੧ ਓ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ ॥

"ਹਰਿ ਕੀਆਂ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆ ਗੁਰਮੀਤ ਸੁਣਾਈਆ"

ਆਸਾ ਮ : ੪

ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ (ਪੰਜਾਬ)

ਕਰਤਾ

ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ

ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
ਜਿਲਦ ਸਾਜ਼
ਬਾਜ਼ਾਰ ਅਨਾਰ ਕਲੀ, ਲਾਹੌਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ ੳ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ ॥

"ਹਰਿ ਕੀਆਂ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆ ਗੁਰਮੀਤ ਸੁਣਾਈਆ"

ਆਸਾ ਮ: ੪

ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ

ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ

ਦਫ਼ਤਰ ਪੰਥਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ
ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ (ਪੰਜਾਬ)

ਕਰਤਾ

ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ

ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ

ਸੰ: ੧੪-੯-੧੯੫੪ ॥ ਸੰ: ੩੧ ਭਾਦੋ ੨੦੧੦ ॥ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ੨੫੫

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ੧੧੦੦

ਮੂਲ: ਤਿੰਨ ਜ਼ਿਲਦਾਂ ੩੦)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਏ. ਐਸ. ਪੀ.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ।

ਹਸਮੁਖ ਸੁੰਦਰ ਸੁਹਣੇ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ।
ਨਾਲ ਮਾਲਵਾ ਇਤਹਾਸ ਦੇ ਕਰਦੇ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ।
ਸੇਵਾ ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਦੀ ਕੀਤੀ ਇਸ ਸਜਣ, ਸਤਿਗੁਰ ਐਸੇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਕਰਨ ਮਹਾਨ ।

ਜਨਮ:—ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਮਾਤਾ ਰੂੜ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ, ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਅਪਰੈਲ ੧੯੧੨ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ।

ਬਾਲਪਨ:–ਆਪ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਉਮਰ ਆਪਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਖੇਡਦਿਆਂ ਲੰਘਿਆ ।

ਪ੍ਰਦੇਸ ਫੇਰੀ:–ਆਪ ਦੇ ਮਾਨ ਯੋਗ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਾਇਆ ਪੋਲੀਸ ਵਿਚ ਸਪਾਹੀ ਸਨ, ਜਦ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਛੁਟੀ ਆਪ ਦੇਸ ਆਏ, ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮੇਤ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ ।

ਵਿਦਿਆ:—ਮਲਾਇਆ ਜਾਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਐਂਡਸਨ ਸਕੂਲ ਟੀਪੂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਦਾਖਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਥੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਜਮਾਤਾਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀਆਂ । ਫਿਰ ਆਪਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਬਦਲੀ ਤੈਪਿੰਗ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਹੋ ਗਈ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿੰਗ ਐਡਵਰਡ ਦੀ ਸੈਵੰਥ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਆਪ ਨੇ ੧੯੨੯ ਈ: ਵਿਚ ਸੀਨੀਅਰ ਕੈਂਬ੍ਰਿਜ ਅਵਲ ਨੰਬਰ ਤੇ ਰਹਿਕੇ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ।

੧੯੩੦ ਤੋਂ ੩੪ ਤਕ ਰੈਫਲਜ਼ ਕਾਲਜ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਵਿਚ ਨਾਰਮਲ ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਸਕੂਲ ਮਾਸਟਰ ਦੀ ਟਰੇਨਿੰਗ ਲਈ, ਆਪ ਅਜੇ ਟਰੇਨਿੰਗ ਲੈਕੇ ਆਏ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਮਲਾਇਆ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਾਰ ਬਹੁਤ ਮੰਦੇ ਪੈ ਗਏ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਮਾਸਟਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਨ ਮਿਲ ਸਕਿਆ ।

ਪੁਲੀਸ ਨੌਕਰੀ:—ਸਕੂਲ ਮਾਸਟਰ ਦਾ ਕੰਮ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ੩. ੧੦. ੩੫ ਨੂੰ ਮਲਾਇਆ ਪੋਲੀਸ ਵਿਚ ਸਿਪਾਹੀ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਆਪ ਇਕ ਚੰਗੇ ਸਿਆਣੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਹੋਣ ਦੇ ਸਦਕਾ ਪਹਿਲਾ ਨਵੇਂ ਸਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਸਕੂਲ ਮਾਸਟਰ ਨੀਯਤ ਹੋਇ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪੋਲੀਸ ਵਿਚ ੧. ੧. ੪੭ ਨੂੰ ਇੰਨਸਪੈਕਟਰ ਬਣ ਗਏ । ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਡਿਊਟੀ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ੧. ੮. ੫੧ ਨੂੰ A. S. P ਪੋਲੀਸ ਬਣ ਗਏ । ਆਪ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਤੀਖਣ ਬੁਧੀ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਲਾਇਆ ਗੌਰਮਿੰਟ ਵਲੋਂ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ੨੯. ੬. ੫੨. ਨੂੰ ਪੋਲੀਸ ਕਾਲਜ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਘਲਿਆ ਗਿਆ । ਜਿਥੋਂ ਆਪ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਮਲਾਇਆ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਉਤੇ ਆ ਗਏ ਹਨ ।

ਸੁਭਾਅ:—ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਬੜਾ ਸਾਦਾ ਹੈ, ਆਪ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਿਲਨ ਸਾਰ ਅਤੇ ਸਾਦਾ ਸੁਭਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ । ਆਪ ਇਨਾਂ ਉਚਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਨਿਰਮਾਣ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਆਪ ਆਪਣੇ ਦਾਨੀ ਸੁਭਾਅ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਨ ਆਪ ਨੇ ਮਾਲਵਾ ਇਤਹਾਸ ਦੇ ਇਕ ਕਾਂਡ ਦੀ ਛਪਾਈ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਗੁ. ਪ੍ਰ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਫੋਟੋ ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਆਪ ਦੇ ਵਡਾ ਭਾਈ ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਕੱਤ੍ਰ ਪੰਥਕ ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਹਨ ਤੇ ਇਕ ਭੈਣ ਬੀਬੀ ਕਿਰਪਾਲ ਕੌਰ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਉਚ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਦੋ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਗੁਰਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਈ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਸਵੀਰਾਂ ਦਾ ਤਤਕਰਾ

ਨੰ:		ਸਫ਼ਾ
੧.	ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਏ. ਐਸ. ਪੀ.	ਭੂਮਕਾ ਦੇ ਆਦਿ
੨.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ	੩
੩.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ	੨੫
੪.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ	੩੦
੫.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ	੩੩
੬.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ	੩੫
੭.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ	੩੭
੮.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ	੬੫
੯.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ	੭੧
੧੦.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ	੭੩
੧੧.	ਰੰਗਰੇਟੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬੇਟੇ	੧੦੩
੧੨.	ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬੇੜੇ ਦੇ ਮਲਾਹ	੧੦੩

ਨੰ:		ਸਫ਼ਾ
੧੪.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ	੧੦੩
੧੫.	ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਰਹੇ	੧੩੧
੧੬.	ਨਿਰਾਲੇ ਚੋਜਾਂ ਵਲੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਮਾਛੂਵਾੜੇ	੧੭੧
੧੭.	ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਖੂਨੀ ਨਜ਼ਾਰਾ	੨੩੯
੧੮.	ਜੁਗ ਜੁਗ ਅਟਲ ੧੧ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ	੨੪੯
੧੯.	ਸਿਰ ਲੱਥ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ	੩੭੫
੨੦.	ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ	੪੪੫
੨੧.	ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਸੁਪੁਤ੍ਰੀ	੪੫੦
੨੨.	ਬੀਬੀਆਂ ਦੀ ਕੈਂਪ ਜੇਹਲ ਮੁਲਾ ਪੁਰ	੪੯੭
੨੩.	ਲਾਹੌਰ ਜੇਹਲ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਤੇ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਖੋਖਲੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਦੇਵੀਆਂ	੫੦੩
੨੪.	ਭੱਠ ਦੇ ਦਾਣਿਆਂ ਵਾਂਗ ਤੜਫੋਣ ਵਾਲਾ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਜੇਹਲ ਖਾਨਾ	੫੦੩

———

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੁੱਧੀ ਪੱਤਰ

ਸਫ਼ਾ	ਸ਼ੁਧ	ਅਸ਼ੁਧ
੯੬	ਦੋ ਗੁਰਦੁਆਰੇ	ਦੋ ਰੇ
੯੬	ਛੇ ਹਲ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ	ਛਪਿਆ ਨਹੀਂ
੧੨੧	ਪਧਾਰੇ	ਪਧਾਰ
੧੨੧	ਕੌਣ	ਕਣ
੧੨੩	ਸੰਤ	ਸਤ
੧੨੩	ਅੰਬਾਲਾ	ਅੰਬਾਬਾ
੧੨੩	ਵੱਡੀਆਂ	ਵੱਡੀਦਾ
੧੨੩	ਠਹਿਰੇ	ਠਹਿਰੋ
੧੨੩	ਕੌਣ	ਕੋਣ
੧੨੪	ਏਥੇ	ਏਥੋ
੧੨੪	ਲੋਕੀ	ਲੇਕੀ
੧੨੪	ਮਿਲਵਾ	ਮਿਲਾਵਨਾ
੧੨੫	ਇੱਕ	ਸਾਇਕ
੧੨੬	ਹੋਈਆਂ	ਹੋਇਆਂ
੧੨੬	ਧੰਨ	ਸ੍ਰੀ
੧੨੬	ਹੈ	ਹੋ
੧੨੯	ਨਹੀਂ ਪੜਨਾ	ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ
੧੩੧	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਟੇ	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ
੧੩੩	ਟਿਪਣੀ ਦੀ ਕਾਣ	
	ਮਿਲੇ ਆਣ ਚਾਰ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲੇ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ-ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ,	ਮਿਲੇ ਆਣ ਚਾਰ ਤਾ ਜਰੂਰ ਮਿਲੇ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਭਾਰੀ ਤੇਗ ਧਾਰੀ
੧੩੬	ਪ੍ਰਸਾਦ	ਪਸਾਦ
੧੪੨	ਪ੍ਰਚਾਰ	ਪਚਾਰ
੧੫੩	੭ ਪੋਹ	੧੫ ਪੋਹ
੧੫੦	ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ	ਮਾਰਸਕ ਦਾ ਹੈ

ਸਫ਼ਾ	ਸ਼ੁਧ	ਅਸ਼ੁਧ
੧੫੫	ਫੌਜ	ਭਰਤੀ ਵਿਚ
੧੫੫	ਮੁਸੀਬਤਾਂ	ਮੁਸੀਬਤ
੧੫੬	ਦਰਸ਼ਨ	ਦਸ਼ਨ
੧੫੯	ਨਰ ਕਚਾ	ਨਰ ਕਾਰਾ
੧੫੯	ਬਲ ਨਾਲ	ਵਲ ਨਾਲ ਬੀ
	ਅਨੰਦਪੁਰ	ਅਨੰਦਪੁਰ
੧੬੦	ਹੋਰ ਕੌਤਕ	ਹੋ ਕੌਤਕ
੧੬੦	ਛਾੜੀ	ਛਾ ਹੀ
੧੬੧	ਸਰਹੰਦ	ਸਰੰਦ
੧੬੨	ਬੋੜੀ	ਬੋਹੜੀ
੧੬੨	ਸਮਝਿਆ	ਮਮਝਿਆ
੧੬੩	ਭੁਜਗ	ਭਜਗ
੧੬੫	ਹਿੰਦਵੈਣ	ਹਿੰਦੂ ਵੈਣ
੧੬੬	ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ,	ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦ
੧੭੨	ਚਮਕੌਰ	ਕਮਕੌਰ
੧੭੬	ਸੰਨ ੧੯-੨੦	ਸਫਾ ੧੯-੨੦
੧੭੯	ਨਬੀਖਾਂ ਤੇ ਗ਼ਨੀਖਾਂ ਦੇ ਪਠਾਨ	ਨਵੀਖਾਂ ਤੇ ਗਨਖ ਦੇ ਪਠਾਨ
੧੭੯	ਇੱਕ ਜੋ ਹੀ ਖਾਂਦਾ	ਇਕ ਸੋ ਹੀ ਖਾਂਦਾ ਹੈ
੧੯੨	ਜਮਧਾਂਮ	ਜੰਗਧਾਮ
੧੯੨	ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਵਿਚ	ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਵਿਚ
੧੯੪	ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ	ਗੋ ਬੰਦ ਸਿੰਘ
੧੯੪	ਨਗਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ	ਨਗਿੰਜ ਸਿੰਘ
੧੯੬	ਬਿਆਪਈ	ਪਿਆਸੀ
੧੯੯	ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ	ਕਿ ਤਾਈ
੨੦੪	ਸ਼ਬਦ ਨਾ	ਸਬਦੂ ਣਾ
੨੦੪	ਘਚੋਲਾ	ਘਚਲਾ
੨੦੪	ਪਤਾ	ਤਾਪ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਫਾ	ਸ਼ੁਧ	ਅਸ਼ੁਧ
੨੧੦	ਲਿਜਾਕੇ	ਲਿਜਾਕ
੨੧੧	ਮਰਯਾਦ ਭੰਗ	ਮਰਯਾਦ ਭੰ ਗ
੨੧੧	ਪ੍ਰਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਮੇਤ	ਪ੍ਰਵਾਰਾਂ ਦੇ
੨੧੨	ਗੋਦਾਵਰੀ ਸਰ (ਪੰਚ ਬਟੀ)	ਗੁਰੂ ਸਰ
੨੧੩	ਫਾਹੇ ਦੇ	ਫਾ ਦੇ
੨੧੫	ਡੇਢ ਮੀਲ	ਡੇਢ ਸੀਲ
੨੧੬	ਸਰਾਵਾਂ	ਸੰਗਵਾਂ
੨੧੭	ਮਹਾਰਾਜ	ਮਮਰਾਜ
੨੨੧	ਕਰਾਉਣੀ	ਕਰਾਉਣ
੨੩੦	ਭਾਗੀ ਬਾਦਰ	ਟਭਾਗੀ
੨੩੭	ਕੁਝ	ਕਝ
੨੩੮	ਟਾਹਲਾ ਸਾਹਿਬ	ਟਾਹਣਾ ਸਾਹਿਬ
੨੩੮	ਥਾਣਾ ਲੋਹ	ਥਾਣਾ ਲੋਹਾ
੨੫੫	ਕਾਰਜ ਊਪਜੈ	ਕਾਰਜ ਊਪਜੇ
੨੫੫	ਮੋ ਮੇ	ਪੋ ਮੋ
੨੭੪	ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਿੱਖ	ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਿਖ
੩੦੨	ਸਿਪਮਾ	ਸਿਪਾਮਾ
੩੧੮	ਭਾਈ ਭੂੰਦੜ	ਮਾਈ ਭੂੰਦੜ
੩੧੯	ਪੜ੍ਹਾਏ	ਪੜ੍ਹਏ
੩੨੦	ਆਊ	ਆਉ
੩੩੧	ਯਾਦਾ	ਜਾਕਾ
੩੩੩	ਮਾਤਾ	ਨਾਤਾ
੩੩੫	ਜੰਗ	ਜੰਧ
੩੩੫	ਦਮੋਦਰੀ ਜੀ	ਦਾਮੋਦਰੀ
੩੩੭	ਪ੍ਰਾਪਤ	ਪਾਪਤ
੩੩੯	ਸਾਹਿਬ ਦੀ	ਸਾਹਿਬ ਜੀ
੩੩੯	ਆਏ	ਆਦੇ
੩੪੧	ਬੀਮਾਰ ਨਾ ਕਰ	ਬੀਮਾਰ ਕਰ
੩੪੧	ਤੋੜ ਦਿਤਾ	ਤੋੜ ਚਿਟਾ
੩੪੩	ਬਚਦੇ	ਬਸਦੇ
੩੫੦	ਦਿਲੀ	ਦਿਕੀ
੩੫੨	ਪੁਰਖੋ	_ਰਖੋ
੩੫੯	ਸਮਰਾਲੇ	ਧਮਰਾਨੇ
੩੬੧	ਪਾਸੋਂ	ਪਾਸੇ
੩੬੩	ਸਾਡੀ ਪੜਤਾਲ	ਸਾਡੀ ਪੜ੍ਹ ਪਬਤਾਲ
੩੬੫	ਹੋਏ	ਹੋਏ
੩੬੮	ਸਚੇ ਨਾਇ	ਸਚੇ ਦੇ ਨਹਿ
੩੭੦	ਬਖ਼ਸ਼ੀਆਂ	ਦਖਸ਼ੀਆਂ
੩੭੧	ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਧੀਰ ਸਿੰਘ	ਭਾਈ ਸਿੰਘ
੩੭੩	ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ	ਪ੍ਰਾਣ ਸੋਂਗਲੀ
੪੦੧	ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ	ਭਗਵਾਨ
੪੦੨	ਪੁਸਤਕ ਆਲਾ	ਪੁਸਤਕ ਕਾਲਾ
੪੩੦	੩੦ ਅਕਤੂਬਰ ਸੰ: ੧੯੦੮	ਅਕਤੂਬਰ
੪੩੧	ਵਸ਼ੇਸ਼ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ	ਬਸੇਮ
੪੪੮	ਤੇ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਅੰਤ ਵਿਚ	ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਦੇ
੪੫੯	ਅਖੀਰ	ਅਖਾਰ
੪੫੯	ਸਤਿਕਰਤਾਰ ਕਿਹਾ	ਸਤਕਾਰ ਆ
੪੫੯	ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ	ਰਾਇ ਦੁਲਾਰ
੪੬੦	ਪ੍ਰਚਲਤ	ਪ੍ਰਚਤ
੪੬੩	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਤਿਗੁਰ ਸਤਿਵਾਦੀ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਤਿ ਬਾਦੀ
੪੬੮	ਮੜ੍ਹੀਈਆ ਲਗ ਜਲੰਨ	ਮੜਿਆ ਲਗ ਜਣੰਨ
੪੭੪	ਵਿਚ ਧਿਆਨ	ਜਿਤ ਥਰਤੀ
੪੭੫	ਹੋ	ਹੇ
੪੭੫	ਸ਼ਰਧਾਲੂ	ਸ਼ਰਧਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਫ਼ਾ	ਸ਼ੁਧ	ਅਸ਼ੁਧ
੪੭੫	ਲੱਖ	ਲੱਲ
੪੭੬	ਦੁਨੀਆਂ	ਝੁਨੀਆਂ
੪੭੯	ਪਾਲਨਾ	ਨਾਲਪਾ
੪੮੧	ਕੇ	ਕੋ
੪੮੪	ਭੁਖੇ	ਸੁਕੇ
੪੮੯	ਸ੍ਰੀਮਤੀ	ਸੀਮਤੀ
੪੯੦	ਮੌਲਵਦੀ	ਬੈਰਾੜ
੪੯੬	ਪਿੰਡਾਂ	ਪਿੰਡ
੫੦੨	ਆਖਰੀ	ਅਖ਼ਰੀ
੫੦੬	ਅਜ ਕਲ	ਕਲ
੫੧੪	ਦਾਣੇ	ਦਾਵੇ

ਸਫ਼ਾ	ਸ਼ੁਧ	ਅਸ਼ੁਧ
੫੧੪	ਮੇਪ	ਮੇ
੫੧੪	ਬਡਰੁਖੇ	ਬਡਰੂਪੇ
੫੧੪	ਥੀਆਂ	ਧੀਆਂ
੫੧੪	ਰਿਦੇ	ਹਿਦੇ
੫੧੪	ਸ਼ੁਕਰ	ਸ਼ਕ
੫੧੪	ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤ	ਸਿਸ ਰਿਆਸਤ

ਨੋਟ:—

੧੬ ਨਾਗੇ ਦੀ ਸਰਾਂ
ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਚੱਕ ਵਿਚੋਂ ਹੁਣ ੩੦੦ ਘੁਮਾਂ ਹੈ।

੧੭. ਲਖੀ ਜੰਗਲ ੧੧੦ ਘੁਮਾਂ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਤਕਰਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਤੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ

[ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਪਹਿਲੀ]

ਨੰ: ਸਫਾ

(ਅ)

੧. ਅਕੋਈ ੨੧

(ਸ)

੨. ਸਰਸਾ ੧੭

ਸਨਾਮ ੨੦

(ਹ)

੩. ਹਰੀ ਪੁਰਾ ੧੭

(ਕ)

੪. ਕਲਿਆਣ ਸਰ ਫਤੇਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਣਾ ੧੪

੫. ਕਮਾਲ ਪੁਰ ੨੦

੬. ਕਰੂ ਖੇਤਰ ੨੧

੭. ਕਰਹਾ ੨੩

(ਗ)

੮. ਗਊ ਘਾਟ ਲੁਧਿਆਣਾ ੧੦

੯. ਗੋਬਿੰਦ ਗੜ੍ਹ ਦੋਦਰ ੧੫

੧੦. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਰ ੪੮

(ਛ)

੧੧. ਛੀਟਾਵਾਲ ੧੯

(ਜ)

੧੨. ਜਗਰਾਉਂ ੧੦

੧੩. ਜੋਹੜ ਸਾਹਿਬ ੧੯

੧੪. ਜੀਂਦ ੨੧

(ਦ)

੧੫. ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ੨੩੧

(ਧ)

੧੬. ਧਰਮ ਕੋਟ ੧੪

੧੭. ਧਾਰਾ ੧੯

(ਨ)

੧੮. ਨਾਨਕ ਸਰ ਠਕਰ ਵਾਲ ੧੭

੧੯. ਨਾਨਕ ਝੰਗੜ ੧੦

੨੦. ਨਾਨਕ ਸਰ ਤਖਤੂਪੁਰਾ ੧੫

੨੧. ਨਾਗੇ ਦੀ ਸਰਾਂ ੧੬

੨੨. ਨਾਨਕਿਆਣਾ ਸਾਹਿਬ ੨੧

(ਬ)

੨੩. ਬੀਕਾ ਨੇਰ ੧੮

੨੪. ਬੀਕਾ ਨੇਰ

੨੫. ਲਖੀ ਜੰਗਲ ੧੮

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਤੇ ਗੁਰਅਸਥਾਨ

[ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਦੂਜੀ]

ਨੰ: ਸਫਾ

(ਸ)

੧. ਸੇਖਾ ੨੮

(ਹ)

੨. ਹਰੀਕੇ ੨੬

(ਜ)

੩. ਜੀਰਾ ੨੬

ਨੋਟ:—ਬਹੁਤ ਜਗ੍ਹਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾ ਮਿਲਣ ਤੇ ਸਮੁਚੇ ਪਿੰਡ ਲਿਖ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਪਾਠਕ ਜਨ ਵਿਚਾਰ ਲੈਣ ਤੇ ਖਿਮਾ ਕਰਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:		ਸਫਾ	ਨੰ:		ਸਫਾ
	(ਨ)			(ਮ)	
੪.	ਨਾਗੇ ਦੀ ਸਰਾਂ	੧੬	੫.	ਮਖੂ	੨੭
				(ਰ)	
			੬.	ਰੋਤਾ	੨੮

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ

[ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਤੀਜੀ]

ਨੰ:		ਸਫਾ	ਨੰ		ਸਫਾ
	(ਜ)			(ਥ)	
੧.	ਜੋਤੀ ਸਰ ਅੰਬਾਲਾ	੩੧	੨.	ਥਨੇਸਰ	੩੧

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ

[ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ]

ਨੰ:		ਸਫਾ	ਨੰ:		ਸਫਾ
	(ਅ)			(ਹ)	
੧.	ਅਲੂਣੇ	੫੪	੧੫.	ਹੇਹਰਾਂ	੪੯
੨.	ਅਕੋਈ	੬੦	੧੬.	ਹਠੂਰ	੫੦
	(ਈ)			(ਕ)	
੩.	ਇੰਦਰਗੜ੍ਹ	੩੯	੧੭.	ਕੈਲੇ	੫੧
੪.	ਇਆਲੀ ਕਲਾਂ	੪੨	੧੮.	ਕਾਂਜਲ਼ਾ	੫੯
੫.	ਇਜਾਲੀ	੫੨	੧੯.	ਨੰ: ੨ ਕਾਂਜਲਾ	੬੦
੬.	ਇਕੋਲਾਹਾ	੫੪	੨੦.	ਕਮਾਲਪੁਰ	੬੦
੭.	ਈਸੜੂ	੫੪		(ਖ)	
	(ਸ)		੨੧.	ਖੋਸਾ ਕਲਾਂ	੪੦
੮.	ਸਲ਼ੀਣਾ	੪੦	੨੨.	ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ	੫੩
੯.	ਸਮਾਧ ਭਾਈ	੪੨	੨੩.	ਖਰਾਣਾ	੬੧
੧੦.	ਸਿਆੜ	੪੧		(ਗ)	
੧੨.	ਸਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦੋਰਾਹਾ		੨੪.	ਗੁਰੂ ਸਰ ਸਨੇਰ	੩੯
	ਪਟਾ ਨੰ: ੧	੫੭	੨੫.	ਗੁਰੂ ਸਰ ਮੋਗਾ	੪੨
	ਪਟਾ ਨੰ: ੨	੫੭	੨੬.	ਗੁਰੂ ਸਰ ਰੋਡੇ	੪੨
੧੩.	ਸੰਗਚਰੋਣੀ	੫੯	੨੭.	ਗੁਰੂ ਸਰ ਮਹਿਰਾਜ	੪੨
੧੪.	ਸੋਟੀ	੬੨	੨੮.	ਗੁਰੂ ਸਰ ਛੋਟਾ	੪੪

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨੯. ਗੁਰੂ ਸਰ ਨਥਾਣਾ ੪੪
੩੦. ਗੁਰੂ ਸਰ ਮਹਿਰੋ ੪੫
੩੧. ਗੁਰੂ ਸਰ ਘਲ ਕਲਾਂ ੪੪
੩੨. ਗੁਰੂ ਸਰ ਲੋਪੋ ੪੬
੩੩. ਗੁਰੂ ਸਰ ਪਤੋਂ ੪੫
੩੪. ਗੁਰੂ ਸਰ ਮਦੋ ੪੬
੩੫. ਗੁਰੂ ਸਰ ਗੋਬਿੰਦ ਗੜ ੪੭
੩੬. ਗੁਰੂ ਸਰ ਕੌਉਂਕੇ ੪੭
੩੭. ਗੁਰੂ ਸਰ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਰ ੪੮
੩੮. ਗੁਰੂ ਸਰ ਸਿਧਮ ੪੮
੩੯. ਗੁਰੂ ਸਰ ਗੁਜਰਵਾਲ ੫੧
੪੦. ਗੁਰੂ ਸਰ ਸਧਾਰ ੫੧
੪੧. ਗੁਰੂ ਕੀ ਰਖ ਲੁਧਿਆਣਾ ੫੩
੪੨. ਗੜਾ ਸਾਹਿਬ ੫੬
੪੩. ਗਿਦੜੀ ੫੮
੪੪. ਗਿਲ ਕਲਾਂ ੬੨

(ਘ)

੪੫. ਘੁਗਰਾਣਾ ੫੧
੪੬. ਘੁੜਾਣੀ ੫੮
੪੭. ਘਨੇੜ ਜਟਾ ੬੦

(ਚ,

੪੮. ਚਕਰ ੪੯
੪੯. ਚੌਂਤਰਾ ਸਾਹਿਬ ੫੫

(ਛ)

੫੦. ਛੇਵੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿਖ ੩੩੧

(ਜ)

੫੧. ਜੀਰਾ ੩੯
੫੨. ਜਸੋਵਾਲ ੫੩
੫੩. ਜੰਡਾਲੀ ੫੯
੫੪. ਜਰਗ ੫੯
੫੫. ਜੋੜ ਜਮੀਨਾ ੬੩

(ਝ)

੫੬. ਝੰਡੇਆਣਾ ੪੧

(ਠ)

੫੭. ਠਟਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ੩੯

(ਡ)

੫੮. ਡਗਰੂ ੬੦
੫੯. ਡਰੋਲੀ ਭਾਈ ੪੦
੬੦. ਡੋਲੋ ਸਾਹਿਬ ੫੧
੬੧. ਡੋਡਿ ੫੫

(ਦ)

੬੨. ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਰਕਬਾ ੫੩
੬੩. ਦਿਆਲ ਪੁਰਾ ੬੨

(ਧ)

੬੪. ਧਮੋਟ ੫੮

(ਤ)

੬੫. ਤਖਤੂ ਪੁਰਾ (ਨ) ੪੫
੬੬. ਨਾਨਕਿਆਣਾ (ਮੰਗਵਾਲ) ੬੧

(ਢ)

੬੭. ਢੂਲ ੫੬

(ਬ)

੬੮. ਬਿਰਕ ੪੯
੬੯. ਬੇਰ ਸਾਹਿਬ ੫੬

(ਭ)

੭੦. ਭਗਤਾ ੫੫
੭੧. ਭੂੰਦੜ ੫੫
੭੨. ਭਾਈ ਰੂਪਾ ੬੨

(ਮ)

੭੩. ਮੁਨਾਵਾ ੩੯
੭੪. ਮਾੜੀ ਮੁਸਤਫਾ ੪੨
੭੫. ਮਾਹਲ ਕਲਾਂ ੫੬
੭੬. ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਅੰਬਾਲਾ ੬੨

(ਰ)

੭੭. ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ ੫੯

(ਲ)

੭੮. ਲਧਾਈ ਕੇ ੪੨

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(ਸ)

ਨੰ:		ਸਫਾ	ਨੰ:		ਸਫਾ
੭੯.	ਲਮੇ	੪੬	੮੨.	ਲਸੋਈ	੫੯
੮੦.	ਲਿਤਰ	੫੦		(ਵ)	
੮੧.	ਲੰਬਵਾਲੀ	੫੫	੮੩.	ਵਡਾ ਘਰ	੪੧

ਨੋਟ:—ਬਹੁਤ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਤੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਅਨਗਹਿਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਪਤ ਅਤੇ ਇਮਾਰਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਖਣੇ ਥਾਂ ਪਏ ਹਨ। ਹਛਾ! ਗੁਰੂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਬਲ ਬਖਸ਼ਣ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਅਸਥਾਨ

ਨੰ:		ਸਫਾ	ਨੰ:		ਸਫ਼ਾ
	(ਸ)			(ਬ)	
੧.	ਸਿੰਘਾ ਵਾਲਾ	੬੭	੭.	ਬੁੰਗਾ	੬੮
੨.	ਸੀਭੜੋ	੭੯		(ਭ)	
	(ਜ)		੮.	ਭਾਈ ਰੂਪਾ	੬੭
੩.	ਜਸਪਾਲ ਭਾਈ ਕੇ	੬੮		(ਮ)	
	(ਡ)		੯.	ਮਹਿਰਾਜ	੬੭
੪.	ਡਰੋਲੀ (ਤ)	੬੭	੧੦.	ਮਹਿਲ	੬੮
੫.	ਤਖਤੂਪੁਰਾ	੬੭	੧੧.	ਮੰਗਲੀ ਤੇ ਮੁਕੰਦਪੁਰ	੬੮
	(ਫ)			(ਲ)	
੬.	ਫਤਹ ਪੁਰ	੬੮	੧੨.	ਲਧਾਈ ਕੇ	

ਨੋਟ— ਗੁਰਅਸਾਥ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ

ਨੰ:		ਸਫਾ	ਨੰ:		ਸਫਾ
	(ਅ)			(ਪ)	
੧.	ਅੰਬਾਲਾ	੭੨	੨.	ਪੰਜੋਖਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ	੭੨

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਅਸਥਾਨ

ਨੰ:		ਸਫ਼ਾ	ਨੰ:		ਸਫਾ
	(ੳ)			(ਸ)	
੧.	ਉਪਲੀ	੭੮	੩.	ਸੰਗਰ ਹੇੜੀ	੮੧
	(ਅ)		੪.	ਸਮਾਣਾ	੮੪
੨.	ਅੰਬਾਲਾ	੭੬	੫.	ਸੇਖਾ	੮੫

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:		ਸਫਾ
੬.	ਸਮਰਾਉਂ	੮੮
੭.	ਸਮਾਘਾ	੮੯
੮.	ਸ਼ਾਹ ਪੁਰ	੯੦
੯.	ਸ਼ਲੀ ਸਰ	੯੨
੧੦.	ਸੋਹੀਵਾਲ	੯੩
੧੧.	ਸਾਹਿਬ ਬਗਾ	੯੩
੧੨.	ਸਿਆਣਾ	੯੬
੧੩.	ਸੇਖਾ	੯੭
੧੪.	ਸੁਹੇਵਾ	੯੮
	(ਹ)	
੧੫.	ਹਰਪਾਲ ਪੁਰ	੮੧
੧੬.	ਹੰਢਿਆਇਆ	੮੬
	(ਕ)	
੧੭.	ਕਣਕ ਵਾਲ	੭੮
੧੮.	ਕਰਾਲੀ	੮੩
੧੯.	ਕਾਝਲਾ	੮੫
੨੦.	ਕਟੂ	੯੨
੨੧.	ਕੜਾ ਮਾਣਕ ਪੁਰ	੯੪
੨੨.	ਕਰਨਾਲ	੯੫
੨੩.	ਕਰਨਾਲ	੯੪
	(ਖ)	
੨੪	ਖਟ ਕੜ	੮੦
੨੫	ਖਰਕ ਭੂਗ	੮੦
੨੬.	ਖੀਵਾ	੮੮
੨੭	ਖੀਵਾ ਬਡਾ	੮੮
੨੮	ਖਿਆਲ	੯੮
੨੯.	ਖੜਕ	੯੩
	(ਗ)	
੩੦.	ਗਾਗਾ	੭੭
੩੧.	ਗੁਰਨੇ	੭੮
੩੨.	ਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰ	੭੮

ਨੰ:		ਸਫਾ
੩੩.	ਗੁਣੀਕੇ	੮੩
੩੪.	ਗੜੀ ਨਜੀਰ	੯੬
੩੫.	ਗੁੜ ਗਾਵਾਂ	੯੭
	(ਘ)	
੩੬.	ਘਨੋੜ ਜਟਾ	੭੭
੩੭.	ਘਰਾਚੋ	੮੪
	(ਜ)	
੩੮.	ਜ਼ੰਡ ਸਰ	੮੯
੩੯.	ਜੋਗਾ	੮੩
੪੦	ਜ਼ੋਤੀਸਰ	੯੭
੪੧.	ਜਾਨਪੁਰਾ	੯੫
	(ਝ)	
੪੨.	ਝੀਵਰ ਹੇੜੀ	੯੪
	(ਟ)	
੪੩.	ਟਾਹਲਾ ਸਾਹਿਬ	੯੦
	(ਡ)	
੪੪.	ਡਿਖ	੯੦
੪੫.	ਢਿਲਵਾਂ	੮੬
੪੬.	ਢੋਡੀ	੯੪
	(ਤ)	
੪੭.	ਤਪਾ	੮੭
੪੮.	ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ	੯੧
੪੯.	ਤਾਗਉੜੀ	੯੪
	(ਥ)	
੫੦.	ਥਾਨੇਸਰ	੯੫
	(ਦ)	
੫੧.	ਦੁਗਰੀ	੭੬
੫੨.	ਦਾਦੂਮਾਜਰਾ	੭੬
੫੩.	ਦਿੜਵਾ	੭੭
੫੪.	ਦੋਦੜਾ	੮੧
੫੫	ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ	੮੨

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:		ਸਫਾ	ਨੰ:		ਸਫਾ
੫੬.	ਢੋਦੜਾ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ	੯੭	੭੫.	ਭੰਦੇਰ	੮੭
	(ਧ)		੭੬.	ਭੂਪਾਲਾ	੮੭
੫੭.	ਧਮਧਾਣ	੭੯	੭੬.	ਭਿਖੀ	੮੯
੫੮.	ਧਲੇਉਂ	੯੧		(ਮ)	
੫੯.	ਧੌਲਾ	੯੩	੭੮.	ਮਰਦੋ	੭੬
	(ਨ)		੭੯.	ਮਕਾਰੋਪੁਰ	੮੦
੬੦.	ਨਨਹੇੜੀ	੭੭	੮੦	ਮੜਤੂਆ	੮੧
੬੧.	ਨਾਗਰਾ	੭੭	੮੧.	ਮੋਤੀ ਬਾਗ	੮੨
੬੨.	ਨੌਲਖਾ	੭੭	੮੨.	ਮੰਗਵਾਲ ਵਾਲ	੮੫
	(ਪ)		੮੩.	ਮੂਲੇਵਾਲ	੮੫
੬੩.	ਪਹੋਆ	੯੮	੮੪.	ਮਕਰੋੜ	੮੮
	(ਫ)		੮੫.	ਮੋੜ	੯੮
੬੪.	ਫਗੂਵਾਲਾ	੮੩	੮੬.	ਮੂਨਕ	੯੭
੬੫.	ਫਰਵਾਹੀ	੯੨	੮੭.	ਮੌੜ ਕਲਾਂ	੯੮
	(ਬ)			(ਰ)	
੬੬.	ਬੂਟੀਆ	੭੯	੮੮.	ਰਤਨ ਪੁਰਾ	੭੬
੬੭.	ਬਗ੍ਹਾ	੭੮	੮੯.	ਰਾਜੋ ਮਾਜਰਾ	੮੫
੬੮.	ਬਹਿਰਜੱਖ	੮੧	੯੦.	ਰਕਾਬ ਸਰ	੮੯
੬੯.	ਬਹਾਦਰ ਗੜ	੮੨	੯੧.	ਰੋਹਟਾ ਸਾਹਿਬ	੯੨
੭੦.	ਬਾਣੀ ਬਦਰਪੁਰ	੯੪	੯੨.	ਰੋਹਤਕ ਸਾਹਿਬ	੯੬
੭੧.	ਬੁਧ ਪੁਰ	੯੪	੯੩.	ਰੋਹੜਾ (ਲ)	੯੭
੭੨.	ਬਾਰਾਨਾ ਸਾਹਿਬ	੯੪	੯੪.	ਲੇਲ ਬਡਾ	੮੦
	(ਭ)		੯੫.	ਲੱਖਣ ਮਾਜਰਾ	੯੬
੭੩.	ਭਗੜਾਨਾ	੭੯		(ਵ)	
੭੪.	ਭੈਣੀ	੮੬	੯੬.	ਵੱਛੋਆਣਾ	੯੭

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ

[ਦਸਵੀਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ]

ਨੰ:		ਸਫਾ	ਨੰ:		ਸਫਾ
	(ਅ)		੨.	ਅੰਬਾਲਾ	੧੨੩
੧.	ਅਗੰਮ ਪੁਰ	੧੨੧	੩.	ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਕਲੌਰ	੧੨੩

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:		ਸਫ਼ਾ
੪.	ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਕਾਰਨ	੧੨੬
੫.	ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਤੋਂ ਮਾਲਵੇ	੧੫੯
੬.	ਅਟਕ ਸਾਹਿਬ	੧੬੧
੭.	ਆਲਮਗੀਰ	੧੮੦
੮.	ਅਜੀਤ ਗੜ	੧੯੪
੯.	ਅਜੀਤ ਗਿਲ	੨੧੭
੧੦.	ਅਠਤਾਲੀ ਸਿੰਘ ਜੋ ਆਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆ ਦੇ ਨਾਮ	੨੩੩
੧੧.	ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਅਧਾਲੇ ਗਿਦੜ ਚਾਂਬੜਾਂ	੧੪੫
੧੨.	ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਹਥ ਲਿਖਤ ਚਿਠੀ ਤੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਤੋਂ ਚਮਕੌਰ ਤਕ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ	੧੫੨
੧੩.	ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਖਾਲੀ ਕਰੌਣਾ ਤੇ ਰਾਜੇ ਭੀਮ ਚੰਦ ਦੀ ਝੜਾਈ	੧੪੨
	(ਸ)	
੧੪.	ਸੂਲਰ	੧੨੦
੧੫.	ਸੰਤੋਖ ਪੁਰ	੧੨੩
੧੬.	ਸੰਪਰ ਦਵਾਂਦੇ ਮੁਖੀ	੧੨੮
੧੭.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੰਦੇਸ	੧੩੦
੧੮.	ਸੁਭਾਗ ਵਿਸਾਖੀ	੧੩੧
੧੯.	ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀ ਧਰ ਜੀ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ	੧੪੬
੨੦.	ਸੰਗੋ ਵਾਲ	੧੮੦
੨੧.	ਸੁਧਾਰ	੧੮੨
੨੨.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਰਾਏਕੋਟ	੧੮੨
੨੩.	ਤੋਂ ਮੂਲੋ ਵਾਲ ਜਾਣਾ	੧੮੫
੨੪.	ਸਮੀਰ ਨੇ ਸਰਾਪ ਬਖ ਸੌਣੇ	੧੯੩
੨੫.	ਸਰਸਰੀ ਵਿਚਾਰ	੧੯੬
੨੬.	ਸਹੀਦ ਗੰਜ	੧੯੭
੨੭	ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ	੧੯੭
੨੮.	ਸ਼ੇਰ ਗੜ	੨੦੭
੨੯.	ਸੁਰਗਾ _ਰੀ	੨੦੮
੩੦.	ਸੋਢੀ ਕੋਲ ਜੀ ਨੇ ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣਾ	੨੧੧
੩੧.	ਸਿਤੀਏ ਵਾਲ	੨੧੫
੩੨.	ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾ ਦਾ ਅੰਗੀਠਾ ਸਾਹਿਬ	੨੨੧
੩੩.	ਸੁਨੀਅਰ	੨੨੧
੩੪.	ਸਰੋਪਾਓ	੨੨੨
੩੪.	ਸੋਜਾਖੇਆਣਾ	੨੨੮
੩੫.	ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਸੀ ਦੇ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਅਸਥਾਨ	੨੨੮
੩੬.	ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਗੁਰਅਸਥਾਨ	੨੯੩
੩੭.	ਸਰਸਾ	੨੪੪
੩੮.	ਸੋਹੇਵਾ	੨੪੪
੩੯.	ਸੁਨਪੁਰ	੨੪੫
੪੦.	ਸਤਕਾਰ ਜੋਗ	੨੪੬
੪੧.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ	੨੫੦
੪੧.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰ ਤਾਂ ਗਦੀ	੨੫੪
੪੩.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠ	੨੬੨
	(ਕ)	
੪੪.	ਕਮਾਲ ਪੁਰ	੧੮੩
੪੫.	ਕੋਟ ਵਡਾ	੧੭੯
੪੬.	ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਭੇਟ	੧੭੯
੪੭.	ਕਨੇਚ	੧੮੦

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:		ਸਫਾ
੪੮.	ਕਾਲ ਝਰਾਣੀ	੨੦੦
੪੯.	ਕਰਮਹੀਣ ਕਪੂਰਾ	੨੦੪
੫੦.	ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਤੋਂ ਢਲਮੀ ਪੁਜਣਾ	੨੦੯
੫੧.	ਕਰਮ ਹੀਣ ਤੋਂ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲਾ ਕਪੂਰਾ	੨੧੨
੫੨.	ਕਟਾਰ ਸਾਹਿਬ ਗੋਲੇ ਵਾਲ	੨੧੪
੫੩.	ਕਾਂਗੜ	੨੨੦
੫੪.	ਕਟਾਣਾ ਸਾਹਿਬ	੨੨੪
੫੫.	ਕਿਲਾ ਬਠਿੰਡਾ	੨੨੫
੫੬.	ਕੈਰਾ ਸਾਹਿਬ ਕਰਨਾਲ	੨੪੪
੫੭.	ਕਪਾਲ ਮੁਚਨ	੧੨੦
੫੮.	ਕੋਟਲਾ	੧੨੫
੫੯.	ਕੀਰਤ ਪੁਰ	੧੨੫
੬੦.	ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤਾਂ ਦੀ ਫਰਿਆਦ	੧੨੭
੬੧.	ਕਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਚਮਕੌਰ	੧੬੨
	(ਖ)	
੬੨.	ਖਾਨ ਪੁਰ	੧੨੧
੬੩.	ਖਿਦਰਾਬਾਦ	੧੨੫
੬੪.	ਖੇੜੀ	੧੭੭
੬੫.	ਖੁੜਾਲ ਅਕਵਰ ਵਾਲੀ	੨੩੮
	(ਗ)	
੬੬.	ਗੋਲ ਪੁਰਾ	੧੨੧
੬੭.	ਗੁਰ ਗਦੀ ਰਸਮ	੧੨੭
੬੮.	ਗੁਰੂ ਸਰ ਪਤੋ	੧੯੧
੬੯.	ਗੁਪਤ ਸਰ	੧੯੯
੭੦.	ਗਿਦੜ ਬਾਹਾ	੨੦੦
੭੧.	ਗੜ੍ਹ ਥੇਹ	੨੧੫
੭੨.	ਗੁਰੂ ਸਰ	੨੧੬

ਨੰ:		ਸਫਾ
	(ਗ)	
੭੩	ਗੰਗ ਸਰ	੨੨੧
੭੪.	ਗੁਰੂ ਸਰ	੨੨੨
੭੫.	ਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰਾ	੨੩੮
੭੬.	ਗੁਰ ਦਰਸਨ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰ ਸਿੱਖ	੩੦੧
੭੭.	ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਚਮਕਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ	੪੧੬
	(ਘ)	
੭੮.	ਘਨੌਲਾ	੧੨੫
੭੯.	ਘੁਗਰਾਲੀ	੧੭੯
	(ਚ)	
੮੦.	ਚਿੜੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਬਾਜ ਤੜਾਊ	੧੨੪
੮੧.	ਚੰਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ	੧੭੪
੮੨.	ਚੰਮਕੌਰ ਦੇ ਚਾਲੀ ਮੁਕਤੇ	੧੭੬
੮੩.	ਚੰਮਿਡੇ	੧੮੧
੮੪.	ਚਕਰ	੧੮੧
੮੫.	ਚੰਦ ਛੋਟੇ	੧੯੪
੮੬.	ਚੰਦ ਸਾਹਿਬ	੨੦੦
੮੭.	ਚਕ ਫਤੇ ਸਿੰਘ	੨੦੨
੮੮.	ਚੋਆ ਸਾਹਿਬ	੨੩੭
	(ਛ)	
੮੯.	ਛੋਟੇ ਘਲ	੧੯੪
	(ਜ)	
੯੦.	ਜਗਾਧਰੀ	੧੨੯
੯੧.	ਜਸੋਵਾਲ	੧੮੦
੯੨.	ਜਾਗਰਤਸਰ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ	੧੭੮
੯੩.	ਜੰਡ ਸਾਹਿਬ	੨੦੦
੯੪.	ਜੋੜ	੨੦੩

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:		ਸਫਾ
੯੫.	ਜੰਡ ਸਾਹਿਬ	੨੧੫
੯੬.	ਜੋੜ	੨੧੯
੯੭	ਜੋੜ	੨੨੩
੯੮.	ਜੰਗੀਰਾਣਾ	੨੩੭
੯੯.	ਜੋੜ	੨੪੨
੧੦੦.	ਜੋਤੀਸਰ ਕਰਨਾਲ	੨੪੩
੧੦੧.	ਜੋੜ	੨੪੫
੧੦੨.	ਜੋੜ	੨੪੭
੧੦੩.	ਜੁਗ ਜੁਗ ਅਟਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ	੨੫੧
	(ਟ)	
੧੦੩.	ਟੋਕਾ ਸਾਹਿਬ	੧੨੦
੧੦੪.	ਟੋਡਾ	੧੨੦
੧੦੫.	ਟਿਬਾ	੧੮੦
੧੦੬.	ਟਾਹਲਾ ਸਾਹਿਬ	੧੮੧
੧੦੮.	ਟਿਬੀ ਸਾਹਿਬ	੧੯੭
੧੦੯.	ਟਿਬੀ ਸਾਹਿਬ	੨੨੧
੧੧੦.	ਟਾਹਲਾ ਸਾਹਿਬ	੨੩੮
	(ਠ)	
੧੧੧.	ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ	੨੩੫
	(ਢ)	
੧੧੨.	ਢਕੌਲੀ ਕਲਸੀਆਂ	੧੨੨
	(ਤ)	
੧੧੩.	ਤੁਰਕ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪਟਣੀਆਂ	੧੮੪
੧੧੪.	ਤੰਬੂ ਸਾਹਿਬ	੧੯੭
੧੧੫.	ਤਸਿੰਬਲੀ ਸਬਾਹਿਆ ਦੀ	੨੩੭
	(ਦ)	
੧੧੬.	ਦੀਦਾਰ ਸਰ	੧੨੪
੧੧੭.	ਦੁਘਰੀ	੧੨੫
੧੧੮.	ਦੋਦਾ ਸਾਹਿਬ	੨੦੨
੧੧੯.	ਦੋਦੇ ਵਾਲਾ	੨੧੬
੧੨੦.	ਦਿਆਲ ਪੁਰਾ	੨੨੦
੧੨੧.	ਦੋਰਾਹਾ	੨੨੪
੧੨੨.	ਦਸੋ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦਾ ਆਤਮਕ ਸਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ	੨੪੯
	(ਨ)	
੧੨੩.	ਨਨਹੇੜਾ	੧੨੧
੧੨੪.	ਨਿਰਮੋਹ ਗੜ੍ਹ	੧੬੦
੧੨੫.	ਨਾਨਕ ਸਰ ਤਖਤੂਪੁਰਾ	੧੯੦
੧੨੬.	ਨਾਗੇ ਦੀ ਸਰਾਂ	੧੯੯
੧੨੭.	ਨਾਡਾ ਸਾਹਿਬ	੨੩੭
੧੨੮.	ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ	੪੩੬
	(ਪ)	
੧੨੯.	ਪਟਣੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਅਨੰਦ ਪੁਰ	੧੧੯
੧੩੦.	ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆ ਨੂੰ ਘਬਰਾਹਟ	੧੨੯
੧੩੧.	ਪੁਆਤ	੧੭੮
੧੩੨.	ਪਾਕਾ ਸਾਹਿਬ	੧੯੦
੧੩੩.	ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਸਿਘ	੧੯੩
੧੩੪.	ਪਕਾ–	੨੩੫
੧੩੫.	ਪਹੇਆ	੨੪੩
	(ਫ)	
੧੩੬.	ਫਲਾਹੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ	੧੮੦
੧੩੭.	ਫਤੇ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ।	੨੩੯
	(ਬ)	
੧੩੮.	ਬਰਗਾੜੀ	੨੦੫
੧੩੯.	ਬੋਲੀ ਸਾਹਿਬ	੨੧੪
੧੪੦.	ਬਹਿਵਾਲ	੨੧੫
੧੪੧.	ਬਰਸਰ ਜਸੀ	੨੨੬

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:		ਸਫਾ
੧੪੨.	ਬੰਗਹੇਰਾ	੨੩੭
੧੪੩.	ਬੂੜੀਆਂ	੧੨੦
੧੪੪.	ਬੇਰੀ ਸਾਹਿਬ ਸੀਲੋਆਣੀ	੧੮੩
੧੪੫.	ਬਸੀਆ	੧੮੬
੧੪੬.	ਬਬੀਹਾ ਭਾਈ	੧੯੩
੧੪੭.	ਬਜੀਦ ਪੁਰਾ	੧੯੪
੧੪੮.	ਭਾਗੀ ਬਾਂਦਰ	੨੩੦
੧੪੯.	ਭਾਦਰਾ	੨੪੫
੧੫੦.	ਭੂਸਥਲਾ	੧੧੯
੧੫੧	ਭਠਾ ਸਾਹਿਬ	੧੬੧
੧੫੨.	ਭਾਣੋ ਖੇੜੀ	੧੭੭
੧੫੩.	ਭਮੀਪੁਰਾ	੧੮੬
੧੫੪.	ਭੁਲਰ	੧੯੯
੧੫੫.	ਭੁਚੋ	੨੦੨
੧੫੬.	ਭਗਤਾ	੨੦੪
੧੫੭.	ਭੁਲੇ ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਸਮਜਾਇ	੨੧੧
੧੫੮.	ਭੋਖੜੀ (ਹਰਿਰਾਇ ਪੁਰ)	੨੧੬
੧੫੯.	ਭਾਗੂ	੨੨੬
	(ਮ)	
੧੬੦.	ਮਰਦੋ ਸਾਹਿਬ	੧੬੧
੧੬੧.	ਮਾਣਕ ਟਾਬਰਾ	੨੧੧
੧੬੨.	ਮਰੰਡਾ	੧੭੬
੧੬੩.	ਮਾਛੀਵਾੜਾ	੧੭੭
੧੬੩.	ਮੋਹੀ	੧੮੨
੧੬੫.	ਮਲਾ	੧੮੩
੧੬੬.	ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਧਰਤੀਨੂੰ ਭਾਗ	੧੮੭
੧੬੭.	ਮਲਣ	੧੯੪
੧੬੮.	ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ	੧੯੫
੧੬੯.	ਮਹਿਮਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ	੧੯੫
੧੭੦.	ਮਲੂਕਾ	੨੧੭
੧੭੧.	ਮਾਣੂਕਾ	੨੨੫
੧੭੨.	ਮਾਈ ਜਸੀ ਦਾ ਗੁੜ	੨੨੭

ਨੰ:		ਸਫਾ
੧੭੨.	ਮੱਧ ਸਿੰਘ ਗਣਾ	੨੨੭
੧੭੩.	ਮੌਕੇ ਤੋਂ ਭਰਸੋਂ ਏਕ ਗੁਬ	੨੪੪
੧੭੪.	ਮਹਾਰਾਜਾ ਪੈ	੨੫੮
੧੭੫.	ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਦਸੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ਾ	੩੯੨
੧੭੬.	ਮਾਰਿਆ ਛਿਕਾ ਜਗਤ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ	੪੨੫
੧੭੭.	ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ	੪੩੬
	(ਰ)	
੧੭੮.	ਰਸਤੇ ਤੇ ਪੜਾਓ	੧੨੧
੧੭੯.	ਰਾਣੀ ਕਾ ਰਾਇਪੁਰ	੧੨੨
੧੮੦.	ਰਾਜੋਆਣਾ	੧੮੩
੧੮੧.	ਰਾਏਕੋਟ	੧੮੩
੧੮੨.	ਰਿਕਾਬ ਸਰ	੧੯੭
੧੮੩.	ਰੁਪਾਣਾਂ	੧੯੮
੧੮੪.	ਰਖਵਾਲਾ ਸਾਹਿਬ	੨੦੧
੧੮੫.	ਰਾਮ ਸਰ	੨੧੪
੧੮੬.	ਰਾਮੇਆਣਾ	੨੧੮
੧੮੭.	ਰਾਜ ਗੜ੍ਹ	੨੨੨
੧੮੮.	ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ	੨੨੪
੧੮੯.	ਰਤਨ ਹਾਜੀ	੨੨੫
੧੯੦.	ਰਾਜ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਅਣਗਹਿਲੀ	੨੩੫
੧੯੧.	ਰਾਣੋ ਮਾਜਰਾ	੨੩੯
	(ਲ)	
੧੯੨.	ਲਾਹੜਪੁਰ (ਕਲਸੀਆ)	੧੨੨
੧੯੩.	ਲੁਧਿਆਣਾ	੧੭੭
੧੯੪.	ਲੁਧਿਆਣਾ	੧੮੨
੧੯੫.	ਲੰਮੇ	੧੮੬
੧੯੬.	(ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਰ ਦੀਨਾ)	੧੬੧
੧੯੭.	ਲਖੀ ਜੰਗਲ	੨੧੭
੧੯੮.	ਲੰਭ ਵਾਲੀ	੨੧੮

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:		ਸਫ਼ਾ
੧੯੮.	ਲੱਲ ਸਾਹਿਬ (ਬੜਾ)	੨੮੨
	(ਵ)	
੧੯੯.	ਵਿਚਾਰਾਂ	੨੬੪ ਤੋਂ ੨੭੩)
੨੦੦.	ਵਾਲੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਆਉਣਾ	੪੨੩

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿਖ

੧.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਿੱਖ	੨੭੪
੨.	ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸਿਖ	੨੯੪
੩.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ	੩੦੨
੪.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ	੩੦੨
੫.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ	੩੦੪-੧੦
੬.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ	੩੧੦
੭.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ	੩੧੩
੮.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ	੩੩੧
੯.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ	੩੪੪
੧੦.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕਿਸ਼ਨ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ	੩੪੭
੧੧.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ	੩੪੯
੧੨.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ	੩੫੭

ਮਹਾਨ ਸਿਖ ਦੇਵੀਆਂ

ਜੁਗਾਂ ਦੀ ਪਛੜੀ ਹੋਈ	੪੫੩
ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ	੪੫੮
ਇਸਤਰੀ ਕਾਂਡ	੪੫੬
ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ	੪੫੮
ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ	੪੫੯
ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ	੪੬੧
ਬੀਬੀ ਰਜਨੀ ਜੀ	੪੬੩
ਬੀਬੀ ਬੀਰੋ ਜੀ	੪੬੪
ਇਕ ਬਚਿਤ੍ਰ ਜੀਵਨ	੪੬੫
ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ	੪੭੦
ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਜੀ	੪੭੧
ਰਾਣੀ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ	੪੭੩
ਬੀਬੀ ਹਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ	੪੭੫
ਬੀਬੀ ਦੀਪ ਕੌਰ	੪੭੯
ਬੀਬੀ ਸਰਨ ਕੌਰ	੪੮੨
ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਜੀ	੪੮੩
ਮਾਈ ਭਟੀ ਦੀ ਸੇਵਾ	੪੯੧
ਮਾਈ ਗੁਰਦੇਵੀ	੪੯੨
ਬੀਬੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ	੪੯੩
ਸਿਦਕ ਵਾਨ ਸਿੰਘਣੀਆਂ	੪੯੫
ਮੂਲਾਂ ਪੁਰ	੪੯੭
ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ	੫੦੩

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਾਪੀ ਕੇ ਮਾਰਨੇ ਕੋ ਪਾਪ ਮਹਾਂ ਬਲੀ ਹੈ ੫੦੪
ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤਿ ੫੦੫
ਮਾਤਾ ਲਡਿਕੀ ਜੀ ੫੦੬
ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ੫੦੭
ਬੀਬੀ ਰਾਜ ਕੌਰ ਜੀ ੫੧੩
ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਪਟਿਆਲਾ ੫੧੪
ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ੫੧੯
ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ੫੨੦
ਬੀਬੀ ਮਾਨ ਕੌਰ ੫੨੩
ਬੀਬੀ ਰਾਮ ਰਖੀ (ਸਤੀ) ੫੨੭
ਮਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ੫੩੦
ਬੀਬੀ ਮਾਨ ਕੌਰ (ਰਾਮੇਆਣਾ) ੫੩੭
ਇਕ ਬੀਬੀ ਦੀ ਸਮੇਤ ਪੁਤਰ ਦੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ੫੩੯
ਇਕ ਹੋਰ ਬੀਬੀ ਦੀ ਅਚੰਭੇ ਵਾਲੀ ਉਦਾਰਤਾਈ ੫੪੦
ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਚੌਹਦਰੀ ਵਾਲਾ ੫੪੦
ਬੇਬੇ ਭਾਨ ਕੌਰ ਜੀ ਛੀਨੀਵਾਲ ੫੪੩
ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਗਾਲਬ ੫੪੫
ਬੀਬੀ ਹਰਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਸਿਧਵਾਂ ਖ਼ੁਰਦ ੫੪੭
੧੯੪੭ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਬੀਬੀਆਂ ੫੫੨
ਬੀਬੀ ਨੰਦ ਕੌਰ (ਧੰਮਾਲੀ) ੫੫੯
ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰੇ ਦੀਆਂ ਬਹਾਦਰ ਬੀਬੀਆਂ ੫੫੮
ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਤੇ ਮਲਕ ਦੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ੫੬੧

ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਾਦਗਾਰਾਂ

੪੦੨ ਤੋਂ ੪੧੫ ਤਕ

ਮਾਰਿਆ ਸਿਕਾ ਜਗਤ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ ੪੨੫
ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਚਮਕਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ੪੧੬ ਤੋਂ ੪੨੪ ਤਕ
ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਾ ਨਿਹੰਗ ਸਾਹਿਬ ਚਲਦਾ ਬਹੀਰ ੪੩੬
ਗੁਰੂ ਪੰਥ ੪੪੨

—o—

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ ੴ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ ।

ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

੧. ਕੋਈ ਭੀ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਆਦਿ ਦਾ ਕਥਨ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਕਰਨਾ ਅਵੱਸ਼ਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਕਿ ਪੜ੍ਹਨ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਉਸ ਵਿਚ ਬੇਰੋਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਨਿਆਇ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਉਕਤ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਆਦਿ ਦਾ ਕਥਨ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:—

੨. ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਅੰਸ ਹਨ —(ੳ) ਮਲਵਈ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ (ਅ) ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਪੰਥਕ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ (ੲ) ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਕ (ਮੁਲਕੀ) ਇਤਿਹਾਸ। ਸੋ ਇਸਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕੇਵਲ ਉਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਅਤੇ ਖੋਜੀ ਸੱਜਨ ਹੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਏਸਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹਾ (ਦਿਸ਼ਾ ਦਰਸ਼ਨ ਮਾਤ੍ਰ) ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਯਥਾਰਥ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਕਾਢ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਬੜੀ ਅਮੋਲਕ ਅਤੇ ਖੋਜੀਆਂ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਵਸਤ ਹੈ। ਪੰਥਕ ਇਤਿਹਾਸ (ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਮਤ ਮਤਾਂਤਰਾਂ, ਲਹਿਰਾਂ, ਅਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ) ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਪਾਠਕ ਤੇ ਸ੍ਰੋਤੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਇਤਿਹਾਸ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵੈਦਿਕ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਅਜ ਤਕ ਦੇ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ, ਰਾਜੇ, ਕੌਮਾਂ, ਤਅਲਕੇ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ੨ ਨਗਰਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ, ਉਹ ਸਰਬ ਸਾਧਾਰਨ ਜਨਤਾ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਠੀਕ ਵੇਰਵਾ ਅਤੇ ਸ੍ਵਾਦ ਉਸ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਏਸ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸਰਬ ਸਾਧਾਰਣ ਜਨਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਲਵਈ ਨਸਲ ਦੀ ਪਨੀਰੀ ਆਪਣੇ ਹੀ ਅਲੂੰਏਂ ਤੇ ਅਲੜ੍ਹ ਨੌ-ਨਿਹਾਲ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਬੋਧ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜੋ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਚੁੰਧਿਆਏ ਹੋਏ ਅਤੇ ਬਿਦੇਸ਼ੀ ਅੰਨ੍ਹੇਰੀ ਦੇ ਛੰਡੇ ਹੋਏ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੜੇ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਅਤੇ ਖੋਜੀ ਮੰਨ ਕੇ ਅਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਅਪਣੀ ਸਭਯਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਿਤਰੀ (ਭਾਰਤ) ਭੂਮੀ ਦੀ ਗੌਰਵਤਾ ਤੋਂ ਉੱਕੇ ਹੀ ਅਣਜਾਣ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਭੜਵਾਇਆਂ ਵਾਂਗ ਭਮੱਤ੍ਰੇ ਹੋਏ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੋਰਾ ਕੁ ਜਾਗੋ ਮੀਟੀ ਆਉਣ ਤੋਂ ਗਾੜ੍ਹੀ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਲੱਭੇ ਹੋਏ ਖਜ਼ਾਨੇ ਅਤੇ ਤਤਕਾਲਕ ਕਲਪਿਤ ਸੁਪਨ ਮਨੋਰਥ ਅੱਖ ਦੇ ਇਕ ਫੋਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਛਾਈਂ ਮਾਈਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਬਿਦੇਸ਼ੀ ਵਿਦਿਆ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਭਿਯਤਾ ਅਤੇ ਬਿਦੇਸ਼ੀ ਪਿਆਰ ਦਾ ਖਰਾਦ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਮਨੁਖਤਾ ਤੋਂ ਬੇ ਮੁਖ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ ਜੋ ਅਪਣੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸੱਭ੍ਯਤਾ ਦੇ ਵੈਰੀ ਹਨ ਜੋ ਅਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਭੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਤਿਆਨਾਸ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਵਡਕਿਆਂ ਦੇ ਧਰਮ, ਧੁਰਵੇ, ਅਣਖ ਅਤੇ ਗੌਰਵਤਾ ਦੀ ਰੰਚਕ ਭੀ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਸਕੇ ਪਿਊ ਦਾਦਿਆਂ ਦਾ ਭੀ ਅਦਬ ਨਹੀਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਨਿਜ ਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਭੈਣਾਂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਦੇਸ ਅਤੇ ਵਡਾਰੂਆਂ ਦੇ ਜਾਨ ਮਾਲ ਦਾ ਭੋਰਾ ਭੀ ਸਰਫਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ, 'ਇਹ ਜਗ ਮਿਠਾ ਅਗਲਾ ਕਿਨਿ ਡਿਠਾ?' ਇਹ ਮਨੌਤੀ ਮਸਲਾ ਬਣ ਚੁਕਿਆ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁਖਾ ਜਨਮ ਦੀ ਦਾਤ ਨੂੰ ਧੱਕ ਕੇ ਕਾਵਾਂ ਕੁਤਿਆਂ ਵਾਂਗ 'ਰੋਟੀ ਕਾ ਸਵਾਲ–ਰੋਟੀ ਕਾ ਸਵਾਲ' ਇਹ ਆਪਣਾ ਦੀਖਿਆ ਮੰਤ੍ਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ; ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਲੀਡਰੀ ਦਾ ਬੁਰਕਾ ਪਾਕੇ ਜਨਤਾ ਦੇ ਹੀ ਖਰਚ ਤੋਂ ਸਣੇ ਆਪਦੇ ਧੁਰ ਨਰਕ ਦਾ ਟਿਕਟ ਲੈ ਚੁਕੇ ਹਨ ਅਥਵਾ ਟਾਵੇਂ ੨ ਵਡਭਾਗੀ ਸਜਨ ਜੋ ਕੋਈ ਅਪਣੀ ਮਾਤ੍ਰੀ ਭਾਸ਼ਾ (ਮਿਸ਼ਟ ਭਾਸ਼ਾ, ਮਲਵਈ ਭਾਸ਼ਾ) ਮਾਤ੍ਰੀ ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਮਲਵਈ ਸਭ੍ਯਤਾ ਨੂੰ ਕਲਿਆਣ ਕਾਰੀ ਦੇਵੀਆਂ ਸਮਝ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸਨ ਪਰਸਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਵੈ ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਭਿਨੰਦਨ ਲਈ ਏਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ।

ਚੇਤੇ ਰਹੇ–ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕੁਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਅਤੇ ਭੂਮੀਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ, ਅਤੇ ਮਾਲਵਾ ਸਮੂਹ ਭਾਰਤ ਦਾ ਵਡਕਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਮੂਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਏਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਸਮੂਹ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਗਿਆਤ ਲਈ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਏ ਜਿਸਦਾ ਸਬੂਤ ਏਸ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸੋ ਇਨ੍ਹਾਂ (ਪੂਰਬੋਕਤ) ਤਿਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਏਸ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੋਜਨੀ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਧੰਨਵਾਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਵਡੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਏਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ, ਵਿਅਕਤੀ ਕਾਂਡ, ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ, ਦੀਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਦੀ ਅਸਥਾਪਨਾ ਆਦਿ ਪੰਥਕ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਇਤਿਹਾਸ ਆਦਿ ਭੇਦ ਤੇ ੧੪ ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਉਕਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਗ੍ਰੰਥ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪ੍ਰਯੋਜਨੀ ਸ਼ਬਦ

ਪਰਮ ਪਾਵਨ ਅਤੇ ਪਰਮ ਪੁਰਾਤਨ ਵੀਰ ਭੂਮੀ–ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਾਲਵਾ ਸਮੂਹ ਆਰਯਾ ਜਾਤੀਆਂ ਦਾ ਵਡਕਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਏਸ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਹੀ ਸਭ ਆਦਮ ਜਾਤੀਆਂ ਪਲੀਆਂ ਅਤੇ ਏਸ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਹੀ ਵਿਦਿਆ, ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸੰਪੱਤੀ ਦੀ ਬ੍ਰਿਧੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਭਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਥੇ ਹੀ ਬੜੇ ਬੜੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਅਸਥਾਪਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੋਈਆਂ। ਜਿਸਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਦਰਾਡੇ ਦੇ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਬਸਾਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸਾਂ ਦੇ ਨਗਨ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਉਚੇਰੀ ਮਨਵੀ ਸਭ੍ਯਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਪਣੀ ਉਦਾਰਤਾ ਤੇ ਵਦਾਨ੍ਯਤਾ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਏਸ ਬ੍ਰਿਧ ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ ਨੇ ਅਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਅਸਥਾਪਨ ਕੀਤੀਆਂ ਵਿਦਿਆ ਪੀਠਾਂ ਦੇ ਸ੍ਨਾਤਕ ਨੌਨਿਹਾਲਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਕੰਧਾਰ, ਬੁਖਾਰਾ ਅਤੇ ਮਿਸਰ ਤੇ ਚੀਨ ਆਦਿ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸੁਧਾਰ ਕਰਕੇ ਅਪਣੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਬਲ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਸਫਲਾ ਕੀਤਾ। ਏਸ ਨੇ ਅਪਣੇ ਅੰਤਿਮ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਚਿਰ ਕਾਲ ਤੱਕ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਕਰਨਹਾਰੀਆਂ ਨੈਮਿਖ ਕੁਰਛੇਤਰ, ਕੈਥਲ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਕਾਸ਼ੀ (ਥਾਨੇਸਰ) ਦੀਆਂ ਟਕਸਾਲਾਂ ਨੇ, ਜੋ ਭਾਰਤ ਮਹਾਂ ਯੁਧ ਆਦਿ ਦੇ ਕਾਰਨ ਲੋਪ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਅਪਣੇ ੨ ਬੀਜਾਂ ਨੂੰ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਲਿਆਕੇ ਇਕੋ ਵਾਰ ਅਤੇ ਇਕੋ ਥਾਂ ਅਰਥਾਤ 'ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਸੀ' ਵਿਖੇ ਉਦੇ ਕਰਕੇ ਸਮੂਹ ਵਿਦਿਆ ਸੰਪੰਨ ਪ੍ਰਕਾਂਡ ਪੰਡਿਤ ਸਮਾਜ ਰੂਪੀ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੀ ਬਚਨ ਮੰਜਰੀ ਦੇ ਰਾਹੀਂ 'ਪੰਚ ਨਦ' ਆਦਿ ਭਾਰਤਵਰਸ਼, ਬਨਾਰਸ ਆਦਿ ਆਰਯ ਵਰਤ ਅਤੇ ਨਾਂਦੇੜ ਆਦਿ ਦੱਖਣ ਦੇਸ, ਬ੍ਰਹਮਾ, ਸਿਆਮ, ਸੁਮਾਤ੍ਰਾ, ਬਾਲੀਦੀਪ ਅਤੇ ਵੈਨਕੋਵਰ (ਅਮ੍ਰੀਕਾ) ਆਦਿ ਦੀਪਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਮੁਕਦੀ ਗੱਲ, ਇਸ ਬਿਰਧ ਮਹਾਤਮਾ ਨੇ ਅਪਣੀ ਮੁਢਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਲਏ ਹਨ। ਨਵੀਂ ਜੁਆਨੀ ਵਿਚ ਬੜੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰਬਲ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਜੁਧ ਤੇ ਸੂਰਮਗਤੀ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਭੀ ਬੇਅੰਤ ਦੇਖ ਲਏ ਹਨ। ਬੜੇ ੨ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਅਵਤਾਰਾਂ ਸਰੀਖਿਆਂ–ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਰੰਗ ਮੰਚ ਉਤੇ ਦੁਆਦਸ ਰਸ ਮਈ ਨਾਟਕ ਦੇ ਨਾਚ ਭੀ ਨਚਾ ਕੇ ਦੇਖੇ ਹਨ। ਅਪਣੀ ਪ੍ਰੌਢ ਜੁਆਨੀ ਵਿਚ ਏਸ ਮਹਾਬੀਰ ਨੇ ਜਗਤ ਵਿਜਈ ਅਨੇਕ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਅਨੇਕ ਵਾਰ ਅਪਣੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਜੀ ਜਮਾਂਦਰੂ ਕਾਇਰਤਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਭੀ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਫੇਰ ਏਸ ਚੋਜੀ ਮਸਤਾਨੇ ਸਾਧ ਨੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਅਪਣੀ ਹਿਕ ਤੇ ਆਸਤਿਕਾਂ, ਨਾਸਤਿਕਾਂ, ਸਿੱਧਾਂ, ਬੁੱਧਾਂ, ਪੰਡਿਤਾਂ, ਕਰਮ ਕਾਂਡੀਆਂ ਅਤੇ ਚੁੰਚ ਗਿਆਨੀਆਂ ਦੇ ਥੋਥੇ ਵਾਕ ਦੰਗਲ ਭੀ ਲਵਾ ਕੇ ਦੇਖੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਏਸ ਨੂੰ ਬੁਢਾਪੇ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਮਲੇਛਾਂ ਦੇ ਬਿਅੰਤ ਟੋਲਿਆਂ ਤੋਂ ਤਿਖੇ ਅਤੇ ਬੜੇ ੨ ਛੁਰੇ ਅਪਣੀਆਂ ਬਖੀਆਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਖਾਣੇ ਪਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਚਿਰ ਕਾਲ ਤੋਂ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਅਪਣੀ ਸੰਪਤੀ, ਗੁਣ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਸੋਭਾ ਅਤੇ ਰੂਪ-ਲਾਵਨਪਤਾ ਆਦਿ ਸੁਹੱਪਣ ਦਾ ਸਤਿਆਨਾਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਕੇਵਲ ਸਬਰ ਦਾ ਠੰਢਾ ਸਾਹ ਭਰ ਲੈਣ ਵਿਚ ਹੀ ਅਪਣੀ ਕਲਿਆਣ ਸਮਝੀ। ਅੰਤ ਨੂੰ, 'ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਸ ਬੇਨੰਤੀਆਂ ਮਿਲੈ ਨਾਮੁ ਆਧਾਰਾ॥ ਤੁਠਾ ਸਚਾ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ਤਾਪੁ ਗਇਆ ਸੰਸਾਰਾ॥' ਇਸ ਮਹਾ ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਸਾਧਕਾਂ ਅਰ ਦੀਨ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਕਾਰਾਂ ਸੱਚੇ ਦੇ ਦਰ ਸੁਣੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ 'ਆਪ ਨਰਾਇਣ ਕਲਾ ਧਾਰਿ ਜਗ ਮੈ ਪਰਿਵਰਯਉ' ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰਜਣਹਾਰ, ਰਸਿਕ ਵੈਰਾਗੀ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਅਪਣੀ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਨੂੰ, ਪੂਰਨ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਪਦ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਅਪਣਾ ਪੁਤ੍ਰ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧੀ, ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਲੋਕ ਪ੍ਰਲੋਕ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਅਤੇ ਉਧਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਕੇ ਅਪਣੇ ਦੀਨ ਦਿਆਲਤਾ ਦੇ ਵਿਰਦ ਦਾ ਪਰਿਚਾ ਪ੍ਰਗਟ ਪਹਾਰੇ ਗਜ ਵਜ ਕੇ ਕਰਾਇਆ ਉਸ ਅਕਾਲ ਸੇਵੀ ਪੰਥ ਦੇ ਅੱਗੇ ਨਾ ਕੋਈ ਸਿਧ ਸਾਧਕ ਦਮ ਮਾਰ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਜਰਵਾਣਾ ਸਿਰ ਚੁਕ ਸਕਿਆ। ਓਸ ਰੱਬੀ ਪੰਥ ਦੇ ਸਦਕੇ ਇਹ ਮਾਲਵਾ ਦੇਸ ਅਪਣੇ ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਸਨਾਤਨ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਅਪਣੀ ਸੋਭਾ–ਸੰਪਤੀ ਨਾਲ ਫਲੀ ਭੂਤ ਹੋ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਨੇਤਾ ਅਤੇ ਰਖਿਅਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦੀ ਓਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਇਕ ਕਵੀ ਨੇ ਇਉਂ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ:–

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕ:–"ਨਾਸ ਹੋਈ ਦਾਸਤਾ ਉਦਾਸਤਾ ਨਿਰਾਸ ਹੋਈ ਕਪਟ ਪਖੰਡ ਤੇ ਕੁਕਰਮਾ ਦੀ ਉਟੰਕਤਾ।
ਅੰਧਿਆਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਸੂ ਪਿੰਗਲਾਂ ਪਰਮ ਪਦ ਵਿਆਪਗੀ ਨਰਿੰਦ ਹਿੰਦ ਜਿਦ ਮੇਂ ਨਿਸੰਕਤਾ।
ਮੰਗਲ ਮਹਾਨ ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ ਮੈ ਜਹਾਨ ਸਾਰਾ ਕਾਮਣੀ ਕਮਾਣ ਬੈਣ ਬੈਨ ਮੇ ਨ ਬੰਕਤਾ।
ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ ਸੁਰਾਜ ਮੈ 'ਕੇਹਰਿ' ਕਵਿ ਚੰਦ ਮੇ ਕਲੰਕਨ ਪਰਿੰਦਨ ਮੇ ਰੰਕਤਾ।"

ਪਰ ਮਹਾਨ ਸ਼ੋਕ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਵੈਰੀ ਅਤੇ ਗੁਪਤ ਨਾਸਤਿਕਾਂ ਨੇ ਉਕਤ ਰਾਮ ਰਾਜ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਥਾਂ ਮੁੜ ਅਜਿਹਾ ਮਲੇਛ ਤੇ ਨਪੁੰਸਕ ਰਾਜ ਅਸਥਾਪਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜੋ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇਣ ਤੇ ਭੀ ਅਜ ਤਕ ਥਾਮੇ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਤਾਂਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਅਲ੍ਹੜ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਵਡਕੇ ਤੇ ਉਸਦੇ ਇਕੋ ਇਕ ਰਾਖੇ "ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ" ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਸੂਰਬੀਰ ਵਡੇ ਵਡਾਰੂਆਂ ਦੇ ਗੌਰਵਤਾ ਭਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਭੁਲਕੇ ਗੈਰਾਂ ਦੇ ਹਥਾਂ ਵਿਚ ਖੇਲ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਕਤ ਇਤਿਹਾਸ ਰਤਨ ਦੀ ਸੂਝ ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਤਥਾ ਕਰਤੱਵ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਹੈ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਦਾ ਮੁਖ ਪ੍ਰਯੋਜਨ। ਦੂਜੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਉਪਰ ਹੀ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ (ਦਖਣ ਸਮੇਤ) ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਨਿਰਭਰਤਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਮਾਲਵ ਜਾਤੀ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹੈ। ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਜਾਨ ਤੇ ਮੌਤ ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਾਨ ਤੇ ਮੌਤ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਤੇ ਹੀ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਾ ਹੈ। ਜਿਸਨੂੰ ਸਾਖਿਆਤ ਕਰਕੇ ਦੱਸਣਾ ਉਕਤ ਨਿਬੰਧ ਦਾ ਗਾਉਣ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਪਤਾ ਇਸਦੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਭੂਮਿਕਾ ਤੋਂ ਲਗ ਜਾਵੇਗਾ। ਸੋ ਪੂਰਨ ਆਸ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ 'ਮਾਲਵ ਜਾਤੀ' ਦੇ ਸਪੂਤ ਏਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ––

*"इडा सरस्वती मही तिस्रो देवीर्मयो भुवः। बर्हिः सीदन्तु अस्रिधः" (ऋ: १.१३.९)

ਦੇ ਵੇਦ ਵਾਕ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਆਪਣਿਆਂ ਵਡਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਰਤ ਮਾਤਾ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਭਯਤਾ ਨੂੰ ਕਲਿਆਣ ਕਾਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾ ਸਕਣਗੇ।

ਪੰ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ 'ਸਾਹਿਤਯਾਚਾਰਯ'
(ਦਾਖਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ)

—੦—

*ਭਾਰਤ ਮਾਤਾ, ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਭਯਤਾ, ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਕਲਿਆਨਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਦਜੀਵੀ ਦੇਵੀਆਂ ਸਦਾ ਹੀ ਅਸਾਡੇ ਕੋਲ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਣ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਨੇਕ ਰੂਪ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇ

ਧੰਨਵਾਦ ਹੈ-ਉਸ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਜਿਸਨੇ ਅਪਣੇ ਅਦਭੁਤ ਅਤੇ ਵਿਲਾਸ ਰੂਪ ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਸਰਗ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਮਨੁਖ ਜਾਤੀ ਦੇ ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਏਸੇ (ਵਰਤਮਾਨ) 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਕੇ ਦੇਊ ਦਾਨਵਾਂ ਤੋਂ ਉਜਾੜੀ ਹੋਈ ਏਸ ਟੁਕੜੀ ਨੂੰ ਦੇਵਤਿਆਂ (ਮਨੁਖ ਜਾਤੀ ਦੇ ਵਡਕਿਆਂ) ਤੋਂ ਵਸਾ ਕੇ ਏਸ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਦੇਵ ਨਿਰਮਤ' ਦੇਸ ਰਖਿਆ। ਧੰਨਵਾਦ ਹੈ ਓਸ ਸ਼ਬਦ ਪੰਚਾਇਣ ਗੁਰੂ ਅਵਤਾਰ ਦਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਮਲਵਈ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਸ਼ੁਧ ਅਸਥਾਨ-ਪ੍ਰਯਤਨ ਬਖ਼ਸ਼ ਕੇ ਪ੍ਰਾਚੀ (ਸੰਹਸਕ੍ਰਿਤ) ਬੋਲੀ ਦੀ ਸਫੁਰਤੀ ਤਥਾ ਓਸ ਦੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਤਯ ਆਦੀ ਦਾ ਯੋਗ ਵਿਭਾਗ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਕੇ ਗੁੰਗੇ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸਰਸ੍ਵਤੀ (ਬੇਗਵਾਨ) ਸ੍ਵਰੂਪ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਕਰ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦਾ ਸਿਖਿਅਕ ਅਤੇ ਓਸ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ, 'ਮਹਾਂ ਭਾਸ਼ਕਾਰ' ਪਤੰਜਲੀ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ 'ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਪੁਰਸ਼ਾਂ' ਦੀ ਜਾਤੀ ਕਹੇ ਜਾਣ ਦਾ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਿਆ।

ਫੇਰ ਧੰਨਵਾਦ ਹੈ—ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦਾ, ਜਿਸ ਨੇ 'ਜੁਗ ਜੁਗ ਭਗਤ ਉਪਾਇਆ' ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਲਈ ਗੁਰ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਅਵਿਕਅਤ (ਸੂਖਮ) ਤੋਂ ਵਿਅਕਤ ਅਰਥਾਤ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਏਸੇ ਦੇਸ ਵਿਚ 'ਪ੍ਰਾ' ਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਸਨਾਤਨ ਰੂਪ ਦਾ ਪਰਿਚਯ ਕਰਾਇਆ।

ਪੁਨਾ ਧੰਨਵਾਦ ਹੈ—ਓਸ ਸਕੰਧ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਰਿਚਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀਮਈ ਸਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਕਰਕੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਨਿਰਗੁਣ ਸ੍ਵਰੂਪ ਸਾਖਿਆਤ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਵਾਇਆ।

ਮੁੜ ਧੰਨਵਾਦ ਹੈ—ਓਸ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਦਾ, ਜਿਸਨੇ "ਆਪੁ ਨਰਾਇਣੁ ਕਲਾ ਧਾਰਿ ਜਗ ਮਹਿ ਪਰਵਰਿਓ', ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਕੇ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਤੇ ਵੈਖਰੀ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਵੇਦਾਂ—ਕਤੇਬਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਨਿਆਰੀ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਆਦਿਲੀ ਅਰਥਾਤ ਸਨਾਤਨ ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾ ਕੇ 'ਸਫਲ ਜਨਮ ਹਰਿਜਨ ਕਾ ਉਪਜਿਆ ਜਿਨਿ ਕੀਨੋ ਸਉਤ ਵਿਧਾਤਾ। ਸਗਲ ਸਮੂਹ ਉਧਰੇ ਲੈ ਨਾਨਕ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਪਛਾਤਾ' ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਜੁਗ ਜੁਗ ਅਟਲ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਕੇ 'ਅਉਤ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ' ਬਿਧਾਤਾ ਨੂੰ ਸੰਤਾਨ ਸਹਿਤ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਪੀ, ਤਪੀ, ਸੰਤ, ਸੂਰਬੀਰ, ਦਾਨੀ, ਘਰਬਾਰੀ, ਪਰਉਪਕਾਰੀ, ਜੋਧੇ ਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਤੀ-ਬ੍ਰਿਤੀ, 'ਸਭੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨ ਕੋਇ ਨ ਦਿਸੈ ਬਾਹਰਾ ਜੀਓ' ਦੇ ਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਲਈ ਭਲਾਈ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਪੁਤਲੇ ਅਤੇ 'ਭਾਈ' ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਪ ਭੀ ਦੁਸਤਰ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਉਧਰੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਥ ਨੂੰ ਭੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਉਧਾਰ ਗਏ। ਸੋ 'ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਆਈ॥ ਤਿਨ ਸਗਲੀ ਚਿੰਤ ਮਿਟਾਈ' ਅਨੁਸਾਰ ਭੁਗਤ ਮੁਕਤ ਦੇ ਦਾਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਅਪਣੇ ਦੂਜੇ, ਤੀਜੇ, ਛੇਵੇਂ, ਸਤਵੇਂ, ਅਠਵੇਂ, ਨਾਂਵੇਂ ਅਤੇ ਦਸਵੇਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਏਸ ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਸਨਾਤਨ ਦੇਸ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾ ਨਾਲੋਂ ਅਧਿਕ ਗੁਰੂ ਅਸਥਾਨ (ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਂਸ਼ੀ ਆਦੀ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਠ ਗੁਰਦੁਆਰੇ) ਸਭ ਤੋਂ ਅਧਿਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੂਰਬੀਰ, ਅਧਿਕ, ਸ੍ਰੀਮਾਨ, ਰਾਜੇ, ਮਹਾਰਾਜੇ, ਤੇ ਰਈਸ) ਅਧਿਕ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਜੋਧੇ, ਸੰਤ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਾਲਵਾ' ਅਤੇ 'ਤੇਰਾ ਘਰ ਸੁ ਮੇਰਾ ਘਰ' ਆਦੀ ਬਚਨਾਂ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਏਸ ਸੁਭਾਗੇ ਦੇਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ 'ਕਲਿ ਜੁਗ ਉਧਾਰੇ ਗੁਰਦੇਵ' ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਤਾਰਨ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁਕਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ 'ਭਾਗ ਠੜੇ ਹਰਿ ਸੰਤ ਤੁਮਾਰੇ ਜਿਨ ਘਰਿ ਧਨੁ ਹਰਿ ਨਾਮਾ। ਪਰਵਾਣ ਗਣੀ ਸੇਈ ਇਹ ਆਏ ਸਫਲ ਤਿਨਾਂ ਕੇ ਕਾਮਾਂ' ਅਨੁਸਾਰ ਅਪਣੇ ਦੂਜੇ ਸ੍ਵਰੂਪ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ) ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਕਰਕੇ ੧੧ਵੇਂ ਸ੍ਵਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ' ਟਿਕ ਕੇ ਜੋਤਿ ਰੂਪ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਮਿੱਕ ਹੋ ਕੇ ਪੂਰਨ ਸਫਲ ਹੋਏ। ਜਿਸਦੇ ਸਦਕੇ ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ 'ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋ' ਭਾਈ ਭੱਲਣ ਅਤੇ ਭਾਈ ਰੂਪ ਚੰਦ ਜੈਸੇ ਸਿਦਕੀ ਸਿਖ, ਸੰਤ ਗੁਦੜ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜਸਮੇਰ ਸਿੰਘ (ਕੈਥਲ) ਅਤੇ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੈਸੇ ਨਾਮ ਰਸੀਏ, ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ (ਕੈਥਲ) ਜੈਸੇ ਰਾਜ ਪਦਵੀ ਨਾਲੋਂ 'ਭਾਈ' ਪਦ ਨੂੰ ਉਚਾ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੈਸੇ ਨੇਤਾ, ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਤੇ ਬੰਦੀ ਛੋੜ ਮਹਾਰਾਜੇ, ਸਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਭਦੌੜ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਿਪਦਮਨ ਸਿੰਘ ਜੈਸੇ ਵਿਦਿਆ ਰਸਕ, ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੈਸੇ ਮਹਾਂ ਕਵੀ, ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੈਸੇ ਗਿਆਨੀ ਜੋਧੇ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੈਸੇ ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ, ਪੰਡਿਤ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੈਸੇ ਮਹਾਂ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੈਸੇ ਕੋਸ਼ਕਾਰ, ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੈਸੇ ਖੋਜੀ, ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੈਸੇ ਨੀਤੀ ਵੇਤਾ, ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੋਲੀਆ ਅਤੇ ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੈਸੇ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੈਸੇ ਹਠੀ ਤੇ ਜਪੀ ਤੇ ਸੰਤ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ, ਸੰਤ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰਾਂ ਅਤੇ ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੈਸੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਤੇ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸੱਜਣ ਏਥੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਰੂਪ ਮਾਲੀ ਦੇ ਦੁੱਧ ਪਾਲੇ ਜਮਾਂਦਰੂ ਸ਼ੇਰ ਹੋਏ ਅਤੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਠੀਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਨਾਮ ਅਤੇ ਪਦਵੀਆਂ ਨੂੰ ਸਫ਼ਲ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬ੍ਰਿਥਾ ਪੱਖ ਪਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲ ਭੀ ਮੁਕਤ ਕੰਠ ਤੋਂ "ਸਰਦਾਰ ਮਾਝਾ, ਸੰਤ ਮਾਲਵਾ" ਇਤਿ ਆਦੀ ਬਚਨ ਆਖਦੇ ਹੋਏ ਸੱਚੀ ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਨੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਉਪਰੋਕਤ ਲੇਖ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਓਸ ਦੇਸ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਵਸੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਇਹ ਅੱਗ੍ਰ ਜਨਮਿਆਂ (ਵਡਾਰੂਆਂ) ਦਾ ਦੇਸ ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਵਸਾਇਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ "ਦੇਵ ਨਿਰਮਤ" ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਚੀਨ, ਯੂਨਾਨ, ਮਿਸਰ, ਪਾਰਸ, ਸ਼ੱਕਸਤਾਨ ਅਤੇ ਬਾਹੂਲੀਕ (ਬਲਖ਼) ਆਦੀ ਦੇਸਾਂ ਦਾ ਭੀ 'ਵਿਦਿਆ ਗੁਰੂ' ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਰਸ੍ਵਤ (ਵਿਦਿਆਪਤੀ) ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਮੰਤ੍ਰ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਤੇ ਉਪ-ਨਿਸ਼ਦਕਾਰਾਂ-(ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀਆਂ) ਦੀ ਭੂਮੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ "ਬ੍ਰਹਮਾਵਰਤ" ਭੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਬਣਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਨੂੰ "ਸ਼ਿਸ਼ਟ" ਪਦਵੀ ਦਿਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਤਥਾ ਸਾਹਿਤਜ ਕਾਲ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ "ਦੱਖਣੀ ਮਦਰ" ਨਾਉਂ ਤੇ ਅਤੇ ਸਰਸ੍ਵਤੀ, ਮਾਰਕੰਡੇ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਆਦਿ ਕਰ ਕੇ ਉਪਜਾਊ ਅਤੇ ਧਨ ਧਾਨ ਸ਼ਾਲੀ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ 'ਸ੍ਰੀ ਕੰਠ' ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਕੁਰਛੇਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀਪ ਲੋਹਟ ਬੱਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੋਲ ਅਤੇ 'ਨੈਮਿਸ਼' ਵਰਤਮਾਨ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ। ਥਾਨੇਸਰ (ਸਥਾਨ ਈਸ੍ਵਰੀ) ਦੀਆਂ ਵਿਦਿਆ ਟਕਸਾਲਾਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਇਤਨੇ ਪਾਟ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਸ਼ਿਵਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ੀ' ਜਾਂ 'ਉਤਰ ਕਾਸ਼ੀ' ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।)

ਇਹ ਉਹ ਬੀਰ ਭੂਮੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਮਲੋਈਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਅਤੇ ਧਰਮਪਰਾਇਣ ਗਣਰਾਜ ਅਸਥਾਪਤ ਹੋਣ ਦੇ ਸਮੇਂ 'ਮਾਲਵਾ' ਪਿਆ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਚਲ ਗੜ੍ਹਵਾਲੀ ਸ਼ਾਖ਼ਾ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਉਜੈਨ ਤੇ ਆਵੰਤੀ ਉਪਰ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾ ਕੇ ਓਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਭੀ 'ਮਾਲਵਾ' ਨਾਉਂ ਦੇ ਕੇ ਜਗਤ ਭਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਧੁਰਾਂ ਤੋਂ ਵਰੋਸਾਇਆ ਇਹ ਓਹੋ ਵਡ ਭਾਗੀ ਦੇਸ਼ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਬੇਅੰਤ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀਆਂ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਕਾਰਾਂ, ਸੰਤਾਂ, ਮਹੰਤਾ, ਲਿਖਾਰੀਆਂ, ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ, ਪਰਉਪਕਾਰੀਆਂ, ਤਿਆਗੀਆਂ ਅਤੇ ਧਰਮਾਤਮਾ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਵਸੋਂ ਤਥਾ ਅਣਗਿਣਤ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤਖ਼ਤਾਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਜੈਸੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸਿਖ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ ਜੈਸੇ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਦੀ ਅਧਿਕਤਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਏਸ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਾਲਵਾ' ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ।

ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਓਸ ਪਵਿਤ੍ਰ ਦੇਸ ਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਮੁਢੋਂ ਹੀ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਣ ਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇਵੀ ਵਿਚ ਭੀ ਦਿੱਬ ਸ਼ਕਤੀ ਸਮਝਦਾ ਹੋਇਆ ਜਗਤ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਚਿਰ ਤੋਂ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਓਸ ਦੇਸ ਜਾਤੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨੌਨਿਹਾਲਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਤੁਮਰ (ਤੂਰਾਨ), ਪਾਰਸ, ਬਾਹਲੀਕ, ਕਾਕੇਸ਼ਸ਼ (ਕਾਫ) ਕਸਪਾਇਨ, ਅਮ੍ਰੀਕਾ, ਮਿਸਰ, ਸੀਰੀਆ, ਚੇਲਡੀਆ, ਫਿਨਸ਼ੀਆ ਤੇ ਮੀਡੀਆ ਆਦਿ ਨੂੰ ਬਸਾਇਆ ਅਤੇ ਉਥੇ ਆਪਣੀ ਸਭਯਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਓਸ ਜਾਤੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ, ਜੋ ਸਭ ਨਸਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਸਾਊ, ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਤਥਾ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਓਸ ਜਾਤੀ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਲੋਕ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਰਖਿਆ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਤੋਂ ਚੱਪਾ ਚੱਪਾ ਥਾਂ ਤੇ ਆਪਣਾ ਲਹੂ ਡੋਲ੍ਹ ਕੇ ਅਨੇਕ ਵਾਰ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਓਸ ਜਾਤੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਪੰਜਾਂ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਨਿਤ ਯੁਧ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਸੱਪਾਂ ਅਤੇ ਭੂਤਾਂ ਦੀ ਪੂਜਕ ਅਤੇ 'ਨਰਬਲੀ' ਦੀ ਯਾਜਕ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦੇ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਓਹੋ ਬੀਰ ਭੂਮੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਜੇਤੂ ਯੂਨਾਨੀ ਸਮ੍ਰਾਟ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਯੋਧੇ ਅਗੇ ਵਧਣ ਦੇ ਥਾਂ ਕੰਨ ਫੜ ਕੇ ਤੇ ਦੁੰਮ ਦਬਾ ਕੇ ਬਿਆਸਾ ਨਦੀ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਭੱਜ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਉਹਨਾਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁੜੇ ਜਾਂਦੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦਾ ਮੁਲਤਾਨ (ਖਹਰੂੜ) ਤਕ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨਾਲ ਖੂਨੀ ਹੋਲੀ ਦਾ ਖੇਲ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਫੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸਿਕੰਦਰ ਸਦਾ ਲਈ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਗਿਆ। ਇਹ ਓਸ ਪੁੰਨ ਭੂਮੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਸਦਕੇ ਸ਼ਾਹ ਸਲੋਕਸ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਆਇਆ ਉਲਟਾ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜਿਤਿਆ ਹੋਇਆ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਤਕ ਦਾ ਦੇਸ ਦਾਜ ਵਿਚ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦਾ ਡੋਲਾ ਦੇ ਕੇ ਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਜਾਤੀ ਦੀਆਂ ਕੰਨਿਆਵਾਂ ਦਾ 'ਗੋਲੀਆਂ ਵਾਂਗ' ਸਦਾ ਹਾਜ਼ਰ ਰਖਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਕੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਓਸ ਸੰਤ ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਥਵਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਦੇਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੜ੍ਹ ਪੂਜਾਂ, ਖ਼ੁਸ਼ਕ ਫਿਲਾਸਫੀ ਅਤੇ ਨਾਸਤਕਤਾ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਦੀ ਛਬ ਛਾਮਣੀ ਅਤੇ ਬਦੱਲ ਛਾਮਣੀ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਏਸ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦੇ ਸਦਕੇ ਸੱਚੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਦੇਵ ਭੂਮੀ, ਰਿਸ਼ੀ ਭੂਮੀ, ਸਾਰਸ੍ਵਤ ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਸੰਤ ਭੂਮੀ, ਭੁਗਤ ਮੁਕਤ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਭਾਵ-ਦੂਜਾ ਸਚਖੰਡ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਜਿਸਦੇ ਫਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਏਸਨੇ ਬੱਦੂ ਦੇਸਾਂ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਈਰਾਨੀ, ਤੂਰਾਨੀ, ਗ਼ਜ਼ਨਵੀ, ਤਾਤਾਰੀ, ਬੁਖ਼ਾਰੀ, ਕਾਬਲੀ ਅਤੇ ਦੁੱਰਾਨੀ ਦਰਿੰਦਿਆਂ ਦਾ ਨੱਕ ਭੰਨ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਠ ਸੌ ਬਰਸ ਤੋਂ ਜੰਮੀ ਹੋਈ ਜ਼ੁਲਮੀ ਹਕੂਮਤ ਅਤੇ ਕੁਫ਼ਰ ਕੁਫ਼ਾਰੀ ਦੀ ਰੀਤੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਅਜੇਹਾ ਸਤਿਜੁਗੀ 'ਰਾਮ ਰਾਜ' ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਲੜ ਭਾਰਤ ਵਲ ਆਉਣੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਦਫਾ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਲਟੇ ਮਲਵਈ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਹੀਰ ਅਨੇਕ ਵਾਰ ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਮਲੇਛੀ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਸ਼ਾਨ ਭਰੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਦੇ ਹੋਏ 'ਉਲਟੀ ਗੰਗਾ ਬਹਾਉਣ' ਦੀ ਅਚਰਜ ਲੀਲਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਆਉਣ ਤੇ ਸਾਰਾ ਗੜ੍ਹੀ ਚਤਰਾਲ, ਦਰਹ-ਦਾਨਯਾਲ, ਬਾਬਲ, ਬਸਰਾ, ਮਿਸਰ ਅਤੇ ਕਾਬਲ-ਕੰਧਾਰ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਅਜ ਭੀ ਕੰਬ ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਾਬਰਾਂ ਉਪਰ ਜਰਵਾਣੇ ਅਤੇ ਸਚ ਦੇ ਪਰਵਾਨੇ-'ਮਾਲਵਾ' ਦੇਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਵਾਂਗ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਫਰੰਗੀ ਰਾਜ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀ ਇਜ਼ੱਤ ਅਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਜਾਨ ਮਾਲ ਅਤੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਦਾਦੇਲਾਹੀ-ਸੁਖ ਸੰਪਤੀ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਕੇ ਸੱਚੇ ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਦਾ ਅਦੁਤੀ ਉਦਾਹਰਣ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਦਾ ਨਾਉਂ ਤੇ ਥਾਉਂ ਸਦਾ ਲਈ ਅਮਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਕਿਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਬੀਰ ਆਤਮਾ ਪੁੰਨ ਭੂਮੀ-ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਾਲਵਾ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦਾ 'ਸਿੰਘ-ਦੁਆਰਾ' ਨ ਹੁੰਦਾ, ਜਾਂ ਸਦਾ ਵਾਂਗ ਇਸ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਕੇ ਅਖੰਡਤਾ ਨ ਕਾਇਮ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਖੰਡਤਾ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਰਹੀ ਅੱਜ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਨਿਸ਼ਾਨ ਭੀ ਦਿਖਾਈ ਨ ਦਿੰਦਾ, ਕੇਵਲ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਿੰਜਰ ਦਾ ਨਾਉਂ ਕੇਵਲ ਤਵਾਰੀਖ਼ੀ ਘਟਨਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਦਿਸਦਾ।

ਸਾਰਾਂਸ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਵਿੱਤਰ ਭੂਮੀ-'ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਾਲਵਾ' ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਧਰਮ ਪਰਾਇਣ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀਆਂ, ਵਿਦ੍ਵਾਨਾਂ, ਸੰਤਾਂ, ਮਹੰਤਾਂ, ਜੋਧਿਆਂ, ਸੂਰਬੀਰਾਂ, ਧੀਰਜਵਾਨਾਂ, ਬਲਵਾਨਾਂ, ਨੇਤਾ ਪੁਰਸ਼ਾਂ, ਹਕ ਪ੍ਰਸਤਾਂ, ਅਣਖੀਲਿਆਂ, ਸਭਿਆਚਾਰੀਆਂ, ਰਿਸ਼ੀਆਂ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਕਾਰਾਂ, ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ਰਾਂ, ਲਿਖਾਰੀਆਂ, ਸ੍ਰੀਮਾਨਾਂ, ਰਾਜ ਪੁਰਸ਼ਾਂ, ਦਾਨੀਆਂ, ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਭਜ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਸਮੂਹ ਜ਼ਾਤੀਆਂ ਤੇ ਰੁਚੀਆਂ ਦੀ ਆਦਿ ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਮਨੁਖ ਮਾਤ੍ਰ ਦੀ ਹੋਮਲੈਂਡ ਸਗੋਂ ਦੇਵ ਭੂਮੀ ਅਰਥਾਤ ਪਿਛੋਕਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦਾ ਭੀ ਇਤਿਹਾਸ ਤੁਛ ਵਸਤੂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈਣਾ ਹੀ ਵਡਭਾਗਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਬਿਵਹਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਮੁਲ ਰਤਨਾਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਏਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਨਾਲ ਆਦਰਸ਼ ਜੀਵਨ ਬਣਾ ਸਕੀਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਜਾਣ ਲੈਣ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਮੁਲਕੀ 'ਧਾਰਮਿਕ', ਸਾਹਿਤਕ ਅਤੇ ਜਾਤੀਯ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਪਰਿਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲੈਣਾ ਹੈ। ਏਸ ਦੇਸ ਦੇ ਧਰਮ-ਪਰਾਇਣ ਆਸ਼੍ਰਮਾਂ ਅਤੇ ਆਚਾਰਯਾਂ ਤੋਂ ਤਤ੍ਵ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਤੇ ਧਰਮ ਤਤ੍ਵ ਦੀ ਪੂਰੀ ੨ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਦੇ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਸਾਖਿਆਤ ਕਰ ਸਕੀਂਦਾ ਹੈ।

ਸੋ ਧੰਨਵਾਦ ਹੈ—ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਰਿਸ਼ੀਆਂ, ਵਿਦ੍ਵਾਨਾਂ ਆਚਾਰਯਾਂ, ਸੰਤਾਂ, ਮਹਾਤਮਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਮੋਲਕ ਤੇ ਆਕਰ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਖੋਜਣ ਤੋਂ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਰਤਨ ਦੀ ਸਾਮੱਗ੍ਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਏਥੇ ਉਹ ਮਲਵਈ ਬਜ਼ੁਰਗ ਭੀ ਧੰਨਵਾਦ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੁਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਮਝਲੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।

ਸੋ ਧੰਨਵਾਦ ਹੈ—ਓਸ ਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ, ਜਿਸਨੇ 'ਚਾਰੇ ਜਾਗੇ ਚਹੁ ਜੁਗੀ ਪੰਚਾਇਣ ਆਪੇ ਹੋਆ। ਆਪੀ ਨੈ ਆਪ ਸਾਜਿਉ ਆਪੇ ਹੀ ਥੰਮਿ ਖਲੋਆ। ਆਪੇ ਪਟੀ ਕਲਮ ਆਪਿ ਆਪੇ ਲਿਖਣ ਹਾਰਾ ਹੋਆ।' ਆਦਿ ਵਾਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਮਾਨਵੀ ਦਸ ਰੂਪ ਧਾਰਕੇ ਗੁਰਮਤਿ—ਨਾਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੁਆਰਾ ਮ੍ਰਿਤਕ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸੰਜੀਵਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦਸਵੇਂ ਜਾਮੇਂ ਰਾਹੀਂ ਏਸੇ ਹੀ ਪਾਵਨ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜ ਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਭਾਗ ਲਾਏ। ਜਿਥੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਈ ਵਿਦਿਆ ਪੀਠ—ਉੱਤਰ ਕਾਂਸ਼ੀ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਸੀ। ਓਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਂਸ਼ੀ ਅਸਥਾਪਨ ਕਰਕੇ ਤਖ਼ਤ ਚੌਰ ਦੇ ਮਾਲਿਕ 'ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ' ਪਦਵੀ ਤੇ ਆਰੂਢ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਗਟ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੇ [ਪਰਿ ਛਿੰਨ ਰੂਪ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਬਿਆਪਕ (ਨਿਜ ਰੂਪ) ਵਿਚ] ਏਥੇ ਹੀ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਦੇ ਫਲ ਸ੍ਵਰੂਪ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ' ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋ ਕੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਪਰਲੇ ਸਿਰੇ ਤਕ ਘਰ ਘਰ ਧਰਮਸਾਲਾਂ, ਧਰਮ ਪਰਚਾਰਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਵਿਦਿਅਕ ਟਕਸਾਲਾਂ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤੀਏ ਉਪਦੇਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦਾ ਇਤਨਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੋਇਆ, ਕਿ ਜਿਸ ਤੋਂ ਹਰ ਮਲਵਈ ਬੱਚਾ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਧਰਮ ਪਰਾਇਣਤਾ ਅਤੇ ਕਾਵ੍ਯ-ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਆਦਿਕ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਨਮਦਾ ਹੋਇਆ ਸਹਿਜ ਵਿਚ ਹੀ ਗਿਆਨੀ, ਕਵੀ ਅਤੇ ਉਦਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਕਵੀ ਗੁਰੂ ਜੋਤਿ ਦੀ ਸ਼ੁਭ ਦਾਤ ਤੋਂ ਵਰੋਸਾਕੇ ਅਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਗਦਗਦ ਕੰਠ ਦੁਆਰਾ ਇਉਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

'ਆਖਿ ਜੈ ਜੈਕਾਰ ਦੇਵ ਸੀਸ ਨੂੰ ਨਿਵਾਇ ਰਹੇ
ਗਾਇ ਰਹੇ ਜੰਗਲ ਭੀ ਮੰਗਲ ਦੇ ਰਾਗ ਅਜੇ।
ਕਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹਰੇ ਸੱਤ ਵਰਤਾਵ ਕਰੇ
ਇੱਕ ਥਾਂ ਬਠਾਏ ਸਜੇ ਰਾਗ ਤੇ ਵਿਰਾਗ ਅਜੇ।
ਕਹੇ ਕਵਿ 'ਕੇਹਰਿ' ਮੁਰੀਦ ਭੀ ਬਣਾਏ ਐਸੇ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਗੰਗਾ ਗੋਮਤੀ ਪ੍ਰਯਾਗ ਭਜੇ।
ਪਾਵਨ ਪਰਮ, ਬੀਰ ਧਰਮ ਚਰਨ ਕਰਿ
ਜਗ ਵਿਚੋਂ ਪਾਪ ਤੇ ਸੰਤਾਪ ਰਹੇ ਭਾਗ ਅਜੇ।'

ਸੋ ਧੰਨਵਾਦ ਹੈ—ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮਤੀਏ ਵਡਭਾਗੀ ਅਤੇ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਸਜਣਾਂ ਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੇ ਬੜੀ ਘਾਲ ਕਮਾਈ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਅਭਿਆਸ ਦੇ ਸਦਕੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪਰਚਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਏਸ ਲੇਖਕ ਜਿਹਿਆਂ ਅਲ੍ਹੜਾਂ ਅਤੇ ਆਪ ਹੁਦਰਿਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਕੇ ਗੁਰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਚੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਏਸ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਸੰਤ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੰਡਿਤ ਰਾਜ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੋਲੀਆ, ਪੰਡਿਤ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਗਾ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੁੜਕਾ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਮ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਗਿਣਨ ਯੋਗ ਹਨ।

ਅਨੰਤ ਧੰਨਵਾਦ ਹਨ—ਓਸ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ, ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਸੰਪੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਲਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ †ਪੁਰਾਤਨ ਪਹਿਰੇ ਤੋਂ ਵਰ ਦਾਨ ਦੇ ਬਿਰਦ ਨੂੰ ਪਾਲਦਿਆਂ ਏਸ ਅਧਮ ਜੀਵ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਤਥਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀਯ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਦਾ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਹਿ ਕੇ ਅੰਗੀਕ੍ਰਿਤ ਹਰ ਏਕ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖ਼ਸ਼ੀ।

ਫੇਰ ਧੰਨਵਾਦ ਹੈ—ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸਜਣ ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੁਰਾਂ ਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਮਰਦ ਗੱਜੇ ਤਾਂ ਹੀਜੜਿਆਂ ਨੂੰ ਕੱਜੇ' ਦੀ ਕਹਾਉਤ ਵਾਂਗ 'ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਰਤ ਨਾਮੇਂ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਦੇਸ ਤਥਾ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਾਲਵਾ' ਨਾਮਧਾਰੀ ਪੁੰਨ ਭੂਮੀ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਜ ਤਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਗੁਣੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਲਿਖਵਾਉਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਏਸ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਭੂਮਿਕਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕੇਵਲ ਅਨੁਮਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਬਕ ਲਿਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਤੇ ਹਰ ਪਰਕਾਰ ਹੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸੱਧਰ ਅੰਦਰੋ ਅੰਦਰੀ ਮੇਰੇ ਵਿਖਪਤ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਲਗ ਪਗ ੩੦ ਬਰਸ ਤੋਂ ਸੀ।

ਆਖਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਨਿਬੰਧ ਭਾਵੇਂ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਏਸ ਵਿਚ ਉਕਤ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਮੁਖ ਮੁਖ ਅੰਸਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਾਰ ਗ੍ਰਾਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਏਸ ਵਿਸ਼ੇ ਸੰਬੰਧੀ ਠੀਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਤੇ ਸਫਲ ਹੋਇਆ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਆਸ਼ਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਤਿਹ ਸ ਦੇ ਅਭਿਲਾਸ਼ੀ ਸਜਣ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਨਸਲ ਦੇ ਹੋਣਹਾਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਏਸ ਅਦੁਤੀ ਘਾਲ ਨੂੰ ਅਪਣਾਕੇ ਏਸ ਤੋਂ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਣਗੇ।

ਏਸ ਭੂਮਿਕਾ ਦੇ ਲਿਖਣ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਾਧਨਾਂ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਗਈ ਹੈ:—

(੧) ਰਿਗ ਵੇਦ ਸੰਹਿਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਸੰਬੰਧੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਗ੍ਰੰਥ। (੨) ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਆਦੀ ਪੁਰਾਣ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਾਵ੍ਯ-ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ। (੩) ਪਾਤੰਜਲੀ ਦਾ ਮਹਾਂ ਭਾਸ਼ ਆਦੀ ਵਿਆਕਰਣ ਅਤੇ ਮਨੂੰ ਆਦੀ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ (੪) ਵਿਕ੍ਰਮ ਸਿਮ੍ਰਤੀ, ਦ੍ਵਿਵੇਦੀ ਅਭਿਨੰਦਨ, ਸ਼ਿਆਮ ਸੁੰਦਰ ਦਾਸ ਅਭਿਨੰਦਨ, ਵੇਦ ਅੰਕ, ਵੇਦ ਰਹੱਸ੍ਯ, ਟਾਡ ਰਾਜਸਥਾਨ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਰਾਸੋ, ਹਮੀਰ ਰਾਸੋ, ਤਵਾਰੀਖ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ, ਹਿੰਦੀ, ਤਥਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਨੇਕ

†ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਜਨਮ ਅਤੇ ਗੁਣ ਦੀ ਦਾਤ ਹਜ਼ੂਰ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਰਦਾਨ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿਲੀ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਤਿਹਾਸ ਗ੍ਰੰਥ (੫) ਤੀਹਾਂ ਬਰਸਾਂ ਦੀ ਮੇਹਨਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਬਿਰਧ, ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਮਲਵਈਆਂ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਸੁਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਜਨ ਸੁਰਤੀਆਂ (ਰਿਵਾਇਤਾਂ) ਅਤੇ 'ਸਿੰਘਾਸਨ ਬਤੀਸੀ' ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਨੇਕ ਦੰਤ ਕਥਾਵਾਂ (੬) ਤਵਾਰੀਖੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਜੋ ਅਜ ਤਕ ਵਰਤਮਾਨ ਹਨ। (੭) ਖਰੋਸਤੀ ਅਤੇ ਦੇਵ ਨਾਗਰੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਕੁਝ ਸਿੱਕੇ ਅਦਿ।

ਤਿਹਾੜਾ
ਸਾਉਣ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ
ਸੰ: ੨੦੧੦ ਵਿ: ਅਨੁਸਾਰ
੨੬-੭-੫੩

ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਾ ਪਰਮ ਪਾਤ੍ਰ-
ਪੰਡਿਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ "ਸਾਹਿਤਿਆਚਾਰਯ"

—o—

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸਤਿਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਾਲਵਾ

੧. ਪ੍ਰਕਣ

'ਮਾਲਵਾ' ਦੇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ' ਤੋਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਥਮ, ਦੂਜੇ, ਤੀਜੇ, ਛੇਵੇਂ, ਨੌਵੇਂ ਅਤੇ ਦਸਵੇਂ ਰੂਪ ਨੇ ਨਿਜ ਚਰਨਾਰਬਿੰਦਾਂ ਨਾਲ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇਸਾਂ ਤੋਂ ਭੀ ਅਧਿਕ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰ ਦੀ ਠੀਕ ਸਮਝ ਉਸ ਨਕਸ਼ੇ ਤੋਂ ਆਵੇਗੀ ਜੋ ਏਸ ਨਿਬੰਧ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਭੂਗੋਲ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਰੂਪ

ਕਿਸੇ ਦੇਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਕਰਨ, ਹਿੱਸੇ, ਹੱਦਾਂ, ਜਲ ਵਾਯੂ, ਨਦੀਆਂ, ਪਰਿਸਥਤੀ ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਦਸ਼ਾ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਨਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਲਈ ਭੀ ਉਪਰੋਕਤ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ।

(ੳ) ਨਾਮ ਕਰਨ

ਕਈ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਤਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤ ਅਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਦੇ ਥਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸਮੁੰਦਰ ਸੀ। ਇਹ ਭੂਗੋਲ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤੱਤ੍ਵ ਵੇਤਾ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤ ਦੇ ਉਪਰ ਉਠਣ ਵਾਂਗ ਹੋਰ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਦੇਸ ਉਸੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਆਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਤੇ ਸਿੰਧ ਵੀ ਸੀ। ਓਸ ਸਮੇਂ ਹਿਮਾਲੇ ਦੇ ਹਿਸਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਵਲ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਿਆਸ, ਸਤਲੁਜ, ਸਰਸ੍ਵਤੀ, ਸਰਸਾ, ਅਤੇ ਮਾਰਕੰਡਾ ਆਦਿਕ ਪਰਸਿਧ ਸਨ। ਜੋ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਦੇ ਉਤਰ ਵਲ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਰਵਾਲਸਰ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਫੇਰ ਨਾਲ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਰੇਤਾ ਵਧ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਤਲੁਜ ਤੇ ਬਿਆਸਾ ਜੋ ਸੁਤੰਤਰ ਵਗਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਾਕੜੇ ਸਣੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਪੈਣ ਲਗੀਆਂ ਫੇਰ ਹਾਕੜਾ ਤੇ ਸੁਰਸ੍ਵਤੀ ਉਕਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੀ ਸੁਕ ਗਈਆਂ। ਅਤੇ ਸਰਸਾ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਬੀਕਾਨੇਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਤੇ ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਰਤਾ ਕੁ ਪਰੇ ਸਤਲੁਜ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਤਾਂ ਏਸ ਸਾਰਸੁਤ ਦੇਸ ਵਿਚ ਰੇਤਾ ਬਹੁਤਾ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਏਸ ਰੇਤ ਸਾਗਰ ਦਾ ਨਾਉਂ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਵਾਂਗ ਮਾਰੂਵਾਰ, ਮਾਰੂਵਾ ਫੇਰ ਮਾਲਵਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੋ ਜੈ ਪੁਰ, ਜੋਧ ਪੁਰ, ਬੀਕਾਨੇਰ ਅਤੇ ਜੈਸਲਮੇਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੁਜਰਾਤ ਕਾਠੀਆਵਾੜ ਦੀ ਹੱਦ ਤਕ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਇਸ ਵਿਚ ਉਜੈਨ, ਉਦੇਪੁਰ, ਮਾਂਡੂ ਅਤੇ 'ਧਾਰ' ਆਦੀ ਵਡੇ ਵਡੇ ਨਗਰ ਭੀ ਗਿਣੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪੂਰਬੋਕਤ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਉਪਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਰੇਤ ਨਾਲ ਭਰਦਾ ਗਿਆ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਨਦੀਆਂ ਸੁਕਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਗੋਂ ਕਈਆਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵੀ ਬਦਲਦੇ ਗਏ। ਇਕੱਲੇ ਸਤਲੁਜ ਵਲ ਹੀ ਦੇਖੋ ਕਿ ਜਦੋਂ ਪਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼੍ਵਾ ਮਿਤਰ ਨੇ ਰਾਜਾ ਸੁਦਾਸ ਨੂੰ ਬਿਆਸਾ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਉਰਾਰ ਲਿਆ ਕੇ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਤੇ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਥਾਨੇਸਰ ਕੋਲ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਦਮਦਮੇਂ ਸਾਹਿਬ (ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ) ਦੇ ਕੋਲ ਦੀ ਵਗਦੀ ਸੀ। ਜੋ ਮਾਰਕੰਡੇ ਆਦਿ ਰਿਖੀਆਂ ਦੇ ਤਪ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਓਸੇ ਸਮੇਂ ਸਤਲੁਜ ਨਾਭੇ ਦੇ ਉਤਰ ਵਲ ਦੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਛਾਬੱਦੀ ਛਪਾਰ ਅਤੇ ਲੋਹਟ ਬੱਦੀ ਕੋਲ ਦੀ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲੇ ਵਿਚੀਂ ਬਠਿੰਡੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ੭੧੨ ਬਿ: ਵਿਚ ਬਠਿੰਡਾ ਬਝਿਆ ਸੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਕਿਲਾ ਬਠਿੰਡੇ ਦੇ ਠੀਕ ਨਾਲ ਦੀ ਵਗਦਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਰਾਜੇ ਦੇ ਬੰਨ੍ਹ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਮਾਛੀਵਾੜਾ—ਬਹਲੋਲ ਪੁਰ (ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ) ਕੋਲ ਦੀ ਵਗਦਾ ਹੋਇਆ ਜਗਰਾਵਾਂ—ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਬਿਆਸਾ ਨੂੰ ਰਲਾ ਕੇ ਸਿੰਧ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਏਸ ਦੀਆਂ ਪਿਛੇ ਰਹੀਆਂ ਸ਼ਾਖ਼ਾਂ ਅਤੇ ਉਪਰ ਆਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੋਰ ਛੋਟੀਆਂ ੨ ਨਦੀਆਂ ਏਸ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਸਿੰਜ ਸਕੀਆਂ। ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਦੇਸ ਉਪਜਾਊ ਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਉਜੜ ਕੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਆ ਬਸਿਆ। ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਵਸੋਂ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਉਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਸਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਹੀ ਵਸੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤਾ ਉਪਜਾਊ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਏਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ 'ਜੰਗਲ' ਜਾਂ 'ਮਾਲਵਾ' ਆਖਣ ਲਗ ਪਏ।

ਪਰ ਕਈ ਖੋਜੀ ਏਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਠੀਕ ਨ ਮੰਨ ਕੇ ਇਓਂ ਦਸਦੇ ਹਨ—ਭਾਵੇਂ 'ਮਰੂ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਤਧੱਤ ਹੋ ਕੇ (ਤਾਲੂ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਤਾਲਵਯ ਬਣ ਜਾਣ ਵਾਂਗ) 'ਮਰੂ' ਤੋਂ 'ਮਾਰੁਵਾ' ਬਣ ਕੇ ਫੇਰ 'ਰ' ਦਾ 'ਲ' ਹੋ ਕੇ ਮਾਲਵਾ ਸ਼ਬਦ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਸੁਕਣ ਤੋਂ ਮਾਰੂਥਲ ਬਣ ਜਾਣ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਅਤੇ ਵਿਦ੍ਵਾਨਾਂ ਦੀ ਅਕਲ ਤੋਂ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ 'ਖੂਹ ਵਿਚ ਇੱਟ' ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨਿਸਚਿਤ ਹੈ। ਏਸ ਲਈ ਪਰਾਚੀਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਦ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਗੇ ਹਾਂ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਏਸ ਟੁਕੜੇ (ਮੁਕੰਦਾ ਨਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਤਲੁਜ ਤਕ) ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਉਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਬਸਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ 'ਦੇਵ ਨਿਰਮਤ' ਅਤੇ 'ਅੱਗ੍ਰ ਜਨਮਾ' (ਵਡਾਰੂਆਂ ਦੀ ਭੂਮੀ) ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਫੇਰ ਇਹ ਸਾਰਸ੍ਵਤ ਰਿਖੀ ਦੇ ਪਰਤਾਪ ਅਤੇ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਏਥੇ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖੀਆਂ ਦਾ ਬਾਸਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ 'ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਰਤ' ਅਤੇ ਫੇਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

'ਸਾਰਸੁਤ ਦੇਸ਼' ਕਰਕੇ ਪਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀ ਰਾਜਾ ਮਦ੍ਰਕ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਏਥੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ–ਕਸੂਰ ਦੀਆਂ ਰਾਜਧਾਨੀਆਂ ਬਣਨ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਸੂਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਦਖਣੀ ਮੱਦਰ ਦੇਸ ਕਹਿਣ ਲਗੇ। ਜਿਸ ਦੀ ਹੱਦ ਕਸੂਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕੰਙਣ ਪੁਰ, ਸ਼ਾਹੀਵਾਲ, ਹੜੱਪਾ, ਵਿਨਸ਼ਨ (ਸਰਸੂਤੀ ਦੇ ਗਰਕ ਹੋਣ ਦਾ ਥਾਂ) ਤੋਂ ਬਾਗੜ, ਬੀਕਾਨੇਰ, ਦਾ ਉਤਰੀ ਹਿੱਸਾ ਅਰਥਾਤ ਗੜ- ਦਰੇੜ, ਹਾਂਸੀ, ਹੇਸਾਰ, ਕੈਥਲ, ਥਾਨੇਸਰ, ਕੁਰਛੇਤਰ, ਸ਼ਾਹ ਆਬਾਦ, ਅੰਬਾਲਾ, ਰੋਪੜ, ਹਿਮਾਚਲ ਪਰਦੇਸ਼ ਦੀ ਕੰਢੀ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਵਹਿਣ ਤਕ ਸੀ। ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਸੁਕਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਮਾਰੂਥਲ ਬਣ ਜਾਣ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਰਿਗਵੇਦ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਬਣਨ ਵਾਲੀ ਯਜੁਰਵੇਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਇਹ ਬਹੁਤ ਉਪਜਾਊ ਸੀ ਬਲਕਿ ਦਖਣੀ ਹਿਸਾ (ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾ) ਅਨੂਪ ਦੇਸ (ਬਹੁਤੇ ਜਲਵਾਲਾ) ਸੀ। ਅਤੇ ਮਹਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਅਸੀਂ ਏਸ ਨੂੰ ਉਹਾ ਜਿਹਾ ਹੀ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ 'ਮਦਰ ਦੇਸ' ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ। ਭਾਵ ਪਰਕਾਸ਼, ਪ੍ਰਬੋਧ ਚੰਦਰ ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਵਿਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਬਚਨਾਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ) ਏਸ ਦਾ ਨਾਉਂ-ਮਦਰ ਦੇਸ ਹੀ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਦੀ ਸਤੱਤਾ ਪੁਰਾਣੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਤੋਂ ਭੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੈਸੇ–'ਮਨੂ ਸਿਮ੍ਰਤੀ' ਅਤੇ 'ਪਾਤੰਜਲ ਮਹਾਂ ਭਾਸ਼' ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੇਸ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ 'ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਰਤ' ਪਹਿਲਾਂ ਜੰਮਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਦੇਸ ਅਤੇ ਸਿਸ਼ਟ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਦੇਸ ਹੈ। ਪਰ ਮਾਲਵਾ ਜਾਂ ਮਾਰੂਵਾਰ ਇਸਦਾ ਕਿਤੇ ਨਾਉਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਮਾਰੂਬਾਰ, ਮਾਰੂਥਲ ਅਥਵਾ ਮਾਰਵਾੜ ਨਾਮ ਤਾਂ ਰੇਤ ਦੀ ਬਹੁਤਾਇਤ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਜੋਧ ਪੁਰ ਆਦੀ ਦਾ ਨਾਉਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸੀ, 'ਮਾਲਵਾ' ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਗੋਂ ਮਾਰਵਾੜ ਟੱਪ ਕੇ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਧਾਰਾ ਤੇ ਉਜੈਨ ਤਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਮਾਰਵਾੜ ਜਿਹਾ ਰੇਤਲਾ ਨ ਹੋਣ ਤੇ ਭੀ 'ਮਾਲਵਾ' ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਾਰੂ ਥਲ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਏਸ ਦੇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਮਾਲਵਾ' ਕਲਪਣਾ ਅਤਿਅੰਤ ਭੁਲ ਹੈ।

ਕਈ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਇਉਂ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਮਾਲ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਉਪਜ (ਪੈਦਾਵਾਰ) ਹੈ। ਏਸ ਸਦਕੇ ਏਸ ਦਾ ਅਤੇ ਉਜੈਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਨਾਮ ਬਹੁਤਾ ਉਪਜਾਊ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ 'ਮਾਲਵਾ' ਪਿਆ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਕਲਪਣਾ ਭੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ 'ਮਾਲ' ਸ਼ਬਦ ਬਿਦੇਸ਼ੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਏਸ ਨੂੰ 'ਵ' ਆਦਿ ਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤਯੇ ਲਗ ਕੇ 'ਮਾਲਵਾ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਬਨਣਾ ਵਿਆਕਰਣ ਤੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਏਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜੋ ਉਪਜਾਊ ਟੁਕੜਾ ਉਸ ਟੁਕੜੇ ਨੂੰ ਭੀ 'ਮਾਲਵਾ' ਹੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਮਾਲਵਾ ਨਾਮ ਉਪਰੋਕਤ ਆਖੇ ਹੋਏ ਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਿਛੋਂ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਪਹਿਲੀ ਕਲਪਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਮਤ ਭੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਜਚਦਾ। ਤੀਜੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸਭ ਨਾਮ (ਮਦਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਇਸਥਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਕਲਪਨਾਂ ਕਰਕੇ ਸਰਬ ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਚ ਏਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਮਾਲਵਾ' ਪੈਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ–ਈਸਾ ਤੋਂ ੧੫੦੦ ਬਰਸ ਅਤੇ ਯੂਨਾਨੀ–ਸਿਕੰਦਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਸਲੋਕਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ੧੦੦੦ ਬਰਸ ਅੱਗੋਂ ਏਥੇ ਛੁਦ੍ਰਕ, ਖੋਖਰ, ਰਿਛੀਕ, ਬਾਹੀ, ਜੋਧੇ, ਮੁਟ, ਮਸੀ, ਕੰਗ, ਸਾਹੀ ਅਤੇ ਮਲੋਈ ਅਥਵਾ ਮਾਲੂ ਜਾਂ ਮੱਲੀ ਆਦਿਕ ੧੦੦ ਗਣ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਏ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੱਲੀ ਜਾਂ 'ਮਾਲੂ' ਸਨ। ਜੋ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਾਖ਼ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਬਹੁਤੇ ਅਤੇ ਲੜਾਕੇ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ 'ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਰਾਂ ਦੀ ਹੈ' ਏਸ ਲੋਕ ਰੂੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਸਫ਼ਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਰਥਾਤ ਏਸ ਦੇਸ ਵਿਚ ਮਲੋਈਆਂ ਜਾਂ ਮਾਲਵਾ ਦੇ ਵਾਸ ਕਰਣ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰੱਖਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਪਹਿਲੇ ਏਸੇ ਦਾ ਨਾਮ 'ਮਾਲਵਾ' ਪਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਾਖ਼ਾ ਦਖਣ ਵਲ ਆਬੂ (ਅਰਵਲੀ) ਪਰਬਤ ਦੇ ਨਗਰ ਅਚੱਲਗੜ੍ਹ (ਵਰਤਮਾਨ ਸਿਰੋਹੀ ਰਾਜ) ਵਿਚ ਚਿਰ ਤੋਂ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਰਤਾਪੀ ਸਮ੍ਰਾਟ ਬਿਕ੍ਰਮਾਦਿੱਤ ਹੋਇਆ। ਅਤੇ 'ਮਦ੍ਰ ਦੇਸ਼' ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਾਖ ਨੇ ਜੈ ਪੁਰ ਰਾਜ ਵਿਚ 'ਕਰਕੋਟ ਨਗਰ' ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਜਮਾਈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਕਿਆਂ ਉਤੇ "ਮਾਲਵਾਂਨ ਜ਼ਯ" ਜਾਂ ਮਾਲਵਾਨਾਂ ਇਸਥਤੀ ਅਥਵਾ 'ਮਗਜ' ਅਤੇ 'ਮਗਜਯ' ਆਦੀ ਅਖਰਾਂ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਵਿਚ ਈ: ਪੂ: ਪਹਿਲੀ ਸਦੀ ਦੇ ਸਿੱਕੇ ਮਿਲੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ—'ਮਾਲਵ ਗਣ ਦੀ ਜੈ ਆਦਿ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੰਚ ਨਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੂਲਥਾਨ (ਮੁਲਤਾਨ) ਖਹਰੋੜ ਸਿੰਧ, ਮਾਰਵਾੜ, ਮਦ੍ਰ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਬਿੰਧਿਆ ਚਲ ਦੇ ਉਰੇ-ਪਾਰ, ਉਜੈਨ, ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ 'ਬਰਾਰ' ਵਿਚ ਸਭਨਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤੀ ਗਿਣਤੀ ਪ੍ਰਮਾਰਾਂ ਦੀ ਹੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਆਦਿ ਬਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਵਾਲੀ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਨਿਆਇ ਸ਼ੀਲ ਸਿਰੋਮਣਿ ਗਣ ਏਹੋ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਮਹਿੰਦ੍ਰਾਦਿਤ' ਪ੍ਰਮਾਰ (ਗੰਧਰਬ ਸੇਨ) ਦੇ ਸੁਪੁਤ੍ਰ ਮਾਲਵ ਕੁਲ ਕਮਲ ਦੇ ਸੂਰਜ ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮੀ, ਮਹਾਂ ਉਦਾਰ, ਮਹਾਂ ਵਿਦ੍ਵਾਨ, ਮਹਾਂ ਨਿਆਇ ਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਦਾਨੀ 'ਵਿਕ੍ਰਮਾਦਿਤ' ਨੇ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ ਅਤੇ ਉਜੈਨੀ ਦੇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਭੀ ਉਸੇ ਦੇਸ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੂੰਹ ਸਲਾਹੁਤਾ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਆਵੰਤੀ ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ 'ਮਾਲਵਾ' ਬੜੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕੀਤਾ।

ਏਸ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਉਜੈਨ ਦੇ 'ਅਵੰਤੀ' ਦੇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਮਾਲਵਾਂ ਦੀ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਕਰਕੇ 'ਮਾਲਵਾ' ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਉਵੇਂ ਹੀ ਮਦ੍ਰ ਦੇਸ ਵਿਚ ਭੀ 'ਮਾਲਵਾ' ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬਾਸ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਉੱਤੇ ਵਿਜੈ ਪਾਉਣ ਦੇ ਕਾਰਣ 'ਮਾਲਵਾ' ਪਿਆ। ਮਾਲਵ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪੰਚਨਦ ਅਤੇ ਮੱਦ੍ਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਚਿਰ ਕਾਲ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ੧੦੦ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧੀਆਂ ਨੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵੇਲੇ ਆਖੀ ਸੀ।' ਕਿ ਅਸੀਂ ਹਜਾਰ ਬਰਸ ਤੋਂ ਭੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਭਾਰਤ* ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਦਾ ਸੁਖ ਭੋਗ ਰਹੇ ਸੀ।'

ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਉਜੈਨ ਦੇ ਮਾਲਵੇ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਡੇ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀਆਂ ਬਖ਼ਸ਼ਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਦਕੇ 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਾਲਵਾ' ਕਹਾਉਣ ਦਾ ਮਾਨ ਅਰਥਾਤ ਜਗਤ ਗੁਰੂ—ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਚਰਨ ਪਾਉਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ।

---

*ਜੋ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਜਮਨਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੰਧਾਰ ਦੇਸ ਤਕ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। (ਦੇਖੋ ਚਿਤ੍ਰ-ਏਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ) ਅਤੇ ਜਮਨਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੰਡਕ ਤਕ 'ਆਰਯ ਵਰਤ' ਕਹਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਜਿਸ ਦੀ ਅਵਧਿ ਬਿੰਦਯ ਪਰਬਤ ਤਕ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੱਦਾਂ

ਇਸ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵਲ ਜਮਨਾ ਪੱਛਮ ਵਲ ਸਤਲੁਜ, ਦੱਖਣ ਵਲ ਰਿਆਸਤ ਬੀਕਾਨੇਰ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਵਰਤਮਾਨ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੀ ਕੰਢੀ ਅਰਥਾਤ ਜਮਨਾ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦਾ ਹਿਠਾੜ ਅਤੇ ਮੈਣ ਦੁਆਬ ਸਮੇਤ ਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਵਿਚ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇਲਾਕਾ ਇਸ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਹੈ।

ਹਿੱਸੇ

ਇਸ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ :–(੧) ਚੁਸ਼ਕ (ਸ਼ੁਸ਼ਕ ਜਾਂ ਬੇਟ) ਸਤਲੁਜ ਦਾ ਹਿਠਾੜ (੨) ਪੁਆਧ–ਤਹਿਸੀਲ ਸਮਰਾਲਾ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲਾ-ਨਾਭਾ ਦਾ ਪੂਰਬੀ ਇਲਾਕਾ (੩) ਤਿਹਾੜਾ–ਦੁਆਬਾ, ਜੰਗਲ ਅਤੇ ਪੁਆਧ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ (ਤਹਿਸੀਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਅਤੇ ਜਗਰਾਵਾਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ (੪) ਜੰਗਲ–ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਸੰਗਰੂਰ ਦਾ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮੀ ਅਤੇ ਬੈਰਾੜਕੀ-ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦਾ ਕੁਝ ਇਲਾਕਾ (੫) ਬਾਗੜ–ਸਰਸਾ ਅਤੇ ਗੜ੍ਹ ਦਰੇੜੇ ਦਾ ਆਲਾ ਦੁਆਲਾ (੬) ਭੱਟਿਆਣਾ–ਹਿਸਾਰ ਅਤੇ ਫਤਹ ਆਬਾਦ ਦਾ ਇਲਾਕਾ (੭) ਹਰਿਆਣਾ–ਕਰਨਾਲ, ਸ਼ਾਹਾਬਾਦ ਤੇ ਥਾਨੇਸਰ ਦਾ ਚੁਫੇਰਾ (ਅਹੀਰਾਂ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਇਲਾਕਾ) (੮) ਬਾਂਗਰ–ਨਿਰਵਾਣਾ, ਰੋਹਤਕ ਦਾ ਚੁਫੇਰਾ ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਦਖਣ ਪੂਰਬੀ ਇਲਾਕਾ।

ਨਦੀਆਂ

ਇਸ ਦੇਸ ਵਿਚ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਛੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਇਹ ਹਨ–(੧) ਸਤਲੁਜ–ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਅਤੇ ਜਲੰਧਰ ਦੀ ਹੱਦ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦੇ ਪਾਸੇ ਦੋ ਮੀਲ ਤੇ ਵਗਦੀ ਹੈ। ਝੀਲ ਮਾਨਸਰੋਵਰ ਤੋਂ ਵਗਣ ਵਾਲੇ ੧੦੦ ਸ਼ੋਤ੍ਰਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲ ਕੇ ਬਣੀ ੮੦੦ ਮੀਲ ਲੰਬੀ ਸਿੰਧੂ ਨਦੀ ਵਿਚ ਜਾ ਡਿਗਦੀ ਹੈ। ੧੦੦ ਸ਼ੋਤ੍ਰਾਂ ਤੋਂ ਬਣੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵੇਦ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ 'ਸ਼ਤੁਦ੍ਰੀ' ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। (੨) ਬੁੱਢਾ ਨਾਲਾ–ਬਹਲੋਲ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਕੋਲੋਂ ਸਤਲੁਜ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ 'ਭੂੰਦੜੀ' ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਕੋਲ ਸਤਲੁਜ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (੩) ਕਨਕ ਬਾਹਨੀ–ਰਵਾਲਸਰ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਫਤਹ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲ ਪੂਰਬ ਵਲ ਭੱਡਲੀ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਰੇਤ ਵਿਚ ਸੋਨੇ ਦੇ ਅਣੂ ਚੋਖੇ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਕਨਕ ਬਾਹਨੀ ਤੋਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਸੰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਲੈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। (੪) ਭੱਡਲੀ–ਇਹ ਕਨਕ ਬਾਹਨੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਰੋਪੜ ਅਤੇ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਹੇਠ ਪੂਰਬ ਵਲ ਦੀ ਦੁਰਾਹੇ, ਪੰਜ ਗ੍ਰਾਈਆਂ, ਭੱਦਰ ਵੱਢ ਅਤੇ ਠੀਕਰੇ ਵਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਦੀ ਪੱਕੇ ਪਥਰਾਲੇ ਵਲ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਟਿੱਬਿਆਂ ਵਿਚ ਗੜਾਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਦੇ ਉਪਰ 'ਡੱਕ ਤੇ ਭੱਡਲੀ' ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। (੫) ਘਗਰ–ਅੰਬਾਲੇ ਤੋਂ ਦੇ ਮੀਲ ਪੱਛਮ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੋਂ ਦਸ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਵਲ ਦੀ ਬਹਿੰਦੀ ਹੋਈ ਸਰਸੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਨਾਲੀ ਜਿਹੀ ਬਣ ਕੇ ਬੀਕਾਨੇਰ ਦੇ ਟਿੱਬਿਆਂ ਵਿਚ ਗਰਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਏਸ ਨੂੰ ਡਾ: ਜਾਯਸਵਾਲ ਅਤੇ ਰਾਹੁਲ ਸਾਂਕ੍ਰਿਤਾਇਨ ਨੇ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। (੬) ਕੌਸ਼ੱਲਿਆ-ਉੱਤਰ ਕੌਸ਼ਲ ਦੇਸ ਦੀ ਇਕ ਨਦੀ ਜੋ ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਘੱਗਰ ਦੀ ਮੂਲ ਸੀ। ਹੁਣ ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ਇਕ ਕੋਹ ਪੂਰਬ ਦਖਣ ਦੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਵਗਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ 'ਘੁੜਾਮ' ਦੇ ਕੋਲ ਦੀ ਕੁਝ ਦੂਰ ਪਰੇ ਜਾ ਕੇ ਘੱਗਰ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। (੭) ਸਰਸ੍ਵਤੀ-ਇਹ ਘੱਗਰ ਦੇ ਦਖਣ ਵਲ ਦੀ ਕਦੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਉਪਰ ਕਦੇ ਅੰਦਰ, ਮੱਧਮ ਜਿਹੀ ਵਗਦੀ ਹੋਈ ਬੀਕਾਨੇਰ ਰਾਜ ਵਿਚ 'ਵਿਨਸ਼ਨ' ਤੀਰਥ ਕੋਲ ਉਕੀ ਹੀ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਇਹ ਧਰਤੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਗਦੀ ਹੋਈ ਪਰਾਗ ਰਾਜ ਕੋਲ ਗੰਗਾ ਜਮਨਾ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਵੈਦਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਹ ਬਹੁਤ ਪਵਿੱਤਰ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਵੈਦਿਕ ਰਿਸ਼ੀ, ਉਪਨਿਸ਼ਦਕਾਰ ਅਤੇ ਵੇਦ ਆਚਾਰਯ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ, ਬੜੇ ਬੜੇ ਤੀਰਥ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਏਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੈਂਤਾਂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਅਣ ਗਿਣਤ ਹੀ ਕਿਲੇ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੰਦਰ ਨੇ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। (੮) ਸਰਸਾ-ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਦ ਵਿਚ 'ਸਰਸ੍ਵਾਨ' ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਰਵਾਲ ਸਰ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਏਸ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਦੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਵਾਂਗ ਸਿੰਧ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਡਿਗਦਾ ਸੀ। ਏਸ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਵਾਣਾਸੁਰ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਹ ਕੁਝ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਰੋਪੜ ਤੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਤਲੁਜ ਵਿਚ ਹੀ ਜਾ ਰਲਦਾ ਹੈ (੯) ਟਾਂਗਰੀ-ਅੰਬਾਲੇ ਤੋਂ ਛੇ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਕੇਸਰੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੋਲ ਦੀ ਲੰਘਦੀ ਹੋਈ ਮਾਰਕੰਡੇ ਵਿਚ ਜਾ ਰਲਦੀ ਹੈ (੧੦) ਮਾਰਕੰਡਾ-ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਦ ਵਿਚ 'ਦ੍ਰਿਸ਼ਦਵਤੀ' (ਪਥੱਰ ਦੀ ਗੀਟੀਆਂ ਵਾਲੀ) ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਵਾਂਗ ਇਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪਵਿਤ੍ਰ ਖ਼ਿਆਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਸ ਉਤੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ੀ-ਮਹਰਿਸ਼ੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਇਹ ਉਦੋਂ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਲ ਦੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਵਲ ਨੂੰ ਵਗਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਨੂੰ ਵਿਆਹੁਣ ਆਇਆ ਸੀ, ਪਰ, ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਟੇਢ ਖਾ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਗੁਪਤ ਕਰ ਲਿਆ (੧੧) ਮੁਕੰਦਾ ਨਦੀ-ਰਵਾਲਸਰ ਦੀ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ੈਲੋਦੇ ਤੀਰਥ ਕੋਲੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਕਰਨਾਲ ਤੋਂ ਦਖਣ ਵਲ ਨੂੰ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਜਮਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਰਲਦੀ ਹੈ। ਏਸ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਕ੍ਰੋੜੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰ 'ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ' ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੈਲੋਂਦੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸੀ।

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਗਰ ਅਤੇ ਗ੍ਰਾਮ

ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਅੰਦਰ ਪਲਾਢ, ਜਨੇਰ, ਵਿਰਾਟ ਨਗਰ (ਤਿਹਾੜਾ, ਗਾਗਾ, ਸੁਨੇਤ, ਰੋਪੜ, ਪੰਜੌਰ, ਅੰਬਾਲਾ, ਮੋਰੰਡਾ, ਦਾਮਲਾ, ਸੱਢੌਰਾ, ਸੁਨਾਮ, ਸਨੌਰ, ਘੁੜਾਮ, ਸ਼ੈਲੋਦਯ, ਨਾੜਪਿਤ, ਨੈਮਿਸ਼, ਹਰਿਆਊ (ਅਹੀਰਾਂ ਗੁੱਜਰਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਥਾਂ) ਕੁਰੁਛੇਤਰ, ਥਾਨੇਸਰ, ਕੈਂਥਲ, ਸਪੇਦੋਂ (ਸਫੈਦੋ) ਕੰਪਲਾ, ਰੋਹਤਾਖ (ਸਰਮਦਮਨ), ਦੇਵਝੱਲਾ (ਦੇਹੁਲਾ), ਹੋਡਲਾ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਦੀਪ, ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਲੋਧੀਆਣਾ, ਸਾਰਿੰਦ (ਸਰਹਿੰਦ), ਪਾਇਲ, ਪਟਿਆਲਾ, ਨਾਭਾ, ਸੰਗਰੂਰ, ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਰਨਾਲਾ, ਬਠਿੰਡਾ, ਜੀਂਦ, ਫਰੀਦਕੋਟ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਮੋਗਾ, ਰਾਇਕੋਟ, ਹਾਂਸੀ, ਹਿਸਾਰ, ਰੋਹਤਕ, ਕੈਥਲ, ਕਰਨਾਲ, ਭਦੌੜ ਅਤੇ ਹਰਿਆਊ (ਡਸਕਾ) ਆਦਿ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਸਥਾਨ ਹਨ, ਅਤੇ ਵਿਨਸ਼ਨ ਆਦਿਕ ਨਗਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੇ ਅਜਕਲ ਨਾਮ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ (ਸੁਨੇਤ ਆਦਿਕ) ਦ੍ਰਾਵੜ ਸਭਤਾ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਵੇਰਵਾ ਅਗੇ ਏਸੇ ਨਿਬੰਧ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਲ-ਵਾਯੂ

ਇਲਾਕਾ ਭਟਿਆਣਾ, ਬਾਂਗਰ ਤੇ ਬਾਗੜ ਦਾ ਜਲ-ਵਾਯੂ ਗਰਮ ਖ਼ੁਸ਼ਕ, ਹਰਿਆਣੇ ਦਾ ਬਾਇਲ ਅਥਵਾ ਨਮਦਾਰ, ਜੰਗਲ ਦਾ ਗਰਮ ਤਰ, ਬੇਟ ਦਾ ਨਮਦਾਰ ਬਾਇਲ ਅਤੇ ਪੁਆਧ ਤਥਾ ਤਿਹਾੜੇ ਦਾ ਜਲ-ਵਾਯੂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਹੈ। ਪੁਆਧ ਤੇ ਤਿਹਾੜੇ ਦੇ ਬੰਦੇ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ, ਤਿਹਾੜੇ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਦੇ ਜ਼ੋਰਾਵਰ, ਬਾਂਗਰ ਤੇ ਭਟਿਆਣੇ ਦੇ ਕਦਾਵਰ ਪਰ ਫੂਹੜ। ਅਤੇ ਸੁਭਾਵ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਹੋਰਨਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਸਿੱਧਾ ਤੇ ਖੁਲਾਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੇ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਦੀ ਵਿਦਿਅਕ ਹਾਲਤ ਅੱਛੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਦੀ ਰੱਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਪੈਪਸੂ ਬਣ ਜਾਣ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਹੋਰ ਵਿਦਿਅਕ ਉੱਨਤੀ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਆਸ਼ਾ ਹੈ।

ਉਪਜ (ਪੈਦਾਵਾਰ)

ਜੰਗਲ, ਭਟਿਆਣਾ ਤੇ ਬਾਂਗਰ ਵਿਚ ਛੋਲੇ, ਕਣਕ, ਬਾਜਰਾ, ਮੋਠ ਅਤੇ ਜੁਆਰ, ਬਾਗੜ ਵਿਚ ਜੁਆਰ ਅਤੇ ਮੋਠ, ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਤਿਹਾੜੇ ਵਿਚ ਮੱਕੀ, ਕਣਕ, ਕਦੂ, ਕਮਾਦ, ਆਲੂ, ਖਰਬੂਜੇ, ਅਰਬੀ, ਗੰਢੇ, ਮ੍ਰਿਚ ਹਰ ਇਕ ਫਲ ਅਤੇ ਕਪਾਹ ਬਹੁਤ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੁੱਧ ਘਿਉ ਬਹੁਤਾ ਜੰਗਲ ਤੇ ਬਾਂਗਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰੇਤਲੇ ਥਾਵੀਂ ਮੂੰਗਫਲੀ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੁਆਧ ਵਿਚ ਰੰ.ਨਾ ਅਤੇ ਮਿਰਚ ਬਹੁਤ ਹੰਦੀ ਹੈ।

ਜਾਨਵਰ

ਨਿਉਲੇ ਸੱਪ, ਕੁਤੇ, ਬਿੱਲੇ ਕਾਟੋ ਆਦੀ ਆਮ, ਜੰਤੂਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਗਊ, ਊਠ, ਰੋਝ ਗਿੱਦੜ, ਬਘਿਆੜ, ਲੂੰਬੜ, ਸਹਿਆ, ਬਾਂਗਰ ਵਿਚ ਰੋਝ ਤੇ ਗਊ-ਬਲਦ, ਮੱਝ, ਭੇਡ ਬਕਰੀ, ਸੂਰ ਤੇ ਰੋਜ-ਤਿਹਾੜੇ ਪੁਆਧ ਵਿਚ ਘੋੜੀ ਮੱਝ ਬਹੁਤਾਇਤ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਹਰਿਆਣੇ ਵਿਚ ਬਾਂਦਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਡੱਡੂ, ਮੱਛੀ, ਕੱਛੂ, ਬਗਲਾ ਆਦਿ ਜਲ ਜੰਤੂ ਭੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪੰਛੀ

ਪੰਛੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਾਉਂ, ਚਿੜੀ, ਗੁਟਾਰ, ਤੋਤਾ, ਇੱਲ੍ਹ, ਘੁੱਗੀ, ਸਿਹੜੀ, ਤਿੱਤਰ, ਬਟੇਰਾ, ਕੋਲ, ਪਪੀਹਾ, ਮੋਰ, ਕਬੂਤਰ, ਗਿਲਝ, ਉੱਲੂ ਅਤੇ ਕਾਲਕਲੀਚੀ ਆਦਿਕ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਨ ਸੰਖਿਆ

ਵਰਤਮਾਨ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਕੁਲ ਵਸੋਂ ਸੱਠ ਲੱਖ ਅਤੇ ਪੈਪਸੂ ਦੀ ੩੫ ਲੱਖ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਰਿਆਸਤ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਵਸੋਂ 'ਨਹੀਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ' ਹੈ। ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ ਨਿਹੰਗ, ਨਵੀਨ ਅਕਾਲੀ ਆਦਿ ਕਈ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਖ਼ਾਸ ਖ਼ਾਸ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਬਣ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਿਰਕਾ ਅਸਲੋਂ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਦਾਸੀ ਨਿਰਮਲੇ ਆਦਿਕ ਆਪੇ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਭੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਾਂਗ ਮੰਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਏਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵੇਰਵਾ ਏਸੇ ਨਿਬੰਧ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਅਗੇ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਰਸਮ ਰਿਵਾਜ

ਕਿਸੇ ਦੇਸ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਲਿਖਣ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਆਚਾਰ (ਰਸਮ ਰਿਵਾਜ) ਦਾ ਕਥਨ ਕਰਨਾ ਭੀ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਨਿਬੰਧ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਦਿਸ਼ਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ੳ) ਵਿਆਹ–ਵੈਦਿਕ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ ਅੰਦਰ ਬ੍ਰਹਮ ਅਤੇ ਗੰਧਰਬ ਵਿਵਾਹ (ਲਾੜੇ–ਲਾੜੀ ਦੀ ਅਪਣੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਹੀ) ਆਦਿ ਦਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਵਾਹ ਪਰਚਲਤ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਸਿੰਮ੍ਰਤੀਆਂ (ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ) ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੁਯੰਬਰ ਅਰਥਾਤ ਲੜਕੀ ਦਾ ਵਰ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਸੰਦ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਠ ਵਿਚ ਜੈਮਾਲਾ ਆਦਿ ਦਾ ਪਾਉਣ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਭੀ ਸੀ, ਜੋ ਗੰਧਰਵ ਵਿਵਾਹ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪਾਂਤਰ ਸੀ। ਇਹ ਵਿਵਾਹ ਨਿਯੋਗ ਅਰਥਾਤ ਖਾਸ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਖਾਸ ਸਮੇਂ ਤਕ (ਪਤੀ ਜੀਉਂਦੇ ਤੇ ਭੀ) ਪਰਾਏ ਪੁਰਸ਼ ਤੋਂ ਉਲਾਦ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਮਹਾ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਰਚੱਲਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਜਦ ਤੋਂ ਏਥੇ ਜੱਟ ਆਦਿਕ ਅਵੈਦਿਕ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਪਰਚੱਲਿਤ ਕਰੇਵੇ ਦੀ ਰਸਮ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੈਦਿਕ ਧਰਮੀਆਂ ਉਤੇ ਵੀ ਪਿਆ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਨਵੀਨ ਸਿੰਮ੍ਰਤੀਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਇਸ ਰਸਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਪਿਆ।

ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸਾਂ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ–ਕੁਸ਼ਾਨ, ਸ਼ੱਕ ਅਤੇ ਹੁੱਨ ਆਦੀ ਵਿਚ ਕਰੇਵਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੀ ਮਨੁਖ ਦੇ ਘਰ ਕਿਸੇ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਵਹੁਟੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦਾ ਯੋਗ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਆਮ ਪਰਚਲਿਤ ਸੀ, ਜੋ ਅੱਜ ਤਕ ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ ਤੇ ਭੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਈਆਂ ਰਾਜਪੂਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਵਾਹ ਪਤੀ ਦੀ ਗ਼ੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਵਿਚ ਮੰਗੇਂਦੜ ਦੀ ਪਗ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਣਾ ਜਾਇਜ਼ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜੋ ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਅਜ ਕਲ ਭੀ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਈਆਂ ਰਾਜਪੂਤਾਂ, ਤੇ ਠਾਕਰਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜੋ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਬੜੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਪਰਚਲਿਤ ਅੱਜ ਭੀ ਹੈ। ਜੱਟਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੈਦਿਕ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੇਵਲ ਪੰਚਾਇਤ ਵਿਚ ਬਚਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੰਗਣੇ ਦੀ ਰਸਮ ਤਾਂ ਨਵੀਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹੀ ਕਾਢ ਹੈ। ਅਤੇ 'ਬਚਨ ਵਿਵਾਹ' ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਕ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਵਿਆਹੁਣ ਗਇਆਂ ਨੂੰ ਲਾੜੇ ਦੇ ਭਾਈ ਨੂੰ ਬਚਨ ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਜੀ ਲੜਕੀ ਵਿਆਹ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜ਼ਿਲਾ ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਵੈਸ਼ਨੋਈਆਂ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਇੱਕੋ ਆਦਮੀ ਦੀ ਉਲਾਦ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਇਹ ਰਸਮ ਬੰਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਤੀ ਦੀ ਰਸਮ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਥੇ ਵੀ ਪਰਚਲਿਤ ਸੀ। ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪਰਚਲਿਤ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਏਸ ਦਾ ਉਕਾ ਹੀ ਪ੍ਰਧ੍ਵੰਸਾ ਭਾਵ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਜਾਤ-ਗੋਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਾਮੇ ਫੁੱਫੀ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਭੀ ਵਿਆਹ ਹੋਣਾ ਪਰਚਲਿਤ ਸੀ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਭੈਣ ਸੁਭੱਦ੍ਰਾ ਦਾ ਅਰਜਨ ਨਾਲ ਬਿਵਾਹ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਅਭਿਮੰਨਯੂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ ਦੀ ਧੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੋਣਾ ਭੀ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ। ਪ੍ਰਿਥ੍ਵੀ ਰਾਜ ਚੌਹਾਣ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਸੀ ਦੇ ਪੁਤਰ—ਜੈ ਚੰਦ ਦੀ ਲੜਕੀ ਸੰਜੋਗਿਤਾ ਨਾਲ ਉਰਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ 'ਨਹਿੰ ਸਮਰੱਥ ਕੋ ਦੋਸ਼ ਗੁਸਾਈਂ' ਇਹ ਮਹਾਵਾਕ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸੁਯੰਬਰ ਵਿਵਾਹ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਜਟ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਬਾਹਲੇ ਗੋਤ ਨਹੀਂ ਛਡਦੇ ਸੀ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਗੋਤ ਵਿਚ ਹੀ ਬਿਵਾਹ ਦਾ ਨਿਸ਼ੇਧ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਕਈ ਪਿਉ-ਪੁੱਤਰ ਇਕ ਗੋਤ ਵਿਚ ਵਿਵਾਹੇ ਹੋਏ ਵੇਖੇ ਹਨ। ਰਈਸ ਤੇ ਰਾਜੇ ਆਦੀ ਬੜੇ ਆਦਮੀ ਤਾਂ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਨਾਨਕਿਆਂ ਦਾ ਗੋਤ ਨਹੀਂ ਛਡਦੇ।

ਬਹੁਤੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਤ੍ਰੇਤਾ ਯੁਗ ਤੋਂ ਪਰਚਲਿਤ ਹੋਇਆ, ਜਦ ਕਿ ਆਰਯ ਕੌਮ ਦਾ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੂਰ ਤਕ ਅਸਥਾਪਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੁਆਪਰ ਯੁਗ ਵਿਚ ਨਿਯੋਗ ਦੇ ਸਦਕੇ ਆਰੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਣਾ ਭੀ ਵਿਹਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਦਾਹਰਣ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਂ ਪਾਂਡਿਵਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਵੈਦਿਕ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਯੁਗ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਛੱਤ੍ਰੀ ਆਦਿ ਹੇਠਲੇ ਵਰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਨਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਅਨੁਲੋਮਵਿਧੀ ਕਰਕੇ ਚੰਗਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਸ਼ੂਦਰ ਦਾ ਵਿਵਾਹ ਉਚ ਵਰਨ ਦੀ ਕੰਨਿਆਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤਿਲੋਮ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਾਇਜ਼ ਤਾਂ ਸੀ, ਪਰ ਘਟੀਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜੋ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਨਸ਼ਿੱਧ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਮੁੱਖਤਾ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਨੀਵਾਂ ਕੰਮ ਵੀ ਜਾਇਜ਼ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣ ਲਗਾ। ਜੈਸੇ 'ਮਾਤੰਗ' ਰਿਸ਼ੀ, ਮਾਤੰਗਣੀ (ਇਕ ਨੀਚ ਜਾਤਿ) ਤੋਂ, ਹਸਤਾਮਲ-ਹਸਤਣੀ ਅਰਥਾਤ ਮਹਾਵਤਾਂ ਦੀ ਲੜਕੀ ਤੋਂ, ਬਾਲਮੀਕ ਦ੍ਰਾਵੜਾਂ ਦੀ ਅਛੂਤ ਜਾਤਿ ਤੋਂ ਗਾਲਵ ਚਮਾਰੀ ਤੋਂ, ਡਕ ਭੀਲਣੀ ਤੋਂ, ਪਰਾਸੁਰ ਚੰਡਾਲੀ ਤੋਂ ਬਿਆਸ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੋ ਮਾਛਣ ਤੋਂ, ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਵੇਸ਼ਵਾ (ਮਾਤਾ) ਤੋਂ ਗੌਤਮ 'ਸਹੀ' ਨਾਮ ਦੀ ਦ੍ਰਾਵੜ ਜਾਤੀ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੋਂ 'ਵਤਸ' ਅਤੇ ਨੀਚਜਾਤੀ ਦੀ ਕੰਨਿਆ 'ਅਕਸ਼ਮਾਲਾ' ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ ਭੀ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਸ਼ੀ ਕਹਾਏ। ਅਤੇ ਵਿਸ਼੍ਵਾਮਿਤਰ ਛੱਤ੍ਰੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਵੈਦਿਕ ਰਿਸ਼ੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਸ਼ੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਪਰਧਾਨ ਯੁਗ ਵਿਚ (ਲਗ ਪਗ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਬਰਸ ਤੋਂ) ਵਰਤਮਾਨ ਵਰਨਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਵਰਨਾਂ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਹੀ ਬੱਝ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਫੇਰ ਭੀ ਵਿਚ ੨ ਵਰਣ ਸੰਕਰਤਾ ਤਕੜਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਗਦੀ ਰਹੀ । ਜੈਸੇ ਚੰਦ੍ਰ ਗੁਪਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਿਸ ਨੇ ਲੁਪਤ ਹੋਏ ੨ 'ਵਿਆਕਰਣ ਮਹਾਭਾਸ਼ਾ' ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ । ਉਹਨੇ ੪ ਵਰਨਾਂ ਦੀਆਂ ੪ ਕੰਨਿਆਂ ਬਿਆਹੀਆਂ। ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਤੋਂ ਭ੍ਰਤਰੀ ਹਰੀ (ਵਿਆਕਰਨੀਆ) ਛਤ੍ਰਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਕ੍ਰਮਾਦਿਤ, ਵੈਸ਼ਣੀ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਮਗੁਪਤ ਅਤੇ ਸ਼ੂਦ੍ਰਾਣੀ ਤੋਂ ਭੱਟੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ ਭੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੀ ਬਣੇ ਰਹੇ ।

ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਅਜ ਕਲ ਦੀਆਂ ਲਾਵਾਂ ਅਤੇ ਗੋਤ੍ਰਾਚਾਰ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਵਰਨ ਸੰਕਰ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਸ਼ਕ ਦੀ ਨਿਵਿਰਤੀ ਲਈ ਇਹਦਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਵਰ ਅਤੇ ਲੜਕੀ ਕੱਸ਼ਪ ਗੋਤ੍ਰ ਤੇ ਕੱਸ਼ਪ ਗੋਤ੍ਰੀ ਜਾਣੀ ਜਾਵੇ। ਲਾਵਾਂ ਕਿਤੇ ਚਾਰ ਕਿਤੇ ਸੱਤ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ੧੧ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ। ਚਾਰ ਲਾਵਾਂ ਬਹੁਤੀ ਥਾਈਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਮ੍ਰਯਾਦਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਈ। *ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਵਿਚ ਵਿਵਾਹ ੮ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ੪ ਸਰਿਸ਼ਟ-੪ ਕਨਿਸ਼ਟ, ੪ ਸਰਿਸ਼ਟਾਂ 'ਚੋਂ ਦੋ ਸਰਿਸ਼ਟ ਦੋ ਮਹਾਂ ਸਰਿਸ਼ਟ, ੪ ਕਨਿਸ਼ਟਾਂ 'ਚੋਂ ਦੋ ਕਨਿਸ਼ਟ ਦੋ ਮਹਾਂ ਕਨਿਸ਼ਟ। ਜੋ ਵਖ ਵਖ ਜਾਤੀ ਦੇ ਦਰਜੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਏਸ ਅਨਰਥ ਨੂੰ ਨਾ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਚਲ ਬਟਾਲੇ ਆਪਣੇ ਵਿਵਾਹ ਸਮੇਂ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਕੀਤਾ ਇਹ ਜੋ ਰਾਜੇ ਮਹਾਂ ਰਾਜੇ ਦੇ ਅਮੀਰ ਗ੍ਰੀਬ ਦੇ ਘਰ 'ਇਕਾਂ ਬਾਣੀ ਇਕ ਗੁਰ ਇਕਾ ਸਬਦ ਬੀਚਾਰ' ਦੇ ਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ੮ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ੯ ਸਰਿਸ਼ਟ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਤਾ।

ਸੋ ਬਾਣੀ ਦੀ ਛਾਇਆ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਮ੍ਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ 'ਕੀਤਾ ਲੋੜੀਏ ਕੰਮ ਸੁ ਹਰਿ ਪਹਿ ਆਖੀਐ। ਕਾਰਜ ਦੇਹਿ ਸਵਾਰਿ ਸਤਿਗੁਰ ਸਚੁ ਸਾਖੀਐ ॥ ਸੰਤਾ ਸੰਗਿ ਨਿਧਾਨੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਚਾਖੀਐ...... ।' ਇਤਿ ਆਦੀ ਮਹਾ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਆਨੰਦ ਸੰਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਦੇਵ ਪੂਜਾ ਆਦੀ ਵੇਦ ਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਮਰਾਹੀ ਅਤੇ ਮਨ ਮਤ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਉੱਕਾ ਹੀ ਤਿਆਗਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਨਿਕਾਹ ਤੇ ਮੁਤਾਹ, ਈਸਾਈਆਂ ਦਾ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੱਥ ਫੜਾ ਕੇ ਅਥਵਾ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹਾਰ ਪਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੰਥੀਆਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਵਿਜਾਤੀ

---

*ਦੇਖੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੁਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ ਸਫਾ ੪੩। ਕਰਤਾ ਕਵਿ ਸੰਤ ਰੇਣ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਤੀ।

੧ ਓ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਦੋਹਿਰਾ ॥ ਅਸ ਲਿਖ ਚੌਕੀ ਪਰ ਧਰਯੋ ਲੀਨ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਚਾਰ ॥
ਆਗਹਿ ਆਗਹਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੂਲੋ ਪਾਠ ਕੁਮਾਰ ॥੧੯॥
ਪੰਡਤ ਜੀ ਹਰਿਦਿਆਲ ਭੀ ਯਾ ਗੁਰ ਮੰਤਰ ਸਾਰ ॥
ਪਰਕਰਮਾਂ ਚਾਰੋਂ ਬਿਖੇ ਪੜ੍ਹਯੋ ਬੇਰ ਸੁਭ ਚਾਰ ॥੨੦॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਵਿਆਹ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਅਨੁਸਾਰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਪਰ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਵੇਦ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਮਰੋੜ ਕੇ ਦਯਾ ਨੰਦ ਦੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸੰਸਕਾਰ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਹਨ। ਈਸਾਈ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੇ ਬਿਨਾ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਪਰੰਤੂ ਹੋਰਨਾ ਵਾਂਗ ਅੱਜ ਕਲ ਐਂਗਲੋ ਮੁਸਲਿਮ ਭੀ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਵਿਧੀ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਸਿਵਲ ਮੈਰਿਜ ਅਰਥਾਤ ਸਰਕਾਰੀ ਰੀਤੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਅਨੰਦ ਸੰਸਕਾਰ ਅਤੇ ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਵੱਖੋ ਵਖ ਸੰਸਕਾਰ ਹਨ ਪਰ, ਵਿਜਾਤੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਬਿਨਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਏ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਰਾਮਾਇਣ ਬਣਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਲੜਕੇ ਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਫੁੱਫੀਆਂ ਆਦਿ ਦਾ ਭੀ ਜੰਞ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ। ਰਾਮਾਇਣ ਵਿਚ ਮਹਾਂ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਦੇ ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਮਾਤਾ ਕੌਸ਼ੱਲਿਆ ਜੀ ਦਾ ਜੰਞ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਵੀ ਪੋਠੋਹਾਰ ਆਦਿ ਵਿਚ ਇਹ ਰਿਵਾਜ ਹੈ। ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਹੋਇਆ ਅਸੀਂ ਆਪ ਮੋਗੇ ਅਜਿਹੀ ਜੰਞ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠੀ ਹੈ। ਲਾਗੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਨਾਤੇ ਕਰਨ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ੧੧ ਵੀਂ ੧੨ ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਇਆ, ਜਦ ਕਿ ਉੱਚੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਕੁੜਮਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਪਰ ਅੱਜ ਕਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੀਸ ਸਭ ਕੌਮਾਂ ਸਿੱਧੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਤੇ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਹਨ । ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਮਿਲਣੀ ਆਦਿਕ ਦੀਆਂ ਅਡੰਬਰ ਭਰੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀ ਤੇ ਬਿਅਰਥ ਪੈਸਾ ਖ਼ਰਚ ਕਰਨਾ ਛਡ ਗਏ ਹਨ।

ਜੰਮਣਾ-ਮਰਨਾ

ਹਿੰਦੂ ਲੋਕ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਸੂਤਕ ਪਾਤਕ (ਅਸ਼ੁੱਧੀ) ਮੰਨ ਕੇ ਬਚੇ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਗਊ ਦਾ ਪੰਚ ਗਵਜ (ਗਊਮੂਤ ਤੇ ਗੋਹਾ ਅਦਿਕ) ਪਿਲਾ ਕੇ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸਭ ਵਹਿਮ ਸਮਝ ਕੇ ਜਪ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਪਉੜੀਆਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਪਰਿਸ਼ਕ੍ਰਿਤ (ਪਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਜਲ) ਛਕਾਕੇ ਜਨਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਵੀਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਸਕਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਅਤੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਸੰਸਕਾਰ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਤਰਾਂ ਪਿੰਡ ਭਰਾਉਣੇ, ਦੀਵਾ ਬਾਲਣਾ, ਕਿਰਿਆ ਬਾਹਰਾ ਕਰਨਾ, ਗਇਆ ਤੇ ਪ੍ਰਾਗ ਆਦਿਕਾਂ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਭਰਾਉਣੇ, ਗੰਗਾ ਫੁੱਲ ਪਾਉਣੇ, ਹਰ ਸਾਲ ਅਰਥਾਤ ਛਮਛੱਰੀ ਪਿੰਡ ਭਰਾਉਣੇ ਸਰਾਧ ਕਰਨੇ ਬਿਵਰਜਤ ਹਨ । ਸਗੋਂ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦਾ ਅੰਗੀਠਾ ਤਕ ਫੋਲਣਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਤੀਰਥ ਤੇ ਭੀ ਫੁਲ ਪਾਉਣ ਦਾ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਿਖੇਧ ਹੈ ਮ੍ਰਿਤਕ ਨੂੰ ਈਸਾਈਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਦੱਬਣ ਦਾ ਨਿਸ਼ੇਧ ਹੈ ਅਤੇ ਫੂਕਣਾ, ਜਲ ਪਰਵਾਹ ਕਰਨਾ ਆਦੀ ਯਥਾ ਯੋਗ ਰੀਤੀਆਂ ਨਾਲ ਕਿਉਟਣ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਕੇਵਲ ਸੰਨਿਆਸੀ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦਬਦੇ ਤੇ ਚੂਹੜੇ ਤੇ ਸਾਂਹਸੀ ਅਦਿਕ ਅੰਤਿਜ ਜਾਤਾਂ ਸਭ ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦਬਦੀਆਂ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖਾਣਾ-ਪੀਣਾ

ਵੈਦਿਕ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀਂ ਘਿਉ ਦੁੱਧ ਤੇ ਅਨਾਜ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਮਾਸ ਅਤੇ ਸੋਮਰਸ (ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਠੰਢੀ ਤੇ ਤਾਕਤਵਰ ਸ਼ਰਾਬ) ਮਨ ਭਾਉਂਦੀ ਖ਼ੁਰਾਕ ਸੀ। ਕਣਕ, ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੇਦ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਉੱਕਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਯੁਨਾਨ ਆਦੀ ਯਵਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਈ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜੱਗ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਿੱਧ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਜੌਂ ਤੇ ਚੌਲ ਆਦੀ ਨਾਲ ਜੱਗ ਦਾ ਹੋਣਾ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜ ਕਲ ਦੀ ਯੂਰਪੀਨ ਮਿਠਾਈਆਂ ਅਤੇ ਬਿਸਕੁਟ ਆਦਿ ਤਾਂ ਨਵੇਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕਾਢ ਹਨ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਖਾਜਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਦੁੱਧ, ਘਿਓ, ਲੱਸੀ, ਜੁਆਰ, ਬਾਜਰਾ, ਮੋਠ ਆਦੀ ਦੀ ਖਿਚੜੀ ਜਵਾਂ ਦੀ ਘਾਠ ਸੀ। ਹੁਣ ਲੱਸੀ ਦੇ ਥਾਂ ਸੋਡਾ ਵਾਟਰ ਤੇ ਦੁੱਧ ਦੇ ਥਾਂ ਚਾਹ ਪੀਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੁੱਖੇ ਤੇ ਅਫ਼ੀਮ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸ਼ੈਵੀਆਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਸਾਧਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਪੋਸਤ, ਗਾਂਜਾ, ਤਮਾਕੂ ਤੇ ਸੁਲਫ਼ਾ ਆਦੀ ਗੰਦੇ ਤੇ ਵਿਹੁਲੇ ਅਮਲ ਭੀ ਅਜ ਕਲ ਬਹੁਤ ਲਗ ਗਏ ਹਨ।

ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਿਤਰੀ ਕਰਮ (ਸ਼ਰਾਧ ਆਦਿ) ਦੈਵਤ ਕਰਮ (ਯੱਗ ਆਦੀ) ਅਤਿਥੀ ਕਰਮ (ਬਿਆਹ ਤੇ ਪ੍ਰਾਹੁਣਚਾਰੀ) ਵਿਚ ਚੰਗੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਭੀ ਬੱਧ ਕਰਨਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਜੰਡੀ ਵਢਣ ਦੀ ਰਸਮ ਬੱਕਰੇ ਆਦਿ ਪਸ਼ੂ ਮਾਰਨ ਦੇ ਥਾਂ ਅਤੇ ਬਚਿੱਆਂ ਦੀ ਝੰਡ ਲਹਾਉਣੀ, ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਥਾਂ ਬਦਲ ਗਈ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਕੋਈ ਰਸਮ ਖ਼ੁਦਾ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਪਰ ਸਿਖ ਇਸ ਰਸਮ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਉਦਾਸੀਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਘੋਰ ਨਿਸ਼ੇਧ ਕਰਕੇ ਪਿਤਰੀ ਕਰਮ ਅਤੇ ਦੇਵ ਕਰਮ ਨੂੰ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਸਮਝ ਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਉੱਕਾ ਹੀ ਸਫਾਇਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਅਰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਪਹਿਨਣਾ

ਵੈਦਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪਗੜੀ ਅਤੇ ਜੁੱਤਾ ਪਾਉਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਵੇਦ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਤੋਂ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਮੂਰਤਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਉਚੇ ਟੋਪ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੀ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਦੇਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੁੱਤਾ ਭਾਰਾ ਜਿਹਾ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਿੰਡਾ ਨੰਗਾ ਜਾਂ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਗਲ ਚਾਦਰ ਅਤੇ ਤੇੜ ਧੋਤੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਤੀਵੀਆਂ ਦੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਚੋਲੀ ਅਤੇ ਉਚੀ ਘਗਰੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਚੋਲੀਆਂ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਅਜ ਤੋਂ ਕੁਲ ੧੦੦ ਬਰਸ ਪਹਿਲਾਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਮਾਈਆਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਬੁਢਿਆਂ ਦੇ ਤੇੜ ਤੜਾਗੀ ਤੇ ਕਹਾਈ, ਸਿਰ ਤੇ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਖੱਦਰ ਦੀ ਪੱਗ, ਮੋਢੇ ਤੇ ਨਿਰੀ ਚਾਦਰ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਬਾਹਾਂ ਵੱਢੀ ਜਾਕਟ ਜਾਂ ਪਤੂਹੀ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਗਭਰੂਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਲਾਲ ਚੀਰਾ ਅਤੇ ਤੇੜ ਖੱਦਰ ਦੀ ਧੋਤੀ ਦੇਖਦੇ ਸਾਂ, ਹੁਣ ਉਹ ਗਲ ਦੂਰ ਗਈ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਜਿਥੇ ਜੰਵ ਧਿਔਤਿਆਂ ਤੇ ਪੁਤੱਤਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਕ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਭੂਤਮੰਡਲੀ ਬਣ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪੱਟ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੇਸ

ਵੈਦਿਕ ਯੁਗ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਕੇਸਾਂ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਮ ਚਲਿਆ ਆਇਆ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਵੇਦ ਵਿਚ ਈਸ਼੍ਵਰ ਨੂੰ ਭੀ ਕੇਸ਼ਵ ਅਰਥਾਤ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਸੁੰਦਰ ਕੇਸਾਂ ਵਾਲਾ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਇੰਦਰ ਨੂੰ ਸੋਹਣੀ ਠੋਡੀ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਵਾਲਾਂ ਵਾਲਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਮੁੰਡਨ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਰਾਜਾ ਨੰਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਅਤੇ ਦੰਡ ਯੋਗ ਅਪ੍ਰਾਧੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਇਆ। ਫੇਰ ਹੁੱਨ ਕੌਮ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਬਹੁਤਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਾਟਕਾਂ ਤੇ ਕਾਵਯਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਠੋਡੀ ਨਾਰੰਗੀ ਵਰਗੀ, (ਦਾੜ੍ਹੀ ਹੀਨ) ਲਿਖੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਕੇਸ ਰਖਣੇ ਅਤੇ ਜਟਾ ਜੂਟ ਰਹਿਣ ਦਾ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਵਿਧਾਨ ਹੈ। ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕੇਸ ਹੀਨ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਸਿਖੀ ਤੋਂ ਪਤਿਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਵਡਕੇ ਸਭ ਜਟਾ ਜੂਟ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਅਰ ਮੰਝਲੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਲੋਕ ਇਕ ਬੋਦੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਰਖ ਕੇ ਸਭ ਘਰੜ ਹੀ ਕਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਰਬ ਚਟਮ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ ਕੋਈ ਪਛਾਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਸਿੱਖੀ ਰਹਿਤ ਵਿਚ ਤੇੜ ਕਛਹਿਰਾ (ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਜਾਮਾ ਭੀ) ਮੁੰਡੀ ਜੁੱਤੀ, ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਸਾਫਾ, ਸਾਧਾਰਨ ਕੁੜਤਾ ਆਦਿਕ ਉਹ ਸਾਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਲਕ ਬ੍ਰਿਧ ਅਤੇ ਜੁਆਨ-ਹਰ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਬੰਦਾ ਰਖ ਸਕੇ, ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗਹਿਣੇ

ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਬਾਲ਼ੇ ਕਈ ਵਾਰ ਹਟ ਹਟ ਕੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਨੰਤੀਆਂ ਤਾਂ ਅਜ ਤੀਕ ਵੀ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਹੀ ਹਨ, ਸਿਖ ਤਾਂ ਤੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਗਹਿਣੇ ਪਾਉਣੇ ਵੀ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਸਾਧਾਰਨ ਤੀਵੀਆਂ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਮੋਟੇ ਮੋਟੇ ਚਾਂਦੀ, ਥੌਬੀ ਅਤੇ ਕੁੱਟ ਕੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਸੋਨੇ ਦੇ ਅਮੀਰ ਘਰੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਪਰ ਅਜ ਕਲ ਤਾਂ ਗਰੀਬੀ ਦਾਵੇ ਭੀ ੧੨੫) ਦਾ ਲੌਂਗ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਚਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨੱਕ ਵਿਚ ਤੀਲੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਅਜ ਕਲ ਕਿਸੇ ਜਾਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਬੰਧੇਜ ਨਹੀਂ।

ਹਥਿਆਰ

ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਤੀਰ ਕਮਾਨ, ਤਲਵਾਰ, ਜਮਦਾੜ, ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਛੁਰੇ ਆਦੀ ਹਥੀਆਰ ਸਨ। ਅਤਿ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਪੱਥਰ ਤੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਾਂਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਹੁਣ ਤਕ ਡਾਂਗ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਵੀ, ਗੰਡਾਸਾ, ਬਰਛੀ ਭੱਲਾ ਤੇ ਕੁਹਾੜੀ ਆਦਿ ਹਥਿਆਰ ਹਨ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਤੀਰਾਂ ਅਤੇ ਗੱਤਕੇ ਨਾਲ ਦੁੰਦ ਜੁੱਧ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਘੋਲ, ਖੇਡ, ਖੁੱਦੋ ਖੂੰਡੀ ਸੌਂਚੀ ਪੱਕੀ ਅਤੇ ਕਬੱਡੀ ਆਦੀ ਖੇਲਾਂ ਜੁੱਧਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦੀਆਂ ਕਸਰਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਜੋ ਅਜ ਕਲ ਬਹੁਤ ਘਟ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਅਜ ਕਲ ਤੋਪਾਂ, ਬੰਦੂਕਾਂ, ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼, ਟੈਂਕ ਆਦੀ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਬੰਬ ਤੇ ਗੈਸ ਆਦਿਕ ਤੋਂ ਅਸਤ੍ਰਾਂ ਤੇ ਸ਼ਸ਼ਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਕੰਮ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਧਰਮ

ਪੁਰਾਣੇ ਵੈਦਿਕ ਧਰਤੀ ਦੇਵ ਪੂਜਕ ਅਤੇ ਯਾਜਕ ਸਨ। ਅਨਾਰਯ ਭੂਤਾਂ, ਦੇਵੀਆਂ ਅਤੇ ਸੱਪਾਂ ਦੇ ਪੂਜਕ ਸਨ। ਜੱਟ ਬੀਬੜੀਆਂ ਤੇ ਜੋਗੜੀਆਂ ਆਦੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਧਰਮ ਦੇਵੀ ਪੂਜਾ, ਭੈਰੋਂ ਤੇ ਗੁੱਗੇ ਆਦੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਦੇਵ ਪੂਜਾ, ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਤੇ ਸਰਾਧ ਆਦੀ ਪੁਰਾਣਕ ਕਰਮ ਨੂੰ ਗਪੌੜੇ ਤੇ ਨਿਸਫਲ ਦਸਦੇ ਹੋਏ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਭਾਗ ਤੋਂ ਮੁਨਕਿਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਕ ਖ਼ੁਦਾ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਭੀ ਪੀਰਾਂ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਤੇ ਕਬਰਾਂ ਅਗੇ ਮੱਥੇ ਰਗੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸਨਾਤਨੀ ਹਿੰਦੂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ਸ਼ੂਦਰ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਵੇਦ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਵੇਦਉਕਤ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਦੁਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਪਤੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣ ਸੁਣਨ ਦਾ ਹੀ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਅਤੇ 'ਏਕੋ ਧਰਮ ਦ੍ਰਿੜੈ ਸਚੁ ਕੋਈ ਗੁਰਮਤਿ ਪੂਰਾ ਜੁਗ ਜੁਗ ਹੋਈ।' ਅਤੇ 'ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖੱਤਰੀ ਸੂਦ, ਵੈਸ਼ ਸਭ ਏਕੋ ਨਾਮਿ ਤਰਾਨਥ। ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਇਹੁ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਹਿਤ ਹੈ ਜੋ ਸੁਣੈ ਸੁ ਪਾਰ ਪਰਾਨਥ' ਆਦੀ ਮਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤ੍ਰ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਵਿਜਾਤੀ ਪੁਰਸ਼ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਸਾਸਤ੍ਰ ਅਨੁਸਾਰ ਵੈਦਿਕ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕਦੇ ਭੀ ਪ੍ਰਵੇਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਮੁਲਕੀ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਭਾਵਾਨੁਸਾਰ ਹੀ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਰੱਬੀ ਧਰਮ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਹੀ ਸਰਬ ਪ੍ਰਾਣੀਮਾਤ੍ਰ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਤਿਤ ਪਾਵਨ (ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ) ਆਦਿ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ।

ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ

ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਏਸ ਸਾਰਸ੍ਵਤ (ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਾਲਵਾ) ਦੇਸ ਵਿਚ ਨਿਯਮਾਨੁਸਾਰ ਚੰਦਰ ਬੰਸੀ ਰਾਜਾ 'ਨਹੁਸ਼' ਦਾ ਸਾਮਰਾਜ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀਆਂ ਦਾ ਸਾਮਰਾਜ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਗਣਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਚਲੀ ਜੋ ਪਾਂਡਿਵਾਂ ਦੀ ਰਾਜ ਸਮਾਪਤੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਿਸ਼ਨੂਰਾਤ ਦੇ ਰਾਜ ਅਰੰਭ ਹੋਣ ਤਕ ਅਰਥਾਤ ਲਗ ਪਗ ੧੦੦੦ (ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ) ਬਰਸ ਰਿਹਾ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਜ ੪੦੦੦ ਬਰਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਢਾਈ ਸੌ ਬਰਸ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਚੰਦਰ ਬੰਸੀ 'ਵਿਸ਼ਨੂਰਾਤ' ਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਸਾਮਰਾਜ ਵਰਤਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਅਰਥਾਤ ੧੦੦੦ ਬਰਸ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਸਮੇਂ ਤਕ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ੧੦੦ ਗਣਾਂ ਦਾ ਵਖੋ ਵਖ ਲੋਕ ਰਾਜ ਰਿਹਾ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਾਣਕਯ ਦੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਚੰਦ੍ਰ ਗੁਪਤ ਮੌਰਯ ਨੇ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤਾ।

ਮਹਾਤਮਾ ਬੁਧ ਦੇ ਸਮੇਂ ਏਥੇ ਗਣਾ ਸਮੂਹ ਦਾ ਲੋਕ-ਰਾਜ ਹੋਣਾ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਪਰਮਾਣਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਾਲਵ ਜਾਂ ਮਲੋਈ ਜਾਂ ਮਾਲੂ ਅਥਵਾ ਮੱਲ੍ਹ, ਵੱਜੀ, ਛੁਦ੍ਰੱਕ ਖੇਤਵਾਲ (ਖੋਖਰ) ਗੱਖੜ, ਕੱਕੜ, ਜੋਧੇ ਅਰਜਣਾਇਨ, ਮੁਰੰਡ, ਪਾਰਥਿਆਇਣ, ਬਾਹਲੀਕ, ਮੱਸੀ, ਪਰਸੇ ਰਿਖਜੀਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਤੇ ਚੱਠੇ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਨ। ਉਕਤ ਮਲੋਈ ਜਾਂ ਮੱਲ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਗੰਧਰਬ ਸੇਨ ਅਥਵਾ ਮਹਿੰਦ੍ਰਾ ਦਿੱਤ ਪ੍ਰਮਾਰ ਜਾਂ ਪੰਵਾਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮਹਾ ਪਰਤਾਪੀ 'ਬਿਕ੍ਰਮਾ ਦਿੱਤ' ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ੱਕ ਆਦਿਕ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਹਾਰ ਦਿਤੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੧੫੦ ਬਰਸ ਤਕ ਭਾਰਤ ਵਲ ਫੇਰ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਜਦੋਂ ਸ਼ਿਵਪੁਰ (ਗੁਜਰਾਤ) ਦੇ ਸ਼ੱਕ ਰਾਜਾ ਸਾਲਬਾਹਨ ਨੇ ਬਿਕ੍ਰਮ ਬੰਸ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ਤੇ ਸਾਮਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ, ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਗਣ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਬਹੁਤ ਹਦ ਤਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ, ਏਸ ਦੀ ਸੱਤਾ ਕਈ ਸਾਮਰਾਜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਰਿੜ੍ਹਦੀ ਹੋਈ (ਚੌਥੀ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਗੁਪਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਦੁਆਰਾ ਅਜਿਹੀ ਲੁਪਤ ਹੋਈ, ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਮੂੰਹ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ। ਭਾਵੇਂ ਨਾਮ ਮਾਤ੍ਰ ਆਖਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜਨਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਦੁਆਰਾ ਅੱਜ ਕੌਂਸਲਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੋਕ-ਰਾਜ ਹੈ, ਪਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬਰਸਾਂ ਦੀ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਸਾਮਰਾਜਤਾ ਦਾ ਖੱਟਾ ਸੁਆਦ ਗੁਲਾਮੀ ਅਤੇ ਆਲਸ ਦੀ ਮਿਠੀ ਕੈਦ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਜਨਤਾ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਹਵਲ ਕਰ ਛਡਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਧਰਮੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਸਾਮਰਾਜ ਨਾਲ ਏਸ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਿਹਾ। ਅਜ ਕਲ ਦੀਆਂ ਦੇਸੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਖ਼ਸੀ ਰਾਜ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਇਹ 'ਰਾਮ ਰਾਜ' ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਜਮ ਹੋ ਕੇ ਚਿੰਬੜ ਗਿਆ ਹੈ।

ਏਸ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਖਸੀ ਰਾਜ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਵੇਰਵਾ ਦਸਣ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਕੌਟਿਲਯ (ਚਾਣਕਯ) ਦਾ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਤੇ ਰਾਜਾ ਭੋਜ ਕ੍ਰਿਤ 'ਰਾਜ ਮਾਰਤੰਡ' ਆਦਿ ਹਨ।

ਪਹਿਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਅਨਾਜ ਦੀ ਬਟਾਈ ਦਾ ੧੦ਵਾਂ ਹਿਸਾ ਪਰਜਾ ਤੋਂ ਰਾਜਾ ਲੈਂਦਾ ਸੀ, ਫੇਰ ਛੇਵਾਂ ਹਿਸਾ ਲੈਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਹੋਇਆ। ਮੰਝਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਚੌਥਾ ਹਿਸਾ ਅਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਕਦ ਰੁਪੈਇਆ ਹਾਲੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਲਿਆ ਜਾਣ ਲਗਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਕਦਮੇ ਜਬਾਨੀ ਹੀ ਸੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਦੀਵਾਨੀ ਅਤੇ ਮਾਲ ਦੇ ਮੁਕਦਮੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਲਿਖਤ ਦੁਆਰਾ ਭੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫ਼ੀਸ ਕੋਰਟ ਅਤਿਅੰਤ ਥੋੜਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਅੱਜ ਕਲ ਫ਼ੀਸ ਕੋਰਟ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਭੀ ਕਈ ਗੁਣਾ ਅਜਗਰ ਦਾ ਭਾਰ ਸੁਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰ ਚੁਕਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਜਨਤਾ ਦਾ ਰਾਜ' ਸਗੋਂ 'ਰਾਮ ਰਾਜ' ਨਾਲ ਉਪਮਾ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਏਸ ਨੂੰ 'ਰਾਮ ਰਾਜ' ਜਾਂ 'ਦਾਮ ਰਾਜ' ਅਥਵਾ 'ਦਾਮ ਚਾਮਕਾ ਰਾਜ' ਆਖਣਾ ਅਯੋਗ ਅਤੇ ਅਤਿਕਥਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਪਹਿਲੇ ਸਮੇਂ ਸਿਵਲ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ ਘਟ ਸਨ। ਜੰਗੀ ਤਾਕਤ ਹੀ ਬਹੁਤਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਹੀ ਵੱਡਾ ਵਜ਼ੀਰ ਅਤੇ ਆਮਦਨੀ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ ਦਾ ਵਡਾ ਅਫ਼ਸਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਫਜ ਦੇ ਸੈਨਾਪਤੀ ਹੀ ਵਖੋ ਵਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਗਵਰਨਰ (ਮਾਂਡਲਿਕ ਰਾਜਾ) ਭੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਮਰਾਟ ਅਸ਼ੋਕ, ਬਿਕ੍ਰਮਾ ਦਿੱਤ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਸ਼ ਵਰਧਨ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਭੋਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿਵਲ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਜ ਕਲ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਅਛਾ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਮਰਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਿਦ੍ਵਾਨ 'ਮੈਗਸਥਨੀਜ਼' ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਚੰਦ੍ਰ ਗੁਪਤ ਦੂਜਾ (ਬਿਕ੍ਰਮਾਦਿੱਤ) ਦੇ ਸਮੇਂ ਫ਼ਾਹੀਆਨ (ਚੀਨੀ ਯਾਤ੍ਰੂ) ਨੇ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖ ਕੇ ਲਿਖਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਸ਼ ਵਰਧਨ ਦਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਚੀਨੀ ਯਾਤਰੂ 'ਹੀਊਨਸਾਂਗ' ਨੇ ਅਤੇ ਰਾਜੇ ਭੋਜ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਆਚਾਰ 'ਬੱਲਾਲ' ਅਤੇ 'ਮੇਰੂ ਤੁੰਗ' ਆਦੀ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਦਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੁਝ ਅੰਸਾਂ ਵਿਚ 'ਚੰਦ੍ਰ ਵਰਦਾਈ' ਕ੍ਰਿਤ 'ਪ੍ਰਿਥ੍ਵੀ ਰਾਜ ਰਾਸ਼ੋ' 'ਹਮੀਰ ਰਾਸੋ' ਅਤੇ 'ਟਾਡ ਰਾਜਸਥਾਨ' ਆਦੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੱਚ ਪੁਛੋ ਤਾਂ ਅਜ ਤਕ ਬਿਕ੍ਰਮਾਦਿਤ ਤੇ ਭੋਜ ਆਦਿਕ ਕੁਝਕੁ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਤੁੱਲ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ।

ਉਤਸਵ

ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਦੀਵਾਲੀ, ਲੋਹੜੀ ਜਾਂ ਲੋਹੀ, ਹੋਲੀ, ਨਿਮਾਣੀ ਆਦੀ ਸਾਧਾਰਨ ਅਤੇ ਤੀਆਂ ਹਿੰਡੋਲਾਂ ਆਦੀ ਤੀਵੀਆਂ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਤ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਕਥਾਵਾਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਏ ਇਹ ਰੁੱਤਾਂ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਗੁੱਗਾ ਨੌਮੀ. ਦੁਰਗਾ ਅਸ਼ਟਮੀ, ਚੌਦਸ, ਅਮਾਵਸ ਅਤੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਆਦੀ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤਿਉਹਾਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਉਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ ਬਰਸੀਆਂ, ਜਨਮ ਦਿਨ ਅਤੇ ਜਯੰਤੀਆਂ (ਜੁਬਲੀਆਂ) ਆਦਿ ਤਿਉਹਾਰ ਅਤੇ ਖ਼ਾਸ ਖ਼ਾਸ ਰੁੱਤਾਂ ਦੇ ਮੇਲੇ ਅਥਵਾ ਇਕੱਠ ਭੀ ਹਨ।

੨. ਪ੍ਰਕਰਣ

ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਰਤ (ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਾਲਵਾ) ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਸਿਆ

ਪੱਛਮੀ ਦਸ ਦੇਸ਼ ਏਥੋਂ ਵਸੇ। ਰਾਜਸਥਾਨ, ਦਖਣ, ਸਿਆਮ, ਇਨਾਮ, ਅਰਜਨਟਾਇਨ ਅਤੇ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਦਾ ਪਿਛੋਕਾ ਇਹੋ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਵਸਾਇਆ ਫੇਰ 'ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਰਤ' ਅਥਵਾ ਸਾਰਸ੍ਵਤ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਸਾ ਕੇ ਭਾਰਤੀ ਸਭ੍ਯਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਰਿਗ ਵੇਦ ਆਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਨ ਤੋਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਿਗ ਵੇਦ ਅਤੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਬ੍ਰਹਮਾਂ ਸਭ ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ। ਜੋ ਏਸ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਕਰਤਾ ਅਤੇ ਪਾਲਣ ਵਾਲਾ ਸੀ (ਮੁੰਡਕ ਉਪਨਿਸ਼ਦ)

ਫੇਰ ਉਸ (ਬ੍ਰਹਮਾਂ) ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਕੱਸ਼ਪ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਪੱਧਰ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ 'ਅਮਰਾਵਤੀ' ਆਦੀ ਪੁਰੀਆਂ ਤਥਾ ਸ੍ਵਰ ਗੰਗਾ ਆਦੀ ਨਦੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ।

(ਐਤਰੇਯ ਬ੍ਰਾਹਮਣ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

'ਸ਼ਤਪਥ' ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਕਿ 'ਵੈਵਸ੍ਵਤ ਮਨੂ ਨੇ ਏਸ ਉਜੜੇ ਹੋਏ 'ਬ੍ਰਾਹਮਾਵਰਤ' ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵਸਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਵੇਦ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਸੁਰਸ੍ਵਤੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਦਧੀਚ' ਰਿਸ਼ੀ ਦੇ ਆਸ਼ਰਮ ਕੋਲ ਛਡ ਦਿਤਾ, ਤਾਂ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਲਿਆ । ਇਕ ਥਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਗਵ ਚਯਵਨ ਰਿਸ਼ੀ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦਧੀਚ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਤੋਂ ਸ੍ਰਾਪੀ ਹੋਈ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਤੋਂ ਸਾਰਸ੍ਵਤ ਨਾਮੇ ਪੁਤ੍ਰ ਉਤਪੰਨ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਸੁਰਗ ਨੂੰ ਚਲੀ ਗਈ ਤਾਂ ਦਧੀਚ ਉਦਾਸ ਹੋ ਕੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਭਾਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ 'ਅਕਸ਼ਮਾਲਾ' ਨੂੰ ਦੇ ਗਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਪਾਲਿਆ । ਅਤੇ ਸਾਰਸ੍ਵਤ ਸਮੂਹ ਵੇਦ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਭ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਵਡਕਾ ਅਤੇ ਭੁਲੇ ਹੋਏ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਿਧ ਹੋਇਆ । ਅਤੇ ਦੇਵ-ਦੈਂਤਾਂ ਦੇ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਜੁੱਧ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਏਥੋਂ ਦੇ ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਭਜਾ ਕੇ ਬਾਬਲ, ਅਸੀਰੀਆ, ਚੇਲਡੀਆ, ਮੀਡੀਆ, ਈਰਾਨ ਅਤੇ ਫਿਨਸ਼ੀਆ ਆਦੀ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਧੱਕਣ ਲਈ ਸਫ਼ਲ ਹੋਏ, ਪਰ ਏਸ ਮਹਾਨ ਬਿਪਤਾ ਨੇ ਏਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਜਾੜਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸਭ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਦ ਮੰਤਰਾਂ ਦੀ ਆਨੁਪੂਰਬੀ (ਕ੍ਰਮ) ਭੀ ਉਕੀ ਹੀ ਭੁਲਾ ਦਿੱਤੀ । ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਚਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਨੇ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਕਈਆਂ ਸਦੀਆਂ ਪਿਛੋਂ ਬਾਲਕ ਸਾਰਸ੍ਵਤ ਤੋਂ ਵੇਦ ਪੜ੍ਹੇ । ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ੭੫੦੦ ਬਰਸ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੈ । ਉਸ ਤੋਂ ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਮਨੂ ਨੇ ਸੁਰਗ ਤੋਂ ਇਕ ਜੁਆਨ ਲੜਕੀ ਸਾਰਸ੍ਵਤ ਕੋਲ ਭੇਜੀ । ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸੰਤਾਨ ਏਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੋਈ, ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਸਨੇ ਸਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ, ਤ੍ਰਿਗਰਤ, (ਸਤਲੁਜ, ਬਿਆਸ ਤੇ ਰਾਵੀ ਦਾ ਵਿਚਲਾ ਦੇਸ਼) ਉਸ਼ੀਨਰ—ਰਾਵੀ-ਚਨਾਬ ਤੇ ਜੇਹਲਮ ਦਾ ਇਲਾਕਾ, ਅਤੇ ਕੈਕੇਯ—ਪੋਠੋਹਾਰ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ-ਜਮੂੰ ਦਾ ਸੰਨ੍ਹ, ਤਥਾ ਅਭਿਸਾਰ, (ਹਜ਼ਾਰਾ) ਆਦੀ ਨੂੰ ਬਸਾ ਕੇ ਵੈਦਿਕ ਧਰਮ ਅਤੇ ਆਰੁਯ ਸਭ੍ਯਤਾ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ।

ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਆਦਿਲੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੂਰਜ ਬੰਸ ਦੀ ਸ਼ਾਖ਼ਾ ਦੇ ਪਰਤਾਪੀ ਰਾਜੇ 'ਇਖ ਸ਼ਵਾਕੂ' ਨੇ ਆਪਣੇ ੧੦੦ ਪੁਤਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਮਿਸਰ ਬਸਾਇਆ ਅਤੇ ੧੦੦੦ ਬਰਸ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਉਸਦੀ ਸੰਤਾਨ ਨੇ ਮਿਸਰ ਵਿਚ ਰਾਜ ਕੀਤਾ । ਮਿਸਰ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਭੀ ਏਸੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਸਿਖਾਈ । ਜਿਸ ਦੀ ਪ੬ਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਦਸਰਥ ਹੋਏ।

ਕੋਹ 'ਕਾਫ਼' (ਕਾਕੇਸ਼ਸ) ਅਤੇ 'ਕਸ਼ਪੈਨ ਸਾਗਰ ਦਾ ਚੁਫੇਰਾ ਕੱਸ਼ਪ ਦੇ ਪੜੋਤੇ (ਸੂਰਜ ਬੰਸ) ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਬਸਾਇਆ ਸੀ । ਜਿਸ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਸਾਰੇ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਪਸਰਦੀ ਹੋਈ ਅੰਧ ਸਾਗਰ (Atlantic Ocean) ਤਕ ਪਹੁੰਚੀ । ਉਸੇ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਾਖਾ ਈਂਗਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਇੰਗਲਸਤਾਨ ਕਹਾਉਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬ੍ਰਿਤ੍ਰਅਸੁਰ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪੜੋਤਾ ਬ੍ਰਿਤ੍ਰਾਯਨ—ਬ੍ਰਿਟਨ ਜਾਂ ਬ੍ਰਿਟਾਇਨ (ਬਰਤਾਨ) ਨੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਬਸਾਇਆ । 'ਆਰਯਾਇਨ' ਜਾਂ ਈਰਾਨ ਆਦਿਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਕੱਸ਼ਪ ਬੰਸੀਆਂ ਨੇ ਵਸਾਇਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੰਦ੍ਰ ਦੇ ਧੜੇ ਤੋਂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਜ਼ਰਤਤੁਸ਼ਟਤਾ (ਜ਼ਰਤੁਸ਼ਤ) ਦਾ ਮਤ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ । 'ਜ਼ਿੰਦ ਅਵਸਤਾ' ਨਾਮੇਂ ਪੁਸਤਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ । ਅਤੇ ਜਿਸਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਰਿਗ ਵੇਦ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਸਮਾਨਤਾ ਰਖਦੀ ਹੈ । ਪਾਰਸੀਆਂ ਤੇ ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਦੇ ਵਡਕਿਆਂ ਦਾ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਭੀ ਓਹੋ ਹੈ । ਏਸੇ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀ ਦੀ ਇਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਖਾ-ਜਟੀ ਨੇ ਅਤਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਯੂਰਪੀ ਰੂਸ ਨੂੰ ਦਾਨਮਾਰਕ, ਜਟ ਲੈਂਡ, ਸਕੰਡੇਨੇਵੀਆ ਹਾਲੈਂਡ ਅਤੇ ਬਲਜੀਅਮ ਨੂੰ ਅਤੇ ਆਸਤ੍ਰ ਨੇ ਆਸਟਰੀਆ ਨੂੰ, ਹੂੰਨਾਂ ਨੇ ਹੰਗਿਰੀ (Hungry) ਨੂੰ ਅਤੇ ਅੱਤਲੇ ਨੇ ਇਟਲੀ ਨੂੰ ਵਸਾਇਆ ਜਾਂ ਰਾਜਿਆ ਜਰਮਨੀ (ਆਰਯਮਨੀਯ) ਅਤੇ ਆਰਮੀਨੀਆ ਆਰਯਮੀਨਯਾ) ਨੂੰ ਭੀ 'ਆਰਯਮਨ' ਦੇਵਤਾ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਬਸਾਇਆ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਧੱਕੇ ਹੋਇਆਂ (ਜਰਤ ਤੁਸਠਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀਆਂ) ਨੇ ਬਾਬਲ ਏਸੀਆ ਮਾਈਨਰ, ਸੀਰੀਆ, ਚੇਲਡੀਆ, ਮੀਡੀਆ ਆਦਿ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਸਾਉਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਭਜ ਭੀ ਬਣਾਇਆ। ਬਿਸ੍ਵਕਰਮਾ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਖੱਤੀਆਂ ਨੇ ਖਾਣਾ ਖੋਦੀਆਂ। ਅਤੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਮਹਲ ਤੇ ਰਾਜਧਾਨੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ। ਹਜ਼ਰਤ ਈਬ੍ਰਾਹੀਮ ਨੇ ਕਾਬ੍ਹਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੱਤੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਭੋਇੰ ਮੁਲ ਲਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਰੋਹਿਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੁਲਸਤ ਰਿਸ਼ੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਨੇ ਪੌਲੁਸਤਾਇਨ (Palistine) ਬਸਾਇਆ। ਕਣਵ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਕਣਵਾਇਨ ਨੇ ਕਨ੍ਹਆਨ ਬਸਾਇਆ। ਰਾਵਣ ਦੇ ਨਾਨੇ ਸਮਾਲੀ ਦੈਂਤ ਨੇ ਸਮਾਲੀ ਲੈਂਡ ਬਸਾਇਆ। ਦ੍ਰਾਵੜਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸਾਖਾ ਪੰਨੀ ਜਾਂ 'ਪਣੀ' (ਸਮੁਦ੍ਰੀ ਡਾਕੂਆਂ) ਨੇ ਮਿਸ੍ਰ ਨੂੰ ਬਸਾ ਕੇ ਬੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਬਣਾਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਬਾਬਲ ਦਾ ਰਾਜ ਘਰਾਣਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਮਲਕਾ ਸ਼ਮੇਰਮੇਜ ਭਾਰਤ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਆਈ ਸੀ।

ਚੰਦਰ ਬੰਸ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਾਖਾ ਦੇਵ-ਦੈਂਤ ਯੁਧ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਕੰਧਾਰ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਸਾਕੇ ਉਸ ਉਤੇ ਰਾਜਮਾਨ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ 'ਦਿਵੋਦਾਸ' ਨਾਮੇ ਵਡਾ ਪਰਤਾਪੀ ਰਾਜਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦਾ ਪੁਤਰ 'ਸੁਦਾਸ਼' ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੋਇਆ। ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਵਿਸ਼੍ਵਾਮਿਤਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਆ ਕੇ ਆਬਾਦ ਹੋਇਆ।

ਚੰਦ੍ਰਬੰਸੀ 'ਉਤਰ ਕੁਰੂ' ਸਾਖਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਰਾਜਾ 'ਪੁਰੁਰਵਾ' ਦੇ ਪੋਤੇ 'ਨਹੁਸ਼' ਨੇ ਕੰਧਾਰ ਦੇਸ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਏਸ ਸਾਰਸ੍ਵਤ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀਯ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਵਡਕੇ (ਦਿਵੋਦਾਸੀ ਆਦੀ) ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਇੰਦਰ ਦੇ ਅਧੀਨੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਰਾਜਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਇਸ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਕੁਰੁਛੇਤਰ' ਮੰਡਲ ਵਿਚ 'ਨੈਮਿਸ਼' ਨਾਮੇ ਨਗਰ ਵਸਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਅਸਥਾਪਿਨ ਕੀਤੀ। ਏਸੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਪੋਤਾ 'ਯਦੂ' ਸੀ। ਜੋ ਯਾਦਵਾਂ ਦਾ ਵਡਾ ਹੋਇਆ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੁਲ ਪ੍ਰੋਹਿਤ 'ਵਿਸ਼੍ਵਾਮਿਤਰ' ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਕੁਰੂ ਬੰਸੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਵੀ ਤੋਂ ਉਠਾ ਕੇ ਸੁਰਸ੍ਵਤੀ ਤੇ ਬਸਾਇਆ ਸੀ।

ਰਿਗ ਵੇਦ ਵਿਚਲੇ ਰਾਜਾ 'ਨਹੁਸ਼' ਅਤੇ ਮਾਨ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ 'ਅਗਸਤ ਮੁਨੀ' ਦੇ ਸੰਬਾਦ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਅਗਸਤ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਭਾਰਦੁਆਜ ਬੰਸੀ ਭੀ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਦੇ 'ਨੈਮਿਸ਼' ਨਗਰ ਦੇ ਹੀ ਵਾਸੀ ਸਨ ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਦਖਣ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਵੈਦਿਕ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹੋਏ। ਸਾਇਣਾਚਾਰਯ ਆਦਿ ਸਭ ਭਾਰਦ੍ਵਾਜ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਏਸ ਦੇ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਇਹ ਸਮਾਂ ੭੦੦੦ ਬਰਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਦਾ ਹੈ। ਮੇਗਸਥਨੀਜ਼ ਆਦੀ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਏਸ ਕੁਰੂਆਂ ਦੇ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਚੰਦ੍ਰ ਗੁਪਤ ਤਕ ਭਾਰਤ ਦੇ ੧੫੬ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਦੀ ਅਉਧ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੬੪੫੧ ਬਰਸ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲੇਖੇ ਸੁਦਾਸ ਦੇ 'ਕੁਰੂ' ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਨੂੰ ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਬਰਸ ਤੋਂ ਭੀ ਉਪਰ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਚੰਦਰ ਬੰਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀ 'ਇਖਸ਼ਵਾਕੂ' ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਮਿਸਰ, ਤੇ ਕੰਧਾਰ ਆਦੀ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਰਾਜਾ ਪ੍ਰਿਥੂ (ਆਦਿਲਾ ਰਾਜਾ) ਅਤੇ ਮਾਨਧਾਤਾ, ਭਰਤ ਤਥਾ ਸੱਗੜ ਆਦਿ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਏਸ ਦੇਸ ਵਿਚ ਆ ਬਸੀ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਪਰਤਾਪ ਵਾਲੀ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਲ ਆਦੀ ਸ਼ਾਖਾਂ ਘੁੜਾਮ, ਦੇਹੁਲਾ (ਦੇਵਝੱਲਾ) ਕੈਂਥਲ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਆਦਿ ਬੜੇ ਬੜੇ ਨਗਰ ਵਸਾ ਕੇ ੮੦੦ ਅੱਠ ਸੌ ਬਰਸ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਏਥੇ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਰਹੀਆਂ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਅੱਜ ਤੋਂ ੬੫੦੦ ਬਰਸ ਤਕ ਦਾ ਹੈ। ਏਹਨਾਂ ਦਾ ਹੋਰ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਏਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸੂਰਜ ਬੰਸੀਆਂ ਦੇ ਬ੍ਰਹਮਾਵਰਤ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੇ 'ਯਾਦਵ' ਅਤੇ 'ਹੈਹਯਨਾਮੇ' ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਾਖ਼ਾਂ ਹਾਰ ਖਾਕੇ ਦੱਖਣ ਵਲ ਨੂੰ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਪਹਿਲੀ 'ਯਾਦਵ' ਸ਼ਾਖ਼ਾ ਤਾਂ ਮਥਰਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਰਾਜ ਕਰਕੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਦੁਆਰਕਾ ਤੇ 'ਪ੍ਰਭਾਸ ਛੇਤਰ' ਦੀ ਮਾਲਿਕ ਬਣੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ' ਜੀ ਹੋਏ। ਦੂਜੀ 'ਹੈਹਯ' ਨਾਮੇ ਸ਼ਾਖਾ ਬੁੰਦੇਲ ਖੰਡ, ਮੱਧਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਦੇਵਗਿਰੀ, ਮਦੂਰਾ (ਮਥਰਾ) ਆਦਿ ਨਗਰ ਵਸਾ ਕੇ 'ਕੈਰੋ ਮੰਡਲ' ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਾ ਬਣੀ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪਾਂਡੀਆ ਬੰਸ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਚੋਖਾ ਚਿਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸ਼ਾਲੀ ਬਣੀ ਰਹੀ। ਅਰਜਣਾਇਣ ਸ਼ਾਖਾ ਅਨਾਮ ਸ਼ਿਆਮ ਵਸਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਅਰਜਨਟਾਈਨ ਅਤੇ ਦਖਣੀ ਅਮ੍ਰੀਕਾ (ਪਾਤਾਲ) ਦੀ ਬਾਸੀ ਹੋਈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਰੈਡ ਇੰਡੀਅਨ' ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਸੋਂ ੪ ਲੱਖ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਮੈਕਸੀਕੋ ਬਾਸੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਖਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਅਰਜਨ ਦਾ ਪੜੋਤਾ ਪਾਰਥਿਆਯਨ ਜ਼ਾਲਿਮ ਰਾਜਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਅਪਣੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਤ੍ਰਮਰਾਯਨ (ਤੂਰਾਨ) ਦੇਸ ਵਿਚ ਬਸਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਅਜ ਕਲ ਪਾਰਥੀਅਨ ਜਾਂ (Indo Parthian) ਕਰਕੇ ਆਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੀ 'ਹੈਹਯ' ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਕਨੌਜ ਤੇ ਕਸ ਚੁਰੀ (ਕਾਲੰਜਰ) ਆਦੀ ਦੇ ਪੰਚਾਲ ਰਾਜਾ ਹੋਇ।

ਸੂਰਜ ਬੰਸੀਆਂ ਦੇ ਗੰਗਾ ਪਾਰ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪੰਚਾਲ ਸ਼ਾਖ਼ਾ ਵਿਚੋਂ ਰਾਜੇ ਹਸਤੀ ਜਿਸ ਨੇ 'ਹਸਤਨਾਪੁਰ' ਨਗਰ (ਦਿਲੀ ਤੋਂ ੪੦ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਪੂਰਬ) ਬਸਾਇਆ ਸੀ, ਫਿਰ ਕੁਰਛੇਤਰ ਨੂੰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ। ਅਤੇ ਉਜੜੇ ਹੋਏ ਕਪਿਥਲ (ਕੈਂਥਲ) ਦੇ ਥਾਂ ਕੰਪਲਾ ਨਾਮੇਂ ਸ਼ਹਿਰ ਬਸਾਇਆ। ਏਸ ਰਾਜੇ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਰਿਸਟਸੇਣ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ 'ਸੰਤਨੂੰ' ਹੋਏ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਰਾਜਧਾਨੀਆਂ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕੁਰਛੇਤਰ ਅਤੇ ਜਮਨਾ ਤੇ ਇੰਦਰ ਪ੍ਰਸਥ (ਦਿਲੀ) ਸੀ। ਏਹੋ ਰਾਜਾ ਕੈਰੋਂ ਪਾਂਡਿਵਾਂ ਦਾ ਪੜਦਾਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਜਾ 'ਹਸਤੀ' ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਨੇ ਅੱਜ ਤੋਂ ਲਗ ਪਗ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਬਰਸ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੫੦੦੦ ਬਰਸ ਤਕ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਇਹਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਮਹਾ ਭਾਰਤ ਦਾ ਯੁੱਧ ਕੁਰੂਛੇਤਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਗਣ ਰਾਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੁਝ ਚਿਰ ਤਕ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਚੰਦ੍ਰ ਬੰਸ ਹੀ ਏਥੇ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਰਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਹੋਰ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਅਗੇ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੩. ਪ੍ਰਕਰਣ

ਵਿਸ਼੍ਵ-ਸਾਹਿਤਯ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਸਿਖਯਕ 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਾਲਵਾ' ਹੀ ਹੈ

ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਰਿਗ ਆਦਿ* ੪ ਵੇਦ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਆਦਿ ੬ ਅੰਗ, ਪੁਰਾਣ, ਮੀਮਾਂਸਾ ਨਿਆਇ ਅਤੇ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ, ਇਹ ੧੪ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ। ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਭ ਦੇ ਸਭ ਏਸੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਅਤੇ ਉਤਰ ਕਾਸ਼ੀ ਸਥਾਣੂ ਈਸ਼੍ਵਰ (ਥਾਨੇਸਰ) ਨੈਮਿਸ਼ ਜਾਂ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਸਨਾਤਕ (ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ) ਅਥਵਾ ਉਸੇ ਛੇਤ੍ਰ ਦੇ ਬਸਨੀਕ ਸਨ। ਇਹ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਦਯਕ ਅਸਥਾਨ ਰਾਜਸੀ ਸੰਬੰਧ ਕਰਕੇ 'ਕੁਰੁਛੇਤ੍ਰ ਦੇਸ' ਜਾਂ 'ਕੁਰਛੇਤ੍ਰ ਆਦਿ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਕਹਾਉਂਦੇ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕਿਤੇ ਦੇ ਜੰਮ ਹੋਣ। ਸੋ ਨਿਰੁਕਤ ਦੇ ਕਰਤਾ 'ਯਾਸਕ' ਭਾਵੇਂ 'ਪੰਚਨਦ' ਦੇਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਜੰਮ ਹੋਣ, ਅਤੇ 'ਪਾਣਿਨਿ' ਦਾ ਪਿਛੋਕਾ ਗਜ਼ਨੀ ਕੋਲ ਸ਼ਲਾਤੁਰ ਅਤੇ ਸਾਕਲਯ (ਵਿਆਕਰਣੀਆਂ) ਦਾ ਜੰਮ ਭਾਵੇਂ ਤਕਿਸਲਾ ਜਾਂ ਚੰਨਿਓਟ ਦਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੂਹ ਵਿਦ੍ਵਾਨਾਂ ਦਾ ਆਸ੍ਰਯ ਜਾਂ ਕਾਰਯ ਛੇਤ੍ਰ 'ਸਾਰਸ੍ਵਤ' ਦੇਸ (ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਾਲਵਾ) ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀ ਸੀ। ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਕਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਾਕਲਯ ਅਤੇ ਫੇਰ ਵੇਦ ਬਿਆਸ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਸ਼ ਜੈਮਿਨੀ ਤੇ ਪੀਲ ਆਦਿ ਸਭ ਉਤਰ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਲਪ ਸੂਤ੍ਰ ਆਦਿ ਵੇਦ ਅੰਗ ਅਤੇ ਆਯੁਰਵੇਦ ਧਨੁਰਵੇਦ ਅਤੇ ਅਰਥ ਵੇਦ ਆਦਿ ਉਪਵੇਦਾਂ ਦੇ ਕਰਤਾ 'ਅਗਨਿਵੇਸ਼' ਤੇ ਦ੍ਰੋਣਾ ਚਾਰਯ ਆਦਿ ਤਥਾ ਜਿਓਤਿਸ਼ ਆਦਿ ਗਣਿਤ ਵਿਦਿਆਵਾਂ ਦੇ ਕਰਤਾ ਆਦਿਤ ਤੇ ਗਰਗਾਦਿ ਏਸੇ (ਗਾਗੇ-ਲਹਰੇ) ਦੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਮੀਮਾਂਸਾ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕਰਤਾ ਜੈਮਿਨੀ (ਬਿਆਸ ਦੇ ਵਡੇ ਚੇਲੇ) ਐਤ੍ਰੇਯ, ਤੈਤਰੀਯ, ਗੋਪਮਥ ਅਤੇ ਸਤਮਥ (ਚੌਹਾਂ) ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਕਰਤਾ, ਉਪਨਿਸ਼ਦਕਾਰ ਅਤੇ ਆਰੰਨਯਕਾਂ ਦੇ ਰਚਣਹਾਰ ਸਭ ਰਿਸ਼ੀ ਏਥੇ ਹੀ ਜੰਮੇ, ਏਥੇ ਹੀ ਪੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਏਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਕੇ ਅਪਣਾ ੨ ਕਾਰਯ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦਾ ਬਿਵਾਦ ਨਹੀਂ। ਮਨੂੰ ਆਦਿ ਮੁਖ ੨ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਅਤੇ ਕੁਝਕੁ ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਅਤੇ ਅਥਰਵ ਵੇਦ ਭਾਵੇਂ ਪਿਛੋਂ ਸੰਗ੍ਰਹ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਪਰ ਸਭ ਦੇ ਸਭ ਏਸੇ 'ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਰਤ' ਜਾਂ 'ਸਰਸ੍ਵਤ' (ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਾਲਵਾ) ਦੀ ਹੀ ਕਾਢ ਹਨ। ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਤਾ ਯੱਗ ਵਲਕਯ ਆਦਿ ਨੇ ਵੈਸ਼ੰਪਾਇਨ ਤੋਂ ਹੀ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਯਜੁਰ ਵੇਦ' ਪੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੁਪਤ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ, ਸੂਰਜ ਦੇਵ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸ਼ੁਕਲ ਯਜੁਰਵੇਦ ਲਿਖੀ। ਅਥਰਵ ਵੇਦ ਭੀ ਅਥਰਵ ਰਿਸੀ ਦੀ ਬੰਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪੰਡਿਤ ਨੇ ਉਰਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਚਲੇ ਆਉਂਦੇ ਰਲੇ ਮਿਲੇ

---

* ਵੈਦਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨਾਂ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੀ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਓਸ ਸਮੇਂ ਅਥਰਵ ਵੇਦ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਿਸ਼ੇ--ਬਾਭ੍ਰਵਯ ਆਦਿ ਕਾਮ ਸੂਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ, ਜੋ ਬ੍ਰਹਮਵਾਦੀ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਦੇ ਪਾਤਰ ਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣ ਅਜ ਕਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਉਹ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਜਬਾਨੀ ਚਲੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹ ਵਿਕ੍ਰਮਾਦਿੱਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਣ ਲਗਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਬੜੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ਉੱਤੇ ਮੜ੍ਹ ਦਿੱਤੀ । ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸੂਤ੍ਰ ਸਭ ਦੇ ਸਭ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਕਪਿਲ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਹੋਣ ਭਾਵੇਂ ਪਤੰਜਲੀ ਦੇ ਨਾਉਂ ਉਤੇ। ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਣਾਦਿ ਦਾ ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਕ, ਵਿਆਸ ਦਾ ਵੇਦਾਂਤ (ਬ੍ਰਹਮਸੂਤ੍ਰ) ਗੋਤਮ ਦਾ ਨਿਆਇ ਅਤੇ ਜੈਮਿਨੀ ਦਾ ਪੂਰਬ ਮੀਮਾਂਸਾ, ਇਹ ਚਾਰ ਦਰਸ਼ਨ ਪੁਰਾਣੇ ਅਤੇ ਕਪਿਲ ਦਾ ਸਾਂਖ਼ ਤੇ ਪਤੰਜਲੀ ਦਾ ਜੋਗ ਦਰਸ਼ਨ ਨਵੇਂ ਸਮੇ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੂਤ੍ਰਕਾਰ ਤਾਂ ਨਵੀਨ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਵਿਸ਼ਯ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਚਲਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਸਾਰਸ੍ਵਤ ਦੇਸ ਬਾਸੀ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਹੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ ਪੂਰਬੋਕਤ ੧੪ ਵਿਦਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਵਿਦਿਆਵਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਦਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਸਬਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਤੋਂ ਮੱਖੀ ਮਾਂਜੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਵਾਗਦੇਵੀ ਦਾ ਸਾਖਿਅਤ ਅਵਤਾਰ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ' ਭੀ ਏਸੇ (ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ) ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸਦਾ ਜੀਉਣ ਜੋਗੀ ਬੱਚੀ ਹੈ। ਜੋ ਹਿੰਦਵੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਤਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਅਤੇ ਗੁੰਗੇ ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਅਮੁੱਲ ਅਤੇ ਅਮਰ ਦਾਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਬੱਜਦੇ ਬਾਜੀਂ ਅਸੀਂ ਅਜ ਭੀ ਇਹ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸਾਡਾ ਮਾਲਵਾ ਸਾਰੀ ਵਿਸ੍ਵ ਭਰ ਦੀ ਸਾਹਿਤਯ ਦਾ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਕੋਈ ਵਿਦਿਆ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਜੋ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਨ ਪ੍ਰਗਟੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਏਥੇ ਹੈ ਨਹੀ, ਉਹ ਹੋਰ ਥੇ ਭੀ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ।'

ਹੁਣ ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸ਼ਤ੍ਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੰਸ ਅਤੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਭੀ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਘਾਲਨਾ ਉਤੇ ਵਧੇਰੇ ਮਾਣ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ–

(੧) ਰਿਗ ਵੇਦ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਯਜੁਰ ਵੇਦ ਅਤੇ ਸਾਮ ਵੇਦ ਦੇ ਮੰਤ੍ਰ ਏਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ (ਮਾਰ ਕੰਡੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਤਿਲੁਜ ਤੱਕ) ਬਣੇ।

(੨) ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਐਤਰੇਯ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਤੇ ਸ਼ਤ ਪਥ ਏਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬਣੇ।

(੩) ਬਵੰਜਾਂ ਉਪਨਿਸ਼ਦ–ਆਰੰਨਯਕ ਭੀ ਇਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬਣੇ।

(੪) ਰਿਗ ਵੇਦ ਦਾ ਰਿਸ਼ੀ ਵਿਸ੍ਵਾਮਿੱਤ੍ਰ 'ਸੁਦਾਸ' ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਕੁਰੁਛੇਤ੍ਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਗਾ।

(੫) ਵਿਸ਼ਿਸਟ ਰਿਖੀ ਬਿਆਸਾ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ ਸਰਸੁੱਤੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਤੇ ਰਹਿਣ ਲਗਾ। ਜਿਸ ਨੇ ਰਿਗ ਵੇਦ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੰਤ੍ਰ ਬਣਾਏ।

(੬) ਰਿਗ ਵੇਦ ਦਾ ਰਿਖੀ ਭਾਰਦ੍ਵਾਜ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਨੈਮਿਸ਼' ਨਾਮੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਪੁਤਰ ਅਗਸਤ ਮੁਨੀ ਰਾਜਾ 'ਨਹੁਸ਼' ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ, ਜੋ ਦਖਣ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦਾ ਪੁਰੋਹਿਤ ਸੀ। ਓਸ ਦੇਸ ਦੇ ਭਾਰਦ੍ਵਾਜ ਗੋਤ੍ਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ (ਸਾਇਣਾਚਾਰਯ ਆਦਿ) ਸਭ ਏਸੇ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੭) ਸਤਲੁਜ ਤੇ ਬਿਆਸ ਦੇ ਸੰਗਮ ਉਤੇ ਪਰਾਸੁਰ ਰਿਖੀ ਤੇ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ 'ਵੇਦ ਬਿਆਸ' ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਰਤਮਾਨ ਲੋਹਟ ਵੱਦੀ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਸੀ।

(੮) 'ਬੇਦ ਬਿਆਸ' ਨੇ ਏਥੋਂ ਉਠ ਕੇ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਕੰਪਲਾ' ਨਗਰ ਵਿਚ ਅਪਣੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਵੇਦਾਂਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ, ਅਤੇ ਭਾਗਵਤ ਆਦਿ ਪੁਰਾਣਾਂ ਦਾ ਮੂਲ੍ਹ ਇੱਕ ਲੱਖ ਸਲੋਕ ਦਾ 'ਮਹਾਂ ਪੁਰਾਣ ਸੰਗ੍ਰਹ' ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ।

(੯) ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਦੀ ਸਾਖਾ ਤੇ ਹੀ 'ਵੇਦ ਵਿਆਸ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਚੇਲੇ 'ਪੀਲ' ਨੇ ਵੇਦ ਤ੍ਰਈ ਦੇ ਮੰਤਰਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹ ਉਤਰ ਕਾਸੀ ਵਰਤਮਾਨ-ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋਕੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ-(ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਸੀ) ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ਬੈਠਕੇ ਕੀਤਾ ਜਿਥੇ ਮਾਰ ਕੰਡੇ ਨੇ ਤਪ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਕਾਸ਼ੀ ਵਸਾਈ ਸੀ। (ਦੇਖੋ ਦੌਰੇ ਦੀ ਪੋਥੀ) ਤੇ 'ਵੇਦ ਵਿਆਸ' ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਾਏ।

(੧੦) ਏਸੇ ਉੱਤਰ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਖੇ ਵਿਆਸ ਦੇ ਚੇਲੇ 'ਜੈਮਿਨੀ' ਨੇ 'ਪੂਰਬ ਮੀਮਾਂਸਾ' ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਰਚਿਆ। ਅਤੇ ਵੈਸ਼ੰਪਾਇਨ ਤੇ ਅਗਨਿਵੇਸ਼ ਨੇ ਆਯੁਰ ਵੇਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਏਥੇ ਹੀ ਕੀਤੀ

(੧੧) ਪਹਾੜ ਦੀ ਕੰਢੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ 'ਪਿੰਗਲ' ਮੁਨੀ ਨੇ ਛੰਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਰਚਿਆ।

(੧੨) ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਕਰਤਾ ਪਾਣਿਨੀ ਨੇ ਰੋਪੜ ਦੇ ਪਾਸ, 'ਦੁਸਾਰਣ' ਨਾਮੇਂ ਨਗਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ 'ਜਾਮਜਵਤੀ' ਕਾਵ੍ਯ ਅਤੇ 'ਸ਼ਿਕ੍ਸ਼ਾ' ਨਾਮੇਂ ਵੈਦਕ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਖਿੱਲ ਭਾਗਾਂ (ਲਿੰਗ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਤੇ 'ਗਣ-ਪਾਠ' ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥਾਂ) ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ।

(੧੩) 'ਨੈਮਸ਼ ਆਰੰਨ੍ਯ (ਸਰੁਸਤੀ ਕੰਢੇ) ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਆਦਿੱਤ ਅਤੇ ਘਗਰ ਨਦੀ ਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ 'ਗਾਰਗ' (ਗਾਗਾ) ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੰਦਰਮਾ ਤੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਥਿਰ ਕਰ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚੇ।

(੧੪) ਕਲਪ ਸੂਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤੇ (ਆਸ਼੍ਵਲਾਇਨ, ਆਪਸਤੰਭ ਅਤੇ 'ਮਾਨਵਗ੍ਰਹ' ਆਦਿ) ਗ੍ਰੰਥ ਭੀ ਏਥੇ ਹੀ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਯਜੁਰ ਵੇਦ ਦੀ ਰਚਨਾ (ਏਥੇ ਹੀ) ਹੋਈ।

(੧੫) ਨਾਟ੍ਯ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੇ ਕਰਤਾ ਭਰਤ ਮੁਨੀ ਭੀ ਨੈਮਿਖ ਆਰੰਨ੍ਯ ਦੇ ਬਾਸੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਦਰੀ 'ਨਾਰਾਇਨ' ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ 'ਲੱਛਮੀ-ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ' ਨਾਟਕ ਦਾ ਖੇਲ ਦਿਖਾਇਆ ਸੀ।

(੧੬) ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿਚ ਅਦੁਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਪੰਡਿਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦ੍ਵਿਪਾਇਨ 'ਵੇਦ ਵਿਆਸ' ਨੇ ਮਾਲਵਾ ਬਾਸੀ ਅਤੇ ਬਲਖ ਬਖਾਰਾ ਆਦਿ ਨੂੰ ਆਬਾਦ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਸ਼ਯਪ ਬੰਸੀਆਂ ਦੇ ਸੱਦੇ ਤੋਂ ਅਤੇ ਇਕਸ਼ਵਾਕੂ ਬੰਸੀ ਮਿਸ੍ਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਲਖ ਦੇਸ, ਈਰਾਨ (ਆਰਯਾਇਨ) ਆਰਮੀਨੀਆ (ਆਰਯਮਨੀਯ) ਅਤੇ ਮਿਸ੍ਰ ਵਿਚ ਆਪ ਅਪਣੀ ਸਿਸ਼ਮੰਡਲੀ ਸਮੇਤ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਦਿਆ, ਪੁਰਾਣਾਂ ਅਤੇ ਸਬਦ ਸਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਚਿਰ ਤਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਪੱਛਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਿਸਚੇ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸਾਂ ਤੋਂ ਮੁੜਕੇ ਵੇਦ ਬਿਆਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਗਾਂ ਦੇ ਸੌਖ ਲਈ ਤਕਿਸ਼ਲਾਂ ਨਗਰ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਹਿਰੰਨ੍ਹਪੁਰ (ਹਿਰੰਨ੍ਹਕਸਯਪੁ ਦੇ ਬਸਾਏ ਹੋਏ) ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਪੀਠਾਂ ਅਸਥਾਪਨ ਕਰਕੇ ਅਪਣੀ ਸਿੱਸ਼

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੰਡਲੀ ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਟਕਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਆਚਾਰਜ ਥਾਪੇ, ਜਿਥੋਂ ਮਿਸਰ, ਈਰਾਨ, ਯੂਨਾਨ ਅਤੇ ਕਸ਼ਯਪਾਇਨ (Caspian) ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਜਯੋਤਸ਼ ਆਦਿ ਗਣਿਤ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਪਾਰੰਗਤ ਹੋਏ। ਜਿਥੋਂ ਪੌਲੁਸਤਾਇਨ (Palistine) ਅਤੇ ਯੂਨਾਨ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਇਆ।

(੧੬) ਵਿਆਸ ਦੇ ਚੇਲੇ ਵੈਸ਼ੰਪਾਇਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਚੇਲੇ ਯੱਗਯਵਲਿਕ, ਨੇ 'ਕੰਪਲਾ' ਨਗਰ (ਸਰਸੁਤੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ) ਸੁਕਲ ਯੁਜੁਰ ਵੇਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ।

(੧੭) 'ਮਾਰਕੰਡੇ' ਨਦੀ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਮਾਰ-ਕੰਡੇ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਵਰਤਮਾਨ 'ਤਲਵੰਡੀ'-ਸਾਬੋਕੇ (ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ) ਦੇ ਥਾਂ ਤੇ ਤਪ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਪੀਠ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਉਰਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ 'ਪੂਰਵਕਾਸ਼ੀ' ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ 'ਉਤਰ ਕਾਸ਼ੀ' ਨਾਮ ਪਿਆ। ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਭੀ 'ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਸ਼ੀ' ਓਥੇ ਹੀ ਅਸਥਾਪਨ ਕੀਤੀ।

(੧੮) ਜੋਤਿਸ਼ ਦੇ ਕਰਤਾ ਡੱਕ ਤੇ ਭੱਡਲੀ (ਦੰਪਤੀ) ਵਿਆਕਰਣ ਦਾ ਕਰਤਾ 'ਗਾਲਵ' ਤੇ ਗਾਰਗ ਅਤੇ 'ਮਾਤੰਗ' ਨਾਮੇਂ ਜੋਤਿਸ਼ੀ ਭੀ ਇਸੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਘੱਗਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਹੋਏ ਹਨ।

(੧੯) ਦੇਸ਼ੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਆਕਰਣ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਇੰਦਰ ਤੇ ਚੰਦਰ-'ਨਾੜ ਪਿਤ' (ਵਰਤਮਾਨ ਨੈਰੜੂ) ਵਿਚ ਹੋਏ ਹਨ।

(੨੦) ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੇ ਉਪਨਿਸਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਏਥੇ (ਬ੍ਰਾਹਮਾਵਰਤ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ) ਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਬਣੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਮਨੂ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਅਧਿਆਇ ੨ ਸਲੋਕ ੧੭-੧੮-੧੯ ਅਤੇ 'ਸਿਸ਼ਟਾ ਸ਼ਬਦੇਸ਼ੂ ਪ੍ਰਮਾਣਮ' ਆਦਿ 'ਪਤੰਜਲੀ' ਦੇ ਬਚਨ ਹਨ:-

संस्कृतोतपत्तिप्रकर्णे--

"सरस्वती दृषद्वत्योर्देवनद्योयदन्तरम्। तं देव निर्मितं देशं ब्रह्मावर्तं प्रचक्षते। १७। तस्मिन् देशे यः आचारः पारम्पर्य क्रमागतः। वर्णानां सान्तरालानां स सदाचार उच्यते"। १८।

मनु, अः २. श्लोक १७-१८

ਭਾਵ, ਬ੍ਰਹਮਾਵਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਭਨਾ ਵਰਨਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਭ ਸਦਾਚਾਰੀ ਅਤੇ 'ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ' ਪੁਰਖ ਹਨ। ਮਹਾ ਭਾਸ਼ਯਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਦੇਸ ਦੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟ੍ਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਨਾਲ ਰਲਾਕੇ 'ਸ੍ਰੇਸਟ' ਆਖਿਆ ਹੈ। (ਉਸ ਦੇਸ ਦੀ ਭਾਸਾ ਦੇ ਪਦ ਪਿਛੋਂ ਰਲੇ ਸਨ)

ਦੇਖੋ–ਪੰਜਾਬੀ-ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ।

ਇਹ ਉਹ ਸਮਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੰਗਾ ਤੋਂ ਪਾਰ ਸਭ ਜਗਾ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਾਖ਼ਾ ਦਾ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਰਾਜ ਸੀ। ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀ ਦੀ ਸਾਖਾ ਅਗਨੀਕੁਲ ਦੀ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵਸੋਂ ਸੀ। ਜੋ ਗਣ ਰਾਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਅਨੰਦ ਲੈ ਰਹੇ ਸੀ। ਪੰਚਨਦ ਅਤੇ ਤਕਸ਼ਿਲਾ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕੰਧਾਰ ਤੇ ਹਿਰਾਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੰਗਾ ਤਕ ਅਤੇ ਹਿਮਾਲੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੋਂ ਬਿੰਧਿਆਚਲ ਤਕ (ਸਣੇ ਆਵੰਤੀ) ਚੰਦ੍ਰ ਬੰਸੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਸੋ ਪੂਰਬ ਵਲ ਨੂੰ ਗੰਗਾ ਤੇ ਚੰਬਲ ਦਖਣ ਵਲ ਨੂੰ ਨਰਬਦਾ, ਪਛੋਂ ਵਲ ਨੂੰ ਅਰਬ ਸਾਗਰ ਤੇ ਈਰਾਨ ਤਕ ਅਤੇ ਉਤਰ ਵਲ ਨੂੰ (ਸਣੇ ਕਸ਼ਮੀਰ) ਹਿਮਾਲਾ ਤਕ 'ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼' ਕਹਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਗੰਗਾ ਤੋਂ ਪਾਰ ਦਾ ਗੰਡਕ ਤਕ 'ਆਰਯ ਵਰਤ' ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਚੰਦ੍ਰ ਬੰਸੀ ਰਾਜਾ ਦੁਸ਼ਿਅੰਤ ਦੇ ਪੁਤਰ ਭਰਤ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਦੇਸ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਹ ਨਾਮ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਸ ਵਕਤ ਇਸ ਦੇਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਨਾਉਂ ਭੀ ਉਕਤ ਦੇਸ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰਸ੍ਵਤ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸਤਾ ਕਰਕੇ 'ਸਰਸ੍ਵਤੀ' ਕਰਕੇ ਆਖੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਪੂਰਬੋਕਤ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਏਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉੱਨਤ ਕਰਕੇ ਸਾਹਿਤਕ ਬਣਾਇਆ, ਤਾਂ ਏਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਮਾਂਜੀ ਹੋਈ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ 'ਸਿਸ਼ਟ' ਭਾਸ਼ਾ ਆਖੀ ਜਾਣ ਲਗੀ, ਜੋ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵਿਆਕਰਣ ਆਦੀ ਦੇ ਬਣ ਜਾਣ ਤੋਂ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ' ਕਹਾਈ। ਅਤੇ ਏਸ ਦੇਸ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਆਦਿਲੇ ਕੇਂਦਰ ਬਹੁਤੇ ਹੋਣ ਤੇ ੧੫੦੦ ਬਰਸ ਪਿਛੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ 'ਵਿਆਕਰਣ ਮਹਾਂ ਭਾਸ਼' ਦੇ ਕਰਤਾ 'ਪਾਤੰਜਲੀ' ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਮੂਲ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ 'ਸਿਸ਼ਟ ਭਾਸ਼ਾ' ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਮਨੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੇ ਅਧਿਯਾਯ ੨ ਸਲੋਕ ੧੮ ਤੇ ੧੯ ਵਿਚ ਗੱਜ ਵਜ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮਾਵਰਤ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੰਮੇ ਹੋਏ (ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਡਾਰੂ) ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਹੋਰਨਾਂ ਦੀਪਾਂ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਦਿਆ, ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਅਤੇ ਸਮਰ ਵਿਦਿਆ (ਯੁਧ ਵਿਦਿਆ) ਆਦਿ ਸਿਖਿਆ ਕਰਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੂਰਬੋਕਤ ਮਲਵਈ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਮਹਾ ਘਾਲਣਾ ਦਾ ਹੀ ਫਲ ਸੀ, ਕਿ ਦਧੀਚ ਰਿਸ਼ੀ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸਾਰਸ੍ਵਤ ਨੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲੇ ਹੋਏ ਵੇਦ ਮੁੜ ਪੜ੍ਹਾਏ। ਅਤੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਿਸਰ, *ਪੌਲੁਸਤਾਇਨ, (Palistine) ਅਸੀਰੀਆ, ਬਲਖ਼, ਚੀਨ ਅਤੇ ਬਾਲੀ ਦੀਪ, ਸਵਰਨ ਦੀਪ (ਸਮਾਟਰਾ) ਆਦੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਏਸ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਨਗਰ 'ਨੈਮਿਸ਼' 'ਕੁਰੁਛੇਤਰ', 'ਕੰਪਲਾ' ਅਤੇ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀਪ' (ਵਰਤਮਾਨ ਲੋਹਟ ਬੱਦੀ) ਆਦਿਕ ਦੀਆਂ ਟਕਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਜੈਸੀ ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ ਅਤੇ ਮਾਂਜੀ ਹੋਈ ਭਾਸ਼ਾ ਏਥੇ ਹੀ ਬਣੀ, ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਅਪੂਰਬ ਖ਼ੂਬੀਆਂ ਦੇ ਸਦਕੇ 'ਦੇਵ ਭਾਸ਼ਾ' ਵਡਾਰੂਆਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ' ਅਥਵਾ 'ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ' ਕਹਾਈ। ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਗਟਤਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਇੰਦਰ' 'ਚੰਦਰ' ਅਤੇ 'ਪਾਨਣੀ' ਆਦੀ ਵਿਆਕਰਣੀਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਰਥਾਤ ਅੱਜ ਤੋਂ ੩੦੦੦ ਤੋਂ ੩੫੦੦ ਬਰਸ ਤਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਭੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਮਈ ਈਸ਼੍ਵਰੀ ਬੋਲੀ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤ ਜਾਂ 'ਸੰਤ ਭਾਸ਼ਾ' ਅਥਵਾ 'ਗੁਰਮੁਖੀ' ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਾਹਿੱਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਣ ਭੀ ਏਸੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਜਦ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵਾਰਤਿਕ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਯਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉੱਨਤ ਕਰਨ ਲਈ

---

*ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਪੋਤੇ ਪੁਲੁਸਤ ਰਿਸ਼ੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਪੌਲੁਸਤਾਇਨ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਤ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਸਣੇ ਉਠ ਕੇ ਪੌਲੁਸਤਾਇਨ ਵਰਤਮਾਨ ਫਲਸਤੀਨ (Palistine) ਨੂੰ ਬਸਾਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਪੋਤੇ ਰਾਵਨ ਨੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਮਾਲੀਲੈਂਡ ਦਾ ਰਾਜਾ-ਸਮਾਲੀ ਨਾਨਾ ਸੀ, ਮੁਰਾਕੂ ਦੀ ਵਸਨੀਕ 'ਮੁਰ' ਜਾਤੀ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਅਤੇ ਅਮਰ ਕੰਟਕ ਦੀ ਲੰਕਾ ਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਗੱਦ ਵਿਚ ਲਿਖਾਈਆਂ। ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਭਾਸ਼ਾ ਮਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਲੈਕੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਨੂੰ ਪਾਠਯ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਆਮਨਾਯ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਏਥੇ 'ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਂਸ਼ੀ' ਜੈਸੀਆਂ ਟਕਸਾਲਾਂ ਸਥਾਪਨ ਕਰ ਕੇ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਉਤਾਰੇ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਛੰਦ ਮਯ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਾਈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹਜ਼ੂਰ ਵਿਚ ੫੨ ਕਵੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸਾਹਿੱਤ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਕਰਾਇਆ। ਜਿਸ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਤੋਂ ਉਰਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਹੀ ਮਲਵਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ, ਅਲੰਕਾਰਕਾਂ ਅਤੇ ਕੋਸ਼ ਕਾਰਾਂ ਤੇ ਨਿਰੁਕਤ ਕਾਰਾਂ ਨੇ ਏਸ ਸਾਰਸ੍ਵਤ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਾਹਿੱਤ ਨੂੰ ਲੱਖਣ ਤੇ ਲੱਛ ਰੂਪ ਵਿਦਿਅਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਦੀ ਵਗਣ ਅਤੇ ਚੁਫੇਰੇ ਪਸਰਨ ਲਈ ਮਾਰਗ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤਾ। ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ 'ਗੁਰੂ ਕਾਵਯ ਦਰਸ਼ਨ' ਜੈਸੇ ਪਿੰਗਲ, ਤੇ ਅਲੰਕਾਰ, '' ਵਿਆਕਰਣ ਪੰਚਾਇਣ' ਜੈਸੇ ਵਿਆਕਰਣ, 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਨਿਰਵਚਨ ਵਰਗੇ ਨਿਰੁਕਤ ਅਤੇ ਨਿਗਮਾਗਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੁੱਲ ਆਕਰ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਰਚਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਇਹ (ਮਲਵਈ) ਭਾਸ਼ਾ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮੀ, ਸ਼ਾਰਦਾ, ਸਰਸ੍ਵਤੀ, ਭਾਰਤੀ ਜ਼ਾ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਹਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਅੱਜ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਮਾਧਿਅਮ [ਮਾਝੂ] ਭਾਸ਼ਾ ਅਥਵਾ 'ਆਦਰਸ਼' (Standard) ਭਾਸ਼ਾ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰਬ ਅਤੇ ਸਨਾਤਨ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਰਦ ਗਿ: ਗੁਣੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

'The Punjabi has two well marked dialects, the standard language of Amritsar & the Malvai of the south eastern Punjab.'

(d) 258

'An Introduction to Comparative Philology. Dr. P.D. Gune.'

'ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਚੰਗੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਪਛਾਣੀਆਂ ਉਪਭਾਖਾਂ ਹਨ, ਇਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਟਕਸਾਲੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਦੱਖਣ-ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬੋਲੀ, ਮਲਵਈ।' ਡਾ: ਪੀ: ਡੀ: ਗੁਣੇ

੪. ਪ੍ਰਕਰਣ

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ

ਅਤਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਥਲਾਂ ਵਿਚ ਦਰਾਵੜ (ਸੰਸਕਾਰ ਹੀਨ) ਕੌਮ ਬਸਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਚੂਹੜੇ ਚੰਡਾਲ, ਗੰਧੀਲੇ, ਢਾਹੇ, ਭੀਲ, ਗੌਂਡ ਅਤੇ ਕੋਲ ਆਦੀ ਜਾਤਾਂ ਭੀ ਸਨ। ਕੱਸ਼ਪ ਵੰਸੀ ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀਆਂ ਘਾਟੀਆਂ ਵਿਚੀਂ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਉਤਰਕੇ ਅਪਣੀ ਸਭਯਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਸਣ ਲਈ ਵਸਤੀਆਂ ਅਤੇ ਨਗਰ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗੇ, ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਨਦੀ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਬਸਾਕੇ ਵਰਤਮਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਉਤੇ ਭੀ ਬਸਤੀਆਂ ਅਤੇ ਰਾਜਧਾਨੀਆਂ ਸਥਾਪਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰਨ ਲਗੇ। ਤਾਂ ਏਥੇ ਦ੍ਰਾਵੜ ਜਾਤੀ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਬੜੀ ਬੜੀ ਰਾਜਧਾਨੀਆਂ ਬਹੁਤਾਇਤ ਵਿਚ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਭਯਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਖਰੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਧਰਮ ਭੀ ਕਲਪਿਤ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਪੂਜਣਾ, ਸੱਪਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵਲਿੰਗ ਆਦਿ ਨੂੰ ਪੂਜਣਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇਣਾ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਲਾਂ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਭਯਤਾ ਦੇ ਭੇਦ ਨੇ ਪਰਸ ਪਰ ਬਹੁਤ ਦੂੰਦ ਜੁੱਧ ਮਚਾਏ ਕਾਸ਼ਪ ਲੋਕ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਸਭਯਤਾ ਵਿਚ ਦ੍ਰਾਵੜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦ੍ਰਾਵੜਾਂ ਦੀ ਵਡੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਨਗਰੀਆਂ ਤੇ ਰਾਜਧਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਨਤਾ ਸਣੇ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜੋ ਰਿਗ ਵੇਦ ਵਿਚ ੯੯ ਨਗਰੀਆਂ ਦਾ ਇੰਦਰ ਦੁਆਰਾ ਨਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਦ੍ਰਾਵੜ ਲੋਕ ਪਹਿਲਾਂ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਕੰਢੇ ਸੰਘਣੇ ਬਣਾਂ ਅਤੇ ਪਰਬਤਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਪਰ ਕਾਸ਼ਪਾਂ ਤੋਂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਗਰਾਂ ਤੇ ਰਾਜਧਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੁਰੇਡੇ ਪੱਛਮੀ ਅਤੇ ਦੱਖਣੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਲੁਕੇ ਅਤੇ ਬਿੰਧਿਆਚਲ ਪਰਬਤ ਦੀ ਕੰਢੀ ਨਰਬਦਾ ਨਦੀ ਦੇ ਉਤਰ ਵਲ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ 'ਆਵੰਤੀ' (ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਹਾਰੀ) ਨਗਰੀ ਬਣਾ ਕੇ ਉਥੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ 'ਦਨੂ' ਤੇ 'ਦਨਾਯੂ' ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਲਕ ਪੁਤਰ ਦਾਨਵ ਸੀ। ਇੰਦਰ ਨੇ ਅਪਣੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਓਥੇ ਹੀ ਦਾਨਵ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਆਵੰਤੀ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਦਿਤਾ ਉਸ ਦੇ ਥਾਂ ਉੱਜੈਨੀ (ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਾਨਵ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ) ਨਾਮ ਰਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੁਰਗ ਦੀ ਅਮਰਾਵਤੀ ਅਥਵਾ ਸੁਰਗਾਪੁਰੀ ਵਰਗੀ ਨਗਰੀ ਮੁੜ ਆਬਾਦ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਰਾਂ ਪੁਰੀਆਂ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਉਪਰ ਦੀ ਭੂਮੱਧ ਰੇਖਾ ਅਥਵਾ ਸ਼ੂਨ ਰੇਖਾ (ਖਤ ਇਸਤਵਾ) ਲੰਘਣ ਕਰ ਕੇ ਜੋਤਿਸ਼ ਵਿਦਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਭੀ ਉਹ ਪਵਿਤਰ ਅਤੇ ਬੜੀ ਮਹਾਨਤਾ ਵਾਲੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਤਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਓਥੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ, ਜੋਧੇ ਅਤੇ ਅਵਤਾਰ ਸਾਰਖੇ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈ 'ਬਲਰਾਮ' ਸਣੇ 'ਸਾਂਦੀਪਨੀ' ਮੁਨੀ ਤੋਂ ਏਥੇ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦਾ ਧਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਪਰਤਾਪੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਗਣ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਨਾਇਕ 'ਵਿਕ੍ਰਮਾਦਿਤ' 'ਪੰਵਾਰ' ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਛੁਡਾਉਣ ਵਾਲਾ ਮਹਾਂ ਨੇਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਏਥੇ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਦੇਵ-ਦੈਂਤ ਜੁੱਧ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ' ਦਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੀ। ਹਰ ਇਕ ਟੱਬਰ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵਡਾਰੂ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਅਤੇ ਜੁੱਧ ਦਾ ਜੱਥੇਦਾਰ ਭੀ ਹੋਂਦਾ ਸੀ। ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਵਾਸਤੇ ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਜਾਂ ਕਬੀਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਇਕ ਗੋਤ੍ਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਬੀਲੇ ਰਲ ਕੇ ਕੋਈ ਇਕ ਗਣ ਕਹਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਜੈਸੇ 'ਤ੍ਰਿਤਸੂਗਣ, ਭਰਤ ਗਣ, ਪੁਰੂ ਕੁਤਸ ਗਣ, ਅਤੇ ਕੁਸ਼ਕਾਸ ਗਣ ਇਤਿ ਆਦੀ।

ਓਸ ਸਮੇਂ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਮੁਖੀਆ 'ਗ੍ਰਾਮਣੀ' ਕਹਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਫੇਰ ਬਹੁਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਰਲਾ ਕੇ ਬੜੀਆਂ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਵਿਤੀਤ ਹੋ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਬੜੇ ਬੜੇ ਜਥੇਦਾਰ ਕੁਝ ਪਰਗਣਿਆਂ ਜਾਂ ਦੇਸਾਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਬਣਾਉਣੇ ਪਏ। ਜੋ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਇਕ ਸਮਿਤੀ (ਕੌਂਸਲ) ਰਖ ਕੇ ਉਹਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਰਾਜ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵੈਦਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਦਿਵੋਦਾਸ 'ਸੁਦਾਸ' ਅਤੇ 'ਸ਼ੁਰਤ ਵਰਣ' ਆਦਿ ਦਸ ਰਾਜੇ ਬਣ ਗਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਨਸ਼ਾਹ ਇੰਦਰ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ 'ਕੁਯਵ' ਅਤੇ 'ਨਮੁਚੀ' ਆਦਿ ਦਰਾਵੜ ਦੈਂਤਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੱਸ਼ਪ ਗੋਤ੍ਰੀ ਤੁਸ਼ਟਾ ਰਿਸ਼ੀ ਦੀ ਪਰਧਾਨਗੀ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਪੁਤਰ ਵਿਸ਼੍ਵ ਰੂਪ, ਬ੍ਰਿਤ੍ਰਅਹੀ, ਦਾਨਵ, ਦਨੂ, ਦਨਾਯੂ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਮੁਖੀਏ ਅਤੇ 'ਪੁਰੂ' ਤੇ ਭਰਤ ਗਣ ਆਦਿਕ ਪੰਜ ਗਣ ਰਾਜੇ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਸੰਖੇਪ ਮਾਤ੍ਰ ਤੇ ਰਿਗ ਵੇਦ ਦੇ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਥਾਈਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ (ਪਰੰਤੂ ਮਾਨਯੋਗ) ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਅਡ ਥਾਪਣੇ ਪਏ। ਜੋ ਮਹਾਂ ਮੰਤ੍ਰੀ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਂਦੇ ਸੀ। ਯੁਧ ਲਈ ਹਰ ਇਕ ਰਾਜਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ੨ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਸੈਨਾਪਤੀ, ਦਲਪਤੀ ਅਤੇ ਵਿਊਹਪਤੀ ਆਦੀ ਪਦਾਂ ਤੇ ਥਾਪਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੀ ਪਰਜਾ ਹਥਿਆਰ ਰਖਦੀ, ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦੀ ਅਤੇ ਜੰਗੀ ਕਰਤਵ ਚੰਗਾ ਜਾਣ ਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਜੁਧ ਦਾ ਰੁਝੇਵਾਂ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਟੱਬਰਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਪ੍ਰੋਹਿਤੀ ਅਤੇ ਫ਼ੌਜੀ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਕੰਮ ਦੇਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਸਭ ਕਿੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਡੋ ਅੱਡ ਨਿਜਿੱਠਣ ਲਈ ਪ੍ਰੋਹਿਤਾਂ ਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਖੋ ਵਖ ਸ੍ਰੇਣੀਆਂ ਬਣਾਉਣੀਆਂ ਪਈਆਂ ਅਤੇ ਸ੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਵਣਜ ਵਪਾਰ ਤੇ ਖੇਤੀ ਕਰਕੇ ਖੁਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਭੀ ਵਖਰੇ ਵੈਸ਼, ਬਣਾਉਣੇ ਪਏ। ਜੋ ਦਰਾਵੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਸਨ। ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰ, ਦ੍ਰਾਵੜ, ਕੌਮ (ਜੋ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਹੀਨ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ) ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਛੱਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਵੈਸ਼ ਉੱਚੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ੂਦਰ ਜਾਂ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰ ਜਿੱਤਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਜਾਂ ਦ੍ਰਾਵੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਜੋ ਰਿਗ ਵੇਦ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਮੰਤ੍ਰ ਬਣਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਬਣ ਚੁਕੇ ਸਨ।

ਪੂਰਬੋਕਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਵੈਦਿਕ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਯੁਗ ਵਿਚ ਆਰੀਆ ਕੌਮ ਦਾ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੀ। ਦੇਵ-ਦੈਂਤਾ ਦੇ ਜੁੱਧ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬੜੇ ਬੜੇ ਆਰਯ ਰਾਜ ਸਥਾਪਨ ਹੋਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀ, ਕੌਸ਼ਲ, ਕਾਂਸ਼ੀ ਅਤੇ ਮਿਥਲਾ ਆਦਿਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਨ। ਚੰਦ੍ਰ ਬੰਸੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਰੂ, ਪੰਚਾਲ, ਯਾਦਵ ਅਤੇ ਹੈਹਯ ਬੰਸੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਨ।

ਦੁਆਪਰ ਤੇ ਕਲਜੁਗ ਦੀ ਸੰਧੀ ਕਾਲ ਵਿਚ ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜੰਗ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਅਗਨੀ ਬੰਸੀਆਂ ਦੇ ਪੰਵਾਰ, ਪਰਹਾਰ, ਸ਼ੋਲੰਕੀ ਅਤੇ ਚੌਹਾਣ, ਚਾਰ ਗਣ ਰਾਜ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਏ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਖੋਖਰਾਇਣ, ਗੱਖੜ, ਕੱਕੜ, ਜੋਧੇ ਅਤੇ ਅਰਜਨਾਇਣ ਆਦਿ ਗਣ ਭੀ ਇਸ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਆਉਣ ਤਕ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨਾਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ 'ਕਰ' ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਜੁੱਧ ਦੇ ਖਰਚ ਜਾਂ ਕਿਲਿਆਂ ਆਦਿ ਦੇ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਖਰਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਚੁਫੇਰੇ ਕੱਚੇ ਕਿਲੇ ਅਤੇ ਘਰ ਲਕੜੀ ਤੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਛੋਟੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਜਾਂ ਭੈਣੀਆਂ ਤੇ 'ਫੂਸ ਦੀਆਂ ਛੰਨਾ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਲੈਣ ਦੇਣ ਵਿਚ ਗਊਆਂ ਦਾ ਧਨ ਦਿਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਫੌਜਦਾਰੀ ਵਿਚ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਫਰਯਾਦੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨਾ, ਬੁੱਧ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਨਿਆਉਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮਿਲਖ ਦੇ ਮੁਆਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸੰਤਾਨ ਮਾਲਿਕ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਬਾਪ ਦੇ ਬੁੱਢੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਉਸ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਾ ਵਡਾ ਪੁਤ੍ਰ ਮੁਖੀਆ ਬਣਦਾ ਸੀ। ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਯਾਜਕਾਂ ਤੇ ਦੇਵ ਪੂਜਕਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਛਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਕਾਢ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਅਸ੍ਵਪਤੀ ਦਾ, ਰਾਜਾ ਜਨਕ ਦਾ ਅਤੇ ਪੰਚਾਲ ਦੇ ਰਾਜਾ ਦਾ ਬਹੁਤੇ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਏਸ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਛਤ੍ਰੀਆਂ ਨਾਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਝਗੜਾ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਿਛੋਂ ਆਕੇ ਛਤ੍ਰੀ ਵਿਅਸਨੀ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਦੇ ਨੇਤਾ ਭੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਬਣ ਗਏ।

ਜਿਸਤ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਵੈਦਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਪਰ ਕਹੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਦਿ ਪੁਰਸ਼ ਬ੍ਰਹਮਾ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਰਾਜਾ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਆਦਿ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਭੀ ਸੀ। ਏਸੇ ਕਰ ਕੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਰਜਾ ਪਤੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਹਰ ਕਲਪ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਵੇਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੂੰ 'ਬੇਦ ਰਾਜ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੁਬੀਓ' ਆਦਿ ਵਾਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਦਾ ਰਾਜਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੋਤਰਾ 'ਮਨੂ' ਰਾਜਾ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੈਥਨੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਚਲੀ। ਮਨੂ ਦੀਆਂ ੧੪ ਗੱਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੧੪ ਵਾਂ 'ਬੈਵਸ੍ਵਤ' ਮਨੂ ਦਾ ਹੁਣ ਵਰਸ਼ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਮਨੂ ਨੇ ਦੇਵ-ਦੈਤ ਜੁੱਧ ਤੋਂ ਉਜੜੇ ਹੋਏ ਦੇਸ ਨੂੰ ਸਾਰਸ੍ਵਤ ਆਦੀ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਮੁੜ ਵਸਾਇਆ।

ਏਸੇ ਮਨੂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕੱਸ਼ਪ ਦੇ ੧੨ ਪੁਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇੰਦਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਸੂਰਮਾ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਨੇ ਸੋਮਰਸ ਦੇ ਝਗੜੇ ਦੇ ਕਾਰਣ 'ਤੁਸ਼ਟਾ' ਰਿਸ਼ੀ ਦੇ ਪੁਤਰ 'ਵਿਸ਼੍ਵ ਰੂਪ' ਨੂੰ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਥੋਂ ਦਨੂ ਤੇ ਦਨਾਯੂ ਦਾ ਪਾਲਿਆ ਹੋਇਆ 'ਦਾਨਵ' ਤੁਸ਼ਟਾ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ 'ਦਾਨਵੀ' ਅਤੇ 'ਬ੍ਰਿਤ੍ਰ' ਆਦਿ ੧੯ ਭਰਾ ਦੇਵਤਾ ਕਹਾਉਣ ਵਾਲੇ 'ਅਦਿਤੀ' ਦੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਤੋਂ ਵਿਰੁਧ ਹੋ ਗਏ। ਬਹੁਤੇ ਸਾਰੇ ਜੁੱਧ ਲੜ ਕੇ ਇੰਦਰ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਏ 'ਬਿਸ਼੍ਵ-ਰੂਪ' ਤੇ 'ਬ੍ਰਿਤ੍ਰ' ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ 'ਨਿਨਜ' ਨਾਮੇ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਜੋ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ੯੯ ਨਗਰੀਆਂ ਭੀ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਮਹਿੰਜੋਦਾਰੋ, ਹੜੱਪਾ, ਆਵੰਤੀ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀਪ (ਸਤਲੁਜ ਤੇ ਬਿਆਸਾ ਦਾ ਸੰਗਮ ਅਸਥਾਨ) ਆਦਿ ਮੁਖ ਸਨ। ਏਸ ਭਾਰੇ ਯੁੱਧ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੋਇਆ, ਕਿ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਏਸ ਦੇਸ ਨੂੰ ਉਕਾ ਹੀ ਛਡ ਗਏ। ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਆਦੀ ਦੀਆਂ ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਪਰ ਅਪਣੇ ਸ਼ਤਰੂ ਆਰੀਆਂ ਦੇ ਨਗਰਾਂ ਤੇ ਛਾਪੇ ਮਾਰਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਖੁਸੇ ਹੋਏ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਹੀਲੇ ਭੀ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇੰਦਰ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਤੀਜਾ ਮਹਾ ਯੁਧ ਫੇਰ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇੰਦਰ ਨੇ ਓਸ ਧੜੇ ਦਾ ਰੋਕਿਆ ਹੋਇਆ ਪਹਾੜੀ ਨਦੀਆਂ ਦਾ ਜਲ 'ਕੁਯਵ' ਆਦਿ 'ਅਹੀ' ਬੰਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਤੇ ਸਾਥੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਿਰ ਇਕ ਦਮ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਬਹਾ ਦਿਤਾ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤੀ ਨਿਵਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦੈਂਤਾਂ ਦੇ ਨਗਰਾਂ ('ਨਿਸ਼ਾ', 'ਨਿਰਯ' ਦੂਜਾ 'ਨਿਨਜ') ਤੇ ਈਰਾਨ, ਅਰਬ, ਰੂਮ, ਸ਼ਾਮ, ਆਦੀ ਦੇਸਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗਰਕ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਪਰਲੈ ਦਾ ਰੂਪ ਬਣ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਲੋਕ ਹਜ਼ਰਤ ਨੂਹ ਦੀ ਜਲ ਪਰਲੈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਤ੍ਰੇਤੇ ਜੁਗ ਦੇ ਅਰੰਭ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੋਈ, ਇੰਦਰ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ 'ਅਮਰਾਵਤੀ' ਨਾਮੇ ਪੁਰੀ ਸੀ। ਪਰ ਏਸ ਦੀ ਔਲਾਦ ਬਹੁਤੀ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਵਸਦੀ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਨਗਰ ਪੰਜਉਰ, ਨੈਮਿਖ ਆਦਿ 'ਕੁਰੂਛੇਤਰ' ਆਦਿ ਉਪਰ ਕਹੇ ਗਏ ਹਨ।

ਪਹਿਲਾਂ ਕਥਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ :–

ਚੰਦ੍ਰਬੰਸੀ ਰਾਜਾ 'ਨਹੁਸ਼' ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਏਸ ਦੇਸ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਰਜਾਉਲੀ ਇਉਂ ਹੈ :–ਬ੍ਰਹਮਾ ਦਾ ਅੱਤ੍ਰੀ ਉਸਦਾ ਚੰਦ੍ਰਮਾ, ਉਸਦਾ ਬੁੱਧ, ਬੁੱਧ ਦਾ ਪੁਰੂਰਵਾ, ਉਸ ਦਾ ਆਯੂ, ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਹੁਸ਼, ਉਸ ਦਾ ਯਯਾਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਯਦੂ, ਜਿਸ ਤੋਂ 'ਯਾਦਵ' ਹੋਏ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਾਜਾ ਹਸਤੀ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੇ 'ਹਸਤਨਾਪੁਰ' ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ 'ਸੰਤਨੂ' ਅਤੇ 'ਪਾਂਡਵ' ਹੋਏ। ਸੋ ਰਿਸ਼ਟ ਸੇਣ ਦਾ ਸ਼ੰਤਨੂ ਅਤੇ ਦੇਵਾਪਿ, ਸ਼ੰਤਨੂ ਦੇ ਵਿਚਿਤ੍ਰ ਵੀਰਯ ਤੇ ਚਿਤ੍ਰਾਂਗਦ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਤੇ ਧ੍ਰਿਸਟਰਾਸ਼ਟ੍ਰ, ਪੰਡੂ ਤੇ ਵਿਦੁਰ। ਪੰਡੂ ਦੇ ਯੁਧਿਸਟਰ ਆਦਿ ਅਤੇ ਧ੍ਰਿਸਰਾਸ਼ਟ੍ਰ (ਅੰਨ੍ਹੇ ਦੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਤੇ ਦੁਹਸਾਸਨ ਆਦੀ)।

ਯਦੂ ਬੰਸ ਦੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ੨ ਦੋ ਸ਼ਾਖਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਪਹਿਲੀ ਯਾਦਵ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਛਿਪੰਜਾ ਕਰੋੜ ਆਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਏਸ ਦੇਸ ਤੇ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਰਾਜਾ ਸੂਰਸੇਨ ਆਦਿ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਮਥਰਾ ਆਦੀ ਨੂੰ ਕੇਂਦ੍ਰ ਬਣਾ ਕੇ ਪੂਰਬ ਤੇ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਵਧਣਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਦੂਜੀ 'ਹੈਹਯ' ਨਾਮੇ ਸ਼ਾਖਾ ਨੇ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਾਲੰਜਰ, ਚੇਦੀ, ਵਿਦਿਸ਼ਾ (ਵਰਤਮਾਨ ਭੇਲਸਾ) ਅਤੇ ਗੋਨਰਦ (ਵਰਤਮਾਨ ਗੋਂਡਾ) ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ।

ਸੂਰਜ ਬੰਸੀ 'ਇਕਸ਼ਵਾਕੂ' ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਰਾਜੇ ਪੰਚ ਨਦ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤਕ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਰੋਹਿਤਾਸ' ਜ਼ਿ: ਜਿਹਲਮ ਵਿਚ ਹਰੀ ਚੰਦ ਦਾ ਪੁਤ 'ਰੋਹਿਤਾਸ' ਰਾਜਾ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਬੰਸ ਦੇ ੩੪ਵੇਂ ਰਾਜੇ ਦਿਲੀਪ ਨੇ, ਜਿਸ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ 'ਮੱਦਰ' ਨਾਮੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਸੀ, ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਰਿਸ਼ੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਮੱਦਰ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਅਪਣੀ ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਜਮਾਈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਮੱਦਰ ਦੇਸ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਉਝਲਾ –ਦੇਹੁਲਾ ਅਤੇ ਫੇਰ ਦੇਹਲੀ–ਦਿੱਲੀ ਬਸਾਈ। ਓਸ ਵਲੋਂ ਉਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕੌਸ਼ੱਲਿਆ ਨਦੀ ਤੇ ਸਨੌਰ ਤੇ ਘੁੜਾਮ, ਘੱਗਰ ਤੇ ਸੁਨਾਮ ਤੇ ਗਾਗਾ (ਲਹਰਾ) ਆਦਿਕ ਅਤੇ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਉਪਰ ਥਾਨੇਸਰ ਤੇ ਕਪਿਥਲ (ਕੈਂਥਲ) ਆਦਿ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀਆਂ ਉਪ ਰਾਜਧਾਨੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਰਾਜਾ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਏਸੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ 'ਰਘੂ' ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ 'ਅਜ' ਤੇ 'ਅਜ' ਦਾ ਦਸਰਥ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦਾ ਦੇਸ ਜਿਤ ਕੇ ਅਜੋਧਿਆ ਨਗਰ ਬਸਾਇਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਆਦਿਕ ਹੋਏ। ਇਸ ਬੰਸ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਰਹਿਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਰਘੂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਹੋਈ। ਏਸ ਰਘੂਬੰਸ ਦਾ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ੫੦੦ ਬਰਸ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਰਾਜ ਰਿਹਾ। ਏਹ ਸਮਾਂ ਅਜ ਤੋਂ ੬੫੦੦ ਬਰਸ ਪੂਰਬ ਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ–

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੂਰਜ ਬੰਸ ਦਾ ਬ੍ਰਿਛ ਇਕ ਥਾਂ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :–

ਬ੍ਰਹਮਾ, ਮਨੂ, ਮਰੀਚ, ਕੱਸ਼ਪ, ਸੂਰਜ (ਧਰਮ ਰਾਜ) ਸ੍ਰਾਦ ਮੁਨੀ, ਇਕਸਵਾਕੂ ਪਹਿਲਾ (ਛਰਿਯਾਤਿ), ਅੰਬਰੀਕ ਪਹਿਲਾ, ਇਕਸ਼ਵਾਕੂ ਦੂਜਾ, ਛਛਾਦ ਪੁਰੰਜਯ, ਸਾਵਸਤ (ਸਰਸੁਤੀ ਪੁਰੀ ਵਸਾਉਣ ਵਾਲਾ) ਕੁਵਲਾਸੂ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਸ, ਨਿਕੁੰਭ, ਯੁਵਨਾਸੂ, ਮਾਨਧਾਤਾ, ਅੰਬਰੀਕ ਦੂਜਾ, ਹਾਰੀਤ, ਤ੍ਰਿਸੰਕੂ, ਹਰੀ ਚੰਦ, ਰੋਹਿਤਾਸੂ, ਚੰਪਕ, ਆਹੁਕ, ਸਗੜ, ਅਸਮੰਜਸ, ਅਸ਼ਮਾਨ, ਦਿਲੀਪ, ਭਾਗੀਰਥ, ਰਿਤੁ ਪ੍ਰਣ, ਸੁਦਾਸ, ਮੋਲਕ, ਦਿਲੀਪ 'ਦੂਜਾ' ਰਘੁ, ਅਜ, ਦਸਰਥ, ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ। ਲਊ-ਕੁਸੂ, ਲਊ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਕਾਲ ਕੇਤੁ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ੂ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਕਾਲ ਰਾਇ ਉਸ ਦਾ ਸੋਢੀ ਰਾਇ।

ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ਼ਾ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਦੇ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਬਣਬਾਸ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਲਮੀਕ ਰਿਸ਼ੀ ਦੇ ਆਸ੍ਰਮ ਤੇ (ਜੋ ਕਿ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਇੱਛਰਾ'–ਲਾਹੌਰ ਕੋਲ ਸੀ) ਲਊ ਤੇ ਕੁਸ਼ੂ ਦੇ ਪੁਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੁਆਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਜਦ ਕਿ ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਨੇ ਅਸ੍ਵਮੇਧ ਦਾ ਘੋੜਾ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਘੋੜਾ ਫੜ ਲਿਆ ਤਾਂ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦਾ ਅਪਣੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪੁਤਰਾਂ ਨਾਲ ਘੋਰ ਜੁੱਧ ਹੋਇਅ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮੂਰਛਾ ਹੋ ਗਈ ਉਹ ਜਿਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੁਆਰਾ ਦੂਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦੁਖ ਭੰਜਨੀ ਨਾਮੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਸੀ, ਤਾਂ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਪੁਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਆਣ ਕੇ ਅਜੁਧਿਆ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਇਆਂ ਲਊ ਲਈ ਲਾਹੌਰ, ਕੁਸੂ ਲਈ ਕੁਸੂਰ, ਅਤੇ ਭਰਤ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਤਕਸ਼ ਲਈ ਤਕਸ਼ਿਲਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਬਣਾਇਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਕਤ ਮੱਦਰ ਦੇਸ ਦੇ ਦੋ ਭਾਗ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਰਾਵੀ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਉਤਰ ਮੱਦਰ ਕਸੂਰ ਦਾ ਦਖਣੀ ਪਾਸਾ (ਮਾਲਵੇ ਸਣੇ) ਦਖਣੀ ਮੱਦਰ ਕਹ ਇਆ ਕੁਸ਼ੂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸਮਾ ਪਾ ਕੇ ਕਾਲ ਰਾਇ, ਕਾਲ ਕੇਤੂ ਅਤੇ ਸੋਢੀ ਰਾਏ ਆਦੀ ਕਈ ਮਾਂਡਲਿਕ ਰਾਜੇ ਹੋਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁਢੌਰਾ, (ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ) ਸੁਨੇਤ (ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ) ਗਾਗਾ, ਸੁਨੋਰ, ਸੁਨਾਮ, ਘੁੜਾਮ (ਗੁਹਰਾਮ) ਆਦਿ ਸ਼ੈਹਰਾਂ ਤੇ ਅਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾਇਆ। 'ਲਊ' ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਵਿਸੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੰਚ ਨਦ ਵਾਸੀ ਲਵਾਣੇ, ਖੋਖਰੈਣ ਦੁਆਪਰ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਗਣ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਰਾਜਦੇ ਰਹੇ, ਜੋ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰ ਬਰਸ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨਾਲ ਰਹੇ।

ਕੁਸ਼ੂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਮਲੋਈ ਜੋਹੀਆ ਤੇ ਨਾਗ ਬੰਸੀ ਆਦਿ ਗਣ ਭੀ ਚੋਖੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਨ। ਜੋ ਗੜ--ਦਰੇੜਾ ਅਤੇ ਹਾਂਸੀ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਅਜ ਤਕ ਵਸਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਖੋਜੀ ਮਹਿਕਮੇਂ ਨੂੰ ਹਾਂਸੀ ਦੇ ਨੇੜਿਓਂ ਇਕ ਬੜੀ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਲੱਭੀ ਸੂਰਜ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਸਭਯਤਾ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੈ। ਉਸ ਤੇ ਉਰਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ (ਜੈਪੁਰ, ਜੋਧਪੁਰ ਆਦੀ) ਅਤੇ ਉਜੈਨ ਦੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਦਖਣੀ ਮੱਦਰ ਦੀ ਮਲੋਈ ਸ਼ਾਖਾ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਦੇ 'ਅਰਬੁਦ' ਨਾਮੇ ਪਰਬਤ ਤੇ 'ਅਚੱਲ ਗੜ' ਅਤੇ 'ਸਿਰੋਹੀ' ਆਦੀ ਨਗਰ ਵਸਾ ਕੇ ਬਹੁਤ ਉੱਚਤਾ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਬਿਰਾਜਦੀ ਰਹੀ। ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਪਰਮਾਰ ਆਦੀ ਅਗਨੀ ਬੰਸ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ ਜੋਧੇ ਪਰਗਿਟ ਹੋਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਉਦਾਰਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ 'ਸ਼ਕਾਰਿ' ਬਿਕ੍ਰਮਾ ਦਿੱਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਭਾਰਤ ਖੰਡ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਰਬ ਰੂਮ, ਸ਼ਾਮ ਆਦਿ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀਆਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਸਮਾ ਅਜ ਤੋਂ ੬੦੦੦ ਬਰਸ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਰਣਨ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ 'ਇਤਹਾਸ' ਵਿਚ ਵੇਖਣਾ।

ਸੂਰਜ ਬੰਸੀਆਂ ਦੇ ਗੰਗਾ ਪਾਰ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਏਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਚੰਦਰ ਬੰਸੀਆਂ ਦੇ (ਦੂਜੀ ਵਾਰ) ਕਈ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਾਜਾ 'ਸ਼ਾਂਤਲ' ਪ੍ਰਸਿੱਧ "ਸ਼ੰਤਨੂੰ' ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਕੌਰਵ ਅਤੇ ਪਾਂਡਵ ਸਭ ਤੋਂ ਪਰਬਲ ਹੋਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਇਉਂ ਹੈ:–

ਰਾਜਾ ਸ਼ਾਂਤਨੂੰ (ਸ਼ਾਂਤਲ) ਦੇ ਬਚਿੱਤਰ ਬੀਰਜ ਤੇ ਚਿਤਰਾਂਗਦ। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਾਣੀਆਂ ਅੰਬੇ, ਅੰਬਕਾ ਅਤੇ ਦਾਸੀ ਅੰਬਲਕਾ ਤੋਂ ਬੇਦ ਬਿਆਸ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ ਪੁਤਰ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਤੇ ਪੰਡੂ ਹੋਏ। ਪੰਡੂ ਦੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ, ਅਰਜਨ, ਭੀਮ, ਸਹਿਦੇਵ ਅਤੇ ਨਕੁਲ–ਪੰਜ ਪਾਂਡਵ। ਅਰਜਨ ਦਾ ਅਭਿਮੰਨਯੂ, ਉਸਦਾ ਪ੍ਰੀਛਤ ਉਸ ਦਾ ਜਨਮੇਜਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਰਜੀਆ ਪੁਤ ਹੋਇਆ। ਏਸ ਬੰਸ ਦੇ ਸਮੇ ਉਜੜੇ ਹੋਏ ਸਨੌਰ ਤੇ ਸੁਨਾਮ ਮੁੜ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਹੋਏ। ਪੰਜੌਰ ਵਿਚ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦਾ ਕਿਲਾ ਅਜ ਤਕ ਹੈ। ਕੁੱਲੂ ਦੇ ਉਪਰ ਤੁੰਗਣ ਦੇਸ ਤੋਂ ਭੀ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੇ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ' ਨੇ 'ਤੇਜ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ' (ਬ੍ਰਹਮ ਰਾਖਸ਼) ਨੂੰ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀਪ' ਨਾਮੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ। ਜੋ ਸਤਲੁਜ ਤੇ ਬਿਆਸ ਦੇ ਸੰਗਮ ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਇਹ ਸੰਗਮ ਓਸ ਸਮੇਂ ਅਜ ਕਲ 'ਲੋਹਟ ਬੱਦੀ' (ਰਾਏ ਕੋਟ ਦੇ ਪਾਸ) ਦੇ ਪਛੋਂ ਵਲ ਨੂੰ ਇਕ ਕੋਹ ਦੀ ਵਿਥ ਤੇ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਪਰਾਸੁਰ ਰਿਸ਼ੀ ਅਤੇ ਵੇਦ ਵਿਆਸ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਰਾਜਾ 'ਵਿਰਾਟ' ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ 'ਵਿਰਾਟ ਨਗਰ' ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਤਿਹਾੜਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਕੋਲ ਗ਼ਾਲਿਬ ਤੇ ਸ਼ੇਰਪੁਰੇ ਦੇ ਥੇਹ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਤਿਹਾੜੇ ਤਕ ਸੀ। ਏਥੇ ਹੀ ਪਾਂਡਵ ੧੨ ਬਰਸ ਦੇ ਬਨਬਾਸ ਮਗਰੋਂ ਜਿਸ ਤਾਲ ਤੇ ਤੇਰਵਾਂ ਸਾਲ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਰਹੇ ਸੀ। ਜੋ ਗੁ: ਬਉਲੀ ਸਾਹਿਬ (ਸੋਢੀਵਾਲਾ) ਤੋਂ ਅਧ ਮੀਲ ਤੇ ਪੁਰਾਣਾ ਤਲਾਉ ਤੀਰਥ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਅੱਜ ਭੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਰਾਜਾ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਮਹਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜੁੱਧ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਦਲ ਚਤਰਾਲ ਦੇ ਰਸਤੇ ਖੁਰਾਸਾਨ ਵਿਚ ਜਾ ਵਸਿਆ। ਜਿਸ ਨੇ ਵਰਤਮਾਨ 'ਮਾਲਾ ਕੰਦ' ਪਾਸ ਆਪਣੇ ਵਡਕੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ 'ਵਿਰਾਟ ਨਗਰ' ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਇਹਨਾ ਹੀ ਚੰਦਰ ਬੰਸੀਆਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਪਾਰਥੀਅਨ ਲੋਕ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ 'ਇੰਡੋ ਪਾਰਥੀਅਨ' ਅਥਵਾ 'ਹਿੰਦੂ ਪਾਰਥਿਆਇਨ' ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਦਲ ਮਹਾ ਭਾਰਤ ਯੁੱਧ ਪਿਛੋਂ ਦਖਣੀ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਅਤੇ ਅਰਜਨਟਾਇਨ ਵਿਚ ਜਾ ਬਸਿਆ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਰੈਡ ਇੰਡੀਅਨ' ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਨ ਸੰਖਿਆ ਅਜ ਕਲ ਕੁਲ ਚਾਰ ਲਖ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਸੀਗਣ ਉਤ੍ਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਵਸਿਆ ਸੀ ਜੋ ਮੈਕਸੀਕਨ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਡਕਾ ਹੋਇਆ। ਅਤੇ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਉਸੇ ਦਲ ਵਿਚੋਂ ਸਿਆਮ, ਅਨਾਮ ਅਤੇ ਕੰਬੋਦੀਆ ਵਿਚ ਭੀ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਚੰਦਰ ਬੰਸੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਪਨਵੇਸ਼ (ਨੌ ਆਬਾਦੀਆਂ) ਬਣਾਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਭਤਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਅੱਜ ਤਕ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਰਾਮ ਲੀਲਾ ਆਦਿਕ ਕਈ ਤਿਉਹਾਰ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀ ਤਰਾਂ ਹੀ ਉਥੇ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਅਚਰਜ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਪਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਪੂਰਬੋਕਤ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਮੁਹਾਂਦਰੇ (ਮੜ੍ਹੰਗੇ) ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਮਲਵੱਈਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸਰਪ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਮਨ (ਸਫ਼ੈਦੋਂ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ) ਭੀ ਚੰਦਰ ਬੰਸੀਆਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗ੍ਰਾਮ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਰਾਜਾ ਜਨਮੇਜੇ ਨੇ ਸਪਾਂ ਦੀਆਂ ੧੮ ਕੁਲਾਂ ਹਵਨ ਵਿਚ ਫੂਕੀਆਂ ਸਨ। ਏਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਹੀ ਉਥੇ 'ਨਾਗ ਛੇਤਰ' ਨਾਮੇਂ ਸੰਮ੍ਰਿਤੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਕੈਰੋ-ਪਾਂਡਵਾਂ ਵੇਲੇ ਦੇ 'ਕੁਰੂਛੇਤਰ' ਅਤੇ 'ਥਾਨੇਸਰ' ਆਦੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਤੀਰਥਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਨਾਮੇ ਯੁੱਧ ਜੱਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਏਸ ਦੇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਦੱਖਣ, ਪੱਛਮ ਆਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਸੂਰਮੇ ਅਤੇ ਰਾਜੇ ਸਗੋਂ ਚੋਣਵੇਂ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਵੀ ਆਪਣੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਲੈ ਲਏ। ਜਿਸ ਦਾ ਘਾਟਾ ਅਜ ਤਕ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਦੁਆਪਰ ਤੇ ਕਲਜੁਗ ਦੀ ਸੰਧੀ (ਅਜ ਤੋਂ ੫੧੦੦ ਬਰਸ ਪੂਰਬੀ) ਦਾ ਸੀ। ਤ੍ਰੇਤੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਜਦੋਂ 'ਪੰਜੋਰ' ਨਗਰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਬਸਾਇਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਵਾਂਗ ਹੀ ਇਕੋ ਰਾਤ ਵਿਚ ਕੁਰੂਛੇਤ੍ਰ ਦੇ ਕੋਲ ਵਿਦਿਆ ਲਈ ਜੋ ਕੇਂਦ੍ਰੀ ਅਸਥਾਨ ਇਕੋ ਰਾਤ ਵਿਚ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਬਸਾਇਆ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਨੈਮਿਖ' (ਇਕ ਨਿਮਖ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲਾ) ਰਖਿਆ, ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਉਰ ਤਕ, ਓਥੋਂ ਕੁਰਛੇਤ੍ਰ ਤੇ ਥਾਨੇਸਰ ਤਕ, ਤੀਜੀ ਬਾਹੀ ਥਾਨੇਸਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਬਾਹੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀਪ ਤੋਂ ਰੋਪੜ ਤਕ ਇਹ ਜੰਗਲ ਸੀ। ਇਥੇ ਹੀ ਬਹੁਤੇ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ, ਜੋ ਮਹਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਦਾਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਮਹਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਯੁਧ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੧੦੦ ਬਰਸ ਤਕ ਮਹਾਂ ਅੰਧ ਘੋਰ ਦਾ ਸਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਦੂਰ ਦੂਰ ਦੇ ਦੀਪਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਾਸੀ ਅਤੇ ਬਿਪਤਾ ਦੀ ਖਦੇੜੀ ਹੋਈ ਜਨਤਾ ਦਾ ਅਨੇਕ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਦੂਰ ੨ ਦੀਪਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਨਗਰਾਂ ਦੇ ਥਾਂ ਉਜੜੇ ਹੋਏ ਥੇਹਾਂ ਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਨਿਰਬਲ ਤਥਾ ਗਿਆਨ ਸ਼ੂੰਨ ਜਨਤਾ ਦੇ ਝੁੰਡਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡਾਂ ਦਾ ਪਸ਼ੂ ਜੀਵਨ ਵਿਤੀਤ ਕਰਨਾ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਐਸੇ ਅੰਧ ਘੋਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਬਿਵਸਥਾ ਦਾ ਉੱਨਤ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਿਹਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੱਤਾ ਮਾਤ੍ਰ ਦਾ ਹੋਣਾ ਭੀ ਦੁਰਘਟ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਬਿਦੇਸ਼ੀ ਦੀਪਾਂ ਦੀਆਂ ਬੱਦੂ ਕੌਮਾਂ ਏਸ ਅਨਾਥ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਹੜੱਪ ਕਰਨ ਲਈ ਉਮਡ ਆਈਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਰੇ ਹੋਏ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ੧੦੦ ਬਰਸ ਤਕ ਹੱਡ ਚੰਮ ਚੂਸਣ ਤੋਂ ਭੀ ਖੈਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਹਨਾਂ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਬਲਖ਼ ਬੁਖ਼ਾਰੇ ਦੇ ਬਾਹਲੀਕ, ਤੁਖਾਰੇ ਦੇ ਗੁੱਜਰ ਅਤੇ ਕਾਠੀ, ਮਕਰਾਇਨ ਦੇ 'ਬਰੂਈ' ਅਤੇ ਤਾਤਾਰ ਦੇ ਮੰਗੋਲ ਅਤੇ ਸ਼ੱਕ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਨ। ਪਰ ਝੱਬਦੇ ਹੀ ਗੁੱਜਰਾਂ ਨੇ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਚ, ਕਾਠੀ ਨੇ ਕਾਠੀਆਵਾੜ ਵਿਚ ਮਕਰਾਇਨ ਨੇ ਸਿੰਧ ਦੇ ਉਤਰ ਪਛੋਂ (ਮਕਰਾਨ) ਵਿਚ ਅਤੇ ਬਰੂਈ ਨੇ ਬਲੋਚਸਤਾਨ ਵਿਚ ਅਪਣੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਬਣਾ ਲਈਆਂ। ਦੂਜੇ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੰਚ ਨਦ ਅਤੇ ਮੱਦ੍ਰ ਵਿਚ ਘਿਉ ਖਿਚੜੀ ਵਾਂਗ ਰਚ ਮਿਚ ਗਏ। ਸੀਰੀਆ ਦੀ ਮਲਕਾ-'ਸੁਮੇਰਮੇਜ਼' ਨੇ ਅਸੀਰਆ, ਫਿਨਸੀਆ ਅਤੇ ਬਾਬਲ ਆਦਿ ਦੇ ਮੁਲਖਈਏ ਅਤੇ ਸੈਨਾ ਸਮੇਤ ੩੫ ਲੱਖ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਾਲ 'ਬਾਬਲ' ਰਾਜਧਾਨੀ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਸਿੰਧ (ਅਟਕ) ਤੋਂ ਉਰਾਰ ਆ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਧਾਵਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਓਥੇ ਮਾਲੂ ਜਾਂ ਮੱਲ੍ਹੀ ਗਣਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਅਤੇ ਵਸੋਂ ਸੀ, ਜੋ ਅਗਨੀ ਕੁਲ ਕਹਾਉਂਦੇ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਰ ਆਦਿ ਚਾਰ ਜੋਧਾ ਕੌਮਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਮਲਕਾ ਕਤਲ ਹੋਈ। ਸੈਨਾ ਭੀ ਬਹੁਤੀ ਤਾਂ ਕਤਲ ਹੋ ਗਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਹਿੰਦੀ ਅਟਕ ਤੋਂ ਪਾਰ ਬਸ ਗਈ, ਜੋ ਬਰੂਈ ਜਾਂ ਬਲੋਚ (ਜੋ ਬਲ ਨਾਲ ਵਚਨ ਕਰੇ) ਕਰ ਕੇ ਪਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਹ ਅੱਜ ਤੋਂ 8900 ਬਰਸ ਪੂਰਬ ਦੀ ਘਟਨਾ ਹੈ।

ਅਗਨੀ ਕੁਲ-ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ

ਰਾਜਾ ਜਨਮੇਜਾ ਦੇ ਪੁਤਰ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਰਜੀਆ ਨਾਮੇ ਧੋਬਣ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਾਈਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਕਿਲਾ ਪਰੀਛਤ ਗੜ, ਜ਼ਿਲਾ ਮੇਰਠ ਵਿਚ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲਗਾ। ਮਾਲਵਾ ਭੀ ਕੁਛ ਚਿਰ ਉਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਭਟਾਂ ਨੇ 'ਰਜੀਆ-ਪੂਤ' ਕਹਿ ਕਹਿ ਕੇ ਵਡਿਆਇਆ। ਤਾਂ ਰਜੀਆ ਪੂਤ ਦਾ ਬਿਗਾੜ-'ਰਾਜਪੂਤ' ਸ਼ਬਦ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਭੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਰਾਜ ਪੂਤ' ਕਹਾਉਣਾ ਚੰਗਾ ਸਮਝਿਆ। ਇਸ ਸ੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਕੁਝ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਮਹਾਰਾਜ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ 'ਬਿਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ' ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕ ਹੋਛੇ ਘਟੀਆ ਤੇ ਆਤਤਾਈ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਣੇ ਅਮੀਰ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਦੇ ਜਨਤਾ ਲਈ ਬੜੇ ਦੁਖਦਾਈ ਸਾਬਿਤ ਹੋਏ। ਤਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਇਕ ਅਪ੍ਰਸਿੱਧ ਥਾਉਂ ਅਰਥਾਤ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਦੇ ਅਰਬਦ ਪਹਾੜ (ਆਬੂ) ਉਤੇ ਹਵਨ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਹਵਨ ਦੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਅਗਨੀ ਕੁੰਡ ਵਿਚ ਬਿਸ਼ਿਸਟ ਬੰਸੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਆਹੂਤੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਮਹਾਬਲਵਾਨ ਜੋਧਾ 'ਮਾਰਮਾਰ ਕਰਦਾ' ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਿਸ਼ਿਸਟ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਪਰਮਾਰ' ਰਖਿਆ। 'ਅੰਗਰਾਂ' ਦੇ ਆਹੂਤੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਰਹਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਲੰਗੜਾ ਕੇ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਉਕਤ ਨਾਮ 'ਪਰਹਾਰ' ਕਲਪਿਆ ਗਿਆ। ਭਾਰਦੁਆਜ ਦੀ ਆਹੂਤੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਸੋਹਣੇ ਲੱਕ ਵਾਲਾ ਜੁਆਨ ਅਗਨੀ ਕੁੰਡ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਸੁਲੰਕੀ' ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬਿਸ੍ਵਾਮਿਤਰ ਦੀ ਆਹੂਤੀ ਤੋਂ ਚੌੜੀ ਛਾਤੀ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਬਲ ਜੋਧਾ ਜੋ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਚੌਹਾਨ' ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੌਹਾਂ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਪਿਛਲੀਆਂ ਜੋਧਾ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਭਿੰਨ ੨ ਬੰਸਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਅਤੇ ਮਾਰ ਖੋਰੇ ਜੁਆਨਾਂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਵਿਦਿਆ ਸਿਖਾ ਕੇ ਘਟੀਆ ਰਾਜ਼ਪੂਤਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਮਹਾਂ ਉਦਾਰ ਅਤੇ ਸਿਰਲਥ 'ਰਾਜਪੂਤ' ਨਾਮਧਾਰੀ ਨਵੀਨ ਬੰਸ ਤਯਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਿਸ ਨੇ ਓਸ ਹੋਛੀ ਸ੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰ ਕੇ ਬਿਦੇਸ਼ੀ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਸੀਂ ਵਾੜ ਦਿਤਾ। ਜੋ ੨੫੦੦ ਬਰਸ ਤਕ ਭਾਰਤ ਵਲ ਮੁੜ ਨਹੀਂ ਝਾਕੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਵਡੇ ਵਡੇ ਛਤ੍ਰੀ ਰਾਜੇ ਅਤੇ ਰਾਜ ਨਸ਼ਟ ਅਤੇ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਿਮ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਾਜ ਭੀ ਕੁਰਛੇਤ੍ਰ ਤਕ ੨੦–੩੦ ਬਰਸ ਚੰਮ ਦੀਆਂ ਚਲਾ ਕੇ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਤਾਂ ਅਨਾਥ ਤੇ ਨਿਰਬਲ ਸਮਝ ਕੇ ਈਰਾਨ, ਤੂਰਾਨ, ਬਲਖ, ਸਕਸਥਾਨ, ਫਿਨਸ਼ੀ ਅਤੇ ਬਾਬਲ ਤੇ ਸੀਰੀਆ ਦੇਸ ਦੀਆਂ ਸਭ ਕੌਮਾਂ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਦੇਖਾ ਦੇਖੀ, ਅਟਕੋਂ ਉਰਾਰ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਲੁਟ ਮਾਰ ਮਚਾਉਣ ਲਗੀਆਂ ਤਾਂ ਏਸ ਅੰਧਾ ਧੁੰਦ ਦੇ ਵੇਲੇ ਅਸੀਰੀਆ ਦੀ ਮਲਕਾ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣਾ ਵੈਰ ਲੈਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਹੋਈ। ਇਹ ਕੌਮ ਅਤੇ ਫਿਨਸ਼ੀ ਲੋਕ ਪੁਰਾਣੇ ਦ੍ਰਾਵੜ–'ਪਣੀਆਂ' ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸਨ, ਜੋ ਦੇਵ–ਦੈਂਤਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇੰਦ੍ਰ ਦੇ ਧੜੇ ਦੇ ਉਲਟ ਤੁਸ਼ਟਾ ਰਿਸ਼ੀ ਦੇ ਅਨੁਯਾਯੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੀਡੀਆ, ਚੇਲਡੀਆ, ਫਿਨਸ਼ੀਆ (ਅਸਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਪਣੀਆਸ਼ਯ) ਵਿਚ ਦੈਂਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਆ ਲੁਕੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਖੱਤੀ ਤੁਖਾਣਾਂ ਦੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਏਸ਼ੀਆ ਮਾਈਨਰ (ਅਸੀਰੀਆ ਤੇ ਸੁਮੇਰੀਆ) ਵਿਚ ਕਾਨਾਂ ਖੋਦ ਕੇ, ਦੇਸ ਆਬਾਦ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਛੋਕੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਨਿਨਯ (ਨਿਨਵਾ) ਨਿਸ਼ਾ ਤੇ ਨਿਰਯ ਆਦਿ ਨਗਰ ਬਸਾ ਕੇ 'ਬਾਬਲ' ਦੇ ਵਡੇ ੨ ਰਾਜ ਅਸਥਾਪਨ ਕਰ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸਾਖਾ ਮਾਲਾਬਾਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਸਮੁੰਦਰੀ ਬਿਉਪਾਰ ਕਰਦੀ ਕਰਦੀ ਮਿਸ੍ਰ ਦੇਸ ਨਾਲ ਬਿਉਪਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰੀ ਡਾਕੇ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਬੜੀ ਧਨਾਢ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਹ ਇਕਸ਼ਵਾਕੂ ਬੰਸੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸਿਥਲ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਮਿਸ੍ਰ ਦੀ ਵਸਨੀਕ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਬਣੀ। ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਯੂਸਫ, ਯਾਕੂਬ ਅਤੇ ਇਬ੍ਰਾਹੀਮ ਹੁਰਾਂ ਦੀ ਇਸਰਾਈਲ ਕੌਮ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਅਤੇ ਇਹ ਓਹੋ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹਜ਼ਰਤ ਇਬਰਾਹੀਮ ਨੇ ਕਾਬਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਭੋਇੰ ਮੁਲ ਲਈ ਸੀ। ਪਣੀਆਂ–ਸੌਦਾਗਰਾਂ (ਪ੍ਰਸਿਧ ਚੋਰਾਂ) ਦੇ ਮਿਸ੍ਰ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾਇਆਂ ਅਜ ੬੫੦੦ ਬਰਸ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਹਜ਼ਰਤ ਇਬ੍ਰਾਹੀਮ ਨੂੰ ੫੬੦੦ ਬਰਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਬਾਬਲ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋਏ ਨੂੰ ੬੦੦੦ ਬਰਸ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨਾਲ ਪੁਰਾਣੇ, ਵੈਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ। ਅਤੇ ਅਪਣਾ ਪਿਛੋਕਾ ਦੇਸ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਾਲਚ ਨੇ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਏਥੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਬਿਹਵਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਓਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਅਗਨੀ ਕੁਲ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਮਹਾ ਜੋਧਾ–ਰਾਜਪੂਤ ਕੌਮ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਓਸ ਦੀ ਵਸੋਂ ਭੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਹੱਦ ਉਪਰ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਸਿੰਧ ਵਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਸੋ ਓਸ ਲੋਹੇ ਦੀ ਕੰਧ ਨਾਲ ਉਪਰੋਕਤ ਅਸੀਰਨ ਮਲਕਾ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਰਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ। ਪਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਠਹਰ ਕੇ ਬੜੀ ੨ ਤਿਆਰੀ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵਿਦੇਸੀ ਕੌਮਾਂ ਓਸੇ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪੰਚ ਨਦ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਉਤਰੀ ਮਦ੍ਰ ਦੇਸ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਵਰਤਮਾਨ ਜੈ ਪੁਰ ਤੇ ਆਵੰਤੀ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਹਾਰ ਤੇ ਸੁਲੰਕੀਆ ਦੀ ਨਿਰਬਲਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਲਾਟ, ਅਤੇ ਕਾਠੀਆਵਾੜ ਆਬਾਦ ਕਰਕੇ ਏਥੇ ਬਸ ਹੀ ਗਈਆਂ। ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦਲਾਂ ਨੂੰ ਚੌਹਾਣਾਂ ਨੇ ਅਪਣੇ ਇਲਾਕੇ–ਸਾਂਭਰ ਮਤੀ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਦੇ ਆਲੇ ਉਦਾਲੇ ਦੀ ਹੱਦ ਨ ਟੱਪਣ ਦਿਤਾ। ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁਫੇਰਿਓਂ ਘੇਰਾ ਪਾਕੇ ਸਭ ਦੇ ਸਭ ਨੂੰ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸਾੜ ੨ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲਈ 'ਰੰਗ ਮਹਲ' ਨਗਰ ਵਸਾ ਕੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਈ। ਜੋ ਸਿਕੰਦਰ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ੱਕਾਂ ਨੇ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਦਾ ਥੇਹ ਗੰਗਾ ਨਗਰ ਕੋਲ ੧੨ ਕੋਹਾ ਲੰਬਾ ਤੇ ੧ ਮੀਲ ਚੌੜਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਚਾਰੇ ਮਹਾ ਪੁਰਖ 'ਅਗਨੀ ਕੁਲ' ਰਾਜਪੂਤ ਕਹਾਏ। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਹੋਰ ਬਹੁਤੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾ, ਪੜ ਸ਼ਾਖਾ ਹੋਈਆਂ, ਯਥਾ:–ਪ੍ਰਮਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ੩੬, ਚੌਹਾਣਾਂ ਦੀਆਂ ੨੪ ਸੁਲੰਕੀਆ ਦੀਆਂ ੧੬ ਅਤੇ ਪਰਹਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ੧੨ (ਕੁਲ ੮੮ ਸ਼ਾਖਾਂ) ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਨ (ਦੇਖੋ ਟਾਡ ਰਾਜਿਸਥਾਨ)

ਕਈ ਏਸ ਗਲ ਨੂੰ ਇਉਂ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਿ ਅਗਨੀ ਨਾਮੇ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀ ਜੋਧੇ ਦੇ ਪਰਮਾਰ ਆਦਿ ਚਾਰ ਪੁਤ੍ਰ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਮਹਾ ਜੋਧਾ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਪ੍ਰੋਹਿਤਾਂ ਨੇ ਤਿਆਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੀਤੀ। ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਰਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਬਹੁਤ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਵਿਜੈ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸਿਹਰਾ ਚੌਹਾਣਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਹੋਣ ਤੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਬਣ ਗਈ 'ਧਰੰਤੀ ਪਰਮਾਰਾਂ ਦੀ ਤੇ ਫ਼ਤਹ ਚੌਹਾਣਾਂ ਦੀ'

ਪ੍ਰਮਾਰਾਂ ਦੀ ਮੁਖਰਾਜਧਾਨੀ ਉਸ ਸਮੇਂ 'ਅਚੱਲ ਗੜ੍ਹ' ਸੀ। ਕਰਕੋਟ ਨਗਰ, (ਜੈਪੁਰ ਕੋਲ) ਲਖ ਤੁਤਲਾਣੀ, ਆਦੀ ਮੁਖ ਨਗਰ ਸਨ। ਪ੍ਰਹਾਰਾਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਮਾਹਿਸ਼ਮਤੀ ਅਤੇ ਸੋਲੰਕੀਆਂ ਦੀ ਬੱਲਭੀ ਪੁਰ ਸੀ। ਹੋਰ ਨਗਰ ਅਜਲਵਾੜਾ ਪਟਣ ਅਤੇ ਸਿਵਪੁਰ ਆਦਿ ਸਨ। ਉਰਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਾਹਰੋਂ ਆਕੇ ਵਸਣ ਵਾਲੀਆਂ, ਜੱਟ, ਗੁੱਜਰ ਅਤੇ ਭੀਲ, ਗੋਂਡਾ ਆਦੀ ਜੰਗਲੀ ਕੌਮਾਂ ਨੇ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਨਵੀਨ ਛਤ੍ਰੀਆਂ (ਰਾਜਪੂਤਾਂ) ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਏਸ ਬੰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲਤਾ ਅਤੇ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਦ ਲਾ ਦਿਤੇ। ਨਵੀਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਣ ਰਾਜ ਤਾਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਪਰ ਅਪਣੀ ਸਾਮਰਾਜਤਾ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਿਦੇਸ਼ੀ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਤੋਂ ਦੇਸ ਦੀ ਬੜੀ ਰਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਵੰਤੀ ਦੇ ਰਾਜਾ 'ਯਸ਼ੋਧਰਮਨ' ਥਾਨੇਸਰ ਦੇ ਰਾਜਾ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਵਰਧਨ, ਅਤੇ ਭੀਲ ਰਾਜਾ ਗੋਹ ਨੇ ਬਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਬਚਾਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਏਸੇ ਕੌਮ ਦਾ ਨਾਮ ਰੌਸ਼ਨ ਕੀਤਾ। ਧਾਰਾ ਨਗਰੀ ਦੇ ਰਾਜਾ ਭੋਜਰਾਜ ਨੇ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਨੂੰ ਗਵਾਲੀਆਰ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਬੁਰੀ ਤਰਾਂ ਹਰਾਇਆ। ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦੇਵ ਚੌਹਾਨ ਨੇ ਅਜਮੇਰ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਮਹਿਮੂਦ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੀ ਹਰਾ ਦਿਤਾ ਸੀ।

ਇਹਨਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਕਈ ਗਣ ਇਸੇ ਗੁਰੂ ਕੇ 'ਮਾਲਵੇ' ਵਿਚ ੯੦੦ ਬਰਸ ਤਕ ਸੁਤੰਤਰ ਵਸਦੇ ਰਹੇ, ਇਹ ਲਗ ਪਗ ਅਜ ਤੋਂ ੪੯੦੦ ਬਰਸ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਬਰਸ ਤਕ ਦਾ ਸਮਾ ਹੈ। ਓਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਨਾਗਬੰਸ, ਉੱਤਮ ਭਦ੍ਰ, ਬਰ੍ਹੇ, ਜੋਧੇ, ਗੱਖੜ, ਖੋਖਰਾਇਣ, ਜੋਹੀਏ, ਪੂਰਬੇ, ਅਰਜਨਾਇਣ ਅਤੇ ਯਾਦਵਗਣ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਵਿਚ ਅਟਕ ਤੋਂ ਚੰਬਲ ਤਕ, ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਨਰਬਦਾ ਤਕ ਪੂਰਬੋਕਤ ਅਗਨੀ ਕੁਲ ਦੇ ੧੦੦ ਗਣ ਬੜੀ ਨਿਰਭੈਤਾ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਨਾਲ ਵਿਰਾਜਦੇ ਰਹੇ।

ਵਿਸ਼ਨੂਰਾਤ ਦਾ ਸਮਾ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੂਰਬੋਕਤ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੋਰ ਭੀ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੋਈ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਪਦਮ ਚੰਸੰ-ਰਿਸਕ੍ਰਤ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਵੈਸ਼ ਅਤੇ ਇਕ ਘਟੀਆ ਜਾਤਿ ਦੀ ਕੰਨਿਆ ਤੋਂ ਬੇਰੜੀ ਬੰਸ ਹੋਣੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਜਦ ਤੋਂ ਪੱਛਮੀ ਯਵਨ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੰਨਿਆਵਾਂ ਜਾਂ ਸ਼ੱਕ ਬੰਸੀ ਲੜਕੀਆਂ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਮਹਲਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦਾਸੀਆਂ ਜਾਂ ਚੌਰਧਾਰਨੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਦ ਤੋਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਰਾਜ ਪੁਰਖਾਂ ਤੋਂ ਹੋਈ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਓਸ ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਰਾਜ ਪੁਤ੍ਰ ਨ ਕਹਿਕੇ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਨਾਮ (ਘਟੀਆ) 'ਰਾਜਪੂਤ' ਕਰਕੇ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਊਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਭਾਰਤੀ 'ਰਾਜਪੂਤ' ਠਾਕਰਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ 'ਗੋਲੇ' ਰਾਜਪੂਤ ਅਜ ਤਕ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਜੈਪੁਰ ਆਦਿ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੇਣੀਆਂ ਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਝਗੜਾ ਭੀ ਸੁਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਤਾਂ ਗੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਭੋਂਇ ਦੇ ਕੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੈਸ਼ਨੋਈ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੋਰ ਹੀ ਅਣੋਖੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ। ਜੋ ਅਜ ਕਲ ਦੀ ਸਭਤਾ ਦੇ ਉਲਟ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਣੀ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਪਰੰਤੂ ਅਸਲੀ ਅਤੇ ਉਚੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ ਅਗਨੀਕੁਲ ਦੇ ਹੀ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਝਲੇ ਸਮੇ ਵਿਚ ੫੦੦ ਬਰਸ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਰਜਵਾੜੇ ਖੁਸ ਜਾਣ ਤੋਂ ਭੂਮੀਏ, ਵਿਸਵੇਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਖੇਤੀ ਦਾ ਕਿੱਤਾ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਜੱਟਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਆ ਬਸਣ ਦੇ ਗਉਂ ਕਰਕੇ ਜੋ ਬਣੇ ਬਣਾਏ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਤੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਜੱਟ ਕਹਾਉਣ ਲਗੇ। ਅਤੇ ਕਈ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਰਜਵਾੜੇ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਗਨੀ ਕੁਲ ਰਾਜਪੂਤ ਅਥਵਾ ਡੁਗਰ ਦੇਸ ਵਿਚ ਬਸਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਡੋਗਰਾ ਰਾਜਪੂਤ ਕਹਾਉਣ ਲਗੇ। ਇਹ ਸਭ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਗਨੀ ਕੁਲ ਦੇ ੪ ਸ਼ੁੱਧ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਅਤੇ ਕੁਝ ਚੰਦ੍ਰਬੰਸੀ ਚੰਦੇਲ ਅਤੇ ਸੂਰਜਬੰਸੀ ਠਾਕਰਾਂ ਨਾਲ ੩੦ ਕੌਮਾਂ ਜੱਟਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਹਰੋਂ ਆਈਆਂ ਰਲ ਕੇ ੩੬ ਸ਼ਾਹੀ ਕੌਮਾਂ ਹਨ ਜੋ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਿਆਂ ਜਾਂ ਵਡੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੀਆਂ ਵਡਾਰੂ ਹਨ। ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਕੌਮ ਦੀ ਛੱਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜਾ ਰਲਦੀ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਨੂੰਰਾਤ (ਅਰਜਨਾਇਨ) ਦਾ ਸਮਾਂ

ਪੂਰਬੋਕਤ ਰਾਜਪੂਤ ਗਣਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚਲੇ ਅਰਜਨਾਇਨ ਗਣ ਦੇ ਮੁਖੀਏ—'ਵਿਸ਼ਨੂੰਰਾਤ' ਨੇ ਨਾਗ ਬੰਸੀਆਂ ਤੋਂ ਥਾਨੇਸਰ ਖੋਹ ਲਿਆ। ਅਤੇ ਓਥੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਕੇ ਬਿਆਸਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ, ਜੋ ਓਦੋਂ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਥਾਂ ਵਗਦਾ ਸੀ, ਦੁਆਬੇ, ਜੰਗਲ ਤੇ ਪੁਆਧ ਵਿਚਕਾਰ, ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ 'ਵਿਰਾਟ ਨਗਰ' ਦੇ ਥੇਹ ਤੇ 'ਤਿਹਾੜਾ' ਨਾਮ ਦਾ ਨਗਰ ਬਸਾਇਆ। ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਬੜੇ ਅਰਜਨ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਕਿਲਾ ਅਜਨੇਰ (ਨਗਰ ਜਨੇਰ, ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ, ਜਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਇਤਿਹਾਸ ਕਰਤਾ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਹੋਇਆ ਹੈ) (ਅਰਜਨ ਨਗਰ) ਬਸਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਉਪਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ 'ਵਿਸ਼ਨੂਰਾਤ' ਦੇ ਅਧੀਨ ਮਾਲਵੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸੂਰਸੇਨ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ ਦਾ ਪੱਛਮੀ ਹਿੱਸਾ, ਪੂਰਬ ਵਲ ਕਨੌਜ, ਦੱਖਣ ਵਲ ਸਾਂਭਰ ਮਤੀ, ਕਰਕੋਟ ਨਗਰ (ਜੈ ਪੁਰ ਕੋਲ) ਤਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸੀ। ਕਈ ਪੁਰਾਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਓਸ ਸਮੇਂ ਸਤਲੁਜ ਤੇ ਬਿਆਸ ਦਾ ਸੰਗਮ ਵਰਤਮਾਨ ਲੋਹਟ ਬੱਦੀ ਕੋਲ ਕਿਸਨ ਦੀਪ ਨਾਮ ਨਗਰ ਕੋਲ ਸੀ, ਕੋਈ ਵਿਰਾਟ ਨਗਰ ਨੂੰ ਹੀ ਕਿਸ਼ਨ ਦੀਪ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਬੇਦ ਬਿਆਸ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਤਿਹਾੜੇ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਛਾਉਣੀ ਹਠੂਰ ਸੀ, ਖੇਡਾਂ ਤੇ ਪਰੇਡਾਂ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਭੀ ਏਥੇ ਹੀ ਸਨ। ਅਤੇ ਤਿਹਾੜੇ ਤੋਂ ਭਾਵ, ਜੰਗਲ ਦੂਜੇ ਪੁਆਧ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਦੁਆਬਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਏਥੇ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਅਤੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਵੀਹ ਕੋਹ ਲੰਬਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ੧੫-੧੫ ਕੋਹ ਚੜਾਂਦ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਏਸ ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਤ੍ਰਿਹਾਰਾ' (ਤਿਹਾੜਾ) ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ (ਦੇਖੋ ਨਕਸ਼ਾ) ਲਗ ਭਗ ੭੦੦ ਬਰਸ ਰਿਹਾ। ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅੰਤਿਮ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਏਸ ਦੀ 'ਹੈਹਯ' ਸ਼ਾਖ਼ਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਰਾਜ ਬਣ ਗਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਨੌਜ, ਕਾਂਲੰਜਰ (ਕਲਚੁਰਿ), ਚੰਦੇਲ਼ਾ, ਚੰਦੇਰੀ, ਮਥਰਾ ਅਤੇ ਚੇਦੀ ਆਦ ਸਨ। ਬਿੰਧਜਾਚਲ ਤੇ ਉਰੇ ਜੋ ਚੰਦ੍ਰਬੰਸੀ ਰਾਜ ਅਸਥਾਪਨ ਹੋਏ।ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਏਸੇ ਸ਼ਾਖ਼ਾ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਸੀ।

ਏਸ ਰਾਜ ਦੇ ਆਰੰਭਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸੂਤ੍ਰ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਆਕਰਣ, ਜੋਤਿਸ਼, ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਅਤੇ ਨਿਰੁਕਤ ਆਦੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਖੋਈ ਹੋਈ ਵੈਦਿਕ ਸਭਤਾ ਅਤੇ ਦੌਲਤ ਦੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਮੁੜ ਉੱਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਭੀ ਹੋਈ। ਏਸ ਬੰਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ 'ਤਿਹਾੜਾ' ਸੁਨਾਮ ਛਪਾਰ, ਕੈਥਲ, ਹਿਠੂਰ, ਥਾਨੇਸਰ ਅਤੇ ਸੁਨੇਤ ਆਦੀ ਨਗਰ ਬਿਉਪਾਰ ਦੇ ਕੇਂਦ੍ਰ ਸਨ। ਇਸ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਆਰੰਭਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕੁਛ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀਭਾਗ, ਯਾਸਕਦੀ ਨਿਰੁਕਤ ਪਾਣਿਨੀਯ ਵਿਆਕਰਣ, ਵਿਆਡਿ-ਕ੍ਰਿਤ ਕੋਸ਼ ਆਦੀ ਆਕਰ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਣਦੇ ਕਾਰਣ ਏਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਦ੍ਵਾਨਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ,ਦੇਵ ਭਾਸ਼ਾ ਤਥਾ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਧੀ ਹੋਈ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਅਜ ਤੋਂ ੩੩੦੦ ਬਰਸ ਪੂਰਬ ਦਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਨੂੰਰਾਤ ਬੰਸ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਜੈਨੀ ਵਿਚ—'ਪ੍ਰਦਿਓਤ' ਬੰਸ ਦਾ ਰਾਜ ਹੋਇਆ। ਜੋ ੨੩੮ ਬਰਸ ਰਿਹਾ। ਓਸ ਸਮੇਂ ਮਗਧ ਵਿਚ ਲਿਛਵੀ, ਕਾਰਸਕਰ, ਵੱਜੀ ਅਤੇ ਮੱਲ੍ਹ ਆਦਿ ਦਾ ਗਣ ਰਾਜ ਸੀ। ਅਵਧ ਵਿਚ ਸ਼ਾਕੀ ਤੇ ਕੋਸਲਾਂ ਦਾ ਸੂਰ ਸੇਨ ਦੇਸ ਵਿਚ ਬੈਂਸ ਕੌਮ ਦਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਅੰਦਰ ਅਗਨੀ ਕੁਲ ਦੇ ਗਣਾਂ ਦਾ ਲੋਕ ਰਾਜ ਸੀ। ਜੋ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਸੀ।

ਨਾਗਵੰਸ

ਪ੍ਰਦਿਓਤ ਬੰਸ ਤੋਂ ਨਾਗਬੰਸੀਆਂ ਨੇ ਆਵੰਤੀ ਅਤੇ ਵਿਦਿਸ਼ਾ (ਬੇਸ ਨਗਰ ਵਰਤਮਾਨ ਭੇਲਸਾ ਕੋਲ) ਨੂੰ ਖੋਹ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮਗਧ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਅਸਥਾਪਨ ਕਰ ਲਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਜ ੩੨੦੦ ਬਰਸ ਹੋਏ ਹਨ। ਏਸ ਦੇ ੧੦ ਰਾਜੇ ਹੋਏ (੧) ਸ਼ਿਸ਼ਨਾਗ (੨) ਸ਼ੇਸ਼ਨਾਗ (੩) ਬਿੰਬ ਸਾਰ (੪) ਅਜਾਤ ਸ਼ਤਰੂ (੫) ਦਰਸ਼ਕ ਅਤੇ (੬) ਅਯਉਦਯਨੀ ਆਦਿ। ਦਰਸ਼ਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਪਾਟਲੀ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ 'ਪਾਟਲੀ ਪੁੱਤ੍ਰ' ਨਾਮੇ ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ, ਜੋ ਪਿਛੋਂ 'ਪਟਨਾ' ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ। ੩੦੦ ਬਰਸ ਤਕ ਇਸ ਬੰਸ ਦਾ ਮਗਧ ਵਿਚ ਰਾਜ ਰਿਹਾ।

'ਅਯ ਉਦੈਨੀ' ਦੇ ਵੇਲੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ 'ਹਰਿਆਣੇ' ਯਾਦਵਾਂ ਦੀ 'ਹੈਹਯ' ਸਾਖ਼ਾ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਅਹੀਰਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਬੰਸ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋਏ (੧) ਅਹੀਰ (੨) ਗੁਆਲ ਬੰਸ (੩) ਨੰਦ ਬੰਸ ਇਹ ਬੰਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪਾਲਿਕ ਸੀ। ਪਰ ਸੂਦ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। (ਆਹੀਰਾਇਣਾ) ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਉਪਰ ਅਹੀਰਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਹੋਇਆ। ਜੋ ੨੦੦ ਬਰਸ ਰਿਹਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਖ ਅਸਥਾਨ ਅਹਰਿਆਊ ਡਸਕਾ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਕੰਗਾਂ ਨੇ ਜੋ ਬਾਹਰੋਂ ਆਈ ਹੋਈ ਸ਼ੱਕ ਕੌਮ ਦੀ ਸ਼ਾਖ਼ਾ ਅਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਹੀਰਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੋਂ ਰਾਜ ਖੋਹ ਲਿਆ। ੨੦੦ ਬਰਸ ਤਕ ਇਹਨਾਂ ਕੰਗਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਰਿਹਾ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮੁਖ ਰਾਜਧਾਨੀ ਭੰਡਲੀ ਨਦੀ ਉਪਰ ਕੰਗਗੜ (ਕਾਂਗੜ) ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਘੱਗਰ ਦੇ ਉਰੇ ਤਕ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਕਾਂਗੜ' ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਦਰ ਵੱਢ ਅਤੇ ਭਦੌੜ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਉਤਮ ਭੱਦਰਾਂ ਦੇ ਨਗਰ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਥੇ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੀ। ਇਸ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਨੂੰ ਅਜ ੨੫੦੦ ਬਰਸ ਹੋਏ ਹਨ।

'ਹੈਹਯ' ਦੀ ਸਾਖਾ ਨੰਦ ਬੰਸ (ਸੂਦ੍ਰ ਬੰਸ)

ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਜ ਲਗ-ਪਗ ੨੫੦੦ ਬਰਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਿਸ਼ਨਾਗ ਬੰਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪਟਨੇ ਵਿਚ ਨੰਦੀ ਰਾਜੇ ਦਾ ਰਾਜ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੰਜ ਰਾਜੇ ਹੋਏ :–(੧) ਪ੍ਰਥਮ ਨੰਦ ਜਾਂ ਨੰਦੀ (੨) ਨੰਦਿ ਵਰਧਨ (੩) ਵਰਤ ਨੰਦਿ (੪) ਪਦਮ ਨੰਦ (੫) ਮਹਾਂ ਪਦਮ ਨੰਦ। ਏਸੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਪਾਲਕ ਪੁਤਰ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ 'ਮੌਰਯ'† ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਿਕੰਦਰ ਮਹਾਨ ਨੂੰ ਤਖਸ਼ਿਲਾ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਮਗਧ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਓਸ ਦੇ ਬਾਬਲ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਾਣ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਚਾਣਕਯ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਬਿਆਸਾ ਤੇ ਜਮਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀ ਕੌਮਾਂ (ਪ੍ਰਮਾਰ ਆਦਿ) ਗਣ ਰਾਜਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਵੀਂ ਹਕੂਮਤ (ਫ਼ੈਡਰੇਸ਼ਨ) ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਮਹਾਂ ਪਦਮ ਨੰਦ ਦਾ 'ਮੁਰ' ਕੌਮ (ਯਵਨਾਨੀ) ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾਸੀ ਤੋਂ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਨਾਮੇ ਇਕ ਪੁਤਰ ਸੀ। ਜੋ ਬਹੁਤ ਚਾਲਾਕ ਤੇ ਕੁਟਲ ਸੁਭਾਵ ਦਾ ਸੀ। ਪਦਮ ਨੰਦ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਵਜ਼ੀਰ 'ਸਕਟਾਰ' ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮਹਾਂ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਚਾਣਕਯ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਮਹਾ ਪਦਮ ਨੰਦ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੱਠ ਪੁਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਕੇ ਮਗਧ ਦਾ ਰਾਜ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਇਸ ਬੰਸ ਨਾ ਨਾਉਂ ਮੌਰਯ ਪਿਆ।

ਮੌਰਯ ਬੰਸ

ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ 'ਮਹਾਂ-ਪਦਮ-ਨੰਦ' ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ 'ਰਾਖਸ਼ਸ' ਅਤੇ ਚਾਣਕਯ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਾ ਥਾਨੇਸਰ ਤੇ ਜੁੱਧ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਲਵਈ ਗਣਾਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਚਾਣਕਯ ਦੀ ਵਿਜੈ ਹੋਈ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਅਜ ਤੋਂ ੨੩੦੦ ਬਰਸ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਹੈ।

ਮਲਵਈ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਇਸ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਫਲ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਵਿਰੁਧ ਨਿਕਲਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ 'ਕਾਲ ਬਾਗੜੋਂ ਊਪਜੈ ਬੁਰਾ ਬਾਮ੍ਹਣੋ ਹੋਇ' ਦੀ ਕਹਾਉਤ ਅਨੁਸਾਰ ਚਾਣਕਯ ਨੇ ਉਤ੍ਰੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਾਰੀ ਗਣ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰ ਕੇ ਇਕੋ ਪ੍ਰਬਲ ਸਾਮਰਾਜ ਅਸਥਾਪਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਵੇਲੇ ਉਹ ਸਾਮਰਾਜ ਗਣ ਰਾਜ ਦੇ ਤੁਲ ਹੀ

---

† ਪਾਂਡਿਵ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਜੋ ਕੌਮਾਂ ਵਿਦੇਸਾਂ ਤੋਂ ਆਈਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ 'ਮੁਰ' ਭੀ ਸੀ ਜੋ ਮੁਰੰਡਾ (ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ) ਅਦਿ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਬਸੀ ਸੋ ਉਸ ਦਾਸ ਕੌਮ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੋਂ ਚੰਦ੍ਰ ਗੁਪਤ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਨਤਾ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਅਤੇ ਸੁਖਦਾਈ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ 'ਪ੍ਰਸ਼ਿਆ ਮਿਤਰ' 'ਸ਼ੁੰਗ' ਨੇ ਮੌਰਯ ਬੰਸ ਦੇ ਰਾਜਾ 'ਬ੍ਰਿਹਿਦਰਥ' ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ 'ਸ਼ੁੰਗ ਰਾਜ' ਅਸਥਾਪਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮਲੋਈ ਆਦੀ ਗਣ ਮੁੜ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਗਣਾਂ ਸਮੇਤ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਸੁਖ ਭੋਗਣ ਲਗੇ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਅੱਜ ਤੋਂ ਲਗ ਪਗ ੨੨੦੦ ਬਰਸ ਤਕ ਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਤੋਂ ਲਗ ਪਗ ੧੫੦ ਬਰਸ ਤਕ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਮਲੋਈਆਂ ਦੀ ਮੁਖਤਾ ਵਿਚ ਗਣ ਪ੍ਰਥਾ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹੀ।

ਬਿਕ੍ਰਮ ਬੰਸ

ਬੁੱਧ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਉਜੈਨੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਦਿਉਤ ਬੰਸ ਦਾ ਮੱਧਮ ਜਿਹਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਉਸ ਬੰਸ ਦਾ 'ਚੰਡ ਪ੍ਰਦਿਓਤ' ਨਾਮੇ ਰਾਜਾ ਬੜਾ ਬਲਵਾਨ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਹੋਇਆ। ਓਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਦੇ ਗਣ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਉਜੈਨੀ ਵਿਚ ਅਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਮੌਰਯਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬਲ ਰਾਜ ਅਸਥਾਪਤ ਹੋਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਸ਼ਾਕਾ ਦੀਪ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ੱਕ ਆਦੀ ਕੌਮਾਂ ਨੇ 'ਆਵੰਤੀ' ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸੁਤੰਤਰ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ 'ਚੰਡ' ਰਾਜਾ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਜੈਨੀ ਖੋਹ ਲਈ। ਪਰ ਥੋੜੇ ਹੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਮਲੋਈਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਗਰਦ ਭਿੱਲ ਸ਼ਾਖਾ ਨੇ ਆਬੂ ਪਰਬਤ ਦੇ ਅਚਲ ਗੜ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਸ਼ੱਕਾਂ ਤੋਂ ਉਜੈਨੀ ਖੋਹ ਲਈ। ਅਤੇ ਇਕ ਸਦੀ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਪੰਜ ਗਰਦ ਭਿਲ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਆਵੰਤੀ ਦੇ ਮਾਲਵੇ ਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੂਰਬ ਵਲ ਨੂੰ ਚੰਬਲ, ਦਖਣ ਵਲ ਨੂੰ ਨਰਬਦਾ, ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਗੁਜਰਾਤ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਸਾਂਭਰ ਝੀਲ ਤਕ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਸੀ। ਏਸ ਬੰਸ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਰਾਜਾ 'ਗੰਧਰਬ ਸੇਨ' ਅਥਵਾ 'ਮਹਿੰਦ੍ਰਾਦਿਤ' ਪੰਵਾਰ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਜਨਤਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਉਹ ਮੁਖੀਏ ਤੋਂ ਰਾਜਾ ਬਣ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਅਤੇ 'ਕਾਲਕਾ ਚਾਰਯ' (ਇਕ ਜੈਨੀ ਸਾਧੂ) ਦੀ ਭੈਣ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਰਖੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਕਾਲਕਾ ਚਾਰਯ ਨੇ ਨਰਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਸਿੰਧੋਂ ਪਾਰ ਸ਼ਕ ਬੰਸੀ ੯੫ ਗਣਾਂ (ਕਬੀਲਿਆਂ) ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾ ਲਿਆਂਦਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਏ 'ਪਰਸੇ' ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਦਵੀ 'ਸ਼ਾਹ' ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਚਾਰ ਬਰਸ ਕਾਠੀਆਵਾੜ ਵਿਚ ਬਾਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਫੇਰ ਗੰਧਰਬ ਸੇਨ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਉਜੈਨੀ ਖੋਹ ਲਈ ਇਹ ਘਟਨਾ ਈਸਵੀ ਸਨ ਤੋਂ ੭੧ ਬਰਸ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ੧੪ ਬਰਸਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ੱਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਲਵਾ ਦੇਸ ਤੇ 'ਗਰਦ-ਭਿੱਲਾਂ' ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਵਧ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਜਾ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੰਧਰਬ ਸੇਨ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ 'ਵਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ' ਜੈ ਪੁਰ ਦੇ ਪਾਸ ਕਰਕੋਟ ਨਗਰ ਅਤੇ ਅਚਲ ਗੜ੍ਹ ਆਦੀ ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਤਿ ਨਿਧਿ (Viceroy) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ, ਰਾਜ ਪੂਤਾਨੇ ਅਤੇ 'ਆਵੰਤੀ' ਦੇ ੧੦੦ ਗਣਾਂ ਨੂੰ ਮਲੋਈ ਗਣ ਦੀ ਪਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ੱਕਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਏ 'ਨਰਬਾਹਨ' ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਉਜੈਨੀ ਖੋਹ ਲਈ। ਅਤੇ ਸ਼ੱਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਧ ਤੋਂ ਪਾਰ ਭਜਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਕੰਧਾਰ, ਈਰਾਨ, ਅਰਬ, ਰੂਮ ਸ਼ਾਮ ਆਦਿ ਨੂੰ ਜਿੱਤਕੇ ਗਣ ਰਾਜ ਅਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਅਸਥਾਪਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬਲਖ਼ ਉਰਾਸ਼ਾ (ਚਤੁਰਾਲ ਕੋਲ) ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਗਣ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਭਤਾ ਸਥਾਪਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫ਼ਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੋਇਆ। ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਮਹਾਨ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਨਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਗਣ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਅਤੇ ਸੰਬਤ ਚਲਾਇਆ ਜਿਸਦਾ ਅਜ ੨੦੧੧ ਵਾਂ ਵਰਸ਼ ਹੈ। ਜੋ ਅਠ ਸਦੀਆਂ ਤਕ 'ਮਾਲਵਾ ਨਾਂ ਜਜ: ਅਥਵਾ 'ਮਾਲਵਾ ਨਾਂ ਇਸ ਥਿਤੀ' ਜਾਂ 'ਮਾਲਵ ਗਣ ਇਸ ਥਿਤੀ' ਇਤਿ ਆਦੀ ਲੇਖ ਲਿਖਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਸ਼ੋਭਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਪ੍ਰੰਤੂ 'ਗੁਪਤਾ' ਬੰਸ ਦੇ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਰਾਜਾ ਦੇ 'ਬਿਕ੍ਰਮਾਦਿਤ' ਉਪਾਧੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਓਸ ਨਾਲੋਂ ਭਿਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਬਿਕ੍ਰਮ' ਸੰਬਤ ਆਖਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਪਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਦੋਂ ਗੁਪਤਾ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਰਾਜਾ ਸਮੁੰਦ ਗੁਪਤ ਅਤੇ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਨੇ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਗਣਾਂ ਨੂੰ ਜਿਤ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸਾਮਰਾਜ ਅਸਥਾਪਨ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਸਾਧਾਰਨ ਜਨਤਾ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਗਣ ਸੱਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲੋਂ ਏਕ ਛਤ੍ਰਤਾ ਅਥਵਾ ਸਾਮਰਾਜਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਧੇਰੇ ਪੈ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਬਿਕ੍ਰਮਾਦਿਤ ਨੂੰ ਮੁਖੀਆ ਨ ਸਮਝ ਕੇ ਜਨਤਾ ਨੇ 'ਸਮਰਾਟ' ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਹੀ ਅਪਣੀ ਗੌਰਵਤਾ ਸਮਝੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ 'ਮਾਲਵ ਸੰਬਤ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਬਿਕ੍ਰਮ ਸੰਬਤ' ਆਖਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਪੈ ਗਿਆ।

ਉਜੈਨੀ ਦੀ ਜਿੱਤ ਸਮੇਂ 'ਬਿਕ੍ਰਮਾਦਿਤ' ਦੀ ਆਯੂ ੩੮ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਹ ਸਮਾਂ ਈਸਵੀ ਸੰਨ ਤੋਂ ੫੭ ਬਰਸ ਪੂਰਬ ਦਾ ਸੀ। ਬਿਕ੍ਰਮਾਦਿਤ ਨੇ ੬੦ ਬਰਸ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤਰ ਧਰਮਾਦਿਤ ਨੇ ੪੦ ਬਰਸ ਅਤੇ ਓਸ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਹੋਰ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਕੁਲ ੯੨ ਸਾਲ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਬੰਸ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਰਾਜੇ ਸੀਲ ਸੇਨ ਦੇ ਮੰਤ੍ਰੀ ਹੰਸ ਰਾਮ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਸੰ: .੧੩੫ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸਾਕਾ ਕੌਮ ਦੇ 'ਸ਼ਿਵਪੁਰ' (ਗੁਜਰਾਤ) ਦੇ ਰਾਜੇ ਸਾਲਬਾਹਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਨਹਪਾਨ (ਸ਼ੱਕ) ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ 'ਮਾਲਵ' ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ, ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ। ਅਤੇ ਮਲੋਈ ਗਣਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਉਦਾਰਤਾ ਨਾਲ ਸਣੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਇਹ ਇਲਾਕਾ (ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਾਲਵਾ) ਮਾਲਵਾਂ ਨੂੰ ਦੇਕੇ ਗਣ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜੋ ਕਿ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿਤਾ ਪੁਰਖੀ ਦਾ ਹਕ ਸੀ ਓਹ ਬਿਕ੍ਰਮ ਬੰਸ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਅਜ ਤਕ ਸੈਂਕੜੇ ਉਚਾਣਾ ਨਿਵਾਣਾ ਵਿਚ ਦੀ ਲੰਘਦੀ ਹੋਈ ਅਨੇਕ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਦਾ ਰਾਜ ਜਮਾਈ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਸੰ: ੭੮ ਈ: ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਸਾਲਿਬਾਹਨ ਨੇ ਅਪਣੀ ਕੌਮ ਦੇ ਨਾਓਂ ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਸੰਬਤ ਚਲਾਇਆ।

ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ

ਸਿਕੰਦਰ ਤਾਂ ਬਿਆਸਾ ਤੋਂ ਹੀ ਮੁੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਓਸ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਸਾਈਲੋਕਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਸਮਝ ਕੇ ਪੰਚ ਨਦ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ ਜਮਨਾ ਤਕ ਪੁਜਾ। ਥਾਨੇਸਰ ਲੰਘਦੇ ਸਾਰ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਦਲਾਂ ਦੀ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਮੁਠ ਭੇੜ ਹੋਈ। ਪਰੰਤੂ ਮਲਵਈਆਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਭੈ ਖਾ ਕੇ ਸਾਈਲੋਕਸ ਨੂੰ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਨਾਲ ਸੰਧੀ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਨੇ ਪੰਜਾਹ ਹਾਥੀ ਹਰ ਸਾਲ ਸਾਈਲੋਕਸ ਨੂੰ ਦੇਣੇ ਮੰਨੇ। ਸਾਈਲੋਕਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੰਨਿਆ ਦਾ ਵਿਵਾਹ ਚੰਦਰ-ਗੁਪਤ ਨਾਲ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਕੰਧਾਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਉਸ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੂੰ ਦਾਜ ਵਿਚ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ, ਕਿ ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਦੀ ਖਾਸੀ ਗਿਣਤੀ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਬਸ ਗਈ। ਰੋਹਤਕ ਤੇ ਜੀਂਦ ਵਿਚ ਯੂਨਾਨੀ ਜੱਟਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਿਣਤੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਤਕਸ਼ੁਕ ਆਦੀ ਕੁਝ ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਭੀ ਸਨ।

ਬਾਖ਼ਤਰ ਵਾਲੇ

ਸ਼ਾਹ ਸਾਈਲੋਕਸ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਬਾਖਤਰ ਵਿਚ ਸ਼ਕ ਬੰਸੀ ਹਾਕਿਮ ਆਕੀ ਹੋ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਦੇਵ ਮਿਤਰ' ਨੇ ਈਸਾ ਤੋਂ ੧੯੦ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਚ ਨਦ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾਕੇ ਲਵਪੁਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਰਾਜ ਬਿਆਸਾ ਤਕ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਬਾਠ ਗੋਤ ਦੇ ਜੱਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਹਨ, ਜੋ ਬਾਸ਼ਟ੍ਰ ਜਾਂ ਬਾਖ਼ਤਰ ਅਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ 'ਬੈਕਟਰ' ਕਰਕੇ ਆਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਰਾਜਾ ਮਾਨਿੰਦਰ

੧੫੦ ਵਰਸ ਈਃ ਪੂਃ ਬਾਖ਼ਤਰ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮਾਨਿੰਦਰ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ। ਅਤੇ ਮਥਰਾ ਨੂੰ ਜਿਤਦਾ ਹੋਇਆ ਕਨੌਜ ਦੇ ਰਾਜਾ 'ਪੁਸ਼ਿਆਮਿਤਰ' ਨਾਲ ਜਾ ਭਿੜਿਆ ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਬੁਰੀ ਤਰਾਂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਮੁੜ ਮਥਰਾ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ। ਏਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਚਿਰ ਤਕ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਗਣ ਯੂਨਾਨੀ ਰਾਜ ਹੇਠਾਂ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਰਾਜਦੇ ਰਹੇ। ਏਸ ਰਾਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਹੋਏ ਕੁੱਕਰ, ਮਾਨ, ਭੁਲਰ, ਹੇਹਰ, ਬਿੰਧ, ਖਰਲ, ਸਿਆਲ ਅਤਲੇ ਤਤਲੇ ਆਦਿ ਜੱਟ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਏਥੇ ਬਸ ਗਏ। ਅਤੇ ਚੋਖੇ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ ਏਸ ਦੇਸ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਬਣ ਗਏ।

ਪਾਰਥੀ ਲੋਕ

ਈਸਾ ਤੋਂ ੧੩੮ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਚ ਨਦ ਦੇਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਪਾਰਥੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਰਾਜਾ 'ਮਯੁ' ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤਰ 'ਅਯੁ' ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ 'ਬਾਹ' ਨਾਮੇ ਇਕ ਸ਼ਾਖਾ ਨੇ ਜ਼ਿਲਾ ਪਿਸ਼ੌਰ ਵਿਚ 'ਤਖਤ ਬਾਹੀ' ਅਤੇ ਪੱਬੀ ਆਦਿ ਖੇੜੇ ਆਬਾਦ ਕੀਤੇ। ਅਤੇ ਤਕਸ਼ਿਲਾ ਨੂੰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਕੇ ੨੦ ਸਾਲ ਤਕ ਏਸ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਏਸ ਵੇਰਵੇ ਅਨੁਸਾਰ ਯੂਨਾਨੀ, ਬਾਖ਼ਤਰੀ ਅਤੇ ਪਾਰਥੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ੧੨੫ ਸਾਲ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾਈ ਰਖਿਆ। ਮਾਲਵੇ ਉਪਰ ਪਾਰਥੀਅਨ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਰਾਜਾ ਅਜੇਸ ਦੂਜੇ ਦਾ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਚਿਰ ਰਾਜ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਏਥੇ ਗਣਾਂ ਦਾ ਲੋਕ ਰਾਜ ਹੀ ਪ੍ਰਬਲ ਰਿਹਾ। ਏਸ ਰਾਜ ਦੇ ਸਿੱਕੇ ਮੋਗ ਦੇ ਨਾਉਂ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਮਿਲੇ ਹਨ।

ਯੂਚੀ, ਤਾਤਾਰ ਦੇ ਜੱਟ (ਕੁਸ਼ਾਣ)

ਈਸਾ ਤੋਂ ੧੨੫ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ 'ਕੋਡਫੀਸਿਸ' ਨਾਮੇ ਚੀਨੀ ਤਾਤਾਰ ਦਾ ਕੁਸ਼ਾਣ ਰਾਜਾ ਪਾਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਗੰਗਾ ਤਕ ਦਾ ਦੇਸ ਮੱਲ ਬੈਠਾ। ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤਰ 'ਕਨਿਸ਼ਕ' ਦਾ ਰਾਜ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੁਖਾਰੇ ਤੋਂ ਸਿੰਧ ਤਕ ਅਤੇ ਕੰਧਾਰ ਤੋਂ ਕਨੌਜ ਤਕ ਸੀ, ਏਸ ਨੇ ਸੰਮਤ ੫੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਪੁਰਸ਼ਾਪੁਰ (ਪਿਸ਼ਾਵਰ) ਨਗਰ ਵਸਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ। ਅਜੁਧਿਆ ਦੇ ਅਸ਼੍ਵਘੋਸ਼ ਨਾਮੇ ਬੋਧੀ ਪੰਡਿਤ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬੋਧੀ ਬਣਾ ਕੇ 'ਮਹਾਯਾਨ' ਨਾਮੇਂ ਬੁੱਧਾਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਚਲਾਈ। ਜਿਸ ਦੀ ਬਹੁਤ ਬ੍ਰਿਧੀ ਹੋਈ ਇਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਰਾਜ ਧਰਮ ਬੁਧ ਮਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ, ਉਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਬੁਸਦੇਵ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਮਤ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਅਸ਼੍ਵਮੇਧ ਜਗ ਕੀਤਾ।

ਰਾਜਾ ਕਨਿਸ਼ਕ ਨੂੰ ਦਿਗਵਿਜੈ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੇ ਪਛਮੀ ਚੀਨ ਅਤੇ ਤਿਬਤ ਨੂੰ ਭੀ ਜਿੱਤਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਜ਼ਾਲੰਧਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸੂਬਾ ਬਣਾਕੇ, ਦੂਜੀ ਵੇਰ, ਬਿਆਸ ਦੇ ਉਰਾਰ ਹਠੂਰ (ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ) ਨੂੰ ਬਸਾਕੇ ਉੱਥੇ ਚੀਨ ਦੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰਾਂ ਨੂੰ 'ਕਰ' ਦੇ ਗਹੇ ਵਿਚ ਚਿਰ ਤਕ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਏਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਸ਼੍ਵਘੋਸ਼ ਦੇ ਚਹੁੰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ—ਚਰਕ, ਸ਼ੁਸ਼ਰੁਤ, ਵਾਗਭੱਟ ਅਤੇ 'ਨਾਗ ਅਰਜਨ' ਸਿੱਧ ਨੇ ਵੈਦਕ ਸ਼ਾਸ਼ਤ੍ਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਏਸ ਦੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਵਿਚ ਭਰਮਣ ਤੋਂ ਅੱਕ ਕੇ ਕਨਿਸ਼ਕ ਨੂੰ ਗਲ ਘੁੱਟ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿਤਾ। ਏਸ ਨੇ ਅਸ਼ੋਕ ਦੀ ਰੀਸੇ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ ਵਿਚ ਬੋਧੀਆਂ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕੀਤੀ। ਅਤੇ 'ਕਨਿਸ਼ਕ ਪੁਰਾ' ਨਾਮੇ ਨਗਰ ਬਸਾਇਆ। ਜੋ ਅਜ ਕਲ 'ਕੰਸ ਪੁਰਾ' ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਬੋਧੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਜਾਲੰਧਰ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ਾਂਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਬੁੱਧ ਭਿਖਸ਼ੂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਭੇਜੇ। ਇਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਬਸ਼ਦੇਵ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਕਈ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਨਿਰਬਲ ਜਿਹੇ ਰਾਜੇ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਮਾਲਵੇ ਤੇ ਨਾਮ ਮਾਤ੍ਰ ਬਹੁਤਾ ਮਥਰਾ ਉਪਰ ਦਸ਼ੁ ਦੇਵ ਸਣੇ ੧੦੦ ਬਰਸ ਤਕ ਕੁਸ਼ਾਣ ਰਾਜ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ੨੨੫ ਈਸਵੀ ਤਕ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਧੂਆਂ ਧੁਖਦਾ ਰਿਹਾ।

ਛਹਰਾਤ ਬੰਸ ਦੇ 'ਛਤ੍ਰਪ'

ਈਸਵੀ ਦੂਜੀ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪਸ਼ਾਉਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ 'ਛਹਰ' ਜਾਂ ਖਹਰ ਨਗਰ ਬਾਸੀ ਸ਼ੱਕ ਜਾਲੰਧਰ ਦੁਆਬ ਵਲ ਦੀ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਆਏ। ਜੋ ਪਾਰਥੀ ਅਤੇ ਯੂਚੀ ਕੌਮ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ੱਕਸਥਾਨ ਤੋਂ ਚਿਰ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਏ ਸੀ। ਇਹ ਮਲੋਈ ਗਣਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਭਿੜ ਕੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਲ ਮਿਲ ਗਏ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਜੈਨੀ ਤੋਂ ਹਾਰ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਅਧਿਪਤੀ ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਦੇ ਬਸਨੀਕ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਛਹਰਾਤ ਸ਼ੱਕ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਚਿਰ ਆਪਣਾ ਜੋਰ ਦਿਖਾਕੇ ਮਥਰਾ ਦੇ ਛਤ੍ਰਪਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲੇ। ਖਹਰੇ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਚੱਠੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਅਤੇ ਜ਼ਿ: ਜਾਲੰਧਰ ਅਤੇ ਕਈ ਖਹਰੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਖਡੂਰ ਆਦਿਕ ਬਹੁਤ ਪਿੰਡ ਹਨ। ਫੀਰੋਜਪੁਰ ਵਿਚ ਤਖਾਣ ਬੱਧ ਅਤੇ ਅਬੂਪੁਰਾ, ਗਿਦੜ ਵਿੰਡੀ ਅਤੇ ਮਲਸੀਆਂ ਬਾਜਨ ਖਹਰੇ ਹਨ। ਸ: ਥੰਮਣ ਸਿੰਘ 'ਖਹਰੇ' ਜੱ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਬੜੇ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਹਨ। ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੱ: ਊਦਮ ਸਿੰਘ ਭੀ ਖਹਰੇ ਹਨ।

ਗੁਪਤਾ ਬੰਸ

ਮਗਧ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪੁਰਾਤਨ ਆਰਯ ਵੈਸ਼ ਕੁਲ ਦੇ 'ਕਾਰਸ਼ਕਰ' ਗੋਤ ਦੇ ਵੈਸ਼—'ਸ੍ਰੀ ਗੁਪਤ' ਆਪਣੇ ਗਣ ਦੇ ਮੁਖੀਆ ਸਨ। ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰ ਗੁਪਤ ਕਾਂਸ਼ੀ ਦੇ ਰਾਜਾ 'ਸੁੰਦਰ ਵਰਮਾਂ' ਦਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੱਤਕ ਪੁਤ੍ਰ (ਮੁਤਬੰਨਾ) ਬਣਿਆ। ਅਤੇ ਉਹ ਮਗਧ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸ਼ਾਲੀ–'ਲਿਛਵੀ' ਗਣ ਦੀ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰੀ 'ਕੁਮਾਰ ਦੇਵੀ' ਨਾਲ ਵਿਆਹਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਗੁਪਤ ਦੱਖਣ ਸਮੇਤ ਭਾਰਤ ਖੰਡ ਅਤੇ ਆਰਯਵਰਤ ਨੂੰ ਵਿਜੈ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮ੍ਰੱਥ ਹੋਇਆ। ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਨੇ ਅਪਣੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ੩੨੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ 'ਗੁਪਤਾ ਸੰਬਤ' ਅਤੇ ਸਿੱਕਾ ਚਲਾਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਗੁਪਤ ਨੇ ੩੪੦ ਈ: ਵਿਚ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ੩੫੦ ਈਸਵੀ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਮਾਲਵਾ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਗਣ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਹਟਾ ਕੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਾਂਗ ਆਪਣਾ 'ਏਕ ਛਤ੍ਰ' ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ (ਦੂਜੇ) ਨੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਵਿਚ ਪੈਰ ਰਖ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਖੂੰਹਦੇ ਗਣਾਂ ਨੂ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ੱਕ ਬੰਸੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਅਤੇ ਅਣਖੀਲੇ ਸਨ, ਤਬਾਹ ਕਰਕੇ ਬਿਕ੍ਰਮਾਦਿੱਤ, ਪੰਵਾਰ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਤੇ 'ਸ਼ੱਕਾਰੀ' ਬਿਕ੍ਰਮਾਦਿੱਤ, 'ਬਿਕ੍ਰਮ' ਅਤੇ 'ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮ' ਆਦੀ ਉਪਾਧੀਆਂ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ। ਓਸ ਸਮੇਂ ਮਾਲਵ ਗਣਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਗੁਪਤਾ ਰਾਜ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਗੁਜਰਾਤ ਅਤੇ ਥਾਨੇਸਰ ਵਾਲੇ ਗੁੱਜਰਾਂ ਨੂੰ ਰਲਾ ਕੇ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੁੰਨਾਂ ਦੇ ਹੱਲੇ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਦਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਰਾਜਾ ੩੭੫ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ੪੧੫ ਈ: ਤਕ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਅਜੁੱਧਿਆ ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਉਜੈਨ ਵਿਚ ਸਥਾਪਨ ਕੀਤੀ। ਜੋ ਸਮੁੰਦਰ ਗੁਪਤ ਦੇ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਕੁਮਾਰ ਗੁਪਤ ਅਤੇ ਸਕੰਧ ਗੁਪਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਜੈਨ ਦੇ ਮੱਲੀ ਭੀ ਗੁਪਤਾ ਬੰਸ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਗਏ। ਕਨੌਜ ਵਿਚ ਮੌਖਰੀ ਬੰਸ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਤਰ ਵਲੋਂ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਦੀਆਂ ਬੱਦੂ ਤੇ ਜ਼ਾਲਿਮ ਕੌਮਾਂ ਆਉਣ ਲਗੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਹੁੰਨ' ਕੌਮ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਬਲ ਅਤੇ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਰਸਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ 'ਵਲਭੀ ਪੁਰ' ਵਿਚ ਆਈ। ਅਤੇ ਓਥੋਂ ਦੇ ਸੋਲੰਕੀ ਰਾਜੇ 'ਪੁਸ਼ਪਾਦਿਤ' ਨੂੰ ਜੋ 'ਗੁਪਤਾ' ਰਾਜ਼ ਦਾ ਸਾਮੰਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਿ ਰਾਜਾ ਸੀ, ਸਮੇਤ ਉਸ ਦੀ ਬੰਸ ਦੇ, ਤਬਾਹ ਕਰ ਕੇ ਗੁਜਰਾਤ ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ (ਉਜੈਨ) ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਮੱਲ ਬੈਠੀ। ਜਿਸ ਤੋਂ 'ਕੁਮਾਰ ਗੁਪਤ' ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ੪੫੫ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਹਰਾਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਤੋਰਮਾਨ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਛਡ ਦਿਤਾ। ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਓਟ ਲਈ। ਪਰ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸਿਆਲ ਕੋਟ, ਨੂੰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ, ਸਿਆਲ ਕੋਟ, ਸਾਂਗਲਾ ਆਦਿ ਦੇਸਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਮਿਹਰ-ਗੁਲ ੪੭੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸੈਨਾ ਲੈ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ। ਤਾਂ ਥਾਨੇਸਰ ਦੇ ਮਾਲਵਗਣਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਸਕੰਧ ਗੁਪਤ ਨੇ ਖਹਰੂੜਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰਾਂ ਹਰਾਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਆਲ ਕੋਟ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਿਆ। ੫੦੦ ਈ: ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਤੋਰ ਮਾਨ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਮਿਹਰ ਗੁਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਹੁੰਨਾਂ ਨੇ ਫੇਰ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ' ਤੇ ਜਬਰਦਸਤ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਕਤਲ ਤੇ ਲੁੱਟ ਮਚਾਉਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਹਿਠਾੜ ਦੇ ਸ਼ਹਰ-ਹਠੂਰ ਅਜਨੇਰ ਅਤੇ ਵਿਰਾਟ ਨਗਰ ਆਦਿ (ਤਿਹਾੜੇ) ਦੇ ਨਗਰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਕੇ ੫੦੯ ਈ: ਤਕ ਤਿਹਾੜਾ ਅਤੇ ਸੂਸ਼ਕ, ਦੋਹਾਂ ਪ੍ਰਗਣਿਆਂ ਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਕੁਮਾਰ ਗੁਪਤ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨਰਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਪਤ ਨੇ ਥਾਨੇਸਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਮਿਹਰ ਗੁਲ ਸਿਆਲ ਕੋਟ ਜਾ ਕੇ ੫੧੦-੧੨ ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁਝ ਜਟ ਜਾਤੀਆਂ (ਮਾਨ, ਭੁਲਰ, ਹੇਹਰ, ਅਤੇ ਥਿੰਧ ਆਦਿ) ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬਸ ਗਈਆਂ, ਜੋ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਰਾਜਿਆਂ (ਸ਼ੱਕ ਬੰਸੀਆਂ) ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਸਨ। ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੋਤਮੀ ਪੁਤ੍ਰ 'ਸਾਤਬਾਹਨ' ਤੋਂ ਹਾਰ ਖਾਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਆ ਬਸੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੁਰਜ ਮਾਨਸ਼ਾਹ, ਬੜੀ ਮਾਨਸਾਹ, ਅਤੇ ਮੌੜ ਆਦਿ ਪਿੰਡ ਮਾਨਾਂ ਦੇ, ਭੁੱਲਰ, ਹੇੜੀ, ਮਾੜੀ, ਅਤੇ ਬੁਗਰਾ ਆਦਿ ਭੁੱਲਰਾਂ ਤੇ ਕੋੜਿਆਂ ਦੇ ਲੰਮਾ ਤੇ ਜਟਪੁਰਾ ਤੇ ਭਰੋਵਾਲ (ਜ਼ਿ: ਲੁਦਿਹਾਣਾ) ਅਤੇ ਅਤਲਾ (ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ) ਇਹ ਪਿੰਡ ਤਤਲਿਆਂ ਤੇ ਅਤਲਿਆਂ ਦੇ ਅਤੇ ਹੇਹਰ ਆਦਿ ਹੇਹਰਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸਨ। ਝਬਦੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਏਸ ਦੇਸ ਤੇ ਚਊਧਰ ਹੋ ਗਈ, ਜੋ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤਕ ਸੀ।

ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਦਸ ਦੇਣਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸਮੇਂ (੫ ਵੀਂ ਸਦੀ) ਜੇਹੂੰਸੇਹੂੰ ਦਰਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਹੂੰਨਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਲ ਧਾਉਣੀ ਕੀਤੀ। ਓਸੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਜੱਟ ਜਾਤੀ ਦੀ ਅਤਲਾ, ਤਤਲਾ, ਆਸਤ੍ਰ ਅਤੇ ਹੂੰਨਾਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਖਾ ਨੇ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਯੂਨਾਨ, ਯਕੋਸਲੇਵੀਆ, ਬਲਗਾਰੀਆ, ਸਰਵੀਆ, ਆਸਤ੍ਰੀਆ, ਹੂੰਗਰੀ, ਹਾਲੈਂਡ, ਬਲਜੀਅਮ ਡਨਮਾਰਕ ਇਟਲੀ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀ ਰੂਸ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਕੇ ਓਥੇ ੩੦੦ ਬਰਸ ਤਕ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਜਮਾਇਆ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਬਰਥੱਲ ਮਚਾ ਦਿਤੀ। ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਵਿਚ ਭੀ ਬਹੁਤੀ ਵਸੋਂ ਆਸਤ੍ਰ ਜੱਟਾਂ ਦੀ ਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਓਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸਾਖਾ ਨੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਵਿਚ ਦੀ ਓਥੇ ਅਪਣੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਵਸਾਈਆਂ ਸਨ ਜੋ ਜਾਵਾ, ਸੁਮਾਟ੍ਰਾ, ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ, ਬਾਲੀਦੀਪ ਅਤੇ ਚੰਪਾ ਆਦਿ ਟਾਪੂ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। (ਦੇਖੋ-ਯੂਰਪ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ)

ਸਾਲਿਬਾਹਨ ਬੰਸ

ਪੰਜਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਰਾਜੇ 'ਗਜਰਾਜ' (ਯਾਦਵ) ਨੇ 'ਗ਼ਜ਼ਨੀ' ਬੰਨ੍ਹੀ। ਛੇਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ 'ਹੂੰਨ' ਰਾਜ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਖੁਰਾਸਾਨੀਆਂ ਨੇ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਉਪਰ ਹੱਲੇ ਕਰਨੇ ਅਰੰਭ ਦਿਤੇ ਤਾਂ 'ਗਜ' ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ *ਸਾਲਿਬਾਹਨ ਨੇ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਅਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਅਤੇ ਜਾਤਿ ਸਣੇ †ਸਿਆਲ ਕੋਟ ਨੂੰ ਆ ਮੱਲਿਆ। ਮਿਹਰ ਗੁਲ ਦੀ ਜਾਤਿ (ਹੂੰਨ) ਸਾਂਗਲੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕੇ ਬਸਣ ਲਗੀ। ਇਹ ਘਟਣਾ ੫੨੦ ਈ: ਦੀ ਹੈ। ਸਾਲਿਬਾਹਨ ਦੇ ੧੬ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਡੇ ਰਿਸਾਲੂ ਨੇ ਭਾਦਸੋਂ (ਨਾਭਾ ਰਾਜ ਵਿਚ) ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਅਤੇ ਹੋਡਲੇ (ਸੁਨਾਮ ਕੋਲ) ਦੇ ਰਾਜੇ ਹੋਡੀ (ਸ਼ਕ ਬੰਸੀ) ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਉਸਦੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਕੋਕਲਾਂ ਨੂੰ ਵਿਆਹਿਆ। ਦੂਜੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸਾਇਰ ਰਾਓ

---

*ਸਾਲਿਬਾਹਨ ੩ ਹੋਏ ਹਨ—(੧) ਸ਼ਿਵ ਪੁਰ (ਗੁਜਰਾਤ) ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਰਾਜਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਬਿਕ੍ਰਮ ਬੰਸ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ੭੮ ਈ: ਵਿਚ ਸ਼ਾਕਾ ਸੰਬੰਤ ਚਲਾਇਆ। (੨) ਆਂਧਰ ਬੰਸੀ ਸਾਤਬਾਹਨ ਜਾਂ ਸਾਲਿਬਾਹਨ, ਜੋ ਜਨਮ ਦਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਤੇ ਘਮਾਰ ਦੇ ਘਰ ਪਲਿਆ ਸੀ। (੩) ਇਹ ਸਾਲਿਬਾਹਨ ਯਦੂ ਬੰਸੀ ਸੀ।

†ਦੁਆਪਰ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਬਿਕ੍ਰਮਾਦਿੱਤ ਤੋਂ ੩੧੧੨ ਬਰਸ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਲਯ ਰਾਜੇ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸਿਆਲਕੋਟ ਬਸਾਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਮਹਾ ਭਾਰਤ ਜੁਧ ਵਿਚ ਜੂਝਿਆ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਬਸਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਈ। 'ਸਰਾਉ' ਗੋਤ ਦੇ ਜੱਟ ਏਸੇ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹਨ, ਜੋ 'ਨਾਲੀ' ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਤੀਜੇ ਪੁਤ੍ਰ 'ਜਗ ਸਵਾਈ' ਨੇ ਭਟਨੇਰ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਮਾਰਵਾੜ ਵਿਚ 'ਗੜ ਗਜ਼ਨੀ' ਬਸਾਈ। ਚੌਥਾ ਪੁਤ੍ਰ 'ਮੂਲ ਰਾਜ' ਮਥਰਾ ਵਿਚ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲਗਾ। ਪੰਜਵੇਂ 'ਹੰਸ ਰਾਓ' ਨੇ ਹੰਸਾਰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈ (ਛੇਵੇਂ) ਝੰਡੂ ਰਾਇ ਨੂੰ ਦਿਤਾ। ਆਪ 'ਹਾਂਸੀ' ਬਸਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ। ਝਨੇਰ (ਝਾਂਡੇ ਨਗਰ) ਭੀ ਏਸੇ ਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਹੈ। ਸਤਵਾਂ 'ਵਿਸ੍ਰ ਰਾਓ' ਜਲੰਧਰ ਤੇ ਤਿਹਾੜੇ ਵਿਚ ਅਠਵਾਂ ਸ਼ਿਵਰਾਓ ਸ਼ੂਸ਼ਕ ਦੇ ਪਰਗਣੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਿਆ। ਨੌਵੇਂ ਪੁਤ੍ਰ 'ਤ੍ਰੋਹਣ' ਲਈ ਸਾਲਿਬਾਹਨ ਪੁਰਾ (ਮੁਕਤਸਰ ਕੋਲ) ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਅਪਣੀ ਉਪਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਈ। ਇਹ ੫੩੦ ਈ: ਦੀ ਗਲ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸਰਾਓ, ਹੰਸਰਾਇ, ਸਿਵਰਾਊਂ, ਵਿਸਰਾਮ ਆਦਿ ਜੱਟਾਂ ਦੇ ਗੋਤ ਹਨ। ਦਸਵੇਂ ਪੁਤ੍ਰ '‡ਛੀਨਾ ਰਾਓ' ਨੇ ਬਿਆਸ ਤੇ ਰਾਵੀ ਦਾ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਦੁਆਬਾ ਮੱਲਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਬਲੰਦ ਨੇ ਜਦ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸ਼ੱਕਾਂ ਦੀ ਹੋੜ੍ਹ ਨੂੰ ਤਾਂ ਯਸ਼ੋਧਰਮਨ ਨੇ ਖਹਰੂੜ ਕੋਲ ਮੁਕਾ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਖੁਰਾਸਾਨੀ ਭੀ ਅਜ ਕਲ ਸੱਤਾ ਹੀਣ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਮੱਦ੍ਰ-ਮਾਲਵਾ ਭੀ ਅਸਾਡੇ ਅਧੀਨ ਹੈ, ਝੱਟ 'ਗਜ਼ਨੀ' ਤੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਗਲ ੬੧੦ ਈ: ਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਬਗਦਾਦ ਦੇ ਖਲੀਫੇ ਨੇ ੬੫੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਮੁਸਲੱਕੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਅਣਗਿਣਤ ਸੇਨਾ ਨਾਲ ਕੰਧਾਰ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਤਾਂ ਬਲੰਦ ਨੇ ਬ੍ਰਿਧ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਬੜੇ ਪੁਤਰ ਭੱਟੀਰਾਓ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਰਾਹ ਮਾਰਵਾੜ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਵਡਕੇ ਦੇ ਨਾਓਂ ਤੇ ੬੫੫ ਈ: ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਬਾਰ 'ਜੈਸੁਲਮੇਰ' ਆ ਬਸਾਇਆ। ਸਲਿਬਾਹਨ ੫੫੦ ਈ: ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਮਰਿਆ। ਉਸ ਦੇ ੧੧ ਵੇਂ ਪੁਤ੍ਰ ਪੂਰਬੀ ਰਾਓ ਬਗਦਾਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਕੰਧਾਰ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ 'ਮੁਹਲਬ' ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਿਆਲ ਕੋਟ ਅਤੇ ਸਾਂਗਲੇ ਦੀ ਬਾਰ ਭੀ ਖੋਹ ਲਈ। ਤਾਂ ਉਹ ਪਰਵਾਰ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਕੇ ਨਵੇਂ ਮੁਸੱਲੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਚਠਿਆਂ ਤੇ ਚੀਮਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਭਿੜਦਾ ਰਾਵੀ ਤੋਂ ਉਰਾਰ ਆ ਕੇ 'ਬੇਈਂ ਪੋਈਂ' (ਬੇਣੀ ਪੂਰਨੀ) ਗ੍ਰਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਬੈਠਾ। ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਸਾਹਸੀਰਾਇ ਬੜਾ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਅਤੇ ਓਸ ਪਰਗਣੇ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਬਣਿਆ। ਉਸ ਨੇ ੮ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਸਾਹਿੰਸਰਾ (ਜ਼ਿ: ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ) ਨਾਮ ਦਾ ਖੇੜਾ ਬਸਾਇਆ। ਏਸ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ 'ਸ਼ੇਰ ਪੰਜਾਬ'—ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਏ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਾਝੇ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਸਿਧੂਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਲਬਾਹਨ ਬੰਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਜੱਟ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਰਾਜ ਤੇਜ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਗਿਆਰਵੇਂ ਪੁਤ੍ਰ ਪੁੰਨੀ ਰਾਇ ਸਿਆਲ ਕੋਟ ਵਿਚ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਲ ਨਾਓਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਸੀ, ਪਰ ਅਪਣੇ ਭਾਈ ਪੂਰਨ ਭਗਤ (ਜੋ ਨਾਥਾਂ ਦਾ ਚੇਲਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਬੇਉਲਾਦਾ ਸੀ) ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਪੂਰਣੀਰਾਉ (ਪੂਰਣਿਰਾਵ) ਨਾਊਂ ਰਖ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਓਸਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਿ ਮੰਨਦਾ ਸੀ। ਏਸ

---

‡ਛੀਨੇ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਕੁਝ ਤਾਂ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਮਾਲਵੇ (ਜੰਡੀ ਤੇ ਰਸੂਲਪੁਰ ਜ਼ਿ: ਲੁਧਿਹਾਣਾ) ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਵਸੋਂ ਥੋੜੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇ ਅਧੀਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਂਗਲਾ ਪੰਚ ਨਦ ਸਿਆਲਾਂ ਤੇ ਖਰਲਾਂ ਤੇ ਚੀਮਿਆਂ ਚੱਠਿਆਂ ਦੇ ਪਾਟ ਅਤੇ ਝਨਾਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਹਸੀ ਅਤੇ ਪੂਨੀਆ ਗੋਤ ਦੇ ਜੱਟ ਏਸ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਹਨ।

ਬਾਰਹਵਾਂ ਪੁਤ੍ਰ ਪੂਰਨ ਚੰਦ੍ਰ ਨਾਥ ਬਣਿ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਜੋ ਜੋਗਾਭਿਆਸ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ੧੩ ਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਤਕ ਜੀਉਂਦਾ ਰਿਹਾ।

ਸਿਰਨਾਮ ਰਾਏ ਨੇ ਜੰਮੂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਮਲਿਆ, ਫੇਰ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਬਾਢ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਚੂੜਕਾਣੇ ਤੇਕੁਝਰਾਂਵਾਲੇ ਦੀ ਬਾਰ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹਿਣ ਲਈ ਬੇਵੱਸ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਬ੍ਰਿਕਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰ ਨ ਲਗਣ ਦਿਤੇ। ਤਾਂ ਉਹ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਸਮਰਾਉ ਗੋਤ ਦੇ ਜੱਟ ਉਹਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹਨ।

ਚੌਧਵਾਂ ਵੜਾਇਚ ਸਿਆਲਕੋਟ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਜਗਸਵਾਈ ਕੋਲ ਜਾਣ ਲਈ ਸਿੱਧਾ ਗੜ੍ਹ ਗਜ਼ਨੀ ਦੀ ਸੇਧ ਰਖ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਮੁਰੀਦਕੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ੩ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਨੂੰ, 'ਆਧੀਆਂ' ਗ੍ਰਾਮ ਬਸਾਉਂਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਪਰਲੋਕ ਸੁਧਾਰ ਗਿਆ। ਇਹ ਨਾਉਂ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਲਈ ਰਖਿਆ ਉਸ ਦੇ ਜਾਣੇ ਇਹ ਥਾਉਂ ਮਾਰਵਾੜ ਦੀ 'ਗੜ੍ਹਗਜਨੀ' ਅਤੇ ਪਿਛੋਕੇ ਦੀ ਗ਼ਜਨੀ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਅੱਧ ਵਿਚ ਸੀ। ਏਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਖੇੜੇ ਕਾਲਾ ਖਤਾਈ ਅਤੇ ਵੜਾਇਚਾਂ ਦੀ ਡਿਉਢੀ ਆਦਿ ਹੋਏ।

ਪੰਦਰਵਾਂ ਪੁਤ੍ਰ ਮਾਂਗਟ ਭੀ ਪੂਰਨ ਭਗਤ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ, ਨਾਥਾਂ ਦਾ ਚੇਲਾ ਅਤੇ ਸਿੱਧ-ਪੁਰਸ਼ ਸੀ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਗੜ੍ਹ ਗਜ਼ਨੀ ਅਤੇ ਥਾਨੇਸਰ (स्थानेश्वर) ਆਦਿ ਸਿੱਧਾਂ ਦੇ ਟੋਲਿਆਂ ਤੇ ਮਠਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਬਗਦਾਦੀ ਅਜਗਰਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਵਰਤਮਾਨ ਦੋਰਾਹੇ ਕੋਲ ਆਕੇ 'ਛੰਦੜਾਂ' ਨਾਮੇ ਗ੍ਰਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ। ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਜਾਂ ਪੁਤ੍ਰ 'ਕਾਲਾ'† ਮਾਂਗਟਾਂ ਦਾ ਮੁਖੀਆ ਸੀ। ਅਜ ਕਲ ਏਸ ਥਾਂ ਕੋਲ ਮਾਂਗਟਾਂ ਦੇ ੧੦–੧੨ ਪਿੰਡ ਹਨ।

ਸੋਲ੍ਹਵਾਂ ਝਾਂਡੇ ਰਾਇ ਨੇ ਵਰਤਮਾਨ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਤੋਂ ੪ ਮੀਲ ਉਤਰ ਨੂੰ ਭੱਡਲੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਝਾਂਡੇ ਨਗਰ ਅਥਵਾ 'ਝਨੇਰ' ਨਗਰ ਬਸਾਇਆ ਜੋ ੩ ਮੀਲ ਲੰਬਾ (ਠੁਲੀ ਵਾਲ ਤਕਾ) ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਲੁਟੇਰੇ ਮਹਮੂਦ ਨੇ ੧੦੧੦ ਈ: ਵਿਚ ਗਜਨੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਜਾੜ ਦਿਤਾ। ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਥਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਏ ੨ ਮਲਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ 'ਮਲਕਵਾਲ' ਨਾਮ ਦਾ ਨਗਰ ਬਸਾਇਆ। ਝਾਂਡੇ ਲੋਕ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਜੜ ਕੇ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਕੋਲ ਜਾ ਬਸੇ ਸੀ। ਪਰ ਮਲਕ ਵਾਲ ਨੂੰ ਭੀ ਸਤੁਲੁਜ ਨੇ ਢਾ ਦਿਤਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਹਿਲਾ ਵਹਿਣ ਛਡ ਕੇ ਪੱਛੋਂ ਵਲ ਦਾ ਰਾਹ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਕਬਰ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਓਸੇ ਥੇਹ ਤੇ 'ਝਨੇਰ' ਨਾਮ ਦਾ ਪਿੰਡ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਬਸਾਇਆ।

---

†ਓਸੇ ਸਮੇਂ ਸਾਲਬਾਹਨ ਬੰਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਤਿਹਾੜੇ ਵਲੋਂ ਕਾਲਾ ਮਹਰ (ਸੰਧੂਆਂ ਦਾ ਮੁਖੀਆ) ਭੀ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਮੰਢੋਹੇ ਅਤੇ ਸੰਨੇਰ (ਚੂਸ਼ਕ) ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਸਿਹਾਲੀ ਨਗਰ ਬਸਾਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ। ਸੰਧੂਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਪਿੰਡ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਵਿਚ ਹਨ। ਛੰਦੜਾਂ ਕੋਲ ਸਾਨ੍ਹੇਵਾਲ (ਸਾਂਪੇਵਾਲਾ) ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੁਣ ਝਾਂਡੇ ਰਾਇ ਦੀ ਸੰਤਾਨ 'ਝਾਂਡੇ' (ਜ਼ਿ: ਲੁਦਿਹਾਣਾ) ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਅਜੇ 'ਝਾਂਡੇ ਪੱਤੀ' ਨਾਉਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਗਰੇਵਾਲਾਂ ਦਾ ਹੈ।

ਸਾਲਬਾਹਨ ਬੰਸ ਨੇ ਹੋਰ ਬੰਸੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸਾਂਝਾ ਲੋਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੀ ਚਉਧਰ ਰੱਖੀ, ਇਸੇ ਲਈ ਪੰਜਾਬ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਾਲਵਾ ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦਾ ਉਰਲਾ (ਉਤਰੀ ਤੇ ਪੂਰਬੀ) ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਉਧਰ ਰਹੀ। ਜੋ ਬਹੁਤ ਸੁਖ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ੭੦ ਸਾਲ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਅਰਥਾਤ ਥਾਨੇਸਰ ਉਪਰ ਵਰਧਨ ਬੰਸ ਦੇ ਰਾਜ ਅਸਥਾਪਨ ਹੋਣ ਤਕ ਨਿਭੀ। ਫੇਰ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਉਧਰ ਕਈ ਥਾਈਂ ਰਹੀ।

ਵਰਧਨ ਬੰਸ

ਬਾਹਰਲੇ ਗੁਰਜਰ (ਗੁੱਜਰ) ਦੇਸ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਏ ਗੁੱਜਰਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਗਰ ਕੋਟ (ਕਾਂਗੜਾ) ਤੇ ਜਾਲੰਧਰ (ਗੁਜਰਾਂ ਦੀ ਬਸਤੀ) ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਬਸਾ ਕੇ, ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ, ਲੁਦਿਹਾਣਾ ਆਦਿ ਦੇ ਰਸਤੇ ਕੈਥਲ, ਕਰਨਾਲ, ਰੁਹਤਕ ਆਦਿ ਨੂੰ ਲੰਘ ਕੇ ਜਮਨਾ ਦੇ ਪਾਰ ਦਾ ਕੁਝ ਇਲਾਕਾ-ਅਹੀਰਾਯਨਾ-ਹਰਿਆਣੇ ਵਿਚ ਰਲ ਕੇ ਬੜੇ ਦੂਰ ਤਕ ਅਪਣੀ ਚਉਧਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਖੇੜੇ ਅਤੇ ਨਗਰ ਬਸਾਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੱਛਮੀ ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਮੁਖ ਨਗਰ, ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਬਸਤੀਂ-ਗੁੱਜਾਂ ਅਤੇ ਨਗਰ ਕੋਟ (ਕਾਂਗੜਾ) ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ (ਜ਼ਿ: ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ) ਸੀ। ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਹਰਿਆਣੇ ਦੀ ਮੁਖ ਰਾਜਧਾਨੀ ਥਾਨੇਸਰ ਅਤੇ ਉਪਰਾਜਧਾਨੀਆਂ ਕਿਲਾ ਪਰੀਖਤ ਗੜ੍ਹ (ਜ਼ਿ: ਮੇਰਠ) ਨਨੌਤਾ ਤੇ ਲੰਢੌਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਸਹਾਰਨਪੁਰ, ਅਤੇ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋਕੀ (ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ) ਪ੍ਰਸਿਧ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸਾਖਾ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤੋਂ ਗੁਜਰਾਤ ਕਾਠੀਆਵਾੜ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਵਸ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਜਰਾਤੀ ਗੁੱਜਰਾਂ ਦੀ 'ਓਲਿਕਰ' ਸ਼ਾਖਾ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਰਾਜਾ ਦੁਰਲੱਭ ਵਰਧਨ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਯਸ਼ੋਧਰਮਨ ਮਹਾਂ ਜੋਧਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਜਰਾਤ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਉਜੈਨ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤਕ ਦਾ ਦੇਸ ਸ਼ਕਾਂ ਤੋਂ ਖੋਹ ਲਿਆ ਅਤੇ ਹੂੰਨਾਂ ਦੇ ਤੀਜੇ ਹੱਲੇ ਤੋਂ ਅਗੋਂ ੨ ਓਸ ਨੇ ਗੁਜਰਾਤ, ਮਾਲਵਾ, ਰਾਜਸਥਾਨ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤਕ ਆਪਣਾ ਪੱਕਾ ਰਾਜ ਅਸਥਾਪਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ੫੨੯ ਵਿਚ ਹੂੰਨ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਭਾਰਤ ਤੇ ਆ ਚੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਏਸ ਨੇ ਖਰੂਰ (ਮੁਲਤਾਨ ਕੋਲ) ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਪਰ ਸ਼ੱਕਾਂ, ਹੂੰਨਾਂ ਅਤੇ ਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ 'ਸ਼ੱਕਾਰੀ' ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ੫੩੨ ਈ: ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੇ ਕਨੌਜ ਦਾ ਰਾਜ ਜਾ ਮੱਲਿਆ। ਅਤੇ ਏਥੋਂ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਸਾਮੰਤ ਰਾਜਾ 'ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਵਰਧਨ' ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਥਾਪ ਕੇ ਸੌਂਪ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਦੁਰਲੱਭ ਵਰਧਨ ਦੇ ਮਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਮਾਲਵਾ ਪ੍ਰਾਂਤ 'ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਵਰਧਨ' ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਮਾਰ ਰਾਜਾ ਨੇ ਖੋਹ ਲਿਆ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਵਰਧਨ ਹੂੰਨਾਂ ਦਾ ਪਿਛਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਮੁਖ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ ਥਾਨੇਸਰ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਤਾਂ ਇਹ ਘਟਨਾ ੫੬੦ ਈ: ਦੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਓਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਪੁਤ੍ਰ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਵਰਧਨ ਨੇ ਸ਼ੱਕ, ਹੂੰਨਾਂ ਤੇ ਮਾਨ ਆਦਿ ਜ਼ਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਖਪਾ ਕੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਸਾਂਤੀ ਨਾਲ ਬਸਣ ਲਈ ਬੇ ਬਸ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰ ਕੇ ਹੂੰਨਾਂ ਤੇ ਮਾਨਾਂ ਨੂੰ *ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਵਰਧਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੁਖ ਪਾਉਣਾ ਤੇ ਜਿਰ ਹੋਣਾ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਫੇਰ ਏਸ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਪਰਜਾ ਨੇ ਭੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਚਾਉ ਲਈ ਆਪਣਾ 'ਰਾਜਾਧਿਰਾਜ' ਸ੍ਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਵਾਣ ਭੱਟ ਨੇ 'ਹਰਸ਼ ਚਰਿਤ੍ਰ' ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ †ਕੰਠ ਦੇਸ (ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਨਾਉਂ) ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਸਥਾਣੂ ਈਸ਼੍ਵਰ (ਥਾਨੇਸਰ) ਨਾਉਂ ਦਾ ਉਪ-ਦੇਸ (ਪਾਟ) ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਰਾਜਾ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਵਰਧਨ ਹੋਇਆ ਪਰਾਚੀਨ ਰਾਜਾ ਭਰਤ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਸੂਰਜ ਬੰਸੀ' ਕਹਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਪੂਜਦਾ ਸੀ । ਇਹਦਾ ਵਡਕਾ ਰਾਜਾ 'ਪੁਸ਼ਭੂਤੀ' ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਭੈਰਵਾਚਾਰਯ (ਮਹਾ ਸੈਵੀ) ਤੋਂ ਦੀਖ੍ਯਾ ਲੈਕੇ ਕ੍ਰਿਪਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ । ਭੈਰਵ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ਬੇਤਾਲ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਲੱਛਮੀ ਦੇ ਭੀ ਸਾਖਿਆਤ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਲੱਛਮੀ ਨੇ ਵਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਤੇਰੀ ਕੁਲ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਬੜਾ ਰਾਜ ਬੰਸ (ਵਰਧਨ) ਚੱਲੂਗਾ । ਅਤੇ ਇਕ ਹਰਿਚੰਦ ਵਰਗਾ ਮਹਾਨ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ ਰਾਜਾ 'ਹਰਸ਼ ਵਰਧਨ' ਹੋਊਗਾ। ਉਕਤ ਰਾਜਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਤੋਂ ਸਿਵਾਇ ਉਜੈਨ, ਲਾਟ, ਗੁਜਰਾਤ, ਰਾਜਸਥਾਨ ਉਤੇ ਭੀ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾਇਆ । ਏਸ ਬੰਸ ਦੇ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਰਾਜ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਉਕਤ ਰਾਜ ਬੰਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹੀ ਗੁਰਜਰ ਬੰਸ ਪੈ ਗਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭੀ ਇਹ ਜੱਟ, ਸ਼ੱਕ ਅਤੇ ਕਾਠੀ ਆਦਿਕ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰਜੁਰ ਦੇਸ ਤੋਂ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਟ ਨੂੰ ਗੁਜਰਾਤ (ਗੁਰਜਰ+ਆਇਤ) ਕਰਕੇ ਹੀ ਬੋਲਦੇ ਸੀ । ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਅਰ੍ਹਿਆਣਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਵਸਣ ਤੋਂ ਭੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਘਰਾਣਾ ਗੁੱਜਰ ਬੰਸੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਦੀਰਘ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਗੁੱਜਰ ਦੇਸ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਦੇਸ ਕ੍ਰਿਤ ਬਣੀ ਸੰਗਿਆ ਦੇ ਕਾਰਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਸਲ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਨਹੀਂ ਕਲਪਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਜੱਟ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਭੀ ਬੰਸ ਭੇਦ ਦੇ ਕਾਰਣ ਬੇ ਜੱਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਅਤੇ ਕੋਈ ਬੰਗਾਲੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਬੰਸ ਭੇਦ ਤੇ ਜੱਟ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਤਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਉਕਤ ਬੰਸ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨਿਰੇ 'ਗੁਰਜਰ' ਦੇਸ ਤੋਂ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਅਥਵਾ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਚ ਚਿਰ ਕਾਲ ਤਕ ਰਹਿਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਕੋਈ ਵਖਰੀ ਬੰਸ ਦੇ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦੇ। ਕਿੰਤੂ ਉਕਤ ਦੇਸ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਦੇਸ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ–ਬੰਸ ਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਏਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਗੁ:+ਜਰ=ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਜਾਂ ਗਊ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਸਿੰਗਾਰਨ ਵਾਲੀ ਅਰਥਾਤ ਪਾਲਨ ਵਾਲੀ ਬੰਸ ਅਥਵਾ ਗਊ ਤੇ ਧਰਤੀ ਦੀ ਜਾਰ (ਪਿਆਰੀ) ਕੌਮ ਕਿੱਤੇ ਤੋਂ ਭੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਇਹ ਨਾਉਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਹਾਂ–ਇਕ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਵਰਧਨ ਨੂੰ 'ਵਾਣ' ਭੱਟ 'ਗੁਰਜਰ ਪ੍ਰਜਾਗਰ:' ਅਰਥਾਤ 'ਗੁੱਜਰਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਵਾਲਾ'– 'ਉਨਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ' ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਮੰਨ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਬੰਸ ਗੁੱਜਰ ਜਾਤੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਇਹ ਗਲ ਭੀ ਏਸ ਬੰਸ ਨੂੰ ਗੁੱਜਰ ਨਹੀਂ ਸਿਧ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਵੇਂ

---

*"'मानी मान सेनाखिध्रत्' ਅਰਥਾਤ ਹੰਕਾਰੀ ਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਅਤਿ ਦੁੱਖ ਦਿੱਤਾ।

† ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਦੇਸ (ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਾਲਵਾ) ਹੀ ਰਾਜ ਕਾਰਨ ਧਨ ਧਾਨ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਅਤਿ ਸੋਭਾ ਸੰਯੁਕਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਤਾਂ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸ੍ਰੀ ਕੰਠ ਭੀ ਸੀ। ਥਾਨੇਸਰ ਵਿਚ ਉਤਰ ਕਾਂਸੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ 'स्थाएवीश्वर:' ਭਾਵ 'ਸ਼ਿਵਾਂ ਦਾ ਦੇਸ' ਇਹ ਥਾਨੇਸਰ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੇਪਾਲ ਦੀ ਜਨਤਾ ਗੋਰਖਾ ਬੰਸ ਹੈ, ਰਾਜਾ 'ਸ਼ਿਸ਼ੋਦੀਆ' ਬੰਸ (ਉਦੇ ਪੁਰੀਆਂ) ਵਿਚੋਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਉੱਨਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ' ਜਾਂ 'ਜਗਾਉਣ ਵਾਲਾ' ਰਾਜਾ ਦੂਜੇ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਲਾ ਜੇ ਕੋਈ ਹਠ ਭੀ ਕਰੇ ਤਾਂ ਅਰੋੜੇ, ਜੱਟ, ਕਈ ਅਹੀਰ, ਕਈ ਬਾਜੀਗਰ ਅਤੇ ਕਈ 'ਓਡ' ਆਦਿ ਕੌਮਾਂ ਭੀ ਆਪਣੇ ਕਿੱਤਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਸੂਰਜ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਵਖਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਕਹੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ 'ਵਰਧਨ' ਬੰਸ ਦਾ ਪਿਛੋਕਾ 'ਗੱਜਰ' ਜਾਤੀ ਵਿਚੋਂ ਮੰਨ ਕੇ ਭੀ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਬੰਸ ਦੀ ਸ਼ਾਖਾ ਬਿਨਾ ਰੋਕ ਠੋਕ ਦੇ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਸੋ ਪੂਰਬੋਕਤ ਰਾਜਾ ਪੁਸ਼ਯਭੂਤੀ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚ ਬੜੇ ਬੜੇ ਰਾਜੇ ਹੋਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਥਾਨੇਸਰ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਗੁਜਰਾਤ ਤਕ ਦਾ ਦੇਸ ਮਲ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਦੁਰਲੱਭ ਵਰਧਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਵਰਧਨ ਉਜੈਨ ਦੇ ਰਾਜੇ ਹੋਏ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਵਰਧਨ ਨੇ ਥਾਨੇਸਰ ਦਾ ਰਾਜ ਅਸਥਾਪਨ ਕੀਤਾ। ਉਸਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਵਰਧਨ ਉਸ ਤੋਂ ਭੀ ਵਧ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਲੀ ਨਾਓਂ 'ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੀਲ' ਸੀ। ਅਤੇ 'ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਵਰਧਨ' ਏਸ ਬੰਸ ਦਾ ਪਦਵੀ ਕ੍ਰਿਤ (ਵਿਰਦ) ਨਾਉਂ ਸੀ। ਵਾਣ ਭੱਟ ਨੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੰਧਾਰ ਦੇ ਹਾਥੀ ਰੂਪੀ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਇਹ 'ਕੂਟਪਾਕਲ' (ਇਕ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਲਗਣ ਵਾਲਾ) ਰੋਗ ਸੀ। ਸਿੰਧ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਇਹ 'ਤਾਪ' ਸੀ। ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਲਤਾ ਲਛਮੀ ਲਈ ਕੁਹਾੜਾ ਸੀ, ਗੁੱਜਰਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਵਰਧਨ' ਦਾ ਰਾਜ ਮਾਲਵਾ, ਰਾਜਸਥਾਨ (ਸਿੰਧ ਤਕ) ਅਤੇ ਕੰਧਾਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜਮਨਾ ਤਕ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਥਾਨੇਸਰ ਅਤੇ ਪੰਚ ਨਦ ਦੇਸ ਜੈਸੇ ਜੰਗਲ, ਉਚੇ-ਨੀਵੇਂ ਅਤੇ ਕੰਡਿਆਲੇ ਦੇਸ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ, ਝਾੜੀ, ਮਲ੍ਹੇ ਪਟਾਕੇ ਅਤੇ ਟਿਬੇ–ਟੋਏ ਪੱਧਰ ਕਰਾਕੇ, ਬਣੀਆਂ ਦੇ ਥਾਂ ਧਨ ਧਾਨ ਉਪਜਾਉਣ ਵਾਲੀ–ਇਕ ਸਾਰ ਭੂਮੀ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਮੈਗਾਸਥਨੀਜ਼–(ਯੂਨਾਨੀ ਲਿਖਾਰੀ) ਨੇ ਪੰਚਨਦ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਬਾਰ, ਚੂਹੜ ਕਾਣੇ ਦੀ ਬਾਰ, ਸ਼ਰਕਪੁਰ, ਕਸੂਰ ਅਤੇ ਭਟਿੰਡੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਬੇ ਆਬਾਦ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਵਰਧਨ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉਪਜਾਊ ਬਣਾਕੇ ਬੜਾ ਜਸ ਖੱਟਿਆ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਹੱਲੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹੂਣਾਂ ਨੂੰ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਨਸ਼ਟ ਕਰਕੇ ਵਾਣ ਭੱਟ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ 'ਹੂਣ ਹਰਿਣ ਕੇਸਰੀ' (ਹੂਣ ਰੂਪ ਹਰਨਾਂ ਲਈ ਸ਼ੇਰ ਬੱਬਰ) ਅਤੇ 'ਰਾਜਾ ਧਿਰਾਜ' ਦਾ ਵਿਰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ।

੫੯੦ ਈ: ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਘਰ 'ਯਸ਼ੋਮਤੀ' ਨਾਮੇ ਪਟਰਾਣੀ ਤੋਂ ਟਿੱਕਾ ਰਾਜਵਰਧਨ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ। ੫੯੨ ਵਿਚ 'ਰਾਜ ਸ਼੍ਰੀ' ਨਾਮੇ ਕੰਨਿਆ ਹੋਈ। ਜੋ 'ਮੌਖਰੀ' ਬੰਸ ਦੇ ਰਾਜਾ 'ਗ੍ਰਹਵਰਮਾ' (ਕਨੌਜ ਦੇ ਰਾਜੇ) ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਗਈ। ੫੯੪ ਈ: ਦੂਜੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ 'ਸੀਲਾਦਿੱਤ' ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ, ਜੋ ਪਿਛੋਂ (੬੦੬ ਈ: ਵਿਚ) ਅਪਣੇ ਭਾਈ ਦੇ ਥਾਂ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠਾ। ਅਤੇ 'ਸ੍ਰੀ ਹਰਸ਼ ਵਰਧਨ' ਦਾ ਵਿਰਦ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਆਸਾਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕੰਧਾਰ ਤਕ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਭਾਰਤੀ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੋਇਆ।

੬੦੨ ਈ: ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਧਿਰਾਜ 'ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਵਰਧਨ' ੪੦ ਵਰਸ ਰਾਜ ਕਰਕੇ ਥਾਨੇਸਰ ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ। ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ-ਰਾਜਵਰਧਨ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠਿਆ। ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਆਕੀ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਰਾਜ ਵਰਧਨ ਉਸ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪ ਭੀ ੬੦੬ ਈ: ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ: ਨਾਲੇ ਉਸ ਦਾ ਭਣੋਈਆ ਕਨੋਜ ਵਾਲਾ 'ਗ੍ਰਹਵਰਮਾ' ਭੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਮਾਲਵਰਾਜ ਦਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੱਖੀ ਗੌੜ ਦੇਸ ਦਾ ਰਾਜਾ 'ਸੁਸੈਨਕ' ਜਾਂ 'ਸਸਾਂਕ' ਏਸ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਸੀ। ਅਤੇ ਗ੍ਰਹਵਰਮਾ ਦੇ ਮਾਰਨ ਵਿਚ ਉਸੇ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਸੀ। ਓਸ ਨੇ ਕਨੌਜ ਦਾ ਰਾਜ ਜਾ ਮੱਲਿਆ। ਤਾਂ ਮਃ 'ਹਰਸ਼ਵਰਧਨ' ਨੇ (੧੬ ਬਰਸ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ) ੬੧੦ ਈਃ ਵਿਚ ਥਾਨੇਸਰ ਦਾ ਰਾਜ ਸਾਂਭਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਭੈਣ 'ਰਾਜ ਸ੍ਰੀ' ਨੂੰ ਬਿੰਧਿਆ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆਂਦਾ, ਜੋ ਕਿ ਪਤੀ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਸਤੀ ਹੋਣ ਦੇ ਥਾਂ ਬੋਧ ਭਿਕਸ਼ਣੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਸ਼ ਨੇ ਗੌੜ (ਬੰਗਾਲ) ਦੇ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਕਨੌਜ ਦਾ ਰਾਜ ਉਸ ਤੋਂ ਬਹੋੜ ਲਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਸ਼ ਦੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਆਖਣ ਤੇ ਭੀ ਉਸ ਨੇ ਰਾਜ ਨਾ ਸਾਂਭਿਆ, ਅਤੇ ਸਾਧੂ ਬ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਕਨੌਜ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਸ੍ਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਸ਼ ਨੇ ੬੪੭ ਈਃ ਤਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਦੱਖਣ ਦੇ ਰਾਜਾ ਤੈਲਪ ਦੂਜੇ ਕੋਲੋਂ ਹਾਰ ਗਿਆ। ਇਹ ਬੋਧੀ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਸਾਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੂਬਾ ਪਸੌਰ ਸਮੇਤ ਗਜ਼ਨੀ ਤਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰਾ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਏਸ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸੀ।

ਏਸ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਰਾਜੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਸੁਖ ਸੰਪੱਤੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬ੍ਰਿਧੀ ਹੋਈ। ਏਸ ਨੇ ਬੁੱਧ ਮਤ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਮਤ ਭੀ ਬੜੀ ਸੁਖ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਇਸਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ 'ਵਾਣ ਭੱਟ' ਅਤੇ ਮਯੂਰ ਆਦਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਆਪ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਨਾਟਕ ਇਹ ਲਿਖੇ ਹਨ :-ਰਤਨਾਵਲੀ, ਪ੍ਰਿਯ ਦਰਸ਼ਿਕਾ, ਅਤੇ ਨਾਗਾਨੰਦ। ਬਾਣ ਭੱਟ ਨੇ 'ਕਾਦੰਬਰੀ' ਨਾਮੇ ਉਪਨਿਆਸ ਅਤੇ 'ਸ੍ਰੀ ਹਰਸ਼ ਚਰਿਤ੍ਰ' ਨਾਮੇ ਹਰਸ਼ ਵਰਧਨ ਰਾਜੇ ਦਾ ਜੀਵਨ ਚਰਿਤ੍ਰ ਲਿਖਿਆ। ਇਹ ਬੰਸ ਪਹਿਲਾਂ ਸੈਵ ਸੀ। ਫੇਰ ਸੂਰਜ ਦੀ ਉਪਾਸਕ ਰਹੇ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਸ਼ ਬੋਧੀ ਹੋਇਆ। ਅਤੇ ਹਰ ਪੰਜਵੇਂ ਬਰਸ ਕੁੰਭ ਲਾਕੇ ਵਿਦ੍ਵਾਨਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਸੁਣਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਬੋਧੀਆਂ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦਾਨ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ (ਖੰਡਾਂ) ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਭੀ ਬੋਧੀ ਸਭ੍ਯਤਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਬੋਧੀਆਂ, ਸਿੱਧਾਂ ਅਤੇ ਨਾਥਾਂ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਦਾ ਰੋਖਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਜੋ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਸਿੱਧਾਂ ਤੇ ਨਾਥਾਂ ਦੇ ਮਠਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੈਸੇ-ਗੰਗਾ, ਨਥਾਣਾ ਅਤੇ ਨਾਥਪੁਰਾ ਆਦਿ ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਆਦਿ ਦੇ, ਤਖਤੂਪੁਰੇ ਵਿਚ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਤੇ ਭਰਥਰੀ ਦੇ, ਸੇਲਬਰਾਹ ਵਿਚ ਸੇਲਬਰਾਹ ਨਾਮੇ ਸਿੱਧ ਦਾ, ਗੜ੍ਹ ਦਰੇੜੇ ਵਿਚ ਗੁੱਗੇ ਦੀ ਮਾੜ੍ਹੀ, ਅਸਟਾਂਗਕੋਟ (ਚੜਿਕ ਕੋਲ) ਦਾ ਥੇਹ ਅਤੇ ਲਛਮਣ ਸਿੰਧ ਦੀ ਮਾੜ੍ਹੀ, ਛਪਾਰ ਵਿਚ ਸਿਧ ਸੁਲੱਖਣ ਦੀ ਮਾੜ੍ਹੀ, ਰਾਣੋ ਤੇ ਸਿਹੌੜੇ ਦੇ ਸੰਨ੍ਹ ਵਿਚ, 'ਸਿੱਧ ਸਰ', ਅਤੇ 'ਹਾਂਸ ਕਲਾਂ' ਆਦਿ ਜ਼ਿ; ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸਿੱਧਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਹਨ।

ਮਝਲਾ ਸਮਾ-ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜ

(੬੫੦ ਈਃ ਤੋਂ ੧੨੫੦ ਈਃ ਤਕ)

'ਸ਼ੀਲਾਦਿੱਤ ਸ਼੍ਰੀ ਹਰਸ਼ ਵਰਧਨ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ੮ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਅਰਥਾਤ ੭੧੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ (੬੫੫ ਈਃ) ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਵਿਨੈਪਾਲ (ਵਰਯਾਹ) ਨੇ ਜੋ ਵਿਕ੍ਰਮਾਦਿਤ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਕਿਲਾ ਬਠਿੰਡਾ (ਬਿਮ ਗੜ੍ਹ) ਨੂੰ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਵਸਾਕੇ ਮਾਲਵੇ ਤੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੂਬਾ ਭਟਨੇਰ ਤਾਂ ਅਗੇ ਭੀ ਇਸ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸੀ । ਏਸ ਦੀ ਬੰਸ ਦੇ ਅਧੀਨ 'ਪਿਸ਼ੌਰ ਤਕ' ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਸੀ । ਜਿਸ ਦੀ ਮੁਖ ਰਾਜਧਾਨੀ 'ਭਟਿੰਡਾ' ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਿ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ । ੧੦੧੦ ਈਸਵੀ ਤਕ ਇਸ ਬੰਸ ਦਾ ਰਾਜ ਰਿਹਾ । ਏਸ ਦੇ ਸੂਬੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਭਟਨੇਰ, ਸਰਹਿੰਦ ਅਤੇ ਮਾਂਡਿਲਕ ਛੋਟੇ ੨ ਰਾਜੇ ਹਠੂਰ, ਲਿੱਛਾ ਬੱਦੀ, ਥਾਨੇਸਰ, ਪਾਇਲ, ਭਦੌੜ, ਡਾਂਗੋਂ, ਗੜ੍ਹਦਰੇੜਾ ਸਨ । ਏਸ ਰਾਜੇ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਹੈ ਵਿਕ੍ਰਮਾਦਿਤ ਦੀ ਛੱਬੀਹਵੀਂ ਪੀੜੀ ਵਿਚ ਵਰਯਾਹ, (ਵਰਗ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ) ਹੋਇਆ । ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਤਾਸਕਮਾਸ ਉਸ ਦਾ ਅਜੈਪਾਲ, ਉਸ ਦਾ ਅ ਭੈਪਾਲ, ਉਸ ਦਾ ਵਿਨੈਪਾਲ, ਉਸ ਦਾ ਲਖਣ ਪਾਲ, ਉਸ ਦਾ ਰਤਨ ਪਾਲ, ਉਸ ਦਾ ਨਯਪਾਲ, ਉਸ ਦਾ ਨੈਣ ਪਾਲ, ਉਸ ਦਾ ਵਿਜੈਪਾਲ, ਉਸ ਦਾ ਜਸ਼ਪਾਲ, ਉਸ ਦਾ ਸਤ ਪਾਲ, ਉਸ ਦਾ ਗਣ ਪਾਲ, ਉਸ ਦਾ ਗਿੱਲ ਪਾਲ, (੧੦) ਇਸ ਦੇ ਲਧਾਈ, ਝੱਲੀ, ਸਰਪ, ਸ਼ੇਰ ਅਤੇ ਨਾਗ ਆਦੀ ਨੌ ਪੁੱਤ੍ਰ ਹੋਏ, ਜੋ ਗਿੱਲ ਜੱਟਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਹੀਆਂ ਹਨ । ਏਸ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਪਾਇਲ (ਜੋ ਰਾਜਾ ਵਿਨੈ ਪਾਲ ਨੇ ਵਸਾਇਆ ਸੀ), ਅਮਲੋਹ, ਝਨੇਰ (ਭੱਡਲੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਪੰਜ ਗ੍ਰਾਈਆਂ ਕੋਲ) ਲਿੱਛਾਬਦੀ, ਭਦੌੜ, ਕਾਂਗੜ, ਹਠੂਰ, ਡਾਂਗੋਂ, ਗੜਦਰੇੜਾ, ਸਰਸਾ, ਹਾਂਸੀ, ਹੰਸਾਰ ਥਾਨੇਸਰ ਅਤੇ ਜੀਂਦ ਆਦਿ ਮਸ਼ਹੂਰ ਨਗਰ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਏਸ ਰਾਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਨ ।

ਏਸ ਬੰਸ ਦੇ ੯ਵੇਂ ਰਾਜੇ 'ਗਣ ਪਾਲ' ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਜੀਰ ਰਤਨ ਪਾਲ ਨੇ ੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਈਃ ਵਿਚ ਮੂਲ ਨਾਥ ਚੌਹਾਣ (ਗੜ ਬੀਠਲੀ ਵਾਲੇ) ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਕੇ ਬਗ਼ਦਾਦ ਜਾ ਕੇ ਖਲੀਫਾ ਬਗ਼ਦਾਦ ਨਾਲ ਗੰਢਤੁਪ ਕੀਤੀ । ਦੋਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਏ । ਅਤੇ ਹਾਜੀ ਬਣ ਕੇ ਰਤਨ ਪਾਲ ਦਾ ਰਤਨ ਹਾਜੀ ਅਤੇ ਮੂਲ ਨਾਥ ਤੋਂ 'ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ' ਬਣਕੇ ਜਰਨੈਲ ਰੋਸ਼ਨ ਅਲੀ ਨੂੰ ਲਿਆਕੇ ਭਟਨੇਰ, ਤੇ ਗੜ੍ਹ ਬੀਠਲੀ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਕੇ ਬਠਿੰਡੇ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪੋਲੀਆਂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ । ਅਤੇ ਆਪ ਰਤਨ ਹਾਜੀ ਫਕੀਰ ਸਿੱਧ ਬਣ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ । ਪਰ ਰੋਸ਼ਨ ਅਲੀ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰਾਜ ਤਾਂ ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ । ਪਰ ਗਣ ਪਾਲ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਪੱਕੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ । ਜੋ ੧੦੦ ਬਰਸ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਬਠਿੰਡਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਰਾਜਧਾਨੀ ਰਹੀ । ਰਤਨ ਹਾਜੀ ਕਾਲੂ ਨਾਥ-ਗੰਗਾਂ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਵਿਚ ਹਾਰ ਗਿਆ । ਪਰ ਗਿੱਲ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਉਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਨੂੰ ਉਕਸਾ ਕੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਰਾਜ ਖੁਹਾ ਦਿਤਾ । ਤਾਂ ਗਿੱਲ ਆਪਣੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਸਮੇਤ ਬਠਿੰਡਾ ਛਡ ਗਿਆ । ਏਸ ਬੰਸ ਦਾ ਆਖਰੀ ਰਾਜਾ ਜੈ ਪਾਲ ਦਾ ਪੁਤਰ ਅਨੰਦ ਪਾਲ ਸੀ । ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਹਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਨੇ ੧੦੦੮ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ।

ਭੱਟੀ-ਜੱਟ, ਸਰਾਉਂ ਅਤੇ ਬੈਰਾੜ ਜੱਟਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦਰ

੧੧ਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (੧੦੯੦ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ) ਭਟੀ ਰਾਇ (ਬਲੰਦ ਦਾ ਪੋਤਾ) ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਹੇਮ ਹੇਲ (ਭੀਮ ਮੱਲ) ਜੈਸਲਮੇਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਰਾਜਾ ਹੋਇਆ । ਉਸਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਜੂੰਧਰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ । ਉਸਦੇ ੨੧ ਪੁਤ੍ਰ ਸਨ ਜਿਥੋਂ ਏਸ ਬੰਸ ਦੀਆਂ ੨੧ ਮੂਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ । ਜੂੰਧਰ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਮੰਗਨ ਰਾਉ ੧੧੮੦ ਈਃ ਵਿਚ ਗੋਰੀ ਦੇ ਜੈਸਲਮੇਰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਪਣਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਛਡਕੇ ਮਾਲਵੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਉਸਦਾ ਭਤੀਜਾ 'ਲੱਖੀ' ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਕੇ ਕਈ ਸੌ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਚਉਧਰੈਤ ਲੈ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਨਵੇਂ ਮੁਸਲੇ ਦੇ ਨਾਲ ਏਸ ਤੋਂ ਨ ਕਟਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਉਥੋਂ ਉਠਕੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਉਹ ਬਿਕ੍ਰਮ ਬੰਸੀ ਪ੍ਰਮਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਖ 'ਸੋਢਾ' ਗਣ ਦੇ ਆਸਰੇ ਰਿਹਾ। ਫੇਰ ਜਦੋਂ ਗੌਰੀ ਭਟਨੇਰ ਨੂੰ ਲੁਟਦਾ ਹੋਇਆ ੧੧੯੧ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਤੋਂ ਹਾਰ ਖਾਕੇ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਮੰਗਲ ਰਾਉ ਨੇ ਅਪਣੇ ਹਿੰਦੂ ਭੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸੋਢਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਗੌਰੀ ਦੇ ਖ਼ੂਬ ਨੱਕ ਚਣੇ ਚਬਾਏ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ੧੧੯੩ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਆਨੰਦ ਰਾਉ ਭੀ ਗੌਰੀ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ ਹੰਸਾਰ ਕੋਲ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਖੀਵਾ ਰਾਉ ਉਸ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦਾ ਚਉਧਰੀ ਬਣਿਆ। ਜਿਸਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਿਲਾ ਸਰਸਾ ਵਿਚ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਕੋਈ ਪੁਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸਨੇ ਨਾਲੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਸਰਾਉਂ ਕੌਮ ਦੇ ਚਉਧਰੀ ਲੱਧੂ ਕੋਟੀਏ ਬਸੀੜੇ ਦੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ। ਕਾਰਮ ਇਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੋ ਏਸ ਤੋਂ ਪੁਤ੍ਰ ਹੋਵੇ ਉਹ 'ਰਾਜਪੂਤ' ਕਹਾਉਣ ਦੇ ਥਾਂ 'ਜੱਟ' ਕਹਾਉਗਾ। ਤਾਂ ਖੀਵਾ ਰਾਉ ਦੇ ਘਰ 'ਸਿਧੂ' ਰਾਇ ਨਾਮ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਹੋਇਆ। ਜੈਸਲਮੇਰੀਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ 'ਖੀਵਾ ਖੋਟ' ਕਹਿਕੇ ਅਪਣੇਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿਆਗ ਦਿਤਾ। ਤਾਂ ਖੀਵੇ ਰਾਉ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭੀ ਸਦਾ ਲਈ ਪੱਕਾ ਜੱਟ ਕਹੇ ਜਾਣ ਦਾ ਵਿਗਿਆਪਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਮੰਗਲ ਮਈ ਘਟਣਾ ੧੨੧੦ ਈਃ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਹੋਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਘਗਰ ਨਦੀ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇਸੜੀ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸਰਾਵਾਂ ਕੋਲ, ਭਟਿਆਣੇ ਦਾ ਖੀਵਾ ਰਾਇ † ਭਟੀ ਜਟ ਕੋਲ ਅਤੇ ਜੋਗਾ—ਰੱਲਾਂ ਦਾ ਪਰਗਣਾ ਚਾਹਲਾਂ ਦੀ ਚਉਧਰ ਵਿਚ ਸੀ। ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਦਸਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਬੈਰਾੜ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨੇ ੧੫੨੫ ਈਃ ਬਾਬਰ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਕੇ ਭਟਿਆਣੇ ਦੀ ਚਉਧਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਉਸਦੀ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਸੰਘਰ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਓਸ ਸਮੇਂ ਬੈਰਾੜਾਂ ਦੀ ਚਉਧਰ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਵਸੋਂ ਭੀ ਸਾਬੋਕੇ ਅਤੇ ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਕੁਛ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿਸੇ ਤੇ ਬਹੁਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਬੋ ਕੇ ਗੁਜਰਾਂ ਦੀ ਚਉਧਰ ਭੀ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਂਭ ਲਈ ਤਾਂ ਬੈਰਾੜ ਉਸ ਦੇਸ ਦੇ ਵਡੇ ਚਉਧਰੀ ਬਣ ਗਏ। ਇਹ ਗਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭੱਟੀਆਂ ਨੂੰ ਰੜਕਣ ਲਗੀ। ਤਾਂ ਮਨਸੂਰ ਖਾਂ ਭੱਟੀ ਨੇ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਭੈਣ ਵਿਆਹ ਕੇ ਸੰਘਰ ਦੇ ਪੋਤੇ 'ਭੱਲਣ' ਤੋਂ ਅਪਣੀ ਚੌਧਰ ਖੋਹ ਲਈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਚੌਧਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੇਵਲ ਬੈਰਾੜਕੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਈ। ਭੱਲਣ ਨੇ ਅਕਬਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮਨਸੂਰ ਖਾਂ ਪਰ ਚੌਧਰ ਦਾ ਦਾਵਾ ਕੀਤਾ। ਤਾਂ ਅਕਬਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਲੇ ਮਨਸੂਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਚਉਧਰ ਦਾ ਚੀਰਾ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਤਾਂ ਭੱਲਣ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਢਾਹ ਕੇ ਉਸਦੇ ਸਿਰੋਂ ਚੀਰਾ ਲਾਹ ਲਿਆ। ਤੇ ਅੱਧਾ ਪਾੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ। ਓਥੋਂ ਇਹ ਕਹਾਉਤ ਬਣ ਗਈ—

"ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਮੀਰ ਸਭ ਰਹੇ ਹੈਰਾਨ ਨਿਹਾਰ। ਭੱਲਣ ਚੀਰਾ ਪਾੜਿਆ ਅਕਬਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ"

ਤੰਵਾਰ ਖ਼ਾਨਦਾਨ

ਬਿਕ੍ਰਮਾਦਿਤ ਦੇ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਤੰਵਾਰ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਨੇ ੭ਵੀਂ ਸਦੀ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਕਨੌਜ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾਇਆ ਤਾਂ ਓਸ ਬੰਸ ਦੇ ਰਾਜਾ ਅਨੰਗਪਾਲ ਨੇ ੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਨੌਵੀਂ ਵਾਰ

†'ਖੀਵਾ ਰਾਉ' ਦੀ ਹੋਰ ਸੰਤਾਨ ਭੀ ਹੋਈ ਜੋ ਆਪ ਨੂੰ ਭੱਟੀ ਜਟ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਦਾਖੇ ਕੋਲ ਭੱਟੀਆਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪ ਨੂੰ ਓਸੇ ਸਾਖ ਦੇ ਜੱਟ ਦਸਦੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਬਾਦ ਕਰਕੇ 'ਲਾਲ ਕੋਟ' ਨਾਮੇ ਕਿਲਾ ਬਣਾਇਆ। ਏਸ ਬੰਸ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਭਠਿੰਡਾ ਰਾਜ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਲਾਹੌਰ ਚਲੀ ਜਾਣ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਤਕ ਮਾਲਵਾ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਏਸ ਬੰਸ ਵਿਚ ੨੦ ਰਾਜੇ ਹੋਏ। ਅੰਤਿਮ ਰਾਜੇ ਅਗਨੀ ਪਾਲ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹੀਨ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ੧੦੭੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਦੋਹਤੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ 'ਚੌਹਾਣ' ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਰਾਜ ਅਰਪਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਏਸ ਰਾਜੇ ਦੇ ਅਧੀਨ ਉਸ ਸਮੇਂ, ਭਟਿੰਡਾ, ਥਾਨੇਸਰ, ਸਰਹਿੰਦ, ਹਠੂਰ ਅਤੇ ਤਿਹਾੜਾ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਮਾਂਡਲਿਕ ਰਾਜਾ ਸਨ। ਜੋ ੧੩ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਮੁਸਲੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮੰਜ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ ਜੈਸਲਮੇਰ ਤੋਂ ਆਕੇ ਸਭ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਕਿਉਂਕੇ, ਤਿਹਾੜਾ, ਕਿਰਾੜੀ ਵਾਲਾ ਆਦਿ ਦੇ ਥੇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਰਤੂਤਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਤੂਰਾਂ ਦੇ ਸਮਾਂ ਤਿਹਾੜੇ ਦੇ ਉਕਤ ਨਗਰ ਸੰਤ ਰੰਗ ਵਿਚ ਸੀ।

ਏਸ ਬੰਸ ਦੀ ਰਜਉਲੀ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਅਉਧਿ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:-

ਤੰਵਾਰ ਬੰਸ ਦੀ ਰਜਾਉਲੀ

ਨੰ:	ਨਾਉਂ	ਰਾਜਅਉਧਿ
(੧)	ਆਨੰਗ ਪਾਲ	ਅਠਾਰਾਂ ਵਰਸ਼
(੨)	ਬਾਸਦੇਵ	ਉੱਨੀਂ ਵਰਸ਼ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਅਠਾਰਾਂ ਦਿਨ
(੩)	ਘੰਘ ਨਵ	ਇੱਕੀ ਸਾਲ ਤਿਨ ਮਹੀਨੇ ਅਠਾਈ ਦਿਨ
(੪)	ਪ੍ਰਥੀਮਲ	ਉੱਨੀਂ ਸਾਲ ਤਿਨ ਮਹੀਨੇ ਨੌ ਦਿਨ
(੫)	ਜੈ ਦੇਵ	ਵੀਹ ਸਾਲ ਸਤ ਮਹੀਨੇ ਅਠਾਈ ਦਿਨ
(੬)	ਨਰਪਾਲ	ਚੌਦਾਂ ਸਾਲ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਤੇ ਨੌ ਦਿਨ
(੭)	ਅਵਧ	ਛੱਬੀ ਸਾਲ ਸਤ ਮਹੀਨੇ ਗਿਆਰਾਂ ਦਿਨ
(੮)	ਵਤਸ ਰਾਜ	ਇੱਕੀ ਸਾਲ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਤੇਰਾਂ ਦਿਨ
(੯)	ਬੀਕ	ਬਾਈ ਸਾਲ ਤਿਨ ਮਹੀਨੇ ਸੋਲਾਂ ਦਿਨ
(੧੦)	ਰਘੁਪਾਲ	ਇੱਕੀ ਸਾਲ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਪੰਜ ਦਿਨ
(੧੧)	ਨੇਕ ਪਾਲ	ਵੀਹ ਸਾਲ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਚਾਰ ਦਿਨ
(੧੨)	ਗੋਪਾਲ	ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਪੰਜ ਦਿਨ
(੧੩)	ਸੁਲੱਖਣ	ਪੰਝੀ ਸਾਲ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਦੋ ਦਿਨ
(੧੪)	ਜੈ ਪਾਲ	ਸੋਲਾਂ ਸਾਲ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਤੇਰਾਂ ਦਿਨ
(੧੫)	ਕੰਵਰ ਪਾਲ	ਉੱਨੀਂ ਸਾਲ ਨੌ ਮਹੀਨੇ ਗਿਆਰਾਂ ਦਿਨ
(੧੬)	ਅਨੇਕ ਪਾਲ	ਉੱਨੀਂ ਸਾਲ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਅਠਾਰਾਂ ਦਿਨ
(੧੭)	ਵਿਜੇ ਪਾਲ	ਚੌਵੀ ਸਾਲ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਛੇ ਦਿਨ
(੧੮)	ਰਾਮ ਪਾਲ	ਇੱਕੀ ਸਾਲ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਪੰਦ੍ਰਾਂ ਦਿਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੧੯)	ਅਗਨੀ ਪਾਲ	ਇੱਕੀ ਸਾਲ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਪੰਦ੍ਹਾਂ ਦਿਨ
(੨੦)	ਪ੍ਰਥੀ ਰਾਜ	ਬਾਈ ਸਾਲ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਸੋਲਾਂ ਦਿਨ
	ਕੁਲ	੩੯੧ ਬਰਸ ੫ ਮਹੀਨੇ ੧੭ ਦਿਨ

(ਆਈਨੇ ਅਕਬਰੀ ਵਿਚੋਂ)

ਸੂਚਨਾ–ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਬਰਸਾਂ ਦੀ ਅਸ਼ੁੱਧੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ੮੫੭ ਈ: ਵਿਚ ਇਹ ਰਾਜ ਅਸਥਾਪਨ ਹੋਇਆ। ਓਦੋਂ ਤੇ ੧੧੯੩ ਈਃ ਤਕ ੩੩੬ ਸਾਲ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਸੋ ੫੫ ਬਰਸਾਂ ਦੀ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੰਵਾਰਾਂ (ਤੂਰਾਂ) ਦਾ ਰਾਜ ੮੦੨ ਈਃ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ਚੌਹਾਣ ਬੰਸ

ਸੋਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੇਵ ਚੌਹਾਣ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਪ੍ਰਿਥੀ ਰਾਜ (ਰਾਏ ਪਥੌਰਾ) ਨੇ ਅਪਣੇ ਨਾਨੇ ਅਗਨੀ ਪਾਲ ਤੰਵਾਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਅਜਮੇਰ ਰਾਜ ਦਾ ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਲੋਂ ਮਾਲਿਕ ਸੀ। ਇਹ ਆਪਣੀ ਬੰਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪਰਤਾਪੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਜਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਨੇ ਅਪਣੇ ਤੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਪਰਤਾਪੀ ਜੈ ਚੰਦ ਕਨੌਜ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ। ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਹਾਇਕਾਂ ਪਰਮਰਦੀ ਦੇਵ–ਪਰਮਾਲ ਆਦਿ 'ਚੰਦੇਲ' ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਆਲਾ ਤੇ ਊਦਲ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਮਹੋਵੇ ਆਦਿਕ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਕਵੀ 'ਚੰਦਰ ਵਰਦਾਈ' ਨੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਰਾਸੋ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਦੱਸੇ ਹਨ। ਏਸ ਅੰਤਿਮ ਪਰਤਾਪੀ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਮਹੰਮਦ ਗ਼ੋਰੀ ਨੇ ੧੧੯੩ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਤ੍ਰਾਵੜੀ ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਮਾਰਕੇ ਦਿਲੀ ਦਾ ਰਾਜ ਲੈ ਲਿਆ।

ਏਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜੰਬਰ ਚੌਹਾਣ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਦਰੇੜਾ, ਥਾਨੇਸਰ, ਸੋਢੌਰਾ, ਪਲਾਵ, ਸੁਨਾਮ (ਜੋਗੇ–ਰੱਲੇ ਦੇ ਕੋਲ ਸੀ) ਪਾਇਲ, ਤਿਹਾੜਾ, ਸਾਲਬਾਹਨ ਪੁਰ, ਲਊਹਾਰੂ, ਰੋਹਿਤਾਖ ਹੰਸਾਰ ਅਤੇ ਸਰਸਾ ਪਰਸਿਧ ਨਗਰ ਅਤੇ ਕਈ ਉਪਰਾਜਧਾਨੀਆਂ ਸਨ।

ਏਸ ਰਾਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੁਨਾਮ ਦੇ ਟੱਪੇ ਵਿਚ ਵਰਿਆਹ, ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੀ ਚਉਧਰ ਸੀ, ਧੌਲੇ-ਤਪੇ ਕੋਲ ਧਾਲੀਵਾਲ, ਹਾਂਸੀ, ਹੰਸਾਰ ਤੇ ਸਰਸੇ ਤੇ ਸਰਾਓ, ਬਾਗੜ ਵਿਚ ਚੋਹਾਣ, ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਜੋਧੇ, ਪੂਰਬੇ, ਧਰਮ ਕੋਟ–ਭੁਸ਼ਕ ਵਿਚ ਪੰਜਤੂਰ, ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਅਰਜਣਾਇਣ ਅਤੇ ਹਰੀ ਕੇ ਪੱਤਣ ਪਾਰ ਮੱਲ੍ਹੀ, ਸੰਘੇ ਅਤੇ ਮੋਗੇ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਗਿੱਲਾਂ ਦੀ ਚਉਧਰ ਸੀ।

ਨਵੀਨ ਸਮਾਂ–ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਰਾਜ

ਮਹਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ

ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜੈਪਾਲ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ ਇਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਬਠਿੰਡਾ ਅਰ ਭਟਨੇਰ ਦਾ ਪ੍ਰਗਨਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਠਿੰਡਾ ਰਖੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਨਾਮ ਬਿਕਰਮ ਗੜ੍ਹ ਸੀ, ਜੈਪਾਲ ਦਾ ਰਾਜ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਰਹੰਦ ਤੋਂ ਲਮਘਾਨ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਮੁਲਤਾਨ ਤਕ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਤੰਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਬਠਿੰਡੇ ਨੂੰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। (ਫਿਰਸਤਾ ਕ੍ਰਿਤ ਬਿਨਰਾਜ ਭਾਗ ੧ ਪੰਨਾ ੧੫ ਪੰਜਾਬ ਗਜ਼ਟੀਅਰ ਭਾਗ ੧੭ (ੳ) ਪੰਨਾਂ ੧੯੯ ਫੁਟ ਨੋਟ)

੧੦੦੧ ਈਃ ਵਿਚ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਨੇ ੧੦੦੦੦ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਲ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਜਿਥੇ ਜੈਪਾਲ ਨੇ ੧੨੦੦੦ ਘੋੜ ਸਵਾਰ, ੩੦੦੦੦ ਪੈਦਲ ਅਤੇ ੩੦੦ ਹਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਬੜੀ ਤਕੜੀ ਜੰਗ ਹੋਈ। ਹਿੰਦੂ ਫੌਜ ਹਾਰ ਗਈ, ੫੦੦੦ ਫ਼ੌਜ ਮਾਰੀ ਗਈ ਅਤੇ ਜੈਪਾਲ ਸਣੇ ੧੫ ਵਡੇ ਵਡੇ ਐਹਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਲੁਟ ਵਿਚ ਮਹਿਮੂਦ ਨੂੰ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ੧੬ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਤਾਂ ਨਾਲ ਜੜੇ ਹੋਏ ਹਾਰ ਮਿਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਲਗ ਭਗ ੮੨੦੦੦ ਪੌਂਡ ਦਸੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਜੈ ਪਾਲ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਠਿੰਡਾ ਨੂੰ ਜਾ ਲੁਟਿਆ। (ਪੰਜਾਬ ਕ੍ਰਿਤ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ ਪੰਨਾਂ ੮੦) ਅਤੇ ਮਹਿਮੂਦ ਇਸ ਰਸਤੇ ਵਲ ਦੀ ਮੁਲਤਾਨ ਵਲ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। (ਫਰਿਸਤਾ ਕ੍ਰਿਤ ਬਿਨ ਰਾਜਭਾਗ ਪੰਨਾ ੩੮)। ਭਾਵੇਂ ਜੈ ਪਾਲ ਦੇ ਪੁਤਰ ਅਨੰਗਪਾਲ ਨੇ ਮਹਿਮੂਦ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਰਖਿਆ। ਬਠਿੰਡੇ ਦੇ ਰਾਜਾ ਬੀਜੀ ਰਾਏ ਨੇ ਖਰਾਜ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ੧੦੦੪ ਈਃ ਵਿਚ ਫੇਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਬੀਜੀ ਰਾਏ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਭਜ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਮਹਿਮੂਦ ਦੇ ਹਥ ੨੮੦ ਹਾਥੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਲੁਟ ਦਾ ਮਾਲ ਆਇਆ। (ਪੰਜਾਬ ਕ੍ਰਿਤ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ ਪੰਨਾ ੮੧) ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅਨੰਗਪਾਲ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮਾਸੂਦ ਦੇ ਪੁਤਰ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਨੇ ੧੦੩੬ ਈਃ ਹਾਸੀ ਜਿਤਿਆ। ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਨੇ ੧੦੧੧ ਈਃ ਵਿਚ ਥਾਨੇਸਰ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਾਰੀ ਲਗ ਭਗ ਦੋ ਲੱਖ ਹਿੰਦੂ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਗਜ਼ਨੀ ਨੂੰ ਲੈ ਗਿਆ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਮਲਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ੧੦੨੬ ਈਃ ਵਿਚ ਫਿਰ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਮਾਲਵਾ ਦੇਸ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ।

ਗੌਰੀ ਤੇ ਗ਼ੁਲਾਮ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਖ਼ਾਨਦਾਨ

(੧੧੯੩ ਤੋਂ ੧੨੯੦ ਈਃ ਤਕ)

ਮਹਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ

ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਗ਼ੌਰ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਤੇ ਰਾਜ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਅਮੀਰ ਗ਼ਿਆਸੁਦੀਨ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਸ਼ਹਾਬੁਦੀਨ ਗ਼ੌਰੀ ਨੇ ਮਹਿਮੂਦ ਦੀ ਬੰਸ ਦੇ ਹਾਕਿਮ ਬਲਦੇਜ਼ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਕਢ ਕੇ ੧੧੮੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ੧੧੯੧ ਵਿਚ ਤਰਾਵੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਗ਼ੌਰੀ ਨੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਤੋਂ ਹਾਰ ਖਾਧੀ ਪਰ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਲਾਕਾ ਭਟਿਆਣਾ, ਸਾਬੋਕਾ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ। ਅਤੇ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਿਆ। ੧੧੯੩ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਵਿਜੈ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਗ਼ੁਲਾਮ ਕੁਤੁਬਦੀਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾਇਬ (ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ) ਬਣਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਹਾਕਿਮ ਥਾਪ ਦਿਤਾ। ੧੨੦੬ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਗ਼ੌਰੀ ਦੇ ਮਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਇਬ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੁਤਬਦੀਨ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਸੁਲਤਾਨ ਬਣ ਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸਾਮਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਮਾਲਵਾ ਸਣੇ ਅਜਮੇਰ ਤੇ ਭਟਨੇਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਏ। ੧੨੧੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਕੁਤਬੁਦ-ਦੀਨ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪੋਲੋ ਖੇਡਦਾ ਹੋਇਆ ਘੋੜੇ ਉਤੋਂ ਡਿਗ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਬੇਟਾ ਆਰਾਮ ੪ ਮਹੀਨੇ ਤਕ ਤਖਤ ਉਤੇ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਐਬੀ ਤੇ ਆਲਸੀ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਤਖਤ ਤੋਂ ਉਤਾਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਤਾਂ ਕੁਤਬੁਦੀਨ ਦਾ ਗ਼ੁਲਾਮ ਤੇ ਜਵਾਈ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ 'ਇਲਤਮਸ਼' ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਉਜੈਨ ਤੇ ਮਾਲਵਾ ਤਕ ਜਿੱਤ ਕੇ ਰਾਜਪੂਤ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਰਾਜ ਅੰਦਰ ਮਿਲਾਇਆ।

ਏਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਏ। ਜੈਸਾ ਕਿ (੧) ਜੈਸਲਮੇਰ ਦਾ ਰਈਸ ਤੁਲਸੀ ਰਾਮ 'ਮੰਜ' ਪੀਰ ਮਖ਼ਦੂਮ 'ਜਹਾਨੀਆ' ਤੋਂ ਬੈਤ ਲੈ ਕੇ ਮੁਲਮਾਨ ਹੋਇਆ, ਤੇ 'ਸ਼ੇਖ਼ ਚਾਚੋ' ਨਾਮ ਰਖਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਭ ਮਹੈਣ ਲੈ ਕੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਹਿਠਾੜ-ਹਠੂਰ ਵਿਚ ਆਬਾਦ ਹੋਇਆ। ਹਠੂਰ ਤੇ ਤਿਹਾੜੇ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਰਈਸਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਉਜਾੜ ਦਿਤਾ। ਫੇਰ ਸ਼ਾਹ-ਜਹਾਨ ਪੁਰ, ਤਲਵੰਡੀ, ਆਂਡਲੂ, ਹਲਵਾਰਾ ਆਦਿ ਪਿੰਡ ਬਸਾਏ ਅਤੇ ਰਾਇ ਕੋਟ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ ਏਸੇ ਦੀ ਔਲਾਦ ਸਨ। ਚੂਸ਼ਕ ਦੇ ਮੰਜ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਾਇ ਕਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਰਾਇ ਅਹਮਦ ਨੇ ੧੭੩੫ ਈ: ਵਿਚ ਤਲਵੰਡੀ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਰਾਇ ਕੋਟ ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਅਤੇ ਰਿਆਸਤ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। (੨) ਸਾਬੋ ਕੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਗੁੱਜਰਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ੪੮ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਚੌਧਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਔਤ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਸ਼ਹਾਬੋ ਨੂੰ ਸਭ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦਿੱਤੇ, ਜਿਸ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਤਲਵੰਡੀ ਸੀ। ਉਥੋਂ ਹੀ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸ਼ਹਾਬੋ ਤੋਂ ਸਾਬੋ ਪਿਆ। (੩) ਭਟਿਆਣੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜੈਸਲਮੇਰ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਦੂਜਾ ਦਲ 'ਲੱਖੀ' ਨਾਮੇ ਭੱਟੀ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਕੇ ਚੌਧਰੈਤ ਦਾ ਭਾਗੀ ਬਣਿਆ। ਜੈਸਲਮੇਰ ਵਾਲਾ ਤੁਲਸੀ ਰਾਮ 'ਮੰਜੁ' ਰਾਜਪੂਤ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਏਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ੧੨੨੫ ਈਃ ਦੇ ਲ਼ਗ ਪਗ ਹਠੂਰ ਵਿਖੇ ਆਇਆ। ਓਦੋਂ ਏਸ ਨੇ ਅਪਣਾ ਨਾਉਂ ਸ਼ੇਖ 'ਚਾਚੋ' ਰਖਾਇਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਕੁਝ ਲਸ਼ਕਰ ਸਣੇ ਆਕੇ ਹਠੂਰੀਏ ਹਿੰਦੂ ਹਾਕਮ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਹਠੂਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਈ। ਫੇਰ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਅਤੇ ਮੋਗੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਅਪਣੀ ਚੌਧਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਬੂ ਖਾਂ ਹਲਵਾਰੇ ਵਿਚ, ਈਸੇ ਖ਼ਾਂ ਤੇ ਦੌਲਤ ਖ਼ਾਂ ਕੋਟ ਈਸੇ ਖਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਰਾਇ ਕਲ੍ਹਾ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਚ ਅਤੇ ਰਾਇ ਅਹਮਦ ਰਾਇਕੋਟ ਦੇ ਰਈਸ ਹੋਏ ਹਨ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ੧੨੩੬ ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਲੜਕੀ ਰਜ਼ੀਆ ਬੇਗਮ ੩ ਸਾਲ ਤਕ ਬੜੀ ਸਿਆਣਪ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਪਰ ਉਹ 'ਅਲਤੂਨੀ' ਨਾਮੇ ਆਪਣੇ ਹਬਸ਼ੀ ਗ਼ੁਲਾਮ ਤੇ ਆਸਕਤ ਹੋ ਗਈ। ਤਾਂ ਅਮੀਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਬਠਿੰਡੇ ਦਾ ਹਬਸ਼ੀ ਹਾਕਿਮ ਆਕੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਤਾਂ ਰਜ਼ੀਆ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਡੰਡ ਦੇਣ ਲਈ ਬਠਿੰਡੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਰਜ਼ੀਆ ਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਅਮੀਰਾਂ ਨੇ ਰਜ਼ੀਆ ਸਣੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਤਾ। ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਨਾਸਿਰੁਦੀਨ ਮਹਿਮੂਦ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ੧੨੩੯ ਤੋਂ ੧੨੬੦

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਕ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਨੂੰ 'ਦਰਵੇਸ਼' ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਰਾਨ ਲਿਖ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਬਿਕਰੀ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਨਾਸਿਰੁਦੀਨ ਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਅਤੇ ਜਵਾਈ ਗਿਆਸੁਦੀਨ ਬਲਬਨ ੧੨੬੦ ਈਃ ਵਿਚ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬੈਠਾ। ਇਸ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਜਵਾੜਿਆਂ, ਸੰਤਾਂ, ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਸਾਧਾਰਨ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਇਆ। ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਏਸੇ ਨੇ ਹਾਥੀ ਮੂਹਰੇ ਸਿਟਿਆ ਸੀ। ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ 'ਸ਼ਕਰਗੰਜੀ' ਨੇ ਏਸੇ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਪਾਕਪਟਨ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਲੱਖਾਂ ਲਖ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਇਆ। ਖਰਲ, ਸਿਆਲ, ਟਿਵਾਣੇ ਤੇ ਰਾਂਝੇ ਆਦਿ ਸਭ ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਾਜਾ ਮੋਕਲ ਰਾਇ ਨੇ, 'ਮੋਕਲ ਹਾਰ' ਨਾਮੇ ਸ਼ਹਿਰ ਆਬਾਦ ਕਰਨ ਲਗਿਆਂ ਫਰੀਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਵਿਚ ਲਾਇਆ। ਤਾਂ ਫ਼ਰੀਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਦ ਦੁਆ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਉਜੜ ਕੇ ਦੋਬਾਰਾ ਫ਼ਰੀਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ 'ਫ਼ਰੀਦ ਕੋਟ' ਬਣ ਕੇ ਵਸਿਆ। ਰਾਜਾ ਮੋਕਲ ਹਾਰ ਜੋ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਜਾਂ ਡੋਗਰਾਂ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਦੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਫੀਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹ ਤੁਗਲਕ ਨੇ ਵਿਆਹਿਆ। ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਅਗੋਂ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ।

੧੨੮੭ ਈ: ਵਿਚ ਬਲਬਨ ਮਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਪੋਤਾ 'ਕੈਕਬਾਦ' ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆ ਜੋ ਬੜਾ ਐਬੀ ਤੇ ਨਾਲਾਇਕ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਜਲਾਲੁਦੀਨ 'ਖ਼ਿਲਜੀ' ਨੇ ੧੨੯੦ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਰਾਜ ਮੱਲ ਲਿਆ। ਖੁਸਰੋ (੧੨੫੬ ਈਃ ਤੋਂ ੧੩੨੫ ਈਃ) ਕੈਕਬਾਦ ਦੇ ਵੇਲੇ ਵਡਾ ਕਵੀ ਤੇ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਸੀ। ਏਸੇ ਮਹਾਂ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਨੇ ੯੯ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਓਸ ਸਮੇਂ (੧੨੮੦ ਈ:) ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹਨ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਖੁਸਰੋ ਨੇ 'ਹਿੰਦੀ' ਜਾਂ 'ਹਿੰਦਵੀ' ਨਾਮ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਓਸ ਸਮੇਂ 'ਪੰਜਾਬ' ਦਾ ਨਾਉਂ ਪੰਜਾਬ ਨਹੀਂ, ਕਿੰਤੂ 'ਪੰਚ ਨਦ' ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਨਾਉਂ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦਾ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪੱਛਮੀ ਲੋਕ ਅਟਕ (ਸਿੰਧ) ਤੋਂ ਉਰਾਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਦਿ ਕੋਈ ਭੀ ਹੋਣ। ਏਵੇਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ 'ਹਿੰਦੀ' ਜਾਂ ਹਿੰਦਵੀ ਆਖਦੇ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ 'ਪੰਜ ਨਦ' ਦੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਰਾਜਸਥਾਨ ਅਥਵਾ ਯੂ. ਪੀ. ਦੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਤੇ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ' ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਦੇਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਸਬਦ ਰਲਾ ਕੇ ਅਪਣੇ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖੇ ਤਾਕਿ ਨਵੇਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਬਿਦੇਸੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਹਦੇ ਆਸਰੇ ਆਪਣਾ ਬਿਉਹਾਰ ਚਲਾ ਸਕਣ। ਏਸੇ ਲਈ ਓਸ ਨੇ ਅਰਬੀ ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਰਲਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕੋਸ਼ ਭੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜੈਸੇ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—'ਅਰਬੀ, ਹਿੰਦਵੀ, ਫਾਰਸੀ ਤੀਨੋ ਕਹੇ ਖਿਆਲ।' (ਖਾਲਕ ਬਾੜੀ ਕੋਸ਼' ਉਸ ਦੇ ਕੁਝ ਨਮੂਨੇ—'ਆਤਿਸ਼ਆਗ, ਆਬ ਹੈ ਪਾਣੀ।'......'ਅਸਪ ਮੀਰਾਂ, ਹਿੰਦਵੀ ਘੋੜਾ ਚਲਾਵਾ'। ਅਰਥਾਤ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਅਸਪ ਮੀਰਾਂ (ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ) ਹਿੰਦਵੀ ਵਿਚ 'ਘੋੜਾ ਚਲਾਵਾ' ਆਖੀਦਾ ਹੈ। 'ਸੇਵਾ ਬਵਦ ਹਿੰਦਵੀ ਕਿ ਬਵਦੀ 'ਚਾਕਰੀ' ਅਰਥਾਤ 'ਹਿੰਦਵੀ' ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਹੈ, ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਚਾਕਰੀ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਖੁਸਰੋ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰਚਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ 'ਕਹਿ ਮੁਕਰਨੀਆਂ' ਅਤੇ 'ਏਕਾ ਨੇਕ ਉਤਰ' ਆਦਿ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਹਨ–'ਰੋਟੀ ਸੜੀ ਕਿਉਂ ਘੋੜੀ ਅੜੀ ਕਿਉਂ ? ਉਤਰ–(ਫੇਰੇ ਬਿਨ) 'ਇਕ ਤਰਵਰ ਕਾ ਫਲ
ਹੈ ਤਰ। ਪਹਿਲੇ ਨਾਰੀ ਪੀਛੇ ਨਰ। ਉਸ ਫਲ ਕੀ ਯੇਹ ਦੇਖੋ ਚਾਲ। ਬਾਹਰ ਖਾਲ ਤੇ ਅੰਦਰ ਬਾਲ।'
ਪੁਨਾ–(ਬੁਝਾਰਤ) 'ਆਦਿ ਕਟੇ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਪਾਲੇ। ਮੱਧ ਕਟੇ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਮਾਰੇ। ਅੰਤ ਕਟੇ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ
ਮੀਠਾ। ਕਹਿ ਖੁਸਰੋ ਮੈਂ ਅਖੀਂ ਡੀਠਾ।' ਪੁਨਾ–'ਟੱਟੀ ਤੋੜ ਕੇ ਘਰ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਭਾਂਡਾ ਟੀਂਡਾ
ਸਭ ਰੁਲਾਇਆ। ਖਾ ਗਿਆ ਪੀ ਗਿਆ ਦੇ ਗਿਆ ਬੁਤਾ। ਕੀ ਸਖੀ ਸਾਜਨ ? ਨਾ ਸਖੀ ਕੁਤਾ।'
ਜਿਵੇਂ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਏਸ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਸੀ ਓਵੇਂ ਖੁਸਰੋ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ
ਨਾਲ ਉਕਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚੋਂ ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਓਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਖੜੀ ਬੋਲੀ (ਅਜ ਕਲ ਦੀ ਹਿੰਦੀ) ਨੇ
ਜਨਮ ਲਿਆ–ਇਹ ਬੋਲੀ ਦੀ ਬਿਭਾਸ਼ਾ ਸੀ।

ਖਾਨਦਾਨ ਖਿਲਜੀ

(੧੨੯੦ ਤੋਂ ੧੩੨੦ ਤਕ)

ਕੈਕਬਾਦ ਦੇ ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਵਜ਼ੀਰ ਜਲਾਲ ਦੀਨ ਨੇ ੧੨੯੦ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਰਾਜ਼ ਮੱਲ
ਲਿਆ ਜੋ ੧੩੨੦ ਈ: ਤਕ ਏਸ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹੁਤੇ ਦੱਖਣ ਦੀ
ਫਤੇਹ ਵਲ ਲਗੇ ਰਹੇ ਮਗਰ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਮਾਲਵਾ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੀ ਸਨ।

ਖਾਨਦਾਨ ਤੁਗਲਕ

(੧੩੨੦ ਤੋਂ ੧੪੧੨ ਤਕ)

ਏਸ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਮੁੱਢ ਗਿਆਸਦੀਨ ਤੁਗਲਕ ਤੋਂ ਤੁਰਿਆ। ਏਸ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ
ਫੀਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ (ਜ਼ਿਲਾ) ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ 'ਹਿਸਾਰ ਫੀਰੋਜ਼ਾ' ਅਤੇ ਫਤੇਹ ਆਬਾਦ ਨਗਰ
ਬਸਾਏ। ਹਿਸਾਰ ਫੀਰੋਜ਼ੇ ਨੂੰ ਸਤਲੁਜ ਅਤੇ ਜਮਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਹਿਰ ਕੱਢਕੇ ਖੂਬ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ।
ਇਹ ੧੩੪੦ ਤੋਂ ੧੩੮੦ ਤਕ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਸਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਮੁਹੰਮਦ ਤੁਗਲਕ
੧੪੧੨ ਤਕ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹੁਤ ਵਹਮੀ, ਫਿਲਾਸਫਰ ਅਤੇ ਬਹੁ ਸੂਝੀ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ
ਛਡਕੇ ਦੌਲਤ ਆਬਾਦ ਨੂੰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਹੀ ਆਉਣਾ ਪਿਆ।
ਚੀਨ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਬਰਫ ਵਿਚ ਮਰਵਾ ਦਿਤੀ।

ਅਮੀਰ ਤੈਮੂਰ ਸਮਰਕੰਦੀ ਲੁਟੇਰਾ

੧੩੯੮ ਵਿਚ ਅਮੀਰ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਮਹਿਮੂਦ ਤੁਗਲਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰਕੇ
ਪੰਜਾਬ, ਦਿੱਲੀ ਭਟਨੇਰ ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਖੂਬ ਲਤਾੜਿਆ, ਮਹਮੂਦ ਗੁਜਰਾਤ ਵਲ ਭਜ ਗਿਆ।
੧੪੦੦ ਵਿਚ ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਰਾਜ਼ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਕੇਵਲ ਸਯਦ ਖਿਜਰ ਖਾਂ
ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣਾਕੇ ਮੁੜ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਮਾਲਵਾ ਭੀ ਰਿਹਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖਾਨਦਾਨ ਸਯਦਾਂ

(੧੪੧੨ ਤੋਂ ੧੪੫੦)

ਖਿਜ਼ਰ ਖਾਂ ਸਯਦ ਨੇ ਤੁਗਲਕ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀ ਗਿਰਵਾਟ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਫਤੇ ਕਰਕੇ ਅਪਣੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਮਗਰ ਉਸ ਦੇ ਬੰਸ ਵਿਚ ਭੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਛੇਤੀ ਆ ਗਈ। ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਕਈ ਛੋਟੇ ੨ ਰਾਜਵਾੜੇ ਬਣ ਗਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਨਹੀਂ। ੧੪੪੫ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਹੋਡਲਾਂ (ਪ੍ਰਗਣਾ ਸੁਨਾਮ) ਦੇ ਨਵਾਸੀ ਦੀ ਬਦ ਕਿਰਦਾਰੀ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਬੋੜਾਂ-ਵਾਲ (ਕਸਬਈ) ਦਾ ਚੌਧਰੀ 'ਹਮੀਰ' ਅਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਦਾਖੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਬਸਾਉਣ ਵਾਲਾ ਬਣਿਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਛੀਂਟਾਂ ਵਾਲਾ, ਸਮਾਣਾ ਸੇਵੋਰਾ, ਦਾਮਲਾ ਅਤੇ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਤਅਲਕੇ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਗਏ।

ਖਾਨਦਾਨ ਲੋਧੀ

(੧੪੫੦ ਤੋਂ ੧੫੨੬)

ਸਯਦਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਾਕਿਮ ਬਹਲੋਲ ਲੋਧੀ ਦੇ ੧੪੫੦ ਈ: ਵਿਚ ਦਿਲੀ ਫ਼ਤਹ ਕੀਤੀ। ਅਤੇ ਬਹਲੋਲ ਪੁਰ ਕਸਬਾ ਸਤਲੁਜ ਤੇ ਵਸਾਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ੧੪੯੧ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਰਦਾਰ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਸਾਇਆ। ਲੋਧੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮਾਲਵਾ ਇਕਸਾਰ ਦਿਲੀ ਰਾਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹਿਆ। ਸਿਕੰਦਰ ਅਤੇ ਇਬ੍ਰਾਹੀਮ ਲੋਧੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਸੱਤ ਉਪਦੇਸ ਦਿਤਾ ਸੀ।

ਮੁਗਲ ਖਾਨਦਾਨ

(੧੫੨੬ ਤੋਂ ੧੫੪੦ ਤਕ ਪਹਲੀ ਵਾਰ)

੧੫੨੬ ਵਿਚ ਬਾਬਰ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਬ੍ਰਾਹੀਮ ਲੋਧੀ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਦਿਲੀ ਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਲੜਾਈ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਆਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਬਰ ਨੇ ਫਰੀਦ ਕੋਟੀਆਂ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸੰਘਰ ਨੂੰ 'ਬੈਰਾੜਕੀ' ਦੀ ਚੌਧਰ ਦਿਤੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਦਦ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਬਾਬਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਲਾਭਵੰਦ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਸੂਰੀ ਖਾਨਦਾਨ

(੧੫੪੦ ਤੋਂ ੧੫੫੬)

ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਨੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਹੁਮਾਯੂੰ ਨੂੰ ਹਰਾਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਰਾਜ ਲੈ ਲਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੋਂ ਕਲਕੱਤੇ ਤਕ ਸੜਕ ਬਣਵਾਈ ਅਤੇ ਦੋ ਦੋ ਕੋਹ ਉਤੇ ਖੂਹੀ ਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਰਾਏ ਬਣਵਾਈ । ਏਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ । ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਹਿੰਦੂ–ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ । ਹਮਾਯੂੰ ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ । ਪਰ ਬੇ-ਅਦਬੀ ਕਰਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਲਾਹਾ ਨਾ ਲੈ ਸਕਿਆ ।

ਮੁਗਲ ਖਾਨਦਾਨ (ਦੂਜੀ ਵਾਰ)

(੧੫੫੬ ਤੋਂ ੧੯੫੭ ਤਕ)

੧੫੫੬ ਵਿਚ ਹੁਮਾਯੂੰ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੋਤੇ ਇਬਰਾਹੀਮ ਸੂਰੀ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਦੋਬਾਰਾ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ । ਮਗਰ ਆਪ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਕੋਠੇ ਤੋਂ ਡਿਗ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ । ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਬੇਟਾ ਅਕਬਰ ੧੩ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਕਲਾਨੌਰ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖਤ ਪਰ ਬੈਠਾ । ਇਹ ਬੜਾ ਭਾਗਵਾਨ ਅਤੇ ਬੁਧੀਵਾਨ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ । ਰਾਜਸੀ ਬ੍ਰਿਧੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਕਬਰ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪਾਲਿਸੀ ਭੀ ਅਜੇਹੀ ਮਿੱਠੀ ਅਤੇ ਹਰ-ਮਨ ਪਿਆਰੀ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜਪੂਤ ਅਤੇ ਜੱਟਾਂ ਜੈਸੀ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਕੱਟਰ ਕੌਮ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਘਰ ਕਰ ਗਈ । ਅਕਬਰ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਰਾਜਸੀ ਕੂਟ ਨੀਤੀ ਨਾਲ, ਭਾਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ 'ਦੀਨ ਅਲਾਹੀ' ਨਾਮ ਨਵਾਂ ਹੀ ਫਿਰਕਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਕੱਟਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤਾਂ ਨਫਰਤ ਭੀ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਮਗਰ ਉਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਟੋਡਰ ਮਲ, ਬੀਰਬਲ ਆਦਿ ਫਸਲੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਉਸ ਪੰਥ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸਲੂਕ ਤੇ ਸੰਬੰਧ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜੇ ਖੁੱਲਮਖੁੱਲਾ ਅਕਬਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਡੋਲੇ ਦੇਣ ਲਗ ਪਏ । ਕਾਂਗੜ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਮਹਰ ਮਿੱਠਾ (ਧਾਲੀਵਾਲ) ਨੇ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੀਸੇ ਗਰੇਵਾਲ, ਝੱਲੀ, ਪੰਧੇਰ ਆਦਿ ੧੮ ਗੋਤਾਂ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਅਪਣੀ ਪੋਤੀ ਭਾਗਭਰੀ ਦਾ ਅਕਬਰ ਨਾਲ ਬਾਕਾਇਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਅਤੇ ਛਾਂਗੇ ਮਾਂਗੇ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਜੋਧੇ ਤੇ ਪੂਰਬਾਣੀ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਰਾਜ ਵਿਦ੍ਰੋਹ ਕਰਕੇ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਡਾਢਾ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਡਾ ਸੂਰਮਾਂ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਅਕਬਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਨਾ ਆਇਆ । ਕੇਵਲ ਹਲਵਾਰੇ ਦਾ ਰਈਸ ਬਾਬੂ ਖਾਂ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਅੜਿਆ, ਪਰ ਝੱਗ ਵਾਂਗ ਅੰਤ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ । ਅਕਬਰ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਬੜੇ ਜੋਰ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਨਿਵਾਕੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਤੇ ਤੁਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੂੰ ਕੱਟਰ ਮੌਲਾਣਿਆਂ ਨੇ ਖਾਸਾ ਵਿਗਾੜ ਦਿਤਾ ਸੀ । ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਚਾਲਾਂ ਅਤੇ ਲਾਲਚ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋ ਅੰਦਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਰੀ ਗਿਆ । 'ਪੰਡਿਤ ਰਾਜ' ਜਗਨ ਨਾਥ ਜੈਸੇ ਅਦੁਤੀ ਵਿਦ੍ਵਾਨਾਂ ਨੂੰ 'ਲਵੰਗੀ' ਵਰਗੀਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਤੀਮੀਆਂ ਬਖਸ਼ ਦੇਣਾ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦਾ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਸੀ । ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਬਹਾਨਾ ਲੱਭਕੇ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਕੁਟਲ ਨੀਤੀ ਦੇ ਉਲਟ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜੰਗ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਜਰਵਾਣੇ–ਜ਼ਾਲਿਮਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਦਿਤਾ ਕਿ 'ਮਾਲਵਾ' ਪੂਰਬ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾਲੇ ਹਿੰਦੂਆਇਣ ਵਾਲੀ ਭਾਬੜੀ ਭੀ ਏਥੇ ਨਹੀਂ । ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਜੁੱਧ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਦਾ ਗੰਗਾ-ਨਥਾਣੇ ਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਆਈ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਖੁਲਮ-ਖੁੱਲਾ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਦਾ ਅਯੋਗ ਪੱਖ ਕਰਨਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਜਨਤਾ ਦਾ ਕਤਲਾਮ ਕਰਨਾਂ ਭਾਵੇਂ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਾਰੇ ਦਬਾਉ ਦਾ ਕਾਰਣ ਸੀ ਪਰੰਤੂ 'ਹਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਦਮਨ ਨੀਤੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪੁੱਟਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ।' ਇਸੇ ਨਿਯਮਾਨੁਸਾਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਜੀਉਂਦੇ ੨ ਹੀ ਦੱਖਣ ਆਦਿ ਦੂਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਆਕੀ ਹੋ ਗਏ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੀ ਬਲਵਾਨ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਮੱਧ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਧੌਲ ਪੁਰ ਅਤੇ ਭਰਤਪੁਰ ਆਦਿ ਜੱਟ ਰਿਆਸਤਾਂ ਬਣਨ ਦੇ ਬਾਨ੍ਹਣੂ ਬੰਨ੍ਹੇ ਜਾ ਚੁਕੇ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ' ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਕੇਵਲ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਰਾਜ, (ਧਾਰਮਿਕ ਕੁਫਰ) ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪੁੱਟਣ ਲਈ ਹੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਜੇ ਨਿਵਾਜੇ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਭੰਗਾਣੀ ਆਦਿ ਦੇ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਹਰਾਕੇ, ਅਤੇ ਛੇਕੜ ਖਿਦਰਾਣੇ (ਮੁਕਤਸਰ) ਦੀ ਢਾਬ ਤੇ ਘੋਰ ਜੁੱਧ ਕਰਕੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਨੱਕ ਭੰਨ ਦਿਤਾ ਸੀ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਫਰਖਸੀਅਰ ਆਦਿ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸੁਢੌਰਾ, ਸਰਹਿੰਦ, ਜਾਲੰਧਰ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਆਦਿ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਚਕਨਾ ਚੂਰ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਦ੍ਰੋਹੀਆਂ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਦਾ ਲਹੂ ਪੀਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੱਖੋਂ ਹੌਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ੫੭ ਬਰਸ ਤਕ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਬੜਾ ਖਤਰਨਾਕ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਕੀਤਾ। ਮਗਰ 'ਜਬੈ ਬਾਨ ਲਾਗਿਓ ਤਬੈ ਰੋਸ ਜਾਗਿਓ' ਅਨੁਸਾਰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਤਕੜੇ ਹੋ ਕੇ ਲਗਾਤਾਰ ੯੦ ਸਾਲ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਬੇ ਧਰਮੇਂ ਰਾਜ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੱਟ ਕੇ ਰਖ ਦਿਤੀ, ਜੋ 'ਸਰਦਾਰ ਖਾਲਸਾ' ਅਤੇ 'ਰਾਜ ਖਾਲਸਾ' ਦਾ ਸਮਾਂ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣੀ।

ਭਾਵੇਂ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ੧੭੩੯ ਈ: ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਕਤਲਆਮ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ੧੭੪੭ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੭੬੧ ਈ: ਤਕ ਸਤ ਹਮਲੇ ਕਰਕੇ ਮੁਗਲ ਅਤੇ ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤਾਂ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਮਗਰ ਆਪ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਨ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੀ ਸਦਾ ਲਈ 'ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ' ਅਤੇ ਧਰਮ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ 'ਗਣੇਸ਼ਾਯ ਨਮ:' ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਸਾਫ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸੋ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਦੀਆਂ ੧੨ ਮਿਸਲਾਂ, ਫੂਲਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ੩ ਰਿਆਸਤਾਂ, ਬੈਰਾੜ ਬੰਸੀਆਂ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ, ਭਾਈਕਿਆਂ ਦੀ ਰਿਆਸਤ 'ਕੈਥਲ' ਅਤੇ ਹੋਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀ ਅਰ ਸਹਾਇਕ ਅਣਗਿਣਤ ਸਿਖ ਰਈਸ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਾਵੇਂ ਹੋਰ ਭੀ ਅਨੁਮਤੀ ਰਈਸ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੇ ਗਿਰਾਉ ਤੋਂ ਇਲਾਕੇ ਮੱਲ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਮਗਰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਨਿਵਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਲੀਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਅਰਥਾਤ ਕਈਆਂ ਦਾ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਾਸ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਕ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਹੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ 'ਪਠਾਣ ਰਿਆਸਤ' ਹੈ ਜੋ ਕਈ ਵਾਰ ਸਿਖ ਰਈਸਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੋਈ ਆਖਿਰ ਨੂੰ ਬਚ ਰਹੀ। ਇਸ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਮੋਢੀ ਫਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਮੇਂ ਹਾ ! ਦਾ ਨਾਰ੍ਹਾ ਮਾਰਿਆ ਸੀ।

ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਅਤੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦਾ ਸਮਾਂ

(੧੭੦੮ ਈ: ਤੋਂ ੧੮੪੯ ਤਕ)

ਸਿਖ ਰਾਜ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ, ੧੨ ਮਿਸਲਾਂ, ਬਖ਼ਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਅਤੇ ਤਅਲਕੇਦਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੇ ੪ ਹਿਸੇ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ—

(੧) ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ

ਏਸ ਮਹਾ ਪੁਰਖ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰ: ੧੭੨੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ 'ਰਾਜਉਰੀ' (ਪੁਣਛ) ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਬੈਰਾਗੀ ਅਤੇ ਫੇਰ ਤਾਂਤ੍ਰਿਕ ਮਤ ਦਾ ਸਾਧੂ ਬਣ ਕੇ ਨਦੇੜ (ਦਖਣ) ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ੧੭੬੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਹਜ਼ੂਰ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾਨ ਕਰਕੇ ਤੇ ਥਾਪੀ ਦੇ ਕੇ ਜ਼ਾਲਿਮ ਹੰਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਘੱਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸ 'ਮਰਦ ਕੇ ਚੇਲੇ' ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲੇ ਛੋਟੇ ੨ ਕੁੰਜਪੁਰਾ ਆਦਿ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਈਸਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਕੇ ੧੭੬੬ ਵਿਚ ਸੁਢੌਰਾ ਅਤੇ ਦਾਮਲਾ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਬੜੇ ਕਸ਼ਟ ਦੇ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਮੁਕਾਇਆ। ਫੇਰ ੧੭੬੭ ਵਿਚ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਬਜਾ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਤਲੁਜ ਉਰਾਰ ਦੇ ਸਮਾਣਾ ਛੀਟਾਂ ਵਾਲਾ, ਆਦਿ ਬੜੇ ਬੜੇ ਰਾਜਵਾੜੇ ਤੇ 'ਕਾਕੜਾ' ਆਦਿ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਮੁਸਲੱਕੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮੁਗਲ ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਸਾਫ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਖੰਬ ਦੇ ਮੇਲ ਸਮੇਂ ਜ਼ਾਲਿਮ ਅਤੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਹੰਕਾਰੀ ਜੋਧੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਪਰ ਇਤਨਾ ਡਰ ਬੈਠਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਪਾਸ (ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਿੱਲੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ) ਫ਼ਰਿਆਦ ਕੀਤੀ 'ਕਿ ਅਸਾਂ ਨਿਤਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦੇ ਦੇ ਪੰਜੇ ਤੋਂ ਛੁਡਾਉਣ ਦੀ ਮੇਹਰ ਕਰੋ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਆਏ।' ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ:—'ਬੰਦਿਆ ! ਜਦੋਂ ਇਹ ਨਿਤਾਣੇ ਹੋ ਕੇ ਤੇਰੀ ਪਰਜਾ ਬਣਨ ਲਈ ਮੰਨਦੇ ਅਤੇ ਫਰਿਆਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਤੂੰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਆਫ ਕਰਦੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਵਾਉਣ ਦਾ ਹੀ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜਹਾਨ ਪੁਤ੍ਰ ਹੈ। ਸੋ ਜਦੋਂ ਇਹ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਦਾ ਪੱਛਾਤਾਪ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਮਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ।' ਬੰਦੇ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਬੜੀ ਅਧੀਨਗੀ ਨਾਲ ਇਹ ਦਿੱਤਾ—'ਮਾਤਾ ਜੀ ! ਮੈਂ ਆਪ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਹਦੋਂ ਵਧ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਦਗੇ ਬਾਜ਼ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਮੁਆਫ ਕਰਨਾ ਦੁਖੀਆਂ ਦਾ ਗਲ ਘੁਟਣਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਮੁਆਫ ਕਰਨ ਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਹਟ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।'

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੱਲ ਕੀ, ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਬਾਬੇ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਕੋਈ ਜ਼ਾਲਮ-ਜਰਵਾਣਾ ਸਿਰ ਨਾ ਚੱਕ ਸਕਿਆ। ਬੰਦੇ ਨੇ ੮ ਸਾਲ ਦਿਗ ਬਿਜੈ ਕਰ ਕੇ ੧੭੭੩ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਛਡਿਆ।

(੨) ੧੨ ਮਿਸਲਾਂ

ਭਾਵੇਂ ਥੋੜੇ ਚਿਰ (ਫਰਖਸੀਅਰ ਦੇ ਸਮੇਂ) ਤਕ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਉਤੇ ਦਿੱਲੀ ਰਾਜ ਵਲੋਂ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਪਹਾੜ ਢਾਏ ਗਏ, ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਹੀ ਮੁਕਾ ਦੇਣ ਦੇ ਬਲਵਾਨ ਉਪਾਇ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਮਗਰ ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਦਾਉ ਘਾਉ ਬਚਾਉਂਦੀ ਅਤੇ ਮਰਦੀ ਮਾਰਦੀ ਹੋਈ ਕੌੜੀ ਬੇਲ ਵਾਂਗ ਅਗੱਸਤ ੧੭੪੫ ਈਃ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ੨੫ ਜਥੇ ਅਤੇ ੧੭੪੭ ਈਃ ਵਿਚ ੬੫ ਜਥੇ ਬਣੇ, ਅਤੇ ੧੭੬੨ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਕਾਬਲੀ ਮਲ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਖੋਹ ਲਿਆ। ੧੭੬੭ ਈਃ ਵਿਚ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਮਾਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਮੁਗਲ-ਪਠਾਣਾਂ ਦਾ ਗਿਰਾਉ ਹੀ ਗਿਰਾਉ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਵਿਚ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ੧੨ ਮਿਸਲਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਵਿਥਿਆ ਇਉਂ ਹੈ:-

(੧) ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ ਦੀ ਮਿਸਲ

ਜਿਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਜਥੇਦਾਰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ 'ਬਿਰਕ' ਹੋਏ। ਜਿਸ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਪਿਛੋਂ ਇਬ੍ਰਾਹੀਮ ਤੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਕਪੂਰਥਲਾ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਮਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਭੀ ਭਾ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇਦਾਰ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਸੇਵਕ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਏਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਨਾ ਰਖਕੇ ਅਪਣਾ ਲਾਇਕ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਭਾਈ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ 'ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ, ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ। ਜਿਸ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਅਜ ਤਕ ਕਪੂਰਥਲੇ ਪਰ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਆਈ ਹੈ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਸੀ ਅੱਧਾ ਬੱਕਰਾ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਮਾਨ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ 'ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਸਾਨੀ' ਦੇ ਵੇਲੇ ਪੰਥ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਫਤੇ ਕਰਕੇ ਇਸੇ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਤਾਜ ਰਖਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਰਾਜਸੀ ਚਾਲ ਕਰ ਕੇ ਪੰਥ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕੁਝ ਕਾਰਮਾਂ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੂਬਾ ਬਣਾਇਆ। ਅਤੇ ਉਥੇ ਰਹਿਕੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣਾਏ।

(੨) ਮਿਸਲ ਭੰਗੀ

ਇਹਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮੋਢੀ ਸਃ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੂੰਘ ਜ਼ਿਃ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਫੇਰ ਵੱਧਣੀ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਓਥੋਂ ਜ਼ਿਃ ਝੰਗ ਵਿਚ ਜਾ ਬਸੇ ਸੀ। ਓਥੇ ਹੀ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਆਦਿ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੱਲ ਕੇ ਅਪਣੀ ਮਿਸਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਮੈਂਬਰ ਭੰਗ ਪੀਂਦੇ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਭੰਗੀਆਂ ਦੀ ਮਿਸਲ' ਪੈ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੩) ਕਨ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਮਿਸਲ

ਦਾ ਮੋਢੀ ਸ: ਜੈ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ (ਚੂਨ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ) ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਲਾਨੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਮੱਲਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਕਾਨ੍ਹਈਯਾ-ਕਨ੍ਹਈਆ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ।

(੪) ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਮਿਸਲ

ਦਾ ਮੋਢੀ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਤ੍ਰਖਾਣ 'ਕੰਬੋਕੀ ਮਾਝੀ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਰਖਣ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਜੋ ਕੱਚਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਰਾਮਗੜ੍ਹ' ਰਖਕੇ ਭਾਈ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਕਿਲੇਦਾਰ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਹਦਾ, ਅਤੇ ਮਿਸਲ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ' ਪਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਮਾਝੇ, ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਇਲਾਕਾ ਮੱਲਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਹਿਸਾਰ ਤਕ ਦੇ ਭੱਟੀ ਰੰਘੜਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਲਿਤਾੜ ਆਇਆ ਸੀ। ਲੁਹਾਰੂ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਲੜਕੀ ਛੁਡਾ ਕੇ ੨੦੦੦ ਕੋਲੋਂ ਦਾਜ ਵਜੋਂ ਦੇ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰੀ ਵਾਂਗ ਉਸ ਦਾ ਬਿਆਹ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਅਤੇ ਦਾਨ ਦਿਤਾ।

(੫) ਸ਼ੁਕਰ ਚੱਕੀਆਂ ਦੀ ਮਿਸਲ

'ਸ਼ੁਕਰ ਚਕ' ਨਾਮ ਦਾ ਪਿੰਡ 'ਰਾਜਾ ਸਾਂਹਸੀ' ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਹੁਣ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਸ: ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਕਾਇਦਾ ਮਿਸਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ, ਜੋ 'ਸ਼ੁਕਰ ਚਕੀਆਂ' ਦੀ ਮਿਸਲ ਕਹਾਈ। ਇਸੇ ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੋਤ੍ਰੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਪੰਜਾਬ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਆਦਿ ਦਾ ਨਿਸ਼ਕੰਟਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਜਿਤ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ।

(੬) ਮਿਸਲ ਨਕਈਆਂ

ਇਹ ਸਿਆਲ ਕੋਟ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਰਾਣੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੱਦਦ ਦੇ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਰਾਜਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਟਿੱਕਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਏਸ ਰਾਣੀ ਦੀ ਧੀ ਅਤੇ ਸ਼ੇਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪਟਰਾਣੀ ਸੀ।

(੭) ਡੱਲੇ ਵਾਲੀ

ਮਿਸਲ ਦਾ ਮੋਢੀ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕੰਗ (ਪ੍ਰਸਿਧ ਗੈਬਾ) ਸੀ। ਜਿਸ ਨੇ ਰਾਹੋਂ (ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ), ਘੁੰਗਰਾਣਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਡੱਲਾ–ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ, ਅਤੇ ਧਰਮ ਕੋਟ (ਜ਼ਿ: ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਇਹ ਚਾਰ ਕਿਲੇ ਮੱਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ੪ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਸੀ। ਇਹ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਫੌਜ ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਜਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਗੈਬਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੮) ਸਿੰਘ ਪੁਰੀਆਂ ਦੀ ਮਿਸਲ

ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੇ 'ਫ਼ੈਜ਼ੁਲਾਪੁਰ' ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਸਿੰਘ ਪੁਰਾ' ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਮਿਸਲ ਭੀ ਓਸੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਖੁਸ਼ਾਲ ਸਿੰਘ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮਿਸਲ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਕਾਠ ਗੜ੍ਹ, ਮਨੌਲੀ, ਘਨੌਲੀ, ਭਰਤ ਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਕੰਧੋਲੇ ਦੀ ਰਈਸ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਆਮਦਨੀ ੪ ਲੱਖ ਦੀ ਹੈ।

(੯) ਮਿਸਲ ਕਰੋੜੀਆ

ਇਹ ਮਿਸਲ ਸ: ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਸਿਰਹਾਲੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਦਾ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ ਬੜਾ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਨੀਤੀ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਪਿੰਡ ਸ਼ੈਲੋਦੀ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਜੋ ਜਮਨਾ ਕੋਲ ਮੁਕੰਦਾ ਨਦੀ ਉਪਰ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਾਂ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋ ਅੰਦਰੀ ਖਬਰ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਵਸੂਲ ਕਰਾਏ ਸੀ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਫਤੇ ਕਰਨ ਵਿਚ ਏਸੇ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਹੱਥ ਸੀ। ਇਹਦੇ ਔਲਾਦ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਰਦਾਰਨੀਆਂ ਰਿਆਸਤ ਤੇ ਕਾਬਿਜ਼ ਰਹੀਆਂ। ਪਿਛੋਂ ਰਿਆਸਤ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਮਾਠ ਲਈ। ਰਿਆਸਤ ਕਲਸੀਆ ਇਸ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਕਬਜੇ ਵਿਚ ਹੈ।

(੧੦) ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ

ਇਸ ਦੇ ਮੋਢੀ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਸਨ ਜੋ 'ਗੁਰਮ' ਜ਼ਿ: ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਪੋਹੂ ਪਿੰਡ ਜ਼ਿਲਾ ਲਹੌਰ ਦੇ ਦੋਹਤੇ ਸਨ। ਇਹ ਬਹੁਤਾ ਆਪਣੇ ਨਾਨਕੀਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਤ ਜ਼ਿ: ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹੋਣ ਦਾ ਭ੍ਰਮ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਲਾਕਾ (੮੪ ਪਿੰਡ) ਅਤੇ ਅੰਬਾਲੇ ਪਰੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਜਿਤ ਕੇ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ (ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ) ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ: ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਧੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਸ: ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਭੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਾਲੀ' ਪਿਆ। ਅਜ ਕਲ ਇਸ ਦਾ ਸਦਰ ਸ਼ਹਜ਼ਾਦ ਪੁ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਖੇ ਹੈ।

(੧੧) ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ

ਦੇ ਆਗੂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ: ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਮਨਸੂਰ ਵਾਲ ਫੇਰ (ਜੀਰਾ ਕੋਲ) ਅਤੇ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸ: ਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਗੁਰਮ' ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੱਧੜਾਂ ਜ਼ਿ: ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਅਪਣਾ ਸਦਰ ਬਣਾਇਆ। ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਅਗੇ ਲੈ ਕੇ ਜੰਗ ਨੂੰ ਨਿਕਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਏਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਵਾਲੀ' ਪਿਆ।

(੧੨) ਮਿਸਲ ਫੂਲਕਿਆਂ

ਇਹ ਮਿਸਲ ਚੌਧਰੀ ਮਰਾਝ ਦੇ ਨੱਤੇ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਫੂਲ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਹੈ ਜੋ ਫੂਲ ਦੇ ਲੜਕੇ ਚੌਧਰੀ ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੰਨ੍ਹੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾ ਨੇ ਮ: ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਾਭਾ ਅਤੇ ਜੀਂਦ (ਸੰਗਰੂਰ) ਹੋਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਇਉਂ ਹੈ:—

ਚੌਧਰੀ ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਪੁਤਰ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੁਖਚੈਨ ਸਿੰਘ ਹੋਏ। ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੜਕਾ ਸੂਰਤੀਆ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤਰ ਰਾਜ਼ਾ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ (ਨਾਭਾ) ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਰਾਜਾ ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਲੜਕੇ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੋ ਨਾਭੇ ਦੇ ਆਖਰੀ ਲਾਵਲਦ ਰਾਜੇ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਬਡਰੁਖਾਂ ਵਾਲੇ ਸ: ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਮ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਂਭਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਮ: ਰਿਪਦਮਨ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਟਿੱਕਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਤਮਾਨ ਹਨ।

ਚੌਧਰੀ ਸੁਖਚੈਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਜੀਂਦ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਰਾਜਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭੂਪ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਰਾਜਾ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਲਾਵਲਦ ਮਰਿਆ। ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਰਾਜਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਰਾਜਾ ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਏ।

ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਕੁਰਸੀ ਨਾਮਾ ਇਉਂ ਹੈ:—

ਚੌਧਰੀ ਫੂਲ ਦਾ ਛੋਟਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਕੰਵਰ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ, ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਮ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਉਸ ਦਾ ਮ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਉਸ ਦਾ ਮ: ਨਰਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ, ਉਸਦਾ ਮ: ਮਹਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ, ਉਸ ਦਾ ਮ: ਰਾਜੇਂਦ੍ਰ ਸਿੰਘ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮ: ਭੂਪਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਮ: ਯਾਦਵੇਂਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਮੁਖ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿਹਾਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਬੜੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸੇ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਰਨਣ ਕਰਦੇ ਹਾਂ:—

ਚੌਧਰੀ ਫੂਲ ਦੇ ਮਝਲੇ ਪੁਤਰ ਸ: ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਦੌੜ ਨੂੰ ਦੋਬਾਰਾ ਆਬਾਦ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਬਖਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਅਤੇ ਆਪ ੧੭੭੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਬਰਨਾਲਾ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਰਿਆਸਤ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ੧੭੭੮ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਸਾਲੇ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਰਗਣਾ 'ਸੁਨੌਰ' ਫਤੇ ਕਰਕੇ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਬਣਾਈ, ਜਿਥੇ ਇਕ 'ਪੱਟੀ' ਨਾਮ ਦਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪਿੰਡ ਵਸਦਾ ਸੀ। ਉਥੇ ਕਿਲਾ ਬਣਾਕੇ ਪਟਿਆਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ। ਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਏਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ:-

(੧) ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੜ੍ਹਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸ: ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਘੇੜੇ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਪਠਾਣਾਂ ਡਾਕੂਆਂ ਨੂੰ ਭਜਾਇਆ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਬੜੀ ਨੇਕਨਾਮੀ ਹੋਈ।

(੨) ਰਾਇਕੋਟ ਵਾਲੇ ਰਾਏ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ।

(੩) ਕੰਵਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ੧੭੮੭ ਵਿਚ ਨੀਮੇ ਵਾਲੇ ਸੌਂਧੇ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਉਹ ਪਰਗਣਾ ਜਿਤਿਆ।

(੪) ਅਲੀ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਰੁਹੇਲਾ (ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਰਹੰਦ) ਨੇ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੁਨਾਮ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਜੋ ਸੇਮੇ ਵਾਲੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਕਿਆਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਚਤੁਰਾਈ ਨੇ ਛੁਡਾਇਆ।

(੫) ਸੁਨਾਮ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਗੌਰੇ ਰਾਜਪੂਤ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀਮਾ ਭੱਟੀ ਆਦਿ ਲੁੱਟਣ ਆ ਪਏ ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗ ਕਰਕੇ ਭਜਾਉਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਲਗ ਪਏ। ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਤੋਂ ਉਠਕੇ ਸੁਨਾਮ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਅਜ ਕਲ 'ਢੋਲਣ' ਜ਼ਿ: ਲੁਦਿਹਾਣਾ ਵਿਚ ਹੈ ਠਾਕਰ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਪਲੀਡਰ ਓਥੋਂ ਦੇ ਰਹਣ ਵਾਲੇ ਹਨ।

(੬) ੧੭੯੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਭੀਖੀ ਵਾਲੇ ਗੈਂਡੇ ਨੂੰ ਹਰਾਕੇ ਢੋਡਿਆਂ ਦਾ ਪਰਗਣਾ ਜਿਤਿਆ।

(੭) ਸਰਦਾਰ ਖਾਂ ਰੰਘੜ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਫਰਿਆਦ ਕਰਨ ਤੇ ਕੰਵਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਟੋਹਾਣਾ ਅਤੇ ਮੂਣਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਹਸਨ ਖਾਂ ਆਦਿ ਭੱਟੀਆਂ ਤੋਂ ਖੋਹ ਲਿਆ। ਅਤੇ ਬੋਹਾ-ਬੁਲਾਢਾ ਭੀ ਫਤੇ ਕੀਤਾ।

(੮) ਜਾਲੰਧਰ, ਰਾਇਕੋਟ, ਹਲਵਾਰਾ, ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਅਤੇ ਭਟਨੇਰ ਆਦਿ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਿਮ ਸ: ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਥ ਲੜੇ ਮਗਰ ਖਾਲਸਾ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ। ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਵਲੋਂ 'ਰਾਜਾ' ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਮਿਲਿਆ।

(੯) ਸੰ: ੧੭੪੭-੪੮ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਅਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨਾਲ ਲੜ ਕਰ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕੀਤਾ।

(੧੦) ਜਦੋਂ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਨੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ੧੭੬੭ ਈ: ਵਿਚ ਸਰਹੰਦ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਮ: ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸੀ। ਓਦੋਂ ਤੇ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿਚ ਆਇਆ।

(੧੧) ੧੭੬੧ ਈ: ਵਿਚ ਮਰਹਟਿਆਂ ਤੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਮਰਹਟਿਆਂ ਨੂੰ ਰਸਦ ਆਦਿ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਰਨਾਲਾ ਲੁਟਿਆ ਮਗਰ ਪਿਛੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਕੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੧੨) ਮ: ਆਲਾ ਸਿੰਘ ੭ ਅਗੱਸਤ ਸਃ ੧੭੬੭ ਈਃ ਨੂੰ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ

ਇਹ ਰਾਜਾ ਬੜਾ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਨੀਤੀ ਨਿਪੁੰਨ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਕੇ 'ਰਾਜਾ–ਰਾਜਗਾਨ' ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਅਬਦਾਲੀ ਕੋਲੋਂ ਇਕ ਲਖ ਜਵਾਨ ਹਿੰਦੂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਕੋਲੋਂ ਦੇਕੇ ਛੁਡਾਇਆ ਅਤੇ 'ਬੰਦੀਛੋੜ' ਦਾ ਵਿਰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ।

੧੮੨੨ ਬਿਃ ਵਿਚ ਮਃ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੋਟਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਈਸੜੂ ਤੇ ਪਾਇਲ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਜਿਤ ਕੇ ਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਦਿਤਾ। ਅਤੇ ਰਾਇ ਕੋਟੀਆਂ ਤੋਂ ਪੱਖੋਵਾਲ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਜਿਤ ਕੇ ਨਾਭੇ ਨੂੰ, ਬਸੀਆਂ ਦਾ ਜੀਂਦ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ, ਦਾਖਾ–ਬੱਦੋਵਾਲ ਕੈਥਲ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਜਲਾਲਦੀਵਾਲ–ਮਾਹਲਾਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖਿਆ।

੧੮੨੬ ਵਿਃ ਵਿਚ ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਵਾਲੇ ਸਃ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਦਬਾਏ ਹੋਏ ਪਿੰਡ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਏ।

ਘੁੜਾਮ ਪਿੰਡ (ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ੯ ਮੀਲ) ਵਿਖੇ ਸਃ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਃ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੇ ਸੁਲਹ ਕਰਾਈ।

੧੮੨੮ ਬਿਃ ਨੂੰ ਭੱਟੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਫਤੇ ਆਬਾਦ (ਜ਼ਿਃ ਹਿਸਾਰ) ਫਤੇ ਕੀਤਾ। ਇਲਾਕਾ ਰਾਣੀਆਂ ਨਾਭੇ ਦੇ ਹੱਥ ਆਇਆ।

ਸਾਬੋ ਕਾ ਸੁਖਚੈਨ ਸਿੰਘ ਆਕੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਜੋ ਬਠਿੰਡੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਬਰਾਲਾ, ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਅਤੇ ਬਠਿੰਡੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਖੋਹ ਲਿਆ।

ਹਿਸਾਰ, ਰੋਹਤਕ, ਗੋਹਾਣਾ ਅਤੇ ਹਾਂਸੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਭੱਟੀਆਂ ਤੋਂ ਜਿਤਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਗੋਹਾਣਾ ਜੀਂਦ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ, ਇਹ ਕਾਲੇਕੇ ਸੁਖਦਾਸ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿੱਤਿਆ ਸੀ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਯੂ ੬–੭ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਮਃ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਈ ਹੁਕਮਾ ਦੀਵਾਨ ਨਾਨੂ ਮੱਲ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਮ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭੈਣ ਬੀਬੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੇ ਭੀ ਬੜੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ। ਫੇਰ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ (ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭੈਣ) ਬਹੁਤ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਵਜ਼ੀਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਉਸਨੇ ਆਂਟੇਰਾਉ ਅਤੇ ਲੱਛਮੀ ਰਾਉ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਮਰਦਾਨਪੁਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਸਖਤ ਹਾਰ ਪੌਹਚਾਈ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੮੬੩ ਬਿ: ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦਾ 'ਦੁੱਲਦੀ' ਪਿੰਡ ਵਾਲਾ ਝਗੜਾ ਨਿਬੇੜਿਆ।

੧੮੫੫ ਬਿ: ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਜਾਰਜ ਟਾਮਸਨ ਨੂੰ ਖੂਬ ਹਰਾਇਆ ਅਤੇ ਜੀਂਦ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਉਸ ਤੋਂ ਛੁਡਾ ਕੇ ਦਿਤਾ।

ਪੈਰਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਟਾਮਸਨ ਦਾ ੨੦ ਲੱਖ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਖੋਹ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਨਿਰਵਾਣਾ ਆਦਿਕ ਪਟਿਆਲੇ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਦਿਲਾਇਆ ਜੋ ਉਸ ਦਾ ਹੱਕ ਸੀ।

੧੮੧੨ ਈ: ਵਿਚ ਮ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ।

੧੮੦੯ ਈ: ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਉਰਾਰ ਦੇ ਰਈਸਾਂ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਅਹਿਦਨਾਮਾਂ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਸਭ ਰਈਸ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਛਤ੍ਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਪਰਸਪਰ ਕਿਸੇ ਰਈਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਛੇੜ ਛਾੜ ਹੋਣੀ ਸੁਤੇ ਹੀ ਹਟ ਗਈ।

ਕਰਮ ਸਿੰਘ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਂਗਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਆਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਸ ਨੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਭੀ ਜੋ ਇਲਾਕਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ (ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸੀ) ਨੇ ੧੮੨੭ ਈ: ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ੭੦੦ ਪਿੰਡ ਆਬਾਦ ਕਰ ਕੇ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਵਧਾ ਦਿਤੀ। ਏਸ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਸ: ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਵਫਾਦਾਰੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ੨ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ

ਇਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੀਤੀ ਨਿਪੁੰਨ, ਧਰਮਾਤਮਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਮਹਿਕਮਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰ ਕੇ ਪੰਡਿਤ, ਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਰਾਗੀ ਆਦਿਕ ਗੁਣੀ ਜਨ ਇਕੱਤ੍ਰ ਕੀਤੇ, ਅਤੇ ਵਿਦ੍ਵਾਨਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਵਾਏ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਮਹਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭੀ ਬਣਦੇ ਰਹੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੮੦੦ ਦੀ ਫਹਰਿਸਤ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੧੮੫੭ ਦੇ ਗਦਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰਕਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਕੇ ਦੋ ਲਖ ਦਾ ਪਰਗਨਾਂ ਨਾਰਨੌਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਫੂਲਕੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਰਈਸ ਦੇ ਅਉਤ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਅੰਤਰ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਦਨਾਮਾ ਸ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਰਾਜਾ ਬੜਾ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਧਰਮਾਤਮਾਂ ਸੀ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਮਹਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ

ਇਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕਾਰ ਚੰਗੇ ਢੰਗ ਅਤੇ ਕਾਇਦੇ ਨਾਲ ਕਰਨ ਲਗਿਆ ਸੀ। ਮਗਰ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਨਾਲ ਸ਼ਿਕਾਰਗਾਹ ਵਿਚ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ੧੮੭੨ ਵਿਚ ਮਹਿੰਦ੍ਰ ਕਾਲਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਾਜੇਂਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਇਹ ਬੜੇ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਸਖੀ ਸਨ। ਜੰਗ ਕਾਬਲ ਆਦਿ ਵਿਚ ਬੜਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਪੋਹਲੋ ਖੇਡਣ ਦੇ ਬੜੇ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸੀ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਜੋ ਅਜ ਕਲ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ, ਓਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਬਣਵਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੂਪਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਇਹ ਬੜੇ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਦਾਨੀ ਰਈਸ ਸਨ। ਮਗਰ ਸ਼ੋਕ ਕਿ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਆਸ਼੍ਰਮਾਂ ਅਤੇ ਗੁਣੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੋਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਵੇਂ ਪਹਿਲੇ ਸਮੇਂ ਵਾਂਗ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਮਾਨ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਮਗਰ 'ਤੇਰਾ ਘਰ ਸੋ ਮੇਰਾ ਘਰ' ਇਸ ਮਹਾ ਵਾਕ ਤੇ ਵਿਸ਼੍ਵਾਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਲਾਭ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਆਸਾਂ ਤੇ ਉਮੰਗਾਂ ਰਹੀਆਂ। ਪਹਿਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ੪੬ ਲਖ ਦੀ ਸੀ ਹੁਣ ਇਕ ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਉਪਰ ਮਾਲੀਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਸੰਨ ੧੯੩੭ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਯੋਗ ਪੁਤ੍ਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਯਾਦਵੇਂਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ੧੨ ਸਾਲ ਤੋਂ ਉਪਰ ਬੜੀ ਨੀਤੀ ਤੇ ਨਿਆਇ ਸੀਲਤਾ ਨਾਲ ਰਾਜ ਕਰ ਕੇ ੧੯੫੦ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅਖੰਡ ਰਖਣ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸਭ ਰਾਜਿਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਰਿਆਸਤ ਲੋਕ ਰਾਜ ਦੇ ਅਰਪਨ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਹ ਅਦੁਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸਦਾ ਯਾਦ ਰਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ।

ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ

ਚੌਧਰੀ ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਛੋਟੇ ਬੇਟੇ ਸੁਖਚੈਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਰਾਜਾ ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ 'ਜੀਂਦ' ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਨਾਉਂ ਭੀ ਜੀਂਦ ਪੈ ਗਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਅਜ ਕਲ ਇਹਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੰਗਰੂਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਵਜੀਦਕੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ 'ਘਾਵਦਾਂ' ਦੀ ਕੋਠੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਮਗਰ ਸਭ ਰਾਜੇ ਜੀਂਦ ਜਾ ਕੇ ਹੀ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਮੁਢ ਮਹਾਰਾਜਾ ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ (ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਨਾ) ਨੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ, ਅਤੇ ਬਾਹਲੀ ਉੱਨਤੀ ਰਾਜਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੋਈ।

੧੮੩੩ ਬਿ: ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਨੂੰ ਘਰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਨਾਲੇ ਸੰਗਰੂਰ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਜੋ ਰਾਜਾ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਸਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਰਾਜਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਫਰੀਦਕੋਟ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਫਤੇਹ ਕਰ ਕੇ ਬੱਸੀਆਂ ਦਾ ਪਰਗਣਾ ਇਸ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਾਮਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪਰਗਣੇ ਦਿਤੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਰਾਜ ਕਰ ਕੇ ਮਰ, ਗਏ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਔਲਾਦਾ ਮਰਨ ਤੇ ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪੁਤ੍ਰ ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੋਤਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠਿਆ, ਜੋ ਵਜੀਦਪੁਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਰਾਜਾ ਬੜਾ ਸਮਝਦਾਰ ਤੇ ਸਿਖੀ ਖਿਆਲ ਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗੁਰਦ੍ਵਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਲਏ ਸਨ।

ਰਾਜਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਰਾਜਾ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਕਿਰਸੀ ਅਤੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦਾ ਪੱਖੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਭੀ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਬਹੁਤ ਵਧਾਈ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗੁਰਦ੍ਵਾਰੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿਚ ਜਿੱਤੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁਤ੍ਰ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਉਤੇ ਸ਼ੱਕ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨਾਲ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸ਼ਕ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਆਪ ਮਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਰਾਜਾ ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਏ ਜੋ ਬਹੁਤ ਨਰਮ ਤਬੀਅਤ ਦੇ ਅਣਹੋਏ ਜਿਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ੧੯੫੦ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ

ਇਹ ਰਿਆਸਤ ਚੌਧਰੀ ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੜੇ ਬੇਟੇ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੰਸ ਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ੧੮੦੬ ਬਿ: ਵਿਚ ਧਨੌਲਾ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ੧੮੦੭ ਬਿਃ ਵਿਚ ਨਾਭੀ ਅਤੇ ਭੈਂਸ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਨਾਭਾ ਵਸਾਇਆ। ਸੰਗਰੂਰ ਏਸੇ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਮਗਰ ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਖੋਹ ਲਿਆ।

੧੮੨੦ ਬਿਃ ਵਿਚ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਲੁਟ ਵਿਚ ਅਮਲੋਹ ਆਦਿ ਦਾ ਪਰਗਣਾ ਨਾਭੇ ਦੇ ਹਿਸੇ ਆਇਆ, ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਛਲ ਬਲ ਕਰ ਕੇ ਰੋਕ ਲਿਆ ਅਤੇ ਫੇਰ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਰਾਣੀ ਦੇਸੋ ਨੇ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਅਮਲੋਹ ਅਤੇ ਭਾਦਸੂ ਲਿਖਵਾ ਲਿਆ ਜੋ ਅਜ ਤਕ ਨਾਭੇ ਵਿਚ ਹੈ।

੧੮੨੯ ਬਿਃ ਵਿਚ ਰੋੜੀ ਆਦਿ ਦਾ ਪਰਗਣਾ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਥ ਆਇਆ।

ਰਾਜਾ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੜਕਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਸਿਆਣਾ ਸੀ। ਮਗਰ ਬੈਰਾਗੀਆਂ ਦਾ ਚੇਲਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਿਖੀ ਨਾਲ ਭੋਰਾ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਪਿੰਡ (ਜੈਤੋ ਆਦਿ) ਜਿਤ ਕੇ ਦਿੱਤੇ। ਅਤੇ ਛੇਕੜਲੀ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਃ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗੈਬੇ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸਃ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਘੁੰਗਰਾਣੇ ਹਾਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਹਿਦਨਾਮੇ ਤੋਂ ਉਲਟ ਪਟਿਆਲਿਉਂ ਮੁੜਦੇ ਹੋਏ ਨੇ ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਘੁੰਗਰਾਣਾ ਭੀ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਨਾਲੇ ਮਃ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਏਧਰਲੇ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲਾਂਭੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਖੋਹ ਲਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਾਜਾ ਦੇਵੇਂਦ੍ਰ ਸਿੰਘ

(ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੜਕਾ) ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਚੇਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਅਸ਼ੁਮੇਧ ਜੱਗ ਕੀਤਾ। ਨਾਲੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਮਦਦ ਦਿਤੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਪਖੋਵਾਲ ਦਾ ਪਰਗਣਾ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਕੇ ਤਹਿਸੀਲ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਜੋ ੧੮੬੬ ਤਕ ਰਹੀ। ਦੇਵੇਂਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਥਰਾ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਰਾਜਾ ਦੇਵੇਂਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ–

ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ

ਬੜਾ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਅਤੇ ਸਿਆਣਾ ਰਾਜਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਗਦਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਵਫਾਦਾਰੀ ਕਰ ਕੇ 'ਬਾਬਲ-ਕਾਂਟੀ' ਦਾ ੧ ਲੱਖ ੬ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਅਫਸੋਸ ਕਿ ਇਹ ਰਾਜਾ ਸੰ: ੧੮੬੨ ਈ: ਵਿਚ ਲਾਵਲਦ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਾਈ–

ਰਾਜਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ

ਭੀ ੮ ਵਰਸਾਂ ਪਿਛੋਂ ਲਾਵਲਦ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ: ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਸ: ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਵਡਰੁਖੇ ਵਾਲੇ ਦਾ ਸਪੁਤ੍ਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ੧੮੭੧ ਈ: ਵਿਚ ਨਾਭੇ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਰਾਜਾ ਬੜਾ ਸਿਆਣਾ, ਪ੍ਰਹੇਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਖੈਰਖਾਹ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੀ ਬੜੀ ਉੱਨਤੀ ਹੋਈ। ਆਪ ਨੂੰ ਲੋਕ 'ਜੋਗੀ ਰਾਜਾ' ਕਰ ਕੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ (ਸਤੰਬਰ ੧੯੦੭ ਵਿਚ) ਆਪ ਵਲੋਂ ਪਿਆਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁਤਰ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਿਪਦਮਨ ਸਿੰਘ

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਆਦਿ ਦੇ ਬੜੇ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਅਤੇ ਕੱਟਰ ਸਿਖ ਸਨ। ਪਟਿਆਲੇ ਨਾਲ ਮੁਕੱਦਮਾ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਤੋਂ ਉਤਾਰ੍ਰ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਹਰਾ ਦੂਨ ਅਤੇ ਫੇਰ ਕੁਦਾਈ ਕਨਾਲ (ਮਦਰਾਸ ਪਾਸ) ਭੇਜ ਦਿਤਾ। ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਯੋਗ ਪੁਤ੍ਰ ਟਿੱਕਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ। ਸੰਨ ੧੯੧੩-੧੪ ਈ: ਤੋਂ ੧੯੨੨ ਈ: ਤਕ ਏਸ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਮ: ਰਿਪਦਮਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਅਤੇ ਲੇਖਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਪਤ੍ਰ ਬਿਓਹਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਉਸਤਤ ਵਿਚਲੇ ੧੦ ਦੋਹਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਹੀ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ

ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ

ਏਸ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸੰਘਰ ਬੈਰਾੜ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਪਾਨੀਪਤ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਤੇ ਮੱਦਦ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਜੂਝ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ੧੪ ਪੁਤ੍ਰ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੁੱਲ ਦਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੁਤ੍ਰ ਭੱਲਣ ਬਰਕਤ ਵਾਲਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਭੱਲਣ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਟਿਆਣੇ ਅਤੇ ਬੈਰਾੜਕੀ ਦੀ ਚਉਧਰ ਬਾਬਰ ਨੇ ਏਸ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਸੀ।

ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੇਲੇ ਮਨਸੂਰ ਖਾਂ ਭੱਟੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਚਉਧਰ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਅਕਬਰ ਨੇ ਪੱਖ ਕਰ ਕੇ ਮਨਸੂਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਪੱਗ ਦੇ ਦਿਤੀ ਤਾਂ ਭੱਲਣ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮਨਸੂਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਢਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਟ ਕੇ ਚਉਧਰ ਦੀ ਪੱਗ ਖੋਹ ਲਈ, ਤਾਂ ਅਕਬਰ ਨੇ ਅੱਧੀ ਪੱਗ ਮਨਸੂਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਦਿਵਾ ਕੇ ਅੱਧੀ ਚਉਧਰ ਉਸਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਬੈਰਾੜਕੀ ਦੀ ਚਉਧਰ ਭੱਲਣ ਪਾਸ ਆ ਗਈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਭੱਲਣ ਪੰਜ ਗਰਾਈਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਕਹਾਉਤ 'ਭਲਣ ਚੀਰਾ ਪਾੜਿਆ ਅਕਬਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ' ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਭੱਲਣ ਪੰਜ ਗਰਾਈਆਂ ਸਿਰੀਏ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡ ਜਾ ਰਿਹਾ। ੧੭੦੯ ਬਿ: ਵਿਚ ਮਰਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਭਾਈ 'ਲਾਲਾ' ਚਉਧਰੀ ਬਣਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਕਪੂਰਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਿਰੀਏ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ 'ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ' ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਇਹ ਦੂਰ ਤਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ 'ਸੁਖੀਏ' ਨੂੰ ਜੰਗ ਮੁਕਤਸਰ ਦੀ ਮਦਦ ਦੇਣ ਪਿਛੇ ਰਾਜਾ ਹੋਣ ਦਾ ਬਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਨੇ 'ਕੋਟ ਸੁਖੀਆ' ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ। ਕਪੂਰੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸਰਾਪ ਸੀ। ਜੋ ਵੇਲਾ ਆਉਣ ਤੇ ਈਸੇ ਖਾਂ ਮੰਜ ਨੇ ਕੋਟ ਈਸੇ ਖਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ੧੭੬੫ ਬਿ: ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਤਾਂ ਸੁਖੀਏ ਨੇ ਬੈਰਾੜਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਈਸੇ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਤਾ। ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਧਰਮ ਕੋਟ ਅਤੇ ਬਹਿਕਾਂ ਤਕ ਸਾਰਾ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਏਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਈਸੇ ਖਾਂ ਦਾ ਸਾਲਾ ਹਲਵਾਰੇ ਵਾਲਾ ਸਲਾਬਤ ਖਾਂ ਭੀ ਸੁਖੀਏ ਦੀ ਮਦਦ ਤੇ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਈਸੇ ਖਾਂ ਨੇ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਸੁਖੀਏ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਰਖੀ। ਜਿਸ ਦੀ ਬਦਜ਼ਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਨਾਨੂ ਮੱਲ ਨੇ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਕੁਝ ਇਲਾਕਾ ਖੋਹ ਲਿਆ।

ਉਸਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਅਤੇ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਖੋਹਕੇ ੧੮੦੮ ਈ: ਵਿਚ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਨਾਭੇ ਵਿਚ ਰਿਹਾ।

ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਫਰੀਦਕੋਟ

ਸੁਖੀਏ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਰੀਦਕੋਟ ਦਾ ਕਿਲਾ ਮੱਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਿਲੇ ਛਡਕੇ ਨਵਾਂ ਕਿਲਾ ਬਣਾਇਆ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਰੀਦਕੋਟ ਅਤੇ ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਨੂੰ ਜਿਤਿਆ। ਅਤੇ ੪ ਸਾਲ ਉਸਦੇ ਦੀਵਾਨ ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ ਨੇ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਰਖਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਰਾਜਾ ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਵਾਪਸ ਦਿਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਇਉਂ ਹੈ:-ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਮੁਹਰ ਸਿੰਘ ਉਸਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦਾ ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦਾ ਬਿਕ੍ਰਮਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦਾ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਉਸਦਾ ਬ੍ਰਿਜ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਰਾਜਾ ਹਰਇੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਤਮਾਨ ਹਨ।

ਰਾਜਾ ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕੋਟਕਪੂਰਾ, ਨਾਭੇ ਦਾ ਪਖੋਵਾਲ ਵਾਲਾ ਇਲਾਕਾ (ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਦਾ) ਉਸ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦਿਤਾ। ਹੁਣ ਇਹ ਰਿਆਸਤ ੨੦ ਲੱਖ ਦੀ ਹੈ।

ਏਸ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਰਾਜਾ ਬਿਕ੍ਰਮਾ ਸਿੰਘ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਬੜਾ ਪਰੇਮੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਟੀਕਾ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਇਆ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਕਰਵਾਇਆ। ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਛਪਿਆ।

ਰਿਆਸਤ ਕੈਂਥਲ

ਏਸ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਮੋਢੀ ਭਾਈ ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਇਹ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਰਿਧੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਅਤੇ ਰਾਜਗੀ ਦਾ ਵਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਖਾਨਦਾਨ ਭਾਈਕਿਆਂ ਦਾ ਕਹਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਫੂਲਕੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਬੜਾ ਮਾਨ ਸੀ। ੧੭੭੯ ਈ: ਵਿਚ ਭਾਈ ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਏਥੋਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਵਾਬ ਭੀਖੇ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਕੇ ਕੇਵਲ ੫੦ ਸਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕੈਂਥਲ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਇਹ ਰਿਆਸਤ ਬਹੁਤ ਵਧੀ। ਅਰਥਾਤ ਥਾਨੇਸਰ ਤੇ ਕਰਨਾਲ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਅਤੇ ਝੱਜਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੇ ਗੁੱਜਰਵਾਲ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਲਾ ਸੀ। ਪਖੋਵਾਲ, ਜੋਧਾਂ ਮਨਸੂਰਾਂ, ਬਦੋਵਾਲ ਅਤੇ ਦਾਖੇ ਦਾ ਪ੍ਰਗਣਾ ਰਾਏ ਕੋਟੀਆਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਜਿੱਤ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਫਤਹ ਆਬਾਦ ਤੇ ਬੁਢਲਾਢੇ ਦਾ ਦਿਲਾਕਾ ਭੀ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਦਿਤਾ ਸੀ।

ਫੂਲਕਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚੀਂ ਵਿਗਾੜ ਪੈਣ ਤੇ ਭਾਈਕੇ ਅਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਹੀ ਝਗੜਾ ਨਬੇੜਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖ ਕੇ 'ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਆਦਿ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖਵਾਏ ਸਨ, ਇਹ ਰਾਜਾ ਮਾਰਚ ੧੮੪੩ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਅਊਤ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ੧੮੫੭ ਦੇ ਗ਼ਦਰ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ, ਜੋ ਕਿ ੯ ਲਖ ਦੀ ਸੀ। ਏਸ ਵਿਚ ਕੈਂਥਲ ਦਾ ਉਦਾਲਾ, ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦਾ ਅਤੇ ਬਠਿੰਡਾ ਤਥਾ ਦਾਖਾ ਅਤੇ ਮਨਸੂਰ, ਗੁਜਰਵਾਲ ਦਾ ਇਲਾਕਾ (ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ) ਸੀ। ਦਾਖੇ ਆਦਿ ਦਾ ਪਰਗਣਾ ਮ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿਤਕੇ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਿਆਸਤ ਰਾਏਕੋਟ

ਗੁਰੂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਰਾਏ ਕਲ੍ਹਾ ਮੰਜ ਰਾਜਪੂਤ (ਤਲਵੰਡੀ ਵਾਲਾ) ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਤੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਰਾਜਾ ਹੋਣ ਦਾ ਵਰ ਦਿਤਾ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਰਾਇ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਤਲਵੰਡੀ ਤੋਂ ਉੱਠਕੇ ੧੭੩੫ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਰਾਏ ਕੋਟ ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ, ਤੇ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਰਿਆਸਤ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਰਾਇ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਛੇੜ ਛਾੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਕੁਝ ਇਲਾਕਾ ਹਾਰ ਬੈਠਾ। ਇਸ ਦੇ ਮਾਮੇ ਨੀਹਮੇਂ ਵਾਲੇ ਸੌਂਧੇ ਖਾਂ ਨੇ ਫੂਲਕਿਆਂ ਨਾਲ ਬਿਗੜ ਕੇ ਮਾਹਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਣਾ ਹਰਾਇਆ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ 'ਘਲੂ ਘਾਰੇ' ਵੇਲੇ (੧੭੬੧) ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਅਲਯਾਸ ਇਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਮਦਦ ਦਿਤੀ। ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਖੋਹ ਕੇ ਵੱਸੀਆਂ ਜਗਰਾਉਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਨਾ ਜੀਂਦ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ। ਦਾਖੇ, ਬਦੋਵਾਲ ਕੈਂਬਲ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਈਸੜੂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਪਖੋਵਾਲ ਦਾ ਪ੍ਰਗਣਾ ਨਾਭੇ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ।

ਰਾਏ ਅਲਿਆਸ ਨੇ (ਜੋ ਛੋਕਰੜਲਾ ਰਾਜਾ ਸੀ) ਜਾਰਜ ਟਾਮਸਨ ਨੂੰ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਅਪਣੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਸੱਦਿਆ। ਜਿਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਨਜ਼ਰਾਨਾਂ ਲਿਆ। ਅਤੇ ਨਾਲੇ ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਲੁਟ ਲਏ। ਉਧਰੋਂ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨਜ਼ਰਾਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਮੁੜਿਆ। ਜੋਧਾਂ ਅਤੇ ਮਨਸੂਰਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੋਬਾਰਾ ਸੱਦ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਕਬੂਲ ਕੀਤੀ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਇ ਅਲਿਆਸ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਦੀ ਰਾਣੀ 'ਭਾਗ ਭਰੀ' ਤੋਂ ਚਾਰ ਪਿੰਡ ਛਡ ਕੇ ਸਭ ਇਲਾਕਾ ਖੋਹ ਲਿਆ। ਦਾਖੇ ਦਾ ਪਰਗਣਾ ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਦਿਤਾ। ਬਦੋਵਾਲ ਤੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਲਾਡੂਏ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦਿਤਾ। ਏਸ ਦੀ ਰਾਣੀ ਦੇ ਆਉਤ ਜਾਣ ਤੇ ਇਹ ਰਿਆਸਤ ਖਤਮ ਹੋਈ। ਹੁਣ ਤਕ ਇਸ ਦੇ ਭਾਈਆਂ ਦੀ ਉਲਾਦ ਕੋਟਲੀ, ਰਾਣਕੇ, ਮੋਰਗਗੀਮਾਂ ਤੇ ਰਾਇ ਕੋਟ ਦੇ ਬਿਸਵੇਦਾਰ ਸਨ।

ਰਿਆਸਤ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲਾ

ਬੰਨੂੰ ਦੇ ਪਠਾਣ ਸਦਰ ਦੀਨ ਆਦਿ ਇਸ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਏਸੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਹਾਕਿਮ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਅਧੀਨ ਮਾਂਡਲਕ ਨਾਵਬ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਦਾ ਰਈਸ ਨਵਾਬ ਫਤਹ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਹਾਹ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਰਾਜ ਅਟੱਲ ਰਹੇਗਾ ਅਤੇ ਟਕਸਾਲ ਚਲੇਗੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਕਾਇਮ ਰਹੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਵਰ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਾਇਆ ਨਹੀਂ। ਬਲਕਿ ਤਕੜਾ ਚਿਰ ਇਹਨਾਂ ਉਤੇ ਕੋਈ ਹੱਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਮਗਰ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਬੇ-ਅਕਲੀ ਕਰ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਛੇੜ ਛਾੜ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਖੁਹਾ ਲਿਆ। ਮਲੌਦ ਦਾ ਪ੍ਰਗਣਾ, ਧੂਰੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਅਤੇ ਪੈਲ ਦਾ ਪ੍ਰਗਣਾ ਇਹ ਸਭ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਸੀ।

ਰਿਆਸਤ ਕਲਸੀਆ

ਸः ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਕਰੋੜੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਸः ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਓਸਦੇ ਜੀਊਂਦੇ ਜੀ ਰਿः ਕਲਸੀਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਛਛਰੌਲੀ ਜਿः ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਚ ਹੈ, ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਰਾਂ ਮਾਰਨ ਵੇਲੇ ੪ ਲੱਖ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਮੱਲ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਜੋ ਓਸਦੀ ਔਲਾਦ ਦੇ ਕਬਜੇ ਵਿਚ ਅਜ ਤਕ ਹੈ। ਇਥੇ ਦੇ ਰਈਸ ਮः ਰਿਪਦਮਨ ਸਿੰਘ (ਨਾਭਾ) ਦੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਬੀਬੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਵਿਆਹੇ ਹੋਏ ਸੀ, ਜੋ ਸः ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਾਨਸਾਰਹੀਏ ਦੀ ਦੂਹਤੀ ਸੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਜਿः ਫੀਰੋਜ ਪੁਰ ਵਿਚ ਚੜਿੱਕ ਤੇ ਮੰਡੀਰ ਆਦਿ ਸਨ, ਜੋ ਜਿः ਅੰਬਾਲਾ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਜਿः ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਆ ਗਏ ਹਨ।

ਰਿਆਸਤ ਨਨੌਤਾ

੧੯ ਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਕਿਲਾ ਪ੍ਰੀਖਤ ਗੜ੍ਹ ਜਿਲਾ ਮੇਰਠ ਵਿਚ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਸੀ ਉਹਦਾ ਰਾਜਾ ਸੰਤਾਨ ਹੀਨ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੇਵਕ 'ਨੈਨਪਾਲ'—ਗੁੱਜਰ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੀ, ਜੋ ਨਨੌਤਾ ਜਿः ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਦੇ ਚਉਧਰੀ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਅਤੇ ਥਾਨੇਸਰ ਵਾਲੇ ਰਾਜਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਰਾਜੇ ਦਾ ਨਿਕਟੀ ਸੰਬੰਧੀ ਭੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਭੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਕੇ ਨੈਨਪਾਲ ਤੋਂ ਰਾਜ ਖੋਹ ਲਿਆ। ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਦੀ ਦੁਹਾਈ ਦਿਤੀ, ਜੋ ਕਿ ਅੱਗੇ ਹੀ ਓਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਫਿਰ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਤਾਂ ਸਿਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ (ਪਟਿਆਲਾ) ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਭਜਾ ਕੇ ਉਸ ਗੁੱਜਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਖਤ ਗੜ੍ਹ ਦਾ ਰਾਜ਼ਾ ਬਣਾਇਆ। ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਖ ਬਣ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਨੈਣ ਸਿੰਘ' ਹੋਇਆ। ਓਸਦੇ ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਜਮਨਾ ਦੇ ਉਰਾਰ ਭੀ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਨੇੜ ਤੱਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਪਿੰਡ ਨਨੌਤੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਬੜੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਰਖੀ। ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਪ੍ਰੀਖਤ ਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਰਖੀ। ਉਸ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ੮ ਲੱਖ ਦੀ ਸੀ। ਅਫਸੋਸ, ਉਹਦੇ ਯਤਨ ਕਰਨ ਤੇ ਭੀ ਕੋਈ ਸੰਤਾਨ ਨ ਹੋਈ। ਉਸ ਦੀ ਛੋਟੀ ਰਾਣੀ ਲੰਢੌਰੇ ਤੋਂ ਸੀ। ਰਿਆਸਤ ਜਿਸ ਭਾਉ ਆਈ, ਓਸੇ ਭਾਉ ਗਈ। (ਭਾः ਸਿਆਮ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ ਦ੍ਵਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ)

ਲੁਟੇਰੇ ਸੈਨਾਪਤੀ

ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬਾਹਰੋਂ ਆ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਅਜੇਹੇ ਭੀ ਹੋਏ, ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਏਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉੱਚ ਸਭਤਾ ਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਅਖੋਂ ਓਹਲੇ ਕਰਕੇ ਕੇਵਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਪਤੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਨੇਕ ਵਾਰ ਉਸ ਤੇ ਖ਼ੂਨੀ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ, ਅਤੇ ਬੇ ਅੰਤ ਧਨ ਧਾਮ ਲੁਟਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਨੌਜਵਾਨ ਲੜਕੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਟਕੇ ਟਕੇ ਵਿਚ ਨੀਲਾਮ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਹਮੂਦ ਅਤੇ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਰਾਜਸਥਾਨ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਸ਼ਹਿਰ, ਮੰਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਧਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਲੁਟ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਧਰਮ, ਅਣਖ ਅਤੇ ਸੁਹੱਪਣ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਕੇ ਦੀਰਘ ਕਾਲ ਤਕ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਰਬਲ, ਬੇ-ਅਣਖਾ ਤੇ ਪ੍ਰਾਧੀਨ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਹਮੂਦ ਗ਼ਜ਼ਨਵੀ, ਅਮੀਰ ਤੈਮੂਰ, ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਗਿਲਜ਼ਈ ਸਦਾ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗ਼ਜ਼ਨਵੀ ਅਤੇ ਤੈਮੂਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਉਪਰ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਐਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਰਤੂਤ ਭਾਵੇਂ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਵਰਣਨ ਵਿਚ ਭੀ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਵੇਗੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਲਿਖ ਦੇਣਾ ਖੋਜੀਆਂ ਲਈ ਸੌਖਾ ਪੜ੍ਹਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇਗਾ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ

ਇਹ ਖ਼ੁਰਾਸਾਨ ਕੈਸ਼ਪਾਇਨ ਝੀਲ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਇਮਾਮ' ਨਾਮੇ ਕੁਲੀ ਦੇ ਘਰ ੧੬੮੭ ਈ: ਵਿਚ ਜੰਮਿਅ। ਜੁਆਨ ਹੋਣ ਤਕ ਉਕਤ ਝੀਲ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਭੇਡਾਂ ਬਕਰੀਆਂ ਚਾਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਫੇਰ ਫ਼ਾਰਿਸ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸੈਨਾਪਤੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਜਨਵਰੀ ੧੭੩੯ ਈ: ਵਿਚ, ਜਦ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਰੰਗੀਲੇ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਮੁਸਲੱਕੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ। ਮਾਝੇ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਲੁਟਦਾ ਬਰਬਾਦ ਕਰਦਾ ਦਿੱਲੀ ਪੁਜਾ, ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕਤਲ ਆਮ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ 'ਚੋਂ ਤੀਹ ਕਰੋੜ ਨਕਦ ਲੁਟਿਆ। ਮਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਧੀਨਗੀ ਮੰਨ ਕੇ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤਰ 'ਨਾਸਿਰ' ਨਾਲ ਕੀਤਾ। ਏਸੇ ਸਾਲ ੫ ਮਈ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮੁੜਿਆ। ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਲਾਹੌਰ ਪੁਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਿਖ ਦਲਾਂ ਨੇ ਉਸਦਾ ਸਾਰਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਲੁਟ ਲਿਆ। ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਆਦਿ ਖ਼ਰੀਦਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਖੁਲ੍ਹੇ ਲੰਗਰ ਲਾਏ ਤੇ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡਿਆ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੌਣ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਲੁਟਿਆ ਹੈ? ਮੈਂ 'ਦੇਸ ਉਨਕੇ ਦੀ ਧੂੜ ਉਡਾਊਂ, ਜਿਤ ੨ ਲੁਟਿਓ ਧਨ ਦੂਗਨ ਕਢਾਊਂ' (ਗਿ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ) ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ:—'ਚਾਹ ਕਰੇਂ ਅੰਨ ਦੀ ਨ ਧਨ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕਰੇਂ, ਯਾਦ ਕਰੇਂ ਰਬ ਨੂੰ ਨ ਹੋਰ ਨੂੰ ਵਡਾਈ ਦੇਂ। ਹਮ ਸੋਂ ਜੁਝਾਰ ਰਹੇਂ, ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਰਹੇਂ, ਰਹੇਂ ਜਾ ਉਜਾੜ, ਦਿਨੇ ਕਿਤੇ ਨ ਦਿਖਾਈ ਦੇਂ। ਬਾਘ ਡਰੇਂ, ਤਾਜ ਡਰੇਂ, ਰਾਜੇ ਰਜਰਾਜ ਡਰੇ, ਡਰੇਂ ਸ਼ਾਹ ਨਾਦਰ! ਸੁ ਹਮ ਭੀ ਦੁਹਾਈ ਦੇਂ। ਕੂਟ ਜਾਣ ਲੁਟ ਜਾਣ, 'ਕੇਹਰਿ' ਅਛੱਤ ਜਾਣ, ਟੁਟ ਜਾਣ, ਫੁਟ ਜਾਣ ਫੇਰ ਨ ਫੜਾਈ ਦੇਂ।' ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬੜੀ ਚਿੰਤਾ ਨਾਲ ਆਖਿਆ। ਇਹ ਮਾਰਿਆਂ ਨਹੀਂ ਮਰ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਏਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਜੇ ਹੋਣਗੇ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ

ਇਹ ਦੁਰੌਨ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ, ਅਬਦਾਲੀ ਭੇਖ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਾ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਗਿਲਜ਼ਈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਬੀਲੇ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਮਾਨ ਖ਼ਾਨ ਦਾ ਪੁਤਰ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਚੀ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਸੈਨਾਪਤੀ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ੧੭੪੭ ਈਂ ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਕਮਰਦੀਨ ਦੇ ਪੁਤਰ 'ਮੀਰ ਮਨੂੰ' ਨੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ਮਾਨੂੰ ਪੁਰ (ਖੰਨੇ ਕੋਲ) ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ। ਤਾਂ ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ ਤੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਕੋਲ ਛਾਪਾ ਮਾਰ ਕੇ ਲੁਟ ਲਿਆ, ਤੇ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਹਿੰਦੂ ਲੜਕੀਆਂ ਕੈਦ ਤੋਂ ਛੁਡਾਕੇ ਘਰੀਂ ਪੁਚਾਈਆਂ। ਉਸ ਵਕਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ੬੫ ਜਥੇ ਬਣ ਚੁਕੇ ਸਨ। ੧੭੪੯ ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਦੂਜਾ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮਨੂੰ ਨੇ ੧੪ ਲੱਖ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦੇ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਹੀ ਮੋੜ ਦਿਤਾ।

ਫੇਰ ਏਸ ਨੇ ੧੭੫੨ ਈਃ ਵਿਚ ਤੀਜਾ ੧੭੫੩ ਈ: ਵਿਚ ਚੌਥਾ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਲੁਟਿਆ, ਪੰਜਵਾਂ ਹਮਲਾ ੧੭੫੭ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਪਰ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਹੈਜ਼ਾ ਪੈ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਰਹੰਦ ਤੋਂ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਓਸੇ ਸਮੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਲੁੱਟਿਆ। ਏਸੇ ਵਾਰ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਗਿਰਾਕੇ ਸਰੋਵਰ ਮਿਟੀ ਨਾਲ ਪੂਰ ਦਿਤਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਥੰਮ ਸਾਹਿਬ (ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ) ਨੂੰ ਫੂਕ ਦਿਤਾ। ਏਸੇ ਸਾਲ ਛੇਵੀਂ ਵਾਰ ਜਹਾਨ ਖ਼ਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ। ਸਤਵਾਂ ਹਮਲਾ ੧੭੫੯ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮਰਹਟਿਆਂ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ੧੭੬੧ ਵਿਚ ਅਠਵੀਂ ਵਾਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਪਾਣੀਪਤ ਤੇ ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੀ ਲਗ ਭਗ ਪੌਣੇ ਦੋ ਲਖ ਫੌਜ ਨੂੰ ਡਾਢੀ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਲੱਕ ਤੋੜ ਦਿਤਾ। ੧੭੬੨ ਵਿਚ ਵਡਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਵਰਤਿਆ। ਜੋਕੁਪ–ਰਹੀੜੇ (ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲਾ) ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਕੁਠਾਲਾ, ਘੁੰਘਰਾਣਾ, ਗੁੱਜਰਵਾਲ, ਪੱਖੋਵਾਲ, ਅਤੇ ਕੁਤਬਾ ਆਦੀ ਪਿੰਡੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਗਹਿਲੀਂ (ਰਿਃ ਪਟਿਆਲਾ) ਜਾ ਕੇ ਰੁਕਿਆ। ਏਸ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਏਸ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦਾ ਦਮ ਪੱਕ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਇਹੋ ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦਾ ਬਾਨ੍ਹਣੂ ਹੋਇਆ। ੧੭੬੪ ਈਃ ਵਿਚ ਨਜੀਬ ਖ਼ਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਦਿਲੀ ਦੇ ਸੱਦਣ ਤੇ ਅਬਦਾਲੀ ਫੇਰ ਆਇਆ। ਪਰ ਮੁਸਤਫ਼ਾਬਾਦ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਤੋਂ ਹੀ ਪਿਛੇ ਮੁੜ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਗ਼ਦਰ ਹੋਗਿਆ ਸੀ। ੧੭੬੫ ਈਃ ਵਿਚ ਫੇਰ ਆਇਆ। ਜਦੋਂ ਸਰਹੰਦ ਅਤੇ ਕੁੰਜ ਪੁਰੇ ਕੋਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਹਥ ਵਿਖਾਏ। ਮੁੜਦੇ ਹੋਏ ਨਾਲ ਰੋਪੜ ਕੋਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਾਫ਼ੀਆ ਤੰਗ ਕੀਤਾ। ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ੧੭੬੬ ਵਿਚ ਉਹ ਫੇਰ ਸਰਹੰਦ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਮਨੀ ਮਾਜਰੇ ਕੋਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਖੂਬ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜਨਾ ਪਿਆ। ਬਸ, ਫੇਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਅਤੇ ਨਸੂਰ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਨਾਲ ਕਾਬਲ ਜਾ ਕੇ ਏਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਦਫਾ ਹੋਇਆ।

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ

(੧੮੦੫ ਈਃ ਤੋਂ ੧੯੪੭ ਈ: ਤਕ)

੧੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਯੂਰਪ ਦੀਆਂ ਸਾਕਤ ਕੌਮਾਂ ਭਾਰਤ ਜੈਸੇ ਉਪਜਾਊ ਅਤੇ ਅਨੰਤ ਸੰਪੱਤੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਪੰਨ, ਪਰ ਹੀਨ ਦਸ਼ਾ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਬਿਉਪਾਰ ਦਾ ਢੌਂਗ ਬਣਾਕੇ ਕਈਆਂ ਟੋਲਿਆਂ ਵਿਚ ਏਧਰ ਨੂੰ ਉੱਲਰ ਪਈਆਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ੧੫੯੮ ਈਃ ਵਿਚ ਪੁਰਤਗਾਲ ਵਾਲੇ, ਫੇਰ ਹਾਲੈਂਡ ਦੇ ਡੱਚ ਆਏ। ੧੬੦੪ ਵਿਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ, ੧੬੦੮ ਵਿਚ ਹਸਪਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ੧੬੧੨ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਕਲਕੱਤੇ ਆ ਢੁੱਕੇ, ਜੋ ਕਿ ਓਸ ਵੇਲੇ 'ਕਾਲੀ ਘਾਟ' ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਪੁਦਾਲੇ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਬਸਤੀ ਸੀ।

ਆਂਉਂਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਇਹ ਸਭ ਲੁਟੂ ਟੋਲੇ ਪਰਸਪਰ ਦੀ ਬਿਉਪਾਰਕ ਉੱਨਤੀ ਅਤੇ ਦੇਸ ਵਿਜੈ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪੋ ਵਿਚੀਂ ਬੜੇ ਲੜੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਕਲਾਇਵ ਜੈਸੇ ਬੇਈਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸਦਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮੀਰੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਲਗਪਗ ਡੇਢ਼ ਸਦੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਸਭ ਯੂਰਪੀਨਾਂ ਨੂੰ ਏਥੋਂ ਕਢਕੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹਕੂਮਤ ਬਣਾ ਲਈ। ਅਗੱਸਤ ੧੭੫੭ ਈਃ ਵਿਚ ਪਲਾਸੀ ਦਾ ਜੁਧ ਜਿਤਿਆ ਅਤੇ ਫੇਰ ੧੭੬੭ ਵਿਚ ਬਕਸਰ ਦੀ ਵਿਜੈ ਪਾਉਣ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ 'ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ' ਨਾਮੇਂ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਨਿਯਮਤ ਤੌਰ ਤੇ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਲਕੱਤਾ ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ 'ਵਾਰਨ ਹਸਤਾਂਗਦ' ਨੀਯਤ ਹੋਇਆ ਜੋ ੧੭੭੨ ਈਃ ਤੋਂ ੧੭੮੫ ਈਃ ਤਕ ਰਿਹਾ। ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਦੀ ਕੂਟ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਅਵਧ ਆਦਿ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਹੜਪ ਕਰਕੇ ਕੰਪਨੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਚੋਖਾ ਰਾਜ ਅਧਿਕਾਰ ਅਸਥਾਪਨ ਕਰ ਦਿਤਾ।

(੨) ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ੧੭੮੬ ਤੋਂ ੧੭੯੩ ਈਃ ਤਕ ਰਿਹਾ। ਫੇਰ (੩) ਸਰ ਜਾਨ ਸ਼ੋਰ ੧੭੯੩ ਤੋਂ ੧੭੯੮ ਈਃ ਤਕ (੪) ਲਾਰਡ ਵਲਜ਼ਲੀ ੧੭੯੮ ਤੋਂ ੧੮੦੫ ਤਕ। (੫) ਜਾਰਜ ਬਾਰਲੂ ੧੮੦੫ ਤੋਂ ੧੮੦੭ ਤਕ (੬) ਲਾਰਡ ਮਿੰਟੋ ਪਹਿਲਾ ੧੮੦੭ ਤੋਂ ੧੮੧੩ ਈਃ ਤਕ (੭) ਮਾਰਕੁਈਸ ਆਫ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ੧੮੧੩ ਤੋਂ ੧੮੨੩ ਈਃ ਤਕ (੮) ਐਮਹਰਸਟ ੧੮੨੩ ਤੋਂ ੧੮੨੮ ਤਕ (੯) ਵਿਲੀਅਮ ਬੈਂਟਿੰਗ ੧੮੨੮ ਤੋਂ ੧੮੩੫ ਈਃ ਤਕ (੧੦) ਚਾਰਲਸ ਮਿਟਕਾਫ ੧੮੩੫ ਤੋਂ ੧੮੩੬ ਈਃ ਤਕ (੧੧) ਆਕਲੈਂਡ ੧੮੩੬ ਤੋਂ ੧੮੪੨ ਈਃ ਤਕ (੧੨) ਐਲਨਬਰਾ ੧੮੪੨ ਤੋਂ ੧੮੪੪ ਈਃ ਤਕ (੧੩) ਹਾਰਡਿੰਗ ੧੮੪੪ ਤੋਂ ੧੮੪੮ ਈਃ ਤਕ (੧੪) ਲਾਰਡ ਡਿਲਹੌਜ਼ੀ ੧੮੪੮ ਤੋਂ ੧੮੫੬ ਈਃ ਤਕ (੧੫) ਲਾਰਡ ਕੈਨਿੰਗ ੧੮੫੬ ਤੋਂ ੧੮੫੮ ਈਃ ਤਕ। ਏਸ ਦੇ ਵੇਲੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਗ਼ਦਰ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਕੰਪਨੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਰਾਜ ਹਟ ਕੇ ਮਲਕਾ 'ਵਿਕਟੋਰੀਆ' ਦਾ ਤਪਾਵਸ ਹੋਇਆ। ਤਾਂ ਲਾਰਡ ਕੈਨਿੰਗ ਦੁਬਾਰਾ ੧੮੫੮ ਵਿਚ ੧੬ਵਾਂ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੀਯਤ ਕਰਕੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਜੋ ੧੮੬੧ ਈਃ ਤਕ ਰਿਹਾ।

(੧੭) ਲਾਰਡ ਐਲਗਨ ੧੮੬੧ ਤੋਂ ੧੮੬੨ ਈਃ ਤਕ (੧੮) ਸਰ ਜਾਨ ਲਾਰੰਸ ੧੮੬੨ ਤੋਂ ੧੮੬੫ ਈਃ ਤਕ (੧੯) ਮੇਉ ੧੮੬੫ ਤੋਂ ੧੮੭੨ ਈਃ ਤਕ (੨੦) ਨਾਰਥ ਬਰੂਕ ੧੮੭੨ ਤੋਂ ੧੮੭੬ ਈਃ ਤਕ (੨੧) ਲਾਰਡ ਲਿਟਨ ੧੮੭੬ ਤੋਂ ੧੮੮੦ਈਃ ਤਕ (੨੨) ਲਾਰਡ ਰਿਪਨ ੧੮੮੦ ਤੋਂ ੧੮੮੪ ਈਃ ਤਕ। ਇਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ੧੮੮੨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਸ਼੍ਵ ਵਿਦਜਾਲਯ (ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ) ਬਣੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਃ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਵਰਗਿਆਂ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ–ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨੂੰ ਭੀ ਥਾਂ ਮਿਲਿਆ। ਅਤੇ ਗਿਃ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਬਣੇ। (੨੩) ਡਫਰਨ ੧੮੮੪ ਤੋਂ ੧੮੮੮ ਈਃ ਤਕ (੨੪) ਲੈਨਸਡੋਨ ੧੮੮੮ ਤੋਂ ੧੮੯੪ ਈਃ ਤਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੨੫) ਐਲਗਨ ਦੂਜਾ ੧੮੯੫ ਤੋਂ ੧੮੯੯ ਈਃ ਤਕ (੨੬) ਲਾਰਡ ਕਰਜ਼ਨ ੧੮੯੯ ਤੋਂ ੧੯੦੫ ਈ: ਤਕ। ਇਸ ਦੇ ਵੇਲੇ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਵੰਡ ਅਤੇ ਦੁਆਮੀ ਬੰਦੋਬਸਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਦੀ ਕੁਟਲ ਨੀਤੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ। (੨੭) ਲਾਰਡ ਮਿੰਟੋ ਦੂਜਾ ੧੯੦੫ ਤੋਂ ੧੯੧੫ ਈ: ਤਕ। (੨੮)ਲਾਰਡ ਹਾਰਡਿੰਗ ਦੂਜਾ ੧੯੧੦ ਤੋਂ ੧੯੧੬ਈਃ ਤਕ। ਏਸ ਸਮੇ ਕਲਕੱਤੇ ਦੇ ਥਾਂ ਦਿੱਲੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਨੀਯਤ ਹੋਈ (੨੯) ਚੈਮਸਫੋਰਡ ੧੯੧੬ ਤੋਂ ੧੯੨੧ ਈਃ ਤਕ (੩੦) ਰੈਡਿੰਗ ੧੯੨੧ ਤੋਂ ੧੯੨੬ਈਃ ਤਕ (੩੧) ਅਰਵਨ ੧੯੨੬ ਤੋਂ ੧੯੩੧ਈਃ ਤਕ (੩੨) ਵਿਲਿੰਗਡਨ ੧੯੩੨ ਤੋਂ ੧੯੩੬ ਈਃ ਤਕ (੩੩) ਲਿਨਲਿਥਗੋ ੧੯੩੬ ਤੋਂ ੧੯੪੩ ਈਃ ਤਕ (੩੪) ਵੇਵਿਲ ੧੯੪੩ ਤੋਂ ੧੯੪੭ ਈਃ ਤਕ (੩੫) ਮਊਂਟ ਬੇਟਨ ਮਾਰਚ ੧੯੪੭ ਤੋਂ ੧੫ ਅਗਸਤ ੧੯੪੭ ਈਃ ਤਕ ਅਗੇ ਭਾਰਤ ਵਲੋਂ ੧੫ ਅਗਸਤ ਤੋਂ ੨੧ ਜੂਨ ੧੯੪੮ ਈਃ ਤਕ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਰਹਿ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਬੇੜਾ ਡੂੰਘੇ ਸਮੰਦ੍ਰ ਵਿਚ ਡਾਵਾਂ ਡੋਲ ਹੁੰਦਾ ਛੱਡ ਗਿਆ।

ਫੂਲਕੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦਾ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਣਾ

ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੋਰਨਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਖੋਹਕੇ 'ਇਕੋ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ' ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਅਪਣਾ ਸ਼ਖਸੀ ਰਾਜ ਬਣਾਉਣਾ ਆਰੰਭ ਦਿਤਾ, ਤਾਂ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਭ ਰਾਜਿਆਂ, ਰਈਸਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਡਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੈਂਥਲ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸੰਃ ੧੮੦੬ ਈਃ ਵਿਚ ਜਨਰਲ ਪੇਰਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਆਪ ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਣ ਲਈ ਲਾਰਡ ਮਿੰਟੋ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ ਭੇਜਿਆ। ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ੧੮੦੯ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਬੜੀਆਂ ਸੁਖਾਲੀਆਂ ਕਾਰਮਾਂ ਉਪਰ ਹੀ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਾਤਪ੍ਰਯ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਲੇ ਹੋਏ ਜਾਂ ਜਿਤੇ ਹੋਏ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਫੌਜ ਦੀ ਮਦਦ ਲੈਣੀ ਸੀ। ਸੋ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸਮਝੌਤੇ ਨਾਲ ੩ ਮਈ ੧੮੦੯ ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਲੋਂ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਸ ਵਿਚ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਭਾਵ ਇੰਜ ਹੈ:–

(੧) ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਇਸ ਪਾਰ ਦੇ ਰਈਸ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿਣਗੇ।

(੨) ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਕਦੇ ਵੀ ਖ਼ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਮੰਗੇਗੀ।

(੩) ਸਾਰੇ ਰਈਸਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਓਹੋ ਹੀ ਹੱਕ ਤੇ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਹਿਣਗੇ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਨ।

(੪) ਜਦ ਕਦੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਿਪਾਹ ਕਿਸੇ ਰਈਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘੇਗੀ, ਉਹਨੂੰ ਰਸਦ ਦੇਣੀ ਪਏਗੀ।

(੫) ਜਦ ਕੋਈ ਵੈਰੀ ਇਸ ਪਾਸੋਂ ਆਵੇਗਾ, ਤਦ ਸਾਰੇ ਰਈਸਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਮਦਦ ਦੇਣੀ ਪਏਗੀ।

(੬) ਜੇਹੜਾ ਸੁਦਾਗਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਲਸ਼ਕਰ ਵਲ ਵਲਾਇਤੀ ਸਾਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਕਿਸੇ ਰਈਸ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘੇਗਾ, ਓਸ ਤੋਂ ਮਸੂਲ ਜਾਂ ਜ਼ਕਾਤ ਕੋਈ ਨਾ ਲਈ ਜਾਵੇਗੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੭) ਜਿਹੜਾ ਆਦਮੀ (ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ) ਰਿਸਾਲੇ ਵਾਸਤੇ ਘੋੜੇ ਖ਼ਰੀਦਣ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਉਹਦੇ ਪਾਸ ਸਨਦ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਹਨੂੰ ਮਹਸੂਲ ਆਦਿਕ ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਦੀ ਰੁਕਾਵਟ ਨਾ ਹੋਵੇਗੀ।

(ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ (ਰਾਜ਼ ਖ਼ਾਲਸ) ਹਿਸਾ ੩ ਭਾਗ ੨ ਸਫ਼ਾ ੧੦੨)

ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਤੇ ਕਾਰਮਾਂ ਦਿਖਲਾਵੇ ਹੀ ਸਨ । ਥੋੜੇ ਹੀ ਬਰਸਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਫੂਲਕਿਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਹੜੱਪ ਕਰ ਲਏ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਨਿਯਮਾਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ੨੦੦ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਪਿੰਡ ਜੋ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਗਭਲੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸੀ, ਜਬਤ ਕਰ ਲਏ। ਤਾਂ ਫੂਲਕਿਆਂ ਨੇ ੨੭ ਸਾਲ ਝਗੜਾ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੁਲ ੬੬ ਪਿੰਡ ਵਾਪਸ ਕਰਾਏ ।ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਜਿਤ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਕਦਮ ਨਵਾਂ ਅਹਦਨਾਮਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਕਾਰਮਾਂ ਬਹੁਤ ਸਖਤ ਅਤੇ ੧) ਵਿਚੋਂ ।=) ਖਿਰਾਜ ਲੈਣਾ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਸੰਤਾਨ ਹੇਨ ਰਈਸਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਕਾਰਮ ਦੇ ਉਲਟ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਚਲ ਪਿਆ ਸੀ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸਤਲੁਜ ਤੋਂ ਉਰਾਰ ੧੯੪੯ ਈ: ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਈਸਾਂ ਤੋਂ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਦੇਸ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਖੋਹਣ ਦੇ ਸਮੇਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੧੩੬ ਬਰਸ ਵਿਚ ਦੇਸੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇ ਖਰੀਦ ਅਤੇ ਵਿਅਸਨੀ (ਐਬੀ) ਬਣਾਕੇ ਅਪਣੀ ਅਣਖ ਅਤੇ ਬੀਰਤਾ ਨੂੰ ਉਕੀ ਹੀ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦਿਵਾ ਛਡੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਸਿਖਾਂ ਜੈਸੀ ਬਹਾਦਰ ਕੌਮ ਦੇ ਆਸ੍ਰੇ ਅੱਧੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਜੇ ਕਰਕੇ ਜਾਣ ਲਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਸੌਂਪ ਗਏ।

੫. ਪ੍ਰਕਰਣ

ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਧਰਮ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਕਿ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਮੁਲਕੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਉਸ ਦੇ ਧਰਮ ਤੇ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਕੀ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਜੋ ਕਿ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:–

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮਾਂ

ਵੈਦਿਕ ਯੁਗ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਰਿਗ ਵੇਦ ਦੁਆਰਾ ਆਰਯ ਅਤੇ ਦਸ੍ਯੁ ਸ੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਜੁੱਧਾਂ ਦੀ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਚਰਚਾ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ । ਜੋ ਆਰਯਾਂ ਦੇ ਮੁਲਕੀ ਝਗੜਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਾਂਗਲੀਆਂ ਵਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਅਤੇ ਜੱਗਾਂ ਦੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਭੀ ਸੀ । ਨਾਲੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਰੇਕ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਮੁਖੀਆ ਹੀ ਆਪਣੇ ਟੱਬਰ ਦਾ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਅਤੇ ਜੰਗੀ ਆਗੂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਹਿਤਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਰਿਚਾਂ ਅਤੇ ਯਜੁਸ਼ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਾਲਵਾ ਦੇਸ਼ ਧਰਮਪ੍ਰਧਾਨ ਕਹਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਬਲਕਿ ਏਸ ਦ 'ਨਾਗਿਪਿਤ' ਅਤੇ 'ਨੈਮਿਖ' ਆਦਿ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਵੈਦਿਕ ਰਿਖੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਵਸੋਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਰਸੂਤੀ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਦਵਤੀ (ਮਾਰਕੰਡਾ) ਨਦੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਦੇਸ਼ ਉਸ ਸਮੇਂ 'ਬ੍ਰਹਮਵਰਤ' ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ।

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਯੁਗ

ਜਦੋਂ ਰਾਜਸੀ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਵੇਹਲਾ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਹਮਣ ਸ੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰੋਹਿਤੀ ਤੇ ਹੀ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਧਰਮ ਦੀ ਵਿਦਿਅਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਅੰਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉੱਨਤੀ ਹੋਈ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਪਰਮੇਸ੍ਵਰ ਜਾਂ ਵੈਦਿਕ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧੀ ਅਗਨੀ ਦੇਵਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਉਤਰਕੇ 'ਬ੍ਰਾਹਮਣ' ਦਾ ਦਰਜਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਸੰਮਤੀ ਅਤੇ ਮੰਤ੍ਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਭੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਬਲਕਿ ਆਰਯ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਤੋਂ ਗੰਗਾ ਪਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਰੋਕਣ ਅਤੇ ਬਸਾਉਣ ਵਿਚ ਵੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਸੀ। ਰਿਗ ਵੇਦ ਆਦਿ ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਸੀਂ ਰਾਜਾ 'ਸੁਦਾਸ' ਆਦਿ ਦਾ 'ਵਿਸ਼੍ਵਾਮਿਤ੍ਰ' ਆਦਿ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਆਦਿਕ ਨਦੀਆਂ ਅਤੇ 'ਮਗਧ'-ਤਥਾ ਮਿਥਲ਼ਾ ਆਦਿ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਵਸਣਾ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ-ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦਾ ਰਾਜਸੀ ਪਾਲਸੀ ਤੇ ਇਤਨਾ ਅਸਰ ਸੀ ਕਿ ਧਰਮ ਪਰਾਇਣ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਨੇ 'ਸੰਬੂਕ' ਨਾਮੇ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਤਪੱਸੀ ਨੂੰ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਮਰ ਜਾਣ ਤੇ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਾਲੋਂ ਵਰਤਮਾਨ (ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ) ਧਰਮ ਉੱਚਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜੋ ਜੈਨ ਅਤੇ ਬੋਧ ਸਮੇਂ ਸਮੂਹ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਬਲਕਿ ਬਾਲ੍ਹੀਕ (ਬਲਖ) ਕੰਧਾਰ ਅਤੇ ਮਿਸਰ ਆਦਿ ਦੂਰ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ।

ਜੈਨ ਅਤੇ ਬੁਧ ਧਰਮ

ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਵੈਦਿਕ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਦੇ ਸਦਕੇ ਧਰਮ ਵਲੋਂ ਸਾਧਾਰਣ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਬਿਮੁਖਤਾ ਅਤੇ ਅਰੁਚੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਜੈਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਬੋਧਾਂ ਦੇ ਤਪ ਅਤੇ ਤਿਆਗ ਦੇ ਸਦਕੇ ਰਾਜਾ ਅਸ਼ੋਕ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਸ਼ ਵ੍ਰਧਨ ਜੈਸਿਆਂ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਭੀ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਬੋਧ ਧਰਮ ਦਾ ਝੰਡਾ ਰਾਜ-ਪੁਤ੍ਰੀਆਂ ਅਤੇ ਭਿੱਛੂਆਂ (ਸਾਧੂਆਂ) ਦੁਆਰਾ ਝੁਲਾਇਆ। ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਚੋਂ 'ਮੰਤ੍ਰਬਾਨ' (ਸਿੱਧਾਂ ਦੀ ਸ੍ਰੇਣੀ) ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੋਣ ਤੇ ਰਾਜਾ ਭਰਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਜੈਸੇ ਸੈਂਕੜੇ ਮਾਇਆ ਧਾਰੀ ਰਾਜ ਭਾਗ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਝੋਲੀ ਅਤੇ ਖਿੰਥਾ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣੇ। ਇਹ ਸਭ ਧਰਮ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ ਜੋ ਉਜੈਨ ਦੇ ਮਾਲਵੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ' ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨ ਨੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਸ਼ ਵਰਧਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਤਿਆਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿਆ। ਬਲਕਿ ਅਜ ਤਕ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਕਾਇਰਤਾ ਭਰਿਆ ਅਤੇ ਦਯਾ ਦਾ ਅਸ਼ੁੱਧ ਲੱਛਣ ਵਿਦੇਸੀ ਦਰਿੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹਜਾਰਾਂ ਬਰਸ ਤਕ ਬਲੀਦਾਨ ਲੈਣ ਲਈ ਬੇਬਸ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਯੂਨਾਨੀ ਤੇ ਬਾਖਤਰ ਦੇ ਕੁਸਾਨ, ਸ਼ਕ ਤੇ ਹੂਨ ਆਦਿ

ਜੱਟ ਜਾਤੀਆਂ ਦਾ ਧਰਮ ਭਾਵੇਂ ਪੂਰਬੋਕਤ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਧਰਮਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ, ਸਿੱਧਾ ਸਾਦਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਿਹਾ ਸੀ। ਮਗਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਨੀਚਰ ਅਤੇ ਮੰਗਲ ਆਦਿ ਗ੍ਰਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੂਜਣਾ, ਭੂਤ, ਪ੍ਰੇਤ, ਖੇਤ੍ਰ ਪਾਲ, ਬੀਬੜੀਆਂ ਅਤੇ ਜੋਗਣੀਆਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਪੁਰਾਣਕ ਯੁਗ ਵਿਚ ਵਰਤਮਾਨ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਇਕ ਖਾਸ ਅੰਗ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਭੀ ਵੈਦਿਕ ਅਥਵਾ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਅੰਧ ਵਿਸ੍ਵਾਸੀ ਦਾ ਇਤਨਾ ਅਸਰ ਪਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਖਾਤਰ ਉਹ ਅਜ ਭੀ ਮਰਨ-ਮਾਰਨ ਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਧਰਮ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਕੁਝ ਮਧੱਮ ਸੀ, ਮਗਰ ਸਮਾਂ ਫਿਰ ਜਾਣ ਤੇ ਬਲਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਧਰਮ ਵਿਚ ਭੀ ਫਕੀਰਾਂ ਅਤੇ ਕਬਰਾਂ ਆਦਿ ਦਾ ਅਤਿ ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਜਾਦੂ—ਟੂਣਾ—ਟਾਮਣ ਅਤੇ ਪੂਜਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਬਹੁਤ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਅਜ ਕਲ ਦੀ ਜਨਤਾ ਦਾ ਧਰਮ ਪੂਰਬੋਕਤ ਪੁਰਾਣਕ ਧਰਮ ਵਰਗੀ ਵਹਮ ਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੈ। ਜੇ ਸੂਖਮ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਅਤਿ ਪਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਜਟ, ਮੁਗਲ ਅਤੇ ਸ਼ਕ ਆਦਿ ਜਾਤੀਆਂ ਵੇਦਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਨਿਖੜ ਕੇ ਵੈਦਿਕ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਨੂੰ ਛਡਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕੇਵਲ ਭੂਤ, ਪ੍ਰੇਤ, ਜੋਗਣੀਆਂ ਤੇ ਬੀਬੜੀਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਅਪਣਾ ਸਿਧਾ ਜਿਹਾ ਧਰਮ ਮੰਨਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਬਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਧਕੇ ਹੋਏ ਆਰਯਾ ਅਪਣੇ ਅੱਡਰੇ ਵੈਦਿਕ ਦੇਵਤੇ ਹੀ ਪੂਜਦੇ ਰਹੇ। ਦ੍ਰਾਵੜਾਂ ਨੇ ਸ਼ਿਵ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਗਣਾਂ (ਖੇਤ੍ਰਪਾਲ, ਭੈਰਉ ਅਤੇ ਬੇਤਾਲ ਆਦਿ) ਅਤੇ ਨਾਗਾਂ ਤੇ ਬਨਸਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਨਾਦੀ ਕਾਲ ਤੋਂ ਪੂਜਣਾ ਅਰੰਭਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਵੈਦਿਕ ਛਤ੍ਰੀਆਂ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਵੈਦਿਕ ਯੱਗਾਂ ਆਦਿ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਦੀ ਕਾਢ ਕਢੀ, ਜੋ ਅੰਤ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ *ਗੁਰੂ ਮੰਨ ਕੇ ਗ੍ਰਹਣ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਆਪ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭੀ ਬਣੇ। ਜਦੋਂ ਮਹਾਭਾਰਤ ਦੇ ਜੁਧ ਪਿਛੋਂ ਮੁੜਕੇ ਵੇਦ ਮਾਰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਯਾਸਕ ਆਦਿ ਦੀ ਨਿਰੁਕਤ, ਪਾਣਿਨਿ ਆਦਿ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਅਤੇ ਕੁਮਾਰਿਲ ਭੱਟ ਜੈਸੇ ਵੈਦਿਕ ਧੁਰੰਦਰ ਕਰਮ ਕਾਂਡੀ ਭੀ ਵੇਦ ਅਤੇ ਵੈਦਿਕ ਦੇਵਤੇ ਤਥਾ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਦਾ ਸ੍ਵਰੂਪ ਸਾਸਤ੍ਰੀ ਪੱਧਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਗੇ ਨਾਲੋਂ ਵਿਲਖਣ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਲਗੇ, ਤਾਂ ਦਰਸ਼ਨਕਾਰਾਂ ਦੀ ਦਲੀਲ ਭਰੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨੇ ਵੈਦਿਕ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਗਿਆਨ ਕਾਂਡ ਨੂੰ ਅਗਰਸਰ ਕਰ ਕੇ ਵੈਦਿਕ ਧਰਮ ਨੂੰ 'ਜਗ ਕਊਆ ਮੁਖਿ ਚੁੰਚ ਗਿਆਨ' ਦੇ ਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਕੇਵਲ ਚੁੰਚ ਗਿਆਨੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ, ਤਾਂ 'ਜਗ ਝੂਠਾ ਬ੍ਰਹਮ ਸੱਚ ਅਤੇ ਜੀਵ ਬ੍ਰਹਮ (ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ) ਹੀ ਹੈ' ਏਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਆਸਰੇ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਹੀਨ ਹੋ ਕੇ, ਰਹੇ ਸਹੇ ਕਰਮ ਧਰਮ ਨੂੰ ਉਕੀ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਬੈਠੀ। ਉਧਰੋਂ ਜੈਨ ਬੋਧ ਧਰਮ ਨੇ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਧੂਰਤਾਂ, ਭੰਡ ਅਤੇ ਰਾਕਸ਼ਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਆਖ ੨ ਕੇ ਸਾਧਾਰਣ ਜਨਤਾ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵੇਦਾਂ ਵਲੋਂ ਇਤਨੀ ਮੋੜ ਦਿਤੀ ਜੋ ਅਜ ਤਕ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਵੇਦ ਭਗਵਾਨ ਡਰਦੇ, ਕੰਬਦੇ ਅਤੇ ਓਪਰੇ ਜਿਹੇ ਹੋ ਕੇ, ਉਹ ਭੀ ਕਦੇ ਕਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੁਢਲੇ ਵੇਦ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਦੱਖਣੀ ਦ੍ਰਾਵੜਾਂ ਦੀ ਕਢੀ ਹੋਈ ਸ਼ਿਵ ਪੂਜਾ, ਨਾਗਾਂ ਤੇ ਨਾਦੀਆ ਬਲਦ, ਲਛਮੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਦੀ ਟੇਕ ਲੈ ਕੇ ਸਾਧਾਰਣ ਜਨਤਾ ਪੌਰਾਣਕ ਧਰਮ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਬਣ ਗਈ। ਦੱਖਣੀਆਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਤੋਂ ਅਰਥਾਤ ਬਿਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਓਸ ਦੇਸ ਤੋਂ ਆਓਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਮਾਰ, ਸ਼ੱਕ ਅਤੇ ਗੁੱਜਰ ਆਦਿ ਜਾਤੀਆਂ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਪੌਰਾਣਿਕ ਧਰਮ ਲੈ ਆਈਆਂ

*ਰਾਜਾ ਜਨਕ ਨੇ ਵੇਦ ਵਿਆਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸੁਖਦੇਵ ਨੂੰ ਕਨੌਜ ਦੇ ਰਾਜਾ ਜੀਵਲ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਪ੍ਰਵਾਹਣ ਛਤ੍ਰੀ ਨੇ, ਗੌਤਮ ਬੰਸੀ 'ਅਰੁਣ' ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਉਦਾਲਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਅਤੇ ਕੇਕਯ ਦੇਸ ਦੇ ਰਾਜਾ ਅਸ੍ਵਪਤੀ ਕਕੜ ਛਤ੍ਰੀ (ਭਰਤ ਦੇ ਨਾਨੇ) ਨੇ ਬਹੁਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮਲੋਈ, ਯੂਨਾਨੀ, ਬਾਖਤਰੀ, ਖਹਰੇ, ਮਾਨ, ਛਤ੍ਰਪ, ਖੋਖਰ, ਜੋਧੇ ਤੇ ਅਰਜਣਾਇਨ ਤਥਾ ਯਾਦਵ ਤੇ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀ ਠਾਕਰ ਆਦਿ ਪੁਰਾਣੇ ਬਸਨੀਕ ਭੀ ਜੱਟਾਂ ਤੇ ਸ਼ੱਕਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਜੋਲ ਤੋਂ ਭੂਤਾਂ ਚੁੜੈਲਾਂ, ਬੀਬੜੀਆਂ ਅਤੇ ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਮਸਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੂਜਕ ਬਣ ਗਈਆਂ।

ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸਮਾਂ

ਆਉਣ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਦਮਨ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਕਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ੨ ਅਪਣਾ ਧਰਮ ਮਨੌਣ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਜੋਸ਼ ਨੇ ਗ਼ੁਬ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਤੋਂ ਆਲਮ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਦੀਵਾਨੇ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਬਲਕਿ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਜੈਸੀ ਕੱਟਰ ਹਿੰਦੂ ਜ਼ਾਤੀ ਅਤੇ ਜੱਟਾਂ ਜੈਸੀ ਅਨਮੋੜ ਕੌਮ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਭੀ ਅਕਬਰ ਜੈਸੇ ਚਾਲਾਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਨਰਮ ਪਾਲੀਸੀ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਧਰਮ ਦੀ ਅਨਾਦੀ-ਅਨੰਤਤਾ' ਦਾ ਐਸਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਕਿ ਉਹ 'ਯਥਾ ਰਾਜਾ ਤਥਾ ਪਰਜਾ ਯਥਾ-ਚਾਰਯਸਤਥਾ ਵਿਧੀ' ਅਨੁਸਾਰ ਖੁਸ਼ੀ ੨ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਮੀਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਡੋਲੇ ਦੇਣ ਲਗ ਪਏ। ਫੇਰ ਅਸਚਰਜ ਇਹ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨੀਆਂ ਬਣਾਕੇ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਖੁਲ੍ਹਮ ਖੁੱਲਾ ਵਰਤਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਨੂੰ 'ਮੀਏਂਕੇ' ਕਹਾਉਣ ਅਤੇ 'ਪੰਜ ਹਜਾਰੀ' ਤੇ ਸਤ ਹਜਾਰੀ ਦੇ ਹੁੱਦੇ ਲੈਣ ਵਿਚ ਬੜਾ ਗੌਰਵ ਸਮਝਣ ਲਗੇ। ਇਹ ਸਭ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ ਜੋ ਦਮਨ ਨੀਤੀ ਦੀ ਜੜ ਪਟਣ ਦੇ ਥਾਂ ਮੁਸਲਿਆਂ ਦੀ ਕੁਟਲ ਨੀਤੀ ਦਾ ਸਗੋਂ ਸਹਾਇਕ ਬਣ ਗਿਆ ਅਰਥਾਤ ਅਧਰਮ ਨੂੰ ਹੀ ਧਰਮ ਸਮੁਝਕੇ ਵਰਤਦੇ ਆਏ।

ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਅਤੇ ਕੱਟਰ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਦੇ ਆਚਾਰ ਨੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਹੀਨ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਦੁਖ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਚੇ ਧਰਮ ਦੇ ਜਗਿਆਸੂ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਭੀ ਅਤਯੰਤ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਜਗਿਆਸਾ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਵੰਗਾਰਿਆ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਸੀਂ 'ਕਲਿਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਸਾਈ ਧਰਮ ਪੰਖ ਕਰ ਉਡਰਿਆ ॥ ਕੂੜ ਅਮਾਵਸ ਸਚ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹਿ ਚੜ੍ਹਿਆ।' ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜਾ ਪਰਜਾ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਉਕਾ ਹੀ ਅਭਾਵ ਜਿਹਾ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਰਾਜੇ ਤਾਂ 'ਉਲਟੀ ਬਾੜ ਖੇਤ ਕੋ ਖਾਈ' ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਮਦ ਵਿਚ ਅਧਰਮ ਨੂੰ 'ਧਰਮ' ਕਹਿ ੨ ਕੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਪਰਜਾ ਭੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ 'ਧਰਮ ਰੂਪਧਾਰੀ' ਅਧਰਮ ਨੂੰ ਸ੍ਵੀਕਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਚਾਰਯ 'ਲਬ ਪਾਪ ਦੁਇ ਰਾਜਾ ਮਹਤਾ ਕੂੜ ਹੋਆ ਸਿਕਦਾਰ। ਕਾਮ ਨੇਬ ਸਦਿ ਪੁਛੀਐ ਬਹਿ ਬਹਿ ਕਰਹਿ ਬੀਚਾਰ॥ ਅੰਧੀ ਰਯਤ ਗਿਆਨ ਬਿਹੂਣੀ ਭਾਹਿ ਭਰਹਿ ਮੁਰਦਾਰ॥ ਗਿਆਨੀ ਨਚੈ ਵਾਜੇ ਵਾਵਹਿ ਰੂਪ ਕਰਹਿ ਸੀਗਾਰ॥ ਉਚੇ ਕੂਕੇ ਵਾਦਾ ਗਾਵਹਿ ਜੋਧਾ ਕਾ ਬੀਚਾਰ॥' ਮੁਜਬ ਰਾਮਾਯਣ ਤੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਆਦਿ ਦੀ ਕਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋਧਿਆਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਹੀ ਧਰਮ ਦ੍ਰਿੜਾਉਣਾ ਸਮਝ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਹਾਹਾਕਾਰ ਅਤੇ 'ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਸਿ ਬੇਨੰਤੀਆਂ ਮਿਲੈ ਨਾਮੁ ਆਧਾਰਾ॥' ਦੁਆਰਾ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਸੁਣਕੇ 'ਤੁਠਾ ਸਚਾ ਪਾਤਸਾਹੁ ਤਾਪੁ ਗਇਆ ਸੰਸਾਰ॥'

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਥਾ—'ਸਭੇ ਇਛਾ ਪੂਰੀਆਂ ਜਾ ਪਾਇਆ ਅਗਮ ਅਪਾਰਾ ।।' ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ 'ਸਾਧ ਰੂਪ ਅਪਨੋ ਤਨ ਧਾਰਿਆ । ਮਹਾ ਅਗਨਿ ਤੇ ਆਪੁ ਉਬਾਰਿਆ ।।' ਅਰਥਾਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਸਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਸਤਿ ਗਿਆਨ ਦੁਆਰਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਦਮਾਗੀ ਅਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਛੁਡਾਕੇ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਬਣਾਇਆ। ਅਤੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਕਾਇਰਾਂ ਨੂੰ ਸੂਰਬੀਰ ਅਤੇ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਮੇ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਓਹੋ ਸੱਤ ਧਰਮ 'ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਧਾਰ ਨਾਲ' ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ । ਜੇ ਉਹ ਅਜੇਹਾ ਨਾ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਅਕਬਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂ ਦੀ ਨਰਮ ਪਾਲਿਸੀ ਹੇਠ ਹਿੰਦੂ ਜਨਤਾ ਦੇ ਤਿੰਨ ਚੌਥਾਈ ਹਿਸੇ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਹੜੱਪ ਕਰ ਜਾਂਦੀ। ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਹਜ਼ੂਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ 'ਚਿੜੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਜ ਮਰਵਾਊਂ । ਤਬੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਕਹਾਊਂ ।' ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਨਾ ਕਰਦੇ, ਤੇ 'ਤੀਸਰ ਪੰਥ ਚਲਾਇਓਨ ਵਡ ਸੂਰ ਗਹੇਲਾ ।' ਅਨੁਸਾਰ ਪਰ-ਉਪਕਾਰੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨਾ ਸਾਜਦੇ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਹੀ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਭੀ ਸਿਖ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ। ਸੋ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਭੀ ਏਸੇ ਧਰਮ ਪਰਾਇਣ' ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਜਨਮ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਜੋਤਿ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਅਤੇ ਗੁਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ 'ਜੁਗ ਜੁਗ ਅਟਲ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧੀ ਸਿਖ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਚਲਾਕੇ ਉਸਨੂੰ ਸਉਤ ਬਣਾ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਏਸੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਂਸ਼ੀ-ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਜੁਧ ਛੇਤ੍ਰ-ਨਥਾਣਾ ਤਥਾ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਨੂੰ ਮੰਡਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਪਿਰਟ ਮਾਲਵੇ ਅੰਦਰ ਕੁਟਕੇ ਭਰ ਦਿਤੀ ਜੋ ਅਜ ਤਕ ਖਾਸੀ ਵਰਤਮਾਨ ਹੈ।

ਪੂਰਬੋਕਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੇ ਸਾਂਤ ਬੀਰ ਅਵਤਾਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਅਵਰ ਬਾਸਨਾ ਨਾਹਿ ਕਛੁ ਧਰਮ ਜੁੱਧ ਕੇ ਚਾਇ' ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਬੀਰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਵਿਕਾਸ਼ 'ਧਰਮ ਚਲਾਵਨ ਸੰਤ ਉਬਾਰਨ। ਦੁਸ਼ਟ ਸਭਨ ਕੋ ਮੂਲ ਉਪਾਰਨ' ਲਈ, ਹਾਂ ਹਾਂ 'ਧਰਮ ਪ੍ਰਚੁਰਬੇ ਕੋ' ਅਰਥਾਤ ਕੇਵਲ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਲਈ ਹੀ ਕੀਤਾ । ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਪਿਛੋਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਪੰਚਾਇਤ ਦੇ ਅਧੀਨ ਅਪਣਾ ਰੂਪ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ (ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਰੂਪ ਹੈ ਖਾਸ) ਥਾਪ ਕਰਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਧਰਮ ਦਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਜਿਸ ਨੇ ਅਪਣੀ ਉਦਾਰਤਾ, ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਪਰਾਇਣਤਾ ਦੇ ਵਸ ਹੋ ਕੇ ਜ਼ਾਲਿਮ ਰਾਜ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪਟ ਦਿਤੀ। ਅਤੇ ਅਨਾਥ ਅਰੁ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪਰਜਾ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਅਤੇ ਬਹੂ ਬੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਨ ਖਾਤਰ ਅਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਕਈ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਤਕ ਵਾਰਦੇ ਹੋਇਆਂ 'ਵਡ ਸੂਰ ਗਹੇਲਾ' ਇਹ ਵਾਕ ਸਫਲ ਕਰ ਦਿਖਲਾਇਆ । ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਅਮਨ ਦਾ ਅਦੁਤੀ ਸੁਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰ ਕੇ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਕਲੰਕ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਥਿਓਂ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਇਹ ਅਕਹਿ ਅਤੇ ਅਸਹਿ ਤਪ ਅਤੇ ਘਾਲਾਂ ਕੇਵਲ ਧਰਮ ਪਰਾਇਣ ਹੀ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਗ੍ਰੀਬ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਰਿਆਮ ਨੇ ਰੰਞਾਣਿਆਂ ਨਹੀਂ । ਕੋਈ ਵਿਧਵਾ, ਯਤੀਮ ਅਥਵਾ ਅਨਾਥ ਦੁਖੀ ਨਾ ਹੋਇਆ । ਕਿਸੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਅਯੋਗ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਝਗੜਾ ਖੜਾ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਕੋਈ ਅਪਣੇ ਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਬਹੁਤਾਇਤ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸੌਂਹੇ ਅੜ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਪਰੰਤੂ ਸ਼ੋਕ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਸੂਲ ਦੇ ਸਤ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਭੁਲ ਕੇ ਜਦੋਂ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਾਜ ਮੱਦ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵਖ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਖਾਲਸਈ ਧਰਮ ਤੇ ਕੁਝ ਓਪਰੀ ਜਹੀ ਉਦਾਸੀ ਆ ਗਈ ਮਗਰ ਭਾਂਡੇ ਦੀ ਬੰਧਿਆਈ ਵਾਂਗ ਸਤ ਧਰਮ ਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੋਏ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਅਪਣੀ ਕੌਮ ਅਤੇ ਦੇਸ (ਮਾਲਵਾ) ਲਈ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਏ ਹਨ, ਜੋ ਕਦੇ ਭੀ ਨਿਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ, ਭਾਵੇਂ ਲੱਖ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਅਪਣੇ ਸੁਭਾਓ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਟਲ ਨੀਤੀਆਂ ਦੀ ਝੱਖ ਮਾਰੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅਤੇ ਜਾਗੀਰਾਂ ਦਾ ਕਾਇਮ ਹੋਣਾ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਅਤੇ 'ਸਰਦਾਰ ਖਾਲਸਾ' ਦੇ ਉਦਮ ਦਾ ਫਲ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਦਿ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਟੀਕਾ ਕਰਾਉਣਾ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਜਾਣੇ ਸਿਖ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਦਾਨ ਦਾ ਫਲ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਉਦੇ ਸਿੰਘ (ਕੈਂਥਲ) ਦਾ ਇਕ ਕਵੀਸ਼ਰ ਨੂੰ ਇਕ ਕਬਿਤ ਤੇ ਇਕ ਲਖ ਮੁਹਰਾਂ ਦੇਣੀਆਂ, ਮ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਾਰਣ ਪੁਸਤਕ ਲਈ ੧ ਲੱਖ ਰੁਪਇਆ ਇਨਾਮ ਦੇ ਦੇਣਾਂ। ਸ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਭਦੌੜੀਏ ਦਾ ਹਿੰਦੁਸਤਨੀ ਭੱਟਾਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਮਹਿਕਮਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਆਦਿਕ ਸਿਖ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਧਰਮ ਪਰਾਇਣ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਮਹਾਂ ਸ਼ੋਕ! ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਅਸੀਂ ਵਿਦਿਆ, ਸਭਯਤਾ, ਧਨ ਦੌਲਤ, ਚੱਜ ਆਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੁਘੜਤਾ ਸਮਝਦੇ ਸੀ, ਓਥੇ ਓਪਰੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਭਯਤਾ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਤੋਂ ਪੱਕੇ ਬੇਮੁਖ ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਵਡਕਿਆਂ ਅਤੇ ਉਸਤਾਦਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੇ ੨ ਅਸਰਧਕ ਹੋਏ ਭੀ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਬਲਕਿ ਸਭ ਮਤਾਂ ਦੇ ਅਕਸਰ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਭ੍ਰਮ ਵਿਚ ਪਏ ਹੋਏ ਸ਼ੰਕਾਵਾਦੀ ਬਣ ਕੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਖੋਖਲੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਿਧਰੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਨੌਜਵਾਨ ਪਾਖੰਡੀ ਸਾਧਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਲਗ ਕੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਗੁਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੋਸਾਇਟੀਆਂ ਲੜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਲੀਡਰ ਸੇਵਾ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਲਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਹੀ ਉੱਲੂ ਸਿੱਧਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਵਿਦਿਆ, ਬੁਰਛਾ ਗਰਦੀ ਅਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਵਿਦਿਆ, ਅਮਨ ਅਤੇ ਦੌਲਤ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਉੜ ਰਹੀ ਹੈ। ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ, ਰਈਸਾਂ ਅਤੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਧਰਮ ਅਤੇ ਦਾਨ ਵਲੋਂ ਇਤਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹਟ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਏ. ਦੀ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਕੁਝ ਕਬਿੱਤਾਂ ਤੋਂ ਲਗ ਸਕਦਾ ਹੈ:-

ਕਬਿੱਤ:-

ਆਏ ਜੋ ਸਵਾਲੀ, ਜਾਏ ਦਰ ਸੇ ਵੋਹ ਖਾਲੀ,
ਤਾਂਕੋ ਦੇਤੇ ਗਾਲੀ ਕਹੇਂ ਹਮ ਭੋਏਂ ਲਹ ਗਏ।
ਮੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪਾਟਸ਼ਾਲਾ ਕਾਜ ਧਰਮ ਦੇ,
ਦੇਵਨ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਬਹ ਗਏ।
ਦਾਦਾ ਦੀ ਨਾ ਸ਼ਰਮ ਕੋਈ, ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਕੀ ਭੀ ਲਾਜ ਨਾਹੀਂ
ਇਜ਼ਤ ਔਰ ਗੈਰਤ ਕੇ ਪਟੇ ਸਭ ਲ਼ਹ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਂਗੇ ਕੋਈ ਧਰਮ ਹੇਤ, ਪਾਈ ਨਾਂਹਿ ਏਕ ਦੇਤ,
ਆਜ ਕੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਕੇ ਅਮੀਰ ਐਸੇ ਰਹ ਗਏ।

ਪੁਨਾ :–

ਕਬਿੱਤ–ਮੂਖਕ ਬਿਲਾਰ ਸੇ ਜਿਉਂ, ਕਾਗ ਤੀਰ ਮਾਰਸੇ ਜਿਉਂ,
ਚੋਰ ਕੋਤਵਾਲ ਸੇ ਔ ਚਿੜੀਆਂ ਜਿਉਂ ਬਾਜ ਸੇ।
ਪਵਨ ਸੇ ਬਾਦਰ ਜਿਉਂ, ਲੱਛਮੀ ਸੇ ਦਾਰਦ ਜਿਉਂ,
ਅਗਨੀ ਸੇ ਪਾਰਦ ਜਿਉਂ, ਮ੍ਰਿਗ ਬਨ ਰਾਜ ਸੇ।
ਤਮ ਜਿਉਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੇ, ਨਿਰਾਸਤਾ ਧੁਰਾਸ ਸੇ,
ਸੁਗੰਧੀ ਹੀਂਗ ਬਾਸ ਸੇ, ਪਖੰਡੀ ਖੁਲੇ ਪਾਜ ਸੇ।
ਗੁੱਗਲ ਦੀ ਧੂਪ ਤੇ ਜਿਉਂ, ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ ਭਗ ਜਾਵੇ,
ਆਜ ਕੇ ਅਮੀਰ ਤੈਸੇ ਭਾਗੇਂ ਸੁਭ ਕਾਜ ਸੇ।

ਅੱਜ ਕਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਤੋਂ ਬਿਮੁਖਤਾ ਭਰੀ ਨਾਸਤਿਕਤਾ ਭੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਧਰਮ ਦਾ ਅੰਗ ਹੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਮਾਯਾਵੀ ਜੁਗ ਵਿਚ 'ਜਿਸ ਕਾ ਰਾਜ ਤਿਸੀ ਕਾ ਸੁਪਨਾਂ' ਅਨੁਸਾਰ ਯੋਰੋਪੀਅਨ ਫੈਸ਼ਨ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹੀ ਵਡਾ ਧਰਮ ਗਿਣਿਆਂ ਜਾਣ ਲਗਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ 'ਨਕਟੀ ਕੋ ਠਨਗਣ' ਦਾ ਅਸਰ ਹੀ ਨਾਸਤਿਕ ਧਰਮ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸਿਆਣੇ ਦੀ ਕਹਾਵਤ ਅਨੁਸਾਰ (†ਟਿਕਾ ਏਵ ਧਰਮੋ ਟਕੈਵ ਮਿਤ੍ਰੰ ਬਾਂਧਵਸ਼ਚ। ਤਦੇ ਵਿਸ਼ਟੰ ਪ੍ਰਿਯੰਚ ਯੱਟਕਾਯਤੇ ਕਰਮ) ਟਕਾ ਹੀ ਪਰਮ ਧਰਮ ਅਤੇ ਇਸ਼ਟ ਦੇਵ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਗੁਰਮਤ ਅਥਵਾ ਸਤ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਦਾ ਅਤਯੰਤ ਤਿਆਗ ਭੀ ਮਨਮਤ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਤਥਾ ਭਲੇ ਕਰਮਾਂ ਲਈ ਖਰਚ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਧਰਮ ਨਾਲ ਕਮਾਈ ਮਾਇਆ ਭੀ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਅਤੇ ਸਫਲ ਹੈ। ਪਰ, ਜੇ ਉਸ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਅਥਵਾ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਆਤਮਾਂ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਚੜ੍ਹਵਾਂ–ਉਤਰਵਾਂ ਰੰਗ ਅਥਵਾ ਅਸਰ ਨਾ ਚੜ੍ਹੇ। ਏਸ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਉਪਾਇ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਕੰਮ ਛਡ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਵਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਵਿਦ੍ਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰਮਤ ਸੰਬੰਧੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਜੋ ਹੋਰਨਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਸਿਖ ਜਨਤਾ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਵਸੋਂ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਦੌਰੇ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਇਸ ਦੇਸ ਵਿਚ ਅਧਿਕ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਤਥਾ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਤੋਂ ਵਰੋਸਾਏ ਸਿਖ ਰਾਜੇ ਰਈਸ, ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾਂ, ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਅਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪੰਥ ਤੇ ਦੇਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਹੁਤੀ ਮਾਲਵਾ ਨਿਵਾਸੀ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਆਈ ਹੈ। ਜੋ ਕਿਸੇ ਨ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਸਿਖੀ ਧਰਮ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਤੋਂ ਸਿਵਾਇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਧਰਮ, ਕਿਸੇ ਪੰਥ ਜਾਂ ਜਾਤਿ-ਗੋਤ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਏਸੇ

---

†ਟਕਾ ਹੀ ਧਰਮ, ਮਿਤ੍ਰ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧੀ ਹੈ। ਓਹੋ ਕਰਮ ਇਸ਼ਟ ਅਤੇ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜੋ ਟਕਾ ਰੂਪ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੱਲ ਦੇ ਨਾਤੇ ਮਾਲਵੇਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਦੇਸ ਬਾਸੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਘਾਲਨਾ ਭੀ ਅਪਣੇ ੨ ਥਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਗਿਣਤੀ ਅਤੇ ਸਾਮਜਿਕ ਗਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਵੇਂ ਭੀ ਘਟ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਿਖੀ ਭਾਵ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਆਏ ਹੋਏ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਹੀ ਫਲ ਹੈ, ਜੋ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਭੀ ਦੇਸ ਅਤੇ ਕੌਮ ਵਿਚੋਂ ਹੋਣਾ ਸਗੋਂ ਨਾਮ ਧਰੀਕ ਸਿਖ ਭੀ ਜੋ ਸਿਖੀ ਭਾਵ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਉਹ ਦੂਜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਦੇਸ ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਬੜੇ ੨ ਅਦੁਤੀ ਕੰਮ ਕਰ ਗਏ । ੧੯੧੪ ਈ: ਵਿਚ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਲਗ ਪਗ ੬੦੦੦ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚੋਂ ਗੈਰ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੫੦ ਤੋਂ ਭੀ ਘਟ ਸੀ । ਰਹਿੰਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਭ ਨਾਮ ਧਰੀਕ ਸਿਖ ਹੀ ਸਨ । ਦੇਖੋ ਬੰਗਾਲੀ ਸਾਨਿਆਲ ਦਾ 'ਬੰਦੀ ਜੀਵਨ' ਨਾਮੇ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਲੇਖ । ਦੇਖੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਜ਼ਿ: ਲੁਦਿਹਾਣਾ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਦਾ ਨਮੂਨਾ, ਜੋ ਫਾਂਸੀ ਮਿਲਨ ਤੇ ਜੱਜ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਂਡਰਸ ਦਾ ਕਾਤਲ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਫਾਂਸੀ ਚੜ੍ਹਨ ਲਗਾ ਆਖ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਮੇਰਾ ਮ੍ਰਿਤਕ ਸੰਸਕਾਰ ਸਿਖੀ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਹੋਵੇ' ਇਹ ਵਡਿਆਈ ਸਿਖੀ ਭਾਵ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਇਲਾਕੇ ਜਾਂ ਕੌਮ ਵਿਚੋਂ ਹੋਵੇ। ਅਸੀਂ 'ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਭਾਗ ਦਾਨ' ਨਾਮੇ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸਿਖ ਪੰਥ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਸਿੱਧ ਕਰਾਂਗੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੈਰ ਮਲਵਈਆਂ ਦਾ ਭੀ ਚੋਖਾ 'ਯੋਗ ਦਾਨ' ਸਾਬਤ ਹੈ।

੭. ਪ੍ਰਕਰਣ
ਤਅੱਲਕੇ

ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ ਅਤੇ ਰਜਵਾੜਿਆਂ ਦੇ ਨਸ਼ਟ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੰਸ਼ ਜਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਜੋ ਛੋਟੇ ੨ ਇਲਾਕੇ ਬਖ਼ਸ਼ਸ਼ਾਂ (ਜਾਗੀਰ ਦਾਰੀਆਂ) ਜਾਂ ਪਰਗਣੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਅੱਲਕੇ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਭੀ ਅਜਿਹੇ ਤਅੱਲਕੇ ਅਣਗਿਣਤ ਹੀ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ ਇਉਂ ਹੈ:—

(੧) ਅਕਾਲ ਗੜ੍ਹ

ਇਹ ਤਅੱਲਕਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸੀ, ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਸ: ਦੁੱਲਾ ਸਿੰਘ (ਸਰਾਉ) ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਪਿੰਡ ਬੜੀ-ਟਿੱਬਾ (ਵਰਤਮਾਨ ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ) ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ੪ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਬੀਬੀ ਰਾਜ ਕੌਰ 'ਬਡਰੁਖਿਆਂ' ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ 'ਸ਼ੁਕਰ ਚੱਕ' ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਬੜੀ ਟਿੱਬੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਠਹਿਰੇ, ਤਾਂ ਦੁੱਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਜੋ ਨੰਬਰਦਾਰ ਸੀ, ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੁੱਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ। ਉਹ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਖਿਡਾਵਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ 'ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਘੋੜਾ' ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਸੀ । ਮਹਾਰਾਜ ਬਣ ਕੇ ਇਹ ਤਅੱਲਕਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਦੇ 'ਸਧਾਰ' ਆਦਿਕ ੧੩ ਪਿੰਡ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੀ ਫੌਜਦਾਰੀ ਭੀ ਸ: ਦੁੱਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਸ ਸੀ। ਅਕਾਲ ਗੜ੍ਹ ਬਸਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਏਥੇ ਹਲਵਾਰੇ ਵਾਲੇ ਰੰਘੜਾਂ ਦਾ 'ਕਿਆਣਾ' ਨਾਮ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਰੋੜੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਬਾਹ ਕਰਕੇ ਓਥੇ 'ਅਕਾਲ ਗੜ੍ਹ' ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਸ: ਦੁੱਲਾ ਸਿੰਘ ਬੱਦੋਵਾਲੀਏ ਦਾ ਰਾਜਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਭੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਉਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ।

(੨) ਤਅੱਲਕਾ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ

ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਪਟਿਆਲਾ) ਨੇ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ 'ਈਸੜੂ' (ਪਾਇਲ) ਦਾ ਪਰਗਣਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਾਖਾ ਤੇ ਸਿਧਵਾਂ ਦਾ ਪਰਗਣਾ, ਜੋ ਰਾਇਕੋਟੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਸੀ, ਜਿਤ ਕੇ ਰਾਜਾ ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਦਿਤਾ, ਜੋ ਉਸ ਦਾ ਪਗਵੱਟ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੮੪੬ ਈ: ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਪਰਗਣਾ ਜ਼ਬਤ ਹੋਇਆ।

(੩) ਤਅੱਲਕਾ ਸੁਨੌਰ

ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਵੈਦਿਕ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸੁਨਾਮ ਦੇ ਨਾਲ ਦਾ ਬਸਿਆ ਹੋਇਆ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਅੱਲਕਾ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਵਾਬ ਅਤਾ-ਉੱਲਾ-ਖਾਂ ਕੋਲ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ (ਕਾਲੇਕੇ) ਨੇ ਜਿਤ ਕੇ ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਮਿਲਾਇਆ ਸੀ, ਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਅਤਾ-ਉੱਲਾ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਨਗਰ ਪਟਿਆਲਾ ਵਸਿਆ।

(੪) ਸਮਾਣਾ

ਇਹ ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ੧੯ ਮੀਲ ਦਖਣ ਵਲ ਨੂੰ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨ ਕੁਤਬੁੱਦੀਨ 'ਸਮਾਨਾ' ਨੇ ਅਪਣੇ ਗੋਤ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੁਨਾਮ ਤਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਏਥੋਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਡੇ ਹੁੱਦਿਆਂ ਤੇ ਸਨ। ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਇਹ ਵਡੇ ਤਅੱਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਨਿਜ਼ਾਮ ਆਸਿਫ਼ਜਾਹ (ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੱਖਣ) ਦਾ ਇਹੋ ਪਿਛੋਕਾ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਕ ਏਥੇ ਮਾਲ ਦੇ ਕਾਗ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਦਰਜ ਹੈ। ੧੭੦੯ ਈ: (੧੭੬੬ ਬਿ:) ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ੧੮੧੭ ਬਿ: ਤੋਂ ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੫) ਸ਼ਹਿਣਾ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਤੇ ਪਰਗਣਾ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸੀ। ਹੁਣ ਖੁਮਾਣੋਂ ਦੇ ਪਰਗਣੇ ਦੇ ਵੱਟੇ ਇਹ ਪਰਗਣਾ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਣੇ ਨੂੰ ਮਃ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੜੇ ਭਾਈ ਬਖ਼ਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਸੀ, ਇਥੇ ਉਸ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸਃ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਸੀ। ਜੋ ਬੜਾ ਗੁਣੀ ਤੇ ਦਾਨੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਮਲੌਦ, ਰਾਮ ਪੁਰ, ਬੇਰ ਅਤੇ ਪੱਖੋਕੇ ਦੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਹਨ। ਇਹ ਪਰਗਣਾ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਰਾਮ ਪੁਰ ਦੇ ਸਃ ਰਾਜੇਂਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਃ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਵੇਦਾਂਤ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਬੜੇ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸਃ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਖੋਕਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬੜੇ ਹੀ ਸ਼ੀਲ ਸੁਭਾਵ ਦੇ ਸਨ।

(੬) ਸੁਨਾਮ

ਇਹ ਨਗਰ ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਚੰਦ੍ਰ ਬੰਸੀਆਂ ਨੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਬਹੁਤ ਪਰਸਿੱਧੀ ਹੋਈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਯੱਗਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸੰਨੌਰ ਤੇ ਸੁਨਾਮ ਬੜੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਨਗਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਖਿਲਜੀਆਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਇਹ ਦੋਬਾਰਾ ਬਸਿਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਉਠ ਦੀ ਕੁਹਾਣ ਵਰਗੀ ਹੈ, ਅਰਬੀ ਵਿਚ 'ਸੁਨਾਮ' ਦਾ ਅਰਥ ਕੁਹਾਨ ਹੈ। ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਇਹ ਤਅੱਲਕਾ ਗੌਰੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਜੋ ਯਾਦਵਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਾਖ਼ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੀਮੇਂ ਭੱਟੀ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੰਗ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮੌਕਾ ਤਾੜ ਕੇ ਮਃ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਏਥੇ ਭਾਃ ਮੂਲ ਚੰਦ ਦੀ ਸਮਾਧ ਹੈ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਿਖ ਅਤੇ ਲੋੜ ਬੰਦਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪੁਤ੍ਰ ਮੰਗਣ ਤੇ ਸੱਤ ਪੁਤ੍ਰ ਹੋਣ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਸਮਾਧ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਪਸ਼ੌਰ ਵਾਲੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਿਖ ਹਨ।

(੭) ਤ: ਕੋਟ ਈਸੇ ਖ਼ਾਂ

ਇਹ ਕਸਬਾ ਜ਼ੀਰਾ (ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਦੇ ਪਾਸ ਹੈ। ਏਥੇ ਦਾ ਤਅੱਲਕੇਦਾਰ ਦੌਲਤ ਖ਼ਾਂ 'ਮੰਜ' ਰਾਜਪੂਤ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਪੁਤਰ ਈਸੇ ਖ਼ਾਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਕਪੂਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਸੱਦ ਕੇ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਫੂਲਕਿਆਂ ਤੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਹਾਰ ਖਾਧੀ। ੧੭੬੫ ਬਿਃ ਵਿਚ ਚੌਃ ਕਪੂਰੇ ਦੇ ਪੁਤਰ ਸੁਖੀਏ ਨੇ ਬੈਰਾੜਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਫ਼ੇਰ ਡੱਲੇ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ 'ਗੈਬਾ' ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਰਿਹਾ। ਪਿਛੋਂ ਮਃ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ ਨੇ ਇਹ 'ਸ਼ੁਸ਼ਕ' ਇਲਾਕਾ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜੋ ਸੰਨ ੧੮੪੬ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਆਇਆ।

(੮) ਕਾਂਗੜ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਪਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕੰਗਾਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ (ਕੰਗ ਗੜ੍ਹ) ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਾਲਬਾਹਨ 'ਸ਼ੱਕ' ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਾਲਕਾਚਾਰਜ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਸ਼ਕਸਥਾਨ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਕਾਠੀਆਵਾੜ ਵਿਚ ਆਬਾਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਬਿਕ੍ਰਮਾਦਿੱਤ ਦੇ ਪਿਤਾ ਗੰਧਰਬਸੇਨ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਉਜੈਨੀ ਖੋਹੀ ਅਤੇ ਫੇਰ ਬਿਕ੍ਰਮਾਦਿੱਤ ਤੋਂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਬਚ ਗਏ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਾਠੀਆਵਾੜ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਬਿਕ੍ਰਮ ਬੰਸ ਦੇ ਹਥੋਂ ਰਾਜ ਖੋਹ ਕੇ ਕਾਠੀਆਵਾੜ ਤੇ ਆਵੰਤੀ ਦੇ ਕੁਛ ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਂਧਰ-ਸਾਤਬਾਹਨ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁੱਜਰ ਬੰਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਉਜੈਨ ਦੇ ਰਾਹ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ੨੦੦ ਬਰਸ ਤਕ ਆਪਣਾ ਗਣਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ੩੪੦ ਈ: ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਗੁਪਤ ਨੇ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦਰ ਏਥੇ ਚੀਮਿਆਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤਕ ਬਣੀ ਰਹੀ। ਹੂੰਨਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਦੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਏਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਥੇਹ ਉਪਰ ਚੀਮੇਂ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਨ, ਏਸੇ ਨਾਮ ਦਾ ਪਿੰਡ ਬੰਨ੍ਹਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰੀਵਾਲਾਂ ਨੇ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਫੱਤੇ-ਝੁਨੀਰ ਤੋਂ ਆ ਕੇ 'ਰਾਊਕਿਆਂ' ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾ ਕੇ ਓਸ ਪਰਗਣੇ ਤੇ ਆਪਣਾ ਤਪਾਵਸ ਰਖਦੇ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚੌਧਰੀ ਡੱਫਰ ਦੇ ਪੁਤਰ 'ਮਹਿਰ ਮਿਠੇ' ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੋਤੀ ਭਾਗਭਰੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਅਕਬਰ ਨਾਲ ਕਰਕੇ ਏਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਚੌਧਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਹ ਤੋਂ ਉਪਰ ਪਿੰਡ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਏਹੋ ਕਾਂਗੜ ਸੀ। ਏਸੇ ਮਹਿਰ ਮਿਠੇ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਰਾਇ ਜੋਧ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸਿਖ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਓਸ ਦੇ ਪੋਤੇ ਭਾਈ ਸ਼ਮੀਰ ਤੇ ਲਖਮੀਰ ਗੁਰੂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਏਥੇ ਦੀ ਇਕ ਜਨ੍ਹਕਤੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸ਼ਮੀਰ ਅਤੇ ਲਖਮੀਰ ਦਾ ਮਾਮਾ ਜੈਤੋਂ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨੀਆ ਸੀ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਭਾਣਜਿਆਂ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਛਕਣ ਤੋਂ ਬਚੀ ਹੋਈ ਕੁਝ ਖੀਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗਾ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਖਾਧੀ ਤਾਂ ਸੁਲਤਾਨ ਗੁਸੇ ਹੋ ਜਾਊ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਦਬਾਉ ਕਰ ਕੇ ਨਾ ਖਾਧੀ ਮਗਰ ਬੀਬੀਆਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਖਾ ਗਈਆਂ। ਬਚਦੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿਮੀਂ ਵਿਚ ਦਬ ਦਿਤਾ, ਤਾਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਸਚ ਕਹਿ ਦਿਤਾ। ਤਾਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਉਚੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਹੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜੰਮਿਆ ਕਰੇਗੀ। ਸੋ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

(੯) ਤਅੱਲਕਾ ਬੱਦੋਵਾਲ

ਇਹ ਪਰਗਣਾ ਮ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿਤ ਕੇ ਰਾਜਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਲਾਡੂਏ ਵਾਲੇ ਨੂੰ, (ਜੋ ਵੇਈਂ ਪੋਈਂ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚੋਂ ਸੀ) ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ੧੮੪੬ ਈ: ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹਸਨਪੁਰ, ਰੁੜਕਾ ਤੇ ਪਮਾਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਜੁਧ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਏਸ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਬਾਹਮਣ (ਚਨਾਰਥਲੀਏ) ਨੇ ਬਾਰੂਦ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰਹੋਂ ਭੇਜੀ, ਤਾਂ ਏਸ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਹਵਾਸ ਉਡ ਗਏ, ਤੇ ਜੀਉਂਦਾ ਹੀ ਕਿਧਰੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਪਰਗਣਾ ਲਾਡੂਏ ਦੇ ਰਾਜ ਸਣੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੧੦) ਬਾਗੜੀਆਂ

ਇਸ ਦੇ ਤਅੱਲਕੇਦਾਰ ਭਾਈ ਰੂਪੇ ਦੀ ਬੰਸ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਹਨ। ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਡਾਰੂ ਭੀ ਜ਼ੈਸਲਮੇਰੀ ਭੱਟੀਆਂ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਹਨ, ਜੋ ਮੰਗਲ ਰਾਉ ਹੁਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਓਥੋਂ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਆਏ ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਪਾਕੇ ਗ਼੍ਰੀਬੀ ਦੇ ਕਾਰਣ 'ਕਾਲ ਝਰਾਨੀ' ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਤ੍ਰਖਾਣਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਸੀ। ਭਾਈ ਰੂਪਾ ਗੁਰੂ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਰ ਤੋਂ ਭਾਈ ਸੁੱਧੂ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ 'ਭਾਈ ਰੂਪਾ' ਨਾਮ ਦਾ ਪਿੰਡ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਰੂਪ ਚੰਦ ਦੇ ਪੋਤੇ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਭਾਈ ਕਾ ਦਿਆਲ ਪੁਰਾ' ਬੰਨ੍ਹਿਆ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਭਜਨੀਕ ਤੇ ਸਿੱਧੀ ਸੰਪੰਨ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਪੂਰੇ ਸੰਤ ਭਾਃ ਗੁਦੱੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਃ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਦਿੱਬਦ੍ਰਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਜਾਣਕੇ ਭੜੋਲੇ ਵਿਚੋਂ ਕਢਵਾਇਆ ਸੀ। ਜਦ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਸਾ-ਦਿਹਾੜੀ ਦੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਨੀਯਤ ਨਾਲ ਭੜੋਲੇ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਨਰੈਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਗੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਕਕਰਾਲੇ' ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਹੋਈ ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਲੰਗਰ ਬਹੁਤਾ ਚਲਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨੀ ਸੰਪੱਤੀ ਬਹੁਤੀ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਹੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਨੇ ਉਹ ਪੋਥੀ ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦੀ, ਤਾਂ ਸਭ ਕਲਾ ਬਾਗੜੀਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲ ਹੀ ਆ ਗਈ। ਇਸ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਗੁੱਦੜ ਸਿੰਘ, ਅਤੇ ਕਕਰਾਲਿਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਬ੍ਰਿਧ ਮਾਈ ਬੜੀਆਂ ਉੱਚ ਹਸਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਮਾਈ ਦੇ ਬਰਨ ਤੋਂ ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਪੁਤਰ ਭੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ ਨ ਦਿਤੀ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਜੋਗ ਅਧਿਕਾਰੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਹੋਏ। ਜੋ ਨਵੀਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਗਿਆਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਭਿੰਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਨ। ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਦਿਤੀ ਹੋਈ ਜਾਗੀਰ ਅਤੇ ਭੋਂਇ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਜਨਤਾ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਹਿਤ ਲੰਗਰ ਆਦਿ ਤੇ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਮਾਲਵੇ ਦੇ 'ਭਾਈ ਰੂਪਾ' ਆਦੀ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਅਪਣੀ 'ਕੁਲ ਪ੍ਰਥਾ' ਅਨੁਸਾਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ। ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਰਈਸਾਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਤਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਆਪ ਦੋ ਵੇਲੇ ਨਿੱਤ ਹੀ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਕਥਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ 'ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ' ਅਰਦਮਨ ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਮਿਲਨ-ਸਾਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਹਨ। ਜੋ ਪਾਲੀਟਿਕਸ ਵਲ ਭੀ ਕੁਝ ਧਿਆਨ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਨੂੰ 'ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ' ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਇਸ ਘਰ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਪਾਤ੍ਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਅਜ ਕਲ ਇਹ ਤਅੱਲਕਾ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਹੈ।

(੧੧) ਬੁਢਲਾਡਾ (ਜ਼ਿਲਾ ਹਿਸਾਰ)

ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਹਸਨ ਖ਼ਾਂ ਭੱਟੀ ਕੋਲੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਦਰਖਾਸਤ ਕਰਨ ਤੇ ਕੰਵਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿਤਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੈਂਥਲ ਵਾਲੇ ਭਾਈਕਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗ਼ਦਰ ਸਮੇਂ ਜ਼ਬਤ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਇਹ ਪਰਗਣਾਂ ਭੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੧੨) ਬੰਮ੍ਹਣਾ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਸਮਾਣੇ ਤੋਂ ਦੋ ਕੁ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਵਲ ਨੂੰ ਹੈ। ਕਮਾਲ ਪੁਰ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਕਾਲੇਕੇ ਸਰਦਾਰ ਸੁਖਦਾਸ ਸਿੰਘ ਨੇ ਏਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਤੇ ਏਥੇ ਆਪਣੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਪੁਦਾਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਇਕ ਲਖ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਜੋ ਹੁਣ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ।

(੧੩) ਗੁੱਜਰਵਾਲ (ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ)

ਇਹ ਗਰੇਵਾਲ ਜੱਟਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗਰੇਵਾਲ ਪਿੱਡਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਏਥੋਂ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੇ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਕਾਂਗੜ ਵਾਲੀ ਬੀਬੀ ਦਾ ਬਿਆਹ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਮਹਰ ਮਿੱਠੇ ਨੂੰ ਸੰਮਤੀ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਕਬਰ ਨੇ ੪੦ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਚੌਧਰ ਏਥੋਂ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਫਤੂਹੀ ਦੇ ਦਾਦੇ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ੪੦ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਚੌਧਰ ਰਾਇਪੁਰ ਵਾਲੇ ਲਾਲੇ ਦੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਚੌਧਰੀ ਫਤੂਹੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਖਾਤਿਰ ਤਾਂ ਕੀਤੀ ਪਰ ਬਾਜ ਦੇਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਜ ਡੋਰ ਨਿਗਲ ਜਾਣ ਤੇ ਮਰਨ ਲਗਾ ਤਾਂ ਫਤੂਹੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰ ਕੇ ਬਾਜ ਦੀ ਜਿੰਦ ਬਚਾਈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਨੂੰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਖੋਹ ਲਏ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ (ਜਿਸ ਦਾ ਫੁਫੜ ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕੈਂਥਲ ਵਾਲਾ ਸੀ) ਨੇ ਆਪਣਾ ਢਾਈ ਲਖ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਉਂ ਲਵਾ ਦਿਤਾ। ਜੋ ਰਿਆਸਤ ਕੈਂਥਲ ਦੇ ਜ਼ਬਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਲਾ ਗੁਜਰ ਵਾਲ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਭੀ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ ਓਥੇ ਦਾ ਕਿਲੇਦਾਰ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਬੰਸ 'ਕਿਲੇਵਾਲੇ' ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਬੇ ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਲੇਖਕ ਦੀ ਭੂਆ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹਨ।

(੧੪) ਰਾਏਪੁਰ (ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ)

ਇਹ ਪਿੰਡ ਗੁੱਜਰਵਾਲ ਵਿਚੋਂ ਉਠ ਕੇ ਚੌਧਰੀ ਲਾਲੇ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ 'ਰਾਏ' ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਤੇ ਢਾਈ ਲਖ ਦਾ ਪਰਗਣਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ 'ਗੈਬਾ' ਦੇ ਪੁਤਰ ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਆਇਆ ਫੇਰ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ੨੩ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀਆਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਨਾਭੇ ਵਾਲੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਘੁੰਗਰਾਣਾ ਆਦਿ ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦਿਤੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਨਾਭੇ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਉਹ ਪਿੰਡ ਖੋਹ ਲਏ। ਰਹਿੰਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਬਾਬਤ ਰਾਇਪੁਰੀਆਂ ਦਾ ਵਕੀਲ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਨ ਪੁਜ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਪਿੰਡ ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਏ।

(੧੫) ਘੁੰਗਰਾਣਾ

ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਪਰਗਣਾ ਡੱਲੇਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ 'ਗੈਬਾ' ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪੁਤਰ ਸ: ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾ ਲਿਆਇਆ ਤਾਂ ਇਹ ਪਰਗਣਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਪਰ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਹਦਨਾਮੇ ਦੇ ਉਲਟ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਸਾਰਾ ਪਰਗਣਾ ਹੀ ਖੋਹ ਲਿਆ ਜੋ ਹੁਣ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹੈ।

(੧੬) ਜਗਰਾਉਂ

ਇਹ ਨਗਰ ਲਗ ਪਗ ੬੦੦ ਬਰਸ ਤੋਂ ਬਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ 'ਜਗਰਾਣੇ' ਨਾਈ ਨੇ ਵਸਾਇਆ। ਮੰਜ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਏਥੇ ਬਲੋਚਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਫੇਰ ਰਿਆਸਤ ਰਾਇਕੋਟ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਇਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਰਾਇ ਕੋਟ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀਂਦ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਫੇਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ ਇਹ ਪਰਗਣਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਹੈ।

(੧੭) ਜਾਰਜ ਗੜ੍ਹ ਪ੍ਰਸਿਧ–ਜਹਾਜ ਗੜ੍ਹ (ਜ਼ਿਲਾ ਹਿਸਾਰ)

ਏਥੇ ਜਾਰਜ ਟਾਮਸਨ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਇਹ ਇਲਾਕਾ ੮੦ ਲਖ ਦਾ ਸੀ।

ਜਾਰਜ ਟਾਮਸਨ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਮਰੂ ਬੇਗਮ ਦਾ ਨੌਕਰ ਸੀ। ਫੇਰ ਮਰਹਟਿਆਂ ਵਲੋਂ ਹਾਂਸੀ ਹੰਸਾਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਨੇ ਹਾਂਸੀ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਈ। ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਨਾਉਂ ਉਤੇ ਜਾਰਜ ਗੜ੍ਹ ਕਿਲਾ ਬਣਾਇਆ। ਸਿੰਘ ਉਸ ਨੂੰ 'ਜਹਾਜ ਗੜ੍ਹ' ਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਟਾਮਸਨ ਨੇ ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਜੀਂਦ ਨਾਲ ਕਈ ਜੁਧ ਕੀਤੇ। ਬੀਬੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਤੇ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਖੂਬ ਦੰਦ ਖਟੇ ਕੀਤੇ। ਜਃ ਪੈਰਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ।

(੧੮) ਸਾਬੋ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ

ਇਹ ਤਅੱਲਕਾ ਸ਼ਮਸ ਦੀਨ ਅਲਤਮਸ਼ ਦੇ ਵੇਲੇ ਗੁਜਰਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਚੌਧਰ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਉਸ ਦੇ ਆਉਤ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਹ ਤਅੱਲਕਾ ਉਸ ਦੀ ਲੜਕੀ 'ਸ਼ਹਾਬੋ' ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਜਿਸ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ 'ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਕੀ' ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਈ। ਪਿਛੋਂ ਬੈਰਾੜਾਂ ਨੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਚੌਧਰੀ ਸਲੇਮ ਦਾ ਪੁਤਰ ਡੱਲਾ ੪੮ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਸਮੇਂ ਇਹ ਤਅੱਲਕਾ ਤੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ੮੪ ਪਿੰਡ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿਚ ਆਏ ਸੀ। ਜੋ ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਏਥੋਂ ਦੇ ਰਈਸ ਸੁਖਚੈਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵਿਗਾੜ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਆਏ। ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਪਣੀ ਸੁਪੁਤ੍ਰੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਸਃ ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਨੂੰ ਦਿਤੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਅਸੀ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪੈ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵੈਦਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਏਥੇ ਸਰਸੂਤੀ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਾਖਾ ਵਗਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੇ ਮਾਰਕੰਡੇ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਤਪ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪਰਾਸਰ ਤੇ ਬਿਆਸ ਆਦਿਕ ਅਨੇਕ ਰਿਸ਼ੀ ਏਥੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ।

ਰਿਗ ਵੇਦ ਅਤੇ ਐਤਰੇਯ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਿਚ ਕਈ ਜਗਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਮੰਤ੍ਰ ਕਰਤਾ ਰਿਖੀ ਸਰਸੂਤੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਵੇਦ ਬਿਆਸ ਸਤੁਦ੍ਰਿ (ਸਤਲੁਜ) ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਜੰਮੇ ਅਤੇ ਸਰਸੂਤੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਾਰਜ ਛੇਤ੍ਰ (ਬ੍ਰਹਮ ਸੂਤ੍ਰ ਆਦਿ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੇਂਦ੍ਰ) ਬਣਾਇਆ । ਪੁਰਾਣੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਏਥੇ ਵੈਦਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਪੀਠ (ਕਾਸ਼ੀ) ਸੀ । ਏਸ ਖਿਆਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ 'ਦੌਰੇ ਦੀ ਸਾਖੀ' ਵਿਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬਚਨ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਆਪ ਆਗਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ–'ਏਥੇ (ਦਮਦਮੇ ਉਪਰ) ਬੈਠਣ ਵਾਲਾ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਭੀ ਛੇਤੀ ਆਵੇਗਾ । ਜੋ ਬੜਾ ਦਾਨ ਕਰੇਗਾ, ਯੱਗ ਕਰੇਗਾ, ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰੇਗਾ, ਤਖਤ ਕਾਇਮ ਕਰੇਗਾ, ਏਥੇ ਜੋ ਅਸਾਡੀ ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਂਸ਼ੀ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੇਗਾ.........'

ਉਕਤ ਅਸਥਾਨ ਮਹਾਂ ਪਵਿਤ੍ਰ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਅਤਿ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ । ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਖਿਆਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਏਥੇ ਪਧਾਰੇ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਸਾਨ 'ਨਾਨਕ ਸਰ' ਹੈ ਜਿਥੇ ਅਜ ਕਲ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਬਣਵਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸਰੋਵਰ ਹੈ ਓਸ ਦੇ ਦਖਣੀ ਖੂੰਜੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ । ਓਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਬੇਰੀ ਸੀ ਜੋ ਮਾਰਕੰਡੇ ਦੇ ਤਪ ਕਰਨ ਦਾ ਥਾਂ ਸੀ ਓਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਬੈਠਣ ਦੀ ਜਗਾ ਸੀ । ਓਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ੯ਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਨਾਲ ਕਾਰ ਕਢੀ ਅਤੇ ਆਪਦਾ ਅਸਥਾਨ ਬਣਿਆ । ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸਾਹ ਨੇ ਢਾਲੇ ਨਾਲ ਕਾਰ ਕਢਦੇ ਹੋਇਆਂ ਬਚਨ ਕੀਤਾ 'ਨੌਵੇਂ ਨੇ ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਨਾਲ ਦਸਵੇਂ ਨੇ ਢਾਲੇ ਨਾਲ ।'

ਏਥੇ ੧੭੬੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਪਧਾਰੇ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਸਭ ਰੱਦ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ †ਬੀੜ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਲਿਖਵਾਈ ਅਤੇ ੪ ਬੀੜਾਂ ਸਭ ਤਖਤਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜੀਆਂ । ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ 'ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਸ਼ੀ' ਅਸਥਾਪਨ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰ ਕੇ ਵਰ ਦਿਤੇ–ਏਥੇ ਬੈਲ ਬੁਧੀ ਵਾਲੇ ਭੀ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਬਣਨਗੇ, ਬੜੇ ਲਿਖਾਰੀ, ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਗਿਆਨੀ ਤਪੱਸੀ, ਜੋਧੇ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਪੈਦਾ ਹੋਣਗੇ । ਸੋ ਐਸਾ ਹੀ ਹੋਇਆ । ਅਰਥਾਤ ਏਸੇ ਟਕਸਾਲ ਦੀ ਬਰਕਤ ਦਾਉਧਰ, ਸੇਖਵਾਂ, ਕੁਬੇਰਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸਿਖ ਰਜਵਾੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਟਕਸਾਲਾਂ ਨੇ ਅਣਗਿਣਤ ਹੀ ਗੁਣੀ ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ–ਗੁਰਮੁਖੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਚਾਰ ਚੰਦ ਲਾ ਕੇ ਅਤਿ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਸਿਖਰ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸੌਹੇਂ 'ਨਵੀਂ ਸਾਹਿਤਜ' ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚੁੰਧਿਆਈਆਂ ਹੋਈਆਂ

†ਨੋਟ--ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਨੇ ਜੰਗ ਦਾ ਕਮਰਕੱਸਾ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਖੋਲ ਕੇ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਰੂਪ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਧੀਰ ਮਲੀਆਂ ਪਾਸ ਲੈਣ ਭੇਜਿਆ. ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰਨ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਆਕੇ ਕੈਹਣ ਲਗੇ ਜੇ ਗੁਰੂ ਸਮਰਥ ਹੈ ਤਾਂ ਅਨਭਵੀ ਹੋਰ ਉਚਰ ਲੈਣ । ਸੋ ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਆਣਕੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਸਬੰਧੀ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਤੰਬੂ ਲਗਵਾਏ ਭਾਈ ਸ: ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਲਖਾਰੀ ਰਖਕੇ ਆਪ ਜੀ ਅਨਭਵ ਅਨੁਸਾਰ ਉਚਾਰਦੇ ਗਏ ਏਹ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਬਾਰੀ ਬਾਰੀ ਲਿਖਦੇ ਗਏ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅੱਖਾਂ ਉਸ ਦੀ ਵਲ ਤੱਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ। ਏਥੋਂ ਦੀ ਬਰਕਤ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭਾ: ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਤੋਂ ਮੁੱਝਲੇ ਅਤੇ ਲਹਿੰਦੇ ਸਿਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ।

ਏਸ ਜਗ੍ਹਾ ੭ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਨ (੧) ਤਖਤ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ—ਜਿਥੇ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਬੀੜ ਬਧੀ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਖੁਲ੍ਹੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਅਤੇ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਸਜ ਕੇ ਆਪ ਨਿਤਨੇਮ ਤਥਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। (੨) ਗੁ: ੯ਵੇਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ (ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ) ੩. ਲਿਖਣਸਰ—ਜਿਥੇ ੧੦ਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਲਮਾਂ (ਬੀੜ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਬਚੀਆਂ) ਘੜ ੨ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਸਿਟ ਕੇ ਬਹੁਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਵਰ ਦਿਤਾ। ੪. ਜੰਡਸਰ, ਜਿਥੇ ਆਪ ਆਥਣ ਵੇਲੇ ਜਲ ਪਾਣੀ ਛਕ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ੫. ਸਰੋਵਰ ਉਪਰ ੯ਵੇਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਕਾਰ ਕਢਣ ਵਾਲਾ ਅਸਥਾਨ (ਅਤੇ ਏਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਲੁਪਤ ਹੋਇਆ ਅਸਥਾਨ) ੬. ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਿਥੇ ਚਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਛੜੀਆਂ ਮਾਤਾਵਾਂ (ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਹਲ) ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਸਮਾਚਾਰ ਪੁਛਣ ਤੇ 'ਚਾਰ ਗਏ ਤੋ ਕਿਆ ਭਯਾ ਜੀਵਤ ਕਈ ਹਜਾਰ' ਦਾ ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ੭. ਮਹੱਲਾ ਅਸਥਾਨ—ਜਿਥੇ ਆਪ ਨੇ ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਖੇਡਿਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਬਣਵਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸਰੋਵਰ ਦੇਖਣ ਜੋਗ ਹੈ ਤੇ ਖਾ: ਹਾ: ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਕਈ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਤੇ ਆਸ਼ਰਮ ਹਨ।

ਮੂੰਗ ਬੱਧ

ਨਗਰ ਕੋਟ (ਕਾਂਗੜਾ) ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਏ 'ਮੂੰਗ' ਗੋਤ ਦੇ ਗੁਜਰਾਂ ਨੇ ਵਰਤਮਾਨ-ਜਗਰਾਉਂ ਕੋਲ ਏਸ ਨਾਉਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਬੱਧਾ। ਦੂਰ ੨ ਤੱਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚੌਧਰ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਗੁਜਰਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਪਿੰਡ ਸਨ, ਛੇਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਵਰਧਨ ਬੰਸ ਭੀ, ਜਿਸਨੇ ਥਾਨੇਸਰ ਅਤੇ ਕਨੌਜ ਦੇ ਅੱਛਤ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸੀ। ਪੰਜਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਵਿਰਾਟ ਨਗਰ ਤਿਹਾੜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹੂੰਨਾ ਦੀ ਬਾਢ ਨੇ ਏਸ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦਾ ਥੇਹ ਮੰਡੀ ਤੋਂ ਕਾਉਕਿਆਂ ਵਲ ਨੂੰ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ੧੩ਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਜਰਾਹੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਗਰਾਇ ਨੇ ਏਸ ਦੇ ਕੋਲ ਵਰਤਮਾਨ 'ਜਗਰਾਵਾਂ' ਨਾਉਂ ਦਾ ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ ਚੌਧਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਸਾਬੋਕੇ ਗੁਜਰਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਏਸ ਪਰਗਣੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਚੌਧਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਦ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਬੇਰਾੜਾਂ ਨੇ ਖੋਹ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਠਿੰਡੇ ਦੇ ਬਲੋਚ ਭੀ ਆ ਬਸੇ ਸਨ। ਸੋ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਏਥੇ ਗੁਜਰਾਂ ਤੇ ਬਲੋਚਾਂ ਦਾ ਜੋਰ ਸੀ। ਸੋਲਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹਠੂਰ ਵਾਲੇ ਮੰਜਾਂ ਦੀ ਚੌਧਰ ਵਿਚ ਆਇਆ ਅਤੇ ੧੮ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਤਲਵੰਡੀ ਵਾਲੇ ਰਾਇ ਅਹਮਦ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਆਇਆ। ੧੯ਵੀਂ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿਤ ਕੇ ਮ: ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਦਾ ਏਥੇ ਕਿਲਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮੁਹਕਮ ਦੀਨ ਦੀ ਖਾਨਕਾਹ ਕੋਲ ਅਜੇ ਭੀ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਲ੍ਹੀਵਾਲ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਵਰਤਮਾਨ ਸਿਧਵਾਂ ਤੇ ਗੁੜੇ (ਜ਼ਿ: ਲੁਦਿਹਾਣਾ) ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਸਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਮਲ੍ਹੀਵਾਲ ਸੀ। ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਪਣੇ ਵਡਿਆਂ ਦੇ ਬਸਾਏ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਵਡੇ ਨਗਰ ਦੇ ਥੇਹ ਉਪਰ ਦੋਬਾਰਾ ੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਬਸਾਇਆ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਏਸ ਨੂੰ ਬਿਕ੍ਰਮ ਬੰਸੀ ਮਾਲੂ ਜਾਂ ਮਲ੍ਹੀ ਕੌਮ ਨੇ ਤਿਹਾੜੇ ਦੇ ਪਰਗਣੇਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਸਾਇਆ, ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੋ ਸੌ ਬਰਸ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਹੋਏ, ਏਥੇ ਇਕ ਵਡਾ ਕਿਲਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਓਸ ਵਿਚ ਮੱਲ੍ਹੀ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਬਸਣ ਕਰਕੇ ਉਹ 'ਮੱਲ੍ਹੀਵਾਲਾ' ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ। ਏਥੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿੱਕੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਏਥੋਂ ਦੇ ਮੱਲ੍ਹੀ ਹੁਣ ਬੜੇ ਸਿਧਵੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ੧੮੦ ਬਰਸ ਤੋਂ ਉਥੋਂ ਉਸ ਦੇ ਉਜੜ ਜਾਣ ਤੋਂ ਆਏ ਹਨ। ਅਤੇ ਕੁਝ 'ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ' ਬਸਾਕੇ ਰਹਿਣ ਲਗੇ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਲੁਦਿਹਾਣਾ ਤੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੀ ਹੱਦ ਤੇ ਹੈ।

ਆਲਮਗੀਰ

ਇਹ ਗਰੇਵਾਲ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਤੋਂ ੮ ਮੀਲ ਦਖਣ ਨੂੰ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਬਸਣ ਦੀ ਦੰਦ ਕਥਾ ਇਉਂ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਦਾ ਮੁਗਲ ਹਾਕਿਮ ਏਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਦੁਖ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਜਬਰਦਸਤੀ ਚੱਕ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਧਾਂਦਰੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਓਸ ਦੇ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਬੁਰਛੇ ਚੁਕਣ ਆ ਪਏ। ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਓਸ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚੰਗਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਕੇ ਲੜਕੀ ਛੁੜਾ ਲਈ। ਅਤੇ ਚੌਧਰੀ ਨੂੰ ਭੇਜ ਕੇ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਲੜਕੀ ਦਾ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਬਿਆਹ ਕਰ ਦੇਣਾ ਕਾਰਮ ਲਿਆ। ਏਸ ਜਗਾ ਜੰਞ ਲਈ ਤੰਬੂ ਲਾਏ ਗਏ। ਓਧਰੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਲਸਕਰੀ ਖਾਂ ਨੇ ਚਾਵੇ ਦੇ ਕੋਲ ਸੜਕ ਤੇ ਇਕ ਸਰਾਂ ਬਣਾਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਓਸਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਸਦਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਧਾਂਦਰੇ ਵਾਲੇ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਗੁਪਤ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਗੇ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ। ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਿਆਹ ਦੇ ਟੀਰੇ ਤੇ ਗੁਪਤ ਭੇਸ ਵਿਚ ਏਥੇ ਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਨੀਯਤ ਸਮੇਂ ਤੇ ਲਾੜਾ ਜੰਞ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਪੁੱਜਾ। ਅਤੇ ਨਕਾਹ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋਣ ਲਗੀਆਂ ਤਾਂ ਫੱਟ ਦੇਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਭੀ, ਜੋ ਭੇਸ ਧਾਰੀ ਹੋਕੇ ਜਾਂਞੀ ਬਣਿਆ ਬੈਠਾ ਸੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ—'ਪਕੜੋ ਇਸ ਬਦਮਾਸ਼ ਕੋ'। ਤਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਆਦਮੀ ਅਜੇ ਉਠਦੇ ਹੀ ਸੀ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਓਸ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿਤਾ। ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਇਹ ਪਿੰਡ ਬਸਾਇਆ। ਇਹ ਗਲ ਲਗ ਪਗ ੧੬੭੦ ਈ: ਦੀ ਹੈ। ਏਸ ਦੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਵਲ ਨੂੰ ਹਜ਼ੂਰ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ।

ਭੱਟਾ ਧੂਰ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਜ਼ਿ: ਲੁਦਿਹਾਣਾ ਵਿਚ ਬੁੱਢੇ ਨਾਲੇ ਉਪਰ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਤੋਂ ੧੦ ਮੀਲ ਪਛੋਂ ਨੂੰ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਥੇ ਭਟਨੇਰ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਏ ਭੱਠਲ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦਾ ਕੱਚਾ ਕਿਲਾ ਸੀ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਭਟਨੇਰ ਨੂੰ ਉਜਾੜਨ ਤੋਂ ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਦਰਿਆਉ ਦੇ ਬਰਬਾਦੀ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਣ ੧੬ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੱਠਲੋੜ (ਵਰਤਮਾਨ ਭਨੋਹੜ) ਬੱਧਾ। ਓਦੋਂ ਹੀ ਇਕ ਭਾਈ ਨੇ ਹਸਨ ਪੁਰ ਜਾ ਬਸਾਇਆ ਜੋ ਦਾਖੇ ਤੋਂ ੪ ਮੀਲ ਤੇ ਹੈ।

ਬਾਰਨਹਾਲਾ ਜਾਂ ਬਾਰਨਹਾੜਾ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਬੁੱਢੇ ਨਾਲੇ ਉਪਰ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਤੋਂ ੪ ਮੀਲ ਪਿਛੋਂ ਨੂੰ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਏਥੇ ਕਿਸੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਕਿਲਾ ਸੀ, ਜਦ ਕਿ ਏਥੋਂ ਦੀ ਬਿਆਸ ਵਗਦਾ ਸੀ। 'ਬਾਰਨ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਹਾਥੀ' ਅਰਥ ਹੈ। ਜੋ ਇਥੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਰਾਜੇ ਦਾ 'ਹਾਥੀ ਬਾੜਾ' ਸੀ। ਕਈ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਸੁਨੇਤ' ਦੇ ਦਰਾਵੜ ਰਾਜੇ ਸਿਰਕੱਪ ਦਾ ਇਥੇ ਹਾਥੀਵਾੜਾ ਸੀ। ਪਿਛੋਂ ਸੁਨੇਤ ਦੇ ਉਜੜ ਜਾਣ ਤੋਂ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ 'ਸੁਨੇਤ' ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਬੱਧਾ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਸ਼ਹਰ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਹਾਥੀਵਾੜਾ ਬਣਾਇਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂਉ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਅਜ ਤਕ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਮਜੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਿਸੇ ਵਿਚ ਬਾਰਨਹਾਲਾ ਤੇ ਸਤੌਵਾਲ ਆਦਿ ਪਿੰਡ ਆਏ ਸੀ। ਪਿਛੋਂ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਹੁਣ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸੀ।

ਜੋਗਾ-ਰੱਲਾ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਸੁਨਾਮ ਤੋਂ ੧੦ ਮੀਲ ਲਹਿੰਦੇ ਵਲ ਨੂੰ ਹਨ। ਚੋਹਾਣਾਂ ਦੀ ਕੌਲ੍ਹੀ ਨਾਮੇ ਸ਼ਾਖਾ ਦੀ ਚਾਹਲ ਬੰਸ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਸਾਇਆ। 'ਘੱਗ' ਦੇ ਛੇਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ 'ਚਾਹਲ' ਹੋਇਆ। ਓਸ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਚਾਹਲ ਗੋਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਵੈਰਸੀ (ਵੈਰੀ ਸਿੰਘ) ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਟੱਬਰ ਸਨ। ਇਕ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਰੱਲਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਰੱਲਾ ਬਸਾਇਆ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤੇ ਪਿੰਡ ਚਾਹਲਾਂ ਦੇ ਬਝੇ। ਓਸ ਨੇ ਅਪਣੀ ਮਿਤੇਈ ਦੇ ਪੁਤਰ (ਛੋਟੇ ਭਾਈ) ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਜੁਗਰਾਜ ਨੇ ਵਡੇ ਹੋਕੇ ਆਪਣੇ ਤਾਏ ਰੱਲੇ ਨੂੰ ਛਪੜ ਤੇ ਦਾਤਣ ਕਰਦੇ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਵੈਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਓਸ ਤੋਂ ਅੱਡ 'ਜੋਗਾ' ਪਿੰਡ ਆਪਣੇ ਨਾਉਂ ਉਤੇ ਬਸਾਇਆ। ਏਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਲੋਕ ਬੜਾ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਵੈਦਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪਾਂਡੋ ਤੇ ਦ੍ਰੋਪਤੀ ਆਏ ਤਾਂ ਏਥੇ ਦ੍ਰੋਪਤੀ ਨੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੁੰਡ-ਤੀਰਥ ਅਸਥਾਪਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੁਣ ਤਕ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਜੋਗੇ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ (ਪਲਾੜ ਨਗਰ ਦੇ) ਥੇਹ ਉਪਰ ਇਕ ਬਕਰੀ ਤੇ ਬਘਿਆੜ ਦਾ ਜੁੱਧ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਕਰੀ ਬਘਿਆੜ ਨੂੰ ਭਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬਚੇ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਈ। ਤਾਂ ਜੁਗਰਾਜ ਨੇ ਇਹ ਧਰਤੀ ਸੱਤਿਆ ਵਾਲੀ ਸਮਝ ਕੇ ਏਥੇ ਹੀ 'ਜੋਗਾ' ਪਿੰਡ ਬੱਧਾ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਕਈ ਪਿੰਡ ਘਨੌਰੀ ਆਦਿ ਏਸ ਵਿਚੋਂ ਬੱਝ ਗਏ। ਇਹ ਸਿੱਧਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਲਗ ਪਗ ੮੦੦ ਵਰਹੇ ਹੋਏ। ਚਾਹਲ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਚੇਲਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਿੱਧ 'ਜੋਗੀਪੀਰ' ਨਾਮੇ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਭ ਚਾਹਲ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਭੀ ਚਾਹਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪਿੰਡ ਹੈ ਓਥੇ ਜੋਗੀ ਪੀਰ ਦੀ ਮਾੜ੍ਹੀ ਭੀ ਹੈ। ਸੇਖੂ ਪੁਰੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੁਰੀਦਕੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ੪ ਮੀਲ ਉਤਰ ਵਲ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਚਾਹਲਾਂ ਦੀ 'ਮਾੜੀ' ਨਾਮੇ ਪਿੰਡ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਜੋਗੀ ਪੀਰ ਦੀ ਮਾੜੀ ਭੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁੱਗੇ ਵਾਂਗ ਜੋਗੀ ਪੀਰ ਨੂੰ ਭੀ ਰਤਨ ਹਾਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਹੋਣ ਤੇ 'ਪੀਰ' ਕਹਾਉਣ ਦਾ ਚਾਓ ਸੀ। ਸੋਹੀ ਤੇ ਲੱਖੀ ਆਦਿ ਹੋਰ ਕਈ ਗੋਤ ਚਾਹਲਾਂ ਨਾਲ ਰਲਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਚਾਹਲ ਚੌਹਾਣਾਂ ਦੀ ਕੌਲ੍ਹੀ' ਸ਼ਾਖਾ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਚੌਹਾਣਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਲ ੨੪ ਸ਼ਾਖਾਂ ਹਨ।

ਪਲਾੜ੍ਹ

ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਜੋਗੇ ਕੋਲ ਪੁਰਾਣਾ ਤੀਰਥ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਦ੍ਰੋਪਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜ ਪਾਂਡਵ ਬਣਬਾਸ ਕਟ ਕੇ ਵਿਰਾਟ ਨਗਰ (ਵਰਤਮਾਨ ਤਿਹਾੜਾ) ਤੋਂ ਹਸਤਨਾਪੁਰ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਏਸ ਥਾਂ ਦ੍ਰੋਪਤੀ ਨੇ ਬੜੇ ਆਨੰਦ ਅਤੇ ਸੁਖ ਨਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਭੀਮ ਨੇ ਭੀ ਦੇਸ਼ ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਦਾ ਥਕੇਵਾਂ ਲਾਹਿਆ ਜੋ ਕਿ ਦ੍ਰੋਪਤੀ ਨੂੰ ਗਰਭਵਤੀ ਹੋਣ ਤੇ ਰੋਏ ਲਗਣ ਸਮੇਂ ਨਾ ਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪਰਬਤੀ ਫਲਾਂ ਦੀ †ਇੱਛਾ ਦੇ ਕਾਰਣ 'ਗੰਧ ਮਾਦਨ' ਆਦਿ ਪਰਬਤਾਂ ਅਤੇ ਗਾਂਧਾਰ ਆਦਿ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਗਾਹੁਣ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਏਸ ਥਾਂ ਦ੍ਰੋਪਤੀ ਦੀ ਕੁੰਡ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਥੇ ਹਰ ਵਰਹੇ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਲੋਕ ਚਰਨਾਮਿਤ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਪਲਾਸ਼ਾਢ' (ਪਲਾਹੀਆਂ ਵਾਲੀ ਢੱਕੀ) ਜਾਂ 'ਫਲਾਧਿ' ਅਰਥਾਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਫਲਦਾਇਕ ਤੋਂ ਬਿਗੜ ਕੇ ਬਣਿਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਏਸ ਨਾਉਂ ਦਾ ਇਕ ਨਗਰ ਭੀ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਥੇਹ ਉਤੇ ਵਰਤਮਾਨ-'ਜੋਗਾ' ਪਿੰਡ ਵਸਿਆ ਹੈ ਜੋ ਚਾਹਲਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਅਸਥਾਨ ਹੈ।

(੧੯) ਝੱਜਰ ਬੇਰੀ

ਇਹ ਰੁਹਤਕ-ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਰਾਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਪਠਾਣ ਨਵਾਬਾਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਤੇ ਫਿਰ ਜ਼ਾਰਜ ਟਾਮਸਨ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਮਰਹਟਿਆਂ ਨੇ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗ਼ਦਰ ਸਮੇਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਓਥੋਂ ਦੇ ਮੁਰਦਾ ਜਿਹੇ ਨਵਾਬਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਬਾਗ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਗਏ ਸੀ, ਲੁਧਿਆਣੇ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰਕੇ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਫੂਲਕਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ।

(੨੦) ਨੈਰੜ੍ਹ

ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਏਥੇ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਰਿਆਸਤ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਫੱਟੜ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਏਥੋਂ ਦੇ ਰਈਸ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘਰ ਰਖ ਕੇ ਉਸਦੀ ਬਹੁਤ ਖਾਤਰ ਕੀਤੀ। ਨਾਲੇ ਅਪਣਾ ਤਅੱਲਕਾ ਉਸਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ।

---

†ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ ਵਿਪਤਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਦ੍ਰੋਪਦੀ (ਗਰਭਵਤੀ) ਨੂੰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਰੋਏ ਦੋਹਦ ਲਗੇ ਤਾਂ ਭੀਮ ਸੇਨ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬੜੇ ਯਤਨਾਂ ਅਤੇ ਘਾਲਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੀਤਾ। ਤੇ ਏਸ ਉਪਚਾਰ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਅਭਿਮਨਯੂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ। ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਦਸਾਂ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਏਥੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਸੂਤਕ ਦੂਰ ਕੀਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਤਹਤੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਸਨਦ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਪਰੰਤੂ ਸ਼ੋਕ ! ਅਜ ਉਸ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਸਿੱਖ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਕਾਨੂੰਗੋਈ ਵੀ ਨ ਦਿਤੀ ਗਈ।

ਕਈਆਂ ਵਿਦ੍ਵਾਨਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਵੈਦਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਵਸਣ ਵਾਲਾ 'ਨਾੜਪਿਤ' ਸ਼ਹਿਰ ਏਥੇ ਹੀ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਬਿਗੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸ਼ਬਦ ਨੈਰਵੂ ਹੈ।

੨੧. ਨੀਹਮਾ

ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਰਾਇ ਕਲ੍ਹਾ (ਰਾਇ ਕੋਟ) ਦੇ ਸਾਲੇ ਸੌਂਧੇ ਖਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੇ ਸੰਘੇੜਿਆਂ ਦੇ ਮਕਾਮ ਤੇ ਕੰਵਰ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਹਾਰ ਖਾਧੀ। ਉਸ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਇਆ।

(੨੨) ਥਾਨੇਸਰ (ਸਥਾਨੂ+ਈਸ੍ਵਰ)

ਇਹ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਨਾਗਬੰਸੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਬਸਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਸ਼ਿਵਜੀ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਸਨ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਤੀਰਥ ਹੈ। ਏਥੋਂ ਦੇ ਰਈਸ ਸ: ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਰਹਾਲੀ (ਪੱਟੀ ਕੋਲ) ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਸ: ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗੈਬੇ ਦੀ ਮਿਸਲ ਵਿਚ ਸੀ। ਪਿਛੋਂ ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ 'ਕਰੋੜੀਆ' ਦੇ ਆਸਰੇ ਲਗ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਥਾਨੇਸਰ ਦਾ ਪਰਗਣਾ ਮੱਲ ਕੇ ਸ਼ੇਖਾਂ ਵਾਲੇ ਕਿਲੇ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕੈਂਥਲ ਵਾਲੇ ਦੇ ਕਿਲੇਦਾਰ ਨੂੰ ਭੀ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦਾ ਕਈ ਲੱਖ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਮੱਲ ਲਿਆ। ਇਕ ਵਾਰ ਰਾਇਕੋਟ ਦੇ ਰਈਸ ਤੋਂ ਭੀ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਲਿਆ। ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਕਿਆਣੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਭੀ ਤਬਾਹ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਥਾਂ 'ਅਕਾਲ ਗੜ੍ਹ' ਨਾਮ ਦਾ ਪਿੰਡ ਬਸਾਇਆ। ਇਹ ਤਅੱਲਕਾ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤੋਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸ: ਸ਼ਰਾਬਖੋਰੀ ਕਰਕੇ ਸੰਤਾਨ ਹੀਨ ਰਹਿਆ। 'ਥਾਨੇਸਰ' ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਹਨੂਮਾਨ ਦੀ ਮਾਤਾ ਅੰਜਨੀ ਦਾ ਨਗਰ ਹੈ,ਪਹਿਲਾਂ ਚੰਦਰ ਬੰਸੀਆਂ ਨੇ ਵਸਾਇਆ ਪਿਛੋਂ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀਆ ਨੇ ਭੀ ਇਸਦੀ ਉੱਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਬੜਾ ਤੀਰਥ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਏਥੇ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀ-ਵਰਧਨ ਬੰਸ ਦਾ ਰਾਜ ਰਹਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ–ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਵਰਧਨ, ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਵਰਧਨ, ਰਾਜ ਵਰਧਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਸ਼ ਵਰਧਨ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਜੇ ਹੋਏ। ਮਹਮੂਦ ਨੇ ੧੦੧੦ ਈ: ਵਿਚ ਏਸ ਨੂੰ ਖ਼ੂਬ ਲੁੱਟਿਆ। ਅਤੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਧਨ ਨਾਲ ਹੱਥ ਰੰਗ ਲਏ। ੨ ਲਖ ਲੜਕੇ ਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਲੈਜਾਕੇ ਦੋ ਦੋ ਰੁਪੈਇ ਨੂੰ ਨੀਲਾਮ ਕਰ ਦਿਤੇ।

(੨੩) ਭੀਖੀ ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ

ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ 'ਦੇਸੂ' ਚਾਹਲ ਕੋਲ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚ ਗੈਂਡਾ ਚਾਹਲ ਬੜਾ ਪਰਤਾਪੀ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਭਵਾਨੀ ਗੜ੍ਹ (ਢੋਡੇ) ਤਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਆਪਣੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਃ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੀਖੀ ਅਤੇ ਢੋਡਿਆਂ ਸਣੇ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਗੈਂਡੇ ਚਾਹਲ ਤੋਂ ਜਿੱਤ ਕੇ ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਮਿਲਾਇਆ।

(੨੪) ਭਦੌੜ

ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਸ਼ਾਹ ਸਲੋਕਸ ਦੇ ਮਗਰ ਲਗੇ ਹੋਏ ਮਲੋਈ, ਛੁੱਦਰ, ਖੋਖਰ, ਖੁਖਰਾਣੇ ਅਤੇ ਉਤਮ ਭਦਰ ਆਦੀ ਗਣ (ਕਬੀਲੇ) ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਆਬਾਦ ਹੋਏ। ਤਾਂ 'ਉਤਮ ਭਦਰ' ਗਣ ਦੇ ਮੁਖੀਏ ਰਾਜਾ ਭੱਦਰ ਸੇਨ ਨੇ ਭੱਦਰਵੱਢ ਅਤੇ ਭਾਦਸੋਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਭੱਡਲੀ ਨਦੀ ਤੇ ਬਸਾ ਕੇ ਪਿਛੋਂ 'ਭਦੌੜ' ਨੂੰ ਵਸਾ ਕੇ ਅਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਮਲੋਈਆਂ ਨਾਲ ਵੈਰ ਪੈਣ ਤੇ ਇਹ ਗਣ ਨਹਪਾਲ ਸ਼ੱਕ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਿਆ। ਗੁਪਤਾ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਸਮੁਦਰ ਗੁਪਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਣ ਰਾਜ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਦੁੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੋਬਾਰਾ ਭਦੌੜ ਆਬਾਦ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ 'ਸਰ' ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਬੜੇ ਬੜੇ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਰਈਸ ਹੋਏ ਹਨ। ਭਦੌੜ ਦੇ ਸਤ ਲੱਖ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਅੱਧ ਦੇ ਮਾਲਿਕ 'ਸਰ' ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਸ਼੍ਵ-ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਲੋਂ 'ਮਹਾਂ ਮਹੋਪਾਧਿਆਇ' ਦੀ ਪਦਵੀ ਦਿਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਦੌੜ ਦੀ ਅਡਰੀ ਰਿਆਸਤ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਬੜਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪਟਿਆਲਾ ਰਾਜ ਵਿਚ ਹੀ ਰਖਿਆ।

(੨੫) ਮਮਦੋਟ

ਇਹ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਰਿਆਸਤ ਕਸੂਰ ਵਾਲੇ ਨਵਾਬ ਕੁਤਬਦ-ਦੀਨ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਜਿਸਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਪਛਮੀ (ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਸੂਰ ਨੂੰ ਜਿਤ ਕੇ ਕੁਤਬੁਦੀਨ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਗੁਜ਼ਰਾਨ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਜੋ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਫਰੀਦ ਕੋਟੀਆਂ ਤੋਂ ਖੋਹਿਆ ਸੀ।

(੨੬) ਤ: ਮੁਦਕੀ ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਰਦਾਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ ਮੁਦਕੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਖੁਸਕੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਗਿਆ।

(੨੭) ਰਾਣੀਆਂ

ਇਹ ਕਸਬਾ ਸਰਸਾ ਜ਼ਿਲਾ ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਕੋਲ ਹੈ। ਏਥੇ ਜੈਸਲਮੇਰ ਦੇ ਭੱਟੀ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ ਸਮਸੁਦੀਨ 'ਇਲਤਮਸ਼' ਦੇ ਸਮੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਕੇ ਭਟਿਆਣੇ ਦੀ ਚੌਧਰ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ। ਅਤੇ ਸਿੱਧੂਆਂ ਨਾਲ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਜੰਗ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਛੇਕੜ ਸਿੱਧੂ ਤਕੜੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੜ੍ਹ ਹਿਸਾਰ ਅਤੇ ਬੀਦੋ ਵਾਲੀ ਆਦੀ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਭੱਟੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਰ ਮਹਿਰਾਜ ਦੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਮੋਹਣ ਏਸ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਨਥਾਣੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਤਾਂ ਭੱਟੀਆਂ ਨੇ ਏਸ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਵਾਬ ਜ਼ਾਬਤੇ ਖਾਂ ਰਾਣੀਆਂ ਦਾ ਨਵਾਬ ਹਜ਼ੂਰ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸੇਵਕ ਹੋਇਆ। ਜਿਸਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੰਗਰ ਲਈ ਅੱਠ ਪਿੰਡ ਦਿਤੇ ਸਨ। ਜੋ ਅੱਜ ਤਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ਹਨ।

ਭੱਟੀਆਂ ਨੇ ਫੂਲਕਿਆਂ ਨਾਲ ਛੇੜ ਛਾੜ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਇਲਾਕਾ ਖੁਹਾ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ। ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਕਰਕੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਕੋਲ ਚਲਿਆ ਗਿਆ।

(੨੮) ਤ: ਬੀਦੋਵਾਲੀ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਪਹਿਲਾਂ ਹੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸੀ। ਹੁਣ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਏਥੇ ਫੂਲਕੇ ਵਡਾਰੂਆਂ ਦਾ ਭੱਟੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਕਈ ਵੇਰ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ। ਅਕਸਰ ਕਰਕੇ ਤ: ਬੀਦੋਵਾਲੀ ਤੇ-ਸਿੱਧੂਆਂ ਦਾ ਹੀ ਕਬਜ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। 'ਮਹਿਰਾਜ' ਦੇ ਪੜੋਤੇ ਮੋਹਣ ਨੇ ਨਿਤ ਦੇ ਝਗੜਿਆਂ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਦੀਨੇ-ਕਾਂਗੜ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ੧੬੨੭ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵਡਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਕਸਬਾ ਮਹਿਰਾਜ ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਭਾ: ਸਾਹਿਬ ਬਾਗੜੀਆਂ ਦੇ ਵਡਕੇ ਭੀ ਏਥੇ ਅਤੇ ਕਾਲਝਰਾਣੀ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ।

(੨੯) ਬਡਰੁਖਾ

ਸੰਗਰੂਰ ਤੋਂ ਢਾਈ ਮੀਲ ਪੱਛੋਂ ਵਲ ਨੂੰ ਇਹ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਫੂਲ ਦੇ ਪੁਤੱਰ ਚੌਧਰੀ ਤਲੋਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਰਿਯਾਹਾਂ ਰੰਘੜਾਂ ਕੋਲੋਂ ਖੋਹਿਆ ਸੀ ਪਹਿਲਾਂ ਏਥੇ ਕੱਚਾ ਕਿਲਾ ਸੀ ਹੁਣ ਪੱਕਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪੋਤੇ ਰਾਜਾ ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਸਣੇ ਏਥੇ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਜ਼ਮਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਇਆ। ਏਸੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਪੁਤਰੀ ਰਾਜ ਕੌਰ ਤੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਏਸੇ ਕੱਚੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਏਸੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦਾ ਜਨਮ ਭੀ ਏਥੇ ਹੀ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਭੀ ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਸੀ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਰਿਆਸਤ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ਹੈ।

(੩੦) ਬੋਹਾ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਜਾਖਲ ਤੋਂ ਪੱਛੋਂ ਨੂੰ ੮ ਕੋਹ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਤੇ ਹੈ। ਏਥੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਥਾਣਾ ਹੈ। ਏਸ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੁਡਲਾਢੇ ਵਾਲੇ ਹਸਨ ਖਾਂ ਆਦਿਕ ਰੰਘੜਾਂ ਕੋਲੋਂ ਜਿੱਤ ਕੇ ਬੁਡਲਾਢੇ ਆਦਿਕ ਕਈ ਪਿੰਡ ਕੈਂਥਲ ਵਾਲਿਆਂ ਭਾਈਕਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਤੇ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਪਿੰਡ ਭੀ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੩੧) ਬਜ਼ੀਦ ਪੁਰ

ਇਹ ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ਸਮਾਣੇ ਵਲ ਨੂੰ ੬-੭ ਕੋਹ ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਸੰਗਰੂਰ ਦਾ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਏਥੇ ਰਾਜਾ ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਜੀਂਦ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਕੰਵਰ ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਪੋਤੇ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀਂਦ ਦੇ ਆਊਤ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਦਾ ਰਾਜਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਤਕ ਓਸੇ ਦੀ ਔਲਾਦ ਰਿਆਸਤ ਸੰਗਰੂਰ ਦੀ ਰਾਜਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਜਲ ਵਾਯੂ ਅੱਛਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਏਸ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਕਈ ਰਾਜੇ ਏਥੇ ਨਿਵਾਸ ਰਖਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

(੩੨) ਵਾਲਿਆਂ ਵਾਲੀ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਰਾਮਪੁਰਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ੪ ਕੋਹ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਹੈ। ਏਥੇ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਤੇ ਥਾਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਜੀਂਦ ਨੇ ਜਿਤ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁਤ੍ਰ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਲਈ ਬਸਾਇਆ ਸੀ। ਏਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਨਾਲ ਕਈ ਬਾਰ ਗਦਰ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਬਾਰ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਕੇ ਲੈ ਆਏ। ਮਗਰ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਨਾਭੇ ਦੀ ਫੌਜ ਆਈ ਦੇਖਕੇ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਭੀ ਟਲ ਗਿਆ। ਓਸ ਸਮੇਂ ਰਿਆਸਤ ਸੰਗਰੂਰ ਦਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾਬਾ ਪੈ ਗਿਆ।

(੩੩) ਬੱਸੀਆਂ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਰਾਏ ਕੋਟ ਤੋਂ ਜਗਰਾਊਂ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਤੇ ੪ ਮੀਲ ਪਛੋਂ ਨੂੰ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਰਾਇਕੋਟੀਆਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਅਤੇ ਫੇਰ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਇਆ, ਇਸ ਪਰਗਣੇ ਦਾ ਮੁਖ ਗ੍ਰਾਮ ਸੀ। ਇਥੇ ਹੀ ਰਾਜਾ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਚਲਾਣਾ ਕੀਤਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ਇਥੋਂ ਦੀ ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਦਾ ਅਮਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

(੩੪) ਬਹਿਲੋਲ ਪੁਰ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਬੁੱਢੇ ਨਾਲੇ ਉਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ ਤੇ ਅੰਬਾਲੇ ਦੀ ਹਦ ਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ੨੫-੨੬ ਮੀਲ ਤੇ ਬਸਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਬਹੁਤੀ ਆਬਾਦੀ ਰੰਘੜਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਸੀ। ਏਸ ਨੂੰ ਬਹਿਲੋਲ ਲੋਧੀ ਨੇ ਬਸਾਇਆ ਸੀ। ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਏਸ ਨੂੰ ਲੋਧੀਆਂ ਤੋਂ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਿਤਿਆ ਸੀ। ਜੋ ਸੂਰੀ ਖਾਨਦਾਨ ਵੇਲੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦਬਾ ਬੈਠੇ ਸੀ।

(੩੫) ਬਠਿੰਡਾ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਸ਼ ਵਰਧਨ ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸੀ, ਦੇ ਮਰਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੋਂ ੮ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਅਰਥਾਤ ੭੧੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ 'ਬਿਨੇ ਪਾਲ' (ਵਰਿਯਾਹ) ਨੇ ਭਟਨੇਰ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਤਲੁਜ ਕਿਲੇ ਦੇ ਨਾਲ ਦੀ ਬਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਦੂਰ ਹਟ ਜਾਣ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਚੋਆ ਇਹਦੇ ਕੋਲ ਦੀ ਵਗਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਦਰਿਆ 'ਆਕੜਾ' ਸੀ, ਜੋ ਬੀਕਾਨੇਰ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਰੇਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਰੌਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਫੇਰ ਜਾ ਉਘੜਦਾ ਹੈ। ਓਥੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹੈ—'ਹਾਕੜਾ' ਇਹ ਰਾਜਾ ਬਿਨੈਪਾਲ ਭਟਨੇਰ ਦਾ ਭੀ ਰਾਜਾ ਸੀ, ਜੋ ਭੱਟਾਂ ਨੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਉਜੈਨੀ ਦੇ ਬਿਕ੍ਰਮਾਦਿੱਤ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਮੰਨ ਕੇ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਕਿਲਾ ਬਿਕ੍ਰਮ ਗੜ੍ਹ' ਰਖਿਆ ਸੀ ਪਰ ਭਟਨੇਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਕਰ ਕੇ ਇਹਦਾ ਨਾਉਂ ਭਟਿੰਡਾ ਅਤੇ ਫੇਰ ਬਿਗੜ ਕੇ ਬਠਿੰਡਾ ਪੈ ਗਿਆ।

ਬਿਨੇ ਪਾਲ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਨੇ ੩੫੦ ਬਰਸ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਫੇਰ ੮੫੭ ਈ: ਤੋਂ ਤੰਵਾਰ ਬੰਸ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ੨੦੦ ਬਰਸ ਤਕ ਆਇਆ। ਬਿਨੇ ਪਾਲ ਦੀ ਬੰਸ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਕਾਬਲ ਤਕ ਦਾ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਬੰਸ ਦਾ ਆਖਰੀ ਰਾਜਾ ਜੈਪਾਲ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਅਨੰਦ ਪਾਲ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਹਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਨੇ ਮਾਰਿਆ। ੧੨੩੯ ਈ: ਤਕ ਖਾਨਦਾਨ ਗ਼ੁਲਾਮਾਂ ਦੀ ਮਲਕਾ ਰਜ਼ੀਆ ਬੇਗਮ ਏਸੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ੧ ਸਾਲ ਕੈਦ ਰਹੀ। ਜੋ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਏਥੇ ਜੰਗ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਮਾਰੀ ਗਈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਾਬੋ ਕਾ ਸਰਦਾਰ ਸੁਖਚੈਨ ਸਿੰਘ ਏਥੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਰਖਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋ ਬਾਰ ਯੁਧ ਕਰਕੇ ਫਤਹ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਾਬੋ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪਿੰਡਾਂ ਸਣੇ ਬਠਿੰਡੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਰਲਾ ਲਿਆ। ਜੋ ਅਜ ਤਕ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਹਨ। ਏਥੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਆਉਣ ਕਰ ਕੇ ਏਥੋਂ ਦੀ ਨਜ਼ਾਮਤ 'ਗੋਬਿੰਦ ਗੜ੍ਹ' ਨਾਮ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ। ਬਾਹਰ-ਰਤਨ ਹਾਜੀ ਦੇ ਮਕਾਨ ਕੋਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ-ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ।

(੩੬) ਭੜੀ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਖੰਨੇ ਤੋਂ ਪੰਜ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੈ। ੧੮੨੦ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਪੰਥ ਖ਼ਾਲਸਾ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਫ਼ਤਹ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿਚ ਭੜੀ ਤੇ ਕੋਟਲਾ ਆਦਿਕ ਪਿੰਡ ਆਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੁਤਰ ਸ: ਰਾਇ ਸਿੰਘ 'ਮੀਰਾਂ ਕੋਟ' ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਇਥੇ ਆਪਣੀ ਜਾਗੀਰ ਵਿਚ ਆ ਵਸਿਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਤਰ ਲੂਨੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਲਿਖਿਆ। ਹੁਣ ਤਕ ਇਹ ਪਿੰਡ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੰਸ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਵਿਚ ਹੈ। ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਭੰਗੂ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੇਹਰ ਤੇ ਸੇਖੋਂ ਕੌਮ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

(੩੭) ਭਾਈ ਰੂਪਾ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਦੀਨਾ-ਕਾਂਗੜ ਤੋਂ ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਤੇ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਰੂਪ ਚੰਦ (ਬਾਗੜੀਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ) ਨੇ ਬਸਾਇਆ ਸੀ। ਪਿਛੋਂ ਫੂਲਕਿਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਇਆ। ਜਿਸ ਦੀ ਵੰਡ ਖਾਤਿਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਝਗੜਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਚਿਰ ਤੋਂ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹੈ, ਅਤੇ ਏਥੋਂ ਦੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰ 'ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ' ਅਰਦਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਗੜੀਆਂ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਓਥੇ ਭੀ ਭਾਈਕਿਆਂ ਦਾ ਆਮ ਲੰਗਰ ਚਲਦਾ ਹੈ।

(੩੮) ਲਾਡੂਆ

ਇਹ ਕਸਬਾ ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹ ਆਬਾਦ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ (ਜਮਨਾ ਤੇ) ਹੈ। ਕਈਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਸਬਾ ਲਾਟ ਦੇਸ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਏ ਸ਼ਾਹ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਬਸਾਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਲਈ ਲਾਟੂਆ ਤੋਂ ਬਿਗੜ ਕੇ ਲਾਡੂਆ ਸ਼ਬਦ ਬਣ ਗਿਆ ਪਰ ਇਹ ਗਲ ਅਜੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਹੈ। ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਬੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਦੌਰੇ ਤੋਂ, ਜਦੋਂ ੧੮੨੦ ਬਿ: ਵਿਚ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਦੋਬਾਰਾ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਵੇਈਂ ਪੋਈਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹਿਸੇ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਰਾਜਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬੱਦੋਵਾਲੀਏ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ੧੮੪੬ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਇਹ ਤਅੱਲਕਾ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਇਆ।

(੩੯) ਖਮਾਣੋਂ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਸਮਰਾਲੇ ਤੋਂ ੪ ਕੋਹ ਪੂਰਬ ਵਲ ਨੂੰ ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਸੀ। ਏਸ ਪਰਗਣੇ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਫ਼ਤਹ ਵੇਲੇ ਮੱਲਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਪੈਪਸੂ ਨਾਲ ਏਸ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਬਦਲੀ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਤੈਹਸੀਲ ਸਮਰਾਲਾ ਨਾਲ ਲਗ ਗਿਆ ਹੈ।

(੪੦) ਖੰਨਾ

ਇਹ ਕਸਬਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਅੰਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਲਾਈਨ ਤੇ ਹੈ। ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦੀ ਭਾਰੀ ਮੰਡੀ ਹੈ।

ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਿਹਾ। ਫੇਰ ਕਰੋੜੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਫੂਲਕਿਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਫੇਰ ੧੮੦੫ ਈਸਵੀ ਦੇ ਅਹਿਦਨਾਮੇਂ ਦੇ ਏੜ ਗੇੜ ਤੋਂ ਏਥੋਂ ਦੀ ਰਾਣੀ ਦਇਆ ਕੌਰ ਦੇ ਸੰਤਾਨਹੀਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ।

(੪੧) ਗੜ੍ਹ ਦਰੇੜਾ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਬੀਕਾਨੇਰ ਅਤੇ ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਪਰਲੇ ਹਿਸੇ 'ਬਾਗੜ' ਦੇਸ ਦਾ ਸਿਰ ਸੀ। ਏਥੇ ਗੁੱਗੇ ਚੌਹਾਣ ਦੇ ਪਿਤਾ (ਜੰਬਰ) ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲੇ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹ ਤੁਗ਼ਲਕ ਨੇ ਇਹ ਤਅੱਲਕਾ ਚੌਹਾਣਾਂ ਕੋਲੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਇਹ ਪਿੰਡ ਢੱਠਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਏਥੇ ਕੇਵਲ ਗੁੱਗੇ ਦੀ ਮਾੜੀ ਹੈ। ਗੁੱਗੇ ਨੇ ਅਪਣੇ ਭਾਈਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਲ ਲੜਕੇ ਰਤਨ ਹਾਜ਼ੀ ਦੇ ਗੱਦੀ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਕੇ ਤੁਗਲਕਾਂ ਤੋਂ ਗੜ੍ਹ ਦਰੇੜੇ ਦਾ ਨਾਸ
ਕਰਵਾਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਭਾਈ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਵਲ ਭੈਣੀ ਗਰੇੜੂ ਅਤੇ ਚੂਹਾਣਕੇ ਆਦਿ ਪਿੰਡ
ਬਸਾਕੇ ਰਹਿਣ ਲਗੇ। ਆਪ ਸਿੱਧ ਸੁਲੱਖਣ ਕੋਲ ਛਪਾਰ ਜਾ ਬਸਾਇਆ।

(੪੨) ਢੋਡੇ (ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ)

ਇਹ ਪਟਿਆਲਾ, ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਸੰਗਰੂਰ ਤੋਂ ੧੨ ਮੀਲ ਚੜ੍ਹਦੇ ਨੂੰ ਹੈ। ਪਹਿਲ
ਇਹ ਤਅੱਲਕਾ ਸਮਾਣੇ ਵਾਲੇ ਨਵਾਬਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ। ਪਿਛੋਂ ਭੀਖੀ ਵਾਲੇ ਗੈਂਡੇ ਕੋਲ ਆਇਆ ਉਸ
ਤੋਂ ਮਃ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿੱਤਿਆ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਟਿਆਲਾ ਰਾਜ ਦੀ ਏਥੇ ਨਜ਼ਾਮਤ ਰਹੀ ਹੁਣ ਤਹਸੀਲ
ਹੈ। ਏਸ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਹੀ ਮਃ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਾਈ ਕੰਵਰ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਆਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

(੪੩) ਨਾਰਨੌਲ

ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਝੱਜਰ ਬੇਰੀ ਦੇ ਨਵਾਬਾਂ ਕੋਲ ਸੀ। ੧੮੫੭ ਦੇ ਗਦਰ ਵੇਲੇ ਮਃ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਇਨਾਮ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਓਸ ਸਮੇਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ੨ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਥੇ ਹੁਣ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਜ਼ਿਲਾ ਹੈ।

(੪੪) ਪੱਖੋਵਾਲ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਰਾਇਕੋਟ (ਜ਼ਿਃ ਲੁਦਿਹਾਣਾ) ਤੋਂ ੫ ਕੋਹ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਹੈ। ਏਹ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ
ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਤਹਸੀਲ ਸੀ, ਜੋ ੧੮੫੪ ਤੋਂ ਲਾਕੇ ੧੮੬੭ ਤਕ ਰਹੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ
ਅਲਾਕਾ ਰਿਃ ਰਾਇਕੋਟ ਵਿਚ ਸੀ। ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ
ਰਿਃ ਨਾਭਾ ਨੂੰ ਦਿਤਾ। ਮਃ ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਹ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ।

(੪੫) ੩: ਚਰੁਖੀ-ਦਾਦਰੀ

ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਹਿਸਾਰ ਤੋਂ ਪਰੇ ਭਟਿਆਣੇ ਦੀ ਦੱਖਣ-ਪਛਮੀ ਸੀਮਾ ਤੇ ਹੈ। ਏਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਭੱਟੀਆਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਝੱਜਰ-ਬੇਰੀ ਦੇ ਨਵਾਬਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਗ਼ਦਰ ਵੇਲੇ ਜ਼ਬਤ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਅਲਾਕਾ ਰਿਃ ਨਾਭਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਆਇਆ।

(੪੬) ਸਿੱਧੂਵਾਲ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ੩ ਮੀਲ ਪੂਰਬ–ਉਤਰ ਨੂੰ ਹੈ। ਕੈਂਥਲ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਧ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਜਸਮੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋਏ ੮੪ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਅੱਧ ਵਾਲੇ ਰਈਸ ਏਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜਬਰ ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਭਾਈ ਫਤੇ ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਹਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹਨ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ ਵਿਚ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੪੭) ਅਰਨੌਲੀ

ਭਾਃ ਸਾਹਿਬ ਜਸਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਂਥਲ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਬੰਸ ਅਤੇ ਭਾਃ ਫਤੇਹ ਜੰਗ ਸਿੰਘ (ਸਿਧੂ-ਵਾਲ) ਦੇ ਅੱਧ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ 'ਸ਼ੁਭ ਸੇਰ ਸਿੰਘ ਏਥੇ ਦੇ ਰਈਸ ਹਨ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ੯ ਮੀਲ (ਘੁੜਾਮ ਵਲ) ਹੈ। ਜ਼ਿਲਾ ਇਸ ਨੂੰ ਭੀ ਕਰਨਾਲ ਲਗਦਾ ਹੈ।

(੪੮) ਮਲੌਦ

ਇਹ ਸਵਾ ਲੱਖ ਦਾ ਤਅੱਲਕਾ ਸਃ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਹਿਣੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਬੰਸ ਕੋਲ ਹੈ। ਏਥੋਂ ਦੇ ਰਈਸ ਸਃ ਦਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 'ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਸੀ। ਓਸ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਇਹ ਤਅੱਲਕਾ ਸਵਾ ਲਖ ਦਾ ਹੈ। ਸਃ ਦਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸਃ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੰਗੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ। ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਗਦਰ ਸਮੇਂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਯੋਗ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਕਿਲੇ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਖੋਹਣ ਲਈ ਆ ਪਏ ਸਨ।

(੪੯) ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ-ਸਰਦਾਰਾਂ

ਮਲੌਦ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪਖੋ ਕੇ ਦੇ ਰਈਸ ਸਃ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਪੁਤ੍ਰ ਸਃ ਰਾਜੇਂਦਰ ਸਿੰਘ, ਸਃ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਃ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਵਿਚ ਇਹ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਏਥੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦਾ ਇਕ ਕਿਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਮਲੌਦ ਤੋਂ ੧ ਕੋਸ ਪੱਛੋਂ ਨੂੰ ਹੈ।

(੫੦) ਬੇਰ

ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ 'ਬੇਰ' ਹਨ। ਜੋ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਤੀਜੇ ਹਿਸੇ ਵਿਚ ਹਨ।

(੫੧) ਹਾਂਸੀ

ਇਹ ਜ਼ਿਲਾ ਹਿਸਾਰ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਹੈ। ਇਹ ਨਗਰ ਸਾਲਿਬਾਹਨ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹੰਸਰਾਉ ਦਾ ਬਸਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭੱਟੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਿਧੂਆਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਜੁੱਧਾਂ ਕਰਕੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਫ਼ਰਾਂਸੀਸੀ ਟਾਮਸਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੇਂਦਰ ਰਖਿਆ। ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਮਰਹਟਿਆਂ ਦਾ ਜਰਨੈਲ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਗਿਰਾਓ ਹੋਣ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਬਣ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਜਨਰਲ ਪੈਰਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਲਿਆ।

(੫੨) ਕੋਟ ਦੂੰਨਾ ਸਿੰਘ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਬਰਨਾਲੇ ਤੋਂ ੧੦ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਹੈ ਚੋਧਰੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁਤਰ ਦੂੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਵਿਚ ਰਿਹਾ, ਇਸ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਪੁਤਰ ਬਿੱਘਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸ੍ਰ: ਸਾਹਿਬ ਪੱਖੋਕੇ, ਮਲੌਦ ਸ਼ਹਿਣਾ ਅਤੇ ਬੇਰ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਸ: ਦੂੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਸ: ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਫਸਰ ਮਾਲ, ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਬੜੇ ਪਰਚਾਰਕ ਹੋ ਗੁਜ਼ਰੇ ਹਨ। ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪੱਖੋਕੇ ਸ: ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਭਦੌੜ ਵਾਲੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਚੰਗੇ ਗਿਆਤਾ ਤੇ ਪਰਚਾਰਕ ਹੋਏ ਹਨ।

(੫੩) ਧਮੋਟ

ਇਹ ਪਿੰਡ ੧੨ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਬੋਧੀਆਂ ਦੇ ਪਰਤਾਪ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਠਿੰਡੇ ਵਲੋਂ ਆਏ ਝੱਲੀ ਗੋਤ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੇ ਪਾਇਲ ਨੂੰ ਕੇਂਦ੍ਰ ਬਣਾਕੇ ਉਸ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਸਾਏ। ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਚੌਧਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਝੱਲੀ ਦਾ ਪਿਤਾ 'ਗਿੱਲ' ਰਾਜੇ ਵਿਨੇਪਾਲ ਦੀ ਦਸਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਸੀ।

ਪਹਿਲਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਚੋਮੋਂ ਪਿੰਡ ਵਸਾਇਆ। ੧੨ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਰਾਇ ਮੋਖਾ ਦਾ ਵਡਾ ਪੁੱਤਰ ਹਰ ਪਾਲ ਚੌਧਰੀ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ 'ਸਹਿਜਾ' ਨੇ ਸਿਹੋੜਾ (ਸਹਿਜਵਾੜਾ) ਵਸਾਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ 'ਤ੍ਰੇਹਣ' ਨੇ ਧਮੋਟ (ਧਰਮ ਵੱਟ) ਨੂੰ ਵਸਾਇਆ।

ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹ ਤੁਗ਼ਲਕ ਦੇ ਵੇਲੇ ਜਦੋਂ ਚਾਰ ਸਾਲ ਤਕ ਕਾਲ ਪਿਆ, ਤਾਂ ਏਥੋਂ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਮੇਘੇ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪਰਗਣੇ ਦਾ ਹਾਲਾ ਆਪਣੇ ਪਲਿਓਂ ਤਾਰ ਦਿਤਾ। ਜਿਸ ਦਾ ਜਸ ਅਜ ਤਕ ਭੱਟ ਇਓਂ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ :–

"ਦੋਹੀ ਭਗ਼ਲੀ ਵਾਲੇ ਦੀ,
ਬੈਠੀ ਜੱਟੀ ਦੁਧ ਵਿਲੋਵੇ
ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਹਾਲੇ ਦੀ"

ਬਾਘੇ, ਸੁੱਖੇ ਅਤੇ ਚੌਧਰੀ ਹਮੀਰੇ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਚੌਧਰੀ ਚਤਰੇ ਦਾ ਪੁੱਤਰ 'ਰਾਜ ਰੂਪ' ਮਹਿਰ ਮਿੱਠੇ ਦੀ ਪੋਤਰੀ ਗੌਰੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਧਾਲੀਵਾਲ ਅਤੇ ਗਿੱਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣੋਂ ਬਚ ਗਏ। ਇਹ ਬੀਬੀ ਗੌਰੀ ਮਹਿਰ ਮਿੱਠੇ ਦੀ ਛੋਟੀ ਪੋਤਰੀ ਸੀ ਇਸ ਨੂੰ ਮਹਿਰ ਨੇ ਜੋ ਭੋਇਂ ਦਾਜ ਵਿਚ ਦਿਤੀ, ਉਹ ਕਾਂਗੜ ਤੋਂ ਧਮੋਟ (ਪੰਜਾਹਾਂ ਕੋਹਾਂ) ਤਕ ਵਟਾ ਕੇ ਪਹੁੰਰਾ ਦਿਤੀ। ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ 'ਗੌਰੀਵਾਲਾ' ਨਾਮ ਤੇ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪਿੰਡ ਧਮੋਟ ਵਾਲੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹੈ।

ਏਸੇ ਚੌਧਰੀ ਚਤਰੇ ਨੇ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਛੱਤੀ ਗੋਤਾਂ ਦੀ ਛੱਤੀ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਸੰਘਟਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਏਸ ਦੇਸ ਵਿਚ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਦੀ ਮ੍ਰਯਾਦਾ ਮੁੜ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਜੋ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਰਾਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਤਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਝੱਲੀ-ਗਿੱਲ ਰਾਜੇ ਵਿਨੇਪਾਲ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਉਹ ਵਿਕ੍ਰਮਾਦਿੱਤ ਪੰਵਾਰ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤੀ ਸ਼ਾਖ਼ਾਂ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਇਹਨਾਂ ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੇ ਭੀ ਆਪਣੇ ਸੰਘਠਨ ਦਾ ਨਾਮ 'ਛੱਤੀ'

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਖਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਰੀਸੇ ਹੋਰ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੇ ਭੀ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ ਛੱਤੀਆਂ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ੨ ਪੰਚਾਇਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਇਆ। ਇਹ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਚੌਧਰੀ ਸਾਗਰ ਨੇ ਗੰਗਾ ਦੇ ਨ੍ਹਾਉਣ ਤੇ ਸਭ ਯਾਤਰੂਆਂ ਦਾ †ਮੁੰਡੀਆ (Tax) ਆਪਣੇ ਪੱਲਿਓਂ ਦੇ ਕੇ ਜਸ ਖੱਟਿਆ। ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦਾ ਜਜ਼ੀਆ ਬੰਦ ਕਰਾਇਆ। ਗੰਗਾ ਨ੍ਹਾਉਣ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਛੇ ਸੌ ਬਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਛਿਆਂ ਡੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅਰਦਾਸ ਕਰਾਈ। ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ ਭੱਟ ਚਤਰੇ ਅਤੇ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਅੱਜ ਤਕ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੂੰਹ ਗਾਂਵਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਏਥੇ ਚਰਨ ਪਾਏ, ਤਾਂ ਮਲਕਾਂ ਵਾਲੇ ਸੁੱਕੇ ਖੂਹ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਕਢਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਚੌਧਰੀ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰੋਗ ਹਟਾਇਆ। ਅਜ ਉਸ ਥਾਂ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਲਗ ਪਗ ੩੫੦੦੦) ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਭੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਛਿਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵਧ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ।

ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਏਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਬਾਬਾ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜ਼ੈਨ ਖ਼ਾਂ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਪਾਸੋਂ ਪੰਡਿਤ ਰਾਮ ਕਿਸ਼ਨ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸਾਵਿੱਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਜੁੱਧ ਕਰਕੇ ਛੁਡਾਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸੌ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨਾਲ ੬੦ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਬਾਬੇ ਮੱਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ੮੦ ਗੱਡੇ, ਜੋ ਸੂਬੇ ਲਾਹੌਰ ਵਲੋਂ ਦਿਲੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ, ਤੁਰਕਾਂ ਤੋਂ ਛੁੜਾਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਫ਼ਤੇ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹਨ। ਧਮੋਟ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਤੇ ਸੰਤਾਨ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਸਾਕੇ ਵਿਚ ਭਾ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਅਤੇ ਨਾਭੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਧਮੋਟ ਦੀ ਭੋਇਂ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਵਿਘੇ ਅਤੇ ਵਸੋਂ ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਹੈ। ਘੇਰਾ ਸਤ ਮੀਲ ਦਾ ਹੈ। ਅਜ ਕਲ ਏਥੋਂ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸਰਦਾਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਆਦਿਕ ਹਨ।

(ਗਿ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਧਮੋਟ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ)

(੫੪) ਤਲਵੰਡੀ ਰਾਇ

ਇਹ ਮੁਸਲਮਾਨ 'ਮੰਜ' ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਰਾਏ ਕੋਟ ਤੋਂ ਚਾਰ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਵਲ ਨੂੰ ਹੈ। ਜੋ ਜੈਸਲਮੇਰ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਰਾਇ ਤੁਲਸੀ ਰਾਮ, ਜੋ ਪੀਰ ਮਖ਼ਦੂਮ ਜਹਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਬੈਤ ਲੈ ਕੇ 'ਸ਼ੇਖ ਚਾਚੋ' ਬਣਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹਠੂਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਓਥੇ ਆਪ ਆਬਾਦ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਨੇ ਅਗਲੀ ਸਦੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨਪੁਰ ਅਤੇ ਤਲਵੰਡੀ ਰਾਇ ਬੰਨ੍ਹੀ। ਏਥੋਂ ਦੇ ਰਈਸ ਚੌਧਰੀ ਰਾਏ ਕੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਪੁਤਰ ਰਾਏ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ੧੭੩੫ ਈਸਵੀ ਵਿਚ

†ਜਜ਼ੀਆ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਾਏ ਕੋਟ ਨੂੰ ਵਸਾਕੇ ਰਿਆਸਤ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਏਥੋਂ ਦੇ ਅੰਤਮ ਰਈਸ 'ਅਲੀਆਸ' ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਰਾਣੀ ਭਾਗਭਰੀ ਨੇ ਹੋਰਾਂ ਆਦਿਕ ਸਿਖ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰਾਈਆਂ।

(੫੫) ਤਰਾਵੜੀ

ਇਹ ਕਸਬਾ ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ ਵਿਚ ਦਿਲੀ ਵਾਲੀ ਲਾਈਨ ਤੇ ਹੈ। ਏਥੇ ਪੱਛਮੀ ਧਾਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲੀ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਕਈ ਜੁੱਧ ਹੋਏ। ਮਹਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਭੀ ਏਥੇ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਰਾਜ ਤੇ ਸਹਾਬਦੀਨ ਗ਼ੌਰੀ ਦੀ ਦੋ ਵੇਰ ਏਥੇ ਹੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਬਾਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਇਬ੍ਰਾਹੀਮ ਲੋਧੀ ਦਾ ਭੀ ਏਥੇ ਹੀ ਜੰਗ ਹੋਇਆ। ਮਰਹਟਿਆਂ ਤੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਭੀ ਏਥੇ ਹੀ ਦੋ ਜੰਗ ਹੋਏ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਮਰਹਟਿਆਂ, ਭੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਰੰਘੜਾਂ ਨਾਲ ਏਥੇ ਹੀ ਕਈ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਜੰਗ ਹੋਏ। ਚੰਦ੍ਰ ਗੁਪਤ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਸਲੋਕਸ ਭੀ ਏਥੇ ਹੀ ਟੱਕਰੇ ਸੀ ਅਤੇ ਅਤਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਭੀ ਦੇਵ-ਦੈਂਤਾਂ ਦੇ ਏਥੇ ਹੀ ਜੁੱਧ ਹੋਏ ਸੀ।

(੫੬) ਗੜ੍ਹ ਦਰੇੜਾ (ਜ਼ਿ: ਹੱਸਾਰ)

ਕੋਈ ੭੦੦ ਬਰਸ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੋਏ ਕਿ ਚੋਹਰਾਣਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸਾਖਾ-ਦਰੇੜਾ ਨੇ 'ਗੜ੍ਹਦਰੇੜਾ' ਵਸਾਕੇ ਬਾਗੜ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਲਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਗੁੱਗਾ (ਜੰਬਰ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ) ਹੋਇਆ ਜੋ ਅਪਣੇ ਭਾਈਆਂ ਨਾਲ ਲੜਕੇ ਰਤਨ ਹਾਜੀ (ਬਠਿੰਡਾ) ਦਾ ਕਲਮਾ ਪੜ੍ਹਕੇ ਮੁਸਲਾਂ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਿਮਾਂ ਤੋਂ ਦਰੇੜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਾਇਆ। ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਚੁਹਾਣਕੇ (ਰਾਇ ਕੋਟ ਕੋਲ) ਭੈਣੀ ਦਰੇੜਾ (ਆਂਡਲੂ ਕੋਲ) ਆ ਬਸੇ। ਗੁੱਗੇ ਦਾ ਸਿਧ ਸੁਲਖਣ (ਸੇਖੋਂ ਦਾ ਪਿਤਾ) ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿਧ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਕੁਝ ਚੇਟਕਾਂ, ਤ੍ਰਾਟਕਾਂ ਆਦਿ ਜੋਗ ਮਾਰਗ ਦੀਆਂ ਸਾਧਨਾਂ ਸਿਖੀਆਂ ਅਤੇ ਸੁਲਖਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿਥੇ ਤੂੰ ਸਮਾਵੇਂ ਓਥੇ ਹੀ ਮੈਂ ਸਮਾਊਂਗਾ। ਸੋ ਸਿੱਧ ਸੁਲਖਣ ਛਪਾਰ (ਜਿ: ਲੁਦਿਹਾਣਾ) ਵਿਖੇ ਆ ਰਿਹਾ ਓਸੇ ਹੀ ਦੀ ਬੰਸ ਦੇ 'ਸੇਖੋਂ' ਲੋਕ ਆ ਰਹੇ। ਓਸੇ ਪੱਤੀ ਵਿਚ ਸਿੱਧ ਦੀ ਮਾੜੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਹਰ ਸਾਲ ਮੇਲਾ (ਛਪਾਰ ਦਾ) ਲਗਦਾ ਹੈ। ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁੱਗਾ ਭੀ ਓਸੇ ਮਾੜੀ ਵਿਚ ਸਿਧ ਸੁਲਖਣ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਕੇ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਓਥੋਂ ਅਜ ਤਕ ਗੁੱਗੇ ਦਾ ਸਾਹ ਆਉਂਦਾ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁੱਗੇ ਦੀ ਮਾਂ 'ਬਾਛਲ' ਨੂੰ ਗੁੱਗੇ ਨਾਲ ਸੱਪ ਜੰਮਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਬੜਾ ਹੋਕੇ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁੱਗਾ ਉਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਸਿਰ ਤੇ ਕਲਗੀ ਸੱਪ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੀ ਰਖਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਸੱਪ ਨੂੰ ਭੀ ਲੋਕੀ 'ਬਾਬਾ ਗੁੱਗਾ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁੱਗਾ ਦਿਲੀ ਤੇ ਤੂਰਾਂ ਦਾ ਦੂਹਤਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤੂਰਾਂ, ਤਿੰਗਾਂ ਅਤੇ ਕੰਦੋਹਲਿਆਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਲੜਦਾ।

(੫੭) ਸਿੰਘ ਪੁਰੀਆਂ

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਠੀ ਵੰਡ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਜੋ ਇਲਾਕਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਉਹ 'ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੁਰੀਆਂ' ਦੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਆਖਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਸ: ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਬਣਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਘਨੌਲੀ, ਮਨੌਲੀ, ਭਰਤ ਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਕੰਧੋਲਾ, (ਜ਼ਿ: ਅੰਬਾਲਾ) ਆਦੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਰਈਸ ਹਨ ਕਾਠਗੜ ਜ਼ਿ: ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਤਅੱਲਕੇ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਓਸ ਵੇਲੇ ਡੇਢ਼ ਲਖ ਸੀ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਕਾਠਗੜ੍ਹ ਵਖਰਾ ਹੈ।

(੫੮) ਸਿਆਲਬਾ

ਇਹ ਤਅੱਲਕਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਚ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੰਸ ਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਪਟਿਆਲਾ) ਦਾ ਕਈ ਵੇਰ ਟਾਕਰਾ ਹੋਇਆ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਕੁਛ ਪਿੰਡ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖੋਹ ਲਏ। ਬਾਕੀ ਉਸ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਪਾਸ ਹਨ।

(੫੯) ਬੂੜੀਆ

ਇਹ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਚ ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚ ਇਕ ਲਖ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਦਾ ਤਅੱਲਕਾ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਲਖਮਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਪੁਤ੍ਰ ਕੈਪਟਨ ਰਤਨ ਅਮੋਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ। ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਖੇੜਾ ਜਮਨੇ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਮਹਾਂ ਕਵਿ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਉਹ ਕਈਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭ੍ਰਾਤਾ ਭਾਈ ਜੋਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹੀਰ ਜੋਗ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਾਡੇ ਵਡੇ ਪਾਇਲ ਤੋਂ ਆਏ ਹਨ।

(੬੦) ਤ: ਭਰੇਲੀ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਸ: ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਪੁਤ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹਰਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫ਼ਰੀਦ ਕੋਟ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਹੈ।

(੬੧) ਮਨੀ ਮਾਜਰਾ

ਇਹ ਕਸਬਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਏਸ ਤਅੱਲਕੇ ਦਾ ਮੁੱਢ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਨੇ ਬੰਨਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਕਈ ਵੇਰ ਟਾਕਰਾ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਬਾਕੀ ਦਾ ਉਸ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਪਾਸ ਹੈ।

(੬੨) ਘੜੂਆਂ

ਇਹ ਬਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਢਾਈ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਬੜਾ ਪੁਰਾਣਾ ਤੇ ਬਰਾਦਰ ਪਿੰਡ ਮੈਨ ਦੁਆਬ ਦਾ ਸਿਰ ਹੈ। ਇਥੇ ਮਾਝੇ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਏ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੱਜ ਦੇ ਸੁਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਵਿਸ਼ੇਸਰ ਸਿੰਘ ਹਨ। ਰਾਜ ਪੈਪਸੂ ਹੈ। ਏਥੋਂ ਦੇ ਹੀ ਸ: ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਸੰਤ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਹਨ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਭੀਮ ਸੇਨ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ 'ਘਟੋਤਕਚ' ਦਾ ਬਸਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਰਤਾਰ ਜਾਣੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੬੩) ਮੋਰੰਡਾ

ਮੋਰੰਡ ਜਾਤੀ ਦਾ ਬਸਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ੧੬ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣਾ ਪਿੰਡ ਹੈ ਜੋ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਵਜੀਰ ਸਾਲੂਕਸ ਨਾਲ ਲੜੀ ਸੀ । ਅਤੇ ਚੰਦ੍ਰਬੰਸੀਆਂ ਦੇ ਭੀ ਇਹ ਲੋਕ ਵੈਰੀ ਸਨ। ਹੁਣ ਇਹ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਰੰਘੜਾਂ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਤੇ ਵਸੋਂ ਅਧਿਕ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਧਾਰਣ ਲੋਕ ਬਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

(੬੪) ਬਸੀਪਠਾਣਾ

ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ੬ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਬਸਦੀ ਹੈ । ਇਥੇ ਪੈਪਸੂ ਦਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੈ । ਇਕ ਬਾਗ 'ਆਮ ਖਾਸ' ਨਾਮ ਦਾ ਖਾਸ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਰਹਿੰਦ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਮੁੜ ਬਸਾਈ । ਇਸ ਸਦਕੇ ਇਹਦਾ ਨਾਉਂ 'ਬਸੀ ਪਠਾਣਾ, ਪਿਆ।

(੬੫) ਪਾਇਲ

ਇਹ ਪੈਪਸੂ ਦੀ ਤਹਸੀਲ ਚਾਵਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ੫ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਹੈ । ਇਥੇ ਪੁਰਾਣਾ ਕਿਲਾ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਬਠਿੰਡੇ ਵਾਲੇ 'ਵਿਨੇਪਾਲ' ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਏਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਬਸਾਇਆ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਏਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਬੜੇ ਚਾਹਵਾਨ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਹੇ ਹਨ । ਭਾ: ਜੋਗ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾ: ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪਿਛੋਕਾ ਇਹੋ ਸੀ।

(੬੬) ਸਧਾਰ

ਏਹ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਤੋਂ ੧੬ ਮੀਲ ਅਤੇ ਦਾਖੇ ਤੋਂ ੬ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿਥ ਤੇ ਵਸਦਾ ਹੈ । ਸਧਾਰ ਖਾਂ ਮੰਜ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹਲਵਾਰੇ ਤੋਂ ਆਕੇ ਬੱਧਾ ਸੀ। ਦੋ ਪਤੀਆਂ ਰੰਘੜਾਂ ਦੀਆਂ, ਪਿਛੋਂ ਦੋ ਗਿੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਇਕ ਸਰਾਭੇ ਦੇ ਧਾਲੀਵਾਲਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਰੰਘੜ ਪਾਕਸਤਾਨ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ।

ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾਖੇ-ਰਕਬੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ੧੬੯੯ ਬਿ: ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦਿਨ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ । ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾ: ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੇ ਦੂਜਾ ਘੋੜਾ ਏਥੇ ਹੀ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਇ ਜੋਧ ਆਦਿ ਮੁਖੀ ਸਿਖ ਭੀ ਆਪ ਦੇ ਏਥੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਹੁਣ ਏਥੇ ਨਿਹੰਗ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਖਾ: ਹਾ: ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਭਾਈ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ B A.B.T. ਦਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਹੈ।

(੬੭) ਸਿੱਧਵਾਂ

ਬੜੇ ਸਿਧਵੀਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਖਾ: ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਹੈ। ਛੋਟੇ ਸਿਧਵੀਂ ਭਾ: ਸਾਹਿਬ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਆਰੰਭਿਆ ਹੋਇਆ ਬੀਬੀਆਂ ਦਾ ਆਸ੍ਰਮ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਖਾ: ਕਾਲਜ (ਬੀਬੀਆਂ ਦਾ) ਐਫ. ਏ. ਤਕ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੬੮) ਮਾਹਲ ਵਡੇ

ਇਹ ਰਾਇ ਕੋਟ ਬਰਨਾਲਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ੭ ਕੋਹ ਤੇ ਬੜਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਗ੍ਰਾਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ 'ਸੋਢਾ' ਗੋਤ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਰਾਇਕਿਆਂ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਕਿਲਾ ਏਥੇ ਸੀ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸਾਹ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਏਥੇ ੧੧੯੦ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲ ਬੜਾ ਜੁਧ ਹੋਇਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮੁਸਲੀ ਫੌਜ ਸੀ। ਫਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹੋਈ।

ਬੱਧਨੀ ਵਡੀ

ਇਹ ਧਾਲੀਵਾਲਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਮੋਗੇ ਤੋਂ ੧੪ ਮੀਲ ਟੱਲੇਵਾਲੇ ਵਾਲੇ ਦੇ ਰਾਹ ਉਤੇ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਆਏ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਦੀ ਜਲ ਵਾਯੂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਗੱਭੇ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਦੇ ਥਾਂ ਏਥੇ ਜ਼ਿਲਾ ਬਣਨ ਦੀ ਆਸ ਬੱਝੀ ਸੀ, ਪਰ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਤੇ ਲੁਦਿਹਾਣਾ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਅਤੇ ਬਧਣੀ ਇਹ ਤਿੰਨ ਜ਼ਿਲੇ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਤਜਵੀਜ਼ ਗਿਰ ਗਈ। ਏਥੇ ਰਾਣੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਦਾ ਕਿਲਾ ਹੈ।

ਪੰਜੌਰ

ਰਾਜਪੁਰੇ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਉਤਰ ਨੂੰ ੧੬ ਮੀਲ ਤੇ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਕਸਬਾ ਹੈ। ਏਥੇ ੧ ਪੁਰਾਣਾ ਕਿਲਾ ਅਤੇ ਬਉਲੀ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਕਸਬਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਬਸਾਇਆ ਫੇਰ ਦੋਬਾਰਾ ਪੰਜਾਂ ਪਾਂਡਿਵਾਂ ਨੇ ਬਸਾਇਆ ਸੀ।

ਇਹ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਅਤੇ ਪੰਚ ਜਾਤੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਨਗਰ ਹੈ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਏਸ ਨੂੰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇਸ ਦੇ ਵਡੇ ਪੰਚ ਜਨਾ ਲਈ, ਜੋ ਰਿਗ ਵੇਦ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਜ ਧਰਤੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਆਪ ਬਸਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਪੰਚ ਜਨ ਅਰਥਾਤ ਪੰਜ ਜਾਤੀਆਂ ਇਹ ਸਨ—(੧) ਕਰੂ, (੨) ਪੁਰੂ, (੩) ਭਰਤ ਗਣ, ਪੰਚਾਲ, ਕੁਸ਼ੇਕ ਬੰਸੀ। ਇਥੋਂ ਉਠ ਕੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਬ੍ਰਹਮਾਵਰਤ' ਦੇਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਰਾਜਸਥਾਨ ਤਥਾ ਯਮਨਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੰਡਕ ਨਦੀ ਤਕ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਅਤੇ ਨਰਬਦਾ ਤਕ ਦਖਣ ਦੇਸ ਨੂੰ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਏਥੋਂ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੇ ਤੰਗਣ (ਕੁੱਲੂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ) ਆਦਿ ਦੇਸ ਉਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਰਖਣ ਲਈ ਭਾਰਾ ਕਿਲਾ ਬਣਾਇਆ। ਏਥੇ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਥੇਹ ਕਈਆਂ ਕੋਹਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ ਨਗਰ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਰਾਜਪੁਰੇ ਤੋਂ ਕਾਲਕਾ ਵਲ ਨੂੰ ੨੫ ਮੀਲ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਹੈ।

ਬੰਨੂੜ

ਪੁਰਾਣੇ ਵਕਤਾਂ ਦਾ ਬਸਿਆ ਹੋਇਆ ਰੰਘੜਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਜੋ ਇਕ ਵਾਰ ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਜੜ ਕੇ ਕਿਸੇ ਬੰਨੂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪਠਾਣ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਫੇਰ ਬਸਾਇਆ। ਹਿੰਦੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਾਣ ਅਸੁਰ ਦਾ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਛੱਤ ਆਦਿ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪੁਮਾਰ ਬੰਸੀ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੀ ਬਸੋਂ ਅਧਿਕ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅੰਬਾਲਾ

ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਤੋਂ ੭੧ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਹੈ। ਏਥੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਕਮਿਸ਼ਨਰੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਬਾਵਨੀ ਦੀ ਪੂਰਬੀ ਹੱਦ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਜੋ ਘੱਗਰ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਕੰਢੇ ਤੇ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਿਦੁਰ ਦੀ ਮਾਤਾ ਅਤੇ ਸੰਤਨੂੰ ਦੀਆਂ ਨੋਹਾਂ (ਅੰਬੇ ਤੇ ਅੰਬਕਾ) ਦੀ ਦਾਸੀ ਅੰਬਾਲਿਕਾ ਨੇ ਬਸਾਇਆ ਹੈ। ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟ੍ਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਾ: ਪੰਡੂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਦਿਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮਤੇਈ ਅੰਬਾਲਿਕਾ ਦੇ ਹਿਸੇ ਅੰਬਾਲੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਆਇਆ ਸੀ।

(੬੯) ਅਮਲੋਹ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਤੇ ਖੰਨੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਪਹਿਲਾਂ ਖੰਨੇ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲ ਸੀ। ਸੰਗਰੂਰ ਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਖੋਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਰਈਸ ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾਭੇ ਵਾਲੇ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਲੈ ਲਿਆ। ਫੇਰ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਰਾਣੀ 'ਦੇਸੋ' ਨੇ ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਕੇ ਅਮਲੋਹ ਤੇ 'ਭਾਦਸੋ'' ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ।

(੭੦) ਸ਼ਾਹ ਆਬਾਦ

ਇਹ ਕਸਬਾ ਅੰਬਾਲਾ ਤੇ ਕਰਨਾਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਤੇ ਹੈ। ਸਰਹੰਦ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਏਥੋਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਿਮਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਜੁੱਧ ਕਰਕੇ ਫਨਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਅਤੇ ਮਸੀਤ ਉਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ। ਜੋ ਅਜ ਤਕ ਹੈ। ਓਦੋਂ ਤੋਂ ਇਹ ਲੋਕੋਕਤੀ ਪਰਸਿੱਧ ਹੈ—'ਲੋਹਾ ਫੌਲਾਦ ਦਾ ਸਿੱਖ ਸ਼ਾਹਆਬਾਦ ਦਾ।' ਏਥੋਂ ਦੇ ਰਈਸ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੈਂਥਲ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸਤਲੁਜ ਉਰਾਰ ਦੇ ਰਈਸਾਂ ਸਣੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਅਧੀਨਤਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਸੀ।

(੭੧) ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦ ਪੁਰ

ਇਹ ਕਸਬਾ ਅੰਬਾਲੇ ਤੋਂ ੯ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ 'ਸੰਧੂ' ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਜਿੱਤਿਆ ਸੀ। ਏਸ ਤਅੱਲਕੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ੮੪ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਭੀ ਮ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੁਪੁਤ੍ਰੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਸ: ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜ਼ਿਲਾ ਹੰਸਾਰ ਦੇ ਪੱਕਾ ਪਥਰਾਲਾ ਆਦਿਕ ੮ ਪਿੰਡ ਨਵਾਬ ਜ਼ਾਬਤੇ ਖਾਂ (ਰਾਣੀਆਂ) ਨੇ ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਲਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਬੋਕੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਤ੍ਰਾਨਵੇਂ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਰਈਸ ਸ਼ਹਜ਼ਾਦ ਪੁਰ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਤੇਰਾਂ ਸੌ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਬਾਬੇ ਡੱਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦਿਤੀ ਹੋਈ ਭੀ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੭੨) ਤ: ਹੰਸਾਰ

ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਇਲਾਕਾ ਭਟਿਆਣੇ ਦਾ ਸਿਰ ਸੀ। ਏਸ ਨੂੰ ਪੰਜਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦੇ ਰਾਜੇ ਸਾਲਬਾਹਨ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹੰਸ ਰਾਏ ਨੇ ਬਸਾਇਆ ਸੀ। ਫੇਰ ੧੨੩੧ ਬਿ: (੧੧੭੪ ਈ:) ਵਿਚ ਜੈਸਲਮੇਰ ਵਾਲੇ ਹੇਮਹੇਲੋ (ਭੀਮ ਮਲ) ਭੱਟੀ ਨੇ ਏਥੇ ਕਿਲਾ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ੧੧੯੧ ਈ: ਵਿਚ ਸ਼ਹਾਬੁਦੀਨ ਗ਼ੌਰੀ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਭਟਿਆਣੇ ਦੀ ਚੌਧਰ ਦਾ ਪਟਾ ਲਿਖ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਜੋ ਭੱਟੀ ਨਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਏ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਪੋਤੇ ਮੰਗਲ ਰਾਓ ਅਤੇ ਪੜੋਤੇ ਆਨੰਦ ਰਾਉ ਆਦੀ ਦਾ ਸਦਾ ਜੁੱਧ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਆਨੰਦ ਰਾਓ ਦੇ ਪੁਤਰ ਖੀਵਾ ਰਾਓ ਨੇ ਸੰਤਾਨ-ਹੀਨ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ 'ਲੱਧੂ ਕੋਟ' ਵਾਲੇ ਚੌਧਰੀ ਬਸੀਰਾ 'ਸਰਾਓ' ਗੋਤ ਦੇ ਜਟ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧੂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਨੇ ਹਾਂਸੀ ਤੇ ਬੀਦੋਵਾਲੀ ਆਦੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧੂ ਕੌਮ ਦਾ ਭੱਟੀਆਂ ਨਾਲ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਜੰਗ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਸਿੱਧੂ ਦੇ ਦਸਵੇਂ ਥਾਂ ਬੈਰਾੜ ਹੋਇਆ। ਉਸਦੀ ਸੰਤਾਨ ਬਹੁਤੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਭਟੀਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਸਿੱਧੂ ਕੌਮ ਦੇ ਚਮਕਦਾਰ ਸਿਤਾਰੇ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਭੱਟੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਕਈ ਵੇਰ ਜਿਤਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਕੈਂਥਲ ਵਾਲੇ ਭਾਈਕਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿਤਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗ਼ਦਰ ਵੇਲੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਆਇਆ।

(੭੩) ਸਰਹੰਦ

ਏਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਪੰਜਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਸਾਲਬਾਹਨ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ 'ਸਾਰ ਰਾਉ' ਨੇ ਬਸਾਇਆ ਸੀ। ਓਸ ਸਮੇਂ ਏਸ ਦੇ ਬੜੇ ਭਾਈ-ਰਿਸਾਲੂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਭਾਦਸੋਂ, 'ਹੋਡਲਾ' ਤੇ ਸੁਨਾਮ ਆਦੀ ਪਰਗਣੇ ਸਨ। ਹਾਂਸੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਭਾਈ ਹੰਸ ਰਾਏ ਦਾ, ਝੰਡੂ ਰਾਇ ਦਾ ਹੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਾਜ ਸੀ। ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹ ਤੁਗ਼ਲਕ ਨੇ ਏਸ ਨਗਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤਰੱਕੀ ਦਿਤੀ। ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ੫੨ ਲੱਖ ਦੇ ੩੨ ਪਰਗਣਿਆਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣੀ ਅਤੇ ਪੰਥ ਖ਼ਾਲਸਾ ਤੋਂ ਬਰਬਾਦ ਹੋਣ ਤਕ ਇਹ ਬਹੁਤ ਉੱਨਤੀ ਤੇ ਰਹੀ। ਸਗੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ ਏਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਸਮਝ ਕੇ ਏਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਰਫੁਲਤ ਕੀਤਾ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਨਗਰ ੧੨ ਮੁਰੱਬਾ ਮੀਲ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਸੀ।

ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਮਦ੍ਰ ਦੇਸ ਅਥਵਾ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ' ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਅਜ ਤਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਈਨ ਅਕਬਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦੇ ੫੨ ਲੱਖ ਦੇ ੩੨ ਪ੍ਰਗਣੇ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:-

੧. ਅੰਬਾਲਾ, ੨. ਬੰਨੂੜ, ੩. ਪਾਇਲ, ੪. ਭਦੌੜ, ੫. ਬਠਿੰਡਾ, ੬. ਪੁਰੰਦਰੀ, ੭. ਤਿਹਾੜਾ, ੮. ਥਾਨੇਸਰ, ੯. ਛੱਤ ੧੦ ਚੜਿੱਕ, ੧੧. ਖਿਜ਼ਰਾਬਾਦ, ੧੨. ਦੁਰਾਲਾ, ੧੩. ਦਰੂਤ, ੧੪. ਦੇਰੁਰਾਣਾ, ੧੫. ਰੋਪੜ, ੧੬. ਸਰਹਿੰਦ ਯਾ ਹਵੇਲੀ, ੧੭. ਸਮਾਣਾ, ੧੮. ਸੁਨਾਮ, ੧੯. ਸੁਢੋਰਾ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨੦. ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ (ਬਾਰਾਹ) ੨੧. ਸ਼ਾਹਆਬਾਦ, ੨੨. ਫਤੇ ਪੁਰ, ੨੩. ਕਰਯਾਤ ਰਾਇ ਸਾਮੂ ? ੨੪, ਕੈਂਥਲ, ੨੫. ਘੁੜਾਮ, ੨੬. ਲੁਦਿਹਾਣਾ, ੨੭. ਮਸੁਤਫਾਬਾਦ, ੨੮. ਮਸੀਂਗਣ, ੨੯. ਮਨਸੂਰ ਪੁਰ, ੩੦. ਮਾਲੇਰ, ੩੧. ਮਾਛੀਵਾੜਾ, ੩੨. ਹਾਪਰੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨੰਃ ੨੩ ਅਤੇ ੩੨ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੇ ਥਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪੁਰੰਦਰੀ ਭੀ ਸਰਸੁਤੀ ਨਦੀ ਉਪਰ ਬਸਿਆ ਹੋਇਆ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਕਸਬਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਇੰਦਰ ਦੇਵਤਾ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ (ਦੈਤਾਂ ਦੀਆਂ ੯੯ ਪੁਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦਲਨ ਵਾਲਾ ਪੁਰੰਦਰ=ਇੰਦਰ) ਹੈ। ਉਹ ਸਰਸੁਤੀ ਤੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਿਧ ਪ੍ਰਗਣਿਆਂ ਦਾ ਸਮਾਚਾਰ ਇਸੇ ਨਿਬੰਧ ਦੇ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

(੭੪) ਸਾਲਬਾਹਨ ਪੁਰ

੫੨੦ ਈਃ ਵਿਚ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦੇ ਰਾਜਾ ਗਜ਼ਨੀ ਵਾਲੇ ਗਜਰਾਜ ਯਾਦਵ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਰਾਜਾ ਸਾਲਬਾਹਨ ਨੇ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਾਲਬਾਹਨ ਪੁਰ ਨਾਮੇ ਨਗਰ ਬਸਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਦਸਵੇਂ ਪੁਤ੍ਰ ਤ੍ਰੇਹਣ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ, ਜੋ ਕਿ ਪਿਛੋਂ ੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਬਗਦਾਦੀਆਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਬਰਬਾਦ ਹੋਇਆ। ਹੁਣ ਤਕ ਓਥੋਂ ਦੇ ਥੇਹ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿੱਕੇ ਅਤੇ ਭਾਂਡੇ ਲਭਦੇ ਹਨ। ਇਹ 'ਥੇਹੁ ਨਾਗੇ ਦੀ ਸਰਾਂ' (ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ) ਦੇ ਪਾਸ ਹੈ।

(੭੫) ਕੁੰਜ ਪੁਰਾ

ਇਹ ਕਸਬਾ ਕਰਨਾਲ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮ ਰਾਜ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦਾ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਇਸਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ। ਮਿਸਲਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਭੀ ਇਕ ਵੇਰ ਇਥੋਂ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ। ਨਵਾਬ ਲਿਆਕਤ ਅਲੀ ਖਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਵਡਾ ਵਜ਼ੀਰ ਇਥੋਂ ਦੇ ਹੀ ਨਵਾਬਾਂ ਚੋਂ ਸੀ।

(੭੫) ਕੌਲ ਗੜ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਸੋਢਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਪਿੰਡ ਆਬਾਦ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਆਪ ਹੀ ਅੱਠ ਆਨਾ ਵਿੱਘਾ ਦੇ ਕੇ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਖੰਨੇ ਤੋਂ ਚਾਰ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਹੈ। ਏਸੇ ਦੀਵਾਨ ਸੋਢਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਸਭ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਆਪਣੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਃ ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਬਣਵਾਇਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਓਥੋਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਅਮੋਲਕ ਵਸਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਜੋ ੧੭੧੮ ਬਿਃ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਦਿਤੀ। ਇਹ ਬੀੜ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਬੀੜ ਦੀ ਹੂਬਹੂ ਨਕਲ ਕਾਨ੍ਹ ਗੜ੍ਹ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

(੭੬) ਕਾਨ ਗੜ੍ਹ ਤੇ ਕਿਸ਼ਨ ਗੜ੍ਹ

ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪਿੰਡ ਦੀਵਾਨ ਸੋਢਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੜਕਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਉਤੇ ਆਬਾਦ ਕੀਤੇ ਇਹ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੀੜ ਦਾ ਥਾਂ ਸੀ, ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਕਤ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸੀ। ਕਾਨ੍ਹ ਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਸ: ਹਰਦਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁਤੱਰ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੁਹਤਬਿਰ ਬੀੜ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

(੭੭) ਸੰਗਰੂਰ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਚੱਠਿਆਂ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੇਖਵਾਂ ਨੇ ੧੭ਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਨਾਭੇ ਰਾਜ ਦੇ ਮੋਢੀ ਰਾਜਾ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੇਖਵਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਮੁਲ ਲੈਕੇ ਏਥੇ ਕਿਲਾ ਬਣਾਕੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਡਰੁਖਿਆਂ ਵਾਲੇ ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਸੰਗਰੂਰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ, ਜੋ ਅਜ ਤਕ ਓਸ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਏਥੇ ਪੈਪਸੂ ਦਾ ਜ਼ਿਲਾ ਹੈ।

(੭੮) ਭਾਦਸੋਂ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਨਾਭਾ ਤੋਂ ਅਮਲੋਹ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਤੇ ਗਿਆਰਾਂ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿਥ ਤੇ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਸਲੋਕਸ ਦੇ ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਉਤਮ ਭੱਦਰਾਂ ਨੇ ਬਸਾਇਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਏਥੇ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਵਾਲੇ ਸਾਲਬਾਹਨ (ਯਦੂਬੰਸੀ) ਦੇ ਪੁਤੱਰ ਰਿਸਾਲੂ ਨੇ ਛੇਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਕਿਲਾ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਏਥੋਂ ਇਕ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿਥ ਤੇ ਇਹਦੀ ਰਾਣੀ ਕੋਕਲਾਂ ਦਾ ਮਹਲ ਸੀ ਜੋ ਹੋਡਲਾ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਪੁਤੱਰੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਿਸਾਲੂ ਹੋਡੀ ਤੋਂ ਖੇਲ ਵਿਚ ਸਿਰ ਧੜ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਾਕੇ ਜਿਤਿਆ ਸੀ।

(੭੯) ਮਲਿਕ ਵਾਲ

ਅਠਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪੰਜ ਗਿਰਾਈਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਠੁੱਲੀਵਾਲ ਤਕ ਤਿੰਨ ਕੋਹ ਲੰਮਾ ਅਤੇ ਇਕ ਕੋਹ ਚੌੜਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਸਦਾ ਸੀ। ਜੋ ਬਗਦਾਦ ਦੇ ਖਲੀਫਿਆਂ ਦੇ ਪਹਿਲਿਆਂ ਹਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਏ ਹੋਏ ਗੁੱਜਰਾਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਮਾਰ ਬੰਸੀ ਝਾਮ ਨਗਰ (ਝਨੇਰ) ਜਾਂ ਝਾਂਡੇ ਨਗਰ ਦਾ ਥੇਹ ਕਰ ਕੇ ਭਡਲੀ ਦੇ ਉਰਲੇ ਕੰਢੇ ਉਤੇ ਇਹ ਪਿੰਡ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਸੀ, ਦੇ ਅਧੀਨ ਧਮੋਟ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲਿਛਾਬੱਦੀ ਉਜਾੜ ਕੇ ਉਥੇ 'ਸੈਦਪੁਰ' ਨਗਰ ਬਸਾਇਆ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਹੁਣ ਉਸ ਦੇ ਥੇਹ ਉਪਰ ਪੰਜ ਖੰਡ-ਭਸੌੜ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ।

(੮੦) ਅਸ਼ਟਾਂਗ ਕੋਟ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਨੌਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਚੜਿਕ ਕੋਲ ਮਾੜੀ ਨਾਮੇਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੋਲ ਵਸਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਪੁਰਾਣੇ ਮਲੋਈਆਂ ਜਾਂ ਮੱਲ੍ਹੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਅਸਥਾਨ ਸੀ, ਅਤੇ ਓਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਧਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਹਨਾਂ ਉਪਰ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਧਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਉਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਕਰਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲਛਮਣ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿੱਧ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਖੈਹਰਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਕੌਮਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮਾੜੀ ਮੁਸਤਫਾ† ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਮਾੜੀ ਪਿੰਡ ਆਬਾਦ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸ਼ਟਾਂਗ ਕੋਟ ਨੂੰ ਤ੍ਰਖਾਣ ਬੱਧ ਵਾਲੇ ਖੈਹਰਿਆਂ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿਤਾ।

(੮੧) ਫਫੜੇ ਭਾਈਕੇ

ਏਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਭਾਈ 'ਬਹਿਲੋ' ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਿਖ ਹੋਏ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਆਵੇ ਪਕੌਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਤੋਂ 'ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋ' ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਲਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਜੈਸੇ ਪੂਰਨ ਸਿਖ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ ਜੈਸੇ ਜੋਗੀ ਰਾਜੇ ਹੋਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੈਂਥਲ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਫਫੜਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੇਲਬਰਾਹ (ਸ਼ੇਰ-ਬਰਾਹ) ਅਤੇ ਭਾਈਕੇ ਚਕ ਆਦੀ ਬਹੁਤ ਪਿੰਡ ਹਨ।

(੮੨) ਬੋੜ੍ਹਾਵਾਲ ਕਸਬਈ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਸ਼ੇਸ਼ ਰਾਮ ਪੰਵਾਰ (ਸੇਖੋਂ) ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਬੋੜੇ ਨੇ ਕਸਬੇ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ੧੩ਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਭਾਈਕੇ ਫਫੜਿਆਂ ਦੇ ਕੋਲ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ, ਪਿਛੋਂ ਕਸਬੇ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆ ਜਾਣ ਤੇ ਬੋੜੇ ਨੇ ਬੇਡੂੰਦੀ ਪਿੰਡ (ਛਪਾਰ ਕੋਲ) ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਤੇ ਬੋੜਾ ਵਾਲ ਦੀ ਰਾਂਵਲ ਪਤੀ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬਾ 'ਸਾਈਂ ਦਿਤੇ' ਦੀ ਰਖੀ ਨੀਂਹ ਤੇ ਬਾਬਾ ਹਮੀਰ ਨੇ 'ਦਾਖਾ' ਪਿੰਡ ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਏਸ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਸਕੀਰੀਆਂ ਬੜੇ ਬੜੇ ਥਾਈਂ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਠੁਕ ਵਾਲਾ ਪਿੰਡ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ (ਨਾਭਾ) ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ (ਰੇਤ ਗੜ) ਏਥੋਂ ਦੇ ਦੋਹਤੇ ਤੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਮਾਸੇਰ ਭਰਾ ਸਨ।

(੮੩) ਹੋਡਲਾ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਸੁਨਾਮ ਦੇ ਪਰਗਣੇ ਵਿਚ ਬੋੜਾ ਵਾਲ ਤੋਂ ਚਾਰ ਕੋਹ ਦੇ ਫ਼ਾਸਲੇ ਤੇ ਹੈ। ਜੋ ਸ਼ੱਕ ਬੰਸੀ ਹੋਡੀ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਯਦਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਏਥੋਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਵਾਬ ਨੇ ਚੋਧਰੀ ਹਮੀਰ ਬੋੜਾ ਵਾਲ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਲੜਕੀ ਦਾ ਨਾਤਾ ਮੰਗਿਆ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਹਮੀਰ ਨੇ ਬੋੜਾ ਵਾਲ ਸੱਦ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਯੁਗਤੀ ਨਾਲ ਬਰਾਤ ਸਣੇ ਫੂਕ ਦਿਤਾ, ਤੇ ਆਪ ਦਾਖੇ ਨੂੰ ਆ ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਇਹ ਓਹੀ ਹੋਡਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਛੇਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਰਾਜੇ ਰਿਸਾਲੂ ਨੇ ਜਿਤ ਕੇ ਕੋਕਲਾਂ ਵਿਆਹੀ ਸੀ।

(੮੪) ਭੈਣੀ ਦਰੇੜਾ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਤੂਰਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦਾ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਚੌਹਾਣਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸੀ। ਜੋ ੧੧ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਗੁੱਗੇ ਦੇ ਉਸੀਖਣ ਤੋਂ ਤੂਰਾਂ ਦੇ ਖਦੇੜੇ ਹੋਏ ਉਸ ਦੇ ਭਾਈਆਂ (ਜੈਰੇ ਤੇ ਭੈਰੇ) ਨੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਪਰ ੧੩ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਪਖੋਵਾਲ ਆਦਿ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਬਨੁੰਣ ਨਾਲ ਧਾਲੀਵਾਲਾਂ ਨੇ ਰੋਕ

---

†ਜਿਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨ ਪਾ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈਸਕੂਲ ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਕਰਤਾ ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭਾਈ ਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਕੀਮ ਤੇ ਮਾ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੋ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਨੇ ਅਗੇ ਲਗ ਕੇ ਕਰਾਈ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲਿਆ। ੧੬੯੭ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਮੰਜ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ ਏਸ ਨੂੰ ਫੂਕ ਕੇ ਉਜਾੜ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਆਂਡਲੂ ਓਥੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭੈਣੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੂਕ ਕੇ ਅਤੇ ਭਾਰਾ ਜੁਧ ਕਰਕੇ ਭੈਣੀ ਦਰੇੜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਏਸ ਜਗਾ ਬਸਾਇਆ। ਜੁੱਧ ਦੇ ਥਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਕੇ 'ਜ਼ਾਹਰ ਪੀਰ' ਕਹਿਕੇ ਹੁਣ ਤਕ ਦੱਬੀ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਰੰਘੜਾਂ ਦੇ ਹਾੜ੍ਹੇ ਕਢਣ ਤੋਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਤੋਂ ਪਛੋਂ ਵਲ ਨੂੰ ਬਸਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ, ਜਿਥੇ ਇਹ ਹੁਣ ਤਕ ਵਸਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ 'ਭਾਈ ਹੁਣ ਜੁੱਧ ਬੰਦ ਕਰੋ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਪੰਥ ਨਾਲ ਫੇਰ ਧੱਕਾ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਦੋਬਾਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੇਰ ਫੂਕਾਂਗੇ'।

(੮੫) ਗਿਦੜੀ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਦੋਰਾਹੇ ਤੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਬਠਿੰਡੇ ਵਾਲੀ ਨਹਿਰ ਉਪਰ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਗੋਤ 'ਝੱਜ' ਹੈ। ਜੋ ਬੁਆਣੀ, ਲੰਢਾ, ਰੌਲ ਅਤੇ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਆਦਿਕ ਕਈ ਪਿੰਡ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਗਿਦੜੀ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਸ਼ੀਹਣੀ' ਸੀ। ਅਤੇ ਝੱਜਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਇਹਨੂੰ ਚਉਧਰ ਲਗਦੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜਦੋਂ ਏਥੇ ਆਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਆਦਰ ਨ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਸੁਤੇ ਹੀ ਬਚਨ ਕੀਤਾ 'ਭਾਈ ਇਹ ਸ਼ੀਹਣੀ ਨਹੀਂ ਗਿਦੜੀ ਹੈ।' ਓਦੋਂ ਤੇ ਏਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਗਿਦੜੀ ਪੈ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਵਸੋਂ ਏਸਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਜੜੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਿਸਦੀ ਹੈ।

(੮੬) ਰੋਪੜ

ਇਹ ਨਗਰ ਅੰਬਾਲੇ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਦੋਰਾਹੇ ਤੋਂ ਨਹਿਰ ਦੇ ਰਸਤੇ ੩੬ ਮੀਲ ਤੇ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਹੈ। ਇਹ ਵੈਦਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਚੰਦ੍ਰ ਬੰਸ਼ੀਆਂ ਨੇ 'ਰੂਪ ਪੁਰ' ਨਾਮ ਤੇ ਬਸਾਇਆ ਸੀ। ਏਥੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਬੜਾ ਦਾਨੀ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਸੰਤਾਨ ਹੀਨ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਇਹ ਰਿਆਸਤ ਜ਼ਬਤ ਹੋ ਗਈ। ਰਾਜੇ ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਣਵਾਇਆ ਹੋਇਆ ੬ਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਇੱਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨਗਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਦੋ ਮੀਲ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਭੱਠਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਏਥੋਂ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਬੜਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਹੁਣ ਤਕ ਭੀ (ਰੋਪੜ ਦੇ ਹਿੰਦੂ) ਸਿਖ ਪੰਥ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇਲੀ ਨੇ ਰੌਲਾ ਪਾਇਆ—'ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਪੀਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਫੜੋ' ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ—'ਰੋਪੜ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤੇਲੀ ਨਾ ਰਹੇਗਾ' ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੋਪੜ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇਲੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ।

(੮੭) ਦਾਖਾ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ੧੦ ਮੀਲ ਪਛੋਂ ਨੂੰ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਤੇ ਹੈ। ਲੋਧੀਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਯਦਾਂ ਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ੧੪੪੫ ਈ: ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਇਹ ਆਬਾਦ ਹੋਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਤਲੁਜ ਇਸ ਦੇ ਇਕ ਕੋਹ ਦੇ ਫ਼ਾਸਲੇ ਤੇ ਉਤਰ ਵਲ ਨੂੰ ਵਗਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਹੁਣ ੭ ਕੋਹ ਤੇ ਹੈ। ਲੋਧੀਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਪਿੰਡ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਵਾਲੇ ਦੌਲਤ ਖ਼ਾਂ ਲੋਧੀ ਦੇ ਹਲਕੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਸ ਵਕਤ ਇਸ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਕੱਚਾ ਕੋਟ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੁਣ ਤਕ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ੧੭੪੦ ਈਃ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਏਥੇ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਚੌਧਰੀ ਗਿਰਧਾਰੀ (ਠੁਲਾ ਰੰਗਾ) ਦੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਇਹ ਰਾਏਕੋਟੀਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਦਖਣ ਪਛੋਂ ਨੂੰ 'ਖਾਰੇ ਖੂਹ' ਉਤੇ ਕੱਚਾ ਕਿਲਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਹੁਣ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ। ਏਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਜਦੋਂ ਰਾਇਕੋਟ ਤੇ ਦਾਖਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਣਾ ਜਿਤਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੈਂਥਲ ਵਾਲੇ ਭਾਈਕਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਮਗਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸਤਲੁਜ ਉਰਾਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਫਤੇਹ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਪਰਗਣੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਿਤਰ ਰਾਜਾ ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂ-ਵਾਲੀਏ (ਕਪੂਰਥਲੇ ਵਾਲੇ) ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਜੋ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਉਪਰ ਕਹਿਆ ਹੋਇਆ ਚੌਧਰੀ ਗਿਰਧਾਰੀ ਉਹੋ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਮੀਰਮਨੂੰ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਬੇਗਮ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹੋਈ ਦੋ ਦਿਨ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਡੀ. ਬੀ. ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਡੀ. ਬੀ. ਕੰਨਯਾ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਕੰਨਯਾ ਪਬਲਿਕ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਚੰਗੀ ਉੱਨਤੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਭੀ ਬੜੇ ਬੜੇ ਅਤੇ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਅਫ਼ਸਰ ਹਨ। ਪਰ, ਸ਼ੋਕ! ਕਿ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਗੁਰਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਜੋ ਇਹਦਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਸੀ, ਉਤਨਾ ਹੀ ਹੁਣ ਨੀਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜਦੋਂ ਦੁਆਬੇ ਵਲੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਇਆਲੀ (ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਦਿਹਾਣਾ) ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ 'ਸਧਾਰ' ਵਲ ਨੂੰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਏਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੋਲ ਦੀ (ਪੱਤੀ–ਬਾਲਾ ਵਲ ਦੀ) ਲੰਘੇ ਤਾਂ ਭਾਃ ਨਰੈਣ ਅਤੇ ਭਾਃ ਰੱਲਾ ਲੁਹਾਰ ਦੀ ਵਡਕੀ ਮਾਈ (ਜੋ ਭਾਃ ਰੂਪੇ ਕਿਆਂ ਦੀ ਧੀ ਸੀ) ਨੇ ਪਛਾਣ ਕੇ ਬਾਬੇ ਚੁਹੜ ਦੀ ਮਾਈ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਪਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਲਈਏ। ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਜਣੀਆਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਦੁਧ ਗਰਮ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਚੱਲੀਆਂ ਤਾਂ ਦਿਆਲੂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਰਕਬੇ ਤੇ ਪਿੰਡੋਰੀ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ (ਜਿਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ) ਠਹਰ ਗਏ। ਮਾਈਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕ ਕੇ ਆਖਣ ਲਗੇ– 'ਮਾਈ ਕੁਝ ਮੰਗੋ ਗੁਰੂ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹਨ' ਤਾਂ ਲੁਹਾਰਾਂ ਦੀ ਮਾਈ ਨੇ ਭਾਈ ਰੂਪੇ ਵਾਂਗ ਅਪਣੇ ਘਰ ਸਿਖੀ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ–'ਮਾਈ ਤੁਹਾਡੇ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆ ਤਕ ਸਿਖੀ ਰਹੇਗੀ ਅਤੇ ਤੇਰੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚ ਬੜੇ ਗੁਣੀ ਹੋਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲੋਕ ਗੁਣ ਸਿਖ ਕੇ ਜਾਇਆ ਕਰਨਗੇ।' ਫੇਰ ਦੂਜੀ ਮਾਈ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਭੀ ਸਿਖੀ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਅਧਿਕ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ–'ਮਾਈ ਤੇਰੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚ ਭੀ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆ ਤਕ ਸਿਖੀ ਰਹੇਗੀ ਅਤੇ ਗੁਣੀ ਭੀ ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਣਗੇ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਜਾ ਕੇ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰਨਗੇ, ਤੂੰ ਪਿਛੇ ਲਗ ਕੇ ਆਈਂ ਹੈਂ ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰਾ ਪੱਛੜ ਕੇ ਹੋਣਗੇ।' ਮਾਈ ਸੰਤਾਨ ਹੀਨ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਬਾਬਾ ਚੂਹੜ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ, ਜੋ ਪੱਤੀ ਬਾਲਾ ਦਾ ਅੱਧ ਵਾਲਾ ਹੋਇਆ, ਅਜ ਤਕ ਏਸ ਠੁਲੇ ਵਿਚ ਗੁਰਸਿਖੀ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਏਸੇ ਠੁਲੇ ਵਿਚੋਂ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਿਆਕਰਣ ਪੰਚਾਇਣ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲਿਖਦਾ ਹੈ–'ਜਾਸ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਸਜੇ ਹਮ ਹੈਂ ਅਰੁ ਜਾਸ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਲਏ ਸੁਖ ਸਿੰਧੂ। ਜਾਸ ਕ੍ਰਿਪਾ ਗੁਣ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਜਾਸ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਟਰੇ ਦੁਖ ਦੁੰਦੂ। ਰਿਧਿ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੁ-ਬਿਧ ਦਈ ਅਰੁ ਨਿਧਿ ਦਈ ਜਿਨਿ 'ਕੇਹਰਿ' ਜਿੰਦੂ। ਸੋ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਦੇਵ ਗੁਰੂ ਤਿਨ ਕੇ ਪਗ ਪੂਜ ਰਹਾਂ ਅਰ ਬਿੰਦੂ।

ਪੂਰਬੋਕਤ ਪ੍ਰਸੰਗ ਭਾਦ੍ਰੋਂ ਸੁਦੀ ੫ ਸੰਨ ੧੬੯੯ ਵਿਕ੍ਰਮ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(੮੮) ਪਟਿਆਲਾ

ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਪੈਪਸੂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਡੂੰਗਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਮੁਲ ਲੈ ਕੇ ਸ: ੧੭੬੮ ਈ: ਵਿਚ ਬਸਾਇਆ ਸੀ। ਏਥੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਰਨਾਲੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮਹਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ 'ਰਾਜਾ ਰਾਜਗਾਨ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿਤਾ। ਏਥੋਂ ਦੇ ਕਈ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਏਸ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਆਨ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ। ਅਤੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ੧੮੦੯ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਰਿਆਸਤ ਸੁਤੰਤਰ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਆਈ। ਅਜ ਕਲ ਇਹ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਹੈ।

(੮੯) ਦੁਲੱਦੀ

ਇਹ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪਿੰਡ ਨਾਭੇ ਤੋਂ ਇਕ ਕੋਹ ਦੇ ਫ਼ਾਸਲੇ ਤੇ ਬਾਗੜੀਆਂ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਉਤੇ ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਹੈ। ਏਸ ਪਿੰਡ ਦੀ ਵੰਡ ਬਾਬਤ ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਨਾਲ ਚੋਖਾ ਜੰਗ ਯੁਧ ਕੀਤਾ। ਮਗਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰਾਜ਼ੀ ਨਾਮਾ ਕਰਾਕੇ ਇਹ ਪਿੰਡ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ ਦਿਵਾਇਆ। ਉਰਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਃ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਏਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਐਵੇਂ ਹੀ ਦੁਖ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ।

(੯੦) ਧਨੌਲਾ

ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਸਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਏਸ ਦੇ ਲਾਗੇ ਜਵੰਧੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਵਸਦਾ ਸੀ। ਫੂਲ ਦੇ ਬੜੇ ਪੁਤਰ ਚੌਧਰੀ ਤਲੋਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁਤਰ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ। ਦੇਵਨੇਤ ਨਾਲ ਇਥੋਂ ਦੇ ਥੇਹ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਧਨ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਏਸੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਧਨੌਲਾ ਰਖਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਪੁਤਰ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਭਾ ਆਬਾਦ ਕਰਨ ਤਕ ਏਸ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਇਥੇ ਹੀ ਰਹੀ।

(੯੧) ਜਨੇਰ

ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਜੋ ਸੜਕ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦਾ (ਸਤਲੁਜ ਤੋਂ ਉਰਲਾ) ੧੦ ਕੋਹ ਚੌੜਾ ਅਤੇ ਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੋਗੇ ਤਕ ਲੰਬਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਕਹਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੀ ਬੜੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਰਾਟ ਨਗਰ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਉਪ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਾਜਧਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਹਿਰ ਜਿਸਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਹੁਣ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਵਿਰਾਟ ਦੇ ਰਾਜਾ ਦੇ ਸਾਲੇ ਕ੍ਰੀਚਕ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ, ਜੋ ਮੋਗੇ ਤੋਂ ੬ ਮੀਲ ਉਤਰ ਲਹਿੰਦੇ ਨੂੰ ਸੀ।

ਪਾਂਡਿਵਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਏਥੇ ਕੋਈ ਵਡਾ ਨਗਰ ਸੀ ਫੇਰ ਕਾਲਕ੍ਰਮ ਤੇ ਇਹ ਉਜੜ ਗਿਆ। ਤਾਂ ਕੁੱਕਰਾਂ ਤੇ ਬਾਹਾਂ ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੇ 'ਜਾਕੇ' ਜੱਟਾਂ ਨੇ ਏਸ ਨੂੰ ਈਃ ਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਿਚ ਫੇਰ ਬਸਾਕੇ ਅਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਥਾਪੀ। ਏਸ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਹੋਰ ਪਿੰਡ ਕੜਿਆਲ ਆਦਿ ਏਸ ਦੇ ਲਾਗ ਪਾਸ ਹਨ। ਏਸ ਗਣ ਨੂੰ ਪਾਣਿਨਿ ਨੇ ਵਿਆਕਰਣ ਵਿਚ 'ਜਾਨਕਿ' ਗਣ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਸਮੁਦ੍ਰ ਗੁਪਤ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਰਾਮ ਗੁਪਤ ਅਤੇ ਚੰਦ੍ਰ ਗੁਪਤ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੁਧ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਨਗਰ ਉਜੜ ਕੇ ਤੂਰਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਫੇਰ ਬਸਿਆ ਹੈ।

(੯੨) ਝਨੇਰ (ਝਾਂਡੇ ਨਗਰ=ਝਾਂਡੇ ਨਯਰ=ਝਾਨੇਰ)

ਇਹ ਪਿੰਡ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਤੋਂ ੬ ਕੋਹ ਪਛਮ ਨੂੰ ਹੈ ਜੋ ਸਾਲਬਾਹਨ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਝਾਂਡੇ ਰਾਇ ਨੇ ਛੇਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਬਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਛਿਪਦੀ ਵਲ ਭੱਡਲੀ ਨਦੀ ਅਤੇ ਪੂਰਬ ਦੇ ਪਾਸੇ ਸਤਲੁਜ ਵਗਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਨਗਰ ਤਿੰਨਾ ਕੋਹਾਂ ਵਿਚ (ਪੰਜ ਗਰਾਈਆਂ ਤਕ) ਵਸਦਾ ਸੀ। ਮਹਮੂਦ ਨੇ ਥਾਨੇਸਰ ਨੂੰ ਉਜਾੜਕੇ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਜ਼ਮਾਂ ਹੀ ਉਜਾੜ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਏਸ ਦੇ ਥਾਂ 'ਮਲਕਵਾਲ' ਬਸਾਇਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਤਲੁਜ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰਾਹ ਬਦਲਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਢਾਹ ਲਾਈ ਤਾਂ ਓਸ ਦੇ ਥੇਹ ਤੇ ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂ ਜੱਟਾਂ ਨੇ ਮੁੜ ਓਸੇ ਨਾਮ ਦਾ ਨਗਰ ਬਸਾਇਆ। ਪਰ 'ਝਾਂਡੇ' ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਕੋਲ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਜਾ ਬਸੀ ਸੀ ਅਜ ਕੱਲ ਏਥੇ ਗਰੇਵਾਲਾਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਹੈ। ਨਾਉਂ ਝਾਂਡੇ ਹੀ ਹੈ।

(੯੩) ਛੀਂਟਾਂ ਵਾਲਾ

ਇਹ ਪੁਰਾਣਾ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦਾ ਖੇੜਾ ਹੈ। ਜੋ ਧੂਰੀ-ਪਟਿਆਲਾ ਲਾਈਨ ਦਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਉਂ ਮਨਸੂਰਪੁਰ ਸੀ। ਏਥੇ ਮੁਸਲਮ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਛੀਂਟਾ ਦਾ ਬਿਉਪਾਰ ਬਹੁਤਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਰਬ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਛੀਟਾਂ ਵਾਲਾ' ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਲੋਧੀਆਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ, ਸੁਨਾਮ, ਸਮਾਣਾ ਅਤੇ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਬਿਉਪਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ। ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਏਸ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰਾਂ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਬਿਲਕਲ ਉਜੜਿਆ ਪਿਆ ਹੈ।

(੯੪) ਪੁਰੰਦਰੀ

ਇਹ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਨਗਰ ਵੈਦਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਪਰ ਸੀ। ਜੋ ਪੁਰੰਦਰ ਅਰਥਾਤ ਇੰਦਰ ਦੇ ਕੈਂਪ ਦਾ ਥਾਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਥੋਂ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਇੰਦਰ ਦੈਂਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਸੀ 'ਆਈਨ ਅਕਬਰੀ' ਵਿਚ ਇਹਦਾ ਨਾਉਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਚੰਗੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੯੫) ਤਿਹਾੜਾ

ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ, ਜਦ ਕਿ ਵਿਆਸਾ ਨਦੀ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਤੇ ਸੁਨੇਤ ਕੋਲ ਦੀ ਵਗਦੀ ਸੀ।ਉਸ ਦੇ ਉਪਰ ਵਿਰਾਟ ਨਗਰ ਬੜੀ ਸਜ ਧਜ ਨਾਲ ਵਸਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਰਾਜਾ 'ਵਿਰਾਟ' 'ਮਹਾਭਾਰਤ' ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਵਰਤਮਾਨ ਸੀ। ਅਤੇ ਜੁੱਧ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਸਣੇ ਪੰਜੇ ਪਾਂਡਵ ਜਿਸ ਦੇ ਦੁਆਰੇ ੧ ਬਰਸ ਲਈ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਥੇਹ ਤੇ ਵਿਕ੍ਰਮਾਦਿਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜੋ (ਤ੍ਰਿਗਰਤ) ਨਗਰ ਬਸਿਆ, ਉਸਦਾ ਨਾਉਂ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਜੋ ਤਿਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੋਣ ਤੇ 'ਤਿਹਾੜਾ'† ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੇ ਲਾਂਭੀਂ ਪੁਆਧ, ਜੰਗਲ ਅਤੇ ਦੁਆਬਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਏਥੋਂ ਬਿਆਸਾ ਪਹਾੜ ਵਲ ਦੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਹਟ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਤਾਲ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਦਬਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁਣ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ (ਸੋਢੀਵਾਲਾ) ਤੋਂ ੧ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿਥ ਤੇ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਇੱਟ ਬਹੁਤ ਬੜੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਸ ਉਪਰ 'ਚੰਦ' ਦਾ ਚਿੰਨ ਉਕਰਿਆ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਨੇਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਏਸ ਨੂੰ ਹੂੰਨਾਂ ਦੀ ਬਾਢ ਨੇ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਪਰ ੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤੰਵਾਰ ਬੰਸ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇ ਏਥੇ ਦਿੱਲੀ ਰਾਜ ਦਾ ਸੂਬਾ ਬਣ ਜਾਣ ਤੇ 'ਤਿਹਾੜਾ' ਫੇਰ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਸਿਖਰ ਤੇ ਆਇਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਿਲੀ-ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਇਹ ਕੇਂਦਰੀ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦੇ ਬਹੁਤੀ ਵਸੋਂ ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ-ਗਾਲਬ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਥੇਹ ਉਪਰ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਜ ਕਲ 'ਕਿਰਾੜੀ ਵਾਲਾਂ ਥੇਹ' ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

੧੩੩੫ ਈਃ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਜੈਸਲਮੇਰ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ 'ਮੰਜ' ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ ਏਸ ਨੂੰ ਫੇਰ ਉਜਾੜ ਕੇ ੩ ਕੋਹ ਪਛੋਂ ਵਲ ਨੂੰ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਵਿਰਾਟ ਨਗਰ ਵਾਲੇ ਥਾਂ ਤੇ ਬੱਧਾ ਅਤੇ ਰਾਇਕੋਟ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਬਣਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਰਾਇ ਅਹਮਦ (੧੭੪੦ ਈਃ) ਨੇ ਗਊ ਮਾਰਨ ਦਾ ਏਥੇ ਨਿਖੇਧ ਕੀਤਾ ਪਰ ਏਥੋਂ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਭੰਗ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਣ ਸਤਲੁਜ ਨੇ ਏਸ ਦੇ ਅੱਧੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਢਾ ਲਾਈ। ਜੋ ਓਦੋਂ ਦਾ ਭੈੜੀ ਜਿਹੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਬਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੀਵਾਨ ਲਛਮੀ ਨਾਰਾਇਣ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਰੋਪੜ ਅਤੇ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਆਦਿ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਸੀ, ਰਾਇਕੋਟ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਪਾਸ ਰਿਆਸਤ ਰਾਇਕੋਟ ਦਾ ਸਾਰਾ ਰੀਕਾਰਡ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਏਸ ਅਲਾਕੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮਾਚਾਰ ਠੀਕ ੨ ਜਾਣੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਏਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਦਾਖੇ ਤਕ ਦਖਣ ਵਲ ਰਾਇਕੋਟ ਹਠੂਰ ਅਤੇ ਪਛੋਂ ਨੂੰ ਧਰਮਕੋਟ ਤਕ ਸੀ ਅਤੇ ਉਢਾ ਢਾਹਾ ਭੀ ਏਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਤਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਮਹਤਪੁਰ ਦੇ ਥਾਂ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਤਲੁਜ ਏਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿੰਤੂ ਮਹਤ ਪੁਰ ਤੇ ਡੱਲੇ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦਾ ਬਿਆਸ ਵਗਦਾ ਸੀ।

---

†ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾ 'ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ' ਨੇ ਏਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਹੀ ਸੰਸਥਾ ਦੁਆਰਾ ਆਪਨੇ ਗੁਰਮਤ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਤੇ ਅਤਿਅੰਤ ਹੀ ਸੁਧਾਰਕ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਜਨੇਰ ਅਤੇ ਮਾੜੀ ਮੁਸਤਫਾ ਦੇ ਨਗਰਾਂ ਵਿਖੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਦਕਾ ਹੀ ਅਜ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੯੬) ਸਫੈਦੋਂ

ਇਹ ਖੇੜਾ (ਕਸਬਾ) ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਵਿਚ ਜੀਂਦ ਤੋਂ ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਇਥੇ 'ਨਾਗ ਛੇਤ੍ਰ' ਨਾਮ ਦੀ ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਜਨਮੇਜੇ ਨੇ ਸੱਪਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕੁਲਾਂ ਦਾ ਹਵਨ ਕਰ ਕੇ ਨਾਸ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਏਸ ਦਾ (ਅਸਲ) ਨਾਉਂ–'ਸਰਪ ਦਮਨ' ਸੀ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਿਗੜ ਕੇ 'ਸੱਪ ਦਉਨ' ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਫੇਰ ਸਪੈਦੋਂ ਜਾਂ ਸਫੈਦੋਂ ਬਣ ਗਿਆ।

(੯੭) ਗਾਗਾ

ਇਹ ਪੁਰਾਣਾ ਖੇੜਾ ਜਾਖਲ-ਧੂਰੀ ਲਾਈਨ ਦਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਰਾਤਨ ਜੋਤਿਸ਼ੀ 'ਗਰਗ' ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਗਾਰਗਯਹ (ਜੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਜੋਤਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸੀ) ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਬਸਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿਤਾ-ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀ ਰਾਸੀ ਨੂੰ, ਫੇਰ ਸੂਰਜ ਰਾਸੀ ਨੂੰ ਥਿਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। 'ਗਾਰਗਯਹ' ਦੇ ਰੇਠ ਦਾ ਲੋਪ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ 'ਯ' ਦ ਲੋਪ ਹੋ ਕੇ, ਵਿਸਰਗ ਦਾ ਕੰਨਾ ਬਣ ਕੇ 'ਗਾਗਾ' ਸਬਦ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਕਲ ਇਹ ਖੇੜਾ ਬਹੁਤ ਢਹਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਜੜਿਆ ਪਿਆ ਹੈ।

(੯੮) ਦਾਮਲਾ

ਇਹ ਪੁਰਾਣਾ ਨਗਰ ਜਗਾਧਰੀ (ਅਬਦੁੱਲਾ ਪੁਰ) ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ੫ ਮੀਲ ਤੇ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਇਹ ਮੌਰਯ ਰਾਜ ਦੇ ਨੇਤਾ ਅਤੇ ਚੰਦ੍ਰ ਗੁਪਤ ਦੇ ਗੁਰੂ 'ਵਾਤਸਯਾਇਨ' ਦਾ ਵਸਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਏਸ ਨੇਤਾ ਦੇ ਵਿਸਨੂੰ ਗੁਪਤ, ਚਾਣਕਯ, ਵਾਤਸਯਾਇਨ, ਪਾਕਿਸ਼ਲ ਸੁਾਮੀ ਅਤੇ ਕੌਟਿਲਯ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਦ੍ਰੌਮਿਲ ਭੀ ਇਕ ਨਾਉਂ ਸੀ। ਸੋ 'ਦ੍ਰੌਮਿਲਾ' ਤੋਂ ਬਿਗੜ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਦਾਮਲਾ' ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਭੀ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਲੰਬਾ, ਬੇ ਡੌਲ ਅਤੇ ਉਜੜਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਪਰਦਾਮਨਿ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਨਗਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਾਣਿਨਿ ਅਪਣੇ ਵਿਆਕਰਣ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

(੯੯) ਸੁਨੇਤ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਤੋਂ ੪ ਮੀਲ ਪਛੋਂ ਨੂੰ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਤੇ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਦੱਸੀਦਾ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਏਥੇ ਕਿਸੇ ਸਿਰਕੱਪ (ਆਦਮ ਖੋਰ) ਰਾਜੇ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਰਬਲੀ ਦੇਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਭ੍ਯਤਾ ਵਾਲੇ ਦ੍ਰਾਵੜ ਜਾਂ ਦਸ੍ਯੁ ਰਾਜੇ ਦਾ ਨਗਰ ਸੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਏਸਨੂੰ ਰਾਜਾ ਰਿਸਾਲੂ ਨੇ ਜਿਤਿਆ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਰਿਸਾਲੂ ਹੋਏ ਨੂੰ ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਨਾਲੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਏਥੇ ਅਜਿਹਾ ਰਾਜਾ ਜਾਂ ਅਜਿਹੀ ਸਭ੍ਯਤਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਿਸਾਲੂ ਨੇ ਤਾਂ ਹੋਡਲੇ ਵਾਲੇ 'ਹੋਡੀ' ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਜਿਤ ਕੇ ਉਹਦੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਕੋਕਲਾਂ ਵਿਆਹੀ ਸੀ ਜੋ ਸੁਨਾਮ ਨਾਮੇ ਪਰਗਣੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਰਿਸਾਲੂ ਦਾ ਨਗਰ 'ਭਾਦਸੋਂ' ਅਤੇ ਕੋਕਲਾਂ ਦਾ ਮੰਦਰ ਹੁਣ ਤਕ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜਦ ਕਿ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਿਆਸਾ ਨਦੀ ਏਥੋਂ ਦੀ ਬਹਿੰਦੀ ਹੋਈ ਲੋਹਟ ਬੱਦੀ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਸਤਲੁਜ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਏਥੇ ਕੋਈ ਦ੍ਰਾਵੜ ਰਾਜਾ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਇੰਦਰ ਨੇ ੯੯ ਨਗਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਦੀ ਗਲ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਚੰਦ੍ਰ ਗੁਪਤ ਦੇ ਗੁਰੂ ਚਾਣਕਯ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਥੇਹ ਉਤੇ ਨਗਰ ਬਸਾਇਆ ਸੀ। ਪਰ, ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਦੇ ਥੇਹ ਉਤੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਜੋ ਸਿੱਕੇ (ਦਮੜੀਆਂ, ਪੈਸੇ ਆਦਿ) ਮਿਲੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਰਾਤਤ੍ਵ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਖੋਜੀ ੪੦੦੦ ਬਰਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਅਸਾਨੂੰ ਏਥੋਂ ਕੁਝ ਸਿਕੇ ਮਿਲੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਖਰੋਸਤੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਅਖਰ ਹਨ, ਜੋ ਕੇਵਲ ਇਕ ਦਮੜੀ ਉਪਰਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ 'ਵ' ਅਤੇ 'ਰ' ਸਮਝਿਆ ਹੈ ਮੈਂ ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕਢਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਪਾਂਡਿਵ ਬੰਸੀ 'ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਰਾਤ' ਦੇ ਹਨ। ਜੋ ੩੫੦੦ ਬਰਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਨ ਓਸ ਸਮੇਂ ਖਰੋਸਤੀ ਲਿੱਪੀ ਬਹੁਤੀ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸੁਨਾਮ ਦੇ ਵਾਂਗ 'ਸੁਨੇਤ' ਭੀ ਪਾਂਡਿਵ ਕੁਲ ਦੇ ਢੰਗ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵਿਸ਼ਨੂੰਰਾਤ ਨੇ ਅਪਣੀ ਕੁਲ ਮ੍ਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਰਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਕੇ ਜਾਂ ਸਿਲਾ-ਲੇਖਾਂ ਉਪਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਵਾਰਤਕ (ਗਦ) ਅਜੇ ਪਧਰੀ ਨ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਲਿਖੀ ਜਾਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਿਆ। ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਏਸ ਦੇ ਦੋਬਾਰਾ ਉਜੜ ਜਾਣ ਤੋਂ ਫੇਰ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਚਾਣਕਯ ਨੇ ਭੀ ਬਸਾਇਆ ਹੋਵੇ। ਇਕ 'ਹਾਥੀ-ਵਾੜਾ' ਨਾਮ ਦੀ ਜਗਾ ਏਥੇ ਹੁਣ ਤਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ, ਜੋ ਕਈਆਂ ਘਮਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ੧੯੧੪-੧੫ ਵਾਲ਼ਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਮੋਢੀ ਏਸੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਸੀ।

(੧੦੦) ਘੁੜਾਮ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ੯ ਮੀਲ ਦਖਣ ਨੂੰ ਘਗਰ ਉਪਰ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ 'ਗੁਹਰਾਮ' ਨਾਮੇ (ਖੱਡ ਵਾਲਾ) ਪੁਰਾਣੇ ਥੇਹ ਉਤੇ ਬਸਾਇਆ ਸੀ। ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬ੍ਰਿਤ੍ਰ ਨਾਮੇ ਦੈਂਤ ਦਾ ਕਿਲਾ ਤੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇੰਦਰ ਨੇ ੯੯ ਨਗਰੀਆਂ ਦੀ ਮੁਖ ਨਗਰੀ ਸਮਝ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਏਥੋਂ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਹਟ ਕੇ ਪਰੇ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਥਾਂ ਕਈਆਂ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਘਗਰ ਨੇ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਦਸਰਥ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਕੁਲ ਕੋਸ਼ਲਾਂ ਦੀ ਇਹ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ।

(੧੦੧) ਸੁਢੋਰਾ

ਸੋਢੀ ਰਾਇ ਕਸੂਰ ਦਾ ਰਾਜ ਛਡਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਬਸੇ। ਇਹ ਸਮਾਂ ੪੦੦੦ ਬਰਸ ਤੋਂ ਉਪਰ ਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੰਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਰਾਜ਼ਾ ਨੇ ਦੱਖਣੀ ਮਦ੍ਰ ਦੇਸ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾਕੇ ਆਪਣੇ ਵਡਿਆਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਉਤੇ 'ਸੁਢੋਰਾ' ਬਸਾਇਆ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਕੇ ਜਮਨਾ ਤਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਪੁਰਾਣਾ ਨਗਰ ਕਰਨਾਲ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਥਾਨੇਸਰ ਤੋਂ ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਤੇ ਹੈ। ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਏਸ ਨੂੰ ਭੀ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ। ਏਥੋਂ ਦਾ ਸਾਈਂ-ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਅਪਣੇ ੫੦੦ ਮੁਰੀਦਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੇਨਾ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਓਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੧੦੨) ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ

ਬਰਨਾਲਾ (ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ) ਤੋਂ ੪ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਦੇ ਵਲ ਧਾਲੀਵਾਲ ਜੱਟਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਪਿੰਡ ਹੈ। ੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਸਤਲੁਜ ਏਥੋਂ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਬਠਿੰਡੇ ਹੇਠ ਦੀ ਬਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਏਥੋਂ ਦਾ ਪੱਤਣ ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤਾਂ ਲਈ ਅਗਾਹਾਂ ਵਧੂ ਨੀਤੀ ਦਾ ਚਿਰ ਕਾਲ ਤਕ ਨਾਯਕ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਹੀ ਪੰਥ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਡੇਰਾ ਸੀ ਉਤਨੀ ਭੋਂਇ ਰਿਆਸਤ ਵਲੋਂ ਬਾਬਾ ਤੋਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ ਲਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪੰ: ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ 'ਪੰਡਿਤ ਰਾਜ' ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਏਸੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਹੀ ਸਾਧੂ ਸਨ, ਜੋ ਸਰਬ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸੰਪੂਰਣ ਪੰਡਿਤ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਗੁ: ਮੋਤੀਬਾਗ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਮ: ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਮ: ਯਾਦਵੇਂਦਰ ਸਿੰਘ ਪੰ: ਰਾਮ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ (ਟੌਢੇ ਵਾਲੇ) ਆਦਿ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਇਆ। ਅਤੇ ਪੰ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾਂਤ ਕੌਮ ਦੀ ਅਤੇ ਨਿਰੁਕਤ ਆਦਿ ਪੜ੍ਹਾਕੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਤਥਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਚ ਪਾਰੰਗਤ ਹੋਣ ਲਈ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਦੇਵੀ ਦਾ ਦਿਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਇਆ ਸੀ।

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੀਡਰ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਏਸੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ।

(੧੦੩) ਭੈਣੀ ਸਾਲੋ (ਭੈਣੀ ਕੂਕਾ)

ਇਹ ਪਿੰਡ ਜਿ: ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਵਿਚ ਸਮਰਾਲੇ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਦੇ ਕੋਲ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਤੋਂ ੧੨ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿਥ ਤੇ ਹੈ। ਇਥੇ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਓਥੇ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰੈਸ ਅਤੇ 'ਸਤਿਜੁਗ'(ਸਪਤਾਹਕ) ਪਤ੍ਰ ਭੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਤ ਹੋਣ ਤੇ ਫੌਜ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਛਡ ਕੇ ਹਜਰੋ (ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ) ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਭਾਈ ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਜੋ ਸਾਈਂ ਜਵਾਹਰ ਮਲ (ਆਹਲੂ-ਵਾਲੀਏ) ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ ਦੇ ਭਗਤ ਸਨ। ਜੋ ਆਪਨੂੰ 'ਭਗਤ' ਜਾਂ 'ਜਗਿਆਸੂ' ਕਹਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਭਾ: ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਦੀ 'ਜਗਿਆਸੀ' ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਭਾ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਗਏ। ਓਥੋਂ ਅਪਣੇ ਪਿੰਡ ਆ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਕਾਨ ਪਾ ਲਈ। ਫੇਰ ਸਭ ਕੁਝ ਛਡ ਕੇ ਕੇਵਲ ਨਾਮ ਜਪਣ ਤੇ ਜਪਾਉਣ ਤੇਹੀ ਹੋ ਗਏ। ਅਤੇ ਅਪਣੀ ਕਮਾਈ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਸਦਕੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨਾਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਜਾਗ੍ਰਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤੀ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਅਤੇ ਸਹੀ ਸਹੀ ਸਮਾਚਾਰ 'ਗੁਰੂ ਕਾਸ਼ੀਪਤ੍ਰ' ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰ ਛਪ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਤੇ 'ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ' ਵਿਚ ਭੀ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਕਹਾਉਂਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮੰਤ੍ਰ ਕੰਨ ਵਿਚ ਦਿੰਦੇ ਸੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਨਾਉਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

'ਨਾਮਧਾਰੀ' ਪਿਆ। ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਉਚੀ ਉਚੀ ਕੂਕਾਂ ਮਾਰਨ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਕੂਕੇ' ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ। ਸੋ 'ਭੈਣੀ ਕੂਕਿਆਂ' ਦੀ ਪਸਿਧੀ ਕੇਵਲ ਕੂਕਿਆਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੈ। ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਭੈਣੀ ਸਾਲੋ' ਹੈ।

(੧੦੪) ਜੈਤੋ

ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਵਿਚੋਂ ਜੈਤੋ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਅਤੇ ਚੰਦ-ਭਾਨ ਦੋ ਭਾਈਆਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਚੰਦ ਭਾਨ ਪਿੰਡ ਵਸਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਬੈਰਾੜਾਂ ਦੇ ਵਡੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਏਥੇ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਗੰਗਸਰ ਅਤੇ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਹਨ। ੧੯੨੩ ਈ: ਵਿਚ ਏਸੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਗੰਗਸਰ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦੇ ਖੰਡਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਅਫਵਾਹ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਲਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੁਣ ਏਥੇ ਪੈਪਸੂ ਦੀ ਸਬ-ਤਹਸੀਲ ਹੈ। ਆਖਰ ਕਾਰ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਜਿਤ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹਾਰ ਹੋਈ।

(੧੦੫) ਪੋਨਾ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਦਿਹਾਣਾ ਵਿਚ ਬੜੇ ਸਿਧਵਾਂ ਤੋਂ ੧ ਕੋਹ ਦੀ ਵਿਥ ਤੇ ਹੈ। ਜੋ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਹੋਣ ਤੇ ਭੀ ਵਧਿਆ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਾਧ ਦਾ ਏਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰਾਪ ਹੈ ਕਿ 'ਪੋਨਾ ਓਨੇ ਦਾ ਓਨਾ'। ਪਰ ਕਈ ਵਿਚਾਰ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜੇ ਪਾਂਡੋ ਅਤੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਜਦੋਂ ਵਿਰਾਟ ਨਗਰ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਰਹਿਣ ਲਈ ਆਏ ਤਾਂ ਏਥੋਂ ਦੀ ਲੰਘੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕੋਈ ਜਗਾ ਏਥੇ ਨਾ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਵਿਰਾਜਣ ਲਈ ਭੀ ਕੋਈ ਮੰਜਾ ਨ ਮਿਲਿਆ ਕੇਵਲ ਛੋਟੀ ਮੰਜੀ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਜਿਸ ਤੇ ਉਹ ਆਰਾਮ ਨ ਕਰ ਸਕੀ। ਪਾਂਡੋ ਭੁੰਜੇ ਹੀ ਸਬਰ ਕਰ ਕੇ ਪੈ ਰਹੇ। ਸਵੇਰੇ ਉਠ ਕੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਦੁਖੀਏ ਆਪਣੀ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣਾਉਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ੍ਰਾਪ ਦੇ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ–'ਪੋਨਾ ਓਨੇ ਦਾ ਓਨਾ' ਕਰਤਾਰ ਜਾਣੇ ਅਸਲ ਗਲ ਕੀ ਹੈ। ਇਹ ਸ੍ਰਾਪ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਦਾ ਹੈ।

(੧੦੬) ਜੀਂਦ

ਇਹ ਜਾਖਲ-ਦਿੱਲੀ ਲਾਈਨ ਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ। ਫੂਲਕਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜਾ ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਏਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਗੱਦੀ ਬੈਠਣ ਦੀ ਰਸਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੰਗਰੂਰ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੀਂਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਿਆਸਤ ਵਲੋਂ ਤਕੜੀ ਮੁਆਫੀ ਹੈ।

(੧੦੭) ਤਖਤੂ ਪੁਰਾ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਜ਼ਿ: ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਮੋਗੇ ਤੋਂ ੨੧ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਧਾਲੀਵਾਲਾਂ ਦੇ ਤਿਅੱਪੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਏਥੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਗੋਪੀ ਚੰਦ, ਭਰਥਰੀ ਅਤੇ ਮਹਾਦੇਵ ਨਾਮੇ ਸਿੱਧਾਂ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਅੱਜ ਤਕ ਇਕ ਛਪੜੀ ਅਤੇ ਥੜ੍ਹਾ ਵਰਤਮਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਧ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹੀ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਜੋ 'ਸ੍ਰੀ' ਪਰਬਤ ਤੋਂ ਗੁਰੂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਸਿਖ ਹੋ ਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤਖਤੂਪੁਰੇ ਆਏ ਸੀ। ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਏਥੋਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਭੀ ਕਰਾਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਹਿਬ ਤਖਤੂਪੁਰੇ ਆਏ ਤਾਂ ਓਥੋਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਮੁਹਰੀ ਭਾਈ ਜੱਕੋ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ– ਮਹਾਰਾਜ ! ਅਸਾਡੇ ਵਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਧਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਏ ਸੀ। ਆਪ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਹੋ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੋ ਤਾਂ ਹਜ਼ੂਰ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸਿੱਧ ਹਾਜ਼ਿਰ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਰਜ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਕਤ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿਚ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰ ਬੈਠਣਾ। ਜਦੋਂ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਸਿੱਧਾਂਤ ਆਇਆ ਕਿ ਗ੍ਰਹਸਤ ਆਸ਼ਰਮ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਯੁਵਾ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਤਾਂ ਘਰਬਾਰ, ਇਸਤ੍ਰੀ-ਪੁਤ੍ਰ ਛਡ ਕੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਨਰਕ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਃ ਜੱਕੋ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਿਖੇਧ ਬਚਨ ਉੱਕਾ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਏ। ਅਤੇ ਆਖਣ ਲਗਾ–'ਮਹਾਰਾਜ ! ਇਹ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ੩੬੦ ਰਾਣੀਆਂ ਰੋਂਦੀਆਂ-ਕੁਰਲਾਂਦੀਆਂ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਭਰੇ ਜੋਬਨ ਵਿਚ ਸਾਧੂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਹੜੇ ਨਰਕ ਵਿਚ ਪਊਗਾ।' ਬਸ ! ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਦੀ ਕ੍ਰੋਧ ਅਗਨੀ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਜਲਨ ਲਗ ਪਿਆ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਜਕੋ ਨੂੰ ਭੀ ਬੰਦ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਗੋਪੀਚੰਦ ਨੂੰ ਭੀ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਕੇ ਵਿਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਛਪੜੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜੱਕੋ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਧੋਣ ਲਈ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ। ਤਾਂ ਭਾਃ ਜੱਕੋ ਨੇ ਅਪਣਾ ਮੂੰਹ ਧੋਕੇ ਜਲਨ ਤਾਂ ਹਟਾ ਲਈ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਕਾਲੇ ਦਾਗ ਅਜ ਤਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਪਿਛੋਂ ਏਥੇ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਭੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਲਈ ੩ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਓਥੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹਨ। ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭੀ ਏਥੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਸਥਾਨ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ।

(੧੦੮) ਗੰਗਾ-ਨਥਾਣਾ

ਭੁਚੋ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ੮ ਮੀਲ ਪਛੋਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਿੱਧੂਆਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਹੀਏ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਧਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਏਥੇ ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ ਕਿ ਓਸ ਨੇ ਬਠਿੰਡੇ ਵਾਲੇ ਰਤਨ ਹਾਜੀ ਦੇ (ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਇਆ ਸੀ) ਨਾਲ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੇ ਭੇੜ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕਹੀ ਦੇ ਇਕ ਚੇਪੇ ਵਿਚ ਹੀ ਟਿੱਬੇ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿਖਾ ਕੇ ਸਿਖ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੇ ਇਕ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਦਾ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਡੁਬਿਆ ਹੋਇਆ ਕਰਮੰਡਲ ਅਤੇ ਫਾਹੁੜੀ ਏਥੋਂ ਹੀ ਕਢ ਵਿਖਾਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਓਸ ਜਗਾ 'ਗੰਗਾ' ਨਾਮ ਦਾ ਪਿੰਡ ਅਜ ਤਕ ਹੈ। 'ਨਥਾਣੇ' ਇਕ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਅਤੇ ੬ਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਹਸਪਤਾਲ ਹੈ। ਜ਼ਿਃ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੀ ਸਬ-ਤਹਿਸੀਲ ਹੈ। ਇਸ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਯੁਧ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਫਤਹ ਹੋਈ ਸੀ। ਫੂਲ ਦੇ ਦਾਦੇ ਮੋਹਨ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਏਸ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ। ਫੇਰ ਮਰਾਝ ਬੰਨ੍ਹਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਏਸ ਦੀ ਉਲਾਦ ਦੇ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੧੦੯) ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ

ਇਹ ਕਸਬਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਬਠਿੰਡਾ ਲਾਈਨ ਤੇ ਹੈ। ਚੌਧਰੀ ਸੰਘਰ ਬੈਰਾੜ ਨੇ ਬਾਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਦਦ ਦੇ ਕੇ ਏਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਚੌਧਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਮਨਸੂਰ ਖ਼ਾਂ ਭੱਟੀ (ਰੰਘੜ) ਨੇ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਭੈਣ ਵਿਆਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਚੌਧਰ ਕਰਵਾ ਲਈ। ਤਾਂ ਸੰਘਰ ਦੇ ਪੋਤ੍ਰੇ ਭੱਲਣ ਨੇ ਅਕਬਰ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਦਾਵਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਕਬਰ ਨੇ ਰਿਆਇਤ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਾਲੇ ਨੂੰ ਚੌਧਰ ਦਿ ਤੀ। ਜਦੋਂ ਦਸਤਾਰ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲਗਿਆ ਤਾਂ ਭੱਲਣ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਦਸਤਾਰ ਖੋਹ ਲਈ ਤੇ ਓਥੇ ਹੀ ਢਾਹ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਖਣ ਲਗਾ–'ਬਾਦਸ਼ਾਹ! ਚੌਧਰ ਐਉਂ ਲਈ ਦੀ ਹੈ। ਅਕਬਰ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਅੱਧੀ ਚੌਧਰ ਭੱਲਣ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਦੇ ਭਾਈ ਲਾਲੇ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਕਪੂਰੇ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਬਣ ਕੇ ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸੁਖੀਏ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਕੇ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਰਾਜਗੀ ਦਾ ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਪੋਤੇ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ। ਜੋ ਅਜ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੰਸ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਰਹਿ ਕੇ ਹੁਣ ਪੈਪਸੂ ਨਾਲ ਮਿਲੀ ਹੈ।

(੧੧੦) ਰਾਮ ਪੁਰਾ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਬਠਿੰਡਾ ਬਰਨਾਲਾ ਲਾਈਨ ਪਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ। ਚੌਧਰੀ ਫੂਲ ਦੇ ਛੋਟੇ ਬੇਟੇ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਤੇ ਏਸ ਨੂੰ ਆਬਾਦ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਏਥੇ ਕੀਤੀ। ਏਥੇ ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬੜੇ ਭਾਈ ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪਾਸੋਂ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਏਸੇ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਝਲੇ ਪੁਤ੍ਰ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਰਨਾਲੇ ਤੋਂ ਪਟਿਆਲਾ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਨਿਉਂ ਰਖੀ।

(੧੧੧) ਲਿੱਛ ਵੱਦੀ

ਇਥੇ ਲਿਛਵੀ ਕੌਮ ਦਾ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਾ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜੋ ਮਗਧ ਦੇ 'ਗੁਪਤਾ' ਬੰਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਮੁਦ੍ਰ ਗੁਪਤ ਦੀ ਦਿਗ ਵਿਜੇ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਓਸ ਦੇ ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਿੱਛਵੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀਏ ਰਾਜੇ 'ਲਲਤਾ ਦਿਤ' ਦੇ ਵਿਆਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਗਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਅਣ ਬਣ ਹੋ ਗਈ। ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਲਲਤਾ ਦਿੱਤ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਹਾਰ ਗਿਆ ਪਰ ਸਤਲੁਜ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬੰਨ੍ਹ ਲਾ ਕੇ ਰੋਕ ਲਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਲਿੱਛਾਵੱਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦੀ ਵਗਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਜਾਲੰਧਰ ਤਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਓਦੋਂ ਤੋਂ ਸਤਲੁਜ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰੁਖ ਓਥੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਉਤਰ ਵਲ ਨੂੰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਓਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਓਥੇ ਸੀ ਜਿਥੇ ਅਜ ਕਲ ਭਸੌੜ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ 'ਪੰਚ ਖੰਡ' ਹੈ। ਹੁਣ ਤਕ ਏਥੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਿਲੇ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਛੋਂ ਏਥੇ ਸੈਦਪੁਰ ਨਾਮੇਂ ਕੋਈ ਸ਼ਹਿਰ ਬਸਿਆ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਏਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਭੀ ਆਏ ਸਨ। ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਇਹ ਉਜੜ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਭਸੌੜ ਬਸ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਫੇਰ ਲਿੱਛਾਬੱਦੀ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਬਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੧੧੨) ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ

ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹ ਤੁਗ਼ਲਕ ਦਾ ਲਗ ਪਗ ੧੩੪੦ ਈ: ਦਾ ਬਸਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਸਬਰਾਉਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਏਸ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।

(੧੧੩) ਸਬਰਾਉਂ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਤੋਂ ਥੋੜੀ ਵਿਥ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਉਤੇ ਹੈ। ਏਥੇ ੧੮੪੬ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਹਾਰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਜਾ ਰੋਕਿਆ।

(੧੧੪) ਨਾਂਗੇ ਦੀ ਸਰਾਂ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਮੁਕਤਸਰ ਤੋਂ ੫ ਕੋਹ ਪੂਰਬ ਵਲ ਨੂੰ ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਤੇ ਹੈ। ਜਿਹਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ 'ਮਤੇ ਦੀ ਸਰਾਂ' ਸੀ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਏਥੇ ਯਦੂ ਬੰਸੀ ਰਾਜਾ ਸਾਲਬਾਹਨ (ਪੰਜਵੀਂ ਸਦੀ) ਦਾ ਸੂਬਾ, ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਤ੍ਰੋਹਣ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਗਰ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਸਾਲਬਾਹਨ ਪੁਰ' ਸੀ। ਏਸ ਨੂੰ ਬਗ਼ਦਾਦੀ ਮੁਸਲਿਆਂ ਨੇ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ। ਏਸ ਦੇ ਥੇਹ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿੱਕੇ ਅਤੇ ਮਿਟੀ ਦੇ ਅਦਭੁਤ ਬਰਤਨ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਭੀ ਇਹੋ ਹੈ।

(੧੧੫) ਨਿਰਵਾਣਾ

ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਹੈ। ਜੋ ਜਾਖਲ ਅਤੇ ਰੋਹਤਕ ਲਾਈਨ ਤੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ। ਏਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਫੂਲਕਿਆਂ ਦੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਨੇ ਭੱਟੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਜਿਤਿਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੋਹਣ ਦੇ ਬੀਦੋਵਾਲ ਛਡਣ ਤੋਂ ਭੱਟੀਆਂ ਨੇ ਰੋਕ ਲਿਆ ਮਗਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ (ਪਟਿਆਲਾ) ਨੇ ਏਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਤਕੜੇ ਹਥ ਪਾਏ ਜੋ ਅਜ ਤਕ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹੈ।

(੧੧੬) ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ

ਇਹ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਤੋਂ ੧੦ ਮੀਲ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਲੁਧਿਆਣੇ ਲਾਈਨ ਤੇ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹ ਭੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਹੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ੧੮੪੫ ਈ: ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਮੋਰਚਾ ਛਡਕੇ ਭਜ ਗਏ, ਪਿਛੋਂ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਲੂਣ ਹਰਾਮੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ (ਬਾਹਮਣ) ਕਮਾਂਡਰ ਇਨਚੀਫ਼ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਹਟਾ ਲੈ ਗਏ। ਤਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਹਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਜੰਗ ਜਿਤਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੧੧੬ ੳ) ਅੰਡਲੂ

ਇਹ ਮੰਜ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਰਾਇਕੋਟ ਤੋਂ ੪ ਕੋਸ ਚੜ੍ਹਦੇ ਨੂੰ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਭੈਣੀ ਦਰੇੜੇ' ਨੂੰ ਤਅਸਬ ਕਰ ਕੇ ਉਜਾੜ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਥੇਹ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ ਜੋ 'ਕੈਲੇ' ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਫੌਜਾਂ ਸਮੇਤ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਸਨ। ਤਾਂ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਭੇਜ ਕੇ ਅੰਡਲੂ ਦਾ ਥੇਹ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜੋ ਅਜ ਤਕ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਹਿੰਦੇ ਵਲ ਬਸਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ। ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਹੁਣ ਇਹ ਵਾਸਤਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਖਿਮਾ ਕਰੋ। ਜੇ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਫੇਰ ਅੜੇ ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਫੇਰ ਫੂਕਾਂਗੇ, ਤਾਂ ਪਾਕਸਤਾਨ ਬਣਨ ਦੇ ਵੇਲੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਅੰਡਲੂ ਦੂਜੇ ਥਾਂ ਵਸਿਆ ਹੈ। ਥੇਹ ਉਤੇ ਇਕ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਜਿਥੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫ਼ਕੀਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਮਕਾਨ ਨੂੰ 'ਜਾਹਰ ਵਲੀ' ਦਾ ਮੁਕਾਮ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਃ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਹੈ।

(੧੧੭ ਅ) ਲਧੜਾਂ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਸਮਰਾਲੇ ਤੋਂ ੨ ਮੀਲ ਪੱਛਮ ਵਲ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਸਿਖਾਂ ਦੀ 'ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਵਾਲੀ' ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰ—ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਗਣਾਂ ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੇ ਸਖ਼ਤੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਝਗੜਾ ਕੀਤਾ। ਤਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਪੰਜੇ ਵਿਚੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਕੇ ਸਿੱਧਾ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਏਥੋਂ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਰਦਾਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ (ਗੁਰਮ ਗੋਤ) ਸੇਖਵਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਰਾਜਾ ਜਗਦੇਵ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

(੧੧੭) ਲੁਧਿਆਣਾ

ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਦੇ ਬੁਢੇ ਨਾਲੇ ਪਰ ਬਸਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਅਜ ਕਲ ਸਾਰੇ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਏਥੇ ਜ਼ਿਲਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੁਧਿਆਣਾ ਖਾਸ ਜਗਰਾਉਂ ਤੇ ਸਮਰਾਲਾ ਇਹ ਤਿੰਨ ਤਸੀਲਾਂ ਹਨ।

ਏਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ੧੪੮੧ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਅਹਿਲ-ਕਾਰ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਤੇ ਆਸਫ ਖਾਂ ਨੇ ਬਸਾਇਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਤੇ ਛੌਣੀ ਆਬਾਦ ਕਰ ਕੇ ਦੁਆਬੇ ਅਤੇ ਉਰਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਝਗੜੇ ਮਿਟਾਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਏਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਵਸੋਂ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਐਨ ਉਤੇ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਤਲੁਜ ਪੰਜ ਕੋਹ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੇ ਹੈ ਅਤੇ ਏਥੇ ਪੁਰਾਣਾ ਬੁਢਾ ਨਾਲਾ ਛਡ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਿਥੇ ਅਜ ਕਲ ਰਾਊ ਘਾਟ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਓਥੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੁਰਾਣਾ ਬਾਜ਼ਾਰ, 'ਆਦਾਂ ਦਾ ਫਲ੍ਹਾ' ਸੱਯਦਾਂ ਦਾ ਮੁਹੱਲਾ ਅਤੇ ਨੌ-ਘਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਜਦੋਂ ਲੋਧੀਆਂ ਨੇ ਏਥੋਂ ਦੀ ਹਿੰਦੂ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਦੁਖ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਹਾਂਗੀਰ (ਮੁਗ਼ਲ) ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋਲ (ਜੋ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਦੌਰੇ ਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ) ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਕੁਲ ਲੋਧੀ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਹਰ ਛਾਉਣੀ ਪੁਆਈ, ਜਿਥੇ ਅਜ ਕਲ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਕੈਂਪ ਹੈ।

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਕਈ ਬਾਰ ਰਿਆਸਤ ਫੂਲਕਿਆਂ, ਰਾਇ ਕਿਆਂ, ਆਹਲੂ-ਵਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ੧੮੦੫ ਤੇ ੧੮੦੯ ਈ: ਦੇ ਐਹਦਨਾਮਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਉਰਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਰੈਜ਼ੀਡੈਨਸੀ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੋਈ।

ਜਦੋਂ ਮੁੱਦਕੀ ਅਤੇ ਅਲੀਵਾਲ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਲਾਡੂਏ ਵਾਲੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਿਲਾ ਬਦੋਵਾਲ ਵਿਚ ਸੀ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਤਾਂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇਕੱਲੇ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਅਤੇ ਛਾਉਣੀ ਨੂੰ ਫੂਕ ਦਿਤਾ ਸੀ।

(੧੧੮) ਲੌਂਗੋਵਾਲ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਦੁੱਲਟ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਜੂਹ ੧੨ ਕੋਹਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪਿੰਡ ਕੈਂਬੋਵਾਲ ਭੀ ਏਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾ ਗਿਆ ਹੈ। (ਤਃ ਖਾਃ ਗਿਃ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਇਹ ਪਿੰਡ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਉਜਾੜ ਹੋਗਿਆ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਏਸ ਨੂੰ ਦੋਬਾਰਾ ਬਸਾਇਆ। ਸੁਨਾਮ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਏਥੇ ਹੀ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ।

(੧੧੯) ਲਲਤੋਂ

ਜੋ ਲਲਿਤਪੁਰ ਦੇ ਚੰਦੇਲਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਡੇ 'ਪਰਮਰਦੀਦੇਵ'—'ਪਰਿਮਾਲ' (ਕਾਲੰਜਰ ਦੇ ਰਾਜੇ) ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਪਰਿਮਾਲ ਪਿੰਡ ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਪਰ ਓਥੇ ਪ੍ਰਮਾਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਗਿਆ। ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਓਥੋਂ ਡੇਢ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਨੂੰ 'ਲਲਤੋਂ' ਬਸਾਇਆ।

ਇਹ ਪਿੰਡ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ੫ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੇ ਦੱਖਣ ਵਲ ਹੈ। ਏਸ ਦਾ ਗੋਤ ਚੰਦੇਲ ਗਰੇਵਾਲ ਹੈ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਤਾਂ ਏਥੋਂ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਆਦਮੀ ਗੈਂਡੇ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਮਦਦ ਦਿੱਤੀ। ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਚਉਧਰੀ ਗੈਂਡੇ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਜਾਗੀਰ ਦਿਤੀ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਕਿਲਾ ਭੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਿਵਦਿਤ ਸਿੰਘ, ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਡੀ. ਸੀ, ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਸਃ ਬਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਵੇਦਾਂਤੀ ਚੰਗੇ ਆਦਮੀ ਹੋ ਗੁਜ਼ਰੇ ਹਨ।

(੧੨੦) ਲੋਹਟ ਬੱਦੀ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਅਜ ਕਲ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਵਿਚ ਹੈ ਇਥੇ ਥਾਣਾ ਤੇ ਡਾਕਖਾਨਾ ਭੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਏਸ ਦੀ ਵਸੋਂ ਦੇ ਕੋਲ ਦੀ ਵਗਦਾ ਸੀ। ਏਸ ਦੇ ਵਸਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਏਥੇ ਕਿਸੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਬੜੀ ਰਿਆਸਤ ਅਤੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਏਥੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਪੱਛੋਂ ਵਲ ਨੂੰ ਸਤਲੁਜ ਨਾਲ ਬਿਆਸਾ ਆ ਮਿਲਦੀ ਸੀ, ਏਥੇ ਹੀ 'ਦ੍ਵਿਪਾਇਨ-ਸਰੋਵਰ' ਸੀ। ਜਿਥੇ ਪਰਾਸਰ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ 'ਵੇਦ-ਬਿਆਸ' ਜੰਮਿਆ ਸੀ। ਏਸ ਦੇ ਅਤੇ ਕਲਸੀਆਂ ਦੇ ਥਾਂ ਤੇ ਤੇਜ-ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ–ਬ੍ਰਹਮ ਰਾਕਸ਼ ਦੀ ਨਗਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀਪ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੇ ਤਿਹਾੜੇ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਸਰੋਵਰ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਲੋਹਟ ਬਦੀ ਦਾ ਪਰਗਣਾ ਪਹਿਲਾਂ ਰਿਆਸਤ ਰਾਏ ਕੋਟ ਵਿਚ ਸੀ। ਸਿਖਾਂ ਦੇ 'ਘਲੂ-ਘਾਰੇ' ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਜਦੋਂ ਰਿਆਸਤ ਰਾਏ ਕੋਟ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਹ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਇਆ।

(੧੨੧) ਰਾਇ ਕੋਟ

ਇਹ ਨਗਰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ੨੪ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ੧੭੩੫ ਈ: ਵਿਚ 'ਰਾਇ ਕੱਲ੍ਹਾ' ਮੰਜ ਰਾਜਪੂਤ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ 'ਰਾਇ ਅਹਿਮਦ' ਨੇ ਤਲਵੰਡੀ ਰਾਇ ਕੀ (ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ) ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨੇ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਛੇੜ ਛਾੜ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਕੁਝ ਇਲਾਕਾ ਗੁਆ ਬੈਠਾ। ਜਦੋਂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ 'ਕੁਤਬੇ' ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਜੁੱਧ (ਘੱਲੂ ਘਾਰਾ) ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਦੇ ਹਾਕਿਮ ਅੱਲਾ ਯਾਰ (ਅਲਿਆਸ)ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਮਦਦ ਭੇਜੀ ਤਾਂ ਓਸ ਜੁਧ ਤੋਂ ਥੋੜੇ ਹੀ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿਖ ਸਮਝ ਕੇ ਰਈਸ ਰਾਇਕੋਟ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਖੋਹ ਲੈਣਾ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ (ਬਸੀਆਂ ਆਦਿਕ) ਸੰਗਰੂਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ, ਪਖੋਵਾਲ ਆਦਿ ਨਾਭਾ ਨੂੰ, ਈਸੜੂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਣਾ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਜਲਾਲਦੀ ਵਾਲ ਅਰ ਮਹਲਾਂ ਆਦਿਕ ਦਾ ਪਰਗਣਾ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰਖਿਆ, ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਹੈ। ਨਾਭਾ, ਸੰਗਰੂਰ ਅਤੇ ਈਸੜੂ ਵਾਲਾ ਇਲਾਕਾ ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ ਛੇਕੜਲੇ ਰਈਸ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀਆਸ ਨੂੰ ਮ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ੪ ਪਿੰਡ (ਰਾਇਕੋਟ, ਮੋਰਗ੍ਹੀਵਾਂ, ਕੋਟਲੀ ਅਤੇ ਰਾਣਕੇ) ਛਡਕੇ ਹੋਰ ਸਭ ਇਲਾਕਾ ਖੋਹ ਲਿਆ ਸੀ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਅਲੀਆਸ ਦੇ ਅਉਤ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਰਾਣੀ ਭਾਗਭਰੀ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਕਾਬਿਜ਼ ਰਹੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਦੇ ਭਾਈਆਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਹੁਣ ਤਕ ਕਾਬਿਜ਼ ਹੈ।

(੧੨੨) ਆਲੀਵਾਲ-ਭੂੰਦੜੀ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਬੁਢੇ ਨਾਲੇ ਉਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਲਗ ਪਗ ੧੫ ਮੀਲ ਪਛੋਂ ਨੂੰ ਹੈ। ਏਥੇ ੧੮੪੬ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਾਰਡ ਹਾਰਡਿੰਗ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਇਕ ਬੀਬੀ ਮਾਨ ਕੌਰ ਨੇ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਬੀਬੀ ਨੂੰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਦਰਦਾਨ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਮਾਰਿਆ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਰਜ ਮਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਦਿਤਾ, ਜੋ ਗੋਰਾ ਹੂਰ ਕੋਲ ਮੰਡ ਵਿਚ ਹੈ।

(੧੨੩) ਬਰਨਾਲਾ

ਇਹ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੈ। ਜੋ ਰਾਏ ਕੋਟ ਤੋਂ ੧੫ ਕੋਹ ਦਖਣ ਨੂੰ ਅਰਧੂਰੀ ਤੋਂ ੧੫-੧੬ ਕੋਹ ਪਛੋਂ ਨੂੰ ਬਠਿੰਡਾ ਲਾਈਨ ਤੇ ਹੈ। ਏਥੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਨਜ਼ਾਮਤ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਕਿਲਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਪੁਤ੍ਰੀ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਡੇਰਾ ਬੜਾ ਭਾਰਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਜੋ ਬੀਬੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਸਿਖਅਕ ਸੰਤ ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਕੁਝ 'ਬਾਬਾ ਗਾਂਧਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਡੇਰਾ' ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਅਜ ਕਲ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਮ: ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ, ਜੋ ਬੜੇ ਨੇਕ ਅਤੇ ਆਉਣ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਯਥਾ ਯੋਗ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਚੌਧਰੀ ਫੂਲ ਦੇ ਛੋਟੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਝਲੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ੧੮-੧੯ ਸਾਲ ਦੇ ਹੀ ਸਨ ਤਾਂ ਸੰਘੇੜੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚੌਧਰੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਪਠਾਣ ਡਾਕੂ ਲੁਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਰਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਜੁਆਨ ਲੈ ਕੇ ਡਾਕੂਆਂ ਦੀ ਖੁੰਬ ਆ ਠੱਪੀ। ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਜਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਭੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਮੰਜ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਜਿੱਤੀਆਂ। ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਨੇ ਲੰਮੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਏ ਕੋਟ, ਝੱਜਰ, ਬੇਰੀ, ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ ਅਤੇ ਕੋਟ ਈਸੇ ਖਾਂ ਆਦਿ ਰਜਵਾੜਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸੰਘੇੜਿਆਂ ਦੇ ਕੋਲ ਸੰ: ੧੭੨੫ ਈ: ਵਿਚ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ੨੧ ਗੋਤਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਕਿਲਾ ਬਰਨਾਲਾ ਬਣਾ ਕੇ ਸਿਖ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੋਤਾਂ ਵਿਚ ਸੰਧੂ, ਸਿਧੂ, ਸੇਖੋਂ, ਧਾਲੀਵਾਲ, ਢਿਲੋਂ, ਸਰਾਉ ਅਤੇ ਭੱਠਲ ਆਦਿ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ।

(੧੨੪) ਫ਼ਤਹ ਆਬਾਦ

ਇਹ ਜ਼ਿਲਾ ਹਿਸਾਰ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਹੈ। ਏਥੇ ਪਹਿਲੀ ਬਾਰ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭੱਟੀਆਂ ਨਾਲ ਯੁਧ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਭੱਟੀਆਂ ਦੀ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਭੱਟੀਆਂ ਨਾਲ ਕਈ ਯੁਧ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਫਤਹ ਆਬਾਦ ਜਿਤ ਕੇ ਅਤੇ ਬੁਢਲਾਡੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਕੈਂਥਲ ਵਾਲੇ ਭਾਈਕਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਜੋ ਰਿਆਸਤ ਕੈਂਥਲ ਦੇ ਜ਼ਬਤ ਹੋਣ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਇਆ।

(੧੨੫) ਫੂਲ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਰਾਮ ਪੁਰਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਉਤਰ ਵਲ ਨੂੰ ੪ ਮੀਲ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਏਥੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸੁੰਦਰ ਕਿਲਾ ਹੈ। ਏਸ ਨੂੰ ਫੂਲਕਿਆਂ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਚੌਧਰੀ ਫੂਲ ਨੇ ੧੭੦੩ ਬਿ: ਵਿਚ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਦੇ ਬੜੇ ਬੇਟੇ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਸੁਖਚੈਨ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀਏ ਜੀਂਦ ਨੇ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤਕ ਈਰਖਾ ਰਖੀ। ਮਗਰ ਹੁਣ ਤਕ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਥੇ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੀ ਨਜ਼ਾਮਤ ਸੀ। ਹੁਣ ਪੈਪਸੂ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਹੈ।

(੧੨੬) ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ

ਇਹ †ਪਿੰਡ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਜਗਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ੨ ਮੀਲ ਤੇ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਥੇਹ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਕਿਰਾੜੀ ਵਾਲਾ' ਥੇਹ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ 'ਵਿਰਾਟ ਨਗਰ' ਉਜੜਨ ਤੋਂ ਹੂੰਨ ਕੌਮ ਨੇ ਛੇਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਏਥੇ ਵਿਕ੍ਰਮਾਦਿੱਤ ਪ੍ਰਮਾਰ ਨੇ 'ਤਿਹਾੜਾ' ਨਾਮ ਦਾ ਨਗਰ ਬਸਾਇਆ। ਜੋ ਪਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੂੰਨਾਂ ਨੇ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਫੇਰ ਸਾਲਿਬਾਹਨ ਯਾਦਵ ਨੇ ਏਸ ਨੂੰ ਬਸਾਇਆ। ਤੂਰਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਏਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੂਬਾ ਸੀ। ਮੰਜਾਂ ਨੇ ੧੨੩੫ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਇਸ ਨੂੰ ਫੇਰ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਓਦੋਂ ਦਾ ਏਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਏਥੇ ਨੌ-ਗਜ਼ੇ ਦੀ ਕਬਰ ਹੈ। ਅਜ ਕਲ ਏਸ ਨੂੰ 'ਕਿਰਾੜੀ ਵਾਲਾ' ਆਖਦੇ ਹਨ।

(੧੨੭) ਮਰ੍ਹਾੜ

ਇਹ ਕਸਬਾ ਫੂਲਕਿਆਂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਭਾਈ ਮੋਹਣ ਆਦਿਕ ਸਿੱਧੂਆਂ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੧੬੮੪ ਬਿ: ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ 'ਮਰ੍ਹਾੜ' ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ। ਤਾਂ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਮਾਨ, ਭੁੱਲਰ ਅਤੇ ਕੌੜੇ ਜੱਟਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁਧ ਕੀਤਾ। ਮਗਰ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਸਿੱਧੂਆਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ ਅਤੇ ਥੋੜੇ ਹੀ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ 'ਮੋਹਣ ਬੰਸ' ਦੀਆਂ ੩ ਰਿਆਸਤਾਂ ਕਾਇਮ ਹੋਈਆਂ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਮਰ੍ਹਾੜ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ੨੨ ਪਿੰਡ ਹਨ। ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਬਾਹੀਆ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਪਿੰਡ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਵਲੋਂ ਮੁਆਫੀਦਾਰ ਹਨ।

(੧੨੮) ਮੂਣਕ

ਇਹ ਖੇੜਾ ਜਾਖਲ ਤੋਂ ੩ ਕੋਸ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵਲ ਨੂੰ ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਥੇ ਫੂਲਕਿਆਂ ਦੇ ਕਈ ਜੁਧ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰੰਘੜਾਂ ਨਾਲ ਹੋਏ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਏਥੋਂ ਦਾ ਕਿਲਾ 'ਸਰਦੂਲ ਗੜ੍ਹ' ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਥਾਣਾ ਹੈ। ਬਹੁਤੀ ਵਸੋਂ ਸੇਖੋਂ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦੀ ਹੈ।

---

† ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ੧੯੧੪—੧੫ ਮਾਂਡਲੇ ਕੇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਮੋਢੀ ਸ਼ੇਰ ਦਿਲ ਬਾਬੂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੂਰਨ ਬਰੱਕਤ ਭਾਈ ਵੀਰਮ ਦਾਸ ਜੀ ਰਿਖੀ, ਸੰਤ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕਰਤਾ ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤ ਪੁਰ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦ੍ਰ ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਲੋਕ ਸੁਬਾ ਸ਼ਾਮ ਭਜਨ ਕੀਰਤਨ, ਤੇ ਸਾਲਾਨਾ ਧਾਰਮਕ ਦੀਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਡੀ. ਬੀ. ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਭੀ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੧੨੯) ਮੁਕਤਸਰ

ਇਹ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਹੈ। ਇਥੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ੧੭੬੧ ਬਿਃ ਵਿਚ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦਾ ਜੁੱਧ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਃ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦੀ ੪੦ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ੪੦ ਮੁਕਤੇ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਜਿੱਤ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਹੋਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਏਥੇ ਖਿਦਰਾਣਾ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਢਾਬ ਸੀ। ੪੦ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਮੁਕਤਸਰ' ਹੋਇਆ।

(੧੩੦) ਮਾਛੀਵਾੜਾ

ਇਹ ਖੇੜਾ ਜ਼ਿ: ਲੁਦਿਹਾਣਾ ਵਿਚ ਬਹਿਲੋਲ ਪੁਰ ਤੋਂ ੩ ਕੋਹ ਪਛੋਂ ਨੂੰ ਹੈ। ਏਥੇ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਯੁਧ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦਾ ਥੋੜਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਹਲਾਲ ਮਾਸ ਦਾ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਬਣਾ ਕੇ ਦਲੇਲ ਖਾਂ ਫੌਜਦਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਨਕਲੀ ਠੂਹ-ਠਾਹ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਚਾਲੇ ਪਾ ਗਏ। ਏਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚਰਨ ਕਮਲ ਹੈ।

(੧੩੧) ਮਾਨਸਾ

ਇਹ ਕਸਬਾ ਬਠਿੰਡਾ ਜਾਖਲ ਲਾਇਨ ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਹੈ। ਇਹ ਚਿਰ ਤੋਂ ਮਾਨ ਕੌਮ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਕੱਸਥਾਨ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਏ 'ਸ਼ਾਹੀ' ਗਣ ਸਾਹੀਵਾਲ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕਾਲਾਕਾ ਚਾਰਯ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਹੋਏ ਉਜੈਨ ਤੋਂ ਹਾਰ ਕੇ ਆਏ ਹੋਏ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ 'ਸ਼ਾਹ' ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਬੰਸ ਨੇ ਤੀਜੀ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਮਾਨਸ਼ਾਹ ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਕੁਝ ਮਥਰਾ ਦੇ ਛਤ੍ਰਪ ਭੀ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਗੁਪਤ ਅਤੇ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਤੋਂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ' ਵਿਚ ਆ ਬਸੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕ ਸਰਦਾਰ 'ਮਾਨ ਸ਼ਾਹ' ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਸਾਇਆ ਸੀ।

(੧੩੨) ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ

ਇਹ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ੭-੮ ਲੱਖ ਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਂਹ ਵਿਚ ਚਿਣਨ ਸਮੇਂ ਇਥੋਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਫਤੇਹ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਵਰਜਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਅਟਲ ਰਹਿਣ ਦਾ ਵਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਥ ਨੇ ਭੀ 'ਹਾ ਦਾ ਨਾਰਾ' ਮਾਰਨ ਕਰਕੇ ਇਸ ਰਿਆਸਤ ਤੇ ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਿਗ੍ਹਾ ਰਖੀ। ਮਗਰ ਉਸ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਜਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਚੁਗਲੀਆਂ ਹੋਣ ਲਗੀਆਂ ਤਾਂ ਫੂਲਕਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ-ਮਲੌਦ ਦਾ ਪਰਗਣਾ ਅਤੇ ਧੂਰੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ, ਜੋ ਅੱਜ ਤਕ ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ (ਪਰਗਣਾ ਮਲੌਦ ਤੇ ਬੇਰ) ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਇਹ ਰਿਆਸਤ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸੁਰਖਿਅਤ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਕਤਲਾਮ ਵਿਚ ਭੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਵਰਦਾਨ ਦੇ ਸਦਕੇ ਇਸ ਦਾ ਵਾਲਵਿੰਗਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੧੩੩) ਫ਼ਰੀਦ ਕੋਟ

ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਅਤੇ ਕੋਟਕਪੂਰੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ। ਕਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਾ 'ਮੋਕਲ ਰਾਏ' ਨੇ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨੇ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਤੁਗ਼ਲਕ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਫੇਰ ਆਪ ਭੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਬਸਾਉਣ ਲਈ ਕਿਲਾ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਫਰੀਦ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਫੜ ਕੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਵਿਚ ਲਾਏ ਗਏ ਪਰ ਕਿਲਾ ਢਹਿ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਫਰੀਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇ ਅਦਬੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਨੇ ਫ਼ਰੀਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਨਾ ਕੇ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਾਉਂ ਮੋਕਲ ਹਾਰ ਦੇ ਥਾਉਂ ਫ਼ਰੀਦ ਕੋਟ ਰਖਿਆ। ਆਪ ਫਰੀਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭੀ ਹੋਇਆ।

ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸ: ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਇਲਾਕਾ ਆਇਆ। ਜਿਸ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਏਥੋਂ ਦੀ ਰਾਜਾ ਬਣੀ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਇਆ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਟੀਕਾ ਕਰਵਾਇਆ।

(੧੩੪) ਕਾਕੜਾ

ਇਹ ਰੰਘੜਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਢੋਡਿਆਂ ਤੋਂ ਇਕ ਕੋਹ ਪਛੋਂ ਉਤਰ ਨੂੰ ਹੈ। ਏਥੋਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਤਲ ਕੀਤਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਿਲੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ।

(੧੩੫) ਕੁਢਾਣੀ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਦੁਰਾਹਾ ਤੋਂ ੫ ਕੋਹ ਪਛੋਂ ਨੂੰ ਹੈ। ਏਥੋਂ ਦੇ ਰਾਮ ਰਾਈਏ ਮਸੰਦਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਧ੍ਰੋਹ ਕਮਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡੰਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਮਗਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਛੇਵੇਂ ਦੀ ਦੁਹਾਈ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਗੁਰਦ੍ਵਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਲੇ ਗਵਾਲੀਅਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵੇਲੇ ਦੇ ਪਰ ਕਲੀਆਂ ਵਾਲੇ ਚੋਗੇ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਇਆ। ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਤਾ।

(੧੩੬) ਗਹਿਲਾਂ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਰਾਏ ਕੋਟ ਤੋਂ ੭ ਕੋਹ ਦੱਖਣ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਦਾ ਯੁਧ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਏਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਅੰਦਰੀਂ ਪਨਾਹ ਦੇ ਕੇ ਬਚਾਇਆ ਸੀ।

(੧੩੭) ਹਠੂਰ

ਇਹ ਜਗਰਾਉਂ ਤੋਂ ਅੱਠ ਕੋਹ ਦੱਖਣ ਵਲ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਏਥੋਂ ਦੀ ਸਤਲੁਜ ਵਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਉਰਾਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

'ਹਿਠਾੜ' ਕਹਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮੰਡ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਅਥਵਾ ਨਾਲ ਲਗਦਾ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹਿਠਾਰ ਯਾ ਹਠੂਰ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਹੁੰਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਛੇਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਇਹ ਖਾਸ ਨਗਰ ਸੀ। ੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਤੁਰਾਂ ਨੇ ਏਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਉੱਨਤ ਕੀਤਾ। ਮੰਜ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਏਥੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਿਥੀ ਰਾਜ ਦੇ ਨਾਨਕਿਆਂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਤੰਵਾਰ ਰਾਜਾ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਾਏ ਤੁਲਸੀ ਰਾਮ (ਸ਼ੇਖ ਚਾਚੋ) ਨੇ ਜੈਸਲਮੇਰ ਤੋਂ ਆਕੇ ਮਾਰਿਆ । ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਹਠੂਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ। ਇਹ ਖਾਨਦਾਨ ਗੁਲਾਮਾਂ ਦੇ ਸ਼ਮਸ਼ੁਦੀਨ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਰਾਟ ਨਗਰ ਦੀ ਉਪ ਰਾਜਧਾਨੀ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡਣ ਦਾ ਥਾਂ, ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਛਾਉਣੀ ਅਤੇ ਹਾਥੀ-ਘੋੜਿਆਂ ਲਈ ਚਰਾਂਦਾਂ ਤੇ ਬਾੜੇ ਸਨ। ੭ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਚੀਨੀ ਯਾਤਰੂ ਭੀ ਏਸ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣਾ ਅਤੇ ਭਾਗ ਭਰਿਆ ਨਗਰ ਦਸਦਾ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ, ਕਿ ਕੁਸ਼ਾਣ ਕੌਮ ਦੇ ਜਟ ਰਾਜਾ ਕਨਿਸ਼ਕ ਨੇ ਮੁੜ, ਸੰਨ ੫੫ ਈਸਵੀ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਏਸ ਨੂੰ ਵਸਾਇਆ। ਜਦ ਕਿ ਓਸਨੇ ਚੀਨ ਨੂੰ ਜਿਤ ਕੇ ਓਥੋਂ ਦੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ 'ਕਰ' ਦੇ ਗਹੇ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਏਸ ਗਲ ਦੀ ਸਾਖੀ 'ਹਿਊਨ ਸਾਂਗ' ਚੀਨੀ ਯਾਤਰੂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਤੋਂ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਲੰਧਰ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਦੇ ਪਾਸੇ ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਹੈ ਜਿਥੇ ਉਹ ਚੀਨ ਦੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

(੧੩੬) ਕੈਂਥਲ

ਇਹ ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਨੂੰ 'ਕਪਿਥਲ' ਅਰਥਾਤ ਹਨੂਮਾਨ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਨਗਰ ਵੈਦਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਚੰਦ੍ਰ ਬੰਸੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਹੋਣ ਤੇ ਬਹੁਤ ਪਵਿਤ੍ਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਏਥੇ ਵੇਦ ਅਤੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਪਠਨ ਪਾਠਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪਰਚਾਰ ਰਿਹਾ। ਰਾਜਾ ਨਹੁਸ਼ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦੀ ਬਹੁਤ ਉੱਨਤੀ ਹੋਈ।

੧੭੭੮ ਈਃ ਵਿਚ ਏਥੋਂ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨੇ ਜਦੋਂ ਪਰਜਾ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਫਰੀਆਦ ਕੀਤੀ ਜੋ ਕਿ ੨੫ ਸਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਕੈਂਥਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਉਤਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਦ੍ਵੰਦ ਯੁਧ ਵਿਚ ਹਰਾ ਕੇ ਕੁਲ ੨੫ ਸਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਕੈਂਥਲ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਉਪ੍ਰੰਤ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ੪ ਪਿੰਡ ਜਾਗੀਰ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿਤੇ । ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪੋਤੇ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਆਪ ਨੂੰ 'ਰਾਜਾ' ਨਾਲੋਂ 'ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ' ਕਹਾਉਣਾ ਅਧਿਕ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਗੁਰ ਪਰਤਾਪ ਸੂਰਜ (ਸੂਰਜ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼) ਲਿਖਵਾਇਆ। ਏਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਬਾਲਮੀਕੀ ਰਾਮਾਇਣ ਦਾ ਟੀਕਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ 'ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ' ਨਾਮ ਦਾ ਟੀਕਾ ਲਿਖਵਾਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੋਰਥਲੀ ਨਾਮ ਦਾ ਗ੍ਰਾਮ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਸੀ (ਜੋ ਰਿਆਸਤ ਕੈਂਥਲ ਦੇ ਜ਼ਬਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੀ ਖੋਹਿਆ ਗਿਆ) ਸੂਰਜ-

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤੂ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ੧੪ ਸਾਲ ਤਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਭਾਃ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਵਾਇਆ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਸਨ। ਭਾਃ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਕੈਂਥਲ ਵਿਚ ੧੦੦ ਘਰ ਵੇਦ ਪਾਠੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਭਾਃ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਦਿਅਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ।

ਇਹ ਰਿਆਸਤ ੧੮੫੭ ਈ: ਦੇ ਗ਼ਦਰ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਤੇ ੧੮੫੮ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾ ਨੇ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੀ।

(੧੩੯) ਕੁੱਪ-ਰਹੀੜਾ

ਇਹ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੀ ਹਦ ਤੇ ਮਾਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਪਿੰਡ ਕੋਲੋ ਕੋਲੀ ਹਨ। ਕੁੱਪ ਧੂਰੀ ਲਾਇਨ ਤੇ ਹੈ, ਜੋ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਲਗ ਭਗ ੨੦ ਮੀਲ ਤੇ ਹੈ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਅਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਘੋਰ ਯੁੱਧ ਜਿਸ ਨੂੰ ਘੱਲੂ ਘਾਰਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਏਥੋਂ ਹੀ ਅੰਰੰਭ ਹੋਇਆ ਸੀ।

(੧੪੦) ਕੁਠਾਲਾ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਭੀ ਰਿਆਸਤ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਕੁਪ ਤੋਂ ਤੁਰਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਏਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਏਥੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਭੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਬਣਿਆਂ ਹੋਇਆ ਹੈ।

(੧੪੧) ਕੁਤਬਾ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਰਾਏ ਕੋਟ ਤੋਂ ੩ ਕੋਹ ਦੱਖਣ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਏਥੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰੰਘੜ ਅਤੇ ਜੱਟ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਲਵੀਂ ਆਬਾਦੀ ਸੀ। ਸਿਖਾਂ ਅਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ 'ਘੱਲੂ ਘਾਰਾ' ਯੁੱਧ ਏਥੇ ਬਹੁਤ ਚਮਕਿਆ ਸੀ। ਏਥੇ ਹੀ ਰਾਏ ਕੋਟ ਦੇ ਰਈਸ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਦਦ ਭੇਜੀ ਸੀ। ਏਥੇ ਹੁਣ ਤਾਈਂ ਯੁੱਧ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਕਾਇਮ ਹਨ।

(੧੪੨) ਸਰਸਾ

ਇਹ ਜ਼ਿਲਾ ਹਿਸਾਰ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਏਥੋਂ ਦੀ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਵਗਦੀ ਸੀ। ਏਥੇ ਹਿੰਦੂ ਭੱਟੀ ਮੰਗਲ ਰਾਓ ਦਾ ਕਿਲਾ ਸੀ। ਜੋ ਹੁਣ ਢੱਠਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦ੍ਰਾਵੜ ਸਭਯਤਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਏਥੇ ਇਕ ਰਾਜਾ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇਕ ਆਦਮੀ ਦਾ ਸਿਰ ਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸਿਰਸਾ ਜਾਂ ਸਰਸਾ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਰਤਾਰ ਜਾਣੇ। ਏਥੇ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਭੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਭੀ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਵੈਦਿਕ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਦ੍ਰਾਵੜ ਸਭਯਤਾ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੧੪੩) ਛਲੌਦੀ (ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ)

ਇਹ ਕਰੋੜੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਜਮਨਾ ਅਤੇ ਮੁਕੰਦਾ ਨਦੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ 'ਸ਼ੈਲੋਦਯ' ਨਾਮੇ ਇਕ ਦੇਵ ਨਗਰ ਕੁਰੂ ਬੰਸੀਆਂ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਵਸਾਇਆ ਸੀ ਜੋ 'ਉਤਰ ਕੁਰੂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕੌਰਵਾਂ ਨੇ ਹਸਤਨਾ ਪੁਰ ਆਦਿ ਮੈਦਾਨੀ ਨਗਰ ਬਸਾਏ ਓਦੋਂ ਹੀ ਪਿਛੋਕੇ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸ਼ੈਲੋਦਯੀ ਤੋਂ ਵਿਗੜ ਕੇ ਸ਼ੈਲੋਦੀ ਬਸੀ, ਅਤੇ ਕੁਰੂਛੇਤ੍ਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਖਣ ਕੁਰੂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣੀ ਸੀ। ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਥਾਨੇਸਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜਮਨਾ ਤਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਜਿਤਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਸਾਨੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਾ ਕੇ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਤਾਜ ਰਖ ਦਿਤਾ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਨੇ ਅੱਛਾ ਨਾ ਸਮਝਿਆ। ਤਾਂ ਉਹ ਗਲ ਇਕ ਪਲ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁਪਨਾਂ ਬਣ ਗਈ। ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਅਪਣਾ ਨਾਇਬ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ। ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਉਤ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ ਮਗਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਰਦਾਰਨੀਆਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਕ ਉਸ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਸਰਦਾਰ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਕਲਸੀਆ (ਛਛਰੌਲੀ) ਹੈ। ਜੋ ੪ ਲੱਖ ਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਹੈ।

(੧੪੪) ਦੇਉਝਲਾ (ਦੇਹੁਲਾ)

ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ 'ਸੁਨਾਮ' ਤੋਂ ਪਰੇ ਘੱਗਰੇ ਦੇ ਕੰਢੇ ਘੁੜਾਮ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਪੜਾਉ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀ ਛਤ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਬਸਾਇਆ ਹੋਇਆ 'ਦੇਵਝਲਾ' ਜਾਂ 'ਦੇਹੁਲਾ' ਨਾਮੇ ਨਗਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਉਸ ਦੀ ਬੰਸ ਨੇ ਅਗਾਹਾਂ ਵਧਕੇ ਜਮਨਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਦੇਹਲੀ ਜਾਂ ਦਿੱਲੀ ਬਸਾਈ। ਇਹਦਾ ਥੇਹ ਗਾਗੇ ਲਹਰੇ ਕੋਲ ਪਿਆ ਹੈ। ਏਥੇ ਬਹੁਤ ਬੜਾ ਝੱਲਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਾਂ 'ਦੇਵਝੱਲਾ' ਨਾਉਂ ਸੀ। ਪਿਛੋਂ 'ਝ' ਦਾ 'ਹ' ਹੋ ਕੇ 'ਦੇਹੁਲਾ' ਰਹਿ ਗਇਆ। ਕਈ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਤਿਆਦਿਕ ਜੋ ਨਗਰ ਬੇ ਆਬਾਦ ਹੋਏ ਹਨ ਉਹ ਸਭ ਇੰਦਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਦੈਂਤਾਂ ਦੇ ਸਨ। ਜੋ ਆਰਯ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੁੜ ਨਹੀਂ ਬਸਾਏ। ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਥਾਂ ਸੁਨੇਤ, ਸੁਨਾਮ ਅਤੇ ਸੁਨੌਰ ਆਦਿ ਅਪਣੇ ਢੰਗ ਦੇ ਨਾਉਂ ਰਖਕੇ ਅਪਣੇ ਨਗਰ ਬਸਾ ਲਏ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਗਾਗਾ–'ਗਾਰਗਯ' ਨਗਰ (ਗਰਗ ਰਿਸ਼ੀ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ) ਆਰਯਾਂ ਨੇ ਦੇਹੁਲੇ ਦੇ ਥਾਂ ਬਸਾਇਆ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਇਹ ਦੇਵ ਦਾਨਵਾਂ ਦਾ 'ਦੇਉਝੱਲਾ' ਨਗਰ ਹੋਵੇ। ਮਝਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਏਥੇ ਪੁਰਾਣੇ ਨਾਉਂ ਤੇ 'ਦੇਹੁਲਾ' ਗ੍ਰਾਮ ਜਰੂਰ ਬਸਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਛੋਕਾ (ਸ਼ੀਂਹ ਅਤੇ ਲੇਲ੍ਹ ਆਦਿ ਕਈਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ) ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਪਿੰਡ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਉਜੜ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸ਼ੀਹਾਂ ਭੀ ਹੁਣ ਉਜੜ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਥੇਹ ਤੇ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 'ਗਿੱਦੜ' ਪਿੰਡ (ਨਥਾਣੇ ਕੋਲ) ਉਜਾੜੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੧੪੫) ਡਰੋਲੀ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਸੰਘੇ ਗੋਤ ਦਾ ਸਿਧਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ 'ਚੜਿਕ' ਨਾਮ ਕਰਕੇ ਬਸਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਲਛਮਣ (ਮਲ੍ਹੀ) ਸਿੱਧ ਦੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਜੋ ਅਸਟਾਂਗਕੋਟ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। 'ਗਿੱਲਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਫੜਨ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਘਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰਾ ਡਰ ਦੇਕੇ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਓਸ ਨੰਬਰਦਾਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰਾਪ ਦੇ ਦਿਤਾ, ਕਿ 'ਤੇਰੇ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਹੋਊਗਾ। ਸੋ ਹੁਣ ਤਕ ਓਸ ਦਾ ਵਧਾਉ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮੋਗੇ ਤੋਂ ੧੦ ਕੋਹ ਦੇ ਲਗ ਪਗ, ਪੱਛੋਂ ਵਲ ਨੂੰ ਸੰਘੇ ਜਾ ਬਸੇ। ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਡਰੋਲੀ' ਰਖਿਆ। ਏਥੇ ੬ਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਾਢੂ ਭਾਈ ਸਾਈ ਦਾਸ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਓਸ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਬਾਬੇ ਗੁਰਦਿਤੇ ਦਾ ਜਨਮ ਭੀ ਏਥੇ ਦਾ ਸੀ। ਏਥੋਂ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੇਵਕ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ 'ਭਾਈ ਕੇ' ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਡਰੋਲੀ ਵਿਚੋਂ ਕੋਰੇਵਾਲਾ, ਬਘੇਲੇਵਾਲਾ ਅਤੇ 'ਭਾਈ ਕਾ ਬਾੜਾ' ਕਈ ਪਿੰਡ ਬਸੇ ਹਨ।

(੧੪੬) ਚੂਸ਼ਕ ਤੇ ਅੰਭਰ ਹਾਰ

ਪਸ਼ੌਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਪਾਰਥੀ ਜਟਾਂ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਗਰ 'ਤਖਤਿ ਬਾਹੀ' ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਗੋਤ 'ਬਾਹ' ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਇਲਾਕਾ 'ਚੂਸ਼ਕ' ਸੀ। ਉਹ ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੀ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਓਥੋਂ ਤਿਹਾੜੇ ਕੋਲ ਕੁੱਕਰਾਂ ਤੇ ਖਹਿਰਿਆਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਪਿਛੋਂ ਆਏ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਹਿਕ, ਬਹਣੀਵਾਲ ਅਤੇ ਚੂਸ਼ਕ ਆਦਿ ਨਗਰ ਬਸਾਏ। ਚੂਸ਼ਕ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਰਧਾਨ ਨਗਰ ਸੀ। ਓਸ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਅਤੇ ਨਗਰ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਏਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਭੀ ਚੂਸ਼ਕ ਪੈ ਗਿਆ, ਜੋ ਜ਼ੀਰੇ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਨਾਲ ੨ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਸੀ। ਹੂੰਨਾਂ ਨੇ ਏਸ ਨੂੰ ੫ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਉਜਾੜ ਦਿਤਾ। ੧੨ਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਡੁੱਗਰ (ਜੰਮੂ) ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਡੋਗਰ ਆਬਾਦ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੋਤ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਓਥੇ 'ਅੰਭਰ ਹਾਰ' ਨਾਮੇ ਸ਼ਹਰ ਬਸਾਇਆ, ਜੋ ਓਸ ਸਮੇਂ ਚੰਗਾ ਬਿਉਪਾਰੀ ਅਤੇ ਮਹਾਜਨਾ ਖੇੜਾ ਸੀ। ੧੪ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੰਜ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ ਏਸ ਨੂੰ ਫੇਰ ਉਜਾੜ ਦਿਤਾ। ਤਾਂ ਡੋਗਰ ਚੁਘੇ ਆਦਿ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਰਹੇ। ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਹੁਣ 'ਚੂਸ਼ਕ' ਨਾਉਂ ਦਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪਿੰਡ ਬਸਿਆ ਹੈ।

(੧੪੭) ਮੋਗ ਪੁਰ ਦਾ ਥੇਹ

ਪਹਿਲੀ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਵਿਚ 'ਤਖਤਿ ਬਾਹੀ' ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ 'ਇੰਡੋ ਪਾਰਥੀ' ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹੱਦ ਤਕ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਨੋਨੀ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਰੱਜੂ ਝੁੱਲ ਬੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਾਲੀ ਹੋਇਆ। 'ਮੋਗ' ਜਾਂ 'ਮਯ' ਦੇ ਨਾਮ ਦੇ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਕੇ ਚਲਾਏ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਖ ਨੇ ਅਯਸ (ਅਜ਼ੇਸ) ਦੇ ਵੇਲੇ ਚਲਾਏ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੋਗ ਬੰਸ ਦਾ ਰਾਜ ਸਾਂਝਾ ਸੀ। ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਮੋਗ' ਬੰਸ ਤਾਂ ਪਾਰਥੀਅਨ ਸੀ, ਅਤੇ 'ਬਨੋਨੀ' ਸ਼ੱਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਕਢਿਆ, ਇਸੇ ਲਈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਨੂੰ ਵਖੋ ਵਖ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਅੜਚਨ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਅੱਗਾ ਪਿੱਛਾ ਵਿਚਾਰਨ ਨਾਲ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੋਗ ਬੰਸ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ, ਬੋਨਨੀ ਉਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਛਤ੍ਰਪ ਜਾਂ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਏਸ ਸ਼ਾਖਾ ਦੇ ਸਃ ਰੱਜੂਬੁੱਲ ਜਾਂ ਰਾਜਬੁੱਲ ਨੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਮੋਗ ਜਾਮਯ ਬੰਸ ਨੂੰ ਚਮਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਰਥਾਤ ਅਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਾਖਾ ਦੇ ਨਾਉਂ ਉਤੇ ਹੀ ਸਿੱਕੇ ਅਤੇ ਨਗਰ ਬਸਾਏ ਸਨ, ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਕਰਦੇ ਆਏ ਸੀ। ਰਾਜਬੁੱਲ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਬੁਲ (ਜੰਗਲ) ਨੂੰ ਬਸਾਇਆ, ਫੇਰ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤਿਹਾੜੇ ਦੇ ਰਾਹ ਆ ਕੇ ਕੁੱਕਰਾਂ, ਹੇਹਰਾਂ ਤੇ ਬੁੱਟਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਮੋਗ ਪੁਰ ਜਾਂ ਮੋਗਾਂ ਦੀ ਕੋਕਰੀ ਅਤੇ ਹੇਹਰਾਂ ਦੀ ਕੋਕਰੀ ਆਦਿ ਕਈ ਪਿੰਡ ਤਿਹਾੜੇ ਵਿਚ ਵਸਾਏ। ਜੋ ਕੋਕਰੀ ਕੋਲ ਅਤੇ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਬੜਾ ਸਾਰਾ ਥੇਹ ਹੈ, ਉਹ ਇਹੋ ਮੋਗ ਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ, ਜੋ ਖਹਰਿਆਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਰਬਾਦ ਹੋਇਆ, ਫੇਰ ਕੋਕਰੀ ਨਾਮ ਤੇ ਬਸਿਆ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਬਰਬਾਦ ਹੋਕੇ ਫ਼ੇਰ ਤੀਜੀ ਵਾਰ 'ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਵਾਲਾ' ਨਾਮ ਤੇ ਬਸਿਆ, ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਸਿਧਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਮੰਜ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਫੇਰ ਉਜੜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਏਸ ਵਿਚੋਂ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲ੍ਹੀਆਂ, ਬਹਣੀਵਾਲ, ਕੋਕਰੀਆਂ ਅਤੇ ਦਾਇਆ ਆਦਿ ਅੱਡੋ ਅੱਡ ਪਿੰਡ ਬਸੇ।

(੧੪੬) ਮੋਗ ਬੱਧ

ਏਸੇ ਸਮੇਂ 'ਮੋਗ ਬੱਧ' ਨਗਰ ਬਸਿਆ, ਜੋ ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ੱਕਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਜਗਰਾਵਾਂ ਦੀ ਮੰਡੀ ਕੋਲ ਕਾਉਂਕਿਆਂ ਵਲ, ਜੋ ਥੇਹ ਪਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਏਸੇ ਨਗਰ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੱਗਿਆਂ ਊਂਠਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਹੂੰਨਾਂ ਅਤੇ ਹੈਫ਼ਤਾਲਾਂ ਨੇ ਪੰਜਵੀਂ ਸਦੀ ਈਃ ਵਿਚ ਉਜਾੜਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਲੋਕ ਆਪ ਨੂੰ 'ਬਾਹ' ਜੱਟ ਕਹਾਉਂਦੇ ਸੀ। ਬਾਹਕ (ਬਹਿਕ) ਬਹਣੀਵਾਲ, ਬਹਿਕਪੁਰ (ਡਾਗੀਆਂ ਦਾ ਥੇਹ) ਆਦਿ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਸਾਏ ਹੋਏ ਪਿੰਡ ਸਨ। ਮੋਗ ਬੱਧ ਨੂੰ ਹੀ ਪੁਰਾਣੇ ਆਦਮੀ ਮੂੰਗ ਬੱਧ ਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

(੧੪੭) ਸੰਘੋਲ ਦਾ ਥੇਹ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਦਿਹਾਣਾ ਵਿਚ ਬਾਗਾਂ ਵਾਲੇ (ਮੁਰੰਡਾ) ਅਤੇ ਸਮਰਾਲੇ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਖਮਾਣੋਂ ਕੋਲ ਹੈ, ਜੋ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਸੰਘਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਗਰ ਸੀ। ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਏਥੇ ਇਕ ਸਮੇਂ ਪੱਥਰਾਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਐਤਨਾ ਵਰ੍ਹਿਆ ਕਿ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਮਾਲ-ਪਸੂ ਸਭ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਪੰਜ ਸੌ ਵਰਸ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਦੀ ਗੱਲ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੋਈ ਤਾਰਾ ਅਜਿਹਾ ਟੁੱਟਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਬਹੁਤੇ ਥਾਂਈਂ ਡਿਗੇ। ਏਥੇ ੧ ਸੇਰ ਪੱਕੇ ਦੇ ਗੋਲੇ ਕਈ ਘੜੀਆਂ ਤਕ ਬਰਸਦੇ ਰਹੇ। ਓਦੋਂ ਤੋਂ ਏਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁਰਾਸੀਸ ਦੇਣੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਆਖਦੇ ਹਨ—'ਤੈਨੂੰ ਪੈਣ ਸੰਘੋਲ ਦੇ ਪੱਥਰ।' ਪਰ ਹੁਣ ਨਵੀਂ ਸਭਤਾ ਵਾਲੇ ਪਿਛਲੇ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਇਉਂ ਨਹੀਂ ਆਖਦੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੧੪੯) ਜਰਗ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਪੈਲ ਤੋਂ ੩ ਕੋਹ ਦੱਖਨ-ਪੱਛੋਂ ਨੂੰ ਹੈ, ਜੋ ਬੜੇ ਠਿਕਾਣਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਏਥੇ ਰਾਜਾ ਜਗਦੇਵ ਪ੍ਰਮਾਰ ਨੇ ਗਜਨੀ ਵਾਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੱਧ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਗੇ ਵਧਣ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਓਸ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਂਭਰ ਮਤੀ ਦੇ ਚੋਹਾਣ ਮਾਂਡੂ (ਮੰਡਪ) ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਰ ਅਤੇ ਰਣਧਉਲ ਦੀ ਬੰਸ ਦੇ ਬਾਘੌਰ ਦੇ ਟੋਊਂ ਜਾਂ ਟਿਵਾਣੇ ਸਹਾਇਕ ਸਨ। ਕੁਝ ਓਦੋਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਅਗਲੀ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਰਾਂ ਨੇ ਏਥੇ ਅਪਣੇ ਬਹੁਤ ਪਿੰਡ ਬਸਾ ਕੇ ਅਪਣੀਆਂ ਚਉਧਰਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਗਜਨੀ ਦੇ ਛੇਕੜਲੇ ਸੁਲਤਾਨ ਬਲਦੋਜ਼ ਦਾ ਨੱਕ ਭੰਨ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਤੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਾੜ ਦਿਤਾ ਸੀ।

ਸੋ ਹੋਡਲਾ ਤੇ ਕਸਬੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮਾਂਡੂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਮਾਰਾਂ ਦੀ ਚਉਧਰ ਸੀ, ਖਮਾਣੋਂ—ਸਮਰਾਲੇ ਕੋਲ ਬਘੌਰ, ਸਰਵਰ ਪੁਰ ਆਦਿ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ-ਭਾਦਸੋਂ ਕੋਲ ਚਨਾਰਥਲ ਆਦਿ ਵਿਚ ਟਿਵਾਣਿਆਂ ਦਾ ਲੋਕ ਰਾਜ ਸੀ। ਪਾਇਲ-ਜਰਗ, ਛਪਾਰ ਆਦਿ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਨਗਰੀ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਜਗਦੇਵ ਦੀ ਚਉਧਰ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਾੜ ਵਿਚ 'ਚੈਲ' ਦੇ ਰਾਜੇ ਭੀ ਏਸੇ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਇਹ ਉਪਰੋਕਤ ਘਟਨਾ ਸੰਨ ੧੧੨੫ ਈ: ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਹੋਈ। ਧਾਰਾ ਨਗਰੀ ਦੇ ਰਾਜੇ ਉਦਿਆਦਿੱਤ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਰਾਜਾ ਜੱਗਦੇਵ ਪ੍ਰਮਾਰ ਜਮਾਂਦਰੂ ਸਿੱਧ ਤੇ ਬੜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਾਦੇ ਮਹਾਰਾਜ ਧਿਰਾਜ ਭੋਜਰਾਜ ਨੇ ਮਹਮੂਦ ਨੂੰ ਗੁਆਲੀਏਰ ਦੇ ਕੋਲ ੧੦੨੦ ਈ: ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਭਾਰੀ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜਗਦੇਵ (੧੦੬੬ ਈਃ ਤੋਂ ੧੧੬੦ ਈਃ ਤਕ) ਨੇ ਓਸੇ ਬੰਸ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਸਿੱਧ ਮੰਡਲੀ ਅਤੇ ਚੋਹਾਣ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਵਲ ਵਧਣ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਰੋਕ ਦਿਤਾ ਸੀ। 'ਰਾਣੋ' ਦੇ ਕੋਲ 'ਸਿੱਧ ਸਰ' ਨਾਮੇ ਅਸਥਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲੀ ਸਦੀ ਵਿਚ ਧਾਰਾ ਨਗਰ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਹੋਣ ਤੇ ਜਗਦੇਵ ਦੀ ਬੰਸ 'ਮਾਰਵਾੜ' ਦੇ ਨਗਰ 'ਲਖ ਤੋਤਲਾਣੀ'* ਨੂੰ ਜਿਤ ਕੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਓਥੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸ਼ਾਲੀ ਰਹੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਗਦਾਦੀ ਬਘਿਆੜਾਂ ਤੇ ਗ਼ੌਰੀ-ਗਿੱਦੜਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਮਾਨਸਾ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ 'ਗੁਰਨੇ' ਬੋੜਾ ਵਾਲ, ਕਸਬਾ ਤੇ ਹੋਡਲਾ ਆਦਿ ਵਿਚ ਬਸ ਗਈ। ਕੁਝ ਪਾਇਲ, ਸਰਹੰਦ ਤੇ ਖਮਾਣੋਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕੁਝ ਛੱਤ-ਬਜੂੜ ਅਤੇ ਚੈਲ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਰ ਬਸੀ। 'ਚੈਲ' ਅਤੇ ਰਿ: 'ਬਾਆਟ' ਦਾ ਰਾਜਾ ਬਘੌਰ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਹੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਧ ਸੁਲੱਖਣ (ਸੇਖੋਂ ਦਾ ਪਿਤਾ) 'ਛਪਾਰ' ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੇਖਵਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮਾਰਾਂ ਤੋਂ ਅਗੋਂ ਸਿੱਧ-ਮੰਡਲੀ ਨਾਲ ਅਪਣੀ ਚਉਧਰ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਏਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸੇਸ ਰਾਮ (ਸਖੋਂ) ਦੇ ੨ ਪੁੱਤ੍ਰਾਂ (ਸਰਾਇ-ਮਰਾਇਚ) ਅਤੇ ੧੨ ਪੋਤੇ (ਛੱਤ੍ਰ, ਝਾਮ, ਬੱਲ, ਦੁੰਮ, ਤੇਜ, ਪਾਲ, ਐਲਖ, ਕੱਕੜ, ਸੋਲ੍ਹ, ਦੇਊਲ, ਦੇਊ, ਗੁਰਮ, ਸੁਰੋ) ਬੋੜਾ ਵਾਲ ਆਦਿ ਵਿਚ ਬਸੇ। ਜਰਗ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਲੋਕ ਜਗਦੇਵ ਦੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਤੇ ਸਿੱਧ ਸੁਲੱਖਣ ਦੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਸਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

---

*ਇਹ ਨਗਰ ਮਾਰਵਾੜ ਸਟੇਸ਼ਨ ਕੋਲ ਹੈ। ਅਜ ਕਲ ਏਸ ਨੂੰ 'ਲਖਲਾਣੀ' ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਚਿੱਭੜਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮੀਰਾਸੀ ਤੋਂ ਵਾਰ ਸੁਣੀ ਸੀ—'ਲਖਲਾਣੀ ਮਾਰੀ ਸੇਖਵਾਂ ਪਰਜਾ ਹੈਰਾਨ।'

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੧੪੯) ਮੋਗਾ

ਪਹਿਲੀ ਸਦੀ ਈਃ ਵਿਚ ਰਾਜਾ 'ਮੋਗ' ਦੀ ਬੰਸ ਨੇ 'ਮੋਗ ਬੱਧ' ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਪਿੰਡ ਬੱਧਾ ਸੀ, ਇਹ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਹਿਠਾੜ ਦਾ ਸਿਰ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਹੂੰਨਾਂ ਦਾ ਹੁੱਲੜ ਆਇਆ ਤਾਂ ਜਨੇਰ ਤੇ ਤਿਹਾੜੇ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਉਜਾੜਿਆ ਗਿਆ। ਬਠਿੰਡੇ ਰਾਜ ਦਾ ਨੂਣ ਹਰਾਮੀ ਰਤਨ ਮਲ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਕੇ ਝੂਠਾ ਹੀ, ਸਿੱਧ ਕਹਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਵਿਨੈਪਾਲ ਦੀ ਬੰਸ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਰਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ 'ਗਣਪਾਲ' ਰਾਜੇ ਬਠਿੰਡਾ, ਮਾਰਵਾੜ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਬੀਟਲੀ ਅਤੇ ਭਟਨੇਰ ਬਗਦਾਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਕੋਲ ਉਜਾੜ ਕਰਾਏ ਸੀ। ਮਹਮੂਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰ ਕੇ ਗਿੱਲਾਂ (ਵਿਨੈਪਾਲ ਦੀ ਬੰਸ) ਨੂੰ ਬਠਿੰਡੇ ਤੋਂ ਕਢਵਾਇਆ ਅਤੇ ਲੁੱਟ ਭੀ ਕਰਵਾਈ, ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਖਿੰਡ ਕੇ ਜਾ ਬਸੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸ਼ਾਖਾ ਉਸ ਵੇਲੇ 'ਵੈਰੋਕਿਆਂ' ਕੋਲ ਜਾ ਬਸੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਖੀਆ 'ਮੋਗਾ' ਗਿੱਲ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਗਿੱਲਾਂ ਨੇ ਰਤਨ ਪਾਲ ਦੇ ਦੁਖ ਦੇਣ ਤੇ ਮੋਗੇ ਦੇ ਥੇਹ ਉਤੇ 'ਮੋਗਾ' ਪਿੰਡ ਆ ਬੰਨ੍ਹਿਆ, ਓਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਤੂਰਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸੀ। 'ਮੋਗਾ' ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਧਾਂ ਦਾ ਉਪਾਸ਼ਕ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਰਤਨ ਪਾਲ ਹੋਰ ਜ਼ਿਦ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਰਾਜ ਵਲੋਂ ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਵਿਗਾੜ ਨ ਸਕਿਆ, ਨਿਰਾ ਬਦ ਦੁਆ ਦਿਆ ਕਰੇ ਕਿ ਤੂੰ ਬੇਔਲਾਦਾ ਹੀ ਰਹੇਂਗਾ। ਤਾਂ ਉਹ ਦੇਵਨੇਤ ਨਾਲ ਬ੍ਰਿਧ ਅਵਸਥਾ ਤਕ ਅਉਤ ਹੀ ਰਹਿਆ, ਇਹ ਗੱਲ ਇਕ ਸਾਂਈਂ ਲੋਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿੱਧ ਨੇ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਮੋਗੇ ਨੂੰ ਅਸੀਸ ਦੇਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਤੇਰੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ੪੨ ਪਿੰਡ ਬਸਣ, ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਤਾਂ ਸੰਤਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਤਾਂ ਸਿੱਧ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ੪੨ ਦਿਨ ਛਿਲਾ ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤੇਰੇ ੪੨ ਪਿੰਡ ਬਸਣਗੇ। ਪਹਿਲਾ ਪੁਤ੍ਰ ਅਸਾਨੂੰ ਦੇਣਾ। ਤਾਂ ਓਵੇਂ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਓਸ ਨੇ 'ਅਵਲ ਖੈਰ' ਰਖਿਆ। ਜਿਸ ਨੇ 'ਅੱਵਲ ਖਰਾਣਾ' ਆਦਿ ਪਿੰਡ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਅਪਣੀ ਚਉਧਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਮੋਗੇ ਦੀ ਹੋਰ ਬੰਸ ਬਹੁਤ ਵਧੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ੪੨ ਪਿੰਡ ਹਨ। 'ਮੋਗਾ ਬਤਾਲੀਆ' ਇਹ ਬੋਲਾ ਸਾਂਈਂ ਲੋਕ ਦਾ ਸੱਚ ਹੋਇਆ। ਅਵਲ ਖੈਰ ਦੀ ਬੰਸ ਨੇ ਮੋਗੇ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਤੇ ਭੋਈ ਆਦਿ ਸਿੱਧਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਰਤਨ ਪਾਲ ਦੀ ਖੂਬ ਖਬਰ ਲਈ ਅਤੇ ਭੋਈ ਸਿੱਧ ਜੋ ਧਾਲੀਵਾਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਉਹਦੀ ਮੰਨਤ ਲਈ ਗਿੱਲਾਂ ਨੇ ਕਈ ਠਿਕਾਣੇ ਬਣਾਏ। ਇਕ ਲੋਪੋਂ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਵਧਨੀ ਕੋਲ, ਇਕ 'ਰਾਜੇਆਣੇ' (ਬਾਘੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕੋਲ) ਇਕ 'ਲੱਲੂ ਵਾਲੇ' ਪਿੰਡ ਕੋਲ ਹੈ।

ਬਠਿੰਡੇ ਤੋਂ ਉਜੜ ਕੇ ਏਸ ਕੌਮ ਨੇ 'ਬੈਰੋਕਿਆਂ' ਕੋਲ ਅਪਣੀ ਮੁਖ ਬਸਤੀ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਉਹ ਰਤਨ ਪਾਲ ਨੇ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਓਸ ਦਾ ਥੇਹ ਹੁਣ ਬੈਰੋਕਿਆਂ ਕੋਲ ਪਿਆ ਹੈ। ਹੋਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ 'ਝੱਲੀ' ਆਦਿ ਕਈ ਸ਼ਾਖਾਂ ਚੋਮੋ, ਧਮੋਟ ਆਦਿ ਵਿਚ ਏਥੋਂ ਹੀ ਜਾ ਬਸੀਆਂ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਰਾਝ ਦਾ ਜੁੱਧ ਲੜਿਆ ਸੀ, ਓਸ ਵਿਚ ਰਾਇ ਜੋਧ ਨਾਲ ਹੋਕੇ ਧਾਲੀਵਾਲਾਂ ਨੇ ਅਤੇ ਮੋਗੇ ਦੀ ਬੰਸ (ਗਿਲਾਂ) ਨੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਤਾਬੇ ਜੁੱਧ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਆਖਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਾਜ ਸੀ, ਪਰ ਅਮਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਜੱਟ-ਕਬੀਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚਉਧਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਮੋਗੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਧਾਲੀਵਾਲ ਅਤੇ ਗਿੱਲ ਦੋ ਹੀ ਸ਼ਾਖਾਂ ਮੁਖ ਸਨ।

(੧੫੦) ਭੂੰਬਾ ਭਾਈ ਕਾ

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਮੁਕਤਸਰ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਵਿਚ ਬੀਕਾਨੇਰ ਦੀ ਹੱਦ ਤੇ ਇਹ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਜੋ ਭਾਈ ਜਸਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਂਥਲ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਬੰਸ ਦੀ ਚਉਧਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਏਥੇ ਦੇ ਰਈਸ ਭਾਃ ਸ਼ਿਵਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਭਾਃ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਚੰਗੇ ਸਿਖੀ ਖਿਆਲ ਦੇ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਹਾਮੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਿਹੜੀ ਵਾਲੇ ਭਾਃ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਭੀ ਚੰਗੇ ਪੰਥਕ ਸੱਜਨ ਹਨ।

(੧੫੧) ਭਾਈ ਕੇ ਚੱਕ

ਬੁਢਲਾਡੇ (ਜ਼ਿਲਾ ਹਿਸਾਰ) ਕੋਲ ਚੱਕ ਭਾਈ ਕੇ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦੀ ਬੰਸ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਏਥੋਂ ਦੇ ਸਃ ਨਰੋਤਮ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੱਜਨ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸਃ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਬੜੇ ਉਘੇ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਸਨ। ਆਪ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਗੁਃ ਪ੍ਰਃ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਸਃ ਨਰੋਤਮ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਕਈ ਵਾਰ ਸ਼੍ਰਿਃ ਗੁਃ ਪ੍ਰਃ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਮੈਂਬਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਐਸੰਬਲੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ ਹਨ।

—o—

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਤਿਹਾਸ – ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੇ, "ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਗੋਬਿੰਦ ਰੂਪ" ਨੇ ਦਸ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਯਾਰਵੇਂ ਸਰੂਪ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਸਾਜਿਆ। ਗੁਰ ਮਾਰਗ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਚੌਰਾਸੀ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਤੋਂ ਛੁਡਾਕੇ "ਰਾਜ ਮੈ ਰਾਜਾ ਜੋਗ ਮੈ ਜੋਗੀ," ਮੁਕਤ ਭੁਗਤ ਦੇ ਦਾਤੇ ਬਣਾਕੇ ਭਾਵ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤੀ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਦੇ ਸੁਖ ਭੁਗਾਏ।"

ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਪੰਥ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਸੱਚਾ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਇਤਿਹਾਸ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਟੇਕ ਅਕਾਲੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਰੱਖੀ। ਆਪ ਨੇ ਧਰਮ, ਆਦਰਸ਼ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਨਹੀਂ ਟਿਕਾਇਆ। ਪਰੰਤੂ "ਛੈਲ ਲਘੰਦੇ ਪਾਰ ਗੋਰੀ ਮਨ ਧੀਰਿਆ" ਦੇ ਅਸੂਲ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪੰਥ (ਰਸਤੇ) ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ ਰੂਪੀ ਦੀਪ ਦੇ ਚਾਨਣ (ਸੱਚ) ਦੀ ਲੋੜ ਕਦੇ ਘਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਾ ਸਿਧਾਂਤ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਮਝਣ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਸੁਖ ਲੈਣ ਲਈ ਪੂਰਨਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਸਥੂਲ ਨਮੂਨੇ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਲਿਆਕੇ ਸੂਖਮ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਦਿਲ ਤੇ ਬਿਠਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਸੱਚਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪੱਥਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੁਚੱਜੀ ਥਾਂ ਮਲਦਾ ਹੈ।

ਸਿਖ ਕੌਮ ਅੰਦਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੋਮੇਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ।

(੧) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸੰਮਤ ੭੧ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹੀ ਵਿਖੇ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਜੀ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆਂ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ। (ਜਿਸ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਭਾਈ ਪੈੜਾ ਮੋਖਾ ਜੀ ਸਨ)

(੨) ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸੰ: ੧੯੨ ਵਿਖੇ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਤੱਕ ਵਾਰਾਂ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ।

(੩) ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਭਾ: ਸਾ. ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰ: ੨੫੦ ਵਿਖੇ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਆਦਿ ਲਿਖੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ।

(੪) ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰ: ੩੩੦ ਵਿਖੇ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ।

(੫) ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਵਿਦਿਆ ਸਾਗਰ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਵੀ ਚੂੜਾਮਣਿ ਨੇ ਸੰ: ੧੮੮੦ ਵਿਖੇ ਗਰੰਥਾਂ (੧) ਅਮਰ ਕੋਸ਼ (੨) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਰਕਾਸ਼ ਸੰਮਤ ੧੮੮੦ (੩) ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ ਟੀਕਾ ਸੰਮਤ ੧੮੮੬ ਵਿਚ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ (੪) ਆਤਮ ਪੁਰਾਣੀ ਦਾ ਉਲਥਾ (੫) ਬਾਲਮੀਕ ਰਾਮਾਇਣ ਦਾ ਉਲਥਾ ੧੮੯੧ (੬) ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ (ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਖਰੜੇ ਸੰਮਤ ੧੯੦੦ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ। ਪਰੰਤੂ* ਸ਼ੋਕ ਹੈ ਕਿ ਪਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ

---

*ਭਾਈ ਸਾ: ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੀ ਇਹ ਖਰੜਾ ਗੁਰਮਤ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਕੇ ਅਨੇਕ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਿਤਕੂਲ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਜਾ। ਪਰੰਤੂ ਸਤਿ ਪੁਰਸ਼ ਜੋ ਬੀਜ ਬੀਜਦੇ ਹਨ ਓਹ ਨਿਸਫਲ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਖੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਲਾਵਟ ਹੋ ਜਾਨ ਤੇ ਭੀ ਜੋ ਗੁਰਮਤ ਪਿਆਰੇ ਭਰੋਸੇ ਵਲੇ ਗੁਰ ਸਿਖ ਸਨ ਉਹ ਸਦਾ ਹੀ ਗੁਰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੋ ਕਰ ਆਪਣੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਪੁਰ ਦੇ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਮਾਣਦੇ ਰਹੇ।

(੬) ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰ: ੧੯੩੭ ਵਿਖੇ ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰ ਖਾਲਸਾ ਤੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਇਤ ਆਦਿ ਲਿਖ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਬੇਮਸਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

(੭) ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਭਾ: ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਸਰੀਰ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਤੇ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸਕਿਆ।

(੮) ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝਬਾਲ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਨੇ ਬੜੀ ਹੀ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਅਤੇ ਅਨਗਿਣਤ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਸੋ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸਕੀ ਕਿਉਂ ਜੋ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਪੁਰਿ ਸਿਧਾਰ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਮਸਾਲਾ ਇਕਤ੍ਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਕੋਲ ਪਿਆ ਹੋਣਾ ਹੈ।

(੯) ਦਾਸ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਿਉਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ? ਜਦ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੭ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਜਾਗਰਤ ਸਰ*ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਤਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ

---

*ਇਸ ਜਗਾ ਛਪੜ ਕਿਨਾਰੇ ਸ਼ਾਮਲਾਟ ਵਿਚ ਰਵਿਦਾਸ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂ ਆ ਕੇ ਟਿਕ ਗਿਆ, ਜਿਸਨੇ ਆਪ ਹੀ ਛਪੜ ਵਿਚੋਂ ਇਟਾਂ (ਗੁਮੇ ਰੋੜੇ) ਚੁਕ ੨ ਕੇ ਜਗਾ ਬਣਾ ਲਈ ਅਰ ਨਾਲ ਹੀ ਨਿਵਾਣ ਵਿਚ ਭਰਤ ਪਾਕੇ ਜਗਾ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਉਚੀ ਕਰ ਲਈ। ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਛਡ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਸੰਤ ਪ੍ਰਿਆ ਦਾਸ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਆਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਸਤੇ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕੋਠੜੀ ਪਕੀ ਬਣਾ ਲਈ। ਸੰ: ਪ੍ਰਿਆ ਦਾਸ ਦੇ ਉਠ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਕੋਈ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਗਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਮਹਾਂ ਦਲਿੱਦਰੀ ਘੋਰੀ ਜਿਹਾ ਅਲ੍ਹੜ ਖਾਣ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਮਾਣੂਕੇ ਗਿਲਾਂ ਦਾ ਟਿਕਾ ਲਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਤੇ ਅਨਗਹਿਲੀ ਨਾਲ ੧੬-੧੭ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੭ ਦੀ ਦਰਮਿਆਨੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਧਮ ਪਾਪੀ ਨੇ ਤਿੰਨ ਸਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਸਮੂੰਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਪੰਥ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਤੇ ਸਖਤ ਚੋਟ ਮਾਰੀ। ਸੂਬਾ ਤੇਤਾ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ਹਬੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਕੇ ਜਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਬਹੁੜੀ ਪੌਂਦੇ ਪਾਕੇ ਦੁਹਾਈ ਦਿੰਦੇ ਨੇ ਜਗਾਇਆ। ਪਰ ਮਹੰਤ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਨਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਅਮਲ ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਛਕਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਲਗਾ ਰਿਹਾ। ਪਿੰਡ ਵਾਲੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਖੋਜੀ ਲੇਕੇ ਪੈੜ ਕਢਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਹ ਨਿਸਫਲ ਰਹੇ। ਓਹਨੀ ਦਿਨੀਂ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਪੰਥ ਦੇ ਬੇਤਾਜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਨਗਨ ਜਿਹਲ ਕਟਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦੌਰਾ ਅਰੰਭਿਆ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਪਿੰਡ ਰੂਮੀ ਤਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਵਿਖੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਹੋਣਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਸੁਆਗਤੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਦਾਸ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਨੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਦੌਰਾ ੧੬-੧੭ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੭ ਦਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਤੇ ਦੀਵਾਨ

[ਬਾਕੀ ਅਗਲੇ ਸਫੇ ਤੇ]

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੰਥ ਨੇ ਦਾਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਾਈ ਤਾਂ ਦਾਸ ਨੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਸਮਝਕੇ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ। ਜਦ ਏਥੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬੀਤਿਆ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤਾ। ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ 'ਸਃ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਗਾ ਦਿਤਾ ਗਿਐ।' ਚਿਤ ਵਿਚ ਖਿਆਲ ਫੁਰਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਏਹਨਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂ। ਸਰਬ ਬਿਆਪੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਦੋ-ਮੰਜ਼ਲਾ ਗੋਲ ਮਕਾਨ ਬਣਵਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਦੀ ਇਕ ਛੱਤ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਫੋਟੋ ਚਿਤਰੇ ਜਾਣ, ਦੂਜੇ 'ਚ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾਂ ਦੇ ਫੋਟੋ ਚਿਤਰੇ ਜਾਣ ਤੇ ਸਾਲ ਦੇ ਸਾਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਮੇਲਾ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਵਕਤ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਇ ਜਾਇਆ ਕਰਨ। ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਮੈਂ ਬੇਅੰਤ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਪੁੰਜ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਫੋਟੋ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰਖੇ। ਜਦ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸੰਗਤ ਜੀ ਨੇ ਦਾਸ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਰ, ਸੋਢੀ ਵਾਲ ਸੇਵਾ ਲਈ ਬਦਲ ਕੇ ਲਿਆਂਦਾ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਸਾਲਾ ਗੁਃ ਸਾਹਿਬ ਜਾਗਰਤਸਰ ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਕੇ ਗੁਃ ਬੋਲੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆ ਗਿਆ। ਜਦ ਕੁਝ ਚਿਰ ਤੋਂ ਬਾਦ ਦਾਸ ਗੁਃ ਸਃ ਜਾਗਰਤ ਸਰ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਦਰਸ਼ਨ

(ਪਿਛਲੇ ਸਫੇ ਦੀ ਬਾਕੀ)

ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਪਿਛੋਂ ਭਾਈ ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰ, ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਨਸੀਹਾਂ ਬਾਜਨ ਤੇ ਦਾਸ ਜਦ ਜਗਰਾਉਂ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਦੇ ਅਧ ਵਿਚ ਆਏ ਤਾਂ ਸਃ ਰੋਡਾ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਸ ਘੋਰ ਬੇਅਦਬੀ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾਇਆ। ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੇ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆਏ ਤੇ ਹਾਲਤ ਦੇਖਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਾਨ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਪੜਤਾਲ ਲਈ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਦਿਆਂ ਦਿਨ ਛਿਪ ਗਿਆ। ਦਾਸ ਨੇ ਪੈਰ ਦਬਾਕੇ ਭਾ. ਤੋਤਾ ਸਿੰਘ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਨੂੰ ਨਿਗਾਹਬਾਨੀ ਛਡਕੇ ਚੌਫੇਰੇ ਦੇ ਪਿੰਡੀਂ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਏਹ ਦੁਖਦਾਈ ਘਟਨਾ ਸੁਣਾ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਮੁੜ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਆ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਥੋੜੇ ਹੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰੇ ਦੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਔਣ ਲਗੀਆਂ ਅਤੇ ੧੮ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੭ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ੧੨ ਬਜੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਜਨਰਲ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਹੋਈ। ਇਕੱਤਰਤਾ ਵਿਚ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਵਾਇਸਰਾਇ ਹਿੰਦ ਸ਼ਿਮਲਾ, ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਲਾਹੌਰ, ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਜਾਲੰਧਰ, ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਪੁਲੀਸ ਕਪਤਾਨ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਥਾਨੇਦਾਰ ਜਗਰਾਉਂ, ਸ਼੍ਰੋਃ ਗੁਃ ਪ੍ਰਃ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਖਾਲਸਾ ਮਾਲਵਾ ਦੀਵਾਨ ਆਦਿ ਨੂੰ ਤਾਰਾਂ ਤੇ ਫੋਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਵਜੋਂ ੧੦੧ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਪਾਠ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਦਾਸ ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪ ਕੇ ੧੦੧ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੇ। ੧੦੧ ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾਈ ੨੭ ਮਈ ੧੯੨੮ ਨੂੰ ਹੋਣ ਤੇ ਇਸ ਹਾਦਸੇ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਃ ਜਾਗਰਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਬੁਨਿਆਦ ਰਖੀ ਗਈ। ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਅਸਥਾਨ ਬਣਾਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਤੇ ਰਿਹੈਸ਼ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸਾਲਾਨਾ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਃ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤਰ ਸਃ ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅੰਦਰ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ। ਇਸ ਵਕਤ ਸੰਤ ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋਗ ਉਦਮੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੇਟੀ ਚੋਂ ਫੋਟੋ ਦੇਖੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਟੁਟੇ, ਕੁਝ ਮਰੋੜੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। "ਲਗਣ ਬਿਨ ਰੈਣ ਨਾ ਜਾਗੇ ਕੋਈ" ਦੇ ਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਦਿਲੀ ਲਗਨ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਸਾਰਾ ਮਸਾਲਾ ਖੁਰਦ ਬੁਰਦ ਕੀਤਾ ਦੇਖ ਕੇ ਦਾਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਫਸੋਸ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਹੁਣ ਕੀਤਾ ਕੀ ਜਾਵੇ? ਦਾਸ ਨੇ ਅਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਸਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਕਿ "ਅਬ ਹਮ ਚਲੀ ਠਾਕਰ ਪਹਿ ਹਾਰ" ਇਤ ਆਦਿ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ। ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਮੁਖ ਵਾਕ ਆਇਆ— "ਹਰਿ ਕੀਆਂ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਗੁਰਮੀਤ ਸੁਣਾਈਆ।" (ਆਸਾ ਮ: ੪)

ਫੁਰਨਾ ਫੁਰਿਆ ਕਿ ਇਹ ਜੀਵਨ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੇ ਜਾਣ। ਏਸ ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ ਦਾਸ ਖਿਆਲ ਕਰਦਾ ਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਮਲ ਸਿੰਘ ਹੌਲਦਾਰ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਮਿਲ ਕਰਕੇ ਦਾਸ ਨੂੰ ਹੁਕਮਿਆ। ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਤਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਲਿਆਕੇ ਇਕ ਟਿਬੇ ਤੇ ਬਠਾ ਦਿਤਾ। ਹੁਣ ਦਾਸ 'ਹੁਕਮ ਮੰਨਿ ਹੋਵੇ ਪ੍ਰਵਾਣ' ਦੇ ਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਬੈਠ ਤਾਂ ਗਿਆ ਪਰ ਚਿਤ ਉਦਾਸ। ਕਿਉਂਕਿ "ਜਿਉ ਮਛਲੀ ਬਿਨ ਪਾਣੀਐ ਕਿਉ ਜੀਵਨ ਪਾਵੈ" ॥ ਪੁਨਾ ॥ "ਜਿਉ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਲ ਬਿਨੁ ਹੈ ਮਰਤਾ ਤਿਉ ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਬਿਨ ਮਰਿ ਜਾਈ" ਏਥੇ ਗੁਰਦਰਬਾਰ ਹੋਣ ਨਾ ਕਰਕੇ, ਤੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ ਮਨਮਤ ਦੇ ਹੜ ਦੀ ਮੰਝਦਾਰ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਦਾਸ ਬਹੁਤ ਉਦਾਸ ਰਿਹਾ। ਮੇਰੀ ਉਦਾਸੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੌਲਦਾਰ ਮਲ ਸਿੰਘ, ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪੰਚੈਤ ਆਫੀਸਰ, ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਸ: ਸਦਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਚਾਨਣ ਸਿੰਘ, ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਨੰ., ਸ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ, ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬੰਤ ਸਿੰਘ, ਸ: ਗਜਣ ਸਿੰਘ, ਸ: ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ, ਸ: ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ, ਸ: ਜ਼ੀਉਣ ਸਿੰਘ, ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜ਼ੈਲਦਾਰ, ਸ: ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰ, ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਖੁਸ਼ੀ ਮੁਹੰਮਦ, ਦੇਵੀ ਚੰਦ, ਪੰਡਤ ਹਰੀ ਰਾਮ, ਕਸ਼ੋਰੀ ਲਾਲ, ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ, ਸ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ, ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕਲੇਰ, ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਲਾਂਬਾ, ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਸ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ, ਸ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ, ਮ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਇਤ ਆਦਿ ਹੋਰ ਸੰਗਤਾਂ ਪਾਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣੌਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਣ ਤੇ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਸੰਗਤ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਇਆ ਤਾਂ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀ ਸੰਗਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰਖੀ। ਥੋੜੇ ਦਿਨ 'ਚ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਦਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇਗ ਲਿਆ ਕੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗੁਰੂ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਸਹਿਤ ਤਖਤ ਚੌਰ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਖੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ।

(੧) ਬਾਬਾ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ

(੨) ਭਾਈ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੩) ਹੌਲਦਾਰ ਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ

(੪) ਜ: ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,,

(੫) ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਵਕਤ ਜੋ ਮੁਖ ਵਾਕ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤਾ। "[ਸੋਰਠ ਮ: ੩ ॥ "ਭਗਤਾ ਦੀ ਸਦਾ ਤੂੰ ਰਖਦਾ ਹਰਿ ਜੀਉ ਧੁਰਤੂ ਰਖਦਾ ਆਇਆ।"

ਬਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ "ਤੇਰੇ ਭਰੋਸੇ ਪਿਆਰੇ ਲਾਡ ਲਡਾਇਆ" ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਕਾਰਜ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ ਲੈਹਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਮਸਾਲਾ ਮਿਲੇਗਾ। ਪਰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਕ: ਤੋਂ ਮੰਗ ਕਰਨ ਤੋਂ ਭੀ ਕੁਝ ਹਥ ਨਾ ਆਇਆ। ਹਾਰ ਕੇ ਇਕ ੨ ਜ਼ਿਲੇ ਚੋਂ ਇਕ ਜ਼ੈਲ ਦਾ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਫਿਰਕੇ ਥਾਣਾ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਸੀਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਥਾਣੇ ਫਿਰ ਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਤਸੀਲਾਂ ਫਿਰ ਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ। ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਅੰਬਾਲਾ, ਰਿ: ਜ਼ੀਂਦ, ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ ਰਿ: ਨਾਭਾ, ਰਿ: ਫਰੀਦ ਕੋਟ, ਰਿ: ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ, ਪਾਨੀਪਤ ਆਦਿ। ਤੁਰਨ ਫਿਰਨ ਤੇ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਪੰਜ ਸੋ ਖਰਚ ਆਇਆ। ਹੁਨ ਸੋਚੋ ਮਾਝਾ ਦੋਆਬਾ ਫਿਰਨ ਤੇ ਕਿਨਾ ਕੁ ਹੋਰ ਖਰਚ ਔਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਹੋਸੀ ਬੁੱਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਤ ਦਿਨ ਦੀ ਅਥਕ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ੧੨ ਸਾਲਾਂ ਵਿਖੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਖਰੜਾ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ। ਤਦ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸ ਸੋਧਕੇ ਦੀਵਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ੧-੨-੩ ਕਤਕ ੨੦੨੦ ਮੁਤਾਬਕ ੧੭-੧੮-੧੯ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੫੩ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਗੁ: ਸਾ: ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਸਿਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਕਰਨਾ ਨਿਸਚਿਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਵਾਸਤੇ ਪੰਥਕ ਅਖਬਾਰਾਂ ਤੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਈ ਦਫਾ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਹੈ:—

ਪ੍ਰ: ਗੁ: ਸਾ: ਕਿ: ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ

ੴ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ।

ਸਰਬੱਤ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਤਿ ਵਿਦਿਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਹੀਰੇ ਜੋ ਸਾਡੀ ਅਨਗਹਿਲੀ ਕਰਕੇ ਗੁਪਤ ਪਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਅਪਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਇਕਤਰ ਕਰਕੇ ਲੜੀ ਵਿਚ ਜੋੜਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ ਖ਼ਾਸ ਦੀਵਾਨ ਇਸ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਵਾਸਤੇ ਸਦਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਹੈ ਸਰਬਤ ਪੰਥ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਇਤਿਹਾਸ ਗਜਾਤਾ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਗੁਣੀ ਗਿਆਨੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਸਾਂਝੇ ਬਲ ਨਾਲ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਵਣ ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਸੀ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਊਣਤਾ ਨਾ ਰਹੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੋ ਏਹ ਡਾਕ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜੇ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੇ ਜਥੇਦਰਾਰਾਂ ਨੂੰ, ਫੇਰ ਅਮਰੀਕਾ, ਅਫਰੀਕਾ, ਕਨੇਡਾ, ਇੰਗਲੈਂਡ, ਚੀਨ, ਮਲਾਇਆ, ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਆਦਿ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਮਦਰਾਸ, ਬੰਬਈ, ਕਲਕਤਾ, ਦਿਲੀ ਪੰਜਾਬ ਆਦਿ। ਫੇਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਤਸਰ, ਤਰਨਾ ਦਲ ਤੇ ਬੁਢਾ ਦਲ, ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਉਦਾਸੀਨ ਮਹਾਂ ਮੰਡਲ, ਪੰਚ ਖੰਡ ਭਸੌੜ ਦੀਵਾਨ, ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਇਤ ਆਦਿ ਸਰਬ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਤੇ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀ ਮਾਈ ਭਾਈ ਚਾਈਂ ੨ ਵਿਦਿਵਾਨਾਂ ਦੀ ਰਹੈਸ਼ ਤੇ ਬੈਠਕ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿਚ ਰੁਝ ਗਏ। ਆਏ ਵਿਦਿਵਾਨਾਂ ਨੇ ਕਈ ਦਿਨ ਅਗੋਂ ਔਣਾ ਅਰੰਭ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਦੇਸ ਤੋਂ ਡਾ: ਤੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਦੇਸ਼ ਤੇ ਰੇਲ ਮੋਟਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੰਥਕ ਪਿਆਰੇ ਗੁਣੀ, ਗਿਆਨੀ, ਵਿਦਿਆਨ ਆਉਨ ਲਗ ਪਏ। ਜੈਸੇ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਾਉ ਨਾਲ ਖਿੜੀ ਹੋਈ ਫੁਲਾਂ ਦੀ ਬਿਗੀਚੀ ਨੂੰ ਭੰਵਰੇ ਗੁੰਜਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਨ ਸਰੋਵਰ ਤੇ ਹੰਸ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਚੋਗ ਨੂੰ ਕੋਈ ਤੇਜ਼ ਤੇ ਕੋਈ ਧੀਮੀ ਉਡਾਰੀ ਨਾਲ ਔਂਦੇ ਹਨ ਸੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ। ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਤਕਦਿਆਂ ੨, ੧ ਕਤਕ ੨੦੧੦, ੧੭ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੫੩ ਦਾ ਦਿਨ ਆਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਆਸਾ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਹੋਣ ਤੇ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦੇ ਨਮਿਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਰਖੇ ਹੋਏ ਸਹਜ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਭੋਗ ਪਾਕੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਸੰਗਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ।

(੧) ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ।

(੨) ਵਾਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਭਾਈਕੇ ਭਠਲ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

(੩) ਰਾਗੀ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕਿਲਾ ਰਾਏਪੁਰ।

(੪) ਗਿ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਚੁਗਾ ਕਲਾਂ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।

(੫) ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਗੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਜੀ ਨੇ ਮੁਖ ਵਾਕ ਦੀ ਬਖਸ਼ਸ਼ਿ ਕਰਦਿਆਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੈਤਸਰੀ ਮਃ ੫ ।। "ਕੋਈ ਜਨ ਹਰਿ ਸਿਉ ਦੇਵੈ ਜੋਰ"।

ਹੁਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਮੁਖ ਵਾਕ ਸੁਣ ਸਰਬਤ ਸੰਗਤ ਨਿਹਾਲ ਹੋਈ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਦੀ ਦੇਗ ਵਰਤਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਜੀ ਦੇ ਸੱਚ ਖੰਡ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸਜੀ ਹੋਈ ਸੰਗਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਭਿੰਨੇ ਲਹਿਜੇ ਨਾਲ ਸਕਤ੍ਰ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਰਸ ਭਿੰਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਮੂਹ ਵਿਦਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੰਡਾਲ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ। ਇਸ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਜਨ ਸੰਤ ਜਨ, ਕਵਿ ਚੂੜਮਨ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੇਟ [ਦਰਵਾਜ਼ੇ] ਰਾਹੀਂ ਪੰਡਾਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ [ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਾਹਾਨਾ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ] ਅਰ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਬਤ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਨੰਬਰ ਪਰ ਸ਼ਸ਼ੋਭਤ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਵਕਤ ਰਬੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ "ਕੀਤਾ ਲੋੜੀਐ ਕੰਮ ਸੁ ਹਰ ਪਹਿ ਆਖੀਐ" ਸਭ ਨੇ ਇਕਠਿਆਂ ਗਾਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਦਸੋ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀ ਆਤਮਕ ਜੋਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰਕੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਵਿਚ ਸਰਬਤ ਵਿਦਿਵਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪੋ ਆਂਪਣੀ ਥਾਂ ਪਰ ਸ਼ਸ਼ੋਭਤ ਹੋ ਗਏ । ਹੁਣ ਸੈਕ੍ਰਟਰੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ । ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੰਜ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਚੁਣੇ ਗਏ ।

ਪੰਜ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬਾਨ

੧. ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਪੰਡਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਿਤਚਾਰਯ ਦਾਖਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ ।
੨. ,, ,, ਸ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੰਡੀ ਐਲ. ਐਲ. ਬੀ, ਐਡਵੋਕੇਟ, ਲੁਧਿਆਣਾ ।
੩. ,, ,, ਡਿਪਟੀ ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੰਢੇਕੇ,
੪. ,, ,, ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਫਾਰਵਰਡ ਬਲਾਕ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।
੫. ਦਾਸਨ ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਪਰਧਾਨ ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ ।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਵਾਈ ਅਰੰਭ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਸੰਗਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਥ ਜੋੜ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਫਤਹ ਬੁਲਾਕੇ ਆਪਣੀ ੨ ਜਗ੍ਹਾ ਸਜ ਗਏ । ਪ੍ਰਧਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉਚੀ ਸਟੇਜ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸੀ । ਦਾਸ ਨੇ ਆਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਤੇ ਸਦਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਅਤੇ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਕਰਾਉਂਦਿਆ ਹੋਇਆ 'ਜੀਅ ਆਇਆਂ' ਕਿਹਾ । ਜਿਸ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਯੋਗ ਉਪਰਾਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ੧੦੮ ਪੰ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਿਤਚਾਰਜ ਦਾਖਾ ਸ: ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਿਪਟੀ ਲੰਢੇਕੇ, ਸ: ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ, ਗਿ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਵੱਦੀ ਨੇਣਾ ਆਦਿ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਸਚੇ ਦਿਲੋਂ ਕੀਤੀ । ਫੇਰ ਸਟੇਜ ਸਕਤ੍ਰ ਗਿ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਇਲ ਨੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆਇ ਹੋਏ ਚਿਠੀ ਪੱਤ੍ਰ ਸੁਣਾਇ ਅਤੇ ਸਮੂਹ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਗੇ ਕਾਗਜ਼ ਪਿਨਸਲ ਇਤਿ-ਹਾਸ ਦੇ ਖਰੜੇ ਬੈਂਚਾਂ ਤੇ ਰਖੇ ਗਏ । ਜਦ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਖਰੜੇ ਦੇਖਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸ: ਗਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੀਮਨਾ, ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਮਰੀਕਨ (ਕਮਾਲ ਪੁਰਾ) ਸ: ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ, ਸੋਢੀ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਗਾ ਆਦਿ ਨੇ ਖਿਆਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਕਿ ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਖਰੜੇ ਦੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਚੁਣੀ ਜਾਇ ਜਿਸ ਦੇ ਦੇਖਣ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਹੋ ਅਤੇ ਫੇਰ ਪਰੈਸ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ । ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਸਰਬਤ ਸੰਗਤ ਨੇ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਸੋਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਚੋਣ ਦਾ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਪਾਸ ਹੋਇਆ । ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਜਣ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਚੁਣੇ ਗਏ ।

ਪੰਡਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਿਤ ਚਾਰਯ (ਦਾਖਾ) ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ ।
ਡਾ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਆਰਕਾਈਵਜ਼ ਪੈਪਸੂ ।
ਡਾ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢਿਲੋਂ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਵਿਦਿਅਕ ਵਿਭਾਗ ਪੈਪਸੂ
ਸ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਸ਼ੋਕ ਪਟਿਆਲਾ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਿ. ਡਰਾਇਕਟਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਪਟਿਆਲਾ।
ਸ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ।
ਸ: ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਦਮ
ਸ: ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ
ਡਾ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਸਰੂਰ
ਗਿ: ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ ਖਾਲਸਾ ਸੇਵਕ
ਸ. ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢੁਗਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਧਰਮ ਕੋਟ
ਦਾਸ ਨੂੰ ਭੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ ਗਿਆ।

ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਇਕਤਰਤਾ ਲਗਾਤਾਰ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਅੰਤਲੇ ਦਿਨ ਸੇਵਕਾਂ ਵਲੋਂ ਆਇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਅਤਿਅੰਤ ਧਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਭ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਭਾ ਦਾ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦਾ ਇਸ ਮਹਾਨ ਉਦਮ ਲਈ ਹਾਰਦਿਕ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਇਹ ਸਭਾ ਜਗਤਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿਵਾਜੀਆਂ ਮਹਾਨ ਵਿਯਕਤੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਫੁਲ ਭੇਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਦਾਸਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ।

ਛਪਣ ਵਿਚ ਦੇਰ ਕਿਉਂ

ਪੰ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖਰੜੇ ਦਖਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਪਣੇ ਜ਼ੁਮੇ ਲਈ। ਚਾਹੇ ਆਪ ਦਾ ਵੈਹਦਾ ੩ ਕਤਕ ੨੦੧੦ ਮੁਤਾਬਕ ੧੯ ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ ੫ ਦਸੰਬਰ ੧੯੫੩ (ਭਾਵ ਡੇਢ ਮਹੀਨਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ੨) ਦਾ ਸੀ ਪਰ ਕੁਝ ਸੁਭਾਵ ਤੇ ਕੁਝ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ੧ ਜਨਵਰੀ ੧੯੫੬ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਆਏ ਵਿਦਵਾਨ ਸਜਣ

੧੮—੧੦—੧੯੫੩
ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ

ਗਿਆਨੀ ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਸਾਬਕ ਐਡੀਟਰ ਅਕਾਲੀ ਪਤ੍ਰਕਾ
ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਇਆ ਕਲਾ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਇਤਿਹਾਸ ਕਮੇਟੀ
ਰਾਗੀ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਲਾ ਰਾਇ ਪੁਰ
ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਜਥੇਦਾਰ ਕੇਸ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ
ਗਿ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁੱਗਾ ਕਲਾਂ (ਏ.ਡੀ. ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਧਰਮਕੋਟ)
ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਦੋਕੇ
ਸ. ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੈਂਡ ਲਾਰਡ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਃ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਪੁਤਰ ਸਃ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ੧੦੦੦)
ਪ੍ਰਧਾਨ ਪ੍ਰੰਬਕ ਸਃ ਗੁ: ਸ: ੩੦੦)
ਸਃ ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈਲਥ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਪਿੰਡ ਵਰ੍ਹੇ
ਹਾਲ ਮਲਾਕਾ ੧੫੦)
ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੈਹਣਾ ਹਾਲ ਸਰਵਨ ਮੋਟਰ ਕੰਪਨੀ
ਸ: ਸੌਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬੁਗੀਪੁਰਾ ੧੦੦)
ਸਰਵਨ ਮੋਟਰ ਕੰਪਨੀ ੧੦੫)
ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚਠੇ ਹਾਲ ਮਲਾਕਾ ੫੦)
ਸਃ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਮਰੀਕਨ ਕਮਾਲ ਪੁਰਾ ੧੦੧)
ਸੋਢੀ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਗਾ
ਬੀਬੀ ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਜੀ ਧਰਮ ਸਪਤਨੀ ਸਃ
ਮੇਜਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਓਵਰ ਸੀਅਰ ਬੁੱਟਰ ਹਾਲ ਚੰਡੀ ਗੜ੍ਹ ੫੦)
ਭਾਃ ਸਾਃ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ ੫੦)
ਬੀਬੀ ਦਯਾ ਕੌਰ ਜੀ ਭੈਣ ਜੱਥੇਦਾਰ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੦੦)
ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ
ਬੀਬੀ ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ਜੀ ਰੋੜੀ ਕਪੂਰਾ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ੪੦)
ਬੀਬੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਜੀ ਰੋੜੀ ਕਪੂਰਾ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ੪੦)
ਸਃ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੌਲਦਾਰ ਰੁੜਕਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ ੫੦)
ਸਃ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਨੇਡੀਅਨ ਜਗਰਾਓਂ ੧੧੦)
ਸੰਤ ਸਾਧੂ ਦੂਧਾਧਾਰੀ ਭਾਈ ਕੇ ਭਠਲ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੬੦)
ਸੰਤ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਃ ਬੌਲੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ੫੦)
ਸੰਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੧੦)
ਮਾਤਾ ਧੰਨ ਕੌਰ ਜੀ ਖਾਈ ਫੇਰੋਜ਼ ਪੁਰ ੧੦੦)
ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਮਲਕ ੧੦੦)
ਸ; ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ ੨੦੦)
ਬੀਬੀ ਹਰਸਰਨ ਕੌਰ ਜੀ ਹੈਡ ਮਿਸਟਰੈਸ ਪਤੋ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ੫੦)
ਸਃ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਦੋ ਕੇ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ੬੦)
ਨਿਹੰਗ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰੀਆ ਧਰਮ ਕੋਟ ੬੦)
ਸ: ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਦਾਇਆਂ ਕੱਲਾਂ ੧੦੦)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਧੰਨਵਾਦ

ਦੀ ਗੁਰਦਸਮੇਸ਼ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਐਂਡ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਸਿੰਡੀਕੇਟ ਨੇ ਤਾਂ ਦਾਸ ਨੂੰ ਅਤਿ ਰਿਣ ਬਣਾ ਛਡਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਛਪਵਾਈ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਇਹ ਪ੍ਰੈਸ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦਾਸ ਦੀ ਅਭਿਲਾਖਾ ਅਨੁਸਾਰ ਟਾਈਪ ਭਰਕੇ ਛਾਪਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿਘੇ ਮਿਲਵਰਤਣ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਹਥਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦਾਸ ਭੁਲਣਹਾਰ ਅਤੇ ਅਨਜਾਣ ਹੋਣ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਜੋ ਸੁਤੇ ਗਲਤੀਆਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕ ਜਨ ਦਸਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕਰਨ। ਅਗਲੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਦਫਤਰ
ਪੰਥਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ
ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ (ਜ਼ਿ: ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ)
੧੪-੯-੧੯੫੪
ਮੁਤਾਬਕ ੩੧ ਭਾਦੋਂ ੨੦੧੦

ਗੁਰਮਤ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਖੋਜੀਆਂ
ਦਾ ਚਰਨ ਸੇਵਕ
ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਪਾਹੀ
ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ
ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਸੰਨ ੨੫੫

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਭੂਮੀ

ਪਾਵਨ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਸੁਹਾਣੀ, ਪਧਰੀਲੀ, ਹਰਿਆਵਲ (ਸਬਜ਼ ਬਾਗਾਂ ਵਾਲਾ) ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਨਦੀਆਂ, ਨਹਿਰਾਂ, ਨਾਲੇ ਨਾਗਾਂ ਦੀ ਚਾਲ ਚਲਦੇ ਹੋਏ ਸਫਰ ਤਹਿ ਕਰਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਜਿਹੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਦਰਸੌਣ ਵਾਲੇ ਰੇਤਲੇ ਟਿਬਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਸਬਜ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਣਕ, ਮੱਕੀ, ਸਰਸੋਂ, ਤੋਰੀਆ, ਜੌ, ਤਿਲ, ਬਾਜਰਾ ਮੋਠ, ਮਾਂਹ, ਮੂੰਗੀ, ਮੂੰਗਫਲੀ, ਆਲੂ, ਅਰਬੀ, ਪਿਆਜ਼, ਕਮਾਦ, ਪੋਨਾ, ਛੋਨਾ, ਕਪਾਹ, ਨਰਮਾ, ਮਿਠਾ ਮਿਠਾ ਅੰਨ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਦੀ ਚਰਨ ਛੋਹ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ ਸਤਲੁਜ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਤ ਜਲ, ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਦੀ ਗਲਵਕੜੀ ਵਿਚ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ, ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਖਟੇ ਮਿਠੇ ਕਾਠੇ ਪੇਉਂਦ ਹਰੇ ਸਬਜ਼ ਬੇਰ ਤੇ ਅੰਬ, ਆੜੂ,ਅਨਾਰ,ਸਿਉ, ਕੇਲਾ, ਸੰਗਤਰਾ, ਅੰਗੂਰ, ਮਾਲਟਾ, ਅਮਰੂਦ, ਨਿੰਬੂ, ਕਾਠੀਆਂ ਮਿਠੀਆਂ ਹਰੜਾਂ, ਜਾਮਨਾਂ, ਚਕੋਤਰਾ, ਆਦਿ ਫਲ, ਖਖੜੀ, ਖ਼ਰਬੂਜ਼ਾ, ਤਰਬੂਜ, ਕਦੂ, ਮਿਰਚਾਂ, ਹਲਦੀ, ਅਦਰਕ ਆਦਿ ਫਲ ਸਬਜ਼ੀਆਂ।

ਚੰਬਾ, ਚੰਬੇਲੀ, ਗੁਲਾਬ, ਦਿਨ ਦਾ ਰਾਜਾ, ਰਾਤ ਦੀ ਰਾਣੀ, ਹਾਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ, ਸਦਾ ਬਹਾਰ ਆਦਿ ਫੁਲ।

ਮੋਰ, ਚਕੋਰ, ਕੋਇਲ, ਪਪੀਹੇ, ਤੋਤੇ, ਹਾਥੀ, ਘੋੜੇ, ਗਊਆਂ, ਮੱਝਾਂ, ਊਠ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੇਸਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਥਾਂ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਬਾਵਨ ਚੰਦਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਨ ਹਰ ਇਕ ਪਹਾੜ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ, ਐਸੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸੰਤ, ਮਹੰਤ, ਗਿਆਨੀ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ, ਗੁਰਮੁਖ, ਗੁਰਸਿਖ, ਮਹਾਂਦਾਨੀ, ਸ਼ਹੀਦ, ਵਿਦਵਾਨ, ਕਲਮ ਦੇ ਧਨੀ, ਰਾਜੇ, ਤਿਆਗੀ, ਬੈਰਾਗੀ, ਸਮਦਰਸੀ, ਜੋਧੇ, ਸਿਦਕੀ, ਭਗਤ, ਸੇਵਕ, ਸਖ਼ੀ ਤੇ ਦਾਤੇ, ਸਿਖ ਦੇਵੀਆਂ ਤੇ ਗੁਰਸਿਖ ਜੋ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਆਪ ਆਪਣੀ ਥਾਈਂ ਹੀਰਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆ ਤਕ ਚਮਕਣਗੇ, ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ਖ਼ਰ ਹਾਸਲ ਹੈ।

ਇਸ ਸੁਭਾਗ ਧਰਤੀ ਤੇ "ਆਤਮਿਕ-ਮੈਦਾਨ, ਅਰ ਰੂਹਾਨੀ ਖੇੜੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਪਰਲੋਕ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜ਼ਾਹਿਰਾ ਪੀਰ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਉਦਾਸੀ ਵਿਚ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਚਰਨ ਪਾਉਣੇ ਤੇ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਬੀਜ ਬੀਜਣ ਦਾ ਸਿਟਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਣਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੋਹਣੀ ਤੇ ਮੋਹਣੀ ਝਲਕ ਦੇ ਕੇ ਹਰਿਆਵਲ ਕਰਨਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਸੰਤ ਉਬਾਰਨੇ, ਦੁਸ਼ਟ ਸੰਘਾਰਣੇ, ਜੰਗ ਕਰਨੇ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀਆਂ ਮਨੋ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ, ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੇ ਵਰ ਦੇਣੇ ਤੇ ਬੀਰ ਰਸ ਭਰਨੇ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜੰਗਾਂ ਤੇ ਜੁਧਾਂ ਸਮੇਂ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਇਸ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜਦੇ ਰਹੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਇਹ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਡੀਲ ਡੌਲ ਸਰੂਆਂ ਵਰਗੇ ਕੱਦਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਪਵਿਤਰ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਧਰਤੀ'ਚੋਂ ਸੂਰਬੀਰ, ਜੋਧੇ, ਦਾਤੇ, ਧਰਮੀ ਨਿਰਭੈ, ਨਿਰਛਲ ਤੇ ਉਦਾਰ ਚਿਤ ਬੜੇ ਸੁਖੱਲੇ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਸ਼ਹਿਰ, ਨਗਰ ਤੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਜਿਥੇ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਲਿਜਾਨ ਵਾਲੇ ਸਿਖ ਲਜਾਂਦੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੁਗ਼ਲੀਆ ਰਾਜ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਸਖਤ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਲਾ ਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਹਾਰ ਖਾ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਆਮ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸ ਛਿੜੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਛਿੜਗ ਤੋਂ ਭਾਰੀ ਭੈ ਭੀਤ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਅਜੇਹੇ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਕੇ ਬੇਅੰਤ ਜੰਗ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਹਾਰ ਦਿਖਾਈ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਮਾਲਵਾ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ਣਾ ਅਤੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਨੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪੰਜੋਖਰੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਈਰਖਾਵਾਦੀ ਪੰਡਤ ਦੀ ਈਰਖਾ ਨੂੰ ਮਿਟੌਣ ਵਾਸਤੇ ਬੋਲ਼ੇ ਤੇ ਗੂੰਗੇ ਝੀਵਰ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਛਿਟੀ ਰਖਕੇ ਗੀਤਾ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਵਾਣੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਚੱਪਾ ਚੱਪਾ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਉਣੇ ਅਤੇ ਵਰ ਦੇਣਾ ਕਿ ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਚੌਥਾ ਤਖਤ ਰਚਣ ਵਾਲਾ ਆਵੇਗਾ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਕੌਤਕ ਦਖਾਵੇਗਾ।

ਚਮਕਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰਾ ਮਾਲਵਾ ਕਹਿ ਕੇ ਸਤਕਾਰਨਾ ਅਤੇ ਅਨੰਤ ਖੇਲਾਂ ਰਚਾਣੀਆਂ। ਜਿਵੇਂ ਗੜ੍ਹੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ (ਅੰਬਾਲਾ) ਵਿਖੇ ਦੋਨੋਂ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਤੇ ੪੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ, ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਗੁਰਤਾ ਦੇਣੀ।

ਚਿੜੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਬਾਜ ਤੁੜਾਉਣੇ

ਮਾਛੂਵਾੜੇ ਆ ਕੇ ਉਚ ਦੇ ਪੀਰ ਬਨਣਾ।

ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ (ਸਰਹੰਦ) ਦੋਨੋ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਜਗਤ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ।

ਰਾਏਕੋਟ (ਟਾਹਲੀਆਣੇ ਸਾਹਿਬ) ਤੁਰਕ ਰਾਜ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੁਟਣੀ।

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਰੂਆਂ ਵਰਗੇ ਦੀਨੇ ਕਾਂਗੜ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜੱਥੇਬੰਦ ਕਰਨਾ ਤੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਚੋਂ ਸਦੀਵੀ ਕਾਲ ਦੂਰ ਕਰਨਾ, ਜ਼ਫ਼ਰ ਨਾਮਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਝੂਠਾ ਸਾਬਤ ਕਰਕੇ ਕੀਤੇ ਦਾ ਫੱਲ ਭੁਗਤਾਉਣਾ।

ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ:— ਬੇਦਾਵਾ ਪਾੜ ਕੇ ਟੁਟੀ ਗੰਢਣੀ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਵਰ ਦੇਣਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ (ਸਾਬੋਕੀ ਤਲਵੰਡੀ) ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਚੌਥਾ ਤਖਤ ਰਚਣਾ। ਜੰਗ ਦਾ ਕਮਰ ਕਸਾ ਖੋਲਣਾ।

ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਅਨਭਵੀ ਉਲਥਾ ਕਰਕੇ ਸਰੂਪ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ੪੮ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਨਾਉਣੀ। ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਾਸ਼ੀ ਦਾ ਵਰ ਦੇਣਾ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲੌਣੇ ਵਾਲੀ ਜਗਾ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਰਾਜਿਆਂ, ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਸੰਤਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਵਲੋਂ ੪੫੧ ਦੇ ਲਗਪਗ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਜੋ ਸਾਡੀ ਪੜਤਾਲ ਵਿਚ ਆਇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਭੀ ਬੇਅੰਤ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਦਾਨ ਦੇਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਸਮਾਂ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ।

ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਰੰਗੀ ਹੋਈ ਇਹ ਧਰਤੀ

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੁਕਾਰ ਕੇ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕੌਣ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਵਕਤਾਂ ਵਿਚ ਪੰਥ ਪਰ ਜਦ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭੀੜ ਬਣੀ ਤਦ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਬਿਸਰਾਮ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾਂ ਮਾਲਵਾ ਹੀ ਲਭਦਾ ਰਿਹਾ ੧੯੪੭ ਵਿਚ ਪੰਥ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਪੁਰ ਜੋ ਮੁਸੀਬਤ ਆਈ ਇਸ ਵਿਚ ਭੀ ਮਾਲਵਾ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਉਧਰੋਂ ਆਇ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆ ਨੂੰ ਜੀ ਆਇ ਆਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿਖੀ ਦਾ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੇ ਨਰੋਆ ਅੰਗ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਸਮੂੰਹ ਸਿੱਖ ਵਸੋਂ ਦਾ ੪੦ ਫੀ ਸਦੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਹੀ ਵਸਨੀਕ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਸਚਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਲਵਾ ਆਪਣੀ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਅਗੇ ਨੂੰ ਭੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਭਾਵੇਗਾ।

ਦਮਕਦੇ ਲਾਲ

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦਿ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ, ਸ਼ਿਲਥ, ਬੰਦ ਬੰਦ ਕਟਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਉਚ ਦਾ ਪੀਰ ਬਣੌਣ ਵਾਲੇ, ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ, ਵਿਦਿਆ ਦਾਤੇ, ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਤੋਂ ਮਰ ਮਿਟਣ ਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਜੂਲੇ ਲੌਹਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਉਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ। ਜ਼ਾਲਮ ਉਡਵੇਰ ਤੇ ਬੀਟੀ ਵਰਗੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨੀ ਦਾ ਫਲ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਮੇ ਇਸੇ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਜਨਮੇ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ—

ਪੰਜ ਪਿਆਰਾ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ‡ ਪਿੰਡ ਜਟ ਵਾਲ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ।
,, ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ† ਪਿੰਡ ਸੰਗਤ ਪੁਰਾ ਪਟਿਆਲਾ।
,, ਭਾਈ ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ* ਪਿੰਡ ਬੂੜੀਏ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ।

---

‡ ਦੇਖੋ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਸਫ਼ਾ ੨੩੭੧ ਕਰਤ ਕਾ: ਸ: ਕਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਕਾਲਮ ੧ ਨੰ: ੨

† ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਸਫ਼ਾ ੨੩੭੧ ਕਾਲਮ ੨ ਨੰ: ੪

* ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਸਫਾ ੨੩੭੧ ਕਾਲਮ ੨ ਨੰ ੨

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਹਾਕਵੀ ਚੂੜਮਣ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੂੜੀਏ ਕਰਤਾ ਸੂਰਜ ਪਰਕਾਸ਼ ।

ਸ਼ਿਲੱਥ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਗੁਰਮ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਜੱਥੇਦਾਰ [ਤਖਤ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ।

ਬੰਦ ਬੰਦ ਕਟਾਉਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲੌਂਗੋ ਵੇਵਾ
ਹੈਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ।
ਨਿਰਭੈ ਜੋਧਾ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਗਿਦੜੀ ਪਟਿਆਲਾ ।
ਖ਼ਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਥੰਮ ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੱਲਵਈ ਪਿੰਡ ਮੰੜ ਪਟਿਆਲਾ ।
ਸੂਰਜ ਵਤ ਚਮਕਦੇ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਟਾਰੀ ਪਿੱਛਾ ਕਾਉਂਕੇ ਕਲਾਂ ਲੁਧਿਆਣਾ ।
ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਖ਼ੁਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ।
ਭਾਈ ਭਲਣ ਪੰਜ ਗਰਾਈਂ ਕਲਾਂ ਫ਼ਰੀਦ ਕੋਟ ।

ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਜੀ
ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਜੀ
ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂਆਣਾ
ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ
ਸੰਤ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰ
ਸੰਤ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹ
ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੋਲੀਆ
ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ
ਸੰਤ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲੇਰ
ਸੰਤ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਰੰਗਵਾਲ
ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਖਾੜਾ

ਪੰਡਤ ਸੁਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰ, ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਨਿਰਮਲ ਅਖਾੜਾ
ਬਾਬਾ ਮਲੂਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜ ਗਰਾਈ ਕਲਾਂ
ਪੰਡਤ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਗੋ

ਪੰਡਤ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੌਹਲ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ
ਸਃ ਪਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,,
ਸਃ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਖਾ

ਭਾਈ ਤਖਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਰੋਵਾਲ ਖੁਰਦ, ਮੋਢੀ ਕੰਨਿਆ ਮਹਾ ਵਿਦਿਆਲਾ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ, ਬਾਨੀ ਗਰਲਜ਼ ਕਾਲਜ
ਸਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਦੋੜ
ਗਿਆਨੀ ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਕਲੌੜ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ
ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਾਭਾ ਮੋਢੀ ੧੯੧੪–੧੫ ਵਾਲੇ
ਬਾਬਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੂਹੜ ਚੱਕ ੧੯੧੪-੧੫ ਵਾਲੇ।
ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਖ ਦੌਲਤ ੧੯੧੪-੧੫ ਵਾਲੇ
ਭਾਈ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ
ਬਾਬੂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਮੋਢੀ ਮਾਂਡਲੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ
ਸ੍ਰ: ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ ਖੁਰਦ, ਮਾਂਡਲੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ
ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਲਾ ਪਿੰਡ
ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਰਵਾਨਾ ਪੰਜ ਗਰਾਈਂ
ਭਾਈ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੁਨਾਮ, ਉਡਵੇਰ ਕਾਤਲ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਨੂੰ ਕੀਤੀ ਦਾ ਫਲ ਵਲਾਇਤ ਜਾਕੇ ਦੇਣ ਵਾਲੇ।

ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੀ ਟਿਬਾ
ਭਾਈ ਕੁੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਾਜ਼ੀਆਣਾ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੇ ਜ਼ਾਲਮ ਬੀ.ਟੀ. ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ

ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਛੀਨੀਵਾਲ
ਭਾਈ ਮੇਰਾ ਸਿੰਘ (ਮੇਰਾ ਸਿੰਘ) ਜੀ ਮੰਗੇਵਾਲ
ਭਾਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਭਾਈ ਕੀ ਡਰੋਲੀ
ਬੀਬੀ ਹਰਸਰਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖਰੁੰਡਾ (ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦਲੇਰ ਸਪੁਤ੍ਰੀ)

ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਮਧਾਰੀ ਪਿੰਡ ਲਲਤੋਂ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ, ਗ਼ਦਰ ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ ਦੇ ਮੋਢੀ।

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਹੀਰਾ ਦਾਸ ਜੀ, ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ।
ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਲੰਦਰ ਪੰਡਤ ਪਟਿਆਲਾ।

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ੧੯੨੧ ਤੋਂ

ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਲ, ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਜਗਰਾਉਂ, ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਮੋਢੀ।
ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ, ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਸ: ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਮੱਦੀ ਵਾਲੇ, ਪ੍ਰਧਾਨ ,, ,, ,,
ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਵਾਨਾ ,, ,, ,, ,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੱਜ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਗਾ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਪਾਸ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ।
ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ, ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀ ਪਟਿਆਲਾ।
ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ, ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਨਾ, ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਜੈਤੋ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗਸਰ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗਸਰ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵੇਲੇ ਰਾਸ਼ਨ ਸਿਟਣ ਵਾਲੇ:—

ਸ: ਦੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋਡੇ, ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋਡੇ, ਸੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋਡੇ ਇਤ ਆਦਿ ਸੱਜਣ ਸਨ।

ਦਲੇਰ ਬੀਬੀਆਂ

ਬੇਬੇ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਜਥੇਦਾਰ, ਸੁਪਤਨੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮ ਮੀਰ ਮੱਨੂੰ ਨੇ ਮੁਲਾਂਪੁਰ ਕੈਂਪ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਲਿਜਾ ਕੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ। (ਪਟਿਆਲਾ)
ਬੀਬੀ ਜੱਸੀ ਗਿਲ, ਕੁਆਰੀ ਸਪਤਨੀ ਭਾਈ ਭਗਤੂ (ਲੁਧਿਆਣਾ)
ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਕਾਉਂਕੇ (ਲੁਧਿਆਣਾ)
ਬੀਬੀ ਹਰਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ (ਲੁਧਿਆਣਾਂ)
ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤਰ, ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ
ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਕਰਤਾ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਲੌਂਗੋਵਾਲ।
ਸੰਤ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਮੰਡਿਆਣੀ ਜਥੇਦਾਰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਚਖੰਡ।
ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਹਿਲੇ ਜਥੇਦਾਰ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ
ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਬੜੀ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ

ਹਰ ਔਕੜ ਵੇਲੇ

੧੯੪੭ ਤੋਂ ਬਾਦ ਭੀ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਲਾਏ ਗਏ ਮੋਰਚਿਆਂ ਦੇ ਆਗੂ ਭੀ ਕਰੀਬਨ ਕਰੀਬਨ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਹੀ ਜਥੇਦਾਰ ਸਨ। ਸੰਨ ੧੯੪੯ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚੋਂ ਮੋਰਚਾ ਲਾਉਣ ਵੇਲੇ ਜਥੇਦਾਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗੋਜਰਾਂ ਪਟਿਆਲਾ ਸਨ। ਸੰਨ ੧੯੫੫ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਬਾਦ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਤੋਂ ਪਾਬੰਦੀ ਚੁਕਣ ਵਾਸਤੇ ਲਾਏ ਗਏ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਸਤਾਂ ਡਿਕਟੇਟਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜ ਸਜਨ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਨ।

(੧) ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੋਪਾਰਾਏ, ਲੁਧਿਆਣਾ।
(੨) ਸ: ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਪਟਿਆਲਾ।
(੩) ਸ: ਮੋਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀਗਿਲ।
(੪) ਬੀਬੀ ਮਨਮੋਹਨ ਕੌਰ ਪਟਿਆਲਾ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾੜਾ ਪਟਿਆਲਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇਦਾਰ ਸਿੱਖਦੌਲਤ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ

,, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਪੰਚ ਪੰਚੈਤ ਕਮੇਟੀ
ਸਿੱਖ ਦੌਲਤ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ

,, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਬ੍ਰਦਾਰ ਮੇਲਕ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ

,, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੇਲਕ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ

,, ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਨੂ ਵਾਲ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ

,, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਨੂ ਵਾਲ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ

,, ਮਹੰਤ ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ

,, ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ

,, ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਾਲਾ ਜ਼ੀਰਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

,, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਤਹਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

,, ਪ੍ਰਤੀਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਇਆ ਖੁਰਦ ,, ,,

,, ਹੈ: ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁ: ਅਕਾਲਗੜ ਦਾਇਆ ਕਲਾਂ

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇਦਾਰ ਮਲਕ, ਜਗਰਾਤੂੰ

ਸ: ਮੁਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਇਆ ਕਲਾਂ

,, ਬਿਰਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਕਤਰ ਗੁ: ਕਮੇਟੀ ਸਿੱਖ ਦੌਲਤ

ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ

ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੱਖ ਦੌਲਤ

,, ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੱਖ ਦੌਲਤ

,, ਨਰਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ,

ਗਿ: ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਖਾਨਪੁਰ

,, ਬਾਬੂ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਹਿਣੀਵਾਲ ਸਕਤ੍ਰ ਇਤਿਹਾਸ ਕਮੇਟੀ

ਸ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰ

,, ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਮਾਂਦਾਰ ਸਨੇਤ ਪੁਰਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਚੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ

,, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਤੇਗੜ ਸਿਵੀਆਂ

,, ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ

,, ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇੰਨਸਪੈਕਟਰ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ

,, ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੱਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥਾ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰ ਕਲਾਂ

,, ਜੋਗਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਬ੍ਰਦਾਰ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ

,, ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

,, ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਮਰੀਕਨ ਕਮਾਲ ਪੁਰਾ

,, ਬੇਬੇ ਅਮਰ ਕੌਰ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਮੋਗਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ. ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ
ਸ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲੇਰ, ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ।
ਹੌਲਦਾਰ ਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ
ਸ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ ਦਾਇਆ ਕਲਾਂ
ਸ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਨਸੀਹਾਂ ਬਾਜਨ, ਜਗਰਾਉਂ
ਸ. ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਇਆ ਕਲਾਂ
ਸ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,,
ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,,
ਸ. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,,
ਸ. ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ (ਸਾਈਂ) ਜੀ ਦਇਆ ਕਲਾਂ
ਸ. ਅਜੈਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਇਆ ਕਲਾਂ
ਸ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਦੜ ਵਿੰਡੀ
ਸ. ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਦੜ ਵਿੰਡੀ
ਸ. ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਦੜ ਵਿੰਡੀ
ਸ. ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਦੜ ਵਿੰਡੀ
ਸੰਤ ਫੌਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁ: ਇੰਦਰਗੜ੍ਹ, ਜ਼ੀਰਾ
ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਕੱਤਰ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਇੰਦਰਗੜ੍ਹ
ਸ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਇੰਦਰਗੜ੍ਹ
ਸ. ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਬਰਦਾਰ ਮੈਂਬਰ ਗੁ: ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ ਇੰਦਰਗੜ੍ਹ
ਸ. ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਪੰਚ ਪੰਚੈਤ ਇੰਦਰਗੜ੍ਹ
ਸ. ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਗੁ. ਸਾ. ਇੰਦਰਗੜ੍ਹ
ਸ. ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ, ਸਰਪੰਚ ਇੰਦਰਗੜ੍ਹ
ਸ. ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇਦਾਰ ਤੇ ਮੈਂਬਰ ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਗੁ. ਇਦਰਗੜ੍ਹ
ਸ. ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੈਂਬਰ ਗੁ. ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਇੰਦਰਗੜ੍ਹ
ਸੂਬੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਸਕੂਲ ਕਮੇਟੀ ਇੰਦਰਗੜ੍ਹ
ਸ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇੰਦਰਗੜ੍ਹ
ਸ. ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇੰਦਰਗੜ੍ਹ
ਸ. ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ,,
ਸ. ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ
ਗਿ. ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਵੱਦੀ, ਜਗਰਾਉਂ
ਸ. ਮਲਕੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰ
ਬਾਬਾ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਪੰਥਕ ਗੁ. ਸਾਹਿਬ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ
ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਗਰਾਉਂ ਮੈਂਬਰ ਅੰਤਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਗੁ. ਪ੍ਰ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ

ਸਃ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਃ ਸਃ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ
ਸ. ਸਰਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਰਮ ਕੋਟ
ਸ. ਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਰਮ ਕੋਟ
ਸ. ਮੱਸਾ ਸਿੰਘ ਇੰਦ੍ਰ ਗੜ
ਸ. ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਗਿਦੜ ਵਿੰਡੀ
ਸ. ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇਦਾਰ ਲੰਗਰ ਗੁਃ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ
ਸ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਤੇਗੜ ਕੋਰੋਟਾਣਾ
ਸ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਸੀਰੇ ਵਾਲ

ਸ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ
ਸ. ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ,,
ਸ. ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ,,
ਸ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਗੁਃ ਵਹਿਣੀ ਵਾਲ
ਸੋਢੀ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੁਟਰ ਮੋਗਾ
ਸ. ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਾਂਬਾ ਮੋਗਾ
ਬੀਬੀ ਜੁਆਲ ਕੌਰ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ (ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸਃ ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਬਕ ਮਨੇਜਰ ਗੁਰਦਸਮੇਸ਼ ਪ੍ਰੈਸ) ਪ੍ਰਧਾਨ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸਤਸੰਗ ਸਭਾ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ
ਬੀਬੀ ਬਚਨ ਕੌਰ (ਸੁਪਤ੍ਰੀ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤ੍ਰੀ) ਸਕਤ੍ਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸਤਸੰਗ ਸਭਾ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰ
ਬੇਬੇ ਬਸੰਤ ਕੌਰ (ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਮਾਃ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਖ਼ਜ਼ਾਨਚੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸਤਸੰਗ ਸਭਾ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ

ਬੀਬੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ
ਬੀਬੀ ਨਿਕੀ ਜੀ ,,
ਬੀਬੀ ਜੈ ਕੌਰ ਜੀ ਮਹਿਣਾ
ਧੰਨ ਕੌਰ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ
ਬੇਬੇ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ,,
ਬੇਬੇ ਸੰਤ ਕੌਰ ਦੀ ,,
ਮਾਤਾ ਲਾਜਵੰਤ ਕੌਰ ਜੀ ਧਰਮਪਤਨੀ ਸੋਢੀ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੁਟਰ ਮੋਗਾ
ਬੀਬੀ ਸਰਨ ਕੌਰ ਹੈਡ ਮਿਸਟ੍ਰੈਸ ਪਤੋ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਮੋਗਾ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

"ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ"

ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸੁਧਾਈ ਸਮਾਗਮ ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਤਾਰੀਖ਼ਾਂ ਤੇ ੩੭ਵੀਂ ਸਿੱਖ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਾਨਪੁਰ ਤੇ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ (ਸਚ ਖੰਡ) ਸਾਹਿਬ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜੋ ਸਜਣ ਮਾਲਵਾ ਇਤਹਾਸ ਸੁਧਾਈ ਸਮਾਗਮ ਤੇ ਨਹੀਂ ਪੁਜ ਸਕੇ ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰੇਮ ਪੱਤ੍ਰ ਦੁਆਰਾ ਅਸ਼ੀਰ ਵਾਦ ਪਹੁੰਚੀ। ਉਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਸਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ੧੦੮ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੱਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਯੋਗ ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜ ਬ. ਦਵਿੰਦੁਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਧੀਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਜ਼ੀਰ ਪੰਜਾਬ।

ਸ: ਬ: ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਮਾਨ' ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਸ: ਮਹਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਸਿਧਵਾਂ ਮੋਢੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ।
ਬਾਬਾ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਡੋਰੀ ਕਨੇਡੀਅਨ ਜਗਰਾਉਂ (ਲੁਧਿਆਣਾ)।
ਸ: ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿ: ਐਡੀਟਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਐਡਵੋਕੇਟ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਸ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਸ਼ੋਕ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਪਟਿਆਲਾ।
ਸ: ਮਹਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਿੰਦ ਮੋਹੀ ਜਨਰਲ ਸਕਤ੍ਰ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਲੀਗ।
ਸੀ ਮਾਨ ਮਹੰਤ ਮਹਾਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁ: ਪੰਜਗਿਰਾਈਂ ਫਰੀਦਕੋਟ।
ਡਾਕਟਰ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜਗਰਾਉਂ।
ਸ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਪਟਨ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ਜਗਰਾਉਂ।
ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ.ਏ: ਗਿ:। (ਸਹਾਇਕ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਮਹਿਕਮਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪਟਿਆਲਾ)
ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੋਹਗੜ ਐਮ.ਐਲ ਏ. ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।
ਸ੍ਰੀ ੧੦੮ ਗਿ: ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਖਾੜਾ ਜਗਰਾਉਂ।
ਸ; ਪਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਾਲਬ ਕਲਾਂ ਜਗਰਾਉਂ।
ਸ: ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ.ਏ ਲੋਗੜ ਲੁਧਿਆਣਾ।
ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਗਿ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
,, ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਕਤਰ ਪੰਚ ਖੰਡ ਭਸੌੜ ਪਟਿਆਲਾ।
,, ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਸੂਲ ਪੁਰ ਜਗਰਾਉਂ।
ਡਾ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਰਸੂਲ ਪੁਰ ਜਗਰਾਉਂ।
ਡਾ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ ਪੀ.ਐਚ ਡੀ. ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਵਿਦਿਅਕ ਵਿਭਾਗ ਪਟਿਆਲਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਹਾਇਕ ਸੱਜਣ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਉਪਕਾਰੀ ਤੇ ਹਿਤਕਾਰੀ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਦਾਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਮਸਾਲਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੱਥ ਵੰਡਾਇਆ ਦਾਸ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅੱਤ ਰਿਣੀ ਤੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ:—

ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।
ਗਿ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਇਲ ਚੁੱਘਾ ਕਲਾਂ ਡਾ: ਧਰਮਕੋਟ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਬੇਦੰਤ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿ: ਭਰੋਵਾਲ ਡਾ ਸਵੱਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਸ: ਜੋਗਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਪੂਰੇ, ਡਾ: ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜੋ ਮਸਾਲਾ ਇਕਠਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਮਹਾਂ ਪਰਉਪਕਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਦੋਨਾਲੀ ਲਾਕੇ ਸ਼ੂਟ ਕਰਨ ਦੇ ਭੈ ਦੇਣ ਤੇ ਭੀ ਦਾਸ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਹਮਦਰਦੀ ਰਖਦੇ ਹੋਏ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਉਸੇ ਧੁਨ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢੋਪਈ ਡਾ: ਖਾਸ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਹੌ: ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੈਨਸ਼ਨਰ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ. ਬਖਤਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾ. ਸਠਿਆਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਗਿ: ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾ: ਤੇ ਪਿੰਡ ਸੁਖਨਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।
ਗਿ: ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਡਾ: ਕਿਲਾ ਰਾਇਪੁਰ।
ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਏ. ਕਲਿਆਣ ਮਲੱਕੀ ਤਹਿਸੀਲ ਨਥਾਣਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।
ਗਿ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸੋਸ਼ਲ ਸਰਵਸ।
ਗਿ: ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾ: ਤੇ ਪਿੰਡ ਗਾਲਬ ਕਲਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਲੁਧਿਆਣਾ।
ਗਿ: ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਡਾ: ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਜਗਰਾਓਂ ਲੁਧਿਆਣਾ।
ਜਮਾਂਦਾਰ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਜਗਰਾਓਂ ਲੁਧਿਆਣਾ।
ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧੂ ਹਾਂਸ ਹਾਲ ਜਗਰਾਓਂ ਲੁਧਿਆਣਾ।
ਗਿ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾ: ਪਿੰਡ ਕਿਲਾ ਰਾਏਪੁਰ।
ਰਾਇ ਗੰਧਰਬ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿ: ਮਹਿਮੂਦ ਪੁਰਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ।
ਗਿ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਰਸਾਲ ਜਗਰਾਓਂ ਲੁਧਿਆਣਾ।
ਭਾ: ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾ: ਤੇ ਪਿੰਡ ਮਲਕ ,,
ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾ: ਤੇ ਪਿੰਡ ਮਲਕ ,,
ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੈਦਰਾਜ ਡਾ: ਤੇ ਪਿੰਡ ਮਲਕ ,,
ਹੌਲਦਾਰ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਖੁਰਦ ਡਾ: ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਲੁਧਿਆਣਾ।
ਸ: ਸਰਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਸ.ਡੀ.ਓ. ਲੁਧਿਆਣਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੋਟਰ ਕੰਪਨੀ ਜਗਰਾਉਂ ਤੇ ਲੁਧਿਆਣਾ।
ਗਿ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾ: ਤੇ ਪਿੰਡ ਬਦੋਵਾਲ ਲੁਧਿਆਣਾ।
ਸ: ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨੇਤ ਲੁਧਿਆਣਾ।
ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਰੜ ਡਾ: ਸ਼ੇਰਪੁਰ ਪਟਿਆਲਾ।
ਹੌਲਦਾਰ ਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾ: ਤੇ ਪਿੰਡ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।
ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੂਹੜ ਚੱਕ ਮੋਗਾ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾ: ਤੇ ਪਿੰਡ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਜਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।
ਸ: ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਬੂ ਡਾ: ਤੇ ਪਿੰਡ ਵਾਹਿਣੀ ਵਾਲ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।
ਸ: ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੱਥੇਦਾਰ ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾ: ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।
ਭਾਈ ਸ: ਸੁੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾ: ਤਲਵੰਡੀ ਮਲੀਆਂ ਜ਼ੀਰਾ ਫੀਰੋਜਪੁਰ।
ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾ: ਤਵੰਲਡੀ ਮਲੀਆਂ, ਜ਼ੀਰਾ, ਫੀਰੋਜਪੁਰ।
ਮਾ: ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਡਾ: ਤਲਵੰਡੀ ਮਲੀਆਂ ਜ਼ੀਰਾ, ਫੀਰੋਜਪੁਰ।
ਸਾਰਜੰਟ ਮੇਜਰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾ: ਤਲਵੰਡੀ ਮਲੀਆਂ ਜ਼ੀਰਾ, ਫੀਰੋਜਪੁਰ।
ਸ: ਬ: ਗਹਿਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਜ਼ਮ ਡਾ: ਤਲਵੰਡੀ ਮਲੀਆਂ ਜ਼ੀਰਾ ਫੀਰੋਜਪੁਰ।
ਸ: ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਡਾ: ਤਲਵੰਡੀ ਮਲੀਆਂ ਜ਼ੀਰਾ ਫੀਰੋਜਪੁਰ।
ਸੰਤ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁ: ਦਾਇਆ ਖੁਰਦ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜਪੁਰ।
ਸੂਬੇਦਾਰ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਸ: ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਛੀ ਜਲਾਲਾਬਾਦ।
ਸ: ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਸਮੁਖ, ਜਲਾਲਾਬਾਦ, ਪਿਤਾ ਬਗਾ ਸਿੰਘ ਫੀਰੋਜਪੁਰ।
ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀਰ ਡਾ: ਤੇ ਪਿੰਡ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।
ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੰਦ ਸਪੁਤ੍ਰ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂਰਪੁਰ।
ਸ: ਇੰਦ੍ਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਪੁਤਰ ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਨੂਰਪੁਰ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।
ਸ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਬਡੂਆਲ।
ਸ: ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਧੂ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ।
ਸ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢਿਲੋਂ ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਵਿਦਿਅਕ ਵਿਭਾਗ ਪਟਿਆਲਾ।
ਸ੍ਰੀ ਪੰਡਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਿਤਆ ਚਾਰਯ (ਦਾਖਾ)।
ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਖਾੜਾ।
ਸ੍ਰੀ ਗਿ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਜਰਵਾਲ ਲੁਧਿਆਨਾ।
,, ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜ ਗਰਾਈ ਕਲਾਂ ਫੀਰੋਦਕੋਟ।
,, ਮਹਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁੰਬੀ ਦਾਇਆ ਕਲਾਂ।
,, ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਹੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੁਲਾਕਾਂ ਦੀ ਇਮਦਾਦ ਦੇਣ ਵਾਲੇ

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।
,, ਸੰਤ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।
ਸ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਸ਼ੋਕ ਪਟਿਆਲਾ ।
,, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੋਸਾਂਝ ਐਡੀਟਰ ਅਕਾਲੀ ਜਲੰਧਰ ।
,, ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰੈਸ ਲੁਧਿਆਣਾ ਆਦਿ ਸਜਨਾਂ ਦੀ ਭੀ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਬੁਲਾਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਾਸ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਹਥ ਵਟਾਇਆ ਹੈ ।

ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇਖੇ ਗਏ

ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਵਾਸਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗਰੰਥਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਗਈ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਖੀਰ ਜਾਕੇ ਫਿਰਿਸਤ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ।

ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਏ ਬਣੇ ਹਥ ਦੀਪਕ ਕੂਏ ਪੜੇ

ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਛਾਪਣ ਵਿਚ ਜੋ ਔਕੜਾਂ ਖਾਸ ਹਮਦਰਦ ਮਨੇ ਜਾਂਦੇ ਗਿਆਨੀਆਂ, ਸੰਤਾਂ, ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰ; ਗਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ, ਗੁਰਦੁਆਰੀਆਂ ਆਦਿ ਵਲੋਂ ਜੋ ਤਨ ਧਨ ਵਿਚ ਬਿਘਨ ਕਾਰੀ ਹੋਏ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਹਾਲ ਦੇਣ ਨਾਲ ਲਿਖਾਰੀ ਤੇ ਵਿਚਾਰੀ ਸਜਣਾਂ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਤੋੜਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ । ਪਰ ਥੋੜੇ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਦਸਣਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੀ ਕੌਮ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਜਣਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਤਖੱਲਸ ਦਾ ਹੀ ਪਤਾ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਸਾਕਤਾ ਵਾਲੇ ਕਰਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਬੈਠੇ ਨਿਧੜਕ (ਹੋ ਕੇ) ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਅਨਹੋਇਆ ਚਿਕੜ ਸਿਟਦੇ ਹੋਏ ਸਭ ਕਰਮ ਵਿਚ ਰੋੜੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਰਹੇ* ਬਹੁਤ ਐਸੇ ਭੀ ਸਜਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਦੀ ਐਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ ਕਿਸ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਤੇ ਗਰੰਥ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਕੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਭੋਲੇ ਲੋਕ

*ਮਾਇਆ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਚੌਧਰ ਦੇ ਭੁਖੇ ਆਪ ਦੇ ਕੋਝੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਲੁਕੌਣ ਦੀ ਖਾਤਰ, ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਟਪਲਾ ਦੇਣਾ ਕਿ ਜੋ ਕੋਈ ਸਭਾ ਸੋਸਾਇਟੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਖਾਣ ਦਾ ਢੰਗ ਬਣਾਇਆ ਹੈ । ਕੀ ਦਸੀਏ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰ, ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਕਾਨਫਰੰਸ, ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ । ਭਸੌੜ ਵਾਲੇ ਮਹਾਵਾਰੀ ਸਮਾਗਮ ਕਰਕੇ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੈਸੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਟੋਲੇ ਲਈ ਫਿਰਦੇ

[ਅਗਲੇ ਸਫ਼ੇ ਦੇ ਹੇਠ ਦੇਖੋ]

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾਂ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਦਾਨੀ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਰੀ ਸਭਾ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਬਹੁਤ ਧੰਨਵਾਦ ਤੇ ਹੇਠ ਵੇਰਵੇ ਨਾਲ ਨਾਮ ਅਤੇ ਰਕਮ ਅੰਕਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਯੋਗ ਸੰਗਤ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਵਲੋਂ ਅਤੇ ਹਰਕਿਸਮ ਦੀ ਸੇਵਾ	੧੦੦੦)
ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਯੋਗ ਸੰਗਤ ਸਿੱਖਦੌਲਤ ਵਲੋਂ	੧੦੦੦)
ਸ: ਜੋਗਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਏ.ਐਸ.ਪੀ. ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਹਾਲ ਮਲਾਇਆ ਨਿਵਾਸੀ ਵਲੋਂ	੧੦੦੦)

[ਪਿਛਲੇ ਸਫੇ ਦੀ ਟਿਪਣੀ]

ਹਨ। ਕੋਈ ਅਖਬਾਰਾਂ ਕਢਕੇ, ਕੋਈ ਸਕੂਲ ਖੋਲਕੇ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਏਹ ਸਭ ਮਾਇਆ ਕਠੀ ਕਰਕੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਚੋਂ ਆਪਣੇ ਅਖੀਂ ਘਟਾ ਪਾਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹੋ। ਐਵੇਂ ਬਈ ਗਲ ਤਾਂ ਠੀਕ ਆਖੀ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਅਪਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ। ਹਾਂ ਬਈ ਸਿਆਣੇ ਜੋ ਹੋਏ ਜੇ ਅਜੇ ਦਿਸਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਏਹ ਵਲੈਤ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਦਸਿਆ ਕਰਦੇ।

ਅਫਸੋਸ

ਇਨਾ ਪੇਂਡੂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਖੀਂ ਘਟਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕੌਣ ਹਨ? ਇਹ ਕਿ ਉਹ। ਕਿਉਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੋਸਾਇਟੀਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਥ ਹੋਵੇ। ਫ਼ੇਰ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਰਸੀਦ ਬੁਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਡੀਟਰ ਚੈਕ ਕਰਦੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਕੰਮਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਯਤੀਮ ਖਾਨਿਆਂ ਲਾਇਬਰੇਰੀਆਂ, ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਤੇ ਖਰਚ ਕਰਨ, ਉਹ ਲੁਟੇਰੇ ਇਹ ਇਮਾਨਦਾਰ।

ਇਹਨਾਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂਜਾ ਇਕ ਜ਼ਹਿਰ ਸਮਝਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਪੁਤਰਾਂ (ਸਿੱਖਾਂ) ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ, ਸਤਲੁਜ ਵਿਚ ਰੋੜ੍ਹੀ ਸੀ ਨਿਰਬਾਹ ਮਾਤ੍ਰ ਵਰਤਨੀ, ਬਾਕੀ ਕੌਮੀ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਲੋਣੀ ਯੋਗ ਹੈ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣ ਬੁਝਦੇ ਹੋਇ ਮਾਇਆ (ਪੂਜਾ) ਦੇ ਡੰਗੇ ਹੋਏ "ਲੋਭ ਲਹਿਰ ਹਲਕਾਇਆ ਭੌਂਕਾ ਜਿਉਂ ਕੁਤਾ" (ਭਾ: ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਊਲ ਜਲੂਲ ਬੋਲਦੇ ਹੋਏ ਸਮਝਦੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜੋ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਆਮਦਨ, ਘਰ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾ ਬੋਲਦਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਮੂੰਹ ਥਾਣੀ ਖਾਕੇ, ਹਵਾ ਵਾਲੀ ਨਾਲੀ ਥਾਣੀ ਕੱਢੀ ਜਾਣੀ ਇਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਸੀਂ ਅਰਥ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਭਲਾ ਜੇ ਕੋਈ ਪੁਛੇ ਮਹੰਤ ਜੀ, ਸੰਤ ਜੀ ਜਾਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਆਮਦਨ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੈ ਪਰ ਲਾਈ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਿਤੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਬਾਬਾ ਏਹੀ ਤਾਂ ਥੋੜੀ ਸਮਝ ਦਾ ਫਰਕ ਹੈ ਕਿਉਂ ਲਗੇ ਨਾ ਲਗੇ ਰਹਿੰਦੀ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਪਿੰਡ 'ਚ ਹੈ, ਵਾਹ ਬਈ ਵਾਹ।

---

* ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ੫੦੦) ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੫) ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਫਰ ਮਾਨਸਾ ਪਟਿਆਲਾ।

(੬) ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਸ਼ਕਲ ਅਖਿਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਦ ਕਿ ਖੰਭੇ ਖੰਭੇ ਨਾਲ ਪੁਲਸ ਸੰਗੀਨਾ ਲਾਈ ਪਹਿਰੇ ਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਤੁਰਨ ਫਿਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਰ ਚੌਥਾ ਆਦਮੀ ਸੀ.ਆਈ. ਡੀ. ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਭੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਡੋਰ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾੜਾ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੀ।

ਗੁਰਮਤ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਖੋਜੀਆਂ ਦਾ
ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਪਾਹੀ
ਜਨੇਤਪੁਰਾ।

ਦਫਤਰ
ਪੰਥਕ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ
ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ (ਜ਼ਿ: ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਕਦ ਤੇ ਕੌਣ ਆਏ

ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਪਰਾਂਤ ਵਿਚੋਂ ਘਲੂ ਘਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਉਜਾੜੇ ਹੋਏ ਇਲਾਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਪਿੰਡ:—

(੧) ਜਦੋਂ ਫ਼ਰਖ਼ ਸੀਅਰ ਨੇ ਗਸ਼ਤੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਟੋਲ ਟੋਲ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮਾਝੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਣਖੀਲੇ ਸਿੱਖ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਵੱਸੇ ਜੈਸੇ ਦਿਲੋਂ ਭੈਲ, ਕੰਗ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਕ ਆਦਿ। ਇਹ ਸਮਾਂ ੧੭੧੩ ਈ: ਤੋਂ ੧੭੨੦ ਦਾ ਸੀ।

(੨) ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਲੋਂ ਸਖ਼ਤੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਉਜਾੜ ਦੇਣ ਤੋਂ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਰੰਗੀਲੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਛੀਨੇ, ਤੱਖਰ, ਰੰਧਾਵੇ, ਦਿਲੋਂ ਅਤੇ ਰਾਇ ਸਿੱਖ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੇ ਮੋਗੇ ਦੇ ਸੰਨ੍ਹ ਵਿੱਚ ਆ ਵੱਸੇ। ਇਹ ਸਮਾਂ ੧੭੨੦ ਤੋਂ ੧੭੪੮ ਈ: ਦਾ ਸੀ।

(੩) ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ, ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ, ਤੇ ਅਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸੂਬਿਆਂ ਵਲੋਂ ਸਖ਼ਤੀ ਕਰਨ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਮਾਲਵੇ ਅਤੇ ਬੀਕਾਨੇਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਰਾਮ ਨਗਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਆ ਵੱਸੇ! ਇਹ ਸਮਾਂ ੧੭੬੫ ਤਕ ਦਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਦਾ ਮਾਲਵਾ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਇਲਾਕਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਮੁਸੀਬਤ ਆਉਣ ਪੁਰ ਮਾਲਵਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸੱਕੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਨਿਵਾਸ ਦੇਕੇ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਦੀ ਮਲ੍ਹਮ ਪਟੀ ਅਤੇ ਅਨ ਦੁਧ ਦੁਆਰਾ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਧਰਤੀ ਜੰਗਾਂ ਜੁਧਾਂ ਦਾ ਅਕੇਵਾਂ, ਥਕੇਵਾਂ, ਸਟਾਂ, ਜ਼ਖਮਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਕ ਸਿਵਲ ਹਸਪਤਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਦਮਗਜ਼ੇ ਮਾਰਕੇ ਸਰਦਾਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੀਰਾਂਕੋਟੀਏ, ਸ: ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਮਾੜੀਕੰਬੋ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਮ ਆਦਿ ਧਰਮ ਵਿਰੋਧੀ ਮੱਸੇ ਰੰਗੜ ਵਰਗਿਆਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਹਿਤ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ, ਇਸੇ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਆਸਰਾ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਉਜਾੜੇ ਹੋਏ ਜੇਸਲਮੇਰੀ ਸਿਧੂ ਬਰੜਾਂ ਆਦਿਕਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸੇਵਾ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਸਮਝਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਰੂਆਂ ਵਰਗੇ ਮਲਵੀਈ ਸੂਰਿਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਜੰਗਾਂ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮੁੜ ਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਸਾਇਆ।

(੪) ਧਾਲੀ ਵਾਲ, ਧਾਰਾਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਬਮਰੌਲੀ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਵੱਸੇ ਜੋ ਅਜ ਕਲ ਧੌਲ ਪੁਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਹ ਅੱਠਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਮੱਧ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜੋਧਪੁਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਵੱਸੇ ਕੁਝ ਸਰਸਾ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਘਗਰ ਤੇ ਆ ਵੱਸੇ। ਜਦ ਕਿ ਬਗਬਾਦ ਵਾਲੇ ਦਰਿੰਦਿਆਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਉਜਾੜਨੇ ਅਰੰਭੇ। ਇਹ ਗਿਆਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਅਖ਼ੀਰਲਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਮਾਲਵੇ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਪਿੰਡ ਫਤ: (ਝਨੇਰ) ਝਨੀਰ, ਰਾਊਕੇ ਅਤੇ ਫੇਰ ਕਾਂਗੜ ਅਦਿ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੫) ਦਸਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਜੈਸਲਮੇਰ ਤੋਂ ਜੋਧਰ ਭਟੀ ਬਠਿੰਡੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਆਇਆ।

(੬) ਪ੍ਰਮਾਰ ਰਾਜਾ ਜਗਦੇਵ ਦੇ ਲਿਆਂਦੇ ਹੋਇ ਪਮਾਰ, ਮਾਡੂ ਦੇ ਮੰਡੇਰ, ਪਮਾਰ, ਟਿਵਾਣੇ, ਮੂਰੀ ਭਟਨੇਰ ਤੋਂ ਬਿਨੇਪਾਲ ਦੀ ਬੰਸ ਗੰਦ, ਔਝਲੇ, ਪੰਧੇਰ,ਝਜ, ਆਦਿ ੧੧ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਏ ਜਦ ਕੇ ਮਹਿਮੂਦ ਦਾ ਪੋਤਾ ਸਰਹਿੰਦ ਤਕ ਦੇਸ ਮਲ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਝੱਲ ਮਾਲਵੇ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਚੌਮੁਖ ਬਾਦ ਪਰ ਸਿਧੂ ਚੋਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਸੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਹਿਮੂਦ ਦੇ ਪੋਤੇ ਮਦੂਦ ਨੂੰ ਰਾਮ ਨਗਰ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਜਿਸ ਦਾ ਥੇਹੁ ਬੀਜਾ ਪਿੰਡ ਮੱਲ ਜਰਨੈਲੀ ਸੜਕ ਤੇ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਿਕਸਤ ਦਿਤੀ। ਜਗਦੇਵ ਨੇ ਜਰਗ ਵਸਾਇਆ ਜਿਥੇ ਉਹਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਡੀਪੂ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਪਿੰਗਲ ਨੇ ਜਗਦੇਵ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਹਾਇਕ ਹੋਕੇ ਪੈਲ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਮਦੂਦ ਨਾਲ ਜੁਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪੈਲ ਵਸਾਇਆ। ਜਰਗ ਦਾ ਗੋਤ ਪ੍ਰਮਾਰ ਹੈ ਪਰ ਮਾਡੂ ਨਗਰ ਤੋਂ ਆਇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੰਡੇਰ ਅਲ ਪੈ ਗਈ। ਮਾਨ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿੱਚ ੨੦ ਗਦੀਆਂ ਰਾਜ ਕਰਕੇ ਦਖਣੀ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਹਾਰ ਖਾਕੇ ੧੧ ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਮਾਲਵੇ ਵਿੱਚ ਆਏ। ਪਹਿਲੇ ਬੁਰਜ ਮਾਨਸਾ ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਫੇਰ ਮਹਿਲਾਂ ਵਾਲਾ ਬੜਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਨਗਰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਕੇ ਤਿਹਾਈ ਮਾਲਵੇ ਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਮਹਿਲਾਂ ਵਾਲਾ ਨਥਾਣੇ ਭੁਚੋ ਦੇ ਸੰਨ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਫੇਰ ਕੰਗਾ ਗੜ੍ਹ (ਕਾਂਗੜ) ਵਾਲੇ ਕੰਗਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਕੇ ਮਾਨ ਸ਼ਾਹ ਮਾਨਸਾ ਬਣਿਆ।

(੭) ਜਗਦੇਵ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਦੇਉਲ ਦੇਊ, ਔਲਖ, ਕਕੜ ਤੇ ਗੁਰਮ ਆਦਿਕ ਇਕੀ ਗੋਤ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਬਗਦਾਦੀਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਹਾਰ ਗਏ। ਉਹ ਭੂਮੀਏ ਬਣਕੇ ਵਸਣ ਲਗੇ। ੧੨੨੫ ਈਸਵੀ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਖਾਨਦਾਨ ਗੁਲਾਮਾਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਮਸ ਦੀਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਰਬੰਸ ਹਾਰ ਕੇ ਮਲਵਈ ਭਾਈਆਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਵਸੇ।

(੮) ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਬਰਸ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਹੋਏ ਜਦੋਂ ਕਕਰਾਂ ਨੇ ਕੋਕਰੀ ਅਤੇ ਬੁਟਰਾਂ ਨੇ ਬੁਟਰਾਂ ਦੀ ਕੋਕਰੀ, ਮਲੀਆਂ ਨੇ ਮਲੀਆਂ ਦੀ ਕੋਕਰੀ ਅਤੇ ਬਾਹ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵਹਿਣੀਵਾਲ ਦੀ ਕੋਕਰੀ ਵਸਾਈ। ਇਹ ਪਿਸ਼ੌਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਤਖਤ ਬਾਹੀ ਤੋਂ ਆਏ ਸੀ।

(੯) ਖੇਹਰੇ— ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਿਛੋਂ ਪਿਸ਼ੌਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਖੇਰਾਤ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਆਏ।

(੧੦) ਮਾਂਗਟ ਤੇ ਬੜੈਚ ਗੜ੍ਹ ਗਜ਼ਨੀ ਤੋਂ (ਮਾਰਵਾੜ) ਵਿਚੋਂ ਉਜਾੜੇ ਹੋਏ ੧੩ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਆਏ।

(੧੧) ੧੩ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਜੈਸਲਮੇਰ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਖਦੇੜਿਆ ਤੁਲਸੀ ਰਾਮ (ਮੰਝ) ਗਜ਼ਨੀਆ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸ਼ੇਖ਼ ਚਾਚੋ ਪਿਆ। ਅਠੂਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ।

(੧੨) ਅਮੀਰ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ੧੩੯੮ ਈ: ਵਿਚ ਜੈਸਲਮੇਰ ਤੇ ਭਟਨੇਰ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੌਹਲ ਆਦਿ ਸਭ ਧਾਵਦ ਬੰਸੀ ਅਤੇ ਭਟਨੇਰ ਦੇ ਭਟਲ ਉਥੋਂ ਉਠ ਕੇ ਭੱਠਾ ਧੂਹਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਆ ਵੱਸੇ। ਫੇਰ ਭਠਲੌਰ (ਭਨੋਹੜ) ਤੇ ਹਮਨ ਪੁਰ ਆਦਿ ਪਿੰਡ ਬੰਨ੍ਹੇ।

(੧੩) ਸੋਲੀਆਂ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਗੜ੍ਹ ਮੁਕਤੇਸ਼ੁਰ ਅਤੇ ਗੜ੍ਹ ਕੇਸਰ ਤੋਂ ਘੁਮਾਣ, ਸੁਨਾਮ, ਢੋਡਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ੧੪ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਆਏ।

(੧੪) ਰਛੀਨ ਵਾਲੇ ਰਸ਼ੀਦ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੰਸੀ ਬਿੰਦ, ਛਿੰਦ ਰਾਏ ਦੀ ਉਲਾਦ ਦਿਲੀ ਤੇ ਬਿਲੀ ਬਿਲਗ ਰਾਮ ਤੋਂ ਲੋਧੀਆਂ ਦੇ ਹਰਾਏ ਹੋਏ ੧੪ ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਏ।

(੧੫) ਸੰਨ ੧੯੪੭ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਹਰੀਪੁਰ ਹਜ਼ਾਰਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ, ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ, ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ, ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ, ਗੁਜਰਾਤ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਆਦਿ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿਖ ਵਸਨੀਕ ਸਾਰੇ ਹੀ ਆਏ। ੧੯੪੭ ਵਿਚ ਓਧਰੋਂ ਏਧਰ ਆਉਣਾ ਇਹ ਕੋਈ ਅਨੋਖੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਆਪਾਂ ਸਾਰੇ ਕੋਈ ਅਗੋਂ ਕੋਈ ਪਿਛੋਂ ਇਥੇ ਆਏ ਹੋਏ ਸਮਝ ਕੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਵਸਦੇ ਹੋਏ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਸਮਝੀਏ।

ਦਫ਼ਤਰ
ਪੰਥਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ
ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ (ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ)

ਗੁਰਮਤ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਖੋਜੀਆਂ ਦਾ
ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਪਾਹੀ
ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਰਸੰਸਾ ਪਤ੍ਰ

—ਬਾਲ ਪੁਣੇ ਵਿਚ ਹੀ ਏਹ ਲਗਿਆ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਰੀ ਵਾਂਗਰ ਧਰੂਹ ਦੇ ਵੈਰਾਗ ਜਿਨਾਂ ਧਾਰਿਆ।
ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ ਉਦਾਸੀ ਫੇਰ ਸਿਖ ਬਣੇ ਸਿਖਿਆ ਲਏ, ਪੰਜ ਕਕੇ ਪਹਿਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਂ ਤਾਈਂ ਮਾਰਿਆ।
ਜੈਤੋ ਗੰਗ ਸਰ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਅਤੇ ਮੁਕਤਸਰ, ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਜਿਹਨਾਂ ਜਨਮ ਸਵਾਰਿਆ।
ਜੇਹਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਕੇ ਡਾਢੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਉਠਾਈ ਪੰਡ, ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਉਤੋਂ ਤਨ ਮਨ ਵਾਰਿਆ।
ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਬੋਲੀ ਤੇ ਜਨੇਤ ਪੁਰੇ ਆਦਿਕਾਂ ਦੀ, ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰੇ ਵਿਚ ਡਾਢੀ ਘਾਲ ਹੀ ਘੁਮਾਈਐ।
ਐਸੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਜਾਨੋਂ ਸੰਤ ਜੀ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ, ਜੁਗੋਂ ਜੁਗਾਂ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਕੀਰਤੀ ਸਵਾਈਐ।

ਪਰੈਮਰੀ ਮਿਡਲ ਅਤੇ ਹਾਈ ਜੋ ਸਕੂਲ ਸੋਹਣੇ, ਡਾਢੀ ਬੇਅੰਤ ਇਹਨਾਂ ਸੇਵ ਨਾ ਚਲਾਏ ਨੇ।
ਮਾਲਵੇ ਤਿਹਾੜੇ ਵਾਲੀ ਉਨਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨਾ ਚਿ, ਹੋਕ ਸਹਾਈ ਇਹਨਾ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਾਏ ਨੇ।
ਅਪ ਜਪ ਨਾਮ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਜਪਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਧਾਰਮਕ ਵਿਦਿਆ ਕੇ ਟੀਚਰ ਸਦਾਏ ਨੇ।
ਦੇਖਕੇ ਦੀਦਾਰ ਦੁਖ ਹੋਵਦੇ ਨੇ ਦੂਰ ਸਾਰੇ, ਸੁਖ ਅਤੇ ਸੰਮਤੀ ਦੇ ਦਾਤੇ ਬਣ ਆਏ ਨੇ।
ਰਾਜ ਅਤੇ ਜੋਗ ਦੋਵੇਂ ਮਾਣਦੇ ਹਮੇਸ਼ ਇਹ, ਨਿਰੇ ਨਹੀਂ ਸਾਧੂ ਸਗੋਂ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਐ।
ਐਸੇ ਗੁਣ ਖਾਨੀ ਅਤੇ ਮਹਾਨੀਐ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ, ਜੁਗੋਂ ਜੁਗ ਹੋਵੇ ਕੀਰਤੀ ਸਵਾਈ ਐ।

ਲਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਹੋਰੁ ਏਹਨਾਂ ਏਹ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਤਾਈਂ ਸੋਹਣਾ ਡਾਢਾ ਚਮਕਾਇਆ ਏ।
ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰਾ ਦੇ ਤਾਈਂ, ਜਿਥੋਂ ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਉਹਨਾਂ ਫੇਰਾ ਏਥੇ ਪਾਇਆ ਏ।
ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਅਤੇ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿਖ, ਨਿਰਮਲੇ ਨਿਹੰਗਾ ਦਾ ਵੀ ਵੇਰਵਾ ਸਹਾਇਆ ਏ।
ਪੰਦਰਾਂ ਤੇ ਚੌਦਾਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਜੋ ਗਦਰ ਡਾਢਾ, ਖੋਹਲ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਠੀਕ ਉਹ ਗਾਇਆ ਏ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਏਥੇ, ਉਹ ਭੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਏਹਨਾਂ ਛਪਵਾਈ ਐ।
ਐਸੇ ਉਪਕਾਰੀ ਤੇ ਦਇਆ ਧਾਰੀ ਇਹ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ, ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਕੀਰਤੀ ਸਵਾਈ ਐ।

ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਅਤੇ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦੋਲਣਾਂ ਨੂੰ, ਏਸ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਖੋਹਲ ਖੋਹਲ ਦਸਿਆ।
ਕਿਨ੍ਹਾਂ ੨ ਫਾਂਸੀਆਂ ਦੇ ਰਸਿਆਂ ਨਾਲ ਪਾਈਆਂ ਪੀਂਘਾਂ, ਕੌਣ ਕੌਣ ਉਜੜੇ ਤੇ ਕੇਹੜਾ ਕੇਹੜਾ ਵਸਿਆ।
ਜਬਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜਦੋਂ ਕਰਦਾ ਸੀ ਡਾਢੀ ਏਥੇ, ਕੌਣ ਕੌਣ ਰੋਏ ਅਤੇ ਕੇਹੜਾ ਕੇਹੜਾ ਹਸਿਆ।
ਲਿਖਾਰੀ ਤੇ ਐਡੀਟਰ ਗਿਆਨੀ ਦਰਸਾਇ ਏਥੇ, ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਭਾਈ ਏਹ ਸਮਸਿਆ।
ਕਹੇ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਏਹ ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖ, ਬੁਝੀ ਹੋਈ ਸ਼ਾਨ ਮੁੜ ਏਹਨਾਂ ਚਮਕਾਈ ਐ।
ਮਹਾਂ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਤੇ ਦਿਆਲੂ ਏ ਮਹਾਤਮਾ ਦੀ, ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਕੀਰਤੀ ਸਵਾਈ ਐ।

ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਵਾਨਾ ਹਸਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ
ਐਡੀਟਰ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਵਾਨਾ ਪੰਜ ਗਰਾਈ ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਮਰਪਣ

ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸੰਗਰੂਰ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਫਰੀਦਕੋਟ, ਹੋਰ ਬੇਅੰਤ ਗੁਰਸਿਖ, ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾਂ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰ ਚਰਨਾਂ ਦੇ ਛੋਹ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਢੂੰਡ ਕੇ ਸੁੰਦਰ ਇਮਾਰਤਾਂ, ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਜਾਗੀਰਾਂ ਨਾਉਂ ਲੁਆਕੇ ਸਦਾ ਅਟਲ ਯਾਦਾਂ ਅਤੇ ਕਲਜੁਗੀ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਹਿਤ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਕੇ 'ਆਪ ਮੁਕਤ ਮੁਕਤ ਕਰੈ ਸੰਸਾਰ' ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੋਮੇ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਸਦਾ ਅਮਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਖੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਭੇਟਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਪਾਹੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ

ਜਿਸ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ

ਜੋਗ

ਪਰਮ ਸਤਿਕਾਰ ਜੋਗ ਪੰਥ ਨਿਰਮਾਣ ਸੇਵਕ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਃ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਃ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਹੌਲਦਾਰ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸः ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ; ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਜਿਨਾ ਦੇ ਮਿਠੇ ਤੇ ਨਿਘੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਬਾਲਪਣ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤੀਕ ਅਮਿੱਤ ਮਾਣ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਜਿਨਾਂ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਅਸੀਸ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਔਕੜਾਂ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ।

ਜਿਨਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਨਿਘਸ ਮਾਣਨ ਵਾਲਾ

ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਪਾਹੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਭ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ।

੧ ੳ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਜੋ ਗੁਰ ਦਸੀ ਵਾਟ ਮੁਰੀਦਾ ਜੋਲੀਐ ॥

ਸਤਿਗੁਰੂ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਾਰੀ ਇਹ ਕਰੇਹੁ ॥ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੋਇਕੈ ਸਾਹਿਬ ਸਾਹਿਬ ਸਮਾਲੇਹੁ ॥

ਵਖਤ ਪਛਾਣੇ ਇਕੋ ਜਾਣੇ ਬੰਦਾ ਕਹੀਐ ਸੋਈ ॥

ਜੋ ਨ ਭਜੰਤੇ ਨਾਰਾਇਣਾ
ਤਿਨ ਕਾ ਮੈ ਨ ਕਰਉ
ਦਰਸਨਾ ॥

———

ਜਪਿ ਮਨ
ਸਤਿਨਾਮੁ ਸਦਾ ਸਤਿਨਾਮ ॥
ਸਦਾ ਸਹਾਈ।
ਵਾਹਿਗੁਰੂ
ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ

ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਦਾ

ਪਹਿਲਾ ਕਾਂਡ

ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਰਸ਼ੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਗਿਆਰ੍ਹਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ, ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਮਾਲਵਾ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਦਸਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪਰਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮੁਖ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤਰੁਠ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੇ ਵਰਤੇ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਕਰਕੰਵਲਾ ਤੋਂ, ਵਸਤੂ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਆਰਥਕ ਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਦਸ਼ਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕਰਤਾ
ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ
ਦਾਸ–ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ, ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ, ਪ੍ਰ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ
ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ
ਦਫਤਰ ਪੰਥਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ, ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ (ਪੰਜਾਬ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਂਝਾ ਪੀਰ ਜਗਤ ਗੁਰ ਬਾਬਾ

ਵੇਖੋ ਕਾਜ਼ੀ ਰੁਕਨਦੀਨ (ਵਿੱਚ) ਮੱਕੇ ਮਾਨ ਮਕਾਇ ॥ ਗੁਰ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਡਿਗਕੇ ਭੁਲ ਰਿਹਾ ਬਖਸ਼ਾਇ ॥

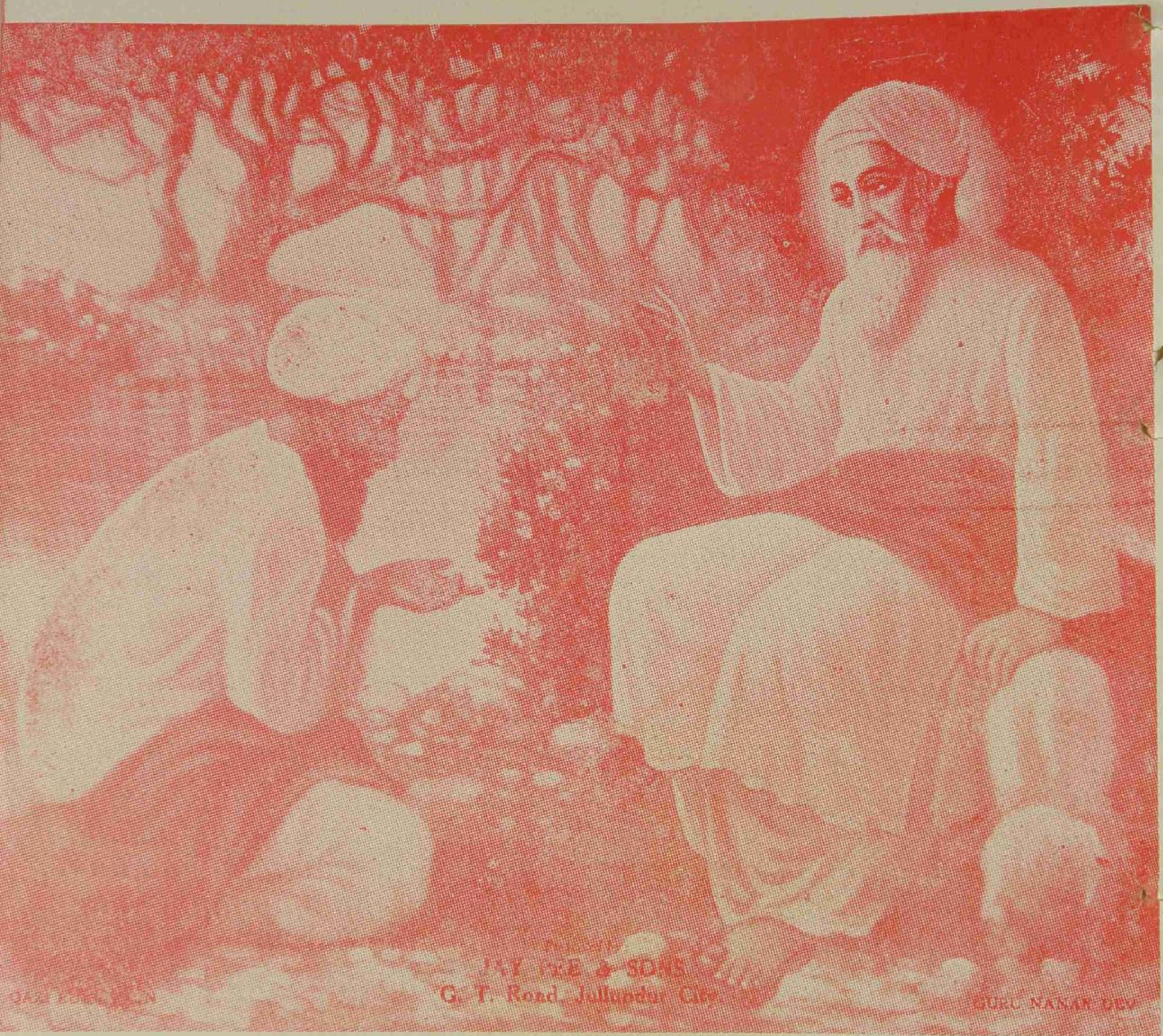

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਉਹ ਪੁਰਾਣੀ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤਸਵੀਰ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਗਦਾਦ ਪੁਜਣ ਤੇ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੁਸੱਵਰ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਬਣਾਈ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਏਕੰਕਾਰਾ[੧] ਸਤਿਗੁਰੂ[੨] ਤਿਹਿ ਪ੍ਰਸਾਦਿ[੩] ਸਚੁ[੪] ਹੋਇ ॥
ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ ਬਿਘਨ[੫] ਬਿਨਾਸਨ ਸੋਇ ॥ ੧ ॥

ਦੋਹਿਰਾ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮੰ[੬] ਪਰਮ ਪਰਾਵਰ[੭] ਨਾਥ ॥
ਯੁਗਲ[੮] ਚਰਨ ਪਰ ਬੰਦਨਾ ਧਰਪਰ[੯] ਧਰਕਰਿ ਮਾਥ ॥ ੨ ॥

ਸਵੈਯਾ ॥

ਬਰ[੧] ਚਾਰ ਪਦਾਰਥ ਦਾ[੨] ਬਰ[੩] ਚਾਰ, ਬਿਚਾਰ ਕੈ ਮੂੜ[੪] ਉਚਾਰ ਸੁਹਾਵੈ ॥
ਉਪਕਾਰ[੫] ਸਖ੍ਹਾ ਸੁਖਕਾਰ[੬] ਸਦਾ, ਤਮ[੭] ਪਾਰ ਕਰੈ ਉਰ[੮] ਜਾਂ ਬਸ ਜਾਵੈ ॥
ਅਘ[੯] ਜਾਲਨ[੧੦] ਤੇ ਜਮ ਜਾਲਨ[੧੧] ਤੇ, ਕਲ[੧੨] ਕਾਲਨ ਤੇ ਤਤਕਾਲ[੧੩] ਛੁਟਾਵੈ ॥
ਅਰਬਿੰਦ[੧੪] ਬਿਖੈ ਗੁਨ ਏਹ ਸਬੁ ਹੋਹਿ ਤਬੈ ਉਪਮਾ[੧੫] ਪਗ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਖਾਵੈ ॥ ੩ ॥

---

੧. ਜੋ ਇਕ, ਸੋਈ ਅਨੇਕ ਰੂਪ, ਭਾਵ—ਨਿਰਗੁਣ ਤੇ ਸਰਗੁਣ ਸੁਰੂਪ । ੨. ਸਤਿਪੁਰਖ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋਇਆ ੨, ਭਾਵ—ਪੂਰਨ ਗੁਰੂ । ੩. ਕ੍ਰਿਪਾ । ੪. ਵਾਹਿਗੁਰੂ । ੫. ਬਿਘਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ । ੬. ਪੁਰਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ, ਭਾਵ-ਬੱਧ, ਪਾਮਰ ਅਤੇ ਮੁਕਤ—੩ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪੁਰਖਾਂ ਤੋਂ ਉੱਤਮ—ਪੁਰਖਮਤੀ । ੭. ਪਰ = ਉਤਮ ਅਤੇ ਅਵਰ = ਨੀਚ । ੮. ਦੋਵੇਂ । ੯. ਪ੍ਰਿਥਵੀ ।

੧. ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ । ੨. 'ਦਾ' ਪਦ 'ਦੇਹਲੀ ਦੀਪਕ' ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਦਾਰਥ ਅਤੇ 'ਬਰ' ਦੋਹਾਂ ਨਾਲ ਲਗਦਾ ਹੈ । ਸੋ ਧਰਮ ਆਦਿ ੪ ਪਦਾਰਥ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਬਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ । ੩. ਭਲਾ । ੪. ਮੂਢ । ੫. ਇਹਸਾਨ—ਭਲਾ ਕਰਨਾ । ੬. ਸੁਖਦਾਈ । ੭. ਅਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਅੰਧੇਰਾ । ੮. ਹਿਰਦੇ । ੯. ਪਾਪ । ੧੦. ਸਮੂਹ । ੧੧. ਫਾਹੀਆਂ—ਜਾਲ ੧੨. ਭੈੜੇ, ਅਉਖੇ । ੧੩. ਤੁਰਤ । ੧੪. ਕਮਲ । ੧੫. ਤਸ਼ਬੀਹ—ਰੀਸ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਤੁਠਾ ਸਚਾ ਪਾਤਸਾਹੁ ਤਾਪ ਗਇਆ ਸੰਸਾਰਾ ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਣ

'ਗੁਰ ਬਿਨ ਘੋਰ ਅੰਧਾਰ ਗੁਰੂ ਬਿਨੁ ਸਮਝ ਨ ਆਵੈ' ਇਤਿ ਆਦਿ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਰਮ-ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਪਰਮ ਪਦ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੋਤਿ ਵਿਚ ਅਪੂਰਬਤਾ (ਅਦੁੱਤਿਤਾ) ਸਿੱਧ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸਦੇ ਮਾਨਵੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦੀ ਆਵੱਸ਼ਕਤਾ ਸਰਬ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਸਿੱਧ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤ੍ਰ ਦੀ ਬਾਂਛਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਨਾਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਗੁਰੂ-ਚੇਲੇ ਦੀਆਂ ਅਣਗਿਣਤ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਬਿਅੰਤ ਸ਼ਾਖਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਭੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ, ਪਰ 'ਕਾਚੇ ਗੁਰ ਤੇ ਮੁਕਤ ਨ ਹੋਆ ॥ ਕੇਤੇ ਗੁਰ ਚੇਲੇ ਫੁਨਿ ਹੋਆ ॥' ਅਤੇ "ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਉਧਾਰ ॥ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕੁ ਆਖੈ ਇਹੁ ਵਿਚਾਰ ॥" ਇਤਿਆਦਿ ਵਾਕਾਂ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਕੱਚੇ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਨਿਸਤਾਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅਯੋਗ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵੇਦਾਂ, ਦੇਵਤੇ ਅਤੇ ਅਵਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਉਕਤ ਕਾਰਯ ਸਿੱਧੀ ਲਈ ਅਸਮਰਥ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਯਥਾ 'ਬ੍ਰਹਮੇ ਬੇਦ ਬਾਣੀ ਪਰਗਾਸੀ ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਪਸਾਰਾ। ਮਹਾ ਦੇਉ ਗਿਆਨੀ ਵਰਤੈ ਘਰੁ ਅਪਨੈ ਤਾਮਸ ਬਹੁਤ ਅਹੰਕਾਰਾ। ਕਿਸਨੁ ਸਦਾ ਅਵਤਾਰੀ ਰੂਧਾ ਕਿਤੁ ਲਗਿ ਤਰੈ ਸੰਸਾਰਾ। ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮ ਰਤੇ ਜੁਗ ਅੰਤਰਿ ਤਿਨ ਚੂਕਾ ਮੋਹੁ ਗਵਾਰਾ।' ਅਰਥ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ। ਪੁਨਾ--'ਭਰਮੇ ਸੁਰ ਨਰ ਦੇਵੀ ਦੇਵਾ। ਕਾਲੁ ਨਾ ਛੋਡੈ ਬਿਨ ਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ। ਕਾਜੀ ਸੇਖ ਭੇਖ ਫਕੀਰਾ। ਵਡੇ ਕਹਾਵੈ ਹਉਮੈ ਤਨ ਪੀਰਾ। ਕਾਲੁ ਨ ਛੋਡੈ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਧੀਰਾ।' ਇਤਿਆਦਿ ਬਚਨਾਂ ਤੋਂ ਦੇਵਤੇ ਸਿੱਧ-ਨਾਥ, ਪੀਰ ਪੈਗੰਬਰ ਅਤੇ ਰਿਖੀਆਂ-ਮੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਰਤਾ, ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ਟਾ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੋਣ ਦੀ ਸੁਤੇ ਸਿੱਧ ਹੀ ਲੋੜ ਪਈ। ਸੋ 'ਪਸੂ ਪੰਖੀ ਭੂਤ ਅਰੁ ਪ੍ਰੇਤਾ। ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਜੋਨੀ ਫਿਰਿਤ ਅਨੇਤਾ। ਸਾਧ ਰੂਪ ਅਪੁਨਾ ਤਨੁ ਧਾਰਿਆ। ਮਹਾ ਅਗਿਨ ਤੇ ਆਪਿ ਉਬਾਰਿਆ।' ਤਥਾ ਜੋਤਿ ਰੂਪ ਹਰਿ ਆਪੁ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਹਾਯਉ। ਤਾਂ ਤੇ ਅੰਗਦ ਭਯੋ ਤਤੁ ਸੋ ਤਤੁ ਮਿਲਾਯਉ।' ਪੁਨਾ-'ਆਪ ਨਾਰਾਇਣੁ ਕਲਾ ਧਾਰਿ ਜਗ ਮਹਿ ਪਰਵਰਯਉ। ਨਿਰੰਕਾਰਿ ਅਕਾਰੁ ਜੋਤਿ ਜਗ ਮੰਡਲ ਕਰਯਉ।' ਇਤਿਆਦਿ ਮਹਾ ਵਾਕਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਹੀ ਅਪਣੀ ਸਬਦ ਕਲਾ ਨੂੰ ਸਨਮੁਖ ਕਰਕੇ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ' ਨਾਮ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਜੇ ਸਉ ਚੰਦਾ ਉਗਵੈ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹੈ ਹਜਾਰ। ਏਤੇ ਚਾਨਣ ਹੁੰਦਿਆ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਘੋਰ ਅੰਧਾਰ।' ਦੀ ਸਚਾਈ ਨੂੰ 'ਬਲਿਹਾਰੀ ਗੁਰ ਆਪੁਣੇ ਦਿਉਹਾੜੀ ਸਦ ਵਾਰ। ਜਿਨਿ ਮਾਣਸ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਕੀਏ ਕਰਤ ਨ ਲਾਗੀ ਬਾਰ।' ਦੁਆਰਾ ਤੁਰਤ ਹੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਅਦਿੱਬ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤੋਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਾਲੀ ਦਿੱਬ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਕਰਿ ਦਿਖਲਾਇਆ, ਸਗੋਂ 'ਨਰ ਤੇ ਉਪਜ ਸੁਰਗ ਕਉ ਜੀਤਿਓ ਸੁ ਅਵਖਧ ਮੈ ਪਾਈ' ਅਨੁਸਾਰ ਏਸੇ ਨਰ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਉਪਰਲੀ ਗਤੀ-ਭਾਵ ਅਮਰਾ ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਾ ਦਿਤੀ।

ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਭ ਚੋਜਾਂ ਨੂੰ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਵਿਚਾਰਨ ਤੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਸੁਆਮੀ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਰੰਜਨ ਕਰਤਾ, ਵਿਅਤੇ (ਉਲਟ) ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ, ਮੱਥੇ ਤੇ ਹੱਥ ਧਰ ਕੇ ਬੁਰਿਆਈਆਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਕੇਵਲ ਬਚਨ ਜਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਹੀ ਤਾਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਧ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਮਾਨਵੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪੇ ਅਪਣੇ ਵਿਚੋਲੇ ਸਨ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਆਪੇ ਬਿਨਾ ਦੂਜਾ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਆਪ ਜਗਤ ਜਲੰਦੇ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਲਈ ਉਤਰਾ ਖੰਡ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਵਿਚ ਸਿੱਧਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਗਿਆਨ ਚਰਚਾ ਕਰਕੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰੁੱਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਸਿਧੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਿਖਾ ਕੇ ਭੀ ਉਹਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਅਤੀਤ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਹੀਰੇ ਲਾਲਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਤਾਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਇਸ ਚਰਿਤ੍ਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ, ਓਥੋਂ ਮੁੜਕੇ ਗੋਰਖ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ—'ਪਾਣੀ ਠਉੜ ਨਹੀਂ ਉਸ ਤਾਲਾ' ਤਾਂ ਸਭ ਸਿੱਧ ਚਕ੍ਰਿਤ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਅੰਦਰੋ ਅੰਦਰੀ ਆਖਣ ਲਗੇ—ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਲੰਘੇ ਹੋਏ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਹੀ ਹਨ, ਜੋ ਹੀਰੇ-ਲਾਲਾਂ ਜੇਹੀ ਵਡਮੁੱਲੀ ਸੰਪਦਾ ਦਾ ਨਾਮ ਭੀ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ। ਇਹ ਗਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਲੰਘੇ ਹੋਏ ਅਤੀਤ ਹੋਣ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਿੱਧਾਂ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਬੁੱਧ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰੰਗ ਕੇ ਆਤਮਾ ਗਿਆਨੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਫੇਰ ਆਪ ਦੱਖਣ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਸ਼ਿਵ ਨਾਭ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਆਪਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮੈ (ਦਿੱਬ) ਸਰੀਰ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਸੁੱਕਾ ਬਾਗ਼ ਹਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖਬਰ ਹੋਣ ਤੇ ਰਾਜ ਪੁਰਖ ਹੀਰੇ-ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ ਥਾਲ ਭੇਟਾ ਕਰ ਕੇ ਸੁਆਗਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਗੁਰਦੇਵ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ—'ਭਾਈ ਇਹ ਮੋਤੀ ਸਾਡੇ ਕੰਮ ਦੇ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਹੋਰ ਸਾਥੋਂ ਲੈ ਲਵੇ। ਫੇਰ ਕਈ ਪ੍ਰੀਖਿਆਂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਅੰਤਿਮ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਮਹਾ ਮੋਹਣੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਚੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਣ ਕਰਦੇ ਹਨ—'ਗਾਛੋ ਪੁਤ੍ਰੀ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰਿ। ਨਾਮ ਭਣਉ ਸਚੁਦਉਤ ਸਵਾਰ' ਅਰਥਾਤ ਪੁਤਰੀਓ! ਨਾਮ ਜਪ ਕੇ ਆਪ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰੋ। ਤਾਂ ਮਹਾ ਚੰਚਲ ਮੋਹਣੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਬ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਤਣੀਆਂ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਸਾਧ ਕੇ ਸੰਗਿ ਨਹੀਂ ਕਛੁ ਘਾਲ। ਦਰਸ਼ਨ ਭੇਟਤ ਹੋਤ ਨਿਹਾਲ।' ਅਨੁਸਾਰ ਕੌਡੇ ਜੇਹੇ ਦੁਸ਼ਟ ਆਦਮ ਖੋਰਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸੱਜਨ ਠੱਗ ਨੂੰ 'ਕਰਿ ਹੁਕਮੁ ਮਸਤਕਿ ਹਥ ਧਰਿ ਵਿਚਹੁ ਮਾਰਿ ਕਢੀਆ ਬੁਰਿਆਈਆ' ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਫੇਰੇ ਵਿਚ ਸੰਤ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਵਿਅਤੇ ਕਰਨਾ, ਭਾਵ—ਉਲਟ ਕਰਿ ਦੇਣਾ। ਹੋਰ ਰੀਠੇ ਆਦਿ ਕੌੜੇ ਫਲਾਂ ਦਾ ਨਿਪਟ ਮਿਠੇ ਕਰ ਦੇਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਏਸ ਕਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਉਦਾਹਰਣ ਅਜ ਤਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਾਰਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਾਰਯ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਇਹ ਨਿਯਮ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਦੂਜਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ (ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ) ਅਤੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ੯ ਸਰੂਪਾਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ 'ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ' ਆਦਿਕ ਵਾਕਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਬਣਾ ਦੇਣੀ 'ਸੋ ਟਿਕਾ ਸੋ ਬਹਿਣਾ......' ਆਦਿ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦੇਣਾ ਸੰਸਾਰੀ ਨਿਯਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਕਿੰਤੂ 'ਅਗਮ ਅਗਚਤਾ' ਪੁਰਖ ਅਪਣੀ ਅਮਰੋ ਕਲਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੋਈ ਕਉਤਕ ਪਰਮ ਪੁਰਖ-ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਰਤਾਇਆ, ਜੋ ਕੋਈ ਭੀ ਹੋਰ ਅਜੇਹਾ ਨ ਕਰਿ ਸਕਿਆ। ਅਰਥਾਤ ਕਿਸੇ ਈਸਾ ਨੇ ਹੋਰ ਈਸਾ ਨ ਬਣਾਇਆ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੋਈ, ਸਿੱਧ, ਬੁਧ, ਨਾਥ, ਰਿਸ਼ੀ-ਮੁਨੀ ਇੰਨ ਬਿੰਨ ਅਪਣੇ ਸਮਾਨ ਦੂਜਾ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨ ਬਣਾ ਸਕਿਆ, ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਮੁਹੰਮਦ ਜਾਂ ਰਾਮ ਅਥਵਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਪਣੇ ਵਰਗਾ, ਸਮਾਨ ਕਲਾ, ਸਮਾਨਾਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਨ ਜੋਤਿ ਸੰਪੰਨ ਦੂਜੀ ਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਇਹ ਕਉਤਕ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ-ਸਾਖਿਆਤ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸੋ 'ਪੂਰਾ ਗੁਰੂ ਆਖ੍ਯਉ ਜਾਕਾ ਮੰਤ੍ਰ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਪੇਖੈ ਹੋਇ ਸੰਤ' ਅਨੁਸਾਰ ਪੂਰਨ ਤੇ ਅਬਿਨਾਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪੁਰਖ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਰੀ ਦ੍ਰਿਸਟੀ ਨਾਲ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੱਕਿਆ, ਉਹ ਸੰਤ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਬਣ ਗਿਆ। ਤਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਸੁਆਮੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਰੰਜਨ ਕਰਣਾਲੇ, ਵ੍ਯਿਅਤੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਪੁਰਖ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਰਥਾਤ ਕਾਰਣ ਬਿਨਾ ਹੀ ਕਾਰਯ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ 'ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ-ਗੋਬਿੰਦ ਗੁਰੂ ਹੈ ਨਾਨਕ ਭੇਦ ਨਾ ਭਾਈ' ਤਥਾ-'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕੁ ਗੋਬਿੰਦ ਰੂਪ।' ਆਦਿ ਵਾਕਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਧ, ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜਗਤ ਦੇ ਉਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ-

ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ† ਪ੍ਰਗਟਿਆ ਮਿਟੀ ਧੁੰਦ ਜਗ ਚਾਨਣ ਹੋਆ।
ਜਿਉਂ ਕਰ ਸੂਰਜ ਨਿਕਲਿਆ, ਤਾਰੇ ਛਪੇ ਅੰਧੇਰ ਪਲੋਆ।

---

†ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

ਜਨਮ:--ਵਿਸਾਖ ਸੁਦੀ ਤੀਜ ਸੰਮਤ ੧੫੨੬ ਬਿ: (੧੪੬੯ ਈ:) ਨੂੰ ਤਲਵੰਡੀ ਨਗਰ ਵਿਚ (ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਅਜ ਕਲ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ) ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪਰਗਟ ਹੋਏ।

[ਜਨਮ ਤਿਥੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਜਨਮ ਕੱਤਕ ਸੁਦੀ ੧੫ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਜਿਤਨੀਆਂ ਲਿਖਤ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸਾਖ ਸੁਦੀ ੩ ਹੈ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਵਿਸਾਖ ਸੁਦੀ ੩ ਹੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਬਲ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਥਿਤ ਜਿਉਤਿਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਦੇ ਅਰੰਭਕ ਕਾਲ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਤਿਜੁਗ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਦਿਨ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਮਤ ਰਿਖੀ (੭ ਤਾਰਿਆਂ ਦਾ) ਸੰਮਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹੋ ਥਿਤ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਜ਼ਿਲਾ ਹਜ਼ਾਰਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ਬਾਲਕੋਟ ਵਿਚ ਲਾਲਾ ਠਾਕਰ ਦਾਸ 'ਸੋਨੀ' ਦੇ ਘਰ ਸੰਮਤ ੧੬੦੦ ਜੇਠ ੩ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਇਕ ਸਾਖੀ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੫੨੬ ਵਿਸਾਖ ਸੁਦੀ ੫ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲੋ ਪਹਿਲ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹੀ ਰੁਪੱਈਆ ਸੰਨ ੧੮੦੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕਰਾਇਆ।]

ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ—ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਜੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਬੇਦੀ ਸੀ।

ਵਿਆਹ—ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ ਦੇ ਕੋਲ ਪਖੋ ਕੇ ਰੰਧਾਵੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮੂਲੇ ਚੋਣੇ ਦੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ (ਜਗਤ ਮਾਤਾ ਜੀ) ਸੁਲੱਖਣੀ ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਹੋਇਆ। ਅੰਨਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਰਸਮ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਖੁਦ ਆਪੇ ਕੀਤੀ।

ਸੰਤਾਨ—ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਤੇ ਲਖਮੀ ਦਾਸ ਜੀ ਹੋਏ।

ਉਪਕਾਰ—ਆਪ ਨੇ ਚਾਰ ਵਡੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਜੱਗਤ ਦਾ ਅਧਾਰ ਕੀਤਾ, ਸਿਖ ਪੰਥ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਿਖਣ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰ ਉਚਾਰੇ।

ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣਾ—ਅਸੂ ਵਦੀ ੧੦ ਸੰ: ੧੫੯੬ ਮੁਤਾਬਕ ੧੫੩੯ ਈ: ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗਦੀ ਤੇ ਬਿਠਾ ਗਏ।

ਮਾਇਕੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ੭੦ ਵਰਸ ੪ ਮਹੀਨੇ ੩ ਦਿਨ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਭੀ ਇਕ ਅਦਭੁਤ ਅਤੇ ਅਲੌਕਿਕ ਘਟਣਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਤੇ ਬਾਬਾ ਲਖਮੀ ਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਵਿਰਾਗੁ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੱਚੇ

(ਬਾਕੀ ਦੇਖੋ ਸਫਾ ੭ ਹੇਠ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੰਘ ਬੁਕੇ ਮਿਰਗਾਵਲੀ ਭੰਨੀ ਜਾਏ ਨਾ ਧੀਰ ਧਰੋਆ।
ਜਿਥੇ ਬਾਬਾ ਪੈਰ ਧਰੇ, ਪੂਜਾ ਆਸਣ ਥਾਪਣ ਸੋਆ।
ਸਿੱਧ ਆਸਣ ਸਭ ਜਗਤ ਦੇ, ਨਾਨਕ ਆਦਿ ਮਤੇ ਜੇ ਕੋਆ।
ਘਰ ਘਰ ਅੰਦਰ ਧਰਮਸਾਲ, ਹੋਵੇ ਕੀਰਤਨ ਸਦਾ ਵਸੋਆ।
ਬਾਬੇ ਤਾਰੇ ਚਾਰ ਚੱਕ ਨੌ ਖੰਡ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਸਚਾ ਢੋਆ।
ਗੁਰਮੁਖ ਕਲ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਹੋਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਲੀਹ (ਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ) ਪਰ ਖੜਾ ਕਰ ਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਜੁਗ ਪਲਟਾ ਦਿੱਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਲ ਖਿਚੇ ਜਾਕੇ ਅਣਗਿਣਤ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪਰਚਾਰੇ ਧਰਮ, ਨਾਮ ਜਪਣਾ, ਵੰਡ ਛਕਣਾ, ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ ਏਸ ਸੱਤ

(ਸਫਾ ੬ ਦੇ ਨੋਟ ਦੀ ਬਾਕੀ)

ਪਾਤਿਸਾਹੁ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਚਾਰ ਘੜੀ ਵਾਸਤੇ ਫੇਰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਉ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਸੁਣ ਕੇ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੇਰ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਬੈਠੇ। ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰਨ ਦੇ ਪਰਸੰਗ ਦੋਬਾਰਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜੇ ਚਾਰ ਘੜੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਚਾਰ ਜੁਗ ਮੰਗਦੇ ਤਾਂ ਉਵੇਂ ਹੀ ਹੋਣਾ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਨਾ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨੀ। ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਮੁਠੀ ਵਿਚ ਲੈ ਹੋਏ ਟਕੇ ਬਾਬਤ ਪੁਛਣ ਲਗੇ ਕਿ ਦੱਸੋ ਸਾਡੀ ਮੁਠੀ ਵਿਚ ਕੀ ਹੈ ? ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ-ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਆਖਿਆ ਪਿਤਾ ਜੀਉ, ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮੁਠੀ ਵਿਚ ਟਕਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ, ਪੁਰਖਾ ਤੂੰ ਦਸ ਸਾਡੀ ਮੁਠੀ ਵਿਚ ਕੀ ਹੈ ? ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਨਾਲ ਆਖਿਆ ਹਜ਼ੂਰ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮੁਠੀ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਹਨ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਇਆ ਪੁਰਖਾ ਤੂੰ ਬੇ-ਅੰਤ ਬ੍ਰਹਮੰਡਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋਇਆ। ਅਤੇ ਸਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਵਰਦਾਨ ਦਿਤਾ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਟਕੇ ਅਤੇ ਲਛਮੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਏਸ ਕਥਨ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਦੋ ਪੱਟੀ ਚਾਦਰ ਲੈ ਕੇ ਫੇਰ ਬਰਾਜ ਗਏ ਤਾਂ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਬਹੁਤ ਵਿਵਾਦ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਆਪੋ ਅਪਣਾ ਗੁਰੂ ਪੀਰ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਏਸ ਝਗੜੇ ਨੂੰ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਲੋਂ ਮਾਝੂ ਥਾਪੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਿਰਨਾ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਗੇ ਹੀ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਪਰ ਜਦ ਅੰਦਰੋਂ ਕੋਈ ਅਵਾਜ਼ਾ ਨਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਚੁੰਮਣ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਜਦ ਚਰਨੀ ਹੱਥ ਲਾਉਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਚਾਦਰੇ ਦਾ ਹੀ ਲੜ ਆਇਆ। ਜਦ ਚਾਦਰ ਚਕ ਕੇ ਦੇਖਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਸੁਵਾਇ ਫੁਲਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਦੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਭੀ ਦਿਖਾਈ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਭਾਵ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਣਦੇਹੇ ਹੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਹਾਰ ਕੇ ਇਓਂ ਨਿਆਓਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਚਾਦਰ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਪਲਾ ਉਧੇੜ ਕੇ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਪਲੇ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਕਬਰ ਵਿਚ ਦਫਨਾਇਆ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਅਨੁਸਾਰ 'ਸ਼ਾਹ ਪੀਰ ਜਗਤ ਗੁਰ ਬਾਬਾ' ਜਗਤ ਵਿਚ ਮੰਨੇ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਪਵਿਤ੍ਰ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਨਾਮ ਡੇਰਾ (ਦੇਹਾਰਾ) ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਾਦਕੇ:—ਪਿੰਡ ਭਟੀਆਂ ਦੇ ਕੋਲ ਗੋਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਰਾਮ ਨਾਰੈਣ ਬੇਦੀ ਦੇ ਪੁਤੱਰ ਸ਼ਿਵਰਾਮ ਬੇਦੀ ਦੇ ਘਰ ਸੰ: ੧੪੯੭ ਬਿ: ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਬਨਾਰਸੀ ਤੋਂ ਕਾਲੂ ਚੰਦ ਤੇ ਲਾਲੂ ਚੰਦ ਦੋ ਪੁਤਰ ਰਤਨ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਚੰਦ ਵਡੇ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਭਟੀਆਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਭਟੀ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਰਾਏ ਭੁਇ ਦੀ ਪਦਵੀ ਅਤੇ ਸ਼ਰਕ ਪੁਰ ਦੇ ਪਰਗਣੇ ਵਿਚ ਦਸ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜਗੀਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਰਾਏ ਭੁਇ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ ਨਾਮੇ ਦਾ ਪਿੰਡ ਵਸਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਇਆ। ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਕਾਰਦਾਰ ਸ਼ਿਵਰਾਮ ਬੇਦੀ ਨੂੰ ਭੀ ਗੋਡਿਆਂ ਤੋਂ ਬੁਲਾਕੇ ਏਸ ਜਗੀਰ ਦਾ ਕਾਰਦਾਰ ਥਾਪਿਆ। ਰਾਇ ਭੁਇ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤਰ ਰਾਏ ਬੁਲਾਰ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਸ਼ਿਵ ਰਾਮ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਥਾਂ ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਚੰਦ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕਾਰਮੁਖਤਾਰ ਬਣਾਇਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸੰ: ੧੫੨੬ ਬਿ: ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ।

ਨਾਨਕੇ:—ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਨਕੇ ਪਿੰਡ ਚਾਹਲ ਥਾਣਾ ਬਰਕੀ, ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਧਰਮ ਦਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ।

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ ਪਰ ਭੀ ਅਪਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀਤੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਸਥਾਨਾਂ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਏ, ਤੇ ਹੁਣ ਉਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਖਿਆਤ ਨਿਵਾਜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ।

ਪੂਰਬ, ਉੱਤਰ ਤੇ ਦੱਖਣ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਵਿਚਰੇ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕੌਤਕ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦ੍ਰਿੜਾ ਕੇ ਲਖਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੇ ਇਤਹਾਸੀ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ, ਕਿਉਂ ਨਾ ਕਰਨ ?' 'ਜਿਥੇ ਬਾਬਾ ਪੈਰ ਧਰੇ ਪੂਜਾ ਆਸਣ ਥਾਪਣ ਸੋਆ,' ਅਰ 'ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਸੋ ਥਾਨ ਭਾਲਿਆ ਲੈ ਧੂਰ ਮੁਖ ਲਾਵਾ।' ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਜਾਤਰਾ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਲਿਖਣ ਦਾ ਉਦਮ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਤੇ ਰਸਤਾ, ਸੜਕ, ਸਟੇਸ਼ਨ ਦਸਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ 'ਚੋਂ ਕਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੋਮਲ ਤੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾ ਕੇ ਇਸ ਉਜੜੇ ਥਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਕਰ ਕੇ ਭਾਗ ਲਾ ਕੇ ਵਸਾਇਆ ਸੋ ਅਗੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹੋ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੋ।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

'ਜਿਥੈ ਜਾਇ ਬਹੈ ਮੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੋ ਥਾਨ ਸੁਹਾਵਾ, ਰਾਮਰਾਜੇ,
ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਸੋ ਥਾਨੁ ਭਾਲਿਆ ਲੈ ਧੂਰਿ ਮੁਖਿ ਲਾਵਾ ॥ ਮ: ੪ ॥'

ਪ੍ਰਥਮ ਕਰਉ ਧਨਜਵਾਦ ਗੁਰੂ ਪਰਮੇਸਰ ਕੇਰਾ, ਕਰ ਮਹਿਰਮਤ ਕੀਆ ਪੂਰਮਨੋਰਥ ਮੇਰਾ।
ਵਰਨਨ ਕੀਤੇ ਧਾਮ ਜਹਿੰ ਗੁਰ ਚਰਣ ਟਿਕਾਏ, ਜਨਮ ਜਗਜਾਸੂ ਸਫਲ ਕਰੋ ਸਾਡਾ ਚਿਤਲਾਏ।

ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਜ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਨੂੰ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਵੇਖਕੇ ਖਾਸ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ। ਜਨਤਾ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ, ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ, ਵਖੋ ਵਖ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਤੇ ਸਚਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਦਿ ਆਪ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਸੀ। ਦੁਨੀਆਂ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਨੇਹਾ ਹੁਣ ਭੀ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਗੂੰਜ ਰਿਹਾ ਹੈ 'ਏਕ ਪਿਤਾ ਏਕਸ ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਕ', ਪੁਨਾ, 'ਏਕ ਨੂਰ ਤੇ ਸਭ ਜਗ ਉਪਜਿਆ' ਭਾਵ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਏਕ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪੁਤਰ ਹਾਂ, ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨੂਰ ਤੋਂ ਸਭ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਾਂ, ਨਾ ਕੋਈ ਭਲਾ ਹੈ ਨਾ ਮੰਦਾ ਹੈ, ਅਥਵਾ ਸਭ ਭਾਈ ਭਾਈ ਹਾਂ, ਕੋਈ ਉਚਾ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਨੀਵਾਂ ਨਹੀਂ, ਸੋ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਦਰਸ਼ ਹੈ, ਜੀਣਾ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇਣਾ, ਵਸਣਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵਸਣ ਦੇਣਾ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ, ਰਬ ਦੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਜਾਣ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ। ਧਾਰਮਿਕ ਤਅੱਸਬ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਚਾਈ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇਣਾ। ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ, ਵੰਡ ਕੇ ਛਕਣਾ, ਭਾਈ ਚਾਰਕ ਭਿੰਨ-

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣੇ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨੀ। ਇਸਤਰੀ ਜ਼ਾਤੀ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਨਾ, ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ। ਕੁਕਰਮੀ ਨੂੰ ਅਛੂਤ ਮੰਨਣਾ ਆਦਿ ਜੀਵਨ ਦੇ ਮੰਤਵ ਹਨ।

ਪਹਿਲੇ ਕਿਸੇ ਲਈ ਜੀਉਣਾ ਤੇ ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਲਈ, ਏਸੇ ਹੀ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ੯ ਸਰੂਪ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ 'ਬਾਬੇ ਤਾਰੇ ਚਾਰ ਚੱਕ ਨੌ ਖੰਡ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਸੱਚਾ ਢੋਆ' ਅਨੁਸਾਰ, ਬਾਬੇ ਨੇ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਤਾਰਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਅਸੀਂ ਹਾਲੇ ਕੇਵਲ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਹਾਸ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਮਾਲਵੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਜਿਥੇ ੨ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਅਤੇ ਕੋਮਲ ਚਰਨ ਪਾ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ, ਉਸ ੨ ਜਗ੍ਹਾ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਤੋਂ ਵਰੋਸਾਇ ਹੋਏ ਵਡਭਾਗਿਆਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੁਰਅਸਥਾਨ ਤਿਆਰ ਕਰਾਏ, ਕਿਉਂ 'ਜਿਥੇ ਬਾਬਾ ਪੈਰ ਧਰੇ ਪੂਜਾ ਆਸਣ ਥਾਪਣ ਸੋਆ' (ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ) ਸੋ ਇਹਨਾਂ ਗੁਰਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਰਸਨ ਵਾਲੇ ਵਡਭਾਗੇ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਗੁਰਅਸਥਾਨ ਕਾਂਡ ਲਿਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਦਕਾ ਲਿਖਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ, ਪਿੰਡ, ਤਹਿਸੀਲ, ਜ਼ਿਲਾ ਅਤੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਮਕਾਨ, ਜ਼ਮੀਨ, ਜਗੀਰ ਅਰ ਸਾਥ ਹੀ ਰਸਤਾ, ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਤੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਵੀ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੱਜਣ ਏਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਕਾਂਡ ਵਿੱਚ ਰਹੀ ਤ੍ਰੁਟੀ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਦੀ ਖੇਚਲ ਕਰਨਗੇ, ਤਾਂ ਦਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਚੇ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਨੇ ਕਿਰਪਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸੁਧਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਪ੍ਰਧਾਨ, ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ
ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ,
ਦਫ਼ਤਰ ਪੰ: ਗੁ: ਸਾ: ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ, ਜ਼ਿ: ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

ਮੈਂ ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਦਰਸ ਪਿਆਸੀਆਂ
ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਦਾਸ,
ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ
ਜਨੇਤਪੁਰਾ

੧੫-੯-੧੯੫੪

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ

੧. ਗਊ-ਘਾਟ

ਗਊਘਾਟ—ਏਥੇ ਬੁੱਢੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਗਊਘਾਟ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਏਥੇ ਭੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦਾਨ ਦ੍ਰਿੜਾ ਕੇ ਸਤਿ ਮਾਰਗ ਦਿਖਾਇਆ। ਜਦ ਕਿ ਅਜੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਬੱਝੇ ਨੂੰ ੧੬-੧੭ ਵਰ੍ਹੇ ਹੀ ਹੋਏ ਸੀ, ਪੁਰਾਣਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਅਤੇ 'ਆਦਾਂ ਦਾ ਫਲ੍ਹਾ' ਹੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬਸਤੀਆਂ ਸੀ।

੨. ਗੁ: ਨਾਨਕ ਸਰ ਠਕਰਵਾਲ

ਪਿੰਡ ਠਕਰ ਵਾਲ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਜਦੋਂ ਆਪ ਚਲਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਆਦਮੀ ਤੋਰਨ ਆਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ 'ਭਾਈ ਤੁਸੀਂ ਏਥੇ ਹੀ ਰਹੋ।' ਇਸ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਦਾ ਇਹ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਪਿੰਡ ਉਤਨਾ ਹੀ ਹੈ ਵਧਿਆ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸੋਹਣੀ ਇਮਾਰਤ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਤ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਰਾਈ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਨਾਮ 'ਨਾਨਕ ਸਰ' ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਠਕਰਵਾਲ ਨਗਰ ਦਾ ਜ਼ਿਲਾ ਤੇ ਤਹਿਸੀਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਹੈ।

੩. ਗੁ: ਨਾਨਕ ਝਿੰਗੜ-ਜਗਹੇੜਾ

ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ੧੭ ਮੀਲ ਤੇ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਉਤੇ ਨਹਿਰ ਦੇ ਪੁਲ ਕੋਲ ਜਗਹੇੜਾ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਓਸ ਦੀ ਝਿੜੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨ ਪਾਏ। ਓਥੇ ਇਕ ਥੜਾ ਤੇ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਨਿਸ਼ਾਨ (ਪੁਰਾਣੇ ਨਮੂਨੇ ਦਾ) ਪਹਿਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਛੱਪੜ ਤੇ ਲੋਕੀ ਮਿੱਟੀ ਕਢਦੇ ਅਤੇ ਸੁੱਖਾਂ ਸੁੱਖਦੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਛੱਪੜ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਨਾਨਕ ਸਰ' ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ। ਝਿੜੀ ਨੂੰ 'ਨਾਨਕ ਝਿੰਗੜ' ਕਰ ਕੇ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ 'ਨਾਨਕ ਸਰ' ਦੇ ਕੰਢੇ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

੪. ਗੁ: ਜਗਰਾਉਂ

ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਵਲੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਜਗਰਾਉਂ ਵਿਖੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਥਾਂ ਬਲੋਚਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਆਪ ਉਸ ਥਾਂ ਤੇ ਵਿਰਾਜੇ ਜਿਥੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜੰਵ ਘਰ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕੁਟੀਆ ਵਿਚ ਬੈਰਾਗੀ ਸਾਧੂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰ ਸਚੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਬਲੋਚ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਸਚੇ ਮਾਰਗ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਬਾਹਲਾ ਚਿਰ ਬੈਰਾਗੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਤੇ ਲਗਾ। ਤਾਂ ਸਭ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀ ਬੈਰਾਗੀ ਸਣੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿਖ ਹੋਏ ਅਤੇ ਓਸ ਥਾਂ ਧਰਮਸਾਲਾ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਜਿਥੇ ਦੋਨੋਂ ਵੇਲੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲੰਗਰ ਤੇ ਸਤਸੰਗਤ ਲਗਦੀ ਰਹੀ। ਇਸੇ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆ ਦਾਤਾ ਪੰ: ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਵਾਸਤੇ ਸੁੰਦਰ ਮੰਦਰ, ਭੋਇੰ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਜਾਗੀਰ ੬੦ ਘੁਮਾ ਲਾ ਕੇ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਜੋ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਦੀ 'ਧਰਮ ਸਾਲਾ' ਆਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਰਾਇ ਕੋਟ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਬਣੀ ਤਾਂ ਰਾਇ ਕਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਰਾਜਾ ਰਾਇ ਅਲਿਆਸ ਦੀ ਰਾਣੀ ਭਾਗਭਰੀ ਨੇ ਏਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਭੋਇੰ ਦਿੱਤੀ। ਜੋ ਅਜ ਤਕ ਹੈ। ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਮਹੰਤ ਦੇ ਥਾਂ ਕੋਈ ਉਦਾਸੀ ਸੇਵਾਦਾਰ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਸਭ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਅਜ ਏਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੈ।

੫. ਗੁ: ਬੋਹੜ ਸਾਹਿਬ

ਜਗਰਾਉਂ ਨਗਰ ਤੋਂ ਦਖਣ ਦੇ ਪਾਸੇ ਪਿੰਡ ਕਾਉਂਕਿਆਂ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਥਾਂ, ਛੱਪੜ ਕੋਲ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਬੋਹੜ ਹੈ। ਉਥੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੋਕੀ ਸੁਖਾਂ ਸੁਖਦੇ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਕਢਦੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਾ ਥਾਉਂ ਕਰ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਢਾਬ ਦੇ ਪਾਸ ਬਰੋਟਾ ਹਰਾ ਹੋਣ ਦੀ ਵਚਿੱਤਰ ਕਥਾ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ, ਇਹ ਬਰੋਟਾ ਹੁਣ ਸੁੱਕਾ ਤੇ ਡਿਗਿਆ ਪਿਆ ਸੀ ਲਗ-ਪਗ ੩੦ ਵਰਸ ਤੋਂ ਏਥੇ ਬੜਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ। ਜੋ ਕਈਆਂ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਬਰੋਟਾ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਆਉਣ ਲਗ ਪਈਆਂ। ਸੇਵਾ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਈ ਜੋ ਬਰੋਟਾ ਹੁਣ ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਇਥੇ ਸੰਝ ਨੂੰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਵਿਰਾਜਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ 'ਬੋੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ' ਦੀ ਸੇਵਾ ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ 'ਈਨਾ' ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਨੇ ਕਰਾਈ ਹੈ।

੬. ਗੁ: ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਰ (ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ) ਸੋਢੀ ਵਾਲਾ ਗਿਦੜ ਵਿੰਡੀ

*ਗੁ: ਤਿਹਾੜਾ—ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਦਾ ਨਗਰ 'ਤਿਹਾੜਾ' ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਗਰ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਪਾਂਡਿਵਾਂ ਨੇ ਰਾਜਾ ਵਰਾਟ ਦੀ

---

* ਰਵਾਇਤ ਹੈ, ਕਿ ਇਸ ਤਿਹਾੜਾ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਧਰਤੀ ਨੇ ਸ੍ਰਵਣ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਖਿਚ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਤਲੱਾ ਜਾਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਵਹਿੰਗੀ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਤਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰਵਣ ਕੁਮਾਰ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਵਹਿੰਗੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਤੀਰਥਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦਾ ਭਹੋਏ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪੁਜਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਚੁਕਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਕਰਾਇਆ ਮੰਗਣ ਲਗਾ, ਜਿਸ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਕਿਹਾ, ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੇਰਾ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਵੇਖਣਾ, ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਤਰਾਂ ਲੜਦਾ ੨ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜਦ ਗੜਵਾ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਡਬੋਇਆ, ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਦਸ਼ਰਥ ਨੇ ਕੂੰਜ ਜਾਣ ਕੇ ਬਾਣ ਮਾਰ ਕੇ, ਮਾਰ ਦਿਤਾ। ਜਦ ਨੇੜੇ ਜਾਕੇ ਸ੍ਰਵਣ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਤੜਫਦੇ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਪੁਛਿਆ, ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰਵਣ ਸਰੀਰ ਛਡ ਗਿਆ, ਰਾਜਾ ਦਸ਼ਰਥ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਜਾ ਕੇ ਦਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਬੜੇ ਦੁਖੀ ਹੋਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਸ਼ਰਥ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦਿੱਤਾ 'ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਵਿਯੋਗ ਵਿਚ ਦੁਖੀ ਹੋਕੇ ਮਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਤੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਯੋਗ ਵਿਚ ਦੁਖੀ ਹੋਕੇ ਮਰੇਂਗਾ।' ਸੋ ਰਾਜਾ ਦਸ਼ਰਥ ਵੀ ਰਾਮਚੰਦਰ, ਲਛਮਣ ਨੂੰ ਬਣਬਾਸ ਦੇਕੇ, ਦੁਖੀ ਹੋਕੇ ਮਰਿਆ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰਾਪ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹੁਣ ਤਿਹਾੜਾ ਹੈ, ਦਸੌਂਟਾ ਕਟਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਪੁਤ੍ਰ ਸਰਵਣ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਵਹਿੰਗੀ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਕੇ ਇਸ ਨਗਰ ਦੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਕਰਾਈ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਤਾਰਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਕੇ ਸਚੇ ਮਾਰਗ ਪਾਇਆ। ਆਪ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਕ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਇਕ ਬਾਗ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਏ ਹਨ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਨਾਮ 'ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਰ' ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੨ ਮਾਘ ਸੰਮਤ ੧੯੯੮ ਨੂੰ ਗੁ: ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਆਰਜ਼ੀ ਕਮੇਟੀ ਚੁਣੀ ਗਈ।

(੧) ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਪ੍ਰਧਾਨ।
(੨) ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਦੜ ਵਿੰਡੀ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ।
(੩) ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ।
(੪) ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸ: ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੋਢੀ ਵਾਲਾ ਸਕੱਤ੍ਰ।
(੫) ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸ: ਨਰਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਖਜ਼ਾਨਚੀ।

ਮੈਂਬਰ

ਸ: ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ, ਸ: ਭੁਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਦੜ ਵਿੰਡੀ, ਸ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੋਢੀ ਵਾਲਾ, ਸ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੱਧਮ ਬੇਟ, ਸ: ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਸ: ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧਮ ਬੇਟ, ਸ: ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ ਅੱਬੂਪੁਰਾ, ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਗਾਲਬ ਰਣ ਸਿੰਘ, ਸ: ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅੱਬੂਪੁਰਾ, ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਲਸੀਹਾਂ ਬਾਜਨ, ਸ: ਗਜਨ ਸਿੰਘ ਮਲਸੀਹਾਂ ਬਾਜਨ। ੧੫ ਮਾਘ ਸੰਮਤ ੧੯੯੮ ਨੂੰ ਪੱਕੀ ਚੋਣ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਈ:-

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੱਡੂਵਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ, ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਸਕੱਤ੍ਰ, ਸ: ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਸੋਢੀਵਾਲਾ ਮੀਤ ਸਕੱਤ੍ਰ, ਸ: ਨਰਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਖਜ਼ਾਨਚੀ।

ਮੈਂਬਰ

(੧) ਸ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਸਿਧਮ ਬੇਟ।
(੨) ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਸਿਧਮ ਬੇਟ।
(੩) ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾਇਆ ਕਲਾਂ।
(੪) ਸ: ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅੱਬੂਪੁਰਾ।
(੫) ਸ: ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ ਅੱਬੂਪੁਰਾ।
(੬) ਨੰਬਰਦਾਰ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾਇਆ ਕਲਾਂ।
(੭) ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਗਿਦੜਵਿੰਡੀ।
(੮) ਭੁਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿਦੜਵਿੰਡੀ।
(੯) ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ,,
(੧੦) ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ,,
(੧੧) ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਸਿਖ ਦੌਲਤ।
(੧੨) ਹੌਲਦਾਰ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਿਖ ਦੌਲਤ।
(੧੩) ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਲਸੀਹਾਂ।
(੧੪) ਗਜਨ ਸਿੰਘ ਮਲਸੀਹਾਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੧੫) ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮਲਸੀਹਾਂ ।
(੧੬) ਲਾਲਾ ਨਾਨਕ ਚੰਦ ਤਿਹਾੜਾ ।
(੧੭) ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ।
(੧੮) ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ।
(੧੯) ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ,,
(੨੦) ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ,,
(੨੧) ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ,,
(੨੨) ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ,,
(੨੩) ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਸੋਢੀ ਵਾਲਾ ।
(੨੪) ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸੋਢੀ ਵਾਲਾ ।
(੨੫) ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ,,

ਸਮੂੰਹ ਇਲਾਕਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸੰਗਤਾਂ ਤੇ ਉਪਰੰਤ ਲਿਖੇ ਸੇਵਕਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੇਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲਈ। ਇਕ ਸੁੰਦ੍ਰ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਦੋ ਮੰਜ਼ਲਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ, ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਾਣੀ ਵਾਲੀ ਢਾਬ ਦੇ ਕੰਢੇ ਆਏ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ 'ਗੁਰੂ ਕੀ ਢਾਬ' ਨਾਮ ਪਇਆ । ਹੁਣ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ—ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਰ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ। ਇਸ ਗੁ: ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਨਾਉਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ ੩੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਸਟੇਸ਼ਨ ਜਗਰਾਉਂ ਤੋਂ ੬ ਕੋਹ, ਤਿਹਾੜੇ ਤੋਂ ੩ ਮੀਲ, ਸਿਧਮਾ ਬੇਟ ਤੋਂ ੪ ਕੋਹ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ (ਦਫ਼ਤਰ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ) ਤੋਂ ੪ ਕੋਹ ਹੈ।

੭. ਗੁ: ਰਿ: ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ

ਨਾਭੇ ਤੋਂ ੧੨ ਕੋਹ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮ ਇਕ ਰਿਆਸਤ ਜਿਸ ਦਾ ਵਡੇਰਾ ਸਦਰ ਦੀਨ 'ਸ਼ੇਰਵਾਨੀ' ਪਠਾਣ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸੁਲਤਾਨ ਬਹਲੋਲ ਲੋਧੀ ਦੀ ਪੁਤਰੀ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਧਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਪਿੰਡ ਦਾਜ ਵਿਚ (ਜਗੀਰ) ਮਿਲੇ । ਇਹ ਮਹਲੇਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜਪੂਤ ਦਾ ਵਸਾਇਆ ਹੋਇਆ ਗਰਾਮ ਮਹਲੇਰ ਜੋ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ, ਮਲੇਰ ਨਾਮ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ । ਅਰ ੧੬੫੭ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਬਜ਼ੀਦਖਾਨ ਨੇ ਓਸ ਦੇ ਲਾਗੇ 'ਕੋਟਲਾ' ਦੀ ਬਸਤੀ ਵਸਾਈ। ਦੋ ਨਾਮ ਮਿਲ ਕੇ 'ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲਾ' ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ। ਹੁਣ ਇਹ ਰਿਆਸਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦਸਵੇਂ ਦਰਜੇ ਪਰ ਗਿਣੀ ਗਈ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਰਕਬਾ ੧੬੭ ਵਰਗ ਮੀਲ ਆਬਾਦੀ ੪੦੩੨੨ ਹੈ, ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ੧ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੧ ਤੋਂ ਏ. ਜੀ. ਜੀ. ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਨਾਲ ਸੀ । ਏਥੋਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਸ਼ੇਰ ਮਹੰਮਦ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣ ਕੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਹਾ ਦਾ ਨਾਰ੍ਹਾ ਮਾਰਿਆ ਸੀ, ਅਰ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ੀਰ ਖੋਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਦੋਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਿਖ ਇਸ ਰਿਆਸਤ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ ਹਨ । ਗੁਰ ਪਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਵਿਚ ਭੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ 'ਮਲੇਰੀਆਂ ਦੀ ਜੜ ਹਰੀ।'

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ

੧. ਗੁ: ਧਰਮ ਕੋਟ

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਿਚ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਠਹਿਰਨ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਗਏ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਤੇ ਹੋਰ ਸੱਕੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਆਕੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਦੂਜੀ ਉਦਾਸੀ (ਦੱਖਣ ਦੀ ਯਾਤ੍ਰਾ) ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ। ਜਿਵੇਂ ਆਪ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜਦੇ ਹੋਏ ਮਾਲਵਾ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਏ ਸਨ ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੂਜੀ ਉਦਾਸੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਆਪ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕ੍ਰਿਪਾਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ ਪੁਰ ਪਈ। ਸਤਲੁਜ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਧਰਮ ਕੋਟ ਆ ਬਿਰਾਜੇ। ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਜਨਮ ਸਫਲ ਕੀਤਾ। ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਵਲੋਂ ਅਨਗਹਿਲੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਕੋਟ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਵਸੋਂ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਿਥੇ ਆਪ ਧਰਮ ਕੋਟ* ਆਕੇ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਧਰਮ ਕੋਟ ਵਿਚ ਪਿਛੋਂ ਕਈ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣੇ ਹਨ।

੨. ਗੁ: ਕਲਿਆਨ ਸਰ ਫਤਹਿ ਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਨਾ

ਧਰਮ ਕੋਟ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫਤਹਿ ਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਣਾ ਆ ਬਿਰਾਜੇ। ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਏ ਉਸ ਥਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਕਲਿਆਣ ਸਰ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਕੇ ਲੋਕ ਕਲਿਆਣ (ਮੁਕਤੀ) ਦੇ ਭਾਗੀ ਬਣੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਲਿਆਣ ਸਰ ਰਖਿਆ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਮੋਗੇ ਤੋਂ ਪੰਜ ਮੀਲ ਦੂਰ ਧਰਮ ਕੋਟ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਦੇ ਉਤੇ ਹੈ। ਸੰਗਤਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਨਵੀਂ ਇਮਾਰਤ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

---

* ਧਰਮ ਕੋਟ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਗਣਾ ਭਾਈਕਿਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕੰਗ ਇਸ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਦਾ ਨਾਮ ਧਰਮ ਕੌਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਮ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਜੋਤਸੀ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਮੌਜੂਦਾ ਮਹੰਤ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਨ, ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਮੋੜ੍ਹੀ ਗਡਵਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ ਕੁਤਬਸਰ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਪਿਛੋਂ ਧਰਮ ਕੌਰ ਦੇ ਨਾਮ ਪਰ ਧਰਮ ਕੋਟ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਾਂਵਾਂ ਦਾ ਪੱਤਣ ਲੰਘ ਕੇ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਏ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਿੰਨ ਅਜੇਹੇ ਅਸਥਾਨ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਬੰਧੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਏ ਹੋਣ।

੧. ਅਕਾਂਤਪੁਰਾ—ਧਰਮ ਕੋਟ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵੱਲ।

੨. ਗੁ: ਨਾਨਕ ਸਰ—ਧਰਮ ਕੋਟ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਵੱਲ।

੩. ਸਮਾਧਾਂ—ਧਰਮ ਕੋਟ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਬਾਕਰ ਵਾਲੇ ਦੇ ਰਾਹ ਪਰ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੋਬਿੰਦ ਗੜ੍ਹ ਸਰ (ਦੌਧਰ†)

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਦੌਧਰ ਬੜਾ ਦੀਪ ਨਗਰ ਹੈ, ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨ ਪਾ ਕੇ ਇਸ ਨਗਰ ਨੂੰ ਨਵਾਜਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਥੇ ਗੁ: ਗੋਬਿੰਦ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅਜੀਤ ਵਾਲ ਤੋਂ ੫ ਮੀਲ ਪੱਛਮ ਵਲ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਜੋੜਮੇਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

੩. ਗੁ: ਨਾਨਕ ਸਰ ਤਖਤੂ ਪੁਰਾ

ਦੌਧਰ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪਤੋ ਵਿਚ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਤਖਤੂ ਪੁਰੇ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ। ਇਥੇ ਭਰਥਰੀ ਹਰੀ ਤੇ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਡੇਰਾ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਾਫੀ ਗਿਆਨ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਖੰਡਣ ਕੀਤਾ।

ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧

ਗੁੜੁ ਕਰਿ ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਕਰਿ ਧਾਵੈ ਕਰਿ ਕਰਣੀ ਕਸੁ ਪਾਈਐ।
ਭਾਠੀ ਭਵਨੁ ਪ੍ਰੇਮ ਕਾ ਪੋਚਾ ਇਤੁ ਰਸਿ ਅਮਿਉ ਚੁਆਈਐ ॥੧॥
ਬਾਬਾ ਮਨੁ ਮਤਵਾਰੋ ਨਾਮ ਰਸੁ ਪੀਵੈ ਸਹਿਜ ਰੰਗ ਰਚਿ ਰਹਿਆ ॥
ਅਹਿਨਿਸਿ ਬਨੀ ਪ੍ਰੇਮ ਲਿਵਲਾਗੀ ਸਬਦੁ:ਅਨਾਹਦ ਗਹਿਆ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਪੂਰਾ ਸਾਚੁ ਪਿਆਲਾ ਸਹਿਜੇ ਤਿਸਹਿ ਪੀਆਏ ਜਾ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰੇ ॥
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਾ ਵਾਪਾਰੀ ਹੋਵਹਿ ਕਿਆ ਮਦਿ ਛੂਛੈ ਭਾਉ ਧਰੇ ॥੨॥
ਗੁਰ ਕੀ ਸਾਖੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਨੀ ਪੀਵਤ ਹੀ ਪਰਵਾਣੁ ਭਇਆ।
ਦਰ ਦਰਸਨ ਕਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤਿ ਬੈਕੁੰਠੈ ਕਰੈ ਕਿਆ ॥੩॥
ਸਿਫਤੀ ਰਤਾ ਸਦ ਬੈਰਾਗੀ ਜੂਐ ਜਨਮੁ ਨਾ ਹਾਰੈ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਣ ਭਰਥਰਿ ਜੋਗੀ ਖੀਵਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰੈ ॥੪॥੪॥੩੮॥

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਮ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਰਸ ਆਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਜੋ ਇਸ ਰਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਖੀਵਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਝੂਠੀ ਸ਼ਰਾਬ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਅਰਸ਼ੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣ ਕੇ ਜੋਗੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਢਹਿ ਪਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਦੀਖਿਆ ਲਈ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿਖ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸਦਾ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਗੇ।

੪. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪੱਤੋ

ਪੱਤੋ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ, ਥਾਣਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ,

† ੧ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਤਾਂਬੇ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰੇ ਨਿਕਲੇ। ਪਹਿਲੇ ਪਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਤੱਪ ਈਹਾਂ ਰਮੇਂ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪਹਿਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਜੀ ਵੀ ਆਏ। ਦੂਜਾ ਮੋਹਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਪਰ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮੋਗੇ ਤੋਂ ੧੯ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਵਲ ਹੈ, ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਇਕ ਛਪੜ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਰ ਭੀ ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤਖਤੂ ਪੁਰੇ ਤੋਂ ਏਥੇ ਚਰਨ ਪਾਏ, ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤਖਤੂਪੁਰੇ ਤੋਂ ਡਰੋਲੀ ਜਾਂਦੇ ਏਥੇ ਪਧਾਰੇ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰਦੇ ਹੋਏ ਏਥੇ ਠਹਿਰੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਨੇ ਤੋਂ ਸੈਰ ਸ਼ਕਾਰ ਲਈ ਏਧਰ ਆਏ ਹੋਏ ਏਥੇ ਪਧਾਰੇ ਸਨ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨਵਾਂ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਡੇਰਾ ਵੀ ਹੈ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਦਸ ਘੁਮਾਉਂ ਜ਼ਮੀਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ।

੫. ਗੁ: ਨਾਂਗੇ ਦੀ ਸਰਾਂ

ਨਾਂਗੇ ਦੀ ਸਰਾਂ ਉਹ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਨਗਰ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਿਆ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਕੋਈ ਇਤਫਾਕੀਆ ਘਟਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਰਟਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਨਾਂਗੇ ਦੀ ਸਰਾਂ ਵਿਖੇ ਪੁਜੇ ਸਨ, ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਪਾਵਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਜੋ ਬੀਜ ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਖਿਲਾਰਿਆ ਉਸ ਦਾ ਸਿਟਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ। 'ਜਿਥੈ ਬੈਸਨਿ ਸਾਧ ਜਨ ਸੋ ਥਾਨੁ ਸੁਹੰਦਾ, ਓਇ ਸੇਵਨਿ ਸੰਮ੍ਰਿਥੁ ਆਪਣਾ ਬਿਨਸੈ ਸਭੁ ਮੰਦਾ' (ਗਉੜੀ ਵਾਰ ਮਃ ੫) ਦੇ ਮਹਾਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਏਹ ਅਸਥਾਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਬਣ ਚੁਕਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਏਥੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ। ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਥਾਂ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਥੇਹ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਕ ਨਾਂਗੇ ਸਾਧੂ ਨੇ ਵਸਾਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਨਾਂਗੇ ਦੀ ਸਰਾਂ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ਵੈਸਾਖੀ ਨੂੰ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਰੋਵਰ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੇਵਕਾਂ ਵਲੋਂ ਆਰੰਭ ਹੈ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ (ਬੀ. ਬੀ. ਐਂਡ ਸੀ. ਆਈ. ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ) ਬਰ੍ਹ ਵਾਲੀ ਤੋਂ ਡੇਢ ਮੀਲ ਹੈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਪਰ ਮੁਕਤਸਰ ਤੋਂ ੮ ਮੀਲ ਤੇ ਹੈ।

੬. ਗੁ: ਲਖੀ ਜੰਗਲ

ਨਾਂਗੇ ਦੀ ਸਰਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਲਖੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ, ਇਸ ਥਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਘਣਾ ਜੰਗਲ ਸੀ। ਇਕ ਇਕਾਂਤ ਥਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਈ ਦਿਨ ਉਥੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਇਆਂ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਲੀਏ ਫਰੀਦਕੋਟ ਨੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕਰਵਾਈ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਗੁਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਜਿਥੇ ਹਰ ਪੁੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਜੋੜ ਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸਟੇਸ਼ਨ ਗੋਨਿਆਣਾ ਮੰਡੀ ਤੋਂ ੨ ਮੀਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੱਖਣ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਹੈ। ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਹੈ, ਜੋ ਬੜੇ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ੩੫ ਘੁਮਾਊਂ ਜ਼ਮੀਨ ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਲੋਂ ਹੈ।

੭. ਗੁ: ਹਰੀ ਪੁਰਾ ਬਡਤੀਰਥ

ਗੁ: ਲਖੀ ਜੰਗਲ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਰੀ ਪੁਰਾ ਬਡਤੀਰਥ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ। ਏਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿ ਨਾਮ ਦਾ ਮੰਤ ਦ੍ਰਿੜਾ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਥਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਤੀਰਥ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਬਡਤੀਰਥ ਹੈ। ਸੁੋਵਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ। ਏਸ ਅਸਥਾਨ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਭੀ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ। ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਗੁਪਤ ਰਿਹਾ। ੧੯੩੩ ਵਿਚ ਏਹ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੀਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਬਣਵਾਈ।

੮. ਗੁ: ਸਰਸਾ*

ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਭਟਨੇਰ ਆਦਿਕ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਰਸੇ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ। ਸਰਸੇ ਵਿਚ ਪੀਰਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਖ਼ਵਾਜਾ ਅਬਦੁਲ ਸ਼ਕੂਰ ਬੜਾ ਕਰਾਮਾਤੀ ਫਕੀਰ ਸੀ, ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮਹਾਨਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਏਥੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ੧੧ ਦਿਨ ਠਹਿਰੇ। ਪੀਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਚਲੀਸੇ ਕਟ ਕੇ ਰਿੱਧੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਚਲੀਸਾ ਕਟੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਚਾਲੀ ਚਾਲੀ ਜੌਂ ਤੇ ਇਕ ਇਕ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮਘੀ ਅੰਦਰ ਰਖ ਕੇ ਚਲੀਸਾ ਕਟਿਆ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਜਦ ਚਾਲੀ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਪੰਜੇ ਪੀਰ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਨ ਸੁਕੇ ਚਿਹਰੇ ਬੇਰੌਣਕ ਸਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਮਸਤਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਗ ਦਗ ਕਰੇ, ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇ ਜਿਵੇਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਅੰਦਰ ਗਏ ਹੋਣ। ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਚਲੀਸੇ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਉਥੇ ਪੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਠੜੀਆਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਿਧੀ ਵੇਖਕੇ ਸਾਰੇ ਪੀਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਢਹਿ ਪਏ, ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਮੁਰਸ਼ਦ ਮੰਨਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੀਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਸਨ—ਬਹਾਵਲਾਹੱਕ, ਫਰੀਦੁਦੀਨ, ਸ਼ਾਹਿਵਾਜ, ਜਤੀ ਲਾਲ, ਜ਼ਲਾਲ ਦੀਨ। ਸਰਸਾ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਏਹ ਗਿਆਨ ਕਰਾਇਆ ਕਿ ਓਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਉਹੀ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਵਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਰਮਿਆ ਸਮਝ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤ੍ਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਤੇ ਸ਼ਰਾਹ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਕੇ ਇਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੀਰਾਂ ਪਰ ਭੀ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਰਮ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ ਗਏ।

* ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਾਭਾ ਪਤੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ੩੨੫) ਰੁਪਏ ਜਾਗੀਰ ਪਟਿਆਲੇ ਵਲੋਂ ਅਤੇ ੨੯) ਰੁਪਏ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭੇ ਵਲੋਂ ਸਾਲਾਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੇ ਹੋਰ ਭੀ ਬਰਾਨੀ ਜ਼ਮੀਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਲਗਵਾਈ ਹੈ। ਸਰਸਾ ਬੀ. ਬੀ. ਐਂਡ ਸੀ. ਆਈ. ਰੇਲਵੇ ਦਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਰਬ ਸਾਂਝਾ ਸਮਝ ਕੇ ਸਭ ਮੱਤਾਂ ਮੱਤਾਂਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਉਸ ਪਰ ਸ਼ਰਧਾ ਲੈ ਆਉਂਦੇ ਸਨ।

੯. ਗੁ: ਬੀਕਾਨੇਰ

ਸਰਸੇ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੀਕਾਨੇਰ ਪਹੁੰਚੇ ਇਥੇ ਜੈਨੀਆਂ (ਢੂੰਡੀਆਂ) ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਇਹ ਲੋਕ ਮੂੰਹ ਪਰ ਪਟੀ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਤਾਕਿ ਕੋਈ ਅੱਤ ਸੂਖਮ ਜੀਵ ਹਵਾ ਰਾਹੀਂ ਅੰਦਰ ਨਾ ਚਲਾ ਜਾਵੇ। ਜੀਵ ਹੱਤਿਆ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਅਹਿੰਸਾ ਪਰਮੋਧਰਮਾ ਦਾ ਮੰਤ੍ਰ ਜਪਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ੁਧ ਨਿਰਮਲ ਜਲ ਵਿਚ ਇਸ ਵਹਿਮ ਕਾਰਣ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਕਿ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕੀੜੇ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੂਠਾ ਜਾਂ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਜਲ ਵਰਤਦੇ ਹਨ ਤਾਕਿ ਦੋਸ਼ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਤਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸਿਰ ਲਗੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਦੋਸ਼ ਦੇ ਭਾਗੀ ਨਾ ਬਣੀਏ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਰਖੁੱਥੇ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰੇਵੜੇ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਥਾਇ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਮਹਾਵਾਕ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸਿਰੁ ਖੋਹਾਇ ਪੀਅਹਿ ਮਲਵਾਣੀ ਜੂਠਾ ਮੰਗਿ ਮੰਗਿ ਖਾਹੀ ॥
ਫੋਲਿ ਫਦੀਹਤਿ ਮੁਹਿ ਲੈਨਿ ਭੜਾਸਾ ਪਾਣੀ ਦੇਖਿ ਸਗਾਹੀ ॥
ਭੇਡਾ ਵਾਂਗੀ ਸਿਰ ਖੋਹਾਇਨਿ ਭਰੀਅਨਿ ਹਥ ਸੁਆਹੀ ॥
ਮਾਊ ਪੀਊ ਕਿਰਤੁ ਗਵਾਇਨਿ ਟਬਰ ਰੋਵਨਿ ਧਾਹੀ ॥
ਓਨਾ ਪਿੰਡੁ ਨ ਪਤਲਿ ਕਿਰਿਆ ਨ ਦੀਵਾ ਮੁਏ ਕਿਥਾਊ ਪਾਹੀ ॥
ਅਠ ਸਠਿ ਤੀਰਥ ਦੇਨਿ ਨ ਢੋਈ ਬ੍ਰਹਮਣ ਅੰਨੁ ਨ ਖਾਹੀ ॥
ਸਦਾ ਕੁਚੀਲ ਰਹਹਿ ਦਿਨ ਰਾਤੀ ਮਥੈ ਟਿਕੇ ਨਾਹੀ ॥
ਝੁੰਡੀ ਪਾਇ ਬਹਨਿ ਨਿਤ ਮਰਣੈ ਦੜਿ ਦੀਬਾਣਿ ਨ ਜਾਹੀ ॥
ਲਕੀ ਕਾਸੇ ਹਥੀ ਫੁੰਮਣ ਅਗੋ ਪਿਛੀ ਜਾਹੀ ॥
ਨਾ ਓਇ ਜੋਗੀ ਨਾ ਓਇ ਜੰਗਮ ਨਾ ਓਇ ਕਾਜ਼ੀ ਮੁੱਲਾ ॥
ਦਯਿ ਵਿਗੁਏ ਫਿਰਹਿ ਵਿਗੁਤੇ ਫਿਟਾ ਵਤੈ ਗੱਲਾ ॥
ਜੀਆ ਮਾਰ ਜੀਵਾਲੇ ਸੋਈ ਅਵਰ ਨ ਕੋਈ ਰਖੈ ॥
ਦਾਨਹੁ ਤੇ ਇਸਨਾਨਹੁ ਵੰਞੇ ਭਸੁ ਪਈ ਸਿਰ ਖੁਥੈ ॥
... ...
ਨਾਨਕ ਜੇ ਸਿਰ ਖੁਥੈ ਨਾਵਣਿ ਨਾਹੀ ਤਾ ਸਤਿ ਚਟੇ ਸਿਰ ਛਾਹੀ।

ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਿਆਂ ਜੈਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਮੱਤਿ ਆ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਬਣ ਗਏ। ਹੋਰ ਕਈ ਅਸਥਾਨਾਂ ਪਰ ਭੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੈਨੀਆਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਣ ਕਰਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖ ਮਤ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਾਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਿਃ ਪਟਿਆਲਾ (ਪੈਪਸੂ) ਦੇ ਗੁਰਅਸਥਾਨ

੧. ਗੁ: ਜੌਹੜ ਸਾਹਿਬ

ਏਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਮਾਹੀਆ ਗੁੱਜਰ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿੱਖ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਏਥੇ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਥੁੜ ਕਰਕੇ ਏਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਤਕਲੀਫ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮਾਹੀਆ ਗੁਜਰ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਪੱਥਰ ਚੁਕ ਕੇ ਜਲ ਕਢਿਆ ਜਿਥੇ ਹੁਣ ਇਕ ਪੱਕਾ ਸਰੋਵਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਰੋਵਰ ਦਾ ਨਾਮ ਹੁਣ ਤਕ ਮਾਹੀਆ ਜੌਹੜ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਪਾਸ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਪੈਪਸੂ (ਪਟਿਆਲਾ) ਦੇ ਜ਼ਿਲਾ ਕੰਡਾ ਘਾਟ ਵਿਚ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਧਰਮ ਪੁਰ ਅਤੇ ਕੁਮਾਰ ਹਟੀ ਤੋਂ ਅੱਠ ਮੀਲ ਹੈ। ਏਥੇ ਜੇਠ ਤੇ ਕੱਤਕ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ।

੨. ਗੁ: ਧਾਰਾ ਤੀਰਥ

ਏਹ ਅਸਥਾਨ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੀ ਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਇਕ ਤੀਰਥ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਧਰਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਏਥੇ ਭੀ ਗਏ ਹਨ। ਏਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪੰਜੌਰ ਨਗਰ ਦੇ ਪਾਸ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਟਿਆਲਾ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਵਲੋਂ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਦਾ ਤਸੱਲੀ ਬਖਸ਼ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ। ਏਥੇ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹ ਤੁਗ਼ਲਕ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਇਕ ਬਾਗ਼ ਭੀ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ੮੮ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ੫੧) ਜਾਗੀਰ ਹੈ।

੩. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪੰਚ ਖੰਡ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਜ਼ਾਮਤ ਸੁਨਾਮ ਤਹਿਸੀਲ ਧੂਰੀ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਭਸੌੜ ਦੇ ਕੋਲ ਸੈਦਪੁਰ ਦੇ ਥੇਹ ਪੁਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸੰਗਰੂਰ ਵਲੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਏਸ ਥਾਂ ਬਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਏਥੇ ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ ਹੈ।

ਭਾਈ ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਭਸੌੜ ਨਿਵਾਸੀ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਸੰਮਤ ੧੯੫੦ ਬਿਃ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਭਸੌੜ ਕਾਇਮ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਈ ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਬਾਬੂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਥਾਪੇ ਗਏ। ਸੰਃ ੧੯੬੨ ਬਿਃ ਵਿਚ ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ।

ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ਭਾਈ ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਗ ਪਗ ੧੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਖੂਹ ਲਵਾਇਆ।

੪. ਗੁਃ ਛੀਟਾਂ ਵਾਲਾ (ਮਨਸੂਰ ਪੁਰ)

ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਾਤਾ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਵਿਚ ਰੁਝੀ ਹੋਈ ਵੀ ਸੁਰਤੀ ਭੰਘੂੜੇ ਵਿਚ ਪਏ ਬਾਲ ਵਿਚ ਰਖਦੀ ਹੈ, ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਤਿਗੁਰ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਸੁਰਤੀ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਸੇਵਕ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਤਾਰ ਖੜਕਾਉਂਦਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਉਸ ਪਾਸ ਪੁਜ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੰਦੇ। ਨਾਭੇ ਤੋਂ ਪੰਜ ਕੋਹ ਪੱਛਮ ਵਲ ਛੀਟਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਈ ਚੰਦਨ 'ਜਾੜੇ' ਖੱਤ੍ਰੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਏ। ਭਾਈ ਚੰਦਨ ਦਾਸ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਕਈ ਦਿਨ ਸਤਿਸੰਗ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ, ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਅਜ ਤਕ 'ਜਾੜੇ ਵਾਲੀ' ਹਵੇਲੀ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।

੫. ਗੁ: ਕਮਾਲ ਪੁਰ

ਇਸ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਸਤਿ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋਈਆਂ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ਅਤੇ ੭੫ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਮੁਆਫੀ ਅਤੇ ੭੫ ਵਿਘੇ ਦਾਮੀ ਤੇ ਦਾਨੀ ਸਰਕਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਲਗਾਈ ਗਈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਸੰਗਰੂਰ ਤੋਂ ਸੰਗਤੀ ਵਾਲਾ ਤਕ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਹੈ ਅਗੇ ੬ ਮੀਲ ਕੱਚਾ ਰਸਤਾ ਹੈ।

੬. ਗੁ: ਸੁਨਾਮ

ਸੁਨਾਮ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਏਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ 'ਲਾਹੜਾ' ਖੱਤ੍ਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇਕ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ ਜਾਂ ਲਾਹੜੇ ਖੱਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਖਬਰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਆਇਆ, ਅਤੇ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਥੋਂ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਦੀ ਕੰਢੇ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ ਓਥੇ ਕੋਈ ਅਸਥਾਨ ਨਹੀਂ। ਸੁਨਾਮ ਧੂਰੀ ਜਾਖਲ ਲਾਈਨ ਪਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਸਬਾ ਹੈ।

੭. ਗੁ: ਨਾਨਕਿਆਣਾ ਸਾਹਿਬ ਮੰਗਵਾਲ (ਸੰਗਰੂਰ)

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਨਕਿਆਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ। ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਦਾ ਰਸਭਿੰਨਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋਈਆਂ। ਏਥੇ ਜੀਂਦ ਪਤੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਘੁਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਵਾਇਆ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਸਰੋਵਰ ਭੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਏਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਏ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਘੋੜਾ ਬੱਧਾ ਸੀ, ਓਥੇ 'ਜੰਡਸਰ' ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਵਲੋਂ ਇਕ ਪਿੰਡ ਬਤੌਰ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਲਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਤੇ ਜੀਂਦ ਵਲੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਸੰਗਰੂਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਪੂਰਬ ਨਾਭੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਕੱਚੀ ਸੜਕ ਪਰ ਹੈ। ਇਕ ਪਿੰਡ, ਅਰ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੮. ਗੁ: ਅਕੋਈ

ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਸੰਗਰੂਰ ਤੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਨਗਰ ਅਕੋਈ ਦੇ ਪਾਸ ਹੈ। ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਧਾਰੇ ਹਨ। ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸ: ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਬਡਰੁਖਾ ਨੇ ਕਰਵਾਈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ੧੨੫ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਬਾਬਾ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਵਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਵਲੋਂ ੧੦੦) ਰੁਪਈਏ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਰਜਾਈਆਂ ਸਾਲਾਨਾ ਅਰਦਾਸ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਏਹ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਅਸਥਾਨ ਸਟੇਸ਼ਨ ਬਹਾਦਰ ਪੁਰ ਤੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਵਲ ਹੈ।

੯. ਗੁ: ਜੀਂਦ

ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਪ੍ਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਮਹਾਰਾਜ ਭੀ ਪੁਜੇ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਏਥੇ ਆਉਣ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਕ ਨਗਰ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਵਸਾਇਆ ਗਿਆ।

ਨੋਟ:—ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਅਸਥਾਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਗਰ ਭਾਗਲਚੀਕੇ, ਖਰੋਦੀ ਆਦਿਕ ਵਿਚ ਭੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਏ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮਾਚਾਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ।

੧੦. ਗੁ: ਪਹੋਆ

ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਰਟਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਹੋਆ ਤੀਰਥ ਪਰ ਗਏ। ਏਥੇ ਪੁਰਾਤਨ ਰੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪਿਤਰਾਂ ਨਮਿੱਤ ਪਿੰਡ ਭਰਾਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਖੰਡੀ ਪੰਡਿਆਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਭੋਲੀ ਭਾਲੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਲੁਟੀਂਦਾ ਵੇਖਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦਇਆਵਾਨ ਹਿਰਦਾ ਤੜਪ ਉਠਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਝੂਠ ਬੋਲਕੇ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਦਾਨ ਲੈਂਦੇ ਹੋ, ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਸੁਖਾਂ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਲੇਖਾ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ ਅਤੇ ਨਖਿੱਧ ਜੋਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪੈਕੇ ਹਿਸਾਬ ਚੁਕਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਵਿਚ ਫ਼ੁਰਮਾਇਆ 'ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਮੁਰਦਾਰੁ ਖਾਇ ਅਵਰੀ ਨੋ ਸਮਝਾਵਣਿ ਜਾਇ॥ ਮੁਠਾ ਆਪਿ ਮੁਹਾਇ ਸਾਥੈ, ਨਾਨਕ ਐਸਾ ਆਗੂ ਜਾਪੈ।' ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਇਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਪੰਡਿਆਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਤਿ ਮਾਰਗ ਦੇ ਧਾਰਣੀ ਬਣੇ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਕੈਂਥਲਪਤੀ ਨੇ ਕਰਵਾਈ। ਨਾਭੇ ਵਲੋਂ ੧੦੦) ਵਾਰਸਿਕ ਜਾਗੀਰ ਹੈ।

੧੧. ਗੁ: ਕੁਰੂਖੇਤਰ

ਪਹੋਇ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੁਰੂਖੇਤਰ ਦੇ ਮੇਲੇ ਪਰ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ। ਏਥੇ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਹਿਣ ਦਾ ਭਾਰੀ ਮੇਲਾ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਰਬਾਬ ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਧੁਰ ਧੁਨੀ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਯਾਤਰੂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਇਤਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਹਾਂਸੀ ਵਾਲੇ ਰਾਜੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਾਇ ਨੇ ਹਿਰਨ ਦਾ ਸ਼ਕਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਗੇ ਲਿਆ ਰਖਿਆ। ਮੇਲੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਪੰਡਤਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿਚਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਿਰਨ ਦਾ ਮਾਸ ਰਿਝਣਾ ਧਰ ਦਿੱਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਹਿਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਾਸ ਰਿਝਣ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਚੌਣਵੇਂ ਪੁਜਾਰੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਰ ਕਈ 'ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ' ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਮਾਸ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਉਕਤੀਆਂ ਯੁਕਤੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ।

ਪਹਿਲਾ ਮਾਸਹੁ ਨਿੰਮਿਆ ਮਾਸੈ ਅੰਦਰ ਵਾਸੁ ॥
ਜੀ ਉਪਾਇ ਮਾਸ ਮੂੰਹਿ ਮਿਲਿਆ ਹਡੁ ਚੰਮੁ ਤਨੁ ਮਾਸੁ ॥
ਮਾਸਹੁ ਬਾਹਰ ਕਢਿਆ ਮੰਮਾ ਮਾਸੁ ਗਿਰਾਸੁ ॥
ਮੁਹੁ ਮਾਸੈ ਕਾ ਜੀਭ ਮਾਸੈ ਕੀ ਮਾਸੈ ਅੰਦਰਿ ਸਾਸੁ ॥
ਵਡਾ ਹੋਆ ਵੀਆਹਿਆ ਘਰ ਲੈ ਆਇਆ ਮਾਸੁ ।
ਮਾਸਹੁ ਹੀ ਮਾਸੁ ਊਪਜੈ ਮਾਸਹੁ ਸਭੋ ਸਾਕੁ ॥
ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲਿਐ ਹੁਕਮੁ ਬੁਝੀਐ ਤਾਕੋ ਆਵੈ ਰਾਸਿ ॥
ਆਪ ਛੁਟੇ ਨਹਿ ਛੁਟੀਐ ਨਾਨਕ ਬਚਨਿ ਬਿਣਾਸੁ ॥
ਮਃ ੧ ॥ ਮਾਸੁ ਮਾਸੁ ਕਰ ਮੂਰਖ ਝਗੜੇ ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਨਹੀ ਜਾਣੇ ॥
ਕਉਣੁ ਮਾਸ ਕਉਣੁ ਸਾਗ ਕਹਾਵੈ ਕਿਸ ਮਹਿ ਪਾਪ ਸਮਾਣੇ ॥
ਗੈਂਡਾ ਮਾਰ ਹਰਿ ਹੋਮ ਜਗ ਕੀਏ ਦੇਵਤਿਆ ਕੀ ਬਾਣੇ ॥
ਮਾਸੁ ਛੋਡਿ ਬੈਸਿ ਨਕੁ ਪਕੜਹਿ ਰਾਤੀ ਮਾਣਸ ਖਾਣੇ ॥
ਫੜੁ ਕਰਿ ਲੋਕਾ ਨੋ ਦਿਖਲਾਵਹਿ ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਨਹੀ ਸੂਝੈ ॥
ਨਾਨਕ ਅੰਧੇ ਸਿਉ ਕਿਆ ਕਹੀਐ ਕਹੈ ਨ ਕਹਿਆ ਬੂਝੈ ॥
ਅੰਧਾ ਸੋਇ ਜਿ ਅੰਧ ਕਮਾਵਹਿ ਤਿਸੁ ਰਿਦੈ ਸਿ ਲੋਚਨ ਨਾਹੀ ।
ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਕੀ ਰਕਤ ਨਿਪੰਨੇ ਮੱਛੀ ਮਾਸੁ ਨ ਖਾਹੀ ॥
ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਖੈ ਜਾਂ ਨਿਸ ਮੇਲਾ ਓਥੈ ਮੰਧੁ ਕਮਾਹੀ ।
ਮਾਸਹੁ ਨਿੰਮੇ ਮਾਸਹੁ ਜੰਮੇ ਹਮ ਮਾਸੈ ਕੇ ਭਾਂਡੇ ॥
ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਕਛੁ ਸੁਝੈ ਨਾਹੀ ਚਤੁਰੁ ਕਹਾਵੈ ਪਾਂਡੇ ॥
ਬਾਹਰ ਕਾ ਮਾਸ ਮੰਦਾ ਸੁਆਮੀ ਘਰ ਕਾ ਮਾਸ ਚੰਗੇਰਾ ॥
ਜੀਆ ਜੰਤ ਸਭਿ ਮਾਸਹੁ ਹੋਇ ਜੀਇ ਲਇਆ ਵਾਸੇਰਾ ॥
ਅਭਖੁ ਭਖਹਿ ਭਖ ਤਜਿ ਛੋਡਹਿ ਅੰਧ ਗੁਰੂ ਜਿਨ ਕੇਰਾ ॥
ਮਾਸਹੁ ਨਿੰਮੇ ਮਾਸਹੁ ਜੰਮੇ ਹਮ ਮਾਸੈ ਕੇ ਭਾਂਡੇ ॥
ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਕਛੁ ਸੂਜੇ ਨਾਹੀ ਚਤੁਰੁ ਕਹਾਵੈ ਪਾਂਡੇ ॥
ਮਾਸੁ ਪੁਰਾਣੀ ਮਾਸੁ ਕਤੇਬੀਂ ਚਹੁ ਜੁਗਿ ਮਾਸੁ ਕਮਾਣਾ ॥
ਜਜਿ ਕਾਜਿ ਵੀਆਹਿ ਸੁਹਾਵੈ ਓਥੇ ਮਾਸੁ ਸਮਾਣਾ ॥
ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਖ ਨਿਪਜਹਿ ਮਾਸਹੁ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸੁਲਤਾਨਾ ॥
ਜੇ ਓਇ ਦਿਸਹਿ ਨਰਕੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਉਨ ਕਾ ਦਾਨ ਨ ਲੈਣਾ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇਦਾ ਨਰਕਿ ਸੁਰਗਿ ਲੈਦੇ ਦੇਖਹੁ ਏਹੁ ਧਿਙਾਣਾ ॥
ਆਪਿ ਨ ਬੂਝੈ ਲੋਕ ਬੁਝਾਏ ਪਾਂਡੇ ਖਰਾ ਸਿਆਣਾ ॥
ਪਾਂਡੇ ਤੂੰ ਜਾਣਹਿ ਹੀ ਨਾਹੀ ਕਿਥਹੁ ਮਾਸੁ ਉਪੰਨਾ ॥
ਤੋਇਅਹੁ ਅੰਨ ਕਮਾਦੁ ਕਪਾਹਾ ਤੋਇਅਹੁ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਗੰਨਾ ॥
ਤੋਆ ਆਖੈ ਹਉ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਅੱਛਾ ਤੋਐ ਬਹੁਤੁ ਬਿਕਾਰਾ ॥
ਏਤੇ ਰਸ ਛੋਡ ਹੋਵੈ ਸਨਿਆਸੀ ਨਾਨਕ ਕਹੈ ਵਿਚਾਰਾ ॥

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਾਂਡਿਆਂ ਦੇ ਮਾਸ ਸੰਬੰਧੀ ਭਰਮਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਜੀਵ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਭੀ ਮਾਸ ਤੋਂ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਇਸ ਦਾ ਮਾਸ ਨਾਲ ਵਿਹਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਠੋਸ ਦਲੀਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਪਾਂਡੇ ਨਿਰੁਤਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਕਿਤਨੀ ਤਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ। 'ਮਾਸਹੁ ਨਿੰਮੇ ਮਾਸਹੁ ਜੰਮੇ ਹਮ ਮਾਸੈ ਕੇ ਭਾਂਡੇ ॥ ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨ ਕਿਛ ਸੂਝਹਿ ਨਾਹੀ ਚਤਰ ਕਹਾਵੈ ਪਾਂਡੇ ॥' ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਹਿਣ ਦਾ ਅਮਲੀ ਕਾਰਣ ਦਸਿਆ ਅਤੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਸੂਰਜ, ਚੰਦ, ਤਾਰੇ ਸਭ ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਆਏ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਇਕ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਕਈ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਬਰਤਨ ਵਿਚ ਮਿਰਗ ਦਾ ਮਾਸ ਰਿਝਣਾ ਧਰਿਆ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਂਡਿਆਂ ਨੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਆਕੇ ਉਲਟਾਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਢਕਣ ਲਾਹ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਖੀਰ ਰਿਝਦੀ ਵੇਖੀ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ਹੁਣ ਸਿਧ ਬਟੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।

੧੨. ਗੁ: ਪਾਨੀਪਤ

ਕੁਰੂਖੇਤਰ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਨੀਪਤ ਆ ਬਿਰਾਜੇ। ਇਥੇ ਉਦੋਂ ਇਕ ਮਾਜਰਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਿੱਪਲ ਹੇਠ ਬਿਰਾਜੇ, ਇਥੇ ਪਾਨੀਪਤ ਵਾਲੇ ਅਬੂ ਅਲੀ ਕਲੰਦਰ ਦੇ ਚੇਲੇ ਸ਼ੇਖ ਟਟੀਰੇ ਨਾਲ ਗੋਸ਼ਟ ਹੋਈ, ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਕਈ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੇਖ਼ ਤਾਹਰ ਭੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

੧੩. ਗੁ: ਕਰ੍ਹਾ

ਏਹ ਅਸਥਾਨ ਤਹਿਸੀਲ ਕੈਂਥਲ ਵਿਚ ਹੈ। ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ, ਜਗੀਰ ਆਦਿ ਦਾ ਵੇਰਵਾ:—

ਨੰ:	ਨਾਮ ਗੁਰਦੁਆਰਾ	ਪਿੰਡ	ਘੁਮਾ	ਵਿਘੇ	ਕਨਾਲ	ਜਗੀਰ	ਫੁਟਕਲ
੧.	ਜਗਰਾਵਾਂ (ਲੁਧਿਆਣਾ)		੬੦				ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਰ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਮ: ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ
੨.	ਗੁ: ਤਿਹਾੜਾ ਸੋਢੀਵਾਲ ਲੁਧਿਆਣਾ		੩੦				ਨਗਰਾਂ ਵਲੋਂ
੩.	ਗੁ: ਤਖਤੂਪੁਰਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ		੮੦				ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵਲੋਂ
੪.	ਗੁ: ਲਖੀ ਜੰਗਲ, ਫਰੀਦਕੋਟ		੩੫				ਰਿ: ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਲੋਂ
੫.	ਗੁ: ਸਰਸਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਹਿਸਾਰ					੩੨੫-੦-੦	ਜਗੀਰ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ
						੨੬-੦-੦	,, ਨਾਭਾ ,,
੬.	ਗੁ: ਸਾ: ਜੌਹੜ ਸਾਹਿਬ						ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ
੭.	ਗੁ: ਧਾਰਾ ਤੀਰਥ		੮੮			੫੧-੦-੦	
੮.	ਗੁ: ਕਮਾਲ ਪੁਰ		੭੫				
੯.	ਗੁ: ਨਨਕਿਆਣਾ	੧ ਪਿੰਡ				੧੬-੦-੦	ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ
						੧੨-੮-੦	ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ
੧੦.	ਗੁ: ਅਕੋਈ		੧੨੫			੧੦੦-੦-੦	੩ ਰਜਾਈਆਂ ਰਿ: ਜੀਂਦ
੧੧.	ਗੁ: ਸਾ: ਜੀਂਦ	੧ ਪਿੰਡ					ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਵਲੋਂ
੧੨.	ਗੁ: ਪਹੋਆ					੧੦੦-੦-੦	ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਵਲੋਂ
	ਜੋੜ	੨ ਪਿੰਡ	੪੩੩	੨੪੦੦		੬੩੦-੦-੦	ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

✲ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ✲

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਭਾਈ ਬਾਲਾ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਸਫਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹੇ ਤੇ ਭਾਈ ਪੈੜਾ,ਮੋਖਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ 'ਚ ਲਿਖਵਾਈ ਸੁਣ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ

ਬੈਸ ਗੁਰੂ ਭਾਖੀ
ਬਾਲਾ ਕਹੇ ਅਬ ਸਾਖੀ
ਇਹ ਹੋਈ ਹੈ ਹਦੂਰ
ਤੇਰੇ ਸਬੈ ਸੋ ਕਹੀਜੀਯੇ ॥
ਸੁਧਾ ਇਤਿਹਾਸ ਗੁਰੂ
ਆਯੇ ਤੁਝ ਪਾਸ ਸਬ
ਔਰ ਕੇ ਸੁਨਾਇ ਨ
ਆਘਾਇ ਨਿਤ ਪੀਜਿਯੇ
ਬਾਲਾ ਕਹੇ ਐਸੇ ਹੋਈ
ਮੋਹਿ ਢਿਗ ਬੈਸੇ ਸਬ
ਜੈਸੇ ਬਿਧਿ ਭਈ
ਤੈਸੇ ਬਰਨ ਸੁਨੀਜਿਯੇ ॥
ਬਾਲਾ ਜੋ ਅਲਾਇ
ਪੈੜਾ ਲਿਖਤ ਬਣਾਇ
ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸੁਨਾਇ
ਸੋਊ ਤੁਮ ਸੁਨ ਲੀਜਿਯੇ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਦੋਹਰਾ ॥

ਸ੍ਰੀ ਅੰਗਦ ਕੰਦਨ[1] ਬਿਘਨ, ਬਦਨ[2] ਸੁ ਮੰਗਲ ਸ਼ਾਲ[3] ॥
ਪਰਨ ਸਰਨ[4] ਕਰਿ ਚਰਨ ਕੋ ਨਮਸਕਾਰ ਧਰਿ ਭਾਲ[5] ॥ ੧ ॥

ਸਵੈਯਾ ॥

ਪਾਂਸੁ[6] ਪਿਰਾਗ[7] ਸੀ ਸੋਹਤ ਸੁੰਦਰ, ਗੰਧਨੀ[8] ਕੀਰਤਿ[9] ਮੱਧ ਬਸਾਨਾ ॥
ਕੋਮਲ[10] ਕੋਮਲਤਾ ਇਕ ਸੀ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਸੀ ਨਿਰਲੇਪ[11] ਸਮਾਨਾ ॥
ਜੋ ਭਵ[12] ਭੂਰ[13] ਭਰਾ ਸਰ[14] ਸੀ ਤਿਸ ਤੇ ਨਿਤ ਊਰਧ[15] ਸੋ ਬਿਗਸਾਨਾ[16] ॥
ਹੈ ਅਰਬਿੰਦ ਸੇ ਅੰਗਦ ਕੇ ਪਗ ਮੋਖਦ[17] ਏਕ ਬਿਸੇਖਤ[18] ਜਾਨਾ ॥ ੨ ॥

---

੧. ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ। ੨. ਮੁਖ। ੩. ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਘਰ। ੪. ਸਰਣ ਪੈਣ ਤੇ। ੫. ਮਸਤਕ। ੬. ਧੂੜ। ੭. ਮਕਰੰਦ ਰਸ। ੮. ਸੁਗੰਧੀ। ੯. ਜਸ। ੧੦. ਕੂਲੇ। ੧੧. ਲੇਖ ਤੋਂ ਰਹਿਤ। ੧੨. ਸੰਸਾਰ। ੧੩. ਬਹੁਤ। ੧੪. ਤਾਲ। ੧੫. ਉੱਪਰ ਨੂੰ। ੧੬. ਖਿੜਿਆ ਹੋਇਆ। ੧੭. ਮੁਕਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ। ੧੮. ਵਾਧਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ* ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ ਸਰਨ ਵਿਚ ਅੱਸੂ ਸੰਮਤ ੧੫੮੯ ਬਿ: ਆਏ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਓਥੇ ਹੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਤੱਤਪਰ ਹੋ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਹਰ ਇਕ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿਚੋਂ ਪਾਸ ਹੋਏ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅੰਗ ਤੋਂ ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਹੋਣ ਕਰਕੇ 'ਅੰਗਦ ਕਹਾਏ, ਜੀਕੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਏਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਥਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

'ਪਾਰਸ ਹੋਇਆ ਪਾਰਸਹੁ, ਸਤਿਗੁਰ ਪਰਚੇ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਿਣਾ ॥
ਚੰਦਨ ਹੋਇਆ ਚੰਦਨਹੁ, ਗੁਰਉਪਦੇਸ਼ ਰਹਿਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ॥
ਜਤ ਸਮਾਣੀ ਜੋਤ ਵਿੱਚ, ਗੁਰਮਤ ਸੁਖ ਦੁਰਮਤਿ ਦੁਖ ਦਹਿਣਾ ॥
ਅਚਰਜ ਨੂੰ ਅਚਰਜ ਮਿਲੈ, ਵਿਸਮਾਦ ਵਿਸਮਾਦਿ ਸਮਹਿਣਾ ॥
ਅਪਿਓ ਪੀਨ ਨਿਝਰ ਝਰਨ, ਅਜਰ ਜਰਨ ਅਸਹਿਨ ਸਹਿਣਾ ॥
ਸਚ ਸਮਾਣਾ ਸਚ ਵਿਚ, ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਸਾਧ ਸੰਗ ਵਹਿਣਾ ॥
ਬਾਬਾਣੇ ਘਰ ਚਾਨਣ ਲਹਿਣਾ ॥

ਬਾਬੇ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ) ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਨਾਲ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ) ਜਗਤ ਨੂੰ ਚਾਨਣ ਦੇਣ ਲਈ ਇਕ ਮਹਾਂ ਜੋਤ ਰੂਪ ਪਰਗਟ ਹੋਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ

* ਦੂਜੇ ਗਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹੋਏ ਹਨ।

ਜਨਮ– ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ੧੧ ਵੈਸਾਖ ਸੰਮਤ ੧੫੬੧ ਬਿ: ਮੁਤਾਬਕ ੧੫੦੪ ਈ: ਨੂੰ ਮੱਤੇ ਦੀ ਸਰਾਇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਕਿ ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿੱਚ ਹੈ ਤੇ ਮੁਕਤਸਰੋਂ ਛੇ ਮੀਲ ਹੈ।

ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ:–ਆਪ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਦਇਆ ਕੌਰ ਤੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਫੇਰੂ ਜੀ ਸੀ। ਇਹ ਵਪਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮੱਤੇ ਦੀ ਸਰਾਂ ਤੋਂ ਫਿਰ ਸ੍ਰਿਹ ਹਰੀਕੇ ਪੱਤਣ ਜਾਕੇ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਵਿਆਹ: — ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਸੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਮੱਤੇ ਦੀ ਸਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ।

ਸੰਤਾਨ: — ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਇੱਕ ਬੀਬੀ ਤੇ ਦੋ ਲੜਕੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਬੀਬੀ ਦਾ ਨਾਮ ਅਮਰੋ ਜੀ ਤੇ ਲੜਕਿਆਂ ਦਾ ਨਾਮ ਦਾਤੂ ਤੇ ਦਾਸੂ ਜੀ ਸੀ।

ਪਰਉਪਕਾਰ:–ਆਪ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਲਿਖਾਈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਰੂਪ ਦੇਕੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਵਰਤਦੇ ਸਨ।

ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣਾ:--ਆਪ ਨੇ ਵੀ ਅੰਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲੈਕੇ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੩ ਸੰਮਤ ੧੬੦੯ ਬਿ: ਮੁਤਾਬਕ ੧੫੫੨ ਈ: ਨੂੰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ।

ਰਵਾਇਤ—ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਥੋੜੇ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਇਉਂ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਗੁਰਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਦੇਵੋ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਤੁਸੀਂ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਠਹਿਰੋ, ਇਹ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਜਾ ਸਮਾਇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਹੁਕਮ ਮੰਨਕੇ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਠਹਿਰੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਖਾਤਰ ੨੨ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਦੇਸਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜੇ, ਤੇ ਆਪ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਉਪਮਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਵਿ ਕੁਲ ਭੂਸ਼ਣ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ : 'ਸ੍ਰੀ ਅੰਗਦ ਕੰਦਨ ਵਿਘਨ ਬਦਨ ਸੁ ਮੰਗਲ ਸਾਲ ॥
ਪਰਨ ਸਰਨ ਕਰ ਚਰਨ ਕੋ, ਨਮਸਕਾਰ ਧਰ ਭਾਲ ॥

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਮੁਖ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਚਾਰੀ ਹੋਈ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਇਕ ਜਿਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

ਆਦਿ ਗੁਰਦੇਵ ਦੇ ਚਰਨ ਕੰਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹਿ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਨੇ ਖੁਦ ਗੁਰਮਤ ਤੱਤ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ, ਵਿਚਾਰਿਆ, ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ। ਸੋ ਜਿੱਥੇ ੨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਚਰਨ ਪਾ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ੨ ਜਗ੍ਹਾ ਪੂਜਾ ਅਸਥਾਨ ਬਣੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਗੇ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ।

ਇਕ ਸਮੇਂ ਨਾਂਗੇ ਦੀ ਸਰਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚੋਂ ਆ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਅੱਤ ਅਧੀਨਗੀ ਸਹਿਤ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼ ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੀ ਅਵਤਾਰ ਨਗਰੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕਰੋ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਤਿਆਰੇ ਸਜਾਏ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਪੁਜ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿੱਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨਾਂਗੇ ਦੀ ਸਰਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ।

੧. ਗੁ: ਸਾ: ਮੱਖੂ

ਨਾਂਗੇ ਦੀ ਸਰਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਖੰਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸਮੇਤ ਕੀਰਤਨੀ ਜੱਥਿਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਦੇ ਤਿਆਰੇ ਸਜਾਏ। ਪਹਿਲਾ ਪੜਾ ਹਰੀਕਾ ਪੱਤਣ ਲੰਘ ਕੇ ਮੱਖੂ ਵਿਖੇ ਕੀਤਾ। ਓਥੋਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਕੇ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੈ।

੨. ਗੁ: ਸਾ: ਜ਼ੀਰਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਮੇਤ ਸੰਗਤਾਂ ਮੱਖੂ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਜ਼ੀਰੇ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਉਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਜਾ ਭਾਗ ਲਾਏ ਜਿਥੇ ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਜ਼ੀਰਾ ਸਥਾਪਨ ਹੈ। ਇਥੇ ਕਈ ਦਿਨ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਠਹਿਰੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਏ ਹੋਏ ਸਿਖ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਲਿਆਂਦਾ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਜ਼ੀਰੇ ਤੋਂ ਸੇਖਮ, ਤਲਵੰਡੀ ਭਾਈ, ਵੱਡਾ ਘਰ, ਰੋਡੇ, (ਗੁਰੂ ਤੇਗਬਹਾਦਰ ਹਾਈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਕੂਲ) ਪੰਜ ਗਰਾਂਈ, (ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ) ਆਦਿ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨ ਛੋਹ ਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਵਿਚ ਦੀ ਨਾਂਗੇ ਦੀ ਸਰਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਜਾ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ।

ਆਪ ਜੀ ਕਈ ਦਿਨ ਆਪਣੀ ਅਵਤਾਰ ਭੂਮੀ ਨਾਂਗੇ ਦੀ ਸਰਾਂ ਜੋ ਹੁਣ (ਮੱਤੇ ਦੀ ਸਰਾਂ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ) ਵਿੱਚ ਨਗਰ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸਤਿਕਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਚਾਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਦਰਸਾ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰਿਆ, ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਉਥੋਂ ਹਰੀ ਕੇ ਨਗਰ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ।

੩. ਗੁਃ ਹਰੀਕੇ

ਹਰੀਕੇ ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਦਾ ਡੇਰਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਸੰਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਸਤਾਰਾਂ ਦਿਨ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਇਕ ਦਿਨ ਚੌਧਰੀ ਬਖਤਾਵਰ ਜੋ ੭੨ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਮਾਲੀਆ ਉਗਰਾਹ ਕੇ ਦਿਲੀ ਭਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਇਆ। ਵੱਡਾ ਹੰਕਾਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਵਾਲਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ੍ਹਾਣੇ ਵੱਲ ਬੈਠ ਗਿਆ ਤੇ ਨਮਸਕਾਰ ਵੀ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਦੇਖਕੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋਏ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ 'ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਡਾ ਕਰੇ ਸੋਈ ਵੱਡ ਜਾਣੀ, ਜੋ ਕੋ ਉਸ ਦੀ ਰੀਸ ਕਰੇ ਸੋ ਮੂੜ੍ਹ ਅਜਾਣੀ।' ਚੌਧਰੀ ਬੋਲਿਆ ਮੈਂ ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਆਦਮੀ ਹਾਂ? ਮੇਰੀ ਜ਼ਾਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਵਾਲੇ ਕਈ ਪਿੰਡ ਹਨ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸਲੋਕ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤਾਃ—

ਅੱਗੈ ਜਾਤਿ ਨਾ ਜੋਰ ਹੈ ਅੱਗੈ ਜੀਉ ਨਵੇ।
ਜਿਨ ਕੀ ਲੇਖੈ ਪਤਿ ਪਵੈ ਚੰਗੇ ਸੇਈ ਕੇ।

ਇਹ ਸਲੋਕ ਸੁਣ ਕੇ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਫੜ ਲਏ ਤੇ ਆਖਿਆ ਮੈਨੂੰ ਖਿਮਾਂ ਕਰੋ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਸੇਵੀ ਬਣਾ ਕੇ ਉਧਾਰ ਕੀਤਾ। ਜਿਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਰਾਜੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੪. ਗੁ: ਸਾ: ਸੇਖਾ

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਹਰੀਕੇ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਤੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੇਖੇ ਪੁਜੇ। ਏਥੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇਖਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੁਝ ਦਿਨ ਠਹਿਰੇ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕਰਕੇ, ਸਿਖੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਕਈਆਂ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੇ ਸਿਖੀ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ, ਜਿਥੇ ਆਪ ਜੀ ਵਿਰਾਜੇ ਸਨ ਉਥੇ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਹੈ।

੫. ਗੁਃ ਸਾਃ ਰੌਂਤਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਂਰਾਜ ਸੇਖਾ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਰੌਂਤੇ ਪੁਜੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮਾਂ ਬਿਸਰਾਮ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰਕੇ ਸੰਗਤ ਪੁਰਾ, ਮਾਣੂਕੇ ਵਿੱਚ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਘੋਲੀਏ ਪੁਜੇ। ਏਥੇ ਆਪ ਜੀ ਕੁਝ ਦਿਨ ਠਹਿਰੇ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਚਲਾਏ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਦਰਸਾਇਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਆਪ ਜੀ ਓਥੋਂ ਚਲ ਕੇ ਵਧਣੀ, ਭਿਆਣਾ, ਬੁੱਟਰ, ਮੋਗਾ, ਧੱਲੇਕੇ ਤੇ ਲੁਹਾਰਾ ਆਦਿ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਜਨੇਰ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਏਥੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਬਿਸਰਾਮ ਕਰਕੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਿਖੀ ਮਾਰਗ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਏਥੋਂ ਚਲ ਕੇ, ਕੋਟ ਈਸੇ ਖਾਂ, ਫਤਹਿ ਗੜ੍ਹ ਪੰਜ ਤੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਹਰੀਕੇ ਪੱਤਣ ਲੰਘ ਕੇ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਦੀਦਾਰ ਦਿਤੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਦੋਹਿਰਾ ॥

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਬਰ[1] ਅਮਰ ਜੀ ਸਰਨ ਨਰਨ ਦੁਖ ਹਰਨ ॥
ਕਾਰਨ ਕਰਨ ਸੁਜਾਨ[2] ਮਨ ਨਮਸਕਾਰ ਤਿਨ ਚਰਨ ॥ ੧ ॥

ਕਬਿੱਤ ॥

ਰਜਨੀ[3] ਅਵਿਦਿਆ ਸਰ[4] ਭੂਮ ਸੋ ਤਿਮਰ[5] ਹਰ, ਕੋਕ[6] ਸੋ ਕਿੰਕਰ[7] ਬਰ ਕੀਨੇ ਬ੍ਰਿਹੋ[8] ਛੀਨ ਹੈ ॥
ਮਾਲ[9] ਉਡ ਕਲਮਲ[10] ਕੰਦਲ ਦੁਰਾਏ[11] ਦਲ ਪਲ ਪਲ ਗਿਆਨ ਸੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਭਵ ਕੀਨ ਹੈ॥
ਬੇਮੁਖ ਕੁਮਦ[12] ਦੁਖ ਸਨਮੁਖ[13] ਕੰਜ[14] ਸੁਖ ਗਤਿ ਸੁ ਭਗਤ ਨਿਤ ਜਾਨੀਏ ਅਧੀਨ ਹੈ ॥
ਅਮਰ ਦਰਸ ਭਾਨੁ[15] ਲੱਛਣ ਸਮਾਨ ਸਭ ਏਕ ਗੁਣ ਅਧਿਕ ਪੈ ਤਪਤ ਬਿਹੀਨ[16] ਹੈ ॥ ੨ ॥

---

੧. ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ । ੨. ਚਤੁਰ । ੩. ਰਾਤ । ੪. ਸਰੋਵਰ, ਤਾਲ । ੫. ਅਗਿਆਨ, ਅੰਧੇਰਾ । ੬. ਚਕਵਾ । ੭. ਸੇਵਕ । ੮. ਵਿਛੋੜਾ । ੯. ਤਾਰਾਗਣ । ੧੦. ਪਾਪ । ੧੧. ਮਾਤ ਕੀਤੇ । ੧੨. ਕਵੀਆਂ=ਨੀਲੋਫਰ । ੧੩. ਸੌਂਹੇ—ਹਾਜ਼ਰ । ੧੪. ਕਮਲ । ੧੫. ਸੂਰਜ । ੧੬. ਬਿਨਾਂ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਥਾਵਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂਵ
ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੇ ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ

ਪੰਨਾ ੩੦

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

'ਅੰਗਦ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰਿ ਅਮਰੁ ਸਤਿਗੁਰ ਥਿਰੁ ਕੀਅਉ।'

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ †ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਜਦ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਏ, ਤਾਂ 'ਦਰਸ਼ਨ ਭੇਟਤ ਹੋਤ ਨਿਹਾਲ।' ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਚਰਨ ਛੋਹ ਨੇ ਉਹ ਪਲਟਾ ਲਿਆਂਦਾ ਕਿ ਆਪ ਦੁਨਿਆਵੀ ਕੁਰਮ ਚਾਰੀ ਛਡ ਕੇ ਗੁਰ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਗ ਪਏ ਅਤੇ ੧੨ ਸਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਦੁਤੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਤੇ 'ਅੰਗਦ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰਿ ਅਮਰੁ ਸਤਿਗੁਰ ਥਿਰ ਕੀਅਉ' ਦੇ ਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਦਵੀ ਤੇ ਅਰੂੜ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਆਪ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜਗਤ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸੋ ਜਿਸ ਜਿਸ ਸੁਭਾਗ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਪਵਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਰਣਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ।

੧. ਗੁ: ਜੈਂਤੀ ਸਰ ਅੰਬਾਲਾ

ਤਹਿਸੀਲ ਰੋਪੜ ਵਿਚ ਜੈਂਤੀ ਸਰ ਨਾਮ ਦਾ ਇਕ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਾ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ੩੦੦) ਰੁਪਈਏ ਸਾਲਾਨਾ ਆਮਦਨ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮਾਲਵੇ ਤੇ ਮੈਣ-ਦੁਆਬ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹੋਰ ਭੀ ਕਈ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਹਨ, ਜੋ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਪਰ ਇਹ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ 'ਘਰ ਘਰ ਅੰਦਰ ਧਰਮਸਾਲ ਹੋਏ ਕੀਰਤਨ ਸਦਾ ਵਸੋਆ' ਦਾ ਵਾਕ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ੩੦੦) ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਭੀ ਹੈ।

੨. ਗੁ: ਥਾਨੇਸਰ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤੀਰਥਾਂ ਪਰ ਜਾਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਜਿਥੇ ਆਪ ਨੇ ਹੋਰ ਧਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਏ ਉਥੇ ਆਪ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਤੇ ਏਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਛੁਹ ਨਾਲ ਪਾਵਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਥਾਨੇਸਰ ਭੀ ਗਏ ਸਨ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਥਾਨੇਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਅੱਧ ਮੀਲ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤਰ ਵਲ ਹੈ। ਇਸਤੋਂ ਅੱਗੇ ਥਾਨੇਸਰ ਤੋਂ ੩ ਮੀਲ ਦੂਰ ਆਪ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਜੋ ਕੁਰਖੇਤਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਹੈ।

---

†ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਵੈਸਾਖ ਸੁਦੀ ੧੪ ਸੰਮਤ ੧੫੩੬ ਮੁਤਾਬਕ ੫ ਮਈ ਸੰਨ ੧੪੭੯ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਬਾਸਰਕੇ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ (ਲਛਮੀ) ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਤੇਜਭਾਨ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ (ਵਿਆਹ) ੧੧ ਮਾਘ ਸੰ: ੧੫੫੯ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਮਨਸਾ ਦੇਵੀ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਦੋ ਸਪੁੱਤ੍ਰ ਤੇ ਦੋ ਸਪੁੱਤ੍ਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਮੋਹਨ ਜੀ ਤੇ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਨੀ ਜੀ ਤੇ ਦਾਨੀ ਜੀ ਸੀ। ਆਪ ਸੰਮਤ ੧੫੯੭ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਿਖ ਬਣੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਇਤਨੀ ਕਠਨ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲ ਕੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ੩ ਵੈਸਾਖ ਸੰਮਤ ੧੬੦੯ ਨੂੰ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਅਤੇ ਭਾਦ੍ਰੋ ਸੁਦੀ ੧੫ ਸੰਮਤ ੧੬੩੧-੨ ਅਸੂ ੧੬੩੧, ੧ ਸਤੰਬਰ ੧੫੭੪ ਨੂੰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ। ੨੨ ਵਰ੍ਹੇ ੫ ਮਹੀਨੇ ਗੁਰਆਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ੯੫ ਵਰ੍ਹੇ ੩ ਮਹੀਨੇ ੨੩ ਦਿਨ ਸਾਰੀ ਅਵਸਥਾ ਭੋਗੀ 'ਗੁਰ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜਿਨ ਸੇਵਿਓ ਤਿੰਨ ਦੁਖ ਦਰਿਦ੍ਰ ਪਰ ਹਰ ਪਰੈ।'

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

{ ਦੋਹਿਰਾ ॥ }

ਰਾਮ ਦਾਸ ਸੁਖ[1] ਰਾਮ ਪ੍ਰਭੁ ਸੇਵ ਕ ਤ੍ਰਾਸ[2] ਵਿਦਾਰ[3] ॥
ਪਗ ਪਰ ਮੂਰ[4] ਪਰਣਾਮ[5] ਹੈ ਪਰਨਾ[6] ਸਰਨ ਵਿਚਾਰ ॥ ੧ ॥

{ ਕਬਿੱਤ ॥ }

ਪੁਖਕਰ[7] ਭਰੇ ਪੁਖਕਰ[8] ਪੁਖਕਰ[9] ਜਥੇ, ਪੇਖ ਕਰ ਸਸੀ[10] ਕਰ ਕਰੈ ਦੁਤਿ[11] ਹੀਨ ਹੈ ॥
ਪੁਖਕਰ[12] ਹੀਨ ਦਿਨਕਰ[13] ਕਰੈ ਛੀਨ ਤਿਸ, ਖਰ[14] ਧਾਰੀ ਦੇਹ ਪਰ ਯਾਂਤੇ ਸੋ ਮਲੀਨ ਹੈ ॥
ਸੁਖਮਾਂ[15] ਨਿਹਾਰ ਭੌਰ ਦਹਿਤ[16] ਅਪਾਰ[17] ਆਨ, ਜਾਰਤ ਤੁਖਾਰ[18] ਐਸੇ ਔਗਨ ਅਧੀਨ ਹੈ ॥
ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਚਰਨ ਮੁਕਤਿ ਦੇਤ, ਉਪਮਾ ਕਮਲ ਕੀਨ ਬਨੈ ਬਿਧੀ[19] ਹੀਨ ਹੈ ॥ ੨ ॥

---

੧. ਸੁਖ ਦਾ ਪੁੰਜ । ੨. ਡਰ । ੩. ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ । ੪. ਮੇਰੀ । ੫. ਨਮਸਕਾਰ । ੬. ਆਸਰਾ । ੭. ਤਾਲ । ੮. ਜਲ । ੯. ਕਮਲ । ੧੦. ਚੰਦ੍ਰਮਾ । ੧੧. ਸੋਭਾ । ੧੨. ਜਲ । ੧੩. ਸੂਰਜ । ੧੪. ਕੰਡੇ । ੧੫. ਸੋਭਾ । ੧੬ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ੧੭. ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ । ੧੮. ਪਾਲ੍ਹਾ—ਕੱਕਰ । ੧੯. ਜੁਗਤੀ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ

॥ ਧੰਨੁ ਧੰਨੁ ਰਾਮਦਾਸ ਗੁਰੂ ਜਿਨ ਸਿਮਰਿਆ ਤਿਨੈ ਸਵਾਰਿਆ ॥

॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ

'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਗੋਬਿੰਦ ਰੂਪ' ਦੀ ਸਾਖਿਆਤ ਚੌਥੀ ਜੋਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜਾਂ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸਰਨ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਵੀ ਇਕ ਅਲੌਕਿਕ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਤੱਤਪਰ ਹੋ ਗਏ। ਪ੍ਰਾਹੁਣਾਚਾਰੀ ਦੀ ਲਜ ਪਤ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗੇ 'ਪੂਰਬ ਕਰਮ ਅੰਕੁਰ ਜਬ ਪ੍ਰਗਟੇ, ਭੇਟਿਓ ਪੁਰਖ ਰਸਕਿ ਬੈਰਾਗੀ' ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ 'ਗੁਰ ਗਦੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਖੀ ਜਾਵੇ' ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ 'ਘਾਲ ਥਾਇ ਪਈ', ਤੇ ਗੁਰ ਗਦੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਉੱਚੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸੋਢੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜੇ ਜਾਣ ਲਗੇ। ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜਗਤ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਕਲਿਆਣ ਖਾਤਰ ਦੇਸ਼ਾ ਰਟਨ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਪਾਵਨ ਚਰਨ ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪਾਏ, ਉਹ ਅਗੇ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

---

†ਅਵਤਾਰ:—ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ੨੬ ਅਸੂ ਕੱਤਕ ਵਦੀ ਦੂਜ ਸੰਮਤ ੧੫੯੧ ਬਿਕਰਮੀ ਸੰਨ ੧੫੩੪ ਈਸਵੀ ਦਇਆ ਕੌਰ ਜੀ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਪਿਤਾ ਹਰਦਾਸ ਸੋਢੀ ਦੇ ਘਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਸ਼ਾਦੀ:—ਆਪ ਦੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਇਆ।

ਸੰਤਾਨ:—ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਪੁੱਤਰ ਸਨ, ਪ੍ਰਿਥੀਆ, ਮਹਾਂ ਦੇਵ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ।

ਉਪਕਾਰ (੧) ਜਪ ਨੀਸਾਣ ਨਾਵੇਂ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕੀਤਾ। (੨) ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਸਾਇਆ। (੩) ਸਰੋਵਰ ਬਣਾਇਆ।

ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣਾ:—੨ ਅਸੂ, ਭਾਦ੍ਰੋਂ ਸੁਦੀ ੩, ਸੰਮਤ ੧੬੩੮ ਸੰਨ ੧੫੮੧ ਨੂੰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ, ੭ ਵਰ੍ਹੇ ਗੁਰਿਆਈ ਕੀਤੀ, ਇਹ ੭ ਵਰ੍ਹੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੇ ਵਰ ਥਾਪਣ ਤੇ ਆਪਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਉਮਰ ਬਖਸ਼ੀ, ਸਾਰੀ ਅਵਸਥਾ ੪੬ ਵਰ੍ਹੇ ੧੧ ਮਹੀਨੇ ੭ ਦਿਨ ਭੋਗ ਕੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ।

‡ਨੋਟ–ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਪਰ ਬ੍ਰਾਜਮਾਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਕੇਂਦਰ ਕਾਇਮ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਾਗ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਲੰਘਿਆ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਮਾਲਵੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਦੌਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। 'ਇਕ ਅਰਦਾਸ ਭਾਟ ਕੀਰਤਿ ਕੀ ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਰਖਹੁ ਸਰਨਾਈ' ॥ ਸ: ਮ: ੪ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਦੋਹਿਰਾ

ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸ੍ਰੋਤਾ[੧] ਅਰਜ[੨] ਸਿਰਜਨ ਆਰਜ[੩] ਤਾਇ ।
ਲਰਜਤ[੪] ਜਮ ਜਿਨ ਨਾਮ ਤੇ ਬੰਦੋਂ ਤਿਨ ਜੁਗ[੫] ਪਾਇ ।੧।

ਕਬਿੱਤ

ਲੋਚਨ[੬] ਵਿਲੋਕਤ[੭] ਨ ਚਾਹੈ ਚਿਤ ਆਨ[੮] ਦੂਤਿ, ਵਿਸ਼ੇ[੯] ਕੇ ਵਿਲਾਸ ਆਸ ਪਾਸਨ ਨ ਜਾਵਈ ।
ਕਾਨ ਆਨ ਗਾਨ[੧੦] ਤਾਨ ਸੁਨੇ ਨ ਅਜਾਨ[੧੧] ਇਵ ਬਿਸਰਾ ਆਪਾਨ[੧੨] ਤਾਨ ਮਾਨ ਸੋ[੧੩] ਨ ਆਵਈ ।
ਭਈ ਉਨਮਤ[੧੪] ਗਤੀ ਆਨਦ ਉਦਧਿ[੧੫] ਵਤ, ਚਿਤ ਮੈ ਬਿਓਗ ਤਿਸ ਕਬਹੂ ਨ ਭਾਵਈ ।
ਜਨ ਅਰਜਨ ਪਦ ਪਦਮ[੧੬] ਕੋ ਦੇਖ ਕਰ, ਸਿਖ ਮਨ ਭੌਰ ਭਯੋ ਭ੍ਰਮਤ ਲੋਭਾਵਈ ।੨।

---

੧. ਸੁਣਨਹਾਰ । ੨. ਬਿਨਤੀ । ੩. ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਤਾ (ਆਰਯਪਦਾ) ੪. ਕੰਬਦਾ ਹੈ । ੫. ਦੋਵੇਂ । ੬. ਨੇਤ੍ਰ । ੭. ਦੇਖ ਕੇ । ੮. ਹੋਰ । ੯. ਮੌਜ-ਰੰਗ । ੧੦. ਰਾਗ ਦਾ ਤਾਣ । ੧੧. ਇਆਣੇ ਵਾਂਗ । ੧੨. ਆਪਣਾ ਆਪ ੧੩. ਇੱਜ਼ਤ । ੧੪. ਕਮਲਾ-ਦਿਵਾਨਾ । ੧੫. ਸਮੁੰਦ੍ਰ । ੧੬. ਕਮਲ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ

ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਮੀਠਾ ਲਾਗੈ ।
ਨਾਮ ਪਦਾਰਥ ਨਾਨਕ ਮਾਂਗੈ ।

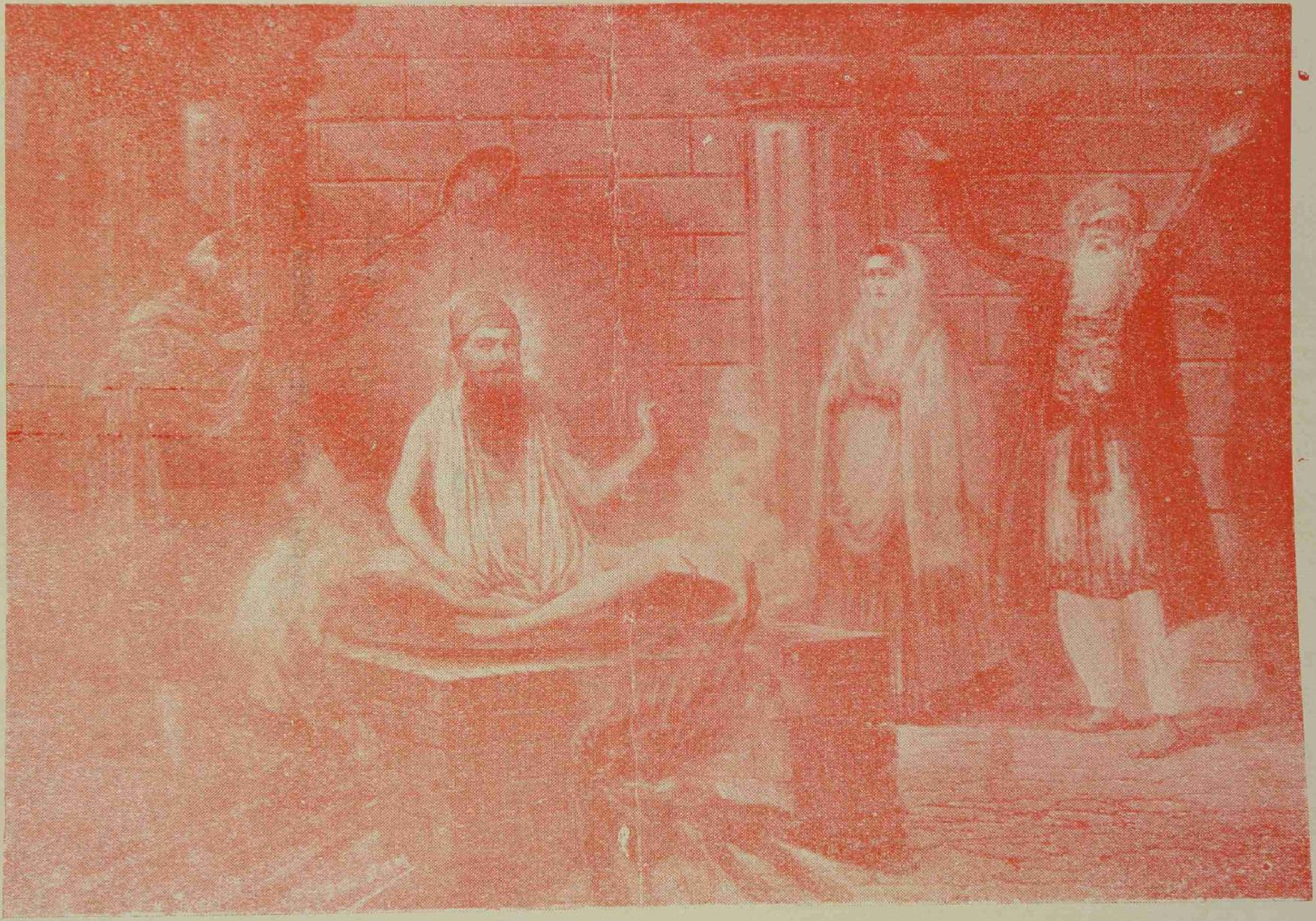

ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

'ਭਨਿ ਮਥੁਰਾ ਕਛੁ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਪਰਤਖ ਹਰਿ ॥'

ਜਗਤ ਚਾਨਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪੰਚਮ ਜੋਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ† ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪਣੇ ਨਾਨਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਦੋ ਵਰ, 'ਇਕ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਪਰ ਬੈਠਣ ਦਾ, ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਦੋਹਿਤਾ ਬਾਣੀ ਦਾ ਬੋਹਿਥਾ' ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ, ਪਹਿਲੇ ਐਸੇ ਗੁਰੂ ਗੁਰਤਾ ਗਦੀ ਪਰ ਬਿਰਾਜੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਵੀ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਫੇਰ ਸਪੁੱਤਰ ਗੁਰੂ ਕਹਾਏ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਝੰਡੇ ਨੂੰ ਜੁਗ ਜੁਗ ਅਟੱਲ ਲਹਿਰਾਉਂਦਾ ਰਖਣ ਲਈ ਆਪਾ ਵਾਰਿਆ, ਲੱਖਾਂ ਆਈਆਂ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਅਸਹਿ ਤੇ ਅਕਹਿ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ।

---

†ਜਨਮ—ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੀ ਸੁਭਾਗ ਕੁਖੋਂ ਵਿਸਾਖ ਸੁਦੀ ਸਤਮੀ ਸੰਮਤ ੧੬੨੦ ਬਿਕਰਮੀ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਸ਼ਾਦੀ—ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨਾਲ ਮਊ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੋਈ।

ਸੰਤਾਨ—ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਗੁਪਤ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਬਢਾ ਜੀ ਦੇ ਵਰਦਾਨ ਤੋਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਿੱਚ ਬੀਰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਹੋਇਆ।

ਯੋਗਤਾ—ਆਪ ਜੀ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਹੀ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ, ਕਵੀ, ਆਲਮ, ਭਜਨੀਕ ਤੇ ਆਗਿਆਕਾਰ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਦੇ ਯੋਗ ਜਾਣ ਕੇ ਭਾਦਰੋਂ ਸੁਦੀ ਦੋ ਸੰਮਤ ੧੬੩੮ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਗੱਦੀ ਪਰ ਸ਼ਸ਼ੋਭਤ ਕੀਤਾ।

ਉਪਕਾਰ—ਉ. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਲਾਈ ਸਿਖ ਵਾੜੀ ਨੂੰ ਸੰਘਟਤ ਕਰਨ ਲਈ ਥਾਂ ਥਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਘਲੇ।

ਅ. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਪਹਿਲੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਤਰ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਮਲਾਵਟ ਹੋ ਸਕਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਅਸੰਭਵ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।

ੲ. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਚਲਤ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਦਾਤ ਦਾ ਅਮੁਕ ਭੰਡਾਰਾ ਬਖਸ਼ਿਆ।

ਸ. ਸਥਾਨ ਵਿਕਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦੀਆਂ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਸੰਤੋਖਸਰ, ਰਾਮ ਸਰ, ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਲਾਹੌਰ, ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ, ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਆਦਿ।

ਹ. ਥਾਂ ਥਾਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀਆਂ ਮੰਡੀਆਂ, ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਬਿਉਪਾਰ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।

ਕ. ਕੁਸ਼ਟ ਦੇ ਰੋਗੀਆਂ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਿੱਚ ਅਰੋਗਤਾ ਘਰ (ਹਸਪਤਾਲ) ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ ਅਰੋਗ ਹੋਣ ਦਾ ਵਰ ਬਖਸ਼ਿਆ।

ਖ. ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਉਪਮਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਆਜ਼ਮ ਦਾ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਉਣਾ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਤੇ ਆਮ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਸੋਭਾ ਸੁਣ ਕੇ ਅਕਬਰ ਨੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਲੰਗਰ ਲਈ ਜਗੀਰ ਦੇਣੀ।

ਗ. ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ : ਆਪ ਨੇ ਚੰਦੂ ਸੁਆਹੀ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਸਹਿ ਕੇ ਸੰਗਤ ਦੇ ਬਚਨ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਜਬਰ ਨੂੰ ਸਬਰ ਨਾਲ ਨੀਚਾ ਕਰ ਦਖਾਇਆ।

ਘ. ਸੇਵਾ ਭਾਵ : 'ਪਖਾ ਫੇਰੀਂ ਪਾਣੀ ਢੋਵਾ ਹਰ ਜਨ ਕੇ ਪੀਸਣ ਪੀਸ ਕਮਾਵਾ' ਆਪਣੇ ਵਿਰਦ ਅਨੁਸਾਰ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਗੁਰ ਵਾਕ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਦਿਆਂ, ਸੰਗਤ ਪੰਗਤ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਜਾਣ ਕੇ ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਪੱਖੇ ਆਦਿ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ।

ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣਾ : ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਸਤਿ ਪ੍ਰਤੱਗਿਆ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਉਤੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਅਟੱਲ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸਬਕ ਦੱਸਣ ਲਈ ਜੇਠ ਸੁਦੀ ਚਾਰ, ੨ ਹਾੜ ਸੰਮਤ ੧੬੬੩, ੩੦ ਮਈ ਸੰਮਤ ੧੬੦੬ ਨੂੰ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਲਾਹੌਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਦੇਹਰਾ ਕਿਲੇ ਪਾਸ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਯਾਤਰਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੨੪ ਵਰ੍ਹੇ ੯ ਮਹੀਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ੪੩ ਵਰ੍ਹੇ ੧ ਮਹੀਨਾ ੧੫ ਦਿਨ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਭੋਗ ਕੇ ਈਰਖਾ ਵਿਚ ਝੁਲਸੀ ਹੋਈ ਲੋਕੀ ਨੂੰ ਹਰੀ ਭਰੀ ਕਰ ਕੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ 'ਗੁਰ ਅਰਜੁਨ ਸਿਰਿ ਛਤਰ ਆਪ ਪਰਮੇਸਰਿ ਦੀਅਉ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

{ ਦੋਹਿਰਾ ॥ }

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਬਰ ਸਨੱਧਬੱਧ[1] ਧਰ ਧਿਆਨ ॥
ਬੰਦੇ ਦੋ ਕਰ ਬੰਦਨਾਂ ਸੁੰਦਰ ਦੁਤਿ ਮਦਨਾਨ[2] ॥ ੧ ॥

{ ਕਬਿੱਤ ॥ }

ਅਮਲ ਕਮਲ ਜੈਸੇ ਕੈਸੇ ਕਹੌਂ ਪਦ ਜੁਗ[3], ਰਜਨੀ[4] ਮੈਂ ਮਹਾਨ ਗਤਿ ਹੋਤ ਨਿਜ ਬਾਨ ਹੈ।
ਜਾਨਿਯੇਂ ਸੰਤਾਨ ਕੇ ਸਮਾਨ ਬਨੈ ਅਨ ਬਨ, ਦਾਨੀ[5] ਮਨ ਕਾਮਨਾਂ ਨਾਂ ਦਾਨੀ[6] ਮੋਖ ਗਿਆਨ ਹੈ।
ਚਿੰਤਾ ਮਨਿ[7] ਜੈਸੇ ਨਖ[8] ਭਾਖੇ ਨਾ ਪਰਤ ਮੁਖ, ਗੋਹ ਨਾ ਮਿਟਾਵੈ ਦੁੱਖ ਜਾਨਤ ਜਹਾਨ ਹੈ।
ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਪਦ ਆਨੰਦ ਕੇ ਕੰਦ ਜੋਊ, ਉਪਮਾਈ[9] ਆਪ ਪੁਨ ਆਪੇ ਉਪਮਾਨ[10] ਹੈ।੨।

---

੧. ਸ਼ਸਤ੍ਰਧਾਰੀ। ੨. ਕਾਮਦੇਵ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਵਾਲੇ। ੩. ਦੋ। ੪. ਰਾਤ। ੫. ਦਾਤੇ। ੬. ਜਾਨਣ ਵਾਲੇ। ੭. ਮਨ ਭਾਉਂਦੀ ਵਸਤ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਕਲਪਤ ਬੱਟੀ। ੮. ਨੌਂਹ। ੯. ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਉਪਮਾ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ। ੧੦. ਜਿਸ ਦੀ ਉਪਮਾ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾ:

ਬੰਦੀ ਛੋੜ

ਕਿਲਾ ਗੁਆਲੀਅਰ ਚੋਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ

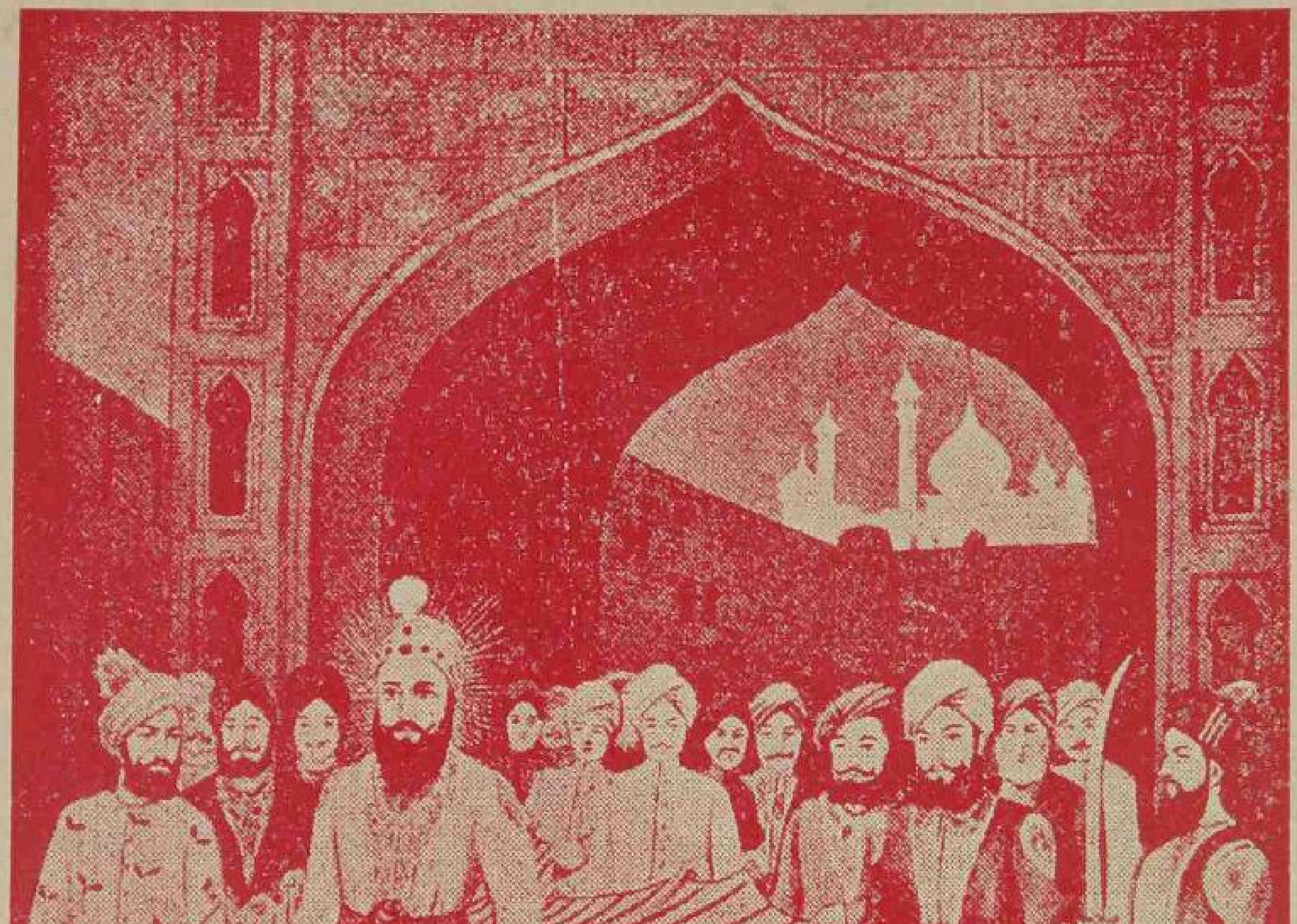

ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਿਲ੍ਹਾ ਗਵਾਲੀਅਰ

ਗਵਾਲੀਅਰ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਰਿਆਸਤ ਹੈ।ਇਸ ਥਾਂ ਇਕ ਵਡਾ ਪੁਰਾਣਾ ਕਿਲਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਦੀ ਰਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਿਲੇ ਦੀ ਲੰਬਾਈ 1¾ ਮੀਲ ਅਤੇ ਚੌੜਾਈ ੨੮੦੦ ਫੁਟ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਲਾ ੩੦੦ ਫੁਟ ਦੀ ਉੱਚੀ ਪਹਾੜੀ ਉਪਰ ਹੈ ਜੋ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ਕ ਹੈ। ਕੰਧ ਦੀ ਬਲੰਦੀ ੩੦ ਫੁਟ ਹੈ। ਚੰਦੂ ਦੀ ਬੇਈਮਾਨੀ (ਚਲਾਕੀ) ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਦੇ ਕਾਰਣ* ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਭੀ ਇਸ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਠਹਿਰਾਏ ਗਏ ਸੀ ਜਿਸ ਪ੍ਰਤੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:—

"ਗੜ ਚੜਿਆ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਚੜਾਇਆ"

ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਲੇ ਚੋਂ ਨਿਕਲਨ ਸਮੇਂ ਬੰਦੀਬਾਨ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਘਬਰਾ ਕੇ ਇਓਂ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ, ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਓਗੇ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਰਾਖਾ ਕੌਣ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਲਿਆਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਵਲੋਂ ਆਗਿਆ ਹੋਈ ਕਿ ਜਿਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਲੇ ਫੜ ਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਲੈ ਆਵੇ। ਤਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਿਨੇ ਬੰਦੀ ਬਾਨ ਰਾਜੇ ਸੀ ਓਨੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਵਾਲਾ† ਚੋਗਾ ਪਾਕੇ ਇਕ ੨ ਕਲੀ ਕਲੇ ੨ ਨੂੰ ਫੜਾ ਕੇ ਸਾਰੇ ਬਾਹਰ ਲਿਆਂਦੇ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਬੰਦੀ ਛੋੜ'' ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਇਆ। ਅਫ਼ਸੋਸ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਕੋਈ ਇਮਾਰਤ ਨਹੀਂ ਬਨਾਈ ਅਤੇ ਇਕ ਚਲਾਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੇ 'ਬੰਦੀ ਛੋੜ ਦਾਤਾ' ਦੀ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਜਗਾ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਉਪ ਜੀਵਕ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਨਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

---

*ਦੇਖੋ ਜਹਾਂਗੀਰ

† ਪਰ ਕਲੀਆਂ ਵਾਲਾ ਚੋਗਾ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਤੇ ਪਰ ਰਾਜੇ ਬੰਦੀ ਅੰਦਰ ਸੀ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਕੈਹਣ ਤੇ ਚੋਗਾ ਪਾਕੇ ਕਲੀਆਂ ਤੇ ਤਣੀਆਂ ਫੜਾ ਕੇ ਲੈ ਆਏ। ਏਹ ਚੋਗਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੂਰਤੀਏ ਮਸੰਦ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਜੋ ਅਜ ਕਲ ਪਿੰਡ ਘੁੜਾਣੀ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

'ਅਰਜਨ ਕਾਇਆਂ ਪਲਟ ਕੈ ਮੂਰਤ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਵਾਰੀ।
ਚੱਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸੋਢੀਆਂ ਰੂਪ ਦਿਖਾਵਣ ਵਾਰੋ ਵਾਰੀ।
ਦਲ ਭੰਜਨ ਗੁਰ ਸੂਰਮਾ ਵਡ ਜੋਧਾ ਬਹੁ ਪਰ ਉਪਕਾਰੀ।'

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੇ ਛੇਵੇਂ 'ਸਤਿਗੁਰੂ' ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਦਲ ਭੰਜਨ ਸੂਰਮੇਂ, ਵਡ ਜੋਧੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ, ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਦੇ ਵਾਲੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ *ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਕਲੌਤੇ ਸਪੁੱਤ੍ਰ ਸਨ। 'ਚਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸੋਢੀਆਂ ਰੂਪ ਦਖਾਵਣ ਵਾਰੋ ਵਾਰੀ' ਦੇ ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਗੁਰਦੇਵ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣ ਪਰ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਪਹਿਨ ਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਢਾਲ ਬਣਨ ਲਈ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਦੇ ਵਾਰਸ ਬਣੇ, ਭਾਵ 'ਅਰਜਨ ਕਾਇਆਂ ਪਲਟ ਕੈ ਮੂਰਤ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਵਾਰੀ।'

ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੇਂ ਕਾਂਡ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਦਾ ਅੰਸ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੀ 'ਗ੍ਰੀਬੀ ਗਦਾ ਹਮਾਰੀ, ਖੰਨਾ ਸਗਲ ਰੇਣ ਛਾਰੀ, ਤਿਸ ਅਗੇ ਕੋਈ ਨਾ ਟਿਕੇ ਵਿਕਾਰੀ' ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਤਮ ਬਲ ਤੇ ਹੰਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਤੋੜ ਕੇ ਵਡੇਰ ਹੰਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਅਗੇ ਨਿਵਾਇਆ ਅਤੇ ਜਬਰ ਤੇ ਸਬਰ ਦਾ ਜੁਧ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਪੁੰਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਕਈ ਪਰਕਾਰ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਪਾਪ ਨੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਝੁਕਾਉਣ ਲਈ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਇਆ, ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ, ਭਗਤੀ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਬੀਰਤਾ ਦਾ ਸੰਚਾਰਨ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਰਸਿਕ ਵੈਰਾਗੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਨਿਰਾਲੀ

ਜਨਮ: ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ੨੧ ਹਾੜ (ਵਦੀ ੬) ਸੰਮਤ ੧੬੫੨, ੧੪ ਜੂਨ ੧੫੯੫ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਵਿਡਾਲੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਵਿਦਿਆ: ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਤੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ।

ਸ਼ਾਦੀ: ਆਪ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਸਨ। ੳ. ਡਲਾ ਨਿਵਾਸੀ ਨਾਰਾਇਣ ਦਾਸ ਦੀ ਸਪੁੱਤ੍ਰੀ ਦਮੋਦਰੀ ਜੀ ਨਾਲ ੧੨ ਭਾਦਰੋਂ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਬਿਕਰਮੀ। (ਅ) ਬਕਾਲਾ ਨਿਵਾਸੀ ਹਰੀ ਚੰਦ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨਾਲ ੮ ਵਿਸਾਖ ੧੬੭੦ ਬਿਕਰਮੀ। (ੲ) ਮੰਡਿਆਲੀ ਨਿਵਾਸੀ ਦਯਾ ਰਾਮ ਮਰਵਾਹਾ ਦੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਮਹਾਂ ਦੇਵੀ ਜੀ ਨਾਲ ੧੧ ਸਾਉਣ ੧੬੭੨।

ਸੰਤਾਨ:—ਧਰਮਬੀਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ (ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ, ਸੂਰਜ ਮਲ ਜੀ, ਅਣੀ ਰਾਇ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗਬਹਾਦਰ ਜੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਜੀ ਅਰ ਇਕ ਸਪੁਤਰੀ ਬੀਰੋ ਜੀ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ।

(ਬਾਕੀ ਦੇਖੋ ਸਫ਼ਾ ੩੮)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੌਮ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ, ਜੋ 'ਭੈ ਕਾਹੂੰ ਕੋ ਦੇਤ ਨਹਿ ਨਹਿ ਭੈ ਮਾਨਤ ਆਨ' ਦੇ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਖਾਸ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਜੋਧਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਸਮਦਾਇ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਯੋਗ ਹੈ।

ਸੋ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਬਖਸ਼ੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅੱਗੇ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਸਫਾ ੩੭ ਦੇ ਫੁਟਨੋਟ ਦੀ ਬਾਕੀ)

ਉਪਕਾਰ—੧. ਸੇਲੀ ਟੋਪੀ ਦੀ ਰਸਮ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਪਹਿਨਣੀਆਂ।
੨. ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬੀਰ ਰਸ ਭਰਨਾ, ਤੇ ਜੁੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਸਨੱਧਬੱਧ ਕਰਨਾ।
੩. ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਬਣਾਉਣਾ।
੪ ਵਕਤ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਚਾਰ ਘੋਰ ਯੁਧ ਕਰਕੇ ਭਾਰੀ ਹਾਰ ਦੇਣੀ।
੫. ਦੇਸ਼ਾ ਰਟਨ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ।
੬. ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਣਾ।
੭. ਉਥੇ ਪਰ ਰਾਜੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਛੁਡਾਉਣੇ।
੮. ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਮੰਜੀਆਂ ਕਾਇਮ ਕਰਨੀਆਂ।
੯. ਕਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ।

ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣਾ—ਆਪਣੇ ਯੋਗ ਪੋਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਪਰ ਥਾਪ ਕੇ ੭ ਚੇਤ (ਸੁਦੀ ੫) ਸੰਮਤ ੧੭੦੧, ੩ ਮਾਰਚ ਸੰਨ ੧੬੪੪ ਨੂੰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ, ਆਪ ਦੇ ਦੇਹਰੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿਚ ਪਤਾਲ ਪੁਰੀ ਹੈ।

ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ੩੧ ਵਰ੍ਹੇ ੧੦ ਮਹੀਨੇ ੭ ਦਿਨ ਗੁਰਤਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਅਵਸਥਾ ੪੮ ਵਰ੍ਹੇ ੮ ਮਹੀਨੇ ੧੫ ਦਿਨ ਭੋਗੀ।

'ਅਰਜੁਨ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਨੂੰ ਸਿਮਰੋ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਰਾਇ'

ਨੋਟ—ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਦੇਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਲੋਂ ਪਿਛਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੇਲੀ-ਟੋਪੀ ਦੇ ਰਾਹੀਂ
ਜੋ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇਣ ਦੀ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕਰਨੀ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਰਹਿਤ ਮ੍ਰਯਾਦਾ-ਸਭਿਆਚਾਰ
ਤੋਂ ਨਿਪਟ ਉਲਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਸੰਗਤ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਕੁਲਹਾ ਦੇਂਦੇ ਬਾਵਰੇ ਲੈਂਦੇ ਬੜੇ ਨਿਲੱਜ। ਚੂਹਾ ਖਡ ਨ
ਮੇਵਈ ਨਿਕਲ ਬੰਨੇ ਛਜ।' ਅਨੁਸਾਰ ਟੋਪੀ ਦੇਕੇ ਚੇਲਾ ਬਣਾਉਣਾ ਜਾਂ ਅਪਣੇ ਥਾਂ ਮਹੰਤ ਟਿੱਕਣਾ ਨਿਰਾ ਕਮਲ, ਬੇਹਿਆਈ
ਅਤੇ ਘਾਟੇਵੰਦਾ ਸੌਦਾ ਦਸਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਰਹਿਤਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਤਾਂ 'ਸਿਖ ਹੋਇ
ਜੋ ਟੋਪੀ ਧਰੈ।ਸਾਤ ਜਨਮ ਹੋਇ ਕੁਸ਼ਟੀ ਮਰੈ। ਇਤਿਆਦਿ ਪ੍ਰਮਾਣ ਉਕਤ ਰੀਤੀ ਦਾ ਘੋਰ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹਨ।ਇਤਿਹਾਸ ਪਹਿਲਿਆਂ
ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਜੋ ਗੁਰਮਤਿ ਤੋਂ ਗਿਰ ਕੇ ਅਪਣੇ ਅੱਡ ੨ ਮਤ ਅਥਵਾ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਖੜੀਆਂ
ਕਰਕੇ ਆਪ ਫਕੀਰਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ, ਅਤੇ ਅਪਣੀਆਂ ਗੁਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਮਨਘੜਿਤ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ,
ਟੋਪੀ, ਸੇਲੀ (ਇਕ ਗਾਨੀ ਜਿਹੀ) ਫੌੜੀ, ਲੰਕ ਜੰਜੀਰ, ਆਦਿ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਮਤ ਤੋਂ ਉਕੇ ਹੀ ਅਣਜਾਣ ਅਤੇ
ਅਸ਼ਰਧਕ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਪਣੇ ਭੇਖਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਅਤੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਥਾਂ ਮਨਮਤ
ਅਤੇ ਭੇਖਵਾਨੀ ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਨਾ, ਬਲਕਿ ਉਸਦਾ ਵਰਤਾਉ ਕਰਨਾ ਕਰਾਉਣਾ ਲਿਖ ਦਿਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤਾ
ਕਸੂਰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਅਤੇ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਘੜੇ ਹੋਏ ਚਾਟੜਿਆਂ ਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਸੇਲੀ ਟੋਪੀ ਦਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਕਦਾਚਿਤ ਭੀ
ਵਿਧਾਨ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਖਤ ਨਿਖੇਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧. ਗੁ: ਇੰਦ ਗੜ੍ਹ

ਏਥੇ ਇਕ ਝਿੜੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਝਿੜਾ ਸਾਹਿਬ' ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ। ਇਕ ਰਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਇਕ ਬਾਉਲੀ ਭੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਉਖਾੜ ਕੇ ਇਟਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਖੂਹ ਨੂੰ ਲਗਾ ਲਈਆਂ। ਏਹ ਅਸਥਾਨ ਮੋਗੇ ਤੋਂ ੧੦ ਮੀਲ ਉਤਰ ਪੂਰਬ ਵਲ ਹੈ।

੨. ਗੁ: ਠੱਠਾ ਸਾਹਿਬ†

ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ। ਨਗਰ ਤੋਂ ੧ ਮੀਲ ਦਖਣ ਵਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ,ਜਿਸਦੀ ਸੇਵਾ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰ ਕੇ ਸੰਤ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਰੋਵਰ ਹੈ। ਹਰ ਮਸਿਆ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਜੋੜਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ੩ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ।

੩. ਗੁ: ਜ਼ੀਰਾ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਡਰੋਲੀ ਬਿਰਾਜ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਜ਼ੀਰੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਆ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਸਾਡੇ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਭੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਓ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਏਥੇ ਪਧਾਰੇ ਤਾਂ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ। ਸੰਗਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜਸ ਸੁਣ ਕੇ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੋਈਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹੋਰ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਭੇਟਾ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਜਨਮ ਸਫਲ ਕੀਤੇ।

੪. ਗੁ: ਗੁਰੂ ਸਰ ਸਨ੍ਹੇਰ

ਨਗਰ ਜ਼ੀਰੇ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਏਥੇ ਪੁਜੇ। ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਮਾਲ ਹੇਠ ਡੇਰਾ ਲਗਾਇਆ। ਸਨ੍ਹੇਰ ਪਿੰਡ ਮਗਰੋਂ ਬੱਝਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੇ ਨਾਮ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ੬੦ ਘੁਮਾ ਸੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸੋਢੀਆਂ ਨੇ ਗਹਿਣੇ ਪਾ ਦਿਤੀ ਤੇ ਹੁਣ ਕੇਵਲ ੭ ਘੁਮਾਂ ਰਹਿ ਗਈ। ਪਿਛੋਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਏਹ ਅਸਥਾਨ ਜ਼ੀਰੇ ਤੋਂ ੩ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਵਲ ਹੈ। ਮਾਘੀ ਨੂੰ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

੫. ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਮੁਨਾਵਾ, ਜ਼ੀਰਾ (ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸਨ੍ਹੇਰ ਤੋਂ ਇਥੇ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇਕ ਤਪਾ ਜੋ ਭੋਰੇ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ

---

†ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਠੱਠਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਚਿੰਤ ਗੜ੍ਹ ਦੀ ਢਾਬ ਤੇ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ੇਰ ਤੇ ਸ਼ੀਹਣੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਇਸ ਇਲਾਕ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ਭੇਜੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਤੇ ਤਿੰਨ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਗਏ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖੀ ਕੀਤਾ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਹ ਢਾਬ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰੇ ਤੋਂ ਪਛਮ ਵਲ ਪਿੰਡ ਬੋਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਦੇ ਸੰਨ੍ਹ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਬੋਤੀਆਂ-ਵਾਲੇ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਲਿਆਣ ਕੀਤੀ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਸੰਤ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਪ੍ਰਬੰਧ ਚੰਗਾ ਹੈ।

੬. ਗੁ: ਖੇਸਾ ਕੋਟਲਾ

ਇਥੇ ਇਕ ਢਾਬ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਅਸਥਾਨ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਮ ੨੮ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਨਗਰ ਵਾਸੀਆਂ ਵਲੋਂ ਲਗਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਡਗਰੂ ਤੋਂ ੬ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਵਲ ਹੈ। ਮਾਘੀ ਅਤੇ ਬਸੰਤ ਪੰਚਮੀ ਨੂੰ ਜੋੜ ਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

੭. ਗੁਃ ਸਲ੍ਹੀਣਾ

ਏਸ ਨਗਰ ਨੂੰ ਭੀ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨ ਪਾਕੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਮ ੧੮ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਏਹ ਅਸਥਾਨ ਸਟੇਸ਼ਨ ਡਗਰੂ ਤੋਂ ੨ ਮੀਲ ਹੈ।

੮. ਗੁ: ਡਗਰੂ

ਏਸ ਨਗਰ ਤੋਂ ਇਕ ਮੀਲ ਪੱਛਮ ਵਲ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਡਰੋਲੀ ਵਿੱਚ ਖੂਹ ਬਣਵਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪ ਏਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਆ ਕੇ ਬਿਰਾਜੇ। ਏਥੇ ਇਕ ਵਡਾ ਸਾਰਾ ਵਣ (ਦਰੱਖਤ) ਸੀ ਜਿਸ ਹੇਠ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਇਆ ਸੀ। ਏਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਂ ਦੋ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਏਥੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਤੰਬੂ ਭੀ ਲਗਵਾਏ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਤੰਬੂ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਏਹ ਅਸਥਾਨ ਡਗਰੂ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਹੈ।

੯. ਗੁ: ਡਰੋਲੀ ਭਾਈ

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਗਰ ਡਰੋਲੀ ਭਾਈ ਦਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਢੂ ਭਾਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਜੀ ਏਥੋਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਕਾਨ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਇਹ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਚੱਠ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਏਥੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਵਾ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਪ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਵਾਰ ਡਰੋਲੀ ਪਧਾਰੇ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰਨ ਕੀਤੀ। ਏਸ ਸੁਭਾਗ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੇਰ ਭੀ ਕਈ ਵੇਰ ਆਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਏਸੇ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਏਥੇ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀਆਂ ਕਈ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਭਾਈ ਨੰਦ ਚੰਦ ਵਾਲੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਭੀ ਏਥੇ ਹੀ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤਾਂ ਪਾਸੋਂ ਲਈ ਸੀ। ਭਾਈ ਰੂਪੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰੇਮੀ ਭਾਈ ਰੂਪ ਚੰਦ ਤ੍ਰਖਾਣ ਸਿੰਘ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਪਿਓ ਪੁਤ੍ਰ ਦੋਵੇਂ ਬਾਹਰ ਲਕੜਾਂ ਕਟਣ ਗਏ ਨਾਲ ਜਲ ਦਾ ਕੂਹਨਾ ਜੋ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲੈਕੇ ਗਏ ਉਹੋ ਜੰਡ ਨਾਲ ਟੰਗ ਕੇ ਲਕੜਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਜਦ ਪਿਆਸ ਲਗੀ ਤਾਂ ਜਲ ਛਕਣ ਲਈ ਆਏ ਤਾਂ ਜਲ ਠੰਡਾ ਦੇਖਕੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਜਲ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਛਕਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਬਿਰਤੀ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਭਾਈ ਕੀ ਡਰੋਲੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਖਿਚ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਲਖਤ ਭਾਈ ਰੂਪੇ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ਜਲ ਮੰਗ ਕੇ ਛਕਿਆ ਤੇ ਛਕਾਇਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਮਾਤਾ ਦਮੋਦਰੀ ਜੀ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਏਸੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਰਬਾਰ ਲਗਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਉਥੇ ਸੁੰਦਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ੧੯੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਗਵਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ੫੧) ਰੁਪਈਏ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭੇ ਵਲੋਂ ਜਾਗੀਰ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ੨੦੦) ਰੁਪਈਏ ਪਿੰਡ ਅੰਗੀਆ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਤੋਂ ਜਾਗੀਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਸਾਖੀ ਅਤੇ ਮਾਘੀ ਨੂੰ ਜੋੜ-ਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਹ ਅਸਥਾਨ ਸਟੇਸ਼ਨ ਡਗਰੂ ਤੋਂ ਡੇਢ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਪਛਮ ਵਲ ਹੈ।

੧੦. ਗੁ: ਗੁਰੂ ਸਰ ਮੋਗਾ

ਭਾਈ ਕੀ ਡਰੋਲੀ ਤੋਂ ਮੋਗਾ ਨਿਵਾਸੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਚਰਨ ਛੋਹ ਨਾਲ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਤੇ ਸੁਬ੍ਹਾ ਸ਼ਾਮ ਸਤਿਸੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

੧੧. ਗੁ: ਵੱਡਾ ਘਰ

ਏਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪੰਜ ਦਿਨ ਬਿਰਾਜੇ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਸਟੇਸ਼ਨ ਡਗਰੂ ਤੋਂ ੭ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਹੈ। ਹਰ ਅਮਾਵਸ ਨੂੰ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ੮ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ।

੧੨. ਗੁ: ਗੁਰੂ ਸਰ (ਰੋਡੇ)

ਏਹ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨ ਪਿੰਡ ਰੋਡੇ ਲੰਡਿਆਂ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਪਰ ਹੈ। ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ। ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਸੁੰਦਰ ਬਣੀ ਹੈ। ਨਾਲ ਸਰੋਵਰ ਭੀ ਹੈ। ਮਸਿਆ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਕੋਕਰੀ ਦੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੈ।

੧੩. ਗੁ: ਝੰਡੇਆਣਾ

ਏਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਭੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ। ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਨਗਰ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤਲਵੰਡੀ ਭਾਈ ਤੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਪਛਮ ਵਲ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੪. ਗੁ: ਲਧਾਈ ਕੇ

ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਇਕ ਝਿੜੇ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਿ ਅਗੋਂ ਕਾਲਾ ਨਾਗ ਫਣ ਤਾਣੀ ਆਉਂਦਾ ਵੇਖਿਆ ਨਾਲ ਦੇ ਸਿੰਘ ਘਬਰਾ ਗਏ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਸ ਨੂੰ ਆਉਣ ਦਿਓ। ਜਦ ਨਾਗ ਨੇੜੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਫਣ ਝੁਕਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਗੇ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੜਵਈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸਤਿਨਾਮ ਕਹਿ ਕੇ ਇਸ ਪਰ ਜਲ ਦੇ ਛਿੱਟੇ ਦਿਓ। ਜਦ ਗੜਵਈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਛਿੱਟੇ ਦਿਤੇ ਤਾਂ ਸੱਪ ਦੀ ਦੇਹ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਕਲਿਆਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਨਗਰ ਸੁਖਾ ਨੰਦ, ਗਿੱਲ, ਮਰਾੜ, ਬਿੰਝੂ ਕੇ ਨਗਰ, ਭੇਖੜੀ, ਪਲਾਹ, ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਭੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਰਤਾਂਤ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਸਭ ਨਗਰਾਂ ਦਾ ਵਖਰਾ ਵਖਰਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਨਾ ਹੀ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ। ਹੁਣ ਸੇਵਾਦਾਰ ਗਿ: ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ।

੧੫. ਗੁ: ਮਾੜੀ ਮੁਸਤਫਾ

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ, ਥਾਣਾ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮੋਗਾ ਤੋਂ ੧੬ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਹੈ, ਇਸ ਪਿੰਡ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਛਪੜ ਦੇ ਕੰਢੇ ਬਿਰਾਜੇ। ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ, ਉਸ 'ਜਗ੍ਹਾ ਭਾਈ ਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਕੀਮ, ਮਾਸਟਰ ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਤੇ ਨਗਰ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਬਣਵਾਈ ਹੈ,ਅਰ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮਕਾਨ ਵੀ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਨਾਉਂ ਹੇਠ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ, ਸ: ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਕੁੰਢਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ, ਸ: ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ, ਸ: ਗੱਜਨ ਸਿੰਘ, ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ, ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਅਸਮਾਈਲ ਮਾੜੀ ਤੇ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਲੰਡੇ'।

੧੬. ਗੁ: ਸਮਾਧ ਭਾਈ

ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਤਾਰਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪੁਜੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਭਾਈ ਰੂਪ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਸਮਾਧ ਭਾਈ' ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਇਕ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤ 'ਭੋਲਾ ਰਾਮ' ਜੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਮੰਡਲੇਸ਼੍ਰ ਹੋਏ ਹਨ।

੧੭. ਗੁ: ਗੁਰੂਸਰ ਮਹਿਰਾਜ (ਮਰਾੜ)

ਨਗਰ ਮਹਿਰਾਜ ਦਾ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੀ ਜਦ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਤਾਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਮੁਢ ਬਝਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਾੜੀ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿਧੂ ਬੈਰਾੜਾਂ ਦਾ ਇਕ ਕਬੀਲਾ ਜੋ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਵਸਣ ਲਈ ਫਿਰਦਾ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਮਾਨ, ਭੁਲਰ ਤੇ ਕੌੜੇ ਆਪਣਾ ਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਸਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦੇ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਕੇ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਸਣ ਵਾਸਤੇ ਦਿਵਾ ਦਿਓ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੌੜਿਆਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਲਾਲੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਸਣ ਲਈ ਥਾਂ ਦੇ ਦਿਓ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਕਰਿਆ ਕਰੋ। ਲਾਲੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਾ ਮੰਨਿਆ। ਕਹਿਣ ਲਗਾ ਸਾਡੀ ਕੁਲ ਉੱਚੀ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ ਹੈ, ਕੌਣ ਹਨ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਅੱਜ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ, ਉਹ ਦਿਨ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਦੋਂ ਇਹ ਇਥੇ ਰਾਜ ਕਰਿਆ ਕਰਨਗੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬੇ ਮੋਹਣ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜਿਥੇ ਦਿਨ ਛੁਪ ਜਾਵੇ ਉਥੇ ਮੋਹੜੀ ਗਡ ਦੇਣੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤਮਾਨ ਮਹਿਰਾਜ ਨਗਰ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਮੋਹੜੀ ਗੱਡੀ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਮਾਨਾਂ ਤੇ ਭੁਲਰਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਟ ਕੇ ਢਾਬ ਦੇ ਇਕ ਡੂੰਘੇ ਟੋਏ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿਤੀ। ਮਹਿਰਾਜਕਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪਾਤਾਲ ਵਿਚ ਲਗ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮੋਹੜੀ ਕੋਈ ਨ ਪੁਟ ਸਕੇਗਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਵਾਕ ਸੱਚੇ ਹੋਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਕਈ ਵੇਰ ਮਾਨਾਂ ਤੇ ਭੁਲਰਾਂ ਨੇ ਮਰਾਝਕਿਆਂ ਨੂੰ ਉਜਾੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਹ ਹਰ ਵੇਰ ਅਸਫਲ ਰਹੇ ਅਤੇ ਬਾਬੇ ਮੋਹਣ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਵਧਦਾ ਗਿਆ। ਬਾਬੇ ਮੋਹਣ ਦੇ ੬ ਪੁਤ੍ਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ :—੧. ਰੂਪ ਚੰਦ ੨. ਕੂਲ ਚੰਦ ੩. ਦਿਆ ਚੰਦ (ਬਾਬਾ ਕਾਲਾ) ੪. ਕਰਮ ਚੰਦ ੫. ਸੇਮਾ ੬. ਸਰਦੂਲ। ਵਰਤਮਾਨ ਬਾਹੀਏ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਸਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਬੜਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ।

ਮਹਿਰਾਜ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਘਮਸਾਣ ਦਾ ਜੁਧ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਹਾਰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਫਤਹਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਲੱਲਾ ਬੇਗ ਤੇ ਕਰਮ ਬੇਗ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹਥਾਂ ਨਾਲ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਇਸ ਜੁਧ ਵਿਚ ਫੌਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੨੨੦੦੦ (ਬਾਈ ਹਜ਼ਾਰ) ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ੧੬ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ।

ਇਸ ਯੁਧ ਵਿਚ ੧੨੭੩ ਸਿਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਗੁਰੂ ਸਰ ਵਿਖੇ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਭੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਦਬਾਈਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਪੰਜ ਛੇ ਦਿਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਭੀ ਅਸੀਂ ਹੀ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਸਿਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਭੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਥੀਂ ਸੰਸਕਾਰ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ੨੫੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਸਿਖ ਰਾਜ ਵਲੋਂ, ੨੨੫) ਰੁਪਈਏ ਜਾਗੀਰ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ, ੩੨ ਰੁਪਈਏ ਜਗੀਰ ਨਾਭਾ ਵਲੋਂ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੮. ਗੁ: ਗੁਰੂ ਸਰ ਛੋਟਾ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਪੌਣਾ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਪੱਛਮ ਹੈ, ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਭਾਃ ਮੋਹਨ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇਖਕੇ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਹੈ, ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੈ ਗੁਰੂ ਸਰ ਮਹਿਰਾਜ ਤੋਂ ੨ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਹੈ ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਤਾਲ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਵਲ ਕੁਝਕੁ ਵਿਥ ਪੁਰ ਦਮਦਮਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਫੌਜੀ ਆਫੀਸਰ ਤੁਰਕ ਮਾਰ ਕੇ ਦਬਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਉਸ ਥਾਂ ਦਮਦਮਾ ਬਣਾ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਕੀਤਾ ਅਰ ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਤੰਬੂ ਸੀ, ਉਥੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾਪਤਿ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

੧੯. ਗੁ: ਗੁਰੂ ਸਰ ਨਥਾਨਾ

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪਿੰਡ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਭੁੱਚੋ ਤੋਂ ੭ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਹੈ, ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਿੱਚ ਢਾਬ ਦੇ ਕੰਢੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਇਕ ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਨਾਮੇ ਸਿੱਧ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੇ ਸਿਖ ਨਾਮ ਜਪਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਏਸ ਨੇ 'ਗੁਰੂ ਸਰ' ਮਹਿਰਾਜ ਦੇ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਜੰਗ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪੁਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਏਥੇ ਲੈ ਆਇਆ, ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਪਰਮ ਗਤ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਣਿਆ†। ਹੁਣ ਉਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਅਤੇ ੨੭ ਘੁਮਾਊਂ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿਡ ਵਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਹੈ, ਚੇਤਰ ਚੌਦਸ ਨੂੰ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੈ।

੨੦. ਗੁ: ਘੱਲ ਕਲਾਂ

ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ। ਆਪ ਡਰੋਲੀ ਤੋਂ ਤਖਤੂ ਪੁਰੇ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਏਥੇ ਠਹਿਰੇ। ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ 'ਗੁਰੂ ਸਰ' ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ। ਏਥੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਤਕੜਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਜਥਾ ਬੜਾ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਗਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਿਰ ਤੋਂ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਗਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ ੧੦ ਘੁਮਾਂ ਭੋਇੰ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਇਕ ਲਾਏਬ੍ਰੇਰੀ ਭੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਹੈ।

ਇਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਸਃ ਮੱਸਾ ਸਿੰਘ ਅਮਰੀਕਨ ਨੇ ਬੜੀ ਹੀ ਤਰੱਕੀ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਪ੍ਰਵਾਨੇ ਕਈ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ, ਸਃ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸਃ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ, ਸਃ ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਇਤਿ ਆਦਿ ਸਜਣਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵਰਣਨ ਯੋਗ ਹਨ।

੨੧. ਗੁ: ਸਾ: ਮਹਿਰੋਂ

ਏਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੱਦੋਕੇ ਤੋਂ ਡਰੋਲੀ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਏਥੇ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਇਹ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਤਹਿਸੀਲ ਤੇ ਥਾਣਾ ਮੋਗਾ ਦਾ

---

†ਏਸ ਸਿੱਧ ਨੇ ਅਪਣੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਏਥੇ ਹੀ ਗੰਗਾ ਕੱਢ ਦਿਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਓਥੇ 'ਗੰਗਾ' ਨਾਉਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਬਠਿੰਡੇ ਵਾਲੇ ਰਤਨ ਹਾਜੀ ਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਵਿਚ ਹਰਾਇਆ ਸੀ। ਏਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦਾ ਸਿਖ ਬਣ ਕੇ ਟਾਮਾਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਏਸ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਕਈ ਪਿੰਡ ਹੁਣ ਤਕ ਸਿੱਖ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਿੰਡ ਮੋਗੇ ਤੋਂ ੪ ਮੀਲ ਦਖਣ ਵਲ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਉਤਰ ਵਲ ਨੇੜੇ ਹੀ 'ਗੁਰੂ ਸਰ' ਨਾਮ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

੨੨. ਗੁ: ਗੁਰੂਸਰ ਪੱਤੋ

ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮੋਗੇ ਤੋਂ ੧੬ ਮੀਲ ਦਖਣ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਵਲ ਇਕ ਛਪੜ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤਖਤੂਪੁਰੇ ਤੋਂ ਇਥੇ ਚਰਨ ਪਾਏ। ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਭੀ ਤਖਤੂ ਪੁਰੇ ਤੋਂ ਡਰੋਲੀ ਜਾਂਦੇ ਇਥੇ ਪੁਜੇ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਨੇ ਤੋਂ ਸ਼ਕਾਰ ਲਈ ਏਧਰ ਆਏ ਹੋਏ ਠਹਿਰੇ। ਦਰਬਾਰ ਨਵਾਂ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਡੇਰਾ ਭੀ ਹੈ। ੧੦ ਘੁਮਾਉਂ ਜ਼ਮੀਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ਹੈ ਪੁਜਾਰੀ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਹੈ।

੨੩. ਗੁ: ਨਾਨਕ ਸਰ ਤਖਤੂਪੁਰਾ

ਇਹ ਨਗਰ ਬੜੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਇਥੇ ਪੁਜੇ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦਾਨ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ, ਉਥੇ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਦਰਬਾਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਨੋਟ:—ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਭੀ ਇਸ ਵਡਭਾਗੀ ਥਾਂ ਤੇ ਆਏ ਹਨ।

ਇਸ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਅਤੇ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਗਿਆਨੀ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕਰਵਾਈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਘੀ ਨੂੰ ਜੋੜ-ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪੁਰਾਣੇ ਬਿਰਧਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਰਥਰੀ ਅਤੇ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਸਿੱਧ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਤਖਤੂ ਪੁਰੇ ਆਪ ਗਏ, ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਉਥੇ ਸਿੱਧਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਅਤੇ ਛਪੜੀ ਅਜ ਤਕ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜਦੋਂ ਉਥੇ ਗਏ ਤਾਂ ਤਖਤੂਪੁਰੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਭਾਈ ਜੱਕੋ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ! ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਬਿਰਧਾਂ ਵਾਂਗ ਸਿੱਧਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਓ। ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਵਡਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਗਲ ਨਾ ਕਰਨੀ। ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਕਰਕੇ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਜੋਗੀ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰ ਲਏ। ਬੜੀ ਵਿਚਾਰ ਭਰੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਸਤ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀ ਮਹਿਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਚਲਿਆ, ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਫਰਮਾਇਆ ਗੋਪੀ ਚੰਦ! ਜੋ ਆਦਮੀ ਯੁਵਾ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਤਿਆਗੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਪ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਭਾਈ ਜੱਕੋ ਕਹਿਣ ਲਗਾ 'ਮਹਾਰਾਜ! ਇਹ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ੩੬੦ ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਂਦੀਆਂ ਕੁਰਲਾਉਂਦੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਯੁਵਾ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਤਿਆਗੀ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਹੜੇ ਨਰਕ ਨੂੰ ਜਾਊਗਾ। ਤਾਂ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਨੇ ਗੁਸੇ ਹੋਕੇ ਉਸ ਵਲ ਨਜ਼ਰ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਜੱਕੋ ਦਾ ਮੂੰਹ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਲਨ ਲਗ ਪਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਦਿਤੀ। ਭਾਈ ਜੱਕੋ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਤੈਨੂੰ ਵਰਜਿਆ ਸੀ ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਬੋਲਿਆ? ਜੱਕੋ ਨੇ ਆਖਿਆ–ਮਹਾਰਾਜ ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਦਾ ਬਚਨ ਚੇਤੇ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਹਜ਼ੂਰ! ਆਪ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸਾਡੇ ਮੂੰਹ ਜਲਣ? ਜਾਓ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੋਂ ਵਰੋਸਾਈ ਛਪੜੀ ਵਿੱਚ ਮੂੰਹ ਧੋ ਕੇ ਅਰੋਗ ਹੋਵੋ। ਸੋ ਜੱਕੋ ਨੇ ਓਥੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਧੋ ਕੇ ਪੀੜ ਹਟਾਈ। ਇਹ ਅਦਭੁਤ ਕਲਾ ਦਾ ਚੋਜ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।

੨੪. ਗੁ: ਗੁਰੂ ਸਰ ਲੋਪੋ

ਇਹ ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅਜੀਤ ਵਾਲ ਤੋਂ ੧੦ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਪੂਰਬ ਪਾਸ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਗਰ ਮਧੇ ਤੋਂ ਏਥੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ। ਇਮ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂਸਰ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਸੇਵਾ ਸਰਦਾਰ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਚੋਗਾਵਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦੀ ਪਰਧਾਨਗੀ ਵੇਲੇ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਹੈ। ਲੋਕਲ ਕਮੇਟੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ੧੨੦ ਘੁਮਾਂ ਦੇ ਕਰੀਬ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਜੋ ਕਈਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹੈ।

੨੫. ਗੁ: ਗੁਰੂ ਸਰ ਮੱਦੋਕੇ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਏਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਅਦਭੁਤ ਕੌਤਕ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਏਥੇ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਏਥੇ ਝਿੜੇ ਵਿਚ ਇਕ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਸਾਧੂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਵੇਖਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ, ਅਤੇ ਇਕ ਛਪੜ ਦੇ ਕੰਢੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਡੇਰੇ ਲਾਏ ਤੇ ਚੋਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਚੋਰੀ ਛੁਡਵਾਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਧੇ ਮਾਰਗ ਲਾਇਆ।ਇਕ ਸਾਖੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਚੋਰ ਮੱਝੀਆਂ ਚੋਰੀ ਕਰਕੇ ਏਥੇ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਉਹ ਛਪੜ ਵਿਚ ਵੜ ਗਈਆਂ, ਪਿਛੋਂ ਵਾਹਰ ਭੀ ਆ ਗਈ। ਚੋਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਗਏ ਤੇ ਦਿਲੋਂ ਬਹੁਤ ਡਰੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਲਗੇ ਕਿ ਜੇ ਅਜ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਚਾ ਦੇਵੇਂ ਤਾਂ ਬੜੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੋਵੇ। ਏਸ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕੌਤਕ ਵਰਤਿਆ ਕਿ ਮੱਝੀਆਂ ਦੇ ਰੰਗ ਬਦਲ ਗਏ, ਬੂਰੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤੇ ਕਾਲੀਆਂ ਬੂਰੀਆਂ। ਵਾਹਰ ਵਾਲੇ ਮੱਝਾਂ ਨਾ ਪਛਾਣ ਸਕੇ ਤੇ ਚੋਰ ਬਚ ਗਏ। ਜਦ ਵਾਹਰ ਵਾਪਸ ਚਲੀ ਗਈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਚੋਰਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਚੋਰੀ ਕਰਨੀ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੋਰੀ ਛਡਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮੱਝੀਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੱਝੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਤੋਰ ਦਿਤਾ ਜੋ ਫੇਰ ਮੱਝਾਂ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਕ ਮਾਈ ਪਿੰਡ ਢੁਡੀਕੇ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਾਸਤੇ ਦਹੀਂ ਦੀ ਚਾਟੀ ਲਿਆਈ ਅਤੇ ਸਿਖੀ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਏਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਉਦਮ ਸੰਤ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਬੋਪਾ ਰਾਏ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੰਤ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ, ਭਾ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਕੋਕਰੀ, ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ, ਸੰਤ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਲਾਕਾ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਆ ਗਿਆ। ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਮੱਦੋਕੇ ਬਾਬਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਜਮਾਦਾਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਢੁਡੀਕੇ, ਡਾ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਕਰੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਆਦਿ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਦਾਸ ਤੋਂ ਭੀ ਗ਼ਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ਜੀ ਨੇ ਸੇਵਾ ਲਈ।ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਅਕਾਲੀ ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੁਗਾਵਾਂ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ੧੦੫ ਫੁਟ ਉਚਾ ਤੇ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਹੈ ਜੋ ਦੂਰ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਦੋਬਾਲਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਰੋਵਰ ਇਕ ਵਿਘਾ ਮੁਰੱਬਾ ਵਿਚ ਕਟੋਰੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਲਾਨਾ ਜੋੜ ਮੇਲ ੧੬. ੧੭. ੧੮. ਸਾਉਣ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਰਦਾਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢੁਡੀਕੇ, ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਕਰੀ, ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਮੱਦੋਕੇ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ੧੬ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਪੁੰਨਿਆਂ ਤੇ ਮਸਿਆ ਭੀ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਏਹ ਗੁਰਅਸਥਾਨ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅਜਿਤਵਾਲ ਤੋਂ ਚਾਰ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਪੱਛਮ ਵਲ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਮਹੰਤ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ।

੨੬. ਗੁ: ਗੋਬਿੰਦ ਗੜ੍ਹ ਦੌਧਰ

ਪਿੰਡ ਦੌਧਰ (ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਮੋਗਾ) ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਦਿਸ਼ਾ ਅੱਧ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ, ਏਥੇ ੧ ਅਕਤੂਬਰ ਸੰਨ ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਤਾਂਬੇ ਦੇ ਪਤ੍ਰ ਨਿਕਲੇ। ਪਹਿਲੇ ਪੁਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ 'ਨਾਨਕ ਤਪਾ ਈਹਾਂ ਰਮੇਂ' ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ 'ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਆਏ।'

ਦੂਜਾ ਮੋਹਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਪੁਰ 'ਨਾਨਕ' ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੀਤਾ, ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ ਪੰਜ ਕਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ, ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅਜਿੱਤਵਾਲ ਤੋਂ ਚਾਰ ਮੀਲ ਪੱਛਮ ਵਲ ਕੱਚਾ ਰਸਤਾ ਹੈ।

੨੭. ਗੁ: ਕਾਉਂਕੇ ਵਡੇ (ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ)

ਕਾਉਂਕੇ ਵਡੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਵਿਚ ਇਕ ਉਘਾ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨ ਪਾ ਕੇ ਜਦ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਨਗਰ ਵਾਸੀ ਸੰਗਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਣ ਤੇ ਅਰਸ਼ੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਅਗੇ ਤਿਲ ਫੁਲ ਭੇਟ ਕਰਕੇ ਨਮਸ਼ਕਾਰ ਕਰਕੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਚੁਗਿਰਦੇ ਸੁਸ਼ੋਭਤ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਅਰੰਭਿਆ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਪੁਛਿਆ ਤੇਰਾ ਕੀ ਨਾਮ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ—ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸੇਵਕ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀਰਾ ਹੈ। ਜੇ ਆਪ ਜੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਹੀਰਾ ਬਣਾ ਦਿਓ ਤਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੋਲੇ, ਭਾਈ ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚੋਂ ਬੜੇ ਹੀਰੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣਗੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਉਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਹੀਰੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਤੇ ਹੋਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਰਨਾਂ ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੋਈ, ਜੋ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਰਪਰਸਤੀ ਹੇਠ ਪਿੰਡ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਸਹਿਤ ਭੁਗਤਾਈ ਅਤੇ ਤਾਲ ਤੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਹਨ। ਜਗਰਾਉਂ ਤੋਂ ਪੰਜ ਮੀਲ, ਜਰਨੈਲੀ ਸੜਕ ਤੋਂ ਦੋ ਮੀਲ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ਨਗਰ ਵਲੋਂ ੨੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ।

੨੮. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਰ, ਤਿਹਾੜਾ

ਇਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਦਸ ਦਿਨ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਹਿਲਾਂ ਤੇ ਸੰਗਤ ਸਮੇਤ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਆਦਿ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਣ ਲਿਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਅਫਸੋਸ ਕਿ ਕੋਕਰੀ ਵਿਚ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀਆਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹਰੀਕੇ ਪਤਣ ਲੰਘ ਕੇ ਇੰਦ੍ਰ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਝਿੜੇ ਵਿਚ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਏਸ ਜਗ੍ਹਾ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਤਿਹਾੜੇ ਤੋਂ ਡਰੋਲੀ ਵਾਲੀ ਸੰਗਤ ਲੈਕੇ ਗਏ ਸੀ। ਏਹ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਤੇ ਰੇਲਵੇ ਅਸਟੇਸ਼ਨ ਜਗਰਾਉਂ ਤੋਂ ੭-੮ ਮੀਲ ਅਰ ਥਾਣਾ ਸਿੱਧਮ ਬੇਟ ਤੋਂ ੪ ਮੀਲ ਹੈ।

੨੯. ਗੁ: ਸਿਧਵਾਂ ਵਡੇ
'ਹਰ ਜੀਉ ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਤੂੰ ਮਾਣ'

ਪਿੰਡ ਸਿਧਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਇ ਅਤੇ ਉਕਤ ਮਹਾਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਮਾਣ ਵਧਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਟੜੀ ਫੇਰਦੇ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗਲ ਗਲ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤੇ 'ਸਿਰਕੀ ਬਾਸ' ਕਹਿ ਕੇ ਨਿਰਾਦਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਮਾਨ ਗੋਤ ਦੇ ਜੱਟ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਕੀ ਡਰੋਲੀ ਤੋਂ ਕਾਉਂਕੇ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਿਧਵਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਈ ਤੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਚਰਨ ਪਾਉਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਸੰਗਤ ਸਮੇਤ ਗਏ। ਬੋਹੜ ਦੇ ਹੇਠ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਭੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਈਆਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਅਤੇ ਸਿਧਵਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖੀ। ਸਭ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮਹਾਰਾਜ ਅਗੇ ਤੋਂ ਇਹ ਗਲਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਿਧਵਾਂ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਤੰਗ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਅਜ ਸਿਧਵਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਘ੍ਰਿਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਕਰਨੇ ਫਖਰ ਸਮਝਿਆ ਕਰਨਗੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਵਾਕ ਭੀ ਅਜ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾ: ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਕੁਝ ਰਕਮ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੇਵਾ ਤੇ ਲਗਾਵੋ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਲਈ ਖਰਚ ਕਰੋ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਭਾ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ, ਭਾ: ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਭਾ: ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਸਜੀਲੇ ਫਬੀਲੇ ਗੁਰਸਿਖ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਭਾ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੇਵਾ ਨਿਬਾਹੀ। ਸੜਕ ਬਨਾਉਣ ਵਿਚ ਸ: ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ, ਭਾ: ਮੋਹਲਾ ਸਿੰਘ, ਭਾ: ਮਾਹਲਾ ਸਿੰਘ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ, ਭਾ: ਮਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਥੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਸੋਹਣਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। (ਦੇਖੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਕਾਂਡ)

੩੦. ਗੁ: ਬਿਰਕ

ਬਿਰਕ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਓਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਏਸ ਨਗਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਡੇ ਸਿੱਧਵਾਂ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾ ਕੇ ਕਿਰਤਾਰਥ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਗਰ ਵਾਸੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਬੜੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਭੁਗਤਾਈ ਹੈ। ਭਾਈ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੇ ਹਿਤਕਾਰੀ ਤੇ ਉਦਮੀ ਹਨ। ਜੋ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਮੁੱਖੀ ਹਨ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਚੌਕੀ ਮਾਨ ਤੋਂ ਕੱਚਾ ਰਸਤਾ ੩ ਮੀਲ ਹੈ।

੩੧. ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਹੇਹਰ (ਹੇਰਾਂ)

ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਦਾਸ ਉਦਾਸੀ ਮਹਾਤਮਾ ਦੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਗਰਾਮ, ਜੋ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਓਂ ਥਾਣਾ ਰਾਇਕੋਟ ਵਿਚ ਹੈ, ਇਸ ਥਾਂ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਵਿਰਾਜੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਭਾਈ ਹਮੀਰੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਵੇਖ ਕੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਠਹਿਰੇ ਸਨ, ਉਹ ਪਲੰਘ ਜਿਸ ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਰਾਜੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਚੁਲ੍ਹਾ ਜਿਸ ਪੁਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਦੋਵੇਂ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਮਹੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਦਾਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਥੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਜੁੜਦੀਆਂ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੋਹਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪੂਰਬ ਪਾਸੇ ਪਾਸ ਹੀ ਹੈ, ਸਿਖ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਪਿੰਡ ਦਾ ਛੀਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਜ਼ਮੀਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ ਲਗਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਜੋ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਵਿੱਘੇ ਹੈ, ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਚੌਕੀ ਮਾਨ ਤੋਂ ਛੇ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਪੂਰਬ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਹੈ।

੩੨. ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਲੰਮੇ ਜਟ ਪੁਰੇ

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਓਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜਗਰਾਓਂ ਤੋਂ ੮ ਮੀਲ, ਰਾਏ ਕੋਟ ਵਾਲੀ ਪਕੀ ਸੜਕ ਤੋਂ ੧ ਮੀਲ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨ ਪਾਕੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਗਰ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕਰਾਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸੰਤ ਅਜੈਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਯੋਗ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ।

੩੩. ਗੁ: ਚਕਰ

ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਏ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਸਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਲੋਪੋ ਤੋਂ ਇਥੇ ਪੁਜੇ। ਗੁਰਅਸਥਾਨ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਪੱਖੋਵਾਲ, ਖੁਮਾਣੋ, ਬਲਾਲੇ, ਦਾਖੇ, ਛਪਾਰ, ਅਲੂਣੇ ਆਦਿਕ ਨਗਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਦ੍ਰਿੜਾ ਕੇ ਨਿਹਾਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਪਾਇਆ। ਪਰ ਇਨ੍ਹੀਂ ਪਿੰਡੀਂ ਅਜੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਬਣੇ।

੩੪. ਗੁ: ਹਠੂਰ ਸਾਹਿਬ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜੇ। ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਬੜੀ ਆਉਭਗਤ ਕੀਤੀ। ਸੇਵਾ ਪਰ ਖੁਸ਼ ਹੋਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਏਥੇ ਇਕ ਸਾਡਾ ਸਿੱਖ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਸਿਖੀ ਨੂੰ ਵਧਾਵੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਵਾਕ ਸੱਚਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਥੇ ਭਾਈ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੁਲਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਬਣਾਇਆ। ਭਾਈ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਗਊਆਂ ਚਾਰਦਾ। ਦੁਧ ਚੋ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਿਲਾ ਛਡਦਾ ਜਾਂ ਬਛਰੂਆਂ ਨੂੰ ਚੁੰਘਾ ਦਿੰਦਾ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਟੋਭੇ ਪੁਟਾਏ। ਇਕ ਵੇਰ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਏਧਰ ਦੌਰੇ ਪਰ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਹੋ ਗਈ। ਬੇਦੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਬੇੜੀਆਂ ਵਿਚ ਮਰਨਾ ਹੈ ਅਗੋਂ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੁਸੀਂ ਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋ ਅਸੀਂ ਦਰਗਾਹ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਸੋ ਬੇਦੀ ਜੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਕੈਦ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਵਿਚ ਹੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ। ਭਾ: ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਾਕ ਸੱਚਾ ਹੋਇਆ। ਹਠੂਰ ਮੇਲਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਇਕ ਵੇਰ ਉਸ ਵਿਚ ਲੁਟ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਭਦੌੜੀਏ ਸ: ਸਮੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੌਜ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿਤੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ ਕੁਝ ਭਜ ਗਏ। ਭਾਈ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਬੇੜੀ ਪਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਣ ਛਡ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਾਕ ਭੀ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਠੂਰ ਵਿਖੇ ਸੁਖਣਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਇਹ ਗੀਤ ਗਾਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ 'ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਅਵਤਾਰ ਨੀ ਉਹ ਦੇਊ ਜਗਤ ਨੂੰ ਤਾਰ ਨੀ। ਦਿਤਾ ਆਪ ਹੁਕਮ ਕਰਤਾਰ ਨੀ ਜੀ ਆਏ ਨੂੰ ਜੀ ਆਏ। ਮੁਲਕ ਬਸਾਏ ਨੀ ਜੀ ਆਇ ਨੂੰ। ਸੰਤੋ ਨ੍ਹਾਵਣ ਕਰੋ ਹਠੂਰ ਦੁਖ ਦਰਿੱਦਰ ਹੋਵਣ ਦੂਰ। ਜਿਥੇ ਲੰਗਰ ਹੈ ਭਰਪੂਰ ਪੱਕਣ ਮੰਡੇ ਰਿਝਣ ਸੂਰ ਨੀ ਜੀ ਆਏ ਨੂੰ ਜੀ ਆਏ ਮੁਲਕ ਬਸਾਏ। ਸਾਡੇ ਬੇੜੇ ਬੰਨੇ ਲਾਏ।' ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁਤਰ ਹੋਕੇ ਗੁਜ਼ਰ ਗਏ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕੁਛੜ ਲੈ ਕੇ ਹਠੂਰ ਗਈ ਅਰਦਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਿਊਂਦਾ ਰਿਹਾ।

੩੫. ਗੁ: ਲਿੱਤਰ

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਥਾਣਾ ਰਾਇਕੋਟ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮੁਲਾਂ ਪੁਰ ਤੋਂ ਦਸ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਅੱਧ ਮੀਲ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰ ਕੇ ਏਥੇ ਆਏ। ਫੌਜਾਂ ਆਪ ਦੀਆਂ ਨੇਲੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਆਪ ਲਿੱਤਰੀਂ ਵਿਰਾਜਦੇ, ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਕੋਲ ਦੀ ਭੋਇੰ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹੀ 'ਕੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਖੇਤ' ਪੈ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਹੈ, ਸੰਤ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਨਾਲ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੩੬. ਗੁ: ਕੈਲੇ

ਕੈਲੇ ਜ਼ਿਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਲੁਧਿਆਣਾ (ਥਾਣਾ ਰਾਇ ਕੋਟ) ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਇਮਾਰਤ ਨਹੀਂ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮੁਲਾਂ ਪੁਰ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ੧੦ ਮੀਲ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਹੈ। ਏਥੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਸਨ। ਆਪ ਲਿੱਤਰ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਵਿਰਾਜਦੇ ਸਨ। ਏਥੋਂ ਉਠ ਕੇ ਆਂਡਲੂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਫੂਕਿਆ ਤੇ ਭੈਣੀ ਦਰੇੜਾ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵਸਾਇਆ।

੩੭. ਗੁ: ਗੁੱਜਰ ਵਾਲ

ਗੁੱਜਰ ਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਥਾਣਾ ਡਿਹਲੋਂ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਨਗਰ ਹੈ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਕਿਲਾ ਰਾਇ ਪੁਰ' ਤੋਂ ਚਾਰ ਮੀਲ ਪੱਛਮ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਛੀਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਡੇਢ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਹੈ। ੫੦੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ।

੩੮. ਗੁ: ਘੁੰਗਰਾਣਾ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਗੁਜਰਵਾਲ ਤੋਂ ਡਿਹਲੋਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਘੁੰਗਰਾਣੇ ਪਿੰਡ ਪਧਾਰੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਪਿੰਡ ਦੀ ਵਸੋਂ ਰੇਲ ਦੇ ਫਾਟਕ ਪਾਸ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਕਿਲੇ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਇਕ ਬੁਰਜ ਅਜੇ ਖੜਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ੧ ਬੁਰਜੀ ਦੇ ਪੰਧ ਤੇ ਆਪ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਏਥੇ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਛਪੜ ਅਤੇ ਦੋ ਘਮਾਉਂ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਭੋਇੰ 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਥਾਨ' ਨਾਉਂ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਸਤੂਆਣੇ ਵਾਲਿਆਂ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਪੱਧਤਿ ਦਾ ਸਿੰਘ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਬਹੁਤ ਅਛੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਏਥੋਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਅਤੇ ਸਭਾਵੀ ਹੈ। ਏਥੇ ਦੇ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸਰਣ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ 'ਗਿਆਨੀ' (ਸੁਰਗਬਾਸੀ), ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸੰਤ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ ਆਦਿ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਿਖ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

੩੯. ਗੁ: ਡਿਹਲੋਂ ਸਾਹਿਬ

ਡਿਹਲੋਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਥਾਣਾ ਖਾਸ, ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਕਿਲਾ ਰਾਇ ਪੁਰ ਤੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਇਸ ਨਗਰ ਤੋਂ ਉਤਰ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਸੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਜਗੇੜੇ ਤੋਂ ਗੁੱਜਰਵਾਲ ਜਾਂਦੇ ਏਥੇ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਦੀ ਢਿਲਿਆਈ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਜੇ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਬਣਿਆ ਹੈ।

੪੦. ਗੁ: ਮਿਆਹੜ

ਜ਼ਿਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਥਾਨਾ ਡਿਹਲੋਂ ਵਿਚ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅਹਿਮਦ ਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਉਤਰ ਵਲ ੪ ਮੀਲ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਪੱਛਮ ਵਲ ਅੱਧ ਮੀਲ ਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਗੜੇ ਤੋਂ ਜਗੇੜੇ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਏਥੇ ਘੋੜਾ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਠਹਿਰ ਗਏ ਅਤੇ ਘੋੜਾ ਏਥੇ ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਪਹਿਲੇ ਏਥੇ ਸਧਾਰਣ ਅਸਥਾਨ ਸੀ, ਹੁਣ ਸੰਮਤ ੧੯੭੫ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਮੰਦਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਤਮਾਨ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸਦਾ ਪਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

੪੧. ਗੁ: ਇਆਲੀ ਕਲਾਂ

ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਅਨਿੰਨ-ਭਗਤ ਭਾਈ ਸਜਨ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਾਸਤੇ ਰੋਜ਼ ਰਸਦਾਂ ਲੈ ਜਾਣੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਇਸਦਾ ਨਿਯਮ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਵਿਚ ਦਸਮੀ ਦਾ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਮਨਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਹੋਈ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਭੋਗ ਪਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਬਖਸ਼ੋ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਸਾਡਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਸਜਨ ਰਸਦ ਲੈ ਕੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਜਦ ਸਜਨ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਭਾਈ ਸਜਨਾ ! ਅਜ ਦੇਰ ਕਿਉਂ ਲਾਈ। ਸਜਨ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਮੇਰੇ ਸ਼ਰੀਕ ਮੇਰਾ ਖੂਹ ਨਹੀਂ ਲਗਣ ਦਿੰਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਸਜਨਾ, ਤੇਰਾ ਸ਼ਰੀਕ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ। ਤਾਂ ਸਜਨ ਕਹਿਣ ਲਗਾ, ਮਹਾਰਾਜ ਜਦ ਸ਼ਰੀਕ ਕੋਈ ਨਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤਾਂਗਾ। ਇਸ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਤੇਰਾ ਸ਼ਰੀਕ ਇਕੱਲਾ ਰਹੇਗਾ। ਉਸਦਾ ਸ਼ਰੀਕ ਇਕਲਾ ਹੀ ਰਿਹਾ।

੪੨. ਗੁ: ਇਆਲੀ

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਹ ਵਾਕ ਇਸ ਕਦਰ ਸਚਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਭਾਈ ਸਜਨ ਦੀ ਕੁਲ ਦਾ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਹੈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਦਾ ਘਰ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਸੱਜਨ ਦੇ ਆਉਂਦੇ ਨੂੰ ਖੂਹ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਂ ਹੈ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਬਦੋਵਾਲ ਤੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਉਤਰ ਵਲ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ ਉਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ੮੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਚੰਗੇ ਸਿਖੀ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਹਨ।

੪੩. ਗੁ: ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ (ਰਕਬਾ)

ਜਦੋਂ ਆਪ ਭਾਦੋਂ ਸੁਦੀ ਪੰਚਮੀ ੧੬੯੯ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ 'ਇਆਲੀ' ਤੋਂ ਸਧਾਰ ਨੂੰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਦਾਖੇ ਵਿਚ ਦੀ ਆਏ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਮਾਈਆਂ ਦੁੱਧ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਲੈ ਕੇ ਆਪ ਦੇ ਪਿਛੇ ਆਈਆਂ। ਪਿੰਡੋਰੀ ਤੇ ਰਕਬੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਾ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅਮੋਲਕ ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ। ਓਥੇ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਪੁਜਾਰੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੇਖੋ—ਦਾਖੇ ਦੇ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਵਿਚ।

੪੪. ਗੁ: ਗੁਰੂਸਰ ਸਧਾਰ

ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਅਧ ਮੀਲ ਉਤਰ ਵਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਸਰ ਹੈ। ਏਥੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਕਾਲਜ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਭਾਰੀ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਏਥੇ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਝਿੜਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਆਪ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿਖ ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿਖ ਨੂੰ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਆਉਂਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜੋੜਾ ਸਿਖ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਸਿਖ ਨੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਪਾਇਆ ਸਗੋਂ ਕਪੜੇ ਵਿਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਸਿਰ ਤੇ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਘੋੜਾ ਖੜਾ ਕਰ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਸਿਖ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜੋੜਾ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਸਿਖ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪ ਦਾ ਜੋੜਾ ਸਿਰ ਤੇ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋੜਾ ਉਸੇ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਪਾਸ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਸਰ ਦੇ ਨਾਂ ੨੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਭਾਃ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨਗਰ ਘੁਮਾਣ, ਭਾਃ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗ ਨੂੰ ਲਿਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ ਗਈ ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿਆਣੇ ਸਜਨਾਂ, ਮਿਹਨਤੀ ਸਟਾਫ ਤੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਕਾਲਜ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਗਰੰਥੀ ਭਾਈ ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੇ ਉਦਮੀ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਹਿਕਮਤ ਦੁਆਰਾ ਭੀ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

੪੫. ਗੁਃ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਦਾਖੇ ਤੋਂ ੪ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਹੈ। ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਸਧਾਰ–ਗੁਜਰਵਾਲ ਦੇ ਰਾਹ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਬਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਭੋਇੰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਧਾਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸੰਗਤ ਖਡੂਰ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਚੰਗਾ ਬਣਵਾਇਅ ਹੈ ਅਤੇ ਸਤਿਸੰਗ਼ਤ ਲਗਦੀ ਹੈ।

੪੬. ਗੁਃ ਜੱਸੋਵਾਲ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਗਿਲ ਤੇ ਰਾਇਪੁਰ ਦੇ ਵਿਚੰਕਾਰ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ। ਏਥੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੰਃ ੧੬੩੦ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਫੌਜਾਂ ਸਣੇ ਆਏ। ਜਿਥੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੁਣ ਤਾਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਏਸ ਦੇ ਕੋਲ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਘੋੜੇ ਬੱਧੇ ਸਨ। ਏਥੋਂ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਅਪਣੇ ਸਿਖ–ਭਾਈ ਜਵੰਦ (ਮੂਸਾ ਪੁਰ–ਬੰਗਿਆਂ ਕੋਲ) ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਕਰਕੇ 'ਜਵੱਦੀ' ਪਿੰਡ ਬਸਾਇਆ। ਏਥੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਲੋਧੀਆਂ ਤੇ ਕੁੰਡਾ ਰਖਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਛਾਉਣੀ ਪੁਆਈ ਸੀ। ਪਿਛੋਂ ਜਸੋਵਾਲ, ਜਸਪਾਲ ਅਤੇ ਜਵੱਦੀ ਦੇ ਲੋਕ 'ਰਾਮਰਾਈਏ' ਬਣ ਗਏ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਨ ਬਣਿਆ। ਹੁਣ ਇਹ ਪਿੰਡ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿਖ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਭੀ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ।

੪੭. ਗੁਰੂ ਕੀ ਰੱਖ–ਲੁਧਿਆਣਾ

ਜਦੋਂ ਚੰਦੂ ਸ਼ਾਹੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿੱਚ ਦੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਲੰਘੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਹ ਸ਼ੁਹਦੇ ਫਕੀਰ ਨਾਲ ਗੋਸ਼ਟ ਹੋਈ। ਸ਼ੁਹਦਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਿਖ ਬਣਿਆ। ਓਸ ਸਮੇਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਲੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਦਕਰਦਾਰੀ ਤੇ ਬਦਮਾਸ਼ੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਕਈ ਵਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਏਸੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਨਾਉਂ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਛਾਉਣੀ ਪੁਆ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਵੱਦੀ ਪਿੰਡ ਬਸਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੇ ਉਸਦੇ ਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਛਾਉਣੀ ਬਣਾਈ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕਈ ਧਰਮਸਾਲਾਂ ਸੂਦਾਂ ਦੇ ਮਹੱਲੇ ਵਿਚ ਭਾਃ ਮੱਲੇ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ, ਕਿਲੇ ਦੀ ਦਰੇਸੀ ਕੋਲ ਮਾਨ ਦਾਸ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਅਤੇ ਢੋਲੇਵਾਲ ਦੇ ਪਾਸੇ (ਵਰਤਮਾਨ ਫੀਲਡ ਗੰਜ) ਇਕ ਧਰਮਸਾਲਾ ਬਣਵਾ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਆਰੰਭਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਘੰਟਾ ਘਰ, ਸ਼ਾਹ ਸ਼ੁਹਦੇ ਦਾ ਤਕੀਆ, ਨਿਗਰ ਮੰਡੀ, ਭਦੌੜ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਵਾਲੀ ਰੱਖ ਸਭ ਗੁਰੂ ਕਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਨਗਰ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸੀ। ਉਪਰ ਕਹੇ ਹੋਏ ਅਸਥਾਨ ਉਸ ਤੋਂ ਚੋਖੀ ਦੂਰ ਤੇ ਬਾਹਰ ਵਾਰ ਸਨ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਨੇ ਇਹ ਜਾਇਦਾਦ ਭੀ ਪੰਥ ਦੀ ਅੱਖ ਤੋਂ ਓਹਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਗਜਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਨਾਉਂ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਭਦੌੜੀਆਂ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਵਲ ਦੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਕੋਠੇ ਸਨ, ਜੋ ਚਿਰ ਤੋਂ ਢਹਿ ਚੁਕੇ ਹਨ।

੪੮. ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਅਲੂਣੇ

ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਪਰ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਵਿਰਾਜੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਨਗਰ ਪਿੰਡ ਪੈਲ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਪਛੌਂ ਨੂੰ ਦੋ ਕੋਹ ਹੈ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹੈ।

੪੯. ਗੁਃ ਇਕੋਲਾਹਾ

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤਹਿਸੀਲ ਸਮਰਾਲਾ ਥਾਣਾ ਖੰਨਾ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਲਹਿੰਦੀ ਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਧਮੋਟ ਵਲੋਂ ਸੌਂਟੀ ਜਾਂਦੇ ਇਥੇ ਠਹਿਰੇ ਸਨ।

ਸੰਮਤ ੧੯੬੪-੬੫ ਵਿਚ ਭਾਈ ਰਲਾ ਸਿੰਘ ਇਕੋਲਾਹਾ ਨਿਵਾਸੀ ਜੋ ਅਫਰੀਕਾ ਵਿਚ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸਨ, ਉਥੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਸਥਾਨ ਸੰਬੰਧੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕੋਲਾਹਾ ਆ ਕੇ ਸੇਵਾ ਅਰੰਭ ਦਿਤੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਮਾਈ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਤੇ ਹੋਰ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਨਾਲ ਪੰਜਾਹ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਅਰ ਵੀਹ ਵਿਸਾਖ ਨੂੰ (ਜਿਸ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਥੇ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨ ਪਾਇ ਹਨ) ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਕੋਲਾਹਾ, ਖੰਨਾ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨਤੋਂ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਪਛਮ ਹੈ ਤੇ ਰਸਤਾ ਕਚਾ ਹੈ।

੫੦. ਗੁਃ ਈਸੜੂ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਈਸੜੂ ਜੋ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤਹਿਸੀਲ ਸਮਰਾਲਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਏਥੇ ਗੁਰ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨ

੧. ਗੁ: ਭਗਤਾ

ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਵੰਸੀ ਭਗਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿੱਚ ਭਗਤਾ ਪਿੰਡ ਵਸਾਇਆ ਹੈ। ਮਾਲਵੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ ਜੋ ਰਾਜਾ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦੇ ਥਾਣਾ ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ ਵਿਚ ਅਰ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜੈਤੋ ਤੋਂ ੧੬ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਹੈ। ਰਾਮ ਪੁਰ ਫੂਲ ਤੋਂ ੧੨ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮ ਹੈ। ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨ ਪਾ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਰ ਪਿੰਡ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਅੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਪਾਸ ਹੀ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦਾ ਭੂਤਾਂ ਵਾਲਾ ਖੂਹ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਵਲੋਂ ੯੮ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ। ਮਾਘੀ ਦਾ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

੨. ਗੁ: ਲੰਭ ਵਾਲੀ

ਇਸ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਭੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ। ਏਥੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਇਕ ਸੱਪ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਬਖਸ਼ੀ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਂ ੨੨ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਰਿਆਸਤ ਫ਼ਰੀਦ ਕੋਟ ਵੱਲੋਂ ਹੈ। ਮਾਘੀ ਅਤੇ ਵਸਾਖੀ ਨੂੰ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜੈਤੋ ਤੋਂ ੬ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਹੈ। ਏਥੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ।

੩. ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਡੋਡ

ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ। ਨਗਰ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ।

੪. ਗੁ: ਚੌਂਤਰਾ ਸਾਹਿਬ

ਚੌਂਤਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸੰਗਿਆ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਦੋ ਅਸਥਾਨ ਮਲ੍ਹਾ ਪਿੰਡ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਭਟਿੰਡਾ ਵਿਚ ਛੀਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਥੜਾ ਜੋ ਜੈਤੋ ਤੋਂ ਸੱਤ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਥਾਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਬਿਰਾਜੇ। ਇਥੇ ਇੱਕ ਸਪਣੀ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ੧੮੦ ਘੁਮਾਉਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਮੇਲਾ ਵਿਸਾਖੀ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

੫. ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਭੂੰਦੜ

ਭੂੰਦੜ ਇਕ ਜਟ ਜਾਤਿ ਦੰਦੀਵਾਲ ਗੋਤ ਦੇ ਭਦੜਾਂ ਦਾ ਵਸਾਇਆ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸੀ ਹੁਣ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਹੈ। ਰਾਜ ਪੁਰਾ ਬਠਿੰਡਾ ਲਾਈਨ ਤੇ ਲਹਿਰਾ ਮੁਹੱਬਤ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਇਹ ਦੋ ਕੋਹ ਦੱਖਣ ਪੱਛਮ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਏਥੇ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕਰਨ ਆਏ ਵਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਪੱਕੀ ਮੰਜੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸੇਵਾਦਾਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਭੂੰਦੜ ਪਿੰਡ ਬੇਰ ਵਾਲੇ ਫੂਲਵੰਸੀ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰ ਵਿਚ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੬. ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਫੂਲ

ਬੈਰਾੜ ਬੰਸ ਦਾ ਰਤਨ ਬਾਬਾ ਫੂਲ, ਗੁਰੂ ਸਰ ਦੇ ਜੰਗਾਂ ਪਿਛੋਂ, ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਕਾਲੇ ਨਾਲ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ, ਤਦ ਪੇਟ ਵਜਾਵਨ ਲਗਾ, ਤਾਂ ਮੇਹਰ ਦੇ ਸਾਈਂ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਾਲੇ ਨੂੰ ਬਾਲਕ ਦੀ ਹਰਕਤ ਬਾਰੇ ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ ਜਗਤ ਪਿਤਾ ਜੀਉ! ਇਸ ਕਾਕੇ ਦੀ ਮਾਤਾ ਗੁਜ਼ਰ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪਣਾ ਪੇਟ ਪਾਲਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਬਿਨੈ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਬਾਲਕ ਲੱਖਾਂ ਦੇ ਪਾਲਣਹਾਰੇ ਹੋਣਗੇ।

੭. ਗੁ: ਮਾਹਲ ਕਲਾਂ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਰਾਇਕੋਟ, ਬਰਨਾਲਾ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਅਧੀ ਵਾਟ ਤੇ ਹੈ। ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਜੁੱਧ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੀ ਫੌਜ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਂਡਲੂ ਵਾਲੇ ਮੰਜ ਤੇ ਮੁਲਖੱਈ ਨਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭੱਟੀ ਆਦਿ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰਕੇ ਜਹੰਨਮ ਰਸੀਦ ਹੋਏ। ਫਤੇਹ ਗੁਰੂ ਕੀ ਹੋਈ। ਇਥੇ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭੋਇੰ ਚੋਖੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ ਹੈ। ਤਕੜੀ ਸੰਗਤ ਤਿਆਰ ਬਰਤਿਆਰ ਹੈ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ 'ਭਾਣਾ' ਬੜੇ ਉੱਦਮ ਵਾਲਾ ਹੈ।

੮. ਗੁ: ਗੜ੍ਹਾ ਸਾਹਿਬ

ਸਤਿਗੁਰ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਖੁਢਾਣੀ ਰਹਿਣ ਸਮੇਂ ਇਥੇ ਆਕੇ ਇਕ ਬੋਹੜ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਬਿਸਰਾਮ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਹ ਬੋਹੜ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬੋਹੜ ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆਂ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਜਿਹੜਾ ਇਥੋਂ ੧੨ ਮੀਲ ਹੈ, ਦਿਸਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਬੋਹੜ ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਥੜ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਬਣਨ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੜ੍ਹਾ ਪਿੰਡ ਮਾਂਝੇ ਦੇ ਉਠਾੜੇ ਤੋਂ ਆਏ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੇ ੨੦੦ ਸਾਲ ਹੋਏ, ਬਸਾਇਆ ਸੀ। ਉਠਾੜੇ ਤੋਂ ਗੜ੍ਹਾ ਸ਼ਬਦ ਬਣ ਗਿਆ। ਏਸ ਥੜੇ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦਾ ਬੜਾ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ੧੯੩੦ ਬਿ: ਵਿਚ ਗੁ: ਮਹਾਰਾਣੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਜੋ ਸਰਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁਤਰੀ ਹਨ।

੯. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੋਰਾਹਾ

ਜਦੋਂ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਪ ਚੰਦੂ ਸੁਆਹੀ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਦੋਰਾਹੇ ਦੀ ਸਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਪ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਫੌਜਾਂ ਸਨ। ਦੋਹੀਂ ਥਾਈਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਨ। ਬਾਹਰਲੇ ਥਾਂ ਤੇ ਚੰਗਾ ਮਕਾਨ ਭੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ੩੦੦ ਵਿਘੇ ਭੋਇੰ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਨਾਉਂ ਹੈ। ਅਫਸੋਸ! ਸਿਖ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਭੀ ਏਸ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਹੋਣ ਨ ਦਿੱਤੀ।

੧੦. ਗੁ: ਬੇਰ ਸਾਹਿਬ

ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾਲ ਹੈ। ਬੇਰੀ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਤਿਗੁਰੂ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਏਹਦੇ ਹੇਠ ਬੈਠਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਬੇਰੀ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਬਾੜ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਇੱਟਾਂ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਬਾਗ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

੧੧. ਗੁ: ਸਰਾਏ ਸਾਹਿਬ

ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਸਰਾਏ ਦੇ ਵਿਚ ਹੈ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਥੇ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸਜੌਂਦੇ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਇਥੇ ਕਰਵਾਏ ਤਾਂ ਇਹ ਜਗ੍ਹਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਸਮੇਂ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਮਕਾਨ ਉਸਾਰਿਆ ਤਾਂ ਕੰਧਾਂ ਸਮੇਤ ਸਾਰਾ ਹੀ ਡਿਗ ਪਿਆ ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹੌਂਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਪਟਾ ਨੰ: ੧–ਪਟਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੋਰਾਹਾ ਨਗਰ, ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਬੇਰ ਸਾਹਿਬ, ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਟੇ ਦੀ ਨਕਲ ਇਹ ਹੈ।

੧ ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥ ਪਟਾ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ

ਪੰਜ ਸੌ ਅਠਾਹਠ ਵਿਘੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੬, ਦੋਰਾਹਾ ਸਰਾਏ ਤੇ ਬਾਉਲੀ ਦੇ ਪਾਸ ਹੈ। ਲਖੀ ਚੰਦ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਸੰਮਤ ਬਿਕਰਮੀ ੧੬੬੫ ਸਹੀ ਲਖੀ ਚੰਦ। ਨਕਲ ਹੂ ਬਹੂ ਹੈ, ਪਟਾ ਲੋਹੇ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਤੇ ਖੋਦਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਦੋਰਾਹਾ ਪਟਾ ਨੰ: ੨–੧ ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥ ੧ ੴ ਪਟਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੬, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ੇਰ ਬੌੜੀ ਮੇਂ ਮੰਜੀ ਹੈ ੭੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਲੰਗਰ ਵਾਸਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਪਿੰਡ ਦੋਰਾਹਾ ਨੇ ੧੬੮੫, ਹੂ ਬਹੂ ਨਕਲ ਪਟਾ ਪਿਤਲ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਤੇ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਪਟਾ ੧੬੮੫ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਭੀ ਏਸੇ ਸੰਮਤ ਦਾ, ਜੋ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਦਸਦਾ ਹੈ।

ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਵੇਰਵਾ–ਏਸ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਚਾਰ ਖੂਹ ਹਨ (੧) ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਾ ਜੀਹਦੇ ਨਾਲ ਬੇਰ ਸਾਹਿਬ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੇ ਬਾਗ ਦਾ ਹੋਣਾ ਦਸਿਆ ਹੈ। (੨) ਖਾਰਾ ਖੂਹ ਇਹ ਰਾਜੇ ਲਖੀ ਚੰਦ ਦੀਆਂ ਰਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਧਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਰਾਏ ਦੇ ਪਿਛੇ ਕਰਕੇ ਹੈ ਰਾਜੇ ਲਖੀ ਚੰਦ ਤੋਂ ਬਾਦ ਰਾਣੀਆਂ ਸਤੀ ਹੋਈਆਂ ਏਥੇ ਦਸਿਆ ਹੈ। (੩) ਬੋੜਾ ਖੂਹ ਇਹ ਭੀ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੁਰੰਗ ਇਸ ਦੇ ਵਿਚ ਭੀ ਔਂਦੀ ਹੈ। (੪) ਉਚਾ ਖੂਹ ਸਰਾਏ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਰਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਧਾਂ ਵਲ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਉਪਰ ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਟਾਹਲੀ ਖੜੀ ਹੈ, ਤੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪੱਕੀਆਂ ਕੁੰਡਾਂ ਬਣੀਆਂ ਹਨ, ਫੁਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਖੰਡਰਾਤ ਹਨ, ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਡੇਰਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਖੂਹ ਪਾਣੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਸਰਾਇ ਢਹਿ ਚੁਕੀ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਨੇ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਕੁੰਡਾਂ (ਚਵੱਚੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹਨ) ਏਸ ਨਗਰ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਨਾਮ ਕਿਆਸਾਬਾਦ ਚੌਰਾਸੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਦੋਰਾਹਾ–ਏਥੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰ ਅਸਥਾਨ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੨. ਗੁ: ਗਿਦੜੀ

ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਛਿਪਦੀ ਵਲੋਂ ਬਾਰਸ਼ ਵਿਚ ਏਥੇ ਆਏ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਪਹਿਲੇ 'ਸੀਹਣੀ' ਸੀ,ਉਦਾਲੇ ਕੋਟ ਸੀ। ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬੂਹੇ ਨਾ ਖੋਹਲੇ। ਆਪਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸੀਹਣੀ ਤੋਂ ਗਿੱਦੜੀ ਨਾਉਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਇਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਏਥੇ ਇਕ ਬੋਹੜ ਦੇ ਥਲੇ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ਜਿਹੜਾ ਹੁਣ ਉਖੜਿਆ ਪਿਆ ਹੈ।

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨ

੧. ਗੁ: ਸਾ: ਘੁਢਾਣੀ

ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿਖ ਭਾਈ ਸੂਰਤੀਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਸ ਹੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਏਥੇ ਬਿਰਾਜੇ। ਬਾਬਾ ਸੂਰਤੀਆ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਖਾਸ ਬੈਠਕ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੈਠ ਕੇ ਭਜਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਸਾਖੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਗਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਨ। ਦੀਵਾਨ ਲਗਦੇ, ਸਤਿਸੰਗ ਹੁੰਦੇ, ਪਰ ਭਾਈ ਸੂਰਤੀਆ ਦੇ ਘਰ ਗਰੀਬੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਸਤ ਦਾਣੇ ਅਨਾਜ ਦੇ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਿੰਦਾ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਇਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਖੋਹਲੋਗੇ, ਆਟਾ ਨਹੀਂ ਮੁਕੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਹੁਕਮ ਫਲੀ ਭੂਤ ਹੋਇਆ। ਲੰਗਰ ਲਈ ਆਟਾ ਐਨ (ਮੋਰੀ) ਥਾਣੀ ਕਢਕੇ ਅਤੁਟ ਵਰਤਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚੋਂ ਅਨਾਜ ਨਾ ਮੁਕਿਆ। ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਕਈਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤਕ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਿਛੋਂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਕੁਲ ਦੀ ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਜਿੰਦਾ ਖੋਹਲ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਬਰਕਤ ਨਾ ਰਹੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬੇ ਸੂਰਤੀਏ ਨੂੰ ਇਕ ਪੋਥੀ, ਇਕ ਜੋੜਾ ਤੇ ਬਵੰਜਾ ਕਲੀਆਂ ਵਾਲਾ ਚੋਲਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਏਥੇ ਹੈ। ਇਹ ਉਹੀ ਚੋਲਾ ਹੈ ਜੋ ਗਵਾਲੀਆਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਬਵੰਜਾ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਨਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ 'ਨਿੰਮਸਰ' ਹੈ। ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਾਤਣ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਦਾਤਨ ਗਡ ਦਿਤੀ ਉਥੇ ਨਿੰਮ ਦਾ ਦਰੱਖਤ ਉਗ ਪਿਆ। ਇਸ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀਹਣੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਝੱਜ (ਚਉਧਰੀ) ਤੰਗ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ 'ਗਿਦੜੀ' ਕਹਾਉਣ ਲਗੀ ਅਤੇ ਘੁਢਾਣੀ ਨੂੰ ਬੜੇ ਭਾਗ ਲਗੇ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ੧੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਨੂੰ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

੨. ਗੁ: ਸਾ: ਧਮੋਟ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਜਾਂ ਥਾਣਾ ਪੈਲ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਚਾਵਾ ਪੈਲ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਪੱਛਮ ਨੂੰ ੮ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ। ਪੈਲ ਤਕ ੫ ਮੀਲ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਹੈ। ਅਗੋਂ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਕਚਾ ਰਸਤਾ ਹੈ। ਪਿੰਡ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਕੋਹੜੀ ਮੋਹਰੂ ਨੂੰ ਰਾਜੀ ਕੀਤਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਘੁਢਾਣੀ ਤੋਂ ਏਥੇ ਆਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਥੇ ਸਾਧਾਰਣ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀ। ਹੁਣ ੧੯੭੪ ਬਿ: ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਲਕਾਂ ਵਾਲੇ ਖੂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਖਾਰੇ ਤੋਂ ਮਿੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਵਰਤਮਾਨ ਹੈ।

੩. ਗੁ: ਜੰਡਾਲੀ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜ਼ਾਮਤ ਸੁਨਾਮ, ਥਾਣਾ ਪਾਇਲ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਏਥੇ–ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਵਲੋਂ ੨੫ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਚਾਵਾ ਪਾਇਲ ਤੋਂ ੯ ਮੀਲ ਨੈਰਤ ਕੋਣ ਹੈ।

੪. ਗੁ: ਰਾਮ ਸਰ

ਇਹ ਨਗਰ ਪੁੜਬੱਲੇ ਤੋਂ ਨੌਂ ਬੁਰਜੀਆਂ ਦੇ ਫ਼ਾਸਲੇ ਤੇ ਹੈ। ਏਥੇ ਸਤਿਗੁਰ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਲੋਸਨੀ ਵਿੱਚ ਦੀ ਆਏ ਅਤੇ ਬਿਸਰਾਮ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਕ ਸਰੋਵਰ ਵੀ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਾਲੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਨਗਰ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਭਾਈ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ ਚਾਰ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਭਾਈ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

੫. ਗੁ: ਸੰਗਤ ਰੌਣੀ

ਜੰਡਾਲੀ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਜਰਗ ਵਿਚ ਦੀ ਏਥੇ ਆਏ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ 'ਸੰਗਤ ਰੌਣੀ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

੬. ਗੁ: ਜਰਗ

ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕੇ ਜਰਗ ਆਏ ਸਨ। ਉਹ ਜਗ੍ਹਾ ਅਜੇ ਤਕ ਨਹੀਂ ਬਣੀ, ਰੌਣੀ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਝਗੜ ਕੇ ਲਈ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਨੀਂਹ ੧੯੧੯ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਰੱਖੀ। (੧)ਬਾਬਾ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਾਬਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ (੨)ਭਾਈ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ (੩) ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, (੪) ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ (੫) ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ।

੭. ਗੁ: ਲਸੋਈ

ਲਸੋਈ ਨਗਰ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦੀ ਵਲ ਦੋ ਬੁਰਜੀਆਂ ਤੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ, ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਰਿਹਾ ਤੇ ਭਾਈ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਦਮ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰਅਸਥਾਨ ਬਣਵਾਇਆ।

੮. ਗੁ: ਕਾਂਝਲਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨੌਵੇਂ ਤੇ ਦਸਵੇਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ 'ਦੌਰੇ ਦੀ ਸਾਖੀ' ਨਾਮੇ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਕਾਂਝਲੇ ਦੀ ਝਿੜੀ ਵਿਚ ਗਏ। ਓਥੇ ਇਕ ਰਾਜੇ ਦੀ ਰਾਣੀ ਆਪਣੀ ਗੋਦੀ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ 'ਲੜਕਾ' ਆਖ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਜਿਸ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ, ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਆਖ ਕੇ ਉਸ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਕੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਵਾਇਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਲੜਕਾ ਬਣ ਗਈ।

(ਨੰ: ੨)

ਓਸੇ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਹਜ਼ੂਰ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ 'ਨਾਨਕਿਆਣਾ ਸਾਹਿਬ' (ਮੰਗਵਾਲ) ਤੋਂ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੀ ਓਸੇ ਝਿੜੀ ਵਿਚ ਆਏ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਅਸਰਧਾ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਕੀਤਾ। ਤਾਂ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੁਤੇ ਹੀ ਇਹ ਵਾਕ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ–'ਚਲੋ ਭਾਈ ! ਕਾਂਝਲੇ ਦੇ ਕੋੜ੍ਹੀਆਂ ਕੋਲ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਦੇ' ਤਾਂ ਉਥੇ ਕੋੜ੍ਹ ਫੁਟਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ 'ਕਾਂਝਲੇ ਕੋੜ੍ਹੀ' ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਕਹਾਉਤ ਹੋ ਗਈ ਜੋ ਅਜ ਤਕ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ੪ ਮੀਲ ਦਖਣ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਹੈ। ੨੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿੰਡ ਵਲੋਂ ਹੈ ਤੇ ੭੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਮਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਵਲੋਂ ਹੈ।

੯. ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਕਮਾਲ ਪੁਰ

ਇਹ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜ਼ਾਮਤ ਸੁਨਾਮ, ਥਾਣਾ ਦਿੜਬਾ ਤਹਿਸੀਲ ਭਵਾਨੀ ਗੜ੍ਹ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਵਲ ਅੱਧ ਮੀਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ੭੫ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਮੁਆਫੀ ਅਤੇ ੭੫ ਵਿਘੇ ਪਟਿਆਲੇ ਵਲੋਂ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਹੋਰ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਗਰਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਸਿਮਰਨ ਦ੍ਰਿੜਾ ਕੇ ਉਧਾਰ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਗੁਪਤ ਹਨ। ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਉਹ ਭੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

੧੦. ਗੁ: ਘਨੌੜ ਜੱਟਾਂ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਸੁਨਾਮ, ਤਹਿਸੀਲ ਭਵਾਨੀ ਗੜ੍ਹ ਥਾਣਾ ਦਿਰਵਾ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਵਾਯਵੀ ਕੋਣ ਪਾਸ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਦੋਹਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਨਾਭੇ ਤੋਂ ਈਸ਼ਾਨ ਕੋਣ ਬਾਈ ਮੀਲ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਹੈ। ਕੁਝ ਕੱਚਾ ਰਸਤਾ ਭੀ ਹੈ।

੧੧. ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਅਕੋਈ

ਸੰਗਰੂਰ ਤੋਂ ੨ ਮੀਲ ਉਤਰ ਵਲ ਜੀਂਦ ਰਾਜ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸੰਮਤ ੧੬੭੩ ਵਿਚ ਸ਼ੇਟੀ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਏਥੇ ਮਾਨਕ ਚੰਦ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇਖ ਕੇ ਠਹਿਰੇ ਹਨ। ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਸੋਹਣਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਾਸ ਹੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਅਤੇ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਦੀਵਾਨ ਖਾਨਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਰਦਾਰ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਈਸ 'ਬਡ ਰੁਖਾ' ਨੇ ਕਰਾਈ ਹੈ। ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਪਰਕਰਮਾਂ ਪਾਸ ਇਕ ਕਰੀਰ ਦਾ ਬਿਰਛ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਘੋੜਾ ਬਧਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ। ਇਸ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲ ੧੨੫ ਬਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਬਾਬਾ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਅਰ ੧੦੦) ਰੁਪੱਈਏ ਨਕਦ ਤੇ ਤਿੰਨ ਰਜ਼ਾਈਆਂ ਸਾਲਾਨਾ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਵਲੋਂ ਹਨ। ਏਥੋਂ ਦੇ ਮਹੰਤ ਸਿੰਘ ਹਨ ਜੋ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਨਾਰਦਰਨ ਰੇਲਵੇ ਤੋਂ ਕਰੀਬ ੨ ਮੀਲ ਦਖਣ ਹੈ।

੧੨. ਗੁ: ਸਾ: ਨਾਨਕਿਆਣਾ (ਮੰਗਵਾਲ)

ਨਾਨਕਿਆਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆਏ ਹਨ ਏਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਵਲੋਂ ਪਿੰਡ ਮੰਗਵਾਲ ਜਗੀਰ ਵਜੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਂ ਹੈ। ੨੬) ਅਤੇ ੨੨) ਜੀਂਦ ਅਤੇ ਨਾਭਾ ਤੋਂ ਜਾਗੀਰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ।

੧੩. ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਖੁਰਾਣਾ

ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ, ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਸੰਗਰੂਰ ਅਤੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਸੰਗਰੂਰ ਤੋਂ ਚਾਰ ਮੀਲ ਈਸ਼ਾਨ ਕੋਣ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਲ ਹੈ। ਅਕੋਈ ਤੋਂ ਚਲਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਥਾਂ ਗਏ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ ੩ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ ਅਤੇ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਤੋਂ ਅਠਾਰਾਂ ਰੁਪਯੇ ਸਾਲਾਨਾ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਵਿਚ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ

੧. ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਸੌਂਟੀ

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਵਿਚ ਨਜਾਮਤ ਅਮਲੋਹ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਗੋਬਿੰਦ ਗੜ੍ਹ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਕਰੀਬ ੪ ਮੀਲ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਵਲ ਪੌਣੇ ਮੀਲ ਪੁਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਕੁੱਤਾ ਸੂਰ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ ਸੂਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ। ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਵਲੋਂ ੧੮੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ੪੮ ਰੁਪਈਏ ਨਕਦ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਪੁਰ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨. ਗੁ: ਦਿਆਲਪੁਰਾ

ਇਹ ਨਗਰ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਵਿੱਚ ਹੈ,ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਜ਼ਮੀਨ ਕਾਂਗੜ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਦਿਆਲ ਪੁਰਾ ਵਸਿਆ ਹੈ। ਰਾਏ ਜੋਧ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇਖਕੇ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਾਂਗੜ ਠਹਿਰੇ ਸਨ ਤਦ ਏਥੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ। ਜਿਸ ਜੰਡ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਘੋੜਾ ਬੱਧਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਹ ਹੁਣ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਰਾਮ ਪੁਰਾ ਫੂਲ ਤੋਂ ੧੬ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਹੈ। ੭੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ।

੩. ਗੁ: ਭਾਈ ਰੂਪਾ

ਭਾਈ ਰੂਪਾ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ, ਨਜ਼ਾਮਤ ਫੂਲ, ਥਾਣਾ ਦਿਆਲ ਪੁਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਰਾਮ ਪੁਰਾ ਫੂਲ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ੧੧ ਮੀਲ ਉਤਰ ਨੂੰ ਹੈ। ਇਸ ਗਰਾਮ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਮਹੰਤ ਭਾਈ ਰੂਪ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹੈ। ਲੰਗਰ ਦੇ ਨਾਮ ਰਿਆਸਤ ਵਲੋਂ ਮੁਆਫੀ ਹੈ। ਮਾਘੀ ਅਤੇ ਵਿਸਾਖੀ ਨੂੰ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

੪. ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਗਿੱਲ ਕਲਾਂ

ਗਿੱਲ ਕਲਾਂ ਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਵਿਚ ਨਜ਼ਾਮਤ ਫੂਲ ਦਾ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਰਾਮ ਪੁਰਾ ਫੂਲ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਡੇਢ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਹੈ। ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ੭੦ ਘੁਮਾਉਂ ਜ਼ਮੀਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ਹੈ। ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਪੋਹ ਸੁਦੀ ਅਤੇ ਮਾਘੀ ਨੂੰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

੫. ਗੁ: ਬੱਲੋ

ਬੱਲੋ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭੇ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਧਨੌਲਾ, ਥਾਣਾ ਫੂਲ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜਿਸ ਦੀ ਜੂਹ ਅੰਦਰ ਬਾਬੇ ਬੱਲੋ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਥਾਂ ਹੈ। ਉਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਕਿਰਤਾਰਥ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਕ ਰਾਤ ਵਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਓਥੇ ਆਪ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਮ ਦੇ ਰਸੀਏ ਵਰਤਾ ਕੇ ਛਕਣ ਵਾਲੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹਨ।

੬. ਗੁ: ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਅੰਬਾਲਾ

ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਜੀ. ਟੀ. ਰੋਡ ਬੱਸਾਂ ਦੇ ਅੱਡੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬੰਦੀਛੋੜ ਜਦੋਂ ਗਵਾਲੀਅਰ ਤੋਂ ੫੨ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਆ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਏਥੇ ਬਿਸਰਾਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਨਵੀਂ ਇਮਾਰਤ ਬਣਾਉਂਦਿਆਂ ਨੀਹਾਂ ਪੁੱਟਣ ਤੇ ਹੇਠੋਂ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਹੇਠ ਦਬੀ ਹੋਈ ਬੜੀ ਸੋਹਣੀ ਇਮਾਰਤ ਨਿਕਲੀ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰਃ	ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ	ਜ਼ਮੀਨ ਘੁਮਾਂ	ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਘੇ	ਮਕਾਨ	ਜਗੀਰ	ਹੋਰ ਸਹਾਇਤਾ
੧	ਗੁਃ ਸਾਃ ਕਾਉਂਕੇ ਲੁਧਿਆਣਾ	੨੦ ਘੁਮਾਂ				
੨	ਗੁਃ ਸਾਃ ਲੰਮੇ ਲੁਧਿਆਣਾ	੪੦ ,,				
੩	ਗੁਃ ਇਆਲੀ ਕਲਾਂ ਲੁਧਿਆਣਾ	੮੦ ,,				
੪	ਗੁ: ਸਾਃ ਸੁਧਾਰ ਲੁਧਿਆਣਾ		੨੦ ਵਿਘੇ			
੫	ਗੁਃ ਠੱਠਾ ਸਾਹਿਬ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ	੩ ,,				
੬	ਗੁਃ ਝਿੜਾ ਸਾਃ ਇੰਦ ਗੜ੍ਹ ,,	੧੪੦ ,,				
੭	ਗੁਃ ਸਾਃ ਸਨ੍ਹੇਰ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ	੬੦ ,,				
੮	ਗੁਃ ਸਾਃ ਖੋਸਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ	੨੮ ,,				
੯	ਗੁਃ ਸਾ: ਸਲ੍ਹੀਣਾ ,,	੧੮ ,,				
੧੦	ਗੁਃ ਸਾਃ ਡਰੋਲੀ ,,	੧੯੦ ,,			੨੫੧	ਪਿੰਡ ਅੰਗੀਆ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਲੋਂ
੧੧	ਗੁਃ ਸਾਃ ਵਡਾ ਘਰ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ	੮ ,,				
੧੨	ਗੁਃ ਸਾਃ ਸਮਾਧ ਭਾਈ ,,					ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ
੧੩	ਗੁਃ ਸਾਃ ਗੁਰੂ ਸਰ ਮਹਿਰਾਜ	੨੫੦ ,,			੧੨੫	ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ
					੩੨	ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ
੧੪	ਗੁਃ ਸਾਃ ਨਥਾਣਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ	੨੭ ,,				ਪਿੰਡ ਨਥਾਣਾ ਵਲੋਂ
੧੫	ਗੁਃ ਘਲ ਕਲਾਂ ,,	੧੦ ,,				ਪਿੰਡ ਵਲੋਂ
੧੬	ਗੁਃ ਸਾਃ ਪੱਤੋ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ	੧੦ ,,				
੧੭	ਗੁਃ ਸਾਃ ਲੋਪੋ ,,	੧੨੦ ,,				ਸਿਖ ਰਾਜ ਸਮੇਂ
੧੮	ਗੁ: ਸਾਃ ਮੱਦੋਕੇ ,,	੧੬ ,,				ਪਿੰਡ ਵਲੋਂ
	ਜੋੜ	੧੦੨੦ ਘੁਮਾਂ	੨੦ ਵਿਘੇ		੪੦੮)	

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:	ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ		ਜ਼ਮੀਨ ਘੁਮਾਂ	ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਘੇ	ਜਗੀਰ	ਮਕਾਨ	ਹੋਰ ਸਹਾਇਤਾ
			੧੦੨੦ ਘੁਮਾਂ	੨੦ ਵਿਘੇ	੪੦੮)		
੧੯	ਗੁ: ਸਾ: ਚੌਂਤਰਾ ਸਾ: ਪਟਿਆਲਾ		੧੮੦ ਘੁਮਾਂ				
੨੦	ਗੁ: ਸਾ: ਮਾਹਲ ਕਲਾਂ	,,					ਏਥੀ ਭੁਇੰ ਗੁ: ਨਾਲ ਹੈ
੨੧	ਗੁ: ਸਾ: ਰਾੜਾ	,,		੮੦ ਵਿਘੇ			
੨੨	ਗੁ: ਦੁਰਾਹਾ	,,		੩੦੦ ਵਿਘੇ			
੨੩	ਗੁ: ਸਾ: ਘੁਡਾਣੀ	,,		੧੦ ਵਿਘੇ			
੨੪	ਗੁ: ਸਾ: ਕਾਂਝਲਾ	,,		੨੦ ਵਿਘੇ}			ਪਿੰਡ ਵਲੋਂ
				੭੦ ਵਿਘੇ}			ਮਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ
੨੫	ਕਮਾਲ ਪੁਰ	,,		੧੫੦ ਵਿਘੇ			੭੫ ਵਿਘੇ ਮੁਆਫ਼ੀ
							੭੫ ਵਿਘੇ ਪਟਿਆਲੇ ਵਲੋਂ
੨੬	ਗੁ: ਭਾਈ ਕਾ ਭਗਤ ਫਰੀਦਕੋਟ		੮੮ ਘੁਮਾਂ				
੨੭	ਗੁ: ਲੰਭਵਾਲੀ ਫਰੀਦਕੋਟ		੨੨ ਘੁਮਾਂ				
੨੮	ਗੁ: ਖੁਰਾਣਾ ਫਰੀਦਕੋਟ			੩ ਵਿਘੇ	੧੮)		
੨੯	ਗੁ: ਸਾ: ਸੌਂਟੀ ਰਿ: ਨਾਭਾ			੧੮੦ ਵਿਘੇ	੪੯)		
੩੦	ਗੁ: ਸਾ: ਦਿਆਲਪੁਰਾ ਨਾਭਾ		੭੦ ਘੁਮਾਂ				ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਮੁਆਫੀ
੩੧	ਗੁ: ਸਾ: ਭਾਈ ਰੂਪਾ	,,					ਲੰਗਰ ਲਈ ਮੁਆਫੀ ਹੈ
੩੨	ਗੁ: ਸਾ: ਗਿਲ ਕਲਾਂ		੭੦ ਘੁਮਾਂ				
			੧੪੫੦ ਘੁਮਾਂ	੮੩੩ ਵਿਘੇ	੪੭੫)		

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੇ ਸੱਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

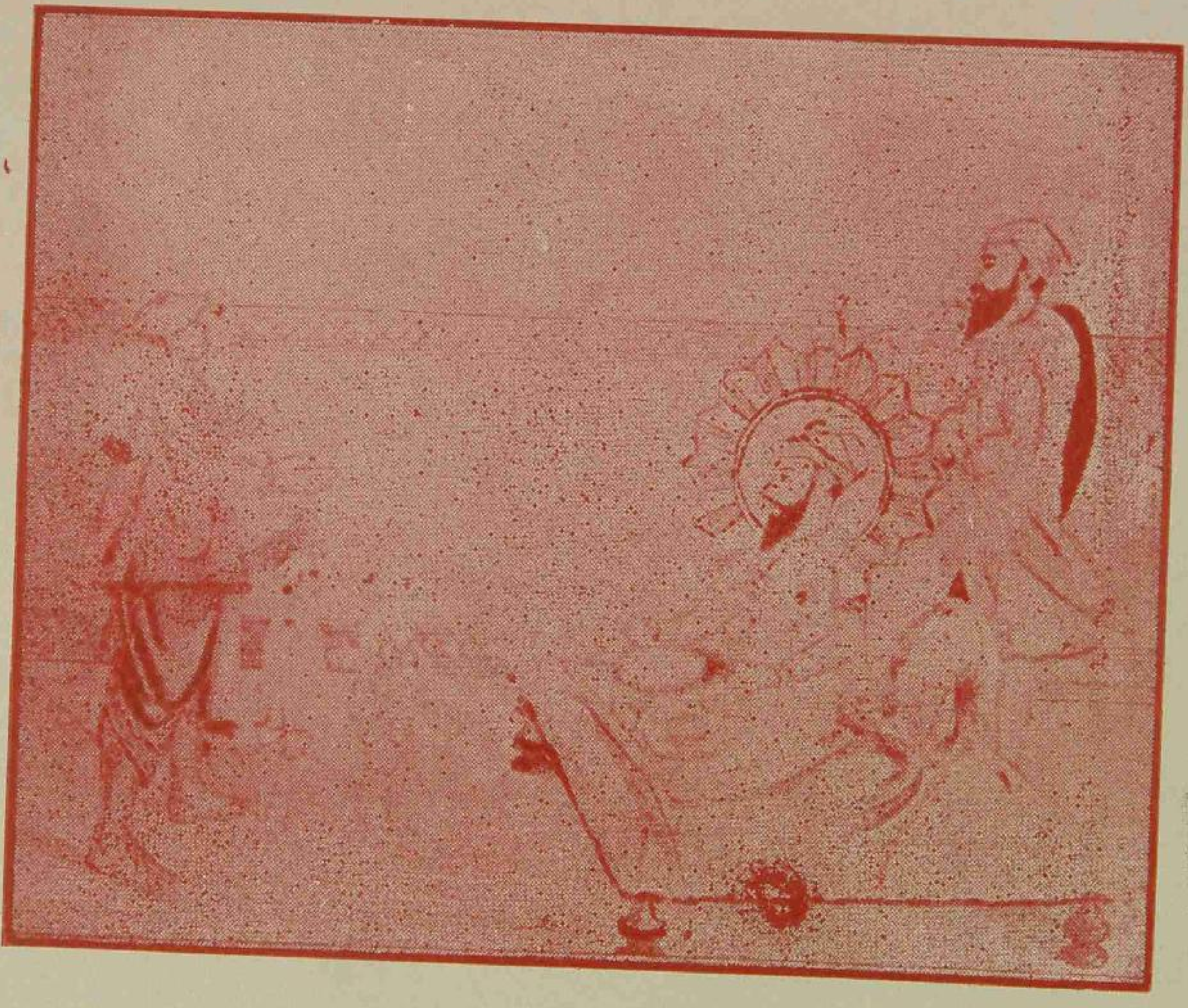

ਬੈਠੇ ਸੋਹਿਨ ਤਖਤ ਤੇ ਸਤਵੇਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ॥
ਮੰਗਤੇ ਕੀਤੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਫੂਲ ਬੰਸ ਵਰੁਸਾਇ ॥

ਵਾਹ ਵਾਹ ਤੇਰੇ ਕਾਜ । ਢਿੱਢ ਵਜੋਂਦੇ ਆਏ ਲੈਕੇ ਗਏ ਰਾਜ ॥

ਪੰਨਾ ੬੫

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਦੋਹਿਰਾ ॥

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੁ ਹਰਿ ਰਾਇ ਕੇ ਨਾਇ ਧਯਾਇ ਅਘ[੧]ਜਾਇ ॥
ਕਰ ਪਦ ਪਰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕੋ ਜਿਹਤੇ[੨] ਨਿਧਿ ਸਿਧਿ ਆਇ ॥ ੧ ॥

ਸਵੈਯਾ ॥

ਪੰਕ[੩] ਵਿਖੈ ਬਸਤਾ ਰਸ[੪] ਮੈਂ ਰਸ ਊਰਧ[੫] ਕੋ ਨਿਸਰਾ ਸਰਸੇਰੋ[੬] ॥
ਗ੍ਰੀਵ ਲੌ ਨੀਰ ਮੈ ਧੀਰ ਧਰੈ ਇਕ ਪੈਰ ਖਰੋ[੭] ਖਿਰ[੮] ਹੈ ਰਵਿ[੯] ਹੇਰੋ ॥
ਆਤਪ[੧੦] ਸੀਤ ਸਹੈ ਬਰਖਾ, ਤਪ ਸਾਧਤ ਯਾ ਬਿਧ ਕੂਰ ਘਨੇਰੋ ॥
ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਰਾਇ ਕੇ ਪਾਇ ਸਮਾਨਤਾ[੧੧] ਪਾਇ ਨਾ ਕੰਜ[੧੨] ਉਪਾਇ ਬਤੇਰੋ ॥ ੨ ॥

---

੧. ਪਾਪ । ੨. ਖਜ਼ਾਨਾ । ੩. ਚਿੱਕੜ । ੪. ਜਲ । ੫. । ੬. ਕਮਲ । ੭. ਬਹੁਤ । ੮. ਖਿੜਦਾ ਹੈ । ੯. ਧੁੱਪ । ੧੦. ਬਰਾਬਰੀ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

'ਅਰਜਨ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਨੂੰ ਸਿਮਰੋ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਰਾਇ ॥'

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਸੱਤਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ† ਅਰਸ਼ਾਂ ਕੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਾਲੀ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ 'ਜੋਤਿ ਓਹਾ ਜੁਗਤਿ ਸਾਇ ਸਹਿ ਕਾਇਆਂ ਫੇਰ ਪਲਟੀਐ' ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦੇਵ ਦੇ ਪਾਇਆਂ ਪੂਰਨਿਆਂ ਤੇ ਚਲਦੇ ਹੋਏ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਕਲਜੁਗੀ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰਨ ਲਗੇ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਆ ਭਾਗ ਲਾਏ। ਜਿਸ ੨ ਅਸਥਾਨ ਪਰ ਪਧਾਰ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਪਵਿੱਤਰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਗੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

---

†ਜਨਮ:—ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ੨੦ ਮਾਘ (ਸੁਦੀ ੧੩) ਸੰਮਤ ੧੬੮੬ (੨੬ ਫਰਵਰੀ ਸੰਨ ੧੬੨੦) ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਜੀ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਸ਼ਾਦੀ:—ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਹਾੜ ਸੁਦੀ ੩ ਸੰਮਤ ੧੬੯੭ ਨੂੰ ਅਨੂਪ ਸ਼ਹਿਰ (ਜ਼ਿਲਾ ਬੁਲੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਯੂ. ਪੀ.) ਨਿਵਾਸੀ ਦਯਾ ਰਾਮ ਦੀਆਂ ਪੁਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ।

ਸੰਤਾਨ:—ਮਹਿਲਾ ਕੋਟ ਕਲਿਆਣੀ ਜੀ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਤੋਂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਜਨਮੇ।

ਗੁਰ ਗੱਦੀ:—੧੨ ਚੇਤ (ਸੁਦੀ ੧੦) ਸੰਮਤ ੧੭੦੨ (੮ ਮਾਰਚ ਸੰਨ ੧੬੦੪) ਨੂੰ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬਿਰਾਜੇ ਅਤੇ ਉਤਮ ਰੀਤ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਮਤ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਮਹਿਰਾਜ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਪੁਰ ਫੂਲਵੰਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਅਸ਼ੀਰਬਾਦ ਦੇਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ, ਅਰਥਾਤ ਜਦੋਂ ਕਾਲਾ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਫੂਲ ਹੁਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਢਿੱਡ ਵਜਾਉਂਦਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪੁਛਣ ਤੋਂ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਭੁਖੇ ਹਾਂ, ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੋਂ ਬਸਤਾ ਗਏ ਹਾਂ ਪਰ ਉਦੇਸ਼ਾਹੀ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਆਖਿਆ 'ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਜਮਨਾ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੀਣਗੇ।' ਭਾਵ ਰਾਜੇ ਹੋਣਗੇ।

ਉਪਕਾਰ:–ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਦਾਰਾਸ਼ਿਕੋਹ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪੁਰ ਲਾ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਪੁਤਰ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਿਆ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦਿਖਾ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਤੋੜਿਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਭੈਭੀਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣਾ:—੭ ਕਤਕ (ਵਦੀ ੯) ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ (੬ ਅਕਤੂਬਰ ਸੰਨ ੧੬੬੧ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਤਾ ਦੇਕੇ ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ੧੭ ਵਰ੍ਹੇ ੫ ਮਹੀਨੇ ੮ ਦਿਨ ਗੁਰਤਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਅਵਸਥਾ ੩੧ ਵਰ੍ਹੇ ੮ ਮਹੀਨੇ ੧੭ ਦਿਨ ਭੋਗੀ। 'ਸਿਮਰੋ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਰਾਇ'

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧. ਗੁ: ਡਰੋਲੀ (ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ)

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਡਰੋਲੀ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ, ਜਿਥੇ ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਖੂਹ ਲਗਵਾਇਆ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਚੋਜ ਕੀਤੇ। ਇਥੇ ਆਪ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਠਹਿਰੇ, ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਕਿਰਤਾਰਥ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

੨. ਗੁ: ਸਿੰਘਾ ਵਾਲਾ

ਇਥੋਂ ਆਪ ਸਿੰਘਾ ਵਾਲੇ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ, ਜੋ ਅਜੇ ਆਬਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ, ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜਸ ਸੁਣ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋਈਆਂ। ਜਿਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਪੁਜਦੇ ਦੋਵੇਂ ਵੇਲੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਦੇ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਰਸ ਭਿੰਨਾਂ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਆਦਮੀ ਰੋਜ਼ ਨਵੇਂ ਸਿਖ ਬਣਦੇ।

੩. ਗੁ: ਭਾਈ ਰੂਪਾ

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਨਿਨ ਭਗਤ ਭਾਈ ਰੂਪ ਚੰਦ ਜੀ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਪਿੰਡ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਚਰਨ ਪਾ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਸੁਖਾ ਨੰਦ ਕਾਂਗੜ, ਗਿੱਲ ਆਦਿਕ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਮਰਾੜ ਆ ਬਿਰਾਜੇ।

੪. ਗੁ: ਮਹਿਰਾਜ (ਮਰਾੜ)

ਸੰਮਤ ੧੭੦੩ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਤਾਰਦੇ ਹੋਏ ਮਰਾੜ ਪੁਜੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਰਦਾਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਥੇ ਫੂਲ-ਸੰਦਲੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਭਾਗ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਬਾਬਾ ਫੂਲ ਦੀ ਬੰਸ ਇਕ ਮਿਸਲ ਦੀ ਸਰਦਾਰ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਾਭਾ, ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਜੀਂਦ ਦੀਆਂ ਫੂਲਕੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਮਰਾੜ ਨਗਰ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਕਾਲੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਵੇਖ ਕੇ ਕਾਲਾ ਆਪਣੇ ਦੋਹਾਂ ਭਤੀਜਿਆਂ (ਫੂਲ ਤੇ ਸੰਦਲੀ) ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਲਿਆਇਆ। ਇਕ ਬਚਾ ਮੋਢਿਆਂ ਪਰ ਬੈਠਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਉਂਗਲੀ ਨਾਲ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਚਿਆਂ ਨੇ ਅਪਣਾ ਪੇਟ ਵਜਾਇਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਢਿੱਡ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁਛਿਆ। ਤਾਂ ਕਾਲੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹਜ਼ੂਰ ਏਹ ਬੱਚੇ ਭੁਖੇ ਹਨ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਆਪ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਮੰਗਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੀਨ ਦਸ਼ਾ ਵੇਖ ਕੇ ਕਰੁਣਾ ਰਸ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਭਾਈ ਕਾਲਾ ਇਹ ਭੁਖੇ ਨਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਜਮਨਾ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਪੀਣਗੇ ਅਤੇ ਇਹ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਜੇ ਹੋਣਗੇ।

੫. ਗੁ: ਸਾ: ਤਖਤੂ ਪੁਰਾ

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਥਾਣਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਤਖਤੂ ਪੁਰਾ ਹੈ। ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮੋਗੇ ਤੋਂ ੧੭ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਹੈ, ਇਸ ਤਖਤੂ ਪੁਰੇ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

'ਨਾਨਕ ਸਰ' ਨਾਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਏ ਹਨ।

ਪਹਿਲੇ ਪਾ:, ਛੀਵੇਂ ਪਾ: ਤੇ ਦਸਵੇਂ ਪਾ: ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਸਥਾਨ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਸੱਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਅਜੇ ਬਣਿਆ ਨਹੀਂ।

ਸਰੋਵਰ ਤੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਗਿ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਹੈ, ਜੋ ਗਿ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਬੋਪਾ ਰਾਇ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

੬. ਗੁ: ਸਾ: ਮਹਿਲ

ਇਹ ਨਗਰ ਭਦੌੜ ਤੋਂ ੧੦ ਕੋਹ ਉੱਤਰ ਵਲ ਨਜ਼ਾਮਤ ਬਰਨਾਲਾ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਏ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦਾਨ ਦ੍ਰਿੜਾ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਨਾਮ ੫੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ ਅਤੇ ੨੫) ਰੁਪਈਏ ਸਾਲਾਨਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦਰਬਾਰ ਵਲੋਂ ਜਾਗੀਰ ਹੈ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਭੀ ਹੈ।

੭. ਗੁ: ਸਾ: ਜਸਪਾਲ ਭਾਈਕੇ (ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ)

ਇਹ ਨਗਰ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਢੰਡਾਰੀ ਕਲਾਂ (ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ) ਤੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਪੱਛੋਂ ਨੂੰ ਹੈ। ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਇਕ ਸਿਖ ਭਾਈ ਸਾਗਰ ਮੱਲ ਲਾਂਗਰੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੋ ਪਿੰਡ ਜਗੀ ਗਿੱਲ ਦਾ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਸ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਜੋੜੀ ਤਖਤੇ ਅਤੇ ਇਕ ਲੋਹ ਬਖਸ਼ੀ। ਇਸ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ। ਇਕ ਵੇਰ ਜਾਲੰਧਰ ਦਾ ਸੂਬਾ ਆਪਣੇ ਲਾਉ ਲਸ਼ਕਰ ਸਮੇਤ ਇਸ ਪਿੰਡ ਪਾਸੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦੀਵਾਨ ਹਕੂਮਤ ਰਾਇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੀ। ਇਸ ਨਗਰ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੇ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਲੰਗਰ ਛਕਾਇਆ। ਇਸ ਪਰ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਹਕੂਮਤ ਰਾਇ ਨੇ ੨੦੦੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਇਕ 'ਗਰੀਬ ਨਗਰੀ' ਪਿੰਡ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਨਾਉਂ ਲਗਾਇਆ।

੮. ਗੁ: ਸਾ: ਮੰਗਲੀ (ਮਕੰਦਪੁਰ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਕੁਝ ਅਰਸੇ ਲਈ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦਾਨ ਦ੍ਰਿੜਾ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ।

੯. ਗੁ: ਫਤਹਿ ਪੁਰ (ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ)

ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਏ। ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ. ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

੧੦. ਗੁ: ਬੁੰਗਾ ਸਾਹਿਬ

ਏਹ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਤੋਂ ੪ ਕੋਹ ਦੱਖਣ ਵਲ ਹੈ। ਏਸ ਨਗਰ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਏਸ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਰਸਾਲਾ ਰਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਥੇ ਇਕ ਪੱਕਾ ਚੁਬੱਚਾ ਭੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਾਣਾ ਭੇਵਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਕ ਖੂਹ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਭੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੧. ਗੁ: ਅੰਬ ਸਾਹਿਬ

ਇਹ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਮਨੀ ਮਾਜਰੇ ਤੋਂ ੪ ਕੋਹ ਪੱਛਮ ਵਲ ਹੈ ਅਤੇ ਚੰਦੀ ਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ੮ ਮੀਲ ਹੈ। ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਇਕ ਅੰਬ ਹੇਠ ਬਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਅੰਬ ਹੇਠ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੈਠੇ ਸਨ ਉਹ ਹੁਣ ਤੱਕ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ੪੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ।

੭ਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ

ਨੰਬਰ	ਨਾਮ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ	ਜ਼ਮੀਨ ਘੁਮਾਂ	ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਘੇ	ਜਗੀਰ	ਹੋਰ ਸਹਾਇਤਾ
੧.	ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਮਹਿਲ		੫੦ ਵਿਘੇ	੨੫)	ਵਾਰਸਿਕ ਸਹਾਇਤਾ
੨.	ਗੁ: ਸਾ: ਜਸਪਾਲ ਭਾਈਕੇ		੨੦੦੦ ,,		ਇਕ ਗਰੀਬ ਨਗਰੀ ਪਿੰਡ ਲਗਵਾਇਆ
੩.	ਗੁ: ਸਾ: ਅੰਬ ਸਾਹਿਬ		੪੦ ,,		
			੨੦੯੦	੨੫)	

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

{ ਦੋਹਿਰਾ ॥ }

ਦਰਸ਼ਨ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੋ ਨਿਪਨ[੧] ਹਰਨ[੨] ਜੁਰ ਤੀਨ[੩] ॥
ਚਰਨ ਮਨੋਹਰ[੪] ਬੰਦਨਾਂ ਜਿਨ ਸਿਖਨ ਸੁਖ ਕੀਨ ॥ ੧ ॥

{ ਕਬਿੱਤ ॥ }

ਅਮਲ[੫] ਕਮਲ ਜੁਗ[੬] ਅਰਨ[੭] ਲਲਿਤ[੮] ਭਲ ਤਾਂ ਕੇ ਦਲ ਅਵਲੀ[੯] ਸੁ ਹੀਰਨ ਕੀ ਜਟੀ[੧੦] ਸੀ ॥
ਕਿਧੋਂ ਉਡ-ਪਾਂਤ[੧੧] ਹਿਤ ਆਪ ਚਿੱਤ ਲੋਕ ਮਾਤ, ਤਜੀ ਨ ਭਗਤਿ ਖਿਤ[੧੨] ਐਸੀ ਬਿਧ ਠਟੀ[੧੩] ਸੀ ॥
ਕਿਧੋਂ ਵਿਸ੍ਵਕਰਮਾਂ[੧੪] ਨੇ ਸੇਖ ਤੇ ਮਨਿਨ[੧੫] ਲੇਯ, ਕਾਂਤਿ[੧੬] ਹਿਤ ਖਚੀ[੧੭] ਬਸੈ ਰਮਾਂ[੧੮] ਸਾਜ ਕੁਟੀ[੧੯] ਸੀ ॥
ਚਰਨ ਕਮਲ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਨੂਪ[੨੦] ਬਨੈ, ਨਖ[੨੧] ਸਿਸਿ[੨੨] ਸਕਲ ਸੇ ਉਪਮਾਂ[੨੩] ਨ ਲਟੀ[੨੪] ਸੀ ॥ ੨ ॥

---

੧. ਜੋਗ। ੨. ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ। ੩. ਤਿੰਨ ਤਾਪ। ੪ ਸੁੰਦਰ। ੫. ਸ਼ੁਧ। ੬. ਦੋ। ੭ ਲਾਲ। ੮. ਸੁੰਦਰ। ੯. ਪੰਗਤੀ। ੧੦. ਜੜ੍ਹੀ ਹੋਈ। ੧੧. ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਪਾਲ। ੧੨. ਇਸਥਤੀ। ੧੩. ਬਣਾਈ ਹੋਈ। ੧੪. ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਕਾਰੀਗਰ। ੧੫. ਮਣੀਆ। ੧੬. ਸੋਭਾ। ੧੭. ਵਿੰਨ੍ਹੀ, ਅਥਵਾ ਲੀਨ ਹੋਈ। ੧੮. ਲਛਮੀ। ੧੯. ਕੁਟੀਆ। ੨੦. ਅਸਚਰਜ। ੨੧ ਨੌਂਹ। ੨੨. ਚੋਟੀ। ੨੩. ਤਸ਼ਬੀਹ। ੨੪. ਜੜਦੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ

॥ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਧਿਆਈਐ ਜਿਸ ਡਿਠੈ ਸਭ ਦੁਖ ਜਾਇ ॥

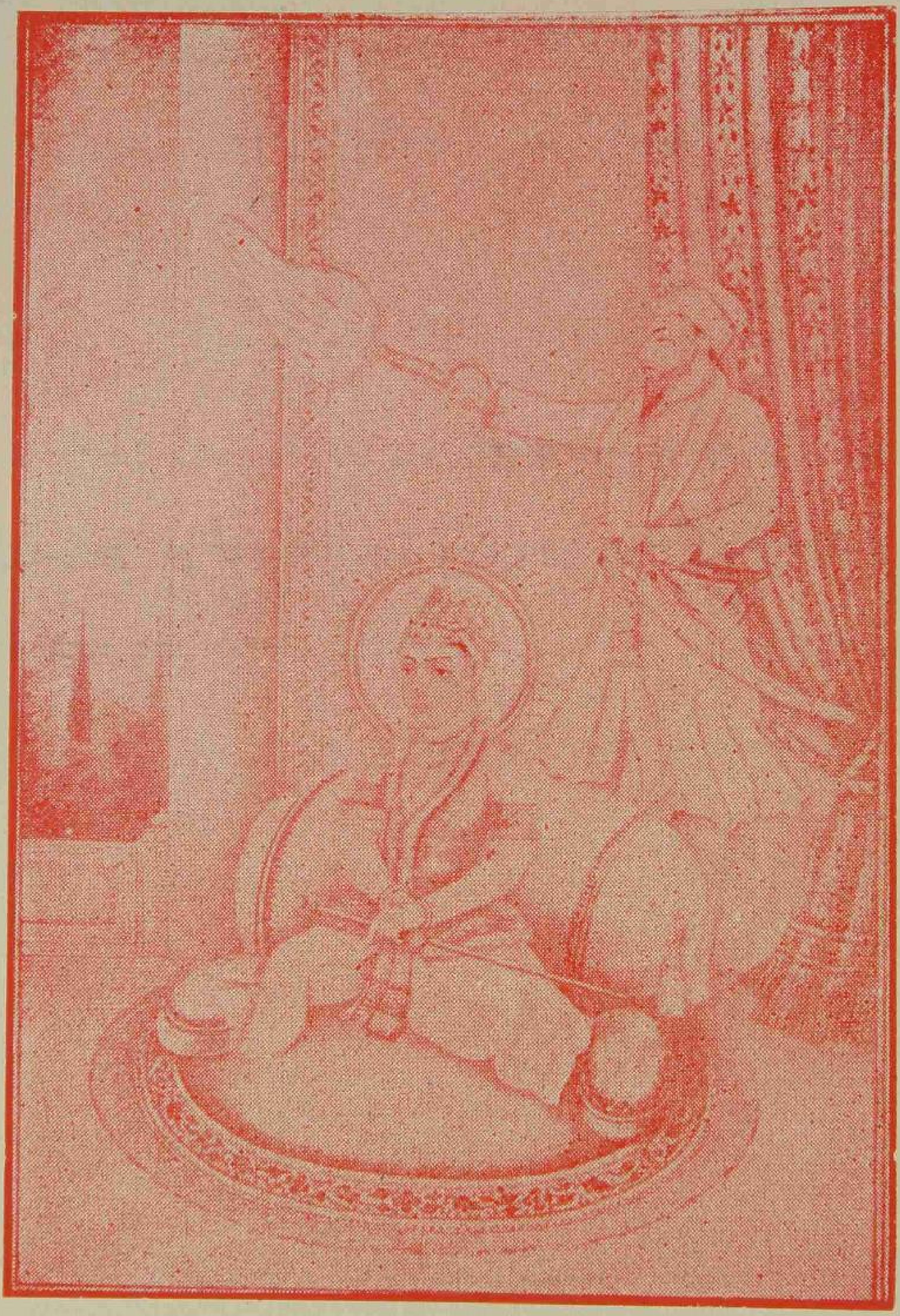

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ।।

'ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਧਿਆਈਐ, ਜਿਸ ਡਿਠਿਆਂ ਸਭ ਦੁਖ ਜਾਇ ।।'

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ†

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਅੱਠਵੇਂ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰੱਬੀ ਜੋਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜ਼ੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਤੇ ਸ਼ਸ਼ੋਭਤ ਹੋਏ, ਆਪ ਜੀ ਆਯੂ ਕਰਕੇ ਭਾਵੇਂ ਛੋਟੇ ਸਨ, ਪਰ ਤੇਜ ਪਰਤਾਪ ਧੀਰਜ, ਬਚਨ, ਸਿੱਧੀ, ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭੀ ਘਟ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ,

ਜਿਉਂ ਲਹੁੜੀ ਚੀਚੁੰਗਲੀ ਪੈਧੀ ਛਾਪ ਮਿਲੀ ਵਡਿਆਈ ।।
ਲਹੁੜੀ ਘਨਹਰ ਬੂੰਦ ਹੋਇ ਪਰਗਟ ਮੋਤੀ ਸਿੱਪ ਸਮਾਈ ।।
ਲਹੁੜੀ ਬੂਟੀ ਕੇਸਰੈ ਮੱਥੈ ਟਿੱਕਾ ਸ਼ੋਭਾ ਪਾਈ ।।
ਲਹੁੜੀ ਪਾਰਸ ਪੱਥਰੀ ਅਸ਼ਟ ਧਾਤ ਕੰਚਨ ਕਰਵਾਈ ।।
ਜਿਉਂ ਮਣਿ ਲਹੁੜੇ ਸੱਪ ਸਿਰ ਦੇਖੈ ਲੁਕ ਲੁਕ ਲੋਕ ਲੁਕਾਈ ।।
ਜਾਨ ਰਸਾਇਣ ਪਾਰਿਅਹੁੰ ਰਤੀ ਮੂਲ ਨਾ ਜਾਇ ਮੁਲਾਈ ।।
ਆਪ ਗਵਾਇ, ਨਾ ਆਪ ਗਣਾਈ ।।

ਸੋ ਜਿਸ ਸੁਭਾਗ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਆਪ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨ ਛੋਹ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਅਗੇ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ।

---

†ਜਨਮ:—ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸਾਵਣ ਵਦੀ ੯ ਸੰਮਤ ੧੭੧੩ ਬਿ: ਮੁਤਾਬਿਕ ੧੬੫੬ ਈ: ਨੂੰ ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ:—ਆਪ ਦੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਨ।

ਗੁਰ ਗੱਦੀ:—ਆਪ ਜੀ ਕੱਤਕ ਵਦੀ ੮ ਸੰ: ੧੭੧੮ ਬਿ: ਮੁਤਾਬਕ ੧੬੬੧ ਈ: ਨੂੰ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠੇ।

ਉਪਕਾਰ:—ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਸਮੇਂ 'ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ' ਏਸ ਸੰਕੇਤ ਬਚਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਤੇਗਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਜੋਤਿ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੋਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੋਤਿ ਦਾ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤ ਥੀਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ। ਜੈਸਾ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਾਂਗ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਅਲੌਕਿਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣਾ, ਨਿਪਟ ਅਨਪੜ੍ਹ ਅਤੇ ਗੁੰਗੇ ਆਦਮੀਆਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਛਿਟੀ ਰਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਦਾ ਅਵੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨਾਲ ਗੀਤਾ ਜਿਹੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਕਰਾਉਣਾ ਸਾਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੋਤਿ ਨੂੰ ਕਾਲ ਕਰਮ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਸਮਗਰੀ ਦਾ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣਾ:—ਆਪ ਜ਼ੀ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੧੪ ਸੰਮਤ ੧੭੨੧ ਮੁਤਾਬਕ ੧੬੬੪ ਈ: ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧. ਗੁ: ਸਾ: ਪੰਜੋਖਰਾ

ਜ਼ਿਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ, ਥਾਣਾ ਅੰਬਾਲਾ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ, ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਛੇ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਪੁਰ ਹੈ, ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਇਕ ਫਰਲਾਂਗ ਉੱਤਰ ਪੂਰਬ ਅਠਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜਦ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਇਸ ਥਾਂ ਬਿਰਾਜੇ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਪੰਡਿਤ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਗੀਤਾ ਦੇ ਅਰਥ ਪੁਛੇ ਇਸ ਪੁਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਮੂਰਖ ਰਾਜ ਛੱਜੂ ਝੀਵਰ ਤੋਂ ਗੀਤਾ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰੀ ਅਰਥ ਸੁਣਵਾਏ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇਖ ਕੇ ਪੰਡਿਤ ਨੇ ਗੁਰਸਿਖੀ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁੰਦਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਾਸ ਰਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਹਨ। ਦੋ ਸੌ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਸਿਖ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੈ, ਪਹਿਲੀ ਫੱਗਣ ਨੂੰ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

੨. ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਅੰਬਾਲਾ

ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਇਥੇ ਬਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ੧ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਪਰ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ੧੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਥ ਹੈ।

ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ	ਜ਼ਮੀਨ	ਜਗੀਰ	ਮਕਾਨ	ਸਹਾਇਤਾ ਆਦਿ
ਪੰਜੋਖਰਾ ਸਾਹਿਬ	੨੦੦ ਵਿਘੇ			
ਅੰਬਾਲਾ	੧੦ ਵਿਘੇ			

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ੯ ਵੇਂ ਪਾ:

ਬਾਹਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਕੜੀਐ
ਸਿਰ ਦੀਜੈ ਬਾਂਹ ਨਾ ਛੋੜੀਐ ॥

ਧਰਮ ਹੇਤ ਸਾਕਾ ਜਿਨ ਕੀਆ
ਸੀਸ ਦੀਆ ਪਰ ਸਿਰੜ ਨ ਦੀਆ ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਦੋਹਿਰਾ ॥

ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਧਰਮ ਧੁਜ[੧] ਹਰਤਾ ਤੁਰਕਨ ਮੂਲ ॥
ਚਰਨ ਸਰਨ ਤਾਰਨ ਤਰਨ ਨਮੋ ਹੋਇ ਅਨਕੂਲ[੨] ॥ ੨੧ ॥ ੧ ॥

ਸਵੈਯਾ ॥

ਬਰ ਕੀਰਤਿ ਜੌਨ[੩] ਅਮੀ[੪] ਗਤਿ ਭੌਨ ਸੁ ਸੀਤਲਤਾ ਸੁਖ ਤੌਨ ਸੁਭਾਈ ॥
ਗਤਿ ਸਾਧਨ ਕੈਰਵ[੫] ਕੋ ਵਿਗਸਾਵਤ ਦਾਸ ਰਿਦਾ ਲਭ[੬] ਬੀਚ ਸੁਹਾਈ ॥
ਤਪਤੰ ਦੂਖ ਤੀਰ ਨ ਆਛਤ ਹੈ ਚਿਤ ਚਾਰ ਚਕੋਰ ਰਹੈ ਲਿਵਲਾਈ ॥
ਗੁਰ ਤੇਗਬਹਾਦਰ ਸੋਹਤ ਚੰਦ ਸੇ ਹੀਨ ਕਲੰਕ[੭] ਇਹੀ ਅਧਾਕਾਈ[੮] ॥ ੨ ॥

---

੧. ਧਰਮ ਦੇ ਝੰਡੇ । ੨. ਪੱਖ ਵਿਚ । ੩. ਚਾਨਣੀ । ਅੰਮ੍ਰਿਤ । ੫. ਕਵੀਆਂ । ੬. ਆਕਾਸ਼ । ੭. ਧੱਬਾ । ੮. ਵਾਧਾ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

'ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਿਮਰਿਐ ਘਰ ਨਉ ਨਿਧਿ ਆਵੈ ਧਾਇ ॥'

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ† ਮਹਾਰਾਜ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜੋਤ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਨਿਕਲੇ ਮਹਾਂ ਵਾਕ 'ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ'‡ ਤੋਂ ਜੋਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ, ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਪਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਏ। ਆਪ ਜੀ ਵੀ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਕਲਜੁਗੀ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਖਾਤਰ ਆਪ ਜੀ ਗਏ। ਜਿਥੇ ਆਪ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ ਉਥੇ ਆਪ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ

---

†ਜਨਮ:—ਵਿਸਾਖ ਵਦੀ ੫ ਸੰ: ੧੬੭੮ ਬਿ: ਮੁਤਾਬਕ ੧ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੬੨੧ ਈ: ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਹੋਏ।

ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ:—ਆਪ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕੀ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੀ।

ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ:—੧੫ ਅਸੂ ਵਦੀ ਸੰ: ੧੬੯੬ ਬਿ: ਨੂੰ ਆਪ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਦੇ ਸੁਭਿਖੀਏ ਖਤਰੀ ਭਾਈ ਲਾਲ ਚੰਦ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ।

ਸੰਤਾਨ:—ਆਪ ਦੇ ਗ੍ਰਿਹ ਵਿਖੇ ਇਕੋ ਸਪੁੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੋਹ ਸੁਦੀ ੭ ਸੰ: ੧੭੨੩ ਬਿ: ਨੂੰ ਪਟਨੇ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ।

ਗੁਰਗਦੀ : ਵਿਸਾਖ ਵਦੀ ੨੩ ਸੰ: ੧੭੨੧ ਬਿ: ਨੂੰ ਆਪ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠੇ।

ਉਪਕਾਰ:—ਹਿੰਦਵਾਇਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਾ ਵਾਰਨਾ, ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਖਾਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ,

'ਧਰਮ ਹੇਤ ਸਾਕਾ ਜਿਨ ਕੀਆ, ਸੀਸ ਦੀਆ ਪਰ ਸਿਰਰ ਨਾ ਦੀਆ।
ਤਿਲਕ ਜੰਞੂ ਰਾਖਾ ਪ੍ਰਭ ਤਾਕਾ, ਕੀਨਾ ਬਡੋ ਕਲੂ ਮੈਂ ਸਾਕਾ।'

ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣਾ:—ਮਘਰ ਸੁਦੀ ੫ ਸੰ: ੧੭੩੨ ਬਿ: ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਾਰਨ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਨੋਟ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਇਹ ਪੰਜ ਸਿੱਖ ਗਏ ਸਨ:—

੧. ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ।
੨. ਭਾਈ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਬੁਢੇ ਕਾ।
੩. ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ (ਭਾ: ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਚਾਚਾ)।
੪. ਭਾਈ ਉਦੇ ਰਾਮ।
੫. ਭਾਈ ਜੇਤਾ (ਜੇਤਾ ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਭਾ: ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਬਣਿਆ)।

‡ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਿ ਜੋਤ ੮ਵੇਂ ਜਾਮੇਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ 'ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ' ਏਸ ਬਚਨ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ੯ਵੇਂ ਜਾਮੇਂ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਜਾ ਜਾਗੀ, ਤਾਂ ਓਥੇ ਸੋਢੀ ਬਾਬੇ ੨੨ ਮੰਜੀਆਂ ਲਾ ਕੇ, ਹਰੇਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਕਹਾਉਣ ਦਾ ਦਾਵੇਦਾਰ ਬਣ ਬੈਠਾ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ-ਸਿਖਾਂ ਵਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਬਾਬਿਆਂ–

(ਬਾਕੀ ਦੇਖੋ ੭੫ ਹੇਠ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਿਵਾਜਿਆ ਹੈ। ਅਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਸਫਾ ੭੪ ਦੇ ਫ਼ੁਟਨੋਟ ਦੀ ਬਾਕੀ)

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ) ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲੈਣੀ ਸੰਸਾਰੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦੀ ਗਲ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ 'ਏਵਡ ਊਚਾ ਹੋਵੈ ਕੋਇ। ਤਿਸ ਊਚੇ ਕਉ ਜਾਣੈ ਸੋਇ'॥ ਜਪ ॥ ਦੇ ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਕਰੇ। ਅਜਿਹੇ ਅਤਿ ਸੰਕਟ ਅਤੇ ਭ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੂਰਨ ਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਰਦ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਮਖਣ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸੁਖਣਾ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਦੂਜਾ ਨਾ ਜਾਣੈ ਕੋਇ, ਸਤਿਗੁਰ ਨਿਰੰਜਨ ਸੋਇ' ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਜਣਾਇਆ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੋਤਿ ਨਾਲ ਇਕ ਮਿਕ ਹੋਣ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਸੀ।

ਦੂਜੇ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦਿੱਬ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੀ ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਵਸਾਉਣ ਵਾਂਗ ਰਾਜ ਨੀਤਕ ਅਤੇ ਰਣ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਆਵੰਤੀ ਪੁਰੀ ਤੋਂ ਭੀ ਅਧਿਕ ਸੁਰਖਿਅਤ ਅਤੇ ਪਰਮ ਸੁਖਦਾਇ ਅਸਥਾਨ ਆਨੰਦ ਪੁਰ ਨਾਮੇ ਨਗਰ ਬਸਾਇਆ, ਜਿਸਦਾ ਪਾਉਣ-ਪਾਣੀ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸ ਨਗਰ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਪਹਾੜ, ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਤਲੁਜ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਤਰੂ ਲਈ ਇਕੋ ਪਾਸਾ ਸੀ। ਏਸ ਰਾਜ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਜੋਧੇ ਅਤੇ ਸੈਨਿਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਚਕ੍ਰਿਤ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਪੁਰਖ ਅਗੰਮੜੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦਿਬ ਕਲਾ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰਬਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਬਲ ਅਤੇ ਅਣਗਿਣਤ ਜੋਧਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਣ ਮੰਡ ਕੇ ਖ਼ੂਨ ਦੀ ਹੋਲੀ, ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਬਿਆਯਾਮੀ ਹੋਲਾ ਖੇਡ ਕੇ ਧਰਮ ਜੁਧ ਲਈ ਜੋਧਿਆਂ ਅਤੇ ਰਸਿਕ ਬੈਰਾਗੀਆਂ ਦਾ ਪੰਥ ਪਰਗਟ ਕਰ ਕੇ ਅਸਲੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸੁਪੁਤ੍ਰ ਪੁਤਰ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ, ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਭੁਗਤ ਮੁਕਤ ਦੇ ਦਾਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਂਸ਼ੀ ਆਦਿਕ ਅਨੇਕ ਪੁਰੀਆਂ ਵਸਾਈਆਂ, ਜੋ ਦੁਆਰਕਾ, ਵਾਰਾਣਸੀ ਅਤੇ ਆਵੰਤੀ ਆਦਿ ਤੋਂ ਭੀ ਵੱਧ ਮਹੱਤਤਾ ਰਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਿੱਧ ਹੋਈਆਂ, ਅਤੇ ਅਗੇ ਨੂੰ ਭੀ ਏਥੋਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੈਸੇ ਬੇਅੰਤ ਜੋਧੇ, ਬਿਆਸ ਅਤੇ ਗੋਤਮ ਜੈਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਲਿਖਾਰੀ ਅਤੇ ਸਾਂਦੀਪਨੇ ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਠੀਕ ਠੀਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਚਰਨ ਪਾਉਣ ਦੇ ਸਦਕੇ ਦੀਨ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਤਖਤ ਕੇਸ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਤਖਤ ਪਟਣਾ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਅਲੌਕਿਕ ਅਸਥਾਨ, ਅਗੇ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਦਭੁਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਛੇਤਰ ਅਤੇ ਅਟੱਲ ਧਰੁਵ ਬਣ ਚੁਕੇ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਖੋਜੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮੁਚੇ ਭਾਰਤ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਭਵਿਖਤ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ 'ਬ੍ਰਹਮ ਸਤ ਅਤੇ ਜਗਤ ਮਿਥਿਆ' ਆਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਮਿਥਿਆ 'ਜਗਤ ਗੁਰੂਆਂ' ਵਾਂਗ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ 'ਚੜ੍ਹ ਪੁਤ ਫਾਹੇ ਰਾਮ ਭਲੀ ਕਰੂ' ਏਸ ਕਹਾਵਤ ਅਨੁਸਾਰ 'ਇਹ ਜੀਵ ਤਾਂ ਜਮਦਾ ਮਰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਮਰਨ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਪਰਮਆਰਥ ਕਰਕੇ ਹੈ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਬਿਓਹਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਰਾਜਾ ਪਰਜਾ ਦੀ ਕਲਪਣਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਏਥੇ ਕਰਨ ਨੂੰ ਛਡਣ ਨੂੰ ਅਤੇ ਮਰਨ ਮਾਰਨ ਨੂੰ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਇਕੋ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਹੈ' ਇਹ ਚੁੰਚ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ, ਕਿੰਤੂ ਸੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਦੁਖੀਆਂ ਦਰਦਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸੰਸਾਰੀ ਰੂਪ ਦੀ ਲੀਲ੍ਹਾ ਨਾਲ ਹੀ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਮਿਥਿਆ ਸਿਧ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ। ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਅਨੁਸਾਰ 'ਠੀਕਰ ਫੋਰ ਦਲੀਸ ਸਿਰ ਪ੍ਰਭ ਪੁਰ ਕੀਓ ਪਿਆਨ, ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸੀ ਕ੍ਰਿਆ ਕਰੀ ਨਾ ਕਿਨਹੂ ਆਨ† ॥' ਦੀ ਅਦਭੁਤ ਕਲਾ ਵਰਤਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੋਤਿ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨੂੰ ਚਹੁ ਚਕੀਂ ਉਜਾਗਰ ਕਰ ਦਿਤਾ।

---

†ਅਰਥਾਤ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਭ (ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ) ਦਾ ਆਪਣੇ ਪੁਰ (ਸੱਚ ਖੰਡ) ਨੂੰ ਜਾਣ ਦਾ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਟ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਰਬ ਨਾਸ ਹੋਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ 'ਕੀਨਾ ਬਡਾ ਕਲੂ ਮੈਂ ਸਾਕਾ' ਏਸ ਮਾਧਅਮ ਨਾਲ ਦਇਆ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਡਾਣ ਦੁਸ਼ਟ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪਟਣ ਦਾ ਬਾਨ੍ਹਣੂ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਨਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਨਾਉਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਨਾਉਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਜਿਸ ਕੌਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਉਹ ਪਾਪ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਪਿਆਰੇ ਅਤੇ ਇਕਲੌਤੇ ਪੈਗੰਬਰ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਪਾਪ ਦੇ ਪੱਥਰ ਢੋਂਦਾ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਤਕੜੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚੋਂ ਬੀਜ ਨਾਸ ਹੋਣ ਤਕ ਦਸ਼ਾ ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗੇ ਨੂੰ 'ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਅਟਲ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪਾਪ ਸੰਤਾਪ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਲੱਖਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਕਰੋੜਾਂ ਹੀ ਫਰੁੱਖਸੀਅਰਾਂ ਦਾ ਸਤਿਆਨਾਸ ਹੋਕੇ ਸਭ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਭਲਾ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ੨ ਆਸ਼ਾ ਬੱਝ ਗਈ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧. ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ

ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪੂਰਬ ਕੈਥਲ ਮਾਜਰੀ ਵਿਚ ਤਬੱਕਲ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਸਜਦ ਪਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਨੂੰ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਇਥੇ ਠਹਿਰਿਆ ਸੀ। ਏਥੇ ਸੁਹਣਾ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੈ ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਵਲ ਕਰੀਬ ੧ ਮੀਲ ਹੈ।

੨. ਗੁ: ਬੂੜੀਆਂ

ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਦੀ ਜਗਾਧਰੀ ਤਹਿਸੀਲ ਵਿਚ ਨਗਰ ਬੂੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਜੋ ਜਗਾਧਰੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ੫ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਹੈ। ਬੂੜੀਏ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮ ਜਗਾਧਰੀ ਵਾਲੀ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਅਤੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਮਕਾਨ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਰਈਸ ਬੂੜੀਏ ਵਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ਜ਼ਮੀਨ ਭੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਹਥ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੋਂ ਦੱਖਣ 'ਸੂਰਜ ਕੁੰਡ' ਨਾਮਕ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੀਰਥ ਹੈ।

੩. ਗੁ: ਰਤਨ ਪੁਰਾ

ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਥਾਨਾ ਜਗਾਧਰੀ ਵਿਚ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜਗਾਧਰੀ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਢਾਈ ਮੀਲ ਹੈ ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੂੜੀਏ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ, ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੪. ਗੁ: ਮਰਦੋਂਦ ਸਾਹਿਬ

ਜ਼ਿਲਾ ਅਤੇ ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਚ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮੁਹੜੀ ਤੋਂ ੩ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਪੱਛਮ ਅਤੇ ਅੰਬਾਲਾ ਛਾਉਣੀ ਤੋਂ ੪ ਮੀਲ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਪੂਰਬ ਵਲ ਇਕ ਫਰਲਾਂਗ ਪੁਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਭੀ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ੬੦੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਰਾਜ ਪਟਿਆਲੇ ਵਲੋਂ ਹੈ।

੫. ਗੁ: ਦੁਘਰੀ

ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਰੋਪੜ ਵਿਚ ਹੈ। ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵਲ ਕਰੀਬ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਹੈ। ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਚਮਕੌਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਵਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਇਥੇ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਨਾਮ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਭੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੋਹਣੀ ਅਮਾਰਤ ਬਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਗਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਅਧਿਕ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

੬. ਗੁ: ਦਾਦੂ ਮਾਜਰਾ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ 'ਕਲੌੜ' ਪਾਸ ਹੈ। ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਹਿਬ ਆਣ ਕੇ ਵਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਿੰਡ ਭਗੜਾਣੇ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੈ।

੭. ਗੁ: ਨਨਹੇੜੀ

ਰਿਆਸਤ ਨਜ਼ਾਮਤ ਪਟਿਆਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਘਨੌੜ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਦੱਖਣ ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ ੧੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਸ਼ੰਭੂ ਤੋਂ ੩ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਹੈ। ਫਤੇ ਚੰਦ ਮਸੰਦ ਦਾ ਪਰੇਮ ਦੇਖ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਈ ਦਿਨ ਬਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਛੋਟਾ ਜੇਹਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੮. ਗੁ: ਨਾਗਰਾ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜ਼ਾਮਤ ਸੁਨਾਮ, ਤਹਿਸੀਲ ਭਵਾਨੀ ਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੱਗੂ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਇਥੇ ਆਏ ਹਨ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਸੁਨਾਮ ਤੋਂ ਉਤਰ ਪੂਰਬ ੧੦ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ।

੯. ਗੁ: ਨੌਲੱਖਾ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਵਸੋਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉੱਤਰ ਵਲ ਇਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਕ ਬਣਜਾਰੇ ਨੇ ੯ ਮਨਸੂਰੀ ਟਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭਾਈ ਇਹ ੯ ਲੱਖ ਮੋਹਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਤਦ ਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਨੌ ਲੱਖਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ੧੦੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਸਾਧੂ ਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਸੱਤ ਮੀਲ ਪੱਛਮ ਨੂੰ ਹੈ।

੧੦. ਗੁ: ਘਨੌੜ ਜੱਟਾਂ

ਘਨੌੜ ਜੱਟਾਂ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜ਼ਾਮਤ ਸੁਨਾਮ ਤਹਿਸੀਲ ਭਵਾਨੀ ਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਜਗੀਰ, ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ ਕੁਛ ਨਹੀਂ।

੧੧. ਗੁ: ਦਿੜਵਾ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜ਼ਾਮਤ ਸੁਨਾਮ, ਤਹਿਸੀਲ ਭਵਾਨੀ ਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਲਹਿੰਦੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਨਾਲ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਹਨ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹਨ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਸੰਗਰੂਰ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਪੂਰਬ ੧੫ ਮੀਲ ਸੰਗਤੀ ਵਾਲੇ ਤਕ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਹੈ। ਅਗੋਂ ੫ ਮੀਲ ਕੱਚਾ ਰਸਤਾ ਹੈ।

੧੨. ਗੁ: ਗਾਗਾ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜ਼ਾਮਤ ਤਹਿਸੀਲ ਅਤੇ ਥਾਣਾ ਸੁਨਾਮ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਿੰਡ ਤੋਂ ੧ ਬੁਰਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਢਾਬ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਚੰਗੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ।

੧੩. ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਉਪਲੀ

ਇਹ ਨਗਰ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਸੁਨਾਮ, ਸਟੇਸ਼ਨ ਸੰਗਰੂਰ ਤੋਂ ੨ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਹੈ। ਸੰਗਤ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕਰਾਈ ਹੈ। ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਭਾ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਗੜ, ਗਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਕੁੰਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤਪੁਰਾ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸਾਰੇ ਨਗਰ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

੧੪. ਗੁ: ਗੁਰਨੇ ਵਡੇ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜ਼ਾਮਤ ਸੁਨਾਮ ਥਾਣਾ ਮੂਣਕ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਪੱਛਮ ਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਦਰਬਾਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਾਸ ਛੋਟਾ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਹੈ। ਇਕ ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ ੩੦੦) ਰੁਪਈਏ ਸਾਲਾਨਾ ਜਾਗੀਰ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਅਤੇ ੧੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿੰਡ ਵਲੋਂ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਗੁਰਨੇ ਤੋਂ ਦੱਖਣ-ਪੱਛੋਂ ਇਕ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ।

੧੫. ਗੁ: ਕਣਕ ਵਾਲ ਵਡਾ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜ਼ਾਮਤ ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਸੁਨਾਮ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਵਲ ੨ ਬੁਰਜੀਆਂ ਦੀ ਵਿਥ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ੧੯੭੮ ਬਿ: ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਛਾਜਲੀ ਤੋਂ ਪੱਛਮ ਵਲ ੭ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ।

੧੬. ਗੁ: ਬਰ੍ਹਾਂ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜ਼ਾਮਤ ਸੁਨਾਮ ਥਾਣਾ ਬੋਹਾ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ, ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਬੁਢਲਾਡੇ ਤੋਂ ਉਤਰ ਪੂਰਬ ਅਤੇ ਨਦੰਦ ਪੁਰੇ ਤੋਂ ਦਖਣ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਪੱਛਮ ਨੂੰ ਇਕ ਬੁਰਜੀ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਥੇ ਚੌਮਾਸਾ ਰਹੇ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਨਾਲ ੨੭੦ ਘੁਮਾਉਂ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਜ਼ਮੀਨ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੈ।

੧੭. ਗੁ: ਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜ਼ਾਮਤ ਬਰਨਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਮਾਨਸਾ, ਥਾਣਾ ਬੋਹਾ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਦੇ ਪਾਸੇ ਵਸੋਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਅਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਇਕ ਰਾਤ ਇਸ ਥਾਂ ਵਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਜਦੋਂ ਖੁਡਾਲ ਤੋਂ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਸੁਨਿਆਰੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਭੋਰੇ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਕੇ ਸਰਸੇ ਨੂੰ ਮੁੜੇ, ਤਾਂ ਇਥੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਏ। ਦੋਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਅੱਡ ਅੱਡ ਬਣੇ ਹਨ। ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਥਾਂ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦਾਤੇਵਾਸ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਵਲ ਡੇਢ ਮੀਲ ਤੇ ਹੈ।

੧੮. ਗੁ: ਧਮਧਾਣ ਸਾਹਿਬ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਨਜ਼ਾਮਤ ਸੁਨਾਮ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਨਰਵਾਣਾ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਧਮਧਾਣ ਤੋਂ ੧ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਪੱਛਮ ਹੈ, ਇਸ ਨਗਰ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਂਗਰ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਏਥੇ ਪੁਜੇ ਅਤੇ ਕਈ ਦਿਨ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਏਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ 'ਦੱਗੋ' ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਨੇ ਦੁੱਧ ਆਦਿ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਧਨ ਦੇਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਏਥੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਿਤ ਲਈ ਖੂਹ ਲਗਾਓ। 'ਦੱਗੋ' ਨੇ ਸ੍ਵਾਰਥ ਵਸ ਖੂਹ ਅਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਲਾ ਲਿਆ, ਜੋ ਨਿੱਘਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਖਾਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਹਾਰਾਜ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਰਵਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਵੱਲੋਂ ੩੨ ਸੌ ਰੁਪਈਏ ਸਾਲਾਨਾ ਜਾਗੀਰ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ੨੨੦੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਰਿਆਸਤ ਨਾਭੇ ਤੋਂ ਇਕ ਸੌ ੧੪ ਰੁਪਈਏ ਵਾਰਸਿਕ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਦੁਸਹਿਰੇ ਅਤੇ ਹੋਲੇ ਨੂੰ ਮੇਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

੧੯. ਗੁ: ਸੀਭੜੋ

ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ੭ ਕੋਹ ਦੱਖਣ-ਪੱਛੋਂ ਨੂੰ ਤਹਿਸੀਲ ਸਰਹੰਦ, ਥਾਨਾ ਮੂਲੇ ਪੁਰ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਇਸ ਥਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਧਾਰੇ ਹਨ। ਰਿਆਸਤ ਵਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ੪੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਧਮਧਾਣ ਤੋਂ ਲਗ ਪਗ ਚਾਰ ਮੀਲ ਉੱਤਰ-ਪੱਛੋਂ ਕੋਣ ਨੂੰ ਹੈ।

੨੦. ਗੁ: ਭਗੜਾਨਾ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਨਾ ਬਸੀ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਸਾਧੂ ਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪੰਜ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਵਲ ਅੱਧ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਾਸ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ ੨੫੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਰਿਆਸਤ ਵਲੋਂ ਹੈ।

੨੧. ਗੁ: ਉਗਾਣੀ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਰਾਜਪੁਰਾ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ ਏਥੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨ ਪਾ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਜਗਾ ਗੁਰਦੁਆਰੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਣਿਆ ਹੈ। ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਗਾਣੀ ਨੂੰ ਉਗਾਣੇਂ ਸਰਾਏ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

੨੨. ਗੁ: ਮਕਾਰੋ ਪੁਰ

ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਸਰਹਿੰਦ ਥਾਣਾ ਬਸੀ ਦਾ ਪਿੰਡ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਸਾਧੂ ਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਪੂਰਬ ਹੈ। ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਬਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹੈ।

੨੩. ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਕਲੌੜ (ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ)

ਇਹ ਤਹਿਸੀਲ ਸਰਹੰਦ, ਥਾਣਾ ਬਸੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੀ ਵਸੋਂ ਵਿਚ ਇਕ ਨੀਵੀਂ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ। ਓਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ ਜਗੀਰ ੭੦) ਵਾਰਸਿਕ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਉਤਰ ਨੂੰ ਹੈ। ਬਸੀ ਤਕ ਚਾਰ ਮੀਲ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਹੈ, ਅਗੇ ਚਾਰ ਮੀਲ ਕੱਚੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਕਲੌੜ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੋਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਮਿਲਵਾਂ ਨਾਉਂ 'ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਕਲੌੜ' ਵਜਦਾ ਹੈ।

੨੪. ਗੁ: ਲੇਲ੍ਹ ਵੱਡਾ

ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜਾਮਤ ਤਹਿਸੀਲ ਸੁਨਾਮ ਥਾਣਾ ਮੂਨਕ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਗੁਰਨੇ ਤੋਂ ੩ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਪੂਰਬ ਹੈ। ਏਥੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਥੇ ਰੇਤਲਾ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਥਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਠਹਿਰ ਗਏ। ਕੋਲ ਇਕ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਅਪਣੀ ਫਸਲ ਦਾ ਰਾਖਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਅੜਕ' ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪੂਰੇ ਸਮਝ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਪੁੱਛੀ। ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਥੋਹੜਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਰਹਿ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਲਸ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਹੰਤ ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਮਧਾਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਨਗਰ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਸੰ: ੧੯੪੦ ਵਿਚ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। 'ਅੜਕ' ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਪਰੇਮ ਸਿੰਘ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ 'ਸੀਂਹ' ਆਦਿ 'ਲੇਲ੍ਹ' ਗੋਤ ਦੇ ਕਈ ਪਿੰਡ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਸੀਂਹ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ।

੨੫. ਗੁ: ਖਟਕੜ

ਖਟਕੜ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਨਜਾਮਤ ਸੁਨਾਮ ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਨਾ ਨਿਰਵਾਨਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਬਰਬੋਲਾ ਤੋਂ ੧ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਹੈ। ੨੫੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ੯੫ ਰੁ: ਨਕਦ, ਰਿਆਸਤ ਤੋਂ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ਹਨ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੈ।

੨੬. ਗੁ: ਖਰਕਭੂਰਾ

ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜਾਮਤ ਸੁਨਾਮ ਵਿਚ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਓਚਾਵਾ ਅਤੇ ਘਸੋ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਵਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਏਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ ੧੫੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ੨੫ ਰੁ: ਵਾਰਸਿਕ ਪਟਿਆਲੇ ਵਲੋਂ ਜਗੀਰ ਹੈ।

੨੭. ਗੁ: ਦੋਦੜਾ

ਦੋਦੜਾ ਰਿ: ਜੀਂਦ, ਨਜ਼ਾਮਤ ਤਹਿਸੀਲ ਸੰਗਰੂਰ, ਥਾਣਾ ਕੁਲਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਤਰ ਵਲ ਨੇੜੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਿੱਪਲ ਦਾ ਬਿਰਛ ਹੁਣ ਤਕ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਹੇਠਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਰਾਜੇ ਸਨ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਪੱਛਮ ੨੦ ਮੀਲ ਹੈ। ਸਮਾਣੇ ਤਕ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਦੋ ਮੀਲ ਕੱਚਾ ਰਸਤਾ ਹੈ।

੨੮. ਗੁ: ਹਰਪਾਲ ਪੁਰ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਰਾਜ ਪੁਰਾ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਲ ੧੫੦ ਕਰਮ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਹੁਣ ਏਥੇ ਭੀ ਸੁੰਦਰ ਮੰਦਰ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਅਸਟੇਸ਼ਨ ਕੌਲੀ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਵਲ ੪ ਮੀਲ ਕੱਚਾ ਰਸਤਾ ਹੈ।

ਇਕ ਪਿੰਡ ਰਾਣੀ ਜੋ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਰਾਜ ਪੁਰਾ ਥਾਣਾ ਲਾਲੜੂ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਅਸਟੇਸ਼ਨ ਘੱਗਰ ਤੋਂ ੪ ਮੀਲ ਪੱਛਮ ਵਲ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਵਲ ਇਕ ਫਰਲਾਂਗ ਪੁਰ ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੇ ਘਣੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਸਿੱਖ ਇਥੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਠਹਿਰਿਆ ਸੀ ਸੋ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਸੁੰਦਰ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਉਂ ੫੧ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ੨੫ ਰੁਪਈਏ ਸਾਲਾਨਾ ਪਟਿਆਲੇ ਵੱਲੋਂ ਹਨ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹਨ।

੨੯. ਗੁ: ਸੰਘਰਹੇੜੀ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜ਼ਾਮਤ ਬਰਨਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਮਾਨਸਾ, ਥਾਣਾ ਬੋਹਾ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਨਗਰ ਤੋਂ ਉਤਰ ਦਿਸ਼ਾ ਵਲ ਵਸੋਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ੪ ਘੁਮਾਉਂ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿੰਡ ਵਲੋਂ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਬਰੇਟਾ ਤੋਂ ਪੱਛਮ ਵਲ ਦੋ ਮੀਲ ਕੱਚਾ ਰਸਤਾ ਹੈ।

੩੦. ਗੁ: ਮਡਡੂਆ (ਗਡਡੂਆ)

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਜ਼ਾਮਤ ਤਹਿਸੀਲ, ਥਾਣਾ ਸੁਨਾਮ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਇਸ਼ਾਨ ਕੋਣ ੨ ਫਰਲਾਂਗ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ੧੫੦ ਬਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਪਟਿਆਲੇ ਵਲੋਂ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਛਾਜਲੀ ਤੋਂ ਪਛਮ ਵਲ ਚਾਰ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਕੱਚਾ ਰਸਤਾ ਹੈ।

੩੧. ਗੁ: ਬਹਿਰ ਜੱਖ

ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੈਰੋਂ ਪਾਂਡੋ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜੁਧ ਸਮੇਂ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਚਾਰ ਜੱਖ ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਰੇ ਤੇ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਕਿ ਜੋ ਜੰਗ ਵਿਚੋਂ ਭੱਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸਿੱਟ ਦੇਣ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਕ ਜੱਖ ਦੇ ਠਹਿਰਣ ਦੇ ਥਾਂ ਉਪਰ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਇਸੇ ਨਾਮ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਕੁਰਛੇਤਰ ਵਿਚ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤਖਾਣ ਸਿਖ ਦੇ ਘਰ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਵਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਇਹ ਰਾਜ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਹੈ।

੩੨. ਗੁ: ਬਹਾਦਰ ਗੜ੍ਹ-ਸੈਫਾਬਾਦ

ਸੰਮਤ ੧੯੩੦ ਬਿ: ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੈਫਾਬਾਦ ਆਏ। ਨਵਾਬ ਸੈਫ ਅਲੀ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਉਤਰੇ। ਇਹ ਨਵਾਬ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਫਕੀਰ ਸਰਮਦ ਆਦਿ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ੧੨-੧੩ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਖੁਸ਼ਕ ਜਿਹਾ ਇਲਾਕਾ ਦੇਕੇ ਦੇਸ ਨਿਕਾਲਾ ਦੇ ਛਡਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਨਵਾਬ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਦਿਕ-ਮੁਰੀਦ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਹੋ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸੈਫਾਬਾਦ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਆ ਉਤਰੇ, ਜਿਥੇ ਆਪ ੩ ਮਹੀਨੇ ਵਿਰਾਜ ਕੇ ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਓਸ ਜਗ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਮ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੜਾ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਰਾਜ ਭਵਨ ਵਰਗਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਵਾਇਆ। ਜਿਥੇ ਆਪ ਹਰ ਚੌਮਾਸੇ ਵਿਚ ਫੌਜਾਂ ਸਣੇ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ੩੬੫ ਵਿਘੇ ਭੋਇੰ ਤੇ ੯੦੦) ਵਾਰਸਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਾਉਂ ਬਹਾਦਰ ਗੜ੍ਹ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਨੰ: ੨

ਕਿਲਾ ਸੈਫਾਬਾਦ ਦੇ ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣ ਤੋਂ ਮ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਦੂਹਰਾ ਕੋਟ ਬਣਾ ਕੇ ਵਡਾ ਕਿਲਾ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਹੀ ਕਿਲਾ ਬਹਾਦਰ ਗੜ੍ਹ ਰਖਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਡਿਉਢੀ ਵਿਚ ਭੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੈਫ ਅਲੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਬੇਗਮਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦਾਨ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਏਥੇ ੯ ਦਿਨ ਰਹੇ।

੩੩. ਗੁ: ਦੂਖਨਿਵਾਰਣ ਸਾਹਿਬ (ਪਟਿਆਲਾ)

ਦੌਰੇ ਦੀ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸੈਫਾ ਬਾਦ ਤੋਂ ਲਹਿਲ ਪਿੰਡ (ਪਟਿਆਲੇ ਕੋਲ) ਆਏ। ਉਥੋਂ ਦੀ ਇਕ ਖਤ੍ਰਾਣੀ ਮਾਈ ਕਰਮੋ ਦਈ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ਪੰਚਮੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਮ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋਈ ਇਕ ਛਪੜੀ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਹਟਾਈ। ਓਥੇ ਹਰ ਸਾਲ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ਪੰਚਮੀ ਨੂੰ ਭਾਰਾ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਖ ਸੁਖਣ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਹਟਦੀ ਹੈ। ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਸਤਿ ਸੰਗ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਬੇ-ਅੰਤ ਪਰਵਾਹ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

੩੪. ਗੁ: ਮੋਤੀ ਬਾਗ (ਪਟਿਆਲਾ)

ਲਹਿਲ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਓਸ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਏ ਜਿਥੇ ਅਜ ਮੋਤੀ ਬਾਗ ਹੈ। ਓਸ ਸਮੇਂ ਪਟਿਆਲਾ ਬਝਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮ: ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਸੁਧਾ ਸਰ ਨਾਮ ਦਾ ਤਾਲ ਬਣਵਾਇਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀਆਂ ੧੧ ਗਾਗਰਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ 'ਸੁਧਾ ਕੁੰਡ' ਵਿਚ ਪਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਗੋਲਕ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜੋ ਅਜ ਤਕ ਚਲਦੀ ਹੈ।

੩੫. ਗੁ: ਕਰਹਾਲੀ

ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਸਮਾਣੇ ਤੋਂ ੩ ਕੋਹ ਪੂਰਬ ਥਾਣਾ ਢੂਹੜ ਪੁਰ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਇਸ ਥਾਂ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ੩ ਬੁਰਜੀਆਂ ਤੇ ਪੂਰਬ ਉੱਤਰ ਨੂੰ ਹੈ। ਰਿਆਸਤ ਵਲੋਂ ੧੫੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੇ ਨਾਉਂ ਹੈ। ਜੀਂਦ ਰਿਆਸਤ ਤੋਂ ੧੪) ਰੁਪਈਏ ਵਾਰਸਿਕ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ੧੧ ਮੀਲ ਹੈ।

੩੬. ਗੁ: ਜੰਡ ਸਾਹਿਬ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਘਨੌਰ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੰਡ ਮਘੌਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਛਮ ਉਤਰ ਇਕ ਮੀਲ ਪੁਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਜੋ ਲੰਮੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਾਸ ਕੁਝ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਹਨ। ੧੦੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲੇ ਵਲੋਂ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹਨ। ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਲੋਹੜੀ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਸ਼ੰਭੂ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਪੱਛਮ ੩ ਮੀਲ ਹੈ।

੩੭. ਗੁ: ਸਾ: ਗੁਣੀਕੇ

ਨਾਭਾ ਰਾਜ ਵਿਚ ਨਜ਼ਾਮਤ ਅਮਲੋਹ, ਥਾਣਾ ਨਾਭਾ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਵਲ ਇੱਕ ਫਰਲਾਂਗ ਪੁਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਰਾਜੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ੨੭) ਰੁਪਈਏ ਰਿਆਸਤ ਵਲੋਂ ਸਾਲਾਨਾ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਨਾਭੇ ਤੋਂ ੬ ਮੀਲ ਪੱਛਮ ਹੈ।

੩੮. ਗੁ: ਆਲੋਹਰਖ

ਆਲੋਹਰਖ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜ਼ਾਮਤ ਸੁਨਾਮ ਤਹਿਸੀਲ, ਥਾਣਾ ਭਵਾਨੀ ਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਵਲ ਅਧ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ 'ਗੁਣੀਕੇ' ਤੋਂ ਇਥੇ ਆਏ ਹਨ। ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਸੰਮਤ ੧੯੬੬ ਵਿਚ ਨਗਰ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਨਿਵਾਸੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਹੈ, ਉਥੇ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਦਰਬਾਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਾਸ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ੧੨੫ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਹੈ। ਨਾਭਾ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ੯ ਮੀਲ ਭਵਾਨੀ ਗੜ੍ਹ ਵਾਲੀ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਹੀ ਹੈ।

੩੯. ਗੁ: ਸਾ: ਗਾਗਾ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜ਼ਾਮਤ, ਤਹਿਸੀਲ ਅਤੇ ਥਾਣਾ ਸੁਨਾਮ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਵਾਯਵੀ ਕੋਣ ਇਕ ਫਰਲਾਂਗ ਪੁਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੀ ਏਥੇ ਇਕ ਢਾਬ ਦੇ ਕਨਾਰੇ ਠਹਿਰੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਰਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਚੰਗੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਰਦਾਰ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਜ਼ੀਰ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੯੩੩ ਵਿਚ ਕਰਾਈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ ੭੫੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਹੈ, ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਲਹਿਰਾ ਮੁਹੱਬਤ ਤੋਂ ਪਛਮ ਡੇਢ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ।

੪੦. ਗੁ: ਸਮਾਣਾ (ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ)

ਪਟਿਆਲੇ ਰਾਜ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਨਗਰ ਜੋ ਰਾਜਧਾਨੀ ਤੋਂ ੧੭ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਪਛਮ ਵਲ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੁਲਤਾਨ ਕੁਤਬ ਦੀਨ (ਸਮਾਨਾ) ਦਾ ਬਸਾਇਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਓਸ ਦੇ ਗੋਤ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ 'ਸਮਾਣਾ' ਨਾਉਂ ਪਿਆ। ਇਸ ਥਾਂ ਬਰੀਕ ਬਸਤਰ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਬਣਿਆ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਯੂਰਪ ਦੇ ਕਈ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਮਾਣੇ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਜਲਾਲ ਦੀਨ ਜਲਾਦ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਜਲਾਦ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਧਾਰ ਤੇ ਕੱਚਾ ਧਾਗਾ ਲਪੇਟ ਲੈ, ਜੇ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਧਾਗਾ ਨਾ ਕਟਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜ਼ਾਲਮ ਦੇ ਸਿਰ ਭਾਂਡਾ। ਸੋ ਜਲਾਦ ਨੇ ਜਦੋਂ ਤਲਵਾਰ ਚੱਕੀ, ਤਾਂ ਸੀਸ ਧੜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅੱਡ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਧਾਗਾ ਸਾਬਤ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਜਲਾਦ ਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਚਕ੍ਰਿਤ ਹੋ ਗਏ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਸੱਯਦਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਦੇ ਛੋਟਿਆਂ ਦੁਲਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣੇ ਜਾਣ ਦਾ ਫਤਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸੰ: ੧੭੬੬, (੧੭੦੯ ਈ:) ਵਿਚ ਏਸ ਨਗਰ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਕੇ ਪਾਪੀਆਂ ਨੂੰ ਕਰਮ ਫਲ ਭੁਗਤਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਸਮਾਣੇ ਪੁਜੇ ਸਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਜਿੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਸਣ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਸਮਾਣੇ ਦੀ ਹੱਦ ਤੋਂ ਬਾਹਿਰ ਹੈ।

੪੧. ਗੁ: ਫੱਗੂ ਵਾਲਾ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਭਵਾਨੀ ਗੜ੍ਹ (ਢੋਡੇ) ਤੋਂ ੨ ਮੀਲ ਪੱਛੋਂ ਨੂੰ ਸੰਗਰੂਰ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਤੇ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਪਿੰਡ ਅਜੇ ਬਸਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਥੇ ਭਵਾਨੀ ਗੜ੍ਹ ਦੀ ਹੀ ਜੂਹ ਸੀ। ਢੋਡਿਆਂ ਤੋਂ ੨ ਮੀਲ ਦਖਣ ਨੂੰ ਇਕ ਢਾਬ ਦੇ ਕੰਢੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਣ ਵਿਰਾਜੇ। ਓਥੇ ਢੋਡਿਆਂ ਦਾ ੧ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਖ ਹੋਇਆ। ਹੁਣ ਉਸ ਥਾਂ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਗਿਆਨੀ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ।

੪੨. ਗੁ: ਘਰਾਚੋਂ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਭਵਾਨੀ ਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਸੁਨਾਮ ਦੀ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਤੇ ੬ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੇ ਇਹ ਗ੍ਰਾਮ ਹੈ। ਏਥੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਢੋਡਿਆਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਸਾਧਾਰਣ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਓਥੇ ਸੰਗਤ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਜ਼ਮੀਨ ਏਸ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਨਾਉਂ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਬਹੁਤੀ ਸੀ। ਸੁਲਤਾਨੀਆਂ ਤੇ ਅੱਨਮਤੀਆਂ ਨੇ ਹੁਣ ਤਾਂਈਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿਤ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਕਰਕੇ ਭੋਇੰ ਭੀ ਖੁੱਸ ਚੁਕੀ ਹੈ।

੪੩. ਗੁ: ਮੰਗਵਾਲ

ਘਰਾਚੋਂ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਆਪ ਮੰਗਵਾਲ (ਸੰਗਰੂਰ ਤੋਂ ੨ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਨੂੰ) ਆ ਬਿਰਾਜੇ। ਏਥੇ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਏ ਸਨ। ਓਥੇ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਓਸੇ ਦਿਨ ਅਕੋਈ ਜਾ ਠਹਿਰੇ। ਓਥੋਂ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਕਾਂਝਲੇ ਦੇ ਝਿੜੇ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ।

੪੪. ਗੁ: ਕਾਂਝਲਾ

ਏਸ ਝਿੜੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਭੀ ਆਏ ਸੀ। ੯ਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਭੀ ਏਥੇ ਪਧਾਰੇ। ਸੰਗਤ ਨੇ ਚੰਗੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ–'ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਏਸ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਕੋਹੜੀ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਸਰਾਪ ਹੈ। ਅਸਾਡੇ ਹਰ ਸਾਲ ਇਕ ਕੋਹੜੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਕਾਂਝਲੇ ਦੇ ਕੋਹੜੀ' ਸਾਰੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜ ! ਸਰਾਪ ਮੋੜਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕਰੋ।' ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਆਖਣ ਲਗੇ–'ਹੁਣ ਕੋਈ ਕੋਹੜੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਕਾਂਝਲੇ ਦੇ ਕੋਹੜੀ ਇਹ ਪ੍ਰਸਿਧੀ ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣੀ ਰਹੇਗੀ। ਸੋ ਓਵੇਂ ਹੋਇਆ। ਸੰਤ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ (ਕਾਂਝਲਾ) ਹੁਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧੀ ਬਹੁਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

੪੫. ਗੁ: ਮੂਲੋਵਾਲ

ਅਲਾਲ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਡੇਢ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਇਹ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਕਾਂਝਲੇ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਏਥੇ ਇਕ ਖੂਹ ਤੇ ਆ ਬੈਠੇ, ਜੋ ਮੋਹੜਿਆਂ ਨਾਲ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, ਪਾਣੀ ਪਲਾਓ, ਲੋਕਾਂ ਕਿਹਾ ਜੀ ! ਇਹ ਖੂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਖਾਰਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਚੂਲਾ ਕਰਕੇ ਮੂੰਹ ਧੋ ਕੇ ਆਖਿਆ ਇਹ ਤਾਂ ਮਿੱਠਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਹੁਣ ਤਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ– ਏਥੇ ਨੌਂ ਖੂਹ ਲਗਣਗੇ। ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਹੋਇਆ, ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਦਸਵਾਂ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਿਘਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਣ ਹੇਠ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ। ਓਥੇ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਗੋਂਦਾ ਆਖਣ ਲਗਾ, ਇਹ ਥਾਂ ਤਾਂ ਸੁਲਤਾਨ ਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਆਖਿਆ, ਇਹ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਕਾ ਹੋਇਆ। ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਬਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਤਾਂ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੱਗਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ।

੪੬. ਗੁ: ਰਾਜੋ ਮਾਜਰਾ

ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਜ਼ਾਮਤ ਸੁਨਾਮ, ਤਹਿਸੀਲ ਅਤੇ ਥਾਣਾ ਧੂਰੀ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਧੂਰੀ ਤੋਂ ੪ ਮੀਲ ਦਖਣ ਪੱਛਮ ਵਲ ਹੈ। ਏਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਪੂਰਬ ਕੋਲ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ੨੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿੰਡ ਵਲੋਂ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹਨ।

੪੭. ਗੁ: ਸੇਖਾ

ਮੂਲੋਵਾਲ ਮਹਾਰਾਜ ਨੌਂ ਦਿਨ ਰਹਿ ਕੇ ਸੇਖੇ ਗਏ ਤਾਂ ਜਵੰਧਿਆਂ ਦੇ ਓਥੇ ੨੨ ਪਿੰਡ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਤਲੋਕਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਾ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਦੱਖਣ ਦੇ ਪਾਸੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਢਾਬ ਉਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ। ਓਥੇ 'ਦੁਰਗੂ' ਨਾਮੇ ਇਕ (ਹਰੀਕਾ) ਜੱਟ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਓਸ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਓਸ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ, ਜਵੰਧਿਆਂ ਤੇ ਕੋਪ ਹੋਏ, ਜੋ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਜਵੰਧਿਆਂ ਦੇ ਜਮਾਈ ਉਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਓਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਏਥੋਂ ਅਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ (ਦੁਆਬੇ) ਚਲਿਆ ਜਾ। ਜਵੰਧਿਆਂ ਨਾਲ ਸੈਦ ਪੁਰ (ਏਮਨਾਬਾਦ) ਵਾਲੀ ਹੋਣੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਦਿਨ ਪਾ ਕੇ ਸ਼ੇਖਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਜਵੰਧੇ ਉਜਾੜ ਦਿਤੇ। ਫੇਰ ਹੰਢਿਆਏ ਜਾਂਦਿਆਂ ਤੋਂ ਜਵੰਧਿਆਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਤੋਂ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾਈ, ਤਾਂ ਬਚਨ ਹੋਇਆ—ਭਾਈ ਤੁਸੀਂ ਉਜੜੋਗੇ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ, ਪਰ ਜਿਥੇ ਜਾਓਗੇ ਸਰਦਾਰੀ ਕਾਇਮ ਰਹੂ। ਗੁਜਰਾਨ ਚੰਗੀ ਹੋਊ, ਸਾਰੇ ਉਘਾੜ ਹੋਵੋਗੇ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬਚਨ ਸੱਤ ਹੋਇਆ। ਜਵੰਧੇ ਸੇਖਾਂ ਦੇ ਉਜਾੜੇ ਹੋਏ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਪਨਿਆਲੀ (ਕਾਸਮ ਪੁਰ) ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁੱਜਰਾਂ ਨੂੰ ਭਜਾ ਕੇ ਓਥੇ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣੇ। ਜੋ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਹੋ ਕੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ। ਭਾਃ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ, ਬਦਨ ਸਿੰਘ, ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ (ਬਿੰਦ) ਸੈਂਕੜੇ ਹੀ ਓਥੇ ਸਿੰਘ ਹਨ, ਜੋ ਸਿੱਖ ਸੇਵਕ ਜਥਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਨੇ ਭਾਃ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਸਿੰਘ ਬਣਾਏ ਅਤੇ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਭੀ ਓਸੇ ਜਥੇ ਨੇ ਬਣਾਇਆ। ਇਹ ਪਿੰਡ 'ਨਾਗਲ' ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ੩ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਹੈ।

੪੮. ਗੁ: ਭੈਣੀ

ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੂਲੇਵਾਲ ਤੋਂ ਚਲੇ ਤਾਂ ਭੈਣੀ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਸੂਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜ ਓਥੇ ਅਟਕ ਗਏ। ਓਥੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਅਸਥਾਨ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੪੯. ਗੁ: ਹੰਢਿਆਇਆ

ਸੇਖੇ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਆਪ ਹੰਢਿਆਏ ਪਿੰਡ ਕੋਲ ਝਿੜੀ ਵਿਚ ਛਪੜੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਕੁੰਭੜਵਾਲ ਦੇ ਜਵੰਧੇ ਦੁਧ-ਦਹੀ ਲੈ ਕੇ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਅਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਤੁਸੀਂ ਸੁਖੀ ਰਹੋਗੇ। ਕੋਈ ਬਿਪਤਾ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗੀ। ਤਾਂ ਸੇਖਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਕਿਹਾ। ਹੰਢਿਆਏ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਸੇਵਾ ਨਾ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਰਥਵਾਨ ਨੂੰ ਬਲਦ ਚਾਰਨ ਤੇ ਫੜ ਕੇ ਘਸੀਟਿਆ ਤਾਂ ਝਟ ਬੀਮਾਰੀ ਪੈ ਗਈ, ਲਗੇ ਮਰਨ। ਇਕ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਆਖਣ ਲਗਾ ਜੀ! ਗਲ ਸੁਜ ਕੇ ਬੰਦੇ ਮਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਖਿਆ— ਭਾਈ! ਕਿਸੇ ਸਿਖ ਨੂੰ ਦੁਖ ਦਿਤਾ ਹੋਊ। ਫੇਰ ਓਸ ਦੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਏਸ ਚਮਾਰਾਂ ਦੀ ਛਪੜੀ ਵਿਚ ਨ੍ਹਾਊ, ਬੀਮਾਰੀ ਹਟੇਗੀ। ਸੋ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਗਲ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ੨੫੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਰਿਆਸਤ ਵਲੋਂ ਹੈ। ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੰਢਿਆ ਤੋਂ ੧ ਮੀਲ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਪਿੰਡ ਬਹੁਤ ਵਸਿਆ ਹੈ।

੫੦. ਗੁ: ਢਿਲਵਾਂ

(ੳ) ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਨਜ਼ਾਮਤ ਫੂਲ ਤਹਿਸੀਲ ਅਤੇ ਥਾਣਾ ਧਨੌਲਾ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ ਨਾਭੇ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਹੈ ਨਾਭਾ ਪਤੀ ਦੀ ਹਦ ਵਿਚ ਦੋ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਅਗਣ ਕੋਟ ੧ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਧੌਲੇ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਪੰਜ ਅਸ਼ਨਾਨਾ ਕਰਕੇ ਥੋੜਾ ਸਮਾਂ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ, ਇਥੇ ਕੇਵਲ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਸੇਵਾਦਾਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਵਲੋਂ ੧੨੫ ਰੁਪਏ ਧੂਪ ਦੀਪ ਦੇ ਖਰਚ ਲਈ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ।

(ਅ) ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਵਲ ਇਕ ਫਰਲਾਂਗ ਪੁਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਦਿਨ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਛੋਟਾ ਜੇਹਾ ਬਣਿਆ ਹੈ।

੫੧. ਗੁ: ਭੰਦੇਰ

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ, ਨਜ਼ਾਮਤ ਫੂਲ, ਥਾਣਾ ਧਨੌਲਾ ਦਾ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਭੰਦੇਰ ਜੱਟਾਂ ਦਾ ਵਸਾਇਆ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਬਰਨਾਲੇ ਤੋਂ ੧੫ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਹੈ। ਏਸ ਥਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਮੌੜ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਚਲਕੇ ਆਏ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਹੀਨ ਜਾਣ ਕੇ ਡੇਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਿਥੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਘੋੜਾ ਠਹਿਰਾਇਆ ਹੈ, ਉਥੇ ਹੁਣ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਪਾਸ ਰੈਹਣ ਦੇ ਮਕਾਨ ਹਨ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭੇ ਵਲੋਂ ੧੯੩ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਏਸ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਪੰਧੇਰ ਭੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਭੰਦੇਰ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਡੇਰਾ ਅਲੀਸ਼ੇਰ ਕੀਤਾ।

੫੨. ਗੁ: ਸਾ: ਤੱਪਾ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਨਜ਼ਾਮਤ ਧਨੌਲਾ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਹੁਣ ਬਠਿੰਡਾ—ਰਾਜ ਪੁਰਾ ਲਾਈਨ ਪਰ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ। ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਪੱਕਾ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਨਾਲੇ ਜ਼ਮੀਨ ਲਾਈ।

੫੩. ਗੁ: ਜੋਗਾ

ਰੱਲੇ ਤੇ ਬਾਹਰ ਦੂਰ ਇਕ ਥੇਹ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ। ਓਥੇ ਰੱਲੇ ਵਾਲੇ ਚੌਧਰੀ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਜੁਗਰਾਸ (ਜੁਗਰਾਜ) ਨੇ ਆ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ। ਤਾਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਆਖਿਆ, ਭਾਈ! ਏਸ ਥੇਹ ਤੇ ਤੂੰ ਪਿੰਡ ਬਸਾ ਲੈ, ਇਹ ਬੜਾ ਬਰਕਤ ਵਾਲਾ ਤੇ ਅਜੀਤ ਹੈ। ਤਾਂ ਨਗਰ ਜੋਗਾ ਓਸ ਨੇ ਉਥੇ ਬਸਾਇਆ। ਜ਼ਮੀਨ ੨੩ ਘੁਮਾਂ ਪਿੰਡ ਵਲੋਂ ਹੈ। ਜੋਗੇ ਤੋਂ ਅਗੇ ਆਪ ਨੇ 'ਭੁਮਾਲ' ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ, ਓਥੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੈ।

੫੪. ਗੁ: ਭੁਪਾਲਾ

ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਜ਼ਾਮਤ ਬਰਨਾਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਮਾਨਸਾ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਾਨਸਾ ਤੋਂ ੭ ਮੀਲ ਉਤਰ ਨੂੰ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਉਤਰ ਪੂਰਬ ਪਾਸੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਇਕ ਰਾਤ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ੫੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਭੂਪਾਲਾਂ ਨੂੰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

'ਭੁਪਾਲ' ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ।

੫੫. ਗੁ: ਖੀਵਾ

ਏਥੇ ਇਕ ਜਟ ਸੰਘੂ ਆਪ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਓਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਡੇਰਾ ਕਰਵਾਇਆ। ਘਾਹ-ਪਠੇ ਤੇ ਲਕੜੀ ਦਾਣੇ ਦੀ ਟਹਿਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫੇਰ ਉਠ ਚਲਿਆ। ਪੁਛਣ ਤੇ ਆਖਿਆ, ਜੀ ਕਿਸੇ ਬਾਲਕ ਦੇ ਮੰਗਣੇ ਦੀ ਸੱਕਰ ਵੰਡੀਦੀ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਖਿਆ ਤੇਰੇ ਦੋ ਵਰਤਾਰੇ ਹੋਇਆ ਕਰਨਗੇ ਤੂੰ ਗੁਰੂ ਕੀ ਟਹਿਲ ਵਿਚ ਰਹੁ। ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਅਸਥਾਨ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੫੬. ਗੁ: ਖੀਵਾ ਵਡਾ

ਪਟਿਆਲਾ ਰਾਜ ਦੀ ਬਰਨਾਲਾ ਨਜਾਮਤ, ਥਾਣਾ ਮਾਨਸਾ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਾਨਸਾ ਤੋਂ ੭ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਪੱਛੋਂ ਨੂੰ ਹੈ। ਇਥੇ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਵਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਰਿਆਸਤ ਵਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ੧੫੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੈ।

੫੭. ਗੁ: ਸਮਰਾਉ

ਅਗੇ ਆਪ ਸਮਰਾਵੀਂ ਬਾਹਰ ਦੂਰ ਜਾ ਵਿਰਾਜੇ। ਓਥੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਬਲ ਦੀ ਸੰਗਤ ਆ ਮਿਲੀ। ਮੇਵੇ ਭੇਟ ਕੀਤੇ। ਦਰਸਨ-ਕੀਰਤਨ-ਸਤਿਸੰਗ ਕਰ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋਏ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਖੇਤ ਵਾਹੁਣ ਵਾਲਾ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਪ੍ਰਸਾਦਾ, ਲੱਸੀ ਤੇ ਦੁਧ (ਅਪਣਾ) ਲੈ ਕੇ ਹਾਜਿਰ ਹੋਇਆ। ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਹ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭੀ ਛਕਾਇਆ ਅਤੇ ਵਰ ਦਿੱਤਾ-'ਤੇਰੇ ਦੁਧ ਦਹੀ ਦੀ ਤੋਟ ਨ ਆਊਗੀ।' ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਸਿੱਖ ਹੋਏ।

੫੮. ਗੁ: ਖਿਆਲਾ

ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਜਾਮਤ ਬਰਨਾਲਾ, ਥਾਣਾ ਮਾਨਸਾ ਦੇ ਖਿਆਲਾ ਨਾਉਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪਿੰਡ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਵਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਥਾਂ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਇਕ ਖੂਹ ਤੇ ਬੋਹੜ ਦਾ ਬਿਰਛ ਲਗਵਾਇਆ, ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਹਨ। ਪਟਿਆਲੇ ਵਲੋਂ ੧੫੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ਹੈ। 'ਖਿਆਲਾ ਵਡੇ' ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਦੇ ਘਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਵਲੋਂ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੋਇਆ ਕਟੋਰਾ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਾਨਸਾ ਤੋਂ ਉਤਰ ਵਲ ਚਾਰ ਮੀਲ ਹੈ।

੫੯. ਗੁ: ਅਲੀ ਸ਼ੇਰ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜਾਮਤ ਬਰਨਾਲਾ, ਥਾਣਾ ਮਾਨਸਾ ਵਿਚ ਇੱਕ ਪਿੰਡ, ਜੋ ਪੰਧੇਰ ਤੋਂ ੩ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਿਆਸਤ ਵਲੋਂ ੨੫ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਾਨਸਾ ਤੋਂ ੧੧ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਵਲ ਹੈ।

੬੦. ਗੁ: ਮਕੋੜੜ

ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਪਟਿਆਲਾ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮੂਣਕ ਕੋਲ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਢਹਾਨਾ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਤਿੰਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੀਲ ਹੈ। ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਪਧਾਰੇ ਹਨ, ਪਰ ਸੰਗਤ ਦੀ ਅਨਗਹਿਲੀ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਖਾਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ।

੬੧. ਗੁ: ਸਮਾਧਾ

ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜਾਮਤ ਬਰਨਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਮਾਨਸਾ ਦਾ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਮਮਾਧਾ' ਵੀ ਸਦਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪਾਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਡੇ 'ਖੀਵੇ' ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਏਥੇ ਖਬਰ ਪੁੱਜੀ ਸੀ। ਪਸ਼ੌਰ ਦੇ ਅਲਾਕੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

੬੨. ਗੁ: ਰਕਾਬ ਸਰ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜਾਮਤ ਬਰਨਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਮਾਨਸਾ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਬਾਘਾ ਭੈਣੀ ਤੋਂ ਪੱਛਮ ਵਲ ਵਸੋਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਰਕਾਬ ਦਾ ਘਾਸਾ (ਤਸਮਾਂ) ਟੁਟਿਆ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਥੇ ਉੱਤਰ ਪਏ ਅਤੇ ਟੁੱਟਾ ਘਾਸਾ ਗੰਢਾਇਆ। ਓਸ ਥਾਂ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੋਲ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਰਕਾਸ਼ ਲਈ ਪੱਕਾ ਕਮਰਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ੨੪ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ਹੈ। ਇਸ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੀ ਝਿੰਗੀ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਵਲ ਨੂੰ ਹੈ।

੬੩. ਗੁ: ਭੀਖੀ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜਾਮਤ ਬਰਨਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਨਾ ਮਾਨਸਾ ਵਿਚ ਇਕ ਕਸਬਾ ਹੈ। ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਨਰਿੰਦਰ ਪੁਰੇ ਤੋਂ ੮ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮ ਪਾਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਏਥੇ ੧੦ ਦਿਨ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ। ਚੌਧਰੀ ਦੇਸੂ ਚਾਹਲ, ਚਾਹਲ ਗੋਤ ਦਾ ਜੋ ਸੁਲਤਾਨ ਦਾ ਉਪਾਸ਼ਕ ਸੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੱਖ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਭਰਾਈਆਂ ਦੇ ਕਹੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤੀਰ ਭੰਨ ਸਿਟੇ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨ ਦੀ ਖੂੰਡੀ ਫੜ ਲਈ। ਫੇਰ ਬੀਰਾਂ ਨੇ ਓਸ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪਟ ਦਿੱਤੀ। (ਦੌਰੇ ਦੀ ਸਾਖੀ) ਉਸ ਥਾਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸੁੰਦਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਏਥੇ ਦੇ ਤਰਖਾਣ ਤੇ ਬਾਣੀਆਂ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਪਤਿ ਨੇ ਕਰਾਈ ਹੈ, ਪਾਸ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਹਨ। ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ੧੪੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ ਅਤੇ ੮੦ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਪਟਿਆਲੇ ਵਲੋਂ ਹਨ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੈ।

੬੪. ਗੁ: ਮੌੜ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਬਠਿੰਡਾ-ਦਿੱਲੀ ਲਾਇਨ ਦਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ। ਖਿਆਲੇ ਤੋਂ ਚਲਕੇ 'ਗੁਰੂ ਤੇਗਬਹਾਦਰ' ਸਾਹਿਬ ਏਥੇ ਆਏ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੋਲ ਬੜਾ ਸਾਰਾ ਬਾੜਾ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਇਸ ਦਾ ਮੁਹੜਾ ਚੱਕੋ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਆਕੇ ਆਖਣ ਲਗੇ, ਮਹਾਰਾਜ! ਏਥੇ ਤਾਂ ਦੇਉ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਆਦਮੀ ਮਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਐਸ ਜੰਡ ਹੇਠ ਜੋ ਭੀ ਘੋੜਾ, ਬਲਦ ਆਦਿ ਬੰਨ੍ਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਖਿਆ–ਭਾਈ ਅਸੀਂ ਦੇਉ ਨੂੰ ਕੱਢ ਦੇਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਏਥੇ ਦੇਉਤਿਆਂ ਦਾ ਵਾਸ ਕਰਾਂਗੇ, ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਓਥੇ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦੇਉ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਤੂੰ ਏਥੋਂ ਹੁਣ ਚਲਿਆ ਜਾ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਥੇ ਜਾ ਰਹੁ। ਸਾਡੀ ਤਲਵੰਡੀ ਪੁਰਾਣੀ ਕਾਸ਼ੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਘੇਰਾ ੧੨ ਕੋਹ ਚੁਫੇਰੇ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਦੇਉ ਜਾਂ ਜਿੰਨ ਭੂਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਣਾ ਤਾਂ ਦੇਉ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਓਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਹੋਈ। ਸਿਖ ਬਣੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਮਾਨਤਾ ਹੋਈ। ਜੰਡ ਦੇ ਥਾਂ ਭੀ ਓਥੇ ਪਿੱਪਲ ਲੱਗਾ, ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਹੈ ਅਤੇ ਜੰਡ ਨੂੰ ਖਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੯੫. ਗੁ: ਡਿੱਖ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜ਼ਾਮਤ ਬਰਨਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਮਾਨਸਾ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ 'ਡਿੱਖ' ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮੌੜ ਤੋਂ ਸੱਤ ਮੀਲ ਪੂਰਬ-ਉੱਤਰ ਹੈ ਇਸਤੋਂ ਇਕ ਬੁਰਜੀ ਦੱਖਣ-ਪੱਛੋਂ ਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕਰਦੇ ਏਥੇ ਬਿਰਾਜੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਇਕ ਪੱਕਾ ਮਕਾਨ ਹੈ।

੯੬. ਗੁ: ਟਾਹਲਾ ਸਾਹਿਬ

ਮੌੜਾਂ ਤੋਂ ਡੇਢ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੇ ਇਕ ਬੇਰੀ ਹੇਠ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ। ਓਥੇ ੧ ਮਹੀਨਾ ੧੦ ਦਿਨ ਰਹਿ ਕੇ ਮੌੜਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਕਾਰ ਕਢਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਗੁਰਪੁਰਬ ਹੋਇਆ। ਬੜੀ ਸੰਗਤ ਆਈ ਅਤੇ ਸਤਿਸੰਗ-ਕੀਰਤਨ ਬਹੁਤ ਹੋਇਆ। ਮਹਾਰਾਜ ਇਕ ਘੜੀ ਬਿਸਮਾਦ ਵਿਚ ਆਏ ਰਹੇ। ਸੰਗਤ ਦੇ ਪੁਛਣ ਤੋਂ ਆਖਣ ਲੱਗੇ–ਅਸੀਂ ਦੇਸੂ ਚਾਹਲ ਨੂੰ ਦੇਸ ਰਾਜ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਅਸਾਡੇ ਦਿਤੇ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਸੁਲਤਾਨੀਆ ਬਣ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਬੀਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁਖ ਦਿਤਾ–ਉਹਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪਟ ਦਿਤੀ। ਤਾਂ ਮੌੜ ਕਹਿੰਦੇ–ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਸਾਕ ਹੈ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਉਹਨੂੰ ਆਪ ਕੋਲ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਬਖਸ਼ ਦੇਣਾ। ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਿਆ–ਅੱਛਾ ਲੈ ਆਓ। ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ, ਉਹ ਨ ਆਇਆ। ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ--ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਦਾਤ ਰਖੀ ਨ ਗਈ 'ਹੁਣ ਰੱਲਾ ਕੱਲਰ ਹੋ ਗਲਿਆ' ਤਾਂ ਮੌੜਾਂ ਦੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ–'ਮਹਾਰਾਜ ! ਇਕ ਦੀ ਖਾਤਰ ਸਾਰੇ ਚਾਹਲਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਸ੍ਰਾਪਦੇ ਹੋ ? ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਮਿਹਰ ਕਰੋ ਜੀ' ਤਾਂ ਬਚਨ ਹੋਇਆ--'ਦੇਸੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਤਅੱਲਕਾ ਵਸਦਾ ਰਹੂਗਾ ਅਤੇ ਬਿਚ ੨ ਸਿੱਖ ਭੀ ਹੋਣਗੇ। ਉਹਦੀ ਜੜ੍ਹ ਤਾਂ ਬੀਰ ਪਟ ਗਏ।' ਜ਼ਮੀਨ ੨੫੦ ਘੁਮਾਉਂ ਹੈ।

੯੭. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਹਪੁਰ

ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਸੁਨਾਮ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਵਲ ਪਾਸ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਕੇਵਲ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਸੰਮਤ ੧੯੮੦ ਤੋਂ ਨਗਰ ਵਾਸੀਆਂ ਵਲੋਂ ਗੁਰਦਰਬਾਰ ਬਣਨਾ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ ੫੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿੰਡ ਵਲੋਂ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੬੮. ਗੁ: ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ

ਟਾਹਲੇ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਤਲਵੰਡੀ ਪੁਜੇ। ਉਚੇ ਬਰਮੀ ਦੇ ਟਿੱਬੇ ਹੇਠ ਜਾ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਸਿਖਾਂ ਆਖਿਆ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪ ਉਪਰ ਬੈਠੋ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਣ ਲਗੇ–ਏਥੇ ਬੈਠਣ ਵਾਲਾ ਭੀ ਆਵੇਗਾ। ਇਹ ਥਾਂ ਭਾਰਾ ਅਸਥਾਨ ਬਣੇਗਾ। ਦਸਵਾਂ ਜਾਮਾ ਪਹਿਰੂਗਾ, ਗੁਰੂ ਆਪ... ... ... ਫੇਰ ਏਥੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਰਚੇਗਾ, ਕਮੀ ਨਹੀਂ। ਪੂਰਬ ਪਟਣੇ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰੂਗਾ, ਪਹਾੜ ਕੀ ਦੂਨ ਵਿਚ ਰਹੂਗਾ ਫੇਰ ਪਛਮ ਕੀ ਤਰਫ ਐਥੋਂ ਚਾਲੀ ਕੋਸ ਜੁਧ ਜੀਤ ਕੇ ਆਊਗਾ। ਇਸੀ ਬਰਮੀ ਉਤੇ ਕਮਰ ਕਸਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦਮ ਲਏਗਾ... ... ...ਏਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਓਹੀ ਪੁਰਖ ਬੈਠੇਗਾ। ਬੜੀਆਂ ਬਖਸ਼ਾਂ ਬਖਸ਼ੂਗਾ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਅਸਥਾਨ

ਫੇਰ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਰ (ਨਾਨਕ ਸਰ) ਦੇ ਇਕ ਕੰਢੇ ਪੁਰਾਣੀ ਬੇਰੀ ਹੇਠ ਜਾ ਬੈਠੇ, ਜਿਥੇ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਦੀ ਇਕ ਧਾਰਾ ਵਗਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮਾਰਕੰਡੇ ਨੇ ਆਪਣਿਆਂ ਚੇਲਿਆਂ ਸਣੇ ਏਥੇ ਤਪ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ 'ਏਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਏ ਸਨ, ਏਸ ਦੀ ਕਾਰ ਕਢੋ' ਸੋ ਤੁਰਤ ਹੀ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਕਾਰ ਕਢਣੀ ਆਰੰਭ ਦਿਤੀ। ਆਪ ਭੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਵਾਰ ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਨਾਲ ਕਾਰ ਕਢੀ, ਜਿਥੇ ਪਿਛੋਂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਢਾਲੇ ਨਾਲ ਕਾਰ ਕਢੀ। ਇਹ ਥਾਂ ਹੁਣ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੁਰਾਂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਦਖਣੀ ਗੁਠ ਉਤੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਸੁੰਦਰ ਸੰਜੁਗਤ ਸਭਾਇਮਾਨ ਹੈ। ਤਾਂ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸਾਡੀ ਏਥੇ 'ਗੁਪਤ ਕਾਸ਼ੀ' ਹੈ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮਨੀਕਰਣ ਆਦਿ ਬਹੁਤ ਤੀਰਥ ਅਤੇ ਗੁਣ ਹਨ। ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਓਸ ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਏਸ ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਗੁਣ ਦਸ ਕੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਏਥੇ ਗੁਰੂ ਸਰ ਤੀਰਥ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਲੇ ਹੋਣਗੇ, 'ਬੜੇ ਗੁਣੀ-ਗਿਆਨੀ ਪੈਦਾ ਹੋਣਗੇ, ਸ਼ਬਦ ਕੇ ਵੀਚਾਰ ਵਾਲੇ ਹੋਣਗੇ, ਵਿਗਿਆਨ ਕੇ ਸਮਝ ਵਾਲੇ ਹੋਣਗੇ, ਲਿਖਾਰੀ ਹੋਣਗੇ, ਭਜਨਵਾਨ ਤੇ ਸੇਵਾ ਟਹਿਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋਣਗੇ, ਅਸੀਂ ਏਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਏ ਹਾਂ' ਆਪ ਏਸ ਥਾਂ ੯ ਦਿਨ ਵਿਰਾਜੇ।

੬੯. ਗੁ: ਧਲੇਉ (ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ)

ਧਲੇਉ 'ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ, ਨਜ਼ਾਮਤ ਬਰਨਾਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਮਾਨਸਾ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਦੇ ਪਾਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਗੰਢੂ ਤੋਂ ਏਥੇ ਆਏ ਇਕ ਜੋਗੀ ਦੀ ਕਲਿਆਣ ਕੀਤੀ ਜੋ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਰਸਦਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਲਈ ਇਕ ਪੱਕਾ ਕਮਰਾ ਸੰਮਤ ੧੯੭੩ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਕਰੌਦੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬਣਵਾਇਆ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ੧੨੦ ਰੁਪਯੇ ਸਾਲਾਨਾ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਸੰਮਤ ੧੯੯੧ ਤੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਨਰਿੰਦਰ ਪੁਰੇ ਤੋਂ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਛੇ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਕੱਚਾ ਰਸਤਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੭੦. ਗੁ: ਸੂਲੀ ਸਰ

ਸੂਲੀ ਸਰ, ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਜ਼ਾਮਤ ਬਰਨਾਲਾ, ਤਸੀਲ ਮਾਨਸਾ ਦਾ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਧਰਮੂ ਦਾ ਕੋਟ (ਅਲਣਾ ਕੋਟ ਧਰਮੂ) ਹੈ, ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਕਰੀਬ ਪੌਣੇ ਮੀਲ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦਾ ਚੋਰ ਆਪਣੀ ਕਰਣੀ ਤੇ ਪਛਤਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਗੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜੀ ਸਚੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਮੇਰੀ ਕੀਤੀ ਦਾ ਫਲ ਮੈਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਵੋ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਫੁਰਮਾਇਆ ਸਿੱਖਾ ਤੈਨੂੰ ਮਾਫ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਚੋਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਜੰਡ ਬਿਰਛ ਦੇ ਸੁੱਕੇ ਡਾਹਣ ਨਾਲ ਪੇਟ ਪਾੜ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਨਾਉਂ ਸੂਲੀ ਸਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ਰਿਆਸਤ ਵਲੋਂ ੧੨੫ ਘੁਮਾਉਂ ਜ਼ਮੀਨ ਮੁਆਫ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਾਨਸਾ ਤੋਂ ਕਰੀਬ ੬ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਵਲ ਹੈ।

੭੧. ਗੁ: ਫਰਵਾਹੀ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਬਰਨਾਲਾ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ੩੫ ਘੁਮਾਉਂ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ੧੧੮੪ ਰੁਪਈਏ ਜਾਗੀਰ ਹੈ।

੭੨. ਗੁ: ਰੋਹਟਾ ਸਾਹਿਬ

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਤਹਿਸੀਲ ਅਮਲੋਹ ਥਾਣਾ ਨਾਭਾ ਦਾ ਪਿੰਡ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਅਸਟੇਸ਼ਨ ਨਾਭੇ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਹੈ ਰੁਹਟੀ ਦੇ ਪੁਲ ਤਕ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ੧ ਫਰਲਾਂਗ ਦੱਖਣ ਪੂਰਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੀਭੜੇ ਤੋਂ ਇਥੇ ਪਧਾਰੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਕੇਵਲ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸੀ। ਸੰਮਤ ੧੯੭੭ ਵਿਚ ਪਰੇਮੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਵਲੋਂ ੭੦ ਘੁਮਾਉਂ ਜ਼ਮੀਨ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ।

੭੩. ਗੁ: ਸਾ: ਅਗੌਲ

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਨਜ਼ਾਮਤ ਤਹਿਸੀਲ ਅਮਲੋਹ ਥਾਣਾ ਭਾਦਸੋਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਅਗਨ ਕੋਣ ੩ ਫਰਲਾਂਗ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਇਥੇ ਕੋਈ ਇਮਾਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੇਵਲ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਪਿੱਪਲ ਦਾ ਬ੍ਰਿਛ ਹੈ। ਜਿਸ ਹੇਠ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬਿਰਾਜਣਾ ਬਿਰਧ ਲੋਕ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ੧੯੧੬ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ੧੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਭਾਈ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਗੌਲ ਨਿਵਾਸੀ ਨੇ ਲਗਾਈ ਹੈ। ਇਹੋ ਹੀ ਧੂਪ ਦੀਪ ਝਾੜੂ ਆਦਿਕ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਇਸ਼ਾਨ ਕੋਣ ਵਲ ਸਿੱਧਾ ਕੱਚੇ ਰਸਤੇ ੬ ਮੀਲ ਅਤੇ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਦੇ ਰਸਤੇ ੯ ਮੀਲ ਹੈ।

੭੪. ਗੁ: ਕੱਟੂ

ਰਾਜ ਨਾਭਾ ਦੀ ਨਜ਼ਾਮਤ ਫੂਲ ਥਾਨਾ ਧਨੌਲੇ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ ਇਸ ਥਾਂ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਰਾਜੇ ਹਨ। 'ਕਾਹੇ ਰੇ ਬਨ ਖੋਜਨ ਜਾਈ' ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਥਾਂ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਉਚਾਰਿਆ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੈ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਈਸ਼ਾਨ ਕੋਣ ਅੱਧ ਮੀਲ ਤੇ ਹੈ। ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਵਲੋਂ ਦੋ ਕੁ ਹਲ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਮੁਆਫ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਅਸਟੇਸ਼ਨ ਭੇਖੇ ਤੋਂ ੪ ਮੀਲ ਨੈਰਤ ਕੋਣ ਹੈ। ਕੱਟੂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਹੋਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚੋਂ ਚਰਿਤਰ ਕੱਢ ਕੇ ਸਰਬ-ਲੋਹ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

੭੫. ਗੁ: ਧੌਲਾ

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਨਜ਼ਾਮਤ ਫੂਲ ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਧਨੌਲਾ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਾਯਵੀ ਕੋਣ ੨ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਇਕ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹਨ। ਦੋ ਹੱਲ ਦੀ ੭੦ ਘੁਮਾਉਂ ਜ਼ਮੀਨ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਵਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹਰਿਆਏ ਤੋਂ ੩ ਮੀਲ ਦਖਣ ਪੱਛਮ ਹੈ।

੭੬. ਗੁ: ਸੋਹੀਵਾਲ

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੀ ਨਜ਼ਾਮਤ ਫੂਲ ਵਿਚ ਢਿਲੋਂ ਅਤੇ ਧੌਲੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ ਜਿਸ ਥਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਦੁਪਹਿਰਾ ਕਟਿਆ ਸੀ।

੭੭. ਗੁ: ਖੜਕ

ਇਕ ਪਿੰਡ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਰਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਧਮਧਾਮ ਤੋਂ ੧੨ ਕੋਹ ਦੱਖਣ ਵਲ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬਾਂਗਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ, ਕਿਰਤਾਰਥ ਕਰਦੇ ਇਕ ਬੋਹੜ ਹੇਠ ਬਿਰਾਜੇ ਹਨ। 'ਖਰਕ ਗਰਾਮ ਨਿਯ ਗੋਧ ਵਸਾਲਾ ਤ੍ਹਾਂ ਜਾਇ ਡੇਰਾ ਗੁਰ ਡਾਲਾ।' ਨਾਭਾ ਰਾਜ ਵਿਚ ਨਜ਼ਾਮਤ ਗੁ: ਅਮਲੋਹ ਥਾਨਾ ਨਾਭਾ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਵਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦਖਣ ਵਲ ੧ ਫਰਲਾਂਗ ਪਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਰਿਆਸਤ ਤੋਂ ੮੭ ਰੁਪੈ ਸਾਲਾਨਾ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਨਾਭੇ ਤੋਂ ੬ ਮੀਲ ਪੱਛਮ ਹੈ।

੭੮. ਗੁ: ਸਾਹਿਬਰਾ

ਕਰ੍ਹਾ ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ ਤਹਿਸੀਲ ਕੈਥਲ ਥਾਣਾ ਪਹੋਏ ਦਾ ਪਿੰਡ ਹੈ ਇਸ ਗਰਾਮ ਤੋਂ ਅਧ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਦਖਣ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਇਸੇ ਥਾਂ ਵਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਅੰਨ੍ਹੇ ਪਿੰਗਲੇ ਨੂੰ ਅਰੋਗ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਭੀ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਖੂਹ ਅਤੇ ਬਾਗ ਲਾਉਣ ਲਈ ਮਾਇਆ ਦਿਤੀ। ਦਸਮੇਸ਼ ਭੀ ਇਸ ਥਾਂ ਆਏ ਹਨ ਪਰ ਡੇਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਏ ਹੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਅਗੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਕ ਅਹਾਤੇ ਅੰਦਰ ਸਭ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਟਹਿਲ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਕੈਥਲ ਪਤੀ ਨੇ ਕਰਵਾਈ ਸੀ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਕੁਰਛੇਤ੍ਰ ਤੋਂ ੧੬ ਮੀਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਛਮ ਵਲ ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ੪੨੫) ਰੁਪਏ, ਜੀਂਦ ਤੋਂ ੫੫) ਰੁਪੈ ਅਤੇ ਨਾਭੇ ਤੋਂ ੧੫) ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ੩੦੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਲਗੀ ਹੋਈ ਹੈ।

੭੯. ਗੁ: ਕੜਾ ਮਾਨਕ ਪੁਰ

ਜਮਨਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇਕ ਪਿੰਡ, ਜਿਸ ਥਾਂ ਥਾਨੇਸਰ ਅਤੇ ਬਨੀ ਬਦਰ ਪੁਰ ਵਲੋਂ ਆ ਕੇ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਵਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਇਸ ਥਾਂ ਮਲੂਕ ਦਾਸ ਨਮਕ ਵੈਸ਼ਨਵ ਦਾ ਮਾਸ ਖਾਣ ਦਾ ਭਰਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੂਰ ਕੀਤਾ।

੮੦. ਗੁ: ਬਣੀ-ਬਦਰਪੁਰ

ਬਣੀ-ਬਦਰਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਨੇਸਰ ਵਿਚ ਇਸ ਨਾਮ ਦੇ ਦੋ ਪਿੰਡ ਨੇੜੇ ਨੇੜੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬਿਰਾਜੇ ਅਤੇ ਇਕ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਨੂੰ ਧਨ ਦਾ ਥੈਲਾ ਦੇਕੇ ਖੂਹ ਅਤੇ ਬਾਗ ਲਵਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਮ 'ਬਣੀ' ਸੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਮਕਾਨ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ਦੋਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ੨੫੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਹੈ, ਪੁਜਾਰੀ ਨਿਰਮਲੇ ਸਿੰਘ ਹਨ। ਹੋਲੇ ਨੂੰ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਕੁਰਖੇਤ੍ਰ ਤੋਂ ੧੫ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਹੈ, ਲਾਡਵੇ ਤਕ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਹੈ, ਅਗੇ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਕੱਚਾ ਰਸਤਾ ਹੈ।

੮੧. ਗੁ: ਸਾ: ਕਰਨਾਲ

ਕਰਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਏ ਹਨ, ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਪਰ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਸ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ।

੮੨. ਗੁ: ਝੀਵਰ ਹੇੜੀ (ਕਰਨਾਲ)

ਝੀਵਰ ਹੇੜੀ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਨੇਸਰ ਵਿਚ ਹੈ, ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ।

੮੩. ਗੁ: ਢੋਡੀ

'ਢੋਡੀ' ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਨੇਸਰ ਥਾਣਾ ਲਾਡਵਾ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ੧੯੮੦ ਸੰ: ਵਿਚ ਏਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੈ ਜ਼ਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਗਰ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਅਸਟੇਸ਼ਨ ਕੁਰਛੇਤਰ ਤੋਂ ੧੦ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸੜਕ ਤੋਂ ੨ ਮੀਲ ਪਾਸੇ ਤੇ ਹੈ।

੮੪. ਗੁ: ਤਾਗਉੜੀ

ਜ਼ਿਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਕਰਨਾਲ ਵਿਚ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਨਗਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਤੋਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਸ਼ਾਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਦੀ ਦੁਆਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਪੂਰਬ-ਉੱਤਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਮਾਰਤ ਕੇਵਲ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹੈ। ੯ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ਹੈ। ਇਹ ਥਾਂ ਰੇਲਵੇ ਅਸਟੇਸ਼ਨ ਤਾਗਉੜੀ ਤੋਂ ੧ ਮੀਲ ਹੈ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਰਾਜ ਚੋਹਾਨ ਦੀ ਰਾਜ ਲਛਮੀ ਭੀ ਇਥੇ ਅਲੋਪ ਹੋਈ ਸੀ।

੮੫. ਗੁ: ਸਾ: ਸ਼ਾਹਬਾਦ

ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ ਦਾ ਇੱਕ ਨਗਰ ਹੈ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨ ਪਾ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਤ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੮੬. ਗੁ: ਜੋਤੀ ਸਰ

ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ, ਥਾਨੇਸਰ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਕੋਹ ਪੱਛਮ ਇਕ ਤਾਲ, ਜਿਥੇ ਕੈਰਵ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਗੀਤਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਿਚ ਹੁਣ ਧਰਮ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੇ ਕੁਰਛੇਤ੍ਰ ਤਾਲ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਗੀਤਾ ਭਵਨ ਬਣਵਾਇਆ ਹੈ ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਭੀ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਹਨ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਕੁਰਛੇਤ੍ਰ ਤੋਂ ਇਹ ਬਾਈ ਮੀਲ ਪੱਛਮ ਪਹੋਏ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਹੈ।

੮੭. ਗੁ: ਕਰਨਾਲ

ਲਾਡੂਆ ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ ਦੇ ਥਾਨੇਸਰ ਤਹਿਸੀਲ ਵਿਚ ਇਕ ਨਗਰ ਹੈ, ਜੋ ਡੇਢ ਲਖ ਰੁਪੱਯਾ ਸਾਲ ਆਮਦਨ ਦੀ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤ ਸੀ। ਇਹ ਸੰਨ ੧੮੪੬ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਵੇਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੀ।

੮੮. ਗੁ: ਥਾਨੇਸਰ

ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਵਾਯਵੀ ਕੋਣ ਸ਼ੇਖ ਚਿਲੀ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਕੋਲ ਥਾਨ ਤੀਰਥ ਦੇ ਕੰਢੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ੫੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ।

੮੯. ਗੁ: ਬੁਧ ਪੁਰ

ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ, ਤਹਿਸੀਲ ਕੈਂਥਲ, ਥਾਣਾ ਪਹੋਆ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਕੁਰਛੇਤਰ ਤੋਂ ੨੩ ਮੀਲ ਪੱਛਮ ਵਲ ਹੈ। ਪਹੋਏ ਵਾਲੀ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੯੦. ਗੁ: ਬਾਰਨਾ ਸਾਹਿਬ

ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਨੇਸਰ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪੰਡਾਰਸੀ ਤੋਂ ੨ ਮੀਲ ਦਖਣ ਪੂਰਬ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਹੋਏ ਤੋਂ ਕੁਰੋਛੇਤਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਇਥੇ ਵਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਇਸ ਗੁਰਅਸਥਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਂਥਲ ਪਤੀ ਨੇ ਕਰਾਈ ਸੀ। ਪੁਜਾਰੀ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ੧੧ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿੰਡ ਵਲੋਂ ਹੈ।

੯੧. ਗੁ: ਸਿਆਣਾ

ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ, ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਪਹੋਏ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ ਜੋ ਪਹੋਏ ਤੋਂ ੧੦ ਕੋਹ ਪੱਛਮ ਹੈ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨ ਕੰਵਲ ਪਾ ਕੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

੯੨. ਗੁ: ਗੜ੍ਹੀ ਨਜ਼ੀਰ

ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ ਤਹਿਸੀਲ ਕੈਂਥਲ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ।ਇਸਨੂੰ ਭੀਖਣ ਖਾਂ ਪਠਾਣ ਨੇ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਗੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਦਿਸ਼ਾ ਪਾਸ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਭੀਖਣ ਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਯੋਗ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਪੱਕੇ ਮਕਾਨ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਕਰਾਈ। ੧੦੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਂਥਲ ਵਲੋਂ, ੨੦੦ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਵਲੋਂ ਹੈ।

੯੩. ਗੁ: ਰੋਹਤਕ ਸਾਹਿਬ

ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁਰਾਣਾ ਸ਼ਹਿਰ, ਜੋ ਜ਼ਿਲੇ ਅਤੇ ਤਹਿਸੀਲ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਸਥਾਨ ਹੈ, ਇਹ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ੪੪ ਮੀਲ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਵਲ ਸੀਤਲਾ ਦਰਵਾਜੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਬਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁੰਦਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ, ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਰੋਹਤਕ ਤੋਂ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਢਾਈ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ।

੯੪. ਗੁ: ਲਾਖਣ ਮਾਜਰਾ

ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਜ਼ਿਲਾ ਰੋਹਤਕ ਤਹਿਸੀਲ ਗੋਹਾਣਾ ਵਿਚ ਰੇਲਵੇ ਅਸਟੇਸ਼ਨ ਖਰੈਂਟੀ ਤੋਂ ੨ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਪਛਮ ਨੂੰ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਢਾਬ ਦੇ ਕੰਢੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਇਥੇ ਬਰਾਜੇ ਸਨ। ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ੯੮ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸੇਵਾਦਾਰ ਸਿੰਘ ਹੈ।

੯੫. ਗੁ: ਜਾਨ ਪੁਰ (ਜ਼ਿਲਾ ਹਿਸਾਰ)

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਯ ਦੀ ਯਾਰ੍ਹਵੀਂ ਰਾਸ਼ੀ ਦੇ ੩੫ਵੇਂ ਅੰਸ਼ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਜੀਂਦ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਜਾਨ ਪੁਰੇ ਵਿਚ ਵਿਰਾਜੇ ਹਨ, ਇਹ ਪਿੰਡ ਬਾਂਗਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਆਗਰੇ ਨੂੰ ਗਏ।

ਜਾਨ ਪੁਰੇ ਇਕ ਹੈ ਗੁਰ ਥਾਨਾ। ਤਹਾਂ ਕਰਨ ਡੇਰਾ ਹਮ ਜਾਨਾ।
ਨਗਰ ਆਗਰੇ ਮਾਰਗ ਜੌਨ। ਕਰ ਕੇ ਸੇਧ ਚਲੇ ਗੁਰ ਤੌਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੯੬. ਗੁ: ਗੁੜਗਾਵਾਂ

ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਅਪਣੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ। ਜਿਸ ਅਸਥਾਨ ਪਰ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਰਾਜੇ ਸਨ ਉਥੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੯੭. ਗੁ: ਵੱਛੋਆਣਾ

ਬੱਛੋਆਣਾ ਜ਼ਿਲਾ ਹਿਸਾਰ ਥਾਣਾ ਬੁਢਲਾਡਾ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਬੁਢਲਾਡਾ ਤੋਂ ਚਾਰ ਮੀਲ ਉਤਰ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੀ ਵਸੋਂ ਅੰਦਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਏਥੇ ਕਈ ਦਿਨ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ।

੯੮. ਗੁ: ਦੋਦੜਾ (ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ)

ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਨਜ਼ਾਮਤ ਤਹਿਸੀਲ ਸੰਗਰੂਰ ਥਾਨਾ ਕੁਲਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਵਲ ਪਾਸ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਪਿਪਲ ਦਾ ਬਿਰਛ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਹੇਠਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਪੱਛਮ ੨੦ ਮੀਲ ਹੈ। ਸਮਾਣੇ ਤਕ ਪੱਕੀ ਸੜਕ, ਅੱਗੇ ਦੋ ਮੀਲ ਕੱਚਾ ਰਸਤਾ ਹੈ।

੯੯. ਗੁ: ਸੇਖਾ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਜ਼ਾਮਤ ਬਰਨਾਲਾ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਮੂਲੇ ਵਾਲ ਤੋਂ ਪੰਜ ਕੋਹ ਅਤੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਸੇਖੇ ਤੋਂ ੧ ਮੀਲ ਹੈ ਇਸ ਜਗਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਨ॥ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਚਾਰ ਹਲ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਇਕ ਮੀਲ ਤੇ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਜਗਾ ਇਕ ਮਾਈ ਜੋ ਅਧਕ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਦੁਧ ਲੈਕੇ ਆਈ ਛਕਿਆ ਸੀ ਇਸ ਗੁਰੂ ਅਸਥਾਨ ਨਾਲ ਰਿ: ਵਲੋਂ ਦੋ ਹਲ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ।

੧੦੦. ਗੁ: ਮੂਣਕ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਸੁਨਾਮ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ ਜਿਥੇ ਪੁਰਾਣਾ ਕਿਲਾ ਹੈ। ਜੋ ਜਾਖਲ ਜੰਕਸ਼ਨ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਕੋਹ ਹੈ ਇਸ ਨਗਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਜਗਾ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ ਉਥੇ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਪਟਿਆਲੇ ਵਲੋਂ ੮੪ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ।

੧੦੧. ਗੁ: ਰੇਹੜਾ

ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ, ਤਹਿਸੀਲ ਕੈਥਲ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜਿਸ ਜਗਾ ਚਰਨ ਪਾਇ ਸਨ ਉਸ ਜਗਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁੰਦਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੦੨. ਗੁ: ਸੁਹੇਵਾ

ਰਿਆਸਤ ਬੀਕਾਨੇਰ, ਨਜਾਮਤ ਰਾਜਗੜ, ਤਹਿਸੀਲ ਰਿਣੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਸਟੇਸ਼ਨ ਰਾਜਗੜ ਤੋਂ ੨੫ ਕੋਹ ਅਤੇ ਸਰਸੇ ਤੋਂ ੩੦ ਕੋਹ ਹੈ ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹਿ ਦੱਖਣ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਵਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵੇਲੇ ਦਾ ਇਕ ਜੰਡ ਅਤੇ ਪਿਪਲ ਹੈ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਿੱਪਲ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਜੰਡ ਵਿੱਚ ਉਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਦ ਪਿਪਲ ਜੰਡ ਨੂੰ ਨਿਗਲ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਦੇਸ ਦਾ ਕਾਲ (ਦੁਰਭਿੱਖ) ਦੂਰ ਹੋਜਾਊ। ਹੁਣ ਪਿੱਪਲ ਨੇ ਸਾਰੇ ਜੰਡ ਨੂੰ ਵਿੱਚ ਲਕੋ ਲਿਆ ਹੈ ਕੇਵਲ ਨਮੂਨਾ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਔਂਦਾਂ ਹੈ।

ਪਿੱਪਲ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵਿਥ ਤੇ ਇਕ ਪੱਥਰ ਦੀ ਸਿਲਾ ਪਈ ਹੈ ਜਿਸ ਉਪਰ ਘੋੜੇ ਦੇ ਪੌੜਾਂ ਦੇ ੩-੪ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹਨ। ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਜਾਦ ਵਿੱਚ ਤਾਲ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ੩੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ੩੨੫) ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਹਨ। ਕਤਕ ਪੂਰਨ ਮਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥

੧੦੩. ਗੁ: ਮੌੜ ਕਲਾਂ

ਰਿਃ ਪਟਿਆਲਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਬਰਨਾਲਾ, ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮੌੜ ਤੋਂ ਪੌਣਾ ਮੀਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਜਗਾ ਚਰਨ ਪਾਇ ਸਨ ਉਸ ਥਾਂ ਮਹੰਤ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ੧੦੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ੩੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਗੁਃ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮੁਲ ਖਰੀਦੀ ਹੈ॥

੧੦੪. ਗੁ: ਪਹੇਆ

ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ, ਤਹਿਸੀਲ ਕੈਥਲ ਥਨੇਸਰ ਤੋਂ ੧੯ ਮੀਲ ਅੰਤਰਗਤ ਤੀਰਥ ਹੈ ਇਥੇ ਦੋ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਨ ਜੋ ਉਚੀ ਥਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਕੋ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ॥

੨. ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸਰਸੁਤੀ ਤੀਰਥ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਇਕੋ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਉਦੇਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਥਲ ਨੇ ਕਰਾਈ ਹੈ ੧੦੦) ਸਾਲਾਨਾ ਜਾਗੀਰ ਰਿਃ ਨਾਭਾ ਵਲੋਂ ॥

ਮਾਈ ਸਰਖਾਨ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਬਰਨਾਲਾ, ਥਾਨਾ ਰਾਮਾ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ ਦੇ ਲਾਗ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ ਪਾਸ ਰਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਹੈ ੨੧੧ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿੰਡ ਵਲੋਂ ਉਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਾਮ "ਤਿਤਰ ਸਰ" ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਜੀ ਨੇ ਤਿਤਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਕੇ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:	ਨਾਂ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ	ਜ਼ਮੀਨ ਘੁਮਾ	ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਘੇ	ਜਗੀਰ	ਮਕਾਨ	ਸਹਾਇਤਾ ਆਦਿ
੧	ਗੁ: ਸਾ: ਬੂੜੀਆਂ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ					ਕਾਫ਼ੀ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ
੨	ਗੁ: ਸਾ: ਮਰਦੋਂ		੬੦੦ ਵਿਘੇ			
੩	ਗੁ: ਸਾ: ਸੀਭੜੋ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ	੪੦ ਘੁਮਾਂ				
੪	ਗੁ: ਸਾ: ਭਗੜਾਨਾ		੨੫੦ ਵਿਘੇ			
੫	ਗੁ: ਸਾ: ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਕਲੌੜ ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ			੭੦-੦-੦		ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ
੬	ਗੁ: ਸਾ: ਖਟਕੜ ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ		੨੫੦ ਵਿਘੇ	੮੫-੦-੦		ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ
੭	ਗੁ: ਸਾ: ਖਰਲ ਭੂਰਾ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ		੨੫੦ ਵਿਘੇ	੨੫-੦-੦		ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ
੮	ਗੁ: ਸਾ: ਸੰਗਰਹੇੜੀ, ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ	੪ ਘੁਮਾਂ				
੯	ਗੁ: ਸਾ: ਗਡਭੂਆ, ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ		੧੫੦ ਵਿਘੇ			ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ
੧੦	ਗੁ: ਸਾ: ਨਨਹੇੜੀ, ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ		੧੦ ਵਿਘੇ			
੧੧	ਗੁ: ਸਾ: ਨੌਲੱਖਾ, ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ		੧੦੦ ਵਿਘੇ			ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ
੧੨	ਗੁ: ਸਾ: ਗੁਰਨੇ, ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ		੧੦ ਵਿਘੇ	੩੦੦-੦-੦		
੧੩	ਗੁ: ਸਾ: ਬਰਾ, ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ		੨੨੦ ਵਿਘੇ			
੧੪	ਗੁ: ਸਾ: ਮੂਣਕ, ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ		੭੦ ਵਿਘੇ			ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ
੧੫	ਗੁ: ਸਾ: ਧਮਧਾਣ, ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ		੨੨੦੦ ਵਿਘੇ	੩੨੦੦-੦-੦		ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ
				੧੪੦੦-੦-੦		ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ
੧੬	ਗੁ: ਸਾ: ਬਹਾਦਰ ਗੜ੍ਹ ਪਟਿਆਲਾ		੩੬੫ ਵਿਘੇ	੯੦੦-੦-੦		੧੨-੧੩ ਪਿੰਡ ਲਗ ਪਗ
੧੭	ਗੁ: ਸਾ: ਕਰਹਾਲੀ ,,		੧੫੦ ਵਿਘੇ	੧੪-੦-੦		
੧੮	ਗੁ: ਸਾ: ਜੰਡ ਸਾਹਿਬ ,,		੧੦੦ ਵਿਘੇ	੨੭-੦-੦		
੧੯	ਗੁ: ਸਾ: ਅਲੋਹਰਖ ,,		੧੨੫ ਵਿਘੇ			
	ਜੋੜ	੪੪ ਘੁਮਾਂ	੪੮੫੦ ਵਿਘੇ	੬੦੨੧-੦-੦		

ਨੰ:	ਨਾਂ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ		ਜ਼ਮੀਨ ਘੁਮਾਂ	ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਘੇ	ਜਗੀਰ	ਮਕਾਨ	ਸਹਾਇਤਾ ਆਦਿ
	ਪਿਛਲਾ ਜੋੜ		੪੪ ਘੁਮਾਂ	੪੮੫੦ ਵਿਘੇ	੬੦੨੧-੦-੦		
੨੦	ਗੁ: ਸਾ: ਗਾਗਾ	ਪਟਿਆਲਾ		੭੫੦ ਵਿਘੇ			
੨੧	ਗੁ: ਸਾ: ਰਾਜੋ ਮਾਜਰਾ	,,	੫੦ ਘੁਮਾਂ				ਛੇ ਹਲ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ
੨੨	ਗੁ: ਸਾ: ਸੇਖਾ	,,					
੨੩	ਗੁ: ਸਾ: ਹੰਢਿਆਇਆ	,,	੨੫੦ ਘੁਮਾਂ				ਰਿ: ਨਾਭਾ ਵਲੋਂ
੨੪	ਗੁ: ਸਾ: ਢਿਲਵਾਂ	,,	੧੨੫ ਘੁਮਾਂ				
੨੫	ਗੁ: ਸਾ: ਜੋਗਾ	,,	੨੩ ਘੁਮਾਂ				
੨੬	ਗੁ: ਸਾ: ਖੀਵਾ ਵਡਾ	,,	੧੫੦ ਘੁਮਾਂ				
੨੭	ਗੁ: ਸਾ: ਖਿਆਲਾ	,,	੧੫੦ ਘੁਮਾਂ				
੨੮	ਗੁ: ਸਾ: ਅਲੀ ਸ਼ੇਰ	,,			੨੫-੦-੦		ਜਗੀਰ ਰਿਆਸਤ ਵਲੋਂ
੨੯	ਗੁ: ਸਾ: ਰਕਾਬ ਗੰਜ	,,		੨੪ ਵਿਘੇ			
੩੦	ਗੁ: ਸਾਂ: ਭੀਖੇ	,,	੧੪੦ ਘੁਮਾਂ		੮੦-੦-੦		
੩੧	ਗੁ: ਸਾ: ਮਾਈਸਰ ਖਾਨਾ	,,	੨ ਘੁਮਾਂ	੪ ਵਿਘੇ			
੩੨	ਗੁ: ਸਾ: ਟਾਹਲਾ ਸਾਹਿਬ	,,	੨੫੦ ਘੁਮਾਂ				
੩੩	ਗੁ: ਸਾ: ਸ਼ਾਹਪੁਰ	,,		੫੦ ਵਿਘੇ			ਪਿੰਡ ਵਲੋਂ
੩੪	ਗੁ: ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਸਾਰਾਚਕ	ਪਟਿਆਲਾ			੧੦੦		ਜਗੀਰ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ
੩੫	ਗੁ: ਸਾ: ਧਲੇਉ	,,			੧੨੦		ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ
੩੬	ਗੁ: ਸਾ: ਫਰਵਾਹੀ	,,	੩੫ ਘੁਮਾਂ		੧੧੯੪		ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ
੩੭	ਗੁ: ਸਾ: ਰੋਹਟਾ ਸਾਹਿਬ	ਨਾਭਾ	੭੦ ਘੁਮਾਂ				ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ
੩੮	ਗੁ: ਸਾ: ਅਮੋਲ	,,		੧੦ ਵਿਘੇ			ਭਾ: ਨੰਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ

ਜੋੜ ੧੨੯੯ ਘੁਮਾਂ ੫੯੮੮ ਵਿਘੇ ੭੫੩੦-੦-੦

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:	ਨਾਂ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ	ਜ਼ਮੀਨ ਘੁਮਾਂ	ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਘੇ	ਜਗੀਰ	ਮਕਾਨ	ਸਹਾਇਤਾ ਆਦਿ
	ਪਿਛਲਾ ਜੋੜ	੧੨੮੯ ਘੁਮਾਂ	ਪ੬੮੮ ਵਿਘੇ	੭੫੩੦–੦–੦		
						ਦੋ ਹਲ ਦੀ ਜ਼ਮੀ
੩੯	ਗੁ: ਸਾ: ਕਟੂ ,,					
੪੦	ਗੁ: ਸਾ: ਧੌਲ ,,	੭੦ ਘੁਮਾਂ				
				੨੭–੦–੦		ਰਿਆਸਤ ਵਲੋਂ
੪੧	ਗੁ: ਸਾ: ਗੁਣੀਕੇ ,,					
				੧੦੦–੦–੦		ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਵਲੋਂ
੪੨	ਗੁ: ਸਾ: ਪਹੋਆ					
			੫੦ ਵਿਘੇ			
੪੩	ਗੁ: ਸਾ: ਥਾਨੇਸਰ ਤੀਰਥ					
				੨੬–੦–੦		ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ
			੩੦ ਵਿਘੇ	੩੨੫–੦–੦		ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਅਲਾ
੪੪	ਗੁ: ਸਾ: ਬੀਕਾਨੇਰ ਸੁਹੇਵਾ					
				੪੨੫–੦–੦		ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ
						ਰਿਆਸਤ ਕੈਥਲ ਵਲੋਂ
				੫੫–੦–੦		ਜੀਂਦ ਵਲੋਂ
			੨੫੦ ਵਿਘੇ	੧੫–੦–੦		ਨਾਭੇ ਵਲੋਂ
੪੫	ਗੁ: ਬਣੀ ਬਦਰ ਪੁਰ					
			੯ ਵਿਘੇ			
੪੬	ਗੁ: ਸਾ: ਤਾਗਉੜੀ					
			੧੧ ਵਿਘੇ			ਭਾ: ਸਾ: ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ
੪੭	ਗੁ: ਸਾ: ਬਾਰਨਾ ਸਾਹਿਬ					
			੧੦੦ ਵਿਘੇ	੨੦੦–੦–੦		ਭਾ: ਸਾ: ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ
੪੮	ਗੁ: ਸਾ: ਗੜ੍ਹੀ ਨਜ਼ੀਰ					
						ਰਿ: ਜੀਂਦ ਵਲੋਂ
			੪੪ ਵਿਘੇ			ਖ਼੍ਰੀਦੀ ਹੋਈ
੪੯	ਗੁ: ਸਾ: ਰੋਹਤਕ					
				੨੭–੦–੦		
੫੦	ਗੁ: ਸਾ: ਗੁਣੀਕ					
			੧੫੦ ਵਿਘੇ	੨੫–੦–੦		ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ
੫੧	ਗੁ: ਸਾ: ਮਕੋਰੜ					
	ਜੋੜ	੧੩੫੯ ਘੁਮਾਂ	੬੧੮੨ ਵਿਘੇ	੮੭੩੦–੦–੦		

ਨੰ:	ਨਾਂ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ	ਜ਼ਮੀਨ ਘੁਮਾਂ	ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਘੇ	ਜਗੀਰ	ਮਕਾਨ	ਸਹਾਇਤਾ ਆਦਿ
	ਪਿਛਲਾ ਜੋੜ	੧੩੫੯ ਘੁਮਾਂ	੬੧੮੨ ਵਿਘੇ	੮੭੩੦–੮–੦		
੩੮	ਗੁ: ਸਾ: ਕਰਹਾਲੀ		੧੫੦ ਵਿਘੇ	੨੪–੦–੦		ਜੀਂਦ ਵਲੋਂ
੩੯	ਗੁ: ਸਾ: ਟਾਹਲਾ ਸਾ:	੨੫੦ ਘੁਮਾਂ				
੪੦	ਗੁ: ਸਾ: ਸ਼ਾਹਪੁਰ		੫੦ ਵਿਘੇ			ਪਿੰਡ ਵਲੋਂ
੪੧	ਗੁ: ਸਾ: ਸੂਲੀਸਰ	੧੨੫ ਘੁਮਾਂ				
੪੨	ਗੁ: ਸਾ: ਖੜਕ			੮੭–੦–੦		
੪੩	ਗੁ: ਸਾ: ਸਾਹਿਬਰਾ		੩੦੦ ਵਿਘੇ			ਭਾ: ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ
				੪੨੫–੦–੦		ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ
				੫੫–੦–੦		ਜੀਂਦ ਵਲੋਂ
				੧੫–੦–੦		ਨਾਭੇ ਵਲੋਂ
੪੪	ਗੁ: ਸਾ: ਲਾਖਣ ਮਾਜਰਾ		੮੮ ਵਿਘੇ			
੪੫	ਗੁ: ਸਾ: ਭੁਪਾਲਾ	੫੦ ਘੁਮਾਂ				ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ
੪੬	ਗੁ: ਸਾ: ਮੌੜ	੧੦੦ ਘੁਮਾਂ				ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ
		੩੦ ਘੁਮਾਂ				ਗੁ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮੁਲ ਖ਼੍ਰੀਦੀ
	ਜੋੜ	੧੯੧੪ ਘੁਮਾਂ	੬੭੭੦ ਵਿਘੇ	੯੩੩੬–੮–੭		

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ੧੦ ਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

ਸਭ ਥਾਈਂ ਹੋਇ ਸਹਾਇ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰੰਗਰੇਟੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬੇਟਿਆਂ ਨੂੰ ਗਲੇ ਲਗੌਣ ਵਾਲਾ

ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਹਰਿ ਕਾ ਰੂਪ ਹੈ।

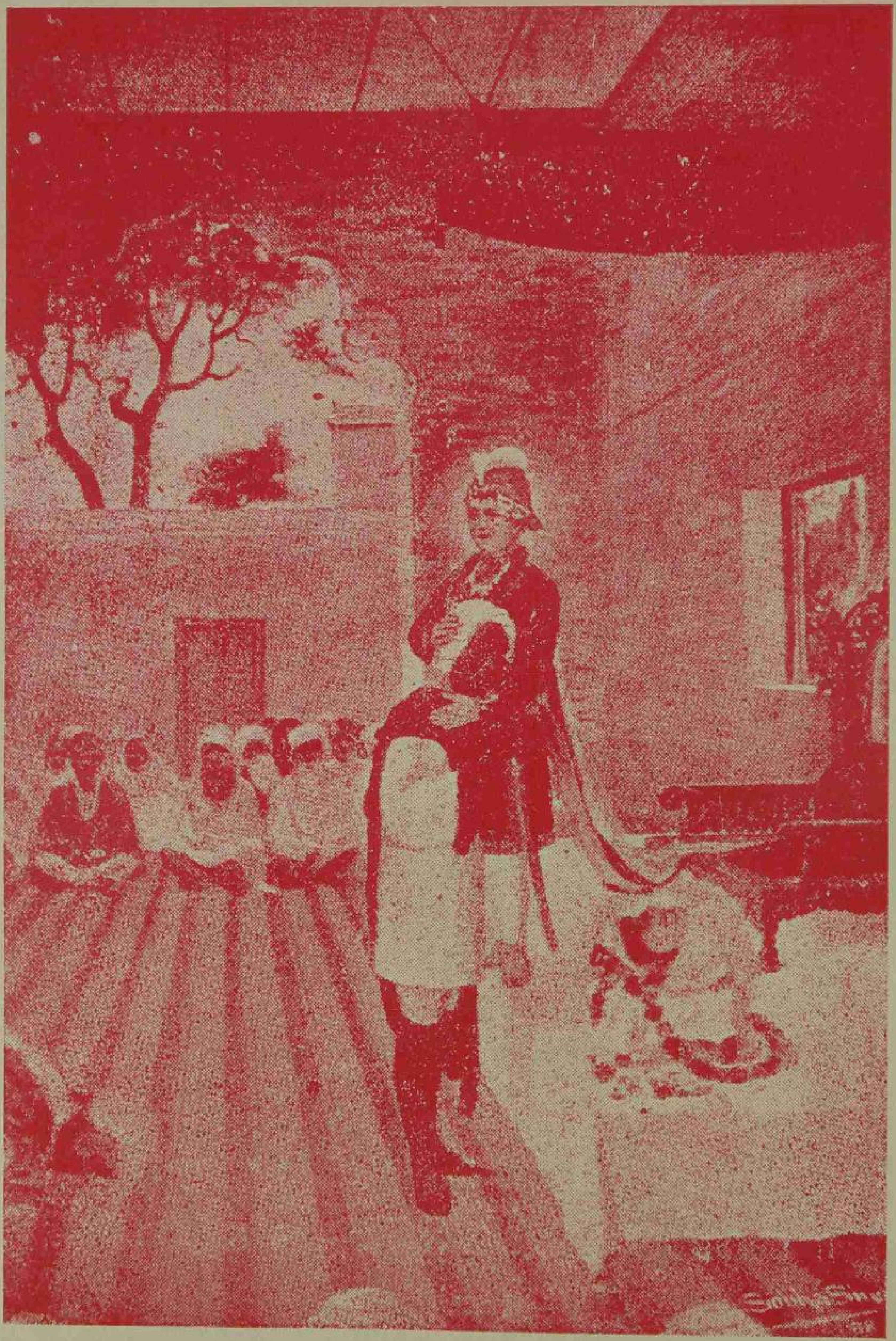

"ਜਿਥੇ ਨੀਚ ਸਮਾਲੀਅਨ ਤਿਥੈ ਨਦਰ ਤੇਰੀ ਬਖਸੀਸ"

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

✲✲✲ ਪ੍ਰੇਮ ਬੇੜਾ ✲✲✲

ਮਜ਼ਬੀ ਪੱਖਪਾਤ ਕਰਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਨਫਰਤ ਕਰਨ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕਟਨ ਦਾ ਜਤਨ ਦਸ ਸਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਉਂ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤਾ

''ਮਾਨਸ ਕੀ ਜਾਤ ਸਬੈ ਏਕੇ ਪਹਿਚਾਨਬੋ''

"ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬੇੜੇ ਦੇ ਮਲਾਹ"

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸਵੈਯਾ ॥

੧ ੨ ੩ ੪
ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਨੰਦਨ ਨੰਦਨ ਕੋ ਅਭ ਬੰਦਨ ਕੈ ਪਦ ਜੇ ਅਰਬਿੰਦੂ ॥
੫ ੬ ੭ ੮ ੯
ਦੁਖ ਦੁੰਦ ਨਿਕੰਦਨ ਆਨੰਦ ਕੰਦ ਮੁਕੰਦ ਬਿਲੰਦ ਕਰੇ ਜਿਨ ਹਿੰਦੂ ॥
੧੦ ੧੧ ੧੨ ੧੩
ਤੁਰਕਿੰਦ ਉਡਿੰਦ ਦਿਨਿੰਦ ਤਿਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਭੈ ਜਗ ਬਿੰਦੂ ॥
੧੪ ੧੫ ੧੬ ੧੭ ੧੮ ੧੯
ਸਰਪਿੰਦ ਗਿਰਿੰਦ ਖਗਿੰਦ ਤੁਲੰ ਬਲਵੰਡ ਅਖੰਡਡ ਸ਼ਰਦਹਿ ਇੰਦੂ ॥੧॥

ਕਬਿੱਤ ॥

੨੦ ੨੧ ੨੨
ਕਾਂਤਿ ਕਲਿ ਤਾਲ ਮੈ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਬਿਸਾਲ ਚਲ, ਮ੍ਰਿਦੁਲ ਮ੍ਰਿਦੁਲ ਤੁੱਲ ਲਾਲ ਲਾਲ ਮਾਨੀਯੇ ॥
੨੩ ੨੪
ਰਾਜਤ ਮਰਾਲ ਰਾਜ ਸੰਤਨ ਸਮਾਜ ਪਾਸ, ਪਾਸ ਹੈ ਪਿਰਾਗ ਦਿਨ ਰੈਨ ਮੈਂ ਸੁਹਾਨੀਯੇ ॥੨॥
੨੫ ੨੬ ੨੭
ਸਿਲੀ ਮੁਖ ਸਿੱਖ ਮਨ ਸੌਰਭ ਅਨੰਦ ਹੇਠ, ਛੋਰਤ ਨਾ ਆਸ ਪਾਸ ਸਦਾ ਸੋ ਭ੍ਰਮਾਨੀਯੇ ॥
੨੮
ਉਦਿਕ ਕਰਮ ਛੁਇ ਸਕੈ ਨਾ ਭਰਮ ਮਲ, ਐਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕੰਦ ਜਾਨੀਯੇ ॥੨੪॥

ਸਵੈਯਾ ॥

੨੯
ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗਤਿ ਦਾਯਕ ਆਨ ਕੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਮਨ ਰਾਈ ॥
੩੦ ੩੧
ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਚੀਤ ਮਹੂਰ ਮਹੂ ਰਟ ਸ੍ਵਾਂਤਿ ਦਿਦਾਰ ਕਬੈ ਬਹ ਪਾਈ ॥
੩੨
ਜੀਉ ਪਤੰਗ ਸਨੇਹ ਕੀ ਡੋਰ ਬੰਧਾ ਡਗ ਡੋਲ ਸੁਲੇਹ ਮਿਲਾਈ ॥
ਹਿੰਧ ਹੁਤਾਸਨ ਹੈ ਭਵ ਕੀ ਗਤਿ ਮੋਹਿ ਮਯਾ ਕਰ ਲੇਹੁ ਬਚਾਈ ॥੨੫॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਜਿਨੇ ਮੰਗਲ ਮਈ ਕਬਿਤ, ਸਵੈਆ, ਦੋਹਰੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਸੋਂਹ ਪੰਥ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਵਿ ਚੂੜਾਮਣਿ ਭਾਃ ਸਾਃ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨੰਃ ੩ ਵਿਚੋਂ ਹਨ।

੧. ਖੁਤ੍ਰ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ=ਪੋਤ੍ਰੇ। ੨. ਦਿਲੋਂ ਨਮਸਕਾਰ। ੩. ਕਰਕੇ। ੪. ਕਮਲ। ੫ ਦ੍ਵੈਤਦੁਬਿਧਾ। ੬. ਨਾਸਕ ੭. ਦਾਤੇ। ੮. ਮੁਕਤੀ ਦਾਤੇ। ੯. ਉੱਚੇ। ੧੦. ਤੁਰਕਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ। ੧੧. ਚੰਦ। ੧੨. ਸੂਰਜ। ੧੩. ਜਗ ਦੇ ਕਾਰਣ–ਪਿਤਾ। ੧੪. ਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਗ। ੧੫. ਤਰਬਤ ਰਾਜ। ੧੬. ਗਰੜ। ੧੭. ਬਲਵਾਨ। ੧੮. ਨ ਖੰਡੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ੧੯. ਇੰਦਰ ਦੇ ਇੰਦਰ ਰਾਜੇ। ੨੦, ਸ਼ੋਭਾ। ੨੧. ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ। ੨੨. ਕੋਮਲ। ੨੩. ਰਾਜ ਹੰਸ। ੨੪. ਮਕਰੰਦ ਦੀ ਧੂੜ। ੨੫. ਭੌਰੇ। ੨੬ ਸੁਗੰਧੀ। ੨੭. ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ। ੨੮. ਪਾਣੀ। ੨੯. ਰਤਾ ਜਿਨੀ ਵੀ (ਯਾ ਰਾਜੇ ਆਦਿਕ ਵਡੇ ਵਡੇਰੇ ਦੀ ਕਨੋਡ ਨਹੀਂ)। ੩੦. ਮਨ ਰੂਪੀ ਚਾਤ੍ਰਿਕ। ੩੧ ਮਨ। ੩੨. ਡਿਕ ਡੋਲ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਿ ਗੁਰ ਜੋਤ ਦਾ ਮੁਖ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਪਹਿਲੇ ਨੌ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ 'ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੋਹੂ ਮੈ ਨਾਹੀ ਜਨ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਆਏ'। ਜੀਅ ਦਾਨ ਦੇ ਭਗਤੀ ਲਾਇਨ ਹਰਿ ਸਿਉ ਲੈਣ ਮਿਲਾਏ।' ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਰਦੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਇਕ ਅਦ੍ਵਤੀ ਤੇ 'ਏਕਾਇਨ' ਤੱਤ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲਾਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਲੀਨ ਕਰ ਲੈਣਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਗੁਰੂ ਜੋਤਿ ਦਾ ਮੁਖ ਮੰਤਵ ਭੀ ਅੰਨਤ ਦਾਨ (ਜ਼ਿੰਦਗੀ) ਦੇਣਾ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕ ਚੋਜਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਕਈ ਚਰਿਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਭੇਦ–ਕਿੰਤੂ ਵਿਰੋਧ ਭੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਰੋਧ ਪਰਸਪਰ ਚਰਿਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆ ਭਾਸੇ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਮੁਖ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਓਹੀ 'ਜੀਅ ਦਾਨ' ਦੇਣਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰ ਜੋਤ ਦੇ ਮੁਖ ਆਸ਼ੇ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਉਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੂ ਪ੍ਰਤਿਏਕ (ਹਰ) ਚੋਜ ਦਾ 'ਜੀਅਦਾਨ' ਰੂਪ ਆਸ਼ੇ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਸਹਚਾਰ ਅਥਵਾ ਵਿਆਪ--ਵਿਆਪਕ ਭਾਵ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਭਾਵ–ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭ ਚਰਿਤ੍ਰ ਪੂਰਬੋਕਤ ਮੰਤਵਯ ਜੀਅ ਦਾਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਰੋਗੀ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਹਕੀਮ ਦਾ ਜਲਾਬ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਪੁਸਟੀ ਕਾਰਕ ਖੁਰਾਕ ਦੇਣਾ, ਭਾਵੇਂ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਕਰਤਵਯ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਵੈਦਕੀ ਦੇ ਅੰਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਦੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਅੰਗ ਹਨ। ਏਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪਹਿਲੇ ਜਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਉਤਮ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਕਲਿਆਣ ਜਿਹਬਾ ਦੀ ਸਿਮਰਨੀ (ਮਾਲਾ) ਦੁਆਰਾ ਨਾਮ ਜਪਾ ਕੇ ਕੀਤੀ। ਦਸਮੇਸ਼ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦੇਸ, ਕਾਲ ਅਤੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਠੀਕ ਬਿਵਸਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਨਿਸ਼ਟ ਨੀਵੇਂ ਦਰਜੇ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਤੋਂ ਵਿਲੱਛਣ–ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਧਾਰ ਤੋਂ ਓਹੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮ ਸਿੰਚਕ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਗੁੰਨ੍ਹ ਗੁੰਨ੍ਹ ਕੇ ਦੂਜੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਅਮਰਾਪਦ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਏਸੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਵਿਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਦਸਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਉਂ ਹੈ–ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਦਸਮੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ 'ਮੈ ਆਪਨਾ ਸੁਤ ਤੋਹੇ ਨਿਵਾਜਾ। ਪੰਥ ਪ੍ਰਚੁਰ ਕਰਬੇ ਕਉ ਸਾਜਾ।' ਜਹਾਂ ਤਹਾਂ ਤੈ ਧਰਮ ਚਲਾਇ॥ ਕਬੁਧ ਕਰਨ ਤੇ ਲੋਕ ਹਟਾਇ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਧ: ੬। ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਏ ਹੋਏ ਗੁਰ ਮਤ–ਧਰਮ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੁਤ੍ਰ ਭਾਵ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਥਾਪਿਆ ਹੈ ਅਤੇ 'ਜਾਇ ਤਹਾਂ ਹੈ ਧਰਮ ਚਲਾਇ॥ ਕੁਬੁਧ ਕਰਨ ਤੇ ਲੋਕ ਹਟਾਇ॥' ਤਾਂ ਤੇ 'ਧਰਮ ਚਲਾਵਨ ਸੰਤ ਉਬਾਰਨ॥ ਦੂਸ਼ਟ ਸਭਨ ਕੋ ਮੂਲ ਉਪਾਰਨ॥ ਯਾਹੀ ਹੇਤ ਧਰਾ ਹਨ ਜਨਮੰ॥ ਸਮਝੇ ਲੇਹ ਸਾਧ ਸਭ ਮਨਮੰ॥' ਅਰਥਾਤ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਸਮੂਹ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੱਟਣ ਲਈ ਅਸਾਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ 'ਤਹ ਪ੍ਰਕਾਸ ਹਮਾਰਾ ਭਯੋ॥ ਪਟਨਾ ਸਹਰ ਵਿਖੇ ਭਵ ਲਯੋ॥' ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਯਾਗ ਰਾਜ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ। ਭਾਵ ਜਿਥੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਦਯਾ, ਦਾਨ ਤੇ ਧਰਮ ਬੀਰਤਾ ਨਾਲ ਰੱਬੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਚਲਾਇਆ ਸੀ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਜੁਧ ਬੀਰਤਾ ਭਰਪੂਰਤਾ ਦਾ ਸੂਤ੍ਰਪਾਤ ਹੋਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਓਸ ਦੀ ਸਰਬੰਗ ਪੂਰਣਤਾ ਹੋਈ।

ਅਤਵਾਰ –ਪੋਹ ਸੁਦੀ ੭ (੧੩ ਪੋਹ) ਸ਼ਨਿਚਰ ਵਾਰ ਸੰਮਤ ੧੭੨੩ ਬਿ: ਮੁਤਾਬਕ ੨੨ ਦਸੰਬਰ ਸਨ ੧੬੬੬ ਨੂੰ ਪਟਣੈ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖੈ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਪੁਤ੍ਰ ਜਗਤ ਪ੍ਰਿਯ ਸ਼ਹੀਦ ਸਪੁਤਰਾਂ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿਤਾ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਸਿਰੋਮਣੀ ਮਰਦ ਅਗਮੜਾ ਜੋਧਿਆ ਦਾ ਮਹਾਂਜੋਧਾ, ਜਰਨੈਲਾਂ ਦਾ ਮਹਾਂਜਰਨੈਲ, ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹਾਂ

(ਸਫ਼ਾ ੧੦੪ ਦੀ ਬਾਕੀ)

ਤੇ ਲੋਕ ਹਟਾਇ" ਤਾਂ ਤੇ 'ਧਰਮ ਚਲਾਵਨ ਸੰਤ ਉਬਾਰਨ ॥ ਦੁਸ਼ਟ ਸਭਨ ਕੋ ਮੂਲ ਉਪਾਰਨ । ਯਾਹੀ ਹੇਤ ਧਰਾ ਹਨ ਜਨਮੰ ॥ ਸਮਝ ਲੇਹ ਸਾਧ ਸਭ ਮਨਮੰ ॥' ਅਰਥਾਤ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਸਮੂਹ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੱਟਣ ਲਈ ਅਸਾਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ 'ਤਹ ਪ੍ਰਕਾਸ ਹਮਾਰਾ ਭਯੋ ॥ ਪਟਨਾ ਸਹਰ ਵਿਖੇ ਭਵ ਲਯੋ ॥' ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਯਾਗ ਰਾਜ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ । ਭਾਵ ਜਿਥੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਦਯਾ, ਦਾਨ ਤੇ ਧਰਮ ਬੀਰਤਾ ਨਾਲ ਰੱਬੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਚਲਾਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋ ਜੁਧ ਬੀਰਤਾ ਭਰਪੂਰਤਾ ਦਾ ਸੂਤ੍ਰਪਾਤ ਹੋਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੀ ਸਰਬੰਗ ਪੂਰਣਤਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਾਂਤ ਰਸ ਅਤੇ ਬੀਰ ਰਸ ਦੀ ਪਰਸਪਰ ਸਮਾਨਾਧਿਕਰਣਤਾ ਹੋਣ ਕਰ, ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਾ ਇਕੋ ਵਸਤੂ ਹੈ। ਏਹੋ ਦਸੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦਾ ਮੁਖ ਮੰਤਵ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਭੀ ਜਾਮੇ ਦੀ ਜੋਤਿ ਦਾ ਦੂਜੇ ਜਾਮੇ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ । ਏਸ ਭਾਵ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਨੇ ਵਿਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜੈਸੇ 'ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਅੰਗਦ ਕਰਿ ਜਾਨਾ। ਅਮਰ ਦਾਸ ਅੰਗਦ ਪਹਿਚਾਨਾ। ਅਮਰ ਦਾਸ ਰਾਮ ਦਾਸ ਕਹਾਯੋ। ਸਾਧਨ ਲਖਾ ਮੂੜ ਨਹ ਪਾਯੋ। ੯। ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸਭ ਨੇ ਕਰ ਜਾਨਾ। ਏਕ ਰੂਪ ਕਿਨਹੂੰ ਪਹਿਚਾਨਾ । ਜਿਨ ਜਾਨਾ ਤਿਨ ਹੀ ਸਿਧੀ ਪਾਈ। ਬਿਨ ਸਮਝੇ ਸਿਧਿ ਹਾਥ ਨ ਆਈ' । ੧੦ । ਵਿਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਅ: ੫ ।

ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ:–ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਗੂਜਰੀ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ।

ਪਟਣੇ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਔਣਾ:–ਪਟਨੇ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਆਪ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਆਕੇ ਜੋ ਬਾਲ ਲੀਲ੍ਹਾ ਕੀਤੀ ਉਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਭੀ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਆਪਣੇ ਮੁਖਾਰ ਬਿੰਦ ਤੋਂ ਇਉਂ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ॥ ਮਦ ਦੇਸ ਹਮ ਕੋ ਲੈ ਆਏ। ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਦਈਅਨ ਦੁਲਰਾਏ ॥ ਕੀਨੀ ਅਨਿਕ ਭਾਂਤਿ ਕੀ ਰੱਛਾ। ਦੀਨੀ ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਕੀ ਸਿੱਛਾ ॥ ਜਬ ਹਮ ਧਰਮ ਕਰਮ ਮੋ ਆਏ। ਦੇਵ ਲੋਕ ਤਬ ਪਿਤਾ ਸਿਧਾਏ ॥੩॥

ਫਰਿਆਦੀ:–ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਂ ਬਿਛੂਨ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਸਿਰੋਮਣੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਤੇ ਪੰਡਿਤ ਸਮਾਜ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਧਰਮ ਧੁਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਰਣ ਅਤੇ ਜਾਨ ਮਾਲ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰਖਿਆ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਕਰਣ ਲਗਾ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਜੋ ਅਦਭੁਤ ਤੇ ਅਲੋਕਿਕ ਕੌਤਕ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਵਰਤਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਉਦਾਹਰਣ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਤਖਤੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਕਵੀ ਨੇ ਇਉਂ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ –

(ਬਾਕੀ ਦੇਖੋ ਸਫ਼ਾ ੧੦੯ ਪਰ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਾ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ, ਸਭੋ ਤੋਂ ਵਡਾ ਸਿਆਸਤ ਦਾਨੀ, ਅਮੀਰਾਂ ਦਾ ਅਮੀਰ, ਫਕੀਰਾਂ ਦਾ ਮਹਾਂ ਫਕੀਰ, ਤਿਆਗੀਆਂ ਦਾ ਵਡਾ ਤਿਆਗੀ, ਪੀਰਾਂ ਦਾ ਪੂਰਨ ਪੀਰ, ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ, ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਮਹਾਂ

(ਬਾਕੀ ਸਫ਼ਾ ੧੦੫ ਦੀ)

ਵਰਮਨ ! ਭਾਨੁ ਸਮਾਨ, ਰਾਜ ਰਿਸ਼ੇ ਭੋ ਧਰਮ ਧੁਜ।
ਲਛਣ ਨਾਮ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਦਿਸੇ ਨ ਸਾਧੂ ਆਖ ਸਮਾ।੧।
ਆਏ ਸਰਣਿ ਮਝਾਰ, ਆਰਤ ਹੋ ਹਮ ਦੇਵਤੇ।
ਕਾਰਣ ਕਰਣ ਕ੍ਰਤਾਰ, ਤਾਰਣ ਤਰਣ ਸਰੂਪ ਜੋ।੨।
ਅਸੁਰ ਵਧੇ ਸੰਸਾਰ, ਕਰਨ ਅਮਾਡੀ ਹੱਤਿਆ।
ਬੇੜੀ ੳ ਮਝਧਾਰ, ਦੀਨਾ ਬੰਧੁ ਤਾਰਦੇ।੩।
ਬਾਣੀ ਪਰਮ ਅਮਾਧ, 'ਸਤ ਬਚਨ' ਇਉਂ ਆਖਿਆ।
ਹੇਤੂ, ਦੁਸ਼ਟ ਦਮਨ ਦਾ ਸਤਿਗੁਰੂ।
ਕੁਛ ਸੰਕੇਤ, ਪੁਛਣ ਬਾਤ ਰਹੱਮ ਹੀ।੫।
ਬਲਕਾਰੀ ਦੁਖ ਲੱਬ, ਬੰਧਨ ਤੋਰ ਦਿਆਲ ਹੋਂ।
ਭੰਨਣ ਘੜਣ ਸਮਰੱਥ, ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਪੁਰਾਤਨਨੇ।੬।
ਪਰਨ ਪੁਰਬ ਅਕਾਲ, ਸਾਜ ਨਿਵਾਜੇ ਸਹਜ ਹੀ।
ਕਰੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ, ਲਾਜ ਵਿਰਦ ਦੀ ਜਾਣ ਕੇ।੭।
ਕੇ ਸੰਗ, ਦਿੱਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਦਾ ਮੇਲ ਕਰਿ।
ਜੋਤ ਜਗਾਈ ਅੰਗ ਦਰੁੋਹ ਪਰਿਪੂਰਨ ਸੰਤ ਸੇ।੮।
ਜੂਝੇ ਜੁਧ ਮਝਾਰ, ਠੀਕਰ ਫੋੜ ਦਿਲੀਸ ਸਿਰ।
ਨਿਜ ਪੁਰਿ ਗਏ ਸਿਧਾਰ, ਉਹ ਪਰਿਪੂਰਨ ਸੰਤ ਸੇ।੯।
ਸਤਿਗੁਰ ਸੱਚੇ ਚਲਨ ਤੇ ਵਿਸਮਿਤ ਭਏ ਤ੍ਰਲੋਕਿ।
ਹੈ ਹੈ ਹੈ ਧੁਨਿ ਜਗਤ ਵਿਚ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਸੁਰਿ ਲੋਕਿ।੧੦।
ਪਪ ਬਡੇ ਬਲਕਾਰਿ, ਪਾਪੀ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਮਾਰਨੇ।
ਦਿਤੀ ਮੂਲ ਉਖਾੜ, ਉਹ ਪਰਿਪੂਰਨ ਸੰਤ ਸੇ।੧੧।

(ਦੁਸ਼ਟ ਦਮਨ ਚਰਿਤ੍ਰ ਵਿਚੋਂ)

ਭਾਵ—ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ਰਣਾਗਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਏਸ ਸਮੇਂ ਧਰਮ ਯੱਗ ਦੀ ਬੇਦੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਬਲੀਦਾਨ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਹੈ। ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ (ਦੁਸ਼ਟ ਦਮਨ) ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਤੁਰਤ ਹੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ—'ਸੱਚੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਆਪ ਨਾਲੋਂ ਕੌਣ ਹੋਰ ਮਹਾਪੁਰਖ ਹੈ ਜੋ ਦੁਖੀ ਤ੍ਰਿਲੋਕੀ ਦਾ ਦੁਖ ਨਿਵਰਤ ਕਰੇ।' ਇਹ ਉਤਸਾਹ ਭਰਿਆ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਈ ਸਿੰਘ ਨਾਦ ਸੁਣ ਕੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਧਰਮ ਧੁਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ

(ਬਾਕੀ ਦੇਖੋ ਸਫ਼ਾ ੧੦੭ ਪਰ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(ਸਫ਼ਾ ੧੦੫ ਦੀ ਬਾਕੀ)

ਸੋਰਠਾ—ਵਰਮਨ । ਭਾਨੁ ਸਮਾਨ ਰਾਜ ਰਿਸ਼ੇ । ਭੇ ਧਰਮ ਧੁਜ ।
ਲੱਛਣ ਨਾਮ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਦਿਸੇ ਨ ਸਾਧੂ ਆਪ ਸਮ । ੧
ਆਏ ਸਰਣ ਮਝਾਰ ਆਰਤ ਹੈਂ ਹਮ ਦੇਵੜੇ ।
ਕਾਰਣ ਕਰਣ ਕਰਤਾਰ ਤਾਰਨ ਤਰਨ ਸਰੂਪ ਜੀ।
ਅਸੁਰ ਵਧੇ ਸੰਸਾਰ ਕਰਨ ਅਸਾਡੀ ਹੱਤਿਆ ।
ਬੇੜੀ ਹੈ ਮੰਝਧਾਰ, ਦੀਨਾ ਬੰਧੂ ਤਾਰ ਦੇ । ੩ ।
ਬਾਣੀ ਪਰਮ ਅਗਾਧ "ਸਤ ਬਚਨ" ਇਉਂ ਅਲਖਿਆ ।
ਲਗੀ ਸਹਜ ਸਮਾਧ ਓ ਪਰਿ ਪੂਰਣ ਸੰਤ ਸੇ । ੪ ।
"ਲਘੁ ਵਯਸਕ ਚਿਤ ਚੇਤ ਦੁਸ਼ਟ ਦਮਨ ਹੈ" ਸਤਿਗੁਰੂ ।
ਕਰਕੇ ਕੁਛ ਸੰਕੇਤ ਪੁਛਣ ਬਾਤ ਪਰੰਮ ਦੀ । ੫ ।

ਉੱਤਰ ਦੁਸ਼ਟ ਦਮਨ ਦਾ

ਬਲਕਾਰੀ ਦੁਖ ਲੱਥ ਬੰਧਨ ਤੋੜ ਦਿਆਲ ਹੋਂ ।
ਭੰਨਣ ਘੜਨ ਸਮ੍ਰਥ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਪਰਾਤਨੋ । ੬ ।
ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਅਕਾਲ ਸਾਜ ਨਿਵਾਜੇ ਸਹਜ ਹੀ ।
ਕਿਉਂ ਨ ਕਰੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ ਲਾਜ ਵਿਰਦ ਦੀ ਜਾਣਕੇ । ੭ ।
ਦੁਸ਼ਟ ਦਮਨ ਦੇ ਸੰਗ ਦਿੱਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਦਾ ਮੇਲ ਕਤੂ ।
ਜੋਤਿ ਜਗਾਈ ਅੰਗ ਓ ਪਰਿ ਪੂਰਨ ਸੰਤ ਸੇ । ੮ ।
ਜੂਝੇ ਜੁੱਧ ਮਝਾਰ ਠੀਕਰ ਫੋੜ ਦਿਲੀਸ ਸਿਰਿ ।
ਨਿਜ ਪੁਰ ਗਏ ਸਿਧਾਰ ਓਪਰਿ ਪੂਰਨ ਸੰਤ ਸੇ । ੯ ।
ਦੋਃ—ਸਤਿਗੁਰ ਸੱਚੇ ਚਲਨ ਤੇ ਵਿਧਮਿਤ ਭਏ ਤ੍ਰਲੋਕ ।
ਹੈ ਹੈ ਹੈ ਧੁਨਿ ਜਗਤ ਵਿਚ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਸੁਰਲੋਕਿ । ੧੦ ।
ਪਾਪ ਬਡਾ ਬਲਕਾਰਿ ਪਾਪੀ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਮਾਰਨੇ ।
ਦਿਤੀ ਮੂਲ ਉਖਾੜ ਓ ਪਰਿ ਪੂਰਨ ਸੰਤ ਸੇ । ੫ ।

[ਦੁਸ਼ਟ ਦਮਨ ਚਰਿਤ੍ਰ ਵਿਚੋਂ]

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੋਗੀ, ਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਬ੍ਰਮਹ ਗਿਆਨੀ, ਗ੍ਰਿਹਸਤੀਆਂ ਦਾ ਵਡਾ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ (ਗ੍ਰਿਸਤਨ ਮੈਤੂ ਵਡੋ ਗ੍ਰਿਹਤੀ) ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਪੁੰਜ ਧਰਮ ਦੀ ਧੁਜਾ, ਅਣਖ ਦੇ ਪੁਤਲੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾਤੇ, ਸ੍ਰਬੰਸ ਦਾਨੀ

(ਬਾਕੀ ਸਫ਼ਾ ੧੦੬ ਦੀ)

ਤੇਗਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੁਸ਼ਟ ਦਸ਼ਨ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਦੇਕੇ ਧਰਮ ਜੁਧ ਵਿਚ ਜੂਝ ਗਏ।

ਏਥੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਪਣੇ ਇਕੋ ਇਕ ਰਾਖੇ-ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਜਗਤ ਦਾ ਦੁਖ ਨਿਵਾਰਨ ਤੇ ਸੁਖ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਧਰਮ ਜੁਧ ਵਿਚ ਜੂਝਣ ਲਈ ਜੋ ਪ੍ਰੇਨਾ ਕੀਤੀ, ਇਹਦਾ ਆਸ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਵਸਤੂ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਰਾਖੀ, ਉਤਮ ਸਿਖਿਆ ਦਾਤੀ ਅਤੇ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰ ਅਤੇ ਆਸ਼ਾ--ਪੂਰਣਾ ਇਕੋ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਪਿਤਾ ਦੀ ਹਸਤੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਜੂਝਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਨਾ-ਸਰਬੰਸ ਦਾਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਦਾਨ ਬੀਰ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇਣਾ ਸੀ, ਜੋ ਬੜੀ ਅਦੁਤੀ ਅਤੇ ਅਲੌਕਿਕ ਵਸਤੂ ਹੈ। ਸਾਹਿੱਤ ਰਚਨਾ ਤੇ ਦਾਨ ਬੀਰਤਾ-ਹਜ਼ੂਰ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠਕੇ ਜੋ ਚੋਜ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਖੇ ਖੇਡੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਰਣਨ ਆਪ ਨੇ ਵਿਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਆਪ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੋ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਰਚਨਾ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਅਣਗਿਣਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੋਂ ਆਪ ਕਰਾਉਣੀ-ਦੁਖੀਆਂ ਦਾ ਦਰਦ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰਖਿਆ ਹਿਤ ਯੁੱਧ ਕਰਨੇ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਨ। ਜੈਸੇ ਹਜ਼ੂਰ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ-

ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾ-'ਜਿਹ ਜਿਹ ਬਿਧਿ ਮੈਂ ਲਖੇ ਤਮਾਸਾ। ਚਾਹਤ ਤਿਨ ਕੋ ਕਿਯੋ ਪ੍ਰਕਾਸਾ ਜਨਮ ਪੂਰਬਲੇ ਹੇਰੇ। ਕਹਿ ਹੋਂ ਸੋ ਪ੍ਰਭ ਪ੍ਰਕ੍ਰਮ ਤੇਰੇ।੪।...........ਜਿਹ ਜਿਹ ਬਿਧ ਜਨਮਨ ਸੁਧਾ ਕੋਈ। ਤਿਮ ਤਿਮ ਕਹੇ ਗਰੰਥ ਬਨਾਈ। ਪ੍ਰਿਥਮੇ ਸਤਿਜੁਗ ਜਿਹ ਬਿਧਿ ਲਹਾ। ਪ੍ਰਿਥਮੇ ਦੇਬਿ ਚਰਿਤ੍ਰ ਆਕਹਾ।੧੦। ਪਹਿਲੇ ਚੰਡੀ-ਚਰਿਤ੍ਰ ਬਣਾਯੋ। ਨਖ ਸ਼ਿਖ ਤੇ ਕ੍ਰਮ ਭਾਖਿ ਸੁਣਾਯੋ। ਅ: ੧੪।

ਸਾਹਿਤਕ ਸੰਬੰਧੀ 'ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ' ਰਚ ਕੇ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਪੂਰਬਲੇ ਜਨਮਾਂ ਦੀ ਸੂਝ ਆਈ-ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਹੋਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੁਧ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ-ਆਦਿ 'ਉਕਤ ਵਿਲਾਸ' ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਉਪਨਿਆਸ ਤੇ ਕਥਾਨਕ ਰਚ ਕੇ ਸੁਣਾਏ। ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਰੂਪ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮ ਗਿਆਨ ਤਥਾ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੀ ਕਥਾ ਆਦਿ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਚਨਾ ਆਪ ਨੇ ਵਿਆਸ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਮਨ ਬਾਂਛਿਤ ਰੀਤੀ ਅਤੇ ਮੌਲਿਕ ਕਵੀ ਸ਼ੈਲੀ ਨਾਲ ਰਾਮ, ਸਿਆਮ ਅਤੇ ਭੂਪਤਿ ਆਦਿ ਉਪਨਾਮਾਂ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੀ। ਬਲਕਿ 'ਤ੍ਰਿਯਾ ਚਰਿਤ੍ਰ' ਨਾਮ ਦੀ ਕਾਮ ਸੂਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਸਾਰ ਭੂਤ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਰਚਨਾ ਭੀ ਆਪ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤੀ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ 'ਕਵਿ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ' ਸੰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਆਚਾਰਯ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ਾਪੱਤੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਗੁਣ ਹੈ।

ਕਵੀ ਦਰਵਾਰ-ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਕਵੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਫਾਰਸੀ

(ਬਾਕੀ ਦੇਖੋ ਸਫ਼ਾ ੧੦੮ ਪਰ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੁਰਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਸਰਜੀਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਵਾਲੇ ਭਰੋਸੇ ਦੇ ਪਹਾੜ "ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਗੋਬਿੰਦ ਰੂਪ" ਖ਼ੁਦ ਕਰਤਾਰ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਮਨੁਖਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ

(ਬਾਕੀ ਸਫ਼ਾ ੧੦੭ ਦੀ)

ਦੇ ਪੰਡਿਤ ਤੇ ਆਲਿਮ ਸਿਖੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸਦਾ ਸਰਣਾਗਤ ਰਹਿ ਕੇ ਭੁਗਤ ਮੁਕਤ ਦਾ ਆਨੰਦ ਭੋਗਦੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾ ਵਿਦ੍ਵਾਨਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ 'ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ' ਸੀ। ਪਰ ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਜੁਧਾਂ ਦੇ ਅਵਸਰ ਤੇ ਜੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਉਤਸਾਹਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭੀ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣੀਆਂ ਨੇ ਮਲਿਕ ਤੇ ਅਨੁਵਾਦ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੋ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਉਸ ਦਾ ਕਾਗਜ਼ੀ ਭਾਰ ਨਿਕੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਤੇ ਭੀ ੯ ਮਣ ਪੱਕਾ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ 'ਸਰਸਾ' ਨਦੀ ਦੀ ਭੇਟਾ ਹੋ ਜਾਣਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ 'ਵਿਦਿਆ ਧਰ' ਆਦਿ ਕਈ ਸੰਗ੍ਰਹ ਅਜ ਭੀ ਕਈ ਥਾਈਂ ਹਨ, ਜੋ ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੇ ਲਭਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਕੁਝ ਨਮੂਨੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਭੀ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਜੈਸੇ (੧) ਮੰਗਲ ਕਵੀ— ਏਸ ਨੂੰ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਘਰੋਂ ਬੁਲਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਭਾ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—'ਸੱਲਜ ਪਰਬ ਭਾਸ਼ਾ ਕੀਓ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਕੇ ਰਾਜ। ਅਰਬ ਖਰਬ ਬਹੁ ਦਰਬ ਦੇ ਨ੍ਰਿਪ ਕੀਏ ਕਵਿ ਰਾਜ।' ਅਰਥਾਤ— ਆਪ ਨੇ ਮਹਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੱਲ ਪਰਬ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਨ ਤੇ ਕਵਿ ਮੰਗਲ ਨੂੰ ਬੇ-ਅੰਤ ਧਨ ਦਿੱਤਾ। ਕਵਿ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਅੱਗੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਸਿਖਾਂ ਚੁ ਪੜ੍ਹੋ।

ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿਣਾ।

ਗੁਰਗਦੀਃ—ਮਘਰ ਸ਼ੁਦੀ ੩ ਸੰਃ ੧੭੩੨ ਬਿਃ ਮੁਤਾਬਕ ੧੧ ਨਵੰਬਰ ਸਨ ੧੬੭੫ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਗੁਰਤਾ ਗਦੀ ਤੇ ਵਿਰਾਜੇ।

ਅਨੰਦ ਕਾਰਜਃ—(ੳ) ੧੫ ਜੇਠ ਸੰਃ ੧੭੩੦ ਬਿਃ ਨੂੰ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਹਰਜਸ ਰਾਇ ਸ਼ੁਭਿਖਿਆ ਖੱਤ੍ਰੀ ਪੁੱਤ੍ਰੀ ਜੀਤੋ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ (ਭਾਈ ਕਾਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਮਃ ਕੋਃ ਸਫਾ ੧੫੭ ਤੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਗਤ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ੨੩ ਹਾੜ ਸੰਃ ੧੭੩੪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਹੋਇਆ ਹੈ) ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਗੋਦ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਿੰਨ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

(ਅ) ਲਾਹੌਰ ਨਿਵਾਸੀ ਰਾਮਸਰਨ ਕੁਮਰਾਵ ਖਤ੍ਰੀ ਦੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਜਿਸਦਾ ਅਨੰਦ ੭ ਵਿਸਾਖ ਸੰਮਤ ੧੭੪੧ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਲਖਣੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਸਨ।

(ੲ) ਰੋਹਤਾਸ ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਈ ਰਾਮੂ ਬੱਸੀ ਖਤ੍ਰੀ ਦੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ ਜਿਸ ਦਾ ਅਨੰਦ

(ਬਾਕੀ ਦੇਖੋ ਸਫ਼ਾ ੧੦੯ ਪਰ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਇਕੀ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਆਕੇ ਸਾਡੇ ਕਲਜੁਗੀ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਉਧਾਰ ਹਿਤ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਆਪਣੇ ਪੂਜਵਰ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਬਲੀ ਦਿਤੀ, ਬੇਟਿਆਂ ਜਿਗਰ ਦੇ ਟੋਟਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ

(ਬਾਕੀ ਸਫ਼ਾ ੧੦੮ ਦੀ)

੧੮ ਵਿਸਾਖ ਸੰਮਤ ੧੭੫੭ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਗੋਦ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪਾਇਆ।

ਸੰਤਾਨਃ—ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰ ਸਪੁਤਰ ਹੋਏ (੧) ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ (੨) ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ (੩) ਬਾਬਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ (੪) ਬਾਬਾ ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਜੀ।

ਪਰੋਪਕਾਰਃ—ਦੇਸ ਦੀ ਖ਼ਾਤ੍ਰ ਪਿਆਰੇ ਮਾਤਾ, ਪਿਤਾ, ਚਾਰ ਪੁਤ੍ਰ ਅਤੇ ਘਰ ਘਾਟ ਸਭ ਬਾਰ ਦਿਤਾ

ਭੰਗਾਣੀ ਦਾ ਯੁੱਧਃ— ਫਤੇ ਸਾਹ ਕੋਪਾ ਤਬ ਕਾਜਾ॥ ਲੋਹ ਪਰਾਹਮ ਸੋਂ ਬਿਨ ਰਾਜਾ॥ ਭਈ ਜੀਤ ਮੇਰੀ। ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਾਲ ਕੇਰੀ। ਰੰਣਜੀਤ ਆਏ॥ ਭੁਜੰਗੀਤ ਗਾਏ ॥ਅ ੮॥ ਇਤਿਆਦਿ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਯੁੱਧ ਭੰਗਾਣੀ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਫਤੇ ਸ਼ਾਹ ਆਦਿ ਤੋਂ ਜਿਤਿਆ॥ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤਿਲੋਕ ਸਿੰਘ (ਫੂਲਕੇ) ਭੀ ਨਾਲ ਸਨ। ਹੇਰੂੰ ਵਾਲਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਦਾਸ ਭੀ ਕਈਆਂ ਯੁੱਧਾ ਵਿਚ ਨਾਲ ਰਿਹਾ। ਦੂਜਾ ਜੁੱਧ ਨਾਦੌਣ ਦਾ ਅਲਫ ਖਾਂ ਮੀਆਂ ਖਾਨ ਆਦਿ ਨਾਲ ਹੋਇਆ॥ ਤੀਜਾ ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਂ ਨਾਲ ਚੌਥਾ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹੁਸੈਨੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਪੰਜਵਾਂ ਜੁੱਧ ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਂ ਤੋਂ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਿਤਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਤੇ ਭੀ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਕਦੇ ਹੱਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਬੁਢੇ, ਬਚੇ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਭਜੇ ਜਾਂਦੇ ਸ਼ਤਰੂ ਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨੋਂ ਖਾਲਸਾ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਵਰਜਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੋਜਾਂ ਤੋਂ ਭੀ ਆਪ ਦੀ ਸਨ ਪਰਾਇਣਤਾ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਅਲੋਕਿਕ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ਣ ਦੀ ਅਭਿਲਾਖਾ ਹੀ ਬੇਅੰਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਗਤ ਦੇ ਉਧਾਰ ਦੀ ਆਸ਼ਾ ਬਝਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਜ਼ੁਲਮੀ ਰਾਜ ਵਲੋਂ ਨਿਰਬਲਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਵਿਜਾਤੀ ਅਤੇ ਵਿਧਰਮੀਆਂ ਉਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਪਹਾੜ ਢਾਹੇ ਜਾਣ ਲਗੇ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮਚ ਜਾਣ ਤੇ ਆਪ ਦਾ ਦਯਾ, ਹਾਥ ਧਰਮ ਅਤੇ ਯੁਧ ਬੀਰ ਦਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹਿਰਦਾ ਪੂਰਨ ਮਾਸ਼ੀ ਵੇ ਦਿਹਾੜੇ ਵਾਲੇ ਸਾਗਰ ਵਾਂਗ ਅਮਿਤੋਜ ਨਾਲ ਪਰਿਪੂਰਣ ਹੋਕੇ ਬੇਹਦ ਉਤਸਾਹਲ ਅਤੇ ਵੇਲਾਤੀਤ (ਕੰਢਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ) ਹੋ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸਿਆਸਤਃ— (ੳ) ਸਮੂਹ ਦੇਸ ਵਾਸੀ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਸਦਕੇ॥ ਵੈਸਨੋ ਤੋਂ ਕੇਸ਼ਨੋ ਲੰਗਰ (ਨਿਉਂਦੇ) ਕਰਕੇ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਕਰਨੀ। ਅਤੇ ਪੁਛਿਆ ਦੇਸ ਕਿਸੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਪੰਡਤਾਂ ਆਖਿਆ ਦੇਵੀ ਸਿਧ ਹੋਵੇ ਜਿਥੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ, ਕਿਸੇ ਸਿਧ ਹੋਵੇ ? ਪੰਡਤ, ਹਮਨ ਕਰਕੇ।

(ਅ) ਸੰਃ ੧੭੫੪ ਬਿਃ ਨੂੰ ਚੇਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਨੌਰਾਤੇ ਹੋਮ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭ ਕਿਤਾ ੧੧ ਮਹੀਨੇ ਹੋਮ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਡਤ ਕੇਸੋ ਦਾਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਤੁਹਾਡੀ ਦੇਵੀ ਕਦ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ

(ਬਾਕੀ ਦਖੋ ਸਫ਼ਾ ੧੧੦ ਪਰ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅੰਤ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਕਟਣ ਹਿਤ ਆਪਾ ਤਕ ਵਾਰ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਪਟਨੇ ਦਾ ਸੂਰਜ ਜਿਸਦੇ ਤੇਜ਼ ਨੂੰ ਦੇਖ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨੂੰ ਧੀਰ ਮਿਲੀ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਧਰਤੀ ਕੰਬ ਉਠੀ, ਕਿਉਂ,

(ਬਾਕੀ ਸਫ਼ਾ ੧੦੯ ਦੀ)

ਪੰਡਤ ਜੀ ਦੇ ਅਗੜ ਦੁਗੜੇ ਬਚਨ ਸੁਣ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਹਥ ਰਖਿਆ ਕਿ ਪੰਡਤ ਜੀ ਕਿਉਂ ਭਰਮ ਵਿਚ ਪਏ ਹੋ, ਤੁਹਾਡੀ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਿਥਮ ਭਗੌਤੀ ਸਿਮਰਕੈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਲਈ ਧਿਆਇ ਨੇ ਰਖਿਆ ਕਰਨੀ ਹੈ।

ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸਤਕਾਰ:—ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪ੨ ਕਵੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਤਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਅ ਅਨਸਾਰ ਅਨੇਕ ਮਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਉਲਥਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ:— ਤਿਨ ਕਵਿਜਨ ਬਾਨੀ ਰਚੀ ਲਿਖ ਕਾਗਦ ਤਲਵਾਇ।
ਨੌ ਮਣ ਹੋਏ ਤੋਲ ਮਹਿ, ਸੂਖਮ ਲਿਖਤ ਲਖਾਇ।

ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਵਿਦਿਆ ਸਰ' (ਧਰ) ਗ੍ਰੰਥ ਸੀ ਇਹ ਬਹੁਤ ਮੇਹਨਤ ਤੇ ਘਾਲਣਾ ਨਾਲ ਜੋ ਕਈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਸੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦੇ ਯੁਧ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਭਸਮ ਹੋ ਗਈਆਂ।

ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦਾ ਕਿਲਾ ਛੱਡਣਾ ਤੇ ਵਰੋਧੀਆਂ ਦਾ ਕਸਮਾਂ ਤੋਂ ਹਾਰਨਾਂ:— ਧਰਮ ਵਰੁਧੀਆਂ ਵਲੋਂ ਝੂਠੀ ਕੁਰਾਨ ਤੇ ਗਊ ਦੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਖਾ ਕੇ ਸੰਮਤ ੧੭੬੧ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਤੋਂ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ।

ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜੰਗ:— ੭ ਪੋਹ ਸੰਮਤ ੧੭੬੧ ਨੂੰ ਚਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ੪੦ ਲੱਖ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ।

ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਗੁਰਤਾ ਦੇਣੀ:— ਪੰਚ ਪਰਵਾਨ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਗੁਰਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ੧੭੬੧ ੮ ਪੋਹ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਖੇ (੧) ਭਾ: ਦਿਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ (੨) ਭਾ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ (੩) ਭਾ: ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ (੪) ਭਾ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ (੫) ਭਾ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿ—

ਉਚ ਦੇ ਪੀਰ:— ਉਚ ਦੇ ਪੀਰ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰੂ) ਬਣਕੇ ਤੁਰਕਾਨੀ ਫੌਜਾ ਪਾਸੋ ਨਜਰ ਭੇਟਾਂ ਸਲਾਮਾਂ (ਨਮਿਸਕਾਰਾਂ) ਲੈਂਦੇ ਪਲੰਗ ਪੁਰ ਸਜੇ ਹੋਇ ਨਿਰਭੈਤਾਂ ਨਾਲ ਚੋਹ ਜਾਂਣਿਆ ਦੇ ਕੰਧੇ ਪਰਪਿਲੰਗ ਚੁਕਿਆ ਤੇ ਪਜਾਵਾਂ ਸਿੱਖ ਚੌਰ ਕਰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸੇਵਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਕੇ ਭਾ: ਨਬੀ ਖਾਂ ਤੇ ਭਾ: ਗਨੀ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾਂ (ਪਰਸੰਸਾਂ ਦੀ ਸਨਦ) ਬਖਸ਼ਿਆ ਸੀ

(ਬਾਕੀ ਦੇਖੋ ਸਫ਼ਾ ੧੧੧ ਪਰ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੁਖੀਆਂ ਅਨਾਥਾਂ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦਾ ਗਮਖਾਰ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਜਾਬਰਾਂ ਦਾ ਕਾਲ ਬਣਕੇ ਆਇਆ। 'ਸੰਤ ਉਬਾਰਨ ਦੁਸ਼ਟ ਸੰਘਾਰਨ' ਵਾਲੇ ਸਰਬੰਸ ਦਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿਤਾ

(ਬਾਕੀ ਸਫਾ ੧੧੦ ਦੀ)

ਅਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸਾਡਾ ਸਿਖ ਖਾਲੀ ਹਥ ਦਰਸਨ ਨਾਂ ਕਰੇ।

ਤੁਰਕ ਰਾਜ ਦੀ ਜੜ ਪਟਣੀ:-ਸ੍ਰੀ ਦਸ਼ਮੇਸ ਜੀ ਉਚ ਦੇ ਪੀਰ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਰਾਇਕੋਟ ਪਹੁੰਚੇ। ਕਲ੍ਹੇ ਨੇ ਤਨੋ ਮਨੋ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨੂਰੂ ਚਰਵਾਹਾ (ਮਾਹੀ) ਸਰਹਿੰਦ ਭੇਜ ਕੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਮੰਗਵਾਈ। ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣ ਕੇ ਸੁਤੇ ਸਿਧ ਕਾਹੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦੀ ਜੜ ਪੁਟ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ "ਜ਼ਾਲਮ ਰਾਜ ਦੀ ਜੜ ਪੱਟੀ" ਦਾ ਬਦਨ ਆਖਿਆ। ਰਾਇ ਨੂੰ ਇਕ ਖੜਗ ਰੇਹਲ ਅਤੇ ਗੰਗਾ ਸਾਗਰ ਬਖਸਿਆ।

ਦੀਨੇ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਫ਼ਰ ਨਾਮਾ—ਦੀਨਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਤੋਂ ਜਫਰਨਾਮਾ ਦੇਕੇ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ੪ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਦਖਣ ਦੇਸ ਜਿਥੇ ਮਰਹਟਿਆਂ ਨਾਲ ਔਰੰਗਾਬਾਦ ਵਿਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਲੜ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਵੈਰੀ ਉਤੇ ਫਤਿਹ ਪਾਉਗੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬਦਨ ਮਨ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਤੁਰੇ।

ਮੁਕਤਸਰ ਟੁਟੀ ਗੰਢਣੀ—ਵੈਸਾਖ ਸੰਮਤ ੧੭੬੨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਤੋਂ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੇਦਾਵਾ ਪੜਵਾ ਕੇ ਟੁਟੀ ਸਿਖੀ ਗੰਢਾਈ, ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਕਤੀ ਦਾ ਵਰ ਦੇ ਕੇ ਤਾਲ ਦਾ ਨਾਮ ਮੁਕਤਸਰ ਰਖਿਆ। ਧੰਨ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਜੀ ਝੰਬਾਲ।

ਗੁਰੂ ਕਾਸ਼ੀ—ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ (ਸਾਬੋ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ) ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਕਾਂਸੀ ਦਾ ਵਰ ਦਿਤਾ ਲਿਖਣਸਰ।

ਇਹ ਹੈ ਪ੍ਰਗਟ ਹਮਾਰੀ ਕਾਸੀ
ਪੜ੍ਹ ਹੈਂ ਇਹਾਂ ਢੋਰ ਮਤਿਰਾਸੀ॥
ਲੇਖਕ ਗੁਨੀ ਕਵਿੰਦ ਗਿਆਨੀ
ਬੁਧਿ ਸਿੰਧੁ ਹ੍ਵੈ ਹੈ ਇਤ ਆਨੀ॥
ਤਿਨ ਕੇ ਕਾਰਨ ਕਲਮ ਗਡ,
ਦੇਤ ਪਰਗਟ ਹਾਂ ਡਾਰ॥
ਸਿਖ ਸਖਾ ਇਤ ਪੜ੍ਹੈਂਗੇ
ਹਮਰੇ ਕਈ ਹਜਾਹ। (ਗੁ ਵਿ ੧੦)॥

ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਵਰ:—ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਅਨਭਵੀ ਉਲਥਾ ... ... ਜੀ

(ਬਾਕੀ ਦੇਖੋ ਸਫਾ ੧੧੨ ਪਰ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਰਮਜੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਤੋਂ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗਦੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣੇ ਜੋ ਨੌ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਮਨੁਖਤਾ ਦੇ ਕਮਾਲ ਗੁਣ ਭਾਰਤ

(ਬਾਕੀ ਸਫਾਂ ੧੧੧ ਦੀ)

ਦੀ ਕਥਾ

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਮਰਨਾ—ਬਹਾਦਰ ਸਾਹ ਦਾ ਸਰਨ ਆਉਣਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਦਿਲੀ ਦਾ ਤਖਤ ਦਵਾਉਣਾ।

ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਮਿਲਤ ਤੇ ਸਿਖ ਹੋਣਾ—ਬੰਦੇ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜਣਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾ ਸਿੰਘਾ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ੨੦ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਤੇ ਇਕ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦੁਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਘਲਣ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਨ ਕਰਾਇਆ ਕਿ ਗੁਰ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਰਹਿਣਾ,

ਪੰਜ ਤੀਰ

ਪੰਜ ਬਚਨ— ੧ ਇਕ ਤਾਂ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਨਾ ਬਿਗਾੜੀਂ ਜੋ ਪੰਚ ਪਰਵਾਨ ਪੰਚ ਪਰਧਾਨ ਕਹਿਣ ਓਸ ਤੇ ਚਲਣਾ (੨) ਦੂਜਾ ਨਾਲੇ ਦਾ ਜਤੀ ਰਹਿਣਾ (ਭਾਵ ਏਕਾ ਨਾਰੀ ਜਤੀ ਹੋਇ......) (੩) ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਵਿਚ ਗਦੀ ਲਾਕੇ ਨ ਬੈਠੀਂ (੪) ਆਪਣਾ ਪੰਥ ਨਾ ਚਲਾਈਂ (੫) ਝੂਠੀ ਸੌਂਹ ਨਾ ਖਾਈ, ਜਿਨਾਂ ਚਿਰ ਏਨਾ ਬਚਨਾ ਤੇ ਰਹੇਂਗਾ ਉਨਾ ਚਿਰ ਤੇਰੀ ਜੈ ਰਹੇਗੀ। ਜਦ ਸਾਡੇ ਬਚਨ ਭੁਲ ਜਾਏਗਾ ਤਦ ਮਾਰਿਆ ਜਾਇੰਗਾ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੂ। ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ (੧) ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਜੀ (੨) ਬਾਬਾ ਕਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ (੩) ਬਾਬਾ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ (੪) ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ (੫) ਬਾਬਾ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਏਹ ਪੰਜ ਮੁਖੀਏ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਸਾਥ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਤੁਰਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਲਿਖ ਦਿਤੇ ਕਿ ਏਨਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਰੂਪ ਸਮਝ ਕੇ ਨਾਲ ਸਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ।

(ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਅਟਲ ਗੁਰੂ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਕੱਤਕ ਸੁਦੀ ਦੂਜ ੧੭੬੫ ਬਿਃ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹਸਤ ਕਵਲਾਂ ਨਾਲ ਦਸੋ ਹੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀ ਆਤਿਮਕ ਜੋਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਪਵਿਤਰ ਬੀੜ ਅਗੇ ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਨਾਰਯਲ ਅਗੇ ਰਖ ਕੇ ਮਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਗੁਰਤਾਗਦੀ ਦਿਤੀ ਤੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਸੀ ਅਜ ਤੋਂ ਜੁਗ ਜੁਗ ਅਟਲ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹੋਣਗੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਸਦਾ ਰਹਿਗਾ ਆਗਿਆ ਭਈ ਅਕਾਲ

(ਬਾਂਕੀ ਦੇਖੋ ਸਫਾਂ ੧੧੩ ਪਰ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਭਰੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਆਦਰਸ਼ ਤੇ ਹੀ ਅਪਣੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇਕੇ ਆਪਣੇ ਸੀਸ ਨੂੰ ਤਿਨਕੇ ਵਤ ਵਾਰਕੇ ਓਹ ਔਖੀ ਸੰਥਿਆ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜੋ ਸੰਥਿਆਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਮੁਰਦਿਹਾਨ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਜੀਵਤ ਭਾਵ ਵਿਚ ਜਗਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁਖਤਾ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਮਾਹਰ ਡਾਕਟਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸਹੀ ਕੀਤੀ ਜਦ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਰੂਹ ਫੂਕਣੀ ਇਥੇ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਰਖੀ ਤਾਂ ਆਖਰ ੧੭੫੬ ਬਿਃ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਦੇਕੇ (ਆਪ ਪੰਜਾਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ) ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰਖਕੇ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਚੌਦੇ ਭਵਨ ਦੇ ਗਮ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਬਖਸ਼ੀ, ਜੈਸੇ ਸੈਨਪਤਿ-

ਚੂਕਿਓ ਆਵਨ ਜਾਨ ਮਿਟੀ ਸਭ ਲਾਲਸਾ ॥
ਖਾਲਸਾ ਜਪਿ ਗੋਬਿੰਦ ਭਯੋ ਹੋ ਖਾਲਸਾ ॥
ਭਯੋ ਜੈਕਾਰ ਤ੍ਰੈ ਲੋਕ ਚੌਦੇ ਭਵਨ ॥
ਸਤਿਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਖਾਸ ਕੀਤਾ ॥

(ਬਾਕੀ ਸਫ਼ਾ ੧੧੨ ਦੀ)

ਕੀ ਤਵੀ ਚਲਾਇਉ ਪੰਥ। ਸਭ ਸਿਖਨ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਮਾਨਿਓ ਗ੍ਰੰਥ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਮਾਨਿਓ ਪ੍ਰਗਟ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਦੇਹ। ਜੋ ਪ੍ਰਭਿ ਕੋ ਮਿਲਵੋਚਹਿ ਖੋਜ ਸ਼ਬਦ ਮਹਿ ਲੇਹ।

ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਣਾ—ਗੋਦਾਵਰੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਨਾਦੇੜ ਸ਼ਹਿਰ ਰਿਆਸਤ ਦਖਨ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਵਿਖੇ ਕਤਕ ਸ਼ਦੀ ੫ (੮ ਕਤਕ) ਸੰਮਤ ੧੭੬੫ ਨੂੰ ਸਣਦੇਹੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਜੋਤ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਸਚਖੰਡ ਜਾ ਮਿਲੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੩੨ ਵਰੇ ੧੦ ਮਹੀਨੇ ੨੬ ਦਿਨ ਗੁਰਤਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਅਵਸਥਾ ੪੧ ਵਰ੍ਹੇ ੯ ਮਹੀਨੇ ੧੫ ਦਿਨ ਮਾਤ ਲੋਕ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਇਕੀ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ।

ਅਵਤਾਰ ਦਸੰਬਰ ੧੬੬੬ ਈਃ ਨੂੰ
ਸਚਖੰਡ ਪਧਾਰੇ ੧੭੦੮ ਈਃ ਨਵੰਬਰ
ਕਿਨਾ ਕਿਨਾ ਕਿਰ
ਪਟਨੇ ੫ ਸਾਲ
ਪਟਨੇ ਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤਕ ੧ ਸਾਲ
ਅਨੰਦਪੁਰ ੧੨ ਸਾਲ
ਨਾਹਣ ੩ ਸਾਲ
ਅਨੰਦਪੁਰ ੧੭ ਸਾਲ
ਰਾਹ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕਾਸ਼ੀ (ਦਮਦਾਂ) ਸਾਃ ੨ ਸਾਲ
ਦੋ ਸਾਲ ਪੰਜਾਬੋ ਬਾਹਰ ਤਕਰੀਬਨ ਬਤਾਲੀ ਸਾਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਸ - ਆਪੇ ਮਾਰ ਜੀਵਾਲੇ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਘੁਟ ਘੁਟ ਲਾਇਆ, ਪਿਤਾ ਵਾਲਾ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਖਿਤਾਬ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ ਤੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੇਲੇ ੧ ਤੇ ਹੁਣ ੫ ਨਿਤਰੇ ਹਨ ॥ ਇਹ ਆਦਰਸ ਦੇ ਸਦਾ ਜੀਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਦੀ, ਸਦਾ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਹੁਲਾਰੇ ਲੈਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਨਿਰਮਾਏ ਖਾਲਸ ਖਾਲਸਾ ਆਦਰਸ ਦੇ ਆਦਿ ਰੂਪ ਏਹ ਪੰਜੇ ਮਰਜੀਉੜੇ ਆਪਣੀ ਛੋਤ ਅਪਣੇ ਚੁਗਿਰਦ ਨੂੰ ਲਾਉਣਗੇ ਸੁਗੰਧੀ ਫੈਲੇਗੀ ਤੇ ਜੋ ਗੁਲਾਮੀ ਤੇ ਮੁਰਦਿਹਾਨ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਜੀਵਤ ਭਾਵ ਵਿਚ ਜੀਵਾਏਗੀ, ਜੈਸੇ ਕਿ ॥

ਆਦਿ ਤਿਮਰ ਲੰਗ ਤੇ ਅਨੇਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਭਏ
ਕੇਤੀ ਕੁਲ ਬੀਤ ਗਈ ਅਮਲ ਚਲਾਇ ਕੇ ॥
ਦੇਸ਼ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਚਾਰੋ ਚੱਕ ਸਭ ਨਿਵੈ ਆਯ
ਕਾਹੂੰ ਨਾ ਮਵਾਸੀ ਭਟ ਦਿਯੋ ਵਿਚ ਲਾਯ ਕੇ।
ਅਨਗਨ ਸੇਨ ਕੋਸ਼ ਦੀਰਘ ਦੁਰਗ ਭਾਰੀ
ਰਾਜ ਕੋ ਸਮਾਜ ਕੌਨ ਸਕੈ ਸੁ ਗਿਨਾਯ ਕੈ ॥
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਰੂਪ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਕੈ
ਕੌਨ ਜਾਨੈ ਦੇਂਗੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਖਪਾਯ ਕੈ ॥

(ਗੁ ਪ ਸੂ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਾਰਿਆ ਸ਼ਿਕਾ ਜਗਤ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਦਸਾਂ ਸਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਖੜ੍ਹੋਕੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸੰਖਯਾ ਪੜ੍ਹਕੇ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਕੇ ਦਿਖਾਈ ਤੇ ਇਸ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਹ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਜਗਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਤਖਤੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗੀ ॥

ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣਾ

੧੭੫੬ ਬਿ: ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ, ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਦਿਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋਤਿਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਸਪਤਰਿਸ਼ੀ ਸੰਮਤ ਦਾ ਵੈਸਾਖ ਸ਼ੁਦੀ ੩ ਸੰ: ੧ ਹੈ, ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਤਖਤ ਕੇਸ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ (ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ) ਵਿਖੇ ਨਾਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ਣ ਦੀ ਜੋ ਵਿਧਿ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਾਂ ਖੰਡੇ ਦੀ ਵਿਧਿ ਅਥਵਾ ਖੰਡੇ ਦੀ ਵੇਲਾ (ਮ੍ਰਯਾਦਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ) ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਜੋਤਿ ਵੇਲੇ ਜੋ ਨਾਮ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਹੁਣ ਭੀ ਉਹੋ ਨਾਮ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਭੀ ਉਹੋ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਮਾਮੂਲ (ਮਾਧਯਮ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਰਥਾਤ ਕਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮੇਲਕੇ, ਕਦੇ ਬਚਨ ਕਰਕੇ, ਕਦੇ ਮਸਤਕ ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਕੇ ਕਦੇ ਚਰਨ ਧੋ ਕੇ ਅਤੇ ਕਦੇ ਗੁਪਤ ਹੀ, ਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਆਵੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਏਸ ਦਿਹਾੜੇ ਤੋਂ ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਜਾ ਵਿਧੀਆਂ ਕਾ ਇਕੋ ਵਿਚ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਿੰਨ ੨ ਨਾਵਾਂ ਤੇ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਥਾਂ ਸਭ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਇਕੋ 'ਸਿੰਘ' ਸੰਗਿਆ, ਇਕੋ ਰੂਪ ਅਤੇ ਇਕੋ ਰਹਿਤ-ਮ੍ਰਯਾਦਾ ਵਾਲੇ ਸੰਤਾਂ ਤੇ ਜੋਧਿਆਂ ਦਾ ਸੰਘ (Unit) ਸਦਾ ਸਲਾਮਤ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਅਬਿਨਾਸੀ ਤੇ ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਅਟੱਲ–'ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ' ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਨਾਲ ਭਰੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਪੰਜ ਵਾਰੀ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੇ ਤੇ ਇਕੱਲੇ ੨ ਨੂੰ ਅੰਦਰ (ਤੰਬੂ ਵਿਚ)ਲੈ ਜਾਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਦਿੱਬ (ਮੈਥਨੀ) ਦੇਹ ਜਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਝਟਕ ਕੇ ਨਵੀਨ ਤੇ ਦਿੱਬ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੀ ਦੇਹ ਸਾਜ ਕੇ 'ਜੀਅ ਲੈ ਫਿਰ ਦੇਹਿ' ਹੀ ਸਮੱਥ ਜੋਤਿ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਿੰਨੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜੀਅ ਦਾਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਏਸੇ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਲੈਕੇ 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪੇ ਗੁਰ ਚੇਲਾ' ਏਸ 'ਸਿਖ ਸਿੰਮ੍ਰਤੀ' ਸਿੱਧ ਬਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਨ੍ਹਾਂ ਦਿੱਬ ਪੁਰਖਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਮਿਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਅਜ ਤਕ ਦੇ ਸੰਮੂਹ ਧਰਮ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਅਤੇ ਕਲਾ ਤੋਂ ਅਤੀਤ ਅਤੇ ਅਦਭੁਤਤ–ਘਟਨਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੱਖਣੀ ਨੇ–ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਇਉਂ ਕਥਨ ਕੀਤਾ ਹੈ–'ਸੱਚੇ ਤਖਤ ਰਚਾਇਆ ਸਤਿ ਸੰਗਤ ਮੇਲਾ। ਨਾਨਕ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੰਕਾਰ ਵਿਚ ਸਿੱਧਾ ਖੇਲਾ। ਗੁਰੁ ਸਿਮਰਿ ਮਨਾਈ (ਮੰਡਨ ਕੀਤੀ, ਮੰਨੀ) ਕਾਲਕਾ (ਚੰਡੀ ਦਾ ਰੂਪ—ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ) ਖੰਡੇ (ਦੁਨੀਆਂ ਭਣਨ ਦੇ ਆਦਿ ਤੇ ਛਿਣ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਹਿਤ) ਹੋਇਆ, ਉਹ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤੇ ਨਿਵਿਰਤੀ ਰੂਪ ਦ੍ਵੈਤ ਦਾ ਕਾਰਣ, ਜਿਸ ਦੀ ਸੰਸਾਰੀ ਸ਼ਕਲ ਦੁਧਾਰੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ) ਦੀ ਵੇਲਾ (ਮ੍ਰਯਾਦਾ, ਹੱਦ, ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਿ, ਆਕਾਰ)। ਪੀਵਹੁ ਪਾਹੁਲ ਖੰਡੇਧਾਰ ਹੋਵੇ ਜਨਮ ਸੁਹੇਲਾ। ਸੰਗਤ ਕੀਨੀ ਖਾਲਸਾ ਮਨਮੁਖੀ ਦੁਹੇਲਾ। ਵਾਹ ਵਾਹ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪੇ ਗੁਰ ਚੇਲਾ।' ਭਾਵ-ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ–ਸਤਿਪੁਰਖ ਨੇ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਰਚਾ ਕੇ ਸੰਗਤ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਧਾਂ ਵਿਚ ਅਪਣੀ ਅਨੰਤ ਕਲਾ ਦੇ ਖੇਡ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਦਿ ਗੁਰੂ (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ) ਨੂੰ ਸਿਮਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਮਡਿਆ, ਭਾਵ–ਸਜਾਇਆ, ਜੋ ਕਿ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਿ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਪਣੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਤੇ ਸਭ ਦੀ ਸਾਖੀ ਬਣਾਇਆ, ਮਨਮੁਖ ਦੁਨੀਆਂ ਬੜੀ ਦੁਖੀ ਹੋਈ। ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁ ਵਾਲੀ ਪਾਹੁਲ–ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕੋ, ਤਾਂ ਜੋ ਜਨਮ ਸਫਲ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਚਰਜ ਹਸਤੀ ਹੈ **ਗੁਰੂ ਚੇਲਾ** ਆਪੇ ਆਪ ਹੈ।

ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਪੰਥ ਦੇ ਸਦਾ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਹਿਣ ਦਾ ਅਲੌਕਿਕ ਵਰ ਦਾਨ

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਦੀਖਿਆ ਤੇ ਸਿਖਿਆ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਸਨ, ਤਾਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੀਖਿਆ ਦੇਣ ਦੇ ਉਪਰਾਂਤ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਤੋਂ ਅਸੱਮ੍ਰਥ ਅਤੇ ਅਨਧਿਕਾਰੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਸਿਖਿਆ ਅਧਿਕਰਣ ਤੋਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਕੋਚ ਕਰ ਗਏ। ਤਾਂ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਅਗੰਮੀ ਬਚਨ ਦੁਆਰਾ ਗੱਜ ਕੇ ਆਖਿਆ–'ਪਿਆਰੇ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ! ਮੈਂ ਆਪ ਦੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਤੇ ਸਿਖਿਆ ਲੈਣ ਦਾ ਅਨੱਨ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਮੈਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਪੂਰਾ ੨ ਅਧਿਕਾਰ ਰਖਦੇ ਹੋ, ਹੁਕਮ ਕਰੋ।' ਬਸ ਇਹ ਵਾਕ ਕੀ ਸੀ? ਅਨੰਤ ਕਲਾ ਵਾਲੇ ਠਾਕੁਰ ਦੀ ਅਕਲ ਕਲਾ ਦਾ ਆਵੇਸ਼ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਤਤਕਾਲ ਹੀ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਭਿੰਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, ਇਕ ਸੁਰ ਨਾਲ ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ–ਮਹਾਰਾਜ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ–ਪੰਚ ਪ੍ਰਮਾ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ! ਆਪ ਜੋਗ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਸਦਾ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਹੋ। ਬਸ, ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ, 'ਸੰਲਾ ਕਲਾ ਸੱਪੂਰਣ ਫਲਿਆ। ਅਨਤ ਕਲਾ ਹੋਇ ਠਾਕੁਰ ਚੜ੍ਹਿਆ।' ਅਨੁਸਾਰ ਅਗੰਮੜੇ ਪੁਰਖ ਨੇ ਮੇਘ ਦੀ ਗਰਜ ਵਾਲੀ ਗੰਭੀਰ ਧੁਨੀ ਨਾਲ ਨਿਰੰਤਰੀ ਜੋਤਿ ਵਿਚੋਂ ਸਹਿਜ ਹੀ ਇਉਂ ਸਿੰਘ ਨਾਦ ਦਾ ਉਦਾਰਨ ਕੀਤਾ—

ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਰੂਪ ਹੈ ਖਾਸ ॥ ਖਾਲਸੇ ਮਾਹਿ ਹੌ ਕਰੌ ਨਿਵਾਸ ॥
ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਮੁਖ ਹੈ ਅੰਗਾ ॥ ਖਾਲਸੇ ਕੇ ਹੌ ਸਦ ਸਦ ਸੰਗਾ ॥
ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਇਸਟ ਸੁਹਿਰਦ ॥ ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਕਹੀਅਤ ਬਿਰਦ ॥
ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਪਛ ਅਰ ਪਾਤਾ ॥ ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਸੁਖ ਅਹਿਲਾਦਾ ॥
ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਮਿਤ੍ਰ ਸਖਾਈ ॥ ਖਾਲਸਾ ਮਿਤ੍ਰ ਪਿਤਾ ਸੁਖਦਾਈ ॥
ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੀ ਸੋਭਾ ਸੀਲਾ ॥ ਖਾਲਸਾ ਬੰਧ ਸਖਾ ਸਦ ਡੀਲਾ ॥
ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੀ ਜਾਤ ਅਰ ਪਤ ॥ ਖਾਲਸਾ ਸੋ ਮੇਰੋ ਉਤਪਤ ॥
ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਭਵਨ ਭੰਡਾਰਾ ॥ ਖਾਲਸੇ ਕਰ ਮੇਰੋ ਸਤਕਾਰਾ ॥
ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਸੁਜਨ ਪਰਵਾਰਾ ॥ ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਕਰਤ ਉਧਾਰਾ ॥
ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਪਿੰਡ ਪਰਾਇਨ ॥ ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਕੀ ਜਾਨ ॥
ਮਾਨ,ਮਹਤ ਮੇਰੀ ਖਾਲਸਾ ਸਹੀ ॥ ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਸ੍ਵਰਥ ਸਹੀ ॥
ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਕਰੇ ਨਿਰਬਾਹ ॥ ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਦੇਹ ਅਰ ਸਾਹ ॥
ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਧਰਮ ਅਰਕਰਨ ॥ ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਭੇਦ ਨਿਜ ਮਰਮ ॥
ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਸਤਿਗੁਰ ਪੂਰਾ ॥ ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਸੱਜਨ ਸੂਰਾ ॥
ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਬੁਧ ਅਰ ਗਿਆਨ ॥ ਖਾਲਸੇ ਕਾ ਹੋ ਧਰੋ ਧਿਆਨ ॥
ਉਪਮਾ ਖਾਲਸੇ ਜਾਤ ਨ ਕਹੀ ॥ ਜੇਹਬਾ ਏਕ ਪਾਰ ਨਹਿ ਲਹੀ ॥
ਸੇਸ ਰਸਨ ਸਾਰਦਸੀ ਬੁਧਾ ॥ ਤਦਪਿ ਨਾ ਉਪਮਾ ਬਰਨਤ ਸੁਧਾ ॥
ਯਾ ਮੈ ਰੰਚ ਨ ਮਿਥਯਾ ਭਾਈ ॥ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਖੀ ॥
ਰੋਮ ਰੋਮ ਜੋ ਰਸਨਾ ਪਾਊ ॥ ਤਦਪਿ ਖਾਲਸਾ ਜਸ ਤਹ ਗਾਊ ॥
ਹੋ ਖਾਲਸੇ ਕੋ ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ॥ ਓਤ ਪੋਤ ਸਾਗਰ ਬੂੰਦੇਰੋ ॥
ਪੁਰਸ ਅਕਾਲ ਸੁ ਮੂਰਤ ਏਹਾ ॥ ਪ੍ਰਗਟ ਅਕਾਲ ਖਾਲਸਾ ਦੇਹਾ ॥

(ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਸਿੰਘ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਵ–ਮੈਂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਦਾ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਜੋਤਿ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਕੇ–ਆਪਣਾ ਖਾਸ (ਨਿਜ) ਰੂਪ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਹੋਣ ਉਹ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੇ। ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਖੀ ਰਖ ਕੇ ਆਖਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਫੌਜ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮੋਕੇ ਜਿਥੇ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਕੋਹਾਂ ਵਿਚ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਅਗਿਆਨ ਅੰਧੇਰਾ ਦੂਰ ਕੀਤਾ, ਉਥੇ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਕੋਹਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਅਧਰਮ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਭੀ ਸਹਸਾ ਹੀ ਬ੍ਰਿਛ ਛਾਮਣੀ ਅਤੇ ਧੂੰਧਾਮਣੀ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ। ਜਿਥੋਂ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਹਲਾਕੂ ਤੇ ਤੈਮੂਰ ਵਰਗੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣੇ ਸੀ। ਸੋ ਦੁਸ਼ਟ ਦਮਨ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਸਚਰਜ ਰੂਪ ਧਾਰੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਤੋਂ ਓਸ ਹਿੰਸਕ ਤੇ ਗੰਦੀ ਸਿਪਿਰਟ ਦਾ ਸਤਿਆਨਾਸ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਉਂ ਸਾਧੂਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਮਨ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਦਮਨ ਕਰਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਏ ਹੋਏ ਸਤ ਮਾਰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ 'ਧਰਮ ਚਲਾਵਨ ਸੰਤ ਉਬਾਰਨ। ਦੁਸ਼ਟ ਸਭਨ ਕੋ ਮੂਲ ਉਪਾਰਨ' ਦੀ ਪ੍ਰਤਗਿਆ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਕਰ ਕੇ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਅਜ ਭੀ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹਨ, ਪਰ ਜੇ ਖਾਲਸਾ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਠੀਕ ਠੀਕ ਉਤਰਾਂਧਿਕਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਰਹੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਬਾਬਤ, ਸਾਧੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਇਤਿਹਾਸ ਗੁਰੁ ਖ਼ਾਲਸਾ" ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :–

ਇਸ ਭਾਰਤ ਭੂਮਿ ਮੇਂ ਸਹਸ੍ਰੋਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਤਥਾ ਲਕੋਂ ਦੇਸ਼ ਸੰਰਕਕ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਹੂਏ ਹੈਂ, ਪਰੰਤੂ ਐਸਾ ਏਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੂਆ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਧਰਮਰਖਿਆ ਕੇ ਨਿਮਿੱਤ ਅਪਨਾ ਸਰਵੰਸੁ ਹਵਨ ਕਰਕੇ ਸ਼ੇਸ਼ ਮੇਂ ਆਪਨੇ ਪ੍ਰਾਣ ਭੀ ਦਿਯੇ ਹੋ :

"ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਪਰ ਆਤੀ ਹੂਈ ਅਨੇਕ ਤਰਹ ਕੀ ਆਪੱਤਿਯੋਂ ਕੇ ਹਾਰਕ, ਯਾ ਮਿਤ੍ਰਪ੍ਰਾਯ ਆਰਯ ਸੰਤਾਨ ਕੇ ਪੁਨਰ ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਚਾਰਕ, ਯਦਿ ਕੋਈ ਮਹਾਪੁਰਸ਼ ਹੈਂ, ਤੋ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਕੇ ਨਿਰਮਾਤ ਤਥਾ ਸ਼ਸਕ ਧਰਮ ਗੁਰੂ ਯੇਹੀ ਏਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਹੀ ਹੂਏ ਹੈਂ।

ਆਪਹੀ ਕੇ ਸਦੁਪਦੇਸ਼ ਸੇ ਚਾਰੋਂ ਵਰਣ ਪਰਸਪਰ ਭ੍ਰਾਤ੍ਰਿਭਾਵ ਸੇ ਵਯਵਹਾਰ ਕਰਨੇ ਲਗੇ ਥੇ, ਆਪ ਹੀ ਕੀ ਸੰਪੂਰਤਿ ਮਹਾ ਸ਼ਕਤਿ ਸੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਕੀ ਯੁਧ ਕੇ ਵਿਸ਼ਯ ਮੇ ਸਰਵਤ: ਅਗ੍ਰੇਸਰ ਗਣਨਾ ਹੈ। ਆਪ ਹੀ ਕੇ ਬਲਵੀਰਯ ਸਾਹਸ ਕੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੇ ਨਿਰਾਸ਼੍ਰਿਤ ਆਰਯ ਸੰਤਾਨ ਕਾ ਆਰਯਾਵਰਤ ਨੇਮ ਸੇਸਤ੍ਰ ਦੀਖ ਪੜਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਭਾਰਤ ਭੂਮਿ ਪਰ ਅਨੇਕੋਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਧਰਮਗੁਰੂ ਹੂਏ ਹੈਂ। ਤਥਾ ਆਗੇ ਭੀ ਹੋਂਗੇ ਤਥਾਪਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੈਸੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਧਰਮ ਗੁਰੂ ਕਾ ਹੋਨਾ ਦੋਬਾਰਾ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਮੇਂ ਦੁਰਘਟ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਵਉਦਰ ਪੋਸੀ ਅਨੇਕ ਮਨੁਸ਼ਯ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਹੋ ਕਰ ਮਰਣ ਦਸ਼ਾ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਤਥਾਪਿ ਆਪਨੇ ਨਿਰਮਲ ਯਸ਼ ਕਾਯ ਸੇ ਕਲਪਾਵਧਿ ਜੀਨੇ ਵਾਲੇ ਯਹ ਏਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਹੀ ਹੈਂ। ਜਬ ਤਕ ਸੁਬੁਧ ਆਰਯ ਪ੍ਰਜਾ ਰਹੇਗੀ। ਤਬ ਤਕ ਇਨ ਕੇ ਅਵਰਣਨੀਯ ਉਪਕਾਰੋਂ ਕੋ ਸਨਮਾਨ ਪੂਰਵਕ ਚਿੰਤਨ ਕਿਯਾ ਕਰੇਗੀ।

ਧਨਯ ਦੇਸ਼, ਧਨਯ ਕਾਲ, ਧਨਯ ਭੂਮਿ, ਧਨਯ ਨਗਰ, ਧਨਯ ਗ੍ਰਿਹ ਤਥਾ ਧਨਯ ਵਹ ਮਾਤਾ ਹੈ ਜਿਨ ਕੇ ਸਕਾਸ਼ ਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੈਸੇ ਮਹਾਪੁਰਸ਼ੋਂ ਕਾ ਪ੍ਰਾਦੁਰਭਾਵ ਹੋਤਾ ਹੈ। (ਅਧਯਾਯ ੪੭)

(ਪੁਨਾ)

ਲੈਕੇ ਦਾਤਾਰਾ ਗਾਵੈ ਸੰਗਤਿ ਮੇ ਵਾਰ ਆਸਾ
ਪਕੜ ਦੁਧਾਰਾ ਵਾਹੇ ਸਤ੍ਰ ਸਿਰ ਆਰਾ ਹੈ ॥
ਕੜਛਾ ਲੈ ਹਾਥ ਵਰਤਾਵਤ ਅਤੁਟ ਦੇਗ
ਕਠਿਨ ਕੋ ਦੰਡ ਵਾਣ ਵੇਧ ਕਰੈ ਪਾਰਾ ਹੈ ॥
ਭਕਤਿ ਗਯਾਨ ਪ੍ਰੇਮ ਔ ਵੈਰਾਗ ਕੀ ਸੁਨਾਵੈ ਕਥਾ
ਚੜਕੈ ਤੁਰੰਗ ਜੰਗ ਦੇਵੈ ਲਲਕਾਰਾ ਹੈ ॥
ਤਤ੍ਰ ਗਯਾਨੀ ਦਾਨੀ ਯੋਧਾ ਗ੍ਰਿਹੀ ਤਿਆਗੀ ਗੁਰੂ ਚੇਲਾ
ਵਾਹ ਵਾਹ ਧਨਯ ਧਨਯ "ਜਨਕ" ਹਮਾਰਾ ਹੈ॥ਮ:ਕੋ:

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਕਲਿਆਣ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਈ ਜੁਧ ਕੀਤੇ। ਜੁਧ ਦੀ ਰਣਭੂਮੀ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਆਪਜੀ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੁਧਾਂ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ੨ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਏ ਅਤੇ ਵਰਦਾਨ ਦੇਕੇ ਤਾਰਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਦੇਸ ਅਰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਗੁਰਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ ਅਗੇ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੇਰੇ ਚੋਜੀ, ਬਾਲਾ ਪ੍ਰੀਤਮ, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਪਟਣੇ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਆਉਣ ਦਾ ਰਸਤਾ।

ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਅਨੰਦ ਪੁਰ (ਪੰਜਾਬ) ਵਲ ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਬੁਲਾ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵਕਤ ਪਟਨਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਜੋ ਵੈਰਾਗ ਮਈ (ਬਹਿਵਲਤਾ) ਦਸ਼ਾ ਹੋਈ ਉਹ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਏਸ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖ ਆਤਮਾ ਹੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਇਲਾਕਾ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਫਰਮਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਰਧਾਵਾਨਾਂ ਦੇ ਅਸੀਂ ਸਦਾ ਹੀ ਪਾਸ ਹਾਂ ਅਰ ਜਿਸ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਹੋਣ ਉਹੋ ਸੁਬ੍ਹਾ ਸ਼ਾਮ ਸ੍ਰੀ ਤਖਤ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੇ, ਇਤਿਆਦਿ ਧਰਵਾਸ ਦੇਕੇ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਉਣ (ਨਿਹਾਲ) ਹਿਤ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਨਗਰਾਂ (ਸ਼ਹਿਰਾਂ) ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਜਲੀਂ ਮਜਲੀਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੇ ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਮਰਕਸਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਰਸਤੇ ਦੇ ਪੜਾਓ

ਦਾਨਾ ਪੁਰ, ਬਕਸਰ ਛਪਰੇ, ਆਗ, ਡੁਮਰਾ, ਮਿਰਜ਼ਾਪੁਰ, (ਕਾਸੀ ਦੇ ਲਾਗੇ) ਕਾਸੀ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਪੁਰ ਵਡਾ, ਪਰਾਗ ਰਾਜ, (ਤ੍ਰਿਬੈਣੀ ਅਲਾਹਾਬਾਦ) ਅਜੁਧਿਆ, ਗੁਪਤਾ ਘਾਟ, ਨਾਨਕ ਮਤਾ, ਪੀਲੀ ਭੀਤ, ਦੇਵ ਨਗਰ, ਲਖਨਊ, (ਭਗਤ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਬਖਸ਼ੀ) ਵਨੂਰ, ਮਥਰਾ (ਬ੍ਰਿਜ ਲਾਲ ਚੌਬੇ ਦੇ ਘਰ ਪਰ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਹੈ) ਹਰਦੁਆਰ, ਸ਼ਾਤਲਸਰ, ਭਗਵਾਨ ਪੁਰ, ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ, ਤੀਰਥ ਸੂਰਜ ਕੁੰਡ, ਲਖਨੌਰ। ਹੁਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਮਾਲਵਾ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ (ਸਰਸਬਜ਼) ਕਰਨ ਹਿਤ ਪਵਿਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ, ਉਸ ਤਰਾਂ ਦੌਰੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ ਅਗੇ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਪੜ੍ਹੋ (ਵਿਚਾਰੋ) ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੋ ਜੀ।

੧. ਗੁ: ਖਾਨਪੁਰ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਨਾਰਾਇਣ ਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਟੋਕਾ ਪਾਸ ਹੈ।ਜਦੋਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਟੋਕੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਸਨ, ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਊਠ ਚੋਰੀ ਹੋ ਗਏ। ਚੋਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਮਤਿ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਥੇ ਬਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ੧੦੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨. ਗੁ: ਅਗੰਮਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਜਗਾਧਰੀ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਬੱਲਾਚੌਰ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਅੱਧ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਗੰਮਪੁਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਪਾਲ ਮੋਚਨ ਤੋਂ ਹਟਦੇ ਹੋਏ ਇਥੇ ਪਧਾਰੇ। ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਅ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ ੬੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਨਗਰ ਵਾਸੀਆਂ ਵਲੋਂ ਹੈ। ਇਹ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜਗਾਧਰੀ ਤੋਂ ੭ ਮੀਲ ਪੁਰ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ।

੩. ਗੁ: ਟੋਕਾ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਨਾਰਾਇਣ ਗੜ੍ਹ ਦਾ ਇਕ ਟੋਕਾ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਕ ਮੀਲ ਪੱਛਮ ਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟੋਕਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ ਜੋ ਇਲਾਕੇ ਨਾਹਨ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਇਥੇ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਜੰਗ ਪਿਛੋਂ ੧੨ ਦਿਨ ਵਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਇਸ ਥਾਂ ਲਾਹੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਰੰਘੜਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰ ਦੇ ਊਠ ਚੁਰਾ ਲਏ ਸਨ। ਜਿਸ ਪੁਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯੋਗ ਦੰਡ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਅਰ ਲਾਹੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਉਂ ਟੋਕਾ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਟੋਕਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ੧੦੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਰਿਆਸਤ ਨਾਹਨ ਵਲੋਂ ਅਤੇ ੧੫੦ ਵਿਘੇ ਮੀਰ ਪੁਰ ਵਿਚ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੈ। ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ੮੫ ਰੁਪਈਏ ਸਾਲਾਨਾ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਬਰਾੜੇ ਤੋਂ ੩੦ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਹਨ ਤੋਂ ੮ ਕੋਹ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈ। ਜੇਠ ਸੁਦੀ ੧੦ ਨੂੰ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

੪. ਗੁ: ਟੋਡਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਨਾਰਾਇਣ ਗੜ੍ਹ ਥਾਣਾ ਗੁਣੀਕੇ ਰਾਇਪੁਰ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਨਾਡਾ ਅਤੇ ਮਾਣਕਟਬਰਾ ਦੇ ਮਧ ਹੈ। ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਨੰਦ ਪੁਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਵਿਰਾਜੇ ਹਨ।

੫. ਗੁ: ਘਨੌਲਾ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਨੌਂ ਕੋਹ ਪੂਰਬ ਵਲ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਾਹਨ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਵਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਇਹ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਰੋਪੜ ਵਿਚ ਹੈ ਅਰ ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਛੇ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਹੈ। ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੈ।

੬. ਗੁ: ਕਪਾਲ ਮੋਚਨ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਚ ਇਕ ਤਾਲ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਥਾ ਪਦਮ ਪੁਰਾਣ ਅਨੁਸਾਰ ਇਉਂ ਹੈ। ਭੈਰਵ (ਸ਼ਿਵ) ਨੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਉਂਗਲ ਦੇ ਨਹੁੰ ਨਾਲ ਅਭਿਮਾਨੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਲਿਆ। ਮਹਾਂ ਭੈਰਵ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦਾ ਸਿਰ ਚਿਮਟ ਗਿਆ। ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਪਾਲ ਮੋਚਨ ਤਾਲ ਪੁਰ ਸਿਰ ਹਥੋਂ ਲੱਥਾ। (੨) ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਔਸ਼ਨਮ' ਤੀਰਥ ਦਾ ਨਾਉਂ ਕਪਾਲ ਮੋਚਨ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਕਰਕੇ ਵਢਿਆ ਹੋਇਆ ਇਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਟਨੇ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ (ਪੰਜਾਬ) ਨੂੰ ਆਉਣਾ

ਮੇਰੇ ਚੋਜੀ, ਬਾਲਾ ਪ੍ਰੀਤਮ, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਰਸਤਾ।

ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਅਨੰਦ ਪੁਰ (ਪੰਜਾਬ) ਵਲ ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਬੁਲਾ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵਕਤ ਪਟਨਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਜੋ ਵੈਰਾਗ ਮਈ (ਬਹਿਵਲਤਾ) ਦਸਾ ਹੋਈ ਓਹੋ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਏਸ ਦਸਾ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖ ਆਤਮਾਂ ਹੀ ਅਨਭਵ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਇਲਾਕਾ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਫਰਮਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਰਧਾ ਵਾਨਾ ਦੇ ਅਸੀਂ ਸਦਾ ਹੀ ਪਾਸ ਹਾਂ ਔਰ ਜਿਸ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਹੋਣ ਉਹ ਸੁਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸ੍ਰੀ ਤਖਤ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੋ ਇਤਆਦਿ ਧਰਵਾਸ ਦੇ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲੌਣ (ਨਿਹਾਲ) ਹਿਤ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਨਗਰਾਂ (ਸ਼ਹਿਰਾਂ) ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਜਲੀਂ ਮਜਲੀਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਤੇ ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਮ੍ਰ ਕਸ੍ਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਰਸਤੇ ਦੇ ਪੜਾਉ

ਦਾਨਾ ਪੁਰ, ਬਕਸਰ ਛਪਰੇ, ਆਗ, ਡੁਮਰਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਪੁਰ, (ਕਾਸੀ ਦੇ ਲਾਗੇ) ਕਾਸੀ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਪੁਰਾ ਵਡਾ, ਪਰਾਗ ਰਾਜ, (ਤ੍ਰਿਬੇਣੀ ਅਲਾਹਾਬਾਦ) ਅਜੁਧਿਆ, ਗੁਪਤਾਘਾਟ, ਨਾਨਕ ਮਤਾ, ਪੀਲੀ ਭੀਤ, ਦੇਵ ਨੱਗਰ, ਲਖਨਊ, (ਭਗਤ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਬਖਸ਼ੀ) ਵਠੂਰ, ਮਥਰਾ (ਬ੍ਰਿਜ ਲਾਲ ਚੋਬੇ ਦੇ ਘਰ ਪਰ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਹੈ) ਹਰਦੁਆਰ,ਸ਼ਾਤਲਸਰ, ਭਗਵਾਨ ਪੁਰ, ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ, ਤੀਰਥ ਸੂਰਜ ਕੁੰਡ, ਲਖਨੌਰ। ਹੁਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਨੇ ਜਿਮੇ ੨ ਮਾਲਵਾ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ (ਸਰਸ੍ਜ)ਕਰਨ ਹਿਤ ਪਵਿਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਏ ਸਨ ਉਸ ਤਰਾਂ ਦੌਰੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ ਅੱਗੇ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪੜ੍ਹੋ(ਵਿਚਾਰੋ)ਤੇ ਦਰਸਨ ਕਰੋ ਜੀ।

੨ ਗੁ: ਭੁਸਥਲਾ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਖਨੌਰ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਤੋਂ ਪਿਤਾ ਗੁਰਦੇਵ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਪੁਜਿਆ ਕਿ ਜਦ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਆਪ ਨੂੰ ਨਾ ਬੁਲਾਈਏ ਆਪ ਇਥੇ ਹੀ ਠਹਿਰੇ ਰਹੋ। ਇਥੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਗਏ ਭੁਸਥਲੇ ਪਿੰਡ ਭੀ ਗਏ ਜਿਥੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੩ ਗੁ: ਮਰੋਦ ਸਾਹਿਬ:– ਜ਼ਿਲਾਤਹਿਸੀਲਤੇ ਥਾਣਾ, ਅੰਬਾਲਾ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮੋਹੜੀ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਪੱਛਮ, ਅਤੇ ਅੰਬਾਲਾ ਛਾਵਣੀ ਤੋਂ ਚਾਰ ਮੀਲ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਉਤਰ ਪੂਰਬ ਇਕ ਫਰਲਾਂਗ ਪੁਰ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਲਖਨੌਰ ਤੋਂ ਇੱਥੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਉਧਾਰ ਲਈ ਆਏ ਹਨ । ਪਹਿਲਾਂ ਇਥੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਚਰਨ ਪਾਕੇ ਤਪਤ ਮੇ ਠੰਢ ਵਰਤਾਈ ਸੀ, ਅਰੁ ਨੌਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਕੇਵਲ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹੀ ਹੈ। ਕੋਲ ਕਠੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਹਨ । ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਸੇਵਾਦਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੱਥ ਜੋ ਸੋਹਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ੬੦੦ ਵਿਘੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਜ਼ਮੀਨ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਹੈ।

੪ ਗੁ: ਸੂਲ੍ਹਰ:- ਜ਼ਿਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਤੇ ਥਾਣਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਵਲ ੧ ਫ਼ਰਲਾਂਗ ਤੋਂ ਘਟ ਦੂਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਕਟਾਰ ਅਤੇ ਢਾਲ ਬਖਸੀ। ਇਸ ਥਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਅਸ਼ਥਾਨ ਹਨ। ਇਕ ਨਗਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੂਜਾ ਬਾਹਿਰ।

੫ ਗੁ: ਜਗਾਧਰੀ:- ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲੇ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਣਾ ਅਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹਨੂੰਮਾਨ ਦਰਵਾਜੇ ਦੇ ਅੰਜਰ ਬਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਪਾਲ ਮੋਚਨੇ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਥੇ ਚਰਣ ਪਾਏ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੁਜਾਰੀ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜਗਾਧਰੀ ਤੋਂ ੩ ਮੀਲ ਈਸ਼ਾਨ ਕੋਣ ਹੈ।

੬ ਗੁ: ਨਨਹੇੜਾ:- ਜ਼ਿਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਨਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਖਨੌਰ ਤੋਂ ਸੈਰ ਕਰਨ ਆਏ ਇੱਥੇ ਬਰਾਜੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ, ਸੇਠ ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਨੇ ਬਣਵਾਇਆ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅੰਬਾਲਾ ਛਾਉਣੀ ਤੋਂ ਅੱਧ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ।

੭ ਗੁ: ਬੂੜੀਆ:- ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਦੀ ਜਗਾਧਰੀ ਤਹਿਸੀਲ ਵਿੱਚ ਨਗਰ ਜੋ ਜਗਾਧਰੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ੫ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਹੈ। ਭੰਗੀਆਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਸ੍ਰ: ਨਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ: ੧੭੬੪ ਵਿੱਚ ਬੂੜੀਆਂ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਇਥੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਕਲਗੀਧਰ ਪਟਨੇ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਪਧਾਰੇ ਹਨ। ਕਵਿਰਾਜ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਨਗਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹਨ (ਦੇਖੋ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਾਨਕ ਪਰਕਾਸ਼) ਹੁਣ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਸਕੂਲ ਭੀ ਜ਼ਾਰੀ ਹੈ।

੮ ਗੁ: ਕਪਾਲ ਮੋਚਨ:- ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਤਾਲ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਥਾ ਪਦਮ ਪੁਰਾਣ ਅਨੁਸਾਰ ਇਉਂ ਹੈ। ਭੈਰਵ (ਸ਼ਿਵ) ਨੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਉਂਗਲ ਦੇ ਨਹੁੰ ਨਾਲ ਅਭਿਮਾਨੀ ਬ੍ਰਮਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਲਿਆ ਮਹਾਂ ਭੈਰਵ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਬ੍ਰਮਾ ਦਾ ਸਿਰ ਚਿਮਟ ਗਿਆ। ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਕਪਾਲਮੋਚਨ ਤਾਲ ਪੁਰ ਸਿਰ ਹੱਥੋਂ ਲੱਥਾ। ॥੨॥ ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਸੁਤੀ ਦੇ ਕੰਡੇ ਤੇ "ਔਸ਼ਨਸ" ਤੀਰਥ ਦਾ ਨਾਉਂ ਕਪਾਲਮੋਚਨ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਕਰਕੇ ਵੱਢਿਆ ਹੋਇਆ ਇਕ ਦੈਤੋਂ ਦਾ ਸਿਰ ਮਹੋਦਰ ਰਿਖੀ ਦੀ ਟੰਗ ਨਾਲ ਚਿਮਟ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੋ ਕਿਸੇ ਤੀਰਥ ਨਾਤੇ ਨਾ ਉਤਰਿਆ ਇਸ ਥਾਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਤੇਂ ਸਿਰਟੰਗ ਨਾਲੋਂ ਲੱਥਾ। ਇਹ ਥਾਂ ਜਗਾਧਰੀ ਤੋਂ ਪੰਜ ਕੋਹ ਉਤੱਰ ਸਢੌਰੇ ਪਾਸ ਅੰਬਾਲੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਥਾਂ ਸੰਮਤ ੧੭੪੨ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁਭ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਪਧਾਰੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ੧੫੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਕ ਕਪਾਲਮੋਚਨ ਸ਼ੁਭ ਤਾਲਾ ਤਹਿ ਕੋ ਮੇਲਾ ਅਯੋ ਵਿਸਾਲ (ਗੁਃ ਪ੍ਰਃ ਸੁਃ) ਕਪਾਲਮੋਚਨ ਤੀਰਥ "ਮਿਲਖ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਹੈ।"

੯ ਗੁ: ਅਗੰਮਪੁਰਾ:– ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਜਗਾਧਰੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਬਲਾਚੌਰ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਵਾਯਵੀ ਕਣ ਅੱਧ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਗੰਮਪੁਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਪਾਲਮੋਚਨ ਤੋਂ ਹਟਦੇ ਹੋਏ ਇਥੇ ਪਧਾਰੇ। ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ ੬੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਨਗਰ ਵਾਸੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਹੈ। ਇਹ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜਗਾਧਰੀ ਤੋਂ ੭ ਮੀਲਪੁਰ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ।

੧੦ ਗੁ: ਗੋਲ ਪੁਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਜਗਾਧਰੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪਿੰਡ ਬੁਲਾਸ ਪੁਰ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਡੇਢ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਗੋਲਪੁਰਾ ਬਾਗ ਪਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰਾਜਣ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਪਾਲ ਮੋਚਨ ਤੋਂ ਏਥੇ ਸੈਰ ਕਰਨ ਆਏ ਠਹਿਰੇ ਹਨ। ਕੇਵਲ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੈ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜਗਾਧਰੀਤੋਂ ੯ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਕੱਚਾ ਰਸਤਾ ਹੈ।

੧੧ ਗੁ: ਖਾਨਪੁਰ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਨਾਰਾਇਣ ਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਟੋਕਾ ਪਾਸ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਟੋਕੇ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਸਨ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਊਠ ਚੋਰੀ ਹੋ ਗਏ। ਚੋਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਮਤਿ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਅਇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਥੇ ਬਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ੧੦੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੈ।

੧੨ ਗੁ: ਮਾਨਕ ਟਬਰਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਨਰਾਇਨ ਗੜ੍ਹ ਥਾਣਾ ਰਾਣੀ ਕੇ ਰਾਇਪੁਰ ਵਿਚ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਘਗਰ ਤੋਂ ਚੜਦੇ ਵਲ ੧੨ ਮੀਲ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਅਧ ਮੀਲ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ "ਗੁਰੂਆਨਾ ਹੈ,, ਗੁਰੂ ਜੀ ਪੌਂਟੇ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਇਥੇ ਆਏ ਹਨ। ਇਥੇ ਹੀ ਰਾਇਪੁਰ ਵਾਲੀ ਰਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਨ ਗਏ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਲ ੯੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ ! ਗੁਰ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਹਥ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ ।

੧੩ ਗੁ: ਰਾਣੀਕਾ ਰਾਏਪੁਰ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਕਸਬਾ ਜੋ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਨਰੈਣ ਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਰਾਉ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਿਲੇ ਅੰਦਰ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ਰਾਜਾ ਫ਼ਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਠਾਣਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਠਹਿਰਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਾਣਕ ਟਬਰੇ ਜਾ ਠਹਿਰੇ ਰਾਜਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਉਸਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਕੇ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਾਇਆ। ਤਦ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਨਾਲ ਰਾਇ ਪੁਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖੰਡਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸੀ। ਜੋ ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਔਲਾਦ ਪਾਸ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਸਤਵੀਂ ਪੀੜੀ ਰਾਉ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਢਿਲਾ ਹੈ।

੧੪ ਗੁ- ਟੋਕਾ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਨਾਰਾਇਣ ਗੜ੍ਹ ਦਾ ਇਕ ਟੋਕਾ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਕ ਮੀਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟੋਕਾ ਸਾਹਿਬ ਜੋ ਇਲਾਕੇ ਨਾਹਣ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਇਥੇ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਜੰਗ ਪਿੱਛੋਂ ੧੨ ਦਿਨ ਵਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਇਸ ਥਾਂ ਲਾਹੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਰੰਘੜਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰ ਦੇ ਊਠ ਚੁਰਾ ਲਏ ਸਨ। ਜ਼ਿਸ ਪੁਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯੋਗ ਦੰਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਰ ਲਾਹੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਉਂ ਟੋਟਾ ਰਖਿਆ। ਟੋਕਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ੧੦੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਰਿਆਸਤ ਨਾਹਣ ਵੱਲੋਂ ਅਤੇ ੧੫੦ ਵਿਘੇ ਮੀਰਪੁਰ ਵਿੱਚ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੈ। ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ੮੫ ਰੁਪਈਏ ਸਾਲਾਨਾ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਬਰਾੜੇ ਤੋਂ ਤੀਹ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਨੂੰ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਹਣ ਤੋਂ ੮ ਕੋਹ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈ। ਜੇਠ ਸੁਦੀ ੧੦ ਨੂੰ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

੧੫ ਗੁ: ਸਾ: ਟੋਡਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਨਾਰਾਇਣ ਗੜ੍ਹ ਥਾਣਾ ਰਾਣੀਕੇ ਰਾਇਪੁਰ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਨਾਡਾ ਅਤੇ ਮਾਣਕ ਟਬਰਾ ਦੇ ਮਧ ਹੈ। ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਵਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਅਫ਼ਸੋਸ ! ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ।

੧੬ ਗੁ: ਢਕੋਲੀ (ਕਲਸੀਆਂ) ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਰਿਆਸਤ ਕਲਸੀਆ, ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਡੇਰਾਬਸੀ ਵਿੱਚ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਘੱਗਰ ਤੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਅੱਧ ਮੀਲ ਤੇ ਬਾਲ ਬਾਊਲੀ ਸਾਹਿਬ ਨਾਮੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਉਂਟੇ ਤੋਂ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਜਾਂਦੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਅਰ ਬਰਛਾ ਮਾਰਕੇ ਜਲ ਕੱਢਿਆ। ਜਿੱਥੇ ਹੁਣ ਸੁੰਦਰ ਤਾਲਾਬ ਹੈ। ਪਾਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਾਲ ੪੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ ਪੁਜਾਰੀ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹੈ।

੧੭ ਗੁ: ਸਾ: ਲਾਹੜਪੁਰ (ਕਲਸੀਆਂ) ਲਾਹੜਪੁਰ ਇੱਕ ਪਿੰਡ, ਜੋ ਰਿਆਸਤ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਲਸੀਆਂ, ਵਿੱਚ ਟੋਕੇ ਦੇ ਨੇੜ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਲਜੁਗੀ ਜੀਵਾ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰਨਹਿਤ ਪਧਾਰੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੇਰੀ ਹੈ! ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾ ਜਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਭਾਈ ਰੂਹਜ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥੀ ਝਾੜੂ ਧੂਪ ਜ਼ੋਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ!

੧੯ ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਸੰਤੋਖ ਪੁਰਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਬਾਲਾ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਕਲਸੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਛਛਰੋਲੀ ਤੋਂ ਡੇੜ ਮੀਲ ਡਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਪਾਸ ਸਰਕਾਰੀ ਬੀੜ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ, ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਇਮਾਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁਣ ਸੰਨ ੧੯੨੦ ਦੇ ਨਵੰਬਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ੧ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਸਤ ਖਾਲਸਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂਆਣੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਹੈ ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜਗਾਧਰੀ ਤੋਂ ਅਠ ਮੀਲ ਹੈ, ਪਕੀ ਸੜਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪੋਹ ਸੁਦੀ ੭ ਨੂੰ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

੧੯ ਗੁ ਅੰਬਾਲਾ ਇੱਕ ਨਗਰ, ਜੋ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਅਤੇ ਕਰਨਾਲ ਦੇ ਮੱਧ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਪਾਸ ਪੁਰਾਨੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਸਨ। ਹੁਣ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰੀ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲੇ ਜਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਛਾਉਣੀ ਭੀ ਹੈ ਕਾਲਕਾ ਸ਼ਿਮਲ਼ਾ ਨੂੰ ਰੇਲ ਇਸੇ ਥਾਂ ਤੋਂ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ। ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਵਾਯਵੀ ਕੋਣ ਲੱਖੂ ਵਾਲੇ ਤਾਲਾਬ ਦੇ ਕੰਢੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸ਼ਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਖਨੌਰ ਤੋਂ ਸੈਰ ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ਆਏ ਇੱਥੇ ਵਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਨਾਲ ਕੁਝ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਹਨ ਹੁਣ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇੱਕ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਲੰਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਲੋਂ ਹੈ ਕੁਝ ਸਜਣਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਹੈ ਸੇਵਾਦਾਰ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਹੈ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅੰਬਾਬਾ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਈਸ਼ਾਨ ਕੋਣ ਅੱਧ ਮੀਲ ਦੇ ਅਰੀਬ ਹੈ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਘੁਮਾਰਾਂ ਦੇ ਮਹੱਲੇ ਪਾਸ ਧੂਮੀ ਗੁਜ਼ਰ ਦੇ ਮਹੱਲੇ ਅੰਦਰ ਭਾਈ ਸੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪੁਜਾਰੀ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਛੱਤ ਅੰਦਰ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਲਖਨੌਰ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੈਰ ਕਰਨ ਆਏ ਇਥੇ ੩ ਦਿਨ ਠਹਿਰੇ ਹਨ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਦਿਸ਼ਾ ਅੱਧ ਮੀਲ ਹੈ।

ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਵੱਡੀਦਾਂ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਦੇ ਪਾਸ ਦੱਖਨ ਦੇ ਪਾਸੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਨਾਮੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਖਨੌਰ ਤੋਂ ਸੈਰ ਕਰਨ ਆਏ ਇੱਥੇ ਠਹਿਰੇ ਕੇਵਲ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਵਾਯਵ ਕੋਣ ਅੱਧ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨੦ ਗੁ: ਸਾ: ਚਿੜੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਬਾਜ਼ ਤੁੜਾਊਂ। ਤਬੇ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਕਹਾਊਂ।

ਏਥੇ ਚੋਜੀ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਹਨ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਦ ਹਜ਼ੂਰ ਸ਼ਾਹੀ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਇਸ ਤਰਫ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਪੀਰ ਸਣੇ ਲੰਘਿਆ ਤਾਂ ਪੀਰ ਨੇ ਹੱਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਗੁਰੂ ਜੀ, ਅੱਜ ਮੈਰੇ ਬਾਜ਼ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਬਾਜ਼ ਲੜਾਕੇ, ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਗੱਦੀ ਦੀ ਕੋਈ ਕਰਾਮਾਤ ਥਿਖਾਉ ਤਾਂ ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਦੇ ਵਾਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਕਿ, ਪੀਰ ਜੀ। ਜੇ ਆਪ ਦੇ ਬਾਜ਼ ਨੇ ਮੇਰੇ ਬਾਜ਼ ਨੂੰ ਮਾਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਲੋਕੀ ਕਹਿਣਗੇ ਕਿ ਪੀਰ ਦਾ ਬਾਜ਼ ਸ਼ਾਹੀ ਮਾਸ ਖ਼ਾ ਕੇ ਪਲਿਆ ਸੀ। ਜੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਲੋਕੀ ਕਹਿਣਗੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦਾ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਝਟਕਾ ਖਾ ਖਾ ਕੇ ਮੋਟਾ ਹੋਇਆ ੧ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਚਿੜੀਆਂ ਨਾਲ ਬਾਜ਼ ਲੜਾਉਣਾ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਜੇ ਇਸ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਤਾਂ ਦਸੋ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਪੀਰ ਘਬਰਾ ਗਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਇਤਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ। ਤਾਂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬੇਰੀ ਤੇ ਬੈਠੀ ਚਿੜੀ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੋਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਚਿੜੀ ਪੀਰ ਦੇ ਬਾਜ਼ ਉਤੇ ਟੁਟ ਪਈ ਤੇ ਪੀਰ ਦਾ ਬਾਜ਼ ਨੱਠਾ (ਉਡ-ਗਿਆ) ਬਾਜ਼ ਉਡਦਾ ਉਡਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰਕਾਰ ਹਫ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਚਿੜੀ ਨੇ ਜਾ ਦਬਿਆ ਤੇ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਕੌਤਕ ਦੇਖ ਕੇ ਪੀਰ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਏ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋ-ਜਹਾਨ ਵਾਲੀ ਨੇ ਹਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਮਾਣ ਤੋੜਿਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਗੁਰਅਸਥਾਨ ਦਾ ਨਾਮ।

ਚਿੜੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਬਾਜ਼ ਤੜਾਊ।
ਤਬੇ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਕਹਾਊਂ।

ਜਿਥੋਂ ਬਾਜ਼ ਤੇ ਚਿੜੀ ਉਡੇ ਤੇ ਜਿਥੇ ਡਿਗੇ ਸੀ ਏਨੀ ਦੋਹੀਂ ਥਾਂਈ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਹਨ, ਪ੍ਰਬੰਧ ਗੁਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਥ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਜੈਨ ਸਭਾ ਦੇ ਮੰਦਰ ਪਾਸ ਹੈ।

੨੧ ਗੁ: ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਕਲੌੜ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਸਰਹੰਦ ਥਾਣਾ ਬਸੀ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨੀਵੀਂ ਥਾਂ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਗੁ: ਦੇ ਨਾਮ ੭੦ ਰੁਪਏ ਜਾਗੀਰ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਸਰਹੰਦ ਤੋਂ ੯ ਮੀਲ ਬਸੀ ਤਕ ਪਕੀ ਸੜਕ ਹੈ। ਅਗੇ ਕੱਚਾ ਰਸਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਪਿੰਡ ਕਲੌੜ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਿਲਾਵਨਾ ਨਾਉਂ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਕਲੌੜ ਹੈ।

੨੨. ਗੁ: ਦੀਦਾਰ ਸਰ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਰੋਪੜ ਥਾਨਾ ਮੁਰਿੰਡਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਅਧ ਮੀਲ ਤੇ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੀ ਦੀਦਾਰਸਰ ਨਾਮੀ ਹੈ। ਗੁਰੁ ਜੀ ਚਮਕੌਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਸੋਏ ਇੱਥੇ ਬਰਾਂਜੇ ਹਨ। ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਇਥੇ ਪੰਜ ਕੋਹ ਪੱਛਮ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਕੁਰਾਲੀ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਪੂਜਾਰੀ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਹਨ। ਨੌਂ ਦਸ ਮਾਘ ਨੂੰ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

੨੩. ਗੁ ਖਿਦਰਾਬਾਦ ਰਾਣੀ ਦੇ ਰਾਇਪੁਰ ਤੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਇਕ ਵਾਰ ਇਥੇ ਬਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਗਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਖਰੜ ਵਿਚ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੂਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੈ।ਪ੍ਰ: ਲੋਕਲ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕੋਲ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਜੰਗ ਹੋਣਾ ਭੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਰੋਪੜ ਨਿਕਟ ਅਰੋ ਪੁਰ ਔਰ ॥
ਖਿਦਰਾਬਾਦ ਵਸੈ ਤਿਸ ਠੌਰ ॥
ਤਿਸ ਹੀ ਦਿਸਿ ਦਲ ਗਯੋ ਪਲਾਈ ॥
ਜ਼ਾਹਿ ਖਾਲਸਾ ਪੀਠ ਦਬਾਈ ॥

੨੪. ਗੁ ਦੁਘਰੀ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ, ਥਾਣਾ ਰੋਪੜ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵੱਲ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਮਕੌਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਬਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਹੈ ਜੋ ਨਵਾਂ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ।

੨੫. ਗੁ: ਕੋਟਲਾ ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਦੋ ਕੋਹ ਪੂਰਬ ਇਕ ਪਿੰਡ ਇਸ ਥਾਂ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਕਟਾਰ ਅਤੇ ਢਾਲ ਬਖਸ਼ੀ। ਇਸ ਥਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਇਕ ਨਗਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਅਸਥਾਨ ਹਨ।

੨੬ ਗੁ: ਘਨੋਲਾ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਨੌਂ ਕੋਹ ਪੂਰਬ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਾਹਨ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਵਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਇਹ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਰੋਪੜ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਰ ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਛੀ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਹੈ। ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੨੭ ਗੁ: ਕੀਰਤਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ ਦਾ ਉਗਾ ਸ਼ਹਿਰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਹੈ ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਗੁਰੂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਅਤੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਗੁਰਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਹਿਤ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ।

੨੯ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦ੍ਰਸ਼ਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਪਟਨੇ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਬੁਲਾਣ ਤੇ ਜਦ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਜੀ ਮੰਜਲੀ ੨ ਸੰਗਤਾ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਅਖੀਰਲਾ ਪੜਾਓ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਤੋਂ ਸੰਗਤ ਮਾਈ ਭਾਈ ਸਭ ਮਿਲਕੇ ਸਇਕ ਸਹਾਨਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਅਗੋ ਆਂ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਨ ਭੇਟਾ ਕਰਕੇ ਜਗਤ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੇ ਬਾਲੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰੇਮ ਭਿੰਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸ (ਬੇਨਤੀ) ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਗਤ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਨਿਵਾਸੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕਰਉ ਜੀ। ਅਰਦਾਸ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਈ। ਸ਼ਹਾਨਾ ਜਲੂਸ ਨਾਲ ਚੋਜੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਵਸਾਈ ਹੋਈ ਸੁਭਾਗ ਨਗਰੀ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਪਿਤਾ ਦੇ ਦੁਸ਼ਨਾ ਦੀ ਤਾਂਘ ਵਿੱਚ ਕੋਤਲ (ਘੋੜੇ) ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ। ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦੇ ਨਜਦੀਕ ਆਏ ਤਾਂ ਅਗੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਸ ਜੀ ਸੰਗਤਾਂ ਸਮੇਤ ਆਕੇ ਮਿਲੇ ਤਦ ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਬਾਲਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਗਲਵਕੜੀ ਪਾਕੇ ਮਿਲੇ "ਪਿਤਾ ਪੂਤ ਮਿਲ ਕੀਨੀ ਸਾਂਝ" ਬਸ ਹੁਣ ਕੀ ਸੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰੀ ਨੂੰ ਭਾਗ ਤੇ ਭਾਗ ਲਗੇ ਲਗਣ। ਹੁਣ ਦੀਵਾਨ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਜਾਕੇ ਖੁਲੇ ਬਚਨ ਬਿਲਾਸ ਤੇ ਦੁਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨਿਹਾਲ ਹੋਇਆਂ। ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸਨੁਸਾਰ ਸੁਭਾ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥ ਹੀ ਬਾਲੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਦੁਸ਼ਨ ਹੋਣ ਤੇ ਰੌਣਕਾਂ ਅਗੇ ਨਾਲੋਂ ਦੂਣ ਸਵਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਹੁਣ ਹਿਮਾਲਾ ਦੀ ਚੋਟੀ ਵਿੱਚ ਵਸੀ ਇਹ ਨਗਰੀ ਸੱਚੀਂ ਮੱਚੀ ਅਨੰਦ ਦੀ ਪੁਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਕਲਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆ ਸਭ ਪੂਰੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ॥ ਕਿਉਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦਾ ਵਾਯੂ ਮਡੰਲ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਛਤ੍ਰ ਛਾਇਆ ਬਾਲੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਚੋਜ ਦੇਖ ਗਦ ਗਦ ਹੋਇਆ ਅਵਸ ਹੀ ਸੂਬਤ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਮੂਹੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ ॥

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਨਗਰ ਹੈ ਜਹਿੱ ਵਿਚਰੈ ਦਸਮੇਸ਼ ॥
ਧੰਨ ਸੋ ਸਿਖ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰ ਸੰਗਤ ਕਰੇ ਹਮੇਸ਼ ॥

ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਛਡਣ ਦਾ ਕਾਰਣ

ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤਾਂ ਦਾ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਆਉਣਾ ਤੇ ਫਰਿਆਦ

ਹੁਣ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਸਤਾਏ ਹੋਏ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤਾ ਦਾ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਆਉਣਾ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਫਰਿਆਦ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਾਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਜੋ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ, ਨਿਰਭੈਤਾ ਅਡੋਲਤਾ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਉਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਹੋਰ ਕਿਤੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਕਿ ਨਿਰਬਲਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਖਾਤਰ ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਜਿਨਾਂ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਿੰਨੀ ਦਰਿਸਟੀ ਪਿਤਾ ਪੂਤ ਦੀ ਸਾਂਝ ਦਾ ਪਿਆਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮਿਠੜੇ ਸ਼ੁਭ ਉਪਦੇਸ਼, ਪਿਆਰੀ ਗੋਦ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਠੰਡੀ ਛਾਤੀ ਦੀ ਸੀਤਲਤਾ, ਅਤੇ ਛਤਰ ਰੂਪੀ ਹਸਤਕਵਲਾਂ ਦਾ ਅਜੇ ਅਨੰਦ ਮਾਨਣਾ ਸੀ, ਏਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਬੁਰ ਸੰਤੋਖ, ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ॥ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਦੀਨਾਂ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਜਰ ਨਹੀਂ ਔਂਦਾ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਰਨ ਆਇਆਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰੋ ॥ ਬੇਨਤੀ ਸੁਣ ਕੇ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਪਧਾਰੇ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਦੀ ਰਸਮਃ-੧੭੩੨ ਬਿ: ਨੂੰ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਗੁਰ ਗਦੀ ਦੀ ਰਸਮ ਸ਼ਾਹਾਨਾ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਤਿਲਕ ਦੇਣ ਲਈ ਦੀਵਾਨ ਬਹੁਤ ਉਚੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਪੁਰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸਾਇਬਾਨ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਸੁਨੈਹਿਰੀ ਤਖਤ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ॥ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਆਸਾ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਅਰਦਾਸ ਸੋਧ ਕੇ ਭਾਈ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਗਾ ਕਲਗੀ ਸਜਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਹਿਨਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਅਪਣੇ ਅਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਾਰ ਭੇਟਾਂ ਚਾੜ੍ਹੀਆਂ ॥ ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ (ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ) ਵਰਤਾਇਆ ਗਿਆ ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਯਥਾ ਯੋਗ ਸਿਰੋਪਾ ਦਿਤੇ ਗਏ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ੧੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਨਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਬਾ ਸ਼ਾਮ ਦੀਵਾਨ ਲਾਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਫਰਿਆਂਦੇ ਸੁਨਣ ਲਗੇ।

ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤਾਂ ਦੀ ਫਰਿਆਦਃ-ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤਾਂ ਦੀ ਫਰਿਆਦ ਸੁਣ ਕੇ ਨੌਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਜਿਨਾਂ ਦੀ ਦਰਸਿਟੀ ਤੇ ਪਿਆਰ ਸ਼ੁਤ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਿਘੀ ਗੋਦ ਅਤੇ ਠੰਡੀ ਛਾਤੀ ਦਾ ਅਜੇ ਅਨੰਦ ਮਾਨਣਾ ਸੀ ਇਨਾਂ ਤੋਂ ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਗਿਆਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਖਾ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਰਖਿਆ ਕਰੋ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ, ਉਪਕਾਰ, ਦੇਸ ਪਿਆਰ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤ ਦੇਖ ਕੇ ਪੂਰਨ ਨਿਹਚਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਆਪ ਗਦੀ ਦੇ ਕਾਬਲ ਹੋ। ਅਸੀਂ ਦਿਲੀ ਜਾਕੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਰਖਿਯਾ ਹਿਤ ਸੀਸ ਬਲੀਦਾਨ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਜੈਸਾ ਗੁਰ ਫੁਰਮਾਨ "ਠੀਕਰ ਫੋਰ ਦਲੀਸ ਸਿਰ ਪ੍ਰਭ ਪੁਰ ਕੀਉ ਪਿਆਨ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸੀ ਕ੍ਰਿਅ ਕਰੀ ਨ ਕਿਨਹੂੰ ਆਨ"

ਫੇਰ

ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਕੇ ਚਲਤ ਭਇਓ ਜਗਤ ਮੈ ਸ਼ੋਕ, ਹੈ ਹੈ ਹੈ ਸਭ ਜਗ ਭਇਓ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਸੁਰ ਲੋਕ। ਦੇਵ ਲੋਕ ਵਿਚ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਦੇ ਮੰਗਲ ਹੋਣ ਲਗੇ ਅਤੇ ਮਾਤ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਹਾਹਾ ਕਾਰ। ਪੰਛੀ, ਦਰਖਤ, ਪੌਣ, ਪਾਣੀ, ਅਕਾਸ, ਧਰਤੀ, ਦੇ ਰੰਗ ਬਦਲ ਗਏ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਕਉਣ ਜਿਸ ਦਾ ਦਿਲ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਇਕੋ ਇਕ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੇ ਇਸ ਦਿਰੜਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ ਸਰਨ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਦਿਲ ਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਅਨੰਦ ਮਾਨਣ ਲਗੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੁਬਾ ਸ਼ਾਮ ਦੀਵਾਨ ਲਾਕੇ ਸਤਿ ਉਪਦੇਸ਼ ਧੀਰਜ ਦੇਣ ਲਗੇ ॥ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਗਹਿਮਾ ਗਹਿਮ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਵਡ ਭਾਗੇ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਦਿਦਾਰ ਪ੍ਰਸਣ "ਦਰਸ਼ਨ ਭੇਟਤ ਹੋਤ ਨਿਹਾਲ" ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਅਨੰਦ ਮਾਨਣ ਲਗੇ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇੱਕ ਦਿਨ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸਿਆਣੇ ੨ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ (ਗ਼ਨੀ ਖਾਂ ਨਬੀ ਖਾਂ) ਅਤੇ ਹਰਿ ਸੰਪ੍ਰਦਾ (ਫਿਰਕੇ) ਦੇ ਸਮੇਲਨ ਹੋਣ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਜੋ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਏਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਇਹ ਦਾ ਕੀ ਕਾਰਣ ਹੈ।। ਹਿੰਦੂ ਬੋਲੇ ਕਿ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਸਤਕਾਰ ਪੂਜਾ ਛਡ ਬੈਠਣ ਕਰਕੇ ਦੇਵਤੇ ਕਰੋਪ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ:– ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ ਇਹ ਗ੍ਰਿਸਥੀ ਲੋਕ ਜੋ ਹਨ ਇਹ ਪਥਰ (ਜੜ੍ਹ) ਮੂਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਜਦੇ ਹਨ।। ਫਕਰਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਸਾਧੂਆਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ, ਜੋ ਨੀਚ ਗ੍ਰਿਸਤ 'ਚ ਤੇ ਗ੍ਰਿਸਥੀਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋਕੇ ਮੁਕਤ ਹੀ ਨਹੀ ਬਲਕ ਮੁਕਤ ਦੇਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹਨ ਜੋ ਜੰਗਲਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਤੀਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਛਡ ਪਥਰ ਮੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਣ ਤੇ ਮਲੀਨ ਬੁਧੀ ਵਾਲੇ ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਦੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਹੋਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ:– ਭਾਈ ਇਹ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਸ੍ਰਕਾਰੀ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।। ਪਖੰਡਾਂ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਲੜਾਈਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।। ਆਪਣੇ ਬਸਤ੍ਰ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਰਹਿਤ ਬਹਿਤ ਨੂੰ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਦਬਾਰੂ ਹੇਠ ਛਡ ਦੇ ਹਨ।। ਇਸ ਜਨਤਕ ਸ੍ਰੀਰਕ ਧਾਰਮਕ ਤੇ ਆਰਥਕ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਮਰਦ ਕੇ ਚੇਲੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਪਿਆਰ ਭਿਨੇ ਬਚਨ:– ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਸੁਣ ਕੇ ਬੋਲੇ, ਸਨਯਾਸੀ, ਜੋਗੀ, ਬੈਰਾਗੀ ਆਦਿਕ ਸਮੂੰਹ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਨਿਰਮਲ (ਖਾਲਸਾ) ਪੰਥ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਫਰਕ ਹੈ।।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਪਿਆਰ ਤੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਨ ਲਗੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹੋਰ ਪਖੰਡਾਂ ਤੇ ਵਹਿਮਾਂ ਦੇ ਜੰਜਾਲਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟਕੇ ਕੇਵਲ ਰਬੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਉਪਾਸਨਾ "ਕਰਮ ਧਰਮ ਪਾਖੰਡ ਜੋ ਦੀਸਹਿ ਤਿਨ ਜਮ ਜਗਾਤੀ ਲੂਟੈ" "ਨਿਰਬਾਨ ਕੀਰਤਨ ਗਾਵਹੁ ਕਰਤੇ ਕਾ ਨਿਮਖ ਸਿਮਰਤ ਜਿਤ ਛੂਟੈ," ਤੇ ਨਿਰਬਾਨ ਕੀਰਤਨੀ ਗ੍ਰਿਸਥੀਆ ਦਾ ਸਿੱਖ ਪੰਥ (ਖਾਲਸਾ) ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਗੁਰਸਿਖ ਲਈ ਹੁਕਮ ਹੈ:– ਸਭ ਕਿਛੁ ਘਰ ਮਹਿ ਬਾਹਰਿ ਨਾਹੀ ।। ਬਾਹਰਿ ਟੋਲੈ ਸੋ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਹੀ ।। ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦੀ ਜਿਨੀ ਅੰਤਰਿ ਪਾਇਆ ਸੋ ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਸੁਹੇਲਾ ਜੀਉ ।।੧।। ਮਾਝ ਮ:੫।। ਪੁਨਹ:– "ਕਾਹੇ ਰੇ ਬਨ ਖੋਜਨ ਜਾਈ ਸਰਬ ਨਿਵਾਸੀ ਸਦਾ ਅਲੇਪਾ ਤੋਹੀ ਸੰਗਿ ਸਮਾਈ।। ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੯ ।।

ਜਪ ਤਪ ਬਰਤ ਕੀਨੇ ਪੇਖਨ ਕਉ ਚਰਨਾ ਰਾਮ
ਤਪਤਿ ਨਾ ਕਤਿਹ ਬੁਝੈ ਬਿਨੁ ਸੁਆਮੀ ਸਰਣਾ ਰਾਮ

ਬਿਹਾਗੜ। ਮ: ੫ ਘਰ ੨ ਛੰਤ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭੇਖੀ ਅਗਨਿ ਨ ਬੁਝਈ ਚਿੰਤਾ ਹੈ ਮਨ ਮਾਹਿ
ਵਰਮੀ ਮਾਰੀ ਸਾਪੁ ਨ ਮਰੈ ਤਿਉ ਨਿਗੁਰੇ ਕਰਮ ਕਮਾਹਿ
ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਃ ੫ ॥

ਗੁਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰ ਦਸਵੰਧ ਦੇਣਾ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਛਕਾਉਣਾ, ਭਜਨ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ, ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ

"ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰ ਭੇਟਿਐ ਪੂਰੀ ਹੋਵੈ ਜੁਗਤਿ
ਹੰਸਦਿਆ ਖੇਲੰਦਿਆ ਪੈਨੰਦਿਆ ਖਾਵੰਦਿਆ ਵਿਚੇ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤਿ।"
"ਘਟ ਘਾਲ ਕਿਛੁ ਹਥੋਂ ਦੇ ਨਾਨਕ ਰਾਹਿ ਪਛਾਣੇ ਸੇ"

ਗ੍ਰਿਹਸਥੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪੰਥ ਨੇ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜਾ ਨਹੀਂ ਖੋਲਿਆਂ। ਸਭਨਾ ਪੰਥਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਪੰਥਾਂ ਨੂੰ ਉਚ ਪਦਵੀ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਮੁਕਤ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਗ੍ਰਿਹਸਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਸੇਵਾ ਦਾ ਹੀ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਏਹੋ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਅਤੀਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਭਾਰਤ ਖੰਡ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ ਹੈ। ਜੋ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀਆਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਦਿਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪਰ ਸਿਖ ਧਰਮ ਨੇ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀਆਂ ਲਈ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤਾ ਹੈ ॥ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਧਰਮ ਸ੍ਵੈ ਰਖਿਆ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਕੇ ਕੇਵਲ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਇਕਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਭ ਪ੍ਰਵਾਰ ਚੜ੍ਹਾਇਓ ਬੇੜੇ ॥

ਪੁਨਾ:-"ਆਪ ਮੁਕਤੁ ਮੁਕਤੁ ਕਰੈ ਸੰਸਾਰ" ਖਾਲਕ ਦੀ ਰਚੀ ਹੋਈ ਜਨਤਾ ਤੇ ਜੋ ਦੁਨਿਆਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਵਲੋਂ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਓਨਾਂ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਭ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੋ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਲੋਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਈਆਂ "ਜੀ ਸਚੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੋ ਐਸ ਵੇਲੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਆਗੂਆਂ, ਬ੍ਰਹਮਣਾਂ, ਸਾਧੂਆਂ, ਫੱਕਰਾਂ, ਫ਼ਕੀਰਾਂ, ਰਾਜਿਆਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਗਰਾਵਟ ਆ ਚੁਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜਪੂਤ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਡੋਲੇ ਦੇਕੇ ਦਿਨ ਕਟੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਬਿਜਲੀ ਨਾਲੋਂ ਲਿਸ਼ਕਦੀ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਾਂਗ ਨਾਲੋਂ ਤੇਜ਼, ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਹੜ ਨੂੰ ਰੋਕਨ ਵਾਲਾ ਆਪ ਜੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਔਂਦਾ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਡਾਵਾਂ ਡੋਲ ਬੇੜੀ ਦਾ ਕੋਈ ਸਹਾਰਾ ਨਹੀਂ।

ਇਤ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਧਦਾ ਦੇਖਕੇ ੨੨ ਧਾਰ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਢਿੱਡ ਪੀੜ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ।

ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਘਬਰਾਹਟ

ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਰਸਤਿਆਂ ਵਿਚ ਤੰਗ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਅਤੇ ਪਿੰਡੀਂ ਪਿੰਡੀਂ ਹਲਕਾਰੇ ਭੇਜਕੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਤਰਥੱਲ ਮਚਾ ਦਿਤੀ ਤਾਕਿ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸਜਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ ਲੁਟੋ

ਜੈਸੇ

ਤਹੀ ਇਕ ਔਰ ਜਾਨ ਕ੍ਰਿਤੀ ਸਿਖ ਕਹਾ ਆਨ ॥
ਸੰਗਤ ਨਿਧਾਨਾ ਜੂਕੀ ਲਈ ਖੋਸ ਆਵਤੀ ॥
ਸੁਣ ਕਰ ਬੈਨ ਨਥ ਮੋਨ ਰਹੇ ਤਿਹ ਸਾਥ
ਬਰਨੀ ਨਾ ਗਾਥ ਕੁਛ ਔਰ ਬਾਤ ਭਾਵਤੀ ॥
ਘਨੀ ਬੇਰ ਸ਼ਨ ਪਾਇ ਕਹਾ ਨਾਥ ਐਸ ਭਾਇ ॥
ਦਿਖੋ ਭਾਈ ਚਿਤ ਲਾਇ ਸੰਗਤ ਕੇ ਯਾਵਤੀ ॥
ਖੁਸਜੇ ਖੁਸਯੇ ਕਹੋ ਸੰਗ ਬੋ ਨਾ ਕੋਊ ਕਹੋ ਢੰਗ ॥
ਮਾਰ ਲੂਟ ਸੂਬਨ ਕੋ ਸੰਗਤਿ ਜੋ ਲਿਆਵਤੀ ॥

(ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾ ਃ ੧੦)

ਹੁਣ ਸੋਚੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸੀਸ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਸੀਸ ਦਿਤੇ ਸਨ, ਉਹ ਉਲਟਾ ਡਰਪੋਕ ਹੋਕੇ (ਬੈਰੀ ਸੰਗ ਹੇਤ) ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਹਮੈਤ ਜੋ ਜੰਞੂ ਤੇ ਤਿਲਕ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਸੀ ॥"ਸਾਜਨ ਤਿਆਰ ਖਰੇ,, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਾਤ੍ਰ ਸਰਬੰਸ-ਦਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ ਉਨਾਂ ਤੇ ਉਲਟਾ ਜਹਿਰ ਉਗਲਛਣ ਲਗੇ ਅਤੇ ਗੁਰ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਔਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਰਸਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਖੋਹਣਾ ਤੇ ਤੰਗ ਕਰਨਾ ਕਿ ਫੇਰ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਨਾ ਔਣਾ ਇਤਿ ਆਦਿ

ਏਧਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਰਾਜੇ ਭੀਮ ਚੰਦ ਕਹਿਲੂਰੀਏ ਵਰਗੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਛੁਡਾਉਣ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈਣ ਲਗੇ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਨਿਤਾਪਰਤੀ ਮਰਦੂਦ ਹਿੰਦ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਪੋਟਾ ਪੜ ਸੁਣ ਕੇ ਰਾਜ ਜੋਗੀ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਕਿ ਐਨੀ ਡਰਪੋਕ ਕੌਮ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਤੇ ਜਾਲਮ ਦੇ ਜੁਲਮ ਦੇ ਝਖੜ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਨਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼:—ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਮੂੰਹ ਦੇਸ਼ ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ ਭੇਜੇ ਕਿ ੧੭੫੬ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਦਸ਼ਨ ਦਿਓ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਬਣਾਇ ਹੋਏ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਨ ਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਸੁਭ ਸਮਾਗਮ ਰਖਿਆ ਹੈ॥ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਮੁਖੀਆਂ, ਜਥੇਦਾਰ (ਮਸੰਦਾ) ਨੂੰ ਭੇਜੇ। ਤਾਂਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਹਜਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਪੁਜੀਆਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੈਸੇ ਚਮਕ ਪਥਰ ਲੋਹੇ, ਨੂੰ, ਚੰਦਰਮਾਂ ਚਕੋਰਾਂ ਨੂੰ, ਦੀਵਾ ਭਮਕੱੜਾ ਨੂੰ, ਇਤ ਆਦਿ,ਕਦੇ ਸਦ ਨਹੀਂ ਘਲਦੇ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਗਹਿਮਾਂ ਗਹਿਮ ਹੋਣ ਲਗੀ ਕਿਉਂ

ਦੇਖੋ ਮਾਲਾਵਾ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਕਾਂਡ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੇ ਦਸਵੇਂ ਪਾ:

ਵਾਹ ਵਾਹ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪੇ ਗੁਰ ਚੇਲਾ

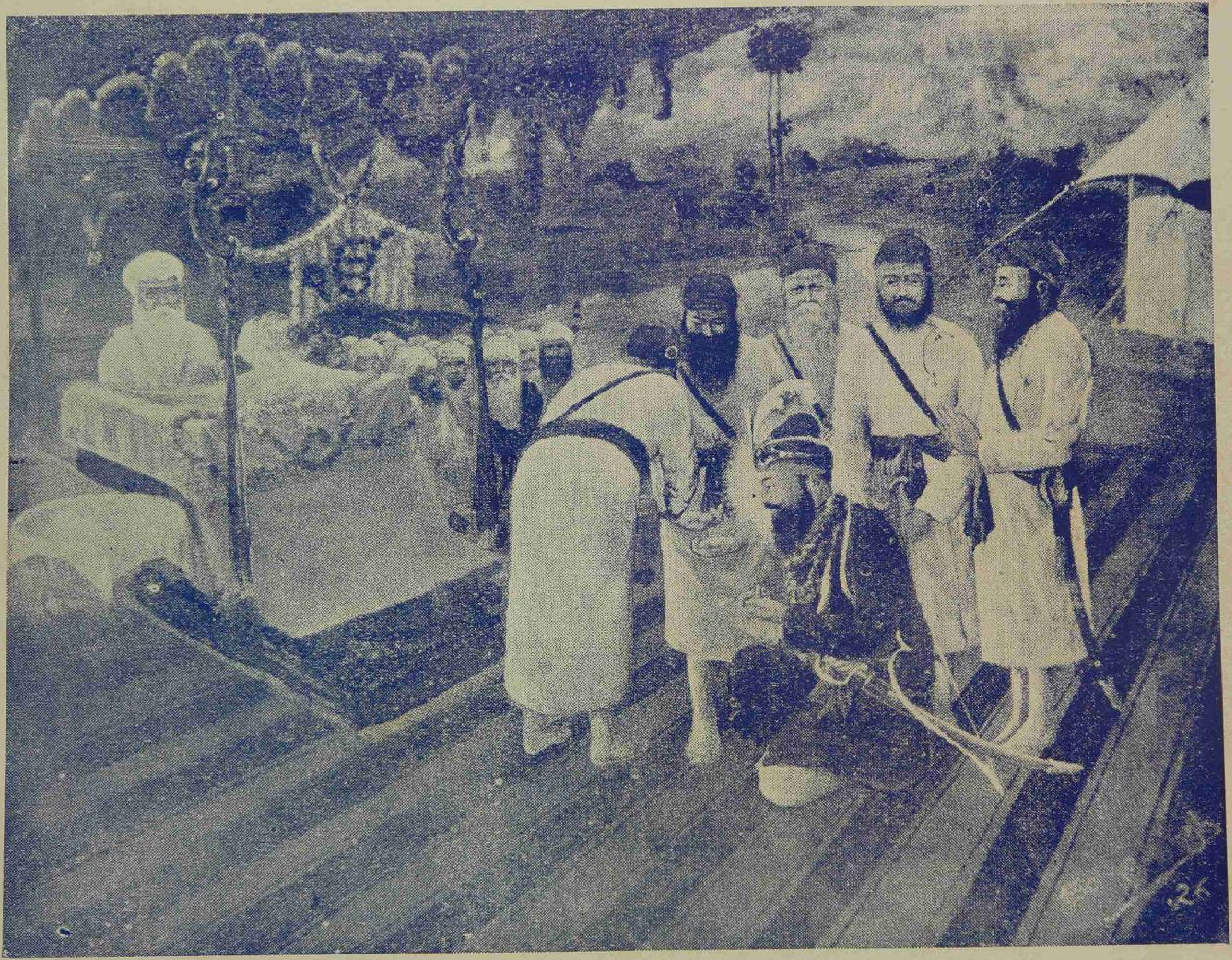

ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦਿ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ੧ ਵਸਾਖ ਸੰਮਤ ੧੭੫੬ ਬਿ: ਨੂੰ ਨਿਤਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਤੋਂ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ।

(ਪੰਨਾ ੧੩੧)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਾਦ ਕਰੇ ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਆਪ ਕੌਣ ਰਹਿ ਪਛਵਾੜ
ਘਤ ਬਹੀਰਾਂ ਆਂਵਦੇ ਸਣੇ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਵਾਰ ॥
ਜੋ ਸਿੱਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਸਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ ॥

ਸੁਭਾਗ ਵੈਸਾਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵਜੀ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਨਾ

ਫੇਰ ਕੀ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਪੁਜਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ:–੧ ਵੈਸਾਖ ਸੰ: ੧੭੫੬ ਤੋਂ ਕਈ ਦਿਨ ਪਹਿਲੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ

"ਜਹਿ ਬੈਸਾਲਹ ਤੈਹਬੈਸਾ ਸੁਆਮੀ"

ਜਿਓ ਜਿਓ ਸੰਗਤਾਂ ਔਣ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾਦਾਰ ਬੈਠਾਲੀ ਜਾਣ ਜਿਥੇ ਲੰਗਰ ਦਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲੋੜੀਦੇ ਸਮਾਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ ॥

ਵੈਸਾਖੀ ਦਾ ਦਿਵਸ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ। ਪੰਥ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇਆਂ ਤੋਂ:--ਜਿਸ ਮਨਤਵ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਮਾਖਿਓ (ਅਨੰਦ ਪੁਰ) ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਮੁਲ ਲੈਕੇ ਵਸਾਇਆ ਸੀ ਉਸ ਪਹਾੜੀ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਲਗਾ। ਸੰਃ ੧੭੫੬ ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਹਾੜ ਉਪਰ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਚਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਤੇ ਇਹ ਸੈਨ ਬੋਰਡ ਲਾਏ ਸਨ।

੧ ਜੋ ਤਉਂ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਨ ਕਾ ਚਾਉ–ਸਿਰ ਧਰ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਓ
੨ ਸੂਰਾ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨੀਐ ਜੋ ਲੜੇ ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ
੩ ਸੀਸ ਬਢੇ ਕਰ ਬੈਸਣ ਦੀਜੈ ਬਿਨ ਸਿਰ ਸੇਵ ਕਰੀਜੈ ॥
੪ ਤਨੁ ਮਨੁ ਧਨੁ ਸਭ ਸੌਂਪ ਗੁਰ ਕੋ ਹੁਕਮ ਮਨਿਐ ਪਾਈਐ

ਗੁਰੂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਬੈਠਣ ਵਾਸਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਿਛਾਈ ਆਦਿ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸੁਨੈਹਿਰੀ ਤਖਤ ਵਿਚਕਾਰ ਸੋਭਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਸੁਭਾਗੀ ਵੈਸਾਖੀ ਵਲ ਚਰੋਕਣੀਆਂ ਅਖੀਆਂ ਲਗੀਆਂ ਸਨ ਉਹ ਵੀ ਆ ਗਈ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੋ ਬਜੇ:--ਰਣਜੀਤ ਨਗਾਰੇ ਪਰ ਚੋਟ ਲੱਗੀ ਜਿਸ ਦੀ ਘਨਘੋਰ ਨਾਲ ਪਹਾੜੀਆਂ ਕੰਬ ਉਠੀਆਂ। ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿਤੀ ਉਥੋਂ ਉਥੋਂ ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਨਿਤ ਨੇਮ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਕੇ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਲ ਇਸ ਧੁਨ ਵਿਚ ਔਂਦੀਆਂ ਹਨ ॥ "ਸਤਿਗੁਰ ਆਇਓ ਸਰਣਿ ਤੁਹਾਰੀ" ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾਕੇ "ਧੰਨਸੋ `ਲਾ ਜਿਤ ਦਰਸਨ ਕਰਨਾ ॥"

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੁਨਾ:– ਅਤਿ ਊਚਾ ਤਾਕਾ ਦਰਬਾਰਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਕੁਛ ਪਾਰਾ ਵਾਰਾ।

ਇਤ ਆਦਿ ਨਾਮ ਦਲੂਲੇ ਸਿੰਘ ਸੰਗਤਾਂ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸਜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰਮਖ ਪਿਆਰੇ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਆਸਾ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ "ਗੁਰਮੁਖ ਰੰਗ ਚਲੂਲਿਆ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਤਨੁ ਭਿੰਨਾ" ਪੁਨਾ– ਗੁਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਿੰਨੀ ਦੇਹੁਰੀ ਹਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੁਰਕੇ ਰਾਮ ਰਾਜੇ। ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ ਇਸ ਰੰਗ ਵਿਚ ਲਿਵਲੀਨ ਹੋਕੇ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਮਾਣ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾ ਨੂੰ ਨਿਮਸ਼ਕਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਆਗਿਆ ਪਾ, ਸਜੀਆਂ ਹਨ। ਸੂਰਜ ਪ੍ਰੇਮ ਭਿੰਨੀਆਂ ਕ੍ਰਿਣਾਂ ਤੇ ਕਲਗੀ ਅਗੇ ਸ਼ਿਰਮੰਦਗੀ ਖਾਂਦਾ ਖਾਂਦਾ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾ ਤੇ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਕਖੁਤਿੰਰਨ ਨੂੰ ਕਿਰਨਾਂ ਦ੍ਵਾਰਾ ਨਿਮਸਕਾਰਾਂ ਕਰਦਾ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਆਸਾ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਭੋਗ ਪੈਣ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਰਬਤ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨ ਕਰਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਜੀ ਨੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ, ਅਰਦਾਸੇ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਪਰ ਸਭ ਸਿੰਘ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਜਗਾ ਪਰ ਸਜ ਗਏ।

ਫੇਰ ਕੀ ਹੋਇਆ :- ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀ ਧਰ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਨੰਗੀ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈਕੇ ਤਖਤ ਪਰ ਖੜੋਕੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸੀਸ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜੋ ਸੀਸ ਦੇਵੇ ਸੋ ਅਗੇ ਆਵੇ॥ ਇਸ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਨੂੰ ਸੁਣ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੈਰਾਨਗੀ ਛਾ ਗਈ। ਜੈਸੇ*

---

*ਸੁੰਨਸਾਨ ਛਾਈ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਲੁਕਾਈ ਸਭ ॥
ਕੌਤਕ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੋਈ ਸੋਚੇ ਕੋਈ ਖਿਸਕੇ ॥
(੧)
ਐਤਨੇ ਨੂੰ ਆਯਾ ਦਯਾ ਦਾ ਬਨਾਯਾ ਬੁਤ
ਮਾਰੋ ਚਾਹੇ ਰਾਖੋ ਹੋਰ ਜਾਨਾ ਦਰ ਕਿਸ ਕੇ ॥
ਭੁਜਾ ਫੜ ਅੰਦਰ ਪੁਚਾਯਾ ਝਟਕਾਯਾ ਅੱਜ ॥
ਲਹੂ ਭਰੀ ਤੇਗ ਨੇ ਡਰਾਯਾ ਫੇਰ ਦਿਸ ਕੇ ॥
ਆਹਾ ਕੁਰਬਾਨ ਜਾਈਏ ਹੋਏ ਕੁਰਬਾਨ ਜੋਈ ॥
ਪੰਜ ਹੀ ਪਿਆਰੇ ਇਹ ਜਹਾਨ ਵਿਚ ਲਿਸ਼ਕੇ ॥
॥ ਪੰਜ ॥
ਪੰਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਪੰਜ ਮਾਰਕੇ ਮੁਕਾਏ ਪੰਜ ॥
ਪੰਜਾਂ ਹੀ ਤਿਆਗ ਦਿਤੀ ਪੰਜਾਂ ਦੀ ਹੀ ਤਾਇਬੀ ॥

(ਬਾਕੀ ਅਗਲੇ ਸਫੇ ਤੇ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਏਤਨੇ ਨੂੰ ਇਕ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਾ ਦਯਾ ਰਾਮ ਲਾਹੌਰ ਨਿਵਾਸੀ ਸਵਾਧਾਨ ਹੋ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ॥ ਜੀ, ਜੀਆ ਦਾਨ ਦੇ ਦਾਤੇ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾ ਤੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾ ਦੋ ਹੱਥ ਜੋੜ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਸ਼ਾਂਤ ਦੇਣ ਹਾਰ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ। ਸੋ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਸੁਣ ਚੋਜੀ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਦਯਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਪਕੜ ਇੱਕ ਤੰਬੂ ਅੰਦਰ ਲਿਜਾਕੇ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਤੰਬੂ ਦੇ ਅੰਦਰੋ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੜਾਕੇ ਤੇ ਧੜ ਡਿਗਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੇ ਖ਼ੂਨ ਦੀ ਧਾਰ ਤੰਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪ੍ਰਨਾਲੇ ਵਾਂਗ ਆਈ ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਓਹੀ ਲਹੂ ਭਰੀ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਆ ਗਰਜੇ "ਇਕ ਹੋਰ ਸੀਸ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।" ਹੁਣ ਇਹ ਅਸਚਰਜ ਭਰਿਆ ਕੌਤਕ ਦੇਖਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਾਸਤਾ ਛਾ ਗਈ ਤਾਂ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੱਥ ਜੋੜ ਅਰਜ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਮੇਰਾ ਸੀਸ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਪਕੜ ਤੰਬੂ ਅੰਦਰ ਪਹਿਲੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰੋ ਆਈ। ਭਾਵ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਹੂ ਭਰੀ ਤੇਗ ਲੈਕੇ ਚਾਰ ਬਾਰ ਬਾਰੀ ਬਾਰੀ ਆਏ ਤੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲਜਾਂਦੇ ਸੀਸ ਕਲਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਬਰੋਬਰ ਪਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਅਤੇ ਪੰਜਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਇੱਕ ਚਿਟਾ ਚਾਦਰਾ ਜੋ ਪੰਜ ਪੰਜ ਗਜ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਪਹਿਲੇ ਪੰਝੀ ਗਜ਼ ਤਿਆਰ ਕਰਾਕੇ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਉਹੋ ਉਪਰ ਪਹਿਨਾਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਏਧਰ, ਪੇਟ ਪਾਲੂ, ਦਬੜੂ ਘੁਸੜੂ, ਕੜਾਹ ਪੂਰੀ ਖਾਣੇ ਪੀਣੇ ਮਸੰਦ ਆਦਿ ਉਠ ਤੁਰੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਜਾ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ "ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥੀਂ ਕਤਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬੜੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਪਰ ਬਠਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਏ," ਜੋ ਭਰੋਸੇਵਾਨ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਸਨ ਉਹੋ ਸਿਦਕ ਤੇ ਨਿਰਾਲੇ

ਪੰਜਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਸਜੇ ਪੰਜਾਂ ਦਾ ਹੈ ਬੀਰ ਪੰਥ ॥
ਪੰਜ ਪੜ੍ਹ ਸੁਧਾ ਗੁਰੂ ਦਸਵਾਂ ਛਕਾਇਬੀ ॥
ਪੰਜੇ ਹਥਿਆਰ ਅਤੇ ਪੰਜ ਹੀ ਕਕਾਰ ਧਾਰ ॥
ਪੰਜੇ ਗੁਣ ਮਿਲੇ ਆਣ ਕੌਤਕ ਅਜਾਇਬੀ ॥
ਦਯਾ ਤੋਂ ਧਰਮ ਅਰ ਹਿੰਮਤ ਤੋਂ ਮੁਹਕਮ ਹੈ ॥
ਮਿਲੇ ਆਣ ਚਾਰ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲੇ ਸਾਹਿਬੀ ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਭਾਰੀ ਤੇਗਧਾਰੀ ਬੀਰ
ਛੜੀ ਕੌਮ ਸਾਰੀ ਦੀਨੀ ਬਾਜੀ ਜਾਨ ਦੀਨੀ ਹੈ ॥
ਬਾਂਕਰੋ ਛਬੀਲੋ ਪਯਾਰੋ ਤੀਸਰੋ ਸਜਾਯੋ ਪੰਥ
ਰਾਹ ਦੋਊ ਰਦ ਕੈ ਮ੍ਰਯਾਦਾ ਸੂਤ ਚੀਨੀ ਹੈ ॥
ਚਿੜੀ ਤੇ ਚਿਗਾਏ ਬਾਜ਼ ਕੀੜੀ ਤੇ ਭਗਾਏ ਫੀਲ
ਮੀਰੀ ਔ ਫਕੀਰੀ, ਪੀਰੀ ਤੀਨੋ ਧਾਰ ਲੀਨੀ ਹੈ ॥
ਅਨਾ ਚਾਰੀ ਸ਼ਾਹਨ ਦੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀਨੀ ਗਾਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਚੋਜ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਇਕ ਟਕ ਬਿਰਤੀ ਲਾਈ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਕੇ ਪੰਜਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਕੰਘੇ, ਪੰਜ ਕੜੇ, ਪੰਜ ਕਛੈਹਿਰੇ, ਪੰਜ ਚੋਲੇ, ਪੰਜ ਗਾਤਰੇ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਤੇ ਕਮਰ ਕਸੇ ਸਜਾਕੇ ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਰਖੇ ਹੋਏ ਸਨ ਪੰਜਾ ਪਿਆਰਿਆ ਨੂੰ ਇਕ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹਾਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਉਨ ਦਾ ਭੂਰਾ ਬਿਛਾਕੇ ਉਪਰ ਪੱਥਰ ਦਾ ਸੁਨੈਹਰਾ ਰਖਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਉਪਰ ਸੁਬ ਲੋਹ ਦਾ ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਬਾਟਾ ਰਖਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੁਛ ਜਲ ਪਾਕੇ ਖੰਡਾ ਫੇਰ ਦੇ ਪੰਜ ਬਾਣੀਆਂ (ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਜਾਪ ਸਾਹਿਬ ੧੦ ਸਵਈਏ, ਚੌਪਈ, ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ) ਪੜ੍ਹਕੇ ਜਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਟਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਜੋ ਹੁਣ ਪ੍ਰਚਲਤ ਮਰਜਾਦਾ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬਾਂ ਤੇ ਹੈ ਓਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਤੇ ਛਕਿਆ। ਵਾਹ ਵਾਹ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪੇ ਗੁਰ ਚੇਲਾ (ਭਾਃ ਗੁਃ ਜੀ) ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਪੰਜ ਰਹਿਤਾਂ ਪੰਜ ਕੁਰਹਿਤਾਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ॥*

ਯਥਾ

ਪਾਯ ਗਾਹੇ ਜਬ ਤੇ ਤੁਮਰੇ ਤਬ ਤੇ ਕੋਊ ਆਖ ਤਰੇ ਨਹਿ ਆਨਯੋ। ਰਾਮ ਰਹੀਮ ਪੁਰਾਨ ਕੁਰਾਨ ਅਨੇਕ ਕਹੈ ਮਤ ਏਕ ਨ ਮਾਨਯੋ। ਸਿਮ੍ਰਿਤ ਸਾਸਤ੍ਰ ਬੇਦ ਸਭੈ ਬਹੁ ਭੇਦ ਕਹਯੋ ਹਮ ਏਕ ਨ ਜਾਨਯੋ॥ ਸ੍ਰੀ ਅਸਪਾਨੁ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੁਮਰੀ ਕਰ ਮੈ ਨ ਕਹਯੋ ਸਭ ਤੋਹਿ ਬਖਾਨਯੋ॥ ਸਗਲ ਦੁਆਰ ਕੋ ਛਾਡਕੇ ਗਹਯੋ ਤਿਹਾਰੋ ਦ੍ਵਾਰ। ਬਾਂਹਿ ਗੇਹ ਕੀ ਲਾਜ ਅਸ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਤੁਹਾਰ॥ ਇਤ ਆਦਿ ਸੁਭ ਉਪਦੇਸ

ਚਾਰ ਯਾਰੀ ਹੂੰ ਤੇ ਬਢ ਪਾਂਚਯਾਰੀ ਕੀਨੀ ਹੈ॥

(ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ)

ਸਦ ਗੁਰ ਮਤਿ ਸਰ ਕਰ ਅਨ ਮਤਿ ਪਰ ਹਰ
ਤਜ ਦੇਵਹੁ ਗੀਤੀ ਦੁਖ ਦਾਈ, ਹੇ ਗੁਰ ਭਾਈ॥
ਕਲਖ ਰਹਿਤ ਹੁਇ ਜਨਮ ਸਫਲ ਤਬ
ਜਬ ਮਨਮੇ ਬਸ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਆਈ ਅੰਤ ਸਹਾਈ॥
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕਰਯੋ ਬਖਾਨ, ਸੇਵਕ ਸੁਨੇ,
ਪਰ ਸੁਖ ਕੋ ਸੁਖ ਮਾਨ
ਦੁੱਖ ਕੋ ਦੁਖ ਗੁਨੋ
ਜੁਲਮ ਮਿਟਾਵਨ ਹੇਤ
ਕਮਰ ਬਾਂਧੇ ਰਹੋ
ਕਿਸ ਵਡਿਆਈ ਮਾਨ
ਸੁਪਨ ਮੇ ਨਾ ਚਹੋ

(ਬਾਕੀ ਅਗਲੇ ਸਫੇ ਤੇ)

*ਪਾਂਚਯਾਰੀ (ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇਕੇ ਇਨਾਂ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਗੁਰਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਃ- ੧. ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ। ੨. ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੩. ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੪. ਭਾਈ ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੫. ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਖੇ ਇਨਾਂ ਜਾਤਿ ਪਾਤਿ ਆਦਿ ਬੰਧਨ ਕਟ ਸਭ ਨੂੰ "ਖਾਲਸਾ" ਸਜਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ਜੈਸੇ "ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਜਨਮੇ ਗਵਨ ਮਟਾਇਆ" ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਸ਼ਾਹੀ ਤਖਤ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬਠਾ ਕਰ ਬਹੁਤ ਉਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਿਆ "ਧੰਨ ਸਿਖੀ, ਧੰਨ ਸਿਖੀ, ਧੰਨ ਸਿਖੀ" ਕੈਹਕੇ ਫਰਮਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਤੇ ਅਤ ਪ੍ਰਸਨ ਹਾਂ ਜੋ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪਰਾਰੰਭ ਕੀਤੀ ਗੁਰ ਸਿਖੀ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਨੂੰ ਟੁਟੀ ਫੁਟੀ, ਖਿਲਰੀ ਪੁਲਰੀ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਨੂੰ ਇਕ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਇਉਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਪੰਜਾ (ਪਿਆਰਿਆਂ) ਦੀ ਪੰਚਾਇਤ ਅਰਥਾਤ ਖਾਲਸਾ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ਸਮਾ ਦਿਤਾ ਅਰ ਅਗੇ ਵਾਸਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ *ਜੋ ਪੰਜ ਤਿਆਰ

---

*ਪਰ ਉਪਕਾਰ ਰਾਤ ਦਿਨ ਕਰਦਾ
ਧਰੇ ਨ ਮਨ ਹੰਕਾਰਾ
ਗੁਰੂ ਦਾ ਪਯਾਰਾ
ਭੁਜਬਲ ਸਾਥ ਕਮਾਵੈ ਰੋਜੀ
ਕਦੇ ਨ ਹੱਥ ਪਸਾਰਾ, ਬਿਨ ਕਰਤਾਰਾ ॥

ਧਰ ਮਨ ਧਰਮ ਕਿਰਤ
ਕਬਹੁ ਨ ਸਮਨਹੁ ਪਰ ਘਰ
ਨਿਜ ਸਮ ਲਖ ਜਗ ਸਭਿ ਨਰ
ਗੁਰ ਮਤ ਨਿਯਮਨ ਅਨੁਸਾਰ

ਪੁਨਾ–ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪਯਾਰੇ ਖਾਲਸੇ, ਬਾਂਕੇ ਭਾਰੀ ਬੀਰ ਵੈਰਾਗੀ,ਤਿਆਗੀ, ਤਪੀ, ਗਯਾਨੀ, ਧਿਆਨੀ ਧੀਰ ॥ (ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਭ ਾਕਰ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸਕੀਮ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਗੋਬਿੰਦ ਰੂਪ) ਨੇ ਟੁਟੀ, ਫੁਟੀ, ਖਿਲਰੀ ਪੁਲਰੀ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਰ ਤੇ ਸ਼ਖਸੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਭੰਨ ਤੋੜ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਪੰਚਾਇਤ (ਅਰਥਾਤ ਖਾਲਸਾ ਪਾਰਲੀਮਿੰਟ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿਤੀ) ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਅਗੇ ਵਾਸਤੇ ਪੰਜ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਵਾਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਅਰਦਾਸ ਤੇ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਲੈਕੇ ਸਾਰੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਰਥਕ ਕੀਤੇ ਜਾਇਆ ਕਰਨਗੇ ਜੋ ਪੰਜਾਂ ਦੀ ਪੰਚਾਇਤ ਦੇ ਭੈ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕਰ ਕਾਰਜ ਕਰੇਗਾ । ਸੋ ਕਾਮਯਾਬੀ ਪਾਏਗਾ। ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜਿਸ ਦਸ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੇ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਗੋਬਿੰਦ ਰੂਪ ਨੇ ਅਜ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤਾ। ਅਜ ਤੋਂ ਦੇਹਧਾਰੀ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਬੰਦ ਅਗੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਂ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਦੀਖਿਆ।

(ਅਗਲੇ ਸਫੇ ਤੇ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਰ ਤਿਆਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ, ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦ ਸਜਾ, ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਯਾ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਲੈਕੇ ਪ੍ਰਮਾਰਥਕ ਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ ਜਾਇਆ ਕਰਨ ਜੋ ਗੁਰਮੁਖ ਪੰਜਾਂ ਦੇ ਭੈ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਕਾਰਜ ਕਰੇਗਾ ਸੋ ਕਾਮਯਾਬੀ ਪਾਇਗਾ ॥ ਗੁਰ ਫਰਮਾਨ ।

ਰਾਜਾ ਤਖਤ ਟਿਕੈ ਗੁਣੀ ਭੈ ਪੰਚਾਇਣ ਰਤ ॥ ਮਾਰੂ ਮਃ ੧ ॥

ਚੇਤ ਮਾਸ ਬੀਤਵ ਸਕਲ ਮੇਲਾ ਭਯੋ ਅਪਾਰ ॥
ਵੈਸਾਖੀ ਕੇ ਦਿਵਸ ਮੇ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀਯੋ ਵਿਚਾਰ ॥
ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਗੁਰ ਕੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸੰਗਤ ਕਰੀ ਨਿਹਾਲ ॥
ਕੀਓ ਪ੍ਰਗਟ ਤਬ ਖਾਲਸਾ ਚੁਕਿਓ ਸਕਲ ਜੰਜਾਲ (ਗੁਰ ਸੁਭਾ)

ਕਿਉਂਕਿ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅੰਦਰ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋ ਕੋਮਾਂ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਾਇਰਤਾਈ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਮਤ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਿਸੇ ਨੇ ਮਹਾਂ ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਜੰਞੂ ਉਤਾਰਨੇ, ਤਿਲਕ ਚਟਣੇ ਅਤੇ ਧਾਰਮਕ ਅਸਥਾਨਾਂ

ਗੁਰਫਰਮਾਨ ॥ ਰਾਜਾ ਤਖਤ ਟਿਕੈ ਗੁਣੀ ਭੈ ਪੰਚਾਇਣ ਰਤ ॥ ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ॥ ਪੁਨਾ) ਪੰਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਪੰਚ ਪਰਧਾਨ । ਪੰਚੇ ਪਾਵਹਿ ਦਰਗਹਿ ਮਾਨ ॥ ਜਪਃ ਪਾ: ੧ ॥ ਗੁਰਮਤ ਪੰਚ ਸਖੇ ਗੁਰ ਭਾਈ ॥ ਗੁਰਮਤ ਅਗਿਨ ਨਿਵਾਰਿ ਸਮਾਈ ॥ ਮਾਰੂ ਮਃ ੧ ਸੋਲਹੇ ॥

ਕਾਮ ਕਰੋਧ ਵਿਰੋਧ ਲੋਭ ਮੋਹਿ ਅਹੰਕਾਰ ਵਿਹਾਣਾ ॥
ਸਤਿ ਸੰਤੋਖ ਦਇਆ ਧਰਮ ਅਰਥ ਸੁ ਗਰੰਥ ਪੰਚ ਪ੍ਰਵਾਣਾ ॥ ਭਾਃ ਗੁਃ ਜੀ ॥
ਪਰਮੇਸਰ ਹੈ ਪੰਜ ਮਿਲ ਲੇਖ ਅਲੇਖ ਨ ਕੀਮਤ ਪਾਈ ॥
ਪੰਜ ਮਿਲੇ ਪ੍ਰਪੰਚ ਤਜ, ਅਨਹਦ ਸ਼ਬਦ ਸੁਰਤ ਲਿਵ ਲਾਈ ॥
ਸਾਧੂ ਸੰਗਤ ਸੋਹਨ ਗੁਰ ਭਾਈ ॥ ਹੋਰ ॥
ਸਨ ਮੁਖ ਮਿਲ ਪੰਚ ਆਖੀਅਨ, ਬਿਰਧ ਪੰਚ ਪਰਮੇਸਰ ਪਾਸੀ ॥
ਗੁਰਮੁਖ ਮਿਲ ਪਰਵਾਨ ਪੰਚ, ਸਾਧੂ ਸੰਗਤਿ ਸਚ ਖੰਡ ਬਿਲਾਸੀ ॥ ਭਾਃਗੁਃਜੀ ॥

ਸ਼ਬਦ ਸੁਰਤਿ ਲਿਵ ਗੁਰ ਸਿਖ ਸੰਧਿ ਮਿਲੇ, ਪੰਚ ਪਰ ਪੰਚ ਮਿਲੇ ਪੰਚ ਪਰਧਾਨੇ ਹੈ (ਕਬਿਤ ਸਃ

ਪੰਚਹੁ ਮੇ ਨਿਤ ਬਰਤਤ ਮੈਂ ਹੋਂ ਪੰਚ ਮਿਲਹਿ ਸੇ ਪੀਰਨ ਪੀਰ ॥
ਗੁਰ ਘਰ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਪੰਚਹੁ, ਪੰਚਹੁ ਪਾਹਲ ਪੂਰਬ ਪੀਨ ॥
ਹੋਇ ਤਨਖਾਹੀਆ ਬਖਸਹਿ ਪੰਚਹ ॥ ਪਾਹੁਲ ਤੇ ਮਿਲੇ ਪੰਚ ਪ੍ਰਬੀਨ ॥
ਲਖਹੁ ਪੰਚ ਕੀ ਵਡ ਵਡਿਆਈ ॥ ਪੰਚ ਕਰਹਿ ਸੋ ਨਿ ਫਲ ਚੀਨ ॥
ਭੋਜਨ ਛਾਦਨ ਪੰਚਕ ਅਰਪਹਿ ਅਰਜ ਕਰਹਿ ਤਿਨ ਬਾਂਛਤ ਲੀਨ ॥
(ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ) ਸਿੰਘ ਜੋ ਰਹਿਤ ਪੰਚ ਚਹਿ ਮਿਲੇ ॥
ਮਮ ਸਰੂਪ ਸੋ ਦੇਖਹੁ ਭਲੇ ॥ ਭੋਜਨ ਛਾਦਨ ਤਿੰਨ ਦੇਇ ॥ ਮੋਕੋ ਪਹੁੰਚਾਵਤ ਸਿਖ ਸੋਇ ॥

(ਬਾਕੀ ਅਗਲੇ ਸਫੇ ਤੇ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਨੀ,ਤੇ ਲਖਾਂ ਬੇਦੋਸ਼ੀਆਂ ਧੀਆਂ ਤੇ ਭੈਣਾਂ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਗਲ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ੧ ਵੈਸਾਖ ੧੭੫੬ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਮਰਦੂਦ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਡਰਪੋਕ ਅਤੇ ਬੇਗੈਰਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕੇ ਜੋ ਬੇਗੈਰਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਅਤ ਨੀਵੇਂ ਲਾਗੀ (ਨਾਈ, ਝੀਊਰ, ਛੀਂਬੇ) ਮੰਨੇ ਹੋਏ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਕਕਾਰ ਪਹਿਨਾਕੇ ਗਿਦੜਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੇਰ ਬਣਾ ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰਖ ਕੇ ਅਗੇ ਨੂੰ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ 'ਸਵਾ ਲਖ ਸੇ ਏਕ ਲੜਾਊਂ ਤਬੈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਕਹਾਊਂ ॥' ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਡ ਭਾਗੇ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਦਵੀ ਬਖਸ਼ੀ ਸੀ ਉਹੋ ਅਜ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤੀ।

ਮਨੇ ਕਾਮਨਾ ਤਿਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ॥ ਸਰਧਾ ਸਾਰੇ ਚਿੰਤ ਦੁਖ ਖਾਪਤਿ ॥
ਸਿਖ ਪੰਚਨ ਮੈ ਮੇਰੋ ਵਾਸਾ ॥ ਪੂਰਨ ਕਰੋ ਧਰਹਿ ਜੋ ਆਸਾ (ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ)

ਉਪਰੰਤ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਵਡੀ ਤੋਂ ਵਡੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਵਿੱਚ ਅਮ੍ਰਿਤ ਪਰਚਾਰ ਪੰਜ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਵਾਲੀ ਸਪਿਰਟ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਂ ਵਾਲੀ ਸਪਿਰਟ ਗੁੰਮ (ਦੇਹਧਾਰੀ ਪ੍ਰਚਲਤ) ਹੋ ਗਈ ਬਸ ਫੇਰ ਨਾਮ ਧਰੀਕ ਖਾਲਸਾ ਹੈ। ਜੈਸਾ ਗੁਰਵਾਕ 'ਜਬ ਲਗ ਰਹੇ ਖਾਲਸਾ ਨਿਆਰਾ ਤਬ ਲਗ ਤੇਜ ਦੀਓ ਮੈ ਸਾਰਾ ॥ ਜਬ ਇਹ ਗਹੈ ਅਨਮਤੀ ਰੀਤ ਮੈ ਨਾ ਕਰੂੰ ਇਨ ਕੀ ਪਰਤੀਤ ॥' ਸੋ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰ ਸਿੰਘੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਤੀ ਖਾਲਸਾ ਮਰਯਾਦਾ ਤੇ ਚੱਲੋ ਪੰਚਾਂ ਦੀ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਤੋਂ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਰਾਜ ਯੋਗ ਦੇ ਗੁਣ ਭਰ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਉਸ ਪ੍ਰਮ ਕਿਰਪਾਲੂ ਦੀਨ ਦਿਆਲੂ ਕਲਗੀ ਵਾਲੇ ਸੱਚੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਉਪਕਾਰ ਯਾਦ ਰਖੋ। ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਗਿਦੜਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੇਰ, ਮੁਰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਦਲੇਰ ਬਣਾਇਆ। ਅਮੋਲਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਟਾ ਬਖਸ਼ ਕਰ ਸਾਨੂੰ ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮਰਦਾ ਬਹੁੜ ਜੀਵਾਇਆ, ਕੀਟ ਤੋਂ ਮ੍ਰਿਗਿੰਦ ਅਤੇ ਕਾਗ ਤੋਂ ਖਗਿੰਦ ਬਣਾਇਆ।

ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਕੇ ਪੰਜਾ ਪਿਆਰਿਆ ਦਾ ਖਤਾਬ ਦਿਤਾ।

ਫਿਰ ਪੰਜਾਂ ਤੋਂ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ। ਖਤਾਬ ਦਿਦਾਰੀ ਖਾਲਸਾ।

ਬਾਦ ਪੰਜੀ ਸੌ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਅਤੇ ਖਤਾਬ 'ਅਪਰ ਅਪਾਰੀ ਖਾਲਸਾ' ਸੋ ਹੁਣ ਸਾਰਾ ਗੁਰੂ ਪੰਥ (ਖਾਲਸਾ) ਅਪਰ ਅਪਾਰੀ ਹੈ।

ਚੌਪਈ– ਹਿੰਦੂ ਤੁਰਕਨ ਤੇ ਹੈ ਨਿਆਰਾ।
ਰਚਓ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਕਰਾਰਾ।
ਇਹਨਾਂ ਕੋ ਸਰਦਾਰ ਬਨਾਵੇ।
ਤਬੈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਸਦਾਵੇ।
ਚਿੜੀਆਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਬਾਜ ਤੁੜਾਵੇ।
ਚੜੇ ਸਿੰਘ ਤਿਸ ਮੁਕਤ ਕਰਾਵੇ। (ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ ਨਿਵਾਸ ਪੰਚੀਣਾ)

ਇਸ ਮ੍ਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਮਾਈਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

'ਪੰਚ ਪਰਵਾਨ ਪੰਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪੰਚੇ ਪਾਵਹਿ ਦਰਗਾਹ ਮਾਨ' ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਇਹ ਅਲੌਕਿਕ ਦਾਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦਾ ਹਰ ਇਕ ਮਾਈ ਭਾਈ ਨੂੰ ਹਕ ਹੈ। ਇਹ ਐਲਾਨ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਪਹਿਲੇ ੨੫ ਸਿੰਘ, ਫੇਰ ੨੫ ਹਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਅਗੇ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਤਾਦਾਦ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਸਜਕੇ ਸ਼ੇਰ ਦਿਲ ਧਾਰਦੇ ਹੋਏ ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਚ ਮਤੇ ਹੋਏ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿਰ ਕਢ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹੇ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਉਹ ਦਿਨ ਦਿਖਾਏ।ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਹ ਕਿਉਂ: ਔਰੰਗਜੇਬ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੁਲ ਹਿੰਦੂ ਕਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਮੋਮਨ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਮੁਕਾਕੇ ਇਕੋ ਹੀ ਇਸਲਾਮ ਮਤ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅੰਦਰ ਬਣਾ ਦੇਣਾ॥ ਪਰ ਹੁੰਦਾ ਜੋ ਕਾਦਰ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਵੇ॥ "ਕਰਤੇ ਕੀ ਕਰਨੀ ਦਾ ਨਹੀ ਸਮਾਰ" (ਉਸ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਸ਼ੁਮਾਰ ਨਹੀ॥) ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਦੋਹਾ ਮਤਾਂ ਤੋਂ ਤੀਸਰਾ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਿਆ ਜਿਸ ਪਰਤੀ ਗੁਰਫਰਮਾਨ "ਆਗਿਆ ਭਈ ਅਕਾਲ ਕੀ ਤਬੀ ਚਲਾਇਓ ਪੰਥ" ਜਿਸ ਪੰਥ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਸਫਾ ਉਠਾਕੇ ਧਰਮ ਦੇ ਝੰਡੇ ਝੁਲਾਏ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਚਰਨ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਹਰ ਇਕ ਸਜਣ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੇ ਆਪਾ ਭਾਵ ਛਡ ਪ੍ਰਵਰਿਸ਼ ਪਾਈ।*

ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਚਿਤਰ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਚਿਤਰਨਾ ਅਤਿ ਕਠਿਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਰੰਤੂ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਇਸ ਮਹਾਨ ਅਲੌਕਿਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਵਿਰਲੇ ਹੀ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ॥

ਬਾਬਾ ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਲਾ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ੫: ੧੦ ਵਿਖੇ ਗੁਰ ਸਿਖ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਰਸਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕਬਿਤ :– ਜੈਸੇ ਸਹਸ ਮਾਣਸ ਧਰਮੀ ਮਨੁਖ ਕੋਊ ਏਕ ਹੋਤ ਯਹ ਪ੍ਰਗਟਵੇਦ ਰਰਹੈ॥ ਕੋਟ

---

*ਪਾਉਣ ਬੀ ਕਿਉ ਨਾ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਨੇ ਹੁਣ ਸਿੰਘ ਸੂਰੇ ਵਰਿਆਮ ਪੈਦਾ ਕਰ ਬੀਰ ਰਸ ਦੀ ਸਪਿਰਿਟ ਪੈਦਾ ਅਤੇ ਨਿਰਬਲਤਾ, ਨਿਰਦਯਤਾ, ਅਧਰਮਤਾ, ਆਲਸਤਾ, ਕਾਇਰਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਮਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਨੂੰ ਇਸ ਕੁਮੌਤ ਤੋਂ ਬਚਾਇ ਕਰ ਬਲ ਸਕਤੀ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਵਾਰਾ ਦਿਯਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਵਾਰਾ,ਧਰਮ ਦੀ ਧਾਰਨਾਂ ਸ਼ਕਤੀ, ਭਾਈ ਹਿੱਮਤ ਜੀ ਦਵਾਰਾ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਸ਼ਕਤੀ, ਭਾਈ ਮਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਵਾਰਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਸ਼ਕਤੀ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਵਾਰਾ ਠੁਕਰਾਈ ਸ਼ਕਤੀ, (ਸਰਦਾਰੀ) ਪਤਾਸਿਆਂ ਦੁਵਾਰਾ ਆਪਸਿ ਮਿਠਾਸ (ਪ੍ਰੇਮ) ਰਸ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਰਬ ਲੋਹ (ਖ਼ੰਡੇ) ਦੁਵਾਰਾ ਦੰਡ ਦੇਣ ਸ਼ਕਤੀ, ਆਦਿਕ ਅਨੇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਤੇਜ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਿਤਾ॥ ਅਰ ਪਰ ਉਪਕਾਰ ਆਦਿਕ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮੀ ਸੂਰ ਬੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਜੀਵਾਲਨ ਵਾਲਾ, ਰਾਜਧਰਮ ਦਾ ਦਾਤਾ ਇਹ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਵਾ ਰਹਿਤਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਰਾਜ ਰਿਖੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ॥ ਜੋ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਪਹਿਰ ਕਮਰਕਸ ਕਰਕੇ ਸਨੱਧ ਬੱਧ ਹੋ ਸਿਪਾਹੀ ਬਣ ਕਰ ਜੁੱਧਾਂ ਜੰਗਾਂ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਮੰਡਨ

(ਬਾਕੀ ਅਗਲੇ ਸਫੇ ਤੇ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਧਰਮੀਨ ਮਹਿ ਬਿਖਜ਼ ਬਿਰਕਤ ਏਕ ਕੋਟ ਬਿਖਜਾ ਬਿਰਕਤ ਮਾਹਿ ਏਕ ਗਿਆਨ ਬਰ ਹੈ ॥ ਕੋਟਕ ਗਿਆਨੀ ਮਹਿ ਵਿਗਜਾਨੀ ਤਿਉ ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਕੋਟਕ ਗਿਆਨੀ ਕਹੀਅਤ ਡਰ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ਤਤ ਭਾਸੀ ਸੂਰਾ ਦੁਰਲਭ ਕੋਊ ਜਗ ਮਹਿ ਏਕ ਨਰ ਹੈ ॥

(ਗੁਰ ਬਿਲਾਸਾ ਬਾਬਾ ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਲਾ)

ਦਾ ਉਤਸਾਹੀ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਉਹੋ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾਂ ਅਤ ਕਠਨ ਹੈ ॥

ਸੋਚ

ਸਿਖ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ (ਸਪੁਤ੍ਰ) ਹੈ ਸਿਖ ਦਾ ਜਨਮ ਸ਼ਾਂਤ ਮਈ ਦੀ ਹਦ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਹੋਇਆ। ਅਤੇ ਸਿਖ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਪਿਤਾ ਨੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਧਾਰ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਿਖ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤ੍ਰ ਦਾ ਸੇਵਕ ਸਚਾਈ ਅਤੇ ਇਨਸਾਫ ਦਾ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਹੈ। ਸਿਖ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਹੈ। ਪਰਉਪਕਾਰ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸਿਖ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਹੈ।

ਸਿਖ ਜਥੇਬੰਦੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਖੋਂ ਹੋਲਾ ਹੈ। ਸਿਖ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਲੈਕੇ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਉਘੇ ਜੁਧਾਂ ਵਿਚ ਖੂਨ ਦੀ ਹੋਲੀ ਖੇਲਣ ਵਾਲਾ ਇਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿਖ ਦੇ ਭਵਿਖਤ ਦਾ ਭੇਦ ਹੈ। ਸਿਖ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਉਸ ਦਾ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਅਚਰਣ ਹੈ। ਸਿਖ ਜਥੇਬੰਦੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਸਖਣਾ ਹੈ।

ਪਰ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਸੱਚੀ ਬੀਰਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸਖਣੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗਲ਼ਾਂ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਥੋੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੱਚੀ ਬੀਰਤਾ-ਸੱਚੀ ਬੀਰਤਾ ਗੁਰ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ 'ਜਾਕਉ ਹਰਿ ਰੰਗ ਲਾਗੋ ਇਸ ਜੁਗ ਮਹਿ ਸੋ ਕਹੀਅਤ ਹੈ ਸੂਰਾ'। ਆਪਣੇ ਬਾਹੂ ਬਲ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਤੇ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਮਾਣ ਤੇ ਕਈ ਜੋਧਿਆਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਖੇ ਇਨਕਲਾਬ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਪਰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਇਕ ਅਲੋਕਿਕ ਬੀਰਤਾ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਝੂਠ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਇਕ ਪੂਰੇ ਮਰਦ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਬਣਾਈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਟੇਕ ਤੇ ਸੱਚ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਟੇਕ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਸੰਸਾਰ ਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਤੇ ਝੂਠਿਆਂ ਨਾਲ ਐਲਾਨੇ ਜੰਗ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਯਥਾ ਹੁਕਮ

ਕਿ ਓਰਾ ਗਰੂਰ ਅਸਤ ਬਰ ਮੁਲਕ ਮਾਲ
ਕਿ ਮਾਰਾ ਪਨਾਹ ਅਸਤ ਯਜਦਾਂ ਅਕਾਲ

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹਿ ਹਿੰਦ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਤੈਨੂੰ ਅਪਣੀ ਫੌਜ ਤੇ ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ ਦਾ ਘੁਮੰਡ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਓਟ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਤੇ ਕੇਹੇ ਫੁਲ ਚੜ੍ਹਾਏ। ਬਾਈਧਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜੇ ਤੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਹਿੰਦ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕਲਗੀਧਰ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਮੁਠੀ ਭਰ ਸੱਚੇ ਬੀਰ ਇਕ ਤਰਫ। ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਦਸ ਲਖ ਫੌਜ ਚਾਲੀ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਨਾਲ ਲੜੀ। ਸਾਰਾ ਤਾਣ ਲਾਇਆ ਪਰ ਜ਼ੋਰ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ। ਇਸ ਮਹਾਂ ਵਾਕ

(ਬਾਕੀ ਅਗਲੇ ਸਫੇ ਤੇ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਨੁਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਧਰਮੀ ਪੁਰਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਧਰਮੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਅਜੇਹਾ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ। ਜੋ ਸੰਸਾਰਕ ਵਿਖਯਾ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ॥ ਕਰੋੜਾਂ ਵਿਖਯਾ ਬਿਰਕਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਇਕ ਗਿਆਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ॥ ਕਰੋੜਾਂ ਗਿਆਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਖਾਤਕਾਰ ਗਿਆਨੀ ਸੰਜੁਕਤ ਇਕ ਵਿਗਯਾਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ॥ ਤੇ ਕਰੋੜਾਂ ਵਿਗਯਾਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਡਰ ਕੇ ਆਖਣ ਦਾ ਹੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਇਕ ਸੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ॥ ਜਿਸ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ॥ ਸੋ ਸੰਸਾਰ ਵਿਖੇ ਦੁਰਲੱਭ ਹੈ ਅਜੇਹੇ ਗੁਰਮੁਖ ਜਨਾਂ ਦੇ

ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਕੇਹੜਾ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ 'ਸਵਾ ਲਖ ਸਿਉਂ ਏਕ ਲੜਾਊਂ। ਤਬੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਕਹਾਊਂ।' ਇਹ ਸੱਚੀ ਬੀਰਤਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦੁਲਾਰਿਆਂ ਦੇ ਹਿਸੇ ਆਈ ਹੈ। ਜੋ ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਦੀ ਟੇਕ ਤੇ ਤੁਰਦੇ ਹਨ।

ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ--ਸੰਸਾਰ ਵਿਖੇ ਬੜੇ ੨ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਭਲੇ ਤੇ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਅਸਧਾਰਨ ਕੰਮ ਕਰ ਵਿਖਾਏ। ਪਰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਭੇਦ ਇਕ ਵਖਰੀ ਅਲੌਕਿਕਤਾ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਅਦੁਤੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਅਡੋਲਤਾ, ਸ਼ਹੀਦੀ ਧਰਮ ਹਨ। ਤਿਆਗ, ਬੀਰਤਾ, ਸੇਵਾ, ਜਥੇਬੰਦੀ ਆਦਿ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਨਾਮ ਹੈ। ਨਾਮ ਸੱਚੇ ਤੇ ਪੂਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਯਥਾ ਗੁਰਫਰਮਾਨ–

'ਨਾਮੇ ਹੀ ਤੇ ਸਭ ਕਿਛ ਹੋਆ ਬਿਨ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਮ ਨ ਜਾਪੈ'

ਸੋ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਉਤਕਟ ਬੀਰ ਆਰੇ ਹੇਠ ਅਡੋਲ ਬੈਠੇ ਚਿਰਦੇ ਹਨ। ਬੰਦ ਬੰਦ ਕਟੀਂਦੇ ਤੇ ਖੋਪਰੀਆਂ ਉਤਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਬੀਨੀਆਂ ਇਕਠੀਆਂ ਕਰ ਕਿੱਲਾਂ ਦੀ ਝੰਡ ਕਰਕੇ ਭੀ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ। ਉਤੋਂ ਦੀ ਨਾੜੇ ਬਧੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਨ ਸੰਕਟਾਂ ਤੇ ਅਡੋਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਅਉਖਧ ਭੀ ਉਸ ਸਰਬ ਕਲਾ ਸਮਰਥ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ। ਸੋ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸੰਜੀਵਨੀ ਬੂਟੀ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਦਾ ਪਰਮ ਧਰਮ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮਰ ਚੁਕੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਲੜ ਲਾਕੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਜੋੜ ਦੇਣ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਅਮਰ ਜੀਵਨ ਜੀਵੇ। ਦਵੇਖ ਤੇ ਕਾਮਨਾ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਵਿਚ ਝੁਲਸੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਮਾਧਵ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਸਦੀਵ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ।

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਦਿਆ–ਅਜ ਕਲ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਜ਼ਮਾਨਾ ਕਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕੀਂ ਵਿਦਿਆ ੨ ਹੀ ਨਾਅਰਾ ਲਾਉਂਦੇ ਦੇਖੀਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਦਸਦੇ ਹਨ ਉਹ ਵਿਦਿਆ ਇਸ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਤੋਂ ਵਖਰੀ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਉਪਦੇਸ 'ਪੜ੍ਹਿਆ ਮੂਰਖ ਆਖੀਐ ਜਿਸ ਲਬ ਲੋਭ ਹੰਕਾਰਾ' ਜਿਸ ਨੇ ਲਾਲਚ ਤੇ ਮਾਣ ਛਡ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਉਪਕਾਰ ਲਈ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸਿਖਿਆ ਉਹ ਵਿਦਵਾਨ ਕਹਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਮਹਾਂ

(ਬਾਕੀ ਅਗਲੇ ਸਫੇ ਤੇ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਮੂਹ ਜੂਥ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ॥ ਅਜੇਹੇ ਪੰਜਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਦਰਗਾਹੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ॥ ਉਸ ਨੂੰ ਠਾਕਨ ਹਾਰ ਕੋਈ ਪੈਦਾ ਨਹੀ ਹੋਇਆ॥ ਤੇ ਸਾਰੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕੌਣ ਕਥ ਸਕਦਾ ਹੈ॥ ਇਕੋ ਗੱਲ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਇਲਾਨ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਤੋਂ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ॥ ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਰੂਪ ਹੈ ਖਾਸ ਖਾਲਸੇ ਮੈਹਉ ਕਰਉ ਨਿਵਾਸ।

ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਤੜਫ ਕਿਉਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਤ ਆਦਿ ਨਿਰਭੈ ਬਚਨ ਸੁਣੇ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸਨ ਪਿਆਸੇ ੧੭੫੬ ਵੈਸਾਖੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਪੰਜਾਹ ੫੦ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਸਮੂਹ ਮਾਈ ਭਾਈ ਦੀ ਹਾਜਰੀ ਚਾਹੇ ਸੀ। ਸੀਸ ਦੀ ਮੰਗ ਵੇਲੇ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖਿਲਰ ਪੁਲਰ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਕਤ ਚੋਜੀ ਆਪਣੇ ਅਲੋਕਕ ਚੋਜ ਅਨੁਸਾਰ, ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸਮੇਤ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆ ਦੇ ਆਇ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆ ਵਿੱਚ ਹਰਾਨਗੀ ਛਾ ਗਈ, ਅਤੇ ਇਸ ਪੰਗਤੀ ਦੀ ਆਵਾਜ ਅਣ ਲਗੀ 'ਕਰ ਆਉ ਗੁਣ ਪਛੋਤਾਵਣਾ'' ਹੁਣ ਪਛੋਤਾਵ ਕਰਦੇ ਹੋਇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸਭ ਸਾਮਲ ਹੋ ਗਏ।ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ, ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾਈ ਭਰੇ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨਿਹਾਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਦ ਚੋਜੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਨਾਲ ਅਗਲਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸੁਣਾਕੇ

ਮੂੜ੍ਹ ਹੈ। ਅਜ ਕਲ ਦੀ ਸਾਇੰਸ ਵਿਦਿਆ ਨੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਖੇ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਈ ਸੀ। ਜਰਮਨੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸਾਇੰਸ ਵਧਾਕੇ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਆਪਣਾ ਕੀ ਭਲਾ ਕੀਤਾ? ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਅਮਨ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਦੋਸ਼ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਆਪ ਹੀ ਭੁਗਤ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ 'ਵਿਦਿਆ ਵੀਚਾਰੀ ਤਾਂ ਪਰ ਉਪਕਾਰੀ' ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਵੀਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨਸਾਨ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਉਪਕਾਰ ਵਿਚ ਜੁਟ ਜਾਏ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਦਿਆ ਉੱਚ ਭਾਵ ਚਾਲ ਚਲਨ ਦਸਿਆ। 'ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦੀ ਵਿਦਿਆ ਵੀਚਾਰੈ ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹ ਪਾਵੈ ਮਾਨ' ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਇਨਸਾਨ ਵਿਦਿਆਵਾਨ ਬਣਕੇ ਉਚ ਆਚਰਣ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਵਿਖੇ ਉਚਾ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ। ਸੰਸਾਰ ਉਸਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਬਣੇ। ਅਜ ਕਲ ਲੋਕ ਸਕੂਲ ਕਾਲਜ ਵਡੇ ਵਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਸਿਨਮੇ ਹਨ ਤੇ ਆਚਰਨ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਾਰਨ ਹਨ। ਪਰ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉੱਚ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਚੁਣਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕਾਸ਼ੀ ਨਾਮ ਰਖ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਜਿਥੇ ਦਾ ਜਲ ਵਾਯੂ ਸੁਧ ਹੈ। ਆਚਰਨ ਤੇ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਰੋਗ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਗੁਰੂ ਕਾਸ਼ੀ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਸਮਝ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਉਹ ਵਿਦਵਾਨ ਪਕੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਜਦ ਤਕ ਗੁਰੂ ਕਾਂਸ਼ੀ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਬਣਾ ਕੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵਡੇ ੨ ਸਕੂਲ ਨਹੀ ਖੁਲ੍ਹਦੇ, ਤਦ ਤਕ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਉਹ ਉੱਨਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਜਿਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਜਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਦਿਆ ਗੁਰਮਤਿ ਭਿੰਨੀ ਵਿਦਿਆ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਭਲਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤ੍ਰ ਦੇਵਤਾ ਪਦ ਸਗੋਂ ਦੇਵਤਾ ਤੋਂ ਵੀ ਉਪਰ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਯਥਾ ਮਹਾ ਵਾਕ ਹੈ—

ਨਰ ਤੇ ਸੁਰ ਹੋਇ ਜਾਤ ਨਿਮਖ ਮਹਿ ਸਤਿ ਗੁਰ ਬੁਧ ਸਿਖਲਾਈ
ਨਰ ਤੇ ਉਪਜ ਸੁਰਗ ਕਉ ਜੀਤਿਓ ਸੋ ਅਵਖਧ ਮੈਂ ਪਾਈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਦਾਇਗੀ ਦਿਤੀ ਹੁਣ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਕੋਨੇ ੨ ਗੁਰੂ ਜਸ ਅਤੇ ਜੋ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨਾ ਗੁੰਜਾ ਦਿਤੀਆਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ੨੨ ਧਾਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਸਹਾਰ ਨ ਸਕੇ (ਜਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ, ਸਸਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਅਗਿਆ ਤੋਂ ਉਲਟ ਮੂਰਤੀ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਸਟ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀਆਂ ਨ ਪਏ)॥ ਰਪੋਰਟਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਪਾਸ ਪੁਜੀਆਂ ਕਿ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।" ਕਿ ਕੋਈ ਨਾ ਮੜ੍ਹੀ ਮਸਾਣ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਾਂ, ਪੀਰ ਪੈਗੰਬਰ, ਟੂਣਾ ਟਾਮਣ, ਮੰਤ੍ਰ, ਜੰਤ੍ਰ, ਬਰਤ, ਰੋਜਾ ਸਭ ਕੁਝ ਛਡਕੇ ਇਕ ਅਕਾਲ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਬਣੋ॥ ਔਰ ਭੈ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਛਟ ਨੂੰ ਲਾਹ ਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਲ ਦੇਖੋ। ਚੂਹੜੇ ਚਮਿਆਰਾਂ, ਨਾਈ, ਛੀਂਬੇ, ਝਿਰ, ਸਭ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਜਾਤ ਪਾਤ ਤੋੜ ਕੇ, ਇਕ ਖਾਲਸਾ ਬਣ ਜਾਓ।

ਅਫਸੋਸ ਨਾਲ ਕਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਆਕੇ ਐਸੇ ਬ ਨਣੂ ਬਨੇ, ਹੋਰ ਅੰਧੇਰਾ ਕੀ ਸਮਝਾਂਗੇ ਬਸ ਇਤ ਆਦਿ ਭੜਕਾਊ ਰਿਪੋਟ ਸੁਣ ਕੇ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸੰਧਾਂਤ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਸਮਝੇ ਸੋਚੇ ਤਿੜ ਉਠੇ ਤੇ ਅਕਾਰਣ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਬਰੋਧ ਕਰਨਾ ਤੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਛਡੌਣ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮਤੇ ਮਤਾਉਣ ਲਗੇ॥ ਅਤੇ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜਿਆ।

ਕਿ ਆਪਣੇ ਪਚਾਰ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰੋ ਔਰ ਸਾਡੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਓ ਅਰ ਜੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਖਾਲੀ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਇਸ ਦਾ ਉਤਰ:— ਜੋ ਪ੍ਰਭ ਜਗਤ ਕਹਾਂ ਸੋ ਕਹਿਹੋ॥ ਮ੍ਰਿਤ ਲੋਕ ਤੇ ਮੋਨ ਨ ਰਿਹੋ। (ਬਿੱਚਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਭਾਵ ਕਿ ਜੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ॥ ਸੋਈ ਸੰਸਾਰ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮਰਦੂਦ ਤੇ ਡਰਪੋਕਾਂ ਤੋਂ ਡਰਕੇ ਮੈ ਸਤਿ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਬੰਦ ਕਰਦਾ॥

ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਖਾਲੀ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਤੁਹਾਡਾ ਹਕ ਨਹੀਂ

ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਸ ਮਾਖਿਉਂ ਸ਼ਹਿਰ (ਅਨੰਦ ਪੁਰ) ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਮੁਲ ਲੈ ਕੇ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਜੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਹੈ ਤਾਂ ਏਹ ਤਾਕਤ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵਲ ਖਰਚ ਕਰੋ। 'ਸਕਤਾ ਦੇਖ ਨ ਆਵੇ ਰੋਹ' ਅਰ ਸਾਨੂੰ ਫਕੀਰ ਸਮਝ ਕੇ ਗਿਦੜ ਭਬਕੀਆਂ ਦਿੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਇਛਾ। ਫੇਰ ਏਧਰ ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੈ। 'ਭੈ ਕਾਹੂ ਕੋ ਦੇਤ ਨਹਿ ਨਹਿ ਭੈ ਮਾਨਤ ਆਨਿ॥ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨ ਰੇ ਮਨਾ ਗਿਆਨੀ ਤਾਹਿ ਬਖਾਨ॥'

ਰਾਜੇ ਭੀਮ ਚੰਦ ਦੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਹਾਰ ਖਾਣੀ

ਇਤ ਆਦਿ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਵਾਲੇ ਭੀਮ ਚੰਦ ਰਾਜੇ (ਕਹਿਲੂਰੀਏ) ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੂੰ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਵਿਚੋਂ ਕਢਣ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈਂਦੇ ਹੋਇ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਏਧਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈਕੇ ਸੂਰੇ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਭੀ ਖੇਲ ਸਮਝ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆ ਗਜੇ ਅਤੇ ਰਣ ਖੇਤ੍ਰ ਵਿਚ ਫੌਜੀਆਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਆਹੂ ਲਾਹੇ। ਰਾਜਾ ਲੋਥਾਂ ਦੇ ਸਥਰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਛਡ ਕੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਜ ਗਿਆ। ਠੀਕ ਹੰਸਾ ਨਾਲ ਟਟੀਹਰੀ ਕਿਉਂ ਪਹੁਚਾ ਦੌੜੀ (ਭਾ: ਗੁ: ਜੀ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜਿਤ ਤੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਹਾਰ

ਹੁਣ ੧੭੫੮ ਬਿ: ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਨਿਰਭੈ ਉਤ੍ਰ ਤੇ ਭੀਮ ਚੰਦ ਦੀ ਹਾਰ ਦੇਖ ਕੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਅਤ ਦਾ ਕ੍ਰੋਧ ਚੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ।

ਸਿਖ ਫੌਜ

ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ੮੦੦੦ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸਨ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਸਿੰਘ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਦੁਧ ਵਾਲਾ ਉਬਾਲ ਉਤਾਰਨ ਨੂੰ ਬੰਗਾਰਿਆ। ਹੁਣ 'ਰਣ ਦੇਖ ਸੂਰੇ ਚਿਤ ਉਲਾਸ' ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕਰਾਰੇ ਹੱਥ ਦਖਾਇ। ਇਸ ਕਟਾ ਬਡੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਹਿਲ ਗਏ। ਘਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਸੁਝੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨਿਰਭੈਤਾ:- ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਏਸੇ ਛੇੜਾ ਛਾੜੀ ਦੇ ਵਿਚ ਪਹੋਏ, ਜੋਤੀ ਸਰ, ਕੁਰੁਛੇਤ੍ਰ ਤੇ ਰਵਾਲਸਰ ਆਦਿਕ ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਜਾਕੇ ਗੁਰ ਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਬੜੀ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ॥

ਹੁਣ ੨੨ ਧਾਰ ਰਾਜੇ ਤੇ ਸੂਬਾ ਸਿਰਹੰਦ

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਖਾਲੀ ਨਾ ਕਰਾ ਸਕੇ ਤਾਂ:- ਹਾਰ ਕੇ ਸੋਚਣ ਲਗੇ ਕਿ ਆਪਾਂ ਏਨਾਂ ਜੰਗਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਬੀ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਕਈ ਜੰਗ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਪਰ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਖਾਲ ਰਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਗੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਉਸੇ ਧੁਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਫਿਰ ਤੁਰ ਕੇ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਬਿਨੈ ਪਤ੍ਰ:- ੨੨ ਧਾਰ ਰਾਜੇ ਤੇ ਸੂਬੇ ਸਰਹੰਦ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਬਿਨੈ ਪਤ੍ਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜੇਬ ਨੂੰ (ਦਿਲੀ) ਭੇਜਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਕ੍ਰੋਧ ਅਗਨੀ ਪੈਦਾ ਗਈ।

ਕੀ ਲਿਖਿਆ:- ਹੇ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਏਧਰ ਸਾਡੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਖੇ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪ ਦੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਦੌਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਐਤਨਾ ਉਧ ਮੂਲ ਮਚਾਇਆ ਕਿ ਅਗੇ ਓਹੋ ਪੀਰਾਂ, ਪੈਗੰਬਰਾਂ, ਦੇਵੀ ਦੇਵ ਅਤੇ ਸਭ ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਕੈਂਹਦਾ ਹੈ ਜਾਤ ਪਾਤ ਨੂੰ ਮਿਟਾਕੇ ਇਕ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਜਕੇ ਮਿਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀ ਦਾ ਹੈ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਤਾਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਂ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਮਤ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਭਿਸਤਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੁਲਾਏ ਜਾਣ ॥ ਏਧਰ ਏਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਜਾਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਮਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਪਾਸ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਚੋਰ ਧਾੜਵੀ ਇਕਠੇ ਕਰਕੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਲੀਆਂ ਖੁਰਾਕਾਂ ਦੇਕੇ ਜੰਗ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਸਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ॥ ਅਤੇ ਜੰਗ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕੁਦ ਪਿਆ ਹੈ। ੨੨ ਧਾਰ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ ॥ ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬਿਨੈ ਪਤ੍ਰ ਭੇਜਦੇ ਹਾਂ। ਸਰਕਾਰ ਸਾਡੀ ਹਾਲਤ ਤੇ ਤਰਸ ਖਾਕੇ ਸਾਡੀ ਸਾਹਾਇਤਾ ਲਈ ਫੌਜਾ ਭੇਜੋ ਤੇ ਧਿਆਨ ਰਖੋ ਨਹੀ ਤਾਂ ਕੁਝ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਫਤੇ ਕਰਕੇ ਹਜ਼ੂਰ (ਮੁਸਲਮਾਨੀ) ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਦੇਵੇਗਾ।ਭੜਕਾਊ ਗਲਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਬਲਦੀ ਤੇ ਤੇਲ ਪਾਉਣਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀ ਧਰ ਪਾਤਿਸਾਹ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੌਣ ਕੌਣ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜੇ

ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਜਸਵਾਲੀਆ, ਹਰੀ ਚੰਦ ਹੰਡੂਰੀਆ, ਭੀਮ ਚੰਦ ਕਲਹੂਰੀਆ, ਸੁਖ ਦਯਾਲ ਜਸਰੋਟੀਆ, ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਕਟੋਚੀਆ, ਫਤਹ ਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰੀਆ ਤੇ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਡਢਵਾਲੀਆ ਸਨ ਇਤ ਆਦਿ ਬਾਈ ਧਾਰ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਜੰਗ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਜ਼ਫਰ ਨਾਮੇ ਵਿਖੇ ਔਂਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਆਉਣੀ ਤੇ ਹਾਰ ਖਾਣੀ

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਖਾਂ, ਨਜਾਬਤ ਖਾਂ, ਹੈਬਤ ਖਾਂ, ਸੈਦ ਖਾਂ, ਰਮਜ਼ਾਨ ਖਾਂ ਅਤੇ ਦੀਨਾਂ ਬੇਗ ਆਦਿ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜਾਂ ਘਲਕੇ ਸੂਬੇ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਖਤ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਗੁਰੂ ਸਦਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਕੜ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਘੱਲੋ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦਿਲੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਸੁਣਸੁਣੀ ਅਤੇ ਇਧਰ ਰਣ ਦੇਖ ਸੂਰੇ ਚਿਤ ਉਲਾਸ-ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬੀ ਫੌਜਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸੁਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂਪਿਆਰੇਸਿੰਘਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਸੁਣਨ ਤਿਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਰਦਲ ਵਿਚ ਇਕੱਤਰ ਹੋਣ ਲਗੇ। ੧੭ ਫਗਣ ਸੰ: ੧੭੫੮ ਬਿ: ਨੂੰ ਜੰਗ ਫੇਰ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਵਿਚ ਬੜੇ ਘਮਸਾਣ ਦਾ ਹੋਇਆ। ਪੰਜ ਦਿਨ ਲਗਾਤਾਰ ਡਟਕੇ ਯੁਧ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਖਾਲਸੇ ਚਾਹੇ ਥੋੜੇ ਸਨ ਪਰ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਦੰਦ ਖੱਟੇ ਕਰ ਦਿਤੇ ਅਰ ਸ਼ਤਰੂਆਂ ਦੇ ਸਥਰ ਦੇ ਸਥਰ ਲਾ ਦਿਤੇ। ਔਰ ਸਿੰਘ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਛੇਵੇਂ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀ ਧਰ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਸਿੰਘ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜੰਗ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ਅਤਿ ਅੰਤ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਜੰਗ ਹੋਣ ਲਗਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਥੋਂ ਦੋ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੈਨਾਪਤੀ ਅਮੀਰ ਖਾਂ ਤੇ ਸੈਦ ਖਾਂ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨੌਕਰ ਮਾਮੂ ਖਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਹਥੋਂ ਰਾਜਾ ਹਰੀ ਚੰਦ ਜਸਵਾਲੀਆ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਫੱਟੜ ਹੋਇਆ। ਅਖੀਰ ਨੂੰ ੨੨ ਧਾਰ ਰਾਜੇ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਰੋਪੜ ਤਕ ਦੁੜਾ ਕੇ ਦਮ ਲਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਫੌਜ ਔਣੀ–ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਬਹੁਤ ਨਮੋਸ਼ੀ ਮੰਨੀ। ਪਰ ਫੇਰ ਸੂਬੇ ਲਹੌਰ ਅਤੇ ਸੂਬੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਨਾਮ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਘੱਲੇ ਕਿ ਸੂਬੇ ਸਰਹੰਦ ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਦਿਲੀ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰੋ। ਅਖੀਰ ਬਹੁਤ ਜੰਗਜੂ ਫੌਜ ਲਹੌਰ ਤੋਂ ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਂ, ਸਫਦਰ ਖਾਂ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਖ਼ਾਜਾ ਜ਼ਫਰ ਬੇਗ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਵਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਅਧ ਮੂਏ ਜਿਹੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਭੀ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਆ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ।

ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਉਦਾਲੇ ਗਿਦੜ ਚਾਂਬੜਾਂ (ਘੇਰਾ)– ਹੁਣ ਉਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ੨੨ ਜੇਠ ਸੰਮਤ ੧੭੬੧ ਬਿ: ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਜੰਗ ਦੀ ਛੇੜਾ ਛਾੜੀ ਕੀਤੀ, ਇਸ ਵਕਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ੧੦ ਹਜ਼ਾਰ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਸਨ। ਔਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਸੂਬਿਆਂ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਫੌਜਾਂ ਜੰਗੀ ਹਨ ਦੂਜਾ ਪੂਰੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸਮਾਨ, ਤੀਜਾ ਪਿਛੋਂ ਹੋਰ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਇਮਦਾਦ, ਚੋਥਾ ਖੁਲੇ ਮੈਦਾਨ। ਇਸ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਲਗੇ ਗਿਦੜ ਚਾਂਬੜਾਂ ਪਾਉਣ 'ਹਰ ਜੂ ਹੰਕਾਰ ਨਾ ਭਾਵਈ ਬੇਦ ਕੂਕ ਸੁਣਾਵੇ'। ਉਧਰ ਗੁਰੂ ਪਾਸ ਇਕ ਅਣਜਾਣ ਸਿੰਘ, ਦੂਜਾ ਜੰਗੀ ਸਮਾਨ ਗਿਣਤੀ ਦਾ, ਤੀਜਾ ਜਦ ਤੋਂ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਹੈ ਬਾਹਰੋਂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਾ ਘਾਹ ਦਾਣਾ ਨਾ ਰਾਸ਼ਨ ਇਤ ਆਦਿ ਬੰਦ ਹੋਣ ਤੇ ਅੰਦਰ ਸਭ ਕੁਝ ਮੁਕ ਜਾਊ ਕਿਉਂਕਿ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਸਲਾ, ਮਾਇਆ, ਰਾਸ਼ਨ, ਹੋਰ ਕਿਤੋਂ ਤਾਂ ਔਣਾ ਨਹੀਂ, ਅਰੁ ਜੋ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਹਨ ਕੋਈ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕੋਈ ਦਸ ਦਿਨ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦ ਛਕਣ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਕਠੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਫੌਜੀ ਹਲਾ ਦੇਖ ਕੇ ਸਭ ਨਠ ਜਾਣਗੇ ਜਾਂ ਮਾਰੇ ਜਾਣਗੇ। ਕੌਣ ਅਨੁਆਈ ਮੌਤ ਮਰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੂਬੇ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਧਰਾਕੇ ਕਿ ਆਪਾਂ ਇਕ ਦਮ ਹੱਲਾ ਮਾਰੋ। ਮੋਰਚਾ ਫਤਹ ਕਰਕੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਬੈਠੀਏ ਤੇ ਇਨਾਮ ਪਾਈਏ। ਇਸ ਹਲਾ ਸ਼ੇਰੀ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਬੜੇ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ ਇਕ ਦਮ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਕਲੇ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਹੱਲਾ ਕਰ ਕੇ ਆ ਪਏ।

ਜਦੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਹੋਣ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਇਕ ਲਖਤ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਫੈਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਅਨਗਿਣਤ ਸਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਆਹੂ ਖਾਲਸੇ ਜੀ ਨੇ ਲਾਹਿ ਤਾਂ, ਸਾਰੇ ਸੂਬੇ ਹਰਾਨ ਹੋਣ ਲਗੇ॥ ਪਿਛੇ ਹਟ ਕੇ ਫੇਰ ਕਈ ਹਲੇ ਕੀਤੇ ਪਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਜਾਏ ਤੇ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰੋ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਫੈਰ ਧਰਤੀ ਕਮਾਊ ਕਰਨ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨਕਸਾਨ ਹੋਏ॥ ਬਸ ਹੁਣ ਡੀਂਗਾਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਪਿਛੇ ਹਟ ਕੇ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਘੇਰਾ ਪਾਕੇ ਬੈਠ ਗਏ॥

ਹੁਣ ਆਪ ਤਾਂ ਲੜ ਨ ਸਕੇ ਤੇ ਇਕ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਪਿਲਾਂਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਪਰ ਲੋਹੇ ਦੀ ਇਕ (ਮਜਬੂਤ) ਭਾਰੀ ਤਵੀ ਬੰਨ ਕੇ ਲੋਹਗੜ ਕਿਲੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜਨ ਲਈ ਘਲਿਆ॥ ਏਧਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਬਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਿਠ (ਗੁਰ ਥਾਪੀ ਦਿਤੀ ਕੰਡ ਜੀਊਂ) ਤੇ ਥਾਪੀ ਦੇਕੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਤੋਰਿਆ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ ਹਾਥੀ ਦੇ ਮਥੇ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਜੋਰ ਨਾਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਂਗ ਮਾਰੀ (ਨਾਗਣੀ) ਕਿ ਉਹ ਲੋਹੇ ਦੀ ਤਵੀ ਨੂੰ ਭੰਨ ਕੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਮਥੇ ਵਿਚ ਧਸ ਗਈ ਤੇ ਹਾਥੀ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦਾ ਅਜਿਹਾ ਪਿਛੇ ਨੂੰ ਨਠਿਆ ਕਿ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਲਤਾੜ ਸਿਟੀ ॥ ਤਾਂ ੨੨ ਧਾਰ ਹੁਣ ਨਿਰਾਸੇ ਹੋਕੇ ਪਿਛੇ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮੇ ਸ਼ਰਮਾਏ ਮੁੜ ਤੁਰੇ ।

ਹੁਣ ਕੀ:- ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਰਹੰਦ ਅਗੇ ਰੋਣਾ ਪਿਟਣਾ ਤੇ ਉਸ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਤੇ ਇਕ ਰਾਜ ਪੂਤ ਜਾਈ (ਪੁਤ੍ਰੀ) ਦਾ ਡੋਲਾ ਦੇਣਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਚੜ੍ਹਾ ਲਿਆਏ। ੨੨ ਮੱਘਰ ਸੰ: ੧੭੫੯ ਬਿ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਨੂੰ ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਦੇ ਪਾਸ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸਤਰੂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਔਰ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਦੰਦ ਖਟੇ ਕੀਤੇ ਕਿ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਪਿਛਾ ਛਡਾਉਣਾ ਔਖਾ ਹੋਗਿਆ ਅਖੀਰ ਸਰਹੰਦ ਆਕੇ ਦਮ ਲਿਆ।

ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ:- ਕਿਲੇ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰੋਂ ਕੁਝ ਜਾਣਾ ਨ ਪਾਇ, ਅੰਦਰ ਚਾਹਿ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਮਾਨ ਜਮਾਂ ਸੀ, ਰੋਜਾਨਾ ਖ੍ਰਚ ਹੋਣ ਤੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਲਗਾ ਤਾਰ ਘੇਰਾ ਹੋਣ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਲੰਗਰ ਮਸਤਾਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣਾ ਹੋਇਆ "ਜੇ ਗੁਰ ਭਰਮਾਮੇ ਸਾਂਗ ਕਰ ਕਿਆ ਸਿੱਖ ਬਿਚਾਰਾ" ਜਦ ਸਿੰਘ ਮੁਠੀ ਮੁਠੀ ਭੁਨੇ ਹਏ ਛੋਲੇ ਚਬਕੇ ਦਰਖਤਾਂ ਦੇ ਛਿਲੜ ਤੇ ਪਤੇ ਖਾਕੇ ਸਿੰਘ ਲੜਦੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਗਤ ਮਾਤਾ ਪਾਸ ਜਾ ਅਰਜ ਕੀਤੀ ਕੇ ਮਾਤਾਂ ਜੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਦਿਨੇ ਜੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ ॥ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕੜਾਕੇ ਦੇ ਮਾਰੇ ਸਿੰਘ ਤੰਗ ਹੋ ਰਹਿ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾ ਰਹਿ ਹਨ, ਜੈਸੇ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਅੱਖੀ ਦੇਖਿਆ ਹਾਲ, ਇਸ ਤ੍ਰਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ

"ਇਸ ਭਾਂਤ ਬਹੁਤ ਦਿਨ ਗਏ।
ਨਗਰ ਲੋਗ ਠਾਂਢੇ ਸਭ ਭਏ ।
ਦਰ ਕੇ ਆਗੇ ਕਰੀ ਪੁਕਾਰਾ ।
ਅੰਨ ਬਿਨਾ ਜੀਅ ਜਾਇ ਹਮਾਰਾ।
ਦੇਖਹੁ ਇਹ ਹਵਾਲ ਅਬ ਭਯੋ।
ਉਡਐ ਮਾਸ ਹਾਡ ਸਭ ਰਹਯੋ।
ਬਿਨ ਭੋਜਨ ਜੀਵਨ ਅਬ ਨਹੀਂ।
ਸੋ ਭੀ ਜੈ ਹੈ ਸਾਂਝ ਸੁਬਾਹੀ।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸੋਭਾ ਗ੍ਰੰਥ)

ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਏਹ ਹਾਲ ਦੇਖ ਕੇ ਜਗਤ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਜਾਕੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨੀ ਕਿ ਜੋ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ

"ਸੇਵਕਰੀ ਇਨ ਕੀ ਮਨ ਭਾਵਤ,
ਔਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਸੁਹਾਤ ਨ ਜੀ ਕੋ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਾਨ ਦਯੋ ਇਨਹੀ ਕੋ ਭਲੋ ਅਰੁ,
ਆਨ ਕੋ ਦਾਨ ਨ ਲਾਗਤ ਨੀਕੋ ॥
ਆਗੈ ਫਲੇ ਇਨਹੀ ਕੋ ਦਯੋ,
ਜਗ ਮੈ ਜਸ ਔਰ ਦਯੋ ਸਭ ਫੀਕੋ ॥
ਮੋ ਗ੍ਰਿਹਿ ਮੈ ਮਨ ਤੇ ਤਨ ਤੇ,
ਸਿਰ ਲੈ ਲੋ ਧਨ ਤੇ ਸਿਰ ਸਭ ਹੀ ਇਨਹੀ ॥"

(ਖਾਲਸਾ ਮਹਿਮਾ)

ਜਗਤ ਮਾਤਾ:– ਤਾਂ ਫੇਰ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਭੁਖੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ:– ਕਿ ਲੰਗਰ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ ਛਕੋ।
ਜਗਤ ਮਾਤਾ ਜੀ:– ਲੰਗਰ ਤਾਂ ਮਸਤ ਹੋਗਿਆ ਹੈ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ:– ਤਾਂ ਫੇਰ ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ ਸੰਕਰ ਰਹੋ।
ਮਾਤਾ ਜੀ:– ਜੋ ਖਜਾਨੇ ਭਰੇ ਹੈ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਭਰੇ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸਾਮਣੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਤੋਂ ਸੰਖੀਆਂ ਮੰਗਾਕੇ ਰਗੜਾਕੇ ਚਾਰ ਖੁਰਾਕਾਂ ਬਿੰਨਾਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਆ ਲੋ ਚਾਰ ਪੁੜੀਆਂ ਜਾਕੇ ਚੋਹਾਂ ਸਾਹਿਬ ਜਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ੨ ਪੁੜੀ ਦੇਵੋ॥

ਜਗਤ ਮਾਤਾ–ਜੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਜ਼ਹਿਰ ਕਿਵੇਂ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹਾਂ।

ਜਗਤ ਪਿਤਾ, ਦਸੋ ਗੁਰ ਪੰਥ, ਮੇਰਾ ਰੂਪ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਫੌਜ ਹੈ ਮੈਂ ਕਿਮੇ ਏਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਾ (ਸੰਖੀਆ) ਦੇ ਦੇਵਾਂ।

ਜਗਤ ਮਾਤਾ–ਫੇਰ ਹੁਣ ਭੁਖੇ ਕਿਮੇ ਬਚ ਸਕਦੇ ਹਨ ਚੰਗਾ ਜਿਸ ਨੇ ਜਾਣਾ ਹੈ ਉਹ ਬੇਦਾਵਾ* ਲਿਖ ਜਾਂਣ ਅਸੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਖ ਨਹੀਂ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਸਬਰ ਅੰਦਰ ਹਨ ਉਹ ਰਹਿਣ, ਸਬਰ ਅੰਦਰ ਸਾਬਰੀ ਪੁਨਾ "ਭੁਖ ਤ੍ਰਿਖ ਨ ਬਿਆਪੀ ਜਿਸ ਅੰਤ੍ਰ ਨਾਮ ਪ੍ਰਕਾਸ ਹੈ। ਬਸ ਹੁਣ ਸਿੰਘ ਸਬਰ ਸਬੂਰੀ ਸਾਦਕਾ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਸੁਭਾ ਸ਼ਾਮ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਤੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗ ਰਤੇ ਅਗੇ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਕੁਦ ਕੁਦ ਪੈਂਦੇ ਅਰ ਜਿਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਦੁਸਮਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਥਿਆਰ ਥੋਥੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ॥

***ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖਣਾ:–** ਜਿਸ ਵਕਤ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦਾ ਜੰਗ ਗਰਮਾ ਗਰਮ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਵਰੋਧੀਆਂ ਵਲੋ ਸਾਰੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਖ਼ਰਚ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਹੁਣ ਹਾਰ ਕੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਚੋਗਿਰਦ ਘੇਰਾ ਪਾਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਅਰ ਥਕ ਕੇ ਆਖਰ ਔਰੰਗਜੇਬ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵਲੋਂ ਪੰਡਤਾਂ ਤੇ ਕਾਜੀਆਂ ਆਟੇ ਦੀ ਗਊ ਤੇ ਕੁਰਾਨ ਸਰੀਫ ਦੇਕੇ ਭੇਜਿਆ ਨਾਲ ਔਰੰਗਜੇਬ ਦੀ ਚਿਠੀ ਜਿਸ ਪਰ ਖੁਦਾ ਨੂੰ ਹਾਜਰ ਸਮਝ ਕੇ ਕਸਮਾਂ ਖਾਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਭੀ ਆਪਣੇ ਧਰਮ

(ਬਾਕੀ ਅਗਲੇ ਸਫੇ ਤੇ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਸੂਬਿਆਂ ਤੇ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਤੰਗ ਹੋਣਾ।

੧. ਇਕ ਤਾਂ ਮੀਂਹ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਉ ਔਣਾ ਤੇ ਤੰਬੂ ਅਤੇ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਰੋੜ ਲਜਾਣਾ।
੨. ਫਸਲਾ ਮਾਰੀਆਂ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਘਾਹ ਰਸਦ ਆਦਿ ਨਾ ਮਿਲਣਾ।
੩. ਤਨਖਾਹਦਾਰ ਕਿਉਂ ਜਾਨਾ ਗੁਆਉਣ।
੪. ਫੌਜਾਂ ਵਿਖੇ ਹੈਜ਼ਾ ਪੈ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਰੋਜ ਹਜਾਰਾਂ ਮੌਤਾਂ ਹੋਣ ਲਗੀਆਂ।

ਬਾਹਰ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਘਬਰਾਉਣਾ ਗਊ ਤੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਕਸਮ (ਸੁਗੰਧ)—ਕਿਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਲੇ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਤੰਗ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਰਫ ਅਲੀ ਆਦਿ ਮੁਖੀ ੨ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਰਨੈਲ ਬਿਨਾਂ ਜੰਗ ਤੋਂ ਹੀ ਮਰ ਗਏ। ਦੂਜਾ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਸਿਆਲ ਆ ਰਿਹਾ। ਇਤ ਆਦਿ ਤਕਲੀਫਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ (ਮੁਖ) ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਮੁਖੀਆਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਸੋਚੀ।

ਮੁਖੀਆਂ ਦੀ ਇਕਤਰਤਾ ਦੇ ਸੱਦਾ ਪਤਰ—ਹੁਣ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖਾਂ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੇ ਸੱਦੇ ਪੱਤ੍ਰ ਘਲ ਕੇ ਰਾਜੇ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਹੋਰ ੨੨ ਧਾਰ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਥ ਲੈ ਕੇ

ਦੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ਅਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਇਕ ਵਾਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਛਡ ਜਾਓ ਆਪ ਜੀ ਤੇ ਫੌਜ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ॥ ਏਨੇ ਨਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਇਹ ਨਹੀ ਕਹਿਣ ਗੇ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਸ਼ਿਕਸਤ ਖਾਕੇ ਗਈਆਂ ਹਨ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਧਰਮੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੁਟਲਤਾਈ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋਣ ਤੇ ਇਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਇ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ॥ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਲਗਾ ਤਾਰ ਘੇਰਾ ਰਹਿਣ ਤੇ ਅੰਦਰੋ ਰਾਸਣ ਮੁਕਣ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਤੰਗ ਆਗਏ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਮਸੰਦਾ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਹਾਜਰ ਹੋਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਐਸ ਵਕਤ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਛਡ ਜਾਣਾ ਚੰਗਾ ਹੈ॥ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਹੋਰ ਜੰਗ ਜੁਧ ਕਰੋ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਨਿਹਕੰਟਕ ਰਾਜ ਭੋਗੋਗੇ॥ ਭੁਖ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਘੜੀਆਂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਲੜ ਸਕਦੇ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹਛਾ ਸਿੰਘੋ ਜਿਸ ਮੌਤ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਡਰਦੇ ਚਲੇ ਹੋ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਅਗੇ ਮੂੰਹ ਅਡੀ ਖੜੀ ਹੈ॥ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ॥ ਤੁਸੀਂ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ॥ ਜਾਓ ਜਿਸ ਨੇ ਜਾਣਾ ਹੈ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਓ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬੇਦਾਵੇ ਲਿਖ ਦਿਤੇ॥ ਅਤੇ ਚਲੇ ਗਏ॥ ਜੋ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਸਾਬਤ ਰਹੇ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕੌਤਕਾਂ ਨੂੰ ਤਕ ਦੇ ਅਨੰਦ ਮਾਣ ਦੇ ਸਨ॥ ਇਸ ਵਕਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਢੇ ਉਨੀਂ ਕਰੋੜ ਰੁਪਿਆ, ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਕੀਮਤੀ ਬਸਤ੍ਰ ਚੰਡੀ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤੇ॥ ਰਾਤ ਨੂੰ ਵਰੋਧੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਢੂੰਢ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਕੁਝ ਹਥ ਨਾ ਲਗਾ॥ ਬਲਕੇ ਨਮੂਨੀਏ ਨਾਲ ਮਰਨ ਲਗੇ ਅਤੇ ਝੂਠੇ ਹੋਏ ਤੋਬਾ ਤੋਬਾ ਕਰਦੇ ਹਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਔਣ। (ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ੨੨ ਧਾਰ ਦਾ ਮੁਖੀਆ ਸੀ) ਅਰ ਨਾਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਲਈ ਔਣੇ। ਰਾਜਾ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਰਾਜਾ ਗੁਪਾਲ ਦਾਸ, ਰਾਜਾ ਘਮੰਡ ਚੰਦ, ਪਰਮਾਨੰਦ ਤੇ ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਜੋ ਪੰਡਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਆਣੇ ਮੁਖੀ ਸਨ।

ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖਾਂ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਸੱਦੇ ਨਾਲ ਸੱਯਦ ਅਲੀ, ਨਬੀ ਬਖਸ਼, ਦਲਾਵਰ ਖਾਂ ਆਦਿਕ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਕਿ ਹੁਣ ਘੇਰਾ ਪਾ ਕੇ ਬੈਠਣਾ ਬੇਅਰਥ ਹੈ। ਰਲ ਕੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲੋ ਅਮੇਦ ਹੈ ਖੁਦਾ ਭਲੀ ਕਰੇਗਾ। ੨੨ ਧਾਰ ਦੇ ਆਗੂ ਰਾਜੇ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਤੇ ਪੰਡਤ ਪਰਮਾਨੰ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ੨੨ ਧਾਰ ਰਾਜੇ ਜੰਗ (ਲੜਾਈ) ਤਾਂ ਲੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਕੋਈ ਧੋਖੇ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਵਿਉਂਤ ਸੋਚੋ।

ਠੀਕ ਠੀਕ–ਪੰਡਤ ਪਰਨਾਨੰਦ ਹੇ ਰਾਜਨ ਸਭਾ, ਅਬ ਮੇਰੀ ਬਾਤ ਸੁਣੀਇ, ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੇ ਇਕ ਮੌਲਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਘਲੇ ਜਾਣ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਆਟੇ ਦੀ ਗਊ ਤੇ ਕੁਰਾਨ ਹੋਣ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਖਾਕੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰਿਆਂ ਵਲੋਂ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਉਣ ਕਿ ਜੇ ਗੁਰੂ (ਜੀ) ਕੇਰਾਂ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦਾ ਕਿਲਾ ਛਡ ਜਾਣ ਤਾਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਛੇੜ ਖਾਨੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਊਗੀ।ਅਰ ਬੇ.ਫਿਕਰ ਹੋ ਕੇ ਜਿਧਰ ਚਿਤ ਚਾਹੇ ਚਲੇ ਜਾਣ।

ਪਰ ਅਸਾਂ ਕਸਮਾਂ ਉਤੇ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਕਿਉਂ ਜੇ ਗੁਰੂ (ਜੀ) ਮੰਨ ਜਾਣ ਤੇ ਜੇ ਕਿਲੇ ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਤਾਂ ਕੁਝ ਦੂਰ ਜਾਣ ਤੇ ਆਪਾਂ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦੇਈਏ, (ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਲੇ ਦੀ ਆੜ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪਾਂ ਜਿਤ ਨਹੀਂ ਸਕੇ) ਗੁਰੂ (ਜੀ) ਨਾਲ ਸਿਖ ਥੋੜੇ ਹਨ ਚੁਣ ਚੁਣ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿਆਂਗੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ (ਜੀ) ਨੂੰ ਫੜ ਲਵਾਂਗੇ। ਵਾਹ ਵਾਹ ਚਾਲ ਬਹੁਤ ਠੀਕ ਹੈ।

ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖਾਂ–ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਨਾ ਨਿਕਲੇ।

ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ–ਫਿਰ ਹੋਰ ਫੌਜਾਂ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਕਿਲੇ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰੋ। ਸਭ ਕੁਝ ਫਨਾਹ ਕਰਕੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਬੈਠਾਂਗੇ।

ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖਾਂ– ਹਛਾ ਏ ਮੈਂ ਵੀ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਇਸ ਕਲੇਸ ਦਾ ਟੰਟਾ ਮੁਕੇ (ਕੋਈ ਪਾਸਾ ਹੋਵੇ) ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਧਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਵੀ ਤਾੜਨਾ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਬਗਾਵਤਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਮੁੜ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਪੁਜਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਜੰਗ ਦਾ ਟੰਟਾ ਨਾ ਮੁਕਿਆ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਬਗਾਵਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਰਾਜਾ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ–ਦਿਲ ਨਾ ਛੱਡੋ ਤੁਸੀਂ ਫਤਹ ਪਾਉਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਲਿਆਓ ਕੋਈ ਕਾਜੀ ਜਾਂ ਮੌਲਵੀ ਮੇਰੇ ਵਲੋਂ ਪੰਡਤ ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਤੇ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜਾਣਗੇ ਜੋ ਬੜੇ ਸਿਆਣੇ (ਚਲਾਕ) ਪੰਡਤ ਹਨ।

ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖਾਂ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੇ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਕਾਜੀ ਨਬੀ ਬਖਸ਼ ਤੇ ਸੱਯਦ ਕਰਮ ਅਲੀ ਤੇ ਦੋਨੋ ਉਪਰਲੇ ਪੰਡਤ ਚਾਰੇ ਜਣੇ ਗਊ ਤੇ ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਜੋ ਸੁਲਾਹ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਦੇ ਕੇ ਮੋਰਚੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਕੋਲ ਪੁਜੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣਾਈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰੌਣ ਵਾਸਤੇ ਸਾਲਸੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮਿਲਣ ਆਏ ਹਾਂ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅਗੇ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਜੋ ਸਾਰਿਆਂ ਮੋਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੰਘ ਕੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਅਗੇ ਜਾ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰੀ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਕਿਲੇ ਦਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁਲਾਕੇ ਇਕ ਖਾਸ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪੀਰ ਜੀ ਅਸੀਂ ਰਾਜੇ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ, ਰਾਜਾ ਗੁਪਾਲ ਦਾਸ, ਘੁਮੰਡ ਚੰਦ, ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖਾਂ, ਦਲਾਵਰ ਖਾਂ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਆਦਿ ਵਲੋਂ ਭੇਜੇ ਗਏ ਹਾਂ ਆਪ ਜੀ ਖੁਦਾ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਅਸਾਡੀ ਦੁਆ (ਅਰਦਾਸ) ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੋ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਵਾਸਤੇ ਕਿਲਾ ਤੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਕਰਕੇ, ਸਮੇਤ ਸਾਰੇ ਸਮਾਨ ਦੇ ਜਿਧਰ ਇਛਾ ਚਲੇ ਜਾਓ, ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਕੋਈ ਹਾਨੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਗੀਰਾਂ ਹਨ। ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਉਠਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਮਿਲ ਜਾਏ ਅਰ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਤੁਰਕ ਸਿਪਾਹੀ ਆਪ ਉਪਰ ਹੱਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ, ਜੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਔਂਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਆਟੇ ਦੀ ਗਊ ਤੇ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਭੀ ਨਾਲ ਲਿਆਏ ਹਾਂ। ਸਾਰਿਆਂ ਵਲੋਂ ਸੁਗੰਧ ਖਾਦੀ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਇਹ ਲਿਖਤ ਤੇ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੰਘ ਬੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਲਗੇ ਸਚੇ ਪਾਤਿਸਾਹਿ ਏਦੂ ਪਰੇ ਹੁਣ ਕੀ ਬਾਕੀ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ "ਲੋਭੀ ਕਾ ਵਸਾਹ ਨਾ ਕੀਜੈ"

ਸ੍ਰਬ ਕਲਾਂ ਸਮਰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਬੇ ਗੁਰ ਪੀਰੇ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਸੌਹ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਨਾ ਕਰਨਾ ਏਹ ਲੋਭ ਦੇ ਗਤਸੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਕੁਝ ਦਿਨ ਧੀਰਜ ਕਰੋਂ॥ ਇਹ ਭਾੜੇਦੇ ਟਟੂ ਸਭ ਹਾਰਕੇ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ॥

ਇਹ ਉਤਰ ਸੁਣਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵਲੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਚਿਠੀ ਘਲੀ ਗਈ ਕੇ ਸਾਡੀ ਹਾਰ ਸਮਝੋ, ਨਹੀ ਹੋਰ ਫੌਜ ਘਲੋ ਹੁਣ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ੩੫ ਹਜਾਰ ਫੌਜ ਘਲੀ ਗਈ ਜਿਸ ਦੀ ਖਬਰ ਪਾਣੀਪਤ (ਕਰਨਾਲ) ਤੋਂ ਦੋ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਕੇ ਦਿਤੀ॥ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਬੀ ਲਗੇ ਜੰਗ ਦੇ ਤਿਆਰੇ ਵਜੋਣ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜੰਗ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਦੇਣੀ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ ਤਾਂ,ਕਹਲੂਰੀਏ ਨੇ ਵਜੀਦ ਖਾਂ ਅਰ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਰ ਤੋਪਾਂ ਦਾ ਫੈਰ ਕਰਾਇਆ, ਜਿਸਦਾ ਨਸ਼ਾਨਾ ਨਾ ਲਗਾ॥

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਤੀਰ:– ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਤੀਰ ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਪਲੰਘ ਦੇ ਪਾਵੇ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਵਜੀਦ ਖਾਂ ਤਾਂ ਕੰਬਾ ਦਿਤਾ ਜਦ ਵਜ਼ੀਦ ਖਾਂ ਨੇ ਕਢ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਸੋਨੇ ਬੰਦ ਵਾਲਾ ਤੀਰ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੈ॥ ਸਾਰਾ ਲਸ਼ਕਰ, ਕੰਬ ਉਠਿਆ ਕਿ ਦਾਈ ਮੀਲਾਂ ਤੋਂ ਇਥੇ ਤੀਰ ਕਿਵੇ ਪਾਵੇ ਵਿਚ ਲਗਿਆ॥ ਇਹ ਤਾਂ ਕਰਾਮਾਤੀ ਗੁਰੂ॥ ਆਪਾਂ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਕਰਦੇ ਹਾਕਲ ਬਾਕਲ ਹੋਇ ਹਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਚੋਜ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੇ ਚਾਹੇ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਏਥੇ ਹੀ ਮਾਰਸਕ ਦਾ ਹੈ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨੇ ਦੂਜੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਚਿਠੀ ਲਿਖ ਕੇ ਕੋਲ ਦੇ ਦਰਖਤ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ॥ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ॥ ਏਡੀ ਦੂਰ ਤੀਰ ਦਾ ਔਣਾ ਕਰਾਮਾਤ ਨਹੀ, ਏਹ ਕਰਤਬ ਹੈ ਔਰ ਅਸੀ ਤਹਾਨੂੰ ਕੈਰਾ ਬਾਗ ਧੋਖੇ ਨਾਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਹੀਂ ਮਾਰਾਂਗੇ ॥ ਅਸੀਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਾਂਗ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰਾਂਗੇ ॥ ਸਾਰੇ ਰਾਜੇ ਚਿਠੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਲਗੇ ਕੰਬਣ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦਿਆਂ ਮੂੰਹਾਂ ਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਆਪਾਂ ਏਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿਤ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਪਰ ਜੇ ਗੁਰੂ ਚਾਹੇ ਆਪਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਏਥੇ ਹੀ ਮਾਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ॥

ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ:- ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਲਗੇ ਕਿ ਸਚੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀਓ ਜਦ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਮਜ਼ਹਬ ਅਨੁਸਾਰ ਕਸਮਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਪੱਤ੍ਰ ਜੋ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵਲੋਂ ਨਾਲ ਹੈ* ਕਿਸੇ ਤੇ ਤਾਂ ਇਤਬਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਆਪ ਜੀ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਹੱਠ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬੋ, ਕਚੇ ਪਹਾੜੀਏ ਬਾਦ ਬਬਾਦ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਕੋਈ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ। ਦੁਹੂੰ ਪੰਥ ਮੈ ਕਪਟ ਵਿਦਿਆ ਚਲਾਨੀ। ਤਬੈਤੀਸਰ ਪੰਥ ਕੀਓ ਪਰਧਾਨੀ। (ਪਾ: ੧੦) ਪਰ ਹੁਣ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬਚਨ ਮਨ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਿਜ਼ਾਰਾ ਦਖੌਂਦੇ ਹਾਂ ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਰੀਖਿਆ ਕਰਨੀ:- ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ, ਟੁਟਿਆ ਭਜਿਆ ਸਮਾਨ ਜੋ ਹੈ ਸਭ ਬੋਰੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਓ ॥ ਅਰ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਲਿਦ ਤੇ ਲੋਹਾ, ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੁਆਹ, ਭਰ ਕੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬੈਲਾਂ ਤੇ ਲਦ ਕੇ ਮਸਾਲਾਂ ਜਗਾਕੇ ਬੌਲਦਾਂ ਦੇ ਸਿੰਗਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ ਦਿਓ ਨਗਾਰੇ ਨੂੰ ਲਾਦਿਓ ਚੋਟ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕੇ ਫੌਜਾਂ ਸਮੇਤ ਚਲੇ ਫੇਰ ਦੇਖੋ ਕਚੇ

***ਹਥ ਲਿਖਤ ਚਿਠੀ ਘਲੀ;-** ਅੰਤ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹਥਾਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਿ ਇਕ ਚਿਠੀ ਆਈ। ਲਿਖਿਆ ਸੀ,"ਮੈਂ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾਧੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੁਖ ਯਾ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਵਾਂਗਾ, ਤੇ ਜੇ ਮੈਂ ਐਸਾਂ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਖੁਦਾ ਦੇ ਘਰ ਮੈਨੂੰ ਢੋਈ ਨ ਮਿਲੇ ਇਸ ਲਈ ਲੜਾਈ ਭਿੜਾਈ ਬੰਦ ਕਰੋ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਓ ॥ ਜੇ ਇੱਧਰ ਆਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਜਿਧਰ ਦਿਲ ਕਰੇ ਚਲੇ ਜਾਓ।' ਚਿਠੀ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਹੀ ਹਲਕਾਰੇ ਨੇ ਜ਼ਬਾਨੀ ਇਉਂ ਕਿਹਾ, "ਗੁਰੂ ਜੀ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਜੋ ਭੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੁਹਾਡੀ ਉਪਮਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ॥ ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਉਸ ਨੇ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਹੈ ਅਤੇ ਖੁਦਾ ਨੂੰ ਇਸ ਕਸਮ ਦਾ ਗਵਾਹ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਭੀ ਆਪਣੇ ਠਾਕਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚ ਸਾਖੀ ਰੱਖ ਕੇ ਕਸਮਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਮਨ ਚੈਨ ਨਾਲ ਤੇ ਰਾਜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਇਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦੇਣਗੇ ॥ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਨ ਕਰੋ। ਤੁਹਾਡੇ ਬਲਦਾਂ ਉਪਰ ਜੋ ਹੱਲਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਚੁਕ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਹੱਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ॥ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੜਪੇਚ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਹਨ ॥ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਕਲੀਫ ਦੇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੀਆਂ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ॥ ਇਸ ਲਈ ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਕਿਲ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿਓ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਚਲੋ। ਫਿਰ ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਮੌਜ ਹੋਵੇ ਕਰਨਾ ॥ (ਮੈਕਾਲਿਫ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਹਾੜੀਇਆਂ ਦੇ ਹਾਲ ॥ ਹੁਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਖਚਰਾਂ ਘੋੜੇ ਤੇ ਬੈਲਾਂ ਪਰ ਸਮਾਨ ਲੱਦਕੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਬਹਾਰ ਕਢ ਕੇ ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਵਲ ਤੋਰ ਦਿਓ ॥ ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਏਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਅਫਸਰ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਸੌਂਹ ਤੋੜ ਕੇ ਲੁਟਣ ਆ ਪਏ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕੇ ਖਾਜਾਨੇ ਤੇ ਕੀਮਤੀ ੨ ਸਮਾਨ ਲੈਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ॥ ਆਪਾਂ ਹੁਣ ਮਾਲੋ ਮਾਲ ਹੋ ਕੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ॥ "ਲੋਭ ਲਹਿਰ ਹਲਕਾਇਆ" ਦੇ ਹਲਕ ਵਿੱਚ ਆ ਪਏ ਤੇ ਸਭ ਸਮਾਨ ਲੁਟਕੇ ਲੈ ਗਏ ॥ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਜਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਕੈਂਪਾਂ ਨੂੰ ਗਏ ॥ ਜਦ ਜਾਕੇ ਬੋਰੀਆਂ ਖੋਲਣ ਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਟੁਟੇ ਛਿਤ੍ਰ ਜਾਂ ਪਾਟੇ ਲੀੜੇ ਔਰ ਪੀਪਿਆਂ ਚੋਂ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਲਿਦ ਨਿਕਲੇ ॥ ਬਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਕਸਮ ਤੋੜਨ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਮਿੰਦੇ ਹੋਏ ੨ ਪਸ਼ਚਾਤਾਪ ਕਰਦੇ ਝੂਰਨ ਲਗੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਧਰਮ ਤਾਂ ਗਿਆ ਤੇ ਹਥ ਵੀ ਕੁਝ ਨਾ ਆਇਆ ॥ ਏਹ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਰੀਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀ ਕਿਲੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹਨ ॥ ਹੁਣ ਸਿੰਘ ਇਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਦੇਖ ਕੇ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਏ ॥ ਅਤੇ ਤਕੜੇ ਹੋ ਕੇ ਲਗੇ ਜੰਗ ਲੜਨ।

ਭੁਲ ਤੇ ਪਸ਼ਚਤਾਵ—ਜੰਗੀ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਸਫੀਰ ਭੇਜਕੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਕੰਮ ਸਾਥੋਂ ਬੇ ਖਬਰ ਸਾਡੇ ਮੂਰਖ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਤੋਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਮਿੰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਪਰ ਅਸੀਂ ਪੱਕੇ ਹਾਂ। ਰੱਬ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਆਪ ਜੀ ਇਕ

---

†ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਈਮਾਨ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਰ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਬਚਨ ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਭਾਣੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਜੋ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਆਟੇ ਦੀ ਗਊਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ੧. ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਵੋ ੨. ਜੋ ਸਰਤ ਨਾਮੇ ਤੋਂ ਉਲਟ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁਖ ਦੇਵੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਜ਼ਾਊ ਇਹ ਧੋਖਾ ਫਰੇਬ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਖੁਦਾ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਜ਼ਰ ਮੰਨ ਕੇ ਸਚਾਈ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਏਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ (ਆਪਣੀ ਚਿਠੀ) ਜੋ ਕਾਂਗੜੇ ਤੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਘਲੀ ਉਸ ਵਿਚ ਸੌਂਹਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਯਾਦ ਕਰਾਏ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ—

ਤੁਰਾ ਗਰ ਬਿਬਾਯਦ ਕੌਲੇ ਕੁਰਾਂ।
ਬਨਿਜ਼ਦੇ ਸ਼ੁਮਾ ਰਾ ਰਸਾਨਮ ਹੁਮਾਂ ॥ ੫੭ ॥

(ਜਿਸਦਾ ਭਾਵ ਕਿ ਹੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜੇ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਸੌਂਹ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਘਲਦਾ ਹਾਂ)। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਇਕਰਾਰ ਨਾਮਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੁਤਰ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਵੀ ਦਿਖਾਇਆ ਸੀ ਔਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਵੀ ਫੇਰ ਸਚੇ ਹੋਣ ਲਈ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੁਝ ਨਾ ਕਹੇ। ਉਧਰ ਚਮਕੌਰ ਤੇ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਨੇ ਜੰਗ ਕੀਤੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੇ ੨੨ ਧਾਰ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਝੂਠ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਭਜ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਾਰ ਕਿਲਾ ਖਾਲੀ ਕਰ ਜਾਓ ਸਾਡੀ ਰਹਿ ਜਾਏ।

ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਕਿਲਾ ਛਡਣਾ—ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਿਲਾ ਛਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਤਰਤੀਬ ਅਨੁਸਾਰ ਜਥੇ ਬਣਾ ਕੇ ਪੂਰੀ ਟਰੇਨਿੰਗ ਦੇ ਕੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਦੋ ਸੌ ਸਿੰਘ ਮਾਈਆਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜੋ ਮਾਈਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਸਨ (ਜੋ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ) ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਬੀਬੀ ਦੀ ਇਛਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਿਸ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਚਾਹੁਣ ਤਾਂ ਪੁਨਰ ਵਿਵਾਹ (ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ) ਕਰਾ ਲੈਣ। ਜਥੇ ਦੇ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰ ਭਾਈ ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਬਹਾਦਰ ਸਨ। ਇਸ ਜਥੇ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜ ਨਾਹਨ ਵਿਚ ਪਾਉਂਟੇ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚੋ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਸਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਚਿਠੀ ਦੇ ਕੇ ਅਗੇ ਘਲਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਖਾਸ ਇਤ-ਬਾਰੀ ਸਿੰਘ ਸਨ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬ ਜਾਦੇ ਮਾਈਆਂ ਨਾਲ ਸਨ॥ ਵਡੇ ਸਾਹਿਬਜਾਦਿਆ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ ਪੰਜ ਸੌ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸੀ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਰਦਲ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸੌ ਦਾ ਜਥਾ ਸੀ॥

ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ

੧. ਜੱਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ
੨. ਜੱਥਾ ਮਾਈਆਂ, ਬੀਬੀਆਂ ਤੇ ਬਚੇ
੩. ਜੱਥਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਫੌਜੀ
੪. ਜੱਥਾ ਬਾਕੀ ਫੌਜਾਂ ਦਾ
੫. ਜੱਥਾ ਖੱਚਰ ਪਾਤਰੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਸੀ

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਆਖਰੀ ਅਰਦਾਸ.— ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੭ ਪੋਹ ਸੰਮਤ ੧੭੬੧ ਬਿ: ਨੂੰ ਸਭ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਸਮੂਹ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਉਨਾਂ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣਾ ਜਰੂਰੀ ਸਮਾਨ ਲੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਹਾਜਰ ਹੋਵੇ। ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰਬਤ ਸਿੰਘ ੧੫ ਮਘਰ* ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਹਾਜਰ ਹੋਇ ਅਤੇ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵਲੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾ: ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਸ੍ਰੀ ਆਸਾ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਅਰੰਭਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਤੇ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੀ ਦੇਗ

***ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਛਡਣ ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਖਾਂ.**-- ੧੫ ਮਘਰ ਸੰ ੧੭੬੧ ਬਿ: ਮੁਤਾਬਕ ੧੭੦੪ ਈ: ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਵਾਰੀਖ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਸਫ ੧੯੩੯ ਤੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਗਿਆਨੀ ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਸ ਗੁਰ ਚਮਤਕਾਰ ਦੇ ਸਫਾ ੪੦੯ ਤੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ੧੫ ਮਘਰ ਸੰ: ੧੭੬੧ ਈ: ਗਿ: ਲਾਲ ਜੀ ਸੰਗਰੂਰ ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਸਫਾ ੮੭੬ ਤੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ੭ ਪੋਹ ਸੰ: ੧੭੬੧ ਬਿ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਸਰਬਤ ਪ੍ਰਵਾਰ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਸਮੇਤ ਉਨਾਂ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣਾ ਜਰੂਰੀ ਸਮਾਨ ਲੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਤੋਂ ਤੁਰੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਜਾ ਕੇ ਜਦ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਤਰਤੀਬ ਦਸਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਹ ਭੀ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਕਿ ਇਥੇ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਗੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕੇਗਾ ॥

ਕੁਰਾਨ, ਗਊ ਦੀਆਂ ਸੌਹਾਂ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਐਹਦਨਾਮੇ ਤੋੜ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਜੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮੀਲਾਂ ਪੁਰ ਹੀ ਆਏ ਸਨ ਤਾਂ ਸਾਹੀ ਸੈਨਾਂ ਤੇ ਬਾਈ ਧਾਰ ਰਾਜੇ

***ਅਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਤੇ ਅੰਤਮ ਅਰਦਾਸ:--**ਸ੍ਰੀ ਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਜੋ ਸਰਿਸਟੀਦੀ ਰਚਨਾ ਰਚੀ ਹੈ ਇਹ ਬੜੀ ਹੀ ਬਲਕਸ਼ਨ ਹੈ ਗੁਰੂ ਵਾਕ "ਕੋਇ ਨਾ ਕਿਸ ਹੀ ਜਿਹਾ।

ਬੰਦਾ ਉਪਾਇਆ" ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਗੋਰਾ ਕੋਈ, ਕਾਲਾ, ਕੋਈ ਅੰਨਾ ਕੋਈ ਸਜ਼ਾਖਾ ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਕੋਈ ਵਡਾ ਕੋਈ ਅਮੀਰ, ਕੋਈ ਗਰੀਬ, ਕੋਈ ਮਰਦ ਕੋਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੋਈ ਖੁਸਰਾ (ਨਪੁੰਸਕ) ਕੋਈ ਪੀਰ, ਕੋਈ ਪੈਗੰਬਰ, ਕੋਈ ਅਵਤਾਰ ਕੋਈ ਮਰੀਦ ਕੋਈ ਸੇਵਕ।

ਪਸ਼ੂ:-ਪਸ਼ੂ ਜਾਤੀਆਂ ਤਾਂ ਚਾਹੇ ਕਿਨੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਦਾ ਰੰਗ, ਸਿੰਘ ਸਭਾਵ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ।

ਪਾਣੀ:-ਕਿਤੇ ਤੱਤਾ ਕਿਤੇ ਠੰਡਾ ਕਿਤੇ ਮਿਠਾ ਕਿਤੇ ਖ਼ਾਰਾ ਕੋਈ ਕੌੜਾ ਕੋਈ ਤੇਲੀਆ।

ਧਰਤੀ:-ਕਿਤੇ ਰੇਤਲੀ ਕਿਤੇ ਕਾਲੀ ਕਿਤੇ ਮਾਡੂ ਕਿਤੇ ਪੀਲੀ, ਕਿਤੇ ਗਸਰਾ।

ਮੌਸਮ:-ਕਿਤੇ ਗਰਮ ਕਿਤੇ ਸਰਦ ਕਿਤੇ ਮਿਸਰਤ ਹਾੜ ਕਿਤੇ ਸਿਆਲ ਵੈਸੇ ਹੀ ਦਿਨ।

ਦਿਨ:- ਕਦੇ ਚੰਗੇ ਕਦੇ ਮੰਦੇ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕਈ ਭੈੜੇ ਦਿਨ ਐਸੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ॥ ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਬੇਅੰਤ ਹੀ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਰਾਜਿਆਂ, ਭਗਤਾਂ, ਅਵਤਾਰਾਂ ਪੈਗੰਬਰਾ ਧਰਮੀ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵਖਤ ਪਾਏ ਹਨ। ਵੈਸੇ ਹੀ ਭੈੜਾ ਦਿਨ ੭-ਮਘਰ ਸੰਮਤ ੧੭੬੧ ਬਿ: ਮੁਤਾਬਕ ੧੭੦੪ ਈਸਵੀ ਦਾ ਦਿਹਾੜਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵੀ ਆਇਆ ਜਿਸ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਤਾ, ਮਹਿਲਾਂ, ਪੁਤ੍ਰਾਂ, ਦਾਸ, ਦਾਸੀਆਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਸਮੇਤ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਛੱਡਣ ਦੇ ਤਿਆਰੇ ਕਰਨੇ ਪਏ, ਉਹ ਵੀ ਕਦੋਂ ਜਦ ਬੰਦੇ, ਕੁਦਰਤ ਜਲ, ਵਾਯੂ, ਬੰਨਾਸਪਤੀ ਸਭ ਚੁਫੇਰੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

ਆਖਰੀ ਅਰਦਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਕਮਰ ਕਸੇ (ਚਾਲੇ) ਦੀ ਅਰਦਾਸ (ਆਖਰੀ ਤੁਰਨ ਵੇਲੇ ਜ਼ਿਸ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ ਉਸਦਾ ਅਲਪਗ ਜੀਵ ਕੀ ਅਨਭਵ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਸੁਣ ਦਸੀ ਹੋਈ ਤਰਕੀਬ ਅਨੁਸਾਰ ਚਾਲੇ ਪਾਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੌਹਾਂ (ਸੁਗੰਧ) ਤੋੜ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਕਿਲੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਲੁਟਣ ਜਾ ਪਈ ਅਰ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਅਗ ਲਾਕੇ ਤੋੜ ਢਾਹ ਕੇ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਫਿਰ ਸ਼ਾਹੀ ਆਫ਼ੀਸਰ ਤੇ ਰਾਜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਗਰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਲੰਘ ਸਰਸਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਏ ਤਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਹਬੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਆ ਪਈਆਂ ਏਧਰ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਵੀ ਜੋਰਾਂ ਤੇ ਵਗ ਰਹੀ ਸੀ ਉਸ ਵਕਤ ਸਾਹਿਬ ਅਜੀਤਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇਜਥੇ ਸਮੇਤ ਝੂਠੇ ਤੁਰਕਾਂ ਤੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਐਸੀ ਰੋਕ ਪਾਈ ਕਿ ਕਿਸੇਨੂੰ ਵੀ ਅਗੇ ਵਧਣ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਪਿਛੇ ਅਟਕਾ ਰਖਿਆ ਇਸ ਕਰਕੇ ਏਸ ਗੁਰ ਦੁਆਰੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਅਟਕ ਸਾਹਿਬ ਹੈ।

ਹੈਸਿਆਰੀ (ਪਥਰ ਦਿਲ) ਸਰਸਾ:- ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਿਨ ਭਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੋਂ ਵੇਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿਰਾਸ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਇਕ ਲਖਤ ਝਖੜਾ ਔਣ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਭੁਜੰਗੀ (ਬਚੇ) ਮਾਈਆਂ, ਬੀਬੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਾਰੇ ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਬਾਣੀ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਜਗਤ ਪਿਤਾ ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜ ਦੀ ਪਥਰੀਲੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਇਉਂ ਬੈਠਿਆਂ ਨੂੰ ਉਪਰੋਂ ਮੀਂਹ, ਹੇਠਾ ਪਾਣੀ, ਮਘਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਈ ਸਰਦੀ ਅਤੇ ਝਖੜ ਇਉਂ ਜਾਪ ਦਾ ਸੀ ਕਿ ਝਖੜ ਵੀ ਅਧਰਮੀਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਆ ਭਰਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਬਿਪਤਾ ਤੇ ਬਿਪਤਾ (ਪਰੀਖਿਆ ਤੇ ਪਰੀਖਿਆ):- ਐਤਨੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਪ ਦੇ ਪਿਆਰੇ "ਪਾਪ ਬੁਰਾ ਪਾਪੀ ਕੋ ਪਿਆਰਾ" ਬਾਈ ਧਾਰ ਤੇ ਤੁਰਕਾਨੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਉਧ ਮੂਲ ਮਚਾਇਆ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਤੇ ਐਨੇ ਘਮਸਾਨ ਦਾ ਜੰਗ ਹੋਇਆ ਕਿ ਨਦੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਇਹ ਘਲੂ ਘਾਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਸੀ ਅਤੇ ਏਧਰ ਸਰਸਾ ਵੀ ਪੂਰਨ ਜੋਬਨ ਤੇ ਆ ਕੇ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਨ ਲਗੀ, ਇਕ ਸਿਆਲ ਦੇ ਦਿਨ, ਦੂਜਾ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਾ, ਤੀਸਰਾ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ, ਚੌਥਾ ਝਖੜ, ਪੰਜਵਾਂ ਅਗੇ ਪਿਛੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹੀ ਦੁਸ਼ਮਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੁਝ ਦਿਰ ਠਹਿਰਨੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ, ਅਰਦਾਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹਜ਼ੂਰ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੰਘੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੀ ਐਸਾ ਹੈ ਸਰਸਾ ਪਾਰ ਹੋਵੋ, ਤੰਬੂ, ਗੱਡੇ, ਪਾਲਕੀ, ਇਤਆਦਿ ਹੋਰ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਸਰਸਾ ਦੀ ਭੇਟ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਜੋ ਕੁਝ ਉਸਨੇ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ ਹੈ ਇਹ ਉਹਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰਨੀ "ਚਿੰਤਾ ਤਾਂ ਕੀ ਕੀਜਿਐ ਜੋ ਅਨ ਹੋਨੀ ਹੋਇ" ਜੋ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ" ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੀ ਦੇਰੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਵਹੀਰ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਨਦੀ ਸਰਸਾ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭ ਦਿਤਾ ਜੋ ਤਾਰੂ ਅਨਤਾਰੂ ਪੈਦਲ ਘੋੜਾ ਅਸਵਾਰ ਬਿਰਧ ਬਾਲ ਮਾਈਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਸਭ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਦਿਆਂ ਸਰਸਾਂ ਨੂੰ ਲੰਘਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਹੁਣ ਪਥਰ ਦਿਲ ਸਰਸਾ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਜੋਬਨ ਦੀਆਂ ਲਹਰਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਵੀਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀਰ ਵਿਛੋੜ ਦਿਤੇ। ਮਾਂ, ਬਾਪ, ਪੁਤਰ ਦਾ ਮੇਲ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿਤਾ। ਪਤੀ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਿਖੜ ਗਏ। ਚੋਜੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਸਿਖ ਵੀ ਵਖ ਹੋ ਗਏ। ਇਕ ਝਖੜ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ, ਠੰਡਾ ਪਾਣੀ ਨਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੋਈ ਤਰ ਸਕੇ, ਨਾ ਕੋਈ ਮਿਲ ਸਕੇ ਝਖੜ ਦੇ ਅਵਾਜ਼ੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਬੋਲ ਨ ਸੁਣਨ ਦਿਤਾ। ਏਸ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ, ਰੁੜ੍ਹ ਗਏ, ਡੁਬ ਗਏ, ਤਰ ਗਏ, ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਚਨ ਸੁਣੇ ਨਾ ਕੋਈ ਪਤਾ, ਕੌਣ ਕੋਈ ਤੇ ਕਿਹੜੇ ੨ ਕਿਥੇ ਹਨ। ਇਉਂ ਸਾਰੇ ਵਿਛੜ ਗਏ।

ਜੋ ਪਾਰ ਲਗੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਘਟ ਸਨ ਉਹ ਵੀ ਜਿਧਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਉਧਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਗਏ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ।

(੧) ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਰੋਪੜੋਂ ਪਹਾੜ ਵਲ ਦੀ ਵਾਹੀ ਪਹਾੜ ਦੇ ਨਾਲ ੨ ਲੈਕੇ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ।ਪਾਲਕੀਆ ਸਰਸਾ ਵਿਚ ਰੁੜ ਜਾਣ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਉਤੇ ਸਵਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੁਣ ਦਿਲੀ ਤਕ ਘੋੜਿਆਂ ਉਤੇ ਸਵਾਰੀ ਕਰਨ ਤੇ ਚਾਹੇ ਬਹੁਤ ਤਕਲੀਫ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਦਿਆਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਹੀ ਕੀਤਾ।

੨. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਤੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ੨ ਪੋਤਰੇ (ਬਾਬਾ ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਖਚਰਾਂ ਉਪਰ ਸੁਵਾਰ, ਇਕ ਖੱਚਰ ਉਤੇ ਖੁਰਜੀ ਵਿਚ ਮੋਹਰਾਂ ਸਨ॥ ਅਰ ਨਾਲ ਸਿਰਫ ਕਲਾ ੧੨ ਸਾਲ ਦਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਰਸੋਈਆਂ(ਨਿਮਕ ਹਰਾਮੀ)ਗੰਗੂ,ਜਾਤੀ ਦਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਰਾਤ ਹਨੇਰੀ, ਸਰਦੀ ਦੀ ਮੌਸਮ ਸਾਰੇ ਬਸਤ੍ਰ ਭਿਜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਗਤ ਮਾਤਾ ਛੋਟੇ ੨ ਪੋਤਿਆਂ ਨਾਲ ਦਿਲ ਪ੍ਰਚਾਵੇ ਦੇ ਬਚਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹਲਾ ਸ਼ੇਰੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਪੋਤੇ ਪੁਛਦੇ ਹਨ ਮਾਤਾ ਜੀ ਆਪਾਂ ਕਿਥੇ ਰਹਾਗੇ॥ ਬਚਿਓ "ਜਹ ਬੈਸਾਲੇ ਤਹ ਬੈਸਾ ਸੁਆਮੀ ਜਹ ਭੇਜੇ ਤਹ ਜਾਵਾਂ" ਜਿਥੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੈਠਣ ਵਾਸਤੇ ਜਗਾ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਹੈ॥ ਪਰ, ਹੈ ਨੇੜੇ ਪਤਾ ਜਾਕੇ ਲਗੂ ਜਿਥੇ ਬੈਠਾਂਗੇ॥ ਬੜੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਗੰਗੂ ਬੋਲਿਆ ਮਾਤਾ ਜੀਓ ਹੌਸਲਾ ਰਖੋ, ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ ਮੇਰਾ ਪਿੰਡ ਏਥੇ ਨੇੜੇ ਹੈ ਉਥੇ ਚਲੀਏ, ਜ ਅਮਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰਕੇ ਚਲ ਦਸ਼ਨ ਕਰਾਂਗੇ ਅਰ ਨਾਲੇ ਸੁਖ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪਰ ਨਾਲ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਹੁਣ ਆਪਣਾ ਪੱਤਾ ਪੱਤਾ ਤਾਂ ਵੈਰੀ ਹੈ ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਅਤੇ ਦੁਸਮਨ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਜੇ ਖਬੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਉਚੀ ਉਚੀ ਬਚਨ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਸੋ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਚੁਪ ਕੰਮ ਦੇਵੇਗੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਉਤਰ ਨਾ ਦਿਤਾ, ਦੇਵੇ ਭੀ ਕੀ ਸੁਰਤੀ ਤਾਂ ਥਾਂ ਥਾਂ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਪਿਆਰਾ ਪੁਤਰ (ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ) ਦੋ ਵਡੇ ਪੋਤਰੇ, ਦੋ ਨੂੰਹਾਂ, ਪੁਤਰਾਂ ਤੋਂ ਵਧ ਖਾਲਸੇ ਪੁਤਰ ਨਾਲ ਹਨ ਜਾਂ ਵਖ ਵਖ। ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ਼ ਤੇਰੇ ਰੰਗ 'ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਮੀਠਾ ਲਾਗੈ ਨਾਮ ਪਦਾਰਥ ਨਾਨਕ ਮਾਂਗੈ।'

ਸਰਸਾ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋਣਾ--ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਪਿਤਾ ਜਦ ਸਰਸਾ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋਏ ਤਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ* ਸਿਰਫ ੫੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਕੁਝ ਜੰਗ

---

*ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਤੁਰਨ ਵੇਲੇ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ
ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜਥਾ ੫੦੦

ਬਾਕੀ ਅਗਲੇ ਸਫੇ ਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਤੇ ਕੁਝ ਸਰਸਾ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਔਰ ਰਣਜੀਤ ਨਗਾਰਾ ਪ੍ਰਸਾਦੀ ਹਾਥੀ, ਨਾ ਛਤਰ (ਚੌਰ) ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਜੋ ਕਈ ਸਾਲ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਲਿਖਾਏ ਹੋਏ ਸਨ ਸਭ ਹੈਂਸਿਆਰੀ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਨੇ ਸਮੇਟ ਲਏ। ਪਿਆਰੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੋਨੋ ਮਹਿਲ, ਪੁਤਰਾਂ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਸਿੰਘ (ਖਾਲਸਾ) ਸਭ ਨਿਖੜ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਿਰਦਾ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਤੇ ਚੇਹਰੇ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨੂਰ ਚਮਕਦਾ ਸੀ

ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਜੰਗ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਸਰਸੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਕੁਝ ਨਿਖੜ ਗਏ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਸਰਸਾ ਪਾਰ ਹੋਣ ਤੇ ਖਤਰਾ ਟਲਿਆ ਨਾ ਸਮਝੋ ਸਗੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਰੋਪੜ ਤੇ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਆਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਅਰ ਸਰਸਾ ਤੇ ਸਰਹੰਦ ਵਿਚਕਾਰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਫਜਾਂ ਮਕੜੀ ਵਾਂਗ ਜਾਲ ਲਾਈ ਬੈਠੀਆਂ ਹਨ। ਅਤੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਚਾਹੇ ਪੰਜਾਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਨਿਕਲਨਾ ਬੜਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਭਰੋਸੇ ਤੇ ਅਡੋਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰਨਾ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਗੇ ਤੁਰਕੀ ਫੌਜਾਂ ਬਹੁਤ ਹਨ ਹੁਣ ਕਿਧਰ ਨੂੰ ਕਮਰਕਸੇ ਕਰਾਂਗੇ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜਥਾ ੫੦੦
ਮਾਈਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨਾਲ ਦੋ ਸੌ ਦਾ ਜਥਾ ੨੦੦
ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਤੇ ਕਰੀਬ ਮਾਈਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਦਾ ਜਥਾ ਫੁਟਕਲ ਸਿੰਘ ੧੦੦੦
ਖਚਰ ਪਾਤਰੀ ੧੫੦੦

੧. ਜਗਤ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਰ, ਨਿਰਭੈ ਯੋਧਾ
੨. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਚਾਰੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ (ਪੋਤਰੇ)
ਦੋ ਨੂੰਹਾਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾ ਜੀ

ਸਾਰਾ ਜੋੜ ੩੭੦੮

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਰਸਾ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ
ਜਗਤ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ (ਪੋਤਰੇ) ਤੇ ਇਕ ਗੰਗੂ
੧੨ ਸਾਲ ਰਸੋਈਆ (ਬ੍ਰਾਹਮਣ) ਸਿਰਫ ੪
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੰਗੂ ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਦਖੇੜੀ ਲੈ ਗਿਆ ਜੋ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਰਹਿੰਦ
ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾ ਜੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਗਏ ਜੋ ਮੁੜ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਆਕੇ ਮਿਲੇ ਕੁਲ ੪

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੋਨੋ ਵਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਤੇ ਪੰਜਾਹ ਸਿੰਘ ਜੋ ਰੋਪੜ ਵਲ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਮਾਲਵੇ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ। ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਤੋਂ ਤੁਰੇ ੩੭੦੮ ਸਰਸਾ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋਏ ਸਿਰਫ ੫੮ ਬਾਕੀ ਸ਼ਹੀਦ ਤੇ ਸਰਸਾ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹੇ ੩੬੬੬।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ–ਸਿਧੇ ਰੋਪੜ ਨੂੰ ਚਾਲੇ ਪਾਓ ਅਗੇ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਅਗਰ ਜੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਟੇਡਾ ਜਾਣ ਲਗਾ ਤਾਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੜਤਲਾ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਭਰੋਸੇ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਹਥ ਦਖਾਵੇਗਾ। ਹੁਣ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨਾਲ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਦੁਸ਼ਮਨ ਬੇਈਮਾਨ ਹੈ, ਧੋਖਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਾਪੀ ਰਾਜ (ਮੁਗਲ) ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਝੂਠ ਦਾ ਸੂਰਜ ਛਿਪ ਜਾਏਗਾ। ਸਚ ਚੰਦਰਮਾ ਬਣਕੇ ਚਮਕੇਗਾ। ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਖਾਲਸਾਈ (ਧਰਮ) ਰਾਜ ਹੋਵੇਗਾ। ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਸਾਡਾ ਫਰਜ਼ (ਧਰਮ) ਹੈ। ਜੋ ਕੁਝ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕਰਦਾ ਹੈ ਸੋ ਠੀਕ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਚਲੋ ਅਗੇ ਵਧੀ ਚਲੋ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠਾਂ ਜਥੇ ਨੇ ਚਾਲੇ ਪਾਏ, ਜਦ ਰੋਪੜ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਏ ਤਾਂ ਅਗਿਆਨ ਦੇ ਅੰਧੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਅਧਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਦਖਣ ਵਲ ਨੂੰ ਗਏ। ਜੋ ਪਿਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਭਠੇ ਦੇ ਕੋਲ ਛੋਟਾ ਜੇਹਾ ਜੰਗ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਟਾਕਰੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ ਦਿਲ ਹਿਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਿਛੇ ਨੂੰ ਨਠਾ ਜੋ ਅਗੇ ਵਧਣ ਜੋਗਾ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਜਦ ਧਰਮ ਦੇ ਵੈਰੀ ਦੂਰ ਜਾਕੇ ਖੜੋਤੇ ਤਾਂ ਮਰਦ ਅਗੰਮੜੇ ਨੂੰ ਅਗੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਜੋ ਛੇ ਸਤ ਮੀਲ ਤੇ ਚਮਕੌਰ ਨਗਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਪੁਜੇ ਸਨ।

ਜੰਗ ਤੇ ਪਿਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੌਣ ੨ ਸਨ- ਇਹ ਸਨ ੨੨ ਧਾਰ ਰਾਜੇ, ਪੰਡਤ, ਤੁਰਕਾਨੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਅਤੇ ਮੌਲਵੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਊ ਤੇ ਕੁਰਾਨ ਨੂੰ ਹਥ ਲਾਕੇ ਸੁਗੰਦਾਂ ਖਾਕੇ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤੇ ਸੀ ਕਿ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦਾ ਕਿਲਾ ਖਾਲੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀ ਆਪ ਜੀ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਵਲ ਝਾਕ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ। ਸੋ ਉਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਸੌਂਹਾਂ (ਸੁਗੰਧਾਂ) ਨੂੰ ਖਾਕੇ ਸੁਗੰਧ ਵਿਚ ਕਚੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ, ਪੰਡਤਾਂ, ਤੁਰਕਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਆਫੀਸਰ ਅਤੇ ਮੌਲਵੀਆ ਨੇ ਪਿਛਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਬੇਈਮਾਨੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ। ਜੈਸੇ 'ਗੁਰ ਵਾਕ ਬਚਨ ਕਰੇ ਸੋ ਖਿਸਕ ਜਾਇ ਬੋਲੇ ਨਰ ਕਾਗਾ ਇਹ ਹੈ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਛਡਣ ਦਾ ਕਾਰਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ

ਮਹਾਂਯੋਧੇ ਦੇ ਉਪਕਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ :– ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੭੨੩ ਬਿ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ ਹੋਇਆ। ਭਾਰਤ ਦਾ ਉਹ ਬਲ ਪਰਦਾਤਾ ਸੱਚਾ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਦਯਾ ਹੋ ਕੇ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਮੁਰਝਾਏ ਚੇਹਰੇ ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਜੀਵਨ ਲਿਸ਼ਕ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਕਾਇਰਤਾ ਠਠੰਬਰ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ। ਵੀਰਤਾ ਨੂੰ ਖੇੜਾ ਮਿਲਿਆ ਕਿਉਂ ਜੋ ਦੁਖੀਆਂ ਗਰੀਬਾਂ, ਅਨਾਥਾਂ, ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦਾ ਤਰਫ਼ਦਾਰ ਬਣਿਆ ਗੁਰ ਫਰਮਾਨ

ਸੰਤਾਂ ਮਾਨੋ ਦੂਤਾ ਡਾਨੋ ਇਹ ਕੁਟਵਾਰੀ ਮੇਰੀ ਜਾਇ ਤਹਾਂ
ਤੁਮ ਧਰਮ ਬਿਥਾਰੋ ਦੁਸ਼ਟ ਦੋਖੀਅਨ ਪਕੜ ਪਛਾੜੋ
ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਜਾਲਮ ਕੰਬ ਉਠਿਆ
ਅਮਨ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੇ ਠੰਡਾ ਸਾਹ ਲਿਆ
ਮਨੁਖਤਾ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਆਸ ਪ੍ਰਗਟੀ
ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨੇ ਕੂਚ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਅਰੰਭ ਦਿਤਾ।
ਕਿਉਂ ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਉਦੇ ਹੋ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਕੇ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਕਾਸ ਭਇਆ,
ਉਸ ਵਕਤ ਪਵਿਤ੍ਰ ਆਤਮਾਂ ਚਰਨ ਸਰਨ ਆ ਕੇ ਆਪਾ ਅਰਪਨ ਕਰਦੇ ਹਨ
ਪਾਪ ਆਤਮਾਂ ਵਾਲੇ ਵਰੋਧੀ ਹੋ ਕੇ ਮਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ॥

ਹੁਣ ਬਾਈ ਧਾਰ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜੇ ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਵਲ ਨਾਲ ਬੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਘੇਰਾ* ਪਾ ਕੇ ਪੂਰੇ ਤਾਣ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਪਰ ਹਾਰ ਹੀ ਰਹੀ ਤਦ ਔਰੰ-ਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਚਿਠੀ, ਹਿੰਦੂ ਪੰਡਤ ਅਟੇ ਦੀ ਗਊ ਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਮੌਲਵੀ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਦੇ ਹਾਜਰ ਹੋਏ। ਆਖਿਆ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਕੇਰਾਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛਡ ਜਾਓ ਸਾਨੂੰ ਉਠਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਮਿਲ ਜਾਏ। ਆਪ ਜੀ ਮੁੜ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਆ ਜਾਇਓ। ਔਰ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਵਲ ਬਾਹਰ ਕੋਈ ਝਾਕ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ, ਜੇ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਸਜ਼ਾ ਪਾਏਗਾ। (ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ)

ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰੇਬ ਸਮਝ ਕੇ ਡਟ ਕੇ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ।

ਹੁਣ ਇਕੀ ਵਿਸਵੇ ਸੰਗਤ :– ਜੀ ਗ੍ਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤੇ ਤਾਂ ਇਤਬਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛਡ ਦਿਓ। ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਪੰਡਤ, ਮੌਲਵੀ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਪਤ੍ਰ ਤੇ ਦੂਤ ਆਏ ਹਨ।

ਲਵੇ ਸਿਖੋ :– ਹੁਣ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੇ ਤਿਆਗੀ, ਵਲੀ ਪੀਰ ਪੈਗੰਬਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੇ ਅਵਤਾਰ ਜੋੜੇ

---

*ਹਿੰਦਵਾਇਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਸਰਬੰਸ ਵਾਰਨਾ॥
ਤਿਲਕ ਜੰਞੂ ਰਾਖਾ ਪ੍ਰਭ ਤਾਕਾ ਕੀਨਾ ਬਡੋ ਕਲੂ ਮੋ ਸਾਕਾ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਇਕੀ ਜਾਮੇਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਾਡੇ ਕਲਜੁਗੀ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛਡ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਏਧਰ ਦੇਖੋ :– ਗਊ ਤੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਖਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਝੂਠੇ ਵਾਹਦੇ । ਛੇੜਾ ਛਾੜ੍ਹ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ :– ਸਾਡੇ ਕਲਜੁਗੀ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਭਲੇ ਹਿਤ ਖਿੜੇ ਮਥੇ ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ, ਮਾਤਾ, ਚਾਰ ਪੁਤਰ ਕੁਹਾਇ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ।

ਅਗੇ ਪੜ੍ਹੋ ਉਸ ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ ਦੇ ਉਪਕਾਰ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਚੱਪਾ ਚੱਪਾ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਨਗੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਤੇ ਪਾਵਨ ਚਰਨਾ ਦੀ ਛੋਹ ਨਾਲ ਨਿਹਾਲ ਤੇ ਅਨੰਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੋ ਕੌਤਕ ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ।

ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਗੁਰ ਤਾ ਗਦੀ ਦੇਣੀ (ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਕਰਬਲਾ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ)
ਉਚ ਦਾ ਪੀਰ
ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ
ਬੇਦਾਵਾ ਪਾੜ ਕੇ ਟੁਟੀ ਗੰਢਣੀ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਅਨਭਵੀ ਉਲਥਾ
ਕਾਸੀ ਦਾ ਵਰ
ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਮਾਲਵਾ ਤੇ ਭਾਗ ਲੱਣਾ
ਰਾਜ ਭਾਗ ਇਤਆਦਿ

ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਅਸਥਾਨ ਅਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਕਰਬਲ਼ਾ

ਨਿਰਮੋਹ ਗੜ੍ਹ :– ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਰੋਪੜ, ਦੇ ਪਿੰਡ ਹਰੋਦ ਨਿਰਮੋਹ ਦੇ ਪਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਬਨਾਇਆ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜੋ ਆਬਾਦੀ ਤੋਂ ਇਕ ਫਰਲਾਂਗ ਪੂਰਬ ਹੈ । ਸੰਮਤ ੧੭੫੭ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਮੋਹ ਛਡ ਕੇ ਏਥੇ ਇਕ ਟਿੱਬੀ ਪੁਰ ਆ ਵਿਰਾਜੇ, ਤਦ ਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਨਿਰਮੋਹ ਗੜ੍ਹ ॥ ਇਕ ਵੇਰ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨਿਰਮੋਹ ਗੜ੍ਹ ਪੁਰ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਦ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਇਕ ਤੋਪਚੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪੁਰ ਸ਼ਿਸਤ ਲੈ ਕੇ ਗੋਲਾ ਚਲਾਇਆ । ਜਿਸ ਨਾਲ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੋਬਦਾਰ ਉਠਿਆ । ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਉਸ ਤੋਪਚੀ ਦੀ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸਮਾਪਤੀ ਕੀਤੀ * ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਧਾਰਣ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਹੈ । ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ, ਜਾਗੀਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ । ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ੩੨ ਮੀਲ ਅਗਿਨ ਕੋਨ ਹੈ । ਰੋਪੜ ਦੇ ਰਸਤੇ ਨੇੜੇ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ

*ਤੋਪਚੀ ਦੀ ਕਬਰ ਨਿਰਮੋਹ ਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਢਾਈ ਮੀਲ ਹੈ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਸਥਾਨ ਕੀਰਤਨਾ ਪੁਰ ਪਾਸ ਹੈ। ਹੁਣ ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਭਾਖੜੇ ਨੂੰ ਨਿਕਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਖਾਸ ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਹੈ।

ਗੁ: ਅਟਕ ਸਾਹਿਬ ਅੰਬਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਰੋਪੜ—ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦੋਂ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਛਡ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਸੰਗਤਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਅਗੇ ਨਿਕਲ ਆਏ ਤੇ ਸੰਗਤ ਬਹੁਤ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਗਈ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸਾਥ ਰਲਾਉਣ ਲਈ ਅਟਕ ਗਏ, ਜਿਸ ਅਸਥਾਨ ਪਰ ਅਟਕੇ ਸਨ ਉਸ ਪਵਿਤ੍ਰ ਅਸਥਾਨ ਪਰ ਹੁਣ ਅਟਕ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਗੁ: ਸਾ: ਪ੍ਰਵਾਰ ਵਿਛੋੜਾ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਲਾ—ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਦਰਿਆ ਸਰਸਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤਹਿਸੀਲ ਰੋਪੜ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਲਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਰਿਆ ਸਰਸਾ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਕੌਲ ਇਕਰਾਰ ਤੋੜ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ, ਤਦ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਲਗੀ ਧਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਵਿਛੜ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਵਾਰ ਵਿਛੜ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਪਵਿਤ੍ਰ ਅਸਥਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਨਹਿਰ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਸਮੇਂ ਇਸਦੀ ਇਮਾਰਤ ਨਿਕਲੀ ਹੈ।

ਗੁ: ਰੋਪੜ—ਰੂਪ ਨਗਰ ਰੂਪ ਚੰਦ ਰਾਜਪੂਤ ਦਾ ਵਸਾਇਆ ਨਗਰ ਜੋ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਚ ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ (ਸਤਦਰਬ) ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਕੁਰਛੇਤਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਇਥੇ ਵਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਸਿਆਲਬਾ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਨ ੧੭੬੩ ਵਿਚ ਜਿਤ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕੀਤਾ। ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰੋਪੜ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਮੁਖ ਨਗਰ ਬਣਾਇਆ। ਸ: ੧੮੩੧ ਵਿਚ ਇਥੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਾਰਡ ਬੈਨਟਿੰਗ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਧੂਮ ਧਾਮ ਹੋਈ। ੧੮੪੬ ਵਿਚ ਰੋਪੜ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ।

ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਸਰਹਿੰਦ ਨੈਹਰ ਦਰਿਆ ਸੁਤਲਜ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢੀ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਫੂਲਕੀਆਂ ਰਿਆਸਤ ਤੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਸੈਰਾਬ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਤਕ ਰੇਲ ਦੀ ਲਾਇਨ ਭੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਜੰਕਸ਼ਨ ਸਰਹਿੰਦ ਹੈ। ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਰੋਪੜ ੩੦ ਮੀਲ ਹੈ।

ਗੁ: ਭੱਠਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ—ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਰੋਪੜ ਦਾ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਰੋਪੜ ਹੈ। ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਵਿਰਾਜਣ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਉਸ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਭੱਠੇ ਤੇ ਵਿਰਾਜ ਜਾਓ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਘੋੜਾ ਜਦ ਭੱਠੇ ਤੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਭੱਠਾ ਸਰਦ ਹੋ ਗਿਆ, ਹੁਣ ਤਕ ਘੋੜੇ ਦਾ ਸੁੰਬ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਪਾਸ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਪੱਕੇ ਮਕਾਨ ਹਨ। ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਥ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਚਮਕੌਰ—ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਬਾਈ ਧਾਰ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜੇ ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਕਸਮਾਂ ਖਾਣ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦਾ ਕਿਲਾ ਛਡ ਕੇ ਚਮਕੌਰ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਲਸ਼ਕਰ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜੇ ਕੀਤੇ ਕੌਲ ਇਕਰਾਰ ਤੋੜ, ਕਸਮਾਂ ਸੁਗੰਧਾਂ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਹਥਿਆਰ ਚੁਕ ਕੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਮੱਤੇ ਆ ਪੁਜੇ ਤੇ ਇਸ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਚਹੁੰ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਘੇਰ ਲਿਆ।

ਸੋਚੋ

ਚਮਕੌਰ ਕੋਈ ਕਿਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਪੱਕਾ ਮਕਾਨ ਸੀ। ਸਿਰਫ ਧੁਪ ਅਤੇ ਮੀਂਹ ਤੋਂ ਸਿਰ ਲੁਕਾਣ ਲਈ ਇਕ ਬਹੁਤ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਜਿਸ ਤੇ ਨਿਰਾਲੇ ਚੋਜਾਂ ਵਾਲਾ ਅਰਸ਼ੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ੪੦ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਬੇ-ਫਿਕਰ ਹੋ ਕੇ ਆ ਬਿਰਾਜਿਆ ਤੇ ਉਧਰੋਂ ਤੁਰਕਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਚਹੁੰ ਪਾਸੀ ਕਈ ਮੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਲਸ਼ਕਰ ਤੇ ਚਮਕੀਲੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਅਸਗਾਹ ਸਮੁੰਦਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਕਿ ਇਹ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦੀ ਬੇੜੀ ਦਾ ਥੋਹੜੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਥਹੁ ਥਿੱਤਾ ਨਾ ਰਹੇਗਾ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲ ਕੇਵਲ ੪੦ ਬੇ-ਸਮਾਨ ਸਿੰਘ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਇਨਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਇਨਾਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਬਸ ਹੁਣ ਇਸ ਭਾਰੇ ਲਸ਼ਕਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਦੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪੇ ਹੀ ਹਥਿਆਰ ਸੁਟ ਦੇਣਗੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਤਰਸ ਤੇ ਛੱਡਣ ਲਈ ਲਾਚਾਰ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਖਿਆਲੀ ਘੋੜ ਦੌੜ :— ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਸਚੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਕਿ ਚਾਲੀ ਬੇ-ਹਥਿਆਰ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਕੱਚੇ ਮਕਾਨ ਵਿੱਚ ਬੈਠਕੇ ਸੈਂਕੜੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਲੱਖਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਸਨਧਬਧ ਲਸ਼ਕਰ ਨਾਲ ਜੋ ਤੀਰ ਗੋਲੀ ਬਰਛੀ ਤੇ ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜਿਆ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿੱਲ ਕਾਂਟੇ ਠੀਕ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਤੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਜਾਂ ਸੈਂਕੜੇ ਨਹੀਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜਵਾਨ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਲੜਾਈ ਦਾ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਵੇਖ ਕੇ ਸਨਧਬਧ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁਟ ਦਿਤੇ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਜਰਮਨ ਤੇ ਰੂਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਲਸ਼ਕਰ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਬੋਨਾ ਪਾਰਟ ਅਗੇ ਹਥਿਆਰ ਰਖਣ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਮਮਝਿਆ ਸੀ। ਮਿਸਰ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਲਸ਼ਕਰ ਦੇ ਕੋਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਦੇ ਅਗੇ ਨਿਉਣ ਵਿੱਚ ਹੀਨਤਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ। ਅਫਰੀਕਾ ਦੇ ਕਰੋਜੀ ਜਹੇ ਬਹਾਦਰ ਬੋਇਰ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਜੇ ਅੱਜ ਕਲ ਦੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਇਰਾਕ ਅਰਬ ਵਿੱਚ "ਕਤ" ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਜਰਨੈਲ ਉਸਟੰਗ ਨੇ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਲੜਾਕੇ ਸਿਪਾਹੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਰਹਿਮ ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲ ਜਦ ਕਿ ੪੦ ਤੇ ਉਹ ਭੀ ਹਥਿਆਰ ਹੀਣ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਸੁਟਾਣ ਦੀ ਆਸ ਕਰਨਾ ਨਾਵਾਜਬ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮਨ ਕੀ ਮਨ ਹੀ ਮਾਹਿ ਰਹੀ:- ਇਸ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਲ ਪੈਰ ਚੁਕਦਿਆਂ ਹੀ ਜਦ ਸਾਹਮਣਿਉਂ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਬੁਛਾੜ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ ਨੂੰ ਮੁਕਾ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਸਿਪਾਹ ਦੇ ਅਫਸਰ ਬਹੁਤ ਨਿਰਾਸ਼ ਅਤੇ ਨਿੰਮੋਝੂਣੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਬਤ ਜੋ ਕੁਛ ਉਹ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਲਈ ਬੈਠੇ ਸਨ ਉਹ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਿਰਮੂਲ ਸਨ॥ ਏਹ ਲਾਚਾਰ ਟੁਟੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਜਿੰਨੀ ਵਾਰ ਅਗੇ ਵਧੇ ਉਨੀ ਹੀ ਵਾਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਹਾਨੀ ਉਠਾ ਕੇ ਪਿਛੇ ਮੁੜਨ ਲਈ ਲਾਚਾਰ ਹੋਏ॥ ਕਈ ਵੇਰ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਗੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਨ ਤੇ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ, ਸਗੋਂ ਹਰ ਵਾਰੀ ਮੂੰਹ ਦੀ ਖਾਕੇ ਪਿਛੇ ਹਟਣਾ ਪਿਆ॥

ਖਗਖੰਡ ਬਿਹੰਡ ਖਲੋਦਲ ਖੰਡੰ॥ ਅਤਿਰਣ ਮੰਡੰ ਬਰ ਬੰਡੰ॥
ਭੁਜ ਦੰਡ ਅਖੰਡ, ਤੇਜ ਪ੍ਰਚੰਡੰ, ਜੋਤਿ ਅੰਮਡੰ ਭਾਨ ਪ੍ਰਭੰ॥
ਸੁਖ ਸੰਤਾਂ ਸਰਣੰ, ਦੁਰਮਤਿ ਦਰਣੰ, ਕਿਲ ਵਿਖ ਹਰਣੰ, ਅਸਿ ਸਰਣੰ
ਜੈ ਜੈ ਜਗ ਕਾਰਣ, ਸ੍ਰਿਸ੍ਟਿ ਉਬਾਰਣ ਮਮ ਪ੍ਰਤਿ ਪਾਰਣ ਜੈ ਤੇਗੰ॥ (ਬਿਚਿਤ੍ਰ)

(ਪੁਨਾ) ਅਤਿ ਮੁਦਿਤ ਕਪਾਲੀ, ਕਿਲਕਤ ਕਾਲੀ, ਅਰਿ ਦਿਸ ਹਾਲੀ, ਚਮਕ ਚਲੀ, ਬਹੁ ਖਲ ਮਾਰੇ॥ ਪਲ ਚਰ ਨਾਚੇ ਰਣਛਿਤਿ ਜਾਚੇ, ਰਕਤ ਹਲੀ, ਡਗ ਮਗ ਭੂ ਕੰਪੈ, ਰਜ ਨਭ ਝੰਪੈ ਹਿਪੁ ਕਰ ਸੰਪੈ, ਰੁਦਿਤ ਖਲੀ, ਨਿਰਖਤ ਸੁਰ ਲਾਜੈ, ਦਿੱਗੁਜ ਭਾਜੈ, ਜਬ ਦਲ ਸਾਜੈ ਸਿੰਘ ਬਲੀ (ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਭਾਕਰ) ਪਿਠ ਕਮਰ ਕੜੱਕੇ ਬ੍ਰਿਖੱਭ ਭੜੱਕੈ; ਭੁਜਗ ਮੜੱਚੈ ਜਿਹ ਨੰਗੀ, ਨਦਿ ਨੱਦ ਉਛੱਲੈ ਉਦਧਿ ਦਹੱਲੈ, ਪੱਬ ਸੁਹੱਲੈ, ਬਹੁ ਰੰਗੀ, ਮੁਦ ਯੋਗਨਿ ਬੱਢੈ, ਭੈਰਵ ਚੱਢੈ, ਨਿਜ ਗਨ ਕੱਢੈ, ਸ਼ਿਵਭੰਗੀ, ਹਣ ਦੁੰਦਭਿ ਬੱਜੈ, ਰਿਪੁਦਲ ਦੱਝੈ॥ ਸਿੰਘ ਸੁ ਗੱਜੈ ਜਬ ਜੰਗੀ (ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਭਾਕਰ)

ਮਾਰੇ ਸਮਸ਼ੇਰਨ ਕੇ ਲੋਥਨ ਪੈ ਲੋਥਾਂ ਤਾਰੀ
ਤੀਰਨ ਕੇ ਮਾਰੇ ਕਹੂੰ ਧੀਰਜ ਨ ਧਰਹੀ॥
ਮਾਰੇ ਬੰਦੂਕਨ ਕੇ ਦੀਨੇ ਅਸਵਾਰ ਡਾਰ
ਨੇਜਨ ਕੇ ਮਾਰੇ ਨਰ ਧਰਨੀ ਪੈ ਪਰ ਹੀ
ਮਾਰੇ ਜਮ ਧਾਰਨ ਕੇ ਜੀਵਨ ਕੇ ਨਾਹਿ ਮੂਲ
ਬਾਂਧੇ ਹਥਿਆਰ ਪਾਂਚ*ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਲਰਹੀ

---

*(੧ ਕ੍ਰਿਪਾਣ ੨ ਤੀਰ ਕਾਮਣ ੩ ਬੰਦੂਕ ੪ ਨੇਜਾ ੫ ਕਟਾਰ, ਕਵਿ ਸੈਨਾਪਤਿ ਲਿਖਦੇ ਹਨ।)
ਕੀਰਤਿ ਤਿਹਾਰੀ ਹੈ ਨਿਹਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਾਵਕ ਮੇ ਪੰਕਜ ਮੇ ਪੰਨਗ ਮੇ ਪਾਰਾ ਮੇ ॥
ਚਿੱਤ ਕੀ ਕਲਾਂ ਮੇ ਚਪਲਾ ਮੇ ਹੈ ਟਹਲ ਸਿੰਘ ॥
ਚੰਨਦ ਮੇ ਚਾਂਦਨੀ ਮੇ ਚੰਦ ਮੇ ਉਜਾਰਾ ਮੇ ॥
ਹਰ ਮੇ ਹਰਾ ਮੇ ਹਰ ਆਸਨ ਮੇ ਹੰਸਨ ਮੇ ॥
ਹੀਰਾ ਮੇ ਹਲਾਯੁਧ ਮੇ ਹਾਸ ਮੇ ਹਿਮਾਰਾ ਮੇ ॥
ਸੀਸ਼ਾ ਮੇ ਸੁਦਾ ਮੇਂ ਸ਼ੀਰ ਸਾਗਰ ਮੇ ਸਵਿਤਾ ਮੇ ॥
ਸਾਰਦਾ ਮੇ ਸਰਿਤਾ ਮੇ ਸਰ ਮੇ ਸਿਤਾਰਾ ਮੇ (ਅਲੰਕਾਰ ਸਾਗਰ ਸੁਭਾ)

ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੀ ਉਜਲ ਕੀਰਤਿ ਨਾਲ ਉਜਲ਼ ਪਦਾਰਥਾ ਦੀ ਸਮਤਾ ਇਸ ਕਬਿੱਤ ਵਿੱਚ ਵਰਣਨ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਦਾਸਾਂ ਤੇ ਜਗ ਵੈਰੀਆਂ ਜੋ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਸਾਰ
*ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਤਾ ਦਾਸਨ ਰਾਹ ਦਾਤਾ,†
ਹਿਤ ਦੇਸ ਪੁਤ੍ਰ ਪਧਾਰੇ
ਵਾਰੰਤ ਤਾਤ ਮਾਤਾ, ਸੂਰਤ ਗਯਾਨ ਸ਼ਾਂਤੀ,
ਆਗਾਰ ਗਜਯ ਨੀਤੀ
ਐਸੇ ਮਹਾਨ ਗੁਰ ਸੇ ॥ ਕੀਜੈ ਅਖੰਡ ਪ੍ਰੀਤੀ ॥

ਹੁਣ ਨਾਹਰ ਖਾਂ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋ ਕੇ ਅਗੇ ਵਧਿਆ, ਗੁਲਸ਼ੇਰਖਾਂ ਤੇ ਖਿਜ਼ੂ ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਜੋ ਬੜੇ ਲੜਾਕੇ ਸਰਦਾਰ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਗੜ੍ਹੀ ਦੀ ਛੱਤ ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲਾ ਕਰਾਂਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਤੀਰਾਂ ਨੂੰ ਕਮਾਨ ਤੇ ਰਖ ਕੇ ਖਿਚਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਖਿਜ਼ਰ ਟਾਕਰੇ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਡਰਦਾ ਕੰਧ ਦੇ ਪਿਛੇ ਹੋ ਗਿਆ ਜੋ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਭਾਰਾ ਲਸ਼ਕਰ ਗੜ੍ਹੀ ਦੀ ਇੱਕ ਕੰਧ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੫ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਕਿ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਨੱਸਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਾ ਲੱਭਾ। ਜਦ ਅਧੇ ਕੁ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸਾਹਿਬ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਚਾ ਵਿੱਚ ਵੇਖਕੇ ਮੂੰਹ ਚੁੰਮਿਆ। ਹਥਿਆਰ ਸਜਾਏ ਤੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ। ਲਸ਼ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਘਮਸਾਨ ਦਾ ਯੁਧ ਮਚ ਗਿਆ ਬਹਾਦਰ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਅਗੇ ਵਧਣ ਤੇ ਲੜਨ ਲਗੇ ਸਾਹਿਬ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿਧਰ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਕਰਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਆਦਮੀ ਖ਼ਾਕ ਤੇ ਖੂਨ ਵਿੱਚ ਲੇਟ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੈਰੀ ਦਾ ਦੰਮ ਬੰਦ ਤੇ ਰਸਤਾ ਤੰਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਵਡੇ ਵਡੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਿਪਾਹ ਤੇ ਸਾਲਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਜੀ ਚੁਰਾਣ ਤੇ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਮੂੰਹ ਲਕਾਉਣ ਲਗੇ। ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੱਸਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਖਿਜ਼ਰ ਖਾਂ ਨੇ ਲਲਕਾਰਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰਕੇ

*ਦਸਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰ (ਮੁਕਤ) † ਵੈਰੀਆ ਨੂੰ ਸਾਰ ਲੋਹਾ ਤਲਵਾਰ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਫੇਰ ਅਗੇ ਲਿਆਇਆ ਸਾਹਿਬ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਦਸਤੇ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਏ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੇਰ ਗਿੱਦੜਾਂ ਨੂੰ ਅਗੇ ਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਲੜਦਿਆਂ ਲੜਦਿਆਂ ਜਦ ਦੋ ਘੰਟੇ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਦੀਵੀ ਲਈ ਸੁਖ ਦੀ ਨੀਂਦਰ ਸੌਂਦੇ ਹੋਏ ਸਮੂਹ ਹਿੰਦੂ ਵੈਣ ਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚਮਕਾ ਕੇ, ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਅਤੇ ਹਿੰਦ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਅਖੀਰ ਦੀ ਫਤਿਹ ਗਜਾ ਗਏ।

ਪਾਠਕ ਜੀ—ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਰੁਸਤਮ ਆਪਣੇ ਮੁਰਦਾ ਲੜਕੇ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਤੇ ਭੁਬਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਣ ਲਗ ਗਿਆ ਸੀ। ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਵਰਗਾ ਬਹਾਦਰ ਰੂਸ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਿਪਾਹ ਸਾਲਾਰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੇ ਵਿਲਕ ਵਿਲਕ ਕੇ ਹੰਝੂ ਕੇਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਸ਼ਾਂ ਤੇ ਗਸ਼ਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ, ਹਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾਤਾ ਲਛਮਣ ਨੂੰ ਰਾਵਨ ਦੀ ਬਰਛੀ ਨਾਲ ਫੱਟੜ ਹੋ ਕੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਡਿਗਿਆ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਬਿਲਬਲਾ ਉਠੇ। ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬੇ-ਬਸ ਅਥਰੂਆਂ ਦੀ ਝੜੀ ਲਗ ਗਈ। ਹਥੋਂ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਰਖ ਕੇ ਆਖਣ ਲਗੇ:

ਇਸ ਰਾਵਨ ਵੀਰਯੇਣ ਲਛਮਣ : ਪਤਿਤ ਭੁਵਿ।
ਸਰਪ ਵਚੇ ਸ਼ੱਪ ਤੇ ਵੀਰੋ ਮਮ ਸ਼ੋਕ ਮੁਦੀਰਯਨ ॥੩॥

ਰਾਵਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਡਿੱਗਾ ਹੋਇਆ ਬੀਰ ਲਛਮਣ ਸਪ ਵਾਂਗ ਧਰਤੀ ਤੇ ਲੇਟ ਕੇ ਮੇਰਾ ਦੁਖ ਵਧਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸ਼ੋਣਿਤਾਰ ਦਭਿਮੰ ਵੀਰੰ ਪ੍ਰਾਣੈ: ਪ੍ਰਿਯਤਰੰ ਮਮ।
ਪਸ਼ਜਟੋ ਸਸ਼ ਕਾ ਸ਼ਕਤੋਰਯੋਧੰ ਪਰਯਾਕੁਲਾਤਮਨ ॥੪॥

ਜਾਨ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਲਹੂ ਵਿਚ ਭਿੱਜਾ ਦੇਖਕੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਘਬਰਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਲੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

ਅਯੰਮਾ ਸਮਰ ਸ਼ਲਾਘੀ ਭ੍ਰਾਤ ਮੇਸ਼ੁਭ ਲਕਸ਼ਣ।
ਯਦਿ ਪੰਚਤ ਵਪਾਪਨੰ: ਪ੍ਰਾਣੈਰਮੇ ਕਿਸੁਖੇਨਵਾ ॥੫॥

ਜੇ ਜੰਗ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣ ਨਪੁੰਨ ਭਰਾ ਜੀਊਂਦਾ ਨਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਆਰਾਮ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।

ਲੱਜਤੀਵ ਹਿ ਮੇ ਵੀਰਯੰ ਭ੍ਰਸ਼ਯਤੀ ਕਰਾਧਨ।
ਸਾਯਕਾ ਵਜਵਸੀ ਦੰਤਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਰਿਵਾ ਸ਼ਪਵਿਸੰ ਗਤਾ ॥੬॥

ਮੇਰੀ ਤਾਕਤ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਹਥੋਂ ਕਮਾਨ ਡਿੱਗ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਤੀਰ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਥਰੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਕਿੰ ਮੇ ਯੁਧੇਨ ਕਿੰ ਪ੍ਰਾਣੈਰ ਯੁਧ ਕਾਰਯੰ ਕਿਦਯਤੇ।
ਯ ਤ੍ਰਾਣੰ ਨਿਹ ਤਾ: ਸੇਤੇ ਰਣ ਮੂਰ ਧਨਿ ਲਕਸਮਣ ॥੭॥

ਮੈਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਹੁਣ ਲੋੜ ਨਹੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਲਾਭ ਹੈ॥ ਜਦ ਕਿ ਲਛਮਣ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਫੱਟੜ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਹੈ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਯਥੈਵ ਮਾਂ ਵਨੰ ਯਾਂਤ ਮਨੁਯਾਤਿ ਮਹਾ ਦਯੁਉਤਿ।
ਅਹ ਮਪਯਨੁਯਾ ਮਯਾਮਿ ਨਥੈਵੈਨੰ ਬਮਕ ਸ਼ਯਮ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਨਵਾਸ ਵਿਚ ਆਉਣ ਸਮੇ ਲਛਮਣ ਨੇ ਮੇਰਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਣ ਇਸ ਦੇ ਬੈਕੁੰਠ ਬਿਧਾਰਨ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਵਾਂਗਾ ॥

ਕਿ ਮਯਾ ਦੁਸ਼ਕ੍ਰਿਤੰ ਕ੍ਰਮ ਕ੍ਰਤਮਨ ਨਯਤ੍ਰ ਜਨਮਨਿ ॥
ਯੇਨ ਮੇ ਧਰਮਿੱਕੋ ਭ੍ਰਾਤਾ ਨਿਹਤ ਸਚਾਗਰਤ ਸਿਥਤ: ॥
ਹਾਂ ਭਰਾਤਰ ਮਮੁਜ ਸ੍ਰੇਸਟ ਸ਼ੁਗਣਾਂ ਪ੍ਰਵਰ ਪ੍ਰਭੋ ॥
ਏਕਾਕੀ ਕਿ ਨੁ ਮਾ ਤਯਤੱਕ੍ਵਾਂ ਪ੍ਰਲੋਕਾਲ ਗਛੱਸਿ ॥

ਮੈ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਕੀ ਅਪ੍ਰਾਧ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਮੋਇਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਹਾਏ। ਮੇਰੇ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣ ਨੁਪੁੰਨ ਭਰਾਤਾ, ਬਹਾਦਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਰਾਤਾ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਉਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ॥

ਵਿਲ ਪੰਤੰ ਮਾਂ ਭਰਾਤ: ਕਿਮਰਥੰ ਨਾਵਭਾਸ਼ ਸੇ ॥
ਉਤਿੱਸਟ ਪਸ਼ਯ ਕਿ ਸ਼ੇਸ਼ੇਦੀਨੰ ਮਾਂ ਪਸ਼ਯ ਚਕਸ਼ਸ਼ਾ ॥

ਉਠ। ਵੇਖ, ਕਿਉਂ ਲੇਟਿਆ ਹੈ ਅੱਖਾਂ ਖੋਹਲ ਕੇ ਦੀਨ ਵਲ ਦੇਖ ॥

ਹੁਣ ਜ਼ਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਲ ਤਕੋ ਜਵਾਨ ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਅੱਖੀਆਂ ਦੇ ਲਾਲ ਨੂੰ ਖੂਨੀ ਹੋਲੀ ਖੇਡ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਸੇਜ ਤੇ ਸੁਤਾ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਨੀਂਦਰੇ ਸੁਤਾ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨੀਂਦਰੇ ਸੁਤਾ ਕੋਈ ਜਾਗਿਆ ਨਹੀਂ ॥ ਪਰ ਉਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੱਥਰੂ ਨਹੀ ਆਏ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ, ਮਥੇ ਦਾ ਰੰਗ ਨਹੀ ਬਦਲਿਆ ॥ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਮਾਨ ਨਹੀਂ ਛੁਟੀ, ਤੀਰ ਨਹੀਂ ਡਿਗੇ, ਦਿਲ ਨਹੀ ਘਾਬਰਿਆ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਮੰਤਵ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਹਟਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ॥ ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ

ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਮਿਰਜ਼ਾਂ ਅਬਦੁਲ ਗਨੀ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

ਬੇਟੇ ਕੇ ਕਤਲ ਹੋਨੇ ਕੀ ਪਹੁੰਚੀ ਜੂੰਹੀ ਖਬਰ।
ਸ਼ੁਕਰੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੀਆ ਝਟ ਉਠਾ ਕੇ ਸਰ।
ਮੁਝ ਪਰ ਸੇ ਆਜ ਤੇਰੀ ਅਮਾਨਤ ਅਦਾ ਹੂਈ।
ਬੇਟੇ ਕੀ ਜਾਨ ਧਰਮ ਕੀ ਖਾਤਰ ਫਿਦਾ ਹੂਈ।

ਸਾਹਿਬ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੇਖਕੇ ਸਾਹਿਬ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ* ਉਠੇ ਤੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਕੋਮਲ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਅਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ:-

ਸਾਹਿਬ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦ ਧਰਮ, ਕੌਮ ਅਤੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਮੇਰਾ

---

*ਰਣ ਦੇਖ ਸੂਰੇ ਚਿਤ ਉਲਾਸ। ਜੰਗ ਦੇਖ ਕੇ ਸੂਰਮੇਂ ਨੂੰ ਪਿਆਸ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ ਤੇ ਨਾ ਸੂਰਮੇ ਦੀ ਪਿਠ ਤੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਕਿਨੀ ਭੁਲ ਹੈ ਜੋ ਕਹਿਣਾ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਆਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੀ ਭਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਬ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਭੀ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੀ ਲੀਹੇ ਦਲਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਸੰਦੇਸ਼ੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਮੋਹਰ ਲਾ ਦਿਆਂ ਜੋ ਆਪ ਇਸ ਜਹਾਨ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀ, ਦਿਮਾਗੀ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਗੁਲਾਮੀਂ ਤੋਂ ਛੁਡਾਣ ਲਈ ਲਿਆਏ ਹੋ।

ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਇਸ ਮਾਸੂਮ ਬਾਲ, ਕੋਮਲ ਤੇ ਸੋਹਲ ਲਾਲ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਬਸਤਰਾ ਨਾਲ ਸਜਾ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕੀ ਕਿਹਾ॥ ਸੁਣੋ॥ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਆਖਿਆ ਤੇ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।

ਜਬ ਸਜ ਸਜਾ ਦੀਆਂ ਤੋ ਕਹਾ ਯੂੰ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਸੇ।
ਲੋ ਸਿੰਘ ਅਬ ਸ਼ਕਾਰ ਕੋ ਨਿਕਲੋ ਕਢਾਰ ਸੇ।

ਸਾਹਿਬ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਕਰਤਵ ਵਿਖਾਉਂਦੇ ਤੇ ਸੈਕੜੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਤਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲੇ। ਵਾਹ ਵਾਹ ਧੰਨ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ (ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਣੀਆਂ) ਭਾ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ।

ਦੇਖੋ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਕਈ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਕਦੇ ਰਾਤ ਪੈਂਦੀ ਤੇ ਕਦੇ ਦਿਨ ਚੜਦਾ ਦਿਨ ਰਾਤ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਟੈਮ ਤੇ ਔਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਏਧਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਲੰਗਰ ਵਲੋਂ ਕੜਾਕਾ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸਿੰਘਾਸਣਾ ਤੇ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਈ ਰੋਜ਼ ਤੋਂ ਧਰਤ ਮੰਡਲ ਤੇ ਹੀ ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ ਅਡੋਲ ਸੁਖ ਆਸਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਉਸੇ ਰਫਤਾਰ ਨਾਲ ਦਿਨ ਘੱਟਦਾ ਘੱਟਦਾ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਰਾਤਰੀ ਕਾਲ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਘੂਪ ਹਨੇਰੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਪਰਾਇਆ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਬੋਹੜੇ ਜਿਹੇ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਨੁਕਸਾਨ ਉਠਾ ਕੇ ਟੁਟੇ ਦਿਲ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਪਿਆ।

ਇਥੇ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰੋ :- ਕਿ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਉਹ ਚਾਲੀ ਸਿੰਘ ਭੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਜੋ ਲੜਾਈ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਨਾਲ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਧਿਆਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਜੋ ਬੋਹੜੇ ਜਿਹੇ ਬਾਕੀ ਹਨ ਉਹ ਭੀ ਸਾਰੇ ਦਿਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਕਾਰਨ ਥਕੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਵੈਰੀ ੧੦ ਲੱਖ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ ਕਿ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾਣ ਦਾ ਨਾਂ ਲਵੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਇਤਨੇ ਸਹਿਮੇ ਤੇ ਡਰੇ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਪਾਸੇ ਆਉਣ ਦਾ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਇਧਰ ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਨਚਿੰਤ ਹੋ ਬੂਹਾ ਮਾਰ ਕੇ ਅੰਦਰ ਬਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਮਾਨੋ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਵੈਰੀ ਨੇ ਜੰਗ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਹ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਹਨ। ਦੇਖੋ ਰਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦਿਨੇ ਜੰਗ ਦਾ ਘਮਸਾਣ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਮਚਿਆ ਤੇ ਉਦਾਲੇ ਪਦਾਲੇ ਲੋਥਾਂ ਹੀ ਲੋਥਾਂ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਜ਼ਖਮੀ ਬਿਲਕਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਚੌਗਿਰਦ ਸਹਿਮੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਥਾਉਂ ਥਾਈਂ ਘਾਤ ਲਾਈ ਬੈਠੀਆਂ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਏਧਰ ਨਿਰਭੈ ਦਾਤਾ ਕਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਅੰਦਰ ਨਿਰਸੰਸੇ ਅਡੋਲ ਬੈਠੇ ਹਨ । ਉਸੇ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸਿੰਘ ਸੂਰਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਾ ਸੋਧਿਆ ਕਿ ਆਪਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਗੇ ਅਰਜ ਕਰੀਏ ਕਿ ਗ੍ਰੀਬ-ਨਿਵਾਜ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਜੰਗ ਕਰਾਂਗੇ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਐਸ ਵਕਤ ਕਮਰ ਕਸੇ (ਚਾਲੇ) ਕਰੋ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਮੱਤਾ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਚਰਨਾ ਚੁ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪੰਥ ਸਾਜਕ ਦਾਤਾ ਜੀ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਾਂ ਜੰਗ ਕਰੀਏ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬਿਨੈ ਕਰਕੇ ਏਥੋਂ ਅਗੇ ਨੂੰ ਤੋਰ ਦੇਈਏ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬੋਲੇ, ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਮੈਂ ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਵਸਿਆ ਅਨੰਦਪੁਰ, ਖਜ਼ਾਨਾ, ਪਰ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਸਾਲਾਂ ਬੱਧੀ ਲਿਖਤ ਵਿਦਿਆ ਧਰ ਸਾਗਰ, ਤੇ ਰਸਾਲੇ, ਮਾਤਾ ਜੀ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਮਹਿਲ ਛੱਡ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਹੁਣ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸ ਹੋਰ ਕੀ ਜਵਾਬ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਫੇਰ ਵਿਚਾਰ ਮੰਡਲੀ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਤੇ ਗੁਰਮੱਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਹੁਕਮ ਕਰੀਏ ਕਿ ਅਰਸ਼ੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਆਪ ਜੀ ਹੋਰ ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਲਖਾਂ ਹੀ ਸਿੰਘ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ਪਰ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਬਰਹਿਮੰਡ ਨੌਂ ਖੰਡ,ਸਤਿ ਦੀਪ,ਵਾਰ ਦੇਈਏ। ਅਕਾਸ਼ ਪਤਾਲ ਵਿਚ ਭਾਲ ਕਰੀਏ ਸਾਡੇ ਮਿਹਰਾਂ ਦੇ ਸਾਈਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਦਾਤੇ, ਸੰਤ ਉਬਾਰਨ, ਦੁਸ਼ਟ ਸੰਘਾਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀਨ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਰਾਖੇ, ਜਗਤ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਸਾਈਆਂ ਸਾਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਜੈਸੇ ਨਹੀਂ ਲਭ ਸਕਦੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪੰਜ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨੇ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਹੁਕਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪ ਜ਼ਰੂਰ ਇਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਉ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਜੈਸੇ "ਰਣ ਦੇਖ ਸੂਰੇ ਚਿਤ ਉਲਾਸ" ਦੇ ਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਟਿਡੀ ਦਲ ਨੂੰ ਹਥ ਦਖਾਵਾਂ ਗੇ । ਹੁਣ ਕੌਣ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੋੜੇ, ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਇਆ

ਫੇਰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਹੁਣ ਬਖਸ਼ਸਾਂ ਦੇ ਭੰਡਾਰੇ ਅਰਸ਼ਾਂ ਕੁਰਸਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਜੈਸੇ ਗੁਰ ਵ ਕ

ਭੈ ਵਿਚ ਪਵਣ ਵਹੈ ਸਦ ਵਾਉ ।
ਭੈ ਵਿਚ ਚਲਹਿ ਲਖ ਦਰਿਆਉ ।
ਭੈ ਵਿਚਿ ਅਗਨਿ ਕਢੈ ਵੇਗਾਰਿ ।
ਭੈ ਵਿਚਿ ਧਰਤੀ ਦਬੀ ਭਾਰਿ ।
ਭੈ ਵਿਚਿ ਇੰਦੁ ਫਿਰੈ ਸਿਰ ਭਾਰਿ ।
ਭੈ ਵਿਚਿ ਰਾਜਾ ਧਰਮ ਦੁਆਰ ।
ਭੈ ਵਿਚਿ ਸੂਰਜ ਭੈ ਵਿਚਿ ਚੰਦ ।
ਕੋਹ ਕਰੋੜੀ ਚਲਤ ਨ ਅੰਤ ।
ਭੈ ਵਿਚਿ ਸਿਧ ਬੁਧ ਸੁਰ ਨਾਥ ।
ਭੈ ਵਿਚਿ ਆ ਡਾਣੇ ਅਕਾਸ਼ ।
ਭੈ ਵਿਚਿ ਜੋਧ ਮਹਾਬਲ ਸੂਰ ।
ਭੈ ਵਿਚਿ ਆ ਵ ਹਿ ਜਾਵਹਿ ਪੂਰ ।
ਸਗਲਿਆ ਭਉ ਲਿਖਿਆ ਸਿਰ ਲੇਖ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਨਕ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਸਚੁ ਏਕੁ ।
ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਚੌਥਾ ਸਲੋਕ ਮ: ੧
ਆਪ ਨਰਾਇਣ ਕਲਾ ਧਾਰ ਜਗ ਮਹਿ ਪਰਵਰਿਉ ।
ਜਿਨਾਂ ਦੇ 'ਹੁਕਮ' ਅੰਦਰ ਸਭ ਕੋ ਬਾਹਰੁ ਹੁਕਮ ਨਾ ਕੋਇ ।

ਆਪ ਜੀ ਅਜ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਉਚੇ ਆਸਣ ਪੁਰ ਬਰਾਜਮਾਨ ਤੇ ਪੰਜ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਅਗੇ ਚਲੇ ਗਏ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਾਜ਼ਰ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਇਹ ਸਨ ।

੧. ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਭਾ: ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ
੨. ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਭਾ; ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ
੩. ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਭਾ: ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ
੪. ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਭਾ; ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ
੫. ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਭਾ; ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਜੋ ਸਿੰਘ ਸਨ ਉਹੋ ਕਈਆਂ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਕੜਾਕਾ (ਭੁਖੇ) ਕਟ ਰਹੇ ਸਨ ਉਧਰ ਇਕ ੨ ਛਤ੍ਰਾ (ਭੇਡ) ਖਾ ਕੇ ਸ਼ੂਕ ਦੇ ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲ ਸਵਾ ਲਖ ਨਾਲ ਇਕ ਇਕ ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ ਤੁਰਕੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਨਕ ਵਿਚ ਦਮ ਲਿਆ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਜਦ ਜੈਕਾਰਾ ਛਡਦਾ ਤਾਂ ਅਕਾਸ਼ ਪਤਾਲ ਗੂੰਜ ਦੇ ਸਨ ॥ ਅਤੇ ਛਤ੍ਰਾ ਖਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਹਥਿਆਰ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ ਸਨ । ਮੇਰੇ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਏਸ ਬੀਰਤਾ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕੇ ਜੰਗ ਦੇ ਬਾਦ ਏਸ ਤਾਰੇ ਦੀ ਸੇਧ ਮਾਲਵੇ ਚੁ ਆਜਾਣਾ ਅਤੇ ਨਗਾਰਾ ਵਜਦਾ ਰਹੇ ਤੇ ਬੋਲਾ ਇਹ ਗਜ ਦਾ ਰਹੇ ਕਿ ਬੋਲ ਦੇ ਝੂਠੇ ਤੁਰਕੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਬੋਡੇ ਅੱਖੀ ਘਟਾ ਪਾਕੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ॥ ਹੁਣ ਕੌਤਕੀ ਪਿਤਾ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਗਜਾ ਕੇ ਅਧੀ ਰਾਤ ਗੜ੍ਹੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲਿਆ ਤੇ ਨਗਾਰੇ ਤੇ ਚੋਟ ਲਗੀ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬੋਲਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੁਰੂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ॥ ਇਸ ਬੋਲੇ ਦੀ ਗੂੰਜ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀ ਧਰ ਜੀ ਨੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਅਸਵਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹੋਇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸਟੀ ਕਰਕੇ ਘੋੜਾ ਦੁੜਾ ਕੇ ਤੁਰਕਾ ਦੀ ਫੌਜ਼ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੁਰਕੋ ਹੰਬਲਾ ਮਾਰੋ ਕਹਿ ਕੇ ਐਸੀ ਤਾੜੀ ਮਾਰੀ ਜਾਨੋ ਸੈਂਕੜੇ ਨਗਾਰੇ ਖੜਕ ਪਏ ॥ ਬਸ ਤਾੜੀ ਵਜਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਸਹਿਮਿਆ ਹੋਇਆ ਟਿਡੀ ਦਲ ਘਬਰਾ ਕੇ ਉਠਿਆ ਜੋ ਆਪੋ ਵਿਚ ਕਟਾ ਵਡ ਕਰਨ ਲਗਾ ॥ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਧੌਂਸੇ ਖੜਕ ਗਏ ॥ ਏਧਰ ਰਣਜੀਤ ਨਗਾਰੇ ਤੇ ਚੋਟ ਪਈ ॥ ਜਲ ਥਲ ਬਨ ਪਰਬਤ ਗੂੰਜ ਉਠੇ ॥ ਉਧਰ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਸਿੰਘਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥ ਤਿੰਨ ਸਿੰਘ ਘਲੇ ਜ਼ੋ ਰਸਤੇ 'ਚ ਮਿਲ ਨਾ ਸਕੇ ਐਧਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਘੋੜਾ ਜਖਮੀ ਹੋ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ ॥ ਮੇਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾਤਾ ਗ੍ਰੀਬ ਅਨਾਥਾਂ ਦੇ ਰਖਕ ਹੁਣ ਪੈਦਲ ਚਲਦੇ ਹਨ ॥ ਅਗੇ ਇਕ ਨਾਲਾ ਰਸਤੇ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਾ ਇਕ ਚਰਨਾ ਦਾ ਜੋੜਾ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਵਗੀ ਖ਼ੂਨ ਦੀ ਨਦੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਰਤ ਨਾਲ ਲਿਬੜਿਆ ਹੋਇਆ ਚਰਨ ਖੁਭਣ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਜੋੜੇ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਆਪ ਸਿਟ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਹਿੰਦ ਵਾਸੀਓ ਤਕੋ ਕਾਲੀ ਬੋਲੀ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਹੈ। ਕੋਈ ਸੜਕ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ, ਝਾੜ ਹਨ, ਬੇਲੇ ਹਨ, ਕੰਡੇ ਹਨ, ਕੰਕਰ ਹਨ ਨਾ ਉਪਰ ਗਰਮ ਦੋਸ਼ਾਲਾ ਹੈ, ਨਾ ਘੋੜਾ ਹੈ ਨਾ ਚਰਨਾ ਵਿਚ ਜੋੜਾ ਹੈ ਅਰ ਨਾ ਹਥ ਵਿਚ ਬਾਜ ਹੈ। ਨਾ ਸੀਸ ਤੇ ਤਾਜ ਹੈ ਨਾ ਚੌਰ ਹੈ ਨਾ ਕੋਈ ਕੌਰ ਹੈ। ਵੱਡੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੇ ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਰਸੇ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਗਏ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਭੀ ਵਿਛੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਾ ਹਾਥੀ ਨਾ ਕੋਈ ਸਾਥੀ ਨਾ ਫੌਜ ਹੈ ਨਾ ਉਹ ਚੋਜ ਹੈ ਨਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੈ ਨਾ ਸ਼ਾਨ ਹੈ ਨਾ ਰਣਜੀਤ ਨਿਗਾਰਾ ਹੈ। ਨਾ ਬਵੰਜਾ ਕਵੀ ਹਨ। ਨਾ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਹਨ ਨ ਸਿਖ ਦੁਲਾਰੇ ਹਨ ਕੋਮਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਲੱਖਾਂ ਗੁਣਾਂ ਭੀ ਕੋਮਲ ਚਰਨ ਕਮਲ ਨੰਗੇ ਹਨ। ਛਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ ਹਨ ਕੰਡਿਆਂ ਨੇ ਲਹੂ ਲੁਹਾਣ ਕਰ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਪੋਹ ਦਾ ਪਾਲਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੋਰਾ ਜੰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਹਾੜ ਦੀ ਹਵਾ ਤਲਵਾਰ ਵਾਂਗ ਵਿੱਚ ਦੀ ਲੰਘਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਸੰਗੀ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਸਾਥੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਕਿਥੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਤਾਂ ਹਿੰਦ ਵਾਸੀਓ ਤੁਹਾਡੀ ਖਾਤਰ ਹੱਥੀਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਆਏ ਹਨ। ਸਭ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਰ ਕੇ ਅਜ ਸਵਾ ਲੱਖ ਹੀ ਨਿਰਭੈ। ਉਦਾਰ ਦਿਲ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਦਿਲ, ਖਾਮੋਸ਼ ਦਿਲ; ਬੇ ਪਰਵਾਹ ਗੁਰੂ ਬੇਫਿਕਰ ਐਨੇ ਹਨ ਮਾਨੋ ਖੀਸੇ ਚੋਂ ਲਾਚੀ ਨਹੀਂ ਡਿਗੀ। ਪਾਉਣ ਦੇ ਸਵਾਰ ਅਖ ਦੇ ਫਰਕ ਵਿਖੇ ਪਾਤਾਲ ਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਖੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕਦੇਵ ਗੋਬਿੰਦ ਰੂਪ ਘੋੜੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਅਸਵਾਰ ਅਜ ਪੈਦਲ ਚੱਪਾ ਚੱਪਾ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਤੇ ਕੋਮਲ ਚਰਨਾ ਨਾਲ ਭਾਗ ਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕੇਵਲ ਸਵਾ ਲਖ ਹੀ ਪੁਜਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਕੁਝ ਨਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਭੀ ਸਭ ਕੁਝ ਪੰਥ ਪਾਸ ਹੈ। ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਹੁਣ ਮਾਛੀ ਵਾੜੇ ਆ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਰਾਤ ਹੈ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਂਤ ਹੈ ਨਾ ਕੋਈ ਪਾਸ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਕਲਗੀ ਵਾਲੇ ਦੇ ਪਾਸ ਨਾ ਅਸਤ੍ਰ ਹੈ ਨਾ ਵਸਤ੍ਰ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਗਲ ਦੇ ਵਸਤ੍ਰ ਜੋ ਰਸਤੇ ਵਿਖੇ ਝਾੜਾਂ ਵਿਚ ਉਲਝਕੇ ਉਹ ਭੀ ਪਾਟ ਗਏ। ਹੁਣ ਚੋਜਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਥਕੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਨਾ ਆਸਣ ਹੈ ਨਾ ਸਿੰਘਾਸਨ ਹੈ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਕੌਤਕੀ ਗੁਰੂ ਟਿੰਡ ਦਾ ਸਰਾਹਣਾ ਲਾ ਕੇ ਭੁੰਜੇ ਘਾਸ ਤੇ ਹੱਥ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤੇ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਬੇ ਫਿਕਰ ਹੋ ਸੌਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਦੇਖੋ ਇਹ ਟਿੰਡ ਕਿਨੇ ਵੱਡੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਭਾਲ ਕੇ ਸ੍ਰਹਾਣਾ ਲਾਇਆ। ਹੁਣ ਸਾਫ ਥਾਂ ਤੇ ਢਾਲ ਰਖਕੇ ਉਪਰ ਟਿੰਡ ਤੇ ਮੇਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਜਿਸ ਤੇ ਕਲਗੀ ਸਜਦੀ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਅਗੇ ਸੂਰਜ ਸ਼ਰਮਾਂਦਾ ਹੈ ਅਜ ਘੁਮਿਆਰ ਦੀ ਪਥੀ ਹੋਈ ਮਿਟੀ ਦੀ ਟਿੰਡ ਜੋ ਹਲਟ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਕਦੇ ਡੁਬੇ ਕਦੇ ਨਿਕਲੇ ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਕਦ ਦੀ ਬਡ ਭਾਗਣ ਉਡੀਕਦੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸ ਤੇ ਸਰਾਣਾ ਲਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਲਾ ਆਨੰਦਪੁਰ, ਸ਼ਾਹੀ ਸਿੰਘਾਸਣ, ਮਹਿਲ ਮਾੜੀਆਂ, ਸਾਰਾ ਆਰ ਪ੍ਰਵਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਤਨੇ ਉਤਾਵਲੇ ਤੇ ਪੈਦਲ ਚਲਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹੈ। ਕਿ ਨਾ ਕਿਤੇ ਸਾਥੀ ਨਾ ਅਸਵਾਰੀ ਉਡੀਕਦਿਆਂ ਉਡੀਕਦਿਆਂ ਦੇਰ ਲਗ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਟਿੰਡ ਨੂੰ ਤੋੜ ਫੋੜ ਨਾ ਸਿਟੇ। ਵਾਹਿ ਤੇਰੇ ਚੋਜ ਹੁਣ ਟਿੰਡ ਸ੍ਰਹਾਣੇ ਧਰਕੇ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਵਾਂਗ ਸੁਤੇ ਪਏ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਚਿਤਰ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਅੰਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਿਰਾਲੇ ਚੋਜਾਂ ਵਾਲੇ ਦਸਵੇਂ ਪਾਃ

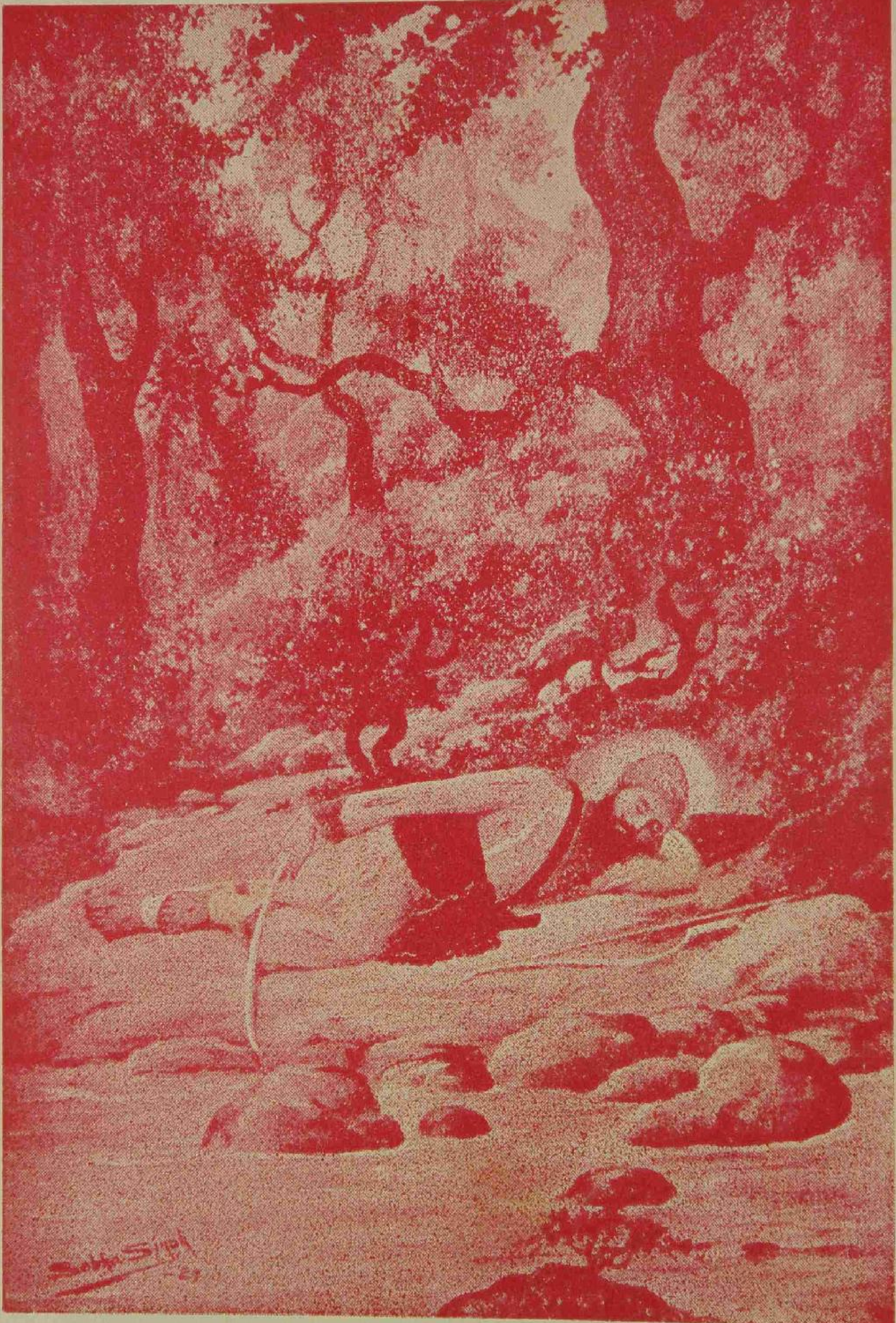

ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਤੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਕੇ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ
ਚੌਫੇਰੇ ਟਿਡੀ ਦਲ ਤੇ ਝਾੜ ਝਾੜ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਇਊਂ
ਬੇਫਿਕਰ ਪਏ ਹਨ ਜਾਣੀ ਕੋਈ ਬਗਾਨਾ ਨਹੀਂ। (ਪੰਨਾ ੧੭੧)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਾਲੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ)

ਜੰਗਲ ਏ ਬੀਆ ਬਾਨ ਸੁੰਦਰ ਅਟੰਦਬਾਨ,
ਜਿਥੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਕਿਸੇ ਝਗੜੇ ਲੜਾਈ ਦੀ।
ਪੰਛੀ ਮ੍ਰਿਗ ਮਾਣਦੇ ਆਜ਼ਾਦੀਆਂ ਤੇ ਮੌਜਾਂ ਖੁਲ੍ਹਾਂ
ਜ਼ੋਰ ਧਕੇ ਨਾਲ ਜਿਥੇ ਈਨ ਨਹੀਂ ਮਨਾਈ ਦੀ।
ਪੌਣ ਖੁਲੀ ਪਾਣੀ ਖੁਲੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪਰਾਣੀ ਖੁਲ੍ਹੇ
ਖੁਲ੍ਹਦਾ ਹੈ ਰਾਜ ਜਿਥੇ ਖੁਲ੍ਹ ਹੈ ਕਮਾਈ ਦੀ।
ਜਾਗਣ ਤੇ ਸੌਣ ਖੁਲੇ ਹਸਣ ਤੇ ਰੋਣ ਖੁਲੇ
ਖੁਲ੍ਹਦੀ ਹਨੇਰੀ ਵੱਗੇ ਨਦੀ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹੀ ਦੀ।
ਲੇਟਿਆ ਹੈ ਆਣ ਕੋਈ ਸੁੰਦਰ ਜਵਾਨ ਜੋਧਾ
ਕਾਣ ਜਿਨ੍ਹੂੰ ਹੈ ਨੀ ਕਿਸੇ ਪੜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ।
ਮਹਿਲਾਂ ਦਾ ਨਿਵਾਸੀ ਕਰੇ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਹਾਸੀ ਪਿਆ
ਕੰਡਿਆਂ ਦੀ ਸੇਜਾ ਜਾਣੇ ਮਖਮਲ ਵਿਛਾਈ ਦੀ।
ਹੱਥ ਵਿਚ ਤੇਗ ਨੰਗੀ ਖੂਨ ਦੀ ਤਿਹਾਈ ਨਹੀਂ ਏ
ਇਹ ਦੇ ਵਿਚ ਲਿਸ਼ਕ ਹੈ ਜੱਗ ਦੀ ਭਲਾਈ ਦੀ।
ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰ ਵੈਰ ਮੱਥੇ ਉਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ
ਚੇਹਰਾ ਹੈ ਕਿਤਾਬ ਪਾਕ ਦਿਲ ਦੀ ਸਫਾਈ ਦੀ।
ਢਾਲ ਤਲਵਾਰ ਓਹੀ ਜਾਪ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਓਹੀ
ਇਹ ਹੈ ਤਸਵੀਰ ਉਸੇ ਸਚੇ ਸਾਡੇ ਮਾਹੀ ਦੀ।
ਕਲਗੀ ਤੇ ਬਾਜ਼ ਨਾਹੀ ਸਾਜ ਉਹ ਸਮਾਨ ਨਾਹੀਂ
ਲੋੜ ਪਰ ਐਥੇ ਹੁਣ ਹੋਰ ਕੀ ਗਵਾਹੀ ਦੀ ?
ਮੱਥੇ ਉਤੇ ਨੂਰਦਿਸੇ ਚੇਹਰੇ ਤੇ ਸਰੂਰ ਦਿੱਸੇ
ਗਹੁ ਨਾਲ ਦੇਖੋ ਜੋਤ ਈਹੋ ਹੈ ਇਲਾਹੀ ਦੀ।
ਕਪੜੇ ਨੇ ਲੀਰ ਲੀਰ ਪਰ ਨਹੀ ਫਕੀਰ ਕੋਈ
ਸੂਰਤ ਪਿਆਰੀ ਇਹ ਤਾਂ ਉਸੇ ਸਾਡੇ ਮਾਹੀ ਦੀ।
ਪੰਛੀ ਓ ਨਾ ਰੌਲਾ ਹੁਣ ਪਾਉ ਠਹਿਰ ਜਾਉਰਤਾ
ਪੌਣੇ ਗੱਲ ਕਰੀ ਕੋਈ ਤੂੰਵੀ ਚਾ ਦਨਾਈ ਦੀ।
ਜੋਬਨ ਨਾ ਸਦਾ ਰਹੇ ਅਣ ਮਤੀਏ ਨੀ
ਸੇਵਾ ਕਦੇ ਪਾਂਧੀ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦੀ।
ਭਾਗਾ ਵਾਲੀ ਨਦੀਏ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇਰੇ ਕੌਣ ਆਏ ?
ਐਨੀ ਅਲਬੇਲੇ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੁਝ ਚਾਹੀ ਦੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੋਰ ਨ ਮਚਾਈਂ ਰੌਲਾ ਪਾਈ ਨ ਜਗਾਈਂ ਵੇਖੀਂ,
ਹੁਣੇ ਅੱਖ ਲਗੀ ਏਸ ਥਕੇ ਹੋਇ ਰਾਹੀ ਦੀ। (ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ "ਦਰਦ")

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਕਮਕੌਰ ਜੋ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਆਕੇ ਸਚ ਖੰਡ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂਜੀ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਮੰਗਦੀਆ ਹਨ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਸਭ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਦੇ ਹਨ।

ਮਿਤ੍ਰ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਹਾਲ ਮੁਰੀਦਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ॥ ਤੁਧ ਬਿਨ ਰੋਗ ਰਜਾਈਆਂ ਦਾ ਓਢਣ
ਨਾਗ ਨਿਵਾਸਾਂ ਦਾ ਰਹਿਣਾ ॥ ਸੂਲ ਸੁਰਾਹੀ ਖੰਜਰ ਪਯਾਲਾ
ਬਿੰਗ ਕਸਾਈਆਂ ਦਾ ਸਹਿਣਾ। ਯਾਰੜੇ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਸੱਥਰ ਚੰਗਾ
ਭੱਠ ਖੇੜਿਆਂ ਦਾ ਰਹਿਣਾ ॥ ੧ ॥ ੬ ॥ ੩੦ ॥

ਖਿਆਲ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ੧੦ ॥

ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇ ਕੇ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਵਾਂਗ ਸੁਤੇ।

ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸੂਰੇ ਸਰਦਾਰ ਹੁਣ ਹੁਕਮੀਆਂ ਵਦਾਇਗੀ ਦੇ ਕੇ ਆਪ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਣਜੀਤ ਨਿਗਾਰਾ ਵਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਭਜ ਰਹੇ ਆਪੋ ਵਿਚੀ ਵਡ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਗੜ੍ਹੀ ਅੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਹੀ ਹਨ, ਜਦ ਨੂੰ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਰਕਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕਟਾ ਵੱਡ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਰੇ। ਪਤਾ ਲਗਣ ਤੇ ਪਛਤਾਵੇ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਅਫੀਸਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਾਤ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੰਘ ਭੀ ਨਹੀਂ ਮਰਿਆ। ਨਾ ਲੜਿਆ। ਆਪ ਕਾ ਨੁਕਸਾਨ ਆਪ ਹੀ ਕੀਤਾ ਇਉਂ ਕਹਿ ਕਹਿ ਕੇ ਪਛਤਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਲੋਹੜਾ ਕੀ ਆਇਆ ਸਾਡੇ ੪੦ ਲਖ ਉਧਰ ੪੦ ਸਿੱਖ ਜੋ ਉਹ ਭੀ ਭੁਖੇ ਤਿਹਾਏ ਨਾ ਕੋਲ ਅਸਲਾ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਉਂ ਪਨਾਹ ਯਾ ਖੁਦਾ ਸਿਖ ਕਿਹੜੀ ਮਿਟੀ ਦੇ ਬਣੇ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਕਿਉਂ ਪਿਛਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਝੂਠੀਆਂ ਸਮਾਂ ਖਾ ਕੇ ਛਡਾਲਿਆ ਸੀ ਅਮਨ ਨਾਲ ਵਸਦੇ ਕੀ ਲੈਣਾ ਸੀ ਏਸ ਆਫਤ ਨੂੰ ਫੇਰ ਛੇੜ ਕੇ। ਏਧਰ "ਚਿੜੀ ਚੂਹਕੀ ਪੋਹ ਫੁਟੀ ਵਗਨ ਬਹੁਤ ਤਰੰਗ ਅਚਰਜ ਰੂਪ ਸੰਤਨ ਰਚੇ ਨਾਨਕ ਨਾਮੇ ਰੰਗ"। ਹੁਣ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਧਮੋਏ ਅਫਸੋਸ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਤੁਰਕਾਂ ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ ਮਾਨੋਂ ਕਿਧਰੋਂ ਆਫਤ ਆ ਗਈ ਉਧਰ ਹਜਾਰਾਂ ਫੋਜਾਂ ਇਧਰ ਕੇਵਲ ਇਕੱਲਾ ਸਿੰਘ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕੱਲਾ ਕੱਲਾ ਸਿੰਘ ਨਿਕਲ ਕੇ ਜੰਗ ਕਰਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦ ਥੋਹੜਾ ਜਿਹਾ ਦਿਨ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਇਕਲੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੀ ਗੜ੍ਹੀ ਅੰਦਰ ਰਹਿ ਗਏ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਦਿਨ ਭਰ ਵਿਚ ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦੇ ਗਏ। ਹੁਣ ਕਲਗੀ ਵਾਲੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਵਾ ਲਖ ਸਿੰਘ ਗੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਤੇ ਤੁਰਕਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀਆਂ ਪੈ ਭਾਜੜਾਂ ਗਈਆਂ। ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘ ਲੱਖਾਂ ਲੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਮਰਦੇ ਹਨ ਇਹ ਖਬਰੇ ਕੀ ਕਰਨਗੇ। ਹੁਣ ਡਰੇ ਹੋਇਆਂ ਤੋਂ ਭਜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਲੜ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਿਧਰ ਵੀ ਮੂੰਹ ਕਰਦੇ, ਉਧਰ ਹੀ ਫਤਿਹ ਕਰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਜੰਗ ਭੂਮੀਂ ਵਿਚ ਸਵਾਇ ਲੋਥਾਂ ਤੇ ਰਤ ਤੋਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਹੁਣ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਖੂਨ ਤੇ ਤਿਲਕ ਲੋਥਾਂ 'ਚ ਠੇਡਾ ਖਾ ਕੇ ਥਿੜਕ ਗਏ। ਅਰ ਤੁਰਕਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਆ ਪਈਆਂ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਤੇ ਤਸਲੀ* ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਮੇਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਹਨ॥ ਟਿਡੀ ਦਲ ਨੇ ਬੜੀਆਂ ਖੁਸੀਆਂ ਮਨਾਈਆਂ ਲਖਾਂ ਫੌਜਾਂ ਤੇ ਲਖਾਂ ਹੀ ਘੋੜੇ ਅਸਲੇ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਅਤੇ ਅਕੇਮਾਂ ਥਕੇਮਾ ਸਭ ਭੁਲ ਗਿਆ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਨਾਮਾਂ ਵਰੀ ਖਟਾਂਗੇ ਹੁਣ ਤੁਰਕਾਨੀ ਫੌਜ ਬੜੇ ਹੌਸਲੇ ਵਿਚ, ਪਰ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਹੀ ਜਾਂਦਾ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਨ ਨਿਕਲ ਆਵੇਂ ਕਿਉਂਕਿ ਗੜ੍ਹੀ ਅੰਦਰ ਜੋਤ ਜਗ ਮਗ ਜਗਦੀ ਨਜ਼ਰ ਔਂਦੀ ਸੀ॥

ਜਾਹਰੀ ਕਲਾ :- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਗੜ੍ਹੀ ਅੰਦਰ ਜੋਤ ਜਗਾਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਆਇ ਸੋ ਉਹੋ ਅਗੰਮੀ ਜੋਤ ਹੁਣ ਤਕ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੂਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਕੇ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਜਗਦੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ ਜੇ ਜੂਹਦੇ ਅੰਦਰ ਹੋ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਸੋ ਇਸ ਜੋਤ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਤੁਰਕ ਅਜੇ ਭੀ ਦਹਿਲਦੇ ਸੀ, ਡਰਦੇ ਡਰਾਉਂਦੇ ਅੰਦਰ ਗਏ ਤਾਂ ਤਸਲੀ ਹੋਈ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਬੜੇ ਨਾਹਰੇ ਲਾਇ। ਹੁਣ ਕੀ ਹੋਇਆ ਉਦਾਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਚੌਕੀਦਾਰ ਸਦੇ ਤੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਿੰਡ ੨ ਹੋਕਾ ਦੇ ਦੇਵੋ ਕਿ ਸਿੰਘ ਸਾਰੇ ਮਾਰ ਸੁਟੇ ਹਨ ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਸਮੇਤ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹੁਣ ਕਾਮਯਾਬੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇਗਾ॥ ਜੇ ਕੋਈ ਪਿੰਡ ਚੋਂ ਏਧਰ ਨੂੰ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ॥ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦੇ ਹੁਣ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੌਣ ਹੈ॥ ਮਤ ਨਿਕਲੋ ਇਹ ਪਿੰਡ ਖਰੂੰਡ ਹੈ ਜਿਥੇ ਚੌਕੀਦਾਰ ਹੋਕਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ॥ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਮਾਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਇਕ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਦੋ ਛੋਟੇ ਬਚੇ ਹਨ ਜੋ ਸੁਤੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਏਹਨਾਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਕਿ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਜੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਜੀਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਟੇ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹੁੰਦੇ॥ ਮੈਂ ਬਿਰਧ ਹਾਂ ਬਚੀ ਤੂੰ ਤੇ ਤੇਰੇ ਵੀਰ ਅਜੇ ਛੋਟੇ ਹਨ। ਪੁਤ੍ਰੀ -ਮਾਤਾ ਜੀ ਮੈਂ ਜੰਗ ਤਾਂ ਚਾਹੇ ਨਹੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਜੇ ਆਗਿਆ ਦੇਵੋ ਤਾਂ ਮੈ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਜਾਦਿਆਂ ਤੇ ਗੁਰ ਪੁਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਨੂੰ ਕਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦੇਵਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਦੁਲਾਰਿਆਂ

---

*ਚਾਲੀ ਸਿੰਘ ਦੋ ਸਾਹਿਬ ਜਾਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ॥

॥ ਸਚ ਹੈ ॥

†ਚਾੜ੍ਹੀ ਗੁਰ ਦਸਮੇਸ ਨੇ ਸੂਰਮਤਾ ਦੀ ਪਾਣ ਅਜਰ ਅਮਰ ਕਰ ਖਾਲਸਾ ਦਿੱਤੀ ਹੱਥ ਕ੍ਰਿਪਾਨ॥
ਭਾਰੂ ਹੋਇਆ ਲਖਾਂ ਤੋਂ ਇਕੋਂ ਮਰਦ ਮੈਦਾਨ ਤਕੋ ਗੁਰ ਦਸਮੇਸ਼ ਦੀ ਗੁਰ ਸਿਖੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ॥
ਖਾਲੀ ਪਿੰਜਰ ਛਡ ਗਿਆ ਹੰਸ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰ- ਅੰਦਰ ਵੜ ਨ ਸਕਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਸਿਪਾਹ ਸਾਲਾਰ॥
ਵਾਹ ਵਾਹ*ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਓ ਥੋਡੀ ਕੇਡੀ ਸ਼ਾਨ ਮਸਨਦ ਆਪ ਬਠਾਇਆ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਭਗਵਾਨ॥

*ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੀਆਂ ਦੇਹਾਂ ਦੀ ਕਾਂ ਕੁਤੇ ਬੇਅਦਬੀ ਨਾ ਕਰਨ।। ਮਾਤਾ ਬਿਰਧ ਸਿੱਖੀ ਦਰਦ ਸੀਨੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਨੇ ਪਿਆਰੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਦੇ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਬੜੇ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਤੇ ਜਿਨਾਂ ਸਰਿਆ ਘਰ ਚੋਂ ਬਸਤ੍ਰ ਖਫਣਾ ਵਾਸਤੇ, ਜਲ ਦਾ ਘੜਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਸਾਫ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤੇਲ, ਅੰਗੀਠੀ, ਬਤੀਆਂ, ਦੀਵਾ ਜਗਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਡਬੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਪਿਆਰੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।। ਕੈਹਿੰਦੀ ਹੈ ਬਚੀ ਤੂੰ ਪਰਾਇ ਘਰ ਦਾ ਧੰਨ ਸੀ ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਉਣ ਨੂੰ ਸਹੀ (ਸਚੇ) ਘਰ ਨੂੰ ਤੋਰ ਰਹੀ ਹਾਂ।। ਵਾਹ ਵਾ ਡੱਡਾ ਡੇਰਾ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਹਿ ਡੇਰਾ ਤਹ ਜਾਣੁ।। ਜਾਕੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣਾ ਕਿ ਬੀਰਨੋਂ ਤੁਸੀਂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਸੰਧਾਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਅਉਂਦੇ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੈ ਤੁਹਾਡੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਆਪ ਜੀ ਵਾਸਤੇ ਸੀਸ ਦਾ ਸੰਧਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਈ ਹਾਂ।। ਹੁਣ ਆਗਿਆ ਤੇ ਸੁਨੇਹਾ ਲੈਕੇ, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਅਗੇ ਨਿਆਣੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਸੁਗੜ੍ਹ ਸੁਜਾਨ, ਉਦਾਰ ਦਿਲ ਨਿਰਭੈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿਲ ਨਾਲ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਣ ਲਗੀ ਪਿਛੇ ਪਿਆਰੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੇ ਛੋਟੇ ਦੋਨੋਂ ਭਰਾ ਹੱਥ ਜੋੜੀ ਖੜੇ ਹਨ।। ਅਰਦਾਸ ਵਿਖੇ ਸਦਾ ਸਹਾਈ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮੈ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਇੰਜਾਣੀ ਤੇ ਕੁਆਰੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਉਥੇ ਜਾਣ ਦਾ ਦਾਨ ਮੰਗ ਦੀ ਹਾਂ ਜਿਥੇ ਉਡਨ ਵਾਲਾ ਜਾਨਵਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਹੁਣ ਅਰਦਾਸ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਈ ਪਿਆਰੀ ਮਾਤਾ ਤੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਅਖੀਰਲੀ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾਕੇ ਅਤੇ ਲੋੜੀ ਦਾ ਸਮਾਨ ਲੈਕੇ ਬੀਬੀ ਹਰਸਰਨ ਕੌਰ ਜੰਗੇ ਮਦਾਨ, ਸੂਰਿਆਂ ਦੀ ਧਰਤ ਵਲ ਤੁਰ ਪਈ।।

(ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਵੇਖੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕਾਂਡ)

।। ਗੜੀ ।।

ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਆਣੇ ਅਨਮਾਨ ਲੌਂਦੇ ਸਨ ਕੇ ਤੀਰਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਅਤੇ ਗੋਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਛਲਕਾਂ ਨਾਲ ਗੜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਨਸ਼ਾਨ ਭੀ ਨਹੀ ਰਹਿਣਾ ਹੁਣ ਉਹੋ ਗੜੀ ਤੋਂ ਗੜੀ ਸਾਹਿਬ ਕਰਕੇ ਸਤਿਕਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਦਾ ਅਟਲ ਰਹੇਗੀ।।

ਗੜੀ ਤੋਂ ਚਮਕੌਰ ਨਾਮ ਕਿਉਂ ਪਿਆ.—ਪਿਆਰੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਘਰਾਣਿਆਂ ਵਿਖੇ ਵਡੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਟਿਕਾ ਕਰਕੇ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਛੋਟੇ ਨੂੰ ਕੌਰ ਕਰਕੇ।। ਅਤੇ ਪੁਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬੀਬਾ ਜੀ ਕਹਿਕੇ। ਸੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹਿ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਗਦੀ ਦਾ ਹਕਦਾਰ ਟਿਕਾ ਸਾਹਿਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸੋ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਟਿਕੇ ਦਾ ਖਤਾਬ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਜਾਦੇ (ਛੋਟੇ ਕੌਰ) ਏਥੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਤੇ ਸਦਾ ਚਮਕਣਗੇ ਇਸ ਤੋਂ, ਗੜੀ ਤੋਂ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬਣਿਆ ਹੈ।। ਅਗੇ ਪੜ੍ਹੋ ਤੇ ਦ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰੋ।

ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੋਰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ। (ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਕਰਬਲਾ)

ਗੁ. ਕਤਲ ਗੜ੍ਹ.— ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯੁਧ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਜਿਸ ਥਾਂ ਸਾਹਿਬ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਜੁਝਾਰ ਖਿੰਘ ਜੀ ਅਲੌਕਕ ਵੀਰਤਾ ਵਿਖਾਉਂਦੇ ਹੋਇ ੮ ਪੋਹ ਸੰਮਤ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੭੬੧ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇ ਅਤੇ ਜਿਸ ਥਾਂ ਸਾਹਿਬ ਜਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਉਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਨਾਮ ਕਤਲ ਗੜ੍ਹ ਹੈ। ਇਥੇ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ੮ ਪੋਹ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ॥ ਇਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਨਾਲ ਸੌਵਿਘੇ ਜਮੀਨ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਸਮੇ ਦੀ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਸੌ* ਰੁਪਇਆ ਸਾਲਾਨਾ ਜਾਗੀਰ ਪਿੰਡ ਰਾਇਪੁਰ ਤੋਂ ਲਗੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਰਾਜਾ ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਗਾਈ। ਇਸਤੋਂ ਇਲਾਵਾ *੬੬੧) ਰੁਪਏ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲੇ ਵਲੋਂ ਸਾਲਾਨਾ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਗੁ: ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ:—ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੁਰਕਛੇਤਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਇ ਇਥੇ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲ †੧੭ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ।

ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ—:ਗੜ੍ਹੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਧਰਮ ਵੀਰ-ਗ: ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਬੁੰਗਾ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਯਾਦ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਸੰਗਤਾਂ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਸ਼ੁਭ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਗੁ: ਜੰਡ ਸਾਹਿਬ:—ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਕੋਹ ਵਾਯਵੀ ਕੋਣ ਇਹ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਇਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਥੋਹੜੀ ਦੇਰ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ੯੨੭ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਗੁਰਦ੍ਵਾਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਪਾਸ ਜੋ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੋਰਾਹੇ ਤੋਂ ੨੨ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਾਲੀ ਮੁਕਤੇ:—ਸ੍ਰੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਵਾਲੇ ਚਾਲੀ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੋ ਲਖਾਂ ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਇਹ ਮੁਕਤੇ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਅਫਸੋਸ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਤੇ ਆਦਿਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਅਰ ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਪਵਿਤ੍ਰ ਨਾਮ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

੧. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ੨. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ੩. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਂਈ ਸਾ: ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ੪. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੫. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੬. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੭. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਸੰਗਤੀਆ ਸਿੰਘ ਸਹਿਜ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੮. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੯. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ :ਸਜਨ ਸਿੰਘ

---

*੧੦੦ ਵਿਘੇ †੬੬੧) ਰੁ:

†੧੭ ਘੁਮਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੀ, ੧੦. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੧੧. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਸੰਗੋ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੧੨. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੩. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੧੪. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੧੫. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੧੬. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੧੭. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੧੮. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸਾ: ਭਾਈ ਸਾ: ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੯. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੨੦. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੨੧. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੨੨. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੨੩. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ. ੨੪. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੨੫. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੨੬. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੨੭. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੨੮. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੨੯. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੩੦. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਖੜਗ ਸਿੰਘਜੀ, ੩੧. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੩੨. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੩੩. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੩੪. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੩੫. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਜਵਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੩੬. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਦਯਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੩੭. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੩੮. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਦਾਮੋਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੩੯. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੪੦. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਫਰਨਾਮੇ ਵਿਖੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ "ਗੁਰਸਨਹ ਚਿਕਾਰੇ ਕੁਨਦ ਚਿਹਲ ਨਰ" ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਚਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਭੁਖੇ ਰਹਿ ਕੇ ਲੱਖਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ।

ਮੁਰੰਡਾ;-ਜ਼ਿਲਾ ਤੇ ਤਹਿਸੀਲ ਅੰਬਾਲਾ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜਿਸ ਦਾ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮੁਰੰਡਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਜਾਨੀ ਤੇ ਮਾਨੀ ਰੰਘੜ ੧੭੬੨ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਸਮੇਤ ਫੜ ਕੇ ਸਹੇੜੀ ਤੋਂ ਸਰਹੰਦ ਲੈ ਗਏ ਸਨ। ਮਘਰ ਸੰਨ ੧੮੧੯ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਬੁਢੇ ਦਲ ਨੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਸੋਧ ਕੇ ਜਾਨੀ ਤੇ ਮਾਨੀ ਨੂੰ ਲੁਹਾਰ ਦੇ ਵਦਾਨੇ ਨਾਲ ਚੂਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਸਬੇ ਪਾਸ ਹੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਸਹੇੜੀ ਤੋਂ ਫੜੇ ਹੋਏ ਇਹ ਧਰਮ ਰੱਖਕ ਇਸ ਥਾਂ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਸਨ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ ੧੬ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਬਾਗ਼ ਹੈ। ਜੋ ਰੋਪੜ ਦੇ ਰਾਜਾ ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਰਪਿਆ ਸੀ, ਇਕ ਬ੍ਰਹਿਮਣੀ ਝਾੜੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਫਾ ੧੮, ੨੦ ਵਿੱਚ ਮੁਰੰਡੇ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰਾ (ਇਲਾਕਾ ਲਾਹੌਰ ਰਾਜ ਨਾਲ ਮਲਾਇਆ ਲੁਧਿਆਣਾ ਅਤੇ ਮੁਰੰਡਾ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਰਾਜ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਜਾ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਾਵਲਦ ਮਰਨਪੁਰ ੧੮੩੪ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਜਬਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਨਾਲ ਰਲਾ ਲਿਆ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਹਿਤ ਸੰਤ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਰਾਈ ਹੈ। ਅਤੇ ਸਾਹਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਹਾਈ ਗਰਲ ਸਕੂਲ ਭੀ ਜਾਰੀ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁ: ਖੇੜੀ:—ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਰੋਪੜ ਥਾਣਾ ਮੁਰੰਡਾ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ ਜਿਥੋਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਗੰਗੂ ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਨੇ ਜਗਤ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦਾ ਧਨ ਚੁਰਾਕੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਸਮੇਤ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਤੁਰਕਾਂ ਹੱਥ ਫੜਾਇਆ ਸੀ। ਬੰਦਾ ਬਹਾਦੁਰ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੭੬੭ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਕੇ ਗੰਗੂ ਨੂੰ ਕਰਣੀ ਦਾ ਫਲ ਭੁਗਤਾਇਆ। ਹੁਣ ਨਵੀਂ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਨਾਉਂ ਖੇੜੀ ਹੈ।

ਭਾਣੋ ਖੇੜੀ:—ਜ਼ਿਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਿੰਡ, ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਛਾਉਣੀ ਤੋਂ ਚਾਰ ਮੀਲ ਹੈ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬਿਰਾਜੇ ਹਨ ਕੱਚਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ੨੦ ਵਿੱਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿੰਡ ਵਲੋਂ ਉਹ ਪਰਬੰਦ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਦਿਤੀ। ਯੋਗ ਤਾਈ ਨਾਲ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਲੁਧਿਆਨਾ ਬਹਿਲੋਲਪੁਰ:—ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚਾਰ ਕੋਹ ਪਛਮ ਵਲ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕੰਢੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਸਮਰਾਲਾ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਬਹਿਲੋਲਪੁਰ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦ੍ਵਾਰਾ ਝਾੜ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਅਕਬਰ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿੱਚ ਬਹਿਲੋਲ ਖਾਂ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਉਂ ਪਰ ਵਸਾਇਆ। ਇਸ ਪਾਸ ਹੀ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜਵਾਲ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰਦ੍ਵਾਰਾ ਝਾੜ ਸਾਹਿਬ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜਵਾਲ ਦੀ ਹੱਦ ਵਿੱਚ ਲਿੱਖ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਨਾਉਂ ਪੰਜੀ ਬਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਮਾਫੀ ਹੈ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੀ ਚੱਪਾ ੨ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਮੋਲਕ ਚਰਨਾ ਦੀ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

੩. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਮਾਛੀਵਾੜਾ:—ਸ੍ਰੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਆਏ। ਇਥੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਲਾਬੇ ਮਸੰਦ ਦਾ ਇਕ ਬਾਗ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ†

---

† ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਭਾਈ ਗੁਲਾਬਾ ਆਪਣੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਕੀ ਦੇਖਦਾ ਅਗੇ ਨਾਲੋਂ ਬਾਗ ਹਰਾ ਭਰਾ ਤੇ ਸੋਹਣਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਪਰ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਅਗੇ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇੱਕ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਅੰਗਮੜਾ ਸੁਤਾ ਪਿਆ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਛਾਣ ਕਰਦਾ ਕਾਉਣ ਹੈ। ਇਹ ਕੌਣ ਹੈ ਜੈਸੇ ਇਕ ਕਵੀ ਨੇ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:—

ਗੁਲਾਬਾ ਵਾਚ

ਤਿੰਨਾਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਦੇਵਤਾ ਨਹੀਂ,
ਬ੍ਰਹਮਾਂ ਬਿਸ਼ਨ ਜਾਂ ਇਹ ਮਹੇਸ਼ ਤਾਂ ਨਹੀਂ।
ਚਾਰ ਮੁਖ ਹੁੰਦੇ ਚਤਰ ਭੁਜੀ ਹੁੰਦਾ,
ਗਲ ਵਿਚ ਸਪ ਹੁੰਦੇ ਇਹ ਅਮਰੇਸ਼ ਤਾਂ ਨਹੀਂ।

(ਬਾਕੀ ਅਗਲੇ ਸਫੇ ਤੇ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇੱਟ ਦਾ ਸਿਰਾਹਣਾ ਲਗਾ ਕੇ ਸੁਤੇ। ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਥਾਂ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆ ਕੇ ਮਿਲੇ। ਥੋਹੜੀ ਦੇਰ ਪਿਛੋਂ ਗੁਲਾਬਾ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾਸ ਦੇ ਘਰ ਚਰਨ ਪਾ ਕੇ ਗ੍ਰਹਿ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਕਰੋ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਭਾਈ ਸਿੱਖਾ ਸਿਦਕ ਨਿਭਾਣਾ ਬੜਾ ਔਖਾ ਹੈ ਪੰਤੂ ਗੁਲਾਬੇ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਪਰ ਹਜ਼ੂਰ ਉਸਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਸਮਰਾਲੇ ਆ ਬਿਰਾਜੇ। ਅਪੇ ਝਟਕਾ ਕਰਕੇ ਛਕਿਆ। ਹੱਡੀਆਂ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਕਾਜੀ ਦੇ ਘਰ ਸੁਟਦੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਉਖਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ੨ ਸੰਖੀ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ੨ ਮੋਹਰ ਸੁਟਣ ਲੱਗੇ ਲਾਲਚ ਕਰਕੇ ਘੁੱਟ ਵੱਟ ਗਿਆ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਬਿਰਾਜੇ। ਆਥਣ ਨੂੰ ਪੰਜ ਛੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਗੁਲਾਬਾ ਬਹੁਤ ਘਬਰਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿਦਕ ਨਿਭਾਣਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਪਿੰਡ ਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਯੁੱਧ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨਬੀ ਖ਼ਾਂ ਤੇ ਗਨੀ ਖ਼ਾਂ ਦੇ ਪਠਾਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਨੌਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਆਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ ਕਿ ਆਪ ਨੀਲਾ ਬਾਣਾ ਰਖਦੇ ਹੀ ਹੋ, ਅਸ਼ੀਂ ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਚ ਦੇ ਪੀਰ ਬਣਾ ਕੇ ਕੱਢ ਲੈ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਏਸ ਝੂਠ ਪਾਖੰਡ ਨੂੰ ਕਦ ਮੰਨਦੇ ਸੀ। ਏਤਨੇ ਨੂੰ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਅਫ਼ਸਰ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸਾਦਕ ਸੀ, ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਬਹਾਨਾ ਲਾਕੇ "ਇਹ ਤਾਂ ਦਲੇਲ ਖਾਂ ਨਬੀ ਖਾਂ ਤੇ ਗਨੀ ਖਾਂ ਦੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਉਚਦੇ ਪੀਰ ਹਨ ਫੌਜ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੋੜ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਤਾਂ ਗਨੀ ਖਾਂ ਤੇ ਨਬੀ ਖਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪਲੰਘ ਤੇ ਬਹਾ ਕੇ 'ਘੁੰਗਰਾਲੀ' ਪਿੰਡ ਤਾਈਂ ਛਡ ਗਏ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਏਸ ਸੇਵਾ ਦੇ ਬਦਲੇ ਇਕ ਪਟਾ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਦਿਤਾ। ਮਾਛੀ ਵਾੜੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਗੁਰਦੁਾਰੇ ਹਨ ਇਕ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੁਤੇ ਸਨ ਤੇ ਦੂਜਾ ਗੁਲਾਬੇ ਮਸੰਦ ਦੇ ਘਰ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਲਗਾਈ ਹੋਈ (੨੭੦ ਵਿਘੇ) ਜ਼ਮੀਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਹੈ।

ਗੁ. ਪ੍ਰਆਤ.—ਇਹ ਪਿੰਡ ਤਹਿਸੀਲ ਸਮਰਾਲਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਚਮਕੋਰ

ਜੇ ਅਮਰੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਭਗ ਚਿੰਨ ਹੁੰਦੇ,
ਭਲਾ ਹਾਏ ਇਹ ਕਿਤੇ ਰਮੇਸ ਤਾਂ ਨਹੀਂ।
ਜੇ ਰਮੇਸ ਹੁੰਦਾ ਜੰਞੂ ਤਿਲਕ ਹੁੰਦਾ,
ਲਛਮਣ ਸੀਤਾ ਹੁੰਦੀ ਇਹ ਬ੍ਰਜੇਸ ਤਾਂ ਨਹੀਂ।
ਜੇ ਬ੍ਰਜੇਸ ਹੁੰਦਾ ਮੁਰਲੀ ਮੁਕਟ ਹੁੰਦਾ,
ਚੌਦਾਂ ਭਵਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਨਰੇਸ ਤਾਂ ਨਹੀਂ।
ਸੋਹਣੀ ਕਲਗੀ ਤੇ ਢਾਲ ਤਲਵਾਰ ਵਾਲਾ,
ਚੰਗੂ ਦੇਖ ਤਾਂ ਸੇਸ਼ ਦਸਮੇਸ਼ ਤਾਂ ਨਹੀਂ।

"ਦਰਦ"

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹੋਇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਇ ਪੂੰਤੂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਾਰੀ ਆਬਾਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਗਰੇਵਾਲਾਂ ਦੀ ਹੋਣ ਤੇ ਯਾਦਗਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੀ। ਹੁਣ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਪਿਛੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਇਥੇ ਆ ਵਸੇ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਦੁਰਾਹੇ ਤੋਂ ੧੫ ਮੀਲ ਰੋਪੜ ਵਾਲੀ ਨਹਿਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਹੈ।

ਗੁ. ਸਾਹਿਬ ਘੁੰਗਰਾਲੀ.– ਇਹ ਨਗਰ ਖੰਨੇ ਵਲ ਹੈ ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਾਛੀ ਵਾੜੇ ਤੋਂ ਪੁਜੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਥੇ ਕੁਝ ਅਰਸਾ ਠਹਿਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁੰਦ੍ਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੈ।

ਗੁ. ਕੋਟ ਬੜਾ.– ਚਾਵਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ੧ ਕੋਹ ਪਛੋਂ ਨੂੰ ਵਡਾ ਕੋਟ, ਲੁਸਕਰੀ ਖਾਂ ਦੀ ਸਰਾਇ ਕੋਟ ਹੈ। ਏਥੇ ੫-੭ ਸਾਲ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਸਥਾਨ 'ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ' ਨਾਮੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਬਣਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮੰਦਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਊ ਗਾ।

ਏਸ ਥਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਘੁੰਗਰਾਲੀ ਤੋਂ ਹੋਕੇ ਕਨੇਚ ਨੂੰ ਗਏ ਹਨ। ਏਥੇ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਉਹ ਥਾਂ ਦਬ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਪੱਕੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਭੀ ਏਥੋਂ ਮਿਲੀਆਂ ਹਨ।

ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਭੇਟ.– ਮਾਛੂ ਵਾੜੇ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਮਹਾਰਾਜ ਜਦ ਉਚ ਦੇ ਪੀਰੀ ਦਰਸਾਕੇ ਪਲੰਘ ਤੇ ਬੈਠੇ ਜਾਂਦੇ ਲਲ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਸ਼ਤਰੂਆਂ ਦੀ ਫੌਜ਼ ਨੇ ਆ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆਂ ਤਾਂ ਫੌਜੀ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਏਹ ਕੌਣ ਹੈ ਤਾਂ ਗਨੀ ਖਾਂ ਨਬੀ ਖਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਹ ਉਚ ਦੇ ਪੀਰ ਹਨ॥ ਤਾਂ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸਾਡਾ ਖਾਣਾ ਖਾਓ॥ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖਾਣਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਤੁਸੀਂ ਜਾਓ ਕੋਈ ਸੰਕਾ ਨਾ ਕਰਨੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਭੇਟ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਤਉ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਭਰਮ ਦਾ ਨਾਸ ਪੜ ਕੇ ਖਾਉਂ ਤੇ ਕੁਝ ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਲਈ ਔਣਾ॥ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਸਾਦਾ ਛਕਣ ਵਾਸਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਉਚਦਾ ਪੀਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਅਗੋ ਗਨੀ ਖਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸਾਡਾ ਪੀਰ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਰੋਜ ਦਾ ਇਕ ਸੌ ਹੀ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਧਰ ਸਿੰਘ ਜਦੋ "ਤਉਂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਭਰਮ ਕਾ ਨਾਸ ਪੜ ਕੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਗੇ ਤਾਂ ਫ਼ੌਜੀ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਇਹ ਕੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਨਬੀ ਖਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸਾਡੇ ਪੀਰ ਮਕੇ ਸ਼ਰੀਫ ਗਏ ਸਨ ਉਥੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਦੇ ਪੀਰ ਜੀ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇਉਂ ਕਰਕੇ ਖਾਣਾ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਇਸ ਨਾਲ ਖਾਣਾ ਪਾਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਦੇਖਿਆ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਨਜਰ ਆਇਆ ਸਾਰਿਆਂ ਛਕਿਆ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਆ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇ ਜਦ ਤੁਰਨ ਲਗੇ ਤਾਂ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜਮਾਨਤ ਦਿਉ ਕਿ ਇਹ ਉਚ ਦੇ ਪੀਰ ਹਨ ਤਾਂ ਨੂਰਪੁਰੇ ਦੇ ਸਯਦਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਉਚ ਦੇ ਪੀਰ ਨੂੰ ਅਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਉਚ ਦੇ ਪੀਰ ਹਨ। ਇਹ ਬੜੀ ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਵਚਨ ਵਿਅਰਥਾ ਨਹੀਂ ਜਾਦਾਂ, ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਫ਼ੌਜੀ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਫੜ ਕੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗੀ ਤੇ ਕੁਝ ਭੇਟ ਕਰਕੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ।

ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਕਨੇਚ ਸਾਨੇ ਵਾਲ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਡੇਢ ਮੀਲ ਪੂਰਬ-ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਥੇ ਮਾਛੀ ਵਾੜੇ ਤੋਂ ਚਲਕੇ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਕੁਝ ਕਾਲ ਵਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਫੱਤਾ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਇਸ ਥਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਵਾਰੀ ਲਈ ਘੋੜੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਹਾਨਾ ਬਨਾਇਆ। ਕਿ ਘੋੜੀ ਦੇ ਸੂਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੇ ਮੈਂ ਘੋੜੀ ਦਿਤੀ ਤਾਂ ਤੁਰਕ ਮੈਨੂੰ ਫਾਹੇ ਦੇ ਦੇਣਗੇ। ਸੋ ਘੋੜੀ ਨੂੰ ਸੂਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਮਰ ਗਈ। ਫਤਾ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਫਾਹੇ ਹੀ ਲਗ ਗਿਆ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਉਂ *ਭਾਣਾ ਹੋਇਆ ਆਪ ਇਥੋਂ ਹੀ ਆਲਮਗੀਰ ਨੂੰ ਗਏ ਸਨ।

ਗੁ. ਸਾਹਿਬ ਟਿਬਾ.– ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਕਨੇਚ ਤੋਂ ਆਲਮ ਗੀਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਮੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ॥ ਇਥੇ ਆਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਘੋੜਾ ਖੜ ਗਿਆ, ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਘੋੜਾ ਤਿਹਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੁੰਮ ਮਾਰ ਕੇ ਪਾਣੀ ਕਢ ਲੈ, ਤਾਂ ਘੋੜੇ ਨੇ ਸੁੰਮ ਮਾਰਿਆ, ਸੋ ਹੁਣ ਉਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੋਮਾ ਸਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਗੁ. ਸਾ. ਸੰਗੋਵਾਲ.– ਪਿੰਡ ਸੰਗੋਵਾਲ ਤਹਿਸੀਲ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਸਪਾਲ ਭਾਈ ਕਿਆ ਤੋਂ ਸੰਗੋਵਾਲ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਨੇਚ ਵਿਚ ਦੀ ਆਲਮਗੀਰ ਜਾ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ॥

ਗੁ. ਆਲਮਗੀਰ:--ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਸਤ ਕੋਹ ਦਖਣ ਵੱਲ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਲੰਘ ਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਅਤੇ ਇਥੇ ਆਕੇ ਘੋੜਾ ਲਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਦੀ ੭੦ ਵਿਘੇ ਜਮੀਨ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰਅਸਥਾਨ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਗਿੱਲ ਤੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਦਖਣ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਹੈ। ਪ੍ਰਬੰਦ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੈ।

ਗੁ. ਫੁਲਾਹੀ ਸਾਹਿਬ.--ਜ਼ਿਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦਾ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਦਲੇਹ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਨ ਹਿਤ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਜਸੋਵਾਲ ਤੋਂ ਕਮਰਕਸੇ ਕੀਤੇ, ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਆਗਮ ਨਗਰ ਨਵਾਸੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਹਾਜਰ ਦ੍ਰਸ਼ਨ ਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰ ਨਿਹਾਲ ਹੋਏ, ਜਿਸ ਫੁਲਾਹੀ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਘੋੜਾ ਬਝਾ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਮ ਫੁਲਾਹੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਅਮਾਰਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਅਰ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਸਤੇ ਬਾਗ ੧੩ ਬਿਘੇ ਵਿਚ ਕੁਟੀਆ ਲੰਗਰ ਪ੍ਰਬੰਦ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਹੈ,,

*ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁੰਦਰ ਬਣਿਇਆ ੧੦੦ ਬਿਹੇ ਜਮੀਨ ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ ਹੈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੇਵਾਦਾਰ ਜੱ: ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਾਇਗੰਧੂਭ ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਿਮੂਦ ਪੁਰ ਹਨ।

ਗੁ. ਜਸੋਵਾਲ. ਇਹ ਨਗਰ ਤਹਿਸੀਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹੈ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਖਾਸ ਹੈ। ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਥੋਹੜੀ ਦੇਰ ਬਿਰਾਜੇ ਅਤੇ ਆਪ ਨੇ ਕੰਘਾ ਕਰਕੇ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕੰਘਾ ਹੁਣ ਤੱਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਸੋਵਾਲ ਪਿੰਡ ਦ ਲਾਗੇ, ਜਿਥੇ ਹੁਣ ਤਲਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਥੇ ਛੇਵੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਕਬਜੇ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ, ਸੀ ਨੰਬਰ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਉਹ ਉਦਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਜਾਤ੍ਰਾ ਕਰਕੇ ਆਪ ਲੁਦਿਹਾਣੇ 'ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਰਖ' ਅਤੇ 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਕੋਠਾ' ਏਸ ਜਗਾ ਜਾ ਵਿਰਾਜੇ।

ਗੁ. ਜਸਪਾਲ ਭ੍ਾਈ. ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਭੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਏ ਅਤੇ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਠਹਿਰੇ। ਗੁਰੂ ਜ਼ੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਲਾਂਬੇ ਦੇ ਪਿੰਡੀਂ ੪-੫ ਹਜ਼ਾਰ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ।

ਲੁਧਿਆਣਾ.– ਚੁਬਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਲੁਧਿਅਣਾ:– ਏਥੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਈ ਅਸਥਾਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰੱਖ ਆਦਿ ਬਹੁਤ ਜਾਇਦਾਦ ਸੀ। ਜਸੋਵਾਲ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੋ ਘਰੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜੇ। ਤਾਂ ਨੌ ਘਰੇ ਵਾਲੇ ਚੌਧਰੀ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਖ ਬਣੇ। ਉਸ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੁਬਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਇਥੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜੀ ਸਰਹਦੀ ਛਾਉਣੀ ਸੀ। ਇਹ ਛਾਉਣੀ ੧੮੦੯ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜਾਂ ਨੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਲੁਧਿਅਣੇ ਤੋਂ ਦਿਲੀ ੧੯੪ ਅਤੇ ਲਹੋਰ ੧੧੬ ਮੀਲ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ

ਗੁ. ਟਾਹਲਾ ਸਾਹਿਬ. ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਚਲਕੇ ਨਗਰ ਜੋਧਾਂ ੬ ਕੋਹ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਇਸ ਨਗਰ ਥੋੜਾ ਸਮਾਂ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਟਾਹਲੀ ਦੀ ਦਾਤਨ ਕਰਕੇ ਗੱਡ ਦਿੱਤੀ ਸੋ ਹਰੀ ਹੋ ਪਈ। ਜਿਸਦਾ ਹੁਣ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਮ ਟਾਹਲਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤੇ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬਣੇ ਹਨ। ਜਿੰਨਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿਸਾ ਗਿਆਨੀ ਗੁਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਨਸੂਰਾਂ ਦੇ ਹਿਸੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਖਾ: ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਭੀ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਨਾਲ ਰਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਜੋ ਹੁਣ ਬੜੇ ਸੁਚਜੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗੁ. ਚਮੰਡੇ.– ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜਿਸ ਸਮੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਤਾਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਸ ਨਗਰ ਨੂੰ ਭੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀ ਪ੍ਰੇਮ ਸਹਿਤ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁ. ਸਾਹਿਬ ਮੋਹੀ.— ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਥਾਨਾ ਦਾਖਾ ਦਾ ਪਿੰਡ ਮੋਹੀ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮੁਲਾਂ ਪੁਰ ਤੋਂ ੩ ਮੀਲ ਦਖਣ ਪੂਰਬ ਵਲ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਉਤਰ ਪੂਰਬ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਥੇ ਆਪਣੀ ਮੁੰਦਰੀ ਜੋ ਮਾਸ ਵਿਚ ਖੁਭੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਇਕ ਲੁਹਾਰ ਪਾਸੋਂ ਉਤਰਵਾਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੰਗਣ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਦੋ ਮੰਗਣੇ ਹੋਇਆ ਕਰਨਗੇ। ਉਸਦੀ ਸੰਤਾਨ ਪਾਸ ਨਗਰ ਭੰਮੀ ਪੁਰੇ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਬੋਲ ਸਫਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਸੁੰਦਰ*ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ†੧੫ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਮ ਲਈ ਹੋਈ ਹੈ।

ਗੁ. ਸਧਾਰ ਨਗਰ.—ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਂਵਾਂ, ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮੁਲਾਂਪੁਰ ਤੋਂ ਦਖਣ ਵਲ ਪੰਜ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ, ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਮੋਹੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਜਾਤਰਾ ਕਰਨ ਆਇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕੁਝ ਚਿਰ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਕੇ ਹੇਰਾਂ ਨੂੰ ਚਾਲੇ ਪਾਏ।

ਗੁ.ਹੇਰਾਂ:-ਇਸ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਹਮੀਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਵੇਖਕੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਇ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਤੋਂ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਇ ਇਥੇ ਬਰਾਜੇ। ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਮਹੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਦਾਸ ਜੀ ਬੜੇ ਉਚੇ ਮਹਾਤਮਾ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁਧ ਵਿਚ ਕੁੱਤਕ ਨਾਲ ਹੀ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗ ਧਾਮ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਪਰ ਉਸੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਵਿਚ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਆਖਣ ਲਗਾ "ਮਹਾਰਾਜ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਜਾਓ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਤੁਰਕ ਫਾਹੇ ਲਾ ਦੇਣਗੇ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸ੍ਰਾਫ ਦਿਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਜਾਣਾ ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਤੂੰ ਫਾਹੇ ਹੀ ਲਗੇਂਗਾ ਉਹੇ ਤਰਾਂ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਪਲੰਘ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ ਉਹ ਅਤੇ ਜਿਸ ਚੁੱਲੇ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰਖੇ ਹੋਇ ਹਨ। ਸਿਖ ਰਾਜ ਸਮੇ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਦਾ ਛੇਵਾਂ ਹਿਸਾ ਅਰਥਾਤ ੩੯੬ ਸੌ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ਲਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਚੌਕੀ ਮਾਨ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ੬ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਦੱਖਣ ਕੋਣ ਹੈ। ਸੰਤ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ: ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਪ੍ਰੰਤ ਸ: ਪੂਰਨ ਘਿੰਘ ਜੀ ਮਨੇਜਰ ਦੇ ਅਣਥੱਕ ਯਤਨਾ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਇਮਾਰਤ

(੧੫ ਵਿਘੇ)

†ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ

* ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੰਤ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਓਵਰਸੀਅਰ ਸ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਸ: ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਸ: ਰਤਨ ਇਤ ਆਦਿ ਸ੍ਰਭ ਨਗਰ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹੈ॥ ਏਥੇ ਹੀ ਲੜਕੇ ਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਚਾਲੂ ਕੀਤੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਤੇ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਆਦਿਕ ਬਣ ਗਏ ਹਨ।

ਗੁ. ਸਾਹਿਬ ਰਾਜੋਆਣਾ-- ਇਹ ਨਗਰ ਥਾਣਾ ਰਾਇਕੋਟ ਵਿੱਚ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮੁਲਾਂਪੁਰ ਤੋਂ ੧੧ ਮੀਲ ਹੈ। ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਵਲੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹੋਇ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਇਥੋਂ ਦੀ ਮਾਈ ਭੱਟੀ ਦੇ ਦੋ ਪੁਤਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪਲੰਗ ਪਰ ਬੈਠਾਕੇ ਕਮਾਲਪੁਰ ਤੱਕ ਛਡਣ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਵਰਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ੬ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਹੈ।

ਗੁ. ਮਾਨੂਕਾ.- ਥਾਣਾ ਜਗਰਾਉਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਮਾਨੂਕਾ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜਗਰਾਉਂ ਤੋਂ ੯ ਮੀਲ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਲੰਮੇ ਤੋਂ ਚਕਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਇਥੇ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਇਮਾਰਤ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਇ ਗਏ ਲਈ ਲੰਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ।

ਗੁ. ਬੇਰੀ ਸਾਹਿਬ ਸੀਲੋਆਣੀ.-- ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਥਾਣਾ ਰਾਇਕੋਟ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸੀਲੋਆਣੀ ਜਗਰਾਉਂ ਤੋਂ ੯ ਮੀਲ ਹੈ। ਇਥੇ ਰਾਜੋਆਣੇ ਤੋਂ ਚਲਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕ ਬੇਰੀ ਹੇਠ ਬਰਾਜੇ। ਇਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਇ ਕਲ੍ਹਾ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਅਧਿਕ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਾਇਕੋਟ ਲੈ ਗਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ੮ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਹਰ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਮੇਲਾ ਜੁੜਦਾ ਹੈ।

ਗੁ: ਕਮਾਲਪੁਰ—ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਸੀਲੋਆਣੀ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦੇ ਅਤੇ ਲਾਗੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੋ ਏਸ ਗ੍ਰਾਮ ਵਿਚ ਭੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਚਰਨ ਕਮਲ ਪਾਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ੧ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿਥ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁੰਦਰ ਬਣਿਆ ਹੈ। ੧੦ ਬਿਘੇ ਭੋਇੰ ਪਿੰਡ ਵਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਉਂ ਹੈ।

ਪਿੰਡ ਕਮਾਲਪੁਰ ਜਗਰਾਓਂ ਤੋਂ ੭ ਮੀਲ ਰਾਏਕੋਟ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਤੇ ਹੈ।

ਗੁ: ਰਾਏਕੋਟ (ਟਾਹਲੀਆਣਾ)—ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂਰੇ ਮਾਹੀ ਨੂੰ ਮੱਝਾਂ ਚਾਰਨ ਆਏ ਨੂੰ ਹੋਏ ਤਾਂ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਵੈਹਵਿਲ ਹੋਇਆ ਨੂਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਢਠਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਹਿਤ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ ਕੋਈ ਸੇਵਾ ਦਸੋ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੁਧ ਮੰਗਿਆ। ਅਗੋਂ ਨੂਰੇ ਨੇ ਰਸ ਭਿੰਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਉਤ੍ਰ ਦਿਤਾ, ਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੋ ਮੇਰੀਆਂ ਝੋਟੀਆਂ (ਮਝਾਂ) ਸਾਰੀਆਂ ਔਸਰ ਹਨ। ਤਾਂ ਚੋਜੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੇ ੧੧੧ ਗਲੀਆਂ ਵਾਲਾ ਇਕ ਗੰਗਾ ਸਾਗਰ ਨੂਰੇ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਜੇਹੜੀ ਝੋਟੀ ਤੇਰੇ ਅਗੇ ਆਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੋ ਲੈ। ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਨੂਰੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਦਾਤਾ ਗੰਗਾ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਛੇਕ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਇਆ ਏਸ ਵਿਚੋਂ ਰੇਤਾ ਨਿਕਲ ਜਾਏਗਾ ਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੁਧ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੇਗਾ, ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਚੋਣ ਦੀ ਕਰ। ਹੁਣ ਨੂਰਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਦੁਧ ਚੋਣ ਲਗਾ ਤਾਂ ਝੋਟੀ ਪਸਮੀ ਅਗੇ ਖੜੀ ਤੇ ਨੂਰੇ ਨੇ ਛੇਤੀ ੨ ਦੁਧ ਚੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਛਕਾਇਆ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਧ ਛਕ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋਏ ਤੇ ਨੂਰੇ ਨੂੰ ਅਸੀਸ ਦਿਤੀ। ਹੁਣ ਨੂਰਾ ਨਿਹਾਲ ਹੋਇਆ ੨ ਚਾਈਂ ਚਾਈਂ ਪਿੰਡ ਪੁਜਾ ਤੇ ਰਾਏ ਕਲੇ ਨੂੰ ਜਾਕੇ ਸਾਰੀ ਅਸਚਰਜ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਰਾਏ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਇਕ ਘੋੜਾ, ਇਕ ਪੁਸ਼ਾਕ ਅਤੇ ੫੦੦ ਰੁਪੈ ਤੇ ਸਾਥ ਨੂਰੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆ ਭੇਟ ਕੀਤਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਸਤ੍ਰ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦੇ ੨ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਤੇ ਰਾਏ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨਾ ਦੇਖ ਕੇ ਅਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਰਾਏ ਕਲੇ ਨੇ ਹਥ ਜੋੜ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੇਵਾ ਦਸੋ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਖਬਰ ਮੰਗਾਓ। ਹੁਣ ਕਲੇ ਨੇ ਨੂਰੇ ਮਾਹੀ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਏਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਚਾਰ ਪੈਹਰਾਂ ਵਿਚ ਚਾਲੀ ਕੋਸ ਦੇ ਪੰਧ ਤੋਂ ਆ ਖਬਰ ਦਿਤੀ ਕਿ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਨੇ ਦੋਨੋ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਜਗਤ ਮਾਤਾ ਜੀ ਸਰਦ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਸਚ ਖੰਡ ਪਧਾਰ ਗਏ ਹਨ।

ਇਸ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਤ ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਰਾਕੇ ਬਹੁਤ ਰੌਣਕ ਦਿਤੀ ਹੈ।। ਸਰੋਵਰ ਤੇ ਨਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਜਥੇ ਨੇ (ਖਾਸ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਉਂ ਜੱ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਨਗਿੰਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਬੇਬੇ ਭਾਨ ਕੌਰ ਜੀ) ਨੇ ਕਰਾਈ ਹੈ ॥

ਜੱਥੇਦਾਰ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਰੀਦ ਕੇ ਕਾਫੀ ਜ਼ਮੀਨ ਗੁ: ਦੇ ਨਾਉਂ ਕਰਾਈ ਹੈ ॥

੧੫-੧੬ ਘੁਮਾਂ ਪਹਿਲੇ ਸੀ ॥ ਸੰਤ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗਰਲ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਜਿਸ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸੰਤ ਨਿਰੰਜਨ ਸੰਘ ਜੀ ਹਨ। ਹਰ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਤੁਰਕ ਰਾਜ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੁਟਣ ਵਾਲੇ ਦਿਹਾੜੇ ਸਲਾਨਾ ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ॥

ਤੁਰਕ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪੁਟਣੀਆਂ:– ਮਸੂਮ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਸੁਣਕੇ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੇ ਸੁਤੇ ਸਿਧ ਤੀਰ ਨਾਲ ਇਕ ਕਾਹੀ ਦਾ ਬੂਟਾ ਪੁਟਣਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਨਾਲ ਹੀ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਅਜ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਤੁਰਕ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪੁਟ ਸਿਟੀਆਂ ॥ ਸਾਡੇ ਸਿੰਘ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਕਰਨਗੇ। ਇੱਟਾਂ ਸਤਲੁਜ ਵਿਚ ਸਿਟਣਗੇ। ਗੁਰੂ ਮਾਰੀ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਥੇਹ ਬਨਾਣਗੇ ॥

ਰਾਏ ਕਲੇ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖਾਰ ਬਿੰਦ ਤੋਂ ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣਕੇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਦਾਸ ਭੀ ਤੁਰਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸੇਵਕ ਜਾਣ ਕੇ ਬਖ਼ਸ਼ ਲਵੋ।

ਤਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਰਾਏ ਕਲੇ ਨੂੰ ਇਕ ਖੰਡਾ, ਇਕ ਗੰਗਾ ਸਾਗਰ ਇਕ ਰੇਹਲ, ਪੋਥੀ ਪੜਨ ਵਾਲੀ ਦੇ ਕੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਜਦ ਤਕ ਇਹਨਾਂ ਗੁਰ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਹਿਤ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਦਬ ਰਖੋਗੇ ਉਨਾਂ ਚਿਰ ਸੁਖ ਤੇ ਰਾਜ ਤੇਜ ਵਧੇਗਾ ਜੋ ਰਾਏ ਕਲਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਅਧਿਕ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾਈ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਘਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਬੜੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਲਜਾਕੇ ਸਤਕਾਰ ਨਾਲ ਰਖੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੇਵਕ ਬਣ ਗਏ। ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਰਾਏ ਕਲੇ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਰਾਏ ਉਲਾਸ ਨੇ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਆਖੇ ਲਗਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ ਹੋਇਆ ਖੰਡਾ ਗਾਤਰੇ ਸਜਾਕੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਗਿਆ ਜੋ ਸਬੱਦੀ ਖੁਰਦ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਜਦ ਆਇਆ ਤਾਂ ਘੋੜਾ ਸੁਤੇ ਹੀ ਤਾਂਹ ਨੂੰ ਬੁੜ੍ਹਕਿਆਂ (ਤਬਕਿਆ) ਅਤੇ ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਖੰਡਾ ਉਛਲ ਕੇ ਰਾਇ ਉਲਾਸ ਦੀ ਬਖੀ ਵਿਚ ਧਸ ਗਿਆ ਤੇ ਘੋੜਾ ਤਾਬੜ ਤੋੜ ਭਜਣ ਤੇ ਰਾਇ ਉਲਾਸ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਡਿਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਪੈਰ ਰਕਾਬ ਵਿਚ ਫਸ ਗਿਆ। ਇਸਤ੍ਹਾਂ ਘੜੀਸੀਦੇ ਦਾ ਸਿਰ ਧਰਤੀ ਤੇ ਬਜ਼ ਬਜ ਕੇ ਫਟਣ ਤੇ ਮਰ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਘੋੜਾ ਖੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਉਹ ਜਗ੍ਹਾ ਤਪੜ ਤੇ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਕੁਝ ਨਸ਼ਾਨੀ ਅਜੇ ਹੈ॥ ਰਾਜ ਤੇਜ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ॥

ਗੰਗਾ ਸਾਗਰ ਉਨਾਂ ਦੀ ਉਲਾਦ ਰਾਏ ਅਨਾਇਤ ਪਾਸ ਹੈ॥ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੌ ਤੋਂ ਉਪਰ ਗਲੀਆਂ ਹਨ। ਰੇਤਾ ਪਾਈਏ ਤਾਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਭਰ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ। (ਅਜ ਕਲ ਅਨਾਇਤ ਖਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ॥) ਇਕ ਦਫਾ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸ ਰਾਇ ਅਨਾਇਤ ਖਾਂ ਨੇ ਆਕੇ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗ੍ਰੀਬੀ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਜੋ ਬਖਸ਼ਸਾਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸਤਕਾਰ ਕਰੋ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰੋਂ ਗ੍ਰੀਬੀ ਚਲੀ ਜਾਇਗੀ। ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਇਕ ਸਾਫ ਕਮਰੇ ਸਾਫ ਰੁਮਾਲੇ ਵਿਚ ਸੰਤੋਖ ਕੇ ਧੂਪ ਦੀਪ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਰਾਇ ਜੀ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਘਰ ਵਿਚ ਮੁੜ ਬਰਕਤਾਂ ਆਈਆਂ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਰਾਇਕੋਟ ਤੋਂ ਮੂਲੋਵਾਲ ਜਾਣਾ:- ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜਦ ਆਲਮਗੀਰ ਗਏ ਸਨ ਉਸ ਵਕਤ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਦੇ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਘੋੜਾ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ॥ ਇਸ ਦੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਜੀਦ ਖਾਂ ਨੇ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਵਾਰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ॥ ਅਤੇ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਭਜਕੇ ਆਪ ਦੇ ਨਾਨਕੀ ਮੂਲੋਵਾਲ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਇਧਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਇਕ ਸਿੰਘ ਰਸਤੇ ਦਾ ਜਾਣੂ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਰਾਇਕੋਟ ਤੋਂ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਸਬਾਜ਼ ਪੁਰਾ, ਕੁਤਬਾ, ਕੁਰੜ, ਮਨਾਲ, ਟਿੱਬਾ, ਬੜੀ ਸ਼ੇਰਪੁਰ, ਕਾਲਾ ਬੂਲਾ, ਦਿਦਾਰ ਗੜ੍ਹ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੂਲੋਵਾਲ ਪਹੁੰਚੇ॥ ਇੱਕ ਛਪਰੀ ਵਿਚ ਅਗ ਦਾ ਚਾਨਣ ਦੇਖ ਕੇ ਗਏ॥ ਦੇਖੋ ਕਿਡੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ ਜਿਸਦੀ ਛਪਰੀ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਨਿਰਾਲਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸੁਤੇ ਹੀ ਜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮੀਆ ਅਸੀਂ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਜੋ ਏਥੋਂ ਦਾ ਦੋਹਤਾ ਨਾਨਕੇ ਘਰ ਆਇਆ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਹੈ। ਜੋ ਆਪਦੀ ਟੁਟੀ ਹੋਈ ਛਪਰੀ ਵਿਚ ਅਗ ਬਾਲ ਕੇ ਰਾਤ ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਦੇਖੋ ਉਸ ਦੇ ਭਾਗ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀ ਵਾਲੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋਇਆ। ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾ ਛਪਰੀ ਵਿਚ ਆਸਣ ਲੁਆਇਆ ਤੇ ਆਗਿਆ ਪਾ ਕੇ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਦਣ ਗਿਆ। ਅਗੋਂ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਪਿਆਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਸੁਣ ਗਦ ਗਦ ਹੋਇਆ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਮਿਸੇ ਪ੍ਰਸਾਦੇ ਤਿਆਰ ਕਰਾਕੇ ਨਾਲ ਲੱਸੀ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਤਾਂ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼ ਜੀ ਨੇ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਲਵਕੜੀ ਵਿਚ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਰ ਦਿਤੇ। ਅਰ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ੨ ਇਹ ਜਗ੍ਹਾ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਬਣੇਗੀ ਪਿਤਾ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਉਣਗੇ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਨੂੰ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਦੁਖ ਭੰਜਨ ਤਲਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਈ ਸੇਰ ਲੂਣ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਪਿਆ ਕਰੇਗਾ। ੧੫ ਪੋਹ ਨੂੰ ਹਰ ਸਾਲ ਅਸੀਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਕਰਾਂਗੇ। ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਬਿਪਤਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਥੇ ਆਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨੀ ਤੁਹਾਡੀ ਬਿਪਤਾ ਦੂਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਏਥੇ ਆਏ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਚਲ ਕੇ ਬਾਜਵੀ, ਅਲਾਲ, ਹੇੜੀਕੇ, ਚੇਹਲਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਖੇੜੀ ਪਹੁੰਚੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਏਥੇ ਇਕ ਕੋਹੜੀ (ਸਜਨ) ਨੂੰ ਰਾਜ਼ੀ ਕੀਤਾ। ਇਥੋਂ ਪਿੰਡ ਗੁਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਰਾਏਕੋਟ, ਸੀਲੋਆਣੀ, ਬਸੀਆਂ, ਲੰਮੇ ਜਟ ਪੂਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਪਿੰਡ ਦੀਨੇ ਕਾਂਗੜ ਪਹੁੰਚੇ।†

ਗੁ: ਬਸੀਆਂ—ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਤੇ ਥਾਣਾ ਜਗਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ੮-੯ ਮੀਲ ਪੁਰ ਇਕ ਪਿੰਡ ਬਸੀਆਂ ਹੈ। ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਸੀਲੋਆਣੀ ਤੋਂ ਚਰਨ ਪਾਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਅਤ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸੰਗਤ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ. ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਸ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ. ਸ; ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ, ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਇਤ ਆਦਿ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਬੇਅੰਤ ਹਨ।

ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਲੰਮੇ—ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਅਤੇ ਥਾਣਾ ਜਗਰਾਵਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜਗਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਅਠ ਮੀਲ ਹੈ ਅਰ ਰਾਏਕੋਟ ਵਾਲੀ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਤੋਂ ਇਕ ਮੀਲ ਕਿਨਾਰੇ ਹੈ। ਏਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਵਲੋਂ ਆਕੇ ਵਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਭਾ: ਸਾ: ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਰਾਏ ਕਲ੍ਹਾ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਏਥੇ ਖੜਗ,* ਰੇਹਲ, ਗੰਗਾ ਸਾਗਰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ੪੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਕਈਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਲੋਂ ਹੈ। ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਥ ਹੈ। ਲੰਮੇ ਜਟ ਪੁਰਾ ਦੋਹੀਂ ਪਿੰਡੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਹਿਤ ਚਰਨ ਪੁਆਏ ਹਨ।

ਗੁ: ਭੰਮੀ ਪੁਰ—ਮੋਹੀ ਵਾਲੇ ਲੁਹਾਰ ਦੀ ਬੰਸ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੁੰਦਰੀ

---

†ਡੈਹੀ ਜਮਾਦਾਰ ਪਾਰਾ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ।

*ਗੰਗਾ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਚੌਗਿਰਦ ਤੇ ਥਲੇ ਸੈਂਕੜੇ ਮੋਰੂ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਰੇਤ ਪਾਈਏ ਤਾਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੇ ਪਾਣੀ ਪਾਈਏ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਖਸ਼ੀ ਸੀ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਵਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਮੱਲ੍ਹਾ–ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਤੇ ਥਾਣਾ ਜਗਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਅਠ ਨੌ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ। ਏਸ ਪਿੰਡ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਭੰਮੀ ਪੁਰੇ ਤੋਂ ਮਾਣੂਕਿਆਂ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ।ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਇਲਾਕਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਡਾ ਮੋਟਰ ਟਾਂਗੇ ਦਾ ਬਸੀਆਂ, ਸਟੇਸ਼ਨ ਜਗਰਾਵਾਂ।

ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਚਕਰ–ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਤੇ ਥਾਣਾ ਜਗਰਾਓਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜਗਰਾਓਂ ਤੋਂ ਨੌ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਦਖਣ ਵਲ ਹੈ, ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦਖਣ ਵਲ ਸਮੀਪ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲੰਮੇ ਤੋਂ ਚਕਰ ਦੀ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਸ ਹੋ ਕੇ ਇਥੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ। ਸੰਮਤ ੧੯੮੦ ਤੋਂ ਨਗਰ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸੋਹਣੀ ਇਮਾਰਤ ਬਣਾਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਬੰਧ ਲੋਕਲ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਥ ਹੈ।

ਜੇ ਕੋ ਗੁਰ ਤੇ ਵੇਮੁਖੁ ਹੋਵੈ ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਮੁਕਤਿ ਨ ਪਾਵੈ ॥
ਪਾਵੈ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੋਰਥੈ ਕੋਈ ਪੁਛਹੁ ਬਿਬੇਕੀਆ ਜਾਏ ॥
ਪਾ: ੩ ॥

ਸੁਰਿ ਨਰ ਮੁਨਿ ਜਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਖੋਜਦੇ ਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਗੁਰ ਤੇ ਪਾਇਆ ॥
ਪਾਇਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀਨੀ ਮਨਿ ਵਸਾਇਆ ॥
॥ ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਲਾਹੀ ਦਾਤ ਹਰਿ ਇਕ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਹਿ ॥
ਪਾ; ੩ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਪਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦

ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ

ਨੰ:	ਨਾਂ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ	ਜ਼ਮੀਨ ਘੁਮਾਂ	ਜ਼ਮੀਮ ਵਿਘੇ	ਜਾਗੀਰ	ਮਕਾਨ	ਸਹਾਇਤਾ ਆਦਿ
੧	ਗੁ: ਸਾ: ਮਰੋਦ		੬੦੦ ਵਿਘੇ			ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ
੨	ਗੁਃ ਸਾਃ ਕਪਾਲ ਮੋਚਨ		੧੫੦ ਵਿਘੇ			
੩	ਗੁਃ ਸਾਃ ਅਗਮ ਪੁਰਾ		੬੦ ਵਿਘੇ			ਨਗਰ ਵਾਸੀਆਂ ਵਲੋਂ
੪	ਗੁਃ ਸਾਃ ਖਾਨ ਪੁਰ		੧੦੦ ਵਿਘੇ			
੫	ਗੁਃ ਸਾਃ ਮਾਣਕ ਟਬਰਾ		੮੦ ਵਿਘੇ			
੬	ਗੁਃ ਸਾਃ ਟੋਕਾ		੨੫੦ ਵਿਘੇ	੮੫-੦-੦		੧੦੦ ਵਿਘੇ ਰਿਆਸਤ ਨਾਹਨ ੧੫੦ ,, ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਸਾਲਾਨਾ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ
੭	ਗੁਃ ਸਾਃ ਢਕੋਲੀ		੫੦ ਵਿਘੇ			
੮	ਗੁਃ ਸਾਃ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਕਲੋੜ			੭੦-੦-੦		ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ
੯	ਗੁਃ ਸਾਃ ਕਤਲ ਗੜ੍ਹ			੩੦੦-੦-੦ ੬੬੧-੦-੦		ਸਾਲਾਨਾ ਪਿੰਡ ਰਾਏ ਪੁਰ ,, ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ
੧੦	ਗੁਃ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ	੧੭ ਘੁਮਾਂ				
੧੧	ਗੁਃ ਜੰਡ ਸਾਹਿਬ		੮੨੭ ਵਿਘੇ			ਮਹਾਰਾਜਾ ਰੰਜੀਤ ਸਿੰਘ
੧੨	ਗੁਃ ਸਾਃ ਭਾਨੋ ਖੇੜੀ		੨੦ ਵਿਘੇ			ਪਿੰਡ ਵਲੋਂ
	ਜੋੜ	੧੭ ਘੁਮਾਂ	੨੧੩੭ ਵਿਘੇ			

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਃ ਜਾਗੁਰਤਸਰ ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ ਕਲਾਂ—ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤਹਿਸੀਲ ਤੇ ਥਾਣਾ ਜਗਰਾਉਂ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜਿਸਦੀ ਦੇ ਦਖਣ ਦਿਸ਼ਾ ਵਲ ਇਕ ਸਾਂਝਾ ਛਪੜ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦੀ ਜਗਰਾਉਂ ਤੋਂ ਤਿਹਾੜੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਦੇ ਤੇ ਛਪੜ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਇਕ ਸਾਧੂ ਸੰਤ ਰਾਵ ਦਾਸ ਜੀ ਉਦਾਸੀ ਆਕੇ ਟਿਕ ਗਏ ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਨਾਲ ਕੁਝ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇ ਚੋਗਿਰਦ ਕਚੀਆਂ ਦੁਆਲਾਂ ਕਰਕੇ ਇਕ ਕੁਟੀਆ ਪਾਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਜਿਸਦਾ ਨਤੀਜਾ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠੀ ਕਈ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਤੇ ਸੰਤ ਰਾਵਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤ ਕਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੁਣ ਇਸ ਜਗਾ ਸੰਤ ਤ੍ਰਿਯਾਦਾਸ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਆ ਟਿਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਅਪਰਾਲਾ ਕਰਕੇ ਇਕ ਪੱਕੀ ਕੁਟੀਆ ਬਣਵਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਕੁਝ ਅਰਸੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੇ ਸੁਨੀ ਜਗਾ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਟਕਾ ਲਿਆ ਜੋ ਬੜਾ ਹੀ ਆਲਸੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਪੈਹਰ ਵਿੱਚ ੧੬–੧੭ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੭ ਦੀ ਦਰਮਿਆਨੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਧਮ ਪਾਪੀ ਵਲੋਂ ਤਿੰਨ ਸਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਧਾਰ ਹਥਿਆਰ ਨਾਲ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤੇ ਡਾਢੀ ਸਟ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪ ਲੋਕ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਕਲੰਕ ਖਟਿਆ ਅਤੇ ਏਨਾਂ ਹੀ ਤਾਰੀਖਾਂ ਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਬੇਤਾਜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜ ਸਾਲ ਨੰਗੇ ਬਦਨ ਜੇਹਲ ਤੋਂ ਔਣ ਤੇ ਪੰਥਕ ਫੈਸਲੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦੌਰਾ ਰਖਿਆ ਇਸ ਦੌਰੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਲੋਂ ਪਿੰਡ ਰੂਮੀ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਵਿਚ ਸੰਤ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਰਥ ਨਾਲ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਵਾਪਸ ਜਨੇਤ ਪੁਰੇ ਨੂੰ ਔਂਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤ ਪੁਰ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮਨਸੀਹਾਂ ਬਾਜਨ ਤੇ ਦਾਸ ਤਿੰਨੇ ਜਣੇ ਜਦ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਏ ਤਾਂ ਜਥੇਦਾਰ ਰੋਡਾ ਸਿੰਘ ਜਗਰਾਉਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਏਹ ਦੁਖ ਭਰੀ ਖਬਰ ਸੁਣਾਈ। ਸੁਣਕੇ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੇ ਜਣੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਕੇ ਹਾਲਤ ਦੇਖਣ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਦਿਲ ਥਾਵੇਂ ਨਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਕੱਲਾ ਤੋਤਾ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ਬੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਤੇ ਪਤਾ ਲਗਾ ਮਹੰਤ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਦੁਧ ਪੀਣ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤੋਤਾ ਸਿੰਘ ਮਜਬੀ ਦੇ ਪੈੜ ਆਦਿ ਦੀ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰੀ ਪਾਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਗਏ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਨਾ ਮਿਲਨ ਤੇ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੇ ਗਾਲਬ ਜਾਕੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਹਾਲਤ ਸੁਣਾਕੇ ਸੁਭਾ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਦਾਸ ਰਾਂਤੋ ਰਾਤ ੫–੬ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਸੁਭਾ ਸ਼ੇਰਪੁਰੇ ਆ ਹਾਜਰ ਹੋਇਆ। ਹੁਣ ਇਲਾਕਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸੰਗਤਾਂ ਸੁਭਾ ਦਸ ਬਜੇ ਤਕ ਪੰਜ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸ਼ੇਰਪੁਰੇ ਪੁਜੇ ਤੇ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਇਕ ਹਾਦਸਾ ਕਮੇਟੀ ਚੁਣੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਨ ਦਾਂ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਸਕਤ੍ਰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਉਂਕੇ ਭਾਈ ਕੁੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਾਲਬ ਖਜ਼ਾਨਚੀ। ਦਾਸ ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਜਨਰਲ ਮੈਂਬ੍ਰ ੮੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਨ। ਹੁਣ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਃ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਹੋਰ ਪੰਥਕ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਤੇ ਵੈਸਰਾਏ, ਗਵਰਨਰ, ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅਫੀਸਰਾ ਆਦਿ ਨੂੰ ਤਾਰਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਕੰਮ ਬੜੇ ਦਰਦ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਨਾਲ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਸ਼੍ਰੋਃ ਗੁਃ ਪ੍ਰਃ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਃ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਹੋਰ ਸਭਾ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਅਤੇ ਪੰਥਕ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰੇ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਰਖ ਕੇ ਇਸ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਾਦਸੇ ਦੇ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਵਜੋਂ ੧੦੧ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਾ ਸ੍ਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਦਾਸ ਟਿਕ ਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੋਗਾਂ ਤੇ ਇਕ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਜਿਸ ਤੇ ਸਮੂਹ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਦਾ ਪੱਤ੍ਰ ਦੇ ਕੇ ਪੰਥਕ ਦੀਵਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ੧੦੧ ਅਖ਼ਡ ਪਾਠ ਪਰਾਰੰਭ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾਈ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਲੋਂ ਸਦਾ ਪਤ੍ਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਮੂਹ ਪੰਥਕ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਦੇ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰ ਆਗੂ ਤੇ ਲੀਡਰ ਹੋਰ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਗੁਣੀ ਗਿਆਨੀ ਸਾਰੇ ਪੁਜੇ।

ਅਤੇ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਇਤਹਾਸਕ ਕਰਾਰ ਦਿਤਾ। ਅਤੇ ਗ: ਸਾ: ਦੀ ਨਿਊ ਰਖ ਕੇ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾਸ ਦੇ ਜ਼ੁਮੇ ਪਾਈ ਗਈ ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਬਾਬਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੧੦੧) ਰੁਪਈਏ ਪਹਿਲੇ ਦਿਤਾ। ਹੁਣ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਉ, ਰਖਣ ਤੇ ਸੰਗਤ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਖਿਆਲ ਔਣ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਾਮਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿਠੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਜੋ ਇਕ ਉਨੋਬੜ ਸਿਖ ਤੋਂ ਚਿਠੀ ਚਕਵਾਈ ਜਿਸ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਾਗਰਤ ਸਰ, ਹੁਣ ਇਸ ਅਟਲ :ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਕੌਣ ਮੋੜੇ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਜੈ ਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਧੁਨ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੌਤਕ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋ ਜਾਗਰਤ ਲਿਓਣ ਲਈ ਵਰਤਾਇਆ ਸੀ। ਇਕੋਤ੍ਰੀ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਵਧ ਚੜ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਪਰ ਕਈ ਗੁਰੂ ਸਵਾਰੇ ਮਾਈ ਭਾਈ ਨੇ ਸਰਧਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਅਦੁਤੀ ਨਮੂਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰ ਮੁਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ

੧. ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੂਹੜ ਚਕ ੨. ਭਾਈ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਜੋਆਨਾ ੩. ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇੰਦ੍ਰ ਗੜ ਰਾਮਗੜੀਆ ੪. ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਨੀਆਂ ੫. ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਹੋਲੀ ੬. ਬਾਬਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਵਦਾਸੀਆ ੭. ਭਾਈ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਦੋ ਕੇ ੮. ਭਾਈ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ ਰਾਮਗੜੀਏ ੯. ਭਾਈ ਮੁਨਛਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ ਦਰਜੀ ੧੦. ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਸਪਾਲੋ ੧੧. ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਘੇੜਾ ੧੨. ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਆਲੀ ੧੩. ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਗੜਾ ੧੪. ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖੰਗੂੜਾ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ੧੫. ਜਥੇਦਾਰ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ੧੬. ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ੧੭. ਹੋਲਦਾਰ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ੧੮. ਭਾਈ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ੧੯. ਭਾਈ ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ੨੦. ਹੋਲਦਾਰ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ੨੧' ਦਫੇਦਾਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰ ਪਰਾ ੨੨. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲਿਤ੍ਰਾ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ੨੩. ਭਾਈ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ੨੪. ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ੨੫. ਭਾਈ ਲਾਭਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ੨੬. ਭਾਈ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ੨੭. ਭਾਈ ਮੁਨਛਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ੨੮. ਭਾਈ ਤਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ ੨੯. ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਛੰਡੜ ੩੦. ਰਾਗੀ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਕਰੀ ੩੧. ਮਾਈ ਨੰਦ ਕੌਰ ਜੀ ਅਖਾੜਾ ੩੨. ਮਾਈ ਇੰਦ ਕਰ ਜੀ ਕਾਂਉਕੇ ੩੩. ਮਾਈ ਮਹਾ ਕੋਰ ਜੀ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ੩੪. ਮਾਈ ਰਾਜ ਕੋਰ ਜੀ ਸ਼ੇਰ ਪੂਰਾ ੩੫. ਮਾਈ ਨਰੈਣ ਕੌਰ ਜੀ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ੩੭. ਮਾਈ ਬਸੰਤ ਕੋਰ ਜੀ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ। ੩੮. ਮਾਈ ਚੰਦ ਕੌਰ ਜੀ ਖੰਗੂੜੇ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ। ੩੯. ਭਾਈ ਮਾਘਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੰਗਸੀ ਪੁਰਾ। ੪੦. ਅਕਾਲੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੰਗਸੀ ਪੁਰਾ। ੪੧. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਲੀਲਾਂ ੪੨. ਹੌਲਦਾਰ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਾਲਬ ੪੩. ਅਕਾਲੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ੪੪. ਜਥੇਦਾਰ ਸੁਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ੪੫. ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਗਿ: ਗਾਲਬ ਕਲਾ ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਦਰਜੀ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ੪੬. ਥਾਣੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ੪੭. ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ੪੮. ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ੪੯. ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ ੫੦ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ੫੧. ਨੰਦ ਸਿੰਘ ੫੨. ਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ੫੩. ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ੫੪. ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ੫੫. ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ੫੬. ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਛੋਟਾ ੫੭. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ੫੮. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ੫੯. ਹੌਲਦਾਰ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ੬੦. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਕਾਲਿਆ ਦਾ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਕਾਲਿਆ ਸ: ਸੁਬਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਪ ਦੇ ਖਰਚ ਤੇ ਕਰਾਈ ਹੁਣ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸੰਤ ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ।

ਨੋਟ:—ਸ਼ੇਰ ਪੁਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਟਾਂਕ ਛਤ੍ਰੀ ਰਵਦਾਸੀਏ ਅਤੇ ਮਜ਼ਹਬੀਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸ: ਕਰਿਮ ਸਿੰਘ ਓਵਰਿਸੀਅਰ ਨੇ ਕਰਾਈ

ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵੱਾਲੇ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਾ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਧੂੜ ਕੋਟ ਆਦਿ ਤੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਾਸੀ ਨਗਰਾਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ੇਖ ਦੌਲਤ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਖੁਰਦ ਨੇ ਇਮਾਰਤ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਭਾਈ ਮਲ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਨੇ ਗੁ: ਦੀ ਇਕ ਬਾਹੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਪਦੇ ਖਰਚ ਤੇ ਕੀਤੀ ਦਾਸ ਸਮੂੰਹ ਨਗਰਾਂ ਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਖਿਮਾਂ ਦਾ ਜਾਚਕ ਹੈ।

ਦਾਸ:—ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ
ਪ੍ਰਧਾਨ ਇਮਾਰਤ ਕਮੇਟੀ ਗੁ: ਜਾਗਰਤ ਸਰ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦
ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾਂ

ਨੰ:	ਨਾਂ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ	ਜ਼ਮੀਨ ਘੁਮਾਂ	ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਘੇ	ਜਾਗੀਰ	ਮਕਾਨ	ਸਾਹਿਤ ਆਦਿ
੧	ਗੁਃ ਸਾਃ ਬਹਿਲੋਲ ਪੁਰ		੨੫ ਵਿਘੇ			
੨	ਗੁਃ ਸਾਃ ਮਾਛੀਵਾੜਾ		੨੭੦ ਵਿਘੇ			ਮਹਾਰਾਜਾ ਰੰਜੀਤ ਸਿੰਘ
੩	ਗੁਃ ਸਾਃ ਕਨੇਚ		੧੦੦ ਵਿਘੇ			ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ
੪	ਗੁਃ ਸਾਃ ਆਲਮਗੀਰ		੭੦ ਵਿਘੇ			ਸਿਖ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਦੀ
੫	ਗੁਃ ਸਾਃ ਜਸਪਾਲ ਭਾਈ		੪੦੦੦ ਵਿਘੇ			ਕਈਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਲੋਂ
੬	ਗੁਃ ਫਲਾਹੀ ਸਾਹਿਬ		੧੩ ਵਿਘੇ			
੭	ਗੁਃ ਮੋਹੀ ਸਾਹਿਬ		੧੫ ਵਿਘੇ			
੮	ਗੁਃ ਸਾਃ ਸੀਲੋਆਣੀ	੮ ਘੁਮਾਂ				ਪਿੰਡ ਵਲੋਂ
੯	ਗੁਃ ਸਾਃ ਕਮਾਲ ਪੁਰ		੧੦ ਵਿਘੇ			ਕਈਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਲੋਂ
੧੦	ਗੁਃ ਸਾਃ ਲੰਮੇ	੪੦ ਘੁਮਾਂ				
੧੧	ਗੁਃ ਟਾਹਲੀ ਸਾਃ	੧੫ ਘੁਮਾਂ				
	ਜੋੜ	੬੩ ਘੁਮਾਂ	੪੫੦੩ ਵਿਘੇ			

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੇ ਕੌਤਕ

(ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ, ਟੁਟੀ ਗੰਢਣੀ ਆਦਿ)
ਅਗੇ ਪੜ੍ਹੋ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੋ ਜੀ

ਗੁ: ਸਾ. ਨਾਨਕ ਸਰ–ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ, ਥਾਣਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਤਖਤੂ ਪੁਰਾ ਹੈ। ਜ਼ੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮੋਗਾ ਤੋਂ ੧੭ ਮੀਲ ਦਖਣ ਵਲ ਹੈ। ਤਖਤੂ ਪੁਰੇ ਤਿੰਨ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਹਨ। ਪਰ ਪ੍ਰਸਿਧ ਨਾਨਕ ਸਰ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਾਂਗੜ ਵਲ ਜਾਂਦੇ ਇਸ ਜ਼ਗ੍ਹਾ ਠਹਿਰੇ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਨਾਨਕ ਸਰ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਸਮੇਤ ਘੋੜੇ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਉਚਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਲੰਗਰ ਤੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਹੈ। ਮਾਘੀ ਅਤੇ ਵੈਸਾਖੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੮੦ ਘੁਮਾਉਂ ਜ਼ਮੀਨ ਸਿਖ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ। ਸੇਵਾ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਗਿਆਨੀ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰਾਂ ਨੇ ਕਰਾਈ ਹੈ।

ਪਾਕਾ ਸਾਹਿਬ.– ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ, ਤਸੀਲ ਮੋਗਾ, ਥਾਣਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਮਧੇਹ (ਅਥਵਾ ਮਧਇ) ਹੈ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮੋਗਾ ਤੋਂ ੧੬ ਮੀਲ ਹੈ ਪਿੰਡ (ਮਧੇਇ) ਤੋਂ ਦੋ ਫਰਲਾਂਗ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਖਤੂ ਪੁਰੇ ਤੋਂ ਦੀਨੇ ਵੱਲ ਜਾਂਦੇ ਇੱਥੇ ਬਿਰਾਜੇ ਹਨ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਥ ਦਾ ਅੰਗੂਠਾ ਪੱਕਾ ਹੋਇਆ ਸੀ॥ ਉਸ ਦੀ ਪੱਟੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਇੱਥੇ ਬਦਲੀ ਕਰਾਈ ਤਾਂ ਪੱਟੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਪਾਕ ਚੂਸ ਕੇ ਸਾਫ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਕੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦਾ ਨਾਉਂ ਪਾਕਾ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ॥ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਉਚਾ ਤੇ ਸੁੰਦ੍ਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ॥ ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਤ ਰੇਡੂ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕਰਾਈ ਹੈ। ੧੬-੧੭ ਘੁਮਾਉਂ ਨਗਰ ਵਾਸੀਆ ਵਲੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ ॥

ਗੁ. ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਸਰ ਪਤੋ.— ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ, ਥਾਣਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਦਾ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮੋਗਾ ਤੋਂ ੧੬ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਹੈ ॥ ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਇੱਕ ਛੱਪੜ ਦੇ ਕੰਢੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਰ ਭੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਨੇ ਤੋਂ ਸੈਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ਏਧਰ ਆਏ ਹੋਏ ਠਹਿਰੇ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਵਾਂ ਬਣਿਆਂ ਹੈ। ੧੦ ਘੁਮਾਉਂ ਜ਼ਮੀਨ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਨਾਲ ਹੈ॥ ਨਗਰ ਵਾਸੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਯੋਗ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ॥

ਗੁ. ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਸਾ. (ਦੀਨਾਂ).— ਅਰਸ਼ਾਂ ਕੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਾਲੀ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਯੁਧ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸਜੇ ਖਬੇ ਤਾਰਦੇ ਹੋਇ ਦੀਨੇ ਪੁਜੇ। ਰਾਇ ਜੋਧ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਰਾਇ ਸਮੀਰ, ਰਾਇ ਤਖਤ ਮਲ, ਰਾਇ ਬਖਤ ਮਲ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਇਕ ਘੋੜਾ ਪੁਸ਼ਾਕਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਮਾਇਆ ਸੁਆਗਤ ਵਜੋਂ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ॥ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਭਿੰਨੇ ਸ਼ਬਦਾ ਵਿੱਚ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ ਆਪ ਜੀ ਏਥੇ ਵਸੋ, ਅਰਦਾਸ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਈ, ਗ੍ਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼ ਨੇ ਇਕ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚੋਬਾਰੇ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਕੇ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਜਿਮੇ ੨ ਇਲਾਕਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸੰਗਤਾ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗੇ ਉਮੇ ੨ ਹੁਮ ਹੁਮਾਕੇ ਮੁਖੀ ਸਮੀਰ ਲਖਮੀਰ ਸਰਦਾਰ ਸਮੇਤ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗੀਆਂ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗੀ ਚਹਿਲ ਪਹਿਲ ਹੋਣ ਲਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਰਦਾਰ, ਜਥੇ ਬੜੇ ੨ ਅਲਾਕਦਾਰ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਬਸਤ੍ਰ ਭੇਟਾ ਲੈ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਮਲਵਈ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ ਉਤਸਾਹ ਤੇ ਉਮਾਹ ਵੇਖਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਰਤਨ ਕਥਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਲਾਕਾ ਨਿਵਾਸੀ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਕੇ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਗੇ ਅਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਮਲਵਈ ਸ਼ੇਰਾਂ ਨੂੰ ਕਰਾਉਣ ਲਗੇ।

ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਬਜੀਦ ਖਾਂ (ਸਰਹੰਦੀ ਸੂਬੇ) ਨੇ ਸਮੀਰ ਨੂੰ ਚਿਠੀ ਘਲੀ ਕਿ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ) ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਭੇਜੋ ॥

ਜਿਸਦਾ ਉਤਰ ਸਮੀਰ ਨੇ ਇਉਂ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ, ਸਭ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲੇ ਮੈ ਮਰਾਂਗਾ ਫੇਰ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲ ਕੋਈ ਝਾਕੇਗਾ। ਇਹ ਉਤ੍ਰ ਸੁਣ ਕੇ ਵਜੀਦ ਖਾਂ ਸੜ ਬਲ ਕੇ ਕੋਇਲੇ ਹੋ ਗਿਆ ਸੂਬੇ ਦੀ ਇਸ ਚਿਠੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸਮੀਰ ਤੇ ਲਖਮੀਰ ਨੇ ਮਾਲਵਾ ਨਿਵਾਸੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ ਭੇਜੇ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਕਿਉਂਕਿ ਜਥੇਬੰਦੀ ਤੇ ਜੰਗ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਕਰਨੀ ਹਰ ਇਕ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਖਦੇ ਸਾਰ ਛੇਤੀ ਪਹੁੰਚੋ ॥

ੴ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ ॥

ਪੰਥ ਕੀ ਜੀਤ ਸੱਦੇ ਪੱਤ੍ਰ ਦੇਗ ਤੇਗ ਫਤਹ

ਘਰੀਂ ਬੈਠਣਾ ਹੁਣ ਤੇ ਸ਼ੋਭਦਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸੇ ਵਿਚ ਖਤਰੇ ਕੌਮੀ ਆਨ ਸਾਡੀ ॥
ਆਨ ਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣ ਦੇਣੀ, ਭਾਵੇਂ ਚਲੀ ਜਾਵੇ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਸਾਡੀ ॥
ਉੱਠੋ ਸੁਤਿਓ ਜਾਗੋ ਮਲਵਈ ਸ਼ੇਰੋ ਹੋਣ ਲਗੀ ਹੈ ਅਜ ਪਛਾਣ ਸਾਡੀ ॥
ਹੁਣ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੌਤ ਸਵਾਲ ਬਣਿਆ ਜੇ ਰਹੀ ਆਣ ਤਾਂ ਰਹੇਗੀ ਜਾਨ ਸਾਡੀ ॥
ਕਲਗੀ ਵਾਲੇ ਜਦ ਰੱਖਿਆ ਹੱਥ ਸਿਰ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਜੰਮਿਆ ਕਿਹੜਾ ਮਿਟਾਣ ਵਾਲਾ ॥
ਚੋਟ ਲਾ ਨਗਾਰੇ ਤੇ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਆਪ ਮੁਕੂਗਾ ਸਾਨੂੰ ਮੁਕਾਣ ਵਾਲਾ ॥

ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੁਜਣ ਸਾਰ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਨੂਆਂ ਵਰਗੇ ਬੁਢੇ, ਬਾਲ, ਜੁਆਨ ਬਹੀਰਾਂ ਘੱਤੀ ਦੀਨੇ ਵਲ ਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਮਨ ਮੰਗੀਆਂ ਮੁਰਾਦਾਂ ਪੌਂਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਸ਼ਤ੍ਰ ਵਿਦਿਆਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਕਰਨ ਲਗੇ ਅਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, ਭਾਈ ਸਮੀਰ ਜੋ ਸੰਗਤਾ ਔਂਦੀਆਂ ਹਨ ਏਹ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਤਾਂ ਸਮੀਰ ਨੇ ਹਥ ਜੋੜ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ, ਜੀ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੋ ਦੁਸ਼ਮਨ ਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਵਸਾਹ ਨਹੀਂ ਕਦ ਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਹਨ। ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਜੋ ਏਥੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਵੇਗਾ ਉਹ ਹਾਰ ਕੇ ਜਾਵੇਗਾ।

ਸਮੀਰ ਦੀ ਇਸ ਸੇਵਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਮੀਰ ਤੂੰ ਜਿਥੇਂ ਤਕ ਘੋੜਾ ਫੇਰ ਲਵੇਂਗਾ ਉਥੇਂ ਤਕ ਤੇਰਾ ਰਾਜ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਦ ਸਮੀਰ ਘੋੜਾ ਫੇਰਨ ਲਗਾ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਮਾਮਾ ਜੈਤੋ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਪੰਜ ਪੀਰੀਆ ਸੀ ਇਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜੇਹੜਾ ਗੁਰੂ ਆਪ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ ਫਿਰਦਾ ਹੈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰਾਜ ਕਿਥੋਂ ਦੇਵੇਗਾ। ਕਰਮਾਂ ਮਾਰੇ ਮਾਮੇ ਦਾ ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਸਮੀਰ ਨੇ ਘੋੜਾ ਨੇੜੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਫੇਰਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨਾਂ ਹੀ ਰਾਜ ਹੋਇਆ। 'ਬਿਨੁ ਕਰਮਾਂ ਕਿਛੁ ਪਾਈਐ ਨਾਹੀ ਜੇ ਬਹੁਤੇਰਾ ਧਾਵੇ।''

ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਭਾਗ-ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮੀਰ ਤੇ ਅਤ ਪਸੰਨ ਹੋਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸਮੀਰ ਸੀਤ ਪ੍ਰਸਾਦ ਘਰ ਲਜਾ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਛਕੋ ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਇਸ ਦੇ ਮਾਮੇ ਨੇ ਫੇਰ ਤਰਕ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਮੀਰ ਸੀਤ ਪ੍ਰਸਾਦ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਦੱਬਣ ਲਗਿਆ ਤਾਂ ਚੋਰੀ ਕੁਝ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਛਕ ਲਿਆ। ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਵਰ ਦਿਤਾ ਤੁਸੀਂ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਘਰੀਂ ਜਾਓਗੀਆਂ ਅਤੇ ਸਮੀਰ ਨੂੰ ਸੋ ਸਰਾਪ ਦਿਤਾ ਕਿ ਤੇਰੀ ਜਗ੍ਹਾ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਗਣਗੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਮੀਰ ਨੇ ਸਰਾਪ ਬਖਸ਼ੌਣੇ-ਸਰਾਪ ਸੁਣ ਕੇ ਸਮੀਰਾ ਬਹੁਤ ਪਛਤਾਇਆ ਹੁਣ ਨਿਸਕਾਮ ਤੇ ਨਿਰਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਬਖਸ਼ਿੰਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮੀਰ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਭੁਗਤਾਏ। ਫੇਰ ਸੌ ਵਰ ਦਿਤਾ।

ਪਰਮ ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੇਵਾ—ਭਾਈ ਰੂਪ ਚੰਦ ਦੇ ਪੁਤਰ ਭਾਈ ਰੂਪੇ ਤੋਂ ਪਰਮ ਸਿਘ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਘੋੜਾ ਇਕ ਪੁਸ਼ਾਕ ਭੇਟਾ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀਆਂ। ਏਹ ਦੋਨੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਜੋ ਤਿੰਨ ਕੋਹ ਤੇ ਹੈ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸੁਭਾ ਸ਼ਾਮ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਏਹਨਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ, ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਓ। ਏਨਾਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਤੇ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਬਸ ਹੁਣ ਕੀ ਸੀ ਜੋ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ ਸ਼ਰਨ ਆਵੇ ਉਹ ਫੁਲਾਦੀ ਦੁਆਲ ਬਣਦਾ ਜਾਵੇ ਭਾਵ ਸ਼ਸ਼ਤਰ ਵਿਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਦੇ। ਵਟਕਾਂ ਵਾਂਗ ਕੁਦਦੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਾਟੇ ਵਾਸਤੇ ਉਤਾਵਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਏਥੇ ਹੀ ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਕਾਂਗੜ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲਾਗੇ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਜ਼ਫਰ ਨਾਮਾ (ਫਤਹ ਨਾਮਾ) ਲਿਖਕੇ ਘਲਿਆ, ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਇਮਾਰਤ ਸੰਤ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕਰਾਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਖੜਗ ਧਾਰੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਕੀਰਤਨ ਕਥਾ ਅਤੇ ਸ਼ਸ਼ਤਰ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਨਿਹਾਲ ਤੇ ਮਾਹਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਉਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਨਾਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਲੋਂ ਹੋਈ। ਜਿਸਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਥ ਹੈ। ੨੦੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਤੇ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਵਲੋਂ ਦੋ ਸੌ ਵਾਰਸ਼ਕ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ, ਥਾਣਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਰਾਮਪੁਰਾ ਫੂਲ ਤੋਂ ੧੮ ਮੀਲ ਉੱਤਰ, ਜੈਤੋਂ ਤੋਂ ੧੮ ਮੀਲ ਪੂਰਵ ਅਤੇ ਮੋਗਾ ਤੋਂ ੧੭ ਮੀਲ ਦਖਣ ਹੈ।

ਇਥੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਅਨੇਕ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਨ ਹਿਤ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਦੇ ਹਨ। ਭਗਤਾ, ਰੁਖਾਲਾ, ਬਰਗਾੜੀ ਆਦਿ।

ਗੁ. ਬੰਬੀਹਾ ਭਾਈ.ਇਸ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੌਂ ਦਿਨ ਬਿਰਾਜੇ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਏਥੇ ਗੁਰੂ ਹਰਸਹਾਏ ਦੇ ਸੋਢੀ (ਪ੍ਰਿਥੀਏ ਦੀ ਸੰਤਾਨ) ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਕਲਯੁਗ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਉਪਾ ਦਸੋ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਾ ਦਸਿਆ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦ੍ਰਸਾਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁ: ਅਜੀਤ ਗੜ (ਵਾਂਦਰ):– ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਭਗਤੇ ਤੋਂ ਇੱਥੇ ਆਏ ਸਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਨਾਲ ੧੪ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿੰਡ ਵਲੋਂ ਹੈ ॥

ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਤ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਵੈਸਾਖੀ ਅਤੇ ਲੋਹੜੀ ਨੂੰ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਹੈ ॥ ਇਹ ਪਿੰਡ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਥਾਣਾ ਬਾਘੇ ਵਾਲਾ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜੈਤੋ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵਲ ੯ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ॥

ਗੁ: ਸਾ: ਚੰਦ ਛੋਟੇ:– ਥਾਣਾ ਘਲ ਖੁਰਦ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਇਥੇ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਜੀਦ ਪੁਰ ਤੋਂ ਮੁੜਦੇ ਹੋਇ ਠਹਿਰੇ ਹਨ। ਪਰ ਜਿਥੇ ਆਪ ਜੀ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ ਉਸ ਥਾਂ ਪਰ ਕਚੀ ਚਾਰ ਦਵਾਰੀ ਛਪੜ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕੇਵਲ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਝੁਲ ਰਹੇ ਹਨ, ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ।

ਗੁ. ਸਾ. ਛੋਟੇ ਘਲ.– ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਜੀਦ ਪੁਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਇ, ਇਥੇ ਝਿੜੀ ਵਿਚ ਠਹਿਰੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ॥

ਗੁ. ਬਾਜੀਦ ਪੁਰ.– ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਤਿੱਤਰੀ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਬੜੀ ਦੂਰ ਤੋਂ ਏਸ ਤਿਤਰ ਦੇ ਮਗਰ ਲਗੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਨਾਲ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਪੁਛਣ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਏਸ ਤਿੱਤਰ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੀ ਜ਼ਾਮਨੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪ ਭਗਤਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਜੀਦ ਪੁਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਨਾਉਂ "ਤਿਤਰ ਸਰ" ਤੇ "ਜ਼ਾਮਨੀ ਸਰ" ਕਰਕੇ ਭੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਹਿਲਕਾਰ ਸੀ ਕਰਵਾਈ। ਰਾਜਾ ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਨੇ ੫੧ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਦੀ ਰਸਦ ਲਗਾਈ। ਰਾਜਾ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦੀ ਰਾਣੀ ਨੇ ਭੀ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਮਹਾਰਾਜਾ ਬ੍ਰਿਜਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਈ ਨਰੇਂਦ੍ਰ ਕੌਰ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੯੭੯-੮੦ ਵਿੱਚ ੧੩ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਖਰਚ ਕੇ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਵਾਇਆ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਲਈ ਬਰਤਨ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਅਰਦਾਸ ਕਰਾਇਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਹਰਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਪੱਕਾ ਸਰੋਵਰ ਬਣਾਇਆ। ਰਿਆਸਤ ਵਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਰਸਤਾਂ ਭੀ ਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਮੱਲਣ.– ਇਹ ਨਗਰ ਥਾਣਾ ਕੋਟ ਭਾਈ ਜ਼ਿਲਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੈ ਜੋ ਜੈਤੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ੬ ਕੋਹ ਦਖਣ ਵੱਲ ਹੈ।ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੁਕਤਸਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਇ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਮਲਣ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਕੌਲ ਜੀ ਦੀ ਬੰਸ ਦੇ ਸੋਢੀ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਪਿੰਡ ਲੋਹਾਰਾ ਤੇ ਸਮਾਧ ਹਨ। ਪਟਿਆਲੇ ਵਲੋਂ ਭੀ ਦੋ ਪਿੰਡ ਜਾਗੀਰ ਹਨ।

ਗੁ: ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ—ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਉਹ ਪ੍ਰਸਿਧ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਸੰਮਤ ੧੭੬੨ ਵਿਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਲਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੂਬਾ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਹੇਠ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪਿਛਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਏਥੇ ਪੁਜੀਆਂ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ (ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਪਾਣੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ) ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਯੁਧ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਲਾਇਆ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਢਾਬ ਨੂੰ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਰਖਕੇ ਵੈਰੀ ਦਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ

ਏਥੇ ਆਕੇ ਹੀ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਅਰ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਚਾਲੀ ਸਿੰਘ ਵੈਰੀ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।*

---

*ਖਿਤਰਾਣੇ ਪਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦ ਪਾਯਾ ਹੈ ਘਮਸਾਨ
ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਅਰ ਭਾਗ ਕੌਰ ਸੰਗ ਸਿੰਘ ਪਹੁੰਚੇ ਆਨ
ਕਰੀ ਮਾਰ ਸੜਨ ਪਰ ਐਸੀ, ਦੀਨੇ ਪੈਰ ਹਿਲਾਯ
ਘਾਯਲ ਥਕੇ ਤ੍ਰਿਖਾਤੁਰ ਵੈਰੀ ਭਾਗੇ ਪੀਠ ਵਿਖਾਯ
(ਤੀਰ ਕਮਾਣਾ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ)
ਹੁੰਦੀ ਜਾਂ ਲੜਾਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖੀ ਢਾਬ ਉਤੇ
ਟਿੱਬੀ ਉਤੇ ਬੈਠ ਤੀਰ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਚਲਾਏ ਸਨ।
ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਨਵਾਬ ਮਾਰ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸ਼ਤਾਬ ਏਥੇ
ਕਰਕੇ ਬੇਤਾਬ ਉਤੇ ਧਰਤ ਲਟਾਏ ਸਨ
ਡਿਗੇ ਜਰਨੈਲ ਘੇਲ ਪਏ ਵੇਖੇ ਤੁਰਕਾਂ ਨੇ
ਮੰਨ ਕੇ ਤੇ ਹਾਰ ਮੁਖ ਪਿਛਾਂ ਨੂੰ ਭਵਾਏ ਸਨ
ਆਇ ਪਿਤਾ ਚੱਲ ਗਲ ਲਾਂਵਦੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੂੰ
ਮੁਖ ਪੂੰਝ ਪੁਤ੍ਰ ਏਹ ਹਜ਼ਾਰੀ ਫੁਰਮਾਏ ਸਨ

ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਅਚਾਨਕ ਪਹੁੰਚਨਾ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਨਾ ਮਿਲਣਾ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਭੱਜਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋਏ।

ਏਥੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਪਰ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਵੇਰਵਾ ਬੇਦਾਵੇ ਵਾਲੇ ੪੦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰੀ ਮੇਰਾ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰੀ ਖਤਾਬ ਤੇ ਬੇਦਾਵਾ ਪਾੜ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਇਹੋ ਹਨ।

(ਬਾਕੀ ਅਗਲੇ ਸਫੇ ਤੇ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਏਥੇ ਹੀ ਸ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੇਦਾਵੇ ਦਾ ਪਤਰ ਪੜਵਾਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਤੋਂ ਟੁਟੀ ਸਿਖੀ ਗੰਢਵਾਈ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜ ਗਈਆਂ ਜੁਧ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਢਾਬ ਤੇ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਹਰ ਇਕ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੱਖ ਦੇ ਸੀਸ ਨੂੰ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲੈਕੇ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਪੂੰਜਦੇ ਤੇ ਖਤਾਬ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਦ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੀਸ ਗੋਦ ਲਿਆ ਤਾਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਚੇਹਰਾ ਪੂੰਜਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚਿਤ ਵਿੱਚ ਤਕਿਆ ਕਿ ਏਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕੋਣ ਜਾਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ ਤਕਿਆ ਤਾਂ ਸਚ ਹੀ ਨਿਰਵੈਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਨ ਤਾਂ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾ ਕੇ ਅਨੰਦ ਭਰਪੂਰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਜੇ ਕੋਈ ਇਛਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦਸ ਉਹ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਇਗੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ।

ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਤਬ ਕਹੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਿ
ਬਾਤ ਨ ਕੋਈ ਬਾਕੀ ਹੈ
ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਭ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਯੋ
ਯਮ ਤੇ ਭਈ ਬਿਬਾਕੀ ਹੈ
ਬੇਦਾਏ ਫਰੋ ਪ੍ਰਭ ਕਾਗਜ਼ ਫਾਰੋ ਕਰੋ ਨਿਹਾਲਾ ਹੈ॥
ਭਲੇ ਬੁਰੇ ਸਭ ਨਾਥ ਤਿਹਾਰੇ ਟੂਟੀ ਮੇਲੋ ਮਾਲਾ ਹੈ।

(ਗੁਰਪਦ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਸਰਸਰੀ ਵਿਚਾਰ—ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋਣ ਤੇ ਚਿੜੀ ਬਾਜ਼ ਨਾਲ ਕੀੜੀ ਹਾਥੀ ਨਾਲ, ਅਨਜਾਣ ਤੇ ਬੇ ਹਥਿਆਰਾ ਸਾਧ ਕਿਰਪਾਲ ਦਾਸ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਨੰਧ ਬਧ ਫੌਜੀ ਸਪਾਹ ਨਾਲ ਲੜ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਕੀ ਕਾਰਣ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਮਰ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿਸਾਂ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਕਟਿਆ ਅਤੇ ਖੰਡੇ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰੀ ਹੋਣ। ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿੱਚ ਵੀਰ ਰਸ ਭਰਿਆ ਹੋਵੇ। ਅੰਤਰ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਖੰਡਾ ਖੜਕਦਾ ਹੋਵੇ। ਗੁਰਵਾਕ ਭੁਖ ਤਿਖ ਤਿਸ ਨ ਪਿਆਸੀ ਜਿਸ ਅੰਤਰ ਨਾਮ ਪਰਕਾਸ (ਮਾਰੂ ਵਾਰ ਮ: ੫) ਰਣੁ ਦੇਖਿ ਸੂਰੇ ਚਿਤ ਉਲਾਸ (ਬਸੰਤ ਮ: ੫) ਆਦਿ ਗੁਣ ਹੁੰਦਿਆਂ ਮਝੈਲ ਕਿਉਂ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਗਏ। ਯਾਦ ਰਖੋ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਪਾਉੜੀ ਜੇ ਗੁਰ ਭਰ-ਮਾਵੇ ਸਾਂਗ ਕਰ ਕਿਆ ਸਿਖ ਵਿਚਾਰਾ ਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਨਾ ਭਰਮਾਉਂਦੇ ਤਾਂ। ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਝੰਬਾਲ ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਮੰਨ ਕੇ ਖਤਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਤੇ ਜੰਗ ਕਰਕੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਉਚਤਾ ਕਉਣ ਦੁਆਂਦਾ। ਜੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੇ ਮਝੈਲ ਇਥੇ ਸ਼ਹੀਦ ਨ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਬੇਦਾਵਾ ਨਾ ਪੜਵਾਉਂਦੇ ਤਾਂ ਮਾਝੇ ਦੀ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਆਵਾ ਜਾਵੀ ਆਏ ਸਾਲ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਰਸਪਰ ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹੇ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹਿ ਤੇਰੇ ਕੌਤਕਾਂ ਨੂੰ ਤੂੰ ਹੀ ਜਾਣੇ। ਜੇ ਤੇਰੀ ਖੇਡ ਨਾ ਰਚੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਅੰਤ ਕਾਲ, ਕੋਲ ਜਾਕੇ ਸਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੈਂਦੇ! ਗੁਰਵਾਕ॥ ਅੰਤ ਖਲੋਆ ਆਇ ਜਿ ਸਤਿਗੁਰ ਅਗੇ ਘਾਲਿਆ॥ ਹੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਤੇਰੇ ਚੋਜਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਔਂਦਾ॥ ਰਬੀ ਵਾਕ॥ ਅੰਤ ਨਾ ਪਾਰਾ ਕੀਮਤਿ ਨਹੀਂ ਪਾਈ॥ ਰਾਮ ਮ: ੫॥

ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਥੀਂ ਸਿਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਖਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਨੂੰ 'ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸਰ' ਭਾਵ ਮੁਕਤਸਰ ਕਹਿਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਮੁਕਤਸਰ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ। ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਕਨਾਰੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਮੁਕਤਸਰ ਦਾ ਜੰਗ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਵਿਸਾਖ ਸੰਮਤ ੧੭੬੨ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਭਾਈ ਲੰਗਰ ਸਿੰਘ ਨੇ (ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ ਤੇ ਮਕਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁਣ ਹਰੀਕੇ ਪਿੰਡ ਉਘਾ ਹੈ) ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਏਸ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਪਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦਲ ਨੂੰ ਦਸਕੇ ਮਾਘੀ ਦਾ ਮੇਲਾ ਠਹਿਰਾਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਿਲਤ ਤੇ ਇਹ ਰੁਤ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਚੰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਈ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ.— ਜਿਥੇ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਤਹਿ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦਰਬਾਰ ਲਗਾਇਆ ਅਤੇ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਰ ਦੇਕੇ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤੀ ਉਥੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦਾ ਕੀਮਤੀ ਪਥਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਛੱਤ ਪਰ ਸੋਨੇ ਦਾ ਪੱਤਰਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ.— ਜਿਥੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਪਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਗੁ. ਤੰਬੂ ਸਾਹਿਬ.— ਜਿਥੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵੈਰੀ ਦਲ ਵਿਚ ਦਹਿਸ਼ਤ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਝਾੜਾਂ ਪਰ ਚਾਦਰਾਂ ਪਾਈਆਂ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤੰਬੂ ਲਗੇ ਹੋਏ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਪਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤੰਬੂ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਦਖਣ ਵਾਲੀ ਬਾਹੀ ਪਰ ਹੈ।

ਗੁ. ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ.— ਇਥੇ ਬੈਠਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੰਗ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਵੈਰੀ ਦਲ ਪਰ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਸਾਇਆ। ਇਕ ਤੁਰਕ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਦੀ ਲੁਕ ਕੇ ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਪਾਰ ਬੁਲਾਇਆ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸੇਵਕ ਬਾਬਾ ਗੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਰਵਾਈ ਹੈ ਸਰੋਵਰ ਬਨਵਾਇਆ ਤੇ ਖੂਹ ਆਦਿ ਲਗਵਾਇਆ। ਇਥੇ ਇਕ ਕਾਲਜ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਇਮਾਰਤ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਰੌਣਕ ਵਿਚ ਅਪਾਰ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ॥

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਸਰ.— ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਰਕਾਬ ਵਿੱਚ ਚਰਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਾ ਕੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਅਸਵਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਇਥੇ ਭੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਯਾਦਗਾਰ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਬੜੇ ਅਫਸੋਸ ਨਾਲ ਲਿਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤ ਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਿਆ ਇਸ ਲਈ ਕੇਵਲ ਨਾਮ ਹੀ ਹੇਠ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

੧. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਸਮੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੨. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੩. ਸ੍ਰੀ ਭਾ: ਸ: ਮੱਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੪. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੫. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੬. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ; ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੭. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੮. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਸੁਹੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੯. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਸਰਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੧੦. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਸੁਲਤਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੧੧. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਹਰਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੧੨. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੧੩. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੧੪. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੧੫. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੧੬. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੧੭. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੧੮. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੧੯. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ,੨੦. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੨੧. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ. ੨੨. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੨੩. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੨੪. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੨੫. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇਦਾਰ, ੨੬. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੨੭. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੨੮. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਚੰਬਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੨੯. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਜਾਦੋ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੩੦. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ ਸਾ: ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੩੧. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੩੨. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਮੱਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੩੩. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੩੪. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੩੫. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਦਯਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੩੬. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੩੭. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੩੮. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੩੯. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਸੁਲਤਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੪੦. ਸ੍ਰੀ: ਭਾ: ਸਾ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ।

ਨੋਟ:– ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇ ਦੀ ੪੩੦੦) ਸਾਲਾਨਾ ਜਾਗੀਰ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਥੇ ਹਰ ਸਾਲ ਮਾਘੀ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਬੀ. ਬੀ. ਐਂਡ ਸੀ. ਆਈ. ਰੇਲਵੇ ਦਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ।

ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਰੁਪਾਣਾ-ਇਹ ਨਗਰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ੪ ਮੀਲ ਦਖਣ ਵਲ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਪਰ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਦੀ ਵਸੋਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਾਸ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਹਨ। ਇਸ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਪਾਪੀ ਜੀਵ ਨੂੰ ਘੋਗੜ ਦੀ ਜੂਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਘੋਗੜ ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, ਮਹਾਰਾਜ ਇਹ ਜਾਨਵਰ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਸਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ? ਤਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ, ਭਾਈ ਸਿਖੋ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਇਹ ਰਾਜਾ ਸੀ। ਇਕ ਸਿਖ ਦੀ ਕੁਆਰੀ ਲੜਕੀ ਵਲ ਬੁਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਵੇਖੋ ਘੋਗੜ ਜਿਹਾ ਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਘੋਗੜ ਦੀ ਜੂਨ ਮਿਲੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਨਖਿਧ ਜੂਨ ਵਿਚ ਪਿਆ ਵੇਖਕੇ ਸਾਨੂੰ ਤਰਸ ਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਸਿਖ ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸੁਣ ਕੇ ਧੰਨ ਗੁਰੂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲਗੇ। ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ੧੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ।

ਗੁ. ਸਾ. ਭੁਲਰ-ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਰੁਪਾਣੇ ਤੋਂ ਨਾਗੇ ਦੀ ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਕੁਝ ਚਿਰ ਇਥੇ ਵਿਰਾਜੇ ਤੇ ਨਗਰ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਏਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਗੁਰਦ੍ਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਗੇ ਦੀ ਸਰਾਂ-ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੰਗ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਗੇ ਦੀ ਸਰਾਂ ਪੁਜੇ। ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ। ਇਥੇ ਇਕ ਜੋਗੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਹੱਠ ਯੋਗ ਕਰਕੇ ਉਮਰ ਵਧਾ ਰਖੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਤੋਂ ਪੁਛਿਆ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਕਿਤਨੀ ਹੈ। ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ੩੬ ਸਾਲ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋਗੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤਦ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਜੇ ਬਾਲਕ ਹੀ ਹਨ। ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ੫੦੦ ਵਰਸ ਦੀ ਹੈ ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਚਲਿਆ ਸਾਂ ਪਰ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ ਉਮਰ ਵਧਣ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ਹੈ ਸੱਪਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਯੋਗੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਆਇਆ ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਹਿਜ ਯੋਗ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਰੜ੍ਹਾ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਕੇ ਜੋਗੀ ਨੂੰ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਪਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਸਹਿਜ ਜੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੇਵਕ ਬਣ ਗਿਆ।

ਗੁ: ਗੁਪਤ ਸਰਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤਸੀਲ ਮੁਕਤਸਰ ਥਾਣਾ ਕੋਟ ਭਾਈ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਛਤੇਆਣਾ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਮੁਕਤਸਰ ਜੰਗ ਤੋਂ ਔਂਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਜਗਾ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਬੈਰਾੜਾਂ ਨੇ ਤਨਖਾਹਾਂ ਮੰਗੀਆਂ ਤਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਭਾਈ ਸਿੰਘੋ ਅਸੀਂ ਥੋਨੂੰ ਤਲਬਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਵਾਂਗੇ ਪਰ ਹੁਣ ਜੰਗਾਂ ਦੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਮਸਤਾਨਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਬੈਰਾੜਾਂ ਨੇ ਅਗੇ ਹੋ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੀਆਂ ਬਾਗਾਂ ਫੜ ਲਈਆ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਘੋੜਾ ਖੜਾ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਲ ਧਿਆਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਰੁਪੈਏ ਤੇ ਅਸ਼ਰਫੀਆਂ ਦੀ ਲੱਦੀ ਹੋਈ ਖਚਰ ਚੋਜੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਚਰਨਾ ਤੇ ਮਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਅਗੇ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਅੱਠ ਆਨੇ ਸਵਾਰ ਚਾਰ ਆਨੇ ਪੈਦਲ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਗਿਣਕੇ ਤਲਬਾਂ ਵਰਤਾ ਦਿਤੀਆਂ ਪੰਜ ਸੋ ਅਸਵਾਰ ਅਰ ਨੌ ਸੌ ਪੈਦਲ ਬਰਾੜ ਸਨ। ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਏਨਾਂ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਵੀ ਤਲਬ ਲੈ ਲੈ ਤਾਂ ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਹਥ ਜੋੜ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 'ਤੂੰ ਦਾਤਾ ਦਾਤਾਰ ਤੇਰਾ ਦਿਤਾ ਖਾਵਣਾ' ਜੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਦਿਤਾ ਹੋਰ ਬੜਾ ਕੁਛ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਤੁਠੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸਿਖੀ ਬਖਸ਼ੋ। ਜਿਸ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਭਾਈ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਤੇ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਾਝੇ ਦੀ ਅਤੇ ਤੈਂ ਬੈਰਾੜਾਂ ਦੀ ਸਿਖੀ ਰੱਖ ਲਈ ਹੈ।

ਜੋ ਤਨਖਾਹ ਦੇਕੇ ਮਾਇਆ ਬਚੀ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਉਥੇ ਹੀ ਦਬ ਦਿਤੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਬੈਰਾੜ ਚੋਰੀ ਕਢਣ ਆਇ ਤਾਂ ਉਥੇ ਕੁਛ ਭੀ ਨਾ ਮਿਲਿਆ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਗੁਪਤਸਰ ਹੈ। ਅਤੇ ਬੈਰਾੜ ਝੂਠੇ ਹੋਏ ਮੁੜ ਗਏ। ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਗਏ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਭਾਈ ਮਾਇਆ ਕਡ ਲਿਆਂਦੀ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਬੈਰਾੜ ਨੀਵੀ ਪਾਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਸਤ ਸੰਤੋਖ ਪ੍ਰਤੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ ਇਸ ਜਗਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ੧੯ ਘੁਮਾਉਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਗਿੱਦੜ ਬਾਹਾ ਤੋਂ ਨੋ ਮੀਲ ਹੈ।

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪਿੰਡ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਜੀ ਨੇ ਵਸਾਇਆ ਹੈ, ਇਥੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਨ।

੧. ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪ੍ਰੇਮੀ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਛਕਣ ਆਏ, ਬਾਣੀਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਰੰਗੀ ਸਿੰਘ, ਘਮੀ ਸਿੰਘ ਰਖੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ੫੦ ਘੁਮਾ ਜ਼ਮੀਨ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਹੈ।

੨. ਦੂਜਾ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦਖਣ ਵਲ ਪਾਸ ਹੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁਪਤ ਸਰੋਂ ਆਏ ਤਾਂ ਇਥੇ ਠਹਿਰੇ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੰਮਤ ੧੯੭੭ ਵਿਚ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਥੇ ਭੀ ਪੁਜਾਰੀ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਹੈ।

ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਗਿਦੜ ਬਾਹਾ ਤੋਂ ਪੰਜ ਮੀਲ ਕੱਚਾ ਰਸਤਾ ਹੈ।

ਗੁ. ਸਾ. ਗਿਦੜ ਬਾਹਾ-ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋਟ ਭਾਈ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਇਕ ਮਾਲ੍ਹ ਦੇ ਥਲੇ ਵਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਗਿਦੜ ਬਾਹਾ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਕੋਲ ਹੈ। ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਹੈ।

ਗੁ. ਚੰਦ ਸਾਹਿਬ.-- ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਇਕ ਢਾਬ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਲਖੀ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਇ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ੭ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੈ।

ਗੁ. ਜੰਡ ਸਾਹਿਬ.-- ਥੇਹੜੀ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਫਕਰ ਸਰ ਤੋਂ ੨ ਮੀਲ ਹੈ। ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੰਡਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਟੰਗੇ ਸਨ ਉਹ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਸ ਅਸ਼ਥਾਨ ਪਰ ਬਾਲਕ ਨਾਥ ਜੋਗੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁੰਦਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਗੁ. ਕਾਲ ਝਰਾਣੀ.- ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਇਸ ਦਰਖਤ ਪਰ ਕਾਗ ਦੇ ਬਚੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਿਹੜਾ ਬਚਾ ਮੂੰਹ ਅਡਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਉ। ਭਾਈ ਧਰਮ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਇਹ ਕਾਂ ਪਹਿਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿੱਖ ਲਾਂਗਰੀ ਸੀ। ਜਦ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਕਾਂ ਕਾਂ ਬਹੁਤ ਕਰਦਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਆਇਆ ਤਾਂ ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਗਲ ਪੈ ਗਿਆ। ਤਦ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿਉਂ ਕਾਂ ਵਾਂਗ ਕਾਂ ਕਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈਂ। ਸਿੱਖ ਦਾ ਇਹ ਬਚਨ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਸਿੱਖ ਮਰ ਕੇ ਕਾਂ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਆਏ ਹਾਂ। ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਸੱਪ ਨੂੰ ਭੀ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਸਬੰਧੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਮਸੰਦ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਕਾਰ ਭੇਟ ਚੁਗ ਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਮਰਨ ਲਗੇ ਦੀ ਸੁਰਤੀ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਪੈ ਗਈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੱਪ ਦੀ ਜੂਨ ਪਿਆ।

ਗੁ. ਸਾਹਿਬ ਸ਼ੇਰ ਗੜ੍ਹ- ਇਹ ਨਗਰ ਥਾਨਾ ਜਲਾਲਾ ਬਾਦ ਜ਼ਿਲ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫਤੂ ਅਤੇ ਸੰਮੂ ਡੋਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਵੇਖਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਠਹਿਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਭੇਟਾ ਇਕ ਲੁੰਙੀ ਅਤੇ ਖੇਸ ਕੀਤਾ ਜੋ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਤੋਹਫਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲੁੰਙੀ ਤੇੜ ਬੰਨ ਲਈ ਤੇ ਖੇਸ ਉਪਰ ਲੈ ਲਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮਹਾਰਾਜ ਇਹ ਤਾਂ ਸਿੱਖੀ ਲਿਬਾਸ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ।

ਪੂਨਾ ਗੁਰ ਕਹਿਉਂ ਜੈਸਾ ਦੇਸ ਤੈਸਾ ਭੇਸ ਤੇੜ ਲੁੰਙੀ ਤੇ ਮੋਹਢੇ ਖੇਸ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਸਿੰਘੋ ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਦੇਸ਼ ਹੋਵੇ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਭੇਸ ਧਾਰਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਾਨੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਸਿੰਘ ਚੁਪ ਕਰ ਗਏ।

ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਹਰੀ ਪੁਰਾ:- ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ, ਤਹਿਸੀਲ, ਥਾਣਾ ਅਬੋਹਰ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪੰਜ ਕੋਸੀ ਤੋਂ ਅਧ ਮੀਲ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਹੈ॥ ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਵਲ ਨੇੜੇ ਹੀ "ਬਟ ਤੀਰਥ" ਨਾਮੇ ਤਾਲ ਦੇ ਕੰਢੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਇਸ, ਥਾਂ ਵਿਰਾਜੇ ਹਨ॥ ਇਹ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਸੰਮਤ ੧੯੩੩ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਹੈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸ੍ਰਦਾਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੀਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੈ।

ਗੁ: ਰਖਵਾਲਾ ਸਾਹਿਬ:- ਕਵੀ ਕੁਲ ਭੂਸ਼ਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਨੇ ਤੋਂ ਚਲਕੇ ਰੁਖਾਲੇ ਪਿੰਡ ਪੁਜੇ ਤੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਮ ਪੁਛਿਆ। ਹਾਲੀਆਂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਰੁਖਾਲਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਗੇ ਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਰਖਵਾਲਾ ਕਹੋ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ

ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਭੁ ਦੀਨੇ ਤੇ ਚਢੇ ਪਿਖ ਪਹੁੰਚੇ ਇਕ ਗ੍ਰਾਮ
ਖਰੇ ਹੋਇ ਬੂਝਨ ਕਿਯੋ ਕਹਾ ਗ੍ਰਾਮ ਕੋ ਨਾਮ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੁਨ ਹਾਹਕ ਭਾਖਯੋ ਤਿਸ ਕਾਲਾ
ਇਸੀ ਗ੍ਰਾਮ ਕੋ ਨਾਮ ਰੁਖਾਲਾ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਵਰਜਨ ਕੀਨਸ ਤਾਹਿੰ
ਨਾਮ ਰੁਖਾਲਾ ਕਹੀਐ ਨਾਹਿੰ
ਅਬ ਤੇ ਕਹੋ ਨਾਮ ਰਖਵਾਲਾ
ਤਿਸ ਹੀ ਥਲ ਡੇਰਾ ਗੁਰ ਘਾਲਾ ।

ਇਹ ਨਗਰ ਗਿਦੜ ਬਾਹਾ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ੬ ਕੋਹ ਹੈ ਤੇ ਕਚਾ ਰਸਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਗੁ. ਚਕ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ.– ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਥਾਣਾ ਨਥਾਣਾ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਚਕ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਹੈ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਫੂਲ ਮੰਡੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਚੜਦੇ ਪਾਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪਵਿਤ੍ਰ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ ਬੁਰਜ ਸਿੰਗੂ (ਸਿੰਘ) ਭੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਇਥੋਂ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦਾ ਪੋਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਚਾ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ੪ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ ।

ਗੁ; ਸਾਹਿਬ ਭੁਚੋ;– ਇਹ ਨਗਰ ਰਾਜ ਪੁਰਾ ਬਠਿੰਡਾ ਲਾਈਨ ਪਰ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ। ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦੀ ਬੰਸ ਦੇ ਬਾਬਾ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਨੇ ਇਹ ਪਿੰਡ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਾਸ ਝਿੜੀ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ ਉਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਸਰ ਹੈ ।

ਗੁ; ਦੋਦਾ ਸਾਹਿਬ;– ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਜੁਧ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਥੇ ਪੁਜੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਥਾਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਠਹਿਰ ਕੇ ਅਗੇ ਛਤੇਆਣੇ ਨੂੰ ਦਲੇ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਢਾਬ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਗੁਰ ਕੀ ਸਾਖੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ,
ਪੀਵਤ ਹੀ ਪਰਵਾਣੁ ਭਇਆ ॥
ਦਰ ਦਰਸਨ ਕਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਹੋਵੈ
ਮੁਕਤਿ ਬੈਕੁੰਠੈ ਕਰੈ ਕਿਆ ॥੩॥
ਆਸਾ ਮ: ੧

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ

ਨੰਬਰ	ਨਾਮ ਗੁਰਦੁਆਰਾ	ਜ਼ਮੀਨ ਘੁਮਾਂ ਜਾ ਵਿਘੇ	ਮਕਾਨ	ਸਹਾਇਤਾ ਆਦਿ
੧	ਨਾਨਕ ਸਰ ਤਖਤੂ ਪੁਰਾ	੮੦ ਘੁਮਾਂ		
੨	ਪਾਕਾ ਸਾਹਿਬ	੧੬-੧੭ ਘੁਮਾਂ		
੩	ਗੁਰੂ ਸਰ ਪਤੋ	੧੦ ਘੁਮਾਂ		
੪	ਲੋਹਗੜ੍ਹ (ਦੀਨਾ)	੨੦੦ ਘੁਮਾਂ ਦੇ ਲਗ ਭਗ		ਸਿਖ ਰਾਜੇ ਨਾਭਾ ਵਲੋਂ
੫	ਅਜੀਤ ਗੜ੍ਹ (ਬਾਂਦਰ)	੧੪ ਘੁਮਾਂ		
੬	ਬਾਜੀਦ ਪੁਰ			੫੧ ਫ਼ਰੀਦ ਕੋਟ ਵਲੋਂ
੭	ਮੁਕਤ ਸਰ			੪੩ ਸੋ ਸਾਲਾਨਾ ਸਿਖ ਰਾਜ ਵੇਲੇ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਹੈ
੮	ਰੁਪਾਣਾ	੧੦ ਘੁਮਾਂ		
੯	ਗਪਤ ਸਰ	੧੬ ਘੁਮਾਂ		
੧੦	ਕੋਟ ਭਾਈ (ਭਗਤੂ)	੫੦ ਘੁਮਾਂ		
੧੧	ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ	੭ ਘੁਮਾਂ		
੧੨	ਚਕ ਫਤਹ ਸਿੰਘ	੪ ਘੁਮਾਂ		
	ਜੋੜ	੪੦੮ ਘੁਮਾਂ		੪੩੫੧ ਰੁਪੈ

ਏ ਸ੍ਰਵਣਹੁ ਮੇਰਿਹੋ ਸਾਚੈ ਸੁਨਣੈ ਨੋ ਪਠਾਏ ॥
ਸਾਚੈ ਸੁਨਣੈ ਨੋ ਪਠਾਏ ਸਰੀਰਿ ਲਾਏ ਸੁਣਹੁ ਸਤਿ ਬਾਣੀ ॥
ਪਾ: ੩

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਵਿਖੇ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ
ਨਾਲ ਪਵਿਤਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਥਾਈ ਗੁਰਦੁਆਰੇ

ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਭਗਤਾ–ਭਾਈ ਬਹਿਲੋਲ ਬੰਸੀ ਭਗਤਾ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਭਗਤਾ ਵਸਾਇਆ ਹੈ। ਜੋ ਰਾਜ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦੇ ਥਾਣਾ ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਰ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜੈਤੋ ਤੋਂ ੧੯ ਮੀਲ ਹੈ। ਰਾਮ ਪੁਰਾ ਫੂਲ ਤੋਂ ੧੨ ਮੀਲ ਹੈ । ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਠਹਿਰੇ ਸਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਗਤੇ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁਤ੍ਰ ਸਨ । (ਗੁਰਦਾਸ, ਤਾਰਾ, ਭਾਰਾ, ਮੋਹਰਾ, ਬਖਤ) ਜ਼ਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਤਿ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕੀਤੀ। ਇਥੇ ਛੀਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਭੀ ਪਧਾਰੇ ਹਨ ਪਿੰਡ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਅੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਾਸ ਹੀ ਭਾਈ ਭਗਤੇ ਦਾ ਲਾਇਆ ਖੂਹ ਹੈ। ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਵਲੋਂ ੯੮ ਘੁਮਾਉ ਜ਼ਮੀਨ ਗੁਰਅਸਥਾਨ ਦੇ ਨਾਮ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਹੈ ਮਾਘੀ ਨੂੰ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਦ੍ਵਾਰਾ ਬਰਗਾੜੀ–ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਵਿਚ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਰੁਪਾਣਾ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪੰਜ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਪਿੰਡ ਬਰਗਾੜੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਉਤਰ ਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦ੍ਵਾਰਾ "ਗੁਰੂ ਸਰ ਹੈ। ਇਥੇ ਆਪ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਬਿਰਾਜੇ ਅਤੇ ਸਤਿ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ੨੪ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਮਾਫੀ ਹੈ।

ਵੈਸਾਖੀ ਨੂੰ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਅਤ ਸੁੰਦ੍ਰ ਤਿਆਰ ਕਰਾਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਖਜਾਨਚੀ ਨੰਬਰਦਾਰ ਮਾਘੀ ਸਿੰਘ ਸਕਤ੍ਰ ਭਾ: ਬ੍ਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਗੁੰਬੀ ਭਾ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਇਤ ਆਦਿ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਕਰਾਈ।

ਮਾਇਆ ਧਾਰੀ ਅਤਿ ਅੰਨਾ ਬੋਲਾ ਸਬਦੁ ਣ ਸੁਣਇ ਬਹੁ ਰੋਲ ਘਚੋਲਾ

ਕਰਮ ਹੀਣ ਕਪੂਰਾ–ਆਪਣੇ ਪਰਾਇ ਤੇ ਪਰਾਇ ਆਪਣੇ–ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਪੁਜਣਾ ਰਸਤੇ ਦੇ ਸਜੇ ਖਬੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਦਰਿਸਟੀ ਨਾਲ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਤਾਪ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲਗਾ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਭੇਜਿਆ ਹੋਇਆ ਇਕ ਫੌਜੀ ਦਸਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਦੋ ਹਥ ਦੇਖੇ ਬਿਨਾ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਮੁੜਨਾ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਿੰਘੋ ਕੋਈ ਐਸੀ ਜਗਾ ਦਸੋ ਕਿ ਕਿਲੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੀ ਹੋਵੇ। ਨਾਲੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਿਸਰਾਮ ਕਰੀਏ ਨਾਲੇ ਦੁਸਮਣ ਦੇ ਦੰਦ ਖਟੇ ਕਰਕੇ ਪਿਛੋਂ ਲਾਹੀਏ। ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਗਰੀਬ ਨਿਬਾਜ ਏਥੋਂ ਨੇੜੇ ਕਿਲਾ ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਬੈਠਕੇ ਸ਼ਤਰੂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਭੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਨਾਲੇ ਬਿਸਰਾਮ ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਵਲ ਚਲੋ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਾਜ਼ੋ ਸਮਾਨ ਤੇ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਦੇ ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਹਟਮੇ ਸਾਫ਼ ਜਗਾ ਉਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤੰਬੂ ਲਾ ਦਿਤੇ ਜਾਣ। ਹੁਣ ਤੰਬੂ ਲਗ ਗਏ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲਗਾ। ਜਦੋਂ ਲੰਗਰ ਵਿਚੋਂ ਧੂੰਆਂ ਦੂਰ ਤਕ ਨਿਕਲਦਾ ਦਿਸਿਆ ਤਾਂ ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ ਨਿਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਿਆਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦਾ ਡੇਰਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਹੁਣ ਹੋਰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਡਰ ਦਾ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਚੌਧਰੀ ਕਪੂਰਾ ਗਿਆ ਜੋ ੮੪ ਪਿੰਡਾ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ ਜੋ ਆਏ ਗਏ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਝੋਲੀ ਚੁਕ ਪਕਾ ਸੀ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜੰਗਲ ਦਾ ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਖਤਾਬ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਆਪਣਿਆਂ ਆਦਮੀਆਂ ਸਮੇਤ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਜਿਥੇ ਲੰਗਰ ਪਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪੁਜਾ ਕੋਲ ਜਾਕੇ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, ਕਿਸਦਾ ਡੇਰਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗਦੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦੇ ਵਾਸੀ ਹਨ।

ਕਪੂਰਾ–ਸਿੰਘ ਏਧਰ ਕਿਵੇਂ ਆਏ ਹਨ।

ਮਾਨ ਸਿੰਘ–ਮਨ ਦੀ ਮੌਜ ਨਾਲ।

ਕਪੂਰਾ–ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਮਾਨ ਸਿੰਘ–ਆਪ ਏਸੇ ਹੀ ਸਮਝ ਲਵੋ।

ਕਪੂਰਾ–ਮੈਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਅਭਿਲਾਖਾ ਹੈ। ਕੀ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ?

ਮਾਨ ਸਿੰਘ–ਜ਼ਰੂਰ ਉਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਦਿਆਲੂ ਹਨ।

ਕਪੂਰਾ–ਫਿਰ ਕਰਾਓ ਦਰਸ਼ਨ।

ਹੁਣ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ, ਚੋਧਰੀ ਕਪੂਰੇ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਲੈ ਗਿਆ॥ ਚੌਧਰੀ ਕਪੂਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਅਤੇ ਥੋੜੀ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ॥ ਫਿਰ ਕਪੂਰਾ ਇਕ ਘੋੜਾ ਤੇ ਸਵਾ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਨਕਦ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਅਰ ਘੋੜਾ ਤੇ ਰੁਪਿਆ ਭੇਟ ਕਰਕੇ ਬਚਨ ਬਿਲਾਸ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ॥ ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵ ਨਾਲ ਦੁਧ ਘਿਓ ਬਸਤ੍ਰ ਗੁੜ ਰੁਪੈ ਅਨ ਆਦਿਕ ਲੈ ਕੇ ਦਰਸਨਾਂ ਨੂੰ ਆਇ। ਭਾਵ ਖਾਲੀ ਹਥੀਂ ਕੋਈ ਭੀ ਨਾ ਆਇਆ॥ ਏਧਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀ ਸਭ ਦੀਆਂ ਮੁਰਾਦਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਕੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਕੇ ਤੋਰਦੇ ॥ ਅਤੇ ਜਿਮੇ ਜਿਮੇ ਸੰਗਤਾਂ ਸੁਣ ਦੀਆਂ ਤਿਮੇ ਤਿਮੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਗਹਿਮਾ ਗਹਿਮ ਹੋਣ ਲਗੀ। ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਰੇਤਲੀ ਤੇ ਪਹਾਰੀਲੀ ਧਰਤੀ ਚੋਜੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਰੇਤਾਂ ਦੇ ਟਿਬੇ ਉਤੇ ਬੈਠੇ ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਭਿੰਨੇ ਬਚਨਾਂ ਨਾਲ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਓਂ ਜਾਪਦੇ ਸਨ ਜਿਮੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦੀ ਠੇਹੀ ਤੇ ਹੀ ਬੈਠੇ ਸਨ ॥*ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਪੂਰੇ ਚੋਧਰੀ ਨਾਲ ਬਚਨ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਇਹ ਬਚਨ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੇ ਸਨ ॥ ਕਿ ਚੌਧਰੀ ਕਪੂਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਬੈਠਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ। ਚੌਧਰੀ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਸਰਹੰਦ ਸੂਬੇ ਵਲੋਂ ਫ਼ੌਜ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੰਗ ਕਰਨਾ ਚੋਹਦੇ ਹਨ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪਦੇ ਕਿਲੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ॥ ਤੇ ਕਿਲਾ ਦੇਵੋ ਤਾਂ ਤੇ ਕਿਲੇ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਜੰਗ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਅਸਾਨ ਅਤੇ ਖੁਲੇ ਮਦਾਨ ਵਿਚ ਜ਼ਰਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਪੇਸ਼ ਔਂਦੀ ਹੈ। 1ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿਲਾ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਵੋ ।

ਚੌਧਰੀ ਕਪੂਰਾ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਵਫਾਦਾਰ ਹੋਣ ਤੇ ਮਾਇਆ ਨੇ ਉਸਦੀ ਮਤ ਮਾਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਰਖਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਬਿਗਾਨੇ ਤੇ ਬਿਗਾਨੇ ਆਪਣੇ (ਮੁਗਲ ਪ੍ਰਦੇਸੀਆਂ) ਮਿਤ੍ਰ ਮੰਨ ਕੇ ਮੁਲਕ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ੨ ਬੇਈਮਾਨੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਿਆ। ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਦੰਦ ਜੁੜ ਗਏ ਅਤੇ ਫੇਰ ਕੁਝ ਭਮਕਿਆ ਹੋਇਆ ਅਲ ਪਲਲ ਬੋਲਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ 'ਕੀ ਦਸਾਂ ਇਹ ਬਹੁਤ ਔਖੀ ਜਿਹੀ ਬਾਤ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੜਾ ਹੀ ਸਖ਼ਤ ਸੁਭਾ ਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਸੁਆਹ ਦਾ ਤੋਬਰਾ ਦੇ ਕੇ ਫਾਹੇ ਲਗਾ ਦੇਊ। ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਦੇਊ ਕਿਲਾ ਤਾਂ ਚਕ ਕੇ ਹੀ ਲੈ ਜਾਏਗਾ। ਮੁਗਲ ਲਸ਼ਕਰ ਨਾਲ ਟਕਰ ॥ ਰਾਮ। ਰਾਮ। ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ ਉਹ ਤਾਂ ਦਰਿਆ ਦੀ ਕਾਂਗ ਵਾਂਗ ਔਂਦੇ ਹਨ।

ਉਸ ਨੂੰ ਕੌਣ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਲੇ ਦੀ ਵਜਾਇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਪਿੰਡ ਲੈਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਚੋਰਾਸੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹਾਂ, ਜੇ ਆਖੋ ਤਾਂ ਮੁਗਲ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਤੁਸਾਂ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਅਰ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨਾ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਲਾ ਦੇਣਾ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਮੌਤ ਨੂੰ ਨਿਉਂਦਾ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਮਤਿ ਮਾਰੀ ਕਪੂਰੇ ਦੇ ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਫੇਰ ਕਿਹਾ—ਚੌਧਰੀ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਜੋ ਝੂਠੀ ਮਾਇਆ ਇਸ ਤੇ ਮਾਣ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਖਜ਼ਾਨੇ ਫੌਜਾਂ ਤੇ ਕਿਲੇ ਸਭ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹਨ ਜੇ ਉਹੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਲੈਣੇ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ "ਖਿਨ ਮਹ ਰਾਉ ਰੰਕ ਕਰ ਹੀ ਰਾਉ ਰੰਕ ਕਰ ਡਾਰੇ" ਆਪ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਲਾ ਦੇਵੋ। ਤੂੰ ਜਸ ਦਾ ਭਾਗੀ ਬਣੇਗਾ। ਸ੍ਰਬ ਬਿਆਪੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ

*ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੀਨੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜ਼ਫਰ ਨਾਮੇ ਦੀ ਕਾਪੀ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਤੋਂ ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਵੇਰਵੇ ਨਾਲ ਲਿਖਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਲੈ ਕੇ ਆਇ ਸੀ। ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਲਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਲਗਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰੇਗਾ। "ਬਸ ਮਾਇਆ ਧਾਰੀ ਅਤਿ ਅੰਨਾ ਬੋਲਾ ਸਬਦੁ ਨਾ ਸੁਣੀ ਬਹੁ ਰੋਲ ਘਚੋਲਾ" ਮਾਰੀ ਮਤ ਵਾਲਾ ਕਪੂਰਾ ਉਲਟ ਹੀ ਬੋਲਿਆ। ਬੋਲਣਾ ਕੀ ਸੀ ਜਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਸਦਾ ਦੇਣਾ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਕੀ ਆਖਿਆ :

ਰਿਪੂ ਸਮ ਜਾਨ ਤੁਰਕ ਗ੍ਰਹਿ ਮੋਹ। ਮਾਰਹਿ ਫ਼ਾਸੀ ਦੇ ਕਰ ਕ੍ਰੋਹ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਤੁਮ ਤੇ ਬੇ-ਪਰਵਾਹ। ਬਿਗਰ ਲਹੇ ਤੁਰਕੇਸੁਰ ਸ਼ਾਹ।
ਲਾਖਹੁ ਨਰ ਮਾਰੇ ਮਰਵਾਏ। ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਉਜਾਰ ਕਰ ਆਏ।
ਤਿਨ ਤੁਰਕਨ ਤੇ ਮੋਹਿ ਵਿਗਾਰਹੁ। ਜਿਮ ਉਜਰੇ ਤਿਮ ਮੋਹਿ ਉਜਾਰਹੁ।
ਭਲੀ ਸੀਖ ਅਬ ਦੇਵਨ ਲਾਗੇ। ਜਿਸ ਤੇ ਬਚਹਿ ਕਿਤ ਕੋ ਭਾਗੇ।
ਹਮ ਤੋਂ ਬੰਦੇ ਨਿਤ ਪਤਿਸਾਹੀ। ਬਿਗਰੇ ਮਾਰਹਿਝ ਦੇ ਫਾਹੀ।

(ਸੂਰਜ ਪਰਕਾਸ਼)

ਇਹ ਚੰਗੀ ਅਕਲ ਮੈਨੂੰ ਦੇਣ ਲਗੇ ਹੋ। ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਮੇਰੇ ਵਿਰੁਧ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਉਹ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਾਕੇ ਤੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਸੁਵਾਹ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰੇਗਾ। ਆਪ ਤਾਂ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਆਏ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜਵਾਨ ਮਾਰੇ ਤੇ ਮਰਵਾ ਦਿਤੇ। ਅਮਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਲਹੂ ਨਾਲ ਰੰਗਿਆ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਭੀ ਉਜੜ ਜਾਵਾਂ। ਮਾਰਿਆ ਜਾਵਾ? ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਇਸ ਇਸ਼ਾਰੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਲਗਣਾ। ਚੰਗਾ ਤਾਂ ਏਹੋ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਏਥੋਂ ਡੇਰਾ ਚੁਕ ਕੇ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਥੇ ਚਲੇ ਜਾਉ। ਮੈਂ ਤੁਸਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਦੁਸ਼ਮਨੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਨਾ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਐਸੇ ਅਗਿਆਨੀ ਕਪੂਰੇ ਦੇ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਖਾ ਖਾ ਕੇ ਤੇਰੀ ਬੁਧ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਜਾਹ ਜਿਸ ਮੌਤ ਕੋਲੋਂ ਡਰਦਾ ਹੈਂ ਉਹੋ ਮੌਤ ਤੈਨੂੰ ਆਵੇਗੀ। ਤੇਰਾ ਕੋਟ ਉਜੜੇਗਾ। ਤੇਨੂੰ ਫਾਹੇ ਲਾਕੇ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਤੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਸੁਵਾਹ ਵੀ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਅਸਾਂ ਦਾ ਰਾਖਾ ਖੁਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ। ਜੋ ਉਸ ਦਾ ਭਾਣਾ ਹੈ ਉਹ ਕੁਝ ਹੋਕੇ ਰਹੇਗਾ। ਹੁਣ ਤੂੰ ਏਥੋਂ ਚਲਿਆ ਜਾਹ ਸ਼ੈਤ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾ ਆ ਜਾਏ। ਜੋ ਤੇਰੀ ਮਰਾਦ ਹੈ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਇਓਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ।

ਅਨੰਦ ਪੁਰਾ ਬਸਹਿਗੋ ਸਦਾ। ਇਸ ਥਲ ਤੇ ਤੂੰ ਹੀ ਹੁਇ ਅਦਾ।
ਇਸ ਕੋ ਬੰਦਾ ਕਰਹਿ ਸੁਬੰਦ। ਦੇ ਫਾਸੀ ਤੁਹਿ ਕਰਹਿ ਨਿਕੰਦ।
ਤਤ ਅਤਤ ਨਾ ਮੂਰਖ ਜਾਨੈ। ਲਾਭ ਲੇਤ ਤੇ ਤੋਟਾ ਮਾਨੈ।
ਪਸ ਜਿਉ ਪੇਟ ਭਰਯੋ ਪਰ ਸੋਵੈ। ਅਪਜਸ ਜਗ ਪਰਲੋਕ ਭੀ ਖੋਵੈ।
ਮਤ ਅੰਧੇ ਜਾਨਯੋ ਕਛੁ ਨਾਹੀ। ਸਭ ਸੁਖ ਦੇਤ ਪਰਯੋ ਦੁਖ ਮਾਹੀ।
ਜਿਨ ਤੁਰਕਨ ਧਰ ਉਰ ਭਰਵਾਸਾ। ਤਿਨ ਤੇ ਹੀ ਤੁਝ ਹੋਇ ਬਿਨਾਸਾ।
ਖੇਹ ਤੋਬਰ ਬਦਨ ਚਢਾਇ। ਫਾਸੀ ਦੇ ਮਾਰਹਿ ਸਹਿ ਸਾਇ।

ਇਤ ਆਦਿ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਕਪੂਰਾ ਗਮ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਗੋਤੇ ਖਾਂਦਾ ਅਤੇ ਕਰਨੀ ਤੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੋਇਆ ਲਗਾ ਧਰਤੀ ਪੁਟਨ। ਬਸ ਹੁਣ ਕੀ ਤੀਰ ਛੁਟੇ ਹਥ ਨਹੀਂ ਔਂਦੇ। ਕਪੂਰੇ ਦੇ ਪਾਸ ਕਪੂਰੇ ਦਾ ਛੋਟਾ ਪੁਤ੍ਰ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬੰਦੇ ਸਨ। ਜੋ ਸਚ ਮੁਚ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਕਿ "ਸਾਧ ਬਚਨ ਅਟਲਾਧਾ।" ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਗਾਲ ਲਿਆ। ਜਗਤ ਗੁਰੂ (ਜੀ) ਨਾਲ ਇਹ ਐਸੇ ਬਚਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਨੇ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਅਫਸੋਸ ਵਿੱਚ ਆਇ ਹੋਏ ਪਛਾਤਾਵਾ ਕਰਨ ਲਗੇ ਅਤੇ ਕਪੂਰਾ ਉਠ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਚੌਧਰੀ ਕਪੂਰੇ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿਆਣੇ ਸਲਾਹ ਕਾਰ ਸਜਣ ਤੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਦਸ ਕੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਜਾਕੇ ਭੁਲ ਬਖਸ਼ਾਵੇ ਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਜਨਮ ਸਵਾਰੇ ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤੇ ਹਨ ਉਹੋ ਜ਼ਰੂਰ ਪੂਰੇ ਹੋਣਗੇ। ਕਪੂਰਾ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਕਿਸੇ ਦੇ ਭੀ ਆਖੇ ਨਾ ਲਗਾ ਨਾ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਆਇਆ।

ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਠਹਿਰ ਕੇ ਮੁਕਤਸਰ ਵਲ ਗਏ ਸਨ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਨੇ ਅਤਿ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਇਮਾਰਤ ਬਣਾਈ ਹੈ, ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਤਾਲ ਜੋ ਬੜਾ ਹੀ ਸੁਹਾਵਣਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ੧੨੬ ਘੁਮਾਂ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੁਰਗਾ ਪੁਰੀ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ।

ਤੀਜਾ, ਗੁਰੂ ਢਾਬ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ।

ਗੁ: ਸੁਰਗਾ ਪੁਰੀ ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ:— ਅਰਸ਼ਾਂ ਕੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਚੋਜੀ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦ ਆਪਣੇ ਚੋਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਵਿਤਰ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਬਖਸ਼ਕੇ ਪਾਵਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਆਪ ਜੀ ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ, ਕਪੂਰੇ, ਪਾਸ ਪੁਜੇ। ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਕਿਲਾ ਮੰਗਣ ਪਰ ਜਦ ਕਪੂਰੇ ਨੇ ਨਾਹ ਕਰ ਦਿਤੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਮੇਤ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਦੇ ਖਤਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਵਲ ਜਾਣ ਦੇ ਤਿਆਰੇ ਵਜਾਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਢਹਿ ਕੇ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਦੀਨਾ ਬੰਧੂ, ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਆਪ ਇਸ ਜਗਾ ਬਿਸਰਾਮ ਕਰੋ ਇਹ ਚਾਰ ਚਕ ਆਪ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਪਈ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ, ਅੰਤਰ ਯਾਮੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਪੁਛਿਆ, ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੋ, ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਉਤਰ ਮਿਲਿਆ, ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿੱਤ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਿਹਰਾਂ ਦੇ ਸਾਈ ਅਸੀਂ ਸੁਰਗਾ ਪੁਰੀ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਹਾਂ, ਸਤਿ ਗੁਰਾਂ ਫਿਰ ਪੁਛਿਆਂ ਆਪ ਦਾ ਔਣਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ ਹੇ ਉਪਕਾਰੀ ਦਾਤਾ ਜੀ, ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਜੰਗ ਕਰਦੇ ਹੋਇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ, ਓਥੋਂ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ, ਮਾਛੀ ਵਾੜੇ, ਰਾਏ ਕੋਟ ਅਤੇ ਦੀਨੇ ਪੁਜੇ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਵਕਤ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਂ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੇ ਸਦਕਾ ਜੁਧ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਸੋ ਹੁਣ ਜਦ ਆਪ ਨੂੰ ਕਪੂਰੇ ਨੇ ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਰ ਹਾਂ, ਆਪ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਵੋ ਅਤੇ ਬਿਸਰਾਮ ਕਰੋ ਅਸੀਂ ਆਪ ਦੇ ਗਿਰਦ ਕਿਲੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਚੋਹੀ ਪਾਸੀ ਪਹਿਰਾ ਦਿਆਂਗੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਆਪ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਈ ਪਰ ਜਿਮੇ ਆਪ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਗੁਪਤ ਰਹਿਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇ ਹੋ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਹ ਜਗਾ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਾਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਜਗਤ ਦਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖਣ ਆਏ ਹਾਂ, ਆਪ ਜੀ ਦੇਵ ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪੁਰੀ ਦੇ ਵਾਸੀ ਹੋ ਕੇ ਸਿੰਘ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਮੁਕਤ ਭੁਗਤ ਦੇ ਅਧਕਾਰੀ ਬਣੋ ਤਦ ਸਤਿ ਗੁਰਾਂ ਕਿਹਾ ਆਪ ਦੀ ਸੇਵਾ ਥਾਏ ਪਈ, ਇਹ ਜਗਾ ਆਪ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਮੇ ਮਗਰੋਂ ਸੁਰਗਾ ਪੁਰੀ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗੀ।

ਸੰਨ ੧੯੨੧ ਵਿੱਚ ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਚਲੀ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਾ ਲਗ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਤਿੰਨ ਕਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਮੁਲ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ। ਇਸ ਸੇਵਾ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਜਥੇਦਾਰ ਦਲੌਰਾ ਸਿੰਘ ਮਤਾ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਖੂਹੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਜੱਥੇਦਾਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ੍ਰੇਰਕੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਤੋਂ ਕਰਾਈ। ਸੰਨ ੧੯੪੭ ਵਿਚ ਜ਼ਥੇਦਾਰ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਵਾਨਾ ਜੀ ਪੰਜਗ੍ਰਾਈ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹਰਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਕੇ ਇਕ ਹਾਤਾ ੮੦, ੯੦ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਈਆ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੇ ਨਾਉਂ ਕਰਾਇਆ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਮਕਾਨ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਹਰ ਸੰਗਰਾਂਦ ਭਾਰੀ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਕਤਸਰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਦੇ ਉਤੇ ਹੈ ਓਦੋਂ ਤੋਂ ਇਹ ਜਗਾ ਸੁਰਗਾ ਪੁਰੀ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਵਸਤੀ ਦਾ ਨਾਓਂ ਵੀ ਸੁਰਗਾ ਪੁਰੀ ਸਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਤਹਾਸਿਕ ਖੋਜ ਦੇ ਘਾਟੇ ਸਦਕਾ ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਸ ਜਗਾ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕੀ।

ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਤੋਂ ਢਿਲਵੀ ਪੁਜਣਾ:– ਹੰਕਾਰੀ ਕਪੂਰੇ ਦਾ ਅਗਿਆਨਤਾਈ ਭਰਿਆ ਸਲੂਕ ਦੇਖ ਕੇ, ਸੁਰਗਾ ਪੁਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਇ ਢਿਲਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣੇ। ਉਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ* ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੀ ਉਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਕੌਲ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਆਪ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਪੋਤ੍ਰੇ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਬੰਸ ਹੋਣ ਤੇ ਬੜੇ ਹੀ ਅਧਕ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕੋਲ ਬਠਾਕੇ ਸੁਖ ਸਾਂਦ ਪੁਛੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੌਲ ਜੀ ਦੇ ਦੱਭ (ਕੁਸਾ) ਦੇ ਕੜੇ ਤੇ ਛਲੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਇਹ ਕੀ ਹਥਾਂ ਤੇ ਉਂਗਲਾਂ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ ਵਡਿਆਂ ਦੇ ਨਮਿਤ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਸਰਾਧ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਆਗਮ ਸੁਣ ਕੇ ਛੇਤੀ ਵਿਚ ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਹੀ ਆ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਆਪ ਜੀ ਘਰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਆਪ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਤੇ ਘਰ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰੋ ਨਾਲੇ ਪ੍ਰਸਾਦ ਛਕੋ।

ਪ੍ਰੇਮ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਵੰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਹੋਕੇ ਵੀ ਝੂਠੇ ਭਰਮਾਂ ਵਿਚ ਫਸੇ ਫਿਰਦੇ ਹੋ। ਠੀਕ ਸਿਆਣਿਆਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਦੀਵੇ ਥਲੇ ਹਨੇਰਾ

---

*ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੀ ਉਲਾਦ ਡਰਦੀ ਹੋਈ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਆ ਬਸੀ ਅਤੇ ਏਥੇ ਆਕੇ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਵੀ ਕੁਝ ਕਰਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਸਰਾਧ ਪਤਲ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਕਰਮ ਤਾਂ ਮਨਾਹੀ ਹਨ। ਇਹ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਤਾਂ ਜਹਾਲਤ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਰਹੀ ਗਲ ਕਿ ਜੀਊਂਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਨਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੇ ਮੰਨਿਆਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੀ ਉਲਾਦ ਨੇ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦਾ ਸਤਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਸਰੀਰ ਛਡ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਮਿਤ ਕੁਝ ਪਤਲ ਕਿਰਿਆ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ "ਜੀਵਤ ਪਿਤ੍ਰ ਨਾ ਮਾਨੈ ਕੋਇ ਮੂਏ ਸਰਾਧ ਕਰਾਹੀ।

ਆਪ ਐਸੇ ਸਿਆਣੇ ਹੋਕੇ ਏਨ੍ਹਾਂ ਭਰਮਾਂ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਫਸ ਗਏ ਹੋ।

ਇਤ ਆਦਿ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਕੌਲ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਥੋੜੇ ਜੇਹੇ ਉਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਸ਼ੰਕਾ ਦੂਰ ਕਰਾਏ। ਸ਼ੁਭ ਬਚਨਾਂ ਦਾ ਅਧਕਾਰੀ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਦਿਲ ਉਦਾਸਮਈ (ਬੈਰਾਗ) ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੋਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ, ਹੁਣ ਅਗੇ ਦਾ ਕੀ ਪਰੋਗਰਾਮ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ—ਭਾਈ ਸਿਖਾ ਧਰਮ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਪਿਛੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਪੂਰੇ ਨੇ ਕਿਲਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਕੋਈ ਹੋਰ ਥਾਂ ਭਾਲ ਕੇ ਧਰਮਕ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਦੰਦ ਖੱਟੇ ਕਰਾਂਗੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਹੁਣ ਅਖੀਰ ਸੁਆਸਾਂ ਤੇ ਆਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਛੇਤੀ ਹੀ ਅੰਤ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਅੰਤ ਸਾਡੇ ਸਿਖ ਕਰਨਗੇ। ਝਾੜੀ ਝਾੜੀ ਖਾਲਸਾ ਗਰਜੇਗਾ। ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਦੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਗੂੰਜ ਉਠੇਗੀ।

ਕੌਲ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪੁਤਰ (ਸਤਾਨੰਦ, ਹਰੀਚੰਦ, ਅਮਰੀਕ, ਬਨਵਾਲੀ ਜਵਾਨ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸਨ। ਵਡੇ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ (ਕੌਲ ਦਾ ਪੋਤ੍ਰਾ) ਅਭੈ ਚੰਦ ਵੀ ਹੋਣਹਾਰ ਸੂਰਮਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਰਲਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਗੇ ਪ੍ਰਾਥਨਾ ਕੀਤੀ ਜੀ ਸਚੇ ਪਾਤਿਸਾਹੋ, ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਚਲੋ ਜਿਥੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕੋ। ਦੀਨ ਦਿਆਲ ਪਿਤਾ ਜੀ ਅਰਦਾਸ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਸੋਢੀ ਕੌਲ ਦੇ ਸਾਥ ਘਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਘਰ ਜਾਂਦਿਆ ਸਾਰ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਗੇ ਅਧਿਕ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਸਹਿਤ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਹੋਕੇ ਘਰ ਅੰਦਰ ਲਿਜਾਕੇ ਉਸ ਪਲੰਗ ਤੇ ਬਰਾਜਮਾਨ ਕਰਾਇਆ ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੁਖ ਸਾਂਦ ਪੁਛਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਤਿਆਰਾ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਕੌਲ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਵਾਸਤੇ ਚਿਟੇ ਬਸਤ੍ਰ ਲਿਆਏ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ ਆਪ ਜੀ ਨੀਲੇ ਬਸਤ੍ਰ ਉਤਾਰ ਦੇਵੋ। ਇਹ ਚਿਟੇ ਬਸਤ੍ਰ ਪਹਿਨ ਲਵੋ। ਕਿਉਂ ਕਿ ਤੁਰਕੀ ਰੰਗ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ੋਭਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ ਇਹ ਪਸ਼ਾਕਾ ਤੇ ਮੇਰੀ ਸਿੱਖੀ ਸੇਵਕੀ ਸਭ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਭੇਟ ਹੈ। ਜੋ ਤਨ ਮਨ ਧਨ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਗੇ। ਚੋਜੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ ਨੇ ਕੌਲ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ, ਨੀਲੇ ਬਸਤ੍ਰ ਉਤਾਰ ਦਿਤੇ ਤੇ ਚਿਟੇ ਪਹਿਨ ਲਏ ਨੀਲਾ ਚੋਲਾ ਕੌਲ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਰਖ ਲਿਆ। ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਹਰ ਬੈਠ ਕੇ ਅਗ ਬਲਵਾ ਕੇ ਨੀਲੀ ਚਾਦਰ ਨੂੰ ਪਾੜ ਪਾੜ ਕੇ ਅਗ ਵਿਚ ਸਾੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਰ ਹੌਲੀ ੨ ਚਾਦਰ ਸਾਰੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀ ਜਦ ਇਕ ਲੀਰ ਰਹਿ ਗਈ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਹ ਲੀਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਾਸੋਂ ਫੜ ਕੇ ਆਪਣੀ ਦਸਤਾਰ ਵਿਚ ਟੰਗ ਲਈ। ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀ ਲੱਗਣ ਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਹ ਨੀਲੀ ਲੀਰ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਰਖੋ। ਇਸ ਬਾਣੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਦਾ ਪੰਥ ਚਲੇਗਾ। (ਜੋ ਨਿਹੰਗ ਅਖਵਾਵੇਗਾ) ਪਰ ਇਕ ਗਲ ਯਾਦ ਰਖਣੀ ਨੀਲੇ ਬਾਣੇ ਵਾਲੇ ਨਿਹੰਗ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਗੀ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਹੋਣ ਤੇ ਨਿਹੰਗ ਆਪਣੇ ਸਹੀ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲੇ ਜਾਇਆ ਕਰਨਗੇ। ਨਿਹੰਗਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨਗੇ। ਇਹ ਅਜਾਦ ਖਿਆਲ ਦੇ ਨਿਡਰ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਹੋਣ ਗੇ। ਤੁਰਕ ਤੇ ਵਿਸਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਗੇ ਤੇ ਰਹਿਤਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਹਿਣ ਗੇ ਮੇਰੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਸਹੀ ਰੂਪ ਹੋਣਗੇ। ਜਦ ਤਕ ਇਹ ਧਰਮ ਕਰਮ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਰਹਿਣਗੇ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਿਹਾਂ ਕਰਾਂਗੇ। ਜਦੋਂ ਮਰਯਾਦਾ ਭੰਗ ਕਰਨਗੇ ਓਦੋਂ ਖੁਆਰ ਹੋਣਗੇ। ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵਰ ਦੇਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਤੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ ਤੇ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਜਥਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਨਿਹੰਗ ਪਿਛੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗ੍ਰਿਸਥੀ ਅਕਾਲੀ ਸਦਾ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਸਨ ਪ੍ਰਵਾਰਾਂ ਦੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਿਲਵਾਂ ਵਿਖੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਬਡ ਭਾਗੇ ਕੌਲ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਤੇ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਸੋਢੀ ਕੋਲ ਜੀ ਨੇ ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਣਾ:– ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੋਢੀ ਕੌਲ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਈ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਸਦਾ ਅਣ ਹੋਇਆ ਵਰੋਧ ਰਖਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਿਚੋਂ ਤਨਖਾਹੀਆ ਕਰਕੇ ਕਢਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਹਦੇਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ, ਧੀਰਮਲੀਏ, ਤੇ ਮੀਣੇ ਮੱਸਦ ਆਦਿ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿਖ ਨਾ ਵਰਤੇਗਾ ਸੋ ਅਜ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜੋ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੀ ਉਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ, ਕੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ ਉਸ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੈ ਇਸ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਭਾਗੀ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲੇ ਵਡ ਭਾਗੇ ਸੋਢੀ ਕੌਲ ਜੀ ਸਨ "ਟੂਟੀ ਗਾਂਢਨ ਹਾਰ ਗੁਪਾਲ"

ਇਸ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰੀ ਸੋਢੀ ਕੌਲ ਜੀ ਦੀ ਵੰਸ ਦੇ ਦਿਲਵਾਂ, ਬੁਟਰ, ਮੋਗਾ, ਗੁਰੂ ਹਰਸਾਏ ਆਦਿ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਹਨ। ਜਿਨਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪੰਥ ਨਾਲ ਬੜਾ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ ਇੱਕ ਅੰਗ ਹੋਕੇ ਸਮੇਲਨ ਹਨ।

ਭੁਲੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਮਝਾਏ ਔਝੜ ਜਾਂਦੇ ਮਾਰਗ ਪਾਏ:–

ਇਹ ਪਿੰਡ ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ, ਤਸੀਲ ਥਾਣਾ ਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ ਤੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਚੋਲਾ ਸੋਢੀ ਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਠਹਿਰਨ ਵਾਲੀ ਜਗਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂਸਰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਇਥੇ ਸ੍ਰੋਵਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਹੰਗ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਥਾਣੇਦਾਰ, ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ, ਸ: ਪ੍ਰਸਾ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਵਾਨਾਂ ਪੰਜਗਰਾਈ ਆਦਿ ਸਜਣਾ ਨੇ ਕਰਾਈ ਹੈ।

ਕਰਮ ਹੀਣ ਤੋਂ ਕਪੂਰਾ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲਾ—ਕਪੂਰੇ ਨੇ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗਣੀ ਤੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਹੋ ਕੇ ਆਉਣਾ। ਜੇ ਗੁਰ ਕੀ ਸਰਣੀ ਫਿਰਿ ਓਹੁ ਆਵੈ ਤਾਂ ਪਿਛਲੇ ਅਉਗਣ ਬਖਸ਼ਿਲਇਆ। ਜਦ ਕਪੂਰੇ ਦੇ ਪੁਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਤੇ ਸਰਾਫ ਦੇ ਕੇ ਢਿਲਵੀਂ ਸੋਢੀ ਕੌਲ ਜੀ ਪਾਸ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਕਪੂਰੇ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਪਾਸ ਚਲਣ ਤੇ ਸਰਾਫ ਦੀ ਥਾਂ ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ। ਹੁਣ ਕਪੂਰਾ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਆਖੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਪਛਤਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਮੇਰੇ ਕਠੋਰ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਭੁਲਾ ਕੇ ਮਾਫੀ ਦੇ ਦੇਣਗੇ। ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਬੜਾ ਗੁਨਾਹ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੁਤਰੋ ਮੈਨੂੰ ਆਸ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਬਖਸ਼ਿਆ ਜਾਵਾਂਗਾ।

ਹਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਉਹ ਤਾਂ ਮੇਹਰਾਂ ਦੇ ਸਾਂਈ ਬੜੇ ਦਿਆਲੂ ਗ੍ਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼ ਬਖਸ਼ਿੰਦ ਦਾਤੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ, ਆਪ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਬਖਸ਼ਣਗੇ। ਕਪੂਰੇ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਸੀ।

ਕਪੂਰਾ—ਥੋੜਾ ਕਹਿਣਾ ਠੀਕ ਹੈ ਪਰ ਤੀਰ ਚਲੇ ਹੋਏ ਕਦ ਮੁੜਦੇ ਹਨ।

ਪਿਤਾ ਜੀ ਆਪ ਦਾ ਭੀ ਬਚਨ ਸਚ ਹੈ। ਜੇ ਤੀਰ ਛੁਟ ਚੁਕਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਤੇ ਵਿਚ ਦੀ ਲੰਘ ਜਾਏਗਾ ਦੁਆਲ (ਕੰਧ) ਨਹੀਂ ਢਾਹੇਗੀ (ਕੱਲਾ ਪਿਤਾ ਭੁਗਤੇਗਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਤਾਂ ਬਖਸ਼ਿਆ ਜਾਏਗਾ) ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਸੀ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਚਨ ਕਰਦੇ ਕਰਾਉਂਦੇ ਢਿਲਵੀਂ ਪਹੁੰਚ ਗਏ, ਅਗੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀਵਾਨ ਲਾਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦਾਨ ਦਿਰੜਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਲਵਈ ਤੇ ਬੈਰਾੜ ਸੂਰਿਆਂ ਵਰਗੇ ਸੂਰਮੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਮੋਲਕ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਵੀਰ ਰਸ ਵਿਚ ਉਲਾਸ ਰਹੇ ਸਨ। ਐਤਨੇ ਨੂੰ ਚੌਧਰੀ ਕਪੂਰਾ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਆਕੇ ਬੜੇ ਹੀ ਅਦਬ ਸਹਿਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਫੜਕੇ ਅਤੇ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਹੌਕੇ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ, ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦਾ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਲਗਾ, ਦਾਤਾਰ ਪਿਤਾ ਜੀਓ, ਦਾਸ ਭੁਲ ਗਿਆ। ਮੇਰੀ ਮਾਇਆ ਨੇ ਮਤ ਮਾਰ ਲਈ ਤੇ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਜ਼ੁਲਮ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਬੋਲੇ ਕਰ ਛਡੇ ਸਨ। ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪੂਰਨ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੇ ਜਗਤ ਪਿਤਾ ਜੀ ਹੁਣ ਜ਼ਰੂਰ ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ ਕਰੋ। ਉਸਦੇ ਪੁਤਰ ਭੀ ਨਿਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਬੈਠ ਗਏ। ਵਡੇ ਪੁਤਰ ਸੁਖੀਏ ਨੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਗੇ ਅਰਦਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਜੀਵ ਸਦਾ ਭੁਲਣ ਹਾਰ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਪਿਤਾ ਭੁਲ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਜੋ ਬਚਨ ਕੀਤੇ ਸੋ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਨੇ ਕੀਤੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਹੋਣ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਭੈ ਬੈਠਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਭੁਲ ਬਦਲੇ ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਮਾਫੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਖਸ਼ੋ ਅਤੇ ਆਪ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਦੇ ਬਣਾਓ ਜੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੋਢੀ ਕੌਲ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼ ਇਹ ਬਚੇ ਬੜੇ ਨੇਕ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਚੌਧਰੀ ਕਪੂਰੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ। ਜੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਨਾਲ ਕਪੂਰਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਕਿਲਾ ਉਜੜ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਮਸੂਮ ਬਚਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੋਊਗਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਗਤ ਪਿਤਾ ਜੀ ਏਹਨਾ ਤੇ ਮੇਹਰ ਕਰੋ ਤੇ ਭੁਲ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਦੇਵੋ। ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਚੌਧਰੀ ਜੇਹੜਾ ਬਚਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਹੋ ਕੇ ਰਹੇਗਾ ਤੇਰਾ ਅੰਤ ਤਾਂ ਫਾ ੋ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਤੇਰੇ ਪੁਤਰਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸਮੇਲਨ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕਬਾਲ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਡਡਿਆ ਕੇ ਕਪੂਰਾ ਬੋਲਿਆ, ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ ਇਹ ਬੱਚੇ ਆਪ ਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੁਣੇ ਹੀ ਛਕਾਵੋ ਏਹ ਵੇਲਾ ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਬੜਾ ਹੀ ਦੁਰਲਭ ਹੈ। ਹੁਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ, ਕਪੂਰੇ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਛਕਾਇਆ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਕਪੂਰੇ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਖੰਡਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਇਸ ਖੰਡੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਸਹਿਤ ਰੱਖੋਗੇ ਉਨਾਂ ਚਿਰ ਰਾਜ ਕਰੋਗੇ।

ਇਤ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਅਜੇ ਇਹ ਬਚਨ ਬਿਲਾਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ ਬਖਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭੋਰ ਦਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਬਹਤ ਹੀ ਤੇਜ਼ ਰਫਤਾਰ ਨਾਲ ਘੋੜੇ ਦੌੜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਵਿਲਵੀਂ ਆ ਪੁਜੇ। ਅਦਬ ਸਹਿਤ ਨਿਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ ਬੁਲਾ ਕੇ ਬਿਨੈ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ ਦਾਸ (ਅਸੀਂ) ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਤੇ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸੂਬੇ ਸਰਹੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦਾ ਲਸ਼ਕਰ ਤੇ ਮੁਲਖੱਈਆ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਤ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੋਵੇਗੀ ਜੋ ਅਜ ਤੋਂ ਪੰਜ ਕੁ ਦਿਨਾਂ ਤੀਕ ਐਥੇ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ। ਹੋਰ ਮਲਵਈ ਸਿੰਘ ਭੀ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਉਪਰਲਾ ਹਾਲ ਦਸਦੇ ਆਏ ਹਾਂ। ਅਗੇ ਆਪ ਰਜ਼ਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋ ਜਿਵੇਂ ਚਾਹੇ ਕਰੋ। ਸਾਡਾ ਤਾਂ ਫਰਜ਼ ਸੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣਾ ਤੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਦਸਣਾ। ਜਦ ਭਾਈ ਬਖਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਭੋਰ ਪਿੰਡ ਵਾਲਾ ਇਹ ਬਚਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵਕਤ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮੁਖੀ, ਕਪੂਰਾ ਤੇ ਕਪੂਰੇ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸੋਢੀ ਕੌਲ ਜੀ ਤੇ ਉਹਦੇ ਪੁਤਰ ਤੇ ਪੋਤਰੇ ਸਾਰੇ ਉਥੇ ਸਨ। ਜੋ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਗਮ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਵਿਚ ਬਹਿ ਤੁਰੇ ਕਿ ਕੀਤਾ ਕੀ ਜਾਵੇ। ਐਤਨੇ ਨੂੰ ਚੋਜੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭਾਈ ਘਬਰਾਓ ਨਾ, ਇਸ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਔਣ ਦਿਓ। ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਇਹਦੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੰਦ ਖੱਟੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਉਨਾਂ ਚਿਰ ਇਸ ਦੀ ਹੋਸ਼ ਟਿਕਾਣੇ ਨਹੀਂ ਔਣੀ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਦਸੋ ਇਥੇ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿਥੇ ਪਾਣੀ ਤੇ ਕੁਝ ਅੜਤਲਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਪੂਰੇ ਨੇ ਬੜੀ ਛੇਤੀ ਉਤਰ ਦਿਤਾ, ਜਗਤ ਪਿਤਾ ਜੀ ਏਥੋਂ ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਖਤਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਹੈ ਜਿਸ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਬਾਰਾਂ ਬਾਰਾਂ ਕੋਹ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ। ਅਤੇ ਬਣ, ਕਰੀਰ ਤੇ ਟਿਬੇ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਸਾਰੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਅਰ ਮਲਵਈ ਤੇ ਬੈਰਾੜ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇਗਾ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਪਾਸੋਂ ਸੋਦੀ ਕੌਲ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਹਥ ਜੋੜ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜੀ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੋ ਇਹ ਬੜੀ ਨੇਕ ਸਲਾਹ ਕਪੂਰੇ ਨੇ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਮਸ਼ਵਰੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਜੈਤੋ, ਸੁਨੀਅਰ, ਰਾਮੇਆਣੇ ਵਿਚ ਦੀ ਖਤਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਪੁਰ ਪਹੁੰਚ।

ਅਗੇ ਪੜ੍ਹੋ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਵਿਚ ਮੁਕਤਸਰ, ਇਹ ਦਸਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਪੂਰੇ ਨੇ ਸਿਰੀਏ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਤੇ ਕਪੂਰਾ ਸਿੰਘ ਸਜਿਆ ਸੀ।

ਨੋਟ–ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਸਤ ਹੋਏ। ੧੭੬੫ ਬਿ: ਨੂੰ ਚੌਧਰੀ ਨੂੰ ਈਸਾ ਖਾਂ ਨੇ ਈਸੇ ਦੇ ਕੋਟ ਮਿਲਣ ਆਏ ਨੂੰ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਲਜਾ ਕੇ ਗਲ ਵਿਚ ਸਾਫਾ ਪਾ ਕੇ ਮਾਰਨ ਲਗਾ ਤਾਂ ਬੜਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਤੇ ਕਪੂਰਾ ਮਰਿਆ ਨਾ। ਅਖੀਰ ਕਪੂਰੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਸੁਆਹ ਦਾ ਤੋਬਰ ਚਾੜ੍ਹ ਤਾਂ ਮਰੂੰਗਾ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਮਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਸਰਾਫ ਹੈ ਕਿ ਫਾਹੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਤੇ ਸੁਆਹ ਦਾ ਤੋਬਰਾ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਮਰੇਂਗਾ। ਸੋ ਜਦ ਈਸਾ ਖਾਂ ਨੇ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਸੁਆਹ ਲਾਈ ਤਾਂ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਮਰਿਆ। ਫੇਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸੁਖੀਏ ਸਿੰਘ ਨੇ ਈਸੇ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਤੇ ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ ਉਜੜ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਅਟਲ ਰਹੇ।

ਗੁ: ਰਾਮ ਸਰ:– ਪਿੰਡ ਖਾਰੇ ਤੋਂ ਦੋ ਫਰਲਾਂਗ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਮੁਕਤਸਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਨੇ ਚਰਨ ਪਾਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਉਸ ਜਗਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ ਤੋਂ ੮ ਮੀਲ ਹੈ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਵਿਸਾਖੀ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭਾ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਗੁ: ਕਟਾਰ ਸਾਹਿਬ ਗੋਲੇਵਾਲਾ:– ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਜਗਾ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਥ ਦੀ ਇਕ ਕਟਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਹਰ ਸੰਗਰਾਦ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਗੋਲੇਵਾਲਾ ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਭਾ: ਮਹੰਤ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਰਮਲੇ ਹਨ ਜੋ ਅਧਕ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲੇ ਹਨ।

ਗੁ. ਬੋਲੀ ਸਾਹਿਬ.– ਪਿੰਡ ਮਹਮੂ ਵਾਲਾ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਜੰਡ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਏਸ ਜਗਾ ਚਰਨ ਪਾਇ ਉਸ ਜਗਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਬੋਲੀ ਸਾਹਿਬ ਬਣੇ ਹੋਇ ਹਨ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਤੋਂ ੮ ਮੀਲ ਹੈ। ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹਰ ਮਸਿਆ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕੁਝ ਜ਼ਮੀਨ ਭੀ ਨਾਲ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁ. ਗੰਡੂ ਬੇਹ.— ਪਿੰਡ ਭਗਤਾ ਤੋਂ ਲਗ ਭਗ ਡੇਢ ਮੀਲ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੰਡੂ ਬੇਹ ਉਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ੧੨ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜੈਤੋ ਤੋਂ ੧੬ ਮੀਲ ਹੈ।

ਗੁ. ਸਿਰੀਏ ਵਾਲਾ.— ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਮਾਲਵਾ ਦੇਸ ਨੂੰ ਤਾਰਦੇ ਤਾਰਦੇ ਪਿੰਡ ਸਿਰੀਏ ਵਾਲਾ ਸੰ: ੧੭੬੧-੬੨ ਵਿਚ ਕਈ ਦਿਨ ਨਗਰ ਤੇ ਇਲਾਕਾ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਮਾਲਵਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸੰਗਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾ ਵਿਖੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਖਾਸ ਦਿਨ ਨਿਯਤ ਕਰਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਹੋਰ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜੇ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾਤਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਜਦ ਆਪ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਪਿਛੇ ਹੁਣ ਕੌਣ ਰਹੇ। ਬਸ ਸਰੋਤ ਹੋਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਬੇਅੰਤ ਸੰਗਤਾਂ ਹੁਮ ਹਮਾਕੇ ਆਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ: ਕਪੂਰਾ, ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਵਾਲਾ ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਕੇ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸਜਿਆ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਸਿਰੋਪਾਉ*ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਏਸ ਜਗਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁੰਦਰ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਾਫੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਉਂ ਹੈ।

ਗੁ: ਜੰਡ ਸਾਹਿਬ— ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਦੇਹਰੀਵਾਲਾ ਕਲਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਮੀਲ ਦਖਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਜੰਡ ਹੇਠ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ੨੫ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਗਹਿਣੇ (ਗਿਰੋ) ਲਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਤੋਂ ਦਸ ਮੀਲ ਪਛਮ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਹਰਿਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀਏ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਵਲੋਂ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਜਾਰੀ ਹੈ।

ਗੁ: ਬਹਿਬਲ (ਫਰੀਦ ਕੋਟ) ਇਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਬਿਰਾਜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਗੁਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਾਉਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਇਕ ਇਕ ਦੋ ਦੋ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰੀਂ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਾਇਆ। ਇਕ ਗ੍ਰੀਬ ਸਿੱਖ ਦੇ ਘਰ ਕੇਵਲ ਸੁਕੇ ਪੀਲੂ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਭਾਈ ਮਲਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਉਹੀ ਛਕਾਏ ਜਦ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਡੇਰੇ ਆਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਭਾਈ ਸਿੰਘੋ ਕੀ ਕੀ ਛਕਿਆ। ਭਾਈ ਮਲਾਗਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮਹਾਰਾਜ ਮੈਂ ਤਾਂ ਛਤੀਹ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਛਕੇ। ਪਰ ਜਿਸ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਿਆ ਸੀ ਉਸਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਮੈਂ ਇਸ ਸੰਤੋਖੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੁਕੀਆਂ ਪੀਲੂ ਛਕਾਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਕਿ ਜੋ ਸਿੱਖ ਗ੍ਰੀਬ ਸਿੱਖ ਦੇ ਘਰੋ ਚੰਗਾ ਚੋਖਾ ਖਾਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰੇ ਉਹ ਠੀਕ

---

*ਇਕ ਖੜਗ ਅਤੇ ਢਾਲ ਬਖਸੀ ਜੋ ਹੁਣ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦੇ ਰਾਜ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਰਖੇ ਹੋਈ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਜੋ ਘਰ ਹੋਵੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਛਕਾਉਣਾ ਸਿਖ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਸਿਖ ਢਿਗ ਹੋਇ ਅਚਾਵਹਿ ਨਾਹੀ।
ਤੌਦੂਖਨ ਜਾਨ ਹੁਤਿਸ ਮਾਹੀ।
ਨਿਰਧਨ ਸਿੱਖ ਤੇ ਜਾਚਹਿ ਨੀਕਾ।
ਦੋਸ਼ ਲਖਹੁ ਅਚਵਹਿ ਤਿਸ ਹੀਕਾ।

ਨੋਟ:- ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਸੋਲਾਂ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਮਹੰਤ ਜੀ ਨੇ ਖਰੀਦ ਕੇ ਲਗਵਾਈ ਹੈ।

ਗੁ: ਸਾ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ੍ਰ: ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਇਤਆਦਿ ਸਜਨਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਬੜੀ ਤਰਕੀ ਦਿਤੀ ਹੈ।

ਗੁ: ਗੁਰੂ ਸਰ:- ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਬਹਿਬਲ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਇਕ ਕੋਹ ਪੱਛਮ ਇਕ ਪਿੰਡ ਇੱਥੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਵਿਰਾਜੇ ਹਨ ਉਸ ਜਗਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤੇ ਸ੍ਰੋਵਰ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਬਣੇ ਹੋਇ ਹਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਨਾਉਂ ਗੁਰੂ ਸਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਉ ਭੀ ਗੁਰੂ ਸਰ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ ਜੋ ਤਹਿਸੀਲ ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵਲ ੮-੯ ਮੀਲ ਹੈ ਸਟੇਸ਼ਨ ਰੁਮਾਣਾ, ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਹੈ। ਇਸ ਪਵਿਤ੍ਰ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਰਾਗੀ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਗੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਗਿ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੈਂਬ੍ਰਾਂ ਸ: ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਸ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਇਤਆਦਿ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਲਈ ਜ਼ਮੀਮ ੬੦ ਘੁਮਾਂ

ਗੁ: ਭੋਖੜੀ (ਹਰਰਾਇਪੁਰਾ)- ਰਾਜ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਥਾਨਾ ਨੇਹੀਆ ਵਾਲਾ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਭੋਖੜੀ ਹੈ, ਜੋ ਗੋਨੇਆਣੇ ਤੋਂ ੩ ਮੀਲ ਹੈ ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਇਕ ਫਰਲਾਂਗ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ੧੮ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ।

ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਦੋਦੇ ਵਾਲਾ- (ਪ੍ਰਸਿਧ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਕੀ ਢਾਬ ਮੱਤਾ ਹੈ)। ਭਾਈ ਸਾ: ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੋਦੇ ਵਾਲਾ ਨਾਉਂ ਦਾ ਟੋਭਾ ਪਿੰਡ ਬਹਿਬਲ ਅਤੇ ਸਿਉਂਰਾਸ ਪਾਸ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਇਸ਼ਨਾਨਾ ਕੀਤਾ। 'ਦੋਦੇ ਵਾਲ ਤਾਲ ਕੋ ਨਾਮੂ। ਤਿਸ ਮਹਿ ਸੁਨਿ ਜਲ ਕੋ ਅਭਿਰਾਮੂ॥' ਇਹ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਢਾਬ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹੁਣ ਦੋਦੇ ਵਾਲ ਅਤੇ ਮੱਤੇਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ। ਇਹ ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਪਿੰਡ ਸੰਗਵਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਹੈ। ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਸਾਲਾਨਾ ੨-੩-੪ ਅਸੂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਅਵਸ਼ ਹੀ ਲਗਦਾ ਹੈ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਜਥੇਦਾਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਤਾ ਪਤੀ ਬਾਦਰ ਵਾਲੇ ਨੇ ਕਰਾਈ। ਔਰ ਗ੍ਰੰਥੀ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੇ ਹੀ ਅਧਿਕ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁ: ਅਜੀਤ ਗਿਲ—ਇਹ ਪਿੰਡ ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ (ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ) ਵਿੱਚ ਹੈ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਨੇੜੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਥੇ ਠਹਿਰ ਕੇ ਦਸਤਾਰਾ ਸਜਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ (ਗੁਰੂਸਰ) ਆਖਦੇ ਹਨ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਰੁਮਾਣਾ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ੨ ਮੀਲ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵੱਲ ਹੈ।

ਗੁ: ਮਹਿਮਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ—ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦਕੋਟ ਥਾਨਾ ਨੇਹੀਆ ਵਾਲਾ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ ਜੋ ਸਟੇਸ਼ਨ ਗੋਨਿਆਣੇ ਤੋਂ ੩ ਮੀਲ ਉਤਰ ਪੱਛਮ ਵਲ ਹੈ।ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਰਾਮੇਆਣਾ ਤੋਂ ਇਥੇ ਪਧਾਰੇ ਸਨ।

ਗੁ: ਸਾ: ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ—ਖਾਸ ਮਹਾਨਤਾ ਰਖਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਪਵਿਤਰ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਮਾਰਾਜ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇਥੇ ਇਕਾਂਤ ਥਾਂ ਪਸੰਦ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਜਪ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਵਾ ਲਖ ਪਾਠ ਕੀਤਾ* ਅਤੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਜੋ ਗੁਰ ਸਿਖ ਇਕ ਮੰਨ ਹੋ ਕੇ ਜਪ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਕਰੇਗਾ ਉਸਦੀ ਕਲਿਆਣ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਸੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਅਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ਕਈ ਦਿਨ ਦਰਬਾਰ ਸਜਾਇਆ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਖ ਸੇਵਕ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਫੁਰਮਾਇਆ।

ਲਖੀ ਜੰਗਲ ਖਾਲਸਾ ਆਇ ਦੀਦਾਰ ਦਿਤੋ ਨੇ
ਸੁਣਕੇ ਸਦ ਮਾਹੀ ਦਾ ਮੇਂਹੀ ਪਾਣੀ ਘਾਹੁ ਮੁਤੋ ਨੇ
ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨ ਰਲੀਆਂ ਕਾਈ ਐਸਾ ਸ਼ੌਕ ਪਯੋ ਨੇ
ਗਿਆ ਫਰਾਕ ਮਿਲਿਆ ਮਿਤ ਮਾਹੀ ਤਾਂਹੀ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤੋ ਨੇ।

(ਸਰਬ ਲੋਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਥਾਂ ਕਈ ਵੇਰ ਪੁਜੇ। ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਚੋਜ ਕੀਤੇ। ਜੈਸੇ ਛੂਤ ਛਾਤ ਤੋੜਨੀ, ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਲਗਾਉਣੇ, ਕਾਲੀ ਬੂਰੀ ਮੱਝ ਦੇ ਦੁੱਧ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਨੀ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਛੜੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਆਕੇ ਮਿਲੀਆਂ ਵਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਬੈਰਾੜਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਤਨ ਮਨ

---

*ਇਕ ਥਾਂ ਇਉਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਨੰਦ ਰਾਓ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਲਖੀ ਜੋ ਇਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆ ਕੇ ਵਸਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਪਾਸ ਅਨੰਦ ਰਾਓ ਕੁਝ ਦਿਨ ਰਹਿ ਕੇ ਵਾਪਸ ਪਿਛੇ ਜਾ ਵਸਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਲਖੀ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਲਖੀ ਜੰਗਲ ਪਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਧਨ ਦੁਆਰਾ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਬੰਨੂੰ ਕੋਹਾਟ ਆਦਿ ਤੋਂ ਚਲਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਏਥੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਂਉਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਛਾਉਣੀ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਹਰ ਔਕੜ ਸਮੇਂ ਇਥੇ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਵਡੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘਾ ਨੇ ਇਥੇ ਠਹਿਰ ਕੇ ਜ਼ਖਮੀਆ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਬੇ-ਅਦਬੀ ਰੋਕਣ ਲਈ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਨੇ ਇਥੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਜਿਸਦਾ ਅਸਰ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਚੋਣਵੇ ਜਵਾਨ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਇਸ ਦਲ ਨੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਵੱਲ ਚਾਲੇ ਪਾਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਆਗੂ ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ (ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ) ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ, ਸ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ, ਆਦਿ ਨੇ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਕੀਤੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਬ੍ਰਿਜਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੇ ਭੀ ਇਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਧੂੜੀ ਨੂੰ ਮਸਤੱਕ ਨਾਲ ਲਾਕੇ ਜਨਮ ਸਫਲਾ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀਏ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਨੇ ਇਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਵਧ ਚੜਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ਅਤੇ ਆਪ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦਾ ਹਰ ਸਮੇਂ ਚੰਗਾ ਹਥ ਵਟਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ੧੧੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ।

ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਰਾਮੇਆਣਾ—ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ, ਤਾਸੀਲ ਅਤੇ ਥਾਣਾ ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ ਦਾ ਪਿੰਡ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜੈਤੋ ਤੋਂ ੭ ਮੀਲ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦ ਇਸ ਪਿੰਡ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚੇ, ਤਦ ਇਕ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਨੂੰ ਡੇਲੇ ਤੋੜਦੇ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਡੇਲੇ ਸਿੱਟ ਦੇਣ ਲਈ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ, ਜੱਟ ਨੇ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸੇ ਸਿੱਟ ਦਿਤੇ ਤੇ ਚੌਥਾ ਹਿਸਾ ਵਰਤਣ ਲਈ ਰਖ ਲਏ। ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦੁਰਭਿੱਖ (ਕਾਲ) ਕੱਢਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਾਂ। ਪਰ ਤੈਂ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਰਖ ਲੀਤਾ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਾਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ੩੫ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿੰਡ ਵਲੋਂ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹੈ ਇਸ ਦੀ ਨਵੀਂ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਤ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਕਤ ਨੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕਰਾਈ ਹੈ।

ਗੁ: ਲੰਭਵਾਲੀ:— ਪਿੰਡ ਲੰਭਵਾਲੀ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜੈਤੋ ਤੋਂ ੬ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਵਲ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ੨ ਫਰਲਾਂਗ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਪਹਿਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ ਤੇ ਇਕ ਸੱਪ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ੨੨ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਰਿਆਸਤ ਵਲੋਂ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਫਰੀਦ ਕੋਟ

ਨ:	ਨਾਮ ਗੁਰਦੁਆਰਾ	ਜ਼ਮੀਨ ਘੁਮਾਂ ਜਾਂ ਵਿਘੇ	ਮਕਾਨ	ਸਹਾਇਤਾ ਆਦਿ
	ਭਗਤਾ	੮੮ ਘੁਮਾਂ		ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਵਲੋਂ
	ਬਰਗਾੜੀ	੨੪ ਘੁਮਾਂ ਮਾਫੀ		
	ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ	੧੨੬ ਘੁਮਾਂ		ਮਾਈ ਸਰਕਾਰ ਫੀ:
	ਸੁਰਗਾ ਪੁਰੀ			ਦੁਕਾਨਾਂ ਕੁਝ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਵਲੋਂ
	ਗੰਡੂ ਥੇਹ	੧੨ ਘੁਮਾਂ		
	ਜੰਡ ਸਾਹਿਬ	੨੫ ਘੁਮਾਂ		
	ਬਹਿਬਲ	੧੬ ਘੁਮਾਂ		
	ਗੁਰੂ ਸਰ	੬੦ ਘੁਮਾਂ		
	ਭੋਖੜੀ	੧੮ ਘੁਮਾਂ		
	ਲਖੀ ਜੰਗਲ	੧੧੦ ਘੁਮਾਂ		
	ਰਾਮੇ ਆਣਾ	੩੫ ਘੁਮਾਂ		
	ਲੰਭਵਾਲੀ	੨੨ ਘੁਮਾਂ		
	ਜੋੜ	੫੩੬ ਘੁਮਾਂ		

ਏ ਸਰੀਰਾ ਮੇਰਿਆ ਇਸੁ ਜਗ ਮਹਿ
ਆਇਕੈ ਕਿਆ ਤੁਧੁ ਕਰਮ ਕਮਾਇਆ॥
ਪਾ: ੩

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਵਿਖੇ
ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ.

ਕਾਂਗੜ—ਰਾਜ ਨਾਭਾ ਵਿਚ ਨਜ਼ਾਮਤ ਫੂਲ ਦੇ ਥਾਣੇ ਦਿਆਲਪੁਰੇ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਦੀਨੇ ਤੋਂ ਡੇਢ ਕੋਹ ਦਖਣ ਵਲ ਹੈ ਇਹ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਰਾਜ ਜੋਧ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਇਸ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਰਾਇ ਜੋਧ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇਖਕੇ ਆਏ ਹਨ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਚਰਣਾਂ ਨਾਲ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕੀਤਾ ਹੈ "ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ" ਇਸੇ ਥਾਂ ਵਿਰਾਜ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਰਾਇ ਜੋਧ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਕਟਾਰ ਹੁਣ ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੈ।

ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਰਾਮ ਪੁਰਾ ਫੂਲ ਤੋਂ ਕਾਂਗੜ ੧੯ ਮੀਲ ਉਤਰ ਵਲ ਹੈ।

ਦੌਰੇ ਦੀ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਲਖਮੀਰ ਤੇ ਸਮੀਰ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਬਚਿਆ ਸ਼ੀਤ ਪ੍ਰਸਾਦ ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ ਦੇ ਆਖਣ ਤੋਂ ਜੋ ਜੈਤੋ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਅੰਤ ਸੁਲਤਾਨੀਆ ਸੀ, ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਦਬ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਅਧੀ ਥਾਲੀ ਓਸ ਵਿਚੋਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਛਕ ਲਿਆ ਸੀ। ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪੁਛਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਚ ੨ ਦਸ ਦਿਤਾ। ਏਸ ਤੇ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨ ਥੋੜੀ ਕਦੇ ਭੀ ਜੰਮਣੋਂ ਨਹੀਂ ਹਟੂ। ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਗੂ। ਚੰਗੇ ੨ ਥਾਈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਤੇ ਹੋਣਗੇ। ਸੋ ਓਹੋ ਹੀ ਪ੍ਰਤਖ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗੁ: ਦਿਆਲ ਪੁਰਾ:—(ਜ਼ਫਰਨਾਮਾਂ ਸਾਹਿਬ) ਰਾਜ ਨਾਭੇ ਦੀ ਨਜ਼ਾਮਤ ਫੂਲ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦਿਆਲ ਪੁਰੇ ਦੀ ਕਾਂਗੜ ਪੱਤੀ ਵਿਚ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਿਸ ਦੀ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਇਮਾਰਤ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਕੇ ਬਣਵਾਈ ਹੈ। ਇਥੇ ਵਿਰਾਜ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੭੬੨ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਕਾਂਗੜ ਗ੍ਰਾਮ ਤੋਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਰੁਬਾਈਯਾਤ (ਬੈਤਾਂ) ਦੀ ਚਿਠੀ ਜੋ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੱਥ ਦੱਖਣ ਭੇਜੀ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਜ਼ਫਰਨਾਮਾਂ (ਵਿਜਯ ਪੱਤ੍ਰ) ਹੈ ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਨਯਾਯ ਅਤੇ ਅਯੋਗ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਤਥਾ ਹਿਤਬਰੀ ਸਿਖਯਾ ਹੈ। ਜ਼ਫਰਨਾਮੇ ਦਾ ਪਾਠ ਅਣਜਾਣ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਅਸੁਧ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਭਾ: ਸਾ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵਡੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਅਨੇਕ ਨੁਸਖੇ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਜੋ ਪਾਠ ਸੋਧਿਆ ਹੈ ਉਹ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਅਰਥਾਂ ਸਮੇਤ ਸਹੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ ਦੋ ਹਲ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੈਤੋ—ਰਾਜ ਨਾਭਾ ਦੀ ਨਜ਼ਾਮਤ ਫੂਲ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਬਠਿੰਡਾ (ਭਟਿੰਡਾ) ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਲਾਈਨ ਪੁਰ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਕਿਲੇ ਦੇ ਪਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਇਮਾਰਤ ਬਣਵਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਪਾਸ ਤਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਗੰਗਸਰ ਹੈ।

ਗੁ: ਗੰਗਾਸਰ ਜੈਤੋ—ਇਸ ਗੁਰਅਸਥਾਨ ਨਾਲ ੭੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ੪੩੨ ਰੁਪੈ ਸਾਲਾਨਾ ਜਾਗੀਰ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਵਲੋਂ ਹੈ। ੧੮ ਘੁਮਾਉਂ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿੰਡ ਵਲੋਂ ਹੈ। ਪੋਹ ਸ਼ੁਦੀ ੭ ਅਤੇ ਕਤਕ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁ: ਟਿਬੀ ਸਾਹਿਬ—ਜੈਤੋ ਤੋਂ ਪੌਣਾ ਮੀਲ ਉਤਰ ਵਲ ਟਿਬੀ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਸੰਝ ਸਮੇਂ ਰਹਿਰਾਸ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਨਾਲ ੮ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਰਿਆਸਤ ਵਲੋਂ ਹੈ। ਜੈਤੋ ਦੀ ਮੰਡੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਦੂਰ ੨ ਤੋਂ ਲੋਕ ਪਸ਼ੂ ਖਰੀਦਣ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜੈਤੋ ਬੀ. ਬੀ. ਅਤੇ ਸੀ. ਆਈ. ਰੇਲਵੇ ਦਾ ਭੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ। ਜੈਤੋ ਦਾ ਵਸ਼ੇਸ਼ ਵਰਣਨ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੋ।

ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਅੰਗੀਠਾ ਸਾਹਿਬ

ਗੁ: ਸਾ: ਸੁਨੀਅਰ—(ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਦੁਬਾਰੇ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖਣਾ)

ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬਜੀਦ ਪੁਰ ਤੋਂ ਗੁਰੂਸਰ, ਜੈਤੋ ਆਦਿ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲੀਂ ੨ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਸੁਨੀਅਰ ਪਿੰਡ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ।

ਸੁਨੀਅਰ ਗ੍ਰਾਮ ਬਲੋਕ ਅਸਥਾਨ
ਉਤਰੇ ਹਯ ਤੇ ਤਹਿ ਗੁਣ ਖਾਨ (ਗੁ. ਸੂ. ਪ੍ਰ.)

ਤਾਂ ਏਥੇ ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਚੋਂ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥ ਆਕੇ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਕੈਹਣ ਲਗੇ, ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨਾਲ ਨਾ ਲੜਨ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਡੀ ਇਹ ਗਲ ਨਾ ਮੰਨੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿਖ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗਰਜ ਕੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿਸ ਵਕਤ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਉਸ ਵਕਤ ਆਪ ਕਿਥੇ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਆਪ ਦੀ ਸੁਲਾਹ ਕਰਾਉਣ ਬਣਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਆ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਮਤ ਦਿੰਦੇ ਹੋ। ਜਾਓ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਓ। ਇਹ ਪੰਜ ਸੌ ਸਿੰਘ ਸੀ ਸਭ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ।

ਚੌਪਈ

ਇਮ ਬੀਚਾਰ ਕਰ ਲਿਖਿਓ ਬੇਦਾਵਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰੂ ਲਿਖਾਇ ਜੇਬ ਮਹਿ ਪਾਵਾ।
ਸਭ ਮਾਝਾ ਸਿਖੀ ਤੇ ਖਾਰਜ।
ਲਿਖ ਦੀਨੇ ਧਰ ਤ੍ਰਾਸ ਅਨਾਰਜ। (ਗੁਰ ਪ੍ਰ: ਸ: ਐਨ ੧ ਅੰਸੂ ੯)

ਇਹ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ਵਾਪਸ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਵਿਚੋਂ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਤੇ ਇਕ ਦੋ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਮਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਬੇਦਾਵੇ ਲਿਖ ਆਏ ਹਾਂ, ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਮੁਖ ਨਾ ਲਗਣਾ। ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਐਸੇ ਮੌਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਛਡਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਵਿਚ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ਲਕੀਰ ਖਿਚੀ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਜਿਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨਾ ਹੈ ਉਹ ਏਧਰ ਆ ਜਾਓ ਬਾਕੀ ਚਲੇ ਜਾਓ। ਮਾਈ ਜੀ ਦਾ ਬਚਨ ਸੁਣਕੇ ਚਾਲੀ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀ ਵਲ ਆਏ ਦੂਜੇ ਮਾਝੇ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਹੋਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਫੜਨ ਵਾਸਤੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਲੈਕੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਾਲ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਆਮ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਤੋਂ ਟਿਬੀ ਸਾਹਿਬ ਉਚੀ ਜਗਾ ਜਾ ਠਹਿਰੇ ਅਤੇ ਧਰਮ ਵਰੋਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾ ਨੇ ਜੰਗ ਅਰੰਭ ਦਿਤਾ ਜੋ ਦੇਖੋ ਗੁ: ਮੁਕਤਸਰ।

ਗੁ: ਰਾਜ ਗੜ੍ਹ:— ਰਾਜ ਨਾਭਾ ਨਜ਼ਾਮਤ ਤਹਿਸੀਲ ਫੂਲ ਥਾਨਾ ਦਿਆਲ ਪੁਰੇ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜਿਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ ਬੁਰਜ ਮਾਨਾਂ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਰਾਮ ਪੁਰਾ ਫੂਲ ਤੋਂ ੧੪ ਮੀਲ ਹੈ ਇਸ ਪਿੰਡ ਅੰਦਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਸਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੈਰ ਅਤੇ ਧਰਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਲਈ ਆਏ ਇਥੇ ਠਹਿਰੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਨਾਲ ੪ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿੰਡ ਵਲੋਂ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਮਾਘੀ ਨੂੰ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਰੋਪਾਓ:— ਰਾਜ ਨਾਭਾ ਦੇ ਰਾਜ ਮਹਲ ਵਿਚ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਭਾਈ ਤਲੋਕਾ ਅਤੇ ਰਾਮਾਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸਰੋਪਾਓ (ਖਿਲਅਤ) ਹੈ ਇਸ ਥਾਂ ਜੋ ਸਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਿਰਨਾਂ ਗੁਰ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖੋ।

ਗੁਰੂ ਸਰ:— ਰਿਆਤ ਨਾਭਾ, ਨਜ਼ਾਮਤ ਫੂਲ ਦੇ ਥਾਣਾ ਦਯਾਲ ਪੁਰੇ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਨੇ ਤੋਂ ਸੈਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਏ ਸਨ, ਗੁਰੂ ਸਰ ਪਿੰਡ ਪਿਛੋਂ ਬੱਜਾ ਹੈ। ਨਾਭੇ ਵਲੋਂ ਗੁ: ਦੇ ਨਾਲ ੨੦ ਘੁਮਾਂ ਜਮੀਨ ਹੈ। ਮਾਘੀ ਨੂੰ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਫੂਲ ਤੋਂ ੧੯ ਮੀਲ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਭਾ

ਨੰ:	ਨਾਮ ਗੁਰਦੁਆਰਾ	ਜ਼ਮੀਨ ਘੁਮਾਂ ਜਾਂ ਵਿਘੇ	ਮਕਾਨ	ਸਹਾਇਤਾ ਆਦਿ
	ਦਿਆਲ ਪੁਰਾ	ਦੋ ਹਲ ਦੀ		
	ਗੰਗ ਸਰ ਜੈਤੋ	੯੮ ਘੁਮਾਂ		੪੩੨ ਨਾਭਾ ਵਲੋਂ ਵਾਰਸਕ ਮਿਲਦੇ ਹਨ
	ਟਿਬੀ ਸਾਹਿਬ ਜੈਤੋ	੮ ਘੁਮਾਂ		
	ਰਾਸ ਗੜ	੪ ਘੁਮਾਂ		
	ਗੁਰੂ ਸਰ	੭੦ ਘੁਮਾਂ		
	ਜੋੜ	੧੭੪ ਘੁਮਾਂ		

ਜਹ ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਸੁਤ ਮੀਤ ਨ ਭਾਈ ॥
ਮਨ ਊਹਾ ਨਾਮੁ ਤੇਰੈ ਸੰਗਿ ਸਹਾਈ ॥
ਪਾ: ੫

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਅੰਦਰ ਸਰਬੰਸ ਵਾਰੀ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਤੇ ਬਖਸ਼ੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਕਰਉ ਦੀਦਾਰ ਤੇ ਹੋਵੋ ਨਿਹਾਲ

ਗੁ: ਲੱਲ ਸਾਹਿਬ (ਕੁੱਭਾ):— ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਠਹਿਰੇ ਹਨ, ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਤ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਜਗਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬ੍ਰਿਾਜੇ ਸਨ, ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਹੁਣ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆਂ ਹੈ। ੩੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ ।

ਗੁ: ਕਟਾਣਾ ਸਾ:— ਰਿਆਸਤ ਪਾਇਲ, ਤਹਿਸੀਲ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੋਰਾਹੇ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵੱਲ ਨਹਿਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਬੋਹੜ ਹੇਠ ਕੁਝ ਕਾਲ ਵਿਸ਼੍ਰਾਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਹੁਣ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਪਾਸ ਰਹੈਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਹਨ ।

ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ— ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਪਾਇਲ ਦਾ ਪੰਡ ਰਾਮ ਪੁਰ ਹੈ, ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੋਰਾਹੇ ਤੋਂ ਡੇਢ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਹੈ ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਪੱਛਮ ਵਲ ਅੱਧ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਾਛੀ ਵਾੜੇ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਇੱਥੇ ਰੇਰੂ ਦੇ ਬਿਰਛ ਹੇਠ ਥੋੜਾ ਸਮਾਂ ਵਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਰਾਉਣਕ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਿਤੀ ਜਿਨਾਂਹ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿੰਘ ਸੂਰੇ ਖੁਦ ਖੇਤੀ ਕਰਕੇ ਲੰਗਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਰ ਸੰਗਤਾਂ ਲਈ ਰਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਬੇਅੰਤ ਹਨ। ਹੁਣ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸੰਤ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਗਿ: ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਜੀ ਇਤ ਆਦਿ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਜਮੀਨ ੨੨੫ ਬਿਘੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ। ਹਰ ਪੂਰਨ ਮਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸਾਲਾਨਾ ਦੀਵਾਨ ਬਹੁਤ ਰੌਣਕ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੰਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਕ ਨਮੂਨੇ ਦਾ ਹੈ। ਸੁਭਾ ਸ਼ਾਮ ਸਤਿਸੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਦੋਰਾਹਾ:—(ਦੋਰਾਹਾ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦਾ ਨਗਰ ਦੇ ਵਿਚ ਅਸਥਾਨ ਹੈ) ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਨਗਰ ਦੋਰਾਹੇ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਜਾਂ ਵਾਲੇ ਏਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਆਏ ਤਾਂ ਨਗਰ ਦਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨਗਰ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ, ਬਾਜਾਂ ਵਾਲੇ ਨੇ ਬਿਸਰਾਮ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੀਤਾ। ਪਿਛੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਏਸ ਜਗ੍ਹਾ ਮਸੀਤ ਬਣਾਈ ਕਈ ਵਾਰੀ ਬਨਾਉਣ ਤੇ ਭੀ ਕੰਧ ਡਿਗ ਪੀ। ਅਖੀਰ ਇਹ ਜਗ੍ਹਾ ਛਡਕੇ ਬਰਾਬਰ ਮਸੀਤ ਬਣਾਈ। ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਿਕੀਆਂ ਇਟਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਹਨ, ਭਾਈ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਾਉਣ ਸਿੰਘ ਘਮਿਆਰ ਸਿੰਘ ਪੁਜਾਰੀ ਹਨ।

ਗੁਃ ਮਲੂਕਾ—ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜ਼ਾਮਤ ਬਰਨਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਬਠਿੰਡਾ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜੈਤੋ ਤੋਂ ਬਾਰਾਂ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵੱਲ ਅੱਧ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜਲਾਲ ਵਲੋਂ ਆਉਂਦੇ ਇਥੇ ਵਿਰਾਜੇ। ਇਥੇ ਇਕ ਦੀਵਾਨਾ ਸਾਧੂ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਰਾਜੇ ਹੋਇ ਸਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਰੋਕਿਆ ਪਰ ਦੀਵਾਨਾ ਨ ਰੁਕਿਆ ਇਸ ਪੁਰ ਉਹ ਢੀਠਤਾ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਲੜਕੇ ਬਹੁਤ ਘਾਇਲ ਹੋਇਆ। ਇਤਨੇ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼ ਜਾਗ ਉੱਠੇ, ਸਾਧੂ ਅੰਦਰ ਬੁਲਾਇਆ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਦੀਵਾਨਾ ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ ਹੋਕੇ ਪਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰਿਆ। ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰਾਜਣ ਵਾਲੀ ਜਗਾ ਦਮਦਮਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹੈ। ਗੁਰਅਸਥਾਨ ਨਾਲ ਚਾਰ ਘੁਮਾਉ ਦੇ ਕਰੀਬ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਹਰ ਅਮਾਵਸ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਃ ਕਿਲਾ ਬਠਿੰਡਾ—ਕਿਲਾ ਬਠਿੰਡੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰ ਹੈ। ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਏਸ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਇਕ ਦੇਉ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਮਹਾਰਾਜ ! ਮੇਰਾ ਟਿਕਾਣਾ ਕਿਥੇ ਹੋਵੇਗਾ। ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਸਰਹੰਦ ਜਾ ਰਹਿ। ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਇਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਖੜਕਾਉਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਤੈਨੂੰ ਉਥੇ ਭੇਜਦੇ ਹਾਂ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਨਾਉਂ ਪਰ ੫੦ ਘੁਮਾਉਂ ਭੋਇੰ ਹੈ।

ਗੁਃ ਰਤਨ ਹਾਜੀ—ਸ਼ਹਿਰ ਬਠਿੰਡੇ ਤੋਂ ਅਧ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿਥ ਤੇ ਦਖਣ-ਪੂਰਬ ਨੂੰ "ਰਤਨ ਹਾਜੀ" ਨਾਮ ਦਾ ਇਕ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਏਸ ਨੂੰ 'ਰਤਨ ਪਾਲ' ਬਾਹਮਣ ਨੇ ਬਗਦਾਦ ਦੇ ਖਲੀਫੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮੂਲਰਾਜ ਚੌਹਾਣ ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਉਹਦੇ ਸਣੇ ਮੁਸਲਾ ਬਣਕੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜੇ 'ਗਣ ਮਾਲ' ਨਾਲ ਗਦਾਰੀ ਕੀਤੀ। ਅਤੇ ਹੱਜ ਕਰਕੇ ਆਪਨੂੰ ਮੁਸਲਾ ਜਤਾਇਆ। ੫੦ ਹਲ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਬਦਲੇ ਬਠਿੰਡੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ। ਰਾਜੇ ਦਾ ਲੜਕਾ ਗਿੱਲ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਉਥੋਂ ਉਜੜ ਆਇਆ। ਅਤੇ ਮੋਗਾ ਤੇ 'ਪਾਇਲ' ਆਦਿ ਦੇ ਪਰਗਣਿਆ ਵਿਚ ਉਹਦੀ ਸੰਤਾਨ ਬਸ ਗਈ। ਨਥਾਣੇ ਵਾਲੇ ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਵਿਚ ਹਰਾਕੇ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਤਾਉ ਨੂੰ ਉੜਾਇਆ ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਸਦੇ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਨੂੰ ਸਿਖ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ੫੦ ਹੱਲ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਪਹਿਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਗੁਃ ਦੇ ਨਾਉਂ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਮਸਲਮਾਨੀ ਰਾਜ ਦੀ ਝੇਪ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਮੁਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਏਸ ਕਰਕੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਬਣਾਇਆ। ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਵੇਲੇ ੨੫ ਘੁਮਾਉ ਜ਼ਮੀਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ਲਗੀ।

ਗੁ: ਭਾਗੂ:— ਰਾਜ਼ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜਾਮਤ ਬਰਨਾਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਬਠਿੰਡਾ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਫੂਲ ਮੰਡੀ ਤੋਂ ਅੱਧ ਮੀਲ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵੱਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋ ਬਠਿੰਡੇ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਏਥੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ। ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਹਰਿਮੰਦਰ ਅਰ ਕੱਚੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ੨੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿੰਡ ਵਲੋਂ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ।

ਗੁਃ ਬੱਗ ਸਰ ਜੱਸੀ (ਬਾਗ)— ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਈ ਲਖਮੀਰ ਤੇ ਸਮੀਰ ਹੋਰਾਂ ਪਾਸ ਦੀਨੇ ਪਿੰਡ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਲਖਮੀਰ, ਸਮੀਰ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਤਨੋਂ ਮਨੋਂ ਯਥਾ ਯੋਗ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਗਲ ਪੱਲੂ ਪਾ ਬਿਨੈ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹੇ ਜਗਤ ਤਾਰਕ ਪਿਤਾ, ਇਸ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸੁਤੇ ਭਾਗ ਜਗਾਵਣ ਲਈ ਕੋਈ ਹੁਕਮ ਕਰੋ, ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਥਾਂ ੨ ਸੱਦੇ ਪੱਤਰ ਭੇਜ ਕੇ ਸਾਰੇ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਇਕ ਇਕੱਠ ਕਰੋ ਤਾਂ ਜੋ ਅੰਤਿਮ ਪਰੋਗਰਾਮ ਤਿਆਰ ਕਰੀਏ। ਤਾਂ ਦੇਗ ਤੇਗ ਦੇ ਧਨੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਂ ੨ ਸੱਦੇ ਪਤਰ ਭੇਜ ਦਿਤੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮਸ਼ਵਰੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਦਿਨ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਇਕਠ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਗੋਤਾਂ, ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਪਤਵੰਤੇ ਸਜਣ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥਿਆਂ ਸਮੇਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਪੁਜੇ ਤੇ ਇਸੇ ਹੀ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਜੱਸੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸ: ਸੁਫਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਡੇਢ ਸੌ ਜਵਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਾਵਾਂ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਸਾਢੇ ਸਤ ਸੌ ਹੋਰ ਜਵਾਨ ਇਕਠੇ ਕਰਕੇ ਕੁਲਂ ਨੌ ਸੌ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਭੀ ਪੁਜਿਆ।

ਜੱਸੀ, ਪੱਕਾ, ਪਥਰਾਲਾ, ਸੇਖੂ, ਜੋਗੇਵਾਲਾ, ਤਖਤੂ, ਫਲੂੜ, ਸ਼ੇਰ ਗੜ੍ਹ, ਮਸਾਣਾ, ਦੇਸੂ ਤੇ ਦੋਨੋਂ ਪੰਨੀ ਵਾਲੇ ਇਹ ਪਿੰਡ ਸਰਾਵਾਂ ਦੇ ਸਦਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਜੰਗੀ ਪਰੋਗਰਾਮ ਸੁਣਾਇਆ ਤੇ ਕਪੂਰੇ ਪਾਸ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਰਣ ਝੂਜਕ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਖਤਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਜਾ ਮੱਲੀ। ਇਥੇ ਜ਼ਾਲਮ ਸ਼ਾਹੀ ਤੁਰਕੀ ਦਲ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਜੰਗ ਹੋਇਆ ਤੇ ਹਜ਼ੂਰ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਹਾਸਲ ਹੋਣੀ ਹੀ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਰਣ ਖੇਤ ਵਿਚ ਜਾਨ ਤੋੜ ਕੇ ਲੜ ਰਹੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨੂੰ ਵਡਿਆਇਆ ਤੇ ਯੋਗ ਸਨਮਾਨਿਆ। ਤੇ ਸਰਾਵਾਂ ਦੇ ਉਘੇ ਸਰਦਾਰ ਸੁਫਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਣ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ, ਤੁਸੀਂ ਧੰਨ ਹੋ, ਮੈਂ ਸਰਾਵਾਂ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ। ਦਾਤਾਰ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਤਕ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਹਥ ਜੋੜ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਜੱਸੀ ਲੇ ਜਾਣ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਤਾਂ ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਛਡ ਜਾਵੋ। ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪਰੋਗਰਾਮ ਨਿਭੌਂਦੇ ਹੋਏ ਨਿਮਾਣੀ ਇਕਾਦਸ਼ੀ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਜੱਸੀ ਪੁਜਾਂਗੇ। ਆਗਿਆ ਪਾ ਸਰਦਾਰ ਹੁਰਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ। ਉਧਰ ਜੀਵਨ ਦਾਤੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਸਿੰਘਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਮੇਤ ਬਰਾੜਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਤਾਰਦੇ ਹੋਏ ਲਖੀ ਜੰਗਲ ਜਾ ਚਰਨ ਪਾਏ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਾਜਕ ਪਿੰਡ ਪੁਜੇ। ਅਗੋਂ ਦਵਾਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਵਸ ਹੋ ਕੇ ਜੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਜੋ ਰਸਤੇ ਵਿਚੋਂ ਡਰ ਖਾ ਕੇ ਨਸ ਗਏ ਤੇ ਸੁਖੂ, ਬੁਧੂ ਨਾਮ ਦੇ ਦੋ ਢਾਡੀ ਆ ਮਿਲੇ। ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਬੋ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਲਵਈ ਢਾਡੀਆਂ ਨੇ ਸਦ ਗਾ ਕੇ ਸੁਣਾਈ ਤਾਂ ਆਪ ਢਾਡੀਆਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ।

ਸਦ ਇਉਂ ਹੈ :—

ਕਚਾ ਕੋਠਾ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਜਾਨੀ। ਸਦਾ ਨਾ ਮਾਪੇ ਨਾ ਨਿਤ ਜਵਾਨੀ।
ਚਲਣਾ ਅਗੇ ਕਿਉਂ ਭਇਉਂ ਗੁਮਾਨੀ। ਹੁਣ ਹੋ ਸਿਆਣਾ ਨ ਪੁਗੂ ਨਦਾਨੀ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਵੇਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਢਾਡੀਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨੀਲਾ ਬਾਣਾ ਪਾ ਪਲੰਘ ਪਰ ਬੈਠਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਤੇ ਇਥੇ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਸੁਫਨਾ ਸਿੰਘ ਭੀ ਸੰਗਤ ਸਮੇਤ ਪੁਜੇ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਜੱਸੀ ਪੁਜਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੀਲਾ ਬਾਣਾ ਪਾ ਪਲੰਘ ਪਰ ਬੈਠ ਗਏ ਤੇ ਸੁਖੂ, ਬੁਧੂ ਤੇ ਦੋ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪਲੰਘ ਉਠਾ ਲਿਆ ਤੇ ਜੱਸੀ ਵਲ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿਤੇ ਤੇ ਗੁਰੂਸਰ ਤੀਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਜੇ। ਅਗੇ ਆਪ ਜੀ ਨੀਲੇ ਘੋੜੇ ਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਚਲੇ ਤੇ ਜੱਸੀ ਪੁਜੇ। ਅਗੇ ਤਲਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪ ਨੀਲੇ ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਸਣੇ ਕਪੜਿਆਂ ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਤਲਾ ਵਿਚ ਵੜ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ, ਜਦੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨੀਲੇ ਬਸਤ੍ਰ ਭੀ ਬੱਗੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਨੀਲਾ ਘੋੜਾ ਭੀ ਬੱਗਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਤਾਂ ਲੋਕ ਬੜੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ। ਇਥੇ ਇਕ ਵੈਸ਼ਨੂੰ ਸਾਧ ਰਾਮਾਨੰਦ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਉਸਨੇ ਝਟ ਆ ਕੇ ਚਰਨ ਫੜੇ ਤੇ ਦੀਨ ਹੋ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਥੇ ਹੀ ਡੇਰਾ ਰਖਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ। ਤੇ ਸਾਰੇ ਬਾਹਰ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਲੈ ਜਨਮ ਸਫਲਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸਰਬ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਇਉਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ 'ਭਾਈ ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਚਰਨ ਪਏ ਸਨ। ਏਥੇ ਜਿਹੜਾ ਜਗਿਆਸੂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਕਰੇਗਾ ਉਹ ਕਾਗਹੁ ਹੰਸ ਹੋ ਜਾਊਗਾ। ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਕੇ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਊਗਾ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਪ੍ਰਤਖ ਦਿਖਾ ਕੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਏਸ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ।'

ਮਾਈ ਜਸੀ ਦਾ ਗੁੜ:— ਗੁੜ ਛਕਿਆ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਛਕਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਬਚਨ ਹੋਇਆ। ਜੱਜੀ ਆਇ ਚਲੇ। ਗੁੜ ਖਾਇ ਚਲੇ। ਘ੍ਰਾਠ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਦੇ ਤੇ ਦੁੱਧ ਦੇ ਗਹਿਰੇ ਗੱਫੇ ਵਰਤੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਸ: ਸੁਫਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੱਥ ਬੰਨ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਜੰਡ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਚੰਗੀ ਲਕੜੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਘੁਣਾ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਮਕਾਨ ਇਕ ਸਾਲ ਭੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ। ਤਾਂ ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਘਰ ਪਰ ਸ਼ਰਧਾ ਰਹੇਗੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਇਥੋਂ ਦੇ ਜੰਡਾਂ ਦੀ ਲਕੜੀ ਨੂੰ ਘੁਣ ਨਹੀਂ ਲਗੇਗਾ। ਜਿਉਂ ਸ਼ਰਧਾ ਘਟੇਗੀ ਤਿਉਂ ਘੁਣਾਂ ਲਗਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਵੇ ਗਾ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਰਧਾ ਬਿਲਕੁਲ ਘਟ ਗਈ ਤਾਂ ਘੁਣਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਲਗਣ ਲਗ ਜਾਵੇਗਾ। ਸੋ ਅੱਜ ਤੀਕ ਜੱਸੀ ਪਿੰਡ ਜੰਡ ਟਾਹਲੀ ਵਰਗੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤੀਕ ਘੁਣਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਬੜੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਲਕੜੀ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਆਪ ਪੱਕੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਪੱਕੇ ਪੁਜੇ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਥਾਈਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਸਾਬੋ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ ਪੁਜੇ।

ਜੱਸੀ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਸ: ਸੁਫਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜ ਘੋੜੇ ੨੧ ਰੁਪੈ ਇਕ ਰੇਜ਼ਾ ਭੇਟਾ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ।

ਸਟੇਸ਼ਨ ਸੰਗਤ ਮੰਡੀ ਤੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਹੈ ਜ਼ਮੀਨ ਗੁ: ਦੇ ਨਾਉਂ ੧੫੦ ਘੁਮਾਂ ਸੇਵਾ ਦਾਰ ਨਿਹੰਗ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਅਬਾਦੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਗੁ: ਸੁਜਾਖੇਆਣਾ:— ਕੋਟ ਸਮੀਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰ ਰਹਿ ਸਨ ਤਾਂ ਇੱਕ ਅਖਾਂ ਤੋਂ ਮਾਨਖਾ ਆਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਦਰਦ ਭਰੇ ਬਚਨਾਂ ਵਿਚ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜੀ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੋ ਮੈਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਤੇ ਰਹਿਮ ਕਰੋ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਭਾਈ ਇਸ ਛਪੜੀ ਵਿਚ ਮੂੰਹ ਧੋਇਆਂ, ਉਹ ਪ੍ਰੇਮੀ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਧੋਣ ਲਗਾ ਤਾਂ ਸੁਜਾਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਇਸ ਛਪੜ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸੁਜਾਖੇ ਆਣਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਹੰਗ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਝਿੜੀ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ੧੫੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਅਬਾਦ ਕੀਤੀ ਹੈ ਇਥੋਂ ਡਲਾ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਜੀ ਨੂੰ ਤਲਵੰਡੀ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ (ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਂਸੀ)—ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਦੇ ਵਾਲੀ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਜੁੱਧ ਪਿਛੋਂ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਪਵਿਤਰ ਚਰਨ ਛੋਹ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਦੇ ਹੋਏ, ਲਖੀ ਜੰਗਲ, ਬਠਿੰਡਾ ਆਦਿ ਵਿਚ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ (ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ) ਨੂੰ ਜਾ ਭਾਗ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਗੁਰਦੇਵ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਵਾਕਾਂ ਤੇ ਜਾ ਫੁਲ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਸ ਉਚੇ ਥਾਂ (ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ) ਪੁਰ ਜਾ ਵਿਰਾਜਦੇ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ "ਏਥੇ ਬੈਠਣ ਵਾਲਾ ਫਿਰ ਆਵੇਗਾ।"

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਏਥੇ ਪੁਜ ਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੰਮ ਗੁਰਦੇਵ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਕੇ, ਜੁਧਾਂ ਵਲੋਂ ਕਮਰ ਕਸਾ ਖੋਲਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਆਉਣਾ ਸੁਣਕੇ ਭਾਈ ਡਲਾ ਅਤੇ ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਚਰਨ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਤਿਲ ਫੁਲ ਲੈਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਗੁਰੂ ਕਲਗੀ-ਧਰ ਜੀ ਡਲੇ ਦਾ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇਖਕੇ ਬੜੇ ਪਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਮੁਖਾਰ ਬਿੰਦ ਤੋਂ ਅੱਕਾ ਤੋਂ ਅੰਬ ਤੇ ਨਹਿਰਾਂ ਦਾ ਵਰ ਦੇ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆਂ ਏਥੇ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਡਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਮਾਣ ਰਫਲ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿਚੋਂ ਤੋੜਿਆ, ਤੇ ਅਖੀਰ ਸ:

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਡਲਾ ਜੀ ਨੇ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤ ਕਵਲਾਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ । ਤੇ ਏਥੇ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਭੂਮੀ ਪਰ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਆਕੇ ਅਪਣੇ ਸਰਾਪ ਦੀ ਬਖਸ਼ਣਾ ਕਰਾਈ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ ।

ਏਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਦਸੀਆਂ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਿਆ ਕਿ ਇਥੋਂ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਤੋਂ ਮੰਗਾਉਣਾ, ਮਸੰਦਾ ਵਲੋਂ ਜਵਾਬ

ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ (ਸਾਬੋ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ) ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਤਾ ਇਕ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਧੀਰ ਮਲੀਆਂ ਪਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜੇ । ਅਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਦੇ ਹੋਰ ਬਚਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬੋਲੇ ਕਿ ਅਜੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਹੌਂਦੇ ਹਨ । ਨਾਲੇ ਅੰਤਰ ਜਾਮੀ ਸਦੌਂਦੇ ਹੈ। ਕਿਧਰੇ ਨਮਾ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ ਹੈ । ਇਤ ਆਦਿ ਕੁਬਚਨ ਕਰਦਿਆਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਰਚ ਸਕਦੇ ਯਥਾ:–

ਆਪ ਨਯੋ ਨਯੋ ਪੰਥ ਚਲਾਵਤ ।
ਕਯੋ ਨਾਹਿ ਅਪਨੋ ਗ੍ਰੰਥ ਬਨਾਵਤ ।

ਇਹ ਤਰਕਾਂ ਸੁਣਕੇ ਸਿੰਘ ਖਾਲੀ ਮੁੜਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਆ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਕੁਬਚਨ ਸੁਣਾਇ ਤਾਂ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਕ ਤੰਬੂ ਲਗਵਾਓ ਅਤੇ ਲਿਖਤ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਮਗਰੀ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਲਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਅਨਭਵੀ ੧੬ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਅਠਾਰਹ ਦਸ ਬੀਸ ਤਾਈਂ ਲਿਖਾਈ । ਪਿਛੋਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਚਾਰ ਉਤਾਰੇ ਕੀਤੇ । ਜੋ ਚੌਹਾਂ ਤਖਤਾਂ ਤੇ ਇਕ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦੂਜਾ ਸ੍ਰੀ ਪਟਨੇ* ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੀਜਾ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸ ਗੜ ਸਾਹਿਬ ਅਨੰਦ ਪੁਰ । ਚੌਥਾ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਭੇਜੇ ਅਤੇ ਅਰਦਲ ਵਿਚ ੨੫ ੨੫ ਸਿੰਘ ਭੇਜੇ । ਪੰਜਵਾ ਸਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਨੂੰ ਸਾਥ ਲੈਕੇ ਗਏ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰਤਾ ਗਦੀ ਦੀ ਰਸਮ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਆਪ ਕੀਤੀ ਸੀ) ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਅਠਤਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕਥਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਗੇ ਵਾਸਤੇ ਦੋ ਟਕਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ੧ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਜਿਥੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲੌਂਗੋ ਵਾਲ (ਹੁਣ ਪਟਿਆਲਾ) ਮਲਵਈ ਚਲੌਣਗੇ ੨ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ (ਸਾਬੋ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ) ਜੀ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਮ ਮਾਲਵਾ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਚਲੌਣਗੇ ਇਸ ਪਵਿਤ੍ਰ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਂਸੀ ਦਾ ਵਰ ਦੇਕੇ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਭਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਚਾਰ ਚੰਦ ਲਾਏ ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਥੇ ਪੰਡਤ, ਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਵਿਦਵਾਨ ਪੈਦਾ ਹੋਣਗੇ ।

ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਚੌਥਾ ਤਖਤ ਥਾਪ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਿਆ ਏਥੇ ਹੀ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਆਏ ਅਤੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਤੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਪੁਛ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦੇ ਉਤਰ

*ਅਗੇ ਲਈ ਕਈ ਉਤਾਰੇ ਕੀਤੇ ਹੋਣਗੇ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ "ਇਨ ਪੁਤਰਨ ਕੇ ਸੀਸ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੀਏ ਸੁਤ ਚਾਰ"

ਆਪ ਜੀ ਇਸ ਧਰਤੀ ਪਰ ੯ ਮਹੀਨੇ ੯ ਦਿਨ ਤੇ ੯ ਘੜੀਆਂ ਬਿਰਾਜੇ ਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਠਤਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਕਰਕੇ ਅਰਥ ਸਮਝਾਏ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਰਾਗ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਰਹਿੰਦੀ ਆਯੂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮਝਾਉਣ ਤੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਰਹਿ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਤਿਬਤ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਅਲੌਕਿਕ ਚਮਤਕਾਰ ਕੀਤੇ ਹਨ ਉਥੇ ਉਥੇ ਆਪ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਯਾਦ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਕਾਇਮ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵਲੋਂ ਜ਼ਫਰਨਾਮੇ ਦਾ ਉਤਰ ਪੁਜਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਮੇਰਾ ਚਿਤ ਆਪ ਦੇ ਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਸੋ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਪਾਪ ਕੀਤੇ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਫੜ ਕੇ ਭੁਲਾਂ ਬਖਸ਼ਾਉਣੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦ ਹਾਂ, ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਏਥੋਂ ਦਖਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ।

ਗੁ: ਭਾਗੀ ਵਾਂਦਰ:-- ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜ਼ਾਮਤ ਬਰਨਾਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਬਠਿੰਡਾ, ਥਾਣਾ ਰਾਮਾ ਵਿੱਚ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਰਾਮੇ ਤੋਂ ਪੰਜ ਕੋਹ, ਅਰ ਕੋਟ ਫੱਤੇ ਤੋਂ ਸੱਤ ਕੋਹ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਪੱਛਮ ਵਲ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਮਦਮੇ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਇੱਥੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਨ ਹਿਤ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੋਹਣਾ ਹੈ ਵੈਸਾਖੀ ਨੂੰ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੋਰ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ

ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ:-- ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਸਜਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਏਥੇ ਹੀ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਹਾਲ ਪੁਛਿਆ, ਗੁਰੂ ਸਿੰਘਾਂ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾਂ ਕਰਕੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ:–

"ਇਨ ਪੁਤ੍ਰਨ ਕੇ ਸੀਸ ਪਰ ਵਾਰ ਦੀਏ ਸੁਤ ਚਾਰ
ਚਾਰ ਮੂਏ ਤੇ ਕਿਆ ਹੋਇਆ ਜੀਵਤ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ।"

ਗੁ: ਸਾ: ਮਹਲਸਰ--ਏਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਖੇਡਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਰੋਵਰ ਦਾ ਨਾਮ ਮਹਲਸਰ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਨਗਰ ਟਭਾਂਗੀ ਵਾਂਦਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਹੈ।

ਗੁ: ਜੰਡਸਰ-ਇਥੇ ਜੰਡ ਨਾਲ ਘੋੜ੍ਹਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹਾਂ ਵੰਡੀਆਂ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਈ ਵਾਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਥੇ ਦੀਵਾਨ ਵੀ ਸਜਾਇਆ। ਜਿਸ ਜੰਡ ਨਾਲ ਘੋੜਾ ਬੱਧਾ ਸੀ ਉਹ ਹੁਣ ਤਕ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਗੁਃ ਲਖਣ ਸਰ-ਇਥੇ ਤਾਲ ਦੇ ਕੰਢੇ ਬੈਠ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਲਮਾਂ ਘੜ ਘੜ ਕੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਸੁਟੀਆਂ ਅਤੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਏਥੇ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਭਾਰੀ ਟਕਸਾਲ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਪੈਦਾ ਹੋਣਗੇ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਥੇ ਸੰਪਰਦਾਈ ਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਉਂ ਫੁਰਮਾਇਆ :

ਇਹ ਹੈ ਪ੍ਰਗਟ ਹਮਾਰੀ ਕਾਸੀ। ਪੜ੍ਹ ਹੈਂ ਇਹਾਂ ਢੋਰ ਮਤਿਰਾਸੀ॥
ਲੇਖਕ ਗੁਨੀ ਕਵਿੰਦ ਗਿਆਨੀ। ਬੁਧਿ ਸਿੰਧੁ ਹ੍ਵੈ ਹੈਂ ਇਤ ਆਨੀ॥
ਤਿਨ ਕੇ ਕਾਰਨ ਕਲਮ ਗਢ, ਦੇਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹਮ ਡਾਰ,
ਸਿਖ ਸਖਾਇਤ ਪੜ੍ਹੈਂਗੇ ਹਮਰੇ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ। (ਗੁ: ਵਿ: ੧੦)

ਗੁਃ ਮਾਈ ਸਰ-ਇਥੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਵੈਰਾਗ ਕਰਕੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪਣੀ ਗੋਦ ਖਾਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਗਿਲਾ ਕੀਤਾ। ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸਾਰੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਸਮਾਨ ਸਮਝੋ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਅਡੋਲ ਰਹੋ। ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਾਤਾ ਜੀ ਭੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾ ਦਲ ਨੇ ਕਰਾਈ ਹੈ।

ਗੁਃ ਅਕਾਲਸਰ-ਇਹ ਸਰੋਵਰ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਦੇ ਖੂਹ ਵਿਚਕਾਰ ਗੋਲ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਗੁ: ਗੁਰੂਸਰ-ਇਸ ਦਾ ਆਰੰਭ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹਥਾਂ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਥੇ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਛਕਾਇਆ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਟਰੰਪ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਥੇ ਇਕ ਲਖ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਸੀ।

ਗੁਃ ਨਾਨਕਸਰ-ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਏ। ਆਪ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਨਸ਼ਾਨ ਹੈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ

ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਈ ਪਵਿਤ੍ਰ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਬੰਦੂਕ ਜਿਸ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਪਰਖਿਆ ਸੀ ਸ੍ਰੀ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੈ। ੨. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ, ੩. ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ, ੪. ਸੀਸਾ

ਇਹ ਸੀਸਾ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਜਗਤ ਮਾਤਾਵਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਆਏ ਤਾਂ ਸੀਸਾ ਭੇਟ ਕੀਤਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪੁਛਣ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ, ਜੀ ਇਹ ਦਿਲੀ ਦੀ ਲੁਟ ਵੇਲੇ ਮੁਗਲਾਂ ਤੋਂ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ। ਏਹ ਮੂੰਹ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਜੀ। (ਇਹ ਮਸੀਤ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਹੈ) ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ। ਇਹ ਸੀਸਾ ਜੋ ਵਿੰਗੇ ਮੂੰਹ ਵਾਲਾ ਦੇਖੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਸਿਧਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਸੋ ਇਹ ਬਚਨ ਪੂਰਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਚੌਧਰੀ ਡੱਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬੰਸ ਦੇ ਪਾਸ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਇਕ ਖੜਗ, ਦੋ ਦਸਤਾਰੇ, ਦੋ ਚੋਲੇ, ਦੋ ਪਜਾਮੇ, ਇਕ ਬਾਜ ਦਾ ਡੋਰਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹਰ ਚਾਨਣੀ ਦਸਵੀਂ ਨੂੰ ਕਰਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਬਠਿੰਡੇ ਤੋਂ ੧੭ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਵਲ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਰਾਮਾ ਤੋਂ ੪ ਮੀਲ, ਮਾਈਸਰ ਖਾਨਾ ਤੋਂ ਭੀ ਰਸਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ (ਗੁਰੂ ਕਾਸ਼ੀ) ਵਿਖੇ ਵਡ ਭਾਗੇ ਗੁਰ ਸਿਖ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਸੁਣੀ। ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਠਤਾਲੀ ਗੁਰ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਬੜੀ ਹੀ ਢੂੰਡ ਕਰਨ ਪਰ ਜੋ ਮਿਲੇ ਉਹ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ।

ਪਵਿਤ੍ਰ ਆਤਮਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀਆਂ ਦੇ ਨਾਉਂ

੧. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾ: ਸਾ ਭਾ: ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਜੋ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਮਾਲਵਾ (ਪਟਿਆਲਾ) ਦੇ ਸਨ।

੨. ਸ੍ਰੀ ਭਾ: ਸਾ: ਭਾ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਃ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਭੱਲੇ ਤ੍ਰੇਹਣ।

੩. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾ: ਸਾ: ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਃ।

੪. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਃ ਸ਼ਹੀਦ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਪਿਛੇ ਸੀਸ ਲਗਾ ਸੀ।

੫. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਃ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਮੋਢੀ, ਪਿੰਡ ਗੁਰਮ, (ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ) ਮਾਲਵਾ, ਸਿਰ ਲਥ ਸ਼ਹੀਦ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੀਸ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾਕੇ ਲਗਾ ਸੀ।

੬. ਸਾਹਿਬ ਰਾਮ ਕੌਰ ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਃ ਬਾਬੇ ਬੁਢੇ ਦੀ ਬੰਸ ਦੇ ਸਤਵੇਂ ਥਾਇ, ਮਾਝਾ।

੭. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾ: ਸਾ: ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਃ ਪਿੰਡ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮਾਲਵਾ।

੮. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾ: ਸਾ: ਪਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਃ]
੯. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾ: ਸਾ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਃ] ਰੂਪ ਚੰਦ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਭਾਈ ਰੂਪੇ ਤੋਂ ਮਾਲਵਾ

੧੦ ,, ,, ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਃ ਪਿੰਡ ਦੀਨਾ ਗੁਃ ਸਾਃ ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਮਾਲਵਾ ਪਾਃ ੧੦ ਜਿਥੋਂ ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ ਲਿਖਿਆ।

੧੧. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾ: ਸਾ: ਦਿਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਃ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਦੇ ਵਾਸੀ, ਮਾਲਵਾ। ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਏ।

੧੨. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾ; ਸਾ: ਭੀਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਪਿੰਡ ਬਠਿੰਡਾ ਮਾਲਵਾ।

੧੩. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾ: ਸਾ: ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਃ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਮਾਝਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੪. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾ: ਸਾ: ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ] ਰੰਗਰੇਟੇ
੧੫. ,, ,, ਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ]
੧੬. ,, ,, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਧਰਮ ਕੋਟ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਮਾਲਵਾ।
੧੭. ,, ,, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਮੀਰਾਂ ਕੋਟ ਮਾਝਾ।
੧੮. ,, ,, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਦਿਲੀ ਯੂ ਪੀ।
੧੯. ,, ,, ਜਗਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਅੰਬਾਲਾ ਮਾਲਵਾ।
੨੦. ,, ,, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਪਿੰਡ ਮਨੀ ਮਾਜਰਾ ਮਾਲਵਾ।
੨੧. ,, ,, ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਪਿੰਡ ਮਾਜਰਾ ਮਾਲਵਾ।
੨੨. ,, ,, ਬਿਸ਼ੰਭਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਉਜੈਨ ਪੁਰੀ।
੨੩. ,, ,, ਹਰਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਉਜੈਨ ਪੁਰੀ।
੨੪. ,, ,, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਕਵਿਰਾਜ ਗੁਰਦਰਬਾਰ ਵਾਲੇ ਘਾਹੀ।
੨੫. ,, ,, ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂ ਹਜ਼ੂਰੀਆ, ਗਜਲਾਂ ਵਾਲੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਨਾਮ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ।
੨੬. ,, ,, ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਚੌਰਬਰਦਾਰ।
੨੭. ,, ,, ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਪਿੰਡ ਰਾਮ ਪੁਰ (ਪਟਿਆਲਾ) ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੋਰਾਹਾ
੨੮. ,, ,, ਮਖਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ।
੨੯. ,, ,, ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਐਤੀਆਣਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਨੌਲੇ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ।
੩੦. ,, ,, ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਭਿੰਡਰ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।
੩੧. ,, ,, ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਰੋਪੜ ਅੰਬਾਲਾ।
੩੨. ,, ,, ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਬੋਪਾ ਰਾਏ ਕੋਟ ਮਾਲਵਾ।
੩੩. ,, ,, ਅਕਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਪਿੰਡ ਆਖਾਰਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
੩੩. ,, ,, ਪਿਰਤਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਪੋਠੋਹਾਰ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ।
੩੫. ,, ,, ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸ੍ਰੀ ਬੋਲੀ ਸਾਹਿਬ ਮਾਝਾ।
੩੬. ,, ,, ਬਖਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਸੋਢੀ ਅਨੰਦਪੁਰ।
੩੭. ,, ,, ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਮਾਝਾ।
੩੮. ,, ,, ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਾਝਾ।
੩੯. ,, ,, ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ।
੪੦. ,, ,, ਅਚਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਸਾਬੋ ਤਲਵੰਡੀ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਾਲਵਾ।
੪੧. ,, ,, ਜੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਰਾਜਾ ਜੈ ਪੁਰੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਕੀਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੪੨. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾ: ਸਾ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੋਧਪੁਰ।
੪੩. ,, ,, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਕੇ।
੪੪. ,, ,, ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਚੋਲਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੇ ਮਾਝਾ।
੪੫. ,, ,, ਘਣੀਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਤਖਤੂ ਪੁਰਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।
੪੬. ,, ,, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ] ਮਹਾਰਾਜੇ ਨਾਭਾ ਪਟਿਆਲਾ ਮਾਲਵਾ
੪੭. ,, ,, ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ]
੪੮. ,, ,, ਮਲਿਆਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਜਿਨ ਪੀਲੂ ਖਾ ਕੇ ਸੰਤੋਖ ਰਖਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਕਾਸ਼ੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ੧੦੮ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਭੀ ਕਾਫੀ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਪਰੰਤੂ ਆਪ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਚਖੰਡ ਪਧਾਰ ਗਏ ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਅਮਲ ਵਿਚ ਨਾ ਆ ਸਕੀਆਂ।

ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਅਨਗਿਹਲੀ--ਇਤਹਾਸ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਜਗੀਰਾਂ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾ ਲਗਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾ ਆਦਿ ਬਣਵਾਈਆਂ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਗੱਲ ਦੁਖ ਨਾਲ ਲਿਖਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਚੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਸ਼ੀ ਬਨਾਉਣ ਵੱਲ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਦਾਨ ਨਾਲ ਬਨਾਰਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀ ਫੁਲੀ ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਚ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਭੀ ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਡਾਵਾਂ ਡੋਲ ਰਿਹਾ। ਜੇ ਦਰਬਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ਇਸ ਪਵਿਤ੍ਰ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਪੱਕੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਕਢਕੇ ਵਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਦੇਂਦਾ, ਤੇ ਇਥੇ ਆਉਣ ਜਾਣ ਦੀਆ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤਾਂ ਪੰਥ ਦੇ ਵਿਦਿਵਾਨ ਇਥੇ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾ ਕੇ ਸਚ ਮੁਚ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਸ਼ੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ। ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਪਰੰਤੂ ਆਵਾ ਜਾਈ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸਮੁਚੀ ਅਨਗਹਿਲੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਉਨਾਂ ਦੇ ਯਤਨ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਇ। ਸਮਾਂ ਆਵੇਗਾ ਜਦੋਂ-ਇਥੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਾਲਜ, ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਖੋਜ ਦੇ ਭਾਰੀ ਕੇਂਦਰ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦਾ ਮੀਨਾਰ ਬਣਕੇ ਚਮਕੇਗਾ।

ਸ਼ੋਕ!! ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਸੁੱਚਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਕੋਈ ਕਦਰ ਨਹੀਂ। ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕਾਸੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹੀ ਬੁੰਗਾ ਬਣਵਾਇਆ। ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਦਿਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਾਇਆ ਧਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਤਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਏਸ ਥਾਂ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਅਜੇ ਕਸਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਲਾਜ ਹੀ ਲਗ ਰਹੀ ਹੈ। ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ ਨੇ ਓਥੇ ੫ ਸਾਲ ਤਕ ਗੁਰਮਤ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਕਾਲਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਦੁਖ ਕਟਕੇ ਕੀਤੀ। ਅਤੇ ਕਈ ਦਰਜਨ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਤਿਆਰ ਹੋਏ। ਪਰ ਈਰਖਾਲੂ ਆਸ਼ਰਮ ਬਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕੰਮ ਛਡਨਾ ਪਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਸੰਗਤ ਨੇ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਢੱਡਿਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਏਥੇ ਲਾਇਆ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਹ ਨਿਜਟਦੇ ਰਹੇ ।

ਹਰਨ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਮਠਿਆਈ ਖੁਆਣੀ

ਇਕ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਜਾ ਕੇ ਹਰਨ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਤਾਂ ਸਿਖਾਂ ਪੁਛਿਆ, ਜੀ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼ ਇਹ ਕੀ ਕੌਤਕ ਹੈ। ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੇ ਮਾਇਆ ਨਜਾਇਜ਼ ਵਰਤੀ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਵਰਜਨ ਤੇ ਭੀ ਨ ਹਟਿਆ। ਉਹ ਸਿਖ ਹਰਨ ਦੀ ਜੂਨ ਪਿਆ ਸੀ। ਜੋ ਹੇੜੀਆਂ ਦੇ ਦੁਖੀ ਹੋਏ ਹੋਏ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਪਛਤਾਵਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਅਸੀਂ ਮਾਰ ਕੇ ਕਲਿਆਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਭਾਈ ਪਰਾਈ ਮਾਇਆ ਖਾਏਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਾਸ ਖਵਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭਾਈ ਰਾਤ ਏਥੇ ਹੀ ਵਿਸਰਾਮ ਕਰਾਂਗੇ ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਭੁਖ ਲਗੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਦਰਖੱਤ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਲੂਣਾ ਦਿਓ। ਗੁਰ ਸਿੱਖਾਂ ਬਚਨ ਮੰਨ ਕੇ ਦਰਖੱਤ ਨੂੰ ਹਲੂਣਾ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਅਨੰਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਮਠਿਆਈਆਂ ਝੜੀਆਂ। ਸੰਗਤ ਛਕ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋਈ। ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਛਕਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪੁਛਣ ਤੇਂ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ, ਜੀ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪਹਿਲੇ ਆਪ ਭੋਗ ਲਾਵੋ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਛਕੀਏ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਛਕਦੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਹਿਜ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭਾਈ ਆਪ ਜੈਸੇ ਸੰਤੋਖੀ ਭੀ ਅਤੇ ਏਹਨਾਂ ਵਰਗੇ ਪੇਟ ਪਾਲੂ ਭੀ ਹੋਣਗੇ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਨਾਮ ਮਠਿਆਈ ਸਰ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ੮ ਕੋਹ ਹੈ। ਪਹਿਰਾ ਨਹਿੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਹੈ।

ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਪੱਕਾ-ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜ਼ਾਮਤ ਬਰਨਾਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਰਾਮਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਦਖਣ ਪੂਰਬ ਵਸੋਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਤਲਵੰਡੀ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਇਥੇ ਵਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਜੰਡ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਘੋੜਾ ਬੱਧਾ ਸੀ ਉਹ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਸੋਹਣਾ ਹਰਿਮੰਦਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ੧੦੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹਨ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਸੰਗਤ (ਬੀ. ਬੀ. ਐਂਡ ਸੀ. ਆਈ.) ਤੋਂ ਚਾਰ ਮੀਲ ਹੈ।

ਗੁਃ ਸਾਹਿਬ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ—ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ । ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਏ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੀ ਅਰਥੀ ਨਾਲ ਗਏ ਹੋਇ ਸਨ । ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਤਾਂ ਸਭ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਰਚਾਉਣੀ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਸਤਿ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਿਆ "ਕਪੜ ਰੂਪ ਸਹਾਵਣਾ। ਛਡ ਦੁਨੀਆਂ ਅੰਦਰ ਜਾਵਣਾ । ਮੰਦਾ ਚੰਗਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪਣਾ ਅਪੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਪਾਵਣਾ" ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਕੇ ਬ੍ਰਿਧ ਬਾਬਿਆਂ ਨੇ ਉਠਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਡੇ ਪਰ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਣਾਉ ਤੇ ਜਸ ਜੀਉਣ ਦਾ ਮਾਨ ਬਖਸ਼ੋ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾ-ਇਆ ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਕਈ ਸੂਰਬੀਰ, ਨਿਰਮਲ ਬੁਧ ਕਲਮ ਤੇ ਤਨ ਮਨ ਧਨ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣਗੇ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਇਹ ਵਾਕ ਫਲ ਲਿਆਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚੋਂ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਭੌਰਾ ਆਦਿ ਜੈਸੇ ਪੰਥ ਤੋਂ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਵਾਲੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਬਾਨੀ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਇਸ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪਦਾ ਘਰਾਣਾ ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਪਰਪੱਕ ਰਿਹਾ। ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਔਕੜ ਆਉਂਦੀ ਇਸ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਇਕਠਾ ਆ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਅਰਾਮ ਕਰਕੇ ਨਵੇਂ ਗੁਰਮਤੇ ਸੋਧ ਕੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦਿੰਦਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨਗਰ ਦਾ ਨਾਮ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਮਕਦਾ ਰਹੇਗਾ । ਏਸੇ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪੰਡਤ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੰਡਤ ਰਾਜ ਭਾ: ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਗੁਰੂ ਸਨ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਲਗਾਈ ਇਥੇ ਇਕ ਨਿਮ ਮੌਜੂਦ ਹੈ । ਪਟਿਆਲਾ ਦਰਬਾਰ ਵਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਰਸਦ ਆਦਿ ਲਗੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਲਗਵਾਇਆ ਹੋਇਆ ਇਕ ਖੂਹ ਭੀ ਏਥੇ ਹੈ। ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਛਾਉਣੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘ ਆਕੇ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ੧੯੧੩ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ ਜੋ ਹੁਣ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

(੧) ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ,
(੨) ਭਾ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਘੁਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ,
(੩) ਬਾਬੂ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਜੀ,
(੪) ਬਾਬਾ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ,
(੫) ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ।

ਗੁ: ਭਦੌੜ—ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਬਰਨਾਲੇ ਦੇ ਪਾਸ ਫੂਲ ਬੰਸੀ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਸਾਈ ਨਗਰੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਡੇ ਪੁਤਰ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਔਲਾਦ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦੇ ਹੋਏ ਆਏ। ਅਤੇ ਇਕ ਸਪਣੀ ਮਾਰੀ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਾਲ ੬੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਕੌਰ ਜੀ ਦੇ ਪਾਲਤੂ ਚਰਨ ਦਾਸ ਭੀ ਇਥੇ ਨਾਮੀ ਸਾਧੂ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਰਿਆਸਤ ਵਲੋਂ ੧੧੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤਪੇ ਤੋਂ ਭਦੌੜ ੮ ਮੀਲ ਉਤਰ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਃ ਬੰਗ ਹੇਰਾ-ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦ ਬਠਿੰਡੇ ਆਏ ਤਦ ਬੰਗ ਹੇਰਾ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਇਕ ਝੋਟਾ ਮੰਗਵਾਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਮਲਾਗਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਝਟਕਾ ਕਰਕੇ ਦਿਉ ਨੂੰ ਛਕਾਇਆ।

ਗੁਃ ਜੰਗੀਰਾਣਾ-ਜੋ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜ਼ਾਮਤ ਬਰਨਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਬਠਿੰਡਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨ ਪਾ ਕੇ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਸਿਖ ਬਹੁਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ ਜਿੰਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਜੰਗੀ ਰਾਣੇ ਤੋਂ ਦੋ ਕੋਹ ਪੁਰ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਸਿੱਧੂਆਂ ਦਾ 'ਤਿਲਕਰਾਇ' ਨਾਮ ਦਾ ਟੋਭਾ ਜਿਥੇ ਨੌਰਾਤਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਧੂ ਗੋਤ ਦੇ ਲੋਕ ਮਿਟੀ ਕਢਣ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਭਾਉ ਭਗਤੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।

ਗੁਃ ਝੰਡਾ-ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜ਼ਾਮਤ ਬਰਨਾਲਾ, ਥਾਣਾ ਬਢਾਲ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਗੁਹਾਨ ਤੋਂ ਸਤ ਮੀਲ ਅਤੇ ਝੋਰੜ ਤੋਂ ਛੀ ਕੋਹ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਖਣ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਲਹਿੰਦੇ ਵਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਪਟਿ-ਆਲੇ ਤੋਂ ੩੨੫ ਰੁਪੇ ਸਾਲਾਨਾ ਜਾਗੀਰ ਹੈ।

ਗੁਃ ਚੋਆ ਸਾਹਿਬ--ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ, ਤਸੀਲ ਰਾਜਪੁਰਾ ਥਾਣਾ ਲਾਲੜੂ ਵਿੱਚ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਘੱਗਰ ਤੋਂ ਚਾਰ ਮੀਲ ਪੱਛਮ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਇਕ ਫਰਲਾਂਗ ਪੁਰ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਚੋਆ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਉਂਟੇ ਤੋਂ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਜਾਂਦੇ ਵਿਰਾਜੇ ਹਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਰਖਤਾਂ ਦੇ ਘਣੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਸਿੱਖ ਕਝ ਸਮਾਂ ਠਹਿਰਆ ਸੀ ੫੧ ਵਿੱਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ੨੫ ਰੁਪਏ ਵਾਰਸਿਕ ਪਟਿਆਲੇ ਵਲੋਂ ਹਨ ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੈ।

ਤਸਿੰਬਲੀ ਸਵਾਰਿਆਂ ਦੀ--ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਤਸੀਲ ਰਾਜਪੁਰਾ, ਥਾਣਾ ਲਾਲੜੂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਇਸ ਤੋਂ ਦਖਣ ਵੱਲ ਗ੍ਰਾਮ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਖਨੌਰ ਤੋਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ਇਥੇ ਵਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਇਮਾਰਤ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ੮ ਮੀਲ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਤੋਂ ਇਕ ਮੀਲ ਪਾਸੇ ਤੇ ਹੈ।

ਗੁਃ ਨਾਡਾ-ਪਟਿਆਲਾ ਰਾਜ ਵਿਚ ਤਹਿਸੀਲ ਰਾਜਪੁਰਾ ਥਾਣਾ ਪੰਜੌਰ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਚਾਰ ਮੀਲ ਦਖਣ ਪੂਰਬ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਕੋਲ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਦਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਉਂਟੇ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਬਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਗੁਃ ਰਾਣੋ ਮਾਜਰਾ-ਰਿਆਸਤ ਨਜ਼ਾਮਤ ਪਟਿਆਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਰਾਜ ਪੁਰਾ, ਥਾਣਾ ਲਾਲੜੂ ਦਾ ਪਿੰਡ, ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਖਾਸ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਲਖਨੌਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੀ ਪਰੇਰਨਾ ਕਰਕੇ ਇਥੇ ਬਿਰਾਜੇ ਹਨ। ੫੦ ਘੁਮਾ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ।

ਗੁਃ ਹਸਨਪੁਰ-ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਣਾ ਰਾਜ ਪੁਰਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਕੱਠਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਥੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਰਹੇ ਅਰ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਲਖਨੌਰ ਤੋਂ ਆਏ ਥੋੜਾ ਸਮਾਂ ਠਹਿਰੇ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਸ਼ੇਖ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਸ਼ੇਖ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਾਸ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਹਨ ਜੋ ਪਿੰਡ ਕਬੂਲ ਪੁਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੯੭੫ ਵਿਚ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਪੁਜਾਰੀ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਸ਼ੰਭੂ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਕੱਚਾ ਰਸਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਕਬੂਲਪੁਰਾ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਮਿਲਵਾਂ ਨਾਉਂ ਹਸਨਪੁਰ-ਕਬੂਲ ਪੁਰ ਸਦੀਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਃ ਗੋਬਿੰਦਪੁਰਾ-ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨਜ਼ਾਮਤ ਬਰਨਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਮਾਨਸਾ, ਥਾਣਾ ਬੋਹਾ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਚਰਨ ਪਾਕੇ ਇਸ ਨਗਰ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜਿਆ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦਾਤੇਬਾਸ ਤੋਂ ਡੇਢ ਮੀਲ ਹੈ।

ਟਾਹਣਾ ਸਾਹਿਬ--ਪਿੰਡ ਕੁੱਬ (ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ. ਨਜ਼ਾਮਤ ਬਰਨਾਲਾ, ਤਸੀਲ ਥਾਣਾ ਮਾਨਸਾ) ਤੋਂ ਅੱਧ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਕੋ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਔਰ ਨੌਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਤੋਂ ਆਏ ਏਥੇ ਟਾਹਲੀ ਹੇਠ ਵਿਰਾਜੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਟਾਹਲਾ ਸਾਹਿਬ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਹ ਬਿਰਛ ਹੁਣ ਸੁੱਕ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਿਵਾਸ ਰਖਦੇ ਹੋਏ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸੈਰ ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ਇਥੇ ਆਕੇ ਠਹਿਰੇ ਹਨ। ਅਰ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹਰਿਮੰਦਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨੌਮੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਭੀ ਮਜੀ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਕੋਠੜੀ ਅੰਦਰ ਹੈ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ ੨੫੦ ਘੁਮਾਓ ਜ਼ਮੀਨ ਪਟਿਆਲੇ ਵਲੋਂ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮੌੜ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਡੇਢ ਮੀਲ ਹੈ।

ਖੁਡਾਲ ਅਕਬਰ ਵਾਲੀਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਜ਼ਾਮਤ ਬਰਨਾਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਮਾਨਸਾ ਥਾਣਾ ਲੋਹਾ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ ਸ੍ਰੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਜੀਂਦੇ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣਵਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ

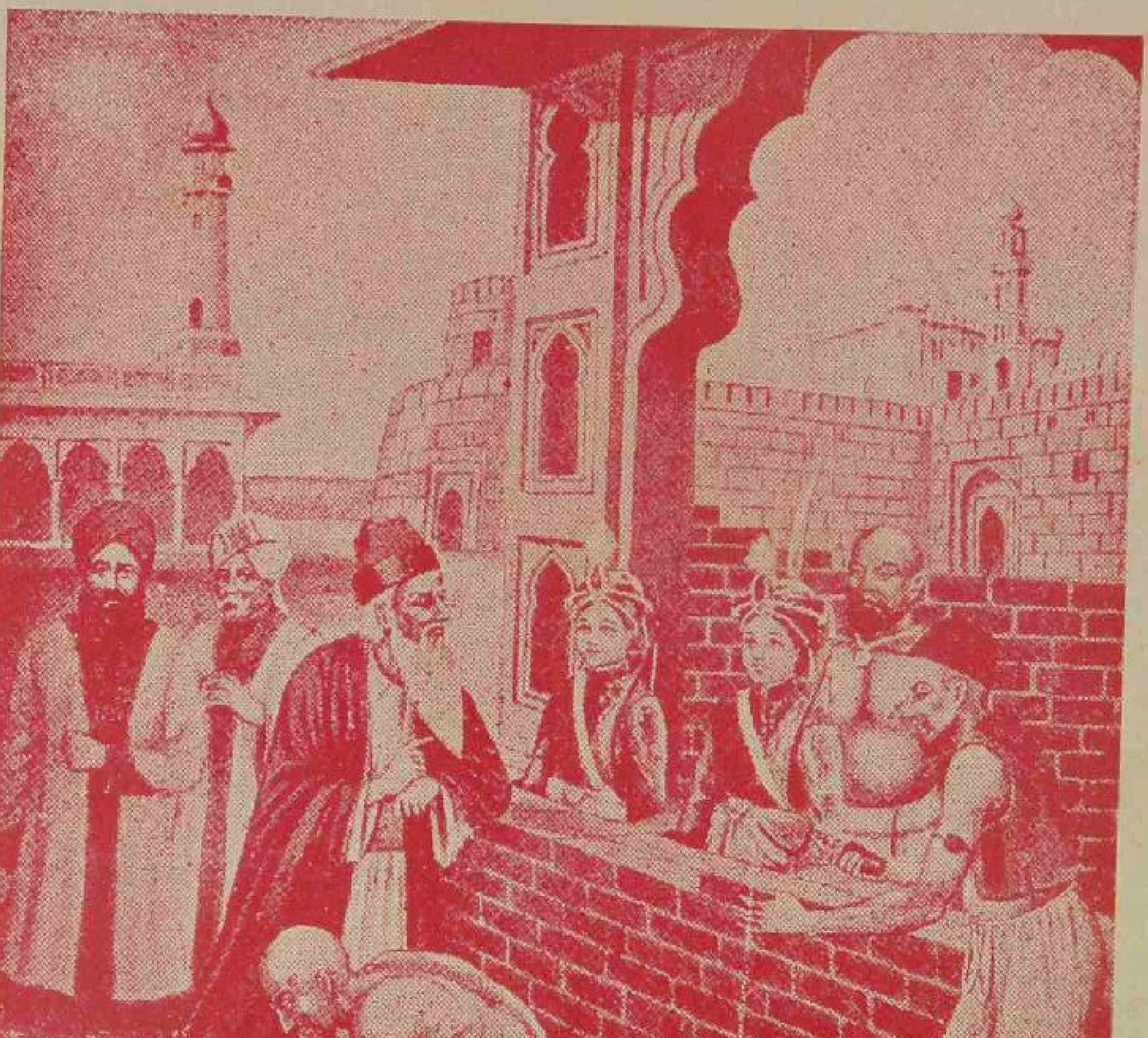

ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਮਾਰੀ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਆਦਿ ਸਾਲ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੋਨੇ ੨ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ੧੧-੧੨-੧੩ ਪੋਹ ਨੂੰ ਪੁਜਦੀਆਂ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਰਸੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮਦਾਨ ਦ੍ਰਿੜਾਇ ਰਹਿ ਸੀ ਤਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਅੰਤਰ ਯਾਮੀ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਏਥੇ ਪੁਜੇ ਕਿਉਂ ਕਿ ਏਥੋਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨਬੀ ਬਖਸ਼ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨੇ ਇਕ ਸੁਨਿਆਰੇ ਸਿਖ ਭਾਈ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੁਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭੋਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ।

ਸਿਦਕੀ ਸਿਖ ਗੁਰਸਿਖੀ ਨੂੰ ਕਲੰਕਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੋਰੇ ਚੋਂ ਕਢਿਆ ਅਰ ਨਬੀ ਬਖਸ਼ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਭੋਰਾ ਅਜੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰਦਰਬਾਰ ਨਾਲ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ੫੦ ਘੁਮਾਉਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਬਟੇਰਾ ਤੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਤੇ ਹੈ।

ਸਰਹਿੰਦ—ਹਿੰਦ ਦਾ ਸ਼ਿਰੋਮਣਿ ਨਗਰ, ਫੀਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹ ਤੁਗਲਕ ਨੇ ਇਸ ਨਗਰ ਨੂੰ ਸਮਾਣੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਅਲਗ ਕਰਕੇ ਪਰਗਣੇ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਥਾਪਿਆ। ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਇਹ ਬੜਾ ਧਨੀ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ੩੨ †ਪਰਗਣੇ ਸਨ। ੧੩ ਪੋਹ ਸੰਮਤ ੧੭੬੧ ਨੂੰ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਸੂਬੇ ਨੇ ਇਥੇ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚ ਚੁਣਵਾਏ ਸਨ। ਜਗਤ ਮਾਤਾ ਗੂਜਰੀ ਜੀ ਦਾ ਠੰਡਾ ਬੁਰਜ* ਭੀ ਕੋਲ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਅਠ ਬੁਰਜ ਸਨ। ਜਦ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦੁਰ ਨੇ ੧ ਜੇਠ ਸੰਮਤ ੧੭੬੭ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਇਟ ਨਾਲ ਇਟ ਖੜਕਾਈ ਤਾਂ ਸਰਦ ਬੁਰਜ ਤੇ ਟੋਡਰ ਮਲ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਨਹੀਂ ਛੇੜੀ ਸੀ।

ਗੁ: ਫਤਹਿ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ (ਸਰਹਿੰਦ)—ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਾਮ ਸਰਹਿੰਦ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਮਾਰੀ ਰਖਿਆ ਤੇ ਉਸਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਖੜਕਾਈ। ਉਪਰੰਤ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਫਤਹਿ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਕਿ ਇਥੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਮੌਤ ਪਰ ਫਤਹਿ ਪਾਈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਾਮ ਫਤਹਿ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਰਖਿਆ। ਏਥੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਸਥਾਨ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ।

ਜਿਥੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਸੂਬੇ ਨਾਲ ਉਤ੍ਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੋਏ-ਉਸ ਥਾਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਏਥੇ ਵਜੀਦ ਖਾਨ ਨੇ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰੋਗੇ? ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਅਸੀਂ ਫੌਜਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਾਂਗੇ ਤੇ ਫਿਰ ਧਰਮ ਯੁਧ ਕਰਾਂਗੇ। ਸਾਡੇ ਗੁਰਦੇਵ ਪਿਤਾ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ। "ਇਹੈ ਕਾਜ ਧਰਾ ਹਮ ਜਨਮੰ ਸਮਝ ਲੇਹ ਸਾਧੂ ਸਭ ਮਨਮੰ। ਧਰਮ ਚਲਾਵਣ ਸੰਤ ਉਭਾਰਨ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਸਭਨ ਕੋ ਮੂਲ ਉਪਾਰਨ।"

ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਕੇ ਸੂਬਾ ਤੇ ਉਸਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਮੁਸਾਹਿਬ

---

†੫੨ ਲਖ ਦੇ ੩੨ ਪਰਗਣੇ ਅਤੇ ੧੨ ਮੀਲ ਮੁਰੱਬੇ ਵਿਚ ਵਸਾਇਆ ਸੀ ਹੋਰ ਹਾਲ ਦੇਖੋ ੧੨੯ ਤੇ ਸਰਹਿੰਦ।

*ਠੰਡਾ ਬੁਰਜ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਾਉਂ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦੀ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਜਲ ਦਾ ਨਾਲ ਵਗਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਚਾਈ ੧੧੦ ਫੁਟ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪੋਹ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਚੁਫੇਰਿਓਂ ਹਵਾ ਪੈਣੀ, ਪਾਸ ਨਾ ਕੋਈ ਵਸਤ੍ਰ ਤੇ ਨਾ ਦਿਲ ਨੂੰ ਨਗਾਸ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੱਕੇ ਬੱਕੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਸੂਬਾ ਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਸੜ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸਨੇ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

ਵਡੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਇਮਾਰਤ ੧੯੦੦ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ। ਫਤਹਿ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ੧੧--੧੨–੧੩ ਪੋਹ ਨੂੰ ਹਰ ਸਾਲ ਭਾਰੀ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੰਨਾਂ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ੧੦੮ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿੰਦਰ ਬਹਾਦਰ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਸੰ: ੨੦੦੧ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਰੋਵਰ ਦਾ ਟੱਪਾ ਲਗਾਇਆ।

ਸਰਹਿੰਦ—ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚ ਏਹ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਨ।

੧. ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ

ਇਸ ਥਾਂ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਜਦ ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਹ ਕੀਤੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਥਾਂ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਹੋਇਆ।

੨ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ੨ ਜਥੇਦਾਰ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੈਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਫਤੇ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਏਸ ਥਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਹਨ।

੩. ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ੩ ਜਥੇਦਾਰ ਮੱਲਾ ਸਿੰਘ ਜੈਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਫਤੇ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਇਥੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ।

੪. ਜੋਤੀ ਸਰੂਪ ਜਿਸ ਥਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਹੋਇਆ।

੫. ਥੜਾ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਥਾਂ ਛੀਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਥੋੜਾ ਸਮਾਂ ਵਿਰਾਜੇ ਹਨ।

੬. ਫਤਹ ਗੜ੍ਹ ਜਿਸ ਥਾਂ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਖ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਜਗੀਰ ਹੈ। ੧੩ ਪੋਹ ਨੂੰ ਇਥੇ ਭਾਰੀ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸਟੇਸ਼ਨ ਖਾਸ ਹੈ ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਲੈਣ ਤੇ ਹੈ।

੭. ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦਾ ਬੁਰਜ, ਜਿਸ ਥਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਸਮੇਤ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਰਹੇ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ।

੮. ਵਿਮਾਨ ਗੜ੍ਹ ਇਹ ਉਹ ਥਾਂ ਹੈ ਜਿਥੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਫਤੇ ਗੜੋਂ ਲਿਆਕੇ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਰਾਤ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਕੇ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਜੋਤੀ ਸਰੂਪ ਨਾਉਂ ਪਿਆ ਹੈ।

ਸਰਦ ਬੁਰਜ—ਜਦ ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਇਟ ਨਾਲ ਇਟ ਖੜਕਾ ਦਿਤੀ ਤੇ ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਪਲ ਵਿਚ ਮਿਟੀ* ਦਾ ਢੇਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ, ਪਰ

* ਇਸ ਤੋਂ ਹੀ ਰਵਾਇਤ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ ਤੇ ਆਮ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਬੰਦਾ ਲੋਹੇ ਦਾ ਸੁਹਾਗਾ ਆ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਸਰਦ ਬੁਰਜ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਢਾਹਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਮੇਤ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਬੰਦ ਰਖੇ ਸਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਖਾਤਰ ਨਹੀਂ ਢਾਇਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਜੋ ਕੰਧ ਸੀ ਉਸ ਵਿਚ ਅਠ ਬੁਰਜ ਸਨ। ਸਤ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਢਾਹ ਦਿਤੇ, ਤੇ ਇਸ ਅਠਵੇਂ ਬੁਰਜ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਢਾਇਆ। ਸਰਦ ਬੁਰਜ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਨਾਂ ਪਿਆ ਕਿ ਇਹ ੧੪੦ ਫੁਟ ਉਚਾ ਸੀ ਤੇ ਪਾਸ ਦੀ ਇਕ ਠੰਡੇ ਜਲ ਦਾ ਨਾਲਾ ਵਗਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਠੰਡਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸੂਬਾ ਗਰਮੀ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿਚ ਏਥੇ ਠਹਿਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸੋ ਪੋਹ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਠੰਡ ਨਾਲ ਤੰਗ ਕਰਨ ਖਾਤਰ ਠੰਡੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰਖੇ ਸਨ।

ਟੋਡਰ ਮਲ ਦੀ ਹਵੇਲੀ—ਇਹ ਟੋਡਰ ਮਲ ਉਹ ਉਪਕਾਰੀ ਸੇਠ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆ ਦੇ ਸਸਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਮੋਹਰ ਨਾਲ ਮੋਹਰ ਜੋੜ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਉਪਕਾਰ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਉਸਦੇ ਮਹਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਢਾਇਆ ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਯਾਦਗਾਰ ਵਜੋਂ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ।

ਗੁਃ ਸ੍ਰੀ ਫਤਹਿ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਸਰਹਿੰਦ (ਪੱਟਿਆਂ ਦੀ ਨਕਲ)

੧. ਮਹਾਰਾਜ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ੬ ਜੇਠ ੧੮੭੮ ਬਿ. ਦਾ ਪਰਵਾਨਾ ਦੀਵਾਨ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੇ ਨਾਮ ਕਿ ਰੀਹਾਨ ਪਿੰਡ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਸੀ ੧੮੭੪ ਦੇ ਫਸਲ ਰੱਬੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਮਹੰਤ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਅਰਥ ਵਜੋਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਨਾਂ ਦਾ ਦਖਲ ਕਰਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ।

੨. ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਮਿਤੀ ੩੧ ਹਾੜ੍ਹ ੧ ਹਾੜ੍ਹ ਬਿ: ਦਾ ਪਟਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਪਰੋਕਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਧਰਮ ਅਰਥ ਮਨਜ਼ੂਰ ਤੇ ਪੱਕੀ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਗੁਃ ਗੋਬਿੰਦ ਗੜ੍ਹ (ਗਣਵਾ)-ਇਹ ਪਿੰਡ ਜੋ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿੱਚ ਥਾਨਾ ਬਸੀ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਖੰਨੇ ਤੋਂ ੧੧ ਮੀਲ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੋਬਿੰਦ ਗੜ੍ਹ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੁਲਛੇਤਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਵਿਰਾਜੇ ਹਨ, ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦਰਬਾਰ ਮਹਾਰਾਜ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਾਲ ੩੦੦੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਮੁਗਲਾ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲੇ ਵਲੋਂ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਟਿਆਲਾ

ਨਾਮ ਗੁਰਦੁਆਰਾ	ਜ਼ਮੀਨ ਘੁਮਾਂ ਜਾਂ ਵਿਘੇ	ਮਕਾਨ	ਸਹਾਇਤਾ ਆਦਿ
ਲੱਲ ਸਾਹਿਬ (ਕੁੱਬਾ)	੩੦ ਘੁਮਾਂ		
ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ	੨੨੫ ਵਿਘੇ		
ਮੂਲਕਾ	੪ ਘੁਮਾਂ		
ਕਿਲਾ ਬਠਿੰਡਾ	੫੦ ਘੁਮਾਂ		
ਰਤਨ ਹਾਜੀ	੨੫ ਘੁਮਾਂ		
	੫੦ ਹਲ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ		
ਭਾਗੂ	੨੦ ਘੁਮਾਂ		
ਬਗ ਸਰ	੧੫੦ ਘੁਮਾਂ		
ਕੋਟ ਸਮੀਰ	੧੫੦ ਘੁਮਾਂ		
ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ	ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁਮਾਂ		
ਪਾਕਾ ਸਾਹਿਬ	੧੦੦ ਘੁਮਾਂ		
ਭਦੌੜ	੧੧੦ ਘੁਮਾਂ		
ਝੰਡਾ..			ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਸਾਲ ਦੇ ੩੨੫ ਰੁ:
ਚੋਆ	੫੧ ਵਿਘੇ		,, ,, ,, ੨੫ ਰੁ: ਵਾਰਸ਼ਕ
ਰਾਣੇ ਮਾਜਰਾ	੫੦ ਘੁਮਾਂ		
ਟਾਹਲਾ ਸਾ:	੨੫ ਘੁਮਾਂ		
ਖੁਡਾਲ ਅਕਬਰ ਵਾਲੀ	੫੦ ਘੁਮਾਂ		
ਗੋਬਿੰਦ ਗੜ੍ਹ	੩੦੦੦ ਵਿਘੇ		
ਜੋੜ ੨੭੬੪ ਘੁਮਾਂ ੩੨੭੬ ਵਿਘੇ	੫੦ ਹਲ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ		੩੫੦ ਰੁ: ਸਾਲਾਨਾ

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਜਪਹੁ ਮਨ ਮੇਰੇ ॥
ਨਾਨਕ ਪਾਵਹੁ ਸੂਖ ਘਨੇਰੇ ॥

ਪਾ: ੫

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ, ਜ਼ਿਲਾ ਹਿਸਾਰ ਤੇ ਬੀਕਾਨੇਰ ਵਿਖੇ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ

ਪਵਿਤ੍ਰ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ

ਗੁ: ਜੋਤੀਸਰ (ਕਰਨਾਲ)—ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ, ਥਾਨੇਸਰ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਕੋਹ ਪਛਮ ਨੂੰ ਇਕ ਤਾਲ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਕੌਰਵ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ ਯੁਧ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਗੀਤਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਿਚ ਹੁਣ ਧਰਮ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਵਲੋਂ ਕੁਰਕਸ਼ੇਤਰ ਤਾਲ ਦੇ ਕੰਢੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਗੀਤਾ ਭਵਨ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦੇਵ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪੁਜੇ ਸਨ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਕੁਰਕਸ਼ੇਤਰ ਤੋਂ ਇਹ ਥਾਂ ਛੀ ਮੀਲ ਪਛਮ ਪਹੇਏ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਹੈ।

੨. ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸਰਸਵਤੀ ਤੀਰਥ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਕੋ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਉਦਯ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਂਥਲ ਪਤਿ ਨੇ ਕਰਾਈ। ੧੦੦ ਰੁਪਈਆ ਸਾਲਾਨਾ ਜਾਗੀਰ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਵਲੋਂ ਹੈ। ਚੇਤ ਚੌਦਸ਼ ਅਤੇ ਕਤਕ ਦੀ ਪੂਰਨ ਮਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਕੁਰਕਸ਼ੇਤਰ ਤੋਂ ੧੮ ਮੀਲ ਪੱਛਮ ਵਲ ਹੈ ਅਤੇ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁ: ਪਹੇਆ—ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਕੈਥਲ ਵਿਚ ਥਾਨੇਸਰ ਤੋਂ ੧੬ ਮੀਲ ਪਛਮ ਕੁਰਕਸ਼ੇਤਰ ਅੰਤਰਗਤ ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਮ ਪ੍ਰਿਥੋਦਕ (ਪ੍ਰਿਥੂ ਰਾਜੇ ਦਾ ਤਾਲ) ਹੈ ਇਥੇ ਦੋ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਉਤਰ ਪੂਰਬ ਇਕ ਫਰਲਾਂਗ ਦੇ ਕਰੀਬ ਜੰਮੂ ਦੇ ਸ਼ਿਵਾਲਯ ਪਾਸ ਉਚੀ ਥਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਏਥੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ, ਇਕੱਠਾ ਇਕੋ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਖਸਤਾ ਹਾਲਤ 'ਚ ਹੈ। ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਗੁਰ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਵਟਾਂਦਰੇ 'ਚ ਬਹੁਤ ਆਬਾਦੀ ਏਧਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਾਸ ਇਕ ਬਾਉਲੀ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁ: ਕੈਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ—ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਏ, ਅਤੇ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦ੍ਰਿੜਾ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਝੋਰੜ—ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਜ਼ਿਲਾ ਹਿਸਾਰ, ਤਹਿਸੀਲ ਸਰਸਾ, ਥਾਣਾ ਰੋੜੀ ਵਿੱਚ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਫਤਾ ਗੁੜੇਹ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਦੇ ਪਾਸੇ ਚਾਰ ਮੀਲ ਹੈ ਇਸ ਪਿੰਡ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਪਧਾਰੇ ਹਨ ਜਿਸ ਜੰਡ ਬਿਰਛ ਨਾਲ ਘੋੜਾ ਬੱਧਾ ਸੀ ਓਹੋ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਨਵੀਂ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ।

ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਸਰਸਾ—ਸਰਸਾ ਜ਼ਿਲਾ ਹਿਸਾਰ ਵਿਚ ਸਾਰਸ ਰਾਜਪੂਤ ਦੀ ਈਸਵੀ ਛੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਵਸਾਇਆ ਨਗਰ। ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪੰਜ ਪੀਰਾਂ ਦੇ ਮਕਾਨ ਪਾਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਾਲਵੇ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਵਿਰਾਜੇ ਹਨ ਨਾਭਾ ਪਤੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਹੁਤ ਰੁਪਈਆਂ ਲਗਾਕੇ ਇਸ ਥਾਂ ਸੁੰਦਰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਬਣਵਾਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ੩੫੫) ਰੁਪਏ (ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ੩੬) ਰੁਪਈਏ ਨਾਭੇ ਤੋਂ ਸਾਲਾਨਾ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਵਲੋਂ ਬਰਾਨੀ ਜ਼ਮੀਨ ਭੀ ਹੈ। ਸਰਸਾ ਬੰਬੇ ਬੜੋਦਾ ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਇੰਡੀਆਂ ਰੇਲਵੇ ਦਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ।

ਗੁ: ਮਧ ਸਿੰਘਾਣਾ—ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਜ਼ਿਲਾ ਹਿਸਾਰ ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਨਾ ਸਰਸਾ ਵਿਚ ਰੇਲਵੇ ਅਮਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਦਖਣ ਪਛਮ ੧੦ ਮੀਲ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਰਸੇ ਤੋਂ ਚਲਕੇ ਇਥੇ ਵਿਰਾਜੇ ਸਨ ਇਥੇ ਦੇ ਹੁਣ ਵਾਲੇ ਵਸਨੀਕ ਹਿੰਦੂ ਜਟ ੧੮੮੦ ਵਿਚ ਆਬਾਦ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਸਦੇ ਸਨ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਸੁਹੇਵਾ (ਬੀਕਾਨੇਰ)—ਰਿਆਸਤ ਬੀਕਾਨੇਰ, ਨਜਾਮਤ ਰਾਜ ਗੜ੍ਹ, ਤਸੀਲ ਰਿਣੀ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਸਟੇਸ਼ਨ ਰਾਜ ਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਵਾਯਵੀ ਕੋਣ ੨੫ ਕੋਹ ਹੈ। ਅਰ ਸਰਸੇ ਤੋਂ ਨੈਰਤ ਕੋਣ ੩੦ ਕੋਹ ਹੈ। ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਹਿਆ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਥਾਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਖਣ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਉਤਰ ਪੂਰਬ ਤਾਲ ਦੇ ਕੰਢੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦਾ ਇਕ ਜੰਡ ਅਤੇ ਪਿਪਲ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਿਪਲ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਤੇ ਜੰਡ ਵਿਚ ਉਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਲਗੀਧਰ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਜਦ ਇਹ ਪਿਪਲ ਜੰਡ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਕਾਲ (ਦੁਰਭਿਖ) ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਰਾਜ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਹੁਣ ਪਿਪਲ ਨੇ ਸਾਰੇ ਜੰਡ ਨੂੰ ਨਿਗਲ ਲਿਆ ਹੈ ਕੇਵਲ ਨਮੂਨੇ ਮਾਤ੍ਰ ਜੰਡ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਿਪਲ ਦੀ ੨੫ ਫੁਟ ਦੀ ਵਿਥ ਤੇ ਇਕ ਪਥਰ ਦੀ ਚਟਾਨ ਉਪਰ (ਸਿਲ ਉਪਰ) ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਨਿਸ਼ਾਨ ਘੋੜੇ ਦੇ ਪੌੜਾਂ ਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੂੰ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ ੩੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ੩੨੫ ਰੁਪੈ ਸਾਲਾਨਾ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੈ, ਕਤਕ ਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਭਾਦਰਾ (ਬੀਕਾਨੇਰ)-ਬੀਕਾਨੇਰ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਰਾਜ ਗੜ੍ਹ ਨਜ਼ਾਮਤ ਦੀ ਇਕ ਤਹਿਸੀਲ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੱਗਰ ਸਰਸੇ ਤੋਂ ੧੨ ਮੀਲ ਦਖਣ ਪੂਰਬ, ਬੀਕਾਨੇਰ ਤੋਂ ੧੨੯ ਮੀਲ ਉਤਰ ਪੂਰਬ, ਹਿਸਾਰ ਤੋਂ ੩੫ ਮੀਲ ਪਛਮ ਹੈ। ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਦੇੜ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਠਹਿਰੇ ਸਨ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਪਰੇਮੀ ਨੇ ਹੁਣ ਤਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ।

ਗੁ: ਸੁਰਪੁਰ-ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਰਿਆਸਤ ਬੀਕਾਨੇਰ ਨਜ਼ਾਮਤ ਰਾਜ ਗੜ੍ਹ ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਨਾ ਨੋਹਰ ਵਿਚ ਨੋਹਰ ਤੋਂ ਪੰਜ ਕੋਹ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੋਹਰ ਤੋਂ ਸੁਹੇਵੇ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਬਿਰਾਜੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ ਜੋ ਪਿੰਡ ਦੀ ਬਹੁਤ ਢਲਿਆਈ ਹੈ।

ਕਰਨਾਲ ਹਿਸਾਰ ਬੀਕਾਨੇਰ

ਨੰ:	ਨਾਮ ਗੁਰਦੁਆਰਾ	ਜ਼ਮੀਨ ਘੁਮਾਂ ਜਾਂ ਵਿਘੇ	ਮਕਾਨ	ਸਹਾਇਤਾ ਆਦਿ
	ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਲੇ ਗੁ: ਦੇ ਨਾਲ ਸਰਸਾ			ਨਾਭਾ ਵਲੋਂ ਸਾਲਾਨਾ ੧੦੦) ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ੩੫੫) ਸਾਲ ਦੇ ਨਾਭੇ ਤੋਂ ੨੯) ਸਾਲ ਦੇ
	ਸੁਹੇਵਾ	੩੦ ਵਿਘੇ		ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ੩੨੫ ਸਾਲਾਨ
	ਜੋੜ	੩੦ ਵਿਘੇ		੮੦੦ ਰੁ: ਸਾਲ ਦੀ ਜਾਗੀਰ

ਏ ਨੇਤ੍ਰਹੁ ਮੇਰਿਹੁ ਹਰਿ ਤੁਮ ਮਹਿ ਜੋਤਿ
ਧਰੀ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਦੇਖਹੁ ਕੋਈ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਤਕਾਰ ਯੋਗ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਜੀਉ

ਏਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਕਾਂਡ ਵਿੱਚ ਜਗਤ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਚਕਰ ਲਾਣ ਸਮੇਂ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲੌਂਦੇ ਹੋਏ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਕੇ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਕੇ ਤਾਰਿਆ ਧੰਨ ਓਹ ਧਰਤੀ, ਰਸਤੇ, ਨਗਰ, ਜੰਗਲ, ਰੇਤਲੇ ਟਿਬੇ, ਨਦੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਧਨ ਹਨ।

ਧੰਨ ਧੰਨੁ ਸੁਹਾਵਾ ਸੁ ਸਰੀਰ ਥਾਨ ਹੈ ਜਿਥੇ ਮੇਰਾ ਗੁਰ ਧਰੇ ਵਿਖਾ।

(ਸੋਰਠ ਮ: ੪)

ਉਪਰੰਤ ਚਰਨ ਛੋਹ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਹਿਤ ਤਨ ਮਨ, ਧਨ ਵਾਰ ਮੁਕੰਮਲ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਔਰ ਬੜੀ ਮਹਿਨਤ ਨਾਲ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਦੇ ਤੇ ਦੌਰਿਆਂ ਵਾਰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਵੀ ਗਲਤੀਆਂ ਹੋਣ-ਗੀਆਂ ਕਾਰਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਰੂਹ ਨੇ ਖਿਚ ਪਾਈ ਹੈ ਤਾਂ ਓਧਰ ਜਾ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਨੰਬਰ ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਠਨ ਸੀ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਜਿਤਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਇਸ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਨ ਇਤਨੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੋਣਗੇ ਜੋ ਅਜੇ ਪਰਗਟ ਹੀ ਨਹੀ ਹੋਏ। ਜੈਸੇ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ: ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਰ, ਸੋਢੀ ਵਾਲ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਦਸ ਦਸ ਦਿਨ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਤਾਰਥ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਓਦੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵਿਚਰੇ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਕੋਕਰੀ ਨੂੰ ਔਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਭੀ ਕਈ ਥਾਈਂ ਠਹਿਰੇ ਹੋਣਗੇ ਜੋ ਸਾਡੀ ਅਨਗਹਿਲੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੁਣ ਤਕ ਕੋਈ ਨਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਭਾਲਿਆ। ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਲਿਜਾਕੇ ਸਮੇਤ ਮਹਲ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਨਿਉਂਦੇ (ਲੰਗਰ) ਛਕਾਉਣੇ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਲਾਉਣੇ 'ਓਹੋ ਸਾਰੇ ਅਸਥਾਨ ਅਜੇ ਗੁਪਤ ਹਨ" ਇਤ ਆਦਿ ਹੋਰ ਭੀ ਸੈਂਕੜੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਮੌਜ ਅਨੁਸਾਰ ਚਰਨ ਪਾਏ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਗੁਰਅਸਥਾਨ ਲਿਖਣੇ ਅਤਿ ਹੀ ਕਠਨ ਹਨ। ਗੁਰ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਪੂਰਨ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਲ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਓਹ ਬਡ ਭਾਗੇ ਧੰਨ ਹੋਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਕਮਾਈ ਸਫਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਕਰਨਗੇ। ਕਿਉਂਕਿ

ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣੀਐ ਸਤਿ ਗੁਰ ਭੇਟ ਹਰਿ ਜਸ ਮੁਖ ਭਣੀਐ।
ਕਲਿ ਕਲੇਸ ਮਿਟਾਏ ਸਤਿਗੁਰ ਹਰਿ ਦਰਗਹਿ ਦੇਵੈ ਮਾਨਾ ਹੇ॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਿਆਰੇ ਮਾਲਵਾ ਨਿਵਾਸੀ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਸੰਤ ਜਨੋ, ਮਰਜੀਵੜੇ ਗੁਰ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤੇ ਔਰ ਏਨਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਹੇਠ ਦਿਤੇ ਵੇਰਵੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਜਗੀਰਾਂ ਲਗਵਾਈਆਂ। ਜਿਸ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦਾਨੀਆਂ ਨੇ ਦਾਨ ਕੀਤੇ ਸਨ ਸ਼ੈਦ ਉਹ ਪੂਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਣ ਜਾ ਨਾ। ਜੇ ਸਾਰੇ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਮਿਲਕੇ, ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਕਮੇਟੀ ਬਨਾਣ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਦਸਵੰਧ ਦਾ ਇਕ ਫੰਡ ਕੈਮ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਉਨਤੀ ਵਾਸਤੇ ਸਾਧਨ ਸੋਚੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਬੜਾ ਹੀ ਯੋਗ ਉਦਮ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੋ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰੀ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਇਸ ਜਤਨ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਣ ਦਾ ਪੌਰਖ ਕਰਕੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣਗੇ।

ਉਪਕਾਰੀ ਜੋ ਪੁਰਖੁ ਹੈ ਸਿਖਿਆ ਤਿਹ ਜ਼ਨ ਦੇਤ
ਕਰ ਉਪਕਾਰ ਸੁ ਨਿਵਚਲੋ ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਸੁਖ ਹੇਤ।

(ਨਃ ਪਃ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਤਕ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਜੋੜ। ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਵਖ ਹੈ।

ਘੁਮਾਂ	ਵਿਘੇ	ਜਾਗੀਰ	ਹਲ	ਪਿੰਡ
੧੦੬੪੮	੨੩੪੨੩	੧੯੬੩੯	੬੦	੧੬

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਾਨੂੰ ਐਸਾ ਹੀ ਨਿਹਚਾ ਬਖਸ਼ੇ

(ਮੈਂ ਹਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਾ ਪਾਤ੍ਰ ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੁਗ ਜੁਗ ਅਟਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

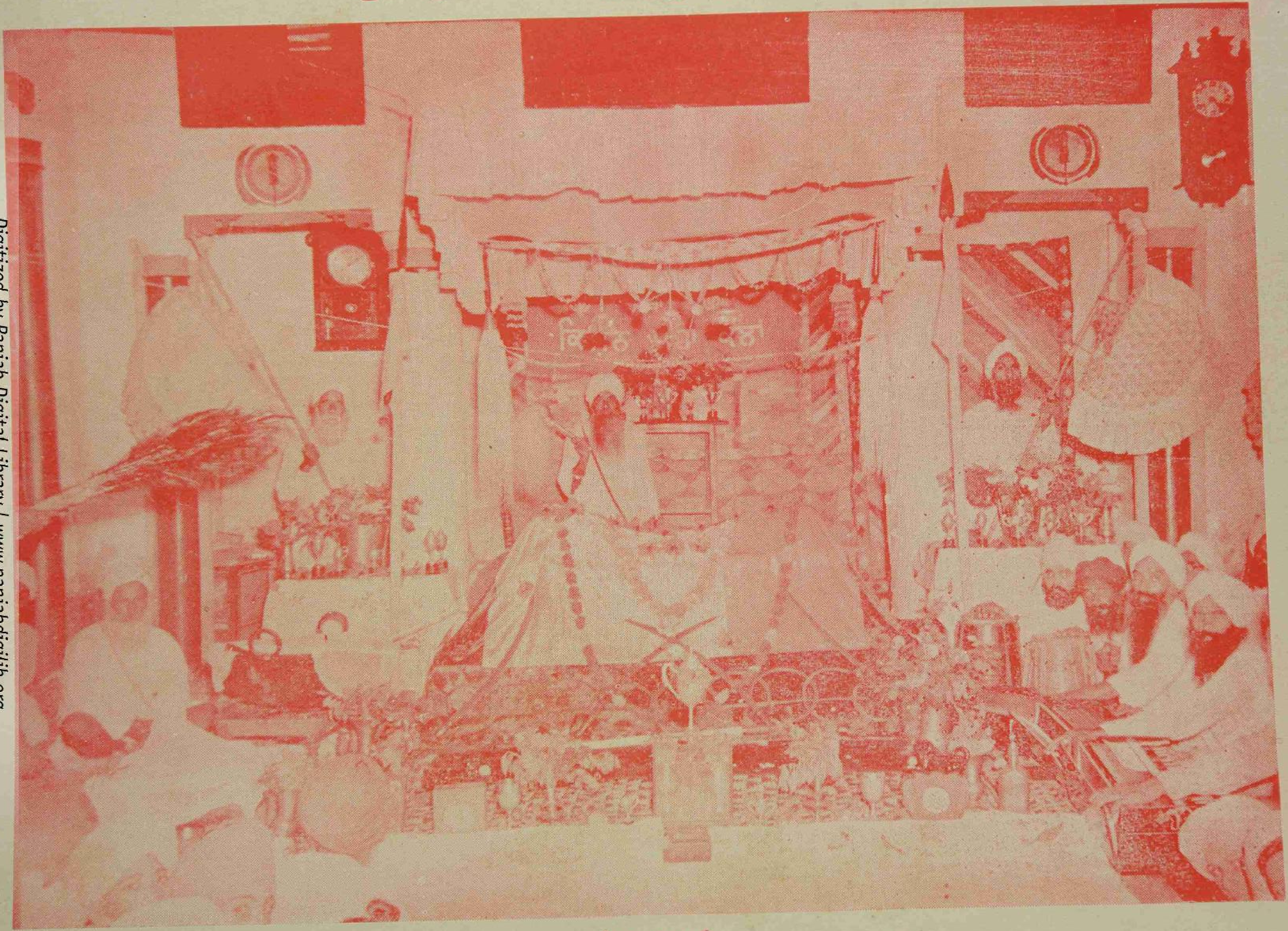

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਆਗਿਆ ਭਈ ਅਕਾਲ ਕੀ ਤਵੀ ਚਲਾਇਓ ਪੰਥ ਸਭ ਸਿੱਖਨ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੈ ਗੁਰੂ ਮਾਨੀਓ ਗ੍ਰੰਥ

ਆਵਣੁ ਜਾਵਣੁ ਤਉ ਰਹੈ ਪਾਈਐ ਗੁਰੂ ਪੂਰਾ ॥ ਆਸਾ ਮ: ੧ ॥

ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਸ ਜਗ ਮਹਿ ਚਾਨਣ

ਦਸੋਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦਾ ਆਤਮਕ ਸਰੂਪ
ਜੁਗ ਜੁਗ ਅਟਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਾਰੇ ॥
ਗੁਰੁ ਬਾਣੀ ਕਹੈ ਸੇਵਕੁ ਜਨ ਮਾਨੈ ਪਰਤਖਿ ਗੁਰੂ ਨਿਸਤਾਰੇ ॥
ਨਟ ਮ: ੪ ॥

ਦੋਹਰਾ

ਜਿਸ ਮਹਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਗਯਾਨ ਹੈ ਮਾਣਿਕ ਭਗਤਿ ਵਿਰਾਗ
ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਉਦਧ* ਬੰਦੋ ਕਰ ਅਨੁਰਾਗ† ॥
ਨਾ: ਪ੍ਰ: ੬੦ ॥

---

*ਉਦਧ—ਸਮੁੰਦਰ †ਅਨੁਰਾਗ—ਪ੍ਰੇਮ

ਜਿਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਰੂਪੀ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਗਯਾਨ ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਵੈਰਾਗ ਰੂਪ ਮਾਣਿਕ (ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰਤਨ) ਭਰੇ ਪਏ ਹਨ। ਤਿਸ ਨੂੰ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਮੇਰੀ ਨਮਸਕਾਰ ਹੋਵੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ—ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਰਬੀ (ਬਾਣੀ) ਕੀਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਜਗਤ ਜਲੰਦੇ ਵਿੱਚ ਝਲੂਹ ਹੋਇ ਜੀਵਾਂ ਤੇ ਸਤ ਧਰਮ ਵਲੋਂ ਸੁਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਤੇ ਜਗਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੇ ਜਗਾਉਂਦੇ ਤੇ ਹਰਿਆਵਲ ਕਰਦੇ ਆਏ। ਏਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੁਆਰਾ ਦੀਵਾਨ ਵਿੱਚ ਰਬੀ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਕ ਰਬਾਬੀ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹਕੇ ਅੰਤ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਪੁਛਿਆ ਭਾਈ ਰਬਾਬੀ ਇਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਅਖੀਰ ਨਾਨਕ ਪਦ ਲਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਉਂ। ਤਾਂ ਰਬਾਬੀ ਹਥ ਜੋੜੇ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ ਮੇਰਾ ਭਤੀਜਾ ਮਹਿਮੂਦ ਹੈ ਦਾਸ ਨੇ ਤਾਂ ਉਸਤੋਂ ਕੰਠ ਕਰੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਮਹਿਮੂਦ ਸਦਿਆ ਤੇ ਪੁਛਿਆ ਉਸਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੈਂ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹਾਂ। ਅਤੇ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਕਚੀ-ਸਚੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸਮਝ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਮਝਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਅਖੀਰ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਆਵੇ ਓਹ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਾਸ ਨੂੰ ਕਾਵ ਦਾ ਵਲ ਹੋਣ ਤੇ ਕਾਵ ਰਚਕੇ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਪਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪੜਿਆ ਕਰਾਂਗਾ। ਸੋ ਮੈਂ ਅਨਜਾਣ ਪੁਣੇ ਵਿੱਚ ਗਲਤੀ ਕਰ ਬੈਠਾ ਹੁਣ ਭੁਲ ਮਾਫ ਕਰੋ। ਅਗੇ ਵਾਸਤੇ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪੋਥੀ ਬਖਸ਼ੋ ਜਿਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ ਕਰਾਂ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਆਮ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਹਿਤ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ (ਪੋਥੀ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਕਾ ਥਾਨ) ਜੋ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਗੋਇੰਦ ਵਾਲ ਅਦਬ ਦੇ ਸਹਿਤ ਬਿਰਾਜਵਾਨ ਸਨ ਉਥੋਂ ਪੋਥੀਆਂ ਲਿਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੁਡਾ ਜੀ ਆਦਿ ਵਾਰੀ ੨ ਪੋਥੀਆਂ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜੇ ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਬਾਬਾ ਮੋਹਣ ਜੀ ਖਮੋਸ਼ ਹੀ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਗੋਇੰਦ ਵਾਲ ਖੁਦ ਜਾਕੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਲੈ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਨ ਕਰਕੇ ਨੰਗੇ ਚਰਨੀ ਚੌਰ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਦੁਆਰਾ ਕਰਦੇ ਗੋਇੰਦ ਵਾਲ ਤੋਂ ਬੜੀ ਸਜ ਧਜ ਨਾਲ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਰਾਮ ਸਰ ਤੀਰਥ ਦੇ ਕਨਾਰੇ ਪੁਜੇ। ਜਿਥੇ ਏਸੇ ਹੀ ਨਮਿਤ ਪਹਿਲੇ ਜਗਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਣ ਤੇ ਸੈਚੀਆਂ (ਪੋਥੀ) ਵਿਰਾਜਵਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਫੇਰ ਬੜੀ ਹੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਪਹਿ-ਲਿਆਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਭਟਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਆਦਿ ਨੰਬਰ ਮੁਜਬ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਲਿਖਵਾਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਸਮੂਹ ਜਗਤ ਦੇ ਉਧਾਰ ਹਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਇਉ ਫਰਮਾਇਆ:—

ਜੋ ਸਿੱਖ ਗੁਰਬਾਣੀ ਭੈ ਕਰੈ। ਬਿਨ ਪ੍ਰਯਾਸ ਭਵ ਸਾਗਰ ਤਰੈ।
ਜੋ ਗੁਰ ਭਗਤ ਸੋ ਸਿਖ ਹੈ ਮੇਰਾ। ਗੁਰ ਬਾਨੀ ਭੈ ਤਿਸੈ ਘਨੇਰਾ।
ਜਿਨ ਭੈ ਅਦਬ ਨ ਬਾਕੀ ਧਾਰਾ ਜਾਨਹੁ ਸੋ ਸਿਖ ਨਹੀਂ ਹਮਾਰਾ।

(ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰਾਸਿ ੧੦ ਅੰਸ਼ੂ ੨੧)

ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਦੇ ਮਨ ਭਾਵੰਦੀ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਵਡਿਆਈ ॥

ਸੇਵਕ ਸਿਖ ਪੂਜਣ ਸਭਿ ਆਵਹਿ, ਸਭਿ ਗਾਵਹਿ ਹਰਿ ਉਤਮ ਬਾਨੀ ॥
ਗਾਵਿਆ ਸੁਣਿਆ ਤਿਨ ਕਾ ਹਰ ਥਾਇ ਪਾਵੈ, ਜਿਨ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਸਤਿ ਸਤਿ ਕਰ ਮਾਨੀ॥
(ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੪)

ਸੁ ਕਹੁ ਟਲ ਗੁਰ ਸੇਵੀਐ ਅਹਿਨਿਸ ਸਹਜ ਸੁਭਾਇ
ਦਰਸਨ ਪ੍ਰਸਿਆ ਗੁਰੂ ਕੈ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੁਖ ਜਾਇ
ਸਵਯੇ ਮ: ੨

ਸੇਵਕ ਸੇਵ ਕਰਹਿ ਸਭਿ ਤੇਰੀ ਜਿਨ ਸ਼ਬਦੇ ਸਾਦਿ ਆਇਆ
ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਹੋਆ ਜਿਨ ਵਿਚਹੁ ਆਪ ਗਵਾਇਆ
ਸੋਰਠ ਮ: ੩ ਘਰ ੧

ਧੰਨੁ ਸੁ ਕਾਗਦੁ[੧] ਕਲਮ[੨] ਧੰਨੁ ਧੰਨੁ ਭਾਂਡਾ[੩] ਧੰਨੁ ਮਸੁ[੪] ॥
ਧੰਨੁ ਲਖਾਰੀ[੫] ਨਾਨਕਾ ਜਿਨਿ ਨਾਮੁ[੬] ਲਿਖਾਇਆ ਸਚੁ ॥

ਵਿਸਰ ਨਾਹੀ ਦਾਤਾਰੁ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਦੇਹੋ
ਗੁਣ ਗਾਵੈ ਦਿਨ ਰਾਤ ਨਾਨਕ ਚਾਉ ਏਹੋ ॥
ਸੂਹੀ ਮ: ੫

ਤੁਮਰੀ ਸਰਣਿ ਤੁਮਾਰੀ ਆਸ਼ਾ ਤੁਮਹੀ ਸਜਨ ਸੁਹੇਲੇ
ਰਾਖਹੁ ਰਾਖਨ ਹਾਰ ਦਿਆਲਾ ਨਾਨਕ ਘਰ ਕੇ ਗੋਲੇ
(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫)

ਰਾਖਹੁ ਅਪਣੀ ਸਰਨਿ ਪ੍ਰਭ — ਬਿਲ: ਮ: ੧

---

[੧] ਕਾਗਜ਼ [੨] ਲੇਖਣੀ (ਡੈਂਕ) [੩] ਦੁਆਤ (ਬੁਗਤਾ) [੪] ਸਿਹਾਈ

[੫] ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸੇਵਕ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ [੬] ਧੁਰਕੀ ਬਾਣੀ ਆਈ ਤਿਨ ਸਗਲੀ ਚਿੰਤ ਮਿਟਾਈ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸਤਿ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਜੁਗ ਜੁਗ ਅਟਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੬੬੦ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਜੀ ਦੀ ਬਾਨੀ ਇਕੱਤ੍ਰ ਕਰਕੇ* ਰਾਮਸਰ ਸ੍ਰੋਵਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਲਿਖਵਾਉਣਾ ਅਰੰਭਿਆ । ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਬੁਲਾਕੇ ਬਾਣੀ (ਸ਼ਾਮਿਲ) ਸਮੇਲਨ ਕਰ ੧੬੬੧ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਨ ਤੇ ਏਸ ਸਾਲ ਭਾਦੋਂ ਸੁਦੀ ਏਕਮ ਨੂੰ ਰਾਮਸਰ ਸ੍ਰੋਵਰ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਾਹਿਬਾਂ ਜੀ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਾਹਾਨਾ ਜਲੂਸ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ

---

*ਨੰਬਰ ਅਨੁਸਾਰ ਤਰਤੀਬ ੧ ਪਹਿਲੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਦੂਜਾ, ਤੀਜਾ, ਚੌਥਾ, ਪੰਜਵਾਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬਾਣੀ ਛੰਤ ਸਲੋਕ, ਅਸਟਪਦੀਆਂ, ਵਾਰ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ, ਪਾਉੜੀ ਫੇਰ ਭਗਤਾ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬਾਕੀ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਦੇਖੋ ਕਿਨੀ ਮਿਹਨਤ ਜਿਸ ਜਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲੌਣਾ ਹੀ ਕਠਨ ਹੈ ।

†(ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਲੇਖਕ ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਭਾ: ਸਾ: ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ)
ਜੋ ਲਿਖ ਲੇਹਿ ਭਲੇ ਤਬਿ ਸੋਧਹਿ ਅੱਖਰ ਸੋ ਲਗ ਕੀ ਚੁਕਸਾਈ ।
ਪਾਠ ਸਮਸਤ ਕਰੈ ਬੁਧਿ ਸੋ ਪਿਖਿ ਪੂਰਬ ਕੇ ਸਮ ਲੇਹਿ ਬਨਾਈ ।
ਆਪ ਤੇ ਘਾਟ ਨ ਬਾਧ ਕਰੈ, ਜਿ ਕਰੈ ਹੁਇ ਮੂਰਖ ਸੋ ਪਛੁਤਾਈ ।
ਔਰ ਬਨਾਇ ਕਵੇ ਨ ਲਿਖੇ꞉꞉ ਬਿਚ ਕਾਬਜ, ਰਚੈ ਸੁ ਰਚੈ ਪ੍ਰਿਥਕਾਈ । ੬ ।

꞉꞉ਗੁ: ਪ੍ਰ꞉ ਸੂ: ਰਾਸਿ ੩ ਅੰਸੂ ੫੦
ਹੋਰ ਨਵੀਂ ਕਵਿਤਾ ਬਣਾਕੇ ਨਾ ਲਿਖੇ
ਜੇ ਕੁਈ ਕੁਛ ਰਚੇ ਤਾਂ ਵਖਰਾ ਰਖੇ ਬੀੜ ਨਾ ਵਧ ਘਟ ਕਰੇ

ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਧ ਘਟ ਕਰਨ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹਕ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਗੁਰੂ ਨਾਲੋਂ ਸਿਖ ਦੀ ਮਤ ਉਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬੀੜ ਲਿਖਵਾਈ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਦੀ ਸੋਧ ਸੁਧਾਈ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਉਪਰ ਆ ਚੁਕਾ, ਗੁਰੂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਪਾਠ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਨੁਭਵ

(ਬਾਕੀ ਅਗਲੇ ਸਫ਼ੇ ਤੇ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਬੁਡਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੌਂਪ ਕੇ✣ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਬਾਨਣੂ ਕੈਮ ਕੀਤੇ।

(ਪਿਛਲੇ ਸਫੇ ਦੀ ਬਾਕੀ)

ਅਨੁਸਾਰ ਉਚਾਰਨ ਕਰਕੇ ਜੋ ਹੂ ਬਹੂ ਉਹ ਬੀੜ ਲਿਖਵਾਈ ਜਿਸ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ੪੮ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਕਥਾ ਸੁਣਾਈ ਕੀ ਓਦੋ ਨੀ ਸੀ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵਧ ਘਟ ਹੈ ਜੋ ਹੁਣ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀ ਏਹ ਇਥੇ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਨਾ ਪਿਆਰਿਓ ਇਉ ਨਾ ਕਰਉ ਤੇ ਵਿਚਾਰੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗੁਰ ਕਹਿਆ ਸਾ ਕਾਰ ਕਮਾਓ ਗੁਰ ਕੀ ਕਰਣੀ ਕਾਹੇ ਧਾਵੋ।

ਮਨ ਕੀ ਮਤਿ ਤਿਆਗਹੁ ਹਰਿ ਜਨੋ, ਹੁਕਮ ਬੂਝ ਸੁਖ ਪਾਈਆ ਰੇ।

ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੪

✣ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੁਖ ਆਸਣ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਜਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਪਾਠੀਆਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਤੇ ਸਵਛਤਾਈ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣਾ ਜੰਗਲ ਦਛਾ ਜਾਕੇ ਪੂਰਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ, ਫੇਰ ਜੋ ਬਸਤ੍ਰ ਨਾਲ ਆਮ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਜਾਂ ਫਿਰਨਾ ਤੁਰਨਾ ਹੈ ਓਹੇ ਬਦਲ ਕੇ ਸਾਫ ਬਸਤ੍ਰ ਪਾਕੇ ਪੂਰਾ ਪੰਜ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਅਦਬ ਦੇ ਸਹਿਤ ਔਣਾ ਸੇਵਾ ਭਗਤਾਉਣ ਵੇਲੇ ਆਪ ਦੀ ਕੰਡ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਣੀ ਖਾਸ ਬਚਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਆਮ ਬਚਨ ਦਾ ਸੰਕੋਚ, ਪਾਠ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਮੂੰਹ ਅਗੇ ਕਪੜਾ ਰਖਣ ਦਾ ਭਾਵ, ਮੂਹ ਦੀ ਭਾਫ ਤੇ ਥੁਕ ਦੀਆਂ ਛਿਟਾ ਤੋਂ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ' ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ, ਹਵਾ ਸਰਨ ਦਾ ਇਤ ਆਦਿ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਕੋਚ ਰਖਣਾ ਚਾਹੀਏ ਜੈਸੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਮੰਦਰ ਸ੍ਰੀ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਅਦਬ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੇ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਤਜੁਗ ਬਰਤ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂ ਕਿ ਜਿਸ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ 'ਪੋਥੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕਾ ਥਾਨ' ਆਪ ਫੁਰਮਾ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ

ਭਾਵੇਂ ਗੁਰਤਾ ਗੱਦੀ ਪਰ ਤਦੋਂ ਇਹ ਬੀੜ ਸਥਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਜਨੀਕ ਥਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪਵਿਤ੍ਰ ਬੀੜ ਦੇ ਰਚਣ ਹਾਰ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਆਪ ਇਸਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਇਉਂ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ:—

ਸ੍ਰੀ ਸ੍ਰ: ਗ੍ਰੰਥ ਮਹਿ ਲਿਖਿ ਜਸ ਨਾਮੂ।
ਤਿਹ ਤੇ ਅਧੋ ਭਏ ਸੁਖ ਧਾਮੂ। ਨਾ: ਪ੍ਰ: ਮ: ੧

ਤੇ ਇਹ ਭੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਬੀੜ ਦਾਂ ਬਸਰਾਮ ਸੁੰਦਰ ਸਜੇ ਪਲੰਘ ਉਪਰ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਅਰਾਮ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ :—ਤਿਹ ਸਥਾਨ ਲੇਕਰ ਜਬ ਗਏ। ਸੁਠ ਪ੍ਰਯੰਕ ਤਬ ਡਾਸਤ ਭਏ। ਸੇਜ ਬੰਦ ਗੁੰਫੇ ਬਡ ਜ਼ਰੀ ਸੁੰਦਰ ਫੂਲਨ ਮਾਲਾ ਧਰੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੨) ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਜੰਗ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਦਮਦਮੇ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ) ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਕੇ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਧੀਰ ਮਲੀਆਂ ਪਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ ਅਗੋਂ ਧੀਰਮਲੀਆਂ(ਗੁਰੂ ਦਰੋ ਧਕੇ ਹੋਇਆਂ) ਨੇ ਦੂਰ ਬਚਨ ਕਹੇ ਜੇ ਗੁਰੂ ਅੰਤਰ ਜਾਮੀ ਹਨ ਤਾਂ ਬਾਣੀ ਆਪ ਹੋਰ ਉਚਾਰ ਲੈਣ। ਯਥਾ:—

(ਪਿਛਲੇ ਸਫੇ ਦੀ ਬਾਕੀ)

ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਆਦਰ ਕੇ ਹੇਤ। ਭੂਤਲ ਸੈਨ ਗੁਰੂ ਸਮੇਤ ੧੫।
ਤਹਾਂ ਨਿਵਾਸ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋ ਕੀਨੋ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਭੂਤਲ ਨਿਕਟ ਅਸੀਨੋ। ੫੧।
(ਰਾਸ ੩ ਅੰਸੂ ੫੦)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਗੁਰੂ ਹਨ। ਸਮੂਹ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾਉਣ ਜੋਗ ਇਸ਼ਟ ਗੁਰੂ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੱਸੇ ਹੁਕਮਾਂ ਤੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾ ਚਲਣ ਹਾਰ। ਅਰਦਾਸੇ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਖੜੇ ਹੋਕੇ ਕੁਝ ਦੋਹਰੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਇਸੇ ਸਬਕ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹਨ।

ਆਗਯਾ ਭਈ ਅਕਾਲ ਕੀ ਤਭੀ ਚਲਾਇਓ ਪੰਥ।
ਸਭ ਸਿਖਨ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੈ ਗੁਰੂ ਮਾਨਿਓ ਗ੍ਰੰਥ
ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਮਾਨਿਓ ਪ੍ਰਗਟ ਗੁਰਾਂ ਕੀ ਦੇਹ।
ਜਾਂਕਾ ਹਿਰਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਹੈ ਖੋਜ ਸ਼ਬਦ ਮੈਂ ਲੇਹ॥

ਇਹ ਸਬਕ ਅਸਾਂ ਯਾਦ ਰਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਾਡੇ ਇਸ਼ਟ ਗੁਰੂ ਹਨ। ਪ੍ਰਤੱਖ ਗੁਰਾਂ ਕੀ ਦੇਹ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗੁਰਾਂ ਕੀ ਦੇਹ ਹੀ ਤੱਕਣਾ ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸੁਧ ਹਿਰਦੇ ਨਾਲ* ਸਿਖੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਸੰਨਿਗਧ ਹੋਕੇ ਗੁਰੂ ਹੁਕਮਾ ਨੂੰ ਸੁਣਾਨਾ ਤੇ ਉਨਾਂ ਤੇ ਚਲਕੇ ਜੀਵਨ ਜਿੱਤਣਾ ਹੈ।

*ਪਢ ਗੁਰੁ ਗ੍ਰੰਥ ਅਨੰਦ ਪਾ ਰਹੀ
ਗੁਰ ਸਿਖ ਪਾਦ ਸਨਾਤ ਲਾਗਹੀ
ਪਰਵਬੁ ਕੋ ਨਹਿ ਲੋਭ ਧਾਰਤੇ
ਕਹਿ ਕਰ ਵਾਕ ਸਦੀਵ ਪਾਲਤੇ
ਗੁਰੂ ਸਿਖ ਮਨ॥ ਕਰੋ ਪ੍ਰਭ ਧਯਾਨ॥
ਵਿਕਾਰਨ ਹਾਨ॥ ਲਹੋ ਨਿਰਵਾਨ
ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਕਰਕੈ
ਸਭ ਕਾਰਜ ਕੀਜੈ ਆਰੰਭ
ਮਨ ਅਰ ਮੁਖ ਮੇ, ਏਕ ਬਾਤ ਹੈ
ਭੂਲ ਨ ਕਬਹੂ ਕੀਜਯੇ ਦੰਭ।

ਜੈਸੇ ਗੁਰ ਫੁਰਮਾਨ
ਭੇਖ ਦਿਖਾਏ ਕੋ ਲੋਗਨ ਭੋ ਵਸ ਕੀਨ,
ਅੰਤ ਕਾਲ ਕਾਤੀ ਭਚਿਓ ਵਸ ਨਰਕ ਮੈਂ ਦੀਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਨਯੋ ਨਯੋ ਪੰਥ ਚਲਾਵਤ
ਕਯੋ ਨਹਿ ਅਪਨੋ ਗ੍ਰੰਥ ਬਨਾਵਤ

ਇਸਤ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਬਚਨ ਸੁਣਕੇ ਸਿੰਘ ਖਾਲੀ ਮੁੜ ਆਏ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਆਕੇ ਕਿਹਾ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ ਉਨਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੁਰਬਚਨ ਕਹੇ ਹਨ। ਤਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਕੇ ਇਕ ਤੰਬੂ ਲਗਵਾਇਆ ਤੇ ਆਪ ਅਨਭਵੀ (ਅੰਤਰ ⌒ ਯਾਮਤਾ) ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ, ਪਟਿਆਲਾ, ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ੧੯ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਅਠਾਰਹ ਦਸ ਬੀਸ ਤਾਈ ਲਿਖਾਈ (ਜਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਨਾਉਂ ਦਮਦਮੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ) ਬਾਦ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਮ ਲੁਧਿਆਣਾ ਨੇ ਚਾਰ ਉਤਾਰੇ ਕੀਤੇ ਜੋ ੪ ਤਖਤਾ ਸਾਹਿਬ (੧) ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (੨) ਸ੍ਰੀ ਪਟਨੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ (੩) ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ (੪) ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ (੫) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਖਨ ਹੈਦਰਾ ਬਾਦ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਗਏ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਦੇੜ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖੇ ਪੂਜਣ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਤੇ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਆਇਆ ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ॥

ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਗੋਬਿੰਦ ਗੁਰੂ ਕਾ ਨਾਮ ਜਪਤ ਸੁਖ ਪਾਇਆ ਰਾਮ

ਇਸ (*ਅਬਚਲ) ਕਰਕੇ ਇਹ ਨਾਉਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਤਾ ਗੱਦੀ

੧੭੬੫ ਬਿ: ਕਤਕ ਸੁਦੀ ਪੰਚਮੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਕੇ ਸਚ ਖੰਡ ਪਧਾਰਨ ਦਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਸੁਣਾਇਆ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਧਰਵਾਸ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਗੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਅਰਜ਼ (ਅਰਦਾਸ) ਕੀਤੀ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ ਅਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜਦ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਸਚ ਖੰਡ ਜਾਣ ਲਗੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਫਰਮਾਨ ਕਰ ਗਏ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ। ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਦੇਸ (ਦਖਣ) ਵਿਚ ਛਡ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਸਚ ਖੰਡ ਤਾਂ ਪਧਾਰ ਚਲੇ ਹੋ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸਦੇ ਪਰਣੇ (ਆਸਰੇ) ਲਾ ਕੇ ਜਾਇਓ ਜੀ। ਤਦ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ (ਜੋ ਅਗੇ ਸਮਗਰੀ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਰਖੀ ਹੋਈ ਸੀ) ਫਰਮਾਇਆ ਅਗੇ ਵਾਸਤੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਦੋ ਦੇ ਲੜ ਲਾਇਆ।

੧. ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਨਾਰੀਅਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਗੇ ਰਖ ਕੇ ਮਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਪੰਜ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਸਰਬਤ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ :

ਦੋਹਰਾ—ਆਗਿਆ ਭਈ ਅਕਾਲ ਕੀ ਤਬੀ ਚਲਾਇਓ ਪੰਥ ॥
ਸਭ ਸਿਖਨ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੈ ਗੁਰੂ ਮਾਨਿਓ ਗ੍ਰੰਥ ॥
ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਮਾਨਿਓ ਪ੍ਰਗਟ ਗੁਰਾਂ ਕੀ ਦੇਹ ॥
ਜੋ ਪ੍ਰਭ ਕੋ ਮਿਲਬੋ ਚਹੈ ਖੋਜ ਸ਼ਬਦ ਮੈ ਲੇਹ ॥

੨੫੩—੨੫੪ ਦੋ ਪਾਠ ਹਨ। ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਦੋਨੋ ਆਏ ਹਨ।

---

*ਤਿੰਨ ਨਾਉਂ ੧. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੰਗਤੀ ਤੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ 'ਅਬਚਲ' ੨. ਸਿਖ ਦੇ ਅਰਜ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਦਿਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਾਂਗੇ। ੩. ਸਚ ਖੰਡ ਨੂੰ ਜਾਣ ਤੇ ਸਚ ਖੰਡ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਅਜ ਤੋਂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਅਟਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੜ ਲਾਇਆ ਹੈ। ਅਗੇ ਵਾਸਤੇ ਹਜ਼ੂਰ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ, ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਔਣ ਵਾਲਾ ਮੁਕਤ ਭਗਤ ਦਾ ਅਧਕਾਰੀ ਹੋਵੇਗਾ।

ਚੌਪਈ

ਏਕ ਦਿਵਸ †ਕਾਰੇਨ ਤੇ ਆਗੇ ॥ ਮਿਲਿਕੇ ਸਿੰਘ ਪੂਛਨੇ ਲਾਗੇ।
ਕਵਨ ਰੂਪ ਆਪਨ ਪ੍ਰਭ ਕੀਨੋ, ਤਿਨ ਕੇ ਜਵਾਬ ਭਾਂਤਿ ਇਹ ਦੀਨੋ॥
ਤਾਹ ਸਮੇਂ ਗੁਰ ਬੈਨ ਸੁਨਾਯੋ, ਖਾਲਸਾ ਅਪਨੋ ਰੂਪ ਬਤਾਯੋ
'ਖਾਲਸਾ ਹੀ ਸੋ ਹੈ ਮਮ ਕਾਮਾ, ਬਖਸ ਕੀਉ ਖਾਲਸ ਕੋ ਜਾਮਾ'

ਦੋਹਰਾ

ਖਾਲਸ ਮੇਰੋ ਰੂਪ ਹੈ, ਹੌਂ ਖਾਲਸ ਕੇ ਪਾਸ।
ਆਦਿ ਅੰਤ ਹੀ ਹੋਤ ਹੈ ਖਾਲਸ ਮੈ ਪ੍ਰਗਾਸ।

ਛੋਟਨ ਛੰਦ

ਖਾਲਸ ਖਾਸ ਕਹਾਵੇ ਸੋਈ, ਜਾਕੈ ਹਿਰਦੇ ਭਰਮ ਨ ਹੋਈ ॥
ਭਰਮ ਭੇਖ ਤੇ ਰਹੈ ਨਿਆਰਾ, ਸੋ ਖਾਲਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਮਾਰਾ ॥

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦ੍ਰਿੜਾ ਕੇ ਸਚ ਖੰਡ ਦਾ ਤਿਆਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦੋਬਾਰਾ ਫੇਰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਫਰਮਾਇਆ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਰਖਾਂਗਾ। ਜਿਥੇ ਪੰਜ ਸਿਖ ਸਚੇ ਦਿਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨਗੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੋਵਾਂਗਾ।

[ਜਿਸ ਪਰਤੀ ਕਵੀ ਸੈਨਾ ਪਤ ਨੇ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ]

'ਦੋਇ ਮਿਲ ਕਾਰਜ ਉਪਜੋ' ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਦਸਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜਦੋਂ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲੇ ਫਤਹ ਗਜਾਉਂਦਾ ਹੈ ਮੇਰਾ ਉਸ ਵਲ ਚੇਹਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਬੁਲਾਏ ਉਸ ਵਲ ਮੇਰਾ ਮੋਢਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਨਾ ਬੁਲਾਏ ਉਸ ਵਲ ਮੇਰੀ ਕੰਡ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਦੇਣੀ ਹੋਵੇ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਮੇਰੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਦੇਵੇ ਸੋ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲ਼ੇਗੀ।

ਦੋਹਰਾ

ਆਤਮ ਰਸ ਜਿਨ ਜਾਨਿਆ ਸੋ ਹੈ ਖਾਲਸ ਦੇਵ ॥
ਪੋ ਮੈ ਪ੍ਰਭ ਮੈ ਤਾਸ ਮੈ ਰੰਚਨ ਨਾਹਿਨ ਭੇਵ ॥

ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਰੂਪ ਹੈ ਖਾਸ ॥ ਖਾਲਸੇ ਮੇਂ ਹਉਂ ਕਰੂੰ ਨਿਵਾਸ ॥ (ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵਾਕ ਪਾ: ੧੦ ਸਰਬ ਲੋਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾਂ :—ਦਿਆ, ਧੀਰਜ, ਧਰਮ ਸਤਿ, ਸੰਤੋਖ ਵਿਚ ਵਰਤਨਾ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਠਗੀ, ਫਰੇਬ (ਛਲ) ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਦਸਾਂ ਨੌਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਦਸਵੰਧ ਕਢ ਕੇ ਵੰਡ ਕੇ ਛਕਨਾਂ। ਸਵਾਸ ਸਵਾਸ਼ ਵਾਂਹਿਗੁਰੂ ਗੁਰ ਮੰਤ੍ਰ ਜਪਨਾ, ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆਂ ਤੇ ਮਦਦ ਕਰਨੀ,

---

† ਸਚ ਖੰਡ ਜਾਣ ਤੋਂ ੧ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪਣੀ ਰਹਿਣੀ, ਕਹਿਣੀ, ਬਹਿਣੀ ਸਹਿਣੀ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਰਹਿਣਾ। ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਥ ਨੂੰ ਉਦਾ ਸਮਝਣਾ, ਆਪਣੇ ਪੰਥ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਕਾਮ, ਕਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ। ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਮਝਣਾ। ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਪੰਥ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸਦਾ ਕਮਰ ਕਸਾ ਰਖਣਾ, ਪੰਜਾਂ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਪੰਜ ਬਾਣੀਆਂ (ਜਪੁ, ਜਾਪ, ਸਵਯੇ ੧੦ ਚੌਪਈ ਹਮਰੀ ਕਰੋ ਹਾਥ ਦੈ ਰੱਛਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦੁਸਟ ਦੋਖ ਤੇ ਲਹਿ ਬਚਾਈ ਤਕ, ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਪੂਰਾ) ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਮਾਈ ਭਾਈ ਨੂੰ ਇਕੋ ਬਾਟੇ ਛਕਾਉਣਾ। ਜਿਥੇ ਅਭਿਲਾਖੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਉਥੇ ਬੇਸ਼ਕ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦੋ ਜਾਂ ਵਧ ਕਰ ਕੇ ਭੀ ਛਕਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਸ਼ੰਕਾ ਕਰਕੇ ਬਾਟਾ ਪਾੜੇਗਾ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦੇਣਦਾਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਤੇ ਅਸਤ੍ਰ (ਘੋੜੇ) ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ, ਸੁਬਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਠੰਡੇ ਜਲ ਨਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਜਪਾ ਜਾਪ ਵਿਚ ਜੁੜਨਾ। ਦੋ ਵਕਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ (ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਮਟਾਕੇ) ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਸਤਿ ਸੰਗਤ ਕਰਨਾ। ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਜੀ ਨੇ ਕਤਕ ਸੁਦੀ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਕਰਕੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ, ਏਥੇ ਲੰਗਰ ਸਦਾ ਚਲਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਬਹੁਤ ਹੋਵੇਗੀ (ਕੋਈ ਦੇਸ ਨ ਰਹੈ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਹੀਨ) ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੇਗਾ ਉਹ ਪਾਵਨ ਤੇ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਠ ਸਾਲ ਤਕ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ (ਸਿਖ) ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਾਂਗਾ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ। ਹੁਣ ਸੌ ਮਣ ਚੰਦਨ ਦੀ ਚਿਖਾ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਓ। ਘੋੜੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਸਾਡੇ ਕਮਾਇਤ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਜ਼ੀਨ ਵਗੈਰਾ ਪਾ ਕੇ ਤਿਆਰ ਰਖਣਾ (ਜੋ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ)। ਚਿਖਾ ਦੇ ਚੌਤਰਫ ਕਨਾਤ ਤਨਾਈ। ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਅੰਗੀਠਾ ਨਹੀਂ ਫੋਲਣਾ, ਮਿਲ ਕੇ ਰਹਿਣਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦਾ ਆਗੂ ਨਾ ਮੰਨਣਾ।

ਹੁਣ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੇ ਸਣ ਕੇਸੀਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਬਸਤ੍ਰ ਸਜਾ ਕੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨੀ ਹਥ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਹਥ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਪੁਛਿਆ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨੂੰ ਹਥ ਸਪਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਭਾਈ ਸਿੰਘੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਦਸਾਂ ਸਰੂਪਾਂ ਤਕ ਸਰੀਰ ਦੇਖਣ ਮਾਤਰ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਔਂਦੇ ਸਨ। ਫੜਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਔਂਦੇ। ਜੈਸੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਬਦਲ ਉਪਕਾਰ ਲਈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ (ਅਤੇ ਫੜਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ) ਅਤੇ ਮ੍ਹੀਂਹ ਪਾ ਕੇ ਸਮਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੋਹਰਾ:—ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਪਰਤ ਹੈ ਸਭਨ ਕੋ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਤਿਸ ਕਾਲ। ਨਹੀਂ ਸਪਰਸ਼ਨ ਹੋਤ ਹੈ ਇਕ ਲਖ ਬਿਸਮ ਬਿਸਾਲ। ਹੁਣ (ਸੂਰ ਖਾ: ਐਨ ੨ ਅੰਸੂ ੨੮) ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਕਤਕ ਸੁਦੀ ਪੰਚਮੀ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ ੧੨ ਬਜੇ ਇਕ ਘੜੀ ਉਪਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ*।

ਦੋਹਰਾ:—ਸੰਮਤ ਸਤਰਾਂ ਸੌ ਬਿਤੇ ਉਪਰ ਪੈਹਿੰਟ ਪਹਿਚਾਨ।
ਕਾਤਕ ਕੀ ਸੁਦੀ ਪੰਚਮੀ ਨਿਸ ਬੈਕੁੰਠ ਪਾਇਆਨ। (ਪਸ਼ੂ ਮਾ. ਐਨ ੨)

*ਅੰਗੀਠੇ ਪਰਤੀ ਦੇਖੋ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਅਨਭਵੀ ਗਪਾਉੜੇ ਕਾਂਡ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਸ਼ਹੀਦ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਪੁਤਰਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਪਰ ਅਪਾਰੀ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਗੁਰਤਾ ਚਮਕੌਰ ਤੇ ਜੁਗ ਜੁਗ ਅਟਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਤਾ ਨਦੇੜ ਦੇ ਕੇ ਸਚ ਖੰਡ ਪਧਾਰ ਗਏ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਸ ਦਿਸਾਂ ਅਕਾਸ਼ ਪਤਾਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰੇਗਾ। ਜੋ ਹੁਣ ਨ ਮਿਲੇਗਾ ਉਹ ਫੇਰ।

ਖੁਆਰ ਹੋਇ ਸਭ ਮਿਲਨਗੇ ਬਚੇ ਸ਼ਰਨ ਜੋ ਹੋਇ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਏਨਾ ਦੋਹਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਉਪਕਾਰ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ, ਜ਼ਮੀਨਾ ਅਤੇ ਜਾਗੀਰ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣੀਆਂ ਕਠਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। (ਕੋਈ) ਦੇਸ ਨ ਰਹੇ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਹੀਨ "ਘਰ ਘਰ ਅੰਦਰ ਧਰਮ ਸਾਲ" ਕਿਉਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਉਪਕਾਰ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਉਧਾਰ ਵਾਸਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪਵਿਤ੍ਰ ਭੰਡਾਰ ਉਚੇ ਤੇ ਉਚਾ ਸੁਚੇ ਤੇ ਸੁਚਾ ਰਾਮ ਰਹੀਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ (ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ) ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਤੇ ਉਸਦੇ ਮਿਲਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਉਸ਼ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਰਚੀ ਹੋਈ ਆਮ ਜੰਨਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਦਰਸੌਣ ਹਿਤ ਲਬਾ ਲਬ ਹੋਣ ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਮਤ ਵਾਲੇ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਸਾਦਕ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਕਰਕੇ "ਅੰਤ ਨ ਅੰਤਾਂ ਸਦਾ ਬੇਅੰਤਾ" ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੋ ਆਪ ਨਰਾਇਣ ਕਲਾਂ ਧਾਰ ਜਗ ਮਹ ਪਰਵਰਿਓ॥

ਭੁਲਨ ਹਾਰ ਅਪਾਰ ਪੰਥ ਗੁਰੂ ਬਖਸੰਦ ਤੂੰ
ਆਪ ਬਿਰਦ ਸੰਭਾਰ ਭਵਨ ਭਵੇ ਭਵ ਭਵ ਪ੍ਰਭੂ।

(ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾ ਸੂ: ਪ੍ਰ:)

ਮੈਂ ਦਾਸ ਕਲਜੁਗੀ ਅਲਪਗ ਜੀਵ, ਅਨ ਜਲ ਦਾ ਕੀੜਾ, ਹਉਮਾ ਦਾ ਬੁਰਜ ਮਾਇਆ ਦਾ ਪੁਤਲਾ ਕੀ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਸਿਰਫ ਸੁਣ ਗਲਾਂ ਅਕਾਸ਼ ਕੀਆ ਕੀਟਾ ਆਈ ਰੀਸ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਕਲਮ ਚੁਕੀ ਸੋ ਆਸਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਭੁਲਾ ਦੀ ਮਾਫੀ ਤੇ ਅਗੇ ਨੂੰ ਸਮਤ ਬਖਸ਼ਣਗੇ।

(ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪਦ ਸ਼ਬਦੇ, ਸਲੋਕ, ਛੰਤ, ਪੌੜੀ ਆਦਿ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਉਂ ਹੈ—

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ	੯੪੭
,, ਅੰਗਦ ਜੀ (ਕੇਵਲ ਸਲੋਕ)	੬੩
,, ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ	੮੬੯
,, ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ	੬੩੮
,, ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ,	੨੩੧੨
,, ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ	੧੧੫
,, ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	੧
ਸੱਤਾ ਬਲਵੰਡ ਵਾਰ ਰਾਮ ਕਲੀ ੩ ਪਦ	੮

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਦਾਨਾ	੧
ਸੁੰਦਰ, ਰਾਮਕਲੀ ਸਦੁ, ਪਦ	੬
ਸੂਰਦਾਸ	੨
ਸੈਣ	੧
ਕਬੀਰ ਜੀ	੫੩੪
ਜੈਦੇਵ	੨
ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ	੫
ਧੰਨਾ	੪
ਨਾਮ ਦੇਵ	੬੨
ਪਰਮਾ ਨੰਦ	੧
ਪੀਪਾ	੧
ਫਰੀਦ ਜੀ	੧੨੩
ਬੇਣੀ	੩
ਭੇਟਾ ਦੇ ਸਵੈਯੇ	੧੨੩
ਭੀਖਨ	੨
ਮਰਦਾਨਾ ਵਾਰ ਬਿਹਾਗੜਾ ਵਿ ਸਲੋਕ	੩
ਰਵਿਦਾਸ	੦
ਰਾਮਾ ਨੰਦ	੧

ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ "ਗੁਰੂ" ਸ਼ਬਦ ਸੰਮਤ ੧੭੬੫ ਤੋਂ ਲਾਉਣ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਅਬਿਚਲ ਨਗਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਤਾ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਅਧਾਰ ਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਦਿਤੀ।

ਮੋਕੋ ਤੋ ਭਰੋਸੋ ਏਕ ਗ੍ਰੰਥ ਮਹਾਰਾਜ ਪੈ

ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸੇ ਗੁਪੇ ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਪੰਥ ਰਤਨ ਸੰਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ।

੧ ਅਨੰਦ ਕੋ ਘਰ ਹੈ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੋ ਸਰ ਹੈ
ਕਿ ਦੇਬਨ ਕੋ ਤਰ* ਹੈ ਕਿ ਅਜਾਨ ਕੋ ਸਮਾਜ ਹੈ।
ਕਾਲ ਹੂੰ ਕੋ ਕਾਲ ਹੈ ਕਿ ਰੀਤਿ ਹੀ ਕੀ ਪਾਲ ਹੈ
ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਕੋ ਸਾਲ ਹੈ ਕਿ ਭਵ ਕੋ ਜਹਾਜ ਹੈ।
ਵੇਦ ਕੋ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਕਿ ਧਾਰਜੇ ਰੂਪ ਸ਼ਾਂਤਿ ਹੈ
ਕਿ ਮੋਖ ਹੂੰ ਕੋ ਕਾਂਡਿ ਹੈ ਕਿ ਹੈ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਰਾਜ ਹੈ।

* ਤਰੁ ਕਲਪ ਬ੍ਰਿਛ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਗਨ ਕੋ ਬਾਗ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਕੋ ਭਾਗ ਹੈ ਕਿ
ਧਗ ਕੋ ਸੁਹਾਗ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਮਹਾਰਾਜ ਹੈ।

੨ ਏਕ ਹੀ ਚਢਾਏ ਫਲ ਚਾਹੋ ਫਲ ਦੇਤ ਜੋਈ
ਯਾਮੈ ਕੋਟਿ ਜੀਵਨ ਕੇ ਚੀਤਿ ਅਛੈ ਧਸਗੇ।
ਧਾਤ ਕੀ ਮਲੀਨ ਅਕੁਲੀਨ ਛੀਨ ਦੀਨਨ ਕੇ
ਜਾਂਕੇ ਨੇਕ ਦੇਖਤੇ ਕਰਰੋ ਪਾਪ ਨਸਗੇ।
ਆਲਸੀ ਅਭਾਗੀ ਭੀਰੁ ਭੋਗਨ ਕੋ ਰਾਗੀ ਮੂਢ
ਬਾਨੀ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੇ ਸੁ ਪ੍ਰੇਮ ਸੁਧਾ ਰਸਗੇ।
ਫਸਗੇ ਛਬੀਲੇ ਰੰਗ ਰੂਪ ਜੋ ਨਿਹਾਰੇ ਨੈਨ
ਗ੍ਰੰਥ ਮਹਾਰਾਜ ਜੂ ਹਮਾਰੇ ਮਨ ਬਸਗੇ।

੩ ਤੋ ਲੋ ਹੀਯੇ ਧੀਰਜ ਪ੍ਰਮਾਨ ਕੋ ਬਸੇਰੇ ਕੀਨ
ਜੈ ਲੋ ਮ੍ਰਿਗ ਨੈਨੀ ਨ ਕਹਾਛ ਬਨ ਮਾਰਯੋ ਹੈ।
ਤੈ ਲੋ ਤਮ ਤੋਮ ਹੈ ਜਹਾਨ ਮੇ ਘਨੇਰੋ ਨੀਚ
ਜ਼ੇ ਲੋ ਮਾਰ ਤੰਡ ਨ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੋ ਬਿਥਾਰਜੋ ਹੈ।
ਤੋ ਲੋ ਦੂਖ ਦਰਦ ਸੇ ਦੀਨਤਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇਤ
ਜੈ ਲੋ ਦੇਵਤਰੁ ਕੇ ਸਮੀਪ ਨ ਪਧਾਰਯੋ ਹੈ।
ਤੋਲੋ ਪੀਨ ਪਾਪਨ ਕੇ ਝੂੰਡਨ ਕੇ ਡੁੰ ਗਾਜੈ
ਜੈ ਲੋ ਮਹਾਰਾਜ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਨ ਨਿਹਾਰਯੋ ਹੈ।
੪ ਧੰਨਯ ਕੁਲ ਗੋਤ੍ਰ ਤਾਂਕੋ ਜਨਨੀ ਜਨਕ ਧੰਨਜ

ਪੂਜਨੀਯ ਸੋਈ ਚੰਦ੍ਰ ਸੂਰਜ ਵਰਨ ਕੋ।
ਕੇਸਰੀ ਨਿਹਾਲ ਸੋ ਨਿਹਾਲ ਹੈ ਪ੍ਰਨਾਮ ਤਾਂਕੋ
ਹੋਤ ਭਾ ਪ੍ਰਮੋਦ ਵਾਂਕੋ ਲਾਖੋ ਹੀ ਵਰਨ ਕੋ।
ਨੈਕ ਜੋ ਨਿਹਾਰੇ ਕੋਟਿ ਪਾਤਕ ਪਲੈ ਹੈ ਬੇਗ
ਚਾਰੋ ਫਲ ਦੇਤ ਚੋਖੇ ਚਾਰੋਂ ਹੀ ਵਰਨ ਕੋ।
ਪ੍ਰੀਤਿ ਸੋ ਪ੍ਰਤੀਤਿ ਸੋ ਅਭੀਤ ਹੈ ਉਚਾਰਯੋ ਜਾਸ
ਗ੍ਰੰਥ ਮਹਾਚਾਜ ਜੂ ਕੇ ਏਕ ਹੀ ਵਰਨ ਕੋ।

੫ ਸ਼ੋਕ ਕੰਠ ਕੀਏ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਮੌਜ ਬੇਸ਼ਮਾਰ ਬੇਸ
ਗੰਠ ਜੋ ਅਨਾਦਿ ਕੀ ਸੂਝ ਹੀਏ ਖੋਲ ਹੈ।।
ਕੇਸਰੀ ਨਿਹਾਲ ਭਾਗ ਭਾਲ ਕੇ ਭਲਾਈ ੨ ਭੂਰਿ।
ਧੰਸਕੇ ਅਘੋਘ ਭਾਰੀ ਮੋਦ ਮੇ ਝਕੋਲ ਕੇ,
ਭੂਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਪੰਚ ਭੂਪ ਭੀਤਿ ਕੋ ਜੁ ਭੋਨ ਭੀਮ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪ੍ਰੇਮ ਸੁਧਾ ਸਿੰਧੁ ਮੈ ਧਕੇਲ ਜੀਵ ਘੋਲ ਹੈ,
ਹੈਰਹਯੋ ਅਲੋਲ ਚੀਤ ਛੋਰਕੇ ਕਲੋਲ ਝੋਲ
ਏਕ ਏਕ ਬੋਲ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਥ ਕੋ ਅਮੋਲ ਹੈ।

੬ ਕਾਹੂੰ ਕੋ ਭਰੋਸੋ ਹੈ ਜਮੀਨ ਕੋ ਜਮਾਨੇ ਬੀਜ
ਕਾਹੂੰ ਕੋ ਭਰੋਸੋ ਜੋਰ ਚਾਕਰੀ ਜਹਾਜ ਪੈ।
ਕਾਹੂੰ ਕੋ ਭਰੋਸੋ ਭਰੀ ਸ਼ਾਹ ਪਾਤ ਸ਼ਾਹ ਮੀਤ
ਕਾਹੂੰ ਕੋ ਭਰੋਸੋ ਹੈ ਕੁਟੰਬੀ ਕਰੋ ਕਾਜ ਪੈ।
ਕਾਹੂੰ ਕੋ ਭਰੋਸੋ ਦੇਵਵਾਨੀ ਅਰੁ ਪਾਰਸੀ ਕੋ
ਕਾਹੂੰ ਕੋ ਭਰੋਸੋ ਸੰਤਗੀਰ ਕੀ ਮਿਜਾਜ ਪੈ।
ਕਾਹੂੰ ਕੋ ਭਰੋਸੋ ਚਾਰ ਚਾਤੁਰੀ ਚਲਾਕੀ ਚੇਖ
ਮੋਕੋ ਤੋ ਭਰੋਸੋ ਏਕ ਗ੍ਰੰਥ ਮਹਾਰਾਜ ਪੈ।

੭ ਦਰਸ ਪਰਸ ਕੀਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਮਹਾਰਾਜ ਜੂ ਕੇ
ਪਾਪ ਜਨਮਾਂਤਰ ਕੇ ਪੁੰਨ ਰੂਪ ਧਾਰਤੇ।
ਦਾਰਦ ਘਨੇਰੇ ਸੇ ਅਨੇਕਧਾ ਵਿਭੂਤਿ ਹੋਤ
ਹੋਤ ਹੈ ਪ੍ਰਕਾਸ ਆਛੋ ਭਾਰੀ ਅੰਧਕਾਰ ਤੇ।
ਮੰਦਧੀ ਸੁਬੁੱਧ ਹ੍ਵੈ ਛਨੇਕ ਮੈ ਅਨੇਕ ਭਾਂਤਿ
ਰੋਗ ਤੇ ਪ੍ਰਮੋਦ ਭਲੀ ਰੀਤਿ ਦੁਰਾਚਾਰ ਤੇ।
ਜੇਤੇ ਰਿਪੁ ਝੁੰਡਨ ਕੇ ਝੁੰਡ ਅਪਕਾਰੀ ਨੀਚ
ਤੇਤੇ ਮੀਤ ਹ੍ਵੈ ਕੇ ਨੀਤ ਕਾਜ ਕੋ ਸਵਾਰ ਤੇ।
੮ ਹੋਤੇ ਜਬੈ ਭੋਰ ਤਬੈ ਹੋਤ ਹੋ ਘਨੇਰੋ ਦੂਖ
ਚੋਰਨ ਕੇ ਝੁੰਡ ਕੋ ਚਕੋਰਨ ਦੀ ਪਾਲ ਕੇ।
ਹੋਤੇ ਜਬੈ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਅਕਾਸ ਮੈਪ੍ਰਕਾਸ ਤਬੈ

ਹੋਤੇ ਹੈ ਸੱਕੋਚ ਕੰਜ ਪੰਥ ਸਜਾਮਾਬਾਲ ਕੋ।
ਹੋਤ ਹੈ ਚਾਈ ਜਬੈ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਨ ਕੀ
ਤਬੈ ਭੂਮੀ ਹੀਯੋ ਹਾਲੇ ਦੁੱਜਨ ਕਰਾਨ ਕੋ।
ਹੋਤ ਹੈ ਸ਼ਪਾਠ ਜਬੈ ਗ੍ਰੰਥ ਮਹਾਰਾਜ ਜੂ ਕੋ
ਤਬੈ ਕਾਲੋ ਹੋਤੇ ਮੁਖ ਕਾਲ ਕਲਿਕਾਲ ਕੋ।

੯ ਜੇਤੇ ਦੇਵ ਗਾਛਸ ਅਧੀਨ ਹ੍ਵੈ ਅਧੇਨ ਹੂੰ ਤੇ
ਜਾਂਹਿ ਕੀ ਤ੍ਰਿਲੋਕੀ ਬੀਚ ਜਾਗਤੀ ਬਧੁ ਜੋਤ ਹੈ।
ਕੇਸਰੀ ਨਿਹਾਲ ਜਾਂਕੇ ਨੈਸਕ ਹੂ ਧਜਾਨ ਧਾਰੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਾਪ ਜੋ ਬਿਦਾਰੇ ਜਾਤ ਪੁੰਨ ਤੇ ਉਦੋਤ ਹੈ।
ਭਾਨੁ ਸੋ ਪਧਾਰੇ ਜਹਾਂ ਟਾਰੇ ਅੰਧਕਾਰ ਕਾਲੂ
ਭੂਲੇ ਹੂੰ ਨਿਹਾਰੇ ਤੇ ਕ੍ਰਿਤਾਂਤ ਦੁਖੀ ਰੋਤ ਹੈ।
ਝਾਕੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਮਹਾਰਾਜ ਕੀ ਬਿਲੋਕੀ ਕੀ ਜਬੈ
ਬਾਕੀ ਈਸ ਦੂਸਰੇ ਕੀ ਲਾਲਸਾ ਨ ਹੋਤ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਕੇਤ

੧੦ ਅੰਨ ਕੋ ਮੱਧੇਜ ਬਾਂਧ ਆਸਨ ਕੋ ਸਾਧ ਬੇਸ਼
ਗਾਤ ਕੋ ਅਲੋਲ*ਸੂਧਿ ਏਕ ਚਾਲ ਲੀਜਿਯੇ।
ਚੀਤ ਕੋ ਨਿਰੋਧਕੈ ਪ੍ਰਬੋਧਕੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪ੍ਰੇਮ
ਗਾਦੀ ਨ ਵਿਛਾਯ ਨ ਪ੍ਰਯੰਕ ਹਾਥ ਦੀ ਜਿਯੇ।†
ਖਾਂਸੀ ਕ੍ਰੋਧ ਵਾਰਤਾ ਜੰਭਾਈ ਐ ਡਕਾਰ ਛੀਕ
ਹਾਸੀ ਸੌਂਢ ਮੰਦ ਪੌਨ ‡ਥੁਕ ਨਾ ਕਰੀਜਿਯੇ।
ਸਾਤ੍ਰਕੀ ਸੁਭਾਇ ਸੋਂ ਅਕਾਲ ਸੋਂ ਲਗਾਇ ਧਯਾਨ
ਗ੍ਰੰਥ ਜੂ ਕੋ ਪਾਠ ਪਯਾਰੇ, ਐਸੀ ਭਾਂਤ ਕੀ ਜਿਯੇ।
(ਸੰਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ)

ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦ ਜੋ ਭੋਗ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਅਰੰਭ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸੁਤੇ ਸਿਧ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਗੁਰਸਿੱਖ ਕਰਾ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਗੇ ਅਰਦਾਸ (ਅਰਪਨ) ਕਰਕੇ ਸੰਗਤਿ ਵਿਚ ਵਰਤਾਈ ਦਾ ਹੈ ਏਸ ਦਾ ਨਾਮ ਮਹਾ ਪ੍ਰਸਾਦ, ਪੰਚਾਮ੍ਰਿਤ, ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੇਗ ਅਤੇ ਕੁਨਕਾ ਭੀ ਹੈ।

ਰਹਿਤਨਾਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਵਰਤਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧਿ ਇਸਤ੍ਰਾਂ ਲਿਖੀ ਹੈ

ਪਾਵਨ ਤਨ ਪਾਵਨ ਕਰਥਾਨ,
ਘ੍ਰਿਤ ਪੈਦਾ ਲੇ ਖੰਡ ਸਮਾਨ
ਕਰ ਕੜਾਹ ਜਪੁ ਪਾਠਸੁ ਠਾਨੈ
ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਅਰਦਾਸ ਬਖਾਨੈ
(ਗੁਰ ਪ੍ਰਸੂ)
ਕੜਾਹ ਕਰਨ ਕੀ ਬਿਧਿ ਸ਼ਨ ਲੀਜੈ

---

*ਚੰਚਲਤਾ ਬਿਨਾ ਅਚਲ

†ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਪੁਰ ਕੂਹਣੀ ਅਤੇ ਹਥ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਏ।

‡ਅਪਾਨ ਵਾਯੂ ਗੋਜ਼ ਹਵਾ ਨਹੀਂ ਸਰਨੀ ਚਾਹੀਇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੀਨ ਭਾਗ ਕੋ ਸਮਸਰ ਕੀਜੈ
ਲੇਪਨ ਆਗੇ ਬਹੁਕਰ ਦੀਜੈ
ਮਾਂਜਨ ਕਰ ਭਾਂਜਨ ਧੋਵੀਜੈ
ਕਰ ਸਨਾਨ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋ ਬਹੈ
ਵਾਹਿ ਗੁਰੂ ਬਿਨ ਅਵਰ ਨ ਕਹੈ
ਕਰ ਤਿਆਰ ਚੌਕੀ ਪਰ ਧਰੈ
ਚਾਰ ਓਰ ਕੀਰਤਨ ਬਹਿ ਕਰੈ
ਜੋ ਪ੍ਰਸਾਦ ਕੋ ਬਾਂਟ ਹੈ ਮਨ ਮੇ ਧਰੇ ਲੋਭ
ਕਿਸਿ ਥੋੜਾ ਕਿਸਿ ਅਗਲਾ ਸਦਾ ਰਹੇ ਤਿਸ ਸੋਗ।
(ਤਨਾਮਾ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠ

੧ ਸਹਜ ੨ ਸਪਤਾਹ ੩ ਅਖੰਡ ਪਾਠ

੧ ਸਹਜ ਪਾਠ—ਗੁਰਮੁਖ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਗਮੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸਮੇਂ ਘਰ ਜਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਕਰਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸਦੇ ਦਿਨ ਦਾ ਕੋਈ ਹਸਾਬ ਨਹੀਂ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੇਲੇ ਦੇਗ (ਦੇਸੀ ਘਿਉ ਦੀ) ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਏ। ਸਮਰਥਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਘਰ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ੧।) ਰੁਪਈਆ ਨਜਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਏ ਚਾਹੇ ਭੋਗ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਉਨੀ ਪੂਜਾ ਘਟ ਕਰੇ ਜਿਸ ਦਿਨ ਭੋਗ ਪਵਏ ਉਸ ਦਿਨ ਦੇਗ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ, ਰੁਮਾਲ, ਜਥਾ ਸਕਤ ਭੇਟਾ* ਕਰੇ

(੨) ਸਪਤਾਹ ਪਾਠ—ਜੋ ਸਤਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਮਰਜਾਦਾ ਇਉਂ ਹੈ ਸਾਫ ਮਕਾਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਾਠੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਨ ਜਾਵੇ। ਪਾਠੀ ਦੋ ਜਾਂ ਇਕ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਅਰੰਭ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਬਿਸਰਾਮ ਤੇ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਉਠਣਾ ਜੇ ਦੋ ਪਾਠੀ ਹੋਣ ਤਾਂ ਅਖੰਡ ਪਾਠੀਆਂ ਵਾਂਗ ਬਦਲ ਦੇ ਰਹਿਣ ਬਿਸਰਾਮ ਤੇ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਰਦਾਸਾ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਲੈਕੇ ਬਾਬੇ ਸੁਖ ਆਸਣ ਕਰਨੇ। ⌒ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਬਿਸਰਾਮ ਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ। ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਮਹਲਾ ੫ ॥ ੧ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥ ਕਿਨ ਬਿਧਿ ਮਿਲੈ ਗੁਸਾਈ ਮੇਰੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਸਫਾ ੨੦੫

---

* ਕਈ ਮਨਮਤ ਵਲੇ ਇਉਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਸੰਨਬੰਧੀ ਜਾ ਹੋਰ ਸੰਗਤ ਭੇਟਾ ਕਰੇ ਉਹੋ ਵਿੱਚ ਕੱਟਕੇ ਬਾਕੀ ਜੋ ਥੁੜੇ ਤਾਂ ਘਰੋ ਪਾ ਦੇਣੀ ਜੇ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸਰ ਗਿਆ। ਨੋਟ। ਏਹ ਮਨ ਮਤ ਹੈ ਘਰ ਵਾਲੇ ਵਿਚ ਜੇ ਸਮਰਥਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਕਰੇ ਜੇ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬ ਉਦਾਰ ਤਾਈ ਰਖੇ।

(ਅ) ਦੇਗ ਦੇਸੀ ਘਿਓ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਫਾ ੨੦੫ ਤੋਂ ਗਉੜੀ ਮ: ੫ ॥ ਐਸੇ ਪਰਚਉ ਪਾਇਓ.....ਏਸ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਕਰਨਾ। ਬਿਸਰਾਮ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਕਰਨਾ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫॥ ਹਰਖ ਸੋਗ ਵੈਰਾਗ.........ਪੂਰਾ ਕਰੇ ਸਫਾ ੪੦੯ ਤੇ।

ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਕਰਨਾਸਫਾ ੪੦੯ ਤੋਂ ਰਾਗ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰ ੧੭ ਅਸਾਵਰੀ ੧ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥ ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਕਰਿਹਾਂ ਤੇ ਬਿਸਰਾਮ ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੫ ॥ ਰਾਜਨ ਮਹਿ ਰਾਜਾ ਉਰਝਾਇਓਂ.....ਏਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਨਾ ਪੰਨਾ ੬੧੩।

ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਅਰੰਭ ਕਰਨਾ ਪੰਨਾ ੬੧੩ ਤੋਂ ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੫॥ਹਮ ਮੈਲੇ ਤੁਮ ਊਜਲ ਕਰਤੇ ਤੇ ਬਿਸਰਾਮ ਕਰਨਾ ਰਾਗ ਬਿਲਾ: ਮ: ੫ ॥ਕਰੁ ਧਰਿ ਮਸਤਕਿ ਥਾਪਿਆ ਨਾਮੁ ਦੀਨੋ ਦਾਨਿ ॥ ਤਿਆਗਿਆ ਏਹ ਸ਼ਬਦ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਸਫਾ ੮੧੭

ਪੰਜਵੇ ਦਿਨ ਅਰੰਭ ਕਰਨਾ ਸਫਾ ੮੧੭। ਬਿਲਾਵਲ ਮਹਲਾ ੫॥ ਚਰਨ ਕਮਲ ਕਾ ਆਸਰਾ ਦੀਨੋ ਪ੍ਰਭਿ ਆਪ। ਤੇ ਬਿਸਰਾਮ ਕਰਨਾ ਸਫਾ ੧੦੨੧ ਤੋਂ ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੧ ॥ ਆਪੇ ਧਰਤੀ ਧਉਲੁ ਅਕਾਸੰ। ਏਹ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਸਫਾ ੧੦੨੨ ਤੇ।

ਛੇਵੇਂ ਦਿਨ ਅਰੰਭ ਕਰਨਾ ਸਫਾ ੧੦੨੨ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੧॥ ਦੂਜੀ ਦੁਰਮਤਿ ਅੰਨੀਬੋਲੀ ਤੇ ਬਿਸਰਾਮ ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੫। ਹਰਿ ਕਾਟੀ ਕੁਟਿਲਤਾ ਕੁਠਾਰਿ ਏਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ੧੨੨੬ ਤੇ ॥

ਸਤਵੇਂ ਦਿਨ ਅਰੰਭ ਕਰਨਾ ਹੈ ਸਫਾ ੧੨੨੬ ਤੋਂ ਸਾਰਗ ਮਹਲਾ ੫ ॥ ਪੋਥੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕਾ ਥਾਨ ਅਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੇ ਪਾਠ ਸੰਪੂਰਨ ਤੇ ਭੋਗ ਪਇ ਜਾਇਗਾ।

(ਨੋਟ) ਨਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਪਾਠੀ ਦਾ ਕਰਮ ਸੁਬਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠ ਜੰਗਲ ਦਿਸ਼ਾ ਜਾ ਦਾਤਨ ਕੁਰਲਾ ਕਰ ਸਮੇਤ ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਪੰਜਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਨਿਤ ਨੇਮ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਪਾਠ ਅਰੰਭ ਕਰੇ ਜਿਨਾ ਚਿਰ ਪਾਠ ਬਿਸਰਾਮ ਤੇ ਨ ਜਾਵੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਪਾਠ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਜੇ ਦੋ ਪਾਠੀ ਹੋਣ ਤਾਂ ਅਖੰਡ ਪਾਠੀਆਂ ਦੀ ਤ੍ਰਾਂ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਬਦਲਨ ਵੇਲੇ ਪਾਠ ਵਾਲਾ ਪਛਾਕਾ ਪਾਕੇ ਪਾਠੀ ਬੈਠਨ ਵੇਲੇ ਪਾਠ ਸ਼ੁਧ ਕਰਨ ਦਾ ਬਲ ਮੰਗੇ ਤੇ ਉਠਨ ਵੇਲੇ ਭੁਲ ਚੁਕ ਦੀ ਮਾਫੀ ਮੰਗੇ ਅਰਦਾਸਾ ਕਰੇ ਜਿਸ ਟੈਮ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਕਾਸ ਕਰੇ ਉਸ ਟੈਮ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕਰੇ। ਪ੍ਰਸਾਦਾ ਜੇ ਅੱਠ ਪਹਿਰਾ ਛਕਣ ਤਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹਛਾ ਹੈ। ਦੋ ਵੇਲੇ ਛਕਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਥੋੜਾ ਖਾਵੇ।

ਆਸਣ ਭੂਮਕਾ (ਭੁਜੇ) ਰਖਣਾ ਜਦ ਪਾਠ ਬਿਸਰਾਮ ਤੇ ਆਵੇ ਤਾਂ ਪਾਠ ਤੋਂ ਬਾਦ ਅਰਦਾਸ, ਅਰਦਾਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਸੁਖ ਅਸਣ ਵਿਚ ਅਟਕਾਰ ਨਾ ਪਾਵੇ ਬਾਦ ਦਿਨ ਭਰ ਵਿਚ ਭਜਨ ਸਿਮਰਨ ਵਲ ਧਿਆਨ ਰਖਣਾ ਕੁੰਭ, ਧੂਪ, ਰਖਣਾ। ਇਹ ਮਰਯਾਦਾ ਪਰਸਪਰ ਪੁਰਾਤਨ ਗੁਰ ਸਿਖ ਮਹਾਤਮਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣੀ ਹੈ। ਇਕ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਨੇ ਕਿਹਾ ਦਾਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਏਹ ਮਰਯਾਦਾ ਸੁਣੀ ਸੀ। ਦਾਸ ਨੇ ਭੀ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲੇਰਾਂ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੋਲੀਆ ਆਦਿ ਨਾਲ ਪਾਠ ਵਿਧੀਆਂ ਵਾਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ।

(੩) ਅਖੰਡ ਪਾਠ—ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਜੋ ੧੬ ਪਹਿਰਾ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪਾਠੀ ਪੰਜ ਜਾਂ ਚਾਰ ਜੋ ਮਿਥੇ ਹੋਏ ਟੈਮ ਰਉਲ ਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਰ ਜਿਸ ਟੈਮ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਪਰਾਰੰਭ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦ ਹੈ ਉਸ ਟੈਮ ਤੇ ਜਾਂ ਅਗੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਟੈਮ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਭੋਗ ਪਾਉਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ।

ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦੇ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਅਰਦਾਸਾਂ ਤਿੰਨ ਦੇਗਾ ਹੋਣ ਤੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸੰਪੂਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾਂ ਲੈਂਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਅਰੰਭ ਕਰਨਾ। ਦੂਜੀ ਅਰਦਾਸ ਮਧ ਤੇ ਦੇਗ ਪਹਿਲੇ ਤਿਆਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਏ। ਜੈਤਸਰੀ ਦੀ ਵਾਰ ਅਰੰਭ ਹੋਣ ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਸਮਾਪਤ ਕਰੋ ਅਤੇ ਵਾਰ ਦੇ ਸਲੋਕ ਤੇ ਪਾਉੜੀ ਸੁਣਕੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਢਾਦਾਂ ਵਰਤਾ ਕੇ ਫੇਰ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਵਰਤਾਵੇ। ਤੀਜੀ ਅਰਦਾਸ ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦੇ ਭੋਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦੇਗ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਵੇ ਭੋਗ (ਪਾਠ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ) ਦੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਰਦਾਸਾਂ ਅਰੰਭ ਹੋਵੇ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਮੁਖਵਾਕ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਜੇ ਕੀਰਤਨ, ਕਥਾ, ਜੋ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਧੰਨ ਭਾਗ ਪਰ ਅਰਦਾਸ ਤੇ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਫਰਕ ਨਾ ਪਵੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਭੋਗ ਸੁਣਨ ਦਾ ਮਹਤਮ

ਭੋਗੁ ਕੋ ਭੋਗਨਾ ਚਾਹ
ਸੋਗ ਕੋ ਮਟੋਣਾ ਚਾਹ
ਗੁਰੂ ਲੋਕ ਜਾਣਾ ਚਾਹ
ਜਸ ਲੀਜੇ ਲੋਗ ਕੋ
ਲੋਗ ਕੋ ਪਦਾਰਥ ਜੋ ਸਭਿ ਹੀ ਕੋ ਪਾਨਾ ਚਾਹਿ
ਧਰਮ ਅਰਥ ਅਰ ਪਾਨਾ ਚਾਹਿ ਮੋਖ ਕੋ
ਮੋਖ ਕੋ ਸਾਧਨ ਬਗੈਰ ਹੋਇ ਸ਼ਾਂਤਿ ਹੋ
ਗੁਰੂ ਕੇ ਦੀਦਾਰੇ ਕਰੇ ਹਿਰੇ ਰਿਦੇ ਸੋ ਕੋ
ਸ਼ੋਕ ਕੋ ਮਿਟਾਇ ਕਰ ਸੁਣੋ ਸੰਤ ਖਾਲਸਾ ਜੀ
ਸਭੀ ਫਲ ਪਾਇ ਜੋ ਸੁਨੇ ਚਾਹਿ ਭੋਗ ਕੋ

ਵਿਚਾਰਾਂ

੧੯੨੮ ਵਿੱਚ ਦਾਸ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਾਗਰਤ ਸਰ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਰੂਪਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿਲਦਾਂ ਬਨਵਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਇਕ ਸਰੂਪ ਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਿਲਦ ਖੋਲਕੇ ਸਫੇ ਝਾੜੇ ਤਾਂ ਢਾਈ ਛਟਾਂਕ ਤੋਲਵੀ ਮਿਟੀ ਡਕੇ ਵਾਲ ਤੇ ਮਛਰ ਮਖੀਆਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਪਾਠ ਕਰਦਿਆ ਜੋ ਹਵਾ ਨਾਲ ਗਰਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਲ (ਰੋਮ) ਜੋ ਮਾਇਆ ਦੇ ਗਰਜੀ, ਨਿਗਾ ਥੋੜੀ ਵਾਲੇ ਪਾਠ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਅਖਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਦਾੜਾ ਜਲਾਹਿ ਦੇ ਕੁਚ ਵਾਂਗ ਉਤੇ ਘਸੌਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਾ ਅਨਜਾਣ ਤੇ ਆਲਸੀ ਦਾਹੜੇ ਨੂੰ ਸਾਬਣ ਜਾਂ ਦਹੀ ਨਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰੌਂਦੇ। ਪਾਠ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਹਥ ਪਾ ਪਾ ਕੇ ਖੁਰਕੀ ਜਾਣਗੇ ਓਦੋ ਜੋ ਰੋਮ ਡਿਗਦੇ ਹਨ ਉਹ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਮਛਰ ਜੋ ਗਰਮੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ ਵੇਲੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜੋਤਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਤੇ ਔਂਦਾ ਹੈ।

ਮਖੀਆਂ ਫਗਣ ਚੇਤ ਨੂੰ ਜਦ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮਖੀਆਂ ਅਵਸ਼ ਆਕੇ ਬਹਿ ਜਾਂਦੀਆ ਹਨ। ਆਦਿ ਕਰਨਾ ਕਰਕੇ ਇਹ ਜਿਲਦ ਸਫਾਈ ਵੇਲੇ ਨਿਕਲੀਆਂ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸੁਚਜੇ ਗੁਰਮੁਖ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਏ ਸੂਖਮ ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸਫਿਆਂ ਤੇ ਫੇਰੀ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਏ ਜੋ ਐਨਾ ਦਬ ਕੇ ਨਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿਹਾਈ ਘਸੇ ਨਾਲੇ ਮੂੰਹ ਅਗੇ ਕਪੜਾ ਰਖਣਾ ਪਾਠੀ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਚਾਹੀਏ ਇਕ ਤਾਂ ਸਰਦੀ ਦੇ ਦਿਨ ਵਿਚ ਦੇਖੀ ਦਾ ਹੈ ਸਾਡੇ ਮੂੰਹ ਦੀ ਹਵਾ ਕਿਥੋਂ ਤਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਬੰਦਾ ਕਿੰਨਾ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਬੋਲਨ ਵੇਲੇ ਸਾਡੇ ਮੂੰਹ ਚੋ ਛਿਟਾਂ (ਝਗ) ਕਿਨੀਆਂ ਡਿਗਦੀਆਂ ਹਨ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪਾਠੀ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਅਗੇ ਕਪੜਾ ਰਖਣਾ ਲੋੜੀਏ।

ਦੇਖੀ ਦੇ ਹਨ ਕਈ ਗੁਰਮੁਖ ਪਾਠੀ ਨੂੰ ਬਦਲਨ ਵੇਲੇ ਖੜੇ ਹੀ ਪਾਠ ਕਰਨ ਲਗਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸੋਭਾ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ।

ਜੇ ਅਸੀ ਜਾਹਰਾ ਜਹੂਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਮਨਕੇ ਕਿਨੇ ਸੁੰਦਰ ਰੁਮਾਲੇ, ਅਤਰ, ਧੂਪ ਕਉੜੇ ਆਦਿ ਭਗਤਾਂਉਨੇ ਹਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਕੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮਿਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਵਾਲ ਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਦੀ ਭੈੜੀ ਬਦਵੋ ਔਂਦੀ ਹੈ। ਅਦਬ ਤੋਂ ਸਖਣੇ ਕਹਿਣਗੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਲੈਣੀ ਹੈ ਕਾਸੇ ਦੀ ਹੋਈ। ਨਾ ਗੁਰਮੁਖੋ ਬੂਝੋ ਗੁਰਦੇਵ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ "ਬਿਨ ਬੂਝੇ ਪਸ ਢੋਰ" ਜੇ ਅਸੀ ਹੋਰ ਖ਼ਰਚ ਖੁਲੇ ਦਿਲ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜੋਤਾਂ ਤੇ ਆਕੇ ਕਿਉਂ ਕਿਰਸ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਹੋਰ ਮਰਯਾਦਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ) ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਓ। ਪਿਆਰੇ ਗੁਰਮੁਖ ਵਡਭਾਗਿਓ ਦ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਹਾਜਰ ਨਾਜਰ ਸਮਝ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰ ਲੋਕ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸਫਲਾ ਅਤੇ ਰਜ ਰਜ ਦੀਦਾਰ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਦਸ ਸਰੂਪ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਅਟਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਰਨ ਦੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਸਦੀ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਅਖੁਟ ਖਜ਼ਾਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਜੈਸੇ ਗੁਰ ਵਾਕ

ਪੀਊ ਦਾਦੇ ਦਾ ਖੋਲਿ ਡਿਠਾ ਖਜਾਨਾ।
ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨਿ ਭਇਆ ਨਿਧਾਨਾ।
ਖਾਵਹਿ ਖਰਚਹਿ ਰਲਿ ਮਿਲਿ ਭਾਈ।
ਤੋਟ ਨ ਆਵੈ ਵਦ ਦੋ ਜਾਈ। ਗਉੜੀ ਮ: ੫।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਸੀਂ ਪਾਠ ਮਾਤ੍ਰ ਜਾਂ ਪੈਸਿਆਂ ਖਾਤ੍ਰ ਫਰਜ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਅਮਲ ਨਹੀਂ ਕਰ

ਗੁਰ ਫਰਮਾਨ, ਬਾਣੀ ਬਿਰਲਉ ਬੀਚਾਰ ਸੀ। ਰਾਮ: ਮ: ੧।

ਸੋ ਐਸੇ ਗੁਰ ਸਿਖ ਨਾਮ ਰਸੀਏ। ਹੈਨ ਬਿਰਲੇ ਨਾਹੀ ਘਣੇ। ਸਲੋਕ ਮ: ੧।

ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਹਾਜਰ ਨਾਜਰ ਮਨਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਕੈਹਣੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਦੇ ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਨ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ* ਜਿਨਾਂ ਤੂੰ ਸੇਵਿਆ ਭਾਉ ਕਰ। ਸਿਰੀ ਮ: ੫।

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਮ ਜਹਾਜ ਹੈ ਚੜੇ ਸੋ ਉਤਰੇ ਪਾਰਿ।
ਜੋ ਸਰਦਾ ਕਰ ਸੇਵਦੇ ਗੁਰ ਪਾਰ ਉਤਾਰਨ ਹਾਰਿ।
ਗੁਰ ਬਾਨੀ ਕੇ ਪਾਠ ਨਿਤ ਪ੍ਰਤਿ ਸਹਿਜੁ ਭਾਇ।
ਤਨ ਮਨ ਬਾਨੀ ਕੇ ਵਿਖੇ ਬਸੀ ਨਮ੍ਰਤਾ ਆਇ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸਿਕਾ ਧਾਰਕੇ ਹਰਿ ਲੀਨੋ ਜਾਂਹਿ।
ਗੁੜ ਮਿਸਰੀ ਅਰੁ ਸਹਿਦ ਸਭ ਲਾਗਤ ਫੀਕੇ ਤਾਂਹ।

‡ ‡ ‡ ‡ ‡

ਫਰੀਦਾ ਸਕਰ ਖੰਡ ਨਵਾਤ ਗੁੜ ਮਾਖਿਓ ਮਾਝਾਂ ਦੁਧ
ਸਭੇ ਬਸਤੂ ਮਿਠੀਆਂ ਰਬ ਨ ਬੁਜਨ ਤੁਧ

× × × ×

ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਮਨ ਕਰਤੀ ਨਿਰਮਲ, ਨਿਰਮਲ ਮਨ ਤੇ ਗਿਆਨ ਗਿਆਨ ਭਏ ਆਤਮ ਸੁਖ ਪਾਵੇ, ਜਾਂਤੇ ਸਭ ਦੁਖ ਹਾਨ ਸੋ ਆਵੇ ਵਡਭਾਗੇ ਗੁਰ ਸਿਖੋ ਸੇਵਾ ਦਰਸਨ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਉ ਦਸੋਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀ ਆਤਮਕ ਜੋਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਮੈਂ ਕੀਟ ਕੀ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਹਉ ਮੂਰਖ ਕਛੂਹੂ ਨਾ ਜਾਨਹੂ।

ਜਿਸ ਪ੍ਰਤੀ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ
ਤੁਮਰੀ ਮਹਿਮਾ ਅਪਰ ਅਪਾਰਾ।

*ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂ ਆਣਾ ਸੰਤ ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮ ਗੜ ਸੰਤ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰ ਸੰਤ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ ਸੰਤ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਸੇਵਾ ਤਿਉਵੀ ਵਾਲੇ ਸੰਤ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਭੂਰੀ ਵਾਲੇ) ਕਾਰਸੇਵਾ ਵਾਲੇ ਸੰਤ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲੇਰ ਸੰਤ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਵਾ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸ ਗੜ ਵਾਲੇ ਸੰਤ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਲਾ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਸੰਤ ਗੁਰ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਖਾੜਾ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਸਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੇਠਰ ਸੰਤ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਵਾ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤ ਸਰ ਵਾਲੇ ਸੰਤ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਰੰਗ ਵਾਲ ਜਿਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਰੋਂ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਅਖੁਟ ਖਜਾਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ੨ ਹਨ । ਸੰਤ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਹੀ ਹੋਰ ਪੜੋ ਸੰਤ ਕਾਂਡ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਾਕਾ ਲਹਿਓ ਨ ਕਿਨਹੂੰ ਪਾਰਾ ।
ਦੇਵ ਦੇਵ ਰਾਜਨ ਕੇ ਰਾਜਾ ।
ਦੀਨ ਦਇਆਲ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜਾ । ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਪਾ: ੧੦ ।

ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਸਦਾ ਰਾਖਹੁ ਸਰਨਾਈ ਤੇ ਦਾਸਨ ਕਾ ਪ੍ਰੁਨ ਹਾਰਿ ਬਣਨ ਦਾ ਬਲ ਬਖਸ਼ੇ ।

ਦਾਸ—ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

† † † †

ਗੁਰੂ ਦਾ ਲਛਣ

ਜੇ ਕੋ ਕਰੇ ਉਸਦੀ ਰੀਸ ਸਿਰ ਛਾਈ ਪਾਈਆਂ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ੍ਵਰੂਪ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਿਸ ਨਿਰੰਤਰਿ ਜੋਤਿ ਸ੍ਵਰੂਪ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ 'ਗੁਰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ' ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਰੂਪ ਹੋਣ ਤੇ 'ਸ਼ਬਦ ਕਲਾ' ਆਖੀਦਾਂ ਹੈ। ਜਗਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਰੂਪ ਨੂੰ 'ਜਗਤ ਗੁਰੂ' ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਪੋਥੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕਾ ਥਾਨ' ਆਦਿ ਬਚਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸੇ ਗੁਰ ਗਿਆਨ ਨੂੰ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਕਰਕੇ ਮੰਨਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਵਿਚ 'ਪੰਚ ਸਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪਾਇਕ' ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਪਰਮ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਦੁਸ਼ਟ ਦਮਨ ਖਾਲਸਾ ਨੂੰ 'ਪੰਥ ਗੁਰੂ' ਫੁਰਮਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸੋ ਨਿਰੰਤਰ ਜੋਤਿ, ਸ਼ਬਦ ਕਲਾ, ਗੁਰ ਜੋਤਿ, ਗੁਰ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਪੰਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਪੁਰਖ ਇਕੋ ਗੁਰੋ ਜੋਤਿ ਦੇ (ਉਪਾਧਿ ਭੇਦ) ਤੇ ਭਿੰਨ ੨ ਗੁਣ ਬਾਚੀ ਨਾਮ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਪਦਾਰਥ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੋਤਿ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਿਧ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਿਹਾ ਉਸ ਦੀ ਹਸਤੀ ਹੀ ਸਿਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਨਿਜ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਬੰਧ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਹੀ ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਸਿਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਵਸਤੂ ਭੀ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਜੈਸੇ ਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਨਿਰੰਤਰਿ ਜੋਤਿ ਸਵਰੂਪ ਅਰਥਾਤ ਸਮਾਨ ਚੇਤਨ ਰੂਪ ਤੇ ਮੰਨੀਏ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਕਰਨਾ, ਸੁੰਨਰੂਪ, ਜੜ ਅਤੇ ਅਣਹੋਇਆ ਭੀ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਦੇ (ਸਮਾਨ ਚੇਤਨ) ਰੂਪ ਤੋਂ ਕੋਈ ਕਾਰਜ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕੇਵਲ ਕਲਪਣਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਤਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੀਏ। ਉਹ ਰੂਪ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਵਾਨ ਅਤੇ ਅਕਲ ਕਲਾਧਾਰ, ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਨਾਲ "ਸਫਲ ਜਨਮ ਹਰਿ ਜਨਕਾ ਉਪਜਿਆ ਜਿਨ ਕੀਨੋ ਸਉਤ ਬਿਧਾਤਾ" ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਵਾਰ ਵਾਲਾ ਅਤ ਆਦ੍ਰਸਟ ਅਗੋਚਰ ਤੋਂ ਪਰਤੱਖ ਅਰੁ ਸਿਮਰਨ ਧਿਆਨ ਦੇ ਗੋਚਰਾ ਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਰੂਪ ਨਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਆਵੇਸ਼ ਅਥਵਾ ਸੰਜੋਗ ਹੀ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਗੁਰਆਈ ਦੇ ਅਰੰਭਕ ਕਾਲ ਦਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਲਪਣਾ ਭੀ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰ ਮੇਰਾ ਸਦਾ ਸਦਾ'' ਅਤੇ ''ਉਹ ਅਬਿਨਾਸ਼ੀ ਪੁਰਖ ਹੈ'' ਤਥਾ ''ਗੁਰ ਕਰ ਪੁਰਖ ਅਜਨਮਾਂ' ਆਦਿ ਬਚਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਦੀਵੀ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ। ਸਗੋਂ ਉਸਦਾ ਭੀ ਗੁਰੂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਸਮੇਂ ਗਿਆਨ ਲਿਆ ਹੈ। ਤਾਂਤੇ ਸ਼ਬਦ ਕਲਾ ਨੂੰ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੀ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸੰਸਾਰੀ (ਅਯਾਮ) ਰੂਪ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਜੋ ਸਦੀਵੀ ਨਹੀਂ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਸ਼ਬਦ ਕਲਾ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਥਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ _ ਅਕਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਦੀਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗੀ। ਤਾਂ ਤੇ ਉਹ ਸਤਿ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਨਿੱਜ ਰੂਪ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਫ਼ੁਰਮਾਇਆ ਹੈ।

''ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਾਣੀਆਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਾਰੇ''

ਪੁਨਾ—ਸਤਿਗੁਰ ਬਚਨ ਬਚਨੁ ਹੈ ਸਤਿ ਗੁਰੁ ਹਰਿ ਪਾਧਰ ਮੁਕਤ ਜਨਾਵੈਗੋ । ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤ ਧੁਨ ਚੇਲਾ ਆਦਿ ਪਰਮਾਣ ਵਾਂਗ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਭੇਦ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ ਜੋ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪਪਦਾਰਥ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਸਹਜ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਹੀ ਅਨੁਭਵ ਜਾਂ ਗਿਆਨ ਸਰੂਪ ਕਰਕੇ ਸਰਬ ਕਲਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਉਹੀ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਉਹੀ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਹੈ, 'ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਤਿ ਸਰੂਪ ਹੈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਣੀਐ' ਦੇ ਭਾਂਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਭਾਵ ਨੂੰ 'ਆਪੇ ਪੱਟੀ ਕਲਮ ਆਪ ਉਪਰ ਲੇਖ ਭਿ ਤੂੰ' ਇਤਿ ਆਦਿਕ ਬਚਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਖੋਹਲ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਆਕਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਸਿਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਸਦੀ ਜਗ ਮਗ ਜੋਤਿ ਅਤੇ ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਅਟਲ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਆਵਾਗਵਣ ਵਿਚ ਭੰਬਲ ਭੂਸੇ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਡਾਂਗ ਡਗੂਸੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਬਲਕਿ ਤਪਦਿਕ ਦੇ ਤੇ ਆਤਸ਼ਕ ਆਦਿ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਹੋਇ, ਮਾਇਆ ਸਰਪਣੀ ਦੇ ਡੰਗੇ ਹੋਇ ਕਾਮੀ ਕਰੋਧੀ ਚਾਤਰੀ ਬਾਜੀਗਰ ਬੇਕਾਮ ਅਤੇ ਗੰਦ ਦੇ ਥੈਲੇ ਕਿਸੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਦੀ ਗੁਰਿਆਈ ਬਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਬਿਨਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸਦੀ ਜੁਗੋਜੁਗ ਪੀੜ੍ਹੀ ਹੀ ਚਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਬਲਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਹਸਤੀ ਬਿਨਾਂ ''ਬਸ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਹੀ ਆਉਤ'' ਇਸ ਕਾਵਿ ਬਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੀ ਅਉਤ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ । ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਅੱਜ ਭੁਲਕੇ ਭੀ ਨਾਮ ਨਾ ਲੈਂਦਾ। ਇਸੇ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਰੂਪ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ''ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ'' ਆਇਆ ਹੈ ਸੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਹਸਤੀ ਦੀ ਗੁਰਿਆਈ ਨੂੰ ਉਡਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਾ ਰੀਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸਿਰ ਖੇਹ ਪੈਂਦੀ ਹੈ '' ਜੋ ਕੋਕਰੇ ਉਸਦੀ ਰੀਸ ਸਿਰ ਛਾਈ ਪਾਈਆ ਨਾਨਕ ਅਪੜ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੌਣ ਸਕਈ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀਆ ਵਡਿਆਈਆ।

(ਵਾਰ ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੫)

ਸਾਰ ਅੰਸ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ "ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼" ਲੱਛਣ ਨਾਲ ਜਿਸ ਦੇ ਲੱਛਣ ਦੀ ਏਕਤਾ ਹੈ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰ ਗਿਆਨ ਜਿਸਦੀ ਸ੍ਵਾਤਮਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋਤੀ ਸਰੂਪ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਪੂਰਨ "ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼" ਅਤੇ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜਿਸਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ "ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਪਦਵੀ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਕਲਾ ਸ੍ਵਰੂਪ ਦਸਾਂ ਗੁਰਾਂ ਦਾ ਆਤਮਾ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੋਤਿ ਰੂਪ ਤੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਣੀਐ ਦੇ ਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਣੀ ਰੂਪ ਹੋਕੇ ਆਪ ਸਮਾਇਆ। ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹੀ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਸਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਤੇ ਸਥਾਪਨ ਕੀਤਾ ਏਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਗਿਆਨ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮਹਾਵਾਕ ਭੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ—

"ਚਾਰੇ ਜਾਗੇ ਚਹੁ ਜੁਗੀ ਪੰਚਾਇਣ ਆਪੇ ਹੋਆ।
ਆਪੀਨੈ ਆਪ ਸਾਜਿਓਨੁ ਆਪੇ ਹੀ ਥੰਮ ਖਲੋਆ।
ਆਪੇ ਪੱਟੀ ਕਲਮ ਆਪਿ ਆਪਿ ਲਿਖਣ ਹਾਰਾ ਹੋਆ।
ਉਗ ਵਣਹੁ ਤੇ ਅਥਵਣਹੁ ਚਹੁ ਚਕੀ ਕੀਆ ਨਲੋਆ।
ਜਿਨੀ ਗੁਰੂ ਨਾ ਸੇਵਿਉ ਮਨ ਮੁਖਾ ਪਾਇਆ ਮੋਆ।

ਇਹ ਮਹਾਵਾਕ ਸਦਾ ਸੱਚ ਅਤੇ ਅਟੱਲ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਅਟੱਲ ਗੁਰਿਆਈ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿਤਾ ਪਰਤੱਖ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿਖ ਦਾ ਇਸ ਤੋਂ ਮੁਕਰਨਾ ਕਾਫਰ ਬਣਨਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਦੇਖੋ ਗੁਰ ਪਦਾਰਥ ਨਿਰਣਯ ਪੰ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ।

ਗਿਆਨੀ ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਅਕਾਲੀ ਪ੍ਰਦੇਸੀ

ਤਖਤ ਬਹੈ ਤਖਤੈ ਕੀ ਲਾਇਕ
ਪੰਚ ਸਮਾਇ ਗੁਰਮਿਤ ਪਾਇਕ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸ੍ਵਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੋਤਿ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿਜ (ਵਿਆਪਤ) ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਾਉਣ ਲਈ ਤੇ 'ਸਫਲ ਜਨਮ ਹਰਿ ਜਨਕਾ ਉਪਜਿਆ" ਜਿਨਿ ਕੀਨਉ ਸਉਤ ਵਿਧਾਤਾ" ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਬ ਸਮੇ ਲਈ ਸਭ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਅਤੇ ਅਸਲੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ-ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਾਜ ਕੇ ਤੇ ਨਿਵਾਜ ਕੇ ਅਗੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੂਪ ਸ਼ਬਦ ਕਲਾ ਦੇ ਪੁੰਜ ਤਖਤ-ਚਉਗਾਦੇ ਮਾਲਿਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਤੇ ਅਸਥਾਪਨ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ "ਤਖਤ ਬਹੈ ਤਖਤੈ ਕੀ ਲਾਇਕ। ਪੰਚ ਸਮਾਏ ਗੁਰਮਤਿ ਪਾਇਕ" ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਰੂਪ, ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲਿਵ ਕਰਕੇ ਸਮਾਏ ਹੋਣ, ਗੁਰਮਤਿ ਦ੍ਰਿੜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸੇਵਕ ਥਾਪੇ। ਭਾਵ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਲਗਿਆਂ ਨਾਦੇੜ ਨਗਰ ਵਿਖੇ ਸੰਮਤ੧੭੬੫ ਬਿ: ਨੂੰ ਅਗੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੰਸਾਰੀ ਅਰਥਾਤ ਦੇਹਧਾਰੀ ਅਵਤਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਬਦਲ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰ ਗਦੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹਿ ਕੇ ਗੁਰਮਿਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਦਾ ਤੋਰੀ ਰੱਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ। ਏਸ ਗਲ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਲਿਖਾਰੀ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਖੋਜੀ ਭੀ ਸਹਿਮਤ ਹਨ। ਪਰ ਆਪੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸੰਪਰਦਾਈ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਤਾ ਝੂਠੇ ਗੁਰੂ ਜਾਂ ਅਨਮਤੀ ਕੱਟੜ ਲਿਖਾਰੀ ਏਸ ਲੋਹੇ ਦੀ ਕੰਧ ਜਾਂ ਪਹਾੜ ਵਰਗੇ ਪੱਕੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬਲ ਚੋਜ ਨੂੰ ਅਣਹੋਇਆ ਜਾਂ ਓਪਰਾ ਜਿਹਾ ਮਸਲਾ ਜਾਂ ਸਿਧਾਂਤ ਸਮਝਕੇ ਅਪਨੀ ਕਪੋਲ ਕਲਪਣਾ ਨਾਲ ਘੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਾਠ ਦੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਅਥਵਾ ਮਸ਼ਕ (ਮਛਰ) ਉਡਾਰੀ ਦੀਆਂ ਫੂਕਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾਉਣ ਤੇ ਤੁਲੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜੋ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕੋਝੇ ਤੇ ਨਿਸਫਲ ਯਤਨ ਅਤੇ ਮਰਦੇ ਹੋਏ ਤਰਲੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ ਏਸ ਪਵਿਤ੍ਰ ਅਤੇ ਨਿਰੋਲ ਗੁਰਮਤੀ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਖੰਡਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸ਼ੰਕਾਵਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ—'ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਚਮਕੌਰ ਛਡਣ ਲਗੇ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਿਗਾ ਕਲਗੀ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਥਾਂ 'ਗੁਰੂ' ਥਾਪਕੇ ਚਲੇ ਆਏ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਭ੍ਰਮ ਪੈ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੋਇਆ ਭੀ ਤਾਂ ਤੇ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨ ਬੰਦ ਹੋਈ, ਨਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦਿਤੀ।'

ਉਤਰ—ਇਹ ਸਾਖੀ ਆਪੇ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਉਦਾਸੀ ਆਦਿ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਦੇ ਮਸੰਦਾਂ ਨੇ ਘੜੀ ਸੀ, ਸਿਧਾਂਤ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਲਿਖ ਦਿਤੀ। ਗੁਰੂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੈਸੇ ਪਵਿਤਰ ਆਤਮਾਂ ਸੂਰਬੀਰ ਅਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਵਰਤਕ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਪਰੋਕਤ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲਿਖਣਾ ਗੁਰ-ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਕਿੰਤੂ ਗੁਰ ਨਿੰਦਕਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਤੋਂ ਆਕੀ ਹੋ ਕੇ ਗਦਾਰੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਹੋਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰ ਗਦੀ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਨਾਲੇ ਜਦੋਂ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਸਿਆਣਿਆ ਤਾਂ ਉਸੇ ਜਿਗਾ ਕਲਗੀ ਕਰਕੇ ਸਿਆਣਿਆਂ ਸੀ। ਸੋ ਇਹ ਸ਼ੰਕਾ ਨਿਰਮੂਲ ਹੈ।

ਸ਼ੰਕਾ

(੨) "ਜਦੋਂ ੧੭੫੬ ਬਿ: ਵਿਚ ਹਜ਼ੂਰ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਕੇ ਆਪ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛਕਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ' ਗਦੀ ਦੇਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ ?
ਉੱਤਰ—

ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਆਪ ਛਕਿਆ, ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਮਿੱਕ ਹੋਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਣ ਦਾ ਮਾਧਯਮ ਬਣਾਉਣਾ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੱਗੋਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਆਦਿ ਸਭ ਕਾਰਜ ਹੱਥੀਂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਸੀ। ਜੋ ਆਪ ਹੁੰਦਿਆਂ ਨੇ ਪੂਰੋਬਕਤ ਚੋਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧੀਆਂ ਤੋਂ ਕਰਵਾਏ ਭੀ। ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗਦੀ ਦੀ ਰਸਮ (ਟਿੱਕਣ) ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਸਭ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਸੋ ਤਖਤ ਚਉਰ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੇ 'ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ' ਰੂਪ ਤੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਸੇਵਕ ਹੋਣ ੧੭੫੬ ਤੋਂ ਹੀ ਫਰਮਾ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਜੋ ਓਹੀ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਵੀਂ ਵਿਅਕਤੀ ਰੂਪ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਜੋ ਹੋਰ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿਖ ਸੀ ਉਹਨਾ ਨੂੰ ਓਹੋ ਗੁਰਸੇਵਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੀ ਸੀ। ਤਾਂਤੇ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦਾ ਦੇਣਾ ਸਿਰ ਬਿਵਾਦ ਅਤੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਹੀ ਹੈ।

ਸ਼ੰਕਾ

(੩) ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ੧੬੬੧ ਬਿ: ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਪੂਰਨ ਹੋਕੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕੋਠੇ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਿਰਾਜਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ਉਸਦਾ ਅਦਬ ਰਖਕੇ ਭੋਏਂ ਵਿਰਾਜਦੇ ਰਹੇ। ਅਤੇ ਬੀੜ ਨੂੰ ਪਲੰਗ ਉਤੇ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਤਾਂ ਓਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਬੀੜ ਦੀ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸਾਧਾਰਣ ਬਾਣੀ ਦੀ ? ਜੇ ਸਾਧਾਰਣ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਸਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਨੀਵੇਂ ਕਿਉਂ ਬਣੇ ? ਜੇ ਉਸਦਾ ਦਰਜਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਫੇਰ ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ ਭੀ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੇਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ ?"

ਉਤਰ—

ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਰੋਟੀ ਅਜੇ ਪਕ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫੇਰ ਭੀ ਉਸਨੂੰ ਰੋਟੀ ਹੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਆਟੇ ਆਦਿ ਦਾ ਰੋਟੀ ਬਣ ਜਾਣ ਵਿਚ ਅਧਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਭੀ 'ਰੋਟੀ' ਹੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਦੀ ਬੀੜ ਬੱਝ ਜਾਣ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਮਿਲਨ ਤੋਂ ਅੱਗੋਂ ਭੀ ਗੁਰੂ ਪਦਵੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ "ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਓਸ ਨੂੰ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਟਿੱਕੀ ਜਾਕੇ ਮਿਲਨੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਅਪਣਾ ਮਇਕੀ ਰੂਪ ਅਲੋਪ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਸ਼ੰਕਾ

(੪) "ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੀ ਗੁਰਿਆਈ ਕਿਉਂ ਨ ਦਿਤੀ ਗਈ ਜਦ ਕਿ ਬੀੜ ਪੂਰਨ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ" ?

ਅਤੇ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ ? ਉਤਰ—ਗੁਰਿਆਈ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਨ ਹੋਣ ਦਾ ਕੁਝ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਨਹੀਂ ? ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਾਵੇਂ ਆਦਮੀ ਤਾਂ ਟਿਕਣੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਕੋਈ ਭੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀਆਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚੋਂ ਭਾਵੇਂ ਹੋਵੇ, ਸਭ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੈਸਾ ਸੇਵਕੀ ਅਧਿਕਾਰ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਉਸੇ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਨਾਦੇੜ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਦਿਤੀ । ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਮਿਥੇ ਹੋਏ ਚੋਜਾਂ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਹੋਣ ਤੇ ਹੀ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਦੀ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕਰਨੀ ਯੁਕਤੀ ਸਿੱਧ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰਿਆਈ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਗੁਰਆਈ ਪੱਖ ਤੋਂ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਟੰਕਣ ਅਤੇ ਸ਼ੰਕਾ ਵਾਦ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਇਹ ਸਭ ਗੁਰੂ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਪੰਚਾਇਣਤਾਂ ਜਾਣ ਲੈਣ ਤੋਂ ਨਸ਼ਟ ਭਸਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦਾਸ ਪੰ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ ਸਾਹਿਤਯਚਾਰਯ।

ਭਗਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਕਠੀਆਂ ਹਨ

ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬੰਦਿ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸਿਖੀ ਦੇ ਗੁਪਤ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਵੀਹ ਕੁ ਸਾਲ ਤੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿ ਗਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਿਖੀ ਵਿਚ ਫਰਕ ਹੈ ਬਹੁਤੇ ਸਿਖ ਜਿਵੇਂ:—"ਨਾਮ ਧਾਰੀਏ, ਨਿਰਮਲੇ, ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਸਹਿਜ ਧਾਰੀ ਸਿਖ" ਇਹ ਆਖਣ ਲਗ ਪਏ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਿਖ ਹਨ ਜਿਨਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਾਂ 'ਸਿੰਘ ਰਹਿਤਾਂ' ਦਸੀਆਂ ਸਨ। ਸਤਿ ਕਰਤਾਰ ਤੇ ਸਤਿਨਾਮ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਾਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਉਲਟ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਭਗਤੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਆਦਿਕ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੀ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਧਰਮ ਵਧੇ ਫੁਲੇ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਸੁਖੀ ਤੇ ਸਾਂਤ ਹੋਵੇ। ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਪਰ ਪਿਆਰ ਵਧੇ ਤੇ ਇਹ ਜਗਤ ਚੰਗਾ ਲਗੇ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇ ਮਨੁਖ ਦੇ ਸਬੰਧ ਚੰਗੇ ਹੋਣ। ਮਨੁਖਾ ਜਨਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ, ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣ। ਜਿਵੇਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਬਾਬਰ ਪ੍ਰਥਾਏ ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਪ੍ਰਥਾਏ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਕੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਸਰਕਾਰ ਪਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਉਲਟੀ ਕੁਟਦੀ ਲੁਟਦੀ ਤੇ ਤੰਗ ਕਰਕੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਗੇਰਦੀ ਹੈ।

ਦਸਾਂ ਹੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਸਿਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕੀਤਾ। ਜੇ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭੁਲੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦਾਨ ਬਖਸ਼ਕੇ ਕਰਤਾ ਯਾਦ ਕਰਾਇਆ ਤੇ ਧਰਮ ਸਾਲਾ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਦਾ ਮੁਢ ਬੰਨਿਆ ਤਾਂ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੇਵਾ ਤੇ ਭਗਤੀ ਕਰਨੀ

ੰਰਚਿਤ ਪੰਡਤ ਦਾਖਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿਖਾਈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਸਮਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਪਾਸੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਸੇਵਾ, ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਲੰਗਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਨਿਕੇ ਵਡੇ, ਊਚ ਨੀਚ ਰਾਜੇ ਤੇ ਕੰਗਾਲ ਇਕ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਲੰਗਰ ਛਕਣ। ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਤਕਰਾ ਨਾ ਕਰੇ ਚਾਰ ਵਰਨ ਨੂੰ ਇਕੱਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਮਨੁਖਾਂ ਦੀ ਸਫਾ ਤੇ ਲਿਆਂਦਾ। ਪਿਛੇ ਰਿਹਿਆਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਨੁਖ ਪਿਆਰ ਤੇ ਮਨੁਖ ਭਲੇ ਵਾਸਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਾਮ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ। ਪਰਚਾਰ ਵਾਸਤੇ ਮੰਜੀਆਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਸਿਖੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤਕ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ। ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਲਿਪੀ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸਿਖੀ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਗਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਬਖਸ਼ੀ। ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਰਚਕੇ ਰਾਜਸੀ ਬਲ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜਸੀ ਬਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਧਰਮ ਜੀਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਸਤਵੇਂ ਤੇ ਅਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ। ਨਾਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਵੀ ਧਰਮ ਦੀ ਰਖਿਆ ਬਦਲੇ ਸ਼ਾਂਤ ਮਈ ਸਤਿਆ ਗ੍ਰਹਿ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਪਈ, ਪਰ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜਾਚਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤ ਮਈ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਸਿਧੇ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਤੋਰ ਸਕਦਾ। ਉਨਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਿਖੀ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਭਗਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਇਕੱਤ੍ਰ ਕੀਤਾ।

ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਂ ਨਿਰੀ ਭਗਤੀ ਸੀ ਤੇ ਜਾਂ ਸ਼ਕਤੀ। ਭਗਤੀ ਆਪਣੀ ਰਾਖੀ ਨਹੀ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਜੀਵਾਂ ਉਤੇ ਤਰਸ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦੀ ਚੰਗੇਜ, ਮਹਮੂਦ ਨਾਦਰ ਤੇ ਨੀਰੋ ਨੂੰ ਨਾਰੀ, ਨਿਰਬਲ ਪੁਰਸ਼, ਗਰੀਬ ਤੇ ਮਜਲੂਮ ਉਤੇ ਤਰਸ ਨਹੀ ਆਉਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਕਤੀ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਸਨ। ਸਿੱਧ, ਸੰਤ, ਦੇਵੀ ਪੂਜ, ਪੰਡਤ ਆਪਣੇ ਮੰਦਰਾਂ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਹੂ-ਬੇਟੀਆਂ ਦੀ ਇਜਤ ਦੀ ਰਾਖੀ ਨਹੀ ਸੀ ਕਰ ਸਕੇ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹੋਏ ਹਿਮਾਲੀਯਾ ਪ੍ਰਬਤ ਦੀਆਂ ਕੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਲੁਕੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਰ ਦੀ ਚੱਕੀ ਪੀਸੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਹਟਾਇਆਂ ਸੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਨੌਵਾਂ ਸ੍ਰੂਪਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੇ ਦਸਮੇ ਸ੍ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪਾਪ ਰਾਜ ਦਾ ਹਿੰਦ ਵਿਚੋਂ ਖਾਤਮਾਂ ਕੀਤਾ। ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਮਾ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਸਲ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਪਰ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਿਰੋਧੀਆਂ ਅਤੇ ਵਲੈਤੀ ਲੁਟੇਰੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਉਸ ਰਾਜ ਦਾ ਅੰਤ ਖਾਤਮਾਂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਿੰਘੋ, ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਨਾ ਆਓ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵੋ ਸਿੱਖੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਇਕੋ ਐਸਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਜੋ ਕਲਿਆਨ ਕਾਰੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਹੀ ਰਸਤਾ ਦਰਸਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਛਕੋ ਤੇ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਹੋਕੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸੁਖੀ ਰਖੋ।

ਦਾਸ ਗਿਆਨੀ ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਤਵਾਰੀਖ ਦਸ ਗੁਰ ਚਮਤਕਾਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਗੇ ਪੜ੍ਹੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇ ਜੋ ਚਰਨ ਸਰਨ ਰਹਿ ਕੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸਹੇਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਅਮੋਲਕ ਨਾਮ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ

ਅਰਸ਼ੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਚਾਰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਲਾਈਆਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੌਹਾਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਵਿਤਰ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਬਖਸ਼ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਹੁੰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਵਿਤਰ ਚਰਨ ਕਵਲ ਪਾਕੇ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਏ ਉਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਅਣਗਿਣਤ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਏ। ਸੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿਖਾਂ ਸੇਵਕਾਂ ਪਾਸ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਿਖੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਲਿਆਂਦਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਜਿੰਨਾਂ ਕੁ ਇਤਹਾਸ ਮਿਲਿਆ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਗੁਰ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹੀ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਅਤੇ ਹੋਰ ਬੇਅੰਤ ਸਿਖ ਸੇਵਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨੀ ਅਤ ਕਠਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿਉਂ ਤਾਰੇ ਗਿਨੇ ਜਾਤ ਹੈ ਨਾ ਤਾਰੇ ਗਿਨੇ ਜਾਹਿਗੇ, ਕਲ ਤਾਰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਆਇਆ ਤਾਂ ਕੌਨ ਲਖਸੇ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਦੇ ਅਤਿ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਕਦੇ ਮਛਰ ਦੀ ਉਡਾਰੀ, ਐਰੋਪਲੇਨ ਦਾ ਸਫਰ ਕਿਵੇਂ ਗਿਨ ਮਿਨ ਸਕੇ। ਐਸੇ ਮੇਰੀ ਕਲਮ ਜਾਂ ਬੁਧੀ ਵਿਚ ਕੀ ਤਾਕਤ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਤਾਰੇ ਚਾਰ ਚਕ ਨੌ ਖੰਡ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਸਚਾ ਢੋਆ। ਪਾਤਾਲਾ ਪਤਾਲ, ਲਖ ਅਕਾਸ਼ਾ ਅਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਪੌਨ ਦੀ ਅਸਵਾਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਉਪਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖ ਸਕੇ। ਆਦਿ ਅੰਤ ਤੇਰਾ ਅੰਤ ਨਾ ਪਾਇਆ ਕਰ ੨ ਥਾਕੇ ਬੇਸ।

ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੇ ਦਸੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਤੋਂ ਵਰੋਸਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਸਤੀਆਂ

ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿਦਕੀ, ਬਹਾਦਰ, ਭਗਤ, ਮਹਾਤਮਾ, ਸ਼ਹੀਦ, ਸੇਵਕ, ਹਠੀ, ਤਪੀ, ਪਰਉਪਕਾਰੀ, ਮਰੀਦ, ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿਖ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਚਰਿਤ੍ਰ ਬਲਕਿ ਨਾਮ ਤਕ ਈ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਖੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਖੋਜੀਆਂ ਦਾ ਘਾਟਾ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਨਗਹਿਲੀ ਹੈ ਪਰ ਫੇਰ ਭੀ ਸਿਖ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਐਨੀਆਂ ਮੁਜ਼ੀਬਤਾਂ ਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਤਕੜੇ ਸੰਗਲਾਂ ਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਰੋਸ਼ਨੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਕੁਝ ਭੀ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਮਾਨ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਹੀਰੇ ਜੋ ਆਪ ਦੀ ਕਰਨੀ ਅਨੁਸਾਰ ਦਮਕਾਂ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖਣੇ ਕਠਨ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਬੇਅੰਤ ਹੀ ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਕੇ ਜਹਾਜ਼ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਪ ਮੁਕਤ ਮੁਕਤ ਕਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਅਧਕਾਰੀ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਿੰਨੇ ਕੁ ਨਾਮ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਿਧਾਂ ਦੇ ਮਿਲੇ ਹਨ ਪਹਿਲੇ ਉਹ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਿਧਾਂ ਦੇ ਨਾਮ

ਮੁਗਲ ਆਸਫਜਾਹ, 'ਨਜਾਮੁਲ ਮਲਕ'

ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੇ ਏਸ ਨੂੰ ੧੬੫੦ ਈ: ਦੇ ਲਗ ਭਗ 'ਨਜਾਮੁਲ ਮਲਕ' ਦੀ ਪਦਵੀ ਦੇ ਕੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦਖਣ ਦਾ ਸੂਬਾ ਬਣਾਇਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸਫਦਰ ਜੰਗ ਤੇ ਨਾਸਰ ਜੰਗ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਲੜਾਇਆ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਨਾਸਰ ਜੰਗ ਨੂੰ ਜਤਾ ਕੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਤੇ ਬਰਾਰ (੫ ਜ਼ਿਲੇ) ਗਹਿਣੇ ਕਰਾਏ। ਏਹ ਆਸਫਜਾਹ ਦਾ ਮੁਢ ਸਮਾਣਾ (ਭਵਾਨੀ ਗੜ੍ਹ ਕੋਲ) ਸੀ। ਮਾਲ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹੁਣ ਤਕ ਨਜ਼ਾਮ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਉਂ ਕੁਝ ਜ਼ਮੀਨ ਬੋਲਦੀ ਹੈ।

ਸਿਧ ਸੇਦਲ ਜਾਂ ਸੇਢਾ

ਸਿਧ ਸੇਦਲ ਜਾਂ ਸੇਢਾ ਰਾਏ ਮੋਖਾ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਿਧ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਬਹੁਤ ਸੂਰਮਾ ਅਤੇ ਬਰਕਤ ਵਾਲਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ੧੧੨੦ ਦੇ ਧਰਮ ਯੁਧ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨਾਸ ਕੀਤਾ। ਸਿਹੌੜੇ ਤੇ ਸਿਰਥਲੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਦਾ ਸਿਰ ਕਟਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸਦਾ ਧੜ ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ ਦੋ ਮੀਲ ਤੇ ਜਾਕੇ ਡਿਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸਿਧ ਸਰ ਕਰਕੇ ਜਗ੍ਹਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਸ਼ੀਹਾਂ ਬੜੀ ਕਲਾ ਵਾਲਾ ਹੋਇਆ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਡਿਹਲੋਂ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰੀਏ ਪਠਾਣਾ ਦੇ ਯੁਧ ਵਿਚ ਏਥੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ।

ਸਿੱਧ ਸੁਲੱਖਣ

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਜਗਦੇਵ ਪ੍ਰਮਾਰ ਨੇ ਗਜ਼ਨੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਭਜਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਾੜਿਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬੰਸ ਨੂੰ ਮਾਰਵਾੜ ਵਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਭੇਜਿਆ ਸੀ, ਓਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਸੁਲੱਖਣ ਤੇ ਮੱਖਣ (ਲੋਹ ਕਰਣ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ) ਸਕੇ ਭਰਾ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੱਖਣ ਤਾਂ ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਬਗਦਾਦੀਆਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਗਿਆ, ਅਤੇ ਸੁਲੱਖਣ* ਜੇਤੂ ਹੋਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸੇਖੋਂ ਅਤੇ ਓਸਦੇ ਬਾਰਾਂ ਪੋਤਿਆਂ ਛੱਤ, ਗੁਰਮ, ਦੇਉਲ ਅਤੇ ਅਉਲਖ ਆਦਿ ਨੂੰ ਲੱਖ ਫੂਲਾਣੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪ ਅਪਣੇ ਬੁਜਰਗਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਛਪਾਰ ਵਿਖੇ

---

*ਸੁਲੱਖਣ ਦੇ ਨਾਲ ਮਾਰਵਾੜ ਦੇ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਤੇਰ ਭਾਈ, ਵੱਜ (ਵਾਜਬੇ ਕਾ ਪਿਤਾ) ਸਰੋਹੀ (ਵਿਲੋਂ ਦਾ ਪਿਤਾ) ਅਤੇ ਬੰਬ ਆਦਿ ਭੀ ਸਨ। ਇਹ ੧ ਲੱਖ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਓਸ ਸਮੇਂ ਭਟਨੇਰ ਤੇ ਮਾਰਵਾੜ ਦੀ ਹੱਦ ਤੇ ਸੀ ਜਦੋਂ ੧੨ ਸੇਖਵਾਂ ਨੇ ਏਸਨੂੰ ਜਿਤਿਆ ਤਾਂ ਮੁਸਲੱਕੀ ਪਰਜਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕ ਕਰਕੇ ਨਵੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਟੀ ਬਹੁਤ ਕਤਲ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਿੰਦੂ ਪਰਜਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਜਿਤ ਦੇਖਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਈ। ਢਾਡੀਆਂ ਨੇ ਉਦੋ 'ਲਖ ਫੂਲਾਣੀ ਮਾਰੀ ਸੇਖਵਾ ਪਰਜਾ ਹੈ ਹੈਰਾਨ ਇਉ ਕਥਨ ਕਰਕੇ ਜਸ ਗਾਵਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਕੇ ਟਿਕ ਗਏ। ਏਥੇ ਹੀ ਗੜ ਦਰੇੜੇ ਵਾਲੇ 'ਵਾਚਾ ਰਾਉ' ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਗੁੱਗਾ ਚੋਹਾਣ ਭੀ ਖੱਜਲ ਖੁਆਰ ਹੋਕੇ ਆ ਮਿਲਿਆ। ਓਸਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਜਾ ਜਗਦੇਵ ਨੇ ਜਰਗ ਅਤੇ ਛਪਾਰ ਪਿੰਡ ਆਪ ਬਨਵਾਏ ਸੀ, ਛਪਾਰ ਆਪਣੇ ਬੜੇ ਪੁਤ੍ਰ ਛਾਪਾ ਰਾਇ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਹੈ। ਸੁਲੱਖਣ ਨੂੰ ਜਗਦੇਵ ਨੇ ਹੀ ਦੀਖਿਆ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਜਰਗ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਛਡਿਆ। ਸਿੱਧ ਸੁਲੱਖਣ ਨੇ ਗੁੱਗੇ ਨੂੰ ੧੨੫੦ ਈ: ਦੇ ਲਗ ਪਗ, ਰਤਨ ਹਾਜੀ ਦੀ ਧਾਣ ਹਿਤ ਤਾਰਕੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਸਹਜੀਆ ਪੰਥ ਦੀ ਦੀਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਏਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸਿੱਧ ਸੁਲੱਖਣ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਤੰਤਰੀ ਸੁਹਜਾ ਪੰਥੀ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਨੂੰ ਹਟਾਕੇ ਕਪਿਲ ਦੇ ਨਿਰਾਕਾਰ ਜੋਗ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਵਾਲੇ 'ਗੁਰਮਤਿ' ਮਾਰਗ ਲਈ ਰਸਤਾ ਸਾਫ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਸਹਜ ਜੋਗ ਦਾ ਉੱਤਮ ਸਾਧਨ ਬਣਿਆ।

ਗੁਗਾ ਚੌਹਾਣ

ਪ੍ਰਥਵੀ ਰਾਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਚੌਹਾਣਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਾਖਾ ਬਲੀ (ਬਾਗੜ) ਵਿਚ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਰਾਜ ਗੁਗਾ ਚੋਹਾਣ, ਜੰਬਰ ਦਾ ਪੋਤਾ ਅਤੇ ਵਾਚਾ ਰਾਇ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸੀ, ਉਹ ਦਿਲੀ ਦੇ ਤੰਵਾਰਾ ਦਾ ਦੋਹਿਤਾ ਅਤੇ ਕਾਂਛਲ ਰਾਣੀ ਤੋਂ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਸਕੀ ਮਾਸੀ (ਮਤੇਈ) ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਗੌਰਾ ਤੇ ਭੌਰਾ ਸੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਗੇ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹਦਾ ਜੌੜਾ ਭਾਈ ਸਪ ਜੰਮਿਆ ਸੀ ਜੋ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਗੁਗੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤਾ ਪਿਆਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਗਾ ਸਪ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੀ ਕਲਗੀ ਰਖਦਾ ਸੀ। ਏਸ ਕਰਕੇ ਸੱਪਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੂਜਕ ਲੋਕ ਅਜ ਤਾਈਂ 'ਬਾਬਾ ਗੁਗਾ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਗੋਰੀਆਂ ਦਾ ਹੱਲਾ (ਪਹਿਲਾਂ) ਸੰਨ ੧੧੯੧ ਈ: ਵਿਚ ਭਟਨੇਰ ਵਲੋਂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਬਣੀ ਵਿਚ ਗੁਗੇ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕੰਢੇ ਮਹਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਭ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਗੋਰਾ ਦੇ ਦੰਦ ਖੱਟੇ ਕਰ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਭਟਨੇਰ ਤੇ ਗੜ੍ਹ ਬੀਠਜੀ ਤਾਂ ਜਿਤ ਲਈ ਪਰ ਗੁਗਾ ਦੇ ੫੪ ਪੁਤ੍ਰ ਤੇ ੬੦ ਭਤੀਜੇ ਉਸ ਯੁਧ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਸ਼ਹਿਰ ਭੀ ਬਰਬਾਦ ਹੋਇਆ ਪਰ ਜਿਤ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਗੁੱਗੇ ਦੇ ਸਿਰ ਰਿਹਾ। ਪਿਛੋਂ ਛੋਟੀ ਰਾਣੀ ਸਿਰੀਆਨੇ ਦੇ ਵਿਆਹ ਪਿਛੇ ਇਹ ਦੇ ਭਾਈਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਦੰਗਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਗੁਗੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਸੂਖ ਨਾਲ ਚੌਹਾਣਾਂ ਅਤੇ ਤੰਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਰਾਣੀ ਵਿਆਹ ਲਈ ਪਰ ਓਸਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਭਾਣਜਿਆਂ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਭੀ ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ ਨ ਲਗ, ਤਾਂ ਗੁਗਾ ਗੁੱਸੇ ਹੋਕੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਉਥੇ ਛਡਕੇ ਆਪਣੇ ਮਿਤ੍ਰ ਸਿੱਧ ਸੁਲਖਣ ਛਪਾਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ।

ਓਸ ਤੋਂ ਇਸ ਕਹਣੀ (ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਣ ਵਾਲੀ) ਵਿਦਿਆ ਸਿਖ ਕੇ ਸਿੱਧੀ ਸੰਪੰਨ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਮਿਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਜੋ ਮੋਹਰਾਂ ਦੇ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਗੜ ਦਰੇੜੇ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕਿਲੇ ਨ੍ਹਿਦ ਅਪਣੀ ਸੱਸ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਓਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨੂੰਹ ਤੋਂ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਗੁੱਗਾ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ, ਹੁਣ ਤੂੰ ਸਿੰਗਾਰ ਕਿਸਦੇ ਲਈ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ? ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਤੇਰਾ ਪੁਤ੍ਰ ਨਿੱਤ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਰਾਤ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਉਹ ਚੋਰੀ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ, ਜਦੋਂ ਗੁੱਗਾ ਤੜਕੇ ਸਾਰ ਰਾਣੀ ਕੋਲੋਂ ਜਾਣ ਲਗਾ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੋਹ ਦੇ ਬੱਸ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਸ ਫੇਰ ਗੁੱਗਾ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ, ਫੇਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਿੱਧ ਸੁਲੱਖਣ ਕੋਲ ਆਕੇ ਇਕੋ ਦਿਨ ਹੀ ਦੋਵੇਂ ਸਿੱਧ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ। ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਮਾੜ੍ਹੀ 'ਛਪਾਰ' ਹੈ। ਪਰ ਉਸਦੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਮਾੜ੍ਹੀ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਰੇੜੇ ਵਿਚ ਬਾਗੜ ਵਿਚ ਹੈ। ਰਾਜ ਪੂਤ ਏਸ ਬਲੀ ਤੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਪੂਜਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰਮੀ ਨਗਰੀ ਤੋਂ ਗੁਰਮ

੧੨੮੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਰ ਬੰਸੀ ਗੁਰਮ ਦੇ ਪੁਵਾਰ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਤੇ ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਦਿਗ ਬਿਜੈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋਏ ਮੰਡੀਰ ਪ੍ਰਮਾਰਾਂ ਕੋਲ ਆਕੇ ਆਲਮਗੀਰ ਦੇ ਕੋਲ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਤੋਂ ੭ ਕੋਹ ਤੇ 'ਗੁਰਮੀ' ਬਸਾਈ ਜੋ ੧੫੦ ਬਰਸ ਬੜੀ ਰੌਣਕ ਅਤੇ ਬਿਉਪਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਰਹੀ। ਤੈਮੂਰ ਮੁੜਦੇ ਹੋਏ ਨੇ ਏਸ ਤੇ ਹੱਥ ਸਾਫ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਓਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਮਾਰਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੰਧ ਵਿਚੋਂ ਖਲੀਫਿਆਂ ਨੂੰ ਕਢਿਆ, ਅਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਵਿਚ ਅਰਬਾਂ ਦਾ ਬੀਉ ਨਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਲਹੂ ਭਰ ਆਇਆ। ਨਗਰ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਅੱਗਿਓਂ ਇਟ ਦਾ ਜਵਾਬ ਪਥਰ ਮਿਲਿਆ। ਅਰਥਾਤ ਜਿਤਨਾ ਕੁ ਉਸਨੇ ਅੰਦਰੋਂ ਲੁੱਟਿਆ ਓਸਤੋਂ ਡੂਢਾ ਮਾਲ ਬਾਹਰ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਗੁਰਮ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰਮਾਰਾਂ ਤੇ ਮੰਧੇਰਾਂ ਨੇ ਤੈਮੂਰ ਦਾ ਲੁਟਿਆ। ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਉਠ ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਏਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਛਪਾਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਖੋਹਕੇ ਬਠਿੰਡੇ ਵਲ ਭੇਜ ਦਿਤੇ ਸੀ। ਕਚੇ ਕਿਲੇ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਨਕਦੀ ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਹਥ ਜ਼ਰੂਰ ਆਈ, ਪਰ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਡੰਗਰ ਬਹੁਤੇ ਮੁਲ ਦੇ ਚੁਰਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਰਾਖੇ ਕਤਲ ਹੋਏ। ਆਦਮੀ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਮਰੇ। ਗੁਰਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਲ ਬਚੇ ਅਪਣੇ ਭਾਈ ਚਾਰੇ ਕੋਲ ਅਗੋਂ ਹੀ ਭੇਜ ਛਡੇ ਸਨ। ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਹਾਰਕੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿਤੀ ਤਾਂ ਗੁਰਮ ਨੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਕੇ ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਕੈਂਪ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿਤੀ। ਏਸ ਕੁਪੱਤ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਕੇ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਕੂਚ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ। ਫੌਜ ਬਹੁਤੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਛੇਕੜਲਾ ਦਸਤਾ ਭਾਰ ਬਰਦਾਰੀ ਵਾਲਾ ਭੁੱਲਕੇ ਦਿਨ ਛਿਪੇ ਗੁਰਮਾਂ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਆ ਵੜਿਆ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਜੀ ਆਇਆਂ ਆਖਕੇ ਹੜਪ ਕਰ ਲਿਆ। ਗੁਰਮਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਨੁਕਸਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਬਾਰ ਦਾ ਹੋਇਆ। ਜੋ ਸਭ ਕੁਝ ਸੜਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਛੇਤੀ ਵਿਚ ਓਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਹੀ ੪ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਇਕ ਨਾਲੇ ਦੇ ਉਚੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਗੁਰਮ ਨਾਮ ਦਾ ਪਿੰਡ ਬੰਨ ਲਿਆ।

ਗੁਰਮਾਂ ਦੀ ਹੋਰ ਸੇਵਾ

ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਵਿਚ ਗੁਰਮ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੇ ਵਿਤ ਅਨੁਸਾਰ ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲ ਬੜਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ੧੭ ਵੀ ਸਦੀ ਈਃ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਅੱਲਾ ਪੁਰ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਦਕਾਰੀਆਂ ਕਰਨ ਤੇ ਏਸ ਪਿੰਡ ਨੇ ਕੰਡੇ ਵਾੜ ਜਾਕੇ ਦੁਸ਼ਟ ਪਠਾਣਾ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਘਵੱਦੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਛੁਡਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੀ ਨਾਸ ਕਰਕੇ ਓਥੇ ਘਵਦੀ ਦੇ ਲੋਕ ਬਸਾਏ ਉਸ ਪਿੰਡ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੂੰ ਅਜ ਕਲ 'ਲਾਪੁਰ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਏਸ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡਿਹਲੋਂ ਤੋਂ 'ਭੁੱਟੇ' ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਵੰਗਾਰਕੇ ਮ ਾਰਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ੨ ਸਮਾਧਾਂ ਨਵੇਂ ਗੁਰਮ ਕੋਲ ਦੱਖਣ ਵਲ ਛੱਪੜ ਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਾਂ ਨੂੰ ਗਹਿਰੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। "ਮੁਗਲ ਜੀਓਗ੍ਰਾਫੀ" ਨਾਮੇ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ੧੭੯੦ ਈ: ਵਾਲੇ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਇਕ ਨਕਸ਼ਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰਮ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੁਸ਼ਮਣਾ ਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

੧੭੬੧ ਈਃ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਵਰਤਿਆ ਤਾਂ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਰਸਦ ਖਾਨਾ 'ਰਹੀੜੇ' ਸੀ, ਅਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਗੁਰਮ ਪਿੰਡ ਦੀ ਧਰਮ ਸਾਲਾ ਵਿਚ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਨਵੇਂ ਗੁਰਮਾਂ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ ਉਦੋਂ ਏਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਕੁਟੀਆ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਏਸ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਫੂਕ ਦਿਤਾ ਕਤਲ ਆਮ ਕਰਕੇ ਚਲਦੀ ਲਗੀ ਤਾਂ ਏਥੋਂ ਦੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਘਲੂਘਾਰਾ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਖਿਸਕ ਚਲਿਆ ਲੰਗਰ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਜੁਆਨ ਲੜਕੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਜਗ ਹੇੜੇ ਦੀ 'ਨਾਨਕ ਝਿੰਗੀ' ਵਿਚ ਜਾ ਲੁਕੋਇਆ, ਜੋ ਬੱਚੇ ਛੋਤੀ ਵਿਚ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਈਆਂ ਬ੍ਰਿਧਾਂ ਨੇ ਧੂਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਝਿੜੀ ਵਿਚ ਲੁਕੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਬਚੇ ਖੁਚੇ ਬੁੜ੍ਹੀਆ ਨੇ ੧੦੦ ਕਰਮ ਦੀ ਵਿਥ ਤੇ ਧਰਮ ਕੁਟੀਆ ਕੋਲ ਵਰਤਮਾਨ 'ਗੁਰਮ' ਬਸਾਇਆ ਅਤੇ ਨਾਨਕ ਝਿੰਗੜ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮਾਂ ਉਥੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਪਿੜ ਛਡਕੇ ਜਾਂਦੇ ਗਿਲਜਈਆਂ ਨਾਲ ਲੜਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕੁਝ ਰਸਦ ਲੁੱਟਕੇ ਖਾਲਸਾ ਜੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁਚੌਦੇ ਰਹੇ। ਉਹ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਬਚਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਲੈਕੇ ਵਸ ਗਏ। ਉਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਉਂ ਭੀ ਗੁਰਮ ਹੈ ਸਿੰਘਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪੁਰਾਣਾ ਕਿਲਾ ਗੁਜਰਵਾਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਪਿੰਡ ਕੈਥਲ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਿਹਾ।

ਵਰਤਮਾਨ ਗੁਰਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚੌਧਰੀ ਜੈ ਸਿੰਘ ਹੋਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੧੮੦੫ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਗੋਰੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਰਗਣੇ ਵਿਚ ਦੀ ਲੰਘਾਣ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ। ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪੱਖ ਤੇ ਫਿਰੰਗੀ ਫੌਜ ਦਾ ਵਿਤ ਅਨੁਸਾਰ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਵਿਜਈ ਹੋਣ ਤੇ ਇਹ ਪਰਗਣਾ ਹੜਪ ਕਰ ਲਿਆ। ਲਾਰਡ ਲੇਕ ਅਤੇ ਕੈਂਬਲ (੧੮੪੫) ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਗੁਰਮਾਂ ਦੀ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਾਫੀ ਹੈ।

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸੇਵਕ ਤੇ ਅਦੁਤੀ ਜੋਧੇ

ਜਗਦੇਵ ਪ੍ਰਮਾਰ

ਧਾਰਾ ਨਗਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੋਜ ਰਾਜ ਪ੍ਰਮਾਰ ਦੇ ਪੋਤੇ ਜਗਦੇਵ ੧੦੯੦ ਬਿ: ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਉਡਿਆਕਿਤ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਇਹ ਸਵਾ ਮਣ ਪੱਕੀ ਸਾਂਗ ਮੋਢੇ ਤੇ ਰਖਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਧਾਰਾਂ ਤੋਂ ਲਾਂਭੇ ਏਕਾਂਤ ਵਿਚ ਜੋਗਾਭਿਆਸ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਏ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਮਤੇਈ ਦੇ ਕੋਪ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹੋਣ ਤੇ ੨੦ ਵਰੇ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਤਰੂ ਰਾਜਾ–ਜੈ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧਰਾਜ (ਪਿੰਗਲ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇ ਸੈਨਾਪਤੀ ਜਾ ਹੋਏ। ੧੪ ਬਰਸ ਪਿਛੋਂ ਉਥੋਂ ਹਟਕੇ ਧਾਰਾ ਆ ਗਏ। ਜੈ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਧਾਰਾ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਵੈਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਧਾਰਾ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਤੇਰ ਭਾਈ ਰਣਧੋਲ ਨੂੰ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਰਾ ਲਿਆ। ਅਤੇ ਭੈਣ ਦਾ ਸਾਕ ਦੇਣਾ ਉਸਤੇ ਮਨਾਕੇ ਛਡਿਆ। ਬੁਢੇ ਰਾਜਾ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪਾਕੇ ਜਗਦੇਵ ਨੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਨੂੜ ਲਿਆ ਤੇ ਓਸਦੀ ਭੈਣ ਦਾ ਸਾਕ ਲਿਖਾਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ ਦਾ ਸੀਸ ਲੈਕੇ ਧਾਰਾ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਦਾਹ ਸੰਸਕਾਰ ਬੜੀ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਕੀਤਾ। ਤਾ ਮਤੇਈ (ਬਘੇਲੀ ਰਾਣੀ) ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਕੇ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਜਗ-ਦੇਵ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਗੱਦੀ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦੇਣ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ। ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਨੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਭਾਰੀ ਉਤਸ਼ਵ ਰਚਕੇ ਜਗਦੇਵ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀ ਪਰ ਜਗਦੇਵ ਨੇ ਰਾਜਾ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਤਿਗਿਅ ਸੱਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਧੀਨਗੀ ਨਾਲ ਰਾਜਗੱਦੀ ਤੋਂ ਨਾਹ ਕਰ ਦਿਤੀ।

(੨) ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਰਣਧੋਲ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਦੇਕੇ ਆਪ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਰਾਜਸਥਾਨ ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਆਦਿ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਹੜ੍ਹ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਮਰ ਕਸੇ ਕਰ ਲਏ। ਮਾਂਡੂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਰ ਮੇਵਾੜ ਤੋਂ ਘਲੋਟ ਅਤੇ ਭਟਨੇਰ ਤੋਂ ਵਿਨੈਪਾਲ ਬੰਸ ਦੇ ਗੰਢੂ ਔਝਲੇ ਅਤੇ ਝੱਝ ਮੋਤੀ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਆਪਣੇ ਬੜੇ ਪੁਤ੍ਰ ਜਗ ਸੋਲ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਕੁਝ ਦਲ ਦੇ ਕੇ ਗੜ੍ਹ ਬੀਠਈ ਤੇ ਰੰਗ ਮਹਲ ਆਦਿ ਨਗਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਛਡਾ ਕੇ ਮਾਰਵਾੜ ਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਦਾ ਲਈ ਖੁੰਬ ਠਪਣ ਖਾਤਰ ਤੋਰਿਆ ਅਤੇ ਰਹਿੰਦਾ,ਦਲ ਆਪ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਮੁੜ ਗਜ਼ਨੀ ਤੋਂ ਮਾਂਗਟ ਸਿਧ (ਪ੍ਰਸਿਧ ਚਰਪਟ ਨਾਥ) ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਤੇ ਅਜਮੇਰ ਵਿਚੋਂ ਚੋਹਾਣ ਬੰਸ ਨੂੰ ਅਤੇ ਧਉਲੇ ਤੋਂ ਭੋਈ ਸਿਧ ਧਾਲੀਵਾਲ ਨੂੰ ਤਥਾ ਅਸਟਾ ਕੋਟ ਤੋਂ ਲਛਮਣ ਸਿਧ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਰਗ–ਪੈਲ ਡੇਰੇ ਜਾ ਲਾਏ। ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ੧੨ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਗਜ਼ਨੀ ਵਾਲੇ ਮਹਿਮੂਦ ਦਾ ਪੜੋਤਾ 'ਮੌਦੂਦ' ਸਰਹਿੰਦ ਮਲ ਕੇ ਬੜਾ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅਗਾਹਾਂ ਨੂੰ ਵਧਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਗਦੇਵ ਨੇ ਮਾਂਡੂ ਵਾਲੇ ਮੰਡੀਰਾਂ ਨੂੰ ਜਰਗ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਉਥੇ ਬਸਾਇਆ। ਪਿੰਗਲ ਤੋਂ ਪੈਲ ਬੰਨ੍ਹਵਾਈ। ਆਉਂਦੇਸਾਰ ਮੌਦਦ ਨੇ ਰਾਮ ਨਗਰ (ਜੋ ਕੁਸਕਰੀ ਖਾਂ ਦੀ ਸਰਾਂ ਕੋਲ ਉਜੜਿਆ ਪਿਆ ਹੈ) ਵਿਚ ਕਿਲਾ ਬੰਦੀ ਕਰਕੇ ਜਗਦੇਵ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਫਾਈ ਫੱਟ ਖਾਕੇ ਹਾਰ ਕੇ ਭਜ ਗਿਆ। ਪੈਲ ਕੋਲ ਪਿੰਗਲ ਨੇ ਡੱਕਿਆ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁਫੇਰਿਓ ਸਭ ਸੰਮਿਲਤ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਘੇਰਕੇ ਅਜੇਹਾ ਨੱਕ ਵਿਚ ਦਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਚੋਰੀ ਭੱਜਕੇ ਆਪਣੇ ਪੀਰ ਗੌਸ਼ ਕੋਲ ਗਿਆ, ਜੋ ਜਰਗ ਦੇ ਥੇਹ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਬੜੇ ਤਰਲਿਆਂ ਨਾਲ ਜਗਦੇਵ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦੇਣ ਪਿਛੋਂ ਖਿਮਾ ਲਈ ਇਹ ਕਾਰਨਾਂ ਕੀਤੀਆਂ।

(ੳ) ਬਿਆਸਾ ਤੋਂ ਉਰੇ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਪਟੂੰਗਾ। (ਅ) ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜੇ ਜਾਂ ਚੌਧਰੀ ਅਥਵਾ ਪਰਜਾ ਦੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰੂੰਗਾ। ਤਾਂ ਸਭ ਸਿਧਾਂ ਅਤੇ ਮਾਰਵਾੜੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਗਦੇਵ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਤ ਤਾਈ ਮੁਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧਦਾ ਗਜ਼ਨੀ ਤੇ ਬੁਖਾਰਾ ਤਕ ਜਿਤ ਦਾ ਡੰਕਾ

*ਸਾਧਾਰਣ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜਗਦੇਵ ਨੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿਚ ਕਪਾਲ ਭਟਣੀ ਨੂੰ ਸੀਸ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਨਵੀਨ ਖੋਜ ਅਨੁਸਾਰ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ਐਤਵਾਰ ੧੦੯੪ ਧਾਰਾ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਜਾਉਂਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਠਠ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਰਸਤੇ ਜਾ ਕੇ ਬਗਦਾਦੀ ਖਲੀਫਿਆਂ ਦੇ ਰਹੇ ਸਹੇ ਨਾਮ ਨਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਚਕ ਦਿਤਾ।

(੩) ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ ਤੇ ਪੜੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੰਧ ਵਿਚੋਂ ਕਰਾਚੀ ਤਕ ਦਿਗ ਬਿਜੇ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਕੇ ਆਪ ੧੫ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਇਹ ੧੧੨੫ ਈ: ਦੇ ਲਾਗੇ ਛਾਗੇ ਦੀ ਗਲ ਹੈ। 'ਜਰਗ' ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਮਕਰਣ ਜਰਗੇ (ਪੰਚਾਇਤ) ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਸਭ ਸਮਿਲਤ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਦਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਜਰਗ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰਾਂ ਛੱਪਾ ਰਾਇ ਅਤੇ ਬੋਪਾ ਰਾਇ ਤੋਂ ਛਪਾਰ ਬੰਨ੍ਹਵਾਇਆ, ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਨੇ ਰਾਜਸੀ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾ ਕੇ ੨੦੦ ਵਰ੍ਹੇ ਤਕ ਧਰਮ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਜੋ ਬੰਸੇ ਜਗਦੇਵ ਦੇ ਨਾਲ ਏਧਰ ਆਏ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਜਗਦੇਵ ਨੇ ਆਪ ਨਾਲ ਹੋ ਕੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਸਿਰ ਬਸਤੀਆਂ ਅਤੇ ਭੈਣੀਆ ਇਉਂ ਵਸਾਈਆਂ—

ਜਰਗ ਤੋਂ ੪ ਕੋਹ ਉਤਰ ਨੂੰ ਵੱਲੀ ਗਿੱਲਾਂ ਦੀ ਸੇਵਲ ਬੰਸ ਦੇ ਚੋਮੋ ਅਤੇ ਧਮੋਟ ਆਦਿ ਪਿੰਡ, ਸ਼ੀਹਣੀ ਗਿਦੜੀ ਆਦਿ ਝੱਜਾਂ ਦੇ, ਛੰਦੜ ਆਦਿ ਮਾਂਗਟਾਂ ਦੇ, ਮਾਂਗਟ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਉਦੋਂ ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਕੋਟ ਸ਼ਾਹ ਪੁਰ ਕੋਲ ਸੀ। ਵੰਡੇ ਤੂਰਾਂ ਦੇ ਵੰਡਾਰੀ ਵਿਚ, ਚਨਾਰ ਅਤੇ ਟਵਾਣਿਆਂ ਦੇ ਚਨਾਰਥਲ ਆਦਿ, ਔਝਲਿਆਂ ਦੇ ਇਕੋਲਾਹਾ ਆਦਿ। ਖੰਨੇ ਕੋਲ ਗੰਦੂਆਂ ਦੇ ਈਸੜੂ ਆਦਿ, ਪੰਧੇਰਾਂ ਦੇ ਸਿਆੜ੍ਹ ਤੇ ਘਲੋਟੀ ਆਦਿ। ਚਾਹਲ ਚੌਹਾਣਾਂ ਦੇ ਰੱਲੇ ਜੌਹਲ ਆਦਿ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗਿਲਾਂ ਦੇ ਵੈਰਸੀ ਆਦਿ ਬੈਰੋਕਿਆਂ ਕੋਲ ਪਿੰਡ ਵਸੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਜਾਖਲ ਤੋਂ ਲਾ ਕੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤਕ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਲਾਕੇ ਬਠਿੰਡਾ-ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਤਕ ਸਭ ਬੰਸਾਂ ਦਾ ਅਖੰਡ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ੧੧੫੦ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਆਪਣੇ ਪੰਜਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਾਲੇ ਸਿਧ ਸੁਲਖਣ ਨੂੰ ਛਪਾਰ ਜਾ ਕੇ ਦੀਖਿਆ ਮੰਤ੍ਰ ਦੇ ਕੇ ਸਿਧੀ ਸੰਪੰਨ ਕੀਤੀ। ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਤਕ ਜਰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਨਿਵਾਸ ਕਰਕੇ ੧੧੯੦ ਈ: ਨੂੰ ੧੫੧ ਬਰਸ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਨਿਰਵਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਏਸ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ੧੫੦ ਬਰਸ ਤਕ ਕੋਈ ਮਾਰੂ ਹੱਲਾ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਏਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਾਜਸਥਾਨ ਭਰ ਦੀਆਂ ਵੀਰ ਤੇ ਅਣ-ਖੀਲੀਆਂ ਜ਼ਾਤੀਆਂ ਉਹਲੀਆਂ ਸਦੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਵਸ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਵਸੋਂ ਤੇ ਪ੍ਰਫੁਲਤਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਧਿਕ ਸਹਾਈ ਹੋਈਆਂ।

ਸਿਧ ਭੋਈ ਧਾਲੀਵਾਲ

ਇਸ ਸਿਧ ਨੇ ਵੀ ਰਾਜਾ ਜਗਦੇਵ ਨਾਲ ਰਹਿਕੇ ਗਜ਼ਨੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਬੀਰਤਾ ਦਿਖਾਈ। ਪਿਛੋਂ ਪਰਮਾਰਾਂ ਤੇ ਹੋਡਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਯੁਧ ਵਿਚ ਲੱਲੂਆਣਾ (ਮਾਨਸਾ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਵਲ) ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੋਲ ਲੜਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੀ ਸਮਾਧ ਪਿੰਡ ਰਾਜੇਆਣਾ ਬਾਘਾ ਪ੍ਰਾਣਾ ਦੇ ਪਾਸ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਚੌਧਰੀ ਮਹਿਰ ਮਿਠਾ (ਧਾਲੀਵਾਲ)

੧੫ਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਕਾਂਗੜ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਡਫਰ ਧਾਲੀਵਾਲ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਪੁਤਰ ਮਹਿਰ ਮਿਠਾਪਰਕੁ ਪਿੰਡ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਸੀ ਜੋ ਬੜੇ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਾਲਾ ਜਟ ਸਰਦਾਰ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਪੁਤਰ ਚੰਨੂ ਦਾ ਇਕ ਲੜਕਾ ਸਲੰਮ ਅਤੇ ਦੋ ਲੜਕੀਆਂ ਭਾਗ ਭਰੀ ਅਤੇ ਗੋਰੀ ਸਨ।

ਭਾਗ ਭਰੀ ਮਹਿਰ ਮਿਠੇ ਦੀ ਵਡੀ ਪੋਤੀ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ। ਜਿਸਦੀ ਸੋ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਭੀ ਲਗੀ। ਅਕਬਰ ਨੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਵਾਂਗ ਭਾਗ ਭਰੀ ਦਾ ਡੋਲਾ ਮੰਗ ਘਲਿਆ ਅਤੇ ਸਾਥ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲਾਲਚ ਦਿਤੇ। ਪਰ ਮਹਿਰ ਮਿਠੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਟ ਜ਼ਾਤੀ ਤੇ ਮਾਣ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬਾਹੂ ਬਲ ਦਾ ਵੀ ਘੁਮੰਡ ਸੀ। ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਠੋਕ ਕੇ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਫਿਰ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਜਬਰਨ ਖੋਹਣ ਦਾ ਅਤੇ ਜੰਗ ਦਾ ਡਰ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਮਹਿਰ ਮਿਥੇ ਨੇ ਜੰਗ ਲੜਨਾ ਅਤੇ ਮਰਨਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਜ਼ਾਤੀ ਦਾ ਜਟ ਹਾਂ, ਆਪ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ, ਮੈਂ ਆਪ ਜੰਗ ਵਿ ਚ ਲੜ ਕੇ ਮਰ ਜਾਵਾਂਗਾ ਅਰ ਆਪਣੀ ਪੋਤਰੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਆਂਗਾ, ਅਰ ਸਾਰਾ ਪਰਗਣਾ ਹੀ ਜ਼ਟਾਂ ਦਾ ਆਪ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗਦਰ ਮਚ ਜਾਇਗਾ। ਜਿਸਦਾ ਉਤਰ ਸੁਣ ਕੇ ਅਕਬਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਗੋਤਾਂ ਦਾ ਮਸ਼ੂ ਬਣਾ ਕੇ ਮਹਿਰ ਮਿਠੇ ਪਾਸ ਘਲਿਆ, ਪਰ ਮਹਿਰ ਮਿਠਾ ਫਿਰ ਭੀ ਨਾ ਮੰਨਿਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜਟ ਜ਼ਾਤੀ ਨੂੰ ਦਾਗ ਨਾ ਲਗਣ ਦਿਤਾ। ਸੋ ਫਖਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਇਕੋ ਇਕ ਜਟ ਜ਼ਾਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਡੋਲਾ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਢਾਡੀਆਂ ਨੇ ਵਾਰਾਂ ਗਾਵੀਆਂ—

ਅਕਬਰ ਜੇਹਾ ਸ਼ਾਹ ਨ ਕੋਈ ਮਿਠੇ ਜਿਹਾ ਨ ਭਾਠ।
ਜਟਾਂ ਜਿਹਾ ਬਲੀ ਨ ਕੋਈ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਜਿਹਾ ਨ ਠਾਠ।

ਲੂਈ ਪਾਦ ਸਿਧ (ਰਾਜਾ ਰਸਾਲੂ)

ਇਹ ਸਾਲਬਾਹਨ ਦੇ ਪੁਤਰ ਲੂਣਾ ਰਾਣੀ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ੨ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਡੇ ਭਾਈ ਅਤੇ ਇਛਰਾਂ ਰਾਣੀ ਦੇ ਪੁਤਰ ਪੂਰਨ ਭਗਤ ਦੇ ਤਿਆਗੀ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਰਾਜਾ ਰਸਾਲੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਾਲੀ ਗੱਦੀ ਸਾਂਭੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਨਕੇ ਚਮਾਰੂ ਗੋਤ ਦੇ ਜਟਾਂ ਦੇ ਘਰ* ਸਨ ਜੋ ਰਾਮਪੁਰ ਚਮਾਰੂ (ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ੧੦ ਕੋਹ ਦਖਣ) ਨੂੰ ਹੈ। ਉਥੋਂ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੋਗ ਦੀ ਚੇਟਕ ਲਗ ਗਈ ਸੀ। ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਹਲਾ ਰਸਿਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਪੁੰਸਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਭੀ ਏਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਰਸਕਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰਾਣੀਆਂ ਵਿਆਹੁਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਲਗਾ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਆਪਣੇ ਨਾਨਕਿਆਂ ਤੋਂ ਹੋ ਕੇ ਨਾਹਨ ਨੂੰ ਸੈਲ ਕਰਨ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਰਸਿਕ ਮਿਤਰ ਨੇ

---

* ਗੋਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ 'ਨੂਣ' ਜਟ ਸੀ, ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਨੂੰਣਾ ਜਾਂ ਲੂਣਾ ਇਹਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸਦੀਦਾ ਸੀ, ਪਕ ਤੰਤ੍ਰ ਵਿਦਿਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਚਮਾਰ ਸਿਧ ਤੋਂ ਸਿਖੀ ਸੀ। ਏਸ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਲ 'ਚਮਾਰੂ' ਪੈ ਗਈ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਸਿਆ ਕਿ ਰਾਜੇ ਹੋਡੀ ਦੀ ਲੜਕੀ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਅਵਸਥਾ ਹੋਣ ਤੇ ਭੀ ਬਹੁ ਚਤਰ ਹੈ। ਪਰ ਰਾਜਾ ਪਾਸਾ ਖੇਡਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਹਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਜੋ ਪਾਸੇ ਵਿਚ ਜਿਤੇਆ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਕੋਕਲਾਂ ਦਾ ਬਿਆਹ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਉਥੋਂ ਹੀ ਮੁੜ ਪਿਆ ਅਤੇ ੫੦ ਕੋਹ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਜਾਕੇ ਹੋਡਲੇ (ਸੁਨਾਮ ਤੋਂ ੭ ਕੋਹ ਦੱਖਣ) ਦੇ ਰਾਜਾ ਹੋਡੀ ਨੂੰ ਹਰਾਕੇ ਕੋਕਲਾ ਬਿਆਹੀ। ਫੇਰ ਰਾਮ ਪੁਰ ਚਮਾਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਨਾਹਨ ਨੂੰ ਚੱਲੇ, ਜਿਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਰਾ ਪੂਰਨ–ਚੌਰੰਗੀ ਨਾਥ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਅਮਲੋਹ ਕੋਲ ਗਏ ਤਾਂ ਕੋਕਲਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਏਸਤੋਂ ਅਗਾਹਾਂ ਨਹੀਂ ਤੁਰ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਰਸਾਲੂ ਨੇ ਉਹਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਉਥੇ ਹੀ ਮੰਦਰ ਅਤੇ ਕਿਲਾ 'ਭਾਦਸੋਂ" ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਉਥੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਕੋਕਲਾ ਜੁਆਨ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਰਸਾਲੂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਚਲੀ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਹੋ ਗਿਆ ਉਥੋਂ ਸਵਾਰੀ ਲੈਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸਿਆਲਕੋਟ ਪੁਜਾ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਰਸਾਲਪੁਰ ਨਗਰ (ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਕੋਲ) ਬਸਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਰਾਣੀ ਕੋਕਲਾਂ ਸਿਆਲ ਕੋਟੋ ਕਿਲੇ ਦੀ ਕੰਧ ਟਪਕੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਚਲੀ ਗਈ। ਤਾਂ ਰਸਾਲੂ 'ਜਾਦਵ ਦੀਵਾਂ' (ਟਿੱਬਾ) ਕੋਲ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਕੋਕਲਾਂ ਖਾਤਰ ਝਖ ਮਾਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਅੰਤ ਨੂੰ ਜਗਤ ਤੋਂ ਵੈਰਾਗੀ ਹੋਕੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਕੋਲ ਆਇਆ ਤੇ 'ਜਲੰਧਰ ਨਾਥ' ਕੋਲੋਂ ਦੀਖਿਆ ਲੈਕੇ ਜੋਗੀ ਬਣਿਆ, ਅਤੇ ਪਾਉਂਟੇ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਜੋਗ ਕਮਾਉਣ ਲਗਾ। ਇਹ ਲੂਣਾ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ 'ਲੂਣੀ ਮਾਦ' (ਲੂਈ ਪਾਦ) ਨਾਉ ਧਰਾਕੇ ਮਾਰਵਾੜ ਬਿੰਧੇਆ ਚਲ ਆਦਿ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਸਰਹੰਪਾਦ (ਸਰੋਜ ਬਜਰ) ਦਾ ਗੁਰੂ ਏਹੂ ਲੂਣੀ ਪਾਦ੍ਰ ਸੀ ਜਿਸਨੇ "ਮੰਤ੍ਰ ਯਾਨ" ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਤੋਰੀ। ਏਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ੭ ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਹੁਣ ਭੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਏਸ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਏਸ ਦੇ ਨਾਨਕੀ 'ਰਾਮ ਪੁਰ ਚਮਾਰੂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਏਸਦੇ ਚੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਨ ਜੋ ਲੂਣੀਆ ਸਿੱਧ ਕਹਾਉਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਨ, ਪਰ ਦਸਵੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੇਲੇ ਟਾਮੇ ਟਾਮੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ ਜੋ ਅਪਣਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਜੰਤ੍ਰ-ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਲੁਕਵਾਂ ਜਿਹਾ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸੀ। ਜੈਸੇ ਫਕਰਸਰ ਵਾਲਾ ਬਾਲ ਨਾਥ।

ਲਛਮਣ ਸਿਧ

ਈਸਾ ਦੀ ਦੂਜੀ ਸਦੀ ਵਿਚ ਮਲ ਕੌਮ ਦੇ ਕੁਝ ਕਬੀਲੇ ਉਜੈਨ ਵਲੋਂ ਆਕੇ* ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਵਸੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਬਸਾਏ। ਸੂਸ਼ਕ ਵਿਚ ਮੱਲਾਂ ਵਾਲੇ ਨਾੜੇ, ਤਿਹਾੜੇ ਵਿਚ ਕਿਲਾ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਵਾਲਾ, ਕੋਕਰੀ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਦੀ, ਕੋਟ ਮਲਿਆਣਾ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਹੇਠਾੜ ਵਿਚ ਅਤੇ ਮਲ੍ਹਾ (ਲੋਪੋਕੇ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ) ਬਸਾਏ। ਜਦੋਂ ਖਹਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਏ ਤਾਂ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ

---

†ਇਹਦਾ ਨਾਉ ਤਾਂ 'ਸਰੋਜ ਬੱਜਰ' ਸੀ, ਪਰ ਸਿਕਲੀਗਰਾਂ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਾਥਣੀ ਬਣਾਲਿਆ ਸੀ. ਅਤੇ 'ਮੰਤ੍ਰ ਯਾਨ' ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਾ ਆਦਿਲਾ ਅਚਾਰਯ ਹੋਇਆ ਏਸ ਕਰਕੇ ਏਸਨੂੰ ਅ ਦਿ ਸਿੱਧ ਅਤੇ ਉਹਦੀ ਨਾਥਣੀ ਨੂੰ "ਆਦੀ ਮਾਈ' (ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਆਈ ਮਾਈ) ਕਹਿਣ ਲਗੇ, ਏਸੇ ਕਾਰਣ ਏਸ ਮੰਤ੍ਰਯਾਨ ਨੂੰ ਲੋਕੀ "ਆਈ ਪੰਥ" ਆਖਦੇ ਹਨ। ਏਸ ਨੂੰ ਲੂਈ ਪਾਦ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਪਰਬਤ ਉਪਰ ਦੀਖਿਆ ਮੰਤ੍ਰ ਦੇਕੇ ਇਹ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ ਸੀ।

*ਦੇਖੋ ਸਫਾ ੨੯੩

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇ ਕਈ ਯੁਧ ਹੋਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਪਿੰਡ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਚੜਿਕ ਭੀ ਸਨ†। ੧੨ਵੀਂ ਸਦੀ ਈ: ਵਿਚ ਮਲਿਆਣੇ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲਛਮਣ ਸਿਧ ਬੜਾ ਬਲਵਾਨ ਹੋਇਆ, ਉਸਨੇ ਚੜਿਕ ਅਤੇ ਅਸ਼ਟਾਂਗ ਕੋਟ ਆਦਿ ਕਈ ਪਿੰਡ ਬਸਾਏ। ਚੜਿਕਿ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਸੰਘੇ ਲਈ ਫੇਰ ਬਸਾਈ, ਜਿਸਦੀ ਸੰਤਾਨ ਚੜਿਕ ਦੇ ਮਲ੍ਹੀ ਅਤੇ ਡਰੌਲੀ ਆਦਿ ਦੇ ਭਾਈਕੇ ਹਨ। ਲਛਮਣ ਆਪ ਅਸ਼ਟਾਂਗ ਕੋਟ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗਜ਼ਨੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਢਣ ਵੇਲੇ ਲਛਮਣ ਭੀ ਜਗਦੇਵ ਦੀ ਸਜੀ ਬਾਂਹ ਸੀ। ਇਹ ਗੌਰੀਆਂ ਦੇ ਬਠਿੰਡਾ ਮਾਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਲੜੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਮੌਕਾ ਪਾ ਕੇ ਖਹਰਿਆਂ ਨੇ ਗੌਰੀਆਂ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਮੁਸਲੇ ਭਠੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸ਼ਤਰੂ ਸਮਝ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਫੂਕ ਦਿਤਾ। ਤਦੋਂ ਇਹ ਚੜਿਕ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਥੇ ਯੁਧ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੀਸ ਚੜਿਕ ਡਿਗਿਆ ਤੇ ਧੜ ਮੁਸਤਫਾ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਸਿਟਿਆ। ਉਥੇ ਅਰਟਾਂਗ ਕੋਟ ਦੀ ਜੂਹ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਦੋਹੀਂ ਥਾਈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾੜੀਆਂ ਬਣੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਯੂ ੧੪੦ ਬਰਸ ਦੀ ਹੋਈ ਦਸਦੇ ਹਨ।

ਕਾਲੂ ਨਾਥ

੧. ਪੁਸ਼ਕਰਨ ਤਹਿਸੀਲ ਦੇ ਕੋਲ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਲੀਲ੍ਹਪੁਰ ਧਾਣੀ ਵਾਲਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸੀ, ਜੋ ੧੬੬੯ ਸੰਮਤ (੧੬੧੨ ਈ: ਤਕ) ਵਸਦਾ ਰਿਹਾ, ਫੇਰ ਮੁਸਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਲਿਆਂ ਵਿਚ ਉਜੜ ਗਿਆ। ਇਸਦਾ ਚੌਧਰੀ ਜੈਮਲ ਉਪਨਾਮ ਦਾਤਾ ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬੜਾ ਨਾਮਾਦਾਰ ਅਤੇ ਭਜਨੀਕ ਪੁਰਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਘਰ ੧੫੫੦ ਈ: ਵਿਚ ਇਕ ਸਿਧ ਪੁਰਸ਼ ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਤ ਇਕ ਅਨੁਸ਼ਰੁਤੀ (ਰਵਾਇਤ) ਹੈ ਕਿ ਸਿਧ ਭੋਈ ਜੋ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਅਤੇ ਭਰਥਰੀ ਨਾਥ ਦਾ ਸਾਥੀ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸਿਖ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਤਖਤੂ ਪੁਰੇ ਆਕੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ (ਭਰਥਰੀ-ਗੋਪੀ ਚੰਦ) ਨਾਲੋਂ ਵਖਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹੀ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਿਆ, ਕੋਈ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਾਲੀਵਾਲ ਘਰ ਤਿੰਨ ਜਨਮ* ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਹੁਣ ਭੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਕਰਕੇ (ਚਰੰਜੀਵੀ) ਕਾਲੂਨਾਥ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਉਂ ਮੋਹਣੀ, ਚਾਚੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਜੈਚੰਦ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਦਾ ਨਾਉਂ

---

†੧੪੦ ਬਿਕ੍ਰਮੀ (ਸੰਨ ੮੩ ਈ:) ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਇਹ ਕੌਮ ਤਿਹਾੜੇ ਵਿਚ ਬੜੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਕਬੀਲੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਮੁਲਤਾਨ ਆਦਿ ਵਲੋਂ ਆਕੇ ਵਸ ਚੁਕੇ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਏਸ ਦਾ ਨਾਉ "ਮਾਲਵਾ ਪਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸਿਕੰਦਰ ਹਰਾਇਆ, ਸਾਈਲੋਕਸ ਨੂੰ ਨਵਾਕੇ 'ਕਰਕੋਟਨਗਰ' (ਜੈਪੁਰ ਕੋਲ) ਅਤੇ ਉਜੈਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਸੀਕਾਰ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਓਸ ਦੇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਭੀ 'ਮਾਲਵਾ' ਪਾਇਆ ਸੀ।

* ਪਹਿਲਾ ਜਨਮ ਮਾਰਵਾੜ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ 'ਤਪੋ' (ਧਉਲੇ) ਕੋਲ ਤਪ ਕੀਤਾ ਤੇ ਲੱਖੂਆਣੇ ੧੫੩੦ ਈ: ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਛਡਿਆ। ਦੂਜਾ ਜਨਮ ਲੋਪੇ ਕੇ ਧਾਰ ਕੇ ਰਾਜੇਆਣੇ ੨੦ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਛਡਿਆ। ਇਹ ੧੫੫੦ ਵਿਚ ਤੀਜਾ ਜਨਮ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੀਪਾ ਭਗਤ ਸੀ ਜੋ ੪ ਵਰ੍ਹੇ ਛੋਟਾ ਸੀ।

੨. ਛੋਟੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਇਹ ਸਿਮਰਨ ਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ ਤੋਂ ਰਾਮ ਨਾਮ ਦੀ ਦੀਖਿਆ ਲੈ ਕੇ ਲੀਲ ਵਿਚ ਉਹਦੇ ਸਿਖ ਹੋਏ।

੩. ਏਸ ਦੀ ੧੬ ਬਰਸ ਦੀ ਆਯੂ ਸੀ ਕਿ ਪਿਤਾ ਪਰਲੋਕ ਸੁਧਾਰ ਗਏ। ਚਾਚੇ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਞਾਣੇ ਅਤੇ ਸਾਧੂ ਸੁਭਾਓ ਜਾਣਕੇ ਬੇਈਮਾਨੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪਣੀ ਤੂੰਬੀ ਫੌਹੜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਨਿਕਲ ਤੁਰੇ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਚਕ ਬਾਬਾ ਪਿੰਡ ਆ ਰਹੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਭਿਖਿਆ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਇਆਂ ਇਕ ਮੋਚੀਆਂ ਦੀ ਕੁੜੀ–ਰਜੀ ਨੂੰ ਸਿਞਾਣ ਲਿਆ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਦੀ ਮਾਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਭੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਚੱਕਰ ਤੋਂ ਪਛਾਣ ਕੇ ਨਿਤ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਆਰੰਭੀ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਚਰਚਾ ਹੋਣ ਲਗੀ ਕਿ ਮੋਚਣ ਕਿਉ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਨਾਥ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸਣੇ ਕੁੰਭ ਦੇ ਮੇਲੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ਤਾਂ ਮਾਈ ਰੱਜੀ (ਮੋਚਣ) ਭੀ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਮਨਾਇਆ ਅਤੇ ਪਿਛੇ ਭਜੇ, ਤਾਂ ਨਾਥ ਜੀ ਉਥੇ ਹੀ ਅਟਕ ਗਏ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਅਸਾਡੇ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਦੀ ਮਾਈ ਹੈ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਮਾਈ ਰੱਜੀ ਦਾ ਅਠਵੇਂ ਦਿਨ ਸਰੀਰ ਛੁਟਾ ਕੇ ਉਸਦਾ ਉਧਾਰ ਕੀਤਾ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤੀਤ ਆਈ ਤਾਂ 'ਪਾਸੀ' ਖਤਰੀ ਸਭ ਸਿਖ ਹੋਏ।

੪. ਨਾਥ ਜੀ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਬਠਿੰਡਾ ਲੰਘਕੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ* ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਰਤਨ ਸਰ† ਦੀ ਢਾਬ ਉਪਰ ਜੰਡ ਹੇਠ ਧੂਆਂ ਲਾਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ੧੨ ਬਰਸ ਤਪ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਅਟਕ ਨਾਮ ਦਾ ਜਟ (ਮਾਨ) ਆਪਣੇ ਖੇਤ ਦੀ ਮੇਰ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਠਾਉਣ ਆਇਆ। ਇਹਨਾ ਆਖਿਆ, ਅਸਾਡਾ ਇਹ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਤਾਂ ਉਹ ਆਖਣ ਲਗਾ, ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਏਥੇ ਵਿਆਹੇ ਹੋਏ ਸੀ ? ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਆਖਦਾ ਅਕਬਰ ਦੇ ਜਾ ਫਰਿਆਦੀ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਆਪਣਿਆਂ ਸੋਹਰਿਆਂ (ਕਾਂਗੜ) ਤੋਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਥ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਭੀ ਸੁਣ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਆਖਣ ਲਗਾ, ਨਾਥ ਜੀ, ਜਗਾ ਦਾ ਕੁਝ ਪ੍ਰਤਿਆਵਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ੭ ਹਥ ਧਰਤੀ ਪਟਵਾਕੇ ਆਪਣੇ ਚਿਮਟਾ ਤੇ ਫੌਹੜੀ ਆਦਿ ਕਢਾਏ ਤਾਂ ਅਕਬਰ ਨੇ ੧ ਲਖ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਦਿਤੀ ਜੋ ਉਦਾਲੇ ਦੇ ੩੬ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਸੀ। ਇਹ ਗਲ ੧੫੯੩ ਈ: ਦੀ ਹੈ।

੫. ਫੇਰ ਨਾਥ ਜੀ ਛਪਰ ਪਾ ਕੇ ਖੁਲੇ ਰਹਿਣ ਲਗੇ, ਅਤੇ ਰਤਨ ਹਾਜੀ ਤੇ ਸੁਲਤਾਨ ਨਾਥ ਆਦਿ ਸਭ ਪੀਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਸਭ ਨੂੰ ਨਾਥ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਸਿਖਿਆ–

---

* ਇਹ ਪਿੰਡ ਮਾਨਾਂ ਤੇ ਮੌੜਾਂ ਦਾ ਗੋਬਿੰਦਪੁਰੇ ਤੋਂ ਲਾਕੇ ਪੂਹਲੇ ਤਕ ੭ ਕੋਹ ਵਿਚ ਸੀ ਜੋ ੧੫੪੫ ਬਿਃ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਅਕਬਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਉਜੜਿਆ।

† ਜਗਦੇਵ ਅਤੇ ਭੋਈ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਨ ਕਰਕੇ ਉਥੋਂ ਕਢ ਕੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਦੀਖਿਆ ਦੇ ਕੇ ਰਤਨ ਸਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਬੇਬਸ ਕੀਤਾ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਤਿਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ‡ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੋਤਿ ਰੂਪ ਗੱਦੀ ਨੂੰ ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ ਕਰਕੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ, ਇਹ ਨਿਤ ਦਾ ਬਿਉਹਾਰ ਸੀ।

੬. ਸੰਮਤ ੧੬੪੫ ਵਿਃ ਦੇ ਹਰਿਦੁਆਰ ਦੇ ਕੁੰਭ ਨੂੰ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਬੈਰਾਗੀਆਂ ਸ਼ਾਹੀ ਕੱਢਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਫਸਾਦ ਬਹੁਤ ਵਧ ਚਲਿਆ, ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਨੇ ਉਥੇ ਜਾਕੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਫਸਾਦ ਪੱਕੀ ਤਰਾਂ ਨਿਬੇੜਕੇ ਜਸ ਖਟਿਆ।

੭. 'ਅਟਕ ਮਾਨ ਦੀ ਪੁਤ੍ਰੀ' 'ਪੰਜੀ' ਨਾਮ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਨੇ ਤਤਿ ਲਾਚਾਰ ਕਰ ਛੱਡੀ ਸੀ, ਘਰ ਦੇ ਉਸਦੀ ਮੰਜੀ ਨਾਥ ਦੇ ਦੁਆਰੇ ਸਿੱਟ ਗਏ। ਨਾਥ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਲਾ ਨਾਲ ਰਾਜੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਮਹਿਮਾ ਹੋਰ ਭੀ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ। ਤਾਂ ਫੇਰ ਘਰ ਦੇ ਓਸ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਲੈਣ ਆਏ, ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਹੀ ਗਈ। ਤਾਂ ਹਾਰਕੇ ਉਹਨਾ ਨੇ ਬੜੇ ਜਤਨ ਨਾਲ ਚੀਖੇ ਭਗਤ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨਾਇਆ। ਓਸ ਤੋਂ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਨਾਥ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ੧੨ ਬਰਸ ਚੀਖਾ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ ਨ ਲਗੇ, ਪਰ ਓਸਨੇ ੧੧ਵੇਂ ਬਰਸ ਉਹ ਬਚਨ ਭੁੱਲਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਆਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਲਏ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ੪੫ ਬਰਸ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਪਰਲੋਕ ਨੂੰ ਸਿਧਾਰ ਗਿਆ।

੮. ਇਕ ਦਿਨ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਤੇ ਭਰਥਰੀ ਤਖਤੂ ਪੁਰੇ ਤੋਂ ਉੱਠਕੇ ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਕੋਲ ਆਏ, ਤਾਂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸੰਕਲਪ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੋਰੀਆਂ ਗਊਆ ਦਾ ਨਾਥ ਜੀ ਦੁੱਧ ਛਕਾਉਣ ਤਾਂ ਕਲਾ ਵਾਲਾ ਸਮ-ਝੀਏ। ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਨੇ ਅੱਗੇ ਹੀ ਜਾਣਕੇ ਇਕ ਕੋਹ ਭਰ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਹੀ 'ਅਟਕ' ਦੇ ਹੱਥ ਗੋਰੀਆਂ ਗਊਆਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿਤਾ। ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਹੁਰੀਂ ਆਕੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮਿਲੇ। ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵ ਨਾਲ ਕੀਤੇ। ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਨੇ ਆਖਿਆ ਭਲਾ ਜੇ ਤੇਰੀ ਗੰਗਾ ਸੁੱਕ ਜਾਵੇ ਫੇਰ ਕੀ ਕਰੇਂ?

ਇਤਨੇ ਗੰਗਾ ਵਾਲਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ-ਪੁਜਾਰੀ ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਕੋਲ ਆਕੇ ਪੁਕਾਰ ਕਰਨ ਲਗਾ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਵਗਾਈ ਹੋਈ ਗੰਗਾ ਸੁਕ ਗਈ। ਤਾਂ ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਨੇ ਅੰਦਰੋ ਜਾਣਕੇ ਕਲਾ ਪ੍ਰੇਰੀ ਤਾਂ ਗੰਗਾ ਸਰਜੀਤ ਨ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਅਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਬਲਵਾਨ ਜਾਣਕੇ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੈ, ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਅਧੀਨਗੀ ਨਾਲ ਆਖਣ ਲਗਾ—ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ। ਜੋ ਅਪਰਾਧ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ, ਉਸਦੀ ਖਿਮਾ ਬਖਸ਼ੋ। ਤਾਂ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਨੇ ਆਖਿਆ, ਕਿ ਤੂੰ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਜਾਣ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਆਪ ਦੇਹ ਧਾਰਕੇ ਇਸ ਜਗਤ ਵਿਚ ਜੋਤਿ ਜਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੂੰ ਹੁਣ ਤਕ ਆਪਣੀ ਤੁਛ ਜਿਹੀ ਕਲਾ ਤੇ ਮਾਣ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਮੁਖ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ—ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚੋਂ:

‡ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਕੇ ਅਤੇ ਭੋਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਭੀ ਮਿਲਨ ਦੀ ਤਾਂਘ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੁਹਾਡੀ ਬੰਸ ਨੂੰ ਏਸ ਛੱਤੀਏ ਤੋਂ ਸਖਣੇ ਕਰਕੇ ਮਰਾਝਕਿਆਂ ਨੂੰ ਏਥੇ ਰਾਜਮਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਛੇਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਕੇ ਅਸਾਡੀ ਤਰਾਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਸੇਵਕਾਂ ਸਮੇਤ ਦੀ ਖਿਮਾ ਲਵੇ ਤੇ ਪਰਮ ਸੁਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰੋ, ਅਜਿਹੀਆਂ ਕੋਟ ਗੰਗਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਹਨ। ਤਾਂ ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਬਹੁਤ ਕੋਮਲ ਚਿਤ ਅਤੇ ਯਥਾਰਥ ਵਾਦੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਲਗੇ ਕਿ ਆਪ ਹੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਅਰਦਾਸਾ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਖਸ਼ਾਂ ਦੇਵੋ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੁੱਧ ਲਈ ਆਉਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਹੋਰ ਪੀਰਾਂ ਸਣੇ ਏਥੇ ਨਿੱਤ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਏਸ ਗਲ ਦੀ ਸਚਾਈ ਵਿਚ ਓਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ। ਤਾਂ ਗੋਪੀ ਚੰਦ, ਭਰਥਰੀ, ਬਾਬਾ ਕਲਿਆਣਾ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਲਗੇ ਸਨ, ਓਦੋਂ ਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨ ਨਾਥ ਭੀ ਆਗਿਆ, ਪੰਜਾਂ ਨੇ ਇਕ ਚਿਤ ਹੋਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ, ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ! ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਆਪ ਦਾ ਸਾਦਿਕ (ਪ੍ਰੇਮੀ) ਹੈ ਆਪ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਹੋ। ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਏਸ ਨੂੰ ਅਜ ਤਕ ਸ੍ਰੀ ਚਰਨਾ ਤੋਂ ਬਿਮੁਖ ਰਹਿਣ ਦੀ ਹੁਣ ਮੁਆਫੀ ਦਿਓ। ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਝਬਦੇ ਹੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕਰਨਾ, ਜੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਵੇ, ਮੇਰੇ ਸੁਤੇ ਸਿਧ ਬਚਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਜੋ ਏਸ ਦੀ 'ਗੰਗਾ' ਸੁੱਕ ਗਈ ਹੈ ਉਸਦੇ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਸਮਰਥਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਭੀ ਜੇ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਮੁੜ ਅਮਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਨੀ। ਤਾਂ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਸੁਣਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਗੰਗਾ ਵਗਦੀ ਦਿਖਾਕੇ ਇਕ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਰਦਾਸ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਤੇ ਗੰਗਾ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਅਕਾਰ ਦੀ ਹੋਕੇ ਵਗੀ।

੯. ਜਦੋਂ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਸਰ ਦਾ ਯੁੱਧ ਜਿਤਕੇ ਨਾਥਾਣੇ ਆਏ, ਤਾਂ ਉਸ ਢਾਬ ਉਤੇ ਤੰਬੂ ਲਾਏ, ਨਾਥ ਨੇ ਜਾਕੇ ਚਰਨ ਚੁੰਮੇ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੁਲਤਾਨ ਨਾਥ ਤੇ ਰਤਨ ਹਾਜੀ ਭੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ। ਨਾਥ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, ਨਾਥ ਜੀ ਤੁਹਾਡੀ ਅਰਦਾਸ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਈ, ਤੁਸੀਂ ਅਪਣੀ ਨੇਕੀ ਤਿਆਗ ਤੇ ਸਚਾਈ ਦੇ ਕਾਰਣ ਬਖਸ਼ੇ ਗਏ। ਤਾਂ ਨਾਥ ਨੇ ਆਖਿਆ। ਮਹਾਰਾਜ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਤੁੱਛ ਸੇਵਕ ਹਾਂ ਨਾਥ ਕਹਾਉਣ ਜੋਗ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਸਿਖੀ ਬਖਸ਼ੋ। ਤਾਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਕੇ ਨਾਥ ਜੀ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਸਾਥੀਆਂ ਸਿਧਾਂ ਤੇ ਪੀਰਾਂ ਸਣੇ ਦੀਖਿਆ ਦੇਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਰਤਨ ਹਾਜੀ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਹੋਈ ਕਿ ਤੈਂ ੬੦੦ ਬਰਸ ਦੀ ਅਰਜਾ ਭੋਗ ਲਈ, ਹੁਣ ਸਵਾ ਬਰਸ ਨੂੰ ਏਥੇ ਰਤਨ ਸਰ ਦੇ ਥਾ ਸਮਾ ਜਾਉ। ਸੁਲਤਾਨ ਨਾਥ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ, ਬਾਬਾ ਕਲਿਆਣੇ ਨੂੰ ਚਿਰੰਜੀਵੀ ਬਣਾ ਕੇ ਕਾਲਨਾਥ ਨੂੰ ਭੀ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਹੁਰਾਂ ਵਾਂਗ ਚਿਰੰਜੀਵੀ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਕੋਲ ਰਾਇ ਜੋਧ, ਰਾਇ ਭੱਲਣ, ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਘੁਮਾਣ, ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ (ਰੂੜੇ ਕਿਆ ਨੇ) ਸੇਮਾ ਕਾਲਾ, ਕਰਮ ਚੰਦ, ਭਾਈ ਭਗਤੂ (ਸੇਲਬਰਾਹ ਦੇ) ਭਾਗ ਮੱਲ ਬੜੇ ਘਰ ਵਾਲਾ ਤੇ ਚੂਹੜ ਤੇ ਮਿਹਰਾ ਜੱਟ ਸੇਖੋਂ ਛਪਾਰ ਤੇ ਬੁਰੰਦੀ ਵਾਲੇ ਆਦਿ ੧੯ ਜੱਥੇਦਾਰ ਸਨ।

੧੦. ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ 'ਰਾਜਾ ਰਾਮ' ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਸਿਠਿਆਲੇ ਵਾਲੇ ਧੀਰੇ ਬੱਲ ਨੂੰ ਭੀ ਪਾਹੁਲ ਦਿਵਾਈ। ਧੀਰੇ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਧਾਰਨ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਚੁਖੰਡੀ ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ੪ ਬੁਰਜ-ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ, ਕਾਲੂ ਨਾਥ, ਕਲਿਆਣੇ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨ ਨਾਥ ਹੁਰਾਂ ਦੇ ਉਚੇ ਬਣਵਾਏ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਵਧਣ ਦਾ ਵਰ ਦਿੱਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭ੍ਰਥਰੀ ਨਾਥ (ਚਿਰੰਜੀਵ)

ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਲੋਕ ਭ੍ਰਥਰੀ ਨਾਉਂ ਦੀਆਂ ੩ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਸਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਜ ਤਕ ਉਹ ਕਿਸੇ ਭੀ ਭ੍ਰਥਰੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਠੀਕ ਨਿਰਣੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਪਹਿਲਾਂ 'ਭ੍ਰਥਰੀ ਹਰੀ' ਉਜੈਨ ਦੇ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਨਾਮੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਮਹਾਭਾਸ਼ ਵਿਆਕਰਣ ਦਾ ਲੁਪਤ ਹੋਇਆ ਅੰਸ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਤੋਂ ਲਿਖਕੇ ਉਸ ਗ੍ਰੰਥ ਰਤਨ ਨੂੰ ਅਨ੍ਹੇਰੇ 'ਚੋ ਕੱਢਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਥਾਂ ਥਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ (ਬ੍ਰਹਮ ਰਾਕਸ਼) ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਚਿਤ੍ਰ ਕੂਟ ਤੋਂ ਉਠਕੇ ਉਜੈਨੀ ਆਕੇ ੪ ਕੰਨਿਆਂ ਵਿਆਹੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਛਤ੍ਰਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਵਿਕ੍ਰਮਾਦਿੱਤ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਓਲਿੱਕਰ ਬੰਸ ਦਾ ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ 'ਤੀਜਾ' ਬਿਕ੍ਰਮਾਦਿਤ ਹੋਇਆ। ਦੂਜੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਪੰਡਿਤ ਭ੍ਰਥਰੀ ਹਰੀ ਹੋਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਆਕਰਣ ਮਹਾਂ ਭਾਸ਼ੇ ਉੱਪਰ ਸੇਤੂ (ਪੁੱਲ) ਬੰਨਣ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਨਾਲ ਵਾਕਪਦੀਯ ਨਾਮੇ ਵਿਆਕਰਣ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਿਆ, ਅਤੇ ਸ਼ੂਦ੍ਰਾਣੀ ਤੋਂ ਮਹਾਂ ਕਵਿ 'ਭੱਟੀ' ਹੋਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਆਕਰਣ ਗਰਭਿਤ 'ਭੱਟੀ ਕਾਵਯ ਲਿਖੀ। ਏਸੇ ਭ੍ਰਥਰੀ ਪੰਡਿਤ ਨੂੰ ਚੀਨੀ ਯਾਤਰੂ ਹੀਊਨਸਾਂਗ ਜੋ ਗੁਪਤ ਬੰਸਿਆ ਦੇ ਸਮੇਂ ੫੦੦ ਈਃ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸੀ, ਏਸ ਦਾ ਮਰਨ ਸਮਾ ੬੫੧ ਈਃ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਵੈਰਾਗ ਸ਼ਤਕ ਆਦਿ ਤਿੰਨ ਸ਼ਤਕਾਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਦਸਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਇਹ 'ਸ਼ਤਕ' ਬਣੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਤਾਂ ਤੇ 'ਵਾਕ ਪਦੀਯ' ਦਾ ਕਰਨਾ ਭਰਥਰੀ ੬ ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਮਤ ਦਾ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਭ੍ਰਥਰੀ ਤਿਹਾਂ ਸੁਤਕਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਸ਼ੈਣੀ ਅਤੇ ਚਾਲੂਕ ਬੰਸੀ ਜੈ ਸਿੰਘ ਪਿੰਗਲ ਦੀ ਲੜਕੀ ਪਿੰਗਲਾਂ ਦਾ ਪਤੀ ਅਤੇ ਚੇਦੀ ਰਾਜ 'ਕਰਣ ਦੇਵ' ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ੧੦੯੦ ਈ: ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਰਾਣੀ ਦੇ ਬਿਭਚਾਰ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋਕੇ ਰਾਜ ਛਡਿਆ ਸੀ। ਤੀਜਾ ਭ੍ਰਥਰੀ ਉਜੈਨ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਮਾਰ ਬੰਸੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸੀ ਜੋ ਧਾਰਾ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਕੇ ੧੨੫੦ ਈਃ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਉਜੈਨ ਦੇ ਰਾਜੇ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਭਾਣਜਾ ਗੋਪੀ ਚੰਦ-ਰੰਗ ਪੁਰ (ਮੌੜ) ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੇਨ ਬੰਸੀ ਸੀ, ਜੋ ਬਖ਼ਤਿਆਰ ਖਿਲਜੀ ਦੇ ਹਥੋਂ ੧੨੧੦ ਈ: ਵਿਚ ਨਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਮੈਨਾਵੰਤੀ ਸਣੇ ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ ਭ੍ਰਥਰੀ ਕੋਲ ਉਜੈਨ ਵਿਚ ਆ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਭ੍ਰਥਰੀ ਨੇ ਸੰਤਾਨ ਰਹਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਅਪਣੇ ਭਾਣਜੇ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇਕੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਆਕੇ ਸਿੱਧ*ਸੁਲੱਖਣ ਕੋਲੋਂ ਦੀਖਿਆ ਮੰਤ੍ਰ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ ੧੩ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ੧੨੧੫ ਈ: ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ 'ਨਾਥ ਪੰਥ' ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਕਪਲਵਾਦ ਨਾਲ ਮਿਲਗੋਭਾ ਹੋਇਆ ਬੋਧੀਆਂ ਦਾ ਸੁੰਨਵਾਦ ਅਥਵਾ ਸਹਜੀਆ" ਪੰਥ ਸੀ। ਏਥੋਂ ਜਾਕੇ ਭ੍ਰਥਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਉਜੈਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਕੇ ੧੨੨੦ ਈ: ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਪਰਬਤ ਉਪਰ ਆਪਣੇ ਗੁਾਈ ਹੋਰਨਾ ਸਿਧਾਂ ਕੋਲ ਜਾ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ, ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ੧੨੩੦ ਈਃ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਉਸਦਾ ਭਾਣਜਾ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਭੀ ੩੨ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਅਪਣਾ ਰਾਜ ਤਿਆਗ

---

*ਇਹ ਪ੍ਰਮਾਰ ਬੰਸੀ ਭੋਹ ਕਰਣ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਅਤੇ ਸੇਖੋਂ ਦਾ ਪਿਤਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਭਾਈ-ਮੱਖਣ ਸਣੇ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਜਗਦੇਵ ਕੋਲੋਂ ਦੀਖਿਆ ਲੈਕੇ ਛਾਪਾ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ ਕੋਲ ਪਰਬਤ ਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਫੇਰ ੧੨੩੫ ਈ: ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਉਜੈਨ ਵਿਚ ਮੈਨਾਵੰਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਏਥੋਂ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਸੈਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ੧੫ ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸੁਨਾਮ' ਵਾਲੇ 'ਮਹਾਂ ਦੇਊ' ਨਾਮੇ ਸਿੱਧ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋਏ ਜੋ ਹੋਰਨਾ ਸਿੱਧਾਂ ਵਾਂਗ ਤਰਕਵਾਦੀ ਨ ਹੋਕੇ ਤੱਤ ਗਿਆਨੀ–ਸਰਬ ਅਸਤੀ ਵਾਦੀ ਸੀ। ਉਸਤੋਂ ਛੁੱਟੀ ਲੈਕੇ ਸ੍ਰੀ ਪਰਬਤ ਉਪਰ ਫੇਰ ਚਲੇ ਗਏ।

ਜਦੋਂ ੧੪੯੭ ਈ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸੁਨਾਮ ਦੇ ਮਹਾਦੇਊ ਸਿੱਧ ਨੂੰ ਗੁਰਮੰਤ੍ਰ ਦੇਕੇ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਚਲਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ, ਮਹਾਦੇਊ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਓਸਨੂੰ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸੇਵਕ ਬਣਾਕੇ ਬਿੰਧ ਪਰਬਤ ਵਲ ਲੈ ਗਏ, ਤਾਂ ਓਥੇ ਭ੍ਰਥਰੀ, ਓਸਦਾ ਭਾਣਜਾ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ, ਹੋਰ ਸਿੱਧ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਭ੍ਰਥਰੀ ਨੇ ਸੁੰਨਜ ਤੱਤ ਦੇ ਲੱਛਣ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਜੈਸੇ "ਬੋਲੈ ਭ੍ਰਥਰੀ ਸਦਿ ਸਰੂਪ। ਪਰਮ ਪੱਤ ਮਹਿ ਰੇਖ ਨ ਰੂਪ।" ਭਾਵ ਪਰਮ ਤਤ੍ਹ 'ਸੁੰਨ' ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਕੋਈ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਓਸਦਾ ਲੱਛਣ ਨਹੀ ਬਣ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਹੈ ਸਹੀ। ਤਾਂਤੇ ਸੁੰਨ ਦਾ ਲੱਛਣ ਕੋਈ ਭੀ ਨ ਬਣਨ ਕਰਕੇ ਓਸ ਨੂੰ 'ਅਨਿਰ ਬਚਨੀਯ' ਪਰ, 'ਸੱਤ' ਕਹਿਣਾ ਠੀਕ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਏਸਦਾ ਜੋਗ ਉਤਰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾਕੇ ਭਥਰੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾ ਕਰ ਦਿਤੀ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਰਥਰੀ ਸਿੱਖ ਹੋਇਆ। ਫੇਰ ਚਰਪਟ ਨਾਥ ਅਤੇ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਦੋਵੇਂ ਮਿੱਠੀ੨ ਚਰਚਾ ਕਰਕੇ ਝਬਦੇ ਹੀ ਨਾਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਣੇ। ਮਹਾਂਦੇਓ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਿਖ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ, ਤੱਤ ਵਿਚਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਨਿਸਚਿੰਤ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਹਜ਼ੂਰ ਗੁਰਦੇਵ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ। ਤਾਂ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਮਾਲ ਵੇ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਤਖਤੂ ਪੁਰੇ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਆਕੇ ਸਭ ਸਿੱਧ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਦਿਨ ਰਹੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਧ ਭੋਈ ਧਾਲੀਵਾਲ, ਬਠਿੰਡੇ ਵਾਲਾ ਰਤਨ ਨਾਥ, ਨਥਾਣੇ ਵਾਲਾ ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨ ਨਾਥ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਸਨ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਭ ਸਿੱਧ ਸੰਗਤ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਅਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਾਣ ਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਸਿੱਧ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਥਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ, ਪਰ ਗੋਪੀ ਚੰਦ, ਭਰਥਰੀ ਤੇ ਮਹਾਦੇਊ ਨੇ ਸਦਾ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਚਿਰੰਜੀਵਤਾ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦੇਹ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਸਮੇ ਤਕ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਧਾਰਕੇ ਉਹ ਤਿੰਨੇ ਸਿੱਧ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਚਰਨੀ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਜੋ ਅਜ ਤਕ ਚਿਰੰਜੀਵ ਬਣਕੇ ਤਖਤੂ ਪੁਰੇ ਦੀ ਝਿੜੀ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਕਰਾਏ ਸਨ। ਇਥੋਂ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਧ ਅਜ ਤਕ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੰਦੇ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਲ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਕਲਪਜ ਕਵਿ ਦੇ ਸਵੈਯਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਬੁਢਣ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ੧੨੦ ਬਰਸ ਦੀ ਆਯੂ ਹੋਰ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਬਾਬੇ ਬੁੱਢੇ ਨੂੰ ਦੀਰਘ ਆਯੂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਸੁਨਾਮ ਵਾਲੇ ਕਮਲੀਏ (ਅਲਮਸਤ) ਨੂੰ ੧੦੦ ਬਰਸ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਆਯੂ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਸੀ, ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭ੍ਰਥਰੀ, ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਅਤੇ ਸੁਨਾਮ ਵਾਲੇ ਮਹਾਦੇਊ ਨੂੰ ਭੀ ਬਿਅੰਤ ਬਰਸਾਂ ਤਕ ਚਿਰੰਜੀਵ ਰਹਿਣ ਦੀ ਦਾਤ ਉਨਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਬਖ਼ਸ਼ੀ। ਸਿੱਧਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਣ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਨੰਬਰ ਭ੍ਰਥਰੀ ਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਚਿਰੰਜੀਵਤਾ ਲੈਣ ਵਿਚ ਮਹਾਂ ਦੇਵ ਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਲੂਈ ਪਾਦ (ਰਸਾਲੂ), ਚਰਪਟ ਪਾਦ (ਮਾਂਗਟ) ਅਤੇ ਭੇਈ ਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਤੀਜੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਹੋਇਆ। ਜੋ ਲੋਕ ਭ੍ਰਥਰੀ ਨੂੰ ਉਜੈਨ ਦੇ ਰਾਜਾ ਵਿਕ੍ਰਮਾਦਿਤ ਦਾ ਭਾਈ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਉਜੈਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਰ ਬੰਸ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਭ੍ਰਥਰੀ ਤੇ ਵਿਕ੍ਰਮ ਨਾਉ ਨਾਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਭੁਲੇਖਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਦੇ 'ਜਾਲੰਧਰ ਨਾਥ' ਤੋਂ ਦੀਖਿਆ ਮੰਤ੍ਰ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਭੀ "ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕਾਰੂੰ ਨੂੰ ਮਿਲਨ" ਵਾਂਗ ਅਸੱਤ ਹੀ ਹੈ। ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਾਲੰਧਰ ਨਾਥ ਖਬਰੇ ਕਿਥੇ ਭੱਠ ਝੋਕਦਾ ਹੋਊ!

ਨੋਟ:– ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਤੇ ਭ੍ਰਥਰੀ ਦਾ ਤਖਤੂ ਪੂਰੇ ਰਹਿਣਾ, ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੋਂ ਭੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਏਸੇ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਗੌਰੰਗ ਦੇਵ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਚੇਤੰਨ ਦੇਵ

ਚੌਧਵੀਂ ਸਦੀ ਈ: ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਨਦੀਆਦ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਨਿਅਇਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੀ ਪੜਾਈ ਦੀ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਟਕਸਾਲ ਬਣੀ ਜਿਸਦੇ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਭੱਟਾ ਚਾਰਯ 'ਰਘੁਨਾਥ' (ਮੈਥਲ) ਥਾਪੇ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿਸ਼ ਬਾਸਦੇਵ ਸਾਰਬ ਭੋਮ ਭਟਾਚਾਰਯ (ਭੱਟਾ ਚਾਰਯਾ ਦੇ ਸ਼ਹਨਸ਼ਾਹ) ਹੋਏ। ਅਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ੪ ਚੇਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੌਰੰਗ ਦੇਵ ਅਤੇ ਚੇਤੰਨ ਦੇਵ ਪੰਡਿਤ ਹੋਕੇ ਭੀ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਵਰਤਕ ਹੋਏ, ਜੋ ਸਰਗੁਣ ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਰਨ-ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪਰਮ ਵੈਸ਼ਣਵ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ 'ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ' ਕਰਕੇ ਆਖੇ ਗਏ। ਗੌਰੰਗਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਣੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਨਿਰਗੁਣ ਵਾਦੀ ਅਤੇ ਸਮਰਥ ਮਹਾ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸੰਗਤ ਪਾਕੇ ਸਰਗੁਣ ਉਪਾਸਨਾ ਛਡਕੇ ਨਿਰਗਣ ਉਪਾਸਨਾ ਵਲ ਝੁਕੇ, ਨਾਲੇ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਭੀ ਓਸੇ ਮਹਾਤਮਾ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਲੀਨ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਗੋ ਲੋਕ ਸਿਧਾਰੇ ਫ਼ੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਪਣੇ ਸਾਧਿਆਈ ਚੇਤੰਨ ਦੇਵ ਨੂੰ ਨਿਰਗੁਣਵਾਦ ਦ੍ਰਿੜਾਕੇ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਲਿਵਲੀਨ ਕੀਤਾ। ਸੋ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਕਰਨਾ ਕਿ ੧੪੯੯ ਈ: ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਹੀ ਆਸਾਮ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਇਆਂ 'ਨਦੀਆਦੀ' ਪੰਡਿਤ ਮੰਡਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰਮੰਤ੍ਰ ਦੇਕੇ ਜ਼ਰੂਰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ ਭੋਰਾ ਭੀ ਸਚਾਈ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਿਰਗੁਣ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਕਿਸੇ ਮਤ ਵਿਚ ਭੀ ਚਾਲੂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਵੈਸ਼ਨਵ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਗੁਣ ਤੇ ਅਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਨਿਰਗੁਣ ਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਬ ਧਰਮ ਅਤੇ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਰਹਿਤ ਨਿਰਗਣ ਤੱਤ ਦੇ ਜਸ ਕੀਰਤੀ ਦੀ ਅਜੇ ਸੂਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੀ। ਤਾਂਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਤੋਂ ਹੀ ਵੈਸ਼ਨਵਾਂ ਨੇ ਨਿਰਗੁਣ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸਿਖਿਆ, ਜੋ ਦੀਖ਼ਿਆ ਲੈਣ ਬਿਨਾ ਦ੍ਰਿੜ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਗੁਰਦੇਵ ਦੇ ਸਾਖਿਆਤ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਕੋਈ ਤਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਸਾਧਕ ਜਨ ਦੀਖ਼ਿਆ ਲਏ ਬਿਨਾ ਚੈਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰਭਾਈ ਮਥਰਾ ਨਾਥ ਤਰਕ ਵਾਗੀਸ਼ ਭਟਾਚਰਯ ਅਤੇ ਜੈਦੇਵ (ਪੱਖ ਧਰਮਿਸ੍ਰ) ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਕਾਂਡ ਪੰਡਿਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਤੋਂ ਹਥ ਧੋ ਕੇ ਬ੍ਰਿਧ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਿਖ ਬਣਕੇ ਕ੍ਰਿਤ ਕ੍ਰਿਤ ਹੋ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੋਪੀ ਚੰਦ(ਸਿੱਧ)

ਬੰਗਾਲੇ (ਗੌੜ) ਦੇ ਰੰਗਪੁਰ (ਰੰਗਵਤੀ) ਨਗਰ ਦੇ ਸੇਨਬੰਸੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਹੋਇਆ। ੧੩ ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਖਿਲਜੀਆਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ੧੨੧੦ ਈ: ਨੂੰ ਬੰਗਾਲੇ ਵਿਚ ਕਤਲ ਆਮ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਛੋਟੀ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਰਾਣੀ ਪਦਮਦੇਵੀ ਸਮੇਤ ਅਪਣੀ ਮਾਈ ਮੈਨਾ ਵੰਤੀ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਉਜੈਨ ਵਿਚ (ਅਪਣੇ ਨਾਨਕੀਂ) ਚਲਿਆ ਆਇਆ। ਓਥੇ ਉਸਦਾ ਮਾਮਾ 'ਭ੍ਰਥਰੀ' ਪ੍ਰਮਾਰ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਧਾਰਾ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਖ਼ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੋਕੇ ਉਜੈਨੀ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਭ੍ਰਥਰੀ ਦੇ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇਕੇ ਸਿੱਧਾਂ ਦਾ ਚੇਲਾ ਬਣਿਆ। ਇਹ ੧੨੧੫ ਈ: ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਦਸ ਬਰਸਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ੨ ਹੀ ਖਿਲਜੀਆਂ ਨੇ ਉਜੈਨ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਮਾਂਡੂ ਨੂੰ ਅਲਫਖਾਂ ਗੋਰੀ ਨੇ ਪ੍ਰਮਾਰਾਂ ਤੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਅਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸ੍ਰਕਾਰ ਬਣਾ ਲਈ, ਤਾਂ ਪ੍ਰਮਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਵਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੀਆਂ। ਤਾਂ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਦੀ ਮਾਤਾ ਮੈਨਾ ਵੰਤੀ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਵੈਰਾਗ ਉਤਪੰਨ ਹੋਗਿਆ, ਏਸ ਨੇ ਅਪਣੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਭੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਅਨਿੱਤਤਾ ਅਤੇ ਰਾਜ-ਭਾਗਦੀ ਅਨਿਸਥਰਤਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਭਾਇਕ ਹੀ, ਬੋਧੀ ਸਤ੍ਰ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਕਰਿ ਦਿੱਤਾ।

*ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਭਰਥਰੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਮੈਨਾਵੰਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਨੇ ਮਾਤਾ ਦੇ ਏਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ੩੨ ਬਰਸ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਬੋਧ ਸੰਨਿਆਸ ਲੈ ਕੇ ਭਰਥਰੀ ਕੋਲ ਜਾਕੇ ਸ੍ਰੀ ਪਰਬਤ ਤੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ। ਜਦੋਂ ੧੪੯੮ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਮਹਾਦੇਓ ਸਿਧ ਦੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਪਰਬਤ ਤੇ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਅਤੇ ਭਰਥਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਹੋਰ ਸਿਧਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿਖ ਬਣੇ ਤੇ ਮਹਾ ਦੇਓ ਦੀ ਰੀਸ ਚਿਰੰਜੀਵੀ ਹੋਣ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ, ਨਾਲੇ ਸਦਾ ਗੁਰਦੇਵ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਅਭਿਲਾਖਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਈ। ਚਰਪਟ ਨਾਥ ਭੀ ਉਥੇ ਹੀ ਚਰਚਾ ਕਰਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋਇਆ ਜੋ ਆਪਣੀ ਮਿਰਤੂ ਦਾ ਸਮਾ ਨੇੜੇ ਆਇਆ ਜਾਣਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਤਖਤੂਪੁਰੇ ਆਕੇ ਛੁਟੀ ਲੈ ਗਿਆ। ਜੋ ਨਾਹਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਭਾਈਆਂ ਕੋਲ ਜਾਕੇ ਪਾਉਂਟੇ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਦੇਹ ਤਿਆਗ ਗਿਆ। ਤਾਂ ਗੋਪੀ ਚੰਦ, ਭਰਥਰੀ ਤੇ ਮਹਾ ਦੇਓ ਆਪਣਾ ਪੱਕਾ ਥਾਉਂ ਤਖਤੂ ਪੁਰੇ ਬਣਾਕੇ ਟਿਕ ਗਏ। ਉਥੇ ਅਜ ਤਕ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਥੜਾ ਅਤੇ ਛਪੜੀ ਝਿੜੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਏਹਨਾਂ ਸਿਧਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦੇਖਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਭਾਈ ਜ਼ੱਕੋ ਦੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਏ ਸੀ। ਇਹ ਸਿਧ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਰੂਪ ਦੇ ਸਦਾ ਹੀ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਹ ਤਖਤੂ ਪੁਰੇ ਹੀ ਆ ਰਹੇ। ਜੋ ਹੁਣ ਭੀ ਹਨ। ਸਮੇਂ ੨ ਅਧਿਕਾਰੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਃ ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ–ਕੀਰਤਪੁਰੀ

ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਹਣ ਵਲ ਜਗਤ ਉਧਾਰਨ ਲਈ ਗਏ ਤਾਂ ਇਕ ਫਕੀਰ

*ਮਾਂਗਟ ਜੋ ਸਾਲਬਾਹਨ ਦੇ ਪੁਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਨਾਮੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ, ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਅਰਪਣ ਕਰਕੇ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ–'ਭਾਈ ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ! ਇਹ ਦੁੱਧ ਅਸਾਡੀ ਅਮਾਨਤ ਰੱਖ ਛੱਡ, ਤੈਥੋਂ ਅਸੀਂ ਛੇਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਕੇ ਲਵਾਂਗੇ। ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਅਰਜ ਕੀਤੀ-ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਮੇਰੀ ਇਤਨੀ ਆਯੂ ਕਿਵੇਂ ਹੋਊ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਬ੍ਰਿਧ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ ? ਤਾਂ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਹੁਣ ਤੂੰ ੧੨੦ ਬਰਸ ਦਾ ਹੈ, ਅੱਜ ਤੋਂ ੧੨੦ ਬਰਸ ਹੋਰ ਤੈਨੂੰ ਦਿਤੇ, ਜਿਹੜਾ ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਵੇ, ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਦੁੱਧ ਦੇ ਦੇਣਾ ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਕੀਰਤਪੁਰ ਅਬਾਦ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦਾ ਰੂਪ ਬਣਾਕੇ ਓਸ ਤੋਂ ਦੁੱਧ ਛਕਿਆ, ਅਤੇ ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਰੱਜਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਦੇਹ ਤਿਆਗ ਕੇ ਮੁਕਤ ਹੋਇਆ।

ਮਹਾਂ ਦੇਉ (ਸਿੱਧ)

ਸੁਨਾਮ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਮਸਤਾਨਾ–"ਜੜੀਆ ਗੋਤ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਜੋ ਭ੍ਰਥਰੀ ਨਾਥ ਦਾ ਗੁਰਭਾਈ ਅਤੇ ਤੱਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲਾ ਬੋਧੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਸੁਨਾਮ ਗਏ, ਤਾਂ ਸਿਧ ਸੰਗਤ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਚਰਨੀ ਲਗਾ। ਅਤੇ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਲਗਾ–ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ! ਮੈਂ ਗਰੀਬ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਆਪਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਖੋ, ਤਾਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਬਚਨ ਕੀਤਾ–ਭਾਈ ਤੂੰ ਤਾਂ ਜੋਗੀ-ਮਹਾਦੇਊ ਹੈਂ, ਗਰੀਬ ਕਿਉਂ ਆਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਤੂੰ ਸਦਾ ਹੀ ਅਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਦੇਹ ਕਰਕੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਭੀ ਤੇਰੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰਣ ਹੋਵੇਗੀ। ਕੁਝ ਹੋਰ ਮੰਗ। ਤਾਂ ਮਹਾਂ ਦੇਉ ਨੇ ਗਦ ਗਦ ਹੋਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ–'ਮਹਾਰਾਜ! ਚਿਰੰਜੀਵੀ ਰਹਿਣ ਦੀ ਅਭਿਲਾਖਾ ਹੈ, ਉਹ ਦਾਤ ਭੀ ਬਖਸ਼ੋ।' ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਨਾਲ ਬਚਨ ਕੀਤਾ–'ਅੱਛਾ ਭਾਈ ਤੈਨੂੰ ਚਿਰੰਜੀਵ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤਾਈ ਰਹੇਗਾ। ਪਰ ਗੁਪਤ ਰੂਧ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਫੇਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਤੁਰਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲਾਕੇ ਤਖਤੂ ਪੁਰੇ ਆਉਣ ਤਕ, ਹੋਰਨਾਂ ਸਿਧਾਂ ਭ੍ਰਿਥਰੀ ਆਦਿ ਦੇ ਸਣੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਦਾ ਹੀ ਸੰਗ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਦਾ ਸਬੂਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਸਵੈਯਾ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਯਥਾ:—

"ਮਹਾ ਦੇਉ ਗੁਣ ਰਵੈ ਸਦਾ ਜੋਗੀ ਜਤਿ ਜੰਗਮੰ ਮਃ ੯ ਸਃ ਮਃ ੧" ਪੁਨਾ–"ਭਰਥਰਿ ਗੁਣ ਉਚਰੈ ਗੁਰੁ ਸੰਗਿ ਰਹੰਤੋ।..... ਸ: ੧੦। ਮ: ੧।"

ਏਸੇ ਮਹਾ ਦੇਉ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਪਰਬਤ ਉਪਰ ਭਰਥਰੀ ਤੇ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸਤਿ ਗੁਰਾਂ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਹੋਇਆਂ, ਏਸੇ ਦੀ ਰੀਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਿਰੰਜੀਵਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਅੱਜ ਤਕ ਮਹਾਂ ਦੇਉ ਦੇ ਸਾਥ ਬਿੰਧੀਆਂ, ਹਿਮਾਲੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ* ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ,

*ਪੋਨਾ ਤੇ ਹਾਂਸ ਪਿੰਡ (ਜਗਰਾਵਾਂ ਕੋਲ) ਗੰਗਾ ਨਥਾਣਾ' ਧਉਲਾ, ਤਪਾ ਤੇ ਜੋਗ-ਰਲਾ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਥਾਂਵਾ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧਾਂ ਦਾ ਉਥੇ ਆਉਣਾ ਦਸਦੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਤੇ ਹੁਣ ਤਖਤੂ ਪੁਰੇ ਵਿਰਾਜ ਰਹੇ ਹਨ।

ਮਾਂਗਟ ਸਿਧ

ਇਹ ਸਾਲਬਾਹਨ ਦੇ ਪੁਤਰ ਬਹੁਤ ਬੜੀ ਆਯੂ ਵਾਲੇ (੫੨੦ ਤੋਂ ੧੧੨੦ ਤਕ) ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਜਾ ਜਗਦੇਵ ਨਾਲ ਗੜ੍ਹ ਗਜ਼ਨੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਆਕੇ ਗਜ਼ਨੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਕਦੋਂ ਦੇ ਥਾਂ ਬਸੀ, ਫੇਰ ਕਾਲੇ। ਏਸਦੇ ਪੜੋਤੇ ਨੇ ਦੋਰਾਹੇ ਤੋਂ ੪ ਮੀਲ ਉਤਰ ਨੂੰ ਛੰਦੜ ਪਿੰਡ ਵਧਾ, ਜਿਸਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਰਾਮਪੁਰ ਕਟਾਣੀ ਆਦਿ ਪਿੰਡ ਹਨ। ਗਜ਼ਨੀ ਦੀ ਜਿਤ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਜਗਦੇਵ ਨਾਲ ਮਾਰਵਾੜ ਨੂੰ ਫੇਰ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਬਗਦਾਦ ਤੇ ਗਜ਼ਨੀ ਆਦਿ ਨੂੰ ਨਿਵਾ ਕੇ ਹਾਂਸ ਵਡੇ (ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਦਿਹਾਣੇ) ਦੇ ਥਾਂ ਆਕੇ ਰਹੇ। ਜਾਲੰਧਰ ਪਾਦ ਦੇ ਸਿਸ਼ ਚਰਪਟ ਨਾਥ ਅਤੇ ਮਾਂਗਟ ਇਕੋ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈਂ।

ਰਤਨ ਹਾਜੀ

ਸਨ ੮੭੫ ਤੋਂ ੧੬੩੨ ਤਕ)

ਮਹਾਰਾਜ ਵਿਜੈ ਪਾਲ ਦੇ ਨੌਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਪ੍ਰਥਵੀ ਚੰਦ ਗਣਪਾਲ ਬਠਿੰਡੇ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਘਰ ਬ੍ਰਿਧ ਅਵਸਥਾ ਮਸੀਂ ਪੁਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਪਟਰਾਣੀ ਨੇ ਈਰਖਾ ਦੇ ਵਸ ਵਜ਼ੀਰ ਰਤਨਪਾਲ (ਬ੍ਰਾਹਮਣ) ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਆਕੜਾ (ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਤਲੁਜ) ਦੇ ਝਲ ਵਿਚ ਸੁਟਵਾ ਦਿਤਾ। ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦਾ ਹੋਇਆ ਸਾਂਝ ਸਮੇਂ ਮੰਡ ਵਿਚ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਬਚੇ ਨੂੰ ਚਕ ਲਿਆਂਦਾ। ਰਾਜਗੀ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੇਖਕੇ ਰਾਜਾ ਨੇ ਸ਼ਕ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਤਾ ਪਟਰਾਣੀ ਨੇ ਅਜ ਸਵੇਰੇ ਏਸ ਨੂੰ ਸਿਟਵਾਕੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਮਸ਼ਕ ਜੰਮੀ ਨ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਭੇਦ ਗੁਪਤ ਰਖਿਆ। ਪੁਛਣ ਤੋਂ ਪਟਰਾਣੀ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ (ਉਗਾਹ) ਨੇ ਮਸ਼ਕ ਦਾ ਜੰਮਣਾ ਹੀ ਦਸਿਆ। ਜਿਸ ਰੁਮਾਲ ਵਿਚ ਬੱਚਾ ਪਲੇਟਿਆ ਸੀ ਉਹ ਸਿਞਾਣ ਕੇ ਬੜੀ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ, ਮੇਰਾ ਰੁਮਾਲ ਦਿਉ। ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਬੇਖਬਰੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਰਾਜਾ ਨੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਸਣੇ ਰੁਮਾਲ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਦਿਖਾਇਆ ਤਾਂ ਰਾਣੀ ਝੂਠੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਯੋਗ ਡੰਡ ਦੀ ਭਾਗੀ ਹੋਈ। ਰਤਨ ਪਾਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਜੁਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਰ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਮਿਲਿਆ। ਉਸ ਦੁਸ਼ਟ ਨੇ ਭਾਰਾ ਨਿਰਾਦਰ ਮੰਨ ਕੇ ਸੌਂਹ ਖਾਧੀ ਕਿ ਮੈਂ ਭੀ ਏਸ ਰਾਜੇ

---

[1] ਰਾਹੁਲ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਨੁਮਾਨ (ਅਟਕਲ) ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਸਨ-ਸੰਬਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਧਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਹੈ। ਸੰਨ-ਸੰਬਤ ਨਿਤਾਂਤ ਅਸ਼ੁਧ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਗਦੇਵ, ਲਛਮਣ ਅਤੇ ਭੋਈ ਆਦਿ ਦਾ ਉਕਾ ਹੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਚਰਪਟ (ਮਾਂਗਟ) ਆਦਿ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਕ੍ਰਮਾਦਿਤ ਵਾਂਗ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਉਹਲੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਦਸਕੇ ਭਾਰੀ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਾ ਰਾਜ ਗਰਕ ਕਰਕੇ ਛਡੂੰ। ਗੜ੍ਹ ਬੀਠਲੀ ਦੇ ਪਤਿਤ ਚੋਹਾਣ ਮੂਲ ਰਾਜ (ਫੇਰ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਮੂਲ ਨਾਥ) ਨਾਲ ਜਾ ਰਲਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਜੁੜਕੇ ਬਗਦਾਦ ਵਾਲੇ ਖਲੀਫੇ ਸੇਂਹੇ ਜਾ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਗਏ, ਤੇ ਮੱਕੇ ਦਾ ਹਜ ਕਰਕੇ ਮੁੜੇ। ਮੂਲ ਨਾਥ ਨੇ ਰੋਸ਼ਨ ਅਲੀ ਬਗਦਾਦੀ ਜਰਨੈਲ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਤੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਮਰਵਾਕੇ ਗੜ੍ਹ ਬੀਠਲੀ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਰਤਨ ਹਾਜੀ ਨੇ ਉਸਤੋਂ ਬਠਿੰਡੇ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਪ੍ਰਥਵੀ ਪਤਿ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਾਕੇ ੪੦ ਹਲ ਦੀ ਭੋਇੰ ਤੇ ਰਤਨ ਹਾਜੀ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਨਾਮੇ ਆਪਣਾ ਆਸ਼ਰਮ ਬਣਾਇਆ। ਇਹ ੯੦੦ ਈਸਵੀ ਦੇ ਲਾਗੇ ਛਾਗੇ ਦੀ ਗਲ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪੁਤਰ ਅਭੈ ਪਾਲ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਰਾਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਉਹ ਉਸੇ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਦਾ ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਪੁਤਰ ਜੈਪਾਲ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਅਨੰਦ ਪਾਲ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਬਕਤਗੀਨ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਬਣਨ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਵਿਚ ਬਰਦਾਦ ਕਰਨਾ ਮਿਥ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤਕੀਏ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਕਈਆਂ ਮੁਸਲਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਜੋਗੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਜੋਗ ਸਿਖ ਕੇ ਸਿਧਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪਣਾ ਪੈਰ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸੂਫੀਆਂ ਵਾਲੇ ਉਘੜੇ ਦੁਘੜੇ ਪਦੇ ਭੀ ਬਨਾਉਣ ਲਗਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਸੰਖੇਪ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਮੇ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸੰਨ ੧੧੧੦ ਈ: ਵਿਚ ਜਗਦੇਵ ਅਤੇ ਭੋਈ ਸਿਧਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਧੀਆਂ ਦੇ ਚੋਖੇ ਹਥ ਵਿਖਾਏ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਸਿਰ ਲੈਣ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਤੇ ਸਿਰ ਜਿਤਕੇ ਚੋਟੀ ਕੱਟਣ ਤੇ ਹੀ ਸੰਤੋਖ ਕੀਤਾ ਪਰ ਦੀਖਿਆ ਮੰਤਰ ਦੇ ਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਉਸਦੇ ਚੇਲੇ ਭੀ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਰਤਨ ਨਾਥ, ਸੁਲਤਾਨ* ਨਾਥ ਆਦਿ ਕਹਾਉਣ ਲਗੇ।

ਆਪ ਰਤਨ ਨਾਥ ਜਗਦੇਵ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਬਠਿੰਡਾ ਛਡਕੇ ੧੨ ਕੋਹ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਮਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਦੀ ਢਾਬ ਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਰਤਨਾਸਰ ਨਾਮ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਪਿਛੋਂ ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਨੇ ਜਾਕੇ ਨਥਾਣਾ ਵਸਾਇਆ ਅਤੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਜਿਥੇ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕੀਤਾ ਸੀ।

---

*ਰਤਨ ਹਾਜੀ ਦੇ ਥੇਲੇ ਪੜ੍ਹਚੇਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੁਲਤਾਨ ਨਾਥ ਭੀ ਸੀ ਜੋ 'ਰਤਨ' ਪਦਵੀ ਤੇ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਨ ੧੫੦੦ ਈ: ਵਿਚ ਸਿਖ ਬਣਾ ਕੇ ਕਾਲੂਨਾਥ ਆਦਿ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਠਿੰਡੇ ਤੋਂ ਨਥਾਣੇ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰੋਂ ਵਰੋਸਾਈ ਹੋਈ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਸਤੀ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿਖ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀ, ਗੁਰਦਰਬਾਰੀ ਗੁਰੂ ਹਿਤਕਾਰੀ ਪ੍ਰ-ਉਪਕਾਰੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਖੇ ਸੰਖੇਪ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬਾਂ ਜੀ ਤੱਕ ਦੇ ਮੁਖੀ ਮੁਖੀ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ, ਪਿਤਾ, ਪਿੰਡ, ਇਲਾਕਾ ਜਾਂ ਹੋਰ ਜੀਵਨ ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ । ਸੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁਣ ਲਿਖਣਾ ਬੜਾ ਹੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾਂ ਦੀ ਦਸਵੀ ਵਾਰ ਵਿਖੇ ਜੋ ਨਾਮ ਦਿਤੇ ਹਨ ਉਹ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਗਿਆਤ ਹਿਤ ਹੇਠਾਂ ਦਰਜ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ।

ਤਾਰੂ ਪੋਪਟ ਤਾਰਿਆ—ਗੁਰਮੁਖ ਬਾਲ ਸਭਾਇ ਉਦਾਸੀ ।
ਮੂਲਾ ਕੀੜ ਵਖਾਣੀਐ ਚਲਿਤ ਆਸਚਰਜ ਲੁਭਤ ਗੁਰਦਾਸੀ ।
ਪਿਰਥਾ ਖੇਡਾ ਸੋਇਨੀ ਚਰਣ ਸ਼ਰਣ ਸੁਖ ਸ਼ਹਿਜ ਨਿਵਾਸੀ ।
ਭੱਲਾ ਰਬਾਬ ਵਜਾਇੰਦਾ, ਮਜਲਸ ਮਰਦਾਨਾ ਮੀਰਾਸੀ ।
ਪਿਰਥੀ ਮਲ ਸਹਿਹਾਲ ਭਲਾ, ਕਾਮ ਡਿੱਡੀ ਭਗਤ ਅਭਿਆਸੀ ।
ਦਉਲਤ ਖਾਂ ਲੋਦੀ ਭਲਾ ਹੋਆ ਜਿੰਦ ਪੀਰ ਅਬਨਾਸੀ ।
ਮਾਲੋ ਮਾਲਾ ਸਿੱਖ ਦੋਇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਸ ਰਸਿਕ ਬਿਲਾਸੀ
ਸਨਮੁਖ ਕਾਲੂ ਆਸਧਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਰਗਾਹ ਸ਼ਾਬਾਹੀ ।
ਗੁਰਮਤਿ ਭਉ ਭਗਤਿ ਪ੍ਰਗਾਸੀ ।
ਭਗਤ ਜੋ ਭਗਤਾਂ ਓਹਰੀ ਜਾਪੂ ਵੰਸੀ ਸੇਵ ਕਮਾਵੈ ।
ਸ਼ੀਹਾਂ ਉੱਪਲ ਜਾਣੀਐ ਗਜਣ ਉਪਲ ਸਤਿਗੁਰ ਭਾਵੈ ।
ਮੈਲਸੀਆਂ ਵਿਚ ਆਖੀਐ ਭਾਗੀਰਥ ਕਾਲੀ ਗੁਣ ਗਾਵੈ ।
ਜਿੱਤਾ ਰੰਧਾਵਾ ਭਲਾ ਬੂੜਾ ਬੁਢਾ ਇਕ ਮਨ ਧਿਆਵੈ ।
ਫਿਰਣਾ ਖਹਰਾ ਜੋਧ ਸਿੱਖ ਜੀਵਾਈ ਗੁਰ ਸੇਵ ਸਮਾਵੈ ।
ਗੁਜਰ ਜਾਤ ਲੁਹਾਰ ਹੈ, ਗੁਰਸਿਖੀ ਗੁਰਸਿਖ ਸੁਨਾਵੈ ।
ਨਾਈ ਧਿੰਙ ਵਖਾਣੀਐ ਸਤਿਗੁਰ ਸੇਵ ਕੁਟੰਬ ਤਰਾਵੈ ।
ਗੁਰਮੁਖ ਸੁਖ ਫਲ ਅਲਖ ਲਿਖਾਵੈ ॥

—:o:—

ਪਾਰੋ ਜੁਲਕਾ ਪਰਮ ਹੰਸ, ਪੂਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰੀ ।
ਮਲੂ ਸ਼ਾਹੀ ਸੂਰਮਾ, ਭਡਾ ਭਗਤ ਭਾਈ ਕੇਦਾਰੀ ।
ਦੀਪਾ ਦਿਉ ਨਰੈਨ ਦਾਸ ਬੱਲੇ ਦੀ ਜਾਈਏ ਬਲਹਾਰੀ ।
ਲਾਲੂ ਸਲਾਲੂ ਬੁਧਵਾਨ, ਦੁਰਗ ਜੀਵਦ ਪਰ ਉਪਕਾਰੀ ।
ਜਗਾ ਧਰਨੀ ਜਾਣੀਐ ਸੰਸਾਰੂ ਨਾਲੇ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ।
ਖਾਨੂ ਮੱਜ ਪੁਤ ਪਿਉ ਗੁਣ ਗਾਹਕ ਗੋਬਿੰਦ ਭੰਡਾਰੀ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੋਧ ਰਸ਼ੋਈਆਂ ਦੇਵਤਾ ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਕਰ ਦੁਤਰ ਤਾਰੀ ।
ਪੂਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਪੈਜ ਸਵਾਰੀ ।

—:o:—

ਪ੍ਰਿਥੀ ਮੱਲ ਤੁਲਸਾ ਭੱਲਾ ਮੱਲਣ ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਹਿੱਤਕਾਰੀ ।
ਰਾਮੂ ਦੀਪਾ ਉਗਰਸੈਣ ਨਾਗਉਰੀ ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰੀ ।
ਮੋਹਣ ਰਾਮੂ ਮਹਿਤਿਆ ਅਮਰੂ ਗੋਪੀ ਹਉਮੈ ਮਾਰੀ ।
ਸਹਾਰੂ ਗੰਗੂ ਭੱਲੇ ਭਾਗੂ ਭਗਤਿ ਭਗਤਿ ਹੈ ਪਿਆਰੀ ।
ਖਾਨੂ ਛੁਰਾ ਤਾਰੂ ਤਰੇ, ਵੇਗਾ ਪਾਸੀ ਕਰਣੀ ਸਾਰੀ ।
ਉਗਰੂ ਨੰਦੂ ਸੂਦਨਾ ਪੂਰੋ ਝੱਟਾ ਪਾਰ ਉਤਰੀ ।
ਮਲੀਆ ਸਹਾਰੂ ਭੱਲੇ ਛੀਬੇ ਗੁਰ ਦਰਗਹ ਦਰਬਾਰੀ ।
ਪਾਂਧ ਬੂਲਾ ਜਾਣੀਐ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਇਣ ਲਿਖਾਰੀ ।
ਡਲੇ ਵਾਸੀ ਸੰਗਤ ਭਾਰੀ ।

—:o:—

ਸਨ ਮੁਖ ਭਾਈ ਤੀਰਥਾ ਸਭਰ ਵਾਲੇ ਸਭੇ ਸਰਦਾਰਾ ।
ਪੂਹੋ ਮਾਨਕ ਚੰਦ ਹੈ, ਬਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਧਾਰਾ ।
ਪੁਰਖ ਪਦਾਰਥ ਜਾਣੀਐ ਤਾਰੂ ਭਾਰੂ ਦਾਸ ਦੁਆਰਾ ।
ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਹੈ ਮਹਾਂ ਨੰਦ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਬੁੱਧ ਬਿਮਲ ਵਿਚਾਰਾ ।
ਬਰਮ ਦਾਸ ਹੈ ਖੋਟੜਾ ਡੂੰਗਰ ਦਾਸ ਭਲੇ ਤਕਿਆਰਾ ।
ਦੀਪਾ ਜੇਠਾ ਤੀਰਥਾ ਸੈਂਸਾਰੂ ਬੂਲਾ ਸਦਿਆਰਾ ।
ਮਾਈਆ ਜਾਪਾ ਜਾਣੀਅਨ ਨਈਆਂ ਖੁਲਰ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਾ ।
ਤੁਲਸਾ ਵਹੁਰਾ ਜਾਣੀਐ, ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਵੇਸ਼ ਅਚਾਰਾ ।
ਸਤਿ ਗੁਰ ਸਚ ਸਵਾਰਨ ਹਾਰਾ ।

—:o:—

ਪੂਰੀਆ ਚੂਹੜ ਚਉਧਰੀ ਪੈੜਾ ਦਰਗਾਹ ਦਾੜਾ ਭਾਰਾ ।
ਬਾਲਾ ਕਿਸ਼ਨਾ ਝਿੰਗਰਿਣ ਪੰਡਤ ਗਦਿ ਸਭਾ ਸ਼ੀਂਗਾਰਾ ।
ਸੁਹੜ ਤਲੋਕਾ ਸੂਰਮਾ ਸੁਖ ਸਮੁੰਦਾ ਸਨਮੁਖ ਸਾਰਾ ।
ਕੁਲਾ ਭੁਲਾ ਝੰਝੀਆ ਭਾਗੀਰਥ ਸੁਇਨੀ ਸਚਿਆਰਾ ।
ਲਾਲੂ ਬਾਲੂ ਵਿਜ ਹਨ ਹਰਖ ਵੰਤ ਹਰਦਾਸ ਪਿਆਰਾ ।
ਵੀਰੂ ਨਿਹਾਲੂ ਤੁਲਸੀਆ ਬੂਲਾ ਚੰਡੀਆ ਬਹੁ ਗੁਣਿਆਰਾ ।
ਗੋਖੂ ਟੋਡਾ ਮਹਿਤਿਆ ਤੋਤਾ ਮਦੂ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰਾ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਝਾੜੂ ਅਤੇ ਮੁਕੰਦ ਹੈ, ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਹਜ਼ੂਰ ਕਿਦਾਰਾ।
ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਪਰਗਟ ਪਹਾਰਾ।

—:o:—

ਗੰਗੂ ਨਾਊ ਸਰਗਲਾ ਰਾਮਾ ਧਰਮਾਂ ਉਦਾ ਭਾਈ।
ਜਟੂ ਭਟੂ ਵੰਤਿਆ ਫਿਰਨਾ ਸੂਦ ਵਡਾ ਸਤ ਭਾਈ।
ਭੋਲੂ ਭੱਟੂ ਜਾਣੀਅਨ ਸਨਮੁਖ ਤੇਵਾੜੀ ਸੁਖਦਾਈ।
ਡਲਾ ਭਾਗੀ ਭਗਤ ਹੈ, ਜਪੁ ਨੱਵਲਾ ਗੁਰਸਰਣਾਈ।
ਮੂਲਾ ਸੂਜਾਂ ਧਾਵਣੇ ਚੰਦੂ ਚਉਝੜ ਸੇਵ ਕਮਾਈ।
ਰਾਮਦਾਸ ਭੰਡਾਰੀਆ, ਬਾਲਾ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਧਿਆਈ।
ਗੁਰਮੁਖ ਬਿਸ਼ਨੂ ਬੀਬੜਾ ਮਾਛੀ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਮਤਿ ਪਾਈ।
ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਡੀ ਵਡਿਆਈ।

—:o:—

ਜੱਟੂ ਭਾਨੂ ਤੀਰਥਾ ਚਾਟੀ ਚਲੀ ਲੇ ਚਵੇ ਚਾਰੇ।
ਸਣੇ ਨਿਹਾਲੇ ਜਾਣੀਅਨਿ ਸਨਮੁਖ ਸੇਵਕ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ।
ਸੇਖੜ ਸਾਧ ਵਖਾਣੀਅਹ ਨਾਊ ਭੁੱਲੂ ਸਿੱਖ ਸੁਚਾਰੇ।
ਜਟੂ ਭੀਵਾ ਜਾਣੀਅਨ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਮੂਲਾ ਪਰਵਾਰੇ।
ਚਤੁਰ ਦਾਸ ਮੂਲਾ ਕਪੂਰ ਹਾੜੂ ਗਾੜੂ ਵਿੱਜ ਵਿਚਾਰੇ।
ਫਿਰਣਾ ਬਹਿਲ ਵਖਾਣੀਅਹਿ ਜੇਠਾ ਚੰਗਾ ਕੁਲ ਨਿਸਤਾਰੇ।
ਵਿਸਾ ਗੋਪੀ ਤੁਲਸੀਆ ਭਾਰ ਦੁਆਜੀ ਮਨਮੁਖ ਸਾਰੇ।
ਵੱਡਾ ਭਗਤ ਹੈ ਭਈਅੜਾ ਗੋਬਿੰਦ ਘੇਈ ਗੁਰੂ ਦੁਆਰੇ।
ਸਤਿਗੁਰੂ ਪੂਰੇ ਪਾਰ ਉਤਾਰੇ।

—:o:—

ਕਾਲੂ ਚਾਊ ਬੰਮੀਆਂ ਮੂਲੇ ਨੂੰ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਪਿਆਰਾ।
ਹੇਮਾਂ ਵਿੱਚ ਕਪਾਹੀਆਂ ਗੋਬਿੰਦ ਘੇਈ ਗੁਰੂ ਨਿਸਤਾਰਾ।
ਭਿੱਖਾ ਟੋਡਾ ਭੱਟ ਦੁਇ ਧਾਰੋ ਜੂਦ ਮਹਲ ਤਿਸ ਭਾਰਾ।
ਗੁਰਮੁਖ ਗੱਮੂ ਕੋਹਲੀ ਨਾਲ ਨਿਹਾਲੂ ਸੇਵਕ ਸਾਰਾ।
ਛੱਜੂ ਭੱਲਾ ਜਾਣੀਐ ਸਾਈ ਦਿਤਾ ਸਾਧ ਵਿਚਾਰਾ।
ਤੁਲਸਾ ਵਹੁਰਾ ਭਗਤ ਹੈ ਦਾਮੋਦਰ ਅਕਾਲ ਬਲਿਹਾਰਾ।
ਭਾਨਾ ਆਵਲ ਵਿਗਹ ਮੱਲ ਬੁਧੂ ਛੀਂਬਾ ਗੁਰਦਰਬਾਰਾ।
ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਭਗਤ ਭੰਡਾਰਾ।

—:o:—

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੀਪਕੁ ਦੀਪਾ ਕਾਸਰਾ ਗੁਰੂ ਦੁਆਰੇ ਹੁਕਮੀ ਬੰਦਾ।
ਪੱਟੀ ਅੰਦਰ ਚਤੁਰਧਰੀ ਢਿੱਲੋ ਲਾਲ ਲੰਗਾਹ ਸੁਹੰਦਾ।
ਅਜਬ ਅਜਾਇਬ ਸੰਙੀਆਂ ਉਮਰ ਸ਼ਾਹ ਗੁਰ ਸੇਵ ਕਰੰਦਾ।
ਪੈੜਾ ਛੱਜਲ ਜਾਣੀਐ ਕੰਦੂ ਸੰਘਰ ਮਿਲੈ ਹਸੰਦਾ।
ਪੁਤ ਸਪੁੱਤ ਕਪੂਰ ਦੇਉ ਸਿੱਖੇ ਮਿਲਿਆ ਮਨ ਵਿਗਸੰਦਾ।
ਸੰਮਣ ਹੈ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਪੁਰ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਾਰ ਲਹੰਦਾ।
ਜੋਧਾ ਜਲੋ ਤੁਲਸ ਪੁਰ ਮੋਹਣ ਆਲਮ ਗੰਜ ਰਹੰਦਾ।
ਗੁਰਮੁਖ ਵਡਿਆ ਵਡੇ ਮਸੰਦਾ।

—:o:—

ਢੇਸੀ ਜੋਧ ਹੁਸੰਗ ਹੈ ਗੋਬਿੰਦ ਗੋੱਲਾ ਹਸ ਮਿਲੰਦਾ।
ਸੋਹਣ ਕੁਕ ਵਖਾਣੀਐ ਧੁੰਟੇ ਜੋਧੇ ਜਾਮ ਸੁਹੰਦਾ।
ਮੰਞੂ ਪੰਨੂ ਪਰਵਾਣ ਹੈ ਪੀਰਾਂਣਾ ਗੁਰ ਭਾਇ ਚਲੰਦਾ।
ਰਮਜਾ ਜੱਜਾ ਜਾਣੀਐ ਬਾਲਾ ਮਰਵਾਹਾ ਵਿਗਸੰਦਾ।
ਨਿਰਮਲ ਨਾਨੋ ਓਹਰੀ ਨਾਲ ਸੂਰੀ ਚਉਧਰੀ ਰਹੰਦਾ।
ਪਰਬਤ ਕਾਲਾ ਮੇਹਰਾ ਨਾਲ ਨਿਹੱਾਲੂ ਸੇਵ ਕਰੰਦਾ।
ਕੱਕਾ ਕਾਲਊ ਸੂਰਮਾ ਸੱਦੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਬਚਨ ਮਨੰਦਾ।
ਜੇਠਾ ਸਭੱਾਗ ਚੂਹਣੀਅਹੁੰ ਆਰੋੜੇ ਭਾਰਾਉ ਗਵੰਦਾ।
ਸਨਮੁਖ ਇਕਦੂੰ ਇਕ ਚੜ੍ਹੰਦਾ।

—:o:—

ਪੈੜ ਜਾਤਿ ਚੰਤਾਲੀਆ ਜੇਠੇ ਸੇਠੀ ਕਾਰ ਕਮਾਈ।
ਭਟਕਣ ਘੁਗ ਜਾਣੀਐ ਗੁਰ ਦਿਤਾ ਗੁਰਮਤਿ ਗੁਰਤਾਈ।
ਕਾਦਾਰਾ ਸੱਰਾਫ ਹੈ ਭਗਤ ਵਡਾ ਭਗਵਾਨ ਸੁਭਾਈ।
ਸਿਖ ਭੱਲਾ ਰਵਤਾਸ ਵਿਚ ਧਉਣ ਮੁਰਾਰੀ ਗੁਰ ਸਰਣਾਈ।
ਆਡਿਤ ਸੁਇਨੀ ਸੂਰਮਾ ਚਰਣ ਸਰਣ ਚੂਹੜ ਜੇ ਸਾਈ।
ਲੱਾਲਾ ਸੇਤੀ ਜਾਣੀਐ ਜਾਣੂ ਨਿਹਾਲ ਸਬਦ ਲਿਵ ਲਾਈ।
ਰੱਾਮਾ ਝੰਝੀ ਆਖੀਐ ਹੇਮੂ ਸੋਨੀ ਗੁਰਮਤਿ ਪਾਈ।
ਜਟੂ ਭੰਡਾਲੀ ਭਲਾ ਸ਼ਾਹਦੇਰ ਸੰਗਤਿ ਸੁਖਦਾਈ।
ਪੰਜਾਬੇ ਗੁਰ ਦੀ ਵਡਿਆਈ।

—:o:—

ਸਨਮੁਖ ਸਿਖ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸੋਢੀ ਆਇਣ ਤਾਇਆ ਸਹਾਰੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਈਂ ਦਿਤਾ ਝੰਡੀਆ ਸੈਦੋ ਜਟ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰੀ।
ਬੁਧੂ ਮਹਤਾ ਜਾਣੀਅਹਿ ਕੁਲ ਕੁਮਿਆਰ ਭਗਤਿ ਨਰੰਕਾਰੀ।
ਲੱਖੂ ਵਿਚ ਪਟੋਲੀਆਂ ਭਾਈ ਲੱਧਾ ਪਰ ਉਪਕਾਰੀ।
ਕਾਲੂ ਨਾਨੋ ਰਾਜ ਦੁਈ ਹਾੜੀ ਕੋਹਲੀਆ ਵਿਚ ਭਾਰੀ।
ਸੂਦ ਕਲਿਆਣਾ ਸੂਰਮਾ ਭੋਨੂ ਭਗਤ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰੀ।
ਮੂਲਾ ਬੇਰੀ ਜਾਣੀਐ ਤੀਰਥ ਅਤੇ ਮੁਕੰਦ ਅਪਾਰੀ।
ਕੁਹ ਕਿਸ਼ਨ ਮੁਹਜੰਗੀਆ ਸੇਠ ਮੰਗੀਣੇ ਨੌਂ ਬਲਿਹਾਰੀ।
ਸਨ ਮੁਖ ਸਨਿਆਰਾ ਭਲਾ ਨਾਉਂ ਨਿਹੱਲੂ ਸੱਪਰ ਵਾਰੀ।
ਗੁਰਮੁਖ ਸੁਖ ਫਲ ਕਰਣੀ ਸਾਰੀ।

—:o:—

ਭੱਠਾ ਮੱਲਣੀ ਜਾਣੀਐ ਕਾਬਲ ਰੇਖ ਰਾਉ ਗੁਰਭਾਈ।
ਮਾਧੋ ਸੋਢੀ ਕਾਸ਼ਮੀਰ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦੀ ਚਾਲ ਚਲਾਈ।
ਭਾਈ ਭੀਵਾ ਸ਼ੀਹ ਚੰਦ ਰੂਪ ਚੰਦ ਸਨਮੁਖ ਸਤ ਭਾਈ।
ਪਰਤਾਪੂ ਸਿੱਖ ਸੂਰਮਾ ਨੰਦੇ ਵਿਰੜ ਸੇਵ ਕਮਾਈ।
ਸਾਮੀ ਦਾਸ ਵਛੇਰ ਹੈ ਥਾਨੇਸਰ ਸੰਗਤਿ ਬਹਿਲਾਈ।
ਗੋਪੀ ਮਹਿਤਾ ਜਾਣੀਐ ਤੀਰਥ ਨੱਥਾ ਗੁਰ ਸਰਣਾਈ।
ਭਾਊ ਮੌਲਕ ਆਖੀਅਹਿ ਦਿੱਲੀ ਮੰਡਲ ਗੁਰਮਤਿ ਪਾਈ।
ਜੀਵੰਦ ਜਗ ਸੀ ਫਤੇ ਪੁਰ ਸੇਠਾ ਤਲੋਕੇ ਸੇਵ ਕਮਾਈ।
ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਵਡਿਆਈ।

—:o:—

ਮਹਿਤਾ ਸ਼ਕਤਾ ਆਗਰੈ ਚੱਢਾ ਹੋਆ ਨਿਹਾਲ ਨਿਹਾਲਾ,
ਗੜੀਅਲ ਮਥਰਾ ਦਾਸ ਹੈ ਸੱਪਰ ਵਾਰਾ ਲਾਲ ਗੁਲਾਲਾ।
ਗੰਗਾ ਸਹਿਗਲ ਸੂਰਮਾ ਹਰਵੰਸ ਤਪੇ ਟਹਿਲ ਧਰਮਸਾਲਾ।
ਅਣਦ ਮੁਰਾਰੀ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਕੱਲਿਆਣਾ ਕੁਲਕ ਵਲਰ ਸਾਲਾ।
ਨਾਨੋ ਲਟਕਣ ਬਿੰਦਰਾਉ ਸੇਵਾ ਸੰਗਿਤ ਪੂਰਨ ਘਾਲਾ।
ਹਾਂਡਾ ਆਲਮ ਚੰਦ ਹੈ ਸੈਂ ਸਾਰਾ ਤਲਵਾੜ ਸੁਖਾਲਾ।
ਜਗਨਾ ਨੰਦਾ ਸਾਧ ਹੈ ਭਾਨੂੰ ਸੁਹੜ ਹੰਸਾਂ ਦੀ ਢਾਲਾ।
ਗੁਰਭਾਈ ਰਤਨਾ ਦੀ ਮਾਲਾ।

—:o:—

ਮੀਗਾਰੂ ਜੈਤਾ ਭਲਾ ਸੂਰਬੀਰ ਮਨਿ ਪਰਉਪਕਾਰਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੈਤਾ ਨੰਦਾ ਜਾਣੀਐ ਪੁਰਖ ਪਿਰਾਗਾ ਸ਼ਬਦ ਅਧਾਰਾ।
ਤਿਲਕ ਤਿਲੋਕਾ ਪਾਠਕਾ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਸੇਵਾ ਹਿਤਕਾਰਾਂ।
ਤੋਤਾ ਮਹਿਤਾ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਗੁਰਮੁਖ ਸੁਖਫਲ ਸ਼ਬਦ ਪਿਆਰਾਂ।
ਜੜਿਆ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਹੈ ਸੱਭ ਕੁਲ ਹੀਰੇ ਲਾਲ ਅਪਾਰਾ।
ਮਾਲਕ ਪੈੜਾ ਹੈ ਕਹੋਲੀ ਦਰਗਾਹ ਭੰਡਾਰੀ ਅਤਿ ਭਾਰਾ।
ਮੀਆ ਜਮਾਲ ਨਿਹਾਲ ਹੈ ਭਗਤੂ ਭਗਤ ਕਮਾਵੈ ਕਾਰਾ।
ਪੂਰਾ ਗੁਰ ਪੂਰਾ ਵਰਤਾਰਾ।

—:o:—

ਆਨੰਤਾ ਕੂਕੇ ਭਲੇ ਸਭ ਵਧਾਵਣ ਹਨ ਸਿਰਦਾਰਾ।
ਇੱਟਾ ਰੋਡਾ ਜਾਣੀਐ ਨਵਲ ਨਿਹਾਲੂ ਸ਼ਬਦ ਵੀਚਾਰਾ।
ਤਖਤੂ ਧੀਰ ਗੰਭੀਰ ਹੈ ਦਰਗਾਹ ਤੁੱਲੀ ਜਪੇ ਨਿਰੰਕਾਰਾ।
ਮਨਸਾ ਧਾਰ ਅਥਾਹ ਹੈ ਤੀਰਥ ਉਪਲ ਸੇਵਕ ਸਾਰਾ।
ਕਿਸਨਾ ਝੰਡੀ ਆਖੀਐ ਪੰਮੂ ਪੁਰੀ ਗੁਰੂ ਕਾ ਪਿਆਰਾ।
ਧਿੰਗੜ ਮੰਦੂ ਜਾਣੀਅਨਿ ਵਡੇ ਸੁਜਾਣ ਤਖਾਣ ਅਪਾਰਾ।
ਬਨ ਬਾਲੀ ਤੇ ਪਰਸਰਾਮ ਬਾਲ ਵੇਦ ਹਉਂ ਤਿਨ ਬਲਿਹਾਰਾ।
ਸਤਿਗੁਰ ਪੁਰਖ ਸਵਾਰਨ ਹਾਰਾ।

—:o:—

ਲਸ਼ਕਰ ਭਾਈ ਤੀਰਥਾ ਗੁਆਲੀਏਰ ਸੁਇਨੀ ਹਰਿ ਦਾਸ।
ਭਾਵਾ ਧੀਰ ਉਜੈਣ ਵਿੱਚ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਨਿਵਾਸ।
ਮੇਲ ਵੱਡਾ ਬਰਹਾਨ ਪੁਰ ਸਨਮੁਖ ਸਿੱਖ ਸਹਜ ਪਰਗਾਸ।
ਭਗਤ ਭਈਆ ਭਗਵਾਨ ਦਾਨ ਨਾਲ ਬੋਲਦਾ ਘਰੇ ਉਦਾਸ।
ਮਲਕ ਕਟਾਰੂ ਜਾਣੀਏ ਡੱਲ ਰਿਹਾਣੈ ਸਾਬਾਸ਼।
ਸੁੰਦਰ ਸੁਆਮੀ ਦਾਸ ਦੁਇ ਵੰਸ ਵਧਾਵਨ ਕਵਲ ਵਿਗਾਸ।
ਗੁਜਰਾਤੇ ਵਿੱਚ ਜਾਣੀਐ ਭੇਖਾਰੀ ਭਾਬੜਾ ਸੁਲਾਸ।
ਗੁਰਮੁਖ ਭਾਉ ਭਗਤਿ ਰਹਿਰਾਸ।

—:o:—

ਸੁਹੰਡੇ ਮਾਇਆ ਲੰਬਰੇ ਸਾਧ ਸੰਤ ਗਾਵੈ ਗੁਰਬਾਣੀ।
ਚੂਹੜ ਚਉ ਡੜ ਲਖਨਊ ਗੁਰਮੁਖ ਅਨਦਿਨ ਵਖਾਣੀ।
ਸਨਮੁਖ ਸਿਖ ਪਰਯਾਗ ਵਿਚ ਭਾਈ ਭਾਨਾ ਵਿਰਤੀ ਹਾਣੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੱਟੂ ਤਪਾ ਸਜਣੋ ਪੁਰ ਗੁਰਮਤਿ ਨਿਹਚਲ ਸੇਵ ਕਮਾਣੀ।
ਪਟਣੇ ਸੱਭਰਵਾਲ ਹੈਨ ਵਲ ਨਿਹਾਲਾ ਸੁਧ ਪਰਾਣੀ।
ਜੈਤਾ ਸੇਰਾ ਵਖਾਣੀਐ ਵਿਣ ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਹੋਰ ਨ ਜਾਣੀ।
ਰਾਜ ਮਹਲ ਭਾਨੂ ਬਹਲ ਭਾਉ ਭਗਤਿ ਗੁਰਮਤਿ ਮਨ ਭਾਣੀ।
ਸਨਮੁਖ ਸੋਢੀ ਬਦਲੀ ਸੇਠ ਗੁਪਾਲੈ ਗੁਰਮਤਿ ਜਾਣੀ।
ਸੁੰਦਰ ਚੱਢਾ ਆਗਰੇ ਢਾਕੇ ਮੋਹਣ ਸੇਵ ਕਮਾਣੀ।
ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਵਿਟਹੁ ਕੁਰਬਾਣੀ।

—:o:—

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਜੀਵਨ ਚਰਿਤ੍ਰ ਸਬੰਧੀ ਟੂਕਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ। ਜੈਸਾ ਕਿ :-

ਸੋ ਟਿੱਕਾ ਸੋ ਛਤਰ ਸਿਰ ਸੋਈ ਸੱਚਾ ਤਖਤ ਟਿਕਾਈ।
ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਹੰਦੀ ਮੋਹਰ ਹੱਥ ਗੁਰ ਅੰਗਦ ਦੀ ਦੋਹੀ ਫਰਾਈ।
ਦਿਤਾ ਛਡ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਬੈਠ ਖਡੂਰੇ ਜੋਤਿ ਜਗਾਈ।
ਜੰਮੇ ਪੂਰਬ ਬੀੱਜਿਆ ਵਿਚ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੂੜੀ ਚੜ੍ਹਾਈ।
ਲਹਿਣੇ ਪਾਈ ਨਾਨਕੋਂ ਦੇਣੀ ਅਮਰ ਦਾਸ ਘਰ ਆਈ।
ਗੁਰ ਬੈਠਾ ਅਮਰ ਸਰੂਪ ਹੋ ਗੁਰਮੁਖ ਪਾਈ ਦਾਤ ਇਲਾਹੀ।
ਫੇਰ ਵਸਾਇਆ ਗੋਂਦਵਾਲ ਅਚਰਜ ਖੇਲ ਨ ਲਿਖਿਆ ਜਾਈ।
ਦਾਤਿ ਜੋਤਿ ਖਸਮੈ ਵਡਿਆਈ।

—:o:—

ਦਿਚੇ ਪੂਰਬ ਦੇਵਣਾ ਜਿਸਦੀ ਵਸਤ ਤਿਸੈ ਘਰ ਆਵੈ।
ਬੈਠਾ ਸੋਢੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਰਾਮਦਾਸ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਾਵੈ।
ਪੂਰਨ ਤਾਲ ਖਟਾਇਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਜੋਤ ਜਗਾਵੈ।
ਉਲਟਾ ਖੇਲ ਖਸੰਮ ਦਾ ਉਲਟੀ ਗੰਗ ਸਮੁੰਦ ਸਮਾਵੈ।
ਦਿਤਾ ਲਈਏ ਆਪਣਾ ਅਣ ਦਿਤਾ ਕੱਛ ਹਥ ਨ ਆਵੈ।
ਫਿਰ ਆਈ ਗੁਰ ਅਰਜਨੈ ਪੁਤ ਸੰਸਾਰ ਗੁਰੂ ਕਹਾਵੈ।
ਜਾਨ ਨਾ ਦੇੱਸਾ ਸੋਢੀਓ ਹੋਰਸ ਅਜਰ ਨ ਜਰਿਆ ਜਾਵੈ।
ਘਰ ਹੀ ਕੀ ਵਥ ਘਰੇ ਰਹਾਵੈ।

—:o:—

ਪੰਜ ਪਿਆਲੇ ਪੰਜ ਪੀਰ ਛਠਮ ਪੀਰ ਬੈਠਾ ਗੁਰ ਭਾਰੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਰਜਨ ਕਾਇਆ ਪਲਟਕੈ ਮੂਰਤ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਵਾਰੀ।
ਚੱਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸੋਢੀਆ ਰੂਪ ਦਿਖਾਵਣ ਵਾਰੋ ਵਾਰੀ।
ਦਲ ਭੰਜਨ ਗੁਰ ਸੂਰਮਾ ਵਡ ਜੋਧਾ ਬਹੁ ਪਰਉਪਕਾਰੀ।
ਪੁਛਨ ਸਿਖ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਛੇ ਮਹਿਲਾਂ ਤਕ ਦਰਸ ਨਿਆਰੀ।
ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ਸਤਿਗੁਰ ਬੋੱਲੇ ਮੁਖੋਤ ਸੁਣਹੁ ਸੰਸਾਰੀ।
ਕਲਿਜੁਗ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸੋੱਢੀਆਂ ਨਿਹਚਲ ਨੀਵ ਉਸਾਰ ਖਲ੍ਹਾਰੀ।
ਜੁਗ ਜੁਗ ਸਤਿਗੁਰ ਧਰੇ ਅਵਤਾਰੀ।

—:o:—

ਗੁਰ ਦਰਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖ

ਪਿਆਰੇ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਬੀਤੇ ਹੋਏ ਜਨਮ ਦੀਆਂ ਗਲਾ ਭੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰਸਿਖ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਜਾਂ ਨਾਮ ਮੈਂ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਕੀ ਰਖਦਾ ਹਾਂ। ਜੈਕੇ ਗੁਰਵਾਕ—

"ਪਿਤਾ ਕਾ ਜਨਮ ਕੇ ਜਾਨੈ ਪੂਤ" ਏਹ ਜੋ ਬਡਭਾਗੇ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹੈ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਚੋ ਪੜਚੋਲ ਕਰਕੇ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ

ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕ ਜੀਉ—

ਗ੍ਰੰਥ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਆਦਿਕ ਕਈ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ ਜਿਨਾਂ ਵਿਖੇ ਥੋੜੇ ਥੋੜੇ ਗੁਰਸਿਖਾ ਦੇ ਕੁਝ ਨਾਮ ਮਿਲੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਕਈ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਭੀ ਬਣੀਆਂ ਤੇ ਬਣ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਫੇਰ ਭੀ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਤਨ ਉਚ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਤਾ ਕੀ ਨਾਮ ਭੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਅਰ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਗੁਰਸਿਖ ਰਾਜੇ ਨੇ ਉਦਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਹਾਂ ਦਾਸ ਇਕ ਕੈਂਥਲ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਰਾਜਾ) ਦਾ ਪਨਿਹਾਰ ਹੋਕੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾਕੇ, ਰਸਨਾ ਨਾਲ ਚਰਨ ਚਟਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤ ਹੀ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ । ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਵਿਦਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਕਵਿ ਚੂੜਮਣ ਭਾ: ਸਾ: ਭਾ: ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਹੀ ਕਦਰ ਕਰਦੈ ਹੋਇਆ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ (ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਤਾਪ) ਲਿਖਵਾਕੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਅਮੁਲ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਪਹਿਲੇ ਸਿਖਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੋ ਦਾਸ ਨੇ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦਸੋ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਦੇ ਨਾਮ ਜਿਨੇ ੨ ਮਿਲੇ ਭਾਲ ਕੇ ਲਿਖੇ ਹਨ ਪਹਿਲੇ ਪੜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿਖ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ

੧. ਉਬਾਰੇ ਖਾਂ
੨. ਉਮੇਦਾ ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ
ਉਚਾਣੀ
ਅਜਿਤਾ ਰਾਧਵਾ ਸਿੱਖ ਹੋਇਆ
ਅਲਮਸਤ ਸੁਨਾਮ ਨਾਨਕ ਮਤੇ ਵਾਲਾ ਨਾਨਕ ਮਤੇ ਦਾ ਮਹੰਤ ਥਾਪਿਆ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਖੜਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ।
ਸਿਪਾਮਾ ਪੰਡਤ ਪਖੋਕਿਆਂ ਦਾ ਜਿਸ ਪ੍ਰਥਾਏ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਿਆ, ਸੁਣ ਪੰਡਤਾ ਤੁਮ ਦੇਹੋ ਪਤੀ।
ਸਾਲਸ ਰਾਏ ਜੌਹਰੀ ਤੇ ਅਰਧਮਦਾਸ ਸਾਖੀ
ਸ਼ਾਹ ਸੁਹਾਗਣ ਤੇ ਪਿੰਗਲੇ ਨੂੰ ਅੰਗ ਦਿਤੀ
ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਿਮ ਪਾਕਪਟਣ ਸੁਲਖਣੀ ਮਾਤਾ
ਸ਼ਿਵ ਨਾਭ
ਸਜਣ ਠੱਗ ਤਲੰਬੇ
ਸ਼ਮਸ਼ ਤਬਰੇਜ਼ ਪੀਰ
ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਤੇ ਲਖਮੀ ਦਾਸ
ਸੈਦੋ ਘੇਈ

ਸ਼ੇਖ ਤਾਹਿਰ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਸ਼ਰਫ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪਹੋਏ ਤੀਰਥ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਕਰਨਾਲ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪਾਨੀਪਤ ਪਹੁੰਚੇ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ੇਖ ਤਾਹਿਰ ਅਰ ਸ਼ਾਹ ਸ਼ਰਫ ਆਪਣੀ ਕਰਾਮਾਤ ਕਰਕੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਨ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਝੂਠੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦਖਾਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਵਡਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮੰਨਤਾ ਕਰਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਆਪ ਉਥੇ ਪੁਜੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਚਰਚਾ ਹੋਈ। ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦੇ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਅਤੇ ਸਚੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਝ ਪੇਸ਼ ਨ ਗਈ ਤੇ ਨਿਰਉਤਰ ਹੋ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਢਹਿ ਪਏ। ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਫਕੀਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਿਖ ਬਣੇ।

ਸੁਧਾਰਣ
ਸਾਧ ਖਰੇ ਸੌਦੇ ਵਾਲੇ
ਹਰਦਾਸ ਵੈਦ
ਹਰਦਿਆਲ ਪ੍ਰੋਹਤ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦਾ ਜਨੇਊ
ਕਾਲੂ ਜੀ ਬਾਬਾ
ਕੌਡਾ ਰਾਖਸ਼

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਲਿਆਣ ਰਿਸ਼ੀ
ਕਾਕ ਪੁਸ਼ੰਡ

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੪੫੫ ਬਿ: ਵਿਚ ਕਾਸੀ ਤੋਂ ੭੦ ਕੋਹ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਤੇ ਮਗਹਰ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਪੂਸਾ, ਗੋਮਤੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਰਘ ਨਾਥ ਪੁਰੇ ਕੋਲ ਹੋਇਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ੧੪੯੭ ਈ: ਵਿਚ ਗੋਮਤੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਰਘੁਨਾਥ ਪੁਰੇ ਕੋਲ ਪੂਸਾ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਦੀਖਿਆ ਲੈਕੇ ਗੁਰਮਤ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਉਸ ਸਮੇ ਉਨਾਂ ਦੀ ਆਯੂ ੯੯ ਵਰਸ ਦੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਮਗਹਰ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਲਈ ਧਾਰਮਿਕ ਕੇਂਦ੍ਰ ਬਨਾਰਸ ਵਿਚ ਬਸੇ ਅਤੇ ੧੪੯੭ ਈ: ਤੋਂ ਲਾਕੇ ੧੫੧੮ ਈ: ਤੋਂ ਅਰਥਾਤ ੧੫੭੫ ਬਿਃ ਤਕ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ* ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਨੇ ਆਮ ਜੰਨਤਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣਾਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ।

ਉਨਾਂ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ—

ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਸਮੇਤ ੧੨ ਚੇਲਿਆ ਦੇ, ਅਨੰਤਾ ਨੰਦ, ਸੁਖਾ ਨੰਦ, ਸੁਰਸਰਾ ਨੰਦ, ਨਰ ਹਰੀਆ ਨੰਦ, ਭਾਵਾ ਨੰਦ, ਖੀਚੀ ਰਾਜਾ (ਪੀਪਾ) ਜੋ ਗਗਰੌਣ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਸੀ, ਸੈਣ ਜੋ ਬਾਧਵਾ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਨਾਈ ਸੀ, ਸਿਮਰ ਦਾਸ, ਜੋ ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਦਾ ਗੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਧੰਨਾ ਜਟ-ਧਾਲੀਵਾਲ (ਮਾਰਵਾੜ) ਵਿਚੋਂ, ਰਵਿਦਾਸ (ਛਤੀਸ ਗੜ੍ਹ ਦਾ), ਪਦਮਾ ਵਤੀ, ਸੁਰਸਰੀ ਇਹ ਦੋ ਮਾਈਆਂ ਬਨਾਰਸ ਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਧਰਮ ਦਾਸ ਜੋ ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਚੇਲਾ, ਪ੍ਰਮਾ ਨੰਦ ਜੋ ਇਹ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਏ,

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਦੀ ਬਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ।
ਕਾਰੂ ਹਮੀਦ
ਕੁਸ਼ਟੀ ਫਕੀਰ ਦਿਆਲ ਪੁਰਾ
ਕਰੋੜੀਆਂ
ਕਾਂਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਭਗਤ
ਗੋਬਿੰਦ ਲੋਕ ਮਿਲੇ, ਗੌਸ ਪੀਰ ਸੱਰਸਾ ਗੋਪੀ ਚੰਦ, ਭਰਥਰੀ ਮਹਾਂ
ਚੁਰਾਸੀ ਸਿੱਧ, ਗੋਰਖ ਭਰਥਰੀ ਮੰਗਨ ਆਇ

ਚੰਦਨ ਦਾਸ ਜਾੜ੍ਹਾ—ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਲਯੁਗੀ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਉਂਦੇ ਛੀਂਟਾ ਵਾਲਾ (ਮਨਸੂਰ ਅਜ ਕਲ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ) ਵਿਚ

*ਅਖੀਰ ਮਗਹਰ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਜਪਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ੧੫੮੦ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਸਚਖੰਡ ਪਧਾਰ ਗਏ ਦੇਖੋ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਰਚਤ ਪੰਡਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਖਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੁਜੇ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸੂਰਜ ਤੋਂ ਵਧ ਤੇਜਮਈ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਦਮਕ, ਪ੍ਰੇਮ ਮਈ ਰਸ ਭਿੰਨੇ ਨੇਤਰਾਂ ਦੀ ਚਮਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਚਾਂ ਸੁਚਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਕੇ ਚੰਦਨ ਦਾਸ ਜਾੜੇ ਗੋਤ ਦਾ ਖਤਰੀ ਸਿਖ ਬਣਿਆ, ਅਤੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗਾ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਜਾ ਠਹਿਰੇ। ਇਥੇ ਹੀ ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ ਤਾਰ ਪੁਜਣ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੋਟਲਾ ਜਗਰਾਉਂ ਤੇ ਤਿਹਾੜਾ ਵਿਚ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਪੁਜੇ।

ਜਟੂ ਮਲ ਕਿਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਾ
ਜਿੰਦਾ ਪੀਰ ਸਾਧ ਵੇਲੇ ਵਾਲੇ
ਜਲਾਲ ਪੀਰ ਬਹਾਵਲ ਪੁਰ
ਜਾਹਰ ਬਲੀ ਸ਼ੇਖ, ਤੇ ਸ਼ਰਫ ਦੀਨ ਤੇ ਮਾਨ ਚੰਦ ਕੰਧਾਰ
ਜੈਰਾਮ

ਭਾਈ ਝੰਡਾ ਜੀ—ਆਪ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸਿਆਣੇ ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ ਦੇ ਤ੍ਰਿਖਾਣ ਸਿਖ ਸਨ। ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਿਆਣੇ ਨਗਰ ਪੁਜੇ। ਸੰਗਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਈਆਂ। ਭਾਈ ਝੰਡਾ ਭੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਇਆ, ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਪ੍ਰਸ ਕੇ ਸਿਖੀ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ। ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਯਾਤ੍ਰਾ ਵਿਚ ਤੁਰ ਪਿਆ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਕਲਿਆਣ ਪਾਈ।

ਇਹ ਸਿਖ ਬੜਾ ਉਪਕਾਰੀ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਦੀ ਔਲਾਦ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੋਇਆ ਖੰਡਾ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਪਾਸ ਹੈ।

ਤੁਲਸਾ ਦਾਸੀ
ਤ੍ਰਿਆ ਦੇਸ਼ ਨੂਰ ਸ਼ਾਹ ਤਾਰੀ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਮਾਤਾ ਜੀ
ਦੀਨ ਖਾਨ ਮੁਲਾਂ, ਜਿਸਨੂੰ ਤਲੰਗ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ
ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰਾ ਵਾਲਾ
ਦੇਵ ਲੂਤ
ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਤੇ ਭਾਗੂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ
ਦਸਤਗੀਰ ਪੀਰ ਬਗਦਾਦ

ਧਰਮ ਕੋਟ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿਖ—ਰਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਕਮਰ ਕਸਾ ਕਸਕੇ ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ ਲੰਘ ਕੇ ਧਰਮ ਕੋਟ (ਪਹਿਲਾ ਨਾਂ ਕੁਤਬ ਸਰ) ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਇਕ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਆ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ। ਇਥੇ ਦੋ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿਖ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹਰਦੁਆਰ ਦਾ ਮੇਲਾ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਸਿਖ ਹਰ ਸਾਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਵਾਰ ਭੀ ਹਰਦੁਆਰ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ਪਰ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤਾਂ ਦੀਰਘ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਜਾਣੋ ਹਟ ਗਿਆ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਨਾ ਲਈ ਤੇ ਹਰਦੁਆਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ । ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੂਜੇ ਸਿਖ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਸਵੇਰ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖਾ ਸੁਣਾ ਖੁਸ਼ ਹੈਂ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਿਖ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੈ । ਜਦ ਸਾਰਾ ਸਮਾਚਾਰ ਸਿਖ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਉਸਨੇ ਆਪਦੀ ਆਗਿਆ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਲਈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਕੀ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਯਾ ਨਾ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਵਸ਼ਕਤਾ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੋ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਆਗਿਆ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਤਦ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਉਸ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਜਦ ਸਿਖ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹਰਦੁਆਰ ਗਏ ਸਿਖ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ । ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਤਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਕੌਤਕ ਦਖਾਇਆ । ਸਿਖਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਗੇ ਇਸ ਕੌਤਕ ਦੀ ਪੁਛ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਰਜ਼ਾ । ਅਫਸੋਸ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਨਾਂਵਾਂ ਦਾ ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ।

ਨਜ਼ਾਮ ਦੀਨ ਪੀਰ ਤੇ ਸਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਿਖੀ ਦਿਲੀ ਵਿਚ

ਨਾਨੂ ਪੰਡਤ—ਇਹ ਕੁਰਛੇਤਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ । ਇਹ ਆਪਣੀ ਵਿਦਵਤਾ ਕਰਕੇ ਦਿਗਵਿਜਈ ਪੰਡਤ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ ਤੇ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਸਿਧਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕਾ ਸੀ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਰਸ਼ੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਜਗਤ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਏਥੇ ਪੁਜੇ । ਪੰਡਤ ਆਪਣੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਇਆ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਤਿ ਧਰਮ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਗੇ ਉਸਦਾ ਮਾਣ ਟੁਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਿਖੀ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਿਖ ਬਣਿਆ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪਾਕੇ ਸਿਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਗਾ ।

ਪਾਧਾ ਗੁਪਾਲ ਤੇ ਬੀਰ ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਥਾਏ ਆਸਾ ਰਾਗ ਦੀ ਪੱਟੀ
ਪੈੜਾ

ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਚੋਂ—ਅਗੇ ਅਖਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਨ । ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਣਾਏ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਜਗਤ ਵਿਚ ਵਰਤਾਏ । ਐਸੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਗਤ ਦੇ ਉਧਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰ ਬਣਾਏ ਕਿਉਂਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਬੜੀ ਔਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸੁਖੈਨ ਹੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਕਲਜੁਗੀ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਬੁਧ ਮੋਟੀ ਜਾਣਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰ ਰਚ ਦਿਤੇ ਹੋਨ । ਸਿਧਾ ਗਾਡੀ ਗੁਰਮੁਖ ਰਸਤਾ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ ਜੋ ਸਿਖ ਸਰਧਾਵੰਤ ਜਿਸਦੇ ਚਿਤ ਵਿਚ ਮੋਖ ਹੋਣ ਦੀ ਚਾਹ ਹੋਵੇ ਸੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਸੁਖਨ ਰਸਤੇ ਪਰ ਚਲੇਗਾ ਸੋ ਸ੍ਰੀ ਪਰਮੇਸਰ ਜੀ ਕੇ ਪਰਮ ਧਾਮ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਪ੍ਰਮਾ ਨੰਦ ਜੈ ਰਾਮ ਦਾ ਪਿਤਾ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ
ਫਰੰਦੇ ਨੇ ਰਬਾਬ ਦਿੱਤਾ

ਫੇਰੂ ਬਾਬਾ—ਬਾਬਾ ਫੇਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸਨ ਤੇ ਇਹ ਪਿੰਡ ਮਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੀ ਸਰਾਇ (ਨਾਂਗੇ ਦੀ ਸਰਾਇ) ਤਹਿਸੀਲ ਮੁਕਤਸਰ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਇਹ ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਰਹੇ। ਬਾਬਾ ਫੇਰੂ ਜੀ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਸੰਮਤ ੧੫੯੩ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਾ ਭਾਈ ਜੀ
ਬਾਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣੇ
ਬਾਬਰ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਛਡਾਏ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਸਿਖ
ਬਲੀ ਗੰਧਾਰੀ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ
ਬਣ ਮਾਣੂ
ਬਹਾਵਲ ਦੀਨ ਸਮਾਵ ਦੀਨ, ਦੀਨ ਸਾਹਿ ਮਦੀਨੇ ਦੇ ਸਿਖ ਆਦਿਕ
ਬਹਾਵਲ ਹਕ ਪੀਰ ਰੁਕਨ ਦੀਨ ਕਾਜ਼ੀ ਮਕੇ ਦੇ

ਬਲੋਚ ਚੌਧਰੀ ਤੇ ਸਿਧ ਜਗਰਾਵਾ—ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਖਿਚ ਵਿੱਚ ਛੀਟਾਂ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਕੋਟ ਵਿਚ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਜਗਰਾਵਾਂ ਪੁਜੇ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਬਲੋਚ ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਗਣੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਰਨ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਤੇ ਸਾਥ ਹੀ ਉਥੋਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਯੋਗੀ ਵੀ ਸਾਥ ਆਇਆ, ਦੋਹਾਂ ਸਜਣਾਂ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਕਾਫੀ ਗੂੜ੍ਹ ਚਰਚਾ ਹੋਈ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਨਾਮ ਰਸ ਭਿੰਨੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਦੋਹਾਂ ਸਜਣਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਸਜਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿਖ ਬਣ ਗਏ। ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਓਥੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਠਹਿਰ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਤਿਹਾੜਾ ਆਦਿ ਵਿਚ ਦੀ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਪੁਜ ਗਏ।

ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ
ਬਾਲਕ ਹੋਲਾਂ ਚਬਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਿਖੀ ਰਾਜ ਬਖਸ਼ਿਆ
ਭਗੀਰਥ, ਭਬੀਖਣ, ਹਨੂਮਾਣ ਲੰਕਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ
ਮਨਸੁਖ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸ਼ਾਹ ਜਿਸਦਾ ਮੰਗਲਾ ਦੀਪ ਜਾਂਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਬੰਨੇ ਲਾਇਆ
ਮੂਲੇ ਤੋਂ ਝੂਠ ਛਡਾਇਆ
ਮਰਦਾਨਾ
ਮਾਲੋ ਸ਼ੇਖ
ਮੂਲ ਚੰਦ ਤੇ ਚੰਦੂ ਰਾਣੀ
ਰਾਏ ਬੁਲਾਰ, ਵਿਰਕਤ ਫਕੀਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੜਵੀ ਤੇ ਸ਼ਾਪ ਦਿਤੀ

ਰਾਜੇ ਟਾਪੂਆਂ ਦੇ। (੧) ਨੈਨ ਜੋੜ, (੨) ਸੁਖ ਚੈਨ, (੩) ਸਾਗਰ ਸੈਨ ਆਸੂਰਾ, (੪) ਪ੍ਰਨਹ (੫) ਸੁਧ, (੬) ਬਬੇਕ, (੭) ਤੁਰਤ ਰੰਗ, (੮) ਲਾਲ ਐਨ (੯) ਰਾਏ ਐਨ (੧੦) ਸੰਭਾਰਕਾ (੧੧) ਸੁਚੈਨ (੧੨) ਬਾਲ ਸਿੰਘ (੧੩, ਝੰਡਾ ਬਾਢੀ (੧੪) ਸੁਧਰ ਸੈਨ (੧੫) ਇੰਦਰ ਸੈਨ (੧੬) ਮਧਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੈਨ (੧੭) ਕੰਵਲ ਨੈਨ ਇਹ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਿਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।
ਵਿਪਾਰੀ ਦਾ ਪਾਈਯਾਂ ਵੇਖਕੇ ਸਿਖੀ ਦਿਤੀ
ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ
ਲੰਕਾ ਦੇ ਸਿਖ ਭਬੀਖਣ ਤੇ ਹਨੂਮਾਨ
ਲਾਲੋ ਭਾਈ ਏਮਨਾਬਾਦ
ਬਾਬੇ ਤਾਰੇ ਚਾਰ ਚਕ ਨੌ ਖੰਡ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਸਚਾ ਢੋਆ

ਦੂਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਿਖ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ

ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਦੇ ਵਾਲੀ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਮਾਲਵੇ ਵਿੱਚ ਜਿਥੇ ੨ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ ਤੇ ਉਨਾਂ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਗੋਸ਼ਟ ਹੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਅਗੇ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮੁਖੀ ਗੁਰ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਭਾਈ ਸਿੰਘਾ ਜੀ ਚੜ੍ਹਿਕ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ, ਭਾਈ ਸੀਹਾਂ ਜੀ, ਭਾਈ ਹਮਾਊਂ ਜੀ, ਭਾਈ ਗੁਜਰ ਜੀ, ਭਾਈ ਗੋਂਦਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਜੋਧ ਜੀ, ਭਾਈ ਜੋਧ ਰਸੋਈਆ ਜੀ, ਭਾਈ ਜਿਵੰਦਾ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਜਵੰਦਿਆਂ ਦੇ, ਭਾਈ ਜੀਵਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਦੁਰਗਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਦਯਾ ਰਾਮ ਜੀ, ਭਾਈ ਧੀਰਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਪਾਰੋ ਜੀ, ਭਾਈ ਪੰਨੂੰ ਜੀ, ਭਾਈ ਪੈੜਾ, ਮੋਖਾ, ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ, ਭਾਈ ਬਖਤਾਵਰ ਚੌਧਰੀ ਜੀ ਹਰੀਕਿਆਂ ਵਾਲਾ, ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਸ਼ਾਹੀ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਹਿਮਾ ਜੀ, ਮੱਲਣ ਭਾਈ ਜੀ, ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜੀ, ਰਣ ਸਿੰਘ ਸਿਧ ਜੀ ਹਰੀਕੇ, ਭਾਈ ਲਾਲੂ ਜੀ।

ਚੌਧਰੀ ਬਖਤੌਰੇ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੋਣਾ—ਚੌਧਰੀ ਬਖਤੌਰ ਇਸ ਪ੍ਰਗਣੇ ਦੇ ੭੨ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ, ਜੋ ਕਰ ਉਗ੍ਰਾਹ ਕੇ ਦਿਲੀ ਘਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਪਿੰਡ ਹਰੀਕੇ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਬਖਤੌਰਾ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਇਆ, ਪਰ ਚੌਧਰ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਇਸ ਵਤੀਰੇ ਤੋਂ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਦੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਨ ਵਿੱਚ ਖਲਸ ਜਿਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ, ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਰਬੀ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰਤਿਆ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ, "ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬ ਵਡਾ ਕਰੈ ਸੋਈ ਵਡ ਜਾਣੀ ਜੇ ਕੋ ਉਸ ਦੀ ਰੀਸ ਕਰੇ ਸੋ ਮੂੜ੍ਹ ਅਜਾਣੀ।"

ਤਦ ਚੋਧਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲੋਂ ਘਟ ਹਾਂ ਮੈਂ ੭੨ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਿਰ ਇਹ ਸ਼ਲੋਕ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ "ਅਗੈ ਜਾਤ ਨਾ ਜੋਰ ਹੈ, ਅਗੈ ਜੀਉ ਨਵੇ, ਜਿਨ ਕੀ ਲੇਖੈ ਪਤਿ ਪਵੈ ਚੰਗੇ ਸੇਈ ਕੇਇ," ਦਾ ਅਜੇਹਾ ਅਣਿਆਲਾ ਤੀਰ ਬਜਿਆ ਕਿ ਹੰਕਾਰ ਛਡਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਫੜਕੇ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾਈ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਿਖੀ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ

ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜੀ—ਇਹ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਿਧੀ ਖਤਰੀ ਦਾ ਪੋਤ੍ਰਾ ਜੋ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੇਠ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਇਸ ਦੇ ਸੁਨਾਮ ਅਤੇ ਸੰਗਰੂਰ ਦੋ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਸਥਾਨ ਹਨ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਅਨਿਨ ਸਿਖ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਨੇ ਗੁਰ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਸਿਖੀ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ।

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਮੱਲਣ ਜੀ—ਆਪ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਰਮ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿਖ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਥਾਪਿਆ। ਜਿਸ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮੱਲਣ, ਤਹਿਸੀਲ ਮੁਕਤਸਰ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਰਤਨ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਕਿ ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਆਪ ਦਾ ਪੂਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਿਆ।

ਰਣ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧ—ਇਹ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਡੇਰੇ ਪਿੰਡ ਹਰੀਕੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸਿਧ ਸੀ, ਇਸ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂਗੇ ਦੀ ਸਰਾਂ ਆਉਣਾ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਬੜੀ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵਨਾ ਸਹਿਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਨਾਂਗੇ ਦੀ ਸਰਾਂ ਪੁਜਾ ਅਤੇ ਤੀਬਰ ਸ਼ਰਧਾ ਦਰਸਾਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਹਰੀਕੇ ਆਉਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਜਿਸਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਰੀਕੇ ਪਰੀ ਪਿੰਡ ਆ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ। ਰਣ ਸਿੰਘ ਸਿਧ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸਿਧ ਤੋਂ ਸਿਖ ਬਣਿਆ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਸਿਖੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਲੰਘਾਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੀਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਿੱਖ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਰਨ ਕੰਵਲ ਪਾਕੇ ਪਵਿਤਰ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਿਖਾਂ ਸੇਵਕਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕੀਤਾ। ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਦਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨ ਕੰਵਲ ਟਿਕੇ, ਅਤੇ ਜਿਨਾਂ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ਨੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਤਹਾਸ ਵਜੋਂ ਅਨਗਹਿਲੀ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਗਿਆਨ ਗੋਸ਼ਟ ਹੋਈ ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਨਾਂ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਅਗੇ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ, ਅਨੰਦ ਜੀ ਪੋਤਾ ਗੁਰੂ ਜੀ, ਅਕਬਰ ਜੀ, ਸੌਣ ਮਲ ਜੀ, ਸਚਨ ਸਚ ਜੀ ਮਲਵਈ, ਹਰੀ ਪੁਰ ਵਾਲਾ ਰਾਜਾ ਜੀ, ਕੇਸੋ ਗੁਪਾਲ ਸਿਖ ਜੀ, ਕਾਬਲ ਦੀ ਮਾਈ ਸੇਵਾ ਜੀ, ਖੇੜਾ ਸੋਇਹੀ, ਗੇਗੋ ਸ਼ਾਹ ਜੀ, ਤਲਵੰਡੀ ਦਾ ਇਕ ਲੱਤ ਵਾਲਾ ਸਿੰਘ, ਦੁਰਗਾ ਪੰਡਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਪਦਮ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਦਾਲਾ ਰਬਾਬੀ ਸਿਖ, ਪਰਮ ਹੰਸ ਪਾਰੋ ਜੀ, ਬ੍ਰਹਮ ਚਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਕਥਨ ਵਾਲਾ, ਲਾਲੂ ਸੇਵਾਦਾਰ, ਬਾਈ ਮੰਜੀ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ, ਬੇਨੀ ਪੰਡਤ ਜੀ, ਮਥੋ ਮੁਰਾਰੀ, ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੀ ਵੈਸ਼ਨੋ, ਮਾਣਕ ਮਰੋ ਜੀਵੜਾ, ਮੋਹਣ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸੰਸਾ ਰਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ, ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੭੨ ਮਾਈਆਂ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨਣਾਂ।

ਭਾਈ ਸਚਨ-ਸਚ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਪਹਿਲਾਵਾਨ ਹੋਈ ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕਈ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਹਨ। ਅਤੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦਾ ਇਹ ਘਰਾਣਾ ਕਿਲਾ ਬਹਾਦਰ ਗੜ੍ਹ (ਪੈਪਸੂ) ਦੇ ਪਾਸ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਕੇ ਬਸ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਾਜ ਪ੍ਰਮੁਖ ਪੈਪਸੂ ਨੇ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਪਾਸ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਅੰਤ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦੇ ਖੁਦ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਇਹ ਹਨ। ਪਾਨ (ਜੋੜਾ) ਸਾਹਿਬ ਪਲੰਘ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਛਿਟੀ ਸਾਹਿਬ।

ਕਈਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਜਾਤਿ ਅਭਿਮਾਨੀ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਾ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਇਆ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਨ ਛਕਿਆ ਜਦ ਉਹ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਸਣ ਪਰ ਬੈਠੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾ ਹੋਏ ਚੌਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘਾਸਣ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਨਜ਼ਰੀ ਆਂਓਣੇ ਪਰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾ ਹੋਣ। ਨਾਲ ਦੇ ਸਾਥੀ ਉਸਨੂੰ ਦਸਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘਾਸਣ ਪਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹਨ। ਕਿੰਤੂ ਉਸਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾ ਹੋਏ। ਲਾਚਾਰ ਹੋਕੇ ਉਸਨੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਿਆ ਤਦ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਦੀਦਾਰ ਹੋਇ।

ਹਰੀ ਪੁਰ ਮੰਡੀ ਦੇ ਰਾਜੇ ਹਰੀ ਰਾਮ ਦੀ ਰਾਣੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਰੀਤ ਅਨੁਸਾਰ ਘੁੰਡ ਕਢਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਈ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਕਿਹਾ ਇਹ ਕੌਣ ਹੈ, ਝਲੀ ਜਿਹੀ। ਇਸ ਪੁਰ ਉਹ ਸਚ ਮੁਚ ਝਲੀ ਹੋ ਗਈ, ਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਦਲੀ ਗਈ। ਇਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿਖ ਭਾਈ ਸਚਨ ਸਚ ਲੰਗਰ ਲਈ ਲਕੜਾਂ ਲੈਣ ਗਿਆ ਝਲੀ ਰਾਣੀ ਨੇ ਉਸਦੇ ਕਪੜੇ ਪਾੜ ਦਿਤੇ। ਨੌਂਹਦਰਾਂ ਨਾਲ ਮਾਸ ਉਚੇੜ ਛਡਿਆ। ਉਸਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਗੇ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਨਾ ਜੋੜਾ ਦੇ ਕੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਇਹ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਨਾਲ ਛੁਹਾਓ। ਜੋੜਾ ਲਗਣ ਨਾਲ ਉਹ ਪੂਰਨ ਰਾਜੀ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਰਾਣੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਗਨ ਸੀ। ਭਾਈ ਸਦਨ ਸਚ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨੰਗੇਜ ਰੋਕਨ ਲਈ ਆਪਨੀ ਚਾਦਰ ਦਿੱਤੀ। ਅਤੇ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਅਧੀਆ ੨ ਲਕੜਾਂ ਚੁਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਲਿਆਏ। ਪਰੰਤੂ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਪਤੀ ਦੇਵ ਪਾਸ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਜਾਏ। ਰਾਣੀ ਨੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਕਹਿਆ ਉਹ ਕੂੜੇ ਸਾਕ ਹਨ। ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਛਡ ਕੇ ਦਲੇ ਗਏ। ਜੇ ਮੇਰੇ ਹਮਦਰਦ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਭੁਲ ਦੀ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗਦੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਰੋਗ ਦਾ ਕੋਈ ਇਲਾਜ ਕਰਦੇ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਜੇ ਤੁਠੇ ਹੋ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹੀ ਰਖੋ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਰੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਈ ਸਚਨ ਸਚ ਨੂੰ ਅਪਨੀ ਚਾਦਰ ਉਸ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਹਾਜਰੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਦਨ ਸਚ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਉਸ ਰਾਣੀ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਦੰਪਤੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਾੜੇ ਅਨਿਨ ਸਿਖ ਹੋਏ।

ਚੌਥੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਿਖ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ

ਅਰਸ਼ਾਂ ਕੁਰਸਾਂ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਸੋਢੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਉਧਾਰ ਲਈ ਘਟ ਹੀ ਚੱਕਰ ਲਾਇਆ ਹੈ। ਕਾਰਣ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਕਰਨੀ ਅਰੰਭ ਦਿਤੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਜੀ ਦੂਰ ਦਰੇਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਵਿਤਰ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕੇ, ਇਸੇ ਸਬਬ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਸੋ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਚਿਠੀ ਪਤਰ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਮਲਵਈ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਸਰੋਵਰ ਜੀ ਖੁਦਾਈ ਲਈ ਸਦਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਿਨੇ ਕੁ ਮਿਲੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਗੇ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਬਾਕੀ ਗੁਰ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਇਥੇ ਨਾਮ ਹੀ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਆਦਮ ਜੀ ਬਿਰਧ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪੁਤਰ ਦੀ ਇਛਾ ਲੈ ਕੇ ਸਰਨ ਔਣ ਵਾਲਾ, ਉਦਮ ਜੀ ਮਲਵਈ, ਅਨੰਦ ਜੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤੀ, ਸਿਧ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਏ, ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਏ, ਸਮਾਣਾ ਜੀ, ਸੰਗਤੀਆ ਜੀ, ਸੰਤਾ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਹਰਦਾਸ ਜੀ, ਹਰਬੰਸ ਤਪਾ ਸਰਨ ਆਇਆ, ਹਿੰਦਵਾਲ ਜੀ, ਕਾਲੀਦਾਸ ਜੀ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਜੀ, ਕਰਨਾ ਜੀ, ਕਰਮਾ ਜੀ, ਕੰਠਾ ਜੀ, ਕਲਿਆਣਾ ਜੀ, ਕਸੌਰਾ ਜੀ, ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਾਰੀ, ਗੰਗਾ ਜੀ, ਗੁਰਾ ਜੀ, ਚਿੜਾ ਜੀ, ਜਗਤਾ ਜੀ, ਦਯਾ ਕੌਰ ਜੀ, ਦਰਸਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਨਿਛਤਰਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ, ਭਾਈ ਪੰਭੂ ਜੀ, ਭਾਈ ਪੂਰਨ ਜੀ, ਭਾਈ ਪਰਾਗਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਬੰਕਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਬੇਰਾਗਾ ਜੀ, ਬੇਬੇ ਭਾਨੀ ਜੀ, ਭਾਈ ਭੂਪਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਜੀ, ਭਾਈ ਭਗਤਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਮੰਗਲ ਜੀ, ਭਾਈ ਮੋਹਣਾ ਜੀ।

ਭਾਈ ਉਧਮ ਮਲਵਈ ਦੀ ਸੇਵਾ

ਇਕ ਉਧਮ ਨਾਮ ਦਾ ਬੈਰਾੜ ਜਟ ਮਲਵਈ ਜੋ ਢਿੰਡੂ ਨਗਰ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ,ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ਛੋਟੀ ਕੰਨਿਆ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨੀਂ ਡਿਗ ਕੇ ਭਾਈ ਉਧਮ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖੀ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਕੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗਾ ਪਰ ਫੈਸਲਾ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰੋਂ ਨਹੀਂ ਛਕਣਾ। ਇਸਤਰੀ ਤੇ ਕੰਨਿਆਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਪਕਾਂਉਣ ਤੇ ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀਆਂ ਤੇ ਭਾਈ ਉਧਮ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਦੋ ਭਾਰ ਸੁਕੀਆਂ ਲਕੜਾਂ ਦੇ ਲਿਆਉਂਦਾ। ਇਕ ਭਾਰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦੇਂਦਾ ਤੇ ਇਕ ਭਾਰ ਦਾ ਅੱਧਾ ਹਿਸਾ ਬਜ਼ਾਰ ਵੇਚਦਾ ਤੇ ਅਧਾ ਘਰ ਰਖ ਲੈਂਦਾ। ਜੋ ਪੈਸੇ ਬਜ਼ਾਰੋਂ ਵਟਦਾ ਉਸਦਾ ਅੰਨ ਮੁਲ ਲੈਂਦਾ। ਜੋ ਅਧਾ ਭਾਰ ਘਰ ਰਖਦਾ ਉਹ ਲਕੜਾਂ ਇਕਠੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਆਪ ਇਸਤਰੀ ਤੇ ਲੜਕੀ ਹਰ ਸਮੇਂ 'ਸਤਿਕਰਤਾਰ, ਸਤਿਕਰਤਾਰ' ਜਪਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਨਾ ਝਗੜਾ, ਸਦਾ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਨਾਲ ਦਿਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ। ਸੇਵਾ ਤੇ ਭਗਤੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਮੀਂਹ ਜਾਏ ਜਾਂ ਹਨੇਰੀ, ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਲਕੜੀਆਂ ਦਾ ਭਾਰ ਲਿਆਉਂਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਚਾਰ ਸਾਲ ਬੀਤ ਗਏ। ਮਾਘ ਲੰਘਿਆ ਫਗਣ ਦੇ ਦਿਨ ਆਏ, ਤਾਂ ਕਈ ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਝੜੀਆਂ ਲਗ ਗਈਆਂ, ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਭਾਣਾ ਐਸਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸੁਕਾ ਬਾਲਣ ਕਿਤਿਉਂ ਨਾ ਲਭਾ। ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁਕੀਆਂ ਲਕੜਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਹੋ ਗਈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਭਾਈ ਉਦਮ ਜੀ ਕੋਲ ਆਏ ਕਿ ਉਹ ਸੁਕੀਆਂ ਲਕੜਾਂ ਵੇਚ ਦੇਵੇ ਤੇ ਜੋ ਜੀ ਕਰੇ ਰਕਮ ਲੈ ਲਵੇ। ਉਹਦੀ ਸਲਾਹ ਹੋਈ ਕੇ ਉਹ ਸੁਕੀਆਂ ਲਕੜਾਂ ਵੇਚੇ, ਪਰ ਸੌਦਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਹਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਘਰ ਆ ਗਈ, ਉਸ ਨੇ ਆਉਂਦਿਆ ਹੀ ਆਖਿਆ 'ਸੁਆਮੀ ਜੀ।' ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਸੁਕੀਆਂ ਲਕੜਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਸਵੇਰ ਦਾ ਲੰਗਰ ਨਹੀਂ ਪਕੇਗਾ, ਕਿਹਾ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਜੇ ਸਾਰੀਆਂ ਲਕੜਾਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਜਾ ਸੁਟੀਏ। ਸ਼ਾਇਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਡੀਆਂ ਭੌਣੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਦੇਣ, ਰਾਤੀ ਤੁਸੀਂ ਆਖਦੇ ਸੀ ਚੰਗੇ ਟਕੇ ਵਟੇ ਜਾਣੇ ਨੇ, ਟਕਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਬਸ ਜੋ ਇਛਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪੂਰੀ ਕਰੇ। ਮੇਰੀ ਇਕਲੇ ਦੀ ਕੋਈ ਮਰਜ਼ੀ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਤੂੰ ਸਲਾਹ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ। ਹੁਣੇ ਚਲ ਲਕੜੀਆਂ ਢੋਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੀਏ। ਤੜਕੇ ਤਕ ਸਾਰੀਆਂ ਢੋਈਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ, ਭਾਈ ਉਦਮ ਦਾ ਉਤਰ ਸੀ।

ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਘਰ ਦੇ ਤਿਨੇ ਜੀ ਲਕੜੀਆਂ ਢੋਣ ਲਗ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੜਕੀਆਂ ਢੋਂਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹੋਰ ਸਿਖ ਵੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਅਧੀ ਰਾਤ ਤਕ ਸਾਰੀਆ ਲਕੜੀਆਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਾਰਸ਼ ਫਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ, ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮੋਹਲੇਧਾਰ ਬਾਰਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਸੁਕਾ ਬਾਲਣ ਸੀ, ਸਹਜੇ ਹੀ ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦਿਤੀ ਗਈ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਪੁਜੇ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸੁਕੀਆਂ ਲਕੜਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਦੇਖਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, 'ਇਹ ਸੁਕੀਆਂ ਲਕੜਾਂ ਕਿਥੋਂ ਆਈਆਂ ?'

ਮੁਖੀ ਲਾਂਗਰੀ ਸਿਖ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਹਥ ਜੋੜ ਕੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ, 'ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੋ। ਆਪ ਦਾ ਭਾਈ ਸਿਖ ਆਪਣੇ ਘਰੋਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸੁਕਾ ਬਾਲਣ ਛਡ ਗਿਆ ਹੈ। ਤਿਨੇ ਜੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਬਾਲਣ ਢੋਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿਖ ਹਨ, ਰਾਤ ਦਿਨੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਕਦੇ ਥਕਦੇ ਨਹੀਂ। ਉਨਾਂ ਦੀ ਛੋਟੀ ਕਨਿਆ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਜੂਠੇ ਬਰਤਨ ਮਾਂਜਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਬਿਆਨ ਸੁਣਕੇ ਇਕ ਸਿਖ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ, ਕਿ ਉਹ ਭਾਈ ਉਦਮ ਜੀ ਨੂੰ ਸਦਕੇ ਲੈ ਆਵੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਪਾਕੇ ਸਿਖ ਨਸ ਉਠਿਆ ਤੇ ਭਾਈ ਉਦਮ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉਦਮ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਸੀ।

ਸਿਖ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ। ਹੁਕਮ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਭਾਈ ਉਦਮ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਗਈਆਂ। ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਨਚਣ ਲਗ ਪਿਆ। 'ਧੰਨ ਭਾਗ' ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਰ ਗਿਆ ਹੁਣ ਬੇੜਾ ਪਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਧੰਨ ਧਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ, ਐਸੇ ਸਚੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਮੈਂ ਬਲਿਹਾਰ ਜਾਵਾਂ। ਇਉਂ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਲ ਦੌੜ ਗਿਆ। ਅਗੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਖਲੋਤੇ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸਨ ' ਭਾਈ ਉਦਮ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉਪਰ ਮਥਾ ਟੇਕਿਆ, ਮਥਾ ਟੇਕ ਚੁਕਾ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, 'ਭਾਈ ਉਦਮ ਤੇਰੀ ਘਾਲ ਥਾਏਂ ਪਈ ਤੂੰ ਦਰਗਾਹੋਂ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੋ ਇਛਾ ਹੈ ਮੰਗ, ਤੂੰ ਸਾਧ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਔਖੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ ਕਹੋ ਕੀ ਇਛਾ ਹੈ ? ਭਾਈ ਉਦਮ ਚੁਪ ਰਿਹਾ ਉਹ ਸੋਚਣ ਲਗਾ, 'ਕੀ ਮੰਗਾਂ ?' ਜੋ ਕੁਝ ਮੰਗਣਾ ਹੈ, ਉਹ ਕੁਝ ਮੰਗਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।' ਉਹਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨਾ ਹਿਲੀ, ਏਨੇ ਨੂੰ ਉਹਦੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਨੇ ਹੌਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਹਥ ਜੋੜ ਬੋਲੀ 'ਮਹਾਰਾਜ ! ਇਕ ਵੀਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਵੀਰ ਬਿਨਾ ਘਰ ਸੁੰਞਾ ਹੈ ਦਿਨੇ ਹਨੇਰਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਮੇਹਰ ਕਰੋ, ਦਇਆ ਕਰੋ ਹੇ ਕਿਰਪਾਲੂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਵੀਰ ਮਿਲੇ।

ਹੱਛਾ ਬੇਟੀ ਕਰਤਾਰ ਤੇਰੀ ਇਛਾ ਪੂਰੀ ਕਰੇਗਾ । ਤੈਨੂੰ ਵੀਰ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਬਚਨ ਕਰਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਗੇ ਤੁਰ ਗਏ।

"ਸਾਧ ਬਚਨ ਅਟਲਾਧਾ" ਮੇਰੇ ਸਚੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬਚਨ ਸੀ ਖਾਲੀ ਕਿਵੇਂ ਜਾਂਦਾ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾਂ ਆਪ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਅਗੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸੀ ਤਿਵੇਂ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਭਾਈ ਉਦਮ ਨੂੰ ਸਾਲ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਦੀ ਕੁਖੋ ਇਕ ਬਾਲਕ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ 'ਭਾਈ ਉਦਮ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪੁਤ੍ਰ ਜਨਮਿਆਂ' ਸੇਵਾ ਦਾ ਫਲ ਮਿਲ ਗਿਆ।" ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਇਉਂ ਚਰਚਾ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਉਦਮ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤਕ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ । ਉਸ ਦੀ ਵੰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਕੈਂਥਲ ਦੇ ਰਾਜੇ ਰਾਜਾ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਾਜਾ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਏ ਹਨ । ਰਾਜਾ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ "ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼" ਗ੍ਰੰਥ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਦੋ ਪਿੰਡ ਜਗੀਰ ਦੇ ਦਿਤੇ ਸਨ। ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਮਤ ੧੮੯੮ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਵਰ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ।

ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਿੱਖ

ਭਾਈ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਦੀ ਬਾਜਰੀ ਦਾ ਮੁਲ

ਸੰਮਤ ੧੬੪੫ ਬਿ: ਸਾਲ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਪੱਖ ਸੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਸੰਤੋਖਸਰ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੰਗਤ ਬਹੁਤ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਅਤੁਟ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਵੀ ਨੇੜੇ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਸੁਦਾਗਰ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਊਠਾਂ ਉਤੇ ਬਾਜਰੀ ਲੱਦਕੇ ਵੇਚਣ ਵਾਸਤੇ ਆਇਆ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਅਗੇ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਸਾਹ ਕੱਢਣ ਤੇ ਰਾਤ ਰਹਿਣ ਵਾਸਤੇ ਸੰਤੋਖ ਸਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਸੰਘਣੇ ਰੁਖਾਂ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਲਾ ਦਿਤਾ । ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਪੰਜ ਸੌ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਣ ਬਾਜਰੀ ਸੀ। ਬਠਿੰਡੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਉਹਦਾ ਘਰ ਸੀ। ਬਹੁਤੇ ਰੁਪਏ ਵਟਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਭਾਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਹੁਤ ਧਨ ਸੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਹੋਰ ਧਨ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਦੀ ਭੁਖ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੀ ਕਦੀ ਤੰਗ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਬੀਕਾ ਨੇਰ ਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਨਾਜ ਖਰੀਦ ਦਾ ਤੇ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਵੇਚਣ ਆਉਂਦਾ।

ਉਸ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸਰੋਵਰ ਪੱਕਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਿਨਾਂ ਮਜ਼ੂਰੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਲੋਕ ਟੋਕਰੀ, ਇੱਟ ਵਟੇ ਤੇ ਚੂਨੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਅਮੀਰਾਂ ਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੂ-ਬੇਟੀਆਂ ਵੀ ਸਨ। ਕਈ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਤੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਖੁਲਾ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਗਲ ਦਾ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰੋਕਦਾ। ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਸੁਦਾਗਰ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰੋ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਿਆ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਕੇ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਨੂੰ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਅਸਮਾਨ ਉਤੇ ਬਦਲ ਹੋ ਗਏ। ਵੇਖਦਿਆਂ ਵੇਖਦਿਆਂ ਬਾਰਸ਼ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਐਸੀ ਬਾਰਸ਼ ਹੋਈ ਕਿ ਉਹ ਕਈ ਦਿਨ ਦੀ ਝੜੀ ਦਾ ਰੂਪ ਬਣ ਬੈਠੀ। ਝੜੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਰੁਕਣਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਨੇ ਉਹਦੇ ਮਾਯਾਵਾਦੀ ਮਨ ਉਤੇ ਅਸਰ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਚੰਗਾ ਲਗਾ। ਸੇਵਾ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਸਤਕਾਰ ਕਰਨ ਲਗਾ ਅਤੇ ਸਤਿ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਇਕ ਦਿਨ ਜਾ ਬੈਠਾ। ਅਗੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। 'ਮਾਇਆ ਧਾਰੀਆਂ ਦੀ ਉਲਟੀ ਮਤ ਤੇ ਮਾਇਆ ਧਾਰੀ ਨੂੰ ਅੰਨਾ, ਬੋਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੱਸ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮਾਇਆ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਕਿਉ ਕਠੀ ਕਟਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ? ਕਿਥੇ ਵਰਤਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ? ਮਾਇਆ ਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਕੀ ਸਬੰਧ ਹੈ? ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਹਰ ਇਕ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਖੁਬਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਹਿਰਦਿਆਂ ਉਤੋਂ ਜਨਮ ਜਨਮ ਦੀ ਮੈਲ ਲਥਦੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਉਹ ਸੁਰਜੀਤ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। 'ਜੀਵ ਦਾ ਮਨ ਬਾਂਦਰ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਹੈ। ਉਹ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ਰੰਗਣ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਨਚਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਥਾਂ ਟਿਕਦਾ ਨਹੀਂ। 'ਸਿੰਚਹਿ ਦਰਬੁ ਦੇਹਿ ਦੁਖੁ ਲੋਗ। ਤੇਰੇ ਕਾਜਿ ਨਾ ਅਵਰਾ ਜੋਗ।" ਸਾਹਿਬਾਂ ਕਿਹਾ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਧਨ ਇਕਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਭੁਖ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਮਾੜਿਆਂ ਮਨੁਖਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਤੇ ਦੁਖੀ ਕਰਕੇ ਧਨ ਇਕਠਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਕਿ ਧਨ ਉਹਦੇ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਲੋਕਾਂ ਜੋਗਾ ਹੈ। ਧੀਆਂ, ਪੁਤ੍ਰ ਤੇ ਨੂਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖਰਚ ਖਾ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਾਂ ਚੋਰ ਲੁਟ ਕੇ ਖਰਚ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਧਨ ਇਕਠਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਛਤਾਉਂਦਾ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ 'ਕਰਿ ਅਹਿੰਕਾਰੁ ਹੋਇ ਵਰਤਹਿ ਅੰਧ। ਜਮ ਕੀ ਜੇਵੜੀ ਤੂੰ ਆਗੈ ਬੰਧ।' ਉਸ ਹੰਕਾਰੀ ਦੀ ਮਾੜੀ ਦਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਮ ਉਹਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਰੱਸੀ ਪਾ ਕੇ ਖਿਚ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਜਮ ਉਸ ਨੂੰ ਨਰਕਾਂ ਵਿਚ ਦੁਖ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਇਹ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਏ "ਛਾਡਿ ਵਿਡਾਣੀ ਤਾਤਿ ਮੂੜੇ" ਈਹਾ ਬਸਨਾ ਰਾਤਿ ਮੂੜੇ। ਮਾਇਆ ਕੇ ਮਾਤੇ ਤੈ ਉਠਿ ਚਲਣਾ। ਰਚਿ ਰਿਹਿਓ ਤੂੰ ਸੰਗਿ ਸੁਪਨਾ। ਰਹਾਉ।' ਕਿ ਬਿਗਾਨੀ ਚਿੰਤਾ ਨੂੰ ਛੱਡ। ਬਿਗਾਨੀ ਚਿੰਤਾ ਹੈ-ਮੈਂ ਉਲਾਦ ਵਾਸਤੇ ਧਨ ਇਕਠਾ ਕਰਾਂ, ਮਕਾਨ ਪਾਵਾਂ, ਧਰਤੀ ਖਰੀਦ ਛਡਾਂ, ਪੋਤਰੇ ਸੁਖੀ ਹੋਣਗੇ ਆਦਿਕ। ਪਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਇਥੇ ਤਾਂ ਇਕ ਰਾਤ ਆਪ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਦਾਹਵੇ ਕਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਈ ਸਾਲ ਜਿਉਣ ਦੇ। ਮਾਇਆ ਮਧ ਮਤੇ ਹੰਕਾਰੀ ਨੇ, ਉਠ ਕੇ ਤੁਰ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਐਵੇਂ ਉਸ ਜਗਤ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸੋ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਨਿਆਈ ਹੈ। ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੇਹੜੇ ਵੇਲੇ ਧਰਮ ਰਾਜ ਦਾ ਸੱਦਾ ਆ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਜਮਾਂ ਨੇ ਅਗੇ ਲਾ ਤੋਰਨਾ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਉਨਾਂ ਨਾ ਮਨੁਖ ਦੇ ਧਨ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਧੀਆਂ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੇਣਾ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਫਰਮਾਇਆ, ਮਨੁਖ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਚਾਰ ਹਿਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ–'ਬਾਲ ਬਿਵਸਥਾ ਬਾਰਿਕ ਅੰਧ' ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਅਵਸਥਾ (ਹਿੱਸਾ) ਬਾਲਪਨ ਹੈ। ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਮਨੁਖ ਅਗਿਆਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਗਲ ਦੀ ਸੂਝ ਬੂਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਮਾਂ ਬਾਪ ਦੇ ਆਸਰੇ ਉਨਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਉਤੇ ਦਿਨ ਕਟਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਦੂਸਰੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪੁਜਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਵਾਨੀ ਆਖਦੇ ਹਨ–"ਭਰਿ ਜੋਬਨਿ ਲਗਾ ਦੁਰਗੰਧ" ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਾਪ ਕਰਮ ਵਿਚ ਰੁਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੰਕਾਰ ਤੇ ਕਾਮ ਦੋਵੇਂ ਸਤਾਉਂਦੇ ਹਨ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਕੇ ਜਗਤ ਕਰਤਾ ਨੂੰ ਭੁਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਨਹੀਂ ਚਿਤਾਰਦਾ। "ਤ੍ਰਿਤੀਆਂ ਬਿਵਸਥਾ ਸਿੰਚੇ ਪਾਇ।" ਜਦੋਂ ਅਧਖੜ ਉਮਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਹੰਕਾਰ ਤੇ ਕਾਮ ਦਾ ਬਲ ਮਧਮ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਇਕਠੀ ਕਰਨ ਦੀ ਲਗਨ ਲਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ ਪਾਪ ਤੇ ਕੁਕਰਮ ਕਰਕੇ ਮਾਇਆ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰਦਾਂ ਹੈ ਉਹ ਮਾਇਆ ਪਾਪਾ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾਂ ਤੇ ਭਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਬੁਢੇਪਾ ਆਇਆ "ਬਿਰਧ ਭਇਆ ਛੋਡਿ ਚਲਿਓ ਪਛੁਤਾਇ ॥ ੨ ॥" ਤਾਂ ਜਮਾਂ ਨੇ ਅਗੇ ਲਾ ਤੋਰ ਲਿਆ ਤੁਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਨੁਖ ਪਛਤਾਉਣ ਲਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਪਾਪ ਤੇ ਕੁਕਰਮ ਅਗੇ ਆ ਖਲੋਤੇ, ਧੀਆਂ, ਪੁਤ੍ਰਾਂ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਛਡ ਤੁਰਿਆਂ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਾਥ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਉਹਦਾ ਕਚੂਮਰ ਕੱਢਣ ਲਗਾ। ਪਰ ਮਨੁਖ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ ਕਿ 'ਚਿਰੰਕਾਲ ਪਾਇ ਦ੍ਰੁਲਭ ਦੇਹ। ਨਾਮ ਬਿਹੂਣੀ ਹੋਈ ਖੇਹ ॥ ਪਸੂ ਪਰੇਤ ਮੁਗਧ ਤੇ ਬੁਰੀ। ਤਿਸਹਿ ਨਾ ਬੂਝੈ ਜਿਨਿ ਇਹ ਸਿਰੀ ਕਈਆਂ ਸਦੀਆਂ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਚੰਗੀ ਮਨੁਖਾ ਦੇਹ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਚੰਦਨ ਵਰਗੀ ਦੇਹ ਖਾਂਕ ਵਿਚ ਰਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਆਤਮਾ ਪਸ਼ੂ ਤੇ ਹੋਰ ਜੀਵਾਂ ਦੀਆਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਬੁਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮਨੁਖ ਦੇਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸਿਰਫ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਵ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤੋਂ ਈਸ਼ਵਰ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੜਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨੁਖ ਜਨਮ ਵਿਚ ਹੀ ਈਸ਼੍ਵਰ ਨਾਲ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੇ ਸੰਤ ਜਨੋ। ਸਦਾ ਅਰਦਾਸ ਕਰੋ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਇਆ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਸੱਦ ਲਵੇ। ਦੀਨ ਦਿਆਲ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਸਦੀਵੀ ਕਾਲ ਵਾਸਤੇ ਰਹੀਏ।

'ਸੁਣਿ ਕਰਤਾਰ ਗੋਵਿੰਦ ਗੁਪਾਲ। ਦੀਨ ਦਿਆਲ ਸਦਾ ਕਿਰਪਾਲ।
ਤੁਮਹਿ ਛਡਾਵਹੁ ਛੁਟਕਹਿ ਬੰਧ। ਬਖਸਿ ਮਿਲਾਵਹੁ ਨਾਨਕ ਜਗ ਅੰਧ।

ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਨੇ ਸੁਣਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਞ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਹਦੇ ਬੀਤੇ ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਹੰਕਾਰੀ ਤੇ ਪਾਪ ਤੇ ਕਾਮ ਦੇ ਵਸ ਹੋਕੇ ਕਈ ਪਾਪ ਕਕਮ ਵੀ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਜੁਵਾਨੀ ਤੋਂ ਟਪ ਕੇ ਮਾਇਆ ਇਕਠੀ ਕਰਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਰੁਝ ਗਿਆ ਸੀ। ਘਟ ਤੋਲ ਕੇ ਦਿਤਾ ਤੇ ਵੱਧ ਤੋਲ ਕੇ ਲਿਆ। ਕਈ ਹੇਰਾ ਫੇਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਹ ਸਾਰਾ ਵਿਖਿਆਨ ਸੁਣਕੇ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਡੁਬ ਗਿਆ। ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਗਵਾਚਾ ਹੋਇਆ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਪੁਜਾ। ਰਾਤ ਸਾਰੀ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿਚ ਕਟੀ। ਨੀਂਦ ਨਾ ਆਈ, 'ਮੈਂ ਪਾਪੀ! ਮੈਂ ਮਾਇਆ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਇਕਠੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ? ਧੀਆਂ ਪੁਤ੍ਰ ਤੇ ਧਨ ਜਗਤ ਉਤੇ ਰਹਿ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਜਿਵੇਂ ਮੇਰਾ ਬਾਬਾ ਤੇ ਦਾਦਾ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਰ ਗਏ। ਉਹ ਕੀ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ ਹਨ।' ਸਵੇਰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਲ ਗਿਆ, ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਅਜੇ ਬੈਠਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਕੇ ਮੁਖੀਏ ਨੇ ਆਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, 'ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੋ। ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਆਟਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਝੜੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ।'

'ਕਰਤਾਰ ਭੇਜੇਗਾ।' ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਚੁਪ ਹੋ ਗਏ। ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਆਟਾ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਸੁਣਿਆ, ਕਰਤਾਰ ਭੇਜੇਗਾ। ਉਹਦੀ ਆਤਮਾ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਦਿਤੀ, ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਛੇਤੀ ਕਰ ਵੇਲਾ ਹਥੋਂ ਨਾ ਗਵਾ, ਤਰ ਜਾਵੇਂਗਾ, ਕਹਿ ਦੇ ਉਠ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੇਰੀ ਬਾਜਰੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ। ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਤੈਨੂੰ ਹੀ ਭੇਜਿਆ ਹੈ। ਉਦਮ ਕਰ, ਪਿਛੇ ਜੋ ਕੀਤਾ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ, ਅਗੇ ਸੋਚ ਸਮਝ ਕੇ ਕਰ। ਆਤਮਾ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਉਠ ਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਹਥ ਜੋੜੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪੱਲੂ ਪਾ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, 'ਹੇ ਦੀਨ ਦਿਆਲ! ਦਇਆ ਦੇ ਸਾਗਰੋ! ਗੁਰੂ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਮੈਨੂੰ ਬਲ ਬਖਸ਼ਿਆ ਜਾਵੇ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬਾਜਰੀ ਦੇ ਊਠ ਹਨ। ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਜਰੀ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਜਾਵੇ।'

'ਤੇਰੀ ਸ਼ਰਧਾ।' ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਬਚਨ ਕੀਤਾ। ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉਪਰ ਮਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਵਲ ਨਠ ਉਠਿਆ। ਸੌ ਮਣ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਬਾਜਰੀ ਅਨਤੋਲੀ ਹੀ ਭਾਰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਜਾ ਉਲਟੀ। ਸਬਬ ਐਸਾ ਬਣਿਆ ਕਿ ਇਕ ਸਿਖ ਤਿਲ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਿਲ ਤੇ ਬਾਜਰੀ ਮਿਲਾ ਕੇ ਘੁੰਘਣੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰਾ ਦਿਤੀਆ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਛਕੀਆਂ। ਹੌਲੀ ੨ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਪੰਜ ਸੌ ਮਣ ਬਾਜਰੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਗਈ। ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਪਿਛੇ ਮੁੜਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਊਠਾਂ ਅਤੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਾਸਤੇ ਲਕੜਾਂ ਅਤੇ ਸਰੋਵਰ ਵਾਸਤੇ ਇਟਾਂ ਢੋਣ ਵਾਸਤੇ ਲਾ ਦਿਤੇ। ਤਨੋਂ ਮਨੋਂ ਤੇ ਧਨੋਂ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗਾ। ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਦੂਰ ੨ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਈਆਂ। ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਭਾਣਾ ਐਸਾ ਹੋਇਆ, ਮਾਇਆ ਹੀ ਮਾਇਆ ਇਕਠੀ ਹੋ ਗਈ। ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਮੋਹਰਾਂ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਰੁਪਇਆਂ ਦਾ ਅੰਤ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੋਹਰਾਂ ਦੀ ਥੈਲੀ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਵਲ ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ, 'ਮਿਸਰ ਜੀ! ਆਪਣੀ ਬਾਜਰੀ ਦਾ ਮੁਲ ਲੈ ਲਵੋ। ਆਪ ਨੇ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਗੁਰੂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਰਤਾਰ ਤੁਸਾਂ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰੇ।'

ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਉਠ ਕੇ ਖਲੋ ਗਏ। ਗਲ ਵਿਚ ਪੱਲੂ ਪਾਇਆ, ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ–'ਦਾਤਾ ਤੁਸਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚੋਂ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਵਾਂ? ਇਹ ਮਾਇਆ ਥੋੜੇ ਕੋਲ ਹੀ ਕੈਦਣ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਸਰਬ ਨਾਸ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ। ਇਹ ਜਗਤ ਵਿਚ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਐਸੀ ਵਸਤੂ ਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਦਰਗਾਹੇ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇ। ਬਸ ਨਾਮ ਦਾਨ ਬਖਸ਼ੋ। 'ਮਾਇਆ ਹੋਈ ਨਾਗਨੀ ਜਗਤ ਰਹੀ ਲਪਟਾਇ।' ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਕਮਾਈ ਹੋਈ ਮਾਇਆ ਵੀ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਖਰਚ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉਪਰ ਮਥਾ ਟੇਕ ਦਿਤਾ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਇਆ ਕਰਕੇ ਨਾਮ ਦਾਨ ਬਖਸ਼ਿਆ ਤੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਬਠਿੰਡੇ ਤੇ ਬੀਕਾਨੇਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਮਸੰਦ ਮੁਕਰਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਬਖਸ਼ ਦਿਤੀਆਂ। ਭਾਈ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਬਾਜਰੀ ਦਾ ਸੁਦਾਗਰ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਸੁਦਾਗਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਆਪ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚ ਅਜੇ ਤਕ ਸਿਖੀ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਵੇਲਾ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਜਨਮ ਸੁਵਾਰ ਲਿਆ। ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਦਾ ਚੇਲਾ ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੁਨਾਮ ਅਤੇ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿਧ ਅਸਥਾਨ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਬਣਾਇਆ। ਭਾਈ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਦੇ ਵਰ ਤੋਂ ਉਪਲ ਖਤਰੀ ਦੇ ਘਰ ਮੂਲ ਚੰਦ ਨਾਮੇ ਸਿਧ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਜੋ ਹਰੇਕ ਲੋੜਵੰਦ ਨੂੰ ੭ ਪੁਤਰਾਂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਦੀ ਸਮਾਧ ਸੁਨਾਮ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਭਾਈ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਹਨ।

ਖੋਹਣ ਆਇਆ ਖੋਹਿਆ ਗਿਆ

ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਇਕ ਉਚੇ ਤੇ ਸੁਚੇ ਜੀਵਨ ਵਾਲਾ ਗੁਰਸਿਖ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦੋ ਪਖ ਹਨ। ਇਕ ਪਖ ਉਹ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਏ। ਮਨ ਮਤੀਏ ਸਨ ਤੇ ਚੋਰੀ ਕਰਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹੇਠਾਂ ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਗਿਲਾਂ (ਲੁਧਿਆਣੇ) ਦਾ ਮਲਵਈ ਸੀ ਤੇ ਇਸਦਾ ਗੋਤ ਵੀ ਗਿਲ ਸੀ। ਇਹ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਧਾੜੇ ਮਾਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਸਬਬ ਨਾਲ ਇਸਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਲੁਟਣ ਲਈ ਰੋਕਿਆ। ਉਹ ਦਰਵੇਸ਼ ਪੁਰਸ਼ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ—ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਤਾਂ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜੇ ਉਹ ਲੈਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬੇਸ਼ਕ ਖੋਹ ਲੈ ਹੋਰ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਸਧਾਰਨ ਤੇ ਮਨ ਮਤੀਆ ਬਹੋੜੂ 'ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਨਾਮ' ਦਾ ਅਰਥ ਨਾ ਸਮਝ ਸਕਿਆ। ਉਹ ਕਹਿਣ ਲਗਾ ਉਹ ਕੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਕਿਨੇ ਪੈਸੇ ਵਟੇ ਜਾਣਗੇ?

ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼—ਉਸਨੂੰ ਕੋਲ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਮਹਾਪੁਰਸ਼ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਗਲ ਦਾ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਅਗੇ ਰਬ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਤਕਾਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਏਥੇ ਲੋਕ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅੰਨ ਕਪੜੇ ਦਾ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਫਿਰ ਤੈਨੂੰ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਰੋਕਣਾ ਪਵੇਗਾ ਤੇ ਨਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਡੰਡ ਦਾ ਭੈ ਰਹੇਗਾ।

ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ—(ਖੁਸ਼ ਹੋਕੇ) ਹੱਛਾ! ਐਸੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਦਿਖਲਾ ਤਾਂ ਭਲਾਂ ਮੈਂ ਦੇਖਾਂ ਉਸਦਾ ਰੰਗ ਰੂਪ ਤੇ ਢੰਗ ਕੀ ਹੈ?

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼–ਉਹ ਅਮੋਲਕ ਚੀਜ਼ ਮੈਂ ਨਾਲ ਥੋੜੇ ਚੁਕੀ ਫਿਰਦਾ ਹਾਂ। ਜਿਥੇ ਰਖੀ ਹੈ ਉਥੋਂ ਮਿਲੇਗੀ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਚਲ।

ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ–ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼–ਦਰਵੇਸ਼ ਕਦੇ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਉਹ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਕੋਲੋਂ ਡਰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ–ਕਿਥੇ ਰਖੀ ਜੇ ਉਹ ਵਸਤੂ!

ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼–ਦੂਰ ਚਲਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਅਗੇ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸਾ ਤੋਂ ਪਾਰ ਇਕ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਸਿਆ ਹੈ।

ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ–ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਤੁਸਾਂ ਨਾਲ ਚਲਾਂਗਾ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤੇ ਲੈ ਚਲੋ।

ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਨੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਲਈ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਪਰ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਡੋਲ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਵ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹਦਾ ਹਿਰਦਾ ਬੈਠਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਸਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਰੂਹ ਉਡਦੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਦਾ ਸਰੀਰ ਕੰਬਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਜੋ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਉਹ ਭਾਈ ਮਾਈ ਭੂੰਦੜ ਸੀ। ਭੂੰਦੜ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਤੇ ਕਰਾਮਤੀ ਫਕੀਰ ਸੀ ਸਦਾ ਚੋਲਾ ਗਲ ਰਖਦਾ ਉਹ ਸਤਯਵਾਦੀ ਦਰਵੇਸ਼ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਚੇਹਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਐਸਾ ਸੀ ਤੇ ਨੈਣਾਂ ਦੀ ਐਸੀ ਖਿਚ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਵਲ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਧਿਆਨ ਕਰਕੇ ਦੇਖ ਲੈਂਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸੇਵਕ ਬਣਾ ਦੇਂਦਾ। ਅਨੇਕਾਂ ਚੋਰਾਂ ਨੂੰ ਚੋਰੀਆਂ ਛੁਡਾਈਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਦੁਰਾਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨੇਕ ਬਣਾਇਆ। ਉਹ ਸਦਾ 'ਸਤਿ ਕਰਤਾਰ, ਸਤਿਕਰਤਾਰ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭੂੰਦੜ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਇਆ ਸੀ।

ਭਾਈ ਭੂੰਦੜ ਦੇ ਨਾਲ ਬਹੋੜੂ ਡਾਕੂ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਲਮੇਰਾ ਪੰਧ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਕੀ ਨਗਰੀ ਰਾਮ-ਦਾਸਪੁਰ ਪਹੁੰਚ ਪਏ। ਅਗੇ ਸਤਿਗੁਰੂ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ) ਜੀ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਭੂੰਦੜ ਨੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਹੋੜੂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਸਿਰ ਨਿਵਾ ਦਿਤਾ। ਸਾਧੂ ਰੂਪ ਸਿਖ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਦੇਖੇ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ, ਬਹੋੜੂ ਦਾ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਵ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇ ਉਹ ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵੀ ਸਵਰਗ ਦੇ ਸਮਾਨ ਸੀ।

ਚਾਰ ਦਿਨ ਸਤਿ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਚੇਤਾ ਹੀ ਭੁਲ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕੇਹੜੀ ਅਮੋਲਕ ਵਸਤੂ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦਾਨ ਬਖਸ਼ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ 'ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਜਾ ਕੇ ਰਹੁ, ਧਰਮ ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ, ਵੰਡ ਕੇ ਛਕਣਾ, ਆਏ ਗਏ ਸਾਧ ਸਿਖ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸਾਲ ਵਿਚ ਇਕ ਦੋ ਵਾਰ ਰਾਮ ਦਾਸ ਪੁਰ ਵੀ ਆਇਆ ਕਰਨਾ।

ਬਹੁਤ ਅਛਾ ਜੀ! ਆਖ ਕੇ ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉਪਰ ਮਥਾ ਟੇਕਿਆ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਤੁਰ ਗਿਆ। ਡਾਕਾ ਮਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਾਧੂ ਹੋ ਕੇ ਘਰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਦਾਤੇ ਦੇ ਰੰਗ ਖੋਹਣ ਆਇਆ ਖੋਹਿਆ ਗਿਆ।

ਉਹਦਾ ਪ੍ਰਵਾਰ, ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ ਤੇ ਮਿਤ੍ਰ ਹੈਰਾਨ ਸਨ ਕਿ ਕਿਸ ਸਾਧੂ ਨੇ ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਦਲ ਦਿਤਾ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੇ ਚੇਲੇ ਤੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਾ ਨੂੰ ਮਾਨਣ ਵਾਲੇ ਸਨ ਮਾਰਿਆ ਨੂੰ ਸਿਖੀ ਮਾਰਗ ਵਲ ਤੋਰਿਆ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਧਰਮ ਸਾਲਾ ਬਣਵਾਈ ਤੇ ਰੋਜ਼ ਸਤਿ ਸੰਗ ਹੋਣ ਲਗਾ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਏ ਜਾਣ ਲਗੇ। ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਦਾ ਘਰ ਵੀ ਆਏ ਗਏ ਸਿਖ ਵਾਸਤੇ ਧਰਮਸਾਲਾ ਦਾ ਰੂਪ ਸੀ। ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਿਖ ਰਹਿੰਦੇ, ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਤੇ ਆਰਾਮ ਵਾਸਤੇ ਮੰਜਾ ਬਿਸਤਰਾ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ।

ਭਾਈ ਬੋਹੜੂ ਦੇ ਸਿੱਦਕ ਤੇ ਤਿਆਗ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਹਨ ਫਿਰ ਵੀ ਇਕ ਸਾਖੀ ਜੋ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ। ਓਹ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ

ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਜਦ ਭਾਈ ਭੂੰਦੜ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਤੇ ਸਚ ਮੁਚ ਹੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪਲਟਾ ਆ ਗਿਆ ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਗੁਰ ਸਰਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਪੂਰਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਤੇ ਸਿਦਕੀ ਹੋਣ ਤੇ ਜੋ ਗੁਰਸਿਖ ਦਿਸਦਾ ਉਸ ਤੇ ਤਨ ਮਨ ਬਾਰਨ ਤਾਈਂ ਜਾਂਦਾ ਏਸ ਖੇਡ ਵਿਚ ਖ਼ੇਡਦਿਆ ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਦੇ ਘਰ ਇਕ ਕਨਿਆ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਜੋ ਗੁਰਮੁਖ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਸਦਕਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਭੋਲੀ ਭਾਲੀ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਹਵਾ ਨਾ ਲਗੀ ਸਾਧ ਸਰੂਪ ਦੇਵੀ ਦੀ ਜਦ ਉਮਰ ਅਠਾਰਾ ਸਾਲ ਦੀ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਵਾਸਤੇ ਮਾਪੇ ਖਿਆਲ ਕਰਨ ਪਰ ਕੋਈ ਗੁਰਮੁਖ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਨਿਗਾ ਨਾ ਆਵੇ ਅਤੇ ਅਨਮਤੀਆਂ ਨੜੀ ਮਾਰਾਂ ਤੇ ਕੁੜੀ ਮਰਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਿਆਹੁਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਪਰ ਇਸ ਫਿਕਰ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਦਿਨ ਰਹਿਣ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਘਰ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਜਲ ਪਾਣੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਦੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸੋ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਭਰੋਸਾ ਰਖਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਪਾਪੀ ਆਤਮਾ ਵਾਲਾ ਲਾਲਚੀ ਭੇਖੀ (ਠਗ) ਸਿੱਖ ਬਣਕੇ ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਦੇ ਘਰ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਪਖੰਡੀ ਦੇ ਇਹ ਬਚਨ ਜ਼ਾਦਾ ਕੰਠ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਪ੍ਰੇਮੀ ਜਨੋ, ਗੁਰਮੁਖੋ, ਬੀਬੀ ਜੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਸਾਰੇ ਸਤਿਨਾਮ ਜਪੋ ਭਾਈ ਕੋਈ ਸੁਆਸ ਬਿਰਥਾ ਨਾ ਜਾਵੇ ਇਹ ਜਨਮ ਮੁੜ ਹਥ ਨਹੀਂ ਔਣਾ। ਦੂਜਾ ਜਸ ਕਰਨਾ ਤੂੰ ਧੰਨ ਹੈ ਭਾਈ ਤੈਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ ਮੈਂ ਤਾਂ ਭਾਈ ਪਾਪੀ ਗਰੀਬ ਮਸਕੀਨ ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਿੰਵਲ ਵਾਂਗ ਕੋਈ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਐਸੇ ਮਿਠੇ ਮਿਠੇ ਬਚਨ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਨੂੰ ਐਸਾ ਭਰਮਾਇਆ ਕਿ ਭਾਈ ਜੀ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਘਰ ਦਿਆਂ ਸਮੇਤ ਬੀਬੀ ਦੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰ ਸਿਖ ਆਪਣੇ ਘਰ ਆਇਆ ਹੈ ਜੋ ਹੁਕਮ ਕਰਨ ਸੇਵਾ ਤਨ ਮਨ ਨਾਲ ਕਰਓ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਬਚਨ ਭਾਈ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਾਤ ਦਿਨ ਸਚਾ ਸਿਖ ਸਮਝਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਹੁਣ ਪਾਪੀ ਕਾਲੇ ਆਤਮਾ ਵਾਲੇ ਭੇਖੀ ਨੇ ਜਦ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਤੇ ਪੂਰੇ ਬਝ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਭੈਣ ਜੀ ਆਖ ਆਖ ਕੇ ਅਨਭੋਲ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਲਗਾ ਪਰ ਬੀਬੀ ਤੇ ਨਾ ਬੀਬੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਿਖ ਕਿਸੇ ਲਾਲਚ ਜਾਂ ਮੰਦੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਡੇ ਘਰ ਬੈਠਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਉਸ ਪਾਪੀ ਨੇ ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਦੀ ਜੋ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ, ਲੀੜੇ ਧੋਣ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਆਖਿਆ ਕਰੇ ਤੇ ਬੀਬੀ ਝਟ ਪਟ ਸੇਵਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰੇ ਇਸ ਪਖੰਡੀ ਬਗਲੇ ਨੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ਐਸਾ ਠਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਤਨੋ ਮਨੋ ਉਸਦੀ ਹੋ ਗਈ ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਤੇ ਉਸਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਇਸ ਗਲ ਦੇ ਸਿਰ ਤਾਂ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਨਡਿਢ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਘਬਰਾਹਟ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਨ ਬਗਲੇ ਸਿਖ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਘਰੋਂ ਚਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਐਸਾ ਸਬਬ ਬਣਿਆ ਠਗ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕੈਂਹਦਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਮੁਠੀ ਚਾਪੀ ਕਰ। ਭੋਲੀ ਭਾਲੀ ਬੀਬੀ ਸਿਖ ਸਮਝ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪਈ ਉਸ ਪਾਪੀ ਨੇ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਨ ਹਟਾਇਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬੀਬੀ ਹਟੀ। ਆਖਰ ਨੀਂਦ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਉਸੇ ਮੰਜੇ ਉਤੇ ਸੌਂ ਗਈ। ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਇਕ ਮੰਜੇ ਤੇ ਸੁਤੇ ਦੇਖ ਕੇ ਘਬਰਾਇਆ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਚਾਦਰ ਆਪਣੇ ਉਤੋਂ ਲਾਹ ਕੇ ਉਨਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਪਾ ਦਿਤੀ ਆਪ ਚੁਪ ਚਾਪ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਦ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਜਾਗ ਆਈ ਅਤੇ ਉਪਰ ਵਾਲੀ ਚਾਦਰ ਸਿਆਣਕੇ ਠਗ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ ਤੇ ਕਹਾ ਕਿ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਇਹ ਚਾਦਰ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਉਹ ਪਾਕੇ ਗਏ ਹੋਣਗੇ ਹੁਣ ਕੀ ਬਣੇਗਾ ਉਹ ਮਾਰਨਗੇ। ਭੇਖੀ ਸਿਖ ਬੀਬੀ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੋ ਬਚਨ ਸੁਣਕੇ ਡਰਦਾ ਮਾਰਿਆ ਖਿਸਕ ਗਿਆ ਤੇ ਬੀਬੀ ਉਠਕੇ ਡਰਦੀ ਡਰਦੀ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਗ ਪਈ ਕਿ ਪਿਤਾ ਜੀ ਘਰ ਆਕੇ ਸ਼ੈਤ ਕੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਝਗੜਾ ਕਰਨ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਘਰ ਆਗਿਆ ਉਸ ਨੇ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਬਲਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਪੁਛਿਆ-ਕਿ ਬੀਬੀ ਜੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਿਥੇ ਹੈ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਪਿਤਾ ਜੀ ਉਹ ਤਾਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਗਏ ਹਨ। ਜਦ ਰੋਟੀ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਿਖ ਨਾ ਮੁੜਿਆ। ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਉਡੀਕਣ ਲਗਾ। ਦਿਨ ਢਲ ਗਿਆ ਉਹ ਨਾ ਆਇਆ। ਜਿਸ ਵਕਤ ਰਾਤ ਦੀ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਿਖ ਕੇਹੜੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਜੀ, ਜੀ ਉਹ ਆਖਦਾ ਸੀ, ਮੇਰਾ ਪਿੰਡ ਮਾਣਕ ਪੁਰ ਹੈ ਉਹ ਕਦ ਆਊ ਪਿਤਾ ਜੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਆਜਾਵੇਗਾ। ਜਦ ਅਧੀ ਰਾਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਭੇਖੀ ਸਿਖ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ ਤੇ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਕੀਮਤੀ ਮਾਲ ਬੀਬੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗਠ ਬੰਨ੍ਹ ਲਈ ਤੇ ਜਦ ਤੜਕ ਸਾਰ ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਖੂਹ ਤੇ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪਾਪੀ ਜਾਗ ਉਠਿਆ ਤੇ ਜੋ ਗਠ ਬੰਨ੍ਹੀ ਸੀ ਉਹ ਲੈਕੇ ਸੁਤੀ ਪਈ ਕੰਨਿਆ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਜੀ ਅਗੇ ਔਂਦੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਪਾਪੀ ਦਾ ਆਤਮਾ ਕੰਬ ਉਠਿਆ ਅਤੇ ਸਿਰ ਉਤੋਂ ਗਠੜੀ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਡਿਗ ਪਈ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਕੇ ਚਕਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਪਿਆ। ਤਾਂ ਗਠੜੀ ਛਡਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਦੇਖਿਆ, ਗਠੜੀ ਛਡਕੇ ਸਿਖ ਅਗੇ ਤੁਰ ਚਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਿਖ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਆਖਿਆ। ਗੁਰ ਸਿਖਾ ਇਹ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਹੀ ਘਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੈ। ਤੂੰ ਚੋਰੀ ਨਠਦਾ ਹੈਂ। ਆ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਮਾਲ ਤੇ ਮੇਰੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਜਾਵੀਂ। ਮੈਂ ਆਪ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੋਰਾਂਗਾ। ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਖ ਘਰੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਮੇਰੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਜੋ ਮੇਰੇ ਘਰੋਂ ਗੁਰ ਸਿਖ ਦੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਮੁਰਾਦਾ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆ ਹਨ। ਗੁਰਸਿਖ ਤੇਰੀ ਤੜਪਦੀ ਆਤਮਾ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਮੈਂ ਤਾਂ ਗੁਰ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੀ ਖਲੜੀ ਦੇ ਜੋੜੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਨਾਂ ਡਰ ਤੇ ਨਾ ਨਰਾਜ ਹੋ। ਰੋਟੀ ਖਾਕੇ ਚਲਾ ਜਾਵੀਂ ਜੇ ਗੁਰਸਿਖ ਮੇਰੇ ਘਰੋਂ ਭੁਖਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਅਰਸ਼ੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਮੈਂ ਗਰੀਬ ਤੇ ਗੁਸੇ ਨਾ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਠਗ ਸਿਖ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਹਨਤਾਂ ਦੇਣ ਲਗੀ। ਉਹ ਕੰਬਦੇ ਹਥਾਂ ਨਾਲ ਗਠੜੀ ਚੁਕਕੇ ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਦੇ ਨਾਲ ਮੁੜ ਘਰ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਦੀਆਂ ਅਖੀਆਂ ਉਚੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਨੇ ਗਠੜੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਖ ਦਿਤੀ। ਕਿਸੇ ਘਰ ਦੇ ਜੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ ਕਿ ਠਗ ਸਿਖ ਸਾਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਠਗ ਸਿਖ ਨੂੰ ਛਕਾਇਆ। ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਛਕ ਚੁਕਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਨੇ ਉਹੋ ਗਠੜੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕੰਨਿਆ ਦਾ ਹਥ ਫੜ ਕੇ ਠਗ ਸਿਖ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਪਿਆਰਿਆ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇਹ ਪੁਤਰੀ ਤੇ ਇਨਾਂ ਕੁ ਸਮਾਨ ਹੈ ਇਹ ਤੂੰ ਲੈ ਜਾ, ਏਨਾਂ ਸਮਾਨ ਹੀ ਦਾਜ ਸਮਝ ਲਵੀਂ, ਮੇਰੀ ਬੇਟੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਰਖੀਂ ਇਹਦੀਆਂ ਭੁਲਾਂ ਵਲ ਨਾ ਦੇਖੀਂ ਇਹ ਬਾਲੜੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਿਆ ਕਰੀਂ। ਆਏ ਗਏ ਸੰਤ ਸਾਧ ਤੇ ਗੁਰ ਸਿਖ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ। ਇਹੋ ਮੇਰੀ ਸਿਖਿਆ ਹੈ। ਚਲੋ ਮੈਂ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਛਡ ਆਵਾਂ।

ਐਨਾ ਵਡਾ ਤਿਆਗ ਦੇਖ ਕੇ ਠਗ ਸਿਖ ਦੀ ਮਲੀਨ ਆਤਮਾ ਡੋਲ ਗਈ। ਉਹ ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉਪਰ ਡਿਗ ਕੇ ਧਾਹੀਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਣ ਲਗਾ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਰੋਂਦਾ ਗਿਆ ਤਿਉਂ ੨ ਉਹ ਪਾਪ ਧੁਪਦੇ ਗਏ। ਉਹਦੀ ਲਾਲਚੀ ਤੇ ਦੁਰਕਾਰਨ ਰੂਹ ਮਰਦੀ ਗਈ। ਉਹ ਰੋਂਦਾ ਹੋਇਆ ਆਖੀ ਗਿਆ, ਹੇ ਗੁਰਮੁਖ ਜਨ! ਮੈਨੂੰ ਖਿਮਾ ਕਰੀਂ, ਮੈਂ ਪਾਪੀ, ਦੁਰਾਚਾਰੀ, ਠਗ, ਮੈਂ ਅਕ੍ਰਿਤਘਨ, ਮੈਨੂੰ ਨਰਕਾਂ ਦੀ ਅੱਗ ਤੋਂ ਬਚਾ। ਮੇਰੀ ਬਹੁੜੀ ਸੁਣ। ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪ ਪਾਪੀ ਬੰਦਾ ਹਾਂ। ਚਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਲਗ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਖ ਸਮਝਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤੇ ਸਮਝਾਂਗਾ। ਜਿਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਧਾਰ ਕੇ ਭੁਲ ਕੀਤੀ ਉਸੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੋਲ ਚਲ, ਉਹੋ ਹੀ ਸਮਰਥ ਹਨ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਖ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਭੇਸ ਧਾਰਿਆ ਸੀ ਠਗੀ ਮਾਰਨ ਵਾਸਤੇ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਭੇਖੀ ਸਿਖ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਸਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਉਨਾਂ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਬਖਸ਼ਨਾਂ ਜਿਨਾਂ ਚਿਰ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਬਖਸ਼ੋ।

ਚਲ ਮੇਰੇ ਨਾਲ।

ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ, ਠਗ ਸਿਖ, ਆਪਣੀ ਕੰਨਿਆਂ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਰਾਮਦਾਸ ਪੁਰਾ ਪੁਜਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਡਿਗ ਕੇ ਠਗ ਸਿਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਪ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਇਕਬਾਲ ਕੀਤਾ। ਮੁੜ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖ ਦੀਆਂ ਭੁਲਾਂ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਨਿਹਾਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਦੀ ਗੁਰਮੁਖਤਾ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕੀਤੀ । ਠਗ ਸਿਖ ਨਾਲ ਬਹੋੜੂ ਦੀ ਕੰਨਿਆਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਿਆ । ਅਗੇ ਨੂੰ ਉਹ ਸਚਾ ਸਿਖ ਬਣ ਗਿਆ । ਪ੍ਰਮਾਤਮਾਂ ਕੋਲੋਂ ਡਰ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਲਗਾ ।

ਐਸੇ ਗੁਰ ਸਿਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਰਦਾਸੇ ਵਿਚ ਬੇਨਤੀ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਾਂ-'ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ ਕੇ ਬੋਲੋ ਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ।'

ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਜੀ

ਬਨੁ ਬਨੁ ਫਿਰਤੀ ਖੋਜਤੀ ਹਾਰੀ ਬਹੁ ਅਵਗਾਹਿ ॥
ਨਾਨਕ ਭੇਟੇ ਸਾਧ ਜਬ ਹਰ ਪਾਇਆ ਮਨ ਮਾਹਿ ॥ (ਸਲੋਕ ਮ: ੫)

ਮਨੁਖ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਤੋਂ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਮਨੁਖ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਨਾਉਣ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਰਚਨ, ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਨੂੰ ਖੁਰਾਕ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਤੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁਖ ਦੀ ਕਲਿਆਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਬਸ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਮਨੁਖ ਆਪ ਨਾਲੋਂ ਵਡੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਲਗਾ । ਸਮਝ ਦੇ ਘਾਟੇ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਥੁੜ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰਬ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੇ ਜਾਨਣ ਵਿਚ ਮਨੁਖ ਧੋਖਾ ਖਾਂਦਾ ਰਿਹਾ । ਕਦੀ ਅਗ, ਜਲ, ਸਪ, ਤਕੜੇ ਮਨੁਖ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ । ਕਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਰਬ ਮੰਨਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ । ਚਲਾਕ ਮਨੁਖਾਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਭੋਲੀ ਭਾਲੀ ਜਨਤਾ, ਰਬ ਦੇ ਨਾਮ ਉਤੇ, ਰਬ ਨੂੰ ਭਾਲਣ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਬਦਲੇ ਨਰਕ ਦੇ ਡਰ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਹੇਰਾ ਫੇਰੀਆਂ ਨਾਲ ਖੁਦ ਰਬ ਬਨਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਬਹੁਤੇ ਰੱਬਾਂ ਦੀ ਘੜਮਸ ਚੌਦੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਐਸੀਆਂ ਮਹਾਨ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਜਗਤ ਉਤੇ ਭੇਜੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੋਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰਬ ਦਾ ਸਹੀ ਰਸਤਾ ਦਸਿਆ । ਫਿਰ ਭੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ 'ਠਗ ਰਬ' ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਚਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ । ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੱਬ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਕੀਰ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਚੇਲੇ ਹਿੰਦੂ ਭੀ ਸੀ । ਪਰ ਸਰਵਰ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਸਾਰੀ ਹਿੰਦੂ ਸਭਿਤਾ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸੀ । ਉਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਉਹ ਰਿਧੀਆਂ ਤੇ ਸਿਧੀਆਂ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਦੁਧ ਪੁਤ ਤੇ ਅੰਨ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਕਲਿਆਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਦੇਖੋ ਦੇਖੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨਰ ਨਾਰੀ ਸਰਵਰੀਏ ਬਣ ਗਏ । ਘਰ ਘਰ ਪੀਰ ਖਾਨੇ ਬਣਾ ਬੈਠਾ । ਵੀਰਵਾਰ ਨੂੰ ਦੀਵੇ ਜਗਾ ਕੇ ਖੇਡਾਂ ਦੇਣ ਲਗਾ ।

ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਬਹਿਲੋ ਭਗਤ ਸੀ । ਇਹ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਨਗਰ ਫਫੜੇ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ । ਸਿਧੂ ਜਟ ਸੀ, ਅਨਪੜ੍ਹ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਸੂਝ ਬੂਝ ਵਾਲਾ ਪੁਰਸ਼ ਸੀ, ਘਰ ਦਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਵਰੀਆ ਬਣਾ ਦਿਤਾ । ਐਸਾ ਚੇਲਾ ਬਣਿਆ ਕਿ ਪੀਰ ਬਣਨ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਪਿਆ ।

ਹਰ ਸਾਲ ਨਿਗਾਹੇ ਜਾਂਦਾ, ਜਟਾਂ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਲਿਬਾਸ ਲਾ ਸੁਟਿਆ ਤੇ ਪੀਰਾਂ ਵਾਲਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਾ ਲਿਆ, ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੋਹੇ ਦੀ ਖੂੰਡੀ ਗਲ ਵਿਚ ਤਸਬੀ, ਕੰਧੇ ਉਤੇ ਮੁਸੱਲਾ, ਗਲ ਚੋਲਾ ਅਤੇ ਵੀਰ ਵਾਰ ਨੂੰ ਖੇਡ ਦੇਂਦਾ। ਲੋਹੇ ਦੀ ਸੰਗਲੀ ਪਿੰਡੇ ਉਤੇ ਮਾਰਦਾ, ਘਰ ਦੇ ਪੀਰ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਖੇਡ ਦੇਂਦਾ ਹੋਇਆ ਕਈਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਸਦਾ ਤੇ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਣ ਦੇ ਢੰਗ ਬਤਾਉਂਦਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਤੁਰਦਾ ਤਾਂ ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਲੋਗ ਉਸ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉਪਰ ਮਥਾ ਟੇਕਦੇ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਚਿਤ ਦੀ ਭਟਕਣਾ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਉਹਦੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਮੁਰਾਦਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਉਹ ਨਿਗਾਹੇ ਨੂੰ ਤੁਰਿਆ, ਮਾਲਵੇ ਦੇ 'ਪੀਰ ਭਾਈ, ਸਰਵਰੀਏ ਚੇਲੇ ਨਾਲ ਹੋ ਤੁਰੇ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਸੰਗ ਬਣ ਗਿਆ। ਬਹਿਲੋ ਅਤੇ ਅੱਠ ਸੱਤ ਹੋਰ ਸਜਣ ਪੀਰ ਦੀ ਖੇਡ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਜਿਥੇ ਸੰਗਤ ਦਾ ਪੜਾਅ ਹੁੰਦਾ ਉਥੇ ਹੀ ਉਹ ਖੇਡਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਗਰੀਬ ਤੇ ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਵਸਨੀਕ ਆ ਉਦਾਲੇ ਹੁੰਦੇ। ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਰੋਗਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁਛਦੇ। ਖੇਡਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਤੈਨੂੰ ਤਵੀਤ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਤੈਨੂੰ ਛਾਇਆ ਚਮੜੀ ਹੈ ਤੂੰ ਪੀਰ ਦੀ ਸੁਖਣਾ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ। ਐਸੇ ਬਚਨ ਕਰਕੇ ਸਗੋਂ ਰੋਗੀ ਨੂੰ ਭਰਮ ਤੇ ਭੈ ਦੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦੇਂਦੇ। ਰੋਗੀ ਹੋਰ ਤੜਫਦਾ, ਜੇ ਖੇਡਣ ਬੈਠਦਾ ਤਾਂ ਨਾਲੇ ਧਨ ਖਰਚ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਨਾਲੇ ਤਨ ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ।

ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਦਾ ਸੰਗ ਨਿਗਾਹੇ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਰਾਮ ਦਾਸ ਪੁਰ ਆ ਪੁਜਾ। ਰਾਮ ਦਾਸ ਪੁਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਸਰੋਵਰ ਪੱਕਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਵੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਅਟੁਟ ਵਰਤਦਾ ਸੀ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿਖ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਮਰਜਾਦਾ ਵੇਖਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਕੇ ਚਿਤ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਇਆ। ਮਨ ਉਤਾਵਲਾ ਹੋਕੇ ਤੜਫਿਆ। ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ:—

> 'ਜਾਕਉ ਖੋਜਹਿ ਅਸੰਖ ਮੁਨੀ ਅਨੇਕ ਤਪੇ। ਬ੍ਰਹਮੇ ਕੋਟ ਅਰਾਧਹ ਗਿਆਨੀ ਜਾਪ ਜਪੇ।
> ਜਪ ਤਾਪ ਸੰਜਮ ਕਿਰਿਆ ਪੂਜਾ ਅਨਿਕ ਸੋਧਨ ਬੰਦਨਾ। ਕਰਿ ਗਵਨੁ ਬਸੁਧਾ
> ਤੀਰਥਹ ਮੰਜਨੁ ਮਿਲਨ ਕਉ ਨਿਰੰਜਨਾ। ਮਾਨੁਖ ਬਨੁ ਤਿਨੁ ਪਸ਼ੂ ਪੰਖੀ ਸਗਲ
> ਤੁਝਹਿ ਅਰਾਧਤੇ। ਦਿਆਲ ਲਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਨਕ ਮਿਲੁ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਹੋਏ ਗਤੇ।

ਤਿਸਦਾ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਜਿਸ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਦੀ ਰਚਨਾਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜੇਹੜਾ ਨਵੇਂ ਤੋਂ ਨਵਾਂ ਕੌਤਕ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਲੱਖਾਂ ਤਪੱਸਵੀ, ਜੋਗੀ ਤੇ ਮੁਨੀ ਆਦਿਕ ਲਭਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਲਭਦਾ ਨਹੀਂ। ਅਨੇਕਾਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਰਗੇ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਗਿਆਨੀ ਉਹਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਜਾਪ ਜਪਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਜਪ ਦੇ ਨਾਲ ਤਪ ਕਰਦੇ ਤੇ ਸੰਜਮ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੁਚੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਛੂੰਹਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਨ ਜਲ ਖਾਂਦੇ ਤੇ ਪੀਂਦੇ ਹਨ। ਅਨੇਕਾਂ ਯਾਤਰੂ ਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਲੋਕ ਤੀਰਥਾਂ ਦੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਕਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਤਿਉਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਧੂੜੀ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਹੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੂੰ ਕਿਥੇ ਹੈਂ? ਇਹ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ ਕਦੀ ਦੇਖਿਆ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਇਕ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਸ਼ (ਨਰ ਨਾਰੀ) ਜੰਗਲ ਘਾਹ ਤੇ ਜੜ੍ਹ ਆਦਿਕ, ਪਸ਼ੂ ਤੇ ਪੰਛੀ ਰਾਤ ਦਿਨੇ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਸਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੱਤ ਇਹ ਜਾਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣ ਕੇ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦਾ ਸੰਗ ਕਰਨਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਠਗ ਪੀਰਾਂ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਜਗਤ ਭਰਮਾਂ ਵਿਚ ਡੁਬਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਣ ਤੇ ਔਗਣ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ । ਸਚ ਤੇ ਝੂਠ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ । ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਤਦੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਸਚੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਜਾਵੇ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਉਤੇ ਚਲੇ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਤਾਰ ਵਾਂਗ ਵਜੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨਿਆਲੇ ਤੀਰਾਂ ਨੇ ਭਰਮ, ਬੁਰਿਆਈ, ਅਗਿਆਨਤਾ ਤੇ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਂਣ ਸਭ ਕੁਝ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਸਰਵਰ ਦੀ ਸੰਗਲੀ, ਖਫਨੀ, ਚਮੜਾ ਢੋਲ ਝੰਡਾ ਇਕ ਵਾਧੂ ਜਿਹਾ ਭਾਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ। ਸਰਵਰ ਦੀ ਉਪਮਾ ਦੀ ਝੂਠੀ ਤੇ ਫਰਜ਼ੀ ਕਵਿਤਾ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ ਲਗੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬਹੁਤ ਮਿਠੀ ਲਗੀ ਜਿਵੇਂ ਕੋਇਲ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਕੇ ਕੋਇਲ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਕਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤੇ ਹੰਸਾਂ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਬਗਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਖੜ ਕੇ ਆਪਣਿਆਂ ਕੋਲ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਿਵੇਂ ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੀਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਛਡ ਕੇ ਮੁੜ ਉਧਰ ਆਉਣ ਲਗਾ। ਜਿਥੋਂ ਗਏ ਸਨ। ਭਰਾ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਹੀ ਸੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਬਹਿਲੋ ਉਠ ਅਗੇ ਚਲੀਏ। ਸੰਗ ਤੁਰਨ ਨੂੰ ਕਾਹਲਾ ਪਿਆ ਹੈ, ਦੋ ਦਿਨ ਏਥੇ ਪੜਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਰਾਹ ਦਾ ਪੰਧ ਲੰਮਾ ਹੈ।

ਮੇਰਾ ਪੈਂਡਾ ਮੁੱਕ ਗਿਆ, ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਪੜਾਅ ਆ ਗਿਆ, ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਝੂਠ ਦੀ ਥਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸਤਯ ਦੀ ਲੋਅ ਲੱਗ ਗਈ, ਅਗੈ ਹਨੇਰੀ ਵਿਚ ਹੱਥ ਮਾਰਕੇ ਜਿਸ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਲਭਦਾ ਰਿਹਾ, ਜਿਸ ਬਦਲੇ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਸਿਰ ਮਾਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਲੋਹੇ ਦੇ ਸੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਹਡੀਆਂ ਚੂਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਉਹ ਵਸਤੂ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਭੁਖ ਵਧ ਗਈ, ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋ ਕੇ ਸਤਯ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਿਆ, ਕੂੜ ਪਿਛੇ ਫਿਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਾਓ। ਹੁਣ ਬਹਿਲੋ ਨਾ ਪੀਰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਪੀਰ ਪਹਿਲੋ ਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਕੀ ਹਨੇਰ ਮਾਰਦੇ ਹੋ, ਪੀਰ ਕਰਾਮਾਤੀ ਜ਼ਾਹਰਾ ਪੀਰ ਹੈ, ਉਹ ਅਨਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਤੁਸਾਂ ਦੇ ਹਥ ਪੈਰ ਜੋੜ ਦੇਵੇਗਾ, ਪਿੰਡ ਗਰਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਪਰਵਾਰ ਦੁਖੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਡੰਗਰ ਮਰ ਜਾਣਗੇ, ਮੰਦੇ ਸਬਦ ਪੀਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਨਾ ਕਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਪੀਰ ਸਰਵਰ ਦੇ ਹੋ, ਓਸ ਦੇ ਰਹੋ, ਥਾਂ ਥਾਂ ਪੀਰ ਬਣੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਰੋਟੀਆਂ ਖਾਣ ਦੇ ਮਾਰੇ, ਮਾਇਆ ਇਕਠੀ ਕਰਨ ਦੇ ਭੁਖੇ। ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਠ ਛੇਤੀ ਕਰ। ਚੌਂਕੀ ਭਰਨ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਗੇ ਸਗੋਂ ਦੋ ਚੋਕੀਆਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਹਨ।

'ਚੌਂਕੀਆਂ ਭੁਲ ਗਈਆਂ, ਸਿਰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸਚੇ ਨੇ ਝੂਠੇ ਕੋਲੋਂ ਮੈਨੂੰ ਖੋਹ ਲਿਆ ਹੈ। ਜਾਓ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜੇ ਜਾਣਾ। ਇਹ ਲੋ ਸੰਗਲ ਖਲੜ ਝੰਡਾ, ਢੋਲ, ਤਸਬੀ..... .....
ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜੇ ਜਾਣਾ ਮੈਂ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾ ਵਿਚ ਰਹਾਂਗਾ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਬੈਠਾਂਗਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਨੇ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਪੀਰਾਂ ਦੀਆ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਉਦਾਲਿਓ ਲਾਹ ਕੇ ਸੁਟ ਦਿਤੀਆਂ। ਪੀਰ ਦੇ ਚੇਲੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ ਉਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਥਰ ਥਰ ਕੇ ਕੰਬ ਉਠੇ। ਉਨਾਂ ਨੇ ਤਰਲੇ ਕੀਤੇ, ਡਰ ਦਿਤੇ ਪਰ ਬਹਿਲੋ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣੀ। ਉਹ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਠ ਕੇ ਉਧਰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਜਿਧਰ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਪੁਟਾਈ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਿਰ ਉਤੇ ਮੜਾਸਾ ਕੀਤਾ, ਟੋਕਰੀ ਫੜੀ ਤੇ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ।

ਪੀਰ ਦੇ ਚੇਲੇ ਨਰਾਸ ਹੋਕੇ ਅਗੇ ਤੁਰ ਗਏ ਉਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿਨ ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਨਾਲ ਰਹਿਕੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗੇ।

ਜਿਵੇਂ ਤਨੋ ਮਨੋ ਧਨੋ ਪਹਿਲੇ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੇ ਚਾਟੜੇ ਬਣੇ ਸਨ ਤਿਵੇਂ ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਜੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੇਵਕ ਬਣ ਗਏ। ਐਸਾ ਪ੍ਰੇਮ ਪਾਇਆ ਕੇ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁਲ ਗਏ ਘਰ ਜਾਣਾ ਭੀ ਭੁਲ ਗਿਆ। ਆਪਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੂੰ ਹੀ ਤੂੰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲਗਾ। ਕਹੀ ਤੇ ਟੋਕਰੀ ਆਪ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨ ਸਾਥਣਾ ਬਣੀਆਂ। ਦੋ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵਿਚਾਰ ਫੁਰੀ—ਬਹਿਲੋ—ਤੂੰ ਭੁਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਕਿਉਂ ਛਕਦਾ ਹੈਂ। ਕੀ ਸੇਵਾ ਵੇਚ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਰੋਟੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਮੁਲ ਨਹੀਂ? ਲੰਗਰੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਨਾ ਛੱਕ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੀਲਾ ਵਸੀਲਾ ਕਰ। ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਉਹਦੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਸੀ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹਟੀ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕੇ ਹਟੀ ਵਾਲੇ ਦੀ ਦਾਲ ਦਲ ਆਇਆ ਕਰੇ ਹਲਦੀ ਤੇ ਲੂਣ ਪੀਹ ਕੇ ਦੇ ਆਇਆ ਕਰੇ। ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਲਵੇ ਦੋ ਵੇਲੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਤੇ ਕਪੜੇ ਜੋਗੇ ਪੈਸੇ। ਉਨਾਂ ਪੈਸਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰਾਗਾ।

ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਨੇ ਫਿਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਤ ਕਰਮ ਮਿਥਿਆ—ਤੜਕੇ ਉਠਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਪਿਛੋਂ ਫੇਰ ਕਾਰ ਵਿਚ ਰੁਝ ਜਾਣਾ, ਲੌਢੇ ਵੇਲੇ ਨੂੰ ਹਟੀ ਵਾਲੇ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨੀ ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਭਜਨ ਕਰਨਾ। ਇਕ ਪਲ ਵੇਹਲੇ ਨਹੀਂ ਬੈਹਣਾ ਬਹਿਲੋ ਜੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਬਚਨ ਉਤੇ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

> ਪੈਰੀਂ ਪੈਪਾ ਖਾਕ ਹੋਇ ਛਡਮਣੀ ਮਜੂਰੀ। ਪਾਣੀ ਪੱਖਾ ਪੀਹਣਾ ਨਿਤ ਕਰੈ ਮਜੂਰੀ। ਤੱਪੜ ਝਾੜ ਵਿਛਾਇੰਦਾ ਚੁਲ ਝੋਕਣ ਭੂਰੀ। ਮੁਰਦੇ ਵਾਂਗ ਮੁਰੀਦ ਹੋਇ ਕਰ ਸਿਦਕ ਸਬੂਰੀ। ਚੰਨਣ ਹੋਵੈ ਸਿਮਲਹੁੰ ਫਲ ਵਾਸ ਹਜੂਰੀ। ਪੀਰ ਮੁਰੀਦਾ ਪਿਰਹੜੀ ਗੁਰਮੁਖ ਮਤਿ ਪੂਰੀ।

ਅਠੇ ਪਹਿਰ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀ ਉਮਾਹ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਸਿਖ ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਦੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਦੇਖਕੇ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਜਪ ਤਪ ਤੇ ਹਠ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਸਰੀਰ ਥਕਦਾ ਤੇ ਮਨ ਅਕਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਹ ਤਨੋਂ ਮਨੋਂ ਤੇ ਧਨੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿਖ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ।

ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ 'ਮੁਰਦੇ ਵਾਂਗ ਮੁਰੀਦ ਹੋਇ' ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗਾ। ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਆਪਣੀ ਨਾ ਸਮਝੀ। ਕਸ਼ਟ ਝਲਕੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਧਰਮ ਸਮਝਦਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋਈਆਂ ਕੇ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਜੋ ਆਵੇ ਪਕ ਰਹੇ ਹਨ ਉਨਾਂ ਆਵਿਆਂ ਵਿਚ ਚੰਗੀਆਂ ਇਟਾਂ ਕਿਵੇਂ ਪਕਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੇਹੜੀ ਚੀਜ ਬਾਲਣ ਵਿਚ ਰਲਾਈ ਜਾਵੇ? ਦਸਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਦਸਿਆਂ ਕੇ ਜੇ ਬਾਲਣ ਵਿਚ (ਬਲਦੇ ਆਵੇ ਸਮੇ) ਜੇ ਵਿਸ਼ਟਾ (ਗੰਦਗੀ) ਸੁਟਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਟਾਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀਆਂ ਪਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਲਾਲ ਸੁਰਖ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਸੌ ਸਾਲ ਤਕ ਖਰਾਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਲਾਂਉਦਿਆਂ ਤੇ ਸੁਟਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਟੁਟਦੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ 'ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹ ਸਨਹਿਰੀ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਇਕ ਚੰਗੀ ਟੋਕਰੀ ਲਈ ਅਤੇ ਟੋਕਰੀ ਵਿਚ ਬੋਰੀ ਦਾ ਕਪੜਾ ਲਾਇਆ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਟੋਕਰੀ ਵਿਚੋਂ ਵਿਸ਼ਟਾ ਵਗੇ ਨਾ। ਕੰਬਲ ਦੀ ਝੁਮੀ ਮਾਰੀ ਤੇ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਗਏ। ਵਿਸ਼ਟਾ ਕਠਾ ਕਰਕੇ ਲਿਆਵੇ (ਭੱਠੇ) ਵਿਚ ਸੁਟਦੇ ਰਹੇ, ਕਿਨੀ ਕਠਨ ਸੇਵਾ ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਅੰਤਮ ਇਮਤਿਹਾਨ ਸੀ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਜੀ ਪਾਸ ਹੋ ਗਏ। ਆਵਾ ਪੱਕ ਗਿਆ, ਇਟਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੀਆਂ ਨਿਕਲੀਆਂ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ 'ਲੱਗ ਗਿਆ ਕੇ ਚੰਗੀਆਂ ਇਟਾਂ ਪਕਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਏਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਰਦਾਨ ਦੇਣ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਉਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੋਂ ਸੁਤੇ ਸਿਧ ਨਿਕਲ ਗਿਆ 'ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਪਹਿਲੋ ਨਿਹਾਲ !!' ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਟੋਕਰੀ ਸੁਟਾ ਦਿਤੀ, ਕੰਬਲ ਉਪਰੋਂ ਲਾਹ ਕੇ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਦਿਤਾ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾ ਕੇ ਨਵੇਂ ਬਸਤਰ ਪਹਿਨਾ ਕੇ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਵਰ ਦਿਤੇ ਤੇ ਮਸੰਦ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ 'ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਜਾ ਕੇ ਰਹੋ, ਤੇਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਹੋਵੇਗਾ।

ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਾ ਭੁਲਣੀ ਤੇ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਿਆ ਕਰਨਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਆਪ ਪੜਨੀ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਕੰਠ ਕਰਾਉਣੀ। ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਨ ਹਾਂ, ਤੇਰੀ ਥਾਇ ਪਈ। ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਿਖੀ ਦਾ ਤੂੰ ਮੁਖੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਅਨੰਦ ਨਾਲ ਖੀਵਾ ਹੋ ਕੇ ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗਲ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਸਗੋਂ ਉਚੀ ਉਚੀ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪੜਨ ਲਗ ਪਿਆ।

ਚਰਣ ਕਮਲ ਕਾ ਆਸਰਾ ਦੀਨੋਂ ਪ੍ਰਭਿ ਆਪਿ ॥
ਪ੍ਰਭ ਸਰਣਾ ਗੀਤ ਜਨ ਪਰੇ ਤਾਕਾ ਸਦ ਪਰਤਾਪੁ ॥ ੧
ਰਾਖਨਹਾਰ ਅਪਾਰ ਪ੍ਰਭ ਤਾਕੀ ਨਿਰਮਲ ਸੇਵ ॥
ਰਾਮ ਰਾਜ ਰਾਮ ਦਾਸ ਪੁਰਿ ਕੀਨੇ ਗੁਰਦੇਵ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਸਦਾ ਸਦਾ ਹਰਿ ਧਿਆਈਐ ਕਿਛੁ ਵਿਘਨੁ ਨ ਲਾਗੈ ॥
ਨਾਨਕ ਰਾਮ ਨਾਮ ਸਲਾਹੀ ਭਾਉ ਦੁਸਮਨ ਭਾਗੈ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਕਮਲ ਫੁਲ ਵਰਗੇ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪ ਦਿਤਾ। ਭੁਲੇ ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਨੂੰ ਸਬੱਬ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ, ਜੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮੇਹਰ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਕਦੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲ ਆਉਣ ਦਾ ਢੋਅ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਨਾ। ਜੇਹੜਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹਦੀ ਵਡਿਆਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਦਾ ਜਸ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਚਾਰ ਜੁਗ ਵਿਚ ਖਿਲਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਮਾਲਕ ਜੁਗਾਂ ਜੁਗਾਂਤਰਾਂ ਤੋਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਪੈਜ ਰਖਦਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਸੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੀ ਕਰਨੀ ਚੰਗੀ ਹੈ। ਬੜੀਆਂ ਦਾਤਾਰ ਦੀਆਂ ਮੇਹਰਾਂ ਹੋਈਆਂ ਜੋ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਰਾਮ ਦਾਸ ਪੁਰ ਆ ਵਸੇ, ਰਾਮ ਦਾਸ ਪੁਰ ਸਵਰਗ ਦੀ ਨਗਰੀ ਹੈ, ਇੰਦ੍ਰ ਲੋਕ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਸਚ ਮੁਚ ਰਾਮ ਰਾਜ ਹੈ। ਸਤਯ ਧਰਮ ਤੇ ਨੇਕ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੁਰਸ਼ ਵਸਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁਖ ਨਹੀਂ। ਝੂਠ ਬੋਲ ਕੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਠੱਗਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਰਾਮ ਰਾਜ ਨੂੰ ਗੁਰ ਦੇਵ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ) ਨੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹਰੀ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਸਭ ਨਾਮ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਪੰਜੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਏ, ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮਾਲਕ (ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ) ਦਾ ਹੁਕਮ ਹਰ ਸਿਖ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਹੁਕਮ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਦਾ ਜਨਮ ਸਫਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹੋ ਹੀ ਸਚੇ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਦਾ ਭਾਵੇਂ ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਪਤੀ (ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ) ਕੋਲੋਂ ਵਿਛੜੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਤਯ ਧਰਮ ਦੀ ਬਲ ਰਹੀ ਅਮਰ ਤੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸ਼ਮਾਂ ਉਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਰਾਮਦਾਸ ਪੁਰ ਛੁਡਾ ਦਿਤਾ। ਜਦ ਤੁਰਿਆ ਤਦੋਂ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਸਨ।

ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਸਿਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਗਾ ਵਰਤਮਾਨ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਤੇ ਨਾਭੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ, ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਾਸਤੇ ਮਾਇਆ ਇਕਠੀ ਕਰਕੇ ਭੇਜਦਾ ਰਿਹਾ। ਆਪ ਦੀ ਵੰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਭਗਤਾ ਜੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਸਦੇ ਨਾਮ ਉਤੇ ਭਗਤਾ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਸਾਰਾ ਖਾਨਦਾਨ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਧੰਨ ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ* ਜੇਹੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿਖ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦਾ ਜੀਵਨ ਵੀ ਇਕ ਔਲਕਿਕ ਜੀਵਨ ਹੈ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ

---

*ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ ੧੬੪੦
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਰ ਸਰਨ ਆਏ ਸੰਮਤ ੧੬੬੦
ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਜੀ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਸੰਮਤ ੧੭੦੦ ਵਿਚ ਹੋਇਆ
ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਦੀ ਵੰਸ ਦੇ ਭਾਈ ਕੇ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੀਂਹ ਪਕੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਇਕ ਮਾਅਰਕੇ ਦੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਦਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ, ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਨੂੰ ਵਿਪਾਰਕ ਤੌਰ ਤੇ, ਤੇ ਅਰੋਗਤਾ ਤੌਰ ਤੇ ਅਧਕ ਰੌਣਕ ਦੇਣੀ ਆਦਿ ਤੇ ਰਾਤ ਦਿਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵੇਹਲ ਨਾ ਮਿਲਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਜੀ ਪ੍ਰਦੇਸ ਯਾਤਰਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਗਏ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਚਰਨ ਕੰਵਲਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਮਾਲਵਾ ਦੇਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਚਿਠੀ ਪੱਤਰ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਮਲਵਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਬਿਰਧ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ, ਮਲਵਈ ਨੂੰ ਨਾਮਣਾ ਦੇ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸੇਵਕ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਿਆ ਜੋ ਸ੍ਰੋਵਰ ਤੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਸਰੋਵਰ ਲਈ ਕਾਰ ਭੇਟਾ ਅਤੇ ਮਲਵਈ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਲੈ ਕੇ ਪੁਜਿਆ ਕਰਦਾ। ਤੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਪਜ, ਬਾਜਰਾ ਮੋਠ ਆਦਿ ਲੈ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਨਾਂ

੧. ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ, ੨. ਮਾਤਾ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ, ੩. ਮਹਿਲ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੪. ਸਪੱਤ੍ਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਗੁਰਸਿੱਖ, ਅਜਬ ਅਜੈਬ ਡਰੋਲੀ ਵਾਲੇ, ਸਾਲੋ ਭਾਈ,

ਸ੍ਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਤੋਂ ਆਦਿ ਲੈਕੇ ਭਗਤ ਸਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਏ

ਨੰਦਾ—ਨੰਦਾ, ਵਿੱਠੜ, ਅਤੇ ਸ੍ਵਾਮੀਦਾਸ ਤਿੰਨੇ ਥਨੇਸਰ ਦੇ ਬਾਣੀਏ ਸਨ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਨੇਹੀ, ਸਿਖ ਹੋਏ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਡੀ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਉਪਾਉ ਦਸੋ ਤਾਂ ਮੁਕਤ ਭੁਗਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਭਾਈ ਲੈਣ ਦੇਣ ਵਿਚ ਸਚ ਵਰਤਣਾ, ਕਦੇ ਦੂਜਾ ਸੁਖਾਨ ਨਹੀਂ ਆਖਣਾ, ਸੋ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਉੱਪਰ ਪੂਰਾ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ 'ਇੱਕ ਸੁਖਨੀਏ' ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਏ।

ਬੇਬਾਣਾ ਜੀ, ਅਰਵਦਾਸ ਜੀ, ਪੀਪਾ ਜੀ, ਸੈਨ ਜੀ, ਪ੍ਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ, ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ, ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਜੀ, ਸਦਨਾ ਜੀ, ਭੀਖਣ ਜੀ, ਜੈਦੇਵ ਜੀ, ਤ੍ਰਲੋਚਨ ਜੀ, ਫਰੀਦ ਜੀ, ਸਮਣ ਤੇ ਮੂਸਣ ਜੀ, ਜਮਾਲ ਜੀ, ਪਤੰਗ ਜੀ, ਕਿਦਾਰੀ, ਕਲਿਆਣਾ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਬਠਿੰਡਾ ਸਾਰੇ ਭਟ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਰਨ ਆਕੇ ਸਿਖ ਬਣੇ

ਭਿਖਾ ਜੀ, ਕਲ ਜੀ, ਜਲ ਜੀ, ਨਲ ਜੀ, ਕਲ ਸਾਹਰ ਜੀ, ਮਥਰਾ ਜੀ, ਜਾਲਪ ਜੀ, ਬਲ ਜੀ, ਹਰਬੰਸ ਜੀ, ਟਲ ਜੀ, ਸਲ੍ਹ ਜੀ, ਜਲਣ ਜੀ, ਭੋਲ ਜੀ, ਕੀਰਤ ਜੀ, ਗਾਇੰਦਾ ਜੀ, ਗੰਗਾਂ ਜੀ ਦਾਸਾ ਜੀ।

ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ

ਦਿਆਲਾ, ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਰੂਪ ਚੰਦ ਦਾ ਪੋਤਾ. ਅਤੇ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਪੁੱਤਰ. ਰਾਜ ਨਾਭਾ ਵਿਚ ਇਸ ਮਹਾਤਮਾ ਦਾ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਦਿਆਲ ਪੁਰਾ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਬਾਗੜੀਆਂ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਏਸੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੀ ਬੰਸ ਹਨ--

ਭਾਈ ਭੀਵਾਂ ਤੇ ਰੂਪ ਚੰਦ ਸਰਹੰਦ ਨਿਵਾਸੀ

ਭਾਈ ਭੀਵਾਂ ਤੇ ਰੂਪ ਚੰਦ ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਆਪ ਦਸਾਂ ਨੌਹਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਕਰਕੇ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਵੰਡ ਖਾਵਨ ਤੇ ਗੁਰ ਪੁਰਬ ਕਰਕੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਉਤਮ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਛਕਾਵਣ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਮੁਗਲ ਵਾਸਲੀ (ਵਾਸਲੀ) ਮੁਹਰਾਂ ਦੀ ਏਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਗਿਆ, ਜੋ ਮੈਂ ਦਿਲੀ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਫੇਰ ਆਕੇ ਤੁਸਾਂ ਪਾਸੋਂ ਲਵਾਂਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਰਖ ਛੋਡੀ ਤੇ ਵਹੀ ਨਾਵਾਂ ਲਿਖਣੋਂ ਭੁਲ ਗਏ। ਤਾਂ ਉਹ ਪੰਜਾਂ ਬਰਸਾਂ ਪਿਛੋਂ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਇਮਾਨਤ (ਮੁਹਰਾਂ) ਮੰਗੀਆਂ। ਮੇਰੀ ਇਕੋਤ੍ਰ ਸੌ ਮੁਹਰ ਵਾਸਲੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਤਾਂ ਭਾਈ ਭੀਵੇ ਆਪਣੀ ਵਹੀਆਂ ਸਭੇ ਹੀ ਦੇਖੀਆਂ। ਕਿਸੈ ਜਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤਾਂ ਦੋਨੋਂ ਝਗੜਦੇ ਨਵਾਬ ਪਾਸ ਗਏ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਕੜਾਹਾ ਤੇਲ ਦਾ ਤਪਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਦੋਨੋਂ ਹੱਥ ਪਾਵੇ। ਤਾਂ ਸਿਖ ਨੇ ਪੰਜ ਮੁਹਰਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਪ੍ਰਸਾਦ ਮੰਨੀਆਂ। ਦੋਨਾਂ ਨੇ ਹੱਥ ਕੜਾਹੇ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਤੇ ਮੁਗਲ ਦਾ ਹਥ ਸੜ ਗਿਆ ਤੇ ਸਿਖ ਦਾ ਹਥ ਸਲਾਮਤ ਨਿਕਲਿਆ। ਤਾਂ ਮੁਗਲ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਨੇ ਝੂਠਾ ਕਹਿਕੇ ਨਿਕਾਲ ਦਿਤਾ। ਭਾਈ ਭੀਵਾ ਸਚਾ ਹੋਕੇ ਘਰ ਆਇਆ ਤੇ ਭਾਈ ਰੂਪ ਚੰਦ ਤੋਂ ਪੁਛਿਆ। ਇਕ ਵਾਸਲੀ ਦਾ ਦਾਵਾ ਮੁਗਲ ਕੀਤਾ ਸੀ ਸੋ ਝੂਠਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਰੂਪ ਚੰਦ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਭੀ ਅੰਦਰ ਦੇਖੀਏ। ਜਾਂ ਵੇਖਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਕਿਸੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚੋਂ ਵਾਸਲੀ ਨਿਕਲ ਆਈ। ਦੋਨੋਂ ਵਾਸਲੀ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਜਿਥੇ ਮੁਗਲ ਬੈਠਾ ਸੀ ਤਿਥੇ ਗਏ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਏਹ ਵਾਸਲੀ ਆਪਣੀ ਤੂੰ ਲੈ। ਤਾਂ ਮੁਗਲ ਕਿਹਾ ਤੁਸਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਭੇਟ ਕੀ ਮੰਨੀ ਸੀ। ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਪੰਜ ਮੁਹਰਾਂ ਤਾਂ ਮੁਗਲ ਕਿਹਾ। ਤੁਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਮੈਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਤਾਂ ਓਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਲਿਆਏ। ਓਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾਂ ਜੀ ਏਹ ਝੂਠੇ ਸਚੇ ਹੋਏ ਤੇ ਮੈਂ ਸਚਾ ਝੂਠਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਬਚਨ ਹੋਇਆ। ਏਨਾਂ ਦਾ ਇਕਸ ਗੁਰੂ ਤੇ ਨਿਸਚਾ ਸੀ ਤੇ ਤੇਰਾ ਬਹੁਤਿਆਂ ਪੀਰਾਂ ਤੇ ਨਿਸਚਾ ਸੀ ਭਾਈ ਇਕ ਭਰਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੁਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆਕੇ ਮੁਗ਼ਲ ਵੀ ਸਿਖ ਹੋਇਆ।

ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਾਂ ਮਾਲਾ ਸਫ਼ਾ ੧੩੯

ਪ੍ਰਾਣਾ, ਪੈੜਾ, ਪਿੰਗਲਾ ਪਤੀ ਰਜਨੀ, ਪਟੀ ਵਾਲਾ ਦੁਨੀ ਚੰਦ, ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ, ਬਿਧੀ ਚੰਦ, ਬਹੋੜੂ, ਭੀਣਾ ਜੀ ਤੇ ਰੂਪ ਚੰਦ, ਭਗਤੂ ਭਟ ਸਾਰੇ ਭਗਤ, ਮਾਹੀ, ਮੰਝ, ਲੰਙਾ।

ਸਤਾ ਬਲਵੰਡ ਜੀ, ਸੁੰਦ੍ਰ ਜੀ ਸਦ ਰਚਨ ਵਾਲੇ, ਲਧਾ ਉਪਕਾਰੀ ਜੀ, ਭਾਈ ਬੈਨੋ ਜੀ, ਹਰੀ ਲਾਲ ਤੇ ਕਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਜੀ ਕਾਸੀ ਵਾਲੇ, ਬੁਧ ਜੀ, ਲਖੂ, ਹੇਮਾ ਜੀ, ਜੇਠਾ ਜੀ, ਕਿਦਾਰਾ ਜੀ, ਮੀਆ ਮੀਰ ਜੀ, ਸਦੂ ਜੀ, ਅਰਬ ਮਲ ਜੀ, ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਜੀ, ਉਲਕੂ ਜੀ, ਮਹੇਸਾ ਜੋਗੀ ਦੇਵ ਜੀ ਗੜ ਸੰਕਰ ਦੇ ਸਨ, ਸੰਤ ਰਾਮ ਜੀ ਜੋ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦਾ ਅਰਦਲੀ ਸੀ ਭਿਖਾਰੀ ਜੀ।

ਅਜਬ ਅਜੈਬ ਡਰੋਲੀ

ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਾਈ ਸੰਘੇ ਗੋਤ ਦੇ ਪਿੰਡ ਡਰੋਲੀ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਤਿਆਰ ਕਰਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਏਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਭਾਈਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਕੇ ਇਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਭਾਈਆਂ ਨੂੰ ਡਰੋਲੀ ਪ੍ਰਗਣੇ ਦੇ ਮਸੰਦ ਥਾਪ ਦਿਤੇ। ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦਸਤ ਕੰਵਲਾਂ ਨਾਲ ਮੰਜੀ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜੀਰੇ ਧਰਮ ਕੋਟ ਘਲ, ਮੋਗੇ ਆਦਿ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਸਿਖੀ ਬਖਸ਼ੀ, ਜੋ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤਕ ਸਿਖਾਂ ਤੋਂ ਕਾਰ ਭੇਟਾ ਲੈਕੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਖਿਜ਼ਾਨੇ ਭੇਜਦੇ ਰਹੇ। ਇਨਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਉਮਰ ਸ਼ਾਹ ਬੜੇ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਪੁਰਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਭਾਈ ਉਮਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਘਰ ਨੰਦ ਚੰਦ ਦੀਵਾਨ ਡਰੋਲੀ ਵਾਲੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨਾਂ ਦੀ ਬੰਸ ਹੁਣ ਡਰੋਲੀ ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸਰੂਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਇਆ ਜੋ ਹੁਣ ਡਰੋਲੀ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਅਗੇ ਪੜ੍ਹੋ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਸਿੰਘ ਨੰਦ ਚੰਦ ਡਰੋਲੀ।

ਭਾਈ ਭਗਤੂ

ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਵਰਦਾਨ ਤੋਂ ਭਾਈ ਆਦਮ ਬਰਾੜ ਜਟ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬਣਨ ਸਮੇਂ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਨਿਨ ਸਿਖ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਭਾਈ ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਕੈਂਥਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਲਗ ਪੋਤੇ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਵਿ ਚੂੜਮਣ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਖਕੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਾਈ ਜੋ ਇਕ ਵਡਮੁਲੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦੇ ਭੂਤ ਸਰੇਣੀ ਮਤੈਹਿਤ ਕੀਤੀ। ਭੂਤਾਂ ਦਾ ਲਾਇਆ ਖੂਹ, ਭਗਤੇ ਵਿਚ ਮஜੂਦ ਹੈ ਏਸ ਰੰਗ ਰਤੇ ਨੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਬੀਬੀ ਜਸੀ ਪਿੰਡ ਗਿਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਨਾਲ ਬਾਜਰੇ ਦੀ ਰਾਖੀ, ਮਨੇ ਤੇ ਬੈਠੀ ਨਾਲ ਅਨੰਦ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਸੀ ਦੇਖੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕਾਂਡ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਿਖ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ

ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਿਕ, ਦੋ ਜਹਾਨ ਤਾਰਿਕ, ਗ੍ਰੀਬਾਂ ਦੇ ਪਾਲਿਕ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਉਧਾਰਿਕ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਚੱਪੇ ੨ ਤੇ ਮਾਲਵਾ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਚਰਨਾਂ ਕੰਵਲਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਲਾ ਕੇ ਨਿਵਾਜਣਾ ਤੇ ਭੁਲਦੇ ਫਿਰਦਿਆਂ ਸ਼ਰਨ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਵਸਾਉਣਾ ਆਦਿ ਉਹ ਅਲੌਕਿਕ ਅਤੇ ਅਦਭੁਤ ਤੇ ਅਦੁਤੀ ਚਮਤਕਾਰ ਹਨ, ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਲ ਤਕ ਕੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਜੋ ਮਾਣ ਵਡਿਆਈ ਮਾਲਵਾ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹਿਸੇ ਵਿਚ ਆਈ ਹੋਵੇ। ਆਪ ਨੇ ਮਾਲਵਾ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਰਹਿਮਤਾਂ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰ ਸਵਾਰਿਆਂ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਈਆਂ ਗੁਰ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਹਥ ਨਹੀਂ ਲਗਾ। ਏਥੇ ਜੋ ਪੜਤਾਲ ਹੋਏ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹੀ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ

ਅਨੰਤਾ ਸਿਖ, ਅਵਲ ਖੈਰ ਮੋਗਾ ੧੨੦੦ ਅਸਵਾਰਾਂ ਵਾਲਾ, ਅਮੜੀ, ਅੰਨ, ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਜੀ, ਸਾਧੂ ਜੀ, ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੁਭਾਗਾ ਸਿਖ ਜੀ ਘੋੜੇ ਲਿਆਇਆ, ਸ਼ਾਹ ਦੌਲਾ ਜੀ, ਸਿੰਘਾ, ਸੁਖਾ, ਸਰਮੁਖ ਦੇਓ, ਸੋਧਾ, ਸਿੰਘ ਪਰੋਹਤ, ਹਰਦਾਸ ਦਰੋਗਾ ਗਵਾਲੀਆਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਦਾ, ਹਸਨ ਖਾਂ ਦੂਤ ਨੂੰ ਕਾਬਲ ਦਾ ਰਾਜ ਦਿਤਾ, ਹਮੀਰਾ ਹੇਹਰਾ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਕੌਲਾ ਜੀ, ਕਟੂ ਸ਼ਾਹ ਸੇਵਾ ਦਾਸ, ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਜੋ ਸਿਖ ਹੋਇਆ, ਕਲਾ, ਕਰਮ ਚੰਦ ਜੀ, ਕਟਾਰਾ, ਕਪੂਰ ਢਿਲੋਂ, ਜਗਤ ਬਰਾੜ, ਜੋਧ ਰਾਇ, ਖਵਾਜਾ ਜਾਨੀ ਸਯਦ ਕੋ ਦਰਸ ਦਿਖਾਇਆ, ਖੇਮਾਂ, ਗੋਪਾਲੇ ਸਿਖ ਨੇ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸੁਣਾਇਆ, ਗਾੜੀਆ ਜੀ, ਗੰਗਾ, ਗਿਲ ਮੋਗਾ, ਗਰੇਵਾਲ, ਘੁਮਾਣ, ਚੂਹੜ, ਚੌਧਰੀ ਸੀਹਾਂ, ਜੋਧ ਸਾਹ ਜੀ, ਜੇਠ ਜੀ, ਜੈਤਾ ਅਜਮ ਜੀ, ਜੋਧੇ, ਜੋਧ, ਤਖਤਾ ਰਾਇ ਦੋਰਾਹੇ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਪਤੀ, ਦੁਲਟ, ਦੇਸਾ ਜਟੀ ਨੂੰ ਸਤ ਪੁਤ੍ਰ ਦਿਤੇ, ਧਾਲੀਵਾਲ, ਨਾਨਕ ਮਤੇ ਅਲਮਸਤ, ਨਾਹਰ ਸੁੰਧੂ, ਨੰਦਾ ਤੇ ਨਿਤ ਨੰਦ ਪੰਡਤ, ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਹੁ, ਬੁਢਣ ਸਾਹਿ ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਵਾਲੇ, ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਛੀਨਾ, ਬੈਰਾੜ, ਬੁਲਾਕਾ, ਬਿਧੀਆ, ਬਹਿਲੋ, ਬਰਕੇੜਾ, ਭਾਗ ਭਰੀ ਕਸਮੀਰ ਵਾਲੀ, ਭੂਰਾ, ਭਾਗੂ ਮਲ, ਭਗਤਾ, ਭਲਣ, ਭਗਤਾ, ਭੁਲਰ ਭਾਗਾ ਮਾਨ, ਭੋਗਾ, ਮੀਆ ਮੀਰ, ਮਜਨੂ ਟਿੱਲੇ ਦੇ ਫਕੀਰ ਸਿਖ, ਮਿਹਰਾ ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ, ਮਲਕ ਜਾਤੀ ਆਦਿ, ਮਹਿਰਾਜ, ਮਾਨ, ਮਿਤੂ, ਮਾਈ ਦਾਸ, ਮੋਹਰੂ, ਮਿਹਰਾ ਸੇਖੋ, ਮਿਤੂ ਰੁੜਕੇ, ਰਾਏ ਜੋਧ, ਰਾਏ, ਰਾਏ ਲਾਲਾ, ਰੂਪਾ ਸਿਖ, ਰੰਧਾਵਾ, ਰਾਮੋ ਜੀ ਡਰੋਲੀ, ਰੂਪਾ ਮਾਈ, ਲੁਹਾਰੀ, ਰਜੀ ਮਾਈ ਦੀ ਮੇਗੋੜ, ਲਖੀ ਚੰਦ ਰਾਜਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਾਹ

ਭਾ: ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਚੇਲਾ, ਜੋ ਸਦਾ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦਾ ਸਾਥੀ ਰਿਹਾ। ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਸੰਮਤ ੧੬੯੮ ਵਿਚ ਅਜੁਧਿਆ ਤੋਂ ੧੮ ਕੋਹ ਪਰੇ ਦੇਉਂ ਨਗਰ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਇਕੋ ਥਾਂ ਸਮਾਧ ਹੈ।

ਰਬਾਬੀ

ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਰਬਾਬੀ ਅਬੁਦਲਾ, ਬਾਖਕ, ਉਸਦਾ ਪੁਤ੍ਰ, ਚਤਰਾ, ਨੱਥੂ ਮੱਲ ਅਤੇ ਮੌਜ ਦਰਿਆਇ ਆਦਿ ਸਨ।

ਅਰਬੀ ਪੀਰ ਸਿਖ ਹੋਏ

ਰਾਮ ਜਸ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਰਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਪੀਰ 'ਪਰਹਿ 'ਕਹਿਵਾਨੀ' ਪੀਰ ਫਾਜਲ ਈਰਾਨੀ ਅਤੇ ਪੀਰ ਹਸਨ ਅਲੀ ਅਰਬੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋਕੇ ੧੬੯੯ ਈ: ਵਿਚ ਕੀਰਤਪੁਰ ਆਏ, ਅਤੇ ਹਕੀਕਤ ਤੇ ਮਾਰਫਤ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਰਹੱਸ ਵਾਦ ਦਾ ਤਾਤਪ੍ਰਯ ਸਮਝਕੇ ਸਿਖ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਨਾਮ ਸਿਮ੍ਰਨ ਵਿਚ ਲਿਵਲੀਨ ਹੋਏ। ਓਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜਾ ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਹੰਡੂਰੀਆ, ਅਤੇ ਦੀਪ ਚੰਦ ਚੰਦ ਕਹਲੂਰ ਵਾਲਾ ਇਤਿਆਦਿ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਸਨ।

ਸੂਚਨਾ--ਕਈ ਗ੍ਰੰਥਕਾਰ ਇਉਂ ਭੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ 'ਗੁਰੂ ਸਰ' ਦਾ ਜੁੱਧ ਜਿਤ ਕੇ (ਨਿਥਾਣੇ) ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਤੇ ਸੁਲਤਾਨ ਨਾਥ ਆਦਿ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਸਿੱਧਾਂ ਨੇ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰੀ ਅਰਬੀ ਪੀਰਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਗੀ ਅਤੇ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਸਹਾਇ ਸਨ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਤੀ ਨਾਲ ਬਗਦਾਦ ਜਾਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹਜ਼ੂਰ (ਕੀਰਤ ਪੁਰ) ਆਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਸੀ।

ਜੋ ਸਿਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਤੇ ਸਤੇ ਹੋਏ

(੧) ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ--ਜੈਸਲਮੇਰ ਦੇ ਜਾਦਵ ਬੰਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪੁਤਰ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੇ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਕਈਆਂ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਨਾਲ ਹਰੇਕ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਚਿਖਾ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪਿਤਾ ਪੁਤ੍ਰ ਚਿਖਾ ਵਿਚ ਜਲਕੇ ਸੱਚ ਖੰਡ ਨੂੰ ਗਏ।

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਿਖ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਚਿਖਾ ਵਿਚ ਜਲਨੋਂ ਰੋਕ ਰਖੇ ਸਨ, ਕਟਾਰਾਂ ਖਾਕੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸੁਰਗ ਵਾਸੀ ਹੋਏ। (੧) ਰਾਜਾ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਸਿੰਘ-ਭਟਨੇਰ ਵਾਲਾ, ਜੋ ਲੜਕੀ ਮੰਗਣ ਤੋਂ ਮੁਗਲ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਪਾਸ ਆ ਗਿਆ। (੨) ਖੁਆਜਾ ਸਰਾਇ (੩) ਅੱਲਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਯਾਰ ਖਾਂ ਵਹਜਾਰੀ (੪) ਅਤੇ ਮੰਗਲ ਸ਼ਾਹ—ਹੇਮੂ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਪੋਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਸੀ, ਓਸਦੀ ਬੇਟੀ ਕਿਸੇ ਮੁਗਲ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਧਕੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਾ ਲਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਓਸਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋਲ ਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਨੋਟ:—ਇਹ ਸਭ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ 'ਦੁਬਸਤਾਨਿ ਮਜ਼ਾਹਬ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਖੇ ਹਨ—

'ਚਉਧਰੀ' ਸੇਖੋਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਡਭਾਗਾ ਪੁਤ੍ਰ ਚੂਹੜ।

ਦਾਖੇ ਵਾਲਾ 'ਚਉਧਰੀ' ਨਾਉਂ ਦਾ ਸੇਖੋਂ ਅਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੂਲ ਪੁਰਸ਼ ਚੌਧਰੀ ਹਮੀਰ ਦੇ ੭ਵੀਂ ਪੀੜੀ ਵਿਚ ਸੀ। ਓਸਦੇ ਪਹਿਲੇ ਟੱਬਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸੰਤਾਨ ਨਾ ਹੋਈ,ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਟੱਬਰ ਵਿਆਹਿਆ, ਤਾਂ ਓਸਦੇ 'ਬਾਲਾ' ਜੰਮਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਂ ਉਤੇ "ਬਾਲਾ ਪੱਤੀ" ਹੁਣ ਤਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ੧੬੩੮ ਈ: ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਗੁ: ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਰਕਬੇ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਚਉਧਰੀ ਦੇ ਬੜੇ ਟੱਬਰ ਮਾਈ ਰੱਜੀ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿਚ ਪੁਤ੍ਰ ਅਤੇ ਸਦੀਵੀ ਸਿਖ ਹੋਣ ਦਾ ਵਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਗਲੇ ਬਰਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪੁਤ੍ਰ ਜੰਮਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਨਾਉਂ 'ਚੂਹੜ' ਧਰਿਆ, ਜੋ ਉਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀ ਅਕਸਰ ਕਰਕੇ ਨਜ਼ਰ ਲਗਣ ਤੋਂ ਡਰਦੇ, ਦੁਰਲੱਭ ਪੁਤ੍ਰ ਦਾ ਨਾਉਂ ਰੱਖਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸੀ। ਜਦੋਂ 'ਚੂਹੜ' ਦਸਵੇਂ ਵਰਹੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਚਉਧਰੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਵਰਦਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਾਹਲ ਵਡੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਯੁੱਧ ਜਿੱਤਕੇ ਉਥੇ ਵਿਰਾਜ ਰਹੇ ਹਨ, ਮਾਈ ਰੱਜੀ ਅਤੇ ਚੂਹੜ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਮਾਹਲੀਂ ਅਪੜਿਆ, ਜਿਥੇ ਚੂਹੜ ਦੇ ਨਾਨਕੇ ਭੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਜਾਕੇ ਚੂਹੜ ਸਣੇ ਆਪ ਚਉਧਰੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਤੋਂ ਪਾਹੁਲ ਲਈ। ਅਤੇ ਦਸਤਾਰ ਬੰਨ੍ਹਵਾਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਚੂਹੜ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਾਂ ਦਿਤੀ। ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਚੂਹੜ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਭੀ ਚੋਖਾ ਚਿਰ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੱਤੋਕਿਆਂ ਕੋਲ ਆਏ ਤਾਂ ਮਾਹਲਾਂ ਦੇ ਇਕ ਸਿਖ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਤੇਰਾ ਪਿਤਾ ਦੋ ਬਰਸ ਤੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈਕੇ ਦਾਖੇ ਆਇਆ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸਦੀ ਆਯੂ ੨੦ ਬਰਸ ਦੀ ਸੀ। ਓਸ ਦੇ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਨੇ ਓਸਦਾ ਅੱਧ ਹੋਣ ਤੇ ਭੀ ਸਾਢ ਤੀਆ ਹਿਸਾ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਏਸ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਲੈ ਲਿਆ। ਨਾਤਾ ਰੱਜੀ ਨੇ ਭੀ "ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਕੀ ਭੁਖ ਸਭ ਗਈ ਤਿਨ ਪਿਛੈ ਹੋਰ ਖਾਇ ਘਨੇਰੀ" ਏਸ ਮਹਾਵਾਕ ਨੂੰ ਸਫਲਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਦਾਤ ਨੂੰ ਏਸ ਤੁੱਛ ਹਿਸੇ ਨਾਲੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮਝਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਲੱਖ ਸ਼ੁਕਰ ਮਨਾਇਆ।

ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਓਸੇ ਬਰਹੇ ਚੂਹੜ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਪਿਊਕਿਆਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਭਦੌੜ ਵਿਆਹਿਆ, ਤਾਂ ਚੂਹੜ ਦੇ ੫ ਪੁਤ੍ਰ ਭਗਤਾ, ਜਗਤਾ, ਸਗਤਾ, ਰਾਮਾ ਤੇ ਦੇਵਾ ਹੋਏ। ਦੇਵੇ ਦੀ ਅਠਵੀਂ ਪੀੜੀ ਵਿਚ ਪੰ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪੰਥ ਦੇ ਅਮੋਲਕ ਹੀਰੇ ਹਨ।

ਮਾਈ ਰੱਜੀ ਤਾਂ ਬੜੀ ਆਯੂ ਭੋਗਕੇ ੮੦ਵੇਂ ਬਰਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪੋਤ੍ਰੇ ਭਗਤੇ ਦਾ ਜਨਮ ਦੇਖਕੇ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਈ। ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਗਤੇ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਓਸਦੇ ਨਾਨਕੇ ਪਿੰਡ ਭਦੌੜ ਵਿਚ ਹੈ, ਜੋ ਸਗਤੇ ਦੀ ਨਾਨਕੇ ਢੇਰੀ ਦੀ ਮਾਲਕ ਹੋਈ। ਦੂਜੇ ਚੌਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦਾਖੇ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਿਹਰਾ ਸੇਖੋਂ

ਇਹ ਬੜੂੰਦੀ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਮਹਾ ਜੋਧਾ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦਾ 'ਗੁਰੂਸਰ' ਗੁਜਰਵਾਲ ਜਾਕੇ ਸਿਖ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਕਈ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਆਂਡਲੂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਭੈਣੀ ਦਰੇੜੇ ਨੂੰ ਉਜਾੜਿਆਂ, ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਸਰਵਣ (ਭੈਣੀ) ਨੇ ਇਹਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਲਿੱਤਰੀ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਵਿਰਾਜ-ਮਾਨ ਸਨ। ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਭਾਈ ਸਰਵਣ ਅਤੇ ਮਿਹਰੇ ਦੀ ਮਦਦ ਤੇ ਆਂਡਲੂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਭੀ ਭਾਈ ਮਿਹਰੇ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਆਂਡਲੂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖੂਬ ਹੱਥ ਦਿਖਾਏ। ਇਹ ਜੁੱਧ ੧੬੯੪ ਸੰਮਤ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਮਿਹਰੇ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਦੇ ਉਤਸ਼ਵ ਦੇਖਣ ਦਾ ਚਾਉ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨੌਵੇਂ ਥਾਂ ਗੱਦੀ ਤੇਰੇ ਪਿੰਡ ਹੋਨੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਮਿਹਰਾ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਜਾਕੇ ਦਾਖੇ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲ ਵਡਾਲੇ ਜਾ ਵਸਿਆ।

ਚੌਧਰੀ ਫਤੂਹੀ-ਗੁੱਜਰ ਵਾਲੀਆ

੧੬੯੨ ਸੰਮਤ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਗੁੱਜਰ ਵਾਲ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਪਧਾਰੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਓਦੋਂ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਕਾਂਗੜੇ ਵਾਲੇ ਨਾਤੇ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਢਾਈ ਲਖ ਦਾ ਪਰਗਣਾ ਗੁਜਰ ਵਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਢਾਈ ਲੱਖ ਦਾ ਰਾਇ ਪੁਰੀਏ ਚੌਧਰੀ ਲਾਲੇ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁੱਜਰਵਾਲੀਏ ਚਉਧਰੀ ਦਾ ਪੋਤਾ ਚਉਧਰੀ ਫਤੂਹੀ ਸੀ, ਓਸ ਤੋਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਬਾਜ ਮੰਗਿਆ ਤਾਂ ਓਸ ਦੇ ਮੁਕਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਉਹ ਬਾਜ ਡੋਰ ਖਾਕੇ ਮਰਨ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਓਸ ਦੀ ਚਉਧਰਾਣੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਛੇਤੀ ਜਾਹ, ਬਾਜ ਦੇਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਅੱਗੇ ਬਾਜ ਹਾਜ਼ਿਰ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਆਖਿਆ ਮਹਾਰਾਜ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ੋ, ਨਾਲੇ ਅਪਣੇ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਰਾਜੀ ਕਰ ਲਵੋ, ਤਾਂ ਅਰਦਾਸ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਈ, ਤੇ ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਫਤੂਹੀ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਕੇ ਹੋਸ਼ ਆਇਆ ਕਰੂ, ਬਾਜ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ, ਚੌਧਰ ਦਾ ਦਸਵਾਂ ਹਿਸਾ ਦਿੱਤਾ। ਤਾਂ ਚੌਉਧਰੀ ਚਰਨੀ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੇਰੀ ਇਜ਼ਤ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹੂ, ਵਾਧਾ ਥੋੜਾ ਹੋਊਗਾ, ਸੋ ਉਪਰੋਕਤ ਤਿੰਨ ਗੱਲਾਂ ਪ੍ਰਤਖ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ ਮ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਨੇ ਗੁਰਮਾਂ ਦਾ ਤਅੱਲਕਾ ਜਬਤ ਕੀਤਾ। ਇਜ਼ਤ ਬਰਕਰਾਰ ਹੈ, ਪਰ ਵਾਧਾ ਓਸਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਭਾਂਈ ਜਵੰਦ (ਕੰਦੋਰਲਾ)

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿਦਕੀ ਸਿਖ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਜੋਧਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ 'ਜਵੰਦ' ਮੂਸੀ ਪੁਰੀਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਦਾ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਤੇ ਏਸਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਰਕਤ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਗੁਆਲੀਅਰ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿਧ ਕੀਤੀ, ਭਾਈ ਜਵੰਧ ਓਦੋਂ ਭੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਆਪ ਚੰਦੂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਲੈਕੇ ਆਏ, ਓਦੋਂ ਭੀ 'ਜਵੰਧ' ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਜਸੋਵਾਲ (ਜ਼ਿਃ ਲੁਧਿਆਣਾ) ਦੇ ਪੜਾਉ ਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਭੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਆ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ–ਹਜ਼ੂਰ। ਆਪ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਖੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਜੋਧਿਆਂ ਦੀ ਛਾਉਣੀ ਪਾਕੇ ਸੁਤੰਤਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਰਖੋ, ਤਾਕਿ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਵਾਲੇ ਪਠਾਣ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਦੁਖ ਨ ਦੇਣ। ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਦੇ ਦੱਖਣ ਦੇ ਪਾਸੇ ਆਪਣੀ ਛਾਉਣੀ ਪਾਈ। ੧੦੦ ਜੋਧੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਉਥੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ। ਅਤੇ ਭਾਈ ਜਵੰਧ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਲਪਤੀ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਓਸ ਆਗਿਆ ਮੰਨਕੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਕੋਲ ਲਿਆਕੇ ਜਵੱਦੀ ਪਿੰਡ ਬਸਾਇਆ। ਏਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਲਈ ਭਾਈ ਮੱਲੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਬਣਾਕੇ ਸੂਦਾਂ ਦੇ ਮਹੱਲੇ ਧਰਮ ਸਾਲ ਬਣਵਾਈ, ਜੋ ਅਜ ਤਕ ਹੈ। ਅਤੇ ਛਾਉਣੀ ਦੇ ਕਈ ਖੂਹ ਭੀ ਅੱਜ ਤਕ ਮੁੰਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਸੀਹਾਂ ਸਿੰਘ

"ਸਿਧਸਰ" ਵਾਲੇ ਸੇਦਲ ਸਿਧ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਸੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿੱਧ ਨਥਾਣੇ ਵਾਲੇ ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਦਾ ਮੇਲੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਸਿੱਧ ਸਿਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਚੰਦੂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਸੀ ਤਾਂ ਇਕੋ ਲਾਹੇ ਦੇ ਸਿੱਧ ਆਸਨ ਤੇ ਸੀਹਾਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸਿਖ ਹੋਇਆ, ਸਿੱਧਾਂ ਵਾਲੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇਖਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸਿੱਧੀ ਬਖਸ਼ੀ ਤਾਂ ਪਲਾਹੀ ਸਾਹਿਬ (ਦੁਆਬੇ) ਦੇ ਜੰਗ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਹਰ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਰਹਿਆ। ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜ ਧਮੋਟ ਅਤੇ ਕਟਾਣੀ ਗਏ ਤਾਂ ਇਹ ਡਿਹਲੋਂ, ਭੁੱਟੇ ਅਤੇ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਜੁਧਾਂ ਵਿਚ ਖੰਡਾ ਵਾਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਸਿਹੌੜਾ ਤੇ ਸਿਰਥਲੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਿਧ ਸਰ ਕੋਲ ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ। ਅਤੇ ਸੇਦਲ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਿਰ ਕਟ ਜਾਣ ਤੋਂ ਧੜ ਨਾਲ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ ੨੦–੨੫ ਬਰਸ ਤੋਂ ਸਿਧਸਰ ਵਿਖੇ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸਾਧੂ

ਇਹ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਪਿੰਡ ਮੱਲੇ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ ਤੇ ਭਾਈ ਧਰਮੇ ਦਾ ਸਪੁਤਰ ਸੀ। ੨੯ ਜੇਠ ਸੰਮਤ ੧੬੯੬ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ *ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਇਹ ਖੋਸ਼ਸਲੇ ਖਤਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ ਹੋਏ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਬੜੇ ਧਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ ਹੋ ਗੁਜ਼ਰੇ ਹਨ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਗੁਲਾਬ ਚੰਦ, ਜੀਤ ਮੱਲ, ਗੰਗਾ ਰਾਮ, ਸੰਗੋ ਸ਼ਾਹ, ਮਾਹਰੀ ਚੰਦ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਜੁੱਧ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ

*ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਜੀ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਪੁਤਰੀ ਸਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ ੧੬੭੨ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਦਾਮੋਦਰੀ ਜੀ ਜੀ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਹੋਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਹਾਦਰੀ ਪਾਈ। ਬਚਿੱਤਰ ਨਾਟਕ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਨਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸੰਗੋ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਜੀਤ ਮੱਲ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਭਾਈ ਸਾਧੂ ਬਹੁਤ ਪਰੇਮੀ ਸਿੱਖ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਨਾਲ ਖਾਸ ਹਿਤ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਇਆਲੀ ਕਲਾਂ

ਆਪ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਨਿਨ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਸਨ; ਅਤੇ ਹਰ ਮਸਿਆ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਦੀ ਦੇਗ ਲੈਕੇ ਕੀਰਤਨ ਪੁਰ ਪੁਜਿਆਂ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਜਾਣ ਪਰ ਭੋਗ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਇਕ ਮਸਿਆ ਭਾਈ ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਭੋਗ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਨਾ ਪੁਜ ਸਕੇ ਤੇ ਭੋਗ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ। "ਘਟਿ ਘਟਿ ਕੇ ਪਟਿ ਪਟਿ ਕੀ ਜਾਨਤ, ਭਲੇ ਬੁਰੇ ਕੀ ਪੀਰ ਪਛਾਨਤ" ਜਦ ਸੰਗਤ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਭੋਗ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਿਖ ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਹਾਂ ਇਹ ਬਦਨ ਹੋ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਭਾਈ ਸਜਣ ਦੇਗ ਲੈਕੇ ਪੁਜ ਗਿਆ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਸਜਣ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ "ਗੁਰਮੁਖਾ ਅਜ ਦੇਰ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਦਸਿਆ ਦਾਤਾ ਜੀ ਅਸੀਂ ਖੂਹ ਲਾਉਂਦੇ ਸੀ, ਤੇ ਸਾਡੇ ਸਰੀਕ ਲਾਉਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਸੀ ਸੋ ਹੁਣ ਵੀ ਮੈਂ ਵਿਚੇ ਛਡਕੇ ਤੁਰ ਆਇਆ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੇਰਾ ਸ਼ਰੀਕ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ। ਤਦ ਭਾਈ ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਦਾਤਾ ਜੀ ਜੇ ਸ਼ਰੀਕ ਹੀ ਨਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਸ ਨਾਲ ਵਰਤਾਂਗਾ, ਤਦ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਕਿਹਾ, ਚੰਗਾ ਰਹੇਗਾ ਜ਼ਰੂਰ ਪਰ ਅਕਲਾ ਹੀ ਰਹੇਗਾ ਸੋ ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਜਣ ਦੇ ਸ਼ਰੀਕ ਦਾ ਇਕੋ ਘਰ ਤੁਰਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਮਿਹਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਭਾਈ ਸਜਣ ਦਾ ਖੂਹ ਰਾਤੋਂ ਰਾਤ ਲਾ ਦਿਤਾ, ਜਿੱਥੇ ਆਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਖੂਹ ਵੇਖਿਆ ਖੂਹ ਓਥੇ ਹੀ ਹੁਣ ਤੱਕ ਚਾਲੂ ਹੈ ਪਰ ਲਿਪਾਈ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

ਸਾਂਈ ਦਾਸ

ਡਰੋਲੀ (ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ ਪੁਰ) ਨਿਵਾਸੀ ਖਤ੍ਰੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਰਾਮੋ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਗਤ ਮਾਤਾ ਦਾਮੋਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਭਡੀ ਭੈਣ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਈ ਦਾਸ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਢੂ ਲਗਦੇ ਸਨ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਤਾਂ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਸਤਿ ਸਰੂਪ ਜਾਣ ਕੇ ਸਿਖ ਬਣਿਆ ਜੋਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਪਾਸ ਠਹਿਰਾਕੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਇਕ ਸਮੇ ਦੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਸਰਧਾਲੂ ਸਾਈ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਮਕਾਨ ਬਣਾਇਆ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਪੈਣ ਤੇ ਰਸਮ ਅਦਾ ਨਾ ਹੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾਂ। ਏਸ ਸਰਧਾਵਾਨ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਦਕਾ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਚਪਾ ਚੱਪਾ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਦਾ ਮਾਣ ਪਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਸਨ ਖਾਂ

ਹਸਨ ਖਾਂ:—ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਜਦ ਮੋਹਰਾਜ (ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ) ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਰ ਜੁਧ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਦ ਲਲਾ ਬੇਗ ਨੇ ਹਸਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਭੇਤ ਲੈਣ ਘਲਿਆ, ਜੋ ਗੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੋਗਿਆ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਵਰੋਸਾਇ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਚ ਦਰਜਾ ਪਾਪਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ।

ਭਾਈ ਹਮੀਰਾ ਪਿੰਡ ਹੇਹਰ ਕਲਾਂ

ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਵਿਤਰ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹੇਹਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪੁਜੇ, ਸਥ ਵਿਚ ਲੋਕ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਸਤਗੁਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਛਕਣ ਵਾਸਤੇ ਦੁਧ ਮੰਗਿਆ, ਤਾਂ ਇਕ ਮਖੌਲੀਏ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੁਧ ਭਾਈ ਹਮੀਰੇ ਦੇ ਘਰ ਹੈ (ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਦੁਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਔਸਰ ਡੋਟੀਆਂ ਹੀ ਸਨ) ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿਧੇ ਹਮੀਰੇ ਦੇ ਘਰ ਚਲੇ ਗਏ, ਤੇ ਦੁਧ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਜਦ ਹਮੀਰੇ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤਕਿਆ, ਤਾਂ ਹਥ ਜੋੜ ਕੇ ਬੜੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਕਹਿਣ ਲਗਾ, ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ੋ ਆਪ ਜੀ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਮਖੌਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੁਧ ਕਿਥੇ ਇਥੇ ਤਾਂ ਔਸਰ ਡੋਟੀਆਂ ਹਨ, ਤਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਗੁਰਮੁਖਾ ਇਹ ਖਿਆਲ ਨ ਕਰ, ਤੇਰੇ ਘਰ ਦੁਧ ਬਹੁਤ ਹੈ, ਤੂੰ ਝੋਟੀਆਂ ਦੇ ਥਾਪੀ ਦੇਹ, ਸੋ ਹਮੀਰਾ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਬਚਨ ਮੰਨਕੇ ਜਿਸ ਝੋਟੀ ਨੂੰ ਥਾਪੀ ਦੇਵੇ, ਦੁਧ ਚੋ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਗੇ ਲਿਆ ਰਖੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੁਝ ਮੰਗ, ਤਾਂ ਭਾਈ ਹਮੀਰੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਦੀ ਬੜੀ ਮਿਹਰ ਹੈ ਤਦ ਉਸਦੇ ਘਰ ਵਾਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਪੁਰਸ਼ ਜਾਪਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਔਲਾਦ ਨਹੀਂ ਤੂੰ ਪੁਤਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰ ਤਦ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਕਹੇ, ਪੁਤਰ ਦੀ ਦਾਤ ਮੰਗੀ ਤਦ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪਾਲਿਆ ਪੋਸਿਆ ਹੀ ਪੁਤਰ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ ਸੋ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਖਰ ਕੇ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਚੰਗੜ ਆਏ, ਇਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੜਕਾ ਜੋ ਬਹੁਤ ਬੀਮਾਰ ਸੀ ਭਾਈ ਹਮੀਰੇ ਨੂੰ ਦੇ ਗਏ, ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਵਾਕ ਪੂਰੇ ਹੋਏ ਉਹ ਲੜਕਾ ਵਡਾ ਹੋਕੇ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਗਿਆ, ਤੇ ਜੁਧਾ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਜੋ ਕਿਰਪਾਲ ਦਾਸ ਕਰਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਹੇਹਰਾ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਵਡਾ ਮਸੰਦ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤੇ ਸਤਿ-ਗੁਰੂ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਪਾਸ ਹੇਹਰਾ ਪੁਜੇ; ਜਿਸ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਵਿਦਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਪਲੰਘ ਦਾ ਇਕ ਪਾਵਾ ਚੁਕੀ ਕਾਫੀ ਦੂਰ ਤਕ ਨਾਲ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਜੀ

ਦੋ ਜਹਾਨ ਦੇ ਵਾਲੀ ਅਰਸ਼ਾਂ ਕੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਾਲਵੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਪਿੰਡ ਕਾਉਂਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਪੁਜੇ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿਥ ਉਤਰ ਪਛਮ, (ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਪਵਿਤ੍ਰ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ) ਜਾ ਵਿਰਾਜੇ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਪਿੰਡ ਕਾਉਂਕੇ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਹੁਮ ਹੁਮਾਕੇ ਦਰਸਨਾਂ ਨੂੰ ਆਈਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਜੀ ਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਚਰਨ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਪੁਜ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲਗਾ, ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਹਿਬ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਤੇ ਉਹ ਸਿਖ ਦਾ ਨਾਂ ਪੁਛਿਆ। ਤਾਂ ਉਸ ਸਿਖ ਨੇ ਅਗੋਂ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਜੀ ਆਪ ਦੇ ਚਰਨ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਲੋਕ ਹੀਰਾ ਕਹਿ ਕੇ ਬਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੁਠੇ ਤੇ ਕਿਹਾ ਭਾਈ ਤੂੰ ਤਾਂ ਸਚ ਮੁਚ ਹੀ ਹੀਰਾ ਹੈਂ ਤੇ ਅਗੋਂ ਲਈ ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਬੜੇ ਹੀਰੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣਗੇ।

ਸੋ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਵਾਕ ਸਫਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਹੀਰੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਥੋੜਿਆਂ ਜਿਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਥਲੇ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ।

ਵਿਰਕਤ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਟਾਰੀ ਵੀ ਇਸੇ ਨਗਰ ਚੋਂ ਗਏ ਗੌਹਰ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ, ਮਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੋ ਠਾਣੇਦਾਰੀ ਛਡ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੁਖੀ ਹੋਏ ਹਨ।

ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਜੋਗੀ

ਇਹ ਬਾਹੀਏ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਨਗਰ ਨਥਾਣੇ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਨੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾਂ ਕਰਕੇ ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਜੋ ਕਈ ਵਾਰ ਬਠਿੰਡੇ ਵਾਲੇ ਰਤਨ ਹਾਜੀ-ਰਣਮਾਜੀ ਨੂੰ ਸਿਧੀਆਂ ਵਿਚ ਹਰਾ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਇਸਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸਚਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਰ ਨਥਾਣੇ ਦੇ ਯੁਧ ਵਿੱਚ ਇਸਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਨ ਆਦਿਕ ਪਹੁੰਚਾਦੇ ਰਹੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਜੀ ਪਰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾ ਕੇ ਉਸਦੇ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕੀਤਾ ਜਿਥੇ ਅੱਜ ਬੜਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੋਗੀ ਕਾਲੂ ਨਾਥ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਸਿੱਖੀ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਪਰ ਹਰ ਸਾਲ ਚੇਤ ਚੌਦਸ ਨੂੰ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਜਗਤਾ ਬਰਾੜ

ਭਾਈ ਜਗਤਾ ਬਰਾੜ ਇਕ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੂਰਮਾਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਇਹ ਸੁਲਤਾਨੀਅ ਸੀ, ਮਾਈ ਸੂਰਤੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸਿੱਖ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ ਇਸ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਚੰਦ ਜੀ ਇਕ ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਮਹਾ ਪੁਰਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਪੁਤਰਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਤੋਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਸੀ ਤੇ ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਨਾ ਸ: ਪਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਦਿਆਲ ਹੋਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪੋਥੀ ਅਰ ਇਕ ਕਿਰਪਾਨ ਬਖਸ਼ੀ ਜੋ ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਨਾਂ ਦੀ ਉਲਾਦ ਪਾਸ ਹੈ।

ਜੋਧਾ ਰਾਇ

ਮਹਿਰ ਮਿਰਾ ਧਾਲੀਵਾਲ ਗੋਤ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨਾਮੀ ਜੋਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਦੀਨੇ ਅਤੇ ਕਾਂਗੜ ਨਗਰ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਜੋਧਾ ਰਾਏ ਸੀ। ਜੋ ਆਪਣੀ ਸੁਪਤਨੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਰਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤੇ ਗੁਰਸਿਖੀ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ।

ਆਪ ਪਾਸ ਹਰ ਵੇਲੇ ੫੦੦ ਸਵਾਰ ਸਨੱਧਬਧ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ, ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂਸਰ ਮਿਹਰਾਜ ਦੇ ਜੁਧ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਰਾਇ ਜੋਧੇ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਸਮੀਰ ਤੇ ਲਖਮੀਰ ਨੇ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦ ਦੀਨੇ ਆਏ ਤਾਂ ਏਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਏਥੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਵਿਰਾਜੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ 'ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ' ਨਾਮ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਥ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਹਾਨ ਹਨ। ਦੇਖੋ ਗੁ: ਕਾਂਡ ਦੀਨਾ।

ਭਾਈ ਭਲਣ—ਭਾਈ ਭਲਣ ਬਰਾੜ ਬੰਸ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਤੇ ਪਰਤਾਪੀ ਸਰਦਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਕਬਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਮਾਨ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਟਾ ਪਰਾਪਤ ਸੀ। ਜਦ ਸੰਮਤ ੧੬੯੮ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਆਏ ਤਾਂ ਭਲਣ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਿਖੀ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ। ਸ: ਭਲਣ ਸਮੇਤ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਤਨ ਮਨ ਧਨ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਬਾਬਾ ਮੋਹਣ ਜੀ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ—ਜਦ ਸਿਧੂ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਬੀਦੋਵਾਲ ਤੋਂ ਭਟੀ ਪਚਾਧਿਆਂ ਦੇ ਉਜਾੜੇ ਹੋਏ ਬਾਬਾ ਮੋਹਣ ਜੀ ਦੀ ਸਰਕਰਦਗੀ ਹੇਠ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆਦੇ ਅਤੇ ਬਹੁੜੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਡੀ ਬਾਂਹ ਫੜੋ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਵਸਣ ਲਈ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਮਾਨਾ, ਕੌੜੇ ਤੇ ਭੁਲਰਾਂ ਤੋਂ ਦਵਾਉਣ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ ਤਾਂ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੇ ਮਾਨਾ ਤੇ ਕੌੜੇ ਭੁਲਰਾਂ ਨੂੰ ਸਦ ਕੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬਚਨ ਨਾ ਮੰਨਿਆਂ, ਤਦ ਬਾਬਾ ਮੋਹਣ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਜਾਕੇ ਜਿਥੇ ਦਿਨ ਛਿਪ ਜਾਵੇ ਆਪ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਮੋਹੜੀ ਗਡ ਲੈਣੀ। ਬਾਬਾ ਮੋਹਣ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾੜੀ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਕੋਹ ਤੇ ਜਾਕੇ ਮੇਹਰਾਜ ਪਿੰਡ ਦੀ ਮੋਹੜੀ ਗਡ ਦਿਤੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਾਨਾ ਤੇ ਕੌੜੇ ਭੁਲਰਾਂ ਨੇ ਪਟ ਕੇ ਛਪੜ ਵਿਚ ਸੁਟ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਿਤੀ। ਬਾਬਾ ਮੋਹਣ ਨੇ ਆਕੇ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਕਿਹਾਂ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਜੜ ਪਤਾਲ ਲਗ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਨਾਲ ਘਲ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਪਰ ਮਾਨ ਕੋੜੇ ਅਤੇ ਭੁਲਰ ਜੈਦ ਪ੍ਰਾਣੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਲੜਨ ਆਏ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਮੋਹਣ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਜਿਤ ਹੋਈ ਤੇ ਮਾਨ, ਕੋੜੇ ਭੁਲਰ ਸਮੇਤ ਜੈਦ ਪਰਾਣੇ ਦੇ ਹਾਰ ਗਏ। ਜੈਦ ਪਰਾਣਾ ਇਸ ਜੁਧ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਮਾਨ, ਕੋੜੇ ਅਤੇ ਭੁਲਰ ਸਭ ਭਜ ਗਏ। ਪਿਛੋਂ ਬਾਬਾ ਮੋਹਣ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦੇ ਸਦਕਾ ਖੁਲ੍ਹੀ ਜੂਹ ਵਲ ਲਈ। ਬਾਬਾ ਮੋਹਣ ਸਣੇ ਆਪਣੀ ਬੰਸ ਦੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਚਰਨੀਂ ਡਿਗਾ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸਿਧੂਆਂ ਨੇ ਸਿਖੀ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਦਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਮੋਹਣ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹੀਆਂ ਦੇ ੨੨ ਪਿੰਡ ਜੋ ਅਗੇ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਬਾਹੀਆ—ਇਕ ਜ਼ਾਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ੨੨ ਪਿੰਡ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੇਹਰਾਜ ਤੇ ਬੋਰਾੜਾਂ ਦੇ ੨੨ ਪਿੰਡ ਜੋ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਹਨ। ਹੁਣ ਇਹ ਗਰਾਮ ੨੫ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਨਾਮ ਬਾਹੀਆ ਹੀ ਪਰਸਿਧ ਹੈ।

ਕੁਲ ਚੰਦ ਦੀ ਉਲਾਦ ਪਾਸ ਪੂਹਲਾ, ਪੂਹਲੀ, ਵੇਗਾ, ਲਹਿਰਾ, ਢਿਲਵਾਂ, ਮਾੜੀ ਮਾਨਾ ਵਾਲੀ।
ਕਾਲੇ ਦੀ ਉਲਾਦ ਪਾਸ ਨਥਾਣਾ, ਗੰਗਾ ਅਤੇ ਬੁਰਜ।
ਸੰਦਲੀ ਦੀ ਉਲਾਦ ਪਾਸ ਪੰਜੇ ਕਲਿਆਣ, ਬਜੋਆਣਾ ਅਤੇ ਕਾਣੀ ਭੈਣੀ।
ਕਰਮ ਚੰਦ ਦੀ ਉਲਾਦ ਪਾਸ ਚਾਰੇ ਲੈਹਰੇ, ਚਿਦੜ, ਨਾਥ ਪੁਰਾ, ਛੰਨਾਂ ਅਤੇ ਬਾਠ।
ਸਮੇ ਦੀ ਉਲਾਦ ਪਾਸ ਸੇਮਾ ਪਿੰਡ ਮੇਹਰਾਜ (ਮਰਾੜ)।

ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਬਾਹੀਆ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਅਗਸਤ ੧੯੩੩ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਬਾਹੀਏ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੇਰਾੜ ਮੁਆਫੀਦਾਰ ਹਨ।

ਭਾਈ ਭਾਰੂ ਜੀ ਮਲਵਈ—ਭਦਰ ਕਾਲੀ ਦਾ ਮੇਲਾ ਸੀ, ਪਹਾੜ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸ ਮੇਲੇ ਨੂੰ ਬੜੀ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਮਨਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਮੇਲੇ ਉਤੇ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਤੇ ਸੇਠ ਲੋਕ ਭੀ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰਿਆਂ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀ ਉਸ ਮੇਲੇ ਤੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜਾਣ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ਸਿਰਫ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰਾਗੀ, ਢਾਦੀ ਤੇ ਕਵੀ ਵੀ ਗਏ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਖੁਲ੍ਹੀ ਥਾਂ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਦਰਬਾਰ ਲਾ ਦਿਤਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦੇਵੀ ਦੇ ਮੰਦਰ ਨਾਲੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀ ਰੌਣਕ ਹੋ ਗਈ, ਕਈ ਰਾਜੇ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਵੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਨ ਵਾਸਤੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆ ਬੈਠਾ।

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਮੇਲਾ ਹੋਇਆ ਤਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿਦਕੀ ਤੇ ਹਿੰਮਤੀ ਸਿਖ ਨੇ ਇਕ ਕੌਤਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਚ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਕੌਤਕ ਐਸਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੀ ਵਲ ਖਿਚ ਲਿਆ। ਉਹ ਕੌਤਕ ਇਹ ਸੀ—ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਸਿਖ ਭਾਰੂ ਸੀ, ਉਹ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਦੇਵਤਿਆਂ, ਸੁਲਤਾਨੀਆਂ ਤੇ ਮੜ੍ਹੀ ਮਸਾਨ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸੀ। ਉਹ ਸਦਾ ਕੁਹਾੜਾ ਹਥ ਵਿਚ ਰਖਦਾ, ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਦਾ ਲਗਦਾ ਉਥੇ ਹੀ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਦੇ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਢਾਹ ਸੁਟਦਾ। ਕਈਆਂ ਦੇਵੀਆਂ ਦੇ ਅੰਗ ਭੰਗ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਪਥਰ ਦੀਆਂ ਦੇਵੀਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਬੀਮਾਰ ਕਰ ਸਕੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਅੰਨਾਂ ਕਾਣਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਮਾਲਕ (ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ) ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਹਿਬਾ ਡਾਡਾ ਹੋਇ ਤਿਸ ਨੋ ਮਾਰ ਨਾ ਸਾਕਾ ਕੋਇ।' ਬਹੁਤ ਬਲ ਤੇ ਮਹਾਂ ਬ੍ਰਹਮਾਂ ਜੈਸਾ ਸ਼ਕਤੀ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਭਾਰੂ ਭਦਰ ਕਾਲੀ ਦੇਵੀ ਦੇ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਦੇਵੀ ਤੇ ਭੈਰੋਂ ਜਤੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਨਕ ਵਢ ਸੁਟੇ। ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਕਰਮ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਲਗਾ। ਦੇਵੀ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਲੈ ਆਏ। ਦੇਵੀ ਦੀ ਭੇਟਾ ਖਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਪੰਡਤਾਂ ਨੇ ਰਾਜਿਆਂ ਅਗੇ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ। ਸਾਰੇ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਇਹੋ ਚਰਚਾ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ ਕਿ ਇਕ ਪੁਰਖ ਨੇ ਦੇਵੀ ਦਾ ਨਕ ਤੋੜ ਦਿਟਾ ਹੈ। ਭੈਰੋਂ ਜਤੀ ਦੇ ਕੰਨ ਨਹੀਂ ਛਡੇ। ਹਿੰਦੂ ਰਾਜੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਗਰਮ ਹੋ ਗਏ। ਅਖੀਰ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਭਾਈ ਭਾਰੂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਏ ਮੌਤ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮਾਮਲਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਭਾਈ ਭਾਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਏ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, ਭਾਈ ਭਾਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਕਰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਇਸਦਾ ਫਲ ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਏ। ਜੇ ਕਰਮ ਚੰਗਾ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਫਲ ਜੇ ਮੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੰਦਾ ਫਲ। ਪਰ ਸਵਾਲ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫਲ (ਸਜ਼ਾ) ਦੇਵੇ ਕੌਣ! ਭਾਰੂ ਨੇ ਦੇਵੀ ਤੇ ਭੈਰੋਂ ਜਤੀ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਲਾਇਆ ਹੈ ਦੇਵਤੇ ਪੁਰਖਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਲੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਹਕ ਦੇਵੀ ਤੇ ਭੈਰੋਂ ਨੂੰ ਹੈ। ਜਾਂ ਤਾਂ ਕਹੋ ਦੇਵੀ ਤੇ ਭੈਰੋਂ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਮਾੜੇ ਹਨ ਤੇ ਮਾੜੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨਾ ਮਨੁਖ ਦਾ ਪਰਮ ਧਰਮ ਹੈ। ਜੇ ਦੇਵੀ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਤਕੜੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਆਪ ਭਾਰੂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣਗੇ। ਕਿਸੇ ਮਨੁਖ ਦਾ ਕੋਈ ਫਰਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇਵੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣਕੇ ਇਕ ਪੰਡਤ ਗਰਮੀ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, ਜੀ ਦੇਵੀ ਤੇ ਭੈਰੋਂ ਦੀ ਮੂਰਤ ਤਾ ਪੱਥਰ ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਜੜ ਰੂਪ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨਾ ਅਸਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ ਉਰ ਆਪਣੀ ਰਾਖੀ ਆਪ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।

ਪੰਡਤ ਦੀ ਇਹ ਦਲੀਲ ਸੁਣ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮੁਸਕਰਾ ਪਏ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਉਚੀ ਸੁਣਾ ਕੇ ਆਖਿਆ, ਓ ਪੰਡਤ! ਜੋ ਦੇਵੀ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਆਪਣੀ ਰਾਖੀ ਆਪ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਉਹ ਜੜ ਰੂਪ ਪੱਥਰ ਤੇਰੀ ਰਾਖੀ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਤੇਰੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਤੇ ਸਧਰਾਂ ਕਿਵੇਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਸਕਚੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਥਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਛਡ ਤੇ ਉਸ ਸ਼ਕਤੀਵਾਨ ਭਗਵਾਨ (ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ) ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰ ਜੋ ਸਾਰੇ ਜਗਤ, ਪਥਰਾਂ ਬਨਸਪਤੀ ਤੇ ਮਨੁਖਾਂ ਦੇ ਘੜਨ ਤੇ ਭੰਨਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਪਵਨ, ਇੰਦਰ, ਰੁਦਰ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਤੇ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਆਦਿਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆ ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖ। ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੰਡਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੋਜੀ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਢੰਗ ਰਚੇ ਹਨ। ਭੋਲੀ ਭਾ ਵਾਲੀ ਅਗਿਆਨੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਫਸਾ ਕੇ, ਭੈ ਦਸ ਕੇ ਕਾਰਜ ਸਿਧ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਅਸਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਪਿਆ, ਜੋ ਭਾਈ ਭਾਰੂ ਨੂੰ ਪਥਰ ਮਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਡਟੇ ਖਲੋਤੇ ਸਨ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਭਾਰੂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ ਅਸਾਂ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਪਥਰ ਪੂਜਾ ਛਡਾਉਣੀ ਹੈ ਤੁਰਕਾਂ ਵਾਂਗ ਦੇਵ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜਕੇ ਹਿੰਦੂ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਦੁਖਾਉਣਾ।'

ਭਾਈ ਮੂਲਾ

ਇਹ ਬਠਿੰਡੇ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਰਤਨ ਸ਼ਾਹ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਬੇਟਾ ਸੀ। ਬਠਿੰਡੇ ਦਾ ਬਾਜਰੇ ਤੇ ਮੋਠਾਂ ਦਾ ਸੌਦਾਗਰ ਭਾਈ* ਰਤਨ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਘਰ ਮੂਲ ਚੰਦ ਨਾਮੇ ਜਮਾਂਦਰੂ ਸਿੱਧ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਦੀ ਬੋਦੀ ਸਵਾ ਗਿਠ ਲੰਮੀ ਅਤੇ ਧਉਲੀ ਸੀ। ਤਾਂ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਮਨਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾ: ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਚਾੜ ਦਿਤਾ। ਬੜਾ ਹੋਕੇ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗਿਆ। ਤਾਂ ਦੇਵ ਨੇਤ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਤੇ ਰਿੱਧੀ-ਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਤਾਂ ਬਠਿੰਡੇ ਆਕੇ ਸਿਖੀ ਅਤੇ ਦੇਗ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗਾ। ਏਹ ਉਸਦੇ ਵਰਤੋਂ

ਖਾਸ ਨਾਭੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮੂਲੇ ਦੀ ਇਕ ਬੈਠਕ ਹੈ। ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਹੈ। ਧੋਬੀ ਭਾਈ ਮੂਲੇ ਦੀਆਂ ਸੁੱਖਾਂ ਸੁੱਖਦੇ ਹਨ।

ਲਖੀ ਚੰਦ ਰਾਜਾ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਿੱਖ

ਰਾਜੇ ਲਖੀ ਚੰਦ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਿਆਨਾ ਬਾਦ ਚੌਰਾਸੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਉ ਹੁਣ (ਦੁਰਾਹਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਗੋਆਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਪਰ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਰਿਹਾ ਕਰਕੇ ਦਿਲੀ ਆਏ, ਤਾਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਇਆ, ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਦੀ ਗਲਤੀ ਮੰਨੀ, ਅਰ ਚੰਦੂ ਸੁਆਹੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆ ਰਹੇ ਸੀ,

---

*ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜੀ ਸਿਧੀਆਂ ਸੰਪੰਨ ਹੋਕੇ ਸਾਧੂ ਬ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਫਿਰਦੇ ਰਹੇ। ਅਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਪੁਤ੍ਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਉਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਣ ਨਾਉਂ ਲੈਕੇ ੭ ਪੁਤ੍ਰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਕਰਨ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਫਿਰਦੇ ਫਿਰਦੇ 'ਸੁਨਾਮ' ਆ ਗਏ। ਉਥੇ ਦੇ ਇਕ ਸੰਤਾਨ ਹੀਨ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਨੂੰ ਭੀ ਸੱਤ ਪੁਤ੍ਰ ਬਖਸ਼ੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ੭ ਘਰ ਅਜ ਤਕ ਹਨ। ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਦੀ ਸਮਾਧ ਭੀ ਸੁਨਾਮ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਥੇ ਹਰ ਸਾਲ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਪੁਜਾਰੀ ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਪਸੋਰ ਆਦਿ ਕਈ ਪਿੰਡ ਮ: ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਹਨ।

†ਭਾਈ ਮੂਲੇ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਸੁਨਾਮ (ਪਟਿਆਲਾ) ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਮੇਲਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦੇ ਸੇਵਕ ਭਾਈ ਮਲੇ ਦੇ ਸਦਾਉਂਦੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਕਿਆਸਾ ਬਾਦ ਦੇ ਰਾਜੇ ਲਖੀ ਚੰਦ ਜੋ ਪਰ ਰਾਜਿਆ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਹੋਕੇ ਸਾਥ ਹੀ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਆ ਠਹਿਰੇ, ਲਖੀ ਚੰਦ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਸ ਹੋਕੇ ਕਈ ਦਿਨ ਸਤ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬਿਰਾਜਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦਮਦਮਾ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ। ਅਰ ਲਖੀ ਚੰਦ ਰਾਜੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਕ ਬਾਵਲੀ (ਬਾਉਲੀ) ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਜ ਮਹੱਲ ਤੋਂ ਇਕ ਸੁਰੰਗ ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ ਸੀ। ਅਤੇ ਰਾਜੇ ਵਲੋਂ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਪ੬੮ ਵਿਘੇ ਦਾ ਪਟਾ ਅਰ ਦੂਜਾ ੭੦ ਵਿਘੇ ਦਾ ਪਟਾ ਲਿਖਕੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਲਈਆਂ ਉਨਾਂ ਪਟਿਆ ਦੀ ਨਕਲ ਗੁ: ਦੁਰਾਹਾ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੋ।

ਦੋਰਾਹੇ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਪਤੀ

ਪਿੰਡ ਦੁਰਾਹੇ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਾਤਨ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਸਨ । ਭਾਵੇਂ ਵਧੇਰੇ ਵਸੋਂ ਹਿੰਦੂਆ ਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਓਸ ਪਤੀ ਦਾ ਨਾਉਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਾਲੀ ਪਤੀ ਸਦਿਆ ਜਾਣ ਲਗਾ ਤੇ ਹੁਣ ਤਕ ਪਿੰਡ ਦੁਰਾਹੇ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਪਤੀ ਕਰਕੇ ਸਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਔਰੰਗ ਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਮਤਿ ਫੈਲਾਣ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਆਈਆਂ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਜੋ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੁਰਾਹੇ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਸਨ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਵਸਦੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਗਏ, ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਟੇ ਇਨਾਂ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾ ਦੇ ਹਥ ਆ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਦੂਹਾ ਮੂਹਾ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਏਥੇ ਵਸਦੀ ਰਹੀ ਹੁਣ ਵਰਤਮਾਨ ੧੯੪੭ (੨੦੦੪ ਬਿਕਰਮੀ) ਦੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਪਟਾ ਪ੬੮ ਬਿਘੇ ਦਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ੭੦ ਬਿਘੇ ਦਾ ਲੈਕੇ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਆਏ। ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਹਬੀਬ ਮੁਹੰਮਦ ਪਿਤਾ ਅਲੀ ਬਖਸ਼ ਪਤੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਾਲੇ ਨੇ, ਭੁਲ ਬਖਸ਼ਾਈ ਤੇ ਸਿਖੀ ਧਾਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਤਰਲੇ ਕੀਤੇ ਪਰ ਸੰਤ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਪਟੇ ਤਾਂ ਰਖ ਲਏ ਅਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣਾ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋਗ ਨਾ ਸਮਿਝਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਆਪ ਤਾਂ ਗੰਗਾ ਗਏ ਗੰਗਾ ਦਾਸ, ਜਮਨਾ ਗਏ ਜਮਨਾ ਦਾਸ।

ਤੀਰਥ ਗਏ ਰਾਮ ਰਾਮ, ਮਸੀਤ ਗਏ ਸਾਹਿਬ ਸਲਾਮ।

ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪਟੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹਨ, ਜਿਨਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਗੁ: ਕਾਂਡ ਗੁ: ਦੁਰਾਹਾ ਵਿੱਚ ਦਿਤਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਤਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਿੱਖ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ

ਬਿਰਧ ਪਾਲਿਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਛੀਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਿਤੇ ਵਰਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਨੀ ਸਰਨ ਆਏ ਮਲਵਈ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨੀ, ਆਪਣੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਮੁਖਾਰ ਬਿੰਦ ਤੋਂ ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੁਭਾਗ ਮਾਲਵਾ ਕਹਿਕੇ ਉਥਾਰਨਾਂ, ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਮੰਗਲ ਆਦਿ ਲਾਉਣੇ ਸਭ ਆਪ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦਾ ਹੀ ਸਦਕਾ ਹੈ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਮਾਲਵਾ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਾਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰ ਤਾਰਿਆ। ਅੰਤ ਕਈਆਂ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਗੁਰਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਅਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਚਾਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਜਿਨਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਿਆ ਕੇਵਲ ਨਾਂ ਹੀ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਤੇ ਨਾਮ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਉਰੀਆ ਜੀ, ਅਮਰ ਸ਼ਾਹ ਹੰਡੂਰੀਆ ਰਾਜਾ ਸਿਖ ਅਨੰਤਾ, ਅਨਮਤੀਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਰਣ ਆਉਣਾ, ਇੰਦ੍ਰ ਮਲ, ਸੁਥਰਾ ਸਜਾਨਾ ਆਦਿ, ਸੰਤੂ, ਸੌਜਾ, ਸੁਧਾ ਸਿਖ, ਸੂਜਾ, ਸਮਾਲ ਨਾਥ, ਸਿਵ ਦਿਆਲ, ਸੋਣ ਰਾਏ, ਸਿੰਧਾ, ਸੋਲ ਸਾਹ, ਸੁਹੇਲਾ, ਹਸਨਾ, ਹਰੀਆ ਬੇਲਾ ਵਾਲੇ, ਹਾਕਮ ਰਾਏ, ਮਲਤਾਨੀਆ, ਕੌੜੇ ਮਹਿਰਾਜ, ਕਾਲਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਭਾ ਪਟਿਆਲਾ ਸੰਗਰੂਰ ਦਾ ਰਾਜਾ, ਕੁਤਬ ਦੀਨ, ਕਿਸ਼ਾਨਾ, ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਦੇ ਸਿੱਖ:—ਗਰੀਬ ਸਿਖ ਜਿਸ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਦੂਰ ਕੀਤੀ, ਖੇਮਾ ਜਿੰਦਵੜੀ ਦਾ, ਮੋਦਾ ਕਾਬਲ ਵਾਲਾ, ਗਉਰਾ ਸ਼ਰਨ ਆਇਆ, ਗੁਰਮੁਖ ਸੰਤੂ, ਗਜਣ, ਘਰੀਆਂ ਰੋਪੜ ਦਾ, ਚੰਦਰ ਨਾਥ ਸਿਧ ਸਿਖ ਹੋਏ, ਚੰਦਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ, ਜੀਵਨ ਉਪਕਾਰੀ, ਜੈਤ ਪੁਰਾਣਾ, ਜੰਤੂ, ਜੋਸਾ ਵਲੀ ਪੀਰ, ਜਿਤਾ, ਜਗਾਹਾ, ਜੋਤਾ, ਤਾਰਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ, ਤਰਨਾ, ਦਾਰਾ ਸਕੋਹ ਸਿੱਖ, ਦਰਵੇਸ਼ ਕੀਰਤਪੁਰ ਦਾ, ਧੰਨਾ ਤ੍ਰਖਾਣ ਜਿਦਵੜੀ ਦਾ, ਨਰਾਇਣ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ, ਨਿਰਦਾਸਾ ਭਟ, ਨਿਧਾਨਾ, ਪਾਈਆ, ਪੈਣਾ, ਫੇਰੂ ਜੀ, ਬੰਦਾ, ਬਿਰਧਾ ਪ੍ਰੇਮਣ ਨੇ ਪ੍ਰਸਾਦੇ ਛਕਾਏ, ਬਾਈ ਸੋ ਗੁਰਸਿਖ ਘੋੜ ਸਵਾਰ, ਬਾਲੂ ਜੀ, ਬਿੰਡੂ ਰੋਪੜ ਦਾ, ਬਿੰਦਾ ਰੋਪੜ ਦਾ, ਬੇਨਵਾ ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਦਾ, ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਲਾਲ ਚੰਦ ਜੀ, ਬੁਧਾ, ਬਸੰਤਾ, ੨੨੦੦ ਬਾਈ ਸੌ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਘੋੜਾ ਸਵਾਰ ਸਿਖ, ਭਗਤ ਭਗਵਾਨ, ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਰਾਜਪੂਤ, ਭਗਵਾਨ ਪੁਰੀ, ਭਲਵਾਨ, ਭੋਲਾ, ਮਲੰਗ ਜੰਜੀਆ, ਮੰਗਤਾ, ਮੁਹੱਬਤ ਫੂਲਿਕਿਆ ਵਿਚੋਂ ਮੰਨਾ, ਮਿਹਰ ਚੰਦ, ਮਹੇਲਾ, ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਪਹਿਲਵਾਨਾ ਤੋਂ ਤੜਾਇਆ ਸਿਖ ਬਣਾਏ, ਰੋਸਨ ਜਮੀਰ ਪੁਰ ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਦਾ ਸਿਖ, ਰੇਬਾ ਨਾਥ ਹੁੰਡੂਰੀਆ ਸਿਧ ਸਿਖ ਹੋਏ, ਲਾਲ ਜੀ, ਰਾਮਾ, ਲੌਡੂ ਜੀ।

ਅਨਮਤੀਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸ਼ਰਨ ਵਿੱਚ ਆਉਣਾ :—

ਭੋਲਾ, ਜੰਜੀਆ, ਮੰਗਤਾ ਅਤੇ ਫਕੀਰੀਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਰਨ ਵਿੱਚ ਆਏ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸ਼ਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਤੇ ਕਰਣੀ ਵੇਖ ਕੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਜਗਤ ਜੂਠ ਛਡ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਬਣੇ॥

ਭਾਈ ਸੁਥਰਾ, ਸਜਾਨਾ ਆਦਿ ਗੁਰਸਿੱਖ :—

ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਤਾਰਦੇ ਹੋਏ, ਮਿਹਰਾਜ ਪਿੰਡ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸੁਥਰਾ, ਭਾਈ ਸੁਜਾਨਾ, ਭਾਈ ਸੂਜਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੁਹਬੱਤ ਚਾਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦੀ ਸਰਨ ਵਿੱਚ ਆਏ, ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਸਤਿ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਲੈ ਕੇ ਸਿਖੀ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸੇਵਕ ਬਣੇ ਰਹੇ।

ਕਾਲਾ

ਬਾਬਾ ਮੋਹਣ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਜਿਸ ਨੇ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਜੈਤ ਪ੍ਰਾਣੇ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ, ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਨ ਲੈਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਮੋਹਣ ਦੇ ਕਹਿਣ ਪਰ ਮਿਹਰਾਜ ਪਿੰਡ ਦੀ ਮੋਹੜੀ ਗਡੀ। ਜੋ ਹੁਣ ਬਾਈਆਂ ਦੇ ਬਾਈ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ।

ਕੀਰਤਨ ਪੁਰ ਦੇ ਗੁਰਸਿੱਖ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਧੱਕ ਕਰਕੇ ਕੀਰਤਨ ਪੁਰ ਹੀ ਵਿਰਾਜਦੇ, ਅਤੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਏ ਮਿਸ਼ਨ ਸਿਖੀ ਮਾਰਗ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਦਸਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਤਾਰਥ ਕਰਦੇ ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇਨਾਵਾਂ, ਦਰਵੇਸ਼ ਤੇ ਰੌਸ਼ਨ ਜਮੀਨ ਪੀਰ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅੰਨਿਨ ਸਿਖ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ, ਲੰਗਰ ਆਦਿ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਏਨਾਂ ਦੀ ਘਾਲਣਾ ਪ੍ਰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਿਖੀ ਬਖਸ਼ੀ।

ਜੈਤ ਪੁਰਾਣਾ

ਇਹ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਭੇਖੜੀ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਰਦਾਰ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਬਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਗੋਤ ਸਿਧੂ ਸੀ, ਪਰ ਕੌੜੇ ਭੁਲਰਾਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੋਹਣ ਕਾਲੇ ਆਦਿ ਸਿਧੂਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁਖ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦਿੰਦਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਪਰ ਵੀ ਨ ਮੰਨਿਆ, ਜਿਸ ਪਰ ਮੋਹਣ ਤੇ ਕਾਲੇ ਆਦਿ ਸਿਧੂਆਂ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਜੁਧ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਾਲੇ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਦਇਆ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਇਹ ਜੋਧਾ ਕਾਲੇ ਦੇ ਹਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਭੁਲਰ ਤੇ ਮਾਨ ਮੈਦਾਨ ਛਡ ਕੇ ਭਜ ਗਏ ਉਪ੍ਰੰਤ ਬਾਬਾ ਮੋਹਣ ਨੇ ਮਿਹਰਾਜ ਪਿੰਡ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ ਤੇ ਮਨ ਮਰਜ਼ੀ ਦੀ ਜੂਹ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ।

ਜਿੰਦਵੜੀ ਦੇ ਗੁਰਸਿੱਖ

ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਜਿੰਦਵੜੀ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਖੇਮਾਂ, ਭਾਈ ਮੰਨਾ ਤੇ ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਦਾਰ ਕਰਨ ਆਏ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਮਨ ਦ੍ਰਵ ਗਿਆ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਸਿਖੀ ਧਾਰ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਚਰਨ ਸਰਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲਗੇ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਿਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਗੇ।

ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਉਪਕਾਰੀ

ਇਹ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦਾ ਛੋਟਾ ਪੁੱਤਰ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਾਸ ਕੀਰਤਨ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਰਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਕੀਰਤਨ ਪੁਰ ਰਹਿ ਕੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਇਸਦਾ ਸ੍ਰੀਰ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਇਆ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਸਤ ਕੰਵਲਾਂ ਨਾਲ ਇਸਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਕੀਤਾ, ਸਤੇ ਦਾਸ ਇਸ ਦਾ ਪੁਤੱਰ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਬੰਸ ਹੁਣ ਭੁਚੋ ਭਾਈ ਕੇ ਚੱਕ ਆਦ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

(੨੨੦੦) ਗੁਰਸਿੱਖ ਘੋੜ ਸਵਾਰ

ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਅਰਸ਼ੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੋ ਜਹਾਨ ਵਾਲੀ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਸਮੇਂ, ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਕਰ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਕੋਈ ਜੁਧ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਪਰ ੨੨੦੦ ਸਨਧ ਬੰਧ ਜੋਧਾ ਜ਼ਰੂਰ ਆਪਨੀ ਅਰਦਲ ਵਿੱਚ ਰਖਣਾ, ਸੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਤੇ ਫੁਲ ਚੜਾਉਂ-ਦਿਆਂ, ਸਦਾ ਹੀ ਜਿਥੇ ਬੇਅੰਤ ਸਿਖ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਖੇ, ਉਥੇ ੨੨੦੦ ਜੋਧਾ ਤਿਆਰ ਪੁਰ ਤਿਆਰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਖੇ, ਏਥੇ ਕੁਝ ਕ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਨਾਉ ਜੋ ਮਿਲ ਸਕੇ, ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ।

ਭਾਈ ਲੋਡੂ ਜੀ ਭਾਈ ਘਰੀਆ ਗੁਰਸਿੱਖ

ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਰੋਪੜ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਈਆਂ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਮਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਈ ਲੋਡੂ ਜੀ, ਭਾਈ ਘਰੀਆ ਜੀ, ਭਾਈ ਬਿੰਡੂ, ਅਤੇ ਬਿੰਦਾ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਉਠਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇ ਤੁਠੇ ਹੋ ਤਾਂ ਆਪ ਦੀ ਸਿਖੀ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੋ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਮਿਹਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਸਿਖੀ ਬਖਸ਼ੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਠਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਿਖ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ

ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੇ ਅਠਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਮਾਲਵਾ ਦੇਸ਼ ਪਰ ਖਾਸ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਦਾਰ (ਜਿਨੁ ਡਿਠਿਆ ਸਭ ਦੁਖ ਜਾਇ) ਦੇ ਕੇ ਲੱਖਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤੀ ਬਖਸ਼ੀ। ਅਨਪੜ੍ਹ ਮੂਰਖ ਅਤੇ ਬੋਲੇ ਆਦਿ ਸਿਰ ਛਿਟੀ ਰਖਕੇ ਗੀਤਾ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਾਉਣਾ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਤੋੜਨਾ, ਇਹ ਸੁਭਾਗ ਵੀ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਹੀ ਬਖਸ਼ਿਆ ਕਿ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਮੂਰਖ ਅਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹ, ਪੰਡਤਾਂ ਦੇ ਤੁਲ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਗੋਸ਼ਟ ਹੋਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਹੰਕਾਰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸਿਖੀ ਬਖਸ਼ੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਏਥੇ ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹਾ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਤੇ ਨਾਮ

ਭਾਃ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਚੋਂ, ਸਜਣ, ਸੰਤ ਰਾਮ, ਸਦਾ ਮਲ, ਸਤੀ ਰਾਮ, ਸੰਗਤੀਆ, ਸਾਹੀ ਰਾਮ, ਸਾਹਿਬ ਭਾਣਾ ਜੀ, ਕਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਪੰਡਤ ਪੰਜੋਖਰਾ, ਕਾਨਾ, ਗਜਣ, ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮ ਕੁਮਾਰ, ਗੱਦੇ ਗਿਲ ਦਾ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੰਸ ਸਰਪੰਜੋਖਰੇ ਉਬਾਦ ਹੈ, ਚੰਦੂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਦਾ ਵੇਸਵਾ ਦਾ ਸੰਗ ਛਡ ਕੇ ਸਿਖ ਹੋਇਆ, ਚੰਦਾ, ਚਿਰੀਆ ਪੈਚ ਕੀਰਤਪੁਰ ਦਾ ਵਿਕਾਰ ਛਡਕੇ ਸਿਖ ਹੋਇਆ, ਛਜੂ ਝੀਅਰ ਪੰਜੋਖਰੇ ਵਾਲਾ, ਜਲਾਲ, ਜਸਵੰਤਾਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਨੇ ਚੋਰੀ ਛਡਕੇ, ਜਗਨੇ ਨੇ ਕਸਾਈ ਪੁਣਾ ਛਡਕੇ, ਜੰਜੀਆ ਜਗਤ ਤਮਾਖੂ, ਝੂਠ ਛਡਕੇ, ਜੇ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਸੁਹਾਈ, ਝੰਡਾ ਜੀ, ਦਯਾਲਾ, ਨਈਆ ਸ਼ਸਤ੍ਰ, ਨੂਰ ਦੀਨ ਦਾ ਸਿਖਹੱਣਾ, ਪਰਸ ਰਾਮ ਰਾਜੇ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਨ, ਪੰਜਾਬਾ ਜੀ, ਬਸੰਤਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਿਖ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਹੜ ਹਟਾਇਆ, ਫਕੀਰੀਆ, ਭੋਲਾ, ਭੀਮਾ, ਮੰਗਤਾ, ਮਾਲਾ ਸ਼ੇਖ, ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਰੋਪੜ ਤੇ ਸਿਖ ਹੋਏ, ਮਹੇਸਾ, ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਰੋਪੜ ਵਾਲਾ ਸਿਖ ਹੋਇਆ।

ਪੰਡਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਪੰਜੋਖਰਾ—ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜਦਿਲੀ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਜਦ ਪੰਜੋਖਰੇ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਦੇਖਕੇ ਓਥੇ ਠਹਿਰ ਗਏ, ਓਥੋਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪੰਡਤ ਲਾਲ ਚੰਦ ਨੂੰ ਜਦ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਖੁਣਸ ਖਾਣ ਲਗਾ, ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗਾ ਕਿ ਨਾਂ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਵਾਨ ਤੋਂ ਵੀ ਚੰਗਾ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰਖਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਾਂਹੀ ਗੁਰੂ ਜਾਣੀਏ ਜੇ ਉਹ ਗੀਤਾ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰ ਦੇਣ ਜਦ ਇਹ ਗਲ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣਾਈ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਪੰਡਤ ਨੂੰ ਸਦਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਵੀ ਆਪ ਦੀ ਤਸਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ, ਅਸੀਂ ਇਸ ਅਨਪੜ ਮੂਰਖ ਬੋਲੇ ਅਤੇ ਗੁੰਗੇ ਝੀਵਰ ਤੋਂ ਅਰਥ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਸੋ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਝੀਵਰ ਦੇ ਸਿਰ ਛਟੀ ਰਖੀ ਤੇ ਅਰਥ ਕਰਵਾ ਦਿਤੇ, ਤੇ ਪੰਡਤ ਦਾ ਮਾਣ ਤੋੜਿਆ ਪੰਡਤ ਲਾਲ ਚੰਦ ਜੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸਮਰਥਾ ਦੇਖਕੇ ਚਰਨ ਫੜ ਲਏ ਤੇ ਆਪਣੀ ਭੁਲ ਬਖਸ਼ਾਈ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦਾ ਸਿਖ ਬਣਿਆ।

ਭਾਈ ਜਸਵੰਤਾ—ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਸਿੱਖ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਬਹੁਤ ਚੋਰੀ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ' ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਸੰਗਤ ਦੇ ਨਾਲ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਇਆ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖਾਰ ਬਿੰਦ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪਿਛਲੀ ਸਾਰੀ ਵਿਥਿ ਆ ਸੁਣਾਈ, ਅਤੇ ਅਗੇ ਲਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਭੁਲ ਬਖਸ਼ਾਕੇ ਸਚਾ ਸਿਖ ਬਣਿਆ।

ਛੱਜੂ ਝੀਵਰ—ਇਹ ਝੀਵਰ ਜਾਤੀ ਦਾ ਮੂਰਖ ਅਤੇ ਗੁੰਗਾ ਪੰਜਖੋਰੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਇਸ ਪਾਸੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰ ਤੇ ਛਟੀ ਰਖਕੇ ਗੀਤਾ ਦਾ ਅਰਥ ਕਰਾਕੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਪੰਡਤ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਤੋੜਿਆ ਸੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਝੀਵਰੋ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਅਰਥ ਕਰਾਉਣੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਗਿਆਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਿਖੀ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਤੇ ਝੀਵਰ ਦੇ ਮੰਦ ਕਰਮ ਸ਼ਿਕਾਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਛਡ ਦਿਤਾ।

ਨੂਰ ਦੀਨ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿਖ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਭਤਾ ਦੇਖਕੇ ਨੂਰਦੀਨ, ਮਾਲਾ ਸ਼ੇਖ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਜੋ ਰੋਪੜ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਸਿਖ ਬਣੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਕੀ ਦੀ ਆਯੂ ਸਿਖੀ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘਾਈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿਖ ਹੋਏ।

ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਰੋਪੜ ਵਾਲੇ

ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਜਰ ਪਾਪੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਤ ਲੜਕੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਪ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਚੈਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਜਲਨ ਲਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਰੋਗ ਵਧਦਾ ਜਾਵੇ। ਅਖੀਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਸਣਕੇ ਜਾ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਬਹੁੜੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਲਉ, ਮੈਂ ਪਾਪੀ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਤ ਲੜਕੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਕਰਕੇ ਸਰੀਰ ਜਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਾਬਤ ਸੁਣਿਆ ਹੈ। 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਧਿਆਈਐ ਜਿਨ ਡਿਠਿਆ ਸਭ ਦੁਖ ਜਾਏ,' ਸੋ ਆਪਣਾ ਬਿਰਧ ਪਾਲੋ, ਮੈਂ ਪਾਪੀ ਨੂੰ ਤਾਰੋ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਿਆਲੂ ਹੋਏ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਾਪ ਬਖਸ਼ ਦਿਤੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਰਧ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ।

ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਗੁਰ ਸਿਖ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ, ਹਿੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ ਨੇ ਵੀ ਮਾਲਵੇ ਪਰ ਬਹੁਤ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤੇ, ਥਾਂ ਥਾਂ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਜਣਾਇਆ ਬੇਅੰਤ ਮਲਵਈ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖੀ ਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਕਈ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਭਾਗ ਲਾਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਦੀ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਅਗੇ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਨਾਮ

ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੋਨੜ ਕਰਨਾਲ, ਉਗਾਣਾ ਜੀ, ਉਦਾ ਜੀ, ਆਸਾਮ ਦਾ ਰਾਜਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੋਹਰ ਲਾ ਕੇ ਪੁਤਰ ਦਿਤਾ, ਅਲਫ ਦੀਨ ਵੀ, ਅਖਲ ਸਾਹਿਬ ਜੀ,ਅਕਾਹ ਦੀਨ ਜੀ,ਅਬਦੁਲਾ ਜੀ,ਸਾਗਰ ਮੱਲ ਸੂਲੀ ਸਰ ਵਾਲਾ ਚੋਰ, ਸਸਰਾਮ ਚਚੇ ਫਮੂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ, ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਹੁਕਮ ਨਾਮੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸਤੀ ਰਾਮ, ਸੈਫ ਅਲੀ ਬਹਾਦਰ ਗੜ, ਸਫਲ ਦੀਨ ਮਲਵਈ, ਸ਼ਿਵ ਦੱਤ, ਸੰਧੂ, ਯਸਦੀਨ, ਸੈਫ ਦੀਨ ਗੁਜਰਾਤ ਵਾਲੇ, ਸਾਈਆਂ, ਸੰਤ ਅਰਦਾਸ, ਸੈਫ ਦੀਨ, ਸੁਖੋ ਦੇਵੀ, ਸਰਿਆ, ਸਟੂ, ਹਰਬਖਸ਼, ਹਰਜਸ, ਹਸਨ ਅਲ, ਕਿਰਪਾਲ ਚੰਦ, ਕਾਦਰੀ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ, ਕਰੋੜਾ, ਪਤੀ ਕਪੂਰੀ ਜੀ ਭਗਤ, ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤ ਸ਼ਰਨ ਆਏ, ਅਤ ਕਰਤਾਰੀ, ਖੀਵਾ, ਗੁਲਾਬ ਰਾਏ, ਗੋਪੀ ਨਾਥਾ, ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ, ਰਾਜਾ ਗੋਂਦਾ ਭਈਆ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨੀ ਸਿਖ, ਗੋਂਦਾ ਗੁਰਦਿਤਾ, ਗਿਆਨੋ ਮਾਤਾ, ਗੁਜਰੀ ਮਾਤਾ, ਘਨੀਆ ਦਾਸ, ਘੰਨਸ਼ਿਆਮ, ਜੈਊ ਸੇਠ, ਜੈਤਾ ਲਭਾਣਾ, ਜੇਠਾ ਜੀ, ਜੀਵਨ, ਸੀਸ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲਾ, ਮਲਵਈ ਸਨਾਮ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ, ਜਸਾ ਸੂਰਮਾ, ਜਈਆਂ, ਜਾਂਦਨਾ, ਝੰਡਾ, ਝਾਲਾ ਮੁੱਖੀ, ਦੀਵਾਨ ਚੰਦ, ਦਿਗ ਵਿਜੈ, ਦੀਵਾਨ, ਦਿਆ ਕੌਰ ਮਾਤਾ, ਦਾਸਾ, ਦੇਸੂ, ਚਾਹਲ ਚੌਧਰੀ ਭਿਖੀ ਦਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਕਘੂਰ, ਦਿਆਲਾ ਜੀ ਸਿਦਕੀ, ਮੀਹਾਂ, ਸਾਹਿਬ, ਧਮਧਾਣ ਸਾਹਿਬ, ਛੜਕਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਧੂਮ ਰਾਏ, ਧੰਨਤਾ ਦੇਓ, ਧਿਆਨ ਮਾਤਾ, ਨਥਾ ਜੀ, ਨਰੈਣ ਦਾਸ, ਨੰਦਾ, ਨੂਰੋ ਮਾਤਾ, ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਮਾਤਾ, ਪਿਤਾ ਹਰੀ ਚੰਦ ਬਸੀ ਖਤਰੀ, ਬਾਬਾ ਬਕਾਂਲਾ, ਪੀਰ ਬਖਸ਼, ਪੂਰੋ ਜੀ ਕੀ ਮਾਤਾ, ਬਹਿਲਾ ਭਾਈ, ਘੁੜੀਆ ਸਿਖ, ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ, ਬਾਲਕੀ ਦਾਸ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ, ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਸਿਖ, ਭਿਖਾ ਜੀ, ਕਧੂਰੀ, ਭਾਨੀ ਮਾਤਾ ਜੀ, ਮਖਨ ਸ਼ਾਹ ਮਾਲਾ ਰਾਣੀ, ਮਨਸੂ ਦਾਸ ਰੋਪੜ, ਮੀਹਾਂ ਸਾਹਿਬ, ਮਤੀ ਦਾਸ, ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਜੀ, ਗਈਆ, ਰਈਆ, ਰੰਗ ਮਤ, ਰੱਤੋ ਦੇਈ ਮਾਤਾ, ਰਾਮਾ ਮਾਤਾ, ਲਖੀ ਸ਼ਾਹ, ਲਖਾ, ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਅਗੇ ਲਿਖੇ ਪੰਜ ਪ੍ਰੇਮੀ ਅਤੇ ਸਿਦਕੀ ਸਿਖ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

੧. ਭਾਈ ਚੇਤਾ ਜੀ।
੨. ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ।
੩. ਭਾਈ ਉਦਾ ਰਾਠੌੜ।
੪. ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਜੀ।
੫. ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ।

ਭਾਈ ਉਦਾ ਰਾਠੌੜ ਕਰਨਾਲ

ਭਾਈ ਉਦਾ ਜੀ ਰਾਠੌੜ ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ ਦੇ ਬਸਨੀਕ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿਖ ਸੀ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਦਾ ਰਸੋਈਆ ਸੀ, ਜੋ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਾਰ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ ਇਹ ਵੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨਾਲ ਦਿਲੀ ਜਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਭਾਈ ਸਾਗਰ ਮੱਲ 'ਜਸਪਾਲ' ਜ਼ਿ: ਲੁਦਿਹਾਣਾ

ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗਿੱਲ ਗੋਤ ਦੇ ਜਸਪਾਲ ਨੇ ਜਸਪਾਲ (ਭਾਈਕੇ) ਪਿੰਡ ਬਸਾਇਆ। ਉਸਦੀ ਤੀਜੀ ਪੀੜੀ ਵਿਚ ਭਾ : ਯੋਗੋ ਹੋਇਆ। ਉਸਦੇ ੭ ਪੁਤ੍ਰ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੈਲਾਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਬਾਬਾ ਸਾਗਰ ਮੱਲ ਹੋਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿਖੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇਕ ਤਬੀ (ਲੋਹ) ਬਖਸ਼ੀ ਅਤੇ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਿਖੀ ਅਤੇ ਦੇਗ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰੋ। ਤਾਂ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੀ ਲੋਹ ਦੇ ਨਾਓਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਭੋਂਇ ਲਾ ਦਿਤੀ। ਫੁਲਾਂ ਵਾਲ ਆਦਿ ਵਿਚ ਭੀ ਏਸ ਲੋਹ ਦੇ ਨਾਓਂ ਖਾਸੀ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੀ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਵਾਲੇ ਉਸਦੇ ਮਸੰਦ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਜਸੋਵਾਲ, ਜਵਦੀ ਆਦਿ ਕਈ ਪਿੰਡ ਆਗੀਏ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਅਤੇ ਸਭ ਬਾਈਂ ਗ੍ਰਹਸਥੀ ਜੱਟ ਰਾਮਰਾਇ ਦੇ ਮਸੰਦ ਸਨ, ਜੋ ਮਹੰਤ ਕਹਾਉਂਦੇ ਸੀ। ਇਸ ਰਿਵਾਜ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਸਾਗਰ ਮਲ ਜੀ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਾਲੇ ਭੀ ਗ੍ਰਹਸਥੀ ਅਤੇ 'ਰਾਮ ਰਈਏ' ਮਹੰਤ ਚਲੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਜ ਕਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸਿਖੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਭਾਈ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੂਰੀਂ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਸਿਖ ਹਨ ।

ਸੂਲੀਸਰ ਦਾ ਚੋਰ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਧਰਮੂ ਦੇ ਕੋਟ ਪੁਜੇ, ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਰਾਤ ਮੂੰਹ ਆਈ ਦੇਖ ਕੇ ਉਥੇ ਹੀ ਡੇਰੇ ਲਾ ਦਿਤੇ ॥ ਰਾਤ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਸੰਗਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵਹੀਰਾਂ ਪਾ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀਏ ਸਿੱਖ ਲੰਗਰ ਆਦਿ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਆਸਣ ਤੇ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ, ਜਦ ਅਧੀ ਰਾਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਇਕ ਚੋਰ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਘੋੜਾ ਖੋਲ੍ਹ ਲਿਆ, ਜਦ ਪਹਿਰੇ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁਲੀ ਤਾਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਘੋੜਾ, ਨਹੀਂ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਪਾਸ ਸਿੱਖ ਨੇ ਖਬਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਦੀ ਭੁਲ ਬਖਸ਼ਾਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਮਗਰ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਸਿਖ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਬੇਫਿਕਰ ਹੋ ਕੇ ਸੌ ਜਾਵੇ ਸਾਡਾ ਘੋੜਾ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ । ਓਧਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਇਹ ਖੇਡ ਵਰਤਾਈ ਕਿ ਜਦ ਚੋਰ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਡੇਰੇ ਦੀ ਹਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਤੁਰੇ ਤਾਂ ਅੰਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਜਦ ਮੁੜ ਆਵੇ ਦਿਸਣ ਲਗ ਪਵੇ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ । ਅਖੀਰ ਹਾਰ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਢਹਿ ਪਿਆ ਤੇ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗੀ । ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਉਸਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਹ ਚੋਰੀ ਛਡਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਿਖ ਬਣਿਆ ਤੇ ਸੂਲੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮੰਗੀ । ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿਖਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਚਨ ਨਹੀਂ ਕਹੀਦਾ । ਤਾਂ ਉਹ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਸ਼ਰਮ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਇਕ ਸੁਕੇ ਜੰਡ ਦੇ ਖੁੰਗ ਤੇ ਪੇਟ ਧਰ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ, ਉਸ ਜਗਾ ਦਾ ਨਾਂ ਸੂਲੀ ਸਰ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ।

ਨਵਾਬ ਸੈਫਦੀਨ (ਸੈਫਾ ਬਾਦੀਆ)

ਨਵਾਬ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਇਹ ਬੰਦਗੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਔਲੀਆਵਾਂ ਤੇ ਗੁਰ ਪੀਰਾਂ ਦਾ ਸਰਧਾਲੂ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਸਰਮਦ ਵਲੀ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ ਏਸਨੇ ਹਾ ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, ਮੈਂ ਏਸ ਅਤਤਾਈ ਰਾਜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਏਸਨੂੰ ਰੱਦੀ ਜਿਹਾ ਟੁਕੜਾ ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ੪ ਮੀਲ ਦਖਣ-ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੇ ਦੇਸ-ਨਿਕਾਲਾ ਜਿਹਾ ਦੇ ਦਿਤਾ ਸੀ । ਉਸਨੇ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਿਲਾ 'ਸੈਫਾਬਾਦ' ਨਾਮ ਦਾ ਬਣਾਕੇ ੯੨-੯੩ ਪਿੰਡ ਹੋਰ ਬਸਾ ਲਏ । ਇਹ ਕਿਲਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਜਿੱਤਿਆ ਅਤੇ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੋਰ ਮੰਦਰ ਬਣਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਓਂ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਗੜ੍ਹ ਰਖਿਆ ।

ਇਹ ਨਵਾਬ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਸੀ, ਇਕ ਵੇਰ ਆਪ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਜਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਇ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ੧੭੩੧ ਬਿ: ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਏਥੇ ੩ ਮਹੀਨੇ ਠਹਿਰੇ, ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਨ। ਸੈਫ ਦੀਨ ਬੇਗਮਾਂ ਸਣੇ ਹਜ਼ੂਰ ਗੁਰਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋਇਆ।

ਮਾਈ ਕਰਮੋ

ਬਸੰਤ ਪੰਚਮੀ ਸੰ: ੧੭੩੧ ਈ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੈਫਾਬਾਦ ਤੋਂ 'ਲਹਿਲ' ਪਿੰਡ ਦੀ ਮਾਈ ਕਰਮੋ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਦੇ ਰੋਗ ਤੋਂ ਰਾਜ਼ੀ ਕੀਤਾ, ਏਥੇ ਹੁਣ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਦੂਖ-ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਤਿ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਤੇ ਰੌਣਕ ਤੇ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਟਿਆਲਾ ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ ਤੋਂ ਲਗ ਪਗ ਸੌ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਬਸਿਆ। ਬਸੰਤ ਪੰਚਮੀ ਨੂੰ ਏਥੇ 'ਅਸ਼ਨਾਨ ਖਾਸ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਭਰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਸਿੱਖ

ਭਾਈ ਗੁਲਾਬ ਰਾਇ, ਭਾਈ ਰਾਜਾ, ਭਾਈ ਬਹਿਲ, ਭਾਈ ਮਨਸੂਦ ਅਤੇ ਭਾਈ ਹਰਬਖ਼ਸ਼ ਪੰਜੇ ਸਿੱਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਰਬੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਸਦਾ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪਰਾਪਤ ਸੀ, ਇਹ ਪੰਜੇ ਰਾਗੀ ਸਿੱਖ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਖਾਸ ਮਿਹਰ ਸੀ।

ਗੁਰੂਸਰ ਤੇ ਭਾਈ ਦੇਸੂ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ

ਚੌਧਰੀ ਮਲੂਕੇ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਕੇ ਦਇਆ ਦੇ ਸਾਗਰ ਸਚੇ ਪਾਂਤਸ਼ਾਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਗੇ ਤੁਰੇ। ਪੈਰ ਪੈਰ ਤੇ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਦੁਖੀ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਮੰਜ਼ਲੋ ਮੰਜ਼ਲੀ ਚਲਦੇ ਹੋਏ ਸਾਹਿਬ ਹੰਡਆਇ ਨਗਰ ਜਾ ਪੁਜੇ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਵੀ ਸੁਲਤਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸੀ, ਸਾਧੂ ਮਹਾਤਮਾ ਦੀ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਡੇਰਾ ਲਗ ਗਿਆ। ਜੋ ਰਸਦਾਂ ਪਾਸ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਜਿਨਾਂ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਨਾਮ ਦਾਨ ਬਖਸ਼ਣਾ ਹੋਵੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਉਨਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਸਭ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹਥ ਖੇਡ ਹੈ, ਵਾਗੁਰੂ ਵਲੋਂ ਢੋਅ ਐਸਾ ਬਣਿਆ ਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪੈਂਚ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਤਾਪ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਖੇਤਾਂ ਵਲੋਂ ਆਇਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨੂਰੀ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਤਕ ਕੇ ਉਨਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਵਡੇ ਸਾਧੂ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਦਵਾ ਦੇਣ ਤੇ ਮੇਰਾ ਤਾਪ ਉਤਰ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉਪਰ ਮਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਹਥ ਜੋੜ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ:– "ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਪਿਆਰੇ! ਮਹਾਂ _ਰਖੋ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਦਵਾਈ ਬਖਸ਼ੋ, ਮੈਂ ਤਾਪ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਤਨ ਮਨ ਤੱਤੀ ਲੋਹ ਵਾਂਗ ਤਪ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿਰ ਨੂੰ ਦਰਦ ਅਤੇ ਅਖਾਂ ਅਗੇ ਭੰਬਰ ਤਾਰੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ।"

ਉਸ ਲੜਕੇ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਸੁਣ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ:– "ਕਾਕਾ! ਉਹ ਸਾਹਮਣੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਰੋਵਰ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਤੇਰਾ ਤਾਪ ਟੁਟ ਜਾਵੇ ਗਾ, ਤੇ ਨੌ ਬਰ ਨੌ ਹੋ ਜਾਂਵੇ ਗਾ।" ਜਿਸ ਸਰੋਵਰ ਵਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਕਚੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਟੋਬਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸਿਉਂ ਮਾਲ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਲੀੜੇ ਧੋਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਟੋਬੇ ਵਿਚੋਂ ਤਾਂ ਉਹ ਲੜਕਾ ਕਈ ਵਾਰ ਨਹਾ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਘਬਰਾਇਆ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਖੌਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦਸਿਆ ਕੇ ਉਹ 'ਸਤਿਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਲੜਕੇ ਨੇ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਕੀਤਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮਨਿਆ। ਸਤਿਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਜਾਪ ਜਪਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਟੋਬੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਪਹਿਲਾ ਚੁਭਾ ਲਾਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੋਈ। ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਸਾਰਾ ਤਾਪ ਟੁਟ ਗਿਆ ਤੇ ਤੀਸਰੀ ਵਾਰ ਉਹ ਅਰੋਗ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਪੰਜ ਚੁਭੇ ਲਾ ਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਸਤਿ ਹੋਏ। ਉਹਦਾ ਤਾਪ ਟੁਟ ਗਿਆ। ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੋਈ, ਸਿਰ ਦਰਦ ਕਰਨੋਂ ਤੇ ਚਕਰੌਣੋ ਹਟ ਗਿਆ। ਲੀੜੇ ਪਾ ਕੇ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਪੁਜਾ ਤੇ ਚਰਨਾਂ ਉਪਰ ਮਥਾ ਟੇਕਦਾ ਹੋਇਆ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜਸ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਰੱਜੇ ਪੁੱਜੇ ਪੈਂਚ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਅਰੋਗ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹਦੀ ਮਾਤਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਈ। ਉਸ ਨੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦਾ ਮਥਾ ਚੁਮਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪੁਛਿਆ 'ਮੇਰੇ ਲਾਲ ਤੇਰਾ ਕਿਵੇਂ ਤਾਪ ਟੁਟਾ ? ਤੇਰੇ ਤਾਂ ਚੇਹਰੇ ਦਾ ਰੰਗ ਹੀ ਹੋਰ ਦਾ ਹੋਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਵਾਰੀ ਜਾਵਾਂ ਘੋਲੀ ਜਾਵਾਂ ਮੇਰੇ ਲਾਲ ਨੂੰ ਜਿਸ ਨੇ ਰਾਜ਼ੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਕਿਨਾ ਚੰਗਾ ਹੈ।

'ਮਾਂ ! ਟੋਭੇ ਦੇ ਲਾਗੇ ਇਕ ਮਹਾਤਮਾ ਆਏ ਹਨ। ਉਹਦੇ ਸਾਥੀ ਉਸ ਨੂੰ 'ਸਤਿਗੁਰੂ' ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਬੜੀ ਉਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਹੈ। ਵਡੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਗੱਡੇ, ਘੋੜੇ, ਰਥ ਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨਾਲ ਹਨ। ਉਨਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਤਾਪ ਟੁਟਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ' ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਟੋਭੇ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਦਸ ਦਿਤੀ।

ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੰਬਰਦਾਰਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਈ, ਉਹ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹੋਰ ਮਾਈਆਂ ਨੂੰ ਦਸਣ ਲਗੀ। ਕਿ ਉਹਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦਾ ਤਾਪ ਕਿਵੇਂ ਟੁਟਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਕਥਾ ਸੁਣ ਕੇ ਜਿਨਾਂ ਮਾਈਆਂ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ, ਭਰਾਵਾਂ, ਪਤੀਆਂ, ਲੜਕੀਆਂ ਨੂਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਪ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਹ ਸਭ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਟੋਭੇ ਵਲ ਤੁਰ ਪਈਆਂ। ਟੋਭੇ ਦੇ ਉਤੇ ਮੇਲਾ ਲਗ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੇਹਰ ਨਾਲ ਜਿਸ ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਉਸੇ ਉਸੇ ਦਾ ਤਾਪ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਨਗਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਗ ਬੰਨ ਮਰਦ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨੀ ਆ ਲਗੇ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦਾਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਬਾਣੀ ਸੁਣਾ ਕੇ ਇਕ ਤਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਦੂਸਰੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਭਵਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਹੋ ਟੋਭਾ 'ਗੁਰੂਸਰ' ਹੋ ਗਿਆ ਅਜੇ ਤਕ ਰੋਗੀ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਤਨ ਤੇ ਮਨ ਦੇ ਰੋਗ ਦੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਨਗਰ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੋ ਦਿਨ ਉਥੇ ਰਹਿਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਗੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਕਈਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਭੀਖੀ ਦੀ ਢਾਬ ਕਿਨਾਰੇ ਜਾ ਪੁਜੇ। ਭੀਖੀ ਵਡਾ ਪਿੰਡ ਸੀ। ਉਥੋਂ ਦਾ ਦੇਸੂ ਚਾਹਲ ਜਟ ਵਡਾ ਜ਼ਿਮੀਂ-ਦਾਰ ਤੇ ਚਾਲੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਚਾਲੀ ਦੇ ਚਾਲੀ ਪਿੰਡ ਸੁਲਤਾਨੀਏ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਨਗਾਹੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੀਰਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ। ਹੁਕਾ ਪੀਂਦੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜੀਵਨ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਨਾ ਆਏ।

ਪਰ ਸਬਬ ਐਸਾ ਬਣਿਆ ਕਿ ਪਸ਼ੌਰ ਤੇ ਕਾਬਲ ਦੀ ਸੰਗਤ (ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਆਏ ਸੀ ਤੇ ਪਤਾ ਲਗਣ ਤੇ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੀਰਥਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ, ਪਿਛੇ ਆ ਗਏ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨ ਇੱਛਾ ਤੇ ਸਧਰ ਸੀ) ਭੀਖੀ ਦੇ ਪੜਾ ਉਤੇ ਆ ਪੁਜੀ। ਸੰਗਤ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਚੋਖੀ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਤੇ ਕਾਰ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਾਈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਖੁਸੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ।

ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਹੋਣਾ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ਰਬਾਬੀਆਂ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਲਗ ਗਿਆ। 'ਸਤਿ ਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ! ਧੰਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ' ਦੀ ਧੁਨ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਗੂੰਜਣ ਲਗਾ। ਪੰਛੀ, ਬਨਾਸਪਤੀ, ਪਸ਼ੂ ਤੇ ਹੋਰ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਨਾਮ ਨੂੰ ਸਰਵਨ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਨਾਮ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਉਧਾਰ ਦਾ ਆਸਰਾ ਹੈ। ਭੀਖੀ ਦੀ ਢਾਬ ਸੁਵਰਗ ਦਾ ਰੂਪ ਬਣ ਗਈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਬੈਠੇ ਸਨ।

ਚਾਹਲਾਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਇਸ ਰੌਣਕ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਦੂਰ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਿਆ। ਉਹ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਤੁਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਆ ਬੈਠਾ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਰਵਨ ਕਰਨ ਲਗਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਬੱਬ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਸ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜੀਵ ਦੇ ਜਗਤ ਉਤੇ ਆਉਣ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਮਨੋਰਥ ਕੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਕਿਵੇਂ ਕਲਿਆਣ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਏ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਮਨੁਖ ਦੀ ਕਦੀ ਕਲਿਆਣ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਿਖੀ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਸੇਵਾ, ਭਗਤੀ, ਦਾਨ, ਨਾਮ ਆਦਿਕ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਐਸੀ ਸਿਖਿਆ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਈ ਦੇਸੂ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਗਿਆਨ ਹੋਇਆ। ਉਹਦਾ ਹਿਰਦਾ ਕੰਬਿਆ। ਮੈਂ ਪਾਪੀ ਤੇ ਭੁਲੜ ਹਾਂ, ਮੂਰਖ ਹਾਂ, ਫੇਰ ਇਉਂ ਹੋਇਆ ਉਹ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਉਠਿਆ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨੀ ਆ ਡਿਗਾ। ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਤਮਾ ਦੇ ਉਪਰੋ ਪਾਪ ਤੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਜਨਮ ਜਨਮ ਦੀ ਮੈਲ ਧੋਤੀ। ਉਹ ਕੁਰਲਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲਗਾ—'ਦਾਤਾ! ਬਖਸ਼ੋ। ਮੈਂ ਪਾਪੀ ਹਾਂ, ਜਿਧਰ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਦਾ ਹਾਂ ਹਨੇਰਾ ਹੀ ਹਨੇਰਾ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਿਖਾਓ। ਭਾਵ ਸਾਗਰ ਦੇ ਕਪਰ ਡਰਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੌਤ। ਮੌਤ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਹਦਾ ਵਿਰਲਾਪ ਸੁਣਿਆ। ਦਇਆ ਆਈ—"ਦੇਸ ਰਾਜ! ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਹੋ ਤੇ ਮਨਮਤਿ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ। ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਤੇ ਤੇਰੀ ਕਲਿਆਣ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੋਵੇਗੀ। ਸੁਲਤਾਨੀਏ ਪੀਰ ਦੀ ਖੂੰਡੀ ਤੇ ਉਹਦਾ ਮੁਸਲਾ ਪਰੇ ਸੁਟ।

ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਭਾਈ ਦੇਸੂ ਨੇ ਖੂੰਡੀ ਤੇ ਮੁਸੱਲਾ ਢਾਬ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿਤਾ। ਜ਼ਬਾਨੋਂ "ਵਾਹਿਗੁਰੂ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ। ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਨ ਲਗਾ।

ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਘਰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਤੀਰ ਬਖਸ਼ੇ। ਬਚਨ ਕੀਤਾ–"ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ। ਇਹ ਤੀਰ ਪੰਜ ਬੀਰ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਤੈਨੂੰ ਭੀੜ ਬਣੇ ਇਨਾਂ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰੀਂ। ਪਰ ਗੁਗਾ, ਮੜੀ ਸੁਲਤਾਨ ਤੇ ਮਸਾਨ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਬਸ ਤੇਰਾ ਰਾਜ ਭਾਗ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ। ਘਰ ਆਏ ਸਾਧੂ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ, ਧਰਮ ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ, ਬਸ ਨੌ ਨਿਧਾਂ ਤੇ ਬਾਰਾਂ ਸਿਧਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਗੀਆਂ ਪਰ ਜੇ ਕਿਤੇ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਰਾਜ ਭਾਗ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਵਰ ਲੈ ਕੇ ਭਾਈ ਦੇਸੂ ਘਰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਦਸ ਦਿਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉਥੇ ਰਹੇ। ਦਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਭਾਈ ਦੇਸੂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਨਿਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ†

ਇਹ ਗੁਰਸਿਖ ਪ੍ਰੇਮੀ ਅਟਕ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਸੀ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਸਮੇਂ ਸਿਖ ਸਜਿਆ ਸੀ ਇਹ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਨਿਕਟ ਵਰਤੀ ਸਿਖ ਸੀ। ਜੋ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਨਾ ਸਹਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਾਲ ਹੀ ਦਿਲੀ ਗਿਆ। ਜੋ ਜ਼ਾਲਮ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇਸ ਪ੍ਰੇਮੀ ਗੁਰੂ ਸਿਖ ਨੇ ਹਸਦਿਆ ਹਸਦਿਆ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ
ਰਘਰੇਟੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬੇਟੇ

ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੇ "ਰੰਘ ਰੇਟੇ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਬੇਟੇ" ਕਹਿਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਦਿਲੀ ਵਿਚੋਂ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਲਿਆਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਘਾਲਣਾ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਤੇ ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕ ਕਹਿਕੇ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬੇਟੇ ਦਾ ਵਰ ਦਿੱਤਾ:–

ਭਾਈ ਚੇਤਾ ਜੀ

ਇਹ ਲੁਬਾਣਾ ਸਿੱਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਸਿਖ ਸਜਿਆ, ਤੇ ਗੁਰੂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੀ ਦੇ ਅਤੀ ਸਿਦਕੀ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਮਤ ਨਾ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਆਪ ਜੀ ਇਲਾਕਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ

ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਨਿਨ ਸਿੱਖ ਹੋਏ ਹਨ, ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਦਿਲੀ ਸੀਸ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਗਏ ਸਨ, ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਸਹਿ ਅਤੇ ਅਕਹਿ ਕਸ਼ਟ ਦੇ ਕੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਬਲੀ ਦੇਗ ਵਿੱਚ ਬਹਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਪਰ ਇਸ ਸਿਦਕੀ ਸਿਖ ਨੇ ਅੰਤਮ ਸਵਾਸਾਂ ਤਕ ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਨਹੀਂ ਛਡਿਆ, ਅਤੇ ਅਡੋਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਪੁਰੀ ਨੂੰ ਪਇ-ਆਣਾ ਕੀਤਾ, ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਕੰਬੂਵਾਲ (ਲੌਂਗੋ ਵਾਲ ਮਾਲਵਾ ਨਿਵਾਸੀ) ਦੇ ਚਾਚਾ ਜੀ ਸਨ ।

ਮੀਹਾਂ ਸਾਹਿਬ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਰਾਮਦੇਵ ਨਾਮ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਰਧਾ ਵਾਨ ਸਿਖ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਦਾ ਜਲ ਭਰਨ ਅਰ ਛੜਕਾ ਆਦਿ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜਦ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਧਮਸਾਣ ਪੁਜੇ ਤੇ ਇਸਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮੀਹਾਂ ਰਖਿਆ, ਅਤੇ ਅਗੇ ਲਿਖੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਗਾਰਾ, ਨਿਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਲੋਹ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਉਥੋਂ ਦਾ ਮਹੰਤ ਥਾਪ ਦਿਤਾ ।

ਇਸ ਮਹਾਤਮਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸ੍ਰੀ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਦਸਤਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਬਖਸ਼ਿਆ ।' ਇਸ ਦੀ ਸੰਪਰਦਾਇ ਦੇ ਸਾਧੂ ਮੀਂਹਾ ਸ਼ਾਹੀ ਅਥਵਾ ਮੀਹਾਂ ਦਾਸੀਏ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਦਾਉਂਦੇ ਹਨ ।

ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਤੀ ਚੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਹੋਏ ਹਨ । ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਥਾਪਿਆ ਸੀ । ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਦਿਲੀ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਉਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ । ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਆਰੇ ਨਾਲ ਚੀਰਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੁੱਖ ਤੋਂ ਸੀ ਤੱਕ ਨਾ ਉਚਾਰੀ ਤੇ ਚੀਰੇ ਹੋਏ ਦੋ ਫਾੜ ਸ੍ਰੀਰ ਨਾਲ ਹੀ ਜਪਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਪੂਰਾ ਕਰਕੇ ਸੁਆਸ ਛਡੇ ।

---

*ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਨ ।
†ਭਾ: ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ, ਭਾ: ਜੈਤਾ ਜੀ, ਭਾ: ਚੇਤਾ ਜੀ,' ਭਾ: ਦਿਆਲਾ ਜੀ, ਭਾ: ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਸਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਿਖ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਂਰਾਜ

ਸ਼ਹੀਦ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸਪੁਤਰ, ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸੱਪੁਤਰਾਂ ਦੇ ਮਾਨ ਯੋਗ ਪਿਤਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਮਹਾਂਰਾਜ ਨੇ ਜੋ ਜੋ ਉਪਕਾਰ ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ ਪਰ ਕੀਤੇ ਉਹ ਗਿਣੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ। ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੰਗੇ ਚਰਨ ਕੰਵਲਾ ਦੁਆਰਾ ਪਰਸਕੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਖਾਣ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਜੰਡ ਕਰੀਰ ਤੇ ਮ੍ਹਾਲ ਉਗਾਣ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਬਾਂਗਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਅੰਬ ਲਾ ਦਿਤੇ। ਜੌਂ ਬਾਜਰੀ ਥਾਂ ਕਣਕਾਂ ਦੇ ਖੇਤ ਲਹਿਰਾ ਦਿਤੇ। ਕਿਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਕਰਬਲਾ ਦਾ ਮਾਣ, ਕਿਤੇ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਸਰ ਦਾ ਮਾਣ ਕਿਤੇ ਵਿਦਿਆਂ ਦੀ ਕਾਸੀ ਦਾ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਅਰਸ਼ਾਂ ਤੇ ਚਮਕਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਕਿਤੇ ਚੋਧਰਤਾ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰੀਆਂ ਬਖਸ਼ਕੇ ਡਲੇ ਵਰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਅਸਮਾਨ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿਤਾ ਕਿਤੇ ਜ਼ੁਲਮੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜਾਂ ਪੁਟ ਕੇ ਮਲੇਰੀਏ ਵਰਗਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜੜਾਂ ਪਤਾਲ ਲਾ ਦਿਤੀਆਂ। ਮਾਰੂ ਥਲਾਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਕਾਲ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਨਹਿਰਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਜ਼ਾਲ ਵਿਛਾ। ਦਿਤਾ ਜਫਰ ਨਾਮਾਂ ਲਿਖਣ ਦਾ ਮਾਣ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਗਲ ਕੀ ਮਾਲਵਾ ਦੇਸ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਧਨਾਡ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਧਰਤੀ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਕਰੋੜਾਂ ਹੀ ਮਨੁੱਸ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਤਾਰਿਆ ਏਥੇ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨਾਂ ਪਰ ਆਪ ਦੀ ਅਪਾਰ ਦਿਆ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋਈ।

ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਖ

ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ
ਉਸਨਾਕ ਸਿੰਘ,
ਉਦੇ ਸਿੰਘ,
ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ,
ਅਨੰਦ ਸਿੰਘ,
ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਕਵੀ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀ
ਆਲਮ ਸਿੰਘ,
ਅਠਤਾਲੀ ਸਿੰਘ

ਕਥਾ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਦੇਖੋ ਗੁ: ਦਮਦਮਾ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਤੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਰਾਜੇ,
ਸਿਧਸੈਨ ਮੰਡੀ ਦਾ ਰਾਜਾ,
ਸ਼ਾਹ ਸੰਗ੍ਰਾਮ (ਸੰਗੋਸ਼ਾਹ),
ਸੈਦ ਖਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦਿਤਾ,
ਸੈਦਾ ਬੇਗ ਪ੍ਰੇਮੀ,

ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ,
ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਰੋਪੜ,
ਸ਼ਾਹ ਭੀਖਾ,
ਸਮੀਰ ਦੀਨੇ ਵਾਲਾ ਰਾਏ ਜੋਧ ਦੇ ਪੋਤੇ,
ਸੋਭਾ ਰਾਮ,
ਸਯਦ ਸ਼ਹੀਦ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਮਲਵਈ,
ਸੁਖੂ ਦੀਵਾਨੇ,
ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ,
ਹਰ ਗੋਪਾਲ,
ਹੁਕਮ ਨਾਥ ਜੋਗੀ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਆਇਆ ਸਿਖ ਹੋਇਆ,
ਹਰੀ ਸਿੰਘ,
ਜੋਗ ਅਭਿਆਸੀ,
ਹਜਾਰ ਸਿੰਘ,
ਕੇਸੋ ਦਾਸ ਪੰਡਤ,
ਕੀਰਤੀਆ ਚੋਰਦਾਰ,
ਕੋਠਾ ਸਿੰਘ
ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਹੀਦ,
ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ,
ਮਾਮਾ ਜੀ,
ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ,
ਕਲਾ ਰਾਏ,
ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ,
ਕਿਰਪਾਲ ਦਾਸ ਕੋਲ ਸੋਢੀ,
ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ,
ਗੁਲਾਬਾ,
ਗੰਗਾ ਰਾਮ,
ਗੋਦੜੀਆ,
ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ,
ਗੁਰਦਾਸ ਬਹਿਲੋ ਕਾ ਮਲਵਈ,
ਗਨੀ ਖਾਂ ਮਾਛੂ ਵਾੜੇ ਵਾਲੇ,
ਘਨਈਆ ਜੀ ਪਾਣੀ ਪਿਉਣ ਵਾਲਾ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ,
ਘੁਦੂ ਘੁੰਘਣੀਆਂ ਸਿੰਘ,
ਚੌਦਾਂ ਸੌ ਬਰਾੜ ਤਨਖਾਹ ਤੇ ੨੨੦੦ ਮਲਵਈ, ਸਿਧੂ, ਗਿਲ, ਧਾਲੀ ਪਾਲ, ਸਰਾਂ, ਮਾਨ, ਭੁਲਰ, ਹੇਹਰ ਸੇਖੋਂ, ਮਾਲੀ, ਜੋਹਲ, ਚਾਹਲ, ਮਡੀਰ, ਸੰਧੂ, ਬੁਟਰ, ਢਿਲੋਂ, ਦੁਲਟ, ਗਰੇਵਾਲ, ਖੋਸੇ, ਤੂਰ, ਬਲ-ਰਾਈ, ਚੀਮੇ, ਚਠੇ, ਬਾਠ, ਕੰਗ, ਭਿੰਡਰ ਆਦਿ ਮਲਵਈ, ਭੰਗੂ ਈਨਾ, ਦਿਓਲ, ਗਰਮ, ਛੀਨੇ, ਕੰਬੋ, ਖਹਿਰੇ, ਸਿਵੀਏ,
ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ,
ਜੀਤ ਮਲ,
ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਪਸ਼ੋਰੀ,
ਜਗਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੇਮੀ,
ਜੋਤਸ਼ੀ ਪ੍ਰੇਮੀ,
ਜੂਹਰ ਸਿੰਘ,
ਟੋਡਰ ਮਲ, ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਸ਼ਾਹੂ-ਕਾਰ ਜਿਸ ਨੇ ਮੋਹਰ ਨਾਲ ਮੋਹਰ ਜੋੜਕੇ ਜਗਤ ਮਾਤਾ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆ ਦੇ ਅੰਗੀਠੇ ਵਾਸਤੇ ਜਗਾ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਮਲਵਈ,
ਡਲਾਂ ਸਿੰਘ,
ਤਖਤ ਮਲ ਦੀਨੇ ਵਾਲੇ ਦੇ ਪੋਤ੍ਰੇ ਮਲਵਈ,
ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ,
ਦਿਆਲ ਪੁਰੀ ਸਰਸੰਦ ਨਿਵਾਸੀ ਮਲਵਈ,
ਦੀਵਾਨੇ ਸਾਧੂ ਮਲਵਈ,
ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ,
ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦਾ ਪੋਤਾ ਭੁਚੋ ਤੋਂ,
ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ,
ਦਾਦ ਦੁਆਰੇ ਜੋਤ ਰਾਮ ਸਾਧ,
ਦਇਆ ਰਾਮ ਬਹਾਦਰ,
ਦਲ ਸਿੰਗਾਰ ਘੋੜਾ,
ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ,
ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ,
ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ,
ਨੰਦ ਚੰਦ ਦੀਵਾਨ,
ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ
ਨਿਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਆਲਮਗੀਰ ਮਲਵਈ,
ਨੂਰਾ ਮਾਹੀ ਮਲਵਈ,
ਨੰਨਿਧਾ ਪੰਡਤ,
ਨੌ ਨੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ,
ਨਿਹਾਲਾ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ,
ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਥਾਪਰ,
ਪੰਜਾਬ ਕੌਰ ਬੇਬੇ ਮਲਵਈ,
ਫੇਰੂ ਜੀ, ਫਤੂ ਸੰਮੂ ਡੋਗਰ,
ਬੁਧੂ ਸ਼ਾਹ ਪੀਰੀ ਸਤਿਸੰਗ ਮਰੀਦ ਮਲਵਈ,
ਬਿਸਾਲੀ ਵਾਲਾ ਰਾਜਾ,
ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਸਿੰਘ
ਬਸ਼ੰਭਰ ਦਾਸ,
ਬੁਧੂ,
ਬੀਰ ਸਿੰਘ,
ਧੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਬੋਕੀ ਤਲਵੰਡੀ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਪਰਖਾਉਣ ਵਾਲੇ
ਬਰਨ ਸਿੰਘ,
ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ,
ਬਹੋਦਰ ਸ਼ਾਹ,
ਬਨੋਦ ਸਿੰਘ ਭਲਾ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭੀਖਣ ਸ਼ਾਹ ਮਲਵਈ,
ਭੀਮ ਚੰਦ,
ਭੱਟੀ ਮਾਤਾ ਰਾਂਜੋਆਣੇ ਵਾਲੀ
ਪਲੰਘ ਚਕਣ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ,
ਭਾਗ ਕੌਰ ਮਾਤਾ ਝਬਾਲ ਦੇਖੋ
ਇਸਤ੍ਰੀ ਕਾਂਡ,
ਭੂਮੀ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ,
ਭੂੰਦੜ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ,
ਕੀਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ੬,
ਮੈਣੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ
ਪ੍ਰੇਮ, ਮੇਦਨੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ੧੦,
ਨਾਹਨ ਦਾ ਰਾਜ ੧੦,
ਮੇਦਨੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਫਤਹਿ ਸਾਹ,
ਜਿਨਾ ਦਾ ਰਮੇਕ ਪਾਉਂਟੇ ਸਾਹਿਬ
ਕਰਾਇ ਮਲਵਈ,
ਅਹੋਹੀ ਚੰਦ,
ਆਲਾ ਸਿੰਘ,
ਮਦਨ ਨਾਥ ਸਿੱਧ ਕੁਰਛੇਤ੍ਰ
ਮਿਲੇ ਮਲਵਈ,
ਮੈਮੂ ਖਾਂ ਪ੍ਰੇਮੀ,
ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਮਲਵਈ,
ਅਨੰਦ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ,
ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ,
ਮਾਛੀ ਵਾੜੇ ਦੀ ਮਾਈ ਪ੍ਰੇਮਣ
ਮਲਵਈ,
ਮੁਹੱਬਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਈ ਸੇਵੀ
ਪਿੰਡ ਅਖਾੜਾ ਮਲਵਈ,
ਮਲਾਗਰ ਸਿੰਘ ਪੀਲੂ ਬਹਿਬਲ,
ਮਲਵਈ,
ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਝੈਲ ਜਥੇਦਾਰ,
ਮਾਹੀ ਸਿੰਘ,
ਰਤਨ ਰਾਇ ਰਾਜਾ ਆਸਾਮ
ਸ਼ਰਨ ਆਇਆ,
ਰਾਮ ਰਾਇ ਫਿਰ ਸ਼ਰਨ
ਆਇਆ
ਰਾਇ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਰਾਣੀ
ਮਲਵੈਣ,
ਰਾਮ ਦਿਤਾ ਕਿੰਗਰੀਆ,
ਰੰਗੀ ਸਿੰਘ ਬਰਨਾਲੇ ਕੋਲ ਦਾ,
ਰਾਮ ਸਿੰਘ,
ਰੋਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਕਵੀ ਮਲਵਈ,
ਲਹੌਰਾ ਸਿੰਘ,
ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਢਾਲ ਵਾਲਾ,
ਲਖਮੀਰ, ਸਮੀਰ ਦੀਨਾ
ਵੀਰੋ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਸਪੁਤਰ
ਮਲਵਈ,
ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਮਲਵਈ
ਤਿਲੋਕ ਸਿੰਘ, ਨਾਭਾ ਪਟਿ-
ਆਲੇ ਵਾਲੇ
ਭਾਈ ਗੁਲਾਬਾ,
ਪੰਜਾਬਾ,
ਧਮਰਾਨੇ ਵਾਲੇ ।
ਲਾਲ ਚੰਦ ਬੂੜੀਆਂ,
ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ।

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ:—ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ। ਮਹਿਲ ਮਾਤਾ ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਕੌਰ ਜੀ। ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ। ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦੇ ਸਾਹਿਬ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਾਹਿਬ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ, ਸਾਹਿਬ ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਾਹਿਬ ਫਤੇਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀਖਣ ਸਾਹਿ ਮੈਣੀ ਸੰਗਤਿ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ, ਮਾਮਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਜੀ ਪੰਡਤ ਰਾਮ ਚੰਦ ਰਤਨ ਰਾਏ, ਰਾਜਾ ਅਸਾਮ ਦਾ ਜੋ ਸ਼ਰਨ ਆਯਾ ਸੀ, ਭੀਮ ਚੰਦ, ਨੰਦ ਚੰਦ ਦੀਵਾਨ ਰਾਮ ਰਾਏ ਸ਼ਰਨ ਆਇਆ ।

ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਸੀਸ ਭੇਟ ਲੈਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾ ਕੇ ਬੀਰ ਰਸ ਵਿਚ ਆਕੇ ਇੱਕ ਸੀਸ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਰੀ ਬਾਰੀ ਪੰਜ ਸੀਸ ਲਏ। ਵਿਸਾਖੀ ਸੰਮਤ ੧੭੫੬ ਬਿ: ਤੋਂ ਜਿਨਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਸੀਸ ਅਰਪਨ ਕਰਕੇ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਧਾਰ ਹੇਠਾਂ ਪਰਖੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਦੀਵਾਨ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਏ, 'ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਜਨਮੇ ਗਮਨ ਮਿਟਾਇਆ" ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਨਵਾਂ ਜਨਮ ਲਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਜੀਵਨ ਕਿਸੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਜੋ ਖੋਜੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਲਿਖੇ ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ।

(੧) ਭਾ: ਸਾ: ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ *

---

*(੧) ਲਾਹੌਰ ਨਿਵਾਸੀ ਸੁਧੇ ਖਤ੍ਰੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਦਿਆਲੀ ਜੀ ਤੋਂ ਸੰ: ੧੭੨੬ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਦਯਾ ਰਾਮ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਸੰ: ੧੭੫੬ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੂੰ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਸੰ: ੧੭੬੫ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਦਾਵਰੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਨ।

(੨) ਹਸਤਨਾਪੁਰ ਨਿਵਾਸੀ ਸੰਤ ਰਾਮ ਜੱਟ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਸੰਭੋ ਦੇ ਉਦ੍ਰ ਤੋਂ ਸੰਨ ੧੭੨੩ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੰ: ੧੭੫੬ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜੇ। ਸੰ: ੧੭੬੫ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋਇਆ।

(੩) ਦੁਵਾਰਕਾ ਨਿਵਾਸੀ ਤੀਰਥ ਚੰਦ ਛੀਂਬੇ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਦੇਵਾਂ ਬਾਈ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਸੰਨ ੧੭੨੦ ਵਿੱਚ ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ ਜੀ ਜਨਮੇ। ਸੰ: ੧੭੫੬ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜੇ। ੮ ਪੋਹ ਸੰਨ ੧੭੬੧ ਵਿੱਚ ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਧਰਮ ਜੁਧ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

(੪) ਬਿਦਰ ਨਿਵਾਸੀ ਚਮਨੇ ਨਾਈ ਦੇ ਘਰ ਸੋਨਾ ਵਾਈ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਸੰਨ ੧੭੧੯ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਸੰਨ ੧੭੫੬ ਵਿੱਚ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ। ਸੰਨ ੧੭੬੧ ਦੇ ਧਰਮ ਜੁਧ ਵਿੱਚ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਇਨਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭੀ ਧਰਮ ਜੁਧ ਵਿੱਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਵਡੀ ਬੀਰਤਾ ਦਿਖਾਈ ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦੇ ਅਠਵੇਂ ਅਧਯਾ ਵਿਚ ਪੜੋ।

(੫) ਪੁਰੀ (ਜਗਨ ਨਾਥ) ਨਿਵਾਸੀ ਪਿਤਾ ਗੁਲਜ਼ਾਰੀ ਝੀਵਰ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਧੰਨੋ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਸੰਨ ੧੭੧੮ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਸੰਨ ੧੭੫੬ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜੇ। ਸੰਨ ੧੭੬੧ ਦੇ ਧਰਮ ਜੁਧ ਵਿੱਚ

(ਬਾਕੀ ਅਗਲੇ ਸਫੇ ਤੇ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੧ ਭਾਦਰੋ ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਸੁਧੇ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਮਾਈ ਦਿਆਲੀ ਜੀ ਦੇ ਉਦਰ ਤੇ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਜੋ ਡਲਾ ਨਿਵਾਸੀ ਖਤ੍ਰੀ ਭਾਈ ਪਾਰੇ ਦੀ ਕੁਲ ਵਿਚੋ ਸਨ ਇਹ ਸੰ: ੧੭੩੪ ਨੂੰ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਸਰਨ ਵਿਚ ਹਾਜਰ ਹੋਇ ਸੰ: ੧ ਵੈਸਾਖ ੧੭੫੬ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਸੰਮਤ ੧੭੬੨ ਵਿਖੇ ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲੋਹਗੜ (ਦੀਨਾ) ਤੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਦਖਣ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਜ਼ਫ਼ਰ ਨਾਮਾਂ ਲੈਕੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੰ: ੧੭੬੫ ਗਿਆਰਾਂ ਅਸੂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ (ਅਬਚਲ ਨਗਰ) ਵਿਖੇ ਪਰਲੋਕ ਨੂੰ ਸਧਾਰਿਆ।

(ਪਿਛਲੇ ਸਫੇ ਦੀ ਬਾਕੀ)

ਚਮਕੌਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।*

ਉਹ ਪੰਜ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿਨਾਂ ਨੂੰ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਛਡਣ ਵੇਲੇ ਗੁਰਤਾ ਦਿਤੀ।

੧. ਭਾ: ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ। ੨. ਧਰਮ ਸਿਘ ਜੀ। ੩. ਭਾਃ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ। ੪. ਭਾਃ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ। ੫. ਭਾਃ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ।

* ਕਈ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਪੂਰਬ ਜਨਮ, ਲਊ, ਧੰਨਾ, ਨਾਮਦੇਵ ਸੈਨ ਅਤੇ ਜਰਫੰਧਕ ਕਲਪਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕੇਵਲ ਮਖੀ ਤੇ ਮਖੀ ਮਾਰੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਗਿਆਂ ਇਹ ਭੀ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਕਿ ਖਤ੍ਰੀ ਦਾ ਆਤਮਾ ਮੁੜ ਖਤ੍ਰੀ ਦੇ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਨਾਈ ਦਾ ਨਾਈ ਬੰਸ ਵਿੱਚ।

*** ਆਦਿ ਕਿਸ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(੧) ਪਿਆਰੇ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ — ਲਊ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਸਨ। ਪਿਤਾ ਮਈਆ ਰਾਮ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸੋਭਾ ਦੇਈ ਜੀ, ਛੱਤ੍ਰੀ, ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ੧੭੨੫ ਬਿਃ ਫਗਣ ਦੀ ਸੰਗ੍ਰਾਂਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਐਤਵਾਰ। ੧੩ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਏ। ੧੭੬੫ ਬਿ: ਅਮਾਵਸ ਨੂੰ ਅਬਚਲ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਖੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ।

(੨) ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ — ਭਗਤ ਧੰਨੇ ਜੀ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਸਨ। ਪਿਤਾ ਪਰਮ ਸੁਖ ਜੀ ਮਾਤਾ ਅਨੰਤੀ ਜੀ ਦਿਲੀ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਜੱਟ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸਨ। ੧੭੨੭ ਬਿ: ਨੂੰ ਵੈਸਾਖ ੧੩ ਸੋਮਵਾਰ ਪਹਿਰ ਰਾਤਿ ਰਹਿੰਦੀ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ੨੫ ਵੇਂ ਵਰੇਂ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਆਏ ਅਤੇ ੧੭੬੮ ਬਿ: ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ।

(੩) ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ — ਚਤ੍ਰ ਭੁਜੀ ਨੂੰ ਪਕੜਨ ਵਾਲੇ ਫੰਧਕ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਸਨ।

(ਬਾਕੀ ਅਗਲੇ ਸਫੇ ਤੇ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨. ਭਾਈ ਸਾ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਦੂਜੇ ਪਿਆਰੇ ਭਾਈ ਸੰਤ ਰਾਮ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਜੱਟ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਜੱਸੀ ਦੀ ਗੋਦ ਪਿੰਡ ਜਟਵਾੜ (ਜ਼ਿਲਾ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ) ਵਿਖੇ ਸੰ: ੧੭੨੪ ਕਤਕ ਸਤ ਨੂੰ ਜਮੇ ਏਹ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਸ੍ਰੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਧਰਮ ਯੁਧ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਇਨਾਂ ਦੀ ਵੰਸ ਵਿਚੋਂ ਸ: ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਕਲੀਸਆਂ ਦੇ ਰਸਾਲਦਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। ੧੭੩੫ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਦੀ ਸਰਨ ਆਏ। ੮ ਪੋਹ ਸੰ: ੧੭੬੧

੩, ਭਾ: ਸਾ: ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਏਹ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਭਾਈ ਜੋਤੀ ਰਾਮ ਝੀਵਰ ਦੇ ਘਰ ਮਾਈ ਰਾਮੋ ਜੀ ਦੀ ਗੋਦ ੫ ਮਾਘ ੧੭੧੮ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਸੰਗਤ ਪੁਰਾ (ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ) ਵਿਖੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਸੰ: ੧੭੩੫ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਸਰਣ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਸੰ: ੧੭੫੬ ਵਿਚ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜੇ। ਅਤੇ ਧਰਮ ਯੁਧ ਸ੍ਰੀ ੮ਪੋਹ ਸੰ:੧੭੬੧ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇ।

੪. ਭਾ: ਸਾ: ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਏਹ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਭਾਈ ਤੀਰਥ ਰਾਮ ਛੀਬੇ ਦੇ ਘਰ ਮਾਈ ਸੁਖ ਦੇਵੀ ਦੀ ਗੋਦ ੨੨ ਜੇਠ ਸੰ: ੧੭੩੩ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਬੂੜੀਏ (ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ) ਵਿਖੇ ਜਨਮ ਲਿਇਆ। ਅਰੁ ਸੰ: ੧੭੪੨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਰਹੇ ੧੭੫੬ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜੇ ਅਤੇ ਏਹ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ੮ ਪੋਹ

(ਪਿਛਲੇ ਸਫੇ ਦੀ ਬਾਕੀ)

ਪਿਤਾ ਮਾਲ ਦੇਉਂ ਜੀ ਮਾਤਾ ਲਾਲ ਦੇਈ ਜੀ ਜਗਨ ਨਾਥ ਦੇ ਵਾਸੀ ਝੀਵਰ ਸੀ। ੧੭੨੧ ਬਿ: ਜੇਠ ੧੫ ਨੂੰ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ੧੭੬੧ ਬਿ: ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਚਮਕੌਰ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

(੪) ਭਾਈ ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ — ਸ੍ਰੀ ਨਾਮ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਵਤਾਰ, ਪਿਤਾ ਜਗਜੀਵਨ ਰਾਏ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸੰਭਲੀ ਜੀ ਦੁਆਰਕਾ ਵਾਸੀ। ੧੭੩੬ ਬਿ: ਪੰਜ ਚੇਤ੍ਰ ਨੂੰ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ੧੫ ਵੇਂ ਸਾਲ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਸਮੇਤ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆਏ ੧੭੬੧ ਬਿ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

(੫) ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ — ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਸਨ। ਪਿਤਾ ਸੁਰਸਰੈਣ ਜ ਮਾਤਾ ਅਨਕੰਪਾ ਜੀ ੧੭੩੨ ਬਿ: ਵਿਚ ਪੰਜ ਮੱਘਰ ਨੂੰ ਜਨਮ ਹੋਇਆ, ਬਿਦਰ ਪੁਰ ਦੇ ਵਾਸੀ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੇ ੧੧ ਸਾਲ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਲਿਆਏ। ੧੭੬੧ ਬਿ: ਸ੍ਰੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੭੬੧ ਨੂੰ ਧਰਮ ਯੁਧ ਸ੍ਰੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰਤਾ ਸੂ: ਪ੍ਰ ਏਨਾਂ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਸਨ।

੫. ਭਾਈ ਸਾ: ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਏਹ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਭਾਈ ਤੁਲਸੀ ਨਾਈ ਜਾਂ ਚਮਨ ਰਾਮ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਦੇਈ ਦੀ ਗੋਦ ੪ ਹਾੜ ਸੰ: ੧੭੨੨ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਨੰਗਲ ਸਹੀਦਾਂ (ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ) ਵਿਖੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਸੰਮਤ ੧੭੩੮ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਰਣ ਵਿਖੇ ਰਹੇ। ਏਹ ਵਡਭਾਗੇ ਧਰਮ ਯੁਧ ੮ ਪੋਹ ੧੭੬੧ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਚਮਕੌਰ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਏਨਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਨੰਗਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਿਚ ਬਾਸਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਜੋ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਵਰਤੇ ਓਹ ਸਭ ਸਿਖਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਏਨਾਂ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਜਾਇਆ ਕਰੇ ਉਸ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਂ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੜ੍ਹਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦ ਵਰਤਨ ਵੇਲੇ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਸਾਡੀ ਪੂੜ ਪਬਤਾਲ)

ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕ ਜਨੋ ਆਪ ਜੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹਰਾਨ ਹੋਵੋਗੇ ਤੇ ਸਾਂਨੂੰ ਭੀ ਬੜਾ ਅਫਸੋਸ ਹੈ ਕਿ, ਏਨਾਂ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਮਹਾਂ ਪ੍ਰ ਉਪਕਾਰੀ ਜਿਨਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਬਨਿਆਦ ਰਖੀ ਗਈ ਹੈ ਉਨਾਂ ਦੇ ਸਹੀ ਜੀਵਨ ਬੜੀ ਹੀ ਢੂੰਡ ਕਰਨ ਤੇ ਭੀ ਸਾਂਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਜੋ ਕੁਝ ਲਿਖਤਾ ਮਿਲੀਆਂ ਹਨ। ਉਨਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬੀ ਸੰਸੇ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਲਿਖਤਾਂ ਪਾਠਕਾਂਦੇ ਬਿਚਾਰ ਹਿਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

(੧) ਗਿ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰਤਾ ਗੁਰ ਦ੍ਰਸ਼ਨ
(੨) ਗਿ: ਸਾਹਿਬ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਕਰਤਾ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼
(੩) ਗਿ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਗਰੂਰ, ਕਰਤਾ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ
(੪) ਗਿ: ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ, ਭਿੰਡਰ ਕਰਤਾ ਦਸਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਜੀ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ
(੫) ਭਾਈ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰਤਾ ਬਾਬਾ ਬੁਡਾ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਚਰਤ੍ਰ ਆਦਿ ਤੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਹੋ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਅਗੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ)

ਉਸਨਾਕ ਸਿੰਘ

ਇਹ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਗਰ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਿਜੀ ਸੇਵਦਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ ਤੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਦੇ ਚੋਰ ਬਰਦਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਨ ਵੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਉਦੇ ਸਿੰਘ

ਰਿਆਸਤ ਕੈਂਥਲ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਪੁਤਰ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਸੀ ਜੋ ਰਾਜਾ ਬੱਲਬਗੜ (ਜਾਟ) ਦੀ ਸੁਪਤਰੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੇ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਖਾਸ ਹਿਤ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਕਵਿਰਾਜ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਸਰਪਰਸਤੀ ਨਾਲ 'ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਯ' ਨਾਮੀਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਰਚਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਮੁੱਢ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਤੋਂ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ੧੫ ਮਾਰਚ ਸੰਨ ੧੮੪੩ ਵਿਚ ਅਧਰੰਗ ਦੇ ਰੋਗ ਨਾਲ ਇਸ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰੀ ਰਾਜੇ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਸੰਮਤ ੧੭੮੭ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਅਗੰਮ ਪੁਰੇ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ, ਇਸ ਨਗਰ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮੱਹਤਤਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਏਸ ਦੇਹਰੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ੧੦੦ ਰੁਪਇਆ ਸਾਲਾਨਾ ਦੀ ਜਗੀਰ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਅੱਜ ਤੱਕ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ਚਿਪੜ ਚਿੜੀ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ (ਪੀਰ ਬਿਬ੍ਰਾਹੀਮ ਸ਼ਾਹ)

ਇਸ ਦਾ ਅਸਲ ਨਾਉਂ ਇਬਰਾਹੀਮ ਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਇਹ ਮਾਲਵੇ ਛੱਤੇਆਣੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਮੁਸਮਾਨ ਸੀ। ਜਦ ਸੰਮਤ ੧੭੬੨-੬੩ ਵਿਚ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਮੰਗਲ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਬਦਲਦੇ ਹੋਏ ਤੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਭਾਗ ਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਛੱਤੇਆਣੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਇਬਰਾਹੀਮ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਿਲ ਉਪਰ ਐਸਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਤਿਆਗਕੇ, ਸਿਖ ਮੱਤ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਕਲਗੀਧਰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਅਨਿਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਯ ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:-

'ਸੁਣ ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਭੁ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਧਾਰੀ।
ਪੂਰਬ ਭਲੀ ਰੀਤਿ ਤੈਂ ਡਾਰੀ।
ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਇ ਭਾਵਨ ਧਰੇ।
ਮਿਲਨ ਪੰਥ ਮੇਂ ਜੇ ਹਿਤ ਕਰੈ।
ਤਉ ਇਹ ਉਚਤ ਖਾਲਸੇ ਬੀਚ, ਪਾਹੁਲ ਲਹੈ,ਊਚ ਕੇ ਬੀਚ।
ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਲੇ (ਲੇ ਆਗਯਾ) ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਨ ਵਾਯੋ।
ਖਰੇ ਹੋਇ ਤਤਕਾਲ ਛਕਾਯੋ
ਸ਼੍ਰੀ ਮੁਖ ਤੇ ਤਬ ਨਾਮ ਉਚਾਯੋ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੁਭ*ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਤਹਿ ਧਾਰਯੋ।
ਵਾਹਿ ਗੁਰੂ ਸੀ ਕੀ ਕਹਿ ਫਤੇ।
ਭਾ ਕਾਲਿਆਣ ਉਚਿਤ ਮੁਦ ਚਿਤੇ।
ਸਿਮਰਨ ਕਰਣ ਲਗਯੋ ਗੁਰੂ ਕੇਰਾ।
ਗੁਰ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਸੰਝ ਸਵੇਰਾ।

ਭਾਈ ਅਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਵਈ

ਆਪ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿਖ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਿਮ ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ ਆਪ ਜੀ ਬੜੇ ਬਹਾਦਰ ਜੋਧੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਜੁਧ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।

ਸੁੱਖੂ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਬਾਜਕ (ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ) ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਦਾ ਨਾਮ ਬੁੱਧੂ ਸੀ। ਇਕ ਵੇਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਪੁਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਵਾਲਾ ਲਿਬਾਸ ਫ਼ੇਰ ਪਹਿਨਿਆ, ਅਰ ਇਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਦੋ ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਲੰਘ ਉਠਾਇਆ।

ਸੁਣ ਗੁਰੂ ਪਲੰਘ ਅਪਣਾ ਉਠਵਾਯੋ।
ਸੁਖੂ ਬੁਧੂ ਸੀਸ ਲਗਾਯੋ। ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਸੂ.

ਦੇਖੋ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਕਾਂਡ ਬਗ ਸਰ ਸਫ਼ਾ ੨੨੯

ਸ਼ਾਹ ਭੀਖ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸਯੱਦ ਕੁਲ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਸਿਆਨਾ ਤਹਿਸੀਲ ਕੈਂਥਲ, ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਘੁੜਾਮ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਘੁੜਾਮ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਆਪ ਜੀ ਅਬੁਲ ਮੁਆਲੀ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੁਰੀਦ, ਜੋ ਜ਼ਿਲਾ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਅੰਬਹਿਟਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹਿਸਾ ਠਸਕੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਲੰਘਾਇਆ ਤਾਂ ਜੋ ਤਹਿਸੀਲ ਥਾਨੇਸਰ ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ ਵਿਚ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਖਿਚ ਵਿਚ ਹੀ ਮੀਰ ਮੁਆਲੀ ਠਸਕੇ ਆ ਰਹੇ, ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਭੀਖਨ ਤਨ ਮਨ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੁਆਰਾ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਨੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਜਾਣਕੇ,

---

*ਇਬਰਾਹੀਮ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸਦਾ ਸੁਭ ਨਾਮ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੂਰਬ ਵਲ ਸਜਦਾ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਮੁਰੀਦਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਪਟਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁਜਿਆ। ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਦੋ ਕੁਜੀਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਗੇ ਰਖੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਕੁਜੀਆਂ ਤੇ ਹਥ ਧਰ ਦਿਤੇ, ਤੇ ਪੀਰ ਦੀ ਤਸਲੀ ਕਰ ਦਿਤੀ।

ਭੀਖਣ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਨੇ ਪੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਦੋ ਕੁਜੀਆਂ ਰਖਣ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੌਮ ਤੋਂ ਹੈ। ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਕਿਸ ਕੌਮ ਨੂੰ ਅੱਛਾ ਸਮਝਣ ਗੇ, ਸੋ ਬਾਲ ਗੁਰੂ (ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ) ਦੋਹਾਂ ਕੁਜੀਆਂ ਤੇ ਹਥ ਧਰ ਕੇ ਤਸਲੀ ਕਰਾ ਦਿਤੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦੋਹਾਂ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਜਾਨਣ ਗੇ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਰਾਖੇ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਧਰਮ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਗੇ।

ਪੀਰ ਜੀ ਦੀ ਕਬਰ ਠਸਕਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਜਿਸਦੀ ਜਗੀਰ ੩੦੦੦ ਰੁਪੈ ਵਾਰਸ਼ਿਕ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਹਿਲੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ

ਆਪ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਜਥੇਦਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।

ਜਦੋਂ ਦੋ ਜਹਾਨ ਵਾਲੀ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦੇ ਸੁਖਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ, ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਸਾਰਾ ਸਰਬੰਸ ਵਾਰ, ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਜੁਧ ਮਗਰੋਂ ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਧੂੰਨੀ ਦੀਨੇ ਕਾਗੜ ਵਿਖੇ ਲਖਮੀਰ ਸਮੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਤਾਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਸਰਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਭਾਈ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤ ਕੰਵਲਾਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਦਾ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਚਰਨ ਭੌਰਾ ਬਣ ਗਿਆ।

ਆਪ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਗਏ। ਜਦ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਅੰਤਮ ਕੌਤਕ ਵਰਤਾਉਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਤਾ ਦੇ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਜਥੇਦਾਰ ਟਿਕਿਆ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਨਭਾਇਆ। ਆਪ ਪਰ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਮਾਣ ਹੈ ਕਿ ਸੱਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਜਥੇ ਕਲਗੀਧਰ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦਇਆ ਦਿਰਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਜੰਗਲ ਤੋਂ ਮੰਗਲ ਬਣਾਇਆ। ਉਥੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਮਾਹਿਬ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਫੁਰਮਾਨ ਕੀਤਾ

ਇਕ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਯੁਤ ਰਹਿਤ
ਤਿਸ ਸੰਗ ਬੋਲੇ ਕਰੁਣਾ ਸਹਿਤ।
ਇਸ ਥਲ ਰਹੋ ਦੇਗ ਬਰਤਾਵਹੁ,
ਸੂੱਧਾ ਯਤ ਸੋ ਸਿੰਘ ਟਿਕਵਾਹੁ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਬਾਣੀਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਜੋਧਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੁਧ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸੂਰਮਤਾ ਦਿਖਾਈ ਸੀ।

ਕਿਰਪਾਲ ਦਾਸ

ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਦਾਸ ਜੀ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮਹੰਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਬਹੁਤ ਸੂਰਬੀਰ ਅਤੇ ਨਾਮ ਦੇ ਰਸੀਏ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਜੁਧ ਵਿਚ ਕੁਤਕੇ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰ ਹਯਾਤ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਸਰੋਪਾ ਬਖਸ਼ਿਆ।

ਬਿਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਕ੍ਰਿਪਾਲੰ ਕਪਕੋ ਹੈ ਕੁੱਤਕੋ ਸੰਭਾਰੀ।
ਹਠੀ ਖਾਨ ਹਯਾਤ ਕੇ ਸੀਸ ਝਾਰੀ।
ਉਠੀ ਛਿੱਛ ਇਛੰ ਕੱਢਾ ਮਿੱਜ ਜੋਰੰ।
ਮਨੋ ਮਖਨੰ ਮਟੱਕੀ ਕਾਨ ਫੋਰੰ॥

ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਗਦੀ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਪਿੰਡ ਹੇਹਰ (ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ) ਹੈ। ਜਦ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਤੋਂ ਉਚ ਦੇ ਪੀਰ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਹਿਨ ਕੇ ਏਥੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਉਸ ਸਮੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਦਾਸ ਨੇ ਬੁਹਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਤੋਰਨ ਸਮੇਂ ਕਈ ਕੋਹ ਪਲੰਘ ਦਾ ਇਕ ਪਾਵਾ ਚੁਕੀ ਗਏ।

ਗੁਲਾਬਾ

ਗੁਲਾਬਾ ਪਿੰਡ ਮਾਛੀਵਾੜਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸਿਖ ਸੀ। ਇਹ ਖਤਰੀ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਬਣਿਆ ਸੀ ਜੋ ਮਸੰਦੀ ਛਡ ਕੇ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਇਸ ਦੇ ਘਰ ੧੭੬੧ ਈ: ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਘਰ ਹੀ ਉਚ ਦੇ ਪੀਰ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਹਿਣਿਆਂ ਸੀ। ਇਹ ਦੂਸਰਿਆਂ ਮਸੰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਲੋਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਕਰ ਉਗਰਾਹ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘਲ ਦਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਸਾਧੂ ਗੋਦੜੀਆ

ਭਾਈ ਗੋਦੜੀਆ ਬਚਪਨ ਤੋਂ, ਭਾਈ ਗੋਰਾ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਹਰ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਮਾਮੇ ਸਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਰਹਿਣ ਤੇ ਆਪ ਬੜੀ ਡਾਢੀ ਕਮਾਈ ਵਾਲੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸਾਦਾ ਲਿਬਾਸ ਦੀ ਮੌਜ ਵਿਚ ਖੇਲਣ ਲਗੇ "ਰੰਗਿ ਹਸਾਰੰਗ ਰੋਵਹਿ ਚੁਪ ਭੀ ਕਰ ਜਾਹਿ ਪਰਵਾਹ ਨਾਹੀ ਕਿਸੈ ਕੇਰੀ ਬਾਝੁ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਚੇ ਦੇ ਨਹਿ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਭਰੋਸੇ ਵਾਲੇ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਸਨ ਆਪ ਜੋ ਬਚਨ ਕਰਦੇ ਸੋ ਸਤ ਹੁੰਦੇ'' ਆਪ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਨਮੂਨੇ ਮਾਤਰ ਸਾਖੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਆਪ ਜਪ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ੨੧ ਪਾਠ ਰੋਜ਼ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਨੇਕ ਕਮਾਈ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਸੀ।

੧. ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਜੀਉਣਾ ਸੀ ਜੋ ਆਪ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ (ਸੀਰੀਆਂ) ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਘੂਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਸੰਤ ਗੋਦੜੀਆ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਉਧਰ ਚਲਾ ਗਿਅ ਅਤੇ ਜੀਉਣੇ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਕਾਕਾ ਕਿਉਂ ਝਿੜਕਦਾ ਹੈਂ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੀਉਣਾ ਕਰੋਧ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਤਕਾਰ ਕਰਨਾ ਵੀ ਭੁਲ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਅਗੋਂ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ, ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ ਹੈ ਜਾਉ ਭਜਨ ਕਰਓ। ਜੀਉਣੇ ਦੇ ਐਸੇ ਬਚਨ ਸੁਣਕੇ ਗੋਦੜੀਏ ਦੇ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਮੂੰਹੋਂ ਬਚਨ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿਉਂ ਭਾਈ ਆਫਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈਂ ਕੀ ਤੇਰਾ ਅਨ ਜਲ ਮੁਕ ਗਿਆ ਹੈ। ਏਹ ਬਚਨ ਕਰਕੇ ਸੰਤ ਗੋਦੜੀਆ ਜੀ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਅਰ ਉਸ ਵਕਤ ਹੀ ਭਾਈ ਜੀਉਣੇ ਦਾ ਢਿਡ ਆਫਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਏਸੇ ਆਫਰੇਮੇ ਦੇ ਕਾਰਣ ਜੀਉਣੇ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ।

੨. ਭਾਈ ਗੋਰਾ ਚੰਗਾ ਸੂਰਮਾ ਹੋਣ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜੁਆਨ ਉਸਦੇ ਪਾਸ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ, ਇਸੇ ਬਲ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਕ ਦਿਨ ਗੋਰੇ ਨੇ ਬਠਿੰਡਾ ਲੁਟਣ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਤੁਰੇ ਤਾਂ ਸੰਤ ਗੋਦੜੀਆ ਜੀ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਠਿੰਡਾ ਲੁਟਣ ਨਾ ਜਾ, ਜੇ ਸ਼ਹਿਰ ਲੁਟੇਂਗਾ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ, ਇਹ ਲੁਟ ਤੇਰਾ ਕਾਲ ਹੈ। ਪਰ ਗੋਰੇ ਦੀ ਮੌਤ ਨੇੜੇ ਆਈ ਹੋਣ ਤੇ ਗੋਰੇ ਨੇ ਇਹ ਬਚਨ ਹੀ ਨਾ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਲੁਟਣ ਵਾਸਤੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਬਠਿੰਡੇ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਲੁਟ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਲੁਟ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਗੋਰੇ ਦੇ ਸਾਲੇ ਨੇ ਲਾਲਚ ਬਸ ਹੋ ਕੇ ਸੁਤੇ ਪਏ ਗੋਰੇ ਨੂੰ ਮੰਜੇ ਦੀ ਪੈਂਦ ਨਾਲ ਗਲ ਘੁਟ ਕੇ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿਤਾ।

੩. ਸੰਤ ਜੀ ਜਿਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਰਨ ਲਗਦਾ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਕਰੀ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਮਹਾਂ ਮੂਰਖ ਜਟ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਹਾੜੀ ਵਢਣ ਲਾ ਲਿਆ ਗੋਦੜੀਆ ਹਾੜੀ ਵੱਢਣ ਲਗ ਗਿਆ। ਜਟ ਆਪ ਪਿੰਡ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਸੌਂ ਗਿਆ ਅਤੇ ਰੋਟੀ ਵੀ ਨਾ ਘਲੀ ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਦਿਨ ਛਿਪ ਗਿਆ, ਗੋਦੜੀਆ ਹਾੜੀ ਵਢਣੋਂ ਨਾ ਹਟਿਆ। ਜਦ ਜਟ ਜਾ ਕੇ ਰੋਕਣ ਲਗਾ ਤਾਂ ਨਾ ਹਟਿਆ। ਏਧਰ ਜਟ ਦੇ ਘਰ ਔਂਦੇ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਪੁਤ੍ਰ ਇੱਕ ਧੀ ਤੇ ਘਰ ਵਾਲੀ (ਸਿੰਘਣੀ) ਸਾਰਾ ਟਬਰ ਮਾਰਿਆ ਪਿਆ ਦੇਖ ਕੇ ਰੋਣ ਪਿਟਣ ਲਗਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਸਿਆਣੇ ਆਖਿਆ ਸੰਤ ਗੋਦੜੀਆ ਨੂੰ ਹਾੜੀ ਵਢਣ ਲਾਉਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਾਰੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੇ ਖੇਤ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਕੇ ਹਥ ਦੰਨ੍ਹੇ ਤੇ ਮਿਨਤਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਲ ਹਥ ਵਿਚੋਂ ਦਾਤ੍ਰੀ ਫੜੀ।

੪. ਇਕ ਦਿਨ ਗੋਦੜੀਏ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਨੇ ਸੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਸਰੋਂ ਵਢਣ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਤੇ ਮੁੰਡੇ ਆਪ ਨਾ ਗਏ। ਤਾਂ ਗੋਦੜੀਆ ਸਰੋਂ ਵਢੀ ਗਿਆ ਉਸਦੀ ਰੋਟੀ ਦਾ ਕਿਸੇ ਖਿਆਲ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਹਮ ਜਮਾਤੀ ਨੇ ਆ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੰਤ ਜੀ ਕੀ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪੁਟ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਬਸ ਹੁਣ ਕੀ ਸਾਧ ਬਚਨ ਅਟਲਾਧਾ। ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਪੁਛਣ ਵਾਲਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹੈਰਾਨ ਤੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਿਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਐਸਾ ਬਚਨ ਨ ਕਰ ਦੇਣ ਹੁਣ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੰਤ ਗੋਦੜੀਆ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁਤ੍ਰ ਸਨ ਤਿੰਨੇ ਹੀ ਇਕ ਲਖਤ ਮਰ ਗਏ। ਪਰ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਅਫਸੋਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਉਹ ਤਾਂ ਰੰਗ ਹਸਾ ਰੰਗ ਰੋਵਾ ਵਾਲੀ ਖੇਡ ਵਿਚ ਖੇਡਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਐਸੇ ਵਰ, ਤੇ ਸਰਾਫ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਨ ਇਹ ਨਮੂਨੇ ਮਾਤ੍ਰ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਗੋਦੜੀਆ ਤਿਆਗੀ ਬਿਰਾਗੀ, ਰਾਗ ਦੇਖ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਜਗਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਜਗਤ ਨੂੰ ਮਿਥਿਆ ਮੰਨਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਡਭਾਗੇ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਸਮਾਂ ਪਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਘੁੰਘਣੀਆਂ ਸਿੰਘ

ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਪਿੰਡ ਭਗਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਲੜਕੇ ਦੇ ਸਿਰ ਪਰ ਘੁੰਘਣੀਆਂ (ਬਕਲੀਆਂ) ਰਖ ਕੇ ਭੇਟ ਕਰਨ ਆਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਲੜਕੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਕੀ ਹੈ ? ਸਿਖ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਮਹਾ-ਰਾਜ ਇਸਦਾ ਨਾਮ ਤਾਂ ਅਜੇ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਤੇ ਇਸਦਾ ਨਾਮ ਘੁੰਘਣੀਆਂ ਸਿੰਘ ਹੀ ਰਖ ਦਿੱਤਾ। ਅਗੇ ਚਲਕੇ ਇਹ ਲੜਕਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੇਵਕ ਬਣਿਆ।

ਸ੍ਰ: ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਬਾਬਾ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਡੇ ਭਰਾਤਾ ਤੇ ਪਿੰਡ ਮਹਿਮਾ ਸਰਜਾ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਜਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਆਪ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦਾ ਯਸ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਕੇ ਤਨ ਮਨ ਧਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਬਿਤਾਇਆ। ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਈ ਸੀ। ਸ੍ਰ: ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੀ ਅਰਦਲ ਵਿੱਚ ਰਖਦੇ ਸਨ।

ਟੋਡਰ ਮਲ ਜੀ

ਇਹ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਸੀ ਇਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਛੋਟੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਧੀਰਜ ਦਿਤਾ ਸਾਹਿਬ-ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਸਸਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਮੋਹਰ ਨਾਲ ਮੋਹਰ ਰਖ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦੀ ਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਹਥੀਂ ਸਿਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਇਸਦੇ ਸਦਕਾ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਸਤਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਵੇਲੇ ਇਸ ਦੇ ਮਹਿਲੇ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜੋ ਹੁਣ ਟੋਡਰ ਮਲ ਦੀਹਵੇਲੀ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ।

ਚੌਧਰੀ ਡੱਲਾ ਸਿੰਘ (ਤਲਵੰਡੀ)

ਇਹ ਸਾਬੋ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੀ। ਸੰਮਤ ੧੭੬੨-੬੩ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਠਹਿਰਾਇਆ ਤੇ ਡਾਢੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਠਹਿਰੇ ਸਨ, ਏਥੇ ਹੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਪਵਿਤ੍ਰ ਅਸਥਾਨ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਤੀਰਥ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ ਚੌਥਾ ਤਖਤ ਹੈ।

ਡੱਲੇ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਕਲਗੀਧਰ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਕਈ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦਖਸ਼ੀਆਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ 'ਡੱਲਿਆ ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲੱਗਣਗੇ। ਏਥੇ ਨਹਿਰਾਂ ਚਲਣਗੀਆਂ ਅੰਬ ਲੱਗਣਗੇ ਤੇ ਬੇਅੰਤ ਕਣਕ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗੀ।

ਇਸ ਅਨਿੰਨ ਸੇਵਕ ਨੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ* ਡੱਲਾ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।

ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਦੀ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਾਖੀ ਵੀ ਡੱਲੇ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸੰਯੁਕਤ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ। ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਜਦ ਇਸ ਦੇ ਪਾਸ ਆਏ ਤਾਂ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਕੇ ਇਹ ਕਹਿਣ ਲਗਾ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪਣੇ ਇਸ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਯਾਦ ਨ ਕੀਤਾ ਮੇਰੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਹੀ ਯਵਨਾਂ ਦੇ ਛੱਕੇ ਛੁਡਾ ਦਿੰਦੇ। ਡੱਲੇ ਨੂੰ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਗੁਸਿਆ ਵੇਖਕੇ ਇਕ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ। ਡਲਿਆ। ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੀ ਬੰਦੂਕ ਲਿਆਂਦੀ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਪਰਖਕੇ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਆਪਣੇ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਚੌਧਰੀ ਡੱਲਾ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਅਗੋਂ ਹੁੱਜਤਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਨਿੰਮੋਝੂਣਾ ਹੋਕੇ ਡੱਲਾ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਤਬੇਲੇ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਦੋ ਸਿੰਘ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਦ ਲਿਆ। ਜਦ ਡੱਲੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਕੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਕ ਸਿਖ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਮਾਰਕੇ ਬੰਦੂਕ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਪ੍ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਦੋਵੇ ਸਿਖ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਅਗੇ ਹੋਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਡੱਲਿਆ ਸਾਡੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦਾ ਭੈ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਹਰ ਸਮੇਂ

---

* ਤਲਵੰਡੀ ਵਿੱਚ ਡੱਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀਆਂ ਗੁਰਵਸਤੂਆਂ, ਉਸਦੀ ਔਲਾਦ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਇਹ ਹਨ:-ਇਕ ਖੜਕ, ਦੋ ਦਸਤਾਰਾਂ, ਦੋ ਚੋਲੇ ਦੋ ਪਜਾਮੇ, ਇਕ ਬਾਜ਼ ਦਾ ਡੋਰਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਹਰ ਚਾਨਣੀ ਦਸਮੀ ਤੇ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਡਲੇ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਟੁਟ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਪਰ ਢਹਿ ਪਿਆ। ਜਿਥੇ ਨਸ਼ਾਨਾ ਪਰਖਿਆ ਸੀ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦੋਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਭਾਈ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਦੀਨੇ ਦੀ ਚੌਧਰੀ

ਲਖਮੀਰ ਤੇ ਸ਼ਮੀਰ ਤੇ ਤਖਤ ਮਲ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਸਕੇ ਭਰਾ ਸਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਚੌਧਰ ਦਾ ਜਸ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨਾਂ ਦਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਬਾਬਾ ਰਾਏ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਤੇ ਵਡੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਰ (ਮਰਾੜ) ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਦਿਖਾਈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਕੇ ਵਰ ਦਿਤਾ ਤੇਰੇ ਘਰ ਸਭ ਬਰਕਤਾਂ ਰਹਿਣ ਗੀਆਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਤਖਤ ਮਲ ਭੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੰਗਾਂ ਦਾ ਸ਼ੌਕੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਤੋਂ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਣ ਤੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਰਹੰਦ ਉਜਾੜਨ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦਰੋਹੀਆਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦੇ ਕੇ ਮੰਨ ਸਾਂਤ ਕੀਤਾ।

ਦਿਆਲ ਪੁਰੀ

ਸੀਤਲ ਪਰੀ ਸਨਿਆਸੀ ਦਾ ਚੇਲਾ, ਜਿਹੜਾ ਸਰਹਿੰਦ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਦੇਖਕੇ ਅਤੇ ਸਰਹੰਦ ਉਪਰ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਬਿਪਤਾ ਜਾਣਕੇ, ਇਹ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਪਾਸ ਦੀਨੇ ਪਿੰਡ ਪੁਜਾ, ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਏਸ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪਰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ, ਕਿ ਤੇਰਾ ਮਹਲਾ ਤੇ ਡੇਰਾ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਵੇਗਾ।

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਤੂ ਦਾਤਾ ਦਾਤਾਰੁ ਤੇਰਾ ਦਿਤਾ ਖਾਵਣਾ

ਆਪ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮਹਿਮਾਂ ਸਰਜਾ ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਂਰਾਜ ਦੀਨੇ ਕਾਂਗੜ ਵਿਚ ਆ ਰਹੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਦ ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੈਰਾੜ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੇ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿ ਕੇ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਜੁਧ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਈ।

ਜਦ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਜੁਧ ਪਿਛੋਂ ਬੈਰਾੜਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਣੇ ਨੂੰ ਲੰਘ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ, ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਥੀ ਬੈਰਾੜ ਭਾਈਆਂ ਨੇ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੀਆਂ ਵਾਗਾਂ ਫੜ ਲਈਆਂ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਡੀ ਤਨਖਾਹ ਦੇ ਕੇ ਆਪ ਅਗੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਸਤਿ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਜੁਧਾਂ ਜੰਗ ਵਿਖੇ ਬਹੁਤ ਖਰਚ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਗੋਲਕ ਮਸਤਾਨੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਠ ਤੇ ਅੜੇ ਰਹੇ, ਸਤਿ ਗੁਰਾਂ ਅਜਿਹਾ ਕੌਤਕ ਵਰਤਾਇਆਂ, ਕਿ ਇਕ ਸਿੰਘ ਮੋਹਰਾਂ ਦੀ ਲਦੀ ਖਚਰ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਸਤਿ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਅਠ ਆਨੇ ਸਵਾਰ ਤੇ ਚਾਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਨੇ ਪੈਦਲ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਤਨਖਾਹਾਂ ਦਿਤੀਆਂ (ਬਾਕੀ ਦੀ ਮਾਇਆ ਦਬ ਦਿਤੀ, ਜਦ ਪਿਛੋਂ ਬੈਰਾੜ ਕਢਣ ਆਏ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਮਾਇਆ ਮਿਲੀ ਨਹੀਂ) ਜਦ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹ ਦੇ ਰਹ ਸਨ ਤਾਂ ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਾਜ ਮਾਰੀ, ਤਦ ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਝੂਠੀ ਮਾਇਆ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਤਰੁਠੇ ਹੋ ਤਾਂ ਆਪ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਸਿਖੀ ਬਖਸ਼ੋ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵਰਖਾ ਕਰਵਾਕੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਕਾਲ ਦੂਰ ਕਰੇ ਤੂੰ ਦਾਤਾ ਦਾਤਾਰ ਤੇਰਾ ਦਿਤਾ ਖਾਵਣਾ ਤਦ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਅਰਸ਼ਾਂ ਕੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਾਲੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਿੰਨੇ ਨੈਣ ਆਸਮਾਨ ਵਲ ਉਤਾਂਹ ਨੂੰ ਕੀਤੇ ਤੇ ਤੀਰ ਕਸਿਆ, ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਰਸ਼ ਹੋਣ ਲਗ ਗਈ ਤਦ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਮਾਝੇ ਦੀ ਸਿਖੀ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਖੀ ਤੇ ਬੈਰਾੜਾਂ ਦੀ ਸਿਖੀ ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਤੂੰ ਰਖ ਲਈ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਫੜ ਲਏ ਤੇ ਕਲਗੀਧਰ ਦਾ ਸਿਦਕੀ ਸਿਖ ਬਣਿਆ, ਅਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬਰਾੜ ਮਾਇਆ ਕਢਣ ਆਏ ਤਾਂ ਨਾ ਲਬੀ ਝੂਠੇ ਹੋਕੇ ਮੁੜ ਗਏ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਨੀਮੀ ਪਾਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਜਿਸ ਥਾਂ ਇਹ ਕੌਤਕ ਵਰਤਾਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਥਾਂ ਹੁਣ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਯਾਦਗਾਰ 'ਗੁਪਤਸਰ' ਨਾਮ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਭਾਈ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ (ਸਰਹਿੰਦ ਨਿਵਾਸੀ)

ਇਹ ਸਰਹਿੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਜਨਮ ਬਾਣੀਆ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਜਦ ਇਸ ਨੇ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਬੜਾ ਸੂਰਬੀਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਇਸਨੇ ਐਸੀ ਅਦੁਤੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਤੇ ਬੇਗਾਨੇ ਸਭ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਧਰਮ ਯੁਧ ਵਿਚ ਲੜਕੇ ਆਪ ਨੇ ਵੀਰਗਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਅਮਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਦਿਆਲ ਦਾਸ

ਆਪ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦੇ ਪੋਤੇ ਤੇ ਗੌਰੇ ਦੇ ਪੁਤਰ ਸਨ, ਜੋ ਭੁਚੋਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਮਦਮੇ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ।

ਮਹਾਂਰਾਜ ਦੇ ਦਸਤ ਕੰਵਲਾਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜਿਆ।

ਦਯਾ ਰਾਮ ਬਹਾਦਰ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਦਾਸੀ (ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ) ਦਾ ਪਿਤਾ ਜਾਤੀ ਮਲਕ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਘਰ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਅਰ ਏਸ ਨੇ ਸੰਨ ੧੭੫੬ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਤੋਂ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੀ ਥਾਪਨਾ ਨਾਲ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਸ਼ਤਰੂਆਂ ਨੂੰ ਹਥ ਦਖਾਏ। ਏਸ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਿਚਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿਖੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ॥

ਕ੍ਰਪਯੋ ਦੇਵ ਤੇਸੰ ਦਯਾ ਰਾਮ ਜੁਧੰ,
ਕਿਯੋ ਦ੍ਰੋਣ ਜਯੋ ਮਹਾਂ ਜੁਧ ਸੁੱਧੰ।

ਦਲ ਸ਼ਿੰਗਾਰ

ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਵਾਰੀ ਦਾ ਇਕ ਖਾਸ ਘੋੜਾ, ਜੋ ਸ੍ਰ. ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਬੈਰਾੜ ਨੇ ਗਿਆਰਾ ਸੌ ਰੁਪਈਏ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਲਈ ਆਨੰਦ ਪੁਰ ਭੇਜਿਆ ਸੀ।

ਜੰਗਲ ਬਿਪੈ ਕਪੂਰਾ ਜਾਟ,
ਕੇਤਿਕ ਗ੍ਰਾਮਨ ਕੋ ਪਤਿ ਠਾਠ,
ਇਕ ਸੌ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਧਨ ਦੇ ਕੇ।
ਚੰਚਲ ਬਲੀ ਤੁਰੰਗਮ ਲੈਕੇ।
ਸੋ ਹਜ਼ੂਰ ਮੇਂ ਦਯੋ ਪਚਾਈ।
ਦੇਖਿਓ ਬਹ ਬਲ ਸੋਂ ਚਪਲਾਈ।
ਆਪਨੇ ਚਢਬੇ ਹੇਤ ਬੰਧਾਯੋ।
ਦਲ ਸਿੰਗਾਰ ਤਿੰਹ ਨਾਮ ਬਤਾਯੋ।

ਦਲ ਵਿਦਾਰ ਘੋੜਾ ਇਸ ਤੋਂ ਵਖ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਦਾ ਇਕ ਖਾਸ ਘੋੜਾ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦੇ ਕਈ ਜੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਦਸਮੇਸ਼ ਇਸ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਜੰਗ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰ: ਮਲ ਸਿੰਘ ਮੋੜ (ਦਲਪਤ ਦਲ ਦਾ ਮੋਹਰੀ)

ਪਿੰਡ ਮੋੜਾਂ ਤੋਂ ਦਲਪਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਂਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿੱਚ ਸਚੇ ਦਿਲੋਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਕੇ ਇੱਕ ਤੀਰ ਤੇ ਇਕ ਦਸਤਾਰ ਦਿਤੇ ਅਰ ਵਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਤੂੰ ਦਲਾਂ ਦਾ ਮੋਹਰੀ ਹੋਵੇਂਗਾ! ਇਹ ਚਾਂਈ ਚਾਂਈ ਘਰ ਲੈਕੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਅਗੇ ਘਰ ਮਾਰੀ ਮਤ ਵਾਲਾ ਇਸ ਦਾ ਮਾਮਾ ਪੰਚਪੀਰੀਆਂ ਜੈਤੋ ਵਾਲਾ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਤੀਰ ਤੋੜ ਕੇ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਦਬ ਦਿਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਦਸਤਾਰ ਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮਰਾਸੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਦਲਪਤ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਪੁਕਾਰ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਪੰਚ ਪੀਰੀਆਂ ਮਾਰੀ ਮਤ ਵਾਲਾ ਚੌੜ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਤੂੰ ਦਲਾਂ ਦਾ ਮੋਹਰੀ ਹੋਵੇਂਗਾ।

ਮਲ ਸਿੰਘ ਦਲਪਤ ਰਾਇ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਇਨਾਮੀ ਜਰਨੈਲ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦਾ ਪੁਤਰ ਨਛੱਤਰ ਸਿੰਘ ਜੋ ਗਿਨਤੀ ਦੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਚੋਂ ਗਿਣਿਆਂ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪੁਤਰ ਸ: ਬ: ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਜੋ ੨੭ ਸਾਲ ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਿਚ ਵਡੇ ਵਜ਼ੀਰ ਰਹੇ ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਪੰਥ ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਸਵਾਰੇ। ਆਪ ਪੂਰਨ ਅਵਸਥਾ ਭੋਗ ਕੇ ਸੰਨ ੧੯੫੨

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਪਟਿਆਲੇ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗਿਆ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਪਿੰਡ ਮੈਨ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਓ ਤੇ ਮੌਡਲ ਟਾਊਨ ਫਤੇਹ ਗੜ੍ਹ ਹੈ।

ਦੇਖੋ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ।

ਭਾਈ ਕੀ ਬਾਗੜੀਆਂ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੂੰ ਵਰ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਰੂਪ ਚੰਦ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ, ਭਾਈ ਪਰਮ ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਰੋਜ਼, ਨਵਾਂ ਮੰਜਾ ਬੁਣਕੇ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਫਾ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਏਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਕਰਨ ਹਿਤ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਨਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਪੁਜੇ। ਪਰ ਸਿਦਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਓਟ ਲੈ ਕੇ ਝਟ ਪਟ ਮੰਜਾ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬ੍ਰਿਾਜਮਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਦਾ ਘੋੜਾ, ਪੁਸ਼ਾਕਾ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਵੀ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ। ਜੋ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਕੇ ਲੈ ਲਈਆਂ। ਜਿਸ ਵਕਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਧੂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਕੋਲ ਪੁਜੇ, ਪਿਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਘੋੜਾ ਹਥ ਵਿਚ ਫੜੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਪੁਸ਼ਾਕ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਿਰ ਤੇ ਚੁਕੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਤਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਭਾਈ ਸਿਖੋ, ਘੋੜਾ ਤੁਹਾਡੇ ਚੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਪੁਸ਼ਾਕ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਪਹਿਨਣ ਵਾਸਤੇ ਦਿਤੇ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਉਤ੍ਰ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਲੋਂ ਆਇਆ, ਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੋ ਆਪ ਜੀ ਲਖ ਲਖ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਬਖਸ਼ੋ ਧੰਨ ਭਾਗ, ਪਰ ਜੀ ਮਿਹਰ ਦੇ ਦਾਤੇ, ਸਾਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਅਦਬ ਕਰਨ ਦੀ ਮਤ ਬੁਧ ਬਖਸ਼ੋ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਬਸਤਾਂ ਬਖਸ਼ਦੇ ਰਹੋ ਤੇ ਅਸੀਂ ਸਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੀਏ। ਇਤ ਆਦਿ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਹਛਾ ਭਾਈ ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤਲਵਾਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਜਾਉ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਜਾਕੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੋ। ਤੁਹਾਡੀ ਘਾਲ ਥਾਂਏ ਪਵੇਗੀ! ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਨਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਅਦਬ ਨਾਲ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਰੂਪੇ ਆ ਕੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਲੰਗਰ ਤੇ ਸਤ ਸੰਗ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਇਹ ਮਰਯਾਦਾ ਖਾਸ ਭਾਈ ਕੀ ਬਾਗੜੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਆਸਾ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸੀਸੁ ਵਢੇ ਕਰਿ ਬੈਸਣੁ ਦੀਜੈ ਵਿਣ ਸਿਰ ਸੇਵ ਕਰੀਜੈ।

ਆਪ ਜੀ ਉਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਬ੍ਰਹਿਮ ਗਿਆਨੀ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪੁੰਜ ਧਰਮੀ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੇ ਅਣਖੀਲੇ ਜਥੇਦਾਰ ਅਰ ਅਰਸ਼ੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅਨਿਨ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੇ ਸਿਰਲਥ ਜੋਧਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਵਾਕ ਨੂੰ ਸਫਲਾ ਕਰ ਵਖਾਇਆ, "ਜੇ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ, ਸਿਰ ਧਰ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਓ" ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਖਬੇ ਹਥ ਦੀ ਤਲੀ ਉਤੇ ਸਿਰ ਰਖਕੇ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਗਲੀ ਲੰਘ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕੀਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿਰ ਲੱਥ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਮ, ਲੁਧਿਆਣਾ

'ਵਿਣ ਸਿਰੁ ਸੇਵ ਕਰੀਜੈ' (ਪੰਨਾ ੩੭੫)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੭੪੫ ਬਿ: ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਪਿੰਡ ਗੁਰਮ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਈ ਇਤਹਾਸ ਕਾਰ ਲਿਖਾਰੀ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਪਹੂ ਵਿੰਡ ਲਿਖ ਦਿਤਾ, ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਮੁਛ ਫੁਟ ਹੋਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਗੁਰਮ ਵਿਚ ਆ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਝੁਕਾ, ਗਤਕਾ, ਨੇਜ਼ਾਬਾਜ਼ੀ, ਮੁਗਧਰ ਚੁਕਣਾ ਅਤੇ ਸ਼ਰੀਰ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਟ ਪੁਸ਼ਟ ਰਖਣਾ ਸੀ, ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਜੋਧਿਆ ਵਿਚ ਗਿਣੇ ਜਾਣ ਲਗੇ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ *ਅਲਾਪੁਰ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਈ ਸਕਾ ਭਰਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ੫ ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਜੀਓਣੀ ਆਪਣੇ ਪਿਉਕੇ ਪੋਹੂ ਪਿੰਡ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਲੈ ਗਏ ਇਥੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬਚਪਨ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿਸਾ ਪਿੰਡ ਪੋਹੂ ਵਿੰਡ ਵਿਚ ਲੰਘਿਆ।

ਇਨ੍ਹਾ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਨੇ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਮਲਵਈ ਸੂਰਬੀਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਵਾਹੋ ਦਾਹੀ ਖਿਚੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸੋਅ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਵੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਦੀਨੇ ਆ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। "ਦਰਸ਼ਨ ਭੇਟਤ ਹੋਤ ਨਿਹਾਲ" ਬਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਭੌਰੇ ਬਣ ਗਏ, ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਦਸਤ ਕੰਵਲ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ। ਤੇ ਸਦਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਿਕਟ ਵਰਤੀ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਹਿਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।

ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸਾਬੋਕੀ ਤਲਵੰਡੀ (ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ) ਪੁਜੇ, ਅਤੇ ਉਥੇ ੯ ਮਹੀਨੇ, ੯ ਦਿਨ, ਤੇ ੯ ਘੜੀਆਂ ਠਹਿਰੇ, ਅਨਭਵੀ ਬੀੜ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਰਚਨਾ ਕਰਵਾਉਣ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਤਦ ਆਪ ਨੂੰ ੪੮ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਕਥਾ ਸੁਣਨ ਦਾ ਵੀ ਸੁਭਾਗ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ, ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ, ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਚੌਥੇ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਸ਼ੀ ਦਾ ਵਰ ਦੇਕੇ, ਏਥੋਂ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਕੇ ਦਖਣ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ।

---

*ਅੱਲਾ ਪੁਰ ਦਾ ਨਾਉ ਅਜ ਕਲ 'ਲਾਪੁਰ' ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਲੁਧਿਹਾਣੇ ਦੇ ਲੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਘਰ ਦੇ ੭ ਥਾਂ ਧਾਂਦਰੇ, ਡਿਹਲੋਂ, ਅੱਲਾ ਪੁਰ, ਭੁਟੇ ਰਾੜੇ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਰਈਸ ਥੋੜੇ ਥੋੜੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਲਾਕੇ ਕੁਝ ਕੁ ਮਰ ਗਏ, ਡਿਹਲੋ ਭੁੱਟੇ ਅਤੇ ਅਲਾ ਪੁਰ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਖਣ ਨੂੰ ਜਾਕੇ ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਘਲਣਾ ਤੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਆਉਣ ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਿਤਾਂ ਮਾਰਨੀਆਂ, ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਬਾਲੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਪਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਹਾਉਣਾ, ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗਦੀ ਲਾਕੇ ਬੈਠਣਾ ਆਦਿ ਬੰਦੇ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕਿਆਂ ਪੰਥ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀਆਂ ਨਾ ਲਗੀਆਂ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਸਿਖ ਅਣਖ ਨੇ ਗਵਾਰਾ ਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਡੌਲੇ ਤੋਂ ਫੜਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿਤਾ, ਤੇ ਗਦੀ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿਤੀ, ਆਪ ਜੀ ਸਾਬੋਕੀ ਤਲਵੰਡੀ ਨੂੰ ਚਲੇ ਆਏ।

ਉਧਰ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਤੇ ਸਖਤੀਆਂ ਦਾ ਦੌਰ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਸਿੰਘ ਜੰਗਲਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ, ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਹੋਣ ਲਗੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਾ ਸਹਾਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿੱਚ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਸਾਬੋ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ ਜਾ ਖਬਰ ਦਿਤੀ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ ਰੋਹ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ, ਡੌਲੇ ਫਰਕ ਉਠੇ, ਮਲਵਈ ਖੂਨ ਉਬਾਲੇ ਖਾਣ ਲਗਾ, ਤਦ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ-ਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਕਈ ਸੂਰਬੀਰ ਜੋਧੇ ਇਕਠੇ ਕਰਕੇ ਅਰਦਾਸ ਸੋਧ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਦੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਮਜ਼ਲਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਹਰੀ ਕਾ ਪਤੱਣ ਲੰਘ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਜਾ ਡੇਰੇ ਕੀਤੇ।

ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ, ਤੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਲ ਵਧਿਆ, ਪੰਜ ਕੋਹ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਜਾਕੇ ਅਗੋਂ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਮਾਅਰਕੇ ਦਾ ਜੁਧ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਵੈਰੀ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਵਾਰ ਨਾਲ ਧੜ ਤੋਂ ਅਡ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਡਿਗਣ ਲਗਾ, ਤਾਂ ਕੋਲ ਲੜ ਰਹੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਚੀ ਸਾਰੇ ਕਿਹਾ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪਰਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨ ਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਬੋਲੀ ਸੁਣਨ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਖਬੇ ਹਥ ਦੀ ਤਲੀ ਉਪਰ ਰਖ ਲਿਆ ਤੇ ਰਣਛੇਤ੍ਰ ਵਿਚ ਜੂਝਦੇ ਹੋਏ ਲਖਾਂ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਦੇ ਹੋਏ ਚਾਟੀ ਵਿੰਡ ਦਰਵਾਜੇ ਕੋਲ ਜਾ ਪੁਜੇ। ਓਥੋਂ ਖੜੇ ਕੇ ਸੀਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਵਗਾਹ ਮਾਰਿਆ, ਤੇ ਕਿਹਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ 'ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਕੀ ਆਪੇ ਰਾਖੇ' ਇਹ ਸੀਸ ਆਪ ਦੀ ਭੇਟ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਇਹ ਸ੍ਰੀਰ ਮਲ ਮੂਤਰ ਦਾ ਭਰਿਆ ਆਪ ਦੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ, ਕਹਿਕੇ ਸ੍ਰੀਰ ਉਥੇ ਡਿਗ ਪਿਆ, ਜਿਥੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸੀਸ ਅਰ ਧੜ ਡਿਗੇ ਸਨ। ਉਥੇ ਹੁਣ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਆਪ ਜੀ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਸਿਖੀ ਧਰਮ ਦੀ ਆਨ ਬਦਲੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਗਏ। ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਨਸਲ ਲਈ ਇਕ ਅਦੁਤੀ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕਰ ਗਏ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਗਏ ਮਲਵਈ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ

ਸੰਨ ੧੮੧੭ ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਬਖਸ਼ੀ ਜਹਾਨ ਖਾਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਹੋ ਰਹੀ ਬੇ ਅਦਬੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਤਖਤ ਦਮਦਮਾਂ ਸਾਹਿਬ ਮਾਲਵਾ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ ਹੋਰ ਮੁਖੀ ਜਥੇਦਾਰ ਜੋ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰਣਛੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ।

੧. ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੈੱਡ ਜਥੇਦਾਰ।
੨. ਬਾਬਾ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ਜਥੇਦਾਰ।
੩. ,, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,,
੪. ,, ਗੰਡਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,,
੫. ,, ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,,
੬. ,, ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,,
੭. ,, ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,,
੮. ,, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,,
੯. ,, ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,,
੧੦. ,, ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,,

ਇਨਾਂ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਪਿਆਰੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਝੁਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਥੜੇ ਦੇ ਪਾਸੇ ਤੇ ਉਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਕੇ ਘੋੜੇ ਨੇ ਭੁਚਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਨਾ ਪੀਣਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਤਲਵੰਡੀ (ਦਮਦਮਾ) ਤੋਂ ਦੱਖਨ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਕਮਰਕਸੇ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਮਹਿਲਾਂ ਦੇ ਡੋਲੇ, ਘੋੜੇ, ਗਡੇ ਤੰਬੂ ਆਦਿਕ ਬਹੁਤ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਜੰਗੀ ਸੂਰਮੇ ਨਾਲ ਸਨ ਅਤੇ ਇਕ ਤਕੜੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਜਿਸ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਦੀ ਲੰਘਦੇ ਉਹ ਵਡਭਾਗੇ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲੇ ਨਗਰ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਹਾਸਲ ਕਰਦੇ। ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਰਜ ਰਜ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਦੇ ਚਲਦੇ ਭੁਚੋ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਪੁਜੇ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਦਿਆਲੇ ਦਾ ਪਿਤਾ, ਦਾਦਾ, ਪਿਛੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਮਸੰਦ ਸਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਦ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੋਲ ਦੀ ਲੰਘਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਦਿਆਲੇ ਅਗੇ ਹੋਕੇ ਅਦਬ ਸਹਿਤ ਨਿਮਸ਼ਕਾਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਰਜ (ਅਰਦਾਸ) ਕੀਤੀ ਜੀ ਸਚੇ ਪਾਤਿ-

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਾਹੋ। ਦਾਸ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰੋ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਛਕੌਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਵੋ। ਭਾਈ ਦਿਆਲੇ ਦੇ ਬਚਨ ਸੁਣਕੇ ਚੋਜੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਚੁਪ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਦਿਆਲੇ ਨੇ ਤੀਜੀ ਦਫਾ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੀ ਢਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਘੋੜਾ ਵੀ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦਾ ਉਹ ਵੀ ਪਿਆਸਾ ਹੀ ਅਗੇ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਹੈ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਜੀ ਸਚੇ ਪਾਤਿਸਾਹੋ ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਕਾਰਣ। ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜਿਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਤੋਂ ਬੇ-ਮੁਖ ਮਸੰਦ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਗੁਰੂ ਘਰ ਤੋਂ ਉਲਟ ਕਰ ਰਖੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਨਹੀਂ ਛਕਣਾ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਪਿੰਡ ਜਾਕੇ ਡੇਰਾ ਕਰਾਂ ਗੇ। ਇਹ ਬਚਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਬਹੁਤ ਉਦਾਸ ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੁਤੇ ਸਿਧ ਹੀ ਇਉਂ ਬਚਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਕੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਨੇਕੁ ਪਾਪੀ ਹਾਂ ਜਦ ਸਾਨੂੰ ਦੋ ਜਹਾਨ ਵਾਲੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਬਿਗਾੜ ਪਾਉਣ ਤੇ ਐਥੇ ਨਹੀਂ ਝਲਿਆ ਅਗੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਨਰਕਾ ਨੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਝਲਣਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਤਾਲ ਦਾ ਪਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਘੋੜੇ ਨੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੀਤਾ। ਐਦੂੰ ਮੰਦ ਕਰਮ ਹੋਰ ਕਦੋਂ ਹੋਣਗੇ।

ਹੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਬਖਸ਼ੋ।

ਇਸ ਤਰਾਂ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਬਿਆਕਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਸਦਾ ਪਿਆਸਾ ਉਸਨੂੰ ਰੰਗ ਰਤੀ ਰੂਹ ਸਾਧੂ ਗੋਦੜੀਆ ਮਿਲਿਆ। ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਬਿਗੜੀ ਤੋਂ ਸੁਆਰਨ ਦਾ ਬਲ ਦਸਦਿਆ ਧੀਰਜ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਨਾਲ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪ੍ਰਸਾਦ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਗੱਡਿਆਂ ਉਤੇ ਲਦ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪੜਾ ਤੇ ਲੈ ਚਲੀਏ। ਤਾਂ ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਠੀਕ ਹੈ ਪ੍ਰਸਾਦ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਜ਼ਰੂਰ ਲੈ ਚਲੋ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ਜ਼ਰੂਰ ਪ੍ਰਸਾਦਾ ਛਕ ਲੈਣਗੇ। ਪਰ ਜੇ ਤਨਖ਼ਾਹ ਲੌਣ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਮੰਨਣੀ ਪਊਗੀ। ਹੁਣ ਭਾਈ ਦਿਆਲੇ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ੁਭ ਸਿਖਿਆ ਮੰਨ ਕੇ ਪ੍ਰਸਾਦਾ ਤਿਆਰ ਕਰਾਇਆ ਤੇ ਗੱਡੇ ਉਤੇ ਲਦ ਕੇ ਲੈ ਚਲੇ। ਭਾਈ ਗੋਦੜੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਪ ਦਯਾ ਦੇ ਸਾਗਰ ਹੋ। ਅਸੀਂ ਭੁਲਣਹਾਰ ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਜੇ ਔਗਣ ਚੇਤੇ ਰਖੋ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਕੀ ਟਿਕਾਣਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਦਿਆਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕ ਕੇ, ਪਿਛਲੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦੀ ਮਾਫੀ ਦੇ ਕੇ ਅਗੇ ਨੂੰ ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਰੱਖੋ ਜੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਧੂ ਗੋਦ-ੜੀਆਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੇ ਹੱਛਾ ਭਾਈ ਜੇ ਦਿਆਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਸਜ ਜਾਵੇ। ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਜਿਵੇਂ ਹੁਕਮ ਕਰੋ ਉਸ ਤਰਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੈ। ਸਾਧੂ ਗੋਦ-ੜੀਏ ਦਾ ਉਤਰ ਸੀ। ਹੁਣ ਅਗਲੇ ਪਿੰਡ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਪ੍ਰਸਾਦ (ਲੰਗਰ) ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਦਾਤੇ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ। ਅਜ ਤੋ ਦਿਆਲੇ ਤੋਂ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਰੇ ਕੁਕਰਮ ਬਖਸ਼ ਦਿਤੇ ਤੇ ਅਗੇ ਨੂੰ ਆਪ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦੇ ਕੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਗੋਦੜੀਏ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਭਾਈ ਗੋਦੜੀਏ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ।

"ਟੁਟੀ ਗੰਢਣ ਹਾਰ ਗੋਪਾਲ"

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਵੀ

ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਸੇਵਕ ਸਨ, ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਕਵੀ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਚੰਦਨ ਕਵੀ ਇਕ ਸਵੈਯਾ ਬਣਾਕੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ, ਅਰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਕਰੇ, ਕਲਗੀਧਰ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਘਾਹੀ ਭੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

"ਨਵਸਾਤ ਤਿਯੇ ਨਵਸਾਤ ਕਿਯੇ, ਨਵਸਾਤ ਪਿਯੇ ਨਵਸਾਤ ਪਿਯਾਏ।
ਨਵਸਾਤ ਰਚੇ, ਨਵਸਾਤ ਬਚੇ, ਨਵਸਾਤ ਪਿਆਪਹਿ ਦਾਯਕ ਪਾਏ।
ਜੀਤ ਕਲਾ ਨਵਸਾਤਨ ਕੀ, ਨਵਸਾਤਨ ਕੇ ਮੁਖ ਅੰਦਰ ਛਾਏ।
ਮਾਨਹੁ ਮੇਘ ਕਿ ਮੰਡਲ ਮੇ, ਕਵਿ ਚੰਦਨ ਚੰਦ ਕਲੇਵਰ ਛਾਏ।

ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੋਲਾ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਉਮਰ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਸੋਲਾਂ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕੀਤੇ।

ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਸੋਲਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਪਿਛੋਂ ਪਰਦੇਸੋਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਸੋਲਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਭੋਜਨ ਖਵਾਏ,

ਸੋਲਾਂ ਘਰਾਂ ਦੇ ਚੌਪੜ ਦੀ ਬਾਜੀ ਪਤੀ ਨਾਲ ਰਚੀ, ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਸੋਲਾਂ ੨ ਚਾਲਾਂ ਚਲੀਆਂ। ਨਰਦਾਂ ਵਾਲੀ ਬਾਜ਼ੀ ਜਿੱਤਕੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਸੋਲਾਂ ਆਨੇ ਵਾਲੀ ਰੁਪਯੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ। ਜਦ ਪਤਿ ਨੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਜਿਤਿਆ। ਤਦ ਸੋਲਾ ਕਲਾ ਚੰਦ੍ਰ ਵਤ ਮੁਖ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਦੇ ਮਾਰੇ ਵਸਤ੍ਰ ਨਾਲ ਛੁਪਾ ਲਿਆ। ਮਾਨੋ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਮੇਘ ਵਿਚ ਢਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-

ਸੁਨ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਅਰਥ ਬਖ਼ਾਨਾ
ਤ੍ਰਿਯ ਖੜਸ ਬਰਖਨ ਬਯ ਵਾਨਾ
ਤਨ ਖੋੜਸ ਸਿੰਗਾਰ ਸੁਹਾਯੋ
ਖੋੜਸ ਮਾਸਨ ਮੇ ਪਿਯ ਆਯੋ
ਖੋੜਸ ਘਰ ਕੋ ਚੌਪਰ ਰਜਯੋ
ਖੋਲਸ ਦਾਵ ਲਾਯ ਸੁਖ ਮਚਯੋ
ਸੋਈ ਘੋੜਸ ਪਯਾਰੇ ਲਾਯੋ
ਖੋੜਸ ਕੀ ਬਾਜੀ ਜੈ ਪਾਯੋ
ਖੋੜਸ ਕਲਾ ਚੰਦ ਮੁਖ ਜੋਈ
ਹਾਰ ਪਾਯ ਤ੍ਰਿਯ ਛਾਦਤ ਸੋਈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਨਹੁ ਮੇਘ ਮੇ ਨਿਸਪਤਿ ਛਾਯੋ
ਇਮ ਅੰਚਰ ਮਹਿ ਮੁਖ ਦਰਸਾਯੋ

(ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸੂ: ਰੁਤ ੫ ਅ: ੨੫)

ਚੰਦਨ ਕਵਿ ਅਰਥਿ ਸੁਣਕ ਲੱਜਿਤ ਹੋਇਆ ਅਰ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਅਭਿਮਾਨ ਬਾਬਤ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗੀ

ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੰਦਨ ਕਵੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਵੈਯੇ ਸੁਣਾਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਅਰਥ ਕਰ। ਪਰ ਚੰਦਨ ਨੂੰ ਅਰਥ ਨਾ ਆਇਆ।

ਸਵੈਯੇ ਇਹ ਹਨ:—

ਮੀਨ ਮਰੇ ਜਲ ਕੇ ਪਰ ਸੇ
ਕਬਹੂ ਨ ਮਰੇ ਪਾਵਕ ਪਾਏ
ਹਾਥਿ ਮਰੇ ਮਦ ਕੇ ਪਰ ਸੇ
ਕਬਹੂ ਨ ਮਰੈ ਤਨ ਤਾਪ ਕੇ ਆਏ
ਤੀਯ ਮਰੈ ਪਤਿ ਕੇ ਪਰ ਸੇ
ਕਬਹੂ ਨ ਮਰੈ ਪਰਦੇਸ ਸਿਧਾਏ
ਗੂੜ੍ਹ ਮੈਬਾਤ ਕਹੀ ਦਿਜ ਰਾਜ
ਬਿਚਾਰ ਸਕੈ ਨ ਬਿਨਾ ਚਿਤਲਾਏ
ਕੋਲ ਮਰੈ ਰਵਿ ਕੇ ਪਰ ਸੇ
ਕਬਹੂ ਨ ਮਰੈ ਸਸਿ ਕੀ ਛਬਿ ਪਾਏ
ਮਿਤ੍ਰ ਮਰੈ ਮਿਤ ਕੋ ਮਿਲਕੈ
ਕਬਹੂ ਨ ਮਰੈ ਜਬ ਦੂਰ ਸਿਧਾਏ
ਸਿੰਘ ਮਰੈ ਜਬ ਮਾਸ ਮਿਲੈ
ਕਬਹੂ ਨਾ ਮਰੇ ਜਬ ਹਾਥ ਨ ਆਏ
ਗੁਜ ਮੈਂ ਬਾਤ ਕਹੀ ਦਿਲ ਰਾਜ
ਬਿਚਾਰ ਸਕੈ ਨ ਬਿਨਾ ਚਿਤਲਾਏ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਵੈਯਾ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧਾ ਭਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਜੇ

ਕਬਹੂ ਨ ਪਾਠ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਪਦ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਤਦ ਅਰਥ ਸਾਫ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਯਥਾ_

ਮੀਨ ਮਰੇ ਜਲ ਕੇ ਪਰ ਸੇ ਕਬਹੂ ਨਾ
ਮਰੇ ਪਰ ਪਾਵਕ ਪਾਏ..... ..... ਆਦਿਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਮਾਜਰੀ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਪਿੰਡ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਜਿਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਇਹ ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਕਵੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਡਭਾਗੇ ਨੇ ਸਿਖੀ ਖਰੀਦੀ ਸੀ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਚੰਦ

ਇਹ ਪਿੰਡ ਡਰੋਲੀ (ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ ਤੇ ਉਮਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪੋਤਾ ਸੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਡਰੋਲੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਮਸੰਦ ਥਾਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਵਡੀ ਵੀਰਤਾ ਦਿਖਾਈ, ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵਿਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦੇ ਅਠਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

'ਤਹਾਂ ਨੰਦ ਚੰਦੀ ਕਿਯੋ ਕੋਪ ਭਾਰੋ।
ਲਗਾਈ ਬਰਛੀ ਕ੍ਰਿਪਾਣ ਸੰਭਾਰੋ।
ਤੁਟੀ ਤੇਗ ਤ੍ਰਿਖੀ ਕਢੇ ਜੰਮ ਦੱਢੰ।
ਹਠੀ ਰਾਖਯੰ ਲੱਜ ਬੰਸੰ ਸਨੱਢੰ।'

ਇੱਕ ਵੇਰੀ ਕਿਸੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਕੇ, ਕਲਗੀਧਰ ਜਾਂ ਤੋਂ ਦਸਖਤ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਲੈ ਆਏ। ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਜੋ ਕਾਪੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਦਸਖਤੀ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਪਰ ਨੰਦ ਚੰਦ ਨੇ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂਆਂ ਵਾਲਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਹੀ ਰੱਖ ਲਿਆ ਸਾਧੂਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨੰਦ ਚੰਦ ਡਰਦਾ ਮਾਰਿਆ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਭੱਜ ਕੇ, ਧੀਰ ਮਲ ਦੇ ਕੋਲ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਏਸਨੂੰ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਗੁਪਤ ਦੂਤ ਸਮਝਕੇ ਮਰਵਾ ਦਿੱਤਾ।

ਉਦਾਸੀਆਂ ਤੋਂ ਖੋਈ ਹੋਈ ਇਹ ਬੀੜ ਹੁਣ ਵੀ ਡਰੋਲੀ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਨੂਰਾ ਮਾਹੀ

ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀ ਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਚੋਜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਰਾਏ ਕਲੇ ਦੇ ਕੋਲ ਰਾਏ ਕੋਟ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਰਸਤੇ ਦੀ ਦੁਖ ਭਰੀ ਸਾਰੀ ਬਾਰਤਾ ਪੁਛਕੇ ਕਲਾ ਬਿਰਾਗ ਵਿਚ ਰੋਂਦਾ ਹੋਇਆ ਕੇਹਣ ਲਗਾ, ਸਰਬ ਦਤਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਜੀ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਓ ਮੈ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਰਜ ਰਜ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰ ਲਵਾ, ਕਲਾ ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਬਚਨ ਕੁਬਨ ਬੋਲਦਾ ਹੋਇਆ ਪੁਛਦਾ ਹੈ ਕਿ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬ ਜਾਦੇ ਤੇ ਜਗਤ ਮਾਤਾ ਕਿਥੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ (ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ) ਤੇ ਛੋਟੇ ਲਾਲ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਪਾਸ ਹਨ। ਰਾਇ ਕਲੇ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਨੂਰਾ ਮਾਹੀ ਜੋ ਘੋੜੇ ਦਾ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਅਸਵਾਰ ਤੇ ਤੇਜ ਸੀ ਘੋੜਾ ਦੇਕੇ ਗੁਰੂ ਸਪੁਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਘਲਿਆ ਸੀ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਨਿਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਮੁੜਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾਇਆ ਅਤੇ ਨੂਰਾ ਮਾਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਧਾਰ ਕੇ ਸਿਖ ਹੋਇਆ।

ਨਿਹਾਲਾਃ—ਇਹ ਚਮਕੌਰ ਦਾ ਨੰਬਰਦਾਰ ਸੀ ਤੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਘਰ ਠਹਿਰਾਕੇ ਅਤਿ ਅੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਅਪਾਰ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਥਾਨੇਸਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਏਸੇ ਦੇ ਘਰ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ।

ਫਤੂ ਸੰਮੂ

ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਾਈ ਡੋਗਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਲੂੰਗੀ ਅਰ ਖੇਸ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਪਵਿਤਰ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਉਚਾਰਿਆ—

'ਤੇੜ ਲੂੰਗੀ ਮੋਢੇ ਖੇਸ, ਜਿਹਾ ਦੇਸ ਤਿਹਾ ਭੇਸ।'

ਭਾਈ ਬਰਨ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ

ਭਾਈ ਬਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਫਾਜ਼ਲਕਾ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਜ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲਗਾ। ਜਿਸ ਨੇ ਅਨੰਦ ਪਰ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਧਰਮ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਖੂਬ ਹਥ ਦਿਖਾਏ।

ਬੁਧੂ ਸ਼ਾਹ ਪੀਰ

ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਪੀਰ ਬੁਧੂ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨਾਮ ਖਾਸ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਸੋਢੌਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾਂ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ। ਏਸ ਦਾ ਅਸਲ ਨਾਮ ਸਯੱਦ ਬਦਰੁਦੀਨ ਸੀ। ਏਸ ਨੇ ਸਫਾਰਸ਼ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਲ ਪੰਜ ਸੌ ਪਠਾਨ ਨੌਕਰ ਰਖਵਾਏ ਸਨ। ਏਹਨਾਂ ਪਠਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਖੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਕਾਲਾ ਖਾਨ, ਭੀਖਨ ਖਾਨ, ਨਿਜਾਬਤ ਖਾਨ ਅਤੇ ਹਯਾਤ ਖਾਨ ਆਦਿ ਸਨ।

ਏਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਾਲਾ ਖਾਨ ਤੋਂ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨੇ ਨਮਕਹਰਾਮ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁਧ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ, ਵਿਰੋਧੀ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲੇ। ਜਦੋਂ ਪੀਰ ਬੁਧੂ ਨੂੰ ਏਹ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਸਨੂੰ ਬੜਾ ਖੇਦ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਚਾਰ ਪੁਤਰ ਤੇ ੭੦੦ ਮੁਰੀਦ ਲੈਕੇ, ਰਣ ਤੱਤੇ ਵਿਚ ਆ ਜੂਝਿਆ। ਖੂਬ ਤੇਗਾਂ ਚੱਲੀਆਂ। ਏਸ ਦੇ ਦੋ ਪੁਤਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਰੀਦ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਜੰਗ ਨੂੰ ਜਿਤ ਲੈਣ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੀਰ ਬੁਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬੁਲਾਕੇ ਬਹੁਤ ਆਦਰ ਕੀਤਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੀ† ਦਸਤਾਰ, ਕੰਘਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਾਹੇ ਹੋਏ ਕੇਸ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਇਕ ਛੋਟੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਸਮੇਤ ਪੀਰ ਬੁਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਸਹਿਤ ਬਖਸ਼ੀ। ਏਹਨਾਂ ਅਨਮੁਲੀਆਂ ਸੁਗਾਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਪੀਰ ਬੁਧੂ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਕੋਈ ਟਿਕਾਣਾ ਨਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਉਸਦੇ ਦੋਹਾਂ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਵੀ ਉਸਦੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਗਈ।

ਸੋਢੋਰੇ ਦੇ ਹਾਕਮ ਸਰਦਾਰ ਆਸਮਾਨ ਖਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾ: ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਵਿਚ, ਪੀਰ ਬੁਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ।

ਸੰਮਤ ੧੭੬੬ ਵਿਚ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸੋਢੋਰਾ ਫ਼ਤਹ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਪੀਰ ਬੁਧੂ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਅਸ਼ਮਾਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰਿਆ।

ਭੀਖਲ ਸ਼ਾਹ ਸੇਖ

ਇਹ ਮਹਾਤਮਾ ਪੀਰ ਕਰਕੇ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸਿਆਣਾ ਦਾ (ਕੈਥਲ) ਸੀ ਸਹਿ ਭੀਖ ਜੀ ਸਯੱਦ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਸਮੇਂ, ਮੀਰੀਦਾ ਸਣੇ ਸੀਪਟਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਜਾਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਕੇ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਏ ਅਰ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਸਮੇਤ ਮੁਰੀਦਾ ਦੇ ਹੋਇਆ। ਏਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਗੇ ਦੋ ਕੁਜੀਆਂ ਰਖਕੇ ਪਰੀਖਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਕੇ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਕੇ ਰਾਖੇ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਦੋਹਾਂ *ਕੁਜੀਆਂ ਤੇ ਹਥ ਰਖ ਕੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਰਾਖੇ। ਤਾਂ ਮਨ ਗਿਆ ਕਿ ਸਾਂਝੇ ਪੀਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸ੍ਰੂਪ ਜੋ ਹੋਇ।

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਅਦੁਤੀ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ

[ਤਨੁ ਮਨੁ ਕਾਟਿ ਕਾਟ ਸਭ ਅਰਪੀ]

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਸੀ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਦੇ ਉਹ ਚਮਕਦੇ ਸਿਤਾਰੇ ਹਨ ਜਿਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੀ ਵਿਰਬੀ ਲਈ ਜੋ ਜੋ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਅਸਹਿ ਤੇ ਅਕਹਿ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹਨ।

---

†ਹੁਣ ਇਹ ਪਵਿਤ੍ਰ ਵਸਤਾਂ ਗੁ: ਸਰੋਪਾ ਸਾਂਹਿਬ ਨਾਭਾ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

*ਇਕ ਕੁਜੀ ਵਿਚ ਦੁਧ ਜੋ ਹਿੰਦੂਆ ਦੀ ਸੀ।

ਦੂਜੀ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨਾ ਦੀ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿਖ ਕੌਮ ਵਿੱਚ ਜੋ ਮਾਣ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖਾਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਹੈ ਉਹੀ ਮਾਣ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਅਨਭਵੀ ਬੀੜ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਲਿਖਣ ਦਾ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਿਆ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪੂਰਨ ਕਥਾ ਸੁਣਾ ਕੇ ਬ੍ਰਹਿਮ ਗਿਆਨੀ ਦੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਮਾਣ ਦਿਤਾ ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਮਾਨਨੀਯ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਵਲੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਦਿਤੀ ਗਈ ਸੀ ਆਪਦਾ ਨਾ ਸਿਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਖਾਸ ਥਾ ਰਖਦਾ ਹੈ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਕੈਂਬੋਵਾਲ (ਲੌਂਗੋ ਵਾਲ ਦੇ ਪਾਸ) ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸੀ, ਇਕ ਵਾਰ ਆਪ ਜੀ ਭੀ ਆਪਣੇ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨ, ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਤੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਅਦੁਤੀ ਤੇ ਅਲੋਕਿਕ ਚਮਤਕਾਰ ਦੇਖਕੇ ਉਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਪਏ।

ਦੀਵਾਲੀ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਿ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਵਿਸਾਖੀ ਤੇ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਸਖਤੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਸੰਮਤ ੧੭੯੪ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਕਾਜ਼ੀ ਅਬਦੁਲਾ ਰਜ਼ਾਕ ਰਾਹੀਂ ਸੂਬਾ ਲਾਹੈਰ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਸਾਲ ਦੀਵਾਲੀ ਦਾ ਮੇਲਾ ਹੋਣ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪੈਇਆ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦੇਣਗੇ। ਇਸ ਤੇ ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ ਜ਼ਕ-ਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਨੇ ਦੀਪਮਾਲਾ ਦਾ ਮੇਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਸੂਬੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਕਪਟ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਫੌਜ ਵੀ ਭੇਜ ਦਿਤੀ। ਉਸਦਾ ਮਕਸਦ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਮੇਲੇ ਤੇ ਸਿਖ ਇਕਤ੍ਰ ਹੋਣਗੇ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਇਸ ਇਰਾਦੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਇਸ ਲਈ ਮੇਲੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਘਟ ਸੰਗਤ ਆਈ ਤੇ ਆਮਦਨ ਵੀ ਬਹੁਤ ਘਟ ਹੋਈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਮੇਲੇ ਦਾ ਟੈਕਸ ਦਾ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਮੰਗਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਜਦ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਮੇਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਗਣ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਦਸੋ ਟੈਕਸ ਕਿਥੋਂ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਧਕੇਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਜਬਰ ਹੈ।

ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਰਹਿਕੇ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ, ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਆਪਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਅਤੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦਾ ਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਦੇ ਇਤਨੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਕਿ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪਲ ਭਰ ਭੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦਾ ਕਿਲਾ ਛਡਿਆ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਸੇਵਾ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ੁਮੇ ਇਹ ਲਗੀ ਕਿ ਮਹਿਲਾਂ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਦਿਲੀ ਲੈ ਜਾਉ। ਸੋ ਜਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਆਪ ਨੇ ਉਹ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ ਓਹ ਅਕਥਨੀਯ ਹੈ

ਜਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਸਣੇ ਏਥੇ ਪੁਜੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਰਹਿ ਕੇ ਅਨਭਵੀ ਬੀੜ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਆਪ ਨੇ ਹੀ ਲਿਖਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਪੂਰਨ ਕਥਾ ਸੁਣ ਕੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਪਾਈ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਏਥੋਂ ਹੀ ਥਾਪ ਕੇ ਤੱਤ ਖਾਲਸੇ ਅਤੇ ਬੰਦਈਆਂ ਦਾ ਝਗੜਾ ਨਬੇੜਨ ਲਈ ਆਪ ਨੂੰ ਘਲਿਆ. ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਨਬੇੜਿਆ।

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਉਪਰ ਬੜੀ ਬਿਪਤਾ ਦਾ ਸਮਾ ਸੀ। ਸਿੰਘ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਤਰਸਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਦੀਪ ਮਾਲਾ ਦਾ ਮੇਲਾ ਨੇੜੇ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਨਾ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਜਾਵੇ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਆਪਨੇ ਵਕਤ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਦੀਪ ਮਾਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਲੈ ਲਈ ਅਤੇ ਉਨਾਂ ਵਲੋਂ ਜੋ ਸ਼ਰਤ ਲਾਈ ਗਈ ਸੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸੋਚਿਆ, ਕਿ ਸੰਗਤਾਂ ਬਹੁਤ ਆਉਣਗੀਆਂ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਕਾਫੀ ਚੜ੍ਹ ਜਾਵੇ ਗਾ, ਤੇ ਸ਼ਰਤ ਵਾਲੀ ਰਕਮ ਬੜੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਤਾਰ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ ਗੀ। ਇਕ ਪੰਥ ਦੋ ਕਾਜ, ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਜਾਣਗੇ, ਸਰੋਵਰ ਚੋਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਹੋਣਗੇ, ਅਤੇ ਸਾਥ ਹੀ ਅਸੀਂ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ਦ੍ਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਯੋਗ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਸੋ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਦੀਪ ਮਾਲਾਂ ਦੇ ਮੇਲੇ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਮੰਥ ਨੂੰ ਸਦਾ ਪੱਤਰ ਭੇਜ ਦਿਤੇ। ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਫੈਲ ਗਈ। ਖੂਬ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋਣ ਲਗੀਆਂ ਜਦ ਥੋੜੇ ਦਿਨ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਏ, ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਬੇਈਮਾਨ ਹੋ ਗਈ, ਤੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਦੀਪ ਮਾਲਾ ਤੇ ਆਇਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇਂ ਘਲ ਦਿਤੇ। ਸਿੰਘ ਕੋਈ ਵੀ ਦੀਪ ਮਾਲਾ ਤੇ ਨਾਂ ਆਇਆ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਨਾ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਵਕਤ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਤੋਂ ਖਿਝ ਗਈ ਤੇ ਮੇਲੇ ਤੇ ਕੀਤੀ ਰਕਮ ਮੰਗੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦੀ ਠਾਣੀ ਸੀ। ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ ਆਏ, ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਰਕਮ ਕਿਥੋਂ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ।

ਇਸ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ (ਇਕ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ) ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲ;ਹੌਰ ਸਦ ਕੇ, ਜਾਂ ਰਕਮ ਦੇਵੋ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰੋ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅੰਗ ਅੰਗ ਕਟ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਜਾਉਗੇ। ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ, ਪੂਰੀ ਰਕਮ ਤਾਰਨੀ ਚਾਹੀ। ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਕੋਈ ਗਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਰਵਾਨ ਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਹਸਦਿਆਂ ੨ ਕੌਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਅੰਗ ਅੰਗ ਕਟਾਉਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ।

ਆਪ ਜੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕਟਵਾ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਖਾਲਸਈ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਦ ਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਭਾਈ ਮਾਹੀ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਕੰਬੋ ਘਰਾਣੇ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਸੁਨਾਮ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਾਹੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਈ ਜੁਧਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਮਦਨ ਖਾਂ ਪਠਾਣ ਗਵਾਲੀਅਰ ਨੂੰ ਟਾਕਰੇ ਵਿੱਚ ਤੇਗ਼ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ, ਤੇ ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਾਬੋ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ ਜੁੱਧ ਦਾ ਕਮਰ ਕਸਾ ਖੋਲਿਆ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਾਹੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਨਾਮ ਤੋਂ ਸਦ ਘਲਿਆ।

ਜਦ ਭਾਈ ਮਾਹੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਦੇ ਵਾਲੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਦਮਦਮਾਂ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜਿਆ, ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਆਦਰ ਮਾਨ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦਸਤ ਕੰਵਲਾਂ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਾਹੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪਟਾ ਲਿਖ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਾਥ ਹੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪ ਸਾਰਿਆਂ ਭਾਈ ਮਾਹੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਦਰ ਮਾਨ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਉਹ ਪਟਾ ਅਜ ਕਲ ਆਪ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਸਨਾਮ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਪਾਸ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਭਾਈ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾ ਕੇ ਐਡਵਾਇਰ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ।

ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦੇ ਘੇਰੇ ਦੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਰੋਤ ਹੋਣੀ ਤੇ ਸਿਦਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਪੁਜਣਾ।

ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਸਰਹੰਦ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਖਬਰਾਂ ਭੇਜ ਦਿਤੀਆਂ ਕਿ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਤੇ ਘੇਰਾ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂ ਭਿਆਨਕ ਜੰਗ ਹੋਵੇ ਗਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਭਰੋਸਾ ਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜ਼ਾਲਮ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੇਖ ਕੇ ਘਬਰਾਏ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਰਣ ਦੇਖ ਸੂਰੇ ਚਿਤ ਉਲਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਘੋੜੇ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਅ ਦਿਕ ਲੈ ਕੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਵਲ ਨੂੰ ਕਮਰ ਕਸੇ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਵਡ ਭਾਗਿਆਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ 'ਜੋ ਘੜਿਆ ਸੋ ਭਜਸੀ' ਤਾਂ ਫੇਰ ਮਰਨ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਡਰਨਾ। ਐਸਾ ਮੌਕਾ ਫੇਰ ਹਥ ਨਹੀਂ ਜੇ ਆਉਣਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਟਾ ਛਕ ਕੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਮਰੀਏ। ਮਾਝੇ, ਮਾਲਵੇ, ਮੈਣ ਦੁਆਬਾ ਰਿਆੜਟਕੀ ਪੁਆਦਿ ਆਦ ਦੇ ਨੌ ਜਵਾਨ ਸੂਰਬੀਰ ਵਹੀਰਾਂ ਘਤ ਕੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਪਿਆਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਲ ਵਾਹੋ ਦਾਹੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਥਾਂਈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ ਜੋ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਬਲ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਅਗੇ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਅਨੰਦ ਪੁਰ, ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਕਈਆਂ ਮਾਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਲਾੜੀ ਦੇ ਗਾਨੇ ਬੰਨ ਕੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਨੂੰ ਤੋਰਿਆਂ ਭੈਣਾ ਨੇ ਵੀਰ ਤੋਰੇ, ਕਈ ਪਿਤਾ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਸਮੇਤ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਪੁਜੇ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਚਾਂਈ ਚਾਂਈ ਆਏ ਸਨ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ ਦਾ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਪੁਜਣਾ

ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਇਕ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਵਾਰ, ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਤੇ ਘੇਰਾ ਸੁਣਿਆਂ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਵਾਰ, ਧਰਮ ਪਤਨੀ, ਪੁਤਰ ਤੇ ਨੂੰਹ, ਤੇ ਪੁਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਗੁਰਮਤਾ ਸੋਧਨ ਲਗਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਘੇਰਾ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਸਾਰੇ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਜਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁਗਤਾਈ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਹੀ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲਗਾ। ਜੋ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦਾ ਮੁਖੀਆਂ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਔਕੜਾ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਘਰ ਰਹੇ ਤੇ ਦਾਸ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਮੰਨਿਆਂ ਤਾਂ ਵੋਟਾਂ ਤੇ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਹੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨਗਰ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਸੂਰਮੇ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਤੁਰੇ। ਰਲਦੇ ੨ ਇਕ ਤਕੜਾ ਜਥਾ ਬਣ ਗਿਆ, ਨਾਭੇ ਦੇ ਕੋਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸੀ। ਹੁਣ ਰਾਤ ਦਿਨ ਇਕ ਕਰਕੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਜਾ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਕੀ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਈਆਂ ਕੋਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਦਲ ਹੀ ਦਲ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਜਿਨਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਟਕਰ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਿਛੇ ਮੁੜ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਪੁਜ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਤੇ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦੇ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਲੰਘਣ ਲਗਿਆਂ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਐਸੀ ਖੇਲ ਵਰਤਾਈ ਕਿ ਭਿਆਨਕ ਹਨੇਰੀ ਤੇ ਬਦਲ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਝਖੜ ਝਾਂਜੇ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਤੁਰੇ ਗਏ। ਮੁਗਲਾਂ ਨਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਨਾ ਰੋਕਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲੇ। ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਕਿਲਾ ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਗੇ ਜਾ ਪੁਜੇ। ਜਦੋਂ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਏ ਤਾਂ ਅਸਮਾਨ ਫਿਰ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਜ਼ਾਹਰੀ ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਦੇਖ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਕਰ ਕੇ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨ ਲਗੇ।

ਫੂਲਕੀਆ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਮੋਢੀ ਭਾਈ ਰਾਮਾ ਤੇ ਤਿਲੋਕਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਐਸੇ ਨਿਆਰੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਗਿਆਂ ਕਈ ਪੁਸਤਕ ਬਣਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਨਿਗਹ ਮਾਰੇ ਖਾਸ ਖਾਸ ਹੀ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਲਿਆਂਵਦੇ ਹਨ ਜੈਸੇ ਦੋ ਭਾਈ ਰਾਮਾ ਤੇ ਤਿਲੋਕਾ ਜਦੋਂ ੨੨ ਧਾਰ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਘੇਰਾ ਘਤਿਆ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਮਲਵੀ ਜੁਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਪੁਜੇ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਦ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਤੋਂ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਹਠ ਕਰਨੇ ਤੇ ਤੁਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਤੇ ਸਰਸਾ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਰ ਤੇ ਨਾਲ ਦੇ ਜੁਵਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਦੋਨੋ ਭਾਈ ਸਰਸਾ ਪਾਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੜ ਗਏ ਸਨ । ਰੋਪੜ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰੋਪੜੀ ਪਠਾਣਾਂ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਉਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਈ ਪਰ ਚਾਰ ਚੋਫੇਰੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹੀ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨਜ਼ਰ ਔਣ ਤੇ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਹਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਹੁਣ ਨਾ ਅਕੇ ਤੇ ਨ ਥਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਲ ਅਤਿ ਅੰਤ ਸ਼ਰਧਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਿਆਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਢੂੰਡ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤਰਾਂ ਦੋਨੋ ਭਰਾਂ ਇਓ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ "ਏਕ ਘੜੀ ਨਾ ਮਿਲਤੇ ਤਾਂ ਕਲ਼ ਜੁਗ ਹੋਤਾ, ਪੜਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਪਾਛੇ ਲਾਗ ਚਲੀ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਉਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦੇ ਤਿਆਗ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਸਰਸਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਸਿਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖਦਿਆਂ ਇਤ ਆਦਿ ਕਾਰਨਾਮੇ ਵੇਖਣ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿਆਗੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਜੋ ਮੌਤ ਤੋਂ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਗਏ। ਹੁਣ ਦੋਹਾਂ ਭਾਈਆਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੀ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੋ ਨਹੀਂ ਟਲਣਾ ਮੌਤ ਚਾਹੇ ਆ ਜਾਵੇ, ਜੀਵਨ ਸੇਵਾ ਹੈ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ ਮੌਤ ਜੀਵਨ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਹੈ। ਮਰਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਰਨਾ ਫਿਰ ਡਰ ਕਿਸ ਗਲ ਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਰਾਮਾ ਤੇ ਤਿਲੋਕਾ ਦੋਨੋ ਭਰਾ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ। ਕੋਲ ਤਲਵਾਰਾਂ ਤੇ ਢਾਲਾ ਰਹਿ ਗਈਆਂ। ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਹਥਿਆਰ ਬੇਕਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਹੁਣ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਰੇ ਪਏ ਦੁਸ਼ਮਨਾ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਚੁਕ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਜਿਉਂਦੇ ਮੁਗਲਾ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ।

ਕਈ ਮਾਵਾਂ ਨੇ ਪੁਤ੍ਰ ਤੇ ਭੈਣਾ ਨੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਮੌਤ ਲਾੜੀ ਦੇ ਗਾਨੇ ਬਨਕੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਨੂੰ ਤੋਰਿਅ ਕਈ ਪਿਤਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸਮੇਤ ਗਏ।

ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਭਾਈ ਨੇ ਹੁਣ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਜਾਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਈਏ, ਸ਼ਾਇਦ ਅਸਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਚਮਕੌਰ ਜਾ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਲੜਾਈ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਭਰਾਂ ਰੋਪੜ ਤੋ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਦੀ ਚਮਕੌਰ ਵਲ ਕਮਰ ਕਸੇ ਕੀਤੇ। ਅਤੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਵਾਂਗ ਜਾਲ ਤਾਣੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਲੰਘਣ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਚੋਫੇਰੇ ਖਤਰਾ ਹੀ ਖਤਰਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਪਰ "ਜਾਂ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਵਲ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਆ ਮੋਹ ਛੰਦਾ।" ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰਖ ਕੇ ਅਗੇ ਵਧੀ ਗਏ। ਜਾਂ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਚਮਕੌਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪੁਜਣਾ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਸੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਪਿਛੇ ਹੀ ਰੁਕੇ (ਲੁਕੇ) ਰਹੇ। ਅਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਸੁਣਦੇ ਸਨ। ਜੋ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਚਮਕੌਰ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਗਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਈ ਰਾਮੇ ਤੇ ਤਿਲੋਕੇ ਸਣੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਦ ਫੌਜੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰੀਏ ਏਸ ਤੋਂ ਵਧ ਹੋਰ ਕਿਹੜੀ ਉਤਮ ਸੇਵਾ ਹੈ। ਜੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਧੰਨ ਭਾਗ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਤਾਂ ਮਰਨਾ ਹੈ ਆਓ ਰਜ ਰਜ ਕੇ ਏਹ ਸੇਵਾ ਕਰੀਏ। ਇਉਂ ਗੁਰਮਤਾ ਕਰ ਕੇ ਦੋਨੋਂ ਭਾਈ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਨਿਕਲੇ ਜਦ ਠੰਡੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਵਾ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਜਮਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਸੁੰਨ ਕਰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹਥ ਪਸਾਰਿਆਂ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਂਉਦਾ। ਅਰ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਤੰਬੂਆਂ ਵਿੱਚ ਬੇਫਿਕਰ ਹੋ ਕੇ ਸੁਤੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਉਤੇ ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਡਰ ਸਭ ਮੁਕ ਗਏ ਜੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਗੇ ਚਲੇ ਗਏ ਹੋਣ ਤਾਂ ਇਕ ਫੌਜੀ ਦਸਤਾ ਪਿਛੇ ਲਾ ਕੇ ਫੜ ਲਵਾਂ ਗੇ। ਕਿਉਂ ਰੋਪੜ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਸੈ ਸੌ ਮੀਲ ਮੁਰਬੇ ਚੋਂ ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਝਾਕ ਨਹੀਂ। ਹੁਣ ਇਹ ਜਿਤ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਕੇ ਰਜ ਰਜ ਕੇ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਪੀ ਕੇ ਉਹ ਕੁਝ ਘੂਕ ਸੁਤੇ ਤੇ ਕੁਝ ਬੇ-ਸੁਧ ਹੋਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਹੁਣ ਭਾਈ ਰਾਮੇ ਤੇ ਤਿਲੋਕੇ ਨੇ ਗੁਰਮਤਾ ਸੋਧਿਆ ਕਿ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਦੇਹਾਂ ਕਿਵੇਂ ਲੱਭਾਂ ਗੇ। ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਹਥ ਪਸਾਰਿਆਂ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਜੇ ਚਾਨਣ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੁਗ਼ਲੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਵੇ ਗਾ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠਿਆ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਫੁਰੀ ਕਿ ਆਪਾਂ ਲੋਥਾਂ ਵਿਚ ਚਲੀਏ ਅਤੇ ਦਾਹੜੇ ਤੇ ਕੇਸਾਂ ਵਾਲੇ ਹਥਾਂ ਨਾਲ ਟੋਹ ਟੋਹ ਕਿ ਇਕਠੇ ਕਰੀ ਚਲਾਂ ਗੇ ਫੇਰ ਜਿਵੇਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਭਾਵੇ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਸਕਾਰ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਜਿਵੇਂ ਕਰਾਵੇ ਗਾ ਸ਼ੇ ਕਰਾਂ ਗੇ। ਸੋ ਇਸ ਗੁਰਮਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੰਗ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਵੜਦਿਆਂ ਸਾਰ ਦੇਖ ਭਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਦੇਹਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਅਤੇ ਰਾਤ ਆਪ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਮੁਕਾਂਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਆਪਣੀ ਬਾਕੀ ਸੇਵਾ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਜੇ ਆਪਾਂ ਲੀੜੇ ਪਾੜ ਕੇ ਮਸਾਲ ਬਣਾਈਏ ਤਾਂ ਤੇਲ ਕਿਥੋਂ ਲਵਾਂ ਗੇ। ਹੁਣ ਦਲੇਰ ਤਿਲੋਕਾ ਰਾਮੇ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਗਾ ਕਿ ਆਪਾਂ ਤੇੜ ਸਿਰ ਦੇ ਲੀੜੇ ਪਾੜ ਕੇ ਇਕ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਜਾਨਾਂ ਹਾਂ, ਉਥੋਂ ਇਕ ਮਸਾਲ ਤੇ ਇਕ ਤੇਲ ਦੀ ਕੁਪੀ ਚੁਕ ਲਿਆਂ-ਉਂਦਾ ਹਾਂ ਜੇ ਸਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਖਾਤ੍ਰ ਪਾਗਲ ਬਣ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਕੀ ਹਰਜ ਹੈ। ਇਹ ਮਤਾ ਪਕਾ ਕੇ ਤਿਲੋਕਾ ਇਕ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਚਾਰ ਮੁਗ਼ਲ ਸੁਤੇ ਪਏ ਸਨ। ਪਹਿਰੇ ਦਾਰ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਿਲੋਕੇ ਨੇ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਮਿਸਾਲ ਤੇ ਕੁਪੀ ਨੂੰ ਚੁਕ ਲਿਆ ਅਤੇ ਝਟ ਪਟ ਆਪ ਦੇ ਭਾਈ ਰਾਮੇ ਕੋਲ ਪੁਜਾ। ਹੁਣ ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਦੋਹਾਂ ਬੀਰਾਂ ਨੇ ੮–੧੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਇਕਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਜ਼ਖਮਾਂ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਇਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੋਥ ਪਈ ਸੀ ਉਥੇ ਸਠ ਸਠ ਸਤ੍ਰ ਸਤ੍ਰ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਸਨ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਖ ਕੇ ਲਗੇ ਲਕੜਾਂ (ਬਾਲਣ) ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ੨ ਨੂੰ ਇਕ ਠੰਡਾ ਅੰਗੀਠਾ ਨਜ਼ਰ ਪਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਕੋਲ ਇਕ ਸਿਰ ਤੇ ਧੜ ਪਿਆ ਸੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਕੁਆਰੀ ਕੰਨਿਆ ਦਾ ਸੀ * ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੋਝ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਤੇ ਕੜੇ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਨਜ਼ਰ ਪਈਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ ਹੋਏ ਦੋਨੋਂ ਭਾਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁਤਰੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਬਲਹਾਰ ਜਾਵਾਂ ਉਸ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਸਪੁਤਰੀਆਂ ਵਿਚ ਐਨੀ ਨਿਰਭੈਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਈ ਹੋਵੇ ਗੀ। "ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ" ਹੁਣ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਅੰਗੀਨੇ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ, ਲਾਗੇ ਖਲੋ ਕੇ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਅਰਦਾਸਾ ਕੀਤਾ ਗੁਪਤ ਜੈਕਾਰਾ ਛਡ ਕੇ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਭਜ ਗਏ।

---

* ਬੀਬੀ ਹਰਸਰਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖੁਰੰੜਾ ਵਾਲੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੋ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੁਗਲ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੇ ਪਿਛਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਹਥ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਲੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਹੀ ਜਦੋਂ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਹੋ ਸਿਆਣੀਆਂ ਗਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਘਰ ਪੁਜੇ। ਪਰ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਤੜਪ ਲਗੀ ਰਹਿਣ ਤੇ ਬੜੇ ਉਦਾਸ ਹੋਏ ੨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਭਾਲ ਕਰਦਿਆਂ ੨ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਵਲ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਦੋਨੋਂ ਭਾਈ ਘਰੋਂ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਢੂੰਡ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਸਾਬੋ ਕੀ ਤਲਵੰਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਆ ਦ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਹੁਣ ਭੁਬਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਤੋਂ ਵਿਛੜਨ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਅਸੀਂ ਦੋਨਾਂ ਭਾਈਆਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਨਿਹਾਲ ਹੋਏ। ਹੁਣ ਜੋ ਚਿਤ ਹੈ ਸੋ ਮੰਗ ਲਵੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਦਫਾ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਰਾਮੇ ਨੇ ਦੋਨੋ ਹਥ ਜੋੜ ਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ 'ਜਗਤ ਪਿਤਾ ਜੀ ਆਪ ਦਾ ਦਿਤਾ ਬੜਾ ਕੁਝ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਠੇ ਹੋ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਬਖਸ਼ੋ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਹੁਤ ਹਛਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਵਰ ਸਤ ਹੋਣ ਗੇ। ਜਾਉ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਹੋਵੋ ਗੇ। "ਰਾਜ ਕਰੋ ਗੇ" ਹੁਣ ਮਿਹਰਾਂ ਦੇ ਦਾਤੇ ਨੇ ਮਿਹਰ ਕਰ ਦਿਤੀ॥

ਭਾਈ ਰਾਮਾ ਤੇ ਤਿਲੋਕਾ ਵਰ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੁਲ ਵਿਚੋਂ ਪਟਿਆਲਾ ਰਾਜ ਤੇ ਭਾਈ ਤਿਲੋਕੇ ਦੀ ਵੰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਨਾਭਾ ਤੇ ਫਰੀਦ ਕੋਟ, ਜੀਂਦ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋਏ। "ਠੀਕ" ਗੁਰਵਾਕ "ਖਿਨ ਮਹਿ ਥਾਪ ਨਿਵਾਜੇ ਠਾਕਰ ਨੀਚ ਕੀਟ ਤੇ ਕਰੇ ਰਜ਼ੰਰਹਾ"

ਪਰ ਜਿਨਾ ਚਿਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਨਾਲ ਬਣ ਆਵੇ ਗੀ ਉਨਾ ਚਿਰ ਰਾਜ ਕਾਇਮ। ਜਦ ਇੱਕ ਨਾਲ ਬਿਗੜ ਜਾਵੇ ਗੀ ਉਦੋਂ ਹੀ ਰਾਜ ਜਾਵੇ ਗਾ। ਜੋ ੧੯੨੧ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ (ਗੁਰੂ ਪੰਥ) ਦਾ ਸਾਥ ਛਡ ਦਿਤਾ ਤੇਭਾਗ ਖੁਸ ਗਏ। ਦੇਖੋ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ

ਪਿੰਡ ਦੀਨਾ

ਭਾਈ ਦੇਸੂ ਤ੍ਰਖਾਣ (ਰਾਮਗੜੀਆ) ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਿਖ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਆਗਮ ਸੁਣਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਦਾ ਚੁਬਾਰਾ ਲਿੱਪ ਪੋਚ ਕੇ ਕਈ ਦਿਨ ਅਗੋ ਰਖਿਆ ਸੀ ਉਸ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਉਤਾਰਾ ਕਰਕੇ ਦੇਸੂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਆਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਗੀਆ।

ਭਾਈ ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਪਿੰਡ ਭੜੀ (ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ) ਦਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਥਾਪਨਾ ਨਾਲ ਬਹਾਦਰ ਖਾਲਸਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਅਰਦਲ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲੈਕੇ ਚਲਦਾ, ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ (ਅਬਚਲ ਨਗਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਖੇ ਜਦੋਂ ਪਠਾਣਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਰ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਏਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਰਦਲ ਵਿਚ ਸੀ ਵਾਰ ਕਾਰਨ ਵਾਲਾ ਗੁਲ ਖਾਨ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਥਾ ਹੀ ਰਖਿਆ। ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਭਾਈ ਅਤੋਲ ਖਾਂ ਭਜੇ ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਝਟਕਾ ਦਿਤਾ।

ਲਾਲ ਚੰਦ:— ਇਹ ਬੂੜੀਆ (ਅੰਬਾਲਾ) ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਰਸੋਈਆ ਸੀ। ਇਹ ਯੋਧਾ ਵੀ ਸੀ। ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਕਰੜੇ ਹੱਥ ਵਿਖਾਏ। ਵਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। "ਕੁਪਯੋ ਲਾਲ ਚੰਦ, ਕੀਯੋ ਲਾਲ ਰੂਪੰ।" ਲਾਲ ਚੰਦ ਨੇ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਇਸ ਦੀ ਉਲਾਦ ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦੇ ਨੰਗਲ* ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਵਸਦੀ ਹੈ। ਖਾਨਦਾਨੀ ਸਜਰਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:—

ਲਾਲ ਚੰਦ (ਲਾਲ ਸਿੰਘ)
|
ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ
|
ਚਤੁਰ ਸਿੰਘ
|
ਬਿੰਦਰਾ ਸਿੰਘ
|
ਵਸਾਖਾ ਸਿੰਘ
|
ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ
|
ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ
|
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ
|
ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ

ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਪਾਸ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਜੋੜਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਤਲਾ ਚਮੜੇ ਦਾ ਹੈ। ਉਪਰਲਾ ਹਿੱਸਾ ਕੀਮ ਖਾਬ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਕ ਬਾਟਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਅੱਠਾਂ ਧਾਤਾਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ੰਗ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਇਕ ਨੀਲਾ ਚੋਲਾ ਹੈ।

ਹਰ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਇਨਾਂ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਏ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ ਕਿ ਹੰਜੀਰਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਰੋਗੀ, ਜੋ ਸ਼ਰਧਾ ਸਹਿਤ ਇਨ੍ਹਾਂ, ਪਵਿਤ੍ਰ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਲਵੇ ਤੇ ਬਾਟੇ ਨੂੰ ਛੂਹ ਲਵੇ, ਉਹ ਝੱਟ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੋਗੀ ਅਰੋਗ ਹੋਏ ਹਨ।

---

* ਇਹ ਪਿੰਡ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵਲ ਛੇ ਮੀਲ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਲਾਦ ਪਾਸ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਹੋਈ, ਇਕ ਤਲਵਾਰ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ *ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਸੀ।

ੴ

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਦਸੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀਆਂ ਬਖ਼ਸ਼ਸ਼ਾਂ

ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਚੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾ ੨ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤਰੁਠ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹਸਤ ਕੰਵਲਾਂ ਤੋਂ

ਜੋ ਜੋ ਵਸਤਾਂ ਬਖਸ਼

ਕੇ

ਕਰਤਾਰਥ ਕੀਤਾ

ਉਹ ਅਗੇ ਪੜ੍ਹੋ

ਤੇ

ਦੀਦਾਰ ਕਰੋ

ਜੀ

ਸਧਾਰ

ਸਧਾਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜਦ ਝਿੜੇ ਵਿਚ ਨਗ ਰਹੇ ਤਾਂ ਸਾਥ ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮਾ ਏਸੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਲ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਪਿਛੇ ੨ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਰਣਾਂ ਦਾ ਜੋੜਾ ਲਾਹ ਕੇ ਕਿਹਾ ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮਾ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਘੋੜੇ ਤੇ ਹਾਂ

---

* ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰ ਵਸਤਾਂ ਸਮੇਤ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਵਿਚ, ਲਾਹੌਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਕੇ ਤਲਵਾਰ ਮੰਗ ਲਈ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੇਰੇ ਪੈਰ ਨੰਗੇ ਪੈਦਲ ਹਨ। ਇਹ ਜੋੜਾ ਤੂੰ ਪਾ ਲੈ ਤਾਂ ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮੇ ਨੇ ਹਥ ਨਾਲ ਜੋੜਾ ਲੈ ਕੇ ਸਿਰ ਪਰ ਰਖ ਲਿਆ ਤਾਂ ਰਹਿਮ ਦਿਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਭਾਈ ਜੋੜਾ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਤੈਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਲਈ ਦਿਤਾ ਹੈ ਤੇ ਤੂੰ ਤਾਂ ਸਿਰ ਤੇ ਰਖ ਲਿਆ। ਪ੍ਰੇਮੇ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਪਾਤਿਸਾਹੋ ਇਹ ਜੋੜਾ ਸੀਸ ਤੇ ਰਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ। ਤਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਇਆ ਭਾਈ ਜੋ ਇਸ ਜ਼ੋੜੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਭਾਵਨਾ ਨਾ ਕਰੇ ਉਸ ਪਰ ਆਪਾਰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਜੋੜਾ ਹੁਣ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪੰਚਾਇਤੀ ਗੁਰ ਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਅਦਬ ਸਹਿਤ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਰਿਆਸਤ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਵਸਤੂ

ਰਿਆਸਤ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਸਤਰ ਹਨ।

(ੳ) ਇਕ ਤਲਵਾਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪਾਠ ਹੈ।

ਈਂ ਤਲਵਾਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਮਰ ਕੀ ਹੈ। ਇਲਾਕਾ ਕਸੂਰ ਯਾ ਪਿੰਦਰੀ ਪਹਿਮਦ ਯਾਰ ਸੇ। (ਫਾਰਸੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ)

ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਸੀ, ਭਾਈ ਗੁਦੜ ਜੀ ਨੇ ਦਿਆਲ ਪੁਰੇ ਜਦ ਰਾਜਾ ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਤਦ ਇਹ ਸ਼ਸਤਰ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਿਤਾ। ਦੂਸਰਾ ਸ਼ਸਤਰ ਪੇਸ਼ ਕਬਜ਼ ਹੈ। ਜਿਸ ਉਤੇ ੧੭੫੨ ਅਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਇਬਾਰਤ।

ਸਕਨਾ ਰੋਜਾ ਹਰ ਦੋ ਆਲਮੇ ਫਜ਼ਲ ਸਖੀ ਸ਼ਾਹ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖੁਦ ਸ਼ਾਂਹ ਦਰਾਂ ਤੇਗ ਪਿਨਹਾਂ। (ਫਾਰਸੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ)

ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਤਲੋਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਸੀ।

ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਰਾਜ ਭਵਨ ਵਿੱਚ ਇਕ ਕਤਾਂਬੀ ਜਿਲਦ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੁਖਮਨਾ ਅਤੇ ਮਾਲ ਕੌਸ ਦੀ ਵਾਰ ਵਾਧੂ ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਖਰ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ॥

ੳ. ਇਨਾਂ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਗੁਰ ਪ੍ਰਨਾਲੀ ਹਥ ਦੀ ਲਿਖਤ।

ਅ. ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਪਹਿਲੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਖਤ।

ਹੇਹਰ

ਹੇਹਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਭਾਈ ਹਮੀਰੇ ਪਾਸ ਆਉਣ ਵੇਲੇ ਦਾ ਪਲੰਗ ਜਿਸ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਿਰਾਜੇ ਸੀ ਤੇ ਚੁਲਾ ਜਿਸ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਪੂਰ ਗੜ੍ਹ, ਨਾਭਾ

ਵਿਖੇ ਬਾਬਾ ਨਾਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਹੈ ॥

ਕਾਂਗੜਾ, ਰਾਜ ਨਾਭਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਰਾਇਜੋਧ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਕਟਾਰ, ਹੁਣ ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੈ ॥

ਗੁ: ਕਾਂਗੜ

ਕਟਾਰ ਤਿਲਾਈ ਕਬਜ਼ੇ ਵਾਲਾ ਜੋ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿਖ ਰਾਏ ਜੋਧ ਤਪੇ ਦੇ ਧਾਲੀਵਾਲਾਂ ਦਾ ਚੌਧਰੀ (ਸਰਦਾਰ) ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸੀ ॥

ਖਟਕੜ ਸਾਹਿਬ

ਗੁ: ਖਟਕੜ ਸਾਹਿਬ, ਨਰਵਾਣਾ ਜ਼ਿਲਾ ਸੰਗਰੂਰ
੧ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਲਿਖਤ ਪੱਤਰੇ ੪੨੦ ੧੯੮੫ ਬਿ:

ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘੜੂਆਂ ਜ਼ਿਲਾ ਫਤਹਿ ਗੜ ਸਾਹਿਬ

੧. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ—ਪਹਿਲੇ ਅਠਾਈ ਪਤਰਿਆਂ ਪੁਰ ਤਤਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਪੱਤਰੇ ਪੁਰ ਤਤਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਜੋ ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਅਧ ਤੱਕ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਲ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਪੰਨੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ। ਪੰਨੇ ਦੇ ਅਧ ਤੋਂ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਤਤਕਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪੰਨੇ ਅਗੇ ਦਰਜ ਹਨ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਸੰਮਤ ੧੯੦੬ ਅਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰੀ ਵਾਸਤੇ ਨਰਾਇਣੇ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਵਾਇਆ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਨਗਰ ਵਿਚ ਲਿਖਾਈ ਸਾਡੇ ਪਹੁੰਚੇ ਨਬੇ ੯੦) ਰੁਪਈਏ ਹਰੀ ਸਿੰਘ, ਬਾਕੀ ਆਨ ਕੇ ਮੈ ਲੈਣਾ ਨਾ ਦੇਵੇ ਤਾ ਪੜਨਾ ਪਾਪ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬਦੋ ਬਦੇ ਲੈ ਲਿਆ—ਮਹੰਤ ਗੁਜਰਾ (ਘਸਾਇਆ ਹੈ) ਪਹਿਲੇ ਪੱਤਰੇ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਿਸ ਪਰ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਲਗਾ—ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਪੱਤਰੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਨੇ ਤੋਂ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਅੰਕ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਪਤਰਿਆਂ ਪਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ। ਤੀਜੇ ਪਰ ਅੰਕ ੩ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅੰਕ ਸਿਧੇ ਪਾਸੇ ਲਾਏ ਹਨ। ਕੁਲ ਪਤਰੇ ੯੭੧ ਹਨ। ੯੭ ਵੇਂ ਪੱਤਰੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਨੇ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਪੰਗਤੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੋਂ ਰਾਗਮਾਲਾ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ੯੭੧ ਪੱਤਰੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਨੇ ਪਰ ਸਮਾਪਤਿ ਹੋਈ ਹੈ ਅੰਤ ਵਿਚ ਅੰਗ ॥ ੧੧ ॥ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਖੀਰ "ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ।

ਜਿਥੋਂ ਰਾਗ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਤੇ ਰੰਗੀਨ ਮੀਨਾਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਕੋਰਾਂ ਵਰਕਾ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਕਿ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ ਜੁੜ ਨਾ ਜਾਏ । ਪੱਤਰਿਆ ਦੇ ਅੰਕ ਸਿਧੇ ਬੰਨੇ ਉਤਲੀ ਨੁਕਰ ਪੁਰ ਲਾਏ ਹਨ ਤੇ ਦੁਆਲੇ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੇ ਫੁੱਲ ਬਣਾਏ ਹਨ ।

ਸਾਈਜ਼ ਪੱਤਰਾ ਸਾਢੇ ੨੩ ਇੰਚ ਹੈ । ਹਰ ਪੰਨੇ ਪੁਰ ੧੮ ਸਤਰਾਂ ਹਨ ।

ਘੁੜਾਨੀ

ਜਥੇਦਾਰ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘੁੜਨੀ ਕਲਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਪਾਇਲ ਜ਼ਿਲਾ ਫਤਹਿ ਗੜ ਸਾਹਿਬ

ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਕਿਲਾ ਗਵਾਲੀਅਰ ਤੋਂ ਬਵੰਜਾ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸੀ ਕਰਾਕੇ ਜਦੋਂ ਆਏ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਹਫਤੇ ਘੁੜਾਨੀ ਕਲਾ ਬਿਰਾਜੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਬਦਲੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰੀ ਵਸਤਾਂ ਬਖਸ਼ੀਆ ।

੧. ਚੋਲਾ ਸਾਹਿਬ:—

ਲੰਬਾਈ .... ੫੭ ਇੰਚ
ਬਾਹ .... ੨੮ ,,
ਕਮਰ .... ੨੫ ,,
ਛਾਂਤੀ .... ੩੬ ,, ਚੁਬਗਲੇਤੋਂ ਚੜਾਈ
ਤੀਰਾ (ਮੌਰ) .... ੨੨ ਇੰਚ
ਕਲਾਈ .... ਸਾਡੇ ੭ ਇੰਚ
ਮੋਫ .... ੧੨ ,,
ਘੇਰਾ ਥਲਿਉਂ ਸਵਾ ੧੫ ਫੁਟ

੨. ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ—ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਗਾਤਰੇ ਵਾਲੀ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਗ੍ਰੰਥੀ ਵਾਲੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ ਭੀ ਹੈ । ਕੁਲ ਪਤਰੇ ੩੨੬ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਪਤਰੇ ਦੇ ਸਿਧੇ ਪਾਸੇ ਅੰਕ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਬਾਣੀ ਪਤਰਾ ਇਕ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੋਕੇ ੩੩੪ ਵੇ ਪਤਰੇ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸਤਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਸੰਪੂਰਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਅਗਲੇ ਪਤਰੇ ਖਾਲੀ ਪਏ ਹਨ । ਤਤਕਰਾ ਡੇਢ ਪਤਰੇ ਪਰ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਲਗੇ ਹੋਏ 'ਜਪ' ਦੇ ਦੋਵੇ ਪਹਿਲੇ ਪਤਰੇ ਪੰਨੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਤੇ ਰੰਗਦਾਰ ਵੇਲ ਬੂਟਿਆ ਨਾਲ ਸਜਾਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਹਰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਬਾਣੀ ਅਰੰਭ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਭੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਜਾਵਟ ਕੀਤੀ ਹੈ ।

ਪਤਰਾ ੬੩ ਤੇ ੬੪ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਇਹ ਪਤਰੇ ਓਂਕਾਰ ਦੇ ਆਖਰੀ ਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟ ਦੇ ਅਰੰਭਕ ਹਨ ਜਿਲਦ ਬੰਨ੍ਹਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਨਿਕਲੇ ਪਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ।

ਪਤਰਿਆ ਦਾ ਸਾਈਜ਼ ੭×ਸਾਢੇ ੪ ਇੰਚ ਹੈ, ਤੇ ਹਰ ਪੰਨੇ (ਪੱਤਰੇ ਦੇ ਇਕ ਇਕ ਪਾਸੇ (ਪੁਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੧ ਸਤਰਾਂ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਾਲ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਰੀ ਲਿਖਤ ਇਕੋ ਹਥ ਕਲਮ ਤੇ ਸਿਆਹੀ ਦੀ ਹੈ।

ਚਰਨ ਦਾਸੀ ਦਾ ਇਕ ਪੈਰ:—ਜੋ ੨੦ ਇੰਚ ਲੰਮਾ ਤੇ ਪਬੋਂ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਇੰਚ ਚੌੜਾ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਚਮੜਾ ਤੇ ਬਾਹਰ ਕਾਫ਼ਵਾਂ ਕਪੜਾ ਜ਼ਰੀਦਾਰ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਟੁਟ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਪਤੀਆਂ ਲਾਕੇ ਸਾਭਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਘੁੰਗਰਾਣਾ

॥ ਜੋੜਾ॥

ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘੁੰਗਰਾਣਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਚਰਣਾਂ ਦੇ ਜੋੜੇ ਦਾ ਇਕ ਪੈਰ ਦੂਜਾ ਨਾਲ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੋਂ ਕੀਮਤ ਤੇ ਲਿਆ ਹੈ।

ਘੁੜਾਣੀ ਇਲਾਕਾ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਜ਼ਾਮਤ ਸੁਨਾਮ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸੂਰਤੀਏ ਮਸੰਦ ਨੂੰ ਇਕ ਚੋਲਾ ਬਖਸ਼ਿਆ, ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਔਲਾਦ ਪਾਸ ਹੈ।

ਢਿਲਵਾਂ (ਫਰੀਦ ਕੋਟ)

ਢਿਲਵਾਂ ਕਲਾਂ ਇਹ ਪਿੰਡ ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਵਿਖੇ ਸੋਢੀ ਕੌਲ ਜੀ ਪਾਸ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਨੀਲਾ ਚੋਲਾ, ਬਖਸ਼ਸ਼ ਹੁਣ ਸੋਢੀ ਕੌਲ ਜੀ ਦੀ ਵੰਸ ਦੇ ਮਲ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਹੈ ਦਰਬਾਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਢਿਲਵਾਂ (ਪਟਿਆਲਾ)

ਢਿਲਵਾਂ ਵਾਲੇ ਸੋਢੀ ਕੌਲ ਜੀ ਜੋ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਜ਼ਾਮਤ ਫਤੇ ਗੜ੍ਹ (ਬਸੀ) ਥਾਣਾ ਮੂਲੇ ਪੁਰ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਢਿਲਵਾਂ ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦਿਤੀਆ ਹੋਈਆਂ ਇਹ ਵਸਤਾਂ ਹਨ।

੧. ਮਾਲਾ

੨. ਪੰਜ ਗ੍ਰੰਥੀ ਪੋਥੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ।

੩. ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਟਕਾ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਿੰਡ ਤੇ ਜਾਗੀਰ ੧ ਸੰਗਤ ਪੁਰਾ ੨ ਖਰੂ ੩ ਪਲੋ ੪ ਮਾਜਰੀ, ੫ ਰਾਇਸਰ, ਕੁਲ ਜਾਗੀਰ ਨੌ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਹੈ।

ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ

ਗੁਰ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਸਾਖੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸੈਫਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਾਦ ਤੋਂ ਲਹਿਲ ਪਿੰਡ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ ਬਾਰੇ :– ਇਹ ਸਾਖੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਮਸੰਦ ਭਾਈ ਫਤਹ ਚੰਦ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਏਸੇ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਗੁ: ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਇਉਂ ਹੈ :–

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ

ੴ ਅੰਕਾਰ

ੴ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਜੀ ਸਹਾਏ
ਰਾਇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਬਕਾਲਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭਾਗ ਰਾਮ ਝਿਊਰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਤ ਭਇ ਜੀ ਲਾਲਹ ਗ਼ਾਵੇਂ ਵਿਚ ਬਮਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਨਹੀਂ ਸਚੇ ਸਾਹਿਬ ਸੈਫਾਬਾਦ ਤੇ ਉਠ ਕੇ ਲਾਹਲ ਗਾਵੇਂ ਦੇ ਪਹਾੜ ਓਰ ਕਰੀਬਨ ਸਤ ਅਠ ਸੈ ਤੋਂ ਬੋਹੜ੍ਹ ਦੇ ਥਲੇ ਆਣ ਬਰਾਜਤ ਭਏ। ਯੀਹਾਂ ਟੋਬੜ ਮੇਂ ਚਰਨ ਧੋਵਤ ਭਏ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਏਥੇ ਜੋ ਕੋਈ ਰੋਗੀ ਸਰਧਾ ਸਹਿਤ ਅਸਨਾਨ ਕਰੇਗਾ ਉਸ ਦੇ ਸਭੇ ਖੰਡਿਏ ਗੇ। ਏਥੇ ਥੜਾ ਬਣਾਉ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਜੋ ਇਥੇ ਬਸੰਤ ਪੰਚਮੀ ਨੂੰ ਅਸਨਾਨ ਕਰੇ ਗਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਤੀਰਥਾਂ ਕਾ ਫਲ ਪਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੰਗਤ ਬੇਨਤੀ ਕਰਤ ਭਾਈ ਜੀ ਇਥੇ ਅਬਾਦੀ ਹੁੰਦੀ ਨਹੀਂ ਅਬਾਦੀ ਹੋਵੇ ਗੀ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ। ਇਥੇ ਰੌਣਕ ਬਹੁਤ ਹੋਵੇਗੀ ਇਥੇ ਗੁਰਸਿਖ ਹੋਸੀ ਰਾਜ ਧਾਨ ਸੇਵਾ ਕਰਸੀ। ਗੁਰਧਾਮ ਉਘਾ ਹੋਸੀ ਸਭ ਜਹਾਨ ਜੋ ਕੋਈ ਸੇਵ ਕਮਾਵੇ ਮਨ ਬਾਂਛਤ ਫਲ ਪਾਵੇ। ਕਰਮਾਂ ਦੇਵੀ ਖਤਰਾਣੀ ਚਰਨੀ ਡਿਗੀ ਜੀ ਅਠਰਾਹੇ ਨਾਲ ਬਾਲ ਸ਼ਾਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹੈ ਜੀ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਇਥੇ ਅਸਨਾਨ ਕਰ ਜੋ ਦੂਰ ਹੋਸੀ ਕੋਈ ਰੋਗ ਨਾ ਰੈਹਸੀ। ਇਥੇ ਦਿਨ ਖੋੜਾ ਮਾਘ ਸੁਕਲ ਪੰਜਮੀ ਸਤਾਰਾਂ ਸੈ ਅਠਾਈਸ ਸਭ ਸੰਗਤ ਕੋ ਖੁਸ਼ੀ ਕਰਤ ਭਏ ਜੋ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਵੇ ਗਾ ਸੋ ਮੇਰੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਵੇ ਗਾ ਗੁਰਧਾਮ ਕੋ ਜਾਵੇ ਗਾ ਸਭ ਸੁਖ ਪਾਵੇ ਗਾ ਜਮ ਧਾਮ ਨਾ ਜਾਵੇ ਗਾ।

ਸਮਾਪਤੰ

ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ (ਸਾਬੋ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ)

ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ :– ਜਿਸ ਵਿਚ ਜ਼ਫਰਨਾਮੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਾਤਰੇ ਦੀ ਦਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਾਈਜ਼ ਸਾਢੇ 7 × ਸਵਾ 7 ਇੰਚ ਹੈ। ਹਰ ਪੰਨੇ ਪਰ ਪੰਦਰਾਂ ਸਤਰਾਂ ਹਨ। ਸਾਰੀ ਲਿਖਤ ਇਕੇ ਹਥ ਦੀ ਹੈ। ਕੁਲ ਪਤਰੇ ੬੭੧ ਹਨ। ਭੋਗ ਚਰਿਤ੍ਰਾਂ ਪਰ ਹੈ। ਜੋ ੬੭੧ ਪਤਰੇ ਦੀਆਂ ੧੦ ਮਤਰਾਂ ਤੱਕ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਅੰਤਲੇ ੮ ਪਤਰਿਆਂ ਪੁਰ ਪੋਥੀ ਦਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਤਕਰਾ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਨਾਂ ਪਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਲਾਏ।

ਤਸਵੀਰ :— ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਲਿਖਣਾ ਦਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਈਜ਼ ਸਾਢੇ 23 × ਸਵਾ 27 ਇੰਚ ਚੌਕਾਠ ਹੈ, ਥਲੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, "ਅਮਲ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤਰੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਮੁਕਤਸਰ ਸਨਾਤਨ ਵਾਸੀ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਸਾਖ ਤਰੀਕ ੧੫ ਸੰਮਤ ੧੯੬੯।

ਸ਼ੀਸ਼ਾ :— ਜੋ ਤਿੰਨ ਫਰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਤਹਿ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚੌਕਾਠ ਸੁਨਹਿਰੀ ਹੈ। ਸਾਈਜ਼ ੧੦×੮ ਇੰਚ ਹੈ ਪਰ ਚੌਕਾਠ ਸਮੇਤ ੧੮×੧੬ ਇੰਚ ਹੈ ਤੇ ਭਿੜਨ ਵਾਲੀਆਂ ਫਰਦਾਂ ਦੋਵੇਂ ਮਿਲ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਉਪਰ ਗੁੰਬਦ ਦਾ ਰੂਪ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਬਚਨ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਲਕਵੇ ਨਾਲ ਵਿੰਗਾ ਹੋਇਆ ਮੂੰਹ ਸਿੱਧਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ॥

ਤੇਗਾ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ :— ਲੰਬਾਈ ਤਿੰਨ ਗਿੱਠ, ਚਾਰ ਉਂਗਲ (ਦੋ ਫੁਟ) $5\frac{7}{8}$ ਇੰਚ) ਚੌੜਾਈ ਪੌਣੇ ਚਾਰ ਉਂਗਲ (ਢਾਈ ਇੰਚ) ਮੁਠ (ਲੋਹੇ ਦਾ ਤਾੜੀਦਾਰ, ਮੁਲੰਮਾ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਪੌਣੇ ਸਤ ਇੰਚ ਪਕੜ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਇੰਚ ਤੋਲ ਡੇਢ ਸੇਰ ਸਤ ਤੋਲੇ। ਮੁਠ ਦੇ ਲਾਗੇ ਫਲ ਉਤੇ ਧਾਰ ਵਲ (ਸੁਰਿੰਦਰ ਆਹਨ ਨਗਰ) ਉਕਰਿਆਂ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਕ ਅੰਗਰਖਾ, ਅੰਦਰਲਾ, ਬਾਜੂ ਮੋਹਰੀ ੬੬ ਉਂਗਲੀ, ਬਾਜ਼ ਲੰਬਾਈ ਤਿੰਨ ਗਿਠ ਤਿੰਨ ਉਂਗਲ (੧੨ ਗਿਰਾਂ) ਅੰਗਰਖੇ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ੪ ਗਿਠ ਛੇਂ ਉਂਗਲ (੧੮ ਗਿਰ੍ਹਾਂ)।

ਗੁ: ਸ: ਧਮਤਾਨ ਸਾਹਿਬ

ਸ਼ਸਤਰ

੧. ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਸੀਖਦਾਰ— ਫਲ ਦੋ ਫੁੱਟ ਸਾਢੇ ਛੇ ਇੰਚ ਲੰਮਾ, ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਸਵਾ ਇੰਚ ਚੌੜਾ ਤੇ ਮੁੱਠ ਧਾਰੀਦਾਰ ਗੰਗਾ-ਜਮਨੀ (ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਕੰਮ) ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਉਤੇ ਮੁਟਾਈ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਸਿਰਿਆਂ ਤੇ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਪੰਜ ਰੇਖਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਉਹ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਤੋਰਨ ਸਮੇਂ ਬਖਸ਼ੀ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਸੀ॥

੨. ਜਨਮ ਸਾਖੀ—ਪੈੜੇ ਵਾਲੀ— ੧੭੭੫ ਈ: ਵਿਖੇ ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਬੱਲਾ, ਬੁਤਾਲਾ (ਸਠਿਆਲਾਂ ਮੁਢ ਸੁਤੋਵਾਲ ਵਾਸੀ) ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ॥ ਸਫ਼ੇ ੫੫੩, ਨਾਪ ਸਾਢੇ ੫-੫ ਇੰਚ, ਸਤਰਾਂ ਇਕ ਸਫੇ ਦੀਆਂ ਦੋ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੩. ਪਟੇ— ੧੯ ਜੋ ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਰਾਜਾ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤਕ—

੧.	ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ੧੧੮੮ ਹਿਜਰੀ।					
੨.	,,	ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਮੁਆਫ਼ੀ ਕਮੀਣਾਂ ਬਾਰੇ ॥				
੩.	,,	ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਸੰਮਤ ੧੯੬੪ ਬਿ। ਦਾ				
੪.	,,	ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ੧੮੭੩ ਬਿ:				
੫.	,,	ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਸੰਮਤ ੧੮੭੮ ਬਿ: ਦਾ				
੬.	,,	ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ	,,		੧੮੮੯	,,
੭.	,,	ਕਰਮ ਸਿੰਘ	,,	,,	੧੮੭੫	,,
੮.	,,	,,	,,	,,	੧੮੮੨	,,
੯.	,,	,,	,,	,,	੧੮੮੪	,,
੧੦.	,,	,,	,,	,,	੧੮੮੫	,,
੧੧.	,,	,,	,,	,,	੧੮੯੭	,,
੧੨.	,,	,,	,,	,,	੧੯੦੧	,,
੧੩.	,,	,,	,,	,,	੧੮੮੯	,,
੧੪.	ਕਚਹਿਰੀ ਪਟਿਆਲਾ		,,	,,	੧੮੮੯	,,
੧੫.	,,		,,	,,	੧੯੦੮	,,
੧੬.	,,		,,	,,	੧੮੬੯	,,
੧੭.	,,		,,	,,		
੧੮.	,,		,,	,,		
੧੯.					ਮੁਆਫੀ ਜ਼ਮੀਨ	

ਗੁ: ਸਿਰੋਪਾਉ ਨਾਭਾ

ਨਾਭੇ ਕਿਲੇ ਅੰਦਰ ਪੱਛੋਂ ਵੱਲ ਦੇ ਬੁਰਜ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦਆਰਾ "ਸਿਰੋਪਾਉ" ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਤਨੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਹਨ :—

(ੳ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਚੋਲਾ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਤਿਲੋਕ ਸਿੰਘ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਕੇ ਭੇਜਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਹਰ ਰੇਸ਼ਮੀ ਧਾਰੀਦਾਰ ਮਸਰੂ। ਅੰਦਰ ਮਲਾਗੀਰੀ ਵਸਤਰ ਹੈ।

(ਅ) ਸ੍ਰੀ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ, ਇਹ ਅਸਲ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਪਟਿਆਲੇ ਹੈ। ਨਕਲ ਨਾਭੇ ਹੈ।

(ੲ) ਦਸਤਾਰ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੀ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਜੰਗ ਪਿਛੋਂ ਸਾਈਂ ਬੁਧੂ ਸ਼ਾਹ ਸਢੌਰੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(ਸ) ਦਸਤਾਰ ਨਾਲ ਕੰਘਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਾਹੇ ਹੋਏ ਕੇਸ਼ ਹਨ।

(ਹ) ਦਸਤਾਰ ਨਾਲ ਕਰਦ, ਜੋ ਕਰੀਬਨ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਇੰਚ ਲੰਮੀ ਹੈ।
ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਸਤਾਂ ਨਾਲ ਜੋ ਬੁਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਚਾਰੇ ਵਸਤਾਂ (ਨੰ: ੲ. ਸ. ਹ. ,) ਸਾਂਈਂ ਬੁਧੂ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਔਲਾਦ ਦਾ ਮਕੂਲ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਦੇ ਕਰ ਕੇ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲੇ ਲਈਆਂ ਸਨ।

(ਖ) ਕੋਰੜਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ, ਇਸ ਦੀ ਡੰਡੀ ਬੈਂਤ ਦੀ ਹੈ॥

(ਗ) ਤੇਗਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ।

(ਘ) ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦਾ, ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਸਮੇਂ ਸੰਮਤ ੧੭੬੩ ਵਿੱਚ ਦਮਦਮੇ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ।
ਇਸਦੇ ਇੱਕ ਤਰਫ ਪਾਠ ਹੈ॥ ਸ੍ਰੀ ਭਗੌਤੀ ਜੀ ਸਹਾਇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸ॥ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹੈ – ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸ॥

(ਙ) ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ, ਜੋ ਬਡਰੁੱਖਿਆਂ ਤੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਨਾਭੇ ਲਿਆਏ, ਇਸ ਉੱਪਰ ਇਹ ਪਾਠ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕੇ ਕਮਰ ਕੀ ਤਲਵਾਰ ਹੈਗੀ, ਬਧੇ ਦੇਗ ਤੇ, ਯਾ ਤੇਗ ਤੇ" ਕਬਜ਼ੇ ਪੁਰ ਪਾਠ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਰਬ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇ॥

(ਚ) ਤਲਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੀ, ਜੋ ਕਲ੍ਹਾ ਰਾਇ ਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ੀ। ਇਹ ਕੋਟਲੇ ਵਾਲੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲੀ। ਇਸ ਪੁਰ Genoa ਲਿਖਿਆ ਹੈ॥*

(ਛ) ਖੰਜਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਜੋ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਕਮਰ ਤੇ ਸਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਪੁਰ ਪਾਠ ਹੈ:– ਸੰਮਤ ੧੭੩੧

ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਸਹਾਇ।
ਤੂਹੀ ਖੜਗਧਾਰਾ ਤੁਧਹੀ ਬਾਢਵਾਰੀ।
ਤੂਹੀ ਤੀਰ ਤਲਵਾਰ ਕਾਤੀ ਕਟਾਰੀ।
ਹਲੱਬੀ ਜਨੂਬੀ ਮਗਰਬੀ ਤੂਹੀ ਹੈ।
ਨਿਹਾਰੋ ਜਹਾਂ ਆਪ ਠਾਂਢੀ ਵਹੀਂ ਹੈ॥

(ਜ) ਸ੍ਰੀ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਢਾਲੇ ਦੇ ਦੋ ਫੁੱਲ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਦਸ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਹਨ॥

---

* ਇਟਲੀ ਦਾ ਪਰਸਿੱਧ ਬੰਦਰ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਆਲਾ ਦਰਜੇ ਦੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਬਣਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਦ ਯੂਰਪ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਉਣ ਲੱਗੇ, ਤਦ ਇਥੋਂ ਦੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਆਈਆਂ, ਹੁਣ ਇਥੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਵਸਤਰ ਉੱਤਮ ਬਣਦੇ ਹਨ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(ਝ) ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੇ ਤੀਰ ਦੀ ਮੁਖੀ, ਇਸ ਦਾ ਪਰਸੰਗ ਇਉਂ ਹੈ :–

(ਝ) ਸ੍ਰੀ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਇੱਕ ਸਿੰਮਲ ਦੇ ਬਿਰਛ ਵਿੱਚ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਲਗਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਬਿਰਛ ਕੁਝ ਵਰ੍ਹੇ ਬੀਤੇ ਹਨ ਕਿ ਸੁੱਕ ਕੇ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਮੁਖੀਆਂ ਲੱਭੀਆਂ। ਇੱਕ ਮੁਖੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਜ਼ੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹੰਤ ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਅਜਾਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ॥

(ਞ) ਇੱਕ ਪੁਸਤਕ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਚਰਿਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪਤਰੇ ੩੦੦ ਸੌ ਹਨ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕਵੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਨਗਦ ਅਤੇ ਦੋ ਸੌ ਰੁਪਈਏ ਵਾਰਸਿਕ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਕੇ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਲੈ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਨੰਗਲ

ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ, ਪਿੰਡ ਨੰਗਲ, ਜ਼ਿਲਾ ਫਰੀਦ ਕੋਟ

੧. ਦਸਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦਾ ਜੋੜਾ:–

ਜਿਸ ਦੇ ਉਤੇ ਬੂਟੀ ਦਾਰ ਬਨਾਤ ਕੇਸਰੀ ਰੰਗ ਤੇ ਅੰਦਰ ਚਮੜਾ ਲੱਗਾ ਹੈ, ਮਾਪ ਪੌਣੇ ਦਸ ਤੇ ਚਾਰ ਇੰਚ ਹੈ।

ਬਾਟਾ:–ਜੋ ਸੱਤ ਧਾਤਾ ਦਾ ਬਣਿਆ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪੂਜਾ ਪਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਜਲ ਛਕਣ ਤੇ ਜੋੜਾ ਛੁਹਣ ਨਾਲ ਹੰਜੀਰਾਂ ਦਾ ਰੋਗ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

੩. ਨੀਲਾ ਚੋਲਾ:–ਨੀਲੀ ਰੰਗੀ ਸੂਤੀ ਟਵਿਲ ਦੀਆਂ ਲੀਰਾ ਹਨ। ਇਹ ਉਸ ਚੋਲੇ ਦੀਆਂ ਦਸੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਉਚ ਦੇ ਪੀਰ ਬਣਨ ਸਮੇਂ ਅੰਗ ਲਾਇਆ ਸੀ।

੪. ਮੋਹਰ ਦਾ ਚਿੰਨ:–ਜੋ ਕੋਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਲਗੀ ਹੋਈ ਤੇ ਚੋਗਾਠ ਵਿਚ ਮੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਥੀ ਲਾਕੇ ਭਾਈ ਲਾਲ ਚੰਦ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਦਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮੋਹਰ ਦੇ ਅਖਰ ਇਹ ਹਨ:–ਜੋ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮੋਹਰ ਦੇ ਸਨ।

"ਦੇਗ਼ ਤੇਗ਼ ਫਤਹਿ ਨੁਸਰਤ ਬੇ ਦਰੰਗ।
ਯਾਫਤ ਅਜ਼ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ।"

ਇਹ ਮੋਹਰ ਦਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਉਤਾਰਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਿਆਨ ਹੈ ਕਿ:

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਲਾਲ ਚੰਦ ਜੀ ਬੂੜੀਆ (ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ) ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਬਹਿਲ ਖਤਰੀ ਸਨ। ਤੇ ਹਲ ਵਾਈ ਦੀ ਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਮਾਖੋਵਾਲ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਤੇ ਪਾਂਵਟੇ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਆਏ। ਭੰਗਾਣੀ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ, ਫਿਰ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਘੂੜੀਆਂ ਵਿਚ ਆ ਗਏ, ਜਿਸ ਵਕਤ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਮੁਕਤ ਸਰ ਵਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਲਾਗਲੇ ਢਿਲਵਾ ਮੁਕਾਮ ਪਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ, ਇਸ ਮੌਕੇ ਸਾਦਿਕਾ ਨੀਲਾ ਬਾਣਾ ਲਾਹ ਕੇ ਪਾੜਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲੀਰਾ ਇਕਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਸਾਂਭ ਲਈਆਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਪਾਸ ਸਤਿ ਧਾਤਾ ਬਾਟਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦਿਤਾ, ਨਾਲੇ ਹੀ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਜੋੜਾ ਇਨਾਇਤ ਫੁਰਮਾਇਆ "ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਵੰਸ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿਣਗੀਆਂ" ਕੋਈ ਖੋਹ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ, ਨਾਲੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਵਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਸ ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ (ਜਲ) ਛਕਣ ਤੇ ਜੋੜਾ ਛੁਹਣ ਨਾਲ ਹਜੀਰਾ ਦਾ ਰੋਗ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਏਗਾ—

ਇਹ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਆਗਿਆ ਪਾਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੰਗਲ ਪਿੰਡ ਆ ਵਸੇ, ਅਰ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਚੰਦਰੇ ਰੋਗ ਤੋਂ ਭੀ ਖਲਾਸੀ ਬਖ਼ਸ਼ਦੇ ਰਹੇ। ਹੁਣ ਵੀ ਹੰਜੀਰਾਂ ਦੇ ਰੋਗੀ ਨਿਚੇ ਦੇ ਐਤਵਾਰ ਬਾਟੇ ਦਾ ਜਲ ਲੈਣ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਣ ਪਰ ਸਵਾ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਆਕੇ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੀ ਦੇਗ ਕਰਾਂਉਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਲਾਲ ਚੰਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪੀੜੀ ਦਰ ਪੀੜੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲ ਆਈ ਹੈ। ਭਾਈ ਬੰਦ ਰਾਇ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੌਜੂਦਾ ਸੇਵਾ ਦਾਰ ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਪਈਆਂ ਹਨ।

(ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਉਪਰ ਦਿਤਾ ਬਿਆਨ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਇਨਸ-ਪੈਕਟਰ ਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ੩੪ ਵੀ ਸਿਖ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵੇਲੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਾਦਗਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਇਹ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ੨੨ ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ ੬ ਨਵੰਬਰ ੧੯੪੯ ਤੱਕ ਦਰਸ਼ਨੀ ਹੋਏ ਲਿਖਿਆ।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਾਦਗਾਰਾਂ
ਮੋਤੀ ਬਾਗ ਪੁਸਤਕ ਕਾਲਾ ਪਟਿਆਲਾ
੧. ਜਨਮ ਪਤਰੀ ਬਾਬੇ (ਗੁਰੂ) ਨਾਨਕ ਦੀ:—

ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਹਥ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦੀ ਜਿਸ ਉਤੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਪਤਰੇ ੨੪੬ $9 \times 7\frac{1}{4}''$ ਸਤਰਾਂ ੨੫ ਇਸ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਢੇ ਛੇ ਪਤਰੇ ਜਨਕ ਗੋਸ਼ਟ ਹੈ। ਤੇ ਪਹਿਲ ਪਤਰੇ ਪਰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਪਰ ਦਰਮਿਆਨ ਵਿਚ ਸਰਸਵਤੀ, ਸ਼ਿਵ ਜੀ, ਬ੍ਰਹਮਾਂ ਤੇ ਲਛਮੀ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤਾਂ ਹਨ । ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪਤਰੇ ਪੁਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਭਾਈ ਬਾਲਾ ਤੇ ਮਰਦਾਨੇ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਹਨ।

੨. ਸਾਖੀਆਂ ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਦੀਆਂ,

ਲਿਖਤ ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਬਨੂਰੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਹਸਤ ਲਿਖਤ ਪਤਰੇ ੧੩੯, ਮਾਪ ੧੧×੮ ਇੰਚ ਸਤਰਾਂ ਫੀ ਸਫਾ ੧੩ ਪਹਿਲ ੮ ਵਰਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਮੰਗਲਾ ਚਰਨ ਦੇ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ਹੋਏ।

੩. ਜੰਗ ਨਾਮਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾ:-

ਲਿਖਤ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਅਣੀ ਰਾਏ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਹਥ ਦੀ ਲਿਖਤ ਪਤਰੇ ੩੬ ਮਾਪ ਪੰਨਾ ੪×੪ ਇੰਚ ਸਤਰਾਂ ਫੀ ਪੰਨਾ ੭ ਕੁਲ ੬੮ ਪੌੜੀਆਂ ਹਨ

ਸਿੰਘ ਸਾਗਰ (ਗੁਰ ਬਲਾਸ ਦਸਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ)

ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਲ ਸਠਿਆਨਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਹਥ ਦੀ ਲਿਖਤ ਸੰਮਤ ੧੩੮੯ ਮਾਘ ਵਦੀ ੧੧ ਐਤਵਾਰ ਪਤਰੇ ੨੮੦ ਮਾਪ $੬\frac{1}{2} \times ੭$ ਇੰਚ ਸਤਰਾਂ ਫੀ ਪੰਨਾ ੧੫ ਇਸ ਵਿਚ ਵਾਕਿਆਤਦੀਆਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਗਲਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪੁਤਰ ਬਖਤ ਸਿੰਘ ਪੁਤਰ ਸਭਾ ਚੰਦ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਮਾਂ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੪. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਥਾਂ ਦਾ ਦੋਹੀ ਪਾਸੀਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਇਕ ਪਤਰਾ

ਜੋ ਉਨਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾ ਦਾ ਹੈ ਮਾਪ $੧੨\frac{1}{2}$ ਇੰਚ ਲੰਬਾ $੨੫\frac{1}{8}$ ਇੰਚ ਚੌੜਾ ਇਕ ਪਾਸੇ ੨੦ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ੨੫ ਸਤਰਾਂ ਹਨ ਇਹ ਪਤਰਾ ਕਿਲਾ ਮੁਬਾਰਕ ਵਿਚ ਬੁਰਜ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਦਿਤੀ ਰਚਨਾ ਕਲਕੀ ਅਵਤਾਰ ਵਿਚੋਂ ਛੰਦ ਪ੩੪੬ ਤੋ ਪ੩੭੭ ਤੱਕ ਹੈ।

ਇਹ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਦੀ ਸੰਮਤ ੧੮੩੬ ਬਿਕਰਮੀ ਸਨ ੧੭੮੦ ਈ: ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਪੁਸਤਕ ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਦਸੇ ਗਏ ਲਹੌਰੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਅਨੂਠੀ ਤਹਿ ਕੀਤੇ ਸਤ ਪਤਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਿਲਾ ਮੁਬਾਰਿਕ–ਬੁਰਜ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ

ੳ. ਸ੍ਰੀ ਗੁਟਕਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ : ਇਸ ਪੁਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਹਸਤੀਅਖਰ (ਮੂਲ ਮੰਤਰ) ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਨੌਵੇਂ ਮਹਿਲ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤ ਆਦਿਕ ਸ਼ਲੋਕ ਹਨ। ਇਕੋ ਹਥ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਹੈ।

ਅ. ਖੰਡਾ ਸਾਹਿਬ : ਇਹ ਦੋ ਧਾਰਾ ਫੌਲਾਦੀ ਖੰਡਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਹਾਏ ਖੋਦਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ॥

ੲ. ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ : ਇਹ ਗੁਰੂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਹੈ, ਇਸ ਪਰ "ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਹਾਇ ਦੇਗ ਤੇਗ ਫਤਹ ਜੋ ਕੋਈ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੇ ਗਾ ਨਿਹਾਲ" ਖੋਦਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦਸਤਾ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ ਵਾਲਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਹੈ।

ਸ. ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ : ਦਸਤੇ ਹੇਠ ਇਸ ਤੇ "ਅਕਾਲ ਸਹਾਇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ" ਖੋਦਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਖਾਲੀ ਹਨ।ਦਸਤਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਹੈ।

ਹ. ਤੀਰ (ਬਾਨ) ਇਸ ਤੇ ਤਿੰਨ ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਬੰਦ ਹਨ।
ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਚਾਰੇ ਸ਼ਸਤਰ ਤੇ ਗੁਟਕਾ ਸਾਹਿਬ ਬਾਬਾ ਤਲੋਕਾ ਜੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇਂ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰ ਕਸੇ ਵਿਚੋਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਬਖਸ਼ੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਅਮੋਲਕ ਵਸਤਾਂ ਸਰਬ ਰਖਿਆ ਲਈ ਸਰਬ ਮਨੋਰਥਾਂ ਦੀ ਸਿਧੀ ਲਈ ਅਪਾਰ ਰਤਨ ਤੁਸਾਨੂੰ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਜਾਣ ਕੇ ਬਖਸ਼ੇ ਹਨ ॥

(ੳ) ਖੰਡਾ ਸਾਹਿਬ :
ਇਹ ਦੋ ਧਾਰਾ ਖੰਡਾ ਹੈ, ਕਬਜ਼ਾ ਸਰਬ ਲੋਹ ਤਾਰ ਜੜਤ ਹੈ।

(ਅ) ਤੇਗ਼ ਸਾਹਿਬ :–
ਇਸ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸਰਬ ਲੋਹ ਦਾ ਤੇ ਸ਼ਾਲ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਹੈ।

(ੲ) ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ :–
ਇਹ ਫੌਲਾਦੀ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਚੰਦਰਮਾਂ ਅਤੇ ਖੰਡੇ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹਨ :–

(ਸ) ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ : ਇਸ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸਰਬ ਲੋਹ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਸਹਾਇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਉਸ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

(ਹ) ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ : ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਰਗਾਹ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ "ਭਗੌਤੀ ਸਹਾਇ ਗੁਰੂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦" ਖੋਦਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦਸਤਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਉਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਝਾਲ ਹੈ। ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਉਕਰੇ ਹੋਏ ਹਨ।

(ਕ) ਕਟਾਰ ਸਾਹਿਬ : ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਰਗਾਹ ਕਟਾਰ ਹੈ। ਕਬਜ਼ਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਹੈ। ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰ ਦੇ ਚਿਤਰ ਉਕਰੇ ਹੋਏ ਹਨ।

(ਖ) ਸਫਾ ਜੰਗ :– ਇਸ ਦੇ ਦਸਤੇ ਉਪਰ ਤਿੰਨ ਪੋਲਰੇ ਚਾਦੀ ਦੇ ਚੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਫਲ ਉਪਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਮਹਾਂ ਕਾਲ ਜੀ ਦੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਚਤਰ ਭੁਜ ਜੀ ਦਾ ਚਿਤਰ ਹੈ। ਪੀਨ ਉਪਰ ਇਕ ਪਾਸੇ (ਈ ਜ਼ਨੀਜ਼ਤ ਨਿਆਜ਼) ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ "ਸਰ ਕਲੰਦ ਬਾ ਫਤਦਾ" ਫਾਰਸੀ ਅਖਰ ਖੋਦੇ ਹੋਏ ਹਨ॥

(ਗ) ਖੰਜਰ :– ਦਸਤਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਹੈ।

(ਘ) ਪੇਸ਼ ਕਬਜ਼ :– ਦਸਤਾ ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੇ ਇਕ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਬੰਦ ਹੈ।

(ਙ) ਬਰਛਾ ਸਾਹਿਬ :– ਛੜ ਅਜੀਬ ਜੌਹਰ ਦਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਲਚਕ ਹੈ। ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਲਕੜੀ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗ ਸਕਿਆ ਕਿ ਕਿਸ ਦਰਖਤ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਗਾਤਾ ਬਲਮ ਤੇ ਇੰਦਰ ਦਮਨ ਭਲਾ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ।

(ਚ) ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ :– ਛੜ ਦੀ ਇਕੋ ਹੀ ਪੋਰੀ ਹੈ, ਹੇਠ ਪੋਲਰੇ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਹਰੜ ਹੀ ਹੈ।

ਇਹ ਦਸ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਬਾਬਾ ਤਲੋਕਾ ਜੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਰਾਮਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਣ ਪਿਛੋਂ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਕਮਰਕਸੇ ਦੇ ਬਖਸ਼ੇ ਸਨ। ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਰਾਜ ਅਖੰਡ ਇਸਥਿਤ ਰਹੇ ਗਾ।

(ਛ) ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ

(ੳ) ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ :–

ਇਸ ਦੇ ਦੋਨੋ ਪਾਸੇ ਖਾਲੀ ਹਨ। ਕਬਜ਼ੇ ਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹਨ।

(ਅ) ਪੇਸ਼ ਕਬਜ਼ :– ਇਸ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸਰਬ ਲੋਹ ਦਾ ਹੈ।

(ੲ) ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ :– ਕੇਵਲ ੯ ਇੰਚ ਲੰਬੀ ਹੈ, ਗੋਲੀਆ ਸ਼ਕਲ ਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਖੋਖਰੀ ਦੀ ਹੈ।

(ਸ) ਸਫਾ ਜੰਗ :– ਦਸਤੇ ਉਪਰ ਛੇ ਫੁਲੀਆਂ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਦੋਨੋ ਪਾਸੇ ਪੋਲਰੇ ਹਨ।

(ਹ) ਛਤੀਰ :– (ਬਾਣ) ਇਨਾਂ ਦੀ ਮੁਠੀ ਹੇਠ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਪੋਲਰੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਬਰੀਕ ਬੰਦ ਹਨ।

(ਕ) ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ :– ਇਸ ਦੇ ਦਸਤੇ (ਛੜ) ਹੇਠ ਪੋਲਰੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਪਹਿਲੂ ਦਾਰ ਹਰੜਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਨ।

ਇਹ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਦੇਸ ਨੂੰ ਚਾਲੇ ਪਾਉਣ ਸਮੇਂ ਸਿਰੋਪਾਉ ਵਜੋਂ ਤਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੇ।

ਕਮਰ ਕਸਾ : ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੈ। ੧੩ ਜੇਠ ੧੯੯੯ ਬਿ: ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਠਿੰਡਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਸੀ।

ਇਸ ਦੇ ਪਖੇ ਪਿਤਲ ਭਰਤ (ਫੌਲਾਦ ਦੇ) ਹਨ, ਅਗਲਾ ਪਿਛਲਾ ਦੋਵੇਂ ਸਵਾ ਯਾਰਾਂ ਇੰਚ ਲੰਬੇ ਤੇ ਸਾਢੇ ਅਠ ਇੰਚ ਚੌੜੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਬਗਲਾਂ ਵਾਲੇ ਦੋਵੇਂ ਕਿਨਾਰੇ ਤੋਂ ਸਵਾ ਦਸ ਇੰਚ ਲੰਬੇ ਤੇ ਸਵਾ ਸਤ ਇੰਚ ਚੌੜੇ।ਪਰ ਵਿਚਕਾਰ ਕਟਾਮ ⌒ ਤੋਂ ਲੰਬਾਈ(ਉਤਾਂਹਨੂੰ) ਸਾਢੇ ਅਠ ਇੰਚ ਹੈ। ਸਜੇ ਪਾਸੇ ਬਗਲ ਵਾਲੇ ਪਖੇ ਪੁਰ "੧ੴ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ' ਤੇ "ਸਿਰ ਮਸਤਕ ਰਖਯਾ ਪਾਰ ਬ੍ਰਹਮ" (ਸਾਰਾ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ) ਅਤੇ "ਬੋਲ ਸ੍ਰੀ ਵਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੰਕਤ ਹੈ"

ਅਗਲੇ (ਸਾਹਮਣੇ ਪੱਖੇ ਤੇ ਚਾਰ ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਮੂਲ ਮੰਤਰ, ਪੰਜਵੀ ਸਤਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਹਾਇ) ਉਕਰਿਆ ਹੈ ⌒

ਖਬੇ ਪਾਸੇ (ਬਗਲ ਵਾਲੇ ਪਖੇ ਉਪਰ "੧ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ"
ਛਪੈ ਛੰਦ ॥ ਤ੍ਵ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥ ਚਕ੍ਰ ਚਿਹਨ (ਸਾਰਾ ਛੰਦ ਸਤਰਾਂ ਚਿ)
ਅਖੀਰ ਤੇ "ਵਾਹਿਗੁਰੂ"ਅੰਕਿਤ ਹੈ ॥ ⌒
ਪਿਛਲੇ (ਪਿਠ ਵਲ ਦੇ) ਪੰਖੇ ਉਪਰ ੧ੴ ਉਤਾਰ ਖਾਸੇ ਦਸਖਤਕ ਉਸਤਤਿ
ਅਕਾਲ ਜੀ ਕੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦ ਅਕਾਲ
ਪੁਰਖ ਕੀ ਰਖਿਆ ਹਮਨੈ ਸਰਬ ਲੋਹ ਕੀ
ਰਖਿਆ ਹਮਨੈ ਸਰਬ ਕਾਲ ਜੀ ਦੀ ਰਛਿਆ ਹਮਨੈ ॥
ਸਰਬ ਲੋਹ ਜੀ ਦੀ ਸਦਾ ਰਛਿਆ ਹਮਨੈ, ॥ ਅਗੇ
ਲਿਖਾਰੀ ਕੇ ਦਸਖਤ ਅੰਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ॥

ਜੰਮਦਾੜ : ਬ : ਸ਼ਕਲ ਖੰਡਾ: ਉਪਰੋਂ ⌒ ਦੋ ਫਲ ਬਸ਼ਕਲ ਆਰੀ ਦੰਦੇਦਾਰ ਉਪਰਦੇ ਸਜੇ ਪਾਸੇ ਇਹ ਲੇਖ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਹੈ '੧ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਦੇਗ ਤੇਗ ਫਤਹਿ ਨੁਸਰਤ ਬੇਦ ਰੰਗ, ਯਾਫਤ ਫਤਹ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਹਾਇ, ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸ਼ਲੋਕ ਫਲ ਅਤੇ ਕੰਘੇ ਦੇ ਪਾਂਸ ਚੰਡੀ ਦੀ ਉਸਤਿਤ ਵਿੱਚ ਹਨ।

ਸਿਰੋਹੀ (ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ :– ਗੰਗਾ ਜਮਨੀ ਸਰਬ ਲੋਹ ਦਾ ਹੈ ਸਜੇ ਪਾਸੇ ਕਬਜੇ ਦੇ ਕੋਲ ਫਲ ਉਤੇ ਫਾਰਸੀ ਅਖਰਾਂ ਬਿੱਚ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਫਲ ਉਤੇ ਤਿੰਨ ਬਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਪਟਣੇ ਤੋਂ ਆਈ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ:- ਜੋ ਦੋ ਖਾਲੀ ਸ਼ਕਲ ⌒ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪਿਠ ਉਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਲੇਖ ਹੈ। "੧ਓ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦। ਫਲ ਦੇ ਅਗਲੇ ਹਿਸੇ ਤੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਤ ਉਂਗਲ ਝਿਰੀ ਕਟੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਬੰਦੂਕ ਸੁਨਹਿਰੀ ਤੋੜੇ ਦਾਰ:—ਇਹ ਬੰਦੂਕ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਹਿਸੇ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕੁੰਦੇ ਦੇ ਪਾਸ ਸੁਨਹਿਰੇ ਵਿਚ ⌒ ਭਗਵਤੀ ਅਸ਼ਟ ਭੁਜੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ (ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਸਵਾਰੀ)ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪਾਸ ਲਿਖਿਆ ਹੈ "੧ਓ ਅਕਾਲ ਸਹਾਇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਦਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ" ਉਪਰ ਚੰਡੀ ਦਾ ਸਤੋਤ੍ਰ ਭਗੌਤੀ ਸਤੋਤ੍ਰ ਹੈ।

ਬਰਛਾ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ:—ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਹਥ ਤੋਂ ਵਧ ਲੰਬਾ ਫਲ ਤੇ ਸਰਬ ਲੋਹ ਦਾ ਪਲਤਾ ਹੈ। ਤੇ ਉਪਰ ਝਾਲ ਸੋਨੇ ਦੀ ਹੈ।

ਖੜਾਵਾਂ:—ਇਹ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਚੰਦਨ ਦੀਆਂ ਖੜਾਵਾਂ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੇ ਪਿੰਡੀ ਘੇਬ ਦਾ ਇਕ ਸੇਠ ਲਿਆਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ੧੫੦੦) ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਤੇਗਾ:—ਇਹ ਬਾਰਾਂ ਸੇਰ ਪਕੇ ਦਾ ਤੇਗਾਂ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਚੰਦਰਮਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸੂਰਜ ਚਿਤਰ ਹੈ। ਪੰਜ ਖਾਲੀਆਂ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਦਾਤਾ

(ੳ) ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਤੇ ਉਰਦੂ ਅਖਰਾ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ ਖੋਦਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਦੋਵੇ ਪਾਸੇ ਦੋ ਦੋ ਖਾਲੀਆਂ ਹਨ।

(ਅ) ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ:—ਇਸ ਦੇ ਛੜ ਦੇ ਹੇਠ ਪੋਜਰੇ ਵਿਚ ਦੋ ਹਰੜਾ ਹਨ।
ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਾਕੇ ਬਖਸ਼ੀਆਂ ਸਨ।

ਭਾਈ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫੱਫੜੇ ਭਾਈ ਕੇ,
ਤਹਿਸੀਲ ਮਾਨਸਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਬਠਿੰਡਾ

(ੳ) ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਦੇ ਨਾਮ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਇਹ ਹੈ।
(ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਲਿੱਖਤ) ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਸੰਗਤਾਂ ਸਹਲੰਗ ਫਫੜਿਆ ਕਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦਸਵੇਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ

ਚੋਲਾ ਸਾਦਾ ਸੂਤੀ ਚਿੱਟਾ :— ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਈਜ਼ ਇਹ ਹੈ :-

ਬਾਜ਼ੂ	੪੮ ਇੰਚ
ਲੰਬਾਈ	੪੭ ,,
ਤੀਰਾ	੧੭ ,,
ਕਮਰ	੪੧ ,,
ਘੇਰਾ ਬਲਿਊਂ	ਸਵਾ ੨੨ ਫੁੱਟ
ਕਲਾਈ .... ,,	੫ ਇੰਚ
ਛਾਤੀ ਚੁਬਗਲੇ ਤੋਂ	੨੫ ਫੁਟ

ਚੋਲਾ ਛੀਟ ਦਾ ਸੂਤੀ ਦੋਹਰਾ :— ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਿੱਟਾ ਸੂਤੀ ਕਪੜਾ ਤੇ ਉਤਲੇ ਪਾਸੇ ਛੀਟ ਕਾਲੀ ਬੂਟੀ ਦੀ ਲਗੀ ਹੈ, ਸਾਈਜ਼ ਇਹ ਹੈ।

ਬਾਜ਼ੂ	੫੦ ਇੰਚ
ਤੀਰਾ	੧੯ ,,
ਕਮਰ	੪੦ ,,
ਘੇਰ .... ਪਣੇ	੧੯ ਫੁਟ
ਚੁਬਗਲੇ ਤੇ ਛਾਤੀ	੨੫ ਇੰਚ

ਪਾਜਾਮਾ ਕਕੜੈਲ (ਚਮੜੇ ਦਾ) ਜਿਸ ਦਾ ਨੇਂਹ ਧਾਰੀਦਾਰ ਸੂਤੀ ਕਪੜੇ ਦਾ ਲਗਾ, ਇਸਦੀ ਜਮੀਨ ਲਾਲ ਤੇ ਧਾਰੀ ਚਿੱਟੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਜਾਮਾ ਸਿਪਾਲੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਸਮੇਂ ਪਹਿਨਣ ਵਾਲਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਸਾਈਜ਼ ਇਹ ਹੈ :—

ਲੰਬਾਈ	੪੩ ਇੰਚ ਸਣੇ ਨੇਂਹ
ਘੇਰਾ	੩੦ ਇੰਚ
ਗਦ	੧੫ ,,
ਮੁਹਰੀ	੭ ,,

ਜੋੜਾ ਖਲ ਦਾ :- ਸਾਈਜ਼ ੧੧ × ੪ ਇੰਚ

ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਦੀ ਬੰਸ ਸਬੰਧੀ ਭਾਈ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਿਆਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ।

ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਜੀ ਪਿੰਡ ਫ਼ਠਠੜਿਆਂ (ਤਸੀਲ ਮਾਣਸਾ ਪੈਪਸੂ) ਮਹਿਰ ਮੀਆਂ ਸਿੱਧੂ ਜਟ ਅਲਾ ਦਿੱਤੇ ਦੇ ਪੁਤਰ ਸਨ। ਇਹ ਘਰਾਣਾ ਸਖੀ ਸੁਲਤਾਨ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ। ਬਹਿਲੋ ਬਾਲਗ ਹੋ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਾਸਤੇ ਲਾਏ ਆਵਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ, ਲਗਨ, ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵ ਨਾਲ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਭਾਈ ਨਾਨੋ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੁਤਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਾਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਭਗਤੇ ਨੇ ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਦੇ ਤਾਣ ਭੂਤਾਂ ਪ੍ਰੇਤਾਂ, ਪੁਰ ਹੁਕਮ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਤੇ ਭੂਤਾਂ ਪਾਸੋਂ ਹੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਖੂਹ ਲਵਾਇਆ , ਤੇ ਭਗਤਾ ਪਿੰਡ ਬੱਧਾ ਜੋ ਹੁਣ ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਵਿਚ ਹੈ। ਭਾਈ ਭਗਤੇ ਦੇ ਘਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਤਾਰਾ, ਭਾਗ, ਮਿਹਰਾ ਬਖਤਾ ਪੰਜ ਪੁਤਰ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਮਾਖੋਵਾਲ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪੂਰਬ ਰਟਨ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਚਲਾਉਣ ਤੇ ਖੂਹ ਲਵਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਕੇ ਮਾਖੋ ਵਾਲ ਛਡ ਗਏ। ਸੋ ਉਨਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਆਗਿਆ ਪਾਲਨ ਕੀਤੀ। ਖੂਹ ਲਵਾਇਆ ਤੇ ਲੰਗਰ ਚਲਾਇਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਭਲੇ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਤਾਰੇ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦੂਨੇ ਕੋਟ, ਭਾਈ ਮਿਹਰੇ ਦੀ ਸੇਲਬਰਾਹ ਤੇ ਭਾਈ ਬਖਤੇ ਦੀ ਬੰਬੀਏ ਪਿੰਡ ਵਸਦੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਕਰਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਕਰਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਘਰ ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਜੋ ਦਸਮੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਸੰਦ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਸਮੇਂ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਸਾਬਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਖਸ਼ੇ ਗਏ ਤੇ ੨੯ ਵੈਸਾਖ ੧੭੫੬ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਆਪ ਇਸ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਬਖਸ਼ਿਆ :-

ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਲਿਖਤ "ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਸੰਗਤ ਸਹਲੰਗ ਫਫੜਿਆਂਕਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀ :—

ੴ ਗੁਰੂ ਜੀ

ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਕਾਰ ਦੇਣੀ, ਤੁਸਾਡਾ ਭਲਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਗੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਦਸਖਤ :-

ੴ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ

ਸਿਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਸਰਬਤ ਸੰਗਤ ਗੁਰਦਾਸ ਭਗਤੇ ਫਫੜੇ ਕਾ ਸਹਲੰਗੁ ਗੁਰੂ ਰਖੇ ਗਾ ਸੰਗਤ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਜਪਣਾ ਜਨਮ ਸਉਰੇਗਾ। ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਹਜ਼ੂਰ ਆਇਆ, ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਕਾਰ ਸੰਗਤਿ ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਨੂੰ ਦੇਣੀ ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ। ਨਿਹਾਲ ਹੋਏ ਮਿਤੀ ਵੈਸਾਖ ੨੭ ਸੰਮਤ ੧੭੫੬ ਸਤਰਾਂ ੫ :—

ਇਸ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਕਟਾਰ, ਇਕ ਜੋੜੀ ਚਰਨ ਦਾਸੀ, ਇਕ ਪਜਾਮਾ ਕਕੜੈਲ ਜਾਨਵਰ ਦੀ ਖੱਲ ਦਾ, ਦੋ ਚੋਗੇ ਸੂਤੀ (ਇਕ ਇਕਹਰਾ ਸਾਦਾ ਤੇ ਇਕ ਛੀਟ ਦਾ) ਭੀ ਬਖਸ਼ੇ ਗਏ ਦਸੀਦੇ ਹਨ॥

(ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ੨੦੦੬ ਬਿ: ਦੀ ਦੀਪ ਮਾਲਾ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫਰੰਸ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਲ ਕਿਲਾ ਮੁਬਾਰਕ ਅੰਦਰ ਹੋਈ ਪ੍ਰਦਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਲਿਆ ਕੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਦਖਾਈਆਂ ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਦੇ ਦੂਜੇ ਭਰਾ ਸੈਣਾ ਜੀ ਸਨ।

ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਤੋਂ ਅਗਾੜੀ ਵੰਸ ਇਉਂ ਚਕਦੀ ਹੈ ॥

ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਦਾ ਦਇਆ ਚੰਦ, ਦਇਆ ਚੰਦ ਦੇ ਘਰ ਸਾਧੂ ਸਿਘ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ, ਕੋਇਠਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚਾਰ ਪੁਤਰ ਹੋਏ। ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਪੁਤਰ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਹੋਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਪਤਿ ਦੇ ਘਰੋਂ ਮਹਾਂਰਾਣੀ ਹੁਕਮਾਂ ਦੇ ਪੇਕੇ ਭੀਖੀ ਪਿੰਡ ਸਨ, ਜਿਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭਗਤੀ ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਨਾਲ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੀ ਫਰਮਾਇਸ਼ ਨਾਲ ਭਾਈ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਸੀਲ ਸਿਰਹੰਦ ਵਿਚ ਮਲੋਕ ਪਿੰਡ ਬਖਸ਼ ਦਿਤਾ॥

ਭਾਈ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਤਿੰਨ ਪੁਤਰ ਹੋਏ। ਅਤੇ ਅਗੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਾਦਗਾਰੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਪੀੜੀ ਦਰ ਪੀੜੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁਰੀ ਆਈ ਹੈ।

ਭਾਈ ਰੂੜ ਸਿੰਘ, ਅਤਰ ਸਿੰਘ, ਦਸੋਂਧਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਭਾਈ ਚੇਤ ਸਿੰਘ (ਮੌਜੂਦਾ ਸੇਵਾਦਾਰ ਜਿਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ ੧੯੪੦ ਮਿਤੀ ਭਾਦਰੋਂ ਸੁਦੀ ਦਸਮੀ ਦਾ ਹੈ। ਅਗਾੜੀ ਇਨਾਂ ਦੇ ਕੋਈ ਤੱਗ ਪੱਗ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਸਿਰਫ ਦੋ ਬੀਬੀਆਂ॥

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਸਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਬਹਿਲੋ ਜੀ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਸੰਮਤ ੧੬੬੦ ਬਿ: ਵਿੱਚ ਤੇ ਭਾਈ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੯੯੨ ਮਿਤੀ ਮਘਰੋਂ ੫ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਡਾਰੂ ਆਂਦਾ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਲਿਖਤੀ ਮਸਾਲਾ ਬਥੇਰਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਫਫੜੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦਿੱਲੀ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਤੇ ਨਰਿੰਦਰਪੁਰੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਤਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਥੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਬੰਨੇ ਦੋ ਕੁ ਮੀਲ ਪੈਂਡਾ ਹੈ॥

ਫਰੀਦ ਕੋਟ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਕਪੂਰਾ ਕਪੁਰ ਸਿੰਘ ਸਜਿਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਖੜਗ ਅਤੇ ਢਾਲ ਬਖਸ਼ੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦੇ ਰਾਜ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਢਾਲ ਗੈਂਡੇ ਦੀ ੨੨ ਇੰਚ ਕੁਤਰ ਦੀ ਹੈ।

ਫਰੀਦ ਕੋਟ

ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਤੋਸ਼ੇਖਾਨੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਖੜਗ ਅਤੇ ਢਾਲਾ ਹੈ ਜੋ ਚੌਧਰੀ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨. ਇਕ ਪਤ੍ਰ ਸਾਢੇ ਸੋਲਾਂ ਇੰਚ ਦਾ ਲੰਮਾਂ ਕਿਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਚਕਾਰੋ ਦੋ ਟੁਕੜੇ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਇਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ। ਜੋ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਅਹਲਕਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਪਤ੍ਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹੈ। ਪਾਠ ਛੰਦ ਬੱਧ ਹੈ ੭੧੬ ਛੰਦ ਤੋਂ ੫੭੪ ਤਕ ਪਾਠ ਹੈ ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਡੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਹੈ। ਅੱਗਾ ਪਿੱਛਾ ਦੇਖੇ ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦਾ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਨਮੂਨੇ ਮਾਤਰ ਪਾਠ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ:–

ਦੇਖਜਾ ਵਿਚਾਰ ਰਾਜਾ ਅਪਾਰ।
ਆਨਾਨ ਚਿੱਤਾ । ਪਰਮੰ ਪਵਿਤ। ੫੭ ੧੭।
ਸੁੰਦਰ ਸਰੂਪ। ਸੌਂਦਰਜ ਭੂਪ। ਸੋਭਾ ਅਪਾਰ।
ਸੋਭੇ ਸੁਧਾਰ। ੫੭.੨੦

ਬਾਗੜੀਆ

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਬਾਗੜੀਆ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ

(ਪੁਸਤਕਾਂ)

੧. ਜਾਪੁ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵ੍ਵਾਕ ਪਾ: ੧੦ ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ ਹਕਾਇਤਾਂ ਸਮੇਤ ਅਤੇ ਮੁਨਾਜਾਤ ਬਾਬ ਜੀ ਫਾਰਸੀ ਲਿਖਤੀ, ਇਸ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ, ਲਿਖਤ ਦਾ ਸੰਮਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ।

੨. ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਲਿਖਤ ਮਿਤੀ ਮਘਰ ਸੁਦੀ ੧੦ ਸੰਮਤ ੧੭੯੧, ਪੱਤਰੇ ੨੧੨, ਸਾਈਜ ੧੨। ੯ ਇੰਚ, ਸਤਰਾਂ ਫੀ ਸਫਾ ੧੭ ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਤਸਵੀਰਾਂ ਭੀ ਹਨ।

੩. ਜਪੁ ਜੀ ਸਟੀਕ-ਹਥ ਲਿਖਤ

ਤਸਵੀਰਾਂ

੪. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

੫. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ

੬. ਮ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਰਬਾਰ

੭. ਭਾ: ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ }
੮. ਭਾ: ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ } ਰਈਸ ਬਾਗੜੀਆ

੯. ਕੜਛਾ ਪਿੱਤਲ ਦਾ :– ਸਾਢੇਚਾਰ ਇੰਚ ਚੌੜਾ ਦੋ ਇੰਚ ਡੂੰਘਾ ਤੇ ਡੰਡੀ ਦੋ ਫੁੱਟ ਲੰਮੀ ਇਹ ਕੜਛਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਰੂਪ ਚੰਦ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਤੇ ਲੰਗਰ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੦. ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ :– ਫਲ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਦੋ ਫੁੱਟ ਸਾਢੇ ਸੱਤ ਇੰਚ ਤੇ ਚੌੜਾਈ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਸਵਾ ਇੰਚ। ਮੁੱਠ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਸਿੰਘ ਮੁਖ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਪੁਰ ਮੁੱਠ ਵਲ ਨੂੰ ਚੌੜੇ ਦਾ ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਲਿਖੀ ਹੈ ॥ "ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸੰ:੧੬੦੦ ਮੇ ਜਨਮੇ ਅਰੁ ਸੰ: ੧੬੬੦ ਗਦੀਨਸ਼ੀਨ ਹੂਏ ਬੇਟਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾ ਥਾ ਗੁਰੂ ਮੁਦਤਾਂ ਤਕ ਅਜੀਮਾਬਾਦ ਮੇਂ ਰਹੇ ਆਖਰਕਾਰ ਹੁਕਮ ਆਲਮਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੰ: ੧੨੬੩ ਮੇਂ ਮੁਕਾਮ ਦੇਹਲੀ ਮੇਂ ਸਮਾਣੇ" ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਸੁਖੀਏ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਸੀ ॥

੧੧. ਕੱਤੀ ਲੰਬੀ :– ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਦੋ ਫੁੱਟ ਸਾਢੇ ਨੌ ਇੰਚ ਤੇ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ੧ ਸਹੀ ਤਿੰਨ ਬਟਾ ੧੦ ਇੰਚ ਚੌੜਾ ਹੈ। ਮੁੱਠਾ ਖੰਡਾ ਫ਼ੈਸ਼ਨ ਤਾੜੀਦਰ ਤੇ ਸਤ ਇੰਚ ਲੰਬੀ ਹੈ ॥

੧੨. ਕੱਤੀ ਇਕ ਧਾਰੀ :– ਫਲ ਦੋ ਫੁੱਟ ਸਾਢੇ ੪ ਇੰਚ ਲੰਬਾ ਤੇ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ੧ ਸਹੀ ਤਿੰਨ ਬਟਾ ੧੦ ਇੰਚ ਚੌੜਾ ਮੁੱਠਾ ਤੋਤਾ ਮੁਖ ਤਾੜੀਦਰ ਲੋਹੇ ਦਾ ॥ ਜਿਸ ਪੁਰ ਸੋਨੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪੌਣੇ ਸੱਤ ਇੰਚ ਲੰਬਾ।

੧੩. ਪੇਸ਼ ਕਬਜ਼ :– ਦਸਤਾ ਸੰਮਿ ਯਸ਼ਬ ਸਾਢੇ ੪ ਇੰਚ ਲੰਮਾ, ਫਲ ਪੌਣੇ ਨੌ ਇੰਚ ਲੰਮਾ ਤੇ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ੧ ਸਹੀ ੨ ਬਟਾ ੧੦ ਇੰਚ ਚੌੜਾ ॥

੧੪. ਪੇਸ਼ ਕਬਜ਼ :– ਮੁੱਠ ਪੌਣੇ ਪੰਜ ਇੰਚ ਲੰਮੀ ਸੰਗਿ ਖਸ਼ਬ ਦੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਮੁਖੀਆਂ, ਅੰਦਰ ਦਸ ਲਾਲ ਨਗ ਜੜੇ ਹਨ। ਫ਼ਲ ਪੌਣੇ ਦਸ ਇੰਚ ਲੰਮਾ, ਮੁੱਢੋਂ ੧ ਸਹੀ ਇਕ ਬਟਾ ੧੦ ਇੰਚ ਤੇ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ੯ ਬਟਾ ੧੦ ਇੰਚ ਚੌੜਾ ਹੈ ॥

੧੫ ਪੇਸ਼ ਕਬਜ਼ (ਜੰਬੂਆ) :– ਦਸਤਾ ਯਸ਼ਬ, ਘੋੜ ਮੁਖ, ਪੌਣੇ ਪੰਜ ਇੰਚ, ਫਲ ੪ ਸਹੀ ੪ ਬਟਾ ੧੦ ਇੰਚ ਲੰਮਾ ਤੇ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ੧ ਸਹੀ ਇਕ ਬਟਾ ਦਸ ਇੰਚ ਚੌੜਾ ਹੈ ॥

(ਨੋਟ, ੧੧ ਤੋਂ ੧੫ ਅੰਕ ਤਕ ਸਾਰੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਰੂਪ ਚੰਦ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਤਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੇ ਸਨ)

੧੬. ਲੋਹ :– ਤਿੰਨ ਫੁਟ ਚਾਰ ਇੰਚ ਚੌੜੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਚੰਦੀ ਗਿਰਦੇ ਚਾਰ ਘੇਰ ਪੱਤ੍ਰਿਆਂ ਦੇ ਹਨ। ਏਨਾਂ ਗੁਰ ਬਖ਼ਸ਼ਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਭਾ: ਸਾ: ਜੀ ਪਾਸ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਬਹੁ ਮੁਲੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਲਿਖਤਾਂ ਹਨ ॥

ਭਮੀਪੁਰਾ :– ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਮੋਹੀ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਵਿਖੇ ਆਏ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਥ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਵਿਚ ਛਾਪ (ਮੁੰਦਰੀ) ਪਾਈ ਹੋਈ ਉਸ ਉਪਰ ਦੀ ਮਾਸ ਫਿਰ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਇਕ ਲੋਹਾਰ ਪਾਸੋਂ ਉਤਰਾਈ ਅਤੇ ਉਸੇ ਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ ਦਿਤੀ ਜੋ ਹੁਣ ਉਸ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਪਾਸ ਪਿੰਡ ਭਮੀਪੁਰਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਵਿਖੇ ਹੈ ॥

ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲਾ

੧. ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ :– ਮੁਠ ਥੱਬੀ (ਯਾ ਚਾਂਦੀ) ਦਾ ਕਾਰ ਤਿਲਾਈ, ਸਤ ਇੰਚ ਲੰਮੀ, ਫਲ ਦੋ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਫੁਟ ੧੦ ਇੰਚ ਲੰਮਾ ਤੇ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ੧ ਸਹੀ ੨ ਬਟਾ ੧੦ ਇੰਚ ਚੌੜਾ। ਫਲ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪੁਰ ਇੱਕ ਫੁਟ ੧੦ ਇੰਚ ਤਕ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਗੋਲ ⌒ ਕਿੰਗਰੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਧਾਰ ਵਲ ਢਾਈ ਇੰਚ ਤਕ। ਮੁਠ ਪਾਸੇ ਫਲ ਉਤੇ ਇਕ ਬੰਨੇ –੧ੴ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਨਵਾਬ ਸ਼ੇਰ ਖ਼ਾਂ ਮਲੇਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਰਾਇਕੋਟ ਤੇ ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ "ਸੰਮਤ ੧੭੬੨" ਲਿਖਿਆ ਹੈ ॥

੨. ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਨਾਮ ਚਿੱਠੀ ਦੀ ਨਕਲ :– ਜੋ ਨਵਾਬ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖ਼ਾਨ ਰਈਸ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਵਲੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਸਬੰਧੀ ਲਿਖੀ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ॥ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਯਾ ਦਿਲੀ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਯਾ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ॥ ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਦਸਖਤਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਤਾਰੀਖ "੯ ਜ਼ੀਕੱਦਾ ਸੰਨ ੧੧੨੧ ਹਿਜਰੀ" ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਅਖੀਰ ਨੀਚੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ :– "ਨਕਲ ਮੁਤਾਬਿਕ ਅਸਲ ਹੈ। ਬੰਦਾ ਸਰਫ਼ਰਾਜ ਅਲੀ ਖ਼ਾਨ ਹਿਲਕਾਰ ਖ਼ਾਸ"

ਉਤੇ ਦੱਸੀ ਚਿਠੀ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤਰਜਮਾ ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਚਿਠੀਆਂ ਸੁਨੈਹਰੀ ਫਰੇਮ ਵਿਚ ਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਰੂਪਾ – ਜ਼ਿਲਾ ਫੂਲ
ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ (ਯੂਨੀਅਨ)

੧. ਹੁਕਮਨਾਮਾ (ਨਾਂ ਮੁਕੰਮਲ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਭਾਈ ਸੁਖੀਆ ਦੇ ਨਾਮ :–

⌒ ਨਿਸ਼ਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ

੧ੴ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ

ਸੁਖੀਆਂ ਗੁਰੂ ਰਖੇਗਾ, ਤੁਸਾਂ ਹਜ਼ੂਰ ਆਵਣਾ ਘਰ ਅਸਾਡਾ ਹੈ, (ਊਂਟ ਭੇਜਣਾ : (ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਲਿਖਤ)

ਇਕ ਊਂਟ ਲੈ ਆਵਣਾ ਤੁਸਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਆਵਣਾ

ਭਾਈ ਰੂਪੇ ਦਾ ⌒ ਘਰੁ ਮੇਰਾ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ੀ। ਸਤਰਾਂ ੧੦

੧ੴ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀਉ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਈ ਸੁਖੀਆ ਸਰਬਤ ਸੰਗਤ ਰੂਪੇ ਕੀ ਗੁਰੂ ਰਖੇ ਗਾ। ਸੰਗਤ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਜਪਣਾ। ਜਨਮ ਸਉਰੇਗਾ। ਅਸਵਾਰ ਪਿਆਦੇ ਬੰਦੂਕੀ ਜਮੀਅਤ ਲੈ ਕੇ ਤੁਸਾਂ ਆਵਣਾ ਮੇਰੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ, ਜੋ ਆਵਗੁ ਸੋ ਨਿਹਾਲ ਹੋਗ, ਹੁਕਮ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਸ਼ਿਤਾਬੀ ਆਵਣਾ, ਗੁਰੂ ਸੰਗਤ ਕੀ ਬਹੁੜੀ ਕਰੇਗਾ, ਗੁਰੂ ਸੰਗਤ ਕੇ ਸਭ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰੇ ਕਰੇਗਾ, ਸੰਗਤ ਨਿਹਾਲ ਹੋਈ।

ਨੋਟ : ਇਸ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਤੇ ਹੇਠਲਾ ਕੁਝਕੁ ਹਿਸਾ ਭੁਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਤਾਰੀਖ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਜ਼ਮੂਨ ਦੇ ਭਾਵ ਤੋਂ ਸੰਮਤ ੧੭੫੩ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ (ਮੁਅਜ਼ਮ) ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਦਰ ਦੇਸ ਵਲ ਚੜ੍ਹਾਈ ਸਮੇਂ (ਭਾਈ ਤਿਲੋਕਾ ਭਾਈ ਰਾਮਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ (ਅਪੂਰਨ) ਭਾਈ ਮਿਹਰ ਚੰਦ ਦੇ ਨਾਮ ੩–

ਭਾਈ ਮਿਹਰ ਚੰਦਾ ਤੁਮ ਆਵਣਾ ਰਹਿਣਾ ਨਹੀਂ, ਤੇਰੇ ਪਰ ਮੇਰੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਤੇਰੀ ਹਰ ਤਰਹਿ ਦੀ ਮੁਹਫਜ਼ਤ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਹੈ। ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਨਾਲ ਹੈਂ।

ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਲਿਖਤ

੧ਓ ਸਤਿਗੁਰੂ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੈ ਭਾਈ ਮਿਹਰ ਚੰਦ ਤੁਸਾਂ ਆਵਣਾ, ਰਹਿਣਾ ਨਹੀਂ, ਤੇਰੇ ਪਰ ਮੇਰੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ, ਤੇਰੀ ਹਰ ਤਰਹਿ ਦੀ ਮਹਾਫਜ਼ਤ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਹੈ, ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਨਾਲ ਹੈਂ।

ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ (ਰੁਕਾ) ਜਗਨ ਮਸੰਦ ਦੇ ਨਾਮ :—

ਨਿਸ਼ਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ

ਮਸੰਦ

ਤੁਮ ਚਦਰ ਦੇਨੇ ਚਦਰ ਮੁਖ

੧ ਬਲਦ ਮਹੀਂ ਗਾਂਈ ਸਰਕਾਰ, ੧ ਛੇੜ ਵਾਲਾ ਦੇ ਚਾਰ ਵੇ।
੧ ਘੋੜੇ ਘੋੜੀਆਂ ਸਰਕਾਰ ਖਚਰ, ੧ ਆਮ ਘੋੜੀਆਂ ਦੇ ਚਾਰਵੇ।
੧ ਲਸ਼ਕਰ ਦੇ ਬਲਦ ਗਾਈਂ ਮਹੀਂ, ੧ ਭਾੜੀਆਂ ਦਾ ਭਾੜਾ ਜੋ ਆਣ
੧ ਸਿਖਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਚਾਰਵੇ

ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਰਬਤਿ ਸੰਗਤ ਬੈਰਾੜਾ ਕੀ ਦੇ ਨਾਮ ਸੰਮਤ ੧੭੬੩ ਮਿਤ੍ਰੀ ਕਤਕੇਂ ੨੦ :— (ਨਿਸ਼ਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ)

੧ਓ ਸਿਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ

ਸਿਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੈ, ਸਰਬਤਿ ਸੰਗਤ ਬੈਰਾੜ ਕੀ ਗੁਰੂ ਰਖੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਜਪਣਾ ਜਨਮ ਸਉਰੇਗਾ ਫੁਰਮਾਇਸ਼ ਹੁਕਮ ਦੇਖਦਿਆਂ ਭੇਜਣੀ :—

੧ ਬੈਲੁ ਹਛਾ ਇਕੁ ਭਾਈ ਥਿਰਾਜ ਸਿੰਘ। ੧ ਬੈਲ ਹਛਾ ਭਾਈ ਬੁਲਾਕੀ ਸਿੰਘ। ੧ ਹਛਾ ਇਕ ਭਾਈ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ੧ ਬੈਲ ਹਛਾ ਇਕ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਰੂਪੇ ਕਾ: ਸਰਬਤ ਸੰਗਤਿ ਬੈਰਾੜ ਕੀ ਭਾਈ ਰੂਪੇ ਕੀ ਵੰਸ ਦੀ ਭੀ ਗੁਰੂ ਰਖੇ ਗਾ। ੪ ਬੈਲ ਚਾਰ ਹਛੇ ਬਹਲਾ ਨੇ ਭੇਜਣੇ ਹੁਕਮ ਦੇਖਦਿਆਂ ਮੇਰੀ ਤੁਸਾਂ ਉਪਰਿ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ, ਅਸਾਂ ਦਖਣ ਨੋ ਕੂਚ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਨਿ ਸਿਖ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਚਲਣਾ ਹੋਏ ਤਿਨਿ ਹੁਕਮ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹਜ਼ੂਰਿ ਆਵਣਾ ਮੇਰੀ ਤੁਸਾਂ ਉਪਰਿ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ, ਤੁਸਾਡੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੁਸਾਡੀ ਰਖੇਗਾ।

ਸੰਮਤ ੧੭੬੩ ਮਿਤੀ ਕਤਤੇ ੧੦ ਸਤਰਾਂ।

੪. ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਮ ਸਿੰਘ, ਦਾਨ ਸਿੰਘ, ਸੰਗੋ ਸਿੰਘ ਰੂਪੇ ਵਾਸੀਆ ਦੇ ਨਾਮ:--

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੋਹਰ

੧ੳ ਫਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸਚੇ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੈ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਪਰਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ, ਸੰਗੋ ਸਿੰਘ ਵਾਸੀ ਰੂਪੇਕੇ ਸਰਬਤਹਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀਉਂ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਰਖੇਗਾ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਜਪਣਾ ਜਨਮ ਸਿਉਰੇਗਾ—ਹੁਕਮ ਦੇਖਦਿਆ ਈ ਪੰਜੇ ਹਥਿਆਰ ਬਧਿ ਆਵਣਾ ਜੋ ਸਿਖ ਆਵੇਗਾ ਸੋ ਨਿਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ ਸੰਗਤ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰੇ ਹੋਵੇਂਗਾ, ਨਿਹਾਲ ਹੋਏ।

ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦਾ ਭਾਈ ਦੁੱਨਾ, ਭਾਈ ਬਿਗਰਾ ਮਲ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਭਾਈ ਰਾਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਸੰਮਤ ੧੭੮੫ ਮਿਤੀ ⌒ ਅਸੂ ੧੩ ਦਾ--

੧ੳ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ

ਸਰਬਤ ਖਾਲਸਾ ਗੁਰੂ ਰਖੇਗਾ,

੧ੳ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਜੀ

ਸ੍ਰੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੈ ਭਾਈ ਦੁਨਾ, ਭਾਈ ਬਿਰਹਾ ਮਲ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਰਾਮੇ ਕੇ ਸਰਬਤਿ ਕਬੀਲਾ ਗੁਰੂ ਰਖੇਗਾ, ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਜਪਣਾ ਜਨਮ ਸਧਾਰਣਾ ਹੈ। ੨੧) (ਇਕੀ ਰੁਪਈਏ) ਤੁਸਾਂ ਤੇ ਸੂਰੇ ਸੇਵੜੇ ਕੀ ਮਾਰਫਤਿ ਹਜ਼ੂਰ ਪਹੁਤੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਗੇ ਕਾਰ ਭੇਟ ਸੁਖ ਮੰਨਤ ਦਸਉਂਧ ਚਲੀਹਾ ਗੋਲਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਨਮਿਤ ਕੀ ਕਉਡੀ ਦਮੜੀ ਹੋਵੇ, ਸੋ ਹੁੰਡੀ ਕਰਾਇ ਕੇ ਮੇਵੜੇ ਕੀ ਮਾਰਫਤ ਹਜ਼ੂਰ ਭੇਜਣੀ ਨਿਹਾਲ ਹੋਣਗੇ ਤੁਸਾਂਡੀ ਖਟੀ ਕਮਾਈ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਬਰਕਤ ਪਾਵੇਗਾ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਪੁਤ ਫਰਜੰਦ ਹੋ ਤੁਸਾਂ ਉਪਰ ਮੇਰੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਸਿਖਾਂ ਪੁਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੈ। ਲੋਚਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਹੁਗੇ ਤੁਸਾਡਾ ਭਲਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੰਮਤ ੧੭੮੫ ਮਿਤੀ ਅਸੂਓ ੧੩ ਸਤਰਾਂ ੧੧

ਨੋਟः—ਇਹ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਨੰ: ੨ ਤੇ ੬ ਇਕ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਾਲੀ ਚੌਕਾਠ ਵਿਚ ਅਤੇ ੩, ੪, ਤੇ ੫ ਦੂਸਰੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਾਲੀ ਚੌਕਾਠ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਰਾਏ ਕਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ

ਸਰਦਾਰ ਰਾਇ ਕਲਾਂ ਪਾਸ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾ (੧) ਗੰਗਾ ਸਾਗਰ। (੨) ਪੋਥੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀ ਰੇਹਲ। (੩) ਖੜਗ, ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਰੱਖਣਾ। ਕਲੇ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪਾਲਨਾ ਕੀਤੀ ਉਸ ਦੇ ਪੋਤੇ ਨੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਦਾ ਖੜਗ ਪਹਿਰ ਲਿਆ ਉਸ ਦਿਨ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵਿਚ ਘੋੜਾ ਤਬਕਣ ਤੇ ਖੜਗ ਉਛਲ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਬਖੀ ਵਿਚ ਬਜਾ ਅਰ ਆਪ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਡਿਗ ਪਿਆ ਪੈਰ ਰਕਾਬ ਰਹਿਣ ਤੇ ਸਿਰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਬਜ ਬਜ ਫਿਸ ਗਿਆ ਜੋ ਬੁਰੀ ਹਾਲਤ ਨਾਲ ਮੋਇਆ ਜੋ ਖੜਗ ਹੈ ਨਾਭੇ ਸਿਰੇ ਪਾਉ ਗੁ: ਸਾ: ਵਿਚ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਮਾਲਵੇ ਵਿਖੇ

ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਚਮਕਮੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕਰਾਏ ਹਨ ॥ ਜੋ ਹਿਤਕਾਰੀ ਤੇ ਉਪਕਾਰੀ ਸਜਣਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋਗ ਥਾਂ ਲੈਣ ਗੇ ।

ਇਥੇ ਸਿਰਫ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੜ੍ਹੋ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੋ

ਜੀ

ਧਰਮ ਕੁਟੀਆਂ ਜਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਝਿੜੀ

ਗੁਰਮ ਗੋਤ ਦਾ ਮਹਾਨ ਨਗਰ "ਗੁਰਮੀ"

ਜਿਥੇ ਮਹਾਂ ਜੋਧੇ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਦਾ ਜਨਮ ਤੇ ਜਿਥੇ ਪੰਜ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਲਿਖੇ ਸਨ !!

ਗੁਰਮ ਗੋਤ ਦਾ ਮਹਾਨ ਨਗਰ ਗੁਰਮੀ

ਜਦੋਂ ੧੨ ਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜਗਦੇਵ "ਪ੍ਰਮਾਰ" ਨੇ 'ਧਾਰਾਂ' ਨਗਰੀ ਦਾ ਰਾਜ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਅਤੇ ਨਰਵਰਮ ਦੇਵ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਯਸੋਵਰਮ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਆਪ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਮੇਤ, ਮਾਂਡੂ ਦੇ ਪੁਆਰਾਂ ਅਤੇ ਭਟਨੇਰ ਦੀ ਵਿਨੈ ਪਾਲ ਬੰਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਮਾਰਵਾੜ ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਵਿਚੋਂ ਖਲੀਫਿਆਂ ਅਤੇ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਦਿਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪੁਟਨ ਲਈ ਬੀੜਾ ਉਠਾਇਆ, ਤਾਂ ਸਿੰਧ ਤੇ ਬਗਦਾਦ ਫਤੇਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਸਿੱਧਾਂ ਅਤੇ ਸੋਲੰਕੀ ਤੇ ਚੋਹਾਣਾਂ ਦਾ ਸੰਘ ਬਣਾ ਕੇ ਪਾਇਲ ; ਜਰਗ ਅਤੇ ਰਾਮ ਨਗਰ (ਪਾਇਲ ਕੋਲ) ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਵਾਲਿਆਂ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਹਰਾ ਕੇ ਮੁੜ ਲਾਹੌਰ ਵੜਿਆ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਅਨੇਕ ਜੱਥੇ ਏਸੇ-ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਬਸ ਗਏ, ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ੨ ਚਤੁਧਰਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲਗੇ, ਤਾਂ ਅਗਲੀ ਸਦੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਹੀ ਜਾਖਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਦਖਣ ਅਤੇ ਪੂਰਬ ਵਲ (ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਹੇਠਾੜ ਵਿਚ) ਅਚਲ ਗੜ੍ਹ (ਕੋਹ ਆਬੂ) ਸਿਰੋਂਹੀ, ਸਾਂਭਰਮਤੀ, ਲਖਾਤੇ ਤਲਾਣੀ ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜਗਦੇਵ ਦੀ ਬੰਸ "ਛਪਾਰ" ਵਾਲੇ ਸਿੱਧ ਸੁਲੱਖਣ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਸ਼ੇਸ਼ਰਾਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ੯੫ ਪਿੰਡ ਬੰਨ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਕੋਲ ਆ ਬਸੇ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ੇਸ਼ਰਾਮ ਦੇ ੧੨ ਪੋਤ੍ਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਛੱਤ, ਬਲ਼, ਦੇਤ੍ਰੋਲ ਅਤੇ ਗੁਰਮ ਦੀ ਬਹੁਤ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪ੍ਰਸਿਧੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੰਧ ਤੇ ਕਰਾਚੀ ਬੰਦਰ ਤਕ ੧੨੫ ਬਰਸ ਤਕ ਮਾਰਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਅਰਬੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਮੋੜਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਬਗਦਾਦੀ ਖਲਾਫਤ ਦੀ ਜੜ ਪੱਟ ਦਿਤੀ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰਮ ਨੇ ੧੨੮੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਤੋਂ ੯ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਨੂੰ "ਗੁਰਮੀ" ਨਾਮ ਦੀ ਨਗਰੀ ਬਸਾਈ, ਜੋ ੧੩੯੮ ਵਿਚ ਤੈਮੂਰ ਤਾਤਾਰੀ ਨਾਲ ਜੁਧ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਣ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸਦਾ ਥੇਹ ਆਲਮ ਗੀਰ ਕੋਲ ਹੈ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਥੇ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤੀਰ ਨਾਲ ਕਢਿਆ ਹੋਇਆ ਜਲਾਸ਼ਯ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੋਭਾਇਮਾਨ ਹੈ।

੧੪੦੦ ਈ: ਵਿਚ ਗੁਰਮੀ ਨਗਰੀ ਦੇ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਚੇ ਖੁਚੇ ਗੁਰਮਾਂ ਨੇ ਉਥੋਂ ੪ ਮੀਲ ਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰਮ ਬੰਨਿਆ। ਅਤੇ ੧੪੨੫ ਈ: ਵਿਚ ਮਦਦ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਜੁੱਟ ਦੇ ਲੱਲੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਹਲੇ ਜਾਂ ਡਿਹਲੇਆਣੇ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ (ਜੋ ਸਾਇਆਂ ਦੇ ਥਾਂ ਬੈਠੇ ਸੀ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰੋਹਿਤਾਂ ਦੇ ਰਾਂਹੀ 'ਡਿਹਲੋਂ' ਬਣਵਾਇਆ। ਏਸੇ ਗੁਰਮ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਵਿਅਕਤੀ—ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਇਹ ੧੭੪੫— ਬਿਕਰਮੀ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ 'ਅਲਾਪੁਰ'*ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਈ ਸਗੇ ਭਰਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ੫ ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ 'ਜੀਉਣੀ' ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤ੍ਰੇਕੇ 'ਪੋਹੂ ਪਿੰਡ' ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਲੈ ਗਈ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਉਥੇ ਰਿਹਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਉਕਿਆਂ ਦੇ ਸਬੰਧੀ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸੁਲਤਾਨ ਵਿੰਡੀਏ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਬ੍ਰਿਕ ਜੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਲਿਆਈ, ਅਤੇ ਅਪਣੀ ਜੂਹ ਵਿਚ 'ਰੁੜਕਾਂ' ਪਿੰਡ ਬਸਾ ਕੇ ਅਲਾ ਪੁਰੀਏ ਪਠਾਣਾਂ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਪੰਥ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਰਖਦੇ ਅਤੇ ਲੜਦੇ ਆਉਂਦੇ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ੧੯ ਬਰਸ ਦੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜੁਆਨੀ ਵਿਚ ਸਨ, ਜੋ ਤੇਗ ਬਾਹੁਣ ਅਤੇ ਪਲੱਥੇ ਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਚੰਗੇ ਨਿਪੁਨ ਸਨ। ਅੱਲਾਪੁਰ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਗੁਰਮਾਂ ਅਤੇ ਰੁੜਕੇ ਵਾਲੇ ਬ੍ਰਿਕਾਂ ਦੇ ੨੫੦ ਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਚਮਕੌਰ ਦਾ ਜੁੱਧ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਕੇ ੧੭੬੩ ਬਿ: ਵਿਚ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਿ ਰਹੇ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੀਨੇ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਸਨ। ਉਥੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਪਣਾ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਹਾਜ਼ਿਰ ਹੋਏ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰਮਾਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਰੁੜਕੇ ਦੇ ਬ੍ਰਿਕ ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸੰਧੂ ਭੀ ਚੋਖੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਏਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਤਕ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਹੀ ਰਹੇ। ਅਤੇ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਜੁੱਧ ਦੀ ਸਾਰੀ ਤਿਆਰੀ ਅਤੇ ਜੋਧਿਆਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਅਤੇ ਕਮਾਨ ਕਰਨ

---

*ਅਲਾਪੁਰ ਦਾ ਨਾਉਂ ਅਜਕਲ 'ਲਾ ਪੁਰ' ਰਹਿ ਗਿ ਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਲੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਘਰ ਦੇ, ਥਾਂ ਧਾਂਦਰੇ, ਡਿਹਲੋਂ, ਅੱਲਾ ਪੁਰ, ਭੁੱਟੇ, ਰਾੜੇ ਅਤੇ ਲੁਦਿਹਾਣਾ ਆਦਿ ਥਾਂਵਾਂ ਦੇ ਰਈਸ ਥੋੜੇ ਥੋੜੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਲਾ ਕੇ ਕੁਝਕੁ ਮਰ ਗਏ ਡਿਹਲੋਂ, ਭੁੱਟੇ ਅਤੇ ਅੱਲਾਪੁਰ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਾ ਮੁਖ ਕਾਰਜ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਹੀ ਸਪੁਰਦ ਸੀ, ਨਾਲੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਹੀ ਜੁੱਧ ਵਿਦਿਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਵਿਦਿਆ, ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ, ਮਰਹਿਟੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਭੀ ਪੂਰਨ ਯੋਗਤਾ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਰਾ ਦਿਤੀ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜੁੱਧਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਾਲੇ ਹੋਕੇ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਸੀ ਅਸਥਾਪਨ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਧੀਰ ਮਲੀਆਂ ਪਾਂਸ ਭੇਜੇ ਉਹਨਾਂ ਅਗੋਂ ਤਰਕ ਕੀਤੀ ਯਥਾ :— ਆਪ ਨਯੋ ਨਯੋ ਪੰਥ ਚਲਾਵਤ ॥

ਕਯੋਂ ਨਹਿ ਅਪਨੋ ਗ੍ਰੰਥ ਬਨਾਵਤ ॥

ਇਹ ਕੁਬਚਨ ਸੁਣਕੇ ਸਿੰਘ ਖਾਲੀ ਆਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸੇ ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਤਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕਰਕੇ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪਾ ਕੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਬੀੜ ਦੇ ਚਾਰ ਉਤਾਰੇ ਕੀਤੇ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਭੀ ਲਿਖੇ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਡੱਲਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਬਰੜਾਂ ਅਤੇ ਮਿਰਜਾ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ (ਜੈ ਪੁਰੀਆ) ਆਦਿ ੪੮ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਆਪ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰਾਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਰਹਿ ਕੇ ਲੋੜੀਂਦੀਆ ਸਭ ਭਾਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਦੀਨ-ਦੁਨੀ ਦੀਆਂ ਵਿਦਿਆਵਾਂ ਭੀ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਕਲਾ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿਖ ਲਈਆਂ ਸਨ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਵਿਦਿਅਕ ਸੇਵਾ

ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਗਿਆਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਵਾਰ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਆਓ। ਫੇਰ ਅੰਤ ਤਕ ਗੁਰੂ ਕਾਸ਼ੀ ਰਚਣ ਦੀ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੋਂ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਅਪਣੇ ਥਾਂ ਭਾਈ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨੀਯਤ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮੀ ਆਏ, ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਕੋਲ ਤਿੰਨ–ਚਾਰ ਸਾਲ ਰਹੇ। ਏਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਨਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਹਿੰਦੀ, ਮਰਹਿਟੀ, ਉਰਦੂ, ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਅਰਬੀ (ਪੰਜਾਂ) ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਏਕਾਂਤ ਅਸਥਾਨ ਗੁਰਮਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਸਤੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੌ ਕਰਮ ਉੱਤਰ ਵਲ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਝਿੜੀ ਅਤੇ ਛੱਪੜ ਸੀ, ਕੁਝ ਕਚੇ ਕੋਠੇ ਭੀ ਉਥੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਂ ਧਰਮੀ ਕੁਟੀਆਂ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨਵਾਦਾਂ ਦੀ ਸਚਾਈ ਵਿਚ ਗੁਰਮਾਂ ਵਾਲੇ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜੋ ੨੮ ਬਰਸ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਅਤੇ 'ਬਰਕਲੇ' ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ-ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆਂ ਦੇ M. sc ਹਨ, ਇਉਂ ਆਖਦੇ ਹਨ ਅਰਬ–ਬਗਦਾਦ ਦੇ ਨਾਨਕ ਪੰਥੀ – ਦੋ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਗਤ ਤੇ ਜਗਤ ਨਾਮੇਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਲਯ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪੂਰਾ ਅਨੁਵਾਦ ਅਰਬੀ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ ਲਿਆਂਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਓਸ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ ਬਾਬਤ ਏਸ਼ੀਆਟਿਕ ਸੋਸਾਇਟੀ ਨੇ ੧੯੮੧ ਈ: ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਾਸਕ ਪਤ੍ਰ—'ਗਾਰਸੀਆ' ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਲਿਖਤੀ ਨਕਲ ਦਾ ਪਤਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੈਰਸ ਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Griental Dept ਦਾ ਦਫਤ੍ਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਮਰਹਿਟੀ ਅਨੁਵਾਦ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਪੂਨਾ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਅਤੇ ਮੈਕਾਲਫ ਦੇ ਲੇਖ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਰਦੂ ਅਨੁਵਾਦ ਮੁਹੰਮਦ ਰਮਜ਼ਾਨ ਵਕੀਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਕੋਲ ਆਪ ਅਖੀਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ। ਫਾਰਸੀ ਅਨੁਵਾਦ ਦਾ ਪਤਾ ਕਾਬਲ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਵਿਚੋਂ ੧੯੩੯ ਵਿਚ ਲਗਾ। ਜਦੋਂ ਕਾਬਲ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੋਈ ; ਅਤੇ ਕਮਾਂਡਰ ਇਨ ਚੀਫ Sail ਨੇ ਉਸਦੀ ਸੂਚੀ ਬਣਾਈ। ਅਜੇਹੇ ਅਦਭੁਤ ਕਾਰਯ ਕਰਨੇ, ਉਸ ਜੋਗੀ ਪੁਰਸ਼ ਲਈ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਜੋ ਇੱਕ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ ਅਪਣਾ ਸੀਸ ਸੰਭਾਲੇ, ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਖੰਡਾ ਵਾਹੇ। ਫੇਰ "ਸਮਰਥ ਗੁਰੂ ਸਿਰਿ ਹਥੁ ਧਰਿਓ" ਹੋਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਤਕੜਾ ਚਿਰ ਜੀਉਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਾਂ ਤੋਂ ਜਾ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਕਾਸ਼ੀ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਬਣਾ ਕੇ ਚਲਾਈ। ਬੁੰਗੇ ਕਈ ਬਣਾਏ, ਮਿਠੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਖੂਹ ਲਵਾਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖੇ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਏ। ਸੇਖਮਾਂ ਅਤੇ ਦਾਊਧਰ ਆਦਿ ਵਿਚ ਕਈ ਟਕਸਾਲਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ। ਬਾਬਾ--ਜੋਗੀ ਜੋਧਾ ਤੇ ਗਿਆਨੀ।

ਏਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਚਾਈ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਵਕਤਜ ਹੈ– ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਭਸੌੜ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਘੁੰਗਰਾਣੇ ਤੋਂ ਉਠਕੇ ਅਹਿਮਦ ਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਗੱਡੀ ਚੜ੍ਹਨ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਗੱਡੀ ਖੁੰਝ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਸਮਾ ਬਿਤਾਉਣ ਲਈ ਮੈਂ ਖੇਲੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਖੂਹ ਉਤੇ ਜਾ ਬੈਠਾ, ਜੋ ਰੇਲ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੈ। ਉਥੇ ਇਕ ਸਿੰਘ ਜਿਸਦਾ ਨਾਉ। ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਗੁਰਮਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾਂ ਅਤੇ ਖੇੜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੰਧੀ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਪੁਸਤਕ ਪੜ੍ਹਦੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਕੋਲ ਆ ਬੈਠਾ। ਪੰਥਕ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸਨੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਲੰਬੀ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣਾਈ, ਜਿਸਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਭਨਾਂ ਪੜ੍ਹਤਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨੀ, ਮਹਾਂ ਜੋਧੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੁਲ ਕੋਈ ਟਾਵਾ ਸਿੰਘ ਹੀ ਕਲਾਂ ਵਾਲਾ ਹੋਇਆ ਹੋਊ। ਦੂਜੇ ਉਹ ਗੁਰਮੀ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ, ਯਤੀਮ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਅਪਣੇ ਨਾਨਕੀਂ ਪਲੇ, ਜੁਆਨ ਹੋਏ ਬ੍ਰਿਕਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨਾਲ ਲਿਆਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਰੁੜਕਾ ਪਿੰਡ ਗੁਰਮਾਂ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਹੀ ਅਪਣੀ ਮਦਦ ਲਈ ਬੰਨ੍ਹਵਾਇਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਫ਼ੌਜੀ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ 'ਦੀਨੇ' ਜਾਕੇ, ਸਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹੇ। ੪—੫ ਬਰਸ ਪਿਛੋਂ ਪਿੰਡ ਆਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਏਕਾਂਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਝਿੜੀ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਪੋਥੀਆਂ ਲਿਖਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ੫ ਬਰਸ ਪਿਛੋਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸੰਗਤ ਸਮੇਤ ਉਪਦੇਸ਼ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਤੇ ਬਾਰਾਂ ਬਰਸ ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਸ਼ੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਜੰਗ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ੧੫ ਬਰਸ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰਮਾਂ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕੀਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਕੁਝ ਭੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ੧੯੨੩ ਈ: ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪੜਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮਿਲਿਆ। ਉਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਬਾਬਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ 'ਪੋਹੂ' ਪਿੰਡ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਆਪ ਪਲੇ, ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਏਸ ਗੱਲ ਬਾਬਤ ਕੁਝ ਖਿਆਲ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਪਰ ੧੯੨੬ ਈ: ਵਿਚ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਬੰਧੀ ਕਈ ਪੁੱਛਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਤਾਂ ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਵਿਚੋਂ ਪੁਛਾਂ ਦੇ ਉਤਰ ਲਈ ੧੯੨੭ ਦੀ ਫੁਲਵਾੜੀ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਬੰਧੀ ਸੰਖੇਪ ਤੇ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਉਹ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਛਾਂ ਅਰ ਉਤ੍ਰ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ੧੯੧੦ ਵਾਲਾ ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆਂ ਸਮਾਚਾਰ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੈਂ ਚਾਉ ਨਾਲ ਖੋਜ ਕਰਨ ਲਗਾ ਤਾਂਮੈਨੂੰ ਸਿਵਾਇ ਗੁਰਮਾਂ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਜੁਆਨੀ ਤੀਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਨਕੀਂ ਰਹਿਣਾ, ਫੇਰ ਆ ਕੇ ਸਦਾ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਅਗੋਂ, ਗੁਰੂ ਕਾਸ਼ੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਹੀ ਮਲੂਮ ਸੀ ਪਰ ਏਸ ਸਮਾਚਾਰ ਦੀ ਲੜੀ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਦੀਨੇ ਆਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਹਸਤ ਕਮਲ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਠੀਕ ਨਿਸਚੇ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਮਲਵਈ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਜਨਮ ਨਗਰ ਗੁਰਮਾਂ ਜ਼ਿ: ਲੁਧਿਆਣਾ ਹੀ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਸਕਾਰ ਦੀਨੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਤੇ ਭੀ ਹੋਣਾ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਫੇਰ ਭਾ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੈਸੇ ਸਾਧਾਰਣ ਆਦਮੀ ਦਾ ਸੁਤੇ ਸਿਧ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੇਖ ਦਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਬੇਲਾਗ ਪੁਸ਼ਟੀਕਾਰ ਹੋਣਾ ਏਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪੱਕਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 'ਗੁਰਮਾਂ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਰਕਤ ਕਰਕੇ ਉਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ੨੦੦ ਬਰਸ ਤੋਂ ਪੰਥਕ ਅਸਥਾਨ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਬਹੁਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਚਕ੍ਰਿਤ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜੀ। ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿਕੰਮੀ, ਵਾਦੀ ਦੀ ਸਿਪਰਟ ਚਲ ਪਈ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹੋ ਚੁਕੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖੋਹਕੇ ਝੂਠ ਮੂਠ ਆਪਣੇ ਬਣਾਉਣਾ ਅਤੇ ਜੇ ਨਾ ਖੋਹਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸਤੇ ਦੂਸ਼ਨ ਲਾਉਣੇ ਆਰੰਭ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਨੂੰ ਗੈਰ ਮਲਵਈ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਤ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਅਫਸੋਸ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਜਨਾਂ ਤੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕੁਝ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਦਿਖਾਓ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਊਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਵਾਰਸ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਟਾਖ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਹਾਂ, ਹੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਹਥੋਂ ਛਡ ਦਿਆਂਗੇ? ਉਹ ਤਾਂ ੯੦ ਫੀ ਸਦੀ ਅਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਅਪਣੇ ਸੰਸਕਾਰ ਸੰਜਰ ਕੇ ਹਜਾਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਿਰ ਤੋਂ ਉਦੇ ਹੁੰਦੇ ਆਂਏ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੋਹਣ ਦੀ ਗਲ ਦੂਰ ਗਈ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਨਕ ਸਰ ਕਲੇਰ

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾਥਾਣਾ ਸਿਧਮ ਬੇਟ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਅਸਟੇਸ਼ਣ ਖਾਸ ਏਸ ਜੰਗਲ ਬੀਆਬਾਨ ਨੂੰ ਰੌਣਕ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਰਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਨੇ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਜਗਾਹ ਆਪ ਜੀ ਤਪਸਿਆ ਕਰਕੇ ਇਸ ਗੁਰ ਪੰਗਤੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਜਿਥੇ ਵੈਸਣ ਸਾਧ ਜਨ ਸੋ ਥਾਨ ਸੋਹੰਦਾ। ਹੁਣ ਇਥੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤੇ ਸ੍ਰੋਵਰ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਤਿਆਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਤ ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਭਿਆਸੀ ਨੇ ਕਰਾਈ ਹੈ। ਅਤੇ ਹਰ ਪੂਰਨ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਵੈਸੇ ਰੌਣਕਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ !। ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਂਰਾਜ ਬਚਨ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਕਿ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੇ ਯਾਦ ਕਰਨ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਛੀਟਾਂ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਕੋਟਲੇ ਗਗਰਾਉਂ ਤੇ ਤਿਹਾੜੇ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਬੇਬੇ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਪੁਜੇ ਸਨ। ਉਦੋਂ ਇਸ ਜਗਾਹ ਕੁਝ ਅਰਸਾ ਠਹਿਰੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਨਾਨਕ ਸਰ ਨਾਉਂ ਰਖਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਘੋਲੀਆ ਤੇ ਮੋਗਾ

ਘੋਲੀਆ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਘੋਲੀਆ ਖੁਰਦ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਅਨੰਦ ਭਵਨ ਮੋਗਾ ਨੂੰ ਰਾਉਣਕ ਸੰਤ ਮਹਾਂਰਾਜ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਦਿਤੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਭੁਖੇ ਵਾਸਤੇ ਸਦਾ ਲੰਗਰ ਤੇ ਬੀਮਾਰਾਂ ਵਾਸਤੇ ਮੁਫਤ ਦੁਆਈਆਂ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਅੰਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਹੁਣ ਮੋਗੇ ਮੁਖ ਪਰਬੰਧਕ ਸੰਤ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਘੋਲੀ-ਏ ਮੁਖ ਪਰਬੰਧਕ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ। ਜੋ ਸੋਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਭਗਤਾ ਰਹਿ ਹਨ। ਏਥੇ ਸੈਂਕੜੇ ਹੀ ਵੈਦ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਹੋ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਥਾਣਾ ਸਿਧਮ ਬੇਟ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੋ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਸਨ ਜਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੋਹਣੀਆਂ ਇਮਾ-ਰਤਾ ਬਣੀਆਂ ਹਨ ਇਕ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਮੁਖ ਪਰਬੰਧਕ ਸੰਤ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ ਜੋ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਹਿਤਕਾਰ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਭੁਗਤਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਪਰਬੰਧਕ ਹੌਲਦਾਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ।

ਪਰਬੰਧ ਪ੍ਰੇਮ ਹਿਤ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਏਥੇ ਹੀ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ਗਰਲ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਸ੍ਰ: ਬਾਬੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਰਪਰਸਤੀ ਹੇਠ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਇਮਦਾਦੀ ਸ: ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਸ: ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ: ਤਿਰਲੋਚਨ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਪਟਨ ਸ: ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੇਬੇ ਭਾਨ ਕੌਰ ਜੀ ਅਤੇ ਹੈਡਮਿਸਟ੍ਰੈਸ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਜੀ।

ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ ਭੁਲਰ ਦੀ ਅਥਕ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਸਦਕਾ ਬੜੀ ਹੀ ਤਰਕੀ ਵਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਾਣੂ ਕਾ

ਥਾਣਾ ਬਾਗਾ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਸੰਤ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਚਾਲੂ ਕਰਕੇ ਬੜੇ ਹੀ ਵਿਦਵਾਨ ਏਥੋਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੱਬ ਤੋਂ ਲਈ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੌਦਰ

ਥਾਣਾ ਮਹਿਣਾ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ, ਸਟੇਸਨ ਅਜੀਤਵਾਲ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਕੋਹ ਤੇ ਹੈ ਇਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਠਾਕਰ ਜੀ ਤੇ ਬਰਕਤ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਰੌਣਕ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਵਿਚ ਅਖਾਂ ਤੋਂ ਮਨਾਖੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਮਹਾਂ ਵਿਦਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਕ ਏਥੋਂ ੭੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਅਬਲ ਨੰਬਰ ਰਾਗੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜੋੜੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਹੋਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਹੁਣ ਮੁਖ ਪਰਬੰਧਕ ਉਪਕਾਰੀ ਮਹੰਤ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ। ਏਸੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੰਥ ਪਰਸਿਧ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਡਿ: ਡਾਰਾਇਕਟਰ ਵਿਦਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪਟਿਆਲਾ ਹਨ॥

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ: ਠੇਠਰ

ਜ਼ਿਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਠੇਠਰ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਸਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ-ਦੁਆਰਾ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪਰਕਿਰਿਆ ਸੇ ਮਕਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਥੋਂ ਅਠੋ ਪਹਿਰ ਭੁਖੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਾਦਾ, ਬੀਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੁਆਈ ਮੁਫਤ ਹਰ ਇਕ ਵਾਸਤੇ ਵਿਸਰਾਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਬੜੇ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰੀ ਮਹਾਤਮਾ ਹਨ। ਅਰ ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਾਈ ਰਖਦੇ ਹਨ॥

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਸਤੂਆਣਾ

ਇਹ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬੜੇ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤੇ ਸਰੋਵਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਨਾਲ ਅਵਿਦਿਆ ਦੂਰ ਕਰਨ ਹਿਤ ਕਾਲਜ ਚਾਲੂ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਮਹਾਨ ਪੰਥ ਦੇ ਸਿਰ ਅਸਾਨ ਚੜ੍ਹਾਇਆ। ਕੌਮੀ ਹੀਰੇ ਜਿਸ ਕਾਲਜ ਵਿਚੋਂ ਸੈਂਕੜੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰਬੰਧ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਥ ਹੈ। ਹੋਰ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਹਿੰਗਮ ੮੦ ੯੦ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪੰਜ ਗਰਾਈ ਕਲਾ

ਇਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਰੌਣਕ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਇਹ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਸਥਾਨ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਾਸ ਰਹੈਸੀ ਮਕਾਨ ਦੁਆਸਮੇ ਤੇ ਲੰਗਰ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਤਰੀਕੇ ਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਮੁਖ ਪਰਬੰਧਕ ਸੰਤ ਮਾਹਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰ: ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੇ ਹੀ ਮਿਲਾਪੜੇ ਹਨ ਜਿਨਾਂ ਤੋਂ ਬੜੇ ਹੀ ਲੋਕ ਬਰੋਸੇਂਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਚ ਖੰਡ* ਬੋਪਾ ਰਾਇ ਕਲਾਂ

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਬੋਪਾ ਰਾਇ ਜਿਸ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਗਿਆਤਾ ਤੇ ਨੀਤੀ ਨਿਪੁੰਨ ਹਨ। ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਾਂਦੇ ਅਤੇ ਸੁਬਾ ਸ਼ਾਮ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਲੰਗਰ ਤੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਹੈ।

(ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਭਾਈ ਰੂਪਾ)

ਇਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਬੇਅੰਤ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸਰੂਪ ਹਥੀ ਲਿਖ ਕੇ ਬਹੁਮੁਲੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਜਦੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰੈਸ (ਛਾਪੇਖਾਨੇ) ਨਹੀਂ ਚਲੇ ਸਨ। ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਰੌਣਕ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਮਹੰਤ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੌਹਲ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ॥ ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਅਜ ਕਲ ਵਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਕਾ ਦਿਆਲ ਪੁਰਾ। ਭਾਈ ਕੀ ਸਮਾਧ ਤੇ ਭਾਈ ਰੂਪਾ ਆਦਿ।

ਗੁ: ਲਹਿਰਾ ਬੇਗਾ

ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਰੌਣਕ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਿਤੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਭਜਨ ਕੀਰਤਨ, ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਛੇਤਰ ਲਾ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਤੋਂ ਵਿਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਡਤ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ੧੦੮ ਸੰਤ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲੇਰ ਆਦਿ ਹਨ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਉਗੋ ਕੇ

ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਮਹਿਮਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਸੰਮਪਰਦਾ ਦਾ ਮੁਖ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਜਿਥੋਂ ਸੈਂਕੜੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਵੈਦ, ਪੰਡਤ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਪੰਡਤ ਹਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹੰਤ ਦੇ ਪਰਸਾਰਥ ਨਾਲ ਸੋਹਣੀ ਤਰਕੀ ਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

---

* ਪ੍ਰ ਉਪਕਾਰੀ ਸੰਤ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਏਥੇ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗਣ ਤੇ ਸਚਖੰਡ ਨਾਉਂ ਰਖਿਆ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਖੰਡ* ਪ੍ਰਕਾਸ਼

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਤਹਿਸੀਲ ਜੀਰਾ, ਥਾਣਾ ਧਰਮ ਕੋਟ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਗਿ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਗਿ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰਾਂ ਨੇ ਕਰਾਈ ਹੈ। ਪਾਸ ਹੀ ਲੰਗਰ ਤੇ ਰਿਹੈਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਹੈ। ਅਜ ਕਲ ਸ੍ਰੋ: ਵਿਦਿਆਲਾ ਹੈ। ਜਿਥੋਂ ਬੇਅਤ ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠੀ ਤੇ ਸੁਧ ਪਾਠੀ ਹੋਕੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਅਮੁਲੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਏਥੋਂ ਦੇ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਤੇ ਹਿਤਕਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਗਿ: ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ, ਅਖਾੜਾ ਜੋ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਚਰ ਕੇ ਸੋਹਣੀ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੇਖਮਾ

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਥਾਣਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਜੀਰਾ ਦਾ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਇਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਰਾਈ ਏਥੇ ਖਾਸ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਗਿ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਆਦਿ ਸਿਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਟੀਕਾ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਨੇ ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਤੋਂ ਜਸ ਦੇ ਪਾਤ੍ਰ ਬਣੇ ਹਨ ਉਸਦੇ ਮੁਖੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਇਸ ਗੁ: ਦੇ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਹੈ। ਅਸਟੇਸ਼ਨ ਭਾਈ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ ਤੋਂ ਜੀਰੇ ਵਾਲੀ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਤੇ ਹੈ॥

---

* ਅਖੰਡ ਪ੍ਰਕਾਸ ਨਾਉ ਏਥੇ ਗਿ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੧੦੧ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਾਏ ਸਨ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ

ਮਾਰਿਆ ਸਿਕਾ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ

ਸਦਾ ਸਲਾਮਤ ਪੰਥ ਤੁਮਾਰਾ

ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ੧੫੨੬ ਬਿ : ਤੋਂ ਸੰਨ ੧੫੯੬ ਤਕ ਗੁਰਗਦੀ ਪਰ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਕੇ ਜਗਤ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰਨ ਹਿਤ ੭੦ ਵਰਸ ਦੀ ਆਰਜਾ ਅੰਦਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਭੁਲੇ ਭਟਕਦਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਤ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਕੇ ਨਿਹਾਲ (ਉਧਾਰ) ਕੀਤਾ ॥

ਬਾਬੇ ਤਾਰੇ ਚਾਰ ਚੱਕ ਨੌ ਖੰਡ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਸੱਚਾ ਢੋਆ
ਗੁਰਮੁਖ ਕਲਿ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਹੋਆ ॥ [ਭਾ : ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ]

ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਤਾਂ ਕੋਨੇ ੨ ਚਕਰ ਲਗਾਕੇ ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਹਬ ਸਾਰੇ ਮੱਤ ਸਾਰੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦਾ ਏਨਾਂ ਲੰਮਾ ਚੌੜਾ ਸਫ਼ਰ ਕਰਕੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸਾਰੀ ਲੁਕਾਈ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਕਰੜੇ ਸੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਕੜੀ ਪਈ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਦੀ ਮਨੁਖਤਾ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀ ਚਕੀ ਵਿਚ ਪਿਸ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਅਣਖ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜ਼ਾਲਮ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਕਿਉਂ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਮਨੁਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਵਿਚੋਂ ਧਰਮ ਅਤੇ ਆਸਤਕਤਾ ਦੀ ਅੰਸ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਝਲਕ ਨਜ਼ਰ ਆ ਵੀ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਨਿਰੀ ਜ਼ਾਹਰਦਾਰੀ ਤੇ ਦਿਖਾਵਾ ਹੀ ਸੀ॥ ਜੈਸੇ

ਭੇਖ ਦਖਾਇਓ ਜਗਤ ਕੋ ਲੋਗਨ ਕੋ ਬਸ ਕੀਨ ॥

ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਨਤਾ 'ਪਰਜਾ ਅੰਧੀ ਗਿਆਨ ਬਿਨ'' ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਭ ਪਹਿਲੂਆਂ ਵਿਚ ਗੋਤੇ ਖਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਦਸਦੇ ਹਨ।

ਸਰਮ ਧਰਮ ਦੋਇ ਛਪ ਖਲੋਏ
ਕੂੜ ਫਿਰੇ ਪਰਧਾਨ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥

ਮਲਕ ਭਾਗੋ, ਸਜੱਣ ਠਗ, ਅਤੇ ਕੌਡੇ ਜਿਹੇ ਰਾਖਸ ਬੇਅੰਤ ਜਨਤਾ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਪੀ ਰਹੇ ਸਨ ॥ ਰਾਜੇ ਕਸਾਈ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ ॥ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਉਂ ਫਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ

ਕਲ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਸਾਈ ਧਰਮ ਪੰਖ ਕਰ ਉਡਰਿਆ ॥
ਕੂੜ ਅਮਾਵਸ ਸਚ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹਿ ਚੜਿਆ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਵ, ਧਰਮ ਤੇ ਸਰਮ ਕਿਤੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ ਕੀ ਮੌਲਵੀ, ਕਾਜ਼ੀ, ਪੰਡਤ, ਸਿਧ, * ਵਲੀ ਤੇ ਫਕੀਰ, ਅਤੇ ਯੋਗੀ ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁਖਤਾ ਦੀ ਫਿਰਆਦ ਨਹੀਂ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ॥ ਨਾ ਹੀ ਉਨਾਂ ਪਾਸ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ ਨਾ ਇਲਾਜ ਸੀ ॥

ਜਗਤ ਗੁਰਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਰਥਕ ਸਿਆਸਤ, ਸਮਾਜ ਤੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਪਏ ਨੁਕਸਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਈ ਕਾਇਰਤਾ ਦੀ ਵਜਾ ਇਹੋ ਦੇਖੀ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਛਡ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੂਜੇ ਮਤ ਦਾ ਖੰਡਨ ਨਾ ਕਰਉ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਮਤ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਅਰਸ਼ੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਪਾਸ ਪੁਜੇ ਚਾਹੇ ਉਹ ਸਮਾਜ਼ਕ ਮੁਖੀ ਸੀ, ਵਲੀ ਸੀ, ਫਕੀਰ ਸੀ, ਸਿਧ, ਪੰਡਤ, ਮੁਲਾਂ, ਚਾਹੇ ਸ਼ਾਹ ਜਾਂ ਰਾਜਾ ਸੀ, ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਗਏ, ਮਠਾਂ ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ, ਮਕੇ ਤੇ ਮਦੀਨੇ ਗਏ ॥ ਗਲ ਕੀ ਉਸ ਵਕਤ ਦੀ ਸੁਣੀ ਦੇਖੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਹਰ ਨੁਕਰੇਂ ਗਏ ॥ ਨਾ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਤ ਛਡਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਰਾਜ ਤਿਆਗ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ॥ ਸਭ ਨੂੰ ਇਹੋ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਜਿਸ ਕਾਰ ਵਿਚ ਅਤੇ ਜ਼ਿਸ ਮਜ਼ਹਬ ਵਿਚ ਹੈ ਉਸੇ ਵਿਚ ਪਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਦਾ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰਖੋ ॥ ਸਚ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰੋ ਤੇ ਸਚੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਧਰਮੀ ਬਣੋ ਕਿਉਂਕਿ

ਧਰਮ ਸਹਾਰਾ ਹੈ ਸੰਸਾਰ ਦਾ, ਨੌ ਖੰਡ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਅਤੇ ਕੁਲ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦਾ ॥ ਜਿਥੇ ਧਰਮ ਕਾਇਮ ਹੈ ਉਥੇ ਹੀ ਸੁਖ, ਸ਼ਾਂਤੀ, ਅਮਨ ਦਾ ਰਾਜ ਹੈ ॥ ਜਿਥੇ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਉਥੇ

ਸਚ ਕਿਨਾਰੇ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਖਹਿ ਖਹਿ ਮਰਨ ਬਾਮਣ ਮੁਲਾਣੇ।
ਕਾਦੀ ਕੂੜ ਬੋਲ ਮਲ ਖਾਇ, ਬਾਮਣ ਨਾਵਹ ਜੀਅ ਅਘਾਇ ॥ ਭਾ: ਗੁ: ਜੀ
ਜੋਗੀ ਜੁਗਤ ਨਾ ਜਾਣਾ, ਅੰਧ, ਤੀਨੇ ਉਜਾੜੇ ਕਾ ਹੋਇ ਬੰਧ ॥ ਭਾਵ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਖੰਡਨ ਕਰਕੇ ਝਗੜੇ ਬਧੌਣ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਇਤਆਦਿ ਸਾਰੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਹਿਤ
ਮਾਰਿਆ ਸਿਕਾ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਸਤਿ ਕਰਿ ਚੰਚਲ ਅਚਲ ਭਏ
ਮਹਾਂ ਮਲ ਮੂਤ੍ਰ ਧਾਰੀ ਨਿਰਮਲ ਕੀਨੇ ਹੈਂ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਤਿ ਕਰ ਜੋਨਿ ਤੇ ਅਜੋਨਿ ਭਏ,
ਕਾਲ ਤੇ ਅਕਾਲ ਕੈ ਅਮਰ ਪਦ ਦੀਨੇ ਹੈਂ ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਤਿ ਕਰਿ ਹਉਮੈ ਹੋਇ ਰੇਨ,
ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਤ੍ਰਿਬੇਨੀ ਪਾਰ ਆਪਾ ਆਪ ਜੀਨੇ ਹੈਂ ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਤਿ ਕਰਿ ਬਰਨ ਅਬਰਨ ਭਏ,

---

* ਰਬੀ ਬਾਣੀ :— ਹਥ ਕਮੰਡਲ ਕਾਪੜੀਆਂ ਮਨ ਤਰਿਸ਼ਨਾ ਉਪਜੀ ਭਾਰੀ
ਇਸਤ੍ਰੀ ਤਜ ਕਰ ਕਾਮ ਬਿਆਪਿਆ ਚਿਤ ਲਾਇਆ ਪਰ ਨਾਰੀ ॥ ਪੁਨਾ:
ਜਤੀ ਸਦਾਵੈ ਜੁਗਤ ਨਾ ਜਾਣੈ ਛਡ ਬਹੈ ਘਰ ਬਾਰ ॥ ਅਥਵਾ ॥
ਘਰ ਕੀ ਨਾਰ ਤਿਆਗ ਅੰਧਾ ਪਰ ਨਾਰੀ ਸਿਉ ਘਾਲੈ ਧੰਧਾ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭੈ ਭ੍ਰਮ ਨਿਵਾਰ ਡਾਰ ਨ੍ਰਿਭੈ ਕਰ ਲੀਨੇ ਹੈਂ ॥

[ਭਾ : ਗੁਰਦਾਸ ਸ : ਜੀ]

(ਪੁਨਾ) ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਉਪਾਰ ਤਾਸ ਬਿਨ ਅਵਰ ਨਾ ਕੋਈ ॥ (ਭਟ) (ਸਵੈਯੇ ਮ : ੫)
ਅਹਿਨਿਸ ਨਵਤਨ ਨਿਰਮਲਾ ਮੈਲਾ ਕਬਹੂ ਨਾ ਹੋਇ ॥ (ਵਾਰ ਸੂਹੀ ਮ : ੧)
ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਹੋਇ ਨਿਰਮਲ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਰੰਗਿ (ਗਉੜੀ ਥਿਤੀ ਮ : ੧)

ਗੁਰਮੁਖ ਮਾਇਆ ਵਿੱਚ ਉਦਾਸੀ, ਏਕਾ ਨਾਰੀ ਜਤੀ ਹੋਇ ਪਰ ਨਾਰੀ ਧੀ ਭੈਣ ਵਖਾਣੈ ॥

ਰਾਜ ਜੋਗੀ ਪਿਤਾ ਨੇ ਰਾਜ ਜੋਗੀ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਸਦ ਗ੍ਰਿਸਥੀਆਂ ਦਾ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ ਇਸ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਸੁਣ ਜੋ ਆਪ ਦੀ ਮੌਜ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਾਂ ਹੋਰ ਮਤ ਦਾ ਸ਼ਰਨ ਆਇਆ ॥ ਉਸਨੂੰ ਸਰਨ ਦੇ ਕੇ ਏਕਤਾ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਪਰੋਦਿਆਂ ਇਉਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ

ਦੁਬਿਧਾ ਨ ਪੜਉ ਹਰਿ ਬਿਨ ਹੋਰ ਨ ਪੂਜਉ ਮੜੈ ਮਸਾਣਿ ਨ ਜਾਈ ॥
ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਰਚਿ ਨ ਪਰ ਘਰਿ ਜਾਵਾ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਨਾਮਿ ਬੁਝਾਈ ॥ ਸੋਰਠ ਮ : ੧ ॥

ਇਤਆਦਿ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਜੋ ਆਪਾ ਪ੍ਰਸਤ ਲੋਕਾਂ (ਕਰਮਕਾਂਡੀ) ਦੇ ਵਹਿਮ ਪਾਇ ਹੋਏ ਸਨ ॥ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਅਗੇ ਲਈ ਸਦ ਗ੍ਰਿਸਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਸਤ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਨਾਮ ਦਰੜਾਇ ਕੇ ਨਿਰਮਲ (ਸਿਖ) ਪੰਥ ਪਰਚਲਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ॥ ਜਿਸ ਵਿਚ "ਘਾਲ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ" ਦੇ ਅਸੂਲ ਮਨੁਖ ਮਾਤ੍ਰ ਵਾਸਤੇ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਹਰੇਕ ਦਾ ਮਾਣ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਗ੍ਰੀਬ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਕਿਰਤੀ–ਕਿਸਾਨ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਏਕ ਪਿਤਾ ਏਕਸ ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਕ ਤਕਕੇ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ ॥

ਹੋਇ ਇਕਤ੍ਰ ਮਿਲੋ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਦੁਬਦਾ ਦੂਰ ਕਰਹੁ ਲਿਵ ਲਾਇ ॥
ਹਰਿ ਨਾਮੈ ਕੇ ਹੋਵੋ ਜੋੜੀ ਗੁਰਮੁਖ ਬੈਸੋ ਸਫਾ ਵਛਾਇ ॥ ਦੇ ਪਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਨੌ ਸਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ॥

ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਐਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸੁਨ ਕਰ ਐਸੇ । ਬੋਲੇ ਘਨਹਰ ਜੈਸੇ ।
ਇਸ ਬਿਧ ਕੋ ਅਬ ਪੰਥ ਬਨਾਵੋ । ਸਕਲ ਜਗਤ ਮਹਿ ਬਹੁ ਬਿਦਤਾਵੋ ।
ਲਾਖਹੁੰ ਨਰ ਜਗ ਕੇ ਇਕ ਥਾਇ । ਤਿਨ ਮਹਿ ਮਿਲੈ ਏਕ ਸਿੱਖ ਜਾਇ ।
ਸਭ ਮਹਿ ਪ੍ਰਥੱਕ ਪਛਾਨਯੋ ਪਰੈ । ਰਲੈ ਨ ਕਬਹੂ ਕੈ ਸਿਰੁ ਕਰੈ ।
ਜਥਾ ਬਕਨ ਮਹਿ ਹੰਸਨ ਛਪੈ । ਗਿਰੀਅਨ ਵਿਖੇ ਮੋਰ ਜਿਮ ਵਿਪੈ ।
ਜਯੋ ਖਰਗਨ ਮਹਿ ਬਲੀ ਤੁਰੰਗ । ਜਥਾ ਮ੍ਰਿਗਿਨ ਮਹਿ ਕੇਹਰ ਅੰਗ ।
ਤਿਮ ਨਾਨਾ ਭੇਖਨ ਕੇ ਮਾਹਿ । ਮਮ ਸਿੱਖ ਕੋ ਸਗਲੇ ਪਰਖਾਹਿ ।

(ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸੂਰਜ ੧–੭)

ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੰ: ੧੭੫੬ ਵਾਲੇ ਦਿਲ ਨਿਰੋਲ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਕੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੰਥ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦਿ ਪੰਜਾ ਪਿਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ (ਅਪਰ ਅਪਾਰੀ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਖਤਾਬ ਤੇ (ਵਰ) ਫੈਲੇਗਾ ਦਸ ਦਿਸ਼ਾ, ਜਲ, ਥਲ, (ਕੋਈ) ਦੇਸ਼ ਨਾ ਰਹਿਓ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਹੀਨ ਸਿਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਜਾ ਨਿਰਮਲ (ਖਾਲਸਾ) ਪੰਥ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਪਲਟਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਅਖੀ ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਸੈਨਾਪਤਿ ਗੁਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸੋਭਾ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਦਰਬਾਰੀ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ।

ਚੇਤ ਮਾਸ ਬੀਤਵ ਸਕਲ ਮੇਲਾ ਸਭਯੋ ਅਪਾਰ।
ਵੈਸਾਖੀ ਕੇ ਦਿਵਸ ਮੈਂ ਸਤਿਗੁਰ ਕਿਯੋ ਵਿਚਾਰ। ੧੧੮।
ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕਰੀ ਖੁਸੀ, ਸੰਗਤਿ ਭਈ ਨਿਹਾਲ।
ਕਿਯੋ ਪ੍ਰਗਟ ਤਬ ਖਾਲਸਾ, ਚੁਕਯੋ ਸਰਬ ਜੰਜਾਲ ॥ ੧੨੦ ॥
ਸਬ ਸਮੂਰ ਸੰਗਤਿ ਮਿਲੀ, ਸਤਿਲੁਜ ਕੇ ਤੀਰ।
ਕੇਤਕ ਸੁਨ ਭਏ ਖਾਲਸਾ, ਕੇਤਕ ਭਏ ਅਧੀਰ ॥ ੧੨੧ ॥

ਸੈਨਾ ਪਤਿ ਇਓ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਤੇ ਫਿਰਕੇ ਬੰਦੀਆਂ ਤੋਂ ਨਿਆਰਾ ਹੀ ਰਚਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਨੁਖੀ ਏਕਤਾ ਤੇ ਕੌਮੀ ਭਵਿਖ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਨੁਖਸਾਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤੰਗ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਇਕ ਤਿਲ ਸਮਾਨ ਭੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਉਂ ਸਦ ਗ੍ਰਿਸਥੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਤੀਜਾ ਪੰਥ ਸਜਾਕੇ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਆਪ ਪੰਜਾ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮੋਕੇ ਜਿਥੇ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਕੋਹਾਂ ਵਿਚ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਅਗਿਆਨ (ਅੰਧੇਰਾ) ਦੂਰ ਉਥੇ ਕ੍ਰੋੜਾ ਕੋਹਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਅਧਰਮ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਸਹਸਾ ਹੀ ਛਾਵਣੀ ਲਪੇਟਾਗਾ ਜਿਥੇ ਕ੍ਰੋੜਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਹਲਾਕੂ ਤੇ ਤੈਮੂਰ ਵਰਗੇ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਠਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਸ ਦਾ ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਖਾਤਮਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਏ ਹੋਏ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਕੇ ਧਰਮ ਚਲਾਵਨ ਸੰਤ ਉਬਾਰਨ ਦੁਸ਼ਟ ਸਭਨ ਕੋ ਮੂਲ ਉਪਾਰਨ ਖਾਤਰ ਗ੍ਰਿਸਤੀ ਦਸ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਗ੍ਰਿਸਥੀਆਂ ਦਾ ਪੰਥ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਅਗੰਮੜੇ ਪੁਰਖ ਨੇ ਮੇਘ ਦੀ ਗਰਜ ਵਾਲੀ ਗੰਭੀਰ ਧੁਨੀ ਨਾਲ ਨਿਰੰਤਰੀ ਜੋਤਿ ਵਿਚੋਂ ਸਹਿਜ ਹੀ ਇਉ ਸਿੰਘ ਨੰਦ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ।

ਖਾਲਸਾ ਹਮਾਰੀ ਸੌਜ ਖਾਲਸਾ ਹਮਾਰੀ ਮੌਜ
ਖਾਲਸਾ ਹਮਾਰੀ ਫੌਜ ਜੀਤ ਕੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ।
ਖਾਲਸਾ ਹਮਾਰੀ ਚਾਲ ਖਾਲਸਾ ਹਮਾਰੀ ਢਾਲ
ਖਾਲਸਾ ਹਮਾਰੀ ਘਾਲ ਭੋਗ ਮੋਖ ਦਾਨੀ ਹੈ।
ਖਾਲਸਾ ਹਮਾਰੀ ਜਾਨ ਖਾਲਸਾ ਹਮਾਰੀ ਆਨ
ਖਾਲਸਾ ਹਮਾਰੀ ਖਾਨ ਮੋਦ ਕੀ ਸੁਹਾਨੀ ਹੈ।
ਖਾਲਸਾ ਹਮਾਰੀ ਜਾਤਿ ਖਾਲਸਾ ਹਮਾਰੀ ਪਾਤਿ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਬਾਨੀਯੌ ਬਖਾਨੀ ਹੈ।
(ਗੁਰ ਸੋਭਾ)
ਪੁਨਾ
ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਖਾਲਸਾ ਗੁਰੂ
ਅਬ ਤੇ ਹੋਏ ਐਸੀ ਬਿਧ ਸ਼ੁਰੂ
ਆਪਨੀ ਜ਼ੋਤਿ ਖਾਲਸੇ ਵਿਖੇ
ਹਮ ਨੇ ਧਰੀ ਸਗਲ ਜਗ ਪਿਪੇ
(ਗੁਰ ਪ੍ਰ: ਸ: ਅੰਕ ੨ ੧੧ ਅਸੂ)

ਪੂਜਾ ਏਕ ਅਦੂਬ ਅਕਾਲ ਕੀ ਹੈ ਇਸ ਜਹਾਂ
ਸਤਿਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜਾਪ ਮੁਕਤਮਾਲ ਸਾ।
ਬਾਨੀ ਗੁਰੂ ਗਾਯਬੇਕੋ ਸੂਧੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੂਕੀ
ਖਾਯਬੇ ਕੋ ਭੋਜਨ ਕੜਾਹ ਨਕਦ ਮਾਲ ਸਾ।
ਕਹੋ "ਤੋਖਹਰਿ" ਭਏ ਚਾਰੋ ਹੀ ਬਰਨ ਏਕ
ਦਰਨ ਮਲੇਛਨ ਕੋ ਧਾਰਯੋ ਵਪੁ ਕਾਲ ਸਾ
ਦ੍ਵੈਮਤ ਕੋ ਸਾਲ† ਸਾ ਨਿਰਾਲਸਾ ਧਰਮ ਨੀਤਿ
ਲਾਲਸਾ‡ ਭਰਨ ਧਨਯ ਭਯੋ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ।
ਹੁਣ ਦੇਖੋ ਜਿਨਾ ਦਸੰਦੜਿਆ
ਦੁਰਮਤ ਬੰਝੇ ਮਿਤ੍ਰ ਅਸਾਡੜੇ ਸੋਈ ਮੋਏ ਅਖਰ
ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੀ ਕਰਤੂਤ

ਸਿਖ ਰਾਜ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਡੋਗਰਿਆਂ ਤੇ ਬਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਹਰ ਬੇਈਮਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬੀ

ਸਿਖ ਰਾਜ ਦਾ ਖਾਤਮਾਂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਿਆਣੇ ੨ ਸਿਖ ਸਮਝ ਗਏ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਮਿਕ ਹੋਣ ਤੇ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਡੋਗਰਿਆਂ ਨੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੀ ਕਲੀ ੨ ਪਸਲੀ ਤੋੜ ਕੇ ਸਤਿਆਨਾਸ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜੋ ਤਰਾਣ ਲਾਏ ਉਨਾਂ ਤੋਂ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਉਂਦੇ ਗਮ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਗੋਤੇ ਖਾਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਖੜਕਾਉਣ ਵਿੱਚ ਡੋਗਰੇ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੀ ਜਿਤ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਰਸਾ ਕੇ ਬੇਈਮਾਨੀ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ। ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਜਾਨਾਂ ਹੀਲ ਕੇ ਲੜਦਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ॥ ਜੋ ਬਚੇ ਉਹ ਨਾਂ ਤਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਨਾ ਈਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਕ ਫਕੀਰ ਲਿਬਾਸ ਜੰਗਲਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਦਿਨ

---

†ਸੱਲ ‡ਇੱਛਾ ਕਾਮਨਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਟੀ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਏਧਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਅਮਰ ਵੇਲ ਬਾਂਗ ਪੰਜ਼ਾਬ ਤੇ ਛਾ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰਮਤ †ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਅਜੇਹੀ ਸਟ ਲਾਈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਦਾ ਲਈ ਉਸਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹੋ ਜਾਵੇ

ਦੇਖੋ :— ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਜਾਗਰਤੀ ਆਉਣ ਤੇ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਨਿਹਥਿਆਂ ਜਾਇਜ਼ ਮੰਗਾਂ ਮੰਗਦਿਆਂ ਤੇ ਅਡੈਰ (ਐਡਵਾਇਰ) ਨੇ ਮਸ਼ੀਨ ਗੱਨਾਂ ਨਾਲ ਭਠੀ ਦੇ ਦਾਣਿਆਂ ਵਾਂਗ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਭੁਨ ਕੇ ਜੋ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕੈਸੇ ਅਚਰਜ ਦੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੌਮ ਮੁਰਦਾ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਹੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਡੈਰ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾਉ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਿਥੋਂ ਐਸੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਜੱਥੇਦਾਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ॥ ਇਹ ਅੰਧੇਰ ਕਦ ਤਕ ?

ਸਿਖ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਤੜਪ

ਸਿਖ ਰਾਜੇ ਜਦ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥਾਂ ਕੁੰਭ ਅਰਧ ਕੁੰਭੀ ਹਰਦੁਆਰ ਆਦਿ ਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸੋਚਣ ਲਗੇ ਕਿ ਖਰਚ ਸਿਖ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਅਤੇ ਪਰਚਾਰ ਮਨ ਮਤ ਦਾ (ਹਿੰਦੂਆਂ) ਕਿਉਂ ਕਿ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਦਾਰੋ ਮਦਾਰ ਸ਼ਾਹੀ (ਜਲੂਸ) ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਹੀਆਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ (ਚੜਦੀਆਂ) ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਏਹ

੧ ਸਨਆਸੀ
੨ ਬੈਰਾਗੀ
੩ ਉਦਾਸੀ

ਜਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਨਮੂਜ ਹੀ ਨਾ ਹੋਇਆ ਕਰੇ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਸਿਖ ਰਾਜੇ ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੀਂਦ (ਸੰਗਰੂਰ) ਆਦਿਕ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿਤ ਕੋਈ ਜੱਥੇਬੰਦੀ ਕਾਇਮ ਕਰੀਏ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁੜ ਸਿਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਹੋਵੇ॥ ਇਸੇ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਵਿਚ ਵਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਜੱਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਚਲਣਾ ਕਠਣ ਹੈ॥

---

† ਗੁਰਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ੧ ਅਨੰਦ ਨਾ ੨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾ
੫ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ੩ ਪਾਠ ਪੂਜਾ

੧ ਫੇਰੇ ੨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਰਖ ਲੈਣਾ ਜਦ ਛਕਣ ਵਾਲੇ ਔਣ ਤਾਂ ਇਕ ਕਛੈਹਰਾ ਦੋ ਜਣਿਆਂ ਦੇ ਪਾਕੇ ਫੇਰ ਲੈ ਲੈਣਾ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ —)। =)॥ ਆਨੇ ਵਾਲੇ ਬਣਾ ਲਏ ਸਨ।

੩ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਪੂਜਾ ਭੇਟਾ ਦੇ ਦੇ ਪਾਠ ਸਾਡਾ ਅਗੇ ਕੀਤਾ ਹੈ॥ ਹੁਣ ਭੋਗ ਤੇਰੇ ਨਿਮਤ ਪਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੁਣ ਉਧਰ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰੀ ਜਿਥੇ ੨ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ (ਵਿਦਵਾਨ) ਹੀਰੇ ਦਮਕਾਂਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦੀ (ਮਾਲਾ) ਵਿਚ ਪਰੋਕੇ ਉਨਾਂ ਦਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਕੇ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਾ ਕਰੀਏ ਸੋ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਭਰੋਸੇ ਪੂਰਨ ਸਫਲ ਹੋਏ ॥

ਅਗੇ ਦੇਖੋ ਨਿਰਮਲ ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਕਾਇਮੀ

ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਤੇ ਸਿਖ ਰਈਸਾਂ ਨੇ ਫੋਜੀ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਪਤਰ ਜਾਰੀ ਗੁਰਮਤ ਸੰਬਧ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਪੁਸਤਕ ਰਚੇ ਗਏ ਜਿਸ ਤੇ ਬਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਪੁਰਾਤਨ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਜੋ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਨ ਤੇ ਪੂਰਾ ਤਾਣ ਲਾਇਆ ਇਸ ਕਰਕੇ ਟਿੱਕਾ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ੧੦੮ ਰਿਪਦਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਨੇ ਅਕਤੂਬਰ ਸੈਸ਼ਨ ਨੂੰ ਬਿਲ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਟਿੱਕਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਂਸਲ ਵਿੱਚੋਂ ਬਦਲ ਜਾਣ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ ਮਜੀਠਾ ਦੇ ਜਤਨ ਨਾਲ ੨੭ ਅਗਸਤ ੧੯੦੯ ਨੂੰ ਰਪੋਰਟ ਲਈ ਖਾਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਜੋ ੨੨ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੦੯ ਨੂੰ ਅਨੰਦ ਵਿਵਾਹ ਦਾ ਕਨੂਨ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ॥

ਏਸ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਬਸੇਮ ਕਰਕੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਰਈਸਾਂ ਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ॥

ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਫਰੀਦਕੋਟ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀਂਦ ਟਿੱਕਾ ਰਿਪਦਮਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਭਾਈ ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਬਾਗੜੀਆਂ ਭਾਈ ਸ: ਸਿਵਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਰੂਬਾ ਸ: ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਸ: ਸਿਵਦੇਵ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਭਦੌੜ ॥ ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਖੋਕੇ ਤੇ ਉਨਾਂ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਖੋਕੇ ॥ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸ: ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਸ: ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਦੂਨਾ ਕੋਟ ॥ ਸੂਬੇਦਾਰ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਚੂਹੜ ਚਕ ਸੂਬੇਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਗਾਲਬ ਕਲਾਂ ਸਰਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਮਜੀਠਾ ਭਾਈ ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਫਲਤਾ ਪਰਾਪਤ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਪਰੋਕਤ ਰਈਸਾਂ ਦੇ ਮਦਦ ਨਾਲ ਮਾਲਵੇ ਅੰਦਰ ਸੈਂਕੜੇ ਹੀ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਮਨ ਮਤ ਦੇ ਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਇਕ ਵਾਰ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਹੜ ਚਲਾ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਹੈ ਸਿਖ ਰਈਸ ਤੇ ਸਿਖ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਡਾਢੀ ਤੜਪ ਦਾ ਫਲ ॥

ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਨਿਰਮਲ ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਹੋਣੀ

ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਵਿਦਿਆਵਾਨ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਪਰੋਣਾ ਸੰਮਤ ੧੯੧੮ ਵਿੱਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ ਪਤਿ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਪਤਿ, ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੀਂਦ (ਸੰਗਰੂਰ) ਪਤਿ ਨੇ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾ ਦਾ ਅਖਾੜਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਜਗਾ ਇਸ ਅਖਾੜੇ (ਜਥੇ ਬੰਦੀ) ਦੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਸ ਜਗਾ ਦਾ ਨਾਂਉ "ਧਰਮ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਧੁਜਾ'' ਪਟਿਆਲਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿਧ (ਸ਼ਾਹੀ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ) ਹੈ।

ਤਿੰਨਾ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਲੋਂ ਇਹ ਸਾਂਝਾ ਦਸਤੂਰੁਲ ਅਮਲ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ:--

ਦਸਤੂਰੁਲ ਅਮਲ

ਇਸ ਦਸਤੂ ਰੁਲ ਅਮਲ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ੧੨ ਅਗਸਤ ਸੰਨ ੧੯੬੨ ਨੂੰ ਹੋਈ।

ਤਿੰਨਾਂ ਰਿਆਸਤਾਂ (ਪਟਿਆਲਾ, ਨਾਭਾ ਅਤੇ ਜੀਂਦ) ਵਲੋਂ ਵਾਸਤੇ ਅਖਾੜਾ (ਜਥਾ) ਨਿਰਮਲਾ ਪੰਥ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਮੁਖੀ ਪੰਜ ਹੋਣਗੇ।

੧. ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਦੀ ਚੋਣ ਤਿਨਾਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਅਤੇ ਚਾਰ ਮਹੰਤ ਹੋਰ, ਜੋ ਪੰਜ ਕੱਕਿਆਂ (ਅਰਥਾਤ ਕੱਛ, ਕ੍ਰਿਪਾਨ, ਕੇਸ, ਕੰਘਾ ਕੜਾ) ਦੀ ਰਹਿਤ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਥਾਪੇ ਜਾਣਗੇ।

੨. ਜੋ ਲਾਂਗਰੀ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਾਦ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋਣ, ਉਹ ਭੀ ਇਸ ਰਹਿਤ ਵਾਲੇ ਹੋਣਗੇ।

੩. ਦੋ ਕਾਰਬਾਰੀ ਦੋ ਭੰਡਾਰੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸਮਗਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਤੇ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥੀ ਤੇ ਇਕ ਗਿਆਨੀ (ਅਰਥ ਕਰਨ ਵਾਲਾ) ਮੁਕੱਰਰ ਹੋਣਗੇ।

ਇਹ ੬ ਸਿੰਘ ਭੀ ਰਹਿਤ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ ਚੋਬਦਾਰ ਮੁਕਰਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ।

੪. ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਹੁਣ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਰਹਿਤ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਅਗੇ ਲਈ ਥਾਪਿਆ ਜਾਊਗਾ ਉਹ ਲਾਇਕ, ਵਿਰਕਤ ਅਤੇ ਰਹਿਤ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇਗਾ।

੫. ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਕਿਸੀ ਰਿਆਸਤ ਗਾਹ ਵਿਚ ਆਵੇ ਜਾਂ ਰਈਸ ਨੂੰ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਜਾਣਦਾ ਸਮਾਂ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਭੇਟਾ ਅਰਪਨ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਜੁਦੀ ਜੁਦੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

੬. ਜੋ ਆਮਦਨ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਭਾਵੇਂ ਕਿਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਆਵੇ, ਉਸ ਦਾ ਜਮਾਂ ਖਰਚ ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇਗਾ, ਜੇ ਕੋਈ ਮਹੰਤ ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਲਿਆਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਭੀ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਜਮਾ ਕਰਾਵੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਕੁਝ ਨਾ ਰੱਖੇ।

੭. ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਧਰਮ ਅਰਥ ਕਿਸੇ ਸਾਧੂ ਬ੍ਰਹਮਣ ਜਾ ਅਪਾਹਜ ਨੂੰ ਲੋਈ ਜਾਂ ਨਕਦ ਰੁਪੈਆ ਤੀਰਥ ਯਾਤ੍ਰਾ ਲਈ ਜਾਂ ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਵੇਰਵਾ ਲਿਖਿਆ ਜਾਇਆਂ ਕਰੇ।

੮. ਜੇ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਧਰਪ ਧੁਜਾ ਅਖਾੜਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੰਡਾਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਦੀ ਸਲਾਹ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਨਾਲ ਕਰੇ। ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ। ਭਲਾ ਜੇ ਕਦੀ ਕੋਈ ਐਸਾ ਸਮਾਂ ਹੋਵੇ ਕਿ ਖਾਸ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਲਈ ਕੁਝ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਪਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦੇਣ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਇਤਲਾਹ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਣ।

੯. ਜੇ ਕੋਈ ਐਸੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਕਿ ਨਵਾਂ ਮਹੰਤ ਥਾਪਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਸਮ ਲਈ ਜਾਵੇ ਕਿ ਮੈਂ ਰਹਿਤ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਰਹਾਂਗਾ ਅਤੇ ਜੋ ਆਮਦਨ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਹ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਜਮਾ ਕਰਦਿਆ ਕਰਾਂਗਾ।

੧੦. ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਮਹੰਤਾਂ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਊਗਾ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਸਿਖ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਜਾਂ ਸਰਦਾਰ ਅਖਾੜੇ ਲਈ ਭੰਡਾਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਜੈਸੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਹੋਵੇ ਵੈਸੇ ਕਰੇਗਾ, ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਕਿਸੀ ਤਰਾਂ ਦਾ ਤਕਰਾਰ ਨਾ ਕਰਨ ਉਸ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣ।

੧੧. ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਜੇ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਇਸ ਫਿਰਕੇ ਦਾ ਡੇਰੇਦਾਰ ਅਖਾੜੇ ਲਈ ਭੰਡਾਰਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਭੀ ਉਪਰਲੀ ਦਫਾ (ਨੰਬਰ ੧੦) ਅਨੁਸਾਰ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਜੇ ਕਰ ਇਹ ਗਲ ਪਾਈ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਜਾਣ ਬੁੱਝਕੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਜਾਹਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਿਸ ਰਿਆਸਤ ਨਾਲ ਉਹ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਰਿਆਸਤ ਪਾਸ ਤਜਵੀਜ਼ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਰੁਪਯਾ ਜ਼ਬਤ ਕਰਕੇ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਜਮਾ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਕਰਨ।

੧੨. ਸਫਰ ਵਿਚ ਅਖ਼ਾੜੇ ਨੂੰ ਜੇ ਕੋਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਨਾ ਲੰਘੇ, ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਜਾਵੇ। ਅਤੇ ਅਖਾੜੇ ਵਲੋਂ ਜੈਸਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੋਵੇ ਵੈਸਾ ਮਥਾ ਟੇਕਿਆ ਜਾਵੇ।

੧੩. ਬੈਠਣ ਦੇ ਕਾਇਦੇ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਰੱਖਣੇ ਚਾਹੀਏ, ਵਿਚਕਾਰ ਸਵਾਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਉਸ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਦੂਜੇ ਮਹੰਤ ਅਤੇ ਫੇਰ ਹੋਰ ਸਾਧੂ ਸਿੱਖ। ਖੱਬੇ ਪਾਸੋ ਗਿਆਨੀ ਸਿੱਖ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵਾਲੇ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਸਾਧੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਭਾਵੇਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸਾਧੂ ਵਿਦਵਾਨ ਮਹਾਤਮਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਦਰਬਾਰ (ਦੀਵਾਨ) ਦੇ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਥਾਈਂ ਬੈਠੇ। ਮਹੰਤਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਬਠਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ ਇਸ ਵਿਚ ਉਹਦੇ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਵਿਦਿਯਾ ਦਾ ਨਹੀਂ ਜੇ ਕਰ ਦੂਜੇ ਪੰਥ ਦਾ ਮਹੰਤ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਗਿਆਨੀ ਸਿਖ ਦੇ ਖਬੇ ਪਾਸੇ ਥਾਂ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ ਜੇ ਕਰ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਬਾਦ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

੧੪. ਜੇਹੜੇ ਕੋਈ ਖਾਸ ਮਕਾਨ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਦੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਹੋਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਤੋਂ ਬਿਨ ਹੋਰ ਸਾਧੂ ਨ ਰਹੇ। ਹਾਂ ਜੋ ਦੋ ਚਾਰ ਸਾਧੂ ਟਹਿਲ ਸੇਵਾ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਉਹ ਬੇਸ਼ਕ ਰਹਿਣ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸਵਾਰਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਭੀ ਕੋਈ ਸੌਣਾ ਨਾ ਪਾਏ। ਕਿਉਂ ਕਿ ਬੇਅਦਬੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

੧੫. ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਸਾਧੂ ਜਾਂ ਗ੍ਰਹਸਥੀ ਆਦਮੀ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਆਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨਾਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜੈਸਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੋਵੇ ਵੈਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬੈਠਣ ਲਈ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

੧੬. ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਚਾਰ ਮਹੰਤਾਂ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਕਿਸੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਹਿਲਕਾਰ ਦੇ ਮਕਾਨ ਪੁਰ ਨਾ ਜਾਣ। ਜੇ ਕੋਈ ਲੋੜ ਪਵੇ ਤਾਂ ਕਾਰਬਾਰੀ ਭੰਡਾਰੀ, ਚੋਬਦਾਰ, ਜਾ ਡੇਰੇਦਾਰ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦੇਣ। ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਾਵੇ ਬਿਲਾ ਸ਼ੱਕ ਜਾਣ।

੧੭. ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਜਦ ਕੋਈ ਮਹੰਤ ਕਿਸੀ ਸਿਖ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਕੰਮ ਲਈ ਭੇਜੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕੋਈ ਹੀਲਾ ਬਹਾਨਾ ਨਾ ਕਰੇ, ਜੋ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੇ ਭਾਗੀ ਹੋਣਗੇ, ਜੋ ਅਖਾੜੇ ਦਾ ਮਹੰਤ ਤਜਵੀਜ਼ ਕਰੇਗਾ।

੧੮. ਜੇ ਕੋਈ ਸਾਧੂ ਸਿੱਖ ਬਿਰੰਗਮ (ਵਿਰਕਤ) ਹੋਕੇ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੇ ਤਦ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਹਥ ਇਸ ਮਤਲਬ ਲਈ ਲਗਵਾਇਆ ਜਾਊਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰਖਿਆ ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਰਹਾਂਗਾ, ਫੇਰ ਦਾਖਲ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਜੇ ਕਰ ਇਸ ਤਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਨਾ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦਾਖਲ ਨਾ ਕਰਨ।

੧੯. ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਹਿਤ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਣ। ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕਰਾਉਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਡੋਲ ਦੇ ਜਲ ਦਾ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਕਰੇ।

੨੦. ਇਹ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਸਿੱਖ ਸਾਧੂਆਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਸਭ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਏ। ਪਰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਰਹੇ ਕਿ ਰਹਿਤ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਪੰਗਤ ਤੋਂ ਜੁਦੇ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਗਤ ਜੁਦੀ ਹੋਵੇ।

੨੧. ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਕਦੀ ਨਾ ਵੜਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਅਤੇ ਨਸ਼ੇ ਸ਼ਰਾਬ ਆਦਿਕ ਲਈ ਭੀ ਰੋਕ ਹੈ, ਮਗਰ ਅਫੀਮ ਅਤੇ ਭੰਗ ਦੀ ਰੋਕ ਨਹੀਂ।

੨੨. ਜੇ ਕੋਈ ਰਹਿਤ ਨਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਕਿਸੀ ਕੌਮ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਨਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਸੁੱਕਾ ਸੀਧਾ ਲੈਕੇ ਆਪਣੇ ਲਾਂਗਰੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਾ ਲੈਣ।

੨੩. ਜਿਹੜੀ ਰਕਮ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਅਸਲੀ ਪੇਸ਼ਗੀ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਸੂਦ ਅਤੇ ਨਫਾ ਤਜਾਰਤ ਤੋਂ ਕਾਰਵਾਈ ਲੰਗਰ ਤੇ ਮੁਰੰਮਤ ਹੋਵੇ, ਅਸਲ ਰਕਮ ਨਾ ਖਰਚ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

੨੪. ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹੇਗਾ, ਜੋ ਹਰ ਤਿੰਨੇ ਮਹੰਤ ਅਰ ਤਿੰਨੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹਨ। ਉਨਾ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਰਹੇਗਾ। ਉਹ ਮਹੰਤ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਉਸ ਰੁਪਯੇ ਦੀ ਆਮਦਨ ਸੂਦ ਅਤੇ ਤਿਜਾਰਤ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਅਖਾੜੇ ਸਦਰ ਵਿਚ ਖਬਰ ਦੇਣ। ਅਤੇ ਦਫਾ ਨੰਬਰ ੨੩ ਅਨੁਸਾਰ ਖਰਚ ਕਰਨ। ਸਾਲ ਭਰ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਖਾਤੇ ਨੂੰ ਦੇਖਲਿਆ ਕਰਨ। ਅਤੇ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਤੋਂ ਮੁਲਾਹਜ਼ਾ ਕਰਾਇਆ ਕਰਨ।

੨੫. ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਆਪਣੇ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਜੇ ਕਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਅੱਗੇ ਲਈ ਕਰਨਾ ਚਾਹੇ। ਤਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਅਖਾੜਿਆਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰ ਸਕੇਗਾ।

੨੬. ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਉਂਦੇ ਆਪ ਕਿਸੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਥਾਪ ਦਿਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਤਾਂ ਤਿੰਨੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਇਤਫਾਕ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰ ਦੇਣਗੀਆਂ ।

੨੭. ਜੇ ਕੋਈ ਮਹੰਤ ਇਸ ਰਹਿਤ ਦੇ ਉਲਟ ਅਮਲ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਖ-ਤਿਆਰ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਮਹੰਤੀ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦੇਣ ।

੨੮. ਹਰ ਪੰਜ ਮਹੰਤਾ ਪਾਸੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕਰਾਰ ਨਾਮੇ ਲਏ ਜਾਣ । ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦਸਤੂ ਰੁਲ ਅਮਲ ਦੇ ਉਲਟ ਅਮਲ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ । ਜੋ ਤਿੰਨੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਲਿਖਿਆਂ ਕਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਦਸਤੂ ਰੁਲ ਅਮਲ ਵਜੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖਣ । ਅਤੇ ਜੋ ਦਸਤੂਰੁਲ ਅਮਲ ਦੀ ਨਕਲ ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਣ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਮੁਹਰਾਂ ਲਾਕੇ ਹਰ ਤਿੰਨਾਂ ਦਰਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਜੋ ਮਿਸਲਾ ਵਿਚ ਰੱਖੀਆਂ ਰਹਿਣ ।

੨੯. ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਕ ਬਸਤਰ ਸ਼ਿੰਗਰਫੀ ਰੱਖਣ ਸਫੇਦ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਕੇਵਲ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੈ । ਗ੍ਰਹਸਤ ਦਾ ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਦਰਵੇਸ਼ੀ ਦਾ ਅਮਲ ।

੩੦. ਤੂੰਬੇ ਜਾਂ ਚਿੱਪੀ ਦੀ ਥਾਂ ਗੜਵਾ ਜਾਂ ਲੋਹੇ ਧਾਤ ਦਾ ਜਾਂ ਕਮੰਡਲ ਰੱਖਣ ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰਬ, ਅਤੇ ਚਿੱਪੀ ਅਸ਼ੁੱਧ ਹਨ । ਮਿਟੀ ਨਾਲ ਸਾਫ ਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ।

ਏਸ ਦੀ ਗੋਲਕ ਵਾਸਤੇ ਤਿੰਨੇ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਲੋਂ ਉਦਾਰਤਾਈ । ਪਟਿਆਲਾ ਪਤ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੮੦੦੦੦) ਨਕਦ ਅਤੇ ੪੦੦੦) ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਜਾਗੀਰ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਪਤ ਨੇ ੧੬੦੦੦) ਨਕਦ ਅਤੇ ੫੭੫) ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਜਾਗੀਰ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੀਂਦ (ਸੰਗਰੂਰ) ਪਤਿ ਨੇ ੨੦੦੦੦) ਨਕਦ ਅਤੇ ੧੩੦੦) ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਜਾਗੀਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਤਿੰਨਾ ਗੁਰਸਿਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਲੋਂ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿਨੇ ਕਿਨੇ ਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ ਗਏ ।

ਏਸ ਉਪਕਾਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਜਿਥੇ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਹਾਇਸ਼ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ਅਜ ਭੁਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਛੇਤ੍ਰ (ਲੰਗਰ) ਰਹਿਣ ਵਾਸਤੇ ਛੌਣੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਜਿਥੇ ਹਜ਼ਾਰਾ ਨਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਵਾਛਤ ਛਾਤ ਫਲ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਹਰਿ ਕੁੰਭ ਤੇ ਸਿਹਾਈਆਂ ਵਿਚ ਚੌਥੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਸਿਹਾਈ (ਜਲੂਸ) ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ।

੧ ਸੰਨਯਾਸੀ
੨ ਬੈਰਾਗੀ
ਉਦਾਸੀ
੪ ਨਿਰਮਲੇ ਸਿਖ

ਜਿਸ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੇ ਏਹ ਧੁਰਬਾ ਬੰਨਿਆ ਸੀ ਉਹ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂ ਕਿ ਰਿਵਾਜਨ ਅਨਮਤਾਂ ਦੇ ਰੀਸੇ ਮਖੀ ਤੇ ਮਖੀ ਮਾਰਨੀ ਮੁਖ ਮਨਤਬ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂ ਨਿਰਰੋਲ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਦੇ

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ ਹੁਣ ਮੌਜੂਦਾ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਪੰਡਤ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ ਇਸ ਜਗਾ ਕੇ ਪੜੇ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਦੇਖੋ ਸਫਾ ੪੪੮

ਲ

੧ੳ

ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ

ਖੜਗ, ॥ ਤਲਵਾਰ ॥ ਬਾਰਤ, ਨਿਹੰਗ, ॥ ਉੱਠਤ ਫੁਲਿੰਗ ॥ ਸੂਲੋਕ ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਫੌਜ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਫਿਰਕਾ ਜੋ ਸੀਸ ਪੁਰ ਫਰਹਰੇ ਵਾਲਾ ਉੱਚ ਦਮਾਲਾ ਚਕਰ, ॥ ਤੋੜਾ ॥ ਖੰਡਾ ॥ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ॥ ਗਜਗਾਹ ॥ ਆਦਿਕ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਅਰ ਨੀਲਾ ਬਾਣਾ ਪਹਿਨਦਾ ਹੈ ਸੋ ਕਹੀਏ ਨਿਹੰਗ ॥ ਜੋ ਮਰਣ ਦੀ ਸ਼ੰਕਾ ਤਿਆਗ ਕੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਉਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਵਾਰਥ ਤੋਂ ਬਿਨ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਚੌਕੀਦਾਰ ਹੋਵੇ। ਦੇਸ ਦਾ ਰਖਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਸਾਹਿਬ

੧. ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਆਣੇ ਪੰਥਕ ਵਿਦਿਆ ਵਾਨ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਤੋਂ ਇਉਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਿਲਾ ਗਵਾਲੀਅਰ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਸਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਬਜੋਗੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਾਥ ਲੈਕੇ ਕਿਲਾ ਗਵਾਲੀਅਰ ਵਲ ਪੈਦਲ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਹਰੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਲੈਕੇ ਚਲਦੇ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਕਿਲਾ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੀ ਪਰਕਰਮਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ। ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਰਚਨਾ ਦੇਖੀ ਤਾਂ ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਕੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਾਕੇ ਤੇਰਾ ਪੰਥ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਵਾਲਾ ਚਲੇਗਾ।

ਬਾਬਾ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਿਬ

੨. ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਬਹੁਤ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸਮੇਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਲਾਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੀਸ ਤੇ ਦਮਾਲਾ ਸਜਾਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਆਏ ,, ਜਿਸ ਪੁਰ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਰਾਜਜੋਗੀ ਪਿਤਾ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਇਸ ਬਾਣੇ ਦਾ ਇਕ ਨਿਹੰਗ ਪੰਥ ਹੋਵੇਗਾ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(ਬਾਬਾ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ)

੩. ਢਿਲਵਾਂ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਨੀਲੇ ਬਸਤ੍ਰ ਉਤਾਰਨੇ

ਕਪੂਰੇ ਦਾ ਮਰਦੂਦ ਤੇ ਜੰਗਲ ਦਾ ਗਿਦੜ ਦਿਲ ਦੇਖਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕਰਕੇ ਢਿਲਵੀਂ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਕੌਲ ਜੀ ਚਾਰੇ ਪੁਤਰਾਂ ਸਤਾ ਨੰਦ, ਹਰੀ ਚੰਦ ਅਮਰੀਕ ਬਨਵਾਲੀ, ਸਮੇਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸਰਧਾ ਪਰੇਮ ਨਾਲ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ॥ ਸਤਾ ਨੰਦ ਦਾ ਪੁਤਰ (ਕੌਲ ਦਾ ਪੋਤਰਾ) ਅਭੇ ਚੰਦ ਵੀ ਹੋਣਹਾਰ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਅਗੇ ਪਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਘਰ ਚਲੋ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਛਕੋ ॥ ਹੁਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ, ਸੋਢੀ ਕੌਲ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਚਲੇ ਗਏ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਬੜੇ ਪਰੇਮ ਨਾਲ ਕਰਾਨ ਲਗੇ ਜਦ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਨੀਲੇ ਬਸਤ੍ਰ ਪਹਿਨਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਕੌਲ ਜੀ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਜੀ ਸਚੇ ਪਾਤਸਾਹੋ ਇਹ ਨੀਲੇ ਬਸਤਰ ਰਹਿਣ ਦਿਉ ਅਤੇ ਚਿਟੇ ਪਹਿਨ ਕੇ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪਰਵਾਨ ਕਰੋ ॥ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਕੌਲ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਪਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਚਿਟੇ ਬਸਤ੍ਰ ਪਹਿਨ ਲਏ, ਤੇ ਨੀਲੇ ਬਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਅਗ ਬਾਲ ਕੇ ਪਾੜ ਪਾੜ ਕੇ ਸਾੜਨ ਲਗੇ ਹੌਲੀ ੨ ਸਾਰੇ ਸਾੜ ਦਿਤੇ ਜਦੋਂ ਇਕ ਲੀਰ ਰਹਿ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਲੀਰ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚੋਂ ਬੇਨਤੀ ਪੂਰਬਕ ਫੜ ਲਈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਦਸਤਾਰ ਵਿਚ ਟੰਗ ਲਈ ਜੋ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੋਹਣੀ ਲਗੀ ॥ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਹ ਨੀਲੀ ਲੀਰ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਹੈ ॥ ਇਸ ਨੂੰ ਰਖੋ, ਇਸ ਬਾਣੇ ਵਾਲੀ ਆਪਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਚਲੇਗੀ ਜੋ ਨਿਹੰਗ ਅਖਵਾਇ ਗੀ ॥

ਇਸ ਤਰਾਂ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵਰ ਦੇ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ । ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹੁਤ ਪਰਸੰਨ ਹੋਏ ॥ ਤਦੋਂ ਤੋਂ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ (ਦਲ) ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ ਤੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਤੋਂ ਚਮਕੌਰ, ਮਾਲਵਾ ਅਤੇ ਦਖਣ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀਦੇ ਸਾਥ ਰਿਹਾ । ਨਰਮਦ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਇਕ ਮਤਾਂਧ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਹਥੋਂ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ॥ (ਸੂਰਜ ਪਰਤਾਪ)

ਪੁਰਾਤਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉਚ ਪੀਰ ਵਾਲਾ ਨੀਲਾ ਬਾਣਾ ਚੰਡੇ ਦੀ ਭੇਟ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਇਕ ਲੀਰ ਕਟਾਰ ਨਾਲ ਬੰਨੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਨੀਲਾ ਬਰੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਚਲੀ ਜਿਸ ਪ੍ਰਤੀ ਕਵੀਰਾਜ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ॥

ਸਗਲੇ ਫੂਕ ਚੂਰੇ ਨੀਲਾਬਰ ਤਨਿਕ ਤਿਸ਼ੀ ਤੇ ਰਾਖ ਲਯਾ ॥ ਜਮਧਰ ਸੰਗ ਬੰਧਕਰ ਸੋਊ ਪੰਥ ਪੇਖ ਹਿਤ ਸਭਿਨ ਛਯਾ (ਗੁਰ ਪ੍ਰ: ਸੂ:)

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਹ ਬੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਤੇਰਾ ਨਿਹੰਗ ਪੰਥ ਚਲੇਗਾ ॥ ਯਥਾ

ਹ੍ਵੈ ਪ੍ਰਸੰਨ ਬਰ ਦੇਵਤ ਜੋ ਹੋਵੈ ॥ ਪੰਥ ਖਾਲਸੇ ਮੇ ਤਵ ਹੋਵੈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੁਝ ਸਮ ਬੇਖ‡ ਸੁਭਾਊ ਬਿਸਾਲੀ ॥ ਨਾਮ ਨਿਹੰਗ
ਅਨੇਕ ਅਕਾਲੀ (ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸੂ:)

ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਦਾ ਫਰਹਰਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਥਾਪਿਆ ਪਰ ਗੁਰਪੁਰ ਨਿਵਾਸੀ ਬਿਰਧ ਵਿਵੇਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ (ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ) ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨਚੀ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਦਮਾਲਾ ਸਜਾ ਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦਾ ਫਰਹਰਾ ਝੁਲਾਇਆ ਤਾਂਕਿ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੀ ਥਾਂ ਭੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਹਥ ਵਿਹਲੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਭੀ ਚਲਾ ਸਕੇ, ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਚਾਟੜਾ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਦਲ ਵਿੱਚ ਪਰਸਿਧ ਸੈਨਾਪਤੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ॥ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਅਕਾਲ ! ਜਪਦੇ ਹਨ ॥ ਇਸ ਕਾਰਨ ਅਕਾਲੀ ਨਾਮ ਭੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਛਾਵਨੀ ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਨਿਹੰਗਾਂ ਦੀ ਛੌਣੀ ਭੀ ਹੈ ॥

ਅੰਮਿਰਤਸਰ ਜੀ ਵਿਚ ਇਹ ਉਹ ਥਾਂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੨ (ਬਾਰਾਂ) ਸੌ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਅਤੇ ੧੮ ਸੌ ਪੈਦਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨਾਲ ਬਿਰਾਜਦੇ ਸਨ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜਾਗੀਰ ਲਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ॥

ਨੀਲੇ ਬਾਣੇ ਵਾਲੇ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਦੀ ਤਰਾਂ ਤਿਆਗੀ ਹੋਣਗੇ (ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਬਣਕੇ ਨਿਹੰਗ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੋਂ ਚਲਿਆ ਜਾਇਆ ਕਰਨਗੇ) ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ (ਦਲ) ਦੇਸ਼ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਗੇ ॥ ਇਹ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਸੁਭਾ ਦੇ ਨਿਡਰ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਹੋਣਗੇ ॥ ਰਹਿਤ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਪੂਰਨ ਸਿਖ ਰਹਿਣਗੇ ॥ ਗਰੀਬ ਤੇ ਅਬਲਾ (ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ) ਦੀ ਰਖਿਆ ॥ ਗੁਰਦੁਅਰਿਆਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਹੋਣਗੇ ॥ ਤੁਰਕ ॥ ਕੁੜੀਮਾਰ (ਕੁੜੀ ਬੇਚ) ਨੜੀਮਾਰ, ਗੁਰੂ ਨਿੰਦਕਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਧਰੋਹੀ ॥ ਮੀਣੇ ਖਚਰੇ ਦਾ ਵਿਸਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ ਤੇ ਮਨ ਮਤ ਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤ ਧਰਮ ਕਰਮ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਰਹਿਣਗੇ ॥ ਜੋ ਮੇਰੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਸਹੀ ਰੂਪ ਹੈ ਤਦ ਅਸੀਂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਿਹਾ ਕਰਾਂਗੇ ॥

ਇਕ ਅਕਾਲ ਉਪਾਸਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ

ਕਮਲ ਜਯੋਂ ਮਾਯਾ ਜਲ ਵਿਚ ਹੈ ਅਲੇਪ ਸਦਾ,
ਸਭ ਦਾ ਸਨੇਹੀ ਚਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿਰਾਲੀ ਹੈ ॥
ਕਰਕੇ ਕਮਾਈ ਖਾਵੇ ਮੰਗਣਾ ਹਰਾਮ ਜਾਣੇ,
ਭਾਣੇ ਵਿੱਚ ਵਿਪਦਾ ਨੂੰ ਮੰਨੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਹੈ ॥
ਸੁਾਰਥ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦਾ ਚੌਕੀਦਾਰ,
ਧਰਮ ਦੇ ਕੰਮ ਲਈ ਚੜੇ ਮੁਖ ਲਾਲੀ ਹੈ ॥

---

‡ ਇਸ ਤੋਂ ਸ਼ਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਹਿਲੇ ਬੀ ਨਿਹੰਗੀ ਲਬਾਸ ਰਖਦੇ ਸਨ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੂਜੇ ਨਾ ਅਕਾਲ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦੇਵੀ ਦੇਵ,
ਸਿਖ ਦਸਮੇਸ਼ ਦਾ ਸੋ ਕਹੀਏ "ਅਕਾਲੀ" ਹੈ ॥

ਸੰਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਵਾਕ ਲਿਖਦੇ ਹਨ।

ਧੱਮ ਕੇ ਧੁਰੰਧਰ ਉਦਾਰਤਾ ਕੇ ਧਾਰਾ ਧਰ
ਭੋਲੇ ਭਾਲ ਕਾਜਤੇ ਝਕੌਲੇ ਪਰੇਮ ਰੰਗ ਮੈ
ਸੱਬ ਲੋਹ ਪਜਾਰੇ ਆਰੇ ਅਬ ਖਬ ਲੌ ਨਾ ਦਬ ਬੰਧ
ਨੈਕ ਹੂੰ ਨ ਗਬ ਪੁੰਨ ਪਬ ਯਾਕੇ ਸੰਗ ਮੈ
ਸਾਜ ਕੈ ਸੁਬਾਨੇ ਸੂਰ ਗਾਜਕੈ ਮ੍ਰਿਗੇਂਦ੍ਰ ਭੂਰਿ
ਭਾਜਕੈ ਗਨੀਮ ਕੋ ਬਿਦਾਰੈ ਜੋਰ ਜੰਗ ਮੈ
ਮੋਦ ਕੇ ਤਰੰਗ ਮੈ ਉਮੰਗ ਕੋ ਉਤੰਗ ਪੰਥ
ਲੋਕ ਦੰਗ ਕੈਬੇ ਕੋ ਸੁ ਕੀਨੇ ਏ ਨਿਹੰਗ ਹੈ

* * * *

ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਜੈਕਾਰਾ ਇਹ ਹੈ ॥

ਸਭ ਧਰਤੀ ਹਲ ਚਲ ਭਈ ਛੋਡਯੋ ਘਰ ਬਾਰਾ
ਸ਼ਾਹ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅਮੀਰੜੇ ਖਪਿ ਹੋਇ ਛਾਰਾ
ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਝਹੁ ਕੋ ਨਹੀਂ ਭੈ ਕਾਟਨ ਹਾਰਾ
ਚੜਿਆ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੈ ਧਰਮ ਨਗਾਰਾ ॥
ਭੇਖੀ ਭਰਮੀਆਂ ਦੀ ਸਭਾ ਉਠਾਇਕੇ
ਦਬੜੂ ਘੁਸੜੂ ਨੂੰ ਭਾਜੜਾਂ ਪਾਇਕੇ
ਖੋਟੇ ਖਚਰੇ ਦੀ ਸਫ਼ਾ ਸਮੇਟ ਕੇ
ਗੁਰ ਸਿੰਘਾਂ ਰਚਿਆ ਜੈਕਾਰਾ
ਜੋ ਗਜ ਕੇ ਬੁਲਾਵੇ ਸੋ ਗੁਰੂ ਕਾ ਪਿਆਰਾ
ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਗੁਰ ਬਰ ਅਕਾਲ

* * * *

ਜਾਗਤ ਜੋਤ ਜਪੈ ਨਿਸ ਬਾਸਰ॥ ਏਕ ਬਿਨਾ ਮਨ ਨੈਕ ਨ ਆਨੈ ॥
ਏਕ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਤੀਤਿ ਸਜੈ॥ ਬ੍ਰਤ ਗੋਰ ਮੜੀ ਮਟ ਭੂਲ ਨਾ ਮਾਨੈ॥
ਤੀਰਥ ਦਾਨ ਦਯਾ ਤਪ ਸੰਜਮ, ਏਕ ਬਿਨਾ ਨਹਿ ਨੈਕ ਪਛਾਨੈ ॥
ਪੂਰਨ ਜੋਤਿ ਜਗੈ ਘਟ ਮੈ ਤਬ ਖਾਲਸਾ ਤਾਹਿ ਨਖਾਲਸ ਜਾਨੈ ॥ ੩੩ ਸਵੈਯੇ ॥
ਵਾਕ ਕੀਓ ਕਰਤਾਰ ਸੰਤਨ ਲੀਓ ਬਿਚਾਰ, ਸੁਪਨੇ ਸੰਸਾਰ ਤਾਂਹਿ ਕਾਹਿ ਲਪਟਾਈਏ ॥
ਬਿਖਿਨ ਕੋ ਤਜੋ (ਕਰੋ) ਨੇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕੀ ਸਿਖ ਲੇਹ, ਨਾਸੈ ਛਿਨ ਮਾਂਹਿ ਦੇਹ ਯਮ ਪੁਰੀ ਜਾਈਏ ॥
ਸੀਸ ਨ ਮੁੰਡਾਓ ਮੀਤ ਹੁੱਕਾ ਤਜ ਭਲੀ ਰੀਤ, ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰੀਤ ਮਨ ਕਰ ਸ਼ਬਦ ਕਮਾਈਏ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੋਵਨ ਹੈ ਦਿਨ ਚਾਰ ਦੇਖ ਬੂਝ ਕੈ ਬਿਚਾਰ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ ਕਹਾਈਏ ॥
(ਗੁਰ ਸੋਭਾ)

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਜਨ ਭਏ ਖਾਲਸੇ † ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤਿ ਜਿਹ ਜਾਨੀ (ਸੋਰਠਿ)

ਤਦ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਤਪ ਤੇਜ ਵਧੇਗਾ ਸੁਖ ਭੋਗਣ ਤੇ ਭਗੋਣਗੇ ਜਦ ਇਹ ਮਰਯਾਦਾ ਛਡ ਜਾਣਗੇ ਤਾਂ ਖੁਵਾਰ ਹੋਣਗੇ ॥

ਜਬ ਲਗ ਰਹੇ ਖਾਲਸਾ ਨਿਆਰਾ ਤਬ ਲਗ ਤੇਜ ਦੀਓ ਮੈ ਧਾਰਾ
ਜਬ ਏਹ ਰਹੇ ਅਨ ਮਤਨ ਕੀ ਰੀਤ ਮੈ ਨਾ ਕਰਓ ਨਿਕੀਤ ਪਰਤੀਤ ॥

ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਫੌਜਾ (ਦਲ) ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਨਾਂਉ

ਨੰ:	ਨਾਮ	ਅੰਗੀਠਾ
੧.	ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਵਦਾਸ ਪੁਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	
੨.	ਬਾਬਾ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਫਤੇਗੜ੍ਹ (ਸਰਹਿੰਦ) ਸਾਹਿਬ ਜੀ
੩.	ਬਾਬਾ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਨਰਮਦਾ ਨਦੀ ਕਿਨਾਰੇ (ਗੁ
੪.	ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ)	ਬਬੇਕਸਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ
੫.	ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ	ਅਟਕ ਦਰਿਆ
੬.	ਬਾਬਾ ਫਲਾਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ (ਦਖਨ)
੭.	ਬਾਬਾ ਤਾਪਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਛਛਰੋਲੀ
੮.	ਬਾਬਾ ਹਨੂਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਮਾਣਾ
੯.	ਬਾਬਾ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ
੧੦.	ਬਾਬਾ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ
੧੧.	ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਭੜੀ	ਛੋਣੀ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ
੧੨.	ਬਾਬਾ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨਮ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਮਜੂਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਤੇ ਮੀਤ ਜਥੇਦਾ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਝਾੜੂਕੇ ਮਾਲਵਾਂ	
੧੩.	ਬਾਬਾ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ

ਜਾਣ ਪਛਾਨ

ਨਿਰਭਉ ਹੋਇਓ ਭਇਆ ਨਿਹੰਗਾ ॥ ਆਸਾ ਮ: ੫ ॥

ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਲ ਜੋ ਦਬੜੂ ਘੁਸੜੂ ਕਚੇ ਪਿਲੇ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸੀ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਹੋਣ ਤੇ ਦਲ ਦਾ ਬਹੀਰ ਸਾਰੇ ਚਕਰ ਲਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਅਰ ਜਿਥੇ ਕਿਥੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜੇ ਜਾਂ ਮਹੰਤ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਦਿਸਦਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ

† ਸ਼ੁਧ ਮਿਲਾਵਟ (ਪਖੰਡ) ਤੋਂ ਬਿਨਾ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਗੁਰਮਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਧਾਈ ਕਰਨੀ ਜੇ ਅਗੋਂ ਆਕੜੇ ਫਾਨੜੇ ਤਾਂ ਚਾਹਟਾ ਛਕਾਉਣਾ (ਖੂਬ ਕੁਟਨਾ) ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕਾਣ ਨਹੀਂ ਮਨਦੇ ਸਨ ਬਲਕਿ ਕਾਣੇ*ਦੀ ਸੰਧ ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਨੂੰ ਸਦਾ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ॥ ਲੰਗਰ ਵਬੇਕ ਦਾ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਛਕਦੇ ਇਹ ਅਕਾਲੀ (ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ) ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਸਦਾ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਅਰ ਜਿਥੋਂ ਜਿਥੋਂ ਦੀ ਦਲ ਲੰਘਦਾ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਮਨ ਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਹਾਰ ਕਰਦਾ ਜਾਂਦਾ। ਐਸੇ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਾਲੇ ਸੁਘੜ ਸਿਆਣੇ ਨਿਰਛਲ ਦਲ (ਜੱਥੇ) ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਅਸੂਲਾਂ ਤੋਂ ਗਿਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਦਲ ਤੇ ਐਸੀ ਸਿਆਸਤ ਵਰਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਜੇ ਪੂਰਨ ਕਾਮਯੋਬ ਹੋ ਗਏ ॥

ਕਿਉਂ

ਇਕ ਤਾਂ ਆਪਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਸਜਾ ਕੇ ਦਲ ਵਿੱਚ ਸਾਮਲ ਕਰ ਦਿਤੇ

ਦੂਜਾ ਜਦ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਦਲ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਲੰਗਰ ਵਾਸਤੇ ਰਾਸ਼ਨ ਆਦਿ ਰਾਜਿਆਂ ਵਲੋਂ ਮਿਲਦਾ ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਸੁਖਾ ਅਤੇ ਅਫੀਮ ਦੇ ਖੁਲੇ ਗਫੇ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਾਉਂਦੇ ਸਨ ਜੋ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਛਡੇ ਸਨ ਉਹ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਖੁਲੇ ੨ ਗਫੇ ਛਕਾਉਣੇ ਸਨ ਉਹ ਤਾਂ ਘੋੜਿਆ ਨੂੰ ਬੀ ਛਕਾਉਣ ਲਗ ਗਏ ॥ ਜਦ ਇਸ ਤਰਾਂ ਘੋੜਿਆਂ ਤਕ ਅਮਲਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ (ਘੋਰੀ) ਕਰ ਦਿਤੇ ਤਾਂ ਹੁਣ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਸਲੇ ਹੱਲ ਹੋਣ ਤੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜੇ, ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦਾ ਰੁਪੈਆ ਨਿਰਭੈ ਹੋਕੇ ਮਨ ਰਲੀਆਂ ਵਿਚ ਨਜਾਇਜ਼ ਖਰਚ ਕਰਨ ਲਗੇ ॥ ਕਿਸੇ ਸੈਂਕੜੇ ਕੁਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਰਾਣੀਆਂ ਜਿਨਾਂ ਦਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਖਰਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤਕ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ॥

ਏਧਰ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਗਰੀਬ, ਯਤੀਮ, ਬੁਢੇ ਜੋ ਪੁਤਰਾਂ ਨੂੰਹਾਂ ਦੇ ਘਰੋਂ ਕਢੇ ਹੋਏ ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਗਲੀ ੨ ਵਿਚ ਰੁਲਦੇ ਵਿਲਕਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਤਾਂ ਕੀ ਦੇਣੀ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਫਰਿਆਦ ਸੁਣਨ ਵਾਸਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵਕਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ॥

ਜੇ ਸੂਰਬੀਰ ਨਿਰਛਲ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਦਲ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ "ਤੇਰਾਂ ਘਰ ਸੋ ਮੇਰਾ ਘਰ" ਸ਼ਾਇਦ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ॥

---

* ਇਕ ਸਮੇਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਾਹੜੇ ਦੇ ਹੀਰੇ (ਧਾਉਲੇ) ਦੇਖ ਕੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਵਸਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜ ਕਲ ਦਾ ਹੀ ਪਰਾਹੁਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਵਧਣਗੇ ॥ ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾਹੜੇ ਨੂੰ ਕਲਫ ਲਾ ਲੈਣ ਤਾਂ ਕਾਲਾ ਦੇਖ ਕੇ ਦਿਲ ਛਡ ਜਾਣਗੇ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਅਜੇ ਜੁਆਨ ਹੈ ॥ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਗੇ ਜਾ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲੋਂ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅਕਾਲੀ (ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ) ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਪੁਛੋ ॥ ਤਦ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਪਾਸ ਜਾਕੇ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਉਤ੍ਰ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਇਉਂ ਦਿਤਾ :—

ਜਾ ਕੇ ਕਹਿ ਦਿਉ ਕਾਣੇ ਢਗੇ ਨੂੰ , ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ ਕਾਵਾਂ ਬਗੇ ਨੂੰ ॥
ਅੰਤ ਨੂੰ ਜੇ ਮਰਨਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਕਿਉਂ ਕਰਨਾ ਹੈਂ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮੋਰਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੰਥ ਹੁਕਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਇਮਲੀ ਨਾਲ ਬੰਨ ਕੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੈਂਤਾਂ ਲਾਈਆਂ ਜਾਣ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਇਮਲੀ ਦੇ ਦਰਖਤ ਨਾਲ ਗਲਵਕੜੀ ਪਾਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇ ਮੇਰੇ ਗੁਨਾਹ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਏਥੇ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਧੰਨ ਭਾਗ॥ ਫੇਰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਹੁਣ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭਜ ਕੇ ਗਲਵਕੜੀ ਪਾ ਲਈ॥ ਹੁਣ ਦੋਨੋ ਪਿਆਰ ਤੇ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਆਕੇ ਸਜਲ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਭੁਲ ਬਖ਼ਸ਼ਦੇ ਤੇ ਬਖ਼ਸ਼ੌਦੇ ਹਨ।

ਜੋ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਐਸੀ ਮੁਹਬਤ ਤੇ ਅਣਖ ਸੀ ਉਹ ਅਫੀਮ ਆਦ ਅਮਲਾਂ ਤੇ ਰਜਵਾੜਿਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਣ ਤੇ ਐਸੀ ਸਮਾਧੀ ਲਾ ਬੈਠੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਮਸੀਬਤਾਂ ਦੇ ਝਖੜ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਵੇਲੇ ਔਣ ਤੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ॥ ਜੋ ਕਿ ਏਸੇ ਹੀ ਸੂਰਬੀਰ ਅਣਖੀਲੇ ਦਲ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਸੀ॥ ਦਾਸ ਮਹਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਗੇ ਨੂੰ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਤੇ ਇਤਫਾਕ ਬਖਸ਼ੇ।

ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

ਗੁਰੂ (ਸਿੱਖ ਧਰਮ) ਪੰਥ

੧ ੨ ੩ ੪
ਜਿਉ ਮੀਹਿ ਵੁਠੈ ਗਲੀਆਂ ਨਾਲਿਆਂ ਟੋਭਿਆਂ ਕਾ ਜਲੁ ਜਾਇ ਪਵੈ ਵਿੱਚ ਸੁਰਸਰੀ
ਸੁਰਸਰੀ ਮਿਲਤ ਪਵਿਤ੍ਰ ਪਾਵਨ ਹੋਇ ਜਾਵੈ (ਵਾਰ ਬਿਲਾ : ਮ : ੩)
੫ ੬ ੭
ਗੁਰੂ ਸਮੁੰਦ ਨਦੀ ਸਭ ਸਿਖੀ ਨਾਤੈ ਜਿਤ ਵਡਿਆਈ
(ਵਾਰ ਮਾਝ ਮ : ੧)

ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਗੋਬਿੰਦ ਰੂਪ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਵਾਲਾ ਜ਼ਾਤ ਪਾਤ ਮਟਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥੀਆ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਪੰਥ ਦੇ ਮੋਟੇ ੨ ਨਿਯਮ ਇਹ ਹਨ॥

---

੧ ੨ ੩ ੪
ਬੈਸ ਖਤ੍ਰੀ ਬ੍ਰਹਮਣ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਮਿਲ ਕੇ ਸਾਰੇ ਜਲ ਚਰਨਾਮਤ ਦੇ ਲਾਇਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
੫
ਦਸ ਗੁਰੂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਫਲ॥ ਉਤਨਾ ਹੀ ਫਲ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
੬
ਜਿਨੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਨਦੀਆਂ ਹੈ॥ ਪੂਰਨ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਤੇ ਚਲਣ ਵਾਲੀ ਸੰਪਰਦਾਇ ਜੈਸੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਹੈ ਪੰਥ (ਸਮੁੰਦਰ) ਵਿਚ ਮਿਲਕੇ ਇਕ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ॥
੭
ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਿਲਨ [ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਣ] ਤੇ ਵਡਿਆਈ ਹੋਤੀ ਹੈ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਲਈ ਜੋ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਨੇ ਰਸਤਾ ਦਸਿਆ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਧਰਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ * ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੇਕ ਰਸਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸ਼ੂਮਣੀ ਰਸਤਾ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਦਸ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ॥ ਇਸ ਦਾ ਨਾਉ "ਸਿਖ ਧਰਮ" ਹੈ। ਇਸ ਧਰਮ ਦੇ ਮੋਟੇ ਮੋਟੇ ਨਿਯਮ ਇਹ ਹਨ :—

ਧਰਮ ਦਾ ਮੁਖ ਮਨੋਰਥ ਸਵਰਗ ਆਦਿਕ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਰਮਪਤੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਅਖੰਡ ਲਿਵ ਜੋੜਕੇ ਇਕ ਮਿਕ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ ॥ ਜਿਸ ਬਿਨਾ ਆਵਾਗਉਣ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ॥

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਰੂਪ ਇਹ ਹੈ :— "ੴ ਸਤਿਨਾਮ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਅਰਥਾਤ — ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਇੱਕ (ਅਦੁਤੀ) ਹੈ। ਸਦਾ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹੈ॥ ਸਭ ਦੇ ਰਚਣ ਵਾਲਾ ਉਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ † ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਉਹ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਭੈ ਕਰਦਾ ਜਾਂ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ॥ ਨਿੱਤ ਅਨੰਦ ਰੂਪ ਹੈ॥ ਜਨਮ ਮਰਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ॥ ਉਹ ਸਭ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ॥ ਉਸਦਾ ਕਰਤਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ॥ ਉਸ ਮਹਾਂ ਜੋਤਿ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ॥

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ॥ ਇਹ ਗੁਰੂ ਦਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਮੁਚਾ ਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹਨ ‡ ਜੋ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਭਾਵ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਗੁਝੇ ਭੇਤ ਦਸਦੇ ਹਨ ॥ ਉਹ ਸਨਮਾਨ ਯੋਗ ਉਪਕਾਰੀ ਸੱਜਣ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ॥ ਜਿਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤਿ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਉਚਾ ਆਚਰਣ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ ()

ਇਹ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ :—

(ੳ) ਸ਼ਖਸੀ
(ਅ) ਕੌਮੀ (ਪੰਥਿਕ)

ਸ਼ਖਸੀ ਆਚਰਣ ਦੇ ਮੋਟੇ ਮੋਟੇ ਨੇਮ ਇਹ ਹਨ :—

(੧) ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਲਿਵ ਜੋੜ ਕੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਣ ਕਰਨਾ †
(੨) ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਸਿਤਾਂਤ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਨਿਤ ਕਰਨਾ ‡
(੩) ਮਨੁਖ ਮਾਤ੍ਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਜਾਣ ਕੇ, ਜਾਤਿ ਪਾਤਿ ਅਤੇ ਦੇਸ ਦਾ ਭੇਦ ਤਿਆਗ ਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨਾ ਅਰ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ *
(੪) ਗਿਰਹਸਥ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਧਰਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਨਾ ॥।
(੫) ਅਵਿਦਿਆ ਮੂਲਕ ਛੂਤ ਛਾਤ, ਜੰਤਰ ਮੰਤਰ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਅਤੇ ਅਨ ਮਤਾਂ ਦੇ ਕਰਮ ਜਾਲ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਗੁਰਮਤ ਤੇ ਚਲਣਾ ::

(ਅ) ਪੰਥਕ ਆਚਰਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ

(੧) ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਰਹਿਤ ਤੇ ਪਕਿਆਂ ਰਹਿਣਾ
(੨) ਪੰਥ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜਾਣ ਕੇ ਤਨ ਮਨ ਧਨ ਤੋਂ ਸੇਵਾ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ
(੩) ਜਗਤ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨਾ
(੪) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪੰਥੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਭੇਖ ਅਤੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਣ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦਾ ਅੰਗ ਜਾਣ ਕੇ ਸਨੇਹ ਕਰਨਾ। ਅਰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਭਸ ਦਾ ਭਲਾ ਲੋਚਣਾ
(੫) ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਅਤੇ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਇਮ ਰਖਣੀ {}

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

* ਇਸ ਲਈ ਧਰਮ ਅਥਵਾ ਮਜ਼ਹਬ ਦਾ ਨਾਉ "ਪੰਥ" ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ॥

† "ਇਹ ਜਗੁ ਸਚੇ ਕੀ ਹੈ ਕੋਠੜੀ ਸਚੇ ਕਾ ਵਿਚਿ ਵਾਸ" (ਵਾਰ ਆਸਾ)

‡ "ਬ੍ਰਹਮ ਬਿੰਦੇ ਸੋ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹੀਐ, ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਥਾ ਸੁਣਾਵੈ" (ਮਹਲਾ ੪)

"ਸਤਿਪੁਰਖੁ ਜਿਨਿ ਜਾਨਿਆ ਸਤਿਗੁਰ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਉ। ਤਿਸ ਕੇ ਸੰਗਿ ਸਿਖ ਉਧਰੈ ਨਾਨਕ ਹਰਿਗੁਣ ਗਾਉ" (ਸੁਖਮਨੀ)

"ਧਨੁ ਧਨੁ ਹਰਿ ਗਿਆਨੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਮਾਰਾ ਜਿਨਿ ਵੈਰੀ ਮਿਤ੍ਰੁ ਹਮ ਕਉ ਸਭ ਸਮ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਦਿਖਾਈ" (ਮ: ੪ ਵਾਰਵਡ)

"ਸਤਿਗੁਰ ਨਿਰਵੈਰ ਪੁਤ੍ਰ ਸਤ੍ਰ ਸਮਾਨੇ ਅਉਗਣ ਕਟੈ ਕਰੇ ਸੁਧ ਦੇਹਾ" ਰ: ਕ: ਵਾਰ ਮ: ੫

* "ਆਪ ਤਰੇ ਕੁਲ ਸਗਲੇ ਤਾਰੇ ਗੁਰਮੁਖ ਜਨਮ ਸਵਾਰਿਆ" (ਮਾਝ ਅ: ਮ: ੩)

"ਮਹਾਂ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸਾਧ ਕਾ ਸੰਗ॥ ਜਿਸ ਭੇਟਤ ਲਾਗੈ ਪ੍ਰਭ ਰੰਗ" (ਆਸਾ ਮ: ੫)

† "ਦੁਖ ਭੁਖ ਨਹਿ ਵਿਆਪਈ ਜੇ ਸੁਖਦਾਤਾ ਮਨਿ ਹੋਇ॥ ਕਿਤ ਹੀ ਕੰਮਿ ਨਾ ਛਿਜੀਐ ਜਾਂ ਹਿਰਦੈ ਸਚਾ ਸੋਇ" (ਸ੍ਰੀ ਮ: ੫)

‡ "ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਜਿਸ ਨੋ ਮਤਿ ਆਵੈ ਸੋ ਸਤਿਗੁਰ ਮਾਹਿ ਸਮਾਨਾ, ਇਹ ਬਾਣੀ ਜੋ ਜੀਅਹੁ ਜਾਣੈ ਤਿਸ ਅੰਤਰਿ ਰਵੈ ਹਰਿਨਾਮਾ" (ਬਿਲਾ ਮ: ੩)

"ਬਾਣੀ ਬਿਰਲਉ ਬੀਚਾਰਸੀ ਜੇ ਕੋ ਗੁਰਮੁਖ ਹੋਇ" (ਓਅੰਕਾਰ)

{} "ਤੂੰ ਸਾਂਝਾ ਸਾਹਿਬ ਬਾਪੁ ਹਮਾਰਾ (ਮਾਝ ਮ ੫

"ਏਕੁ ਪਿਤਾ ਏਕਸ ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਿਕ" (ਸੋਰ ਮ: ੫)

॥ "ਜਤੀ ਸਦਾਵਹਿ ਜੁਗਤਿ ਨ ਜਾਣਹਿ ਛਡਿ ਬਹਹਿ ਘਰ ਬਾਰ" (ਵਾਰ ਆਸਾ)

"ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰ ਭੇਟੀਐ ਪੂਰੀ ਹੋਵੈ ਜੁਗਤਿ ਹਸੰਦਿਆਂ ਖੇਲੰਦਿਆਂ ਪੈਨੰਦਿਆ ਖਾਵੰਦਿਆਂ ਵਿਚੇ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤਿ" [ਮ: ੫ ਵਾਰ ਗੂਜਰੀ ੨]

ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ। ਨਾਨਕ ਰਾਹ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ" (ਮ: ੧ ਵਾਰ ਸਾਰ)

:: ਮਤੁ ਸਚਾ ਅਖਰੁ ਭੁਲਿ ਜਾਇ ਚਉਕੇ ਭਿਟੈ ਨ ਕੋਇ" (ਮ: ੩ ਵਾਰ ਮਾਰੂ)

"ਸੋਈ ਕੁਚੀਲ ਕੁਦਰਤਿ ਨਹੀਂ ਜਾਨੈ" (ਭੈਰ ਮ: ੫)

"ਤੰਤੁ ਮੰਤੁ ਪਾਖੰਡ ਨ ਜਾਣਾ ਰਾਮ ਰਿਦੈ ਮਨਿ ਮਾਨਿਆ" (ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੧)

"ਨਾਵਹਿ ਧੋਵਹਿ ਪੂਜਹਿ ਸੈਲ ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਰਾਤੇ ਮੈਲੋ ਮੈਲਾਂ" (ਰਾਮ ਅ: ਮ: ੧)

"ਪੂਜਿ ਸਿਲਾ ਤੀਰਥ ਬਨਵਾਸਾ॥ ਭਰਮਤ ਡੋਲਤ ਭਏ ਉਦਾਸਾ" (ਧਨਾ: ਅ: ਮ: ੧)

"ਬਿਨ ਕਰਤਾਰ ਨਾ ਕਿਰਤਮ ਮਾਨੋ॥ ਆਦਿ ਅਜੋਨਿ ਅਜੈ ਅਬਿਨਾਸੀ ਤਿਹ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਜਾਨੋ" (ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦ ਹਜ਼ਾਰੇ)

‡ "ਮੈ ਬਧੀ ਸਚੁ ਧਰਮਸਾਲ ਹੈ॥ ਗੁਰਸਿਖਾ ਲਹਦਾ ਭਲਿਕੈ ਪੈਰ ਧੋਵਾ ਪਖਾ ਫੇਰਦਾ ਤਿਸੁ ਨਿਵਿ ਨਿਵਿ ਲਾਗਾ ਪਾਇ ਜੀਉ" (ਸ੍ਰੀ ਮ: ੫

"ਧਰਮਸਾਲ ਹੈ ਮਾਨਸਰ ਹੰਸ ਗੁਰਸਿਖ ਵਾਹੁ। ਰਤਨ ਪਦਾਰਥ ਗੁਰ ਸਬਦ ਕਰ ਕੀਰਤਨ ਖਾਹੁ" (ਭਾਗੁ)

"ਬਾਹਰ ਕੀ ਅਗਨਿ ਬੁਝਤ ਜਲ ਸਰਿਤਾਕੈ,
ਨਾਉ ਮੈਂ ਜੋ ਅਗ ਲਾਗੈ ਕੈਸੇ ਕੋ ਬੁਝਾਈਐ॥
ਬਾਹਰ ਸੇ ਭਾਗ ਉਟ ਲੀਜੀਅਤ ਕੋਟ ਗੜ੍ਹ ਗੜ੍ਹ
ਮੇ ਜੋ ਲੂਟ ਲੀਜੈ ਕਹੋ ਕਤ ਜਾਈਐ॥ ਚੋਰਨ
ਕੇ ਤ੍ਰਾਸ ਜਾਇ ਧਰਨ ਗਹੇ ਨਰਿੰਦ, ਮਾਰੇ
ਮਹੀਪਤਿ ਜੀਉ ਕੈਸੇ ਕੈ ਬਚਾਈਐ॥
ਮਾਯਾ ਡਰ ਡਰਪਤ ਹਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਵੈ,
ਤਹਾਂ ਜੋ ਬਿਆਪੈ ਮਾਯਾ ਕਹਾਂ ਫਿਰ ਗਈਐ॥
(ਭਾਗ ੨)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜ਼ਰੂਰੀ ਬੇਨਤੀ

ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕ ਜਨੋ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਆਪ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹਥਾ ਦੀ ਛੋਹ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਿੰਨ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਦਰਿਸਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੋ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਦਸੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ੨ ਸਿਖ, ਦਸੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਸੋਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਆਦਿ ਨੰਬਰ ਮੂਜਬ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਲਾਭ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੁਘੜ ਸਿਆਣੇ ਗੁਰਸਿਖ ਮਿਲਕੇ, ਐਸਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਨੂੰ ਲਾਭ ਤੇ ਇਤਫਾਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ।

ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕ ਜਨੋਂ:—ਦਾਸ ਵਲੋਂ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭੁਲ ਨਾ ਹੋਵੇ ਗੁਰ ਫੁਰਮਾਨ "ਭੁਲਣ ਅੰਦਰ ਸਭ ਕੋ ਅਭੁਲ ਗੁਰੂ ਕਰਤਾਰ" ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਿਥੇ ਗਲਤੀ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇ ਉਹ ਪੰਨਾ ਸਤਰ, ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਇਤਿਹਾਸ ਖੋਜੀ ਲਾਭ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ੁਭ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਧੰਨਤਾ ਨਾਲ ਗ੍ਰਹਣ ਤੇ ਅਗਲੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ।

ਮੈਂ ਕੀਟ ਪ੍ਰਤੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਨਿਨ ਪਿਆਰੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੀ ਰਚਤ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਉ ਲਿਖਦੇ ਹਨ।

ਹਉ ਅਪਰਾਧੀ ਗੁਨਹਗਾਰ ਹਉ ਬੇਮੁਖ ਮੰਦਾ।
ਚੋਰ ਯਾਰ ਜੁਆਰ ਹਉ ਪਰ ਘਰ ਜੋਹੰਦਾ।
ਨਿੰਦਕ ਦੁਸ਼ਟ ਹਰਾਮ ਖੋਰ ਠਗ ਦੇਸ਼ ਠਗੰਦਾ।
ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਮਦ ਲੋਭ ਮੋਹ ਅਹੰਕਾਰ ਕਰੰਦਾ।
ਬਿਸਾਸ ਘਾਤੀ ਅਕ੍ਰਿਤ ਘਣ ਮੋਕੋ ਨ ਰਖੰਦਾ।
ਸਿਮਰ ਮੁਰੀਦਾ ਢਾਢੀਆਂ ਸਤਿਗੁਰ ਬਖਸ਼ੰਦਾ। ॥ ੨੧ ॥ ੩੬ ॥

(ਭਾ: ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ)

ਅਗਲੇ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੋ ਮਹਾਨ ਸਿੱਖ ਦੇਵੀਆਂ ਦੇ ਬਿਚਤ੍ਰ ਜੀਵਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਫਾਇਦੇ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕ ਜਨੋ ! ਜੇ ਵਿਚਾਰੋ ਤਾਂ ਏਨ੍ਹਾਂ ਗਲਾਂ ਦੇ ਨਫੇ ਨੁਕਸਾਨ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਵਿਹਾਰਾਂ ਦੀ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਨੇਕਾਂ ਦੀ ਨੇਕੀ, ਬੁਰਿਆਂ ਦੀ ਬੁਰਾਈ, ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ, ਨਾਮਵਰਾਂ ਦੀ ਨਾਮਵਰੀ, ਏਹ ਗਿਆਨ ਸਭ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਦਮੀ ਖਰਾਬ ਵਿਹਾਰਾਂ ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਪਰਮ ਸੁਖਦਾਈ ਉੱਨਤੀ ਪਰ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀ ਮਦਦ (ਪਾਲਨਾ) ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਪਾਇ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿਖੀਦੇ ਹਨ। ਲੜਾਕੇ ਭਿੜਾਕੇ, ਦਗੇਬਾਜ਼ ਫਰੇਬੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਅਕਲ ਤੇ ਇਤਫਾਕ ਦੇ ਫਾਇਦੇ ਬੇਇਤਫਾਕ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਹੀ ਸਮਝੀਦੇ ਹਨ। ਵਡਿਆਂ ਦੇ ਵਡੇ ਕੰਮ ਛੋਟੇ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਕੌਮੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਛੋਟੇ ਆਪ ਭੀ ਵਡੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਸੈਰ ਤਵਾਰੀਖ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਘਰ ਬੈਠਿਆਂ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਜੀ ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਮੰਗਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹੋ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਮੋਲਕ ਮੋਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਗੇ:-

(੧) ਗੁਰਅਸਥਾਨ।

(੨) ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਬੰਦਾ: ਜੀ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ, ੧੨ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀ ਕਾਇਮੀ, ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਆਦਿ ਅੰਤ, ਰਾਜਸੀ ਅੰਦੋਲਨ ਤੇ ਘਲੂਘਾਰਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਰਨਣ।

(੩) ਗੁਰਮਤ ਸਾਗਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾ-ਨਿਰੰਕਾਰੀ, ਨਾਮ ਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਚਲਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿੱਟੇ (ਨਤੀਜੇ) ਇਹਨਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਆਦਿ।

(੪) ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ-ਇਸ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਕਾਇਮੀ, ਮਾਂਡਲੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ, ਚਾਰੇ ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ, ਕਾਮਾਂਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਵਿਥਿਆ, ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪ੍ਰਸਿਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਖੋਜ ਭਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ।

(੫) ਮਹਾਨ ਸਿਖ ਦੇਵੀਆਂ-ਇਸਤਰੀ ਕਾਂਡ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ੨੯, ੩੦ ਮਹਾਨ ਸਿਖ ਦੇਵੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਚਰਿਤ੍ਰ ਹਨ।

(੬) ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰੇ-ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਥ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੰਤਾਂ, ਮਹੰਤਾ ਸੰਤ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਮਹਾ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਚਰਿਤਰ ਹਨ।

ਮੈਂ ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ ਦਾਸ—
ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ
ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁ: ਪ੍ਰੰ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ,
ਦਫਤਰ-ਪੰਥਕ ਗੁ: ਸਾ: ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ (ਪੰਜਾਬ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ

ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ

ਰਾਣੀ ਖੜਗ ਕੌਰ

ਬੀਬੀਆਂ ਲਈ ਅਤਯੰਤ ਹੀ ਸ਼ਿਖਿਆ ਦਾਇਕ ਹੈ।

ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਅਕਸਰ ਬੀਰ ਰਸ ਨਾਲ ਸਿੰਚਤ ਹੋਇਆ ਹੈ

ਸਦਃ–ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਟੀਕਾ

ਕ੍ਰਿਤ

ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਸੂਲ ਪੁਰ

ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

ਯਾਤਰਾ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

ਸ੍ਰੀਰਕ ਰਖਯਾ

ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

ਮਿਲਨ ਦਾ ਪਤਾਃ—

ਗੁਰ ਦਸਮੇਸ਼ ਪ੍ਰੈਸ ਨਿਗਰ ਮੰਡੀ ਲੁਧਿਆਣਾ

ਤੇ

ਦਫਤਰ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ

ਪੰਥਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ

ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਃ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਇ ਹੋਇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦਸਮੇ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਜ ਕੇ (ਪੰਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਪੰਚ ਪ੍ਰਧਾਨ) ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਏਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਨੂੰ ਪਰਬਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪੰਜਾਂ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਦੇਸਾਂ ਦੇਸੰਤਰਾਂ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਣ ਵਾਸਤੇ ਚੌਤਰਫੇ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਇਸੇ ਪਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਕਾਂਸ਼ੀ (ਬਨਾਰਸ) ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਪਰਚਾਰ ਤੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਚਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚਲਾਇਆ ॥ ਏਨਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਭਲੇਖੇ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਪੜਨ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਉਨਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਚਲਿਆ ਹੈ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਰਬੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਰਵਾਨ ਦੇਖੋ ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਮਤਲਕ ਪੜੋ ਫੁਟ ਨੋਟ ॥

ਜ਼ਰਾ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸੋਚੋ ਜਦ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਾਂਸ਼ੀ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਬਸ਼ਿੰਦਿਆਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਰਾਜੇ ਸਮੇਤ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜੇ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਪੰਡਤਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸਿਖ ਬਣਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਲਿਆਂਦਾ ਏਧਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਅੜਦਲ ਵਿਚ ਪਰ ਕਵੀਆਂ ਤੋਂ ਬੀ ਇਲਾਵਾ ਸੈਂਕੜੇ ਹੀ ਚੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਵਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ ਜਿਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਹਰ ਮੁਲਕ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਉਲਥਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕਰਾਇਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਪ੍ਰਤੀ

ਤਿਨ ਕਵੀਯਨ ਬਾਨੀ ਰਚੀ ਲਿਖ ਕਾਗਤਦ ਤਲਵਾਇ ॥
ਨੌ ਮਣ ਹੋਏ ਤੋਲ ਪਹਿ, ਸੂਖਮ ਲਿਖਤ ਲਖਾਇ ॥

ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਵਿਦਿਆ ਧਰ ਸੀ ਜੋ ਕਈਆਂ ਵਰਿਆਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਹਥੋਂ ਨਾਸ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਐਤਨੇ ਵਿਦਿਆ ਮਾਹਰ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਪਾਸ ਸਨ ਤਾਂ ਫੇਰ ਕਿਹੜੀ ਵਿਦਿਆਂ ਦੀ ਬਾਕੀ ਸੀ ਜੋ ਕਾਂਸ਼ੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਪੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ

ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਈ ਪਰਵ ਚਾਣਕਯ ਨੀਤਿ, ਗੁਰ ਸ਼ੋਭਾ ਆਦਿਕ ਜੰਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸ ਜਾ ਚੁਕੇ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬਚ ਗਏ। ਪਟਿਆਲਾ ਪਤਿ ਨਰੇਂਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਾਕੀ ਪਰਣ ਆਪਣੇ ਕਵੀਆਂ ਤੋਂ ਲਿਖਵਾ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਪੂਰਾਂ ਕੀਤਾ, ਥੋੜੀਆਂ ਜਹੀਆਂ ਕਵਿਤਾ ਭਾ: ਸਾ: ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੀਆਂ ਜੋ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਯ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਮ ਭੀ ਕੇਤਕ ਕਰਹਿ ਬਖਾਨੀ।
ਕਹੈਂ ਖਾਲਸੇ ਕੇ ਹਿਤ ਬਾਨੀ।
ਆਦਿ ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਜੇ ਆਨ।
ਭਾਖਾ ਸਭ ਕੀ ਕਰਤ ਸੁਜਾਨ।
ਸੋ ਹਮ ਪੰਥ ਹੇਤ ਕਰਵਾਵੈ।
ਪਠਹਿਂ ਆਪ ਸਭਹੁਨ ਸੁਨਾਵੈ।
ਹੁਤੇ ਬਵੰਜਾ ਕਵਿ ਗੁਰੁ ਪਾਸ।
ਸਭਿ ਹੀ ਬਾਨੀ ਕਰਹਿਂ ਪ੍ਰਕਾਸ।
ਸਤਿਗੁਰ ਸਭ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰਵਾਵੈ।
ਪਤ੍ਰ ਦੀਰਘ ਪਰ ਲਿਖਵਾਵੈ।
ਨਾਮ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋ ਵਿਦਯਾ ਸਾਗਰ।
ਰਾਖਨ ਕੀਨੋ ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਭ ਨਾਗਰ।
(ਗੁ ਪ੍ਰ ਸੂ ਰੁੱਤ ੩ ਅ: ੫੧)
ਤਿਨ ਕਵਿਜਨ ਬਾਨੀ ਰਚੀ।
ਲਿਖ ਕਾਗਦ ਤੁਲਵਾਇ।
ਨੌ ਮਣ ਹੋਏ ਤੋਲ ਮਹਿ।
ਸੂਖਮ ਲਿਖਤ ਲਿਖਾਇ।
"ਬਿਦਯਾਸਰ" ਤਿਸ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋ।
ਨਾਮ ਧਰਯੋ ਕਰ ਪਰੀਤਿ।
ਨਾਨਾ ਵਿਧ ਕਵਿਤਾ ਰਚੀ।
ਰਖ ਰਖ ਨੌ ਰਸਗੀਤਿ।
ਮਚਯੋ ਜੰਗ ਗੁਰੁ ਸੰਗ ਬਡ।
ਰਹਯੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸੌ ਬੀਚ।
ਨਿਕਸੇ ਆਨੰਦ ਪੁਰਾ ਤੇ।
ਲੂਟਯੋ ਪੁਨ ਮਿਲ ਨੀਚ।
ਪਰਬਕ ਪਰਬਕ ਪਤਰੇ ਹੁਤੇ।
ਲੁਟਯੋ ਸੁ ਗਰੰਥ ਬਿਖੇਰ।
ਇਕ ਥਲ ਰਹਯੋ ਨ, ਇਮ ਗਯੋ।
ਜਿਸ ਤੇ ਮਿਲਯੋ ਨ ਫੇਰ।
(ਗੁ ਪ੍ਰ ਸੂ ਰੁੱਤ ੫ ਅ: ੫੧)

ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਬਵੰਜਾ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ :—

੧. ਬਲਭ ੨. ਨੰਦ ਸਿੰਘ
੩. ਜਮਾਲ ੪. ਨਿਸਦਲ ਦਾਸ
੫. ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ੬. ਉਦੇ ਰਾਇ
੭. ਅਣੀ ਰਾਇ ੮. ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ
੯. ਟਹਿਕਨ ੧੦. ਚੰਦਨ
੧੧. ਆਸਾ ਸਿੰਘ ੧੨. ਸੁਖਦੇਵ
੧੩. ਸੁਦਾਮਾ ੧੪. ਗੁਣੀਆਂ
੧੫. ਹੀਰ ੧੬. ਕੱਲ
੧੭. ਨਾਨੂੰ ੧੮. ਧਰਮ ਸਿੰਘ
੧੯. ਸੈਨਾ ਪਤਿ ੨੦. ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ
੨੧. ਅਮ੍ਰ ਰਾਇ ੨੨. ਚੰਦਾ
੨੩. ਗੁਰਦਾਸ ੨੪. ਕੁਬੇਰਸ
੨੫. ਆਲਿਮ ੨੬. ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ
੨੭. ਨਿਹਾਲ ਚੰਦ ੨੮. ਨੰਦ ਲਾਲ
੨੯. ਪਿੰਡੀ ਦਾਸ ੩੦. ਬਿਧੀ ਚੰਦ
੩੧. ਬ੍ਰਿਜ ਲਾਲ ੩੨. ਮਦਨ ਸਿਰ
੩੩. ਰਾਵਲ ੩੪. ਮਾਲਾ
੩੫. ਮਾਨ ਦਾਸ ੩੬. ਰਾਮ
੩੭. ਲੱਖਾ ੩੮. ਬਲੂ
੩੯. ਬਿਰਖ ੪੦. ਮਦਨ ਸਿੰਘ
੪੧. ਰੌਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ੪੨. ਮੰਗਲ
੪੩. ਮੱਲੂ ੪੪. ਅੱਲੂ
੪੫. ਈਸਰ ਦਾਸ ੪੬. ਸਯਾਮ
੪੭. ਸੁਖੀਆ ੪੮. ਹੰਸ ਰਾਮ
੪੯. ਮਥਰਾ ੫੦. ਬਬੰਦ
੫੧. ਖਾਨ ਚੰਦ ੫੨. ਗੁਪਾਲ

ਗੁਰਮਤ ਪਰਚਾਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ (ਸਿੰਘ ਸਜਾਉਣ) ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਭੇਜੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ (੧) ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ (੨) ਭਾ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ (੩) ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੪) ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ (੫) ਭਾਈ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ॥ ਏਹ ਪੰਜ ਸਨ ॥ ਦੇਖੋ ਅਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਂ ਤੋਂ ਵਧ ਘਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਘਲਣ ਦਾ ਇਹੋ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਜਾਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰ ਤੇ ਕਲਮ ਦੇ ਧਨੀ ਸਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਤਲਵਾਰ (ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ) ਵਾਲੇ ਜੰਗੀ ਖਾਲਸੇ ਤੇ ਕਲਮ ਵਾਲੇ ਸਤੋ ਗੁਣੀ (ਸੰਤ) ਖਾਲਸਾ ਜੋ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਭਜਨ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਹੋਣ ਤੇ ਇਕਾਂਤ ਤੇ ਨਿਮਰਤੀ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਕਿਸੇ ਧੜੇ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲੇਂਦੇ ਜੈਸੇ ੧੨ ਮਿਸਲਾਂ ਬਣਨ ਵੇਲੇ ਜੋ ਸਿਆਸੀ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਖਿਆਲਾਂ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਉਹ ਤਾਂ ੧੨ ਜਥਿਆਂ (ਪਾਲਟੀਆਂ) ਵਿਚ ਹੋ ਗਏ॥ ਜੋ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ ਇਹ ਫੁਟਕਲ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖ ਕੇ ਵਿਦਿਆ ਦਾਨ ਤੇ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਨੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਜੈਸ ਜਗਾਈ ਰਖਿਆ। ਇਹ ਵਿਦਵਾਨ ਦੀਵੇ ਨਾਲ ਦੀਵਾ ਨਾ ਲਾਈ ਰਖਦੇ ਤਾਂ ਅਜ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਵਿਦਿਆ ਵਲੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਖਣੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਕਿਉਂ ਜੰਗਾਂ ਜੁਧਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਇਹ ਘਾਟਾ ਪੂਰਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ॥ ਸੋ ਵਿਦਿਆ ਰੂਪੀ ਦੀਵੇ ਨੂੰ ਟਮਕਾਈ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਵਿਦਿਆਵਾਨ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਨਿਰਮਲੇ ਕਹਿਣਾ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਪਿਛੋਂ ਸਾਰੇ ਅਫਸੋਸ ਦੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਵਿਚ ਜੀਅ ਭਿਆਣੇ ਗੋਤੇ ਖਾਂਦਿਆਂ ਨੂੰ "ਕੁਝ ਨਾ ਸੁਝਾ ਕੁਝ ਨਾ ਬੁਝਾ" ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸਮੇਲਨ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਜੋ ਵਿਦਿਆ ਵਾਨਾਂ ਦੀ ਮੰਡਲੀ ਕਾਇਮ ਰਹੀ ਸਾਰੇ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੀ ਬਜਾਇ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਹੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰੇਣੀ ਹੀ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਇਆ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਹੋ ਹੀ ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਲ੍ਹਹਿਰ ਵਿਚ ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਮੋਰਚਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨ (ਨਿਰਮਲੇ) ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਿਚ ਬਰੋਬਰ ਦਾ ਹਿਸਾ ਨਾ ਪਾਇਆ ਹੋਵੇ ਪਰ ਅਜ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਦਿਆ ਦਾਨ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਉਹ ਵਰਤਾਉ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਦੇ ਹਮਜੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ॥ ਮੈਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਈਰਖਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਚਿਤਾਂ ਅੰਦਰ ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਤੇ ਪਰਸਪਰ ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸਹੀ ਨਿਰਮਲ (ਅਕਾਲੀ) ਭੇਖ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਈਏ ਜੈਸੇ :—

ਸਹੀ ਨਿਰਮਲ ਧਰਮ (ਖਾਲਿਸ ਧਰਮ) ਧਾਰਨ ਵਾਲਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਦੇਵ ਦਾ ਸਿੱਖ
"ਸਬਦ ਰਤੇ ਸੇ ਨਿਰਮਲੇ" (ਸ੍ਰੀ ਗ: ਮ: ੩)

ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ੳ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ

ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ
ਪ੍ਰਧਾਨ ਪੰਥਕ ਗ:ਸਾ: ਕਮੇਟੀ

ਨਾਮ ਜਪਣ ਉਪਕਾਰ ਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਸੰਤ ਸੰਗਤ ਭਾਵੇ ਮਹਾਨ ਦਾਤਾ।
ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਇਹ ਸਗਲ ਪ੍ਰਵਾਰ ਮਿਲਕੇ, ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਤੋਂ ਹੋਣ ਕੁਰਬਾਨ ਦਾਤਾ।
ਨਾਮ ਜਪਦੇ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਦੇ, ਸੇਵਾ ਪੰਥ ਦੀ ਖੂਬ ਕਮਾਨ ਦਾਤਾ।
ਇਸਤ੍ਰੀ ਕਾਂਡ ਦੇ ਤਾਈ ਛਪਾਨ ਵਾਲੇ, ਪਾਵਨ ਜਗਤ ਦੇ ਵਿਚ ਇਹ ਮਾਨ ਦਾਤਾ।

ਜਨਮ:—ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ. ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਇੰਦਰ ਕੋਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਨ—ਆਪ ਦਾ ਬਾਲਪਨ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘਿਆ ਅਤੇ ਪਿਆਰੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਗੋਦ ਦੀ ਅਨੰਦ ਮਾਣੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕ੍ਰਮ—ਉਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰੋਗੀ ਕੰਮ ਵਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਨੂੰ ਤਕੜਿਆਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਪੈਣਾ ਪਿਆ ਕਾਰਣ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਇਕ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੱਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ ਸੋ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਹਥ ਵਟਾਉਣਾ ਪਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਦੇ ਵਡੇ ਭਾਈ ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਕਾਫੀ ਕੰਮ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰੇ ਦਾ ਚੁਕੀ ਫਿਰਦੇ ਸੀ ਪਰ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾ ਵੀ ਦੂਜੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਹੈ ਜਿਨੇ ਵੀ ਆਦਮੀ ਹੋਣ ਥੋੜੇ ਹਨ।

ਆਪ ਨੇ ਸੁਰਤ ਸੰਭਾਲਣ ਨਾਲ ਹੀ ਨਵੇਂ ਢੰਗ ਦੀ ਵਾਹੀ ਕਰਨੀ ਅਰੰਭ ਦਿਤੀ। ਜਰਾਇਤ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਲੈਕੇ ਆਲੂ; ਅਰਬੀ ਸਬਜ਼ੀ ਭਾਜੀ, ਨਰਮਾਂ ਆਦ ਬੀਜਣਾ ਅਰੰਭ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਫਲਤਾ ਹੋਈ ਸਗੋਂ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਸਬਜੀ ਬੀਜਣ ਅਤੇ ਆਲੂ ਲਾਉਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਪਿਆ ਅਜ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਜੋ ਸਬਜ਼ੀ ਦਾ ਸੈਂਟਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਹ ਸਭ ਆਪ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਸਿਟਾ ਹੈ।

ਜਿਥੇ ਆਪ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਹਨ,ਉਥੇ ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹਨ ਆਪ ਨੇ ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਵਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਆਪ ਦਸਵੰਧ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਨਾਲ ਨਗਰ ਵਲੋਂ ੧੩੬ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਹੋਏ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ੧੫੦ ਸਹਜਪਾਠ ਤੇ ਅਖੰਡ ਬਹੁਤ ਕਰਾਂਉਦੇ ਹਨ।

ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਝੁਲਾਇਆ ਹੈ ਇਸਦੀ ਸੇਵਾ ਆਪ ਨੇ ਕਰਾਈ ਹੈ। ਆਪ ਨੇਕ ਕਮਾਈ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿਖ ਹਨ। ਨਾਮ ਜਪਣ, ਵੰਡ ਛਕਣ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਿਉੜੇ ਹਨ।

ਆਪ ਨੇ ਮਹਾਨ ਸਿਖ ਦੇਵੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪਦੀ ਸ਼ੁਭ ਕਮਾਈ ਵਿਚੋਂ ੧੦੦੦) ਦਾਨ ਦਿਤਾ ਹੈ ਜੋ ਸਭਾ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨਾਂ ਦਾ ਫੋਟੋ ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਭਰਾ ਹਨ ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਇਕ ਭੈਣ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਗੁਰਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ ਸੇਖਾਂ ਕਲਾਂ ਸਾਥ ਹੋਈ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਪੁਤਰ ਹਨ. ਕਾਕਾ ਭਾਗ ਸਿੱਘ, ਕਾਕਾ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਕਾਕਾ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਆਪ ਪਕੇ ਦਸਵੰਧੀ ਹਨ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਤੇ ਗੁ: ਸਾ. ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਦੇ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਹਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਸੁਪੁਤ੍ਰੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸੋ ਕਿਉਂ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤ ਜਮਹਿ ਰਾਜਨ

ਮਹਾਨ ਸਿੱਖ ਦੇਵੀਆਂ

ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਦਾ

ਦੂਜਾ ਕਾਂਡ

ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਬੀਬੀ ਭਾਨ ਜੀ ਜਗਤ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਜਗਤ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਦੁਲਾਰੀਆਂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਬਹਾਦਰ ਸੁਪਤਰੀਆਂ ਸੂਰਬੀਰ ਬੀਰਾਂਗਣ ਬੀਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਦਰਜ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੋ ਤੇ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਸੇਵਾ ਸਫਲ ਕਰੋ ਜੀ।

ਕਰਤਾ

ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ ਜੋੜੇ ਬਰਦਾਰ

ਦਾਸਃ—ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ, ਪ੍ਰਃ ਗੁਃ ਪ੍ਰਃ ਸਿੰਘ ਸਭਾ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕਃ—

ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ

ਦਫ਼ਤਰ ਪੰਥਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾ

ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ ਪੁਰ (ਪੰਜਾਬ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਮਰਪਣ

ਪੰਥਕ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮਹਾਨ ਸਿੱਖ ਦੇਵੀਆਂ ਜਿਨਾਂ ਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਮਤ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਵਾਲੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪੂਜਨੀਕ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਅਤੇ ਬੇਬੇ ਜੀ ਦੇ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨਾ ਸਵਾ ੨ ਮਣ ਮੈਦਾ ਪੀਹਣਾ ਇਕ ਇਕ ਪਾਣੀ ਦੇ ਪਿਆਲੇ ਤੇ ਅਧੇ ਅਧੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਅਤੇ ਮਸੂਮ ਪੁਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਦੇ ਗਲਾ ਵਿਚ ਹਾਰ ਪੁਆਏ ਪਰ ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ ਅਡੋਲ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਿਖੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਬਟਾ ਨਹੀਂ ਲਗਣ ਦਿਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਖ ਦੇਵੀਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਸਤਕਾਰ ਸਹਿਤ ਭੇਟਾ ਜੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਧੰਨ ਭਾਗ ।

ਦਾਸ:—ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੁਗਾਂ ਦੀ ਪਛੜੀ ਹੋਈ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਉਚੱਤਾ

"ਸੋ ਕਿਉਂ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ" (ਵਾਰ ਆਸਾ ਮ : ੧)

ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਤਕਣ ਅਤੇ ਪੜਚੋਲਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਕੇਵਲ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਘਿਰਨਾ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ , ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁਤੀ ਆਖ ਕੇ ਸਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਵਿਵਰ-ਜਤ ਸੀ। ਕਤੇਬੀ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਇਸਤ੍ਰਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਮਸੀਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨਾਂ ਤੋਂ ਸਖਣੀ ਰਖੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ॥ ਈਸਾਈ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ॥ ਬੁਧ ਮਤ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਵਲੋਂ ਤਾਂ ਇਸ ਅਬਲਾਂ ਨਾਲ ਪੁਜ ਕੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ॥ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰੀ ਨਾਲ ਪੁਜਕੇ ਧੱਕਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਸਾਈਂ ਤੁਲਸੀ ਦਾਸ ਨੇ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚਾਰੀ ਨੂੰ ਇਉਂ ਕਹਿਕੇ ਭੰਡਿਆ, "ਢੋਲ ਗੁਥਾਰ, ਸ਼ੂਦਰ, ਪਸ਼ੂ ਨਾਰੀ, ਇਹ ਪਾਚੋਂ ਤਾੜਨ ਹਿਤਕਾਰੀ।" ਇਸ ਵਿਚਾਰੀ ਨਿਮਾਣੀ ਨਿਤਾਣੀ ਅਬਲਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਾਰ ਨਾ ਲਈ।

ਪੰਦਰਵੀ ਸਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਖਾਸ ਮਹਤੱਤਾ ਰਖਦੀ ਹੈ॥ ਇਸ ਸਦੀ ਵਿਚ ਕਈ ਅੰਦੋਲਨ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਕਈਆਂ ਕੌਮਾਂ ਅਤੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਉਥਲ ਪਥਲ ਹੋਈ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਵੀ ਪਿਆ ਅਤੇ ਏਥੇ ਵੀ ਪਰਵਰਤਨ ਆ ਗਿਆ, "ਉਲਟੀ ਬਾੜ ਖੇਤ ਨੂੰ ਖਾਈ" ਦੇ ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਜਾ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਹਥੋਂ ਤੰਗ ਆ ਪੁਕਾਰ ਉਠੀ। ਦੁਖੀ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪੁਕਾਰ ਨਿਕਲੀ। ਅਰਸ਼ੀਂ ਸੁਣੀ ਗਈ। "ਆਪ ਕਲਾ ਧਾਰ ਨਾਰੈਣ ਜਗ ਮਹਿ ਪ੍ਰਵਰਿਓ" ਦੇ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹੀ ਪੁਕਾਰ ਰਹਿਮਤ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਆਈ। ਜਗਤ ਜਲੰਦੇ ਤੇ ਵੰਡ ਵਰਤ ਗਈ, ਰੋਗੀ ਸੰਸਾਰ ਵਾਸਤੇ ਨਾਮ ਦਾ ਦਾਰੂ ਲੈਂਦੇ, ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਦਾ ਮਾਣ ਨਿਤਾਣਿਆਂ ਦਾ ਤਾਣ, ਗਰੀਬਾਂ, ਨੀਚਾਂ ਅਤੇ ਅਛੂਤਾਂ ਨੂੰ ਗਲੇ ਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸਚਾ ਹਮਦਰਦੀ ਆ ਗਿਆ। ਜਿਥੇ ਆਪ ਨੇ ਹੋਰਨਾਂ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਗਲੇ ਲਾਇਆ ਉਥੇ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਸਦ ਲਾ ਕੇ ਜੁਗਾਂ ਦੀ ਪਛੜੀ ਆ ਰਹੀ ਇਸ ਅਬਲਾਂ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਆਂ ਨਿਵਾਜਿਆ ਅਤੇ ਰਬੀ ਫਰਮਾਣ ਦੁਆਰਾ "ਭੰਡੋ ਹੋਇ ਬੰਧਾਨ," ਕਿ ਜਿਸ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਰਾਂਜੇ ਮਹਾਂਰਾਜੇ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਸਨੂੰ ਮੰਦਾ ਕਿਵੇਂ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ , "ਸਗਲ ਧਰਮ ਮਹਿ ਗ੍ਰਿਸਤ ਪ੍ਰਧਾਨ" ਤੇ ਗ੍ਰਿਸਤ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਰਸਾ ਕੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਉਚਾ ਚੁਕ ਕੇ ਅਰਧ ਸਰੀਰੀ ਦਾ ਮਾਨ ਬਖਸ਼ਿਆ, ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਖੁੱਲ ਦਿਤੀ। ਹਰ ਇਕ ਕੰਮ, ਭਾਈ ਚਾਰਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕੰਮ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੇਣ ਦੀ ਪੂਰਨ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਬਖਸ਼ੀ। ਦਸੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰੀ ਅਬਲਾਂ ਨੂੰ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਸਿੰਘਣੀ ਅਤੇ ਕੌਰ ਸ਼ਬਦ ਮਗਰ ਲਾਕੇ ਛੋਟੇ ਪੁਤਰ ਦਾ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਅਜ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਿਸ ਦੇ ਸਦਕਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ, ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਗਲ ਵਿਚ ਵੀ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ॥

ਏਥੇ ਇਸਤਰੀ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਚ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਤੇ ਕਰਣੀ ਵਾਲੀਆਂ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ-ਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਣੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਮਾਲਵਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਆਨ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਅੰਟਾ ਰਾਉ ਮਰਹਟੇ ਤੋਂ ਜਿਵੇਂ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਧੌਣ ਨੂੰ ਨੀਵਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਜੇਹੇ ਦੰਦ ਖਟੇ ਕੀਤੇ ਕਿ ਭਜਦਾ ਹੋਇਆ ਪਿਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਨਹੀਂ ਤਕ ਸਕਿਆ ॥

ਗਿ : ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਦੁਗਾ

ਸੋ ਕਿਉਂ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤ ਜੰਮੈ ਰਾਜਾਨ

ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ 'ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਬਾਹਲੀ' ਸਨਮਾਨਤਾ ਹੋਰ ਮਤਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁਤੀ ਤੇ ਸੂਦਰ ਕਹਿ ਕੇ ਦਰਕਾਰਦੇ ਹਨ ॥

ਗੁਰੂ 'ਸਾਹਿਬਾਨ' 'ਗੁਰਦੇਵ ਮਾਤਾ ਕਹਿਕੇ' ਸਤਕਾਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ॥

ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਨੇ ਏਕੋ ਕਵਾਓ ਤੋਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਰਚੀ "ਹਰਨ ਭਰਨ ਜਾਕਾ ਨੇਤਰ ਫੇਰ" ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸੱਖਣੀ ਥਾਂ ਨੂੰ ਭਰਨ ਲਈ ਚੁਰਾਸੀ ਲਖ ਜੂਨ ਦਾ ਮਸਲਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਜੂਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪਨਿਹਾਰ ਰੱਖ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ "(ਜੈਸੇ ਗੁਰਵਾਕ :- ਅਵਰ ਜੋਨ ਤੇਰੀ ਪਨਿਹਾਰੀ)" ਤੇ ਮਨੁਖਤਾ ਅੰਦਰ ਭੀ ਮਨੁਖ ਰਚਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਸਰਬ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਦੁਵਲੀ ਤਕਸੀਮ ਦੀ ਤਰਾਂ ਮਰਦ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਭੀ ਦੋਹਾਂ ਹਿਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ॥ ਜਿਹਾ ਕਿ ਧੁਪ-ਛਾਂ, ਦਿਨ-ਰਾਤ, ਚਾਨਣ ਅਤੇ ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਦੀ ਤਰਾਂ ਜਿਤ ਤੇ ਹਾਰ ਦਾ ਮਸਲਾ ਭੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣਾ ਚੱਕਰ ਜਾਰੀ ਰਖਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਕਾਦਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਰੂਪ ਫੁੱਲ ਦੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਭੌਰਾ ਬਣ ਕੇ ਗੁੰਜਾਰਾ ਪਾਉਂਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਪਰ ਫੂਲ ਦੀ ਇਸਥਿਰਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸੇ ਹੀ ਮਜਬੂਰੀ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੰਮਨ ਮਰਨ ਦੀ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਵਿਚ ਫਿਰ ੨ ਲੰਘਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਫਲ ਭੌਰਾ ਤੇ ਕਦੇ ਇਸਦੇ ਉਲਟ। ਇਹੋ ਹੀ ਦੌੜ ਮਨੁਖਤਾ ਦੀ ਤਕਸੀਮ ਅੰਦਰ ਭੀ ਅਪਨਾ ਉਹੀ ਅਸਰ ਰਖਦੀ ਹੈ।

ਕਈ ਸਿਆਣਿਆਂ ਦਾ ਇਹ ਭੀ ਕਿਆਸ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਸ਼ੈ ਆਪਨੇ ਇਕ ਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਣਕ ਕਣਕ, ਸੋਨਾ ਸੋਨਾ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਮਰਦ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਭੀ ਆਪਨੇ ੨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਕਸਵਟੀ ਉਤੇ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦਾ ਕਿਉਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ ॥

"ਨਾਰੀ ਤੇ ਜੋ ਪੁਰਖ ਕਰਾਵੈ ਪੁਰਖਨ ਤੇ ਜੋ ਨਾਰੀ" (ਸਾਰੰਗ ਕਬੀਰ)

ਸਾਫ਼ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਦੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਮਰਦ ਬਣਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਘਾਟ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਬਾਬਤ ਜੋ ਕਲਪਣਾ ਕੀਤੀ ਉਹ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਭੀ ਸ਼ਾਇਦ ਗੁਨਾਹ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਜੇ ਕਦੇ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਵਰਕਿਆਂ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਖੋਜੀਏ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋਤਿ ਰੂਪ ਹਰਿ ਆਪ ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਕਲਾਂ ਧਾਰ ਜੱਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਰੇ ਹਰ-ਮਨ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਮਹਿਰਮ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਵਿਚੋਂ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਪਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ॥ ਅਤੇ 'ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੂੰ ਜਣਾਇ ਸੋਈ ਜਨੁ ਜਾਣਹਿ।' ਦੇ ਫਰਮਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਤਿਅੰਤ ਕਿਰਪਾਲਤਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਪਣਾ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਭੈਣ ਜੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵੇਧਕ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਆ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਉਚਤਾ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨਿਆ। ਫੇਰ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਨੇ ਸੌਹਰੇ ਅਮਰ ਦੇਵ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਿਖ ਬਣਾ ਕੇ ਗੁਰਗਦੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਾਇਆ॥ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਲ ਭੀ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਿਆਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੀਸਰੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਸਮੇਂ ਚੌਂਕੀ ਦਾ ਪਾਵਾ ਟੁਟਨਾ ਪਰ ਪੈਰ ਦਾ ਠੁਮਣਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਖ਼ੂਨ ਬਹਾ ਕੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦਿਆਂ ਘਰ ਦੀ ਘਰ ਵਿਚ ਰਖੀ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਚੋਲਾ ਤਬਦੀਲੀ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਅਨੇਕ ਭੈਣਾਂ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹੋਈਆਂ ਜਿਹਾ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਾਜਨਹਾਰ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਬੇਗਿਣਤ ਭੈਣਾਂ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਚਕ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕੀਤੇ, ਜਗਤ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ, ਜਗਤ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ, ਬੀਬੀ ਹਰਸਰਨ ਕੌਰ, ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਇਤ-ਆਦਿ ਮਾਤਾਵਾਂ ਤੇ ਭੈਣਾਂ ਦਾ ਜਿਗਰ ਇਸੇ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੋ ਅਤੇ ਦੇਖੋ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਉਚਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਾ ਦਿਤੇ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਮਨੁਖ ਨੇ ਰਬੀ ਹੁਕਮ ਦੇ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦਿਆਂ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਹੀ ਰਖਣਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ। ਸਮਾਂ ਲੰਘਦਾ ਗਿਆ ਪਰ ਮਨੁਖਤਾ ਦੇ ਅਧੇ ਹਿਸੇ ਨੂੰ ਲਿਤਾੜ ਕੇ ਅਜ ਰੱਬੀ ਪਰੇਰਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਪਛੜੇ ਹੋਏ ਅਧੇ ਹਿਸੇ ਨੂੰ ਮਹਾਂ ਸਿਖ ਦੇਵੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਰੋਲ ਇਸ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਇਕਤਰ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ॥ ਜੋ ਪੜ੍ਹੋ ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਬਿਚਾਰੋ ਅਤੇ ਕਦਰ ਕਰੋ॥ ਉਹ ਕੌਮਾਂ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਮਹਾਂ ਦੇਵੀਆਂ ਘਰਾਂ ਦੇ ਕਮਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜੰਗ ਦੇ ਢੰਗ ਤੋਂ ਐਨੀਆਂ ਜਾਣੂ ਹਨ, ਉਹ ਕੌਮਾਂ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਸਤ-ਵੰਤੀਆਂ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀ ਆਨ, ਬਾਨ, ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਅਟਲ ਰਖਨ ਲਈ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸੂਰਮੇ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਜਿਸ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਮਹਾਂ ਦੇਵੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਹੋਵੇ "ਸਗਲਿਆ ਕੀ ਹਉ ਭੈਣ ਭਾਣਜੀ ਜਿਸੇ ਵਰੀ ਤਿਸ ਚੇਰੀ" (ਆਸਾ ਕਬੀਰ)

ਇਸ ਕਰਕੇ ਬੀਰਾਂ ਤੇ ਸਾਂਈ (ਪਤੀ) ਦਾ ਜਾਇਜ਼ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਘਰ ਦੇ ਕਾਜਾਂ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਜ਼ਾਲਮ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਅਗੇ ਲੋਹੇ ਦੀ ਲੱਠ॥ ਅਮਨ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ। ਵਕਤ ਵਿਚਰੇ ਬੰਦਾ ਸੋਈ ਭਾਵ ਕਿ ਜੈਸਾ ਸਮਾਂ ਹੋਵੇ ਉਸਾ ਸਮਝ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਜਾਨਣਾ ਅਤੇ ਜੀਣਾ ਨੇਕ ਨਾਮੀ ਨਾਲ ਅਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਵਟਾ ਨਹੀਂ ਲਾਉਣ ਦੇਣਾ, ਪਹਿਲੇ ਸਰੀਰ ਝੜ ਦੇਣਾ। ਉਸ ਕੌਮ ਦਾ ਕੋਈ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦਾ॥

ਕਿਉ :— ਲੋਕ ਵੇਦ ਗੁਣ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਅਰਧ ਸਰੀਰੀ ਮੋਖ ਦੁਆਰੀ ਭਾਵ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਅਰ ਵਿਹਾਰਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਪੂਰੇ ਹਨ।(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ)

ਦਾਸ :— ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ ।

ਇਸਤ੍ਰੀ ਕਾਂਡ

ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ਪੁਰਸ਼ ਮਿਲਕੇ ਮਨੁਖ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਨਤੀ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰ ਹਿਸਾ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਜਦ ਤਕ ਮਨੁਖ ਦੀ ਮਾਨਸਕ ਗੁਣਾ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਪਰ ਪਰਖ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਮਰਦ ਨਾਲੋਂ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਰਹੀਆਂ । ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਕ ਐਸਾ ਯੁਗ ਆਇਆ ਜਦ ਸਰੀਰਕ ਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਕਾਰਣ ਮਨੁਖ ਵਧੇਰੇ ਤਾਕਤਵਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਘਰ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਸਰੀਰਕ ਬਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ ਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਮਨੁਖ ਆਪਣੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੀ ਜੰਗਲੀ ਦਰਿੰਦਿਆ ਤੋਂ ਰਾਖੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਫਰਕ ਕਰਕੇ ਮਰਦ ਦੀ ਜਿਸਮਾਨੀ ਤਾਕਤ ਵਧਦੀ ਗਈ । ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੋਮਲਾਂਗੀ ਭਾਵਕ ਤੇ ਰੂਪਵਾਨ ਬਣ ਗਈ । ਮਰਦ ਬਲਵਾਨ, ਕੁਰੱਖਤ ਤੇ ਠੋਸ ਵਣਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਇਹ ਫਰਕ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਦੀਵੀ ਸਾਥੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਪਰ ਕਈ ਪਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਗਾ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖੁਲਾਂ ਦਾ ਸਵਾਮੀ ਥਾਪ ਲਿਆ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਪਰ ਭਾਵੇ ਹੋਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਪਰੰਤੂ ਮਾਨਸਕ ਤੌਰ ਪਰ ਉਹ ਮਰਦ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਅਗੇ ਲੰਘ ਗਈ । ਪਿਆਰ, ਸਹਿਨ ਸੀਲਤਾ, ਤਿਆਗ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਆਦਿ ਗੁਣ ਮਨੁਖ ਨੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖੇ ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਤਿ ਪੁਰਾਣੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਜਦ ਵਿਦਵਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕਦਰ ਸੀ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੇ ਮਰਦਾ ਨੂੰ ਇਸ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕਈ ਵੇਰ ਪਿਛੇ ਛਡਿਆ । ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਇਤਹਾਸ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬੇਅੰਤ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਹੁਤ ਸਿਖਯਾ ਦਾਇਕ ਤੇ ਚਾਨਣ ਮਨਾਰੇ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੇ ਜੋ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ ਕੇਵਲ ਉਸਦਾ ਹੀ ਵਰਣਨ ਕਰਾਂਗੇ ।

ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਧਰਮ ਅਚਾਰੀਯਾ ਨੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਧਾਰਮਕ ਫਰਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿਤੇ । ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਨੇ ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਤੰਗ ਦਿਲੀ ਵਿਖਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਕੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜਨ ਦੀ ਭੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ । ਕਈ ਧਰਮ ਅਚਾਰੀਯਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਲਿਖ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮਰਦ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੈ । ਬਾਬਾ ਆਦਮ ਤੇ ਹਵਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਕਾਫੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਲੋੜ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਮਤਾ ਪਰ ਭੀ ਕਾਰੀ ਅਸਰ ਪਿਆ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਭੀ ਕਈ ਫਿਰਕਿਆ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਮਰਦ ਨਾਲੋਂ ਨੀਵਾ ਦਰਜਾ ਦਿਤਾ। ਸਿਖ ਧਰਮ ਨੇ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਜਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਅਸਰ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਾ ਦਾ ਸਖਤ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਪਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਨੀਵਾ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਡੰਕੇ ਦੀ ਚੋਟ ਨਾਲ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।

ਭੰਡ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡ ਮੰਗਣ ਵੀਆਹੁ

ਇਸਤ੍ਰੀ ਕਾਂਡ ਦਾ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪਾਠ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜ਼ਾਤੀ ਨੇ ਜੋ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਡ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਇਸਹਾਸ ਬਿਲਕੁਲ ਅਧੂਰਾ ਪਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲਗ ਪਵੇ ਗਾ। ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਅਰਧ ਸਰੀਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੱਛਮ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਭੀ ਇਸ ਨੂੰ ਮਨੁਖ ਦਾ (Better half) "ਵਧੀਆ ਅੱਧ" ਕਹਿ ਕੇ ਪੁਕਾਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜ਼ਾਤੀ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਨਾ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਨੁਖਤਾ ਦਾ ਅੱਧਾ ਹਿਸਾ ਅੰਧੇਰੇ ਵਿਚ ਰਹੇ ਗਾ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧਨ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਖਤਮ ਹੋਕੇ ਮਨੁਖਤਾ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਜੇਗਾ। ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਭੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਮਨੁਖ ਨੇ ਹਰ ਜਦੋ ਜਹਿਦ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕੀ। ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਇਕ ਕੌਮ ਦਾ ਦੂਜੀ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਆਲ, ਵਿਦਿਆ ਪਰਚਾਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾਉਣੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਮਿਲਣੀ ਕਠਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਸੰਭਵ ਹੈ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੌਮਾਂ ਨੇ ਇਸ ਭੇਦ ਨੂੰ ਲਭ ਲਿਆ ਹੈ ਉਹ ਉਨਤੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਅਗੇ ਲੰਘ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਤੇ ਬੋਸੀਦਾ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਲਿਆਉਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕੀਤਾ ਉਹ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਗਈਆਂ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਇਸ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਅਮਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਰਗਟ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਹਰ ਔਕੜਾ ਸਮੇਂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਠੀਕ ਰਾਹ ਵਿਖਾਣ ਵਿਚ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ

ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਅਗਮ ਅਕੱਥ ਆਭੇਵਾ ।
ਹਾਥ ਦੇ ਰਖਿਆ ਕਰੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ।
ਭਗਤ ਸ਼ੋਮਣਿ ਨਾਨਕੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜਹਿ ਵੀਰ ।
ਭਗਤ ਭਗਤਿ ਪੂਰਨ ਕਥਾ ਜਿਉਂ ਮਛਲੀ ਅਰ ਨੀਰ ।
ਪ੍ਰਥਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਲਖੇ ਇਸ ਪੂਰਨ ਨਿਰੰਕਾਰ ।
ਪ੍ਰਥਮ ਸਿੱਖ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕੀ ਦੇਵੀ ਦੇਵ ਅਪਾਰ ।
ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਪੁਤ੍ਰ ਲਖ ਪਿਤ ਕਾਲੂ ਸੁਤ ਮਾਨ ।
ਨਾਨਕੀ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਲਖੇ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਸੁਜਾਨ ।
ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਭਏ ਭੈਣ ਵਸੀਕਾਰ ।
ਜਦ ਜਦ ਚਿਤਵੇ ਦਰਸ ਨੂੰ ਤਬ ਤਬ ਦੇਹ ਦੀਦਾਰ ।
ਤਾਂ ਨਾਨਕੀ ਜੀਵਨ ਕਥਾ ਸੁਣੋ ਸੰਤ ਚਿੱਤ ਲਾਇ ।
ਜਾਹਿ ਪੜੇ ਸਿੱਖੀ ਮਿਲੇ ਗੁਰੂ ਚਰਨਨ ਚਿੱਤ ਚਾਇ ।

ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਜੋਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਗਤ ਜਲੰਦੇ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਰਸ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਠਾਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇ। ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਏ ਪਿਤਾ ਕਾਲੂ ਤੇ ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸਮਝ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰੱਬੀ ਜੋਤ ਦਾ ਝਲਕਾਰਾ ਨਾ ਵੇਖਿਆ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਹੋਰ ਮਨੁਖ ਭੀ ਤੇ ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਜੈਸੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਭੀ ਭਾਂਵੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਸਚਰਜ ਕੌਤਕ ਵੇਖ ਕੇ ਵਿਸਮਾਦ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਅਦਭੁਤ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਰੂਪ ਵੇਖਦੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਦਿਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੂੰ ਹੋਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਿਤਾ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੁਤਰ ਸਮਝ ਕੇ ਚਪੇੜਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹੋ ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਗਲਤੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਵੀਰ ਤਾਂ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਭੇਜਿਆ ਹੋਇਆ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਿਹ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁਖ ਨਹੀਂ ਇਹ ਤਾਂ ਰੱਬ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੇ ਫਿਰ ਭੀ ਖਿਆਲ ਨਾ ਕੀਤਾ ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਭੈਣ ਦੀ ਭਰਾ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆ ਗਲਾਂ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁਟ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਭੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਚ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਜੋਤ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਾਫ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੇਂਈ ਵਿਚ ਚੁਭੀ ਮਾਰ ਕੇ ਸਚ ਖੰਡ ਗਏ ਤਾਂ ਭਾਈਆ ਜੈ ਰਾਮ ਤੇ ਹੋਰ ਸਬੰਧੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਡੁਬ ਗਏ ਸਮਝ ਕੇ ਬਹੁਤ ਅਫਸੋਸ ਕੀਤਾ! ਘਰ ਵਿਚ ਸਭ ਪਾਸੇ ਮਾਤਮ ਛਾ ਗਿਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਇਉਂ ਉਤ੍ਰ ਦਿਤਾ ਮੇਰਾ ਵੀਰ ਕਰਤਾਰ ਪਾਸੋਂ ਖਾਸ ਸੰਦੇਸ਼ ਲੈ ਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਸ ਨੇ ਅਜੇ ਸਭ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਚਕਰ ਲਗਾ ਕੇ ਪਾਪੀ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਸਭ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਚਲਦੇ ਹਨ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਵੇਂਈ ਵਿਚ ਡੁਬੇ ਨਹੀਂ ਆਪੇ ਆ ਜਾਣ ਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ ਸਭ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰੋ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਹ ਗਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਲੋਕ ਬੜੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇ। ਕਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਝਲੀ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਕਿਤਨੇ ਉਚੇ ਆਤਮਕ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿਚ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲਾਂਉਦੀ ਹੈ ?

ਅਖਾਰ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵੇਈ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਸਤਕਾਰਆ ਕਿਹਾ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਸਚ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਨਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਪਹਿਚਾਨਣ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਣ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਇ ਦੁਲਾਰ ਨੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਰੂਪ ਮੰਨਕੇ ਆਪ ਪਰ ਸ਼ਰਧਾ ਲਿਆਂਦੀ। ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਚੋੜਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਡੰਕਾ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਵਿਚ ਵੱਜਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਦਾ ਭੀ ਸਿੱਖ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਵਸ਼ੇਸ਼ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਗੁਰਦੇਵ ਪਿਤਾ ਪਾਸੋਂ ਆਪਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਲਗਨ ਲਗੀ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਆਪਨੂੰ ਐਸਾ ਰਸ ਆਇਆ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸ ਅੱਗੇ ਸਾਰੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਰਸ ਫਿਕੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲਗ ਪਏ। "ਇਹ ਰਸ ਚਖਿਆ ਉਹ ਰਸ ਨਹੀਂ ਭਾਵਾਂ" ਦੇ ਮਹਾਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਹਰ ਸਮੇਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਮਗਨ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਏ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਦਾ ਵਿਵਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਮਰਦਾਸ ਦਾਸ ਜੀ ੬੦ ਸਾਲ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤੱਕ ਤੀਰਥਾਂ ਪਰ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਸਭ ਤੀਰਥ ਗਾਹ ਛਡੇ। ਬੇਅੰਤ ਸੰਤਾ ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਪਰ ਪੂਰਾ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨ ਹੋਇਆ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਆਪ ਇਸ ਕਰਕੇ ਭੀ ਡਰਦੇ ਸਨ ਕਿ "ਕਾਚੇ ਗੁਰਤੇ ਮੁਕਤ ਨ ਹੋਈ' ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇ ਕੋਈ ਪਖੰਡੀ ਗੁਰੂ ਮਿਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜਨਮ ਹੀ ਵਿਅਰਥ ਚਲਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਦੇਵ ਨੇਤ ਨਾਲ ਇਕ ਦਿਨ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। "ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸੱਚ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰ" ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਦੂਜਾ ਸਚੇ ਦਾ ਨਾਉ ਤੇ ਵਡਿਆਈਆਂ ਦਾ ਵੀਚਾਰ ਤੀਜੇ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਦੀ ਸੁਰੀਲੀ ਮਧੁਰ ਆਵਾਜ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਾਂ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਰਸ ਬੰਨ ਦਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਇਉਂ ਖਿਚੇ ਗਏ ਜਿਵੇ ਘੰਡੇ ਰੇੜੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਹਿਰਨ ਖਿਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਰ ਸੁਟਕੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਅਗੇ ਆ ਖਲੋਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਨੂੰ ਲੋਕ ਲਾਜ ਭੁਲ ਗਈ ਉਥੇ ਆਏ ਜਿਥੇ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਦੁਧ ਰਿੜਕਦੀ ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਗਨ ਸੀ। ਪੁਛਿਆ ਬੀਬੀ ਤੂੰ ਇਹ ਕਿਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗਾ ਰਹੀ ਹੈਂ ?

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੀਬੀ ਜੀ—ਬਾਬਾ ਜੀ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਜੀ—ਅਜ ਕਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਿਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ?

ਬੀਬੀ ਜੀ—ਬਾਬਾ ਜੀ ਉਹ ਤਾਂ ਸਚ ਖੰਡ ਪਧਾਰ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਦੀ ਪਰ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਬਿਰਾਜਦੇ ਹਨ।

ਬਾਬਾ ਜੀ—ਬੀਬੀ ਜੀ ਮੈਂ ਅਨੇਕਾਂ ਤੀਰਥਾਂ ਪਰ ਭਰਮਿਆ, ਬੇਅੰਤ ਸਾਧੂਆਂ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੋ ਅਜਿਹਾ ਅਨੰਦ ਮੈਨੂੰ ਅਜ ਇਹ ਬਾਣੀ ਸੁਣ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ ਉਹ ਅਗੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

ਬੀਬੀ ਜੀ—ਬਾਬਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੁਣ ਕੇ ਤਾਂ ਸੱਪਾਂ ਨੇ ਜ਼ਹਿਰ ਤਿਆਗ ਦਿਤੀ, ਕੌੜੇ ਰੀਠੇ ਮਿਠੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਮਧੁਰ ਧੁਨਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਦਰਿੰਦੇ ਭੀ ਆਪਣਾ ਸੁਭਾਵ ਬਦਲਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਜੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਰਾਗੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸਰਵਣ ਕਰ ਲਵੋ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਹੋਰ ਭੀ ਅਨੰਦ ਆਵੇ।

ਬਾਬਾ ਜੀ—ਬੀਬੀ ਮੈਨੂੰ ਛੇਤੀ ਗੁਰੂ ਦੇਵ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਚਲ, ਮਨ ਬਹੁਤ ਉਤਾਵਲਾ ਹਾਂ, ਇਉਂ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਪਿਛਲਾ ਜਨਮ ਅਕਾਰਥ ਹੀ ਬੀਤ ਗਿਆ।

ਬੀਬੀ ਜੀ—ਬਾਬਾ ਜੀ ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਦਾ ਘਰ ਹੈ ਜਦ ਆਪ ਕਹੋਗੇ ਚਲੇ ਚਲਾਂ ਗੇ ਪਰ ਕੁੜਮਾਂ ਚਾਰੀ ਦੇ ਖਿਆਲ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦੇਣ।

ਬਾਬਾ ਜੀ—ਬੀਬੀ ਜੀ ਲੋਕ ਲਾਜ ਬਹੁਤ ਨਗੁਣੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਸਚਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਗਏ। ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਨਦਰ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦਾ ਉਹ ਮਹਾਨ ਆਦਰਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਹਾਸ ਦਾ ਰੂਪ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ? ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹਾਨ ਪਲਟਾ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਆਪ ਨੂੰ ੬੦ ਸਾਲ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤੀਰਥਾਂ ਪੁਰ ਜਾਣ ਤੇ ਭੀ ਪਰਾਪਤ ਨਾ ਹੋਈ ਉਹ ਗਿਆਨ ਅੰਜਨ ਨੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਕਰਕੇ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਉਨਤੀ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ, ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਤੇ ਸੰਗਤ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਵਰਤਾਉਣ ਦੇ ਅਸੂਲ ਪਰਚਤ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਨਤੀ ਦਿਤੀ। ਆਪ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਭੀ ਕੀਤਾ ਉਸ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਰਾਹ ਪਾਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਜੇ ਅਜ ਭੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠ ਕੇ ਮਿਠੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਸਵਰਗ ਦਾ ਰੂਪ ਬਣਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ "ਆਪ ਜਪਹਿ ਅਵਰਹਿ ਨਾਮ ਜਪਾਵਹਿ" ਦੇ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਐਸੇ ਰਾਹ ਪਰ ਤੋਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਪਰ ਚਲ ਕੇ ਉਹ ਕਈ ਕੁਲਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਿੱਤ ਕਰਮ ਬਚਿਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਸਰ ਪਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਆਪ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਧਾਰਣੀ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਹਨ ਉਨਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਕਦੇ ਭੀ ਕੁਮਾਰਗ ਨਹੀਂ ਪੈ ਸਕਦੀ।

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੨੧ ਮਾਘ ਸੰਮਤ ੧੫੯੧ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਬਾਸਰਕੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਬੜਾ ਚਾਉ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਲਗਨ ਲਗ ਗਈ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਉ ਜੇਠਾ ਸੀ।

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਐਨ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਜੇਠਾ ਜੀ ਘੁੰਗਣੀਆਂ ਵੇਚਦੇ ਹੋਇਆਂ ਘਰ ਦੇ ਬੂਹੇ ਅਗੇ ਆ ਗਏ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ ਵਰ ਇਸ ਲੜਕੇ ਵਰਗਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਇਸ ਜਿਹਾ ਤਾਂ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ ਚੰਗਾ ਇਹੋ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦਾ ਵਰ ਹੋਇਆ। ਲੜਕੇ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਘਰ ਬਾਰ ਰਹਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਸਦ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਬੇਟਾ ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਵਰ ਚੁਣਿਆ ਹੈ। ਜੇਠਾ ਜੀ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇ। ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੜਾ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਘੁੰਗਣੀਆ ਵੇਚ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸਦ ਕੇ ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਵਿਚ ਰਾਜ਼ੀ ਰਹਿਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰਖਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵਰ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਢੰਗ ਦਸਿਆ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਲੜਕੇ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਯੋਗਤਾ ਨਾ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਧਨ ਦੌਲਤ , ਜ਼ਮੀਨ ਆਦਿ ਵੇਖ ਕੇ ਵਰ ਚੁਣਦੇ ਹਨ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਚੋਣ ਤੋਂ ਬੜਾ ਸਬਕ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਵਲੋਂ ਪਿਤਾ ਦਾ ਚੁਣਿਆ ਵਰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨੂੰ ਐਂਵੇ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਨਾ ਕਰਿਆ ਕਰਨ। ਬੀਬੀ ਭਾਂਨੀ ਜੀ ਦਾ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨਾਲ ਗੁਰ ਰੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਹੋ ਗਿਆ।

ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਐਸੀ ਲਗਣ ਲਗੀ ਕਿ ਆਪ ਲੋਕ ਲਾਜ ਛਡ ਕੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਜੁਟੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਆਪ ਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੁਲ ਦੇ ਸਜਨ ਆਏ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਾ ਭੁਲ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਕਈ ਪਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ। ਆਪ ਦਾ ਅਡੋਲ ਹਿਰਦਾ ਵਿਚਲਤ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਭੀ ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰਦੇਵ ਦੀ ਦਿਨ ਰਾਤ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਉਣ ਸਮੇਂ ਚੌਂਕੀ ਦਾ ਪਾਵਾ ਟੁਟ ਗਿਆ। ਬਿਰਧ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਤਕਲੀਫ ਨਾ ਹੋਵੇ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਨੇ ਪਾਵੇ ਹੇਠ ਪੈਰ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਪਾਵੇ ਦਾ ਕਿੱਲ ਆਪ ਦੇ ਪੈਰ ਵਿਚ ਖੁਭ ਗਿਆ। ਲਹੂ ਦੀ ਧਾਰ ਵਹਿ ਨਿਕਲੀ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਰੰਗ ਭੀ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਪੁਤ੍ਰੀ ਇਹ ਪਾਣੀ ਲਾਲ ਕਿਉਂ ਹੈ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਪਿਤਾ ਜੀ ਚੌਂਕੀ ਦਾ ਪਾਵਾ ਟੁਟ ਗਿਆ ਸੀ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਮੈਂ ਪੈਰ ਹੇਠ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਕਿੱਲ ਪੈਰ ਵਿਚ ਚੁਭ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਸੇਵਾ ਪਰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇ। ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ ਪੁਤਰੀ ਵਰ ਮੰਗ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਮੁਨਾਸਬ ਸਮਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਪਿਤਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗਿਆ ਚਿੱਤ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹੀਏ। ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਨ ਹੈ ਆਪ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਇਹ ਵਰਦਾਨ ਬਖਸ਼ੋ ਕਿ ਘਰ ਦੀ ਗੱਦੀ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਮੇਰੇ ਬੰਸ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ।

ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਰਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਭਵਿੱਖਤ ਵਿਚ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਰਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗਦੀ ਪਰ ਬੈਠਨਾ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ। ਇਸ ਪਰ ਬੈਠਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤੱਤੀਆਂ ਲੋਹਾਂ ਪਰ ਬੈਠਨਾ ਪਵੇ ਗਾ। ਸਰਬੰਸ ਕੁਰਬਾਲ ਕਰਨਾ ਪਵੇ ਗਾ। ਦਿਲੀ ਦੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਸੀਸ ਕਟਾਉਣਾ ਪਵੇ ਗਾ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਝਾਕੀਆਂ ਇਕ ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਅਗੋਂ ਲੰਘੀਆਂ। ਉਨਾਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪੁਤਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਤੱਤੀਆਂ ਤਵੀਆਂ ਪਰ ਬੈਠਾ ਹੈ ਸਿਰ ਤੇ ਤੱਤਾ ਰੇਤਾ ਪਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਸਮਾਧੀ ਲਗਾਈ ਬੈਠੇ ਹਨ ਜਲਾਦ ਤਲਵਾਰ ਉਲਾਰੀ ਸਿਰ ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖੜਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੀਂਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿਚ ਜ਼ਖਮਾਂ ਨਾਲ ਚੂਰ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਯ ਵੇਖ ਕੇ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਡਰੇ ਨਹੀਂ ਉਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਗੁਰਗੱਦੀ ਅਜਰ ਵਸਤੂ ਹੈ ਇਹ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ ਜਰੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣੀ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੇ ਚਾਚੇਰੇ ਵੀਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ "ਜਾਣ ਨ ਦੇਸਾ ਸੋਢੀਉ ਹੋਰਸ ਅਜਰ ਨ ਜਰਿਆ ਜਾਈ" ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਅਮੋਲਕ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤੀ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਪਤੀ ਜੇਠਾ ਜੀ ਗੁਰਗੱਦੀ ਪਰ ਬਿਰਾਜ ਕੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਧਰਮ ਮੰਦਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ, ਨਿੰਮਰਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰਦੇਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਪਾਰਟ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਸਿੱਖ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਤਹਾਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿਸਾ ਬਣਾ ਦਿਤਾ । ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਭੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਲਈ ਇਕ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਠੀਕ ਮਾਰਗ ਪਰ ਚਲਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਬੀਬੀ ਰਜਨੀ

ਸਿੱਖ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮਿਰਤਸਰ ਜੀ ਦੀ ਬੜੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ । ਹਰ ਇਕ ਧਰਮ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕੇਂਦਰੀ ਅਸਥਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਹਣਾ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਉਸਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਆਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਉਹ ਕੇਂਦਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਮੱਕਾ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਬਨਾਰਸ ਅਤੇ ਇਸਾਈਆਂ ਦਾ ਯੁਰੋਸ਼ਿਲਮ ਕੇਂਦਰੀ ਅਸਥਾਨ ਹਨ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮਿਰਤਸਰ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਅੰਮਿਰਤਸਰ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਰਵਾਇਤ ਪਰਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਪਟੀ ਨੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਦੇ ਘਰ ਪੰਜ ਧੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ । ਇਕ ਦਿਨ ਗਲਾਂ ਹੀ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਪੁਛਿਆ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਦਾ ਦਿਤਾ ਖਾਂਦੀਆਂ ਹੋ । ਚਾਰ ਭੈਣਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪ ਦਾ ਦਿਤਾ ਖਾਂਦੀਆਂ ਹਾਂ ਪਰੰਤੂ ਬੀਬੀ ਰਜਨੀ ਗਿਆਨ ਵਾਨ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਤਾਂ ਅਪਣੇ ਭਾਗਾਂ ਦਾ ਖਟਿਆ ਖਾਂਦੀ ਹਾਂ । ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਹੰਕਾਰੀ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਗੁਸਾ ਆ ਗਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਕੁਸ਼ਟੀ ਲਭ ਕੇ ਬੀਬੀ ਰਜਨੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਉਸ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਗੁਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਵੇਖਾਂ ਗਾ ਤੇਰੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸੁਖ ਕਿਵੇਂ ਆਵੇ ਗਾ । ਉਹ ਸਿਦਕ ਭਰੋਸੇ ਵਾਲੀ ਬੀਬੀ ਆਪਣੇ ਕੁਸ਼ਟੀ ਪਿੰਗਲੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਖਾਰੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਫਿਰਦੀ ਰਹੀ ।

ਜਦ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮਿਰਤਸਰ ਪੁਜੀ ਤਾਂ ਜਿੱਥੇ ਹੁਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਹੈ ਉਥੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਛਪੜ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਇਕ ਬੇਰੀ ਦਾ ਦਰਖਤ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਖਾਰੀ ਉਸ ਬੇਰੀ ਹੇਠ ਰਖ ਕੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚੋਂ ਪਰਸ਼ਾਦ ਛਕਣ ਚਲੀ ਗਈ। ਉਸ ਕੁਸ਼ਟੀ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਅਸਚਰਜ ਕੌਤਕ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਕਾਲੇ ਕਾਂ* ਆਏ ਉਸ ਛਪੜੀ ਵਿਚ ਨਹਾਕੇ ਚਿੱਟੇ ਹੰਸ ਬਣ ਕੇ ਉਡ ਗਏ ! ਰੋਗੀ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਇਹ ਜਲ ਬੜਾ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲਾ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੇ ਮੈਂ ਇਸ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਲਵਾਂ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰਾ ਰੋਗ ਵੀ ਨਵਿਰਤ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਪਿੰਗਲਾ ਰੁੜ ਕੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਜਿਤਨਾ ਸ਼ਰੀਰ ਉਸਦਾ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਡੁਬ ਗਿਆ ਉਹ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਮੇਰੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਇਸ ਗਲ ਪਰ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਕ ਹਥ ਦਾ ਅੰਗੂਠਾ ਬਾਹਰ ਰੱਖ ਲਿਆ । ਉਸਦਾ ਸਾਰਾ ਸ੍ਰੀਰ ਅਰੋਗ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਪਿੰਗਲਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਕ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਨੌਜਵਾਨ ਬਣ ਗਿਆ। ਜਦ ਬੀਬੀ ਰਜਨੀ ਵਾਪਸ ਆ ਈ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਕੁਸ਼ਟੀ ਤੇ ਪਿੰਗਲੇ ਪਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਭਾਗਵਾਨੇ ਤੇਰੇ ਪਤੀ ਬ੍ਰਤ ਧਰਮ ਦਾ ਸਦਕਾ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਅਰੋਗ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਜਲ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹਾਂ ਕੇ ਕਾਲੇ ਕਾ ਸਫੇਦ ਹੰਸ ਬਣ

---

* ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਤ ਬਾਦੀ ਜਿਤ ਨਾਤਾ ਕਊਆ ਹੰਸਾ ਹੋਹਾ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੇ ਉਡ ਗਏ। ਮੈਂ ਭੀ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹਾ ਕੇ ਅਰੋਗ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ ਇਸ ਗਲ ਪਰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਨ ਲਈ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਅੰਗੂਠਾ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਡਬੋ ਕੇ ਵਿਖਾਇਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਤੀਬ੍ਰਤ ਧਰਮ ਪਰ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਰਖ਼ਣ ਵਾਲੀ ਬੀਬੀ ਰਜਨੀ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿਤੇ ਇਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਛਲ ਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਿਆ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਂਰਾਜ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸਾਰੀ ਵਿੱਥਿਆ ਸੁਣਾਈ। ਅੰਤਰਯਾਮੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਬੀਬੀ ਰਜਨੀ ਇਹ ਤੇਰੇ ਪਤੀ ਬ੍ਰਤ ਧਰਮ ਨੂੰ ਫਲ ਲਗਿਆ ਹੈ। ਇਹੋ ਤੇਰਾ ਪਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੁਖੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਹੰਕਾਰ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਭੁਲ ਬਖਸ਼ਾਈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜਵਾਈ ਨੂੰ ਘਰ ਲੈ ਜਾਕੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬੀਬੀ ਰਜਨੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀਬ੍ਰਤ ਧਰਮ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਪਤੀਬ੍ਰਤਾ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਬੜੀ ਮਹਿਮਾਂ ਲਿਖੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸਤੀ ਸਾਵਿਤ੍ਰੀ ਜੈਸੀਆਂ ਦੇਵੀਆਂ ਨੇ ਇਸੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਜਮਰਾਜ ਪਾਸੋਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਜਾਨ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ। ਬੀਬੀ ਰਜਨੀ ਨੇ ਪਤੀਬ੍ਰਤ ਧਰਮ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਆਦਰਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਿਖਿਆ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਜੀ

ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਦਮੋਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਸੰਮਤ ੧੬੭੨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਸੀਆ ਅਤੇ ਬੜੇ ਉਚੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਇਨਾਂ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਪਿੰਡ ਮਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਸਾਧੂ ਜੀ ਨਾਲ ਝਬਾਲ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਝਬਾਲ ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਪਰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਜੀ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਪੰਜ ਬੜੇ ਬਹਾਦਰ ਸਪੁਤ੍ਰ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਂਰਾਜ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁਧ ਵਿਚ ਬੜੀ ਅਦੁਤੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਈ। ਇੰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਸਨ। ਗੁਲਾਬ ਚੰਦ, ਜੀਤ ਮੱਲ, ਗੰਗਾ ਰਾਮ, ਮੰਗੋ ਸ਼ਾਹ ਹਰੀ ਚੰਦ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇੰਨਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇੰਨਾਂ ਪੰਜਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਂਨ ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਚੜਦੀ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਬੜੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਨੇ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ। ਭਾਈ ਸਾਧੂ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀ ਸਨ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੱਖ ਇੰਨਾਂ ਪਰ ਜਿਤਨਾ ਮਾਣ ਕਰਨ ਥੋੜਾ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਜੀ ਧੰਨ ਸਨ ਜਿਨਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਨੇ ਗੁਰੂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਭੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਇਕ ਵਿਚਿੱਤ੍ਰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਜੀਵਨ
ਮਾਤਾ ਧਸੀ ਜੀ

ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਕਿਤਨੀਆਂ ਸਤਵੰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਮਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਪਰ ਕਾਬੂ ਰਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨ ਇਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਪਿੰਡ ਗਿੱਲ (ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ) ਦੀ ਇਕ ਲੜਕੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ। ਗੁਰੂ ਹਰ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿਧ ਗੁਰਮੁਖ ਗੁਰਸਿੱਖ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਚਾਰ ਮਸੰਦਾ ਵਿਚੋਂ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਨ। ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸਰੋਵਰ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਤ੍ਰ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਦਾ ਦਾਨ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਜਿਸ ਸਿੱਖ ਪਰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਉਸ ਜਿਹਾ ਵਡਭਾਗਾ ਹੋਰ ਕੌਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਇ ਮਹਾਤਮਾ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪ ਦਾ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਤਿ-ਕਾਰ ਸੀ। ਦੇਵਨੇਤ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਗੌਰਾਂ ਤੇ ਜੀਵਨ ਨਾਮ ਦੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਬਾਲਕ ਛਡਕੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕਰ ਗਈ। ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਜਦ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਗਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਹੋਰ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਲਵੇ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਕਥਨ ਨੂੰ ਸਰਸਰੀ ਸਮਝਿਆ ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਗਲ ਦੇ ਖਿਆਲ ਹੀ ਪੈ ਗਏ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਇਆ ਕਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਵਿਆਹ ਦੀ ਗਲ ਚਲਾ ਦਿਆ ਕਰਨ ਤੇ ਹੱਸ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਰਨ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਅਜੇ ਤੋੜੀ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਾਇਆ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦਾ ਭਜਨਾ ਨੰਦੀ ਹਿਰਦਾ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸੁਖਾਂ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰਾਮ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਆਪ ਹੋਰ ਵਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਕਹਿਣ ਦਾ ਸਦਕਾ ਇਕ ਵੇਰ ਆਪਨੇ ਅਨੋਖਾ ਕੌਤਕ ਰਚਾ-ਇਆ। ਜਦ ਆਪ ਪਿੰਡ ਗਿੱਲ (ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾਂ) ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਲੜਕੀ ਮਨੇ ਤੇ ਬੈਠੀ ਬਾਜਰੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬਚਨ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਮਨੇਹ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਲਿਆਦੀਆਂ ਅਤੇ ਤੁਰਨ ਲਗੇ ਫ਼ੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਲੈ ਭਾਗਵਾਨੇ ਸੂਰਜ, ਪੌਣ, ਪਾਣੀ ਪੰਛੀ ਤੇ ਝਾੜ ਇਸ ਗਲ ਦੇ ਸਾਖੀ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਚਲਿਆ ਹਾਂ। ਲੜਕੀ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਇਕ ਬੁਢਾ ਆਦਮੀ ਐਂਵੇ ਠਰਕਿਆ ਹੋਇਆ ਮਖੌਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਪਰ ਉਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹੀਆਂ ਗਲਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਆਹੀ ਸਮਝ ਲਿਆ।

ਘਰ ਆਕੇ ਲੜਕੀ ਨੇ ਜਦ ਇਹ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣਾਈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੇ ਭੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿਤਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਉਹ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿਣ ਤਾਂ ਉਹ ਅਗੋਂ ਸਾਫ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਇਹੋ ਕਹੇ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਬੁਢੇ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਵੋ ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਉਸ ਨਾਲ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਲਾਚਾਰ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਬੁਢੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੇ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਫਿਰ ਬਹੁਤ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਤੂੰ ਹੋਰ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਲੈ ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਮੰਨੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਵਿਧਵਾ ਜਿਹਾ ਵੇਸ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤ। ਲੜਕੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਘਰ ਰਖਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਚਲਤ ਜਗਤ ਰੀਤ ਦੇ ਉਲਟ ਗੱਲ ਸੀ। ਲੜਕੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਦੇ ਘਰ ਛਡ ਆਵੋ ਮੈਂ ਉਥੇ ਰਹਿਕੇ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਲਵਾਂਗੀ।

ਲੜਕੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਗੌਰੇ ਪਾਸ ਗਏ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ (ਮੇਰੀ ਬੇਟੀ) ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਰਖੋ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਸਤਵੰਤੀ ਦੇਵੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਸਚ ਮੁਚ ਇਹ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਪਰ ਵਿਧਵਾ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਇਕ ਵੇਰ ਤਾਂ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਹੋਕੇ ਸੌਹਰੇ ਘਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਨਾਂ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਭਾਈ ਗੌਰੇ ਦੀ ਇਹ ਧਰਮ ਮਾਤਾ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਕੇ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਸੌਹਰੇ ਘਰ ਆਈ ਭਾਈ ਗੌਰੇ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਨਾਮ ਹੀ ਸਾਰਾ ਘਰ ਸੰਭਾਲ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਇਨਾਂ ਦਾ ਹਰ ਇਕ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਲਗੇ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਅਸੂਲ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰ ਲਏ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਜਦ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਚੰਗੀ ਵਾਕਫੀਅਤ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਲੜਕੇ ਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਕੰਮ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਗੌਰੇ ਦਾ ਘਰ ਭਾਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਵਡਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੈਰਾੜ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਮੰਨ ਕੇ ਪੂਜਾ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਟਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਸੋਨੇ ਪਰ ਸੁਹਾਗੇ ਦਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ। ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਧਾਰਮਕ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਚਰਚਾ ਫੈਲ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪਨੇ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਵਲ ਲਗਾ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜਨ ਸਮਝਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਜੀ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਈ ਗੌਰਾ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਬੜਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਵੇਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਆਏ। ਭਾਈ ਗੌਰੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਂਰਾਜ ਦੀ ਬੜੇ ਪਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਭਰੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦੇ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਗੌਰਾ ਨੇ ਪਰਗਟ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਧਰਮ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨਾਂ ਨੇ ਜਤਿ ਸਤਿ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤਿ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਬੀੜਾ ਉਠਾ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦੇ ਵਚਿਤ੍ਰ ਰੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦੀ ਚਰਚਾ ਛਿੜੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚੌਰ ਬਰਦਾਰ "ਭਾਈ ਜੱਸਾ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਮੈਂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਗੁਰਸਿਖ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਗੁਰਭਾਈ ਹਾਂ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਉਨਾਂ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਪਤਨੀ ਦਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਰੇਵਾ ਕਰਾ ਦਿਉ ਮੈਂ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੰਨ ਕਰ ਲਵਾਂ ਗਾ" ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਈ ਗੌਰੇ ਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਇਸ ਸਿਖ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਭਰੀ ਸਭਾ ਵਿਚ ਮਖੌਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਧਰਮ ਮਾਤਾ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਆਚਰਨ ਪਰ ਸ਼ੱਕ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਭਾਈ ਗੌਰਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਮਝ ਕੇ ਚੁਪ ਕਰ ਰਿਹਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅੰਦਰੋਂ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਸੜ ਭੁਜ ਕੇ ਕੋਇਲੇ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿਖ ਦੇ ਬੋਲ ਜਿਵੇਂ ਸਾਬਣ ਵਿਚੋਂ ਤਾਰ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਉਂ ਦਿਲ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਭਾਈ ਗੌਰਾ ਦੰਦ ਕਰੀਚਦਾ ਤੇ ਗੁਸੇ ਦਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਡੇਰੇ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬਹਾਦਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗਾ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਤਾਂ ਸ਼ਾਂਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੇ ਭਾਈ ਜੱਸੇ ਦਾ ਸਿਰ ਕਟ ਕੇ ਮੇਰੇ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰੋ। ਉਨਾਂ ਕਿਹਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਡਰ ਲਗਦਾ ਹੈ ਸਰਾਪ ਦੇ ਕੇ ਕੁਲ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਦੇਣਗੇ।

ਭਾਈ ਗੌਰੇ ਦਾ ਗੁਸਾ ਸ਼ਾਤ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਜਦ ਭਾਈ ਜੱਸਾ ਘੋੜੇ ਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਸੈਰ ਕਰਨ ਗਿਆ ਤਾਂ ਗੌਰੇ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਗੌਰੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰਾਪ ਦਿਤੇ। ਇਤਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਆਂਉਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਗੌਰੇ ਨੂੰ ਇਕ ਸੌ ਸਰਾਪ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੌਰਾ ਚੌਰਾ ਸਾਡੇ ਮਥੇ ਨਾ ਲਗੇ। ਗੌਰੇ ਨੂੰ ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੁਖ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਅਨਿੰਨ ਸੇਵਕ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਂਥੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਸਲਾਹ ਪੁਛੀ ਕਿ ਇਹ ਅਵੱਗਿਆ ਕਿਵੇਂ ਬਖਸ਼ਾਈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਕ ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਸ਼ ਨੇ ਕਿਹਾ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਂਣ ਹੈ

ਜੇ ਕੋ ਗੁਰ ਤੇ ਵੇਮੁਖ ਹੋਵੈ ਵਿਣ ਸਤਿਗੁਰ ਮੁਕਤਿ ਨਾ ਪਾਵੈ
ਪਾਵੈ ਮੁਕਤਿ ਨਾ ਹੋਰਥੈ ਕੋਈ ਪੁਛਹੁ ਬਬੇਕੀਆ ਜਾਏ
ਅਨੇਕ ਜੂਨੀ ਭਰਮ ਆਵੈ ਵਿਣ ਸਤਿਗੁਰ ਮੁਕਤ ਨਾ ਪਾਏ
ਫਿਰਿ ਪਾਇ ਮੁਕਤਿ ਲਾਗ ਚਰਣੀ ਸਤਿਗੁਰ ਸਬਦ ਸੁਣਾਏ
ਕਹੈ ਨਾਨਕ ਵੀਚਾਰ ਦੇਖਹੁ ਵਿਣ ਸਤਿਗੁਰ ਮੁਕਤ ਨ ਪਾਏ। (ਅਨੰਦ ਮਃ ੩)

ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਈ ਗੌਰੇ ਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਅਪ੍ਰਾਧ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬਖਸ਼ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਭਈ ਗੌਰਾ ਅਪਣੇ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਹੀਰ ਦੇ ਮਗਰ ਮਗਰ ਹੋ ਤੁਰਿਆ। ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਡੇਰਾ ਕਰਨਾ ਇਹ ਦੋ ਮੀਲ ਉਰੇ ਡੇਰਾ ਲਾ ਲਿਆ ਕਰੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ ਤਾਂ ਇਹ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਲਗਾਤਾਰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਲਈ ਲਕੜੀਆਂ ਤੇ ਰਸਦ ਆਦਿ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖ ਆਇਆ ਕਰੇ। ਇਥੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਧੀਰ ਮਲ ਦੇ ਲੜਕੇ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਪਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ। ਘੋੜੇ ਸ਼ੰਗਾਰੇ ਗਏ ਹਾਥੀ ਸ਼ੰਗਾਰੇ ਗਏ। ਬੜਾ ਕੀਮਤੀ ਸਾਜ਼ ਸਾਮਾਨ ਸੀ ਜੋ ਝਿਲ ਮਿਲ ਝਿਲ ਮਿਲ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਊਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਤਾਂ ਸਵਾਰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਅਗੇ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਵਹੀਰ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮੁਖਲਸ ਖਾਂ ਦਾ ਬੇਟਾ ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਰ ਖਾਂ ਜਿਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਥੋਂ ਮਾਰਆ ਗਿਆ ਸੀ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸਵਾਰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦਾ ਬਹਿ- ਲੋਲ ਪੁਰ ਪੜਾਉ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸਮਾਨ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਲਾਲਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਵੈਰ ਲੈਣ ਦਾ ਭੀ ਖਿਆਲ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸਨੇ ਅਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਭ ਸਮਾਨ ਲੁਟ ਲਉ ਤੇ ਮਹਿਲਾਂ ਦੇ ਦੇ ਡੋਲੇ ਮੇਰੇ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ।

ਇਕ ਤੇਜ਼ ਸਵਾਰ ਨੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਖਬਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਾਈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ "ਜੇ ਭਾਈ ਗੌਰਾ ਪਿਛੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਕਾਹਦਾ ਫਿਕਰ ਹੈ ਉਹ ਖੁਦ ਹੀ ਸਾਡੇ ਵਹੀਰ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰੇਗਾ।" ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਯਵਾਨਾ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਗੌਰੇ ਨੂੰ ਭੀ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਮਲਵੀ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਇਤਨਾ ਸਖਤ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਯਵਾਨ ਮੈਦਾਨ ਛਡਕੇ ਭਜ ਗਏ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੌਰਾ ਜੀ ਭੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਤੇ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਪੁਜ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇ ਤੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸਿੰਘਾ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਭਾਈ ਗੌਰਾ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਲਿਆਉ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸਰਾਪ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਏ ਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਕੇ ਭਾਈ ਗੌਰੇ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਫਾਹੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲਾ ਸਰਾਪ ਰਹਿਣ ਦਿਉ ਤਾਕਿ ਸਿਖਾਂ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗੇ ਕਿ ਆਪਦੇ ਬਚਨ ਅਟਲ ਹਨ। ਇਹ ਦੇਹ ਤਾਂ ਅਨਿਤ ਹੈ ਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿਆਗੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਚੰਗਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਗੌਰੇ ਦੇ ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੁਸ ਹੋਇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘੁਟਕੇ ਗਲ ਵਕੜੀ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭਾਈ ਗੌਰਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਅਵੱਗਿਆ ਬਖਸ਼ਾ ਕੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਸਾਰੀ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇ।

ਹੁਣ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕਾਰਜ ਹੋਰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਮਗਨ ਰਹਿਕੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਵਾਕ ਹੈ:—

"ਸਤੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਆਖੀਅਨ ਜੋ ਮੜਿਆ ਲੱਗ ਜਲੰਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਤੀਆਂ ਸੇਈ ਨਾਨਕਾ ਜੋ ਬ੍ਰਹਿ ਚੋਟ ਮਰੰਨ੍ਹ ॥''

ਸਤੀਆਂ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜੇਹੜੀਆਂ ਪਤੀ ਦੀ ਚਿੱਤਾ ਵਿਚ ਸੜਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਸਗੋਂ ਸਤੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਯੋਗ ਨੂੰ ਜਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਗੋਰੇ ਦੀ ਮਾਤਾ ਉਹ ਆਦਰਸ਼ ਸਤਵੰਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਪਰਉਪਕਾਰ ਵਿਚ ਬਿਤਾਇਆ।

ਈਸਾਈਆਂ ਦੇ ਨਿਸਚੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਜ਼ਰਤ ਯਸੂ ਮਸੀਹ ਕੁਆਰੀ ਮਰੀਅਮ ਦੇ ਪੇਟ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇ। ਬਿਸਤ੍ਰਾਂ ਉਹ ਮਰੀਆ ਨੂੰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਆਤਮਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕੁਆਰੀ ਹੀ ਮਾਂ ਬਣ ਗਈ। ਭਾਈ ਗੋਰੇ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਉਕਤ ਜੀਵਨ ਕਥਾ ਜੋ ਮਨੋ ਕਲਪਤ ਕਥਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਚਾਈ ਹੈ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਾਤਾ ਜੀ ਵਿਆਹੇ ਹੋਇ ਭੀ ਕੁਆਰੇ ਸਨ ਤੇ ਇਕ ਐਸੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਆਤਮਾ ਸਨ ਜਿਸਦਾ ਜੀਵਨ ਇਕ ਸਿਖਿਆ ਦਾਇਕ ਮਿਸਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੋ ਸੌ ਬਰਸ ਤੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਰਿਹਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਪਰ ਪਛਮੀ ਸਭਯਤਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਮਰਦ ਅੱਜ ਪਛਮੀ ਸਭਯਤਾ ਦੇ ਵਹਿਣ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵਿਚਾਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਮਨੁਖਾ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਸਾਡੇ ਪੁਰਾਤਨ ਬਜ਼ੁਰਗਾ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀ ਸਨ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਯਤਾ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਲੈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ? ਪਛਮੀ ਸਭਯਤਾ ਤੇ ਭਾਰਤੀਯ ਸਭਯਤਾ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਕੇਵਲ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਪਛਮੀ ਸਭਯਤਾ ਦਾ ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਸਰੀਰਕ ਸੁਖ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਉਥੇ ਭਾਰਤੀਯ ਸਭਯਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਆਤਮ ਰਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਇਕ ਸੰਜਮੀ ਤ੍ਰੀਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਉਣ ਨਾਲ ਤੇ ਮਨ ਬਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਆਤਮ ਰਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮ ਰਸ ਦਾ ਸਵਾਦ ਆਇਆ ਹੈ ਉਹ ਸਰੀਰਕ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਉਹ ਸਮਾ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਦੋਂ ਮਨੁਖ ਇਸ ਗਲ ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾ ਨੂੰ ਦਮਨ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਸੁਖਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਆਤਮਕ ਰਸ ਮਾਨਣਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੋਰੇ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਮਨ ਸੰਸਾਰਕ ਸੁਖਾਂ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰਾਮ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਧਰਮਾਤਮਾ ਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਗਿਆ ਤੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਪ੍ਰਣ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕਿਤਨਾ ਸੋਹਣਾ ਸੰਜਮੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਗਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਅੱਜ ਕਲ ਦੇ ਤਲਾਕ ਲੈਣ ਤੇ ਦੇਣ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀਯ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਮਨਾ ਵਿਚ ਪਤੀ ਪਿਆਰ ਦਾ ਉਹ ਅਨੋਖਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜੋ ਪੁਰਾਤਨ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਲੀ ਜੌਹਰ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਤਾ ਗੂਜਰੀ ਜੀ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦਾ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਉਚਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਗੋਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੈਸੇ ਮਹਾ ਪੁਰਖ ਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਭੀ ਕੋਈ ਘਟ ਮਹਾਨਤਾ ਵਾਲੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਕਾਇਆ ਪਲਟ ਦਿਤੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜੋ ਹਿਸਾ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਪਾਇਆ ਉਸਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਜਿਸ ਸਮੇ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਅਜੇ ਨੌ ਬਰਸ ਦੀ ਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸੀਸ ਕੁਰ-ਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਅਚਾਨਕ ਮੌਤ ਆ ਜਾਣਾ ਹੋਰ ਗਲ ਹੈ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਅਮਿੱਟ ਭਾਣਾ ਸਮਝ ਕੇ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਿਸੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ ਦਾ ਆਪਣੀ ਇਛਾ ਨਾਲ ਧਰਮ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਨਾ ਕਰਨਾ ਇਹ ਇਕ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦਾ ਸਾਇਆ ਸਿਰ ਤੋਂ ਉਠਦਾ ਵੇਖਕੇ ਭੀ ਚੁਪ ਰਹੇ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਮਜ਼ਲੂਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸੁਹਾਗ ਭਾਗ ਭੀ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਨਾ ਕਰੇ।

ਮਾਤਾ ਗੂਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲੀ ਜਾਣ ਸਮੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਐਸਾ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਨਾ ਕਢਿਆ ਜੋ ਰੁਕਾਵਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ। ਆਪ ਦੀ ਸ਼ੁਭ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ੯ ਸਾਲ ਦੀ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਦੁਖੀਆਂ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸੀਸ ਕੁਰਬਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੌਣ ਕਰੇਗਾ? ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਗੁਰੂ ਘਰ ਪਰ ਜੋ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਆਈਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਔਕੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪਿਆ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਰਹੇ ਅਤੇ ਜਿਸ ਸਮੇ ਸਾਰਾ ਪ ਵਾਰ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਠੰਡੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹਿ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ।

ਮਾਤਾ ਗੂਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਕਠਨ ਘੜੀਆਂ ਸਨ ਜਦ ਆਪ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਸਮੇਤ ਕੈਦ ਹੋ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਬਹੁਤ ਕੋਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਖੁਦ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਲੈਣ ਪਰ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰਾਂ ਪੋਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦੀਆਂ। ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਪੜਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਮਾਤਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸਦੇ ਪੁਤਰਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਬਿਪਤਾ ਆਈ ਤਾਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਧੀਰਜ ਤੇ ਸਬਰ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਨਾ ਰਖ ਸਕੀਆਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਦੀ ਜੋ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਸਦਾ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਉਦਾਹਰਣ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਠੰਡੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਭੁਖ ਤੇ ਸਰਦੀ ਦੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਸਹਿਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਜਲਾਦ ਨੇ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵਜੀਦ ਖਾਨ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਮਾਲ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਧੋ ਕੇ ਸੋਹਣੀਆਂ ਦਸਤਾਰਾਂ ਸਜਾਈਆਂ। ਗਾਤ੍ਰੇ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਪਾ ਕੇ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਬੇਟਾ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਹੋ। ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਾ ਕੇ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਝੁਕਾਣਾ। ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਗੱਜ ਕੇ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾਣੀ ਅਤੇ ਅਡੋਲ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਕੋਈ ਐਸੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਵੱਟਾ ਲੱਗੇ। ਤੁਹਾਡੇ ਦਾਦਾ ਨੇ ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਸੀਸ ਬਲੀਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਤੁਹਾਡਾ ਪਿਤਾ ਧਰਮ ਯੁਧ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਸਮੇ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ।

ਦੁਸ਼ਮਨ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਾਲਕ ਸਮਝ ਕੇ ਲਾਲਚ ਦੇਣ ਗੇ। ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇਣ ਗੇ ਤੇ ਝੂਠ ਬੋਲ ਕੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਗਿਰਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਗੇ। ਸ਼ਮਾਦਾਨ, ਦੰਡ, ਭੇਦ, ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਐਸਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਗੇ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਧਰਮ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਤੁਸਾਂ ਇੰਨਾ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਾਂ ਤੋਂ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣਾ। ਭਾਵੇਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਾਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਤੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋਣ ਲਈ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਭੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮਜਬੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਉਪਰ ਦਸੀ ਸਿਖਿਆ ਨੇ ਭੀ ਸੋਨੇ ਪਰ ਸੁਹਾਗੇ ਦਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ। ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਵਜੀਦ ਖਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਇਕ ਭੀ ਐਸੀ ਗਲ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਪਰਤੀਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਨਾਂ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਭੈ ਖਾਧਾ ਜਾਂ ਵਜੀਦੇ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਵਿਚ ਆਏ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਨ ਉਨਾਂ ਦੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ। ਇਕ ਦਿਨ ਵਜੀਦ ਖਾਨ ਨੇ ਇਹ ਚਾਲ ਚਲੀ ਕਿ ਡਿਉਢੀ ਦੇ ਵਡੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਉ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਬਾਰੀ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਾਉ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਕੇ ਬਾਰੀ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਦਰਬਾਰ ਤਾੜੀਆਂ ਮਾਰ ਦੇਵੇ ਤੇ ਇਹ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਸੂਬੇ ਅਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਚਾਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ। ਉਹ ਬਾਰੀ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੰਘੇ ਕਿ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਰੀ ਵਿਚੋਂ ਪੈਰ ਲੰਘਾਏ ਫਿਰ ਸਿਰ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲੰਘਾਇਆ ਕਿ ਸਿਰ ਤਾਂ ਭੀ ਨਾ ਝੁਕਿਆ। ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਵਜੀਦ ਖਾਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੁਸਾਹਿਬ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਬਚੇ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮਾਤਾ ਜੀ ਵਲੋਂ ਮਿਲੀ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੀ।

ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਜੀ

ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਸੰਮਤ ੧੭੫੭ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਭਾਈ ਰਾਮੂ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰੋਹਤਾਸ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ, ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਮਾਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਪਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਪ ਤਾਂ ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਮੇਰੀ ਇਛਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਭੀ ਪੁਤ੍ਰ ਉਤਪੰਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਭੀ ਸੋਤਰੀ ਹੋਵਾਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਾਜ਼ੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੇ ਤੁਹਾਡੀ ਇਛਾ ਸੋਤਰੀ ਅਖਵਾਣ ਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਪਣੇ ਨਾਦੀ ਪੁਤ੍ਰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਤੇਰੀ ਝੋਲੀ ਪਾਵਾਂਗਾ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਟਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਖ਼ੰਡੇ ਦਾ ਰੋਹ ਇਤਨਾ ਭਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਚਿੜੀਆਂ ਭੀ ਇਕ ਇਕ ਚੁੰਝ ਭਰ ਕੇ ਲੜ ਮਰੀਆਂ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਮਿਠਾਸ ਪੈਦਾ ਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨਿਰਾ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਪਤਾਸੇ ਲੈ ਆਏ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹ ਪਤਾਸੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਬਖਸ਼ੋ ਤਾਂ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਮਠਾਸ ਦਾ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਤਾਸੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਭਾਗ ਬਣ ਗਏ

ਵਿਦਵਾਨ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਗੁਣ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ।

"ਕਛ ਡੱਢਾ ਕਰਬਰਖੜਾ ਚਿੱਤ ਚੋਖੇ ਮੁਖ ਮੀਠ ਰਣਤੱਤੇ ਘਰਸੀਅਰੇ ਤੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰਲੇ ਡੀਠ" ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਖ ਨਾਲੇ ਦਾ ਜਤੀ, ਹਥ ਦਾ ਸਖੀ, ਸਦਾ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਮੂੰਹ ਦਾ ਮਿਠਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਜੁਧ ਵਿਚ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਤੱਤਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਠੰਡਾ ਰਹੇ। ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਧੇ ਗੁਣ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਨਿਰਾ ਹੀ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਵਿਚ ਪਰੇਮ ਪਿਆਰ, ਮਿਠਾਸ ਆਦਿਕ ਗੁਣ ਭੀ ਪੈਦਾ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਮਾਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾਇਆ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਸਮੇਂ ਹਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਹ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰਾ ਧਾਰਮਕ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ, ਅਤੇ ਵਾਸੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਹਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਦਾ 'ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਜਨਮੇ ਗਵਨ ਮਿਟਾਇਆਂ" ਦੇ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਅਨਸਾਰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਿਛਲਾ ਜਨਮ, ਕਰਮ, ਧਰਮ, ਵਰਨ ਆਦਿ ਸਭ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਪੂਜਨੀਕ ਮਾਤਾ ਜੀ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤਕ ਪਰਗਟ ਰਹੇ ਗਾ।

ਧੰਨ ਹਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਪੁਤਰ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਨ ਪਰ ਸਾਰਾ ਪੰਥ ਮਾਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰੋੜਾਂ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਨਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ ਵਧਦੇ ਫੁਲਦੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਇਤ-

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੜਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਮਾਤਾ ਬਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਅਮਿੱਟ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ :ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਕ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਹਿਸੇਦਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਉਹ ਦਰਜਾ ਦਿਤਾ ਜੋ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ।

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਖਣ ਵਲ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਇ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦਿਲੀ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੋਈ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਅਨ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਕੰਵਲਾਂ ਵਿਚ ਰਖੋ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠ ਕੇ ਬਾਣੀ ਪੜ ਕੇ ਅੰਤਰ ਧਿਆਨ ਹੋਇਆ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਨ ਗੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਧੀਰਜ ਦੇ ਕੇ ਮਹਿਲਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਰਵਾਨਾਂ ਕੀਤਾ। ਪਤੀ ਦੀ ਆਗਿਆਂ ਪਾਲਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਜੀ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ ਤੇ ਇਥੇ ਹੀ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕੀਤਾ।

ਰਾਣੀ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ

੨੨ ਧਾਰ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵਲੋਂ ਸਖਤ ਹੁਕਮ

ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਥੋੜੇ ਵਾਲੇ ਢਿਲੇ ਮਠੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਮਾਰੇ ਜਾਵੋਗੇ। ਬਸ ਇਹ ਹੁਕਮ ਸੁਣਨ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਰਾਜੇ, ਰਈਸ ਤੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਸਭ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈਕੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਲਗੇ, ਕਾਉਣ ਕਾਉਣ ਰਾਜਾ ਬਿਲਾਸਪੁਰ, ਕਹਿਲੂਰ ਦਾ ਰਾਜਾ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ, ਕਾਂਗੜੇ ਦਾ ਘਮੰਡ ਚੰਦ, ਜਸਪਾਲ ਦਾ ਬੀਰ ਸਿੰਹੁ, ਰਾਜਾ ਕੁਲੂ, ਕੈਥਲ, ਮੰਡੀ ਜੰਮ, ਨੂਰ ਪੁਰ, ਚੰਬਾ, ਗਲੇਰ, ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ, ਬਿਝੜਵਾਲ, ਡਰੋਲੀ, ਡਢਵਾਲ, ਦੜੋਲ, ਚੰਦੇਲ, ਅਰਕੀ, ਭੱਜੀ ਆਦਿਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਰੰਗਜਰਵੀ ਨਾਲ ਰਲੇ, ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਕਠੇ ਹੋਇਕੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਤੇ ਚੜਾਈ ਕਰ ਆਏ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਭੈ ਨੇ ਪਾਗਲ ਕੀਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੀ ਹੀਆ ਨ ਪਿਆ ਕਿ ਇਕ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਦੇ ਆਖੇ ਲਗਕੇ ਜਿਸ ਰਬੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਮਥਾ ਲਾਂ ਕੇ ਉਜਾੜਨ ਵਾਸਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਨਾ ਉਜੜੇ। ਪਰਉਸਨੂੰ ਉਜਾੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਖੁਦ ਉਜੜ ਜਾਣਾ ਹੈ। "ਜੋ ਖੁਦ ਆਪ ਨ:ਰਾਇਣ ਕਲਾਂ ਧਾਰ ਜਗ ਮਹਿ ਪਰਵਰਿਓ", ਉਹਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁਖ ਕੌਣ ਵਿਚਾਰਾ" ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਭਾਣੇ ਦੀ ਖੇਡ ਸੀ ਜੋ ਹੋਣ ਲਗੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਬੀਜ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰ ਕੇ ਨਵੇਂ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹੋ ਬੂਟਾ ਬੜਾ ਵਡਾ ਜੋ ਕਈ ਮਰਲਿਆਂ (ਕਨਾਲਾਂ) ਵਿਚ ਵਿਚ ਦਰਖਤ ਬਣਦਾ ਹੈ ("ਬਟਕ ਬੀਜ ਮੈ ਰਣ ਰਹਿਉ ਜਾ ਕੋ ਤੀਨ ਲੋਕ ਵਿਸਥਾਰ") ਉਸ ਬੋਹੜ ਦੇ ਫਲ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜੀਵ ਖਾਂਦੇ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜੀਵ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦੇ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਜਸਮਾਨੀ ਦਿਖਾਵੇ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰਕੇ "ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਬੋਹੜ ਰੂਪ ਦਰਖਤ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਗਰੀਬਾਂ ਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਆਸਰਾ ਬਣੇ ਗਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਰ

ਏਧਰ ਨਿਭਾਗੇ ਪਥਰ ਪੂਜ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਪਥਰ ਤੋੜ ਮੁਸਲਮਾਨ ਖੁਦ ਗ਼ਰਜ਼ੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਕੱਤਰ ਹੋ ਬੈਠੇ। ਜਬਰਦਮਤ ਖਾਂ, ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਂ, ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਆਦਿਕ ਮੁਛਾਂ ਨੂੰ ਵਟ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਅਗੇ ਵਧੇ ਤੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ॥ ਉਤਰ, ਪੂਰਬ, ਪੱਛਮ ਤੇ ਦਖਣ ਵਲ ਦਸ ਦਸ ਕੋਹ ਤੱਕ ਦੁਸ਼ਮਣ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਲਗ ਗਏ ॥ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਇਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਏਸੇ ਪਰਕਾਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਰਾਏ ਪੁਰ ਦੀ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਭੀ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ।

ਰਾਣੀ ਦੀ ਦਲੇਰੀ

ਰਾਏ ਪੁਰ ਦੀ ਰਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਜਿਤ ਪਰਤੀ ਧਿਆਨ ਧਰ ਕੇ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਪੁਜਾ ਤਾਂ ਕਿ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਉਦਾਲੇ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜ ਤਾਂ ਤੇ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਦਿਲੀ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ। ਜਦ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇਹ ਖਬਰ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਤਾਂ ਰਾਣੀ ਗਸ਼ ਖਾ ਕੇ ਡਿਗ ਪਈ ਅਤੇ ਡਿਗਦੇ ਸਾਰ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕ-ਲਿਆ ਕਿ ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਐਨਾ ਪਾਪ, ਹਨੇਰ! ਮੈਂ ਸੂਬ ਬਿਆਪੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਫੜਨ ਵਾਸਤੇ ਤੇ ਵਿਰੁਧ ਉਨਾਂ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਹੋਈ ਫੌਜ ਭੇਜਾਂ, ਇਹ ਕਰਮ ਮੈਥੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਹਾਂ ਇਹ ਤੇ ਮੈਥੋਂ ਜੇ ਕਰਾਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਕਲਗੀਧਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦਿਤਾ ਹੈ'' ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮੇਰੀ ਫੌਜ ਮੇਰਾ ਖਜ਼ਾਨਾ, ਮੇਰਾ ਰਾਜ ਉਸੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੈ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ, ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਧਰਮ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਲੜਨ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜ ਸਕਦੀ ਹਾਂ। "ਮੇਰਾ ਮੁਝ ਮੈ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਜੋ ਕੁਛ ਹੈ ਸੋ ਤੇਰਾ। ਤੇਰਾ ਤੁਝ ਕੋ ਸੌਪ ਦੇ ਕਿਆ ਲਾਗੇ ਮੇਰਾ'' ਪੁਨਾ ਜਿਸ ਕੀ ਵਸਤ ਤਿਸ ਆਗੈ ਰਾਖੇ॥ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜ਼ਾਲਮ ਹੈ। ਜ਼ਾਲਮ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਰਾਣੀ ਦੇ ਐਸੇ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਅਧੀਨਗੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਆਪ ਸਚ ਆਖਦੇ ਹੋ ਪਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਗੁਸੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੋ, ਇਹ ਰਿਆਸਤ ਤਾਂ ਇਕ ਬੁਰਕੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ, ਮੁਗ਼ਲ ਦਿਊ ਇਸ ਨੂੰ ਝਟ ਨਿਗਲ ਜਾਵੇਗਾ। ਆਪ ਸੋਚ ਲਵੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਗੁਤ ਪਿਛੇ ਮਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਰਾਣੀ—ਵਜ਼ੀਰ ਮੈਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਸੁਪੁਤ੍ਰੀ ਮਰਦ ਹਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਜਾਨ ਦੇ ਮਾਰੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਡੋਲੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਬੇਗੈਰਤੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਜੇ ਬਸ ਨਹੀਂ ਜੋ ਹਲਤ ਪਲਤ ਦੇ ਰਾਖੇ, ਤੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਏ ਹਨ। ਵਜ਼ੀਰ ਮੇਰੀ ਗਿਚੀ ਪਿਛੇ ਮਤ ਨਹੀਂ, ਗਿਚੀ ਪਿਛੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਤ ਹੈ ਜੋ ਬਿਨਾ ਸਮਝੇ ਸੋਚੇ ਧਰਮ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਤੇ ਅਕਾਰਣ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਏ ਹਨ॥

ਵਜ਼ੀਰ—ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ?

ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਰਿਆਸਤ ਚਲੀ ਜਾਵੇ, ਮੇਰੇ ਮਹਿਲ ਢੱਠ ਜਾਣ ਮੈਂ ਉਜੜ ਜਾਵਾਂ, ਮੇਰੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਮੈਨੂੰ ਭੈ ਨਹੀਂ ਪਰ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਉਹ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੇਰਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾਤਾ ਜੀਵਨ ਦਾਤਾ ਸਭ ਦਾ ਰਾਖਾ ॥ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੀਤਮ, ਕਟੇ ਜਾਣ ਉਹੋ ਹਥ, ਝੜ ਜਾਣ ਉਹੋ ਪੈਰ, ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਉਹੋ ਅੱਖਾਂ ਜੋ ਪਿਆਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਵਾਰੇ ਚਿਤਵੇ ਕਟੀ ਜਾਏ ਉਹੋ ਜੀਭਾ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰੇ , ਮੇਰਾ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੈ ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਕ ਚੌਕੀ-ਦਾਰੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ।

ਫ਼ਕੀਰ ਨਿਰੁਤਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਤੇ ਘਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿਉਂ ਕਿ ਉਹਦੇ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ ਉਹ ਦੇਵੀ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਾਣੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ ਜਾਹ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਬੈਠ, ਮੈਨੂੰ ਕਿਤੇ ਫੌਜਾਂ ਭੇਜਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਭੈ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੇਰੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੋ ਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇਗਾ ਉਹ ਅੰਤਰ-ਜ਼ਾਮੀ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਤੈਂ ਪਾਰ ਹੋਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿਦਕ ਰਖ। ਕੂੜਾ ਲਾਲਚ ਛਡ ਕੇ ਸਚੇ ਸਚੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਜੇ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਕਸ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਇਕਾਂਤ ਬੈਠ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰਕੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰ।

ਬੀਬੀ ਹਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ

ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ੪੦ ਭੁਖਣ ਭਾਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀ ਦਸ ਲੱਖ ਫੌਜ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਕਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪਨੇ ਕਈ ਦਿਨ ਵੈਰੀ ਦਲ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅੰਤ ਅਪਣੇ ਇਸ ਪ੍ਰਣ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਉਣ ਲਈ ਕਿ "ਸਵਾ ਲਾਖ ਸੇ ਏਕ ਲੜਾਊ ਤਬਹਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਕਹਾਊ" ਆਪਣੇ ਵਡੇ ਦੋਹਾਂ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕਲੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਝੁਜਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰਦੇਵ ਪਾਸੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਅਦੁਤੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਚਾਉ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ ਬਹੁਤੀ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਚਾਹੇ ਵੈਰੀ ਦਲ ਇਕ ਲਖ ਹੋਵੇ ਚਾਹੇ ਦਸ ਲੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕੋ ਗਲ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਸਵਾ ਲਖ ਨਾਲ ਇਕ ਲੜਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਦਸ ਲੱਖ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਕੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਣ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕੀਤਾ।

ਪੰਥ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਕੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਮਾਛੂਵਾੜੇ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਕਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਨਗਾਰਾ ਤੇ ਜੈਕਾਰਾ ਬੰਦ ਦੇਖ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤੇ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਔਣ ਸਾਰ ਤਰਥਲ ਮੱਚ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੈਰੀ ਦਲਾ ਵਿੱਚ ਵੜਕੇ ਹਲ ਚਲ ਮਚਾ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਕਟਕੇ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਤੁਰੇ। ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਡਾਉਂਡੀ ਪਿਟਾਈ ਗਈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਦੋ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦੇ ਭੀ ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਗਏ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਬਾਗੀਆਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਸਿਖ ਬਚ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਇਤਲਾਹ ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਰਣ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਕੋਈ ਮ੍ਰਿਤਕ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਨ ਕਰੇ। ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਮੁਨਾਦੀ ਕਰਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਰਣ ਭੂਮੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੌਜੀ ਪਹਿਰੇ ਲਗਾ ਦਿਤੇ ਗਏ।

ਇਹ ਮੁਨਾਦੀ ਪਿੰਡ ਖਰੁੰਡ ਵਿਚ ਭੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਕਾਲੀ ਬੋਲੀ ਰਾਤ ਨੇ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪਰ ਅੰਧੇਰੇ ਕਾਲੀ ਚਾਦਰ ਤਾਣ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਹਥ ਨੂੰ ਹਥ ਪਸਾਂਰਿਆ ਨਜ਼ਰ ਨ ਆਵੇ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਇਕ ਸਿਖ ਪ੍ਰਵਾਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮਨੁਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੈਠਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਿਰਧ ਮਾਤਾ ਹੈ ਉਸਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਬੀਬੀ ਹਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਤੇ ਉਸਦੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਹਨ। ਬਾਲਾਂ ਨੂੰ ਬੁਕਲ ਵਿਚ ਲਈ ਮਾਤਾ ਦਰਦ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਨਾਲ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈ ਜੇ ਅੱਜ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਜੀਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਭੀ ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ। ਬਚੇ ਛੋਟੇ ਹਨ ਮੈਂ ਬਿਰਧ ਹਾਂ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਮਾਤਾ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣਕੇ ਬੀਬੀ ਹਰ ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਬੋਲੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਵੀਰ ਨਿਆਣੇ ਹਨ ਤੁਸੀਂ ਬਿਰਧ ਹੋ ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਜਵਾਨ ਹਾਂ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਆਗਿਆ ਕਰੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵੀਰਾਂ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਤਾਂ ਕਰ ਆਵਾਂ। ਮਾਤਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਪੁਤਰ ਤੂੰ ਅਜੇ ਕੁਆਰੀ ਹੈ। ਰਣ ਭੂਮੀ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੌਜੀ ਪਹਿਰਾ ਹੈ। ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲੋਥ ਤੇ ਲੋਥ ਚੜ੍ਹੀ ਪਈ ਹੈ। ਅੰਧੇਰ ਘੁਪ ਘੋਰ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੇ ਫੜ ਲਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਬਣੇਗਾ? ਬੀਬੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮਾਤਾ ਜੀ ਮੈਂ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਵੈਰੀ ਦੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਵਾਗੀ ਜੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਲੜਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਵਾਗੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਵੀਰਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਆਵਾਗੀ। ਮਾਤਾ ਨੇ ਬਚੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦਾ ਵੇਖਕੇ ਹੌਸਲਾ ਢਾਹੁਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਨਾ ਸਮਝਿਆ। ਪਾਸ ਬੁਲਾਕੇ ਘੁਟਕੇ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾਈ ਤੇ ਕਿਹਾ ਧੰਨ ਭਾਗ ਹੈ ਜੇ ਮੇਰੀ ਬਚੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕੋਈ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਹੋਰ ਹੌਸਲਾ ਦਿਤਾ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਸਮਝਾਈ। ਘਰ ਵਿਚ ਜਿਤਨਾ ਕੋਰਾ ਬਸਤਰ ਸੀ ਉਹ ਦਿਤਾ।

ਸ਼ਹੀਦਾ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਮੁਖੜੇ ਧੋਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦਾ ਘੜਾ ਦੇਕੇ ਕਿਹਾ ਸਾਰਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਉਣਾ ਤਾਂ ਕਠਨ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਮੂੰਹ ਜ਼ਰੂਰ ਧੋ ਦੇਣਾ। ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਤੇ ਅੰਗੀਠੀ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਕੇਸਾਂ ਕੜਿਆਂ ਵਾਲੇ ਸਰੀਰ ਲਭਕੇ ਸਭਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨਾ। ਤੁਰਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਬੀਬੀ ਹਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹੋਇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ। "ਦੀਨ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਕਲਗੀ ਧਰ ਪਿਤਾ ਤੂੰ ਧੰਨ ਹੈ ਜੋ ਧਰਮ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਸਰਬੰਸ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਅਨਾਥ ਬਚੀ ਹਾਂ। ਪਾਸ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਪਰ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਹ ਉਮੰਗ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਵੀਰਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਸਰੀਰਾਂ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਕਰਾਂ। ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੋਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ। ਆਪਣੀ ਬਚੀ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹਥ ਰਖਣਾ ਤੇ ਜੋ ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਵੇ ਉਹ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਬਲ ਬਖਸ਼ਣਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਰਦਾਸਾ ਕਰਕੇ ਬੀਬੀ ਹਰ ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਰਣ ਭੂਮੀ ਵਲ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਵੇਰ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਘੁਟਕੇ ਗਲੇ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਤੇ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬੇਟਾ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਗਏ ਸਾਂ ਤੂੰ ਸਾਹਿਬ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਝੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਤੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੇਹਰਿਆ ਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਛਾਣ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨੀ ਦੇਰ ਲਗੇ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਲੱਭ ਕੇ ਉਨਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨਾ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਮੈਂ ਹੋਰ ਜਾ ਕਿਸ ਲਈ ਰਹੀ ਹਾਂ? ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਬਹੁਤ ਬੇਚੈਨ ਹੈ। ਹਾਇ ਉਸ ਸੁੰਦਰ ਮੁਖੜੇ ਐਂਜ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਿਟੀ ਘਟੇ ਨਾਲ ਲਿਬੜੇ ਪਏ ਹੋਣਗੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵੇਖਕੇ ਸੰਗਤ ਚਕੋਰਾ ਵਾਂਗ ਤਕਦੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ਉਹ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥ ਪਥ ਹੋਇ ਪਏ ਹੋਣਗੇ। ਵਾਹ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲਿਆ ਤੇਰੇ ਚੋਜ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਪਰ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਭੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ? ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੋਈ ਬੀਬੀ ਹਰ ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਲ ਤੁਰ ਪਈ।

ਜਿਸ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਦਿਨੇ ਲੋਹੇ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਖੜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹਾਥੀ ਚੰਘਾੜ ਰਹੇ ਸਨ, ਘੋੜੇ ਹਿਣਕ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਲਖਾ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰ ਲਉ ਫੜ ਲਉ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾ ਰਹੇ ਸਨ ਉਥੇ ਅੰਧੇਰੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਸਨਾਟਾ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੌਤ ਨੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਚੁਪ ਦਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕਾਲੀ ਬੋਲੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਗਿਆਂ ਵਡੇ ਵਡੇ ਸੂਰ-ਮਿਆ ਦੇ ਦਿਲ ਕੰਬ ਉਠਦੇ ਹਨ ਉਸ ਵੱਲ ਇਕ ੧੬-੧੭ ਸਾਲ ਦੀ ਕੰਨਿਆ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਹਿਰੇ ਦਾਰਾਂ ਦੀ ਅੱਖ ਬਚਾਕੇ ਹੁਣ ਉਹ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਜਿਥੇ ਲੋਥ ਤੇ ਲੋਥ ਚੜ੍ਹੀ ਪਈ ਹੈ। ਇਸਨੇ ਹੌਸਲਾਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਕੇਸ਼ਾ ਤੇ ਕੜਿਆ ਵਾਲੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਲਭ ਕੇ ਇਕ ਥਾ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਰੀ ਡੀਲ ਡੋਲਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਉਠਾਣਾ ਕੋਈ ਸੌਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਇਹ ਸਰੀਰ ਤਾ ਸਭ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਹੋਏ ਪਏ ਹਨ ਬਾਂਹ ਕਿਤੇ ਹੈ। ਸਿਰ ਕਿਤੇ ਹੈ ਧੜ ਕਿਧਰੇ ਹੋਰਪਿਆ ਹੈ।

ਬੀਬੀ ਕੜਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਬਾਹਾਂ, ਕਛਹਿਰਿਆ ਵਾਲੇ ਧੜ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕੇਸਾਂ ਵਾਲੇ ਸਿਰ ਇਕਠੇ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੋ ਸੀਸ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਧੋਕੇ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਸਾਹਿਬ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਾਹਿਬ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਅੰਤ ਆਪਣੇ ਮਕਸਦ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੋਵੇ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਤੇ ਤਕਰੀਬਨ ਤੀਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਇਕਠੇ ਕਰ ਲਏ। ਹੁਣ ਲਕੜੀਆਂ ਇਕਠੀਆਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ਼ਮ ਥੱਕ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਗੰਮੀ ਤਾਕਤ ਅਗਾਈ ਹੈ। ਕਿਧਰੇ ਦਿਨ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਜਾਵੇ ਇਹ ਭੀ ਤੌਖਲਾ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਭੁਗਤਾਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰਹਿ ਰਹਿ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਗੀਠਾ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਦੇਹਾਂ ਚਿਣਕੇ ਉਪਰ ਰਖ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਮੁਖ ਧੋਤੇ ਸੀਸ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਰਖੇ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁੰਦਰ ਮੁਖੜਿਆਂ ਨੂੰ ਗੋਦੀ ਵਿਚੋਂ ਅੱਡ ਨਾ ਕਰੇ ਪਰ ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਭਾਣਾ ਅਮਿੱਟ ਮੰਨਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗੀਠੇ ਪਰ ਰਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਾਸ ਬੈਠਕੇ ਕੀਰਤਨ ਸੋਹਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੀ ਹੈ। "ਸੰਤ ਟਹਿਲ ਕੀ ਬੇਲਾ।" ਪਰ ਆਕੇ ਕੰਠ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਇਕ ਝਰਨਾਟ ਜਿਹੀ ਛਿੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸੰਤ ਟਹਿਲ ਦਾ ਇਹ ਅਵਸਰ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਅੰਗੀਠੇ ਨੂੰ ਚੰਡੀ ਵਿਖਾਈ। ਪਲੋ ਪਲ ਵਿਚ ਅੱਗ ਦੇ ਸ਼ੋਹਲੇ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਵਧਨ ਲਗੇ। ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਇਤਨੀਆਂ ਉਚੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਵੇਖਕੇ ਪਹਿਰੇ ਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ। ਇਕਲੇ ਇਕਲੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਆਉਣ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀ ਪੈਂਦਾ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰਕੇ ਇਕਠੇ ਹੋਇ । ਇਕ ਜਥਾ ਬਣਾਕੇ ਅੰਗੀਠੇ ਵਲ ਵਧੇ ਤਾਂ ਕੀ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੰਗੀਠੇ ਦੇ ਪਾਸ ਬੈਠੀ ਇਕ ਬੀਬੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਹੈ । ਅੱਗ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਸਾਫ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ੧੬-੧੭ ਸਾਲ ਦੀ ਕੰਨਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਹੈਰਾਨ ਹਨ, ਉਹ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਇਹ ਕੋਈ ਮਾਤ ਲੋਕ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਭਿਆਨਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਇਥੇ ਆਉਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਕਿਵੇਂ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਇਸਤ੍ਰਾਂ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਖਿਆਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਇ ਜਦ ਉਹ ਨੇੜੇ ਆਏ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਹਥ ਵਿਚ ਲੈਕੇ ਖੜੀ ਹੋ ਗਈ । ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਦਾ ਅਫਸਰ ਪੁਛਣ ਲੱਗਾ ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈ ?

ਬੀਬੀ— ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਹਾਂ।

ਅਫ਼ਸਰ— ਇਥੇ ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ?

ਬੀਬੀ— ਆਪਣੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ।

ਅਫਸਰ—ਤੈਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਹੁਕਮ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਥੇ ਆਉਣਾ ਜੁਰਮ ਹੈ ?

ਬੀਬੀ—ਪਤਾ ਹੈ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਭੀ ਮੁਨਾਦੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਅਫਸਰ—ਫਿਰ ਤੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਉਲੰਘਣ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ?

ਬੀਬੀ—ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਗੇ ਝੂਠੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਕੋਈ ਕਦਰ ਨਹੀਂ।

ਅਫਸਰ—ਕੀ ਮਤਲਬ ?

ਬੀਬੀ—ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਫਰਜ਼ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹੀਦ ਵੀਰਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਆਈ ਹਾਂ । ਮੈਨੂੰ ਝੂਠੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ।

ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋ ਇਹ ਨਿਰਭੈਤਾ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਅਗੇ ਵਧੇ । ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਕਈ ਮਾਰੇ ਪਰੰਤੂ ਅੰਤ ਨੂੰ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਕੇ ਡਿੱਗ ਪਈ । ਦੁਸ਼ਮਨਾ ਨੇ ਗੁਸੇ ਵਿਚ ਆਕੇ ਜਿਉਂਦੀ ਨੂੰ ਹੀ ਅੰਗੀਠੇ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਆਪਣੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਫਰਜ਼ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਈ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਫੂਲਕੀਆਂ ਬੰਸ ਦੇ ਰਤਨ ਰਾਮਾ ਤੇ ਤ੍ਰਿਲੋਕਾ ਨੇ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਆਕੇ ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਕੇ ਇਹ ਵਿਰਤਾਂਤ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਅਸੀਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਇਕ ਅੰਗੀਠੇ ਪਾਸ ਬੀਬੀ ਹਰ ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਦੀ ਅਧਜਲੀ ਲਾਸ਼ ਪਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪੂਰਾ ਸਸਕਾਰ ਜਾਕੇ ਕੀਤਾ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਉਸਦੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ਼ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਪਿਤਾ ਤੂੰ ਧੰਨ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਮੇਰੀ ਬਚੀ ਨੂੰ ਭੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਉਣ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਦੇ ਕੇ ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ। ਆਪਣੀ ਬਚੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਮਾਤਾ ਗਦ ਗਦ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਬੇਟੀ ਹਰ ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਤੂੰ ਧਨ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਮੈਂ ਨਿਮਾਣੀ ਦੀ ਕੁਖ ਸਫਲੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀਰਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲੀ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ।

ਬੀਬੀ ਹਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਦਾ ਹੌਸਲਾ, ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਮਕਦੀ ਰਹੇਗੀ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸਬਕ ਸਿਖਾਂਦੀ ਰਹੇਗੀ ਕਿ ਜੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਕਿਸੇ ਉਚੇ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਹ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਹ ਮਰਦਾ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਅਗੇ ਲੰਘ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੀਬੀ ਹਰ ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੜ ਕੇ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਫਰਜ਼ ਪਾਲਣ ਦਾ ਸਬਕ ਸਿਖ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸਮਾਂ ਪੈਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਦੀ ਨਾਲਪਾ ਕਰਕੇ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਬੀਬੀ ਦੀਪ ਕੌਰ ਜੀ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਮਰਦਾਂ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਰੀਤੀ ਅਨਸਾਰ ਛਕਾਇਆ ਅਤੇ ਪੰਜ ਕਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰਹਿਤ ਰਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਕਾਇਰ ਤੇ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਮਨੁਖ ਮਹਾਨ ਸੂਰਬੀਰ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨਾਂ ਨੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਜਰ-ਵਾਣਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਫੇਰ ਦਿਤੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਅਦਭੁਤ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਅਸਰ ਮਰਦਾਂ ਪਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਇਸ-ਤ੍ਰੀਆਂ ਪਰ ਭੀ ਹੋਇਆ। ਜਿਨਾਂ ਨੂੰ ਅਬਲਾ (ਬਲਹੀਣ) ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਹ ਸਬਲਾ ਬਣ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਉਨਾਂ ਨੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੇ ਦੰਦ ਖੱਟੇ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ।

ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਜਿੰਨਾਂ ਨੇ ਤੇਗ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਕਮਾਲ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਈ ਅਤੇ ਉਹ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲੜਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਦੇ ਨੂੰ ਅਜੇ ਥੋੜੇ ਹੀ ਦਿਨ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਅਦਭੁਤ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਮਾਝੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵੀਹ ਇਕੀ ਸਾਲ ਦੀ ਜਵਾਨ ਲੜਕੀ ਦੀਪ ਕੌਰ ਭੀ ਸੀ। ਤਲਵਣ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਅਧਾ ਜਥਾ ਇਕ ਖੂਹ ਪਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਬਣਾ ਕੇ ਛਕਣ ਲਈ ਠਹਿਰ ਗਿਆ ਤੇ ਅਧਾ ਅਗੇ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਬੀਬੀ ਦੀਪ ਕੌਰ ਅਗਲੇ ਸਾਥ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਘੋੜੇ ਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਇਕਲੀ ਚਲ ਪਈ। ਜਦ ਉਹ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਗਸ਼ਤੀ ਫੌਜ ਦਾ ਇਕ ਦਸਤਾ ਮਿਲਿਆ। ਘੋੜਿਆਂ ਪਰ ਸਵਾਰ ਪੰਜ ਸਨਧਬੰਧ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ। ਉਨਾਂ ਨੇ ਬੀਬੀ ਦੀਪ ਕੌਰ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਇ। ਬੀਬੀ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵੇਖ ਕੇ ਦਿਲ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਗਏ।

ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਥੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਸ਼ੈਤਾਨੀਅਤ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਬੇਚੈਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਨਿਰਜਨ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਇਕਲੀ ਵੇਖ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਅਜ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੱਥ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਕ ਬੋਲਿਆ ਇਸ ਦੀਆਂ ਹਿਰਨ ਵਾਂਗ ਚੌੜੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਲਣ ਆਇਆ ਖੁਦ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਗਲ ਕੀ ਕੋਈ ਕੁਝ ਤੇ ਕੋਈ ਕੁਝ ਬਕਣ ਲਗ ਪਏ। ਉਨਾਂ ਦੇ ਅਫਸਰ ਨੇ ਅਗੇ ਹੋ ਕੇ ਪੁਛਿਆ ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ ?

ਬੀਬੀ ਦੀਪ ਕੌਰ-- ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਹਾਂ।

ਅਫਸਰ– ਇਕਲੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਫਿਰਦੀ ਹੈਂ ?

ਬੀਬੀ– ਮੇਰਾ ਸਾਥ ਅਗੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾ ਰਹੀ ਹਾਂ।

ਅਫਸਰ– ਉਹ ਕੌਣ ਹਨ ਤੇ ਕਿਧਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ?

ਬੀਬੀ– ਉਹ ਭੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਖ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਅਫਸਰ– ਸਿਖ ਤਾਂ ਬਾਗ਼ੀ ਹਨ ਉਸ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚੇਲੇ ਹਨ ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਵਿਅਰਥ ਝਗੜਾ ਖੜਾ ਕਰੀ ਰਖਦਾ ਹੈ।

ਬੀਬੀ– ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਬਾਗ਼ੀ ਹਨ ਜਿਨਾਂ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਉਹ ਰਾਖੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦਾਤਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਅਫਸਰ– ਖੈਰ ਆਪਾਂ ਕੀ ਲੈਣਾ ਹੈ ਇਹੋ ਜਹੀਆਂ ਗਲਾਂ ਤੋਂ ਆ ਤੈਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਚਲਦੇ ਹਾਂ।

ਬੀਬੀ– ਮੂੰਹ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਬੋਲ। ਮੈਂ ਸੁਣਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸਾਂ ਕਿ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਧਨ ਤੇ ਜ਼ਰ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਪਰ ਡਾਕੇ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦੇ।

ਅਫਸਰ-- ਜਦ ਅਸੀਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਖਾਤਰ ਜਾਨਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਖੁਲ ਭੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਕਦੇ ਆਪਣੀ ਮਨ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਭੀ ਕਰ ਲਈਏ। ਨਾਲੇ ਸਾਡੇ ਦੀਨ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਜਾਇਜ਼ ਸਮਝੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਕਾਫਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਜੋ ਚੰਗੀ ਚੀਜ਼ ਮਿਲੇ ਖੋਹ ਲਵੋ।

ਬੀਬੀ– ਦੀਨ ਦੀ ਆੜ ਲੈ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਅਪਣੀਆਂ ਮੰਦਵਾਸ਼ਨਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਦੀਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਮਨੁਖ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਦੀਨ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਪਾਪ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਖੁਦਾਈ ਦੀਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਅਫਸਰ-- ਅਸੀਂ ਬਹੁਤੀ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਅਸੀਂ ਮੋਟੀ ਗਲ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਅਜ ਸਾਡੇ ਜਾਲ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਨ ਸਕਦੀ।

ਬੀਬੀ-- ਮੈਂ ਕਲਗੀਧਰ ਦੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਹਾਂ ਉਸ ਜਾਲ ਨੂੰ ਤਾਰ ਤਾਰ ਕਰਕੇ ਰਖ ਦਿਆਂਗੀ ਜੋ ਮੇਰੇ ਫਸਾਉਣ ਲਈ ਤਣਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਅਫਸਰ-- ਤੈਨੂੰ ਪੰਜ ਸਨਧਬੰਧ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਡਰ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ?

ਬੀਬੀ-- ਡਰ ਕਿਸ ਗਲ ਦਾ ਫਤਹਿ ਸਚਾਈ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਿਖ ਬਚੀਆਂ ਸਤਿ ਧਰਮ ਤੇ ਸਚਾਈ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੁਰਬਾਣ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਗ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਸਮਝਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅਫਸਰ-- ਤੇਰੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵੇਖ ਕੇ ਤਰਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਰਬ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਘੜਨ ਲਗਿਆਂ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਲਗਾ ਦਿਤੀ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਤੂੰ ਸਾਡਾ ਕਹਿਣਾ ਮੰਨ ਲਵੇਂ ਤਾਂ ਸੁਖ ਪਾਵੇਂਗੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਜਵਾਨੀ ਖਾਕ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ

ਬੀਬੀ-- ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲਣਾ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗਲਾਂ ਨਾ ਕਰੋ ਮੇਰਾ ਰਾਹ ਛਡ ਦਿਉ ਤੇ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਫੜੋ।

ਫਰੀਦ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ

"ਫਰੀਦਾ ਕੂਕੇਂਦਿਆਂ ਚਾਗੇਂਆਂ ਮਤੀ ਦੇਂਦਿਆਂ ਨਿੱਤ
ਜੋ ਜੋ ਸ਼ੈਤਾਨ ਵੰਞਾਇਆ ਸੇ ਕਿਤ ਫੇਰੇ ਚਿਤ।"

ਇੰਨਾਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਸ਼ੈਤਾਨ ਸਵਾਰ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਨੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਝਾਇਆ ਪਰ ਉਹ ਬਾਜ਼ ਨਾ ਆਇ। ਆਖਰ ਤਾਕਤ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਫੜਨਾ ਚਾਹਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਦੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਕੜਕ ਕੇ ਬੋਲੀ ਖਬਰਦਾਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਬਾਜ਼ ਨਾ ਆਇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸਿਰੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਪਰ ਉਹ ਜ਼ਾਲਮ ਕਦੋਂ ਹਟਣ ਵਾਲੇ ਸਨ ਬੀਬੀ ਵਲ ਅਗੇ ਵਧੇ ਬੀਬੀ ਦੀਪ ਕੌਰ ਨੇ ਕਮਾਲ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਚਾਰ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਪੰਜਵੇ ਦੀ ਛਾਤੀ ਪਰ ਪੈਰ ਰਖ ਕੇ ਤੇ ਉਸਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਪਰ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਨੋਕ ਰਖ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲਗੀ ਇਸ ਨਾਪਾਕ ਜ਼ਬਾਨ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦਾ ਸੈਂ ਇਕ ਸਿਖ ਦੇਵੀ ਆਪਣਾ ਸਤਿ ਧਰਮ ਤੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਵੇ।

ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ

"ਚਾਰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿਤੇ ਕਹਿੰਦੀ ਪੰਜਵੇ ਨੂੰ ਬੀਬੀ ਹਸ ਕੇ ਤੇ,
ਭਲਾ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਮੁਛ ਨੂੰ ਹਥ ਲਾ ਕੇ ਕਿਥੇ ਜਾਉ ਗੇ ਪਾਪੀਓ ਨੱਸ ਕੇ ਤੇ"

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਬੀਬੀ ਨੇ ਇੰਨਾਂ ਪੰਜ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਚੁਕੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਜਿਸਮ ਪਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭੀ ਕਈ ਘਾਉ ਆ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਦਾ ਪਿਛਲਾ ਜਥਾ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਘੋੜੇ ਉਤੋਂ ਉਤਾਰਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਹਥ ਜੋ ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਮੁਠੇ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਕਢਿਆ। ਜ਼ਖਮੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਗਤ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਪੁਜੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਗੀ ਸਿੰਘ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਦ ਸੰਗਤ ਨੇ ਮਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਕਿਥੇ ਹੈ ? ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕਈ ਹੋਰ ਭੀ ਬੀਬੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨਾਂ ਦਾ ਗੁਰਸਿਖੀ ਪਰ ਪੂਰਨ ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਿਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਪੁਤਰੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗੇ। ਜਥੇ ਦੇ ਆਗੂ ਨੇ ਹਥ ਜੋੜ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਪ ਕਿਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾ ਰਹੇ ਹੋ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨੇਤਰ ਖੋਹਲੇ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਪੁਤਰੀ ਦੀਪ ਕੌਰ ਕਿਥੇ ਹੈ ? ਜਿਸ ਨੇ ਪਤੀਬ੍ਰਤਾ ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਪੰਜ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰ ਕੇ ਫਤਹਿ ਪਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਖੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਦਸ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਜ਼ਖਮਾਂ ਨਾਲ ਨਿਢਾਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ੰਗਤ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਡੇਰੇ ਛਡ ਗਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨਸਾਰ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ਪਿਅਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਪੁਤਰੀ ਤੂੰ ਧੰਨ ਹੈਂ ਜਿਸ ਨੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਲਈ ਇਹ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਤਿ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ? ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਤੇਰੇ ਨਕਸ਼ਿਕਦਮ ਤੇ ਚਲਣ ਗੀਆਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਗਿਰਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰਾ ਵਿਰਤਾਂਤ ਬੀਬੀ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਸੁਣਵਾਇਆ ਜਿਵੇਂ ਉਨਾਂ ਨੇ ਦੁਸ਼ਟ ਬੁਧੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਤਰ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਜਦ ਉਹ ਬਾਜ਼ ਨਾ ਆਇ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ।

ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖ ਤੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸੁਣ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਧੰਨ ਸਿਖੀ, ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਆਉਣ ਲਗ ਪਈਆਂ ਅਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਇਹ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਚ ਮੁਚ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਨਵੀ ਰੂਹ ਫੂਕ ਦਿਤੀ ਹੈ।

ਬੀਬੀ ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਜੀ

ਬੀਬੀ ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਖਾਸ ਮਹਤਤਾ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਆਪ ਦੀ ਅਦੁਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਕਿਲਾ ਜਮਰੌਦ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸਦਾ ਯਾਦ ਰਹੇਗੀ।

ਜਨਮ :– ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਕਰਮ ਚੰਦ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਪਤਨੀਆਂ ਇਲਾਕਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਆਪ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਅਵਸਥਾ ਘਰ ਦੀ ਚਾਰ ਦਿਵਾਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘੀ।

ਵਿਆਹ :– ਆਪ ਦਾ ਵਿਆਹ ਭੀਮ ਸੈਨ ਨਾਲ ੧੭ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਭਰ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਿਪਤਾ ਦੀਆਂ ਘੜੀਆਂ :– ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਜਨੇਤ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਡਾਕੂ ਅਲਾ ਦਿਤਾ ਨੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਜਨੇਤ ਤੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਖੋਹ ਲਿਆ। ਇਸ ਦੁਰਘਟਨਾ ਦੀ ਖਬਰ ਜਨੇਤੀਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਮਰੌਦ ਜਾ ਕੇ ਦਸੀ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਬੀਬੀ ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਲਈ ਸ੍ਰ: ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਥੇ-ਦਾਰੀ ਹੇਠ ਦਸ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਘਲਿਆ ਜੋ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਨੂੰ ਸਮੇਤ ਅਲਾ ਦਿਤਾ ਡਾਕੂ ਦੇ ਬੀਬੀ ਸਰਨ ਕੌਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲਿਆਏ।

ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਲਾ ਦਿਤੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਰਨੀ ਦਾ ਫਲ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਦੇ ਪਤੀ ਭੀਮ ਸੈਨ ਨੂੰ ਸਦ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਸਜਾਇਆ ਤੇ ਸ੍ਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਮੁੜ ਪਸ਼ੌਰ ਆ ਗਏ।

ਉਪਕਾਰ :– ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸ੍ਰ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਿਣ ਪਰ ਸ੍ਰ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਇਸ ਜੋੜੇ ਨੂੰ ਸੂਹੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਤੇ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਬੜੀ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਨਭਾਇਆ।

ਅਦੁਤੀ ਬਹਾਦਰੀ :– ਜਦੋਂ ਜਮਰੌਦ ਦੇ ਕਿਲੇ ਦਾ ਘੇਰਾ ਮੁਲਖਈਆਂ ਵਲੋਂ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਘੋਰ ਜੁਧ ਪਿਛੋਂ ਕਿਲੇ ਦੀ ਇਕ ਬਾਹੀ ਡਿਗ ਪਈ ਤੇ ਰਾਤ ਮੂੰਹ ਆਉਣ ਪਰ ਜੰਗ ਠੰਡਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਪਤਾ ਦੇਣ ਲਈ ਬੀਬੀ ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਕਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਬੜੀ ਜੁਗਤੀ ਨਾਲ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸ੍ਰ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਸ਼ੌਰ ਜਾ ਖਬਰ ਦਿਤੀ। ਜਿਸ ਪਰ ਸ੍ਰ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਚੜਾਈ ਕਰਕੇ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਸਖਤ ਖਤਰੇ ਵਿਚੋਂ ਕਢਿਆ। ਇਸ ਜਿਤ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਬੀਬੀ ਸਰਨ ਕੌਰ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਸਦਾ ਲਈ ਸੁਰਜੀਤ ਰਹੇਗਾ।

ਅੰਤ ਆਪ ਨੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਲਈ ਬਹੁਤ ਘਾਲਣਾਂ ਘਾਲੀਆਂ, ਸ੍ਰ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਧਰੋਹੀ ਤੇ ਵਡੇ ਗ਼ਦਾਰ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਆਪ ਸਦਾ ਲਈ ਸਿਖ ਰਾਜ ਵਲੋਂ ਅਡ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਪਰਲੋਕ ਸਧਾਰ ਗਏ।

ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਜੀ

ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਜੀ ਮਾਝੇ ਦੇ ਦੀਪ ਨਗਰ ਝਬਾਲ ਦੇ ਵਸੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਰੇਮ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਨ ਦਾ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਵਿਚ ਦੀਨ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਯੁਧ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦਾ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜਿਸ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਦੀਆਂ ਹਦਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕੋਹ ਹਿਮਾਲਾ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਨਾਲ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਬਾਈਧਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ, ਲਾਹੌਰ, ਸਰਹਿੰਦ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਸੂਬੇ ਤੇ ਸਾਰਾ ਮੁਲਖਈਆ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਤੇ ਉਨਾਂ ਦੇ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਸਿਖ ਜਿੰਨਾਂ ਪਾਸ ਰਸਦਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਨ ਜੰਗ ਦਾ ਸਖਤ ਤੋੜਾ ਸੀ। ਯੁਧ ਨੀਤੀ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਣਾਏ ਸਨ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਨ ਲਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਭੀ ਕਿਲੇ ਤੋੜਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ।

ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਨੇ ਜਿਸ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਈ ਇਤਹਾਸ ਖੋਜੀਆਂ ਨੇ ਦਸ ਲਖ ਤਕ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਅਠ ਮਹੀਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਈ ਰਖਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਰਸਦਾਂ ਮੁਕ ਗਈਆਂ। ਸਿੰਘ ਇਕ ਮੁਠ ਬਦਾਮ (ਛੋਲੇ) ਅਤੇ ਇਕ ਪਿਆਲਾ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪੀ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਅੰਤ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਭੀ ਮਿਲਣੀਆਂ ਕਠਨ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਹੁਣ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਡੋਲ ਗਏ। ਭੁਖ ਮੌਤ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਬੁਰੀ ਹੈ। ਮੌਤ ਤਾਂ ਇਕੋ ਵੇਰ ਆ ਕੇ ਨਬੇੜਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਭੁਖ ਸ਼ਰੀਰ ਨੂੰ ਬੇਚੈਨ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਦੌਰਾ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰਾਂ ਸੁਕ ਕੇ ਮਰਨ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਇਕੋ ਵੇਰ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਕਲ ਕੇ ਮਰ ਜਾਣਾ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਹੋਰ ਧੀਰਜ ਰਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੂੰ ਭੀ ਇੰਨਾਂ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਉਨਾਂ ਨੇ ਝੂਠੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਖਾ ਕੇ ਕਿਲਾ ਖਾਲੀ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਕੁਝ ਜਾਸੂਸ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਛਡੇ ਜਿੰਨਾਂ ਨੇ ਭੁਖ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਏ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਰੁਧ ਭੜਕਾਇਆ।

ਕੁਝ ਸਿਖ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਇੰਨਾਂ ਚਾਲਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਉਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਕਬੂਲ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਿਖ ਝਬਾਲ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਸਨ। ਇੰਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਜਥਾ ਬਣਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲੋਂ ਵਖ ਹੋਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਬਣਾ ਲਈ। ਇਕਠੇ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਆਏ। ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਸਾਥੋਂ ਭੁਖ ਦਾ ਦੁਖ ਹੋਰ ਚਿਰ ਤਕ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਲਾ ਨਹੀਂ ਛਡਨਾ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਛੁਟੀ ਦਿਓ ਅਸੀਂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਸਿਖ ਅਗੇ ਹੀ ਬਹੁਤ ਥੋੜੇ ਸਨ ਇਨਾਂ ਦਾ ਇਸ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗਲਾਂ ਕਰਨਾ ਆਪਨੂੰ ਬੇ ਵਫਾਈ ਜਾਪੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਇਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਪਰ ਇਹ ਬਾਜ਼ ਨਾ ਆਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਬੁਲਾਇਆ। ਇਕ ਨੂੰ ਸਜੇ ਪੱਟ ਤੇ ਬਿਠਾ ਲਿਆ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਖੱਬੇ ਪੱਟ ਤੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਮ ਕਰਕੇ ਫੁਰਮਾਇਆ।

ਸਿੰਘੋ, ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਮਹਾਨ ਉਚੇ ਆਦਰਸ਼ ਲਈ ਲੜ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਦੋ ਲਾਲ ਹਨ ਇੰਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁਖਾਂ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੀ ਖੁਰਾਕ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇੰਨਾਂ ਦੀ ਪਰਵਰਸ਼ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਵਡੇ ਹੋ ਕੇ ਸੂਰਬੀਰ ਬਹਾਦਰ ਸਾਬਤ ਹੋਣ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਦਸੋ, ਕੀ ਇੰਨਾਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਵਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ? ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਮੁਠੀ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਇਕ ਪਿਆਲਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇੰਨਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਇਹੋ ਚੀਜ਼ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਘਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਮਸਾਵਾਤ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਜਦ ਇਹ ਮਸੂਮ ਬਚੇ ਭੁਖ ਦਾ ਦੁਖ ਸਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਕਿਉਂ ਡੁਲਾ ਰਹੇ ਹੋ। ਧੀਰਜ ਰਖੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਾਨੂੰ ਫਤਹਿ ਬਖਸ਼ੇ ਗਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਡੋਲ ਰਹੇ ਮਨ ਨੂੰ ਬਥੇਰਾ ਧੀਰਜ ਦੇਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਚਾਲ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਦੂਨੀ ਚੰਦ ਜੈਸੇ ਮਸੰਦਾਂ ਨੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁਠੀ ਪੱਟੀ ਪੜ੍ਹਾ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਛਡੇ ਹੋਇ ਕਈ ਹੋਰ ਜਾਸੂਸ ਭੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗਲਾਂ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਮਨ ਡੁਲਾ ਦਿਤੇ ਉਨਾਂ ਨੇ ਇਕੋ ਰਟ ਲਗਾ ਦਿਤੀ ਸਾਨੂੰ ਛੁਟੀ ਦਿਉ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਇਥੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਬਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਫੁਰਮਾਇਆ, "ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਤਾਂ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਓ, ਇਕ ਕਾਗਜ਼ ਪਰ ਲਿਖ ਦਿਉ ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਸਿਖ ਨਹੀਂ ਤੂੰ ਸਾਡਾ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ" ਵੈਰੀ ਦੇ ਵਰਗਲਾਏ ਸਿੰਘ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਹ ਕਾਗਜ਼ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰਖ ਲਿਆ। ਕਿਲੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਹਲ ਦਿਤਾ ਸਿਖ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਏ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਫ਼ੌਜ ਤੋਂ ਅੱਖ ਬਚਾ ਕੇ ਮਾਝੇ ਵਲ ਤੁਰ ਪਏ।

ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦੀ ਖਬਰ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜੰਗਲ ਦੀ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਫੈਲ ਗਈ। ਘਰ ਘਰ ਵਿਚ ਲੋਕ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਜਦ ਇਹ ਖਬਰ ਝਬਾਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪੁਜੀ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਨੇ ਉਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦਾ ਇਕਠ ਕੀਤਾ ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਇਹ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕੀ ਕੋਈ ਸਿੰਘਣੀ ਉਸ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਪਤਨੀ ਜਾਂ ਭੈਣ ਅਖਵਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਕੇ ਤੇ ਗੀਦੀ ਬਣ ਕੇ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ? ਕੀ ਇਨਾਂ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋਇ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਦੀ ਕੁਖ ਨੂੰ ਦਾਗ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਨਾਮ ਬਦਨਾਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਉਹ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਲੰਕ ਨੂੰ ਧੋਣ ਦਾ ਹੁਣ ਇਕੋ ਵਸੀਲਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਭ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਇੰਨਾਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋ ਕੇ ਆਇ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਸਮਾਜਕ ਤੌਰ ਪਰ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦੇਈਏ ਤੇ ਇੰਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਅਵਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਆਖੀਏ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਨਾ ਵਿਖਾਉ। ਜਾਉ ਜਾਕੇ ਕਿਧਰੇ ਡੁਬ ਮਰੋ।

ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਨੇ ਇਤਨੇ ਰੋਹ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਰੌਂਗਟੇ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਨਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਉਬਾਲੇ ਖਾਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਸਭ ਨੇ ਇਕ ਅਵਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਖੁਦ ਮਰਦਾਵੇਂ ਕਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਪਾਸ ਜਾਵਾਂ ਗੀਆਂ ਤੇ ਇਸ ਕਲੰਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਧੋਵਾਂ ਗੀਆਂ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਵਿਚਾਰ ਲੈ ਕੇ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਫਿਰੀ ਅਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕ ਰਾਇ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਗਲ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਇਤਹਾਸ ਕਾਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਭੈਣਾਂ ਨੇ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਕੇ ਆਇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਫਿਟਕਾਰਾਂ ਪਾਈਆਂ ਤੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਉਕਾ ਹੀ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਪਰੰਤੂ ਇਨਾਂ ਸਭ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਰਾਇ ਹੋਣ ਦੀ ਕਿਸਨੇ ਪਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ? ਇਸ ਤੋਂ ਅਜ ਤਕ ਪਰਦਾ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਉਠਾਇਆ। ਖੋਗ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਅਸਰ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਫਿਰ ਕੇ ਤੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕਠੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਉਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਰੋਸ ਪੈਦਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋਇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਤਾ ਭੈਣਾਂ ਜਾਂ ਪਤਨੀਆਂ ਅਖਵਾਉਣ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਮਰ ਜਾਣਾ ਚੰਗਾ ਹੈ।

ਜਦ ਉਹ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਹੀ ਨਕਸ਼ਾ ਵੇਖਿਆ। ਕਿਥੇ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾ ਕੇ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਘਰ ਮੁੜ ਆਉਣ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਵਧਾ-ਈਆਂ ਮਿਲਣਗੀਆਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਫਿਟਕਾਰਾਂ ਮਿਲੀਆਂ। ਸਭ ਇਸ-ਤ੍ਰੀਆ ਨੇ ਇਕ ਆਵਾਜ਼ ਹੋਕੇ ਕਿਹਾ, ਤੁਹਾਡੇ ਕੰਮ ਨੇ ਸਾਡੀ ਉਜਲ ਕੀਰਤੀ ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਚਾਦਰ ਨੂੰ ਕਾਲਾ ਦਾਗ ਲਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਤੁਸਾਂ ਜਹਾਨ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿਖਾਉਣ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ ਛਡਿਆ। ਮਰਦ ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਾਣ ਪਤੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੈ ਭੀ ਸਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਆਬਰੋ ਸੁਖ ਤੇ ਆਰਾਮ ਮਰਦ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਣ ਤੇ ਪਰਾਣਾਂ ਤੋਂ ਭੀ ਪਿਆਰਾ ਸਮਝਦੀਆਂ ਹਨ। ਘਰ ਵਿਚ ਮਰਦ ਦਾ ਆਉਣਾ ਇਸਤਰੀ ਲਈ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਸੁਖ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਪਤੀ ਬ੍ਰਤਾ ਇਸਤਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕਪੜਿਆਂ ਵਿਚ ਫੁਲੀ ਨਹੀਂ ਸਮਾਉਂਦੀ ਪਰ ਹਾਇ ਅਜ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਣ ਪਤੀ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸਾਡੀ ਜ਼ਬਾਨ ਰੁਕਦੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਸੂਰਤ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਡੀਆਂ ਅਖਾਂ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਧਸਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਤੁਹਾਡਾ ਇਥੇ ਆਉਣਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਨਿਰਾਦਰੀ ਬੇਪਤੀ ਤੇ ਨਿਰਲਜਿਆ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਾਣ ਪਤੀ ਹੋ? ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਾਣ ਪਤੀ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਅਜੇਹੇ ਕਠਨ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੰਗ ਨਾ ਛਡਦੇ। ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਧਰਮ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਨਾ ਮੋੜਦੇ। ਪੁਰਜ਼ੇ ਪੁਰਜ਼ੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਲੜਾਈ ਵਿਚੋਂ ਪਿਠ ਵਿਖਾ ਕੇ ਨਾ ਆਉਂਦੇ। ਕਲੇਜੇ ਪਰ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਫਟ ਸਹਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਇਕਠ ਵਿਚ ਕਾਇਰ, ਡਰਾਕਲ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਕਹਾਕੁਣਾ ਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਵੇਮੁਖ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਕਹਾਉਣਾ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਲਈ ਅਸਹਿ ਹੈ। ਮੌਤ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਜੀਵਨ ਜੋ ਹੋਵੇ ਪਤ ਨਾਲ ਹੋਵੇ।

ਸਾਡੇ ਵਡਿਆਂ ਨੇ ਸਿੰਘ ਜਾਣਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਵਿਆਹ ਕੀਤੇ ਸਨ ਪਰ ਤੁਸਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਕੇ ਸਾਡੀਆਂ ਆਸਾਂ ਦੀਆਂ ਖੇਤੀਆਂ ਪਰ ਗੜ੍ਹਾ ਪਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਲੰਮੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਧੋਖੇ ਦੀਆਂ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਵਡਿਆਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਲਗਾ ਕਿ ਉਨਾਂ ਨੇ ਮਿਟੀ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁਖ ਜਾਣ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕੰਨਿਆਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਿਤੀਆਂ। ਤੁਸੀਂ ਬਦਲ ਸੀ ਨਿਰੇ ਗੱਜਣ ਵਾਲੇ ਵਸਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਚ ਮੁਚ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਦਿਤਾ ਹੈ? ਜੇ ਇਹ ਗਲ ਸਚ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਝੜ ਗਏ। ਉਹ ਹੱਥ ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਅਖਰ ਲਿਖਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਰੀਰ ਪਾਤਕੀ ਬਣਾਏ ਤੁਹਾਡੇ ਪਰਵਾਰ, ਕੁਲ਼, ਪਿੰਡ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਕੀਤਾ। ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਹੀ ਸ਼ਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਅਡ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਹਾਏ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਰੀਏ? ਮੌਤ ਕਿਥੇ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਸਮਾ ਲਵੇ!

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਸੀਂ ਉਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਤ੍ਰੀਆਂ ਹਾਂ ਜਿੰਨਾਂ ਨੇ ਜਿੰਦ ਨਾਲੋਂ ਧਰਮ ਪਿਆਰਾ ਜਾਣਿਆ। ਅਸੀਂ ਉਹ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਹਾਂ ਜਿੰਨਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਤੇ ਚਾਨਣੇ ਨਾਲ ਜੱਗ ਵਿਚ ਉਜਾਲਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਮੂੰਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖੀਏ। ਇਤਨੀ ਬੇਸ਼ਰਮੀ, ਤੇ ਢੀਠਤਾਈ ਕਿਥੋਂ ਲਿਆਈਏ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮੈਦਾਨ ਛਡ ਕੇ ਇਥੇ ਆਇ ਹੋ? ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਇੰਨਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਕੀ ਰਖਿਆ ਹੈ? ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੌਤ ਦਾ ਇਤਨਾ ਡਰ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾ ਦੇ ਘਰ ਕਿਉਂ ਜੰਮੇ? ਜੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਕਾਇਰਤਾ ਵਿਖਾਕੇ ਕੁਲ ਦਾ ਨਾਂ ਡੋਬਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਆਹ ਕਿਉਂ ਕੀਤੇ? ਜੇ ਪਰੀਖਿਆ ਦੇ ਵੇਲੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਛਡ ਦੇਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅਰਧੰਗੀਆਂ ਕਿਉਂ ਬਣਾਇਆ?

ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੋਚ ਨਾ ਆਈ ਜੋ ਦੋਹਾਂ ਕੁਲਾਂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਗਵਾਈ। ਕੀ ਇਜ਼ਤ ਨਾਲੋਂ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣੀ ਚੰਗੀ ਹੈ? ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿਚ ਜਿਤ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਸੀ ਤਾਂ ਕੀ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ ਸੀ? ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਸਨਮੁਖ ਰਹਿ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਅਜ ਸਾਡੀਆਂ ਅਖਾਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੰਝੂ ਨਾ ਕੇਰਦੀਆਂ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜਾ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਡੀਆਂ ਹਡੀਆਂ ਬਲ ਬਲ ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇਜ਼ਤ ਦਾ, ਧਰਮ ਦਾ, ਨਾਮ ਦਾ ਜ਼ਰਾ ਭੀ ਖਿਆਲ ਨਾ ਆਇਆ? ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੀ ਕੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਗੇ? ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਕੀ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਭੀ ਜਾਨ ਪਿਆਰੀ ਕਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਨਸ ਜਾਉ ਗੇ?

ਇਸਤਰੀ ਲਈ ਮਰਦ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਰੜੀਆਂ ਗਲਾਂ ਕਹਿਕੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਯੋਗ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਅਸੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਸਪੁਤ੍ਰੀਆਂ ਹਾਂ ਸਚੀ ਗਲ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕਹੀਏ? ਜਾਉ ਜਾਉ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਗਿਦੜਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਭੀ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਰਖ ਸਕਦੀਆਂ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਜਾਕੇ ਭੁਲ ਬਖਸ਼ਾ ਲਉ ਤਾਂ ਫਿਰ ਮੇਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਖੁਦ ਜਾ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਲੋਂ ਲੜਾਂ ਗੀਆਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਭੁਲ ਬਖਸ਼ਾਵਾਂਗੀਆਂ। ਤੁਸੀ ਸਾਡੇ ਕਪੜੇ ਪਹਿਨ ਲਉ। ਆਪਣੀਆਂ ਤੇਗਾਂ ਲਾਹ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਦਿਉ। ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਜਾਵਾਂਗੀਆਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਲਾਏ ਕਲੰਕ ਨੂੰ ਧੋਵਾਂਗੀਆਂ।

ਮਾਤਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਫਿਟਕਾਰਾਂ :— ਪੁਤਰੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮਮਤਾ ਦੇ ਮਾਰੇ ਸਾਡੇ ਸੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਦੇ ਵਲਵਲੇ ਜੋਸ਼ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਅੱਖਾਂ ਸਜਲ ਹੋ ਆਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਮਥੇ ਚੁੰਮਣ ਲਈ ਦਿਲ ਉਤਾਵਲਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਛਡ ਕੇ ਨੱਸਣ ਦਾ ਜੋ ਅਪਰਾਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਕੰਡਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਕੰਡੇ ਬਣ ਕੇ ਚੁਭ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਆਪਣੇ ਨੌਨਿਹਾਲਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਕੁਦਣੋਂ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਜ ਅਸੀਂ ਇਸ ਮਮਤਾ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਤਨੇ ਹੀ ਡਰਾਕਲ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਥੋੜ-ਦਿਲੇ ਸੀ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜੇਹੀ ਅਮੋਲਕ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਛਕਿਆ। ਖਾਲਸਾ ਕਿਉਂ ਬਣੇ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡਾ ਦੁਧ ਪੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਬੇਵਫਾਈ ਕਰਕੇ ਸਾਡੀ ਕੁਖ ਨੂੰ ਵੱਟਾ ਕਿਉਂ ਲਾਇਆ?

ਜਾਉ ਹੁਣ ਸਾਡੀਆ ਅਖਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਉ। ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਓ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਉ। ਮੁਲਕ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਉ ਤੇ ਮਨੁਖ ਜਾਤੀ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਉ ਤਾਂਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਇਹ ਬੁਰਾ ਉਦਾਹਰਣ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਧੋਖਾ ਖਾਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਨਾ ਬਣੇ। ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਪੈਦਾ ਹੀ ਨਾ ਹੁੰਦੇ। ਤੁਹਾਡੇ ਜਿਹੇ ਪੁਤ੍ਰ ਜੰਮਣ ਨਾਲੋਂ ਬਾਂਝ ਰਹਿਣ ਹਜ਼ਾਰ ਦਰਜੇ ਚੰਗਾ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਦੁਧ ਨੂੰ ਲਾਜ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖਕੇ ਸਾਡੀ ਕੁਲ ਕਲੰਕਤ ਕਰ ਦਿਤੀ।

ਤੁਹਾਡੇ ਹੋਣ ਤੇ ਨਾ ਸਾਨੂੰ ਮਾਣ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਤੁਹਾਡੀ ਕੌਮ ਨੂੰ। ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਭਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਭਾਗਵਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀਆਂ ਨਾ ਹੀ ਤੁਹਾਡੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਲੇ ਗਰਦਨਾਂ ਉਚੀਆਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਜੇਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡਾ ਜਿਉਣਾ ਮਰਨ ਨਾਲੋਂ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ? ਤੁਹਾਡੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਦਿਲ ਘਬਰਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਦਿਮਾਗ ਚਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਲੇਜਾ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਸਾਡੀਆਂ ਇਹ ਅਖਾਂ ਭਗੌੜੇ ਪੁਤਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਨੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਸਾਡੇ ਕੰਨ ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੋਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪੁਤਾਂ ਨੇ ਅਕੜ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਾਥ ਛਡ ਕੇ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਦਿਤਾ। ਜਾਉ ਬੇਸ਼ਰਮੋ ਸਾਡੀਆਂ ਅਖਾਂ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਹੋ ਜਾਉ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਨਾ ਕਲਪਾਉ। ਪੁਤਰੋ ਜਾਓ ਹੁਣ ਰਣਭੂਮੀ ਹੀ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਤਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਕੁਛੜ ਵਿਚ ਲੇਟਣ ਨਾਲ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਇਜ਼ਤ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਲਵਾਰ ਹੀ ਤੁਹਾਡੀ ਕਿਰਪਾਲੂ ਜਨਨੀ ਹੈ ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਰਖਿਆ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਭੁਲ ਜਾਉ ਸਾਡੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ, ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਮਹੱਬਤ ਨੂੰ, ਬਚਿਆਂ ਦੇ ਮੋਹ ਨੂੰ, ਜਾਉ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਪਾਸੋਂ ਭੁਲ ਬਖਸ਼ਾਉ। ਵੇਖਣਾ ਕਿਧਰੇ ਫਿਰ ਜੰਗ ਵਿਚੋਂ ਨਾ ਭਜ ਆਉਣਾ ਅਤੇ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਮੂੰਹ ਨਾ ਵਿਖਾਉਣ। ਮਾਤਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਫਿਟਕਾਰਾਂ ਸੁਣਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੋਸ਼ ਟਿਕਾਣੇ ਆ ਗਏ। ਭੈਣਾਂ ਨੇ ਭੀ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਫਿਟਕਾਰਾਂ ਪਾਈਆਂ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਨੁਖਾਂ ਨੇ ਭੀ ਬੋਲੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਮੂੰਹ ਵਿਖਾਉਣ ਜੋਗੇ ਨਾ ਰਹੇ। ਇਸ ਬਦਨਾਮੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹਲ ਸੋਚਣ ਲਈ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਬੁਲਾਈ। ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਇਸ ਗਲ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਗੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪਾਸੋਂ ਕਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਭੁਲ ਬਖਸ਼ਾਈਏ।

ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਨੇ ਇਹ ਸਮਾਂ ਯੋਗ ਸਮਝ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਆਕੇ ਕਿਹ "ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗਲਾਂ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਧੜਕਦਾ ਹੈ ਜੀਭ ਰੁਕਦੀ ਹੈ,ਸਰੀਰਕੰਬਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਲੇਜ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਤਨਾ ਵਡਾ ਆਪ੍ਰਾਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਅਗੇ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਛਾਤੀ ਤੇ ਹੱਥ ਰਖ ਕੇ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਇਹ ਕੰਮ ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਾਤ ਲਈ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ,ਤੁਹਾਡੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਕੁਲ ਲਈ ਮਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਤੁਹਾਡੇ ਇਸ ਕੁਕਰਮ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਬੰਧੀਆਂ, ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਜੋ ਅਪਮਾਨ ਦੇ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹ ਤੁਸੀਂ ਵੇਖ ਹੀ ਲਏ ਹਨ। ਜਹਾਨ ਵਿਚ ਯਸ਼ ਜੀਉਣਾ ਤੇ ਅਬ ਜਸ ਮਰਣਾ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਨਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਕੀਰਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਵਟਾ ਲਾਇਆ ਸਗੋਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਜੋ ਧਰਮੀ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਹੈ ਬਦਨਾਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।" ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਨੇ ਇਕ ਰੋਹ ਭਰੀ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਮੁਰਦਾ ਗੈਰਤ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਗ ਰਗ ਵਿਚ ਮਰ ਮਿਟਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਫਿਰ ਜਾਗ ਉਠਿਆ।

ਉਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਆਵਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ ਮਾਤਾ ਜੀ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਹੋਰ ਮੇਹਣੇ ਤਾਹਨੇ ਸੁਣਨ ਦੀ ਸਕਤ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਅਪਮਾਨ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਬਿਤਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਭੀ ਸ਼ਰਮ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਕੇਹੜੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਜਾਕੇ ਭੁਲ ਬਖਸ਼ਾਵਾਂਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸਾਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਹਕਾਰਤ ਭਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਣਗੇ। ਜੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬੋਲੀਆਂ ਮਾਰਕੇ ਸਾਡੇ ਕਾਲਜੇ ਛਲਣੀ ਕਰ ਦਿਤੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਤੇ ਨਾ ਬੋਲੀਆਂ ਮਾਰਨਗੇ ? ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਭੁਰੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਫਸ ਗਏ ਹਾਂ ਇਸ ਜ਼ਿੱਲਤ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਨ ਦਾ ਕੋਈ ਉਪਾ ਸੋਚਣ ਲਈ ਹੀ ਅੱਜ ਇਥੇ ਇਕਠੇ ਹੋਇ ਹਾਂ। ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਪੁਤਰੋ ਗੁਰੂ ਬੜਾ ਦਿਆਲੂ ਹੈ। ਪੁਤ੍ਰ ਕਪੁਤ੍ਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਮਾਪੇ ਕੁਮਾਪੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਗਲਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਝਿੜਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਗਲੇ ਨਾਲ ਲਾਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਕਲਗੀਧਰ ਤਾਂ ਇਤਨੇ ਦਿਆਲੂ ਹਨ ਕਿ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਸਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੈਰ ਕਮਾਇਆ ਜਦ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਹਾੜੀਆ ਦੀਆਂ ਸਭ ਭੁਲਾਂ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਉਨਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਦਿਆਲੂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਜਾਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਨਾ ਕਰੋ। ਤੁਸੀਂ ਤਿਆਰੀ ਕਰੋਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਬਹਾਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਨਿਮਾਣੀ ਦਾ ਬੇੜਾ ਭੀ ਪਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਹ ਧੀਰਜ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਜਾਕੇ ਭੁਲ ਬਖਸ਼ਾਈਏ ਅਤੇ ਜੇ ਲੋੜ ਪਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸ਼ਰੀਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲਾਈਏ। ਜੈ ਕਾਰਿਆ ਦੀ ਗੂੰਜ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ। ਸਭ ਨੇ ਸ਼ਸ਼ਤ੍ਰ ਸੰਭਾਲੇ ਸਫਰ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਇਕਠਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਚਗ ਪਏ।

ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇ ਵਜੀਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਲਵੇ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਗਲ ਨੇ ਭੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੀਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਸਮਝਕੇ ਦਿਲੀ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਖਬਰਾਂ ਪੁਜ ਗਈਆਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਫੜਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸਗੋਂ ਉਹ ਐਸੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਥੇਂ ਉਸਨੂੰ ਮਾਲਵੇ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੂਰਮੇ ਲੜਨ ਮਰਨ ਲਈ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਫਿਰ ਫੌਜਾਂ ਇਕਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਮੁਗਲ ਸਲਤਨੱਤ ਲਈ ਖਤਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾ ਜਿਸ ਖਤਰੇ ਨੂੰ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਬਿਲਕੁਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਉਹ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੇਚੈਨੀ ਹੋਈ। ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਖਤਰਨਾਕ ਇਲਾਕਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਕਾਇਤ ਭੇਜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮਲਵੀ ਬਾਗੀ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਹੁਣ ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਜੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੁਝ ਭੀ ਸਮਾ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤਾਕਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰੇਗਾ।

ਇਸਤ੍ਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਸੋਚਕੇ ਤੇ ਇਹ ਖਿਆਲ ਕਰਕੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪਾਸ ਨਾ ਅਜੇ ਕੋਈ ਕਿਲਾ ਹੈ, ਨਾ ਫੌਜ ਹੈ, ਤੇ ਨਾਹੀਂ ਬੈਰਾੜ ਇਤਨੀ ਛੇਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਇਕਠੇ ਹੋਇ ਹੋਣਗੇ ਲਗਦੇ ਹਥ ਹੁਣੇ ਹੀ ਪਿਛਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਫੜਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਲੈਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਿਛਾ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਇਹ ਖਬਰਾਂ ਪੁਜ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਬੈਰਾੜ ਭੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਇਸਤ੍ਰਾਂ ਇਕਠੇ ਹੋਣ ਲਗੇ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਮ੍ਹਾ ਦੇ ਗਿਰਦ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੀਨੇ ਕਾਂਗੜੇ ਹੁਣ ਰੋਜ਼ ਦੀਵਾਨ ਸਜਦੇ ਤੇ ਇਥੇ ਬੈਠਕੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਨਾਮ ਫਤਹਿ ਦੀ ਚਿਠੀ ਲਿਖੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ "ਤੂੰ ਤੇ ਤੇਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਜਿੱਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਾਰੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨਾਂ ਨੇ ਝੂਠੀਆਂ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਕਸਮਾ ਖਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦਾ ਕਿਲਾ ਛੁਡਾਇਆ ਮੇਰੇ ਚਾਰ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹੋਵੋਗੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਹ ਅੱਗ ਬੁਝਾ ਦਿਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਨੂੰ ਸਾੜਕੇ ਰਾਖ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਸ ਅੱਗ ਦੇ ਕੇਵਲ ਚੰਗਿਆੜੇ ਹੀ ਬੁਝਾਏ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਅਸਲ ਭਾਬੜ ਤਾਂ ਅਜੇ ਭੀ ਬਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਨੂੰ ਸੁਆਹ ਕਰਕੇ ਛਡੇਗਾ। ਦੀਨੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਫਿਰ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਇਧਰ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਆਪ ਬੈਰਾੜ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਜਾ ਬੈਠੇ ਤੇ ਸੂਬੇ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਗੇ।

ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖਕੇ ਗਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਭੀ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁਜ ਗਿਆ ਇਹ ਸਿੰਘ ਕਈ ਦਿਨਾ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਤੋਂ ਥੋਹੜੀ ਦੂਰ ਢਾਬ ਦੇ ਦੂਜੇ ਕਿਨਾਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡੇਰਾ ਲਗਾਇਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਆ ਪੁਜੀਆਂ। ਸਭ ਨੇ ਕਿਹਾ ਧੰਨ ਭਾਗ ਹਨ ਜੋ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਉਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਹਨ ਆਪੇ ਭੁਲਾਂ ਬਖਸ਼ ਦੇਣਗੇ ਜਿਵੇ ਹੋਵੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਤੋ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ।

ਕਮਾਲ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਇਨਾ ਸਿੰਘਾ ਨੇ ਝਾੜਾ ਪਰ ਚਾਦਰ ਤਾਣ ਦਿੱਤੀਆ ਤਾਕਿ ਦਸ਼ਮਨਾ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਤੰਬੂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ। ਆਪ ਸੰਘਣੇ ਝਾੜਾ ਦੀ ਓਟ ਵਿਚ ਘਾਤ ਲਗਾਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾ ਆਰ ਹੇਠ ਆਈਆਂ ਸਭ ਨੇ ਇਕੋ ਵੇਰ ਹਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਆਇ ਤੇ ਬੱਧਾ ਚੱਟੀ ਭਰਨ ਆਇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਫ਼ਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੰਘ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਥੋਹੜੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸਤ੍ਰਾ ਟੁਟਕੇ ਵੈਰੀ ਪਰ ਜਾ ਪਏ ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਸਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੁਧਾਂ ਭੁਲਾ ਦਿਤੀਆਂ। ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਵੇਖਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਹੱਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਉਚੀ ਟਿਬੀ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਜੰਗ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ।

ਪਾਣੀ ਪਰ ਸਿੰਘਾ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਸੁਖ ਰਹਿਣੀਆਂ ਫੌਜਾ ਭੁਖ ਪਿਆਸ ਦਾ ਘੱਟ ਹੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਹਰ ਪਾਸੇ ਪਾਣੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਭੀ ਘਬਰਾ ਗਿਆ। ਜਦ ਪਾਣੀ ਮਿਲਨ ਦਾ ਕੋਈ ਸਾਧਨ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜ ਗਏ। ਉਹ ਪਿਛੇ ਨੂੰ ਭੱਜ ਤੁਰੇ। ਜੰਗ ਖਤਮ ਹੋਈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਹ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇ ਵੇਖੇ ਜੋ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਗਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇ ਭਾਈ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਸਹਿਕਦੇ ਸਨ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਕੇ ਬੇਦਾਵਾ ਕਾਗਜ਼ ਪੜਵਾਇਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਟੁਟੀ ਗੰਢਣ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਮੰਗਿਆ। ਸਿੰਘਾ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵੇਖਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਚਾਲੀ ਮੁਕਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇ।

ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਭੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਈ। ਇਸ ਜਿਤ ਦਾ ਤੇ ਚਾਲੀ ਮੁਕਤਿਆ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲਿਆਕੇ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੇਹਰਾ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਦੇ ਸਿਰ ਸੀ। ਸ਼ਹੀਦਾ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਦੀ ਮਲ੍ਹਮ ਪੱਟੀ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹੀ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿਕੇ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਸ੍ਰੀ ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਗਈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕੀਤਾ। ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਬੁੰਗਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਨੇ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਉਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ ਜਿਸਦੀ ਬਦੌਲਤ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੱਕ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਆਪ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਪਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਫਖਰ ਕਰਦੀ ਰਹੇਗੀ।

ਮਾਈ ਭਟੀ ਦੀ ਸੇਵਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਮਾਛੂਵਾੜੇ ਤੋਂ ਮੰਜ਼ਲੋ ਮੰਜ਼ਲੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਰਾਜ਼ੋਆਣੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਇਥੇ ਆਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗਨੀ ਖਾਂ ਨਬੀ ਖਾਂ ਨੂੰ ਪਟਾ ਲਿਖਕੇ ਦਿਤਾ। ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਸੇਵਾ ਦਾ ਬਦਲਾ ਸਾਡੇ ਸਿਖ ਤੈਨੂੰ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਇਹ ਦੋਨੋ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੂੰ ਪਰੇਮ ਸਹਿਤ ਚਰਨ ਬੰਦਨਾ ਤੇ ਗੁਰ ਫਤਹ ਬੁਲਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਗਏ। ਰਾਜ਼ੋ ਆਣੇ ਤੋਂ ਪਲੰਘ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਾਈ ਭੱਟੀ ਤੇ ਉਹਦੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਨੇ ਚੁਕਣ ਦੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਰਾਏ ਕੋਟ ਟਾਲੀ-ਆਣੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਮਾਈ ਭਟੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਕੁਛ ਮੰਗ ਤਾਂ ਮਾਈ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ ਮੇਰੇ ਪੁਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਮਾਤਾ ਤੇਰੇ ਪੁਤਰਾਂ ਦੀਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਤ ਸਤ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਅਗੋਂ ਮਾਈ ਭਟੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਫੇਰ ਖਾਵਾਂਗੇ ਕਿਥੋਂ ਤਦ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀਏ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਸਣਗੇ ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਮਾਈ ਜੀ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਤ ਸਤ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਪਿੰਡ ਬੰਨੇ।

ਮਾਈ ਗੁਰਦੇਵੀ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਵਾਲੀ

ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਇਕ ਮਾਈ ਗੁਰਦੇਵੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਉਹ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਲੋਚਦੀ ਹੁੰਦੀ ਪਰ ਉਮਰ ਰਤਾ ਵਡੇਰੀ ਹੋਣ ਤੇ ਇਹੋ ਤੜਫਦੀ ਰਹੇ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਕਿਥੇ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਮੈਂ ਜਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਏਥੇ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੇ। ਹੇ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਮੈਂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੀ ਮਰ ਜਾਵਾਂਗੀ।

ਹੌਕਾ...............ਮੇਰੀ ਕੌਣ ਸੁਣੇ
ਧੀਰਜ..........ਕਲਗੀਧਰ

ਹੁਣ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਭਾਗ ਜਾਗ ਪਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਭਾਈ ਗੁਲਾਬੇ ਦੇ ਘਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਮਾਤਾ ਗੁਲਾਬੇ ਦੇ ਘਰ ਹਫਲੀ ਹਫਲੀ ਪੁਛਣ ਆਈ ਕਿ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਲੀ ਦੇ ਬਾਰੇ ਬੜੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ। ਕੀ ਉਹੋ ਸਚ ਹੈ, "ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛਡ ਗਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਨਿਭਾਗਣੀ ਨੇ ਤਾਂ ਅਜੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਸਨ।

ਹੌਕਾ :– ਗੁਲਾਬਾ ਮਾਤਾ ਭਰੋਸਾ ਰਖ ਤੈਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਐਨਾ ਸਫਰ ਕਰ ਆਏ ਹਨ। ਆ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਲੈ। ਮਾਤਾ ਚਾਈਂ ਚਾਈਂ, ਪੁਤ ਕਿਸੇਂ ਗੁਲਾਬਾ ਅਜ ਸਾਡਾ ਘਰ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਦਾ ਹੈ,,

ਮਾਤਾ— ਨਹੀਂ ਪੁਤ ਤੇਰੇ ਘਰ ਆਉਣ ਸਾਰ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਹਲਕਾ ਤੇ ਚਿਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਗਮੀ ਵਿਚ ਆਈ ਸੀ ਉਹੋ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਹੁਣ ਗੁਲਾਬਾ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਲੰਘ ਪਾਸ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਬਿਨਾ ਪੁਛੇ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਲੋਹਾ ਚਮਕ ਪਥਰ ਨੂੰ ਚੁਮੜਦਾ ਹੈ ਉਵੇਂ ਮਾਤਾ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਢਹਿ ਪਈ॥ ਜਿਹੜੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਤਰਸਦੀਆਂ ਸਨ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ॥ ਅਜ ਉਹੋ ਰਜ ਰਜ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ॥

ਹੁਣ ਮਾਤਾ ਦਾ ਦਿਲ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੈਂ ਘਰੋਂ ਹੋ ਕੇ ਹੁਣੇ ਔਂਦੀ ਹਾਂ, ਜੀ ਸਚੇ ਪਾਤਿਸਾਹੋ ਕਿਤੇ ਜਾਇਓ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਫੇਰ ਤੜਫਾਇਓ ਨਾ ਮੈਂ ਆਈ॥

ਮਾਤਾ ਘਰ ਨੂੰ ਗੁਲਾਬੇ ਦੇ ਘਰੋਂ ਇਉਂ ਚਾ ਨਾਲ ਭਜੀ ੨ ਗਈ ਜਾਣੀ ਬਡੇਪਾ ਆਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਨਾਲੇ ਬਚਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਹੇ ਦਾਤਾ ਮੈਂ ਆਈ ਮੈਨੂੰ ਤਾਰਨ ਆਏ ਹੋ ਮੈਨੂੰ ਤਾਰਨਾ ਹੇ ਦਾਤਾ ਮੈਂਆਈ ਮੈਂ ਆਈ ਮੈਂ ਆਈ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਘਰ ਪੁਜੀ ਹੱਥੀਂ ਕੱਤਿਆ ਤੇ ਆਪ ਉਣਾਇਆ ਬੁਣਾ-ਇਆ ਧੋਆਇਆ ਖਦਰ ਕੋਠੀ ਵਿਚੋਂ ਕਢਿਆ, ਉਪਰ ਗੁੜ ਦੀ ਭੇਲੀ ਤੇ ਇਕ ਰੁਪੇਇਆ ਰਖ ਕੇ, ਮੁੜ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਲਾਬੇ ਦੇ ਘਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਰਖਕੇ ਮਥਾ ਟੇਕਿਆ ॥ ਦਾਤਾ ਮੈਂ ਗ੍ਰੀਬਣੀ ਨਿਆਸਰੀ ਭਵਜਲ ਵਿਚ ਗੋਤੇ ਖਾਣ ਵਾਲੀ ਦੁਖੀ ਹਾਂ ਜੇ ਤੁਠੇ ਹੋ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਤੇ ਦਇਆ ਕਰਦੇ ਮੈਨੂੰ ਤਾਰਨਾ, ਦੀਨ ਦਿਆਲ ਹੇ ਦਾਤਾਰ ਆਪ ਦੀਨ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋ, ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਮਰਨ ਸੁਆਰਦੇ ਮੈਨੂੰ ਕਾਲ ਦਾ ਭੈ ਸਤਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਬੇਵਸ ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦਾ ਚਕਰ ਕਦੋਂ ਟੁਟੇਗਾ। ਮੇਰੀ ਇਹੋ ਇਛਾ ਹੈ ਦਇਆ ਦੇ ਸਾਗਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਈ ਦਾ ਖਦਰ ਹਥਾਂ ਤੇ ਚੁਕ ਕੇ ਪੁਛਿਆ ਮਾਈ ਖਦਰ ਕਿਨੇ ਗਜ਼ ਹੈ?

ਪੂਰੀ ਤਾਣੀ ਪਾਤਿਸਾਹ ॥

ਮਾਤਾ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਖਦਰ ਅਸਾਡੇ ਪੜਦੇ ਕਜੇਗਾ, ਤਿਵੇਂ ਤੇਰੇ ਪੜਦੇ ਕਜੇ ਜਾਣਗੇ। ਤੂੰ ਨਿਹਾਲ ਰਹੋ ਮਾਤਾ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਬਖਸ਼ੇਗਾ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ੨ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਿਆ ਕਰ ॥ ਇਹ ਵਰ ਲੈਕੇ ਮਾਤਾ ਗੁਰਦੇਵੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਗਈ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉਪਰ ਮਥਾ ਟੇਕਕੇ ਖੁਸੀਆਂ ਨਾਲ ਘਰ ਨੂੰ ਚਲੀ ਗਈ ਭਾਈ ਗੁਲਾਬੇ ਦੇ ਸਮਝਾਉਣ ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾ ਦਸਿਆ ॥

ਬੀਬੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ [ਸੁਪਤਨੀ ਸ਼ਹੀਦ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ]

ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸਰ ਦੇ ਆਤਮ ਗਿਆਨੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਪਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਜਿਤਨਾ ਭੀ ਮਾਣ ਕਰੇ ਥੋੜਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕਟਵਾ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮਪਤਨੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਪੁਤਰ ਦੇ ਟੋਟਿਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਗਲ ਵਿਚ ਪਵਾ ਕੇ ਭੀ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਕੇਸਾਂ ਸਵਾਸਾਂ ਸੰਗ ਨਿਬਾਹਿਆ।

ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਤਾਂ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਤਹਾਸ ਖੋਜੀਆਂ ਨੇ ਅਜ ਤਕ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬੇਮਿਸਾਲ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ। ਸਿਦਕਵਾਨ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪਰ ਇਸ਼ਾਰੇ ਮਾਤ੍ਰ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਨੇ ਜਿੰਨਾਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਲਾਂਪੁਰ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਇਕੱ-ਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਲੈ ਜਾਕੇ ਅਕਹਿ ਤੇ ਅਸਹਿ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਸਨ ਉਨਾਂ ਬੀਬੀਆਂ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰ ਬੀਬੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਜੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਇਕ ਬਾਲ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮ ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਨੇ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰਕੇ ਤੇ ਉਸਦਾ ਹਾਰ ਪਰੋਕੇ ਬੀਬੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਸਿਦਕਵਾਨ ਬੀਬੀ ਨੇ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਭੀ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ ਅਡੋਲਤਾ ਨਾਲ ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ। ਬੀਬੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚੋਂ ਫੜ ਕੇ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਭ ਬੀਬੀਆਂ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰ ਸੀ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਨਾਲ ਨਿਰਭੈਤਾ ਭਰੇ ਉਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਨੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤੇ ਕਸ਼ਟ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸਿੰਘ–

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਣੀਆਂ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਪਰ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵਨ ਚਰਿਤ੍ਰ ਸਬੰਧੀ ਬਹੁਤਾ ਵਿਸਥਾਰ ਬੜਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਥੇ ਕੇਵਲ ਇਹ ਪਰਗਟ ਕਰਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪਰ ਝਲਕ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਸਗੋਂ ਉਨਾਂਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਹੀ ਸਿਖੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਅਦੁਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਕ ਆਤਮ ਦਰਸੀ ਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਵਾਸਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣਾ ਇਤਨਾ ਕਠਨ ਨਹੀਂ ਜਿਤਨਾ ਇਕ ਮਾਤਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸਦੇ ਮਾਸੂਮ ਬਚੇ ਨੂੰ ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬੋਟੀਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਯ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਭੀ ਅਡੋਲ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਹਰੀ ਚੰਦ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਬੰਧੀ ਨਵੀਨ ਖੋਜੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਰ-ਬਾਨੀ ਨਾਲੋਂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਤਾਰਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿ-ਗਿਆ ਦੀ ਖਾਤਰ ਦੁਖ ਝਲਣੇ ਪਏ ਅਤੇ ਅੰਤ ਉਸਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਭੀ ਮਰ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਉਸਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਇਕੱਲੀ ਲੈ ਕੇ ਗਈ।

ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਬਹੁਤ ਕੋਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਦੁਖ ਸੁਖ ਦਾ ਅਨਭਵ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਤਾਨ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਸਬੰਧੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਖੋਜੀਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਮਰਦ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਰਦ ਦਾ ਕਠੋਰ ਹਿਰਦਾ ਜਦ ਪੁਤ੍ਰ ਦੇ ਚੁਪੇੜ ਮਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੁਕਲ ਵਿਚ ਛੁਪਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹਾਰਨੀਆਂ ਪੈਣ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਵਾਲ ਵਿੰਗਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸੰਤਾਨ ਸੁਖ ਲਈ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਕੀ ਕੁਝ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੇ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਾਤਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸਦੇ ਮਾਸੂਮ ਬਚੇ ਨੂੰ ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਕਰਨਾ ਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਬੋਟੀਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਮਾਤਾ ਦੇ ਗੱਲ ਪਾਉਣਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕਟਵਾ ਕੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਨਵੀ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ।

ਕਲਗੀ ਵਾਲਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਧੰਨ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਕੇ ਸਰਬੰਸ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਬਕ ਸਿਖਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਭੀ ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਇੱਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਨਕਸ਼ਿਕਦਮ ਪਰ ਚਲਦੇ ਹੋਇ ਉਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਪਰ ਸਿਖ ਕੌਮ ਫ਼ਖ਼ਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਰੌਸ਼ਨੀ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਖ ਅਡੋਲ ਹਿਰਦੇ ਨਾਲ ਸਿਖੀ ਮਾਰਗ ਪਰ ਤੁਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਇਤਹਾਸ ਬਣਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਹੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਬੀਬੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਜੀ ਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵਿਸਥਾਰ ਮਿਲਣਾ ਕਠਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਢੇਫੀ ਸਬਕ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨਾਂ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਸਿਖਣੀਆਂ ਦਾ ਸਿਖੀ ਪਰ ਅਟੱਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂਨੂੰ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਠਨਾਈਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪਿਆ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲਣੇ ਪਏ। ਕਿਤਨੇ ਦੁਖ ਦੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਸਾਡੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੇ ਇਤਨੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਉਸਨੂੰ ਨਵੀ ਨਸਲ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਪਛਮੀ ਸੱਭਯਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਖੁਦ ਹੀ ਛੱਡ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਾਸ਼ਨਾ ਦੇ ਵਹਿਣ ਵਿਚ ਵਹਿ ਕੇ ਆਤਮ ਰੱਸ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਿਦਕਵਾਨ ਸਿੰਘਣੀਆਂ

ਸਿਖੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਫਲਾਸਫੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਕੋਈ ਸਜਨ ਗੁਰਮਤਿ ਫਲਾਸਫੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਉਹ ਸਿਖੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਸਿਖੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਕੇਹੜੇ ਮੋਟੇ ਮੋਟੇ ਅਸੂਲ ਹਨ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕਿਉਂ ਇਤਨਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ? ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਸੂਲਾ ਪਰ ਕਿਵੇ ਕਿਵੇਂ ਅਮਲ ਕੀਤਾ? ਸਿਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵ੍ਹਿਚੋਂ ਗੁਰਮਤ ਅਸੂਲਾਂ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿੰਨਾਂ ਗਲਾਂ ਤੋਂ ਝਲਕ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਐਸੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਹਰ ਇਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਅਰਦਾਸ ਗੁਰਮਤਿ ਫਲਾਸਫੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅੰਗ ਹੈ। ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਸਿਖ ਕੇਵਲ ਦਸ ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਸਾਰਾ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਉਸਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਅਗੋਂ ਫਿਲਮ ਵਾਂਗ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਅਹਿਮ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਗਿਣੇ ਮਿਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖ ਦਾ ਮਨ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਕਿਰਤਗੱਯਤਾ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਜੋ ਅਹਿਮ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ:-

"ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਾਈਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਵਾ ਸਵਾ ਮਣ ਪੀਸਣੇ ਪੀਸੇ ਖੰਨੀ ਖੰਨੀ ਰੋਟੀ ਤੇ ਇਕ ਪਿਆਲਾ ਪਾਨੀ ਪਰ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਆਪਣੇ ਸ਼ੀਰ ਖੋਰ ਬਚਿਆਂ ਦੇ ਟੋਟੇ ਕਰਵਾ ਕੇ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਹਾਰ ਪਵਾਏ। ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਝਲੇ ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਕੇਸਾਂ ਸਵਾਸਾਂ ਸੰਗ ਨਿਭਾਇਆ ਤੇ ਪਤੀ ਬ੍ਰਤ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ ਤਿੰਨਾ ਮਾਈਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਸਾਹਿਬ ਬੋਲੋ ਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ" ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਆਏ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਦੇ ਉਸ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਉਹ ਨਮੂਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

ਸਿੱਖ ਇਤਹਾਸ ਦੇ ਇਸ ਫਖਰ ਕਰਣ ਯੋਗ ਭਾਗ ਦਾ ਜੇ ਪੂਰਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਕ ਪੂਰੀ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਨ ਜਾਂਦੇ ਹੋਇ ਅਸੀ ਸੰਖੇਪ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਠੀਕ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਈ ਐਸੇ ਸਮੇਂ ਆਏ ਜਦੋਂ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸਫਾ ਹਸਤੀ ਤੋਂ ਮਿਟਾਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਘਲੂਘਾਰਿਆਂ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਭੀ ਪਾਠਕ ਇਸਦਾ ਕੁਝ ਵਰਣਨ ਪੜਨਗੇ । ਜਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਬਚਿਆਂ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਤੱਕ ਦੀ ਆਮ ਕਤਲਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ ਉਸਦਾ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਵੀਰ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਆਪਣੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਲੋਰੀਆਂ ਸਮੇਂ ਹੀ ਦੇ ਦਿਤਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਤਕ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਕੌਮ ਦਾ ਪਿਆਰ ਠਾਠਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਰੰਗਣ ਵਿਚ ਰੰਗਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਇਸ ਕੌਮ ਨੂੰ ਮੁਕਾਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਨਭਵ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸਫਾ ਹਸਤੀ ਤੋਂ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਸਿੱਖ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤੇ ਉਨਾ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਦੀਆਂ ਵਿਚ ਪਲ ਰਹੇ ਹਨ ਖਤਮ ਕਰਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਕ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਜਿਸਦੇ ਪਾਸ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੋਵੇ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਖਤਰਨਾਕ ਵਿਚਾਰ ਆਉਣਾ ਸਿਖ ਕੌਮ ਲਈ ਬੜਾ ਖਤਰਨਾਕ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਭੀ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸਨੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੀ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਹੌਸਲਾ ਅਫਜ਼ਾਈ ਕੀਤੀ। ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਇਹ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਭੇਜ ਦਿਤੇ ਕਿ ਜਿਸ ਇਸਤ੍ਰ ਪਰ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਿੱਖ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਚਾਹੇ ਉਹ ਦੁਧ ਪੀਦੇ ਹੋਣ ਕਤਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰਾਂ ਇਸ ਖਤਰਨਾਕ ਕੌਮ ਦਾ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੇ ਸਮੇ ਤੋਂ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾਂ ਵਿਚ ਪਾਛਡਿਆ ਹੈ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਸਫਾਇਆ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ।

ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਦਾ ਇਹ ਹੁਕਮ ਪੁਜਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਆਮ ਕਤਲਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਗਸ਼ਤੀ ਫੌਜਾਂ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਫਿਰਨ ਲਗੀਆਂ। ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਝੋਲੀ ਚੁਕ ਭੇਦ ਦੇ ਕੇ ਸਿਖ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਜਦ ਸਾਰਾ ਮਾਝਾ ਦੁਆਬਾ ਰਿਆੜ ਕੀਤੇ ਹੋਰ ਇਲਾਕੇ ਗਸ਼ਤੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਛਾਣ ਮਾਰੇ ਅਤੇ ਸਿਖ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਸਤਲੁਜ ਤੋਂ ਪਾਰ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਪਨੀਰੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ । ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਧਰਮ ਸਾਲਾ ਬਣੀਆਂ। ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੂਲਾਂ ਪੁਰ ਕੈਂਪ

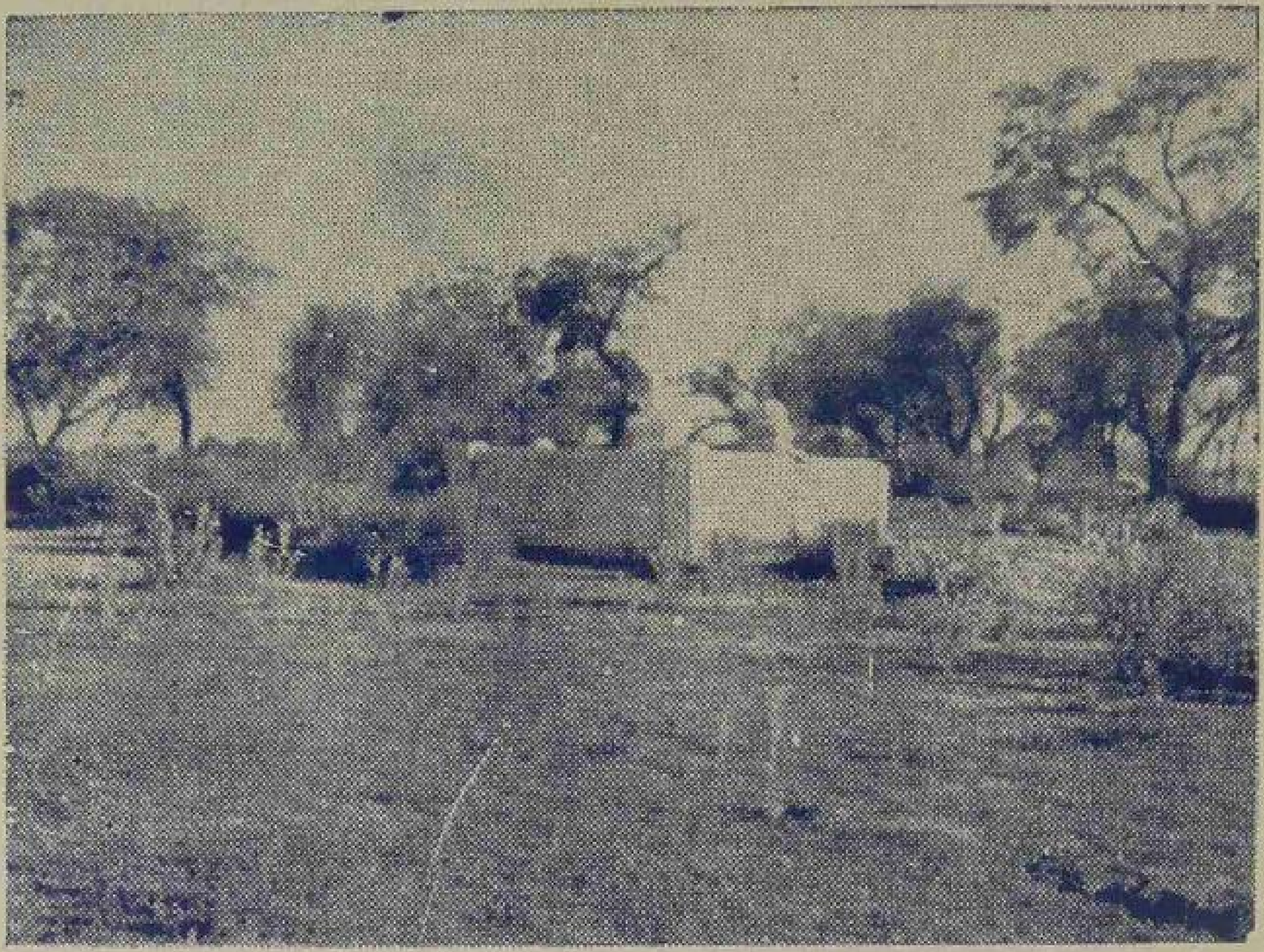

ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਦ ਸਿੰਘ ਕਾਨੂੰਵਾਲ ਦੇ ਛੰਬ, ਜਮਨਾ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਦ ਚਲੇ ਗਏ ਤਦ ਮਨੂੰ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਲਿਆਉ ਏਸ ਹੁਕਮ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਮੂਲਾਂ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਕੈਂਪ ਲਾ ਕੇ ਗਸ਼ਤੀ ਫੌਜਾਂ ਪਿੰਡ ੨ ਫਿਰਨ ਲਗੀਆਂ।

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਥਾਵਾਂ* ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਜ਼ਾਲਮਾ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਡੱਟ ਕੇ ਖੂਬ ਹੱਥ ਵਿਖਾਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਸ਼ਹੀਦ ਤੇ ਕੁਝ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਈਆ। ਜੋ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਇਸ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਏਥੋਂ ਹੀ ਸਤਵੰਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਬੰਨ ਕੇ ਬੈਲ ਗਡੀਆਂ ਤੇ ਲਦ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਕੈਂਪ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਮੂਲਾਂ ਪੁਰ ਵਿਚ ਸਾਂਝੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਤਵੰਤੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਪਈ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਬੀਬੀਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਹ ਜਗ੍ਹਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੁਖਣਾ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਚੜ੍ਹਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਗ੍ਹਾ ਦਾ ਨਾਮ ਮੁਸ਼ਕਿਆਣਾ ਹੈ। ਜੋ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਅਡਾ ਦਾਖਾਂ ਤੋਂ ਪੌਣੀ ਮੀਲ ਹੈ।

---

*ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਸਨ੍ਹ 'ਚ ਯਾਦਗਾਰਾਂ
ਸਿੱਧਸਰ, ਕਲਾੜ, ਰਾਇਕੋਟ, ਮਹਿਮੂਦ ਪੁਰਾ ਦੇ ਸੰਨ ਵਿੱਚ
ਬੇਰ, ਮਹੇਰਨਾ, ਹਠੂਰ,
ਗਸੋਲਾਂ, ਸੰਤ ਪੁਰਾ, ਬਧਣੀ,
ਝੱਮਟ, ਕਲਸੀਆਂ, ਗ਼ਾਲਬ ਕਲਾਂ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਕੈਮ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਸਦਕਾ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਉਹ ਬੀਰ ਬਹਾਦਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪੁੰਜ ਸ਼ਹੀਦ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਿਰ ਹਥੇਲੀ ਤੇ ਰਖਕੇ ਭੀ ਧਰਮ ਯੁਧ ਵਿਚ ਲੜਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

"ਜੇ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖ਼ੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ ਸਿਰ ਧਰ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ" ਦੀ ਧੁਨੀ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਹਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦ ਤਕ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਸਿਖਾਂ ਤੋਂ ਸਾਫ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸਿਖ ਕੌਮ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਹੋਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਸਿਖ ਭੀ ਬਿਪਤਾ ਪਈ ਤੋਂ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਜਾ ਪਨਾਹ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਰਖੱਸ਼ਤ ਇਲਾਕਾ ਸਮਝਕੇ ਔਕੜ ਸਮੇਂ ਉਥੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੋਚ ਕੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵੱਲ ਵਧਿਆ। ਸਤਲੁਜ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਮੁਲਾ ਪੁਰ (ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ) ਵਿਚ ਵਡਾ ਪੜਾਉ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਪਰ ਛਾਪੇ ਮਾਰਕੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਫੜ ਕੇ ਮੁਲਾ ਪੁਰ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਇਕਠਿਆ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਇਸਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਉਤਰ ਇਤਹਾਸ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਦੋ ਘਲੂਘਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਤਾਕਤ ਵਰ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪਾਸ ਫੌਜ ਦੀ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਜੋ ਥੋਹੜੇ ਜਿਹੇ ਬਚੇ ਸਨ ਉਹ ਜਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ ਜਾਂ ਜਮਨਾ ਤੋਂ ਪਾਰ ਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਬਚੇ ਹੀ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੂੰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲ ਗਿਆ।

ਮੁਲਾ ਪੁਰ—ਮੁਲਾ ਪੁਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਸੰਘਣੀ ਵਸੋਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਜ਼ਾਲਮ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਮੁਲਾਂ ਪੁਰ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਜੋ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਇਕਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਲੈ ਜਾਕੇ ਅਕਹਿ ਤੇ ਅਸਹਿ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਉਹ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਕੁਠਾਲਾ ਰਿਆਸਤ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਤੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ। ਸ੍ਰੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਫਤਹਿ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਸਿਧਸਰ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਪਰ ਜੰਗ ਕਰਕੇ ਫੜੀਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬੇਰ ਤੇ ਘੋਸਲਾ, ਝਾਮਟ ਤੇ ਕਲਾੜ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜੰਗ ਹੋਇਆ ਇਥੇ ਬੀਬੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੇ ਮਟ ਹਨ। ਮਹੇਰਨਾ ਤੇ ਸੰਤ ਪੁਰਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਭੀ ਜੰਗ ਹੋਇਆ। ਜਿਥੇ ਹੁਣ ਬੀਬੀਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਲਸੀਆ, ਰਾਏ ਕੋਟ ਤੇ ਹਠੂਰ, ਬਧਨੀ ਆਦਿਕ ਥਾਵਾਂ ਪਰ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹੋਇ ਪਰੰਤੂ ਜਦ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਆਪਣੇ ਸਤ ਧਰਮ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆਂ ਗਿਆ। ਗਾਲਬ ਕਲਾਂ ਤੇ ਕਰਾੜੀਦਾ ਥੇਹ ਆਦਿਕ ਤੋਂ ਹੀ ਬੀਬੀਆਂ ਫੜੀਆ ਗਈਆਂ। ਇਥੋ ਦਾਖੇ ਤੇ ਮੁਲਾ ਪੁਰ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਕਠੀਆ ਕਰਕੇ, ਤਿਹਾੜਾ, ਧਰਮ ਕੋਟ ਤੇ ਈਸੇ ਖਾ ਦੇ ਕੋਟ ਦੇ ਰਸਤੇ ਗਡਿਆ ਪਰ ਜਕੜ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਕਰਾੜੀ ਦੇ ਥੇਹ ਸਬੰਧੀ ਇਹ ਗਲ ਆਮ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੋ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਜਵਾਨ ਲੜਕੀਆਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਭਜ ਤੁਰੀਆਂ ਜਦ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਸਪਾਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੇ ਵੇਖੇ ਤਾਂ ਖੂਹ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰਦੇ ਹੋਇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜੇ ਸਾਡਾ ਸਤਿ ਧਰਮ ਕਾਇਮ ਹੈ ਤਾਂ ਖੂਹ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਖੂਹ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਹੁਣ ਸਤੀਆਂ ਦਾ ਮਟ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹੋਰ ਭੀ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਸਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆ ਤੇ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਇਹ ਸਭ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਹਾਦਰ ਦੇਵੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੇ ਭੀ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਛਡਕੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸੁਖਾ ਦੀ ਇਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਦੀਆਂ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਬਾਲ ਸਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਜਾਣ ਲਗੇ। ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਇਥੇ ਕਈ ਦਿਨ ਡੇਰਾ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਦੂਰ ਤਕ ਪਿੰਡਾਂ ਪਰ ਛਾਪੇ ਮਾਰੇ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸਪੁਤ੍ਰ ਭੀ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵੀਆਂ ਨੂੰ ਗਰਮੀ ਦੀ ਰੁਤ ਸੜਦੀ ਦੁਪਹਿਰ ਵਿਚ ਧੁਪੇ ਬੈਠਾਇਆ ਗਿਆ। ਧਰਤੀ ਤੇ ਲੂਹ ਦੀ ਗਰਮੀ ਨਾਲ ਬੀਬੀਆਂ ਦੇ ਜਿਸਮ ਝੁਲਸਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਬਚੇ ਪਾਣੀ ਚੋਂ ਕਢਕੇ ਤਪਦੀ ਰੇਤ ਪਰ ਸੁਟੀ ਪਈ ਮੱਛੀ ਵਾਂਗ ਤੜਪ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਾਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨਾ ਤੋਂ ਭੁਖੀਆ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਦੁਧ ਸੁਕ ਗਿਆ। ਬਚੇ ਪਿਆਸ ਨਾਲ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋਇ ਛਾਤੀਆਂ ਚੂੰਡਦੇ ਹਨ ਪਰ ਦੁਧ ਕਿਥੋਂ ਆਵੇ ? ਮਾਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਭੁਖੀਆਂ ਆਂਦਰਾ ਕੁਰਬਲ ਕੁਰਬਲ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾ ਨੂੰ ਬਚਿਆਂ ਦਾਂ ਤੜ ਫੜਾ ਤੇ ਮਾਤਾਵਾਂ ਦਾ ਦੁਖਾਂ ਨਾਲ ਲੁਛਣਾ ਵੇਖਕੇ ਤਰਸ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਸਗੋਂ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਸ਼ਮਨਾ ਦੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਤਾਇਆ ਹੈ ਜੋ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਆਹੂ ਲਾਹ ਸੁਟਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਹਾਕਮ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦਾ ਮਾਦਾ ਹੈ ਇਹ ਸਲਾਹ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਸੂਬਾ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਕੈਂਪ ਦਾ ਮੁਆਇਨਾ ਕਰਨ ਆਵੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਛਡ ਦੇਣਾ ਮੰਨ ਲਵੇ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾ ਕਸ਼ਟਾ ਤੋਂ ਖਲਾਸੀ ਪਾਉ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸਲਾਹ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਅੱਲੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਪਰ ਲੂਣ ਛਿੜਕਣ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ।

ਇੰਨਾ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਕਲ ਨੂੰ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਕੈਂਪ ਵੇਖਣ ਆਉਣਾ ਹੈ। ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਇਸ ਗਲ ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨਾਲ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਤ੍ਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਬੀਬੀ ਵਸੰਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਸਭ ਨੇ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਜਥੇਦਾਰ ਚੁਣਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿਤੇ। ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਰਾਇ ਹੋਕੇ ਇਹ ਸੰਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਛਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਭਾਵੇਂ ਜ਼ਾਲਮ ਕਿਤਨੇ ਭੀ ਤਸੀਹੇ ਦੇਵੇ। ਕਾਫੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਕੇ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ ਅਤੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਜੈਕਾਰਾ ਗਜਾਇਆ। ਜੈਕਾਰੇ ਦੀ ਗੂੰਜ ਸੁਣਕੇ ਇਕ ਵੇਰ ਤਾਂ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਹਲਚਲ ਮਚ ਗਈ ਅਤੇ ਉਨਾਂਨੂੰ ਟਪਲਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਹੱਲਾ ਕਰਨ ਆ ਗਏ ਹਨ।

ਸਵੇਰ ਹੋਈ ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਨੇ ਅਜ ਕੈਂਪ ਵੇਖਣ ਆਉਣਾ ਸੀ। ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਮਨ ਹੋ ਕੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਧਰਮ ਪਰ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਦਾ ਬਲ ਬਖਸ਼ਨਾ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਆਇਆ ਸਭ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਰੋਹ ਵਿਚ ਆਕੇ ਜੈਕਾਰਾ ਗਜਾਇਆ ਅਤੇ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾਈ। ਕੋਈ ਸਿੰਘਣੀ ਜ਼ਾਲਮ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਝੁਕੀ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦੀ ਵਿਥਿਆ ਨਹੀਂ ਸੁਣਾਈ। ਭਾਵੇਂ ਉਨਾਂ ਨਾਲ ਘੋਰ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਭੁਖੇ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਫਿਰ ਭੀ ਸਿਖ ਦੇਵੀਆਂ ਨੇ ਮੰਨੂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਸ਼ਕਾਇਤ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਮੰਨੂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਖ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਟੁਟ ਗਏ ਹੋਣਗੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਸਦਾ ਇਹ ਖਿਆ ਲ ਗਲਤ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ॥

ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀ ਅਣਖ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਨੇ ਅਗੇ ਵਧਕੇ ਆਖਿਆ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵੇਖਕੇ ਬਹੁਤ ਤਰਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਇਹ ਜਵਾਨੀਆਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੁਲਣ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਬਣੀਆਂ। ਖੁਦਾ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਦਾਤ ਦਿਤੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਫਸੋਸ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਾਫਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਸੰਸਾਰਕ ਸੁਖਾਂ ਤੋਂ ਵੰਚਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਭੀ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਵੋ ਤਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਦੀ ਰੌਣਕ ਵਧ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਬਣਨ ਵਿਚ ਕੀ ਲਾਭ ਹੈ ਜਿੰਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਘਰ ਨਹੀਂ ਘਾਟ ਨਹੀਂ

ਬੀਬੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ– ਖਬਰਦਾਰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਨਾ ਕਰ। ਸਿੰਘ ਸਾਡੇ ਸਿਰਤਾਜ ਹਨ ਤੇ ਇਕ ਪਤੀ ਬ੍ਰਤਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੁਣ ਸਕਦੀ।

ਮੀਰ ਮੰਨੂ– ਸਿੰਘ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕਲੀਆਂ ਛਡਕੇ ਕਿਤ੍ਹੇਂ ਚਲੇ ਗਏ? ਉਹ ਤੁਹਾਡੀ ਰਾਖੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ?

ਬੀਬੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ– ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਡੀ ਰਾਖੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਦਾ ਭੀ ਸਵਾਲ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਗਲ ਉਨਾਂ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨਾਂਨੂੰ ਇਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਮੀਰ ਮੰਨੂ– ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ? ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਉਹ ਸੂਬਾ ਹਾਂ ਜਿਸ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਧਾਂਕ ਕਾਬਲ ਕੰਧਾਰ ਤਕ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ।

ਬੀਬੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ– ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਬਹਾਦਰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀਆਂ ਜਿਹੜਾ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵੈਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਸੂਮ ਬਚਿਆਂ ਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਲੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਬਹਾਦਰ ਨਹੀਂ ਪਰਲੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਕਾਇਰ ਹੈ। ਜੇ ਹਿੰਮਤ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਸਿਧਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਿਉ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੀਰ ਮੰਨੂ– ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਬਾਗ਼ੀ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿਤਾ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਾਗ਼ੀਆਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਤੇ ਬਚੇ ਭੀ ਉਤਨੇ ਹੀ ਦੋਸ਼ੀ ਹਨ ਜਿਤਤੇ ਸਿੰਘ ਹਨ।

ਬੀਬੀ ਜੀ– ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਹਕੂਮਤ ਖੁਦ ਪਰਜਾ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਹਾਕਮ ਅਨਿਆਈ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਨਸਾਫ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਣ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਢੰਗ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਤਖਤਾ ਉਲਟ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ।

ਮੀਰ ਮੰਨੂ– ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਫ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਬਾਗ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਇਸ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਿਤਨਾ ਭੀ ਸਤਾਇਆ ਜਾਵੇ ਥੋਹੜਾ ਹੈ।

ਬੀਬੀ ਜੀ– ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਭਾਵੇਂ ਕਸੂਰਵਾਰ ਹੀ ਸਮਝੋ ਪਰ ਇਨਾਂ ਬਚਿਆਂ ਨੇ ਕੀ ਕਸੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ?

ਮੀਰ ਮੰਨੂ– ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਇਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਵਡਿਆਂ ਹੋਕੇ ਸਿੰਘ ਬਣਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤ ਲਈ ਖਤਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ।

ਬੀਬੀ ਜੀ– ਇਸਤਰੀਆਂ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਪਰ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ। ਗਰੀਬ ਦੀ ਆਹ ਕਦੇ ਵਿਅਰਥ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਕਿਸੇ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਅੰਤ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਪਾਪਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੇ ਉਹ ਇਨਸਾਫ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾ ਤੋੜ ਸਕੇ।

ਮੀਰ ਮੰਨੂ– ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸੋਂ ਕੇਵਲ ਇਹ ਪੁਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੀਨ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂ ਨਹੀਂ।

ਬੀਬੀ ਜੀ– ਅਸੀਂ ਸਚਾ ਦੀਨ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀਨ ਦੇ ਬਾਨੀ ਨੇ ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸਬਕ ਸਿਖਾਇਆ ਹੈ।

ਮੀਰ ਮੰਨੂ– ਹੋਸ਼ ਨਾਲ ਗਲ ਕਰੋ ਤੁਹਾਡੇ ਸਭ ਦੇ ਜੀਵਨ ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੇਰੇ ਹਥ ਵਿਚ ਹਨ ਮੇਰੀ ਜ਼ਰਾ ਜਿਨੀ ਸੈਨਤ ਨਾਲ ਗਰਦਨਾਂ ਵਢ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ।

ਬੀਬੀ ਜੀ– ਬਿਲਕੁਲ ਝੂਠ ਹੈ ਸਾਡਾ ਜੀਵਨ ਮਰਨ ਤੁਹਾਡੇ ਹਥ ਨਹੀਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹਥ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਕਿਸ ਅਧੋਗਤੀ ਨਾਲ ਮਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਭੀ ਕੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਤੇਰੀ ਮੌਤ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਪਹਿਲਾਂ ਆ ਜਾਵੇ।

ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਦੇ ਬਚਨ ਸੁਣਕੇ ਸੂਬਾ ਸੜ ਬਲ ਕੇ ਕੋਇਲੇ ਹੋ ਗਿਆ ਗੁਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਉਸਨੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਨਾਂ ਪਰ ਲਾਠੀਆਂ ਬਰਸਾਉ। ਹੁਕਮ ਮਿਲਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਸਿਪਾਹੀ ਅਗੇ ਵਧੇ ਉਨਾਂ ਨੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਪਰ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਲਾਠੀਆਂ ਬਰ–ਸਾਈਆਂ। ਮਾਤਾਵਾਂ ਨੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੋਦੀਆਂ ਵਿਚ ਛੁਪਾ ਲਿਆ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੀ ਕੁਟ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸਬਰ ਨਾਲ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜ਼ਾਲਮ ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਦਾ ਕਲੇਜਾ ਅਜੇ ਭੀ ਠੰਡਾ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਇੰਨਾਂ ਨੂੰ ਐਸੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਜੇ ਅਗੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਦਿਤੀ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ ਕਿ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਖੋਹ ਕੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਲ ਸਿਟ ਕੇ ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਪਰ ਟੰਗਿਆ ਜਾਵੇ। ਮਾਸੂਮ ਬਾਲ ਮਾਤਾਵਾਂ ਦੀਆ ਅਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਪਰ ਟੰਗੇ ਗਏ। ਬਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਕਢ ਕੇ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਹਾਰ ਪਾਏ ਗਏ। ਮਾਤਾਵਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਮਨੁਖਤਾ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਬਰਬਰੀਅਤ ਵਹਿਸ਼ਤ ਤੇ ਪਸ਼ੂਪੁਣਾ ਮਨੁਖ ਨੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਾਇਆ ਜੋ ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਨੇ ਵਰਤਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦਾ ਹਾਲ ਪੜਕੇ ਮਨੁਖਤਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸਿਰ ਧੁਣਦੀ ਰਹੇਗੀ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਇੰਨਾਂ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾ- ਣੀਆਂ ਪੜਕੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਕਰਨ ਗੀਆਂ ਕਿ ਮਨੁਖ ਕਿਤਨਾਂ ਜ਼ਾਲਮ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਸਿਖ ਮਾਤਾਵਾਂ ਦਾ ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਆਪਣੀ ਮਿਸਾਲ ਆਪ ਹੈ। ਇਕ ਮਾਂ ਦਾ ਬਚਾ ਉਸ ਤੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਵਾਹ ਮੇਰਾ ਨਿਕਾ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵੇ ਵੀਰਾ ਜਲਾਦਾ ਇਸਦੇ ਹੋਰ ਨਿਕੇ ੨ ਟੋਟੇ ਕਰ ਤਾਂਕਿ ਸਿਖੀ ਵਿਚ ਇਹ ਨਵੀਂ ਮਿਸਾਲ ਭੀ ਕਾਇਮ ਹੋ ਜਾਵੇ ਕਿ ਕੇਵਲ ਆਤਮ ਗਿਆਨੀ ਸਿਖ ਹੀ ਬੰਦ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕਟਵਾ ਸਕਦੇ ਸਗੋਂ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਬਾਲ ਭੀ ਸਿਖੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਪੁਰਜ਼ਾ ਪੁਰਜ਼ਾ ਕਟ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਾਤਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਬਚਿਆਂ ਦੇ ਅਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਟੋਟੇ ਕਰਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਔਹ ਦੇਖਣਾ ਸਾਹਮਣੇ ਬੀਰ ਮਾਤਾ ਹਥ ਨਾਲ ਜਲਾਦ ਨੂੰ ਦਸਦੀ ਏ।
ਵੇ ਜਲਾਂਦ ਛੋਟੇ ਟੋਟੇ ਕਰੀ ਇਸਦੇ ਪੁਤਰ ਕੋਹੀਦਾ ਵੇਖਕੇ ਹਸਦੀ ਏ।
ਸ਼ੁਕਰ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਦੀ ਜਦੋਂ ਲਹੂ ਡੁਲਦਾ ਕਹਿੰਦੀ
ਪਿਉਂਦ ਪੈਂਦੀ ਕੌਮੀ ਰਸਦੀ ਏ।
ਪਰ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਔਖਾ ਕੀ ਖਾਲਸਾ ਜੀ,
ਸਿਖੀ ਜਿੰਨਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਏ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਸੀ "ਪਹਿਲਾ ਮਰਨ ਕਬੂਲ ਜੀਵਨ ਕੀ ਛੱਡ ਆਸ ਹੋਰੁ ਸਭਨ ਕੀ ਰੇਣਕਾ ਤਉ ਆਂਉ ਹਮਾਰੇ ਪਾਸ।" ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਣੀਆ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਪਰ ਤੁਰ- ਦਿਆ ਹੋਇਆ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਮਹਾਵਾਕ ਨੂੰ ਸਾਰਥਕ ਕਰਕੇ ਵਿਖਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਜਦ ਅਸੀਂ ਦੂਜੀਆਂ ਕੌਮਾ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਕੇ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਜੋ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਆਉ ਅਸੀਂ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਕੇ ਵੇਖੀਏ ਕਿ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਹ ਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ੋਮਣੀ ਬਹਾਦਰ ਹੋਇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜਪੂਤੀ ਅਣਖ ਤੇ ਆਨ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ ਜਦ ਰਾਜ ਪੂਤ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਡੋਲੇ ਦੇਕੇ ਆਪਣੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਵਟਾ ਲਗਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਅਖਰੀ ਦਮ ਤੱਕ ਅਣਖ ਦੀ ਖਾਤਰ ਲੜਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇਕ ਘਟਨਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਛਡਕੇ ਜੰਗਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਲਈ ਅਨਾਜ ਮਿਲਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੰਗਲ ਦੇ ਭੀਲ ਉਨਾਂ ਲਈ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਅਨਾਜ ਕਠਾ ਕਰਦੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੇ ਹਿਸੇ ਇਕ ਇਕ ਰੋਟੀ ਆਉਂਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸੀ ਅਤੇ ਇਕ ਸਪੁਤ੍ਰੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਖੇਡਣ ਬਾਹਰ ਗਏ ਹੋਇ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਸੇ ਦੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰਖ ਦਿਤੀਆਂ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗਲੀ ਬਿਲਾ ਖਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਭੁਖ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਆਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਲਾਡ ਨਾਲ ਬਾਹਾਂ ਪਾਕੇ ਕੁਝ ਖਾਣ ਨੂੰ ਮੰਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਣਾ ਨੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਰੋਟੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਘਰ ਅਨਾਜ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਤੋਂ ਰੋਟੀ ਮਿਲਣੀ ਕਠਨ ਸੀ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਭੁਖ ਲਗੀ ਹੋਈ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਦ ਰੋਕੇ ਰੋਟੀ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦਾ ਬਹਾਦਰ ਹਿਰਦਾ ਭੀ ਡੋਲ ਗਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਚਿਆ ਨੂੰ ਭੁਖ ਨਾਲ ਵਿਲਕਦੇ ਵੇਖਕੇ ਅਧੀਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਪੁਕਾਰ ਕੇ ਆਖਿਆ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਲੋਕੋ ਮਹਾਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਜੰਗ ਵਿਚ ਲੜਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਅਣਖ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਰਾਜ-ਧਾਨੀ ਤੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਲੁਟਾ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਇਹ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਸਦੇ ਬਚੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੋਟੀ ਦੇ ਇਕ ਟੁਕੜੇ ਨੂੰ ਤਰਸਣ ਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਰਹੇ। ਮੇਵਾੜ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਰ ਸਾਰੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਭੁਖ ਨਾਲ ਵਿਲਕਦੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਇ ਮਹਾਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨੇ ਕਾਗਜ਼ ਕਲਮ ਦਵਾਤ ਉਠਾਈ ਅਤੇ ਉਹ ਅਲਗ ਬੈਠ ਕੇ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਅਤਾਇਤ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣ ਲਗਾ। ਜੇ ਇਕ ਰਾਜਪੂਤਾਨੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਰੋਕਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਕੇ ਅਧੀਨਗੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਚਿਆ ਦੇ ਦੁਖ ਵੇਖਕੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਡੋਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਖ ਵਿਚ ਪਿਆ ਵੇਖਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਅਗੇ ਅੰਧੇਰਾ ਛਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਵਡੇ ਵਡੇ ਅਵਤਾਰਾਂ, ਪੀਰ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਡੁਲਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਧੰਨ ਹਨ ਉਹ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਚਿਆਂ ਦੇ ਟੋਟੇ ਕਰਕੇ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਹਾਰ ਪਵਾ ਲਏ ਪਰ ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਨਾ ਹਾਰਿਆ। ਮੁਲਾ ਪੁਰ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇਕੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਪੁਠੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਬੰਨ੍ਹਾ ਕੇ ਗਡਿਆ ਪਰ ਸੁਟ ਲਿਆ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਬੰਨਕੇ ਗਡਿਆ ਪਰ ਸੁਟਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮ ਚਲਾ ਚਲਾ ਸੁਟਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਭੀ ਬਹੁਤ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਕ ਸੀ। ਕਈ ਬਚੇ ਜੋ ਬਹੁਤ ਨਿਆਣੇ ਸਨ ਡਰਦੇ ਮਾਰੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚਿੰਬੜੇ ਹੋਇ ਸਨ। ਕਈ ਡਿਗ ਕੇ ਗਡਿਆ ਹੇਠ ਆਕੇ ਕੁਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਮੁਸ਼ਕਾ ਬੰਨੀਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਾਤਾਵਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਿਗਣ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣਾ ਜ਼ਨਾਨਾ ਜੇਲ

ਜਿਥੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਾਰੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਫੜ ਕੇ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਧਰਮਣਾਂ ਅਤੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਬੰਦ ਰਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਚਾਉਂਦੀਆਂ ? ਕਈ ਬਚੇ ਮਾਤਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੜ ਕੇ ਰੋ ਰਹੇ ਸਨ ਜ਼ਾਲਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੇਡਾਂ ਬਕਰੀਆਂ ਦੇ ਬਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਚੁਕ ਕੇ ਗੱਡਿਆ ਪਰ ਸੁਟ ਦਿੰਦੇ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦਾ ਇਹ ਦੌਰ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ । ਜ਼ਾਲਮਾ ਦਾ ਕਾਫਲਾ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚੀਖਾਂ ਪੁਕਾਰਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਰਾਹ ਵਿਚ ਜਿਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਉਸਨੇ ਖੂਨ ਦੇ ਅਥਰੂ ਡੋਹਲੇ । ਲਾਹੌਰ ਲੈ ਜਾਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਖ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੋਰਿਆਂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਕੈਦ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿੰਨਾ ਵਿਚੋਂ ਰੋਜ਼ ਕਿਤਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ । ਇਸਤ੍ਰਾਂ ਆਇ ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਤੇ ਬਚੇ ਰੋਜ਼ ਫੜਕੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ।

ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਤਸੀਹੇ

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਭੋਰਿਆਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮਾ ਨੇ ਦਿਲ ਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ । ਇਕ ਖੰਨੀ ਰੋਟੀ ਤੇ ਇਕ ਪਿਆਲਾ ਪਾਣੀ ਦਾ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸਵਾ ਸਵਾ ਮਣ ਆਟਾ ਪਿਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ । ਸਿਪਾਹੀ ਮੁਸ਼ਕਤ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਪਰ ਖੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਬੀਬੀ ਪਾਸੋਂ ਚਕੀ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਜ਼ਰਾ ਢਿਲੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਾਰਦੇ ਅਤੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿੰਦੇ । ਜ਼ਾਲਮ ਸਿਪਾਹੀ ਬੀਬੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਬੋਲ ਬੋਲਦੇ ਤੇ ਗਾਲੀ ਗਲੋਚ ਕਰਦੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਨੂੰ ਤੜਫਾ ਜਾਂਦੀਆਂ । ਬੋਲੀ ਦਾ ਫੱਟ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਕਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸਿਖ ਦੇਵੀਆਂ ਜਿਸਮਾਨੀ ਤਕਲੀਫਾਂ ਨਾਲੋਂ ਅਣਖ ਨੂੰ ਟੁੰਬਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗਲਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੁਖ ਅਨਭਵ ਕਰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪਾਸ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੀਆਂ ਕਿ ਹੇ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਾਲਮਾ ਦੇ ਹਥੋਂ ਸਾਡੇ ਸਤਿ ਧਰਮ ਦੀ ਤੂੰ ਹੀ ਰਖਿਆ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈਂ ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀਆਂ ਜੋ ਅਣਖ ਆਨ ਤੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ ਕਬੋਲ ਸੁਣਕੇ ਕਿਵੇਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦੀਆਂ ? ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਸੀਨੇ ਛਲਨੀ ਛਲਨੀ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਘੁਮਰ ਘੁਮਰ ਚੱਕੀਆਂ ਚਲਦੀਆਂ । ਨਿਆਣੇ ਬਾਲ ਭੁਖੇ ਤੇ ਪਿਆਸ ਨਾਲ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਦੀਆਂ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮੁਸ਼ਕਤ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ । ਇਕ ਵਡਾ ਸਾਰਾ ਪਥਰ ਦਾ ਗੋਲਾ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਪੇਟ ਪਰ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਤਾਇਆ ਜਾਂਦਾ । ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਜੇਹਲ ਦੇ ਇਹ ਤਸੀਹੇ ਅਜ ਭੀ ਹਰ ਇਕ ਸਿਖ ਅਰਦਾਸ ਸਮੇਂ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਝਲਣ ਦੀ ਵਿਥਿਆ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਇਹ ਚਕਰ ਪੂਰੀ ਰਫਤਾਰ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ । ਜ਼ਾਲਮ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦਾ ਇਹ ਰੋਜ਼ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਜਦ ਤੱਕ ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਸ ਖੜਾ ਹੋਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦਾ ਨਾ ਵੇਖਦਾ ਉਸਨੂੰ ਚੈਨ ਨਾ ਆਉਂਦੀ। ਉਸਦਾ ਜ਼ਾਲਮ ਹਿਰਦਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਡੁਲਦਾ ਵੇਖਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਆਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਖੁਦਾ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਾਉਣ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਮੇਰੀ ਲਗਾਈ ਹੈ। ਜੇਹੜਾ ਕੰਮ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਲਮਗੀਰ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਉਹ ਮੈਂ ਕਰਕੇ ਵਿਖਾਵਾਗਾ। ਸਿੰਘਾ ਦਾ ਇਕ ਜਥਾ ਕਾਹਨੂੰ ਵਾਲ ਦੇ ਛੰਭ ਵਿਚ ਉਤਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਝੇ ਦੀਆਂ ਮਾਈਆਂ ਨੇ ਜਾਕੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਤੇ ਬਚੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚੋਂ ਹੋਰ ਫੜਕੇ ਲਿਆਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਕੀ ਕਹਿੰਦੀਆ ਹੋਣਗੀਆਂ ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜ਼ਰੂਰ ਉਠਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸਿੰਘਾ ਦੀ ਅਣਖ ਸਾਨੂੰ ਇਤਨਾ ਦੁਖ ਝਲਦੀਆਂ ਵੇਖਕੇ ਭੀ ਕਿਉਂ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ?

ਕੀ ਉਹ ਸਾਡੇ ਝੂਠ ਮੂਠ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਬਣੇ ਸਨ ? ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਸਤਿ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ? ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਉਠੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਦੋ ਹੱਥ ਕਰਨੇ ਹਨ। ਜਾ ਅਸੀਂ ਸਿੱਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਲਿਆਵਾਂਗੇ ਜਾਂ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ।

ਪਾਪੀ ਕੇ ਮਾਰਨੇ ਕੋ ਪਾਪ ਮਹਾਬਲੀ ਹੈ

ਸਿੰਘਾ ਨੇ ਕਾਹਨੂੰ ਵਾਲ ਦੇ ਛੰਭ ਵਿਚੋਂ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ। ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਇਧਰ ਸ਼ਕਾਰ ਖੇਡਣ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਸਿੰਘਾ ਨੇ ਉਧਰ ਨੂੰ ਹੀ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਾਗਾ ਮੋੜ ਦਿਤੀਆ। ਦੇਵਨੇਤ ਨਾਲ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦਾ ਘੋੜਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਗਿਆ ਡਰ ਗਿਆ। ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਡਿਗ ਪਿਆ ਉਹਦਾ ਇਕ ਪੈਰ ਰਕਾਬ ਵਿਚ ਐਸਾ ਫਸਿਆ ਕਿ ਘੋੜੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੰਡਿਆਲੀਆ ਝਾੜੀਆ ਉਪਰ ਦੀ ਖੂਬ ਘਸੀਟਿਆ । ਉਸ ਦਾ ਦਮ ਘੁਟ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਕੰਡਿਆ ਨਾਲ ਛਲਣੀ ਛਲਣੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿੰਘਾ ਦੀ ਮੁਠ ਭੇੜ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਫੌਜੀ ਦਸਤੇ ਨਾਲ ਹੋਈ ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਿਥੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਕੈਦ ਸਨ ਛਾਪਾ ਮਾਰਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਲਿਆਂਦਾ। ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆ ਤੋਂ ਤਨਖਾਹ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਸੀ ਜਦ ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਫੌਜ ਨੇ ਉਸ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਲਗਾ ਦਿਤੀ ਕਿ ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬਾ ਪਹਿਲਾ ਤਨਖਾਹ ਦੇਣ ਪਿਛੋਂ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਦਫਨਾਣ ਦਿਆਗੇ । ਪਾਪੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਕਈ ਦਿਨ ਰੁਲਦੀ ਰਹੀ। ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਬੇਗਮ ਨੇ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਮੁਤਾਲਬਾ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦਫਨਾਇਆ। ਮੰਨੂੰ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੁਲਕੇ ਮਰਿਆ ਉਸ ਦੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਕਈਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸਾਕਾ

ਸੰਨ ੧੯੩੫ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਨਵੀਂ ਇਮਾਰਤ ਬਨਾਉਣ ਦੇ ਖਿਆਲ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਢਾਹੁਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਮਸੀਤ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਪਿੰਜਰ, ਤੇ ਸੀਸ ਨਿਕਲੇ ਉਹ ਇਸ ਅਲਮਾਰੀ ਦੇ ਖ਼ਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਨੰਬਰ ਅਨੁਸਾਰ ਰਖੇ ਗਏ ਹਨ।

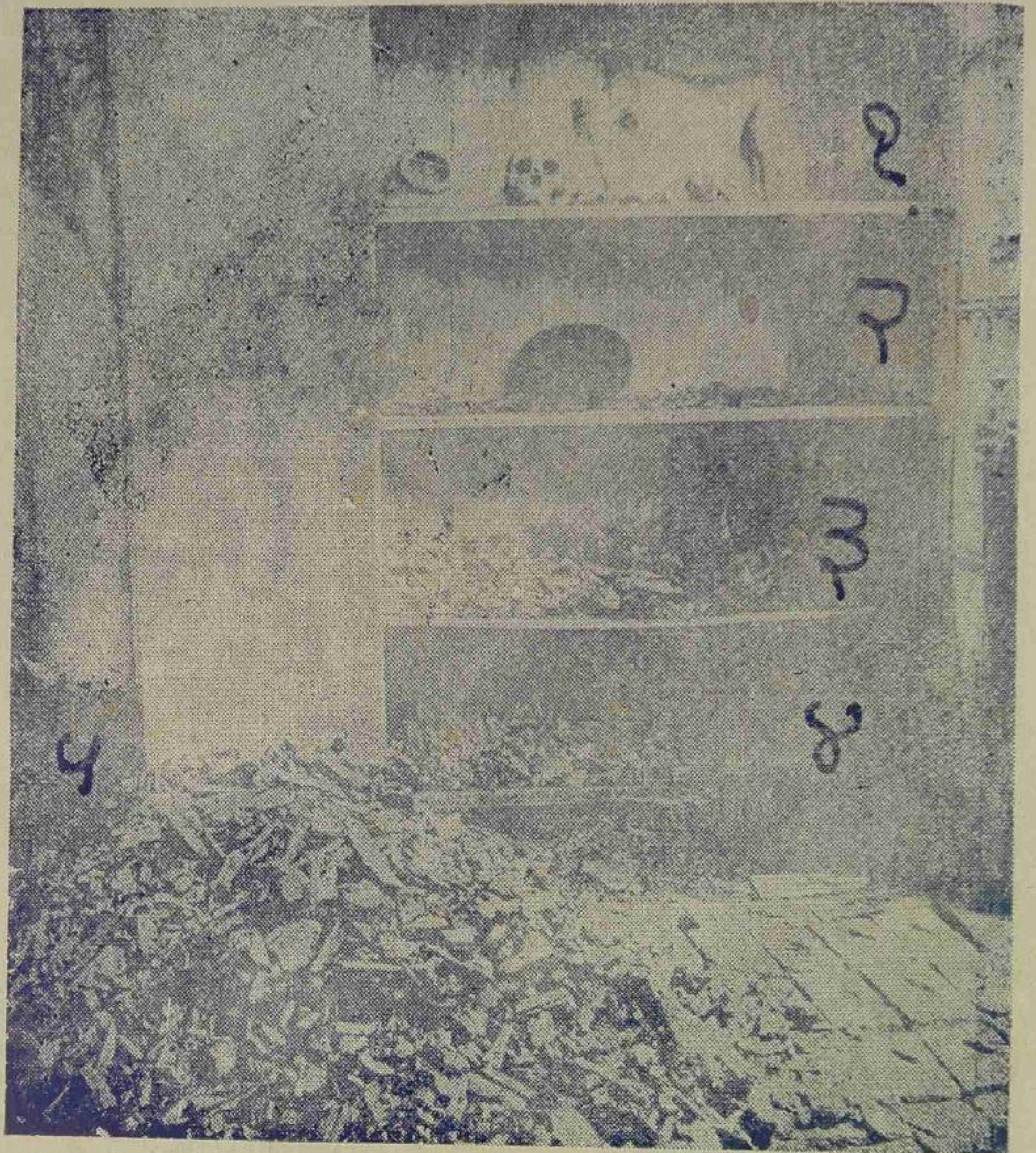

ਬਚਿਆਂ ਦੇ ਪਿੰਜਰ

੧. ਛੋਟੇ ਭੁਝੰਗੀਆਂ ਦੇ ਸੀਸ ਤੇ ਪਿੰਜਰ ਜੋ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਰਦਿਆਂ ਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਹਨ।

ਗੋਲਾ ਤੇ ਪੁੜ

੨. ਗਰਭਵਤੀ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਧੁੱਪੇ ਤੇ ਪਧਰ ਥਾਂ (ਰੋੜ) ਤੇ ਪਾ ਕੇ ਪੇਟ ਤੇ ਪਥਰ ਦਾ ਸਵਾ ਮਣ ਗੋਲਾ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਚਕੀਆਂ ਦੇ ਪੁੜ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਵਾ ੨ ਮਣ ਅੰਨ ਪੀਹ ਕੇ ਇਕ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਅਤੇ ਅਧੇ (ਫਟੜ) ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕ ਕੇ ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀਆਂ।

੩. ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਪਿੰਜਰ ਜੋ ਮਸੀਤ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਅਧੇੜਨ ਸਮੇਂ ਨਿਕਲੇ ਸਨ।

ਸੂਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰ

੪. ਗੁ: ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਵਾਲਾ ਖੂਹ ਜੋਦਣ ਵੇਲੇ ਸੂਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਨਿਕਲੇ ਸਨ। ਜਦ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਭੋਰੇ ਚੋਂ ਕਢ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਸੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਨੂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਸੂਰ ਸਿਟੇ ਸਨ।

੫. ਆਮ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਪਿੰਜਰ ਜੋ ਕੰਧਾਂ ਉਧੇੜਨ ਵੇਲੇ ਰਦਿਆਂ ਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਸਨ।

[ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਸਮਾਚਾਰ ਨਿਹੰਗ ਥੰਮਨ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਨਿਵਾਸੀ ਨੇ ਸੁਣਾਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਵਾਲੀ ਮਸੀਤ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਰਦੇ ਉਧੇੜੇ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਾਕਮਾਂ* ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਜਾਣਾ ਪਿਆ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਚੈਨ ਨਾਲ ਬੈਠਣਾ ਨਸੀਬ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਸਚ ਹੈ ਜੋ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਹਕ ਸਤਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧ ਸਖਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਖੂਹ ਪੁਟਣ ਵਾਲੇ ਲਈ ਖਾਤਾ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਅਤੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾ ਵਿਚ ਜ਼ਾਲਮਾ ਨੇ ਜੋ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵਿਸਥਾਰ ਲਿਖਣਾ ਭੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਬਜ਼ੁਰਗਾ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੰਖੇਪ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅਰਦਾਸ ਦਾ ਇਕ ਭਾਗ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਝਲਕ ਮਾਤ੍ਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦਵਾਰਾ ਪਾਠਕਾ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਘਟਨਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਮੁਲਾ ਪੁਰ ਜੈਸੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਿਤਨੇ ਕੈਂਪ ਲਗੇ ਹੋਣਗੇ। ਜ਼ਾਲਮਾ ਨੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਦੇ ਕਿਤਨੇ ਜਥੇ ਫੜ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਂਦੇ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਕੀ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਹੋਣਗੇ। ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਭੀ ਪੂਰਾ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਸਿੰਘਾ ਨੂੰ ਦਿਨ ਕਿਤੇ ਤੇ ਰਾਤ ਕਿਤੇ ਕਟਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਇਕ ਝੱਖੜ ਝੁਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਤਹਾਸ ਲਿਖਣ ਦਾ ਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੂ ਬਹੂ ਕਲਮ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਕਿਸ ਨੂੰ ਵਕਤ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ—

ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ

ਜਿਸ ਥਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨਾਮ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਉਸ ਥਾਂ ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਨੇ ਸਿੰਘਣੀਅ ਪਰ ਫਤਵੇ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਮਸਜਦ ਨੁਮਾ ਇਮਾਰਤ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਇਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਲਈ ਸਜ਼ਾ ਤਜਵੀਜ਼ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਇਮਾਰਤ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਹਡੀਆਂ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਦੇ ਪਿੰਜਰ ਆਦਿ ਚਿਣਾਏ ਸਨ। ਇਟਾਂ ਖੋਹੜੀਆਂ ਤੇ ਹੱਡੀਆਂ ਪਿੰਜਰ ਬਹੁਤੇ ਸਨ। ਬਾਹਰੋਂ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਚੂਨੇ ਗਚ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਸ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਗਿਰਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਸੰਨ ੧੯੩੫ ਵਿਚ ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪੁਰਾਣੀ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਢਾਹ ਕੇ ਨਵੀਂ ਬਨਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਸਜਦ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਪਹਿਲਾ ਭੀ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਮਸਜਦ ਨੂੰ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਮੁਕਦਮੇ ਬਾਜ਼ੀ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨਾਂਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਜਦ ਇਮਾਰਤ ਢਾਹੀ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਿੰਜਰ ਤੇ ਹਡੀਆਂ, ਖੋਪਰੀਆਂ ਆਦਿ ਨਿਕਲੇ ਜਿਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਇਕ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਪਾਸ ਹੀ ਇਕ ਖੂਹ ਸੀ ਜਦ ਉਸਨੂੰ ਸਾਫ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆ ਅਸਥੀਆਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਗੋਲਾ ਭੀ ਨਿਕਲਿਆ ਜੋ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਪੇਟ ਤੇ ਰਖ ਕੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ

---

*ਜਿਸ ਮੁਲਾ ਪੁਰ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਸਤ ਤੇ ਅਣਖ ਨੂੰ ਖੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਸੇ ਮੁਲਾ ਪੁਰ ਦੇ ਕੋਲ ਦਾਖੇ ਦੇ ਹਾਕਮ ਪਾਸ ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਦੀ ਬੇਗਮ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹੋਈ ਆਪ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਨਾਲ ਪਾਪੀ ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਦੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਕਈ ਦਿਨ ਘਟੇ ਰਲੋਂਦੀ ਰਹੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਜਦੋਂ ਤਕ ਪਾਕਸਤਾਨ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦੇ ਸਤਕਾਰ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ। ਇਹ ਇਮਾਰਤ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਨਾਲ ਗਹਿਰਾ ਸਬੰਧ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਪਾਕਸਤਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਏ ਸਾਰੇ ਗੁਰਧਾਮ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਏ ਗਏ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਭੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਧੂੜੀ ਨੂੰ ਮਸਤਕ ਪਰ ਲਗਾ ਕੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਸਮਝਿਆ ਕਰਨਗੇ।

ਮਾਤਾ ਲਡਿੱਕੀ ਜੀ

ਮਾਤਾ ਲਡਿੱਕੀ ਜੀ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਯ ਦੇ ਬਾਨੀ ਬਾਬਾ ਦਿਆਲ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਜੋ ਅੰਤਮ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ ਉਸਨੇ ਬਾਬਾ ਦਿਆਲ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਿਧ ਮਹਾ ਪੁਰਖ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਮਾਤਾ ਲਡਿੱਕੀ ਜੀ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਭਾਈ ਵਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਆਪਜੀ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਵਾਜ ਅਨਸਾਰ ਮਾਤਾ ਲਡਿਕੀ ਜੀ ਦਾ ਵਿਵਾਹ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਅਨਿੰਨ ਸੇਵਕ ਤੇ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਸਿਖ ਭਾਈ ਗੁਰਸਹਾਇ ਪਸ਼ੌਰ ਨਿਵਾਸੀ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਹਾਇ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਤੋਰਨ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਸੀ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਇਸਟ ਉਪਾਸਨਾ ਵਾਸਤੇ ਸਿਖਿਆ ਦਰਿੜਾਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪੂਰਨ ਅਦਬ ਦੇ ਸਹਿਤ ਬੀਬੀ ਦੇ ਸੋਹਰੇ ਘਰ ਬਿਰਾਜਵਾਨ ਕਰਾਕੇ ਫਰਮਾਇਆ। "ਕੀਤਾ ਲੋੜੀਏ ਕੰਮ ਸੋ ਹਰਿਪਹਿ ਆਖੀਐ ਕਾਰਜ ਦੇਹਿ ਸਵਾਰਿ ਸਤਿਗੁਰ ਸਚ ਸਾਖੀਐ" ਜੋ ਲੋਕ ਪਰਲੋਕ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਅਤੇ ਅਗਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਲਾਂ ਦਾ ਭੀ ਉਧਾਰ ਕਰ ਸਕੇ। ਕਲ ਦੇ ਚਟਕੀਲੀਆਂ ਭੜਕੀਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਦਾਜ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਖਿਆ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਦਾਜ ਨਾ ਕੇਵਲ ਉਨਾਂ ਦੀ ਸਪੁਤਰੀ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਉਹ ਉਸ ਘਰ ਦਾ ਭੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਵਾਰ ਸਕਦਾ ਜਿਥੇ ਉਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਾਤਾ ਲਡਿੱਕੀ ਜੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪੂਰਨ ਧਾਰਨੀ ਤੇ ਪੱਕੇ ਗੁਰਸਿਖ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਣ ਹੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ ਪਤੀ ਦੇਵ ਜਵਾਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪੂਰਨ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿੰਦੇ ਹੋਇ ਬੜੇ ਸੀਲ, ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਸੰਜਮ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ। ਜਦ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅੰਤਮ ਸਮਾਂ ਨਜ਼ਦੀਕ ਆਇਆ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਦਿਆਲ ਜੀ ਨੂੰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਾਸ ਬਿਠਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ :– "ਬੇਟਾ ਦਿਆਲ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਧੁਰ ਦਰਗਾਹਹੋਂ ਸਦਾ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਹਾਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਇਕ ਦਾਨ ਮੰਗਦੀ ਹਾਂ " ਬਾਬਾ ਦਿਆਲ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮਾਤਾ ਜੀ ਹੁਕਮ ਕਰੋ ਮੈਂ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਹਰ ਇਕ ਹੁਕਮ ਸਿਰ ਮਥੇ ਪਰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਬੋਲੇ, "ਪੁਤ੍ਰ ਮੈਂ ਇਹ ਦਾਨ ਮੰਗਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਅਜ ਪਰਣ ਕਰ ਕਿ ਮੈਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਉਠ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਇਆ ਕਰਾਂਗਾ, ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਭੀ ਜਾਇਆ ਕਰਾਂਗਾ। ਨਿਤਨੇਮ ਕਰਿਆ ਕਰਾਂਗਾ ਤੇ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਾਂ ਗਾ" ਇਹ ਬਚਨ ਕਹਿਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਅਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਆਤਮਾ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਈ।

ਬਾਬਾ ਦਿਆਲ ਜੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਦੇਵਨੇਤ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚੀਚਕ ਨਿਕਲ ਆਈ। ਸਕੇ ਸਨਬੰਧੀਆਂ ਦੇ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਪਰ ਆਪ ਦੇਵੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਆਪ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਲਗੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਬੇਸੁਧ ਹੋ ਗਏ। ਬੇਸੁਧੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ ਤੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਪੁਰਖਾ ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਅਕਾਲ ਪੂਜਾ ਲਈ ਹੁਕਮ ਸੀ ਤੂੰ ਦੇਵੀ ਪੂਜਾ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਏਂ ? ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਣ ਭੁਲ ਗਿਆ ਹੈ ? ਇਹ ਗਲ ਸੁਣਕੇ ਬਾਬਾ ਦਿਆਲ ਜੀ ਨੇ ਭੁਲ ਮੰਨੀ ਤੇ ਅਗੇ ਤੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਨੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਿਰੁਧ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਨਾਲ ਪੋਠੋਹਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਲਹਿਰ ਚਲ ਪਈ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪਿਛੇ ਮਾਤਾ ਲਡਿਕੀ ਦਾ ਉਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਦਿਤਾ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਪਰ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਤਾ ਜੀ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਜਿਸ ਸੈਂਚੇ ਵਿਚ ਚਾਹੇ ਢਾਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਲਡਿਕੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਿਖਿਆ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਜੀਵਨ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ

(ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਬਾਨੀ ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ)

ਸਿਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੁੜੀਆਂ ਮਾਰਨ ਦਾ ਪਾਪ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਲੜਕੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲੜਕੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨੀਂਵੇ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਦਾਜ ਆਦਿਕ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਨਾਂ ਦੀਆਂ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨਾਜ਼ ਬਰਦਾਰੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਹੰਕਾਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਇਸ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹੇਠੀ ਅਨ–ਭਵ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਆਮ ਭਰਮ ਜਿਥੇ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਵਿਰੁਧ ਖੁਲੀ ਬਗਾਵਤ ਸੀ ਉਥੇ ਇਕ ਮਾਸੂਮ ਜਿੰਦੜੀ ਨੂੰ ਜੰਮਦਿਆਂ ਹੀ ਮਾਰ ਦੇਣਾ ਘੋਰ ਅਪਰਾਧ ਭੀ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਇਸ ਪਾਪ ਕਰਮ ਵਿਰੁਧ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਅਤੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁੜੀਮਾਰਾਂ ਦਾ ਭਾਈਚਾਰਕ ਤੌਰ ਪਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ।

ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਇਹ ਪਾਪ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਆਸਾ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆ ਨੂੰ ਤਾੜਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ, "**ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮੇ ਰਾਜਾਨ**" ਕਿਤਨੀ ਮੂਰਖਤਾ ਭਰੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਪੇਟ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ ਮਨੁਖ ਉਸ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰੇ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਨੀਚ ਸਮਝੇ। ਕੁੜੀਆਂ ਮਾਰਨ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਕੰਨਿਆਂ ਜ਼ਾਲਮ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਜੰਮਦੀਆਂ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿਤੀਆਂ ਕੌਣ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਤੋਂ ਕਿਤਨੇ ਸੂਰਬੀਰ, ਬਹਾਦਰ, ਤੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲੈਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਾ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਮਨੁਖਤਾ ਨੂੰ ਕਿਤਨਾ ਘਾਟਾ ਪਿਆ। ਸਾਡਾ ਭਾਵ ਇਹ ਪਰਗਟ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦਾ ਅਸੀਂ ਜੀਵਨ ਬਿਰਤਾਂਤ ਲਿਖਣ ਲਗੇ ਹਾਂ ਇੰਨਾਂ ਦੀ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਨੀ–ਇ–ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਮਾਈ ਫਤਹਿ ਕੌਰ (ਫੱਤੋ) ਨੂੰ ਭੀ ਉਨਾਂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਮਿਟੀ ਦੇ ਮੇਪ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਦਬ ਦਿਤਾ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਘਰੋਂ ਵਰੋਸਾਇ ਹੋਇ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਰਤਨ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡ ਕਾਲੇ ਕੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਮਲੂਕਾ ਦੇ ਘਰ ਪਰਸ਼ਾਦ ਛਕਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਚੌਧਰੀ ਮਲੂਕਾ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੁਸੀਂ ਅਪਣੀ ਕੰਨਿਆ ਨੂੰ ਜੰਮਦਿਆ ਹੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਦਬ ਦੇਣ ਦਾ ਘੋਰ ਅਪਰਾਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰੋਂ ਪਰਸ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਛਕ ਸਕਦੇ। ਚੌਧਰੀ ਨੂੰ ਇਹ ਗਲ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਅਫਸੋਸ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨਸਾਰ ਉਨਾਂ ਨੇ ਉਹ ਥਾਂ ਪਟੀ ਜਿਥੇ ਲੜਕੀ ਦਬੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਅਪਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਲੜਕੀ ਜਿਉਂਦੀ ਨਿਕਲ ਆਈ। ਜਦ ਉਨਾਂ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਪੁਟ ਕੇ ਮੇਪ ਕਢਿਆ ਤਾਂ ਲੜਕੀ ਪੈਰ ਦਾ ਅੰਗੂਠਾ ਚੂਸਣ ਲਗੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਇਹ ਲੜਕੀ ਬੜੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਬੜੀ ਧਰਮਾਤਮਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਆਪ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨਸਾਰ ਲੜਕੀ ਦਾ ਨਾਮ ਫਤਹਿ ਕੌਰ (ਫੱਤੋ) ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਜਦ ਇਹ ਲੜਕੀ ਜਵਾਨ ਹੋਈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਸੂਰਬੀਰ ਜਰਨੈਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਮਾਈ ਫਤਹਿ ਕੌਰ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣੀ, ਨੀਤੀ ਨਿਪੁੰਨ, ਤੇ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾ ਲੰਕ੍ਰਿਤ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਜੋ ਮਹਾਨ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਉਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਸੋਯੋਗ ਸੁਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਫਤਹਿ ਕੌਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਹਿਸਾ ਸੀ।

ਮਾਈ ਫਤਹਿ ਕੌਰ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸਿਖਿਆ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਅਗਾਧ ਪਰੇਮ ਰਖਦੀ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਤਾਂ ਆਪ ਮਹਾਰਾਣੀ ਫਤਹਿ ਕੌਰ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਪਾਸ ਭੇਜਦੇ। ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਮਹਾਰਾਣੀ ਫਤਹਿ ਕੌਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿ-ਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਜਿਥੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਪਿਆਰ ਰਖਦੇ ਸਨ ਉਥੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਦਾਨ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਗਹਿਰਾ ਪੂਰਨ ਪਾਠਕ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਥੋਂ ਠੀਕਰੀਵਾਲੇ ਦੇ ਮਕਾਮ ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਾਉਣ ਅਤੇ ਫੂਲਕੀਆ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਨਾਲ ਮੇਲ ਜੋਲ ਵਧਾਉਣ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਣੀ ਫਤਹਿ ਕੌਰ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਥ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਮਾਣ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਖਾਨ-ਦਾਨ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਰਾਹੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਫਤਹਿ ਕੌਰ ਫੂਲ ਬੰਸ ਦਾ ਪੰਥ ਨਾਲ ਮੇਲ ਜੋਲ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਹਰ ਸਮੇਂ ਖਿਆਲ ਰਖਦੇ ਸਨ।

ਮਹਾਰਾਣੀ ਫਤਹਿ ਕੌਰ (ਫ਼ੱਤੋ) ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਸਪੁਤ੍ਰ ਟਿੱਕਾ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ, ਕੰਵਰ ਭੂਮੀਆ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੰਵਰ ਲਾਲ, ਅਤੇ ਇਕ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਬ੍ਰਿਧੀ ਕਰਨ ਤੇ ਸਤਿ ਸੰਗਤ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਬਤੀਤ ਹੋਇਆ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਲਿਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦਾ ਜਨਮ ਮਹਾਰਾਣੀ ਫਤਹਿ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਭਦੌੜ ਵਿਖੇ ੧੭੭੮ ਬਿ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਆਪ ਇਕੱਲੇ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਜੀ ਸਨ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਦੀ ਪਰਵਰਸ਼ ਬੜੇ ਲਾਡ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਿਦਿਆ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਉਚੇਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬੀਬੀ, ਟਿੱਕਾ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਕੰਵਰ ਭੂਮੀਆ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਵਡੇ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਫਤਹਿ ਕੌਰ ਦਾ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਸਰਬਗੁਣ ਸੰਮੰਨ ਬਨਾਉਣ ਵਲ ਵਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਸੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਵਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖਾਸ ਯਤਨਾਂ ਦਵਾਰਾ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਬੜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋ ਗਏ।

ਜਦ ਬੀਬੀ ਜੀ ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਵਰ ਦੀ ਢੂੰਡ ਭਾਲ ਹੋਣ ਲਗੀ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਭੂਆ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਰਾਮਦਾਸ (ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਵਿਆਹੇ ਹੋਏ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨਾਂ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਬੀਬੀ ਪਰਧਾਨ ਦਾ ਨਾਤਾ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਹੋਣਹਾਰ ਨੌਜਵਾਨ ਸ੍ਰ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਸਲਾਹਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨਾਂ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਲਈ ਗਈ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਨੇ ਭੀ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦੀ ਤਾਈਦ ਕਰ ਦਿਤੀ।

ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਸ੍ਰ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਹ ਗਲ ਭੀ ਸਿਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਨਾਂ ਖਾਨਦਾਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਇਜ਼ਤ ਸੀ ਜੋ ਗੁਰਸਿਖੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਪਕ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਾ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇਰ ਤੋਂ ਸਬੰਧ ਤੁਰਿਆ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਤਕ ਗੁਰਗਦੀ ਦਾ ਤਿਲਕ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸਿਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੀਬੀ ਪਰਧਾਨ ਦਾ ਨਾਤਾ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਕਰਨਾ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਧਨ ਭੀ ਦਿਤਾ।

ਬੀਬੀ ਪਰਧਾਨ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਇਕ ਸਪੁਤ੍ਰ ਉਤਪਨ ਹੋਇਆ ਪਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਭਾਣੇ ਅਨਸਾਰ ਉਹ ਛੋਟੀ ਅਵਸਥਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰਪੁਰੀ ਸਿਧਾਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਥੋਹੜਾ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਪਤੀ ਸ੍ਰ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬੀਬੀ ਪਰਧਾਨ ਜੀ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਪਾਸ ਬਰਨਾਲੇ ਆਕੇ ਰਹਿਣ ਲਗੇ। ਬੀਬੀ ਪਰਧਾਨ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਧਾਰਮਕ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪ ਸੰਸਾਰਕ ਸੁਖਾਂ ਨਾਲੋਂ ਆਤਮਕ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਹਾਨਤਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਰਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨਾਂ ਨੇ ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਬਾਕੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਧਾਰਮਕ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਲਗਾਕੇ ਬਿਤਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਇਰਾਦਾ ਦੁਬਾਰਾ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਦੇ ਝੰਜਟਾਂ ਵਿਚ ਫਸਣ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਕੋਮਲ ਹਿਰਦੇ ਪਰ ਸਪੁਤ੍ਰ ਤੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਗਹਿਰੇ ਘਾਉ ਲਗ ਚੁਕੇ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਵਿਚ ਮੁੜਕੇ ਫਸਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਫਤਹਿ ਕੌਰ ਨੂੰ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੇ ਵਿਧਵਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸੱਖਤ ਸਦਮਾ ਪਹੁੰਚਿਆ ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਏਵੇਂ ਭਾਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਹੁਣ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਕੰਮਾ ਵਿਚ ਲਗਣ ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਅਮਿਟ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਕੌਣ ਮੇਟ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਧਾਰਮਕ ਕੰਮਾਂ ਵਲ ਵੇਖਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਨਾਮ ੩੦੦੦੦ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ) ਰੁਪਇਆ ਸਾਲਾਨਾ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ।

ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਭਜਨ ਪਾਠ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਬਿਤਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜਾਗੀਰ ਵਿਚੋਂ ਸਦਾ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ ਲੋੜਾ ਪੂਰੀਆ ਕਰਕੇ ਜੋ ਰਕਮ ਬਚ ਰਹਿੰਦੀ ਉਹ ਬੀਬੀ ਜੀ ਧਾਰਮਕ ਕੰਮਾਂ ਪਰ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਧਾਰਮਕ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਮਹਾਪੁਰਖ ਦੀ ਭਾਲ ਕੀਤੀ ਜੋ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਰਹਿਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਮਾਰਗ ਪਰ ਤੁਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਸਕੇ ਅਤੇ ਗੁਰ ਸਿਖਾਂ ਵਾਲਾ ਸਾਤਵਕ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾ ਸਕੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਲਾਂਗਰੀ ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੇਵਕ ਭਾਈ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਦਿਆਂ ਦਾ ਭੀ ਬਹੁਤ ਅਭਿਆਸ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤ ਤੋਂ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਪਰ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਭਾਈ ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਿੰਡ ਹਰੀਕਾ ਤਹਿਸੀਲ ਕਸੂਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਰਨਾਲੇ ਲਿਆਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਨੂੰ ਧਾਰਮਕ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਪਰ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਈ ਬਰਨਾਲੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾ ਪਾਸ ਹੋਰ ਸਤਿ ਸੰਗੀ ਭੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਖਾਸ ਧਰਮ ਸਾਲਾ ਬਣਵਾਈ ਗਈ ਜੋ ਹੁਣ ਬਰਨਾਲੇ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਗਾਧਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ।

ਬਰਨਾਲਾ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਭਾਈ ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਇਕ ਬਾਰਾਦਰੀ ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕਥਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਭੀ ਕਥਾ ਸੁਣਨ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਤਿ ਸੰਗੀ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲੇ ਭੀ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਥੇ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਠਹਿਰਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਧਰਮ ਸਾਲਾ ਬਣਵਾਈ ਗਈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦੀ ਉਸ ਸਮੇ ਧਾਕ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ, ਜਗਰਾਵਾ ਰਾਇਕੋਟ ਤੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਆਦਿਕ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਦੇ ਡੇਰੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨਾ ਲਗਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੱਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ੨੫੦ ਘੁਮਾ ਜ਼ਮੀਨ ਭੀ ਬਰਨਾਲੇ ਵਾਲੇ ਡੇਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਲਗਵਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।*

ਉਪਰ ਲਿਖੀ ਵਾਰਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਦਾਨ ਪਰ ਪਲਨ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਇਦਾਦ ਭੀ ਦਾਨ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਕਈ ਹੋਰ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਧਾਰਮਕ ਕੰਮਾ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਪਰ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਇਆ ਸਾਲਾਨਾ ਜਾਗੀਰ ਲਗਾਈ ਸੀ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਉਸਨੂੰ ਧਾਰਮਕ ਕੰਮਾਂ ਪਰ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਸਲਾਹਕਾਰ ਪੰ: ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਲਾਹ ਅਨੁਸਾਰ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸਦਾ ਬਰਤ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਕੰਮਾ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਤਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਅਨਭਵ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸਦਾ ਵਰਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਦਰਜਾ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ੬੦-੭੦ ਮਹਾਤਮਾ ਪੁਰਸ਼ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਦੇ ਖੋਜੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪ੍ਰਸਾਦ ਛਕਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਤੇ ਕਪੜੇ ਆਦਿਕ ਦਾ ਭੀ ਮੁਕੰਮਲ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ

---

*ਭਾਈ ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਪੰਜਵੀ ਪੁਸ਼ਤ ਵਿਚ ਇਸ ਡੇਰੇ ਦੇ ਮਹੰਤ ਗਾਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੧੯੬੦ ਦੇ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਅਨਾਜ ਆਦਿ ਨਾਲ ਗਰੀਬਾ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਡੇਰੇ ਦਾ ਨਾਮ ਗਾਧਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਡੇਰਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਬਿਹੰਗਮ ਭਾ: ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਕਥਾ ਸਰਵਣ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਕੇ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਹਰ ਪਾਸੇ ਅਵਿਦਿਆ ਦਾ ਅੰਧਕਾਰ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੱਜ ਕਲ ਦੇ ਲੋਕ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਠੀਕ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸੈਂਕੜੇ ਮੀਲਾਂ ਤੱਕ ਕੋਈ ਸਕੂਲ ਤੇ ਕਾਲਜ ਆਦਿਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ ਇਸ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ ਬਰਨਾਲੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਦੋ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਖੋਹਲੀਆਂ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬੀਬੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚੋਂ ਪੜ੍ਹਕੇ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਬਣਕੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਹੋਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਅਵਿਦਿਆ ਦਾ ਅੰਧਕਾਰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਅਨਭਵ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨ ਬਣਾ-ਇਆ ਤਦ ਹੀ ਉਨਾਂ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਅਨਭਵ ਕਰਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾਂ ਖੋਹਲੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਬੀੜਾ ਉਠਾਇਆ। ਉਹ ਸਮਾਂ ਐਸਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁਖਾਂ ਨੂੰ ਲੜਾਈਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਵੇਹਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਜਦੋ ਜਹਿਦ ਅਤੇ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਬੀਤਿਆ। ਅਜੇਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਬੀਬੀ ਪਰਧਾਨ ਦੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਹਿਰਦੇ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਸੀ।

ਤੀਜੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਸਦਾ ਬਰਤ ਬੀਬੀ ਪਰਧਾਨ ਵਲੋਂ ਉਹ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੁਸਾਫਰਾਂ, ਰਈਸਾਂ, ਤੇ ਹਰ ਸ਼ਰੇਣੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ੨੪ ਘੰਟੇ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲੰਗਰ ਦੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੜੀ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਲੰਗਰ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਮਾਤਾ ਫੱਤੋ ਪਾਸੋਂ ਲਈ ਸੀ ਜੋ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਤੋਂ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਬੀਬੀ ਪਰਧਾਨ ਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ।

ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਪਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਬੀਬੀ ਪਰਧਾਨ ਜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਚੰਗੇ ਵਿਦ-ਵਾਨ ਬਣ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਕਈ ਧਾਰਮਕ ਗਰੰਥਾਂ ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ। "ਆਪ ਨੇ "ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਪੁਰਾਣ" ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਨਵਾਦ ਆਪਣੇ ਹਥਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜੋ ਅਜ ਕੱਲ ਛਪ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਇਸੇ ਗਰੰਥ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਅਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੀਬੀ ਜੀ ਕਿਤਨੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਯ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦਾ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਤਨਾ ਖਿਆਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਦੀ ਪਰੇਰਨਾ ਅਨਸਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਿੰਡ ਖੁਡੀ ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਲਗਵਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਈ ਖੂਹ ਆਪ ਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਤੇ ਬਰਨਾਲੇ ਵਾਲੀਆਂ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਗਵਾਏ ਜਿੰਨਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਨਾਲ ਲੰਗਰ ਚਲਦਾ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਪੱਟਾ ਲਿਖ ਕੇ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਨਾਂ ਧਾਰਮਕ ਜਾਂਗੀਰਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਬੰਦ ਨਾ ਕਰੇ ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਰਾਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਜਾਗੀਰਾਂ ਹੁਣ ਤਕ ਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਭੀ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੰਤ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ ਨਾਲ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੀ ਰਜ਼ਾਮੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਨਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ।

ਭਾ : ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਜਥੇਦਾਰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਤਬਾਰੀ ਸੇਵਕ ਸੀ ਅਤੇ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਨਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਜ਼ਮ ਭਾਈ (ਵਡਾ ਭਾਈ) ਆਖ ਕੇ ਬੁਲਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਤ ਹਲ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਿਤੀ ਸੀ।

ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਬੀਬੀ ਪਰਧਾਨ ਜੀ ਦੀ ਪਰੇਰਣਾ ਕਰਕੇ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਨਾਲ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਬੀਬੀ ਬੜੀ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਜੋੜੇ ਦੇ ਘਰ ਦੇਵਨੇਤ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਤਾਨ ਨਾ ਹੋਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖ ਕੇ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੇਵਕ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਕਤ ਜ਼ਮੀਨ ਇਸਦੇ ਨਾਮ ਲਗਵਾ ਦਿਤੀ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਹੁਣ ਅੰਦਰਲਾ ਡੇਰਾ ਕਰਕੇ ਪਰਸਿਧ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਪਰਧਾਨ ਬੜੇ ਨੀਤੀ ਨਿਪੁੰਨ ਸਨ। ਜਦ ਦੀਵਾਨ ਨਾਨੂ ਮਲ ਨੇ ਪਟਿਆਲਾ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਫੁਟ ਪਾ ਰਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਰਾਜਿੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਥ ਚੜ੍ਹਾ ਰਖਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ ਨਾਨੂ ਮਲ ਦਾ ਸਖਤ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਅਹਿਲ-ਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਨਾਨੂ ਮਲ ਦੀ ਨੀਯਤ ਸਾਫ ਨਹੀਂ। ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਕਈ ਬੀਬੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣੀਆਂ ਤੇ ਨੀਤੀ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਬੀਬੀ ਪਰਧਾਨ ਬੜੇ ਧਰਮਾਤਮਾ, ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਦਾਨੀ ਸਨ। ਇਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਿਖਿਆ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਜੀਵਨ ਬੀਬੀ ਰਾਜ ਕੌਰ ਜੀ
ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਮਹਰਾਜਾ ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਬਾਨੀ ਰਿ: ਜੀਂਦ (ਸੰਗਰੂਰ)
ਸੰਤ ਮਿਲਾਪ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਸੰਤ ਗੁਦੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਿਖੀ ਸੇਵਕੀ ਹੋਣ ਤੇ ਸੰਤ ਜੀ ਰਾਜ ਘਰਾਣਿਆ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਕੁੜੀ ਮਾਰ ਤੇ ਨੜੀ ਮਾਰ ਪ੍ਰਥਾਇ ਬਹੁਤ ਸ਼ਬਦ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਸੰਤ ਗੁਦੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਵਿਚ ਲਿਵ ਲੀਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁਰਤੀ ਸੇਵਕ ਰਾਜਾ ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਵਲ ਗਈ ਤਾਂ ਕੀ ਤਕਿਆ ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਨਿਆ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਉਲਟ ਦਾਦੀ ਨੇ ਦਾਵੇ ਨਾਪਣ ਵਾਲੇ ਮੇਪ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਧਤਰੀ ਵਿਚ ਦਬੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਏਹ ਮਹਾਂ ਪਾਪ ਨੂੰ ਤਕ ਕੇ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਵਿਚੋਂ ਉਠ ਕੇ ਬਤਰੂਪੇ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ, ਪਤਾ ਲਗਣ ਸਾਰ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਮਥਾ ਟੇਕ ੨ ਪੰਖਡ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਸੰਤ ਜੀ ਤਾੜਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਇ, "ਸੀਸ ਨਿਮਾਇਕਿਆ ਧੀਆਂ ਜਾ ਹਿਦੇ ਕਸੁਦੇ ਜਾਇ" ਹੁਣ ਜਿਥੇ ਬੀਬੀ ਦਬੀ ਹੋਈ ਸੀ ਸੰਤ ਜੀ ਜਾ ਖੜੇ ਤੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਇਹ ਥਾਂ ਪਟੋ। ਜਾਂ ਟੋਆ ਪਟਿਆ ਤਾਂ ਵਿਚੋ ਮੇਪ ਨਿਕਲਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਕਪੜੇ ਨਾਲ ਬਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦ ਮੇਪ ਦਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲਿਆ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਪੈਰ ਦਾ ਅੰਗੂਠਾ ਚੁੰਗੀ ਜਾਏ ਠੀਕ "ਜਿਸ ਤੂੰ ਰਾਖਾਹ ਤਿਸ ਮਾਰੇ ਕਵਨ" ਫੇਰ ਕੀ ਸੰਤ ਮਹਾਰਾਜਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਸਖਤ ਤਾੜਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆ ਆਪ ਦੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਸਮਝ ਕੇ ਰਾਜਾ ਗਜਪਤ ਦੇ ਪ੍ਰਵਰਸ਼ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਘਰੋ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਅਨਜਲ ਨਹੀਂ ਛਕਿਆ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਜੋ ਸਤ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਦਬੀ ਹੋਈ ਬੀਬੀ ਨਿਕਲੀ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਪੇਟ ਤੋਂ ਬਲੀ ਪੁਰਖ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। "ਸਾਧ ਬਚਨ ਅਟਲਾਧਾ" ਇਸ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਮਿਸਲ ਸ਼ਕ ਚੱਕੀਆਂ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ੧੭੭੮ ਵਿਚ ਵਿਆਹੇ ਸਨ। ਗੁਰਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਸੰਮਤ ੧੮੩੭ (ਨਵੰਬਰ ਸਨ ੧੭੮੦) ਵਿਚ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦੀ ਧਾਕ ਕਾਬਲ ਕੰਧਾਰ ਤੇ ਲੁੰਡੇ ਦਰਿਆ ਵਰਗੇ ਅਟਕ ਕੇ ਰਸਤਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਰਾਜਾ ਨੇ ਹਰਇਕ ਮਤ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸੁਖ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।

ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ (ਪਟਿਆਲਾ)

ਰਿਆਇਤ ਪਟਿਆਲਾ ਈਸਟ ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਅਰੰਭ ਫੂਲਕੀਆ ਮਿਸਲ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਵਡਾ ਚੌਧਰੀ ਫੂਲ ਸੀ। ਫੂਲਕੀਆ ਰਿਆਸਤਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨਾਭਾ ਤੇ ਜੀਂਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਰਦਾਨ ਨਾਲ ਕਾਇਮ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤਰੱਕੀ ਦਿਤੀ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਹ ਯਕੀਨ ਕਰਾਈ ਰਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਰਿਆਸਤ ਸਿਖ ਪੰਥ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਕਾਇਮ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨੀਤੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਰਖਦੇ ਸਨ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਭੀ ਪੰਥ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖੁਸ਼ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਇਕ ਦੋ ਵੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੰਥ ਨਾਲ ਮਤਿਭੇਦ ਹੋਇਆ ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਆਣਪ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਕੇ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਹਾਲਾਤ ਠੀਕ ਕਰ ਲਏ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਵਧਨ ਨਾ ਦਿਤੀ ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਰਿਆਸਤ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰੱਕੀ ਦਿਤੀ । ਆਪ ਬੜੇ ਨੀਤੀ ਵਾਨ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ ਮਿਲਣ ਸਾਰ ਤੇ ਸਿਖੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ । ਆਪ ਦਾ ਭੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਬੜਾ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ । ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਭਾਣਾ ਐਸਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ੩੮ ਸਾਲ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ । ਆਪ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਦੀ ਪਰ ਬੈਠੇ । ਆਪ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਗਦੀ ਪਰ ਬੈਠਣ ਸਮੇਂ ਕੇਵਲ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਵਡਾ ਵਜ਼ੀਰ ਨਾਨੂ ਮਲ ਸੀ । ਜੋ ਬੜਾ ਚਾਲਾਕ ਧੋਖੇ ਬਾਜ਼ ਸਿਖਾ ਦਾ ਵੈਰੀ ਤੇ ਲਾਲਚੀ ਸੀ । ਉਸਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਥਾਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਲਿਆ ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪ ਹੁਦਰੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਉਹ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾ ਵਿਚ ਫੁਟ ਪਾਕੇ ਰਿਆਸਥ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸ਼ੇ ਮਰਹਟਿਆਂ ਨਾਲ ਗੋਂਦਾ ਗੁੰਦ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪਟਿਆਲੇ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣਾ ।

ਮਰਹੱਟੇ ਕਈ ਵੇਰ ਚੜ੍ਹਕੇ ਆਏ ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਰਿਆਸਤ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ । ਨਾਂਨੂ ਮਲ ਦੀਆਂ ਕੁਟਲ ਚਾਲਾਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਰਿਆਸਤ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ । ਇਸਦੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮੀਰ ਇਲਾਹੀ ਬਖਸ਼ ਵਡਾ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣਿਆ । ਇਸ ਨੇ ਭੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਥਾ ਤੇ ਚਾੜ੍ਹਕੇ ਅਯੋਗ ਲਾਭ ਉਠਾਣਾ ਚਾਹਿਆ ਅਤੇ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਨਾ ਸੁਧਾਰਿਆ । ਇਸਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਸਿਖਾਂ ਲਈ ਅਸਹਿ ਹੋ ਗਈਆਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਮਨਚਲੇ ਸਿਖ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਵਿਚ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲੇ ਨੂੰ ਐਸੇ ਵਡੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ ਜੋ ਨਾ ਕੇਵਲ ਅਗੋਂ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਠੀਕ ਚਲਾ ਸਕੇ ਸਗੋਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਰਿਆਸਤ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਸਕੇ । ਇਸ ਸਮੇ- ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਚੋਹਾ ਪਾਸਿਆ ਤੋਂ ਦੁਸ਼ਮਨਾ ਵਿਚ ਘੇਰੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਮਰਹੱਟੇ ਇਸ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾ ਸੋਚ ਸਨ । ਭਟੀ ਤੇ ਰਾਜਪੂਤ ਜਿਨ੍ਹਾ ਦੇ ਦਿਲੀ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਕਾਇਮ ਹੋਇ ਸਨ ਇਸ ਰਿਆਸਤ ਪਰ ਹਮਲੇ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਬਾਹਰੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਮਲਾ ਆਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹ ਰਿਆਸਤ ਰੜਕਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂ ਕਿ ਸਿਖ ਇਥੇ ਆਕੇ ਪਨਾਹ ਲੈਂਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਕੇ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਬਾਗੀ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਾ ਨਾਲੋਂ ਬੁਰੀ ਗਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਖੋਟੀਆ ਆਦਤਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਰਾਜ ਕਾਜ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਅਯੋਗ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਚਾਲਾਕ ਅਹਿਲਕਾਰ ਮਨ ਮੰਨੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਹ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਬੀਬੀ ਸਹਿਬ ਕੌਰ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਬੇਕਰਾਰ ਹੋ ਗਿਆ । ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਫਤਹਿ ਗੜ੍ਹ ਸਰਦਾਰ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਕੀ ਭੈਣ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੀ। ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਵੇਖਕੇ ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਵਾਬਤ ਖਤਰਾ ਅਨਭਵ ਕਰਕੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਪਾਸ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ । ਮੇਰਾ ਫਰਜ਼ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪ ਦੇ ਪਾਸ ਰਹਿਕੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰਾ ਸਮਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ । ਇਸਤੀ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸਦਾ ਸਿਰਤਾਜ ਪਤੀ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਭੈੜੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਮੇਰਾ ਵੀਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਸਭ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਦੁਸ਼ਮਨਾ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਮੈਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾ ਹੱਲ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਆਪ ਆਗਿਆ ਦੇਵੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਟਿਆਲੇ ਰਹਿਕੇ ਉਸਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਾਂ । ਸਃ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਪਟਿਆਲੇ ਆ ਗਏ ।

ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਬੜੀ ਨੀਤੀਵਾਨ ਚੰਗੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕ ਸੀ ਜੋ ਇਕ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਵਾਲੀ ਵਿਚ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਥ ਨਾਲ ਭੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ। ਆਦਮੀ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਕਮਾਲ ਹਾਸਲ ਸੀ। ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਿਚ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਵਫਾਦਾਰ ਹੈ ਜਾਂ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਹੈ। ਪਟਿਆਲੇ ਪੁਜ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਹਰ ਪਾਸੇ ਆਪਾ ਧਾਪੀ ਮਚੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨੇਕ ਨੀਯਤ ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਭਲਾ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਭੀ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਬਹੁਤੇ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਤੇ ਲਾਲਚੀ ਹਨ ਇਨਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਆਮ ਦਰਬਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ, ਅਮੀਰ, ਰਈਸ ਤੇ ਸਾਰੇ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਬੁਲਾਏ ਗਏ ।

ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ, "ਵੀਰੋ, ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਹਵਾ ਸਮਾਨ ਸਮਾ ਅਨਕੂਲ ਤੇ ਅਕਾਸ਼ ਝਖੜ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਵੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਹਾਜ਼ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲੰਗਰ ਚੁਕ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਫਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਾਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਗਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਭੀ ਸਾਡੇ ਅਨਕੂਲ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪਰ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰੋ ਗੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਨਾਨੂ ਮਲ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਹੋਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਰਿਆਸਤ ਅਧੋ-ਗਤੀ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰਬੰਧ ਵਿਚ ਬੇ ਹਦ ਖਰਾਬੀਆਂ ਆ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਪਰਜਾ ਅਕਾਰਣ ਚਟੀਆਂ ਭਰਨ ਕਰਕੇ ਦੁਖੀ ਹੈ। ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਖਰਚ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਮਰਹਟੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਭਟੀ, ਤੀਜੇ ਪਾਸੇ ਰਾਜਪੂਤ ਤੇ ਚੌਥੇ ਪਾਸੇ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਲੂਣ ਹਰਾਮੀ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਗਿੱਧਾਂ ਵਾਂਗ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਮਾਂਸ ਨੋਚਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਬੈਠੇ ਹਨ।

ਅਜਿਹੇ ਭਿਆਨਕ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਹਵਾ ਦਾ ਰੁਖ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਮੌਸਮ ਖਰਾਬ ਹੈ। ਅਕਾਸ਼ ਪਰ ਬਦਲ ਛਾਇ ਹੋਇ ਹਨ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਭਿਆਨਕ ਲਹਿਰਾਂ ਉਠ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕਮਜ਼ੋਰ ਦਿਲ ਡੋਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਚਪੂ ਸੁਟ ਕੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ। ਵਡੇ ਹੌਸਲੇ ਵਾਲੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਡੋਲਦੇ। ਉਹ ਨਿਰਭੈ ਹੋਕੇ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਨਤੀਜਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹਥ ਹੈ।

ਭਟਾਵੇ ਭਾਵੇਂ ਹਾਲਾਤ ਬਹੁਤ ਖਰਾਬ ਹਨ ਤੇ ਦਸ਼ਾ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਹੋਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਫਿਰ ਭੀ ਮੈਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਭਰੋਸੇ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਪਰ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪਣੇ ਹਥ ਵਿਚ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਹਾਲਾਤ ਮਾੜੇ ਹਨ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਭਵਿਖਤ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਰਿਆਸਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਤੇਰਾ ਘਰ ਸੋ ਮੇਰਾ ਘਰ ਮੇਰਾ ਘਰ ਸੋ ਤੇਰਾ ਘਰ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਦਿਤਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖ਼ਣਾ ਤੇ ਉਸ ਲਈ ਵਡੀ ਤੋਂ ਵਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨਾ ਸਾਡਾ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਭਰੀ ਅਤੇ ਨਵਾਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਤਕਰੀਰ ਸੁਣਕੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਮੁਠਾਂ ਪਰ ਹਥ ਰਖ ਕੇ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤੇ ਕਿ ਉਹ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਲਈ ਵਡੀ ਤੋਂ ਵਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਭੀ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਗੇ।

ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿਤਾ। ਸ੍ਰ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਲਾਹਕਾਰ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਮਾੜੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀਆਂ ਤੋਂ ਜਵਾਬ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕੀਤਾ। ਹਰ ਇਕ ਮਹਿਕਮੇ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਖੁਦ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਸਾਰੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਵਫਾਦਾਰ ਨੌਕਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਹੋਵੇਗਾ ਮਾੜੇ ਅਹਿਲਕਾਰ ਸਭ ਛਾਂਟ ਦਿਤੇ ਜਾਣਗੇ।

ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੁਧਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਖਰਾਜ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਘਣੀਆਂ ਬਾਜਾ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾਂ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਵਫਾਦਾਰ ਸ੍ਰ: ਚੂਹੜ ਸਿੰਘ ਭਦੌੜ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਦੋਸ਼ ਦੇ ਸਾੜ ਸੁਟਿਆ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਜਵਾਨ ਦੇ ਕੇ ਬਾਗ਼ੀਆਂਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰ: ਚੂਹੜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ੍ਰ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲੇ ਬੁਲਾ ਕੇ ਸਿਰੋਪਾਉ ਦਿਤਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਹੀਏ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਆਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਸਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਰਈਸ ਨੇ ਖਰਾਜ ਦੇਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਖਬਰ ਲਈ ਗਈ। ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ ਫਿਰ ਉਸ ਦਰਜੇ ਤੇ ਲੈ ਆਂਦਾ ਜਿਥੇ ਕਿ ਉਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਸੀ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਯੋਗਤਾ, ਨੀਤੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਦਾ ਚਰਚਾ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਭਲੇ ਆਦਮੀ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋਣ ਲਗੇ ਤੇ ਬੁਰਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਪਰ ਡਰ ਬੈਠ ਗਿਆ।

ਜਾਰਜਟਾਮਸਨ ਇਕ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਫੌਜੀ ਜਰਨੈਲ ਸੀ। ਬੇਕਾਰੀ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਕੇ ਉਹ ਹਿੰਦੋ-ਸਤਾਨ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਬੜੀ ਸਖਤ ਲੋੜ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਯੂਰਪੀਨ ਢੰਗ ਦੀ ਕਵਾਇਦ ਸਿਖਾਉਣਾ ਸਰ ਜਾਰਜ ਟਾਮਸਨ ਨੂੰ ਆਪ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖੰਡਾ ਰਾਉ ਮਰਹਟਾ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਕਵਾਇਦ ਸਿਖਾਉਣ ਪਰ ਲਗਾਇਆ। ਮਰਹਟਾ ਫੌਜ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਪਰ ਹਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਟਾਮਸਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿਖਾਈ ਇਸ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋਕੇ ਆਪਾ ਖੰਡਾ ਰਾਉ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਝਜਰ, ਹਾਂਸੀ ਤੇ ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਬਣਾ ਦਿਤਾ।

ਆਪਾ ਖੰਡਾ ਰਾਉ ਮਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਬਾਮਨ ਜੀ ਰਾਉ ਗਦੀ ਤੇ ਬੈਠਾ। ਇਹ ਅਣਜਾਣ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਾਰਜ ਟਾਮਸਨ ਨੇ ਰੰਗ ਬਦਲਿਆ ਤੇ ਉਹ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਹਾਕਮ ਬਣ ਬੈਠਾ। ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ੧੨ ਪਲਟਣਾਂ, ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸਵਾਰ, ਪੰਜਾਹ ਤੋਪਾਂ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਇਤਨਾ ਫੌਜੀ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਟਾਮਸਨ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਹੁਣ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਲਲਚਾਈਆਂ।

ਉਧਰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਹਿੰਦ ਪਰ ਹਮਲੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੇਸੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੁਟ ਲੁਟ ਕੇ ਵੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਵਧਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸਿਖ ਰਈਸ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕਠੇ ਹੋਏ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਬੈਰੂਨੀ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਟਾਮਸਨ ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਸਮਝ ਕੇ ਜੀਂਦ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਜੀਂਦ ਨੂੰ ਜਾ ਘੇਰਿਆ। ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਹਮਲਾ ਅਰ ਨਕ ਹੋਇਆ ਦੂਜੇ ਅਗਲਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀਂਦ ਲਾਹੌਰ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤਸਲੀ ਬਖ਼ਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਛੇਤੀ ਜੀਂਦ ਪੁਜ ਗਏ ਤੇ ਸਖਤ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਗੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਟਾਮਸਨ ਪਾਸ ਹਥਿਆਰ ਬਹੁਤ ਸਨ, ਫੌਜ ਵੀ ਕਵਾਇਦ ਸਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ ਇਸਕਰਕੇ ਭਾਵੇਂ ਰਿਆਸਤ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲੇ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕੀ ਰਖਿਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਲਾ ਟਾਮਸਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਹੀ ਭਾਰੀ ਸੀ। ਜਦ ਇਹ ਖਬਰ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਪਾਸ ਪੁਜੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤ ਨੂੰ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਵੇਖ ਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੀਂਦ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਬਚਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਖੁਦ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਜੀਂਦ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਤੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਲੜ ਰਹੀ ਫੌਜ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਭੀ ਜਾ ਸੰਭਾਲੀ। ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਿਧਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਪ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਜਵਾਨ ਲੈਕੇ ਟਾਮਸਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਪਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਐਸਾ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜ ਗਏ। ਜੰਗ ਦੀ ਇਹ ਚਾਲ ਵੇਖਕੇ ਟਾਮਸਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਭਜ ਉਠੀਆਂ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਬਾਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲਗ ਪਈ। ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗੀ ਸਿਆਣਪ ਦਾ ਭੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਪਰ ਸਿੱਕਾ ਬੈਠ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪ ਫਤਹਿ ਦੇ ਡੰਕੇ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹੋਇ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪ ਪਟਿਆਲੇ ਨੂੰ ਸੁਰਖਸ਼ਤ ਰਖਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਇ ਸਨ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਗੁਆਂਢੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਵਧ ਚੜ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਇੰਨਾਂ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਆਪ ਹਰ ਪਾਸੇ ਸਤਿਕਾਰ ਭਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਹਰਦੁਆਰ ਦੇ ਕੁੰਭ ਪਰ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਮੇਲਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਪਰ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀਆਂ ਸਭ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਇਕਠੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਇਕ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦੇ ਸਾਧੂ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਢਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਦਾਸੀ ਸੰਤ ਜੋ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਹੈ ਭੀ ਸ਼ਾਹੀ ਕਢਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਹਿੰਦੂ ਸਾਧੂ ਸਿਖ ਸਾਧੂਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਈਰਖਾ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਸ਼ਾਹੀਆਂ ਨਿਕਲਣੀਆਂ ਸਨ। ਉਦਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਕਢਦੇ ਵੇਖ ਕੇ ਬੈਰਾਗੀ ਸੰਨਿਆਸੀ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਦੇ ਸਾਧੂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਪਰ ਟੁਟ ਕੇ ਪੈ ਗਏ। ਉਦਾਸੀਆਂ ਪਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਸੀ। ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਉਹ ਬੈਰਾਗੀਆਂ ਤੇ ਸਨਿਆਸੀਆਂ ਦੇ ਹਥ ਆ ਗਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਹਲਤ ਪਲਤ ਦੇ ਰਾਖੇ ਤੇ ਦਸਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਪਰਤਖ ਸਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਰ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸਖਤ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ। ਜਦ ਇਹ ਖਬਰ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਖੀ ਜੋਸ਼ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਉਠਿਆ ਤੇ ਆਪ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਹਰਦੁਆਰ ਜਾ ਪੁਜੇ। ਤਾਕਤ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਮੱਤੇ ਸਾਧੂਆਂ ਨੇ ਫੌਜ ਨਾਲ ਭੀ ਟੱਕਰ ਲਈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕਰਾਰੇ ਹਥ ਲਗੇ ਤਾਂ ਸਭ ਦੇ ਹੋਸ਼ ਠਿਕਾਣੇ ਆ ਗਏ ਜਿਹੜੇ ਸਾਧੂ ਬਚੇ ਉਹ ਗਲ ਵਿਚ ਪਲਾ ਪਾ ਕੇ ਤੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਘਾਹ ਲੈ ਕੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਖਿਮਾ ਮੰਗਣ ਆਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਉਦਾਸੀਆਂ ਤੇ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਹੀਆ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਖਲ ਦੇਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਭੀ ਸਿਖੀ ਦੀ ਲਾਜ ਰਖ ਲਈ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥਾਂ ਪਰ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਰਾਹ ਖੋਹਲ ਦਿਤਾ।

ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ

ਸੰਨ ੧੭੯੪ ਈਸਵੀ ਦੀਆਂ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਮਰਹੱਟੇ ਫਿਰ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਵੱਧੇ। ਜਦ ਉਹ ਦਿਲੀ ਟੱਪਕੇ ਕੈਂਥਲ ਦੀ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰ ਚੁਕੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦਰਬਾਰ ਕਰਕੇ ਪਟਿਆਲੇ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ। ਇਹ ਵਡੀ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤ ਕਦੇ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਕੰਡੇ ਵਾਂਗ ਚੁਭਦੀ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚੋਂ ਲੁਟ ਦਾ ਮਾਲ ਬਹੁਤ ਮਿਲੇਗਾ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਮਰਹੱਟਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਵਡੀ ਵਜ਼ੀਰ ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਉਸਦਾ ਕਿਥੋਂ ਹੌਸਲਾ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰੇ ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਚਿਠੀ ਦੇ ਕੇ ਹਰਕਾਰਾ ਭੇਜਿਆ।

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਹਰਕਾਰਾ ਆਇਆ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਚਿਠੀ ਲੈਕੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ। ਕੈਂਥਲ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਮਰਹੱਟਿਆ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਐਵੇਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਕਰਾਉ ਸਾਡੀ ਈਨ ਮੰਨ ਕੇ ਖਰਾਜ ਦੇ ਦਿਉ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਮਰਹੱਟੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸਮਝ ਕੇ ਧਮਕੀ ਦਿਤੀ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗਲ ਦਸਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਵਕਤ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇਸ਼ ਰਖਿਆ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਤਰ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਵਡੇ ਵਡੇ ਹੰਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਫੇਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਿਠੀ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖ ਲਈ ਤੇ ਹਰਕਾਰੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਦਰਬਾਰ ਲਗਾਇਆ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਇਕ ਜੋਸ਼ ਭਰੀ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਅੰਤਮ ਸਿਪਾਹੀ ਤੱਕ ਲੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਅੰਟਾ ਰਾਉ ਤੇ ਲਛਮਣ ਰਾਉ ਮਰਹੱਟੇ ਕੀੜੀ ਦਲ ਲਸ਼ਕਰ ਲਈ ਪਟਿਆਲੇ ਪਰ ਧਾਵਾ ਕਰਨ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਆਸ ਪਾਸ ਦੀਆਂ ਸਭ ਰਿਆਸਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ ਕਿਧਰੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਉ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਕੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਇਹ ਦਸ ਦਿਉ ਕਿ ਪਟਿਆਲਾ ਵੀ ਗੁਲਾਮੀ ਨਾਲੋਂ ਮੌਤ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਪਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਤਕਰੀਰ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਰਦਾਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੀ ਇਕ ਰੋਹ ਭਰੀ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਉਂਦੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਗੁਲਾਮੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਕਰੀਰਾ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬੀਰ ਰਸ ਵਿਚ ਰੱਤੇ ਹੋਇ ਫੌਜੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਦਵਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ।

ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ ਮੈਂ ਘਰ ਨਹੀਂ ਬੈਠ ਸਕਦੀ ਮੈਂ ਖੁਦ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਾਂਗੀ। ਜੇ ਵਾਪਸ ਪਟਿਆਲੇ ਆਈ ਤਾਂ ਜਿਤ ਕੇ ਆਵਾਂਗੀ ਨਹੀਂ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਕੌਮੀ ਪਿਆਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਨ ਲਗ ਪਿਆ। ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਸੁਰਖ ਹੋ ਗਏ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਲਹੂ ਉੱਤਰ ਆਇਆ ਤੇ ਉਹ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਾਣਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਗੇ।

ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ

ਮਰਦਾਨ ਪੁਰੇ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਦਾ ਅਖਾੜਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋਕੇ ਆਹਮੋ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਖੜੀਆਂ। ਇਤਿਹਾਸ ਕਾਰਾਂ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਪਾਸ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ੩੦ ਹਜ਼ਾਰ ਸਨਧ ਬਧ ਫੌਜ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੰਦਰ ਕੇਵਲ ਸਤ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ। ਸ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਕਲਸੀਆ, ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗੱਬਾ, ਸ: ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਭਦੌੜ, ਸ: ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਥਾਨੇਸਰ ਤੇ ਰਾਜਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀਂਦ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਰਦਾਰ ਜੰਗ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਲੜਾਈਆਂ ਅਰੰਭ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਇਕ ਹਰਕਾਰਾ ਭੇਜਿਆ ਜਿਸਦੇ ਹਥ ਭੇਜੀ ਗਈ ਚਿਠੀ ਵਿਚ ਆਪਨੇ ਲਿਖਿਆ—

"ਸਾਡਾ ਤੁਹਾਡਾ ਨ ਅਗੇ ਕੋਈ ਝਗੜਾ ਸੀ ਨਾ ਹੁਣ ਹੈ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡੀ ਪਟਿਆਲੇ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਲਾਲਚ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਤੇ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਵੈਰਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਰਖਦੀ। ਪਟਿਆਲਾ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤ ਹੈ ਅਤੇ ਕੌਮੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਣਖ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ ਕਿ ਬਿਨਾ ਕਾਰਣ ਇਸਦੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਵੈਰਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਨਾਹਕ ਲੁਟਿਆ ਪੁਟਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਚੁਪ ਚਾਪ ਬੈਠੇ ਵੇਖਦੇ ਰਹੀਏ ਇਸ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੋ ਹੀ ਰਾਹ ਖੁਲੇ ਹਨ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਲੈਕੇ ਪਿਛੇ ਮੁੜ ਜਾਓ ਜਾਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆਕੇ ਦੋ ਹੱਥ ਵੇਖੋ ਤੇ ਵਿਖਾਉ।

ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹੁਣ ਤੱਕ ਤੁਹਾਡੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀ ਮਿਲਿਆ। ਤੁਸੀਂ ਜਿਧਰ ਗਏ ਤੁਹਾਡੀ ਜਿਤ ਹੋਈ। ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਮਿਲੇ। ਐਸੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਫੌਜ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਵਧੇ ਹੋਇ ਹਨ ਉਹ ਜੰਗ ਕਰਨੋ ਨਹੀਂ ਟਲੇਗੀ ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਗਲ ਸਮਝ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰਵਾਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਥ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਈ ਵੇਰ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਆਪ ਹੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਗਿਆ ਸ਼ਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਇਹ ਚਿਠੀ ਅੰਟਾਰਾਉ ਤੇ ਲਛਮਣ ਰਾਉ ਨੇ ਪੜੀ ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਗ ਬਗੋਲਾ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਨਾਨੂ ਮਲ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਕਰਕੇ ਇਹ ਰਿਆਸਤ ਕਾਫੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਵਜ਼ੀਰ ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਟਿਆਲੇ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਜਦੋਂ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਅਧੀਨਗੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਪ ਵਾਂਗ ਵਿਹੁ ਘੋਲਣ ਲਗ ਪਏ।

ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੇ ਜੰਗ ਦਾ ਬਿਗਲ ਵਜਾ ਦਿਤਾ। ਇਧਰੋਂ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਭੀ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਘਮਸਾਣ ਦਾ ਰਣ ਮਚਿਆ ਰਿਹਾ। ਖ਼ੂਨ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਗੀਆਂ। ਮੈਦਾਨ ਘੋੜਿਆ ਤੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਦਿਨ ਢੱਲ ਗਿਆ ਅੰਟਾ ਰਾਉ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦਾ ਦਿਲ ਟੁਟਦਾ ਦਿਸਿਆ। ਪੈਰ ਥਿੜਕਦੇ ਮਾਲੂਮ ਹੋਇ। ਉਹ ਅਗੇ ਵਧਿਆ ਤੇ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ "ਬਹਾਦਰੋ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੁਹਾਡੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾ ਖਿਲਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਕੌਮੀ ਆਣ ਬਦਲੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਧਾਨਾਂ ਵਾਰੀਆਂ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਵਾਂ ਤੇ ਇਲਾਂ ਲਈ ਪਿਆ ਛਡਕੇ ਨਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਜਿਸ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਨ ਵਲੋਂ ਹਮਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਉਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਭੀ ਬਚ ਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਗਾ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਅਤੇ ਮੌਤ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਹੋ। ਬਹਾਦਰੋ ਅਗੇ ਵਧੋ ਆਪਣੀ ਅੰਤਮ ਆਹੁਤੀ ਦੇ ਕੇ ਜਾ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲੋ ਜਾਂ ਜਿਤ ਦੇ ਨਗਾਰੇ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹੋਇ ਵਤਨ ਵਲ ਮੁੜੋ। ਅੰਟਾ ਰਾਉ ਦੇ ਇਸ ਕਥਨ ਨੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਜੋਸ਼ ਭਰ ਦਿਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਗਾਂ ਵਿਚ ਰੁਕ ਰੁਕ ਕੇ ਚਲਣ ਵਾਲਾ ਖ਼ੂਨ ਉਬਾਲੇ ਖਾਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਅਗੇ ਵਧ ਵਧ ਕੇ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਭੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਪਿਛੇ ਹਟਣਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਗਲ ਕੀ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵੀਰ ਕੌਮਾਂ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦੀ ਲਾਜ ਰਖਣ ਲਈ ਇਤਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਲੜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾ ਨੇ ਪਰਲੋ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਜ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਥੋਹੜੀ ਦੇਰ ਪਿਛੋਂ ਮਰਹਟਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੁਮਕ ਪੁਜ ਗਈ। ਹੁਣ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੂੰ ਜਾ ਪਿਆ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦਲੇਰੀ ਦੇਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਘੋੜੇ ਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਅਗੇ ਵਧੀ ਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਣਤੱਤੇ ਵਿਚ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਕਹਿਣ ਲਗੀ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਮਰਹਟੇ ਆਪਣੀ ਵੀਰਤਾ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਕੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਨਾ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਭੀ ਇਕ ਬਹਾਦਰ ਕੌਮ ਨਾਲ ਪਿਆ ਹੈ। ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਅਗੇ ਵਧ ਕੇ ਦਸ ਦਿਓ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਅਜਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਹੰਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਭਵਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਸੁਕਾ ਬਰੂਦ ਹੋ। ਵੈਰੀ ਦਲ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਭੜਕ ਪਉ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆ ਸਾਰੀਆਂ ਆਸਾ ਖਾਕ ਕਰਕੇ ਰਖ ਦਿਉ।

ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆਈ ਤਾਂ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਐਸੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਨ ਭੀ ਵੇਖਕੇ ਅਸ਼ ਅਸ਼ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਘਮਸਾਣ ਦਾ ਰਣ ਮਚਿਆ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਹਥ ਵਿਚ ਤੇਗ ਲਈ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਕੜਕ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਪਰ ਟੁਟ ਟੁਟ ਪਈ ਅਤੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਕੁਰਾਹੇ ਹਥ ਵਿਖਾ ਏ ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਭੁਲੇ ਹੋਣਗੇ। ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾ ਉਂਦਿਆਂ ਵੇਖਕੇ ਸੂਰਜ ਦਾ ਦਿਲ ਭੀ ਕੰਬ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਭਜਕੇ ਪੱਛਮ ਦੀ ਨੁਕਰ ਵਿਚ ਜਾ ਛੁਪਿਆ। ਮਰਹਟੇ ਸਰਦਾਰ ਆਪਣੇ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਪਰ ਅਜ ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਚਰਚਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਫਿਰ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ। ਭਾਵੇਂ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਗਲ ਤਾਂ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਫਤਹਿ ਮਿਲਣੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਂ ਸਰਦਾਰ ਇਕਠੇ ਹੋ ਕੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਪਾਸ ਆਇ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗਲ ਕਰਨ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਪਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਪੂਰਨ ਰੋਹ ਵਿਚ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕੀ ਗਲ ਹੈ। ਸ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲਸੀਆ ਹੌਸਲਾ ਕਰਕੇ ਬੋਲੇ "ਆਪ ਨੇ ਅਜ ਜੋ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਈ ਉਹ ਅਦੁਤੀ ਪਰੰਤੂ ਸਮਾਂ ਤੇ ਤਾਕਤ ਵੈਰੀ ਦੇ ਹਥ ਹੈ। ਅਜ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਹੀ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਇਸ ਲਈ ਸਾਡੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਰਾਇ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪਟਿਆਲੇ ਚਲੇ ਜਾਓ ਤੇ ਹੋਰ ਕੁਮਕ ਭੇਜਣ ਦਾ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਤਕੜਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੋ।

ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ— (ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਕੇ) ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਮੈਂ ਪ੍ਰਣ ਕਰਕੇ ਆਈ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਤ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜਾਂਗੀ ਜਾਂ ਰਣ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੀ।

ਸ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ— ਇਹ ਗਲ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾ ਵਿਗੜ ਜਾਵੇ ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਦਾਨ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪ ਸਾਡੇ ਆਖੇ ਲਗ ਕੇ ਵਾਪਸ ਪਟਿਆਲੇ ਚਲੇ ਜਾਵੇ।

ਬੀਬੀ ਜੀ— ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਕੀ ਕਮੀ ਵੇਖਦੇ ਹੋ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਰਣ ਤੱਤੇ ਵਿਚੋਂ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ।

ਸ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ— ਕਮੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾ ਕਰੇ ਜੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ ਪਲਾਂ ਭਾਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਕਿ ਸਾਡੀ ਭੈਣ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਪੰਜੇ ਵਿਚ ਫਸੀ ਹੋਵੇ।

ਬੀਬੀ ਜੀ— ਇਹ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਛਡੋ ਤੇ ਇਸ ਗਲ ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਨ ਪਰ ਫਤਹਿ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸਿਖ ਸਰਦਾਰ ਬੈਠ ਗਏ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਨ ਪਰ ਅਚਾਨਕ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਥੋਹੜੀ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀ ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਿਤ ਸਕਾਂਗੇ। ਸਭ ਨੇ ਇਹ ਸਲਾਹ ਮੰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਇਤਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਹਮਲਾਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਸੰਭਾਲਣੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਜਿਦਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਆਇਆ ਉਠ ਭਜਿਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਫਤਹਿ ਹੋਈ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਫਤਹਿ ਦੇ ਡੰਕੇ ਵਜਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਪਸ ਆਈ। ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਕਮਾਲ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦਿਖਾਈ ਬਲਕਿ ਰਣ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਭੀ ਉਹ ਕਰਤੱਬ ਕਰਕੇ ਦੱਸੇ ਜੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਲਈ ਫਖਰ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹਨ। ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਵਸਰ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਉਹ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਦਾ ਲੋਹਾ ਮੰਨਵਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਬੀਬੀ ਮਾਨ ਕੌਰ

ਸਿਖ ਰਾਜ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋ ਤਾਕਤਾਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਉਹ ਗ਼ਦਾਰ ਜਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸ਼ਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਚੇ ਔਹਦੇ ਦੇ ਰਖ਼ੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਜੋ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਪਰ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਠੋਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸਿਖ ਬਹਾਦਰ ਸਨ, ਸਿਖ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਮਰ ਮਿਟਣ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਰਖਦੇ ਸਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹ ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੌਰ ਪਰ ਇਤਨੇ ਚਤੁਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦੇ। ਡੋਗਰਿਆਂ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਮਿਲ ਕੇ ਐਸੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਚਲੀਆਂ ਕਿ ਉਹ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਜੋ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਏਸ਼ੀਆ ਭਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਲੋਕ ਰਾਜ ਸੀ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਏ।

ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਨਭਵ ਕਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸੱਤ ਹਜ਼ਾਰ ਮੀਲ ਤੋਂ ਆਏ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਡੇ ਪਰ ਹਕੂਮਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣ ਕੇ ਰਹੀਏ। ਬੀਬੀ ਮਾਨ ਕੌਰ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਭੀ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣਾ ਤਨ ਮਨ ਦੇਸ਼ ਉਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਭੀ ਇਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਨੋਖੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਜਿੰਨਾਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹਸ ਹਸ ਕੇ ਫਾਂਸੀਆਂ ਦੇ ਰਸਿਆਂ ਨੂੰ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਮਖੌਲ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਨੇ ਕਿਤਨਾ ਸੁੰਦਰ ਕਿਹਾ ਹੈ

ਜਿਸ ਕੋ ਲੋਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਪੈਰੋਂ ਕੀ ਖਾਕ ਹੈ
ਵਹੁ ਹੋ ਗਰ ਵਤਨ ਕੀ ਤੋਂ ਗੰਗਾ ਸੇ ਪਾਕ ਹੈ।
ਖਾਕਿ ਵਤਨ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਵੀਰੋਂ ਕੇ ਸਰ ਗਏ।
ਜੋ ਥੇ ਵਤਨ ਪ੍ਰਸਤ ਵਹੁ ਕਿਆ ਕੁਛ ਨਾ ਕਰ ਗਏ।

ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਇਸ ਪਾਰ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਧਰਤੀ ਪਰ ਮੁਦਕੀ ਤੇ ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ, ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਪਰ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਸ਼ਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨੇ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਆਪਣਾ ਖੂਨ ਡੋਹਲ ਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ ਇਹ ਇਕ ਸਿਖਿਆ ਦਾਇਕ ਇਤਹਾਸ ਹੈ। ਕਿਹੜਾ ਭਾਰਤਵਾਸੀ ਹੈ ਜੋ ਵੀਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਸਿਖਿਆ ਲੈ ਕੇ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਕੇਸਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਝੁਲਦਾ ਰਖਣ ਲਈ ਸਿਖ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ। ਉਨਾਂ ਦੇ ਅਫਸਰ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਬੇਈਮਾਨ ਵਜ਼ੀਰ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸਨ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਿਖ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸਾਰਾ ਭਾਰਤ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾ ਸਕਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਐਸੇ ਕਰਾਰੇ ਹਥ ਵਿਖਾਉਂਦੇ ਕਿ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਭਾਰਤ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਹੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਘਰ ੨ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਦਾ ਹੀ ਚਰਚਾ ਸੀ। ਹਰ ਨੌਜਵਾਨ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ਮਰਦ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖਾਤਰ ਮਰ ਮਿਟਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਮਾਨ ਕੌਰ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਆਗੂ ਟੁੰਡੀ ਲਾਟ ਬੜਾ ਜ਼ਾਲਮ ਆਦਮੀ ਹੈ। ਉਹ ਫਤਹਿ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਚੂਰ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਸਹਿਕਦੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਨੂੰ ਇਕਠੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਅਗਾਂ ਲੁਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੜੇ ਸਰਕਸ ਲੋਗ ਹਨ। ਇਹ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਜਿਵੇਂ ਕੁਚਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕੁਚਲ ਦਿਉ। ਇਹ ਉਹ ਖਿਤਾ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ ਜਿਥੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੇ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਚੋਂ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਖਤਮ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਤਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਭੀ ਸਾਡੇ ਹਥੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਇਗਾ।

ਟੁੰਡੀ ਲਾਟ ਦੀਆਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆ ਗਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਬਹੁਤ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਸਿਖਾਂ ਪਰ ਖਾਸ ਤੌਰ ਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਮਾਨ ਕੌਰ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਟੁੰਡੀ ਲਾਟ ਜੈਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਆਂ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤਕ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੀਬੀ ਜੀ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਭੂੰਧੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲੜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸਿਖ ਜ਼ਖਮੀ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਖਤ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਗ਼ਦਾਰ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਬੇਈਮਾਨੀ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵੇਰ ਲੱਕ ਤੋੜਵੀ ਹਾਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਇਹ ਸੋਚਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣ ਕੇ ਭੀ ਜਿਉਂ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਗਚ ਉਠਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਥੋੜੀ ਬਹੁਤ ਤਾਕਤ ਇਕਠੀ ਕਰ ਕੇ ਭੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੇ। ਟੁੰਡੀ ਲਾਟ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਆਇਆ। ਉਹ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਭੂੰਧੜੀ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਪਰ ਲੜ ਰਹੀਆਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਮੁਆਇਨਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਮਾਨ ਕੌਰ ਨੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਨੂੰ ਗਨੀਮਤ ਸਮਝਿਆ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤਾਕ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਗੀ ਕਿ ਸਮਾਂ ਮਿਲੇ ਤਾ ਉਹ ਟੁੰਡੀ ਲਾਟ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਦਾ ਫਲ ਭੁਗਤਾਵੇ।

ਭੂੰਧੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਜਿਤ ਹੋਈ। ਲਾਰਡ ਲਾਰੰਸ ਜੋ ਮੋਰਚਿਆਂ ਦਾ ਮੁਆਇਨਾ ਕਰਨ ਆਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿਖ ਟੁੰਡੀ ਲਾਟ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਖੜੋਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿਤ ਦੀਆਂ ਵਧਾਈਆਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਮਾਨ ਕੌਰ ਜੋ ਗੁਰੀਲਾ ਲੜਾਈ ਲੜਨ ਵਿਚ ਬੜੀ ਮਾਹਰ ਸੀ ਬੂਟਿਆਂ ਉਹਲੇ ਬੈਠੀ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਯ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਟੁੰਡੀ ਲਾਟ ਨੇ ਜਦ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਜ਼ਹਿਰ ਉਗਲਿਆ ਤੇ ਜਿਤ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸ਼ੇਖੀਆਂ ਮਾਰਨ ਲਗਾ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਮਾਨ ਕੌਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਗੋਲੀ ਟੁੰਡੇ ਲਾਟ ਦੀ ਹਿੱਕ ਵਿਚ ਵਜੀ ਅਤੇ ਉਹ ਧੜੰਮ ਕਰਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਪਰ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਵਿਚ ਹਲਚਲ ਮੱਚ ਗਈ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਪਰ ਡਿਗਾ ਵੇਖ ਕੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਜੈਕਾਰਾ ਛੱਡਿਆ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਕਿ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਲੜਕੀ ਖੜੀ ਹੱਸ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਟਪਕਦੀ ਹੈ। ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ।

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਅਤੇ ਉਨਾਂ ਨੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧ ਫਾਇਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਟੁੰਡੀ ਲਾਟ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਇਤਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਚੜ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਵਿਚ ਹੀ ਗਲਤਾਨ ਹੋ ਗਈ। ਹੱਸਣ ਤੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਸੁਝੇ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਰਾਈਫਲ ਖੋਹ ਲਈ। ਇਕ ਕਮਾਂਡਰ ਨੇ ਅਗੇ ਵਧ ਕੇ ਕਿਹਾ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਹੌਸਲਾ ਕਿਵੇਂ ਪਿਆ ਕਿ ਇਹ ਇਤਨੇ ਵਡੇ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਮਾਰੇ ? ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਮਿ: ਲਾਰਡ ਦਾ ਹੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ? ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਪੁਛਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹ ਗਲ ਭੀ ਅਚੰਭੇ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਬਹਾਦਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਬਹਾਦਰ ਭੈਭੀਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਸ ਪਰ ਇਕ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਹੌਸਲਾ ਪਿਆ ?

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਬੜੇ ਖੋਜੀ ਸੁਭਾ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਗੱਲ ਦੀ ਤਹਿ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੌਮੀ ਕਰੈਕਟਰ ਬਣ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਲਗੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਸਵਾਲ ਕਰਨ।

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ– ਲੜਕੀ ਟੁਮ ਨੇ ਇਤਨੇ ਵਡੇ ਸਾਹਿਬ ਕੋ ਕਿਉਂ ਮਾਰਾ?

ਬੀਬੀ– ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਬੇਅੰਤ ਸਿਖ ਵੀਰ ਮਾਰੇ ਸਨ।

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ– ਤੋ ਕਿਆ ਟੁਮ ਇਸ ਕੋ ਜਾਨਟੀ ਹੋ?

ਬੀਬੀ– ਹਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਦਾ ਹੁਲੀਆ ਜਾਣ ਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣ ਕੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਕਟੀ ਹੋਈ ਬਾਂਹ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਸੀ ਕਿ ਇਹੋ ਟੁੰਡੀ ਲਾਟ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਪਰ ਬੜੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ– ਟੁਮ ਕੋ ਹਮਲਾ ਕਰਨੇ ਕੋ ਕਿਸ ਨੇ ਕਹਾ?

ਬੀਬੀ– ਕਿਸੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਖੁਦ ਹੀ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸਾਂ ਕਿ ਇਸ ਜ਼ਾਲਮ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰਾਂ।

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ– ਐਸੇ ਨਾਮ ਰੌਸ਼ਨ ਕੈਸੇ ਹੋ ਗਾ ਟੁਮ ਕੋ ਤੋ ਹਮ ਮੌਤ ਕੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਗਾਂ

ਬੀਬੀ– ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ ਕਰੋ ਮੇਰਾ ਮਕਸਦ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ– ਕਿਆ ਮਟਲਬ?

ਬੀਬੀ– ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਟੁੰਡੀ ਲਾਟ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਉਹ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਜਦ ਟੁੰਡੀ ਲਾਟ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਆਵੇ ਗਾ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਭੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗਾ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬੋਹੜੇ ਜਿਹੇ ਉਤ੍ਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਕਮਾਂਡਰ ਨੇ ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਲੜਕੀ ਇਸ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਸਿੱਲਾ ਮੰਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਕਾਇਮ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਬੜਾ ਖੁਲਦਿਲਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਦਲੀਲਾਂ ਦੇ ਕੇ ਇਹ ਸਮਝਾ ਲਿਆ ਕਿ ਇਸ ਲੜਕੀ ਨੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦਾ ਸਬੰਧ ਐਸੀ ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਕੌਮ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਹਿ–ਮੀਅਤ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਕੁੜੀ ਦਾ ਇਤਨੇ ਵਡੇ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਉਣਾ ਭੀ ਘੱਟ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਛਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਸੀਨਾ ਬਸੀਨਾ ਚਲੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਭੀ ਦਿਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਮਾਨ ਕੌਰ ਦੇ ਨਾਮ ਪਰ ਮਾਨ ਕੌਰ ਦਾ ਬੁਰਜ ਪਿੰਡ ਬਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਇਸ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਬਹੁਤ ਸੀ ਹੁਣ ਪਾਕਸਤਾਨ ਤੋਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਹੈ। ਟੁੰਡੀ ਲਾਟ ਦੇ ਮਰਨ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਭੂੰਦੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਸ ਪਰ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸੰਨ ਆਦਿ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬੀਬੀ ਮਾਨ ਕੌਰ ਨੇ ਕਮਾਲ ਦਲੇਰੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇ ਕੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਬਹਾਦਰ ਕੁੜੀਆਂ ਭੀ ਜੇ ਇਰਾਦਾ ਧਾਰ ਲੈਣ ਤਾਂ ਉਹ ਬੜੇ ਬੜੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦੇ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੜੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਭੀ ਬੀਬੀ ਮਾਨ ਕੌਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਿਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਕ ਇਕ ਘਟਨਾ ਹੀ ਬੜੀ ਸਿਖਿਆ ਦਾਇਕ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਲਈ ਫਰਜ਼ ਦੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਕਰਾਂਉਣ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਨਮੂਨਾ ਹੈ।

ਬੀਬੀ ਰਾਮ ਰੱਖੀ (ਸਤੀ)

ਸਤੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਆਖੀਆਨ ਜੋ ਮੜਿਆ ਲਗ ਜਲੰਨ
ਸਤੀਆਂ ਸੇਈ ਨਾਨਕਾ ਜੇ ਬ੍ਰਿਹੋਂ ਚੋਟ ਮਰੰਨ

ਸ਼ਹੀਦਾ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਅਨਿਨਯ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਮਤ ਦਾਸ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਆਰੇ ਨਾਲ ਚੀਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਉਪ ਨਾਮ ਭਾਈਆਂ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਭਾਈ ਪ੍ਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਹੋਇ ਹਨ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਪਰਾਗਾ ਪਿੰਡ ਕੜੀਆਲ ਜ਼ਿਲਾ ਜੇਹਲਮ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰ ਸਿਖੀ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਧਰਮ ਯੁਧਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਈ ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਖ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਬੜੇ ਸੋਹਣੇ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

"ਜੈਤ ਸੋ ਪਰਾਗਾ ਧੀਰ ਪੈੜਾ ਜੰਗ ਆਯੋ ਹੈ"

ਇਸ ਆਤਮ ਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਵੀਰ ਮਹਾਤਮਾ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁਤ੍ਰ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਸਤੀ ਦਾਸ, ਜਤੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਸਖੀ ਦਾਸ ਹੋਇ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ।

ਬੀਬੀ ਰਾਮ ਰਖੀ ਭਾਈ ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਜੀ ਭਾਈ ਪ੍ਰਮਾ ਨੰਦ ਦੇ ਚਾਚੇ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸਨ ਅਤੇ ਬੀ ਏ ਤੱਕ ਪੜੇ ਹੋਇ ਸਨ। ਆਪ ਮਹਾਨ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸ਼ਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੋਧ ਪੁਰ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਲੜ ਕਿਆ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਟਿਊਟਰ ਰਖੇ ਹੋਇ ਸਨ। ੧੯੦੭-੮ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਮਾਤਾ ਬੁਕ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰਖੀ ਗਈ ਅਤੇ ਲਾਲ ਹਰਿ ਦਿਆਲ ਐਮ ਏ ਅਤੇ ਸ੍ਰ; ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਾ ਅੰਦੋਨਲਨ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਪਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਜੀ ਬੜੇ ਗੰਭੀਰ ਸੁਭਾ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ। ੧੯੧੦ ਵਿਚ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਰਾਜ ਬਿਹਾਰੀ ਬੋਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਕੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਦਸੰਬਰ ੧੨ ਨੂੰ ਜਿਸ ਸਮੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਹਿੰਦ ਲਾਰਡ ਹਾਰਡਿੰਗ ਦਾ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬੰਬ ਸੁਟਿਆ। ਵਾਇਸਰਾਏ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਨੌਕਰ ਮਰ ਗਿਆ। ਪੰਜ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਤੱਕ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਨਾ ਫੜੇ ਗਏ। ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸੀ ਆਸੀ ਡੀ ਬਹੁਤ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗ ਸਕਿਆ ਕਿ ਇਹ ਬੰਬ ਕਿਸ ਨੇ ਸੁਟਿਆ ਸੀ।

ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਪੰਜ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਲਾਰੰਸ ਗਾਰਡਨ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਹਾਲ ਵਿਚ ਗੋਰਿਆਂ ਦਾ ਨਾਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਾਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇਕ ਬੰਬ ਫਟ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਕ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਚਪੜਾਸੀ ਮਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਭੀ ਕੋਈ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਫਿਰ ਇਕ ਬੰਬ ਲਾਹੌਰ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਫਟਿਆ ਉਸਦਾ ਭੀ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗਿਆ। ਇੰਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਹਿ ਸ਼ਤਪਸੰਦ ਪਾਰਟ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਥੋਹੜੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਕ ਵਾਹਿਦਾ ਮੁਆਫ ਗਵਾਹ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਨੂੰ ਖੜਾਕਰ ਲਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਵਾਇਆ। ਇੰਨਾਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਜੀ ਸਨ। ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਦੀ ਸਚੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪਤੀ ਬਰਤਾ ਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਰਾਮ ਰਖੀ ਆਪ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਮਿਲਣ ਗਈ। ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਿਚ ਆਪਨੇ ਪਤੀ ਦੇਵ ਤੋਂ ਪੁਛਿਆਂ ਰੋਟੀ ਕੈਸੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ? ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਤ੍ਰ ਦਿਤਾ ਅੱਧੀ ਰੇਤ ਅੱਧਾ ਆਟਾ ਵਿਚੋਂ ਕੱਚੀ ਤੇ ਉਪਰੋਂ ਸੜ ਹੋਈ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਨਮੂਨਾ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਘਰ ਜਾਕੇ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਆਟਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਰੋਟੀ ਪਕਾਈ। ਘਰ ਵਾਲਿਆ ਨੇ ਕਿਆ ਇਹ ਕੀ ਕਰਦੀ ਏ। ਉਤ੍ਰ ਦਿੱਤਾ ਜਦ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਦੇਵ ਜੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਛਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਚੰਗੀ ਰੋਟੀ ਖਾਵਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਹਟਾਏ ਨਾ ਹੱਟੇ। ਇਕ ਵੇਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਜੀ ਤੋਂ ਪੁਛਿਆ ਕਿਤਨੀ ਸਖਤ ਗਰਮੀ ਵਿਚ ਕਿਥੇ ਸੌਦੇ ਹੋ? ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਹਨੇਰੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਸਖਤ ਗਰਮੀ ਵਿਚ ਕੰਬਲ ਦੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ" ਬੀਬੀ ਜੀ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਘਰ ਆ ਗਏ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਛਲੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਦੋ ਕੰਬਲ ਵਿਛਾਕੇ ਪੈ ਗਏ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਰਾਤ ਸੀ। ਮੱਛਰ ਤੋੜ ਤੋੜ ਖਾਦਾ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਤੜਪਦਿਆਂ ਲੰਘੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਬੀਬੀ ਰਾਮ ਰਖੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਜੀਦਾ ਦੁਖ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਉਥੇ ਹੀ ਪਈ ਰਹੀ।

ਸਖੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਪਾਗਲੇ ਇਹ ਭੀ ਕੋਈ ਬਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਲਲ੍ਹਾ ਹੈ? ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਰਾਮ ਰਖੀ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ ਪੁਛਿਆ ਕੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਬਚਦੇ? ਸਖੀਆ ਨੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਿਹਾ ਤੇ ਹੋਰ ਕੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭੀ ਕਦੇ ਬਚੇ ਹਨ। ਸਹੇਲੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀਆ ਅਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਮਲ ਦਿਲ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਧੜਕਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਿਰ ਗੋਡਿਆਂ ਵਿਚ ਛੁਪਾ ਲਿਆ। ਸਹੇਲੀਆਂ ਇਹ ਹਾਲਤ ਵੇਖਕੇ ਚੁਪ ਹੋ ਗਈਆਂ।

ਬੀਬੀ ਜੀ ਗੁਰਸਿਖ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਆਪ ਹਰ ਸਮੇਂ ਬਾਣੀ ਦੀ ਧੁੰਨ ਵਿਚ ਲਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਪੜਦੇ।

"ਜਿਸ ਪਿਆਰੇ ਸਿਉਂ ਨੇਹੁ ਤਿਸ ਅਗੇ ਮਰ ਚਲੀਏ
ਧ੍ਰਿਗ ਜੀਵਣ ਸੰਸਾਰ ਤਾਕੇ ਪਾਛੈ ਜੀਵਣਾ।"

ਇਕ ਦਿਨ ਬੀਬੀ ਰਾਮ ਰਖੀ ਅੰਦਰ ਲੰਮੀ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਬਾਹਰ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਰੋਣ ਪਿਟਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਉਠਕੇ ਬਾਹਰ ਆਏ। ਪੁਛਿਆ ਕੀ ਗਲ ਹੈ। ਉਤ੍ਰ ਮਿਲਿਆ ਤੇਰੇ ਪਤੀ ਦੇਵ ਫਾਂਸੀ ਪਰ ਲਟਕਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਭੀ ਜ਼ਾਲਮਾ ਨੇ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ। ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਝ ਗਈ। ਉਠੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ। ਸੋਹਣੇ ਸੋਹਣੇ ਕਪੜੇ ਪਾਏ। ਗਹਿਣੇ ਪਹਿਨੇ ਪੂਰਨ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕਰਕੇ ਇਕ ਥੜੇ ਪਰ ਬੈਠ ਗਈ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇਵ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਸਮਾਧੀ ਲਾ ਲਈ। ਨਾ ਰੋਈ, ਨਾ ਪਿਟੀ, ਨਾ ਵੈਣ ਪਾਏ। ਵੈਣ ਪਾਉਂਦੀ ਕਿਵੇ ? ਉਸਦਾ ਨਾਜ਼ਕ ਦਿਲ ਤਾਂ ਬ੍ਰਿਹੋ ਦੀਆਂ ਠੋਕਰਾਂ ਨਾਲ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਚੂਰ ਚੂਰ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ।

ਪੁਖਤਗਾਨਿ ਇਸ਼ਕ ਕੋ ਕਿਆ ਗਰਜ਼ ਰੋਨੇ ਸੇ ਜ਼ਫਰ
ਟਪਕਤਾ ਹੈ ਅਗਸਿ ਪਾਨੀ ਕਬਾਬ ਖਾਨੇ ਸੇ।

ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਦਾ ਪੰਜ ਭੂਤਕ ਸਰੀਰ ਖੋਹ ਲਿਆ ਪਰੰਤੂ ਬੀਬੀ ਰਾਮ ਰਖੀ ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ ਜ਼ਾਲਮੋ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਪੰਜ ਭੂਤਕ ਦੇਹ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਾ ਦਿੰਦੇ ਲਉਂ ਮੇਰੀ ਇਸ ਦੇਹ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਫਿਰ ਵੇਖਾਂਗੀ ਤੁਸੀਂ ਅਸਾਡੀਆਂ ਦੋ ਅਜ਼ਾਦ ਆਤਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਰੋਕਦੇ ਹੋ ? ਅਸੀਂ ਦੋਵੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਕੇ ਉਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਵਾਂਗੇ ਜਿਥੇ ਨਾ ਸਰੀਰਾਂ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਵੇਗੀ ਨਾ ਜੇਹਲਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਬੰਦੇ ਖਾਣੀਆਂ ਉਚੀਆਂ ੨ ਕੰਧਾਂ।

ਬੀਬੀ ਰਾਮ ਰਖੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਸਚਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ ਉਹ ਉਸ ਥੜੇ ਤੋਂ ਫਿਰ ਨਹੀਂ ਉਠੀ। ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਲ ਮੁਕਦ ਜੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਵਾਰਸਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲੀ ਪਰੰਤੂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਅਰਥੀ ਦਾ ਜਲੂਸ ਕਢਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਉਹ ਅਸ਼ ਅਸ਼ ਕਰ ਉਠੇ। ਭਾਈ ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਜੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸ਼ਮਾ ਪਰ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਸਚੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਜਾਨਵਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਧੰਨ ਹਨ ਭਾਈ ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਤੇ ਧੰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਰਾਮ ਰਖੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਇਕ ਅਦੁਤੀ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੰਪਤੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਵਤ ਰੌਸ਼ਨ ਰਹੇਗੀ। ਬੀਬਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਾਮ ਰਖੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸੋਨੇ ਪਰ ਸੁਹਾਗੇ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ।

ਸਿਖ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜਿਸਦਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਇਤਨਾ ਅਤੁਟ ਪ੍ਰੇਮ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਕਹੇ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਮੇਰਾ ਧੜ ਆਰੇ ਨਾਲ ਦੋ ਫਾੜ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਐ ਜ਼ਲਾਦ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਪਰ ਇਤਨੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੀਂ ਕਿ ਮੇਰਾ ਮੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਲ ਰੱਖੀ ਉਸ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਾਲ ਮੁਚੰਦ ਜੈਸੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਰਾਮ ਰਖੀ ਜੈਸੀਆਂ ਸਤੀਆਂ ਦੇਵੀਆਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਕੋਈ ਅਚੰਭੇ ਦੀ ਗਲ ਨਹੀਂ । ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਪਰ ਜਿਤਨਾ ਮਾਣ ਕਰਨ ਥੋਹੜਾ ਹੈ ।

ਮਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ

ਟਿਬੀ ਸਾਹਿਬ ਖਲੋ ਇਕ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰਾਂ,
ਨਿਗਾਹ ਵਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਮਾਰਦੀ ਏ ।
ਚੜੀ ਲੋਥ ਤੇ ਲੋਥ ਜਾ ਨਜ਼ਰ ਆਈ,
ਵਿਲਸਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤਾਈਂ ਲਲਕਾਰਦੀ ਏ ।
ਸਿੰਘ ਮੋਇ ਨਾ ਗੋਰਿਆ ਸਮਝ ਛਡੀਂ,
ਆਈ ਮੌਤ ਇਹ ਤੇਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਏ ।
ਫਲ ਭੁਗਤਣਾ ਪਊਗਾ ਅੰਤ ਤੈਨੂੰ,
ਵਿਲਸਨ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੁਖ ਫਿਟਕਾਰਦੀ ਏ ।
ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਏ ਮੋਰਚਾ ਖਾਲਸਾ ਜੀ,
ਪਲੂ ਫੇਰਕੇ ਵਾਜਾਂ ਉਹ ਮਾਂਰਦੀ ਏ ।
ਖੜਕੇ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਕੋਲੋਂ,
ਆਪਾ ਫਟੜਾ ਉਪਰੋ ਵਾਰਦੀ ਏ ।
ਨਾਲੇ ਨਾਲ ਰੁਮਾਲ ਦੇ ਮੁਖ ਪੂੰਜੇ,
ਭਿਜੇ ਖੂਨ ਦੇ ਕੇਸ ਸਵਾਰਦੀ ਏ ।
ਸ਼ਮਾ ਸਿਦਕ ਦੇ ਸੜੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆ ਨੂੰ,
ਆਪਾ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪਈ ਠਾਰਦੀ ਏ । (ਪ੍ਰਵਾਨਾ)

ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਹੀਰੋ (ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਕਾਉਂਕੇ)

ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਹੀਰੋ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਉਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੁਰ-ਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਕੇ ਮੁਰਦਾ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਵਰ੍ਹਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਜਾਣਾ ਅਤੇ "ਵਜਣ ਗੋਲੀਆਂ ਖਾ ਚੱਲੀ ਏ, ਲੱਗੀ ਪ੍ਰੀਤ ਨਿਭਾ ਚਲੀ ਏ, ਲੋਥ ਤੇ ਲੋਥ ਚੜ੍ਹਾ ਚਲੀ ਏ" ਦੀ ਧੁਨ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋ ਕੇ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾ ਪੁਜਣਾ ਐਸੀ ਘਟਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਮਿਲਣੀ ਕਠਨ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦੇ ਜੁਸੇ ਵਿਚ ਡਰ ਦਾ ਨਾਮ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। "ਨਿਰਭਉ ਜਪੈ ਸਗਲ ਭਉ ਮਿਟਹਿ" ਦੇ ਗੁਰਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਮ ਸਿਮਰਣ ਦਾ ਆਪ ਪਰ ਇਹ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਨਿਰਭੈਤਾ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਆਪ ਦੇ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਸਮਾ ਗਈ।

ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹਿੱਸਾ ਲਿਖਣਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿਸੇ ਮਹਾਨ ਆਤਮਾ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪਹਿਲੇ ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਇਥੇ ਹੀ ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੌਧਰ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਜਾ ਵਸਿਆ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਾਉਂਕੇ ਨਾਲ ਹੋਇਆ।

ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ੬ ਵੇਂ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਦਫੇਦਾਰ ਸਨ। ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਨੇ ਨੌਕਰੀ ਛਡ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੂਜੇ ਭਰਾਵਾਂ ਪਾਸ ਰੰਗੂਨ (ਬਰਮਾ) ਵਿਚ ਜਾ ਨੌਕਰ ਹੋਇ। ਆਪ ਦੀ ਉਮਰ ਅਜੇ ੩੩ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸਧਾਰ ਗਏ। ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਨੂੰ ਪਾਸ ਬਿਠਾ ਕੇ ਕਿਹਾ "ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਭਾਣਾ ਐਸਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਥ ਛਡ ਕੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਬਾਕੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬਤਾ- ਉਣਾ ਤੇ ਜੇ ਸੰਸਾਰਕ ਰੀਤੀ ਅਨਸਾਰ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਪਰ ਉਕਰੇ ਗਏ। ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇਵ ਦੇ ਅੰਤਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਕੋਈ ਕਸਰ ਬਾਕੀ ਨਾ ਛਡੀ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭੁਜੰਗੀ ਤੇ ਇਕ ਭੁਜੰਗਣ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਪਰ ਰਬ ਦਾ ਭਾਣਾ ਐਸਾ ਵਰਤਿਆ ਕਿ ਇਕ ਭੀ ਬਚਾ ਆਪ ਦੇ ਪਾਸ ਨਾ ਰਿਹਾ।

ਇਹੋ ਜਹੀਆਂ ਅਸਹਿ ਸੱਟਾਂ ਸਹਿ ਸਹਿ ਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਦਿਲ ਸੰਸਾਰ ਵਲੋਂ ਉਪ੍ਰਾਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਅੰਤਮ ਬਚਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦਾ ਧਾਰ ਲਿਆ। ਜਿਥੇ ਦੀਵਾਨ ਜਾਂ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਮਾਤਾ ਜੀ ਉਥੇ ਪੁਜ ਕੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁਟ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਸੇਵਾ ਦੀ ਲਗਨ ਵਿਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਲਿਵਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ। ਨਗਰ ਕਾਉਕੇਂ ਵਿਚ ਸਾਲਾਨਾ ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਆਪ ਵਿਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦੇ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਸਰ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਕ ਕਰਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈ। ਜਿਥੋਂ ਮੋਰਚਾ ਲੱਗਣ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲਣੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉਥੇ ਹੀ ਜਾ ਪਹੁੰਚਣਾ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁਟ ਜਾਣਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ ਸਿਆਲ-ਕੋਟ, ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਆਦਿਕ ਗੁਰਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਖੇ ਪੁਜ ਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਿਆਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਗਰਮ ਸੀ ਤੇ ਪੁਲਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਰਾਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਦੁਧ ਤੇ ਰਾਸ਼ਨ ਆਦਿ ਇਕਠਾ ਕਰ ਕੇ ਪਹੁੰਚਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਰਾਤ ਬਰਾਤੇ ਆਪ ਨੇ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਨਾ ਡਰਨਾ ਅਤੇ ਕਈ ਵੇਰ ਪੁਲਸ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਘੱਟਾ ਪਾ ਕੇ ਦਿਨੇ ਭੀ ਭੁਖੇ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਰਾਸ਼ਨ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਣਾ।

ਜ਼ਾਲਮ ਬੀ ਟੀ ਸੁਪ੍ਰੰਟੰਡੰਟ-ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਜਦ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਣਾ ਕਿ ਇਕ ਮਾਈ ਭੁਖੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਨ ਪਹੁੰਚਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪੁਲਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਤਾੜਨਾ ਕਰਨੀ ਕਿ ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਭੀ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸੋਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕੀ ਜਾਂਦੀ। ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਹਸਤਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਤੇ ਪਿਆਸਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਪਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਮਾਈ ਜੀ ਨੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਕਈ ਵੇਰ ਪੁਲਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਆਪ ਨਾਲ ਬਦ ਸਲੂਕੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਿਹਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਹਰ ਸਮੇਂ ਲੱਕ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪੁਲਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਪਥਰ ਦਿਲ ਭੀ ਮੋਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਨਾ ਰੋਕਦੇ। ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਚਰਚਾ ਘਰ ਘਰ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸਾਧਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਨੇ ਬੀਬੀ ਬਸੰਤ ਕਰ ਤੇ ਟਹਿਲ ਕੌਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸਾਧਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਰੋਕਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਲਗ ਗਿਆ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਝੱਟ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਪੁਜ ਗਏ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਇਕ ਵੇਰ ਆਪ ਨੇ ਪੰਜ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਮੁਕਤ–ਸਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਜਾ ਖੋਹਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਜੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਮੁਕਤਸਰ ਪਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਜਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕਠੇ ਹੁੰਦੇ ਉਨਾਂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਭੇਦ ਭੀ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕਢ ਲਿਆਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਜਦ ਜੈਤੋ ਤੋਂ ਮੁਕਤਸਰ ਨੂੰ ੨੫ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਖਬਰਾਂ ਆਦਿ ਪਹੁੰ-ਚਾਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਹੀ ਸੋਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈ ਅਤੇ ਕਈ ਵੇਰ ਰਾਸ਼ਨ ਆਦਿ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਈ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਰਾਸ਼ਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਜੋ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਿਸਾਲ ਆਪ ਹੀ ਹੈ।

ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ

ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਹੀਰੋ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜੋ ਪਾਰਟ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਉਹ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਵਡੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੀ। ਜਿਸ ਤ੍ਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਪਰ ਮਸ਼ੀਨ ਗੰਨਾਂ ਨਾਲ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨਿਹੱਥੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਰੰਗ ਦਿਤਾ ਉਸ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਪੜ ਕੇ ਰੌਂਗਟੇ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਖੰਡਤ ਹੋਏ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਇਕ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ। ਬਚੇ ਬਚੇ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਪਰ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦਾ ਚਰਚਾ ਸੀ। ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾ ਜਥਾ ਪੰਜ ਸੌ ਦਾ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤਕ ਹਕੂਮਤ ਸਿਖ ਕੌਮ ਅਗੇ ਗੋਡੇ ਨਹੀਂ ਟੇਕ ਦਿੰਦੀ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਭੀ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸੌ ਦੇ ਜਥੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹਿਣ ਗੇ।

ਪੰਜ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵਰਦੀ ਵਿਚ ਫੌਜੀ ਮਾਰਚ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਗੋਲੀਆਂ ਖਾਣ ਲਈ ਜਾਣਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਿਸਾਲ ਆਪ ਸੀ। ਸਿਖ ਕੌਮ ਜੋ ਇਕ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੀ ਕੌਮ ਹੈ ਤੇ ਜੁਧਾਂ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਬੇਹੱਦ ਪ੍ਰਸਿੱਧਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕੀ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹ ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਤਜਰਬਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘ ਛਾਤੀਆਂ ਦੇ ਬਟਨ ਖੋਹਲ ਕੇ ਗੋਲੀਆਂ ਖਾਣ ਪਰ ਉਹ ਅਗੋਂ ਹੱਥ ਨਾ ਉਠਾਣ। ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਚਲ ਪਿਆ। ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਲ ਲਗ ਗਈਆਂ। ਲੋਕ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜਦ ਜਥਾ ਗੰਗ ਸਰ ਜੈਤੋ ਪੁਜੇ ਗਾ ਤਾਂ ਹਕੂਮਤ ਉਸ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਮਸ਼ੀਨ ਗੰਨਾਂ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕਰੇਗੀ ਤੇ ਸਿਖ ਉਸਦਾ ਕੀ ਉਤ੍ਰ ਦੇਣਗੇ? ਸਿਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਥਾਹ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਬਚਾ ਬਚਾ ਪੰਥ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਬਚੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਨਾਮ ਲਿਖਾਉਣ ਲਈ ਝਗੜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਜਦ ਜਥਾ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਪੁਜ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸੋਂ ਅਰਦਾਸਾ ਸੁਧਾਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਂਗੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਮੇਰੇ ਪਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਵਰ੍ਹਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਅਗੇ ਵਧਾਂ ਪਰ ਮੇਰਾ ਹਿਰਦਾ ਅਡੋਲ ਰਹੇ। ਇਹ ਅਰਦਾਸਾ ਸੁਧਾ ਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਜਥੇ ਨੂੰ ਜ਼ੀਰੇ ਵਿਚ ਆ ਮਿਲੇ। ਹਰ ਸਮੇਂ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਪਾਈ ਰਖਦੇ। ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਲਿਬਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਬੀਰ ਰਸ ਦੀ ਅਦੁਤੀ ਰੰਗਣ ਚੜ੍ਹੀ ਵੇਖ ਕੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਜਦ ਜਥਾ ਸਮਾਲਸਰ ਪੁਜਿਆ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਪਤਾ ਲਿਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਠੀਕ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਬੀਬੀ ਤੇਜ ਕੌਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇ। ਉਨਾ ਨੇ ਬਨਿ-ਆਣੀਆਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਰਾਤ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪਰ ਗੁਜ਼ਾਰੀ। ਸਵੇਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਪੁਜੀਆਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਾਕ ਲਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਹੁਕਮ ਆਇਆ "ਜੈਸੀ ਮੈਂ ਆਵੈ ਖਸਮ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੀ ਬਾਨੀ ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨ ਵੇ ਲਾਲੋ, ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਜ ਲੈ ਕਾਬਲੋਂ ਧਾਇਆ ਜੋਰੀ ਮੰਗੇ ਦਾਨ ਵੇ ਲਾਲੋ.........................

ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਅਨਮਾਨ ਲਗਾ ਲਿਆ ਕਿ ਜਥੇ ਦੇ ਪੁਜਣ ਪਰ ਕਰੜਾ ਭਾਣਾ ਵਰਤੇ ਗਾ। ਲਾਠੀਆਂ ਦੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਢੇਰ ਸਾਨੂੰ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪਏ। ਗੱਡਿਆਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਖੜੀ ਸੀ। ਗਡਿਆਂ ਪਰ ਰਸੇ ਤੇ ਸੰਦੂਕ ਲਦੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਗਡਿਆਂ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਕੰਡਿਆਂ ਦੀ ਵਾੜ ਲਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮੋਰਚਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਉਂਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਜਥਾ ਅੰਦਰ ਆਵੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਲੋਥਾਂ ਗਡਿਆਂ ਪਰ ਸੰਦੂਕਾਂ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਲਦੀਆਂ ਜਾਣ। ਪੰਦਰਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਇਕ ਆਦਮੀ ਘਰ ਪ੍ਰਤੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਬਰੀ ਫੜ ਕੇ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ ਤਾਕਿ ਉਹ ਪੁਲਸ ਤੇ ਫੌਜ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰੇ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਪਾਸ ਪੁਜੀਆਂ ਤਾਂ ਪੁਲਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੋ ? ਅਸੀਂ ਉਤ੍ਰ ਦਿਤਾ ਅਸੀਂ ਮੋਗੇ ਦੀਆਂ ਬਨਿਆਣੀਆਂ ਹਾਂ ਤੇ ਰਣ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ ਭੇਦ ਲਭ ਲਿਆ ਤੇ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਹਾਲਾਤ ਦਸ ਦਿਤੇ।

ਜਥੇਦਾਰ ਤੇ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਦਸ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਧਰ ਖਾਈ ਪੁਟੀ ਹੈ ਉਧਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਸਿਧਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਟਿਬੀ ਸਾਹਿਬ ਵਲ ਰੁਖ ਕਰ ਲੈਣਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਅਸੀਂ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਤੁਰੀਆਂ ਜਦ ਜਥਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੰਗ ਸਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁਜਿਆ ਤਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਅੰਤ ਸੰਗਤਾਂ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਥੇ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੁਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜੇ ਗੋਲੀ ਚਲੇ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਲਗੇ। ਹਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਿੰਘਣੀ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਦਾ ਚਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ "ਮੋਹਿ ਮਰਨੇ ਕਾ ਚਾਉ ਹੈ ਮਰੋ ਤਾ ਹਰ ਕੇ ਦੁਆਰੇ ਤੇ ਜੇ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ ਸਿਰ ਧਰ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਵਿਚ ਜਥਾ ਅਗੇ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਥੇ ਦੇ ਅਗੇ ਚਲ ਰਹੀ ਸਾਂ। ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਸੱਪ ਨਿਕਲਿਆ ਜੋ ਸੰਗਤ ਨੇ ਮਾਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਮਿ: ਵਿਲਸਨ ਨੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ। ਜਥਾ ਨਾ ਰੁਕਿਆ ਤੇ ਅਗੇ ਹੀ ਵਧਦਾ ਗਿਆ। ਮਿ: ਵਿਲਸਨ ਨੇ ਲਾਲ ਝੰਡੀ ਵਿਖਾਈ ਤਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਹੀ ਡਿਗ ਪਏ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਮੇਰੇ ਕੋਈ ਗੋਲੀ ਨਾ ਲਗੀ। ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਧੱਕਾ ਦੇ ਕੇ ਖਾਈਓਂ ਪਾਰ ਜਥੇ ਵਲ ਨੂੰ ਧਕੇਲ ਦਿਤਾ।

ਵਰਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਸਿੰਘ ਅਗੇ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੰਗਤਾਂ ਉਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਇਤਨੀ ਦੇਰ ਪਿਛੋਂ ਮਸ਼ੀਨ ਗੰਨ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਮਸ਼ੀਨ ਗੰਨ ਚਲਣ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਖਲਬਲੀ ਮਚ ਗਈ। ਇਥੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲੋਥਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲਗ ਗਏ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਕੁਰ੍ਹਾਮ ਮੱਚ ਗਿਆ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋ ਜਥੇ ਦੇ ਮੂਹਰੇ ਸੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਚਾਰ ਵੇਰ ਗੋਲੀ ਚਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਮੈਂ ਤੇ ਬੀਬੀ ਤੇਜ ਕੌਰ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੁਜ ਗਈਆਂ। ਜਦ ਗੋਲੀ ਚਲਣੀ ਬੰਦ ਹੋਈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਲਗੀਆਂ।

ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਖੂਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੱਜਾਂ ਵਢ ਦਿਤੀਆਂ ਤਾਕਿ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਭੀ ਨਾ ਪਿਲਾ-ਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਹੁਣ ਮੈਦਾਨ ਖਾਲੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਟਿਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬੁਰਜ ਪਰ ਚੜਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਖਲਕਤ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਭਜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੱਲਾ ਫੇਰਿਆ ਕਿ ਭਰਾਵੋ ਠਹਿਰ ਜਾਉ ਜ਼ਾਲਮ ਖੁਦ ਹੀ ਹਾਰ ਕੇ ਹੱਟ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਦੂਰ ਬੀਨ ਲਗਾ ਕੇ ਵੇਖ ਲਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦੁਵਾਰੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਆ ਪਾਇਆ। ਇਤਨੀ ਦੇਰ ਨੂੰ ਇਸ ਸਾਕੇ ਦਾ ਅਸਲੀ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰ ਗੁਰਦਿਆਲੂ ਤੇ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਅਫਸਰ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਆਇ। ਉਹ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਮਾਈ ਤੁਸੀਂ ਇਥੋਂ ਚਲੀਆਂ ਜਾਓ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ "ਦਇਆ ਹੀਨੋ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਚਿਆ ਦੀ ਮੌਤ ਅਖੀ ਵੇਖਕੇ ਇਥੋਂ ਚਲੀ ਜਾਵਾਂ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਜ਼ਾਲਮੋ ਤੁਸੀ ਰਜਕੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਮਾਉ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਅਖੀਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਹੀ ਅੰਤ ਹੋਣਾ ਹੈ।"

ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਬੀਬੀ ਤੇਜ ਕੌਰ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਭੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਗਡਿਆਂ ਪਰ ਲਦਕੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਧਰੇ ਲੈ ਗਏ। ਜ਼ਾਲਮਾ ਨੇ ਲਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਛੁਪਾਣ ਲਈ ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਰਖਿਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਫੜਕੇ ਜੈਤੋਂ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਹੋਰ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਫੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਆਈਆਂ। ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਸਿਆਲ ਦੀਆਂ ਕੜਕਦੀਆਂ ਸਰਦੀ ਦੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਨਾ ਸਾਨੂੰ ਉਪਰ ਲੈਣ ਲਈ ਕੋਈ ਕਪੜਾ ਦਿਤਾ ਨਾ ਲੀੜਾ। ਸਠ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਨੇ ਦੋ ਭੂਰਿਆਂ ਵਿਚ ਰਾਤ ਲੰਘਾਈ। ਪਥਰ ਚਿੱਤ ਜ਼ਾਲਮਾ ਨੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਇਸ ਰਾਤ ਪਾਰ ਬੁਲਾਇਆ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਅਖਾ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਚੰਗੇ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਪੀ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਇਕ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਬੇਅੰਤ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਸੀ ਧਰਮੀ ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾ ਕਾਵਾਂ ਕੁਤਿਆਂ ਦੇ ਖਾਣ ਲਈ ਸੁਟੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾ ਨੇ ਇਹ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਯ ਆਪਣੀਆਂ ਅਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਉਹੀ ਇਹ ਅਨਭਵ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਲਾਮੀ ਕਿਤਨੀ ਬੁਰੀ ਚੀਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਧਾਰਮਕ ਰਸਮਾਂ ਅਦਾ ਨਾ ਕਰਨ ਦੇਣ ਵਿਰੋਧ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਇਹ ਖੂਨੀ ਸਾਕਾ ਹੋਇਆ।

ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਦਾ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਬਿਆਨ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗ ਸਰ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜਥੇ ਪਰ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾ ਨੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਖਤਰਨਾਕ ਮਨਸੂਬੇ ਬੰਨ ਰਖੇ ਸਨ। ਮੁਕਦਮੇ ਦੀ ਸਾਧਾਰਨ ਸੁਣਾਈ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਕੈਦ ਸੁਣਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਨਾਭਾ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਨੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਸਮਾਂ ਲੰਘਾਇਆ। ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਆਦਰ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਸਮਝਕੇ ਆਪਦਾ ਹਰ ਇਕ ਹੁਕਮ ਸਿਰ ਮਥੇ ਪਰ ਮੰਨਦੇ। ਵਿਸ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਮੇਂ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਕਈ ਸਿਘ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤ ਰਹੇ ਸਨ ਜੋ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀਆਂ ਬਾਹਰ ਆਕੇ ਵਚਿਤ੍ਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗਿਆਨੀ ਸਰਦਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਯੂਥਪ ਭੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਬਹੁਤ ਖਰਾਬ ਸੀ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਜੇਹਲ ਵਿਚੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਵਡੇ ਵਡੇ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਜਲੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ "ਜਦੋ ਕਦੇ ਭੀ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਸਿਖ ਬੀਬੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਨੁਖਾ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਰਹੀਆਂ" ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਮਾ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸ: ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ ਅਤੇ ਡਾ: ਕਿਚਲੂ ਜੈਸੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਲੀਡਰਾ ਨੇ ਮਾਈ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਰੱਜਕੇ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਵਲੋਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾਉ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਕਰੀਰ ਵਿਚ ਪੰਥਕ ਆਗੂਆਂ ਤੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਗਲ ਪੂਰਨ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਜਥੇ ਪਰ ਗੋਲੀਆਂ ਵਰ੍ਹ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਦਾ ਬਾਜ ਜਥੇ ਪਰ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਹ ਅਸਚਰਜ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਬਾਜ਼ ਆਉਣ ਦੀ ਇਸ ਕਥਾ ਨੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪੰਥਕ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਇਕ ਨਵੀ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਜਦ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਜਗਰਾਉ ਤੇ ਕਾਉਂਕੇ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਆਪ ਦਾ ਹੋਰ ਭੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਨਾਭਾ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਜੀ ਪਰ ਹੋਰ ਮੁਕਦਮੇ ਚਲਾ ਕੇ ਸਜ਼ਾ ਵਧਾ ਦਿਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਆਪ ਪੂਰੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਸਜ਼ਾ ਕਟ ਕੇ ਰਿਹਾ ਹੋਇ। ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਥੈਲੀਆਂ ਭੀ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਾਨ ਪੱਤ੍ਰ ਵਿਚੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਚੰਦ ਸਤਰਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ:—

ਪ੍ਰਮ ਸਤਕਾਰ ਯੋਗ ਮਾਤਾ ਜੀਉ। ਅਸੀਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਕੋਟਾਨ ਕੋਟ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਆਪ ਚਾਰ ਸਾਲ ਜੇਹਲ ਦੇ ਕਠਨ ਤਸੀਹੇ ਝਲਕੇ ਅੱਜ ਸਾਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਇਤਨੀ ਸ਼ਾਨਦਾਸ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਮਿਸਾਲ ਆਪ ਹੈ। ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਗੁ: ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ, ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ, ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ, ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਫੇਰੂ, ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਜੋ ਜੋ ਕਠਣ ਘਾਲਣਾਂ ਘਾਲੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਸੇਵਾ ਪਰ ਸੋਨੇ ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਜਿੰਨਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਧਰਮ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖਾਤਰ ਅਨੇਕਾਂ ਮਾਈਆਂ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਤਰੀਆਂ ਪਰ ਜੋ ਨਿਰਭੈਤਾ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਵਿਖਾਈ ਉਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦਾ ਬਚਾ ਬਚਾ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤਕ ਉਸ ਕਾਰਨਾਮੇ ਪਰ ਮਾਣ ਕਰਿਆ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦਾ ਹਾਲ ਭੇਸ ਬਦਲ ਕੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲਿਆਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦਸਿਆ। ਫਿਰ ਆਪ ਨੇ ਵਰ੍ਹਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਅਗੇ ਹੀ ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਵਧਾਇਅ ਅਤੇ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਟਿਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬੁਰਜ ਤੋਂ ਲਲਕਾਰਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਸਪੂਤੋ ਅਗੇ ਵਧੋ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹੋ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਤੇ ਜੇਹਲ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਬੜੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਤੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮਿਠਾ ਕਰ ਕੇ ਝਲੀਆਂ। ਕੇਵਲ ਆਪ ਦੀ ਇਸ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਸਚਾਈ ਦੀ ਖਾਤਰ ਨਾਭੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਹ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ।

ਇਸ ਸਭਯਤਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਨਾਭਾ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਇਕ ੬੮ ਸਾਲ ਦੀ ਬਿਰਧ ਤੇ ਨਿਰਅਪ੍ਰਾਧ ਮਾਈ ਨੂੰ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਰਖਕੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਤੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣੇ ਉਸ ਹਕੂਮਤ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮਥੇ ਪਰ ਕਦੇ ਨਾ ਮਿਟਣ ਵਾਲਾ ਕਲੰਕ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਜੋ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਸ ਪਰ ਸਿਖ ਪੰਥ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਾਰਾ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਮਾਣ ਕਰੇ ਗਾ ਕਿ ਇਕ ਬਿਰਧ ਮਾਤਾ ਨੇ ਐਸੇ ਪੂਰਨੇ ਪਾਏ ਜੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਉਚਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ।

ਅਸੀਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ, ਕੁਰਬਾਨੀ, ਤੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦੇ ਹੋਇ ਜੀਓ ਆਇਆ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਇਹ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਲਈ ਸਿਖਿਆ ਦਾਇਕ ਨਮੂਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਆਪ ਦਾ ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੇਸਾਂ ਸਵਾਸਾਂ ਸੰਗ ਨਿਭੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਥਾਵਾਂ ਪਰ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਪੱਤ੍ਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਰੌਸ਼ਨ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਕਾਉਂਕੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਭਜਨ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ। ਅਤਿ ਬਿਰਧ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਪ ਪਾਸੋਂ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਤਾਨ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਪੰਦਰਾ ਰੁਪੈ ਮਹੀਨਾ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਯੰਤ ਪੈਨਸ਼ਨ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿਤੀ ਜੋ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਪੈਨਸ਼ਨ ਵਿਚੋਂ ਬਚਤ ਕਰ ਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਰਕਮ ਜਮਾ ਕਰ ਲਈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਹਰੀਮਾਂ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਦੋ ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਾਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੰਗਤਾਂ ਇਕੱਤ੍ਰ ਹੋਈਆਂ।

ਬੀਬੀ ਮਾਨ ਕੌਰ (ਰਾਮੇਆਣਾ)

ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਬੀਬੀ ਮਾਨ ਕੌਰ ਪਿਤਾ ਬਿਰਆਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਹੁਕਮ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖੋਂ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਰਾਮੇਆਣਾ ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਬੀਬੀ ਬਾਲ ਖੇਡਾ ਖੇਡਦੀ ਨੇ ਜਦ ਕੁਝ ਸੁਰਤ ਸੰਮਲੀ ਤਾ ਆਪ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਚਾਹੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਾਹਿਬ ਜਾਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਲ ਲਗੀ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੇ ਆਪ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਸਮਝ ਕੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਦਿਤੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਸ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸੋਹਰੇ ਘਰ ਨਹੀ ਗਏ ਅਰ ਗੁਰਦੁਵਾਰੇ* ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਖੇ ਤਤ ਪਰ ਹੋਕੇ ਡੱਟ ਗਏ। ਜਦ ਨੂੰ ਗੁ: ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋਂ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਨਾਭਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖੰਡਤ ਕਰਨ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਦਕ ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਲੋਂ ੨੫ ਸਿੰਘਾ ਦਾ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ ਜੋ ਨਾਭਾ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਜੈਤੋਂ ਪੁਜ ਦਾ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ੨੫ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਰਸਤੇ ਜਥਾ ਜੈਤੋਂ ਪੁਜਦਾ ਤੇ ਰਸਤਾ ਰਾਮੇਆਣੇ ਦੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪਾਂ ਜਥੇ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾ ਦੀ ਲੰਗਰ ਜਲ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰੀਏ। ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹੋਏ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਮੁਕਰ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਹੁਣ ਬੀਬੀ ਜੀ ਕਲੇ ਹੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਸਾਦੇ ਇਕਠੇ ਕਰਕੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਛਕਾਇਆ ਕਰਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤਕ ਇਹ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਔਰ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਪੰਥ ਦੀ ਜਿਤ ਵਾਸਤੇ ੧੨੫ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਖੇ ਕਰਾਇਆ। ਜਦ ੫੦੦ ਸੋ ਜਥਾ ਨੰਬਰ ੧ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰ ਜੀ ਤੋਂ ਚਲਦਾ ਚਲਦਾ ਜਦ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਮਾਨ ਕੌਰ ਭੀ ਜਥੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਗਏ ਤਾਂ ਅਗੇ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪਿੰਡ ਜੈਤੋ ਦੇ ਲਾਗ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੈਨੂੰ ਜੈਤੋਂ ਜੋ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਤੇ ਜੋ ਕਰਮ ਚਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਨਿਹਥੇ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਮਈ ਵੀਰਾਂ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਉਹ ਬੜਾ ਹੀ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ। ਜੇ ਆਪ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਚਲੋ ਤਾਂ ਅਖੀ ਦੇਖਕੇ ਮੁੜ ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਆ ਦਸੀਏ ਅਗੇ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਵੇ ਹੁਣ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਜੈਤੋ ਬਨਾਣੀਆਂ ਬਣਕੇ ਆਈਆਂ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਸਮਾਚਾਰ ਮਾਲੂਮ ਕਰਕੇ ਮੁੜ ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਆ ਦਸਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜਥਾ ਟਿਬੀ ਸਾਹਿਬ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਬੀਬੀ ਮਾਨਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸੇਵਾ ਜਿਸ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਮਾਈਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਕਾਜਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜੰਗੇ ਮੈਦਾਨ ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਅਗਾ ਵਧੂ ਹੋਣ ਉਸ ਕੌਮ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਜੇ ਉਸਦੇ ਆਗੂ (ਲੀਡਰ) ਨਾ ਮਾਰਨ†।

---

*ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਜੋ ਡੇਲੇ ਤੋੜਕੇ ਝੋਲੀ ਭਰੀ ਫਿਰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾ ਡੇਲੇ ਡੋਲ ਦੇ ਤਾਂ ਸਿਖ ਨੇ ਤਿੰਨ ਦਫਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਭੀ ਚੌਥਾ ਹਿਸਾ ਰਖ ਲਏ। ਤਦ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ। ਅਛਾ ਸਿਖਾ ਅਸੀ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਕਾਲ ਕਢਣਾ ਸੀ ਤੇ ਡੇਲੇ ਚੌਥਾ ਹਿਸਾ ਰਖ ਲਏ ਹਨ। ਸੋ ਹੁਣ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਾਕੇ ਕਾਲ ਨਿਕਲੇਗਾ। ਉਸ ਜਗਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁ: ਸਾ: ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਤ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਰਕਤ ਨੇ ਕਰਾਈ ਹੈ।

†ਜੈਸੇ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰੇ ਆਦਿ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਕ ਬੀਬੀ ਦੀ ਸਮੇਤ ਪੁਤ੍ਰ ਦੇ ਕੁਰਬਾਨੀ

ਜਥੇ ਨਾਲ ਆ ਰਹੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਸ਼ੇਰ ਦਿਲ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਬੀਬੀ* ਜਿਸ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਜਿਗਰ ਦਾ ਕੋਮਲ ਫੁਲ ਦੁਧ ਚੁੰਘਦਾ ਜਿਗਰ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਬਾਲ ਸੀ। ਵਰ੍ਹਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਅਗੇ ਅਗੇ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਜੋ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਵਿਚ ਸੂਰਮੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਉਥੇ ਇਸ ਬੀਬੀ ਦੇ ਕੁਛੜ ਚੁਕੇ ਫੁਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੋਮਲ, ਸ਼ੀਰਖੋਰ ਬਚੇ ਦੇ ਪਥਰ ਭਨ ਗੋਲੀ ਹਿਸੇ ਆਈ ਤੇ ਉਹ ਭੀ ਆਪਣਾ ਸਿਰਫ ਦੁਧ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਨਿਰਵੈਰ ਨਰਦੋਸ, ਮਾਸੂਮ ਖ਼ੂਨ ਜ਼ਾਲਮ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਸੌਂ ਗਿਆ।

ਹੁਣ ਮਾਸੂਮ ਲਾਡਲੇ ਤੇ ਅਲ੍ਹੜ ਬਚੇ ਦੀ ਭੇਟ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ੇਰ ਦਿਲ ਬੀਬੀ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ "ਸ਼ੁਕਰ ਦੇ ਹੰਝੂ ਵਹੇ ਤੇ ਅਖੀਆਂ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋ ਗਈਆਂ" ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਗੰਗ ਸਰ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਸ਼ੁਕਰ ਦੀ ਲੋਰੀ ਦੇ ਕੇ ਪਾ ਕੇ ਸਦਾ ਦੀ ਨੀਂਦਰ ਸੁਆ ਕੇ ਬੀਬੀ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ "ਹੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਾਟੇ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਮੈਂ ਅਜ ਤੋਂ ਤੇਰੇ ਕਾਰਜ ਤੋਂ ਸੁਰਖਰੂ ਹਾਂ॥ ਤੇਰੀ ਅਮਾਨਤ ਤੈਨੂੰ ਸੌਂਪ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਚਰਨਾਂ ਚ ਥਾਂ ਦੇਵੀਂ। ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਬੀਬੀ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦੇ ਅਖੀਰੀ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਅਗੇ ਵਧੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੁਤ੍ਰ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਵਾਂ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਕਾੜ ਕਾੜ ਕਰਦੀ ਇਕ ਗੋਲੀ ਬੀਬੀ ਦੇ ਸੀਨਿਉਂ ਪਾਰ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਸ਼ੇਰ ਦਿਲ ਬੀਬੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ੨ ਕਰਦੀ ਉਸੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਜਿਥੇ ਵੀਰ ਤੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸਦਾ ਲਈ ਪੈ ਗਏ ਸਨ ਉਥੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦੀ ਮਾਂ ਤੇ ਵੀਰਾਂ ਦੀ ਭੈਣ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਕਲਗੀ ਧਰ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਚਰਨਾਂ ਚਿ ਜਾ ਬਿਰਾਜੀ। ਸਦਾ ਲਈ ਬੇਮਿਸਾਲ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਗਈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਬਹਾਦਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਕੌਮ ਦੇ ਹਰ ਪ੍ਰਾਨੀ ਦਾ ਦਿਲ ਤੜਫ ਉਠੇ।

ਜਿਸ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਉਤੋਂ ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਤੇ ਦੁਧ ਚੁਗ ਜਿਗਰ ਦੇ ਟੋਟੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅਖਾਂ ਦੇ ਮੋਹਰੇ ਤੇ ਹਥੀਂ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਾ ਕੇ ਇਉਂ ਆਖਣ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਿਰੋਂ ਇਕ ਕਾਰਜ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕੀ ਉਹ ਕੌਮ ਕਦੇ ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਇਹ ਸੋਚਣ ਵਾਲੇ ਗਲਤ ਖਿਆਲੀਏ ਹਨ॥ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਅਖੀਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਐਸੇ ਅਣ ਹੋਏ ਕੰਮ (ਜ਼ੁਲਮ) ਕਰਨੇ ਅਰੰਭਦਾ ਹੈ॥ "ਜਿਸ ਨੋ ਆਪਿ ਖੁਆਇ ਕਰਤਾ ਖਸ ਲਏ ਚੰਗਿਆਈ।" ਜੋ ਉਸ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਅਖੇੜਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਜ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀ ਅਖੀਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਮਸੂਮ ਬਚਿਆਂ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਹਥ ਰੰਗਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਕੂਮਤਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚਿਰ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀਆਂ।

---

* ਇਹ ਬੀਬੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਸ਼ੇਰ ਦਿਲ ੨੦ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਬਰਗਾੜੀ ਜਿਥੇ ਪਹਿਲੇ ਜਥੇ ਦਾ ਆਖਰੀ ਪੜਾ ਸੀ ਉਥੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਈ ਜਾਂ ਪਿਛੋਂ ਕਿਤੇ ਰਲੀ ਤਾਂ ਜੋ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਚਲੀ ਆਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਨਾਮ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਕ ਹੋਰ ਬੀਬੀ ਦੀ ਅਚੰਭੇ ਵਾਲੀ ਉਦਾਰਤਾਈ

੨੮ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੪* ਪੰਜ ਸੌ ਦਾ ਦੂਜਾ ਜਥਾ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਕਫਨ ਬੰਨ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਸਰ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਇਕ ਬੀਬੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਰਤਾਜ ਪਤੀ ਭੀ ਆਪਣੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ੇਰ ਦਿਲ ਬੀਬੀ ਆਪਣੀਆਂ ਆਸਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕੌਮ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਹਿਤ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਦੇ ਸਾਂਈ ਨੂੰ ਹਥੀ ਗਾਨੇ ਬੰਨ ਕੇ ਵਿਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਮਸਤਕ ਰਖ ਕੇ ਬੀਬੀ ਨੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਪਤੀ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਫੁਲਾਂ ਦਾ ਹਾਰ ਪਾ ਕੇ ਬੜੀ ਨਿਰਭੈਤਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਹਿਣ ਲਗੀ ॥ ਆਪ ਜੀ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਓਂ ਚਾਉ ਰਖਣਾ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਅਨੰਦ ਲੈਣ ਵੇਲੇ ਚਾ ਨਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਮੌਤ ਲਾੜੀ ਨੂੰ ਵਿਹੌਣ ਵਾਸਤੇ (ਅਨੰਦ ਕਰਾਣ) ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥ ਦਿਲ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰਖਣਾ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੋ ਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇਗਾ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੱਕ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਉਛਲੇ ਤੇ ਨੇਤ੍ਰ ਫੁਹਾਰੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਗੇ।

ਇਸ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਦੁਲਾਰੀ ਨੇ ਅਜ ਸਿਖ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਮੁੜ ਇਕ ਵਾਰ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਦਲੇਰ ਕੌਰ ਜਿਹੀਆਂ ਸ਼ੇਰ ਦਿਲ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰ ਦਿਤੀ ਕਿਉਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਹਥੀਂ ਮੌਤ ਦੇ ਗਾਨੇ ਬੰਨ ਕੇ ਤੋਰਨ ਵਾਲੀ ਇਸ ਬੀਬੀ ਨੇ ਸਿਖੀ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਦੋਰਾਹ ਦਿਤਾ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੌਮਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਹੀ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦਾ ਉਹ ਥੰਮ ਹੈ। ਜਿਸ ਉਤੇ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮੁਨਾਰੇ ਉਸਰਦੇ ਹਨ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਆਈ ਗਿਰਾਵਟ ਕਿਸੇ ਕੌਮਾਂ ਦੀਆਂ ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਹਨ ॥ ਜਿਸ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਉਮੰਗਾਂ ਪਿਆਰ, ਤੇ ਸਭ ਅਮੁਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਦਾ ਨਾ ਜੀਵਨ ਹੈ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਕੌਮ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦੇਣ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਦੀ ਦੁਲਾਰੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਉਸ ਕੌਮੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜੀਵਨ ਤੇ ਭਵਿਸ਼ ਮਹਤੱਤਾ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਬੀਬੀ ਨੇ ਐਸਾ ਕਰ ਕੇ ਜੋ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ ਉਹ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਕ ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਾਰਨਾਮਾ ਹੈ।

ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ (ਚੌਧਰੀ ਵਾਲਾ)

ਮਾਲਵਾ ਦੇਸ਼ ਮੁਦ ਤੋਂ ਹੀ ਸੂਰਬੀਰਾ ਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੀ ਐਸੀ ਪਾਣ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਿ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਤਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਯੋਧੇ ਤੇ ਸੂਰਮੇ ਇਸ ਪਵਿਤ੍ਰ ਧਰਤੀ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਉਤਨੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ

---

* ਅਫਸੋਸ ਨਾਲ ਲਿਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬੀਬੀ ਦਾ ਨਾਉਂ ਤਾਂ ਕੀ ਮਿਲਣਾ ਸੀ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਭੀ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਕੋਲੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੋਇ। ਮੁਗਲਾ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਲੜਾਈਆਂ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹਰ ਮਨੁਖ ਦੇ ਖੂਨ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਭਰ ਗਿਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਆਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਭੇਦ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚੋਂ ਸਾਨੂੰ ਫੌਜ ਲਈ ਬਹੁਤ ਅਛੇ ਜਵਾਨ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋ ਗਲਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੁਖੇ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ ;ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਦੁਖੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲੋਂ ਫੌਜੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦੇਣ ਤੇ ਦੂਜੇ ਅਨਪੜ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਕਿ ਬਿਨਾ ਸੋਚੇ ਸਮਝੇ ਹੀ ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਲਤਨਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਖੂਨ ਡੋਹਲਦੇ ਰਹਿਣ । ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਇਹ ਨੀਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮੁਫਾਦ ਲਈ ਬੜੀ ਕਾਰਗਰ ਸਿਧ ਹੋਈ। ਸਿਖ ਫੌਜਾ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋ ਵਡੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਜਿੱਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਕੁਟਲ ਨੀਤੀ ਸਦਕਾ ਮਾਲਵਾ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਤਲਖ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਵਿਦਿਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਬਹਾਦਰੀ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ । ਹੋਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਜੋਸ਼ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਸੀ ਕਿ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਗਲਤ ਵਰਤੋਂ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ। ਫੌਜਦਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਡਾਕੇ ਪੈਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਮੁਛ ਫੁਟ ਮੁੰਡੇ ਅਸਫਲ ਪ੍ਰੇਮ ਜਾਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਰਤਾ ਭਰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਡਾਕੂ ਬਣ ਕੇ ਦਿਲ ਦਾ ਗੁਬਾਰ ਕਢਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਪਹਿਲੀ ਜੰਗ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਖਤ ਮੰਦਵਾੜੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ ਹੋਰ ਭੀ ਤਲਖ ਹੋ ਗਿਆ । ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਡਾਕੇ ਪੈਣ ਦੀਆਂ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਰਕਾਰੀ ਰੀਪੋਰਟਾਂ ਅਨਸਾਰ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋ ਵਧ ਡਾਕੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਭੀ ਧਨ ਧਾਮ ਸੁਰੱਖਯਤ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਿੰਡਾ ਦੇ ਧਨੀ ਲੋਕ ਤੇ ਬਾਣੀਏ ਕਸਬਿਆ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਭੈੜੇ ਸਮੇਂ ਪਿੰਡ ਚੌਧਰੀ ਵਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਦੀ ਬਹਾਦਰ ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਡਾਕੂਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਕੇ ਇਤਨੀ ਸੋਹਣੀ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਿਖ ਲੜਕੀਆਂ ਜੇ ਚਾਹੁਣ ਤਾਂ ਉਹ ਬੜੇ ਬੜੇ ਹੰਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮਾਣ ਤੋੜ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਸੁਤਾ ਪਿਆ ਜਜ਼ਬਾ ਜਗਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਹਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਵਿਚ ਸਵੈਰਖਿਆ ਦਾ ਅਮਿੱਟ ਜਜ਼ਬਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਸਵੈਰ ਖਿਆ ਦੀ ਬੜੀ ਸੋਹਣੀ ਸਿਖਿਆ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਹ ਖਾਸ ਪਹਿਲੂ ਹੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਕਿਸ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਡਾਕੂਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਡਾਕੂ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਮਿਸਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਚੌਧਰੀ ਵਾਲੇ ਦੇ ਇਕ ਸਿਖ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਸ: ਗੁਰਮੁਖ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਘਰ ਵਿਚ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਲੜਕਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਆਪ ਦੀ ਪਰਵਰਸ਼ ਹੋਈ। ਦੁਧ, ਦਹੀ, ਮਖਣ ਜੋ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਨ ਭਾਉਂਦੀ ਖੁਰਾਕ ਹੈ ਆਮ ਮਿਲਵਰਤਣ ਕਰਕੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦਾ ਕਦ ਸਰੂ ਵਾਂਗ ਲੰਬਾ ਤੇ ਸਰੀਰ ਸਡੌਲ ਬਣ ਗਿਆ। "ਮੇਰੀਆਂ ਗੋਲ ਗੋਲ ਬਾਹਾਂ ਲੱਸੀ ਰਿੜਕ ਰਿੜਕ ਬਣੀਆਂ" ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਬੜੀਆਂ ਬਲਵਾਨ ਸਨ। ਜਦ ਆਪ ਅਜੇ ਜਵਾਨ ਹੀ ਸਨ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਵਾਲੇ ਪਰ ਡਾਕੂਆ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਤੇ ਇਨਾਮੀ ਡਾਕੂ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਡਾਕੂਆਂ ਦੇ ਟੋਲੇ ਦਾ ਆਗੂ ਸੀ। ਇਸ ਡਾਕੂ ਪਾਸੋਂ ਪੁਲਸ ਭੀ ਬਹੁਤ ਡਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿਛਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਇਸ ਦੀ ਧਾਂਕ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਡਾਕੂ ਸਿਧੇ ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕਰ ਦੇ ਘਰ ਆ ਵੜੇ। ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੋਠੇ ਪਰ ਖੜੇ ਹੋਕੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਾਛੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਨਾਲ ਦੇ ਸਾਥੀ ਹੇਠਾਂ ਉਤ੍ਰ ਕੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨਾਲ ਹਥੋ ਪਾਈ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਨਾਲ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਸ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੜਕੀ ਇਕ ਡਾਕੂ ਨੇ ਫੜਕੇ ਬਾਹਰ ਕਢ ਲਿਆਂਦੀ। ਦੋ ਲੜਕੀਆਂ ਭਜ ਕੇ ਦੂਜੇ ਘਰ ਜਾ ਲੁਕੀਆਂ। ਦੋ ਡਾਕੂ ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਆ ਗਏ ਤੇ ਪੁਛਣ ਲਗੇ ਕਿ ਉਹ ਲੜਕੀਆਂ ਕਿਥੇ ਹਨ? ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਇਕ ਡਾਕੂ ਪਾਸੋ ਬੰਦੂਕ ਖੋਹ ਲਈ। ਉਸ ਡਾਕੂ ਨੇ ਰੌਲਾ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਕੋਠੇ ਪਰ ਖੜੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਡਾਕੂ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਨੂੰ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਗੋਲੀਆਂ ਲਗੀਆਂ ਇਕ ਪੱਟ ਵਿਚ ਤੇ ਦੂਜੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਹਾਰਿਆ। ਡਾਕੂ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ ਆਇਆ। ਉਸਦੇ ਗੱਲ ਵਿਚ ਕੰਠਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਨੇ ਕਮਾਲ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਕੰਠੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾ ਲਿਆ ਤੇ ਇਤਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਮਰੋੜਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਡਾਕੂ ਦਾ ਗਲ ਘੁਟਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾਬੂ ਆਇਆ ਵੇਖਕੇ ਬੀਬੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਗਲ ਘੁਟਕੇ ਮਾਰ ਦਿਤਾ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਘਰ ਸੀ ਉਹ ਦੂਜੇ ਭਰਾਵਾ ਨੂੰ ਸਦਲਿਆਇਆ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਕੇ ਦੂਜ ਡਾਕੂਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਿਆ। ਦੋ ਡਾਕੂ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਦੋ ਫੜ ਲਏ ਗਏ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਦਾਂ ਸਦਕਾ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਨਾਮ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋ ਗਿਆ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਭਰਾਤਾ ਸ: ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੀ ਘਟ ਬਹਾਦਰੀ ਨਹੀਂ ਵਿਖਾਈ। ਛੋਟੇ ਵੀਰ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੀ ਹਸਲਾ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਾਦਸੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੁਜ ਤਾਂ ਗਏ ਪਰੰਤੂ ਆਪ ਹਾਦਸੇ ;ਦੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਦੇ ਕਾਰਣ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮੋਗੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਲਿਆਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਇਲਾਜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਇਸ ਸਮੇਂ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਅਫਸਰ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਹੌਸਲਾ ਅਫਜ਼ਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ। ਡੀ. ਸੀ, ਤੇ ਸੁਪ੍ਰੰਟੈਂਡੈਂਟ ਪੁਲਸ ਨੇ ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੋਰ ਇਨਾਮ ਕਰਾਮ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ਡਾਕੂ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਾ ਇਨਾਮ ਭੀ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੂੰ ਮੁਰਬੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇਣ ਦੀ ਭੀ ਸਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਸਬੰਧੀ ਲੇਖ ਛਾਪੇ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖ ਬੀਬੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਹੋਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਦਾ ਸਦਕਾ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਉਹ ਜਜ਼ਬਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਹੰਕਾਰੇ ਹੋਇ ਡਾਕੂਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੁਰਬੇ ਤੇ ਹੋਰ ਇਨਾਮ ਦੇ ਕੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੀ ਕਾਫੀ ਹੌਸਲਾ ਅਫ਼ਜ਼ਾਈ ਕੀਤੀ।

ਏਸ ਬੱਚੀ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਨੇ... ... ...

ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੀ ਉਲਾਦ ਹੁੰਦੀ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦਾ ਈ ਰੂਪ ਸ਼ੇਰ, ਕੌਣ ਸੁੱਕਾ ਜਾਵੇ ਹਥ ਓਹਨਾਂ ਤੇ ਉਲਾਰਕੇ।
ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਸਣੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੇਖੋ, ਏਸ ਗਲ ਤਾਈਂ ਕੀਕੂੰ ਰਖਿਐ ਨਿਤਾਰਕੇ।
ਸੈਂਕੜੇ,ਹਜ਼ਾਰਾਂ ! ਨਹੀਂ ! ਮੁਰੱਬੇ ਸੀ ਇਨਾਮ ਜੀਹਦਾ,ਬਹਿ ਗਏ ਸੀ ਜੀਹਦੇ ਵਲੋਂ ਪੁਲਸੀ ਭੀ ਹਾਰਕੇ।
ਏਸ ਬੱਚੀ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਨੇ ਮਾਰਿਆ ਮੁਕਾਬਲੇ 'ਚ, 'ਲਾਲ' ਡਾਕੂ ਤਾਈਂ ਸਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵੰਗਾਰਕੇ।
ਹਟੀ ਨਹੀਂ ਪਛਾੜੀ ਸਗੋਂ ਡਟੀ ਰਹੀ ਮੋਰਚੇ 'ਚ, ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਫੱਟ ਭੀ ਸਰੀਰ ਤੇ ਸਹਾਰਕੇ।
'ਸ਼ੇਰਨੀ' ਸਰ੍ਹਾਣੇ ਮਾਈ ਪੁਆਂਦੀ ਭਰਜਾਈ ਬੈਠੀ, ਬੈਠੇ ਤਿੰਨੇ ਵੀਰ ਤਿਹਾ ਡਾਕੂਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ।
ਪਾਠਕਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਤਾਈਂ ਦਰਸਾਉਣ ਹਿਤ, ਸੇਵਕਾਂ ਲਿਆਂਦੀ ਤਸਵੀਰ ਇਹ ਉਤਾਰਕੇ।
ਏਸ ਬੱਚੀ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਨੇ ਮਾਰਿਆ ਮੁਕਾਬਲੇ 'ਚ "ਲਾਲ" ਡਾਕੂ ਤਾਈਂ ਸਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵੰਗਾਰਕੇ।

['ਸਾਥੀ' ਲੁਧਿਆਨਵੀ ਮਾਲਵਾ ਕਵੀ ਸਭਾ]

ਬੇਬੇ ਭਾਨ ਕੌਰ ਜੀ ਛੀਨੀਵਾਲ

ਆਪ ਹਰਿ ਮਾਰਗ ਚਲਣਾ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰਿ ਮਾਰਗ ਲਾਉਣਾ ਮਹਾਨ ਪਰ ਉਪਕਾਰ ਹੈ। ਜਿੰਨਾਂ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਦੀਪਕ ਵਾਂਗ ਆਪ ਜਲ ਕੇ ਭੀ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਬੇਬੇ ਭਾਨ ਕੌਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਭੀ ਸਾਨੂੰ ਇਹੋ ਸਿਖਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਬੇਬੇ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਅਮਿੱਟ ਲਗਨ ਸੀ। ਆਪ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਕਿਸੇ ਅਗੰਮੀ ਨਾਮ ਰੰਗਣ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਜਾਵੇ। ਆਪ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਬੇਬੇ ਜੀ ਦੇ ਭਰਾਤਾ ਸੰਤ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਰੁੜਕੀ ਤੋਂ ਨਾਮ ਕਟਾ ਕੇ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੋਈ। ਹੁਣ ਬੇਬੇ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਦੇ ਨਕਸ਼ਿ ਕਦਮ ਪਰ ਚਲਦੇ ਹੋਇ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਪਰਵਾਹ ਚਲਾਉਣਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਬੇਬੇ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਸ੍ਰ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਛੀਨੀ ਵਾਲ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰ: ਜੀ ਭੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਗੁਰਸਿਖ ਸਨ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਆਪ ਪਰ ਬੜੀ ਮੇਹਰ ਸੀ। ਬੇਬੇ ਜੀ ਦਾ ਹੁਣ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਪਰਚਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਰਨ ਲਗਾ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਬੇਬੇ ਭਾਨ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ੧੦੧ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਾਇਆ ਤੇ ਭੋਗ ਪੈਣ ਪਰ ਭਾਰੀ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਆਪ ਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੁਰਤ ਹੋਰ ਭੀ ਉਚੇ ਆਤਮ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿਚ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲੈਣ ਲਗ ਪਈ ਤੇ ਬੇਬੇ ਜੀ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ "ਆਪ ਜਪਹਿ ਅਵਰਹਿ ਨਾਮ ਜਪਾਵਹਿ" ਦਾ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਆਪ ਦਾ ਨਿਯਮ ਸੀ ਕਿ ਜ਼ਿਸ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕਰਾਉਣ ਤਾਂ ਦੰਪਤੀ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾ ਕਰਾਉਣਾ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਫ਼ੌਰਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਲੈਣਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬਿਨਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰੀਆਂ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕਰਾਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦੇਣਾ। ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਉਲਟਾ ਰਵਾਜ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕਰਾਉਣ ਸਮੇਂ ਲੜਕੇ ਤੇ ਲੜਕੀ ਦਾ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਣ ਕਰਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਲੈਣਗੇ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਉਹ ਇਕ ਰਸਮੀਆਂ ਗਲ ਸਮਝ ਕੇ ਹਾਂ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਪ੍ਰਣ ਭੰਗ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਚਹਿ–ਰੀਆਂ ਵਿਚ ਗਵਾਹੀਆਂ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਜ਼ਰ ਸਮਝ ਕੇ ਸਚ ਬੋਲਣ ਦਾ ਝੂਠਾ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਸਚ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਬੋਲਦਾ ਸੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਸਮੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰਨਾ ਭੀ ਇਕ ਰਸਮ ਹੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ।

ਬੀਬੀ ਭਾਨ ਕੌਰ ਜੀ ਇਸ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨੂੰ ਤਾੜ ਗਏ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਨਿਯਮ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਏ ਬਿਨਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਕਰਾਉਣਾ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਕਰੀਬਨ ੯੦ ਜੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਾ ਕੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕਰਾਏ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਲ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਸੀ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ੨੫੦ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਾਏ। ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਤੇ ਛੀਨੀ ਵਾਲ ਦੋਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਬੇਬੇ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੁੰਦਾ ਉਸ ਪਰ ਤੁਰਤ ਅਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।

ਬੇਬੇ ਜੀ ਬੜੇ ਜਪੀ ਤਪੀ ਤੇ ਹਠੀ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਕਦ ੭ ਫੁਟ ਸੀ ਤੇ ਸਰੀਰ ਸਡੌਲ ਤੇ ਛਾਟਵਾਂ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਬੜਾ ਹੀ ਭਰਵਾਉ ਪਾਉਣਾ ਸੀ। ਆਪ ਸਿਰ ਤੇ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੁਭਾ ਇਤਨਾ ਮਿਠਾ ਸੀ ਕਿ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਆਪ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੁੰਦੇ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਜਥੇ ਦਾ ਸਿੰਘ ਰੁਸ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਾਏ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਅੰਨ ਜਲ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨਾ ਕਰਦੇ। ਜੇ ਕਦੇ ਆਪ ਬੀਰ ਰਸ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਲਾਲੀ ਵੇਖ ਕੇ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਭੀ ਘਬਰਾ ਜਾਂਦਾ। ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਵਾਂਗ ਇਕ ਨਮੂਨੇ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਆਦਰਸ਼ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ੧੦੮ ਸੰਤ ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪ ਦੇ ਸਕੇ ਭਰਾ ਸਨ। ਭਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬੇਬੇ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਵੇਖ ਕੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਬੇਬੇ ਜੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਭੈਣ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਲਗਨ ਲਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਭੀ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਸਿਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਲਈ ਪੂਰਨ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਬੇਬੇ ਜੀ ਦਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੋਣਾ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਇਕ ਰੁਕਾਵਟ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਬਾਕੀ ਨਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਛੱਡੀ। "ਕੋਈ ਭਲਾ ਕਹਉ ਭਾਵੈ ਬੁਰਾ ਕਹਉ ਹਮ ਤਨ ਕੀ ਓਹੋ ਢਾਰ" ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਲੋਕ ਲਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੇਵਾਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਦਿਨ ਰਾਤ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇਂ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਜਿਸ ਲਗਨ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਿਸਾਲ ਆਪ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਹ ਪਹਿਲੂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖ ਕੇ ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਮਾਈਆ ਬੀਬੀਆਂ ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਸਿਖਿਆ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਗੀਆਂ।

ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ (ਗਾਲਬ)

ਗਾਲਬ ਕਲਾਂ ਦੇ ਹੌਲਦਾਰ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਬਹੁਤ ਭਜਨੀਕ ਹੋਏ ਹਨ। ਭਜਨ ਕਰਨ ਵਲ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਲਗਣਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਅਮੋਲਕ ਦਾਤ ਹੈ ਜੋ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੂਰਬਲੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਜੁੜੀ ਦਾ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਵਲ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਪਤੀ ਹੌਲਦਾਰ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿਖ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਲੇ ਸੁਭਾ ਦੇ ਸਨ। ਦੇਵਨੇਤ ਨਾਲ ਦੰਪਤੀ ਦੀ ਜੋੜੀ ਐਸੀ ਜੁੜੀ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਲ ਲਗਨ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਜੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦੀ ਸੁਰਤੀ ਬਿਰਤੀ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਜੋੜ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਤਲਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਨੂੰ ਪਤੀ ਐਸਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਜੋ ਬੜੇ ਸਰਲ ਸੁਭਾ ਦਾ ਗੁਰਮੁਖ ਗੁਰਸਿਖ ਸੀ।

ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਭਜਨੀਕ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਆਪ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਬੜੀ ਖਿੱਚ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਖਾਸ ਹੁਲਾਸ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਜਵਾਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ ਤੇ ਵਿਆਹ ਹੋਏ ਨੂੰ ਥੋੜਾ ਹੀ ਚਿਰ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭੀ ਆਪ ਦਾ ਚਿਤ ਸੰਸਾਰਕ ਰਸਾਂ ਕਸਾਂ ਤੋਂ ਉਚਾਟ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸੰਸਾਰਕ ਰੀਤ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਨੇ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਲਿਆ ਤੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਨਾਮ ਰਸੀਏ ਸਿੱਖਾਂ ਜੈਸਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਹੌਲਦਾਰ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਪਖਾਨੇ ਵਿਚ ਸਨ। ਇਕ ਵੇਰ ਜਦ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਆਪ ਦੇ ਪਾਸ ਮਿਲਣ ਗਏ ਹੋਇ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ੭ ਦਿਨਾ ਵਾਸਤੇ ਕਿਧਰੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੀ ਲਗ ਗਈ। ਆਪਨੇ ਕਿਹਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕਲੇ ਰਹਿਣ ਵਿਚ ਤਕਲੀਫ ਤਾਂ ਹੋਵੇਗੀ ਪਰ ਸਰਕਾਰੀ ਡਿਊਟੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਮਜਬੂਰੀ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰਨਾ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸ ਗਲ ਦਾ ਫਿਕਰ ਹੈ ਆਪ ਜਾਉ ਮੈਂ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਚਿਤ ਜੋੜ ਕੇ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰ ਲਵਾਂਗੀ।

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਹੌਲਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਲਗ ਗਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਿਰਤੀ ਐਸੇ ਟਕਾਉ ਵਿਚ ਆਈ ਕਿ ਆਪ ਸੱਤ ਦਿਨ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਠੇ ਰਹੇ । ਘਰ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਜਿਵੇਂ ਖਿਲਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ ਪਿਆ ਰਿਹਾ । ਬੂਹਾ ਬੰਦ ਸੀ । ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਕੁਆਟਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹੈ ਜਾਂ ਖਾਲੀ ਪਿਆ ਹੈ । ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਹੌਲਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਜਿਥੇ ਬੈਠੀ ਛਡ ਗਏ ਸੀ ਉਥੇ ਹੀ ਬੈਠੀ ਵੇਖਕੇ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇ। ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਸਤ ਦਿਨ ਦੀ ਅਖੰਡ ਸਮਾਧੀ ਲਗਾਉਣੀ ਕੋਈ ਸੌਖੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਭਜਨ ਨੰਦੀ ਹਿਰਦਾ ਕਿਤਨਾ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ ਤੇ ਸੁਰਤ ਕਿਤਨੇ ਉਚ ਆਤਮਕ ਮੰਡਲਾ ਵਿਚ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰ ਰਹੀ ਸੀ ।

ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਪੜਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

ਬਿਖੈ ਬਨੁ ਫੀਕਾ ਤਿਆਗਿ ਰੀ ਸਖੀਏ
ਨਾਮੁ ਮਹਾ ਰਸੁ ਪੀਓ । ਬਿਨਰਸੁ ਚਾਖੇ
ਬੁਡਿ ਗਈ ਸਗਲੀ ਸੁਖੀ ਨ ਹੋਵਤ ਜੀਉ ।
ਮਾਨੁ ਮਹੱਤੁ ਨਾ ਸ਼ਕਤਿ ਹੀ ਕਾਈ ਸਾਧਾ ਦਾਸੀ ਥੀਉ
ਨਾਨਕ ਸੇ ਦਰਿ ਸੋਭਾ ਵੰਤੇ ਜੋ
ਪ੍ਰਭਿ ਆਪਨੈ ਕੀਉ

ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਭਜਨ ਵਿਚ ਲਿਵ ਲੀਨ ਰਹੀ ਤੇ ਸਮਾਂ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਗੁਜ਼ਰ ਗਿਆ । ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਮ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਦੰਪਤੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਤਾਂਗ ਪੈਦਾ ਹੋਈ । ਬੜੇ ਸ਼ਰਧਾ ਭਰੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਕਿ 'ਹੇ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੋ ਇਕ ਭੁਜੰਗੀ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੋ ।' "ਬਿਰਥੀ ਕਦੇ ਨਾ ਹੋਵਈ ਜਨ ਕੀ ਅਰਦਾਸ" ਦੇ ਮਹਾਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਸਚੇ ਦਿਲੋਂ ਕੀਤੀ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਭੁਜੰਗੀ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਰਖਿਆ ਗਿਆ । ਦੰਪਤੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਉਮਾਹ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ । ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਨਵਾ ਖੇੜਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ । ਬਚੇ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਪੋਸਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ "ਪਰੰਤੂ ਦਾਤ ਪਿਆਰੀ ਵਿਸਰਿਆ ਦਾਤਾਰ" ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਾਤਾਰ ਨਾ ਵਿਸਰਿਆ ਸਗੋਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਅਮੋਲਕ ਦਾਤਾਂ ਬਖਸ਼ਨ ਵਾਲੇ ਦਾਤਾਰ ਦੇ ਚਰਨਾ ਵਿਚ ਲਿਵ ਹੋਰ ਭੀ ਜੁੜ ਗਈ ਅਤੇ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਹਿਰਦਾ ਮਗਨ ਰਿਹਾ । ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਜੀਵਨ ਹੈ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਲਈ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। "ਜਿਉ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲ ਅਲਿਪਤੋ ਵਰਤਹਿ ਤਿਉ ਵਿਚੇ ਗ੍ਰਿਹਿ ਉਦਾਸੀ" ਦੇ ਕਥਨ ਅਨਸਾਰ ਗ੍ਰਿਹਿਸਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਭਜਨ ਦਾ ਰਸ ਮਾਨਣਾ ਬੜੀ ਉਚੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵਿਰਲੇ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਤੇ ਸਿਖਣੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। "ਸਾਹਿਬ ਹਥ ਵਡਿਆਈਆਂ ਜੈ ਭਾਵੈ ਤੈ ਦੇ" ਦੇ ਮਹਾਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸ ਪਰ ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਇਆਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਇਹ ਵਡਿਆਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੀਬੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ (ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਗਰਲਜ਼ ਕਾਲਜ ਦੇ ਬਾਨੀ

ਵਿਦਿਆ ਵੀਚਾਰੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰੀ

ਇਕ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਕੰਨਿਆ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਜੀਵਨ

ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਪਰਉਪਕਾਰ ਵਿਚ ਲਗਾ ਦੇਣਾ ਇਹ ਵਿਰਲੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹੀ ਹਿਸੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਇਹ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਕਿ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਮਨੁਖਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਗਰਲਜ਼ ਕਾਲਜ ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ ਦਾ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਜੀਵਨ ਭੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਸਿਖਿਆ ਦਾਇਕ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਸੰਸਾਰਕ ਸੁਖਾਂ ਤੇ ਰਸਾਂਕਸਾਂ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰਾਮ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਾਦਗੀ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਸੰਚੇ ਵਿਚ ਢਾਲਨਾ ਪੂਰਬਲੇ ਕਰਮਾ ਦਾ ਹੀ ਪੁੰਨ ਪ੍ਰਤਾਪ ਹੈ।

ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਪਰ ਉਹ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਚਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਰਾਹ ਹੀ ਤੁਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। "ਕਾਠ ਕੀ ਪੁਤਰੀ ਕਿਆ ਕਰੇ ਹਮਰੀ ਖਿਲਾਵਨ ਹਾਰੋ ਜਾਨੈ" ਦੇ ਮਹਾਵਾਂਕ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਕੰਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮਨੁਖ ਪਾਸੋਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਲਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਰਉਪਕਾਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ ਨੇਕੀ ਤੇ ਸਚਾਈ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਉਝੜ ਪਾਈ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਦੇ ਖੋਜੀ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾ ਵਿਚ ਦੋ ਜੋੜਿਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾਸਾਂ ਪਾਸੋਂ ਉਹੀ ਕੰਮ ਕਰਾਈਂ ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਭਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਕੰਮ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਭੀ ਨਾ ਕਰਾਈਂ ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਨਾ ਭਾਵੇ" ਸੇਵਕਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਅਰਦਾਸਾਂ ਬਿਰਥਾ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਜਾਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣ ਕੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਵਿਚ ਲਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਬੀਬੀ ਹਰਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਦੇ ਪਿੱਤਾ ਸ੍ਰੀ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੁਭਾ ਸ਼ਾਮ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਪਾਸੋਂ ਇਹੋ ਦਾਨ ਮੰਗਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ "ਇਹ ਮਨੁਖਾ ਜਨਮ ਪਰਉਪਕਾਰ ਵਿਚ ਲਗਕੇ ਸਫਲਾ ਹੋਵੇ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਮੇਹਰ ਹੋਈ ਆਪਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਨੂੰ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਚੁਣ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਚਰਿਤ੍ਰ ਪੱੜਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਡੇ ਵਡੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਚੁਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸੰਸਾਰਕ ਸੁਖ ਖੋਹ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੁਖਾਂ ਦੀ ਕੁਠਾਲੀ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁੰਦਨ ਵਾਂਗ ਤਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਉਹ ਅਜਰ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਜਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਰਾਹ ਪਰ ਤੁਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਜੀਵ ਬਜੀ ਵਾਂਗ ਆਪਾ ਮਿਟਾਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਤੇ ਸਾਰਾ ਸਰਬੰਸ ਵਾਰਕੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਵਾਇਆ। ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਸੁਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਦੁਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੇਹੜੇ ਗੁਰ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਉਹ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਕਠਨ ਮਾਰਗ ਪਰ ਤੁਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾ ਨੂੰ ਭੀ ਬੜੇ ਬੜੇ ਕਠਨ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਪਾਸੋਂ ਭੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਕਿਸੇਪਕਾਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਾਉਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੌਰ ਪਾਸੋਂ ਮਹਾਨ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਭੀ ਇਸ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੂੰ ਸੁਖਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਿਰਤ ਹੁੰਦੇ ਵੇਖਿਆ ਆਪਣੇ ਭਾਣੇ ਅਨਸਾਰ ਉਹ ਸੁਖ ਖੋਹਲਿਆ ਤੇ ਇਤਨੀ ਸਖਤ ਠੋਕਰ ਮਾਰੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਹੋਕੇ "ਜੋ ਤੁਧ ਭਾਵੇ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ" ਦੇ ਮਹਾਵਾਕ ਦੀ ਓਟ ਲੈਣੀ ਪਈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਭਰਾਤਾ ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਉਹ ਅਜੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਹੋਇ ਨੂੰ ਥੋਹੜਾ ਚਿਰਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਬੀਬੀ ਜੀ ਵਾਸਤੇ ਜਵਾਨ ਭਰਾ ਦਾ ਸਦੀਵੀ ਵਿਛੋੜਾ ਅਕਹਿ ਸੱਟ ਸੀ ਪਰ ਆਪ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤਾਂ ਅਕਥਨੀਯ ਸੀ ਕਿਉਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਸਪੁਤ੍ਰ ਬੇਵਕਤ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸੰਸਾਰ ਅੰਧੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਸੱਟ ਅਸਹਿ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸ: ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਓਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਧਵਾ ਖੁਰਦ ਵਿਚ ਕੰਨਿਆਂ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਖੋਹਲੀ ਜਾਵੇ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਸਦੀਵੀ ਯਾਦਗਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਪਰ ਕਾਇਮ ਰਹੇ ਅਤੇ ਅਪਾਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਭੀ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਦੇਣ ਦੇ ਉਪਕਾਰ ਵਿਚ ਲਗਾਕੇ ਸਫਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਨੇਕ ਗੁਰ ਸਿਖ ਘਰਾਣੇ ਨੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਇਸ ਅਮਿੱਟ ਭਾਣੇ ਵਿਚੋ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦਾ ਕਿਤਨਾ ਸੋਹਣਾ ਪਹਿਲੂ ਲਭ ਲਿਆ ਤੇ ਇਹ ਭੀ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬੀਬੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨ ਬਣਾਕੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਉਤਮ ਕਾਰਜ ਕਰਾਇਆ ਜ ਵੇ।

ਕੰਨਿਆ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖ ਦਿਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਸ: ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੋਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਇਸ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਦੇ ਅਰਪਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਕੰਨਿਆਂ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਹੀ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਕਰੇ। ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਅਜੇ ਲੜਕਿਆਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਭੀ ਕੋਈ ਤਸੱਲੀ ਬਖਸ਼ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਅਵਿਦਿਆ ਦਾ ਅਨੇਰਾ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੰਨਿਆ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਸੌਖੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਜਿਨ੍ਹਾ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਨੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦਾ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ ਉਹ ਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ?

ਇਸ ਗੁਰਸਿਖ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਅਮਿੱਟ ਲਗਨ ਤੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸਦਕਾ ਕੰਨਿਆ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਦਿਨ ਦੂਣੀ ਤੇ ਰਾਤ ਚੌਗਣੀ ਤ੍ਰਕੀ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਸਜਨਾ ਦਾ ਧਿਆਨ ਭੀ ਹੁਣ ਇਸ ਪਾਸੇ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਤੋਂ ਮਿਡਲ ਤੇ ਫਿਰ ਹਾਈ ਕਲਾਸਾਂ ਦੀਆਂ ਉਨਤੀ ਦੀਆਂ ਸੀੜ੍ਹੀਆਂ ਚੜ੍ਹਕੇ ਕਾਲਜ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਬੀਬੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚੋਂ ਮਿਡਲ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਫਿਰ ਐਸ ਵੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਪੜ੍ਹਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਤੇ ਐਫ ਏ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕਰ ਲਏ।

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬੀਬੀ ਜੀ ਪਰ ਬੜੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪਨੂੰ ਇਕ ਵਚਿਤ੍ਰ ਦਿਮਾਗ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਜੋ ਇਰਾਦਾ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਉਸ ਵਿਚ ਤੱਤ ਛਿਨ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨ ਧੀ ਦੇ ਉਪਕਾਰੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਉਹ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਕਿ ਜੇ ਧੀਆਂ ਲਾਇਕ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਹ ਕਈ ਕੁਲ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਹੈ ਭੀ ਸਚ ਪੁਤ੍ਰ ਲਾਇਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕੋ ਕੁਲ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੀਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੁਲ ਜ਼ਰੂਰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨੀ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਬੀਬੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਨੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਕਿਤਨੀਆਂ ਕੁਲਾਂ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਵਿਦਵਾਨ ਬੀਬੀ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਨੂੰ ਉਨਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਪਾ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਲੋਕ ਰੀਤ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦਾ ਫਿਕਰ ਆਣ ਲਗਾ। ਜਿਸ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਯੋਗ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਕਸਰ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਆਪਣੇ ਉਚੇ ਅਚਰਨ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਆਪਣੀ ਮਿਸਾਲ ਆਪ ਹੀ ਸੀ ਉਸ ਲਈ ਯੋਗ ਵਰ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਕੇਹੜਾ ਸੌਖਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਸ: ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਹੁਣ ਇਹ ਚਿੰਤਾ ਵਢ ੨ ਖਾਣ ਲਗੀ ਕਿ ਕਿਧਰੇ ਕੋਈ ਐਸਾ ਖਾਨਦਾਨ ਨਾ ਮਿਲ ਜਾਇ ਜਾਂ ਲੜਕਾ ਹੀ ਐਸਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜੋ ਗੁਰਮਤ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਭਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਸਭ ਦੋਸਤਾਂ ਮਿਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਯੋਗ ਵਰ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨ। ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦਰਬਾਰ ਵਲੋਂ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਨੀਯਤ ਹੋਇ ਸਨ ਤੇ ਸਾਲਾਨਾ ਦੀਵਾਨ ਪਰ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਭਾਈ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮਮਿਤ੍ਰ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਉਨਾਂ ਦੇ ਯਤਨ ਦਾ ਸਦਕਾ ਬੀਬੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਜੀ ਵਾਸਤੇ ਯੋਗ ਵਰ ਲਭ ਗਿਆ। (ਪਿੰਡ ਮੋਰਾ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ) ਦੇ ਰਈਸ ਚੌਧਰੀ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁੜਮਾਈ ਹੋ ਗਈ।

ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਤਾਂ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਸੀ। ਦਸਵੰਧ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਘਰ ਵਿਚ ਰਖਕੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਲਗਾਈ ਰਖਣਾ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਖਾਸ ਵਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸੀ। ਚੌਧਰੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬੜਾ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ ਕੇ ਹਿਸਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫੌਜ ਵਿਚੋਂ ਰੀਟਾਇਰ ਹੋਕੇ ਆਏ ਸਨ ਤੇ ਆਪਨੂੰ ਦੋ ਮੁਰੱਬੇ ਮਿਲੇ ਹੋਇ ਸਨ। ਦੋਹਾਂ ਖਾਨਦਾਨਾ ਵਲੋਂ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋਣ ਲਗੀਆਂ। ਦੋ ਗੁਰਸਿਖ ਘਰਾਣਿਆ ਦਾ ਮੇਲ ਹੋਣਾ ਭੀ ਕੋਈ ਸਾਧਾਰਨ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਪਰ ਦੁਆਬੇ ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਤਵੰਤੇ ਸਜਨ ਇਕੱਠੇ ਹੋਇ। ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਅਹਿਲਕਾਰ ਭੀ ਆਏ। ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਪੂਰਨ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬੀਬੀ ਹਰਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਇਕ ਸੁਖੀ ਵਸਦੇ ਹਰੇ ਭਰੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਵਿਚ ਸੁਖਾਂ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਇਸ ਵਿਦਵਾਨ ਬੀਬੀ ਦੇ ਪੁਜਣ ਪਰ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਹੋਰ ਭੀ ਵਧ ਗਈ। ਸਭ ਵਡੇ ਛੋਟੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਆਦਰ ਕਰਦੇ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਦਇਆ ਨਾਲ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਗੋਦ ਹਰੀ ਹੋਈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਇਕ ਭੁਜੰਗੀ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੀ ਜੋ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਸੀ। ਜੋੜੀ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਹੁਣ ਕੋਈ ਪਾਰਾ ਵਾਰ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਜੀਵਨ ਬੜੇ ਖੇੜੇ ਭਰੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਹੋਣ ਲਗਾ। ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਕਵੀ ਦੇ ਇਸ ਕਥਨ ਅਨਸਾਰ "ਕਿਸ਼ਖ ਥਾਂ ਸੀ ਮਾਕੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚਾ ਥਾਂ ਅਨੰਦ ਮਹਾਨ" ਸੁਖ ਅਪਾਣੀ ਅੰਤਲੀ ਸਿਖਰ ਤੱਕ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਦੰਪਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ, ਹੋਵੇ, ਪਰ ਵਿਚ ਖਾਣ ਪੀਣ ਪਹਿਨਣ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਚਿਤ ਪ੍ਰਚਾਵੇ ਲਈ ਤੇ ਘਰ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁਤ੍ਰ ਦੀ ਦਾਤ ਭੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰ ਦੁਨੀਆਵੀ ਸੁਖ ਕੇਹੜਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਤਨੇ ਸੁਖਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਿਰਤ ਹੋ ਕੇ ਬੀਬੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਨੂੰ ਕੰਨਿਆ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਦਾ ਵਿਸਰ ਜਾਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਭਾਵੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵੇਰ ਚੇਤਾ ਭੀ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਬਿਰਧ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਆਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦਾ ਜੋ ਮੀਨਾਰ ਸਾਡੇ ਖਾਨਦਾਨ ਨੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਾਸਾਨ ਨਾ ਪੁਜੇ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਹੁਣ ਪਤੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਰਕ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰੀਆ ਨੂੰ ਨਿਬਾਹੁਣਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਬੀਬੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਜੀ ਕੰਨਿਆ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਦੀ ਉਨਤੀ ਵਿਚ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਹਿਸਾ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਬੀਬੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿਕੇ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਜਣਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਅਗੰਮੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਜੋ ਮਨੁਖ ਦੀਆਂ ਦਿਲੀ ਖਾਹਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਇ ਭੀ ਮਨੁਖਾ ਪਾਸੋਂ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦੇ ਹੋਣ ਭਾਣੇ ਦਾ ਉਲਟਾ ਚਕਰ ਚਲਾ ਦਿੱਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਗੁਣਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ "ਨਮੋ ਨਿੱਤ ਨਾਰਾਇਣੇ ਕੂਰ ਕਰਮੇ" ਅਤੇ "ਅਣਡੀਠ ਕਰਦੇ ਅਤਿ ਢੀਠ ਧਰਮ" ਆਦਿ ਜਿੰਨਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮਨੁਖ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਦਾਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੀਆਂ ਅਮੋਲਕ ਦਾਤਾਂ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਦੋਂ ਦਿਆਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪਾਰਾਵਾਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦਾ ਉਥੇ ਜਦ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਖੋਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਉਹ ਬੜਾ ਬੇਰਹਿਮਾ ਤੇ ਬੇਤਰਸ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਹੋਰ ਉਚਾ ਮਕਸਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਮਨੁਖ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਭੇਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪੈਂਦਾ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਈਸ਼ਵਰ ਵਿਰੁਧ ਗਿਲੇ ਕਰਨ ਲਗ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਉਹ ਮਨੁਖ ਪਰ ਕਰੋਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਹ "ਨਮੋ ਕ੍ਰੂਰ ਕਰਮੇ" ਦੇ ਵਸ਼ੇਸ਼ਣ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਬੀਬੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਪਾਸੋਂ ਤਾਂ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣਾ ਸੀ ਪਰ ਬੀਬੀ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰਕ ਸੁਖਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਿਰਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਭਾਵੀ ਦੇ ਚਕਰ ਨੂੰ ਉਲਟੇ ਗੇੜੇ ਦੇਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਪਾਸੋਂ ਸਾਰੇ ਸੁਖ ਖੋਹ ਲਏ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਦੇ ਪਤੀ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਰ ਭਾਵੀ ਦੇ ਚਕਰ ਦਾ ਵਾਰ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਭਰ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸ ਅਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਗਏ। ਜਿਵੇਂ ਬਿਜਲੀ ਖਿੜੇ ਹੋਇ ਬਾਗ ਪਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉਚੇ ਤੇ ਸੋਹਣੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਸਾੜ ਕੇ ਰਾਖ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੁਖੀ ਵਸਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਪਰ ਰਬਦੇ ਭਾਣੇ ਦੀ ਬਿਜਲੀ ਡਿਗੀ ਜੋ ਬੀਬੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਆਸਾਂ ਉਮੀਦਾਂ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਗਈ। ਦੋਹਾਂ ਪ੍ਰਵਾਰਾਂ ਨੇ ਅਜਰ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਜਰਿਆ। ਸ: ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਟ ਹੋਰ ਅਸਹਿ ਸੀ ਕਿਉਂ ਕਿ ਅਗੇ ਜਵਾਨ ਨੂੰਹ ਵਿਧਵਾ ਹੋਈ ਬੂਹੇ ਪਰ ਬੈਠੀ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਧੀ ਭੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਗਈ। ਜਿੰਨਾਂ ਦਾ ਜਵਾਨ ਪੁਤ੍ਰ ਜੁਦਾਈਆਂ ਦੇ ਦਾਗ ਸੀਨੇ ਪਰ ਲਗਾ ਗਿਆ ਸੀ ਉਨਾਂ ਲਈ ਭੀ ਇਹ ਦੁਖ ਅਸਹਿ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਭ ਤੋਂ ਬੁਰੀ ਹਾਲਤ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਉਮੀਦਾਂ ਦਾ ਵਸਦਾ ਰਸਦਾ ਸੰਸਾਰ ਉਜੜ ਗਿਆ ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਡਰਾਉਣਾ ਤੇ ਲੰਬਾ ਜੀਵਨ ਪੰਧ ਆ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਦੁਖਾਂ ਦੀ ਇਸ ਕਾਲੀ ਬੋਲੀ ਰਾਤ ਅੰਦਰ ਆਸ਼ਾ ਦੀ ਇਕ ਕਿਰਨ ਬਾਕੀ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਵਿਚਾਰਦੇ ਸਨ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਊਂਗੀ, ਲਿਖਾਊਂਗੀ, ਉਹ ਵਡਾ ਹੋਵੇਗਾ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰੂੰਗੀ ਤੇ ਇਸ ਤ੍ਰਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅਪੂਰਨ ਸਧਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਕਾ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਸੋਹਣਾ ਬਣਾਕੇ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰੂੰਗੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਭਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਬਣਾ ਰਖਿਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬੀਬੀ ਜੀ ਪਾਸ ਕੋਈ ਐਸੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀ ਰਹਿਣ ਦੇਣੀ ਜਿਸ ਵਿਚਉਸਦਾ ਮਨ ਅਟਕਿਆ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਪਰ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਸੰਚੇ ਵਿਚ ਨਾ ਢਾਲ ਸਕੇ। ਥੋਹੜੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਭਾਣਾ ਵਰਤਿਆ ਕਿ ਬੀਬੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਉਮੀਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸਹਾਰਾ ਕਾਕਾ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਭੀ ਗੁਰਪੁਰੀ ਸਧਾਰ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਸੰਸਾਰਕ ਤੌਰ ਪਰ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅੰਧੇਰਾ ਅਤੇ ਅਤਿ ਦੁਖਦਾਈ ਬਣ ਗਿਆ ਪਰੰਤੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੀਆਂ ਸਭ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਕੰਨਿਆ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਤੋਂ ਹੀ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਣ ਅਤੇ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਕੀਮਤੀ ਹੀਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਕੇ ਕੰਨਿਆ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਦੀਆਂ ਨੀਆਂ ਪਕੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬੀਬੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਖਾਹਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕੰਨਿਆ ਪਾਠ ਸ਼ਾਲਾ ਦੀ ਇਕ ਇਕ ਇਟ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਿਚ ਇਸਦੀ ਨੀਂਹ ਧਰੀ ਗਈ ਭਾਵ ਉਹ ਇਸ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪਥਰ ਬਣਿਆ। ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੀ ਤੇ ਕਾਕਾ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਿਚ ਕਮਰੇ ਬਣੇ। ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕੰਨਿਆ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਦੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਪਰ ਸੁਰਖ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਟਾਂ ਦੀ ਸੁਰਖੀ ਵਿਚੋਂ ਬੀਬੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਅਰਮਾਨਾ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਦੀ ਲਾਲੀ ਡਲ੍ਹਕਾ ਮਾਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਇਕ ਇਟ ਹੇਠਾਂ ਉਸ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਬੀਬੀ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਈ ਜੀਵਨ ਸੱਧਰਾਂ ਦੱਬੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਸ: ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਨੇ ਇਸ ਫੁਲਵਾੜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਸਿੰਜਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਰੜੇ ਭਾਣੇ ਦੀ ਕੁਠਾਲੀ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਬੀਬੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਇਕ ਉਹ ਸੁੰਦਰ ਗਹਿਣਾ ਬਨਾਇਆ ਜਿਸ ਦੀ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਹੀ ਅਨੇਕ ਬੀਬੀਆਂ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾ ਦੇ ਗਹਿਣਿਆ ਨਾਲ ਸ਼ਸ਼ੋਭਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਅਜ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਹਰ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਬੜਾ ਬੇ ਅੰਤ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਵਿਚ ਉਜਾਗਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਬੜੇ ਸਖਤ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲਏ। ਬੜੇ ਕਸ਼ਟ ਦਿਤੇ ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਇਹ ਕਸ਼ਟ ਨਾ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਉਜਾਗਰ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦਾ। ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਪਰਉਪਕਾਰ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਬਤੀਤ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਗਰਲਜ਼ ਕਾਲਜ ਸਿਧਵਾ ਖੁਰਦ ਨੂੰ ਹੋਰ ਭੀ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਹੀ ਇਸ ਕਾਲਜ ਦੀ ਉਨਤੀ ਬਣ ਚੁਕਿਆ ਸੀ।

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਇਹ ਕਾਲਜ ਹੋਰ ਭੀ ਉਨਤੀ ਕਰੇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਫੈਲਾਕੇ ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਤੇ ਅਵਿ-ਦਿਆ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬੀਬੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਦੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਇਛਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਜੇਹੜੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਭੈਣਾ ਇਸ ਆਦਰਸ਼ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਗੀਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹ ਸਬਕ ਮਿਲੇਗਾ ਜੋ ਹੋਰ ਕਿਧਰੋ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਵਰਗਾ ਸੰਜਮੀ ਸਾਦਾ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਜੀਵਨ ਵਿਰਲੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਦੀਆਂ ਫੈਸ਼ਨ ਗ੍ਰਸੀਆ ਕੁੜੀਆਂ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸਨੂੰ ਮਨੋਕਲਪਤ ਅਤੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਕਥਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜੀਵਨ ਹੀ ਦਸਣ ਪਰੰਤੂ ਲੇਖਕ ਪੂਰੀ ਜ਼ੁਮਾਵਾਰੀ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਰਤਾ ਭਰ ਭੀ ਅਤਿ ਉਕਤੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਹ ਇਕ ਸਿਖ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਅਧੂਰਾ ਚਿਤ੍ਰ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂਆ ਪਰ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇ ਡਰਕੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਗਈ।

੧੯੪੭ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਬੀਬੀਆਂ

ਸੰਨ ੧੯੪੭ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਜੋ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦ ਹੋਇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜ਼ਾਤੀ ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋਇਆ। ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਸੁਭਾਵਕ ਤੌਰ ਪਰ ਹੀ ਧਰਮ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪ੍ਰਿਯ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਕੋਮਲ ਹਿਰਦਾ ਹੀ ਆਤਮਕ ਹੁਲਾਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਅਨਭਵ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਧਰਮ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਰਦਾ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਅਗੇ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਮੰਦਰਾ ਦੀ ਨਿਤ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਬਹੁਤਾ ਹਿਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਅਨਭਵ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਬੈਠ ਜਾਊ। ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਤੇ ਨਿਤਨੇਮ ਦੇ ਗੁਟਕੇ ਫੜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਈਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਹੀ ਆਉਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਇਸ ਤ੍ਰਾਂ ਇਕਤ੍ਰ ਹੋ ਜਾਣ ਗੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਦੀਪਕ ਦੇ ਗਿਰਦ ਪਤੰਗੇ ਜਮਾ ਹੋ ਜਾਦੇ ਹਨ। ਸੇਵਾ ਸਿੰਮਰਨ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਧਰਮ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਦੇਖੋ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਦੀ ਰੌਣਕ ਭੀ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਕਾਇਮ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਦੇਵ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਭੋਗ ਹੀ ਕੋਈ ਨਾ ਲਗਾਵੇ। ਆਏ ਗਏ ਅਤੀਤ ਤੇ ਸਾਧੂ ਮਹਾਤਮਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭੀ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਘਰ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪਰਾਇਣ ਤੇ ਦਾਨੀ ਸੁਭਾ ਵਾਲੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਘਰ ਤੋਂ ਸਵਾਲੀ ਖਾਲੀ ਮੁੜ ਜਾਦੇ ਹਨ।

ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਆਏ ਤਾਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਬੂਹੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕੋਈ ਆਉ ਭਾਗਤ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਮਾਈਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਈਆਂ ਨੂੰ "ਮਾਈਆਂ ਰਬ ਰਜਾਈਆ" ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਾਈਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਦਾ ਨਿਰਮਲ, ਕੋਮਲ ਤੇ ਨਿਸ਼ ਕਪਟ ਹਿਰਦਾ ਮਹਾ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਅਨਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਝਗੜਿਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਫਸਦਾ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਪਰ ਧਰਮ ਸੰਕਟ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰਨੇ ਪਏ।

੧੯੪੭ ਦੇ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਅਫਸੋਸ ਨਾਕ ਤੇ ਕਾਲੇ ਕਾਂਡ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਗਏ ਅਤੇ ਮਨੁਖਤਾ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀ ਇੰਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਸਿਰ ਲੁਕਾਦੇ ਰਹਿਨਗੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਿਵੇ ਹਰ ਬੁਰਾਈ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਭਲਾਈ ਨਿਕਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਇੰਨਾਂ ਫਸਾਦਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਮਾਈਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਸ ਗਏ ਗੁਜ਼ਰੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕਿਵੇਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਜ਼ਕ ਦੌਰ ਵਿਚ ਜਿੰਨਾਂ ਮਾਈਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤਾ ਉਹ ਭਾਵੇ ਕਿਸੇ ਭੀ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰਖਦੀਆਂ ਸਨ ਸਤਿ ਕਾਰ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਨਾਵਾਂ ਤੇ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸਾਨੂੰ ਉਨਾਂ ਸਭ ਦੇਵੀਆਂ ਲਈ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਫੂਲ ਭੇਂਟ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਰਖਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਖੁਹ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰੀਆਂ, ਤੇਲ ਪਾਕੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸੜ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਤ੍ਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਬਲੀਦਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪਣੀ ਇਜ਼ਤ ਆਬਰੂ ਤੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਦਾਗ ਨਹੀਂ ਲਗਣ ਦਿਤਾ।

੧੯੪੭ ਦੇ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਅਤੇ ਵਾਕਿਅਤ ਦੀ ਸਚਾਈ ਵਿਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮਰਦ ਵਹਿਸ਼ੀ ਪੁਣਾ ਕਰਨ ਪਰ ਤੁਲ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮਾਰ ਕਾਟ ਵਿਚ ਵਧਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਵਧੀਕੀ ਜਾਂ ਜ਼ੁਲਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਕਿਤਨੀਆਂ ਹੀ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਤੇ ਸਬੰਧੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨਾਜ਼ਕ ਗਰਦਨਾਂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਇੰਨਾਂ ਪਰ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਉ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਸਤਿ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸੁਰਖਸ਼ ਕਰਦਿਉ ਫਿਰ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ। ਆਹ ਉਹ ਕਿਤਨਾ ਭਿਆਨਕ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਪਿਤਾ ਪੁਤ੍ਰੀ ਦੀ ਗਰਦਨ ਪਰ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਭਰਾ ਭੈਣ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਹਾਂ ਉਲ੍ਹਾਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਤਸਵਰ ਕਰਕੇ ਹਿਰਦਾ ਕੰਬ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ, ਨੇਕੀ, ਤੇ ਸਚਾਈ ਹਥ ਬੰਨਕੇ ਅਧਰਮ, ਬੁਰਾਈ ਤੇ ਝੂਠ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੀ ਸੀ ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਪਰਦੇ ਵਿਚ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਅਧਰਮ ਬੜੀ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਮਨੁਖਤਾ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮਨੁਖ ਆਪਣੀ ਘਿਰਣਾ ਯੋਗ ਫਿਰਕੂ ਨੀਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਇਤਨਾ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ੈਤਾਨ ਭੀ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਕੰਨਾ ਤੇ ਹੱਥ ਧਰਦਾ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਵਿਚਾਰੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਭੀ ਧਰਮ ਤੇ ਨੇਕੀ ਦੀ ਮੂਰਤ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਸਜਲ ਸਨ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਦੀ ਭੇਟ ਹੁੰਦਿਆ ਵੇਖਕੇ ਦੁਖੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਥੇ ਉਸ ਸਵੇਰੇ ਉਠਕੇ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਮਨੁਖ ਇਤਨਾ ਵਹਿਸ਼ੀ ਕਿਉਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ? ਉਹ ਉਸ ਸਿਆਸਤ ਪਰ ਸੌ ਸੌ ਲਾਹਨਤ ਭੇਜਦੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਭਰਾ ਦਾ ਭਰਾ ਵੈਰੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮਨੁਖ ਦੀ ਅਕਲ ਪਰ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਜਿਸ ਦਵਾਰਾ ਉਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਦਿਲ ਹੀ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਾਸ਼ ਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਮਰਦ ਨੂੰ ਭੀ ਉਸ ਅਕਲ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਹੀ ਰਖਦਾ ਜੋ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਪਿਆਸਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸ ਦੇ ਲਾਲ ਕੋਹੇ ਗਏ। ਜਿਉਂਦੇ ਅੱਗ ਦੇ ਭਾਂਬੜਾ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਮੰਦਰਾਂ ਤੇ ਮਸੀਤਾਂ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਬਚੇ ਇਕਠੇ ਕਰਕੇ ਪਟਰੋਲ ਸੁਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਰਬ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਰਬ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਿਉਂਦੀਆਂ ਜਾਗਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕਠਿਆਂ ਕਰਕੇ ਫੂਕ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਲੁਤਫ ਦੀ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਘੋਰ ਅਤਿਆ-ਚਾਰ ਤੇ ਅਧਰਮ ਦੇ ਕੰਮ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ ਪਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। "ਪਾਪ ਕਰਹਿ ਪਰਮਾਰਥਕੇ ਜਹਿ ਪਾਪਨ ਤੇ ਅਤਿ ਪਾਪ ਲਜਾਹੀ" ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਪਿਛਲੇ ਸਭ ਪਾਪ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਤ ਪੈ ਗਏ ਪਰ ਮਨੁਖ ਅਜੇ ਭੀ ਇਹੋ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਕੀਤਾ। ਜੇ ਉਹ ਐਸਾ ਨਾ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਧਰਮ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਸਕਦਾ।

ਇਕ ੧੫–੧੬ ਸਾਲ ਦੀ ਬੀਬੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਡੀ ਪਰ ਹਮਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਥੋਹੜੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਰੇਲ ਗਡੀ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲਗ ਗਏ। ਗਡੀ ਦੇ ਡੱਬੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥ ਪੱਥ ਹੋ ਗਏ। ਮੈਂ ਭਜਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਗਈ ਮੇਰਾ ਦਸ ਕੁ ਸਾਲ ਦਾ ਨਿਕਾ ਵੀਰ ਸਹਿਮਿਆ ਹੋਇਆ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆ ਖੜਾ ਹੋਇਆ। ਸਾਡੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਅਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਮੈਥੋਂ ਕੁਝ ਪੁਛਣ ਲਗਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਚੁਪ ਰਹਿਣ ਦਾ ਇਸ਼ਰਾ ਕੀਤਾ। ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਲੁਟ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਇ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੁਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀ ਕਿਧਰ ਜਾਈਏ। ਇਤਨੀ ਦੇਰ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਵਲ ਦੋ ਤਿੰਨ ਹਮਲਾਵਰ ਵਧੇ ਮੇਰਾ ਵੀਰ ਸੁਕੜ ਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਚਿੰਬੜ ਗਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗਾ ਭੈਣ ਜੀ ਕੀ ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਹਿਰਦੇ ਵੇਧਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹੋਣ-ਗੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਮੂਨੇ ਮਾਤ੍ਰ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁਖ ਦੀ ਪਥਰ ਦਿਲੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਵੇ।

ਇਕ ਹੋਰ ਪੜੀ ਲਿਖੀ ਬੀਬੀ ਨੇ ਜੋ ਇਕ ਕੌਮ ਪ੍ਰਸਤ ਘਰਾਣੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰਖਦੀ ਸੀ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾ ਦੇ ਹਥਾਂ ਵਿਚ ਆਗਈ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਥੇਰਾ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾ ਰਾਜਸੀ ਵਿਚਾਰਾ ਦੇ ਕਾਰਣ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਹੋ ਮੈਂ ਉਹਨਾ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ ਅਤੇ ਵੰਡ ਦਾ ਮੁਤਾਲਬਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆ ਦੇ ਸਖਤ ਖਿਲਾਫ ਹਾਂ ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਕੌਣ ਸੁਣਦਾ ਸੀ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਡੰਡਾ ਉਠ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾ ਨੇ ਉਸ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਬੀਬੀ ਪਰ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਕਲਮ ਰੁਕਦੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੋਹੀ ਪਾਸੀਂ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਜ਼ੁਲਮਾ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰਕੂ ਪੁਣੇ ਵਿਚ ਪਾਗਲ ਹੋਇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪਿਛਲੇ ਜ਼ੁਲਮ ਮਾਤ ਪਾ ਦਿਤੇ।

ਇਕ ਸਮਾਂ ਆਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਇਹ ਕਰਤੂਤਾ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਣਾ ਪਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਹ ਅਨਭਵ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਸਾਡੀ ਸਿਆਸਤ ਗਲਤ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਪਾਸੋਂ ਘੋਰ ਪਾਪ ਕਰਾਏ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ੧੯੦੪ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਿਆਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਤਿਆਚਾਰ ਹੋਇ ਪਰੰਤੂ ਜਿਨਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੇਅੰਤ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੀਆਂ ਸਿਖ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖੀ ਨਾਲ ਅਤੁਟ ਪਿਆਰ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਮਧਰ ਧੁਨਾ ਦੀ ਗੁੰਜਾਰ ਪਾਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਧਰਮੀਆਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਿਤਾ ਪਰ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ। ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਲੋਥਾਂ ਨਾਲ ਖੂਹ ਭਰ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਾਲ ਅਟੁਟ ਪਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅੰਤ ਉਹ ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਵਡੀ ਤੋਂ ਵਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਇਥੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦੇਣਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਤੇ ਫਿਰਕੂ ਪੁਣਾ ਦੋ ਅੱਡ ਅੱਡ ਚੀਜ਼ਾ ਹਨ। ਸਚਾ ਧਰਮੀ ਦੂਜੇ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਜਜ਼ਬਾਤ ਦੀ ਉਤਨੀ ਹੀ ਕਦਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਤਨੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਕ ਜਜ਼ਬਾਤ ਦੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਘੱਟ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਹੋਇਆ ਅਨਭਵ ਕਰਕੇ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਕਥਨ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰਦਾ ਹੈ''ਜੇ ਤਉ ਪਿਰੀਆ ਦੀ ਸਿੱਕ ਤਾਂ ਹਿ ਆਉ ਨਾ ਠਾਹੇ ਕਹੀਦਾ'' ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾ ਨੇ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦਾਂ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੇਕੇ ਖੂਨ ਖਰਾਬਾ ਕੀਤਾ ਉਹ ਧਰਮੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਫਿਰਕੂ ਭੂਤ ਸਵਾਰ ਸੀ। ਫਿਰਕੂ ਪੁਣਾ ਉਸ ਜ਼ਹਨੀਅਤ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾ ਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਲਈ ਉਭਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੇ ਰਾਜਸੀ ਲਾਭਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਮਾ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁਟਲ ਚਾਲਾਂ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਜ਼ਿਹਨੀਅਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ੧੯੪੭ ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦ ਕਰਾਏ ਤਾ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾ ਦੇ ਮੁਫਾਦ ਸੁਰਖਯਤ ਰਹਿਣ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਫਿਰਕੂ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਕੇ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਭੀ ਕਾਰਣ ਕਰਕੇ ਫਸਾਦਾ ਦੀ ਅੱਗ ਭੜਕਾਉਣ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਉਹ ਮਨੁਖਤਾ ਦੇ ਦੇਣਦਾਰ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨਾ ਨੇ ਉਹ ਪਾਪ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾ ਕਦੇ ਭੀ ਮੁਆਫ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਣਗੀਆਂ। ਖਾਸ ਤੌਰ ਪਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਪਰ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁਖ ਨੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਕੋਮਲ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਛਲਣੀ ਛਲਣੀ ਕਰਕੇ ਰਖ ਦਿਤਾ ਭਾਵੇਂ ਮਰਦ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਇਕੋ ਮਨੁਖ ਜਾਤੀ ਦੇ ਦੋ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਅੰਗ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਪਰੰਤੂ ਜੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਰਦ ਜ਼ਾਲਮ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਮਜ਼ਲੂਮ ਅਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਜ਼ਾਲਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾ ਦਾ ਫਲ ਜ਼ਰੂਰ ਭੁਗਤਣਾ ਪਵੇਗਾ।

ਬੀਬੀ ਨੰਦ ਕੌਰ (ਧੰਮਾਲੀ)

ਬੀਬੀ ਨੰਦ ਕੌਰ ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਥੋਹਾ ਖਾਲਸਾ ਦੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਥੰਮਾਲੀ ਦੇ ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਪੋਠੋਹਾਰ ਵਿਚ ਲੀਗੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿਖ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਸੀ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਨੰਦ ਕੌਰ ਨੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦਾ ਧਾਰ ਲਿਆ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਂਗ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ।

ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਗੁਰ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਬੀਬੀਆਂ ਦਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਬੜਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠਕੇ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਪੁਜਕੇ ਸ੍ਰੀ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸਰਵਣ ਕਰਨਾ ਤੇ ਨਿੱਤ ਨੇਮ ਕਰਕੇ ਘਰੋਗੀ ਕੰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਿਰਤ ਹੋਣਾ ਇਹ ਧਰਮ ਪ੍ਰਿਯ ਬੀਬੀਆਂ ਦਾ ਨਿੱਤ ਕਰਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਇਤਹਾਸ ਪੜ ਕੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਅਸਰ ਪੈਣਾ ਭੀ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਨੰਦ ਕੌਰ ਦਾ ਜਨਮ ਭੀ ਇਕ ਪੂਰਨ ਗੁਰ ਸਿਖ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਵਡੇ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਪਤੀ ਭੀ ਐਸਾ ਮਿਲਿਆ ਜੋ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿਖੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਚੀਜ਼ ਸਮਝਦਾ ਸੀ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜੇ ਇਕ ਸਿਖ ਕੰਨਿਆ ਪਰ ਪੇਕੇ ਅਤੇ ਸੌਹਰੇ ਦੋ ਹੀ ਥਾਈਂ ਸੰਗਤ ਦਾ ਸੋਹਣਾ ਅਸਰ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਦਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ? ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਨੇ ਹਰੀਪੁਰ ਹਜ਼ਾਰੇ, ਕਲਕਤਾ ਤੇ ਨਵਾਖਲੀ ਆਦਿ ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦ ਕਰਕੇ ਡਾਇਰੈਕਟ ਐਕਸ਼ਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜਿੰਨਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਤੀ ਸੀ ਉਥੋਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿਖ ਇਹ ਅਨਭਵ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਸਨ ਕਿ "ਪੜੌਸੀ ਕੇ ਜੋ ਹੂਆ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਭੀ ਜਾਣ" ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨਸਾਰ ਇਹ ਖਤਰਾ ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਤੇ ਭੀ ਆਵੇਗਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੋ ਭਿਆਨਕ ਘਲੂਘਾਰਾ ੧੯੪੭ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਾ ਲਗਾ ਸਕਿਆ। ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੇ ਕਸਬਿਆਂ ਤੇ ਵਡੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਇਕਠੀ ਵਸੋਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਇਹ ਖਿਆਲ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨੇ ਭਿਆਨਕ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।

ਥੋਹੜੀ ਬਹੁਤ ਫਿਰਕੂ ਗੜ ਬੜ ਦਾ ਉਹ ਡਟਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਮੁਸਲਮ ਨੈਸ਼ਨਲ ਗਾਰਡ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਵਾਲੰਟੀਅਰ, ਸਾਰੀ ਪੁਲਸ ਤੇ ਫੌਜ ਦਾ ਇਕ ਤਕੜਾ ਹਿੱਸਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਿਖ ਵਿਚਾਰੇ ਕੀ ਕਰਨ? ਜੋ ਕੁਝ ਇੰਨਾਂ ਇਲਾਕਿਆ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਭਿਆਨਕ ਦੁਖਾਂਤ ਕਾਂਡ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਹਿੰਦੂ ਸਿਖ ਲੜਕੀਆਂ ਨੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਜਾਨ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਕਈ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਦੁਸ਼ਮਨਾ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਭੀ ਆਗੀਆਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਨਮੂਨੇ ਮਾਤ੍ਰ ਬੀਬੀ ਨੰਦ ਕੌਰ ਥੰਮਾਲੀ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਲਾਜ ਰਖੀ ਅਤੇ ਬਹਦਰ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਵਾਂਗ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਈ। ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਪਾਕਸਤਾਨੀ ਘਲੂਘਾਰਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਨਾਂ ਨੇ ਬੀਬੀ ਨੰਦ ਕੌਰ ਦੇ ਇਸ ਘਲੂਘਾਰੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਵੇਰ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੂਰਨ ਗੁਰ ਸਿਖਾਂ ਵਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਅਥਾਹ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ ਆਖਰ ਉਹ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੇ ਹਰ ਹਿੰਦੂ ਸਿਖ ਵਾਸਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਜਾਨ ਤੇ ਖੇਲ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੯ ਮਾਰਚ ੧੯੪੭ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਇਕਠੇ ਹੋਕੇ ਥੰਮਾਲੀ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਸਖਤ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤਕ ਸਖਤ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਇਕਠੇ ਹੋਕੇ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰ ਭੀ ਵਧ ਲਿਉਦੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨਾ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੇੜੇ ਢੁਕਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਮਕਾਨਾਂ ਪਰ ਮੋਰਚ ਬਣਾਕੇ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਦੰਦ ਖਟੇ ਕੀਤੇ। ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਹਜੂਮ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਫੌਜ ਦੇ ਸਾਬਕ ਅਫਸਰ, ਤੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਆਦਮੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਧਰ ਸਿਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਬਰੂਦ ਸਿਕਾ ਮੁਕ ਗਿਆ। ਰਾਈਫਲਾਂ ਬੇਕਾਰ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤੇ ਕੇਵਲ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਹੀ ਸਹਾਰਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਹਜੂਮ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਆਖਰੀ ਵਕਤ ਤੱਕ ਲੜੋ।

ਬੀਬੀ ਨੰਦ ਕੌਰ ਜੀ ਮੜਾਸਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਲੈਕੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ "ਉਤਮ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨਾ ਵਿਖਾਵੇ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਵਾਂਗ ਲੜ ਕੇ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਮਤ ਮਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾ ਵਿਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੋ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦਾ ਡਟਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ੬੦੦ ਸਿੱਖ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਜਦ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਵੜਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਪਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੨੦੦ ਘਰ ਅਤੇ ੨੫ ਦੁਕਾਨਾ ਲੁਟੀਆਂ।

ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਭੀ ਮੰਨ ਗਏ ਕਿ ਥੰਮਾਲੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾ ਤੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬੀਬੀ ਨੰਦ ਕੌਰ ਨੇ ਉਹ ਵੀਰਤਾ ਦਿਖਾਈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਆਪਣੇ ਤੇ ਬੇਗਾਨੇ ਸਭ ਅਸ਼ ਅਸ਼ ਕਰ ਉਠੇ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸਿਖਿਆ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਭਿਆਨਕ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਮਨੁਖ ਭੀ ਹੌਸਲਾ ਹਾਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਇਕ ਬੀਬੀ ਦਾ ਬਹਾਦਰਾ ਵਾਂਗ ਲੜਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੋਵੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਭੀ ਨਹੀਂ ਡਰਾ ਸਕਦੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਪੜਨ ਨਾਲ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸਮਾ ਆਉਣ ਪਰ ਇਜ਼ਤ ਆਬਰੂ ਦੀ ਰਖ਼ਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ:—

ਕਿਸ਼ਨਪੁਰੇ ਦੀਆਂ ਬਹਾਦਰ ਬੀਬੀਆਂ

੧੯੪੭ ਦੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਖ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਜਿਸ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ ਉਹ ਵਰਨਣ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹੈ। ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸੰਘਣੀ ਵਸੋਂ ਸੀ ਤੇ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰੇ ਤੋਂ ਉਤਰ ਦਖਣ ਵਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਪਿੰਡ ਐਸੀ ਥਾਂ ਵਸਿਆ ਸੀ ਜਿਥੇ ਦੋਹਾ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹਦਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਵਿਚ ਆਏ ਗਏ ਸਿੰਘਾ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੋਂ ਹੀ ਲੰਗਰ ਆਦਿ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦਾਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਾ ਰਹਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਸਬੰਧੀ ਦੋ ਵਡੀਆਂ ਸ਼ਕਾਇਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਕ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪਏ। ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਸੀ ਕਿ ਸੰਤ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਲੜਨ ਲਈ ਭੜਕਾ ਰਹੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਵਡੀਆਂ ਗਲਤ ਫਹਿਮੀਆਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾ ਨੇ ਦਾਸ ਨੂੰ ਚੈਲੰਜ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜਾ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਉ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਉ। ਦਾਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਕਾਰ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕਹੇ ਆਪਣੀਆਂ ਧਾਰਮਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਹ ਗਲ ਬੈਠ ਗਈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਾਇਮ ਹੈ ਤੇ ਸੰਤ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਇਥੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਖਤਰਾ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਈ ਸਕੀਮਾ ਬਣਵਾਈਆਂ ਤੇ ਦਾਸ ਨੂੰ ਭੀ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਚਾਲ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਮੇਤ ਸੰਗਤ ਦੇ ਦਾਸ ਹਰ ਤ੍ਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚੌਕਸ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਏ ਤੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ।

ਆਪਣੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਤਕੜਾਈ ਕਰਨਾ ਹੋਰ ਗਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਹੋਰ ਗਲ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦਾਸ ਨੇ ਨਗਰ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਪਣੀ ਰਖਿਆ ਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਤਿਆਰੀ ਰਖੋ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵਧੀਕੀ ਨਾ ਕਰੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਨੀਤੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਮੁਸਲਮਾਨਾ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਗਲਤ ਫਹਿਮੀਆਂ ਫੈਲ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਇਹ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪਏ ਕਿ ਸੰਤ ਜੀ ਦਾ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦਾਂ ਵਿਚ ਖਾਸ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਮੰਡ ਵਿਚ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੇ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਲੀਗੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁਪਤ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਫਸਾਦਾਂ ਸਬੰਧੀ ਨਵੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਸਕੀਮਾ ਸੋਚਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੀਟਿੰਗਾ ਦਾ ਕੁਝ ਭੇਦਦਾਸ ਪਾਸ ਭੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਿੱਖ ਪਿੰਡਾ ਨੂੰ ਖਬਰਦਾਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਲੀਗੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪ ਹੀ ਰੜਕਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਗੋਂ ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਨੂੰ ਭੀ ਇਕ ਖਤਰਨਾਕ ਥਾਂ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪਏ।

ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੀਗੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾ ਦੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ। ਪਰੰਤੂ ਤਿਹਾੜੇ ਵਿਚ ਬਲੋਚ ਮਿਲਟਰੀ ਆਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਕੁਝ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਜ਼ ਬਾਜ਼ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਮਿਲਟਰੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਇਕ ਜੀਪ ਤੇ ਦੋ ਟਰੱਕਾਂ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਆਏ ਅਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਪਰ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਾਛੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਨਗਰ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰੇ ਦੀਆਂ ਮਾਈਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਜਥਾ ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਭੀ ਮੋਰਚੇ ਸੰਭਾਲ ਲਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤੇਰਾ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਮਾਈਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਦੀ ਨਿਕਲਕੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਨ ਪਰੰਤੂ ਮਾਈਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਪਰ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ ਵੇਖਕੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਦੇ ਕੇ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ। ਅਸੀਂ ਭੀ ਇਥੇ ਰਹਿਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਵਾਂਗੀਆਂ। ਮ ਈਆਂ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣਕੇ ਸਿੰਘ ਚੁਪ ਹੋ ਗਏ। ਕਈ ਕਾਇਰ ਮਰਦ ਭੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਘਬਰਾ ਗਏ ਤੇ ਭੱਜ ਗਏ ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦਾ ਧਾਰਣ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਇਸ ਸਮੇਂ ਚਾਰ ਰਾਈਫਲਾ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ੫੦ ਮਿਲਟਰੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਚਾਰ ਸਿੰਘਾ ਦੀ ਕੀ ਵਟੀਦੀ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਦੇਵਨੇਤ ਨਾਲ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਪਾਣੀ ਦਾ ਛਪੜ ਸੀ ਤੇ ਮਿਲਟਰੀ ਵਾਲੇ ਪਾਰ ਤੋਂ ਗੋਲੀਆਂ ਵਰਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅੰਤ ਪਾਣੀ ਕਰਕੇ ਉਹ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਾ ਆਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਭੀ ਅਗੋਂ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਕੋ ਵੇਰ ਚਾਰ ਰਾਈਫਲਾਂ ਦੀ ਸ਼ਲਕ ਹੋਈ। ਤਾਂ ਸਿਪਾਹੀ ਪਿਛੇ ਹਟ ਗਏ ਅਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਸੋਚਕੇ ਉਹ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਏ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਸੁਰਖਜਤ ਰਹਿ ਗਿਆ ਤੇ ਲੀਗੀਆਂ ਦੀ ਆਖਰੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਭੀ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਮਿਲਟਰੀ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਪਰ ਗੋਲੀਆਂ ਵਰਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਨਗਰ ਵਿਚ ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲ ਗਈ ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਜਿਤਨੇ ਸਿੰਘ ਸਨ ਸਭ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਅੱਜ ਮਿਲਟਰੀ ਬਹੁਤ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰੇਗੀ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਖਤਰਾ ਛੇਤੀ ਹੀ ਟਲ ਗਿਅ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਆਇਆ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਭੀ ਘਟ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਦੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਾਈਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਕਮਾਲ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਉਨਾ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਤਾਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਮਾਈਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਹੋਣ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਕਿਵੇਂ ਵਾਪਰ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੇਹੜੀਆਂ ਮਾਈਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਤਾਵਾਂ ਨੇ ਲੰਗਰ ਜਾਰੀ ਰਖਣ ਵਿਚ ਜੋ ਵਧ ਚੜਕੇ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ ਉਹ ਭੀ ਘੱਟ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ। ਆਪਣੇ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਕੰਮਾ ਕਾਜਾਂ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਇਹ ਮਾਈਆ ਹਰ ਸਮੇਂ ਲੰਗਰ ਸਜਾਉਣ ਲਈ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ

ਮਾਤਾ ਆਸ ਕੌਰ ਜੀ ਸਪੱਤਨੀ ਸ: ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਬਰਦਾਰ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਤਾ ਕੂੜ ਕੌਰ ਜੀ ਸੁਪਤਨੀ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਟੂ ।
ਬੀਬੀ ਬਚਨ ਕੌਰ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ।
ਬੇਬੇ ਪੰਜਾਬ ਕੌਰ ਸੁਪੱਤਨੀ ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ।
ਮਾਈ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਸੁਪੱਤਨੀ ਸ: ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇਦਾਰ ।
ਮਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਜੀ ਸੁਪਤਨੀ ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ ।
ਮਾਈ ਮਾਲਨ ਕੌਰ ਜੀ ਸੁਪਤਨੀ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ।
ਮਾਈ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਜੀ ਸਪੁਤਨੀ ਸ: ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਬਰ,
ਮਾਈ ਭਗਵਾਨ ਕੌਰ ਜੀ ਸੁਪਤਨੀ ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰੀਆਂ ।
ਬੇਬੇ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਜੀ ਸੁਪਤਨੀ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ।
ਬੇਬੇ ਭਾਨ ਕੌਰ ਜੀ ਸੁਪਤਨੀ ਸ: ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ।
ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਸੰਤ ਕੌਰ ਜੀ ਸੁਪਤਨੀ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫੋਰਮੈਨ ।
ਬੀਬੀ ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੌਧਰੀ ।
ਬੀਬੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਸ: ਚਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ।
ਮਾਈ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ ਜੀ ਸੁਪਤਨੀ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ,
ਮਾਈ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਸਪਤਨੀ ਸ: ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਵਵਾਲਾ,
ਮਾਈ ਨੰਦ ਕੌਰ ਜੀ ਸੁਪਤਨੀ ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ।
ਬੀਬੀ ਜੁਆਲ ਕੌਰ ਸੁਪਤਨੀ ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ (ਸੁਰਗਵਾਸੀ)
ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁੰਬੀ ।
ਬੇਬੇ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਸੁਪਤਨੀ ਮਾਸਟਰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ
ਬੇਬੇ ਸੋਦਾ ਕੌਰ ਸੁਪਤਨੀ ਮਿ: ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ

ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ (ਮਲਕ)

ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਮਲਕ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਹੈ । ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਹੈ । ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਧਾਰਮਕ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਤਾਂ ਆਪ ਦਾ ਚਿੱਤ ਸੰਸਾਰਕ ਰਸਾਕਸਾ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਉਚਾਟ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹਰ ਸਮੇ ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਲਿਵਲੀਨ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਏ । ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਚੌਬਾਰੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਅਠੋ ਪਹਿਰ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਬਣਾ ਲਿਆ ।

"ਬਿਖੇ ਬਨ ਫੀਕਾ ਤਿਆਗ ਰੀ ਸਖੀਏ ਨਾਮ ਮਹਾਰਸ ਪੀਉ" ਦੇ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਅਨਸਾਰ ਆਪ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਐਸਾ ਰਸ ਆਇਆ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਭ ਰਸ ਫਿੱਕੇ ਪੈ ਗਏ । ਕੂੜੇ ਕੁਟੰਬੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਪ੍ਰੀਤ ਟੁਟਕੇ ਵਾਹਿ ਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਈਆਂ । "ਨਾਨਕ ਕਚੜਿਆ ਸਿਉ ਤੋੜ ਢੂੰਡਾ ਸਜਨ ਸੰਤ ਪਕਿਆ ਓਇ ਜੀਵੰਦੇ ਵਿਛੜੇ ਓਇ ਮੁਇਆ ਨਾ ਜਾਹੀ ਛੋੜ" ਜੀਵਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਥੀ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਐਸੀ ਚੇਟਕ ਲਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਪਦਾ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੇ ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ। "ਸੰਸਾਰਕ ਸੁਖ ਮੇਰੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮੇਰਾ ਮਨ ਭੀ ਇਨਾਂ ਸੁਖਾਂ ਵਲੋਂ ਉਪ੍ਰਾਮ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਬਾਕੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਬਿਤਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਕੇ ਜੀਵਨ ਯਾਤ੍ਰਾ ਸਫਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਤਾ ਨੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦਾ ਝੁਕਾਉ ਸੰਜਮੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਵਲ ਹੈ। ਇਸ ਘੋਰ ਕਲਜੁਗ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅੰਦਰ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਸੰਜਮੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਕਠਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਸੰਭਵ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਉਟ ਲੈਕੇ ਕੋਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਮਨ ਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਇਹ ਮੁਸ਼ਕਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਹ ਗਲ ਦਾ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਭੀ ਸੰਜਮੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਪਾਠ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਿਆ ਹੋਇਆਂ ਇਤਨਾ ਉਚਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸੰਪਾਠ ਪਾਠ ਵਿਧੀ ਪੂਰਬਕ ਕਰਾਉਣੇ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਨਾ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਉਦਮ ਦਾ ਹੀ ਫਲ ਹੈ। ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀ ਸੰਗਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਚ ਮੁਚ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਜੀਵਨ ਹੈ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ੧੯੪੭ ਦੇ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦ ਅਰੰਭ ਹੋਇ ਤਾਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰੇਮੀ ਮਾਈ ਭਾਈ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅਤਿ ਦੁਖਤ ਹੋ ਉਠੇ। ਮਲਕ ਨਗਰ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਕਾਫੀ ਵਸੋਂ ਸੀ। ਜਗਰਾਉਂ ਅਲੀ ਗੜ, ਕੋਠੇ ਤੇ ਬੋਦਲ ਵਾਲਾਂ ਜੋ ਲੀਗੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਲਕ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਸੋਚਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਜਗਰਾਉਂ ਵਿਚ ਉਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਜਿੰਨਾਦਾ ਪਤਾ ਮਲਕ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਭੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ।

ਨਗਰ ਮਲਕ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੈਸੇ ਗੁਰਮੁਖ ਗੁਰਸਿਖ ਵਸਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਪਰ ਵਧੀਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਪਰੰਤੂ ਜੇ ਸਾਡੇ ਨਗਰ ਪਰ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਦਸ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਘਾ ਵਰਗੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਤੇ ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਮਲਕ ਦੇ ਸਿੰਘ ਹਰ ਸਮੇਂ ਚੋਕਸ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਨਗਰ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਪਹਿਰਾ ਲਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੋਰ ਜੀ ਨੇ ਨਗਰ ਦੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾ ਦਾ ਜਥਾ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਇਹ ਸਿਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੇ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਪਰ ਹਮਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਮਰਦਾ ਨਾਲੋਂ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਆਪਨੇ ਇਹ ਭੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਰਦ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਖਿਆ ਦਾ ਸਾਰਾ ਭਾਰ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਤਿਆਰੀ ਕਰਕੇ ਇਹ ਦਸ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਸੰਕਟ ਸਮੇਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਭੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਨ। ਜੋ ਆਪਣੇ ਘਰੋਗੀ ਕੰਮ ਕਾਜਾਂ ਨੂੰ ਛਡ ਕਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਹਿਸਾ ਪਾਉਣ ਨੂੰ ਹਰ ਵਕਤ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਬੀਰ ਮਾਈਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ—

ਨੰ: ੧. ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਮਾਤਾ ਸੰਤ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ
੨. ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਸ: ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਮਲਕ
੩. ਬੀਬੀ ਬਚਨ ਕੌਰ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਸ: ਰਾਮਚੰਦ ਸਿੰਘ
੪. ਮਾਤਾ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ
੫. ਮਾਤਾ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ: ਰਣ ਸਿੰਘ
੬. ਮਾਤਾ ਇੰਦਰ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ
੭. ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ
੮. ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ
੯. ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ
੧੦. ਮਾਤਾ ਰੂਪ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ: ਰਲਾ ਸਿੰਘ
੧੧. ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ
੧੨. ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ
੧੩. ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ: ਮਨਾ ਸਿੰਘ
੧੪. ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਵੈਦਰਾਜ
੧੫. ਮਾਤਾ ਸੋਭੀ ਮਾਤਾ ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜਗਰਾਓਂ
੧੬. ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ
੧੭. ਮਾਤਾ ਸਦਾ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ
੧੮. ਮਾਤਾ ਕੌੜੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ
੧੯. ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ
੨੦. ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ
੨੧. ਮਾਤਾ ਭਾਨ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ
੨੨. ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ
੨੩. ਮਾਤਾ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ
੨੪. ਮਾਤਾ ਤੇਜ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ: ਨਾਚਰ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨੫. ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ

੨੬. ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਧਰਤ ਪਤਨੀ ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ

੨੭. ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਧਥਮ ਪਤਨੀ ਸ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ

੨੮. ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ: ਇੰਦੂ ਸਿੰਘ

੨੯. ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਗਿ. ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ

੩੦ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਨੰ: ਚੇਤਾ ਸਿੰਘ

੩੧. ਮਾਤਾ ਸੰਤ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ: ਮਲਕੀਤ ਸਿੰਘ

੩੨. ਮਾਤਾ ਅਮਰ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ

੩੩. ਬੇਬੇ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ: ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ

ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿਤਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਜੀਵੀ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸਹਿਣਾ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਵਿਖੇ ੧੮੭੫ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਸਨਾਤਨ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਤੇ ੧੧ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਮਲਕ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਨਾਲ ਪੁਰਾਤਨ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਇਆ।

ਆਪ ਮਾਤਾ, ਪਿਤਾ, ਸੱਸ ਸਹੁਰੇ ਆਦਿ ਦੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਗੋਰ ਮੜੀ ਪੂਜਣ ਦੇ ਬੜੇ ਹੀ ਸ਼ੌਕੀ ਸਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲੰਘਦਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਚਾਰ ਪੁਤਰ (੧) ਭਗਤ ਸਿੰਘ (੨) ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ (੩) ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ (੪) ਭਾਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਨਮ ਲਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸੁਭਾਗ ਪੁਤਰ ਭਾਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁਰਤ ਸੰਭਾਲਦੇ ਸਾਰ ਗੁਰਮਤ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਗੇ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੋਂ ਪਰਭਾਵਤ ਹੋਏ ਮਾਤਾ ਜੀ ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੇ ਮੜ੍ਹੀ ਮਸਾਣੀ ਆਦਿ ਦੀ ਪੂਜਾ ਛਡ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਾਣੀ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਆਸਾ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਕਰਨਾ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਿਤ ਕਰਮ ਬਣਗਿਆ।

ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾਂ

ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ, ਸੀਸ ਗੰਜ ਦਿੱਲੀ, ਗਵਾਲੀਅਰ ਮਨਮਾੜ, ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਆਪ ਦੇ ਅਗਿਆਕਾਰੀ ਸਰਵਨ ਪੁਤ੍ਰ ਭਾਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰਵਾ ਲਿਆਏ। ਭਾ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਮੁਖੀ ਤੇ ਸਕਤਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਬ ਰਹੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕ ਜਨੋਂ

ਦਾਸ ਵਲੋਂ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭੁਲ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਦਾਸ ਕਲਜੁਗ ਜੀਵ "ਭੁਲਣ ਅੰਦਰ ਸਭ ਕੋ ਅਭੁਲ ਗੁਰੂ ਕਰਤਾਰ" ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਿਥੇ ਗਲਤੀ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇ ਉਹ ਪੰਨਾ ਸਤਰ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਗੁਰਮਤ ਅਤੇ ਇਤਹਾਸ ਖੋਜੀ ਲਾਭ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ੁਭ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਧੰਨਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਅਤੇ ਅਗਲੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਥਾਂ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ।

ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੋਂ ਨਾਹੀਂ ਮੈਨੂੰ ਜੋਗੁ ਕੀ ਤੋਈ।
ਮੈਂ ਨਿਰਗੁਨਿਆਰੇ ਕੋ ਗੁਣੁ ਨਾਹੀਂ ਆਪੇ ਤਰਸੁ ਪਇਓਈ॥
ਤਰਸੁ ਪਇਆ ਮਿਹਰਾਮਤਿ ਹੋਈ ਸਤਿਗੁਰ ਸਜਣੁ ਮਿਲਿਆ॥
ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਮਿਲੈ ਤਾਂ ਜੀਵਾਂ ਤਨੁ ਮਨੁ ਥੀਵੈ ਹਰਿਆ॥

(ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੫)

ਇਸਤ੍ਰੀ ਕਾਂਡ ਸੰਪੂਰਨ

ਅਗਲੇ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੋ, ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ (ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ) ਦੇ ਜੰਗ, ਘੱਲੂ ਘਾਰੇ, ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ, ਬਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ, ਸਿਖ ਰਾਜ ਦਾ ਆਦਿ ਅੰਤ।

ਸੰ: ਖਾਲਸਾ ੨੫੫ — ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

B-1424

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ੳ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ ॥

"ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ, ਤੇਰੇ ਭਾਣੇ ਸਰਬਤ ਦਾ ਭਲਾ"

ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ

(ਜਿਲਦ ੨)

ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ (ਪੰਜਾਬ)

ਕਰਤਾ:-

ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ

ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ਓ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ ॥

"ਜੇ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ, ਸਿਰ ਧਰ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ"

ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ

॥ ਦੂਜੀ ਜਿਲਦ ॥

ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ:-

ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ

ਦਫ਼ਤਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ,
ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ (ਪੰਜਾਬ)

ਕਰਤਾ:-

ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ,

ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ

ਮੂਲ ਤਿੰਨ ਜਿਲਦਾਂ ੩੦)

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ੧੧੦੦

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸੋਰਠ ਮਹੱਲਾ ੫ ॥

ਸੋਈ ਕਰਾਇ ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ । ਮੋਹਿ ਸਿਆਣਪ ਕਛੂ ਨ ਆਵੈ ॥ ਹਮ ਬਾਰਿਕ ਤਉ ਸਰਣਾਈ ਪ੍ਰਭਿ ਆਪੇ ਪੈਜ ਰਖਾਈ ॥ ੧ ॥ ਮੇਰਾ ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਹਰਿ ਰਾਇਆ । ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਪ੍ਰਤਿ ਪਾਲਣ ਲਾਗਾ ਕਰੀ ਤੇਰਾ ਕਰਾਇਆ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ਜੀਅ ਜੰਤ ਤੇਰੇ ਧਾਰੇ ਪ੍ਰਭ ਡੋਰੀ ਹਾਥਿ ਤੁਮਾਰੇ ॥ ਜਿ ਕਰਾਵੈ ਸੋ ਕਰਣਾ ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਤੇਰੀ ਸਰਣਾ ॥

"ਕੀਤਾ ਲੋੜੀਐ ਕੰਮ ਸੋ ਹਰਿ ਪਹਿ ਆਖੀਐ"

ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾਸ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਾਜ ਕੇ ਚਾਰ ਜੁਗ ਬਣਾਏ ਤੇ ਜੁਗਾਂ ਦੇ ਅਵਤਾਰ (ਰਹਿਬਰ) ਭੇਜੇ, ਪਰ:-

ਜੇ ਸਉ ਚੰਦਾ ਉਗਵਹਿ ਸੂਰਜ ਚੜਹਿ ਹਜ਼ਾਰ ॥
ਏਤੇ ਚਾਨਣ ਹੋਂਦਿਆਂ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਘੋਰ ਅੰਧਾਰ ॥

ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ:—

"ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਗ ਮਾਂਹਿ ਪਠਾਇਆ"

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਸ ਸਰੂਪਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ (ਏਕਾਇਣ) ਤੱਤੁ ਪਰਮ-ਪੁਰਖ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਦੇ ਪੰਥ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ-ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਲੱਗਾ ਦਾਸ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਤਾਈਂ ਬਾਰਮ-ਬਾਰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਚੇਤਾਵਨੀ

ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕ ਜਨੋ !

ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਅਸ਼ੁੱਧ ਸ਼ਬਦ ਹੋਵੇ, ਸ਼ੁਦੀ ਪੱਤ੍ਰ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਖੇਚਲ ਕਰਨੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰੈਸ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਾ-ਪ੍ਰਵਾਹੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੂਰੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕੀਆਂ ।

ਗੁਰੂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਦਾਸ:-

ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੁੱਧੀ ਪੱਤਰ

ਪੰਨਾ	ਸੁਧ	ਅਸ਼ੁੱਧ
ਅ	ਵੀਹ	ਵੀਰ
ਹ	ਮਧੇਨੀ	ਮਥੇਨੀ
ਹ	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ	ਫੀਰਜਪੁਰ
ਹ	ਨਰਤੋਮ	ਕਹੋਤਮ
ਹ	ਮੈਂ	ਮੱ
ਹ	ਪੰਛੀ	ਪੰਥੀ
੭	ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਨੇ	ਬੰਦੇ ਨੇ
	ਨਾ	ਨਾਂਹ
੪੭	ਅਸਵਾਰ	ਅਸੁਵਰ
੫੩	ਜਾਨ	ਜਾਣ
੫੪	ਭਰਾ	ਭਾਗ
੬੦	ਪੋਤੀ	ਪੌਤੀ
੬੧	ਕਰਤਾਰਪੁਰ	ਤਾਰਪੁਰ
੬੫	ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ	ਰਾਮਗੜ੍ਹਿਆ
੬੬	ਜਿਨੇ	ਜਿਨ
੬੮	ਲਟਕੇ	ਲਝਕੇ
੬੯	ਚਾਚੇ	ਚਚੇ
੭੦	ਖਾਨਦਾਨ	ਖਾਣਦਾਨ
੭੦	ਸੌ	ਸੋ
੭੧	ਭਿਸ਼ਤ	ਬਿਸਤ
੭੫	ਜੀਓਂਦਾ	ਜਊਦਾ
੭੮	ਮਹਲਾ	ਮੁਹਲਾ
੭੮	ਤੇਲੀ	ਤੋਲੀ
੭੯	ਦੇਣ ਲਈ	ਦਣ
੮੦	ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ	ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ
੮੨	ਸਿੰਘਾ	ਸਿੰਘ

ਪੰਨਾ	ਸ਼ੁੱਧ	ਅਸ਼ੁੱਧ
ਕ	ਮੁਹਦਤ	ਮੁਹਵਤ
ਕ	ਸਨਿਆਲ	ਸਨੇਵਾਲ
ਕ	ਗਜਰਵਾਲ	ਗੁਜਰ ਖਾਂ ਵ ਲਾ
ਝ	ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਸਰਦਾਰ ਸਿੰਘ
ਚ	ਕਾਇਮੀ	ਕਾਇ
ਚ	ਬਣਨਾ	ਣ
੮੩	ਸਾਹਿਬ	ਸਾਸਿਬ
੮੩	ਬੜੇ	ਬੜੀ
੮੩	ਫੇਰ	ਫੇਫ
੮੫	ਵਾਕ	ਵਕ
੮੮	ਆ ਜਾਂਦੇ	ਆਜ਼ਦੇ
੯੦	ਰਾਮਗੋਲ ਅਕਾਲ ਰਜਮੈਂਟ	ਕਮਗੋਲ ਅਭਲਰ ਜਮਟ
੯੪	ਹੁਕਮ	ਹੁਕਜ
੯੫	ਬੈਰਾੜ	ਬੈਗੜ
੯੮	ਪਿਆਰ	ਪਿਰ
੯੮	ਹਲਾ	ਹੋਲਾ
੧੦੩	ਸੂਰਬੀਰ	ਸਰਬੀਰ
੧੦੩	ਦਾਇਆ	ਦਇਆ
੧੦੫	ਸਿੰਘ	ਸੁਣਕੇ ਤੁਰੇ
੧੦੫	ਲਾਉਂਦਾ	ਲਾਉਂਦ
੧੦੫	ਟੋਲਾ	ਟਲਾ
੧੦੭	੧੯੦੩ ਤਕ	੧੪੦੩ ਤਕ
੧੦੯	ਸੀਸ ਡਿਗਣਵਾਲੀ	ਸੀਸ ਡਿਗਣਵਾਲਿ
੧੧੦	ਸਿੰਘਾ	ਸਿੰਘ
੧੧੬	ਪੌਦਿਆਂ	ਪਦਿਆ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਫਾ	ਸ਼ੁੱਧ	ਅਸ਼ੁੱਧ
੧੧੯	ਮੁਹਿੰਮਾਂ	ਮਹਿਮਾਂ
੧੨੦	ਵੈਰੀ	ਵਰੀ
੧੨੧	ਮੀਲਾਂ	ਮੀਲ
੧੨੧	ਆਗੂ	ਆਗੁ
੧੨੫	ਗੁਰੂ	ਗੁਰ
੧੨੫	ਕਿਹਾ	ਕਿ ਤੂੰ
੧੨੫	ਛੁਡਾ	ਛੁਕਾ
੧੨੫	ਬਾੜਿਆ	ਰਟਰਾਰਿਆਂ
੧੨੬	ਇਕੱਠੇ	ਇਕਨੇ
੧੨੬	ਤੀਹ	ਤੀਰ
੧੨੯	ਸਮੇਂ	ਸਸ
੧੩੦	ਮੋਰ ਨਾ	ਮਹੋਨਾ
੧੩੧	ਕਛ	ਕੰਠ
੧੩੫	ਗਸ਼ਤੀ	ਗਸਦੀ
੧੩੫	ਕਾਜ਼ੀ	ਕਜ਼ੀ
੧੩੭	ਗੌਰਾ	ਗਰ
੧੪੦	ਘਾਟਾ	ਘਟ
੧੪੨	ਦਿੱਤੀ	ਦਿਤ
੧੫੮	ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	ਸਰ ਸਿੰਘ
	ਸੋਲਾ ਲਖ	ਪੰਦਰ ਲਖ
	ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਬੇਕਾਰ	
੧੯੧	ਈਸਵੀ	ਦੀਸਵੀ
੧੯੧	ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ	ਨਾਮਬਾਰੀਆਂ
੨੨੫	ਕਠ	ਕਰ
੨੩੫	੧੧੬	੩੮

ਸਫਾ	ਸ਼ੁੱਧ	ਅਸ਼ੁੱਧ
੨੪੩	ਨਿਗਾਸ	ਨਿਗ੍ਰਾਸ
੨੪੩	ਸੂਰਜ	ਸਰਜ
੨੪੬	ਦੀਵਾਨ ਸੋਢਾ ਸਿੰਘ	ਦੀਵਾਨ ਸੋਢ ਸਿੰਘ
੨੪੬	ਲਿਖਾਰੀ	ਲਿਆਰੀ
੨੪੮	ਗੂੜ੍ਹੇ	ਗੁੜ੍ਹ
੨੪੯	ਬੜੇ	ਤਤੇ
੨੫੦	ਲਿਖਾਰੀ	ਲਿਆਰੀ
੨੫੬	ਖੁਰਦ	ਖਧਦ
੨੫੬	ਗੋਰੇ	ਗੋਰੇ
੨੫੬	ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ	ਬਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ
੨੯੧	(ਟਿਪਨੀ) ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਹਰਦਿਤ ਜੀ
੨੯੧	ਕਨਾਂ	ਨਾ
੩੨੩	ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮੁਰਮਖ ਸਿੰਘ	ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਿਖਾ ਸਿੰਘ
੩੪੫	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਕਰਤਾ ਸਿੰਘ
੩੮੪	ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਪਾਠਕ	ਸੋਹੇ ਵਲਾਲ ਪਾਠਕ
੪੫੩	ਗਿ: ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਗਿ: ਸਰਦਾਰ
੪੭੮	ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ	ਮਕਿੰਟਗੁਮਰੀ
੫੦੭	ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ	ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ
੫੫੪	ਅਟਕ	ਆਕੇ
੫੭੭	ਮਨਸੀਹਾਬਾਛਨ	ਗਿਦੜ ਵਿੰਡੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਸਵੀਰਾਂ ਦਾ ਤਤਕਰਾ

ਨੰਬਰ	ਨਾਮ	ਸਫਾ
੧	ਕਰਤਾ ਦਾਸ: ਵਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਪਾਹੀ ।	
੨	ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ । ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ।	੨
੩	ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ।	੧੦੬
੪	ਮਨਮੋਹਣਾ ਸਰੋਵਰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੰਗਸਰ (ਨਾਭਾ) ।	,,
੫	ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੀ ਯਾਦ ।	,,
੬	,, ,, ,,	,,
੭	ਸਿਖ ਜਥੇ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ।	੧੦੭
੮	ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ, ਪਿੰਡ ਵਾਂ ਵਾਲਾ ।	,,
੯	ਪੰਥ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ।	੧੮੪
੧੦	ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ।	,,
੧੧	ਬਾਬਾ ਸਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪਟਨੇ ਵਾਲੇ ।	,,

ਨਰੰਕਾਰੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਬਾਨੀ

ਨੰਬਰ	ਨਾਮ	ਸਫਾ
੧੨	ਬਾਬਾ ਰੱਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ।	੧੮੫
੧੩	ਬਾਬਾ ਹਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ।	,,
੧੪	ਸ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਸ਼ੋਕ ।	,,
੧੫	ਡਾ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢਿਲੋਂ	,,
੧੬	ਸ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੱਜ ਅੰਬਾਲਾ ।	੨੫੨
੧੭	ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ।	,,
੧੮	ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ।	੨੫੩
੧੯	ਭਾਈ ਕ੍ਹਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ।	,,
੨੦	ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾ: ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਰੰਗ ਵਾਲ ।	੩੩੦
੨੧	ਗਿ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਜਰਵਾਲਾ।	੩੩੧
੨੨	ਗਿ: ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਮਿੰਡਾ ।	,,
੨੩	ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ।	੫੨੪
੨੪	ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੰਗਸਰ ਦਾ ਨਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ।	,,
੨੫	ਗੁਰਦਵਾਰ ਟਿਬੀ ਸਾਹਿਬ ।	,,

ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ

ਨੰਬਰ	ਨਾਮ	ਸਫਾ
੨੬	ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਟੜ ।	੫੨੫
੨੭	ਭਾਈ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਟੜ ।	,,
੨੮	ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ,,	,,
੨੯	, , , , ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ।	,,

ਸਾਕਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ

ਨੰਬਰ	ਨਾਮ	ਸਫਾ
੩੦	ਸਾਕਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ।	੫੨੮
੩੧	ਸਾਕਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬੀੜ ।	(ਅ)੫੨੮
੩੨	, , , ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਡੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬਾਹਰਲੇ ਬੰਨਿਓਂ ।	,,
੩੩	ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਡੀ ਦਾ ਦਰਵਾਫ਼ਾ ਅੰਦਰਲੇ ਬੰਨਿਊਂ ।	ਅ੫੨੮
੩੪	ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਡੀ ।	,,
੩੫	ਚੁਖੰਡੀ ਦਾ ਬੂਹਾ ਤੋੜਨਾ ।	,,
੩੬	ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ।	,,
੩੭	ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਰਾਂਡਾ ।	,,
੩੮	ਸ਼ਹੀਦੀ ਚੁਬੱਚਾ ।	,,
੩੯	ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ।	,,
੪੦	ਦਿਲ ਕੰਬਾਊ ਦ੍ਰਿਸ਼ ।	,,
੪੧	ਸ਼ਹੀਦੀ ਅੰਗੀਠਾ ।	,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰਬਰ	ਨਾਮ	ਸਫ਼ਾ
੪੨	ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦਾ ਕੁੰਢ।	(ਅ)੫੨੮
੪੩	ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਯ।	,,
੪੪	ਨਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਹੀ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵਰ੍ਹਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ।	,,
੪੫	ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼।	,,
੪੬	ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਦੇ ਵਹਣ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ।	(ੲ)੫੨੮
੪੭	ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੰਡ (ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ)	,,
੪੮	ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ।	,,
੪੯	ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਾਬਾ (ਸਾਜ਼ਸ਼ ੧੯੧੪ ਦੇ ਹੀਰੇ)	,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਤਕਰਾ

ਨੰ:	ਨਾਮ ਲੇਖ	ਸਫਾ
੧.	ਸੁਭਾਗਾ ਨਗਰ ਸਿੱਖ ਦੌਲਤ	੧
੨.	ਬਚਨਾਰੰਭ	੨
	ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ	
੩.	ਮੁਢਲੇ ਸਮਾਚਾਰ	੩
੪.	ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਬਾਬੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਇੱਕਠੇ ਹੋਣਾ।	੪
੫.	ਸਮਾਣੇ ਦੀ ਫਤੇ।	੬
੬.	ਸਢੌਰੇ ਦੀ ਸੋਧ।	੮
੭.	ਛਤ ਬਨੂੜ ਪਰ ਹਮਲਾ	੧੦
੮.	ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਫਤੇ।	੧੧
੯.	ਮਸੰਦਾ ਦੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਤੇ ਸਜਾ।	੧੫
੧੦.	ਕਿਲ੍ਹਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ।	੧੫
੧੧.	ਹੋਰ ਲੜਾਈਆਂ।	੧੬
੧੨.	ਦਿਲੀ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ।	੧੯
੧੩.	ਲੋਹਗੜ ਦਾ ਜੰਗ।	੨੦
[੧੪,	ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ	
[੧੫.	ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਮੌਤ।	੨੧
੧੬.	ਦੁਆਬੇ ਦੀ ਸੋਧ ਸੁਧਾਈ।	੨੨
੧੭.	ਕਲਾ ਨੌਰ ਤੇ ਚੰਬੀ ਵਾਲ ਜਾਣਾ।	੨੪
੧੮.	ਜਲਾਲ ਖਾਨ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ।	੨੪
੧੯.	ਅਮੀਨ ਗੜ੍ਹ ਦਾ ਜੁਧ।	੨੬
੨੦.	ਲੋਹਗੜ ਦਾ ਦੂਜਾ ਜੁਧ।	੨੭
੨੧.	ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾਂ ਦਾ ਅਰੰਭ।	੨੯
੨੨.	ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਸਬੰਧੀ ਕੁਝ ਜਰੂਰੀ ਗੱਲਾਂ।	੩੩

ਨੰ:	ਨਾਮ ਲੇਖ	ਸਫਾ
੨੩.	ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ।	੩੬
੨੪.	ਬਾਬੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ।	੩੭
੨੫.	ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇਂ ਭੇਜੇ।	੩੯
੨੬.	ਬਾਬੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ।	੪੦
	ਬਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ	
੨੭.	1 ਮਿਸਲ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ।	੫੧
੨੮.	2 ਮਿਸਲ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਸਰਦਾਰ।	੫੭ ਤੋਂ ੬੪
੨੯.	3 ਘਨਈਆਂ ਦੀ ਮਿਸਲ।	੬੫ ਤੋਂ ੬੮
੩੦.	4 ਮਿਸਲ ਨਕਈ, ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ।	੬੯ ਤੋਂ ੭੦
੩੧.	5 ਮਿਸਲ ਡਲੇਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ।	੭੧ ਤੋਂ ੭੪
੩੨.	6 ਮਿਸਲ ਕਰੋੜੀਏ ਸਰਦਾਰ।	੭੫ ਤੋਂ ੭੯
੩੩.	7 ਮਿਸਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ।	੮੦ ਤੋਂ ੮੩
੩੪.	8 ਮਿਸਲ ਫੈਜ਼ ਪੁਰੀਏ ਸਰਦਾਰਾਂ।	੮੪ ਤੋਂ ੮੬
੩੫.	9 ਮਿਸਲ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਵਾਲੀ।	੮੭
੩੬.	10 ਮਿਸਲ ਸੁਕਰ ਚਕੀਆਂ।	੮੮ ਤੋਂ ੮੯
੩੭.	ਆਮਦਨੀ।	੯੦
੩੮.	ਫੌਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ।	੯੦
੩੯.	ਰਸਾਲੇ।	੯੧
੪੦.	ਤੋਪਖਾਨਾ।	੯੧
੪੧.	11 ਮਿਸਲ ਫੂਲਕਿਆਂ	੯੨ ਤੋਂ ੯੬

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:	ਨਾਮ ਲੇਖ	ਸਫਾ
੪੨.	12 ਮਿਸਲ ਆਹਲੂ ਵਾਲੀਆ।	੯੭ ਤੋਂ ੧੦੦
੪੩.	ਗੁਰ ਸਿਖ ਜੋਗੀ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਅੰਗੀਠੇ।	੧੦੧ ਤੋਂ ੧੦੨
੪੪.	ਭਾ: ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ।	੧੦੩
੪੫.	ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ।	੧੦੩
੪੬.	ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ।	੧੦੫
੪੭.	ਭਾਈ ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ।	੧੦੫
੪੮.	ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ।	੧੦੫
੪੯.	ਭਾਈ ਸਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੀ।	੧੦੫
੫੦.	ਭਾਈ ਸ਼ਾਹਬਾਜ ਸਿੰਘ ਜ਼ੀ।	੧੦੬
੫੧.	ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ।	੧੦੬
੫੨.	ਹੋਰੂ ਨਾਲ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ।	੧੦੭
੫੩.	ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ।	੧੦੮
੫੪.	ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ।	੧੦੮
੫੫.	ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ।	੧੦੯
੫੬.	ਵੀਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਮੌਤ।	੧੧੦

ਘਲੂ ਘਾਰਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

੧੧੧ ਤੋਂ ੧੧੯

ਨੰ:	ਨਾਮ ਲੇਖ	ਸਫਾ
੫੭.	ਵਡਾ ਘਲੂ ਘਾਰਾ।	੧੧੭ ਤੋਂ ੧੨੩
੫੮.	ਜੰਗ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ।	੧੨੫ ਤੋਂ ੧੨੭
੫੯.	ਸਿਖ ਰਾਜ ਦਾ ਆਦਿ ਅੰਤੁ।	੧੨੯ ਤੋਂ ੧੩੨
੬੦.	ਸਿਖ ਰਾਜ ਤੇ ਆਪਾਂਵਾਰਨ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ।	੧੩੪
੬੧.	ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ।	੧੩੪
੬੨.	ਬਾਬਾ ਅਜਾ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ।	੧੩੫
੬੩.	ਸਰਦਾਰ ਅਗੜ ਸਿੰਘ ਜੀ।	੧੩੫
੬੪.	ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ।	੧੩੬
੬੫.	ਸਰਦਾਰ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ।	੧੩੬
੬੬.	ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ।	੧੩੯ ਤੋਂ ੧੪੦
੬੭.	ਪਰਾਇਆਂ ਦੇ ਮੂਹੋਂ ਵਡਿਆਈ।	੧੪੦
੬੮.	ਸੋਟੀ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ।	੧੪੧
੬੯.	ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ।	੧੪੧
੭੦.	ਭਾਈ ਸਹਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤਾਨਾ।	
੭੧.	ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ!	੧੪੨
੭੨.	ਮੁਦਕੀ ਦੀ ਲੜਾਈ।	੧੪੬
੭੩.	ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਲੜਾਈ	੧੪੭
੭੪.	ਬਦੋਵਾਲ ਦੀ ਲੜਾਈ	੧੪੯
੭੫.	ਅਲੀਵਾਲ ਦੀ ਲੜਾਈ	੧੫੦
੭੬.	ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ	੧੫੧
੭੭.	ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ	੧੫੪
੭੮.	ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਹਮੈਤੀ	੧੫੫
੭੯.	ਮਾਈ ਰਜੀ ਕਕਰਾਲੇ ਵਾਲੀ	੧੫੫
੮੦.	ਸੰਤ ਖੁਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	੧੫੬
੮੧.	ਦੰਨੂ ਲਾਲ	੧੫੭
੮੨.	ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਲੁਹਾਰਾ	੧੫੭
੮੩.	ਸਰਦਾਰ ਜੋਧ ਸਿੰਘ	੧੫੮
੮੪.	ਠੇਠਰ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ	੧੫੮
੮੫.	ਸਰਦਾਰ ਦਿਆ ਸਿੰਘ ਸਿਧੂ	੧੫੮
੮੬.	ਨਿਰ ਭੈ ਚਿਮਨਾ	੧੫੯
੮੭.	ਸਰਦਾਰ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ	੧੬੯
੮੮.	ਸਰਦਾਰ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ	੧੬੦
੮੯.	ਸਰਦਾਰ ਨਛੱਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ	੧੬੧
੯੦.	ਸਰਦਾਰ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ।	੧੬੨
੯੧.	ਭੜਾਣੀਏ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਘਰਾਣਾ	੧੬੨

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:	ਨਾਮ ਲੇਖ	ਸਫਾ
੯੨.	ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਾਲੜੀ ਉਮਰ ।	੧੬੨
੯੩.	ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਾ ਮੁਢ	੧੬੩
੯੪.	ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਵਾਸਤੇ ਹੋਰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ।	੧੬੩
੯੫.	ਮਹਾਂਦਾਨੀ ਸ: ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	੧੬੪
੯੬.	ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ	੧੬੫
੯੭.	ਪਰਗਣਿਆਂ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ	੧੬੬
੯੮.	ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ	੧੬੭
੯੯.	ਪੂੜੈਣ ਦੇ ਬਿਰਧਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ	੧੬੬
੧੦੦.	ਭੂੰਦੜੀ ਅਥਵਾ ਅਲੀਵਾਲ ਦੀ ਲੜਾਈ ਬਾਰੇ ਬਿਰਧਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ।	੧੭੧
੧੦੧.	ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਮਾਨ ਸਰਦਾਰ	੧੭੧
੧੦੨.	ਬਾਬਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ।	੧੭੩
੧੦੩.	ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਿਮਾ ਸ਼ਾਹੀ ।	੧੭੫
੧੦੪.	ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ	੧੭੬
੧੦੫.	ਰਸੂਲ ਪੁਰੀਏ	੧੭੮
੧੦੬.	ਰਾਮ ਗੜ੍ਹੀਏ ਸੂਰਿਆਂ ਦਾ ਘਰਾਣਾ ।	੧੭੯
੧੦੭.	ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਥਲ	੧੭੯
੧੦੮.	ਸਿਖ ਰਾਜ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ।	੧੮੦
੧੦੯.	ਫਿਟਿਆ ਢਿਡ	੧੮੧
੧੧੦.	ਜਿਸ ਕਾ ਰਾਜ ਤਿਸੇ ਦਾ ਤੇਜ਼	੧੮੨
੧੧੧.	**ਗੁਰ ਸਾਗਰ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਸਿਟੇ**	੧੮੩
੧੧੨.	ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਲਹਿਰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲਾ	੧੮੪
੧੧੩.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀ ਲਹਿਰ	੧੮੪
੧੧੪.	ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕੰਮ ।	੧੮੪
੧੧੫.	ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ	੧੮੪
੧੧੬.	ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਲਹਿਰ	੧੮੫
੧੧੭.	ਨਾਮਧਾਰੀ ਲਹਿਰ	੧੮੯
੧੧੮.	ਬਾਬਾ ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ।	੧੮੯
੧੧੯.	ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾਏ ਗਏ ਤੇ ਫਾਂਸੀ ਲਟਕਣ ਵਾਲੇ ਸਿਖ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ।	੧੯੨
੧੨੦.	ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ	੧੯੨
੧੨੧.	ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ	੧੯੨
੧੨੨.	ਰਿਆਸਤ ਸੰਗਰੂਰ	੧੯੨
੧੨੩.	ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ	੧੯੩
੧੨੪.	ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੧੯੪
੧੨੫.	ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਲਹਰ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਹਾਲ, ਨਾਮ ਧਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਤੋੜ ਕੇ ਪਤਰਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇ-ਅਦਬੀ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋਣੀ ।	੧੯੧
੧੨੬.	ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ।	੨੦੩
੧੨੭.	ਗੁਰੂ ਮਤਿਆਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਭਾਵ ਜੋ ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਕਾਨਫਰੰਸ ਮੂਲਾਂ ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਪਾਸ ਹੋਏ ।	੨੦੭
੧੨੮.	ਦੂਜੀ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਧਾਂਦਰਾਂ	

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:	ਨਾਮ ਲੇਖ	ਸਫਾ
	ਦੇ ਮਤੇ।	੨੦੮
੧੨੯.	ਤੀਜੀ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬੀਜਾ ਵਿਖੇ ਪਾਸ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤੇ।	੨੦੮
੧੩੦.	ਚੌਥੀ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਸੇਖਾ ਵਿਖੇ ਪਾਸ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤੇ।	੨੦੮
੧੩੧.	**ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ**	੨੦੯
੧੩੨.	ਮੌਕਾ ਤਾੜੂ ਲੋਕ	੨੧੦
੧੩੩.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਾਹੌਰ	੨੧੪
੧੩੪.	ਇਕ ਤੋਂ ਦੋ ਸਭਾਵਾਂ	੨੧੯
੧੩੫.	ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲਾਹੌਰ	੨੧੯
੧੩੬.	ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਮਨਸ਼ੇ	੨੨੦
੧੩੭.	ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਕਰ	੨੨੫
੧੩੮.	ਜਿਸ ਹਥ ਜ਼ੋਰ ਕਰ ਵੇਖੇ ਸੋਇ	੨੨੬
੧੩੯.	ਸਚਿਆਈ ਸੌ ਪੜਦਾ ਪਾੜ ਕੇ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ।	੨੨੭
੧੪੦.	ਮੈਕਾਲਫ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ	੨੨੯
੧੪੧.	ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨਾ ਹਰ ਸਿਖ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ।	੨੩੦
੧੪੨.	ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ	੨੩੧
੧੪੩.	ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੨੩੩
੧੪੪.	ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਨਤੀਜੇ	੨੩੭
੧੪੫.	ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਹੀਰੇ	੨੩੯
੧੪੬.	ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਦੌੜ।	੨੪੧
੧੪੭.	ਗਿ: ਇੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ।	੨੪੧
੧੪੮.	ਗਿ: ਇੰਦ੍ਰ ਜੀ ਛੀਨੀਵਾਲ।	੨੪੨
੧੪੯.	ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ।	੨੪੨
੧੫੦.	ਸ: ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਬੋਪਾਰਾਏ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ।	੨੪੨
੧੫੧.	ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ।	੨੪੨
੧੫੨.	ਬਾਬਾ ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹੰਤ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ (ਬਿਹਾਰ)।	੨੪੩
੧੫੩.	ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੈਲਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ।	੨੪੪
੧੫੪.	ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ	੨੪੪
੧੫੫.	ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿਘ ਇੰਦ ਗੜ੍ਹ।	੨੪੫
੧੫੬.	ਸੋਢੀ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀ.ਏ. ਪਟਿਆਲਾ।	੨੪੫
੧੫੭.	ਦੀਵਾਨ ਸੋ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੌਲਗੜ੍ਹ	੨੪੬
੧੫੮.	ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਸੋਕ	੨੪੬
੧੫੯.	ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ।	੨੪੭
੧੬੦.	ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਵੀਸ਼ਰ	੨੪੭
੧੬੧.	ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੁੜਕਾ	੨੪੮
੧੬੨.	ਡਾਕਟਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ।	੨੪੯
੧੬੩.	ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਖੋਂ।	੨੪੯
੧੬੪.	ਬਾਬਾ ਹੈਬਾ ਜੀ।	੨੪੯
੧੬੫.	ਸ: ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਕਟਾਣੀ।	੨੫੦
੧੬੬.	ਭਾ: ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਥਪੁਰਾ।	੨੫੦
੧੬੭.	ਡਾਕਟਰ ਹਰਿਦਿਤ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ।	੨੫੦
੧੬੮.	ਸੰਤ ਹੀਰਾ ਦਾਸ਼ ਜੀ ਚਿੱਟੀ ਵਾਲੇ	੨੫੨
੧੬੯.	ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਸ:ਬ: ਨਾਭਾ।	੨੫੩
੧੭੦.	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ।	੨੫੪
੧੭੧.	ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਰਸੂਲ ਪੁਰ।	੨੫੬
੧੭੨.	ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਮਲਕ।	੨੫੬
੧੭੩.	ਬਾਬੂ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਏਪੁਰ।	੨੫੭
੧੭੪.	ਭਾ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਏਪੁਰੀ।	੨੫੮
੧੭੫.	ਪੰਡਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਂ ਚੰਦ ਜੀ ਮਾਲੀਵਾਲੇ।	੨੫੮

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:	ਨਾਮ ਲੇਖ	ਸਫਾ
੧੭੬.	ਗਿ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਬੇਨੀ ।	੨੫੯
੧੭੬.	(ੳ) ਸਨਮਾਨ ਯੋਗ–ਬਾਬ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਦੀ ।	੨੫੯
੧੭੭.	ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ।	੨੫੯
੧੭੮.	ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ।	੨੬੦
੧੭੯.	ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ । ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਕਮੇਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ।	੨੬੨
੧੮੦.	ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਕੇਸਰੀ ।	੨੬੩
੧੮੧.	ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਪਤਾਨ ਰਾਇਪੁਰ ।	੨੬੩
੧੮੨.	ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ।	੨੬੪
੧੮੩.	ਗਾਲਬ ਕਲਾਂ ਗਾਲਬ ਕਿਹਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਾਲਬ ਖੁਰਦ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਭੀਏ ।	੨੬੫
੧੮੪.	ਘਨਈਆ ਸਿੰਘ ਬਾਬੂ ਢੇਲੇ ।	੨੬੬
੧੮੫.	ਸ:ਚਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨਤੇਪੁਰਾ ।	੨੬੬
੧੮੬.	ਚੰਨਣ ਸਿੰਘਗਿਆਨੀ	੨੬੮
੧੮੭.	ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਗੁਰਕੇ ।	੨੬੮
੧੮੮.	ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੀਰ ।	੨੬੮
੧੮੯.	ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੂਹੜ ਚਕ ।	੨੬੮
੧੯੦.	ਪਿੰਡ ਚੀਮਨਾ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਭੀਏ ।	੨੬੮
੧੯੧.	ਸ:ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਚੀਮਨਾ ।	੨੬੯
੧੯੨.	ਭਾ: ਮੁੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਚੀਮਨਾ ।	੨੭੦
੧੯੩.	ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਕੀਲ ਫੀਰਜਪੁਰ ।	੨੭੧
੧੯੪.	ਜੈ ਸਿੰਘ ਫਿਲਾਸਫਰ ।	੨੭੨
੧੯੫.	ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੰਵਲ ।	੨੭੩
੧੯੬.	ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹੋਤਮ ਪਟਿਆਲਾ ।	੨੭੩
੧੯੭.	ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਬਾਬੂ ਭਸੌੜ ।	੨੭੩
੧੯੮.	ਹੁਕਮ ਨਾਂਮਾਂ- ਵਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਤਸਰ ।	੨੭੪
੧੯੯.	ਸ: ਗਹਿਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ।	੨੭੪
੨੦੦.	ਸ: ਮੱਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲ੍ਹੀਆ ।	੨੭੬
੨੦੧.	ਮਾਸਟਰ ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ।	੨੭੬
੨੦੨.	ਮਝੈਕ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਮੀਲ੍ਹਆਂ ।	੨੭੭
੨੦੩.	ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਮੱਲ੍ਹੀਅ ।	੨੭੭
੨੦੪.	ਸੁੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਮੱਲ੍ਹੀਆ ।	੨੭੮
੨੦੫.	ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਥੀ ।	੨੨੯
੨੦੬.	ਠਲਾ ਸਿੰਘ ਲਹਾਰ ਮੁਹਦਤ ।	੨੭੯
੨੦੭.	ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਵਿਖੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾ ਅਰੰਭਕ ਅਸਥਾਨ ।	੨੭੯
੨੦੮.	ਗਿ: ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ।	੨੮੦
੨੦੯.	ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ।	੨੮੦
੨੧੦.	ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ।	੨੮੨
੨੧੧.	ਗਿ: ਜਨਮੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਲਾਬ ਗੜ ।	੨੮੩
੨੧੨.	ਸ: ਨਰਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ।	੨੮੩
੨੧੩.	ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਭਦੌੜ ।	੨੮੪
੨੧੪.	ਜਮਾਦਾਰ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਸੈਂਪਲੀ ।	੨੮੪
੨੧੫.	ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ।	੨੮੫
੨੧੬.	ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾਕਟਰ ਗੁਜਰਵਾਲ ।	੨੮੫
੨੧੭.	ਨੰਬ੍ਰਦਾਰ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ।	੨੮੫

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ: ਨਾਮ ਲੇਖ ਸਫਾ

੨੧੮. ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖਾਰੀ। ੨੮੬
੨੧੯. ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਤੀਜੇ ਲਿਖਾਰੀ। ੨੮੬
੨੨੦. ਪੰਡਤ ਪ੍ਰਮੇਸ੍ਰਾ ਨੰਦ ਮੁਲਾਂਪੁਰ ੨੮੭
੨੨੧. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ੨੮੭
ਕੋਠਾਗੁਰੂ
੨੨੨. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਜ ਅੰਬਾਲਾ ੨੮੮
੨੨੩. ਗਿਆਨੀ ਮਹਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਘਨਟੌਰ ੨੮੯
ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ
੨੨੪. ਸ: ਮਹਿਲ ਸਿੰਘ ਬਾਹੀਆ ੨੮੯
੨੨੫. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੇਟ ਪਟਿਆਲਾ ੨੯੦
੨੨੬. ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਰਜੀਵਾਲ ੨੯੦
੨੨੭. ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੁਟਰ ੨੯੦
੨੨੮. ਰੁੜ ਸਿੰਘ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦਾਸਿਆਛੋਟਾ ੨੯੧
੨੨੯. ਸ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਦਿਆਲਪੁਰਾ ੨੯੨
ਮਿਰਜੇਕੇ
੨੩੦. ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ੨੯੨
੨੩੧. ਪੰਡਤ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ੨੯੨
੨੩੨. ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਗਰੂਰ ੨੯੨
੨੩੩. ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਲਲਤੋ ਛੋਟੀ ੨੯੩
੨੩੪. ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਮਲਾ ੨੯੩
ਅਕਾਲੀ

ਮੌਜੂਦਾ ਆਜਾਦੀ ਦੇ ਮੋਢੀ ਕੌਣ

੨੩੫. ੧੯੧੪-੧੫ ਵਾਲੇ ਨੌਜਵਾਨ ੨੯੭

ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ

੨੩੬. ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ੨੯੯
ਇਤਿਹਾਸ
੨੩੭. ਦੁਨਿਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ੩੦੩
ਤੋਂ ਬਾਦ

ਪਹਿਲਾ ਮੁਕਦਮਾ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਲਾਹੌਰ

੨੩੮. ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸ਼ਹੀਦ
ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ। ੩੦੫
੨੩੯. ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਮੁਢ ਬਨ੍ਹਣਾ ੩੦੭
੨੪੦. ਸਿਖ ਬਹਾਦਰ ੩੧੨
੨੪੧. ਜਤਿੰਦਰ ਨਾਥ ਸਾਨ੍ਹੇਵਾਲ ੩੧੩
੨੪੨. ਰਾਜਿ ਬਿਹਾਰੀ ਬੋਸ ੩੧੩
੨੪੩. ਬਾਬਾ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ੩੧੪
੨੪੪. ਸ: ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ
ਸਰਾਭਾ। ੩੧੫
੨੪੫. ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਸ਼ਹੀਦ ੩੧੫
੨੪੬. ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਵਿੰਝਲ ਸ਼ਹੀਦ
ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ੩੧੬
੨੪੭ ਬਾਬਾ ਚੂਹੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੀਲਾਂ
੨੪੮ ਭਾਈ ਬਸੰਤ ਕੁਮਾਰ ਜੀ ੩੧੭
੨੪੯ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ੩੧੮
੨੫੦ ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ੩੧੯
੨੫੧ ਬਾਬਾ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਦਹੇਰ ੩੧੯
੨੫੨ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪੁੰਜ
ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ੧੯੧੪-੧੫ ਵਾਲੇ
ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਹਵਨ ਕੁੰਡ ਵਿਚ ਤਨ
ਮਨ ਧਨ ਦੀ ਅਹੁਤੀ ਪੌਣ ਵਾਲੇ
ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਮੁਕੰਮਲ
ਨਾ ਮਿਲਣ ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਹਾਲ ਦਿਤਾ
ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੩੨੦
੨੫੩ ਪਹਿਲਾ ਮੁਕਦਮਾਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਲਾਹੌਰ
ਦੇ ਕੁਝ ਕੁ ਹੋਰ ਬਹਾਦਰ ੩੨੧
੨੫੪ ਦੂਜਾ ਮੁਕਦਮਾਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਲਾਹੌਰ
ਫਾਂਸੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਜੀਵਰ ੩੨੫
੨੫੫ ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ੩੨੫
੨੫੬ ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ
ਢੁਡੀਕੇ ੩੨੭
੨੫੭ ਭਾਈ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ੩੨੯

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:	ਨਾਮ ਲੇਖ	ਸਫਾ
੨੫੮	ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ	੩੩੦
੨੫੯	ਭਾਈ ਰੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ	੩੩੦
੨੬੦	ਕੈਦ ਹੋਏ-ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਸੰਤ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	੩੩੧
੨੬੧	ਗਿ: ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ	੩੩੨
੨੬੨	ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ	੩੩੨
੨੬੩	ਬਾਬਾ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ	੩੩੨
੨੬੪	ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰ ਖਾਂ ਵਾਲਾ	੩੩੩
੨੬੫	ਗਿ: ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਨਾਰੰਗਵਾਲ	੩੩੩
੨੬੬	ਗਿ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਜਰਵਾਲ	੩੩੭
੨੬੭	ਭਾ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ	੩੩੮
੨੬੮	ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨਾਰੰਗਵਾਲ	੩੩੯
੨੬੯	ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਫੁਲਾਂਵਾਲ	੩੩੯
੨੭੦	ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਹਸਨਪੁਰ	੩੪੦
੨੭੧	ਭਾ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਵਾਲ	੩੪੦
੨੭੨	ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਈਨਾ	੩੪੧
੨੭੩	ਬਾਬਾ ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	੩੪੨
੨੭੪	ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ	੩੪੨
੨੭੫	ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਢੁਡੀਕੇ	੩੪੨
੨੭੬	ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਢੁਡੀਏ	੩੪੨
੨੭੭	ਸ: ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਢੁਡੀਕੇ	੩੪੨
੨੭੮	ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ	੩੪੩
੨੭੯	ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ	੩੪੩
੨੮੦	ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿੰਝਲ ਗਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ	੩੪੩
੨੮੧	ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਗਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ	੩੪੪
੨੮੨	ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਝੇਰੜ	੩੪੪

ਨੰ:	ਨਾਮ ਲੇਖ	ਸਫਾ
੨੮੩	ਭਾ: ਕਰਤਾ ਸਿੰਘ ਲਤਾਲਾ ਗਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ	੩੪੫
੨੮੪	ਬਾਬਾ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	੩੪੫
੨੮੫	ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਤੋਵਾਲ	੩੪੫
੨੮੬	ਬਾਬਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਹਾਂਸ	੩੪੬
੨੮੭	ਦਫੇਦਾਰ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ	੩੪੬
੨੮੮	ਭਾ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਤੀਆਣਾ	੩੪੬
੨੮੯	ਸ਼ਹੀਦ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖੁਖਰਾਨਾ	੩੪੭
੨੯੦	ਭਾ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਉਰਫ ਈਸ਼ਰਸਿੰਘ	੩੪੮
੨੯੧	ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਉਸਮਾਨ	੩੪੯
੨੯੨	ਭਾਈ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ	੩੪੯
੨੯੩	ਸ: ਰੋਡਾ ਸਿੰਘ	੩੫੧
੨੯੪	ਬਾਬਾ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪੰਡੋਰੀ	੩੫੧
੨੯੫	ਬਾਬਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਹੁਸਨਰ	੩੫੧
੨੯੬	ਤੀਜਾ ਮੁਕਦਮਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਲਾਹੌਰ ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਚੋਟੀਆ	੩੫੨
੨੯੭	ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ	੩੫੨
੨੯੮	ਦੂਜਾ ਮੁਕਦਮਾਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ	੩੫੪
੨੯੯	ਤੀਜਾ ਮੁਕਦਮਾਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ ੫ ਜਨਵਰੀ ੧੯੧੭	੩੫੬
੩੦੦	ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੈਹਣੀਵਾਲ	੩੫੭
੩੦੧	ਬਾਬਾ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੋਲੀਆ ਐਮ. ਐਲ. ਏ	੩੫੭
੩੦੨	ਬਾਬਾ ਗੇਂਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੋਹਦਰ	੩੫੯
੩੦੩	ਮੁਕਦਮਾ ਪਧਰੀ	੩੬੦
੩੦੪	ਜਗਤ ਪੁਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ	੩੬੦

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:	ਨਾਮ ਲੇਖ	ਸਫਾ
੩੦੫	ਪੰਜਵਾਂ ਮੁਕਦਮਾਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਮੰਡੀ ਰਿਆਸਤ	੩੬੦
੩੦੬	ਮੀਆਂ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	੩੬੦
੩੦੭	ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਚੁਘਾ	੩੬੧
੩੦੮	ਬਾਬਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੂਹੜ ਚੱਕ	੩੬੨
੩੦੯	ਤੀਜਾ ਮੁਕਦਮਾ ਸਾਜ਼ਸ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ	੩੬੫
੩੧੦	ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ	੩੬੮
੩੧੧	ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਚੰਦ	੩੭੦
੩੧੨	ਮਾਸਟਰ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ	੬੭੧
੩੧੩	ਸ: ਪ੍ਰਿਥੀ ਸਿੰਘ ਜੀ	੩੭੧
੩੧੪	ਸੰਤ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਨੇਡੀਅਨ (ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ)	੩੭੨
੩੧੫	ਸ: ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀਹਲਾ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ	੩੭੩
੩੧੬	ਭਾਈ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ	੩੭੩
੩੧੭	ਸ: ਰਲਾ ਸਿੰਘ ਲੀਲਾਂ	੩੭੫
੩੧੮	ਕਾਮਰੇਡ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਮ ਦਮ	੩੭੫
੩੧੯	ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਨਾਥ ਮੋਗਾ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ	੩੭੬
੩੨੦	ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਾਭਾ	੩੭੭
੩੨੧	ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਫਰੀ ਸਰਾਭਾ	੩੭੮
੩੨੨.	ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਟੇਸਰੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ	੩੭੯
੩੨੩.	ਪਹਿਲਾ ਮੁਕਦਮਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਜੋ ੧੭ ਨਵੰਬਰ ੧੯੧੫ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਲਗੇ।	੩੮੧
੩੨੪.	ਕੇਸ ਮਾਂਡਲਾ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਗਦਰ ਦਾ ਮੋਢੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਖਿਲਾਫ	੩੮੨
੩੨੫.	ਮਾਂਡਲੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ	੩੮੩
੩੨੬.	ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਜਣ ਭਗੌੜੇ ਹੋਏ	੩੮੫
੩੨੭.	ਬਾਬੂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ	੩੮੭
੩੨੮.	੭ ਸਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰਹੇ	੩੮੭
੩੨੯.	ਬਾਬਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ	੩੯੨
੩੩੦.	ਸ: ਹਰਿਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	੩੯੪
੩੩੧.	ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ	੩੯੭
੩੩੨.	ਬਾਬਾ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ	੩੯੮
੩੩੩.	ਬਾਬੂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਰੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ	੩੯੮
੩੩੪.	ਸ੍ਰੀ ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਪਾਠਕ	੪੦੦
੩੩੫.	ਮਿ: ਅਲੀ ਅਹਿਮਦ ਸਦੀਕੀ ਸ਼ਹੀਦ ਮਾਂਡਲੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ	੪੦੨
੩੩੬.	ਮਿ: ਮੁਸਤਫਾ ਹੁਸੈਨ (ਮਾਂਡਲੇ ਸਾਜਸ਼ ਕੇਸ)	੪੦੩
੩੩੭.	ਸ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ	੪੦੩
੩੩੮.	ਸ: ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ (ਦੇਸ਼ ਭਗਤ)	੪੦੪
੩੩੯.	ਭਾ: ਬਾਬੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੀਮਨਾ	੪੦੫
੩੪੦.	ਸ: ਵੰਦਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮਲਕ	੪੦੫
੩੪੧.	ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	੪੦੮
੩੪੨.	ਬਾਗੀ ਇਨਕਲਾਬੀ	੪੦੯

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ: ਨਾਮ ਲੇਖ ਸਫਾ

ਫਾਂਸੀ ਲਗਣ ਵਾਲੇ ਬਹਾਦਰ ਸੂਰਬੀਰ

੩੪੩. ਸ: ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ੪੧੧
੩੪੪. ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਰਸਾਲਦਾਰ ਮੇਜਰ ੪੧੧
੩੪੫. ਦਫੇਦਾਰ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ੪੧੧
੩੪੬. ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਜਗਮੇਲ ਸਿੰਘ ੪੧੧
੩੪੭. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚਮਿੰਡੇ ੪੧੧
੩੪੮. ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿੰਝਲ ੪੧੧
੩੪੯. ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਨੀ ੪੧੧
੩੫੦. ਭਾਈ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ੪੧੨
੩੫੧. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ੪੧੨
੩੫੨. ਸ: ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ੪੧੨
੩੫੩. ਸ: ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਨੰਗਲ ਛੋਟੇ ੪੧੨
੩੫੪. ਸ: ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰੋੜੇ ਭੈਣੀ ੪੧੨
੩੫੫. ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਵੱਡੀ ਬੇਰ ੪੧੨
੩੫੬. ਭਾਈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੂਹਲੀ ਕਲਾਂ ੪੧੨
੩੫੭. ੨੧ ਨੰਬਰ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਫਾਂਸੀ ਲਗਣ ਵਾਲੇ ਬਹਾਦਰ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ੪੧੩
੩੫੮. ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਦੂਹੜ ਚੱਕ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ੪੧੩
੩੫੯. ਸ: ਝੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੂਹੜ ਚਕ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ੪੧੩
੩੬੦. ੨੩ਵੇਂ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਲਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ੪੧੩
੩੬੧. ਭਾ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਰਿ: ਕਪੂਰਥਲਾ। ੪੧੪
੩੬੨. ਅਣਖੀਲਾ ਫੌਜੀ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ੪੧੪

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼

੩੬੩. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਵਿਥਿਆ ੪੧੭
੩੬੪. ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਹੀਰੇ ੪੩੧

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਬਾਨੀ

੩੬੫. ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਹਾਲੀ ੪੩੧
੩੬੬. ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਉਜ਼ਰ ੪੩੨
੩੬੭. ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਅਦਾਲਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ੪੩੪
੩੬੮. ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਗਵਾਹ ਅਦਾਲਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ੨੬-੬-੧੯੨੨ ੪੩੪
੩੬੯. ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਸ੍ਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਇੰਗਲੈਂਡ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੈਨੇਡਾ ਨੇ ਇਹ ਸਖਤ ਭੁੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ੪੩੪
੩੭੦. ਭਾ: ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਜੀਵਨ ਵਿਥਿਆ। ੪੩੫
੩੭੧. ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ। ੪੩੮

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:	ਨਾਮ ਲੇਖ	ਸਫਾ
੩੭੨.	ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਨਾ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ।	੪੪੦
੩੭੩.	ਰਲਾ ਸਿੰਘ।	੪੪੧
੩੭੪.	ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ।	੪੪੧
੩੭੫.	ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ।	੪੪੧
੩੭੬.	ਭਾ: ਮਸਤੂ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਸ਼ਹੀਦ) ਲੀਲਾਂ ਮੇਘੋਦੀਆਂ।	੪੪੨
੩੭੭.	ਭਾ, ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ।	੪੪੨
੩੭੮.	ਸ: ਪਹੋਲਾ ਸਿੰਘ ਬਰਸਾਲ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ)।	੪੪੨

(ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਨਾ)

ਨੰ:	ਨਾਮ ਲੇਖ	ਸਫਾ
੩੭੯.	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ।	੪੪੩

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

ਨੰ:	ਨਾਮ ਲੇਖ	ਸਫਾ
੩੮੦.	ਸ: ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਉਰਫ ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਣੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ ਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ।	੪੪੫
੩੮੧.	ਸ: ਮੱਲਾ ਸਿੰਘ (ਦੇਸ਼ ਭਗਤ) ਸੇਖਾ।	੪੪੬
੩੮੨.	ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ (ਦੇਸ਼ ਭਗਤ) ਸੇਖਾ।	੪੪੭
੩੮੩.	ਦਰਬਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਣ (ਦੇਸ਼ ਭਗਤ)।	੪੪੭

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ

ਨੰ:	ਨਾਮ ਲੇਖ	ਸਫਾ
੩੮੪.	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ।	੪੪੮
੩੮੫.	ਭਾ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਗਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ।	੪੫੦
੩੮੬.	ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ।	੪੫੧
੩੮੭.	ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ।	੪੫੧
੩੮੮.	ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼।	੪੫੧
੩੮੯.	ਕੌਮੀ ਸ਼ਹੀਦ ਸ਼: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ।	੪੫੨
੩੯੦.	ਗਿ: ਸਰਦਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਸ਼ੂਥਪ"।	੪੫੩
੩੯੧.	ਸੰਸਾਰ ਸਿਨੇਮਾ	੪੫੫
੩੯੨.	ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ।	੪੫੭

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ

ਨੰ:	ਨਾਮ ਲੇਖ	ਸਫਾ
੩੯੩.	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫ਼ਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ।	੪੫੭
੩੯੪.	ਤਸੀਲ ਪੈਲ (ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ)।	੪੫੯

ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ

ਨੰ:	ਨਾਮ ਲੇਖ	ਸਫਾ
੩੯੫.	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ	੪੫੯

ਜ਼ਿਲਾ ਹਿਸਾਰ

ਨੰ:	ਨਾਮ ਲੇਖ	ਸਫਾ
੩੯੬.	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫ਼ਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ	੪੬੦

ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ

ਨੰ:	ਨਾਮ ਲੇਖ	ਸਫਾ
੩੯੭.	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ	੪੬੧

ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ

ਨੰ:	ਨਾਮ ਲੇਖ	ਸਫਾ
੩੯੮.	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ	੪੬੧

ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ: ਨਾਮ ਲੇਖ ਸਫਾ

੩੯੯. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ੪੬੨
੪੦੦. ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਂ ਵਾਲਾ ੪੬੨

ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ

੪੦੧. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ੪੬੩

ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ਾਹਪੁਰ

੪੦੨. ਜੀਵਨ ਸ੍ਰੀ ਪਰਮਾਂ ਨੰਦ ਜੀ ਝਾਂਸੀ ੪੬੪
੪੦੩. ਕੌਮੀ ਗਦਾਰ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ੪੬੬
੪੦੪. ੧੯੧੪-੧੫ ਦੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ੪੬੮
੪੦੫. ਕਾਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ੪੭੬
੪੦੬. ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ੪੭੭
੪੦੭. ੧੯੧੪-੧੫ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ੪੭੮
੪੦੮. ਸਾਰਾ ਗੜ੍ਹੀ ਦਾ ਜੰਗ ੪੭੯
੪੦੯. ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਚਮਕੌਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰਾ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸਿਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ੪੮੦
੪੧੦. ਕਾਂਗਰਸ ਲਹਿਰ ੪੮੨
੪੧੧. ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਲਹਿਰ ੪੮੩
੪੧੨. ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ੪੮੫
੪੧੩. ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ੪੮੬
੪੧੪. ਕਾਂਗਰਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਿਖ ਕਾਰਕੁਨ ੪੮੯
੪੧੫. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਤੂੰ ਕਿਉਂ। ੪੯੧
੪੧੬. ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਕਿਵੇਂ ਬਣੇ। ੪੯੨
੪੧੭. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ। ੪੯੨
੪੧੮. ਸਿੱਖ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਦਾ। ੪੯੭
੪੧੯. ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੁਢ। ੫੦੦
੪੨੦. ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਆਦਿ ਅੰਤ। ੫੦੩
੪੨੧. ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਤੇ ਝਾਕੀ। ੫੦੫
੪੨੨. ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ੫੦੭
੪੨੩. ਸਮਰਪਣ। ੫੦੯

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

੪੨੪. ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਆਰੰਭ ੫੧੪
੪੨੫. ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪੁਰ ਕਬਜ਼ਾ। ੫੧੫
੪੨੬. ਸ੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਕਾਇ। ੫੨੦
੪੨੭. ਸ੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ। ੫੨੧
੪੨੮. ਗੁ: ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ। ੫੨੨
੪੨੯. ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ ਮੋਰਚਾ ਦਾ ਕਾਰਨ। ੫੨੨
੪੩੦. ਗੁ: ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਕਾ। ੫੨੨
੪੩੧. ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਦੇ ਹਥ ਕਦ ਆਇਆ। ੫੨੪
੪੩੨. ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਜੇਠੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਭਾ: ਹਜਾਰਾ ਸਿੰਘ। ੫੨੫
੪੩੩. ਸ: ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ। ੫੨੭
੪੩੪. ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣੇ ਸਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ। ੫੨੮
੪੩੫. ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ। ੫੩੧
੪੩੬. ਧਾਰੋ ਵਾਲੀ ਚੱਕ ਨੰ: ੩੩ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸ਼ਹੀਦ। ੫੩੬
੪੩੭. ੮੭ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਜੀ। ੫੪੨
੪੩੮. ਕਾਲੇ ਦਸਤਾਰੇ ਸਜਾਉਣੇ। ੫੪੩
੪੩੯. ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ। ੫੪੩

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:	ਨਾਮ ਲੇਖ	ਸਫਾ
੪੪੦.	ਹੋਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ।	੫੪੫
੪੪੧.	ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦਾ ਮੋਰਚਾ।	੫੪੬
੪੪੨.	ਪੰ: ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ।	੫੪੯
੪੪੩.	ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਕੁਝ ਸੂਰ ਬੀਰਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਪਤ੍ਰ।	੫੫੫
੪੪੪.	ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ।	੫੫੫
	ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ	
੪੪੫.	ਤਸੀਲ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ।	੫੬੦
੪੪੬.	ਤਹਿਸੀਲ ਫਾਜ਼ਲਕਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫੀਰੋਜ ਪੁਰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ।	੫੬੧
੪੪੭.	ਤਹਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ।	੫੬੨
੪੪੮.	ਤਹਿਸੀਲ ਮੁਕਤਸਰ ਮੋਰਚਾ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗਵਾਲੇ ਸਿੰਘ।	੫੬੩
੪੪੯.	ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ।	੪੬੩
੪੫੦.	ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਨਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਓਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ।	੫੬੯
੪੫੧.	ਤਹਿਸੀਲ ਸਮਰਾਲਾ ਦੇ ਸਿੰਘ।	੫੭੩
੪੫੨.	ਤਹਿਸੀਲ ਲੁਧਿਆਨਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ।	੫੭੩
੪੫੩.	ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਨਾ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੰਘ।	੫੭੮
੪੫੪.	ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ।	੫੭੯
੪੫੫.	ਪਟਿਆਲਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ।	੫੭੯
੪੫੬.	ਨਾਭਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ।	
੪੫੭.	ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਬਾਲਾ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਤਹਿਸੀਲ ਖਰੜ।	੫੮੧
੪੫੮.	ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ।	੫੮੨
੪੫੯.	ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ।	੫੮੭
੪੬੦.	ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਇਲ ਪੁਰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ।	੫੯੦
੪੬੧.	ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ।	੫੯੩
੪੬੨.	ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ।	੫੯੬
੪੬੩.	ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਪੂਰ ਥਲਾ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ।	੫੯੯
੪੬੪.	ਵਖ ੨ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ।	੬੦੦

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਜੰਨੇਤਪੁਰਾ

ਜਿਸ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹੈ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੇ, "ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਗੋਬਿੰਦ ਰੂਪ" ਨੇ ਦਸ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਯਾਰਵੇਂ ਸਰੂਪ, ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਸਾਜਿਆ, ਗੁਰ ਮਾਰਗ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਚੌਰਾਸੀ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਤੋਂ ਛੁਡਾਕੇ "ਰਾਜ ਮੈਂ ਰਾਜ, ਜੋਗ ਮੈਂ ਜੋਗੀ," ਮੁਕਤ ਭੁਗਤ ਦੇ ਦਾਤੇ ਬਣਾਕੇ ਭਾਵ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤੀ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਦੇ ਸੁਖ ਭੁਗਾਏ ।"

ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਪੰਥ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦਿ ਸੱਚਾ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਇਤਿਹਾਸ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਟੇਕ ਅਕਾਲੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਰੱਖੀ । ਆਪਨੇ ਧਰਮ, ਆਦਰਸ਼ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਨਹੀਂ ਟਿਕਾਇਆ । ਪਰੰਤੂ "ਛੈਲ ਲੰਘਦੇ ਪਾਰ ਗੋਰੀ ਮਨ ਧੀਰਿਆ" ਦੇ ਅਸੂਲ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਦੇ ਪੰਥ (ਰਸਤੇ) ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ ਰੂਪ ਦੀਪ ਦੇ ਚਾਨਣੇ (ਸੱਚ) ਦੀ ਲੋੜ ਕਦੇ ਘਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ । ਚਾਨਣਾ ਮੁਨਾਰ ਸਿਧ ਤ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਮਝਣ ਤੇ ਉਸਤੋਂ ਸੁਖ ਲੈਣ ਲਈ ਪੂਰਨਿਆ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਸਥੂਲ ਨਮੂਨੇ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਲਿਆਕੇ ਸੂਖਮ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਬੰਨਕੇ ਦਿਲ ਤੇ ਬਿਠਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਸੱਚਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬੁਨਯਾਦੀ ਪੱਥਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੁਚੱਜੀ ਥਾਂ ਮਲਦਾ ਹੈ ।

ਸਿਖ ਕੌਮ ਅੰਦਰ ਇਤਹਾਸਕ ਸੋਮੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ ।

(੧) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸੰਮਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹੀ ੭੧ ਵਿਖੇ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਜੀ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਨੂੰ ਇਤਹਾਸਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ । (ਜਿਸ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਭਾਈ ਪੈੜਾ ਮੋਖਾ ਜੀ ਸਨ)

(੨) ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸੰ: ੧੪੨ ਵਿਖੇ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਤੱਕ ਵਾਰਾਂ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ।

(੩) ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਭਾ. ਸਾ. ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰ. ੨੫੦ ਵਿਖੇ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਆਦਿ ਲਿਖੀ, ਅਤੇ ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ, ਛੇਵੀਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ।

(੪) ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੩੩੦ ਵਿਖੇ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ।

(੫) ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਯੋਗ ਵਿਦਿਆ ਸਾਗਰ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਵੀ ਚੂੜਮਣਿ ਨੇ ਸੰ. ੧੮੮੦ ਵਿਖੇ ਗਰੰਥਾਂ (੧) ਅਮਰ ਕੋਸ਼ (੨) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੰਮਤ ੧੮੮੦ (੩) ਜਪ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ, ਟੀਕਾ ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੮੮੬ ਵਿਚ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ (੪) ਆਤਮ ਪੁਰਾਣ ਦਾ ਉਲਥਾ (੫) ਵਾਲਮੀਕ ਰਾਮਾਯਣ ਦਾ ਉਲਥਾ ੧੮੯੧ (੬) ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਰਬ (ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੰਮਤ ੧੯੦੦ ਦੇ ਖਰੜੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਪਰੰਤੂ* ਸ਼ੋਕ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ

*ਭਾਈ ਸਾਃ ਸੰਤੋਖ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੀ ਇਹ ਖਰੜਾ ਗੁਰਮਤ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਕੇ ਅਨੇਕ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਤਕੂਲ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਯਾ ਪਰੰਤੂ ਸਤਿ ਪੁਰਸ਼ ਜੋ ਬੀਜ ਬੀਜਦੇ ਹਨ ਓਹੋ ਨਿਸਫਲ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਖੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਲਾਵਟ ਹੋ ਜਾਨ ਤੇ ਭੀ ਜੋ ਗੁਰਮਤ ਪਿਆਰੇ ਭਰੋਸੇ ਵਾਲੇ ਗੁਰ ਸਿਖ ਸਨ ਉਹ ਸਦਾ ਹੀ ਗੁਰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੋ ਕਰ ਆਪਣੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਪੁਰ ਦੇ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਮਾਣਦੇ ਰਹੇ।

(੬) ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਗਿ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰ: ੧੯੩੭ ਵਿਖੇ ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰ ਖਾਲਸਾ ਤੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਇਤ ਆਦਿ ਲਿਖ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਬੇਮਸਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

(੭) ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਭਾ: ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਸਰੀਰ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਤੇ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸਕਿਆ।

(੮) ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝਬਾਲ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਨੇ ਬੜਾ ਹੀ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਕੀਤਾ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਪੁਰੀ ਸੁਧਾਰ ਗਏ ਜੋ ਅਨਗਿਨਤ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਸੋ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸਕੀ। ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਮਸਾਲਾ ਇਕਤ੍ਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਹੋ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਕੋਲ ਪਿਆ ਹੋਣਾ ਹੈ।

(੯) ਦਾਸ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਿਉਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਜਦ ੧੯੨੧ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਜਾਗਰਤ ਸਰ* ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਤਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ

---

*ਏਹ ਜਗਾ ਛਪੜ ਕਨਾਰੇ ਸ਼ਾਮਲਾਟ ਵਿਚ ਰਵਿਦਾਸ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂ ਆ ਕੇ ਟਿਕ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਛਪੜ ਵਿਚੋਂ ਇਟਾਂ (ਗੁਮੇ ਰੋੜੇ) ਚਕ ੨ ਕੇ ਜਗ੍ਹਾ ਬਣਾ ਲਈ ਅਰ ਨਾਲ ਹੀ ਨਿਵਾਣ ਵਿਚ ਭਰਤ ਪਾਕੇ ਜਗ੍ਹਾ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਉਚੀ ਕਰ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਛਡ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਸੰਤ ਪ੍ਰਿਆ ਦਾਸ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਆਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਸਤੇ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕੋਠੜੀ ਪਕੀ ਬਣਾ ਲਈ ਸੰ: ਪ੍ਰਿਆ ਦਾਸ ਦੇ ਉਠ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਕੋਈ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਗਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਮਹਾਂ ਦਲਿੱਦਰੀ ਘੋਗੀ ਜਿਹਾ ਅਲੜ ਖਾਣ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਮਾਣੂਕੇ ਗਿਲਾਦਾ ਟਿਕਾ ਲਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਮਜੂਦਗੀ ਤੇ ਅਨਗਾਹਲੀ ਨਾਲ ੧੬-੧੭ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੭ ਦੀ ਦਰਮਿਆਨੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਧਮ ਪਾਪੀ ਨੇ ਤਿੰਨ ਸਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਸਮੂੰਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵੇ ਪੰਥ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਤੇ ਸਖਤ ਚੋਟ ਮਾਰੀ ਤੇ ਸੂਬਾ ਤੇਤਾ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ਹਬੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਕੇ ਜਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਬਹੋੜੀ ਪੌਦੇ ਪਾਕੇ ਦੁਹਾਈ ਦਿੰਦੇ ਨੇ ਜਗਾਇਆ ਪਰ ਮਹੰਤ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਨਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਅਮਲ ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਛਕਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਲਗਾ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਪਿੰਡ ਵਾਲੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਖੋਜੀ ਲੇਕੇ ਪੈੜ ਕਢਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਹ ਨਿਸਫਲ ਰਹੇ। ਓਨਹੀ ਦਿਨੀ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਪੰਥ ਦੇ ਬੇਤਾਜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾ ਨਗਨੇ ਜਿਹਲ ਕਟਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦੌਰਾ ਅਰੰਭਿਆ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਪਿੰਡ ਰੂਮੀ ਤਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਵਿਖੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੀ ਸੁਆਗਤੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਦਾਸ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਨੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਦੌਰਾ ੧੬-੧੭ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੭ ਦਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਤੇਦੀਵਾਨ

[ਬਾਕੀ ਅਗਲੇ ਸਫੇ ਤੇ]

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਦਾਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਾਈ ਤਾਂ ਦਾਸ ਨੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਸਮਝਕੇ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਜਦ ਕੁਝ ਚਿਰ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਅੱਖਬਾਰਾਂ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਕਬਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ 'ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਿਤਾ ਗਿਆ' ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਚਿਤ ਵਿਚ ਖਿਆਲ ਫੁਰਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਏਹਨਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਕੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂ ਸਰਬ ਬਿਆਪੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਦੋ ਮੰਜ਼ਲਾ ਗੋਲ ਮਕਾਨ ਬਨਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਦੀ ਇਕ ਛਤ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਫੋਟੋ ਚਿਤਰੇ ਜਾਣ ਦੂਜੇ ਚੁ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਸੰਤ ਮਹਾਂਤਮਾ ਦੇ ਫੋਟੋ ਚਿਤਰੇ ਜਾਣ ਤੇ ਸਾਲ ਦੇ ਸਾਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਮੇਲਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਵਕਤ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਇ ਜਾਇਆ ਕਰਨ। ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਮੈਂ ਬੇਅੰਤ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਪੁੰਜ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਫੋਟੋ ਇਕਤ੍ਰ ਕੀਤੇ ਜੋ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰਖੇ ਜਦ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸੰਗਤ ਜੀ ਨੇ ਦਾਸ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਰ, ਸੋਢੀ ਵਾਲ ਸੇਵਾ ਲਈ ਬਦਲ ਕੇ ਲਿਆਂਦਾ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਸਾਲਾ ਗੁ: ਸਾ: ਜਾਗਰਤਸਰ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰਕੇ ਗੁ: ਬੌਲੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆ ਗਿਆ। ਜਦ ਕੁਝ ਚਿਰ ਤੋਂ ਬਾਦ ਦਾਸ ਗੁ: ਸ: ਜਾਗਰਤ ਸਰ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਦਰਸ਼ਨ

[ਪਿਛਲੇ ਸਫੇ ਦੀ ਬਾਕੀ]

ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਭਾ; ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰ, ਭਾ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮਨਸੀਹਾ ਬਾਜ ਤੇ ਦਾਸ ਜਗਰਾਉਂ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਦੇ ਅਧ ਵਿਚ ਆਏ ਤਾਂ ਸ: ਰੋਡਾ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਸ ਘੋਰ ਬੇਅਦਬੀ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾਇਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੇ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆਏ ਤੇ ਹਾਲਤ ਦੇਖਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਾਨ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਪੜਤਾਲ ਲਈ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਦਿਆਂ ਦਿਨ ਛਿਪ ਗਿਆ। ਦਾਸ ਨੇ ਪੈਰ ਦਬਾਕੇ ਭਾ: ਤੋਤਾ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ਹਬੀ ਨੂੰ ਨਿਗਾਬਾਨੀ ਛਡ ਕੇ ਚੌਫੇਰੇ ਦੇ ਪਿੰਡੀ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਏਹ ਦੁਖਦਾਈ ਘਟਨਾ ਸੁਣਾ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਮੁੜ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਆ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਥੋੜੇ ਹੀ ਅਰਸੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰੇ ਦੇ ਚੌਗਿਰਦ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਔਣ ਲਗੀਆਂ ਅਤੇ ੧੮ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੭ ਨੂੰ ਸੁਭਾ ੧੨ ਬਜੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਜਨਰਲ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਵੈਸਰਾਇ ਹਿੰਦ, ਸ਼ਿਮਲਾ, ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਲਾਹੌਰ, ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਜਲੰਧਰ, ਡਿਪਟੀ ਪੁਲੀਸ ਕਪਤਾਨ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੇ ਥਾਣਾ ਜਗਰਾਉਂ ਸ਼ੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਸ਼ੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਖਾਲਸਾ ਮਾਲਵਾ ਦੀਵਾਨ ਇਤ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰਾਂ ਤੇ ਫੋਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਵਜੋਂ ੧੦੧ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਅਰ ਪਾਠ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਦਾਸ ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪਕੇ ੧੦੧ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾਈ ੨੭ ਮਈ ੧੯੨੮ ਨੂੰ ਹੋਣ ਤੇ ਇਸ ਹਾਦਸੇ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁ: ਜਾਗਰਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਬੁਨਿਆਦ ਰਖੀ ਗਈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਅਸਥਾਨ ਬਣਾਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਤੇ ਰਿਹੈਸ਼ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸਾਲਾਨਾ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ: ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰ ਕਲਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅੰਦਰ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ! ਇਸ ਵਕਤ ਸੰਤ ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜ਼ੋਗ ਉਦਮੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪੇਟੀ ਚੋ ਫੋਟੋ ਦੇਖੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਟੁਟੇ ਕੁਝ ਮਰੋੜੇ, ਕੁਝ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ "ਲਗਣ ਬਿਨ ਰੈਣ ਨਾ ਜਾਗੇ ਕੋਈ" ਦੇ ਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਦਿਲੀ ਲਗਨ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਸਾਰਾ ਮਸਾਲਾ ਖੁਰਦ ਬੁਰਦ ਕੀਤਾ ਦੇਖ ਕੇ ਦਾਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਫਸੋਸ ਹੋਇਆ ਪਰ ਹੁਣ ਕੀਤਾ ਕੀ ਜਾਵੇ ਦਾਸ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਕਿ "ਅਬ ਹਮ ਚਲੀ ਠਾਕਰ ਪਹਿ ਹਾਰ" ਇਤ ਆਦਿ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਮੁਖ ਵਾਕ ਆਇਆ । "ਹਰਿ ਕੀਆਂ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆ ਗੁਰਮੀਤ ਸੁਣਾਈਆ ।"

ਆਸਾ ਮਃ ੪ ॥

ਫੁਰਨਾ ਫੁਰਿਆ ਕਿ ਏਹ ਜੀਵਨ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਹੁਣ ਏਸ ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ ਦਾਸ ਖਿਆਲ ਕਰਦਾ ਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰੀ ਮਲ ਸਿੰਘ ਹੌਲਦਾਰ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਮਿਲ ਕਰਕੇ ਦਾਸ ਨੂੰ ਹੁਕਮੀਆ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਤਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਲਿਆਕੇ ਇਕ ਟਿਬੇ ਤੇ ਬਠਾ ਤਾਂ ਹੁਣ ਦਾਸ ਹੁਕਮ ਮੰਨਿਆ ਹੋਵਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇ ਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਬੈਠ ਤਾਂ ਗਿਆ । ਪਰ ਚਿਤ ਉਦਾਸ ਕਿਉਂ ਕਿ "ਜਿਉਂ ਮਛਲੀ ਬਿਨ ਪਾਣੀਆਂ ਕਿਉਂ ਜੀਵਨ ਪਾਵੇ" ॥ ਪੁਨਾ ॥ "ਜਿਉ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਲ ਬਿਨੁ ਹੈ ਮਰਾਤਾ ਤਿਉਂ ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਬਿਨ ਮਰਿ ਜਾਈ" ਏਥੇ ਗੁਰਦਰਬਾਰ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਤੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ ਮਨਮਤ ਦੇ ਹੜ ਦੀ ਮੰਝਧਾਰ ਵਿਚ ਰੁੜੇ ਜਾਂਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਦਾਸ ਬਹੁਤ ਉਦਾਸ। ਰਿਹਾ ਮੇਰੀ ਉਦਾਸੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੋਲਦਾਰ ਮਲ ਸਿੰਘ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ, ਪੰਚੈਤੀ ਆਫ਼ੀਸਰ, ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਸ. ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਸ. ਚਾਨਣ ਸਿੰਘ ਸ. ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਸ. ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਨੰ. ਸ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ, ਸ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸ. ਬੰਤ ਸਿੰਘ ਸ. ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਸ. ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸ. ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਸ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸ. ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਸ. ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਸ: ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੈਲਦਾਰ, ਸ: ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰ, ਸ. ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਖੁਸ਼ੀ ਮੁਹੰਮਦ, ਦੇਵੀ ਚੰਦ, ਪੰਡਤ ਹਰੀ ਰਾਮ, ਕਸੋਰੀ ਲਾਲ, ਸ. ਜਗਤ ਸਿੰਘ, ਸ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਸ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕਲੇਰ, ਸ. ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਲਾਬਾ, ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਸ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਸ. ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ, ਸ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ,ਸ. ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਮ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਇਤਆਦਿ ਹੋਰ ਸੰਗਤਾਂ ਪਾਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਨੌਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜੋ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਣ ਤੇ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਸੰਗਤ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਇਆ ਤਾਂ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀ ਸੰਗਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦਿ ਰਖਕੇ ਥੋੜੇ ਦਿਨ ਚੁ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਕੇ ਬੜੀ ਸਜ ਧਜ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ । ਹੁਣ ਸੇਵਾ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਦਾਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇਗ ਲਿਆ ਕੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਪੰਜਾ ਸਿੰਘਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਤਖਤ ਚੋਰ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਖੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ।

(੧) ਬਾਬਾ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ

(੨) ਭਾਈ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੩) ਹੌਲਦਾਰ ਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,,

(੪) ਜ: ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,,

(੫) ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਵਕਤ ਜੋ ਮੁਖ ਵਾਕ ਬਖਸਸ ਕੀਤਾ। ॥ ਸੋਰਠ ਮ: ੩ ॥ "ਭਗਤਾ ਦੀ ਸਦਾ ਤੂੰ ਰਖਦਾ ਹਰਿ ਜੀਉ ਧੁਰਤੂ ਰਖਦਾ ਆਇਆ।"

ਬਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸ਼ੀ "ਤੇਰੇ ਭਰੋਸੈ ਪਿਆਰੇ ਲਾਡ ਲਡਾਇਆ" ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਕਾਰਜ ਅਰੰਭ ਕਰ ਲਿਆ। ਅਰ ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਮਸਾਲਾ ਮਿਲੇਗਾ ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸੀ ਜੋ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਕ: ਤੋਂ ਮੰਗ ਕਰਨ ਤੋਂ ਭੀ ਕੁਝ ਹਥ ਨਾ ਆਇਆ। ਹਾਰਕੇ ਇਕ ੨ ਜ਼ਿਲੇ ਚੋਂ ਇਕ ਜੈਲ ਦਾ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਫਿਰਕੇ ਥਾਣਾ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਸੀਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਥਾਣੇ ਫਿਰਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਤਸੀਲਾਂ ਫਿਰਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਅੰਬਾਲਾ, ਰਿ: ਜੀਂਦ, ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ ਰਿ: ਨਾਭਾ, ਰਿ. ਫਰੀ ਕੋਟ, ਰਿ. ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਪਾਨੀਪਤ ਆਦਿ ਤੁਰਨ ਫਿਰਨ ਤੇ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਪੰਜ ਸੋ ਖਰਚ ਆਇਆ ਹੁਨ ਸੋਚੋ ਮਾਝਾ ਦੋਆਬਾ ਫਿਰਨ ਤੇ ਕਿਨਾ ਕੁ ਹੋਰ ਖਰਚ ਔਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਹੋਈ ਬੁੱਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਤ ਦਿਨ ਦੀ ਅਥਕ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ੧੨ ਸਾਲਾਂ ਵਿਖੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਖਰੜਾ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਦ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸਧਾਈ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸ ਸੋਧਕ ਦੀਵਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਤੇ ੧-੨-੩ ਕਤਕ ੨੦੧੦ ਮੁਤਾਬਕ ੧੭-੧੮-੧੯ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੫੩ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਗੁ: ਸਾ: ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਸਿਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਵਾਸਤੇ ਪੰਥਕ ਤੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਾਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਈ ਦਫਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਖੇ ਇਉਂ ਹੈ।

ਪ੍ਰ: ਗੁ: ਸ: ਕਿ: ਕਲਾਂ

ੴ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ।

ਸਰਬੱਤ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਤਿ ਵਿਦਿਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਅਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਹੀਰੇ ਜੋ ਸਾਡੀ ਅਨੁਗਹਿਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਪਤ ਪਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਅਪਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਲੜੀ ਵਿਚ ਜੋੜਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ ਖਾਸ ਦੀਵਾਨ ਇਸ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਵਾਸਤੇ ਸਦਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਹੈ ਸਰਬਤ ਪੰਥ ਸਿਰੋਮਣ ਇਤਿਹਾਸ ਗਜ਼ਾਤਾ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰੇਮੀ ਗੁਣੀ ਗਿਆਨੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਸਾਂਝੇ ਬਲ ਨਾਲ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਵਣ ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਸੀ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਊਣਤਾ ਨਾ ਰਹੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੋ ਏਹ ਡਾਕ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜੇ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੇ ਜਥੇਦਰਾਨਾਂ ਨੂੰ ਫੇਰ ਅਮਰੀਕਾ, ਅਫਰੀਕਾ, ਕਨੇਡਾ, ਇੰਗਲੈਂਡ, ਚੀਨ, ਮਲਾਇਆ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਦੇ ਕੋਨੇ ਕੋਨ ਮਦਰਾਸ, ਬੰਬਈ, ਕਲਕਤਾ, ਦਿਲੀ ਆਦਿ ਫੇਰ ਪੰਜਾਬ, ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤਰਨਾ ਦਲ ਤੇ ਬੁਢਾ ਦਲ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਉਦਾਸੀਨ ਮਹਾਂ ਮੰਡਲ, ਪੰਚ ਖੰਡ ਭਸੌੜ ਦੀਵਾਨ ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਇਤ ਆਦਿ ਸਰਬ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ ਭੇਜੇ ਗਏ ਅਰ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਤੇ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀ ਮਾਈ ਭਾਈ ਚਾਈ ੨ ਵਿਦਿਵਾਨਾਂ ਦੀ ਰਹਿਸ਼ ਤੇ ਬੈਠਕ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝ ਗਏ । ਆਏ ਵਿਦਿਵਾਨਾਂ ਨੇ ਕਈ ਦਿਨ ਅਗੋ ਔਣਾ ਅਰੰਭ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਦੇਸ ਪ੍ਰਦੇਸ ਤੋਂ ਡਾ: ਤੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਦੇਸ਼ ਤੇ ਰੇਲ ਮੋਟਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੰਥਕ ਪਿਆਰੇ ਗੁਣੀ, ਗਿਆਨੀ ਵਿਦਿਵਾਨ ਆਉਣ ਲਗ ਪਏ ਜੈਸੇ ਸੂਰਜ ਚੜਾਉ ਨਾਲ ਖਿੜੀ ਹੋਈ ਫੁਲਾਂ ਦੀ ਬਿਗੀਚੀ ਨੂੰ ਭੰਵਰੇ ਗੁੰਜਾ ਪਾਉਂਦੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਪੁਨਾ !। ਮਾਨ ਸਰੋਵਰ ਤੇ ਹੰਸ ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਚੋਗ ਨੂੰ ਕੋਈ ਤੇਜ ਤੇ ਕੋਈ ਧੀਮੀ ਉਡਾਰੀ ਨਾਲ ਔਂਦੇ ਹਨ ਸੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਤਕਦਿਆ, ਤਕਦਿਆਂ, ੧ ਕਤਕ ੨੦੧੦, ੧੭ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੫੩ ਦਾ ਦਿਨ ਆਇਆ ਸ੍ਰੀ ਆਸਾ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਹੋਣ ਤੇ ਇਸ ਸੁਮਾਗਮ ਦੇ ਨਿਮਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਰਖੇ ਹੋਏ ਸਹਜ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਭੋਗ ਪਾਕੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਸੰਗਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ।

(੧, ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ।

(੨) ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਭਾਈਕੇ ਭਠਲ ਜਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

(੩) ਰਾਗੀ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕਿਲਾ ਰਾਏਪੁਰ

(੪) ਗਿ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਚੁਗਾ ਕਲਾਂ ਫੀਰੋਜ਼_ਰ

(੫) ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਗੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਜੀ ਨੇ ਮੁਖ ਵਾਕ ਦੀ ਬਖਸ਼ਸ਼ਿ ਕਰਦਿਆਂ ਫਰਮਾਇਆ । ਜੈਤਸਰੀ ਮ: ੫ ॥ "ਕੋਈ ਜਨ ਹਰਿ ਸਿਉ ਦੇਵਾ ਜੋਰ"

ਹੁਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਮੁਖ ਵਾਕ ਸੁਣ ਸਰਬਤ ਸੰਗਤ ਨਿਹਾਲ ਹੋਈ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਦੀ ਦੇਗ ਵਰਤਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਸੱਚ ਖੰਡ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸਜੀ ਹੋਈ ਸੰਗਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਭਿੰਨੇ ਲਹਿਜੇ ਨਾਲ ਸਕਤ੍ਰ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਿਠ ਰਸ ਭਿੰਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬਿਨਾ ਕੀਤੀ ਸਮੂੰਹ ਵਿਦਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੰਡਾਲ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ ਇਸ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮੁਖ ਸਜਨ ਸੰਤ ਜਨ ਕਵਿ ਚੂੜ ਮਣ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੇਟ [ਦਰਵਾਜ਼ੇ] ਰਾਹੀਂ ਪੰਡਾਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਹਾਨਾ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਰ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਬਤ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਨੰਬਰ ਪਰ ਸ਼ਸ਼ੋਭਤ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਐਸ ਵਕਤ ਰਬੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ "ਕੀਤਾ ਲੋੜੀਐ ਕੰਮ ਸੁਹਰ ਪਹਿ ਆਖੀਐ" ਸਭਨੇ ਇਕਠਿਆਂ ਗਾਇਆ ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸ੍ਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਦਸੋ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀ ਆਤਮਕ ਜੋਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰਕੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਵਿਚ ਸਰਬਤ ਵਿਦਿਵਾਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਹਿਬ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਪਰ ਸ਼ਸ਼ੋਭਤ ਹੋ ਗਏ ਹੁਣ ਸੈਕ੍ਰਟਰੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨਸਾਰ ਪੰਜ ਪਧਾਨ ਚੁਣਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦੇ ਅਨਸਾਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੰਜ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਚੁਣੇ ਗਏ।

ਪੰਜ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬਾਨ

੧. ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਪੰਡਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਿਤੱਜਚਾਰ ਦਾਖਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ।
੨. ,, ,, ਸ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੰਡੀ ਐਲ. ਐਲ. ਬੀ. ਐਡਵੋਕੇਟ, ਲੁਧਿਆਣਾ।
੩. ,, ,, ਡਿਪਟੀ ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੰਡੇਕੇ,
੪. ,, ,, ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਫਾਰਵਰਡ ਬਲਾਕ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।
੫. ਦਾਸਨ ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਪਰਧਾਨ ਗ. ਪ੍ਰ. ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਵਾਈ ਅਰੰਭ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਸੰਗਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਥ ਜੋੜ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਫਤਹ ਬੁਲਾਕੇ ਆਪਣੀ ੨ ਜਗਾ ਸਜ ਗਏ ਪ੍ਰਧਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉਚੀ ਸਟੇਜ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਦਾਸ ਨੇ ਆਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਤੇ ਸਦਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਅਤੇ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਕਰਾਉਂਦਿਆ ਹੋਇਆ ਜੀਅ ਆਇਆ ਕਿਹਾ। ਜਿਸ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਉਪਰਾਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ੧੦੮ ਪੰ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਿਤਚਾਰਯ (ਦਾਖਾ ਸ. ਸਾ: ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਿਪਟੀ ਲੰਢੇਕੇ ਸ: ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ ਗਿ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਵੱਦੀ ਨੇਣਾ ਆਦਿ ਸਜਣਾ ਨੇ ਸਚੇ ਦਿਲ ਸੇ ਕੀਤੀ ਫੇਰ ਸਟੇਜ ਸਕਤ੍ਰ ਗਿ. ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਇਲ ਨੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆਇ ਹੋਏ ਚਿਠੀ ਪੱਤ੍ਰ ਸੁਣਾਇ ਕੇ ਫੇਰ ਸਮੂਹ ਵਿਦਿਵਾਨਾਂ ਅਗੇ ਕਾਗਜ ਪਿਨਸਲ ਇਤਿ-ਹਾਸ ਦੇ ਖਰੜੇ ਬੈਂਚਾ ਤੇ ਰਖ ਗਏ ਜਦ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਖਰੜੇ ਦੇਖਿਆ ਨੂੰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਃ ਗਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੀਮਨਾ ਸਃ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਮਰੀਕਨ (ਕੁਮਾਲ ਪੁਰਾ)। ਸਃ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਵਾ।

ਸੋਢੀ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਗਾ ਆਦਿ ਨੇ ਖਿਆਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਕਿ ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਖਰੜੇ ਦੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਚੁਣੀ ਜਾਇ ਜਿਸ ਦੇ ਦੇਖਣ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫੇਰ ਪ੍ਰੈਸ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਸਰਬਤ ਸੰਗਤ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੋਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਚੋਣ ਦਾ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਕੇ-ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਜਣ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਚੁਣੇ ਗਏ।

ਪੰਡਤ ਕਰਤਾਰਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਿਤਯ ਚਾਰਜ (ਦਾਖਾ) ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ।
ਡਾਃ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਆਰਕਾਈਜ ਪੇਪਸੂ।
ਡਾਃ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢਿਲੋਂ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਵਿਦਿਅਕ ਵਿਭਾਗ ਪੇਪਸੂ
ਸਃ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਸ਼ੋਕ ਪਟਿਆਲਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ. ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਿ. ਡਰਾਇਕਟਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਪਟਿਆਲਾ।
ਸ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ।
ਸ: ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਦਮ
ਸ. ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੀਸਰਚ ਕਾਲਜ
ਡਾ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਸਰੂਰ
ਗਿ. ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ ਖਾਲਸਾ ਸੇਵਕ
ਸ. ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੁਗਾ ਏਡੀ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਧਰਮ ਕੋਟ
ਦਾਸ ਨੂੰ ਭੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ ਗਿਆ।

ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਇਕਤਰਤਾ ਲਗਾਤਾਰ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਅੰਤਲੇ ਦਿਨ ਸੇਵਕਾਂ ਵਲੋਂ ਆਏ ਵਿਦਵਾਨਾ ਦਾ ਅਤਿਯੰਤ ਧਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਭਾਰੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਤੋੜ ਨਿਭੌਣ ਲਈ ਸਿਰਤੋੜ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈਆਂ ਸਭ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਭਾ ਦਾ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦਾ ਹਾਰਦਿਕ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਇਹ ਸਭਾ ਜਗਤਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿਪਜੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਭੇਟ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਜਿਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦਾਸਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ।

ਛਪਣ ਵਿਚ ਦੇਰ ਕਿਉਂ

ਪੰ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਵਿਦਵਾਨਾ ਨੂੰ ਦਖਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਪ ਦੇ ਜੁਮੇ ਲਈ ਅਤੇ ਵੈਦਾ ੩ ਕਤਕ ੨੦੧੦ ਮੁਤਾਬਕ ੧੯ ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ ੫ ਦਸੰਬਰ (ਭਾਵ ਡੇਡ ਮਹੀਨਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ੨) ਦਾ ਸੀ ਜੋ ੧੯੫੩ ਕੁਝ ਸੁਭਾਵ ਤੇ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਜ ੧ ਜਨਵਰੀ ੧੯੫੬ ਹੈ।

ਇਤਹਾਸ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾ ਦੀ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਆਏ ਵਿਦਵਾਨ ਸਜਣਾ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

੧੮-੧੦-੧੯੫੩
ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ

ਗਿਆਨੀ ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਸਾਬਕ ਐਡੀਟਰ ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ
ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਇਆ ਕਲਾ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਇਤਿਹਾਸ ਕਮੇਟੀ
ਰਾਗੀ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਲਾ ਰਾਏ ਪੁਰ
ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਜਥੇਦਾਰ ਕੇਸ ਗੜ ਸਾਹਿਬ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ
ਗਿ. ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੁੱਘਾ ਕਲਾਂ (ਏ. ਡੀ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਧਰਮਕੋਟ)
ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਦੋਕੇ
ਸ. ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੈਂਡ ਲਾਰਡ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ. ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇਦਾਰ ਸਿਖ ਦੌਲਤ
ਸ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਖ ਦੌਲਤ ਸਰਪੰਚ ਪੰਚੈਤ ਕਮੇਟੀ ਜਗਰਾਉਂ
ਸ. ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ ਨੰਬਰਦਾਰ, ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ
ਸ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ ,,
ਸ. ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਨੂਵਾਲ ,,
ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,,
ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਮਹੰਤ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਜਗਰਾਉਂ
ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ
ਸ. ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਾਲਾ ਜੀਰਾ
ਸ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ
ਸ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਇਆ ਛੋਟਾ
ਹੌ. ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਂਇਆ ਵਡਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁ: ਅਕਾਲ ਗੜ
ਭਾ: ਸਾ: ਭਾ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਮਲਕ
ਸ: ਮੁਖਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਇਆ
ਸ: ਬਿਹਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਿਖਦੌਲਤ ਸਕਤ੍ਰ ਗੁਃ ਸਾ:
ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ
ਸਃ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸਿਖ ਦੌਲਤ
ਸ: ਮਿੱਤ ਸਿੰਘ ਸਿਖ ਦੌਲਤ
ਸ: ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਗੁਃ ਪ੍ਰ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ
ਗਿਃ ਸਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਨ ਪੁਰ ਜ਼ੈਲਦਾਰ
ਬਾਬੂ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਹਿਣੀ ਵਾਲ ਸਕਤ੍ਰ ਇਤਿਹਾਸ ਕਮੇਟੀ
ਸ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਭਿੰਡਰ
ਸਃ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜ਼ਮਾਦਾਰ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ, ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ
ਸਃ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਤਹਿ ਗੜ੍ਹ ਸਿਵੀਆਂ
ਸ: ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ
ਸਃ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇੰਨਸਪੈਕਟਰ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ
ਸਃ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ
ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਬਰਦਾਰ ਪ੍ਰੰ ਗੁਃ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਮੇਟੀ
ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਮੈ ਬਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਮਾਲ ਪੁਰਾ ਅਮਰੀਕਨ
ਬੰਬੇ ਅਮਰ ਕੌਰ ਗਿਃ ਮੋਗਾ
ਸਃ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲੇਰ ,,
ਹੌਂ: ਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ
ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ,,ਮਨਸੀਰਾਂ ਬਾਜਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ
ਸ: ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਦਾਇਆ ਕਲਾਂ
ਸ: ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ,, ,,
ਸ: ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾਇਆ ਕਲਾਂ
ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ,, ,,
ਸ: ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ,, ,,
ਅਜੈਬ ਸਿੰਘ ,, ,,
ਸ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਦੜ ਵਿੰਡੀ
ਸ: ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,,
ਸ: ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,,
ਸ: ਨਾਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,,
ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਮਹੰਤ ਫੌਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇੰਦਰ ਗੜ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,, ਸਕਤ੍ਰ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਇੰਦ੍ਰ ਗੜ
ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ,, ,, ,, ,,
ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ ,, ਮੈਂਬਰ ,, ,,
,, ,, ਨਾਜਰ ਸਿੰਘ ਸਰਪੰਚ ਪੰਚਾਇਤ ਇੰਦਰ ਗੜ
ਸ: ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁੰਬੀ ਇੰਦਰ ਗੜ
ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸ: ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇੰਦਰ ਗੜ ਨੰਬਰਦਾਰ ਮੈਂਬਰ ਪੰਚੈਤ ਕਮੇਟੀ
,, ,, ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ਮੈਂਬਰ ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਮੇਟੀ
,, ,, ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,,
,, ,, ਸੂਬੇਦਾਰ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਸਕੂਲ ਕਮੇਟੀ
,, ,, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ,,
,, ,, ਸ: ਬਦਨ ਸਿੰਘਜੀ
,, ,, ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘਜੀ ,,
,, ,, ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ
ਗਿ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਵਦੀ ਜਗਰਾਉਂ
ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਤ੍ਰਗ ਮੈਂਬਰ ਗੁਰਮਤਪ੍ਰ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ
ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਬਾਬਾ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਗੁੰਬੀ ਪੰਥਕ ਗੁ: ਸਾ: ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ
,, ,, ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ
,, ,, ਮਲਕੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

,, ,, ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ
,, ,, ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਕੋਟ
,, ,, ਮਲ ਸਿੰਘ
,, ,, ਮਤਾ ਸਿੰਘ ਇੰਦਰ ਗੜ
,, ,, ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ (ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ) ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਜ: ਲੰਗਰ
,, ,, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ,,
,, ,, ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ,,
,, ,, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ,,
ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ,,
ਸ: ਪਾਲ ਸਿੰਘ ,,
ਸ: ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬ ਬੁਟਰ (ਮੋਗਾ)
ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਾਂਬਾ
ਬੀਬੀ ਜੁਆਲਾ ਕੌਰ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ, ਸੁਪਤਨੀ ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਬਕ ਮੈਨੇਜਰ ਦਸਮੇਸ਼ ਪ੍ਰੈਸ ਪ੍ਰਧਾਨ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸਤ ਸੰਗ ਸਭਾ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ
ਬੀਬੀ ਬਚਨ ਕੌਰ ,, ਸੁਪਤ੍ਰੀ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤ੍ਰੀ, ਸਕਤ੍ਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸਤ ਸੰਗ ਸਭਾ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ
ਬੀਬੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਸੁਪਤਨੀ ਮਾ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਇ: ਸਤ ਸੰਗ ਸਭਾ
ਬੀਬੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ,,
ਬੀਬੀ ਨਿਕੀ ,,
ਬੀਬੀ ਜੈ ਕੌਰ ਮਹਿਣਾ
ਧੰਨ ਕੌਰ
ਰਾਮ ਕੌਰ
ਸੰਤ ਕੌਰ
ਮਾਤਾ ਲਾਜਵੰਤ ਕੌਰ ਜੀ, ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸੋਢੀ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੁਟਰ (ਮੋਗਾ)
ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਹੈਡਮਿਸਟ, ਪਤੋ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਮੋਗਾ

ਅਸ਼ੀਰ ਬਾਦ

ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸੁਧਾਈ ਸਮਾਗਮ ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਤਾਰੀਖਾਂ ਤੇ ੩੭ ਵੀਂ ਸਿੱਖ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਾਨਪੁਰ ਤੇ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ (ਸਚ ਖੰਡ) ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜੋ ਸਜਣ ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸੁਧਾਈ ਸਮਾਗਮ ਤੇ ਨਹੀਂ ਪੁਜ ਸਕੇ ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰੇਮ ਪਤ੍ਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਸ਼ੀਰ ਵਾਦ ਤੇ ਮਜਬੂਰੀਆਂ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਸਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਹੇਠ ਨਾਮ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ੧੦੮ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇਦਾਰ, ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾ: ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਯੋਗ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਮਹਾਰਾਜਾ–ਅਧੀਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ
ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਜ਼ੀਰ ਪੰਜਾਬ
ਸ: ਬ: ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਸ: ਸਾ: ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿਧਮ ਮੋਢੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ
ਬਾਬਾ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਡੋਰੀ ਕਨੇਡੀਅਨ ਜਗਰਾਉਂ ਲੁਧਿਆਣਾ।
ਸ: ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿ: ਐਡੀਟਰ ਖਾਲਸਾ ਐਡਵੋਕੇਟ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਪ੍ਰ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਅਸ਼ੋਰ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਪਟਿਆਲਾ
ਸ: ਮਹਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਿੰਦ ਮੋਹੀ ਜਨਰਲ ਸਕਤ੍ਰ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾ ਲੀਗ
ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਮਹੰਤ ਮਹਾਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁ: ਸਾ[ਪੰਜ ਗਰਾਈ ਫਰੀਦ ਕੋਟ
ਡਾ: ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਗਰਾਉਂ
ਸ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਪਟਨ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਜਗਰਾਉਂ
ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਏ. ਗਿਆਨੀ ਸਹਾਇਕ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਮਹਿਕਮਾ ਪੰਜਾਬੀ ਪਟਿਆਲ
ਸ: ਸਾ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੋਹਗੜ, ਐਮ. ਐਲ. ਏ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ
ਸ੍ਰੀ ੧੦੮ ਤ੍ਰਿ: ਗੁਰਬਚਨ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਅਖਾੜਾ ਜਗਰਾਓਂ
ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਾਲਬ ਕਲਾਂ ਜਗਰਾਉਂ
ਸ: ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਏ. ਲੋਹਗੜ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਗਿ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮਿਤਸਰ
,, ,, ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਕਤ੍ਰ ਪੰਚ ਖੰਡ ਭਦੌੜ ਪਟਿਆਲਾ
,, ,, ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਸੂਲ ਪੁਰ ਜਗਰਾਉਂ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਡਾ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢਿਲੋਂ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਵਿਦਿਅਕ ਵਿਭਾਗ ਪੈਪਸੂ

ਸਹਾਇਕ ਸਜਣ

(੧) ਜਿਨਾਂ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਉਪਕਾਰੀ ਤੇ ਹਿਤਕਾਰੀ ਗਰਮੁਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਦਾਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ ਹੈ ਦਾਸ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਤਅੰਤ ਰਿਣੀ ਹੋਕੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੈ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸ: ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਮਲਾਈ ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾ: ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦਾ।

(੨) ਗਿਆਨੀ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਇਲ ਚੁਘਾ ਕਲਾ ਡਾ: ਧਰਮ ਕੋਟ, ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਜਿਹੜੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚੋਂ ਇਤਿਹਾਸੀ ਮਸਾਲਾ ਕਠਾ ਕਰਨ ਤੇ ਕੁਝ ਪਰੂਫ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ੨ ਖੇਚਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

(੩) ਵੇਦੰਤੀ ਗਿ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਰੋਵਾਲ, ਡਾ. ਸਬਦੀ ਕਲਾਂ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।

(੪) ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਪੂਰੇ, ਡਾ: ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ, ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜੋ ਮਸਾਲਾ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਦਾਸ ਦੇ ਹਮਦਰਦ ਸਹਾਈ ਹੋਏ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਦੁਨਾਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲਾਕੇ ਕਿਉਂਕੇ ਇਨਾਂ ਤੇ ਕਈ ਮਹਾਂ ਉਪਕਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਸ਼ੂਟ ਕਰਨ ਦੇ ਭੈ ਭੀ ਦਿਤੇ ਗਏ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਉਸੇ ਧੁਨ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ।

(੫) ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢੇਪਈ ਡਾ: ਤਹਿਸੀਲ ਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੀ ਮਸਾਲਾ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਥਕ ਮੇਹਨਤ ਕੀਤੀ।

(੬) ਸ: ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੌਲਦਾਰ ਪਿੰਨਸ਼ਨਰ, ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਬਖਤਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾ ਸਠਿਆਲਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

(੭) ਗਿ: ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾ: ਤੇ ਪਿੰਡ ਸੁਖਾਨਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

(੮) ਗਿ: ਅਜਮੇਰ ਜੀ ਲੋਹਗੜ ਡਾ; ਕਿਲਾ ਰਾਏ ਪੁਰ, ਤਹਿਸੀਲ ਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।

(੯) ਹੈਡ ਮਾ: ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਏ. ਕਲਿਆਣ ਮਲੱਕੇ ਤਹਿਸੀਲ ਨਥਾਣਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

(੧੦) ਗਿ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸੋਸ਼ਲ ਸਰਵਸ

(੧੧) ਗਿ: ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾ: ਤੇ ਪਿੰਡ ਗਾਲਬ ਕਲਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।

(੧੨) ਗਿ: ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ, ਡਾ: ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ,, ,,

(੧੩) ਜਮਾਦਾਰ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,, ,,

(੧੪) ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧੂ ,, ਜਗਰਾਉਂ

(੧੫) ਗਿ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਲਾ ਰਾਏਪੁਰ

(੧੬) ਰਾਇ ਗੰਧ੍ਰਵ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿ: ਮਹਮੂਦ ਪੁਰਾ

(੧੭) ਗਿ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਰਸਾਲ ਜਗਰਾਉਂ

(੧੮) ਭਾ: ਸਾ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾ: ਤੇ ਪਿੰਡ ਮਲਕ ,,

(੧੯) ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,,

(੨੦) ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੈਦ ਰਾਜ ,, ,, ,,

(੨੧) ਹੌਲਦਾਰ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਖੁਰਦ ਡਾ: ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਲੁਧਿਆਣਾ

ਸ: ਸਰਬਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਓਵਰ ਸੀਅਰ ਲੁਧਿਆਣਾ

(੨੨) ਮੋਟਰ ਕੰਪਨੀ ਜਗਰਾਉਂ ਤੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਡਰਾਇਵਰ

(੨੩) ਗਿ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾ: ਤੇ ਪਿੰਡ ਬਦੋਵਾਲ ਲੁਧਿਆਣਾ

(੨੪) ਸ: ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸਨੇਤ ,,

(੨੫) ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕੁਰੜ ਡਾ: ਸ਼ੇਰ ਪੁਰ. ਜ਼ਿਲਾ ਬਰਨਾਲਾ ਪਟਿਆਲਾ

(੨੬) ਹੌਲਦਾਰ ਬਖਸੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾ. ਤੇ ਪਿੰਡ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

(੨੭) ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,, ,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੨੮) ਸ਼ਃ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾਃ ਤੇ ਪਿੰਡ ਵਹਿਣੀਵਾਲ ,, ,,
(੨੯) ਜਥੇਦਾਰ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ,, ,,
(੩੦) ਭਾਃ ਸਾਃ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾ: ਤੇ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲੀਆਂ ,, ,,
(੩੧) ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,,
(੩੨) ਮਾਃ ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,,
(੩੩) ਸਰਜਨ ਮੇਜਰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,,
(੩੪) ਸਃ ਸਾ: ਗਹਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨ:ਜਮ ,, ,,
(੩੫) ਸਃ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,,
(੩੬) ਸੰਤ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹੰਤ ਦਾਇਆ ਖੁਰਦ
(੩੭) ਸੂਬੇਦਾਰ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,,
(੩੮) ਸਃ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਛੀ ਜਲਾਲਾਬਾਦ
(੩੯) ਕਰਨੈਲ ਸਿਘ ਜੀ ਹਸਮੁਖ ਪਿਤਾ ਬਗਾ ਸਿੰਘ ਜਲਾਲਾਬਾਦ
(੪੦) ਸਃ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀਰ ਡਾਃ ਜਲਾਲਾਬਾਦ
(੪੧) ਸਃ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੰਦ ਸਪੁਤ੍ਰ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂਰ ਪੁਰਾ
(੪੨) ,, ਇੰਦਰ ਪਾਲ ਸੁਪਤ੍ਰ ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ,, ,,
(੪੩) ,, ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਬੜੂਵਾਲ
(੪੪) ,, ਸਦੂਲ ਸਿੰਘ (ਸੰਧੂ) ਪਿਤਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ
(੪੫) ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢਿਲੋਂ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਵਿਦਿਅਕ ਵਿਭਾਗ (ਪੈਪਸੂ)
(੪੬) ਪੰਡਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਿਤਚਾਰਯ (ਦਾਖਾ)
(੪੭) ਸੰਤ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਅਖਾੜਾ
(੪੮) ਗਿਃ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਜਰ ਵਾਲ ਲੁਧਿਆਣਾ।
ਗਿਃ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਵਾਨਾ, ਪੰਜ ਗਰਾਈ ਕਲਾਂ

ਬਲਾਕਾਂ ਦੀ ਇਮਦਾਦ ਦੇਣ ਵਾਲੇ

ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਸੰਤ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਰਸੇਵਾ ਵਾਲੇ ,, ,,
ਸਃ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਸ਼ੋਕ ਪਟਿਆਲਾ
,, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਸਾਂਝ ਐਡੀਟਰ ਅਕਾਲੀ ਜਲੰਧਰ
,, ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰੈਸ ਲੁਧਿਆਣਾ

ਆਦਿ ਸਜਨਾ ਦਾ ਭੀ ਧੁਨਹਾਰ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਬੁਲਾਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਾਸ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਹਥ ਵਟਾਇਆ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇਖੇ ਗਏ

ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਵਾਸਤੇ ਜਿਨਾਂ ੨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਗਈ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਖੀਰ ਜ਼ਾਕੇ ਫਿਰਸਤ ਦਿਤੀ ਜਾਏਗੀ।

ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੂਰਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਛਾਪਣ ਵਿਚ ਜੋ ਔਕੜਾਂ ਖਾਸ ਹਮਦਰਦ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਗਿਆਨੀ, ਸੰਤਾ, ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰੀ, ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੀਆਂ ਆਦ ਵਲੋ ਜੋ ਤਨੁ ਧਨੁ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਕਾਰੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਹਾਲ ਲਿਖਾਰੀ ਤੇ ਵਿਚਾਰੀ ਸਜਣਾ ਦਾ ਹਉਸਲਾ ਤੋੜਨ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਪਰ ਥੋੜੇ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਦਸਣਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਸਾਡੀ ਕੌਮ ਦੇ ਸਜਣਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਤਖਲਸ ਦਾ ਹੀ ਪਤਾ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਸਾਕਤਾ ਵਾਲੇ ਕਰਮ ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਬੈਠੇ ਨਿਧੜਕ, ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ ਅਣ ਹੋਇਆ ਚਿਕੜ ਸਿਟਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਵਿਚ ਰੋੜੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਰਹੇ ਬਹੁਤ ਐਸੇ ਭੀ ਸਜਣ ਹਨ ਜਿਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਦੀ ਐਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ ਕਿਸ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨਾਂ ਤੋਂ ਕੀ ਕੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ

ਜਿਨਾਂ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾਨੀ ਸਜਣਾ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਰੀ ਸਭਾ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਬਹੁਤਧੰਨਵਾਦ ਤੇ ਹੇਠ ਵੇਰਵੇ ਨਾਲ, ਨਾਮ ਅਤੇ ਰਕਮ ਅੰਕਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

੧੦੦੦) ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸੰਗਤ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਵਲੋਂ ਨਕਦ ਤੇ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੇਵਾ

੧੦੦੦) ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਯੋਗ ਸੰਗਤ ਸ਼ੇਖ ਦੌਲਤ ਵਲੋਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਖ ਦੌਲਤ ਵਲੋਂ ੫੦੦) ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

੧੦੦੦) ਸਰਦਾਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਏ. ਐਸ. ਪੀ ਮਲਾਇਆ, ਪਿੰਡ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ

੧੦੦੦) ਸਰਦਾਰ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਪੁਤ੍ਰ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪੰਥਕ ਗੁ: ਸਾ: ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਨੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ।

ਸ; ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਹੈਲਥ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਮਲਾਕਾ ੩੦੦)
,, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਣਾ ਸਰੰਬਨ ਮੋਟਰ ਕੰਪਨੀ ੧੫੦)
,, ਸ: ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਬੁਘੀ ਪੁਰਾ ,, ,, ੧੦੦)
ਸੰਤ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਮਕ ੧੦੫)
ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਮਾਲ ਪੁਰਾ ੫੦)
ਸੋਢੀ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਗਾ ੧੦੧)
ਬੀਬੀ ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਧਰਮ ਸਪਤਨੀ ਸ: ਮੇਜਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਓਵਰਸੀਅਰ ਬੁਟਰ ਵਾਲੇ ੫੦)
ਭਾ: ਸਾ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ ੫੦)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੀਬੀ ਦਯਾ ਕੌਰ ਜਥੇਦਾਰ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਭੈਣ ੧੦੦)
ਬੀਬੀ ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ, ਰੋੜੀ, ਕਪੂਰਾ, ਫਰੀਦ ਕੋਟ ੪੦)
ਬੀਬੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਰੋੜੀ ਕਪੂਰਾ ,, ੪੦)
ਸ: ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਹੌਲਦਾਰ ਰੁੜਕਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ੫੦)
ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਕਨੇਡੀਅਨ, ਜਗਰਾਉਂ ੧੧੦)
ਸਾਧੂ ਦੂਧਾ ਧਾਰੀ, ਭਾਈ ਕੇ ਭਠਲ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੬੦)
ਸੰਤ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੋਲੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ੫੦)
ਸੰਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ੧੧੦)
ਮਾਈ ਧੰਨ ਕੌਰ ੧੦੦)
ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ ੧੦੦)
ਸ. ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ ੨੦੦)
ਬੀਬੀ ਹਰਸਰਨ ਕੌਰ ਹੈਡ ਮਿਸਟਰੈਸ ਪਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ੫੦)

ਧੰਨਵਾਦ

ਦੀ ਗੁਰਦਸਮੇਸ਼ ਪ੍ਰੈਸ ਸਟਾਫ ਦਾ ਬਾਰ ਬਾਰ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਦਾਸ ਨਾਲ ਹਰ ਤਰਾਂ ਦੀ ਮਿਲਵਰਤਨ 'ਤੇ ਚੰਗੇ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਟਾਈਪ ਲਾਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬਣਾਇਆ।

ਦੀ ਗੁਰਦਸਮੇਸ਼ ਪ੍ਰੈਸ ਸੋਸੈਟੀ ਨੇ ਤਾਂ ਦਾਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅਤ ਰਿਣੀ ਬਣਾ ਛਡਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਸਿਰਫ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਛਪਾਈ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ, ਇਹ ਪ੍ਰੈਸ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਟਾਈਪ ਦਾਸ ਦੀ ਅਭਿਲਾਖਾ ਅਨੁਸਾਰ, ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਛਾਪਣ ਵਿਚ ਅਤ ਹੀ ਸਹਾਈ ਹੋਣ ਤੇ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਹਥਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਭੁਲ ਨਾਲ ਤੇ ਅਣਜਾਣ ਹੋਣ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਜੋ ਸੁਤੇ ਗਲਤੀਆਂ ਹੋਣ ਗੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕ ਜਨ ਦਸਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਤੇ ਅਗਲੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ

ਦਫਤਰ ਪੰਥਕ
ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾ:
ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ, ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ
ਸੰਮਤ ੧੪-੯-੧੯੫੪
ਸਨ ੩੧ ਭਾਦੋਂ ੨੦੧੦
ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਸੰਨ ੨੫੫

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਤੇ
ਇਤਿਹਾਸ ਖੋਜੀਆਂ ਦਾ
ਚਰਨ ਸੇਵਕ ਦਾਸ
ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ
ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ ੴ ਸਤਿਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸੁਭਾਗ ਨਗਰ ਸਿੱਖ ਦੌਲਤ

ਸੁਹਣਾ ਨਗਰ ਸਿੱਖ ਦੌਲਤ ਦਾ ਭਾਗ ਭਰਿਆ, ਲੋਕੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦੇ ਵਸਦੇ ਨੇ।
ਦੌਲਤ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰਾਂ ਬਣਾਈ ਏਥੇ, ਕਾਰਨਾਮੇਂ ਪਏ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਸਦੇ ਨੇ।
ਸਭੇ ਮਿਲਕੇ ਪੰਥ ਦੀ ਕਰਨ ਸੇਵਾ, ਕਮਰ ਕਸੇ ਇਹ ਕੌਮ ਲਈ ਕਸਦੇ ਨੇ।
ਕਰੀ ਸੇਵਾ ਇਤਹਾਸ ਦੇ ਕਾਂਡ ਵਾਲੀ, ਸਤਿ ਗੁਰ ਦੇਖ ਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਹਸਦੇ ਨੇ।

ਸੁਭਾਗ ਨਗਰ ਸਿੱਖ ਦੌਲਤ, ਡਾਕਖਾਨਾ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਥਾਣਾ ਸਿਧਵਾਂ ਬੇਟ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦਾ ਇਕ ਘੁਗ ਤੇ ਸੁਖ ਵਸਦਾ ਨਗਰ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਘਰ ਮਗਰ ਦੋ ਆਦਮੀ ਔਸਤਨ ਸਫਰ ਮੈਨਾ ਰੁੜਕੀ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹਨ, ਅਤੇ ਹੌਲਦਾਰੀ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਤੱਕ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰ ਇਤਹਾਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੂਝ ਬੂਝ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਾਗਰਤਸਰ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ, ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਗੋਬੰਦ ਸਰ ਸੋਢਾਂ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਖਾਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਧ ਚੜ ਕੇ ਤਨ ਮਨ ਧਨ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਗਰ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਜਿਨੇ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਸਥਾਨ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਝੂਲ ਰਹੇ ਹਨ ਇਨਾਂ ਦੇ ਝੁਲਾਉਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਫਰ ਮੈਨਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਆਈ ਹੈ।

ਜਿਥੇ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਥੇ ੧੯੧੪-੧੫ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ, ੧੯੨੨ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ, ੧੯੪੨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਤੇ ੧੯੪੭ ਦੇ ਘਲੂ ਘਾਰੇ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਣ ਜਾਣ ਯੋਗ ਹੈ।

ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਇਸ ਨਗਰ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਭਾਈਚਾਰਕ, ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੇਵਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਕਾਫੀ ਅਰਸੇ ਤੋਂ ਇਥੇ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸ ਨਗਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਵਧ ਚੜ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਆਦਿ ਬਹੁਸਮਤੀ ਕਰਕੇ ਇਸੇ ਨਗਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਗੁਰਮਤ ਕਾਨਫਰੰਸ ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਲੰਗਰ ਦਾ ਖਰਚ, ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪੈ ਸਭਾ ਦੇ ਫੰਡ ਲਈ, * ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਮਾਲਵਾ ਇਤਹਾਸ ਵਾਸਤੇ ਤੇ ਇਕ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਈਆ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ੧੦੮ ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਸਪਾਹੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਨੂੰ ਨਕਦ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਨਾਲ ਇਸ ਕਾਂਡ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਇਸ ਸੁਭਾਗ ਨਗਰ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਸਮਾਚਾਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ,
ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ
ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ

---

*ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ੫੦੦) ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸੂਬੇਦਾਰ ਜੀ ਸਿੱਖ ਦੌਲਤ ਵਲੋਂ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਚਨਾਰੰਭ

ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਮਿਸਲਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਖੋਖਲੀਆ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਅੱਤਿਆ ਚਾਰਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਜਾ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਰੋਸ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਦਖਣ ਵਿਚ ਮਰਹਟੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਫੈਸਲਾ ਕੁਨ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਰਹਟਿਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਫੂਕਣ ਵਾਸਤੇ ਜੈਸੇ ਚਿੜੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਬਾਜ ਤੜਾਊਂ, ਕੀੜੀ ਕੋਲੋਂ ਫੀਲ ਮਰਵਾਊਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀ ਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ ਪਰ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਦਾ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦੇਕੇ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸਰਪਰਸਤੀ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਤੋਰਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਬਲੀਦਾਨ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਮੁਗਲਰਾਜ ਵਿਰਧ ਰੋਸ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਬਾਲ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇ ਦੇ ਸਿਖ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਮਰੀ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਇਟ ਨਾਲ ਇਟ ਨਹੀਂ ਵਜਾ ਦਿੰਦੇ ਸਾਨੂੰ ਅੰਨ ਜਲ ਛਕਣਾ ਭਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਪੁਜੇ ਕਿ ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਲਈ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਕੋਈ ਹਦ ਨਾ ਰਹੀ। ਰਣ ਦੇਖ ਸੂਰੇ ਚਿੱਤਉਲਾਸ ਦੇ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਚੇਹਰਿਆਂ ਪਰ ਲਾਲੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਗਈਆਂ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਇਕਠੇ ਹੋਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਹੀ ਫਤੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਹਰਿਦੁਆਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜੇਹਲਮ ਤਕ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜੋ ਭੀ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤ੍ਹਾਂ ਸੋਧਿਆ।

ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਤੇਗ ਦੀ ਧਾਕ ਬੈਠ ਗਈ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਟੁਟ ਗਏ। ਕਿਤਨੀ ਵੇਰ ਮਾਣ ਮੱਤੀ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਭਾਜ ਖਾਕੇ ਭੱਜ ਉਠੀ ਤੇ ਫਤਹਿ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਚਰਨ ਚੁੰਮਦੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਸਮੇ ਹੀ ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦਾ ਮੁਢ ਬਝਿਆ ਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਉਹ ਨਕਸ਼ਾ ਉਲੀਕਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਰੰਗ ਭਰਿਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀਕਲਾਂ ਦਾ ਸਮਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿ ਇਤਹਾਸ ਦੇ ਇਸ ਭਾਗ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕਿਸ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਮਾਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵੱਲ ਜਾਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਰੁਝਾਨ ਐਸ਼ ਇਸ਼ਰਤ ਵਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਓਸ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਿਧਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੂੰਹ ਕੀਤਾ ਫਤਹਿ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਚਲੀ ਗਈ।

ਦਾਸ

ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

"ਸੋਇ ਕਰਾਇ ਜੋ ਤੁਧ ਭਾਵੈ, ਮੋਹਿ ਸਿਆਣਪ ਕਛੂ ਨਾ ਆਵੈ ।"

ਸੋਰਠ ਮ: ੫ ॥

ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ

ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਗੁਰ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਬਚਾਯਾ ।
ਕਲਗੀ ਸਜਾ ਕੇ ਸਿਰ ਪਰ ਮਤ (ਖਾਲਸਾ) ਰਚਾਯਾ ।

"ਰਣ ਦੇਖਿ ਸੂਰੇ ਚਿਤ ਉਲਾਸ"

"ਮੈਂ ਬੰਦਾ ਬੈਖਰੀਦੁ ਸਚੁ ਸਾਹਿਬੁ ਮੇਰਾ ।"

ਲਖ ਜਾਨ ਤਲੀ ਪਰ ਧਰਦੇ ਵਿਚ ਰਾਹ ਸੱਜਣ ਦੇ ਖੜਦੇ ॥
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤਕੀਆਂ ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਭਾਲਾ ॥
(ਭਾ: ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ)

ਪ੍ਰੇਮ ਮਾਹੀ ਦੀ ਔਖੀ ਗਲੀ ਸਿਰ ਦੇ ਭਾਰ ਚਲੀਵੇ ॥
ਬੇਖੁਦ ਹੋ ਮਨਸੂਰ ਦੇ ਵਾਂਗਰ ਸੂਲੀ ਪਰ ਧਰੀਵੇ ॥
(ਭਾ: ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ)

ਪਿਛੇ ਦੇਖੋ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

* ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾਂ *

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਦਖਨ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਜਾ ਕੇ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ ਹੋਰ ਵੀਹ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਪੰਜ ਤੀਰ, ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਨਗਾਰਾ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਘਲਣਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਭੇਜਣੇ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਰਖਿਆ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਦੁਸ਼ਟ ਪਾਮਰਾਂ ਦੀ ਖੂਬ ਸੋਧ ਸੁਧਾਈ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਝੰਡਾ ਝੁਲਾ ਕੇ ਧਰਮ ਦਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ, ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ॥ ਘਲੂ ਘਾਰੇ ॥ ਬਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ॥ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਾ ਆਦਿ ਅੰਤ :

ਕਰਤਾ:—

ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ,

ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ.

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ:— ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ, ਦਫਤਰ ਪੰਥਕ ਗਰਦੁਆਰਾ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ, ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ (ਪੰਜਾਬ)

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਸਿਜਰਾ

ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ
|
ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ
|
ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ
|
ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ
|
ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ
|
ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ
|
ਅਤਰ ਸਿੰਘ — ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ
ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ
|
ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ–

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ (ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ)

ਮੁਢਲੇ ਸਮਾਚਾਰ

ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਜਨਮ ੨੭ ਅਕਤੂਬਰ ੧੬੭੦ ਈਸਵੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਕਤਕ ਸੁਦੀ ੧੩ ਸੰਮਤ ੧੭੨੭ ਨੂੰ *ਪਿੰਡ ਰਾਜੌਰੀ, ਜ਼ਿਲਾ ਪੁਣਛ (ਰਿਆਸਤ ਕਸ਼ਮੀਰ) ਰਾਜਪੂਤ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਵੈਰਾਗੀ ਹੋ ਕੇ ਗੁਦਾਵਰੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਦੱਖਣ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਕ ਆਸ਼ਰਮ ਬਣਾ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦਿਖਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਦਸਮੇਸ਼ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਪਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਪ ਸਚ ਮੁਚ ਬੰਦਾ (ਸੇਵਕ) ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਉਹ ਜਿਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਈ। ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਦਸਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਰਖਿਆ ਸੀ।

ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਥ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸਬੰਧ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਰਨਣ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਤੋਰਨ ਸਮੇਂ ਇਹ ਹਦਾਇਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ :—(੧) ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ। (੨) ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਅਨਸਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿਣਾ। (੩) ਵਿਆਹ† ਨਹੀਂ ਕਰਾਉਣਾ। (੪) ਵੰਡ ਕੇ ਛਕਣਾ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਦਵੈਤ ਨਹੀਂ ਰਖਣੀ। (੫) ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੱਦੀ ਲਗਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠਣਾ। ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਲਈ ਬੰਦੇ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਏਥੋਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਸਮੇਂ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਆਪ ਤਾਂ ਬੜੇ ਸਿਆਣੇ ਤੇ ਦਾਨੇ ਹੋ। ਫਿਰ ਆਪ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਰੁਧ ਜੰਗ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਸਖਤ ਦੰਡ ਕਿਉਂ ਦਿਤਾ ਹੈ।' ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ– 'ਮੇਰੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਕਿਸੇ ਗੈਬੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਜਿਧਰ ਮੈਨੂੰ ਚਲਾਇਆ, ਮੈਂ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ।' ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਫ ਸਿਧ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਬੰਦੇ ਪਾਸੋਂ ਜਨਤਾ ਦੇ ਦੋਖੀਆਂ ਦਾ ਸਰਵ ਨਾਸ਼ ਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਤੀਰ ਬਖਸ਼ੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਅਤਿ ਮੁਸ਼ਕਲ ਬਣੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੀਰਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਕੇ ਚਲਾਉਣਾ। ਸੋ ਬੰਦੇ ਦਾ ਜੀਵਣ ਪੜ੍ਹਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈਕਿ ਜਦ ਭੀ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਪਰ ਭੀੜ ਬਣੀ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਰੰਤੂ ਜਦ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਡਿਗਣਾ

*ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ 'ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ' ਸਫਾ ੧

† ਏਕਾ ਨਾਰੀ ਜਤੀ ਹੋਏ ਪਰ ਨਾਰੀ ਧੀ ਭੈਣ ਬਖਾਣਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲੇ। ਉਸ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨੀ ਫਤਹ ਜਾਰੀ ਕਰਨਾ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਬਣਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਲਗ ਗਈ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਨ। ਫੂਲਕੀਆਂ ਬੰਸ ਦੇ ਰਤਨ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ, ਬਸਤ੍ਰ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਆਦਿ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਪਾਸ ਭੇਜੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਜਿੰਨੇ ਸੂਰਬੀਰ, ਬਹਾਦਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਲਾਲੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਗਈਆਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਖੜਕਾਉਣ ਲਈ ਆਇਆ ਹੈ। ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਭ ਧਾੜਵੀ ਤੇ ਲੁਟੇਰੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਸ ਇਕਠੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਪਰਗਟ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦੇ ਪਾਸ ਧਾੜਵੀ ਇਕਠੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਏ ਬਲਕਿ ਐਸੇ ਗੁਰਸਿਖ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਇਕਤਰ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਪੰਜੇ ਵਿਚੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਦਲੀਲ ਦੇਕੇ ਭੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੁਟੇਰੇ ਕਦੇ ਭੀ ਉਸ ਥਾਂ ਪਰ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਜਿਥੇ ਅਗੋਂ ਸਖਤ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਣਾ ਹੋਵੇ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਸੂਹੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਛਡ ਦਿਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਾਓ, ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿਓ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਵੇ, ਖਾਲਸਾ ਉਸ ਦੀ ਖਬਰ ਲੈਣ ਲਈ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਸੁਣਕੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਨੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀਆਂ ਖੂਬ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਵਡੀ ਤੋਂ ਵਡੀ ਤਾਕਤ ਭੀ ਜਿੱਤ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਪੁਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਐਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਧ੍ਰੋਹ ਕਮਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਧ ਕਰਨ ਦਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਸਬਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਵਡੇ ਦੋਖੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮ ਨਹੀਂ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੇੜਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੀ ਸੋਧ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਲੁਟ ਮਾਰ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਬਾਬੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣਾ

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਪਾਸ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਸੂਰਬੀਰ ਬਹਾਦਰ ਪੁਜ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦੇਣ ਲਈ ਸਮਰਥ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਸ: ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਵਾਰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਪਹੁੰਚ

---

†ਇਹ ਵਾਕਿਆ ਸੰਮਤ ੧੭੬੪ ਈ: ਦਾ ਹੈ। (ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਬੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਆਪ ਜੀ ਪਾਸ ਆਉਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਰੂਪ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਭੀ ਪੁਜ ਗਏ। ਮਰਾੜਕੇ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੜੇ ਬਹਾਦਰ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਉਹ ਭੀ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਬੈਰਾੜ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗਰੇਵਾਲ, ਮਾਨ, ਧਾਲੀਵਾਲ, ਚਾਹਿਲ, ਭੁਲਰ, ਜੋ ਭੀ ਜੰਗ ਜੁਧ ਕਰਨ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਸਨ ਸਾਰੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਜੀਊਣ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ, ਨਿਗਾਹਾ ਸਿੰਘ, ਚੂਹੜ ਸਿੰਘ ਦੁਲਟ, ਆਦਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਲੜਾਕੇ ਸਭ ਆ ਗਏ।

ਸਲੌਦੀ ਵਾਲੇ ਆਲੀ ਸਿੰਘ, ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਨੌਕਰ ਸਨ। ਸੂਬੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲੀ ਮਾਰੀ ਕਿ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡਾ ਇਕ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਿਹ ਕਰਨ ਲਈ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਗੇ ਤੁਹਾਡੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ ਆਇਆ ਹੈ ਵੇਖਣਾ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਭੀ ਕਿਵੇਂ ਬੀਤਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਚਿੜਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਇਹ ਬੋਲੀਆਂ ਸਿੰਘ ਨਾ ਸਹਾਰ ਸਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨੌਕਰੀ ਛਡ ਦਿਤੀ। ਸੂਬੇ ਨੇ ਗੁਸੇ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਸਚ ਮੁੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬੰਦਾ ਹੈਂ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸ ਕਰ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘ ਹਥਕੜੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਖੁਲ੍ਹਾ ਕੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਸਭ ਸੁਤੇ ਪਏ ਵੇਖੇ। ਇਹ ਅਦਭੁਤ ਕਰਾਮਾਤ ਵੇਖ ਕੇ ਸਿੰਘ ਜੇਹਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਬੰਦੇ ਵੱਲ ਚਲ ਪਏ ਅਤੇ ਜਾ ਫਤਿਹ ਗਜਾਈ। ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਵਾਕਫ ਸਨ ਅਤੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਭੇਦ ਸੀ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਬੇ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਖੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮਾਝੇ ਆਦਿਕ ਦੇ ਸਿੰਘ ਨਾ ਆ ਮਿਲਣ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਕਸਬਿਆਂ ਦੀ ਸੋਧ ਸੁਧਾਈ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਵਧਾ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਇਹ ਸਲਾਹ ਠੀਕ ਜਾਪੀ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਦਿਨ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਦੀ ਪ੍ਰੇਡ ਕਰਾਈ। ਇਕ ਉਚੇ ਅਸਥਾਨ ਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਅਤੇ ਸਿਪਾਹ ਸਾਲਾਰ ਦੀ ਵਰਦੀ ਪਹਿਣ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਜੇ ਹੋਏ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਬਸਤ੍ਰ ਵੇਖ ਕੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਚਿੱਤ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ।

ਇਕ ਦਿਨ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬਾਬੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦਿਤੀ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਵਲੋਂ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਫੌਜ ਭੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਖਜ਼ਾਨਾ ਖੋਹ ਲੈਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬਹੋਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਾਸ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਖੋਹ ਲਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਮੁਕਾਬਲਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭੀ ਹੋਇਆ ਪਰ ਸਿੰਘ ਸਾਰਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਖੋਹ ਕੇ ਲੈ ਆਏ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਅਗੇ ਲਿਆ ਰਖਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਧਨ ਵੰਡ ਦਿਤਾ। ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਕੁਝ ਨਾ ਰਖਿਆ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨਿਰਲੋਭ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

ਸਮਾਣੇ ਦੀ ਫਤਿਹ

ਇਸ ਫਤਹਿ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸ਼ਗਨ ਸਮਝ ਕੇ ਭੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ੨੬ ਨਵੰਬਰ ਸੰਨ ੧੭੦੯ ਈ: ਨੂੰ ਸਮਾਣੇ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਕੈਂਥਲ ਪਰਗਣੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੇ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਫੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਹ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਮੂੰਹ ਦੀ ਖਾ ਕੇ ਨਸ ਗਏ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਹੋਰ ਭੀ ਵਧ ਗਏ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਜਿਧਰ ਉਹ ਧਾਵਾ ਬੋਲਦੇ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਚੁੰਮਦੀ ਸੀ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਚਾਰ ਦਸਤੂਰ ਸਨ–(੧) ਹਵੇਲੀ, (੨) ਤਿਹਾੜਾ, (੩) ਧਨੇਸਰ, (੪) ਸਮਾਣਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਹਾਕਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਲੁਟ ਕੇ ਇਹ ਕੁਝ ਰਕਮ ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰਾ ਦਿੰਦੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖਦੇ। ਦੁਖੀ ਪਰਜਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਸੀ। ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਪਰ ਮਨ ਮੰਨਿਆਂ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁਧ ਕੋਈ ਪੁਕਾਰ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਮਾਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਬਹੁਤ ਚਰਚਾ ਸੀ ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਪਰ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਗੁਸਾ ਸੀ ਕਿ ਇਥੋਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਜਲਾਦ ਜਲਾਲਦੀਨ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਸੀਸ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਲਈ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਈ ਸੀ। ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਸਾਸ਼ਲ ਬੇਗ ਤੇ ਬਾਸ਼ਲ ਬੇਗ ਵੀ ਸਮਾਣੇ ਦੇ ਹੀ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘ ਐਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿਥੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਜਲਾਦ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਣ। ਜਲਾਲ ਦੀਨ ਦੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਅਜੇ ਭੀ ਖੜੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਸਮਾਣੇ ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਆਮ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋਏ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਦੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਜਦੋਂ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਸਮਾਣੇ ਦੇ ਪਾਸ ਨਵੰਬਰ ੧੭੦੯ ਈ: ਨੂੰ ਪੁਜ ਗਿਆ।

ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਸਿੰਘ ਦਲ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਹਵੇਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਕਢ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਦੰਡ ਦਿਤਾ। ਸਮਾਣੇ ਇਕ ਮਕਾਨ ਖੜਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ੧੦,੦੦੦ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੱਢਿਆ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਪੁਜੀ ਤਾਂ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਲੁਟੇਰੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਜੰਨਤਾ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਚੂਸਿਆ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੁਟਣਾ ਤੇ "ਸੌ ਦਿਨ ਚੋਰ ਦਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਧ ਦਾ" ਅਨਤਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਭੁਗਤਾਉਣਾ ਅਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਖੁਲੀ ਲੁਟ ਮਾਰ ਵਿਚ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਬੇ ਇਨਸਾਫੀ ਤੇ ਧੱਕਾ ਭੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਭ ਨੂੰ ਇਹੋ ਖਿਆਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਬੇਦੋਸ਼ਿਆਂ ਪਰ ਮਨਭਾਉਂਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਤਿ ਧਰਮ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਿਤਨੀ ਭੀ ਹੋਵੇ ਥੋੜੀ ਹੈ। ਸਮਾਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਹਾਲ ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਦਰਦ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੇ ਕਦੇ ਪਲੰਘ ਤੋਂ ਪੈਰ ਹੇਠਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾਹਿਆ ਉਹ ਨੰਗ ਪੈਰੀਂ ਭਜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਥੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਣੇ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਦਾ ਚੰਗਾ ਫਲ ਭੁਗਤਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਪੁਜ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਅਠ ਦਿਨ ਇਥੇ ਡੇਰਾ ਰਖਿਆ। ਜੰਗ ਵਿਚ ਕੰਮ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਸਾਮਾਨ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਇਕਠਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਮਾਣੇ ਦੀ ਹਾਰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਲੈਣੇ ਦੇ ਦੇਣੇ ਪੈ ਰਹੇ।

ਇਕ ਦਿਨ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰਖਾਂ ਸੂਬਾ ਸਹਿੰਦ ਦੇ ਭੇਜੇ ਹੋਇ ਚਾਰ ਭੇਦੀਏ ਫੜ ਲਿਆਂਦੇ ਅਤੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਨੀਤੀ ਨਿਪੁਨ ਬੰਦੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਦੇ ਨੱਕ ਅਤੇ ਕੰਨ ਕਟਕੇ ਛਡ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਾ ਕੇ ਸੂਬਾ ਸਹਿੰਦ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿਓ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਉਸ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਫਲ ਭੁਗਤਾਏਗਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਹਾਲ ਭੀ ਸਮਾਣੇ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਵਰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਦ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਭੇਦੀਆਂ ਨੇ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਵਜ਼ੀਦੇ ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਤੜਫਿਆ ਅਤੇ ਜੰਗ ਦੀਆਂ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ। ਮੰਨ ਵਿਚ ਝੂਰੇ ਕਿ ਮੈਂ ਮਾੜਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੈਰ ਪਾ ਲਿਆ।

ਉਧਰ ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜਥਾ ਪਹਾੜਾਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਦਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਵਲੋਂ ਦੀ ਹੋਕੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਦੇ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਉਸ ਨੇ ਰੋਪੜੀਏ ਬਹਿਲੋਲ ਪੁਰੀਏ ਤੇ ਬਸੀ ਦੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਜੇਹੜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਠਹਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਧਰ ਹੀ ਖਪਤ ਕਰ ਦਿਉ ਜਾਂ ਪਿਛੇ ਨੂੰ ਭਜਾ ਦਿਓ। ਮਝੈਲ ਸਿੰਘ ਭੀ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲੇ ਸਨ।

ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਭ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਕਠੇ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਅਤੇ ਘੜਾਮ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਕਸਬੇ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਪਠਾਣ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਨਾਮਵਰੀ ਪਾ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਚੰਗੇ ਸ਼ਸਤਰ ਤੇ ਘੋੜੇ ਮਿਲ ਜਾਣਗੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਕਸਬਾ ਸਨੌਰ ਤੇ ਡਸਕਾ ਜਾ ਘੇਰਿਆ। ਇਥੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੀਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਪੀਰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਨਾਲ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਦਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੂੰਹ ਭੁਆ ਦੇਣਗੇ । ਪੀਰਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪੀਰੀ ਨ ਚਲੀ । ਉਹ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਘਾਹ ਲੈਕੇ ਹਥ ਬੰਨ ਕੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਪੀਰ ਭੀਖਨ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋਣ ਦੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਪਾਕੇ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਨ ਲਗੇ । ਬਾਬੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਡਸਕੇ ਨੂੰ ਮਾਫ ਕਰਕੇ ਲੁਟ ਤੋਂ ਬਚਾ ਦਿੱਤਾ

ਹੁਣ ਥਾਨੇਸਰ ਵਲ ਧਾਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਸੀ । ਪਰ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਤੀਰਥ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਪਰ ਹਮਲਾ ਨਾ ਕੀਤਾ । ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੜੇ ਜੋਧੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ । ਏਥੋਂ ਦੇ ਲੜਾਕੇ ਸਭ ਡਰਦੇ ਮਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਖਾਲੀ ਛਡ ਗਏ ਇਥੋਂ ਦਾ ਫੋਜ ਦਾਰ ਟਬਰ ਸਮੇਤ ਦਿਲੀ ਭੱਜ ਗਿਆ । ਇਥੋਂ ਨੇੜੇ ਹੀ ਪਿੰਡ ਕੁਜ ਪੁਰਾ ਜੋ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ ਜੋ ਮੰਨ ਲਈ ਗਈ । ਸੂਬੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਫ਼ੌਜ ਭੇਜੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਕੁ ਸੌ ਸਵਾਰ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡ ਸੋਧ ਦਿਤਾ । ਜਦ ਸਿੰਘਾ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਸਤਫਾ ਬਾਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਉਸ ਫੌਜੀ ਦਸਤੇ ਨੂੰ ਜਾ ਘੇਰਿਆ ਦੋ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਜੰਗੀ ਸਮਾਨ ਫੌਜ ਪਾਸੋਂ ਖੋਹ ਲਿਆ ਇਥੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਇਕ ਪਿੰਡ ਟੋਹਾ ਸੀ ਉਥੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਗਊਆਂ ਬਕਰੀਦ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਇਕਠੀਆਂ ਕਰ ਰਖੀਆਂ ਸਨ । ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਸਾਈਆਂ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਦੋ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦਲ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਸਾਈ ਸੋਧ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਗਊਆਂ ਛੁਡਾ ਦਿਤੀਆਂ । ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਬੰਦੇ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ।

ਸਢੌਰੇ ਦੀ ਸੋਧ

ਇਥੇ ਕਸਬਾ ਸਢੌਰਾ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਤੇ ਬਾਣੀਏ ਆਏ ਤੇ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਢੌਰੇ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਸੱਯਦ ਬੁਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅਪ੍ਰਾਧ ਵਿਚ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ । ਇਥੋਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਹਿੰਦੂਆਂ ਪਾਸੋਂ ਚਾਰ ਗੁਣਾ ਮਾਮਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗਊ ਮਾਸ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਅਗੇ ਸੁਟ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰੋਹ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ । ਅਖਾਂ ਲਾਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਭਵਾਂ ਤਣ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਢੌਰੇ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਸਬੰਧੀ ਬੜੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਤੁਰਦੇ ਵਗਦੇ ਦਰਿਆ ਉਤੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਬੀਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਕਈ ਪਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਦੇਹਾਂ ਧਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਕਦੇ ਗੁਪਤ ਕਦੇ ਪਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਾਹੇ ਅਸਾਧ ਰੋਗ ਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ, ਜਿੰਨ ਤੇ ਚੁੜੇਲਾਂ ਉਸ ਨੇ ਵਸ ਕਰ ਰਖੀਆਂ ਹਨ । ਇਸ ਦੇ ਕੋਲ ਪਾਰਸ ਦੀ ਵੱਟੀ ਹੈ, ਜਿਤਨਾ ਧਨ ਚਾਹੇ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਆਦਿ । ਇਹਨਾਂ ਅਫ਼ਵਾਹਵਾਂ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਪਰ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਸੀ । ਉਹ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ । ਪਰਗਨਾ ਸਢੌਰਾ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਬਾਈ ਪਰਗਨਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ ਤੇ ਤੂਸੀ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਬਸਤੀ ਸੀ । ਇਥੋਂ ਦਾ ਹਾਕਮ ਨਵਾਬ ਉਸਮਾਨ ਖਾਂ ਬੜਾ ਜ਼ਾਲਮ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੁਖੀ ਪਰਜਾ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਢੌਰੇ ਪਰ ਹਮਲਾ
ਦੁਖੀ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੀਆਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਤਿਆਰੀਆਂ
ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਸਢੌਰੇ ਦੇ ਪਠਾਨਾਂ ਨੇ ਅਗੋਂ ਮੁਕਾਬਲੇ
ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ

ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕਾਫੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਪਰ ਸਢੌਰੇ ਦਾ ਕੋਟ ਫਤਹਿ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਜਦ
ਮੁਕਾਬਲਾ ਸਖਤ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦੇ ਪੁਤਰ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ
ਦੂਰ ਬੈਠੇ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹੋ, ਉਧਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤਿੰਨਾਂ ਪਹਿਰਾਂ ਤੋਂ
ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਸਖਤ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪਰ ਤੁਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ
ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਪੰਜਾਵੇ ਪਰ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਤੀਰ ਚਲਾਏ, ਜਿਸ ਦੇ ਚਲਦੇ ਹੀ ਸਖਤ ਅੰਧੇਰੀ ਆਈ ਤੇ ਪਿਛੋਂ
ਮੀਂਹ ਪਿਆ। ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਹਲ ਚਲ ਮਚ ਗਈ। ਇਧਰੋਂ ਬੰਦੇ ਨੇ ਸਖਤ ਹੱਲਾ ਕਰਾ
ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜ ਗਏ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਧੱਲਾ ਕਰਕੇ ਗੜੀ ਵਿਚ
ਜਾ ਵੜੇ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਥੋਂ ਦੇ
ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਪਰ ਲੁਟ ਮਾਰ ਮਚ ਗਈ। ਕਢ ਕੇ ਅੱਗ ਵਿਚ
ਦੀਆਂ ਹਡੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਵਿਚੋਂ
ਪ੍ਰਸਿਧ ਪੀਰ ਕੁਤਬਦੀਨ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਕੁਮੇਤ ਆਦਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ
ਸਾੜੀਆਂ ਤਾਂਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ ਕਿ ਪੀਰ ਫਕੀਰ ਇਕਠੇ ਕਰ ਕੇ ਮਰਵਾ
ਕਰਨਗੇ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਸਭ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਸੱਯਦ ਬੁਧੂ ਸ਼ਾਹ ਵਾਲੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਸਹਵਾਨੀ ਸਯਦਾਂ ਦੇ ਮਹਲੇ ਵਿਚ
ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਖਤ ਡਰ ਫੈਲ ਗਿਆ।
ਇਹ ਹਵੇਲੀ ਹੁਣ ਤਕ ਕਤਲਗੜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ।

ਇਥੋਂ ਦਾ ਇਕ ਸੱਯਦ ਅਮਾਨ ਉਲਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ
ਸਢੌਰੇ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਕਪੂਰੀ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਦੌਲਤ ਲੁਟ ਕੇ ਭੇਜੀ
ਦੇ ਵੇਲੇ ਦਖਣ ਦਾ ਸੂਬਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕਈ ਗੁਣਾ ਕਾਮੀ
ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਹਿਸ਼ਤ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਬਣਾਇਆ। ਇਹ ਜਿਤਨਾ ਲੋਭੀ ਸੀ ਉਸ ਤੋਂ ਜਾਣ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।
ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਡੋਲੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖ ਕੇ ਫਿਰ ਅਗੇ ਉਸ ਨੇ ਇਲਾਕੇ
ਇਸ ਦਾ ਲੜਕਾ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਵਧ ਬਦਮਾਸ਼ ਨਿਕਲਿਆ। ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ।
ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕਲੰਕਤ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਨਾ ਛੱਡੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ
ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸ: ਤਖਤਾ ਸਿੰਘ ਦੂਲਟ ਲੇ ਆਂਦੇ ਅਤੇ
ਹੇਠ ਇਕ ਜਥਾ ਭੇਜਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਬੰਧੀ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਬੰਨ ਕੇ ਦਾ ਹਾਕਮ
ਬੰਦੇ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਬੰਦੇ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀਤੀ ਦਾ ਫਲ ਭੁਗਤਾਇਆ। ਇਸ ਕਸਬੇ ਤੜਫ ਕੇ ਮਰ
ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਇਕੋ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰਖਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਤੜਫ ਅਗੇ ਲਿਆ ਰਖਿਆ
ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਧਨ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ
ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਸਭ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵੰਡ ਦਿਤਾ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ
ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਧਾਂਕ ਬੈਠ ਗਈ। ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ।
ਮਰਨ ਕਰ ਕੇ ਦਿਲੀ ਦਾ ਤਖਤ ਡਾਵਾਂ ਡੋਲ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪੁਤਰ ਆਪੋ ਵਿਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਦਾ ਚੰਗਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜੇ ਸਿੰਘ ਦਿਲੀ ਪਰ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਦਿਲੀ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਰੋਅਬ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਘਰ ਦੀ ਫੁਟ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਨਿਕੰਮਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਉਧਰ ਮਰਹੱਟੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਮਰਹਟਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦਖਣ ਵੱਲ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਛਤ ਬਨੂੜ ਪਰ ਹਮਲਾ

ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਛੱਤ ਬਨੂੜ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਪਾਸ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮ ਸਾਡੀਆਂ ਬਹੂ-ਬੇਟੀਆਂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦੇ। ਆਪਣੇ ਦੀਨ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਹਿੰਦੂ ਪਰਜਾ ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਖੁਦਾ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਤਾਬਿਆਦਾਰੀ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸ਼ਕਾਇਤਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਛੱਤ ਬਨੂੜ ਪਰ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਪਹਿਲੇ ਬਨੂੜ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਫਿਰ ਛੱਤ ਪਰ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ। ਦਿਨ ਛੁਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕਸਬਿਆਂ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰ ਲਿਆ।

ਉਧਰ ਮਝੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਥਾ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਚਲਿਆ ਤਾਂ ਰੋਪੜੀਏ ਤੇ ਬਹਿਲੋਲ ਪੁਰੀਏ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸੂਬੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਰੋਪੜ ਦੇ ਪਾਸ ਘਮਸਾਣ ਦਾ ਜੰਗ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਅਦਭੁਤ ਕਾਰਨਾਮੇ ਵਿਖਾਏ। ਇਧਰੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਜਥੇ ਵੱਲ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਖਰੜ ਵਲ ਆਉ ਅਸੀਂ ਛੱਤ ਬਨੂੜ ਵਲੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਾਂਗੇ। ਰੋਪੜ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਨ ਫੌਜ ਦਾ ਵਡਾ ਸਿਪਾਹ ਸਲਾਰ ਨਸ਼ਤ੍ਰ ਖਾਨ ਮਲੇਰੀਆ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਨ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਭਾਜੜਾਂ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਨਸਤ੍ਰ ਖਾਨ ਦੀ ਲੋਥ ਚੁਕਣ ਲਈ ਬੜੇ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਨਾ ਚਲਣ ਦਿਤੀ। ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਜੋ ਪਿਛੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਸਨ ਉਹ ਭੀ ਰਣ ਤੱਤੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਫਤਹਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ "ਗੁਰ ਪੂਰੇ ਮੇਰੀ ਰਾਖ ਲਈ" ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਕਰਾਕੇ ਫਤਹਿ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ।

ਜਦ ਨਵਾਬ ਸਰਹੰਦ ਨੇ ਰੋਪੜ ਵਾਲੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਜਮਾਲ ਖਾਨ ਬਹਿਲੋਲ ਪੁਰੀਏ, ਸ਼ਮਸ਼ ਖਾਂ ਕਿੜੀ ਵਾਲੇ, ਖਿੰਜ਼ਰ ਖਾਂ ਮਲੇਰੀਏ ਆਦਿ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਤੇ ਚਾਰ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਇਸ ਫੌਜ ਨੇ ਸੰਘੋਲ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਾਸ ਜਿਥੇ ਖੁਮਾਣੋ ਦਾ ਥੇਹ ਹੈ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਮੁਠ ਭੇੜ ਕੀਤੀ। ਖਿੰਜ਼ਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨਸ਼ਤ੍ਰ ਖਾਨ ਦੇ ਮਰਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਗੁਸਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਬੜੇ ਕਰੋਧ ਨਾਲ ਟੁਟ ਕੇ ਪਿਆ ਅਤੇ ਵੰਗਾਰਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਭੀ ਅਗੋਂ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸਿੰਘ ਭੀ ਤੇਰੇ ਜੈਸੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੀ ਸੋਧ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਨ, ਵੇਖ ਹੁਣੇ ਹੀ ਤੈਨੂੰ ਭੀ ਨਸ਼ਤ੍ਰ ਖਾਨ ਨਾਲ ਹੀ ਭੇਜਦੇ ਹਾਂ । ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ । ਦੋਪਹਿਰ ਤਕ ਤੁਲਵੀਂ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਕ ਹਵੇਲੀ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਦੁਸ਼ਮਨ ਫੌਜ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸੀ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਖਿਜ਼ਰ ਖਾਨ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਫੌਜੀ ਆਗੂ ਖੇਤ ਰਹੇ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਭਾਜੜਾਂ ਪੈ ਗਈਆਂ । ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਫਤਹਿ ਦੀ ਖਬਰ ਪੁਜੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਾਜੇ ਗਾਜੇ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਸਰਹੰਦ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਭੀ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨਾਲ ਆ ਰਲੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਿਤਨੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਪਰ ਬਹਤ ਬੈਠ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਬਾਵਜੂਦ ਬਹੁਤ ਤਿਆਰੀਆਂ ਦੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਅੰਦਰੋਂ ਥਰ ਥਰ ਕੰਬਦਾ ਸੀ।

ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਫਤਿਹ

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਖਬਰਾਂ ਭੇਜ ਦਿਤੀਆਂ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਗੁਰੂ ਮਾਰੀ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਲਈ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਪਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਵੈਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪਿਛੇ ਨਾ ਰਹੇ। ਇਹ ਖਬਰਾਂ ਪੁਜਣ ਦੀ ਦੇਰ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮਲਵਈ ਸ਼ੇਰ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਰਹੰਦ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਸ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਇਟ ਨਾਲ ਇਟ ਖੜਕਾਉਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜੋ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੰਡੇ ਵਾਂਗ ਰੜਕਦੀ ਸੀ। ਜਦ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਪਾਸ ਭਾਰੀ ਲਸ਼ਕਰ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਵਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ। ਉਧਰ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਲੁਟ ਕੇ ਭੀ ਤੈਨੂੰ ਅਜੇ ਚੈਨ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਮੇਰੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਤੂੰ ਜਾਣਦਾ ਨਹੀਂ । ਜਾਹ ਮੁੜ ਜਾ ਕਿਤੇ ਦਹੀਂ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਕਪਾਹ ਨਾ ਖਾ ਬੈਠੀਂ । ਪਰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਮਾਰੀ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਖੜਕਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਫਲ ਭੁਗਤਾਉਣ ਲਈ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ– ਖਾਲਸਾ ਮਾਇਆ ਦਾ ਲੋਭੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦੇਣਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਤੂੰ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲੈ, ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਹੁਣ ਆ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਪਿਛੇ ਹਟਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ। ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਭਾਵੇਗਾ ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਕੰਮ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਪਿਛੇ ਹਟਣਾ ਨਹੀਂ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਜੋ ਉਤਰ ਲਿਖਿਆ ਉਸ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਹੋਰ ਭੀ ਵਧ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹ ਸਿਰ ਹਥੇਲੀਆਂ ਤੇ ਧਰਕੇ ਲੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੂਬਾ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਈ ਕੋਹ ਪਰ ਚਮੜ ਚਿੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਮੋਰਚੇ ਬਣਾਏ। ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਤਰਤੀਬ ਨਾਲ ਵੰਡਿਆ। ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਇਕ ਲੰਬੀ ਕਤਾਰ ਬੀੜ ਕੇ ਐਸੀ ਕਿਲੇ ਬੰਦੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਕੋ ਹਮਲੇ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਤੋਪਾਂ ਨਹੀਂ। ਹਥਿਆਰ ਭੀ ਘਟੀਆ ਦਰਜੇ ਦੇ ਹਨ। ਫ਼ੌਜ ਭੀ ਸਿਖੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਐਵੇਂ ਇਧਰੋਂ ਉਧਰੋਂ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਐਸੇ ਸੂਰਮੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ਾ ਸਿਪਾਹਗੀਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਜੰਗ ਦੇ ਦਾਉ ਪੇਚ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਇੰਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਕਿਵੇਂ ਜਿੱਤ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਇਕ ਉਚੇ ਹਾਥੀ ਪਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਜਦ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਖਿਆਲ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਤਾਕਤ ਅਜਿੱਤ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਰਹੰਦ ਪਰ ਫਤਹਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਚਟਕੀਆਂ ਲੈ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਉਹ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਇਕ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸੁਣਾਇਆ ਅਤੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜੇਹੜੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਗੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਗੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸੁਣਕੇ ਸਿੱਖੀ ਜੋਸ਼ ਠਾਠਾ ਮਾਰਨ ਲਗ ਪਿਆ। ਹਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਅੱਜ ਫਤਹਿ ਜਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਤੋਪਾਂ ਸਿਖੀ ਹੋਈ ਫ਼ੌਜ, ਵਧੀਆ ਸਾਮਾਨ ਜੰਗੀ ਹਾਥੀ ਘੋੜੇ ਜੰਬੂਰ ਤੇ ਰਹਿਕਲੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਮਰ ਮਿਟਣ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸੀ।

ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੈਨਾਂ ਦਾ ੨੨ ਮਈ ੧੭੧੦ ਈ: ਨੂੰ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਨੇ ਅੱਗ ਉਗਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਅਕਾਸ਼ ਮੰਡਲ ਧੂੰਏ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਅਤੇ ਅਲੀ ਅਲੀ ਦੇ ਨਾਹਰਿਆਂ ਨਾਲ ਆਕਾਸ਼ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ।

ਪਹਿਲੇ ਹੱਲੇ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕਾਫੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਵਾਰ ਨੇ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਬੜੇ ਸਖਤ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਤੋਪਾਂ ਵਾਲੀ ਬਾਹੀ ਛਡ ਕੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹੁਣ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅੱਡ ਅੱਡ ਜੱਥਿਆਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਤਰਤੀਬ ਨਾਲ ਵੰਡਿਆ ਅਤੇ ਯੁਧ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਗੁਰ ਸਮਝਾਏ। ਆਪ ਇਕ ਉਚੀ ਥਾਂ ਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਜੰਗ ਦਾ ਰੰਗ ਵੇਖਣ ਲਗੇ। ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਸਖਤ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ।

ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਭਾਵੇਂ ਤੋਪਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਤਲਵਾਰਾਂ ਸੂਤ ਕੇ ਐਸੇ ਟੁਟਕੇ ਪਏ ਕਿ ਹਾਥੀਆਂ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਲੈਣ ਤੋੜ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਦਾ ਵੈਰੀਆਂ ਪਰ ਇਹ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਸਮਝਿਆ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਡਰ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਤੋਪਾਂ ਨਿਕੰਮੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇ ਦਿਲ ਡੋਲ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਬੁਰੇ ਦਿਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅਕਲ ਭੀ ਜਵਾਬ ਦੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਹੋ
ਹਾਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਕਲ ਜਵਾਬ ਦੇ ਚੁਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਦਿਲ
ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੇਹੜੀ ਗਲ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ
ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਸ਼ਕਰ ਵਿਚ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ
ਅਫਵਾਹਾਂ ਫੈਲ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਪਰ ਭਰੋਸਾ ਅਤੇ ਜਿੱਤ ਦਾ ਕਾਮਲ ਯਕੀਨ ਦਿਲ
ਵਿਚ ਰਖਕੇ ਲੜਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਝੂਠੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ
ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣ ਵਿਚ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੁਧੀ ਠੀਕ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ
ਗਲਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਿੰਘ ਕਦੇ ਭੀ ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ
ਵਲ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਹੀ
ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਾਡਾ ਭਾਵ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਲੜ ਰਹੀਆਂ
ਹੋਣ ਤਾਂ ਜਿਸ ਫੌਜ ਦਾ (ਹੌਸਲਾ) ਉਚਾ ਹੋਵੇਗਾ ਉਸ ਦਾ ਪਲੜਾ ਭਾਰੀ ਰਹੇਗਾ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਹੌਸਲਾ
ਗਿਰ ਗਿਆ ਉਹ ਹਾਰ ਖਾ ਜਾਵੇਗੀ।

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਇਹੋ ਮਨਜ਼ੂਰ ਸੀ ਕਿ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਪ ਦਾ ਫਲ
ਭੁਗਤਾਇਆ ਜਾਵੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਗਿਰ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ
ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦਾ ਇਤਨਾ ਡਰ ਫੈਲ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁੰਦੇ ਸੁੰਦੇ ਦਿਲ ਹਾਰ ਬੈਠੇ।
ਉਧਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਦ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ
ਦੁਸ਼ਮਨ ਪਰ ਇਕ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹੱਲਾ ਬੋਲਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਮਲੇਰੀਆ ਦੀ ਬਾਹੀ ਵਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ
ਇਤਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜ ਗਏ। ਇਕ ਵੇਰ ਭਾਜੜ ਪੈਣ ਦੀ
ਦੇਰ ਸੀ ਫ਼ਿਰ ਤਾਂ ਪਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੈਦਾਨ ਖਾਲੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਸਭ ਭਜ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਜਾ
ਵੜੇ। ਏਹ ਜੰਗ ਸਰਹੰਦ ਤੋਂ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਕੋਹ ਚੜ੍ਹਦੇ ਤੇ ਦਖਣ ਦੀ ਗੁੱਠ ਪਿੰਡ ਚਪੜ ਚਿੱੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ
ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ।

ਇਸ ਹਲੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮ ਘਟਨਾ ਇਹ ਹੋਈ ਕਿ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਵਜੀਰ
ਖਾਨ ਨੂੰ ਸ: ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਜੋ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ ਭਾਈ ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਦੀ
ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਕੁਝ ਇਤਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਡਿਗਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਾਥੀ ਦਾ
ਪੈਰ ਕਬਰ ਵਿਚ ਪੈਜਾਣ ਕਰਕੇ ਸੂਬਾ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ
ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਬੰਨ ਕੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸੂਬੇ ਦਾ ਵਡਾ ਪੁਤ੍ਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣਾ
ਟਬਰ ਲੈਕੇ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਭਜ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕੌਣ ਕਰਦਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਫਤਹਿ
ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦੇਰ ਨਾ ਲਗੀ। ਦੀਵਾਨ ਸੁਚਾ ਨੰਦ (ਝੂਠਾ ਨੰਦ) ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਫੜ ਲਿਆ
ਗਿਆ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸਭ ਦੋਖੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਲੁਟ ਮਾਰ
ਮਚ ਗਈ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਹਿੰਦ ਪਰ ਜੋ ਇਸਲਾਮੀ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਹ ਡਿੱਗ
ਪਿਆ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕੇਸਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਝੂਲਣ ਲਗਾ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫ਼ੌਜ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਾ ਮਲੇਰੀਆ ਸਿਪਾਹ ਸਲਾਰ ਸ਼ੇਰ ਮਹੰਮਦ ਖਾਨ ਅਤੇ ਖ੍ਵਾਜਾ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਆਦਿਕ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦੁਸਮਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਟੁਟ ਗਏ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਫਤਹਿ ਨੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤ ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਹਨ ਸ਼ਾਹੀਅਤ ਦਾ ਰੋਅਬ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤੋਂ ਉਠ ਗਿਆ।

ਸੁਚਾ ਨੰਦ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਇਹ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ ਸੀ ਕਿ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਵਡੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਵਧਕੇ ਹੋਣਗੇ। ਸੱਪਾਂ ਦੇ ਪੁਤ ਮਿੱਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਜ਼ੰਮਦੀਆਂ ਸੂਲਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤਿੱਖੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਦ ਸੂਬਾ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਪਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਛਡਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰਨ ਲਗਾ ਤਾਂ ਸੁਚਾ ਨੰਦ ਨੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਸੀ "ਕਾਲੇ ਨਾਗ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਲਣਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨਾ ਸਿਆਣਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ" ਆਦਿਕ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਲਈ ਉਭਾਰਿਆ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਝੂਠਾ ਨੰਦ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੂੰ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਦੀਵਾਨ ਸੁਚਾ ਨੰਦ ਨੂੰ ਕੋਰੜਿਆਂ ਦੀ ਸਖਤ ਮਾਰ ਮਾਰੀ ਗਈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਟੀ ਹੱਟੀ ਫੇਰ ਕੇ ਭੀਖ ਮੰਗਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਜਿੰਨਾਂ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੱਕ ਲੁਟ ਮਾਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਜੋ ਹਾਲਤ ਹੋਈ ਉਹ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਜਿਧਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਆਇਆ ਭੱਜ ਨਿਕਲੀ। ਮਾਂ ਨੇ ਪੁਤ ਨੂੰ ਨਾ ਪਛਾਣਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਡਰ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਰਹੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਸਬੰਧੀ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਪੰਦਰਾਂ ਸੋਲਾਂ ਕੋਹ ਦੇ ਘੇਰ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਭੀ ਇਸ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਬਵੰਜਾ ਲਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਮਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਇਸ ਸੂਬੇ ਵਲੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਹਰ ਸਾਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਸ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਇਥੇ ਪੜਾ ਭਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਭ ਅਮੀਰ ਲੋਕ ਇਥੇ ਆ ਵਸੇ ਸਨ। ਜਦ ਸਭ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਦੰਡ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਵਡੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਸਰਕਾਰੀ ਇਮਾਰਤਾਂ ਪਰ ਖਾਲਸਾਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਝੁਲਾ ਦਿਤੇ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਦਾ ਸੂਬਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜੋ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਵੇ। ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਸ: ਬਾਜ ਸਿੰਘ, ਸੂਬਾ ਥਾਪ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਇਬ ਨਾਜ਼ਮ ਬਣਾਇਆ ਤਾਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਿੰਘ ਮਿਲ ਕੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਉਣ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਗਣਿਆ ਦੇ ਹਾਕਮ ਆਕੀ ਹੋਇ ਬੈਠੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲ ਫੌਜਾਂ ਭੇਜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਖਰਾਜ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਫਤਿਹ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਦਿਲ ਧਨ ਜਾਂ ਹਕੂਮਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਲਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰਕੇ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਫਤਿਹ ਕਰ ਕੇ ਭੀ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ ਆਪ ਫਕੀਰ ਦਾ ਫਕੀਰ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵੇਖ ਕੇ ਰੋਜ਼ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਸਿੰਘ ਸਜ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮਸੰਦਾ ਦੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ

ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਬਲਾਕੀ ਸਿੰਘ ਸੀ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਫਰਿਆਦੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਘੁੜਾਣੀ ਵਡੀ ਵਿਚ ਆਕੇ ਪਤਾ ਕੀਤਾ ਜਦ ਮੈਂ ਰਹਿਰਾਸ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਚੌਪਈ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਆ ਤਾਂ ਰਾਮ ਰਾਏ ਦੇ ਮਸੰਦਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਕੁਟਿਆ ਅਤੇ ਗਾਲੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਘੁੜਾਣੀ ਦੇ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪਾਇਲ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ ਪਾਇਲ ਨੂੰ ਸੋਧਕੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਜਾ ਘੇਰਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਦਾ ਇਕ ਹਾਕਮ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਕ ਅਨੂਪ ਕੌਰ ਨੂੰ ਜਬਰਦਸਤੀ ਉਠਾ ਲਿਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੀਨ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਤੇ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹ ਸਤਵੰਤੀ ਕਟਾਰੀ ਮਾਰ ਕੇ ਮਰ ਗਈ। ਇਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਕਬਰ ਬਣਵਾ ਦਿਤੀ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨੇ ੧੦੦੦੦ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਇਆ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦੇ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਲੁਟ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਨੂਪ ਕੌਰ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ ਕਬਰ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਰਾਏਕੋਟ ਦੇ ਰਾਇ ਕਲੇ ਨੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਅਤੇ ਪੰਜ ਘੋੜੇ ਨਜ਼ਰ ਭੇਂਟ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹੋਣ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਮੁਲਕ ਬਚਾ ਲੀਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਅਠਾਈ ਪਰਗਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਹਰ ਪਾਸੇ ਧਾਂਕ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਕਿਲਾ ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ

ਬੁਧਨੀਤੀ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਇਹ ਗਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਕਿਲੇ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇਗੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸਨੇ ਸਢੌਰੇ ਤੋਂ ਵੀਹ ਕੋਹ ਪਹਾੜ ਵਲ ਕਿਲਾ ਮੁਖਲਸ ਗੜ੍ਹ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਆਪ ਨੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਰਖਿਆ ਉਸ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਜੰਗ ਲਈ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਫਤਹਿ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਜਦ ਇਹ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਫਤਹਿ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਾਮਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਜਵਾਨ ਦੇ ਕੇ ਪਾਨੀਪਤ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸੌਂਪ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਫਤਹਿਸਿੰਘ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ਸਿੰਘ ਭਾਈਭਗਤੂ ਕੇ ਅਤੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਫੂਲ ਕੇ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਰੂਪੇ ਕਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦੁਰ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਚਲਿਆ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੋਰ ਲੜਾਈਆਂ

ਜਦ ਇਹ ਖਬਰਾਂ ਦਿਲੀ ਪੁਜੀਆਂ ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਾਜੀ ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਰ ਬੇਗ ਖਾਂਨ ਸ਼ਾਹ ਅਨਾਇਤੁਲਾ ਤੇ ਮੁਨੀਰ ਮੁਹੰਮਦਖਾਨ ਆਦਿਕ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਅਸਵਾਰ ਤੇ ਇਤਨੀ ਹੀ ਪਿਆਦਾ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਵਲ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਤਿਰਾਵੜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਫੌਜ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਵਲ ਆ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਆ ਮਿਲਿਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੈਨਾ ਆਗਈ ਭਾਵੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸਖ਼ਤ ਕੀਤਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਕਿਲੇ ਵਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਦੂਜੀ ਲੜਾਈ ਖਰੜ ਦੇ ਪਾਸ ਹੋਈ ਪਰ ਇਥੇ ਭੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਖਾਣੀ ਪਈ ਸਰਹੰਦ ਪਰ ਇਕ ਵੇਰ ਫਿਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਖੁਸ ਗਈ। ਕੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦਜਾਨ ਖਾਂ ਕਸੂਰੀ ਪਠਾਨ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਬੜੇ ਲੜਾਕੇ ਸਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਗੇ ਵਧਕੇ ਬੜੈਲ ਪਿੰਡ ਪਾਸ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਜਾ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ। ਜਦ ਲੜਾਈ ਹੋਣ ਲਗੀ ਤਾਂ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦੁਰ ਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ ਇਕ ਇਕ ਸਿੰਘ ਦਸਾਂ ਦਸਾਂ ਵਰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦਾ ਉਹ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤੋਬਾ ਤੋਬਾ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ।

ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਉਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਵਧ ਗਏ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਹੋਸਲੇ ਟੁਟ ਗਏ। ਬੜੈਲ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਭੀ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਉਣਾ ਸੁਣਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਜ ਨਿਕਲੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦਸ ਦਸ ਕੋਹ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਛਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਖਤ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਤੱਕੀ ਮਹੁੰਮਦ ਖਾਨ ਮੁਨੀਰ ਮਹੁੰਮਦ ਖਾਨ ਤੇ ਅਨਾਇਤੁਲਾ ਆਦਿਕ ਕਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਰਦਾਰ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਬੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਇਕ ਵੇਰ ਫਿਰ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਦਖਲ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਸ਼ਕਰ ਦੇ ਚਾਰ ਹਿਸੇ ਕਰ ਦਿਤੇ ਇਕ ਨੂੰ ਪਾਣੀਪਤ ਵਲ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੂਜਾ ਕਿਲੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਛਡ ਦਿਤਾ। ਤੀਜਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਖਕੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ। ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕਰਕੇ ਕਸਬਾ ਬਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਮੋਰਿੰਡਾ ਜਾ ਸੋਧਿਆ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਜਾਨੀ ਖਾਂ ਮਾਨੀ ਖਾਂ ਥਾਨੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਗੰਗੂ ਕੇ ਪਿੰਡ ਧਹੇੜੀ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਿਘਾਂ ਪਰ ਹੋਰ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹੰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਅਸੀ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਰਸੇ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਬੰਨ੍ਹਾਂਗੇ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਹੰਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਭੀ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਖਬਰ ਲਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂਦੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਫਲ ਭੁਗਤਾਇਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ। ਥੋਹੜੇ ਜਿਹੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਫਤਹਿ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਯੂ.ਪੀ. ਵਲ ਵਧਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਹਰਦੁਆਰ ਪੁਜਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ, ਇਥੋਂ ਆਕੇ ਨਜੀਬਾਬਾਦ ਨੂੰ ਆ ਘੇਰਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਥੋਂ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦੂਦੇ ਖਾਂ ਨੇ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦੇ ਕੇ ਅਤੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਤਰਲੇ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਖਾਫੀ ਖਾਂ ਅ ਦਿਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪੰਜਾਹ ਸਠ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਾਰੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਨ ਜਲ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨਹਾਂ ਸੀ ਕਰਦਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਡਰ ਬਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜਲਾਲਾਅਬਾਦ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਹੋਈ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਰੁਹੇਲੇ ਤੇ ਪਠਾਨ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜੋ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਕਦੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਦਾ ਪਲੜਾ ਭਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਦੇ ਉਸ ਪਾਸੇ ਦਾ। ਇਕ ਵੇਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦਿਲ ਛਡ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਮੰਗਵਾ ਲਏ ਤੇ ਵਡਾ ਹਮਲਾ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਿਲਾ ਟੁਟ ਗਿਆ। ਸਿੰਘ ਪੌੜੀਆਂ ਲਗਾਕੇ ਕਿਲੇ ਵਿੱਚ ਵੜਨ ਲਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਪੌੜੀਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਸਿਰ ਉਚਾ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਰੁਹੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦੂਕ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਮਾਰ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਸੁਟ ਦਿੰਦੇ। ਉਹ ਡਿਗ ਪੈਂਦੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ। ਮੌਤ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਿੰਘ ਕਿਤਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਇਹ ਖੇਡ ਖੇਲਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਕਿਲੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਹੀ ਗਏ। ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘ ਕਿਲਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਵਲ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਛਡ ਕੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਫਿਰ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਇਤਹਾਸ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੌਰੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ੯੦ ਹਜ਼ਾਰ ਨਵੇਂ ਸਿੰਘ ਸਜਾਏ ਇਕ ਪਿੰਡ ਉਨਾਰਸਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜਪੁਤ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ ਸਨ। ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿਤਾ ਨੇ ਸਭ ਦੇ ਹੌਸਲ ਬਹੁਤ ਵਧਾ ਦਿਤੇ।

ਨਵਾਬ ਜਲਾਲ ਖਾਂ ਨੇ ਜਦ ਉਨਾਰਸਾ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘ ਬਣਨ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਗੁਸੇ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਫੋਜ ਭੇਜ ਕੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸ੍ਰ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸੀ ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਤ੍ਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਲਿਖ ਕੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਵੇਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੁਆਬੇ ਵਲ ਵਧਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਫਿਰ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਵਲ ਕੂਚ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਥੇ ਸਯੱਦ ਅਲੀਮੁਹੰਦ੍ਰਖਾਨ ਨਵਾਂ ਸੂਬਾ ਬਣਕੇ ਆਇਆਂ ਸੀ। ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਖ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਤਾਬੇਦਾਰੀ ਮਨ ਜਾਂ ਲੜਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾ। ਉਹ ਆਪਣ ਟਬਰ ਕਬੀਲੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦਿਲੀ ਵਲ ਨਸ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਫਤਹਿ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਡੇਰਾ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਬਹੁਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪੀਰ ਜ਼ਾਦੇ ਜਿਵੇਂ ਪੀਰੀ ਮੁਰੀਦੀ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਮਾਸ਼ੀ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਭੀ ਸਭ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਛਡ ਗਏ ਹਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਜਾ ਪਾਇਆ ਸਭ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦੰਡ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਥੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਆਮ ਦਰਬਾਰ ਲਾਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਣੇ ਇਕ ਇਕ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਖੜਾ ਕਰਕੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੋ ਸਜ਼ਾ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਹੀ ਓਹ ਦਿੱਤੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੀਨ ਪਰ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਾ ਇਹ ਨਵਾਂ ਢੰਗ ਕਢਿਆ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜਾਗੀਰ ਦਾਰਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਤਾਇਆ ਸੀ ਓਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਣੇ ਖੜੇ ਕਰਕੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪੁਛ ਕੇ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਪਰ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਫ਼ਖ਼ਰ ਹਾਸਿਲ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੇ ਉਸ ਗਏ ਗੁਜ਼ਰੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਭੀ ਜਿਸ ਢੰਗ ਨੂੰ ਚੀਨ ਦਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਤੇ ਅਨੋਖਾ ਢੰਗ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਖੜੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇਅਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਾ ਹਰ ਪਾਸੇ ਡੰਕਾ ਵਜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲੋਕ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਕਿ ਗ੍ਰੀਬਾਂ ਦਾ ਪਾਲਕ ਖਾਲਸਾ ਸਚ ਮੁਚ ਹੀ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦੇਣ ਲਈ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਇਸ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੀ ਇਛੱਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕਰਾ ਲਏ।

ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਦੇ ਨਵਾਬ ਜਲਾਲ ਖਾਨ ਨੂੰ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਜਾਂ ਉਨਾਰਸੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜੰਗ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾ। ਉਸ ਨੇ ਅਗੋਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਤੇ ਸਢੋਰੇ ਦੇ ਨਵਾਬ ਜੈਸਾ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਹਮਲੇ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਦਿਲ ਛਡ ਬੈਠਾਂ ਗਾ। ਮੈਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਕੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਕਿਲੇ ਫਤਹਿ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਤੇਰੀ ਮਾਂਗਵੀ ਧਾੜ ਮੇਰਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦੀ। ਤੂੰ ਤਕੜਾ ਹੋ ਕੇ ਆ, ਤੇ ਆਪਣਾ ਅਰਮਾਨ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲੈ। ਜਦ ਇਹ ਜਵਾਬ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਪੁਜਾ ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਗ ਬਗੋਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜਲਾਲਾ ਬਾਦ ਵਲ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਹਿਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਸਬਾ ਅੰਬੇਟਾ ਜਾ ਘੇਰਿਆ। ਅਗੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਨਨੋਤੇ ਦੇ ਸਯਦਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਕਰੋੜਪਤੀ ਸਨ ਜਾ ਦਬਾਇਆ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਗੁਜਰਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਦਸ ਕੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਜੀ ਭਰਕੇ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ। ੧੭੬੭ ਵਿੱਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਨਨੋਤਾ ਫਤਹਿ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਿਖਾਰੀ ਮੁਹੰਮਦ ਜ਼ਫਰ ਦੀਨ ਨੇ ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨਨੌਤੇ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਚੌਕਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਥਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲਗੇ ਹੋਏ ਮੈਂ ਆਪ ਵੇਖੇ ਹਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਤੇ ਗੁਜਰਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਇਤਨਾ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਕ ਭੀ ਘਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਫੂਟਾ ਸ਼ਹਿਰ ਪੈ ਗਿਆ।

ਜਲਾਲਾ ਬਾਦ ਇਥੋਂ ਪੰਜ ਕੋਹ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਜਲਾਲ ਦੀਨ ਪਾਸ ਸਾਰੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਪੁਜ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਨਨੋਤੇ ਤੋਂ ਜਦ ਸਿੰਘ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਵਲ ਵੱਧੇ ਤਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਬੜੀ ਬਿਪਤਾ ਆ ਪਈ ਰਾਹ ਵਿਚ ਇਕ ਢੱਕ (ਛਿਛਰੇ)ਦਾ ਜੰਗਲ ਸੀ ਜੋ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਮਛਰ ਬਿਹੁਤ ਮੋਟਾ ਸੀ। ਇਕ ਪਹਾੜ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਖੜੋਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦੇ ਭਾਵੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਾਈ ਤੇਈ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਨਦਾ ਪੱਕਾ ਭਰੋਸਾ ਰਖਦੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਕੁਦਰਤੀ ਔਕੜਾਂ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਲੜਾਈ ਅਰੰਭ ਕਰਨੀ ਮੁਨਾਸਿਬ ਨਾ ਸਮਝੀ ਅਤੇ ਪਿਛੇ ਮੁੜਆਏ। ਜਲਾਲ ਦੀਨ ਨੂੰ ਲਿਖ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਖਾਸ ਕਾਰਣ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤੇਰੀ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਆ ਕੇ ਖਬਰ ਲਵਾਂ ਗੇ। ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿਖ ਜਮਨਾ ਟਪ ਕੇ ਕਰਨਾਲ ਵਲ ਆ ਗਏ ਕਰਨਾਲ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਡਰਦਾ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਭੱਜ ਗਿਆ ਤੇ ਕਰਨਾਲਦਾ ਪਰਗਣਾ ਭੀ ਫਤਹਿ ਕਰਕੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸਾ ਦਿਲੀ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਫਿਰਦਾ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦੀ। ਜੇਕਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦਿਲੀ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿੱਚ ਏਕਤਾ, ਬੀਰਤਾ ਤੇ ਭ੍ਰਾਤ੍ਰੀ ਭਾਵ ਦੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਸੁਣ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਭੀ ਅਸ਼ ਅਸ਼ ਕਰ ਉਠਦੇ ਸਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦਲ ਵਿੱਚ ਖੁਰਜੀਆਂ ਧਨ ਦੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ, ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਉਠਾਉਂਦਾ ਸੀ। "ਸਿੰਘ ਸਿੰਘ ਪਰਵਾਰਤ ਪ੍ਰਾਣ" ਦਾ ਅਮਲ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਇੱਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਸੀਨਾ ਡੁਲ੍ਹਦਾ ਦੂਜਾ ਉਥੇ ਖੂਨ ਡੋਹਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਲੜਾਈ ਝਗੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਾਨੋ ਸਤਿਜੁਗ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਦਿਲੀ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ

ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਖਣ ਵਿੱਚ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦੀ ਖਬਰ ਪੁਜੀ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਗੁਸੇ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਅਖਗੱਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਬਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਦਿਲੀਉਂ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕਰ ਦਿਓ ਤੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਭੇਜ ਦਿਉ। ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਸੁਣ ਕੇ ਅਖਗੱਰ ਖਾਨ ਨੇ ਭਾਰੀ ਲਸ਼ਕਰ ਲੈ ਕੇ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਸਰਹੰਦ ਵਲ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਚੌਧਰੀ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬਨੋਦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਥਨੇਸਰ ਪਾਸ ਜਾ ਮਿਲੇ। ਮਝੈਲ ਸਿੰਘ ਭੀ ਭਾਈ ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਢੇਸੀ, ਭੋਮਾ ਸਿੰਘ, ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਏ। ਕਸਬੇ ਲਾਛਵੇ ਦੇ ਪਾਸ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਥੋਹੜੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਾਰ ਗਏ। ਦੂਜਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਉਸ ਵਿੱਚ ਭੀ ਸਿੰਘ ਹਾਰ ਗਏ ਤੇ ਸਰਹੰਦ ਵਲ ਆ ਗਏ। ਸਰਹੰਦ ਵਿੱਚ ਭੀ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਪਲੜਾ ਭਾਰੀ ਰਿਹਾ ਤੇ ਸਿੰਘ ਇਧਰ ਉਧਰ ਖਿਲਰ ਗਏ। ਇਸ ਵੇਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਹ ਸਭ ਫੜ ਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਖੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਗਊ ਮਾਸ ਸੁਟਿਆ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਪਰ ਇਤਨੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਹੋਏ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਤ੍ਰਾਹ ਤ੍ਰਾਹ ਕਰ ਉਠੀ। ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦਿਤੀ। ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਕਠੇ ਕਰਕੇ ਬੇਧੜਕ ਸਰਹੰਦ ਵੱਲ ਦਲਾ ਆਇਆ। ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਕੇ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਹਿਲ ਗਏ। ਹਰ ਪਾਸੇ "ਬੰਦਾ ਆਇਆ, ਬੰਦਾ ਆਇਆ" ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਉਠੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਫੌਜ ਵਿਚ ਫਿਰ ਬੇਦਿਲੀ ਫੈਲ ਗਈ। ਭਾਵੇਂ ਰੋਪੜ ਦੇ ਪਾਸ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਮੁਠ ਭੇੜ ਹੋਈ ਪਰ ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਰਾਹ ਨਾ ਰੋਕ ਸਕੀ ਤੇ ਸਭ ਹਾਕਮ ਤੇ ਫੌਜ ਦਿਲੀ ਵੱਲ ਭਜ ਗਏ।

ਬਾਬੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫ਼ਿਰ ਉਹ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ ਜੋ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਅਜਮੇਰ ਪੁਜ ਗਿਆ ਸੀ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਥੋਂ ਤੰਗ ਆਏ ਅਤੇ ਡਰ ਕੇ ਭਜੇ ਸਭ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਅਜਮੇਰ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਦਸੇ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਭੀ ਪੇਸ਼ ਹੋਈਆਂ । ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਥੇ ਕੁਝ ਫੌਜ ਆਪਣੀ ਤੇ ਕੁਝ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ । ਦਿਲੀ ਪੁਜ ਕੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਫੌਜ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤੀ । ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਭੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ੪੦ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਸੀ । ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਦੇ ਪਾਸ ਘਮਸਾਣ ਦਾ ਜੰਗ ਹੋਇਆ । ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਇਸ ਸਮੇਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਸੀ ਕਲਾ ਵਰਤਾਈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਖੜਾ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ । ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਏ । ਉਹ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਕੱਲਿਆਂ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਾਂਗ ਵਢ ਵਢ ਕੇ ਸੁਟਣ ਲਗੇ । ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ ਚਲਦੀ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੋਬਾ ਤੋਬਾ ਕਰ ਉਠੇ ਤੇ ਉਹ ਦਿਲੀ ਵਲ ਭੱਜ ਉਠੇ । ਇਸ ਵੇਰ ਮੈਦਾਨ ਫਿਰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਹਥ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਫਤਹਿ ਰਾਣੀ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਖਿੜੇ ਮਥੇ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ ।

ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਦਾ ਜੰਗ

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸੈਨਾ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਲਗੀ । ਇਤਨੀ ਦੇਰ ਨੂੰ ਇਕ ਲਾਹੌਰ ਵਲੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਰਾਜਿਆਂ ਵਾਲੀ ਫੌਜ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਪਿੰਡ ਰੰਭੇ ਤੇ ਸੀਕਰੀ ਦੇ ਪਾਸ ਫਿਰ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦਾ ਕਾਫੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ । ਦੂਜਾ ਜੰਗ ਫਿਰ ਲਾਡਵੇ ਦੇ ਪਾਸ ਜਾ ਹੋਇਆ, ਹੁਣ ਝੜੀ ਲਗ ਗਈ ਜੋ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਤਕ ਲਗੀ ਰਹੀ । ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ । ਖਾਣ ਪੀਣ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਮਿਲੇ । ਹਾਰ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਤਿੱਤਰ ਬਿਤਰ ਹੋ ਗਈ । ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਸਯਦ-ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ, ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਗੈਰਤ ਖਾਨ, ਵਜ਼ੀਦ ਖਾਨ ਆਦਿਕ ਕਈ ਨਾਮਵਰ ਫੌਜਦਾਰ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਫਤਿਹ ਦੇ ਡੰਕੇ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਲਾ ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਵਲ ਆ ਗਏ ।

ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਹ ਹਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੋਇਆ । ਉਹ ਕਚੀਚੀਆਂ ਵਟਣ ਲੱਗਾ । ਖਤਰਾ ਦੋ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਦਖਣ ਵਿਚ ਮਰਹੱਟੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਗ਼ਰੂਰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਦਖਣ ਤਾਂ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸੀ ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਸੀ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਾਰਾ ਗੁਸਾ ਪੰਜਾਬ ਪਰ ਹੀ ਨਿਕਲਣਾ ਸੀ । ਇਸ ਵੇਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਸਦ ਖਾਨ ਨਾਇਬ ਬਖਸ਼ੀ ਤੇ ਸ਼ਹਾਬ ਦੀਨ ਫੌਜਦਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਰਫੀਉਲ ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਦੇ ਨਾਲ ਭੇਜਿਆ । ਬੂੜੀਏ ਦੇ ਪਾਸ ਸਖਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ । ਇਥੋਂ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਲ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਕੁਝ ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ । ਮੁਸਲਮਾਨ ਫੌਜ ਨੇ ਕਿਲਾ ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਜਾ ਘੇਰਿਆ । ਕਈ ਦਿਨ ਤਕ ਸਖਤ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ । ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਦਾਰੂ ਸਿੱਕਾ ਤੇ ਰਸਦਾਂ ਮੁਕ ਗਈਆਂ । ਸਿੰਘ ਕਿਲਾ ਛਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਕੁਮਕ ਪੁਜ ਗਈ । ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜਥਾ ਦਾਰੂ ਸਿੱਕਾ ਤੇ ਰਸਦ ਲੈ ਕੇ ਆ ਪਹੁੰਚਿਆ ।

ਦੀਵਾਨ ਹਰਦਿਆਲ ਆਗਰੇ ਵਾਲਾ ਜੋ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ ਬਾਬੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਆਇਆ ਸਮਝ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਭੇਦ ਦੇਣ ਲਗ ਪਿਆ । ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਇਕ ਮੇਗਜ਼ੀਨ ਤੇ ਰਸਦਾਂ ਆਦਿ ਲੈ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਆ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪੁਰਬ ਆ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਅੱਜ ਵਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਨ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਦਿਨ ਜਿਹੜਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਵੇਗਾ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇਗਾ । ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਰੋਹ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਭੁਖੇ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਵੈਰੀ ਦਲ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ । ਖਾਫੀ ਖਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਿਨ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਐਸੀ ਤਲਵਾਰ ਵਾਹੀ ਕਿ ਕਿਆਮਤ ਯਾਦ ਕਰਾ ਦਿਤੀ। ਅਗੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਨੇ ਭੀ ਕੁਰਾਨ ਪਰ ਹੱਥ ਰਖਵਾ ਕੇ ਤੇ ਕਸਮਾਂ ਖੁਆ ਕੇ ਫੌਜਾਂ ਪਾਸੋਂ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹੱਲਾ ਕਰਾਇਆ। ਹੁਣ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸੋਂ ਫਿਰ ਰਸਦ ਅਤੇ ਦਾਰੂ ਸਿੱਕਾ ਮੁਕ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਕਿਲੇ ਦੇ ਪਾਸ ਪੁਜ ਗਈਆਂ। ਬਾਬੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਰਗਾ ਇਕ ਸਿੰਘ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਛਡ ਕੇ ਆਪ ਗੁਪਤ ਰਸਤੇ ਥਾਣੀ ਕਿਲਾ ਛਡ ਕੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਜਦ ਦੁਸ਼ਮਨ ਅੰਦਰ ਆਵੇ ਤੁਸੀਂ ਗੁਪਤ ਰਸਤੇ ਥਾਣੀ ਨਿਕਲ ਆਉਣਾ। ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਤੇ ਅਸਦ ਖਾਨ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਲਿਆਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਫੜ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ, ਸਿੰਘ ਸਭ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਫੌਜਦਾਰ ਨੇ ਇਹ ਝੂਠ ਬੋਲ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਨਾਮ ਆਦਿਕ ਲਏ। ਥੋਹੜੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਫੌਜਦਾਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਲਾਨ੍ਹਤ ਪਾਈ।

ਖਾਨ ਖਾਨਾ ਤੇ ਅਸਦ ਖਾਨ ਨੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦੇ ਹੋਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹੁਤ ਭਾਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਠਹਿਰ ਕੇ ਆਸ ਪਾਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਫੜੋ ਫੜੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਾਨਾਂ ਦੇ ਦਿਤੀਆਂ। ਹੁਣ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜੱਥੇ ਬਣਾ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਪਰ ਵੇਲੇ ਕੁਵੇਲੇ ਹਮਲੇ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਅਹਿਮਦ ਖਾਂ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਰੁਸਤਮ ਖਾਨ, ਦਿਲ ਖਾਨ ਆਦਿ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਾੜਾਂ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਫਿਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਸਰਹੰਦ ਪਰ ਫਿਰ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਮੌਤ

ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਫਿਰ ਸਰਹੰਦ ਖੁਸਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆਪ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਫਿਰ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ ਤੇ ਸਿੰਘ ਇਧਰ ਉਧਰ ਖਿਲੱਰ ਗਏ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਸਰਹੰਦ ਪਰ ਫਿਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਆਪ ਤਾਂ ਵਾਪਸ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਨ, ਅਮੀਰ ਮਹਾਵਤ ਖਾਨ ਮੇਵਾਤੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਕੇ ਕਾਫ਼ੀ ਫੌਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਧਰ ਗਾਜ਼ੀ ਦੀਨ ਖਾਂ ਹਾਕਮ ਗੁਜਰਾਤ ਦਾ ਮਰਨਾ ਸੁਣ ਕੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਾ ਧੁੰਮ ਮਚਾਈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕ ਸੋਧਿਆ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੀ ਸੋਧ ਕਰਦਾ ਸਿੰਧ ਤੱਕ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਬਣਾਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਇਸ ਦਰੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਦਦਗਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਸ਼ੱਕ ਵਿੱਚ ਕਤਲ ਕਰਵਾਇਆ! ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਖਾਫ਼ੀ ਖਾਂ ਆਦਿਕ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਤਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਮਰਵਾਇਆ ਕਿ ਪਿਛਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਤਲਾਮਾਂ ਮਾਤ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਇਤਨਾ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਦਅਮਨੀ ਨਾ ਹੁਕੀ ਸਿੰਘ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਵੜਦੇ ਤੇ ਅਤਿਆ-ਚਾਰੀ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਦੌੜ ਜਾਂਦੇ। ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੁਣ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਕਦੇ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਪਲੜਾ ਭਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਕਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਹੀ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਮੁਸਲਮ ਰਾਜ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਏ ਹੋਏ ਲੋਕ ਹਰ ਤ੍ਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਬਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ।

ਆਖਰ ਸੰਨ ੧੭੧੨ ਈਃ ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ ਅਤੇਉਸ ਦੇ ਪੁਤਾਂ ਵਿਚ ਤਖ਼ਤ ਲਈ ਝਗੜਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਪਿਛਾ ਕੀ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਭ ਦਿਲੀ ਵਲ ਪਿਛੇ ਹਟ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਗ਼ਨੀਮਤ ਸਮਝ ਕੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਸੂਬਾ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪਰਗਣੇਦਾਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮਾਲਗੁਜ਼ਾਰੀ ਉਗ੍ਰਾਹੁਣ ਲੱਗਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਦੇਗਾਂ ਫਿਰ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲਗੀਆਂ ਅਤੇ ਤੇਗਾਂ ਨੇ ਮਿਆਨਾਂ ਵਿਚ ਪੈਕੇ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ। ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਠੀਕ ਕਰਕੇ ਬਾਬੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰੋ,ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹਮਲਾ ਝੱਲੋ। ਬੰਦੇਸਿੰਘ ਦੀ ਧਾਂਕ ਸੁਣਕੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਦਿੱਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਡਰੇ ਹੋਇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹਥ ਵੇਖ ਚੁਕੇ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਨੇ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ। ਰਾਜਾ ਕੀਰਤ ਪਰਕਾਸ਼ ਨਾਹਣ, ਰਾਜਾ ਗੱਜਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲਾ ਗੜ੍ਹ, ਰਾਜਾ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਬਿਲਾਸ ਪੁਰੀਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਰਾਜੇ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਲੈ ਕੇ ਬਾਬੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਭਲਾਈ ਸਮਝੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰੋਪੜ, ਬੱਸੀ, ਕੋਟਲਾ ਕਿੜੀ, ਬਹਿਲੋਲ ਪੁਰ, ਮਾਛੀਵਾੜਾ ਆਦਿਕ ਨਾਮੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਾਗੀਰ ਦਾਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਲਏ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਆ ਡੇਰਾ ਲਗਾਇਆ।

ਦੁਆਬੇ ਦੀ ਸੋਧ ਸੁਧਾਈ

ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਬਾਲ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਪਾਸ ਕੇਵਲ ਪੰਜ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਹੀ ਸਿੰਘ ਸਨ। _ਣ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਭ ਥਾਂ ਖਬਰਾਂ ਭੇਜ ਦਿਤੀਆਂ ਕਿ ਸਿੰਘ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਆਉਣ,ਦੁਆਬੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੰਘ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਸ਼ਕਰ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ । ਮਾਲਵਾ, ਮਾਝਾ ਆਦਿਕ ਸਭ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਇਕਠੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਆਏ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਤੇ ਜਿੱਤਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿ ਕੇ ਵੇਖ ਚੁਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿੱਧਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰੇਗਾ ਫਤਹਿ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ । ਜਦ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਸਿੰਘ ਇਕਠੇ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਖਬਰਾਂ ਭੇਜੀਆਂ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣਾ ਹੈ ਉਹ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਨਾਲ ਆ ਮਿਲੇ । ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਆ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਲੌਰ ਅਤੇ ਫਗਵਾੜਾ ਆਦਿ ਕਸਬੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਏ ।

ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਰਾਹੋਂ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਨਾਇਤ ਖਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਫੜਿਆ । ਰਾਹੋਂ ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਫਤਿਹ ਪਾ ਲਈ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਲੰਧਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਸ਼ੰਮਸ ਖਾਨ ਸਾਰੇ ਦੁਆਬੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹੜ ਦਾ ਪਾਣੀ ਸਮਝ ਕੇ ਅਗੇ ਨਾ ਆਇਆ । ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੀ ਪਹਿਲੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣਾਂ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ । ਇਸ ਤਰਾਂ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਠਾਣੇ ਬਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸਿੰਘ ਵੈਸਾਖੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾ ਪੁਜੇ । ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੁਣ ਹੰਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ । ਗੁਰੂ ਬਣ ਕੇ ਗਦੇਲਾ ਲਾ ਕੇ ਗੱਦੀ ਪਰ ਬੈਠਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਮਥੇ ਟਿਕਾਉਣ ਲਗਾ । ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗਦੇਲਾ ਲਗਾ ਕੇ ਬੈਠਣ ਲਗਾ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗਦੇਲਾ ਆਦਿ ਉਠਾ ਕੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿਤਾ ਤੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ, ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਨਾ ਆਉ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਬੰਦਈਆਂ ਅਤੇ ਤੱਤ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਝਗੜਾ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਸੀ ਪਰ ਸਿਆਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਝਗੜਾ ਨਾ ਵਧਣ ਦਿਤਾ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਾਝੇ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਫਤਹਿ ਕੀਤਾ । ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾ ਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਸੁਧਾਈ ਕੀਤੀ । ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦਾ ਸਭ ਇਲਾਕਾ ਗਾਹ ਸੁਟਿਆ ਪਰ ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਦੜ ਵਟੀ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ । ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਨਾ ਆਇਆ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਲਾਮਾਰ ਬਾਗ ਵਿਚ ਜਾ ਉਤਰੇ ਅਤੇ ਕਈ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਚਕਰ ਲਗਾ ਆਏ ।

ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਉਸਦਾ ਲੜਕਾ ਜਹਾਂਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਤਖਤ ਪਰ ਬੈਠਾ । ਇਹ ਰੰਗ ਰਾਗ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸੀ ਪਰ ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਾਇਤਾਂ ਸੁਣਕੇ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ । ਸੂਬੇ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਦਸਿਆ ਪਰ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਅਖੀਂ ਵੇਖਾਂ ਗਾ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇਵਾਂਗਾ । ਇਸ ਨੂੰ ਤਖਤ ਪਰ ਬੈਠਿਆਂ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੇ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਸੂਬਾ ਸੀ, ਬਗਾਵਤ ਕਰ ਦਿਤੀ ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਰਾਗ ਰੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਹੀ ਮੇਲਾ ਲਗਾ ਰਹਿੰਦਾ । ਬਹਾਦਰਾਂ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਘੱਟ ਗਈ । ਨਾਚਿਆਂ ਤੇ ਕੰਜਰੀਆਂ ਡੂਮਾ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਮਿਲਣ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲਗੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਭ ਪੁਰਾਣੇ ਅਹਿਲਕਾਰ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਸਦ ਲਿਆ।
ਉਸ ਨੇ ੧੭੭੧ ਸੰਮਤ ਬਿ: ਵਿਚ ਦਿਲੀ ਦਾ ਤਖਤ ਆ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਇਸ ਸਾਲ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ
ਬੜਾ ਭਿਆਨਕ ਕਾਲ ਪਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਭੁਖ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ।

ਕਲਾਨੌਰ ਤੇ ਚੰਬੀਵਾਲ ਜਾਣਾ

ਇਸ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਲਾਨੌਰ ਤੇ ਵਟਾਲਾ ਫਤਹਿ ਕਰ
ਲਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਚੰਬੇ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ ਤੇ
ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਇਕ ਸਪੁਤ੍ਰ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੀ। ਜਦ ਫਰਖਸੀਅਰ ਤਖਤ
ਪਰ ਬੈਠਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਭਾਰੀ ਲਸ਼ਕਰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ, ਜੋ
ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸੋਂ ਦੰਦ ਖਟੇ ਕਰਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ
ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਹੋਰ ਵਧ ਗਿਆ ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਸੋਧ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ
ਅਤੇ ਕਲਾਨੌਰ ਅਤੇ ਵਟਾਲੇ ਪਰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਵਟਾਲੇ ਵਿਚ ਇਕ ਵਡਾ ਭਾਰਾ ਬੁਚੜ ਖਾਨਾ ਸੀ ਜਿਥੇ ਗਊਆਂ ਬਧ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਬੰਦਾ
ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਕਸਾਈਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਧਿਆ ਅਤੇ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਤੇ ਗਊਆਂ
ਛੁਡਾ ਦਿਤੀਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਤੇ ਕੋਹੀ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰ
ਲਿਆ ਅਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਕਿਲੇ ਸਰ ਕਰ ਲਏ। ਬਿਲਾਸ ਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਕੇ ਚੰਬੇ
ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਇਕ ਰਾਜਪੂਤ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਲਈ।

ਇਥੇ ਕਈ ਇਤਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਚੰਬੇ ਦੇ ਰਾਜੇ
ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਜ਼ੀਰ ਭੇਜਿਆ ਪਰ ਕਿਸ਼ਤੀ ਕੋਈ ਨਾ ਭੇਜੀ। ਉਹ ਬੰਦੇ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਵੇਖਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ
ਸੀ। ਬੰਦੇ ਨੇ ਇਕ ਪੱਥਰ ਦੀ ਸਿਲ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਸੁਟ ਕੇ ਉਸ ਉਪਰ ਆਪ ਭੀ ਬੈਠ ਗਿਆ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ
ਭੀ ਬਿਠਾ ਲਿਆ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕੌਤਕ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਖਲਕਤ ਨੇ ਵੇਖਿਆ
ਅਤੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਈ। ਉਹ ਪੱਥਰ ਦੀ ਕਾਲੀ ਸਿਲ ਜੋ ੯ ਗਜ਼ ਲੰਬੀ ਤੇ ੭ ਗਜ਼ ਚੌੜੀ ਹੈ ਅਜ ਤਕ
ਚੰਬੇ ਵਿਚ ਪਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਬੰਦਈ ਸਿਖ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ
ਬਹਾਦਰ ਕੁਲੂ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁਲੂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਆਪ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ
ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੁਲੂ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਕੁਲੂ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਲੁਟ ਮਾਰ
ਕਰਨ ਲਗੇ। ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ
ਨੇ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਅਮਨ ਚੈਨ ਰਿਹਾ।

ਜਲਾਲ ਖਾਨ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ

ਇਧਰ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਦਾ ਨਵਾਬ ਜਲਾਲ ਖਾਨ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਰਾਜਪੂਤ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ
ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਾਜਪੂਤ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਧੋਖਾ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਲੜਕੇ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੀ ਦਾਹਵਤ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਬੁਲਾ ਕੇ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿਤੇ। ਡੇਢ ਸੌ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਸਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅਗੇ ਭੀ ਇਕ ਵੇਰ ਇਸ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਹੁਣ ਸਭ ਸਿੰਘ ਇਸ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ਕਚੀਚੀਆਂ ਵੱਟ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਖਬਰਾਂ ਭੇਜ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਜਲਾਲ ਦੀਨ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਦਰੁਸਤ ਕਰੀਏ।

ਜਿਹੜੇ ਸਿੰਘ ਤਿਰਾਵੜੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਜਲਾਲ ਖਾਂ ਨੇ ੧੩੫ ਸਿੰਘ ਨੁਨਾਰਸੇ ਦੇ ਬੇਦੋਸ਼ੇ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗੁਸਾ ਆਇਆ। ਉਹ ਧੌਂਸੇ ਪਰ ਚੋਟ ਮਾਰਕੇ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਵੱਲ ਚੜ੍ਹ ਪਏ। ਸਿੰਘ ਜਥੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਇਧਰ ਨੂੰ ਆਉਣ ਲਗ ਪਏ। ਥਨੇਸਰ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੀ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਜਦ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਹ ਭੀ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਗੇ ਵਧ ਕੇ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਨੂੰ ਜਾ ਘੇਰਿਆ। ਜਲਾਲ ਖਾਂ ਨੇ ਭੀ ਅਗੋਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਖੀਆਂ ਸਨ। ਜਲਾਲ ਖਾਂ ਨੇ ਦੀਨਦਾਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਅਤੇ ਆਪ ਕਿਲੇ ਦੀ ਤਕੜਾਈ ਕਰਨ ਲਗਾ। ਥੋਹੜੀ ਦੇਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਕੇ ਦੀਨਦਾਰ ਖਾਨ ਖੇਤ ਰਿਹਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਭਜ ਕੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੀ। ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਂਗ ਗਰਜ ਕੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ। ਜਲਾਲ ਖਾਂ ਦੇ ਪੁਤਰ ਪੋਤਰੇ ਫੜਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹ ਭਜ ਕੇ ਬਚ ਗਿਆ। ਪਠਾਣਾਂ ਦਾ ਜੰਗੀ ਸਮਾਨ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅਠ ਕੋਹ ਵਾਪਸ ਮੁੜਕੇ ਪੜਾਉ ਆ ਕੀਤਾ।

ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਰਹਿ ਕੇ ਇਹ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਮੋਰਚਾ ਅੜ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੁਮਕ ਲੈ ਕੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਫਤਹਿ ਕਰ ਲਿਆ। ਅਤੇ ਫਤਹਿ ਦੇ ਡੰਕੇ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਰਨਾਲ ਵੱਲ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਏ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਪਰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਹੁਤ ਡਰ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਇਮਾਮ ਮਹਿੰਦੀ ਆਖਦਾ ਕੋਈ ਕਰਾਮਾਤੀ ਸਿੱਧ ਪੁਰਸ਼ ਤੇ ਕੋਈ ਕਲਕੀ ਅਵਤਾਰ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦਪਤਾ ਲਗਦਾ ਕਿ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਬੇਦਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਫਤਹਿ ਕਰ ਲਿਆ।

ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਵੱਲ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਤਰਾਵੜੀ ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਦ ਸਿੰਘ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਤਰਾਵੜੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਲਈ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਵੀ ਅਗੋਂ ਤਿਆਰ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਕੈਰਵਾਂ ਪਾਡਵਾਂ ਦੇ ਥੇਹ ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਾ ਘਮਸਾਣ ਦਾ ਜੰਗ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੇ ਜੋ ਕਈ ਵੇਰ ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ ਖੂਨ ਪੀ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾ ਚੁਕੀ ਹੈ ਇਕ ਵੇਰ ਫਿਰ ਸੂਹਾ ਸਾਲੂ ਪਹਿਨਿਆ ਅਤੇ ਪਿਛਲੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਤਾਜ਼ਾ ਹੋ ਗਈ।

ਅਮੀਨ ਗੜ੍ਹ ਦਾ ਯੁਧ

ਇਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਹੋਰ ਕੁਮਕ ਮੰਗਵਾ ਲਈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਾਹਰੂ ਭੀ ਇਕਠੇ ਕਰ ਲਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਕ ਗਸ਼ਤੀ ਦਸਤਾ ਖਬਰ ਲੈਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਮੁਠ ਭੇੜ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ। ਬਾਕੀ ਸਿੰਘ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਪੁਜ ਗਏ। ਦਿਲੀ ਵਲੋਂ ਜੋ ਫੌਜ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਜਾ ਘੇਰਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਈ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮਚ ਗਈ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਫੀਰੋਜ਼ ਖਾਂ ਮੇਵਾਤੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗੁਸਾ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਇਤਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਹਮਲਾ ਕਰਾਇਆ ਕਿ ਇਕ ਇਕ ਸਿੰਘ ਪਰ ਦਸ ਦਸ ਸਿਪਾਹੀ ਟੁਟ ਕੇ ਪੈ ਗਏ। ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ। ਜਥੇ ਬਣਾ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪਿਛੇ ਨੂੰ ਹਟਣ ਲਗੇ। ਕੁਝ ਤਾਂ ਗੋਲ ਬਣਾ ਕੇ ਕਰਨਾਲ ਵੰਨੀ ਮੁੜ ਆਏ ਤੇ ਜੋ ਫੜੇ ਗਏ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਮਾਰ ਕੇ ਦਰਖਤਾਂ ਨਾਲ ਲਟਕਾ ਦਿਤੇ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਦਰਖਤਾਂ ਨਾਲ ਟੰਗਵਾ ਦਿਤਾ ਤਾਕਿ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਡਰ ਫੈਲ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਹ ਕਦੇ ਭੀ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਾ ਕਰਨ। ਇਸ ਜੰਗ ਦਾ ਹਾਲ ਖਾਫੀ ਖਾਂ ਆਦਿ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਪਰ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਹੀ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਅਮੀਨ ਗੜ੍ਹ ਦਾ ਜੰਗ ਜਿੱਤ ਕੇ ਫੀਰੋਜ਼ ਖਾਂ ਮੇਵਾਤੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੰਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਸਰਹੰਦ ਵੰਨੀ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਜੇਹੜੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਦੜ ਗਏ ਸਨ ਸਭ ਨੇ ਸਿਰ ਚੁਕ ਲਏ। ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਮੀਂਹ ਪਏ ਤੋਂ ਡਡੂ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਲਉ ਮਾਰ ਲਉ, ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਉਣ ਲਗੀਆਂ। ਪਰਗਣਿਆ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਭੀ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਸਰਹਦ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ। ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇ ਸਰਦਾਰ ਬਾਜ ਸਿੰਘ, ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ, ਲਖਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਫੌਜਾਂ ਇਕਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਅਮੀਨ ਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਆਏ ਸਿੰਘ ਭੀ ਆ ਗਏ। ਬਾਗਾਂ ਵਿਚ ਮੋਰਚੇ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤਕ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਜਦ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ ਪੁਜੀ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਕਿਲਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਵੰਨੀ ਚਲ ਪਏ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਪਰ ਫਿਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ਼ੰਮਸ਼ ਖਾਨ ਫੌਜਦਾਰ ਨੇ ਖਾਲੀ ਪਈ ਸਰਹੰਦ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਨ ੧੭੧੫ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸੰਮਤ ੧੭੭੨ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਖੁਦ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਭੀ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਸਾਮਾਨ ਜੰਗ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦਾ ਦੂਜਾ ਯੁੱਧ

(ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਫੜੇ ਜਾਣਾ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣਾ)

ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਦ ਸਭ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ ਤਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਭੀ ਕਿਲੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁਜ ਗਈਆਂ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਕਿਲਾ ਪਹਾੜਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੀ ਦੋ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲੇ ਵਗਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਖੁਲਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਪਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਸਲਾਹਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ। ਕੋਈ ਕਹੇ ਕਿਲੇ ਪਰ ਇਕੋ ਵਾਰ ਹਲਾ ਬੋਲ ਦਿਉ। ਕੋਈ ਕਹੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਅਗੇ ਵਧੋ। ਕੋਈ ਕਹੇ ਦਾਣਾ ਪਾਣੀ ਅੰਦਰ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿਉ ਘੇਰਾ ਪਾ ਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹੋ ਆਪੇ ਸਿੱਖ ਭੁਖ ਨਾਲ ਮਰ ਜਾਣਗੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਸਲਾਹਾਂ ਦੇਣ ਲਗੇ ਤੇ ਡੇਰੇ ਪਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਇਕੋ ਵਾਰ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਹਲ ਚਲ ਮਚ ਗਈ। ਸਭ ਲੁਕਦੇ ਫਿਰਨ। ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਰਸਦ ਕਪੜੇ ਤੇ ਸਾਮਾਨ ਜੰਗ ਲੈ ਕੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਏ ਪਰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਅਫਸੋਸ ਹੋਇਆ। ਹੁਣ ਪੋਹ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਝੜੀ ਲਗ ਗਈ ਤੇ ਠੱਕਾ ਵਗਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਖੁਲੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਖਿਲਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਸਰਦੀ ਨਾਲ ਠਿਠਰ ਕੇ ਮਰਨ ਲਗੇ। ਹੜ੍ਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਆ ਗਿਆ। ਬੀਮਾਰੀ ਫੈਲ ਗਈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਦਰਤ ਵਲੋਂ ਸੀ ਪਰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਧੁੰਮ ਗਈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਜਾਦੂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਕ ਦਿਨ ਸਿੰਘ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਥੱਕੇ ਸੌਂ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਭੀ ਇਕ ਦਰਖਤ ਹੇਠ ਸੁਤਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੇ ਜੋ ਸੂਹੀਏ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਬਰ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਸ਼ਰੀਫ ਖਾਨ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਜਵਾਨ ਲੈ ਕੇ ਅਚਾਨਕ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਟੁਟ ਕੇ ਪੈ ਗਿਆ। ਪਹਿਰੂਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਸੁਣੀਆਂ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਫੜਿਆ ਗਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕਾਫੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਸਵੇਰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਖੁਲੀਆਂ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਫੌਜ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਪਿੰਜਰਾ ਲੈ ਕੇ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਈ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਪੜਾ ਕੀਤਾ। ਜਿੱਤ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਉਣ ਲਗੇ। ਨਾਚ ਗਾਣੇ ਦੀਆਂ ਮਹਿਫਲਾਂ ਗਰਮ ਹੋਈਆਂ। ਨਸ਼ੇ ਪੀਤੇ ਗਏ। ਜਿੱਤ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਮਸਤ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕੋਈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਡਰ ਹੀ ਨਾ ਰਿਹਾ । ਉਧਰ ਸਿੰਘ ਬਾਜ਼ੀ ਪੁਠੀ ਵੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖਿਝੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਲੁਟਿਆ ਗਿਆ। ਨੀਂਦ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸੁਫਨੇ 'ਖਾਕ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿਤੇ । ਸਭ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮਤਾ ਪਕਾ ਕੇ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਤੁਰਕ ਜਿਤ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾਚ ਗਾਣੇ ਦੀਆਂ ਮਹਿਫਲਾਂ ਗਰਮ ਸਨ ਐਸਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿੰਜਰਾ ਖੋਹ ਲਿਆਏ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚ ਇਆ। ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਦੀਆਂ ਫਿਰ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਗੇ ।

ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਇਸ ਫੁਰਤੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਗ਼ਮ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਮੱਥੇ ਪਰ ਹੱਥ ਮਾਰਕੇ ਅਫਸੋਸ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਈਆਂ ਅਤੇ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੀਆਂ ਦੇਗਾਂ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਸੀ ਕਿ ਖਿਝੇ ਹੋਏ ਦੁਸ਼ਮਨ ਫਿਰ ਆ ਕੇ ਗਲ ਪੈਣਗੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੰਗ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰੁਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਸਿੰਘ ਫਿਰ ਜਿੱਤ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਅਨਗਹਿਲੀ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਕੰਮ ਵਿਗੜ ਗਿਆ ਹੈ । ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਤੜਫਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਬੇਚੈਨੀ ਦੀ ਕੋਈ ਹਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੁਸਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਸਜਾਵਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੁਣ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਨ ਫੌਜਦਾਰ ਗੁਜਰਾਤੀ, ਜਬਰਦਸਤ ਖਾਨ ਸੂਬੇਦਾਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਅਬਦੁਲ ਸਮਦ ਖਾਨ ਨਾਜ਼ਮ ਲਾਹੌਰ, ਮੋਮਨ ਖ਼ਾਨ ਤੇ ਸਫਦਰ ਜੰਗ ਆਦਿਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਫੌਜਦਾਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਪਰ ਆਖਰੀ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰੋ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕਰ ਦਿਉ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੂੰਹ ਮੰਗੇ ਇਨਾਮ ਤੇ ਜਾਗੀਰਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ । ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਧੋਖਾ ਕੀਤਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫੌਜ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲਾ ਦਿਤੀ ਕਿ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਕੁਲੂ ਦੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹਿਕੇ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਐਵੇਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਵਰਤ ਕੇ ਹੀ ਝਟ ਲਘਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਝੂਠ ਮੂਠ 'ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਆਇਆ' 'ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਆਇਆ' ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਹੌਂਸਲੇ ਵਧ ਗਏ ਅਤੇ ਸਭ ਛੋਟੇ ਵਡੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਜੋ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਡਰ ਕਰਕੇ ਸਹਿਮੇ ਬੈਠੇ ਸਨ ਫਿਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਇਕਠੇ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ।

ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਦਲ ਸਾਵਣ ਦੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਘਟਾਂ ਵਾਂਗ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਕਿਲੇ ਪਰ ਉਮਡ ਪਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦੇਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਦੂਰ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਭੀ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡੇ ਦਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ । ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਫਿਰ ਵਧ ਗਏ ਸਿੰਘ ਜਥੇ ਬਣਾ ਬਣਾਕੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਦਸਤਿਆਂ ਪਰ ਹਮਲੇ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁਜਿਆ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਗਦੇ ਹੱਥ ਹੀ ਇਕੋ ਜ਼ੋਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਾ ਹੱਲਾ ਕਰਵਾ ਦਿੱਦਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਹੱਲਾ ਤੇ ਅੱਲਾ ਦਾ ਕਹਿਰ ਕੌਣ ਝਲੇ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਭਾਜੜ ਪੈ ਗਈ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਆਇਆ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਆਇਆ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਮੱਚ ਗਿਆ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਆਪਣੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਕੋਸਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਰ ਮੈਦਾਨ ਫਿਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਇਆ।

ਉਧਰ ਜੰਮੂ ਦਾ ਸੂਬਾ ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਚਾਰ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਆ ਵੜਿਆ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਕਤਲਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮਚ ਗਈ। ਇਹ ਖਬਰਾਂ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਪੁਜੀਆਂ ਤੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਭੀ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਝੱਟ ਪਟ ਦੁਆਬੇ ਵਲ ਕੂਚ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਹਿਲੇ ਹੱਲੇ ਵਿਚ ਹੀ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਸੂਬਾ ਜੰਮੂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦੁਆਬੇ ਦਾ ਜੰਗ ਜਿਤ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਕੋਈ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਸਿੰਘ ਭੀ ਵੇਹਲਾ ਸਮਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਖਿਲਰ ਗਏ ਤੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਬਾਲ ਬਚਿਆਂ ਦੀ ਖਬਰ ਲੈਣ ਲਗੇ। ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਪਾਸ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਸਿੰਘ ਰਹਿ ਗਏ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਸ਼ਮਸ ਦੀਨ ਕਸੂਰੀਏ ਨੇ ਜੋ ਚੜ੍ਹਤੀ ਜਵਾਨੀ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਸੁਭਾ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਅਫਸਰ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਲੜਕੇ ਕੁਤਬਦੀਨ ਖਾਨ ਤੇ ਚਚੇਰੇ ਭਾਈ ਸ਼ਾਹਦਾਦ ਖਾਨ ਜੋ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਸਨ ਤੇ ਰਾਇਪੁਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਆਪਾਂ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਪਾਸੋਂ ਹੋਰ ਵਡੇ ਅਹੁਦੇ ਲਈਏ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਥੋੜੇ ਹਨ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਪਿਛਾ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਸਿੰਘ ਦਾਉ ਬਚਾ ਕੇ ਪਿਛੇ ਹਟਦੇ ਗਏ। ਜਦ ਇਹ ਐਨ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਇਤਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਸਤੇ ਸੁੱਧਾਂ ਭੁਲਾ ਦਿਤੀਆਂ। ਸ਼ਮਸ ਦੀਨ ਤੇ ਕੁਤਬ ਦੀਨ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਫੌਜ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਚੁਕਣ ਲਈ ਲੜ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਹਦਾਦ ਖਾਨ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਹੋਰ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਪਰ ਲੋਥਾਂ ਚੁਕ ਕੇ ਰਾਇਪੁਰ ਵਲ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਦੀ ਜਦ ਦਿਲੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਖਬਰ ਪੁਜੀ ਤਾਂ ਸਭ ਨੇ ਇਹੋ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੰਘ ਬੁਰੀ ਬਲਾ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦਾ ਆਰੰਭ

(ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ)

ਇਸ ਤਰਾਂ ਹਰ ਮੈਦਾਨ ਫਤਹਿ ਹੁੰਦੀ ਵੇਖ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੰਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸਚ ਮੁਚ ਹੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਹਊਆ ਬਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਮੇਰੀ ਹੀ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ। ਸਿੰਘ ਭੀ ਜਿਥੇ ਕਿਥੇ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਫਤਹਿ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਡੇਰਾ ਜੰਮ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗੱਲੀਂ ਗੱਲੀਂ ਇਹ ਜਤਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਬਿਨਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਭ ਵੱਡੀ ਗਲਤੀ ਇਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਪੰਜ ਗਲਾਂ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਸੀ ਉਹ ਕਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਲਏ। ਗੱਦੀ ਲਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਬਣ ਬੈਠਾ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਫਤਹਿ ਦੀ ਥਾਂ ਦਰਸ਼ਨੀ ਖਾਲਸਾ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨੀ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾਉਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਾਂ ਦਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮਨ ਪਰ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿੱਖ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਗਵਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੇ।

ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵੇਰ ਫਿਰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਕਰਾਈ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨਾ ਕਰੇ ਅਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਭਰੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਅਗੇ ਤੋਂ ਠੀਕ ਚਲਣ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਵੇ। ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਭੱਲਾ, ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ, ਸ: ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਭਗਤੂ ਕਾ, ਭਾ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਫੂਲ ਕੇ, ਭਾ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ, ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਰੂਪੇ ਕੇ ਆਦਿਕ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦਰਸ਼ਨੀ ਫਤਹਿ ਆਦਿ ਵਾਲੀਆਂ ਮਨੁਮੁਖਤਾ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਦਲ ਸਮੇਤ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕੇ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਲ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਲਾਨੌਰ ਫ਼ਤਹ ਕੀਤਾ। ਉਧਰੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰੁਖਸੀਅਰ ਨੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਵੇਖਕੇ ਹੋਰ ਅਫ਼ਸਰ ਤੇ ਫੌਜ ਭੇਜੀ। ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਲੜਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ।

ਉਧਰ ਬੰਦੇ ਨੇ ਕੋਟ ਨੈਣੇ ਦਾ ਜੰਗ ਜਿੱਤ ਕੇ ਨਵਾਂ ਕਿਲਾ ਬਨਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਕਿਲਾ ਬਣਾਉਣਾ ਵਿਚੇ ਛਡ ਕੇ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਅਪਰੈਲ ਸੰਨ ੧੭੧੫ ਈ: ਦੀ ਹੈ।* ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਨੇ ਹਵੇਲੀ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜੱਥਾ ਬਾਹਰੋਂ ਲਕੜਾਂ ਤੇ ਰਸਦ ਆਦਿ ਲੈਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਮੁੱਠ ਭੇੜ ਹੋ ਗਈ। ਚੰਗੀ ਕਟਾ ਵਢੀ ਹੋਈ ਪਰ ਇਤਨੀ ਦੇਰ ਵਿਚ ਚਾਰ ਕੁ ਸੌ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਆ ਗਏ ਜੋ ਬਿਸਮੇਂ ਹੋਏ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੱਲਾ ਕਰ ਕੇ ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਹਟਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਰਸਦ ਲੈ ਕੇ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ। ਹੁਣ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਬੰਦੇ ਪਾਸ ਰਸਦ ਨਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘੇਰਾ ਹੋਰ ਸਖਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਅੰਦਰ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿਤੀ। ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਭੁਖ ਦੇ ਦੁਖੋਂ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮਚ ਗਈ। ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਘੇਰਾ ਪਿਆ ਰਿਹਾ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਭੁਖ ਦੇ ਮਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਖਚਰਾਂ ਤੇ ਘੋੜੇ ਆਦਿਕ ਭੀ ਮਾਰਕੇ ਖਾ ਲਏ। ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਨੇ ਇਕ ਚਾਲ ਚਲੀ ਇਕ ਰਹਿਮਾਨੀ ਝੰਡਾ ਖੜਾ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਹੇਠ ਆ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭੁਖ ਦੇ ਮਾਰੇ ਲੋਕ ਇਸ ਝੰਡੇ ਹੇਠ ਆ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਦੀਨ ਮਨਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਿਛੋਂ ਸਭ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਝੰਡੇ ਨੂੰ ਲੋਕ ਰਹਿਮਾਨੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿਰਾਨੀ ਝੰਡਾ ਕਹਿਣ ਲਗ ਪਏ। ਭਾਈ ਮੀਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਕਿਲਾ ਛੱਡ ਚਲੋ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਨਾ ਮੰਨੀ ਤੇ ਮੀਰੀ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀ ਉਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ।

ਇਤਿਹਾਸ ਕਾਰਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਲੜਦਾ

*William Irvine Later Mughols I P. 312.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਫ਼ਤਹਿ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਡਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਜਾਦੂ ਦਾ
ਭੈ ਬਹੁਤ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਢੁਕਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਜਦ ਸਿੰਘ
ਭੁਖ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ
ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਥ ਘਟਣ ਲਗ ਪਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਿਨੋ ਦਿਨ
ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦੀ ਗਈ। ਜਦ ਚਾਰ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਰਹਿ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਬਾਹਰ
ਨਿਕਲ ਕੇ ਹੱਲਾ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ। ਸਿੰਘ ਹੁਣ ਥੋਹੜੇ ਸਨ ਤੇ ਭੁਖ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ। ਇਸ
ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਲੜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਬਾਕੀ ਫੜ ਲਏ ਗਏ।

ਅਠ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਘੇਰੇ ਪਿਛੋਂ ਜਦੋਂ ਸਿੰਘ ਭੁਖ ਨਾਲ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ੧੭ ਦਸੰਬਰ
੧੯੧੫ ਨੂੰ ਗੜ੍ਹੀ ਪਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਸਿੰਘਾਂ
ਸਮੇਤ ਫੜੇ ਗਏ। ਜ਼ਿਕਰੀਆ ਖਾਂ ਆਦਿਕ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ। ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ
ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਫੜੇ ਗਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ
ਫਿਰ ਹਥਕੜੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਤੇ ਊਠਾਂ ਪਰ ਲੱਦ ਕੇ ਦਿਲੀ ਵੱਲ ਤੋਰ ਦਿਤਾ।* ਜਦ ਦਿਲੀ
ਪਾਸ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚੋਂ
ਲੰਘਾਉ ਕਿ ਸਭ ਨੂੰ ਇਬਰਤ ਮਿਲੇ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਕਟ ਕੇ
ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਪਰ ਟੰਗ ਲਏ ਅਤੇ ਜੋ ਗਡਿਆਂ ਪਰ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਕਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਸਭ ਨੂੰ
ਕਤਾਰ ਦੀ ਕਤਾਰ ਇਕ ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਤੋਰਿਆ। ਦਿਲੀ ਦੇ ਨਰ ਨਾਰੀ ਵੇਖਣ ਲਈ ਕੋਠਿਆਂ
ਪਰ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਅਤੇ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲਗਾ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਦਿਲੀ ਦੀਆਂ ਦਸ ਦਿਲੀਆਂ ਬਣ
ਗਈਆਂ ਹਨ। ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਲੋਕ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਡੀਲ ਡੌਲ ਅਤੇ ਸਰੂਪ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਰਹੇ
ਸਨ। ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ
ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਹੋਰ ਮੁਖੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ
ਨੇ ਸਭ ਕੈਦੀਆਂ ਦਾ ਮੁਆਇਨਾਂ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਸਭ ਨੂੰ ਇਕ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਖੜੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਭ ਨੇ ਗੱਜ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ
ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਫ਼ਰਖਸੀਅਰ ਬਹੁਤ ਚਿੜਿਆ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਗਿਆ ਕਿ ਜੋ
ਦੀਨ ਮੰਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਛਡ ਦਿਉ ਬਾਕੀ ਸਭ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਉ। ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਚ
ਇਕ ਇਕ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖੜੇ ਕਰ ਕੇ ਪੁਛਿਆ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਦੀਨ ਕਬੂਲ ਕਰਦੇ ਹੋ ਜਾਂ ਮੌਤ।
ਕਾਜ਼ੀ ਦਰਬਾਰ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਭ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਬਲਿਕ
ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਭ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਖਾਫੀ ਖਾਨ ਆਦਿਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਿਖਾਰੀਆਂ
ਨੇ ਭੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਿਦਕ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਵੇਖ ਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।
ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਲਚ ਭੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਵਿਮੁਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ।
ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਨੂੰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤਿਆਰ ਰਹਿਦੇ ਸਨ।

* ਸੈਰੁਲਮੁਤਾਖ਼ਰੀਨ, ਜਿਲਦ ਦੂਜੀ, ਸਫ਼ਾ ੪੦੩, Irvine, Later Mughals, I, P.316
† Irvine, Later Mughals, I, P.317, ਸੈਰੁਲਮੁਤਾਖ਼ਰੀਨ, ਜਿਲਦ ਦੂਜੀ, ਸਫ਼ਾ ੪੦੩।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਮਾਈ ਜਿਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ ਭਜ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਾਥੀ ਅਗੇ ਲੇਟ ਗਈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਾਰਨ ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਨਿਮਾਣੀ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਬੇਟਾ ਭੁਲੇਖੇ ਨਾਲ ਫੜਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਮੇਰੇ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੁਝ ਖਾ ਕੇ ਮਰ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤਰ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਨਾ ਲਿਖ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਇਕਰਾਰ ਕਰੇ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਫੌਰਨ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਮੋਹ ਮਾਰੀ ਮਾਤਾ ਜਦ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲੈ ਕੇ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਪੁਜੀ ਤਾਂ ਜ਼ਲਾਦ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਪੁਕਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਮੇਰਾ ਪੁਤਰ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਉ ਪਰ ਜਦ ਸਿੱਖ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਪੱਕਾ ਸਿੱਖ ਹਾਂ ਇਹ ਬੁਢੀ ਐਵੇਂ ਝੂਠ ਬੋਲਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਛੇਤੀ ਕਤਲ ਕਰੋ ਤਾਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਰਲਾਂ। ਮਮਤਾ ਦੀ ਮਾਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਰੌਲਾ ਪਾਇਆ ਬਹੁਤ ਰੋਈ ਪਿੱਟੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਲੜਕੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਹ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨਹੀਂ ਵੈਰਨ ਹੈ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਧਰਮ ਤੋਂ ਗਿਰਨ ਲਈ ਆਖਦੀ ਹੈ। ਖਾਫੀ ਖਾਂ ਆਦਿਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸੋਹਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਧਰਮ ਨਾਲ ਅਟੁਟ ਪਿਆਰ ਵੇਖ ਕੇ ਲੋਕ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਏ ਅਤੇ ਸਭ ਨੇ ਉਂਗਲਾ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾ ਲਈਆਂ ! ਖਲਕਤ ਇਸ ਚੰਦ ਵਰਗੇ ਮਸਫੁਟੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਜ਼ਾਰ ਜ਼ਾਰ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦ ਉਹ ਲੜਕਾ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਵਿਮੁਖ ਨਾਂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। (Later Mughals, I, P. 318) ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਪਿਆਸ ਅਜੇ ਬੁਝੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਫੜ ਕੇ ਆਏ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਭ ਜਗ੍ਹਾ ਫੁਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿਤੇ ਕਿ ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਮਿਲੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ।

ਇਤਮਾਦੁਦੌਲਾ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਨ ਨੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਕਿਹਾ 'ਤੁਹਾਡੀ ਕੀ ਤਾਕਤ ਹੈ, ਸਚੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਉਲੰਘਣ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।' ਪਰ ਇਹ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਬੜਾ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਹੈ। ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਐਸੇ ਸਿੱਧ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਲੈ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਬੰਦੇ ਪਾਸੋਂ ਪੁਛਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਅਜਮੇਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ ਪੀਰ ਕੁਤਬਦੀਨ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਦੇ ਅਗੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਖਲਕਤ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਨਾ ਮੰਨਿਆ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਕਲੇਜੀ ਕਢ ਕੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੂੰਹ ਪਰ ਮਾਰੀ ਗਈ। ਇਤਨਾ ਕਹਿਰ ਬੰਦੇ ਨੇ ਬੜੇ ਸਬਰ ਨਾਲ ਝੱਲਿਆ। ਇਹ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਸਹਿ ਕੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ੧੯ ਜੂਨ ੧੭੧੬ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ: ਬਾਜ ਸਿੰਘ, ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਆਲੀ ਸਿੰਘ, ਬਖਸ਼ੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸਿੰਘ ਭੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਸਬੰਧੀ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲਾਂ

ਗੁਰੂ ਦਸਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬਲ ਦਾ ਇਹ ਚਮਤਕਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੈਰਾਗੀ ਸਾਧ ਸਿੰਘ ਸਜ ਕੇ ਫੌਜੀ ਜਰਨੈਲ ਬਣ ਗਿਆ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਜਾਦੂ ਵਰਗਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪ ਦਾ ਬੰਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਦਸਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਰਖਿਆ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਜਾਇਆ। ਇਹ ਖਿਆਲ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜ ਤੀਰ, ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਨਗਾਰਾ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਉਸਦੀ ਸੁਪਰਤੀ ਲਈ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ :—

੧. ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ
੨. ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ
੩. ਸ: ਬਾਜ ਸਿੰਘ
੪. ਸ: ਦਿਆ ਸਿੰਘ
੫. ਸ: ਰਣ ਸਿੰਘ।

ਕਈਆਂ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਬਿਜੇ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਲਿਖੇ ਹਨ।

ਵੀਹ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਲਈ ਗੁਰੂ ਦਸਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦੀ ਥਾਪਨਾ ਲੈ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਜਿਤਾਂ ਤੇ ਜੰਗ ਯੁਧਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਪਿਛੇ ਆਪ ਪੜ੍ਹ ਚੁਕੇ ਹੋ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸੀ ਜਿਨਾਂ ਚਿਰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਪਰ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ ਉਸਦੀ ਹਰ ਮੈਦਾਨ ਫਤਹਿ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਇਤਹਾਸਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਸਤਾਰਾਂ ਦੋਸ਼ੀ ਮੰਗੇ ਸਨ ਜੋ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸੂਬੇ ਤੇ ਰਾਜੇ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ:—

(੧) ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ
(੨) ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖਾਨ ਸੂਬਾ ਕਸ਼ਮੀਰ
(੩) ਸੂਬੇਦਾਰ ਲਾਹੌਰ
(੪) ਰਾਜਾ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਕਹਲੂਰ
(੫) ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਰਨ ਹੰਡੂਰ
(੬) ਚੌਧਰੀ ਸੋਭਾ ਚੰਦ ਫਗਵਾੜਾ
(੭) ਸਮਾਣੇ ਦਾ ਜਲਾਲ ਦੀਨ (ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ
(੮) ਸੀ) ਸ਼ਾਸ਼ਨ ਬੇਗ (੯) ਬਾਸ਼ਨ ਬੇਗ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੋ ਦੋਨੋਂ ਜਲਾਦ ਸਕੇ ਭਾਈ ਸਮਾਣੇ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਸੀ) ਤੇ ਅੱਠ ਹੋਰ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਤੋਂ ਟਾਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਅਜੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਟਿਕ ਟਿਕਾਓ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਕੰਮ ਤੁਰਤ ਫੁਰਤ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਤੋਂ ਕਰਵਾ ਲਵਾਂਗੇ। ਸੋ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦੀ ਸੋਧ ਸੁਧਾਈ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ੨੨ ਮਈ ੧੭੧੦ ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਫਤਹਿ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜੋ ਨਾਹਣ ਅਰ ਸਢੌਰੇ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਸੀ ਤੇ ਸਢੌਰੇ ਤੋਂ ਨੌਂ ਕੋਹ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਂਵ ਮੁਖਲਸ ਗੜ੍ਹ ਸੀ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਲਸਈ ਸਿਕਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਆਪਣਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਸੰਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਪਹਿਲਾ ਸਿੰਘ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਾ ਮੁਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ। ਆਪਦੀ ਦੂਜੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਤੇ ਤਲੁੱਕੇਦਾਰੀ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਰਾਹਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣਾਇਆ।

ਜਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਪੂਰੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਸੀ ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਣ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫਤਹਿ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਫਤਹਿ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਦੂਸਰਾ ਉਸ ਨੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਆਖੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਾਣਾ, ਦੂਜੇ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ, ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿਣਾ। ਜਦ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਹੁਕਮਾਂ ਤੋਂ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਕੀਤੀ ਤਦ ਉਸ ਦੀ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਓੜਕ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦੇ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਨਾਮੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਘਿਰ ਗਿਆ। ਕਈ ਵੇਰ ਸਖਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਓੜਕ ਘੇਰੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅੰਦਰ ਰਸਦ ਪਾਣੀ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਤੇ ਸਿੰਘ ਭੁੱਖ ਨੇ ਤੰਗ ਕਰ ਮਾਰੇ। ਸਿੰਘ ਕਈ ਵਾਰ ਛਾਪਾ ਮਾਰ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਕੋਲੋਂ ਰਸਦ ਪਾਣੀ ਖੋਹ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਝਗੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਜੋ ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਲਾ ਛਡਣ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਇਆ।

ਓੜਕ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਏਥੋਂ ਚਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਪਰ ਆਪਣੇ ਸਪੁਤਰ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਿਣ ਪਰ ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛਡ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਘੇਰੇ ਵਾਲੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਭੁਖ ਦੇ ਦੁਖ ਤੋਂ ਸਿੰਘ ਐਨੇ ਤੰਗ ਆ ਗਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡੰਗਰ ਮਾਰ ਕੇ ਖਾਧੇ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੱਟਾਂ ਦਾ ਮਾਸ ਵੱਢ ਕੇ ਭੁੰਨ ਕੇ ਖਾਧਾ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਸਿੰਘ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਡਟੇ ਰਹੇ। ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਜੰਗ ਦਾ ਸਮਾਨ ਭੀ ਮੁਕ ਗਿਆ। ਜਦ ਇਹ ਹਾਲਤ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਅਬਦੁਲ ਸਮੁੰਦ ਖਾਨ ਜੋ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਦਾ ਜਰਨੈਲ ਸੀ ਉਸਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਆਫ ਕਰਵਾ ਦਿਆਂਗਾ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਰਹਿਣ ਬਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਹਲ ਦਿਓ ਭੁਖੇ ਨਾ ਮਰੋ ਪਰ ਜਦ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਹਲੇ ਗਏ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਇਹਨਾਂ ਪੁਰ ਭੁਖੇ ਬਘਿਆੜਾਂ ਵਾਂਗ ਆ ਪਏ । ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਭੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਮੁਗਲ ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਨੂੰ ਨੇਜਿਆਂ ਤੇ ਟੰਗ ਲਿਆ ਤੇ ਕਈਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਢਿੱਡ ਪਾੜ ਕੇ ਵੇਖੇ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਮੋਹਰਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਨਿਗਲ ਲਈਆਂ ਹੋਣ ਇਹ ਘਟਨਾ ੧੭ ਦਸੰਬਰ ੧੭੧੫ ਈਸਵੀ ਦੀ ਹੈ ।

ਜਿਸ ਵਕਤ ਸਿੰਘ ਫੜੇ ਗਏ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਵਖਰੇ ਦੋ ਸੌ ਸਿੰਘ ਫੜਕੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ । ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਬੇੜੀਆਂ ਤੇ ਸੰਗਲ ਪਾ ਕੇ ਬੰਨਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦੋ ਮੁਗਲ ਅਫਸਰ ਭੀ ਪਿੰਜਰੇ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਬੰਨ੍ਹੇ ਗਏ ਤਾ ਕਿ ਜੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਭਜਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਏ ।

ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਲੂਸ ਕਢਿਆ ਗਿਆ ਏਥੇ ਸੂਬੇ ਨੇ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬੜੀ ਥੋੜੀ ਹੈ । ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਗਿਣਤੀ ਵਧੇਰੇ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਸੋ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਬੇਗੁਨਾਹੇ ਫੜਕੇ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਤੇ ਸਤ ਸੌ ਗਡੇ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਭਰ ਕੇ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਤੋਰੇ ਗਏ । ਸਰਹੰਦ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਜਲੂਸ ਕਢਿਆ ਗਿਆ ਲੋਕ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ । ੨੭ ਫਰਵਰੀ ੧੭੧੬ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਦਿਲੀ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਨੇਜਿਆਂ ਤੇ ਟੰਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ।

ਇਕ ਬਾਂਸ ਪਰ ਬਿੱਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਟੰਗੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਵਿਚ ਸਿਖ ਬਿਲੀਆਂ ਤੇ ਕੁੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹਨ । ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਲੋਹੇ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਪਰ ਬਿਠਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ ਪਰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਤਿੱਲੇ ਵਾਲੀ ਪੱਗ ਬਨ੍ਹਾਈ ਹੋਈ ਸੀ । ਇਕ ਮੁਗਲ ਹਥ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰ ਲਈ ਪਿੱਛੇ ਖੜੋਤ ਸੀ । ਬਾਬੇ ਦੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਉਲਾਣੇਂ ਊਟਾਂ ਪਰ ਸਵਾਰ ਸਿੰਘ ਦੋ ਦੋ ਕਰਕੇ ਬਿਠਾਏ ਹੋਏ ਸਨ । ਕੁਲ ਗਿਣਤੀ ੭੪੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੀ । ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਭੇਡਾਂ ਦੀਆਂ ਖੱਲਾਂ ਪਹਿਨਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਭੈੜੀਆਂ ੨ ਸ਼ਕਲਾਂ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਟੋਪੀਆਂ ਪਹਿਨਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ । ਜਦ ਜਲੂਸ ਦਿਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦੀ ਨਿਕਲਿਆ ਤਦ ਲੋਕ ਸੜਕ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਖੜੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਖੌਲ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਸਿੰਘ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਉਨਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਪਰ ਕੋਈ ਰੰਜ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਹ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ । ਕਈਆਂ ਨੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਕਰਨੀ ਦਾ ਫਲ ਹੈ, ਤਦ ਸਿੰਘ ਉਤਰ ਦਿੰਦੇ ਇਹ ਭਾਣੇ ਦੀ ਖੰਡ ਹੈ । ਨਹੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕਿਤਨੇ ਜੰਗ ਕੀਤੇ ਹਨ ਤੇ ਅਸੀਂ ਕੀ ਕੁਝ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹਾਂ ਤੇ ਕੀ ਕੀ ਕਾਰਨਾਮੇ ਅਸੀਂ ਕੀਤੇ ਹਨ । ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਓਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਦ ਡਰਦੇ ਹਾਂ, ਸਾਨੂੰ ਮਾਰੋ । ਅਸੀਂ ਭੁਖ ਦੇ ਮਾਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕਾਬੂ ਆ ਗਏ ਹਾਂ । ਤੇ ਇਹ ਸਾਡੀ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਜੋ ਸਾਡੇ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਨਤੀਜਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੈ। ਜਦ ਇਸ ਤਰਾਂ ਸਿੰਘ ਦਿਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਜ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਵਖਰੇ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ੪ ਸਾਲ ਦਾ ਪੁਤਰ ਅਜੇ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਖਿਡਾਣੀ ਵਖਰੇ ਰਖੇ ਗਏ। ਬਾਕੀ ੬੯੪ ਸਿੰਘ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਬ ਰਾਹ ਖਾਨ ਕੋਤਵਾਲ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੇ ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸੋਂ ਜੋ ਹਥਿਆਰ ਤੇ ਸਮਾਨ ਮਿਲਿਆ, ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਸ ਤਰਾਂ ਹੈ:- ਤਲਵਾਰਾਂ ੧੦੦੦, ਢਾਲਾਂ ੨੭੮, ਕਮਾਣਾਂ ੧੭੩, ਬੰਦੂਕਾਂ ੧੮੦, ਜਮਸਰ ੧੧੪, ਕਰਦਾਂ ੨੧੭, ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਮੁਹਰਾਂ ੨੨੩, ਨਕਦ ਰੁਪਏ ਛੇ ਸੌ ਤੋਂ ਕੁਝ ਉਪਰ, ਕੁਝ ਗਹਿਣੇ।

ਪੰਜ ਮਾਰਚ ੧੭੧੬ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਕਤਲਾਮ ਕੁਤਵਾਲੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸੌ ਸੌ ਸਿੰਘ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਕਤਲ ਵੇਲੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਜੋ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਛੱਡ ਦੇਵੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਧਰਮ ਨਾ ਤਿਆਗਿਆ, ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਕੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਕੀ ਯੂਰਪੀਨ ਸਭ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੰਘ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਜਪਦੇ ਸਨ। ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਅਗੇ ਹੋ ਕੇ ਸਿਰ ਅਗੇ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜਲਾਦ ਨੂੰ ਮੁਕਤਾ (ਮੁਕਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ) ਕਹਿਕੇ ਪੁਕਾਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕੇ ਦਾ ਹਾਲ ਮਿ: ਸਰਮਨ ਤੇ ਸਟੀਫਨਸਨ ਦੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਅਖੀਂ ਦੇਖਕੇ ੧੦ ਮਾਰਚ ੧੭੧੬ ਦੀ ਚਿਠੀ ਰਾਹੀਂ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਕਲਕਤੇ ਦੇ ਕਿਲੇ ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਹੈ। ਤੇ ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਬੱਚੇ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਪਿੱਛੇ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਤੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੰਘ ਇਸ ਤਰਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਭਾਣਾ ਵਰਤਾਇਆ ਸਮਝਦੇ ਸਨ।

ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਤਲ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਧੜ ਗੱਡਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਲੈ ਜਾਕੇ ਦਰਖਤਾਂ ਪਰ ਲਟਕਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਹਫਤਾ ਭਰ ਇਹ ਕਤਲ ਦਾ ਸਿਲਸਲਾ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ੧੭ ਸਿੰਘ ਜੋ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਹਿਲਕਾਰ ਸਨ, ਉਹ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂਨੂੰ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਤਕ ਇਸ ਲਈ ਰਖ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਲੁਕਵੇਂ ਖਜ਼ਾਨੇ ਤੇ ਹੋਰ ਗਲਾਂ ਦਾ ਭੇਤ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ

੧੯ ਮਾਰਚ ੧੭੧੬ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਬਾਜ ਸਿੰਘ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ, ਅਲੀ ਸਿੰਘ, ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਬਖਸ਼ੀ ਇਹ ੨੬ ਸਿੰਘ ਕਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢੇ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਹਾਥੀ ਪਰ ਬਿਠਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘ ਪਿਛੇ ਤੋਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘਨੂੰ ਬਾਹਰ ਲੈ ਜਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਬਰ ਉਦਾਲੇ ਫੇਰਿਆ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਿਆ, ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾਕੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਇਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ। ਪਰ ਕਦੇ ਪਿਤਾ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਪਰ ਉਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਲਾਦ ਨੇ ਟੁਕੜੇ ੨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਤੜਫਦਾ ਹੋਇਆ ਦਿਲ ਕਢ ਕੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤਾ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਬਰ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਇਹ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਤਮਾਦੁ-ਦੌਲਾ ਮੁਹੰਮਦ ਅਜਾਮ ਖਾਂਨ ਨਾਮੇ ਇਕ ਮੁਗਲ ਅਫਸਰ ਉਥੇ ਆਇਆ, ਉਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਤੇ ਸਬਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪੁਛਿਆ, "ਤੁਸੀਂ ਇਤਨੇ ਸ਼ਰੀਫ ਤੇ ਦਾਨੇ ਹੋ, ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸੋਂ ਇਸ ਤਰਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਿਵੇਂ ਹੋਏ? ਅਰਥਾਤ ਤੁਸੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਰੁਧ ਇਤਨੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੀਆਂ।" ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ, "ਜਦ ਹਾਕਮ ਲੋਕ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਨਸਾਫ ਦਾ ਰਾਹ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਹਦੋਂ ਵਧ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅਕਾਲ ਪਰਖ ਮੇਰੇ ਵਰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।" ਫਿਰ ਕਿਹਾ:– "ਕਿਸੀ ਕਾ ਕਿਆ ਮਕਦੂਰ ਥਾ ਜੋ ਮੁਝ ਕੋ ਮਾਰਤਾ, ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਆ ਗਆ ਮੁਝ ਸੇ ਭੰਗ ਹੂਈ, ਉਸ ਕੀ ਸਜ਼ਾਇ ਯੇਹ ਮੁਝ ਪਰ ਹੈ।"

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਸੱਜੀ ਅੱਖ ਤੇ ਫੇਰ ਖੱਬੀ ਅੱਖ ਕੱਢੀ ਗਈ। ਪਿਛੋਂ ਖੱਬਾ ਪੈਰ ਤੇ ਫੇਰ ਸੱਜਾ ਪੈਰ ਵਢਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਮਾਸ ਜ਼ੰਬੂਰਾਂ ਨਾਲ ਤੋੜਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕਾ ੧੯ ਜੂਨ ੧੭੧੬ ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਬਾਬੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਿਛੋਂ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਸ਼ਾਹੀ ਫੁਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸੋ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਫੜਨ ਤੇ ਮਾਰਨ ਲਈ ਅਬਦਲ ਖਾਨ ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਨੇ ਗਸ਼ਤੀ ਫੌਜ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ। ਏਹ ਦਿਨ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਬੜੀ ਬਿਪਤਾ ਦੇ ਸਨ। ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਏਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਕੁਝ ਸਾਲ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਫੇਰ ਸੂਬਾ ਹੋਰ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਰੁਝ ਗਿਆ। ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਮਿਲਿਆ। ਸਿੰਘ ਜੋ ਜੰਗਲਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ, ਮੁੜ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਬੀ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੀ ਰੌਣਕ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ।

ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਐਸੇ ਭੀ ਸਨ ਜੋ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਮੰਨ ਦੇ ਸਨ। "ਫਤਹ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀ" ਬੋਲ ਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਝਗੜੇ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਛੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਭੇਜੇ ਤਾਕਿ ਇਸ ਝਗੜੇ ਨੂੰ ਨਿਬੇੜ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਏਹ ਵਾਕਿਆ ਸੰਮਤ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ੧੭੭੮ ਮੁਤਾਬਿਕ ੧੭੨੧ ਈ! ਦੀ ਬੈਸਾਖੀ ਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਮਦਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਪਾਸ ਜਿਥੇ ਭੀ ਉਹ ਹੋਣ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਏਹ ਮਾਇਆ ਮਾਤਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਪਾਸ ਦਿਲੀ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਏਹ ਮਾਇਆ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੀ ਜਾਇਆ ਕਰੇ, ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਦਿਲੀ ਭੇਜੀ ਜਾਇਆ ਕਰੇ।

ਵੈਸਾਖੀ ਦਾ ਗੁਰਪੁਰਬ ਬੜੀ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਦੀਵਾਨ ਲਾਈ ਬੈਠਾ ਸੀ ਤੇ ਬੰਦਈ ਖਾਲਸਾ ਝੰਡੇ ਬੁੰਗੇ ਲਾਗੇ ਇਕ ਵਲਗੱਣ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੀਡਰ ਮਹੰਤਾ ਸਿੰਘ ਗੱਦੀ ਪਰ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਮਹੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿੰਡ ਖੇਮਕਰਨ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਮੇਲਾ ਸੁਖ ਸਾਂਦ ਨਾਲ ਨਿਭ ਗਿਆ ਪਰ ਮੇਲੇ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਮਦਨ ਵੰਡਣ ਦਾ ਫੇਰ ਸੁਵਾਲ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਪਰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹਰਿ ਕੀ ਪਉੜੀ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਦੋ ਪਰਚੀਆਂ ਪਾਈਆਂ। ਇਕ ਪਰ "ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ" ਤੇ ਦੂਜੀ ਪਰ 'ਫਤਹ ਦਰਸ਼ਨ' ਲਿਖ ਦਿਤਾ ਤੇ ਏਹ ਗਲ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੇ ਮੰਨ ਲਈ ਕਿ ਜਿਸ ਦੀ ਪਰਚੀ ਨਿਕਲ ਆਵੇ, ਉਹ ਆਮਦਨ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ। ਦੋਨੋਂ ਪਰਚੀਆਂ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਛਡੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫ਼ਤਹ' ਵਾਲੀ ਪਰਚੀ ਤਰਕੇ ਉਪਰ ਆ ਗਈ ਤੇ ਫੈਸਲਾ ਤੱਤ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੰਦਈਆਂ ਨੇ ਏਹ ਫੈਸਲਾ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਪਰ ਮਹੰਤਾ ਸਿੰਘ ਚਿੜ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਮੰਨਣੋ ਨਾਹ ਕਰਦਿਤੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾ-ਮੰਨਣ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਲਾਹੌਰਾ ਸਿੰਘ ਕਲਾਲ ਦੇ ਹਥ ਤੱਤ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆਂ ਕਿ ਭੁਚੰਗੀ ਖਾਲਸਾ (ਨੌਂ ਜੁਆਨ ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ) ਬੰਦਈਆ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਲੜਕੇ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਮੇਰੇ ਲੜਕੇ ਸੰਗਤ ਮੀਰੀ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਜੇਹੜਾ ਜਿਤ ਜਾਵੇ ਉਹ ਜਿਤਿਆ ਹੋਇਆ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਜੇਹੜੀ ਧਿਰ ਹਾਰ ਜਾਵੇ ਉਹ ਦੂਜ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਮੰਨੇ, ਏਹ ਗਲ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੇ ਮੰਨ ਲਈ। ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਸਾਮਣੇ ਕੁਸ਼ਤੀ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ। ਓੜਕ ਲਾਹੌਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੜਕਾ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਢੈਹ ਗਿਆ ਤੇ ਚੁਫਾਲ ਡਿਗ ਪਿਆ ਲਾਹੌਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗੀ ਤੇ ਤੱਤ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਆ ਰਲਿਆ। ਤੱਤ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਮੁਦਈਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਵਲਗਣ ਛਡ ਕੇ ਏਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਵੋ। ਓਥੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕੌੜੇ ਫਿਕੇ ਬਚਨ ਬੋਲੇ ਗਏ ਤੇ ਗੱਲ ਵੱਧਦੀ ਵਧ ਗਈ ਓੜਕ ਤਲਵਾਰ ਚਲ ਪਈ। ਤੱਤ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਬੰਦਈਆਂ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਈ ਬੰਦਈ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਆਖਰ ਬੰਦਈ ਓਥੋਂ ਚਲੇ ਗਏ ਮਹੰਤਾ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਪਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਓਹ ਭੀ ਓਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਮਹੰਤਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਆ ਬੈਠੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੰਦਈ ਆਪਦੇ ਪਾਸ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਤੱਤ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਰਲਾ ਲਵੋ ਕਿਉਂਕਿ ਬੰਦਈ ਗੰਢਾ ਤੇ ਝਟਕਾ ਨਹੀਂ ਛਕਦੇ ਸਨ ਤੇ ਵੈਸ਼ਨੋ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਾਲ ਰਲਾਉਣ ਦਾ ਇਹ ਤਰੀਕਾ ਅਖਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਝਟਕੇ ਦੀ ਤਰੀ ਛਕਾਕੇ ਤੱਤ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਓਸ ਵੇਲੇ ਜੋ ਪ੍ਰਸਿਧ ਬੰਦਈ ਤੱਤ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ, ਨਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਦੇਸੀਆਂ ਵਾਲਾ, ਕਸ਼ੇਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਕਲਾਲ, ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੰਮਿਆਰੀ (ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਤੇ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬੰਦਈ ਸਿੰਘ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਯਾਦ ਰਖਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਬੰਦਈਆਂ ਤੇ ਤੱਤ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਝਗੜਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਝਗੜਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੭੨੧ ਈਸਵੀ ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਆਦਿ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲੀ। ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਇਹ ਗਲ ਚੇਤੇ ਰਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਆਪ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ ਪਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਥਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਬਚਾ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜੇ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਕੌਤਕਾਂ ਨੂੰ ਕੌਣ ਲਿਖ ਸਕੇ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਪੰਜਾਬੋਂ ਦਖਣ ਜਾ ਕੇ ਫੇਰ ਜ਼ਾਲਮ ਰਾਜ ਦੀ ਸਫਾ ਵਲੇਟਨਗੇ, ਜਦੋਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਮਤਹਿਤ ੨੦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਤੋਰਿਆ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥੀ ਬਣ ਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਮਨ ਆਏ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡੰਡ ਦਿਓ।

ਬਸ ਹੁਣ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਸੁਣਨ ਸਾਰ ਦੂਰ ਨੇੜ ਤੋਂ ਮਾਝੇ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥੀ ਬਣੇ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਅਗੇ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਤਵਾਰੀਖ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਦਿ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੋ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪੂਰਨ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਤ ਤਕ ਪੂਰਨ ਸਿਖ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੌਕੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਰੱਜ ਕੇ ਬਦਨਾਮ ਕੀਤਾ। ਤਤ ਖਾਲਸਾ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਆ ਕੇ ਛੇ ਸਾਲ (ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਹਾਮੀ ਹੋ ਕੇ) ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨਾਲ ਲੜਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਚਾਹੇ ਬਹੁਤ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਆਪਾਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਫੁਟ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਾ ਬਣੀਏ। ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਇਹ ਫੁਟ ਰੂਪੀ ਸੱਪ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਸਮਝਕੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਨਾ ਲੜੋ। ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਆਪ ਬੈਠ ਕੇ ਗੁਰਮਤਾ ਸੋਧੋ ਜਿਵੇਂ ਆਪ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰੇ ਆਖੋਗੇ ਉਵੇਂ ਅਸੀਂ ਮੰਨ ਲਵਾਂਗੇ। ਪਰ ਦੂਤੀ ਦਾ ਡੰਗ ਬੜਾ ਜ਼ਹਿਰ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਅੱਧ ਵਾਲੇ ਤਤ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਗਲ ਨਾ ਮੰਨੀ ਬਲਕੇ 'ਬੰਦਈ ਬੰਦਈ' ਕਹਿ ਕੇ ਬਦਨਾਮ ਕਰ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸਜੀ ਬਾਂਹ ਤੋੜ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਵਿਚ ਪਾ ਲਿਆ।

ਤੱਤ ਖਾਲਸੇ ਤੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੁਟ ਦਾ ਅਖੀਰ ਸਿਟਾ ਕੀ ਨਿਕਲਿਆ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜੰਗ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ ਨੰਗਲ ਕਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਫੜਕੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗਡਿਆਂ ਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦਿਲੀ ਲਿਆ ਕੇ ਫਰਖ਼ਸੀਅਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿਚ ੧੯ ਜੂਨ ੧੭੧੬ ਈ: ਮੁਤਾਬਿਕ ੧੧ ਹਾੜ ੧੭੭੩ ਬਿ: ਨੂੰ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਪਰਕਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਫੇਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ। ਤੇ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਜਮਨਾ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਨਾਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਪੰਝੀ ਪੰਝੀ ਕਰ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਪਕਾਰ ਜੰਗ ਯੁਧ ਕੋਈ ਲੁਕੇ ਛਿਪੇ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਤੱਤ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਿਰ ਤੋੜ ਜਤਨ ਕਰਕੇ ਸੰਕਟ ਦਿਤੇ। ਜਿਸ ਤੇ ਤਤ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਪਸਚਾਤਾਪ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਕਿ ਅਸਾਂ ਜੋ ਕੁਝ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਤੇ ਲੱਗ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਅਸਾਂ ਆਪਣੀ ਬਾਂਹ ਆਪ ਕਟੀ ਹੈ ਫੇਰ ਕੀ '(ਕਰ ਅਵਗੁਣ ਪਛੋਤਾਵਣਾ)।'

ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਮ

(ੳ)

ਉਸਨਾਕ ਸਿੰਘ।

(ਅ)

ਆਲਮ ਸਿੰਘ

ਆਲੀ ਸਿੰਘ

ਅਲੀ ਸਿੰਘ

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਅਗੜ ਸਿੰਘ

ਅਜਾਪਾਲ ਸਿੰਘ

(ੲ)

ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ

ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ

(ਸ)

ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ

ਸੁਬਾ ਸਿੰਘ

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ

(ਕ)

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਸਿੰਘ

(ਗ)

ਗੁਦੜ ਸਿੰਘ

ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ

ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ

(ਤ)

ਤਿਲੋਕ ਸਿੰਘ

ਤਖਤਾ ਸਿੰਘ

(ਫ)

ਫ਼ਤਿਹ ਸਿੰਘ

ਫ਼ਤੇ ਸਿੰਘ

(ਬ)

ਬੁਲਾਕੀ ਸਿੰਘ

ਬਾਜ ਸਿੰਘ

ਬਨੋਦ ਸਿੰਘ

ਬਿਜੇ ਸਿੰਘ

ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਸਿੰਘ

(ਰ)

ਰਤਨ ਸਿੰਘ

ਰਾਮ ਸਿੰਘ

(ਲ)

ਲਾਲ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਲਮ ਸਿੰਘ

ਇਹ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਦੇ ਰਾਜੇ ਸੁਖਚੈਨ ਦਾ ਪੁਤਰ ਸੀ ਜੋ ਮਾਈਂ ਆਗਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਪਿੰਡ ਘੋੜੀਏ ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿੱਚ ਗਿੱਲ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਹੋਈ। ਪਿੰਡ ਮੌੜ ਤੇ ਮਰਦਾਨ ਹੇੜੀ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਹੋਰ ਕਰਵਾਈਆਂ ।

ਇਹ ਬੜਾ ਬਹਾਦਰ ਆਦਮੀ ਸੀ । ਇਸ ਨੇ ਪਿੰਡ ਬਾਲਿਆਂ ਵਾਲੀ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ । ਸੰਨ ੧੮੬੫ ਵਿੱਚ ਸਰਹੰਦ ਫਤਹਿ ਕਰਕੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਇਸ ਉਪਰ ਆਪਣਾ ਕਬਜ਼ਾ ਰੱਖਿਆ ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮਾਘ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਬਾਲਿਆਂ ਵਾਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਡਿਗ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ ।

ਆਲੀ ਸਿੰਘ

ਆਲੀ ਸਿੰਘ, ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਮਾਨਸਾਹੀਏ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਕੋਲ ਨੌਕਰ ਸਨ। ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਲਾਦ ਖੰਨੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਿੰਡ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸਲੌਦੀ ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਹੈ।

ਇਕ ਦਿਨ ਵਜ਼ੀਦ ਖਾਂ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਸੁਣ ਲਿਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਨੂੰ ਵਧਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸੂਬੇ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਸੁਦਾਰਾਂ ਦੀ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਿੜਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, "ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਸਮੇਂ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਪੁਤਰਾਂ ਦਾ ਵੈਰ ਲੈਣ ਆਇਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਦੇਸੋਂ ਹੀ ਕੱਢਿਆ ਹੈ ਪਰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਐਸੀ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਉਹ ਦੀਨ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੋਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਾਓ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲੈ ਆਓ।"

ਇਹ ਦੁਰਬਚਨ ਸੁਣਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ। ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਤਨਖਾਹਾਂ ਦਾ ਬਕਾਇਆ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਸੂਬੇ ਨੇ ਉਲਟਾ ਕੈਦ ਕਰ ਲਏ। ਪਰ ਇਹ ਸੂਰਬੀਰ ਵਰਿਆਮ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਤੇ ਹੱਥਕੜੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ, ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲੇ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਤੇ ਵਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸਰਹੰਦ ਪਰ ਹਮਲੇ ਸਬੰਧੀ ਇਕ ਰਵਾਇਤ

ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਹੰਦ ਕਿਵੇਂ ਕੰਡੇ ਵਾਂਗ ਰੜਕਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਹਾਕਮ ਕਿਤਨੇ ਜ਼ਾਲਮ ਸਨ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਪਿੰਡ ਧਮੋਟ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿਆਣੇ ਸਜਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰਵਾਇਤ ਸੁਣਨ ਵਿੱਚ ਆਈ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਧਾਂ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਸਬੰਧੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਾਲਾਤ ਮਿਲੇ ਹਨ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਜ਼ੀਦ ਖਾਨ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਸੂਬਾ ਜੌਨ ਖਾਨ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਨਵਾਬ ਬਣ ਕੇ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਹੋਰ ਭੀ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਤਹਿਤ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਵਢ ਕੇ ਗੱਡੇ ਭਰ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਭੇਜੋ ਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਦੀਪਮਾਲਾ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਉਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਪਰ ਦੀਵੇ ਰੱਖ ਕੇ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੀ ਦੀਪਮਾਲਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਸੂਬਾ ਜੌਨ ਖਾਂ ਨੇ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਸਾਵਿੱਤ੍ਰੀ ਖੋਹ ਲਈ ਸੀ। ਇਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ ਉਥੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ ਆਪ ਨੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੂਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਪੜਾਉ ਸੱਦਵੀ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸੀ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਬਾਬਾ ਮਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਕੇ ਨੌਜਵਾਨ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਬੀਬੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਵਢਕੇ ਗਡੇ ਭਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਡਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿਸ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਂਭੇ ਨਾ ਕਰਨ ਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਦਲ ਸਰਹੰਦ ਪਰ ਦੋ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਹਮਲਾ ਕਰਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਜੌਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੂਪਾ

ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਈ ਰੂਪ ਚੰਦ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਸਨ। ਜਦ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਸਰਹਿੰਦ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਸਮਝ ਕੇ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਘਲਿਆ ਗਿਆ, ਆਪ ਨੇ ਆਇਆ ਸਦਾ ਪਤਰ ਸਿਰ ਮਥੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਦੋਵੇ ਭਾਈ (ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਧਰਮ ਸਿੰਘ) ਮਲਵਈ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕਠਾ ਕਰਕੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਕੇਸਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੇਠ ਜਾ ਜੈਕਾਰੇ ਛਡੇ, ਅਤੇ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਇਟ ਨਾਲ ਇਟ ਖੜਕਾਉਣ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸ਼ਮੇਸ ਦੇ ਦੁਲਾਰਿਆਂ ਦੀ ਵੈਰ ਲੈਣ ਲਈ ਵਧ ਚੜਕੇ ਖਾਲਸਈ ਜੋਹਰ ਵਿਖਾਏ।

ਸ: ਤਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫੂਲ ਵੰਸੀ

ਆਪ ਜੀ ਬਾਬਾ ਫੂਲ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ, ਆਪ ਨੇ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਸਾਬੋ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ (ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ) ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਦਸਤ ਕੰਮਲਾ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਜੇ, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ 'ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ' ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ (ਦੇਖੋ ਗੁਰੂ ਵਸਤੂ

ਆਪ ਜੀ ਸਾਬੋ ਪ੍ਰਗਣੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਸਨ। ਆਪ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਚਿਠੀ ਆਈ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਗਏ ਕਿ ਕਿਤੇ ਚੌਧਰ ਨ ਖੁਸ ਜਾਵੇ, ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਲਵਈ ਸਿੰਘ ਭਰਤੀ ਕਰਕੇ ਭੇਜ ਦਿਤੇ। ਆਪ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਤਖਤਾ ਸਿੰਘ ਦੁਲਟ

ਆਪ ਜੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਬੜੇ ਸੂਰਬੀਰ ਜੋਧੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਉਣ ਪਰ ਉਸ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਾ ਕਰਕੇ ਮਾਝੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਤਰਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ "ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਭੇਜਿਆ ਹੋਇਆ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਵੈਰ ਲੈਣ ਲਈ ਦਖਣ ਤੋਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ"।

ਸੋ ਆਪ ਦੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ ਪਤਰਕਾਂ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਲਵਈ ਸੂਰਮੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ਕੇਸਰੀ ਝੰਡੇ ਦੇ ਹੇਠ ਇਕਤਰ ਹੋ ਗਏ।

ਸ: ਤਖਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜੰਗ ਲੜੇ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਵੈਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਫਤਹਿ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਰਖਿਆ।

ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦਾ ਪੋਤਾ ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਉਪਰ ਧਾਵਾ ਬੋਲਿਆ ਤੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਸੱਦਾ* ਭੇਜਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਭਾਈ ਫ਼ਤਿਹ ਸਿੰਘ ਵੀਹ ਅਸਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ, ਸਾਰਾ ਖਰਚ ਪੱਠਾ ਲੈ ਕੇ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਭਾਈ ਰੂਪੇ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਤਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਭਾਈ ਫੂਲ ਦੀ ਔਲਾਦ ਸਨ, ਉਹ ਖੁਦ ਤਾਂ ਨਾ ਗਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਭੇਜ ਦਿਤੇ। ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਬਲ, ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ, ਜਿਊਨ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ, ਨਿਗਾਹਾ ਸਿੰਘ, ਚੂਹੜ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ, ਭਾਈ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ, ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ, ਤਖਤਾ ਸਿੰਘ, ਬਖ਼ਤਾ ਸਿੰਘ ਕੰਬੋ (ਬਾਂਗਰ) ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਧਾਲੀਵਾਲ, ਭੁੱਲਰ, ਸੇਖੋਂ, ਚਾਹਿਲ, ਗਰੇਵਾਲ, ਬਰਾੜ, ਸਿਧੂ, ਮਾਨ, ਮਲੀ, ਗਿਲ, ਜੌਹਲ, ਮਟੂ, ਦਿਔਲ,

---

*ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਇਸ ਸੱਦੇ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਗਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਵਿਤਾ ਦੁਆਰਾ ਇਉਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:–

ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਆਵੇ ਦੇਰ ਨਾ ਲਾਵੇ। ਤੁਰਕਨ ਕੀ ਜੜ੍ਹ ਮੂਲ ਉਠਾਵੇ।
ਮੋਹੂੰ ਭੇਜਿਉ ਕਾਰਜ ਏਹ। ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਸਮੇਸ਼।
ਹਾਲ ਕਰੋ ਵੈਰਨ ਕਾ ਮੰਦਾ। ਤਬੈ ਪਛਾਨਿਉਂ ਮੁਹਿ ਗੁਰ ਬੰਦਾ।
ਇਸ ਮੇਂ ਜ਼ਰਾ ਕੂਰ ਨਾ ਥੇ ਹੈ। ਮਿਲੋ ਹਮ ਸੰਗ ਅਬੈ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਰੇਵਾਲ, ਢਿਲੋਂ, ਬੁਟਰ; ਆਦਿ ਸੂਰਬੀਰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਸਾਰੇ ਹਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ।

ਬੁਲਾਕੀ ਸਿੰਘ

ਪਿੰਡ ਘੁਡਾਣੀ (ਪਾਇਲ ਦੇ ਨੇੜੇ) ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਗੀ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਅੱਛੀ ਲਯ ਨਾਲ ਗਾਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਇਹ ਰਹਿਰਾਸ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਹਟਿਆ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਰਾਮ ਰਾਈਆਂ ਨੇ ਭਾਈ ਬੁਲਾਕੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸਰੰਦਾ ਤੋੜ ਦਿਤਾ।

ਭਾਈ ਬਲਾਕੀ ਸਿੰਘ ਇਹ ਸ਼ਕਾਇਤ ਲੈ ਕੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਦੁਖ ਰੋਇਆ।

ਇਸ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਕੂਚ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਇਲ ਦੇ ਰਾਮ ਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਤੇ ਖੂਬ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕੀਤੀ। ਘੁਡਾਣੀ ਦੇ ਸਭ ਰਾਮ ਰਾਈਏ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤੇ।

ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਰਾਗੀ ਬੁਲਾਕੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਾਇਲ ਦਾ ਠਾਣੇਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਪ ਘਲੋਟੀ, ਧੰਮੋਟ ਆਦਿ ਪਿੰਡਾਂ ਕੋਲੋਂ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਲੈਂਦਾ‡ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ।

---

†ਖਾਸ ਵੇਖਣ ਯੋਗ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਇਹ ਮਲਵਈ ਸੂਰਬੀਰ ਤਨਖਾਹ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਲਾਲਚ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਗਏ ਸਨ। ਸਗੋਂ ਘੋੜੇ, ਹਥਿਆਰ ਤੇ ਰਾਸ਼ਨ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਰਚ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, "ਭਏ ਤਯਾਗ ਆਵਣ ਕੇ ਤਾਈਂ। ਲਏ ਸੰਭਾਲ ਹਥਿਆਰ ਤਦਾਈਂ। ਗਊ, ਭੈਂਸ, ਘਰ ਵੇਚ ਜ਼ਮੀਨ। ਬਹੁ ਸਿੰਘੋਂ ਨੇ ਘੋੜੇ ਲੀਨ।"

‡ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਦਾ ਨਵਾਬ ਗੁਲਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ, ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦੀ ਹਫੜਾ ਤਫੜੀ ਵੇਲੇ, ਅਨੂਪ ਕੌਰ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਲੈ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਵਾਲੀ ਦੇਵੀ ਨੇ ਜ਼ਾਲਮ ਦੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਖੁਦ ਹੀ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਖਤਮ ਕਰ ਲਈ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦਫਨਾ ਕੇ ਕਬਰ ਬਣਾ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਗੁਲਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਇਆ ਦੰਡ ਲਾਇਆ ਤੇ ਅਨੂਪ ਕੌਰ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਨੂੰ ਕਬਰ ਵਿਚੋਂ ਕਢਾ ਕੇ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ।

ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਵਾਕਿਫ ਸੀ।

(ਬਾਕੀ ਟਿਪਣੀ ਅਗਲੇ ਸਫੇ ਤੇ ਦੇਖੋ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀਏ ਮਲਵਈ ਸਿੰਘ ਸਦਾ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਤਿਰਸਕਾਰ ਨਾਲ ਸਦਾ ਤਕਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਆਇਆ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਧਰਮ ਬੀਰ, ਦਲ ਵਿਚ ਜਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਅਤੇ ਫਤਹਿ ਪਾ ਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਆਈ।

ਸਃ ਬਾਜ ਸਿੰਘ (ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਸੂਬਾ)

ਸ: ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਮੀਰ ਪੁਰ ਪੱਟੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਜਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਆਪ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਕੇ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਆਪ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ ਅਤੇ ਜਦ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਖਣ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭੀ ਆਪ ਨਾਲ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਜੇਹੜੇ ੨੫ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸਨ ਸਃ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਵਡੇ ਭਰਾਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਯੋਧੇ ਸਨ। ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਸਃ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁਚਾਏ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਇਟ ਨਾਲ ਇਟ ਵਜਾ ਦਿਤੀ। ਸਰਹੰਦ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਮਾਣਾ ਤੇ ਸਢੌਰੇ ਆਦਿਕ ਕਈ ਕਸਬੇ ਸੋਧੇ ਸਨ। ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚ ਚਿਨਾਉਣ ਵਾਲਾ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਕੰਡੇ ਵਾਂਗ ਰੜਕ ਦਾ ਸੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਕੇ ਬਵੰਜਾ ਲਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਮਾਲੀਏ ਵਾਲੇ ਸੂਬੇ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੀ ਸਿੰਘਾਂ ਹਥੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਹਾਰ ਸੀ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਫਤਹਿ ਸੀ। ਸਰਹੰਦ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੂਬਾ ਕਿਸ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਸਃ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਬਲੋ ਗੋਤ ਦੇ ਜੱਟ ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਸੂਬਾ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਅਵਸਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਕ ਸਧਾਰਨ ਜੱਟ ਨੂੰ ਉਸਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ

ਇਸ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਵਲ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਇਆ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਲੇ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਿਰ ਹੀ ਜਾ ਮਿਲਿਆ। ਆਤਮਾ ਰਾਮ ਵੈਰਾਗੀ ਸਾਧੂ ਵੀ ਇਸ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਗਿਆ। ਆਤਮਾ ਰਾਮ ਬੜਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਤੇ ਕਰਾਮਾਤੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਭੀ ਇਸ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਮੇਲਾ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਸਾਧੂ ਦਾ ਲਿਹਾਜ਼ ਕਰਕੇ, ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨੋਂ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਚੁਣ ਕੇ ਬਵੰਜਾ ਲੱਖ ਦੇ ਸੂਬੇ ਦਾ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਸ: ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਧੀਨ ਜਿਤਨੇ ਪਰਗਨੇ ਸਨ ਸਭ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੰਘ ਥਾਪੇ ਗਏ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਮਾਮਲਾ ਉਗਰਾਹੁਣਾ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾ ਦਾ ਉਹ ਸਮਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵੱਲ ਸਾਈਂ ਬੁਲ੍ਹੇਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਫੁਰਮਾਇਆ:— 'ਭੂਰਿਆਂ ਵਾਲੇ ਰਾਜੇ ਕੀਤੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਜ਼ਹਿਰ ਪਿਆਲੇ ਪੀਤੇ' ਸਭ ਮੁਚ ਇਹ ਕਿ ਇਤਨਾ ਵਡਾ ਇਨਕਲਾਬ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਆਦਮੀ ਪਾਸ ਦੋ ਪਾਟੇ ਹੋਇ ਕੰਬਲਾਂ, ਇਕ ਲਿਸੇ ਜਿਹੇ ਟਟੂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਉਹ ਬਾਵਨੀ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਸੂਬਾ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿੰਘ ਨਵਾਬੀਆਂ ਤੇ ਔਹੇਦਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਲਾਲਸਾ ਸੀ। ਸ: ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਤਨਾ ਵਡਾ ਔਹਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸੁਖ ਰਹਿਣੇ ਨਹੀਂ ਬਣੇਂ ਸਗੋਂ ਪੰਥ ਦੀ ਹਰ ਔਕੜ ਸਮੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿਦੇ ਸਨ।

ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ (ਜੋ ਆਪ ਦੇ ਵਡੇ ਭਰਾਤਾ ਸਨ) ਆਦਿਕ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਇਹ ਸੱਚਾ ਸਿੱਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਪਰ ਚਲਦਾ ਹੋਇਆ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਬੜੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਤੇ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ। ਸ: ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਨਮੋਲ ਰਤਨ ਹਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਸਦਾ ਹੀ ਚਮਕਦਾ ਰਹੇਗਾ!

ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮਾਹਿਲ

ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮਾਹਿਲ (ਬਰਨਾਲਾ) ਜਿਹੇ ਅਣਖੀਲੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਉਪਰ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਲੋਕ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਮਾਣ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਇਸ ਸ਼ੇਰ ਦਿਲ ਸੂਰਬੀਰ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨਾਮੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਵਤ ਚਮਕ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਦ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਾਰ ਵੇਖ ਕੇ ਜਮਾਲ ਖਾਂ ਬਹਿਲੋਲ ਪੁਰ, ਸ਼ਮਸ ਖਾਂ ਕਿਲ਼ੀ ਤੇ ਖਿਜ਼ਰ ਖਾਂ ਮਲੇਰੀਏ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਖਿਜ਼ਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉਤੇ ਬੜਾ ਗੁਮਾਨ ਸੀ ਤੇ ਖੁਮਾਣੋਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਿੰਡ ਸੰਗੋਲ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮਾਹਿਲ ਦੇ* ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਖਿਜ਼ਰ ਖਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਮਾਨ ਨੂੰ ਚਕਨਾ ਚੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਖਿਜ਼ਰ ਖਾਂ ਦੇ ਸਕੇ ਭਾਈ ਨਸ਼ਤੂ ਖਾਂ ਤੇ ਵਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਚਿੱਤ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਖਿਜ਼ਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਰ ਬੁਲਾਇਆ।

---

*ਇਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਮੇਂ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰੀ, ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਖੇਮਕਰਨ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਖੋਖਰੀ ਆਦਿ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸਰਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮਾਹਿਲ ਦੀ ਬਹੁਤ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਮਦਦ ਤੇ ਮਦਦ

੧. ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦਾ ਪੋਤਾ ਦੋ ਸੌ ਅਸਵਰ ਲੈ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਸੰਘ ਭਾਈ ਰੂਪੇ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਪੁਜੇ। ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤਲੋਕ ਸਿੰਘ ਫੂਲਕੇ ਆਪ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਗਏ। ਆਪ ਦੀ ਫੌਜ ਭਰਤੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਬਹੁਤ ਘਲੀ।

ਬੈਰਾੜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ, ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ, ਸੁਖਚੈਨ ਸਿੰਘ ਆਦ ਨੇ ਵੀ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਘਲੇ।

ਭਾਈ ਬੇਲੇ ਕੇ ਦੇਸ ਰਾਜ, ਗਰੇਵਾਲ, ਧਾਲੀਵਾਲ, ਚਾਹਿਲ, ਭੁਲਰ, ਮਾਹਿਲ ਗਿਲ, ਜੌਹਲ, ਭਟੀ, ਬੁਟਰ, ਮਾਨ ਆਦਿ ਅਤੇ

ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾਂ, ਨਗਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਚੂਹੜ ਸਿੰਘ ਦੁਲਟ ਸਲੋਦੀ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ, ਆਏ, ਆਲੀ ਸਿੰਘ, ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ।

ਮਨਸਾਹੀਏ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਜੋ ਸੂਬੇ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਪਾਸ ਨੌਕਰ ਸਨ। ਜਿਨਾਂ ਦੀ ਸਨਤਾਨ ਹੁਣ ਪਰਗਨੇ ਖੰਨੇ ਸਲੋਦੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੈ।

ਤਰਨਾ ਦੱਲ ਤੇ ਬੁਢਾ ਦਲ

ਤਰਨਾ ਦੱਲ ਨੌਜਵਾਨ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਚਕਰ ਲੌਂਦਾ ਤੇ ਸੋਧ ਸਧਾਈ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਬੁਢਾ ਦਲ, ਬੁਢੇ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੋਜ ਜੋ ਖਾਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਰਖਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸਃ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਨੋਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਭੋਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਰਾਮ ਜੀ, ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਕੁਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਡਲੇਵਾਲ ਆਦਿ।

ਪੰਜ ਜਥੇ ਤਰਨੇ ਦਲ ਦੇ ਬਣੇ ਪਹਿਲਾ ਜਥਾ ਮਲਵਈਆਂ ਦਾ :-

੧. ਪਹਿਲੇ ਜਥੇ ਦੇ ਮੋਢੀ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਗੁਰਮ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਮਲਵਈ ਸ: ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਨਗਾਹਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਤਖਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਆਲੀ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਬਖਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਂਬੋ ਵਾਲੀਆਏ ਮਾਲਵਈ ਆਦਿ ਮੁਖੀ ਸਨ।

੨. ਦੂਜਾ ਜਥਾ ਮਝੈਲਾ ਦਾ– ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਭਲਾ, ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਤੇਹੜ, ਸ: ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮੀਰਪੁਰੀ ਪਟੀ ਵਾਲੇ ਬਲ ਜੱਟ ਸ: ਬੁਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ: ਭੋਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਧਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਦਿ ਮੁਖੀ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੩. ਤੀਜਾ ਜੱਥਾ:-ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ: ਮੀਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਖਤ੍ਰੀ ਡਲੇ ਵਾਲੇ, ਸ: ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭਗਤੂ ਦਾ, ਦੁਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਆਦਿ ਮੁਖੀ ਸਨ।

੪. ਚੌਥਾ ਜੱਥਾ:-- ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਨੋਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਮੀਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਲੇ ਸ: ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਵੇ ਆਦਿ ਮੁਖੀ ਸਨ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ, ਸ: ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਲੋ ਵਾਲੀਆ।

੫. ਪੰਜਵਾਂ ਜਥਾ:-ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਤੇ ਰਮਦਾਸੀਏ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਸੀ ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਜੀਊਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ: ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿ ਸਨ।

ਪੰਥ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਜਣਾਂ ਦੇ ਨਾਮ

ਸ: ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨ, ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰੀਆ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹਜ਼ੂਰੀਆ ਸ: ਧਿਰਾਜ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰੀਆ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਲਾਂਗਰੀ ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆਂ, ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰ ਚਕੀਆ, ਸ: ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ, ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਕਲਾਦੇ, ਸ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਕਲਾਦੇ, ਸ: ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਕਲਾਦੇ, ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕਲਾਦੇ, ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਕਲਾਦੇ ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਕਲਾਦੇ, ਸ: ਭੋਮਾਂ ਸਿੰਘ ਕਲਾਦੇ, ਸ: ਨੋਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ: ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ, ਸ: ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਖਜ਼ਾਨਚੀ, ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਮੋਦੀ, ਸ: ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਦਸੀ, ਸ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸੁਖਈ, ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ, ਸ: ਸੋਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ: ਬੱਜੂ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਘਨਘੋਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ, ਆਦਿਕ ਪੰਥ ਦੇ ਮੁਖੀਏ ਸਨ।

(ਨੋਟ) ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਅਗੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਪਦ ਹੈ ਓਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀਏ ਹਨ। *

---

* ਵਡਾ ਖਾਲਸਾ ਜਿਦਕ ਸਫ਼ਾ ੧੫੫

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਮਰਪਣ

ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਪਤ ਰੂਹਾਂ ਦੀ ਭੇਟ ਕਰਦਾ ਹਾਂ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ

ਬਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ

–ਦਾ–

ਪਰਚਾਰ ਅਤੇ ਕੇਸਰੀ ਝੰਡੇ

–ਨੂੰ–

ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਰਖਦਿਆਂ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ

ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ

—ਪਰ—

ਅਜ ਉਹਨਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਨੂੰ

ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ

— ਮੈਂ ਹਾਂ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ —

ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਪਾਹੀ

ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ (ਪੰਜਾਬ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ

(੧) ਮਿਸਲ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰਾਂ

ਮਾਲਕ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਦਨੀ, ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿ:ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸੀ।

(੨) ਮਿਸਲ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸਰਦਾਰਾਂ

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਢੀ ਸਨ।

(੩) ਮਿਸਲ ਘਨੱਈਆ ਸਰਦਾਰਾਂ

ਸ: ਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਹਨਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ

(੪) ਮਿਸਲ ਨਕਈ ਸਰਦਾਰਾਂ

ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੜਵਾਲ ਚੂਣੀਆਂ।

(੫) ਮਿਸਲ ਡਲੇ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰਾਂ

ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਲੇਵਾਲੀ, ਇਲਾਕਾ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ

(੬) ਮਿਸਲ ਕਰੋੜੀਆਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ

ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ।

(੭) ਮਿਸਲ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

(੮) ਮਿਸਲ ਫਜ਼ਲਾ ਪੁਰੀਆ ਸਰਦਾਰਾਂ

ਇਸ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ।

(੯) ਮਿਸਲ ਨਿਸਾਨਾ ਵਾਲੀ

ਇਸ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸ: ਦਸੌਂਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਨਸੂਰ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

(੧੦) ਮਿਸਲ ਸੁਕਰਚਕੀਆਂ

ਇਸ ਦਾ ਮੁਢ ਸ: ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ।

(੧੧) ਮਿਸਲ ਫੂਲਕੀਆਂ

ਇਸ ਦਾ ਕਰਤਾ ਚੋਧਰੀ ਫੂਲ ਹੋਇਆ।

(੧੨) ਮਿਸਲ ਆਹਲੂ ਵਾਲੀਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਿਸਲ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ

ਸਿਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿਚ ਭੰਗੀਆਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਇਕ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਵਾਨ ਮਿਸਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਇਸੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਦੇਸ ਵਾਸੀਆਂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ੧੫ ਹਜ਼ਾਰ ਸਵਾਰ ਇਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਨ, ਲਗ ਪਗ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਿਸੇ ਜਿਹਾ ਕਿ ਗੁਜਰਾਤ, ਸਿਆਲ ਕੋਟ, ਝੰਗ, ਮੁਲਤਾਨ, ਡੇਰਾ ਜਾਤ ਆਦਿਕ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਲਾਹੌਰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸੀ।

ਭਾਵੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਉਂਝ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਅਸਥਾਨ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਸੇ ਮਿਸਲ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵੀ ਇਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ। ਚੌਧਰੀ ਭੂਮਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਤਰ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਅਸਲ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਹੇਠਾ ਪ੍ਰਗਨਾ ਬਧਨੀ (ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਇਲਾਕਾ ਮਾਲਵਾ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਤੇ ਅਨੀਤ ਦੇ ਕਾਰਣ ਇਹ ਪਿੰਡ ਨੱਬੂ ਜ਼ਿਲਾ ਝੰਗ ਵਿਚ ਜਾ ਵਸੇ। ਇਸ ਸ: ਨੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਦੇ ਹਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਸੀ। ਤੇ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭੂਮਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਹਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਸੀ।

ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਬਹਾਦਰ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਜਥਾ ਸਾਰੇ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਮੁਹਰੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਪਹਿਲਾਂ ਖਾਲਸਾ ਸਿਰਫ਼ ਸੋਧ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਕਿਧਰੇ ਹਾਕਮਾਂ ਵਲੋਂ ਅਤਿਆਚਾਰ ਤੇ ਅਨੀਤੀ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਹ ਲਗਦੀ ਸੀ ਉਹ ਉਥੇ ਹੀ ਪੁਜਦਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਦਿਨ ਕਿਤੇ ਰਾਤ ਕਿਤੇ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਈ ਪਰਜਾ ਨੇ ਇਸ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਕਰੋਗੇ ਤਦ ਤਕ ਪਰਜਾ ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਲੋਕੀ ਬਚ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਖ਼ਾਸ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਘੋਰ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਨੇ ਆਰੰਭ ਕਰ ਰਖੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪਣੇ ਹਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਵੇ। ਤਾਂ ਜੋ ਪਰਜਾ ਨਿਤ ਦੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਪਰਜਾ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਇਸ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਗੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਦਾਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪਣੇ ਹਥ ਵਿਚ ਲਿਆ ਇਸ ਮਿਸਲ ਵਿਚ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਵਸਨੀਕ ਪੰਜਵੜ ਤਹਿਸੀਲ ਤਰਨਤਾਰਨ ਮੀਹਾ ਸਿੰਘ, ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ, ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਵਸਨੀਕ ਬਧਨੀ, ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਖੀਹ ਵਾਲਾ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਰੋੜਾ ਵਾਲਾ, ਅਘੜ ਸਿੰਘ ਖੰਗੂੜਾ, ਸਾਵਲ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਕਨੀ ਕਲਸੀ ਵਾਲਾ, ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਰੋਸ ਵਾਲਾ, ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਾਰੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਕੇ ਸੂਰਬੀਰ ਜਵਾਂਮਰਦ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸਨ, ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸੀ ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਪੂਰਬੀ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਦਿਕ ਦੀ ਸੋਧ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਕਸੂਰ ਤੇ ਸਰਹੰਦ ਆਦਿਕ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਸੋਧ ਕਰਨ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਲੋਂ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦੀ ਰੋਕ ਵੇਲੇ ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਤਰਦਾ ਸੀ।

ਜਦ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ੧੨ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਵੰਡਿਆ ਤਦ ਗੁਜਰਾਤ, ਚਨਿਓਟ ਝੰਗ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ।

ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਆਪਣੇ ਵੇਲੇ ਦਾ ਬੜਾ ਸਿਆਣਾ ਤੇ ਦੂਰ ਦਰਸ਼ੀ ਹੋ ਬੀਤਿਆ ਹੈ, ਸੰ: ੧੮੦੩ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦਾ ਇਕ ਕਟੜਾ ਵਸਾਇਆ ਸੁਹਣੇ ਤੇ ਬਹੁਮੁਲੇ ਘੋੜੇ ਰਖਣ ਦਾ ਇਹਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਸੋਧ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਇਹ ਇਨਾਂ ਪ੍ਰਬੀਨ ਸੀ ਕਿ ਸੌ ਸੌ ਕੋਹ ਤਕ ਇਹ ਧਾਵਾ ਕਰਕੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੈਰੀਆਂ ਤੇ ਜਾ ਪੈਂਦਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਛਕੇ ਛੁੜਾਏ, ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਵਾਨ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਕਲ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਰਖਦਾ ਸੀ ਦੁਆਬਾ ਬਾਰੀ ਦੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਪਲੇ ਦਾ ਕੋਈ ਸਰਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੇ ਫਤਹਿ ਪਾਈ, ਡੇਰਾਜਾਤ ਤੋਂ ਇਸ ਨੇ ਮਾਲੀਆ ਲਿਆ। ਅਬਦੁਲਮਹਦੀਦ ਖਾਂ ਦੇ ਮੇਗਜ਼ੀਨ ਨੂੰ ਇਸ ਨੇ ਲੁਟਿਆ ਸਿਆਲਕੋਟ ਚਨਿਯੋਟ ਕਰਯਾਲਾ ਮੇਰੋ ਵਾਲਾ, ਝੰਗ, ਮੁਲਤਾਨ ਆਦਿਕ ਅਠ ਲਖ ਦੇ ਮਾਲੀਏ ਵਾਲੇ ਮੁਲਕ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਬਜ਼, ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਸਾਰੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਦੋਹੀ ਫਿਰਨ ਲਗੀ।

੧੮੧੮ ਨੂੰ ਕਸੂਰ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸੇ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨਿਕਲੀ ਸੀ ਫਿਰ ਭਰਤ ਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਸੁਣ ਓਹਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਦਿਲੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਸਰਹੰਦ ਡੇਰਾਜਾਤ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਚੰਦੋਸੀ ਖੁਰਜਾ ਦੇ ਸੋਧਨ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਬੜੀ ਸੂਰਮਤਾ ਦਿਖਾਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਆਹਪੰਜਵੜ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਇਸ ਤੋਂ ਦੋ ਪੁਤਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਹੋਏ, ਇਸ ਸਿੰਘਣੀ ਦੇ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਵੇਰ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ ਪੰਜ ਲੜਕੇ ਹੋਏ ਸੰਮਤ ੧੮੨੭ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਹਾਂਸੀ ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਭਟੀਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਇਸੇ ਰਣ ਵਿਚ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਸ੍ਰ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੜਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸ੍ਰ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਹੋਣਹਾਰ ਸੂਰਬੀਰ ਤੇ ਅਕਲਮੰਦ ਸੀ। ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣਾ ਲਿਆ, ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦਾਨਾਈ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਕੀਤਾ।

ਸ੍ਰ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਇਸ ਚੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਰਦਾਰ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ, ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਜਲਾਲ ਵਾਲੀਆ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਚੈਨ ਪੁਰੀਆ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਘੋੜਾ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਬੂੜੀਆਂ ਵਾਲੇ, ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਸਰਾਏ ਵਾਲਾ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਛੀਨਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਗੋੜੀਆਂ ਵਾਲਾ, ਸਿਧ ਸਿੰਘ ਦੋਸਾ, ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸਿਆਲਕੋਟੀਏ, ਸਾਵਲ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ, ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ, ਲਾਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਰਤੱਨਗੜ੍ਹੀਆ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨਿਆਜ਼ ਬੇਗ ਵਾਲਾ।

ਮੁਲਤਾ ਦੇ ਸੂਬੇ ਨੇ ਸ੍ਰ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ੫੦ ਹਜ਼ਾਰ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦੇ ਕੇ ਵਾਪਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ, ਕਿੰਤੂ ਓਥੋਂ ਦੀ ਪਰਜਾ ਦੇ ਦੁਖ ਵੇਖ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਭਲਿਆਈ ਮਲੂਮ ਹੋਈ।

ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਪਰ ਜਦ ਉਹਨੇ ਅਗੇ ਨੂੰ ਸਿਧੇ ਰਾਹ ਤੁਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਤਦ ਓਨੂੰ ਕੁਝ ਇਲਾਕਾ ਵਾਪਸ ਦੇ ਦਿਤਾ, ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਪਿਛੋਂ ਸ੍ਰ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰ: ਜ਼ਮੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੌਂਪ ਕ ਅਗੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਸੋਧਿਆ, ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਖਾਂ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਲੈ ਕੇ ਅਗੋਂ ਜਾ ਮਿਲਿਆ।

ਸ੍ਰ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਜਵਾਨ ਲੈ ਕੇ ਬਹਾਵਲ ਪੁਰ ਤੇ ਹਲੱਾ ਬੋਲਿਆ ਨਵਾਬ ਨੇ ਅਗੋਂ ਨਿਆਉਂ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਕ ਲਖ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨੇ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਗੇ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਰਹਿਣਾ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਤੇ ਡੇਰਾਜਾਤ ਆਦਿਕ ਜੋ ਕਿ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸਨ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਬੜੀ ਤਕੜੀ ਰਕਮ ਭੇਂਟ ਚੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਮੇਲੇ ਨੂੰ ਰੌਣਕ ਦਿਤੀ, ਇਸ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੀ ਆਮਦਿਨ ਇਕ ਕਰੋੜ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹ ਗਈ।

ਇਸੇ ਸਾਲ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਹਾਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਉਥੇ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਮੁਜ਼ਫਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਇਹ ਹਾਲ ਸੁਣ ਕੇ ਸ੍ਰ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ੍ਰ: ਜਸੱਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸਤ ਦਿਨ ਭਿਆਨਕ ਜੰਗ ਹੋਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਫਤਹਿ ਪਾਈ। ਅਤੇ ਸ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰ: ਮੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਹਾਕਮ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਤੇ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੁੜ ਕ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ।

ਕੁਝ ਮੁਦਤ ਪਿਛੋਂ ਸ੍ਰ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ੧੨ ਹਜ਼ਾਰ ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਮੂੰ ਦੇ ਇਲ ਕੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ।

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਮੀ ਰਾਜਾ ਜਮੂੰ ਦਾ ਟਾਕਰੇ ਵਾਸਤੇ ਨਿਕਲਿਆ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਲੋਂ ਜਾਣ ਹੂਲਣੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਫਤਹਿ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਹਥ ਰਹੀ। ਜਮੂੰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਤੋਂ ਇਕ ਲਖ ਰੁਪਿਆ ਸਾਲਾਨਾ ਲੈਣਾ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਇਆ, ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਮਿਤ੍ਰ ਸ੍ਰ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਦਰਿਆ ਅਟਕ ਤੋਂ ਪਾਰ ਡੇਰਾ ਇਸਮਾਈਲ ਖਾਂ ਪੁਜਾ ਤੇ ਉਥੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦਾ ਨੀਜਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਮਾਮਲਾ ਵਸੂਲ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਬਣਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਫਿਰ ਕਿਲਾ ਭਰਤ ਪੁਰ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਮਿਤ੍ਰ ਸ੍ਰਃ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਥੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਖ੍ਵਾਜਾ ਹਮੀਦ ਖਾਂ ਦੀ ਸਰਾਂ ਵਿਚ ਜਹਾਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਸਤ ਦੇ ਕੇ ਉਹਦੇ ਪਾਸੋਂ ਤੋਪਾਂ ਆਦ ਲੁਟ ਲਈਆਂ। ਜ਼ਮਜ਼ਮ ਨਾਮ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਤੋਪ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿਚ ਰਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਭੰਗੀਆਂ ਦੀ ਤੋਪ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ, ਇਸੇ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਥ ਆਈ ਸੀ ਸੰਮਤ ੧੮੨੮ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜਾ ਪੱਕਾ ਕਿਲਾ ਬਣਾਇਆ ਇਸ ਵਿਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੜਾਈ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਤੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਇਕਠਾ ਕਰਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ।

੧੮੩੦ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਸੂਰ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਸਃ ਜਸੱਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਜਿਸ ਦਾ ਸ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਬੜਾ ਹਿਤ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਨਾਲ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਤਕ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ, ਅੰਤ ਨੂੰ ਕਸੂਰੀਏ ਖਾਲਸਾ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਅਾਗੇ ਨਾ ਠਹਿਰ ਸਕੇ।

ਸ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਸੂਰ ਤੇ ਫਤਹਿ ਪਈ ਤੇ ਉਥੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਛੌਣੀ ਬਣਾ ਕੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਪਠਾਨਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਲਖ ਰੁਪਿਆ ਸਾਲਾਨਾ ਲੈਣਾ ਕਰਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੁੜ ਆਇਆ।

ਸੰਮਤ ੧੮੩੧ ਨੂੰ ਜਮੂੰ ਦੇ ਰਾਜਾ ਰੰਜੀਤ ਦੇਵ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪੁਤ੍ਰ ਬ੍ਰਿਜ ਦੇਵ ਨਾਲ ਫਸਾਦ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਦ ਉਹਨੇ ਸ੍ਰਦਾਰ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵਾਸਤੇ ਬੁਲਾਇਆ, ਉਥੇ ਚੱਕ ਦੇ ਪਾਸ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਸ੍ਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰਚਕੀਆ ਸ੍ਰਦਾਰ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਖੁਣਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਬ੍ਰਿਜ ਰਾਜ ਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਹੋ ਕੇ ਲੜਨ ਆਇਆ, ਪਰ ਬੰਦੂਕ ਦੇ ਫੱਟ ਜਾਣ ਨਾਲ ਮਰ ਗਿਆ।

੧੮੩੨ ਵਿਚ ਸ੍ਰਦਾਰ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਿਕਾਰ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਇਕ ਦਿਨ ਅਚੱਣਚੇਤ ਕਿਸੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਵਾਰ ਨਾਲ ਮਾਰੇ ਗਏ।

ਸ੍ਰਦਾਰ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲ ਦਾ ਜੱਥੇਦਾਰ ਬਣਿਆ, ਜਮੂੰ ਵਾਲੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਅਜੇ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ, ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਹੋਣੇ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਸ੍ਰਦਾਰ ਜੋ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਖ਼ੈਰਖ਼ਾਹ ਸਨ, ਵਿਚ ਪੈ ਗਏ ਤੇ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚੋਂ ਮੋੜ ਲਿਆਂਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜ ਕੇ ਫੈਸਲਾ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਮਝੌਤਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘਨੱਯਾ ਨੇ ਮਰਵਾਇਆ ਹੈ, ਸਰਦਾਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਘਨੱਯਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਨ ਲਈ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਘਨੱਜਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਜਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਇਲਾਕਾ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਤੇ ਕੁਝ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ, ਫਿਰ ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ, ਏਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਸਿਆਲ ਕੋਟ ਵਾਲੇ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਨੇ ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭ੍ਰਾਰਾ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਅਨੰਦ ਪੜ੍ਹਾ ਲਏ।

ਪਠਾਨਕੋਟ ਨਾਮੀਂ ਪਿੰਡ ਤੇ ਘਨੱਯਾਂ ਦਾ ਤੇ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਫਿਰ ਟਾਕਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ੨੮ ਦਿਨ ਤਕ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਸ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਨ ਨਾਲ ਇਹ ਮਿਸਲ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ।

ਸਰਦਾਰ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਦਾ ਸਕਾ ਭਰਾ ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਆਗੂ ਬਣਿਆ, ਇਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਇਕ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦਾ ਕਟੜਾ ਵਸਾਇਆ ਇਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜਮਾਨ ਸ਼ਾਹ ਕਾਬਲ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਿਕਾ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਆਸਾਨ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਕਾਬਲ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਦ ਉਹਦੇ ਪਿਛੋਂ ੧੮੩੪ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰ ਚਕੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਉਹਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਪਿਛੋਂ ਉਹਦਾ ਨਿਕਾ ਭਾਈ ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ ਆਗੂ ਬਣਿਆ ਪਰ ਇਹ ਕਮਜ਼ੋਰ ਦਿਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਛੀ ਤਰਾਂ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆਪਾ ਧਾਪੀ ਪੈ ਗਈ, ਜੋ ਜਿਥੇ ਸੀ ਉਥੇ ਹੀ ਮਾਲਕ ਬਣ ਬੈਠਾ, ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਕੇਵਲ ਚਨਯੋਟ ਤੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਵਸੂਲ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਦੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰ ਚਕੀਆਂ ਨਾਲ ਸਦਾ ਹੀ ਉਹ ਦੀ ਅਣ ਬਣ ਰਹੀ। ਕਦੇ ਉਹ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ, ਕਦੇ ਇਹ ੧੮੪੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਇਕ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ ਵੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਕੀਂ ਉਸ ਦੇ ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦੂਲਾ ਸਰਦਾਰ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸੀ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣਿਆ, ਇਹ ਇਕ ਬੜਾ ਦਾਨਾ, ਸਿਆਣਾ ਤੇ ਦੂਰ ਦਰਸ਼ੀ ਸੀ ਇਸ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਇਕ ਕਟੜਾ ਜੋ ਹੁਣ ਦੂਲੋ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ ਵਸਾਇਆ। ਕਈ ਵੇਰ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰ ਚਕੀਆਂ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀ ਮੁਦਤ ਤੋਂ ਅਣ ਬਣ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਪਰ ੧੮੪੯ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਲਾਣਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਉਹਦਾ ਲੜਕਾ ਚਨਯੋਟ ਵਿਚ ਸੀ। ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਦੂਰ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨਾ ਲੈ ਸਕਿਆ, ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੜਕਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਾਝ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਸੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪੁਜ ਕੇ ਉਹਦੀ ਗਦੀ ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਅਜੇਹਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਜੇਹਾ ਕਿ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਈ ਇਲਾਕੇ ਇਸ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ, ਸਿਆਲਕੋਟ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਵੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ, ਕੇਵਲ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਕੋਟਲੀ, ਮਜੀਠਾ ਨੁਸ਼ਹਿਰਾ, ਸਰਹਾਲੀ ਆਦਿਕ ਇਲਾਕੇ ਇਕ ਲਖ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਇਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹੇ, ਬਾਕੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਜੇਹੜੇ ਸਰਦਾਰ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਸ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤਦ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖੁਣਸ ਖਾ ਕੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਓਧਰੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਪਣੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ। ਸੰਮਤ ੧੮੫੬ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਭਸੀਨ ਦੇ ਮਕਾਮ ਤੇ ਦੋਨੋਂ ਫੌਜਾਂ ਆਮੋ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਈਆਂ। ਅਜ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਰਾਤ ਨੂੰ ਐਸਾ ਸੁਤਾ ਕਿ ਮੁੜ ਕੇ ਉਠਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸੁਤੇ ਦਾ ਹੀ ਦਮ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇੰਜ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਜਾਣ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਥੀ ਹੌਸਲਾ ਛਡ ਬੈਠੇ ਤੇ ਚੁਪ ਚਾਪ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਿਜੇ ਦਾ ਨਗਾਰਾ ਵਜਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆ ਵੜਿਆ।

ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਤਰ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੇਵਲ ਦਸਾਂ ਹੀ ਵਰਿਆਂ ਦਾ ਸੀ। ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੇ ਕੋਹਾਲੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਦਬਾ ਲਿਆ ਤੇ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਕਿ ਅਸਾਂ ਜੋ ਤਨਖਾਹ ਲਣੀ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਸਾਂਭ ਲਿਆ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਮਾਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁੱਖਾਂ ਸੀ ਘਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦੀ ਸੀ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸੁਖਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਮਜ਼ਮਾ ਨਾਮ ਦੀ ਤੋਪ ਮੰਗੀ, ਇਹਨੇ ਤੋਪ ਦੇਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜ ਕੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਪੰਜ ਘੰਟੇ ਤਕ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਪਰ ਜਦ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸੁਖਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਵਾਹ ਨਾ ਚਲਦੀ ਵੇਖੀ ਤਦ ਕਿਲ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਕਿਲਾ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ੧੮੬੦ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੰਗੀਆਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਈ। ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਸਮੇਤ ਬੜੀ ਮੁਦਤ ਤਕ ਸਰਦਾਰ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਦੇ ਆਸਰੇ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਹੋਵਾਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਦਿਤੀ, ਪਰ ਇਹ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਜਿਸਤੋਂ ਇਸ ਨੇ ਕੁਝ ਨਕਦ ਸਹਾਇਤਾ ਲੇ ਕੇ ਜਾਗੀਰ ਛਡ ਦਿਤੀ।

ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਸਾਹੋਵਾਲ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਛਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਆ ਰਿਹਾ ਜਿਥੇ ੧੮੯੪ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਮਰ ਗਿਆ। ਪਰ ਇਹ ਦੇ ਪੁਤਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਇਹ ਨੇਤਰ ਹੀਣ ਸੀ) ਤੇ ਮੂਲ ਸਿੰਘ ਖੰਜਵੜ ਅਦਿਕ ਪੁਰਾਣੇ ਪਿੰਡ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਖਾਸ ਮਾਲਕੀ ਸਨ, ਆਬਾਦ ਰਖੇ। ਸੋ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁਤਰ ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਹੁਣ ਤਕ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਬਾਦ ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਤੇ ਕੁਰਸੀਨਸ਼ੀਨ ਹੋ ਗਏ। ੧੯੦) ਰੁਪਏ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਜਗੀਰ ਮਾਫੀ ਹੈ। ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਵਿਘਾ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਮਾਲਕ ਤੇ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ ਪੰਜ ਖੂਹ ਅਜੇ ਤਕ ਉਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਮਾਫੀ ਹਨ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਵੇਲੇ ਦੇ ਬੜੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਮਕਾਨ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਸ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੀ ਫੌਜ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੂਜੀ ਮਿਸਲ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਸਰਦਾਰ

ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਅਸਲ ਬਾਨੀ ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਪਿੰਡ ਸਾਂਘਣਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੀ ਫੇਰ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਕਰਤਾ ਧਰਤਾ ਸਰਦਾਰ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਹੋਇਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਡੇ ਤਰਖਾਨ ਸਨ ਜੋ ਕਿ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਪਰ ੧੭੭੨ ਵਿਚ ਇਹਦੇ ਦਾਦਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਜਾਣ ਤੇ ਇਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸਰਦਾਰ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਸੋਂ ਈਚੋਂ ਗਲ ਪ੍ਰਗਣਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕਰ ਲਈ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸੈਦਬੋਧ ਲਿਖਦਾ ਹੈ।

ਸਰਦਾਰ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਾਦਾ ਸਰਦਾਰ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਸਤਿਗੁਰ ਮੁਲਕ ਦਖਣ ਵਲ ਚਲੇ ਗਏ ਤਦ ਇਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਚਲਾ ਆਇਆ, ਪਰ ਜਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੀ ਸੋਧ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਆਇਆ ਤਦ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਤਕ ਸਰਦਾਰ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਹਰ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਤੇ ੧੭੭੨ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਬਜਵਾੜੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ। ਸਰਦਾਰ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਰਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬੇਟਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਬੜਾ ਬਲਵਾਨ ਤੇ ਕੌਮੀ ਪਿਆਰ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਇਹ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਰਿਹਾ, ਇਸ ਦੇ ਚਾਰ ਲੜਕੇ ਸਨ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ, ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ, ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇ ਨੇ ਬੜੀ ਔਕੜ ਵਿਚ ਪਿਆ ਵੇਖ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜਥਾ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਹਿਣ ਲਈ ਖਾਲਸੇ ਅਗੇ ਦਰਖਾਸਤ ਦਿਤੀ ਸੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਰਦਾਰ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ੧੦੦ ਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਜਦ ੧੭੯੭ ਬਿਕਰਮੀ ਵਿਚ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਦ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਇਕ ਮੌਕੇ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੋਖੋਂ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਈ ਜਿਸ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੰਜੇ ਲੜਕਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪਿੰਡ ੧ ਵਲਾ ੨ ਵੇਰਕਾ ੩ ਸੁਲਤਾਨ ਵਿੰਡ ੪ ਤੁੰਗ ੫ ਚੱਬਾ ਦੇ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਰਸਾਲਦਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਜਦ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੁਆਬਾ ਬਿਸਤ ਜਾਲੰਧਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਫੜਿਆ ਤੇ ਨਿਤਾ ਪ੍ਰਤ ਉਹਦਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਭੇੜ ਰਹਿਣ ਲਗਾ ਤਦ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਕੀਲ ਬਣਾ ਕੇ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ, ਸਰਦਾਰ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ, ਦਾਨਾਈ ਤੇ ਸੁਜੀਲੀ ਫਬੀਲੀ ਸ਼ਕਲ ਵੇਖ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਇਤਨਾਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਕ ਵਡੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ, ਮੁਦਤ ਤਕ ਇਹ ਉਥੇ ਰਿਹਾ (ਪਰ ਜਿਹਾ ਕਿ ਦੂਜੇ ਹਿਸੇ ਵਿਚ ਵਰਨਣ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ) ਜਦ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ (ਅੰਮ੍ਰਿਸਤਰ) ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਮੀਰ ਮੁਅੱਜਮੁਲ ਮੁਲਕ (ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ) ਦੇ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਹੋਇਆ ਤਦ ਸਰਦਾਰ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਤੋਂ ਅਡ ਹੋ ਕੇ ਝਟ ਖਾਲਸੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਲ ਆ ਮਿਲਿਆ। ਤੇ ਜਦ ਫੇਰ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਕੌੜਾ ਮਲ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ ਖਾਂ ਨੂੰ ਬੇ-ਦਖਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕੂਚ ਕੀਤਾ ਤਦ ਕਿਲਾ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ ਸਰਦਾਰ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਾਫੀ ਮੁਦਤ ਤਕ ਇਹ ਕਿਲਾ ਸਰਦਾਰ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮ-ਗੜ੍ਹੀਆ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਐਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਹੁਣ ਉਨਾਂ ਦੀ ਕੌਮ ਦੇ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਅਖਵਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਮਿਸਲ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਜੇ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਮਰ ਗਿਆ ਤਦ ਜਿਤਨੇ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਸੀ, ਉਹ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੌਜ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਿਲਾ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਦੁਰਾਨੀ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਖਾਲਸੇ ਵਲੋਂ ਸਦਾ ਹੀ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਜਦੋਂ ਸਿਖਾਂ ਨੇ (ਜਿਹਾ ਕਿ ਦੂਜੇ ਹਿਸੇ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਹੈ) ਕਸੂਰ ਸ਼ਹਿਰ ਜਿਤਿਆ ਤਦ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਉਹ ਨਾਲ ਸੀ; ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋ ਗਿਆ, ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤਿੰਨ ਭਰਾ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ੩੦੦੦ ਜਵਾਨ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖ ਲਏ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਮਨ ਕਾਇਮੀ ਪਰਜ਼ਾ ਦੀ ਰਖਯਾ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਸੋਧ ਲਈ ਦੌਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਅਨਿਆਈ ਹਾਕਮਾਂ ਤੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਜੁਰਮਾਨਾ ਵਸੂਲ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿਲਾ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਵਿਚ ਇਕੱਠਾ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਇਹਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਹਮਲੇ ਤੇ ਸਖਤ ਸ਼ਿਕਸਤ ਦਿਤੀ ਤੇ ਕੁਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿਤਾ ਤਦ ਇਸ ਨੇ ੭ ਲਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਬਟਾਲਾ ਕਲਾਨੌਰ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰ ਤੇ ਆਪਣਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਵਸੋਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰ ਹੀ ਕਰ ਲਈ ਮੁਕਦੀ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨੀਆਂ ਵੀ ਲੜਾਈਆਂ ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ, ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਹੋ ਕੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਜਵਾਂ ਮਰਦੀ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ, ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਆਖਰੀ ਤਬਾਹੀ ਵੇਲੇ ਜਦੋਂ ਜੈਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਸਤ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਸਰਦਾਰ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੂਰਮਤਾਈ ਵਿਖਾਈ ਸੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਧੀ ਹੋਈ ਤਾਕਤ ਤੇ ਬਲੰਦ ਹੌਂਸਲੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਬੋਲ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਅਗੇ ਪਿਛੇ ਜਿਥੋਂ ਕਿ ਦਸ ਲਖ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਮਾਮਲਾ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਸਵਾਰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖਣ ਲਗਾ। ਮਨੀ ਵਾਲ, ਕਲਾਨੌਰ, ਝੋਗ, ਮਕਨਾ ਪੁਰ, ਮੇਘ ਵ੍ਹਾਲ, ਉੜਮਰ ਟਾਂਡਾ, ਸਰੀਹਾਂ ਮਿਆਣੀ ਆਦਿਕ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ, ਫਿਰ ਇਸ ਨੇ ਜਸਵਾਲਾ ਅਸ ਰ ਪੁਰ ਦੀਪਾਲ ਪੁਰ, ਚੰਬਾ ਹਰੀ ਪੁਰ ਕਟੋਚੀ ਆਦਿਕ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਸੋਧ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰਕੇ ਦੋ ਲਖ ਰੁਪਯਾ ਸਾਲਾਨਾ ਖਰਾਜ ਲੈਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਚਲਾ ਆਇਆ, ਤੇ ਹਲਵਾਰੇ ਵਿਚ ਜੋ ਕਿ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਹੈ ਇਕ ਕਿਲਾ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਸਵਾਰ ਸਮੇਤ ਛਡ ਆਇਆ ਤਾਂ ਜੋ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਚੋਖ ਭਾਲ ਰਖਣ, ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਆਪਣੇ ਦੂਜੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਜਾਗੀਰਾਂ ਦੇ ਕੇ ਮੁਲਕ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੌਂਪ ਦਿਤਾ।

ਥੋੜੇ ਹੀ ਚਿਰ ਵਿਚ ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਇਨਾਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਮਿਸਲ ਭੰਗੀਆਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਪ੍ਰਤਾਪਵਾਨ ਹੋ ਗਈ, ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲਿਆ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਅਣ ਬਣ ਰਿਹਾ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਕਿੰਤੂ ਇਹ ਇਨਾਂ ਬਹਾਦਰ ਸੀ, ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਕਦੇ ਇਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਇਕ ਵੇਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹੀਆ ਦੇ ਭਾਈਆਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ, ਕਿੰਤੂ ਬਾਕੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਬਹੁਮੁਲਾ ਸਰੋਪਾਓ ਦੇ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿਤਾ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਇੰਨੀਆ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਇਹਦੀ ਮਨੀਂਦੀ ਸੀ। ਲਗਾਤਾਰ ਤਿੰਨ ਵੇਰ ਕਟੋਚੀ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਘਨ੍ਹੀਆ ਮਿਸਲ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਕਿੰਤੂ ਹਰ ਵਾਰ ਭਾਂਜ ਖਾ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਔਸ੍ਰਰ ਜਵਾਨ ਤੇਜਸਵੀ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਸੀ ਇਸ ਦੇ ਗਿਰਦ ਕੁਝ ਅਜੇਹੇ ਆਦਮੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਆਮ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤੇ ਨੋਟਸ ਲੈਣਾ ਪਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸਰਦਾਰ ਜੈ ਸਿੰਘ ਘਨ੍ਹੀਆ ਆਦਿਕ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ੧੮੩੧ ਬਿ: ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਸੋਧ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਅਠ ਸਾਲ ਤਕ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਰਹੀ। ਇਸ ਦਾ ਭਰਾ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਦੂਜਾ ਭਰਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਫਟੜ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਜਾ ਅਤੇ ਹਰ ਹਾਲਤ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੁਲਕ ਛਡਨਾ ਪਿਆ ੧੮੩੫ ਬਿ: ਨੂੰ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਛਡ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪਾਸੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਇਹ ਬੜਾ ਦਲੇਰ ਤੇ ਸਿਆਣਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹਨੇ ਕੁਝ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਹਿਮਤ ਨਾ ਹਾਰੀ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਅਠ ਹਜ਼ਾਰ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖ ਕੇ ਸੋਧ ਦਾ ਕੰਮ ਨਾ ਛਡਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਇਹਨੂੰ ਜਾਗੀਰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਇਹਦੇ ਲੜਕੇ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖ ਲਿਆ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਹਾਂਸੀ ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਹਿਸਾਰ ਦਾ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਇਆ ਤੇ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨੇ ਧਕੇ ਨਾਲ ਅ ਪਣੇ ਘਰ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਸਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਉਥੇ ਪੁਜਾ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਉਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਹਾਕਮ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ। ਘਮਸਾਨ ਦਾ ਜੰਗ ਮਚ ਗਿਆ। ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਬਹੁਮੁਲੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਹੂਲ ਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਨੂੰ ਹਾਕਮ ਦੇ ਘਰੋਂ ਕਢ ਲਿਆਂਦਾ ਤੇ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ। ਹਾਕਮ ਦੇ ਇਸ ਅਨਿਆਇ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਹੋਈ। ਦੋਸ਼ੀ ਸਾਬਤ ਹੋਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਣ ਦੰਡ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਹਵਾਲੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੀਤੀ ਗਈ , ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਬਰਾਦਰੀ ਨੇ ਨਾਲ ਮਿਲਣੋ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਤਨ ਨਾਲ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ । ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਦੌਰਾ ਕਰਕੇ ਰਈਸਾਂ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਲਏ । ਇਸ ਸੋਧ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਥ ਮਾਲ ਦੌਲਤ ਨਹੀਂ ਆਉਣੀ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਪਾਪੀਆਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦੇਂਦਾ ਤੇ ਦੀਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਖਰਚ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਹੋਇਆ । ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਬੈਠਾ ਅੰਤਰ ਧਿਆਨ ਹੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਕਿ 'ਹੇ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪ੍ਰਦੇਸ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਹੈ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੋ ।' ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਚੁਕਣ ਤੇ ਪਿਆਸ ਲਗੀ, ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਖੂਹ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ, ਪਾਣੀ ਕੱਢਣ ਲਗਿਆਂ ਗੜਵੀ ਖੂਹ ਵਿਚ ਡਿਗ ਪਈ । ਗੜਵੀ ਕੱਢਣ ਲਈ ਜਦ ਆਦਮੀ ਖੂਹ ਵਿਚ ਵੜਿਆ ਤਦ ਉਹਨੂੰ ਚਾਰ ਸੰਦੂਕ ਖੂਹ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲੇ ਜੋ ਬਾਹਰ ਕਢਣ ਤੇ ਖੋਲ੍ਹੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚਾਰ ਲਖ ਮੋਹਰਾਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਮੰਗੀ ਮੁਰਾਦ ਮਿਲੀ । ਅਚਨਚੇਤ ਏਨਾ ਧਨ ਹਥ ਆ ਜਾਣ ਤੋਂ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ । ਉਹਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਮੋਹਰਾਂ ਫੌਜ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿਤੀਆ । ਫਿਰ ਉਹਨੇ ਪੂਰਬੀ ਇਲਾਕੇ ਵਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ । ਪਾਣੀ ਪਤ ਕਰਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਮੇਰਠ ਪੁਜਾ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਰਈਸਾਂ ਪਾਸੋਂ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਦਾ ਲੈ ਕੇ ਅਗੋਂ ਵਾਸਤੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾਨਾ ਲੈਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਕੇ ਅਗੇ ਵਧਿਆ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਧ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਥਰਾ ਤੇ ਆਗਰੇ ਤਕ ਅਪੜ ਗਿਆ । ਕੋਈ ਇਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜਾ ਨਾ ਹੋਇਆ । ਫਿਰ ਇਧਰੋਂ ਮੁੜਦਾ ਹੋਇਆ ਦਿਲੀ ਜਾ ਵੜਿਆ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਟਾਕਰੇ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਪਈ । ੮ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸ਼ਾਹੀ ਸਮਾਨ ਕਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਲੈ ਆਇਆ । ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਹਦੇ ਵਲ ਅਖ ਪਟ ਕੇ ਨਾ ਵੇਖਿਆ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਦਿਲੀ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਬੂੜੀਏ ਵਾਲੇ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਲਾਡੋ ਵਾਲੀਏ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਛਲੋਦੀ ਵਾਲੇ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹ ਆਬਾਦੀਆ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਵੀ ਆਦਿਕ ਸਾਰੇ ਰਈਸ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਅਪੜ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਸੈਨਾ ਸਮੇਤ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ !

ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਹਥ ਵਟਾਇਆ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਇਸ ਪੰਜ ਸਾਲ ਤੱਕ ਰਾਜ ਪੂਤਾਨਾ ਤੇ ਪੂਰਬੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸੋਧ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ । ਕਿਧਰੇ ਇਕ ਥਾਂ ਜੰਮ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠਾ । ਪਿਛੋਂ ਸਮੇਂ ਨੇ ਫੇਰ ਪਲਟਾ ਖਾਧਾ, ਘਨੱਈਏ ਸ੍ਰਦਾਰ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਵਿਚ ਅਣਬਣ ਹੋ ਗਈ, ਓਧਰ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਸੁਕ੍ਰਚਕੀਏ ਨੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਘਨਈਏ ਕੋਲੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਸੂਰਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਦਦ ਲਈ ਸਦਿਆਂ ਕਿ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਿਤ ਲਿਆ ਤਦ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਆਪਣਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ, ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਏ ਨੇ ਜੋ ਬੜਾ ਹੀ ਸਿਆਣਾ ਆਦਮੀ ਸੀ । ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਜੇਹਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਜੈ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਪੋਤੀ (ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੜਕੀ) ਦਾ ਨਾਤਾ ਤੇਰੇ ਲੜਕੇ ਨਾਲ ਕਰਕੇ ਤੇ ਕਟੋਚੀ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਕਾਂਗੜੇ ਦਾ ਕਿਲਾ ਵਾਪਸ ਦੇਕੇ ਸੁਲਾ ਕਰ ਲਵੇ ਤੇ ਮੈਂ ਜੈਸਾ ਹੁਣ ਹਾਂ, ਤੈਸਾਂ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਵਾਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਤੁਸੀ ਆਪ ਫੈਸਲਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰ ਲਵੇ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਮਲਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪਰ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰਚਕੀਆਂ ਇਹ ਗਲ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਸਮਝ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਕਿ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਿਤ ਲੈਣਾ ਮੇਰੇ ਵਸ ਦੀ ਗਲ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹਨੇ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਉਹ ਸਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਜੇ ਕਦੀ ਜੈ ਸਿੰਘ ਅਜੇਹਾ ਕਰ ਭੀ ਦੇਵੇ ਜਿਹਾ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ਕ ਹੈ ਤਦ ਵੀ ਅਸੀਂ ਜੋ ਬਚਨ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਨਾ ਹਟਾਂਗੇ ਸੋ ਇਸ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਦੀ ਲਿਖਤੀ ਚਿਠੀ ਤੇ ਸੰਮਤ ੧੮੪੨ ਨੂੰ ਜਦ ਸਰਦਾਰ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸੁਕ੍ਰਚਕੀਆ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨਕੱਈ, ਦਲ ਸਿੰਘ ਤ ਬਾਲਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਥ ਲੈ ਕੇ ਬਟਾਲੇ ਵਲ ਜੋ ਜੇ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ ਮੂੰਹ ਕੀਤਾ ਓਧਰੋਂ ਜੈ ਸਿੰਘ ਭੀ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਮੈਦਾਨਿ ਜੰਗ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ ਦੂਹ ਪਾਸਿਆ ਤੋਂ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਸੰਧਿਆ ਤਕ ਲੜਾਈ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਗਰਮ ਰਿਹਾ ਪਰ ਸੰਧਿਆ ਵੇਲੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੜਕਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮ ਗੜੀਆ ਦੇ ਤੀਰ ਦਾ ਨਸ਼ਾਨਾ ਬਣਿਆ ਤੇ ਉਹਦੇ ਮਰਦੇ ਹੀ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਟੁਟ ਗਿਆ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਸਿਟਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੈ ਸਿੰਘ ਭਾਂਜ ਖਾ ਗਿਆ । ਲੜਾਈ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ ਸ; ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਤਿਹ ਪਾਕੇ ਬਟਾਲਾ ਕਲਾ ਨੌਰ ਰਾਜੀਪੁਰ ਕਾਦੀਆਂ ਦਾ ਤਾਰਪੁਰ ਤੇ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਪੁਰ ਆਦਿਕ ਅਪਣੇ ਪਰਾਣੇ ਮੁਲਕ ਤੇ ਕਬਜਾ ਕਰ ਲਿਆ ।

ਜੈ ਸਿੰਘ ਘੱਨੀਆ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਓਹਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਤਦ ਉਹਨੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸੁਕ੍ਰਚਕੀਏ ਦੇ ਲੜਕੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਪੋਤਰੀ ਜੋ ਪਰਲੋਕ ਵਾਸੀ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੜਕੀ ਸੀ ਦਾ ਨਾਤਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਜਿਹਾ ਕਿ ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਟੋਚੀ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਕਾਂਗੜੇ ਦਾ ਕਿਲਾ ਵਾਪਸ ਦੇਕੇ ਸੁਲਾਹ ਕਰ ਲਈ। ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਬਚਨ ਦੇ ਦਕਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੇ ਤਾਂ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਣੀ ਚੰਗੀ ਨ ਸਮਝੀ ਤੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਬਰੂ ਇਸ ਤਰਾਂ ਪੂੰਜੇ ਕਿ ਉਹਦਾ ਖਾਸ ਇਲਾਕਾ ਉਹਨੂੰ ਦਿਵਾ ਦਿਤਾ। ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਤਾਰਾ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਦਦ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਤੇ ਬਿਆਸ ਦੇ ਕੰਢੇ ਮਿਆਨੀ ਦੇ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ । ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੁਲਾਹ ਹੋ ਜਾਵੇ ਲੜਾਈ ਨਾਂ ਹੋਵੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਨਾ ਮਨਿਆ ਇਨੇ ਨੂੰ ਦਰਿਆਏ ਬਿਆਸ ਦੇ ਹੜ ਨੇ ਸਦਾ ਕੋਰ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਬੜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ । ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਊਠ ਘੋੜੇ ਤੰਬੂ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਰੁੜ ਗਏ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜਾਣ ਬਚਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਸੋਹੀਆ ਵਿਚ ਪੁਜੀ ।

੧੮੬੦ ਬਿ: ਨੂੰ ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਬੜੇ ਇਲਾਕੇ ਜਿਤ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ੮੦ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹਦਾ ਲੜਕਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਉਹ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠਾ, ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਬੜਾ ਹੀ ਲਾਇਕ ਦਾਨਾ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਆਦਮੀ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਕਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਨਾਂ ਦਬਦਬਾ ਤੇ ਰੁਅਬ ਸੀ ਕਿ ਦੂਜੇ ਸਰਦਾਰ ਇਹਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਡਰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਹੌਂਸਲੇ ਵਾਲਾ ਤੇ ਇਨਾਂ ਸੂਰਮਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਥੇ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਮੀਂਹ ਵਾਂਗੂ ਵਸਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਉਥੇ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਉਪੜ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦਾਨੀ ਤੇ ਧਰਮਪਾਲ ਇਨਾਂ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਇਹ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆ ਜਾਏ ਤਦ ਇਹ ਉਹਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤਕ ਵੀ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਭੰਬੂ ਖਾਂ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਰ ਖਾਂ ਦਾ ਭਰਾ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਿਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਇਹਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ, ਇਸ ਨੇ ਮਾਝੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿ ਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉਥੇ ਰਖਿਆ। ਉਹਦਾ ਵਾਲ ਵਿੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿਤਾ। ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਸੀ, ਜਦ ਨੱਸ ਕ ਉਹਦੇ ਪਾਸ ਆਇਆ ਤਦ ਇਹਨੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਤਕ ਉਹਦੇ ਵਾਸਤੇ ਲੜਾਈ ਜਾਰੀ ਰਖੀ ਪਰ ਉਹਨੂੰ ਵਾਪਸ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਇਹਦਾ ਲੜਕਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਸਿਆਣਾ ਤੇ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ ਨਿਕਲਿਆ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬਹਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਪਾ ਲਈ। ਗੜੋ ਮਾਲਾ ਭੰਗ ਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਆਦਿਕ ਪ੍ਰਗਣਿਆਂ ਨੂੰ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰਕੇ ਛਡਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ ਫਿਰ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ ਰਾਜਾ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਕਬਜ਼ਾ ਦੁਵਾਰਾ ਨਵਾਬ ਭੰਬੂ ਖਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਤੇ ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ, ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ, ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਫੌਜੀ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿਤਾ ਸੀ ਪੰਜ ਪੰਜ ਪਿੰਡ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖ ਲਿਆ। ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਤੇ ਲਛਮੀ ਫਗਵਾੜੇ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਹਾਰ ਕੇ ਇਹਦੀ ਪਨਾਹ ਵਿਚ ਆਏ ਸੀ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕੁਝ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ ੧੮੬੨ ਬਿ: ਨੂੰ ਉਹਦਾ ਚਾਚਾ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਰ ਗਿਆ ਤਦ ਉਹਦੇ ਪੁਤਰ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜਾਇਦਾਦ ਵੰਡ ਲਈ ਤੇ ਕਾਦੀਆਂ ਤੇ ਤੱਅਲਕੇ ਦੇ ਚੁਰਾਸੀ ਪਿੰਡ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਅਠ ਲਖ ਸਾਲਾਨਾ ਸੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸ: ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਘਨੀਆ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕਾਂ ਦਾ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਲਸ਼ਕਰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਸ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਦੱਖਲ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਧਰੋਂ ਇਹ ਵੀ ਸ: ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਦੀ ਮਦਦ ਲੈ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਾਸਤੇ ਅਪੜ ਗਿਆ ਤੇ ਕਨਾਲਾਂ ਕਿਲੇ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਲਗਿਆ ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਜਵਾਂਮਰਦੀ ਨੇ ਸ: ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿਤੀ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਹਾਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨਾ ਪਿਆ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਸਮਝ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਸਿਆਣਾ ਹੈ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲਣ ਸੰਬੰਧ ਵਧਾਣ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਉਪੜ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਲਹ ਰਖਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤਗਿਆ ਕੀਤੀ, ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਕਸੂਰ ਆਦਿ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਮਦਦ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਲਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ੨੫੦੦੦) ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਆਮਦਨੀ ਦੇ ਪਰਗਨੇ ਘੁੰਮਣ ਨੂੰ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਫਿਰ ੧੮੬੮ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਗਿਆਰਾਂ ਪਿੰਡ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਬਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਸਾਲਾਨਾ ਸੀ ਬਖਸ਼ੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇਸ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਏਨੀ ਇਜ਼ਤ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਬਿਠਾ ਲੈਂਦਾ। ੧੮੭੩ ਬਿ: ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਵੰਡ ਬਾਬਤ ਇਹਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਝਗੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਇਹ ਮੌਕਾ ਤਕ ਉਸਨੇ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਤਿੰਨਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਾਦਾਨ ਦੇ ਮਕਾਮ ਤੇ ਫੈਸਲੇ ਲਈ ਸਦਿਆ ਕਰ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਥੇ ਆ ਕੇ ਜੋ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਉਸ ਤੋਂ ਤੰਗ ਪੈ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਲਕ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਦੇਦਾ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਸਫਾਰਸ਼ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਕੇ ੩੫੦੦੦ ਰੁਪੈ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਬਖਸ਼ੀ। ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨਾ ਮੰਨਿਆ, ਉਹ ਨੱਸ ਕੇ ਪਟਿਆਲੇ ਤੁਰ ਗਿਆ ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕ ਤਕੜੀ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਬਚਨ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਬੜੀ ਇਜ਼ਤ ਨਾਲ ਇਕ ਫੌਜ ਦਾ ਅਫਸਰ ਨੀਅਤ ਕਰਕੇ ਬਾਰਾਂ ਮੂਲਾ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜ ਦਿਤਾ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਬੜਾ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਯੋਗ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ ੧੮੯੧ ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ। ਉਹਦਾ ਲੜਕਾ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਖਾਸ ਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਅਫ਼ਸਰ ਸੀ। ਧਰਮਕੋਟ, ਆਹਲੂਵਾਲ ਪਤਰਾ ਕਡੇਲਾ ਨੌ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਵਿਚ ਉਹਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਫਿਰ ੮ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਾ ਅਫਸਰ ਬਣਾ ਕੇ ਪਸ਼ਾਵਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ੧੮੯੧ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਜਮਰੋਦ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਫਿਰ ਮੁਲਕ ਕੋਹਸਤਾਨ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਤੇ ਸਕੇਤ ਮੰਡੀ ਆਦਿਕ ਵਿਚ ਫਿਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਥੋਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਉਹਨੇ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤਕ ਉਥੇ ਰਿਹਾ।

ਫਿਰ ਦੂਜੀ ਲੜਾਈ ਵੇਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦੀ ਸੜਕ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਰਖਣ ਵਿਚ ਸ੍ਰ. ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਦਦ ਦਿਤੀ ਤੇ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਡਾਕੂਆਂ ਨੂੰ ਫੜਵਾਇਆ ਜਿਸਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਸਾਗਰਯੂ ਆਦਿਕ ਤਿਨ ਹਜਾਰ ਸਤ ਸੌ ਨਕਦ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਮਿਲੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਕੁਲ ਆਮਦਨੀ ੯੦੦੦ ਹੋ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ੩੬੦੦੦) ਰੁਪਯੇ ਦੀ ਇਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਕ ਦੀ ਸੀ ਸੋ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ, ਇਹ ਸ੍ਰਦਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੁਭ ਚਿੰਤਕ ਸੀ ਸੰਮਤ ੧੯੧੮ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਦੇ ਮਰਨ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਇਹਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਜੋ ਇਸਨੇ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਕੀਤਾ, ਇਸਨੂੰ ਆਨਰੇਰੀ ਮੈਜਸਟ੍ਰੇਟੀ ਅਖਤਿਆਰਾਤ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸਨ ਸੰਮਤ ੧੯੩੩ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿੰਸ ਆਫ ਵੇਲਜ਼ ਦੇ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੇ ਇਸ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਸਤਾਰਾਏ ਹਿੰਦ ਦਾ ਖਤਾਬ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਸੰਮਤ ੧੯੩੩ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ।

ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਬੜਾ ਸਚਾ ਤੇ ਧਰਮ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਇਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁਤਰ ਸਨ, ਸਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ੧੯੧੪ ਬਿ: ਨੂੰ ਰਸਾਲਦਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਅਵਧ ਵਲ ਭੇਜਿਆ, ਜਿਥੇ ਉਹਨੇ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਪੁਲਸ ਵਿਚ ਅੱਵਲ ਦਰਜੇ ਦਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਹੋ ਗਿਆ, ੧੯੪੪ ਤੋਂ ਉਹਨੂੰ ੧੨੦੦) ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਦੀ ਪਿਨਸ਼ਨ ਮਿਲ ਗਈ ਤੇ ਅੰਮਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲਗਾ।

ਦੂਜਾ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਮੁਨਸਫ ਸੀ ੧੯੩੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਮਰ ਗਿਆ, ਇਸ ਦਾ ਪੁਤਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪੁਲਸ ਵਿਚ ਨੌਕਰ ਹੈ, ਤੀਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਪੁਲਸ ਵਿਚ ਨੌਕਰ ਸੀ, ਜੋ ੧੯੪੫ ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ, ਇਕ ਵਡਾ ਪੁਤਰ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਹ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ।

ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤਾਲੀਮ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜ ਕਲ ਆਨਰੇਰੀ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਹੈ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਸਾਲਾਨਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਵਾਸਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਮਾਫ ਹੈ, ਰਾਮ ਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦਾ ਬੁੰਗਾ ਜਿਕਨ ਦੂਜਿਆਂ ਬੁੰਗਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਡਾ ਹੈ। ਰਾਮ ਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦਾ ਕਟੜਾ ਵੀ ਬਾਕੀ ਸਾਰਿਆਂ ਕਟੜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੀਜੀ ਮਿਸਲ ਘਨੱਈਆਂ ਦੀ

ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਮੋਢੀ ਸ੍ਰ: ਜੈ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਜੱਟ ਜੋ ਕਾਹਨਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਘਨਈਆ ਸ: ਸਦਦੇ ਸਨ । ਕਈ ਇਹ ਭੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ: ਬੜਾ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਜਵਾਨ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੀ ਲੋਕੀਂ ਇਹਨੂੰ ਘਨਈਆ (ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਪੁਕਾਰਦੇ ਸਨ । ਇਸਦਾ ਪਿਤਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸਧਾਰਨ ਆਦਮੀ ਸੀ । ਜਦ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਡੰਕਾ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਵਜਣ ਲਗਾ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਤੁਰਕਾਂ ਨੇ ਸਖਤੀਆਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਤ ਕਰ ਦਿਤੀ । ਤਦ ਸ੍ਰ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਜੋ ਅਪਣੀ ਬੀਰਤਾ ਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ । ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਜਾਕੇ ਅਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਿਆ । ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਮਹਤਾਬ ਸਿੰਘ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭ੍ਰਾਈ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਸੋਧ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋ ਗਿਆ । ਤਦ ਇਨੇ ਭੀ ੪੦੦੦ ਸਵਾਰ ਨਾਲ ਰਖਕੇ ਪਿੰਡ ਸੋਹੀਆਂ ਜੋ ਕਿ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ੯ ਮੀਲ ਤੇ ਹੈ ਅਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਪਿੰਡ ਜਾ ਕੇ ਅਡਰਾ ਜਥਾ ਬਣਾ ਲਿਆ । ਤੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਤੁਰਕ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਸੋਧ ਕਰਕੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਪੁਰੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤੀ ।

ਇਸ ਦਾ ਭਰਾ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਰਾਵਲ ਕੋਟ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜੋ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵੇ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਨਾਲ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਨੰਦ ਪੜ੍ਹਾ ਲਿਆ । ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪਿੰਡ ਨਾਗ ਮੁਕੇਰੀਆ ਹਾਜੀ ਪੁਰ ਦਾਤਾਰ ਪੁਰ ਕਰਵਾਠ ਅੱਡੀਆ ਅਦਿਕ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਵੀ ਇਹਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਬੱਨਾ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਬਾਕਰ ਪੁਰੀ ਅਲਖ ਸਿੰਘ ਕਾਨ੍ਹੂੰਵਾਲ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਖੋਖਰਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਕੋਟੀਆ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਕਰੋਹ ਆਦਿਕ ਵਡੇ ੨ ਸ੍ਰ: ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਸਨ । ੧੮੧੭ ਬਿ: ਨੂੰ ਇਹਦੇ ਘਰ ਲੜਕਾ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਸੀ ।

ਉਹਦਾ ਵਿਆਹ ਸਦਾ ਕੌਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋ ਹੌਲੀ ੨ ਪਠਾਨਕੋਟ ਕਰੋਹਾ ਹਾਜੀਪੁਰ ਸੁਜਾਨ ਪੁਰ ਦੀਨਾ ਨਗਰ ਗੜ੍ਹਸ਼ੰਕਰ ਆਦਿਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਬਜੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ । ਸਰਹੰਦ ਤੇ ਪੂਰਬੀ ਇਲਾਕੇ ਜਿਨਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਦੂਜੇ ਹਿਸੇ ਵਿਚ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ ਜੋ ਜੰਗ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ । ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹਦੀ ਬਹੁਤ ਦੋਸਤੀ ਸੀ । ਪਰ ਸ਼ਹਿਰ ਕਸੂਰ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਗਲੇ ਅਜੋੜ ਹੋ ਗਈ ੧੮੩੧ ਬਿ: ਨੂੰ ਜਦ ਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਦੇਵ ਜੰਮੂ ਵਾਲੇ ਨੇ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਬਲਾਇਆ ਤਦ ਇਹ ਸ੍ਰਦਾਰ ਸੁਕ੍ਰਚਕੀਆ ਵਿਲੋਂ ਬ੍ਰਿਜ ਰਾਜ ਦੇਵ ਦੇ ਵਲੋਂ ਹੋ ਗਿਆ । ਵੇਖੋ ਭੰਗੀਆ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਹਾਲ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰ: ੧੮੩੪ ਬਿ: ਨੂੰ ਜੈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਇਕ ਕਟੜਾ ਸ਼ਹਿਰ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਵਸਾਇਆ। ਫਿਰ ਜਦ ਆਪਣੇ ਵੈਰੀ ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਤੇ ਸੁਕਰਚਕੀਆ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਤਦ ਇਹ ਲਗਪਗ ਉਹਦੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਬੈਠਾ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਧ ਗਿਆ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆ ਨਾਲੋਂ ਬੜਾ ਬਹਾਦਰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨ ਵਿਚ ਕਟੋਚੀਏ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਾਂਗੜੇ ਦਾ ਕਿਲਾ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਸੈਫ ਅਲੀ ਖਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਗਵਰਨਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਉਸਦੇ ਲੜਕੇ ਜੀਵਨ ਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕਿਲਾ ਖਾਲੀ ਕਰਾਣ ਲਈ ਸ: ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਦਿਆ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਦੀ ਮਦਤ ਲਈ ਸ: ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੜਕੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦੇਕੇ ਭੇਜਿਆ। ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਜਾਂਦੇ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲੈਣ। ਜਿਥੇ ਪੁਜਦੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਇਸ ਕਿਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੇਰੇ ਹਥ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਣਗੇ ਕਿਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਥ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੋਰ ਵੀ ਜਿਨ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਸਨ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਧੀਨਤਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ।

੧੮੩੪ ਬਿ: ਜਦ ਜੰਮੂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਦੇਵ ਮਰ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹਦਾ ਵਡਾ ਲੜਕਾ ਜੈ ਰਾਜ ਦੇਵ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠਾ। ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਉਸ ਮੁਲਕ ਦਾ ਹਿਸਾ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਛਡਾਨ ਵਾਸਤੇ ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਬੁਲਾ ਭੇਜਿਆ। ਜਦ ਇਹ ਆਪਣੇ ਲਸ਼ਕਰ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕੜੀਆਂ ਵਾਲੇ ਜਾ ਉਤਰਿਆ ਤਦ ਉਹਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ੩੪੦੦੦ ਰੁਪਿਆਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਉਸ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਦੇ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਇਲਾਕਾ ਲੈ ਕੇ ਬਿਰਜ ਰਾਜ ਦੇਵ ਨੇ ਰੁਪਿਆ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਗਲ ਘਨਈਏ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਅਯੋਗ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੰਗੀ ਸ: ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਕੜੀਆਂ ਵਾਲਾ ਇਲਾਕਾ ਰਾਜਾ ਪਾਸੋਂ ਲੈ ਲਿਆ। ਤੇ ਉਹਦੇ ਬਚਨ ਭੰਗ ਕਰਨ ਦੀ ਸਜਾ ਦੇਣ ਲਈ ਖਾਸ ਜੰਮੂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਜਦ ਰਾਜੇ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿਤਣਾ ਕੋਈ ਖਾਲਾ ਜੀ ਦਾ ਵਾੜਾ ਨਹੀਂ। ਤਦ ਉਹਨੇ ੩੦੦੦੦ ਰੁਪਿਆ ਦੇਣਾ ਕਰਕੇ ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਜਦ ਇਕ ਸਾਲ ਤਕ ਨੀਅਤ ਰਕਮ ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਤਕ ਨਾ ਪੁਜੀ। ਤਦ ਉਹਨੇ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜੰਮੂ ਤੇ ਫਿਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚਪਗੜ ਵਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ। ਉਧਰੇ ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਜਫਰਵਾਲ ਵਾਲੇ ਰਾਹ ਆਇਆ। ਰਾਖਾ ਬ੍ਰਿਜ ਦੇਵ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਸੁਣਕੇ ਜੰਮੂ ਛਡ ਨਸ ਕੇ ਗਿਆ ਪਰ ਜਦ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣੀ ਤਦ ਜੰਮੂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਲਿਆਂ ਬੜੀ ਸਖਤ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਅਗ ਲਗ ਗਈ। ਸ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਆਇਆ। ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ, ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਰਨ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਘਨਈਏ ਨੇ ਉਹਦੇ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਸਦਿਆ ਉਹਨੂੰ ਬੜੀ ਤਸੱਲੀ ਦਿਤੀ।

ਬ੍ਰਿਜ ਰਾਜ ਦੇਵ ਜੰਮੂ ਦੇ ਵਾਲੀ ਨੇ ਸ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਜੋ ਹਾਰ ਖਾਧੀ ਸੀ ਉਹਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ? ਜੈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਅਣ ਬਣ ਕਰਾ ਦਿਤੀ। ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ੧੮੪੦ ਬਿ: ਨੂੰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਾ ਡੇਰਾ ਜਮਾਇਆ। ਰਸੂਲ ਪੁਰਾ ਮੰਡਿਆਲਾ ਆਦਿਕ ਤੇ ਹਥ ਸਾਫ ਕਰਦੇ ਨਕਈ ਸਿੰਘ ਜੋ ਸ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਬੰਧੀ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵੀ ਦਖਲ ਦੇ ਦਿਤਾ। ੧੮੪੧ ਨੂੰ ਦੀਪਮਾਲਾ ਤੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜ ਕੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਉਹਨੇ ਬ੍ਰਿਜ ਰਾਜ ਦੇਵ ਦੇ ਹਥ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਨੂੰ ਉਹਦਾ ਮੁਲਕ ਵਾਪਸ ਦਿਵਾਉਣ ਦੇ ਇਕਰਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਦਿਆ ਕਟੋਚੀ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਲ ਹੋ ਗਿਆ ਜਦ ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤਦ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੋਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਬਿਆਸ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੀ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਰੋਕ ਦੇਵੇ। ਬੰਡਾਲੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਫਤਿਹ ਯਾਬ ਹੋ ਕੇ ਅਗੇ ਵਧਿਆ, ਇਨੇ ਨੂੰ ਹੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲੇ। ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਦਾ ਦੂਜਾ ਟਾਕਰਾ ਘਨੀਈਏ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਵਟਾਲੇ ਦੇ ਪਾਸ ਹੋਇਆ। ਛੇ ਘੰਟੇ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਲੜਾਈ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਗਰਮ ਰਿਹਾ। ਤੀਰ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਮੀਂਹ ਵਾਂਗ ਵਰਸਦੀਆਂ, ਰਹੀਆਂ। ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੀਰ ਲਗਨ ਨਾਲ ਮਰ ਗਿਆ। ਲੜਕੇ ਦੀ ਮੌਤ ਨੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲਕ ਤੋੜ ਦਿਤਾ। ਘਨੀਈਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨਰਾਸ ਹੋ ਕੇ ਪਿਛੇ ਹਟ ਗਈ। ਜਦ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕੁਝ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਤਦ ਉਹਨੇ ਆਪਣੀ ਪੋਤਰੀ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਜੋ ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੜਕੀ ਸੀ ਦਾ ਨਾਤਾ ਸ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੜਕੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕਰਕੇ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਕਾਂਗੜੇ ਦਾ ਕਿਲਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਕ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਸ: ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੋਤੀ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ੧੮੫੦ ਬਿਕਰਮੀ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਪੁਤਰ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਸਰਦਾਰਨੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਜੋ ਇਹਦੇ ਲੜਕੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਸੀ, ਮਿਸਲ ਦੀ ਮਾਲਕ ਬਣੀ। ਇਹ ਸਰਦਾਰਨੀ ਬੜੀ ਦਾਨਾ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਣੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਵਾਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰਕੇ ਹਰ ਮੌਕੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਮਦਦ ਦੇ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ। ਇਕ ਵੇਰ ਇਸ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਨੂੰ ਮਿਆਨੀ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਜਾ ਘੇਰਿਆ, ਤੇ ਮੁਦਤ ਤਕ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਲੜਦੀ ਰਹੀ। ਪਰ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਵਿਚ ਆਏ ਹੜ੍ਹ ਨੇ ਇਹਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਈ। ਪਰ ਦੂਜੇ ਸਾਲ ਹੀ ਫਿਰ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਟਾਲਾ, ਕਲਾਨੌਰ ਤੇ ਕਾਦੀਆਂ ਦੇ ਪਰਗਣੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਛੁਡਾ ਲਏ। ੧੮੭੧ ਬਿਕਰਮੀ ਤਕ ਇਸ ਅਕਲਮੰਦ ਤੇ ਦੂਰ ਦਰਸੀ ਸਿੰਘਣੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਿਸਲ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਜਵਾਈ ਨੂੰ ਵੀ ਮਦਦ ਦੇ ਕੇ ਉਹਦੀ ਉਨਤੀ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ੧੮੫੭ ਵਿਚ ਝੰਡਾ, ਕਲਾਨੌਰ, ਦੀਨ ਨਗਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਲਤਨਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਏ ਤੇ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਇਕ ਪ੍ਰਗਨਾ ਤੇ ਕਿਲਾ ਅਟਲ ਗੜ ਆਪਣੇ ਦੋਹਤੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੜਕੇ ਸਨ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਸਦਾ ਕੌਰ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੇਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜੋ ਸ: ਜੈ ਸਿੰਘ ਘਨਈਆ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਸੀ, ੪੦੦੦ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਸੂਰ ਫਤਹਿ ਕੀਤਾ ਤਦ ਉਹਨੂੰ ਖੁਡੀਆਂ ਦਾ ੧੦੦੦੦ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਹੋਰ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਹੇਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਰਨ ਮਗਰੋਂ ਉਹਦਾ ਲੜਕਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠਾ। ਉਹਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੇ ਭੇਜਿਆ। ਉਥੋਂ ਮੁੜਨ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਕੰਜਰੀ ਦੇ ਪੁਲ ਦਾ ਕੰਮ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ੧੮੮੩ ਬਿ: ਨੂੰ ਉਹ ਮਰ ਗਿਆ।

ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ, ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਤਿੰਨੇ ਲੜਕੇ ੩੦੦੦੦ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਨੇ। ੧੮੯੧ ਵਿਚ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕੇਵਲ ਇਕ ਪਿੰਡ ਰੁਖਾਂ ਵਾਲਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਤਰ ਮੇਘ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰੀ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਨੌਕਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹਦੇ ਪਾਸ ਦੋ ਪਿੰਡ ਸਨ ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਹਨ। ੬੦੦ ਰੁਪਿਆ ਸਾਲਾਨਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੀ ਮਾਫੀ ਹੈ। ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੇ ਸਰਦਾਰ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ੧੧੨੫ ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੀ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਆਮਦਨੀ ਤੀਹ ਲਖ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਦੀ ਸੀ।

—o—

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਚੌਥੀ ਮਿਸਲ ਨਕਈ ਸਰਦਾਰਾਂ

ਸਰਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਚੌਧਰੀ ਹੇਮਰਾਜ ਪਿੰਡ ਤੜਵਾਲ ਪ੍ਰਗਣਾ ਚੂਣੀਆਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਏਸ ਮਿਸਲ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ੧੭੬੩ ਬਿ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਜਵਾਨ ਹੋਏ ਤਦ ਸਿਖ ਮਜ਼੍ਹਬ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਗ ਪਏ। ਬੜੇ ਹੌਸਲੇ ਵਾਲੇ ਤੇ ਜਵਾਂਮਰਦ ਸੀ। ਸਰਹਦ ਕਸੂਰ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੜਾ ਨਾਮਨਾ ਪਾਇਆ। ਹੋਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਇਕ ਜਥਾ ਆਪਣਾ ਬਣਾ ਕੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਹਿਲੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕਚੇ ਪਿੱਲੇ ਸੋਧ ਕੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੇ। ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਜਥਾ ਤਕੜਾ ਬਣਾ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਫਿਰਨ ਲਗੇ। ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦੇ ਵਾਲੇ ਬਹਾਦਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਿਧਰ ਕਦਮ ਵਧਾਏ ਫਤਹ ਨੇ ਪੈਰ ਚੁੰਮੇਂ। ੧੯੧੬ ਬਿ: ਵਿਚ ਕਲਕਤੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ, ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਰੂਪਾ ਸਿੰਘ ਗੱਲਾ, ਲੈਲ ਸਿੰਘ ਵੈੜਾ, ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਧਬੀ, ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਧਲੋਂ, ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਹਾੜਾ ਨਿਕਾਏ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਨਾਮ ਨਕੇਈ ਮਿਸਲ ਹੋ ਗਿਆ। ੮ ਹਜ਼ਾਰ ਸਵਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਗਾ ਤੇ ਤੜਵਾਲ, ਚੂਨੀਆਂ, ਦੀਪਾਲ ਪੁਰ, ਕੰਗਪੁਰ, ਜੇਠੂ ਪੁਰਾ, ਖੁਡੀਆਂ, ਮੁਸਤਫਾ ਬਾਦ, ਸ਼ੇਰ ਗੜ੍ਹ, ਦੇਵ ਸਾਲ, ਫ਼ਰੀਦਾ ਆਬਾਦ, ਮੰਦਰ ਜਮੇਰ ਮਾਂਗਾ ਆਦਿਕ ੪੫ ਲਖ ਦੇ ਮੁਲਕ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੇਖ ਸ਼ਬਹਾਨ ਖਾਂ ਕੁਰੈਸ਼ੀ ਰਈਸ ਪਾਕਪਟਨ ਗੜ੍ਹੀ ਹਤਿਆ ਤੇ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹਦੀ ਹਿੰਦੂ ਪਰਜਾ ਬੜੇ ਦੁਖਾਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਫਰਿਆਦੀ ਹੋਣ ਤੇ ਕਈ ਵੇਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਕਿ ਪਰਜਾ ਦੇ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਜਜ਼ਬਾਤ ਤੇ ਸਟ ਨਾ ਮਾਰੇ, ਪਰ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਨਾ ਮੰਨੀ ਤਦ ੧੯੨੬ ਬਿ: ਵਿਚ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਓਧਰ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਅਚਨਚੇਤ ਹੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਵਿਚ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਮਰ ਗਿਆ। ਇਹਦੀ ਲਾਵਾਰ ਫੌਜ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨਾ ਪਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਤਰ ਦਲ ਸਿੰਘ ਅਨਜਾਣ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹਦੇ ਚਾਚੇ ਦਾ ਪੁਤ ਭਰਾ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਉਹਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਬੈਠਾ। ਇਹ ਵੀ ਥੋੜੇ ਦਿਨ ਜੀਵਿਆ ਫਿਰ ਤਪਦਿਕ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਨਾਲ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਪਿਛੋਂ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਹਦਾ ਨਿਕਾ ਭਰਾ ਰਣ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਿਆ ਇਹ ਬੜਾ ਹੋਸ਼ਿਆਰ ਤੇ ਲਾਇਕ ਆਦਮੀ ਸੀ, ਇਸ ਨੇ ਮਿਸਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਰੌਣਕ ਦਿਤੀ, ਤੇ ਇਲਾਕਾ ਨੱਕੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੇ ੨ ਜਵਾਨ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕਰ ਲਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰਾਂ ਦੇ ਜੰਬੂਰਾਂ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਸਨਸਬਧ ਕਰਕੇ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਖਣ ਲਗਾ। ਪਿੰਡ ਕੋਟ ਕਮਾਲੀਆ ਗਲਗੀਰ ਖਰਲ ਤੇ ਕੁਝ ਹਿਸਾ ਤਹਿਸੀਲ ਸ਼ਕਰ ਪੁਰ ਦਾ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਤਹਿਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਈਦ ਵਾਲੇ ਦੇ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਦ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਹੋਈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਦ ਇਹਨੇ ਉਹਨੂੰ ਸ਼ਿਕਸਤ ਦੇ ਕੇ ਉਹਦੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ, ੧੮੩੬ ਨੂੰ ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਬੇਟੇ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬੈਠਾ ਪਰ ਇਹ ਆਪਣੀ ਜਾਇਦਾਦ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਨਾ ਸਕਿਆ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ, ਕੰਵਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰਾ ਨੇ ਉਹਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਦਬਾ ਲਿਆ। ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦਾ ਨਾਤਾ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੜਕੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜਿਸ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਉਹਦੀ ਮਦਦ ਤੇ ਹੋ ਗਿਆ,ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਇਲਾਕਾ ਉਹਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਬਾਇਆ ਸੀ ਛਡਾ ਲਿਆ। ਫਿਰ ੧੮੪੫ ਬਿ: ਵਿਚ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਾਈ ਫਿਰ ਜੈ ਸਿੰਘ ਘਨੀਆ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਇਹਨੂੰ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਫਿਰ ਲੜਾਈ ਹੋ ਗਈ, ੧੮੪੬ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਥੋਂ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਉਹਦਾ ਛੋਟਾ ਭਾਈ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਬਣਿਆ।

ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲ ਦੇ ਅਸਲ ਬਾਨੀ ਦੇ ਪੁਤਰ ਦਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਦਲ ਸਿੰਘ ਚੁਪ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ ਪਰ ਉਹਦੇ ਨੌਕਰ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ੧੮੪੯ ਬਿ: ਨੂੰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਰਨੇ ਮਗਰੋਂ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦਾਤਾਰ ਕੌਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਮਹਾਰ ਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਘਰ ੧੮੫੮ ਬਿ: ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ। ਮਹਾਰਾਜ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਐਸ਼ਵਰਜ਼ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਧਨ ਦੇ ਨਾਲ ਜਿਕਨ ਹੇਠ ਇਲਾਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਵਿਚ ਭੇਦ ਹੋ ਗਏ। ਨਕਈ ਖਾਨਦਾਨ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜਾਇਦਾਦ ਖਾਲਸਾ ਸਲਤਨਤ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿਤੀ। ੧੮੬੪ ਵਿਚ ਜਦ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮਰ ਗਿਆ ਜਦ ਉਹਦੇ ਲੜਕੇ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੜਕ ਵਿਚ ੧੫ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਦਿਤੀ, ਤੇ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਨਕੋਟ ਇਲਾਕਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਭਾਵੇ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੜਕਾ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਿਆ, ਪਰ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਢੇਪੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ੨੪੩) ਦੀ ਪਿਨਸ਼ਨ ਜਿਉਂਦਿਆ ਰਹਿਣ ਤਕ ਤੇ ੧੧੮੯੦ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਤੇ ਪ੍ਰਗਣਾ ਬੜਵਾਲ ਦਾ ਆਨਰੇਰੀ ਮਜਸਟ੍ਰੇਟ ਕੀਤਾ। ਸੰ: ੧੯੩੧ ਵਿਚ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਮਰ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜਿਲਾ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਵਿਚ ਖਾਣਦਾਨ ਦਾ ਵਾਰਸ਼ ਹੋਇਆ। ਪਰ ੭੪੦੦ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਤੇ ੧੪੦੦ ਘੁਮਾਂ ਜਮੀਨ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਜੋ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਈ ਇੰਜ ਵੰਡੀ ਗਈ। ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ੨੦੦੦ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਸਤੇ ਤੇ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ੧੨੦੦ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਮਰ ਭਰ ਲਈ ੨੪੦) ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਨੂੰ ਉਮਰ ਭਰ ਲਈ ਛੇ ੨ ਸੋ ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਮਰੇ ਪਿਛੋਂ ਸਲਤਨਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ। ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਤਰ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਤੇ ਜੈਲਦਾਰ ਹੈ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਦੋਵੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਗਏ, ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਦਰਿਆਏ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ੪੦੦੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੰਜਵੀਂ ਮਿਸਲ ਡਲੇ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ

ਡਲੇ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਕਰਤਾ ਸ; ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਡਲੇ ਵਾਲੀ ਇਲਾਕਾ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਦੁਆਬਾ ਬਿਸਤ ਜਾਲੰਧਰ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਬਾਪ ਸਰਧਾ ਰਾਮ ਖਤਰੀ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਸੀ। ੧੭੯੩ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਅਮਲ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕੁਦ ਪਿਆ। ਆਦਮੀ ਦਿਲ ਵਾਲਾ ਸੀ ਥੋੜੇ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਲਾਹੌਰ, ਕਸੂਰ ਤੇ ਜਲੰਧਰ ਆਦਿਕ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਸੋਧ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣਾ ਵਖ਼ਰਾ ਜਥਾ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਬੜਾ ਮਿਲਣਸਾਰ ਅਤੇ ਮਿਠਬੋਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਮਿੱਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਚੌੜਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਿਖ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਇਜ਼ਤ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਜਵਾਨ ਮਰਦ ਤੇ ਦਲੇਰ ਇਤਨਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਵੇਰ ਕੇਵਲ ਡੇਢ ਸੌ ਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਅਗੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਲੜਾਈ ਆਰੰਭ ਦਿਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਵਿਚ ਜੋ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਉਤਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਾ ਮਿਲਿਆ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਚਰਚਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਗਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਜੈ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਨੇ ਭੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਲਿਆ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਜ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਖਿਆ ਵਿਚ ਹਥ ਵਟਾਉਣ ਲਗੇ।

ਸੰਮਤ ੧੮੦੮ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਅਚਾਨਕ ਏਮਨਾਬਾਦ ਪਰ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ। ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਨੇ ਪਿਛਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਨਿਕਲ ਆਇਆ। ਓੜ੍ਹਕ ੧੮੧੦ ਨੂੰ ਜਦ ਉਥੇ ਰੋੜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੇਲਾ ਲਗਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਜਸਪਤ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਉਠਾਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਮੇਲਾ ਕਰਕੇ ਜਾਵਾਂਗੇ ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਹਟਿਆ। ਇਸ ,ਪਰ ਲੜਾਈ ਹੋ ਪਈ। ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਸਪਤ ਦੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿਤਾ। ਸ: ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਆਪੋ ਵਿਚ ਧਰਮ ਨੂੰ ਭਰਾ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਏਕਾ ਕਰਕੇ ੧੮੧੩ ਵਿਚ ਹਰਦੁਆਰ ਵਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਗੰਗਾ ਦੇ ਪਾਂਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਨਜੀਬਾਬਾਦ ਨਜੀਬ ਖਾਂ ਰੁਹੇਲੇ ਨੂੰ ਜਾ ਘੇਰਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਨਵਾਬ ਦੋਦੇ ਖਾਨ ਨੇ ਅਗੋਂ ਸਖਤ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਛੇਤੀ ਮੈਦਾਨ ਛਡ ਕੇ ਭਜ ਗਿਆ। ਨਜੀਬਾਬਾਦ ਫਤਹਿ ਕਰਕੇ ਮੇਰਠ ਦੇ ਨਵਾਬ ਜ਼ਾਬਤਾ ਖਾਨ ਦੀ ਆਕੜ ਭਨੀ। ਮੁਜ਼ਫਰ ਪੁਰ, ਦੇਵ ਬੰਦ, ਮੀਰਾ ਪੁਰ ਆਦਿਕ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਨਜ਼ਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਅਧੀਨਗੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ। ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਕੇ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਮੁੜ ਆਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੮੧੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਜਦ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਦੌਲਤ ਲੁਟ ਕੇ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਹਿੰਦੂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਲੈ ਚਲਿਆ ਤਾਂ ਰਾਵੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭੀ ਉਕਤ ਦੋਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਲੁਟ ਦਾ ਮਾਲ ਹੱਥ ਲੱਗਾ। ਹਿੰਦੂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਾਲ ਕਿਸੇ ਮੁਖਵਰ ਨੇ ਖਬਰ ਦਿਤੀ ਕਿ ਇਲਾਕਾ ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ ਤੇ ਰੋਹਤਾਸ ਆਦਿਕ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜ ਲੱਖ ਰੁਪਇਆ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਲਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਖਜ਼ਾਨਾ ਲੁਟਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਰਸਦ ਆਦਿ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਕਈ ਵੇਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕੜਾਕੇ ਹੀ ਕਟਣੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਜੇਹਲਮ ਦੇ ਪਾਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਜ਼ਾਨਾ ਜਾ ਲੁਟਿਆ। ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਫੌਜੀ ਦਸਤੇ ਨਾਲ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹੀ ਮੁਠ ਭੇੜ ਹੋਈ ਪਰ ਉਹ ਛਡ ਕੇ ਭਜ ਗਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਹ ਰੁਪਇਆ ਲਿਆ ਕੇ ਦਲ ਵਿਚ ਰਸਦਾਂ ਖਰੀਦ ਕੇ ਵੰਡ ਦਿਤੀਆਂ।

ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦੇ ਸੁਭਾ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਸਿੱਖ ਫਖਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪਏ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ੬ ਹਜ਼ਾਰ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੰਮਤ ੧੮੧੬ ਵਿਚ ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਕਲਾਨੌਰ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਪੁਤਰ ਨਿਕੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਬਸੌਲੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਸਾਹਿਬ ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਨੇ ਮਿਸਲ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣਾਇਆ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਕ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਭੀ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਸਲ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪਿਆ। ਇਹ ਤੇੜਾ ਵਾਲੀ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਇਹ ਬਕਰੀਆਂ ਚਾਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਇਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵੇਖੀਆਂ ਤਾਂ ਬਕਰੀਆਂ ਵੇਚ ਕੇ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਡਲੇਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵਖਾਈ। ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਸਿਆਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸੁਭਾਉ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮਿੱਠਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਖਾਸ ਆਦਮੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗਿਣਿਆਂ ਜਾਂਦਾਂ ਸੀ।

ਆਪਣੀ ਸਿਆਣਪ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਦਾ ਸਦਕਾ ਆਪ ਮਿਸਲ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣ ਗਏ। ਥੋਹੜੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਦਾ ਸਤਾਰਾ ਖੂਬ ਚਮਕਿਆ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੰਗੀ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਕਈ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ। ਅਦੀਨਾਬੇਗ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਹਾਕਮ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਬਿਸ਼ੰਭਰ ਦਿਆਲ ਨੂੰ ਇਕ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਾਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਸਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜਾਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਉਚੇ ਆਚਰਨ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਚੌਧਰੀ ਗੌਹਰ ਦਾਸ ਕੰਗ ਭੀ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਿਆ। ਚੌਧਰੀ ਦੇ ਸਿੰਘ ਬਣਦੇ ਹੀ ਉਸਦਾ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਸਜ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਭ ਸਿੰਘ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਇਸ ਤ੍ਰਾਂ ਉਸ ਪਾਸ ਹੁਣ ੧੦ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਹੋ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਹੀਨਾ ਜੇਠ ਸੰਮਤ ੧੮੨੦ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਇਸਨੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਜਥਿਆ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਜੈਨ ਖਾਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਨਵਾਬ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਧਰਮਕੋਟ, ਘੁੰਗਰਾਣਾ, ਬਦੋਵਾਲ ਆਦਿਕ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਕਸਬਾ ਰਾਹੋਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੇਂਦਰੀ ਸਥਾਨ ਬਣਾਕੇ ੮ ਲਖ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਪਰ ਹਕੂਮਤ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਥਾਨੇਸਰ, ਰੋਪੜ, ਸਿਆਲੀਆਂ, ਖੇੜੀ ਖੁਮਾਣੇ ਆਦਿਕ ਦੇ ਰਈਸ ਇਸ ਦੇ ਆਧੀਨ ਹੋ ਗਏ। ਇਕ ਵੇਰ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਨੇ ਸ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੂੰ ਟਪਲਾ ਦੇਕੇ ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ। ਕਿਲਾ ਦਖਣੀ ਪਰ ੨੦ ਦਿਨ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਸ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸਭ ਹਾਰ ਕੇ ਪਿਛੇ ਮੁੜ ਗਏ। ਸੰਮਤ ੧੮੫੯ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਇਸ ਨੇ ਇਕ ਵੇਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਭੀ ਹਾਰ ਦਿਤੀ। ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਬੜਾ ਦਾਨੀ ਸੀ। ਹਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਲਗਾ ਰਖੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਜਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਰਖਦਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਭੀ ਕੋਈ ਇਸ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਜਾ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜਿਤਣਾ ਕਠਨ ਸੀ। ਇਕ ਵੇਰ ਇਹ ੩੦ ਮੀਲ ਦਾ ਧਾਵਾ ਕਰਕੇ ਦਾਦਾਪੁਰ ਪਰ ਅਚਨਚੇਤ ਜਾਪਿਆ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਅਨਿਆਈ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਪਾਰ ਬੁਲਾਇਆ।

ਇਸਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁਤ੍ਰ ਸਨ। ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਣਾ ਤੇ ਕਿਲਾ ਘੁੰਗਰਾਣਾ, ਧਰਮਕੋਟ, ਤੇ ਦਸੌਧਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਲਾ ਦਖਣੀ ਬਦੋਵਾਲ ਸਤਿਲੁਜ ਦੇ ਖਬੇ ਪਾਸੇ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਸ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੁਆਬਾ ਬਿਸਤ ਜਾਲੰਧਰ ਨਕੋਦਰ, ਮਾਲਪੁਰ ਬਲੋਕੀ, ਆਦਿ ਤੀਹ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀਆਂ ਜਾਗੀਰਾਂ ਦੇਕੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਕੀ ਮੁਲਕ ਜੋ ਪੰਜ ਲਖ ਆਮਦਨ ਦਾ ਸੀ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖਿਆ ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੮੬੪ ਨੂੰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਜਾਣ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਲਿਆ।

ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਤਮ ਪਰਸੀ ਪਰ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ਹਾਥੀ ਦਾ ਇਕ ਜੰਜ਼ੀਰ, ਛੇ ਲੱਖ ਰੁਪਇਆ, ਤੇ ਪੰਜ ਘੋੜੇ ਭੇਟਾ ਕੀਤੇ ਸਨ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਿਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਸਰਦਾਰਨੀ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਕਿਲੇ ਪਰ ਗੋਲਾ ਬਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਗੋਂ ਸਰਦਾਰਨੀ ਨੇ ਭੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਇਤਨੀ ਸਖਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਖਲਬਲੀ ਮਚ ਗਈ ਪਰ ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਹੀ ਕਿਲੇ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੇ ਕਿਲੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਹਲ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫਤਹਿ ਹੋਈ। ਪੰਜ ਸਤ ਪਿੰਡ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਰਹਿਣ ਦਿਤੇ। ਦੋ ਪਿੰਡ ਸਰਦਾਰਨੀ ਰਤਨ ਕੌਰ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਪਰ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸੁਖਾਂ ਦੇ ਪੁਤਰ ਰੋਟੀ ਤੋਂ ਭੀ ਆਤੁਰ ਹੋ ਗਏ।

ਕਿਲਾ ਦਖਣੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦਸੌਧਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ਸੋ ਜਦ ੧੮੬੪-੬੫ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਤਲੁਜ ਲੰਘ ਕੇ ਰਾਜਪੁਤਾਨਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਾਇਕੋਟਾ ਦਾ ਮੁਲਕ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਸੌਧਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਘੁੰਗਰਾਣਾ ਤੇ ਬਦੋਵਾਲ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਲੈਕੇ ਸ: ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਡਲੇਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਉਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਾਵੇਲਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਕੋਈ ਸੁਣਾਈ ਨਾ ਹੋਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਦਸੌਧਾ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸੋਹਰੇ ਪਿੰਡ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਉਸਦੇ ਕੋਈ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਲੂੰ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਧ ਮਿੱਲ ਗਿਆ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਰਖੇ ਸਨ। ਰਤਨ ਕੌਰ ਦੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਅਠ ਸੋ ਰੁਪਿਆ ਮਹਾਵਾਰ ਪੈਨਸ਼ਨ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿਤੀ ਜੋ ਉਹ ਉਮਰ ਭਰ ੧੯੦੬ ਤੱਕ ਖਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਦੇ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਨ ਪਿਛੋਂ ੨੦੦ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਨਾਰਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਬਖਤਾਵਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਾਰਲ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਪਿੰਡ ਬਲੋਕੀ ਤੇ ਸ਼ਰਕ ਪੁਰ ਦਾ ਅਧਾ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾ ਸੀ ਅਤੇ ੨੮੦ ਰੁਪਏ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਮਿਲੀ। ਨਾਰਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਲਈ ਤੇ ੬੮੫ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਪੇਨਸ਼ਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਪਿੰਡ ਬਲੋਕੀ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ ਵਿਚ ਆਬਾਦ ਹੈ। ਅਰੁ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਬੁਟਰ, ਦਾਇਆ ਪੁਰਾਣਾ, ਕੋਕਰੀ ਬੁਟਰਾਂ ਭੀ ਏਸੇ ਦੀ ਔਲਾਦ ਬੱਸਦੀ ਹੈ। ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗੈਬਾ ਕਹਿ ਕੇ ਪੁਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਏਹ ਵੈਰੀ ਪਰ ਅਚਾਨਕ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਏਹ ਬੜਾ ਹੀ ਦੂਰ ਦੀ ਸੋਜੀ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਇਸਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਭਰੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਮਿਸਲਦਾਰਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਏਸ ਕਾਣੇ ਜੇਹੇ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਤੁਹਾਡਾ ਸਭ ਦਾ ਰਾਜ ਖੋਹ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਦਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਰ ਲਵੋ। ਤੇ ਏਹ ਭੀ ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੱਟ ਦਾ ਨੱਕ ਮੁਲਤਾਨ ਤਕ ਲੰਮਾ ਹੈ, ਏਹ ਕਦੇ ਕੱਟਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਛੇਵੀਂ ਮਿਸਲ ਕਰੋੜੀਆ ਦੇ ਸਰਦਾਰ

ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੇ ਬਣਾਨ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਵਸਨੀਕ ਪੰਜਗੜ੍ਹਾ ਸਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਆਗੂ ਸ੍ਰ: ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਰਕੀਆਂ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਦਾਨਾਈ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਇਸ ਮਿਸਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਉਨਤੀ ਦਿਤੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਭੀ ਸ: ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਪਰ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ੯੨ ਹਜ਼ਾਰ ਜਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ੯,੧੦ ਲੱਖ ਰੁਪੈ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ੍ਰ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਬੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਨੇ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਦੀਵਾਨ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਕੇ ਸ੍ਰ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਦਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਆਪਣੇ ਸਬੰਧੀਆਂ ਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਦਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲਾ ਲਿਆ। ਇਹ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਮਿਲਣਸਾਰ ਤੇ ਸਮਝਦਾਰ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਆਪਣਾ ਇਕ ਵਖਰਾ ਜੱਥਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੀ ਸੋਧ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਸੰਮਤ ੧੭੯੭ ਬਿ: ਵਿਚ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੇਲੇ ਇਹ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਇਸਦਾ ਸਾਥੀ ਸ੍ਰ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣਿਆ। ਜਦ ਤਕ ਜਊਂਦਾ ਰਿਹਾ ਇਸਨੇ ਭੀ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ। ਜਾਲੰਧਰ ਦੀ ਇਕ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜੋ ਨਾਸਰਉਦੀਨ, ਨਵਾਬ ਜਲੰਧਰ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਤੇ ਸੋਢੀ ਵਡਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਈ। ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸਿਪਾਹ ਸਾਲਾਰ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਕੇ ਇਸਨੇ ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੇ ਅਗੇ ਲਿਆ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਸਰਉਦੀਨ ਪਰ ਫਤਿਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਦਬਦਬਾ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ। ਸ੍ਰ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ੧੮੦੩ ਵਿਚ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸਦੀ ਥਾਂ ਸ੍ਰ: ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਬਰਕੀਆਂ ਜੋ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥੀ ਸੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ।

ਇਹ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣਾ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਇਕਬਾਲ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਨਾਮ ਬਹੁਤ ਚਮਕਾਇਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਭਰਤਪੁਰ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿਤਰ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਕਈ ਜੰਗ ਜਿਤੇ। ਇਹ ਫਰੁਖਾਬਾਦ ਤਕ ਵਧਦੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਨਾ ਅੜਿਆ। ੧੮੧੬ ਬਿ: ਨੂੰ ਇਸ ਨੇ ਸ਼ਾਮ ਚੌਰਾਸੀ ਅਤੇ ਹਰਯਾਨਾ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ ਵਿਚ ਅਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ ਅਤੇ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ।

ਬਟਾਲੇ ਦੇ ਪਾਸ ਇਕ ਵੇਰ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਜੰਗ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰ: ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਭੀ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸਿਪਾਹ ਸਾਲਾਰ ਬੁਲੰਦ ਖਾਨ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਭਜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਸ੍ਰ: ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੁਟ ਲਿਆ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਰਕਮ ਆਪ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿਤੀ। ਸੰਮਤ ੧੮੧੮ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਰ ਰੁਹੇਲੇ ਨਾਲ ਤਿਰਾਵੜੀ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਪਰ ਹੋਈ। ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰ: ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰੋਸੇ ਯੋਗ ਸਾਥੀ ਸਨ ਮਿਸਲ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਖੁਰੰਦੀਨ, ਖੇਵਰੀ ਫਲੌਦੀ ਤੇ ਜਮੀਅਤ ਗੜ੍ਹ ਦਾ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਛਲੌਦੀ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਲਾਕਾ ਦੁਆਬਾ ਬਿਸਤ ਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦਾ ਦੋ ਲਖ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ।

ਸੰਮਤ ੧੮੨੫ ਬਿ: ਨੂੰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਵਲੋਂ ਅਨਿਆਇ ਹੁੰਦਾ ਸੁਣ ਕੇ ੩੦ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਦਲ ਲੈਕੇ ਆਪ ਨੇ ਪੂਰਬ ਵਲ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਜਲਾਲਾ ਬਾਦ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨੇ ਇਕ ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਾ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਪਰ ਧਾਵਾ ਕੀਤਾ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਕੀਤੀ ਦਾ ਫਲ ਭੁਗਤਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਖੁਰਜਾ, ਅਲੀਗੜ੍ਹ, ਚੰਦੋਸੀ ਤੇ ਹਾਥਰਸ ਆਦਿਕ ਸ਼ਹਿਰ ਫਤਹਿ ਕੀਤੇ। ਇਥੋਂ ਫਿਰ ਫਰਖਾਬਾਦ ਪੁਜੇ ਇਥੋਂ ਦਾ ਨਵਾਬ ਈਸਾ ਖਾਨ ਖੂਬ ਲੜਿਆਂ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੱਕ ਘਮਸਾਣ ਦਾ ਯੁਧ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਆਖਰਕਾਰ ਈਸੇ ਖਾਨ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਇਥੋਂ ਖਾਲਸਾਈ ਸੈਨਾਂ ਅਗੇ ਵਧੀ ਤੇ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਕੇ ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ, ਅਨੂਪ ਸ਼ਹਿਰ, ਬੁਲੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਬਿਜਨੌਰ ਆਦਿਕ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਆਦਿਕ ਕਈ ਸਰਦਾਰ ਫਟੜ ਹੋਏ ਇਸ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਮੁੜ ਆਇਆ।

ਇਧਰੋ ਵਾਪਸ ਆਕੇ ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਲਬਣ ਦੇ ਰਈਸ ਨੂੰ ਜਿਸ ਨੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਤੋਂ ਖਰਾਜ ਦੇਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ ਜਾਗੀਰ ਤੋਂ ਬੇਦਖਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਇਥੇ ਆਪਣਾ ਇਕ ਕਿਲਾ ਬਣਵਾਇਆ। ਇਸੇ ਤ੍ਰਾਂ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂਰ ਮਹਿਲ ਵਾਲੇ ਪਾਸੋਂ ਉਸ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਸੰਮਤ ੧੮੩੪ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਇੰਨਾ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਦ ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ਼ ਲੈਕੇ ਪਟਿਆਲੇ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਘੁੜਾਮ ਦੇ ਪਾਸ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਵਿਚ ਮੁਠ ਭੇੜ ਹੋਈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅੰਤ ਸੁਲਾਹ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੜਕੇ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਕੇ ਮਿੱਤ੍ਰਤਾ ਗੰਢ ਲਈ। ਇਸਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਹਰ ਇਕ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਅਕਲਮੰਦ ਸੀ। ੧੮੩੧ ਬਿ: ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਅਬਦੁਲਾ ਖਾਨ ਤੇ ਦਿਲੀ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਆਜ਼ਮ ਨੇ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇਲਾਕਾ ਖਾਲੀ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਫਰਖੁੰਦਾ ਵਖਤ ਦੇ ਨਾਲ ਅਨਗਿਣਤ ਸੈਨਾਂ ਭੇਜੀ। ਇਸ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਆਖਿਅ ਅਤੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕਈ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਬੜੀ ਮਿਲਤ ਰਖੀ। ਜਦ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਫੌਜ ਲੈਕੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਪੜਿਆ ਤਾਂ ਤਦ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੁਣ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਪਰ ਟੁਟ ਕੇ ਪੈਣ ਦਾ ਵਕਤ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ ਖਬਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਤਕੜੇ ਰਹਿਣਾ ਅਸੀਂ ਆ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲੋਂ ੫੦ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਸੱਦ ਲਏ। ਹੁਣ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਚੌਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਘਿਰ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਬਚਾਉ ਦੀ ਕੋਈ ਸੂਰਤ ਨਾ ਵੇਖਕੇ ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਸੁਲਾਹ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਚਲਾਈ। ਸ: ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਜਾਣ ਦਾ ਖਰਚ ਦਿਤੇ ਬਿਨਾ ਤਾਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨਾ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਬਹਤ ਸਾਰਾ ਰੁਪਇਆ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸੋਂ ਖਲਾਸੀ ਪਾਈ ਤੇ "ਜਾਨ ਬਚੀ ਔਰ ਲਾਖੋਂ ਪਾਇ ਲੋਟ ਕੇ ਬੁਧੂ ਘਰ ਕੋ ਆਇ" ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਲੀ ਪੁਜ ਕੇ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ।

ਸੰਮਤ ੧੮੪੫ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਰਾਨਾ ਰਾਓ ਮਰਹਟਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਦ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭੀ ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹੋ ਚਾਲ ਚਲੀ। ਇਸੇ ਤਰਾ ਜਦ ਕੋਈ ਦਿਲੀ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਵਧਿਆ ਤਾਂ ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਐਸੀ ਸਿਆਣਪ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਜਦ ਉਸਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਘਿਰ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਸੁਲਾਹ ਕਰਵਾ ਦੇਣੀ ਅਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦਵਾ ਦੇਣਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦਿਲੀ ਦਾ ਤਖਤ ਆਖਰੀ ਦਮ ਤੇ ਸੀ। ਦਿਲੀ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਰਾਏ ਨਾਮ ਹਕੂਮਤ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਦੱਖਣ ਵਲੋਂ ਮਰਹਟੇ ਅਗੇ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਾਰਾ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਝੰਡਾ ਝੁਲਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਉਹ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸਿਖ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰਾਂ ਭੇਜ ਦਿਤੀਆਂ। ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਜੱਥੇ ਲੈ ਕੇ ਪੁਜ ਗਏ।

ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ

ਸੰਮਤ ੧੮੪੬ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਨੇ ੪੦ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਲਸ਼ਕਰ ਲੈ ਕੇ ਦਿਲੀ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਰਾਹ ਦੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਮਜਨੂੰ ਦੇ ਟਿਲੇ ਪਾਸ ਜਾ ਉਤਰਿਆ। ਅਜਮੇਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਲੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕਈ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਕਟੜਾ ਨੀਲਾ ਤੇ ਮੁਗ਼ਲਾ ਮਹੱਲੇ ਪਰ ਭੀ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕੀ ਨਸ ਪਏ। ਮੁਗ਼ਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਤੇ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਕਿਲੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ। ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂ ਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਤਖਤ ਪਰ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮਿਰਜ਼ਾ ਗੌਹਰ ਅਲੀ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਸਾਨੀ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਆਜ਼ਮ ਨੂੰ ਸਦ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛਾ ਛੁਡਾਉ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਦਿਆ। ਆਪਨੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਫ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਤੁਹਾਡਾ ਮੁਲਕ ਖੋਹਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਤੁਸੀਂ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਅਨਿਆਇ ਕਰਨਾ ਛਡ ਦਿਉ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੋ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਣਵਾ ਦਿਉ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹਰਜਾਨਾ ਦੇ ਦਿਉ ਇਹ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ। ਸਿਮਰੂ ਬੇਗਮ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਰਸੂਖ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵੇਰ ਸ੍ਰ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਚਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ। ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤੇ ਹੋਈਆਂ।

(੧) ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਇਆ ਹਰਜਾਨਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ।

(੨) ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਕੋਤਵਾਲੀ ਤੇ ਚੁੰਗੀ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸ੍ਰ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ।

(੩) ਜਦ ਤੱਕ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਸ੍ਰ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ੪੦੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਗੇ।

ਸ੍ਰ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ ਗਈ।

ਤੇਲੀ ਵਾੜਾ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਪਰ ਗੁਰ-ਦਵਾਰਾ ਬਣਵਾਇਆ ਗਿਆ।

ਮੁਹਲਾ ਜੈ ਪੁਰ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਹਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ ਸਨ।

ਜਮਨਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ, ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਦੀਆਂ ਅੰਤਮ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਬਣਵਾਈਆਂ ਗਈਆਂ।

ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਪਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਲੱਖੀ ਨਾਮ ਦੇ ਵਣਜਾਰੇ ਸਿਖ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਦੇਹ ਦਾ ਅਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਕੇ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਉਸ ਪਵਿਤ੍ਰ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਭਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਬਿਰਧ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਬੋਹੜ ਦੇ ਦਰਖਤ ਦੇ ਪਾਸ ਜਿਥੇ ਮਸਜਦ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਮਾਲਕ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਸ਼ਕ ਲਈ ਪਾਸ ਖੜਾ ਸੀ। ਸ੍ਰ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਥਾਂ ਥੜਾ ਬਣਵਾ ਦਿਤਾ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਤਲਵਾਰਾਂ ਧੂਹ ਕੇ ਆ ਗਏ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਵਜ਼ੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਸਮਝੋਤਾ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਥਾਂ ਛਡ ਕੇ ਥੜਾ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ ਤੇ ਪਾਸ ਹੀ ਮਸਜਦ ਭੀ ਬਣਵਾ ਦਿਤੀ। ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਜ਼ਮੀਨ ਕੋਤਵਾਲੀ ਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਲ ਛਡ ਕੇ ਬਾਰਾਂ ਦਰੀ ਬਣਵਾ ਦਿਤੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਗੁਰ-ਦਵਾਰੇ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀਸ ਗੰਜ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਸੰਮਤ ੧੯੧੪ ਬਿ: ਨੂੰ ਜਦ ਗਦਰ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਿਲੀ ਫਤਹਿ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਪਰ ਮਸਜਦ ਵਲੋਂ ਹੋਰ ਥਾਂ ਲੈਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਥਾਂ ਖੁਲੀ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ।

ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਕਲਕਤੇ ਅਪੀਲ ਕਰਕੇ ਮਸਜਦ ਫਿਰ ਬਣਵਾ ਲਈ ਉਪ੍ਰੰਤ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀਂਦ ਪਤੀ ਨੇ ਵਲਾਇਤ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਮਸਜਦ ਦੀ ਥਾਂ ਵਡਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਵਾਇਆ। ਜਦ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਸਃ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੁਣ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗਲਾਨ ਵਿਚ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਜਦ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਧਾਂਕ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬੈਠ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੋਹਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਅੱਡ ਅੱਡ ਜਥੇ ਬਣਾ ਕੇ ਕਿਉਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਃ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਰਾਇ ਦਾ ਅੱਡ ਅੱਡ ਹੋਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਗਲ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਸਾਂਝੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਇਕੱਠਾ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ: ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਉਤਰ ਸੁਣਕੇ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਿਤਨੇ ਸਮਝਦਾਰ ਹਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ੫੦੦੦ ਰੁਪਿਆ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲਈ ਦਿਤਾ। ੧੮੫੭ ਬਿਃ ਵਿਚ ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜਿਆ। ਇਥੋਂ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਲਗਾ ਅਤੇ ਸੰਮਤ ੧੮੫੯ ਬਿ: ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਿਆ। ਮਗਰੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਮਲ ਲਿਆ।

ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਕੋਈ ਪੁਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਛਲੌਦੀ ਦੇ ਕਿਲੇ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰਨੀ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਾਸੋਂ ੭੫ ਲਖ ਨਕਦ ਰੁਪਿਆ ਤੇ ਗਹਿਣੇ ਆਦਿਕ ਨਿਕਲੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਇਤਨਾ ਕੀਮਤੀ ਸਾਮਾਨ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਧਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਬਕ ਸਿਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਧਨ ਦੌਲਤ ਹੋਵੇ ਧਰਮ ਅਰਥ ਖਰਚ ਕਰ ਦਣ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰਖੀ ਹੋਈ ਮਾਇਆ ਕਿਥੇ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਤਵੀਂ ਮਿਸਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ

ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੇ ਬਾਨੀ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਜਥੇਦਾਰ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਤੇਂ ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿਕ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਖਣ ਵਲ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਏ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਢੌਰਾ ਆਦਿਕ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਗੇ ਹੋਕੇ ਲੜਾਈਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੇ ਆਗੂ ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਹਰੇ ਹੋਕੇ ਲੜਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਪੈ ਗਿਆ।

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਵਾਈ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਚਾਰ ਉਤਾਰੇ ਕਰਵਾਏ। ਇਕ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਭੇਜਿਆ। ਇਕ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਇਕ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦਖਨ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਰਖਿਆ *। ਸੰਮਤ ੧੮੧੬ ਬਿ: ਨੂੰ ਜਦ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੇ ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਜਲੰਧਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਫਤਹਿ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਭੇਜ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਛਿੰਦ ਬਾਜ਼ੀ ਰਖੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਜਾਗੀਰ ਗੁ: ਬੇਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਲਗਵਾ ਦਿਤੀ।

ਸੰਮਤ ੧੮੧੭ ਬਿ: ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ੬ ਮਹੀਨੇ ਠਹਿਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨਾਲ ਸੋਧਿਆ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚੋਂ ਛਕਦੇ ਰਹੇ। ੧੮੧੮ ਵਿਚ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਸਖਤ ਰੋਸ ਫੈਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਨਾ ਰਿਹਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਦੌਰਾ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸੁਣਾਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬੇਅਦਬੀ ਰੋਕਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕਰਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਥਾਈਂ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਜਦ ਕਾਫੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ

---

* ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜ ਉਤਾਰੇ ਕੀਤੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਾਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜੇ ਗਏ।

ਵੇਖੋ ਚਿਠੀ ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ। ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਚਮਕਦੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੌਂਪ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਫੂਲ, ਮਰਾੜ, ਬਰਾਜ, ਭੁਚੋ, ਗੋਬਿੰਦਪੁਰਾ ਕੋਟਕਪੂਰੇ ਆਦਿਕ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਏ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਦਾ ਹਿਰਦੇ ਵੇਧਕ ਵਰਣਨ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਆਪਦੇ ਨਾਲ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ।

ਜਦ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਭੀ ਅਗੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਗੋਹਲਵੜ ਦੇ ਪਾਸ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਸਖਤ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋਇਆ। ਇਤਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਐਸੀ ਤੇਗ ਵਾਹੀ ਕਿ ਪੰਜ ਛੇ ਮੀਲ ਵਿਚ ਲੋਥ ਤੇ ਲੋਥ ਚਾੜ ਦਿੱਤੀ। ਧਰਤੀ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦਾ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਰੰਗਕੇ ਸੂਹਾ ਸਾਲੂ ਪਹਿਨਿਆ। ਚਬੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸ਼ਾਹ ਜਮਾਲ ਖਾਨ ਤੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਚਕਾਰ ਆਹਮੋ ਸਾਹਮਣੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਯੋਧਿਆ ਦੇ ਐਸੇ ਤੁਲਵੇਂ ਵਾਰ ਹੋਏ ਕਿ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਧੜਾਂ ਤੋਂ ਅੱਡ ਹੋ ਕੇ ਜਾ ਪਏ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੀਸ ਇਕ ਹੱਥ ਪਰ ਰਖ ਕੇ ਖੰਡਾ ਖੜਕਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਪ੍ਰਣ ਅਨਸਾਰ ਸੀਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਜਾ ਸੁਟਿਆ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਸਜਣ ਸਿੰਘ, ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ, ਅਗੜ ਸਿੰਘ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਕਈ ਨਾਮੀ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਦੁਰਾਨੀਆ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਉਹ ਭਜ ਨਿਕਲੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁਖ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਕੇ ਇਕੋ ਰਾਤ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਥਾਨੇ ਤੇ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਸਾੜ ਦਿਤੀਆਂ।

ਜਦ ਦੁਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ। ਸ਼ਾਹ ਨਜ਼ਾਮ ਦੀਨ, ਅਰ ਬੁਲੰਦ ਖਾਨ, ਜਾਬਰ ਖਾਨ, ਜ਼ਾਲਮ ਖਾਨ ਆਦਿਕ ਫੋਜਦਾਰ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਲ ਵਧ ਆਏ। ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਤੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜ ਗਏ। ਇਹ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦੇ ਅਰਦਾਸੇ ਸੋਧ ਕੇ ਆਇ ਸਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਖੂਬ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ, ਸ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਵਡੇ ਵਡੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਤੇ ਜੋ ਸਿੰਘ ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਉਹ ਬਾਸਰਕੇ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਪਿਛੇ ਅਤੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਚੁਰਸਤੀ ਅਟਾਰੀ ਦੇ ਪਾਸ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਥਾਂ ਸਰਦਾਰ ਸੁਧ ਸਿੰਘ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਥਾਂ ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰਦਾਰ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪੇ ਗਏ ਸਰਦਾਰ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ੧੮੧੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਦੋ ਕੋਹੇ ਦੇ ਪਾਸ ਹੋਈ ਇਕ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾਂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਸ ਰਾਣੀਆਂ ਵਾਲੇ ਜਾਬਤਾ ਖਾਨ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਛੇੜਾ ਛਾੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਇਕ ਬੇਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਤਨੇ ਕਰੜੇ ਹਥ ਵਿਖਾਏ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ੧੨ ਪਿੰਡ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦੇਕੇ ਖੈਹੜਾ ਛੁਡਾਇਆ ਜਿਨਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਤਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ੩੬੦੦ ਛਤੀ ਸੌ ਰੁਪਆ ਹੁਣ ਤਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਮਦਮਾਂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮੇ ਮਾਫੀ ਹੈ। "ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾਂ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ੪੦੪ ਸਿੰਘ ੧੦ ਜੰਬੂਰੇ ੨ ਤੋਪਾਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ਸਃ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਬਾ ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਦਲਕੇ ਆਪਣੀ ਜਾਗੀਰ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸ: ਰਣਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤਖਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਥਾਪ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਤੀਹਵਾਂ ਪਿੰਡ ਦਬਾ ਲਿਆ ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਏਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਪਾਸ ਹੈ।

ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਵਿਚ ਰਣਖੰਡੀ ਤੇ ਬੜਥਾ ਦਾ ਇਕ ਲਖ ਦਾ ਇਲ ਕਾ ਕਬਜੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ ਜੋ ੩੦ ਸਾਲ ਤਕ ਇਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਿਹਾ ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਇਸਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਾਲਾਇਕੀ ਕਰਕੇ ਇਹ ਇਲਾਕੇ ਖੁਸ ਗਏ।

ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿਛੋਂ ਸ: ਸ਼ਿਵ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਗਦੀ ਪਰ ਬੈਠਾ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਸਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਗਦੀ ਪਰ ਬੈਠਾ ਜਿਸਦਾ ਵਿਆਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਲੜਕੀ ਬੀਬੀ ਬਚਿਤ੍ਰਕੋਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਭੀ ਹੈ ਤੇ ਸਹੀਦ ਬੁੰਗਾ ਭੀ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਗੂਹੜਾ ਸਬੰਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹੀ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਨਾਮ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਬਾਬਾ ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੋਵੇ ਭਰਾ ਸਿਆਲਕੋਟ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਰਹੇ ਤੇ ਲੰਗਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਜਦ ਦਸਵੀ ਵਾਰ ਅਹਿਮਦਿ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਨੇ ੧੭੬੯ ਈ: ਵਿਚ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਚੁਗਲਾਂ ਨੇ ਭੇਤ ਦੇਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਲੋਕ ਬਿਗਾਰ ਵਿਚ ਫੜੇ ਗਏ ਇਸ ਵੇਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫ਼ੋਜ ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਵਿਚ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਈ। ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਾਬਾ ਨੌਧਾ ਸਿੰਘ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਲੈਕੇ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਤੇ ਸੱਤ ਹਜ਼ਾਰ ਫੜੇ ਹੋਏ ਹਿੰਦੂ ਛੁਡਾਏ। ਜੋ ਹਮਲਾ ਹੋਣ ਪਰ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦਾ ਮਾਲ ਅਸਬਾਬ ਲੈਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕੈਂਮ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਪਸ਼ੌਰ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦਰਿਆ ਝਨਾ ਦੇ ਪਾਸ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅੱਲਾ ਯਾਰਖਾਂ ਦੁਰਾਨੀ ਹਾਕਮ ਫੌਜ ਲੈਕੇ ਆਇਆ। ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਨੇ ਝਨਾ ਦਾ ਪੁਲ ਤੁੜਵਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰੇ ਹੀ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦੁਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਤਬਾਹ ਕੀਤੀ। ਫਤਹ ਪਾਕੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਆਏ ਤੇ ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਛੁਡਾਏ ਸਨ ਸਭ ਨੂੰ ਖਰਚ ਦੇਕੇ ਘਰੀ ਪਹੁੰਚਾਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਦੋਂ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਬੰਦ ਹੋਏ ਤਾਂ ਦੀਪਮਾਲਾ ਦੇ ਮੇਲੇ ਪਰ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਭਾਈਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪੰਥ ਅਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਿਨਾਂ ਚੌਧਰੀਆਂ ਚੁਗਲਾਂ ਨੇ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਚੁਗਲੀ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘ ਮਰਵਾਏ ਤੇ ਇਨਾਮ ਲਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਜਵੀਜ਼ ਪਾਸ ਹੋਈ ਤੇ ਅਰਦਾਸਾ ਕਰਕੇ ਦੋਨੋਂ ਭਾਈ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਚੜ੍ਹ ਪਏ। ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਨਿਬੇੜਿਆ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਜੰਡਿਆਲੇ ਦੇ ਮਹੰਤ ਆਕਲ ਦਾਸ ਨੂੰ ਅਕਲ ਦਿਤੀ। ਫੇਰ ਸਡਿਆਲੇ, ਬੁਡਾਲੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ। ਝੰਡਾ, ਭਾਨਾ, ਕਰਮਾ, ਲਾਜੂ ਇਨਾਂ ਚੋਹਾਂ ਨੇ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਢੁਹਾਇਆ ਸੀ। ਚੋਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਗਡ ਕੇ ਜੋਧੇ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਵੀਨੇ, ਘਣੀਆ, ਡਫਰਵਾਲ, ਕਲਾ ਨੌਰ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਸਭ ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿਤੀਆਂ। ਏਹ ਸੋਧ ਸੁਧਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਦੋਵੇਂ ਭਾਈ ਸਿਆਲ ਕੋਟ ਜਾ ਟਿਕੇ। ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਇਕ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਏਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਭਾਈਆਂ ਨੇ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਾਇਆ ਸੀ। ਸਦਾ ਭਜਨ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਧਰਮ ਯੁਧ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਬੜੀ ਜਤੀ ਸਤੀ ਪ੍ਰਕਰਮੀ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤਕ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਬਾਬੇ ਕੀ ਬੇਰ ਹੀ ਟਿਕਦੇ ਰਹੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਸਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਣ ਸਤਕਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਬਾਬਾ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਫੇਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਮਹੰਤ ਹੋਇਆ, ਫੇਰ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਚੰਗੀ ਰੌਣਕ ਹੋਈ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਜਾਗੀਰ ਜਬਤ ਹੋ ਕੇ ਸਤ ਹਜ਼ਾਰ ਹੀ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ, ਹੁਣ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਕਦੋਂ ਫੇਰ ਆਜ਼ਾਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਏਸ ਮਿਸਲ ਦੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਨਾਮੀ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤੇ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਏਹ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀ ਗਾਨੇ ਬੰਨ ਕੇ ਜੰਗ ਲੜਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਸਾਹ ਦੀ ਦੁਰਾਨੀ ਫੌਜਦਾਰ ਨਾਲ ਸਿਹਰੇ ਬੰਨ ਕੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਿਰ ਲਹਿ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧੜ ਹੀ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

† ਅਠਵੀਂ ਮਿਸਲ ਫੈਜ਼ਲ ਪੁਰੀਆ ਸਰਦਾਰਾਂ †

† † † † † † †

ਇਸ ਮਿਸਲ ਨੂੰ ਫੈਜ਼ਲ ਪੁਰੀਆ ਦੀ ਮਿਸਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਕਿ ਜਦ ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਬਾਨੀ ਤੇ ਪਿੰਡ ਫੈਜ਼ਲ ਪੁਰ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ, ਤਦ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਫੈਜ਼ਲ ਪੁਰੀਆ ਪੈ ਗਿਆ। ਫੈਜ਼ਲ ਪੁਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਨਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪੁਰ ਰਖ ਦਿਤਾ ਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਮਿਸਲ ਹਾ ਨਾਮ ਭੀ ਸਿੰਘ ਪੁਰੀਏ ਪੈ ਗਿਆ।

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵਰਤਾਂਤ ਇਸ ਤਰਾਂ ਹੈ ਕਿ ਸੰ: ੧੭੮੩ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਜਦ ਇਹਨਾਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਖੜੀ ਬਹਾਦਰ ਕੌਮ ਉਤਪਨ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਰਨੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਦੇਣ ਲਈ ਤਤਪਰ ਹੋਈ ਹੈ। ਤਦ ਇਹ ਵੀ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਕੇ ਭਰਾ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਿਆ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸੋਧ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ। ਸੰ: ੧੭੯੦ ਬਿ: ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕਿ ਦਿਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸਵਾ ਲਖ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਤੇ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਖਤਾਬ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ। ਤਦ ਇਹ ਖਿਤਾਬ ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਬੜੇ ਹੌਸਲੇ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਇਹ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਫਖਰ ਸੀ ਕਿ ਇਹਦਾ ਸਰੀਰ ਲੜਾਈ ਦੇ ਫੱਟਾਂ ਨਾਲ ਛਾਨਣੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਤੇ ਸਿੰਘ ਬਣਾਇਆ। ਚੂੰਕਿ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਇਹਨੂੰ ਸਤਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਲੋਕੀਂ ਇਸ ਪਾਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣਾ ਚੰਗਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਠੀਕਰੀ ਵਾਲੇ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਵਾਲਾ ਖੂਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਲਗਵਾਇਆ ਸੀ, ਇਹ ਹੁਣ ਤਕ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਾਲੇ ਦਰਖਤ ਹੇਠਾਂ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੁਖਣਾਂ ਸੁਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੀ ਦੇਗ ਵੰਡਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਹਮਦਰਦੀ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਬੜੇ ਦਲੇਰ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸਨ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਿਲੀ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਤਕ ਹਥ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਸੈਕੜੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਰਈਸਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ। ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਲਹਿੰਦੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਦੇ ੬ ਲੱਖ ਦੇ ਮੁਲਕ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਧਨ ਤੇ ਦੌਲਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਈ ਮਿਸਲਾਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਿਸਲ ਤੋਂ ਵਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਸਾਰੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਹੀ ਇਸਨੂੰ ਸਤਕਾਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੌਲਵੀ ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਾਬਤ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

"ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਪਰਤਾਪੀ ਉਚੇ ਕਦ ਚੌੜੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਬੜਾ ਤਾਕਤਵਰ ਤੇ ਵਡਾ
ਦਾਨੀ ਸੀ। ਇਹਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚੋਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਮਿਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਇਸ
ਨੂੰ ਇਕ ਵੇਰੀ ਮਿਲ ਪੈਂਦਾ ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਵਿਛੜਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਫਤਿਹ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਦਮ
ਚੁੰਮੇ।

੧੮੧੭ ਬਿ: ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਥ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ
ਆਪਣੀ ਮਿਸਲ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰੀ ਦੀ ਦਸਤਾਰ ਜੱਸਾ
ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਆਪ ਅਸੂ ਸ਼ੁਦੀ ਇਕਾਦਸ਼ੀ ਨੂੰ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਆਪ ਦੀ
ਸਮਾਧ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰਥਲੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਬਣਵਾਈ।

ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਮਦਦ
ਕੀਤੀ। ੧੮੨੦ ਬਿ: ਨੂੰ ਜੈਨ ਖਾਂ ਦੇ ਮਰਨ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਪਰ ਲਖ ਦੇ ਮੁਲਕ ਉਤੇ
ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ੧੮੨੫ ਨੂੰ ਸ਼ੇਖ ਨਜ਼ਾਮ ਦੀਨ ਜਾਲੰਧਰੀ ਦੀ ਹਾਰ ਪਿਛੋਂ ਇਲਾਕਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲ
ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਜਾਲੰਧਰ ਬਲੰਦ ਗੜ੍ਹ ਪਟੀ ਨੂਰਪੁਰ ਦਾ ੩ ਲੱਖ
ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਇਸ ਦੇ ਬੇਟੇ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ
ਛਤ ਬਨੂੜ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਰਾਏਕੋਟ ਦੇ ਰਈਸ ਤੋਂ ਜਿਤ ਲਏ। ੨੩
ਚੇਤ ੧੮੫੨ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਡਿਆਂ ਵਾਂਗੂ ਬੜਾ ਯਸ਼
ਖਟਿਆ।

ਇਕ ਲਖ ਰੁਪਿਆ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਨੂਰ ਦੀਨ ਦੇ ਮਕਾਨ ਢੁਆ ਕੇ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦਾ ਤਾਲਬਾ
ਬਣਵਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਣ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਰ ਕ ਪੂਰੇ ਕੀਤੇ। ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਸੂਰ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀਆਂ ਜੰਗਾਂ
ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਪਰ ਅਣ ਬਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸਤਲੁਜ ਤੋਂ ਪਾਰ
ਚਲਾ ਗਿਆ। ੧੮੧੩ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ਤੇ ਇਹਦਾ ਇਲਾਕਾ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਨਾਲ
ਮਿਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਤ ਲੜਕੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵਡਾ ਸੀ। ਜੋ ਆਪਣੇ
ਪਿਤਾ ਦੀ ਜਗਾਹ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬ ਣਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਡੇਢ ਲਖ
ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸੀ। ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਭੂਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘਟੌਲੀ ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ
ਮਨੌਲੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਬੰਗਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੇਲਾ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਟੱਲ ਗੜ੍ਹ ਦਿਆਲ
ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੰਬੋਲਾ ਦੇਕੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਭਰਤ ਗੜ੍ਹ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਰਖਿਆ। ਪਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ
ਪੁਤਰ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪਿਛੋਂ ੧੯੦੪ ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ।

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੰਤਾਨ ਹੀਨ ਮਰਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਘਨੌਲੀ ਤੇ ਮਧੌਲੀ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ
ਵਿਚ ਝਗੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸਦਾ ਜਲਦੀ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸੰਤਾਨਹੀਨ ਦੇ ਮਰਨ ਤੇ ਅਧੀ
ਜਾਇਦਾਦ ਵੰਡੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਅਧੀ ਗੱਦੀ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੯੩੪ ਨੂੰ ਸ: ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਰਨ ਤੇ ਉਹਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਨੇਤ੍ਰਹੀਨ ਲੜਕਾ ਗਦੀ ਤੇ ਬੈਠਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਪਹਿਲਾਂ ੬੯੬੫੯੬ ਰੁਪੈ ੯ ਆਨੇ ਜਾਗੀਰ ਸੀ। ਹੁਣ ੧੫੧੦੨ ਰੁਪੈ ੧੨ ਆਨੇ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਇਨੀ ਤਰਕੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮੁਨਸ਼ੀ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਹੈ। ੧੭ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ੯੮੦੦੦ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਲਗਾਤਾਰ ਘਟੌਲੀ ਤੋਂ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕਥੋਲੇ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਪਾਸ ਛੇ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਇਕ ੨ ਹਜ਼ਾਰ ਬਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਹੈ ਇਸ ੭੫੧੦੨ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਵਿਚੋਂ ੮੫੨੧ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਜੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਜਮਾਂ ਕਰਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਬਿਰਕ ਗੋਤ ਦਾ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਤੁਰਕਾਂ ਦਾ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਦੋਹਾਂ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਸਮੇਤ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਪੰਥ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬੁਢਾ ਦਲ ਤੇ ਤਰਨਾ ਦਲ ਬਣੇ ਤੇ ਫੇਰ ਪੰਜ ਜਥੇ ਹੋਏ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਇਤਨਾ ਨਿਰਭੈ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਦਿਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ ਉਥੋਂ ਦੇ ਕੋਤਵਾਲ ਤੋਂ ਸਭ ਮਿਸਲਾਂ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਪਰ ਹੁਕਮ ਲਿਖ ਕੇ ਜਿਤਨੇ ਆਦਮੀ ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਸਨ ਸਭ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਕੋਤਵਾਲ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜੋ ਨਕਦ ਰੁਪੈ ਇਸ ਵੇਲੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹਨ ਸੋ ਲਿਆਓ ਜਦ ਰੁਪੈ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰਕੇ ਕੋਤਵਾਲ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਤੇਰਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹਾਕਮ ਪੁਛੇ ਤਾਂ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕੋਤਵਾਲ ਆਇਆ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਲੋੜ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਰੁਪਯਾ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਇਹ ਸਭ ਕਾਰਵਾਈ ਭੁਗਤਾ ਕੇ ਰਵਾ ਰਵੀ ਸ਼ਹਿਰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਕਿਸੇ ਹਾਕਮ ਦੀ ਆਪ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਪਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਵੀਂ ਮਿਸਲ ਨਿਸਾਨਾ ਵਾਲੀ

ਜਿਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਦਲ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਜ਼ਾਲਮ ਦੀ ਸੋਧ ਲਈ ਦੂਰ ੨ ਤਕ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਲਗਾ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਅਗੇ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੇ ਬਾਨੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਲੈ ਕੇ ਚਲਦੇ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਨਾਂ ਨਿਸਾਨਾ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਚੌਧਰੀ ਸਾਹਿਬ ਰਾਏ ਤੇ ਪਿੰਡ ਮਨਸੂਰ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ । ਜੈ ਸਿੰਘ, ਕੌਰ ਸਿੰਘ, ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸ: ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੀ ਤਰਕੀ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੀ ਸੋਧ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਾ ਛਡੀ । ਹੋਲੀ ੨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਜਥਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ; ਸਿੰਘਾ ਵਾਲਾ, ਸਾਹਨੇ ਵਾਲ, ਸਰਾਏ ਲਸ਼ਕਰੀ ਲਧੜ, ਦੋਰਾਹਾ, ਸੌਂਟੀ, ਅਮਲੋਹ, ਜ਼ੀਰਾ, ਅੰਬਾਲਾ, ਸ਼ਾਹ ਅਬਾਦ ਆਦਿਕ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਫਤਿਹ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ । ਏਸ ਮਿਸਲ ਵਾਲੇ ਜੋ ਮਾਲ ਲਿਆਉਂਦੇ ਉਸ ਦਾ ਦਸਵਾਂ ਹਿਸਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਅਗੇ ਭੇਟਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ।

੧੮੨੨ ਬि: ਵਿਚ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਿਆ । ਅੰਬਾਲੇ ਦਾ ਕਾਰੋ ਬਾਰ ਆਪਣੇ ਸਬੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਇਹ ਸਿੰਘਾ ਵਾਲੇ ਜ਼ੀਰੇ ਦੇ ਪਾਸ ਜਾ ਵਸਿਆ । ਜਿਥੇ ੧੮ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕੀਤਾ । ਇਹਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁਤ ਸਨ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ, ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਅਨਜਾਣ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਸਰਪਰਸਤ ਨੀਯਤ ਹੋਇਆ ੧੮੩੬ ਵਿਚ ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਾਲਗ ਹੋਣ ਤੇ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੰਮ ਇਹਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤਾ । ਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਕੇ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ ।

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ ਸਣੇ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ । ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਹਕੂਮਤ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ੧੮੫੪ ਨੂੰ ਸੰਤਾਨ ਹੀਨ ਮਰ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹਦਾ ਇਲਾਕਾ ੧੮੬੪ ਬਿ: ਵਿਚ ਇਹਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਤੋਂ ਲੈ ਲਿਆ । ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਹੀ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਉਹਦਾ ਇਲਾਕਾ ਭੀ ਲੈ ਲਿਆ ।

ਜਦੋਂ ਇਸ ਮੁਲਕ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਇਆ ਤਦ ੧੮੮੭ ਬਿ: ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਇਆ । ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਲਾਦ ਸਿੰਘਾਂ ਵੇਲੇ ਵਸਦੀ ਹੈ ।

---o---

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਸਵੀ ਮਿਸਲ ਸੁਕਰ ਚਕੀਆਂ

ਇਹ ਮਿਸਲ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਭੀ ਬਾਰਾ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮਿਸਲ ਸੀ ਪਤੂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦਾ ਸਦਕਾ ਇਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਮਿਸਲ ਇਸਤ੍ਹਾਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈਆਂ ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਦੇ ਨਿਕਲਣ ਸਮੇਂ ਤਾਰੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਮਿਸਲਾ ਦਾ ਮੁਢ ਸ: ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਿੰਨਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕਿਆ ਸੀ। ਸ: ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ ਰਾਜਾ ਸਾਲਬਾਹਨ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸੰਮਤ ੧੭੩੫ ਬਿ: ਨੂੰ ਚੌਧਰੀ ਭਾਗਮੱਲ ਦੇ ਘਰ ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਕੇ ਸ: ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਬੜੀ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪ ਮੂਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋਕੇ ਲੜਦੇ ਰਹੇ। ਆਪਦੇ ਪਾਸ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਘੋੜਾ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਦੇਸੀ ਸੀ। ਇਸ ਪਰ ਚੜਕੇ ਆਪ ੫੦-੬੦ ਮੀਲ ਦਾ ਚਕਰ ਕਟਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਜ ਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕੋਈ ਸਵਾਰ ਆਪਦਾ ਪਿਛਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ "ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਦੇਸੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਪੁਤ੍ਰ ਸਨ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਇੰਨਾ ਨੇ ਰਸੂਲ ਨਗਰ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ੪੦-੫੦ ਹਜ਼ਾਰ ਜਵਾਨ ਰਖਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਾਲਮਾ ਦੀ ਸੋਧ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਪਾਸ ਸ਼ੁਕਰ ਚੱਕ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਅਬਾਦ ਕਰਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨਾ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਨਾਮ ਭੀ ਸ਼ੁਕਰ ਚੁਕੀਆ ਮਿਸਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸ: ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਮਜੀਠੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਠਾਨਾ ਨਾਲ ਹੋਈ ਇਕ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਵਾਗ ਸਿੱਧਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਤਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ੧੭੭੦ ਬਿ; ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਵਿਚ ਰਲ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਧਾਕ ਬੈਠਾ ਦਿੱਤੀ। ਫਿਰ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅੱਡ ਜੱਥਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਤੇ ਹਮੀਦ ਖਾਂ ਹਾਕਮ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸੰਮਤ ੧੮੧੧ ਬਿ: ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਨੇ ਗੁਜਰਾਵਾਲੇ ਕਿਲਾ ਬਣਵਾਇਆ ਤੇ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਇਕਠਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਦੂਜੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਸਃ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਿਆਲਕੋਟ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨੂਰਦੀਨ ਪਰ ਚੜਾਈ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਜੰਗ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਥੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਦਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੋਂਪ ਕੇ ਆਪ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਆ ਗਏ।

ਸੰਮਤ ੧੮੧੭ ਬਿ: ਨੂੰ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਜਰਾਵਾਲੇ ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਲੈਕੇ ਹਲਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਸ: ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਕਿਲੇ ਵਿੱਚ ਬਹਿਕੇ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਸ. ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਤੇ ਸ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਆਦਿਕ ਫੌਜਾਂ ਲੈਕ ਪੁਜ ਗਏ। ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸ: ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਭੀ ਕਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਤੇ ਸਿੰਘਾ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਤੈਮੂਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜ਼ਾਂ ਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਜੜਾਂ ਪੈ ਗਈਆਂ ਹੁਣ ਸ: ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ: ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰੋਹਤਾਸ ਤੇ ਜੇਹਲਮ ਆਦਿਕ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਏਨਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੱਦੀ ਪਰ ਬੈਠੇ।

ਸ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਰਾਜਾ ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੁਤਰ ਦੀ ਲੜਕੀ ਰਾਜ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਜਿਸਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ੨ ਮਘਰ ਸੰਮਤ ੧੮੩੭ ਬਿ: ਨੂੰ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਫਤਹਿ ਹੋਈ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦਾਨਾਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦੀ ਖੂਬੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਚਤਰਾਈ ਨਾਲ ਬਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਨੂੰ ਇਕਠਿਆਂ ਕਰਕੇ ਇਕ ਬਿਸਾਲ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰੱਖੀ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਜਮਨਾ ਅਤੇ ਜਮਰੌਦ ਨਾਲ ਲਗਦੀਆਂ ਸਨ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਵਿਸਥਾਰ ਦਾ ਮੁਥਾਜ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਹੋਰਨਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਏਥੇ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਹਾਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਿਹੜੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਯਾਤਰੂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਏ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਵੇਖਿਆ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਰਾਏ ਹੋਕੇ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਰੇ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਦਾ ਜਬੇ ਵਾਲਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਾਜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਹਿੰਮਤ, ਦ੍ਰਿੜਤਾ, ਬਹਾਦਰੀ, ਤੇ ਉਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੀ ਅਨੋਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਵੇਖ ਕੇ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਚਾਰ ਸੂਬੇ ਪਸ਼ੌਰ, ਮੁਲਤਾਨ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਸਨ। ਆਪ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਕੰਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਗਦੀ ਪਰ ਬੈਠੇ ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਡੋਗਰਾ ਗਰਦੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਕੇ ਮਾਰੇ ਗਏ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦਿਤੀ ਗਈ, ਕੰਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਉਪਰ ਛੱਜਾ ਸਿਟਿਆ ਗਿਆ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੰਧਾਂਵਾਲੀਆਂ ਨੇ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਉਸੇ ਦਿਨ ਬੇਈਮਾਨ ਵਜ਼ੀਰ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੋਧ ਦਿਤਾ। ਪਿਛੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤਖਤ ਪਰ ਬੈਠਾ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਦੋ ਲੜਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਰਾਜਾ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੇਈਮਾਨੀ ਨਾਲ ਸਿੰਘ ਹਾਰਦੇ ਗਏ ਓੜਕ ੨੯ ਮਾਰਚ ੧੮੪੯ ਈ: ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇੰਗਲੈਂਡ ਲੈ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਮਾਤਾ ਵੀ ਵਲੈਤ ਚਲੀ ਗਈ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਕਦਮਾ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੂੰ ਉਟਾਕਮੰਡ ਰਹਿਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਜਦ ਆਪ ਵਲੈਤ ਤੋਂ ਬੰਬਈ ਨੂੰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਤਦ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਸਿੰਘ ਪੈਦਲ ਹੀ ਬੰਬਈ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਸੁਆਗਤ ਲਈ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਦਨ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੱਖ ਪਲਟਣ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ। ਏਹ ਪਲਟਣ ਐਬੇਸ਼ੀਨੀਆ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਕੇ ਰੂਸ ਆਦਿ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਕੇ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਵਲੈਤ ਜਾ ਰਹੇ ਤੇ ੧੮੯੩ ਵਿਚ ਪੈਰਿਸ ਦੇ ਇਕ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਤੰਗ ਦਸਤੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਆਪ ਦੀ ਉਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਲੜਕੀ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਬੰਬਾ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਉਹ ਵੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਈ ਹੈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਤੇ ਫੌਜ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:-

ਆਮਦਨੀ

ਹਾਲਾ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ	—	੧੭੯-੬੫੦੦੦
ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਨਵਾਬਾਂ ਪਾਸੋਂ ਜੋ ਖਿਰਾਜ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ	—	੫੬੫੦੦੦
ਚੁੰਗੀ ਦਾ ਮਸੂਲ	—	੨੪੦੦੦੦੦
ਜਗੀਰ ਧਰਮ ਅਰਥ	—	੨੦੦੦੦੦
ਜਾਗੀਰਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ	—	੯੫੨੫੦੦੦
ਕੁਲ ਜੋੜ ਆਮਦਨੀ	—	੩੦੬੭੫੦੦੦

ਫੌਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ

ਪੈਦਲ ਫੌਜ, ਸੱਠ ਪਲਟਣਾ ਆਈਨੀ	—	੪੨੦੦੦
ਕ ਮ ਗੋਲ ਅਕਾਲਰ ਜਮਟ ਦੇ ਅਕਾਲੀ	—	੫੦੦੦
ਪੈਦਲ ਫੌਜ ਖੁਲੀ	—	੪੫੦੦੦
	ਸਾਰੀ ਪੈਦਲ ਫੌਜ	੯੨੦੦੦

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਸਾਲੇ

ਕਵਾਇਦ ਸਿਖੇ ਹੋਏ ਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਰਸਾਲੇ	—	੪੮੦੦
ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਘੋੜ ਚੜ੍ਹੇ ਸਵਾਰ	—	੧੨੦੦੦
ਜਗੀਰਦਾਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਸਵਾਰ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਦਿੰਦੇ ਸਨ	—	੧੫੦੦੦
	ਕੁਲ ਸਵਾਰ	੩੧੮੦੦

ਤੋਪਖਾਨਾ

ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਤੋਪਾਂ	—	੪੨੮
ਜਿਨਸੀ ਤੋਪਾਂ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ	—	੧੫੬
ਕਿਲਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤੋਪਾਂ	—	੧੭੮
	ਕੁਲ ਤੋਪਾਂ	੭੬੨

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੧ਵੀਂ ਫੂਲਕੀਆਂ ਮਿਸਲ

ਫੂਲਕੀਆਂ ਮਿਸਲ ਦਾ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਗੂਹੜਾ ਸਬੰਧ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮਿਸਲ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੋਈ, ਇਸਨੇ ਪੰਥ ਦੀ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਜਾਣ ਯੋਗ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਾਭਾ ਤੇ ਜੀਂਦ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਰਿਆਸਤਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਬਾਨੀ ਚੌਧਰੀ ਫੂਲ ਸਿੱਧੂ ਜਟ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਵਰਦਾਨ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸਦੀ ਸੰਤਾਨ ਰਾਜ ਕਰੇਗੀ। ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਜੈਸਲਮੇਰ ਤੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਜੈ ਮਲ ਦਾ ਬੇਟਾ ਭੀਮ ਰਾਓ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਜੋ ਗਦੀ ਪਰ ਬੈਠਾ ਸੀ ਲੜ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਚਲਾ ਆਇਆ। ਜਦ ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਨੇ ਦਿਲੀ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਭੀਮ ਰਾਓ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਾਫੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਿਸਾਰ, ਸਰਸਾ ਤੇ ਭਟਨੇਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਸੰਮਤ ੧੨੫੩ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿਸਾਰ ਵਿਚ ਬੜਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਿਲਾ ਬਣਵਾਇਆ। ਭੀਮ ਰਾਓ ਦੇ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਦਾ ਲੜਕਾ ਜੋਧ ਰਾਓ ਗੱਦੀ ਪਰ ਬੈਠਾ। ਇਸਦੇ ੨੧ ਪੁਤ੍ਰ ਹੋਏ ਜਿਨਾਂ ਤੋਂ ਵਖ ਵਖ ਗੋਤ ਪਰਚਲਤ ਹੋਏ। ਇਸਨੂੰ ਜੁੰਧਰ ਭੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮੰਗਲ ਰਾਓ, ਆਨੰਦ ਰਾਓ ਅਤੇ ਖੀਵਾ ਰਾਓ ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਗੱਦੀ ਪਰ ਬੈਠੇ। ਖੀਵਾ ਰਾਓ ਦੀਆਂ ਰਾਜਪੂਤ ਪਤਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਸੰਤਾਨ ਨਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸਨੇ ਚੌਧਰੀ ਬਸੇਰਾ ਜੱਟ ਸਰਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਲਦੂ ਕੋਟ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਅਪ੍ਰਾਧ ਵਿਚ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨ ਉਸਨੂੰ ਬਰਾਦਰੀ ਵਿਚੋਂ ਅੱਡ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਜੱਟਾਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਲਗ ਪਏ।

ਖੀਵੇ ਦੇ ਘਰ ਨਵੀਂ ਵਿਆਹਤਾ ਪਤਨੀ ਦੇ ਪੇਟੋਂ ਪੁਤਰ ਉਤਪਨ ਹੋਇਆ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਧੂ ਰਖਿਆ। ਇਸ ਨਾਮ ਤੋਂ ਸਿੱਧੂ ਗੋਤ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਸੀ ਪਰ ਕਾਫੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਉਸਦੀ ਦਿਲੀ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸੇਵਾ ਦੇ ਬਦਲੇ ਬਾਬਰ ਨੇ ਉਸਦੇ ਪੁਤਰ ਬੀਰਮ ਨੂੰ ਮੁਲਕ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਪਟਾ ਲਿਖ ਦਿਤੇ।

ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਮੋਹਣ ਹੋਇਆ। ਭਟੀਆਂ ਨਾਲ ਇਸ ਖਾਨਦ ਨ ਦੀਆਂ ਨਿਤ ਲੜਾਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਭਟੀ ਨਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਏ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਿ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਜੰਤਾ ਪਰ ਬੜੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਟੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਵਧ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਚੌਧਰੀ ਮੋਹਣ ਆਪਣਾ ਇਲਾਕਾ ਛਡਕੇ ਬੀਦੋਵਾਲੀ ਤੋਂ ਨਥਾਣੇ ਵਲ ਚਲਾ ਆਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇਵਨੇਤ ਨਾਲ ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਤਾਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜੱਟਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੂੰਹੀਆਂ ਆਪਦੀਆਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। ਚੌਧਰੀ ਮੋਹਣ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਾਨ ਭੁਲਰ ਤੇ ਕੌੜੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਵਿਚ ਬਹਿਣ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਖੂਹਾਂ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਭਰਨ ਦਿੰਦੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਕੇ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਸਾਉਣ ਜੋਗੀ ਜ਼ਮੀਨ ਲੈ ਦਿਉ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਕਰਨ ਦੀ ਭੀ ਪਰੇਰਣਾ ਕਰੋ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਚੌਧਰੀ ਜੋਧ ਰਾਓ ਤੇ ਲਾਲਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਦਿਉ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਗੋਂ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਹੋਰ ਜੋ ਸੇਵਾ ਆਪ ਕਹੋ ਅਸੀਂ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ। ਬਾਕੀ ਰਿਹਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਕਰਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਉਹ ਤਾਂ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨਾਂ ਦਾ ਘਰ ਦਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। 'ਹਰ ਜੀਓ ਹੰਕਾਰ ਨਾ ਭਾਵਈ' ਦੇ ਗੁਰਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਹੰਕਾਰ ਭਰੀਆਂ ਗਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਅੱਜ ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨਹੀ ਦਿੰਦੇ ਪਰ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਨੂੰ ਇਹ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਕਰਨ ਲਈ ਤਰਲੇ ਲੈਂਦੇ ਫਿਰਿਆ ਕਰੋਗੇ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਾਕ ਅਟੱਲ ਸਨ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਮਤੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿਤਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਸਨ। ਉਨਾਂ ਨੇ ਵੇਖ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ ਮੋਹਣ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਸਤਾਰਾ ਚਮਕਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਚੌਧਰੀ ਮੋਹਣ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੇਵਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਮੋਹਣ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੇ ਆਪਦੀ ਆਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਗੈਰ ਆਬਾਦ ਥਾਂ ਵਿਚ ਮੋਹੜੀ ਗਡ ਕੇ ਪਿੰਡ ਬੰਨ੍ਹ ਲਈਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਜਾਉ ਜਿਥੇ ਦਿਨ ਛੁਪ ਜਾਵੇ ਉਥੇ ਮੋਹੜੀ ਗਡ ਲੈਣੀ।

ਚੌਧਰੀ ਮੋਹਨ ਤੇ ਉਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇ ਤੇ ਉਨਾਂ ਨੇ ਤਿੰਨ ਕੁ ਮੀਲ ਜਾਕੇ ਜਿਥੇ ਪਿੰਡ ਮਹਾਰਾਜ (ਪੁਰਾਣੀ) ਢਾਬ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਮੋਹੜੀ ਗੱਡ ਦਿਤੀ। ਜਦ ਮਾਨਾਂ ਤੇ ਭੁਲਰਾ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਨੇ ਅਗਲੇ ਘੁਲਕ ਮੋਹੜੀ ਪੁਟਕੇ ਛਪੜ ਦੇ ਇਕ ਡੂੰਘੇ ਟੋਇ ਵਿੱਚ ਸੁਟ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਇੰਨਾ ਨੂੰ ਇਥੋ ਉਠਾ ਦਿਤਾ। ਚੌਧਰੀ ਮੋਹਨ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਆਕੇ ਫਰਿਆਦੀ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾਂਦੇ ਹੋਇ ਫਰਮਾਇਆ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਜੜਾਂ ਹੋਰ ਗਹਿਰੀਆਂ ਲਗ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਜਾਉ ਉਥੇ ਜਾਕੇ ਪਿੰਡ ਵਸਾ ਲਉ। ਇੰਨਾ ਨੇ ਫਿਰ ਪਿੰਡ ਵਸਾ ਲਿਆ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਉਠਾ ਨਾ ਸਕਿਆ।

ਮਾਨ ਤੇ ਭੁਲਰਾਂ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਜੈਦ ਪੁਰਾਣੇ ਨੂੰ ਜੋ ਗੋਤ ਦਾ ਸਿੱਧੂ ਤੇ ਉਨਾ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸੀ ਮਹਿਰਾਜ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾ ਲਿਆਂਦਾ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਬਲਵਾਨ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਧਾਕ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੋਹਨ ਬੜਾ ਘਬਰਾਇਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਆਕੇ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੋਹਨ ਦੇ ਪੁਤਰ ਕਾਲੇ ਨੂੰ ਥਾਪੜਾ ਦੇਕੇ ਕਿਹਾ ਜਾਉ ਤੁਸੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਉਗੇ । ਵਾਹਿ ਗੁਰੂ ਦਾ ਭਾਣਾ ਐਸਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੈਦ ਪਰਾਣਾ ਸਚਮੁਚ ਹੀ ਕਾਲੇ ਦੇ ਹਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਜਿੱਤ ਮਹਾਰਾਜਕਿਆ ਦੀ ਹੋਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਮਾਨ ਤੇ ਭੁਲਰਾ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਵਿਰੁਧ ਕਦੇ ਭੀ ਲੜਨ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਹੋਇਆ।

ਸੰਮਤ ੧੬੯੭ ਬਿ. ਨੂੰ ਚੌਧਰੀ ਮੋਹਣ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬ੍ਰਾਦਰੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕਠੇ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਪੁਰਾਣਾ ਪਿੰਡ ਬੀਦੋਵਾਲੀ ਲੈਣ ਲਈ ਭੱਟੀਆ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਚੌਧਰੀ ਮੋਹਣ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਕੁਲਚੰਦ ਤੇ ਰੂਪ ਚੰਦ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਮਹਿਰਾਜ ਦੀ ਚੌਧਰਾਇਤ ਫੂਲ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਚੌਧਰੀ ਕਾਲਾ ਸੀ।

ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਉਂਦੇ ਤੇ ਲਖਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦਾ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਵਾਰਾ ਉਧਾਰ ਕਕਦੇ ਹੋਇ ਮਹਿਰਾਜ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪ੍ਰੁਜੇ ਤਾ ਚੌਧਰੀ ਕਾਲਾ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਦਿਨ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ ਪਰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਵੇਖਕੇ ਚੌਧਰੀ ਕਾਲਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਫੂਲ ਤੇ ਸੰਦਲੀ ਨੂੰ ਜੋ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਸਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਲੈ ਆਦਾ ਅਤੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਢਿੱਡ ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸਦਾ ਕਾਰਣ ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਕਾਲਾ ਨੇ ਬੜੀ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਭੁਖੇ ਹਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚੋ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਮੰਗਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਇਹ ਭੁਖੇ ਨਹੀਂ ਇਹ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਜੇ ਹੋਣਗੇ । ਇੰਨਾਂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਚਲਣਗੇ ਤੇ ਘੋੜੇ ਜ਼ਮਨਾ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਪੀਆ ਕਰਨਗੇ ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਵਰਦਾਨ ਦਾ ਸਦਕਾ ਚੌਧਰੀ ਫੂਲ ਦਾ ਸਤਾਰਾ ਖੂਬ ਚਮਕਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਫੂਲਕੀਆਂ ਮਿਸਲ ਦਾ ਮੁਢ ਬੰਨਿਆ। ਚੌਧਰੀ ਫੂਲ ਨੇ ਨਵਾਂ ਨਗਰ ਫੂਲ ਵਸਾਇਆ। ਫੂਲ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਰਾਮਾ ਤੇ ਤ੍ਰ ਲੋਕਾ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈਆਂ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇੰਨਾ ਨੂੰ ਸਿਰੋ ਪਾਉ ਤੇ ਹੁਕਜ ਨਾਮਾ ਬਖਸਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ "ਤੇਰਾ ਘਰ ਸੋ ਮੇਰਾ ਅਸੈ" ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਸੀ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜੇ ਤਾ ਰਾਮਾ ਅਤੇ ਤਲੋਕਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆ ਨਜ਼ਰਾ ਤੇ ਦਸ ਵੰਧ ਲਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇ ਅਤੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਸੋਂ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ । ਇੰਨਾ ਦੋਹਾ ਭਰਾਵਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਚਮਕੋਰ ਦੀ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿਚ ਪੁਜਕੇ ਵਡੇ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦਿਆ ਦਾ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾਂ ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਅਸੀ ਉਥੇ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਇਕ ਅਧਸੜਿਆ ਅੰਗੀਠਾ ਅਤੇ ਇਕ ਬੀਬੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਪਾਸ ਪਈ ਸੀ। ਇਹ ਬੀਬੀ ਹਰ ਸਰਨ ਕੌਰ ਸੀ ।

ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅਨਿੰਨ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਇੰਨਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਸਿਰਮਥੇ ਪਰ ਮੰਨਦੇ ਹੋਇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਲੜ ਈਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਥ ਦੀ ਬੜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਹਰ ਔਖੇ ਸਮੇਂ ਪੰਥ ਦੇ ਹੁਕਮ ਪਰ ਫੂਲ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਸ: ਰਾਮ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਮੁਢ ਬੱਝਿਆ ਅਤੇ ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਨਾਭਾ ਤੇ ਜੀਂਦ ਦਾ। ਭਾਵੇ ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਵਡਾ ਭਰਾ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਅਤੇ ਬਹਾਦੁਰ ਹੋਇਆ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਡੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਚਲਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਪਹਿਲਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਕਿ ਨਾਭੇ ਦਾ ਰਾਜ ਘਰਾਣ ਵਡੇ ਭਾਈ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਵਡੇ ਹਨ ਨਾਭਾ ਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਨਾ ਹੀ ਉਚਤ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਵੇ ਇੰਨਾ ਤਿੰਨਾ ਰਿਆਸਤਾ ਵਿੱਚ ਕਈ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਐਸੇ ਹੋਇ ਜਿੰਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਥ ਦੀ ਨਿੱਗਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪੰਥ ਦੀ ਉਨਤੀ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ।

ਆਪ ਨੇ ਠਕਰੀ ਵਾਲਾ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਪਰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹਰ ਔਕੜ ਸਮੇਂ ਪੰਥ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿਤਾ। ਜਿਸ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਈਸਾਂ ਦੇ ਫੈਲੇ ਹੋਇ ਜਾਲ ਨੂੰ ਤਾਰ ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਭਟੀਆ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਕੀਤਾ ਉਹ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣਾ ਰਾਜਸੀ ਜੀਵਨ ਇਤਨਾ ਸਾਦਾ ਸੀ ਕਿ ਤੇੜ ਕਛਹਿਰਾ, ਮੋਟਾ ਖਦਰ ਦਾ ਕੁੜਤਾ, ਦਸਤਕਾਰ ਤੇ ਕੰਬਲ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਕੰਬਲ ਰਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠ ਵਛਾਉਣ ਉਤੇ ਲੈਣ ਤੇ ਸਰਦੀ ਤੋਂ ਬਚਾਉ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬੜੀ ਮਦਦ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਾਜ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਫਕੀਰ ਬੁਲੇਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਭੂਰਿਆਂ ਵਾਲੇ ਰਾਜੇ ਕੀਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਜ਼ਹਿਰ ਪਿਆਲੇ ਪੀਤੇ।"

ਫੂਲਕੀਆ ਮਿਸਲ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਬਹੁਤ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਸਬੰਧੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਬਹੁਤ ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਅਤਿਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਧੂ ਬੈਗੜ ਖਾਨਦਾਨ ਨੂੰ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਜੋ ਇਤਨੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਮਿਲੀ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਵਡੇ ਕਾਰਨ ਸਨ। ਇਕ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਸਿਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਕਾਇਮ ਹੋਣੀਆਂ।

ਫੁਟ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਿਖ ਰਾਜ ਹਥੋਂ ਗਵਾ ਲਿਆ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਮਨ ਇਤਨੇ ਡੋਲ ਗਏ ਕਿ ਸਿਖੀ ਨੂੰ ਸਖਤ ਖਤਰਾ ਭਾਸਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਹੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੀਆਂ ਉਹ ਕਿਰਨਾਂ ਸਾਬਤ ਹੋਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਭਵਿਖਤ ਰੋਸ਼ਨ ਦਿਸਦਾ ਰਿਹਾ। ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਵਾਲੀ ਬੜੇ ਨੀਤੀ ਨਿਪੁੰਨ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜਿਥੇ ਵਡੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਪਾਸੋਂ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਉਥੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਪੰਥ ਦੀ ਉਹ ਨਿਗਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪਾਠਕ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ। ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਬਣਾਉਣਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਜਾਗੀਰਾਂ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਲਾਉਣੀਆਂ, ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਕਈ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੇ ਪੰਥਕ ਉਨਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ। ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਤੋਂ ਵਰਸਾਇ ਹੋਏ ਬਾਬਾ ਫੂਲ ਨੇ ਜਿਸ ਮਿਸਲ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰਖੀ ਸੀ ਉਹ ਪੰਥ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਹਿਸਾ ਪਾਉਂਦੀ ਰਹੀ।

ਸਮਾਂ ਪਲਟਿਆ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਕੁਟਲ ਨੀਤੀ ਨੇ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਜਰਜਰਾ ਕੀਤਾ, ਐਸੇ ਹਾਲਾਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਸਿੱਖੀ ਮਰਯਾਦਾ ਵਲੋਂ ਢਿਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਕਾਜ ਸਾਜ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਈ ਪੇਚੀਦਗੀਆਂ ਨਾਲ ਅਲਿਹਦਾ ਰਹਿਣ ਲਗਾ। ਓੜਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਰਾਜ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਉਕਾ ਹੀ ਮਲੀਆ ਮੇਟ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਉਂ ਏਹ ਸਿਖ ਪੰਥ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਮਿਟ ਗਈ। ਅਗੇ ਦੇਖੋ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਰੰਗ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਚਨ ਤਾਂ ਅਟੱਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕੁਝ ਨੇਮਾਂ ਤੇ ਸ਼ਰਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਅਗੇ ਨੂੰ ਕੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆਵੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਲਾ ਕੀ ਚਮਤਕਾਰ ਵਿਖਾਵੇ। ਖਾਲਸਾ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਚਮਕੇਗਾ। ਦੇਖੋ ਜੇਹੜੀ ਕਰੇ ਗੁਰੂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੨ਵੀਂ ਮਿਸਲ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ

ਇਹ ਮਿਸਲ ਭੀ ਪੰਥ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਕਈ ਐਸੀਆਂ ਪਰਸਿਧ ਹਸਤੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਬੜੇ ਸ਼ਾਨ-ਦਾਰ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਕਪੂਰਥਲਾ ਰਿਆਸਤ ਜਿਸਨੂੰ ਥੋੜਾ ਅਰਸਾ ਹੋਇਆ ਪਟਿਆਲਾ ਐਂਡ ਈਸਟ ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟਸ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਹੁਣ ਪੈਪਸੂ ਵੀ ੧ ਨਵੰਬਰ ੧੯੫੬ ਤੋਂ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਸਬੰਧ ਵੀ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਵਡੇ ਹਰ ਰਾਉ ਨੇ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਨਾਤਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਤਨ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਛਡਕੇ ਪੰਜਾਬ ਆਉਣਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿਖੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਫੌਜ ਲੈਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਲਾਲ ਬਣਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ: ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਕਲਾਲ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਲੜਕੀ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਪਰ ਮੋਹਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਨਾਤਾ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਪਰ ਦੇਣਾ ਮੰਨ ਲਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੋ ਸੰਤਾਨ ਹੋਵੇ ਉਸਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਅਗੋਂ ਤੋਂ ਕਲਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਮੰਨ ਲਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਲੋਕ ਕਲਾਲ ਹੀ ਕਹਿਣ ਲਗ ਪਏ।

ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਪਿਤਾ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਉਸਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲਈ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨਸਾਰ ਪਾਠ ਆਦਿ ਕਰਾਏ ਤਾਂ ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਇਸਦੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਸੰਤਾਨ ਬਚਦੀ ਨਹੀਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਅਪਣੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਪਾਸ ਦਿਲੀ ਚਲੀ ਗਈ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਜਸਾ ਸਿਘ ਨੂੰ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖਿਆ ਤੇ ਗੋਦੀ ਚੁਕਕੇ ਖਿਡਾਇਆ ਲੜਕਾ ਸੁੰਦਰ ਸੀ ਸਭ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦੁਤਾਰੇ ਨਾਲ ਬੜੀ ਮਿਠੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਰੇਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦ ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਵਡੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਆਪ ਭੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਆਪਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਸਿਖੇ ਤੇ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਉਰਦੂ ਵੀ ਲਿਖਣਾ ਪੜਨਾ ਸਿਖ ਲਿਆ।

ਸੰਮਤ ੧੭੮੯ ਬਿ: ਨੂੰ ਸ: ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਦਿਲੀ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਪਾਸ ਬਿਨੇ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਘਰ ਕੋਈ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਜੇ ਆਪ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੇਨੂੰ ਦੇ ਦਿਓ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਪਾਲਕ ਪੁਤ੍ਰ ਬਣਾਵਾਂ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਸਮੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਤਲਵਾਰ, ਢਾਲ, ਤੀਰ, ਕਮਾਣ, ਖਿਲਅਤ ਤੇ ਚੋਬ ਬਖਸ਼ੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਨ ਕੇ ਆਪ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੇ ਲਗਦੇ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਵੇਖਕੇ ਕਿਹਾ ਪੁਤ੍ਰ ਉਹ ਸਮਾਂ ਆਉਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅੱਗੇ ਚੋਬਦਾਰ ਚਲਿਆ ਕਰਨਗੇ। ਸ: ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਤੇ ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਜਦ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਸਮੇਤ ਸੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇੰਨਾਂ ਨੇ ਭੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਪੜਾਉ ਕੀਤਾ। ਸਵੇਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਆਸਾ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਇਤਨਾ ਰਸ ਭਿੰਨਾ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਨੂੰ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਸਭ ਨੇ ਇਹੋ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਹੋਰ ਆਨੰਦ ਮਾਣਿਆ ਜਾਵੇ। ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖਿਆ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਭੀ ਕੋਈ ਲੜਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਭੀ ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਪਣ ਪੁਤਰਾਂ ਸਮਾਨ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਹਥਾਂ ਨਾਲ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛਕਾਇਆ। ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਵੰਡਣ ਦੇਣ ਪਰ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਆਪ ਕੁਝ ਸਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋਏ ਤੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਕਿ ਮੇਰੀ ਇਸ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਖਲਾਸੀ ਕਰਾਉ। ਅਗੋਂ ਸ੍ਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੱਸ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦਾਣਾ ਵੰਡਦੇ ਘਬਰਾ ਗਏ ਹੋ ਤੁਹਾਡੇ ਹਥੋਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹਾਂ ਵੰਡਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਭੀ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਾ ਦੇਣਗੇ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ। ਹਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਆਪ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਦੇ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਜ਼ਰ ਬਣ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਪੰਥ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਇਕ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਸਵੱਲੀ ਨਿਗਾਹ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਐਸੇ ਗੁਣ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਪੰਥ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣ ਗਏ।

ਸ: ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਇਕ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਸਲ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਮੁਖੀ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਮਾਣ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਹਰ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਮੂਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ ਲੜਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਦਾ ਜਿਸਮ ਬਹੁਤ ਸਡੌਲ ਸੀ। ਉਚਾ ਲੰਮਾ ਕੱਦ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਬਦਨ ਵੇਖ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਇਕ ਬਕਰਾ ਇਕਲੇ ਖਾ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਕ ਸੇਰ ਪੱਕਾ ਮਖਣ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਮਿਸਰੀ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸੁਭਾ ਹਾਜ਼ਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ੧੨੫ ਤਿੱਤਰ ਛਕ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਲੁਟ ਕੇ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਗਾ ਤਾਂ ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਲੁਟ ਲਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਲੁਟ ਦਾ ਭਾਰ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਕਾਫੀ ਹੋਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਛੇਵਾਂ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਜਦ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਹਿਰ ਮਥਰਾ, ਬਿੰਦਰਾਬਨ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਲੁਟ ਕੇ ਜਦ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੂਜੇ ਸਿੱਖ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਪਾਸੋਂ ਭੀ ਸਭ ਕੁਝ ਖੋਹ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭੀ ਖਾਲੀ ਹਥੀਂ ਤੋਰਿਆ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਹਿੰਦੂ ਲੜਕੀਆਂ ਅਤੇ ਲੜਕੇ ਭੀ ਪਕੜ ਕੇ ਲੈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੇ ਛੁਡਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਾਏ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ।

ਛੋਟੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਤੇ ਫੇਰ ਵਡੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਸਮੇਂ ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹਠੂਰ ਦੀ ਢਾਬ ਦੇ ਕੰਢੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਕਿ ਜੇ ਹੌਸਲਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਦੋ ਹੱਥ ਕਰਕੇ ਵੇਖ ਲੈ! ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਅਗੇ ਆਉਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਵਿਚ ਆ ਗਏ।

ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਵਜਾਣ ਵਿਚ ਭੀ ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜਲਾਲਾਬਾਦ, ਨਜੀਬਾਬਾਦ, ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ ਆਦਿਕ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਦੁਤੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਈ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦਿਲੀ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਤਖਤ ਪਰ ਬੈਠਾ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਤਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਿਹਾ। ਕਸੂਰ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪਰ ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਖਰਚ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਰੁਪਇਆ ਚਾਰ ਲਖ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਰਚਿਆ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਹੰਨੇ ਨਾਲ ਖੰਡਾ ਬੰਨਕੇ ਰਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਆਪਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸੀ ਕਿ ਆਪਦੇ ਪਾਸ ਉਹ ਗੁਰਜ ਸੀ ਜੋ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਨੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਥ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਦਾ ਸੁਪ੍ਰੀਮ ਕਮਾਂਡਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਸੀ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੰਨਦਾ ਸੀ।

ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਗੁਣ ਵੰਡਕੇ ਛਕਣ ਦਾ ਸੀ। ਆਪ ਜਿਤਨਾ ਧਨ ਲੁਟ ਮਾਰ ਤੋਂ ਇਕਠਾ ਕਰਦੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਮਾਲੀਆ ਵਸੂਲ ਕਰਦੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਹਿਸਾ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਲੰਗਰ ਪਰ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਗਲ ਕੀ ਆਪ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਖੁਲਦਿਲੇ ਇਤਨੇ ਸਨ ਕਿ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੌਕਰ ਭੀ ਰਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗਊ ਹਤਿਆ ਦੇ ਆਪ ਸਖਤ ਵਿਰੁਧ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਈ ਵੇਰ ਕਸੂਰ ਆਦਿਕ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਬੁਚੜਾਂ ਦੀ ਖੂਬ ਖਬਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਿੰਡ ਆਹਲੂਵਾਲ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਨਾਮ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਪਿਆ। ਨਵਾਬ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਏ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ। ਸਾਰੇ ਜੰਗਾਂ ਜੁਧਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਪਦੇ ਸਰੀਰ ਪਰ ੩੬ ਜ਼ਖਮਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਮਿਸਲਾਂ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਮਲੇ ਤਾਂ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਭ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਡੋ ਅੱਡ ਫਰਿਸਤਾਂ ਤੇ ਮਿਸਲਾਂ ਆਪ ਨੇ ਬਣਾਈਆਂ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ੧੨ ਜਥਿਆਂ ਦੀਆਂ ੧੨ ਮਿਸਲਾਂ ਬਣਨ ਕਰਕੇ ਜਥਿਆਂ ਦਾ ਨਾਮ ਮਿਸਲਾਂ ਪੈ ਗਿਆ।

੧੨ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਫੌਜ ਢਾਈ ਲਖ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੀ। ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਕਿ ਮਿਸਲਾਂ ਵਾਲੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਇਲਾਕੇ ਖੋਹਣ ਪਿਛੇ ਲੜ ਕੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ। ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਫੂਲਕੀਆਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਰਜਵਾੜੇ ਤੇ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਰਹਿ ਗਈ ਤੇ ਸਤਲੁਜੋਂ ਪਾਰ ਮਹਾਰ ਜਾ ਰਣਜੀਤ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ। ਮਿਸਲਾਂ ਨੇ ੩੭ ਵਰੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਾਜ ੫੦ ਵਰੇ ਰਿਹਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਿਹ ॥

ਗੁਰ ਸਿਖ ਜੋਗੀ

ਫੂਟੋ ਆਂਡਾ ਭਰਮ ਕਾ ਮਨਹਿ ਭਇਆ ਪਰਗਾਸ

॥। ਅਗੇ ਪੜ੍ਹੋ ॥।

ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਗੁਰਸਿਖਾਂ

ਦੇ

ਨਾਮ

ਭਾਈ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੰਮਤ	੧੭੬੭
ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	੧੭੮੩
ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	੧੭੯੪
ਭਾਈ ਬਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	੧੭੯੬
ਭਾਈ ਸਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	੧੮੦੨
ਭਾਈ ਸਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	੧੮੦੨
ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	੧੮੦੨
ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	੧੮੦੨
ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	੧੮੧੦
ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	੧੮੧੭
ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	੧੮੨੨

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ (ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਅੰਗੀਠੇ)

੧. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਬੇਅੰਤ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ।

੨. ਰਾਮਸਰ ਪਾਸ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ।

੩. ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਥੜੇ ਪਾਸ ਬਾਬਾ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ।

੪. ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਦੇ ਕਟੜੇ ਬੇਅੰਤ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ।

੫. ਜਮਾਂਦਾਰ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਖੋਸਲੇ ਖਡੀਆਂ ਦੀ ਗਲੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਤੋਤਾ, ਤਿਲੋਕਾ ਆਦਿਕ ਤੇਰਾਂ ਸਿਖ ਦਾ ਹੈ ।

੬. ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਵਿਖੇ "ਤਾਰਾ ਗੜ੍ਹ" ਅਤੇ "ਫਤਿਹ ਗੜ੍ਹ" ਨਾਮੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਹਨ ।

੭. ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਫਤੇਗੜ੍ਹ, ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਬੂਅਲੀ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਪਾਸ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਹੈ ।

੮. ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਕਨਾਰੇ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ੩੯ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ।

੯. ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿਕ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਬੀਬੀਆਂ ।

੧੦. ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ।

ਹਰਿਮੰਦਰ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਇਟ ੨ ਹੇਠ ਬੇਗਿਨਤ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸੀਸ ਲਗੇ ਹਨ ।

ਮਾਝੇ ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਚੱਪਾ ਚੱਪਾ ਧਰਤੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਸਿੰਚਤ ਤੇ ਸਿਰਾਂ ਨਾਲ ਮਹਿਲ* ਉਸਾਰੇ ਪਏ ਹਨ ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ ਬਾਣੀ ਤੇ ਦਰਿਸਟੀ ਨਾਲ ਜੋ ਸੇਵਕ ਤਾਰੇ ਹਨ ਉਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਣਜਾਣ ਤੋਂ ਕੀ ਗਿਣੇ ਜਾਣੇ ਸਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਮਿਸ਼ਨ ਤੇ ਚਲਦੇ ਹੋਇ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਹਨ । ਉਹ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ।

ਸਚ ਹੈ
ਤਾਰੇ ਗਿਨੇ ਜਾਤ ਹੈ
ਨ ਤਾਰੇ ਗਿਣ ਜਾਹਿਗੇ

ਦਾਸः- ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

*ਦੇਖੋ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸਿੰਘਣੀਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ

ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਬਲਗੋਤ ਦਾ ਜਟ ਮੀਰਪੁਰ ਪਟੀ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਕਲਗੀਧਰ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਕੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਪੰਥ ਵਿਚ ਵਡਾ ਸਰਬੀਰ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਨੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਹੈਤਾ ਲਈ ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਤੋਂ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੭੬੭ ਈ: ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਹਾਕਮ ਏਸੇ ਨੂੰ ਥਾਪਿਆ ਸੀ। ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦਿਲੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਭੀ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਸੱਜਾ ਹਥ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਧਰਮ ਯੁਧਾਂ ਵਿਚ ਵਡੇ ਸਾਕੇ ਕੀਤੇ। ਇਹ ੧੯ ਜੂਨ ੧੭੧੬ ਈ: ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਫਰੁਖਸੀਅਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੇਲੇ ਉਸੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਾਇਡਲ ਜੋ ਹੁਣ "ਵਾਂ" ਪਰਸਿਧ ਹੈ ਤਸੀਲ ਕਸੂਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਬੁਟਰ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਸਿਦਕੀ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ ਚੌਧਰੀ ਨੌਸ਼ਹਿਰਾ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਸਿਰ ਆਪਣੀਆਂ ਘੋੜੀਆਂ ਦੀ ਚੋਰੀ ਲਾਕੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜ਼ਫਰ ਬੇਗ ਪਟੀ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸੋ ਸਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਾ ਲਿਆਂਦਾ। ਏਧਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵਾਸਤੇ ਸਵਾ ਸੌ ਸਿੰਘ ਜਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੁਠ ਭੇੜ ਵਿਚ ਤੁਰਕੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਹਿਲ ਗਏ। ਲਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇ ਨੇ ਮੋਮਿਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਫੌਜ ਦੇਕੇ ਭੇਜਿਆ ਅਤੇ ਵੈਸਾਖ ਸੰ: ੧੭੮੩ (ਸੰਨ ੧੭੨੫) ਵਿਚ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਮਿਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਡੇਗ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਆਪ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਖਾਦਿਮ ਗੜ੍ਹੀ ਪਾਸ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪ ਦਾ ਭਾਈਦਾਰਾ ਮਾਲਵਾ ਦੇਸ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਪਿੰਡ ਬੁਟਰ, ਦਇਆ ਕਲਾਂ ਅਤੇ ਕੋਕਰੀ ਬੁਟਰਾਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੈਬੋਵਾਲ ਪਿੰਡ ਦੇ (ਜਿਸ ਦਾ ਪਟਿਆਲੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸੁਨਾਮ ਪਾਸ ਥੇਹ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਵਸਨੀਕ ਦੁਲਟ ਜਟ ਚੌਧਰੀ ਕਾਲੋ ਦਾ ਪੁਤਰ † ਮਨੀਏ ਦੀ ਉਮਰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਜਦ ਕਾਲੇ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਛਡ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਵਿਚ ਰਹੇ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ

---

† ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਦੁਲਟ ਹੋਣਾ ਕੇਵਲ, ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੁਲਟ ਦੇ ਲੇਖ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਅਨੇਕ ਸਜਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜਨਮ ਕੰਬੋ ਵੰਸ ਵਿਚ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੀਤਾ। ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੭੬੧ ਵਿਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛਡਿਆ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਦਿਲੀ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਅਰ ਸੰਮਤ ੧੭੬੨-੬੩ ਬਿ: ਵਿਚ ਸਮੇਤ ਜਗਤ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜੇ। ਉਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਬੀੜ ਲਿਖਵਾਈ ਅਤੇ ਸੰਮਤ ੧੭੭੮ ਬਿ: ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥੀ ਥਾਪਿਆ, ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਧਾਰਮਕ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖੇ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਤਰਤੀਬ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ ਏਸੇ ਤਰਤੀਬ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੰਥ ਨੇ ਸਰਾਪ ਦਿਤਾ ਕਿ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੀ ਅੰਗ ਅੰਗ ਕਟੇ ਜਾਣ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੭੯੪ ਵਿਚ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪੈ ਦੇਣਾ ਕਰਕੇ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਮੇਲੇ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲਈ ਅਤੇ ਸੂਬੇ ਨੇ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਦਿਤੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਚੌਫੇਰੇ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਲਾ ਦਿਤੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਲੋਕ ਮੇਲੇ ਤੇ ਨਾ ਆਏ ਤੇ ਪੂਜਾ ਨਾ ਚੜ੍ਹਨ ਤੇ, ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਰੁਪੈਯਾ ਨਾ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਬੜੇ ਜਤਨ ਕੀਤੇ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣਾ ਨਾ ਮੰਨਿਆ ਤਾਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਸੂਬਾ ਲਹੌਰ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਜਲਾਦ ਤੋਂ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕਟਵਾ ਦਿਤੇ। ਸੰਮਤ ੧੭੯੪ * ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਜਿਥੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਪਾਸ ਹੈ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਸਿਜਰਾ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਕੰਬੋਵਾਲ ਕੌਮ ਦੁਲਟ,

ਚੂੜ }
ਭਲਣ } ਦੋਨੋਂ ਸਕੇ ਭਰਾ ਸਨ।

ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਿਖ ਬਣੇ ਅਤੇ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਪੋਤਰਾ ਕਾਲਾ ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਸਜਿਆ ਅਤੇ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਬੀਰਤਾ ਦਖਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਤੋਂ ਦੋ ਪੁਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇ ਵਡਾ ਨਿਗਾਹੀਆਂ ਸਿੰਘ† ਛੋਟ ਮਨੀ ਸਿੰਘ‡ ਅਤੇ ਜੋ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬੀੜ ਲਿਖੀ ਸੀ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਬਰਾਜਮਾਨ ਸੀ ਅਜ ਕਲ ਬੰਬੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਘਰ ਅਦਬ ਸਹਿਤ ਬਰਾਜਮਾਨ ਜੋ ੧੫ ਸੌ ਭੇਟ ਦੇ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ।

---

*ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਸੰਨ ਹਿਜਰੀ ੧੧੪੦ (ਸੰਮਤ ੧੭੮੫) ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੀ ਅਮਲਦਾਰੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮੱਘਰ ਸੁਦੀ ੫ ਸੰਮਤ ੧੭੯੫ ਲਿਖ ਦਿਤਾ ਹੈ।

†ਨਿਗਾਹੀਆਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਤ ਪੁਤਰ ਸਨ।

‡ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮਪਤਨੀ ਬੇਬੇ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਮੁਲਾ ਖੁਰ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਨ। ਦੇਖੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕਾਂਡ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਜੱਟ ਭੜਾਣੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ। ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿਖ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਜਦ ਇਹ ਐਲਾਨ ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ਬੀ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸੰਮਤ ੧੭੯੬ (ਸੰਨ ੧੭੩੯) ਵਿਚ ਨੂਰਦੀਨ ਦੀ ਸਰਾਇ ਦੇ ਨੇੜੇ (ਦਿਲੀ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੜਕ ਪਰ) ਚਿਰ ਤੀਕ ਜਕਾਤ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗਣ ਤੇ ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਚਿਠੀ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਭਰੀ ਹੋਈ ਲਿਖੀ:-

ਚਿਠੀ ਲਿਖਿਓਂ ਖਾਨੋ ਖੋਤਾ।
ਲੈਤ ਜਗਾਤ ਹੈ ਸਿੰਘ ਬੋਤਾ।
ਆਨਾ ਗੱਡਾ ਪੈਸਾ ਖੋਤਾ।
ਹਾਥ ਮੇਂ ਰਾਖਤ ਮੋਟਾ ਸੋਟਾ।
ਤੇਰਾ ਆਕਬਤ ਕਰ ਹੈ ਖੋਟਾ।
ਮੇਰਾ ਕਹੀਂ ਸਨੇਹਾ ਜਾਇ।
ਭਾਬੀ ਖਾਨੋਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇ ॥

ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ

ਇਹ ਧਰਮ ਵੀਰ ਮੀਰਾਂ ਕੁਟ (ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ ਇਸ ਨੇ ਪੰਥ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਤੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਦਾ ਸਿਰ ਇਸੇ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੭੯੭ ਵਿਚ ਵੱਢਿਆ ਸੀ, ਮਸੇ ਰੰਗੜ ਦਾ ਸਿਰ ਜੋਹੜ ਸਰ ਬੀਕਾਨੇਰ ਜਿਥੋਂ ਬੇਅਦਬੀ ਸੁਣ ਕੇ ਤੁਰੇ ਸਨ ਉਥੇ ਲਜਾ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਅਗੇ ਰਖਿਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਤੋਂ ਸਿਰ ਖੂੰਡਿਆ ਦੇ ਟੋਲਿਆ ਨਾਲ ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੈ ਗਏ, ਇਕ ਟੋਲੇ ਨਾਲ ਸਿਰ ਪੂਰੀ ਮੰਜਲ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਡਿਗਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਸਿਰ ਡਿਗਦਾ ਉਥੇ ਸਿੰਘ ਪੜਾਉ ਕਰਕੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਫੇਰ ਸਿਰ ਨੂੰ ਟੋਲਾ ਲਾਉਣਾ ਇਕ ਦਿਨ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਟੋਲਾ ਲਾਉਂਦ, ਇਕ ਦਿਨ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਟਲਾ ਲਾਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਥੋਂ ਤੁਰੇ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਅਗੇ ਜੋੜਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿਰ ਜਾ ਕੇ ਡਿਗਾ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਬਣਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਤ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੰਮਤ ੧੮੦੨ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਚਰਖੀ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ, ਦੇਖੋ (ਹਰ ਭਗਤ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਮੱਸਾ ਰੰਗੜ) ਪਿੰਡ ਭੜੀ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਇਸ ਦੇ ਵੰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਕਰਤਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਸਬੇਗ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ

ਭਾਈ ਸਬੇਗ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੰਬਰ ਇਲਾਕਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਦਵਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਪਿਛੋਕੇਦਾਰ ਸਨ। ਸੰ: ੧੭੯੦ ਵਿਚ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ (ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ) ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਨੇ ਇਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਵਕੀਲ ਬਣਾਕੇ ਇਕ ਲਖ ਰੁਪੈ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਦੀ ਸਨਦ, ਨਵਾਬੀ ਖਤਾਬ ਤੇ ਵਡਮੁਲੀ ਖਿਲਤ ਪੰਥ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਤਾਂਕਿ ਖਾਲਸਾ ਮਾਰ ਧਾੜ ਛਡਕੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਬੈਠੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਪਦ ਦੇਕੇ ਆਪਣੀ ਵਕਾ-ਲਤ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਇਸ ਲਈ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਉਂ "ਵਕੀਲ" ਸਦੀਂਦਾ ਹੈ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਇਹ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕੋਤਵਾਲ ਭੀ ਰਹੇ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਕਈ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਅਤੇ ਗੁਰ-ਦੁਆਰੇ ਬਣਾਏ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਪੁਰ ਪੁਤ੍ਰ ਸਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਚਰਖੀ ਚੜ੍ਹਕੇ ਸੰ: ੧੮੦੨ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਇਹ ਬੋਲ ਸੀ:—

ਹੇਠਾਂ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਅੰਬਰ।
ਵਿਚ ਫਿਰੇ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੰਬਰ॥

ਭਾਈ ਸਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ

ਭਾਈ ਸਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਬੇਗ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਜੰਬਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਫਾਰਸੀ ਮਕਤਬ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੌਲਵੀਆਂ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਹੋ ਪਈ। ਜਿਸ ਪੁਰ ਸਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਤ ਦਾ ਮੰਡਨ ਅਤੇ ਇਸ-ਲਾਮ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਮੌਲਵੀਆਂ ਵਲੋਂ ਸ਼ਕਾਇਤ ਹੋਣ ਤੇ ਸਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਰ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣਾ ਨਾ ਮੰਨਿਆ ਤਦ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸਮੇਤ ਚਰਖੀ ਤੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ੧੮ ਵਰੇ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਸੰ: ੧੮੦੨ ਦੀ ਹੈ।

"ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ"

ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪੂਲਾ, ਤਸੀਲ ਕਸੂਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਕਿਰਤੀ ਭਜਨੀਕ ਪੰਥ ਸੇਵਕ ਸਨ। ਨਿਰੰਜਨੀਏ ਮਹੰਤ ਨੇ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਸੂਬਾ ਲਹੌਰ ਪਾਸ ਝੂਠੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕਰਕੇ ਕਿ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਡਾਕੂਆਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਚੋਰੀ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ ਜਦ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਕੇਸ ਕਟਣ ਦਾ ਫਤਵਾ ਦਿਤਾ ਤਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

(ਸੂਬਾ ਤੜਫ ਰਿਹਾ ਹੈ)

ਸਿਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਜਾਏ, ਮੇਰਾ ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਨਾ ਜਾਏ ।।
ਸਿਰ ਤਲੀਆਂ ਤੇ ਰਖ ਕੇ ਜਿਹੜਾ ਗਲੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਏ ।
ਮੌਤੋਂ ਮੂਲ ਨ ਡਰਦੇ ਨੇ ਓਹ, ਸਿਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਜਾਏ ।।
(ਸਫਾ ੧੦੬)

ਮਨਮੋਹਣਾ ਸਰੋਵਰ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗਸਰ (ਨਾਭਾ)

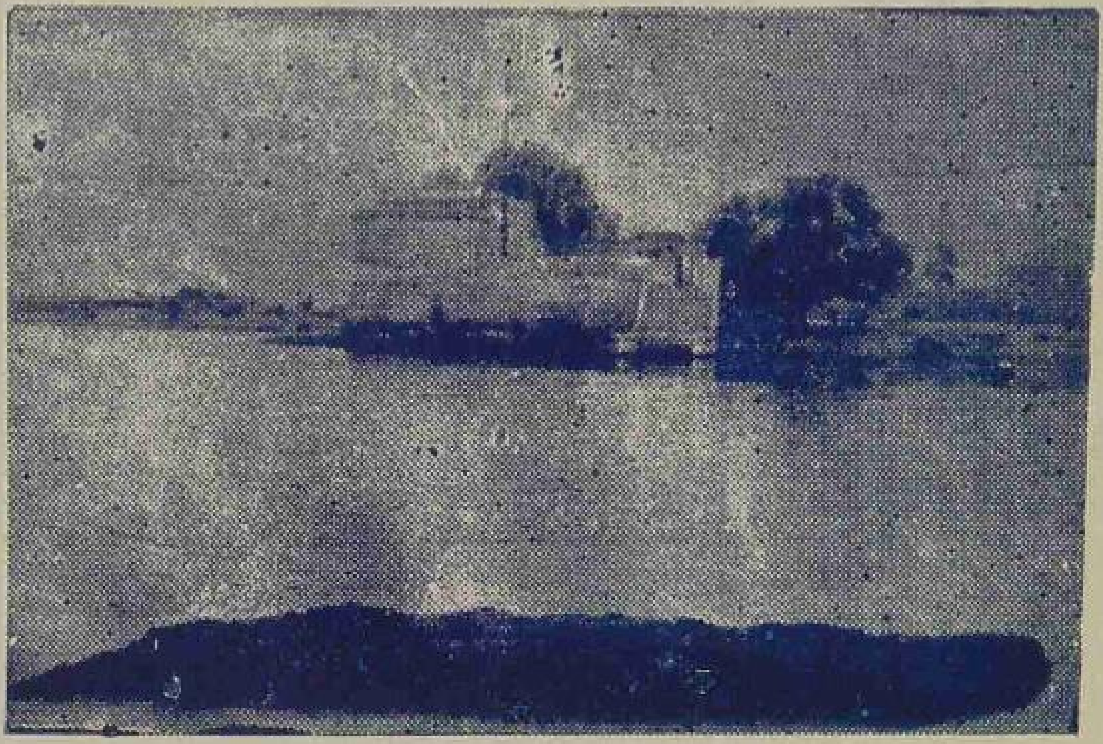

ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਚੋਂ ੧੪ ਸਤੰਬਰ ਸੰ: ੧੯੨੩ ਈ: ਨੂੰ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਖੰਡਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ੧੫, ਪੰਝੀ ੨ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਅਖੰਡਪਾਠ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਣ ਕਰਕੇ ਗਏ ।

ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੀ ਯਾਦ !

੩ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੨ ਈ: (ਸਫਾ ੫੪੬)

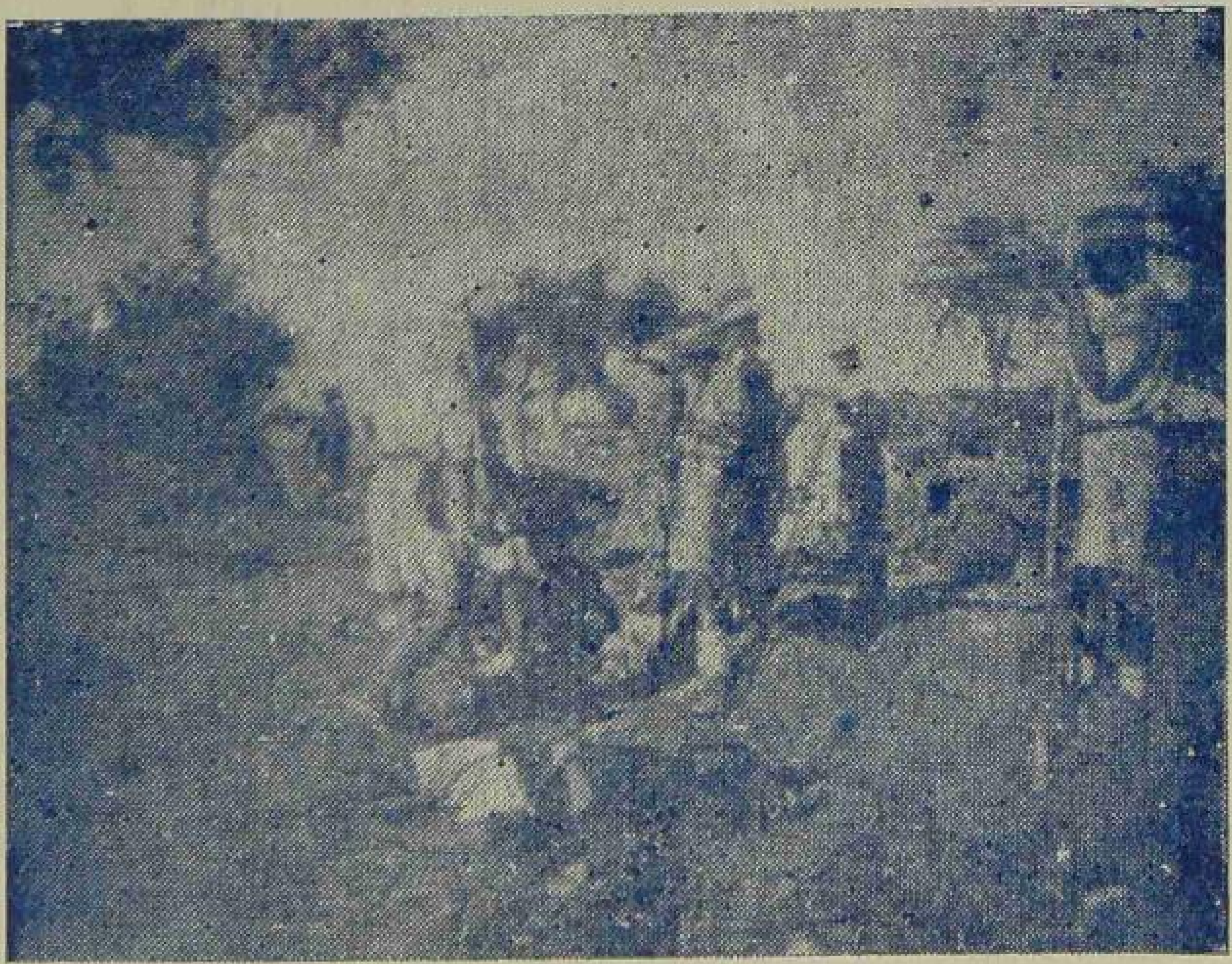

ਪੁਲਸ ਵਾਲੇ ਅਕਾਲੀ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਕੇਸ ਪੁਟ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਅਕਾਲੀ ਮਾਰ ਖਾ ਕੇ ਬੇਸੁਧ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਹੈ ।

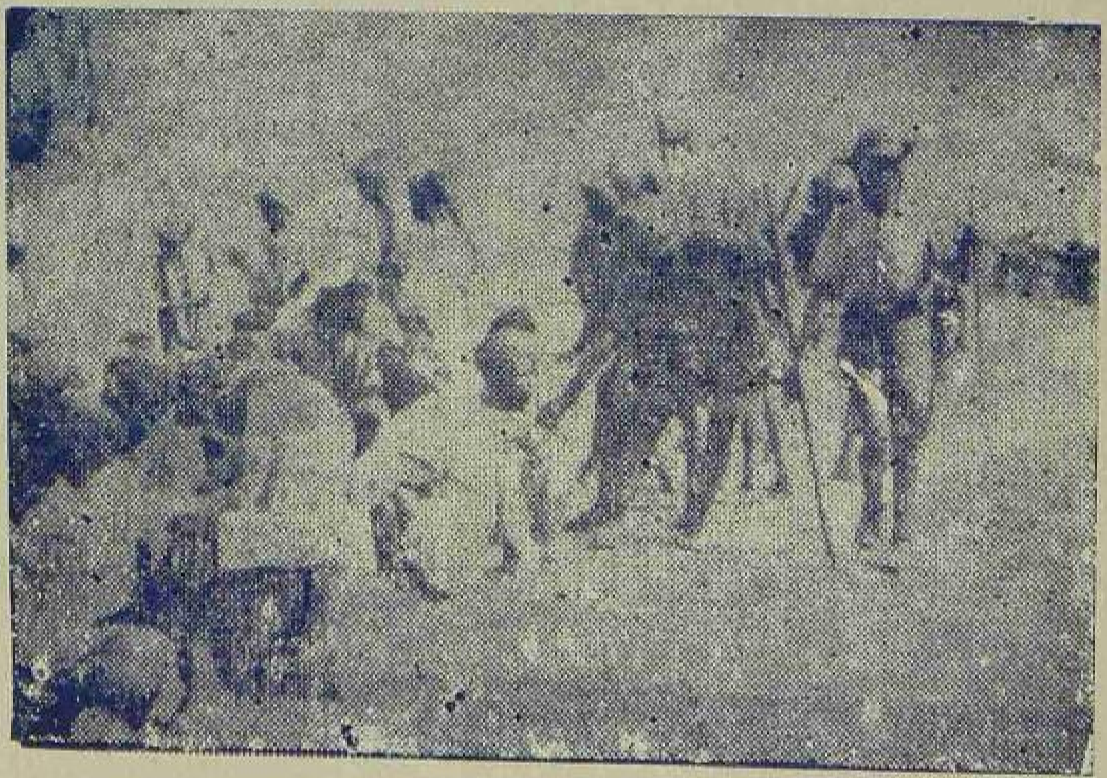

ਜਥੇ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਵੇਰ ਕਟਣ ਲਈ ਘਸੀਟਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਬਚੇ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ

(ਸਫਾ ੩੬)

ਬੇਸ਼ਕ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਪਿਆਰੀ, ਦੁਖ ਪਾਇਗੀ ਭਾਰਾ ।
ਪਰ ਹੈ ਮਾਤਾ ਦੇ ਮੋਹ ਨਾਲੋਂ, ਮੈਨੂੰ ਧਰਮ ਪਿਆਰਾ ।
ਝੂਠ ਬੋਲ ਨਾ ਜਿੰਦ ਬਚਾਵਾਂ, ਸ਼ਾਹੀ ਮੂੰਹ ਤੇ ਮਲ ਕੇ ।
ਮੈਂ ਹਾਂ ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਦਾ ਮਰਸਾਂ, ਨਾਲ ਭਰਾਵਾਂ ਰਲ ਕੇ ।

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ, ਪਿੰਡ ਵਾਂ (ਮਾਝਾ) ਸਫਾ ੧੦੩
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਅਜ ਕਲ ਦਾਇਆ ਕਲਾਂ, ਦਾਇਆ ਖੁਰਦ
ਆਦਿ ਪਿੰਡਾਂ, ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ,
(ਮਾਲਵਾ) ਵਿਚ ਆਬਾਦ ਹਨ ।

ਦੁਨੀਆਂ ਜੇਹੜੀ ਜੀਵਣ ਲੋੜੇ, ਮਰ ਮਰ ਕੇ ਉਹ ਰੋਵੇ ।
ਸਿਖ ਤਲੀਆਂ ਤੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਰਖ ਕੇ, ਵਿਚ ਮੈਦਾਨ ਖਲੋਵੇ ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸਿਖ ਗੁਰਾਂ ਦਾ, ਪਹਿਲਾਂ ਮਰਨ ਕਬੂਲੇ ।
ਧਰਮ ਯੁਧ ਵਿਚ ਰਹੇ ਡਟਿਆ, ਜੋ ਹੋਵੇ ਸੁ ਹੋਵੇ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੌਲਵੀ ਨੇ ਨਾਈ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕੇਸ ਕਟਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ। ਨਾਈ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਥਿਆਰ ਵਰਤਨ ਤੇ ਕੇਸ ਨਾ ਕਟੇ ਗਏ ਤਦ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕੇਸ ਨਹੀਂ ਕਟੇ ਜਾਣੇ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਉਤਾਰ ਦਿਉ। ਤਦ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕੇਸਾਂ ਸਮੇਤ ਖੋਪਰੀ ਰੰਬੀ ਨਾਲ ਜਲਾਦ ਤੋਂ ਉਤਰਵਾ ਦਿਤੀ † ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿਤ ਹੋਏ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ੨੩ ਅੱਸੂ ਸੰਮਤ ੧੮੦੨ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ * ਧਰਮ ਵੀਰ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦਿਲੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਪਾਸ ਲਾਹੌਰ ਹੈ।

ਭਾਈ ਬੁਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੰਗ, ਇਲਾਕਾ ਤਰਨਤਾਰਨ
,, ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਤ੍ਰਖਾਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖੁੱਡੀਆਂ
,, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਰੰਗੜ ਪਿੰਡ ਨਰਾਲਾ
,, ਬਾਘੜ ਸਿੰਘ ਰਾਜਪੂਤ ਪਿੰਡ ਬਾਸਰਕਾਮ
,, ਸੂਰਾ ਸਿੰਘ ਕਲਾਲ
,, ਸਦਨ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ਹਬੀ
,, ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਸੈਦਪੁਰੀਆ
,, ਤੇਗਾ ਸਿੰਘ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੋਟ ਵਾਲਾ ॥
,, ਕਰਤਾ ਸਿੰਘ] ਮਜੀਠੇ ਦੇ॥
,, ਵਜੀਰ ਸਿੰਘ]
,, ਤਕੜਾ ਸਿੰਘ] ਰੰਧਾਵੇ ਆਦਿਕ ॥
,, ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ]

ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਸਿੰਘ ੧੪੦੩ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ।

---

† ਓਧਰ ਸੂਬੇ ਦਾ ਪਿਸ਼ਾਬ ਬੰਦ ਹੋਣ ਤੇ ਸੂਬਾ ਪਸਚਾਤਾਪ ਕਰਦਾ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਖਿਮਾ ਮੰਗਦਾ ਤਦ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਜੋੜਾ ਲਜਾਕੇ ਜਿੰਨੀ ਵਾਰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਮਾਰੋਗੇ ਉਤਨਾ ਹੀ ਪਿਸ਼ਾਬ ਖੁਲਕੇ ਆਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੂਬੇ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਜੁਤੀਆਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਹੌਲੀ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਸੂਬਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਮਾਰੋ ਇਉਂ ਮਾਰਦਿਆਂ ੨ ਸੂਬੇ ਦਾ ਸਿਰ ਅੰਬਣ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅਗੇ ਅਰਜ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ ਕਰੋ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੁਤੀਆਂ ਮਾਰਕੇ ਮੂਹਰੇ ਲਾਕੇ ਲੈ ਜਾਣਾ ਹੈ ਸੂਬੇ ਦੇ ਮਰ ਜਾਣ ਤੇ।

* ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰ: ੧੮੦੩ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

"ਸ: ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ"

ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੰਬੋਮਾੜੀ ਜਿਸ ਦਾ ਤਖਾਣ ਵੰਸ ਦੇ ਕਲਸੀ ਗੋਤ ਵਿਚ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਸਜ ਕੇ ਧਰਮ ਜੰਗ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਸਨੇ ਸਰਦਾਰ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਆਦਿਕਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਹਰਿ ਮੰਦਿਰ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਇਹ ਸੰਮਤ ੧੮੧੦ ਵਿਚ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੀ ਫੌਜ਼ ਨਾਲ ਲੜਕੇ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਲਾਹੌਰ ਪਾਸ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ॥

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

"ਧੰਨ ਧੰਨ ਧੰਨ ਜਗਿ ਆਇਆ ਜਿਸ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਸਭ ਜਗਤਿ ਤਰਾਇਆ

ਹਠੀ ਜਪੀ ਤਪੀ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ"

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਮ (ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ) ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਤੋਂ ਦੇਹਨਾ ਕਾਂਗੜਾ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਅਰਿਦਲ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਜੰਗ ਮੁਕਤਸਰ ਦਮਦਮਾਂ ਸਾਹਿਬ ਕਥਾ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਦਖਣ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵੇਲੇ (ਤਖਤ) ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾਂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨ ਅਨੇਕਾਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਲਈ ਜਾਨ ਹਥੇਲੀ ਤੇ ਰਖ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਸਨ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਕੇ ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਜੰਗ ਜਿਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਦਮੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਚਾਰ ਉਤਾਰੇ ਕੀਤੇ ਜੋ ਇਕ ਇਕ ਬੀੜ ਚੌਹਾਂ ਤਖਤਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸਣਿ ਵਾਸਤੇ ਅਦਬ ਸਹਿਤ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿਸ ਬੀੜ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਕਰਵਾਈ ਸੀ ਓਹ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਦਖਣ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ ਸਨ ਇਸ ਤੋ ਇਲਾਵਾ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਬੀੜਾਂ ਪੰਜਾਂ ਮੁਲਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਪੰਜਾ ਮੁਲਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਹਰ ਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਗੱਦੀ ਲਾਈ ਬੈਠੇ ਨੂੰ ਡੌਲਓਂ ਫੜਿ ਝੰਝੋੜ ਕੇ ਪਰੇ ਸੁਟਕੇ ਗੱਦੀ ਚਕ ਕੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਮਾਰੀ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਬੈਸਹੁ ਸਫਾ ਵਿਛ ਗਈ ਜਦ ਹਰ ਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਕਮਰ ਕਸਾ ਕਰ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਕਿ ਸੀਸ ਹਰ ਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਭੇਟ ਕਰਨਾ ਹੈ ਆਪ ਜੀ ਨਾਲ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਮਿਲ ਗਏ ਜਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਕੁਝ ਫਾਸਲਾ ਚੱਬੇ ਦੇ ਪਾਸ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੇ ਆਮੋ ਸਾਮਣੇ ਸੀਸ ਕਲਮ ਹੋਣ ਤੇ ਪਾਸੋ, ਸਿੱਖ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਬਾਬਾ ਜੀ ਆਪ ਦਾ ਬਚਨ ਸੀ ਕਿ- ਸੀਸ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਕੇ ਭੇਟ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਕਈ ਮੀਲ ਉਰੇ ਹੀ ਸੀਸ ਕਲਮ ਕਰ ਬੈਠੇ ਹੋ। ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਖਬੇ ਹਥ ਤੇ ਸੀਸ ਚੁਕ ਸਜੇ ਹਥ ਨਾਲ ਖੰਡਾ ਖੜਕਾਂਦੇ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਬਾਹਰਲੀ ਫਿਰਨੀ ਤੋਂ ਸੀਸ ਵਗ੍ਹਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰ ਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਭੇਟ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਧੜ ਮਲ ਮੂਤ੍ਰ ਦਾ ਥੈਲਾ ਏਥੇ ਹੀ ਰਹੇਗਾ ਸੀਸ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਭੇਟ ਹੈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੁਣ ਆਪ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੀਸ ਕਲਮ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਜਗਾ ਧੜ ਡਿਗਣ ਵਾਲੀ ਜਗਾ ਅਤੇ ਸੀਸ ਡਿਗਣ ਵਾਲਿ ਜ਼ਗ੍ਹਾ ਤਿੰਨੀ ਥਾਇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਕਾਇਮ ਹਨ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਰਵਾਇਤ

ਸ: ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਫੈਦ ਪੋਸ਼ (ਭੈਣੀ ਦਰੇੜਾ) (ਰਾਏ ਕੋਟ ਕੋਲ) ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿਖ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਕਲਰ (ਧਾਲੀਵਾਲ) ਦੀ ਚੋਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ (ਦਰੇੜਾ) ਕਰਮੇ ਬੜਾ ਬਹਾਦਰ ਜੋਧਾ ਹੋਇਆ ਜੋ ਕਿਲਾ ਘੁੰਗਰਾਣਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ (ਗੁਰਮ) ਆਦਿ ੪੮ ਪਿੰਡ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚੌਧਰ ਵਿਚ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਰਸੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਵਰ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਉਂ (ਦਰੇੜਾ) (ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦਲਣ) ਵਾਲਾ ਪਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਰਾਏਪੁਰ ਵਾਲੇ ਗਰੇਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਅਧ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੁਧ ਵਿਚ ਹਰਾਇਆ ਸੋ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਸਿੱਖ (ਦੁਪਹਿਰੀ ਸੰਤ) ਆਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਪਹਿਰ ਤਕ ਅੰਦਰ ਬਹਿ ਕੇ ਭਜਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਫੇਰ ਕੰਮ ਕਾਰ ਵਿਚ ਲਗਦੇ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਵਿਚ ਤਤ ਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ ਦਰੇੜੇ ਭੈਣੀ ਦੇ ਲੋਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਸੇਵਕ ਲੋਕ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮਕਾਨ ਜਾਂ ਖੂਹ ਲਾਵਣ ਲਈ ਸੱਦ ਕੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੁਧਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਇਹ ਗਲ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ ਕਿ—

"ਸੰਤ ਦੁਪਹਿਰੀ ਤੁਰਕਾਂ ਤੇ ਕਹਿਰੀ"

ਸੋ ਇਹ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੀਤੇ ਵਡੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਉਹੋ ਸੰਤ ਗੁਰਮਾਂ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਸਦੀ ਤਕ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਆਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਗੁਰਮਾਂ ਦੀ ਝਿੜੀ ਵਿਚਲੀਆਂ ਧਰਮ ਕੁਟੀਆਂ ਵਰਤਮਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਮਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜ ਮਾਨ ਹਨ।

ਆਪ ਮਾਘ ਸੰਮਤ ੧੮੧੭ ਵਿਚ ਧਰਮ ਯੁਧ ਕਰਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਆਪ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਮੁਖੀਏ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ।

ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ

ਸ਼ਹੀਦ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲੀਲ (ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਜੋ ਪੰਥ ਦੇ ਮੁਖੀ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੮੨੨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਰਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ੩੦ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਨਾਲ ਸਿਰਫ ੩੦ ਕੁ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਡਟਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਏਸ ਸਮੇਂ ੨੦ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੌਤ ਨਾਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ

(੧) ਚਰਖੀਃ- ਜਿਸ ਉਪਰ ਬੰਨਕੇ ਭਵਾਉਂਦੇ ਤੇ ਬੰਦੇ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੱਡੀ ਹੱਡੀ ਤੋੜ ਚਕਨਾ ਚੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ।

(੨) ਸੂਲੀਃ- ਇਕ ਫਟੇ ਉਤੇ ਲੰਬਾ ਪਾਕੇ ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਕਿਲ ਠੋਕ ਦਿੰਦੇ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਦੇਸ ਯੇਰੋਸ਼ਲਮ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਫਿਰਾਉਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਸੀ।

(੩) ਸੰਗੇਸਾਰਃ- ਦਰਖਤ ਨਾਲ ਲਟਕਾ ਕੇ ਇਟਾਂ ਵੱਟਿਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨਾ।

(੪) ਤਸਮੇ ਕਸ਼ੀਃ- ਚੰਮ ਦੇ ਵਦਰ ਗਲਾਂ ਹੇਠ ਪਾਕੇ ਮਧਾਣੀ ਵਾਂਗ ਰਿੜਕ ੨ ਛਾਤੀ ਚੂਰ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨਾ।

(੫) ਜੰਬੂਰਾਂ ਨਾਲਃ- ਜੋ ਤੱਤੇ ਠੰਡੇ ਜੰਬੂਰਾਂ ਨਾਲ ਥੋੜਾ ਥੋੜਾ ਮਾਸ ਤੋੜ ਤੋੜ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨਾ।

(੬) ਮੁੰਗਲੀਆਂ ਨਾਲ ਕੁਟ ਕੁਟ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨਾ।

(੭) ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਲੱਕ ਤਾਈ ਗੱਡ ਕੇ ਥੇਥੇ ਤੀਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਕਰਕੇ ਮਾਰਨਾ।

(੮) ਕੁਤਿਆਂ ਤੋਂ ਪੜਵਾ ਦੇਣਾ।

(੯) ਗਲ ਵਿਚ ਫਾਹਾ ਦੇਣਾ।

(੧੦) ਤੱਤਾ ਤੇਲ ਪਾਕੇ ਮਾਰਨਾ।

(੧੧) ਸਿਰ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਉਤਾਰ ਕੇ ਮਾਰਨਾ।

(੧੨) ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਖਲ ਉਤਾਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨਾ।

(੧੩) ਛੋਟੇ ੨ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਤਾਹਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾ ਕੇ ਹੇਠ ਆਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਪਰੋ ਦੇਣਾ।

(੧੪) ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਾਈਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਖਾ ਹਰੀ (ਬਚੇ ਪੇਟ ਵਿਚ) ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਤੇ ਭੂੰਜੇ ਪਾਕੇ ਪੱਥਰ ਆਦਿ ਭਾਰ ਧਰਨੇ।

੧੫. ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਸਿਰ ਧੜ ਤੋਂ ਅਡ ਕਰਨਾ।

੧੬. ਹਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਤਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ ਕੇ ਘਸੀਟਣਾ।

੧੭. ਉਬਲਦੀ ਦੇਗ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਕੇ ਉਬਾਲਣਾ।

੧੮. ਭਠ ਵਿਚ ਰੇਤ ਤਪਾ ਕੇ ਸਿਰ ਤੇ ਸਰੀਰ ਉਪਰ ਪਾਉਣਾ।

੧੯. ਲਕੜ ਦੇ ਦੋ ਫਟਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਧਤੂਰੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਆਰੇ ਨਾਲ ਚੀਰਨਾ।

੨੦. ਬੰਦ ਬੰਦ (ਸਰੀਰ ਦੇ ਜੋੜ) ਕਟ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨਾ ਇਤ ਆਦਿ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਸਹਿਣ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸੂਰੇ ਸਰਦਾਰ ਹੱਸ ਹੱਸ, ਖਿੜੇ ਮਥੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜਦੇ (ਮੌਤ ਨੂੰ ਮਖੌਲ ਕਰਦੇ) ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਉਣ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ੨ ਧਰਮ ਉਤੇ ਜਾਨਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਧਨ ਜਨਮ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਅਤੇ ਭੁਝੰਗੀਆਂ ਦਾ ਜਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਅਜ ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਘਲੂਘਾਰਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਵਡੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਫੈਸਲਾਕੁਨ ਲੜਾਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਥੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਾਰਾ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਲਸ਼ਕਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਘਲੂਘਾਰੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੁਸ਼ਮਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾਣ ਲਈ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਭੀ ਅਗੋਂ ਸਿਰ ਧੜ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਗਾਕੇ ਲੜਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੜਾਈਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਪੜਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਚਮੁਚ ਇਹ ਧਰਮ ਯੁਧ ਸਿਖਾਂ ਲਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਸਵਾਲ ਸਨ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੇ ਕਈ ਵੇਰ ਇਹ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਖਤਮ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਗ਼ੌਰ ਨਾਲ ਪੜਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਸਿਖ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਸਿਖ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਆਮ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੇਸ਼ਾਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਮੁਲ ੮੦-੮੦ ਰੁਪਏ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਝੋਲੀ ਚੁਕ ਲੋਕ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਫਖ਼ਰ ਦੀ ਗਲ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਸਿਰ ਦੀ ੮੦ ਰੁਪੈ ਕੀਮਤ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਨੇਕਨਾਮੀ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਮਾਰਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੱਜ ਕੱਲ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰੀ ਡਾਕੂ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਵਾਲੇ ਮਾਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬਦਲੇ ਇਨਾਮ ਪਾਉਣ ਦੀ ਇਛਾ ਰਖਦੇ ਹਨ।

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਸਜਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਰਜੀਵੜਿਆਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜੋ ਸਿਰ ਹਥੇਲੀਆਂ ਪਰ ਰਖ ਕੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਵਿਰੁਧ ਗੁਰੀਲਾ ਜੰਗ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਕੂਮਤ ਬਾਗੀਆਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਸਮਝਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਇਸ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਨੂੰ ਹੀ ਪੰਥ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਥ ਖਾਲਸਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਮਨੋਰਥ ਲਈ ਸਾਜਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਮਨੋਰਥ ਸੀ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ੁਲਮ ਰਾਜ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਨਾ, ਇਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਦੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ, ਅਤੇ ਇਥੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਜਿਸ ਵਿਚ:-

"ਹੁਣ ਹੁਕਮ ਹੋਆ ਮਿਹਰਵਾਨ ਦਾ ਪੈ ਕੋਇ ਨਾ ਕਿਸੈ ਰੰਞਾਣ ਦਾ,
ਸਭ ਸੁਖਾਲੀ ਵੁਠੀਆ ਹੁਣ ਹੋਆ ਹਲੇਮੀ ਰਾਜ ਜੀਓ।"

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇ ਮਹਾਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁਖ ਦੇ ਹਥੋਂ ਮਨੁਖ ਦਾ ਸਤਾਇਆ ਅਤੇ ਲੁਟਿਆ ਜਾਣਾ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਐਸਾ ਯੁਗ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੰਤਾ ਨਾਮ ਜਪਣਾ, ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਕਰਨੀ ਆਦਿ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਸਿਧਾਤਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਉਨਤੀ ਦੀਆਂ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੈ ਕਰਦੀ ਚਲੀ ਜਾਵੇ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਮੰਦਰ ਦੀਆਂ ਸੀੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦਾ ਇਹ ਆਦਰਸ਼ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਜਲ ਭਵਿਖਤ ਦੀ ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਲਿਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਭਾਵੇਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਾਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਧਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁਕਾਣ ਦੀ ਇਛਾ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਖੁਦ ਮੁਕ ਗਏ। ਜਿਵੇਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਆਏ ਸਾਰੇ ਪੀਰਾਂ, ਪੈਗੰਬਰਾਂ, ਨਬੀਆਂ ਤੇ ਅਵਤਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਾਸਾਨੀ ਸਨ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਲਾਸਾਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦਾਂ ਸਿੰਮਰਨ, ਕੁਰਬਾਨੀ, ਤਿਆਗ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਆਦਿ ਐਸੇ ਗੁਣਾਂ ਪਰ ਰਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਹਿਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਜਦ ਤੱਕ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਉਕਤ ਗੁਣ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਣ ਨਾ ਰਹਿਣਗੇ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਆਪਣੀਆਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਭੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰਖ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪਹਿਲਾ ਘਲੂ ਘਾਰਾ

੧੭੪੬ ਈ: ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਘਲੂਘਾਰੇ ਹੋਇਆ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਜਜ਼ਬਾ ਠਾਠਾਂਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਪੰਥ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣਾ ਸਭਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਸਮੇ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬਾ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਲਖਪੱਤ ਤੇ ਜਸਪੱਤ ਆਦਿ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਰੁਧ ਫੈਸਲਾ ਕੁਨ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਾਹਨੂ ਵਾਣ ਦੇ ਛੰਭ ਪਾਸ ਰੋਕਿਆ ਅਤੇ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੌਤ ਦੀ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਵਿਚ ਰੁਝਿਆ ਰਿਹਾ। ਇਤਹਾਸਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਲਖਪਤ ਰਾਇ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਕਾਹਨੂੰ ਵਾਣ ਦੇ ਛੰਭ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਲੜਨ ਵਾਸਤੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਇਕਠੇ ਕਰ ਲਏ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਲਕੇ ਇਹ ਦਾਹਵਾ ਕਰਕੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਾਕੇ ਹੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜਾਂਗਾ। ਜੋ ਫੌਜਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਕਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਹੀਰ ਦਸ ਕੋਹ ਵਿਚ ਚਲਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਤਨਾ ਭਾਰੀ ਲਸ਼ਕਰ ਸੀ। ਦੀਵਾਨ ਜਸਪੱਤ ਰਾਇ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਏਮਨਾਬਾਦ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਭਰਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਭੀ ਲਖਪਤ ਰਾਇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਰੋਸ ਸੀ। ਕਹਿੰਦੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਨ ਇਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੀ ਪਗੜੀ ਲਾਹਕੇ ਸੁਟ ਦਿਤੀ ਸੀ ਤੇ ਭਰਾ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਗੁਸੇ ਵਿਚ ਆਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਜਦ ਤੱਕ ਮੈਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੁਕਾ ਲੈਂਦਾ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਤੇ ਪਗੜੀ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹਾਗਾ।

ਜਦ ਲਖਪੱਤ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰਣ ਧਾਰਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੀ ਜੇਹੜੇ ਹਿੰਦੂ ਭਾਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਾਮੀ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਹਾਲ ਵੇਖਕੇ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮਲ, ਰਾਇ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨ ਲੱਛੀਮੱਲ, ਚੌਧਰੀ ਜਵਾਹਰ ਮੱਲ, ਪੰ: ਸੁਰਤਾ ਰਾਮ ਆਦਿਕ ਪਤਵੰਤੇ ਸਜਨ ਇਕਠੇ ਹੋਕੇ ਲਖਪੱਤ ਪਾਸ ਗਏ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਜੋ ਭਾਣਾ ਵਰਤਨਾ ਸੀ ਉਹ ਤਾਂ ਵਰਤ ਗਿਆ ਪਰ ਹੁਣ ਤੂੰ ਸਿੰਘਾ ਵਿਰੁਧ ਚੜ੍ਹਾਈ ਨਾ ਕਰ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੰਘ ਭੀ ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਜਾਨਾ ਹਥੇਲੀ ਪਰ ਧਰੀ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪੰਥ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਕਰਮਦੀਨ ਦੇ ਸ਼ਰਫ ਦੀਨ ਆਦਿ ਬਣੇ ਹੁੰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਭੀ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਅੱਜ ਜੇਹੜੇ ਸਿੱਖ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਜਲਾਦਾ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੇ ਹਨ ਸੋਮਾਵਤੀ ਮਸਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਤਲਆਮ ਹੋਣ ਦੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਸ ਪਾਪੀ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ।

ਇਹ ਦੁਸ਼ਟ ਬੁਧੀ ਖਤ੍ਰੀ ਇਤਨੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਆਇਆ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਗੱਲ ਨ ਮੰਨੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਧਰਮ ਸਾਲਾ ਗਿਰਾ ਦਿਤੀਆਂ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਸਰੋਵਰ ਪੂਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਹਾਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਇਕਠੇ ਕਰਕੇ ਸਾੜ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੁਨਾਦੀ ਕਰਾਈ ਕਿ ਜੋ ਸਿੱਖ ਅਖਵਾਵੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਗੁੜ ਨੂੰ ਗੁੜ ਨਾ ਆਖੇ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁੜ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਗੁੜ ਨੂੰ ਰੋੜੀ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ। ਇਸਦਾ ਹੀ ਅਸਰ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਤੱਕ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਲੋਕ ਗੁੜ ਨੂੰ ਰੋੜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਲਖਪੱਤ ਰਾਇ ਦੇ ਇਸ ਕ੍ਰੋਧ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਕਾਹਨੂੰਵਾਣ ਦੇ ਛੰਭ ਵਿਚ ਇਕਠਾ ਹੋਗਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪੰਦਰਾਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਸੀ।

ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ ਦਲ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਸੀ ਪਰ ਘਣੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਸਨ ਜਿਸਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਵਿਚੇ ਹੀ ਕੰਦ ਮੂਲ, ਡਿਕਰ ਆਦਿ ਖਾਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਰਾਤ ਦੇ ਵਕਤ ਜਥੇ ਬਣਾਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਪਰ ਹਮਲੇ ਕਰਕੇ ਕਾਫੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਂਦੇ। ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਤੱਕ ਇਹੋ ਹਾਲ ਰਿਹਾ। ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਲੜਨ ਲਈ ਕੋਈ ਸਾਮਾਨ ਨਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਭੁਖ ਨੇ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸਤਾਏ ਤਾਂ ਗੁਰਮਤਾ ਕਰਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਵਹੀਰ ਘੱਤ ਦਿੱਤਾ। ਵੈਰੀ ਦਲ ਤਾਂ ਇਹੋ ਗੱਲ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਟੁਟਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਗਲ ਪੈ ਗਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਭੀ ਅਗੋਂ ਮਰਨ ਮੰਡ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬੇਫਿਕਰ ਹੋਕੇ ਤੇਗ ਵਾਹੀ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਅਧੇ ਤੋਂ ਵਧ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

* ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਜੋ ਬਚੇ ਉਹ ਸਖਤ ਫਟੜ ਹੋਇ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਪਹਾੜਾਂ ਵਲ ਵਧੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਗੋਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਭੀ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈਕੇ ਪੈ ਗਏ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆ ਤੋਂ ਘਿਰ ਗਿਆ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਲਖਪੱਤ ਗੋਲੀ ਅਤੇ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੇਠ ਦੀ ਧੁਧ ਤੇ ਭੁਖ ਨੇ ਸਿੰਘ ਵਿਆਕੁਲ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸਾ ਵਿਚ ਠੇਲ੍ਹ ਦਿਤੇ। ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਡਲੇ ਵਾਲੀਏ ਆਦਿਕ ਕਈ ਸਰਦਾਰ ਰੁੜ੍ਹ ਗਏ ਤਾਂ ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਡੁਬ ਕੇ ਮਰਨ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਲੜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਸਭ ਸਿੰਘ ਖੜੋ ਗਏ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਪਰ ਦੰਦ ਕਰੀਚ ਕੇ ਐਸੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਵੈਰੀ ਦਲ ਵਿਚ ਖਲਬਲੀ ਮਚ ਗਈ। ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਫੋਜਦਾਰ ਹਰਭਜ ਜੋ ਲਖਪਤ ਦਾ ਲੜਕਾ ਸੀ, ਨਾਹਰ ਖਾਂ, ਕਰਮ ਬਖਸ਼, ਅਖਗਰ ਖਾਂ, ਆਦਿਕ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ ਘੇਰਾ ਤੋੜ ਕੇ ਸਿੰਘ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਏ।

ਇਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਇਕ ਅਦਭੁਤ ਵਾਕਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ: ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੱਤ ਸਖਤ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਈ ਜੋ ਨਾਲੋਂ ਡਿਗ ਪੈਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਖਮੀ ਲੱਤ ਨੂੰ ਪਗ ਪਾੜ ਕੇ ਕਾਠੀ ਦੇ ਹੰਨੇ ਨਾਲ ਘੁਟ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬੀਰ ਰਸ ਵਿਚ ਐਸਾ ਮਸਤ ਹੋਇਆਂ ਕਿ ਪੀੜ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਏਧਰ ਓਧਰ ਘੋੜਾ ਦੌੜਾ ਕੇ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ। ਸਿੰਘ ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਦਿਨ ਛੁਪ ਗਿਆ। ਵੈਰੀਆਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਪਿਛਾ ਕਰਨਾ ਛਡ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਪੜਾਉ ਕਰਕੇ ਆਰਾਮ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੌਂ ਗਏ। ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕਠੇ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ, ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨੇ ਦਬਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕੁਝ ਤੁਸੀਂ ਦਬ ਲਓ ਤੇ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਹੁਣ ਤੱਤੇ ਘਾਓ ਅਗੇ ਨਿਕਲ ਚਲੋ। ਜੇ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਔਖੇ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਇਹ ਸਲਾਹ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਆਈ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਵੈਰੀ ਦਲ ਸੁਤਾ ਪਿਆ ਸੀ ਸਿੰਘ ਅਚਾਨਕ ਟੁਟ ਕੇ ਪੈ ਗਏ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਕੇ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਘੋੜੇ ਖੋਹ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦੇ ਹੋਸ਼ ਸੰਭਾਲਦਿਆਂ ਹੀ ਅਗੇ ਲੰਘ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰ ਦੇ ਪਤਣੋਂ ਲੰਘੇ। ਮਲਾਹਾਂ ਨੇ ਬੇੜੀਆਂ ਨਾ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਲਖਪੱਤ ਭੀ ਪਿਛੋਂ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ

---

* ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਨੇ ਅਮਰ ਖਾਲਸਾ ਨਾਮ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਛੋਟੇ ਘਲੂ ਘਾਰੇ ਵਿਚ ਤੀਹ ਚਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਕਿਉਂਕਿ ਲਖਪਤ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਹੀ ਕਤਲਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮਾਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਹੁਕਮ ਮਿਲ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਕਿਤਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਇਸ ਦੀ ਸਹੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨਾ ਕਠਨ ਹੈ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਵਧ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਦਸੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਆਮ ਕਤਲਾਮ ਹੋ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗਿਣਤੀ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਵਧ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਤ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਲਿਖੇ ਹਨ ਤੇ ਕਾਹਨੂਵਾਣ ਦੇ ਛੰਭ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦਲ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਲਿਖੀ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਰਿਆ ਲੰਘ ਆਏ ਤਾਂ ਬਰੇਤੀ ਇਤਨੀ ਗਰਮ ਸੀ ਕਿ ਪੈਰ ਸੜਨ ਲਗੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਇਕ ਹੋਰ ਬਿਪਤਾ ਆ ਪਈ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪਗੜੀਆਂ ਪਾੜ ਪਾੜ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਪਟੀਆਂ ਬੱਧੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਜ਼ਖਮੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅਗੇ ਵਧਦੇ ਗਏ। ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਸਦ ਲੈ ਕੇ ਮੀਰ ਕੋਟ ਦੀ ਝਿੜੀ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਸਜਾਇਆ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਕੇ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਪਿਛੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਿਆ। ਕਾਹਨੂ ਵਾਨ ਦੇ ਛੰਭ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਘਾਸ, ਪੱਤ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖਾ ਕੇ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਲੁਟ ਮਾਰ ਕਰ ਕੇ ਰਸਦ ਖੋਹ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਓਹ ਦਿਨ ਸੁਭਾਗਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਲੰਗਰ ਸਜਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਦੁਆਬੇ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬੀਜੇ ਖਾਂ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਲਖਪਤ ਭੀ ਹੁਣ ਦਰਿਆ ਟੱਪ ਆਇਆ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਵਹੀਰ ਘੱਤ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਅਲੀ ਵਾਲ ਦੇ ਪਤਣੋ ਸਤਲੁਜ ਲੰਘ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਲ ਚਲ ਆਇ। ਬਿਜੇ ਖਾਨ ਨੇ ਲਖ ਪਤ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਧਰ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਦੇ ਜ਼ਖਮੀ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘੱਲ, ਮੋਗੇ, ਘੋਲੀਏ, ਚਵਾਰੇ, ਚੜਿਕ, ਖੋਸੇ, ਜੀਰੇ, ਡਰੋਲੀ ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ, ਇੰਦਰਗੜ੍ਹ, ਢਡੀਕੇ, ਜੈਤੋ, ਦਿਲਵਾਂ, ਰੋਢੇ ਲੰਡੇ, ਬਧਣੀ, ਨਹੀਆਂ ਵਾਲੇ, ਵਿੰਝੂਕੇ, ਸੁਨੀਅਰ, ਹਿੰਮਤ ਪੁਰੇ ਆਦਿਕ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣਾ ਇਲਾਜ ਕਰਾਉਣ ਲਗੇ।‡ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਜੋ ਪਰੋਹਣਚਾਰੀ, ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਾਨੀ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ। ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਬੜੇ ਚਾ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੁਧ, ਦਹੀਆਂ, ਮੱਖਣ ਆਦਿ ਖੁਆ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਤਕੜੇ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਹੁਣ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਫਿਰ ਡੌਲੇ ਫ਼ਰਕਣ ਲਗ ਪਏ ਅਤੇ ਉਹ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਕਰਾਰੇ ਹਥ ਵਿਖਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ਖਮੀ ਸਿੱਖ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸਕੇ ਸਬੰਧੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਿਖ ਸਰਦਾਰ ਕਹਿਣ ਲਗ ਪਏ ਕਿ ਮਾਲਵਾ ਤਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਹਸਪਤਾਲ ਹੈ ਜਿਥੋਂ ਜ਼ਖਮੀ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਕੇਵਲ ਆਏ ਗਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਆਪ ਣਾ ਪਰਮ ਧਰਮ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸੋਂ ਜੰਗ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਸੁਣ ਕੇ ਨੌਜਵਾਨ ਮਲਵਈ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਚੇਹਰਿਆਂ ਉਤੇ ਲਾਲੀਆ ਦੌੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਯੁਧਾਂ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਹਿਸ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।

---

‡ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਾਂ, ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ— ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ, ਵਿੰਝੂ ਕੇ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦਿਆਲ ਪੁਰੇ ਭਾਈ ਕੇ, ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਬਠਿੰਡੇ, ਗੁਰੂ ਚੌਤਰੇ ਤੇ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚ, ਸ: ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਪੱਕੇ ਪਲੇਰਾਲੇ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਡਰੋਲੀ ਭਾਈਕੀ ਵਿਚ ਰਹੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਿਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਉਪਰ ਵਰਣਨ ਆਇਆ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਘਲੂਘਾਰਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੱਖਪਤ ਰਾਇ ਅਤੇ ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਫੈਸਲਾ ਕੁਨ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਆਂਗੇ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕਤਲਾਮ ਕੀਤੀ। ਜੇਹੜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਚੁਗਲਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜਾ ਕੇ ਇਨਾਮ ਲਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਪੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਨਾ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਨਾਂ ਮਹਿਕਦੇ ਫੁਲਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਖੁਸ਼ਬੂ ਦੇਣ ਲਈ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੌਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਟ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਡਿਆਂ ਹੋ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਹੀ ਛਾਂ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਮੰਦ ਬੁਧੀ ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ। ਮਾਤਾਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਭੜੋਲਿਆਂ ਵਿਚ ਛੁਪਾ ਰਖੇ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਤਾਂ ਚੁਗਲਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ ਪਿੰਡ ਛਡ ਕੇ ਦੂਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਪਰ ਜੋ ਅਤਿਆਚਾਰ ਹੋਏ ਉਹ ਅਸੀਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਥੇ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਹ ਦਸਣਾ ਹੈ ਕਿ ਛੋਟੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਅਤਿ ਭਿਆਨਕ ਸਮਾਂ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਕਠਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲਣਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਾ ਹੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ ਹੈ। ਦੁਸ਼ਮਨ ਪਾਸ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਬੇ ਪਨਾਹ ਤਾਕਤ ਸੀ। ਪੱਤਾ ਪੱਤਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਵੈਰੀ ਸੀ। ਕੋਈ ਥਾਂ ਰਹਿਣ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਈ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਅਨਾਜ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਤਰਸਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਾਂਗ ਸਾਗ ਪੱਤਰ ਖਾ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਚੀਜ਼ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੋਇਆ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਭਾਗ ਵੇਖਣ ਦੀ ਅਮਿੱਟ ਲਾਲਸਾ ਸੀ। ਸਿੰਘ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪੰਜਾਬ ਸਾਡਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਦਿਨ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਦੋਂ ਇਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਿਲਿਆਂ ਪਰ ਕੇਸਰੀ ਝੰਡਾ ਝੂਲੇਗਾ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹੰਕਾਰੀ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਗਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਗਲਾਂ ਦਾ ਬਕਵਾਸ ਕਹਿਕੇ ਹਸਦੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਾਡੇ ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ "ਵੀਰ ਭੋਗਾ ਵਿਸੁੰਧਰਾ" ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸੁਖਾਂ ਨੂੰ ਬਹਾਦਰ ਲੋਕ ਮਾਣਦੇ ਹਨ। ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹਥਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹਕੂਮਤਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਗ ਡੋਰਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੀਆਂ ਇਹ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਜ਼ਰੂਰ ਰੰਗ ਲਿਆਉਣਗੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਸੁਪਨਾ ਮੂਰਤੀ ਮਾਨ ਹੋਇਆ। ਇਤਹਾਸ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਜਮਨਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜਮਰੌਦ ਤੱਕ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਝੰਡਾ ਝੂਲਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰਖੀ ਸਗੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਤਹਾਸ ਬਣਾ ਕੇ ਦਸਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੁਖ ਦੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਉਤਨੇ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਲਮ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਘਲੂਘਾਰਿਆਂ ਦਾ ਇਸ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਪਰ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਤਾ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਸਕਣ ਕਿ ਪੰਥ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਬਿਖੜੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਕਿਤਨੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਹੀ ਕੌਮ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਡਿਗੀਆਂ ਢਠੀਆਂ ਅਤੇ ਹੌਸਲਾ ਹਾਰ ਚੁਕੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਫਿਰ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰ ਕੇ ਖੜੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਤਰੱਕੀ ਤੇ ਤਨਜ਼ਲ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਗਿਰਾਵਟ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਵੀ ਉਠ ਕੇ ਖੜੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਵੇਰ ਫਿਰ ਉਨਤੀ ਦੀ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪੁਜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਵਡਾ ਘਲੂਘਾਰਾ

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਪਰ ਗਿਆਰਾਂ ਬਾਰਾਂ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸਦਾ ਹੌਸਲਾ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਾਗੀਰ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਵੇਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲੁਟਮਾਰ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਰੱਬੀ ਕਹਿਰ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਲੁਟ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਕੋਈ ਉਪਾਓ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਝਦਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਹ ਅਖਾਉਤ ਪਰਸਿਧ ਹੋ ਗਈ:–

"ਖਾਧਾ ਪੀਤਾ ਲਾਹੇਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹੇ ਦਾ"

ਇਸ ਨੇ ਭੀ ਇਹ ਸਮਝ ਰਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਹਿਦ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਮਖੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨੀ ਜਦੋਂ ਥੋੜਾ ਬਹੁਤ ਧਨ ਇਕਠਾ ਕਰ ਲੈਣਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੁਟ ਲਿਆਵਾਂਗੇ:–

"ਧਨ ਜੋਬਨ ਦੋਇ ਵੈਰੀ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹੀ ਰਖੇ ਰੰਗ ਲਾਇ,
ਦੂਤਾਂ ਨੂੰ ਫੁਰਮਾਇਆ ਲੈ ਚਲੇ ਪਤਿ ਗਵਾਇ" ਦੇ ਮਹਾਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਂ ਭਾਰਤਵਾਸੀ ਪਾਸ ਧਨ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਹੋਣਾ ਉਸ ਲਈ ਇਕ ਮੁਸੀਬਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਲੁਟੇਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ ਖੋਹ ਲੈਣਾ ਆਪਣਾ ਹਕ ਸਮਝਦੇ ਸਨ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਸਮਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਆਮ ਕਰਕੇ ਬੜਾ ਭਿਆਨਕ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਛਮੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਪਰ ਕੋਈ ਐਸਾ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਦਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਗਲ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੀ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਬੈਰੂਨੀ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਮਰ ਮਿਟਨ ਵਾਲੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਇਕ ਦਲ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਭਵਾ ਸਕਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪਛਮੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਪਰ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇ ਸਕਣ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਨਵ ਜੀਵਨ ਸੰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਛਕਿਆ ਉਹ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬੈਰੂਨੀ ਦੋਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਏ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਦੁਸ਼ਮਨ ਉਹ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਤੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਪਰ ਹਕੂਮਤ ਕਰਨ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਇਥੇ ਹੀ ਵਸ ਗਏ ਜਾਂ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਗ਼ਦਾਰ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਛਡਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਖੀ ਬਣ ਗਏ। ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਭੀ ਕੋਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਤਾਕਤ ਇਸ ਮੁਲਕ ਪਰ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਈ ਉਸ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੇ ਹਾਮੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਮਨ ਮੰਨੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿਤੇ ਕਿ ਉਹ ਸਾਧਾਰਨ ਜੰਤਾ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਚਾਹੁਣ ਲੁਟਣ ਪੁੱਟ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿਣ।

ਇਹ ਸਿਲਸਲਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ ਜਦ ਤੋਂ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਪਰ ਬਾਹਰੋਂ ਹਮਲੇ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਪਿੱਠੂ ਦੇਸੀ ਹਾਕਮ ਦੇਸ਼ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵਡੀ ਲਾਹਨਤ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਲਾਹਨਤ ਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਸਫਾਇਆ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਖਤਰਾ ਬੈਰੂਨੀ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਬ੍ਰਹਿਮਣਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਵਰਣ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀ ਵੰਡ ਅਨਸਾਰ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਮਨੁਖਾਂ ਦੇ ਇਕ ਹਿਸੇ ਦੀ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਹਮਦਰਦੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤੀ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਜੰਤਾ ਆਪਣੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਪਰ ਬਾਹਰੋਂ ਹਮਲੇ ਹੋਣ ਲਗ ਪਏ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਹਾਲਤ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਇਜੜ ਚਾਰਨ ਵਾਲੇ ਗਡਰੀਆਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਭੀ ਜਦੋਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਭਾਰਤ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੁਟ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ ਨਾਮ ਮਾਤ੍ਰ ਰਾਜੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਆਪਣੀਆਂ ਗਦੀਆਂ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੀਆਂ ਕਠਪੁਤਲੀਆਂ ਬਣ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਸਦਾ ਪਰਤਖ ਸਬੂਤ ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਪਖੀ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਸ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਪਰ ਤੁਲ ਗਏ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਭੀ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਪਖੀ ਬਣੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਕਦੇ ਭੀ ਮੇਲ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਭੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਹਥਾਂ ਵਿਚ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੋ ਵਡੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਕੋਈ ਹਮਲਾਆਵਰ ਔਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਟਾਕਰਾ ਭੀ ਸਿੰਘ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਧਰੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਦੇਸ਼ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲਗੀ ਰਹਿੰਦੀ।

ਸਾਡਾ ਭਾਵ ਇਹ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬੈਰੂਨੀ ਤਾਕਤਾਂ ਅਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਜੈਸੇ ਲੁਟੇਰੇ ਭੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੋੜਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਭੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਖਤਰਾ ਸਮਝਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦਿਨ ਭੀ ਚੈਨ ਨਾਲ ਬੈਠਣਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਰੋਜ਼ ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਨਵੀਆਂ ਮੁਹਿਮਾਂ ਖੜੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੀ ਘੋੜੇ ਦੀ ਕਾਠੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਪਰ ਚੜੇ ਚੜਾਏ ਹੀ ਸੌਂ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਥੇ ਇਹ ਪਰਗਟ ਕਰ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕੋਈ ਹਮਲਆਵਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਲੁਟ ਮਾਰ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਤਾਂ ਸਿਖ ਉਸਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਖੋਹ ਲੈਂਦੇ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਅਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਕਈ ਵੇਰ ਇਹ ਤਜਰਬਾ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਉਹ ਮਥਰਾ ਤੇ ਦਿਲੀ ਆਦਿ ਵਡੇ ਵਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਲੁਟਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜਦੇ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਲੜਕੀਆਂ ਤੇ ਲੜਕੇ ਫੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਤਾਂ ਸਿਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਖੋਹ ਲੈਂਦੇ ਅਤੇ ਐਸੇ ਸਖਤ ਹਮਲੇ ਕਰਦੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵੇਰ ਖਾਲੀ ਹਥ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਜਦ ਸਤਵੀਂ ਵੇਰ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਲੁਟ ਕੇ ਲੈ ਚਲਿਆ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕਰੜੇ ਹਥ ਲਾਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਖਿਝਕੇ ਉਸਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸਰੋਵਰ ਮਿਟੀ ਨਾਲ ਪੂਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਬਰੂਦ ਭਰਕੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਧਰਮ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਗਿਰਾ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਭੀ ਭੜਕਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੱਖੀਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜੰਡਿਆਲੇ ਦੇ ਹੰਦਾਲੀਏ ਮਹੰਤ ਜੋ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਿਠੂ ਸਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਥਾਪੇ ਸਨ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿਤੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਰੀਪੋਰਟਾਂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਪੁਜੀਆਂ। ਜੰਡਿਆਲੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਬੜੀ ਭੜਕਾਊ ਚਿਠੀ ਲਿਖੀ। ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਭੇਜਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਚੰਗੇ ਨਕ ਚਣੇ ਚਬਾਏ ਤਾਂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਕ ਲਖ ਤੋਂ ਵਧ ਪਠਾਨ ਲੈਕੇ ਅਠਵੀਂ ਵੇਰ ਪੰਜਾਬ ਪਰ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜੇਹੜੇ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਰਖਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਲੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਉਨਾ ਨੂੰ ਚਿਠੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਕਿ ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਇਸ ਗਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਸਾਥ ਦਿਓ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿੱਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਜਾ ਨਿੱਤ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦੀ ਮਾਰੀ ਹੋਈ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਦੇਸੀ ਹਾਕਮ ਜ਼ਾਲਮ ਦੇ ਪੱਖੀ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੋਇਆ ਪਵਿਤ੍ਰ ਆਦਰਸ਼ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਕੇ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦਿਲੀ ਤੇ ਕਾਬਲ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾਣ ਤੇ ਤੁਲੀਆ ਹੋਈਆ ਸਨ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਚੱਕੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾ ਪੜਾ ਹੇਠ ਆਕੇ ਪਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਠਵੀਂ ਵੇਰ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਵਧਿਆ ਤੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਾਣ ਦਾ ਰੋਸ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇ ਜੈਨ ਖਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫੌਜੀ ਜਰਨੈਲ ਕਜ਼ਲ ਬਾਸ਼ ਖਾਂ ਤੇ ਭੀਖਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕਾਫੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕੋ ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਹੋਰ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਦੁਰਾਨੀ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਆਉਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲੈਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਇਹੋ ਰਾਹ ਹੈ ਕਿ ਜੈਨ ਖਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਉਸ ਹਿਸੇ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਚਲੀਏ ਜਿਥੇ ਜੰਗਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬੈਰੂਨੀ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਤ ਹੈ।

ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਲ ਕੂਚ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਦੁਰਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਰਾਇਪੁਰ ਗੁਜਰਵਾਲ ਦੇ ਪਾਸ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਆ ਰੋਕਿਆ। ਹੁਣ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਭੀ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਇਸ ਵੇਰ ਬੜੇ ਖ਼ੂਨੀ ਇਰਾਦੇ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਤਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਵਰਦੀ ਲਾਲ ਸੀ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਖਾਲਸਾ ਦੱਲ ਵੱਲ ਅਗੇ ਵਧੀਆਂ ਤਾਂ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਲਾਲ ਸਾਗਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਘੁੰਮਣ ਘੇਰ ਵਿਚ ਫਸਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਇਸ ਦਲ ਦੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਬਚੇ ਤੇ ਬੁਢੇ ਭੀ ਕਾਫੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਗਿਣਤੀ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸੀ। (ਵੇਖੋ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ)

ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਣ ਦਾ ਭੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਇਕ ਐਸਾ ਚੱਕਰ ਚਲਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇਹੜੇ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਰਖਿਆ ਲਈ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ।

ਇਸ ਜ਼ਾਲਮ ਨੇ ਬਚਿਆਂ ਤੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਪਰ ਇਤਨੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕਲਿਆਂ ਛਡਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਉਹ ਪ੍ਰਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਹੀ ਲੈ ਆਏ ਸਨ। ਕੁਸ ਸਮੇਂ ਇਹੋ ਦਲ ਹੀ ਸਮੂਚਾ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਥੋਹੜੇ ਬਹੁਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਕਈਆ ਥਾਵੀਂ ਭੀ ਲੁਕ ਛੁਪਕੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਝਾੜ ਝਾੜ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੈਰੀ ਬਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕਠੇ ਹੋਕੇ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਇਹ ਭੇਦ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਸਾਰਾ ਇਸੇ ਇਕ ਦਲ ਵਿਚ ਇਕਠਾ ਹੈ ਜੇ ਇਸ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖਤਰਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਖਤਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਦੋ ਲਖ ਫੌਜ ਲੈਕੇ ਇਸ ਦਲ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਪਾਸੇ ੩੦ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਧੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਬਚੇ ਤੇ ਬੁਢੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੋ ਲਖ ਸਨਧਬਧ ਵੈਰੀ ਦਾ ਦਲ ਸੀ ਜਿਸ ਪਾਸ ਵਧੀਆ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜਵਾਨ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰ ਸਨ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਬਚਿਆ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਘੇਰਾ ਘੱਤ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਹਮਲੇ ਰੋਕਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਹ ਬਚਾਉ ਦੀ ਲੜਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਿਸੇ ਸੁਰੱਖਤ ਥਾਂ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵੈਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਘੁਮੰਡ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਪਰ ਕਰੜੇ ਹਮਲੇ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਭੀ ਅੱਗੋ ਮੂੰਹ ਤੋੜ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਦੋ ਲਖ ਨਾਲ ੨੦, ੩੦ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸੀ ਸੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜੰਗ ਦੇ ਥਕੇ ਹੋਇ ਸਨ। ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੁ ਨ ਹਮਲੇ ਕੀਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਕੁਪ ਹਰੀੜੇ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਰਖਿਆ ਪੰਗਤੀਆਂ ਟੁਟ ਗਈਆਂ। ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਅਤੇ ਬਚਿਆਂ ਦਾ ਇਤਨੀ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਕਤਲਆਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੂਰਜ ਇਸ ਦਰਦਨਾਕ ਸੀਨ ਨੂੰ ਵੇਖ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਇਤਨਾ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਯ ਅੱਗੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖਿਆ ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਪਹਾੜਾਂ ਉਹਲੇ ਛੁਪਾ ਲਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਮੀਲ ਤੱਕ ਖਿਲਰੀਆਂ ਪਈਆ ਸਨ। ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਮੁਕਾਣ ਪਰ ਤੁਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਨਹੀਂ ਜਿਊਂਦਾ ਉਹ ਉਸ ਸਿੱਖੀ ਸਪਿਰਟ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਸਿੱਖ ਵਿਚ ਭੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਲੱਖਾਂ ਵੈਰੀਆਂ ਨਾਲ ਟਕੱਰ ਲੈਣ ਤੋਂ ਭੀ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਵਕਤ ਸੀ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਲ ਜੰਗ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਵੈਰੀ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਨਾਲ ਮੈਦਾਨ ਅੱਟਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਭਿਆਨਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੰਘ ਜਿਸਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਸੀ ਉਚੀ ਥਾਂ ਪਰ ਖੜਾ ਹੋਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਝੁਲਾਣ ਲਗਾ। ਉਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਨ ਇਹ ਨਾ ਸਮਝ ਲਵੇ ਕਿ ਕੇਸਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨੀਵਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਉਚਾ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਮੁਕ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਚੀ ਥਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਲਾਲ ਵਿਚ ਆਕੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਜੈਕਾਰਾ ਗਜਾਇਆ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਫੌਜੀ ਦਸਤਾ ਉਸ ਪਾਸੇ ਵਧਿਆ। ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਸ ਖੜਾ ਵੇਖਕੇ ਫੌਜੀ ਦਸਤੇ ਦੇ ਆਗੂ ਨੇ ਉਸ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਦ ਤੱਕ ਮੈਂ ਆਗਿਆ ਨਾ ਦੇਵਾਂ ਇਸ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਇਹ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ?

ਸਿੰਘ:—ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਝੁਲਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਫੌਜਦਾਰ:—ਇਸਦੇ ਝੁਲਾਣ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ਹੈ ?

ਸਿੰਘ:—ਇਹ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਵੇ ਕਿ ਕੇਸਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੱਜੇ ਝੂਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਫੌਜਦਾਰ:—ਇਸਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਪਰ ਕੀ ਅਸਰ ਪਵੇਗਾ ?

ਸਿੰਘ:—ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਦਲੀਲ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਅਜੇ ਜਿਊਂਦਾ ਹੈ।

ਫੌਜਦਾਰ:—ਕੀ ਤੂੰ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਥ ਸਮਝਦਾ ਹੈਂ ?

ਸਿੰਘ:—ਹਾਂ ਇਸ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਜੋ ਸਿੰਘ ਹੈ ਉਹ ਪੰਥ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ।

ਫੌਜਦਾਰ:—ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ ਪੰਥ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਕੀ ਮੁਰਾਦ ਹੈ ?

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੰਘ:—ਪੰਥ ਉਸ ਜਜ਼ਬੇ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ ਜੋ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਫੌਜਦਾਰ:—ਕੀ ਮਤਲਬ ?

ਸਿੰਘ:—ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਬਿਜਲੀ ਵਿਚ ਜੋ ਕਰੰਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹੀ ਬਿਜਲੀ ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਖਾਸ ਜਜ਼ਬਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਪੰਥ ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਫੌਜਦਾਰ:—ਤਾਂ ਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦਲ ਨੂੰ ਪੰਥ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ?

ਸਿੰਘ:—ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਦਲ ਪੰਥ ਦਾ ਜ਼ਾਹਰਾ ਰੂਪ ਹੈ ਅਸਲ ਰੂਪ ਤਾਂ ਸਿੱਖੀ ਜਜ਼ਬਾ ਹੀ ਹੈ।

ਫੌਜਦਾਰ:—ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਇਕਲੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਵੇਖਕੇ ਡਰ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ?

ਸਿੰਘ:—"ਨਿਰਭਉ ਜਪੈ ਸਗਲ ਭਉ ਮਿਟੈ" ਦੇ ਮਹਾਵਾਕ ਅਨਸਾਰ ਅਸੀਂ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਭ ਡਰ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਫੌਜਦਾਰ:—ਤੂੰ ਰਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਲੁਕ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬਚਾਈ ?

ਸਿੰਘ:—ਲੁਕ ਛੁਪਕੇ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਰਣ ਵਿਚ ਜੂਝਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹਥ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਫੌਜਦਾਰ:—(ਹੈਰਾਨ ਹੋਕੇ) ਤਾਂ ਕੀ ਤੂੰ ਅਜੇ ਭੀ ਲੜਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰਖਦਾ ਹੈਂ ?

ਸਿੰਘ:—ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ! ਮੇਰਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਖੜਾ ਕਰਕੇ ਜੈਕਾਰਾ ਗਜਾਉਣ ਦਾ ਇਹੋ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘ ਲੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ ਦੁਸ਼ਮਣ ਕਿਧਰੇ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਵੇ।

ਫੌਜਦਾਰ:—(ਸਾਥੀਆਂ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ) ਵੇਖ ਲਉ ਭਈ ਇਹ ਸਿੰਘ ਮੌਤ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਮਖੌਲ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਸਿਪਾਹੀ:—(ਜਨਾਬ ਆਲੀ!) ਇਹੋ ਚੀਜ਼ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ। ਵੇਖੋ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਸਭ ਸਾਥੀ ਮਰ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ।

ਫੌਜਦਾਰ;—(ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ) ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਇਕੋ ਵੇਰ ਤੇਰੇ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰੀਏ ਤੂੰ ਕਿਤਨੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ ?

ਸਿੰਘ:—ਪੰਜਾਂ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਹਥ ਵੇਖ ਲਉ।

ਫੌਜਦਾਰ:—ਬਹੁਤ ਹਛਾ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਉ।

ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਜੈਕਾਰਾ ਗਜਾਇਆ। ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ 'ਰੋਹ' ਨਾਲ ਸੁਰਖ ਹੋ ਗਿਆ। ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਤੇਜ਼ ਇਤਨਾ ਵਧ ਗਿਆ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੂੰ ਅਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਕਰਨੀਆਂ ਕਠਨ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਫੌਜਦਾਰ ਨੇ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਸਚ ਮੁਚ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੋਈ ਐਸਾ ਤੇਜ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਅਦਭੁਤ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸਿੰਘ ਰਣ ਤੱਤੇ ਵਿਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਮੁਖ ਪਰ ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਆਭਾ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਨਬੀਆਂ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਪਰ ਝਲਕਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਭੈਤਾ ਅਤੇ ਦਲੇਰੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਿਪਾਹੀ ਜੋ ਟਕਿਆਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਲੜਦੇ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ? ਫੌਜਦਾਰ ਨੇ ਕਈ ਵੇਰ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸਿਪਾਹੀ ਸਿੰਘ ਵਲ ਵਧਾਏ ਪਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਝ ਨਾ ਵਟੀ ਗਈ। ਆਖਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘ ਪਰ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰ ਦਾ ਸਿੰਘ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਸ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਤੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਦੋਵੇਂ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ, ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ, ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਸ਼ਹੀਦ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਸੁਧਾ ਸਿੰਘ ਸਾਰੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ। ਸ. ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਤੇ ਸ: ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਕਈ ਵੇਰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਸਫਾਂ ਵਿਚ ਵੜ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਇਕ ਵੇਰ ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਾ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਜੇ ਤੂੰ ਮਰਦ ਹੈਂ ਤਾਂ ਆ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੋ ਹਥ ਕਰ ਲੈ। ਮੇਰਾ ਤੇ ਤੇਰਾ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਜੰਗ ਹੋਵੇ ਸਾਰੀ ਸੈਨਾ ਵੇਖੇ। ਪਰ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਾਮ ਹੋਣ ਪਰ ਜੋ ਸਿੰਘ ਬਚੇ ਉਹ ਕੁਤਬਾ ਤੇ ਬਾਹਮਣੀ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਪਾਸੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਹਠੂਰ ਵਾਲੀ ਢਾਬ ਤੇ ਆ ਗਏ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੇ ਬੜੇ ਸਖਤ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਪਰ ਪਾਣੀ ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਹਟਣਾ ਪਿਆ।

ਸਿੰਘ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਫੂਲ, ਮਰਾਝ, ਬਰਾਜ, ਢਪਾਲੀ, ਤੱਪਾ ਤੇ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ ਆਦਿ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਧਰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਅਠ ਦਸ ਕੋਹ ਵਿਚ ਖਿਲਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਕਟਵਾ ਕੇ ਇਕਠੇ ਕਰ ਲਏ ਤੇ ਗਡਿਆਂ ਪਰ ਲਦ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਲੈ ਤੁਰਿਆ ਤਾਕਿ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਇਹ ਦਸੇ ਕਿ ਮੈਂ ਸਭ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਾ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਵਡਾ ਘਲੂਘਾਰਾ ਹੈ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪਾਸ ਇਕ ਮੁਨਾਰਾ ਚਿਣ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਫਿਰ ਢਾਹ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਧੁਮਾ ਦਿਤੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਅਸਲ ਮੰਬਾ ਤਾਂ ਮਾਲਵਾ ਸੀ ਜਿਥੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਜੈਸੇ ਮਹਾ ਪੁਰਖ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨਵੇਂ ਸਿੰਘ ਸਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੰਗ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਤੇ ਵੇਰਵਾ

ਕੁਪ ਤੇ ਰਹੀੜੇ ਦਾ ਜੰਗ ਵਡਾ ਘਲੂ ਘਾਰਾ ਫਰਵਰੀ ੧੭੬੨ ਈਸਵੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ੧੮੧੯ ਬਿ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਕੁਪ ਤੇ ਰਹੀੜਾ ਦੋ ਪਿੰਡ ਲਾਗੋ ਲਾਗ ਹਨ। ਰਹੀੜਾ ਕੁਪ ਤੋਂ ਛਿਪਦੀ ਵਲ ਹੈ। ਏਹ ਦੋਵੇਂ ਪਿੰਡ ਲੁਧਿਆਣਾ ਧੂਰੀ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਦੇ ਉਪਰ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਤੇ ਅਹਿਮਦਗੜ੍ਹ ਦੋਹਾਂ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਹਨ। ਕੁਪ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪਿੰਡ ਰਿਆਸਤ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਵਿਚ ਸਨ।

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਲਾਲ ਵਰਦੀ ਪਹਿਣੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮੂੰਹ ਹਨੇਰੇ ਦੇਖੀ ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਕੇਸੂ ਫੁਲੇ ਹੋਏ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦੇਖ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਗਿਲਜਿਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਝਟ ਪਟ ਤਿਆਰੀ ਕਰਕੇ ਵਹੀਰ ਨੂੰ (ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਬੁਢਿਆਂ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ) ਅਗੇ ਲਾਕੇ ਸੱਜੇ ਤੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਦਲ ਕਰਕੇ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਪੱਛਮ ਵਲ ਦੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਕੋਹ ਵਹੀਰ ਅਗੇ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦੁਰਾਨੀ ਹੱਲਾ ਕਰਕੇ ਵਹੀਰ ਵਿਚ ਆਣ ਵੜੇ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਤੇ ਬਚੇ ਕਤਲ ਹੋ ਗਏ। ਫੇਰ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਦਾ ਗੋਲ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣਾ ਕੇ ਵਿਚਾਲੇ ਵਹੀਰ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਅਗੇ ਵਧੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੀ ਇਸ ਤਰਤੀਬ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਭੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਭੰਗੀ, ਨਕਈ, ਘਨੀਯੇ, ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸ਼ੁਕਰਚਕੀਏ, ਡਲੇਵਾਲੀਏ, ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਮਿਸਲ, ਕਰੋੜੀਏ, ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ, ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ। ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਇਸ ਤਰਾਂ ਸੀ। ਵਹੀਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸ: ਸਯਾਮ ਸਿੰਘ, ਸਜੇ ਪਾਸੇ ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਖਬੇ ਪਾਸੇ ਸ: ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਕਰਚਕੀਆ, ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹੀਏ, ਕਰੋੜੀਏ ਤੇ ਡੱਲੇ ਵਾਲੀਏ ਸਨ ਜੋ ਹਰ ਥਾਂ ਲੋੜ ਅਨਸਾਰ ਕੁਮਕ ਭਜਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਸਿੰਘ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਵਲ ਵਧਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਰਾਇਕੋਟੀਏ, ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਵਾਲੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਜੰਡਿਆਲੇ ਦਾ ਨਿਰੰਜਣੀਆਂ ਮਹੰਤ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਲਿਆਏ ਸਨ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਕੇ ਜੰਡਿਆਲੇ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਰਵਾਂ ਰਵੀਂ ਤਲਬਣ ਦੇ ਪੱਤਣੋਂ ਸਤਲੁਜ ਲੰਘਕੇ ਰਾਏਪੁਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਾਸ ਦੀ ਹੋਕੇ ਕੁਪ ਰਹੀੜੇ ਵਲ ਨੂੰ ਵਧਿਆ ਸੀ। ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਮੁਠ ਭੇੜ ਰਾਏਪੁਰ ਹੋਈ ਸੀ, ਫੇਰ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਸਿੰਘ ਅਗੇ ਹਨ ਸੋ ਉਹ ਏਥੋਂ ਅਗੇ ਨੂੰ ਵਧਿਆ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਵੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਬੜੇ ਰੋਹ ਨਾਲ ਲੜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਅਗੇ ਹਥ ਜੋੜ ੨ ਪੁਕਾਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਇਹ ਸਮਾਂ ਯੁਧ ਹੈ, ਪੰਥ ਦੀ ਲਾਜ ਰਖੋ। ਜਿਉਂਦੇ ਰਹੇ ਤਦ ਰਾਜ ਭੋਗੋਗੇ, ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਕੇ ਸਚ ਖੰਡ ਵਾਸਾ ਕਰੋਗੇ। ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਘੋੜੇ ਭਜਾ ੨ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲੜਾਂਦੇ ਤੇ ਆਪ ਜਾਨਾਂ ਝੂਜਕੇ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੇ ਇਸ ਦਿਨ ਬਾਹਾਂ ਜ਼ਖਮ ਲਗੇ। ਸਾਰੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਿਹਾ ਤੇ ਇਸਦੇ ਸਰੀਰ ਪਰ ਕੁਲ ੩੬ ਜ਼ਖਮ ਸਨ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਏਹੋ ਪੰਥ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ੧੭੫੬ ਈ: ਵਿਚ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਪਰ ਫਤਿਹ ਪਾ ਕੇ ਪੰਥ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿਤਾ ਤੇ ਤਖਤ ਪਰ ਬਿਠਾਇਆ ਸੀ।

ਪਰ ਆਮ ਤੌਰ ਪਰ ਇਹ ਨਵਾਬ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਪਰ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਦਿਨ ਸ੍ਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਈ ਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ —ਇਸਦੇ ਸਰੀਰ ਪਰ ਸੋਲਾਂ ਜ਼ਖਮ ਲਗੇ। ਇਸ ਦਿਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਇਕ ਦੋ ਗਲਾਂ ਬੜੀਆਂ ਅਜੀਬ ਹੋਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਿਰਭੈਤਾ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦਾ ਘੋੜਾ ਥਕ ਗਿਆ ਤੇ ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਰਹਿ ਖੜੋਤਾ ਉਸਦਾ ਸੇਵਕ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਚਾਬਕ ਮਾਰਨ ਲਗ ਪਿਆ ਸ੍ਰਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਘੋੜੇ ਦੇ ਚਾਬਕ ਨਾ ਮਾਰ, ਸਿੰਘ ਮੈਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਮਖੌਲ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਘੋੜਾ ਕੁਟਾਕੇ ਡਰਦਾ ਮਾਰਿਆ ਨਠ ਗਿਆ ਐਸੀ ਜੀਉਣ ਤੇ ਮਰਨਾ ਚੰਗਾ ਹੈ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਪੰਥ ਗੀਦੀ ਕਹੇ ਇਸ ਪਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਪਣਾ ਘੋੜਾ ਦੇਕੇ ਸ੍ਰਦਾਰ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾ ਲਿਆ ਏਸ ਤਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਅਜੀਬ ਘਟਨਾ ਸ੍ਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿ ਤੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਅਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਦੋ ਹੱਥ ਕਰਨੇ ਹਨ ਹੁਣ ਵੇਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰ ਸ੍ਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਕੇ ਘੋੜਾ ਛੇੜ ਕੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਜਾ ਧਸਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਭੀ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਥੇ ਬੜੇ ਹਥ ਦਿਖਾਏ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੇ ਛਿਕੇ ਛੁਕਾ ਦਿਤੇ ਪਰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਕਿਤੇ ਨਾ ਲਭਾ ਓੜਕ ਉਹ ਲੜਦੇ ਭਿੜਦੇ ਅਪਣੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਲਛੀ ਰਾਮ ਦੀਵਾਨ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਵਾਲੇ ਰਾਇ ਕੋਟੀਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਰੋਕਦੇ ਸਨ ਪਿਛੇ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਜੈਨ ਖਾਂ ਜੰਗ ਦੇਕੇ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ ਅਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਰੋਹਬ ਵਿਚ ਆਕੇ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਤੇ ਰਾਇ ਕੋਟੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅੱਗੇ ਵਧਣੋ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਥੋੜੇ ਲਗਦੇ ਹਨ ਪਰ ਰੋਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ ਇਸਤਰਾਂ ਲੜਦੇ ਭਿੜਦੇ ਰਾਇਕੋਟ ਤੋਂ ਪਰੇ ਪਿੰਡ ਗਹਲਿ ਵਿਚ ਵਹੀਰ ਵਲੇ ਸਿੰਘ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਤਖਤੇ ਬੰਦ ਕਰ ਲਏ ਸਿੰਘ ਰਟਰਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਆੜ ਲੈਕੇ ਬੈਠੇ ਤੇ ਬਚਾਉ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦਲ ਨੇ ਆਕੇ ਬਹੀਰ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਪਰ ਨੁਕਸਾਨ ਬਹੁਤ ਹੋਇਆ ਕੁਤਬ ਬਾਹਮਣੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਜਟਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਉਹ ਢੋਲ ਵਜਾਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਅੱਗਾ ਰੋਕ ਖੜੋਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਐਸਾ ਜੋਰ ਦਾ ਹਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਟ ਭਜ ਗਏ ਐਥੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧਕੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਲੜਦਾ ਭਿੜਦਾ ਹਠੂਰ ਦੀ ਢਾਬ ਪਰ ਪਹੁੰਚਿਆਂ ਤੇ ਪਾਣੀ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਇਸੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲਵੇ ਪੁਚਾਉਣ ਲਈ ਜੋ ਆਦਮੀ ਪਟਿਆਲੇ ਵਲਿਅ ਨੇ ਅਗਿਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜੇ ਹੋਏਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਏਥੇ ਪਾਣੀ ਪੀ ਲਵੋ। ਅਗੇ ਦਸ ਕੋਹ ਤਕ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਏਥੇ ਜਲ ਛਕਿਆ। ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਢਾਬ ਪਰ ਕਬਜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਬੜਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਢਾਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਾ ਲਗਣ ਦਿਤਾ। ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਇਕਨੇ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਏ। ਪਾਣੀ ਨ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਪਹੁੰਚਣ ਕਰਕੇ ਤੇ ਦਿਨ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਪਿਛੇ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂ ਵਾਲੀਏ ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਮੁੜਦੇ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਿਆ ਕਿ ਆ ਅੱਗੇ ਵਧ ਤੇ ਦੋ ਹਥ ਕਰ।

ਪੰਥ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ ਤੇ ਥਾਉਂ ਥਾਈਂ ਖਿੰਡ ਕੇ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਨੇ ਇਲਾਜ ਕਰਾਏ। ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਪੰਥ ਨੇ ਬਿਸਰਾਮ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਇਕੱਠ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ੨ ਨੇ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਦੁਖ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਧ ਸੁਧਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ੧੭੬੧ ਈ: ਵਿਚ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਤੀਜੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਰਹੱਟੇ ਹਾਰ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਉਤਰੀ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਖਤਮ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਡਾ ਘਲੂਘਾਰਾ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਇਸ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਇਕ ਸਾਲ ਬਾਦ ਹੋਇਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦਲ ਵਹੀਰ ਸਮੇਤ ਤੀਰ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤੇਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਜਾਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਖਤਮ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਤੇ ਉਹ ਮੁੜਦਾ ਹੋਇਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਕੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਨੂੰ ਢਾਹ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਸਿੰਘ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਬਾਦ ਹੀ ਉਠੇ ਤੇ ਐਸੇ ਕੜਕੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ੧੭੬੩ ਵਿਚ ਅਰਥਾਤ ਵਡੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਤੋਂ ਇਕ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਏਹ ਹੈ ਗੁਰੂ ਕੀ ਬਰਕਤ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਖਾਲਸਾ ਇਤਨੇ ਕਰੜੇ ਜੰਗਾਂ ਜੁਧਾਂ ਤੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਧਦਾ ਫੁਲਦਾ ਰਿਹਾ! ਪਰ ਏਹ ਸਾਰੀ ਖੂਬੀ ਗੁਰੂ ਆਸਰੇ ਪਰਨੇ ਰਹਿਣ ਤੇ ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਤੇ ਗੁਰੂ ਭਾਵਨਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸੀ।

ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਨੁਕਸਾਨ ਏਹ ਪਹੁੰਚਿਆ ਕਿ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਈ। ਜਿਸ ਦਾ ਅਜੇ ਤਕ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਇਸ ਜੰਗ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਮਾਰਚ ੧੭੬੨ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਵੈਸਾਖ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਪਰ ੪ ਫਰਵਰੀ ੧੭੬੨ ਠੀਕ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦੀ। ਕੁਪ ਰਹੀੜੇ ਤੋਂ ਮਹਿਲ, ਕੁਤਬਾ ਬਾਮਣੀ ਤੇ ਹਠੂਰ ਏਹ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਕੋਹ ਦੀ ਵਿਥ ਪਰ ਹਨ। ਪਿੰਡ ਕੁਠਾਲਾ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਵਿਚ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਾਂਗਾਂ ਵਾਲਾ ਕਰਕੇ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਏਥੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵੇਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜਥਾ ਲੰਘਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਏਥੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਏਥੇ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਲਿਖਤੀ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਨਗਰ ਦੇ ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਏਹ ਬੀੜ ਜਥੇ ਵਾਲੇ ਏਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਕਰ ਗਏ ਸਨ ਜਦੋਂ ਜੰਗ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਕੁਪ ਪਿੰਡ ਉਜੜ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਫੇਰ ਵਸਾਇਆ ਗਿਆ ਰਹੀੜਾ ਜਿਥੇ ਹੁਣ ਵਸਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਹੀ ਵਸਦਾ ਸੀ ਪਹਿਲਾਂ ਏਹ ਪਿੰਡ ਨੇੜੇ ੨ ਸਨ ਹੁਣ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਢਾਈ ਮੀਲ ਦਾ ਫਾਸਲਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕ ਜਨੋਂ

ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਬਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ, ਘਲੂ ਘਾਰੇ
ਸਿਖ ਰਾਜ ਦਾ ਆਦਿ ਅੰਤ ਸਮਾਪਤ ਹੈ
ਹੁਣ ਏਦੂੰ ਅਗੇ ਪੜ੍ਹੋ

ਗੁਰ ਸਾਗਰ ਲਹਿਰਾਂ

ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਲਹਿਰ, ਨਾਮਧਾਰੀ ਲਹਿਰ, ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ, ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ
੧੯੧੪–੧੫ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼, ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ, ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ
ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਆਦਿ।

ਆਪ ਅਗੇ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਜ਼ਰੂਰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਪੜ੍ਹੋ ਤੇ ਦਾਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਭੁਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਫਾ ਪੰਗਤੀ ਲਿਖ ਕੇ ਚਿਠੀ ਦਵਾਰਾ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਜੁ ਅਗਲੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਛਾਪਣ ਵੇਲੇ ਦਰੁਸਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਦਾਸਃ– ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਾ ਆਦਿ ਅੰਤ

ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਰੰਗੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤੀ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਵਜਦ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ-

"ਛਾਪੂ ਜ਼ਾਤਨ ਕੋ ਦੌਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ,
ਵਹੁ ਯਾਦ ਕਰੇ ਹਮਰੀ ਗੁਰਿਆਈ।"

ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਉਹ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਜ਼ਾਤਾਂ ਜਿੰਨਾ ਦਾ ਵਰਣ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀ ਵੰਡ ਅਨੁਸਾਰ ਬਹੁਤ ਨੀਵਾਂ ਦਰਜਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿੰਨਾ ਨੂੰ ਦਲਤ ਜ਼ਾਤੀਆਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਮੈਂ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਯੋਗ ਬਣਾ ਦਿਆਂਗਾ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰਖਣਗੇ। ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਨ ਤੇ ਮਰਦਿ ਕਮਾਲ ਸਤਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਵਾਕ ਸਚੇ ਹੋਇ । ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਭਰੋਸੇ ਦੇਗ ਤੇ ਤੇਗ ਦਾ ਉਹ ਦੌਰ ਚਲਾਇਆ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਇਜ਼ਮ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਸੀ ਅਤੇ ਲੋਕ ਜ਼ਾਤਪਾਤ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਜਕੜੇ ਹੋਇ ਸਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਾਕੇ ਜ਼ਾਤਪਾਤ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਚੌਹਾਂ ਵਰਨਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਕੇ ਭਾਈ ਭਾਈ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ "ਸਿੱਖ ਸਿੱਖ ਪਰ ਵਾਰਤਾ ਪ੍ਰਾਣ" ਦੇ ਬਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਖਾਤਰ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਭੀ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇਹੜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਉਨਤੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਖਾਸ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਗੁਣ ਕੌਮ ਵਿਚੋਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਹ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਸਬਕ ਸਿਖਾਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਚਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਤੁਰਕ ਰਾਜ ਦੇ ਪੰਜੇ ਵਿਚੋਂ ਛੁਡਾਣ ਲਈ ਬੇਮਿਸਾਲ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਘਰ ਬਾਰ ਛਡਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ। ਕਈ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਅਨਾਜ ਦਾ ਮੂੰਹ ਨਾ ਵੇਖਣਾ, ਘੋੜਿਆ ਪਰ ਚੜੇ ਚੜ੍ਹਾਏ ਸੌਂ ਲੈਣਾ। ਮੋਟੇ ਸੋਟੇ ਕੰਬਲ ਓੜ੍ਹਨੇ ਚੰਗਾ ਖਾਣ ਪੀਣ ਪਹਿਨਲ ਤੇ ਚੰਗੇ ਮਕਾਨਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਮਹੋਨਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਗੁਰੀਲਾ ਯੁਧ ਜਾਰੀ ਰਖਣਾ, ਇਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਤੰਤ੍ਰਤਾ ਲਈ ਫੈਸਲਾ ਕੁਨ ਜੰਗ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਇਕ ਗੱਲ ਹਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲੋਂ ਮੌਤ ਹਜ਼ਾਰ ਦਰਜੇ ਚੰਗੀ ਹੈ ਮਿ: ਮੋਕਾਲਫ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਹਾਸ ਲਿਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚੋਂ ਅੱਜ ਭੀ ਜੇ ਕਣਕ ਦਾ ਬੂਟਾ ਉਖਾੜੀਏ ਤਾਂ ਹੇਠੋਂ ਧਰਤੀ ਲਾਲ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਚੱਪਾ ਚੱਪਾ ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਰੰਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਭੂਮੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਦੀ ਸੁਰਖੀ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾਈ ਬੈਠੀ ਹੈ।

ਸਿਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇ ਮਿਸਾਲ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਪੰਜਾਬ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਮਨਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜਮਰੌਦ ਤੱਕ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਕੇਸਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਝੁਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕੌਮ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੀ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਐਸ਼ ਇਸ਼ਰਤ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਵਿਚ ਰਾਜ ਭਾਗ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਦਾ ਬਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਫਿਰ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਠਨ ਤੇ ਗਿਰਨ ਦਾ ਇਹ ਚੱਕਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਚਲਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਵੀ ਅਲਾਮਾ ਇਕਬਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ:-

"ਆ ਮੈਂ ਤੁਝੇ ਬਤਾਊ ਤਾਰੀਖ ਆਮ ਕਿਆ ਹੈ
ਸ਼ਮਸ਼ੇਰੋ ਸਨਾ ਅੱਵਲ ਤਾਊਸੋ ਰਬਾਬ ਆਖਰ"

ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਜਦ ਕੌਮਾਂ ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਰਾਗ ਰੰਗ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋ ਕੇ ਤਾਊਸ ਤੇ ਰਬਾਬ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਭਾਵ ਸੁਖ ਆਰਾਮ ਤੇ ਅਯਾਸ਼ੀ ਵਿਚ ਗੱਰਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਤਾਕਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸੋਂ ਖੁਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਤਾਕਤ ਜਦੋਂ ਦੂਜੀ ਪਾਸੋਂ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਖੋਂਹਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੀ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਭੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਅਨਭਵ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਸੁਕ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਹੁਣ ਖੜ ਸੁਕ ਦਰਖਤ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਪਰ ਡੇਗਣ ਲਈ ਖੰਡੇ ਦੀ ਅੰਧੇਰੀ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੰਗੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਇਤ੍ਹੋਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:-

ਜੜ ਮੁਗਲ ਦੀ ਸੁਕ ਸੁਗਈ।
ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਨੇ ਯਹਿ ਲਖ ਲਈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨਸਾਰ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਇਤਨੀ ਪਰਬਲ ਅੰਧੇਰੀ ਚਲਾਈ ਕਿ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਖਤਮ ਕਰਦਾ ਧਰਤੀ ਪਰ ਆ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ (ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ) ਨੇ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੇ ਖੜ ਸੁਕ ਦਰਖਤ ਨੂੰ ਇਤਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਹੱਕਾ ਮਾਰਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਟਾਹਣੇ ਟੁਟ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਪਰ ਡਿਗ ਪਏ। ਪਿਛੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸੰਗਰਾਮ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਬਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਾਰਾਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ।

ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਅਨਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਖਿੰਡੀ ਪੁੰਡੀ ਤਾਕਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰਖੀ ਜਾਵੇ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਯਤਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਭੀ ਹੋਏ। ਇਸ ਕੌਮੀ ਉਸਰਈਏ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਹੱਲ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਮਿਲਣ ਲੱਗਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਕਦਰ ਹੋਣ ਲਗੀ। ਸਿੱਖ ਕੰਠ ਕੜੇ ਪਹਿਨ ਕੇ ਸਿਰ ਉਚਾ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਪਰ ਫਿਰਨ ਲਗੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਕਦੇ ਮੁਲ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਪਰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਦਸਤਾਰਾਂ ਚਮਕਣ ਲਗੀਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਗ ਨੇਤਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਉਹ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਬਿਆਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਤਹਾਸ ਦੇ ਪੱਤਰਿਆਂ ਤੋਂ ਜੋ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਦੀਆਂ ਝਲਕਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅਜ ਭੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਾਣ ਨਾਲ ਛਾਤੀ ਚੌੜੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਿਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਰੰਗ ਲਿਆਈਆਂ ਅਤੇ ਸਿਖ ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਏ। ਜਿਹੜੇ ਭੂਰੇ ਪਹਿਨਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਬਸਤ੍ਰ ਪਹਿਨਣ ਲਗ ਪਏ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਵਧਾਉਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਦਾ ਫਿਕਰ ਰਿਹਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੀ ਕਮੀ ਨਾ ਰਹੀ। ਅੰਤ ਉਹ ਇਕ ਐਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਫੌਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ। ਜਿਸਦੇ ਜੋੜ ਦੀ ਫੌਜ ਉਸ ਸਮੇਂ ਏਸ਼ੀਆ ਭਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖੋਜੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਭੀ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖ ਫੌਜ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਬੇਜੋੜ ਸੀ। ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਬੋਨਾਪਾਰਟ ਦੀ ਹਾਰ ਪਿਛੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਭੀ ਦੇਸ਼ ਪਾਸ ਸਿਖਾਂ ਵਰਗੀ ਸੁਰਖਿਤ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਫੌਜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਦੇ ਕਈ ਜਰਨੈਲ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨੀ ਫ਼ਖਰ ਦੀ ਗਲ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿਖ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜਿਤਨਾ ਇਲਾਕਾ ਚਾਹੁਣ ਫਤਿਹ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਫੌਜੀ ਜਰਨੈਲ ਬੈਠੇ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ਸ਼ੋਭਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਲੂਏ ਨੇ ਉਠਕੇ ਕਿਹਾ, "ਮਹਾਰਾਜ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਹਦਾਂ ਜਮਰੌਦ ਤਕ ਪੁਜ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪਛਮ ਵਲ ਤਾਂ ਹੁਣ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅੜਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਪਰ ਜੇ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਤੀਰਥ ਹਰਿਦੁਆਰ ਤੇ ਪ੍ਰਾਗਰਾਜ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਲਏ ਜਾਣ।" ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁਖੜੇ ਪਰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਛਾ ਗਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਲਿਆਉ, ਵੇਖੀਏ ਇਹ ਤੀਰਥ ਕਿਸ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਹਨ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਨਕਸ਼ਾ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਉਕਤ ਦੋਵੇਂ ਤੀਰਥ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਲਾਲ ਰੰਗ ਫਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੂਰਦਰਸ਼ੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਬੜਾ ਕੁਟਲ ਨੀਤੀ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਛਲ ਵਲ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਜਮਾਉਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, "ਨਲੂਆ ਜੀ ਆਪ ਦਾ ਖਿਆਲ ਤਾਂ ਸ਼ੁੱਭ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਪਰ ਭੀ ਲਾਲ ਰੰਗ ਫਿਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਤਹਾਸ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਸ ਕਥਨ ਵਿਚ ਅਸਲੀਅਤ ਕੁਟ ੨ ਕੇ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਵਿਸ਼ ਬਾਣੀ ਅਖਰ ਅਖਰ ਸੱਚੀ ਹੋਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿਖ ਰਾਜ ਤੇ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਵਾਲੇ ਸੂਰਬੀਰ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੇ ਅਖਰ ਕਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਮ

(ੳ)
ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਕੈਂਥਲ

(ਅ)
ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ
ਅਜਾਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ
ਅਘੜ ਸਿੰਘ
ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ

(ੲ)
ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੀਂਹਾ ਗਿਦੜ

(ਸ)
੧ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ, ੨ ਸੈਂਟੀ ਵਾਲੇ
੩ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ
੪ ਸਹਿਜਾ ਸਿੰਘ

(ਹ)
ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ

(ਕ)
ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਇੰਦਰ ਗੜ੍ਹ
ਕਾਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ

(ਖ)
ਖੁਦਾ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ

(ਚ)
ਚੰਦੂ ਲਾਲ ਦੀਵਾਨ

(ਜ)
ਜੋਧ ਸਿੰਘ
ਜਗਿਤ ਸਿੰਘ ਲੁਹਾਰਾ

(ਠ)
ਠੇਠਰ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ

(ਧ)
ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ

(ਨ)
ਨਛਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ
ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਪੰਜ ਹੱਥਾ
ਨਿਰਭੈ ਚਿਮਨਾ

(ਪ)
ਪਧਾਣੀਏ ਸਰਦਾਰ
ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ
ਪ੍ਰਗਣਿਆਂ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ

(ਫ)
ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ

(ਭ)
ਭੂੰਦੜੀ (ਅਲਬਾਲ)

(ਮ)
ਮਾਨ ਘਰਾਣਾ
ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਜਿੰਦਾ ਸ਼ਹੀਦ
ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਮਾਹਮਾਂ ਸ਼ਾਹੀ

(ਰ)
ਰਸੂਲ ਪੁਰੀਏ ਸਰਦਾਰ
ਰੂਸੇ ਸਰਦਾਰ
ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਸਰਦਾਰ

(ਲ)
ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕੈਂਥਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Missing Page

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਿਹਾਂਤ : ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਧਨ ਸੋਚੇ, ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਕਿ ਉਮਰ ਨੇ ਆਪ ਦਾ ਸਾਥ ਨਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਫਗਣ ਵਦੀ ੮ ਸੰਮਤ ੧੯੩੮ (੬ ਫਰਵਰੀ ਸੰਨ ੧੮੮੧ ਨੂੰ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕਰ ਗਏ ।

ਬਾਬਾ ਅਜਾਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਕੇਵਲ ਏਨਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਦੇ ਭਾਦਰਾ ਨਗਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਰਈਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ । ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਉਥੋਂ ਉਪ੍ਰਾਮ ਹੋ ਕੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਆ ਰਹੇ, ਤੇ ਅੰਤਮ ਸਵਾਸਾਂ ਤੱਕ ਇਥੇ ਠਹਿਰੇ ਰਹੇ । ਆਪ ਜੀ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਬੜੇ ਪ੍ਰਬੀਨ ਸਨ, ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜੁਧ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ।

ਸ: ਅੱਘੜ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦਾ ਹੈ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਲਈ ਜੋ ਘਾਲਣਾਂ ਘਾਲੀਆਂ, ਅਤੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਮਾਰਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਉਹ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹਨ ।

ਜਨਮ:—ਆਪਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਨਿਗਾਹੀਆਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਕੰਬੋਵਾਲ, (ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਦੇ ਪਾਸ) ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ।

ਆਪ ਦਾ ਬਚਪਨ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘਿਆ, ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤਾਇਆ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰਸਿਖੀ ਵਿਚ ਪਰਪੱਕ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਰਾਤ ਦਿਨ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦੇਖਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਸਨ । ਰਬ ਦੀ ਨੇਤ ਇਹ ਕੁਝ ਸੋਚ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਿ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਤਾਇਆ ਜੀ) ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ । ਇਹ ਖਬਰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਕਟਾਰ ਵਾਂਗ ਫਿਰ ਗਈ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਸਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਦਿਲ ਵਿਚ ਠਾਣ ਲਈ । ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਲਵਈ ਅਣਖੀ ਸੂਰਮੇ ਨਾਲ ਲਏ, ਤੇ ਮੋਮਨ ਖਾਨ ਕਸੂਰ ਦੇ ਪਠਾਣ ਦਾ ਜੋ ਮੁਰਾਦ ਬੇਗਮ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਗਸ਼ਤੀ ਫੌਜ ਲੈਕੇ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਮਲੀਅ ਮੇਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਿਰ ਵਢਕੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ । ਉਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੁਧਾ ਸਰ (ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ) ਦੇ ਵਿਚ ਟਿਕਣ ਵਾਲੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਜੋ ਕਜ਼ੀ ਅਬਦੁਲਾ ਰਜ਼ਾਕ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਫਤਵੇ ਦੇਣ ਲਈ ਰਖਿਆ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿੰਡ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡ ਤੇ ਟਬਰ ਉਜਾੜ ਕੇ ਅਲੀ ਗੜ੍ਹ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਂ ਅਕਾਲ ਗੜ੍ਹ ਰਖਿਆ । ਆਪਨੇ ਫਿਰ ਜਾਕੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ! ਅਤੇ ਜਿਸ ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦਾ ਫਤਵਾ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਮਰਨ ਲਈ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਲਈ । ਉਹ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ ਭੋਰੇ ਵਿਚ ਵੜ ਗਿਆ । ਤਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਘਰ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਸਮੇਤ ਟਬਰ ਬੰਨ ਲਿਆ। ਤਦ ਉਸ ਸਹਿਮੀ ਹੋਈ ਨੇ ਦਸ ਦਿਤਾ ਕਿ ਕਾਜ਼ੀ ਭੋਰੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੋਰੇ ਦਾ ਜਿੰਦਾ ਤੋੜ ਕੇ ਭੋਰੇ ਵਿਚੋਂ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਨੇਜ਼ੇ ਤੇ ਟੰਗ ਕੇ ਬਾਹਰ ਲਿਆਂਦਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਵੀ ਕਈ ਯੁਧਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ।

ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਆਪ ਪਹਿਲੀ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਬੜੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਖਿਆਲ ਦੇ ਧਰਮਾਤਮਾਂ ਸਰਦਾਰ ਸਨ। ਆਪ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਉਰਦੂ, ਫਾਰਸੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਕਾਫੀ ਰਸੂਖ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਸਦਕਾ ਆਪ ਨੂੰ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਵਲੋਂ ਇਸ ਪ੍ਰਗਣੇ ਦਾ ਥਾਣੇਦਾਰ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸੁਚਜਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਆਉਣ ਪਰ ਆਪ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਕਾਰਨਾਮੇ ਵੇਖ ਕੇ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਮੁਰੱਬੇ ਲਾਇਲਪੁਰ ਮਿਲੇ। ਆਪ ਦੇ ਪੁਤਰ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜ਼ੈਲਦਾਰ, ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਮੌਜੂਦਾ ਹਨ।

ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਇਲਾਕਾ ਬਾਂਗਰ ਦੇ ਸੀਂਹੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਜੋਧੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜੋ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਪੰਥ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਇਸ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਰੀਰ ਪਰ ਵਡੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਵਡੇ ਵਡੇ ਸੱਤ ਫਟ ਲਗੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਸਿਧ ਜੋਧੇ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਹ ਮਾਨਯੋਗ ਪਿਤਾ ਸਨ।

ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਟਾਰੀ

ਸਿਖ ਰਾਜ ਦਾ ਚੰਦਰਮਾ ਛੁਪਦਾ ਵੇਖ ਜੁਆਨ।
ਸ਼ਹੀਦ ਸਭ ਰਾਵੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਫਰੰਗੀ ਭਜੇ ਜਾਨ॥

ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੇ ਅਦੁਤੀ ਜੋਧੇ, ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਅਣਖੀਲੇ ਜਰਨੈਲ ਤੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਛਾਵਾਂ। ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਟਾਰੀ, ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਉਸਰਈਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤਕ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਲਈ ਜੋ ਘਾਲਣਾਂ ਘਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਪੂਰਨੇ ਪਾਏ ਹਨ ਉਹ ਸਭ ਸਨਹਿਰੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹਨ।

"ਆਪ ਦਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਘਰਾਣਾ"

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਜਗਮਲ ਦਾ ਪੁਤਰ ਧੀਰਾ ਸਿਧੂ ਗੋਤ ਦਾ, ਜੋ ਇਕ ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਰਾਗੀ ਸੀ। ਜੈਸਲਮੇਰ ਦੇ ਮੋਢੀ ਜੈਸਲ ਭਠੀ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਉਠਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸੰਨ ੧੫੯੦ ਈ: ਦੇ ਲਗਭਗ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਮਹਿਰਾਜ ਨਗਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਚਰਨ ਸ਼ਰਨ ਲੈਕੇ ਆਬਾਦ ਹੋਇਆ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਚੰਦ ਨੇ ਪਿੰਡ ਕਾਉਂਕੇ (ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਆਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਪਿੰਡ ਬਨ੍ਹਿਆ। ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਚੰਦ ਦੇ ਦੋ ਪੁਤਰ ਗੌਰ ਤੇ ਕੌਰ ਸਨ। ਜੋ ਬੜੇ ਜੋਧੇ ਤੇ ਸੂਰਮੇ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾ ਪਾਸ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਵਾਨ ਸਦਾ ਟਿਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਦੋਵੇਂ ਭਾਈ ਗੌਰ ਤੇ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਇੰਦਰ ਗੜ੍ਹ (ਜਿਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਂ ਲਾਟੀਆ ਸੀ) ਤਹਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਆ ਵਸੇ।

ਉਹ ਦਿਨ ਮਲਾਂ ਮਲਣ ਤੇ ਜਿਤਾਂ ਮਾਰਨ ਦੇ ਸਨ। ਗੌਰ ਤੇ ਕੌਰ ਦੋਵੇਂ ਭਾਈ ਪੰਝੀ ਕੁ ਮਲ ਵਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਮਾਝੇ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਆਪਨੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਕਾਉਂਕੇ ਪਿੰਡ ਬਨ੍ਹਆ ਪਰ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂ ਮੂਲ ਦਾਸ ਪਾਸ ਥੇਹ ਉਤੇ ਆ ਗਏ ਤੇ ਮੂਲ ਦਾਸ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨਸਾਰ ਇਕ ਉਚੀ ਅਟਾਰੀ ਸ: ਗੌਰ ਸਿਘ ਨੇ ਬਣਾਈ। ਉਚੇ ਟਿਬੇ ਤੇ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਦੂਰ ਦਿਸਣ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਅਟਾਰੀ ਹੀ ਸਦਣ ਲਗ ਪਏ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਅਟਾਰੀ ਵਜਣ ਲਗਾ।

ਗੌਰ ਅਤੇ ਕੌਰ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਤੇ ਗੌਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੌਰ ਸਿੰਘ ਕਰਕੇ ਪਰਸਿਧ ਹੋ ਗਏ।

ਸ: ਗੌਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਸ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਆਪ ਜੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਵਾਂਗ ਦਲੇਰ ਅਤੇ ਨਿਡਰ ਸਨ। ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਮੁਸ਼ ਫੁਟ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜੰਗ ਯੁਧ ਕਰਨ ਦਾ ਤੇ ਜਗੀਰ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਭੰਗੀਆਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਕਈ ਵਡੀਆਂ ੨ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜੀਆਂ ਤੇ ਭੰਗੀ ਮਿਸਲ ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਕਾਫੀ ਜਗੀਰ ਵਧਾਈ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਨਿਤ ਦੀਆਂ ਜਿਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸੋਆਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੁਣਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਸਦਣ ਦਾ ਵੀ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਆਪਨੇ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਬਚਨਾਂ ਪਰ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਸਮਝਿਆ ਪਰ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਹੀ ਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿਗੜ ਗਈ ਤੇ ਆਪ ਇਕਲੇ ਹੀ ਅਟਾਰੀ ਰਹਿਣ ਲਗੇ। ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਸਦ ਲਿਆ ਤੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰੀ ਔਹਦੇ ਤੇ ਹੋ ਗਏ।

ਸ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਆਕੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਪਰ ਆਪ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵੇਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹੁਤ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਬਚਣ ਦੀ ਆਸ ਉਮੀਦ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਤਦ ਸਰਦਾਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਮੈਂ ਜਾਂਦਾ। ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਣ ਲਗ ਪਏ ਤੇ ਆਪ ਬਿਮਾਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਪਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰ ਗਏ। ਸ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸ ਅਦੁਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਅਮਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜੇ ਆਪ ਇਹ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਾ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਅਜ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਚ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੁਆਰਾ ਸਿਖ ਰਾਜ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਉਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਪੁਤਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਉਸਰਈਆਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਲਿਆ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪ ਪਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕਰ ਗਏ।

"ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ"

ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਲਗ ਭਗ ੧੮੦੦ ਈ: ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਅਟਾਰੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਗੜਬੜ ਸੀ ਤੇ ਸ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਤ ਦਿਨ ਜੁਧਾਂ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਗਰ ਕਾਉਂਕੇ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਥੇ ਤਕਰੀਬਨ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੫ - ੧੬ ਵਰ੍ਹੇ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਇਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਹਾਇਸ਼ ਰਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਰਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਵੀ ਬਣਾ ਲਏ। ਜਿਥੇ ਕਿ ਹੁਣ ਕੰਨਿਆ ਵਿਦਿਆਲਾ ਆਪ ਦੇ ਨਾਂ ਉਤੇ ਆਪ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਆਪਦੇ ਨਾਉਂ ਦੀ ਪਤੀ ਵਜਦੀ ਹੈ। ਆਪਦੇ ਨਾਉਂ ਵਾਲਾ ਖੂਹ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਕਰਕੇ ਸਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂਸਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਹੈ।

ਏਥੇ ਹੀ ਜਦ ਆਪ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਿਮਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਅਟਾਰੀ ਗਏ। ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਅੰਤਮ ਇਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ।

ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ੧੮ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਏ, ਆਪ ਨੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਲਈ ਜੋ ਜੋ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਉਸਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ ਅਗੇ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

"ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਿਖ ਰਾਜ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ"

੧. ਆਪ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਈ ਕਿਲੇ ਦੀ ਕੰਧ ਪਾੜ ਅੰਦਰ ਜਾਕੇ ਹਥੋ ਹਥੀ ਲੜਾਈ ਕਰਕੇ ਮੁਜ਼ਫਰ ਖਾਂ ਦੇ ਵਡੇ ਪੁਤਰ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ। ਆਪਦੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਭਾਰੀ ਜ਼ਖਮ ਆਇਆ। ਫਤਹਿ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਹੋਈ ਤੇ ਰੰਗਪੁਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸਿਖ ਰਾਜ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ ਗਿਆ।

੨. ਦੂਜੀ ਮੁਹਿੰਮ:— ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੇ ਰੌਲੇ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਘਲਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਰੌਲੇ ਨੂੰ ਦਬਾਇਆ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਸਰਹਦੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਸ਼ਹਿਰ ਪਸ਼ਾਵਰ ਜਿਤ ਕੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੩. ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਮੁਹਿਮ:— ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਿਸਰ ਦੀਵਾਨ ਚੰਦ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਯੋਗਤਾ ਵਿਖਾਈ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਕਿਲਿਆਂ ਤੇ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫਤਹਿ ਪਾਈ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਸਿਖ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

੪. ਆਪ ਨੇ ੧੮੨੨ ਈ: ਵਿਚ ਅਟਕ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਾਇਆ।

੫. ੧੮੨੬ ਈ, ਵਿਚ ਬਰੇਲੀ ਦੇ ਹਾਕਮ ਸਯਦ ਅਹਿਮਦ ਦੀ ਗੜਬੜ ਨੂੰ ਦਬਾਇਆ ਅਤੇ ੧੮੨੭ ਈ: ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇਕੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆਂ।

੬. ੧੮੩੧ ਈ: ਵਿਚ ਪਸ਼ਾਵਰ ਮੁੜ ਗੜਬੜ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਕੰਵਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਗੜਬੜ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ।

੭. ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਗੜਬੜ ਹੋਣ ਪਰ ਆਪ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ, ਸਯਦ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ। ਆਪ ਨੇ ਕਮਾਲ ਦੇ ਜੌਹਰ ਵਿਖਾਏ, ਵਾਪਸ ਲਾਹੌਰ ਆਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਵਲੋਂ ਇਨਾਮ ਘੁਤਕੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਇਕ ਖਾਸ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਰੋਪਾਉ ਵਜੋਂ ਦਿਤੀ।

੮. ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਵਿਲੀਅਮ ਦੇ ਘਲੇ ਹੋਏ ਅਲੈਗਜ਼ੰਦਰ ਬਰਨਜ਼ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਲ ਮਿਤਰਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਇਆ। ਉਸਦੀ ਆਉ ਭਗਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਣ ਮਹਾਰਾਜਾ ਵਲੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਉਹ ਯੋਗਤਾ ਵਿਖਾਈ ਅਤੇ ਸਿਖ ਮਹਾਰਾਜ ਤੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੀ ਉਹ ਸ਼ਾਨ ਚਮਕਾਈ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸਿਖ ਬਚਾ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ।

੯. ਰੋਪੜ ੨੬ ਅਕਤੂਬਰ ਸੰਨ ੧੮੩੧ ਈ: ਦੀ ਮਿਲਣੀ ਵਿਚ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਲਾਰਡ ਬੈਂਟਕ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਈ। ਉਸ ਵਿਚ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿਘ ਜੀ ਮੋਹਰੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਆਪਦੇ ਸਿਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤਕ ਕੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਿਆ।

੧੦. ਇਸ ਮਿਲਣੀ ਤੋਂ ਸਬੰਧ ਚੰਗੇ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਗੋਂ ਵਿਗੜ ਗਏ ਸਨ। ਸੋ ੧੮੩੮ ਈ: ਵਿਚ ਤਿਰਪਾਸਾ ਅਹਿਦਨਾਮਾ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਸਿਟਾ ਸੀ।

੧੩੩੮ ਨਵੰਵਰ ਨੂੰ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੁਬਾਰਾ ਮੁਲਾਕਾਤ ਅਤੇ ਕਾਬਲ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਸਮੇਂ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਮਸ਼ਵਰਾ ਲੈਣਾ ਤੇ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ।

੧੮੩੯ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪ ਹੁਦਰੀ ਮਚ ਗਈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਹਾਰਨਾ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਲਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋਇਆ। ਤੇ ਆਪ ਸਦਾ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਕੋ ਵੱਖ ਹੋਕੇ ਆਰਾਮ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਰਣ ਲਈ ਅਟਾਰੀ ਆ ਗਏ। ਜਦ ਫੇਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਆਪ ਨੂੰ ਭਜ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਚੋਂ ਭਜ ਜਾਣ ਦੀ ਖਬਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸੁਣੀ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ੨੪ ਦਸੰਬਰ ੧੮੪੫ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਅਟਾਰੀ ਘਲੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਸਨੇਹਾ ਘਲਿਆ।

ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰਾਂ ਦੇ ਸਨੇਹੇ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਸਰਵਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਅਤੇ ਅਦੁਤੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਮਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ੨੦ ਫ਼ਰਵਰੀ ੧੮੪੬ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਤੇ ਸਦਾ ਲਈ ਵਛੋੜਾ ਪਾ ਗਏ।

ਪਰਾਇਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਵਡਿਆਈ

ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸਰ ਲੈਪਨ ਗ੍ਰਿਫਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ "ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੱਟ ਨਸਲ (ਕੌਮ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ਜੇਹੜੀ ਕਿ ਇਨਸਾਨੀਅਤ, ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਲਈ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਅਦੁਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਬੜਾ ਘਟਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭਲਾਈ, ਸਾਦਗੀ ਤੇ ਮਰਦਾਨਗੀ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਸਿੰਘ ਵਸਦੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ੀ ਸਰਦਾਰਾ ਵਿਚ ਅਜੇਹਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੋ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਘਾਟ ਪੂਰੀ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੈਸੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਸਤਲੁਜ ਦੀ ਜੰਗ ਨ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾ ਖੁਹਉਂਦੀ। ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਗਰਜ ਪੁਣੇ ਵਿਚ ਖੋ ਲਈ"

ਇਸ ਲੜਾਈ ਸਬੰਧੀ ਕਪਤਾਨ ਕਨਿੰਘਮ ਜੋ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ 'ਭਾਵੇਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਕਿਤਨੀ ਸਖਤ ਗੋਲਾ ਬਾਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ "ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਪਨਾਹ ਨਹੀਂ ਮੰਗੀ" ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ ਲਿਖਦਾ ਹੈ "ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ" ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਦੁਤੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ "ਲਾਰਡ" ਹਾਰਡਿੰਗ ਆਦਿ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਉਨਾਂ ਦੀ ਲੋਥ ਚੁਕਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਆਪ ਨਾਲ ਹੀ ਸ: ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਅਟਾਰੀ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ। ਤੇ ਪੂਰੀ ਫੌਜੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਆਪਦਾ ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਤੇ ਆਪਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਮਾਈ ਦਾਸੀ ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਕਪੜੇ ਪਾਕੇ ਸਤੀ ਹੋ ਗਈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਹ ਆਖਰੀ ਸਤੀ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ ਸ਼ੋਕ ਦੇ ਕਾਲੇ ਬਦਲ ਛਾ ਗਏ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਆਪਣੇ ਗਮਖਾਰ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਬਣਕੇ ਆਖੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਵਹਿ ਤੁਰਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਵੀ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਇਨਾ ਲਾਈਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤਕ ਵਿਚ ਅਮਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

'ਆਈਆਂ ਪਲਟਣਾਂ ਬੀੜਕੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਅੱਗੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪਾਸੜੇ ਮੋੜ ਸੁੱਟੇ।' ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੇ ਅਖੇ ਖਾਂ ਹੋਇ ਸਿੱਧੇ ਹੱਲੇ ਤਿੰਨ ਫਰੰਗੀ ਦੇ ਤੋੜ ਸੁੱਟੇ। ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ ਬੰਨ੍ਹ ਸ਼ਸਤ੍ਰੀ ਜੋੜ ਵਿਛੋੜ ਸੁੱਟੇ। ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ ਵਾਂਗ ਨਿੰਬੂਆ ਲਹੂ ਨਚੋੜ ਸੁੱਟੇ।

ਸੋਂਟੀ

ਸੋਂਟੀ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਵਿਚੋਂ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਸਰਦਾਰ ਹਨ। ਸੰਨ ੧੭੬੩ ਵਿਚ ਸ: ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ, ਦਸੋਧਾ ਸਿੰਘ, ਜੈ ਸਿੰਘ, ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਲ ਨਾਲ ਅੰਬਾਲਾ ਸਰਾਇ ਲਸ਼ਕਰ ਖਾਨ, ਸ਼ਾਹਾਬਾਦ, ਦੋਰਾਹਾ, ਲੱਧੜਾ, ਸੋਂਟੀ ਆਦਿ ਪੁਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਹਕੂਮਤ ਥਾਪੀ। ਹੁਣ ਲੱਧੜਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸੋਂਟੀ ਤਹਿਸੀਲ ਅਮਲੋਹ (ਪੈਪਸੂ) ਵਿਚ ਹੈ।

ਸਨਮਾਨ ਯੋਗ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਦੀ

ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਪਿਤਾ ਬਾਬਾ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹ ਭਾਗ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਅਡੋਲ ਥੰਮ ਹੋਏ ਹਨ ਰਾਜਾ ਉਮੇਦ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੁਭਾਗ ਤਿੰਨ ਪੁਤ੍ਰ ਬਾਬਾ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਤੇਗ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਬਿਕ੍ਰਮਾ ਸਿੰਘ ਆਪ ਭਾਵੇਂ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਨ ਪਰ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਤਿਕਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਪਾਂਦਿਆਂ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਦਿਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਬੇਦੀ ਬੰਸ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਏਸ ਘਰਾਣੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਸਦਾ ਹੀ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਤਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਬੇਦੀ ਘਰਾਣਾ ਰਾਜ ਜੋਗ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਤੇ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਏਸੇ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਬਹੁਮੁਲੇ ਫੁਲ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਨ ਹਸਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੋਠੋਹਾਰ ਤੇ ਸਰਹਦੀ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਕੂਲ ਜਾਰੀ ਕਰਵਾਏ ਜੋ ਆਪ ਦੀਆਂ ਸਦਾ ਅਟਲ ਯਾਦਾਂ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤਕ ਚਮਕਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ।

ਭਾਈ ਸਹਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤਾਨਾ

ਪਿੰਡ ਅਖਾੜਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਵਿਖੇ ਇਕ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਮਸਤਾਨਾ ਸਹਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿਚ ਵਰਤਮਾਨ ਸਨ। ਆਪ ਏਸੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਿੱਧੂ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਕਿਸੇ ਸਿਖ ਰਾਜੇ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਕੁਝ ਚਿਰ ਨੌਕਰੀ ਭੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਨਾਮ ਕਟਾ ਕੇ ਅਤੇ ਘਰ ਬਾਰ ਸਭ ਤਿਆਗ ਕੇ ਇਕ ਦਰਖਤ ਤੇ ਮਨ੍ਹਾ ਬਣਾ ਕੇ ਦਿਨ ਕਟੀ ਕਰਨ ਲਗੇ, ਜੰਗਲ ਪਾਣੀ ਜਾਣ ਲਈ ਉਪਰੋਂ ਆਥਣ ਸਵੇਰ ਉਤਰਦੇ, ਜਾਂ ਇਕ ਵੇਲੇ ਅੰਨ ਪਾਣੀ ਛਕਣ ਲਈ ਉਤਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਸਭ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋ ਕੇ, ਪਰ ਥੋੜੀ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਦੇ। ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਅਖੰਡਕਾਰ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਭਜਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਕੰਮ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅਖਾੜੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜਗਰਾਵਾਂ ਦੀ ਤਸੀਲ ਤਕ ਜੋ ਕੱਚੀ ਸੜਕ ਤਿਹਾੜੇ ਤੋਂ ਰਾਇਕੋਟ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਉਹਦੇ ਉਪਰੋਂ ਰੋੜਾ ਤੇ ਕੰਡਾ-ਕਾਠ ਦੇ ਬਾਰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਚੁਗਦੇ ਸਨ, ਜੋ ੧੦ ਮੀਲ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਨਾਲੇ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਰਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤੇ ਬਿਨਾ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਜੇ ਕੋਈ ਪੁਛੇ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ! ਇਹ ਕੰਮ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹੋ ? ਤਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਦਿਲ ਭਰਕੇ ਉਤਰ ਦਿੰਦੇ ਕਿ ਭਾਈ ਮੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਏਨ੍ਹੀਂ ਪੈਰੀਂ ਏਥੋਂ ਦੀ ਲੰਘਿਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਏਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਰਾਹ ਨੂੰ ਪੂਜਣ ਯੋਗ ਸਮਝ ਕੇ ਏਸ ਤੇ ਬਲਿਹਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਕਨਿੰਘਮ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਬ੍ਰਿਧ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਗਰਾਵਾਂ ਕੋਲ ਲੁਧਿਹਾਣਾ–ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਦੇ ਉਸ ਟੁਕੜੇ ਤੇ ਦੇਖਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੱਖਣ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਉਤਰ ਵਲ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕੱਚ ਟੋਟੇ ਦਾ ਸੰਗਮ (ਅਜ ਕਲ ਦੀ ਤਹਸੀਲ) ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਬ੍ਰਿਧ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ! ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਤੇਰਾ ਕੀ ਮਤਬਲ ਹੈ ? ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਫਤੇ ਬੁਲਾ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ– "ਏਥੋਂ ਦੇ ਮੇਰੇ ਦਾਤਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਲੰਘੇ ਸਨ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਬਲਿਹਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਦੀ ਪਰਜਾ ਦੇ ਸੁਖ ਲਈ ਇਸ ਰਾਹ ਦੀ ਸਫਾਈ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ," ਜਦ ਫਾਸਲਾ ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ "ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦਸ ਮੀਲ ਤਕ ਇਹ ਸੇਵਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ" ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਚਕ੍ਰਿਤ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਲੋਕੀਂ ਇਉਂ ਦਸਦੇ ਹੁੰਦੇ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਭਵਿਖਤ ਵਾਕ ਭੀ ਸੁਤੇ ਹੀ ਆਖੇ, ਉਹ ਸੱਚੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੧੫ ਵਰ੍ਹੇ ਅਗੋਂ ਦੱਸੀ ਸੀ, ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਸਨ। ਆਪ ਸੌ ਬਰਸ ਉਮਰ ਆਯੂ ਭੋਗ ਕੇ ੧੯੫੨ ਈ: ਦੀ ਬੰਦੋਬਸਤ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰੇ।

ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਲੂਆ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦੇ ਹੋਇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਇਸ ਅਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਚਾਲੇ ਪਾ ਗਏ। ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੁਣ ਰਹਿ ਗਏ ਗਦਾਰ ਡੋਗਰੇ ਤੇ ਆਚਰਨ ਹੀਣ ਉਹ ਸਰਦਾਰ ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਲੜ ਝਗੜ ਕੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਬੁਰੀ ਬਲਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਇਸ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਚੂਰ ਹੋਇ। ਇਹ ਗੱਲ ਭੁਲ ਗਏ ਕਿ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਉਤਨਾ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਜਿੱਤਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣਾ ਹੈ। ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਵਰਗੀ ਕੂਟ ਨੀਤੀ ਦੀ ਮਾਹਰ ਸਰਕਾਰ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਫ਼ੈਲ ਚੁਕੀ ਹੋਵੇ। ਅਤੇ ਉਹ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਚਲ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁਟਲ ਚਾਲਾਂ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਫੁਟ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਡੋਗਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈਕੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਚਲੀਆਂ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਦਾ ਅਖਾੜਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝ ਸਕੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਾਰੀ ਇਸ ਗੱਲ ਪਰ ਇਕ ਮੱਤ ਹਨ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਹਾਰਨ ਦਾ ਨਾਂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜੇ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਫੁਟ ਨਾ ਪੈਂਦੀ ਅਤੇ ਤਾਕਤ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੀ ਸਹੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਨੂੰ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਬਹੁਤ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹ ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੌਰ ਪਰ ਸਿਆਣੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਨਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰਨ ਪਰ ਤੁਲ ਹੋਇ ਸਨ।

ਡੋਗਰੇ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਇਤਨੀਆਂ ਭੈੜੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਚਲੀਆਂ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਅਤੇ ਸਿਖ ਸਰਦਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਖੂਨ ਦੇ ਪਿਆਸੇ ਹੋ ਗਏ। ਕੰਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਨਾਬਾਲਗ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਖਤ ਦਾ ਵਾਰਸ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਮਾ ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ੀਰੇ ਆਜ਼ਿਮ ਬਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਹੈਂਕੜ ਵਿਚ ਆਕੇ ਰਹੀ ਸਹੀ ਏਕਤਾ ਭੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸਨੇ ਚੁਣ ਚੁਣ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਜਿਸਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਫੌਜੀ ਪੈਂਚ ਇਸਦੇ ਸਖਤ ਵਿਰੁਧ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਬੜਾ ਅਯਾਸ਼ ਤੇ ਆਪ ਹੁਦਰਾ ਅਫਸਰ ਸੀ। ਫੌਜੀ ਪੰਚਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰੇ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਸਿਖ ਰਾਜ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਮਿਸਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਅਜਿੱਤ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੇ ਵਿਰੁਧ ਹੋਕੇ ਕਿਧਰੇ ਸਾਨੂੰ ਹੀ ਨਾ ਮਾਰ ਛਡੇ। ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਡਾ ਵਜ਼ੀਰ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਲਾਲਚ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੁਖ ਸੈਨਾਪਤੀ ਬਨਾਉਣ ਦਾ। ਇਸ ਤ੍ਰਿਗੁੱੜੀ ਨੇ ਰਲਕੇ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਭੜਕਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਦਾ ਭਰਾ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਰੁਧ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ। ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ।

ਉਹ ਸਮਝਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੁਆਨ ਹੋਣ ਤਕ ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਚਲਾ ਸਕੇਗਾ ਤੇ ਸਿਖ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪਈ ਹੋਈ ਫੁੱਟ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਉਹ ਐਸੇ ਹਾਲਾਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦੇਵੇ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਤਾਜ ਤੇ ਤਖਤ ਸੁਰੱਖਸ਼ਤ ਰਹਿ ਸਕੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਇਹ ਯੋਗਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਈਰਖਾਵਾਦੀ ਸਿਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਸ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਇਸਦਾ ਨਤੀਜਾ ਉਸਦੇ ਉਲਟ ਨਿਕਲਿਆ। ਮਿਸਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਚੁਕ ਵਿਚ ਆਕੇ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸਦਾ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਪਰ ਇਹ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਫੌਜੀ ਪੰਚਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਮਾਰਿਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਾਏ ਬਿਨਾਂ ਮੈਂ ਭੀ ਚੈਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੈਠਾਂਗੀ। ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਤਾਂ ਇਹੋ ਗਲ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮਹਾਰਾਣੀ ਫੌਜੀ ਪੰਚਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਕੇ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਕ ਦਿਨ ਮਿਸਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਬਹੁਤ ਭੜਕਾਊ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਫੌਜੀ ਸਿਖ ਸਰਦਾਰ ਇਸ ਗਲ ਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਲਗ ਪਏ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਛੇਤੀ ਐਲਾਨ ਜੰਗ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਜਰਨੈਲ ਸਾਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਡੋਗਰਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਚਿਠੀ ਪਤਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿਖ ਰਾਜ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਆਪ ਮੈਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜਾ ਬਨਾਉਣਾ ਪਰਵਾਨ ਕਰੋ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਹੋ ਗਲ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਪਰ ਨਚਦੇ ਹਏ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਭੜਕਾਊ ਪਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਲੜਨ ਲਈ ਉਭਾਰਿਆ।

ਇਕ ਦਿਨ ਇਸ ਗਲ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਦਰਬਾਰ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋ ਚਾਲਾਂ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀ ਉਤ੍ਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭੀ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਦੀਵਾਨ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਬੁਲਾਰਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਕਰੀਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਇਤਨੀ ਭੜਕਾਊ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਿਖ ਸਰਦਾਰ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਏ। ਨਾਹਰਿਆਂ ਨਾਲ ਅਕਾਸ਼ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ। ਅਤੇ "ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਜੰਗ ਆਰੰਭ ਕਰੋ" ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਉਣ ਲਗ ਪਈਆਂ।

ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਡਰਾਮਾ ਖੇਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਰੁਧ ਚਾਲਾਂ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਟਲ ਚਾਲਾਂ ਦਾ ਸਵਾਦ ਚਖਾਉਣਾ ਹੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਿਹੜਾ ਆਦਮੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਂਦਾ ਉਹ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਸ਼ੁਭਚਿੰਤਕ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਜਿਸ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਪਿੱਠੂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਕਾਸ਼ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਗੱਦਾਰ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਐਸੇ ਰਸਾਤਲ ਵਿਚ ਸੁਟਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਸਾਡੀ ਕੌਮ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਉਠ ਸਕੇਗੀ। ਇਹ ਚਾਲਾਕ ਅਫਸਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਭੜਕਾਊ ਗਲਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਸ਼ੱਕ ਕਰਨਾ ਕਠਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਲੜਾਈਆਂ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਕੇਵਲ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਭੀ ਕਾਫੀ ਅਰਸੇ ਤੋਂ ਸਿਖ ਰਾਜ ਵਿਰੁਧ ਚਾਲਾਂ ਚਲ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਲੜਾਈ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੇ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਦੀਆਂ ਛਾਉਣੀਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਵਿਰੁਧ ਕਈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਧੀਕੀਆਂ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਕੋਟਕਪੂਰੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਸਿੱਖ ਮਾਮਲਾ ਉਗਰਾਹੁਣ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿਚ ਤੰਗ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੇਜਰ ਬਰਾਡ ਫੁਟ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਇਕ ਵੇਰ ਮਾਮਲਾ ਉਗ੍ਰਾਹ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਰਹੇ ਸਿੱਖ ਅਫਸਰਾਂ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ।

ਲੁਧਿਹਾਣੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਸਨ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਲਏ ਅਤੇ ਮੇਜਰ ਬਰਾਡ ਫੁਟ ਨੇ ਬਹਾਨਾ ਇਹ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਅਪਰਾਧੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਛੁਪ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰਾਜਾ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ੧੮ ਲਖ ਰੁਪਇਆ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੈਂਕ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਲਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਧਜੀਆਂ ਉਡਾ ਰਹੇ ਸਨ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੇਵਲ ਬਹਾਨੇ ਹੀ ਲਭਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਦੋਂ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਗਦਾਰ ਹਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਿਤਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ-ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਬੇਅੰਤ ਹਵਾਲੇ ਦਿਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਿਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਲੜਾਈਆਂ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਖੁਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ। ਪਰੰਤੂ ਚਾਲਾਕੀ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਲੜਾਈ ਦਾ ਆਰੰਭ ਸਿਖਾਂ ਵਲੋਂ ਹੋਇਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਚਲਾਕ ਸਨ, ਉਹ ਅ ਪਣੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁਪਾ ਗਏ ਤੇ ਸਾਰਾ ਦੋਸ਼ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਮਥੇ ਮੜ੍ਹ ਦਿਤਾ। ਮਿਸਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਵਲੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤਕਰੀਬਨ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਦਰਿਆ ਟਪ ਕੇ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਭਰਾਉਂ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆ ਇਕਠੀ ਹੋਈ। ਸਿਖ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਦਿਲੀ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣਗੇ। ਪਰੰਤੂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਆਗੂ ਸਾਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਕਰ ਆਈਆਂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੀ ਜੰਗ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਖੁਦ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਆਏ। ਏਧਰ ਮਿਸਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ੀਰ ਤੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਮੁਖ ਸੈਨਾਪਤੀ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਫੌਜਾਂ ਤਾਂ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਤਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਪਰ ਮਿਸਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਸਤ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾ ਪੁਜੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਛਾਉਣੀ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਤਾਂ ਤਦ ਹੁੰਦਾ ਜੇ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਫਤਹਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੁੰਦੇ। ਮਿਸਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਛਾਉਣੀ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਫਸਰ ਮਿਸਟਰ ਨਿਕਲਸਨ ਨੂੰ ਇਕ ਗੁਪਤ ਚਿਠੀ ਲਿਖੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਕ ਗਦਾਰ ਨੂਰਦੀਨ ਲੈ ਕੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਛਾਉਣੀ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਿਸਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਹੁਕਮ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਇਹ ਮਿਲਿਆ ਕਿ 'ਜਦ ਤਕ ਆਪ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਮਿਤਰ ਹੋ ਤਾਂ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਪਰ ਹਮਲਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿਓ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੀ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈ ਜਾਉ।''

ਮੁਦਕੀ ਦੀ ਲੜਾਈ

ਇਹ ਉਤਰ ਸੁਣ ਕੇ ਮਿਸਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮੁਦਕੀ ਵਲ ਮੋੜ ਦਿਤਾ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ। ਪਰੰਤੂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਚੁਪ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਖ ਫੌਜ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਵੇ। ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਸਿਖ ਇਸ ਚਾਲ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਮੁਦਕੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਇਕਠੇ ਹੋਏ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲਿਖਾਰੀ ਇਹ ਗਲ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਸਿਖ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸ: ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਫਜ ਲੈ ਕੇ ਫਲੌਰ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ। ਜੇ ਉਹ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੀ ਛਾਉਣੀ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੋਵੇਂ ਛਾਉਣੀਆਂ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤੇ ਲੜਾਈ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਫਤਹਿ ਪਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ। ਸਿਖ ਫੌਜ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਗਦਾਰਾਂ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਸੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਿਤ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ?

ਮੁਦਕੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਮੁਠਭੇੜ ਹੋਈ। ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੀਆਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਲੜਾ ਭਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਗਦਾਰ ਅਫਸਰ ਨਸ ਜਾਂਦੇ। ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਡੋਗਰੇ ਕਾਫੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਗਦਾਰ ਅਫਸਰ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਪਰ ਚਲਦੇ ਸਨ।

ਮੁਦਕੀ ਦੀ ਰੇਤਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਰੰਗਣ ਲਈ ੧੮ ਦਸੰਬਰ ੧੮੪੫ ਨੂੰ ਜੰਗ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ੧੧ ਹਜ਼ਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਸੀ ਤੇ ਇਤਨੀ ਹੀ ਸਿਖ ਫੌਜ। ਗੋਰੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜ ਦਿਲੇ, ਗਪੀ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਖ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਵਾਹ ਪਿਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਰਗਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿਪਾਹੀ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ। ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਬੇਵਫਾਈ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿਖ ਇਤਨੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਅਸ਼ ਅਸ਼ ਕਰ ਉਠੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਿਹੜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਮੁਕਤ ਕੰਠ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਦ ਮੈਦਾਨ ਗਰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਪਲੜਾ ਭਾਰੀ ਹੋਣ ਲਗਾ। ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਗਦਾਰ ਲਾਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੰਘ ਸਹਾਰ ਨਾ ਸਕਿਆ ਕਿ ਸਿਖ ਫੌਜ ਦੀ ਜਿਤ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਭਜ ਉਠਿਆ। ਕੇਵਲ ੬ – ੭ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿਖ ਫੌਜ ਬਿਨਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲੜਦੀ ਰਹਿ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਖ ਭਜਣਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਤਾਜ਼ਾ ਦਮ ਫੌਜਾਂ ਸੁਟ ਕੇ ਲੜਾਈ ਹੋਰ ਗਰਮ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਸਿਖ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪਣੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਗਦਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਾਰ ਗਏ। ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ੧੭ ਤੋਪਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਗਈਆਂ ਤੇ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਵਲ ਪਿਛੇ ਹਟ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਉਂ ਲੜਾਈ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਗ ਪਈਆਂ।

ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਲੜਾਈ

ਮੁਦਕੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਦਰਦਨਾਕ ਪਹਿਲੂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗਦਾਰ ਸੈਨਾ-ਪਤੀਆਂ ਦੇ ਨਸ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਜ਼ਖਮੀ ਸਿਖ ਮੁਦਕੀ ਦੇ ਰੇਤਲੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਤੜਫ ਤੜਫ ਕੇ ਮਰੇ ਅਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਠਾਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਮਲ੍ਹਮ ਪਟੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਾ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜ਼ਖਮੀ ਸਿੰਘ ਮਾਰ ਮੁਕਾਏ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨ ਸਾਫ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜਿਹੜੇ ਸਿਖ ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਉਹ ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਉਤੇ ਆ ਇਕਠੇ ਹੋਇ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਮੋਰਚੇ ਬਣਾ ਲਏ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਇਕਠੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਨੂੰ ਹੁਣ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਪਿਛੇ ਹਟ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਮਿ: ਲਿਟਲਰ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਛਾਉਣੀ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਰਖੀ ਹੋਈ ਫੌਜ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ। ਲਾਰਡ ਹਾਰਡਿੰਗ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਚੇ ਔਹਦੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਇ ਮੇਜਰ ਗਫ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਹੋਕੇ ਲੜਨਾ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਮੋਰ-ਚਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਆਪ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਜਿਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਭੀ ਇਹੋ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਫਸਰ ਨੇਕ ਨਿਯਤੀ ਨਾਲ ਲੜਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਗ਼ਦਾਰ ਸ ।

ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਪਰ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ੧੮ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਤੇ ੬੫ ਦੇ ਕਰੀਬ ਤੋਪਾਂ ਇਕ੍ਰਠੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਅਧੇ ਚੰਦ ਵਾਂਗ ਮੋਰਚਾ ਬੰਦੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਭੀ ੧੧ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ੧੦੦ ਤੋਪਾਂ ਸਨ। ੨੧ ਦਸੰਬਰ ਦਾ ਦਿਨ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰ ਦਿਤਾ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਦਿਨ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਨੂੰ ਪਲੀਤਾ ਲਗਾਇਆ। ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਅੱਗ ਉਗਲਣ ਲਗ ਪਈਆਂ ਅਤੇ ਫੌਜਾਂ ਆਹਮੋ ਸਾਹਮਣੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪਰ ਡਟ ਗਈਆਂ। ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਮੁਦਕੀ ਦੀ ਹਾਰ ਕੰਡੇ ਵਾਂਗ ਚੁਭ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਸਖਤ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਸਖਤ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਹਫੜਾ ਦਫੜੀ ਮਚ ਗਈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਇਕ ਹਿਸਾ ਭਜ ਉਠਿਆ।

ਇਕ ਵੇਰ ਸਮਿਥ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਅਗੇ ਵਧਕੇ ਸਿਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ੬ ਤੋਪਾਂ ਖੋਹ ਲਈਆਂ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਮਾਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪਲਟਨਾਂ ਨੇ ਜਵਾਬੀ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਇਹ ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈਆਂ। ਇਸ ਦਿਨ ਸਿਖ ਤੋਪਚੀਆਂ ਨੇ ਬੜੀ ਸਖਤ ਗੋਲਾ ਬਾਰੀ ਕੀਤੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਗੁਦਾਮਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਕਈ ਗੋਲੇ ਜਾ ਡਿਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਸਦ ਦੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਗਡੀਆਂ ਚਕਨਾਚੂਰ ਹੋ ਗਈਆਂ।

ਇਤਨੀ ਸਖਤ ਗੋਲਾ ਬਾਰੀ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਕੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੋਂ ਆਈ ਲਿਟਲਰ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਾਜੜ ਪੈ ਗਈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਜਦ ਇਹ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਕੜਾ ਹੋਕੇ ਲੜਨ ਦੀ ਪਰੇਰਨਾ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਇਧਰ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਠਾਣ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਫਤਹਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਂਗੇ ਜਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਜੋ ਫੌਜ ਸੀ -ਉਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਾ ਕੁਦਣ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਰਖਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਪਰ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਅਗੋਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਾਂਗੇ। ਜੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਲੜਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਫਤਹਿ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਗਦਾਰ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਜਿਤ ਨੂੰ ਭੀ ਹਾਰ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿਤਾ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲਿਖਾਰੀ ਇਸ ਦਿਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹਾਲ ਲਿਖਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਗਲ ਮੁਕਤ ਕੰਠ ਨਾਲ ਪਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਲੜਾਈ ਦੇ ਸਾਰੇ ਢੰਗ ਸਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਬੇਈਮਾਨ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਛੁਪਦੇ ਤਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਭੀ ਕਾਫੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ੨੧ - ੨੨ ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਦਰਮਿਆਨੀ ਰਾਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਲਈ ਬੜੀ ਭਿਆਨਕ ਰਾਤ ਸੀ। ਸਰਦੀ ਦਾ ਸਖਤ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਗੋਲਾ ਬਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਪਾਸ ਪਾਣੀ ਤੇ ਰਾਸ਼ਨ ਆਦਿ ਦੀ ਕਮੀ ਸੀ। ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਪੀਕੇ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਿਪਾਹੀ ਅਜ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਭੀ ਪਿਆਸੇ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਬੜੀ ਭਿਆਨਕ ਰਾਤ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਇਹ ਸੋਚਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮਨ ਮੰਗੀਆਂ ਮੁਰਾਦਾਂ ਕਿਵੇਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ।

੨੨ ਦਸੰਬਰ ਦਾ ਸੂਰਜ ਨਿਕਲਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਸਿਰ ਧੜ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਗਾ ਦਿਤੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਤਖਤ ਜਾਂ ਤਖਤਾ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾ ਚੁਕੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਕੜਕ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਪਰ ਆ ਪਏ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਮਿਸਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨਿੱਜੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਟਾਉਣਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਧਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਹਟਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸੈਨਾਪਤੀ ਆਪਣੀ ੧੦ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਵੇਖ ਕੇ ਸਿਪਾਹੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਅਫਸਰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਕੁਦਣ ਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ ਪਰੰਤੂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾ ਦੀ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣੀ।

ਜਦ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਨੀਯਤ ਪਰ ਸ਼ੱਕ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਫੌਜੀਆਂ ਦਾ ਮਨ ਰਖਣ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਤਲੇ ਮਨੋ ਹਮਲੇ ਕਰਾਉਣ ਲਗਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੋਰ ਭੀ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਦੀ ਜਿਤ ਯਕੀਨੀ ਹੋ ਗਈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਿਸਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜੇ ਸਿੱਖ ਜਿੱਤ ਗਏ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਮਨਸ਼ਾ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਭੱਜ ਉਠੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਖਲਬਲੀ ਪਾ ਦਿਤੀ। ਉਧਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਫੌਜਾਂ ਨੱਸ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਧਰ ਸਿੱਖ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਖਬਰ ਦਿਤੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਨੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ਸਿੱਖ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਛਡ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ ਹਨ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪਿਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਸਚਮੁਚ ਹੀ ਸਿੱਖ ਜਿਤਿਆ ਹੋਇਆ ਮੈਦਾਨ ਖਾਲੀ ਛਡ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ੭੦ ਤੋਪਾਂ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਜ਼ਖਮੀ ਤੇ ਸਹਿਕਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਬੁਲਾਇਆ, ਸੈਨਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਗ਼ਦਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਭੀ ਜਿੱਤ ਲਈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਜਿਤੇ ਹੋਏ ਭੀ ਹਾਰ ਗਏ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਸਬੰਧੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਰਾਵਾਂ ਹਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਗੱਲ ਪਰ ਸਾਰੇ ਇਕ ਮੱਤ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਸੈਨਾਪਤੀ ਗਦਾਰ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪਾਸੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਅੰਗਰਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ।

ਪਹਿਲਾਂ ਦਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਸ: ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ ੧੦ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਫਲੌਰ ਉਤਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਲੁਧਿਹਾਣੇ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਛਾਉਣੀ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਉਧਰ ਮੁਦਕੀ ਤੇ ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਅਤੇ ਉਧਰ ਸ: ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੁਪ ਚਾਪ ਫਲੌਰ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਜੇ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਲੁਧਿਹਾਣੇ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਦਸੰਬਰ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਜਨਵਰੀ ਵਿਚ ਸ. ਜੀ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਲੁਧਿਹਾਣ ਛਾਉਣੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਬਾਰਕਾਂ ਜਲਾ ਕੇ ਬਦੋਵਾਲ ਵੱਲ ਆ ਗਏ।

ਬਦੋਵਾਲ ਦੀ ਲੜਾਈ

ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ:

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਲੁਧਿਹਾਣੇ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਧਾ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਮੁਦਕੀ ਤੇ ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਹਾਰਾਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈ ਸਕਦੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਉਂ ਚੰਗੀ ਨਾ ਲਗੀ ਅਤੇ ਉਹ ਲੁਧਿਹਾਣੇ ਤੋਂ ਬਦੋਵਾਲ ਨੂੰ ਚਲ ਪਏ। ਉਧਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸੈਨਾਪਤੀ ਹੈਰੀਸ ਸਿੱਥ ਜਗਰਾਉਂ ਠਹਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਘਬਰਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਹੈਰੀਸ ਸਿੱਥ ਨੇ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਉਹ ਪਾਸੇ ਪਾਸੇ ਲੰਘ ਜਾਵੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ (ਲਾਡੂਏ ਵਾਲਾ) ਭੀ ਆ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਪਰ ਇਤਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਠਹਿਰ ਨਾ ਸਕੇ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮੈਦਾਨ ਛਡ ਕੇ ਭਜ ਗਏ ਤੇ ਲੁਧਿਹਾਣੇ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਹਾਰ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਉਹ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਜਿੱਤਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਕੇ ਛਡਣਗੇ।

ਸ: ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਦੋਵਾਲ ਦੀ ਲੜਾਈ ਜਿਤ ਕੇ ਆਲੀਵਾਲ ਆ ਬੈਠੇ। ਬਦੋਵਾਲ ਦੀ ਜਿਤ ਵਿਚ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹਿਸਾ ਸੀ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਸਖਤ ਨਫਰਤ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਦਕੀ ਤੇ ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਹਾਰਾਂ ਦਾ ਸਖਤ ਅਫ਼ਸੋਸ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘ ਭੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਪਰ ਗੁਰੀਲਾ ਹਮਲਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਕ ਸਿਖ ਬੀਬੀ ਮਾਨ ਕੌਰ ਨੇ ਵਡੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ।

ਅਲੀਵਾਲ ਦੀ ਲੜਾਈ

ਮਿ: ਹੈਰੀ ਸਮਿਥ ਬਦੋਵਾਲ ਤੋਂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਪੁਜ ਗਿਆ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਫਿਕਰ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹਾਰ ਨਾ ਦਿਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਪਾਸੋਂ ਛਾਉਣੀਆਂ ਖੋਹ ਲਵੇਗਾ। ਹਰੀਸਮਿਥ ੧੧ ਹਜ਼ਾਰ ਤਾਜ਼ਾ ਦਮ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ ਦੇ ਮਗਰ ਆਇਆ। ਅਲੀਵਾਲ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਮੁਠ ਭੇੜ ਹੋ ਗਈ। ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਿਖਾਈ। ਦੋਹਾਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਪਲੜਾ ਬਰਾਬਰ ਸੀ ਕਿ ਗਦਾਰ ਸੈਨਾਪਤੀ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਭਜ ਉਠਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਭੀ ਭੱਜਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਗਿਆ।

ਉਸਦੀ ਗਦਾਰੀ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਇਕ ਵੇਰ ਫਿਰ ਜਿਤੀ ਹੋਈ ਬਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਹਾਰ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਇਹਨਾਂ ਲੜਾਈਆਂ ਸਬੰਧੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਜੋ ਇਤਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਦਾ ਬੜਾ ਤੇਜ਼ ਜਜ਼ਬਾ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਥਾਹ ਜੋਸ਼ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿੱਖ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਾਰ ਗਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੈਨਾਪਤੀ ਗ਼ਦਾਰ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਡੁੱਲਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਸੂਰਜ ਸਤਲੁਜ ਦੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਡੁਬ ਗਿਆ। ਕਿਤਨੇ ਦੁਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਾ ਸੂਰਜ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਛੁਪਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਜੈਸੀ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਅਣਖੀਲੀ ਕੌਮ ਭੀ ਫਰੰਗੀਆਂ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣ ਗਈ।

ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਲੂਆ

ਗਵਰਨਰ ਕਸ਼ਮੀਰ, ਹਜ਼ਾਰਾ ਤੇ ਪਸ਼ਾਵਰ

ਅਤੇ

ਕਮਾਂਡਰ ਇਨ-ਚੀਫ – ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ

ਦਾ ਜਨਮ*

ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਕਰਚਕੀਆ ਮਿਸਲ ਕੁਮੇਦਾਨ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਸੁਲਖਣੀ ਕੁਖੋਂ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਸੰਮਤ ੧੮੪੮ ਮੁਤਾਬਿਕ ੧੭੯੧ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਅਵਸਥਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਇਕੋ ਇਕ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਣ ਤੇ ਸਮਝੋ ਇਕ ਖੇਲਣਾ ਮਿਲ ਗਿਆ।

ਵਿਦਿਆ:— ਪਿਆਰੇ ਪੁਤਰ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਲਈ ਪਿਤਾ ਵਲੋਂ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਇਕ ਚੰਗਾ ਫਾਜ਼ਲ ਮੌਲਵੀ ਸੁਖਾ ਲਧੇ ਪੁਤਰ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਾਸਤੇ ਘਰ ਵਿਚ ਰਖੇ ਗਏ। ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਾਰਮਿਕ ਰੁਚੀਆਂ ਵਧਾਉਣ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਮੌਲਾਨਾ ਜੀ ਫਾਰਸੀ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਅਜੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਤਵਾਂ ਸਾਲ ਆਰੰਭ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਪਿਤਾ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਝ ਦਿਨ ਬੀਮਾਰ † ਹੋਕੇ ੧੮੫੫ ਨੂੰ ਉਥੇ ਚਲੇ ਗਏ ਜਿਥੋਂ ਕੋਈ ਮੁੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

"ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਯਤੀਮ"

ਜਿਤਨੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਵਿਚ ਇਕਲੇ ਹੋਣ ਤੇ ਸੁਖ ਭੋਗੇ ਸਨ। ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਨੇ ਹੀ ਦੁਖਾਂ ਦੇ ਪਹਾੜ ਟੁਟਣ ਤੇ ਮਾਮਾਂ ਜੀ ਸਮੇਤ ਬੇਬੇ ਧਰਮ ਕੌਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਲੈ ਗਏ ਜਿਥੇ ਕਿ ਆਪਦੀ ਬਚਿਆਂ ਦੀ ਤਰਾਂ ਪਰਵਰਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਨਾਨਕੇ ਘਰ ਵੀ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਉਹੋ ਚੇਟਕ ਲਗੀ ਰਹੀ ਜੋ ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਲਾ ਗਏ ਸਨ। ਹੁਣ ਕੁਦਰਤ ਵਲੋਂ ਜੋ ਰੌਸ਼ਨ ਦਿਮਾਗ ਤੇ ਵਚਿਤ੍ਰ ਬੁਧੀ ਹੋਣ ਤੇ ਜੋ ਕੁਛ ਇਕ ਦਫਾ ਪੜਦਾ ਸੁਣਦਾ ਉਸਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ

---

* ਪੰ: ਦੀ: ਸ: ਲ: ਗ੍ਰਿਫਨ ਜਿਲਦ ੨ ਸਫ਼ਾ ੧੪੫

† ਪੰਜਾਬ ਚੀਫਸ ਜਿਲਦ ੨ ਸਫਾ ੧੪੫

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਕਰ ਲੈਂਦਾ। ੧੪ – ੧੫ ਸਾਲ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦੇਖਾ ਦੇਖੀ ਸਾਰੇ ਜੰਗੀ ਕਰਤਬਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਵਾਕਫੀਅਤ ਕਰ ਲਈ। ਆਪ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਅਤੇ ਨੇਜ਼ਾ ਬਾਜ਼ੀ ਤੇ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਜ਼ਨੀ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਕਹਾਉਂਦਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਆਪ ਸਨ। ਅਰ ਤੀਰ, ਬੰਦੂਕ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਸਹੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਲਾਣ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਨ। ਅਤੇ ਜੰਗੀ ਕਰਤਬਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾਨੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਖਤ ਲਿਖਤ ਲਈ ਸੁੰਦਰ ਲਿਖਾਰੀ ਤੇ ਫਾਜ਼ਲ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਆਪਦੀ ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਬਾਬਤ ਬੈਰਨ ਹੂਗਲ ਆਪਣੇ ਮਫਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਅਤੇ ਮਾਲੂਮਾਤ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹਾਂ ਉਹ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਬੜਾ ਨਿਪੁਨ ਹੈ ਅਤੇ ਬੜੀ ਹੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਫਾਰਸੀ ਬੋਲਦਾ ਤੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ‡। ਪਸ਼ਤੋ (ਅਫਗਾਨੀ ਵਿਚ ਆਪ ਐਸੀ ਰਵਾਨਗੀ ਨਾਲ ਬੋਲਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਅਚੰਭਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।) ਅਤੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਐਸਾ ਸੁੰਦਰ ਸਰੂਪ ਤੇ ਸਡੌਲ ਬਲਵਾਨ ਤੇ ਫੁਰਤੀਲਾ ਸਰੀਰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸੀ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।

"ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬਸੰਤ ਪੰਚਮੀ ਦਰਬਾਰ"

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦਿਲ ਛੋਟੇ ੨ ਭੁਜੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਕ ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਪਕ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਆਏ। ਸਾਲ ਬਸੰਤ ਪੰਚਮੀ ਦੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਕਰਕੇ ੧੦ ਦਿਨ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਦਰਬਾਰ ਲਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ (ਭੁਜੰਗੀਆਂ) ਨੂੰ ਇਕਠੇ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹਰ ਕੌਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੰਗੀ ਕਰਤਬ ਅਤੇ ਜਿਸਮਾਨੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਕਮਾਲ ਗੁਣ ਦਸਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜੋ ਲੜਕੇ ਜਿਤਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਜਿਸ ੨ ਸੇਵਾ ਦੇ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯੋਗਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਔਹਦੇ ਦੇਕੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।

॥ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ॥

੧. ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਸੌਖੇ ਹੀ ਜੋਗ ਜੁਆਨ ਭਰਤੀ ਲਈ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਸਨ।

੨. ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਸਿਧੇ ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ ਅਤੇ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਦਾ ਸਿਲਸਲਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

੩. ਇਨਾਮ ਆਦਿ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਏਨੀ ਹੌਸਲਾ ਅਫਜ਼ਾਈ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਸਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਸਿਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਬਹੁਤ ਥੋੜੀ ਸਿਖਲਾਈ ਨਾਲ ਚੰਦ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ੨ ਉਹ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਘਰੋਂ ਹੀ ਫੌਜੀ ਸਿਖਲਾਈ

‡ ਬੈਰਨ ਹੂਗਲ ਦਾ ਸਫਰਨਾਮਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਫਾ ੨੫੫

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰਕੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਏਸ ਤਰਾਂ ਹੀ ਸੰਮਤ ੧੮੬੨ ਬਸੰਤੀ ਦਰਬਾਰ ਜਦ ਲਾਹੌਰ ਲਗਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ ਸੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਜੇਹੜੇ ਕੌਮ ਦੇ ਹੋਣਹਾਰ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਦੁਲਾਰੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਨਿਕਲੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੋਹਣੀ ਤੇ ਮਨਮੋਹਣੀ ਡੀਲ ਡੌਲ ਵਾਲਾ ਨੌਜਵਾਨ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਪਾਹਗਿਰੀ ਦੇ ਹੁਨਰ ਹੈਰਾਨਗੀ ਵਿਚ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ ਇਸ ਦੀ ਚਾਬਕ ਸਵਾਰੀ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਜ਼ਨੀ ਇਸ ਦੀ ਫੁਰਤੀ ਸੁਘੜਤਾ ਅਲੌਕਿਕ ਸੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਇਸ ਜੋਧੇ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਦਾ ਜਲਾਲ ਐਸਾ ਸੀ ਜੋ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਥਾਂ ਮਲ ਬੈਠਾ ਕੌਮ ਦਾ ਹੋਣ ਹਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜਦ ਜੰਗੀ ਕਰਤਬ ਦਿਖਾ ਚੁਕਾ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬੁਲਾ ਕੇ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਕੰਠਾ ਆਪਣੇ ਹਥ ਨਾਲ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗਲੇ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਜਦ ਇਸ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਪੁਛ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰ ਚਕੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਕੁਮੇਦਾਨ ਦਾ ਸਪੁਤਰ ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਸੁਣਨ ਸਾਰ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ਤੇਰੇ ਜੰਗੀ ਕਰਤਬਾਂ ਦਾ ਕੌਣ ਉਸਤਾਦ ਹੈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸਿਰਫ ਦੇਖਾ ਵੇਖੀ ਸਿਖਲਾਈ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣਨ ਸਾਰ ਸਰਕਾਰ ਅਤਿਅੰਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਣ ਤੇ ਝਟ ਪਟ ਆਪਣਾ ਹਜ਼ੂਰੀ ਖਿਦਮਤਗਾਰ ਦਾ ਉਹਦਾ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਇਹ ਹੈ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਏ ਦਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣਾ।

ਸੋਚੋ

ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ੭ ਸਾਲ ਦੇ ਬੇ ਆਸਰੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਚਕੀ ਗਈ। ਦੁਖਾਂ ਦੀ ਧੁਪ ਨੇ ਜੇਠ ਦੀ ਦੌਪਹਿਰ ਨਾਲੋਂ ਤੇਜ ਦਿਖਾਇਆ। ਕੌਣ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਬੇਅੰਤ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਕਿ ੭ ਸਾਲ ਨਿਆਸਰਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨਿਆਸਰਿਆਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਬਣੇਗਾ। ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਨਿਤਾਣਾ ਬਾਲਕ ਲਖਾਂ ਦਾ ਸਤਾਣਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਕਿ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਸਲਤਨਤ ਦਾ ਬਿਜਈ (ਫਤਹਿ) ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ਼ ਕਾਮਯਾਬ ਗਵਰਨਰ ਬਣੇਗਾ ਜਾਂ ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਚਲੇਗਾ।

ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਸੀ

ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਮਹਾਂ ਬਲੀ ਧਨਖ ਧਾਰੀ ਅਸਟ ਭੁਜੀ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਖੂਨੀਆਂ ਖਪੌਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਪਠਾਣ ਜੋ ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਏਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਖਾ ਖਪਾ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਾ ਡਕੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਡਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਉਣੇ ਦੇ ਰਸਤੇ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਜੋ ਮੁੜ ਕੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਉਕੇ ਹੀ ਨਾ ਆਉਣੇ ਪਾਉਣ।

ਕਿਵੇਂ

ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਖਿਅਕ ਨੇ ਹਦਾਂ ਉਤੇ ਕਿਲੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਸਨ ਜੋ ਇਸ ਉਪਕਾਰੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੱਚੇ ਰਖਵਾਲੇ ਦੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਹੁਣ ਤਕ ਕਾਇਮ ਖੜੀਆਂ ਪੁਕਾਰਦੀਆਂ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੁਸ਼ਮਣ ਰੋਕੂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ

੧. ਕਿਲ੍ਹਾ ਜਮਰੌਦ ਇਲਾਕਾ ਪਿਸ਼ਾਵਰ
੨. ਬੁਰਜ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਇਲਾਕਾ ਪਿਸ਼ਾਵਰ
੩. ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਾੜਾ ਇਲਾਕਾ ਪਿਸ਼ਾਵਰ
੪. ਕਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ੰਕਰ ਗੜ੍ਹ ਇਲਾਕਾ ਪਿਸ਼ਾਵਰ
੫. ਕਿਲ੍ਹਾ ਮਿਚਨੀ ਇਲਾਕਾ ਪਿਸ਼ਾਵਰ
੬. ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਾਲਾ ਸਾਰ ਪਿਸ਼ਾਵਰ
੭. ਫਸੀਲ ਸ਼ਹਿਰ
੮. ਕਿਲ੍ਹਾ ਨੌਸ਼ਹਿਰਾ
੯. ਕਿਲ੍ਹਾ ਜਹਾਂਗੀਰ
੧੦. ਕਿਲ੍ਹਾ ਖੈਰਾਬਾਦ
੧੧. ਕਿਲ੍ਹਾ ਮਰਦਾਨ
੧੨. ਕਿਲ੍ਹਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਗੜ੍ਹ ਹਰੀਪੁਰਾ
੧੩. ਸ਼ਹਿਰ ਹਰੀਪੁਰਾ
੧੪. ਮੰਦਰ ਗਨੇਸ ਗਿਰ
੧੫. ਅਕਾਲ ਗੜ੍ਹ ਡੇਹਰਾ ਅਸਮਾਈਲ ਖਾਂ
੧੬. ਬੰਨੂ
੧੭. ਬੇਲੀ ਬਢਾਰ
੧੮. ਅਲੀ ਮਸੀਤ

ਇਤ ਆਦਿਕ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਕਿਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਸਦਾ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਅਟਲ ਹਨ। ਅਖੀਰ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤ ੩੭ ਕਤਕ ੧੮੯੪ ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕਾਹਨ ਸੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ੯ ਵੈਸਾਖ ੧੮੯੪ ਨੂੰ ਅੰਤ ਲਿਖਦੇ ਹਨ।

ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਇੰਦ ਗੜ੍ਹ

ਨਗਰ ਇੰਦ ਗੜ੍ਹ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਂ ਲਾਟ'ਆ ਸੀ ਤੇ ਛਿੰਨਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅੱਗ ਲਗਣ ਤੇ ਲਾਟਾਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਂ ਲਾਟੀਆ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਪਹਿਲਾਂ ਏਥੇ ਜਹਾਨ ਖਾਂ ਰੰਗੜ ਵਸਦਾ ਸੀ ਫਿਰ ਸਿਧੂ ਗੋਤ ਦਾ ਸੁਖੀਆ ਸਰਦਾਰ ਪਿੰਡ ਢੌਂਕਿਆਂ ਤੋਂ ਗੋਲ ਆਕੇ ਏਥੇ ਬੈਠਾ,ਪਰ ਛੰਨਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅੱਗ ਲਗ ਜਾਇਆ ਕਰੇ ਇਸ ਨਮਿਤ ਜਗ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਖ਼ੂਬ ਵਰਖਾ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਇੰਦਰ ਦੇਵਤਾ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਇੰਦ ਗੜ੍ਹ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਪਿੰਡ ਇਦ ਗੜ੍ਹ ਵਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ੧੮੦ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹੋਣਗੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਏਸੇ ਝਿੜੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤ ਬਲ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਬਾਉਲੀ ਸੀ। ਇਸ ਝਿੜੀ ਵਿਚ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਵੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਚਰਨ ਪਏ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਉਹ ਬਾਉਲੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਇਟਾਂ ਪਿਛੋਂ ਉਧੇੜ ਕੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਇਟਾਂ ਲਗੀਆਂ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਭੈੜੀ ਹਾਲਤ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਸੁਖੀਏ ਦੀ ਕੁਲ ਵਿਚ ਕਲਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਖਾਲਸਾ ਵਲੋਂ ਇਸ ਪ੍ਰਗਣੇ ਦੀ ਚੌਧਰ ਦਾ ਪਟਾ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਬਾਬਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਜੋ ਇੰਦ ਗੜ੍ਹ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਦੀ ਹਦਬੰਦੀ ਸਮੇਂ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰੀਏ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਪਹਿਲੋਂ ਸਮਾਧ ਸੀ ਫਿਰ ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਵਾਇਆ।

ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਪੂਰਨ ਹਮੈਤੀ ਕਾਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ

ਸਰਦਾਰ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਕਾਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਦਾਦੇ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਸਿਧੂ ਨੇ ਅਲ੍ਹਾਹੀ ਦਾਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਪਾਈ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਕਾਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਸਰਦਾਰ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਕਾਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਦਾ ਪੁਤਰ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਮੁਛ ਫੁਟ ਜੁਆਨੀ ਵਿਚ ਸੰਨ ੧੭੯੮ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਰਨਿ ਸਿੰਘ ਕਾਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਕਰਨਲ ਮੋਹਨ ਸਿਘ ਕਾਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਸਰਦਾਰ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਭੰਡਾਰੀ ਆਦਿ ਨੇ ਨਰੈਣ ਗੜ੍ਹ ਕਿਲੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਵੇਲੇ ਪਿਆਰੇ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਆਪਾ ਵਾਰਿਆ। ਦੇਖੋ:—

(ਸਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ, ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਸਫਾ ੩੬੯

ਮਾਈ ਰੱਜੀ ਕਕਰਾਲੇ ਵਾਲੀ

ਭਾਈ ਰੂਪੇ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਦੜ ਸਿੰਘ (ਸੰਤ) ਜੀ ਆਦਿ ਕਈ ਤ੍ਰਿਕਾਲ ਦਰਸੀ ਮਹਾਤਮਾ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਛੇਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਨੂੰਹ ਮਾਈ ਰੱਜੀ ਕਕਰਾਲੇ ਵਿਖੇ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਤਿਆਗ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਰਾਤ ਦਿਨ ਅਖੰਡਾਕਾਰ ਨਾਮ ਵਿਚ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਕਰਾਲੇ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਕਿਆਂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਬਰਕਤ ਸਾਰੇ ਪਰਸਿਧ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਮੁਖ ਕਾਰਣ ਉਸ ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਰਕਤ ਸੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਰੂਪ ਚੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ।

ਏਸ ਤੋ ਬਿਨਾ ਸੰਤ ਗੁਦੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਈ ਰੱਜੀ ਦੀਆਂ ਘਾਲਾਂ ਨੇ ਭੀ ਏਸ ਘਰ ਦੀ ਚੰਗੀ ਰੋਸ਼ਨਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾ ਦੀ ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਖਾ ਜੋ ਬਾਗੜੀਆ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੀ ਸੀ ਉਹ ਏਸ ਨਾਲੋਂ ਘਟ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਮਹੰਤ (ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ) ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ ਜੋ ਬੜੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਅਤੇ ਸਿਖੀ ਤੇ ਲੰਗਰ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਅਧਿਕ ਚਾਹਵਾਨ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਬੜੇ ਜਤਨ ਨਾਲ ਉਹ ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ ਕਕਰਾਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਗੜੀਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦੀ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਬਰਕਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਆ ਗਈ। ਮਾਈ ਰੱਜੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਤੋਂ ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ ਮੰਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਣੋ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ ਤਾਂ ਮਾਈ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰਾਪ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪੁਤਰ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੋਥੀ ਨਾਲ ਪੱਕਾ ਸਿਦਕ ਰਖਾਂਦਿਆਂ ਕਿਸੇ ਗਲ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਅਜ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਦੌਲਤ ਦੀ ਬਰਕਤ ਹੈ ਪਰ ਕਕਰਾਲੇ ਵਾਲੇ ਦੀ ਮਾਈ ਰੱਜੀ ਦੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਘਟ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਸੰਤ ਖ਼ੁਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਭਜਨੀਕ ਤੇ ਨਾਮ ਦੇ ਰਸੀਏ ਬਾਬਾ ਖ਼ੁਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰਣੀ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ।

ਆਪ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੯੩੩ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਸੁਖਦੇਈ ਦੇ ਕੁਖ ਤੋਂ ਭਾਈ ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਸਕਾਰ ਵੇਲੇ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ† ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਰਖਿਆ ਗਿਆਂ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਬਾਬਾ ਖ਼ੁਦਾ ਸਿੰਘ ਹੀ ਕਹਿਣ ਲਗ ਪਏ ਤੇ ਇਹੋ ਪਰਸਿਧ ਨਾਮ ਹੁਣ ਤਕ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ।

ਜੁਆਨੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਕਦ, ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਡੀਲ ਡੌਲ ਅਤੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸੀ।

ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਰੜੀ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਆਪ ਦੇ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸ਼ਯਾਮਗੜ੍ਹ (ਕਰਨਾਲ) ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਹੀ ਹੈ।

ਥਾਣੇਦਾਰੀ ਦਾ ਔਹਦਾ ਸੰਭਾਲਣ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਨੇ ਚੋਰਾਂ ਤੇ ਡਾਕੂਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦਬਾਇਆ। ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਅਮਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਵੀ ਕੋਈ ਚੋਰੀ ਝਗੜਾ ਜਾਂ ਲੜਾਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਸਤਿ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਆਦੀ ਸਨ। ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠਕੇ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਆਪਦਾ ਕੰਠ ਬਹੁਤ ਸੁਰੀਲਾ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਅਜੇਹੇ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪੱਥਰ ਜੇਹੇ ਦਿਲ ਭੀ ਮੋਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਬਾਬਾ ਖ਼ੁਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਕਈ ਸਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਮੁਲਤਾਨ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ, ਪਿਸ਼ਾਵਰ, ਕਾਬਲ, ਬੁਖਾਰਾ ਆਦਿ ਦੂਰ ਦੁਰੇਡੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸਿਦਕੀ ਸਿਖ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਪਾਈ।

---

† ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਮਿਤ੍ਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਹੱਬਤ ਵਜੋਂ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕਹਿਕੇ ਬੁਲਾਣ ਦੀ ਥਾਂ 'ਬਾਬਾ ਖ਼ੁਦਾ ਸਿੰਘ' ਕਹਿਕੇ ਸਦਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹੋ ਨ ਮ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਚੋਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆਪ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਹਾਰ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਖੁਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਤੇ ਅੰਤ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਧੂ ਸਮਝਕੇ ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਸ਼ਕ ਦੂਰ ਕਰਕੇ, ਰਿਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਅਪਣੀ ਆਯੂ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਏਥੇ ਕਈ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਗੁਰਸਿਖ ਆਪ ਜੀ ਕੋਲ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਏ ਤੇ ਏਸੇ ਥਾਂ ਹੀ ੧੦ ਸੰਮਤ ੧੯੧੧ ਨੂੰ ‡ ਆਪ ਜੀ ਪਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕਰ ਗਏ।

ਚੰਦੂ ਲਾਲ

(ਦੀਵਾਨ ਹੈਦਰਾ ਬਾਦ ਦੱਖਣ)

ਸਰਹਿੰਦ ਵਾਲੇ ਟੋਡਰ ਮਲ ਦਾ ਪੋਤਾ ਅਤੇ ਸਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦਾ ਦਾਦਾ, ਨਿਜ਼ਾਮ ਹੈਦਰਾ ਬਾਦ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਸੀ। ਜੋ ਨਿਜ਼ਾਮ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਸਮਾਣੇ ਦੀ ਨਜਾਮਤ ਵੇਲੇ ਦੀਵਾਨ ਟੋਡਰ ਮਲ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੈਦਰਾ ਬਾਦੀਏ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਬਣਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ (੧੮੨੫ ਈ: ਦੇ ਲਗਪਗ) ਮਾਲਵੇ (ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਨਾਭਾ) ਵਿਚੋਂ ੧੨੦੦੦ ਸਿੱਖ ਜਵਾਨ ਲੈ ਜਾਕੇ ਉਥੇ ਭਰਤੀ ਕਰਾਏ, ਅਤੇ ਹੁਣ ੫੦੦੦੦ ਤੋਂ ਭੀ ਆਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੁਆਨਾਂ ਨੇ ਮਰਹਟਿਆਂ ਤੋਂ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਬਚਾਈ ਸੀ।

ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੁਹਾਰਾ

ਆਪ ਪਿੰਡ ਲੁਹਾਰਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਦੇ ਉਦਰੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

ਜਨਮ:—ਆਪ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਲੰਘੀ।

ਵਿਦਿਆ:—ਆਪ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਪੰਡਤ ਹੋਏ ਹਨ।

ਸ਼ਾਦੀ:—ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸੁਪਤਨੀਆਂ ਮਾਨ ਕੌਰ ਅਤੇ ਸੁਖਾਂ ਕੌਰ ਸੀ।

ਸੰਤਾਨ:—ਮਾਨ ਕੌਰ ਦੇ ਪੇਟੋਂ ਇਕ ਲੜਕਾ ਅਤੇ ਸੁਖਾਂ ਕੌਰ ਦੇ ਪੇਟੋਂ ਇਕ ਲੜਕੀ ਸੀ।

ਫੌਜੀ ਭਰਤੀ:—ਆਪ ਘਰੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਜਾ ਭਰਤੀ ਹੋਏ। ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ, ਕਹਿਣ ਤੇ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਨੌਕਰ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਸੀ ਅਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨੀ ਸ੍ਵੈਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਮਿਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾਉਣਾ ਹੈ।

---

‡ ਬਾਬਾ ਖੁਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਮਾਚਾਰਾਂ ਨੂੰ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ, ਕਈ ਹਫਤੇ, ਲੜੀਵਾਰ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਗਾਥਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਕਈ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਉਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਝਾਕੀ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਨੂੰ ਤਕਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੁਭਾਃ—ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਅਣਖੀ ਸੀ। ਆਪ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਹੋਏ ਹਨ।
ਆਪ ਦੀ ਲਿਖਤ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਹਥੀਂ ਲਿਖਕੇ ਸੰਗਤਾਂ
ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਕਰਦੇ। ਆਪ ਸੰਤਾਂ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਬੜੇ ਮੇਲੀ ਸਨ। ਆਏ ਗਏ
ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਸਃ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਤ (੭) ਪੁਤਰ

੧. ਸਰਦਾਰ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ
੨. ਸਰਦਾਰ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ
੩. ਸਰਦਾਰ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ
੪. ਸਰਦਾਰ ਮੇਘ ਸਿੰਘ
੫. ਸਰਦਾਰ ਤੇਗ ਸਿੰਘ
੬. ਸਰਦਾਰ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ
੭. ਸਰਦਾਰ ਪਰਦਾਨ ਸਿੰਘ

ਇਹ ਸਾਰੇ ਖਾਲਸੇ ਰਾਜ ਦੇ ਹਮਦਰਦ ਫੌਜੀ ਸਰਦਾਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਰਦਾਰ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਮਾਂਗਲੀ (ਹਜ਼ਾਰੇ) ਦੀ ਪਰਸਿਧ ਫਤਹਿ ਲਈ ੧੮੨੧ ਵਿਚ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤਾ। ਦਸੰਬਰ ੧੮੪੫ ਨੂੰ ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਸਰਦਾਰ ਪਰਦਾਨ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਤਿੰਨੇ ਭਾਈ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਵਸਤੇ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਗਏ।

ਠੇਠਰ ਵਾਲੇ ਆਪਾ ਵਾਰੂ ਸਰਦਾਰ

ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਮੀਰ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਲਖਾ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ ਇਹ ਚਾਰੇ ਭਰਾ ਸਨ।

ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਮੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਪੁਤਰ ਸਰਦਾਰ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦਾ ਪੁਤਰ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜੰਗਾਂ ਜੁਧਾਂ ਵਿਚ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕੰਬਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ੧੮੦੮ ਈ; ਵਿਚ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਾ ਨੂਰਪੁਰ, ਚੰਬਾ ਤੇ ਵਸੋਲੀ ਆਦਿ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣ ਲਈ ਬੇਅੰਤ ਜੰਗੀ ਜੋਧਿਆਂ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਪਠਾਨ ਕੋਟ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰਨ ਲਈ ਹਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਉਧਰੋਂ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਭੀ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਮਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਦਿਨ ਭਰ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਲੋਂ ਬਰੂਦ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰਸਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਲੋਂ ਘਟ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਠੇਠਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਫੋਜ ਦਾ ਫੁਰਤੀਲਾ ਹਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਕਿਲੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨਾਲ ਪੌੜੀਆਂ ਲਾ ਉਪਰ ਚੜਦੇ ਸਾਰ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿਤੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਸਾਰ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਅਗੋਂ ਕਿਲੇ ਵਾਲੇ ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਭੁਖੇ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਂਗ ਕੁਦ ਪਏ। ਤਿੰਨੇ ਸਰਦਾਰ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਵਾਸਤੇ ਆਪਾ ਵਾਰ ਗਏ ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਰਦਾਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਵਾਂਗ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਰਖਣ ਵਾਸਤੇ ਕਈ ਜੰਗਾਂ ਜੁਧਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਆਪਦੇ ਵਡਾਰੂਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ। ਖਾਸ ਕਰ ਨੌਸ਼ਹਿਰਾ, ਤਰਕੀ, ਕਸ਼ਮੀਰ, ਖੈਰਾ ਬਾਦ, ਬੰਨੂੰ ਅਤੇ ਪਸ਼ਾਵਰ ਦੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਕਾਰਨਾਮੇ ਦਿਖਾਏ ਜੋ ਨਾ ਭੁਲਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਏਸੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਹ ਘਰਾਣਾ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਸ: ਦਿਆ ਸਿੰਘ ਸਿਧੂ-ਭੈਣੀ ਬਾਬੇ ਦਾ

ਭਾਈ ਦਿਆ ਸਿੰਘ ਸਿਧੂ—ਭੈਣੀ ਬਾਬੇ ਦਾ, ਜਦੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇਸਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਤਕੜਾ ਜੱਥਾ ਲੈਕੇ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਭਾ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਭਦੋੜੀਆਂ ਭੀ ਆਪਣੇ ਜੱਥੇ ਸਮੇਤ ਏਸ ਨੂੰ ਟੱਕਰ ਪਿਆ। ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੜਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਰੁਹੇਲੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨਾਲ ਨੌਰੰਗਾਬਾਦ ਕੋਲ ਜੁੱਧ ਹੋ ਪਿਆ। ਦਿਆ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਹਰ ਬੇਗ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦੇ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਜੋ ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਤੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੈਬਤ ਖਾਂ ਰੁਹੇਲੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਬੁਲਾਇਆ। ੫੦ ਕੁ ਸਿਪਾਹੀ ਭੀ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਕੇ ਭੱਜ ਗਏ। ਸਿੰਘ ਸੂਰਮੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤਰ ਮਾਲ ਲੈਕੇ ਮਾਲਵੇ ਆ ਵੜੇ। ਇਹ ਘੱਟਣਾ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੱਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ੧੭੩੮ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਈ।

"ਨਿਰਭੈ ਚਿਮਨਾ ਸਰਦਾਰ ਘਰਾਣਾ"

ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੁੱਕਰ ਚਕੀਏ ਜੋ ਕੜਿਆਲਾਂ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜੂਜ਼ਦਾ ਹੋਇਆ ਸੁੱਕਰ ਚਕੀਏ ਸਰਦਾਰਾਂ ਉਤੇ ਆਪਾ ਵਾਰ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਹੁਕਮਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਤਿ ੭ ਵਰਸ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਮਖਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਿਮਨਾ ਏਹ ਚਿਮਨਾਂ ਸ਼ਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਸਚੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਖਾਸ ਘਰ ਸੀ।

ਸਰਦਾਰ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜਹਥਾ

ਆਪ ਦਾ ਘਰਾਣਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਦਾ ਹੀ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਪਿਤਾ ਸਰਦਾਰ ਰਨਿ ਸਿੰਘ ਨਰੈਣ ਗੜ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਤਰੂਆਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਛਾਤੀ ਤਾਣ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ, ਹੋਵੇ ਭੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਏਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸਰਦਾਰ ਰਾਮਦਿਤਾ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਰਾਮ ਨਗਰ ਦੀ ਫਤਹਿ ਸਮੇਂ ਚਠਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਦਿਆਂ ਅਮੋਲ ਦਾਤ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪੜਦਾਦਾ ਸਰਦਾਰ ਦੁਲਚਾ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਨੇ ਏਸ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਖੀ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਤੇ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਬਹੁਮੁਲਾ ਕੀਤਾ ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਜੈਸੇ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਅਕਾਲੀ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਲੂਆ, ਸਰਦਾਰ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ, ਸਰਦਾਰ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਧਾ ਵਾਲੀਆਂ, ਸਰਦਾਰ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਘਰ ਜਾਖੀਆਂ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਮ ਸਦਾ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰਹਿਣਗੇ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੁਪਤ ਰੂਹ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ ਬਗਲ ਵਿਚ ਸਦਾ ਨਿਗ੍ਰਾਸ ਦੇਵੇਗੀ।

ਸ: ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਵਈ

ਸ: ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਵਈ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਉਸਰਈਏ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੀ ਉਨਤੀ ਲਈ ਜੋ ਜੋ ਪੂਰਨੇ ਪਾਏ, ਘਾਲਾਂ ਘਾਲੀਆਂ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਜੌਹਰ ਵਿਖਾਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਆਪ ਦਾ ਨਾਂ ਸਦਾ ਲਈ ਅਮਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਜਨਮ:- ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸਰਦਾਰ ਮਲ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ ਦੇ ਘਰ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਣ:- ਆਪ ਦੀ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਘੁਲਣ ਖੇਡਣ ਦਾ ਸ਼ੌਂਕ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਸੀ।

ਵਿਦਿਆ:- ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰ ਮਾਮੂਲੀ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਰ ਸੂਝ ਬੜੀ ਦੂਰ ਦੀ ਰਖਦੇ ਸਨ।

ਕਦ ਕਾਠ:- ਆਪ ਦਾਂ ਕਦ ਕਾਠ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਖੁਲੇ ਦੇਸ ਅਤੇ ਖੁਲੀ ਖੁਰਾਕ ਆਦਿ ਖਾਣ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਡੌਲ ਸੀ। ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਸਦਾ ਹੀ ਲਾਲੀ ਭਖਦੀ ਤੇ ਬਣਦੇ ਤਣਦੇ ਸੁੰਦਰ ਜਵਾਨ ਸਨ।

ਭਰਤੀ ਹੋਣਾ:- ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਮੁਸ਼ ਫੁਟ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸੰ: ੧੮੬੪ ਵਿਚ ਜਾ ਭਰਤੀ ਹੋਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਜਵਾਨ ਆਪ ਭਰਤੀ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸ: ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਚਿਹਨ ਚਕਰ ਤੇ ਲੰਮਾ ਲੰਞਾਂ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਜਵਾਨ ਵੇਖਕੇ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖਾਸ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਰੈਂਕ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਬਹਾਦਰੀ:- ਆਪ ਜੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਦਿਲੀ ਪਰਸੰਸਾ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਪੰਜ ਪੰਜ ਜੁਆਨਾਂ ਨੂੰ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਹਰਾ ਦਿੰਦੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਜ ਹਥਾ ਕਹਿਕੇ ਸਨਮਾਨਿਆ ਕਰਦੇ

(ੳ) ੧੮੧੩ ਦੀ ਹਜਰੋ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਈ।

(ਅ) ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆਪ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਪਰ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟੇ।

(ੲ) ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਚੌਥੀ ਲੜਾਈ ੧੮੧੮ ਈ: ਨੂੰ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਹਥੋ ਹਥੀ ਲੜਾਈ ਕਰਕੇ ਮੁਜ਼ਫਰ ਖਾਂ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਖੋਹਣੀ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਹਾਰਾਜ ਵਲੋਂ ਉਹੀ ਤਲਵਾਰ ਤੇ ਢਾਲ ਸਰੋ ਪਾਓ ਵਜੋਂ ਮਿਲੀ। ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਪਿੰਡ ਮੋੜ ਨਾਭੇ ਵਿਚ ਜਗੀਰ ਵਜੋਂ ਦਵਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਗੀਰਦਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ।

ਆਪ ਜੀ ਅਦੁਤੀ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲਦੇ ਹੋਏ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਰਦੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

ਸ: ਨਛਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਵਈ

ਜਨਮ—ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਉਸਰਈਏ ਸ: ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਵਈ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਮੋੜ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਣ—ਆਪ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਉਮਰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲੰਘੀ।

ਵਿਦਿਆ—ਆਪ ਗੁਰਮਖੀ ਵਿਦਆ ਲਿਖ ਪੜ ਸਕਦੇ ਸਨ ਆਪ ਦਾ ਵਿਦਿਆ ਵਲ ਧਿਆਨ ਨਾ ਲਗਾ ਤੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਰੁਚੀ ਰਕਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਮੁਛ ਫੁਟ ਜੁਆਨ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਗਏ ਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਆਪਣੀ ਲਿਆਕਤ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰੀ ਅਹੁਦੇ ਤੇ ਪੁਜ ਗਏ।

ਬਹਾਦਰੀ—ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਚਨੀ ਦੇ ਕਿਲੇ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਥਾਪ ਕੇ ਭੇਜ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਦਰਿਆ ਕਾਬਲ ਦੇ ਕੰਢੇ ਦੋਹ ਰਸਤਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰਖਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਰਸਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜੇਹਾ ਰੋਕਿਆ ਕਿ ਜਦ ਸੰਨ ੧੮੩੭ ਵਿਚ ਅਫਗਾਨੀ ਨਸਕਰ ਨੇ ਕਿਲਾ ਜਮਰੌਦ, ਮਿਚਨੀ ਗੜ ਤੇ ਸੰਕਰ ਗੜ ਤੇ ਸਖਤ ਧਾਵਾ ਕੀਤਾ। ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਜ਼ਕ ਸਮੇਂ ਸ: ਨਛਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿਰਭੈਤਾ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਵਧ ਨਸ਼ਕਰ ਤੇ ਫਤਹ ਪਾਈ ਤੇ ਕਿਲੇ ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਝੰਡੇ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਕਿਲੇ ਨੇ ਬਚਾਈ ਰਖਿਆ।

ਸ: ਨਛਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਤਹਿਤ ਵਿਚ ੩੦੦ ਪੈਦਲ ੨੦੦ ਘੋੜ ਸਵਾਰ, ੨੦ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੇ ਜਵਾਨ ਦੋ ਵਡੀਆਂ ਤੇ ਦੋ ਛੋਟੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜੰਗੀ ਜ਼ਖੀਰਾ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਤਬਾਰ—ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਸ ਮਲਵਈ ਘਰਾਣੇ ਨਾਲ ਜਿਥੇ ਖਾਸ ਪਿਆਰ ਸੀ ਉਥੇ ਇਸ ਘਰਾਣੇ ਪਰ ਪੂਰਾ ਇਤਬਾਰ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ- ਮੋੜ ਮਲਵਈ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸਿਖ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕੀ ਖਤਰਾ ਹੈ।

ਸ: ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ
|
ਸ: ਨਛਤਰ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ
|
ਸ: ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਾਲੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ

ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮਿਸਲਾਂ ਜਿਸ ਦੇ ਮੁਖੀ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਦਸੌਧਾ ਸਿੰਘ ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਮਨਸੂਰਵਾਲ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਗਿਲ, ਜਟ ਸਿੰਘ ਸਨ, ਜਦ ਕਿਧਰੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਧਰਮਯੁਧ ਹੁੰਦਾ ਤਦ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਝੰਡੇ ਫੜ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋ ਤੁਰਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਨਾਉਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਾਲੀ ਪੈ ਗਿਆ ਇਸ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਅੰਬਾਲਾ ਸੀ ਹੁਣ ਅੰਬਾਲੇ ਜਿਲੇ ਵਿਚ ਸਾਹਬਾਦੀਏ ਸਰਦਾਰ ਲੁਧਿਆਣਾ ਜਿਲੇ ਦੇ ਲਧੜ ਸਰਦਾਰ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜਿਲੇ ਮਨਸੂਰ ਵਾਲੇ ਦੇ ਰਈਸ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਨਾਭੇ ਦੇ ਸੋਟੀ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਇਸ ਮਿਸਲ ਵਿਚ ਹਨ।

ਪਢਾਣੀਆਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਘਰਾਣਾ

ਇਹ ਘਰਾਣਾ ਆਪਣੇ ਸੁਚਜੇ ਤੇ ਅਣਮੁਲੇ ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖਣ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਤਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸਰਦਾਰ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਦੋ ਪੁਤਰਾਂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਸੀ ਆਪ ਦੇ ਸੁਲਗ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸਰਦਾਰ ਮਿੱਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਪੁਤਰਾਂ ਸਮੇਤ ਇਕੋ ਬਾਟੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਸਰਦਾਰ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਸੁਘੜ ਸਿਆਣਾ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸਮਦਰਸੀ ਹੋਣ ਤੇ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਰਦਾਰ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰ ਚਕੀਏ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਸੰਦੇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੁਖ ਸੁਖ ਦੇ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ ਸੀ।

ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਚੜ੍ਹਦੀ ਅਵਸਥਾ ੧੫ ਮਾਰਚ ਸੰਨ ੧੭੯੨ ਵਿਚ ੨੨ ਸਾਲ ਦੀ ਆਰਜਾ ਭੋਗ ਕੇ ਪੇਚਸ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਜੀ ਬਾਂਹ ਸਰਦਾਰ ਦਲ੍ਹਾਊ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਣਮੁਲਾ ਇਕੋ ਲਾਲ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਇਕੋ ਹੀ ਸੁਭਾਗ ਸਪੁਤ੍ਰ ਜੋ ਸੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਏ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਾਲੜੀ ਉਮਰ ਦੀ ਪਰਵਿਸ਼

੧੦ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਲਾਡਲੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਤਾ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਦੀਵ ਕਾਲ ਵਾਸਤੇ ਠੰਡੀ ਤੇ ਨਿਗ੍ਹੀ ਛਾਂ ਲਪੇਟ ਜਾਣ ਤੇ ਰਾਜ ਜੋਗੀ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅੰਬਰ ਬੇਲ ਵਾਂਗੂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਧੰਧਿਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੋਝ ਇਕ ਵਾਰੀ ਹੀ ਆ ਪਏ।

"ਪਰ ਕੁਦਰਤਿ ਦੇ ਰੰਗ ਨਿਆਰੇ"

ਜਿਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿਤਾ ਹੈ ਉਹ ਜਿਤ ਜਿਤ ਜਾਵੇ ਤਿਤ ਤਿਤ ਲਗਨਾ ਦੇ ਭਾਵ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਦਰਤ ਸੰਗੀ ਸਾਥੀ ਭੀ ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਮਿਲਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜੈਸੇ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੋ ਹਮਦਰਦ ਪ੍ਰਸਿਧ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਇਕ ਸਸ ਰਾਣੀ ਸਦਾ ਕੌਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੀ ਜੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਪਤਬ੍ਰਤਾ ਨੂੰ ਚਮਕਾ ਗਏ ਦੂਜੇ ਸਰਦਾਰ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਵਡਿਆਈ ਦੇ ਹਕਦਾਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਰਾਜ ਅਤੇ ਯੋਗ ਕਮਾਉਣ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਕਰਨਾ ਤੇ ਪਢਾ-ਣੀਆਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਦਰਗਾਹੋਂ ਹੀ ਆਈਆਂ ਹਨ।

ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਾ ਮੁਢ

ਸਰਦਾਰ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਜੁਆਨ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਭੂਮੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਗੈਰਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰਕ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਵਡਿਆਈ ਯੋਗ ਹੈ।

ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਵਾਸਤੇ ਹੋਰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ

ਪਿੰਡ ਭਟੀਆ ਤੇ ਚਨਿਯੋਟ ਦੇ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਜਾਨ ਹੀਲ ਕੇ ਤੇਗਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਡੀ ਜਾਗੀਰ ਬਖਸ਼ੀ ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਸੂਰ ਦੇ ਖੇਸਗੀ ਪਠਾਣਾਂ ਨਾਲ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਚੰਗੀ ਮੁਠ ਭੇੜ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਸ਼ਤ੍ਰੂ ਦੇ ਦੰਦ ਖਟੇ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਹੋਰ ਚਮਕਾਇਆ।

ਅਖੀਰ ਭੇਟਾ

ਉਪਰੰਤ ਜੰਗਾਂ ਜੁਧਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੰਨ ੧੮੧੪ ਵਾਲਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਜੰਗ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਦਲਾਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਅਖੀਰ ਸੈਂਕੜੇ ਜੁਮੇਵਾਰ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਧਰਤ ਤੇ ਲਿਟਾ ਕੇ ਅਖੀਰ ਇਕ ਬਰਛੀ ਦਾ ਇਤਨਾ ਕਰੜਾ ਵਾਰ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਪ ਭੀ ਸਦੀਵ ਵਾਸਤੇ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਏ।

ਆਪ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼

ਸਰਦਾਰ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨ ਪਰ ਐਸਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਖੀਰ ਤਕ ਨਾ ਭੁਲਿਆ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦੇ ਬੜੇ ਰਸੀਲੇ ਤੇ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਾਥ ਹੀ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਮਗਰੋਂ ਮੇਰੀ ਪਰਵਰਸ਼ ਕੀ ੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਭੀ ਸਰਦਾਰ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਛੇ ਰ ਹ ਗਏ ਭੁਝੰਗੀ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨਾ ਮੇਰਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਤ ਪ੍ਰਣ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇ ਆਂ ਸਰਦਾਰ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ ਗੀਰ ੧੨੫੦੦੦ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਆਮਦਨੀ ਦੇ ਦਿਤੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

'ਜੋ ਜੈਸੀ ਸੰਗਤਿ ਕਰੇ'

ਸਰਦਾਰ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਰਵਰਸ਼ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਿਗਾਹਬਾਨੀ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਾਲੇ ਹੀ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਾਂਗ ਉਦਾਰ ਦਿਲ, ਦਾਨੀ ਸੁਭਾ, ਖੁਲ ਦਿਲਾ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਸ: ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਹੀ ਪੰਥ ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਮਹਾਂ ਦਾਨੀ ਸਰਦਾਰ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਗੁਣ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ। ਸਰਦਾਰ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਚੰਮਿਆਰੀ ਪਿੰਡ ਵਾਲਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਗਵਰਨਰੀ ਸਮੇਂ ਨਾਜ਼ਮ ਖਜ਼ਾਨਾ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਮੁਤਹਿਤ ਵਿਚ ਕਈ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਮੁਤਸਦੀ ਸਨ ਜੋ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਰਖਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਨੇਕ ਤੇ ਦਿਆਨਤਦਾਰ ਧਾਰਮਿਕ ਖਿਆਲਾਂ ਵਾਲਾ ਹੋਣ ਆਪਣੇ ਮੁਨਸ਼ੀਆਂ ਪਰ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵਧ ਭਰੋਸਾ ਰਖਦਾ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਦੀ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਤੋਂ ਅਯੋਗ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਏਹਨਾਂ ਮੁਨਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਰੁਪਿਆ ਗਬਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਏਧਰ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਚੈਕ ਕਰਵਾਇਆ ਤਾਂ ਸਵਾ ਲਖ ਰੁਪਏ ਦਾ ਘਾਟਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਪਤਵੰਤਾ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਘਬਰਾਇਆ ਤੇ ਇਜ਼ਤ ਨੂੰ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਸਮਝਦਾ ਹੋਇਆ ਸਰਦਾਰ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਸਹੀ ਹਕੀਕਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਰਹਿਮ ਅਤੇ ਉਧਾਰ ਦਿਲ ਸਰਦਾਰ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸ: ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਾਟੇ ਦਾ ਜ਼ੁਮੇਂਵਾਰ ਮੈਂ ਹਾਂ, ਜੋ ਅਜ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਤਾਰ ਦਿਆਂਗਾ। ਜੋ ਸਰਦਾਰ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਰ ਕੇ ਸ: ਵਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਜਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੀ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਏਹ ਰੁਪਿਆ ਸ: ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁੜ ਨਹੀਂ ਲਿਆ। ਏਹ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਿਰਦੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਇਜ਼ਤ ਆਬਰੂ ਨਾਲ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਬਸਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸੰਨ ੧੮੩੫ ਨੂੰ ਇਹ ਸਸਾਰ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਏ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਸਾਡੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਆਪ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਦਾ ਪੁਤਰ ਸਰਦਾਰ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੋਤਰਾ ਸਰਦਾਰ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਭੀ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਕਦਮ ਪਰ ਕਦਮ ਚਲਦੇ ਹੋਏ ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਤੋਂ ਆਪਾ ਵਾਰਦੇ ਰਹੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਵਸਥਾ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਲੰਘੀ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਉਰਦੂ, ਫਾਰਸੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ, ਆਪ ਬੜੇ ਸਿਆਣੇ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਉਚ ਲਿਆਕਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ ਜਿਸ ਦੇ ਸਦਕਾ ਆਪ ਦਾ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਮਾਣ ਹੋਣ ਲਗਾ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਆਹਲੂ ਵਾਲੀਆਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ, ਸੋ ਆਪ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਗਣੇ ਦਾ ਥਾਣੇਦਾਰ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ, ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਬੜੀ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਨਭਾਇਆ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸੁਖ ਦਿਤੇ ਸਨ, ਧਨ ਪਦਾਰਥ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁਤਰ ਸਨ, ਰਬ ਦੀ ਨੇਤ ਜਦ ਵਡੇ ਹੋਏ ਚਾਰੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਭਾਣਾ ਸਤਿ ਕਰਕੇ ਮੰਨਿਆਂ, ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਅਡੋਲ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਆਏ ਗਏ ਸੰਤਾਂ ਮਹੰਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਵੀ ਵਧ ਚੜਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਜਿਸ ਪਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਮਿਹਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁਤਰ ਅਤੇ ਦੋ ਲੜਕੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ।

ਆਪ ਨੇ ਸਰਦਾਰੀ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਪਾ ਕੇ ਬੜੀ ਨਿਮਰਤਾ ਧਾਰ ਰਖੀ ਸੀ. ਸਵਾ ਸਾਲ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਇਕ ਲਤ ਤੇ ਖੜੇ ਕੇ ਕੀਤਾ ਆਪ ਪੂਰਨ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਸਨ।

ਆਪ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਆਹੂਵਾਲੀਆਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਵਲੋਂ ਸਰਦਾਰੀ ਪਟਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਪਿੰਡ ਦੇ ਅਧ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ।

ਉਸ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਘਰ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਅਜੇ ਹੈ ਜਿਥੇ ਉਸ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਆਦਮੀ ਵਸਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਤੇ ਜ਼ਮ ਨ ਦੇ ਅਧ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਮਾਲਕ ਸਨ ਤੇ ਜਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਪੰਜਾਬ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲਿਆ ਤੇ ਨਵਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨ ਲਗੇ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਪਿੰਡ ਆਇਆ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਮਲਕੀਅਤ ਦੇ ਪਟੇ ਵੇਖਣੇ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਉਸ ਮਾਈ ਨੂੰ ਦਹਿਲ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਾਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਮਤੀਂ ਕਿਤ ਤੁਹਾਡੀ ਵੀ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲੈਣ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਮਾਈ ਨੇ ਪਟਾ ਨਾ ਦਿਖਾਇਆ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਗਵਾ ਲਈ॥ ਅੱਜ ਕਲ ਉਹ ਪਟਾ ਉਸ ਮਾਈ ਦੀ ਔਲਾਦ ਪਾਸ ਹੈ ਜੋ ਸ: ਪਰੇਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਘਰ ਵਿਚ ਵਸ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਤ ਪਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਕੁਰਸੀ ਨਾਮਾ

- ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ
  - ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ
    - ਬਮਣ ਸਿੰਘ
      - ਹੌ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ
      - ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ
      - ਰਾਮ ਕੌਰ
      - ਦਾਨ ਕੌਰ
      - ਭਾਨ ਕੌਰ
      - ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ
    - ਕਰਮ ਸਿੰਘ
      - ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ
      - ਜਿਉਣ ਸਿੰਘ
      - ਬੀਬੀ ਭੋਲ ਕੌਰ
      - ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ
    - ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ
      - ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ
      - ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ
    - ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ
      - o

ਪਰਗਣਿਆਂ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ

ਸਰਦਾਰਨੀ ਧਰਮ ਕੌਰ, ਪਰਗਨਾ ਜ਼ੀਰਾ।

ਸਰਦਾਰ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਬੂੜੀਏ ਵਾਲਾ ਪਰਗਨਾ ਮੁਕਤਸਰ।

ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ, ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਪਰਗਨਾ ਧਰਮਕੋਟ। ਮਾੜੀ ਤੇ ਕੋਟਕਪੂਰੇ ਦਾ ਪਰਗਨਾ ਬਰੜਾ ਤੇ ਰਾਇ ਅਲਯਾਸ ਦੀਆਂ ਰਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ (ਕੁਝ ਜਗੀਰ ਦੇ ਕੇ) ਖੋਹ ਕੇ ਫੂਲਕੀਆ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੇ। (ਦੇਖੋ ਰਾਜ ਖਾਲਸਾ ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ)

ਪੁੜਾਇਣ ਦੇ ਬਿਰਧਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ

ਭੂੰਦੜੀ ਦੇ ਜੰਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵਡੇ ੨ ਢੇਰ ਲਾਏ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਤਾਂ ਕਤੇ ਅਤੇ ਗਿਰਝਾਂ ਖਾਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਕਰੰਗਾ ਦੇ ਢੇਰਾਂ ਵਿਚ ਕੁਤੇ ਕੁਤੀਆਂ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਬਚੇ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਅਖੀਰ ਇਕ ਮੀਂਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਵਰ੍ਹਿਆ ਜੋ ਕਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਤ ਕੁਤੇ ਕੁਤੀਆਂ ਦੇ ਰੋੜ ਕੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ, ਹੁਣ ਤੱਕ ਅਸੂ ਕੱਤਕ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਬਹੁਤ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਆਬ ਆਬ (ਪਾਣੀ) ਦੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਬਿਰਧਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨਾ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਾਸੀ ਖਾਲਸਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਕਿੰਨਾ ਪਿਆਰਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਅਣਖੀ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਆਪਣੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਪਿਛੇ ਵਾਰਦੇ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਨਿਰਭੈ ਜਥੇਦਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਉਸਰਈਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਤਨ ਦੀ ਆਹੂਤੀ ਵੀ ਪਾ ਦਿਤੀ, ਆਪ ਦਾ ਸ਼ੁਭ ਨਾਮ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਜਨਮ : ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਗਿਦੜ (ਵਰਤਮਾਨ ਸਬ ਤਹਿਸੀਲ ਨਥਾਣਾ) ਇਲਾਕਾ ਬਾਹੀਆਂ ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਲਗ ਪਗ ਸੰਮਤ ੧੮੧੮ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਜਨਮ : ਆਪ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਜਨਮ ਦੀ ਬਾਬਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵੀਨ ਖੋਜ ਕੇ ਉਧਾਰ ਤੇ ਪਤਾ ਚਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬਿਰਧ ਪਿਤਾ ਬਾਂਗਰ ਦੇਸ ਵਿਚ ਦੁਰਭਿਖ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਪਰਾਣੇ ਪਿੰਡ ਸ਼ੀਹਾਂ ਬਾਂਗਰ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਆਪਣੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਵਡੇ ਪੁਤਰ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਇਥੇ ਆ ਰਹੇ, ਉਨੀ ਦਿਨੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਤੇ ਬੜੀ ਭੀੜ ਸੀ, ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਏਥੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੂੰ ਛਡ ਕ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨਾਲ ਜਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਅਤੇ ਵਡੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਫਟੜ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਗਿਦੜ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਚਲ ਗਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਆਪ ਦੀ ਹਾਲਤ ਚੰਗੀ ਸੀ, ਪਰ ਅਚਾਨਕ ਫ਼ਟ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸੁਧਾਰ ਗਏ ਅਤੇ ਪਿਛੋ ਆਪਣੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਮੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਜੁਮਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਮਹੰਤ ਬਲਰਾਮ ਨੂੰ ਦੇ ਗਏ। ਇਕ ਦਿਨ ਜੋਤਸ਼ੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਮਸਤਕ ਤਕ ਕੇ ਮਹੰਤ ਬਲਰਾਮ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਮਾਤਾ ਦੇ ਪੇਟੋਂ ਇਕ ਅਦੁਤੀ ਜੋਧਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੋ ਵਡਾ ਹੋ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਵਧ ਚੜਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਦ ਲਾਵੇਗਾ, ਸੋ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਆਪ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਬਲਰਾਮ ਮਹੰਤ ਨੇ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਭਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਅਜੇ ਦੋ ਸਾਲ ਦੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਆਪ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਛਡ ਗਏ, ਅਤੇ ਆਪ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਮਹੰਤ ਬਲਰਾਮ ਨੇ ਕੀਤੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਮਹੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਲੋਕ ਤਿਆਰੀ ਸਮੇਂ ਕਹਿ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਜਦ ਇਹ ਵਡੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਮਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਸ਼ਸ਼ਤਰ ਵਿਦਿਆ ਆਦਿ ਸਿਖਣ ਲਈ ਭੇਜ ਦੇਣਾ।

ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਕੁਝ ਤਕੜੇ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮਹੰਤ ਬਲ ਰਾਮ ਨੇ ਗਊਆਂ ਚਾਰਨ ਲਾ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਗਊਆਂ ਚਾਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਦੁਧ ਪੀਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਕਾਫੀ ਤਕੜੇ ਹੋ ਗਏ। ਮਹੰਤ ਬਲਰਾਮ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦੇ ਕਹੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਈ ਨਾਰੈਣ ਸਿੰਘ (ਆਪ ਦੇ ਮਾਮਾ) ਪਾਸ ਭੇਜ ਦਿਤਾ। ਜਿਥੇ ਜਾਕੇ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਵਿਦਿਆ ਸਿੱਖੀ। ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਦਸਤ ਕੰਵਲਾਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਤੇ ਨਾਮ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਰਖਿਆ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੰਥਕ ਜੀਵਨ—ਜਦ ਬਾਬਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਲ ਵਸ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪੇ ਗਏ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਿਵਾਸ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਰਖਿਆ। ਆਪ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਏਥੋਂ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਉਪਕਾਰ—ਜਦ ਆਪਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆ ਰਆਂ ਦੇ ਸੇਵਕਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਅਜੋਗ ਗਲਾਂ ਸੁਣੀਆਂ, ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ੧੮੫੭ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਏ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪਣੇ ਹਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਪਣੇ ਜੱਥੇ ਤੋਂ ਕਰਵਾਈ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਰਾਜਸੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਜਿਥੇ ਇਕ ਸੂਰਬੀਰ ਮਹਾਂਬਲੀ ਜੋਧੇ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪੁਜਾ ਪਰ ਉਪਕਾਰੀ ਅਤੇ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਸਨ, ਉਥੇ ਨੀਤੀ ਨਪੁੰਨ ਵੀ ਸਨ! ਆਪ ਦੇ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਦਰਦ ਕੁਟ ਕੁਟਕੇ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਨ ੨੮੦੨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਰਸੂਖ ਵਰਤਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰ ਵਿਚ ਬਿਨਾ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਸੁਲਾਹ ਕਰਾਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਸਿਖਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਪ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਦਰਦ ਪਰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਏਥੋਂ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰਾਂ ਦਾ ਦੌਰ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦਾ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦਿਨ ਦੁਗਣਾ ਅਤੇ ਰਾਤ ਚੌਗਣਾ ਵਧਣਾ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਪੰਥਕ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਹਰ ਇਕ ਮਹਿਮ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਉਪਕਾਰਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਇਉਂ ਹੈ।

੧. ਆਪਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਸਿਖ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਲਾਉਣਾ, ਕਸੂਰ ਫਤਹਿ ਕਰਨਾ। ਮਿਸਟਰ ਮਟਕਾਫ ਨਾਲ ਟਕਰ ਤੇ ਅਹਿਦ ਨਾਮਾ ਹੋਣਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਅਹਿਦਨਾਮਾ ਹੋਣਾ। ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਫਤਹਿ ਕਰਨਾ ਪਸ਼ਾਵਰ ਦਾ ਫਤਹਿ ਕਰਨਾ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਸਰਹਦੀ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜਨੀਆਂ, ਇਨਾਂ ਸਭ ਲੜਾਈਆਂ ਦੀ ਫਤਹਿ ਦਾ ਸਿਤਾਰਾ ਆਪਦੇ ਸਿਰ ਹੈ।

ਸ਼ਹੀਦੀ—ਆਪ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਬਿਰਦੀ ਵਿਚ ਨੌਸ਼ਹਿਰੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ੧ ਚੇਤ ਸੰਨ ੧੮੭੯ ਬਿ: ਨੂੰਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਆਪ ਦੀ ਜੀਵਨ ਉਸਾਰੀ ਵੀ ਇਕ ਅਲੌਕਿਕ ਚਮਤਕਾਰ ਹੈ, ਆਪ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ, ਸੂਰਮਤਾ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਿਰਅਭਿ ਮਾਨਤਾ, ਕੌਮੀ ਦਰਦ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਆਦਿ ਵੇਰਵੇ ਨਾਲ ਅਗੇ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ

ਡੀਲ ਡੌਲ

ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡੀਲ ਡੌਲ ਵਿਚ ਸੋਹਣੇ ਸਜੀਲੇ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਦਬਦਬੇ ਵਾਲੇ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਕਦ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤਾ ਲੰਬਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੁਸਾ ਦੂਹਰਾ ਤੇ ਸਰੀਰ ਇਸ ਤਰਾਂ ਗਠਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਪਰ ਰੋਹਬ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਜਣ ਵਿਚ ਤੇਜ਼

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਫਰਤੀਲੇ ਤੇਜਸਵੀ ਚਿਹਰਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਪਰ ਅਨੋਖਾ ਪਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ

ਆਪ ਦੀ ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਇਤਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਵਡੇ ਵਡੇ ਗ਼ਨੀਮ ਇਕ ਨਜ਼ਰ ਭਰਕੇ ਵੇਖਣ ਨਾਲ ਹੀ ਅਧੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਆਪ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਨਵਾਬ ਮੁਜ਼ਫਰ ਖ਼ਾਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਸੂਤੀ ਹੋਈ ਤਲਵਾਰ ਹਥੋਂ ਡਿਗ ਪਈ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਕਥਨੀ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਆਪ ਬੋਲਦੇ ਤਾਂ ਸੁਨਣ ਵਾਲਿਆ ਪੁਰ ਅਕਥਨੀਯ ਅਸਰ ਛਾ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੀ ਆਪ ਦੇ ਕਥਨ ਵਿਰੁਧ ਚੂੰ ਤਕ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ਸੀ।

ਦ੍ਰਿੜਤਾ

ਇਹ ਮਹਾਨ ਗੁਣ ਆਪ ਜੀ ਵਿਚ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਆਪ ਕੋਈ ਇਰਾਦਾ ਦਿਲ ਵਿਚ ਧਾਰ ਲੈਂਦੇ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਜ਼ਿਮੀ ਅਸਮਾਨ ਪਲਟ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਆਪ ਬਚਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। "ਸੂਰਬੀਰ ਬਚਨ ਕੇ ਬਲੀ" ਵਾਲਾ ਮਹਾਂਵਾਕ ਆਪ ਜੀ ਪਰ ਐਨ ਢੁਕਦਾ ਸੀ। ਨੌਸ਼ਹਿਰੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਜਦ ਆਪ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਤੁਰ ਪਏ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਣ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਮਝਾਣ ਪਰ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਇਰਾਦਾ ਨਾ ਬਦਲਿਆ ਅਤੇ "ਸੀਸ ਦੀਆ ਪਰ ਸਿਰਰ ਨਾ ਦੀਆ" ਦੇ ਮਹਾਵਾਕ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਸੂਰਮਤਾ

ਆਪ ਵਿਚ ਸੂਰਮਤਾਈ ਦਾ ਗੁਣ ਇਤਨਾ ਪਰਧਾਨ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਧਾਕ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪੈ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਸਰਹਦੀ ਪਠਾਨ ਤਾਂ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਕੇ ਥਰ ਥਰ ਕੰਬਣ ਲਗ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸਰ ਲੇਪਨ ਗ੍ਰਿਫਨ ਜੋ ਸਿਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿਰੁਧ ਬੇ ਸੰਕੋਚ ਹੋਕੇ ਕਲਮ ਵਾਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਸਬੰਧੀ ਲਖਦਾ ਹੈ:-

"ਭਾਵੇਂ ਉਹ (ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ) ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਅਨਸਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹ ਹਨੇਰ ਦਾ ਦਲੇਰ, ਮਹਾਂਬੀਰ ਤੇ ਪੁਰਜੋਸ਼ ਜੋਧਾ ਸੀ। ਇਸ ਆਦਮੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਤਿਹਾਸ ਬੜਾ ਹੀ ਅਦਭੁਤ ਹੈ। ਨੌਸ਼ਹਿਰੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਫਤਹਿ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੂਰਮਗਤੀ ਦਾ ਹੀ ਫਲ ਸੀ।"

ਨਿਰਭੈਤਾ

ਇਹ ਗੁਣ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਵਿਚ ਕੁਟ ਕੁਟ ਕੇ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਝਿਜਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜਦ ਆਪ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਨੂੰ ਡੋਗਰਾ ਗਰਦੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਐਸੀਆਂ ਖਰੀਆਂ ੨ ਸੁਣਾਈਆਂ ਕਿ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਜਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੁਲ ਕਰਨ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਵਿਚ ਇਮਲੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਕੋਰੜੇ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇਣਾ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਿਰਅਭਿਮਾਨਤਾ

ਇਤਨੇ ਨਿਧੜਕ ਤੇ ਕਰੜੇ ਸੁਭਾਵ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਅਤਿ ਦਰਜੇ ਦੇ ਨਿਰਅਭਿਮਾਨ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸਨੂੰ ਮੋਢਿਆਂ ਤੇ ਚੁਕ ਕੇ ਡੇਰੇ ਲੈ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਉਸਦੀ ਮਲ੍ਹਮ ਪਟੀ ਆਪਣਿਆਂ ਹਥਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦੇ। ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਅਗੇ ਨਿਰਅਭਿਮਾਨ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਆਪ ਹਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਿਲੀ ਪਿਆਰ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇ ਸਨ।

ਸੁਧਾਰਕ

ਜੋਧਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਭੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪਰਬੰਧ ਠੀਕ ਕਰਨ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹਰ ਸਮੇਂ ਖਿਆਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਕੌਮੀ ਦਰਦ

ਕੌਮੀ ਦਰਦ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਗਾਂ ਵਿਚ ਕੁਟ ਕੁਟ ਕੇ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਗੁਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕੌਮ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਖੁਦ ਕਸ਼ਟ ਝਲਦੇ ਰਹੇ। ਕੌਮ ਪਰ ਆਈ ਬਿਪਤਾ ਵੇਖਕੇ ਆਪ ਦਾ ਦਿਲ ਤੜਫ ਉਠਦਾ ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ

ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਆਪਦਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਗਲ ਕੀ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦਾ ਤੇਜ ਪਰਤਾਪ, ਵਰਿਆਮਤਾ, ਬੀਰਤਾ, ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਤੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਆਦਿਕ ਗੁਣ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਪ ਪਕੇ ਨਿਤਨੇਮੀ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਸਨ।

ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ

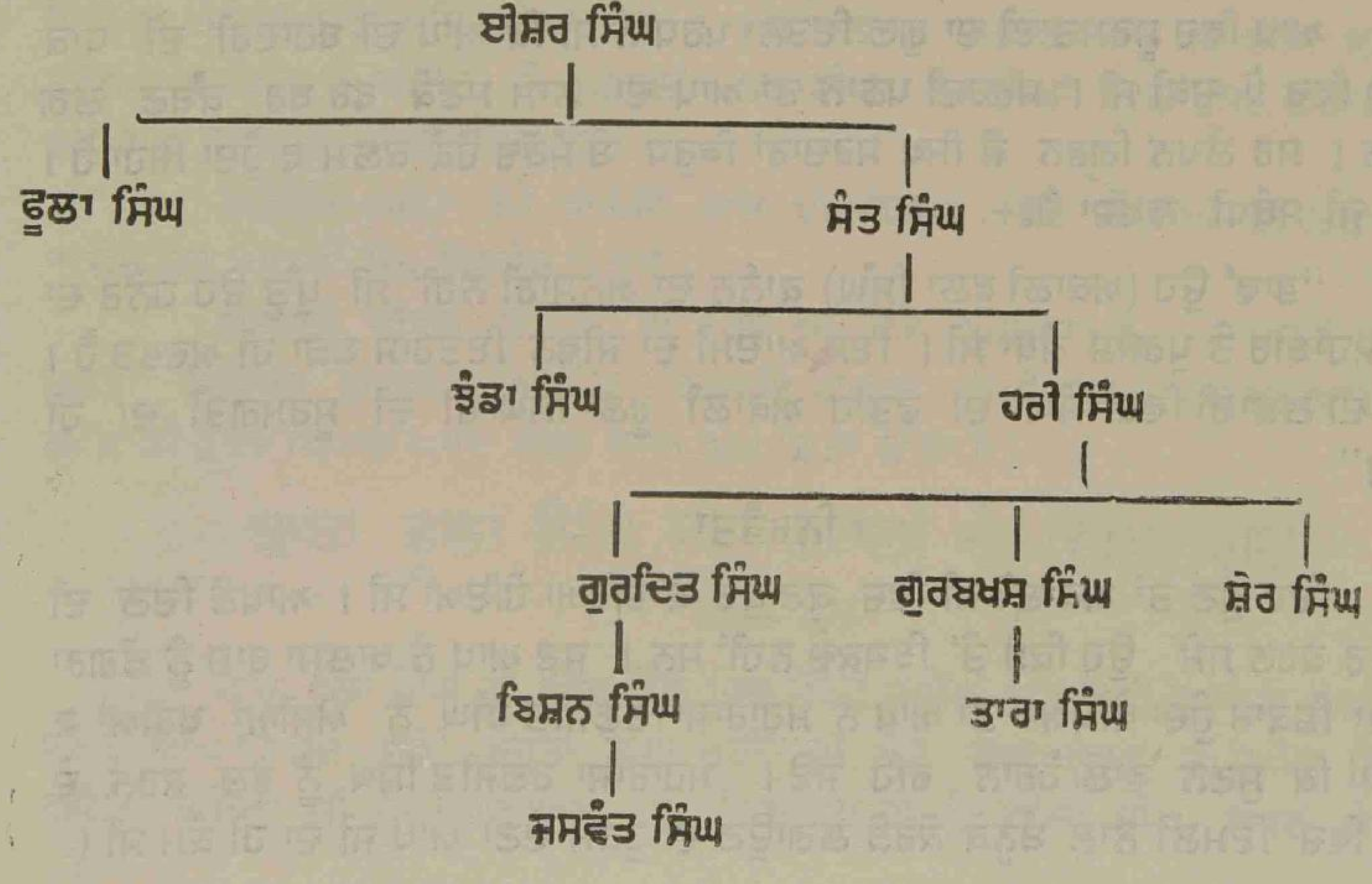

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭੂਦੜੀ ਅਥਵਾ ਅਲੀਵਾਲ ਦੀ ਲੜਾਈ ਬਾਰੇ ਬਿਰਧਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ

ਬਿਰਧਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਖਾਸ ਮਹੱਤਤਾ ਅਤੇ ਠਿਗਰ ਸਬੂਤ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਬਾਬਾ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੋਢੀ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਗਲ ਬਾਤ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਨਾਲ ਕਿੰਨਾ ਅਥਾਹ ਪਿਆਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ (ਬਿਲੇ ਕਹਿਕੇ) ਕਿਨੀ ਘਿਰਣਾ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸੋ ਏਥੋਂ ਬਾਬਾ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਹੀ ਸਹੀ ਬਿਆਨ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਫੌਜਾਂ ਦਾਇਆ ਕਲਾਂ ਦਾਇਆ ਛੋਟਾ ਅਤੇ ਤਲਵੰਡੀ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਵਿਚ ਪੜਾਓ ਕਰਕੇ ਜਨੇਤਪੁਰੇ ਸਿੱਖ ਦੌਲਤ ਵਿਚ ਦੀ ਫੌਜਾਂ ਗਈਆਂ ਔਰ ਸਿੱਖ ਦੌਲਤ ਦੀਆਂ ਕਾਇਬਾ ਨਾਲ ਕੁਝ ਚਿਰ ਘੋੜੇ ਬਨੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਜੋ ਜਖਮੀ ਜਾਂ ਬਿਰਦ ਏਥੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਾਲੇ ਕੈਂਥਾਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਅਤੇ ਸਿਖ ਦੌਲਤ ਵਿਚ ਦੀ ਭੂੰਦੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਨੂੰ ਗਈਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਸੋਢੀ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਸੋਢੀਵਾਲ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਘੋੜਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰਿਆ। ਅਤੇ ਆਪ ਜੈ ਕਾਰੇ ਗਜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਭੂੰਦੜੀ ਦੇ ਜੰਗ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਅਸੀ ਪੁਛਿਆ ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਿਥੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ। ਤਦ ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੜੇ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਿਲਿਆਂ (ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ) ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਲਸਾ ਚਲਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਉਹ ਜੰਗ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਵੜੀ ਉਡੀਕ ਰਖੀ। ਜਦ ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬ ਮੁੜਕੇ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਬਹੁਤ ਉਦਾਸ, ਨਿਢਾਲ ਤੇ ਅਫਸੋਸ ਵਿਚ ਸਨ। ਮੁੜਨ ਤੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਹਾਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਮਝੋ ਪੰਥ ਦੀ ਅਜਾਦੀ ਦਾ ਸੂਰਜ ਡੁਬ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਮਲ ਲਿਆ ਹੈ।

ਭਤੋ ਵਾਲ ਦੇ ਬਿਰਧਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ

ਜਦ ਜੰਗ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਕ ਸਿੰਘ ਜੰਗ ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਕੇ ਸੀਸ ਤੋਂ ਦਸਤਾਰ ਲਾਹ ਕੇ ਕੇਸ ਖੋਲੀ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਪੁਛਿਆ। ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮੁੜ ਆਏ ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬੋਲੇ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਵਾਸਤੇ, ਫਿਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਕੰਗ ਕਰਕੇ ਸੀਸ ਦਸਤਾਰ (ਪਗ) ਸਜਾ ਲਈ ਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ। ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਮੇਰੀ ਆਪ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਆਪ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਹਥ ਦੇਖਿਓ, ਸਿੰਘ ਜੈਕਾਰੇ ਛਡਦਾ ਹੋਇਆ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਾ ਰੁਝਿਆ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਫੁਟਬਾਲ ਵਾਂਗੂ ਬੁੜਕਦੇ ਦਿਸਨ। ਇਸ ਇਕ ਸਿੰਘ ੬੦, ੭੦ ਦੇ ਲਗਪਗ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ।

ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਰਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ

ਪਰਮ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਮਾਨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਫੁਲਵਾੜੀ ਜਿਸਦੇ ਮਿਠ ਰਸ ਭਰੇ ਜੋਬਨ ਅਤ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਜਿਨੀਆਂ ਪ੍ਰਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਮਾਨ ਘਰਾਣੇ ਨੇ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰੀ-

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਂ ਹਨ ਉਹ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਈਆਂ। ਇਹ ਦਰਗਾਹੀ ਵਡਿਆਈ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰਵਾਕ (ਜਿਸ ਤੂੰ ਦੇਹਿ ਤਿਸੈ ਕਿਆ ਚਾਰਾ) ਦੇ ਭਾਵ ਅਨਸਾਰ ਜਿਨੇ ਬਹੁਤ ਜੁਆਨ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਅਰਪਨ ਕੀਤੇ ਸਨ ਉਨੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਅਰਪੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਚੋਂ ਇਕ ਸਮੇਂ ਚਾਰ ਜਰਨੈਲ ਸਤ ਕਰਨੈਲ ਅਠ ਕੁਮੇਦਾਨ ਤੇ ਕਿਲਾਦਾਰ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਅਪਨੀ ਰਖਵਾਲੀ ਵਾਸਤੇ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਜਿਨੀਆਂ ਨਾਮੀ ਰਜਮੰਟਾਂ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਮਾਨ ਸਰਦਾਰ ਖਾਸ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਔਹਦਿਆਂ ਪਰ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਯਕੀਨਨ ਭਰੋਸਾ ਹੋਣ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰੀਆਂ ਦਾ ਭਾਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਧਿਆਂ ਤੇ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਸੁਚਜਤਾ ਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਸੂਰਬੀਰ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਵਫਾਦਾਰੀ ਲਈ ਆਪਾ ਵਾਰਨਾ ਇਕ ਤਿਣਕੇ ਵਾਂਗ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਰਕਾਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਮੇਰੀਬਰੀ ਦੇ ਤੇਵਰ' ਕਹਿਕੇ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਬੁਲਾਉਣ ਭੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਇਹ ਆਪਾ ਵਾਰ ਗੁਣ ਮਾਨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਪੁਰਖੀ ਤਾਂ ਚਲੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਵਿਸਥਾਰ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹੋਏ ਸਿਖ ਰਾਜ ਰਖਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਘਰਾਣਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰਫ ਨਾਮ ਹੀ ਦਰਜ ਕਰਦੇ ਹਾਂ:—

ਸਰਦਾਰ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਮੁਸਾਹਬੀ ਮਾਨਾਂ ਵਾਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਸਰਦਾਰ ਜੈ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਮੁਗਲ ਚਕ। ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਨ। ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ। ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਮਾਨ। ਇਹ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿੰਨੇ ਪੁਤਰ ਹਨ। ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੋਰ ਤਿੰਨੇ ਭਾਈ ਸਰਦਾਰ ਮਾਹਣਾ ਸਿੰਘ ਮਾਨ। ਸਰਦਾਰ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ। ਸਰਦਾਰ ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਮਾਨ। ਸਰਦਾਰ ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨ। ਸਰਦਾਰ ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨ। ਸਰਦਾਰ ਮਾਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨ ਦਾ ਤੀਜਾ ਪੁਤਰ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨ ਘਰੋਂ ਕਰਨੈਲੀ ਭਰਤੀ ਹੋਇਆ। ਸਰਦਾਰ ਸੁਰਜਾ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਦਾ ਤੀਜਾ ਪੁਤਰ ਸਰਦਾਰ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਨੇ ਵੀ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤਾ। ਜਰਨੈਲ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਆਪਾ ਵਾਰ ਸਰਦਾਰ ਹੋਏ ਹਨ।

ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨ

ਸਰਦਾਰ ਸੁਰਜਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਛੋਟਾ ਪੁਤਰ ਵਡੇ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲਾ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਖ ਦਾ ਤਾਰਾ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨ। ਸਰਦਾਰ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨ ਚਿਮਨੀ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਦੇ ਵਡੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨ। ਸਰਦਾਰ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨ। ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਫੌਜੀ ਸਨ।

ਸਿਰਹਾਲੀਏ ਮਾਨ ਸਰਦਾਰ

ਸਰਦਾਰ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨ। ਜਰਨੈਲ ਸਰਦਾਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨ। ਕਰਨੈਲ ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨ। ਸਰਦਾਰ ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨ। ਸਰਦਾਰ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਹ ਸਭੇ ਖਾਸ ਚੁਣਵੇਂ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਸਨ। ਇਸ ਮਾਨ ਘਰਾਣੇ ਨੇ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਚਿਤ ਵਿਚ ਘਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸ਼ਹੀਦ

ਜ਼ਿਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਵਿਚ ਮਲੌਦ ਦੇ ਕੋਲ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪਿੰਡ ਰਬੋਂ (ਉਚੀ) ਹੈ। ਬਾਬਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ੧੮੦੦ ਈ: ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਪੁੰਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕਿਸੇ ਪਰਕਾਰ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਕੇ ਸੰਤ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੌਰੰਗਾਬਾਦ (ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਕੋਲ) ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲ ਜਾ ਟਿਕੇ, ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਨਾਮ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ। ਜੋਧੇ ਤਾਂ ਆਪ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਨ। ਏਥੇ ਆਕੇ ਆਪ ਤ੍ਰਿਕਾਲ ਦਰਸੀ ਅਤੇ ਸਿਧ ਪੁਰਸ਼ ਭੀ ਹੋਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਏਥੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲ ਅਨੇਕ ਯੁਧ ਲੜੇ ਅਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਮਲਮ ਪਟੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭੀ ਬਹੁਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਨੌਰੰਗਾਬਾਦ ਆਕੇ ਆਪ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਉਸ ਲੰਗਰ ਦੇ ਕਈ ਪਿਛਲੇ ਲਾਂਗਰੀ ਭੀ ਅਭਿਆਸੀ ਅਤੇ ਕਰਾਮਾਤੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦੀ ਬਾਬਤ ਇਹ ਪਰਸਿਧ ਹੈ ਕਿ ਢੋਟੀਆਂ ਵਾਲੇ ਇਕ ਬਾਬੇ..........ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਮਹੰਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਅਪਣਾ ਸਰੀਰ ਛਡਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪੁਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਨਮ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਅਜ ਭੀ ਮਾਸਟਰ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਕਰਕੇ ਰੇਲਵੇ ਰੋਡ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਿਖੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਮਲਾਇਆ ਸਟੇਟ ਸਾਈਡ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਨੂੰ ਛਡਕੇ 'ਖਾਲਸ਼ਾ ਪਰਚਾਰਕ ਵਿਦਿਆਲਯ' ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦਾ ਵਿਦਿਆਲਯ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਵਹੀਰ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਪੰਥ ਦੀ ਨਿਗਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸਭਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਚੇਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਖੁਦਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ੮ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਵੀ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ (ਨਿਹੰਗ) ਸਮੇਤ ਰਾਜਾ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਵਿਚ ਇਕ ਭਾਰੀ ਦਸਤਾ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੈਬੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਬਾਬਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਗਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫਜ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਭਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਸੂਸ਼ਚਕ, ਮੋਗਾ ਅਤੇ ਤਿਹਾੜੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਤੋਂ ੨੦੦੦੦ ਹਜ਼ਾਰ ਜੋਧਾ ਪੁੰਨ ਅਰਥੀ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਫੌਜ ਭਰਤੀ ਕਰਕੇ ਅੰਤਮ ਜੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦੋ ਤਿਹਾਈ ਸੈਨਾ ਲ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜ ਗਏ। ਇਕ ਤਿਹਾਈ ਸੈਨਾ ਨੌਰੰਗਾਬਾਦ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਇਕ ਦਿਨ ਪਛੜ ਗਈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸੈਨਾ ਸਮੇਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਵਿਖੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਸਰਬ ਸਾਧਾਰਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਪੂਰੀ, ਲੱਡੂ, ਜਲੇਬੀ ਆਦਿ ਬੇਅੰਤ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਲੰਗਰ ਲਾ ਦਿਤਾ, ਨਾਲੇ ਜੰਗ ਦਾ ਸੱਦਾ ਜੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਤਮੋਟੀ ਅੰਦਰ ਬੈਠਿਆਂ ਹੀ ਸਭ ਪਦਾਰਥ ਛਕਣ ਲਈ ਘੱਲੀ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਬੇਅੰਤ ਜਸ ਹੋਣ ਤੋਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਝੈਲ ਸਿਖ ਜੋਧਿਆਂ ਦੀ ਮਹੀਨੀ ਫੋਜ ਭੀ ਚੋਖੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਲਾਗੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਆਣ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਪਿਛੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਮਲਵਈ ਸੈਨਾ ਭੀ ਨੌਰੰਗਾਬਾਦ ਤੋਂ ਮਿਲੀ। ਪਰ ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੋਜ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਮੱਲ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਕ ਤਕੜੀ ਸੈਨਾ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਲ ਭੇਜੀ। ਉਸ ਨਾਲ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਘਮਸਾਨ ਦਾ ਜੁਧ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੋਇਆ। ਜੋ ਜੋ ਦਸਤਾ ਲੰਗਰ ਛਕਦਾ ਜਾਵੇ ਉਹੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਜੁੱਟ ਜਾਵੇ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਭਾਰੀ ਦਸਤਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੋਜ ਦਾ ਬਾਬੇ ਦੇ ਲੰਗਰ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਪੁੱਜਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਭੀ ਕੀਤਾ। ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, ਹੁਣ ਛੇਕੜਲੀ ਪੰਗਤ ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕ ਲੈਣ ਦਿਓ ਫੇਰ ਸਾਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲੈਣਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਝਿਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਾਣਾ ਹੀ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਮਾਤ੍ਰ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਭੈ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ, ਜੋ ਸਿਖ ਫੜੇ ਸੀ ਛਡ ਦਿਤੇ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਫੜਨ ਲਈ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਾਦਰ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਈ। ਆਪ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੋ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਲਾਹੌਰ ਪੁਜ ਚੁਕੇ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਫੌਜ ਨੂੰ ਮਾਰ ੨ ਕੇ ਸਿੱਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਠੀਕ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਾਣ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ, ਜਦ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਲੰਗਰ ਛਕਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਨਾਲੇ ਇਹ ਬਾਰ ਬਾਰ ਆਖ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ "ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਜ਼ਹਿਰ ਕਹਰ ਸਵਾ ਪਹਿਰ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਿਫਤੀ ਦਾ ਘਰ।" ਭਾਣਾ ਵਰਤ ਚੁਕਾ, ਆਪਾਂ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਬਾਹੁਣਾ ਹੈ, ਹੱਲਾ ਕਰੋ।

ਫਰੰਗੀ ਕਿਲਾ ਲੈ ਚੁਕੇ ਸੀ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਜਾਣ ਚੁਕੇ ਸੀ। ਪਰ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਪੁਜ ਕੇ ਭੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਕਮਾਣ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਪੁਜ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਖਪਾ ਕੇ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਲੰਗਰ ਛਕਾ ਕੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਜੀ! "ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਰੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਦਕੀ ਤੇ ਸਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਅਨੀਤੀ ਦਾ ਫਲ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਚਾਲੇ ਪਾਓ। ਅਸੀਂ ਫੇਰ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਗਾਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਫਲ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਹੁਣ ਇਹ ਅਸਾਡੀ ਹਵਾ ਵਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਣਗੇ"। ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਆਪ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ। ਅਤੇ ਫੌਜਾਂ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਘਰੀਂ ਬੇਧੜਕ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਮੁਲਤਾਨ ਅਤੇ ਚੇਲਿਆਂ ਵਾਲੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਲਵਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਦਸਤੇ ਦੀ ਕਮਾਣ ਕਰਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਏ। ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਖਣ ਲਗਾ ਬਾਬਾ ਜੀ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਸੀ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਆਖਣ ਲਗੇ, "ਨਾ ਭਾਈ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਜੀਉਂਦੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹਾਂ।" ਬਾਬੇ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਅਜ ਤਕ ਰੱਬੋਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਬਰਸੀ ਭਾਦੋਂ ਦੀ ਸੰਗ੍ਰਾਂਦ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਮਨਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਚਾਉਲਾਂ ਦਾ ਜੱਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਸਮਾਧੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਿਮਾ ਸ਼ਾਹੀ ਸੰਤ

ਜਨਮ —ਆਪ ਜੀ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰੀ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਤੇ ਰਾਗੀ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰੇਸ਼ਮਾਂ ਦੀ ਸੁਭਾਗ ਕੁਖੋ ਪਿੰਡ ਸਡਾਨਾ ਵਿਚ ਸੰ: ੧੯੧੫ ਬਿ: ਮਾਘ ਸੁਦੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

ਬਾਲਪਣ—-ਆਪ ਦਾ ਬਾਲਪਣ ਆਪ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦਾਦਾ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਲੰਘਿਆ। ਜਿਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਆਪ ਛੋਟੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਬਣ ਗਏ ਸਨ।

ਵਿਦਿਆ—ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਾਮ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਲੋਂ ਉਪਰਾਮਤਾ: ਆਪ ਦੀ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਮਾਰਗ ਵਲੋਂ ਉਪ੍ਰਾਮਤਾ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਤੁਰੇ, ਅਤੇ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਢਕੀ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਲੋਪੋ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ, ਤੇ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਉਥੇ ਹੀ ਟਿਕ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਇਹ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ
|
ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ
|
ਬਾਬਾ ਪਦਾਰਥ ਸਿੰਘ ਜੀ
|
ਸੰਤ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ
|
ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਆਪ ਸਦਾ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੇਵਕ ਬਣ ਗਏ। ਤੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਏਥੇ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਤੇ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ।

ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ—ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਚਾ ਉਤਪਨ ਹੋਇਆ। ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਲੋਪੋ ਤੋ ਚਲਕੇ ਮਾਛੀਵਾੜਾ, ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਫਤਹਿ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਰੋਪੜ ਤੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਸ੍ਰੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਨੰਦਪੁਰ ਪੁਜੇ, ਓਥੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਗਏ ਤੇ ਕਈ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ । ਆਪ ਦੀ ਮਹਿਮਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੋਨੇ : ਕੋਨੇ ਫੈਲ ਗਈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਆਪ ਦੇ ਨਾਂਮ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਸ਼ਾਹੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਏ ਚਲੀ ।

ਉਪਕਾਰ--ਆਪ ਜੀ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖ ਹੋਏ ਹਨ । ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ । ਗੁਰ ਘਰ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਲੰਗਰ ਚਲਾਏ। ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਬਣਾਏ, ਆਪ ਇਕ ਚੰਗੇ ਠਾਠ ਵਿਚ ਚਕਰਵਰਤੀ ਹੋਕੇ ਵਿਚਾਰਦੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਆਪ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਸ਼ਾਹੀ ਸਮਰਦਾਏ ਦਾ ਮੁਢ ਬੱਝਾ ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਡੇਰਾ ਲੋਪੋਕੀ ਹੈ, ਉਸ ਡੇਰੇ ਦੇ ਮਤਹਿਤ ਜੋ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਅੱਗੇ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਦਿਹਾਂਤ--ਅਪ ਜੀ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਪਿੰਡ ਲੋਪੋਕੇ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੯੭੨ ਬਿ: ਫਗਣ ਸੁਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸੀ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ।

ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਿਮਾ ਸਾਹਿ ਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦੇ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਸਿਧ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਨੇ ਦੇਗ, ਤੇਗ ਚਲਾਉਣ ਹਿਤ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਨਗਰਾਂ ਵਿਖੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ, ਵਿਦਿਆ, ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ, ਲੰਗਰ, ਦੁਆਈ ਇਤ ਆਦਿ ਕਲਜੁਗੀ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਭਲੇ ਹਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰਾਏ ।

(੧) ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਲੋਪੋਂ- ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਜੋ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਮਨਮੋਹਣਾ ਬਣਵਾਇਆ ਹੈ । ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਇਕ ਮੀਲ ਭਰ ਵਿਥ ਤੇ ਬੜੀ ਇਕਾਂਤ ਜਗਾ ਹੈ। ਰਿਆਸਤ ਵਲੋਂ ਦੋ ਸੌ ਬਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਮੁਆਫੀ ਅਤੇ ਢਾਈ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਸਾਲਾਨਾ ਜਾਗੀਰ ਪਿੰਡ ਠੀਕਰ ਵਾਲਾ ਵਲੋਂ ਲਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਭੀ ਹੈ । ਰਾਤ ਦਿਨ ਲੰਗਰ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਮਹੰਤ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ ।

(੨) ਰਕਬਾ— ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਪਿੰਡ ਰਕਬਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਵਾਰ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਨਾਮ ੨੪ ਬਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਲਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਏਥੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਐਕਟ ਅਨੁਸਾਰ ਕਮੇਟੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮੁਲਾਂਪੁਰ ਤੋਂ ਡੇਢ ਮੀਲ ਹੈ ।

(੩) ਛੰਨਾ ਜੇਜੀਆਂ— ਇਹ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਪਿੰਡ ਫਤਹਿ ਗੜ੍ਹ ਛੰਨਾ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਮ ੩੨੯ ਬਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਗੀਰ ਰਿਆਸਤ ਵਲੋਂ ਲਗੀ ਹੋਈ ਹੈ । (੪) ਟਿੱਬਾ— ਇਹ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਪਿੰਡ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਨਾਮ ਦੋ ਸੌ ਬਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ । ਲੰਗਰ ਚਲਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੰਤ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਗੋ ਤੇ ਸੰਤ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਥ ਹੈ ।

(੫) ਉਗੋ— ਇਹ ਗੁ: ਅਸਥਾਨ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਹੈ । ਏਥੇ ਭੇਖ ਪ੍ਰਸਿਧ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਹੋਏ ਹਨ ਅਰ ਜ਼ਮੀਨ ਭੀ ਇਸ ਦੇ ਨਾਮ ਕਾਫੀ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਪੰਡਤ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ ।

(੬) ਪੰਜ ਗਰਾਈਂ ਕਲਾਂ— ਇਹ ਗੁ: ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦਕੋਟ ਜੋ ਸਟੇਸ਼ਨ ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮੀਲਾਂ ਤੇ ਕੋਟਕਪੂਰੇ ਤੋਂ ਮੋਗੇ ਵਾਲੇ ਪਕੇ ਰੋਡ ਤੇ ਹੈ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ਬੜੀ ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਹੁੰਦੇ ਆਏ ਹਨ । ਆਮਦਨ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਸਭ ਭੇਖ ਦੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਚੋਂ ਇਕ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਸ ਦੇ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਪੰਡਤ ਮਾਹਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਪੰਡਤ ਤਿਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੭) ਬਿਲਾਸ ਪੁਰ— ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪਰ ਵਿਖੇ ਹੈ । ਜ਼ਮੀਨ ਭੀ ਕਾਫੀ ਹੈ ।

(੮) ਵੱਧਣੀ— ਇਹ ਗੁ: ਅਸਥਾਨ ਵੱਧਣੀ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਹੈ। ਇਹ ਦੇ ਨਾਮ ੨੫-੩੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮਹੰਤ ਮਾਹਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜ ਗਰਾਈ ਤੇ ਪੰਡਤ ਹਰਿਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਨ੍ਹੋ ਦੇ ਹਥ ਹੈ।

(੯) ਫੂਲੇ ਵਾਲ— ਇਹ ਗੁ: ਅਸਥਾਨ ਤਹਿਸੀਲ ਮੁਕਤਸਰ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸੰਤ ਰਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ ।

(੧੦) ਕਾਉਂਕੇ ਕਲਾਂ— ਇਹ ਗੁ: ਅਸਥਾਨ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤਹਿਸੀਲ ਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜਗਰਾਉਂ ਤੋਂ ਢਾਈ ਕੋਹ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਗਿ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ ।

(੧੧) ਉਗੋ ਛੋਟੀ— ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਮਹੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜ ਗਰਾਈ ਕਲਾਂ ।
(੧੨) ਲਲਿਆਣੀ— ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ
(੧੩) ਭੀਲੋਵਾਲ— (ਸਾਧ ਪੁਰਾ) ਡੇਰਾ ਦਮਦਮਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।
(੧੪) ਸੇਖਾ— ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਮਹੰਤ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ
(੧੫) ਬੁਰਜ— ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਸੰਤ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ
(੧੬) ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ— ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਮ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ
(੧੭) ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ— ,, ਮ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ
(੧੮) ਦੀਨ ਗੜ੍ਹ— ਰਿਆਸਤ ਬੀਕਾਨੇਰ ਮ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ
(੧੯) ਚੰਨੂਆਲਾ— ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ
(੨੦) ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ— ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ
(੨੧) ਢੱਟ— ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਸੰਤ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸੰਤ ਮਹਿਮਾ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਖਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਭੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਹਨ ।

(੨੨) ਰੋੜੇ ਭੈਣੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ
(੨੩) ਸੰਤੂ ਵਾਲਾ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
(੨੪) ਬਦਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ
(੨੫) ਖਾਸ ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦਕੋਟ
(੨੬) ਫੂਲੇਵਾਲ, ਲੁਧਿਆਣਾ
(੨੭) ਦੌਲਤ ਪੁਰਾ, ਪਟਿਆਲਾ
(੨੮) ਮਹਲ ਕਲਾਂ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ
(੨੯) ਬੰਗੀ ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ
(੩੦) ਬੜੈਲ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ
(੩੧) ਚੰਨੂ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
(੩੨) ਖਿਓਵਾਲੀ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
(੩੩) ਬਾਜਾ ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦਕੋਟ
(੩੪) ਬੂੰਦੜ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ
(੩੫) ਕੁਸਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
(੩੬) ਕ ਮੂਲਾ ਜ਼ਿ: ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
(੩੭) ਚੇਤੇ ਵਾਲਾ ਰਿ: ਬਹਾਵਲ ਪੁਰ
(੩੮) ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਖਾਸ
(੩੯) ਢੰਡੋਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ
(੪੦) ਈਸੜੂ
(੪੧) ਮਹੇਰਨਾ
(੪੨) ਘੁੜਾਣੀ
(੪੩) ਢੰਡੋਲੀ
(੪੪) ਗੁਰੂਸਰ, ਦੁਘਰੀ
(੪੫) ਭਸੌੜ ਭਾਈ ਕੀ
(੪੬) ਬੰਗੀਆਂ

(੪੭) ਕਲੜੂ, ਇਤ ਆਦਿ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਅਸਥਾਨ ਹਨ ਜਿਥੋਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਬੀਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਵਾਈ, ਭੁਖੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ, ਬਿਰਧ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ, ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਆਦਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ (ਭਦੌੜ)

੧੭੩੯ ਈ: ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਜਦੋਂ ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਬੇਗੁਨਾਹ ਕਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਟੋਲ ਟੋਲ਼ ਕੇ ਮਰਵਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਬੀਕਾਨੇਰ ਵਲ ਚਾਲੇ ਪਾ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕ ਜਥੇ ਚੋਰੀ ਛਪੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਦਿ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਜਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਔਕੜਾਂ ਦੇ ਕੰਮੀ ਦਲੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸੋ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਭਦੌੜ ਵਾਲੇ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਸਿਧੂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਭੈਣੀ ਬਾਘੇ ਸੀ। ਤਾਹਰ ਬੇਗ ਸੂਬਾ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦਾ ਹਾਕਮ ਜੋ ਆਪਣੇ ਘਰ ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਉਪਰ ੧੫੦ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਸਣੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨੌਰੰਗਾਬਾਦ ਕੋਲ ਉਸ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ। ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਵੰਗਾਂ ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਬੜੇ ਘਮਸਾਨ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਹੋਇਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹੈਬਤ ਖਾਂ ਰੁਹੇਲਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ੫੦ ਕੁ ਸਪਾਹੀ ਜਦੋਂ ਧਰਤੀ ਤੇ ਸੁਲਾ ਦਿਤੇ ਤਾਂ ਰਹਿੰਦੇ ਸਭ ਜਾਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ। ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ਕੇਵਲ ੪ ਜਵਾਨ ਫੱਟੜ ਹੋਏ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਿਆਸਾ ਲੰਘ ਕੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪੜਾਉ ਕਰਕੇ ਉਹ ਰਾਜ਼ੀ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਆਂ ਦੇ ਖਰਚ ਉਤੇ ਖੂਬ ਗੱਫ ਲਾਉਂਦੇ ਮਾਲਵੇ ਆ ਵੜੇ। ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮਾ ਦਾਖੇ ਵਾਲੇ ਸਗਤੇ ਦਾ ਪੋਤਾ ਸੀ।

ਰਸੂਲ ਪੁਰੀਏ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦਿਲ (ਨਿਰਭੈ)

ਸਰਦਾਰ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਿਲੀ ਪਿਆਰ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਗੂਹੜੇ ਸਬੰਧ ਹੋਣ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਭੀ ਕੋਈ ਘਟ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਲਈ ਸ੍ਰਦਾਰ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਇਸ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਬਡਮੁਲੇ ਹੋਰ ਫੁਲ ਸਰਦਾਰ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਤਾ ਸ: ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੁਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਸ: ਜੁਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੋਗਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਏਸ ਘਰਾਣੇ ਨੇ ਵਡੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਘਾਲਾਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਲਈ ਘਾਲੀਆਂ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲੋਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਜਾਗੀਰਾਂ ਇਕ ਦੋ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਿਦੀਆਂ ਹਨ।

"ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਤੋਂ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਜੋਧਿ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਵਾਸਤੇ ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੇ ਸਦਾ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਨੂੰ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸੰਨ ੧੮੦੨ ਦੇ ਅਖੀਰ ਪਿੰਡ ਭਟੀਆਂ ਦੀ ਫਤਹਿ ਤੇ ਚਣੋਟ ਪਰ ਕਬਜਾ ਸੰਨ ੧੮੧੩ ਵਿਚ ਅਟਿਕ ਅਤੇ ਸੰਨ ੧੮੧੮ ਵਿਚ ਮੁਲਤਾਨ ਇਤ ਆਦਿ ਮੋਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰ ਕਰਕੇ ਸੰਨ ੧੮੧੯ ਨੂੰ ੩੦੦੦੦ ਫੌਜ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਲੈ ਕਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਹਸਤੀ ਸਰਦਾਰ ਜੋਧਿ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਕੇ ਓਥੋਂ ਚਲੇ ਗਏ ਜਿਥੋਂ ਕੋਈ ਆਇਆ ਨਹੀਂ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਦ ਇਸ ਘਟਨਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਾਂ ਅਤਿਅੰਤ ਦੁਖ ਮਨਾਂਦਿਆਂ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਸਤਿ ਸਪੁਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰੀ ਔਹੁਦੇ ਅਤੇ ਜਾਗੀਰਾਂ ਬਖਸੀਆਂ ।

ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਸੂਰਿਆਂ ਦਾ ਘਰਾਣਾ

ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਨਾਉਂ ਲੈਣ ਤੋਂ ਹੀ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਆਵੇ ਭੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਸ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਬੈਰਾਗੀ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਮਤਵਾਲਾ ਸੀ ਹੋਰ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸਨੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਦੇ ਨਾਂ ਉਤੇ ਇਕ ਗੜ (ਯਾਨੀ ਕਿਲਾ) ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ । ਕਿਲੇ ਦਾ ਨਾਮ ਰਾਮ ਗੜ ਰਖਿਆ ਗਿਆ । ਜ਼ਿਸ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਤੋਂ ਮਰ ਮਿਟਣ ਵਾਲਾ ੧੮੦੦ ਸਿਰ ਲਥ ਜੁਆਨ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਨਿਪੁਨ ਸਰਦਾਰ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਗ ਸਪੁਤਰ ਸਰਦਾਰ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਤਖਾਣੇ, ਲੁਹਾਰੇ ਅਧਿਆਨਕ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਇਤਿ ਆਦੀ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਸਨ। (ਵੇਖੋ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਉਸਰਈਏ ਹਿਸਾ ਦੂਜਾ ਸਫਾ ੧੩੪)

ਸਰਦਾਰ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਗੜੀਆ ਦੇ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਨੀਚੇ ੭੦੦ ਸਵਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਫਤਹਿ ਸੰਨ ੧੮੧੯ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ ਕੇ ਖਾਲਸਈ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਜਿਤ ਪਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਬਾਰਾਂਮੂਲਾ (ਕਸ਼ਮੀਰ) ਦੇ ਵਡੇ ਪਰਗਣੇ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਆਪਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਰਾਮਗੜੀਆ ਘਰਾਣੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਗੂਹੜਾ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ । ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਆਪਦਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਆਪ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲਿਖਾਰੀ ਵਲੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਂਥਲ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ੁਭ ਜਨਮ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆਂ । ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਤਕਾਰ ਯੋਗ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰ: ੧੭੬੭ ਵਿਚ ਰਿਆਸਤ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਬਹੁਤ ਤੇਜ ਪਰਤਾਪ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ।

ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਸ: ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਵੀ ਰਾਜ, ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਕੈਂਥਲ ਵਿਚ ਰਖਕੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ (ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼) ਆਦਿ ਗਰੰਥਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਾਈ।

ਰਾਜਾ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ੧੫ ਮਾਰਚ ਸੰਮਤ ੧੩੪੩ ਨੂੰ ਦਿਹਾਂਡ ਹੋਣ ਪਰ ਰਿਆਸਤ ਕੈਂਥਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿਖ ਰਾਜ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ

ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰੇ ਅਤੇ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਏ ਆਦਿ ਨੇ ਜੋ ਸਿਖ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਨਾਲ ਨਿਮਕ ਖਾਕੇ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮੀ ਕੀਤੀ ਉਹ ਹਰੇਕ ਸਿਖ ਬਚੇ ਦੇ ਰਸਨਾ ਤੇ ਚੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਅਸੀਂ ਸੰਖੇਪ ਮਾਤਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਜੈਸੇ ਮੁਦਕੀ, ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਅਲੀਵਾਲ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗ਼ਦਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜੋ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ। ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਲਖਾਂ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਬਰਬਾਦ ਹੋਇਆ। ਸੈਂਕੜੇ ਤੋਪਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਈਆਂ। ਸਤਿਲੁਜ ਤੋਂ ਪਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਿਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰਾਣੇ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਫਰੇਬ ਲਾਹੌਰੋਂ ਤਕੜੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਲੈ ਲਈ। ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਸੁਭਰਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਪਤਣ ਤੇ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਜਿਥੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਡੇਰਾ ਲਾਈ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਗਲਾਂ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੁਲਹਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅਮਲ ਵਿਚ ਮਤਵਾਲਾ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿਉਂ ਕਿ ਸਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਫਰੰਗੀਆਂ ਨਾਲ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਿਥ ਮਿਥਾ ਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾਈ ਸੀ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਦਾ ਭੇਦ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਦਸ ਦਿਤਾ ਮੋਰਚੇ ਬੰਦੀ ਦੀ ਵਾਕਫੀਅਤ, ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ, ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਬਾਰੂਦ ਆਦਿ ਦਾ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਬੇਫਿਕਰ ਹੋਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹਾਂਗੇ। ਆਪ ੧੦ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਉ। ਜਦੋਂ ਲੜਾਈ ਤੇਜ ਹੋਈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈਕੇ ਮੋਰਚੇ ਛਡ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਫਿਰ ਭਾਜੜ ਆਪੇ ਪੈ ਜਾਵੇਗੀ। ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣਾ। ਹੁਣ ੧੦ ਫਰਵਰੀ ੧੮੪੬ ਈ: ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਗ਼ਦਾਰਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਤੇ ਫਰੰਗੀਆਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਤੇ ਬੇਖਬਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਅਗ ਵਰਸਾਊ ਤੋਪਾਂ ਚਾਲੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਚਲਣ ਤੇ "ਜਬੈ ਬਾਣ ਲਾਗੈ ਤਬੈ ਰੋਸ ਜਾਗੈ" ਉਧਰੋਂ ਖਾਲਸੇ ਭੀ ਮੂੰਹ ਤੋੜਵੇਂ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲਗੇ ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਏਧਰ ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਦਾ ਗੋਲਾ ਡਿਗਦਾ ਮਾਲੂਮ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੋਲੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਖਿਲਰ ਕੇ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਤੋਪਚੀ ਤੇ ਤੋਪਖ਼ਾਨੇ ਦੇ ਔਫੀਸਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੇਈਮਾਨੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਏਧਰ ਜਦ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਸਾਡਾ ਅਮਨੀਸ਼ਨ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ 'ਰਣ ਦੇਖ ਸੂਰੇ ਚਿਤ ਉਲਾਸ।' ਹੁਣ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਰੂਹ ਨਾਲ ਸੂਰੇ ਸਿਖ ਸਰਦਾ ਤਲਵਾਰਾਂ ਧੂਹ ਕੇ ਰਣ ਛੇਤਰ ਵਿਚ ਝੂਲਣ ਲਗੇ ਪਰ ਤਲਵਾਰ ਤਿੰਨ ਫੁਟ ਤੇ ਗੋਲਾ ਮੀਲਾਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਤੇ ਮਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਕੀ ਮੁਕਾਬਲਾ। ਏਨਾਂ ਕੁਝ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਸਿੰਘ ਪੂਰਾ ਤਾਣ ਲਾਕੇ ਡਟੇ ਰਹੇ। ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਕਰਤਬ ਦੇਖੇ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਘਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਗ਼ਦਾਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੰਗ ਵਿਚੋਂ ਭਜ ਨਿਕਲੇ। ਡੋਗਰਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਹੋਰ ਨਿਜੀ ਫੌਜ ਮਗਰ ਭਜ ਉਠੀ। ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਾ ਕਹਿਣ, ਸਿਰਫ ਏਹੋ ਬੋਲਣ- ਸਿੰਘੋ! ਭਜ ਚਲੋ, ਸਿੰਘੋ! ਭਜ ਭਜ ਚਲੋ ਛੇਤੀ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰੋ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੋਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿੰਘੋ! ਮਰੋ ਨਾ ਸਿੰਘੋ! ਮਰੋ ਨਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਏਧਰ ਕੌਮੀ ਪਰਵਾਨੇ ਮੈਦਾਨ ਛਡਣਾ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਓਹਨਾਂ ਲੜਦਿਆਂ ੨ ਮਰਨ ਪ੍ਰਣ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਏ। ਏਧਰ ਬੇਈਮਾਨ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਦਰਿਆਇ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਜੋ ਲੜਦੇ ਰਹੇ ਓਹਨਾਂ ਉਤੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਹੀ ਗੁਸੇ ਹੋਕੇ ਬੋਲਦਾ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਮੇਰਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਨਾਲ ਦੇ ਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ- ਤੋੜ ਦਿਓ ਪੁਲ, ਡੋਬ ਦਿਓ ਬਰੂਦ ਦੀਆਂ ਪੇਟੀਆਂ, ਰੇਤ ਤੇ ਸਰੋਂ ਦੀਆਂ ਬੋਰੀਆਂ ਰਹਿਣ ਦਿਓ, ਮੈਂ ਵੇਖਾਂਗਾ ਏਹਨਾਂ ਜਿਤਕੇ ਔਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਹੁਕਮ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਬੇੜੀਆਂ ਡੋਬ ਕੇ ਪੁਲ ਤੋੜ ਦਿਤਾ। ਬਰੂਦ ਤੇ ਸਿਕੇ ਦੀਆਂ ਪੇਟੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਿਆਏ ਬੁਰਦ ਕਰਿ ਦਿਤੇ। ਖੁਰਾਕ, ਗੋਲੀ ਵੀ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਤੰਬੂ ਤੇ ਲੀੜਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਤਾਂ ਤੇ ਜਖਮੀ ਤੇ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਸਿਪਾਹੀ ਅਰਮਾਣ ਨਾ ਕਰ ਲੈਣ। ਇਹ ਸਲੂਕ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮੀ ਸੈਨਾ ਪਤੀ ਦਾ ਨਿਮਕ ਹਲਾਲੀ ਫੌਜ ਨਾਲ, ਹੁਣ ਬਿਨਾਂ ਸਰਦਾਰ ਤੋਂ ਹਰ ਇਕ ਫੌਜੀ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਆਪ ਦੀ ਤੋਪ ਠੰਡੀ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਹੁਣ ਤਲਵਾਰ ਅਤੇ ਨੇਜੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀ ਛਾਤੀ ਪਾੜਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਤੇ ਲਿਟਾਂਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਬੋਲੇ ਨਾਲ ਅਸਮਾਨ ਗੂੰਜਾ ਰਹੇ ਸਨ– ਸਿੰਘੋ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਓ। ਪਰ ਵੈਰੀ ਕੋਲੋਂ ਪਿਠ ਤੇ ਵਾਰ ਨਾਂ ਖਾਇਓ। ਏਹ ਬੋਲਾ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਸਜੇ ਖਬੇ ਹੋਕੇ ਫਰੰਗੀਆਂ ਨਾਲ ਹਥੋਂ ਹੱਥੀ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਰੀ ਹਿੰਦ ਦਾ ਜੇਤੂ ਅੰਗਰੇਜ ਅਫਸਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵੇਖ ਕੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਉਂਗਲਾਂ ਟੁਕਦਾ ਹੋਇਆ ਨਠਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ੧੦੦ ਤੋਪ ਵੀਹ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿਰ ਲਥ ਜੁਆਨਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਹਾਰ ਸਹੇੜੀ। ਲ ਲ ਸਿੰਘ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ੧੦ ਹਜਾਰ ਜੁਆਨਾਂ ਸਮੇਤ ਨਸ ਗਏ। ਰਣਿ ਵਿਚ ਜੂਲ ਰਹੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਹ ਬੋਲਾ ਸੀ। 'ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਇਕ ਸਰਕਾਰ ਬਾਝੋਂ ਫੌਜਾਂ ਜਿਤ ਕੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਹਾਰੀਆਂ ਨੀ।'

"ਫਿਟਿਆ ਢਿਡ"

ਜੰਗ ਹਿੰਦ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੋਣ ਲਗਾ ਦੋਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਭਾਰੀਆਂ ਨੀ।
ਅਜ ਹੋਵੇ *ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਮੁਲ ਪਾਵੇ ਜੇਹੜੀਆਂ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਤੇਗਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਨੀ।
ਸਣੇ ਆਦਮੀ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਉਡਣ ਹਾਥੀ ਢਾਉਂਦੇ ਸਣੇ ਅੰਬਾਰੀਆਂ ਨੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਇਕ ਸਰਕਾਰ ਬਾਝੋਂ ਫੌਜਾਂ ਜਿਤ ਕੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਹਾਰੀਆਂ ਨੀ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਜਿਤੇ ਹੋਏ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੁਆਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ੨੧੫ ਜੁਆਨ ਮਰੇ ਅਤੇ ੬੫੭ ਫਟੜ ਹੋਏ ੩੯ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਤੇ ਦੋ ਦੇਸੀ ਅਫਸਰ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਬਹੁਤਾ ਹੋਇਆ ੧੭ ਤੋਪਾਂ ਖੁਸ ਗਈਆਂ ਫਟੜ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਇਹ ਹੈ ਰਾਜ ਗਦਾਰਾਂ ਦਾ ਕਾਲਾ ਫੋਟੋ।

---

* ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਕ ਫਟੜ ਸਰਦਾਰ ਜੋ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਦਾ ਘਾਇਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਉਠ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਵਲੋਂ ਬਿਹਬਲ ਹੋਇਆ ਬੋਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ ਨਾ ਕੋਈ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਸੀ ਸੁਣਾਵੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਚੁਫੇਰੇ ਤਾਂ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹੀ ਦੁਸ਼ਮਨ ਸੀ ਹਥ ਵਿਚ ਪਸਤੌਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨ ਕਰਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਦੀ ਅਤੇ ਜੀਉਣ ਦੀ ਭੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਤੇ ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੇ ਇਕ ਅਭਿਲਾਖਾ ਪੂਰੀ ਕਰੇਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਬਿਲੇ ਨੂੰ (ਅੰਗਰੇਜ਼) ਮੂਹਰੇ ਲਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾਵਾਂ, ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਗਿਣਤੀ ਕਰਦਾ ੨ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਠੁਡ ਮਾਰਿਆ 'ਓਹ ਸਿਖਾ ਰਾਜ ਚਾਹਤਾ ਹੈ', ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਲਕਾਂ ਖੋਲ ਕੇ ਤਕਿਆ ਤਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਮੂਹਰੇ ਆ ਗਿਆ ਅਗੇ ਲਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾਣਾ ਚਾਹਤਾ ਹੈ। ਪਏ ਨੇ ਪਸਤੌਲ ਨਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਮਗਰੋ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ।

ਜਿਸ ਦਾ ਰਾਜ ਤਿਸੈ ਦਾ ਤੇਜ

ਹੁਣ ਏਸ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਕੌਣ ਬਣਾਵੇ। ਕੀ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰਾ ਗੱਦਾਰ ਏਧਰ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਛਾਉਣੀ ਤੋਂ ਮੋਗੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਤੇ ਸਤਵੇਂ ਮੀਲ ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ (ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਇਹ ਇਕ ਕਚਾ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਏਸ ਨਗਰ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵਲ ਏਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਕ ਸੀਖ ਖੜੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ ਜੋ ੨੧-੨੨ ਦਸੰਬਰ ੧੮੪੫ ਦੀ ਲੜਾਈ ਜੋ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਤੇ ਇਕ ਸਿਖ ਵਲੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਹ ਲਠ ਹੈ। ਕੌਮ ਧ੍ਰੋਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਪੂਜਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਣਖ ਵਾਲਾ *ਸਿਖ ਇਸ ਲਠ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕੌਮੀ ਗਦਾਰਾਂ ਤੇ ਫਿਟਕਾਰਾਂ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੀ ਹਾਰ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਜਿਤ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਰਾਜ ਧ੍ਰੋਹੀ ਗਦਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦਾ ਸੂਰਜ ਡੋਬਿਆ ਗਿਆ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੀ ਗਦਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਬਿਅੰਤ ਹਨ।

---

*ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚੋਂ ਬਚੇ ਹੋਏ ਅਣਖੀਲੇ ਸਿੰਘ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਫਰੰਗੀ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਮੰਨਦੇ ਸੀ। ਖੇਤੀ ਕਰਦੇ ਸੀ ਤਾਂ ਹਾਲੀਆ ਭਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਕਾਰਨ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਤਤਪਰ ਹੋ ਕੇ ਭਜਨ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਲਗ ਗਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚੋਂ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਗੁਰਸਿਖ ਸੰਤ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੇ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਰਦਲੀਏ ਸਨ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਹੇਮ ਕੁੰਡ ਤੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਉਰੇ ਗੁਫਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਵਕਤ ੧੯੦ ਸਾਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਉਮਰ ਹੈ। ਇਤ ਆਦਿ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਯਾਤਰੂ ਮਹਾਤਮਾ ਪਾਸ ਅਗਲੇ ਤੇ ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਬਚਨ ਸੁਣੌਣ ਵਾਸਤੇ ਦਾਸ ਦੇ ਪਾਸ ਗੁਰਸਿਖ ਭੇਜਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕੀਤੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰ ਸਾਗਰ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਸਿਟੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਲਹਿਰ

ਨਾਮਧਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲਾ

ਰਿਆਸਤ ਜਾਂ ਜ਼ਿਲਾ	ਸ਼ਹੀਦ	ਰਿਆਸਤ ਜਾਂ ਜ਼ਿਲਾ	ਸ਼ਹੀਦ
ਨਾਭਾ	੧੨	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ	੬
ਪਟਿਆਲਾ	੨੪	ਲੁਧਿਆਣਾ	੧੮
ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ	੬	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੧
ਸੰਗਰੂਰ	੬	ਸੂਬੇ ਥਾਪੇ ਗਏ	੧੦

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀ ਲਹਿਰ

ਕੁਲ ਜੋੜ ੧੧੬

੧. ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨਾ
੨. ਅਨਮਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਓ
੩. ਨਿਰੋਲ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ
੪. ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣਾ
੫. ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ
੬. ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਅਖਬਾਰ
੭. ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲਾਂ 'ਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ
੮. ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਤੇ ਚੀਫ ਖਾ: ਦੀਵਾਨ
੯. ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਰਸਮ ਰਵਾਜ
੧੦. ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ

ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕੰਮ

ਕਾਲਜ	੩	ਕੰਨਿਆ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾਂ	੧੩੪
ਹਾਈ ਸਕੂਲ	੫੨	ਮਿਸ੍ਰਤ ਸਕੂਲ	੩੭
ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ	੪੩	ਸਿੰਧ ਸਿਖ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਚਲ ਰਹੇ	੧੧
ਕੰਨਿਆ ਤੇ ਸਕੂਲ	੩੦	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਿਦਿਆ ਭੰਡਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਚਲ ਰਹੇ	
ਮੁਤਫਰਕ ਆਸ਼ਰਮ	੬		
ਨਾਈਟ ਸਕੂਲ	੧		
ਬੋਰਡਿੰਗ ਹਾਊਸ	੭	ਆਸ਼ਰਮ	੫੪
ਲੋਇਰ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ	੨	ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ	੪੭

ਕੁਲ ਜੋੜ ੪੨੭

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਕਾਇਮ ਹੋਣੀ
ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਾਇਮ ਹੋਣਾ
ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗੁਦਵਾਰਾ ਬਿਲ
ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ
ਪੰਦਰਾਂ ਲਖ ਜੁਰਮਾਨਾ

ਪੰਜ ਸੌ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ੧੯੨੧ ਤੋਂ ੧੯੨੫ ਤਕ ੭੭੦ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਕੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਲਿਆਂਦੇ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੰਥ ਪ੍ਰਸਿਧ ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲੌਂਗੋਵਾਲ
(ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ)

(ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ)

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ੧੦੮ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ

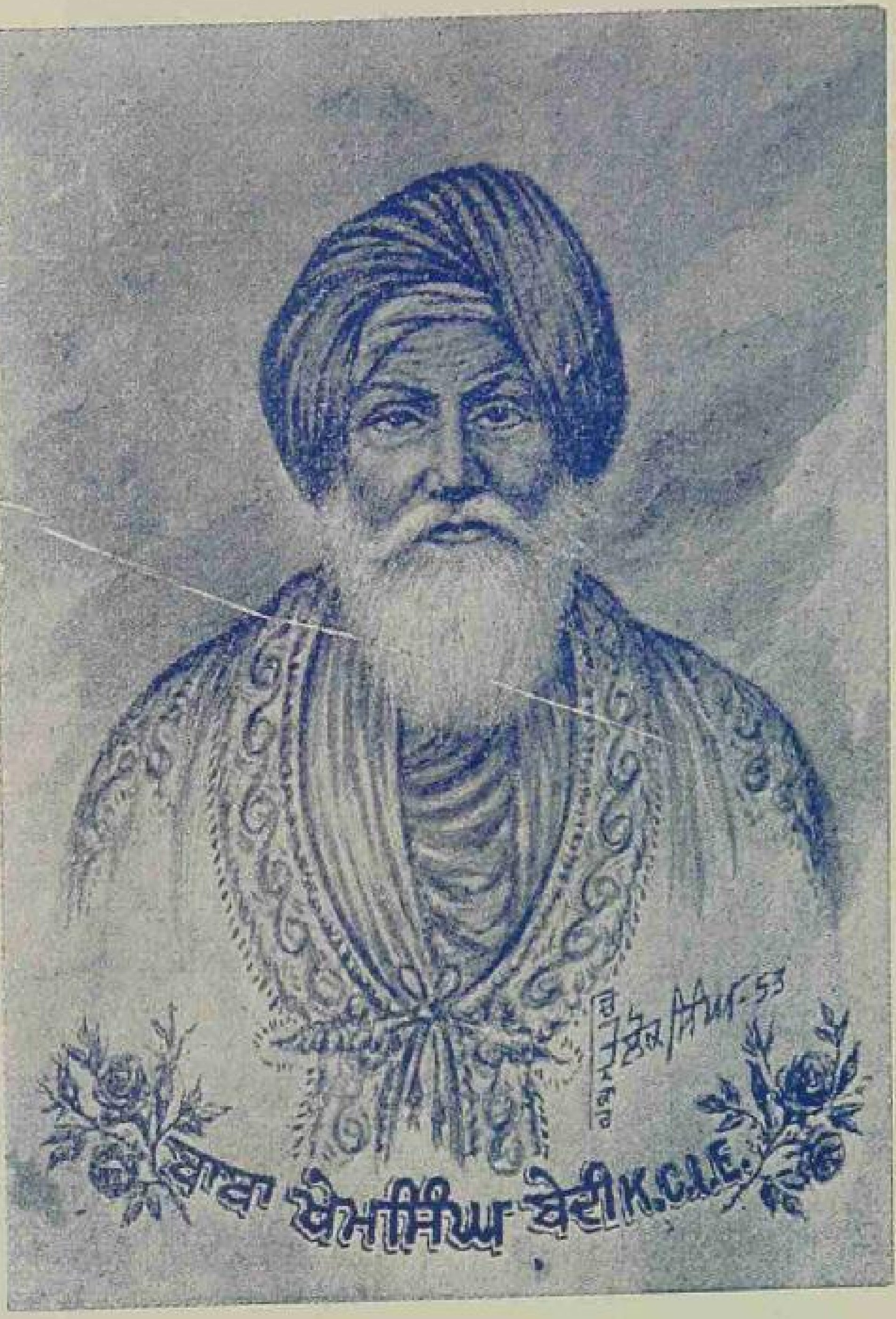

(ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਮੋਢੀ)

ਪਰਮ ਸਤਕਾਰ ਯੋਗ ਬਾਬਾ ਸਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਨੇ ਵਾਲੇ

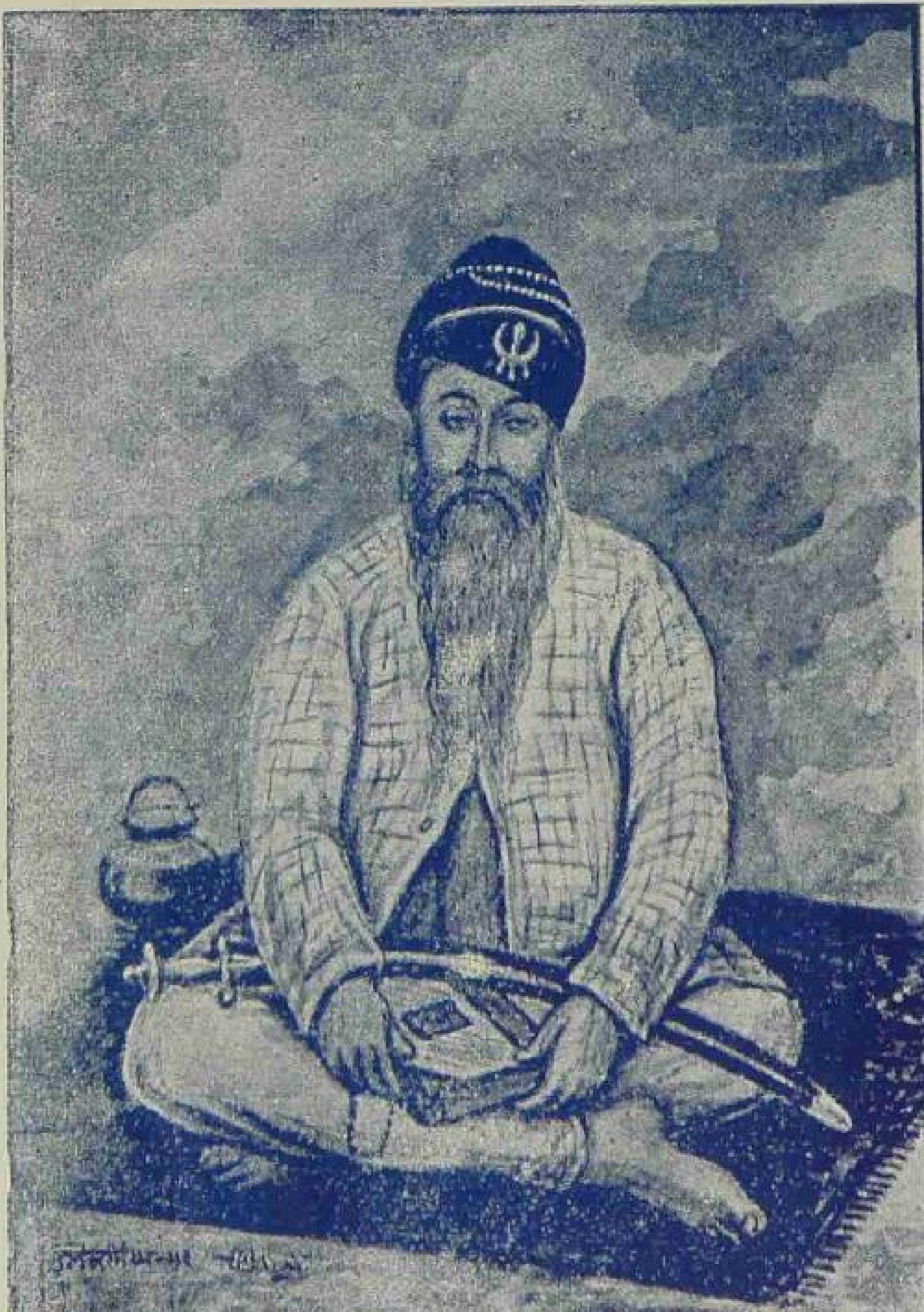

(ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਵੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤ ਵਿਦਵਾਨ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਰੰਕਾਰੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਬਾਨੀ (ਸਫਾ ੧੮੫)

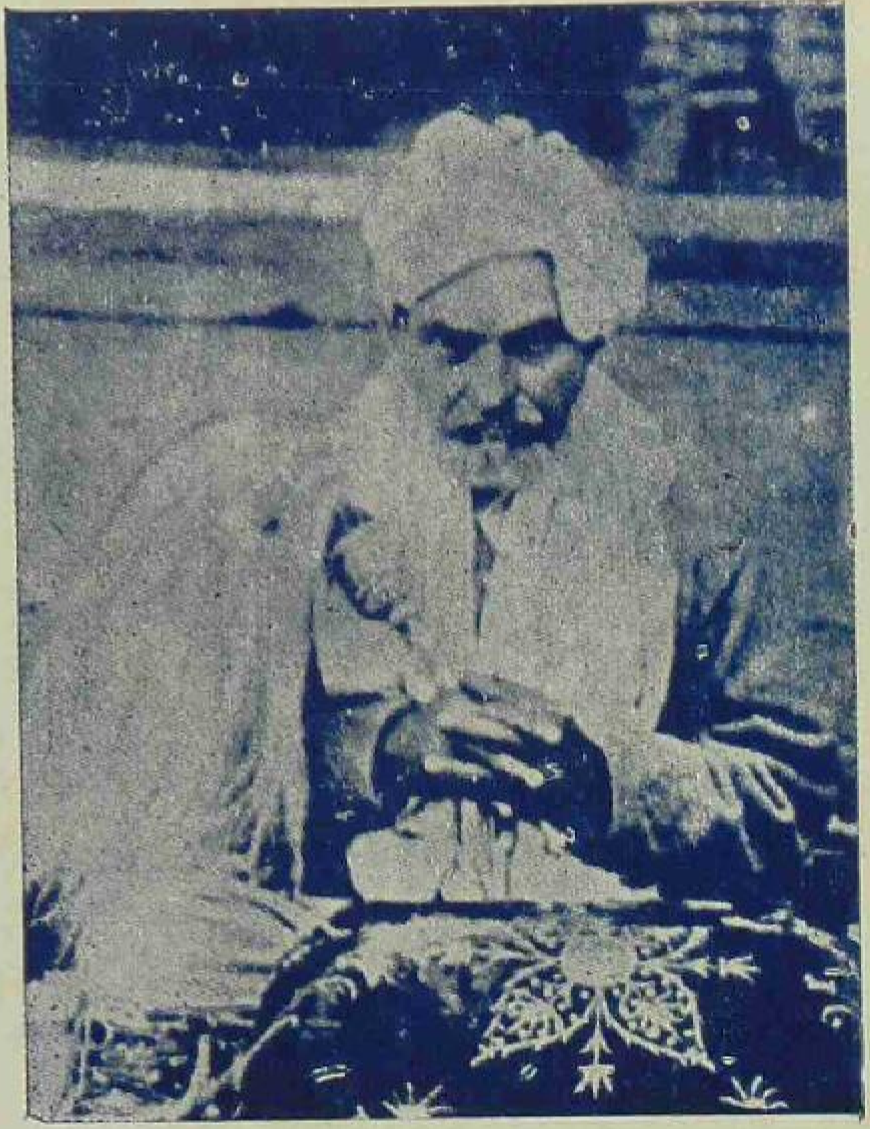

ਪ੍ਰਮ ਪਵਿਤ੍ਰ ਆਤਮਾ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ
ਬਾਬਾ ਰੱਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ,

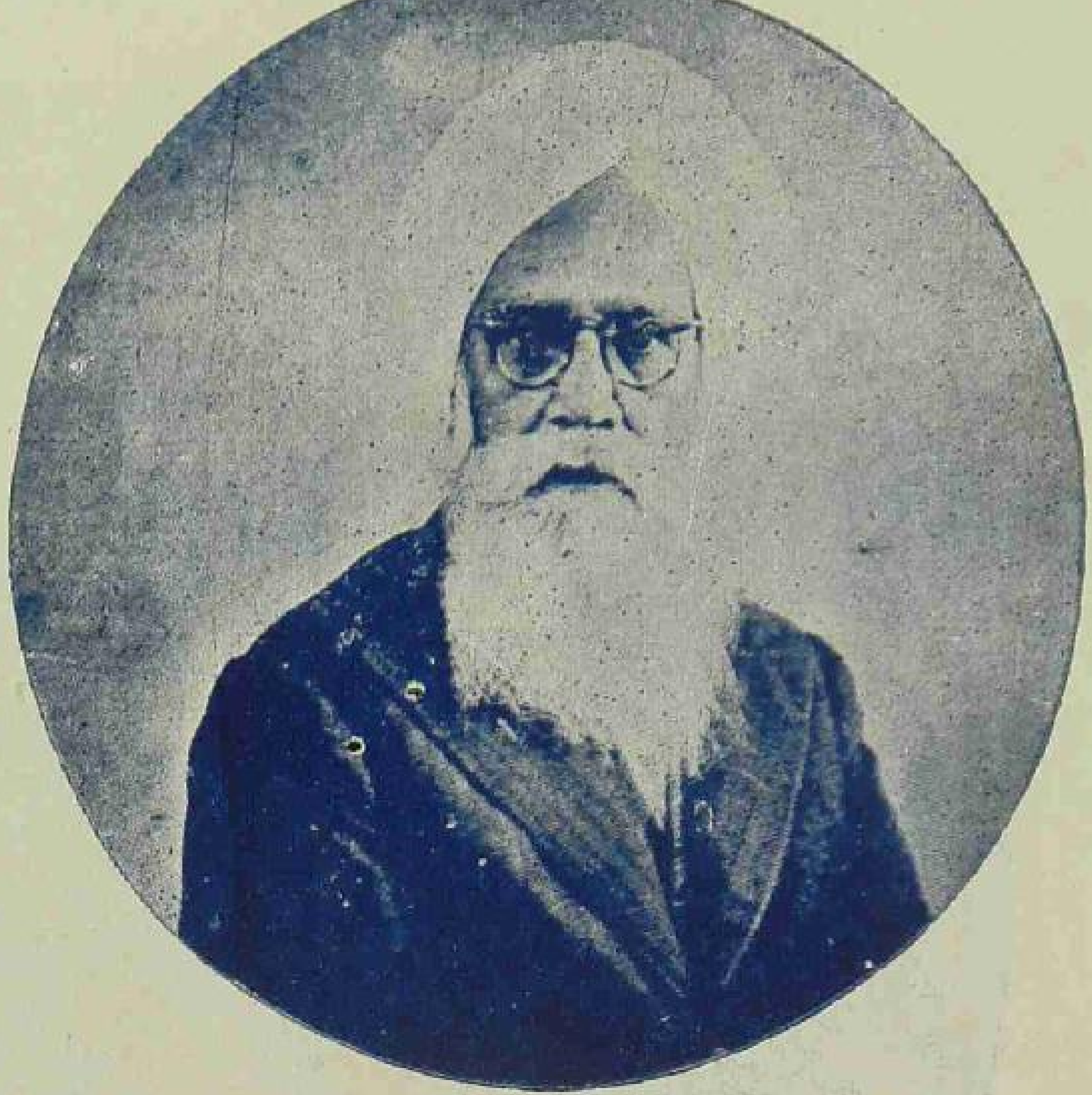

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਯੋਗ ਬਾਬਾ ਹਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ,

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਹੀਰੇ

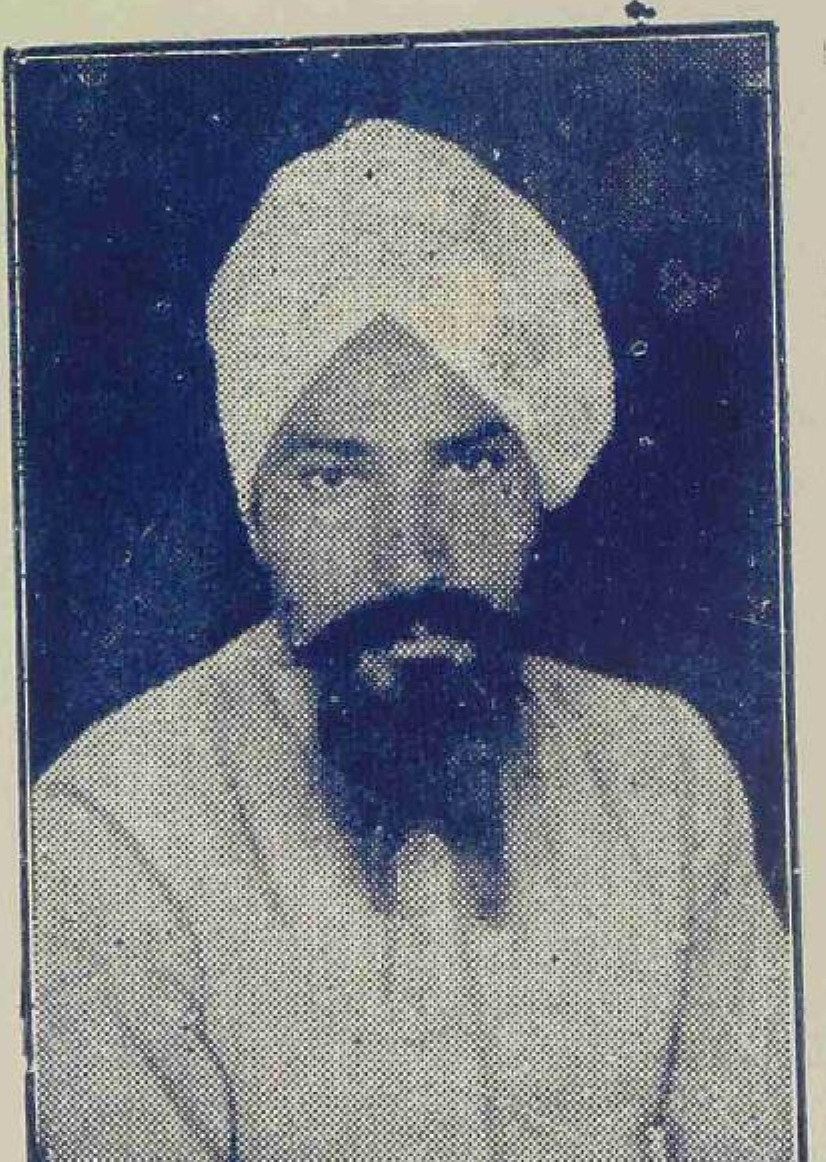

ਸ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਸ਼ੋਕ (ਸਫਾ ੨੪੬)

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਹੀਰੇ

ਡਾ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢਿਲੋਂ
(ਸਫਾ ੨੫੦)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਲਹਿਰ

ਸਿਖ ਪੰਥ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੂਰਜ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। "ਜਿਸ ਦਾ ਰਾਜ ਉਸਦਾ ਤੇਜ" ਦੀ ਅਖਾਉਤ ਭੀ ਇਹੋ ਪਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਈਮਾਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਉਸ ਕੌਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਧੰਨੀ, ਪੱਠੋਹਾਰ, ਸੂਬਾ ਸਰਹਦ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀਆਂ ਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਦਾ ਕਾਫੀ ਪਰਚਾਰ ਹੋਇਆ। ਪੁਰਾਤਨ ਸਿਖ ਨਿਰੇ ਜੋਧੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਧਰਮ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਘੋੜੇ ਦੇ ਹੰਨੇ ਨਾਲ ਖੰਡਾ ਬਾਟਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਢਿਹੰਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਸਮਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਦਿਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਰਾਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਿਖ ਰਾਜ ਦਾ ਸੂਰਜ ਕਿਸ ਸਮੇਂ ਸਿਖਰ ਪਰ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਢਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਾਧਾਰਨ ਜੰਤਾ ਵਿਚ ਨਿਰਾਸਤਾ ਖਿਲਰ ਗਈ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਪਸਰੀ ਹੋਈ ਨਿਰਾਸਤਾ ਦੇ ਅੰਧਕਾਰ ਵਿਚੋਂ ਸਿਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਕਢਣ ਲਈ ਇਕ ਨਵੀਂ ਲਹਿਰ ਪਰਗਟ ਹੋਈ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਨਾਮ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਲਹਿਰ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸਿਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਇਹ ਦਸਣਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਭੀ ਕੌਮ ਆਪਣੀਆ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਗਿਰਾਵਟ ਵਲ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਜਦ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਧਰਮ ਕੇਵਲ ਦਿਖਾਵੇ ਦਾ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਕੌਮ ਦਾ ਗਿਰਾਵਟ ਵਲ ਜਾਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਗਲ ਹੈ। ਜਦ ਸਿਖ ਰਾਜ ਟੁਕੜੇ ੨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕੁਝ ਗੰਭੀਰ ਵਿਚਾਰਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗਲ ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਤਨੀ ਛੇਤੀ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਅੰਤਮ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਕਿਉਂ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈਆਂ। ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਬਾਨੀ ਬਾਬਾ ਦਿਆਲ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਇਸ ਸਵਾਲ ਪਰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਪੂਰਵਕ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਸਿਟੇ ਪਰ ਪੁਜੇ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੇਵਾ ਤੇ ਸਿਮਰਣ ਦਾ ਮਾਦਾ ਘਟ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਅਜੇ ਭੀ ਤਿਆਰ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸੇਵਾ ਤੇ ਸਿਮਰਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਸੋਮਾ ਸੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਕੇ ਬਾਬਾ ਦਿਆਲ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੁਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਸੇਵਾ ਪੰਥੀਆਂ ਨੇ ਸੇਵਾ ਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਦਿਆਲ ਜੀ ਸਿਮਰਨ ਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਹੜੇ ਪਰੇਮੀ ਆਪਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਆਇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੱਲ ਨਿਰੰਕਾਰੀਏ ਪੈ ਗਈ।

ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਇਤਹਾਸ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਕ ਵਖਰੀ ਪੁਸਤਕ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਕੇ ਕਿਤਨੇ ਮਨੁਖਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਵਰਿਆ? ਅਤੇ ਕਿਤਨੇ ਮਹਾਤਮਾ ਪੈਦਾ ਹੋਏ? ਇਹ ਇਕ ਲੰਬੀ ਵਿਥਿਆ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਦਿਆਲ ਜੀ ਦੇ ਉਤਪੰਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ। ਪਸ਼ੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਨਿੰਨ ਭਗਤ ਅਤੇ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਸਿਖ ਭਾਈ ਗੁਰ ਸਹਾਇ ਬਾਹਰੀ ਖਤਰੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਤੇ ਸਿਖੀ ਸ਼ਮਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਨੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਹਾਇ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪਰਮ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਤੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦੇ ਤਕੜੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਨ। ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਹਾਇ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਭਾਈ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਦੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਬੀਬੀ ਲਡਿੱਕੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਦੋ ਗੁਰਮੁਖ ਘਰਾਣਿਆਂ ਦਾ ਮੇਲ ਭੀ ਵਡੇ ਭਾਗੀ ਸੁਭਾਗ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮਾਤਾ ਲਡਿੱਕੀ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਹਾਇ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ੧੫ ਵੈਸਾਖ ਸੰ: ੧੮੪੦ ਬਿ: ਵਿਚ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਤੀਹ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਈ! ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਜੀ ਅਪਣੇ ਮਾਮੇ ਭਾਈ ਮਿਲਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ਆਕੇ ਰਹਿਣ ਲਗੇ। ਆਪ ਦੇ ਮਾਮਾ ਜੀ ਧਾਰਮਕ ਰੁਚੀਆਂ ਵਾਲੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਮਨਖ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਮਨੋਰਥ 'ਆਪ ਜਪਹਿ ਅਵਰਹਿ ਨਾਮ ਜਪਾਵੈ" ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੋਰ ਸਭ ਧੰਧੇ ਛਡਕੇ ਧਰਮ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਅਸਰ ਸੋਨੇ ਪਰ ਸੁਹਾਗੇ ਵਾਂਗ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਧਰਮ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਬੀੜਾ ਉਠਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਇਹ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਧੰਨੀ ਪੋਠੋਹਾਰ ਵਿਚ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਇਕ ਅਜੇਹੀ ਲਹਿਰ ਚਲ ਪਈ ਜੋ ਅਗੇ ਚਲਕੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਚਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹੋਰ ਧਾਰਮਕ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਅਧਾਰ ਸ਼ਿਲਾ ਸਾਬਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪਰਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਕੇ ਹੀ ਨਾਮਧਾਰੀ ਲਹਿਰ ਪਰਗਟ ਹੋਈ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਦੂਜੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ। ਬਾਬਾ ਦਿਆਲ ਜੀ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਭੇਰੇ ਵਿਚ ਮੂਲਾਂ ਦੇਵੀ ਨਾਲ ਹੋਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਸਪੁਤ੍ਰ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰੱਤਾ ਜੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

ਬਾਬਾ ਦਿਆਲ ਜੀ ਜਦ ਬਹੁਤ ਉਚੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ —

"ਧੰਨ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਸਭ ਖ਼ੁਆਰ"

ਇਸ ਤੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੇਹੜੇ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਬਣਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸਭ ਖ਼ੁਆਰ ਹੋਣਗੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸੋਢੀਆਂ, ਬੇਦੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮਾਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾਇਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਦਿਆਲ ਜੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਸਨਾਤਨ ਧਰਮ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਮਰਾਹ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬਰਾਦਰੀ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਛੇਕ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿਹਾਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਆਪਣਾ ਅਲੱਗ ਅਸਥਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਏ। ਬਾਬਾ ਦਿਆਲ ਜੀ ਸੰਗਤ ਦੀਆਂ ਜੁਤੀਆਂ ਧੋਕੇ ਘੜਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਕਰਦੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਭੀ ਬਰਾਦਰੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬੁਰਾ ਮਨਾਇਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਧਰਮ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹ ਉਲਟੀ ਚਾਲਾ ਕਿਉਂ ਫੜਿਆ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਮਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਹੌਲੀ ੨ ਇਹ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਲੋਕ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਛਡਕੇ ਇਕ ਅਕਾਲ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਬਾਬਾ ਦਿਆਲ ਜੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵਡੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਨ। ਅਤੇ ਇਹ ਦਾਤ ਆਪਜੀ ਨੂੰ ਆਪ ਦੀ ਮਾਤਾ ਲਡਿੱਕੋ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਰਹਿੰਦੇ ਵਿਦਿਆ ਪੜਦੀ ਰਹੀ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਦਿਆਲ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਧੰਨੀ ਪੋਠੋਹਾਰ ਤੱਕ ਹੀ ਮਹਿਦੂਦ ਰਿਹਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਲਹਿਰ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨਾ ਫੈਲ ਸਕੀ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਅਸਰ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣਾਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਭਗਤੀ ਦੇ ਰੁਕੇ ਪਏ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਿਆ। ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਅਰੰਭ ਸੀ ਮਰਨ ਕੀਰਤਨ, ਤੇ ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ ਰਬਾਬ ਦੀਆਂ ਮਿਠੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਉਗਦੇ ਦਰਖਤ ਦੇ ਪਤੇ ਅਤਿ ਕੋਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਵਡਾ ਹੋਕੇ ਉਹੀ ਦਰਖਤ ਮੀਹਾਂ ਤੇ ਝਖੱੜਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਡੋਲਦਾ। ਇਸੇ ਤ੍ਰਾਂ ਸਿਖੀ ਦਾ ਪੌਦਾ ਭੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਨਾਜ਼ਕ ਸੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਹ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਵਡੇ ਤੋਂ ਵਡੇ ਝਖੜ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਦਰਖਤ ਨੂੰ ਵਧਣ ਫੁਲਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸੇ ਤ੍ਰਾਂ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਵਧਣ ਫੁਲਣ ਲਈ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਦਿਆਲ ਜੀ ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤ੍ਰਾਂ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਕਿ ਜੇ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧੀ ਝਖੜ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਦਿਆਲ ਜੀ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਕਟੜ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਧਾਰਮਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਬੰਦ ਕਰਾਕੇ ਇਕ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਪਰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਪਰ ਭੀ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਆਪਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦਾ ਸਦਕਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਸਨ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਕਥਨੀ ਤੇ ਕਰਣੀ ਵਿਚ ਫਰਕ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਸਰੋਤਿਆ ਪਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਦਿਆਲ ਜੀ ਦਾ ਚਲਾਣਾ ੧੯ ਮਾਘ ਸੰਮਤ ੧੯੧੧ ਬਿ: ਨੂੰ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਥੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਸੰਪਰਦਾ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਭਾਰਤ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਸੰਪਰਦਾ ਦਾ ਇਹ ਕੇਂਦਰੀ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਭੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਭੀ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਵੀਰ ਆਪਣੇ ਕੇਂਦਰੀ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਦਿਆਲ ਜੀ ਕੋਈ ਵਖਰਾ ਪੰਥ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਲਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਪਰ ਅਟੱਲ ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਅੱਲ ਨਿਰੰਕਾਰੀਏ ਪੈ ਗਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਸੰਪਰਦਾਇ ਦਾ ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਾਂ ਇਸ ਸੰਪਰਦਾਇ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਨਾਲੋਂ ਕੋਈ ਭਿੰਨਤਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਉਜਲਕਰਣੀਆਂ ਕਰਕੇ ਆਦਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਹ ਸਿਖੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਔਗਣ ਨਹੀਂ। ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪੁਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਸੰਤਾਨ ਇਕ ਦੀ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਸਭ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਤਿ ਦੀਆਂ ਹੀ ਸਫਲ ਸ਼ਾਖਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਭ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਇਕੋ ਹੈ।

ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਸਮੁਚੇ ਤੌਰ ਪਰ ਸਿਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜੋ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ ਇਤਹਾਸ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਉਸ ਨੂੰ ਅਖੋਂ ਉਹਲੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਖ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਖੋਜ ਨਾਲ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਈ ਕਾਰਨਾ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਚਲੀ ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਧਾਰਮਕ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਖੇਪ ਲਿਖਣਾ ਪਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਮਧਾਰੀ ਲਹਿਰ

ਨਾਮਧਾਰੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਬਾਨੀ ਪ੍ਰੇਮ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਜਸਾ ਸਿੰਘ (ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ) ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਸਦਾ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਲਲਤੋਂ ਵਡੀ (ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ) ੧੩ ਮਾਘ ੧੮੭੨ ਬਿ: ਵਿਚ ਬਸੰਤ ਪੰਚਮੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਪਿੰਡੋਂ ਕੰਮ ਕਾਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਭੈਣੀ ਸਾਲੋ ਵਰਤਮਾਨ ਭੈਣੀ ਕੂਕਾ ਵਿਖੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਵਿਦਿਆ : ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕੇਵਲ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਖਾਨਦਾਨੀ ਕ੍ਰਿਤ (ਦਸਤਕਾਰੀ) ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਤੋਂ ਵਡੀ ਭੈਣ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਰਾਇਪੁਰ ਦੇ ਸ: ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸ: ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੰਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਤੋਪਦਾਰ, (ਗੋਲਮਦਾਜ਼) ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਕੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਵਿਚ ਨੌਕਰ ਕਰਾ ਦਿਤੇ। ਹੁਣ ਜੋ ਤਨਖਾਹ ਤਰਿਆ ਕਰੇ ਉਹ ਗਰੀਬਾਂ ਆਜਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡ ਛਡਿਆ ਕਰਨ ਤੇ ਸੁਆਸ ਸੁਆਸ ਭਜਨ ਸਿਮਰਨ ਕਰਿਆ ਤੇ ਸੰਗੀਆਂ ਤੋਂ ਕਰਾਇਆ ਕਰਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਭਾਈ ਜੀ ਕਹਿਕੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਬੁਲਾਇਆ ਕਰਨ।

ਬਾਬਾ ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮਿਲਾਪ*

ਸੰਮਤ ੧੮੯੮ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪਲਟਨ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਜ ਵਸ ਹਜਰੋਂ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਬਾਬਾਂ ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਸੋਇ ਸੁਣਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਗਏ, ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਆਪ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਸੰਗੀਆਂ ਸਮੇਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਫਤ੍ਹੇ ਬੁਲਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਅਤੇ ਅਰਜ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਸ ਸੁਣ ਕੇ ਆਏ ਹਾਂ। ਸੋ ਭਜਨ ਦੇ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕਰਾਉ। ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭਜਨ ਦਸਿਆ।

---

*ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਬਾਬਾ ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਸੰਨ ੧੮੫੬ ਬਿ:। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਇ ਸੰਨ ੧੭੬੫ ਬਿ: ਵਿਚ। ਆਪੋ ਵਿਚ ੯੫ਵੇਂ ਸਾਲ ਦਾ ਫਰਕ ਹੈ।

ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿਧ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਸਚ ਖੰਡ ਪਧਾਰਨ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਬਾਬਾ ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੧ਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਥਾਪ ਕੇ ਗਏ। (ਦੇਖੋ ਬਸੰਤ ਨੰਬਰ ਸਤਿਜੁਗ ਸਫਾ ੧੬)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੁਣ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਈ ਕੁ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਨੌਕਰੀ ਛਡ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਨਿਯਮ ਬਣਾਏ:–

ਕ੍ਰਿਤ ਕਮਾਈ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੇ ਆਪ ਸਖਤ ਵਿਰੁਧ ਸਨ ਅਤੇ ਪੂਜਾ ਦਾ ਧਾਨ ਖਾਣ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਦੇ, ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਚੌੜਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਈ ਭੈਣੀ ਵਿਚ ਕਪੜੇ ਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਚਲਾਈ ਤੇ ਦਾਨ ਦੇ ਪੈਸ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ।

ਆਪ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਾਇਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਰਸਮੋ ਰਵਾਜ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਰੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਨ ਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਨਿਯਮ ਮਰਯਾਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

੧. ਚੋਰੀ, ਯਾਰੀ, ਨਿੰਦਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ।
੨. ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੁਲਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ।
੩. ਸ਼ਰਾਬ, ਮਾਸ, ਹੁੱਕਾ, ਗਾਂਜਾ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣਾ।
੪. ਪਰਾਇਆ ਹੱਕ ਸੁਆਰਥ ਤੇ ਗਾਇ ਵੱਤ ਸਮਝਕੇ ਤਿਆਗਣਾ।
੫. ਇਸ਼ਨਾਨ ਸਣੇ ਕੇਸੀ ਕਰਨਾ ਨਾਮ ਦਾਨ ਦੇਣਾ।
੬. ਪੰਜ ਕਕਾਰ ਧਾਰਨ ਕਰਨੇ।
੭. ਮਦਾਨ (ਜੰਗਲ ਦਿਸ਼ਾ) ਬਸਤ੍ਰ ਲਾਹ ਕੇ ਜਾਣਾ ਤੇ ਆ ਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ।
੮. ਪੁਨਰ ਵਿਆਹ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ।
੯. ਲੜਕੀ ੧੫ ਸਾਲ ਤੋਂ ਘਟ ਉਮਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵਿਆਹੁਣੀ।
੧੦. ਵਦੇਸੀਆਂ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਵਦੇਸੀ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ, ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਨਾ।
੧੧. ਬਸਤ੍ਰ ਖਦਰ ਤੇ ਸਫੇਦ ਪਹਿਨਣੇ।
੧੨. ਵਿਆਜ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ, ਵਹਿੜਕਾ ਖਸੀ ਨਹੀਂ ਕਰਾਉਣਾ।
੧੩. ਵਦੇਸੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਤੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਰੇਲ, ਡਾਕ, ਤਾਰ, ਆਦਿ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ।
੧੪. ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਪੰਥਕ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਕਰਨੇ।
੧੫. ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਡ, ਲਿਫਾਫੇ ਬਲਕਿ ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ ਨਾ ਪਾਓ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਡਾਕ ਹਲਕਾਰੇ ਦੇ ਹਥੀਂ ਜਾਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਹੋ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਬੜਾ ਹੀ ਸੁਖੱਲਾ ਢੰਗ ਅਖਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਾਰ ਸੂਬੇ ਥਾਪ ਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਦੋਰਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸੂਬੇ ਥਾਪੇ ਗਏ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਾਬਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ	ਬਾਬਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ
,, ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ	,, ਲਖਾ ਸਿੰਘ
,, ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਬੁਮਾਲੀ ਪੁਰ	,, ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਲਲੂ ਵਾਲਾ
,, ਜਮ ਤ ਸਿੰਘ ਗਿਲ	,, ਗਿ ਾਨ ਸਿੰਘ ਮੰਡੀਵਡੀ
,, ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਸੈਦੋ	,, ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਫਤੇਵਾਲ
,, ਜੇਤਾ ਸਿੰਘ ਢੇਪਈ	,, ਮ ਲਾ ਸਿੰਘ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ
,, ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਤ੍ਰਾਡੀ	,, ਹੁਕਮਾ ਸਿੰਘ ਪਿਥੋ
,, ਮਲੂਕ ਸਿੰਘ ਫੂਲੇਵਾਲਾ	,, ਖਜਾਣ ਸਿੰਘ ਲੁਧਿਆਣਾ
,, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਖਟੜੇ	,, ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਖੋਟੇ
,, ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਮਲੋਦ	

ਖੁਸ਼ਾਲ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਆਦਿਕਾਂ ਨੂੰ ਸੂਬੇ ਥਾਪਕੇ ਨਾਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਭੇਜਿਆ ।

ਇਤ ਆਦਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ਕ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ੧੮੬੩ ਵਿਚ ਭੈਣੀ ਵਿਖੇ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਸੀ। ਜਦ ਆਪ ਦੀਪ ਮਾਲਾ ਜਾਂ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਮੌਕਿਆ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ੨੦ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਆਪ ਜੀ ਪਾਸ ਆ ਸ਼ਮਾਲ ਹੁੰਦਾ। ਸੁਧਾਰਕ ਵਚਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦੁਵਾਰਿਆ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਆਪ ਜੀ ਤੋਂ ਔਖੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਸਨ। ੧੮੭੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਾਮ ਧਾਰੀਆਂ ਤੇ ਬੁੱਚੜਾਂ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਟੱਕਰ ਹੋ ਗਈ । ਉਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਗਊ ਬੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ। ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਪੰਜਾਬ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਅਮਲਦਾਰੀ ਹੋਈ ਤਦ ਸੰਨ ੧੮੪੭ ਵਿਚ ਸਰ ਜਾਨ ਲਾਰੰਸ ਰੈਜੀਡੰਟ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਇਕ ਹੁਕਮ ਰਾਹੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਗਊ ਮਾਰਨ ਦੀ ਬੰਦਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ । *ਪਰ ੧੮੭੦ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਇਹ ਰੌਲਾ ਮਚਿਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਗੁਰੂ ਕੀ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਬੁਚੜ ਖਾਨਾ ਜਾਰੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਰ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋਸ਼ ਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੧੪ ਜੂਨ ੧੮੭੦ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਚਾਰ ਬੁਚੜ ਵਡ ਸੁਟੇ । ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਚਰਚਾ ਫੈਲ ਗਿਆ । ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਾਇਕੋਟ ਵਿਚ ਕੁਝ ਬੁਚੜ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਜਨਵਰੀ ੧੮੭੨ ਨੂੰ ਮਲੋਦ ਤੇ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਵਿਚ ਗਊ ਬੱਧ ਤੋਂ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਕੁਜ ਬੁਚੱੜ ਵੱਡ ਦਿੱਤੇ। ਜਿਸ ਪਰ ਲੁਧਿਆਨੇ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਬਾਕਾਇਦਾ ਪੂਰੀ ਤਹਿਕਾਤ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ੪੯ ਸਿੱਖ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਵਾ ਦਿਤੇ ! ਔਰ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਤੀਹ ਫਾਂਸੀ ਲਟਕਾ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਸ਼ੋਕ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਰੰਗੂਨ ਭੇਜ ਦਿਤਾ। ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਸਨ ੧੮੮੫ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ।‡

* ਜਾਨਲਾਰੰਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਨਕਲ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਤੋਸ਼ੇਖਾਨੇ ਵਿਚ ਹੈ।

‡ ਨਾਮ ਧਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸਚੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿਖ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾਏ ਗਏ। ਤੇ ਫਾਂਸੀ ਲਟਕਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ।

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾਃ--

(੧) ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ ਸਕਰੋਦੀ

(੨) ਸ: ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ ਸਕਰੋਦ

(੩) ਸ: ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,,

(੪) ਸ: ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,,

(੫) ਸ: ਕਟਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਨੌਲਾ

(੬) ਸ: ਪਰਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂਸਰ

(੭) ਸ: ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਦਲ ਥੂਹਾ

(੮) ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਦਲ ਥੂਹਾ

(੯) ਸ: ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿਆਲ ਗੜ

(੧੦) ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿਆਲ ਗੜ

(੧੧) ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਲ

(੧੨) ਸ: ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਰੀਪੁਰ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾਃ--

(੧੩) ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੰਢਿਆਇਆ

(੧੪) ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋਗਾ

(੧੫) ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋਗਾ

(੧੬) ਸ: ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋਗਾ

(੧੭) ਸ; ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦਿਆਲਪੁਰ ਕੋਟਲਾ

(੧੮) ਸ: ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫੁਲੇੜਾ

(੧੯) ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੂੰਮ

(੨੦) ਸ: ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੂੰਮ

(੨੧) ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੰਗੀਆਂ

(੨੨) ਸ: ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਰਨਾਲਾ

(੨੩) ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਰਨਾਲਾ

(੨੪) ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਰਨਾਲਾ

(੨੫) ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਧਮੋਟ

(੨੬) ਸ: ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੜ

(੨੭) ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੜ

(੨੮) ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ,,

(੨੯) ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ,,

(੩੦) ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ,,

(੩੧) ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ,,

(੩੨) ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੜ

(੩੩) ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਂਝਲਾ

(੩੪) ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਂਝਲਾ

(੩੫) ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਵਾ

(੩੬) ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਃ ਫਰਵਾਹੀ

(੩੭) ਸ: ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਃ ਫਰਵਾਹੀ

(੩੮) ਸ: ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,,

(੩੯) ਸ: ਬੋਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,,

(੪੦) ਸ: ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੱਕ ਕੂਕਿਆਂ

(੪੧) ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢੁੱਘ

ਰਿਆਸਤ ਸੰਗਰੂਰਃ--

(੪੨) ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਲੀਆ

(੪੩) ਸ: ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਲੀਆ

(੪੪) ਸ: ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ,,

(੪੫) ਸ: ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਗੜਪੁਰ

(੪੬) ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਗੜਪੁਰ

(੪੭) ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੰਡੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ:--

(੪੮) ਸ: ਮਾਘਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਰਾੜ੍ਹ
(੪੯) ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਰਾੜ੍ਹ
(੫੦) ਸ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ,,
(੫੧) ਸ: ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਦਕ
(੫੨) ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਦਕ
(੫੩) ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੰਜੀ

ਜ਼ਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ:--

(੫੪) ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੁੜਕਾ
(੫੫) ਸ: ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੁੜਕਾ
(੫੬) ਸ: ਸੁਹੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਹਿਰਾ
(੫੭) ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੋਹਗੜ
(੫੮) ਸ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਾਉਕੇ
(੫੯) ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਾਉਕੇ
(੬੦) ਸ: ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ,,
(੬੧) ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੀਰ ਦਾ ਕੋਟ
(੬੨) ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਗੋਵਾਲ
(੬੩) ਸ: ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਲੋ
(੬੪) ਸ: ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਤਾਲਾ
(੬੫) ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਤਾਲਾ
(੬੬) ਸ: ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਬੋਂ
(੬੭) ਸ: ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਬੋਂ
(੬੮) ਸ: ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ,,
(੬੯) ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ,,
(੭੦) ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਬੋਂ
(੭੧) ਸ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ,,

ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ:--

(੭੨) ਬਾਬਾ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝਬਾਲ

ਜਾਣਕਾਰ ਸਜਨਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਪਰ ੭੮ ਨਾਮ ਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੪੯ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾਏ ਗਏ, ੧੬ ਫਾਂਸੀ ਦਿਤੇ ਗਏ, ਚਾਰ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਭੇਜੇ ਗਏ। ੭ ਕੋਟਲੇ ਵਿਚ ਮਰੇ। ੧ ਮਲੋਦ ਵਿਚ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਥਾਂ ਆਦਿਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਬੁਲਾ ਕੇ ਇਕ ਸਪੈਸ਼ਲ ਰੇਲ ਗਡੀ ਰਾਹੀਂ ਅਲਾਹਬਾਦ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਲੇਜਾਕੇ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਥਾਪੇ ਗਏ ਇਹ ਸੂਬੇ ਭੀ ਸਨ:—

ਬਾਬਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ
,, ਲਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ
,, ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ
,, ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ
,, ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ
,, ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ
,, ਮਲੂਕ ਸਿੰਘ ਜੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

,, ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ
,, ਹੁਕਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ
,, ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ
,, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ
,, ਮਾਨੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੜਵਈ

ਸੰਤ ਹੀਰਾ ਦਾਸ (ਜਨਮ, ਪਿੰਡ ਮੂੰਮ) ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਹਾਲ ਚਿੱਟੀ ਜਲੰਧਰ।

ਇੰਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਤਕਰੀਬਨ ਚੋ ਮਹੀਨੇ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਖਕੇ ਫਿਰ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਤੇ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਰੰਗੂਨ (ਬਰਮਾ) ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਕੇ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਭੈਣੀ ਪੁਰ ਫੌਜ ਨੇ ਘੇਰਾ ਪਾਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲੁਟ ਲਿਆ ਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਪਰ ਸਖਤ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਗਾ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਹ ਲਹਿਰ ਮੱਠੀ ਪੈ ਗਈ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜੇਹੇ ਫਿਰਕੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਉਹ ਸਿੱਟਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਜੋ ਇਸਦੇ ਬਾਨੀ ਕਢਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸਗੋਂ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਤੇ ਵਾਧੂ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਨਾਮ ਧਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਇਹ ਲਹਿਰ ਅਸਫਲ ਰਹੀ।

ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬੜਾ ਚਰਚਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਕੇ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਡੰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਨਾਮਧਾਰੀ ਇਕ ਵਖਰੀ ਸੰਪ੍ਦਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਬਣਾਏ ਮਹਿਦੂਦ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋ ਗਏ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਕਈ ਮੁਢਲੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਤੇ ਦਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧ ਵਧਦਾ ਗਿਆ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਬੁਚੜਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਤੇ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ।

੧. ਭਾਈ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੨. ,, ਬੀਹਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨਾਰਲੀ ਲਾਹੌਰ।
੩. ,, ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੌੜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੪. ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰੰਧਾਵੇ ਪਖੋਕੇ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ।

ਸਜਾਵਾਂ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ

੫. ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੬. ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਰਾਇਕੋਟ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੀ।

੭. ਭਾਈ ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ।
੮. ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੯. ਭਾਈ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ।
੧੦. ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ

ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਪਿੰਡ ਧਰੋੜ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਮਾਈ ਜੱਸਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ । ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਦੋ ਪੁਤ੍ਰੀਆਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ । ਘਰ ਲੜਕਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬਾਬਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ । ਅਜ ਕਲ ਬਾਬਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਿਰਾਜਦੇ ਹਨ । ਹਰ ਵੇਲੇ ਆਏ ਗਏ ਮੁਸਾਫਰ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਮਿਲਦਾ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਸੰਪਰਦਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਸਫੈਦ ਬਸਤਰ, ਦਸਤਾਰ ਪੋਚਵੀਂ, ਚਿਟੀ ਉਨ ਦੀ ਮਾਲਾ ਗਲ ਰਖਦੇ ਸਨ । "ਵਾਹਿਗੁਰੂ" ਮੰਤਰ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੰਨ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਨਾਲੋਂ* ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਰੀਤੀ ਅਡਰੀ ਹੈ, (ਭਾਵ ਕਲੇ ਕਲੇ ਨੂੰ ਛਕਾਉਂਦੇ ਤੇ ਪਤਾਸਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁੜ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ) ਹਵਨ ਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹਨ । ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਦੀ ਥਾਂ ਵੇਦੀ ਗੱਡ ਕੇ ਅਗਨ ਵਿਚ ਹੋਮ ਕਰਕੇ ਲਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਜਥੇਬੰਦਾ ਦੇ ਪਕੇ ਹਨ ।

ਦੇਹਧਾਰੀ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰਖਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੰਥ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਆਪ ਨੇ ਏਥੇ ਬਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਅਖੀਰ ਪੱਤ੍ਰਾ ਪਾਠ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਤੋੜੀਆਂ ਜਿਸ ਪਰ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਚਰਚਾ ਫੈਲ ਗਈ ਜਿਸ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਅਗੇ ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਵਲੋਂ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

---

*੧. ਅਨੰਦ ਬੇਦੀ ਗਡ ਕੇ ਕਰਨਾ ।
੨. ਹਵਨ ਕਰਨਾ ।
੩. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਪਤਾਸਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁੜ ਪਾਉਣਾ ਅਤੇ ਇਕਲੇ ੨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛਕਾਣਾ ਮਾਈਆਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਨਾਲ ਛਕਾਉਣਾ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਤੋੜਕੇ ਪੱਤਰਾ-ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇ-ਅਦਬੀ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੋਣੀ

ਕੂਕਾ ਕੁਫ਼ਰ ਤੋੜ ਲਹਿਰ

ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਹਾਲ

ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਆਗੂ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਵਾ ਲੱਖ ਪਾਠ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਖੇ ੧੯ ਅਪਰੈਲ ੧੯੪੧ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਤੋੜ ਕੇ ਪਤਰਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਰੇ ੨ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਲਈ, ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੰਡਿਆ, ਪਵਿੱਤਰ ਬੀੜਾਂ ਦੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੰਨ-ਤੋੜ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਤਰਿਆਂ ਦੀ ਇਸ ਘੋਰ ਬੇਅਦਬੀ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੁਰਾ ਜਾਣਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਪਾਠ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਰੀਤ ਤੋਰਨ ਨੂੰ ਵੀ ਮਨ-ਮਤ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਸ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਆਗੂ ਵੀ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਅਪਰਾਧ ਵਿਰੁਧ ਕੋਈ ਅੱਖਰ ਵੀ ਨਾ ਕਿਹਾ।

ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ ਇਹ ਖਬਰ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪੁਚਾਈ ਗਈ, ਜਿਹਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦੁਖੀ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਵੇਂ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਈ ਅਨਉਚਿਤ ਗੱਲਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਪਰ ਇਸ ਘੋਰ ਬੇਅਦਬੀ ਨੇ ਤਾਂ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਤੜਫਾ ਦਿਤੇ। ਸਾਰੇ ਸਿਖ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਘ੍ਰਿਣਾ ਦੀ ਲਹਿਰ ਫੈਲ ਗਈ।

ਚੂੰਕਿ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਅੱਡਾ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਤੋਂ ੧੨ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿਥ ਤੇ ਪਿੰਡ ਭੈਣ ਵਿਚ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਅੰਦਰ ਇਸਦਾ ਭਾਰੀ ਰੋਸ ਤੇ ਗੁਸਾ ਫੈਲਣ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਰੁਧ ਮੁਹਿੰਮ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੁਖ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਜ਼ਿਲੇ ਨੂੰ ਹੀ ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਹੈੱਡ ਕਵਾਟਰ ਬਣਾਇਆ।

ਕੂਕਾ ਕੁਫ਼ਰ ਤੋੜ ਲਹਿਰ ਦਾ ਅੰਦੋਲਨ ਕਾਂਡ

ਪਿੰਡ ਘੁੰਗਰਾਣਾ ਜੋ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਹਾਮੀਆਂ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਦੇ ਗੁਰਮਤ ਧਾਰਨੀ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਸਜਣਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ, ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੁੰਗਰਾਣਾ ਮੈਂਬਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਗਿ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਰਾਗੀ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਤੇ ਭਾਈ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ੨੦ ਅਪਰੈਲ ੧੯੪੧ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ ਰਾਮ ਪੁਰ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ, ਤਾਕਿ ਉਥੇ ਰਾਮਪੁਰ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਹੋ ਸਕੇ। ਅਗੇ ਇਥੇ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਰਖੋਵਾਲ ਵੀ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਹੋਈ, ਇਹਨਾਂ ਵੀ ਬੜਾ ਦੁਖ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ:—

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

'ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੈਣੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਮੇਰੀ, ਜ਼ਾਤੀ ਮਿੱਤ੍ਰਤਾ ਹੈ, ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡਾ ਆਖਿਆ ਮੰਨਕੇ, ਆਪਣੀ ਭੁਲ ਤੇ ਪਸਚਾਤਾਪ ਕਰਕੇ ਪਤਰੇ ਵਾਪਸ ਲੈ ਕੇ ਬੀੜਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇਣਗੇ ਤੇ ਅਗੇ ਨੂੰ ਅਜੇਹਾ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਇਥੇ ਠਹਿਰੋ, ਅਸੀਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਭੈਣੀ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।" ਸੋ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਸੰਤ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੈਣੀ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ, ਭੈਣੀ ਜਾ ਕੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੇ ਆਗੂ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ ਕਿਃ–

"ਮੈਂ ਜੋ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਹੈ ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਵਕਤ ਦੇ (ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ) ਗੁਰੂ ਹੋਣ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ, ਪੰਥ ਨੇ ਜੋ ਕਰਨਾ ਹੈ ਇਸ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ ਕਰ ਲਵੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ" ਬਿਹ ਸੁਣਕੇ ਦੋਨੋਂ ਸੰਤ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਗਲ ਬਾਤ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈ ਸੀ ਦਸੀ, ਇਹ ਕੋਰਾ ਤੇ ਰੁੱਖਾ ਜਵਾਬ ਸੁਣਕੇ, ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਹੋਈ ਕਿ ਹੋਰ ਕਦਮ ਚੁਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਲਿਖ ਕਰ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ, ਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਥਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਲਿਖ ਕਰ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਕੇਵਲ ਇੰਨਾਂ ਉਤਰ ਆਇਆ ਕਿ:–"ਆਪ ਦੀ ਰਿਪੋਟ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲੇਗਾ ਆਪ ਨੂੰ ਪਤਾ ਕਰ ਦਿਆਂਗੇ" ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਪਾਸੋਂ ਨਾ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲਿਆ ਨਾ ਅਜ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਦਿਤਾ। (ਸੰਪਾਦਕ)

ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੁੰਗਰਾਣਾ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਭਜਿਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਸ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਗੋਕੇ, ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਝੈਲ ਤੇ ਭਾਈ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲੇ, ਜਾਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਰੀ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਨਿਪਟਾਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਪਸ ਲੁਧਿਹਾਣੇ ਪੁਜਣ ਤੋਂ ਹੋਰ ਸਜਨਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ੨੭ ਅਪਰੈਲ ੧੯੪੧ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਘੁੰਗਰਾਣੇ ਵਿਖੇ ਇਕ ਹੋਰ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਰੱਖੀ ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਭੇਜੇ:—

ਪੰਡਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ, ਗਿਆਨੀ ਸੱਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੁੜਕਾ, ਗਿਆਨੀ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਲੋਵਾਲ, ਮਾਸਟਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਖਾ, ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਏਕੋਟ, ਗਿਆਨੀ ਹਰਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਰੰਗਵਾਲ, ਵਕਤ ਘਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਈ ਸੱਜਨਾਂ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੀਆਂ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ੨੭ ਅਪਰੈਲ ੧੯੪੧ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਗਿਆਨੀ ਹਰਭਗਤ ਸਿਘ ਜੀ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਖਾ ਹੀ ਪੁਜੇ, ਘੁੰਗਰਾਣੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੋਈ ਕਿ ਮਾਮਲਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਹਿਮ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਮੂਹ ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਗੁਰਮਤ ਖੋਜੀਆਂ, ਮੁਖੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਭਾਰੀ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਨੰਦ ਪੁਰ (ਸਾਹ੍ਨੇਵਾਲ) ਵਿਖੇ ੪ ਮਈ ੧੯੪੧ ਨੂੰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਜੋ ਫੈਸਲਾ ਉਹ ਇਕੱਤਰਤਾ ਕਰੇ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੂਰ ਦੂਰ ਦੇ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਚਿਠੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਨੇੜੇ ਨੇੜੇ ਗਿਆਨੀ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੁੰਗਰਾਣਾ ਨੇ ਸਾਈਕਲ ਰਾਹੀਂ ਸਾਰੇ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦਿਤੀ। ੪ ਮਈ ੧੯੪੧ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਨੰਦ ਪੁਰ ਦੇ ਗੁਰਦੁਵਾਰੇ ਵਿਖੇ ਲਗ ਪਗ ੧੨੫ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ, ਰਿਆਸਤ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ, ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਪੁਜੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਡਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਖਾ, ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੋਪਾਰਾਏ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਲੇਵਾਲ, ਗਿਆਨੀ ਅਰਜਨ ਜੀ, ਜਥੇਦਾਰ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਪੁਰ, ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੁਮਾਣ, ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਏਕੋਟ, ਜਰਨੈਲ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੂਮੀ, ਭਾਈ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹ, ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹ, ਸ: ਹਜੂਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈਡ-ਮਾਸਟਰ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਕਮਾਲਪੁਰਾ, ਮਾਸਟਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੋਪਾਰਾਏ, ਮਾਸਟਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਨਪੁਰ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਰਾਗੀ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੁੰਗਰਾਣਾ, ਗਿਆਨੀ ਹਰਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਰੰਗ ਵਾਲ, ਗਿਆਨੀ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਗਰਾਉਂ, ਗਿਆਨੀ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ ਰਾਮ ਪੁਰ, ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਹਣੋ ਸਕੱਤਰ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਰਿਆਸਤ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ, ਸ: ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ, ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਘੁੰਗਰਾਣਾ, ਬਾਬੂ ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ ਤੱਖਰ, ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੋਸਪੁਰ, ਜਥੇਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਕੰਦ ਪੁਰ, ਸ: ਬਖਤਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਜਰੀ ਸਕੱਤਰ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ, ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਜਰੀ, ਰਾਗੀ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਹੀ, ਸ: ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਖੋਵਾਲ, ਸ: ਬੁਕਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਲਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਖਾਸ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹਨ। ਇਸ ਇਕਤਰਤਾ ਵਿਖੇ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਦੀ ਲੰਬੀ ਵਿਚਾਰ ਮਗਰੋਂ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਲੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਖਿਆਲ ਲੈਣ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਨਾਲ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

੬ ਮਈ ੧੯੪੧ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਫਲਾਹੀ ਸਾਹਿਬ ਪਿੰਡ ਦਲੋਂ। ੮ ਮਈ ਸ਼ਹਿਰ ਲੁਧਿਆਣਾ (ਬੰਨੇ ਦਾ ਹਾਤਾ), ੧੦ ਮਈ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੁਰੂ ਸਰ ਗੁਜਰਵਾਲ, ੧੧ ਮਈ ਨੂੰ ਗੁ: ਟਾਹਲੀਆਣਾ ਰਾਏਕੋਟ, ੧੩, ੧੪, ੧੫ ਮਈ ਨੂੰ ਖੰਨਾ, ੧੬ ਮਈ ਨੂੰ ਜਗਰਾਉਂ, ੩੧ ਮਈ ਤੋਂ ੩ ਜੂਨ ੧੯੪੧ ਤਕ ਸਮਰਾਲਾ ਤਸੀਲ ਦਾ ਇਲਾਕਾ, ਤੇ ਨੰਦ ਪੁਰ ਕਲੌੜ।

ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਰੀਕਾਂ ਤੇ ਭਾਰੀ੨ ਦੀਵਾਨ ਹੋਏ ਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿਰੁਧ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ੫ ਮਈ ੧੯੪੧ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੈਣੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲੇ। ਅੰਦਰ ਖਾਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀ ਗਲਾਂ ਹੋਈਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਇਹ ਜਾਨਣ ਜਾਂ ਸਰਬ ਕਲਾਂ ਸਮਰਥ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜਾਨਣ ਪਰ ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਸਖਤਾਂ ਹੇਠ ਇਕ ਐਲਾਨ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਬਾਰੇ ਪੜਦਾ ਪੋਸ਼ੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਨਿਕਲਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਬਲਦੀ ਪੁਰ ਤੇਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿਰੁਧ ਵੀ ਰੋਸ ਦੇ ਮਤੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੋਂ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਭੇਜੇ ਜਾਨ ਲਗੇ। ੧੨, ੧੩, ੧੪ ਜੂਨ ੧੯੪੧ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਵਿਖੇ ਭਾਰੀ ਸਾਲਾਨਾ ਦੀਵਾਨ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਲਾਭਵੰਦਾ ਜਾਣ ਕੇ ਪੰਥ ਦੇ ਸਮੂਹ ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਸੰਤਾਂ, ਮਹੰਤਾਂ, ਰਾਗੀਆਂ, ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ, ਐਡੀਟਰਾ, ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਰੀਕਾਂ ਤੇ ਇਥੇ ਪੁਜਨ ਲਈ ਪਤਰ ਭੇਜੇ ਗਏ। ੧੪ ਜੂਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੯੫੧ ਨੂੰ ਇਕ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਪੰਥਕ ਇਕੱਤਰਤਾ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਖੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਜਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰਾ, ਗਿਆਨੀ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ ਸੁਖ ਜੀਵਨ ਮੋਗਾ, ਵੈਦ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾਲਾ, ਮਹੰਤ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਦੋ, ਗਿਆਨੀ ਹਰਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਰੰਗ-ਵਾਲ. ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹ, ਭਾਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ, ਸ: ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਤੂਰ" ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ, ਗਿਆਨੀ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਸਿਧਾਹੀ ਸੰਤ ਵਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ, ਭਾਈ ਕੁੰਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਾਲਬ, ਭਾਈ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ ਬੇਟ, ਗਿਆਨੀ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਬਾ ਜਥੇਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਕੰਦਪੁਰ, ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਜਰਵਾਲ ਆਦਿ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਦੱਸੇ।

ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਭਾਵ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਾਮਲਾ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਪਾਸ ਇਕ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਨਾਲ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸੱਜਣ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਲਈ ਨੀਅਤ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ, ਜਥੇਦਾਰ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮ ਪੁਰ, ਜਥੇਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਕੰਦ ਪੁਰ, ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੁੰਗਰਾਣਾ, ਸ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ ਸੁਖ ਜੀਵਨ ਮੋਗਾ, ਵੈਦ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਗਿਆਨੀ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਜਰਵਾਲ, ਸ: ਨਿਰੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਕੁਠਾਲਾ ਰਿ: ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ, ਗਿਆਨੀ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਗਿਆਨੀ ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀ. ਏ. ਬੀ. ਟੀ., ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰਾਂ ਆਦਿ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਪਾਸੋਂ ਮਿਲਨ ਦੀ ਤਰੀਕ ਤੇ ਸਮਾਂ ਲੈਕੇ ਇਹ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਮਿਲਿਆ। ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰਾਂ ਤੇ ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀਮਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਹਾਲ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਦਸੇ। ਬੀੜਾਂ ਤੋੜੀਆਂ ਦੇ ਪੱਤਰੇ ਵਿਖਾਏ ਪਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਕੋਈ ਤਸਲੀ ਬਖਸ਼ ਭਰੋਸਾ ਨਾ ਦਿਤਾ ਬਲਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿਣੋਂ ਵੀ ਸੰਕੋਚ ਨਾ ਕੀਤਾ ਕਿ "ਕੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਸਾਂ ਆਪ ਹੀ ਬੀੜ ਤੋੜ ਕੇ ਪੱਤਰੇ ਅੱਡੋ ਅੱਡ ਕੀਤੇ ਹੋਣ" ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਸਜਨ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਵਾਕ ਆਊਟ ਕਰ ਆਏ। ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਫੇਰ ਗਲ ਬਾਤ ਹੋਣ ਲਗੀ। ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਸਜਨਾਂ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਨੂੰ ਹੀ ਨੀਅਤ ਕਰੋ। ਅਸੀਂ ਸਾਬਤ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਕੂਕਿਆਂ ਨੇ ਬੀੜਾਂ ਤੋੜੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਗਈ ਤੇ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਮੁੜ ਆਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਐਲਾਨ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ "ਕਮੇਟੀ ਪੱਤਰਾ ਪਾਠ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਕਾਢ ਸਮਝਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀ" ਇਸ ਦਾ ਸਾਫ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕਮੇਟੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦੀ ਬਿਅਦਬੀ ਕਰਨ ਤੇ ਪੱਤਰਾ ਪਾਠ ਨੂੰ ਅਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ, ਕੇਵਲ ਨਵੀਂ ਕਾਢ ਸਮਝਦੀ ਹੈ।

(ਦੋ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਕਾਢ ਪੁਰਾਣੀ ਹੋਕੇ ਰੀਤ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ। ਸੰਪਾਦਕ)

ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਐਲਾਨ ਵਿਚ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਇਸ ਕਰਮ ਵਿਰੁਧ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੂੰ ਵੀ ਰੱਜ ਕੇ ਕੋਸਿਆ। ਆਮ ਗੁਰ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਇਸ ਐਲਾਨ ਦੀ ਉਨੀ ਕਦਰ ਵੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਿਤਨੀ ਕੀਮਤ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਪੁਰ ਇਹ ਛਾਪਿਆ ਸੀ। ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਇਸ ਐਲਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਵੀ ਇਕ ਐਲਾਨ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ 'ਪੰਥ ਨੂੰ ਗਲਤ ਫਹਿਮੀ ਲਗੀ ਹੈ, ਅਸਾਂ ਕੋਈ ਅਪਰਾਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਬੇ ਸਮਝ ਸਜਣ ਐਵੇਂ ਰੌਲਾ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਐਲਾਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਪਾਸੋਂ ਮੁੜੇ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਮਿਲੇ ਵੀਚਾਰਾਂ ਮਗਰੋਂ ਵਿਚਾਰ ਹੋ ਕੇ ਕੂਕਿਆਂ ਵਿਰੁਧ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦਾ ਹੜ ਵਗ ਤੁਰਿਆ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਕੂਕਿਆਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਤੇ ਬਾਈਕਾਟ ਹੋਣ ਲਗਾ, ਪ੍ਰੈਸ ਅਤੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤੋਂ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ, ਖਾਲਸਾ ਐਡਵੋਕੇਟ, ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਦਲੇਰ ਖਾਲਸਾ, ਫਤਹਿ, ਸੁਖ ਜੀਵਨ, ਗੜਗਜ ਆਦਿ 'ਪੰਥਕ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਿਆਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਲੇਖ ਲਿਖੇ, ਪਰ 'ਅਕਾਲੀ' ਅਖਬਾਰ ਨੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਪੱਖ ਲਿਆ। ਜਿਸਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਰੁਧ 'ਅਕਾਲੀ' ਅਖਬਾਰ ਵਿਰੁਧ ਵੀ ਰੋਸ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਲਗਾ। ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਤੇ ਅਸਰਦਾਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ, ਅਖੀਰ ਤੇ ਦਿਤੇ ਅੰਤਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਥਾਂ ਥਾਂ ਹੋਈਆਂ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਕੂਕੇ ਆਪਣੇ ਅਪਰਾਧ ਦੀ ਮੁਆਫੀ ਨਾ ਮੰਗਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਥਾਂ ਥਾਂ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਭਾਵੇਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਪਾਸੋਂ ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿਰੁਧ ਕੋਈ ਐਕਸ਼ਨ ਲਵੇ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਣ ਕੇ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਜਨਰਲ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇਰਨਾ ਕਰਕੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਸੋ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਸ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਜਨਰਲ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਮਤੇ ਬਣਾ ਕੇ ਭੇਜੇ ਗਏ ਜਿਸ ਪੁਰ ੨੬ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੪੧ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਵਿਖੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਜਨਰਲ ਸਮਾਗਮ ਹੋਇਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਲੋਂ ਆਏ ਮਤਿਆਂ ਪੁਰ ਵਿਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮਾਸਟਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਨਪੁਰ ਲੁਦਿਹਾਣਾ ਨੇ ਇਹ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ—

"ਅੱਜ ਦਾ ਇਹ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਪਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਇਹ ਪਾਲਸੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚੱਲਤ 'ਪੱਤਰਾ ਪਾਠ' ਸੰਬੰਧੀ ਅਖਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਸਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮਈ ਤੇ ਜੁਲਾਈ ਵਿਚ ਦੋ ਐਲਾਨ ਭੀ ਕਢ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਕੇਵਲ ਚੰਦ ਇਕ ਸਜਣਾਂ ਜਾਂ ਇਕ ਧੜੇ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ ਹੈ। ਅਜ ਦਾ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਇਸ ਪਾਲਿਸੀ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਅਸੰਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।"

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਵੀ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸੁਣਾਏ ਤੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਵਿਚ ਅਜੇਹੇ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਨਖੇਧੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਪਰ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਕਾਢ ਦਸੀ ਹੈ। ਪਰ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਅਜੇਹੇ ਕਟਾਖਸ ਵਾਲੇ ਵੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਹਨ ਜੋ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਰਗੀ ਧਾਰਮਿਕ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲਿਖਣੇ ਚਾਹੀਦੇ।

ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੁੰਗਰਾਣਾ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ਵੀ ਇਸ ਭਾਵ ਦੇ ਮਤੇ ਸਨ। ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਆਪਣਾ ਮਤਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਖਿਆ ਕਿ ਜੇ ਮਾ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੇਰੇ ਮਤੇ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੰਕ ਆਪਣੇ ਮਤੇ ਨਾਲ ਲਾਉਣਾ ਮੰਨ ਲੈਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮਤਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਮਾਸਟਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਇਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਮਤੇ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਤੇ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੰਕ ਇਸਤਰਾਂ ਦਾ ਲਾ ਕੇ ਪੈਰਾ ਨੰ. ੨ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਪੈਰਾਂ ਨੰ; ੨ (ੳ) "ਇਹ ਸਮਾਗਮ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਪਤਰਾ ਪਾਠ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਘੋਰ ਬੇਅਦਬੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦੀ ਰਾਇ ਵਿਚ ਨਾਮਧਾਰੀ ਫਿਰਕਾ ਜਦ ਤਕ ਇਸ ਅਪਰਾਧ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਮੁਆਫੀ ਆਪਣੇ ਆਗੂ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਨਾ ਮੰਗੇ ਤਦ ਤਕ ਹਰ ਇਕ ਸਿਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਖਾਣ ਪੀਣ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਪੂਰਾ ੨ ਪਰਹੇਜ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।"

ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਮਤੇ ਵਿਰੁਧ ਇਕ ਹੋਰ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ "ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਦਰਬਾਰ ਵਲੋਂ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਸੰਬੰਧੀ ਕਢੇ ਗਏ ਐਲਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਇਸ ਇਜਲਾਸ ਦੀ ਤਸਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਮਜ਼ੀਦ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।" ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ, ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਮਧਾਰੀ ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ, ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ, ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੁੰਗਰਾਣਾ ਨੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਸ: ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪੁਰ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਨੇ ੧੫ ਮਿੰਟਾਂ ਲਈ ਆਪਸ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਜਲਾਸ ਮੁਲਤਵੀ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਫਿਰ ਇਕੱਤਰਤਾ ਅਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਮਧਾਰੀ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਦਰਬਾਰ ਨੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਦਰਬਾਰ ਵਲੋਂ ਇਕ ਐਲਾਨ ਇਸ ਭਾਵ ਦਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਿ "ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਜੋ ਸਾਡੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੁਖ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਦਰਬਾਰ ਖੇਦ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਕੁਝ ਸੱਜਣ ਅਜੇ ਤਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਏਸ ਲਈ ਨਾਮਧਾਰੀ ਦਰਬਾਰ ਫੇਰ ਐਲਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਪੰਥਕ ਜਜ਼ਬਾਤ ਦਾ ਏਹਤਰਾਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਫਿਰ ਕੋਈ ਐਸੀ ਗੱਲ ਦਰਬਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਵੇਗਾ"।

ਜਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਇਸ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੀ ਤਸੱਲੀ ਹੈ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਮਤਾ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਤੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਖਰ ਠੀਕ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੇ 'ਗਲ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਗਲਤੀ' ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ,ਪਰ ਸ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਇਕ ਅੱਖਰ ਵੀ ਵਧ ਘਟ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਤਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਉਪਰ ਦਸਿਆ ਮਾਸਟਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਤੇ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜੋ ੮੦ ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਪਾਰਟੀ ਪਾਲਸੀ ਤੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੀ ਚਲਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਤੋਂ ਵੀ ਉਠ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ "ਆਪਣੇ ਹਥੀਂ ਆਪਣਾ ਆਪੇ ਹੀ ਕਾਜ ਸਵਾਰੀਐ" ਦੇ ਗੁਰਵਾਕ ਪੁਰ ਅਮਲ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਇਸ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਘੋਰ ਬੇਅਦਬੀ ਦਾ ਪਸਚਾਤਾਪ ਕਰਨ ਲਈ ਕਮਰ ਕਸੇ ਕਰ ਲਏ ਤੇ ਨਗਾਰੇ ਪੁਰ ਚੋਟ ਲਾ ਦਿਤੀ ਕਿ ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਦਾ ਮਿਲਵਾਂ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਵਿਖੇ ੧੯੪੧ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਵਲੋਂ ਸਦੀ ਗਈ। ਤਿਨ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਦੀ ਲੰਮੀ ਵਿਚਾਰ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਹੋਈ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਹਰਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਤਜਵੀਜ਼ ਕਰਨ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ "ਪਹਿਲੀ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ" ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਕਾਂਨਫ੍ਰੰਸ ਅੱਡਾ ਮੁੱਲਾਂ ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਕੇ ੨੧-੨੨ ਫਰਵਰੀ ੧੯੪੨ ਦੀਆਂ ਤਰੀਕਾਂ ਨੀਯਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

'ਗੁਰਸਿਖ ਮੀਤ ਚਲਹੁ ਗੁਰ ਚਾਲੀ' ਦੇ ਗੁਰਵਾਕ ਪੁਰ ਚਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ 'ਪੰਚ ਪ੍ਰਵਾਨ, ਪੰਚ ਪ੍ਰਧਾਨ' ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਕਾਰਜ ਲਈ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਹੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਪਾਰਾਇ, ਭਾਈ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹ, ਜਥੇਦਾਰ ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਤੂਰ' ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ, ਗਿਆਨੀ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁ: ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ ਰਾਮਪੁਰ, ਬਾਬੂ ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ ਤਖਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਸਵਾਗਤ ਕਮੇਟੀ ਨੀਅਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਅੱਡਾ ਦਾਖਾ ਵਿਖੇ ਦਫਤਰ ਖੋਲਿਆ ਗਿਆ। ਦੇਸਾਂ ਦੇਸਾਂਤਰਾਂ ਵਿਚ ਸਦੇ ਪੱਤਰ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ, ਸਜਨਾਂ ਵਲੋਂ ਪੱਤਰ ਪੁਜੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਇਥੇ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ।

ੴ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਜੀ ਸਹਾਇ

ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ, "ਗੁਰੂ ਕਾਂਸ਼ੀ" ਡਾਕਘਰ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ।

ਚਿਠੀ ਨੰ: ੩੨੭ ਮਿਤੀ ੯ ਫੱਗਣ ੧੯੯੮

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸਕੱਤਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ.
ਅੱਡਾ ਮੁਲਾਂ ਪੁਰ।

ਪ੍ਰੇਮ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਜੀਓ

ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਪੱਤਰਾ ਪਾਠ ਸਬੰਧੀ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਕਾਂਸ਼ੀ ਵਲੋਂ ਇਹ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਪਤਰਾ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਕੂਕਿਆਂ ਨੇ ਸਮੂੰਹ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਖਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਪਵਿਤਰ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਨ ਦਾ ਭਾਰੀ ਦੋਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਜੇਹੇ ਅਪਰਾਧੀ ਨੂੰ ਸਖਤ ਤੋਂ ਸਖਤ ਦੰਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨਮਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਲੇਰੀ ਨਾ ਪਵੇ। ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦੇਹਧਾਰੀ ਮਨੁਖ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਅਖਵਾ ਸਕਦਾ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਦਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਦੋਖੀ ਹੈ।

ਦਾਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਹੈਡ ਗ੍ਰੰਥੀ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ

(ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ)

ਸ੍ਰੀ ੧੦੮ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਟਨਾ ਸਿਟੀ (ਬਿਹਾਰ)

ਚਿਠੀ ਨੰ: ੭੧੧ ਤਰੀਕ ੧੪ — ੨ — ੧੯੪੨

ਸੇਵਾ ਵਿਖੇ

ਗਿ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਸਕੱਤ੍ਰ ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਅੱਡਾ ਮੁਲਾਂ ਪੁਰ।

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਜੀ

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ। ਆਪ ਦੀ ਪੁਛ ਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਧਾਰਮਕ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਕੋਲ ਭੇਜ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਜੋ ਉਤਰ ਉਹ ਦੇਣ ਗੇ ਆਪ ਪਾਸ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਤਸਲੀ ਰਖੋ। ਕੋਈ ਸੇਵ?

ਦਾਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੁਪ੍ਰੰਟੈਂਡੰਟ॥

"ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ"

ਗੁਰਮਤਾ ਨੰ: ੧੬੯੩ ਤਰੀਕ ੮ ਜੂਨ ੧੯੪੧

ਕਾਰਜ ਸਾਧਕ ਤੇ ਜਨਰਲ ਕਮੇਟੀ ਚੀ: ਖਾ: ਦੀਵਾਨ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅੱਡੋ ਅੱਡ ਪਤਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵਖੋ ਵਖਰੇ ਥਾਂਈ ਅਲੱਗ ੨ ਸਜਣਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇਕ ੨ ਪਤਰੇ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਾਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਵਾ ਲਖ ਪਾਠ ਕਰਾਣ ਦੇ ਯਤਨ ਪਰ ਬਾਹਰੋਂ ਆਈਆਂ ਪੱਤਰਕਾਵਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ਾਂ ਪੁਰ ਪੂਰਨ ਤੇ ਦੀਰਘ ਵਿਚਾਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ:

(੧) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਅੱਡੋ ਅੱਡ ਪੱਤਰੇ ਕਰਕੇ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਅਤਯੰਤ ਬੇਅਦਬੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਐਸੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਿਸੇ ਸਿਖ ਮਾਤਰ ਤੋਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਹੋਣੀ ਬੜੀ ਅਯੋਗ ਤੇ ਨਿੰਦਨੀਯ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਸਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰਯਾਈ ਦੀ ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਜੁਗੋ-ਜੁਗ ਲਈ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹਨ।

(੨) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਬੰਨਣ ਲਈ ਛਪੇ ਹੋਏ ਫਰਮਿਆਂ ਦਾ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤੇ ਆਦਿ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਅੰਤ ਤਕ ਚਲਦੇ ਸਫੇ ਦਰਜ ਹੋਣ) ਅੱਡੋ ਅੱਡ ਪੱਤਰੇ ਕਰਕੇ ਵਖਰੀ ਥਾਂ ਵਖੋ ਵਖਰੇ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਡੋ ਅੱਡ ਉਹਨਾਂ ਪਤਰਿਆਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਾਨ ਲਈ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਜਾਣੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਬੇਅਦਬੀ ਹੈ ਤੇ ਐਸੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਿਸੇ ਸਿਖ ਮਾਤ੍ਰ ਪਾਸੋਂ ਹੋਣੀ ਮਹਾਂ ਅਯੋਗ ਤੇ ਵਿਵਰਜਤ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੩) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਭੋਗ ਪਾਉਣਾ ,ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਹੋਣਾ ਹੀ ਉਚਿਤ ਹੈ। ਵੱਖੋ ਵੱਖ ਪਤਰਿਆਂ ਤੋਂ ਅੱਡੋ ਅੱਡ ਥਾਂਈ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਸਜਣਾਂ ਤੋਂ ਪਾਠ ਕਰਾਉਣਾ ਤੇ ਐਸੇ ਪਾਠ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਭੋਗ ਕਹਿਣਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਭੋਗ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਵਿਵਰਜਤ ਅਤੇ ਬੜੀ ਅਯੋਗ ਹੈ।

(੪) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਲਈ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਗਦੀ ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਸਿਖ ਮਾਤ੍ਰ ਪਾਸੋਂ ਕੋਈ ਐਸੀ ਕਾਰਵਾਈ ਹੋਣੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਰ ਸਿੱਧਾ ਜਾਂ ਵਲੇਵੇਂ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਤੇ ਪੂਰਨ ਸਤਿਕਾਰ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਕਰੇ ਜਾਂ ਘਟਾਵੇ ਬਹੁਤ ਅਯੋਗ ਅਤੇ ਵਿਵਰਜਤ ਹੈ।

ੴ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ

ਪ੍ਰੇਮ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਜੀਓ

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪਤ੍ਰਿਕਾ ਦੇ ਉਤਰ ਵਿੱਚ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਰਾਏ ਉਹੋ ਹੈ ਜੋ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਕੇ ਠੀਕ ਸਿਧਾਂਤ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ....। ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੇਕ ਕੰਮ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਬਖਸ਼ੇ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਪ ਦਾ ਹਿਤਕਾਰੀ

੧੫. ੨. ੪੨ ਵੀਰ ਸਿੰਘ

ਜੋਗ: ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸਕੱਤ੍ਰ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਮੁਲਾਂ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ

ਕਮਾਲੀਆ

(੧) ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪਦ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਆਪ ਅਸਥਾਪਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰਦੇ ਸਰਬਤ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਇਹੋ ਹੀ ਸਦਾ ਦਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੈ।

ਹੋਰ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਹਨ, ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖ ਤਾਂ ਹਨ ਪਰ 'ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਝਹੁ ਗੁਰ ਨਹੀਂ ਕੋਈ'

(੨) ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪੱਤਰੇ ਪੱਤਰੇ ਕਰਕੇ ਪਾਠ ਕਰਵਾਨਾ ਅਤੀ ਅਯੋਗ ਹੈ ਔਰ ਮਹਾਨ ਦੋਸ਼ ਹੈ।

ਦਾਸ: ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ 'ਕਮਾਲੀਆ'

ਤ੍ਰੀਕ: ੧੭ – ੨ - ੪੨

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ਓ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਪੂਨਾ

ਸੈਕਟਰੀ
ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ
ਮੂਲਾਂ ਪੁਰ (ਜ਼ਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ)

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਜੀ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਪੂਨਾ, ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਦੀ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੀ ਚਾਹਵਾਨ ਹੈ।

ਸੇਵਕ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਸੈਕਟਰੀ
ਤਰੀਖ: ੧੯ ਫਰਵਰੀ ੧੯੪੨

ਇਸ ਪਹਿਲੀ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੂਕਿਆਂ ਵਲੋਂ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਮਨਾਮ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਕਢਾਏ ਗਏ, ਕਤਲ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਵੀ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਮਾਇਆ ਦੇ ਜਾਲ ਵੀ ਸੁਟੇ ਗਏ। ਪਾੜੋ ਤੇ ਮਾਰੋ ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਵੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਪਰ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਖਾਲਸਾ ਨਿਰਭੈ ਹੋਕੇ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲ ਤੇ ਖੜੋ ਕੇ ਸਭ ਤਕਲੀਫਾਂ ਤੇ ਔਕੜਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਰੁਝਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਸਵਾਗਤ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਦੀ ਅਣਥਕ ਸੇਵਾ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਗੂੜ੍ਹੀ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦਾ ਸਦਕਾ ਪਹਿਲੀ ਕਾਨ-ਫਰੰਸ ਬੜੀ ਉਚੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਹੋਈ (ਜਿਸ ਦੇ ਹਾਲ ਅਗੇ ਆਉਣਗੇ)

ਸੰਪਾਦਕ

ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਪੰਥ ਦੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਮਗਰੋਂ ਕੂਕੇ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਆਪਣੀ ਭੁਲ ਤੇ ਪਸਚਾਤਾਪ ਕਰਕੇ ਸਿਧੇ ਰਾਹ ਤੇ ਆਉਣਗੇ ਪਰ ਅਜੇਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤੋਂ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ੭ ਮਾਰਚ ੧੯੪੨ ਨੂੰ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਜਨਰਲ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਇਹ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ:—

ਕਿ ਸਿਖ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰਗਦੀ ਪਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਅਤੇ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਮਹਾਰਾਜ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦਸਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਪਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਘਾਟਾ ਕਰਦਾ ਯਾ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਵਾਧੇ ਘਾਟੇ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਯਾ ਜੋ ਆਦਮੀ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ੧ਓ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ ਦੀ ਥਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਕੇ ਬਾਣੀ ਭੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਜੋ ਦਸਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਤੁਲ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਯਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਖ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਹਧਾਰੀ ਵਿਯਕਤੀ ਯਾ ਵਿਯਕਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਰਹਿਤ ਵਿਚੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਦਾ ਜਾਂ ਖਾਰਜ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਭੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ "ਉਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸਿਖ ਨਹੀਂ ਹੈ" ਉਹ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਤੇ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾਦਾਰ ਸ਼੍ਰ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਯਾ ਕਿਸੇ ਲੋਕਲ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਨਾ ਉਸ ਦੀ ਕਿਸੇ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਯਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਡੇ ਲੱਖਾਂ ਇਖਤਲਾਫ ਹੋਣ ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਧਾਰਮਕ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਸਾਡੀ ਰਹਿਤ ਇਕੋ ਹੈ। ਇਕੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਯਕੀਨ ਹੈ। ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰ-ਬਾਣੀ ਸਬੰਧੀ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮਤ ਭੇਦ ਨਹੀਂ। ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਖਸ ਸਾਡੀ ਇਸ ਵਾਹਦਤ ਨੂੰ ਕਟਦਾ ਹੈ ਉਹ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਿਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਿਖੀ ਨਾਲ ਧਰੋਹ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੂਕਿਆਂ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪੰਥ ਨਾਲ ਧਰੋਹ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਗਾੜਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਨਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਿਖੀ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਹੁਣ ਹੀ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸ: ਬਦਨ ਜੀ ਗੁਜਰਵਾਲ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਤਾਈਦ ਕੀਤੀ।

ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਮੁਆਮਲਾ ਨਿਹਾਇਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੇ ਨਿਰੋਲ ਧਾਰਮਕ ਹੈ ਮੇਰੀ ਰਾਇ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਧਾਰਮਕ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਧਾਰਮਕ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਹੀ ਇਹ ਤਜਵੀਜ਼ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਕੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਇਹ ਵੀ ਰਾਇ ਹੈ ਕਿ ਧਾਰਮਕ ਸਲਾਹ-ਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਜੋ ਰਾਇ ਦੇਵੇ ਪਹਿਲੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਉਲਟ ਗਲਾਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੁੜ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਤਾਈਦ ਤੇ ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ ਨੇ ਇਸਦੀ ਤਾਈਦ ਮਜੀਦ ਕੀਤੀ। ਸ. ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਘੁੰਗਰਾਣਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਧਾਰਮਕ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਰਾਏ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਜਾਵੇ। ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝੱਬਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੂਕਿਆਂ ਦਾ ਤੇ ਪੰਥ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਗੁਰਗੱਦੀ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਸ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਮਤੇ ਵਿਚ ਕੂਕਿਆਂ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ। ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਜਿਹੜੇ ਭੀ ਇਸ ਮਤੇ ਦੀ ਜ਼ੱਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹੋਣ। ਜਥੇਦਾਰ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਕੇਵਲ ਕੂਕੇ ਹੀ ਹਨ, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਕਈ ਹੋਰ ਵੀ ਸੱਜਨ ਹਨ। ਆਖਰਕਾਰ ਸ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮਤਾ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਤਰਮੀਮਾਂ ਸਹਿਤ ਧਾਰਮਕ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਸੰਬੰਧੀ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ—

"ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮਤਾ ਸਣੇ ਜਥੇਦਾਰ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ਦਸੇ ਗਏ ਹੋਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਯੋਗ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਪਰਗਟ ਕਰੇ ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਕਰੇ ਕਿ ਕਿਸ ਕਿਸ ਵਿਰੁਧ ਕੀ ਕੀ ਐਕਸ਼ਨ ਲਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਧਾਰਮਕ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਲੋਕ ਰਾਇ ਲਈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਲੋਕ ਰਾਇ ਸਮੇਤ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਦੁਬਾਰਾ ਧਾਰਮਕ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਕਤ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਚਾਨਣੇ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੁਕਸ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ, ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਜਨਰਲ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਹੋਵੇ ।"

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੇਰਾ ਫੇਰੀ ਨਾਲ ਇਹ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਿਚਾਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਕ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਘੁੰਮਣ ਘੇਰੀ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤੀ ਗਈ।

ਗੁਰਮਤਿਆਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪਭਾਵ ਜੋ ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਮੁਲਾਂਪੁਰ ਵਿਖੇ ਪਾਸ ਹੋਏ

ਪਹਿਲੀ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਦਾ ਸਮਾਗਮ:-

੧. ਇਹ ਸਮਾਗਮ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਇਕ ਜੋਤ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਸਰੂਪ, ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਪੁਰ ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਅਟੱਲ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੰਥ ਦਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ।

੨. ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੂਕਿਆਂ ਨੇ ਪਵਿਤਰ ਬੀੜਾਂ ਤੋੜ ਕੇ, ਪੱਤਰਾ ਪੱਤਰਾ ਕਰਕੇ, ਘੋਰ ਅਨਰਥ ਤੇ ਪਾਪ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਪੱਤਰਾ-ਪਾਠ ਦੀ ਨਵੀਂ ਮਰਯਾਦਾ ਗੁਰਮਤ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹੈ । ਇਸ ਘੋਰ ਬੇਅਦਬੀ ਦਾ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੰਗੀਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ।

੩. ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੂਕਿਆਂ ਵਲੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਅਰਦਾਸ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਭੰਨ ਤੋੜ ਤੇ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਦਧਵੇ ਥਾਂ ਜਾ ਨਸ਼ੀਨ ਕਹੌਣਾ ਆਦਿ ਭਾਰੀ ਅਪਰਾਧ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮਤ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਰਨਾ ਕਰਕੇ ਸਭ ਕੂਕੇ ਸਿਖੀ ਤੋਂ ਖਾਰਜ ਹਨ । ਕੋਈ ਸਿਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਾਂਝ ਨਾ ਰਖੇ। ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਚੂੰਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹਮਸਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੂਕਿਆਂ ਦੀ ਹੌਸਲਾ ਅਫਜਾਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਤਵ ਦੀ ਸ਼ਾਲਾਘਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਸਿਖ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਨਾ ਪੜ੍ਹੇ।

੫. ਕੂਕਿਆਂ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਖੇ ਪਾਠ ਕੀਰਤਨ ਨਾ ਕਰਵਾਏ ਜਾਣ ।

੬. ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਕੂਕਾ ਨਿਵਾਜ ਪਾਲਸੀ ਤੇ ਕੂਕਿਆਂ ਵਲੋਂ ਆਏ ਦਿਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਗੁਰਮਤ ਵਿਰੋਧੀ ਗੱਲਾਂ ਪੁਰ ਕੋਈ ਐਕਸ਼ਨ ਨਾ ਲੈਣ ਪਰ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਘ੍ਰਿਣਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

੭. ਕੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬਾਂ ਤੇ ਗੁ: ਕਮੇਟੀਆਂ ਵਿਚ ਮੈਂਬਰ ਨਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੂਜੀ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਧਾਂਦਰਾ ਦੇ ਮਤੇ

੧. ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਮੁਲਾਂ ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਪਾਸ ਹੋਏ ਮਤਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਦੁਹਰੌਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿਘ ਜੀ ਦਾ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਸਦੌਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਖ਼ਸ ਗੁਰੂ ਧ੍ਰੋਹੀ ਹੈ।

੨. ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਕੂਕਿਆਂ ਵਲੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਟਪਲਾ ਦੇਣ ਲਈ ਕੱਢੇ ਐਲਾਨ ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਹਾਲਾਂ ਤੱਕ ਵੀ ਭੈਣੀ ਵਿਚ ਪਤਰਾ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਭੋਗ ਪੈ ਰਹੇ ਹਨ, ਸੰਗਤਾਂ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ।

੩. ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ:- ੭-੩-੪੨ ਦੀ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲੋਂ ਕੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਖੀਓਂ ਖਾਰਜ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਮਤੇ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਤੀਜੀ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬੀਜਾ ਵਿਖੇ ਪਾਸ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤੇ

੧. ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੁਲਾਂ ਪੁਰ ਤੇ ਧਾਂਦੇਰ ਵਿਖੇ ਪਤਰਾ ਪਾਠ ਤੇ ਕੂਕਿਆਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬੇਅਦਬੀ ਸਬੰਧੀ ਪਾਸ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਦ ਤਕ ਕੂਕੇ ਅਪਣੇ ਅਪਰਾਧ ਦੀ ਪੰਥਕ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਮੁਆਫੀ ਨਾ ਮੰਗਣ ਇਹ ਲਹਿਰ ਜਾਰੀ ਰਹੇਗੀ।

ਚੌਥੀ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸੇਖਾ ਵਿਖੇ ਪਾਸ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤੇ

੧. ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੂਕਿਆਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬੇਅਦਬੀ ਸਬੰਧੀ ਪਿਛਲੀਆਂ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਖੇ ਪਾਸ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ।

੨. ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਆਮ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਗਿਆਤ ਲਈ ਕੂਕਿਆਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੁਰਮਤ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਤੇ ਪਤਰਾ-ਪਾਠ, ਬੀੜ ਤੋੜਨ ਸਬੰਧੀ ਸਾਰੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਛਾਪਣ ਤੇ ਵੰਡਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ "ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ" ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ:— ਦੂਜੀ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਧਾਂਦਰਾ ਵਿਖੇ ਪਾਸ ਹੋਏ ਮਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰਖਣ, ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ, ਧਾਰਮਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ "ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ" ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਦੋ ਜਹਿਦ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸਾਂ ਆਦਿ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ "ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ" ਵਲੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਿਸ ਦੇ ਇਹ ਮੁਖੀ ਸੇਵਕ ਸਨ। ਜਥੇਦਾਰ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਪੁਰ ਪ੍ਰਧਾਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਬਾਬੂ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ "ਲਿਖਾਰੀ" ਬਰਮਾ ਵਾਲੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ, ਸ: ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀ. ਏ. ਦੋਰਾਹਾ ਮੀਤ ਸਕਤਰ, ਸਰਦਾਰ ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ ਤਖੱਰ ਖਜ਼ਾਨਚੀ, ਪ੍ਰੋ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀ. ਏ. ਬੀ. ਟੀ. ਧਾਂਦਰਾ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਸਕੱਤਰ, ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੁੰਗਰਾਣਾ, ਸ: ਸਰਬਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੁੜਕਾ, ਸ: ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਲਤੋਂ, ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੁੰਗਰਾਣਾ।

ਲਹਿਰ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਪਤਰਾ-ਪਾਠ ਬੰਦ, ਬੀੜਾਂ ਮੁੜ ਬੰਨੀਆਂ ਗਈਆਂ

ਉਪਰ ਆਏ ਸਮਾਂਚਾਰਾਂ ਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ। ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਘ੍ਰਿਣਾ, ਬਾਈਕਾਟ, ਨਾ ਮਿਲਵਰਤਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰੇ-ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਤੇ ਨੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿਖੀਓਂ ਖਾਰਜ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਲ ਰੁਖ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਬੁੱਢੇ ਦਲ ਨੇ ਪਤਰਾ-ਪਾਠ ਤੇ ਬੀੜਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਕੇ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਨੇ ਨਾਮ-ਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹਠ ਧਰਮੀ ਛਡ ਕੇ, ਪਤਰਾ ਪਾਠ ਬੰਦ ਕਰਨ ਤੇ ਪੱਤਰੇ ਇਕਤਰ ਕਰਕੇ ਬੀੜ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜਾ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਤੇ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਪਤਰਾ-ਪਾਠ ਤਾਂ ਅਗੇ ਹੀ ਬੰਦ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਪਤਰੇ ਇਕੱਤਰ ਕਰਕੇ ਅਸਾਂ ਬੀੜਾਂ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਬੀੜਾਂ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਠ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬੁਢਾ ਦਲ ਦੇ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਗਏ ਤੇ ਬੀੜਾਂ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਈਆਂ ਦੇਖੀਆਂ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਬੁਲਾਏ ਗਏ ਤੇ ਸਾਰਾ ਜਥਾ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ। ਧੰਨਭਾਗ! ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਕਹਾਵਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਭੁਲਾ ਨਾ ਜਾਣੀਏ ਜੋ ਸੰਝ ਨੂੰ ਘਰ ਆ ਜਾਵੇ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਕੋਟਾਨ ਕੋਟ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਘਾਲ ਥਾਂਇ ਪਾਈ ਤੇ ਪਤਰਾ ਪਾਠ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਨਵੀਂ ਰੀਤ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਤੋੜੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਮੁੜ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਧੰਨਭਾਗ।

ਗਿਆਨੀ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ
ਸਕਤ੍ਰ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸਾਂ

ਉਤਮ ਸਿੰਘ 'ਲਿਖਾਰੀ' ਜਨਰਲ ਸਕਤ੍ਰ
ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਲੁਧਿਆਣਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅੰਤਕਾ ਨੰ: ੧ "ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ"

ਕਾਨਫਰੰਸ	ਪਹਿਲੀ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ	ਦੂਜੀ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ	ਤੀਜੀ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ	ਚੌਥੀ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ
ਥਾਉਂ	ਅੱਡਾ ਮੁਲਾਂਪੁਰ	ਪਿੰਡ ਧਾਂਦਰਾ	ਪਿੰਡ ਬੀਜਾ	ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ
ਤਰੀਕ, ਮਹੀਨਾ	੨੧,੨੨ ਫਰਵਰੀ	੨੧,੨੨ ਫਰਵਰੀ	੨੬,੨੭,੨੮ ਫਰਵਰੀ	੯,੧੦,੧੧ ਜੂਨ
ਸਾਲ, ਸੰਨ	ਸੰਨ ੧੯੪੨	ਸੰਨ ੧੯੪੩	ਸੰਨ ੧੯੪੪	ਸੰਨ ੧੯੪੫
ਪ੍ਰਧਾਨ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ	ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸ: ਧਰਮਨਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸ: ਤਿਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ
,,	ਭਾਈ ਰਨਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭਾਈ ਰਨਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਰੋਲਪਿੰਡੀ	ਸ: ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ
,,	ਅਕਾਲੀ ਕੌਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ	ਅਕਾਲੀ ਕੌਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ
,,	ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ	ਸ: ਹੁਕਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪੰ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ (ਦਾਖਾ)
,,	ਸੰਤ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਬਰਮਾਂ	ਸੰਤ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੌਰਲੇ	ਬਾਬਾ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਗੰਗਾ
ਸਵਾਗਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ	ਗਿ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰਾਗੀ ਲਛਮਨ ਸਿੰਘਗੰਧਰਵ	ਸੰਤ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮਾ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ
,,	ਭਾਈ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜਮਾਂਦਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	ਸੰਤ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੌਰਲੇ	ਸ: ਸਰਬਗ ਸਿੰਘ ਰੁੜਕਾ
,,	ਜਥੇਦਾਰ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਤੂਰ	ਜਥੇਦਾਰ ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ	ਸ: ਨੌਰੰਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀਜਾ	ਪ੍ਰੋ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ
,,	ਗਿਆਨੀ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ	ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾਹੜ	ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ
,,	ਬਾਬੂ ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭਖਰ	ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘਵੱਦੀ	ਬਾਬੂ ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭਖਰ	ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਰਾਮਪੁਰ
ਸਟੇਜ ਸਕੱਤਰ	ਗਿ: ਹਰਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਗਿ: ਹਰਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਲਿਖਾਰੀ ਬਰਮਾਂ	ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਲਿਖਾਰੀ
ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ		ਪ੍ਰੋ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀ.ਟੀ.	ਗਿ: ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੋਰਾਹਾ	ਗਿ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਸਵਾਗਤੀ ਸਕੱਤਰ	ਗਿ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਘੁੰਗਰਾਣਾ	ਗਿ: ਦਿਆਲਸਿੰਘ ਘੁੰਗਰਾਣਾ	ਗਿਆਨੀ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਗਿ: ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੋਰਾਹਾ
,,	ਗਿ: ਬਖਤੌਰ ਸਿੰਘ ਮਾਜਰੀ	ਗਿ: ਬਖਤੌਰ ਸਿੰਘ ਮਾਜਰੀ		

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਵਾਗਤੀ ਖਜ਼ਾਨਚੀ	ਬਾਬੂ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਜਲੂਸ ਦੇ ਜਰਨੈਲ	ਜਥੇਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ	ਜਥੇਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਃ ਸਰਬਗ ਸਿੰਘ ਰੁੜਕਾ	ਗਿਃ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਃ
,,	ਜਥੇਦਾਰ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ	ਜਥੇਦਾਰ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ	ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਘੁੰਗਰਾਣਾ	ਜਥੇਦਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ
,,	ਜਥੇਦਾਰ ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ	,, ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਘੁੰਗਰਾਣਾ	ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ
,,	ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਘੁੰਗਰਾਣਾ	,, ਸਰਬਗ ਸਿੰਘ ਰੁੜਕਾ	ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਮੁਕੰਦਪੁਰ
,,	ਸ: ਕੁੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਾਲਬ			ਸਃ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਘੁੰਗਰਾਣਾ
ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਝੁਲੌਣ		ਸੰਤ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ	ਗਿ: ਹਰਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਃ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਗਾ

ਨੋਟ:—(੧) ਸੇਖਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀਆਂ ਤਰੀਕਾਂ ਦੇ ਵੇਰ ਬਦਲਣ ਕਰਕੇ ਸਃ ਤਿਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਃ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸਃ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾ ਪਹੁੰਚ ਸਕਣ ਕਰਕੇ; ਜਰਨੈਲ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ; ਬਾਬਾ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਕਤਸਰ, ਸਃ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਲਏ ਸਨ ।

ਨੋਟ ਨੰ: ੨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਡੀਆਂ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਹੋਰ ਵੀ ਸਾਲਾਨਾ ਕਾਫ੍ਰੰਸਾਂ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਹਿਬ, ਸਾਬੋ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ, ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਹੋਲੇ ਮਹੱਲਿਆਂ ਦੇ ਸਮਿਆਂ ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਫਤਹਿ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੋੜ ਮੇਲਿਆਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਤੇ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੇਲੇ ਛਪਾਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਪਰਲੇ ਭਾਵ ਦੇ ਹੀ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅੰਤਕਾ ਨੰ: ੨ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਪਤਰਾ ਪਾਠ ਵਿਰੁਧ ਇਕੱਤਰਤਾਵਾਂ, ਦੀਵਾਨ, ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ

੧.	੨੦ ਅਪਰੈਲ	੧੯੪੧	ਗੁ: ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ ਰਾਮ ਪੁਰ	ਲੁਧਿਹਾਣਾ
੨.	੨੭ ,,	,,	ਗੁ: ਪਿੰਡ ਘੁੰਗਰਾਣਾ	,,
੩.	੪ ਮਈ	,,	ਗੁ: ਪਿੰਡ ਨੰਦ ਪੁਰ	,,
੪.	੬ ,,	,,	ਗੁ: ਫਲਾਹੀ ਸਾਹਿਬ ਪਿੰਡ ਦੋਲ	,,
੫.	੮ ,,	,,	ਬੰਨੇ ਦਾ ਹਾਤਾ ਸ਼ਹਿਰ ਲੁਧਿਆਣਾ	,,
੬.	੧੦ ,,	,,	ਗੁ: ਗੁਰੂਸਰ ਪਿੰਡ ਗੁੱਜਰ ਵਾਲ	,,
੭.	੧੧ ,,	,,	ਟਾਹਲੀਆਣਾ ਰਾਏਕੋਟ	,,
੮.	੧੩ ,,	,,	ਖੰਨਾ ਸ਼ਹਿਰ	,,
੯.	੧੪ ,,	,,	ਜਗਰਾਉਂ ਸ਼ਹਿਰ	,,
੧੦.	੩੧ ,, ੨,੩ ਜੂਨ	,,	ਸਮਰਾਲਾ, ਨੰਦ ਪੁਰ, ਕਲੇੜ ਆਦਿ	,,
੧੧.	੫ ਜੂਨ	,,	ਤਲਵੰਡੀ ਮਲ੍ਹੀਆਂ	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
੧੨.	੧੨,੧੩,੧੪ ਜੂਨ	,,	ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ	ਲੁਧਿਆਣਾ
੧੩.	੨੪ ਜੂਨ	,,	ਅੱਡਾ ਮੁਲਾਂਪੁਰ	,,
੧੪.	੧ ਅਗਸਤ	,,	ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੁਰੂ ਸਰ ਮਦੋ	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
੧੫.	੩ ,,	,,	ਪਿੰਡ ਮੋਹੀ	ਲੁਧਿਆਣਾ
੧੬.	੧੦ ,,	,,	ਗੁ: ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ	,,
੧੭.	੧੭ ,,	,,	ਪਿੰਡ ਬਾਸੀਆਂ	,,
੧੮.	੧੮ ,,	,,	ਪਿੰਡ ਮਲਕ	,,
੧੯.	੨੧,੨੨,੨੩ ਅਗਸਤ	,,	ਗੁ: ਟਾਹਲੀ ਸਾਹਿਬ ਪਿੰਡ ਰਤਨ	,,
੨੦.	੨੪,੨੫,੨੬ ,,	,,	ਪਿੰਡ ਕਟਾਣੀ	,,
੨੧.	੨੯ ਅਗਸਤ	,,	ਪਿੰਡ ਖਟੜੇ ਚੁਹਾਰਮ	,,
੨੨.	੪,੫,੬ ਸਤੰਬਰ	,,	ਮੇਲਾ ਛਪਾਰ ਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸ	,,
੨੩.	੮ ਸਤੰਬਰ	,,	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
੨੪.	੧੦ ਸਤੰਬਰ	,,	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਰ (ਬੌਲੀ ਸਾਹਿਬ) ਸੋਢੀਵਾਲ	ਲੁਧਿਆਣਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾ ਜਮਰੌਦ ਤੱਕ ਪੁਜ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਸੂਰਜ ਸਿਖਰ ਪਰ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਹਰ ਪਾਸੇ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਭਾਵੇ ਪੂਰਨ ਲੋਕ ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਾਲ ਭੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਭੀ ਕਰੋੜਾਂ ਤਕ ਪੁਜ ਗਈ ਸੀ। ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਹੋਣਾ ਫਖਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝਿਆ ਜ ਦਾ ਸੀ। ਕੇਸ ਦਾਹੜਾ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁਖ ਦਾ ਆਦਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭੀ ਦਾਹੜਾ ਰਖਣ ਲਗ ਪਏ ਸਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਰ ਆਦਮੀ ਪੱਗ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਜੇਹੜੇ ਯੂਰਪੀਨ ਨੌਕਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਉਹ ਭੀ ਦਾਹੜੀ ਰਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹਰ ਇਕ ਬਦੇਸ਼ੀ ਬਾੜੀ ਪਰ ਅਨੋਖਾ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੇਹੜੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਬਾੜੀ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਆਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਅਦੁਤੀ ਨਿਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦੀ ਮੁਕਤ ਕੰਠ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਹਕੀਕਤ ਹੈ ਕਿ ਦਾਹੜਾ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁਖ ਦਾ ਚੇਹਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸਜ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕੁੰਡਲਦਾਰ ਮੁਛਹਿਰੇ, ਚੌੜੇ ਮੱਥੇ, ਮੋਟੀਆ ਮੋਟੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਚੇਹਰੇ ਬੜੇ ਰੋਅਬਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਨਿਯਮ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਆਦਿ ਅੰਤ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਗਿਰਾਉ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਖ ਕੌਮ ਦਾ ਰੋਅਬ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਉ ਆਪਣੀ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪੁਜ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਕਿਸੇ ਭੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦਾ ਇਤਨਾ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ ਜਿਤਨਾ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਤਾਕਤ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਹੰਕਾਰ ਨੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਡੇਰੇ ਆ ਲਗਾਏ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਫੁਟ ਪੈ ਗਈ। ਭਰਾ ਦਾ ਭਰਾ ਵੈਰੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਖੂਨ ਦੇ ਪਿਆਸੇ ਬਣ ਗਏ। ਫੁਟ ਨੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਜ਼ਵਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਜ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਜਮਨਾ ਤੇ ਜਮਰੌਦ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਅੰਤ ਸਿਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਕਈ ਵੇਰ ਖੂਨ ਨਾਲ ਰੰਗਿਆ ਤੇ ਬੜੀਆਂ ਕਠਨ ਘਾਲਨਾਂ ਘਾਲ ਕੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਫੁਟ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਰਾਜ ਭਾਗ ਗੁਆ ਕੇ ਸਿੱਖ ਕਖੋਂ ਹੌਲੇ ਹੋ ਗਏ। "ਉਚਾ ਚੜੈ ਸੋ ਪੀਵੈ ਪਇਆਲਾ" ਦੇ ਕਥਨ ਅਨਸਾਰ ਜਿਤਨੇ ਉਚੇ ਚੜੇ ਸਨ ਉਤਨੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹੇਠਾਂ ਡਿਗੇ ਤੇ ਚਕਨਾ ਚੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਗਵਾਂਢੀ ਕੌਮਾਂ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨੋਂ ਹੱਟ ਗਈਆਂ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜੰਜ਼ੀਰਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਬੁਰੀ ਤਰਾਂ ਜਕੜੇ ਗਏ। ਜਦ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਨਾ ਰਹੀ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕਿੰਨਾਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਵਲੋਂ ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ, ਅਨਮਤਾ ਦੇ ਅਸਰ, ਤਾਕਤ ਹਥੋਂ ਖੁਸਣ ਦੇ ਝੋਰੇ ਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੇ ਕੌਮੀ ਆਚਰਨ ਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਪਰ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਈਸਾਈ ਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਭੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨਵਾਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਇਸ ਨੇ ਭੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਪਰ ਹਮਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਜਿਥੇ ਅਨਮਤੀਆ ਵਲੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਪਰ ਹਮਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਉਥੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗਦੀਆਂ ਥਾਪ ਕੇ ਸ਼ਖਸੀ ਪੂਜਾ ਕਰਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ।

* ਮੌਕਾ ਤਾੜੂ ਲੋਕ *

ਸੋਢੀਆਂ ਬੇਦੀਆਂ ਤੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਮਹੰਤਾਂ ਨੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਵਲੋਂ ਨਿਸਚਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਇਆ ਵੇਖਕੇ ਆਪਣੀ ਪੂਜਾ ਕਰਾਉਣੀ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਸਿਖ ਧਰਮ ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਧਨ ਲਗਾ। ਉਦਾਸੀ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਮਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਨ। ਚਵੀਆਂ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੇ ਅਰਦਾਸੇ ਕਰਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਇਕ ਹਿਸਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਜਦ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਧਰਮ ਪਰ ਹਮਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕੰਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਿਖ ਅਧੋਗਤੀ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕੁਝ ਦਰਦੀ ਸਜਣਾਂ ਦੀ ਗ਼ੈਰਤ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਖਾਧਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਠੀਕ ਰਾਹ ਪਰ ਨਾ ਤੋਰਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦਾ ਕਾਇਮ ਰਖਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਇਹ ਗਲ ਚਿਟੇ ਦਿਨ ਵਾਂਗ ਰੌਸ਼ਨ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਵਿਰੁਧ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਕਾਰਗਰ ਹਥਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਈਸਾਈ ਮਤ ਦੇ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਹਰ ਥਾਂ ਮਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲ ਖੋਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਸਿਖ ਲੜਕਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਦੇਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਵਲੋਂ ਗੁਮਰਾਹ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਲਗਾ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਕੋਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਪਰ ਜੋ ਲਿਖ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਉਹੋ ਸਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਿਹੜੇ ਸਿਖ ਲੜਕੇ ਮਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਪਰ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਜਦ ਉਹ ਅਪਣੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਪਾਸ ਔਂਦੇ ਤਾਂ ਸਿਖੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸਖਤ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਕਰਦੇ, ਇਸਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਿਖ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਇਹ ਅਨਭਵ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਸਿਖੀ ਵਿਰੁਧ ਹੋ ਰਹੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਅਸਰ ਜ਼ਾਇਲ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਿਖ ਲੜਕੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦਾ ਸਿਖ ਰਹਿਣਾ ਕਠਣ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਿਹਾ ਕਿ ਉਪਰ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਰੀਯਾ ਸਮਾਜ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਭੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਹੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਭਾਈ ਵਪਾਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਾਲੀ ਤੌਰ ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਅਗੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸਾਈ ਮਤ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਖਤਰਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਰੀਯਾ ਸਮਾਜ ਨੇ ਭੀ ਵਖਰੀਆਂ ਵਿਦਯਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਖੋਲਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਸਿਖ ਬਚੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਦਾਖਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਹਰ ਭੀ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਤਰਕ ਵਿਤ੍ਰਕ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਰੀਜਾ ਸਮਾਜੀ ਵੀਰ ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਹਰੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਢਾਹ ਲਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਜਿਧਰ ਜਾਂਦੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਅਨਿਮਤਿ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ।

ਹਾਲਾਤ ਇਥੋਂ ਤਕ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕੀ ਨਗਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜਨ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸਿਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਅਤਰ ਸਿੰਘ, ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਆਇਆ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸਨ, ਈਸਾਈ ਹੋਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਸਿਖ ਹਿਰ-ਦਿਆਂ ਵਿਚ ਹਲ ਚਲ ਮਚ ਗਈ। ਹਰ ਥਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋਕੇ ਸਿੰਘ ਇਹ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਨ ਲਗੇ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ? ਇਸ ਬੇਚੈਨੀ ਵਿਚੋਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮਕਸਦ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਖੋਹਲਣੇ ਸਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਅਨਮਤੀਆਂ ਵਲੋਂ ਸਿਖ ਧਰਮ ਪਰ ਹੋ ਰਹ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤੋੜ ਉਤਰ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਸਿਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋਕੇ ਐਸਾ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਿਆ ਕਿ ਸਿਖ ਕੌਮ ਫਿਰ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਗਈ। ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਰੀਯਾ ਸਮਾਜ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸ੍ਵਾਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਮੁਬਾਹਿਸੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵੇਰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਸ੍ਵਾਮੀ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਛਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਂਵਾਲੀਏ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਿਖ ਮੁਖੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਬੁਲਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ, ਵਡੇ ਵਡੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਤੇ ਸਿਖ ਪਤਵੰਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁਜਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਯਕ, ਧਾਰਮਕ ਤੇ ਭਾਈ ਚਾਰਕ ਦਸ਼ਾ ਪਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕੀਤੀਆ ਗਈਆਂ।

ਕਾਫੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਅਸੂ ਵਦੀ ੧੦ ਸੰਮਤ ੧੯੩੦ ਬਿ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਕਾਇਮ ਹੋਈ। ਇਸ ਸਭਾ ਦੇ ਸਕਤ੍ਰ ਪ੍ਰਸਿਧ ਗਿਆਨੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਰਤਨ ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੀਤ ਸਕੱਤ੍ਰ ਤੇ ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਜੀਠੇ ਬੁੰਗੇ ਵਾਲ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਥਾਪੇ ਗਏ। ਇਸ ਸਭਾ ਵਲੋਂ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਖੋਹ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਅਖਬਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਸ: ਮਈਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਗਿ: ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਈਆ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਡਾਕਟਰ ਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ; ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ; ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ: ਡਾਕਟਰ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ; ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੀ ਨਾਭਾ, ਗਿ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੰਡਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ, ਭਾ: ਮੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰ ਮੂਲਾ, ਆਦਿ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਜਾਗਰਤ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਗਿ: ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਲਗ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ "ਖਾਲਸਾ" ਅਖਬਾਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਖੰਡਨ ਮੰਡਨ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਮਾਲ ਦੇ ਦਲੀਲ ਬਾਜ਼ ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਜਵਾਬ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਕੱਟ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਉਤਰ ਕੋਈ ਵਿਦਵਾਨ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪਰਸਿਧ ਪੰਡਤ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ ਜੀ ਭੀ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਹਾਰ ਖਾ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਪੰਡਤਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਭਲਾ ਕੀ ਵਟੀਂਦੀ ਸੀ। ਗਿ: ਦਿਤ ਸਿਘ ਜੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੀ ਰੂਹ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਲਿਖਕੇ ਤੇ ਬੋਲਕੇ ਸਿਖੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ-ਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਜ ਭੀ ਗੁਰਮਤਿ ਖੋਜੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਵਿਦਵਾਨ ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਦੀ ਖੋਜ ਦਾ ਕੰਮ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਨੇ ਕਈ ਗਰੰਥ ਲਿਖੇ। ਸਿਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਨੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਈਆਂ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਰੋਧੀ ਕਥਾਵਾਂ ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸਿਟੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸਿਖ ਕੌਮ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸੰਭਲ ਗਈ ਤੇ ਹਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸਭਾਵਾਂ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈਆਂ।

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮੁਖ ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਭੀ ਅਖਾਂ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੧੮੭੯ ਈ: ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹੌਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲਹੌਰ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਭੀ ਸੋਹਣਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ੧੮੮੦ ਈ: ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹੌਰ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸ਼ਾਖ ਬਣਾਕੇ ਇਕ ਜਨਰਲ ਸਭਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਜਿਸ ਦੇ ਮੁਖ ਉਪਦੇਸ਼ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਹਨ:—

੧. ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਖ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪਰਪਕ ਕਰਨਾ।

੨. ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸਰੇਸ਼ਟਾ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਥਾਂ ਪੁਰ ਥਾਂ ਇਸ ਸਰੇਸ਼ਟ ਧਰਮ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ।

੩. ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਧਰਮ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨਾ।

੪. ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਤਹਾਸਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਕਰਨਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਿਤ ਵਿਰੋਧੀ ਗਲਾਂ ਦਰਜ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੫. ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਪੜਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਉਨਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਵਿਚ ਅਖਬਾਰਾਂ ਤੇ ਰਸਾਲੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨੇ।

੬. ਜੋ ਲੋਕ ਸਿਖੀ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ ਅਥਵਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਦੇ ਵਿਰੁਧ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਜਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਅਥਵਾ ਜੋ ਸਿਖ ਤਖਤਾਂ ਤੋਂ ਖਾਰਜ ਹਨ ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਾਈ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਫਸਾਦੀ ਗਿਣੇ ਹੋਣ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਭੁਲ ਬਖਸ਼ਾਏ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਸਿਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਬਿਨਾਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੇ।

੭. ਵਡੇ ਮੁਰਾਤਬੇ ਵਾਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਵਿਦਯਕ ਸ਼ਾਖ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਵਾਲੇ ਭੀ ਉਹ ਸਜਨ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਬੰਧੀ ਇਹ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਸਿਖੀ ਧਰਮ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਖੈਰ ਖ਼ਾਹ ਹਨ।

੮. ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਮਤ ਵਿਰੁਧ ਬਿਰਥਾ ਕਹਿਣਾ ਸੁਣਨਾ ਜਾਂ ਲਿਖਣਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾ ਮੰਤਵ ਨਹੀਂ।

੯. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਤੇ ਬਹਿਸ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।

੧੦. ਕੌਮ ਦੀ ਉਨਤੀ, ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਫਰਮਾ ਬਰਦਾਰੀ, ਸਿਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਪਿਆਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਤੇ ਹਰ ਚੰਗੀ ਗਲ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੇਣਾ ਸਭਾ ਦੇ ਮੁਖ ਆਸ਼ੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਾਸ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਥੇ ਬੰਦੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਅਨੁਸਾਰ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਖਾਸ ਤੌਰ ਪਰ ਸਿਖ ਧਰਮ ਵਿਰੁਧ ਹੋ ਰਹੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤੋੜ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸਿਖਾਂ ਵਿਰੁਧ ਪਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਗਲਤ ਫਹਿਮੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਹੋਰ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆਈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰਮਤਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਭਾ ਸੀ ਇਸ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਜਿੰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰਪੁਰਬ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਗੁਰਸਿਖ ਦੇ ਨਿੱਤ ਕਰਮ, ਸਦ ਸਿਧਾਂਤ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਕ੍ਰਿਤ ਕ੍ਰਵੀ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਗੁਰ ਪਰਨਾਲੀ, ਖਾਲਸਾ ਮਨਮੋਦਕ ਗੁਰਪੁਰਬ ਕਰਨ ਵਿਧੀ, ਅਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਪਰ ਰੀਪੋਰਟਾਂ ਖਾਸ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹਨ।

ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਰੀਪੋਰਟ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਪਰ ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਲਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕੇਹੜੀ ਹੈ ਤੇ ਕੇਹੜੀ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਨਿਰਨਾ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਕੰਮ ਸੀ। ਅੱਡ ਅੱਡ ਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ੩੨ ਜਿਲਦਾਂ ਇਕਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿੰਨਾਂ ਪਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਭਾਰੀ ਇਕਠ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਬੈਠ ਕੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਸਿਟਾ ਇਕ ਰੀਪੋਰਟ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੀ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਦੀ ਖੋਜ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਖਾਲਸਾ ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ ਭਾਈ ਕੌਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਬਣੀ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ।

ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਾਲਾ ਟੀਕਾ ਤਿਆਰ ਹੋਣਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਿਕਰਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਰੀਦਕੋਟ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਪ ਦਾਨੀ ਹੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਟੀਕਾ ਤਿਆਰ ਕਰਾਉ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਸਲਾਹ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਕੰਮ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਗਿਆਨੀ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਖਵਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਟੀਕਾ ਹੋਣਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਬਾਬਾ ਸ਼ਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ, ਗਿ: ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗਿ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਪੂਰਥਲਾ, ਪੰਡਤ ਬਾਲਕ ਰਾਮ ਜੀ ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਪੰਡਤ ਹਮੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿਕ ਵਿਦਵਾਨਾ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਕੇ ਟੀਕੇ ਦਾ ਕੰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਸਬੰਧੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਵੇਰ ਮਤ ਭੇਦ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਦੋਵੇਂ ਪੰਡਤ ਫਰੀਦਕੋਟ ਛਡ ਗਏ। ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੀ ਗਿ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮਤਭੇਦ ਰਿਹਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਇਹ ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਰਜ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਹੀ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਿਕ੍ਰਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਣ ਹੁੰਦਾ ਨਾ ਵੇਖ ਸਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅਹਿਦ ਵਿਚ ਟੀਕਾ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਇਆ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਿਕ੍ਰਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਉਦਮ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਟੀਕਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਬੋਲੀ ਐਸੀ ਵਰਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਈ ਥਾਈਂ ਅਰਥ ਮੂਲ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਔਖੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਖੋਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਟੀਕੇ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਸਹੂਲਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਟੀਕਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਪਰ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਲਖਾਂ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਹੋਏ ਅਤੇ ਇਹ ਕਾਰਜ ਪੰਜ ਛੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਣ ਹੋਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਾਹੌਰ

ਉਪਰ ਦਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਨਿਵਾਸੀ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਹੋਈ ਕਿ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਭੀ ਸਭਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਨ ੧੯੭੭ ਨੂੰ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰੋ: ਸ: ਹਰਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਨੀਯਤ ਹੋਏ। ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਇਸ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਜਨਾ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਅ।

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਬੁਲਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਾਹੌਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਸਭਾ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਉਣ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਉਦਮਾ ਨਾਲ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਗੁ: ਚੂਨਾ ਮੰਡੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਦੀ, ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ ਭਦੌੜ, ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਕੀਲ ਲਾਹੌਰ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨਾਭਾ, ਦੀਵਾਨ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਆਦਿਕ ਮੁਖੀ ਸਜਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿਘ ਸਭਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਗਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀਵਾਨ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਭਾ ਭੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਕੱਤ੍ਰ ਨੀਯਤ ਹੋਏ। ਸ: ਹਰਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿ ਸਜਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਭਾ ਦੇ ਨਿਯਮ ਉਪਨਿਯਮ ਬਣਾਏ। ਸਭਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੋ ਵਡੇ ਮਨੋਰਥ ਸਨ।

੧. ਧਰਮ: ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਸਾ ਦੀਵਾਰ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪੜਨਾ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ, ਛਪਵਾਉਣਾ, ਭਜਨ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਕਰਾਉਣਾ।

੨. ਵਿਦਿਆ: ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਕੂਲ ਖੋਹਲਣੇ, ਰਸਾਲੇ ਕਢਣੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਆਦਿ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਮੁਖੀਆਂ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਏਕਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਉਪ੍ਰਾਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰਕੇ ਜਨਰਲ ਸਭਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਿਲਵੇਂ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਸਕੂਲ ਖੁਲ੍ਹਣ, ਨਵੀਆਂ ਸਭਾਵਾਂ ਕਾਇਮ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਅਖਬਾਰ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਅਨਮਤੀਆਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਉਤ੍ਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣ ਲਗਾ। ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਗਿ:- ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਲਾਹੌਰ ਲੈ ਆਂਦਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਤਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸਭਾ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਫ਼ਤਾ ਵਾਰ ਗੁਰਮੁਖੀ" ਅਖਬਾਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਾਹੌਰ ਨੇ ਭੀ ਅਖਬਾਰ ਕਢੱਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਫ਼ਤਾ ਵਾਰ" ਖਾਲਸਾ ਗਜ਼ਟ,, ਅਤੇ ਮਾਹਵਾਰੀ ਰਸਾਲਾ "ਵਿਦਿਆਰਕ" ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਹਰਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੇ ਸੋਹਣੇ ਲੈਕਚਰਾਰ ਸਨ, ਗਿ:- ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਧੜਲੇਦਾਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਖਿਆਨ ਦਾਤਾ ਸਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਗਿ: ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਰਦਾਰ ਹਰਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿ ਸਜਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਟੀਮ ਬਣ ਗਈ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰਮਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਇਤਨੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰਮਤ ਰੌਸ਼ਨੀ ਲੈ ਕੇ ਜਾਗ ਉਠਿਆ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਖੁਲ੍ਹਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਕੂਲਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਕਿਤਨਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਜੇ ਉਸ ਸਾਰੇ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹਰ ਇਕ ਸਭਾ ਦੇ ਕੰਮ ਦੀ ਇਕ ਵਖਰੀ ਕਿਤਾਬ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਸੁਵਾਮੀ ਦਇਆ ਨੰਦ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਆਏ। ਲਾਹੌਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਵਡਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਰੁਧ ਹਮਲੇ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੋਸ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ। ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿਕ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸੁਵਾਮੀ ਜੀ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੋਲ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਸੁਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਵਿਰੁਧ ਲਿਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੇਦ ਪੜ੍ਹਤਾ ਬਰਮਾ ਮੂਏ ਚਾਰੋਂ ਵੇਦ ਕਹਾਣੀ'' ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਪੰਗਤੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਇਸ ਲਈ ਜਾਂ ਇਹ ਪੰਗਤੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਕਢਕੇ ਦਸੋ ਜਾਂ ਇਹ ਮੰਨੋਂ ਕਿ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਮਨਘੜਤ ਪੰਗਤੀ ਲਿਖ ਕੇ ਝੂਠ ਬੋਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਲੀਲ ਦਾ ਸੁਵਾਮੀ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੇਲੇ ਕੋਈ ਉਤਰ ਨਾ ਦੇ ਸਕੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭ ਲਹੌਰ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਅਤੇ ਆਰੀਯਾ ਸਮਾਜੀਆਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾਂ ਉਤ੍ਰ ਦਿਤਾ ਜਾਣ ਲਗਾ ਜਿਸਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਿਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਪਰ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਹ ਅਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਸਮਝ ਕੇ ਧਰਮ ਪਰ ਦਿਰੜ ਹੋ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹੌਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਉਦਮ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਲਾਲਾ ਹੀਰਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦਾ ਟਾਈਪ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਾਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਿਖ ਲੜਕਿਆਂ ਦੀ ਤਕਲੀਫ ਨੂੰ ਅਨਭਵ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹੌਰ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਬੋਰਡਿੰਗ ਹਾਊਸ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਜੋ ੯ – ੧੦ ਸਾਲ ਤਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਲਹੌਰ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਗਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਸਿਧ ਕਰਕੇ ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਸਭਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਨਿਗਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਤਨਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭੀ ਸਭਾ ਦੇ ਸੇਵਕਾਂ ਵਿਚ ਮਤ ਭੇਦ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ ਜਿਸਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਕ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸਭਾਵਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਦੂਜੀ ਸਭਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਿਤਕਾਰਨੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਫੁਟ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਭਾਵਾਂ ਸਿਖੀ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੀ ਨਾਲੋਂ ਅਗੇ ਵਧਣ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕੰਮ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਹੋਰ ਭੀ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਸੇਵਕਾਂ ਦੇ ਮਤ ਭੇਦ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਾ ਕੋਈ ਬੁਰਾ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਹੌਰ ਦੀਆਂ ਪੰਥਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜਕੇ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

ਸੰਨ ੧੮੮੨ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰਾ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਚ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਿਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੇ ਭੀ ਇਸ ਸਾਂਝੇ ਮੁਤਾਲਬੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ੨ ਹਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਸਾਰੇ ਸਿਖਾਂ ਵਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਮਿ: ਹੰਟਰ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਇਕ ਧੰਨਵਾਦ ਪੱਤ੍ਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਲ ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਯਤਨ ਹੋਣ ਲਗੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਲੋੜ ਅਨਭਵ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਜਥਬੰਦੀ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਇਆ ਜਾਵੇ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸਿਖ ਜਥੇ ਬੰਦੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ ਵਿਚੋਂ ਨੌਕਰੀ ਛਡ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਸਿਖ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਕ ਕਰਕੇ ਨਵੀਆਂ ਸਭਾਵਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜੁਟ ਗਏ। ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਿਲੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸਰ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੇਂਦਰੀ ਜਥੇ ਬੰਦੀ ਭੀ ਇਥੇ ਹੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਈਸਾਂ ਨੇ ਇਹ ਗਲ ਅਨਭਵ ਕਰ ਲਈ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਜਥੇ ਬੰਦੀ ਕਾਇਮ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਸਾਧਾਰਨ ਸਿਖ ਜੰਤਾ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤੀ ਜਾਗਰਤ ਨਹੀਂ ਆਈ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰਾ ਹੋਣਾ ਕਠਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੇਂਦਰੀ ਜਥੇ ਬੰਦੀ ਦਾ ਨਾਮ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਜਾਕੇ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਪਰਸਿਧ ਹੋਇਆ। ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਚੋਣ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਦੀ ਪਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ ਅਤੇ ਚੀਫ ਸਕੱਤਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਹੋਈ। ਵੈਸਾਖੀ ਅਤੇ ਦੀਵਾਲੀ ਪਰ ਵਡੇ ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਵਧ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਅਡ ਅਡ ਹਿਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੰਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨਸਾਰ ਕੰਮ ਦੀ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਦੋ ਧਰਮ ਸਕੱਤ੍ਰ ਅਰਥਾਤ ਮਜ਼ਹਬੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੇ ਮੰਤਰੀ, ਦੋ ਪ੍ਰੈਸ ਸਕਤ੍ਰ, ਦੋ ਵਿਦਯਕ ਸਕਤਰ, ਦੋ ਅਰਥ ਮੰਤਰੀ, ਦੋ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਾ ਪੜ੍ਹੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੰਤਰੀ ਤੇ ਦੋ ਚੀਫ ਸਕਤਰ।

ਸੰਮਤ ੪੧੪ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹੀ ਬਸੰਤ ਪੰਚਮੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਇਕ ਜਨਰਲ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਮਨੋਰਥਾਂ ਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਉਪਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਖਰੜਾ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਬੰਧਤ ਸਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਇ ਨਾਲ ਤਰਮੀਮਾ ਕਰਕੇ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ੁਮੇ ਇਹ ਸੇਵਾ ਲਗ ਗਈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਖਰੜਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਪਰੰਤੂ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਇਹ ਖਰੜਾ ਪ੍ਰਚਲਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਦੀਵਾਨ ੧੯੪੬ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਵੈਸਾਖੀ ਅਤੇ ਦੀਵਾਲੀ ਪਰ ਸਾਰੀਆਂ ਸਭਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਇਕਤ੍ਰ ਹੋ ਕੇ ਪੰਥਕ ਭਲਾਈ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰਬ ਰਾਹ ਨਾਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਜਾਰੀ ਹੋਏ ਪਰੰਤੂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਖਿਆਲ ਦੇ ਸਜਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਵਧ ਗਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਛੂਤ ਛਾਤ ਉਡਾਣ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਪਰ ਪੈ ਰਹੇ ਹਿੰਦੂ ਅਸਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਹ ਜਥੇਬੰਦੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਉਪਰਾਲਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ ਅਤੇ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਿਰੋਲ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਰੁਧ ਫਤਵੇ ਜਾਰੀ ਹੋਣ ਲਗ ਪਏ।

ਅੰਤ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਵਿਚ ਦੋ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਕਈ ਸਜਨ ਇਸ ਖਿਆਲ ਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠੋਂ ਕਢ ਕੇ ਨਿਰੋਲ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਖਿਆਲ ਦੇ ਸਜਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਛੂਤ ਛਾਤ ਤੇ ਜ਼ਾਤ ਪਾਤ, ਤੇ ਆਰਤੀ ਆਦਿ ਦੇ ਸਵਾਲ ਪਰ ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕਟੜ ਪੰਥੀ ਬਣਕੇ ਟਕਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਬੇਦੀ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਿਕ੍ਰਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਰੀਦਕੋਟ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅੰਸ ਹੋਣ ਦੇ ਮਾਣ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਗਦੇਲਾ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਟੜ ਸਿੰਘ ਸਭਾਈ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਗਿ: ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿਕ ਸਜਨ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦ ਜ਼ੋਰ ਸੀ ਜੋ ਛੂਤ ਛਾਤ ਕਾਇਮ ਰਖਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਕਰਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਗਿ: ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੇ ਸੁਧਾਰਕ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਇਕ ਅਛੂਤ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਛੂਤ ਛਾਤ ਵਿਰੁਧ ਧੜਲੇਦਾਰ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀਆਂ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀਆਂ ਸਨ।

ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਕੱਟੜ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸਜਨ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਿ: ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਡਟ ਕੇ ਹਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਦੋ ਧੜੇ ਬਣ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਰਾਜਾ ਬਿਕ੍ਰਮਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਗਿ: ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਹਰਸਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਦੋਹਾਂ ਧੜਿਆਂ ਦਾ ਮਤਭੇਦ ਅਸੂਲੀ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੋਹਾਂ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਭੀ ਦੋ ਹਿਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਵਿਚ ਛੂਤ ਛਾਤ, ਹਿੰਦੂਨੁਮਾ ਸਿੱਖ ਰੀਤੀਆਂ ਕਰਨ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਠਾਕਰਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਤੇ ਆਰਤੀ ਆਦਿ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਐਸੀਆਂ ਸਨ ਜਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਅਸਲ ਅਰਥ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਪਸੰਦ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਅਖੌਤੀ ਅਛੂਤ ਜ਼ਾਤੀਆਂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਪਾਸ ਦਰਖਾਸਤਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਵਰਤਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ। ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਈ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਰਖਾਸਤਾਂ ਦਾ ਉਤਰ ਦੇਣ ਵਿਚ ਟਾਲ ਮਟੋਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਫਰੀਦਕੋਟ ਤੇ ਬੇਦੀ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗਦੇਲੇ ਲਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਬੈਠਣਾ ਭੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅਖਰਨ ਲੱਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਇਤਨੇ ਸਖਤ ਮਤਭੇਦ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਕਿ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀ ਦੋ ਧੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪੋ ਵਿਚ ਸਖਤ ਟੱਕਰ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

ਇਕ ਤੋਂ ਦੋ ਸਭਾਵਾਂ

ਉਕਤ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਬਾਨੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿ: ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪਰ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲਾਹੌਰ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਭੀ ਦੋ ਹਿਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਲਾਹੌਰ ਦੀਵਾਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀਵਾਨ ਨਾਲ। ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਇਹ ਖਿਚੋਤਾਣ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਸੈਕਟਰੀ ਦੇ ਔਹਦੇ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਰੂਹ ਨਿਕਲ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਫਰੀਦਕੋਟ ਅਤੇ ਬੇਦੀ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਰਮਾਏ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਾ ਰਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਰਤੂ ਸਰਗਰਮ ਵਰਕਰ ਅੱਡ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੈ ਗਈ।

ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਫਰੀਦਕੋਟ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਲੰਗਰ ਲਈ ੭੫੦੦੦ ਰੁਪਏ ਦਾਨ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਲਗਵਾਉਣ ਲਈ ੨੫੦੦੦ ਰੁਪਏ ਵਖ ਦਿਤੇ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਆਪਣਾ ਪਰਭਾਵ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਤੋਂ ਸੀ। ਬੇਦੀ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਠੋਹਾਰ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਸਿਖੀ ਦਾ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਜਣਾਂ ਦਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਬੜਾ ਸਤਕਾਰ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਧਨਾਢ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਆਗੂ ਬਣਾਈ ਰਖਣ ਲਈ ਬੜੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ।

ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲਾਹੌਰ

ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲਾਹੌਰ ਸੰਨ ੧੮੮੬ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਚੀਫ ਸਕੱਤਰ ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਥਾਪੇ ਗਏ। ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਨੂੰ ਜਾਇੰਟ ਸਟਾਕ ਕੰਪਨੀਜ਼ ਐਕਟ ਨੰ: ੨੧ ਸੰਨ ੧੮੬੦ ਅਨੁਸਾਰ ਰਜਿਸਟ੍ਰ ਕਰਾ ਲਿਆ। ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਗਵਰਨਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਕਮਾਂਡਰ ਇਨ ਚੀਫ਼ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨਿਯਮ, ਉਪ ਨਿਯਮ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਲਿਖੇ ਹਨ।

੧. ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਉਸ ਕੌਮੀ ਮਜਲਸ ਦਾ ਨਾਂ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ

[ੳ] ਕਈ ਐਸੀਆਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਹਨ ਜੋ ਸਭਾਵਾਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਥਾਵਾਂ ਪਰ ਕਾਇਮ ਹਨ।

[ਅ] ਐਸੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਂਇੰਦੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਸਬੰਧਤ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਐਸੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੫ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।

੨. ਸਬੰਧਤ ਸਿੰਘ ਸਭਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਅਜੇਹੀ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ' ਹੈ ਜੋ ਨੇਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨਾਲ ਸਬੰਤ ਹੈ। ਅਤੇ ਐਸੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਦਾ ਅਰਥ ਉਹ ਮੁਖਤਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਐਸੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਕਾਇਮ ਕਰੇ ਜਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਐਸੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵਲੋਂ ਚੁਣ ਲਵੇ ਕਿ ਉਹ ਖਾਲਸਾ ਦਾ ਸਹਾਇਕ ਬਣੇ।

ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਮਨਸ਼ਾ ਇਹ ਹਨ

[ੳ] ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਲਾਭਦਾਇਕ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨਾ।

[ਅ] ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਬਿਰਧੀ ਕਰਨਾ।

[ੲ] ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਖਾ ਦੀ ਉਨਤੀ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਤਰਜਮੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਕਰਨਾ।

[ਸ] ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ [ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਬਾਨੀ] ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਅਰਥ ਕਰਨੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਅਡ ਅਡ ਭਾਖਾਂ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤਾਰੀਖ ਅਰਥਾਂ ਤੇ ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਦਾ ਨਿਰਨਾ ਕਰਨਾ।

ਹ] ਮਾਨਸਕ, ਸਦਾਚਾਰਕ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਉਨਤੀ ਕਰਨੀ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੇ ਸਚੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨਾ।

[ਕ] ਇਸਤਰੀ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ।

[ਖ] ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਯਤੀਮ ਬਚਿਆਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਪਾਲਣਾ ਲਈ ਯਤੀਮ ਖਾਨਾ ਖੋਲ੍ਹਣਾ।

[ਗ] ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਕਾਲਜ ਤੇ ਮਦਰਸੇ ਜਾਰੀ ਕਰਨੇ।

(ਘ) ਲਾਭਦਾਇਕ ਪੋਥੀਆਂ ਤੇ ਰਸਾਲੇ ਛਾਪਣ ਲਈ ਪਰੈਸ ਜਾਰੀ ਕਰਨੇ।

(ਙ) ਲਾਭਦਾਇਕ ਵਿਦਿਆ ਵਿਸਥਾਰਨ ਦੇ ਪਲੇ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਖਾਂ (ਸਿੰਘ ਸਭਾ) ਖੜੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ।

(ਚ) ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਗੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਹਕੂਕ ਪਰਗਟ ਕਰਨੇ ਅਤੇ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਅਨਗਿਣਤ ਬਰਕਤਾਂ ਦਸਣੀਆਂ।

(ਛ) ਅਗੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਥਕ ਉਨਤੀ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਪੈਦਾ ਕਰਨੇ ਤੇ ਜਮਾਤੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਾਕਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨੀ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਿਲਕੇ ਉਨਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਬ੍ਰਿਧੀ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਨਿਮਕ ਹਲਾਲੀ, ਫਰਮਾ ਬਰਦਾਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਕਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(ਜ) ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਅਵਸਥਾ ਉਨਤੀ ਕਰਨ ਹਿਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਵੇਂ ਵਾਜਬੀ ਤਰੀਕੇ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਨੇ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਖ ਮਨੋਰਥਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਿਯਮ ਉਪਨਿਯਮ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ ਜੋ ਰਜਿਸਟਰਡ ਕਰਵਾਏ ਗਏ। ਉਕਤ ਨਿਯਮ ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅੰਮਰਿਤਸਰ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਮਤ ਭੇਦ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਾਸ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨਸਾਰ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲਹੌਰ ਨੇ ਇਕ ਕਾਰਜ ਸਾਧਕ ਕਮੇਟੀ ਚੁਣੀ ਜਿਸਦੇ ਸਪੁਰਦ ਦੀਵਾਨ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸਬ ਕਮੇਟੀਆਂ ਆਦਿਕ ਬਣਾਕੇ ਕੰਮ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਗਲਤ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਉਨਤੀ ਅਤੇ ਸਿਖੀ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖ-ਬਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪਰੈਸ ਦਾ ਸਿਲਸਲਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਰਸਾਲਾ ਕਢਿਆ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ "ਸੁਧਾਰਕ" ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਮਿਲ ਗੋਭੇ ਵਿਚੋਂ ਕਢਣ ਲਈ ਬੜੇ ਧੜਲੇਦਾਰ ਲੇਖ ਲਿਖੇ। ਜੋ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਦੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੁਰੇ ਲਗੇ। ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿ: ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੀਆਂ ਪਰਭਾਵ ਸ਼ਾਲੀ ਲੇਖਣੀਆਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਛਕੇ ਛੁਡਾ ਦਿਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਗਲਤਫਹਿਮੀਆਂ ਦਾ ਚੰਗਾ ਨਿਰਨਾ ਕੀਤਾ।

"ਸੁਧਾਰਕ" ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ "ਖਾਲਸਾ" ਅਖਬਾਰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ ਜਿਸਦੇ ਪਹਿਲੇ ਐਡੀਟਰ ਸ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੀਯਤ ਹੋਏ। ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਮੰਤਵ ਇਹ ਪਰਗਟ ਕੀਤੇ ਗਏ।

(੧) ਦਸ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਚਰਿਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਰਸੰਗ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਤਿ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕਰਨਾ।

(੨) ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਉਨਤੀ।

(੩) ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੀ ਬਿਰਧੀ ਦੇ ਉਪਾਉ।

(੪) ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਤੇ ਲਾਭ।

(੫) ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਆਦਿ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਿ: ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ ਲਹੌਰ ਵਿਚ ਪਰੋਫੈਸਰ ਲਗ ਗਏ ਸਨ। ਆਪਨੇ ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਲਈ ਇਤਨੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਲੇਖ ਲਿਖੇ ਕਿ ਇਹ ਅਖਬਾਰ ਥੋੜੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਪਰੰਤ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਇਸਦੇ ਐਡੀਟਰ ਬਣ ਗਏ। ਪਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹੁਣ ਦੌਰੇ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਇਤਨਾ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਢਿਲੜ ਤੇ ਸੁਸਤ ਪਰਬੰਧਕ ਖੁਣਸ ਖਾਣ ਲਗ ਪਏ।

ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਜਾਣਾ ਬਹਾਦਰੀ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨਾਲ ਖੁਣਸ ਖਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕੰਡੇ ਖਿਲਾਰਨਾ ਕੌਮ ਨਾਲ ਗਦਾਰੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਮਾਇਆ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਵਡੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਰਮਾਇਆਦਾਰੀ ਦਾ ਅਭਮਾਨ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਚੇ ਸੇਵਕਾਂ ਤੇ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਤਾਂ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਗਿ: ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੈਸੇ ਅਣਥਕ ਵਰਕਰ ਤੇ ਗਰੀਬ ਸਿਖ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਦੀ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਜੈਸੇ ਮਾਇਆ ਧਾਰੀ। ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਅਸੂਲੀ ਟਕਰ ਹੋਈ। ਮਾਇਆ ਧਾਰੀਆਂ ਨੇ ਧਨ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਸਚ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਟਕਰ ਵਿਚ ਅੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਪੰਥ ਦੇ ਨਿਧੜਕ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਚਾਲਾਂ ਚਲੀਆਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅੰਤ ਨੂੰ ਉਹ ਸਭ ਮਾਤ ਪੈ ਗਈਆਂ ਅਤੇ "ਕੂੜ ਨਾ ਪੁਜੇ ਸਚ ਨੂੰ ਸੌ ਘਾੜਤ ਘੜੀਐ" ਦੇ ਮਹਾਵਾਕ ਅਨਸਾਰ ਆਖਰ ਸਚ ਦਾ ਹੀ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਹੋਇਆ।

ਅਗਸਤ ੧੮੮੬ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੌਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਬੁੰਗੇ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਪੋ: ਸਾਹਿਬ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕਿਵੇਂ ਮੋੜ ਸਕਦੇ ਸਨ? ਜਦ ਉਹ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਵਿਆਖਿਆਨ ਕਰਨ ਆਏ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਪੁਲਸ ਲਈ ਖੜੇ ਸਨ ਕਿ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਰਬਰਾਹ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਈ। ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਮੌਕਾ ਪਛਾਣ ਗਏ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਈ ਥਾਈਂ ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਚਲਦਾ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਲੈਕਚਰ ਭੀ ਨਾ ਕਰਨ ਦਿੰਦੇ।

ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਭ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਇਸ ਦੇ ਖੰਡਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰਸਾਲਾ ਸੁਧਾਰਕ ਵਿਚ ਇਕ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਰੁਧ ਇਕ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦਾ ਮਕਸਦ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਪਰੈਲ ੧੮੮੭ ਵਿਚ ਵੈਸਾਖੀ ਦਾ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਰੁਧ ਖੂਬ ਰੌਲਾ ਪਾਇਆ ਤੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭੇਜ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁਧ ਭੜਕਾਇਆ।

ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਸਲ ਲੇਖ ਨੂੰ ਤੋੜ ਮਰੋੜ ਕੇ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਸਚ ਮੁਚ ਹੀ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਬਹੁਤ ਵਡੇ ਦੋਸ਼ੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਮੋਟੇ ਇਹ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਏ ਗਏ:-

੧. ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਇਤਫਾਕ ਤੇ ਉਨਤੀ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਬੀ ਬੀਜਣਾ।

੨. ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ (ਮਸਨੂਈ) ਬਨਾਉਟੀ ਦੀਵਾਨ ਆਖਣਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚੋਂ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ (ਜਿਥ ਕਿ ਕਦੀ ੨ ਬੁਢੇ ਦਲ ਦੇ ਵੇਲਿਉਂ ਦੀਵਾਨ ਸ਼ੁਸ਼ੋਭਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ) ਨੂੰ ਉਲਟਾਉਣਾ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਾ।

੩. ਸ੍ਰੀ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਤਕੀਆ ਗਦੇਲਾ ਨਾ ਵਿਛਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਬੇ ਜਾ ਤੰਗ ਕਰਨਾ।

੪. ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਤੇ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਨੂੰ ਆਖਣਾ ਕਿ ਇਹ ਕਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਨਹੀ।

੫. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਾਖਸ਼ਾਤ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਜੜ ਪਦਾਰਥ ਮੰਨਣਾ ਤੇ ਜਿਨਾਂ ਚਿਰ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਨਾ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇ ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਮਥਾ ਟੇਕਣ ਵਿਚ ਦੋਸ਼ ਸਮਝਣਾ।

ਇਹ ਮਸੌਦਾ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਇਜਲਾਸ ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਿਚ ਸਦਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਜਵਾਬ ਦਾਹਵਾ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਨਾ ਗਏ।

ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਇਜਲਾਸ ਨੇ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਵਿਰੁਧ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, "ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਬੰਧੀ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਇਹ ਰਾਇ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਐਸੀਆਂ ਅਨੁਚਿਤ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪੁਰਸ਼ ਜਦ ਤਕ ਭੁਲ ਨਾ ਬਖਸ਼ਾਵੇ ਤਦ ਤਕ ਉਸ ਨੂੰ ਤਅਲਕਾਤ ਸੀ ਗੋ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਤੋਂ ਅਲਹਿਦਾ ਰਖਣਾ ਯੋਗ ਹੈ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਪਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਫਰੀਦ ਕੋਟ, ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਉਦੇ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਕਪੂਰਥਲਾ ਆਦਿ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਸਨ।

ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਪਰੋੜਤਾ ਜਨਰਲ ਸਭਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਕਰਾਈ ਗਈ ਤੇ ਇਕ ਐਲਾਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੈਡ ਪੁਜਾਰੀ, ਗ੍ਰੰਥੀ, ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਜੀਠੀਆ, ਭਾਈ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿ ਸਜਨਾਂ ਦੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਸਤਖਤ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਖੂਬ ਜਾਲ ਵਿਛਾਇਆ ਗਿਆ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਪਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਖ ਪੰਥ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਕਿਤਨੇ ਦੁਖ ਦੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਥ ਦੇ ਦੁਸਮਨਾਂ ਨਾਲ ਸਖਤ ਟਕਰ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਪੰਥਕ ਭਲਾਈ ਲਈ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਪੰਥਕ ਆਪੇ ਬਣੇ ਚੋਧਰੀ ਉਸ ਪੰਥ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਗੁਸੇ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬਦ-ਨਾਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਲੀਡਰੀ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਪੰਥ ਦੀ ਖਾਤਰ ਮਰ ਮਿਟਣ ਵਾਲੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਕਢਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਭਾਵਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਉਕਤ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਤਾਈਦ ਕੀਤੀ ਉਹ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਸਭਾਵਾਂ ਸਨ।

ਕਪੂਰਥਲਾ, ਸੰਧਵਾ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ, ਫਲੌਰ, ਸ਼ਾਹ ਕੋਟ, ਖਮਾਣੋ, ਘੜੂਆ, ਗੜ੍ਹੰਕਾ, ਖਰੜ ਬਸੀ, ਠਠਰੌਲੀ, ਮਨਰੋਲੀ, ਬੂੜੀਆ, ਲਧੜੇ, ਨਾਰੰਗਵਾਲ, ਜੰਡਿਆਲਾ, ਨਵਾ ਸ਼ਹਿਰ, ਕੀਰਤਪੁਰ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ, ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ, ਸੰਗਤ ਪੁਰ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ, ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ, ਸੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ, ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਇਕ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਤਨਖਾਹੀਆ ਕਰਾਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਪੰਥ ਤੋਂ ਅਡ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਤੌਰ ਪਰ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਹੇਠ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਸਹਾਇ ਅਕਾਲ ਸਹਾਇ
ਤਖਤ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗਾ ਸਾਹਿਬ ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ

"ਹਮ ਜੁਮਲੇ ਸਿੰਘਾਨ ਪੁਜਾਰੀਅਨ" ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗਾ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਾ ਬਾਬਾ ਅਟਲ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ, ਵਾ ਝੰਡਾ ਬੁੰਗਾ ਸਾਹਿਬ, ਵਾ ਸ਼ਹੀਦ ਬੁੰਗਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਮੁਲਾਹਜੇ ਕਾਰਵਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਸਕਤ੍ਰ ਕਾਂਕੀਆਂ। ਮਾਲੂਮ ਹੂਆ ਕਿ ਇਸ ਸ਼ਖਸ ਨੇ ਚੰਦ ਜਗ੍ਹਾਂ ਬਰਖਲਾਫ ਗੁਰ ਇਸ਼ਟ ਕੇ ਤੌਹੀਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਵਾ ਗੁਰ ਅੰਸ, ਵਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੇ ਤਹਿਰੀਰ ਵਾ ਤਕਰੀਰ ਕੀਆ ਹੈ ਜਿਸ ਸੇ ਸਾਬਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਕਾ ਏਤਕਾਦ ਸਿਖੀ ਧਰਮ ਸੇ ਬਿਲਕੁਲ ਬਰਖਲਾਫ ਹੈ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹਮ ਤਮਾਮ ਪੂਜਾਰੀਅਨ ਵਾ ਗ੍ਰੰਥੀਅਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਹਾਇ ਅਮਦੂਹ ਸੇ ਅਲਹਿਦਾ ਕੀਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਹਾਇ ਮੌਸੂਫ ਮੇਂ ਉਸ ਕੀ ਅਰਦਾਸ ਨਾ ਹੋ ਗੀ ਵਾ ਬਰਤਾਉ ਨਾ ਹੋ ਗਾ। ਤਮਾਮ ਸਿੰਘਾਨ ਕੋ ਵਾਜ਼ਿਆ ਰਹੇ ਕਿ ਕੋਈ ਸ਼ਖਸ ਉਸ ਕਾ ਪੈਰੋਕਾਰ ਨਾ ਹੋ ਜੋ ਸ਼ਖਸ ਉਸ ਕੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰੇਗਾ ਵੋਹ ਭੀ ਬੇਮੁਖ ਔਰ ਲਾਇਕ ਤਨਖਾਹ ਪੰਥ ਕੇ ਸਮਝਾ ਜਾਇਗਾ ਔਰ ਵੈਸਾ ਹੀ ਸਲੂਕ ਉਸ ਕੇ ਸਾਥ ਭੀ ਕੀਆ ਜਾਏਗਾ।

ਫ਼ਕਤ ਬਤਾਰੀਖ ਸਤਵੀਂ ਮਾਹ ਚੇਤ ਸੰਮਤ ੪੧੮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹੀ ਮੁਤਾਬਕ ੧੮ ਮਾਰਚ ਸੰਨ ੧੮੮੭ ਈ: ਦਸਤਖਤ ਹਾਜ਼ਰੀਨ, ਸਿੰਘਾਨ ਔਹਦੇਦਾਰਨ ਵਾ ਗ੍ਰੰਥੀਆਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਪਰ ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਸਚ ਮੁਚ ਹੀ ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕਸੂਰ ਹੋਵੇਗਾ ! ਜਿਸ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਗਲਤ ਵਰਤੋਂ ਭੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਗਲਤ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਪੰਥ ਦੇ ਸਚੇ ਸੁਚੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਬਾਕੀ ਨਾ ਛਡੀ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਤਕਾਰ ਚਲਿਆ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਵਾਰ ਸੀ। ਪਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿਰਦੋਸ਼ਤਾ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਬੜਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰੰਤੂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਕਰ

ਵੈਸਾਖੀ ਦੇ ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਧੜਿਆ ਦੇ ਭਾਰੀ ਇਕਠ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਸਵਾਲਾਂ ਪਰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਵੀਚਾਰਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਇਜਲਾਸ ਲਾਲਾ ਬਾਸ਼ੀ ਰਾਮ ਦੇ ਮਕਾਨ ਪਰ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲਾ, ਰਾਜ ਪੁਰਾ, ਜਲੰਧਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਤਰਨਤਾਰਨ, ਅੰਬਾਲਾ ਤੇ ਭਿੰਡਰਾ ਆਦਿਕ ਥਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ੧੯ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਇਜਲਾਸ ਗਿਆਨੀਆਂ ਦੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਦੇਲਾ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਸਵਾਲ ਪਰ ਖੂਬ ਖੱਪ ਪੈਂਦੀ ਰਹੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਪਰ ਸਖਤ ਨੁਕਤਾ ਚੀਨੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਗਲੇ ਦਿਨ ਦੇ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਤੇ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਖਾਸ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਹੀ ਨਾ ਆਉਣ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਵਿਰੁਧ ਫਿਰ ਫੈਸਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੱਠ ਸਫੇ ਦਾ ਇਕ ਟ੍ਰੈਕਟ ਵੰਡਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਪਰ ੪੦ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਏ ਗਏ ਸਨ।

ਬਹੁਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਨਾ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਨਮੂਨੇ ਮਾਤ੍ਰ ਕੁਝ ਦੋਸ਼ ਹੇਠ ਦਰਜ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

੨. ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਕਾਰਰਵਾਈ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੱਥ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਆਪਾ ਧਾਪੀ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ?

੬. ਜੋ ਸ਼ਖਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਤੱਕੀਆ (ਗਦੇਲਾ) ਲਗਾ ਕੇ ਬੈਠੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਬਬੇਕ ਲਗਾਨਾ ਚਾਹੀਦੇ ?

੭. ਜੋ ਸ਼ਖਸ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਿਨਾ ਬਾਰਵੀਂ ਤੇਰਵੀਂ ਜਾਂ ਚੌਧਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਮੰਨੇ ਜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਅਖਾਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਕੀ ਦੰਡ ਲਗਾਨਾ ਚਾਹੀਏ ?

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੮. ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ ਜਿਹੜਾ ਜਨੇਊ ਪਾਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਕੀ ਬਬੇਕ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਹੈ?

੯. ਜੋ ਸ਼ਖਸ ਦਾਹੜੀ ਨੂੰ ਵਸਮੇਂ ਆਦਿਕ ਰੰਗ ਨਾਲ ਰੰਗੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ?

੧੦. ਜੋ ਸ਼ਖਸ ਕਿਸੇ ਤਖਤ ਜਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਮਹੰਤ ਹੋ ਕੇ ਪਥਰਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਟੰਨ ਟੰਨ ਪੂੰ ਪੂੰ ਕਰਕੇ ਪੂਜਾ ਕਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸਮਝਨਾ ਚਾਹੀਏ ਜਾ ਖਾਰਜਾ ਇਹ ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੰਮਤ ੧੯੪੪ ਵਿਚ ਛਪਿਆ।

ਇਸ ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਗਿ: ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਅਖਬਾਰ ਦਾ ਇਕ ਖਾਸ ਜ਼ਮੀਮਾ ਛਾਪਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸ ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਕ ਸੁਪਨ ਨਾਟਕ ਭੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹੰਕਾਰ ਤੇ ਦੰਭ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਤਿ ਔਰ ਸੁਹਿਰਦਾ ਨੂੰ ਕਲੱਪਤ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਵਾਦ ਕਰਾਇਆ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਿਕ੍ਰਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਸਮਝਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਗਿ: ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਵੇਰ ਆਪਣੇ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਨਾਟਕ ਚੰਦਰ ਪ੍ਰਬੋਧ ਨਾਟਕ ਵਾਂਗ ਹੀ ਗੁਣਾਂ ਔਗਣਾਂ ਦਾ ਸੰਵਾਦ ਰੂਪ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਬੇਦੀ ਜੀ ਦੀ ਤਸਲੀ ਨਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੋਟਿਸ ਦੇ ਕੇ ਗਿ: ਜੀ ਪਰ ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੀ ਇਕ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਅਨਹਾਨੀ ਦਾ ਮੁਕਦਮਾ ਦਾਇਰ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਗਿ: ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਗਰੀਬ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁਕਦਮੇ ਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਜਾਲ ਵਿਛਾਇਆ ਗਿਆ।

"ਜਿਸ ਹਥ ਜੋਰ ਕਰ ਵੇਖੈ ਸੋਇ"

'ਜਿਸ ਕੀ ਲਾਠੀ ਉਸ ਕੀ ਭੈਂਸ' ਦੇ ਅਖਾਣ ਅਨਸਾਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਸਰਮਾਇਆ ਸੀ ਕਾਨੂੰਨ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਕਾਫੀ ਤੰਗ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਗਿ: ਜੀ ਨੂੰ ੫੧) ਰੁਪਏ ਜ਼ੁਰਮਾਨਾ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਜੋ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਪਰ ਮਾਫ ਹੋ ਗਿਆ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮਾ ਬਾਵਾ ਉਦਜ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਰੁਪਇਆ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਫਰੀਦਕੋਟ ਤੇ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੀ ਖਰਚ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਗਿ: ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਸਮਝ ਕੇ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਦੌੜ ਅਤੇ ਸ: ਬਿਕ੍ਰਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਲੰਧਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਕਾਫੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਹੌਸਲਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੁਕਦਮੇਬਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਹਥੋਂ ਨਹੀਂ ਛਡਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਕੌਮ ਦਾ ਕਾਫੀ ਰੁਪਇਆ ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਖਰਚ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਦੋ ਵਡੇ ਧਨੀਆਂ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਫਰੀਦਕੋਟ ਤੇ ਬੇਦੀ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਪੰਥ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਕਢਣ ਲਈ ਵਿਤੋਂ ਵਧ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਪ੍ਰੰਤੂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ, "ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭ ਕੋ ਉਪਰ ਸਚ ਆਚਾਰ" ਸਚਾਈ ਸਭ ਤੋਂ ਉਚੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਧਨ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਆਦਿਕ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਚ ਦੀ ਉਚਾਈ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀਆਂ। ਇਸ ਝਗੜੇ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿਤੀ।

"ਸਚਿਆਈ ਸੌ ਪੜਦਾ ਪਾੜ ਕੇ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ"

ਜਦ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿ: ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਚਾਈ ਪਰ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਥ ਨੂੰ ਚੜਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਦਾ ਚਾਉ ਤੇ ਉਮਾਹ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੰਘ ਸੰਭਾਵਾਂ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲਾਹੌਰ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਗਿ: ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅਖਬਾਰ ਖਾਲਸਾ ਨੇ ਸਚਾਈ ਅਤੇ ਝੂਠ ਵਿਚ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਈ। ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਦੀ ਅਸ਼ਾਇਤ ਭੀ ਵਧ ਗਈ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਅਖਬਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦੇਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਲਿਖਿਆ:-

੧. ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਦੇ ਪੋਪਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਅਤੇ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹੁਲਾਸ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਜੰਮੇ ਹੋਏ ਦੁਧ ਵਿਚ ਮਧਾਣੀ ਪਾ ਕੇ ਰਿੜਕਣ ਨਾਲ ਮੱਖਣ ਤੇ ਛਾਹ ਅੱਡ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖ ਅੱਡ ਅੱਡ ਨਿਤ੍ਰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਆਦਿ।

੨. ਜਨਮ ਸੰਸਕਾਰ ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣ ਲਗ ਪਏ ਹਨ।

੩. ਪੰਜ ਵਿਆਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਏ।

੪. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਲੋਂ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਪ੍ਰੀਤੀ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੌਮੀ ਮੁਹਬਤ ਹਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

੫. ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਪਰ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦਾ ਲਗਣਾ ਇਸ ਪਤ੍ਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਨੇ ਹਟਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਬੁਤ ਪ੍ਰਸਤੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪਰਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਭੀ ਇਸ ਪਤ੍ਰ ਦੀ ਪਰਾਰਥਨਾ ਨਾਲ ਘਟ ਗਈ ਹੈ।

੬. ਸਭ ਤੋਂ ਵਧਕੇ ਇਸ ਪਤਰ ਨੇ ਇਹ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਜੋ ਗੁਦੇਲਾ ਵਿਛਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਠਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਰੀਪੋਰਟ ਤੋਂ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ ਦਾ ਕਿਨਾ ਪਰਭਾਵ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮਿਰਤਸਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਫਰੀਦਕੋਟ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਕੇ ਪੰਥ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸਲਾਹਾਂ ਦੀ ਘਟ ਹੀ ਪਰਵਾਹ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੋ ਜਾਗਰਤਾ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਉਸਦਾ ਸਦਕਾ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਮੋਰਚਾ ਛੂਤ ਛਾਤ ਹਟਾਉਣ ਦਾ ਸੀ ਜੋ ਅਜੇ ਤਕ ਫਤਹਿ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲਾਹੌਰ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਸਬੰਧਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਾਜਪੁਰਾ, ਖੰਨਾ, ਦਾਉਦਪੁਰ, ਸਲੌਦੀ, ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ, ਰੋਪੜ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਮੋਦੇ, ਸਿਆਲ ਕੋਟ, ਭਿੰਡਰ ਆਦਿਕ ਦੇ ਨਾਮ ਵਰਨਣ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹਨ। ਇਥੇ ਇਹ ਪਰਗਟ ਕਰਨਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲਹੌਰ ਦੇ ਔਹਦੇਦਾਰ ਕਿਹੜੇ੨ ਸਜਨ ਸਨ:

ਪ੍ਰਧਾਨ:— ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ ਭਦੌੜ।

ਮੀਤ ਪਰਧਾਨ:— ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘਰਜਾਖ, ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਨਰੇਰੀ ਮਜਿਸਟਰੇਟ ਅੰਮਿਰਤਸਰ, ਭਾ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ ਲਹੌਰ।

ਚੀਫ ਸਕਤਰ:— ਭਾ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਰੋਫੈਸਰ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ ਲਹੌਰ।

ਜਾਇੰਟ ਸਕਤ੍ਰ:— ਭਾਈ ਮਈਆ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਬੁਕ ਡਿਪੋ।

ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਸਕਤ੍ਰ:— ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਫਤਰ ਅਕਾਊਟੈਂਟ ਜਨਰਲ।

ਖਜ਼ਾਨਚੀ:— ਭਾਈ ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਫਤਰ ਸਿਵਲ ਮਿਲਟਰੀ ਗਜ਼ਟ ਲਹੌਰ।

ਜ਼ੁਮੇਵਾਰ ਫੰਡ:— ਸ: ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਵਾਨ ਪਟਿਆਲਾ।
ਸ: ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਜ਼ੀਰ ਨਾਭਾ।
ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਪੂਰਥਲਾ।

ਕਾਰਜ ਸਾਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘਰ ਜਾਖ ਸਨ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਵਿਚ ਬਾਬੂ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਕੀਲ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਤੇ ਗਿ: ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਭੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਸੇਵਕਾਂ ਨੇ ਲਿਖਕੇ ਅਤੇ ਬੋਲਕੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਠੀਕ ਰਾਹ ਪਰ ਤੋਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਪਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਇਕ ਖਾਲਸਾ ਪਰੈਸ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਖਬਾਰ, ਰਸ ਲੇ, ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਾਪ ਕੇ ਮੁਫਤ ਵੰਡੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਪਰੈਸ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰਖਣ ਲਈ ਇਕ ਪਰੈਸ ਕਮੇਟੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਛਪਾਈ ਲਈ ਅਡ ਅਡ ਸਲਾਹਕਾਰ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਛਪਾਈ ਦੇ ਕੰਮ ਲਈ ਭਾ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਭਾ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਛਪਾਈ ਵਾਸਤੇ ਮਿः ਜੇ ਕੈਂਬਲ ਪਰੋਫੈਸਰ ਸਾਇੰਸ ਗੌਰਮੈਂਟ ਕਾਲਜ ਲਹੌਰ ਤੇ ਸੋਢੀ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀ. ਏ. ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਚਿ ਤਰਜਮੇ ਕਰਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਿः ਐਮ. ਮੈਕਾਲਫ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਸੀ। ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲਹੌਰ ਨੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਜਜ਼ਬ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਬੜਾ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅਨਮਤੀਆਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤੋੜ ਉਤਰ ਦਿਤਾ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੋਢੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗਿः ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾः ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮਿः ਮੈਕਾਲਫ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਦੇ ਨਾਮ ਵਰਣਨ ਯੋਗ ਹਨ।

ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲਹੌਰ ਨੇ ਪੰਥ ਦੀ ਜੋ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਉਸਦਾ ਮੋਟਾ ਮੋਟਾ ਵੇਰਵਾ ਉਪਰ ਆ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੰਮ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅਮਿਰਤਸਰ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਮਿः ਮੈਕਾਲਫ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਰੇਰਣਾ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਅੰਗਰਜ਼ੀ ਵਿਚ ਲਿਖਵਾਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਵਡੇ ਕੰਮਾਂ ਬਾਰੇ ਇਥੇ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਮੈਕਾਲਫ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਤਹਾਸ

ਮਿ: ਮੈਕਾਲਫ ਸਾਹਿਬ ਆਇਰਲੈਂਡ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ੨੯ ਸਤੰਬਰ ਸੰः ੧੮੩੭ ਈः ਨੂੰ ਆਇਰਲੈਂਡ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਆਈ. ਸੀ. ਐਸ. ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਚਿ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਲਗ ਗਏ। ਕੁਝ ਸਾਲ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਰਹਿਕੇ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਡਵੀਜਨਲ ਜਜ ਬਣ ਗਏ।

ਮਿः ਮੈਕਾਲਫ ਸਾਹਿਬ ਬੜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਲਿਖਣ ਵਲ ਹੀ ਲਗੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਲਹੌਰ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਗਿः ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿਕ ਸਿਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਹੋਈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਿਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਪੜਨ ਤੇ ਸਮਝਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ। ਸਿਖ ਧਰਮ ਦਾ ਆਪ ਪਰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਨੂੰ ਆਪ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆ ਸਭ ਕੌਮਾਂ ਤੋਂ ਵਧ ਮਹਾਨਤਾ ਭਰਿਆ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਇਤਹਾਸ ਬਨਾਉਣ ਵਿਚ ਕਮਾਲ ਕਰ ਦਿਤੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਇਤਹਾਸ ਨੂੰ ਸੋਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਮਿः ਮੈਕਾਲਫ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸਿਖ ਪੰਥ ਦੀ ਕਲਮ ਦਵਾਰਾ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਆਪ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਸਿਖ ਧਰਮ ਸਬੰਧੀ ਵਾਕਫੀਅਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸਿਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਖੋਜ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੁਆਦ ਆਉਣ ਲਗ ਪਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਨੌਕਰੀ ਛਡ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਵਕਤ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਗਾਉਣ ਲਗ ਪਏ। ਸਿਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜੇ ਲਿਖੇ ਲੋਕ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਤੋਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਾਣੂ ਹੋਣ। ਇਥੇ ਇਹ ਗਲ ਭੀ ਸਮਝ ਲੈਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫਾਰਸੀ, ਉਰਦੂ, ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤਾਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਦੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਪੁਸਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਪਰਭਾਵ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਐਨ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਲਿਖਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਮਿ: ਮੈਕਾਲਫ ਨਾਲੋਂ ਯੋਗ ਸਜਣ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਖਾਸ ਗਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੈਕਾਲਫ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕਾਫੀ ਲਗਨ ਸੀ। ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸਮਝਣ ਲਈ ਮਿ: ਮੈਕਾਲਫ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਭਾ ਪਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਵਸ਼ਸ਼ ਸਿਖਿਆ ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲੈ ਲਈ ਅਤੇ ਆਪ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਨਾਭੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਖੋਜ ਕਰਨ ਦਾ ਹੋਰ ਭੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਹੀ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖਣੀਆ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਸਿਖ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਲਿਖੀ ਆਪ ਦੀ "ਸਿਖ ਰਿਲੀਜਨ" (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ) ਪੁਸਤਕ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਈ। ਖੋਜ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮਿਸਟਰ ਮੈਕਾਲਫ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਮਿਲੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸੋਧ ਕੇ ਛਾਪਿਆ। ਇਹ ਭੀ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕ ਹੈ ਜੋ ਮਿ: ਮੈਕਾਲਫ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਖੋਜ ਦਾ ਹੀ ਫਲ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਭਾ ਆਦਿ ਮਿ: ਮੈਕਾਲਫ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਗਿ: ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਆਪ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਸਿਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਮਿ: ਮੈਕਾਲਫ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਯੋਗ ਸੇਵਾ ਲਈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਖੋਜੀ ਵਿਦਵਾਨ ੧੫ ਮਾਰਚ ੧੯੧੩ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ। ਦੁਖ ਦੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਮਿਸਟਰ ਮੈਕਾਲਫ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਜੋ ਟੀਕਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਹ ਸੰਪੂਰਨ ਨ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਸਿਖ ਕੌਮ ਨੇ ਭੀ ਇਸ ਵਿਦਵਾਨ ਦੀ ਉਹ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਜੋ ਪਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ।

ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨਾ ਹਰ ਸਿਖ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ

ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਤੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਚਾਲੂ ਰਖਣ ਸਬੰਧੀ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਜੀਠੀਆ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਅਖੋਂ ਉਹਲੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਆਪ ਜੀ ਨਰਮ ਖਿਆਲੀਏ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਗਲ ਤਾਂ ਹਰ ਸਮਝਦਾਰ ਸਿਖ ਅਨਭਵ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੀ ਉਨਤੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕੁਟ ਕੁਟ ਕੇ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਯੋਗ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਵਿਦਿਅਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੇਵਾ ਭੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹੈ। ੧੯੦੩ ਤੋਂ ਅਜ ਤਕ ਇਹ ਪੰਥਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਅਨ ਪੜ੍ਹਤਾ ਵਿਰੁਧ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ੧੯੦੮ ਵਿਚ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ ਜੋ ਹਰ ਸਾਲ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦਿਅਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਨਵਾਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਉਮਾਹ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਕਈ ਆਸ਼ਰਮ ਭੀ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਖ ਪੰਥ ਦੀ ਉਨਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਸਿਖੀ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਤੇ ਸਿਖੀ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਹਿਤ ਭੀ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਰਖ ਕੇ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਉਦਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਤ ਭੇਦ ਹੋਵੇ ਪਰੰਤੂ ਆਪਣੇ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਪਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਯਤਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜਾਰੀ ਰਖੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਗੱਲ ਮਾਣ ਨਾਲ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਸੋਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੁਣ ਤਕ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਲਿਟ੍ਰੇਚਰ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਉਣ ਤੇ ਛਪਵਾਉਣ ਵਿਚ ਭੀ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਡਾ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮਈ ਲੇਖਣੀ ਨੇ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਇਸ ਉਦਮ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਉਘਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਕਈ ਮਨੋਹਰ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਪੰਥ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਦੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਟਾਰੀ, ਸੰਤ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਮਾਲੀਆ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਗੀ, ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਮ ਖਾਸ ਤੌਰ ਪਰ ਵਰਨਣ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹਨ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵੱਲ ਜੋ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਸਿੰਧ ਦੇ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਇਹ ਭੀ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਖਾਸ ਵਰਣਨ ਯੋਗ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਹੈ।

ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਰ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਪਰ ਪੁਜਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੇ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਰੋਧੀ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡੇ ਦਾ ਬੜੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਖੋਜੀ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਗਿ: ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿਕ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੈਸ ਤੇ ਪਲੇਟ ਫਾਰਮ ਰਾਹੀਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਪਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਢੁਕਵਾਂ ਉਤਰ ਦਿਤਾ। ਸਿੱਧੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਨੇ ਹੁਣ ਇਕ ਨਵੀਂ ਚਾਲ ਚਲੀ। ਵਪਾਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂ ਬਹੁਤੇ ਧਨਾਢ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਿਦਯਕ ਸੰਸਥਾ.ਾਂ ਦਾ ਜਾਲ ਫੈਲਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੱਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ। ਇਸ ਨਵੀਂ ਚਾਲ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਪੈਣ ਲੱਗਾ। ਉਧਰ ਚੋਣਵੇਂ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਏ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਘਟਨ ਲਗਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਚਿੰਤਾ ਜਨਕ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਪੰਥ ਦੇ ਸਿਆਣੇ ੨ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਵਿਦਜਕ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਭੀ ਗਵਾਂਢੀ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਜੀਵਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਅਗਵਾਈ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਪੰਥਕ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਸਦੇ ਪੱਤਰ ਭੇਜ ਕੇ ਮਲਵਈ ਬੁੰਗਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਇਕੱਠ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸਾਰੇ ਮੁਖੀ ਇਸ ਗਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ੩੦ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੦੨ ਈਸਵੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ* । ੨੯ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਉਸੇ ਦਿਨ ਦੀਵਾਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਨਵੇਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ।

ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੇ ਮੁਖ ਮਨੋਰਥ ਇਹ ਪਰਗਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ:—

੧. ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਆਤਮਕ, ਮਾਨਸਕ, ਸਦਾਚਾਰ, ਵਿਦਜਕ, ਭਾਈਚਾਰਕ ਤੇ ਪਦਾਰਥਕ ਬ੍ਰਿਧੀ ਤੇ ਭਲਾਈ ਲਈ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਨਾ ।

੨. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ।

੩. ਗੁਰਬਾਣੀ, ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ।

੪. ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਦੇ

(ੳ) ਰਾਜਸੀ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨਾ ।

(ਅ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ।

(ੲ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਲਈ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਵਿਧਾਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਯਤਨ ਕਰਨੇ ।

ਜਿਹਾ ਕਿ ਉਪਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਵਿਦਜਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਤ ਕਰਨ ਦੀ ਖਤਰਨਾਕ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲਾਂ ਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਲਈ ਉਦਮ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੈਸੀ ਮਹਾਨ ਵਿਦਜਕ ਸੰਸਥਾ ਇਸੇ ਉਦਮ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਭੀ ਸਿੱਖ ਵਿਦਜਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਮਾਣ ਨਾਲ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦਜਕ ਮੈਦਾਨ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਗਵਾਂਢੀ ਕੌਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘਿਆ। ਇਹ ਵਿਦਜਕ ਮੁਕਾਬਲਾ ਇਕ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ

---

*ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾ: ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਗੜੀਆਂ (ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ) ਅਤੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਸੋਢੀ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀ. ਏ. ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਜੀਠੀਆ ਚੁਣੇ ਗਏ। ੧੯ ਸਜਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਕਾਰ ਸਾਧਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਕੇ ਜਥੇਬੰਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਉਦਮ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਮੁਚੇ ਤੌਰ ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਸੂਬੇ ਲਈ ਬੜਾ ਲਾਭਵੰਦਾ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਇਕ ਕੌਮ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਵਿਤੋਂ ਵਧ ਯਤਨ ਕੀਤੇ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਗਵਾਂਢੀ ਕੌਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਪਿਛੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ੧੯੪੧ ਦੀ ਮਰਦਮ ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਅਗੇ ਲੰਘ ਗਏ। ਕੁਝ ਅੰਕੜੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:—

ਕੌਮ	ਫੀ ਸਦੀ	ਮਰਦ	ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ
ਸਿੱਖ	੧੭.੦੩	੧੨.੧੩	੪.੯੦
ਹਿੰਦੂ	੧੬.੩੫	੧੧.੮੯	੪.੪੬
ਈਸਾਈ	੭.੭੬	੪.੭੯	੩.੦੭
ਮੁਸਲਮਾਨ	੬.੯੭	੫.੫੨	੧.੪੫

ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਖਤਮ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘੱਟ ਰਹੀ ਸੀ। ੧੯੦੧ ਦੀ ਜਨ ਸੰਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਕ ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਘਟ ਕੇ ੨੧੯੫੩੩੯ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ੧੯੪੧ ਵਿਚ ਫਿਰ ੫੬੯੧੪੪੭ ਤੱਕ ਪੁਜ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਕੜਿਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਿਰੋਧੀ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤੋੜ ਉਤਰ ਨਾ ਦਿੰਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਹਸਤੀ ਕਾਇਮ ਰਖਣੀ ਕਠਨ ਸੀ। ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਭੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਫੈਲਾਉਣ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਕਾਫੀ ਉਦਮ ਕੀਤਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਸ ਜਮਾਤ ਪਰ ਪਿਛੇ ਖਿੱਚੂ ਅਮੀਰ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ੧੯੦੪ ਵਿਚ ਰਜਿਸਟਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਾਧਾਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਪਰ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਗਾ ਦਿਤੀਆਂ। ਇਥੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਸੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਦੀ ਠੀਕ ਅਗਵਾਈ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਬਹੁਤਾ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੱਲ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਰਾਜਸੀ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੇ ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਜੈਸੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਖੜੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਤੋਂ ਰਾਜਸੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਖੋਹ ਲਿਆ।

ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਵਿਦਯਕ ਸੰਸਥਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬਿਲਡਿੰਗਾਂ, ਤੇ ਖੁਲੀਆਂ ਗਰਾਊਂਡਾਂ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ ਪਰ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਖਿਆਲ ਪਰਚਲਤ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਯਤਨ ਦਾ ਫਲ ਹੈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਵੇਂ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਉਨਤੀ ਲਈ ਅਪਣੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਹੁਣ ਤਕ ਕਾਫੀ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਪਰਗਟ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲਹੌਰ ਦੇ ਪਰਬੰਧਕਾਂ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਗਿ: ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿਕ ਸਜਨਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਦਯਕ ਸੰਸਥਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਕੇਂਦਰੀ ਸਿਖ ਜਥੇਬੰਦੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਲਹੌਰ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਖੋਹਲਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿਖ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ੧੮੯੦ ਈ: ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲਹੌਰ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅਸਥਾਪਨ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਜਿਸਦੇ ੧੨੧ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ੨੨ ਫਰਵਰੀ ੧੮੯੦ ਈ: ਨੂੰ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ

Col. W. R. M. Holroyd director Public Instruction Punjab.

ਪਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਆਪ ਦੇ ਵਲਾਇਤ ਚਲੇ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ W.H. ਰਾਟੀਗਨ ਬੈਰਿਸਟ੍ਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਲਹੌਰ ਬਣੇ ਅਤੇ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ ਭਦੌੜ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਜਦ ਇਹ ਕਮੇਟੀ ਬਣ ਗਈ ਤਾਂ ਥਾਂ ਥਾਂ ਇਹ ਝਗੜਾ ਚਲ ਪਿਆ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਬਣੇ ਜਾਂ ਲਹੌਰ ਵਿਚ? ਸਿਖ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਭੀ ਅਨਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਬਿਨਾ ਇਹ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ ਸਕਦਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਇਕ ਐਡਰਸ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਸਿਖ਼ਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇ। ਪਹਿਲੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਾਮ ਬਾਗ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਾਲਜ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀ ਪਰੰਤੂ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਇਹ ਪਰਵਾਨ ਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਪਸੰਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਖਰੀਦ ਲਿਆ ਤੇ ੫ ਮਾਰਚ ੧੮੯੨ ਈ: ਨੂੰ ਕਾਲਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ ਗਈ।

੧੪ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਕੌਂਸਲ ਬਣਾਕੇ ਰਜਿਸਟ੍ਰ ਕਰਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਇਜਲਾਸ ੧੯ ਦਸੰਬਰ ੧੮੯੨ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਧ ਹੋਇਆ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਭੀ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲਹੌਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ। ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ੧੯੦੨ ਵਿਚ ਬਣਿਆ ਤੇ ਜਦ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲਹੌਰ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਵਰਕਰ ਚਲਾਣੇ ਕਰ ਗਏ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਡਾਵਾਂ ਡੋਲ ਹਾਲਤ ਵੇਖਕੇ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਉਪਰ ਲਿਖੀ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਪਰਗਟ ਹੋਇਆ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲਹੌਰ ਨੇ ਪੰਥਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਜਿਥੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਉਥੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੇ ਕੰਮ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਮੈਕਾਲਫ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸੋਂ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਲਿਖਵਾਉਣਾ ਸੀ।

ਇਥੇ ਇਹ ਪਰਗਟ ਕਰਨਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਰ ਪਿਛੇ ਖਿਚੂ ਤੇ ਵਡੇ ਮਾਇਆ ਧਾਰੀਆਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਉਤਨੀ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਉਮੀਦ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੮ ਅਗਸਤ ੧੮੯੮ ਈ: ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਬਿਕ੍ਰਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਰੀਦਕੋਟ ਗੁਰਪੁਰੀ ਸਿਧਾਰ ਗਏ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਧਮ ਪੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਇਸ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕਦਮ ਰਖਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਫਰੀਦਕੋਟ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਪੰਥ ਭਲਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਟੀਕਾ ਕਰਾ ਕੇ ਕੀਤਾ।

ਉਪਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮ ਵਰਕਰ ਕਾਫੀ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਦੀਵਾਨ ਤਰਕੀ ਕਰਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਧੀਰੇ ਧੀਰੇ ਇਸ ਨਾਲ ੩੮ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਸਬੰਧਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ:—

	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ		ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ
੧.	ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੨.	ਲਾਹੌਰ
੩.	ਸਯਦ ਕਸਰਾਂ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ	੪.	ਬੁਤਾਲਾ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ)
੫.	ਬੋਪਾਰਾਇ (ਲੁਧਿਆਣਾ)	੬.	ਪਟਿਆਲਾ
੭.	ਫਿਰੂਕਾ (ਸ਼ਾਹਪੁਰ)	੮.	ਕੋਹਾਟ
੯.	ਖੇਮ ਕਰਨ (ਲਾਹੌਰ)	੧੦.	ਮੋਗਾ (ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ)
੧੧.	ਸ਼ਿਮਲਾ	੧੨.	ਪਿਸ਼ਾਵਰ
੧੩.	ਪਿਸ਼ਾਵਰ (ਸਦਰ)	੧੪.	ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ
੧੫.	ਨਾਗੋਕੇ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ)	੧੬.	ਸ਼ਾਮ ਨਗਰ
੧੭.	ਕਠਾਣੀਆਂ	੧੮.	ਸਰਾਲੀ
੧੯.	ਤਿਮੋਵਾਲ	੨੦.	ਭਿਟੇ ਵੱਢ
੨੧.	ਮੁਛਲ	੨੨.	ਮੀਆਂਵਿੰਡ
੨੩.	ਗੁਜਰਖਾਨ	੨੪.	ਜਿਹਲਮ
੨੫.	ਬਲਕੇਸ (ਜਿਹਲਮ)	੨੬.	ਲੁਧਿਆਣਾ
੨੭.	ਬਹਿਲੋਲਪੁਰ	੨੮.	ਕਕੜਵਾਲ
੨੯.	ਕਾਜਲਾ	੩੦.	ਰੋਪੜ
੩੧.	ਬਹਾਦਰਪਰ	੩੨.	ਬੜੰਬਰ
੩੩.	ਭਸੌੜ	੩੪.	ਫਤਹਿਗੜ (ਸਰਹਿੰਦ)
੩੫.	ਬੜਕੀ (ਗੁਜਰਖਾਨ)	੩੬.	ਮੀਆਂ ਮੀਰ
੩੭.	ਰਿਆਸਤ ਨਾਹਣ	੩੮.	ਪਮਾਲ (ਲੁਧਿਆਣਾ)
੩੯.	ਮਨਸੂਰ	੪੦.	ਦਾਖਾ
੪੧.	ਘਨੌਰੀ ਖੁਰਦ	੪੨.	ਘਨੌਰੀ ਕਲਾਂ
੪੩.	ਬਨਲਾ (ਨਾਭਾ)	੪੪.	ਕੈਰੋਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੪੫.	ਸਿਲ ਵਾਲੀ	੪੬.	ਲਾਇਲਪੁਰ
੪੭.	ਨਾਉਧੋਣੀ (ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ)	੪੮.	ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ
੪੯.	ਮਹਰਾਜ (ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ)	੫੦.	ਤਰਨਤਾਰਨ
੫੧.	ਸੋਹਲ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ)	੫੨.	ਸਿਆਲਕੋਟ
੫੩.	ਅੰਬਾਲਾ ਛਾਉਣੀ	੫੪.	ਜੰਮੂ (ਕਸ਼ਮੀਰ)
੫੫.	ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ	੫੬.	ਅਜਮੇਰ
੫੭.	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ	੫੮.	ਬੰਨੂ
੫੯.	ਬਾਗੜੀਆਂ	੬੦.	ਬੂਟਰ (ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ)
੬੧.	ਭਾਈ ਰੂਪਾ (ਨਾਭਾ)	੬੨.	ਚਕਰਮ ਦਾਸ (ਸ਼ਾਹਪੁਰ)
੬੩.	ਸਾਹੀਵਾਲ	੬੪.	ਹਡਾਲੀ
੬੫.	ਮਿਠਾ ਟਿਵਾਨਾ	੬੬.	ਮੋਦੇ
੬੭.	ਦਾਉਦਪੁਰ	੬੮.	ਭਿੰਡਰ
੬੯.	ਕੋਇਟਾ	੭੦.	ਰਾਜਪੁਰਾ
੭੧.	ਰਿਆਸਤ ਪੁਣਛਾ	੭੨.	ਚਕਵਾਲ
੭੩.	ਸਹਾਰਨਪੁਰ	੭੪.	ਮੁਕਤਸਰ
੭੫.	ਹਾਫਜ਼ਾਬਾਦ	੭੬.	ਅਰੀਰਾ
੭੭.	ਮੁਲਤਾਨ	੭੮.	ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ
੭੯.	੧੪ ਨੰਃ ਸਿਖ ਪਲਟਨ	੮੦.	ਬਨੀਲ (ਜਹਲਮ)
੮੧.	ਜੰਦਰਾਕਾ (ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ)	੮੨.	ਘੁੰਘਰੀਲਾ (ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ)
੮੩.	ਗਲੋਈਆਂ (ਸਿਆਲਕੋਟ)	੮੪.	ਛੀਨਾ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ)
੮੫.	ਘਰਜਾਖ	੮੬.	ਮੇਗਨ (ਜਿਹਲਮ)
੮੭.	ਪਿਨਵਾਲ (ਜਿਹਲਮ)	੮੮.	ਭਾਗੋ ਮਾਜਰਾ
੮੯.	ਸਯਦ (ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ)	੯੦.	ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ
੯੧.	ਸ਼ਾਮ ਨਗਰ	੯੨.	ਕਪੂਰਥਲਾ
੯੩.	ਖਰੜ	੯੪.	ਨਾਰੰਗਵਾਲ (ਲੁਧਿਆਨਾ)
੯੫.	ਕੀਰਤਪੁਰ	੯੬.	ਸਿਧਵਾਂ
੯੭.	ਫਿਲੌਰ	੯੮.	ਬਾਬੇ ਕੀ ਬੇਰ
੯੯.	ਜਲੰਧਰ	੧੦੦.	ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ (ਕਸ਼ਮੀਰ)
੧੦੧.	ਡਿੰਗਾ	੧੦੨.	ਖਾਰੀਆਂ
੧੦੩.	ਮੁਲਤਾਨ ਛਾਉਣੀ	੧੦੪.	ਰੰਧਾਵਾ (ਸਿਆਲਕੋਟ)
੧੦੫.	ਭਾਗੋਵਾਲ (ਗੁਜਰਾਤ)	੧੦੬.	ਪੀਨਾਂਗ
੧੦੭.	ਪਿੰਡ ਦਾਦਨ ਖਾਨ	੧੦੮.	ਦਾਰੂਲ (ਪਟਿਆਲਾ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੦੯. ਦੀਪਾਲਪੁਰ (ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ) ੧੧੦. ਡੇਰਾ ਖਾਲਸਾ(ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ)
੧੧੧. ਕਸੌਲੀ ੧੧੨. ਸ਼ੰਕਰ · (ਜਲੰਧਰ)
੧੧੩. ਸਿੰਘਪੁਰਾ ੧੧੪. ਗਾਲਬ ਕਲਾਂ (ਲੁਧਿਆਣਾ)
੧੧੫. ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ੧੧੬. ਗੁਜਰਵਾਲ (ਲੁਧਿਆਣਾ
੧੧੭. ਛਜਲ ਵਡੀ।

ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ੨ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣਾਏ, ਸਕੂਲ ਖੋਹਲੇ, ਧਰਮਸਾਲਾਂ ਬਣਾਈਆਂ, ਹਸਪਤਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ। ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਵਿਸਥਾਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਿਸਥਾਰ ਬਹੁਤ ਵਧ ਜਾਵੇਗਾ ਇਸ ਲਈ ਇਥੇ ਕੇਵਲ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦੇਣਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਕੀ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਿਆ ? ਅਤੇ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੇ ਕਿਹੜੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਉਨਤੀ ਕੀਤੀ ?

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਨਤੀਜੇ

੧. ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਭਾਵਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ।
੨. ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਅਨਮਤੀਆਂ ਵਲੋਂ ਹੋ ਰਹੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ।
੩. ਨਿਰੋਲ ਗੁਰਮਤ ਸਾਹਿਤਜ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕਾਫੀ ਪਰਚਾਰ ਹੋਇਆ।
੪. ਸਿੱਖ ਇਤਹਾਸ ਲਿਖਵਾਉਣ ਦਾ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
੫. ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਖੋਹਲ ਕੇ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਅਨਮਤੀਆਂ ਦੇ ਅਤਰ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਗਿਆ।
੬. ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਉਨਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਖਬਾਰ ਤੇ ਰਸਾਲੇ ਕਢੇ ਗਏ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਟਾਈਪ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਛਪਾਏ ਗਏ।
੭. ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕਰਨ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।
੮. ਕੇਂਦਰੀ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਖੋਹਲਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਭੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ।
੯. ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਰਸਮੋਂ ਰਵਾਜ ਗਰਮਤਿ ਅਨਸਾਰ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇ ਤੇ ਖਾਸ ਤੌਰ ਪਰ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕਰਨ ਵਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਸਿਖ ਪੰਥ ਦੇ ਸਮੁਚੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ੨੨ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੦੭ ਈ: ਨੂੰ ਅਨੰਦ ਮੇਰਿਜ ਐਕਟ ਪਾਸ ਹੋਇਆ। ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਿਪਦਮਣ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਟਿੱਕਾ ਹੋਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵਾਇਸਰਾਇ ਦੀ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਜੀਠੀਆ ਦੀ ਮੈਂਬ ਸਮੇਂ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ।

੧੦ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਜ਼ਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਮਲੀ ਤੌਰ ਪਰ ਹੋਇਆ । ਬਕਾ ਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਫਲੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦਾ ਭਾਰਾ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ । ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੌਲਵੀ ਕਰੀਮ ਬਖਸ਼ ਨੂੰ ਸਣੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸ਼ੁਧ ਕਰਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਸੰਤ ਲਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ । ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ੩੫ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ । ਏਹ ਦੀਵਾਨ ੧੪ ਜੂਨ ੧੯੦੩ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਜਥੇ ਤੇ ਮੁਖੀ ਸਿੰਘ ਸਜਣ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ । ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਸਬੰਧ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਭਦੌੜ ਬਾਬੂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸੀ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਹੀਰੇ

ਸਿੰਘ ਸਭੀਏ ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀ। ਅਖਰ ਕਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਮ ਹੇਠ ਪੜ੍ਹੋ

ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਡੁਬਣ ਤੇ ਮੁਰਝਾਇਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਦਬਾਇਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਸੁਘੜ ਸਿਆਣੇ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ ਮੁੜ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਤੇ ਵਿਦਿਆ 'ਚ ਪ੍ਰਬੀਨਤਾ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਇਕਠੇ ਰਖ ਕੇ ਮੁੜ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰਾਹ ਨੂੰ ਫੂਕਣ ਵਾਲੇ ਮੁਖੀ ਮੁਖੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਹੀਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਅਖਰ ਕਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਮ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਅਗੜ ਪਿਛੜ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਪਾਠਕ ਜਨ ਵਿਚਾਰ ਲੈਣ।

(ਅ)

ਸਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ

(ੲ)

ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ
ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਛੀਨੀਵਾਲ
ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁੜੇ
ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ

(ਸ)

ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੂੜੀਆ
ਸ਼ਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹੰਤ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ
ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਛੋਲਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ
ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗ ਮੁਹੰਮਦਪੁਰ [ਜਾਟੋਕਾ]
ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇੰਦਗੜ
ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੋਢੀ ਬੀ.ਏ. ਪਟਿਆਲਾ
ਸਰੇਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਵਾਨ ਕੌਲ ਗੜ
ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਅਨੰਦਪੁਰ
ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਸ਼ੋਕ
ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ
ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਰੁੜਕਾ
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਡਾਕਟਰ ਬਿਲਾਸ ਪੁਰ
ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ

(ਹ)

ਹੀਰਾ ਦਾਸ ਸੰਤ ਉਗੀ ਚਿਟੀ ਜਾਲੰਧਰ
ਹੈਬਾ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ ਲਹਿਰਾ
ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਕਟਾਣੀ
ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਨਾਥ ਪੁਰ
ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਡਾਕਟਰ ਢਿਲੋਂ

(ਕ)

ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ
ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ
ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਰਸੂਲਪੁਰ
ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਮਲਕ
ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਬਾਬੂ ਰਾਏਪੁਰ
ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਰਾਏਪੁਰੀ
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨੰਦ ਪੰਡਤ ਮਾਲੀ ਵਾਲੇ
ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮੇਧਨੀ

(ਖ)

ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ

(ਗ)

ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਲਿਖਾਰੀ
ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਦੜ
ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਪਟਿਆਲਾ
ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਕੇਸਰੀ
ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਕਪਤਾਨ ਰਾਏਪੁਰ
ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ
ਗਾਲਬ ਕਲਾਂ, ਗਾਲਬ ਰਨਿ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਾਲਬ ਖੁਰਦ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਭੀਏ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(ਘ)
ਘਨਈਆ ਸਿੰਘ ਬਾਬੂ ਦੋਲੇ
(ਚ)
ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ
ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਜਿੰਦਰ
ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਗੁਰਮੇ
ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜ਼ੀਰਾ
ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਚੂਹੜ ਚਕ
ਚੀਮਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਭੋਇ
ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ
(ਜ)
ਜੈ ਸਿੰਘ ਫਲਾਸਫਰ ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ
ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ
(ਠ)
ਠੁਲਾ ਸਿੰਘ ਲਹਿਰਾ ਮੁਹਬਤ
(ਤ)
ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪੰਡਤ
ਨਿਰੋਤਮ ਪਟਿਆਲਾ
ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਬਾਬੂ ਭਸੌੜ
ਤਲਵੰਡੀ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਭੋਇ
(ਦ)
ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਕਲੌੜ
(ਧ)
ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਫਲੇਵਾਲ
(ਨ)
ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਪੰਡਤ ਭਾਗੋ ਮਾਜਰਾ
ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਭਦੌੜ
ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਬਾਸੀਆਂ
ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਡਾਕਟਰ ਗੁਜਰਵਾਲ
ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ
ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜਮਾਂਦਾਰ ਸੇਪਲੀ
ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ
(ਪ)
ਪੈੜਾ ਭਾਈ ਮੋਖ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖਾਰੀ
ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰਾ ਨੰਦ ਪੰਡਤ ਮੁਲਾਂ ਪੁਰ
(ਮ)
ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜਜ ਅੰਬਾਲਾ
ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਦੌਰ
ਮਹਿਲਾ ਬਾਈਆ
ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਰਜੀਵਾਲ
(ਰ)
ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਦਾਇਆ ਛੋਟਾ
ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਜਸਪਾਲੋਂ
ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਧਮੋਟ
ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਬੁਟਰ
(ਲ)
ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਦਿਆਲ ਪੁਰਾ ਮਿਰਜੇ ਕੇ
ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਖਾਨ ਪੁਰ
ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਾ
ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਗਰੂਰ
ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਲਲਤੋਂ ਛੋਟੀ
ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕਮਲਾ ਅਕਾਲੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਦੌੜ

ਜਨਮ:— ਆਪ ਭਦੌੜ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ੧੮੩੩ ਈ: ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

ਬਚਪਨ:— ਆਪਦਾ ਬਚਪਨ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਅਮੀਰਾਨਾ ਠਾਠ ਵਿਚ ਲੰਘਿਆ।

ਵਿਦਿਆ:— ਆਪ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਆਪ ਉਚ ਲਿਆਕਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਹਾ ਪਹੋ ਪਧਿਆਇਓ ਤੇ ਫਜ਼ਲਉਲਫਜ਼ਲਾ ਆਦਿ ਪਦਵੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਆ। ਆਪ ਏਸ਼ੀਆਟਿਕ ਸੁਸਾਇਟੀ ਆਫ ਬੰਗਾਲ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀ-ਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਸੈਨਟ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ।

ਉਪਕਾਰ:— ਆਪ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਮੋਢੀਆਂ ਸਜਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਂਨ ਅਤੇ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਦਾ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵੇਖਣ ਦੇ ਆਪ ਜੀ ਸਦਾ ਹੀ ਚਾਹਵਾਨ ਰਹਿੰਦੇ! ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਉਨਤੀ ਦਾ ਅਮਿਟ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬਨੇ ਬੋਲੀ ਦੀ ਕਲਮੀ ਸੇਵਾ ਬਹੁਤ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖਾਰੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦ ਸਿਖ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਗੇ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ:–

੧. ਸਾਖੀਬੁਧ (ਸੌ ਸਾਖੀ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ)
੨. ਟਰੈਵਲਜ਼ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਐਂਡ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ।
੩. ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਰਾਏ ਅਤੇ ਨੰਦ ਲਾਲ।
੪. ਚੋਣਵੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ।
੫. ਜਪਜੀ ਸਟੀਕ (ਉਰਦੂ)
੬. ਤਵਾਰੀਖ ਸਿਧੂ ਬਰਾੜਾ ਅਤੇ ਖਾਨਦਾਨ ਫੂਲ ਪੰਜਾਬੀ।

ਦਿਹਾਂਤ:— ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ੧੦ ਜੂਨ ੧੮੯੬ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਗਿਆਨੀ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਜਨਮ:— ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਪਿੰਡ ਗੁੜੇ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਹੈ।

ਬਾਲਪਣ:— ਆਪ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦਿਆਂ ਦੀ ਲੰਘੀ ਪਰ ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਤੀਖਣ ਬੁਧੀ ਰਖਦੇ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਦਿਆ:— ਆਪ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਪੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕਥਾ ਬੜੇ ਉੱਤਮ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਆਪ ਚੰਗੇ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਰਸੀਏ ਗੁਰਸਿਖ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਉਚ ਆਦਰਸ਼ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਸਨ ਤੇ ਸਦਾ ਖਿੜੇ ਮਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਛੀਨੀਵਾਲ

ਆਪ ਦਾ ਪਿੰਡ ਛੀਨੀਵਾਲ ਵਡੀ ਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ ਸੀ। ਆਪ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਧਨੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਚਿਰ ਤਕ ਅਨਿੰਨ ਸੇਵਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲ ਕਾਲਜ ਮਸਤੂਆਣਾ ਦਾ ਉਸ ਔਖੇ ਵੇਲੇ ਸੇਵਾ ਸਾਂਭੀ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ. ਪ੍ਰਦੇਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਛਡ ਗਏ ਸਨ। ਸ਼ੋਕ! ਕਿ ਆਪ ਜੁਵਾਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਮਸਤੂਆਣੇ ਵਿਚ ਤਾਪ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਨਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਹੁਣ ਆਪ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਗਿਆਨੀ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥਾ ਬਣਾਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ ਆਪਦਾ ਜਨਮ ਸਫਲ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸਰਦਾਰ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ, ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਗੁਰ ਇਤਹਾਸਦੇ ਖੋਜੀ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਹਿਸਾ ਤੇ ਪੂਰੇ ਅਕਾਲੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਸੁਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਸ: ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਅਜ ਪੰਥ ਪਾਸ ਅਮਾਨਤ ਹਨ।

ਸ: ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਬੋਪਾਰਾਏ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ

ਸ: ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਬੋਪਾਰਾਏ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਆਪ ਜੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਖਾ: ਕਾਲਜ ਗੁਰੂਸਰ ਸਧਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹਨ। ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹਨ। ਆਪ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿਖ ਤੇ ਗੁਰ ਭਰੋਸੇ ਵਾਲੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪੂਰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹਨ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਲ ਨਿਆਮਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਆਪ ਸਿਖੀ ਦੀ ਦਾਤ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਸਰੇਸ਼ਟ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨ ਕਿਰਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਲਿਆਕੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਵੀ ਕਟੀਆਂ।

ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਵਿਦਿਆ ਸਾਗਰ ਕਵੀ ਚੂੜਾ ਮਣਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੂੜੀਆਂ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਦੇ ਘਰ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਮਾਤਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਿਤਾ ਦੀ ਗੋਦ ਦੇ ਨਿਗ੍ਹਾਸ ਤੇ ਪਿਆਰ ਭਿੰਨੀਆਂ ਲੋਰੀਆਂ ਵਿਚ ਮਾਣਦੇ ਹੋਏ ਜਦ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਣ ਦੇ ਲਾਇਕ ਹੋਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਗੁਰਮਤ ਭਿੰਨੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈਡ ਗਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪਾਸ ਬਿਠਾਏ।

ਆਪ ਗੁਰੂ ਘਰੋਂ ਸਰੇਸ਼ਟ ਬੁਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਚਮਕਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗਰੰਥ ਲਿਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਉਹ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਜੋ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆ ਤਕ ਰੋਸ਼ਨ ਮੁਨਾਰੇ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਵੇਗੀ। ਸੰਮਤ ੧੮੮੦ ਵਿਖੇ ੧. ਗਰੰਥ ਅਮਰ ਕੋਸ਼ ੨. ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ੩. ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗਰਬ ਗਜਨੀ ਟੀਕਾ ਸੰ: ੧੮੮੬ ੪. ਆਤਮ ਪੁਰਾਣ ਦਾ ਉਲਥਾ ੫. ਬਾਲਮੀਕ ਰਮਾਇਣ ਦਾ ਉਲਥਾ ੧੮੯੧ ੬. ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ (ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼) ਦੇ ਖਰੜੇ ਸੰ: ੧੯੦੦ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ। ਪਰੰਤੂੰ ਸ਼ੋਕ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਹਥੀਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਪਰ ਸਤਿ ਪੁਰਖ ਜੋ ਬੀਜ ਬੀਜਦੇ ਹਨ ਉਹ ਨਿਸਫਲ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਏਹ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਗਰੰਥ ਜੇ ਅਜ ਪੰਥ ਕੋਲ ਬੇ ਮੁਲਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਿਖਾਂ ਪਾਸ ਕੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਤੇ ਭਰੋਸੇ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਤੇ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਭਰਾਤਾ ਭਾਈ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹੀਰ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਡੇ ਪੈਲ ਤੋਂ ਬੁੜ੍ਹੀਆ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇਕੋ ਇਕ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਚਿਤ ਗਰੰਥ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦੀ ਕਥਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਤਖਤਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਸ਼ੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹੰਤ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ (ਬਿਹਾਰ)

ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਬਾਬਾ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਬਾਬਾ ਸ਼ੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹੰਤ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਬਿਹਾਰ ਸਿਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਉਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਕਾਵਿ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਗਰੰਥ ਇਹ ਹਨ :-

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਿਗ ਵਿਜੇ (ਮਕੇ ਮਦੀਨੇ ਦੀ ਗੋਸ਼ਟ) ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ ਪੁਰਾਣ (ਅਨੁਵਾਦ)
ਗੁਰ ਕਵਿਤਾਵਲੀ (ਸਤੋਤ੍ਰ) ਗੁਰ ਪਦ ਪਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਦਸ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦਾ ਮੁਕੰਮਲ ਕਾਵਯ ਮਈ ਇਤਿਹਾਸ) ਦਾਰਿਦ੍ਰ ਦੁਖ ਦੰਡਣ ਦੋ ਹਾਵਲੀ।

ਖਾਲਸਾ ਪਚਾਸਾ, ਖਾਲਸਾ ਸ਼ਤਕ, ਖਾਲਸਾ ਪੰਚਾਸਿਕਾ, ਗੁਰ ਕੀਰਤ ਕਵਿਤਾਵਲੀ* ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਗੁਜਰਾਤੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਸੰਨ ੧੯੦੩ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਆਕੇ ਸਾਰੇ ਲਿਖਾਰੀ ਤੇ ਹਮਜੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਵਛੋੜਾ ਦੇ ਗਏ।

---

† ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਛਪੇ।

* ਸ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਲੇਖ– ਬਾਬਾ ਸ਼ੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ (ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੪ ਅਗਸਤ ਸੰ: ੧੯੩੮ ਸਫਾ ੬ ਅਤੇ ਅਗਸਤ ੧੯੩੮ ਸਫਾ ੮) ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ

ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਥਾਨੇਦਾਰ ਆਹਲੂਵਾਲ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਪਿੰਡ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਨ : ਆਪ ਦਾ ਬਾਲਪਨ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘਿਆ।

ਵਿਦਿਆ : ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮਖ਼ੀ ਵਿਦਿਆ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਪੜ੍ਹ ਲਈ ਤੇ ਆਪ ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਦਾਸ ਚਠਿਆ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸੰਗੀ ਬਣ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਵਿਦਾਂਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਗਰੰਥ ਪੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਆਪ ਵੀ ਗੁਲਾਬ ਦਾਸ ਵਾਂਗ ਯੁਕਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਗਿਕਾਨੀ ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਠੀਂ ਪੁਜੇ ਅਤੇ ਪਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਅਤੇ ਅਰਭਕਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਪਰੇਰਨਾ ਨ ਲ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਛਕਾਇਆ। ਆਪ ਨਾਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਚਕੇ ਹੋਏ ਜਟਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣੇ ਅਤੇ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਿਖੀ ਅਸੂਲਾਂ ਤੇ ਡਟੇ ਰਹੇ।

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਗੁਲਾਬ ਦਾਸੀਏ ਦੇ ਚਾਟੇ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਸਮੇਤ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਥਕ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਦੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਦਾਸ ਨਾਲ ਖਾਸ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਵਿਚ ਸੀ।

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗ

ਜਨਮ : ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਮੁਹੰਮਦ ਪੁਰ (ਜਾਟੋਂਕਾ) ਜ਼ਿਲਾ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਆਪ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ੧੮ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਲੀਲ ਧਾਲੀਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਗਏ ਸਨ।

ਮੁਢਲਾ ਜੀਵਨ : ਆਪ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ ਹਰਿਕਸੇ ਸੀ, ਚੜ੍ਹਦੀ ਜੁਆਨੀ ਆਪ ਦਖਣ ਨੂੰ ਠੇਕੇਦਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਥੇ ਪਠਾਣਾ ਦੀ ਕੁਸੰਗ ਕਰਕੇ ਡਾਕੇ ਮਾਰਨ ਵਿਚ ਜਿਹਲ ਹੋ ਗਏ। ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਅਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਜੇ ਇਸ ਅਪੀਲ ਵਿਚ ਬਰੀ ਹੋ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਸੱਜ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਅਰਦਾਸ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਈ, ਆਪ ਬਰੀ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਸਮੇਤ ਪਠਾਣ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ।

ਆਪ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆ ਗਏ, ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸੇਵਕ ਜਥਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਆਪ ਦੇ ਨਗਰ ਮੁਹੰਮਦ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਣਾਇਆ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਅਨੇਕਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰਾਇਆ। ਬੰਬਈ, ਉੜੀਸਾ, ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਅਤੇ ਯੂ. ਪੀ. ਆਦਿ ਸਭ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾ ਸਿੰਘ ਸਜਾਏ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਸਹਿਚਾਰੀ ਸਜਣ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਕਰਨਲ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਮਹਿਮਾਂ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ, ਮਿਸਤਰੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਗਾਲਪਰਣ ਸਿੰਘ, ਸੂਬੇਦਾਰ ਮੇਜਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਲਾਂ, ਸ: ਆਸਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਕਲਾ, ਸ: ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਭਦੌੜ, ਪੰ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ, ਗਿ: ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਰੁੜਕਾ, ਸ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜਾਂਗ ਪੁਰ, ਹਕੀਮ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਹਸਨ ਪੁਰ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਲਿਤਰ, ਭਾਈ ਮਿਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਨਾਰੈਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਛੋਟੇ ਸਿਧਮ, ਗੂੰਬੀ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਗਾਲਬ ਰਣ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਗਾਲਬ ਕਲਾਂ।

ਦਿਹਾਂਤ : ਆਪ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੩ ਵਿਚ ਪਨਿਆਲੀ ਜ਼ਿਲਾ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਵਿਚ ੬੭ ਸਾਲ ਉਮਰ ਭੋਗ ਕੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸਧਾਰ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇੰਦ੍ਰਗੜ

ਜਨਮ : ਆਪ ਸ: ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਇੰਦ ਗੜ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ : ਜਦ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਜ਼ੋਰਾਂ ਤੇ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਗਿਆਨੀ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲੇ ਇੰਦ ਗੜ ਆਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜਕੇ ਹਿਸਾ ਲੈਣ ਲਗੇ ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚਲੀ ਤਾਂ ਆਪ ਇਸ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਫੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਸਮੇਂ ਫੱਟੜ ਹੋਏ ਆਪ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਸੋਢੀ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀ. ਏ. ਪਟਿਆਲਾ

ਆਪ ਜੀ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਔਨਰੇਰੀ ਸਕੱਤ੍ਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਖ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਸਮਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਬੜੀ ਸੁਚੱਜਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ, ਆਪ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਫਾਰਨ ਮਨਿਸਟਰ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਲਗੇ ਰਹੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਸਿਹਤ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਕੇ ਅਡ ਹੋ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਨ ਪਰ ਆਪਣੇ ਮਿਲਪੜੇ ਸਭਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਕਾਫੀ ਨਾਮਣਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ, ਆਪ ਜੀ ਉਚ ਆਚਰਣ ਦੇ ਪਾਲਕਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਚੋਂ ਤੇ ਕਟੜ ਗੁਰਮਤੀਆ ਵਿਚੋਂ ਸਨ।

ਵਿਹਾਂਤ : ਆਪ ਜੀ ੧੯੧੫ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਗੁਰ ਪੁਰੀ ਸੁਧਾਰ ਗਏ।

ਦੀਵਾਨ ਸੋਢ' ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੌਲਗੜ੍ਹ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸੰਗਰੂਰ (ਜੋ ਅਕਬਰ ਸਮੇਂ ਚਠਿਆਂ ਤੇ ਸੇਖੋਂ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਆਪ ਦੇ ਵਡੇ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ) ਵਿਚ ੧੭੯੦ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਹੋਇ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਰਾਣੀ ਆਸ ਕੌਰ ਸਮੇਤ ਆਪਣੇ ਸੁਹਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਤੇਹ ਲਗੀ ਸੋਢਾ ਸਿੰਘ ਡੰਗਰ ਚਾਰਦੇ ਚਾਰਦੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੂਹਣੇ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਪਿਆ ਕੇ ਪਿਆਸ ਦੂਰ ਕੀਤੀ, ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਗੋਤੀਆਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਟਿਆਲੇ ਲੈ ਆਈ।

ਵਿਦਿਆ : ਏਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਾਇਆ ਗਿਆ, ਆਪ ਨੇ ਉਰਦੂ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਸਿਖੀ ਤੇ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਕਲਕਤੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ। ਆਪ ਐਂਟਰੰਸ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਥਾਪੇ ਗਏ। ਆਪ ਦੀ ਖਲੀਫਿਆਂ ਬਹੁਤ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਸਭ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਲਿਆ ਆਪ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਰੌਣਕ ਦਿੱਤੀ, ਦੀਵਾਨੀ ਤੇ ਮਾਲੀ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਇਆ, ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਅੱਠ ਆਨੇ ਬਿਘੇ ਪਰ ੭੪੦ ਪਿੰਡ ਵਸਾਏ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਲੱਖ ਬਿਘੇ ਜਮੀਨ ਜਾਗੀਰ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਕੌਲ ਗੜ੍ਹ ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਾਲ ਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਨ ਗੜ੍ਹ ਨਾਂ ਦੇ ਦੋ ਪਿੰਡ ਆਪ ਦੇ ਪੁਤਰਾਂ ਵਲੋਂ ਵਸਾਏ ਗਏ, ਬਾਕੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਆਪ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤੂ ਪਿਛੋਂ ਖਲੀਫਿਆਂ ਜ਼ਬਤ ਕਰਾ ਦਿੱਤੇ।

ਉਪਕਾਰ : ਆਪ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ, ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ੧੭੧੮ ਦੀ ਲਿਖਤੀ ਬੀੜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਖ਼ਸ਼ੀ।

ਆਪ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੁਸੰਗਤ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਦਾ ਝੁਕਾ ਧਰਮ ਵਲ ਲਿਆਂਦਾ ਜਿਸ ਦਾ ਸਦਕਾ ਆਪ ਇਕ ਉਘੇ ਕਵੀ ਅਤੇ ਧਰਮਾਤਮਾਂ ਰਾਜਾ ਹੋਏ। ਆਪ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਸ਼ਲਾਗਾਂ ਯੋਗ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਸ਼ੋਕ

ਜਨਮ : ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ੍ਰੀ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਗੁਆਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਬਰਨਾਲਾ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ੨੦ ਫ਼ਰਵਰੀ ੧੯੦੪ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਨ : ਆਪ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਅਵਸਥਾ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਲੰਘੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਦਿਆ : ਆਪ ਨੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੁ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹੇ, ਆਪ ਦਾ ਝੁਕਾ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹਨ ਵਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਖੋਜ ਦੀ ਲਗਨ ਲਗੀ।

ਕੰਮ : ਆਪ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵਧੇਰੇ ਖੋਜ ਵਲ ਹੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਸਿਖ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ੧੯੪੩-੪੫ ਤੱਕ ਖ਼ੋਜ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ੧੯੪੫ ਤੋਂ ੪੭ ਤੱਕ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ। ਅੱਜ ਕਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹਥ ਲਿਖਤਾ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਸੁਭਾ : ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬਹੁਤ ਸਰਲ ਹੈ। ਰਹਿਣੀ ਬੜੀ ਸਾਦਾ ਹੈ, ਆਪ ਜੀ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤੀ ਸਨ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਇਹ ਹਨ। (੧) ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ (੨) ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤ੍ਰਕਲਾਂ (੩) ਧਰਮ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਇਤਹਾਸ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਜੰਗ ਸਮੇਂ। (੪) ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਤਹਾਸ। ਛਪਣ ਵਾਲੀਆਂ ਜੀਵਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ। (੫) ਮੁਦਰਾ ਰਾਸ਼ਕ ਨਾਟਕ ਅਨਵਾਦ, ਪੁਰਸ਼ ਪ੍ਰਖਿਆ ਅਨਵਾਦ। ੬) ਪੰਜਾਬੀ ਪਤ੍ਰਕਲਾਂ ਦਾ ਇਤਹਾਸ।

ਭ: ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ੧੮੨੫ ਬਿਕਰਮੀ ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਧਰਮ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਸਦਕੇ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ 'ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਗਰੰਥੀ ਰਹੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ੧੮੪੫ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਜੀਵਨ ਕਥਾ ਲਿਖੀ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰ ਬਲਾਸ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ੧੮੯੫ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਵੀਸ਼ਰ

ਜਨਮ:— ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸਰਦਾਰ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਬਾਗੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦਾ ਸਬੰਧ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਘਰਾਣੇ ਨਾਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਕਵੀਸ਼ਰ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲਗਾ।

ਵਿਦਿਆ:— ਆਪ ਆਪਣੀ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਲਿਆਕਤ ਦੇ ਕਾਰਣ ਇਕ ਚੋਟੀ ਦੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗਿਣੇ ਜਾਣ ਲਗੇ।

ਕੰਮ:— ਆਪ ੧੨ ਸਾਲ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਰਹਿ ਚੁਕੇ ਹਨ ਤੇ ਫਾਰਵਰਡ ਬਲਾਕ ਦੇ ਵੀ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਕਾਫੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਜਿਥੇ ਉਚ ਚੋਟੀ ਦੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਹਨ ਉਥੇ ਆਪ ਇਕ ਉਘੇ ਲਿਖਾਰੀ ਅਤੇ ਧੜਲੇਦਾਰ ਲੇਕਚਰਾਰ ਵੀ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੁਭਾਃ— ਆਪ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਵਾਂਗ ਉਦਾਰ ਦਿਲ, ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਸੁਭਾ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਹਨ ।

ਰਚਨਾਵਾਂਃ—
੧. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਐਂਡ ਦੀ ਵਰਡ ਪੀਸ ।
੨. ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਨੈਸ਼ਨਲ ਮੂਵਮੈਂਟ ।
੩. ਦੀ ਕਰਾਸ ਐਂਡ ਦੀ ਕਰਾਊਨ ।
੪. ਰੀਪਬਲਿਕ ਨਿਜ਼ਮ ਇਨ ਰੀਲਿਜਨ ।
੫. ਸਪਿਰਟ ਆਫ ਸਿਖਇਜ਼ਮ ।
੬. ਟੂ ਜਿਊਲਜ਼ ਆਫ ਦੀ ਹਾਊਸ ਆਫ ਦੀ ਫੂਲ ।
੭. ਦੀ ਪ੍ਰਾਬਲਮ ਆਫ ਲਾਈਫ ਆਫ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਲਵਡ ਇਟ ।
੮. ਦੀ ਸਿਟੀ ਆਫ਼ ਜੌਏ ਦੀ ਸਿਖ ਸਟਡੀਜ਼ ੨੯ ਸਾਕਾ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣ ਸਾਹਿਬ । (ਪੰਜਾਬੀ)

ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੁੜਕਾ

ਵਸਨੀਕਃ— ਆਪ ਪਿੰਡ ਰੁੜਕਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ ।

ਵਿਦਵਤਾਃ— ਆਪ ਜੀ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ, ਉਰਦੂ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਖਾਸ ਵਿਦਵਤਾ ਰਖਦੇ ਸਨ ੧੯੧੯ ਈ: ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਗਿਆਨੀ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ । ਆਪ ਜੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗੂੜ ਗਿਆਨੀ ਸਨ । ਆਪ ਜੀ ਸੋਹਣੇ ਰਾਗੀ, ਕਵੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੀ ਸਨ ।

ਕੰਮਃ— ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਕੀਤਾ । ਸਿਖ ਸੇਵਕ ਜਥਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਅਤੇ ਖਾਸ ਵਰਕਰ ਸਨ । ਆਪ ਜੀ ਅਨਮਤਾਂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਜਾਣੂ, ਕਾਨੂੰਨਦਾਨ, ਹਾਜ਼ਰ ਜਵਾਬ ਤੇ ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਅਦੁਤੀ ਸਨ । ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਆਦਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ । ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਰਸ, ਮਿਠਾਸ ਅਤੇ ਖਿਚ ਸੀ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਕਬਿਤ ਸਵਯੇ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਦਿ ਦੀ ਕਥਾ ਕਈ ਸਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ।

ਰਚਨਾਃ— ਅਕਾਲ ਉਸਤਤ ਦੇ ੨੦ ਸਵਯੀਆਂ ਦਾ ਟੀਕਾ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜੋ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਲਾਹਿਆ ਗਿਆ । ਆਪ ਨੇ ਕਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਈ ।

ਦਿਹਾਂਤਃ— ਆਪ ਜੀ ੩੦ ਦਸੰਬਰ ੧੯੪੫ ਨੂੰ ਬਿਮਾਰ ਹੋਕੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕਰ ਗਏ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਡਾਕਟਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਡਾਕਟਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਿੰਤਕ ਸਿਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ ਸਿਧਾਂਤਕ ਦਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਨ ਤੋਂ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਮੁਤਾਲਿਆ ਕਰਨਾ ਆਪ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਵਿਸ਼ਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਬਿਲਾਸ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਹੋਇਆ ਕਾਲਜ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਉਚੀ ਤਾਲੀਮ ਲਈ ਵਲਾਇਤ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਥੇ ਫਿਲਾਸਫੀ ਆਫ ਦੀ ਸਿਖ ਇਜ਼ਮ ਥੀਸਸ ਲਿਖ ਕੇ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਅਜੇਹੀ ਪੁਸਤਕ ਸਿਖੀ ਸਬਧੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਗਈ। ਅਜ ਕਲ ਆਪ ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜ ਲੁਧਿਆਣੇ ਫ਼ਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਨ ਰਚਨਾਂ ਇਹ ਹਨ:–(੧) ਫਿਲਾਸਫੀ ਆਫ ਦੀ ਸਿਖ ਇਜ਼ਮ, (੨) ਥਾਟਸ ਔਣ ਸਿੱਖ ਲਜ਼ਮ, (੩) ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ. (੪) ਗੁਰਮਤ ਦਰਸ਼ਨ (ਅਨ ਛਪੀ) (੫) ਸਿਖ ਧਰਮ ਤੇ ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ, (੬) ਪ੍ਰਦੇਸ ਯਾਤਰਾ।

ਪ੍ਰੋ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਖੋਂ

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧਤਮ ਸਾਹਿੱਤਕ ਕਲਾਕਾਰ ਹਨ, ਆਪ ਸਾਮਜਵਾਦ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਅਗਾਹ ਵਧੂ ਲਿਖਾਰੀ ਹਨ।

ਜਨਮ : ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਦਾਖਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਣ : ਆਪ ਦਾ ਬਾਲਪਣ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਲੰਘਿਆ, ਆਪ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੜਹੇਲ ਸਨ।

ਵਿਦਿਆ : ਆਪ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਲਾਇਲ ਪੁਰ ਵਿਚ ਠੇਕੇ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਲੈ ਕੇ ਵਾਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਆਪ ਉਥੇ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਲਾਇਲ ਪੁਰ ਤੋਂ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਐਮ. ਏ. ਕੀਤੀ।

ਕੰਮ : ਆਪ ਨੇ ਕਈਆਂ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰੀ ਕੀਤੀ, ਆਪ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਰਹੇ, ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਸਰ ਸੁਧਾਰ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਨ।

ਰਚਨਾਵਾਂ : ਆਪ ਜਿਥੇ ਉਚ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹਨ ਉਥੇ ਕਵੀ ਵੀ ਕਮਾਲ ਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਉਰਦੂ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਲਿਖਾਰੀ ਹਨ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ।

ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਛੇ ਘਰ, ਸਮਾਚਾਰ, ਲਹੂ ਮਿਟੀ, ਤਪਿਆ ਕਿਉਂ ਖਪਿਆ ਅਤੇ ਨਾਟ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ, ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਥਾਵਲੀ ਵੀ ਲਿਖੀ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਹੈਬਾ ਜੀ

ਆਪ ਪਿੰਡ ਲਹਿਰ ਬੇਗਾ ਬਾਹੀਆ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਆਪ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸੰਪਰਦਾਈ ਢੰਗ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਲਿਆਰੀ ਸਨ। ਆਪ ਤਤੇ ਪਰੇਮੀ, ਗੁਰਮਖ ਅਤੇ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਸਨ। ਆਪ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਸੀ। ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਲਿਰਾਰੀ ਸਨ। ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦਾ ਜੋ ਬੀਜ ਪੁੰਘਰਿਆ ਹੈ ਉਹ ਸਭ ਆਪ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਸਿਟਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਗਰ ਦੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵਲੋਂ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਥੇ ਨਿਤ ਸਤਿਸੰਗ ਤੇ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸ: ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਕਟਾਣੀ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਕਟਾਣੀ ਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਕਟੜ ਸਿੰਘ ਸਭੀਏ ਹਨ। ਆਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਨਰੋਲ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਕਥਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਰਾਂ ਆਪ ਦਾ ਬੋਲਣ ਢੰਗ ਬਹੁਤ ਮਿਠਾ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਘਰੋਗੀ ਕੰਮ ਛਡਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ, ਆਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਅਤੇ ਨਿਤਨੇਮੀ ਹਨ।

ਭਾ: ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਥਪੁਰਾ

ਆਪ ਭੀ ਬਾਹੀਏ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਮੋਢੀ ਅਤੇ ਉਚਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ। ਆਪ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਬੜੇ ਸਰਗਰਮ ਵਰਕਰ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਿਹਾਰ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਸੰਗਤ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਸੋ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ੧੦੦ ਸਾਲ ਦੀ ਪੂਰੀ ਉਮਰ ਭੋਗ ਕੇ ਸਵਰਗ ਪਧਾਰੇ।

ਡਾਕਟਰ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ

ਡਾਕਟਰ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਦਯਾ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਬੁਟਰ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ (ਪਹਿਲ ਪਲੋਠੀ ਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਨਾਨਕੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਵਿਖੇ ੧੯੦੨ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ) ਆਪ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਵਧਾਈਆਂ ਨਾਨਕੇ ਦਾਦਕੇ ਘਰ ਹੋਈਆਂ।

ਬਾਲਪਨ ਅਵਸਥਾ ਨਾਨਕੇ ਦਾਦਕੇ ਦੀਆਂ ਚਾ ਦੀਆਂ ਲੋਰੀਆਂ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਮਾਮੇ ਮਾਮੀਆਂ ਦੇ ਗੋਦ ਦੇ ਨਿਗਾਸ ਵਿਚ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸੀ ਤਾਂ ੧੯੦੬ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਰ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਦੋ ਪੁਤਰਾਂ ਅਤੇ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲੋਂ ਰਬੀ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਸਦੀਵ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਏ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਾਮਾ ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਮੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਨੇ ਨਾਨਕੇ ਘਰ ਲਿਆ ਕਰਕੇ ਆਪਦੀ ਪਾਲਣਾ ਪੋਸਣਾ ਕਰਦਿਆਂ ਜਦ ਪੜਨ ਦੇ ਲਾਇਕ ਹੋਏ ਅਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਭਾਈ ਪਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਪਾਸ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜਨੇ ਪਾਯਾ ਜੋ ਆਪ ਦੀ ਚਿਤੰਨ ਬੁਧੀ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਲਿਆ, ਫੇਰ ਸਕੂਲੇ ਪਾਏ ਗਏ ੧੯੧੫ਈ: 'ਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਤੇ ਮ: ਗਜਨ ਸਿੰਘ ਧੂਮਕੋਟ ਨੇ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਮਾ ਸਰਦਾਰ ਜੀਊਣ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਗਏ ਅਤੇ ਸਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹ ਲੜਕਾ ਹੋਣਹਾਰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਇਲਮ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ) ਜ਼ਰੂਰ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤੇ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ।

ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਜਮਾਤ ਦੇ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹਨ ਤੇ ੧੯੧੮ ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਫਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਰਦ ਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਰੁਪਾਣਾ ਅਤੇ ਵਿਦਿ-ਆਰਥੀ ਆਪਦਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਰਖਦੇ ਸਨ। ੧੯੨੨ ਵਿਚ ਮੈਟਰਕ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਟਲੇਵਾਲ ਲੋਇਰ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਦੇ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਲਗੇ।

"ਪਰਦੇਸ ਫੇਰੀ"

੧੯੨੩ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ: ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੩ ਵਿਚ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਪੁਜੇ ਜਿਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਚਾਉ ਤੇ ਉਮਾਹ ਨਾਲ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੬ ਵਿਚ ਆਇਡਾ ਹੋ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ। ਗਰਮੀ ਦੀਆਂ ਛੁਟੀਆਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸਮੇਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤਾ ਬੋਝ ਉਠਾਉਂਦੇ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਜੂਨ ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਆਪ ਉਥੋਂ ਗਰੈਜੂਏਟ ਹੋਏ ਅਤੇ ਆਪ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਚੰਗੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬੀ. ਏ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ "ਹਾਈ" "ਆਨਰਜ਼" ਨਾਲ ਮਿਲੀ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਆਪ ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਏਥੋਂ ੧੯੩੦ ਵਿਚ ਐਮ. ਏ. ਅਤੇ ੧੯੩੨ ਵਿਚ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਦੀਆਂ ਡਿਗਰੀਆਂ ਪਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਆਪ ਜੀ ਲਗ ਪਗ ੧੦ ਸਾਲ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਿਖੀ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪਕੇ ਰਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜਦ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਲੋਂ ਕੇਸ ਦਾੜ੍ਹਾ ਰਖਣ ਸਬੰਧੀ ਸ਼ਕਾਇਤਾਂ ਦੇਸ ਦੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪੀਆਂ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤੋੜਵਾਂ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਸਿਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਉਥੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਿਖੀ ਲਿਬਾਸ ਵਿਚ ਅਮ੍ਰੀਕਨ ਲੋਕ ਸਾਡੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਇਜ਼ਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਜੂਨ ੧੯੩੩ ਵਿਚ ਘਰ ਛਡਣ ਤੋਂ ਪੂਰੇ ਦਸ ਸਾਲ ਬਾਦ ਆਪ ਜੀ ਵਾਪਸ ਦੇਸ ਆ ਗਏ। ਇਥੇ ਆਰਥਕ ਮੰਦਵਾੜੇ ਦਾ ਹੜ ਚੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੜੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨਾਲ ੧੯੩੫ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਸਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਜੀਠੀਆ ਦੀ ਖਾਸ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਲੈਕਚਰਾਰ ਦੀ ਅਸਾਮੀ ਮਿਲੀ। ਮਾਰਚ ੧੯੩੭ ਵਿਚ ਉਥੋਂ ਕੰਮ ਤੋਂ ਜਵਾਬ ਮਿਲ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਵਤਨੀ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜਣਾ ਸੀ। ਦੋ ਢਾਈ ਸਾਲ ਕਾਫੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਨੇ ਪਏ। ੧੯੩੯ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਫੇਰ ਦੁਬਾਰਾ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹਾ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪਰੋਫੈਸਰ ਦੀ ਅਸਾਮੀ ਤੇ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ੧੯੪੫ ਤਕ ਆਪ ਇਸ ਅਸਾਮੀ ਤੇ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਸਤੰਬਰ ੧੯੪੫ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਫਰੀਦਕੋਟ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਬਿਕ੍ਰਮ ਕਾਲਜ ਆਫ ਕਾਮ੍ਰਸ ਦਾ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਥਾਪਿਆ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬ੍ਰਿਜਿੰਦਰਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਬਦੀਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪੈਪਸੂ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਆਪ ਜੀ ਰਣਧੀਰ ਕਾਲਜ ਕਪੂਰਥਲਾ, ਮਹਿੰਦਰਾ ਕਾਲਜ ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਰਾਜਿੰਦ੍ਰਾ ਕਾਲਜ ਬਠਿੰਡਾ ਤੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਵਿਦਿਅਕ ਵਿਭਾਗ ਪੈਪਸੂ (ਪਟਿਆਲਾ) ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਭੀ ਆਪ ਗਏ ਹਨ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਸੁਭਾ ਨੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ, ਪਰੋਫੈਸਰਾਂ ਅਤੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਲ ਖਿਚਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਭਾਗੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਅਪੋ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਆਪ ਜੀ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ "ਅਰਥ ਵਿਗਆਨ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਅਸੂਲ" ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਖਾਸ ਵਾਧੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਤ ਹੋਰ ਪੁਸਤਕਾਂ "ਗਰੀਬ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ", "ਪੂਰਬ ਅਤੇ ਪਛਮ" "ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਦਾ ਚਕਰ" 'ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼" "ਅਮੇਰਕਿਨ ਕਾਲਜ ਲਾਈਫ ਅਤੇ ਅਸੈਂਸਲਜ਼ ਆਫ ਇਕਨਾਮਿਕਸ" ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਖੀਰਲੀਆਂ ਦੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨ ਕਹਾਣੀ ਭੀ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਬਲਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ!

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਬਚੇ ਹਨ। ਇਕ ਲੜਕੀ ਤੇ ਇਕ ਲੜਕਾ। ਗੁਰਬਚਨ ਨੂੰ ਆਪ ਸਦਾ ਹੀ "ਬੀਬਾ ਬਚੀ" ਅਤੇ ਰਾਜਿੰਦ੍ਰ ਨੂੰ "ਰਾਜਾ ਬਚੀ" ਦੇ ਨਾਉਂ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਦੇ ਹਨ। ਰਾਜਿੰਦ੍ਰ ਨੂੰ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਭੇਜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸੰਤ ਹੀਰਾ ਦਾਸ ਚਿੱਟੀ ਵਾਲੇ

ਪੰਥ ਭੂਸ਼ਣ, ਵਿਦਿਆ ਸਾਗਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਵਿਦਵਾਨ, ਗੁਰਮਤ ਖੋਜੀ ਤੇ ਗੁਰਮਤ ਹਤਾਇਸ਼ੀ ਸੰਤ ਹੀਰਾ ਦਾਸ ਜੀ ਚਿਟੀ ਵਾਲੇ ਇਕ ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿੰਨਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਵੇਲੇ ਅਨਮਤੀਆ ਨੂੰ ਉਹ ਮੂੰਹ ਤੋੜਵੀਆਂ ਹਾਰਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਸਦਾ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ।

ਆਪ ਇਕ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਮੂਮ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

ਬਾਲਪਣ: ਆਪ ਦੀ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘੀ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਪੋਸਨਾ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਆਪ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਵਿਦਿਆ: ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੁਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੀ ਪਰ ਆਪ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਂਸ਼ੀ (ਬਨਾਰਸ) ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਉਥੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਪੰਡਤ ਤੇ ਵੈਦਿਕ ਦੇ ਧਨੰਤਰ ਬਣ ਕੇ ਆਏ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਦ ਆਪ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਵੈਦਿਕ ਦੇ ਧਨੰਤਰ ਕਹਿਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਜਾਣ ਲਗਾ।

ਉਪਕਾਰ: ਜਿਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀ ਆਪ ਜੀ ਕਾਂਸ਼ੀ ਚੋਂ ਪੜ੍ਹਕੇ ਆਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦੇਵ ਸਮਾਜ ਲਹਿਰ, ਆਰੀਆ ਲਹਿਰ ਆਦਿ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਗੁਰਮਤਿ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਹੀਰੇ

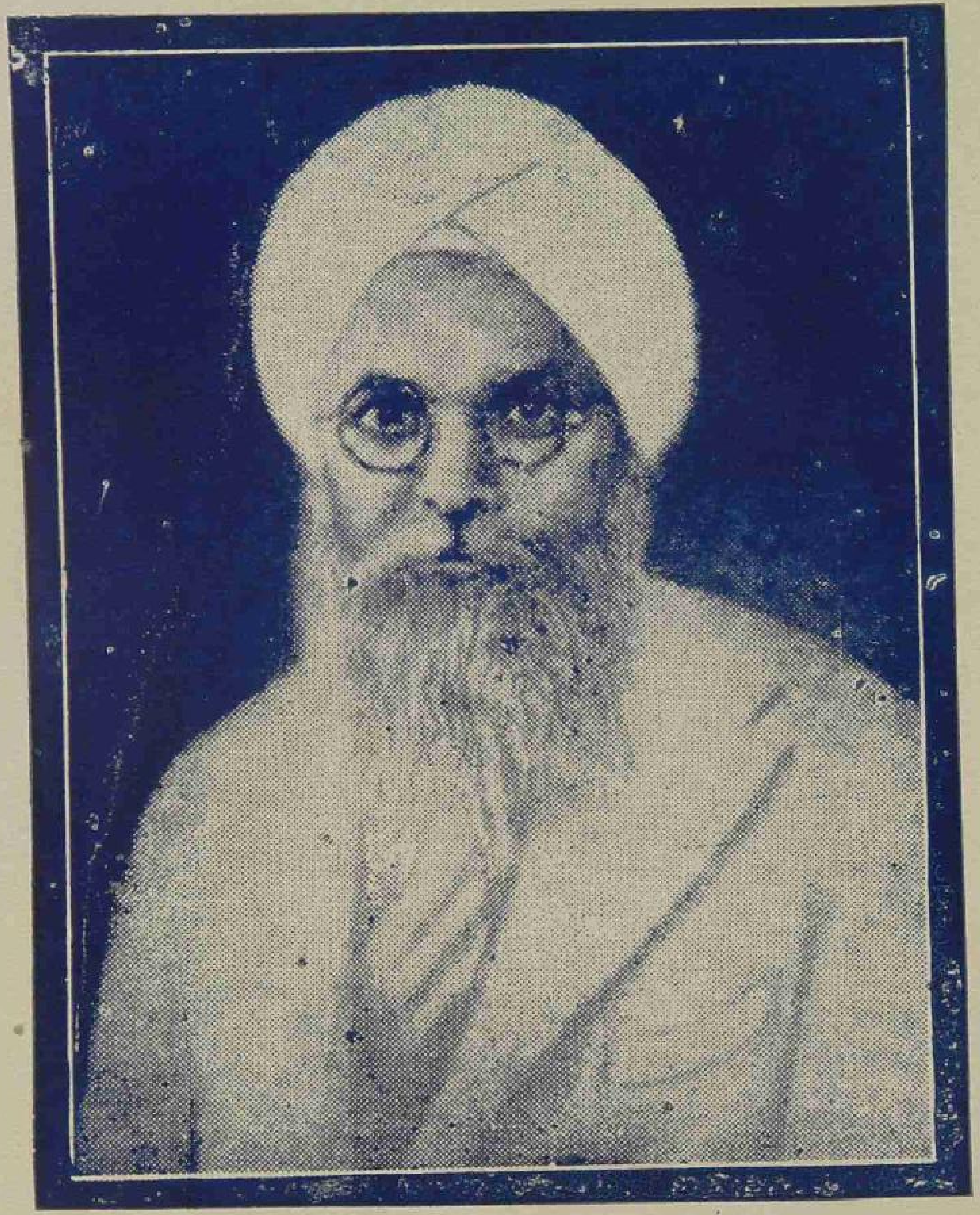

ਸ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੱਜ ਅੰਬਾਲਾ (ਸਫਾ ੨੮੮)

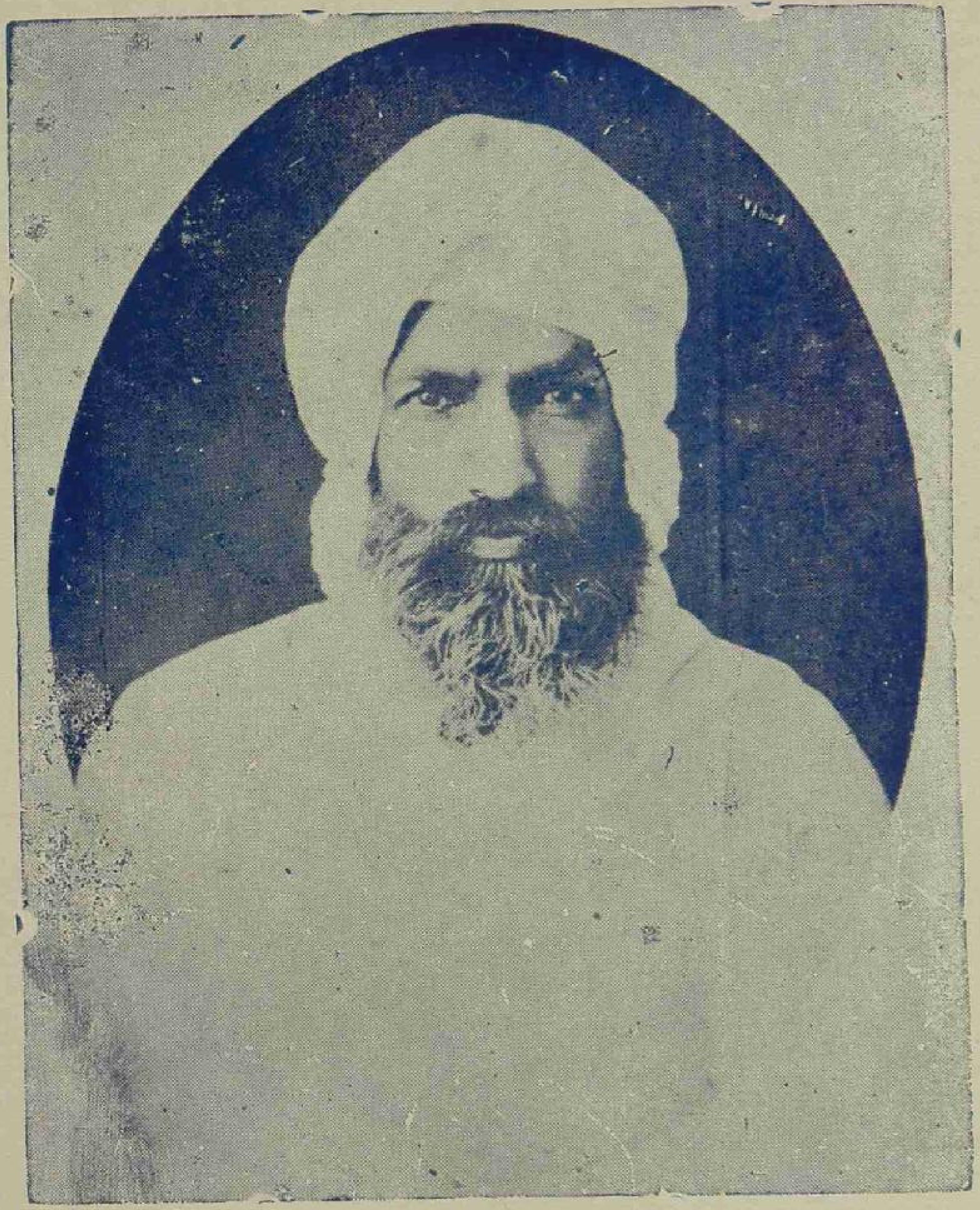

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਸਫਾ ੨੯੦)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਲਿਖਾਰੀ

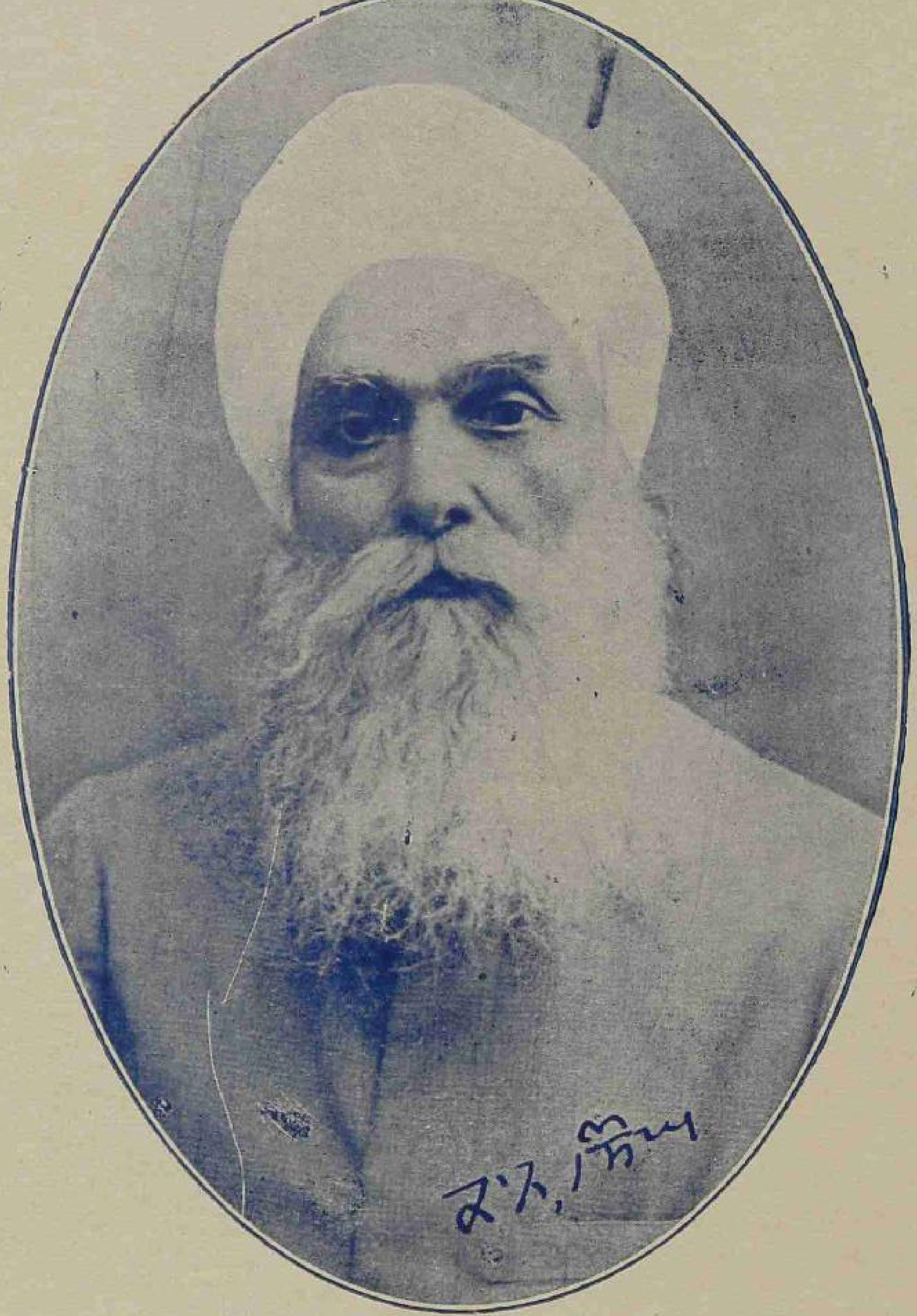

ਸ੍ਰੀ ੧੦੮ ਭਾਈ ਕ੍ਹਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ (ਸਫ਼ਾ ੨੫੩)

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੁਖੀ

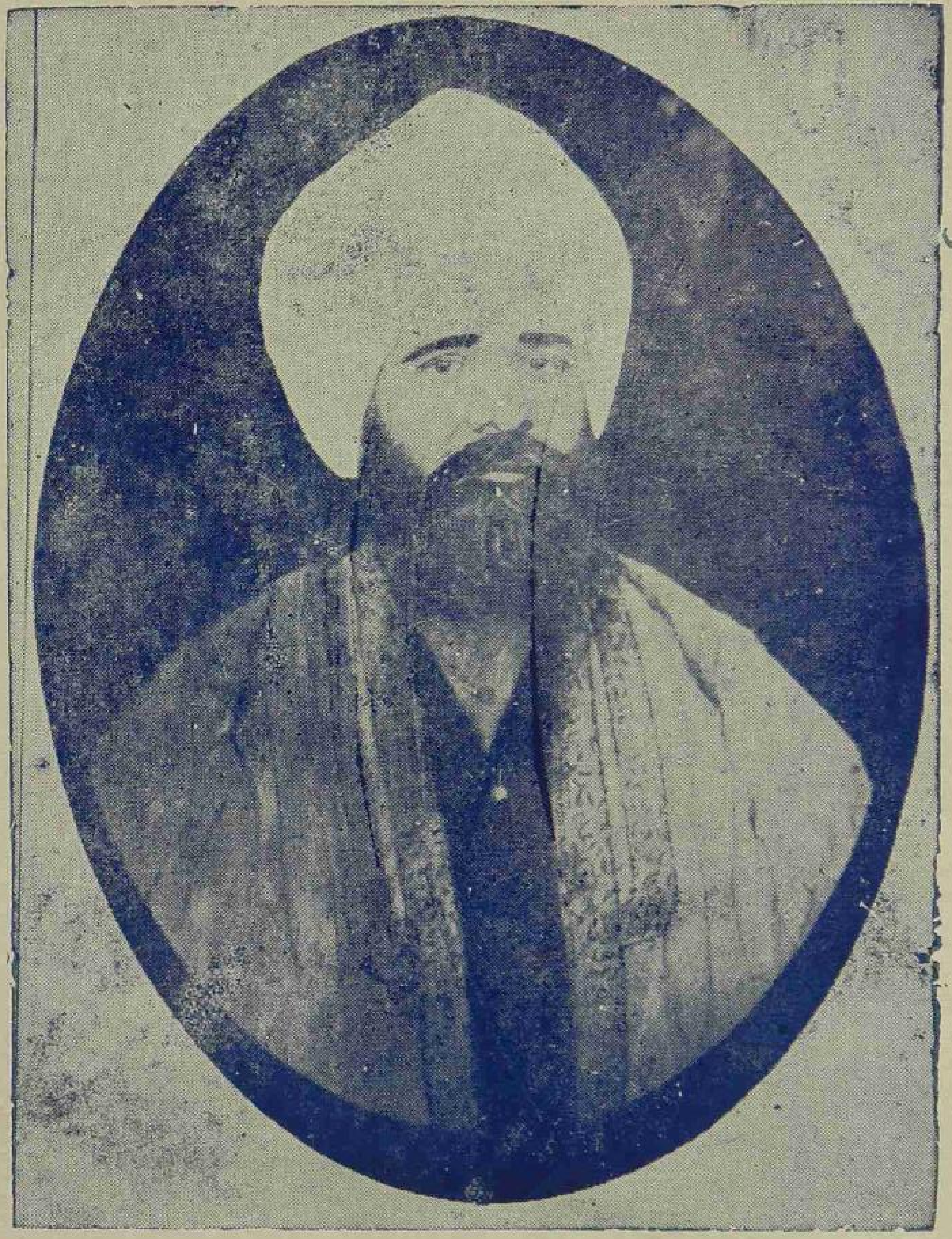

ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਸਫ਼ਾ ੨੨੮)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਰੁਧ ਚਿਕੜ ਸੁੱਟ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਸੰਬਾਦ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਤਰ ਆਏ, ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਅਤੇ ਸਨਾਤਨੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਹਾਰਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਕਿ ਮੁੜ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਆਪ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਆਪ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਸੰਬਾਦ ਅਰਤਰਕ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਤਕੜੇ ਸੀ। ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ, ਗਿ: ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਅਜੇਹਾ ਮੰਡਲ ਬਣਿਆ ਕਿ ਅਨਮਤੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਧਾਂਕ ਬੈਠ ਗਈ।*

ਸੁਭਾ: ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਸੀ, ਆਪ ਬਹੁਤ ਨਿਡਰ ਤੇ ਨਿਰਭੈ ਸਨ, ਕਈ ਵਾਰ ਆਪ ਜੀ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀਆਂ ਮੰਡਲੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕਲੇ ਚਲੇ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਆਪ ਸ਼ਸਤਰ ਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੋਹਾਂ ਵਿਦਿਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਬੀਨ ਸਨ, ਆਪ ਦਿਲ ਦੇ ਦਲੇਰ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਬੜੇ ਹੀ ਰਿਸ਼ਟ ਪੁਸ਼ਟ ਸਨ, ਆਪ ਜੀ ਨਾਮਧਾਰੀ ਕੇਸ਼ ਬੁਚੜ ਵਢਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ, ਆਪ ਇਕ ਤਾਂ ਉਦਾਸੀ ਭੇਖ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਦੂਜੇ ਦੌੜਦੇ ਬਹੁਤੇ ਸਨ, ਮੌਕਾ ਤਾੜ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦਖਣ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਵਿਚ ਬੁਚੜਾਂ ਨੂੰ ਗਊ ਵਢਦੇ ਵੇਖ ਕੇ ਐਨੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਲਲਕਾਰਾ ਮਾਰਿਆ ਕਿ ਸਭ ਬੁਚੜ ਭਜ ਗਏ,† ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੩੨ ਵਰ੍ਹੇ ਡਟ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਅਨਮਤੀਆਂ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਹਾਰਾਂ ਦਿਤੀਆਂ, ਆਪ ਜੀ ਪਿਛਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਚਿੱਟੀ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਬਾਕੀ ਦੀ ਆਯੂ ਬਤੀਤ ਕੀਤੀ।

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ

ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਬ੍ਰਹਮਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਭਾਈ ਸੰਤ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ, ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ, ਖੇਮ ਸਿੰਘ, ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ, ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਗਜਣ ਸਿੰਘ, ਜੰਡੀ ਭਾਈ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਦੁਲਾ ਸਿੰਘ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ, ਨਥਾ ਸਿੰਘ, ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ, ਬੋਪਾ ਰਾਇ ਭਾਈ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਆਦਿ।

੧੭ ਫਗਣ ਸੰਮਤ ੧੯੯੩ ਵਿਚ ਆਪ ਪਿੰਡ ਚਿਟੀ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕਰ ਗਏ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਦੀ ਉਮਰ ੧੧੮ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਭੀ ਆਪ ਦਾ ਸਰੀਰ ਅਜੇ ਤਕੜਾ ਸੀ।

ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਸਃ ਬਃ ਜੀ ਨਾਭਾ

ਪੰਥ ਰਤਨ, ਵਿਦਿਆ ਭੂਸ਼ਨ ਸ: ਬ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਚੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਖਾਸ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

*ਆਪ ਜੀ ਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜਨੇਤ ਪੁਰੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹਮ ਜਮਾਤੀ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰੇ ਆਉਣ ਲਗੇ, ਆਪ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਅਡੇ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ, ਜੰਡੀ, ਬੋਪਾ ਰਾਇ, ਕਿਲੀ ਚਾਹਲ, ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ, ਭਿੰਡਰ, ਮਹਿਣਾ ਆਦਿ ਵਿਚ ਸਨ, ਆਪ ਜੀ ਗਤਕੇ ਦੇ ਚੰਗੇ ਖਿਲਾੜੀ ਸਨ ਆਪ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹਟਾ ਵੀ ਛਕਾਇਆ ਸੀ।

†੧ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੫ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਅਖਬਾਰ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਵੀਰਤਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀਸ਼ਮ ਪਿਤਾਮਾਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਨਮ : ਆਪ ਬਾਬਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਪਿਥੋ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਵਿਚ ੧੮੬੧ ਈ: ਪੈਦਾ ਹੋਏ ।

ਬਚਪਣ : ਆਪ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਉਮਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘੀ, ਆਪ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਹੁੰਦੜ ਹੇਲ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ।

ਵਿਦਿਆ : ਆਪ ਨੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ, ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜਲਾਲ ਕੇ ਪਾਸੋਂ ਕਾਵਿ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹੇ, ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜੇ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜੀ, ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਫਿਰ ਕੇ ਉਰਦੂ, ਫਾਰਸੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜੀ, ਆਪਦੀ ਬੁਧੀ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਤਿੱਖੀ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਚਾਅ ਸੀ ।

ਆਪ ਜੀ ਪੂਰਨ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਸਨ, ਆਪ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਹਨ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਸਦਾ ਹਰੀ ਜੀ ਕਹਿ ਕੇ ਪਿਆਰਦੇ ਸਨ ।

ਨਾਭਾ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ .

ਆਪ ਜੀ ਚਿਹਨ ਚੱਕਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਸਦਿਆ ਤੇ ਟਿੱਕਾ ਰਿਪਦਮਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਧਿਆਪਕ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨਾਭਾ ਵਿਖੇ ਨਾਜ਼ਮੀ ਅਤੇ ਜਜੀ ਦੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਸੋਭਤ ਹੋਏ ।

ਉਪਕਾਰ : ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਿ: ਮਿਕਾਲਫ ਨੂੰ ਗੁਰਸਿਖੀ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ, ਸਿਖੀ ਰਿਲੀਜਨ ਜੈਸੀ ਵਡੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖਵਾਉਣੀ ਆਪ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਕਾਰਜ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਪਰੂਫ ਪੜਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਲਾਇਤ ਜਾ ਕੇ ਕੀਤੀ । ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਆਪ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜੋ ੧੪ ਸਾਲ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ੧੯੨੬ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ।

ਆਪ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਹ ਹਨਃ– ੧. ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਭਾਕਰ, ੨. ਗੁਰਮਤਿ ਸੁਧਾਕਰ, ੩. ਗੁਰ ਛੰਦ ਦਿਵਾਕਰ, ੪. ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਅਲੰਕਾਰ, ੫. ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ (ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼) ੬. ਹਮ ਹਿੰਦੂ ਨਹੀਂ, ੭. ਅਨੇਕਾਰਥ ਕੋਸ਼, ੮. ਸਦ ਪ੍ਰਮਾਰਥਾ, ੯. ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ ਸਟੀਕ, ੧੦. ਰੂਪਦੀਪ ਪਿੰਗਲ ਸਟੀਕ, ਸ਼ਰਾਬ ਨਿਸ਼ੇਧ ਗੁਰ ਮਹਿਮਾ ਗੁਰ ਗਿਰਾ ਕਸੌਟੀ, ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਤੰਡ ਛਪਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ, ਆਪ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ੨੩ ਨਵੰਬਰ ੧੯੩੮ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ।

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ

ਵਿਦਿਆ ਮਾਰਤੰਡ ਪੰਡਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਖਾ ਸਾਹਿਤ ਚਾਰਯ ਪੁਰਾਤਨ ਢੰਗ ਦੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਚੋਂ ਇਕ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਪੰਡਤ ਹਨ । ਆਪਦੀ ਤੁਲਤਾ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਵੇ ।

ਜਨਮ : ਆਪ ਜੀ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਦਾਖਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ੧੩ ਸਤੰਬਰ ੧੮੯੮ ਈ: ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਾਲਪਨ : ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਅਵਸਥਾ ਨਗਰ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘੀ, ਤੇ ਸੁਰਤ ਸੰਭਾਲਣ ਪਰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਹਥ ਵਟਾਉਣ ਲਗ ਪਏ।

ਵਿਦਿਆ : ਆਪ ਦਾ ਮਨ ਪਿਤਾ ਪੁਰਖੀ ਕਿਤੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰੇ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੇ ਆਪ ਦਾ ਝੁਕਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਵਿਦਿਆ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੰਡਤ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਪਾਸੋਂ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ, ਆਪ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਮਹਾਨ ਪੰਡਤ ਹਨ। ਵਿਆਕਰਣ ਅਤੇ ਨਿਆਇ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਆਪ ਧੁਰੰਧਰ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਨਾਇਕਾ ਵਾਂਗ ਆਪ ਦਾ ਸ਼ਾਸਤਰਾਥ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਵੀ ਨਿਰਾਲਾ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੰਡਤ ਗੰਗੇਸ੍ਵਰਾ ਨੰਦ ਨੂੰ ੧੯੩੦ ਈ: ਦੇ ਕੁੰਭ ਦੇ ਮੇਲੇ ਤੇ ਸਖਤ ਹਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਦਯਾ ਨੰਦ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਲਤ ਬਿਅਨੀਆਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਆਪ ਨੇ ਬੜੀ ਵਿਦਵਤਾ ਨਾਲ "ਖੜਗ ਖਾਲਸਾ" ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਕੰਮ : ਆਪ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਸਿਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਰਹੇ। ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾਂ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਵਿਦਿਆਲਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਓਥੋਂ ਗੁਰੂ ਕਾਂਸ਼ੀ ਪਤ੍ਰ ਨਾਮ ਦਾ ਮਾਸਕ ਪਤਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਹਿਕਮਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਰਹੇ।

ਸ਼ਾਦੀ : ਆਪ ਜੀ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਹਨ, ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁਤਰ ਹਨ।

ਸੁਭਾ : ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਸਾਦਾ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਤਬੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ, ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਸ਼ਕਤੀ ਬਹੁਤ ਕਮਾਲ ਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਖੋਜੀ ਹਨ, ਹੁਣ ਮਾਲਵਾ ਇਤਹਾਸ ਦੀ ਸੋਧ ਸੁਧਾਈ ਵਿਚ ਨਾਲ ਹਥ ਵਟਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ।। (੧) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ (੨) ਅਲੰਜਾਰ ਨਿਬਨਧ (੩) ਗੁਰਮਖੀ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਟਾਕਰਾ (੪) ੨੦ ਸਵਯੇ ਤੇ ਦਸ ਦੋਹਰੇ ਪਾ : ੧੦ (੫) ਜੰਗ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ।

੧. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਿਆਕਰਣ ਪੰਚਾਇਣ
੨. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਭੱਟ ਬਾਣੀ ਸਟੀਕ
੩ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਭੱਟ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼
੪. ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦੇ ਅਰਥ)
੫. ਸਾਂਖ ਦਰਸ਼ਨ ਵਾਸ਼ (ਪੰਜਾਬੀ)
੬. ਸਿੰਮ੍ਰਤੀ ਸਾਰ (ਮੰਨੂੰ ਅਤੇ ੧੮ ਹੋਰ ਸਿੰਮ੍ਰਤੀ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਨੋਟ)
੭. ਅਲੰਕਾਰ ਦਰਸ਼ਨ (ਪੰਜਾਬੀ)
੮. ਨਿਤਨੇਮ ਸਟੀਕ
੯. ਰਾਮ ਰਹਸ (ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੋਟ)
੧੦. ਦਰਸ਼ਨ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ (ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸਭ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਦਾ ਸਾਰ)
੧੧. ਛੰਦ ਰਤਨਾਵਲੀ (ਪਿੰਗਲ ਸਟੀਕ)
੧੨. ਸ਼ਰੁਤ ਬੋਧ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਤ ਰਤਨਾਕਰ(ਸਟੀਕ)
੧੩. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਾ
੧੪. ਨਿਆਇ ਦਰਸ਼ਨ ਭਾਸ (ਅਪੂਰਣ)
੧੫. ਅਲੰਕਾਰ ਖੰਡਨ ,,
੧੬. ਕਵੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ,,
੧੭. ਸਹਜ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਨਾਟਕ ,,
੧੮. ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਸਟੀਕ (ਅਪੂਰਣ)
੧੯. ਉਭਯਾਲੰਕਾਰ ਵਿਚਾਰ ,,
੨੦. ਰਿਗ ਵੇਦ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ,,
੨੧. ਸਾਮ ਵੇਦ ਭਾਸ਼ ,,
੨੨. ਪੰਚ ਤੰਤ੍ਰ ਸਾਰ ,,
੨੩. ਸੰਦੇਸ਼ ਸ਼ਤਕ ,,
੨੪. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸਾਗਰ ,,
੨੫. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਿਗਮ ਨਿਘੰਟੂ ,,
੨੬. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਆਗਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ,,
੨੭. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਮਤ ਆਮਨਾਯ ,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨੮. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਿਗਮ ਨਿਰੁਕਤ ,,
੨੯. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਮਤ ਸਿਧਾਂਤ ਦਰਸ਼ਨ ,,
੩੦. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼ ,,
੩੧. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਅਭਿਧਾਨ ,,
੩੨. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾ: ਸਟੀਕ ,,
੩੩. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਮਤ ਮੀਮਾਂਸਾ ,,
੩੪. ਨਗਾਜ ਸਰਬਸ਼ (ਪੰਜਾਬੀ) ,,
੩੫. ਵਿਆਕਰਣ ਖੰਡਨ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ)
ਵਿਆਕਰਣ ਦਾ ਪ੍ਰਲਾਪ (ਅਪੂਰਣ)
੩੬. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤਜ ਦਾ ਇਤਿਹਸ
੩੭. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਰਸੂਲ ਪੁਰ

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਖੋਜੀ ਅਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਕਟੜ ਗੁਰਮਤੀਏ ਆਪ ਦੀ ਕਾਵਿ ਤੇ ਲਿਖਤ ਅਤੀ ਰਸ ਭਿੰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਜਨਮ– ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਹਜਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਰਸੂਲ ਪੁਰ ਥਾਣਾ ਸਿਧਵਾਂ ਬੇਟ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਨ– ਆਪ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹਾਣੀ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਲੰਘਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਤੀਖਣ ਬੁਧੀ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸੁਘੜ ਸਿਆਣੇ ਹੋਣ ਤੇ ਸਾਧ ਅਸਾਧ ਪਛਾਣਨ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਆਪ ਦਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਂ ਰਲਣ ਤੇ ਅਲਾਹੀ ਅੰਮ੍ਰਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪਰਾਪਤ ਹੋਣ ਤੇ ਸਿਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਏ। ਹੁਣ ਨਿਰੋਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਤੜਪ ਵਿਚ ਢੂੰਡਦਿਆਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਗਿਆਨੀ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਊਵਾਲ ਦੀ ਸੰਗਤ ਪਰਾਪਤ ਹੋਣ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਕਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਕਾਫੀ ਜੀਵਨ ਸੁਗੰਧੀ ਫੈਲੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰੀ ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਨੀ ਗਰਲ ਸਕੂਲ ਸਿਧਵਾਂਖੁਰਦ ਵਾਲੇ ਬੜੇ ਜਤਨਾਂ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਗਏ ਏਥੋਂ ਹੀ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਵਡੇ [ਦੁਆਬਾ] ਅਤੇ ਗੁਰੂਸਰ ਸਿਧਾਰ ਵਾਲੇ ਆਦਿ ਸਫਾਰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੇ ਗੁਝੇ ਹੀਰੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਇਹ ਹਨ

੧. ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ੨. ਬੀਬੀ ਜੱਸੀ ਗਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਕੁਆਰੀ ਗੋਰੇ ਦੀ ਮਾਤਾ ੩. ਜੀਵਨ ਬੀਬੀ ਹਰ ਪਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਮੈਨੇਜਰ ਕਾਲਜ ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ ੪. ਮਹਾਰਾਣੀ ਖੜਗ ਕੌਰ ੫. ਨਾਮਬਾਣੀ ਸਦੁ। ਆਪ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਰਸਿਧ ਲਿਖਾਰੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤ ਪਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਦੇ ਮੁਖ ਪਰਬੰਧਕ ਅਤੇ ਦਾਸ ਦੇ ਸਚੇ ਹਿਤਕਾਰੀਆਂ ਚੋਂ ਹਨ।

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾਂ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਗੋਦ ਵਿਖੇ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮਲਕ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਨਃ– ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਮਿਠੀਆਂ ਲੋਰੀਆਂ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਛੇਵੇਂ ਸਾਲ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸੰਤ ਦੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਬਿਠਾਏ ਗਏ ਜਿਥੋਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਤੇ ਜਗਰਾਉਂ ਸਕੂਲ ਵਿਖੇ ਦਾਖਲ ਕਰਾਏ ਗਏ। ਏਥੋਂ ਮਿਡਲ ਪ੍ਰਾਸ ਕਰਕੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਜਾ ਭਰਤੀ ਹੋਏ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਦ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਬੀਬੀ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ ਕਿਸ਼ਨਪਰਾ ਕਲਾਂ ਜ਼ਿ: ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੁਰ ਨਾਲ ਹੋਈ ਅਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਇਕ ਪੁਤ੍ਰ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੀ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਰਖਿਆ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੧੫ ਸਿਖ ਰਜਮੰਟ ਵਿਚ ਪਿਨਸ਼ਨ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡ ਨਿਜ ਦੇ ਖੇਤ ਵਿਚ ਕੁਟੀਆ ਪਾਕੇ ਭਜਨ ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਮਨ ਪ੍ਰਚਾਵੇ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਬਗੀਚਾ ਲਾਕੇ ਦਿਨ ਕਟੀ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਵੀਂ ਇਮਾਰਤ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਤੇ ਅਵਸ਼ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ "ਡਿਠੇ ਸਭੇ ਥਾਉਂ ਨਹੀਂ ਤੁਧ ਜੇਹਿਆ" ਆਪ ਜੀ ਹਥੀਂ ਸੇਵਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਿਖੀ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਦਰਦ ਕੁਟ ੨ ਕੇ ਭਰਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਗਰੀਬਾਂ ਅਤੇ ਬੀਮਾਰਾਂ ਦੀ ਪਰੇਮ ਸਹਿਤ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਦਸਵੰਧ ਕਢ ਛਕਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਸੇਵਕ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਆਪ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਦੇ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਜੋ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਗਰ ਗੁਰੂ† ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਲੋਂ ਕਰਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸੁਆਗਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਇਸ ਸਭਾ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ ਹਨ।

ਆਪ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰੀ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਦੀਦਾਰੀ ਸਿਖ ਹਨ।

ਬਾਬੂ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਏਪੁਰ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ੧੯੪੫ ਬਿਃ ਦਾ ਸੀ। ਆਪ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਫਾਰਸੀ, ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਸਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਭੀ ਆਪ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਆਪ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਰੰਗੂਨ ਦੇ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਸਨ। ਚੋਖਾ ਚਿਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਿਚ ਓਵਰਸੀਅਰ ਰਹੇ। ਫੇਰ ਉਥੋਂ ਨੌਕਰੀ ਛਡ ਕੇ ਬਸਾਂ ਦਾ ਵਿਉਪਾਰ ਕਲਕਤੇ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਫੇਰ ਰਾਇਪੁਰ ਆਕੇ ਪੰਥਕ ਸੋਸਾਇਟੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਦੇਸ ਵਿਚ ਐਸ. ਡੀ. ਓ. ਦੇ ਪਦ ਤੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ ਜਦੋਂ ਆਪ ਖਾਃ ਹਾਃ ਸਕੂਲ ਰਾਇਪੁਰ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕ ਸਨ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਪਰ ਵਿਦ੍ਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਦ ਕੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਵਿਖਆਨ ਕਰਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਰਾਏਪੁਰ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਕੇਤ ਨਾਮੇ ਦੋ ਪੁਸਤਕ ਭੀ ਲਿਖੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਆਕਰਣ, ਗਾਈਡ ਤੇ ਭੂਗੋਲ ਦੀਆਂ ਸਗਿਆਵਾਂ ਹਨ। ਮਹਾ ਸ਼ੋਕ! ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਚਲਾਣਾ ਉਦੋਂ ੪ ਜੂਨ ੧੯੪੪) ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਰਚਨਾ ਦੀ ਉਮੰਗ ਪੂਰੇ ਜੋਬਨ ਤੇ ਪੁਜ ਚੁਕੀ ਸੀ।

---

† ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤਰੀ ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਵੈਦ ਸ: ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਸ: ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤਰੀ ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਆੜ੍ਹਤੀਆਂ ਗਿਃ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪੰਃ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਚੰਦ ਸ. ਮਲਕੀਤ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ ਸਃ ਚੇਤਾ ਸਿੰਘ ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਭਗਤ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਸਃ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਸ: ਰਣ ਸਿੰਘ ਸ: ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਸ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਸ: ਉਦੇ ਸਿੰਘ, ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ; ਸ: ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ, ਆਦਿ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਹਿਤ ਕਰਨ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਕਿਹਰ ਸਿਘ ਜੀ ਰਾਇਪੁਰੀ

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ੧੮੮੫ ਈਃ ਪਿੰਡ ਰਾਏਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਬਾਲਪਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵਿਦਿਆ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੀ। ੧੯੦੩ ਈਃ ਵਿਚ ਆਪ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ। ਪੂਰੇ ਦਸ ਸਾਲ ਫੌਜ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਪਰਦੇਸ ਚੀਨ, ਜਪਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵੈਨਕੋਵਰ ਪਹੁੰਚੇ। ੧੯੧੫ ਵਿਚ ਵੈਨਕੋਵਰ ਤੋਂ ਯੂ. ਐਸ. ਏ. [ਅਮਰੀਕਾ] ਗਏ। ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਾਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ੧੯੧੯ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਰ ਸਜਣਾਂ ਮਿਤਰਾਂ ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਗਰੇਵਾਲ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਸੁਸਾਇਟੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਿਸਦਾ ਸਦਕਾ ਅਜ ਰਾਇਪੁਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਇਸ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਰਹੇ ਹਨ। ੧੯੨੩ ਈਃ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਪੈਸੀਫਿਕ ਕੋਸਟ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸਟਾਕਟਨ ਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਬਣਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ੧੯੨੪ ਈ: ਵਿਚ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ੧੯੨੫ ਤੋਂ ੧੯੨੭ ਈਃ ਤਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਟਾਕਟਨ [ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆਂ] ਦੇ ਅਨਰੇਰੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭੁਗਤਾਈ। ੧੯੨੮ ਈ: ਵਿਚ ਆਪ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸਟਾਕਟਨ ਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਰਹੇ। ੧੯੪੮ ਈ: ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਇਮਪੀਰੀਅਲ ਵੈਲੀ ਖਾਲਸਾ ਸੁਸਾਇਟੀ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਅ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦੀ ਸਕਤ੍ਰੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭੀ ਆਪ ਦੇ ਹਿਸੇ ਆਈ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਲ ਸੈਨਟਰੋ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ। ਹੁਣ ੧੯੫੩ ਈਃ ਤੋਂ ਆਪ ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਆਨਰੇਰੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਹਨ ਜੋ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਭੁਗਤਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਜੇਹੇ ਸਜਣਾਂ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਵਿਦਿਅਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਜੋ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲੀ ਹੈ ਉਹ ਸੂਰਜ ਦੀ ਤਰਾਂ ਰੋਸ਼ਨ ਹੈ। ਅਜੇਹੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਕੌਮ, ਦੇਸ ਤੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲੋੜ ਹੈ।

ਪੰਡਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨੰਦ ਜੀ ਮਾਲੀਵਾਲੇ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਨਾਭੇ ਅਤੇ ਭਵਾਨੀ ਗੜ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ 'ਮਾਲੀ' ਨਾਮੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਪਿੰਡ ਦੇ ਡੇਰੇ ਦੇ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਹੀ ਚੇਲੇ ਹਨ। ਪੰਃ ਭੈਰੋਂ ਦਤ ਨਾਭੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੋਂ ਨਿਆਇ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਣ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਫੇਰ ਕਾਂਸ਼ੀ ਵਿਚ ਭੀ ਚੋਖਾ ਚਿਰ ਅਧੇਨ ਕਰਕੇ ਉਥੇ ਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਛੰਦਾਬੰਦੀ ਰਚਣ ਦੀ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਹੈ। ੪੦ ਬਰਸ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੋਏ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚੰਦ੍ਰੋਦਯ ਛਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਕਤਾ ਹੋਣ ਦਾ ਪਰਿਚਯ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਕ "ਈਸ਼ੁਰ ਸਿੱਧੀ" ਨਾਮ ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਆਪ ਦਾ ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ। ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਪਮਾ ਵਿਚ ਹੁਣੇ ਹੀ ਇਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਚੋਖੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਆਪ ਨੇ ਰਚਿਆ ਹੈ। ਸਾਧੂ ਬੋਲੇ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਛੰਦਾ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਰਚਨਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਵੈਦ ਭੀ ਉਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਸਿਫਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦ੍ਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਈਰਖਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਆਪ ਦੀ ਆਯੂ ੭੨ ਬਰਸ ਦੀ ਹੈ ਫੇਰ ਭੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਕੰਮ ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੇ 'ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼' ਬਣਾਉਣ ਵੇਲੇ ਬੜਾ ਸਯੋਗ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸਿਖ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸਦਾ ਅਮਰ ਰਹੇਗਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਅਜ ਤਕ ਭਾ: ਸਾਹਿਬ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰਯਤਨ ਨਾਲ ਖਨੌੜੇ ਦੇ ਮਹੰਤ ਹਨ ਅਤੇ ਵੈਦਿਕ ਕਰਨੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਦੇ ਰਹਿਣਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਤ ਦਾ ਬਿਉਹਾਰ ਹੈ।

ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਮੇਧਨੀ

ਪਿੰਡ ਮੇਧਨੀ ਰਿ: ਨਾਭਾ ਵਿਚ (ਧੂਰੀ ਦੇ ਕੋਲ) ਗਿ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਆਪ ਨੇ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਕਾਲਜ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਪੰ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ ਤੋਂ ਪੜਕੇ ਪੰਜਾਬ-ਯੂਨੀਵਰਿਸਟੀ ਦਾ 'ਗਿਆਨੀ' ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਉਥੋਂ ਜਾਕੇ ਆਪ ਨੇ ਵਿਰਕਤ ਰਹਿਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਾਵਜ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨਿਆਇ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ (ਮੋਕਸ਼ ਪੰਥ ਆਦਿ) ਵਿਚ ਨਿਪੁਣਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਨੇ "ਸੰਤ ਜੀਵਨ" ਨ ਮ ਦਾ ਸੰਤ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਚਰਿਤ੍ਰ ਛੰਦਾਂ ਵਿਚ ਬਣਾਇਆ। ਆਪ ਪਰਜਾ ਮੰਡਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭੀ ਰਹੇ। ਸ਼ੋਕ ਕਿ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਮਸਤੂਆਣਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਹਿੰਗਮਾਂ ਵਲੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਸਨਮਾਨ ਯੋਗ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਦੀ

ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ ਚਾਹੇ ਆਪਦੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਸਦੋਣ ਦੇ ਪੂਰਨ ਚਾਹਵਾਨ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪਦੀ ਸਿਖੀ ਸੇਵਕੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਐਨਾਂ ਲੰਮਾਂ ਚੋੜਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਦੌਰਾ ਆਇ ਸਾਲ ਦੇ ਸਾਲ ਕਾਰ ਭੇਟਾ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਹਦਬੰਦੀ ਪੋਠੋਹਾਰ, ਮਾਝਾ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੇ ਫਰੀਦਕੋਟ ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਦੇ ਪੱਕੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹੋਣ ਤੇ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਆਪ ਦੇ ਪੱਖ ਦੇ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀਏ ਫਰੀਦਕੋਟ ਨੌਕਰ ਕਰਾਏ ਸਨ ਜਿਸ ਵਕਤ ਲਾਹੌਰ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਰਾਜਾ ਬਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਸੁਧਾਰ ਵਲ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਮੋੜਦਿਆਂ ਗੁਰਮਤ ਅਗੂਆਂ ਨਾਲ ਮਲਾਪ ਤੇ ਵਿਦਿਆਲੇ ਖੋਲਣ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੁਆਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਹਸਤੀ ਨੇ ਸਿਖ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਦਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖੀ (ਪੰਜਾਬੀ) ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਜਿਹਲਮ, ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ, ਗੁਜਰਾਤ, ਧੰਨੀ, ਪੋਠੋਹਾਰ ਇਤ ਆਦਿ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸੰਨ ੧੮੭੬ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਚਲ ਰਹੇ ਸਕੂਲ ੪੦, ਸੰਨ ੧੮੭੯ ਵਿਚ ੪੨ ਮੁਕਦੀ ਗਲ ਕਿ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ੧੮੭੦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਚ ਖੰਡ ਪਧਾਰਨ ਤਕ ਸੰਨ ੧੯੧੬ ਈ: ਤਕ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ੫੦੦੦੦) ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਸਨ* ਅਤੇ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧ ਚੜ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਦਵਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਹਨ ਆਪ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਦਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਸਪਸ਼ਟ

*ਦੇਖੋ ਸ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ. ਖਾਲਸਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ੧੯੩੧ ਸਫਾ ੬੨,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰਕੇ ਰਖਿਆ, ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਕਵੀ ਲਿਖਾਰੀ ਤੇ ਸਿਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ।

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ੧੬੦੦-੧੬੧੦ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਪਿੰਡ ਬਾਸਰ ਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਦਾਸ ਭੱਲਾ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ, ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਨਾਲ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਆ ਗਏ ਏਥੇ ਹੀ ਸਿਖੀ ਤੇ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਪੜ੍ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਤੀਖਣ ਬੁਧੀ ਦੇਖ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚੰਬੇ ਵਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ਬਨਾਰਸ, ਆਗਰਾ, ਲਖਨਊ ਤੇ ਬਰਹਾਨ ਪੁਰ ਆਦਿਕ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਬਨਾਰਸ ਵਰਗੀ ਵਿਦਿਆ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਸਿਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਸਿਕਾ ਜਮਾਣਾ ਆਪ ਦਾਂ ਹੀ ਕੰਮ ਸੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਪਿਛੋਂ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੇ ਕਾਫੀ ਗੜ ਬੜ ਕਰਕੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਮਰਾਹ ਕੀਤਾ ਇਸ ਵੇਲੇ ਹੀ ਪਏ ਬਖਿੜੀਆਂ ਤੇ ਝਗੜਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਆਦਿ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਨਿਪਟਾਇਆ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਤੇ ਸਤ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਅਰੰਭਿਆ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭੀ ਲਿਖਾਈ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਸਮਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੋਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ੫੫੬ (ਕਬਿਤ ਸਵਿਏ) ਨਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ੧੧੯ ਕਬਿਤ ਹੋਰ ਲਭ ਕੇ ਛਪਾਏ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ੪੦ ਵਾਰਾਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦਿਗ ਵਿਜੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਬਾਕੀ ਪੰਜ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਕਥਾ ਹੈ ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਮਾਨੂ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੀਰੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਜਿਤ ਦਰਸਾਈ ਹੈ। ਦਸਵੀਂ ਵਾਰ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਗਤਾਂ ਧਰੂ ਪਰੈਲਾਦ, ਵਲੀ ਅੰਬਰੀਕ ਜਨਕ, ਹਰੀ ਚੰਦ ਬਿਦ੍ਰ, ਦਰੋਪਤੀ, ਸੁਦਾਮਾਂ, ਜੈ ਦੇਵ, ਨਾਮ ਦੇਵ, ਤਰਲੋਚਨ ਧੰਨਾ, ਬੇਣੀ, ਕਬੀਰ, ਸੈਨ, ਰਵਿਦਾਸ, ਗੌਤਮ, ਬਾਲਮੀਕ, ਅਜਾਮਲ, ਗਨਕਾ, ਪੂਤਨਾ ਤੇ ਬਧਿਕ ਆਦਿ ਇਕ ਇਕ ਪੌੜੀ ਵਿਚ ਸੰਖੇਪ ਵਾਰਤਾ ਬਿਆਨ ਹੈ ੧੬ਵੀਂ ਵਾਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਬਹੁਮੁਲੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ। ੩੬ਵੀਂ ਵਾਰ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੇ ਦੰਬਾਂ ਫਰੇਬਾਂ ਦਾ ਪਾਜ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ, ਇਸ ਨੂੰ ਮੀਣੀ ਦੀ ਵਾਰ ਭੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਮੀਣਾ ਇਕ ਨੀਚ ਜਾਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀ ਨੀਚਤਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਨਾਮ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਸੀ ਸਮੁਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਭਾਈ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ ਸਾਫ ਸਮਝਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ (ਬਾਣੀ ਦੀ ਕੁੰਜੀ) ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਆਪ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਚ ਭਾਦੋਂ ਸੁਦੀ ਅੱਠ ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਚੰਧੜ ਜੱਟ ਦੇ ਘਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਛਾ, ਪਿੰਡ ਚੰਧੜ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਕਪੂਰਥਲੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਸੋਈਏ ਸਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਅਪ੍ਰੈਲ ਸੰਨ ੧੮੪੯ ਈ: ਨੂੰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਕੰਵਰ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਜੋ ਬੜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਕਾਵ ਦੇ ਮਾਹਰ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਖੋਜੀ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਖਾਸਾ ਪਿਆਰ ਸੀ,, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਪਾਲਨ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਅਤੇ ਪਬਕ ਸੇਵਕ ਬਨਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸਧਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਸੰਭਾਲਨਾਂ ਪੂਰੀ ੨ ਕੀਤੀ। ਹੁਣ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਕਪੂਰਥਲੇ ਹੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਚੇਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਅੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚੋਂ ਕਾਇਮ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਪਰ ਕੰਵਰ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ ਵਿਚੋਂ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਤੇ ਔਣ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਲਗਨ ਲਗੀ, ਤੇ ਬੀ. ਏ. ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਹਟ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਕੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆ ਗੱਜੇ, ਹੁਣ ਅੰਨ੍ਹਾਂ ਕੀ ਚਾਹੇ, ਦੋ ਅੱਖਾਂ ਬਾਗ ਕੰਵਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵੀ ਜੋ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਉਹ ਅੱਜ ਪੂਰਨ ਹੋਇਆ ਵੇਖ ਕੇ ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ* ਜਦੋਂ ਆਪ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਚਿਤ੍ਰਕਲਾਂ ਦਾ ਕਿੰਨਾਂ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੮੭੩ ਵਿਚ ਜਦ ਆਪ ਅਜੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਮਹਿਕਮਾਂ ਤਾਲੀਮ ਦੇ ਕਾਇਮ ਮੁਕਾਮ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਮਿਸਟਰ ਸੀ, ਪਰਸਨ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰ ਅਜੇਹਾ ਸੁੰਦਰ ਖਿਚਿਆ, ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਬੜਾ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇੰਜੀਨੀਅਰੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਰੁੜਕੀ ਭੇਜਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਰ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਲਗਨ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਹੋਣ ਤੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਨਾ ਲਗੇ ਤੇ ਰੁੜਕੀ ਜਾਣਾ ਪਸੰਦ ਨਾ ਕੀਤਾ।

ਹੁਣ ਕੰਵਰ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਤਕਾਰ ਸਹਿਤ ਏਧਰੋਂ ਵੀ ਸਿਰ ਫੇਰ ਗਏ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰਿਕ ਕੰਮਾਂ ਵਲੋਂ ਉਪਰਾਮਤਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰੁਚੀਆਂ ਵਧ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਹੋਰ ਹਾਲ ਦੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਪੜ੍ਹੋ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰੀ ਦਾ ਇਤਹਾਸ। ਸੰਨ ੧੮੭੬ ਈ: ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਖੋਜ ਦੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਪਾਸ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਦੁਆਰਾ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ।

੧. ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਸਾਹਿਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।

੨. ਸਿਖ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਵਿਹਾਰਿਕ ਵਿਦਿਆ ਦੇਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰਨਾ।

੩. ਅਨਮਤ ਜਾਂ ਮਨਮਤ ਵਿਚੋਂ ਰਲ ਮਿਲਿਆਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਸਿਓਂ ਮੋੜ ਕੇ ਗੁਰਸਿਖ ਬਣਾਉਣਾ।

੪. ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਚਲਣਾ † ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਨ। ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਅਰੰਭ ਕਰਕੇ ਜੱਸ ਖਟਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਫੁਲਾਵਟ ਅੱਜ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹੈ

---

* ਸ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਸਫ਼ਾ ੧੬੯।

† ਸੰਨ ੧੮੯੪ ਈ: ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਕਪੂਰਥਲੇ ਨੂੰ ਲਿਖੇ ਖਤ ਪੱਤ੍ਰ ਵਿਚੋਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿਘ ਜੀ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਕਮੇਟੀ ਪਟਿਆਲਾ

੧. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੮੭੦ ਈਃ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਅਤੇ ਦੇਹਾਂਤ ੮ ਮਾਰਚ ੧੯੨੫ ਈਃ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ।

੨. ਆਪ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ 'ਕਣਕਵਾਲ' ਭੰਗੂਆਂ (ਸੁਨਾਮ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ) ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ । ਦੇਵਨੇਤ ਨਾਲ 'ਚੁੰਨੀ ਮਛਲੀ' (ਰਿਃ ਪਟਿਆਲਾ) ਜੋ ਅੰਬਾਲੇ ਤੇ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ ਜਾ ਵਸੇ । ਉਥੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਆਸ਼ਰਮ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ। ਹਾਂਸਰੋ (ਬੰਗਿਆ ਦੇ ਪਰੇ) ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਬਾਗੀਚਾ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਮਕਾਨ ਬਣਾਕੇ ਟਿਕ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੜੇ ਸੁਪੁਤ੍ਰ ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਧੂ ਤਾਂ ਹੋਏ ਪਰ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਹੋਏ ਜੋ ਹੁਣ ਸਮੇਤ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਾਲੀ ਦੇ ਬੇ ਉਲਾਦੇ ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਨ ।

੩. ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਨੇ ਪੰਡਿਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਰਮਲੇ ਫਤਿਆ ਬਾਦ (ਰਿ: ਕਪੂਰਥਲਾ) ਤੋਂ ਬ੍ਰਿਤੀ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਆਦਿ ਵੇਦਾਂਤ ਅਤੇ ਨਿਆਇ ਪਰਿਛੇਟ ਆਦਿ ਨਿਆਇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜੇ ਜੋ ਕਿ ਬ੍ਰਿਤੀ ਆਦਿ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪੰਃ ਨਿਹਚਲ ਦਾਸ ਕੋਲੋਂ ਪੜੇ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਬਾਣੀ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗ੍ਰੰਥ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਂ ਤੋਂ ਪੜੇ ਅਤੇ ਜਬੋਵਾਲੀਏ ਪੰਃ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਗਤੇ ਨਾਲ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਬਣ ਗਏ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ੨ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ। ੧ ਸਤੰਬਰ ੧੯੦੧ ਈ: ਨੂੰ ਇਹ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾਖਾ † ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਮਾਗਮ ਉਪਰ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ। ਉਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਸੁ ਕੁਮਾਰ ਅਵਸਥਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਯੂ ੩੦-੩੧ ਬਰਸ ਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਨਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸਿਧੀ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਕਰਨੈਲ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਭੇਤਨੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਦਸਵੰਧ ਕਮੇਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਹੋ ਗਏ ।

ਆਪ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਬੜੀ ਪ੍ਰਪਕ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪੁਜੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜੋ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਤਕ ਭੀ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਾਣੀ ਅਜ ਹੀ ਪੜ੍ਹਕੇ ਆਏ ਹਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਆਕਰਣ ਤਾਂ ਆਪ ਦਾ ਲਘੂ ਕੌਮ ਦੀ ਤਕ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪੂਰਨ ਪੰਡਿਤ ਸਨ। ਅਤੇ ਸਿਮਰਤੀ ਪੁਰਾਣ ਆਪ ਦੇ ਬਹੁਤ ਕੰਠ ਸਨ ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਸਦਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਨਾਤਨਧਰਮੀਆਂ ਅਤੇ ਆਰੀਯਾ ਸਮਾਜੀਆਂ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਸਦਾ ਵਿਜੈ ਪਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਅਕਸਰ ਕਰਕੇ ਪੰਃ ਤਿਲਕ ਰਾਮ ਪਿੰਡ ਅਲੂਣੇ, ਪੰਃ ਸੁਖ ਲਾਲ ਰੋਪੜ ਅਤੇ ਪੰ: ਵਾਸਦੇਉ 'ਗੁਆਰਾ' ਆਦਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ

ਆਪ ਦੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਬਹਿਸਾਂ ਬੜੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਨ ।

---

† ਕਝ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ ਗੱਜੂ ਮਾਜਰਾ (ਪਟਿਆਲਾ) ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਕੇ ਢੱਢ ਸਾਰੰਗੀ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਲਿਆ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(ੳ) ਪੰ: ਤਿਲਕ ਰਾਮ ਨਾਲ ਬਦੋਵਾਲ ਹੋਈ। (ਅ) ਪਮਾਲ ਪਿੰਡ ਹੋਈ। (ੲ) ਧਮੋਟ (ਪਟਿਆਲਾ) ਵਿਖੇ ਹੋਈ। (ਸ) ਪੰ: ਵਾਸਦੇਉ ਨਾਲ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਹੋਈ। (ਹ) ਭੋਤਨੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਸੁਖ ਲਾਲ ਰੋਪੜ ਨਾਲ ਹੋਈ। (ਕ) ਉਠਾੜਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਸੁਖ ਲਾਲ ਨਾਲ ਇਤਿਆਦੀ ਚਰਚਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸਾ ਆਨੰਦ ਵਿਵਾਹ, ਸੁਧੀ ਸ਼ਰਾਧ ਆਦਿ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸਭ ਚਰਚਾਵਾਂ ਵਿਚ ਆਪਨੇ ਵਿਜੈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਸਭਾ ਜਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਯੋਗ ਉਪਦੇਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਥੜ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਦੀ ਹਰੇਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਉਪਰ ਆਪ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ੨ ਥਾਈਂ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਜਤੀ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਰੀਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਟ ਪੁਸ਼ਟ, ਪੰਥ ਦੇ ਸਚੇ ਹਮਦਰਦ ਅਤੇ ਅਣਥਕ ਸੇਵਕ ਸਨ। ਆਪ ੮ ਮਾਰਚ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਨਮੂਨੀਏ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਨਾਲ ੫੫ ਬਰਸ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲੇ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਆਪਦੀ ਮ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਨਾ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਘਾਟਾ ਦੇ ਗਏ।

ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਕੇਸਰੀ

ਜਨਮ:—ਆਪ ਸ: ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਹਸਨਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਚ ਸੰਨ ੧੮੮੧ ਈ: ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

ਬਾਲਪਨ:—ਆਪ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਅਵਸਥਾ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘੀ।

ਵਿਦਿਆ:—ਆਪਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜਦੇ ਅਤੇ ਕੁਰਾਲੀ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚੋਂ ਪੜੀ। ਉਪਰੰਤ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ।

ਪ੍ਰਦੇਸ ਫੇਰੀ:—੧੯੦੬ ਈ: ਵਿਚ ਮਲਾਇਆ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਮਲਾਯਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਬਣੇ ਪਰ ਆਪ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਵਾਪਸ ਦੇਸ ਮੁੜ ਆਏ।

ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ:—ਆਪਨੇ ਭਾਈ ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਕਨਿਆ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਰੋਪੜ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪਣੇ ਹਥ ਚਿ ਲੈਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਉਨਤੀ ਦਿਤੀ। ਸੰਨ ੧੯੧੦ ਈ: ਵਿਚ ਗਿ: ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਨਾਮੀ ਮਾਸਕ ਰਸਾਲਾ ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਕਈ ਇਕ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵੀ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਈ ਇਕ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਵੀ ਰਹੇ। ਆਪ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਕਵੀ ਹਨ। ਆਪ ਦੀਆ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਹ ਹਨ:—

ਨਿਕੀਆਂ ਜਿੰਦਾਂ ਵਡੇ ਸਾਕੇ। ਭੁਲੜ ਜਟ ਅਤੇ ਪੁਜਾਰੀ ਪ੍ਰਬੋਧ ਆਦਿ।

ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਪਤਾਨ ਰਾਇਪੁਰ

ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਚੂਹੜ ਚਕ ਦੇ ਪਿਨਸ਼ਨ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ੧੫ ਨੰਬਰ ਵਿਚ ਸੂਬੇਦਾਰ ਮੇਜਰ ਅਤੇ ਕੈਪਟਨ ਬਣੇ। ਆਪ ਜਦੋਂ ਪਿਨਸ਼ਨ ਆਏ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਆਪਨ ਸਰਲਾ ਅਤੇ ਨੇਕ ਸੁਭਾਉ ਅਨਸਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਸਿਖ ਸੇਵਕ ਜੱਥਾ ਜ਼ਿ: ਲੁਧਿਆਣਾ ਜਿਸਨੇ ਯੂ. ਪੀ. ਵਿਚ ਭੀ ਕਈ ਥਾਈਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣਵਾਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਦੋ ਸਾਲ ਤਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ। ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਭਸੌੜ ਦੇ ਭੀ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੈਸੇ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਉਤਸਾਲ ਸੇਵਕ ਫੌਜੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਟਾਵਾਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਖੋਜੀ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਾਰਤਿਕ ਲਿਖਕੇ ਉਹ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਯੋਗ ਹੈ।

ਜਨਮ:—ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ੧੮੭੯ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦਾ ਘਰਾਣਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰਖਦਾ ਹੈ।

ਵਿਦਿਆ:—ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਲੰਘਣ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਦਾ ਝੁਕਾ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਪਾਸੋਂ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਫੌਜੀ ਨੌਕਰੀ:—ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਆਪਦਾ ਦਿਲ ਘਰੋਗੀ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਉਪ-ਰਾਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪ ਪਟਿਆਲਾ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸਟ ਲਗਣ ਨਾਲ ਲਤ ਤੋਂ ਆਰੀ ਹੋਕੇ ਆਪ ਪਿੰਡ ਆ ਗਏ। ਆਪ ਅਪਣੀ ਬਾਬਤ ਇਉਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:—

ਕੁਲ ਕਾਰਜ ਮਮਦੇਊ ਥੇ, ਖੇਤੀ ਔ ਸੰਗਰਾਮ।
ਲਾਤ ਨਿਕਾਰੀ ਹੋਨ ਤੇ, ਛੂਟ ਗਏ ਦੋਨੋਂ ਕਾਮ।
ਭੋ ਗਯਾਨ ਹਰਿ ਤੇਗ ਹਲ, ਛੁਟੇ ਤੋ ਮਤ ਕਰ ਸ਼ੋਕ।
ਹਲ ਤਲਵਾਰੋਂ ਬਲੀ ਹੈ, ਤੁਛ ਕਲਮ ਦੀ ਨੋਕ।

ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲਗਨ:—ਜਦ ਆਪਜੀ ਪਿੰਡ ਆ ਗਏ ਤੇ ਆਪ ਤੋਂ ਵਾਹੀ ਦਾ ਕੰਮ ਨਾ ਚਲਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਕਵਿਵਾ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਿਆ ਜੋਕਿ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਆਪਦੀ ਮਾਅਰਕੇ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਸਲਾਹਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਪਰ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵਾਰਤਿਕ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦੀ ਧੁਨ ਲਗੀ। ਏਸੇ ਲਗਨ ਵਿਚ ੩੨-੩੩ ਵਰੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਕੋਨਾ ਕੋਨਾ ਛਾਣ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ। ਆਪਦੀ ਇਸ ਨਵੀਨ ਖੋਜ ਦਾ ਪਤਾ ਖਾਲਸਾ ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਛਪਣ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਪਰ ਆਪ ਦੇ ਖਾਸੋਂ ਸਾਰੇ ਖਰੜੇ ਲੈ ਲਏ ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਅਜੇਹੀ ਦੜਵਟੀ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਲਿਖਤ ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਨਾ ਅਪੜ ਸਕੀ। ਆਪ ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਦੁਖੀ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਇਉਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:—

ਮਿਹਨਤ ਮੇਰੀ ਬ੍ਰਿਧ ਕੀ, ਤੀਸ ਬਰਸ ਕੀ ਜੋਇ।
ਬੇਕਦਰਿਆਂ ਨਾਸ਼ੁਕਰਿਆਂ, ਬਿਰਥਾ ਰਾਖੀ ਖੋਇ।
ਮਮ ਰਚਨਾ ਸੇ ਪੰਥ ਕੋ, ਹੋਨਾ ਥਾ ਜੋ ਲਾਭ।
ਸੋ 'ਸੁਸਾਇਟੀ' ਨਹਿ ਭਯੋ, ਰਹਿ ਗਯੋ ਪੰਥ ਅਲਾਭ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਗਰ ਸਮ ਮਮ ਕ੍ਰਿਤ ਸੈਂ, ਟ੍ਰੈਕਟ ਛਾਪ ਅਨੇਕ।
ਧਨ ਅਰ ਨਾਮ ਕਮਾ ਰਹੇ, ਪੰਥਕ ਆਗੂ ਨੇਕ।

ਆਪਨੇ ਕਈ ਸਾਲ ਚੁਪ ਚੁਪੀਤੇ ਲੰਘਾਏ, ਸੁਸਾਇਟੀ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਅਗੋਂ ਚੁਪ ਹੀ ਉਤਰ ਮਿਲੇ। ੧੫. ੮. ੧੯੧੬ ਨੂੰ ਮਾ: ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਆਪ ਦੀਆਂ ਕੁਲ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਾਪੀਆਂ ਜਾਣ, ਤਦ ਜਾਕੇ ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਜੋ ਅਗੇ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ ਛਪਕੇ ਪਬਲਕ ਵਿਚ ਆਈਆਂ।

੧. ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ੨. ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ (ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ) ੩. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ (ਦੂਜਾ ਭਾਗ) ੪. ਰਾਜ ਖਾਲਸਾ (ਤੀਜਾ ਭਾਗ) ੫. ਸਰਦਾਰ ਖਾਲਸਾ (ਚੌਥਾ ਭਾਗ) ੬. ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ (ਪੰਜਵਾਂ ਭਾਗ) ੭. ਗੁਰਧਾਮ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ੮. ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਪ੍ਰਦੀਪਕਾ ੯. ਰਿਪਦਮਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਪੰਜ ਹਿਸੇ) ੧੦. ਭੁਪਿੰਦਰਾ ਨੰਦ ੧੧. ਇਤਿਹਾਸ ਰਿਆਸਤ ਬਾਗੜੀਆਂ ੧੨. ਤਵਾਰੀਖ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੧੩. ਤਵਾਰੀਖ ਲਾਹੌਰ ੧੪. ਸੂਰਜ ਪਕਾਸ਼ ਵਾਰਤਕ (ਤਿੰਨ ਹਿਸੇ) ੧੫. ਇਤਹਾਸ ਭਾਈ ਰੂਪ ਚੰਦ ੧੬. ਰਮਾਇਣ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ੧੭. ਉਲ ਮਾਲਾ ਰਮਾਇਣ ੧੮. ਗੁਰਪੁਰਬ ਪਰਕਾਸ਼ ੧੯. ਕੰਵਲ ਫੂਲ ਮਾਲਾ ੨੦. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ੨੧. ਨੀਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ੨੨. ਕਥਾ ਪੂਰਨ ਮਾਸ਼ੀ ੨੩. ਅਨਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ੨੪. ਦੋਹਾਵਲੀ ੨੫. ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤਰੀ ੨੬. ਪਤਤ ਪਾਵਨ ੨੭. ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ (ਜਪਜੀ ਸਟੀਕ)

ਦਿਹਾਂਤ:—ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ੧੯੨੫ ਈ: ਨੂੰ ਪਟਿਆਲੇ ਹੋਇਆ।

ਗਾਲਬ ਕਲਾ ਗਾਲਬ ਰਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਾਲਬ ਖੁਰਦ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਭੀਏ:—

੧. ਕਪਤਾਨ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕਖਾਨਾ ਜਨਮ ਗਾਲਬ ਕਲਾਂ। ਆਪ ਜੀ ਕਟੜ ਸਿੰਘ ਸਭੀਏ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਾਝਾ, ਦੁਆਬਾ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਭੀਈਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਬਹੁਤ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਿਸਦਾ ਸਦਕਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਿੰਘ ਸਭੀਏ ਜੁਆਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਗਜੇ।

੧. ਸ: ਗਜਦੇਵ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖੋਂ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਗਾਲਬ ਕਲਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

੨. ਹਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਲਖਣੀ ਗੋਦ ਦਾ ਨਿਗਾਸ ਮਾਣਿਆ।

੩. ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੌਲਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਜਨਮ ਲੈਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਗੋਦ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਏ।

੪. ਹੌਲਦਾਰ ਵਰਿਯਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਗੋਦ ਦੀ ਪਰਵਰਸ਼ ਪਾਈ।

੫. ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਸੰਤ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਗੋਦ ਚਿ ਅਨੰਦ ਮਾਣਿਆ।

੬. ਸ: ਕੁੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗ੍ਰਿਹ ਮਾਤਾ ਹੁਕਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਜਨਮ ਲਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੭. ਗਿਆਨੀ ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਲਖਣੀ ਗੋਦ ਵਿਖੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਆਪ ਗੁਰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਤੇ ਦਾਸ ਦੇ ਖਾਸ ਹਿਮੈਤੀ ਹਨ।

੮. ਭਾਈ ਕੂਮਾ ਸਿੰਘ ਗਰੰਥੀ ਤੋਪਖਾਨਾ ਬਬੇਕੀ ਹਠੀ ਤਪੀ ਜਪੀ ਪੂਰੇ ਸਨ।

ਗਾਲਬ ਰਣ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ

੯. ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਖ਼ੇਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਜਨਮ ਲਿਆ, ਗਾਲਬ ਰਣ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ।

੧੦. ਸੂਬੇਦਾਰ ਮੇਜਰ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰੂਪ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਲਖਣੀ ਗੋਦ ਤੋਂ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।

੧੧. ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਗੋਦ ਤੋਂ ਜਨਮ ਲਿਆ।

੧੨. ਜਮਾਂਦਾਰ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੂਹੜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਜਨਮ ਗਾਲਬ ਰਣ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਗਾਲਬ ਖੁਰਦ।

੧੩. ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੂਰੇ ਸੂਰੇ ਗੁਰਸਿਖ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਵਾਲੇ ਇਕ ਸਨ। ਨਿਰਭੈ ਸਿੰਘ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਸ: ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਤਿੰਨਾਂ ਗਾਲਬਾਂ ਨੇ ਇਕ ਸਭਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਗਾਲਬ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਦਫਤਰ ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਜਾਗਰਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋੜ ਜਤਨ ਅਰੰਭੇ।

ਘਨਈਆ ਸਿੰਘ ਬਾਬੂ ਢੋਲੇ:- ਆਪ ਲੁਧਿਆਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਪਿੰਡ ਢੋਲੇਵਾਲ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਅਸ-ਥਾਪਨ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕਾਇਮ ਹੋਈ। ਖਾ: ਅਖਬਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਰੇਲਵੇ ਵਿਚ ਕਲਰਕ ਸਨ। ਅਤੇ ਉਪਰੋਕਤ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਅਤੇ ਮੋਢੀ ਮੰਡਲੀ ਦੇ ਕਾਰ-ਕੁਨ ਸਨ। ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਲਗਾਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਸੇਵਕ ਰਹੇ। ਆਪ ਪੈਨ ਸਨ ਆਕੇ ਮਾ: ਖਾ: ਦੀਵਾਨ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਸਿਰ ਕਢਵੇਂ ਮੈਂਬਰ ਸੀ। ੧੯੧੨-੧੩ ਵਿਚ ਆਪਦਾ ਚਲਾਣਾ ਹੋਜਾ। ਸ਼ੋਕ! ਆਪਦੇ ਕੋਈ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ:— ਜਨਮ:—ਆਪਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਦਾਨ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਣ:—ਆਪ ਦੀ ਬਾਲਪਣ ਦੀ ਉਮਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਮਾਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲੰਘੀ।

ਵਿਦਿਆ:—ਆਪ ਨੇ ਮੁਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਪੜੀ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਆਪ ਕਾਫੀ ਜਾਣੂ ਹਨ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਰਚ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ:—ਬੇਬੇ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਕੰਡਿਆਲ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਜੋ ਬੜੇ ਹੀ ਸਤਿਸੰਗ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਤੋਂ ਸੂਝ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਬੇਬੇ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀਬੀਆਂ ਵਰਗਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਲਾਇਆਃ—ਆਪ ਜੀ ਮੁਛ ਫੁਟਦੇ ਹੀ ਮਲਾਇਆ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਉਥੇ ਐਫ. ਐਮ. ਐਸ. ਪੋਲੀਸ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਤੋਂ ਤਰਕੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜਮਾਂਦਾਰ ਬਣ ਗਏ। ਉਥੇ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹੀ।

ਕੰਮਃ—ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਲਾਇਆ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਤੇ ਪੰਚ ਖੰਡ ਭਸੌੜ ਦੇ ਕਟਰ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਡੀਪੂ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਈਪੂ ਦੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਇਮਾਰਤਾਂ ਬਣਾਉਣੀਆਂ ਆਪਦੇ ਉਦਮ ਦਾ ਸਿਟਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਜਮਾਂਦਾਰੀ ਪਿਨਸ਼ਨ ਲੈਕੇ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਵਿਚ ਟਿਕਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾਂ ਕਮੇਟੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹਨ।

ਸੁਭਾਃ—ਆਪ ਸੁਭਾ ਦੇ ਅਣਖੀਲੇ ਹਨ। ਸਚੀ ਗਲ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਝਿਜਕਦੇ। ਆਚਰਣ ਦੇ ਬੜੇ ਉਚੇ ਹਨ।

ਆਪ ਜੀ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸਰਗਰਮ ਮੈਂਬਰ ਅਤੇ ਕਾਰਕੁਨ ਹਨ। ਤੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਗੁਰਮਿਤ ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਉਚਾ ਦੇਖਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹਨ।

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਪੁਤਰ ਸਨ। ਵਡਾ ਸ: ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਜੋ ਡਾਕਟਰੀ ਪਾਸ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਸਾਰੇ ਮਲਾਇਆ ਵਿਚ ਫੈਲਣ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਹਸਪਤਾਲ ਮਾਤ ਪੈ ਗਏ ਸਨ।

ਅਫਸੋਸ! ਉਮਰ ਨੇ ਸਾਥ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਸ਼ੋਕ! ਕਾਕਾ ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਬੜੇ ਹੀ ਨੇਕ ਸੁਪੁਤ੍ਰ ਹਨ ‡

ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ—ਆਪ ਪਿੰਡ ਗਿੱਲ ਜਿੰਦਰ, ਥਾਣਾ ਘੱਲ ਖੁਰਦ ਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਜੀਊਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਤੇ ਮਾਤਾ ਮਾਈ ਰੂੜ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਖੇ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬਚਪਨ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਬਤੀਤ ਹੋਇਆ। ਤੇ ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਦਾਸ ਉਦਾਸੀ ਕੋਲੋਂ ਮੁਢਲੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰ ਸਿੱਖੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤ ਰਾਗ ਵਿੱਦਯਾ ਵੀ ਸਿੱਖੀ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਕੇ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਸਿੱਖੀ ਜੋਸ਼ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਜਾ ਹੋਏ। ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਰਿਹਾ ਹੋਕੇ ਨੱਗਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਪਿੰਡ ਝੋਕ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ, ਬੁੱਟਰ, ਤਾਰੇਵਾਲ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦੇ ਵੀ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਕੇ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਵਾਰੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ, ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਤਾਰੇਵਾਲ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਇੱਕ ਲੜਕਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।

ਆਪ ਨੇ ਸਾਰੇ ਇਲ਼ਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਚੇਟਕ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕੀਰਤਨੀ ਜੱਥਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਜਿਉਣ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ

---

‡ ਜਮਾਂਦਾਰ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਮੰਨੀ ਪ੍ਰਮੰਨੀ ਇਕ ਸਿਖ ਵਿਅਕਤੀ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ, ਭਾ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ, ਭਾ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਖਾਸ ਸੱਜਣ ਆਪ ਕੀਰਤਨ ਜੱਥੇ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਹਨ ।

ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਨੇ ਆਪ ਪਿੰਡ ਗੁਰਨੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਜੰਮਪਲ ਹਨ ।

ਵਿਦਿਆ—ਆਪ ਨੇ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਸਿਆਣਾ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਵਿਦਾਂਤ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹੇ, ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਤੀ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਕਾਫੀ ਸੂਝ ਰਖਦੇ ਹਨ । ਆਪ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਗੂੜ ਗਿਆਨੀ ਹਨ । ਅਤੇ ਗੁ ਬਾਣੀ ਦੀ ਕਥਾ ਬੜੇ ਉਤਮ ਚੰਗ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਆਪ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਵੀ ਲਗਨ ਹੈ ! ਸੁੰਦਰ ਕਵਿਤਾ ਰਚਦੇ ਹਨ ।

ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਫੇਰੀ—ਆਪ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਮਲਾਇਆ ਚਲੇ ਗਏ । ਉਥੇ ਆਪ ਜੀ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਫਿਰ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਆ ਗਏ !

ਸ਼ਾਦੀ—ਆਪ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਹਨ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਹਨ । ਪਰ ਆਪ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਫੁਲ ਵਾਂਗ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਉਪਕਾਰ—ਆਪ ਨੇ ਕੰਨਿਆ ਮਹਾਂ ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਅਧਿਆਪਕ ਰਹਿਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ । ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਬ ਠੰਡਾ ਦੇ ਔਨਰੇਰੀ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਰਹੇ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਅਕਾਲ ਕਾਲਜ ਮਸਤੂਆਣੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਗਿਆਨੀ ਕਲਾਸ ਦੇ ਇੰਨਚਾਰਜ ਹਨ । ਆਪ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਖੋਜੀ ਹਨ । ਅਤੇ ਸੁਹਣ ਕਥਾਗਰ ਹਨ । ਆਪ ਜੀ ਵਿਦਵਤਾ ਵਿਚ ਉਚ ਪੰਡਤਾਈ ਦਾ ਦਰਜਾ ਰਖਦੇ ਹਨ ।

ਸੁਭਾ ਆਪ ਮਿਲਪੜੇ ਗੁਰਮਿਖ ਹਨ । ਸਭਾ ਦੇ ਨਰਮ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰ ਹਨ । ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਕਟਰ ਹਾਮੀ ਅਤੇ ਰਹਿਤ ਦੇ ਪੱਕੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ ।

ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜ਼ੀਰਾ—ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ । ਆਪ ਦਾ ਪਿਛਲਾ ਪਿੰਡ ਦਾਤਾ ਹੈ । ਆਪ ਜ਼ੀਰੇ ਵਿਚ ਨਾਨਕੀ ਢੇਰੀਓਂ ਆਏ ਹਨ ਅਤੇ ਜ਼ੀਰੇ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਪੰਥ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜ਼ੀਰੇ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦੇ ਆਪ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ । ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੱਤ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾਨ ਕੀਤੀ । ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਭੀ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੀ ਨਿਧੜਕ ਹੋ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ । ਆਪ ਮਿਊਂਸਪਲ ਕਮੇਟੀ ਜ਼ੀਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹਿ ਚੁਕੇ ਹਨ ।

ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੂਹੜ ਚੱਕ—ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜ ਚੱਕ ਵਿਚ ਹੋਇਆ । ਆਪ ਵਿਹਾਰ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਪੱਕੇ ਹਾਮੀ ਸਨ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਗਹਿਣੇ ਨਾ ਪਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਪਹਿਲੇ ਆਪ ਅਮਰੀਕਾ, ਪਾਨਾਮਾ ਵਿਚ ਰਹਿ ਆਏ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਦਾ ਨੁਕਤਾ ਨਿਗਾਹ ਬਹੁਤ ਵਸੀਹ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਆਪ ਨੇ ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਭੀ ਛਪਵ ਈਆਂ । ਆਪ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਪੰਜ ਸਾਲ ਸਜ਼ਾ ਕੱਟੀ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ੬੨ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ।

ਪਿੰਡ ਚੀਮਨਾ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਭੀਏ—ਪਿੰਡ ਚੀਮਨਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦਾ ਇਕ ਉਘਾ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਖੇ ਅਨਮਤੀਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਹੋਣ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੇ ਗੁਰਮਤ ਵਲੋਂ ਔੜ (ਢਾਹ) ਲਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਆਵਾਜਾਈ ਤੇ ਬਾਹਮਣਾ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਭੇੜੂ ਸਾਧ ਜਾਂ ਬਾਹਮਣ ਆਇਆ ਰਹਿਣਾ ਜਿਸ ਨੇ ਰਜ ੨ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਪ੍ਰਚਾਰ (ਜ਼ਹਿਰ ਉਗਲਛਣਾ) ਕਰਨਾ। ਇਹ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸੰਤ ਹੀਰਾ ਦਾਸ ਜੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਜਰੀਏ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾਲ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤ ਜਾਗਰਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੀ ਰੋਕ ਲਈ ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੇ ਜਾਲ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਹੁੰਦਾ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਵੇ, "ਸਭਨੀ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਕਰਤਾ ਕਰੇ ਸੋ ਹੋਇ" ਸਚੇ ਰਬ ਤੋਂ ਭੁੱਲਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ਏਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਹਾਥੀ ਦੇ ਮਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭੂਰੀ ਕੀੜੀ ਦਾ ਕਿਡਾ ਕੁ ਆਕਾਰ ਹੈ। ਘਣੇ ਜੰਗਲ ਵਾਸਤੇ ਅਗ ਦੀ ਚੰਗਿਆੜੀ ਕੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਸਾਬਣ ਦੀ ਸਿਲਾ ਵਾਸਤੇ, ਲੋਹੇ ਦੀ ਤਾਰ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਪੇਟ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਹੰਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਤੋੜਨ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਕੁਦਰਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਖੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਨਮਤ ਦੇ ਜਾਲ ਨੂੰ ਫੀਤੀ ਫੀਤੀ ਕਰਨ (ਤੋੜਨ) ਵਾਸਤੇ ਬੇਅੰਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ* ਸਿੰਘ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਜਿਨਾਂ ਗੁਰੂ ਭਰੋਸੇ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ, ਗੁਰਪੁਰਬ ਮਨਾਉਣੇ, ਸਿਘ ਸਭਾ ਲੁਆਉਣੀਆਂ (ਗੁਰਸਿਖ ਸੰਤ ਵਿਦਵਾਨ ਲਿਆ ਕੇ) "ਕਰਤਾ ਵਲ ਤਾਂ ਸਭ ਕੋ ਵਲ" ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ ਏਸ ਜਥੇ ਦੇ ਮੂਹਰੇ ਅਨਮਤੀਏ ਇਉਂ ਭਜ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੇਰ ਆਇ ਤੋਂ ਜੰਗਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਾਨਵਰ ਭੈ ਭੀਤ ਹੋ ਕੇ ਭੱਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਭਰੋਸੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਰੰਭ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਣ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪਾਈ। ਅਤੇ ਏਸੇ ਹੀ ਅਰਸੇ ਅੰਦਰ ਬਚੇ ਬਚੀਆਂ ਦੇ ਪੜਾਉਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਕੇ ਸਕੂਲ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਅਨਪੜ ਮਿਲੇਗਾ। ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਇਮਾਰਤਾਂ ਤੇ ਯੋਗ ਥਾਂ ਹੋਣ ਤੇ ਅਕੇ ਥਕੇ ਮਨਾ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸ: ਗਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੀਮਨਾ

ਸ: ਗਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖੋਂ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਚੀਮਨਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਆਪ ਜੀ

*ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਸੌਂਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਦਲ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦੱਲ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤਰੀ, ਭਾਈ ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ, ਬਾਬੂ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਮੇਜਰ ਦਾ ਪਿਤਾ, ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਸੁਪਤਨੀ ਬਿਛੂ ਕਾਲੇ ਕਾ, ਜਮਾਂਦਾਰ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਾਨ ਕੌਰ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਲਫਟੀਨੈਂਟ ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ, ਰਲਾ ਸਿੰਘ ਲਫਟੀਨੈਂਟ ਪਿਤਾ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਸੂਬੇਦਾਰ ਪਿਤਾ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦਰਜ਼ੀ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਹੌਲਦਾਰ ਪਿਤਾ ਗਜਣ ਸਿੰਘ, ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਜਮਾਂਦਾਰ ਪਿਤਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਜਮਾਂਦਾਰ ਪਿਤਾ ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ, ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਸੂਬੇਦਾਰ ਪਿਤਾ ਰਵਦਾਸੀਆ, ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਵਦਾਸੀਆ, ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੜੀ ਤੀਖਣ ਬੁਧੀ ਤੇ ਕਟੜ ਸਿੰਘ ਸਭਾਈਏ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਬੜੇ ਖੋਜੀ ਤੇ ਦਲੀਲ ਬਾਜ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ੨ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘ ਜਾ ਕੇਂਦਰ ਸਨ। ਉਥੇ ੨ ਬਾਹਮਣਾ ਨੇ ਤੇ ਸਾਧਾ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਚੰਗੇ ੨ ਵਿਦਵਾਂਨ ਪੰਡਤ, ਸਾਧ ਲਿਆ ਬਿਠਾਏ। ਏਸਤ੍ਹਾਂ ਹੀ ਚੀਮਨੇ ਇਕ ਕੁਠੀਆ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦਾਸ ਨਾਮੇ ਸਾਧ ਲਿਆ ਘੁਸੇੜਿਆ। ਜੋ ਨਿਤ ਪ੍ਰਤੀ ਕਥਾ ਬਾਰਤਾ ਸੁਣਾਕੇ ਸਿੰਘ ਸਭੀਆਂ ਦੀ ਭੰਡੀ ਤੇ ਮਨਮਤ ਫਲੌਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਛਾਂਟਕੇ ਖਲਾਫ ਧੜੇ ਵਲੋਂ ਭੇਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸੁਣਕੇ ਲਾਮਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਤੇ ਚੀਮਨੇ ਦੇ ਲੋਕ ਆਖਣ ਜੇ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਗਜ਼ਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆ। ਏਥੇ ਏਸ ਸਾਧ ਦੇ ਪੈਰ ਜਮ ਗਏ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਖਾਰਜ ਹੋ ਜਾਊ। ਜਿਸ ਕੁਟੀਆਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦਾਸ ਕਥਾ ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸਃ ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖੇਤ ਸੀ। ਜਦ ਕਥਾ ਦਾ ਟੈਮ ਹੋਵੇ। ਸ: ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਉਸ ਖੇਤ ਵਿਚ ਹਲ ਰੋਜ ਹੀ ਜੋੜ ਲਿਆ ਕਰੇ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਬੋੜਕੇ ਦਾ ਨਾਉ ਸੇਵਾ ਦਾਸ ਰਖਲਿਆ। ਹੁਣ ਸਿੰਘ ਬੋੜਕੇ ਨੂੰ ਹਕਣ ਵੇਲੇ ਆਖਿਆ ਕਰੇ। ਓਏ ਸੇਵਾ ਦਾਸਾਂ ਤੇਰੀ ਮੈ, ਮਾਂ,———ਦੀ ਓਏ ਸੇਵਾ ਦਾਸਾ ਤੂੰ ਤੇਨੂੰ ਲੈਣ ਚੁਹੜੇ। ਉਏ ਸੇਵਾਦਾਸਾ ਖਾ, ਪੀਕੇ ਹਰਾਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤੁਰ ਹਾਲ ਨਾਲ। ਹੁਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੂਰੀ ਜਟ ਤਰਜ ਵਿਚ ਬੋੜ੍ਹਕੇ ਨੂੰ ਹਕਣ ਤਾਂ ਸੇਵਾ ਦਾਸ ਕਥਾ ਵਾਚਕ ਤੇ ਸਰੋਤੇ ਸੇਵਾ ਦਾਸ ਦੀ ਕਥਾ ਬਜਾਏ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਕੇ ਸਾਰੇ ਹਸਦੇ ਲਿਟਦੇ ਫਿਰਨ ਤੇ ਫੇਰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੇਵਾ ਦਾਸ ਜੀ ਤਾਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਪਤ੍ਰਾ ਵਾਚ ਗਏ। ਜਦ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸਾਧ ਦੇ ਜਾਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਛੋਟੇ ੨ ਮੁੰਡੇ ਇਓਂ ਪੜਨ॥ ਸ਼ੇਰ ਗਜਿਆ ਭਜ ਗਈ ਮਰਮਰਗਾਵਲੀ ਸੇਰ ਗਜਿਆ ਭਜ ਗਈ ਮਰਗਾਵਲੀ। ਆਪਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ੧੯੧੪—੧੫ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਜਮਾਤ ਚੋਂ ਸਨ॥ ਆਪਜੀ ਪੂਰੇ ਸਿਆਸੀ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਪੱਕੇ ਹਨ। ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸਕੂਲ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਮੁਡੀਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਚੋਂ ਹਨ ਤੇ ਸਦਾ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਆਪਜੀ ਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੇ ਸਕੂਲ ਬਨਾਉਣ ਤੇ ਚਾਲੂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜਕੇ ਹਿੱਸੇ ਪਾਏ ਹਨ॥ ਅਰ ਸਹਜ ਤੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਚੜਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦੇਖਣ ਦੇ ਬੜੇ ਹੀ ਚਾਹਵਾਨ ਹਨ।

ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਚੀਮਨਾ

ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਚੀਮਨ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਓਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਵਲੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜਨ ਵਾਸਤੇ ਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਤੀਖਣ ਬੁਧ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠੀ ਹੋ ਕੇ ਗਏ। ਹੁਣ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਬੋਧ ਦਾ ਚਾਉ ਉਤਪਨ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਸੰਤ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਅਰਥਾਂ ਸਮੇਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਸੁਣਿਆ। ਆਪ ਦੇ ਪਿੰਡ ਮਨਮਤ ਦੇ ਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਵਾਸਤੇ ਸਾਲ ਦੇ ਸਾਲ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲੁਆਉਣੀਆਂ ਕਟੜ ਗੁਰਮਤ ਖਿਆਲੀ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਸਦ ਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਾਉਣਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਢੋਲਕੀ ਛੈਣਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤਕ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕਰਾਉਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਖੀਰ ਹੋਇਆ ਕੀ। ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਹੜ ਅੱਗੇ ਮਨਮਤ ਰੇਤ ਦੀ ਕੰਧ ਬਾਂਗ ਕਿਧਰੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰ_ੜ ਗਈ। ਹੁਣ ਇਸ ਸੁਭਾਗ ਨਗਰ ਵਿਚ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ* ਵਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰਖੀ ਗਈ। ਜਿਸ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਬੜੇ ਸੋਹਣੇ ਮੌਕਿਆਂ ਤੇ ਹੈ। ਇਸੇ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖ ਜੱਥੇ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੀਬੀਆਂ ਦੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪਾਠਣਾਂ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਕੇ ਨਿਤ ਨੇਮਣਾ ਹੋਈਆਂ ਜਿਨਾਂ ਨ ਅਗਲੇ ਘਰੀਂ ਜਾਕੇ ਗੁਰਮਤ ਫਲਾਈ।

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਅਛੂਤ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਕਟੜ ਹਾਮੀ ਹੋਣ ਤੇ ਜਿੰਨੇ ਰਵਦਾਸੀਏ ਜਾ ਮਜ਼ਬੀ ਹਨ। ਸਭ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਜਹਾਜ ਚੜਕੇ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਆਪ ਬੜੇ ਹਠੀਏ ਸਿੰਘ ਹਨ । ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਚੜਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦੇਖਣ ਦੀ ਸਦਾ ਤੜਫ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਕੀਲ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜਨਮ—ਆਪ ਜੀ ਇਕ ਮਾਨਨੀਯ ਅਰ ਉਚ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਕਾਲਿਆਂ ਵਾਲੇ (ਸਰਾਵਾ) ਵਿਖੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

ਬਾਲਪਣ—ਆਪ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਲਾਡ ਨਾਲ ਖੇਡਦਿਆਂ ਦੀ ਲੰਘੀ।

ਵਿਦਿਆ—ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਪੜਾਉਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਚਾਅ ਸੀ। ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਵਡੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਪੜਾਈ । ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਸੀਤਲਾ ਨਿਕਲਨੇ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇਤਰ ਹੀਣ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਸਧਰਾਂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਈਆਂ। ਪਰ ਆਪ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਚਿੱਤਨ ਬੁਧੀ ਅਤੇ ਯਾਦ ਸ਼ਕਤੀ ਕਮਾਲ ਦੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਪੜਿਆ ਸੀ। ਸਭ ਕੰਠ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਰਹਿਕੇ L. L. B. ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪਾਸ ਕੀਤੀ।

ਕੰਮ—ਆਪ ਨੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਕਾਲਤ ਦੀ ਪ੍ਰੈਕਟਸ ਕਰਨੀ ਅਰੰਭ ਦਿਤੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪਨੂੰ ਕਾਫੀ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਆਪ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਕੀਲ ਗਿਣੇ ਜਾਣ ਲਗੇ, ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕੁਝ ਆਪ ਦੀ ਵਿਕਾਲਤ ਵਿਚ ਮਾਅਰਕੇ ਦੀ ਬਹਿਸ ਦਾ ਸਦਕਾ ਕਾਫੀ ਸੰਪਤਾ ਆਉਣ ਲਗੀ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਕਾਲ ਗੜ੍ਹ ਇਕ ਲੱਖ ਰੁਪਇਆ ਖਰਚ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕਰਾਇਆ।

ਸਭ—ਆਪ ਦਾ ਸਭਾ ਅਣਖੀ ਸੀ। ਇਕ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਨਾਲ ਅਣ ਬਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਗੰਦੀ ਮਖੀ ਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਪਰ ਇਜ਼ਤ ਹਤਕ ਦਾ ਮੁਕਦਮਾਂ ਕਰਕੇ ਮੁਆਫੀਤਾ ਮੰਗਵਾਈ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਦਿਲੀ ਈਰਖਾ ਰਖਕੇ ਆਪ ਪਰ ਝੂਠੇ ਮੁਕਦਮੇ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹਾਨੀ ਪਹੁੰਚਾਈ। ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਧੱਕਾ ਲਗਾ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਬਹੁਤ ਘਟ ਗਈ। ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੰਥ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਜਿੱਥੇ ਤਨਮਨ ਤੇ ਧਨ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਉਥੇ ਆਪ ਨੇ ਕਲਮੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਹ ਹਨ ੧. ਸਿੱਖ ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ੨. ਜਪਾਜਾਪ :ਆਪ ਦੀ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਖਰੜੇ ੨੦ ਸੇਰ ਪੱਕੇ

---

* ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਸ: ਦਸੌਂਦਾ ਸਿੰਘ ਸ: ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਸ: ਬਾਬੂ ਸਿੰਘ ਸ: ਮਲ ।ਸਿੰਘ ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜਮਾਦਾਰ ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਹੋਲਦਾਰ ਸ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਜਮਾਂਦਰ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇ ਲਗਭਗ ਹੋਣਗੇ। ਜੋ ਉਨਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਕਰਮ ਕੌਰ ਅਕਾਲਗੜ੍ਹ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਨੇ ਸੰਤ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾਂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੇ ਸਨ। ਜਿਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮੇਰੇ ਪਰਮ ਸਨੇਹੀ ਰਾਗੀ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕਿਲਾ ਰਾਏਪੁਰ ਅਤੇ ਸ: ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਰਾਹੀ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਪੁਜ ਗਏ ਹਨ। ਜੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਛਪਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਜੈ ਸਿੰਘ ਫਿਲਾਸਫਰ—ਮੁਢਲੇ ਸਮਾਚਾਰ:-ਆਪ ਦਾ ਵਡੇਰਾ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਭਦੌੜ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਆਪਣੇ ਚਾਰ ਬਚਿਆਂ ਸਮੇਤ ਧਮਿਆਲ ਜ਼ਿਲਾ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ਜਾ ਰਿਹਾ, ਦੇਵ ਨੰਤ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਇਕ ਬਚਾ ਘਰ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖਨਾਂ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਵਿਦਿਆਲਾ ਘਰ ਜਾਖ (ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿਤਾ)

ਵਿਦਿਆ:-ਜਿਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਨਿਆਏ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਚੰਗਾ ਪਠਨ ਪਾਠਨ ਕੀਤਾ, ਉਪ੍ਰੰਤ ਗਿਆਨੀ ਬਬੇਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਪੰਡਤ ਅਚੁੱਤਾ ਨੰਦ ਕੋਲੋਂ ਭੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਨਿਆਏ ਪਰਿ ਛੰਦ, ਬ੍ਰਿਤੀ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹੇ।

ਕੰਮ:-ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ ਵਿਦਿਆਲਾ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਨੇ ਉਪਰਲੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਲਾ ਦਿਤਾ ਜਿਥੇ ਆਪ ਨੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਪੜ੍ਹਾਇਆ।

ਆਪ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਬੁਧੀ, ਸਿਮਰਨ ਸ਼ਕਤੀ, ਕਮਾਲ ਦੀ ਸੀ ਆਪ ਵਿਆਖਿਆਨ ਅਤੇ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪਰਪਕ ਸੀ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਪਿਛਲੀ ਉਮਰ ਆਪ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਕੁਝ ਫਰਕ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਆਮ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਸੇਵਕ ਜਥਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਉਕਤੀ ਬਕਤੀ ਵਿਚ ਲਾਸਾਨੀ ਸਨ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਆਪ ਨੂੰ ਫਿਲਾਫਰ ਦੇ ਉਪਨਾਮ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੰਵਲ—ਆਪ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਦੇ ਉਚ ਚੋਟੀ ਦੇ ਉਪ ਨਿਆਸਕਾਰ ਹਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਆਪ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਲੇਖਣੀ ਨੇ ਖਾਸ ਕਰ ਨਵਯੁਵਕਾਂ ਵਿਚ ਮਾਨਨੀਯ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਜਨਮ:-ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਮਹਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਢੁਡੀਕੇ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਣ:-ਆਪ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਵਸਥਾ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰੀ।

ਵਿਦਿਆ:-ਆਪ ਨੇ ਮੈਟਰਿਕ ਤੱਕ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਲੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਗਏ ਆਪ ਦੀ ਲਗਨ ਕੁਝ ਸਹਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਵਲ ਖੁਬ ਗਈ। ਆਪ ਦੀ ਬੁਧੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤੀਖਣ ਹੈ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਲਈ ਚੁਕੀ ਤੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਤ ਪਾ ਦਿਤਾ।

ਕੰਮ ਅਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ:-ਆਪ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਜਮ ਪਲ ਹਨ, ਆਪ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ, ਸੋ ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਮਹੌਲ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਹੈ।

ਰਚਨਾਵਾਂ:-੧. ਪਾਲੀ, ੨. ਸਚ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ, ੩. ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ, ੪. ਕੰਡੇ, ੫. ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ, ੬. ਜੀਵਨ ਕਣੀਆਂ ਆਦਿ, ਪਾਲੀ ਨਾਵਲ ਲਿਖ ਕੇ ਆਪ ਨਾਵਲਿਸਟ ਦੀ ਮੂਹਰਲੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਜਾ ਖੜੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਇਕ ਮਹਾਨ ਪਤਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਲਿਖਣ ਢੰਗ ਸਾਈਕਾਲੋਜੀ ਕਲੀ ਹੈ। (ਮਨੋ ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੈ)

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਰੋਤਮ (ਪਟਿਆਲਾ)—ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਪੰਡਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਰੋਤਮ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ ੧੮੭੯ ਪਿੰਡ ਕਾਲਮਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ* ਆਪ ਜੀ ਥੋੜੇ ਅਰਸੇ ਅੰਦਰ ਚੰਗੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਗਿਣੇ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਜੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨ ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇਸ ਦਸੰਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਵਿਚਰਦੇ ਥੋੜਾ ਅਰਸਾ ਗਿਰਵੜੀ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ ਰਹੇ, ਅਖੀਰ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਪਟਿਆਲੇ ਕਰ ਲਈ। ਇਥੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖੇ—

ਗੁਰੂ ਤੀਰਥ ਸੰਗਰਹਿ, ਗੁਰਮਤ ਨਿਰਣਯ ਸਾਗਰ, । ਭਾਵਾਰਥ ਦੀਪਿਕਾ । ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ । ਅਕਾਲ ਮੂਰਤੀ ਪਰਦਰਸ਼ਨ । ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਤੇ ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਸਟੀਕ, ਗੁਰੂ ਗਿਰਾਰਥ ਕੋਸ਼ ਆਦਿ ਖਾਸਲਾ ਪੰਥ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਕੋਸ਼ਕਾਰ ਸਨ। ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੯੪੯ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਤੇ ਭੇਖ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਏ, ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਲਿਖਤਾਂ ਛਪਵਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਪੰਥ ਦੇ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਸਨ ।

ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਬਾਬੂ ਭਸੌੜ:-- ਜਨਮ:— ਆਪ ਸ: ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਜਿਉਣ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਰਾਮ ਗੜ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ੨੦ ਪੋਹ ਸੰਮਤ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

ਬਾਲਪਣ:—ਆਪ ਦਾ ਬਾਲਪਣ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਖੇਡਦਿਆਂ ਲੰਘਿਆ।

ਵਿਦਿਆ:—ਆਪ ਮਿਡਲ ਤਕ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਆਪਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਂ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਕੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਰਖਿਆ, ਜੋ ਮਗਰੋਂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭਸੌੜੀਆਂ, ਭਸੌੜ ਨਾਨਕੀਂ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲਗਾ।

ਨੌਕਰੀ:—ਘਰੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋਕੇ ਪਟਿਆਲਾ ਫੌਜ ਵਿਚ ਜਾ ਭਰਤੀ ਹੋਏ। ਉਪਰੰਤ ਰੁੜਕੀ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਸਬ ਓਵਰਸੀਅਰੀ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਨਹਿਰ ਦੇ ਮਹਿਕਮਿਆਂ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਕੇ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲੈਕੇ ਭਸੌੜ ਆ ਟਿਕੇ।

ਕੰਮ:—ਕੁਝ ਚਿਰ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਭਸੌੜ ਤੇ ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਕਈ ਸਾਲ ਸਕਤ੍ਰ ਬਣੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਹਾਮੀ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਰਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਿਯਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਆਪਨੇ:ਖਾਲਸਾ ਕੁਆਰੀ ਕਾਲਜ ਭਸੌੜ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ।

ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਹੀਂ ਇਸਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵਾਧ ਘਾਟ ਕਰਕੇ ਸੈਂਚੀਆਂ ਛਪਾਈਆਂ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਥ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਬਰਖਿਲਾਫ ਇਕ ਲਹਿਰ ਚਲ ਪਈ।

---

*ਇਤਹਾਸ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਸਫਾ ੨੫੩ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਦੀ:—ਖਾਲਸਾ ਕੁਆਰੀ ਕਾਲਜ ਦੀ ਵਿਦਿਆਰਥਣ ਨਾਲ ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਾਉਣ ਅਤੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸੈਂਚੀਆਂ ਛਪਾਉਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਨੂੰ ਅਤੇ ਆਪ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨਿਰੰਜਣ ਕੌਰ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਏ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਥ ਵਿਚੋਂ ਛੇਕ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸਦੇ ਸਦਕਾ ਆਪ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਬਹੁਤ ਘਟ ਗਈ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਛਡ ਗਏ।

ਦਿਹਾਂਤ:—੧੪ ਭਾਦਰੋਂ ਸੰਮਤ ੧੯੯੦ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਚਲਦੇ ਬਣੇ।

{ਨੋਟ:— ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ}

ੴ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਿਹ॥

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਜੀ ਸਹਾਇ

ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ

ਵਲੋਂ

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ॥

ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ (ਪੰਚ ਖੰਡ) ਭਸੌੜ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਕੋਰਸ ਨਾਮੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਾਪ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਤੇ ਵਾਧਾ ਘਾਟਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਉਸਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰ ਮੰਤ੍ਰ ਅਰਦਾਸੇ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਰੁਧ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਬਾਬੂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੀਬੀ ਨਿਰੰਜਣ ਕੌਰ ਨੂੰ ਪੰਥ ਵਿਚੋਂ ਖਾਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਬਾਕੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸਾ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕੋਈ ਸਿਖ ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵਲੋਂ ਛਪੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਕੋਰਸਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਖਰੀਦੇ, ਨਾ ਅਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖੇ, ਇਹ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਜਾਂ ਹੋਰ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਹੋਣ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਘਲ ਦੇਣ।

੨੬ ਸਾਵਣ ਸੰਮਤ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹੀ ੪੫੯

,, ,, ,, ਬਿਕਰਮੀ ੧੯੮੫

੯ ਅਗਸਤ ,, ਈਸਵੀ ੧੯੨੮

ਮੋਹਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ।

ਹੋਰ ਖੋਜ ਲਈ ਦੇਖੋ:— ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸੂ: ਸਫਾ ੧੦੬੪ ਦੀ † ਟਿਪਣੀ, ਖਾ: ਟ੍ਰੈ: ਸੁ: ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼ ਦੀ ਅੰਤਿਕਾ ੨॥ ਗ: ਪ੍ਰ: ਸੂ: ਸਫਾ ੧੦੬੯ ਦੀ ਟਿਪਣੀ *।

ਵਲੋਂ ਦਾਸ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਲੋਹਗੜ।

ਸ: ਗਹਿਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘ— ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ, ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸ: ਗਹਿਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਇਕ ਉਘੀ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਸਤੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਚ ਲਿਆਕਤ ਦਾ ਸਦਕਾ ਆਪਣਾ ਘਰਾਣਾ, ਪਿੰਡ ਜਾਂ ਇਲਾਕਾ ਹੀ ਉਚਾ ਨਹੀਂ ਚੁਕਿਆ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਹੀ ਉਚਾ ਚੁਕਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਕਟੜ ਗੁਰਸਿਖ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭੀਏ ਸਨ। ਆਪ ਵਿਹਾਰ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਪਕੇ ਹਾਮੀ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਨਮਃ—ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸਰਦਾਰ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲੀਆਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ੯ ਮਘਰ ਸੰਮਤ ੧੯੩੧ ਬਿ: ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਹੋਇਆ।

ਬਚਪਨਃ—ਆਪ ਜੀ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਇਕੋ ਇਕ ਪੁਤਰ ਸਨ ਅਤੇ ਤਿੰਨਾਂ ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਮਾਪਿਆਂ ਅਤੇ ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰੇ ਅਤੇ ਲਾਡਲੇ ਸਨ। ਪਰ ਅਫਸੋਸ ! ਜਦ ਆਪ ਦੋ ਸਾਲ ਦੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

ਵਿਦਿਆਃ—ਕੁਝ ਚਿਰ ਆਪ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਦਾਦੀ ਨੇ ਪਾਲਣਾ ਪੋਸਣਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਅਧਿਕ ਚਾਹਵਾਨ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ੧੮੯੧ ਈ: ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਵਜ਼ੀਫਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ੧੮੯੫ ਈ: ਵਿਚ ਮੋਗਾ ਵਰਨੈਕੂਲਰ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਮਿਡਲ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਡਿਸਟ੍ਰਕ ਬੋਰਡ ਦਾ ਵਜ਼ੀਫਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ।

ਆਪ ਗੁਰਮਤ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿਖੀ ਵਿਚ ਇਨੇ ਪੱਕੇ ਸਨ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਛਡਕੇ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾ ਲਗੇ ਅਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਬਚਤ ਕਢਕੇ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰ ਲਈ ਪਰ ਆਪ ਵਜ਼ੀਫਾ ਨਾ ਲੈ ਸਕੇ। ੧੮੯੯ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਉਚੀ ਵਿਦਿਆ ਪਾਸ ਕਰ ਲਈ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਮਿਲੀ ਜੁਲੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਦੀ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਇਜ਼ਤ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ। ਆਪ ਨੇ ਐਫ. ਏ. ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਪਰ ਅਸਫਲ ਰਹੇ ਅਤੇ ਬੇ ਆਸ ਹੋਕੇ ਕਾਲਜ ਛਡ ਦਿਤਾ।

ਵਿਆਹਃ—ਸੰਨ ੧੮੯੪ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸਃ ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੂਹੜਕੇ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ ਜੋ ਬੜੀ ਹੀ ਨੇਕ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਸੁਭਾ ਦੀ ਸੀ।

ਸੰਤਾਨਃ—ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਪੁਤਰ ਸ: ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਮੇਜਰ ਸ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੇਪਟਨ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਹੋਏ।

ਕੰਮਃ—ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਕੂਲ ਮਾਸਟਰ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੋਫੈਸਰ ਲਗਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਪਰ ਪੱਕੀ ਨੌਕਰੀ ਕੋਈ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਸਿਖੀ ਦੀ ਲਗਨ ਮੁਨਸ਼ੀ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਲਗ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਸੋ ਹੁਣ ਗਿਆਨੀ ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀਦੀ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਕੇ ਆਪ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਗੇ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਐਮ. ਏ. ਮਿਕਾਲਫ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਜੋ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਲਿਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਉਨਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਆਪ ਤੇ ਬੜਾ ਪਰਸੰਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲੇ ਲੈ ਗਿਆ ਤੇ ਉਥੇ ਨੌਕਰੀ ਪਰ ਲਾ ਦਿਤਾ।

੧੯੦੪ ਵਿਚ ਆਪ ਰੀਜੈਨਸੀ ਕੌਂਸਲ ਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੇ ਸਕਤ੍ਰ ਬਣ ਗਏ। ੧੯੦੫ ਵਿਚ ਨਾਇਬ ਨਾਜ਼ਮ ਨੀਯਤ ਹੋਏ। ਆਪ ਨ ਪੂਰੇ ੨੮ ਸਾਲ ਪਟਿਆਲਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮਹਿਕਮਿਆਂ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ। ੧੯੩੨ ਵਿਚ ਆਪ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲੈਕੇ ਵਾਪਸ ਪਿੰਡ ਆ ਗਏ।

ਸੁਭਾਃ—ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬੜਾ ਮਿਲਾਪੜਾ ਸੀ। ਆਪ ਉਚ ਆਚਰਨ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਆਪ ਇਕ ਨਿਰਮਾਣ ਪੰਥਕ ਸੇਵਕ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੌਮੀ ਕੰਮ:—ਆਪ ਨੇ ਜਿਥੇ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਵਿਚ ਸੋਭਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਉਥੇ ਕੌਮੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖਿਤਾਬ ਲੈਕੇ ਵਲੈਤੋਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਬੰਬਈ ਜਾ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਮੋਗੇ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਖੋਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲਈ, ਇਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਮੋਗੇ ਦੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਬਹੁਤ ਕਲਮੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਅਤੇ ਅਣਛਪੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਸਿਖੀ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਆਪ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ, ਆਪ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁਕਣ ਵਿਚ ਖਾਸ ਤਾਂਘ ਰਖਦੇ ਸਨ ਆਪ ਦਾ ਪਿਆਰ ਇਸ ਇਤਹਾਸ ਲਿਖਾਰੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸੀ।

ਦਿਹਾਂਤ:—ਆਪ ੭੩ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬੀਮਾਰ ਰਹਿਕੇ ਕੇ ੨੩ ਦਸੰਬਰ ੧੯੪੮ ਵਿਚ ਸੁਰਗ ਵਾਸ ਹੋ ਗਏ।

ਸਰਦਾਰ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲ੍ਹੀਆਂ—ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਕੰਮ:—ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋਈ, ਆਪ ਨੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ, ਆਮ ਲੋਕੀਂ ਵਹਿਮਾਂ ਭਰਮਾਂ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਆਪ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਆਪ ਜੀ ਇਕ ਤਕੜੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਸੁਦਾਗਰ ਸਨ, ਆਪ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਚ ਸੀ, ਜਿਥੋਂ ਆਪ ਨੇ ਕਾਫੀ ਧਨ ਕਮਾਇਆ ਪਰ ਆਪ ਦੀ ਵਿਰਤੀ ਸਾਧੂਆਂ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਆਪ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦਸਵੰਧ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਖਰਚ ਕਰਦੇ, ਆਪ ਜੀ ਕਟੜ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸਨ।

ਮਾਸਟਰ ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲ੍ਹੀਆਂ—ਜਨਮ—ਆਪ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

ਬਾਲਪਣ:-ਆਪ ਦਾ ਬਾਲਪਣ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਲੰਘਿਆ।

ਵਿਦਿਆ:-ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਧਾਰਮਿਕ ਰੁਚੀ ਵਾਲੇ ਸਨ।

ਉਪਰਾਮਤਾ:-ਘਰੋਗੀ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਕੇ ਮੁਛ ਫੁਟ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਜਾ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਤੇ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲੈ ਕੇ ਆਏ, ਉਪਰੰਤ ਕਈ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਡਰਿਲ ਮਾਸਟਰ ਰਹੇ। ਤੇ ਸਾਥ ਹੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਦੀ ਦਿਲੀ ਇਛਾ ਸੀ ਕਿ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਸ ਪਛੜੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਉਚਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਗੁ: ਸਾ: ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਦਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ, ਆਪ ਜੀ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਕਟਰ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਗਏ ਤੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਸ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਰਹੇ, ਆਪ ਦਾ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਅਤੁਟ ਪ੍ਰੇਮ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੀ, ਅਤੇ ਸਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਆਪ ਸੁਭਾ ਦੇ ਸਚੇ ਸੁਚੇ ਅਤੇ ਅਣਖੀਲੇ ਸਨ । ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਿਕ ਜੀਵਨ ਸੀ । ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਛਪਾਉਣ ਦੀ ਆਪ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇਛਾ ਸੀ ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਆਪ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲੇ ਚਲਦੇ ਬਣੇ ।

ਦਿਹਾਂਤ:-ਆਪ ਜੀ ਲੰਮੀ ਚੌੜੀ ਉਮਰ ਭੋਗਦੇ ਹੋਏ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕਰ ਗਏ ਅਤੇ ਪਿਛੇ ਆਪਣੀ ਮਿਠੀ ਯਾਦ ਇਕ ਪੁਤਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਬੀਬੀਆਂ ਛਡ ਗਏ ਹਨ ।

ਮੇਜਰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲ੍ਹੀਆਂ—ਜਨਮ:-ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲ੍ਹੀਆਂ (ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਵਿਚ ਹੋਇਆ ।

ਮੁਢਲੀ ਅਵਸਥਾ:-ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਬਾਲਪਣ ਤੋਂ ਹੀ ਰਿਸ਼ਟ ਪੁਸ਼ਟ ਸੀ, ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਖੇਡਣ ਅਤੇ ਘੁਲਣ ਦਾ ਖਾਸ ਸ਼ੌਕ ਸੀ ।

ਪ੍ਰਦੇਸ ਗਮਨ:-ਆਪ ਦਾ ਚਿਤ ਘਰੋਗੀ ਕੰਮਾਂ ਵਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਪਰਾਮ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਸਦਾ ਹੀ ਘੁਲਣ ਖੇਡਣ ਵਲ ਲਗੇ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਰੁਚੀ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਲਾਉਣ ਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਜੁਆਨ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਮਲਾਇਆ ਚਲੇ ਗਏ, ਤੇ ਉਥੇ ਐਫ. ਐਮ. ਐਸ. ਰੇਲਵੇ ਪੋਲੀਸ ਵਿਚ ਸਿਪਾਹੀ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਤਰੱਕੀ ਕਰਦੇ ੨ ਸਾਰਜਨ ਮੇਜਰ ਬਣ ਗਏ ।

ਉਪਕਾਰ:-ਆਪ ਜੀ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨੋਂ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਉਪਕਾਰੀ ਸੁਭਾ ਰਖਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਦਕਾ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਲਾਇਆ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਬੜੀ ਉਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਆਪ ਉਥੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਬਣ ਗਏ, ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਰੇਲਵੇ ਪੋਲੀਸ ਕੁਆਲਾ ਲੰਪਰ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਇਮਾਰਤ ਬਣਾਈ, ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਦੀਵਾਨ ਮਲਾਇਆ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜਕੇ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ, ਆਪ ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਸਦਾ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਉਚ ਚਲਣ ਲਈ ਸੋਚਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਆਪ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਅੰਤ੍ਰਿਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਆਦਿ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਮੇਂਬਰ ਚਲੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ । ਆਪ ਮਾਲਵਾ ਇਤਹਾਸ ਦੇ ਹਤੈਸ਼ੀ ਤੇ ਛੇਤੀ ਛਪਣ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇਛਾ ਰਖਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਮੌਤ ਨੇ ਮਨੋ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿਤੀ ।

ਦਿਹਾਂਤ:-ਆਪ ਜੀ ਹੁਣੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲ੍ਹੀਆਂ—ਜਨਮ-ਆਪ ਜੀ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਲ੍ਹੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ, ਆਪ ਜੀ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਚੇਰੇ ਭਾਈ ਹਨ, ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਉਚਾ ਸੁਚਾ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਕਲਜੁਗੀ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗਲ ਹੈ, ਆਪ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਅਟੁਟ ਪਿਆਰ ਹੈ ।

ਮਲਾਇਆ ਦੀ ਯਾਤਰਾ:-ਆਪ ਜੀ ਜੁਆਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਮਲਾਇਆ ਚਲੇ ਗਏ, ਤੇ ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਆਪਣਾ ਘਰੋਗੀ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਹੇ, ਆਪ ਚੁਪ ਰਹਿ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਆਦੀ ਹਨ, ਤੇ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੁਕੋਕੇ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਹਰ ਇਕ ਪਰਉਪਕਾਰ ਵਿਚ ਮਗਰ ਹੋ ਕੇ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸੁਭਾ:—ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਸ਼ੀਲ. ਮਿਲਾਪੜਾ ਅਤੇ ਹਸਾਉਣਾ ਹੈ ਆਪ ਸਦਾ ਖਿੜੇ ਫੁਲ ਵਾਂਗ ਖਿੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਿਲਨ ਸਾਰ ਹੈ, ਆਪ ਉਚ ਆਚਰਣ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾਂ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਆਪ ਜੀ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਹੀ ਟਿਕਦੇ ਹਨ, ਅੱਧੱਕ ਕਰਕੇ ਕਪੜੇ ਦਾ ਬਿਉਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਆਪ ਜੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਅਤੇ ਇਤਹਾਸ ਕਮੇਟੀ ਮਾਲਵਾ ਦੇ ਅੰਤ੍ਰਿਗ ਮੈਂਬਰ ਹਨ। ਦੂਰ ਅੰ.ਸ਼ ਮਿਠ ਰਸ ਭਰੇ ਬਚਨਾ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਦੇ ਤਪੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਮੱਲ੍ਹੀਆਂ— ਜਨਮ:—ਆਪ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਮੱਲ੍ਹੀਆਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

ਬਚਪਨ : ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਅਵਸਥਾ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲੰਘੀ।

ਵਿਦਿਆ : ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਘਰੇਗੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਿਰਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਆਪ ਦੀ ਰੁਚੀ ਸੈਲਾਨੀ ਸੀ, ਸੋ ਘਰੋਂ ਉਪ੍ਰਾਮ ਹੋ ਕੇ ਮਲਾਇਆ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ।

ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ : ਆਪ ਨੇ ਮਲਾਇਆ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਨੌਕਰੀ ਆਦਿ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਨਿਜੀ ਵਿਹਾਰ ਕਰਨਾ ਚੰਗਾ ਜਾਣਿਆ, ਅਤੇ ਦੁਕਾਨ ਖੋਲ੍ਹ ਲਈ. ਆਪ ਨੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ ਵਿਚ ਬੜੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਦਿਖਾਈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਬਹੁਤ ਚਲ ਪਈ, ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿਧੀ ਦੂਰ ਤੱਕ ਹੋ ਗਈ।

ਉਪਕਾਰ : ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੌਕ ਸੀ, ਸੋ ਪਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਮੁਲ ਲੈ ਕੇ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ. ਆਪ ਕਈ ਸਾਲ ਗੁ: ਕੰਮਪਰ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ।

ਦੇਸ ਫੇਰੀ : ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਆਏ ਤੇ ਇਥੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਗੁ: ਸਾ: ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਉਦਮ ਅਰੰਭਿਆ। ਜਿਸ ਦੀ ਉਗਰਾਹੀ ਲਈ ਫਿਰ ਮਲਾਇਆ ਨੂੰ ਗਏ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਮਾਇਆ ਲਿਆ ਕੇ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਮਾਇਆ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਤੇ ਲਾਈ ਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਮਾਰਤ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ, ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਲੜਕੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਜਾਰੀ ਕਰਾਏ।

ਆਚਰਨ : ਆਪ ਦਾ ਆਚਰਣ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿਖ ਤੇ ਨਿਤਨੇਮੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪਦਾ ਸੁਭਾਓ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਛਕਦੇ, ਹਥੀਂ ਕੀਤੀ ਕ੍ਰਿਤ ਪਰ ਭਰੋਸਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਿਖੀ ਪਿਆਰ ਕੁਟ ਕੁਟ ਕੇ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ।

ਆਪ ਜੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਮਾਲਵਾ ਇਤਹਾਸ ਛਪੌਣ ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਅਤੁਟ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਬਿਰਧ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਧੇਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਮਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਟਿਕਦੇ ਹਨ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਕਾਫੀ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ। ਬਚਿਆਂ ਜਵਾਨਾਂ ਤੇ ਬੁਢਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪ ਦੇ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ। ਐਸੇ ਗੁਰਮਖਾਂ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਤੇ ਦਾਸ ਵਡੇ ਕੰਮ ਅਰੰਭ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਛੀ:— ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਤਲਵੰਡੀ ਮਾਲੀਆਂ ਸ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਆਸ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਤਸੀਲ ਜੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਣ ਅਵਸਥਾ ਆਪ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਸਤਵੇਂ ਸਾਲ ਵਿਚ ਪੈਰ ਧਰਿਆ। ਆਪ ਦੇ ਸੁਘੜ ਸਿਆਣੇ ਪਿਤਾ ਵਲੋਂ ੧੯੨੨ ਈ: ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਡੇਰੇ ਪੜਣ ਵਾਸਤੇ ਬਠਾ-ਇਆ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਕੋਕਰੀ ਵਿਖੇ ਦਾਖਲ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਚਾਉ ਤੇ ਉਮਾਹ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਦੇ ਨੂੰ ਕਵੀ-ਸ਼ਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ।

ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚੀਆਂ ਰਚਨਾਂ 'ਪੰਛੀ ਪੈਲਾਂ' ਤੇ 'ਗਵਾਚੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ' ਦੋ ਕਿਤਾਬਾਂ ਛਪ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ।

ਆਪ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤ ਖੋਜੀ ਪੰਜਾਬ ਪਰਾਂਤ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਚੋਟੀ ਦੇ ਕਵੀਸ਼ਰ ਢਾਢੀ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦਾ ਨਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਚੇ ਬਚੇ ਦੀ ਰਸਨਾ ਤੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸ ਵਾਸੀ ਰੀਕਾਡਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਤੇ ਭੜਕੀਲੇ ਪਰਸੰਗ ਸੁਣ ਕਰਕੇ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕੁਰਬਾਨੀ:— ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਜਦ ਵੀ ਕੋਈ ਮੋਰਚਾ ਲਗਾ ਹੋਵੇ ਆਪ ਜੀ ਸਦਾ ਹੀ ਪੰਥ ਦੀ ਤਨ ਮਨ ਦੁਆਰਾ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਕਈ ਦਫਾ ਜੇਹਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਆਏ ਹਨ।

ਸੁਭਾਓ:— ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਮਿਠ ਬੋਲੇ ਹਰ ਮਨ ਪਿਆਰੇ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਸੁਭਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ।.

ਠੁਲਾ ਹਿੰਘ ਲਹਿਰਾ ਮੁਹੱਬਤ :— ਸ: ਠੁਲਾ ਸਿੰਘ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਲਹਿਰਾ ਮੁਹਬਤ ਸ: ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਸਿਖ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਲਗਨ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਸਜਨ ਸਨ। ਸਾਧਾਰਨ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਭੀ ਆਪ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਨਾਭਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਮਹਾਂਰਾਜੇ ਆਪ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਦ ਨਾਭੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਝਗੜਾ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਾਹੀਏ ਦੀਆਂ ਪੰਚਾ-ਇਤਾਂ ਲੈ ਜਾਕੇ ਉਸਨੂੰ ਨਬੇੜਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਦੇਸ ਤੇ ਕੌਮ ਦੇ ਸਚੇ ਸੇਵਕ, ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਗੁਝੇ ਹੀਰੇ ਸਨ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਪੂਰੇ ਹਮਾਇਤੀ ਤੇ ਕਾਰਕੁਨ ਸਨ।

ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਵਿਖੇ ਸਿਘ ਸਭਾ ਦਾ ਅਰੰਭਕ ਅਸਥਾਨ

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਬ੍ਰਹਮ ਪਰਕਾਸ਼ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਹੀਰਾ ਦਾਸ ਜੀ ਆਦਿ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਸ਼ੋਰ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਨਿਝਕ ਹੋਕੇ ਕਰਨ ਤੇ ਇਲਾਕਾ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਦੇ ਨੇੜ ਤੇੜ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਚਲਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਪਰਵਾਹ ਚਲਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਪੇਟ ਪੀੜਾ ਅਤੇ ਜਜਮਾਨ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਕੇ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਗੇ। ਏਸੇ ਹੀ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰਨ ਰਹਿਤ ਮ੍ਰਯਾਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਉਪਕਾਰ ਔਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕਥਾ ਦਾ ਪਰਵਾਹ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਗਿਆਨੀ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲਹਿਰਾਂ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿ ਦੇ ਚਲੌਣ ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਨਗਰਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇ-ਬੰਦ ਹੋਕੇ ਅਨਮਤੀਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਤਤਪਰ ਹੋਕੇ ਲਗੇ।

ਜਨੇਤਪੁਰਾ:..... ਨਿਧਾਣ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਹੌਲਦਾਰ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮੇਂਹਗਾ ਸਿੰਘ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਮਖਣ ਸਿੰਘ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਲ ਸਿੰਘ ਦਲੇਲ ਸਿੰਘ ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਲੈਹਣਾ ਸਿੰਘ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ।

ਅਬੂਪੁਰਾ ਦੇ ਸਿੰਘ:— ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਟੂ, ਲੀਕਲ ਸਿੰਘ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ, ਹਕੀਮ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਦਯਾ ਸਿੰਘ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ।

ਗਿਦੜਵਿੰਡੀ ਦੇ ਸਿੰਘ:— ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਗਜਣ ਸਿੰਘ, ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਲਾਭ ਸਿੰਘ, ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ, ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ, ਲਹੌਰਾ ਸਿੰਘ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ।

ਮਨਸੀਹਾਂ ਬਾਜਨ ਦੇ ਸਿੰਘ:— ਬਾਬਾ ਸੁਧ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ, ਸ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ, ਸ: ਗਜਣ ਸਿੰਘ, ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ, ਸ: ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ।

ਸੋਢੀ ਵਾਲ ਦੇ ਸਿੰਘ:— ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ, ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ, ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਲਾਭ ਸਿੰਘ, ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਹੌਲਦਾਰ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ।

ਬਗਸੀ ਪੁਰਾ ਦੇ ਸਿੰਘ:— ਭਾਈ ਮਾਘ ਸਿੰਘ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ, ਤੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ।

ਸਦਰ ਪੁਰਾ ਦੇ ਸਿੰਘ: - ਨਥਾਈਆ ਸਿੰਘ, ਰਾਮ ਦਿਤਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜਗਤ ਸਿੰਘ।

ਜੰਡੀ ਦੇ ਸਿੰਘ:— ਭਾਈ ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਦੁਲਾ ਸਿੰਘ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ, ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ, ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ, ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ, ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ, ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ, ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ, ਪਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਸਬ ਉਵਰਸੀਅਰ ਆਦਿ।

ਸਿਧਵਾਂ ਬੇਟ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਭੀਏ:— ਨੰਬਰਦਾਰ ਨਥਾ ਸਿੰਘ, ਨੰਬਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ, ਬਾਬੂ ਸਿੰਘ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਡਾਕਟਰ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਡਾਕਟਰ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤਰੀ ਮੇਂਹਗਾ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤਰੀ ਸ: ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਨੰ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਪਟਵਾਰੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂੰ ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ।

ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ—ਗਿਆਨੀ ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆਏ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਕੋਮ ਰਾਜਭਾਗ ਗੁਆਕੇ ਅਨਮਤੀਆਂ ਦੇ ਢਾਏ ਚੜ੍ਹਕੇ ਅਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਵੀ ਤਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਆਨਸ਼ਾਨ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲ ਰਹੀ ਸੀ। "ਜਨਨੀ ਜਣੇ ਤਾ ਭਗਤ ਜੰਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੇ ਦਾਤਾ ਕੈਸੂਰ'' ਇਸ ਕਲਮ ਦੇ ਧਨੀ ਸੂਰਮੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਮੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਅਨਮਤੀਆਂ ਦੇ ਉਹ ਆਹੂ ਲਾਹੇ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਉਣ ਦਾ ਹੀਆ ਨਾ ਪਵੇ। ਘੂਕ ਸੁਤੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹਲੂਣਾ ਦੇਕੇ ਜਗਾਇਆ। ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੋਢੀ ਕਹਿਣਾ, ਆਪ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਇਨਸਾਫ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਜਨਮ—ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੮੫੩ ਈ: ਪਿੰਡ ਕਲੌੜ ਤਹਿਸੀਲ ਬਸੀ ਰਾਜ ਪਟਿਆਲ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਰਵਦਾਸੀਏ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਣ—ਆਪ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਉਮਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਖੇਡਦਿਆਂ ਹੀ ਲੰਘੀ। ਆਪ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਕੁਝ ਨਿਆਰੇ ਖਿਆਲ ਦੇ ਸੀ। ਅਤੇ ਆਪ ਦੀ ਬੁਧੀ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨੋ ਤੀਖਣ ਸੀ।

ਵਿਦਿਆ—ਆਪ ਜੀ ਘਰੇਗੀ ਕੰਮ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋਕੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਲਈ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਤੁਰੇ ਤੇ ਮੁਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਪੜੀ। ਫਿਰ ਆਪ ਜੀ ਚਠਿਆਂ ਖਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਗੁਲਾਬ ਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਰਹੇ, ਤੇ ਉਥੇ ਤਰਕ ਵਾਦੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜੇ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ—ਆਪ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭਿਆ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਇਕ ਹਨ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਅਰੰਭ ਦਿਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਦਯਾ ਨੰਦ ਵਰਗੇ ਤਰਕਵਾਦੀ ਪੰਡਤਾਂ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਅਰਥ ਕਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ।

ਕਲਮੀ ਸੇਵਾ—ਆਪ ਦੀ ਕਲਮੀ ਸੇਵਾ ਇਕ ਅਦੁਤੀ ਸੇਵਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਆਪ ਸਟੇਜ ਦੇ ਚੰਗੇ ਬਕੱਤਾ ਸਨ। ਉਥੇ ਆਪ ਕਲਮ ਦੇ ਮਾਅਰਕੇ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਸਨ। ੧੮੮੬ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਖਾਲਸਾ ਅਖਬਾਰ ਚਲਾਈ। ਆਪ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਅਤੀ ਸਾਦੀ ਪਰ ਬਹੁਤ ਜੋਰਦਾਰ ਹੰਦੀ ਸੀ। ਦਲੀਲ ਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਇਕ ਦਿਮਾਗੀ ਟੁਕਾ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਭਰਪੂਰ ਇਹ ਆਪਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਖਾਸ ਗੁਣ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕਈ ਸਾਲ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਲਗੇ ਰਹੇ। ਖਾਲਸਾ ਅਖਵਾਰ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਰਹੇ, ਤੇ ਆਪ ਨ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਵਧ ਚੜਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਚੰਗੇ ਕਵੀ ਅਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਅੱਗੇ ਲਿਖੇ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚੇ।

੧. ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਬੋਧ ੨. ਗੁਰਬਾਣੀ ਪ੍ਰਬੋਧ, ੩. ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਬੋਧ, ੪. ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਚਰਿਤ੍ਰ ੫. ਪੰਥ ਪ੍ਰਬੋਧ ੬. ਨਕਲੀ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਬੋਧ ੭. ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੋਧ ਨਾਟਕ ੮. ਦੁਰਗਾ ਪ੍ਰਬੋਧ ੯. ਧਮਾਂ ਪ੍ਰਬੋਧ ੧੦. ਦੰਭ ਨਿਬਰਨ ੧੧. ਨੀਤੀ ਪ੍ਰਗਾਸ ੧੨. ਧਰਮ ਦਰਪਣ ੧੩. ਪੰਥ ਸੁਧਾਰ ੧੪. ਪ੍ਰਤਗਿਆ ਪਾਲਣ ੧੫. ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਬੋਲੇ ੧੬. ਮੇਰਾ ਤੇ ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਨੰਦ ਦਾ ਸੰਬਾਦ ੧੭. ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਮਾੜਾ ੧੮ ਗੁਗਾ ਗਪੋੜਾ ੧੯. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਧਾਈ ੨੦ ਭਾਰਤ ਮੰਗਲ ੨੧. ਸਿੱਖ ਬਚੇ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ੨੨. ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਸਿਦਕ ੨੩. ਭਾਈ ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ੨੪. ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ੨੫. ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ੨੬. ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਧਾਈਏਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ੨੭. ਪਲਟਨ ਨੰ: ੧੫ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ੨੮. ਆਰਤੀ ਪ੍ਰਬੋਧ ੨੯. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਰਸ਼ਨ ੩੦. ਡਰਪੋਕ ਸਿੰਘ ੩੧. ਵਿਤ ਹਰੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਮਾਲਾ ੩੨. ਮਨ ਸੰਬੋਧਨ ੩੩. ਸਾਹਿਬ ਦਿਆਲ ਕੇ ਖਿਆਲੋਂ ਕੀ ਪੜਤਾਲ ਆਦਿ।

ਦਿਹਾਂਤ— ਆਪ ਜੀ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ੬ ਸਤੰਬਰ ੧੯੦੨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕਰ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ 'ਦੰਭ ਨਿਵਾਰਣ' ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਦੀ ਲੇਖਣੀ ਬਾਰੇ ਦੇਖੋ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਜੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਿੰਨੇ ਉਚ ਖਿਆਲੀ ਕਵੀ ਸਨ। ਦੋਹਰਾ

ਸੁਣੋ ਪਿਆਰੇ ਕੰਨ ਦੇ ਇਹ ਅਦਭੁਤ ਇਕ ਬਾਤ, ਅਗ ਜਲਾ ਕੇ 'ਸਾਧ' ਹੈ ਕੈਸੇ ਘੀ ਜਲਾਤ।
ਬਾਲ ਬਚੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਖੋਹਣ ਲਗਾ ਘੀਉ, ਵਿਚ ਅਗ ਦੇ ਫੂਕ ਕੇ ਕਰੇ ਸੁਖਾਲਾ ਜੀਉ।
ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਕੁਝ ਵੱਸ ਨਹੀਂ ਹੈ ਵੇਦਾਂ ਉਪਦੇਸ਼, ਘਿਉ ਜਲਾਓ ਦਬ ਕੇ ਜਾਵਣ ਸਭ ਕਲੇਸ਼।

ਇਹਨਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਅਗਨ ਪ੍ਰਸਤੀ ਤੇ ਦਯਾ ਨੰਦ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ।

'ਦੰਭ ਨਿਵਾਰਣ' ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਕਵਿਤਾ, ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ:–

ਹੂਆ ਜਬ ਨਾਸ਼ ਭਾਰਤ ਕਾ ਕਹਾਂ ਥੇ ਯਿਹ ਦਯਾ ਨੰਦ ਜੀ।
ਗੰਗਾ ਮੇਂ ਦਰਸ ਕਰਤੇ ਥੇ ਕਿ ਲੇਤੇ ਥੇ ਬਹੂ ਅਨੰਦ ਜੀ।
ਬਣੇ ਮੰਦਰ ਮਸੀਤਾਂ ਸਭ ਕਹੇਂ 'ਬ੍ਰਾਹਮਣ' 'ਰਸੂਲ ਅੱਲਾ'।
ਚਲੇ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਔਰੰਗੀ ਕਹਾਂ ਥੇ ਯਿਹ ਦਯਾ ਨੰਦ ਜੀ।
ਹਿੰਦੂ ਖ਼ੂਨ ਕੀ ਨਦੀ ਬਹਿਤੀ ਜੈਸੇ ਚਲਤਾ 'ਬਹਿਰ ਕੁਲਜ਼ਮ'।
ਨਾ ਬਾਂਦਾ ਬੰਧ ਕਿਸੇ ਨੇ ਭੀ ਕਹਾਂ ਥੇ ਯਿਹ ਦਯਾ ਨੰਦ ਜੀ।
ਬਚਾਤੇ ਥੇ ਜੋ ਜਾਨ ਆਪਣੀ ਔਰ ਕਹਿਤੇ ਥੇ 'ਅੱਲਾ'।
ਕਹਾਂ ਮਨੂੰ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਥੀ ਕਹਾਂ ਥੇ ਯਿਹ ਦਯਾ ਨੰਦ ਜੀ।

ਇਹਨਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਤਵਾਰੀਖੀ ਸਚਿਆਈਆਂ ਬਿਆਨ ਕਰਕੇ ਸੁਆਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ ਦੀ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਖੁੰਭ ਠੱਪੀ ਹੈ?

ਵੇਦ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੂਤਰਕਾਰਾਂ ਦੇਸ ਭਲਾ ਕੀ ਕੀਤਾ;
ਦਿਤਾ ਦਰਬ ਅਗ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਪੁਰਖਾਂ ਤੋਂ ਖੋਹ ਲੀਤਾ।
ਸੋਮ ਲਤਾ ਅਰ ਹੋਰ ਦਵਾਈ ਜੋ ਰੋਗੀ ਨੂੰ ਦੇਂਦੇ।
ਰਾਜ਼ੀ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਕਈ ਅਸੀਸਾਂ ਲੈਂਦੇ।
ਮਿਠੀ ਮਿਸਰੀ ਸ਼ਕਰ ਦਾ ਕੀ ਸੁਆਦ ਅਗ ਨੂੰ ਆਯਾ।
ਜਿਸ ਨੇ ਵਾਂਗ ਕਾਠ ਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਚਾ ਜਲਾਇਆ
ਇਸ ਤੋਂ ਤਾਂ ਕੀ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿਸੇ ਗਰੀਬ ਵਿਚਾਰੇ।
ਸ਼ਰਬਤ ਕਰਕੇ ਚਾਹ ਪਿਲਾਂਦੇ ਸੋਭਾ ਹੁੰਦੀ ਸਾਰੇ।

ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਹੈਡਮਾਸਟਰ– ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਹੈਡਮਾਸਟਰ, ਪਿੰਡ ਫਲੇਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਰਬ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਮਾਣਦੇ ਹੋਇਆਂ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਲਾ ਕੇ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਪੰਡਤ ਜੀ:- ਆਪ ਭਾਗੂ ਮਾਜਰਾ ਤੈਹਸੀਲ ਖਰੜ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਸੁਰਤ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਹੋਣ ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਉਤਪਨ ਹੋਣ ਤੇ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੀਵਾਨਾਂ ਤੇ ਬੋਲਣ ਦਾ ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਔਣ ਤੇ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪਰਮਾਣ ਬਹੁਤ ਕੰਠ ਸਨ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਵਿਖਿਆਨਾਂ ਵਿਚ ਸੋਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਚਰਚਾ ਦਾ ਆਪ ਨੂੰ ਖਾਸ ਬਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਿਥੇ ੨ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ, ਗੱਜ ਬੱਜ ਕੇ ਜੈ ਹੁੰਦੀ। ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਬੰਧੀ ਪੂਰਾ ਨਾ ਮਸਾਲਾ ਮਿਲਣ ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਹੀ ਹੈ।

ਗਿ: ਜਲਮੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਲਾਬ ਗੜ੍ਹ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਜਮਨਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੋਲ ਉਦੇ ਰਾਮ (ਜਾਟ) ਦੇ ਘਰ ੧੯੦੦ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦਾ ਕੁਛ ਸਬੰਧ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਜੌੜੀ (ਤਰਨਤਾਰਨ) ਕੋਲ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਉਥੇ ਆ ਰਹੇ। ਜੁਆਨ ਹੋ ਕੇ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਕੁਝ ਦਿਨ ਬਾਦ ਆਪ ਨਾਮ ਕਟਾ ਕੇ ਆ ਗਏ, ਅਤੇ ਗੁਰਮਤ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਲੱਗਾ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ, ਕੁਝ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਇਤ-ਆਦਿ ਆਪ ਨੇ ੧੯੨੫ ਈ: ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਰੰਭੀ ਅਤੇ ਆਪ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਜਣਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਪੰਡਤ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਬਾਲਾ, ਬਾਵਾ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੱਲੇ ਅਬਦੁੱਲਾ ਪੁਰ, ਗਿ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਦੋਰ ਖਰੜ, ਟਿੱਕਾ ਫਤਹਿ ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਰਈਸ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿਧੂ ਵਾਲ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਬਾਗੜੀਆਂ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਸਰਦਾਰ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਮੁਸਤਫਾ ਬਾਦ ਅੰਬਾਲਾ, ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜੋਖਰਾ, ਭਾਈ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਰਸ਼ੀ, ਇਤ ਆਦਿ ਸਜ਼ਣਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਸੋਸਾਇਟੀ ਸਥਾਪਨ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਜਣਾਂ ਦੀ ਮੰਡਲੀ ਜੋ ਸਮਾਗਮਾਂ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਮੁਖਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਦਸ ਬਰਸਾਂ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਜਿਸ ੨ ਸੋਸਾਇਟੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਕਿ ੧੯੩੬ ਜਾਂ ੩੭ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜਲਮੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਚਲਾਣਾਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਸੋਸਾਇਟੀ ਦਾ ਕੰਮ ਮਧਮ ਪੈ ਗਿਆ ਅਤੇ 'ਸੂਰਜ' ਨਾਮ ਦਾ ਮਾਸਕ ਪਤ੍ਰ ਭੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਪ ਐਡੀਟਰ ਸਨ।

ਸ੍ਰਦਾਰ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ:— ਜਨਮ:— ਆਪ ਸ: ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

ਬਾਲਪਣ:— ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਆਯੂ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਲੰਘੀ। ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪਿਤਾ ਦੇ ਇਕਲੌਤੇ ਪੁਤਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬੜੇ ਲਾਡਾਂ ਨਾਲ ਪਾਲਿਆ ਗਿਆ।

ਰੁਚੀ:— ਆਪ ਜੀ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਰੁਚੀ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਆਪ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਸਤਿ ਸੰਗੀ ਬਣ ਗਏ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਦੀ ਰੰਗਤ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਲਗੀ।

ਵਿਦਿਆ:— ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਸਕੂਲੀ ਵਿਦਿਆ ਪਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਪਰ ਗੁਰਮਖੀ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਸੂਝ ਹੈ। ਆਪ ਸ਼ੁਧ ਅਖੰਡ ਪਾਠੀ ਅਰ ਸੋਹਣੇ ਬਕਤੇ ਹਨ। ਤੇ ਸੰਤਾਂ ਮਹਤਾਂ ਦੇ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਗੀ ਹਨ।

ਸ਼ਾਦੀ:— ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਬੀਬੀ ਸੰਤ ਕੌਰ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਧੂੜ ਕੋਟ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਰ (ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ) ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਸਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਰਹੇ। ਸੇਵਾ ਬੜੀ ਸਿਆਣਪ ਅਤੇ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈ। ਕਈ ਸਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਮੋਢੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਤੇ ਸਭਾ ਦੇ ਭੀ ਖਜ਼ਾ-

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਚੀ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਦਾਸ ਨੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਹਰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਦ ਦਾਸ ਦੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਤੇ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਕਰਨ ਦੀ ਰਸਮ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਸਾਥ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸਦਾ ਹੀ ਆਈਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਔਕੜਾਂ ਨੂੰ ਹਸਦੇ ਮਥੇ ਝਲਦੇ ਰਹੇ ਜੋ ਗੁਰਮਤ ਹੀਣ ਟਕੇ ਬਟੋਰੂ ਅਣਹੋਏ ਪੰਗੇ ਲਿਆ ਕਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਐਸਾ ਮੂੰਹ ਤੋੜਵਾਂ ਉਤਰ ਦੇਣ ਜੋ ਮੁੜ ਬੋਲਣ ਜੋਗੇ ਨਾ ਰਹਿਣ।

ਸੁਭਾਃ— ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬਹੁਤ ਨਰਮ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਰਖਣ ਦੀ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸਦਾ ਚਾਹ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਨਗਰ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਵੀ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਬੜੇ ਪਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਦੀ ਯਾਦ ਸ਼ਕਤੀ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਹੈ। ਨਗਰ ਜਨੇਤਪੁਰੇ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਦਾ ਛਜਰਾ ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਾਦ ਹੈ ਜੋ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਚਰਨ— ਆਪ ਉਚ ਆਚਰਨ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਹਨ ਅਤੇ ਕਟੜ ਗੁਰਸਿਖ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਖਿਆਲ ਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਦੋ ਬੀਬੀਆਂ ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਤੇ ਪਰੀਤਮ ਕੌਰ ਹਨ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਨਗਰ ਵਿਚ ਹੀ ਟਿਕਦੇ ਹਨ। ਨਗਰ ਦੀ ਪੰਚਾਇਤ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਬੈਂਕ ਦੇ ਵੀ ਸਰਗਰਮ ਮੈਂਬਰ ਹਨ।

ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਭਦੌੜ— ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਭਦੌੜ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪਰੇਮੀ, ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਸੇਵਕ ਸਨ। ਆਪਨੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਮੁਲ ਲੈਕੇ ਮੁਫ਼ਤ ਵੰਡਦੇ ਸਨ।

ਉਪਕਾਰਃ— "ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਹਕੀਕਤ" ਗੰਦੀ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਡਟਕੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਤਾ ਰੌਣਕ ਰਾਮ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਰ ਦਤ ਦੇ ਉਪਰ ਬਰਨਾਲਾ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾਕੇ ਸਜ਼ਾ ਦਿਵਾਉਣ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਵਧ ਚੜ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਇਕ ਰਈਸ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਨਿਤਨੇਮੀ ਅਤੇ ਪਰੇਮੀ ਸਨ।

ਦਿਹਾਂਤਃ— ਸ਼ੋਕ! ਕਿ ਆਪ ਭਰ ਜੁਆਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

ਜਮਾਂਦਾਰ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਸੈਂਪਲੀ— ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਸੈਂਪਲੀ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ੧੯੧੯ ਬਿਃ ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਜਦ ਮੁਛ ਫੁਟ ਹੋਏ ਤਾਂ ਆਪ ਪਟਿਆਲੇ ਨੰਬਰ੨ ਪਲਟਨ ਵਿਚ ਸਿਪਾਹੀ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਛੇਤੀ ਮੇਹਨਤ, ਨੇਕ ਨਾਮੀ, ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਹੋਣ ਤੇ ਜਮਾਂਦਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ।

ਜਮਾਂਦਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਦਾਤ ਸਮਝ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੇਵਕ ਬਣ ਗਏ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਰਨਲ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮੇਜਰ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਜਮਾਂਦਾਰ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਫਤਹਿ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਤੇ ਫੌਜੀ ਲੰਗਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਇਕ ਲੰਗਰ ਦੇ ਨ ਝਲਣ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਦੂਜਾ ਲੰਗਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਪਰ ਆਉਣ ਤੇ ਫਤਹ ਗੜ੍ਹ ਹੀ ਕਮਰ ਕਸੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Missing Page

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੋਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰਿਆ ਕਰ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁਤਰ ਹੋਇ ਸਨ।

(੧) ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (੨) ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ (੩) ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ (੪) ਮਥਰਾ ਸਿੰਘ * ਨੰਬਰ ੧ ਤੋਂ ੩ ਤਕ ਬੜੇ ਸ਼ੁਲਗ ਨੇਕ ਨੀਯਤ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸੇਵਾ ਵਾਲੇ ਹਨ।

(—* ਮਸੀਣਾ ਸਾ:—)

ਗੁਰੂਪੰਥ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖਾਰੀ:- ਭਾਈ ਪੈੜਾ ਮੋਖਾ ਜਾਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਸੀ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਹਾਜਰ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਲਿਖੀ ਜੋ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਸ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਚਰਿੱਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕੋਨੇ ੨ ਪ੍ਰਗਟਾਇ ਕੇ ਪੰਥ ਦੀ ਬਹੁਮੁਲੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਜਪੁ ਦੇ ਭਾਗੀ ਬਣੇ।

ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਤੀਜੇ ਲਿਖਾਰੀ– ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਂ ਕਾਵ ਬੂੜੀਆਂ।

ਨਮ– ਪਿਤਾ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਬੂੜੀਆ ਵਾਲੇ ਹੋਇਆ।

ਦਿਆ– ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਛਾਹ ਪੁਰ ਗੁੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਵਿਦਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਪ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ– (੧) ਅਮਰ ਕੋਸ਼,

(੨) ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਬਿ: ਸੰ: ੧੮੮੦,

(੩) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ ਟੀਕਾ ਬਿ: ਸੰ: ੧੮੮੬ ਵਿਚ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ।

(੩) ਆਤਮ ਪੁਰਾਣ ਦਾ ਉਲਥਾ–

(੫) ਬਾਲਮੀਕੀ ਰਾਮਾਇਣ ਦਾ ਉਲਲਾ ੧੮੯੧ ਬਿ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

(੬) ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ (ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼) ਸੰ: ਬਿ: ੧੯੦੦ ਵਿਚ ਖਰੜੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ।

(੭) ਅਨੇਕ ਅਰਥ ਨਾਮ ਮਾਲਾ

੧੮੮੧ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਪਤੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਰਹੇ ਬਿ: ਸੰ: ੧੮੮੩ ਵਿਚ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ (ਰਾਜਾ) ਕੈਂਬਲ ਵਾਲੇ ਦੇ ਪਾਸ ੧੯੦੧ ਬਿ: ਤਕ ਰਹੇ ਕਿਸੇ ਘਣਾ ਨੰਦ ਨਾਮੇ ਫਕੀਰ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਖੰਡਨ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤੋੜ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਤੇ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੋਹਬਲੀ ਨਾਮ ਦਾ ਪਿੰਡ ਬਖਸੀਸ਼ ਵਿਚ ਦਿਤਾ।

੧੮੫੭ ਈ: ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਏਥੇ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਸਚਖੰਡ ਨੂੰ ਚੜਾਈ ਕੀਤੀ।

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਵਡੇ ਭਾਈ ਸੰਤ ਜੋਗ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਲੇ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੀਰ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:–

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੋਹਰਾ:- ਦੇਸ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਵਿਖੇ ਨਗਰ ਬੂੜੀਆ ਜਾਨ ॥
ਜਮਨਾ ਤੀਰ ਕਦੰਬ* ਢਿਗ ਅਤੀ† ਜਮਿਰਧ ਪਛਾਨ ॥

ਦੋਹਰਾ:- ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਸੁਭ ਨਾਮ ਹੈ ਪਿਤਾ ਹਮਾਰੋ ਜਾਨ ।
ਪਹਿਰ ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਬਸੇ ਨਗਰ ਪੈਲ ਤੇਂ ਆਨ ।

ਪੰਡਤ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰਾ ਨੰਦ ਮੁਲਾਂਪੁਰ- ਆਪ ਪਿੰਡ ਟਿਬਾ (ਸਾਹਨੇਵਾਲ ਕੋਲ) ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਉਦਾਸੀ ਡੇਰੇ ਦੇ ਸਾਧੂ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਂ ਅਤਰ ਦਾਸ ਸੀ, ਮੁਲਾਂਪੁਰ ਦੇ ਡੇਰੇ (ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉਪਰ) ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸੀ ।

ਵਿਦਵਤਾ- ਆਪ ਬਹੁਤ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ, ਸਾਹਿਤ ਪਦਾਰਥ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਕਮਾਲ ਹਾਸਲ ਸੀ, ੧੯੧੩-੧੪ ਵਿਚ ਖਾ: ਪ੍ਰਾ: ਵਿਦਿਆਲਾ ਵਿਚ ਨਿਆਏ ਅਤੇ ਲਘੂ ਕੌਮ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਪਰੰਤ ਦਿਲ ਉਦਾਸ ਹੋਣ ਪਰ ਆਪ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਦਪ ਖੰਡਣ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ, ਜਿਸ ਦਾ ਆਪ ਨੇ ਆ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ਆਪ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ।

ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਕੋਠਾ ਗੁਰੂ-ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਗਿ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਬੁਘਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਵੀਰ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖੋਂ ਜਨਮ ੧੦ ਸਾਵਣ ੧੯੯੦ ਬਿ: ਮੁਤਾਬਕ ੨੫ ਜੂਨ ੧੯੨੫ ਈ: ਨੂੰ ਕੋਠਾ ਗੁਰੂ ਜ਼ਿਲਾ ਬਠਿੰਡਾ ਵਿਖੇ ਦਿਨ ਮੰਗਲਵਾਰ ਨੂੰ ਹੋਇਆ, ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬਚਪਨ ਨਿਹਾਇਤ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਨਾਲ ਪਾਲਨ ਪੋਸਨ ਬੜੇ ਚਾਉ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਲੰਘਿਆ ।

ਹੁਣ ਪਿਤਾ ਜੀ ਵਲੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਪਾਉਣਾ ਆਪ ਦੇ ਵਿਦਿਆ ਦਾਤਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਨਾਮ: -

(੧) ਭਗਤ ਕਾਲੂ ਜੀ ਤੋਂ ਮੁਢਲੀ ।
(੨) ਸੁਆਮੀ ਵੈਰਾਗ ਪੁਰੀ ਜੀ ਸੰਨਿਆਸੀ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਪੁਸਤਕ ।
(੩) ਭਾਈ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਬੋਧ ।
(੪) ਸੰਤ ਧਰਮ ਦਾਸ ਉਦਾਸੀ ਤੋਂ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਦਿਕ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ।
(੫) ਸੁਆਮੀ ਬੁਧ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜੀ ਉਦਾਸੀ ਤੋਂ ਛੰਦ ਸ਼ਾਸ਼ਤ੍ਰ (ਪਿੰਗਲ) ਸਮੁਦ੍ਰੀਕ ਜੋਤਿਸ਼ ।
(੬) ਇਕ ਬੰਗਾਲੀ ਬਾਵਾ ਜੀ ਤੋਂ ਬੰਗਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ।
(੭) ਗਿਆਨੀ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਸੰਗੀਤ ।
(੮) ਪੰਡਤ ਦੇਵੀ ਦਿਆਲ ਜੀ ਤੋਂ ਵਿਆਕਰਣ ।

ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਸੇਵਾ:- ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਬੁਧੀ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਛੋਟੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਇਤਨੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ, "ਗੁਰਮਤਿ ਰਿਦੇ ਗਰੀਬੀ ਆਵੇ" ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗਸਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ

---

*ਇਹ ਕੈਂਬਾਂ ਦੇ ਬਿਰਛਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ।
†ਧਨੀਆਂ ਦਾ ਨਗਰ ਸੀ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੋਠਾ ਗੁਰੂ ਆਦਿ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬੜੇ ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਨਿਰਮਲ ਆਤਮਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਉਠਣ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਕਲੇ ਇਸ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਤੇ ਅਸਮਰਥ ਜਾਣਦੇ ਹੋਇਆਂ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਗੁਰਮਤ ਖੋਜੀ ਸਜਣਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰ ਕੇ ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਭਾ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਚਲਾਇਆ ।

ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ:-- (੧) ਅਦੁਤੀ ਸੇਵਕ, (੨) ਰੂਪ ਦੀਪ ਪਿੰਗਲ ਸਟੀਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ, (੩) ਸਿਖ ਹੀਰੇ ਜੋ ੭੫੪ ਸਫੇ ਦੇ, (੪) ਸਿਖ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, (੫) ਕੂਕਿਆਂ ਦੀ ਗੁਰਤਾ, ੬ ਨਿਰਭੈ ਸੇਵਕ ਇਤ ਆਦਿ ।

ਆਪ ਦੀ ਰਸ ਭਿੰਨੀ ਅਤੇ ਮਨ ਮੋਹਣੀ ਲੇਖਣੀ ਦੇ ਖਰੜੇ ਹੋਰ ਭੀ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਕ ਉਚੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ, ਕਵੀ ਤੇ ਗੁਰਮਤ ਖੋਜੀ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਹਰੇਕ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਥਾਂ ਮਲੀ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਐਸੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨਿਰਮਾਣ ਸੇਵਕਾਂ ਤੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਦਾ ਹੀ ਮਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਜ ਅੰਬਾਲਾ—ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸ੍ਰ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਦੇ ਜਮਪਲ ਸਨ ।

ਮੁਢਲੀ ਅਵਸਥਾ—ਆਪ ਦੀ ਬਾਲ ਪੁਣੇ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆ ਦੀ ਪਿਆਰ ਔਰ ਲਾਡਲੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਖੇਡਦਿਆਂ ਲੰਘੀ । ਆਪ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਬਹੁਤ ਤੀਖਣ ਬੁਧ ਔਰ ਹੁੰਦੜਹੇਲ ਸਨ ।

ਵਿਦਿਆ—ਆਪ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਮਿਸ਼ਨ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਤੇ ਏ ਐਸ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਚ ਪੜੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸੋਮਾਂ ਮੌਜੂਦ ਸੀ । ਆਪ ਜੀ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਜਾ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੜਾਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਨੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਜੰਗਮੈਨ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਅਤੇ 'ਖਾਲਸਾ ਯੰਗ ਮੈਨ ਮੈਗਜ਼ੀਨ' ਨਾਮ ਦਾ ਮਾਸਿਕ ਅੰਕ ਲਿਖਣਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ । ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕਾਲਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਆਪ ਨੇ ਬੀ. ਏ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਐਲ. ਐਲ. ਬੀ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ।

ਸ਼ਾਦੀ—ਆਪ ਸ਼ਾਦੀ ਸ਼ੁਦਾ ਸਨ । ਆਪ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ।

ਕੰਮ—ਆਪ ਜੀ ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਚੰਗੇ ਲਿਖਾਰੀ ਸਨ । ਉਥੇ ਕਵੀ ਵੀ ਕਮਾਲ ਦੇ ਸਨ । ਆਪ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਲਈ ਆਪ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਲੋਂ ਗਿ: ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਗੋਲਡਮੈਡਲ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ।

ਆਪ ਜੀ ਅਜੇ ਬੀ.ਏ. ਵਿਚ ਹੀ ਪੜਦੇ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਉਚ ਲਿਆਕਤ ਦਾ ਸਦਕਾ ਆਪ ਨੂੰ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਲਿਆ ਗਿਆ । ੧੯੨੦ ਤੋਂ ੧੯੨੨ ਤਕ ਆਪ ਮਿਊਂਸੀਪਲ ਕਮੇਟੀ ਅੰਬਾਲਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰਰਹੇ । ੧੯੨੧ ਤੋਂ ੧੯੨੩ ਤਕ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਉਪ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਲੈਜਿਸਲੇਟਵ ਐਸੰਬਲੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਜੀ ੧੯੨੨ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਚਲੇ ਗਏ। ੧੯੨੪ ਤੱਕ ਲਾਹੌਰ ਚੀਫ ਕੋਰਟ ਵਿਚ ਪ੍ਰੈਕਟਸ ਕੀਤੀ। ੧੯੨੭ ਤੋਂ ੧੯੩੦ ਤੱਕ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਰਹੇ। ੧੯੨੬ ਤੋਂ ੧੯੨੯ ਤਕ ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਕਨੂੰਨੀ ਸਲਾਹਕਾਰ ਰਹ, ੧੯੩੦ ਤੋਂ ੩੨ ਤੱਕ ਪਟਿਆਲਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ ਰਹੇ।

ਆਪ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਲਿਆਕਤ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੁਡੀਸ਼ਲ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਟ੍ਰਿਬਯੂਨਲ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰਬੀਨ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਬੜੇ ਹੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਕੰਮ ਕੀਤੇ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜਾ ਫਾਰ ਵਿਮੈਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਚੇਟਕ ਲਈ ਤੇ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਾਇਆ।

੧੯੪੩ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਫਰੀਦਕੋਟ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੁਡੀਸ਼ਲ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣਿਆ। ੧੯੪੮ ਤੱਕ ਆਪ ਇਸ ਅਹੁਦੇ ਉਮਰ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ੧੯੪੩ ਵਿਚ ਫਰੀਦਕਟ ਵਿਖੇ ਜੋ ਸਿੱਖ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ। ਇਸ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਆਪ ਦੇ ਸਿਰ ਸੀ।

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦਾ ਯੂਨੀਅਨ ਬਣਨ ਸਮੇਂ ਰਾਜ ਪਰਮੁਖ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਾਈਕੋਰਟ ਦੇ ਜਜ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ।

ਰਚਨਾਵਾਂ—ਭਰਥਰੀ ਹ੍ਰਰੀ ਦੀ ਵੈਰਾਗ ਸ਼ਤਕ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਲਥਾਇਆ ਆਪ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੁਆਰਾ ਕਈ ਟ੍ਰੈਕਟ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਾਏ।

ਦਿਹਾਂਤ—ਪੰਥ ਦਾ ਇਹ ਨਿਰਮਾਣ ਸੇਵਕ, ਨਿਆਕਾਰੀ, ਵਿਦਅਕ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ੬–੭ ਜਨਵਰੀ ੧੯੪੯ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸੁਧਾਰ ਗਿਆ।

ਗਿਆਨੀ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਘਟੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ-- ਆਪ ਖਰੜ ਕੋਲ 'ਘਟੌਰ' ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਖਾ: ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵਿਦਿਆਲਾ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਿਖੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਉਥੇ ਆਪ ਨੇ ਪੰਡਿਤ ਪਰਮੇਸ਼ਰਾ ਨੰਦ ਅਤੇ ਪੰ: ਅਚੁਤਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਨਿਆਇ ਮੁਕਤਾਵਲੀ ਅਤੇ ਲਘੂ ਕੌਮ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪਿਛੋਂ ਗਿਆਨੀ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਖਰੜ ਦੇ ਆਰੰਭਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਕਥਾ ਵਿਆਖਿਆਨ ਆਦ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭੀ ਆਪ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸ. ਮਹਿਲ ਸਿੰਘ ਬਾਹੀਆ—ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਲਹਿਰਾ ਧੂੜ ਕੋਟ ਬਾਹੀਅ ਸਬ ਤਹਿਸੀਲ ਨਥਾਣਾ ਜ਼ਿ: ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰ ਘਰੋਗੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਲੰਘੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਸਿਖੀ ਦੀ ਲਗਨ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਲਗੀ, ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਬਾਹੀਏ ਵਿਚੋ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਰ ਮਹਿਰਾਜ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵਧ ਚੜਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

---

* ਕਾਲੀ ਦਾਸ ਰਚਿਤ ਵਿਕ੍ਰਮ ਉਰਵਸੀ' ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਆਈ ਹੋਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਜੋ ਅਨੁਵਾਦ ਸ੍ਰ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਯ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਯੋਗ ਹੈ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪੰ: ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਵਲੋਂ ਕਈ ਸਾਲ ਗਿਆਨੀ ਦਾ ਕੋਰਸ ਰਹਿ ਚੁਕੀ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਰਜੀਵਾਲ— ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਰਜੀਵਾਲ ਤਹਿਸੀਲ ਜੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਨ:— ਚੜਦੀ ਅਵਸਥਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਾਂਗ ਗੁਜ਼ਾਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਪਾਰ ਕਿਰਪਾਲਤਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਬੇਬੇ ਭਗਵਾਨ ਕੌਰ ਆਲਮ ਵਾਲਾ ਨਾਲ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤ ਦੀ ਚੇਟਕ ਲਗਣ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਝੁਕਾਉ ਪਿੰਡ ਸੁਧਾਰ ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਪਰਚਾਰ ਵਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਮੇਤ ਦਾਸ ਦੇ ਪਾਸ ਆਕੇ ਗੁਰਮਤ ਪਰਚਾਰ ਅਤੇ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਬਨਾਉਣ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਤਫਾਕ ਵਾਸਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਦਾਸ ਨੇ ਇਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਾਂ ਦਾ ਮੁਢ ਅਵਿਦਿਆ ਦਸਦਿਆਂ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਿਨਾ ਚਿਰ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਉਨਾ ਚਿਰ ਇਹਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਤਦ ਵਿਦਿਆ ਬਾਰੇ ੫੦੦ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਯਾ ਅਤੇ ਢਾਈ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕੀਤਾ ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਜਨੇਰ ਹਰੀਕੇ ਪਤਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਤੇ ਜੋ ਬਾਰਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਸਰਪਰਸਤੀ ਹੇਠ ੩੬ ਕਿੱਲੇ ਜਮੀਨ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪੈ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਦਾਨੀਆਂ ਦੇ ਦਾਨ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਦਮਕਾਂ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ।

ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਮੋਟ (ਪਟਿਆਲਾ)—ਆਪ ਗੁਰਮੁਖੀ ਉਰਦੂ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਬੜੇ ਭਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਉਮਾਹ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਵਿਚ ਵਿਰਕਤ ਹੀ ਰਹੇ। ਮਸਤੂਆਣੇ, ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ, ਅਤੇ ਬਰਮਾ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥੀ-ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦੀ ਸੇਵਾਂ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤਕ ਸੁਚਸਰੇ ਰਹਿਕੇ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਪੰਜਾਬੀ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਜਮਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਜ ਕਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੋਤੀਬਾਗ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਲੁਧਿਆਣਾ—ਸ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਗੁਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜਸਪਾਲੋਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ। ਆਪਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਗਰਲਜ਼ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਤੇ ਲੜਕਿਆ ਦਾ ਸਕੂਲ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਆਪ ਸਵਰਗ ਵਾਸ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਅਜ ਕੱਲ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰੋ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ ਕਮਰ ਸਿੰਘ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਚੌਥੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਰਹੇ।

ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੁਟਰ—ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਬੁਟਰ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਬਚਪਨ—ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਭੋਗਦੇ ਹੋਏ ਜਦ ੭ ਵੇਂ ਸਾਲ ਪੈਰ ਧਰਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜਣ ਵਾਸਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਮਹੰਤ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਲਾਏ ਗਏ ਮਹੰਤ ਜੀ ਦੇ ਯਰੀਏ ਦੋਦਰ ਵਾਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਭਾਗ ਸਮਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਵਡੇ ੨ ਸੰਤ ਬਿਕਰਤ ਪੰਡਤ ਗੁਰਮਤ ਖੋਜੀ ਸਿੰਘ ਸਭੀਏ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਔਦੇ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਕਟੜ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭੀਏ ਬਹੁਤ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਜੋ ਢੋਲਕੀ ਤੇ ਛੈਣਿਆਂ ਨਾਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿਧੀਆ ਧਾਰਨਾ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਲਹਿਜੇ ਨਾਲ ਕਰਨ ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਰ ਸ੍ਰੋਤਿਆਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਪੈਂਦਾ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿਤ ਤੜਫ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਠਿਕਰੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਲੈਜਾਕੇ ਐਸਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਗਲ ਮਾਇਆ ਜੋ ਕਈ ਸਾਲ ਬੁਟਰ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਨਾਕੇ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿਤ ਪਿੰਡ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਆਪਦੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਭੁਖਾਂ ਦੂਰ ਕੀਤੀਆਂ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਸਰਦਾਰ ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭੈਣ ਦਿਆ ਕੌਰ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਸਾਥ ਹੋਈ ਹੁਣ ਏਹ ਪ੍ਰੇਮ ਜੋੜੀ ਪ੍ਰੇਮ ਸਹਤ ਗੁਰਮਤ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਅਤੇ ਆਏ। ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਗੁਰਮਤ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰ ਦੇ ਆਪਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਹੀ ਧਰਮ ਸਾਲਾ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਗੁਣ ਗਾਵਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰਿਦਿਆਂ ਕੁਝ ਅਰਸਾਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਨੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੀ ਪਰੁ ਆਪ ਜੀ* ਦਾ ਚਾਉ ਨਾ ਪੁਤਰ ਦੇ ਚਾਉ ਪੂਰੇ ਹੋਏ ਕਿਉਂਕਿ ਦਰਗਾਹੀ ਸਦਾ ਔਣ ਤੇ ਆਪ ਸਦੀਵ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਏ। ਹੁਣ ਆਪਦੇ ਸੁਭ ਸੰਦੇਸ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਵਿਚ ਗੂੰਜਾਂ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਦੇ ਪੂਰਿਨਿਆਂ ਤੇ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਮਹ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਇਤ ਆਦਿ ਬੁਟਰ ਹਨ।

ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦਾਇਆ ਛੋਟਾ- ਜਨਮ- ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸਰਦਾਰ ਦੀਵਾਨ ਸਿਘ ਦੇ ਗ੍ਰਿਹ ਪਿੰਡ ਦਾਇਆ ਖੁਰਦ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਨ- ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਾਲਪਨ ਅਵਸਥਾ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬੜੇ ਚਾਅ ਉਮਾਹ ਨਾਲ ਲੰਘੀ।

ਵਿਦਿਆ- ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸੁਭਾ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨੋਂ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸੀ। ਸੋ ਗੁਰਮਖੀ ਵਿਦਿਆ ਆਪ ਨੇ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਪੜ ਲਈ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਪੜਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ।

ਕੰਮ- ਆਪ ਜੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਦਿਆ ਵਲੋਂ ਰੁਚੀ ਹਟਾ ਕੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤ ਹੋ ਗਏ। ਸਪਾਹੀ ਤੋਂ ਤਰੱਕੀ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜਮਾਂਦਾਰੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਆਏ ਦੂਜੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਫਿਰ ਸਦਿਆ ਗਿਆ! ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਈ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਪਿਨਸ਼ਨ ਆਏ। ਜਦ ਤੋਂ ਪਿਨਸ਼ਨ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹਨ, ਪਿੰਡ ਹੀ ਟਿਕਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਵੈਰੋਣੀਵਾਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ, ਡਾਕਖਾਨਾ ਅਤੇ ਖਾਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਗਰਲਜ਼ ਸਕੂਲ ਜਾਰੀ ਕਰਵਾਇਆ। ਪੰਚਾਇਤ ਬਣਨ ਸਮੇਂ ਆਪ ਪਿੰਡ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੰਚਾਇਤ ਦੇ ਸਰਪੰਚ ਬਣੇ ਤੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ।

ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਮੈਂਬਰ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਸਭਾ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਤਿਹਾਸ ਕਮੇਟੀ ਮਾਲਵਾ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦਾਸ ਤੇ ਸਭਾ ਦੇ ਮੁਖੀ ਕਾਰਕੁਨ ਹਨ।

---

* ਪੁਤ੍ਰ ਦਾ ਨਾਮ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿਧ ਡਾਕਟਰ ਹਰਿ ਦਿਤ ਜੀ ਦਿਲੋਂ ਜੋ ਪੇਪਸੂ (ਪਟਿਆਲਾ) ਵਿਚ ਪੀ. ਏਚ. ਡੀ. ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਵਿਦਅਕ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੁਭਾ– ਆਪ ਜੀ ਸਚਾਈ ਪਸੰਦ ਬਹੁਤ ਹਨ ਤੇ ਸਚੀ ਸੁਚੀ ਗਲ ਮੂੰਹ ਤੇ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਹੁਣ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਘਰੋਗੀ ਕੰਮ ਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਤੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਹਨ। ਜਮਾਂਦਾਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਦਫੇਦਾਰ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ, ਝਗੜ ਸਿੰਘ, ਹੌਲਦਾਰ ਮਲ ਸਿੰਘ, ਜ: ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਹੋ: ਨਰੰਜਣ ਸਿੰਘ, ਸਹੇਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸੰਗੀ ਹਨ।

ਸ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਦਿਆਲਪੁਰਾ ਮਿਰਜ਼ੇ ਕੇ- ਆਪ ਪਿੰਡ ਦਿਆਲ ਪੁਰਾ ਮਿਰਜ਼ੇ ਕੇ ਰਿਆਸਤ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਸੀ। ਬਾਲ ਉਮਰ ਵਿਚ ਗੁਰਮਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਜਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਬਰਮਾ ਫੌਜ ਵਿਚ ਜਾ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਤੇ ਹੌਲਦਾਰੀ ਦੇ ਅਹਦੇ ਤਕ ਪਹੁੰਚੇ।

ਉਪਕਾਰ : ਆਪ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਜਾਣ ਪਰ ਵਾਪਸ ਆਉਣਾ ਪਿਆ। ਜਦੋਂ ਆਪ ਮੁੜ ਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਜ਼ੋਰਾਂ ਤੇ ਸੀ। ਆਪ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਮਨਾਉਣੇ, ਅਛੂਤ ਉਧਾਰ ਕਰਨਾ ਤੇ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ੧੨੫ ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਾਇਆ। ਨਗਰ ਵਲੋਂ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਧਰਮ ਅਰਥ ਦਾਨ ਕਰਾਇਆ। ਆਪ ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਰਿਆਸਤੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ। ਆਪ ਦਾ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਰਬ' ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਸੁਭਾਗ ਪਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸ: ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿਆਲਪੁਰਾ ਨਾਲ ਖਾਸ ਪਿਆਰ ਸੀ।

ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਭਾਈ-- ਆਪ ਤਹਿਸੀਲ ਖਾਨਪੁਰ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਆਪ ਸਫੈਦ ਪੋਸ਼ ਹਨ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਆਪ ਸ: ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਢੰਡਾਰੀ ਦੀ ਥਾਂ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਭੀ ਰਹੇ ਹਨ।

ਆਪ ਗਿਆਨੀ ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਥੀ ਅਤੇ ਸਿਖ ਸੇਵਕ ਜਥਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ, ਆਪ ਨੇ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਜਥੇ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਰਹਿ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਪੰਡਤ ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ— ਆਪ ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਗ਼ਰੀਬੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂ ਪੰਡਿਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ (ਠਾਕਰ) ਦੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਫੌਜ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥੀ ਰਹੇ। ਯੂਰਪ ਦੀ ਵਡੀ (ਪਹਿਲੀ) ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਫਰਾਂਸ ਆਦਿ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਸੁਸਾਇਟੀ ਅਬਦੁੱਲਾ ਪੁਰ (ਅੰਬਾਲਾ) ਦੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਸਨ ਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਉਤਮ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਗਰੂਰ:-- ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਕਨੇਚ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸ: ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਲਗ ਭਗ ੧੯੯੦ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਣ:--ਆਪ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਉਮਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਦਿਆ:—ਆਪ ਨੇ ਮੁਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਬਾਬੂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭਸੌੜ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਵੀ ਰਹੇ।

ਕੰਮ:—ਆਪ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਭੰਡਾਰ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਸੰਪਰਦਾਈ ਗਿਆਨੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਇਕ ਚੰਗੇ ਲਿਖਾਰੀ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸੁਲਝੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਰਿਆਸਤੀ ਜਟਕੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਕਈ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖ ਮਾਰੇ ਹਨ। ਆਪ ਲਿਖਾਰੀ ਅਤੇ ਬਕਤੇ ਵੀ ਹਨ।

ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਹ ਹਨ:—

੧. ਗੁਰਮਿਤ ਮਾਰਤੰਡ ੨. ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ (ਪੰਜ ਹਿਸੇ) ੩. ਖਾਲਸਾ ਨੀਤੀ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ੪. ਸਿਖ ਕਾਨੂੰਨ ੫. ਗੁਰਮਤਿ ਜੀਵਨ ੬. ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ੭. ਪੰਥ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਸਤੀਆਂ ੮. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਠਨ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ੯. ਕਕਾਰ ਫਲਾਸਫੀ ੧੦. ਖਾਲਸਾ ਸੰਸਕਾਰ ਵਿਧੀ ੧੧. ਭਾਈਚਾਰਕ ਸੁਧਾਰ ੧੨. ਗਹਿਣਾ ਪ੍ਰਹਾਰ ੧੩. ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦਰਸ਼ਨ ੧੪. ਨਿਤਨੇਮ ਸਟੀਕ ੧੫. ਪੰਜ ਤੰਤਰ ਸਟੀਕ ੧੬. ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ੧੭. ਗੁਰਮਤਿ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ੧੮. ਜ਼ਾਤ ਪਾਤ ਖੰਡਨ ੧੯. ਅਨਮਤ ਖੰਡਨ ੨੦. ਖਟ ਦਰਸ਼ਨ ਆਦਿ।

ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਲਲਤੋਂ ਛੋਟੀ: ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾਂ ਰਾਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਲਲਤੋਂ ੧੮੮੪ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਣ:—ਆਪ ਦਾ ਬਾਲਪਣ ਨਗਰ ਵਿਚ ਲੰਘਿਆ। ਆਪ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਰੁਚੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੰਘ ਸਜੇ।

ਵਿਦਿਆ:—ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

ਸੁਭਾ:—ਆਪ ਬਹੁਤ ਮਿਲਾਪੜੇ ਅਤੇ ਮਿਲਣਸਾਰੀ ਸਨ। ਆਪ ਪਾਸ ਸਿੰਘ ਸਭਾਈਏ, ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅਤੇ ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਬਹਿ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਤੇ ਆਪ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ।

ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਮਲਾ ਅਕਾਲੀ— ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਭਨੌੜ ਜ਼ਿ: ਲੁਧਿਆਣਾ ਹੈ। ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਕਾਲਜ ਦੀ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਰਮਾ ਵਿਚ ਪਰੋਫੈਸਰ ਲਗੇ ਰਹੇ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਵਿਕਾਲਤ ਕੀਤੀ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਆਪ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਰਹੇ। ਆਪ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਦੈਨਿਕ ਅਜੀਤ ਲਾਹੌਰ ਨਿਕਲਦਾ ਰਿਹਾ ਜਿਥੇ ਆਪ ਸਿਅ ਸੀ ਸੂਝ ਰਖਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਕਲਮੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਅਗੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਹੈ:—

੧. ਸਰਬ ਲੋਹ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ੨. ਕਰਮ ਗਤਿ ੩. ਵਲਾਇਤੀ ਸਫਰਨਾਮਾ ੪. ਮੌਤ ਰਾਣੀ ਦਾ ਘੁੰਡ ੫. ਜੀਵਨ ਨੀਤੀ ੬. ਵਿਚਾਰ ਮਾਲਾ ਆਦਿ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੌਜੂਦਾ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮੋਢੀ

੧੯੧੪-੧੫ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ
ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਪੂਤਾਂ
ਇਨਕਲਾਬੀ ਯੋਧਿਆਂ
ਕੇਹਰ ਸ਼ੇਰਾਂ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ
ਸਾਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ
ਪਿੰਜਰਿਆਂ ਚੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ
ਆਪ ਪਿੰਜਰਿਆਂ ਵਿਚ
ਪੈਣ ਵਾਲਿਆਂ
ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦਾ
ਕਾਂਡ

ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਮਰਪਣ

ਗੁਲਾਮ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਲਖਾਂ
ਰੁਪਿਆ, ਸੋਹਲ ਤੇ ਪਿਆਰੀਆਂ ਜਿੰਦੜੀਆਂ ਨੂੰ
ਕਾਲ ਕੋਠੜੀਆਂ, ਲੋਹੇ ਦੇ ਪਿੰਜਰਿਆਂ, ਕਾਲੇ
ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਤੋਂ
ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕਠਨ ਸਜ਼ਾਵਾਂ-
ਉਮਰ ਕੈਦਾਂ, ਬੈਂਤਾਂ, ਭੁਖ
ਹੜਤਾਲਾਂ ਆਦਿ
ਅਤੇ
ਫਾਂਸੀਆਂ ਦੇ ਤਖਤਿਆਂ ਤੇ ਹਸ ਹਸ ਕੇ ਚੜ੍ਹਣ
ਵਾਲੇ ਅੱਮਾ ਜਾਇਆਂ ਅਮਰ
ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਿਆਂ
ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਭੇਟ
ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਵਣ ਤਾਂ
ਅਹੋ ਭਾਗ

ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਤੇ ਕੌਮੀ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆਂ ਦਾ ਦਾਸ

ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੁਖ---ਬੰਦ

"ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ" ਲਿਖਣ ਦਾ ਜੋ ਸ਼ੁਭ ਯਤਨ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤਿ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੇ ਜਿਤਨਾ ਭੀ ਮਾਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਥੋੜਾ ਹੈ। ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਇਤ੍ਰ ਮਹਾਨ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਰਕੇ ਕੇਵਲ ਮਾਲਵਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸਜਣਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਨਿਵਾਜਿਆ ਬਲਕਿ ਸਮੁਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਨਿਘਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਲਈ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਾ ਬਣਕੇ ਇਕ ਅਦੁਤੀ ਮਿਸਾਲ ਬਣੀ ਰਹੇਗੀ।

ਇਤਹਾਸ ਦੇ ਇਸ ਭਾਗ ਵਿਚ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼, ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਸਾਜ਼ਸ਼, ਲਾਹੌਰ, ਮਾਂਡਰੇ, ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ, ਅਤੇ ਰਸਾਲਾ ਨੰਬਰ ੨੨ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਲੜੀ ਵਾਰ ਇਸ ਭਾਗ ਵਿਚ ਅੰਕਤ ਹਨ। ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਗਿਆਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਲੇਖਣੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਰੰਗਤ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਇਤਹਾਸਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਤੋਂ ਹੀ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਆਮ ਜਨਤਾ ਰਾਜਸੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਘੂਕ ਸੁਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਨਾਉਂ ਲੈਣਾ ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਮਹਾਂ ਪਾਪ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸ ਗਏ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਕਟਣ ਦਾ ਉਦਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਜਤਨ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀ ਕੀ ਘਾਲਾਂ ਘਾਲੀਆਂ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਨਿਵਾਸੀ ਹਿੰਦੁਸ-ਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਆਰਾਮ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਛਡ ਕੇ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਗਾੜ੍ਹੇ ਪਸੀਨੇ ਦੀ ਕਮਾਈ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਬਲਕਿ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਅਸਹਿ ਦੁਖੜੇ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਦੀ ਅਹੂਤੀ ਦੇਣੋਂ ਭੀ ਕੋਈ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਗੇ ਮੁਛ-ਫੁਟੇਂਦੇ ਗਭਰੂਆਂ ਨੇ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਫਾਂਸੀਆਂ ਤੇ ਲਟਕ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ, ਲੂੰ ਕੰਡੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਹਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ "ਕਾਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ" ਅਥਵਾ "ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼" ਚਲਾਣ ਵਾਲੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਵਿਥਿਆ ਹਿਰਦੇ-ਵੇਧਕ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਆਜ਼ਾਦ ਕੌਮਾਂ ਵਲੋਂ ਗੁਲਾਮ ਕੌਮਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਲੂਕ ਦੀ ਮੂੰਹੋਂ-ਬੋਲਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ।

ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਮਾਂਡਲੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ੀ ਮੁਕਦਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਾਂ ਸਾਡੇ ਪੂਜ-ਨੀਕ ਦੇਸ਼-ਭਗਤਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ ਦੇ ਅਥਾਹ ਸੋਮੇਂ ਹੋਣ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਘੋਲ ਘੁਮਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਬੱਜਰ ਸਬੂਤ ਹਨ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖਾਤਰ ਇਹਨਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਨੇ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਉਮਰ ਕੈਦਾਂ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਕਟੀਆਂ, ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਸੱਤ ਸੱਤ ਸਾਲ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿੰਜਰਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਾਂਗ ਤਾੜ ਕੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਕਈ ਸੂਰਬੀਰ ਜੇਹਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਝਲਦੇ ਝਲਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਸਭ ਦਿਲ ਹਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ।

ਰਸਾਲਾ ਨੰਬਰ ੨੨ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਇਹ ਸਿਧ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਲਹਿਰ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਮੇਲ ਜੋਲ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਪਰੇਰਿਆ ਸੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਸੂਸਾਂ ਦੀ ਗਦਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਗਦਰ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਸਮੁਚੀ ਹਮਦਰਦੀ ਅਤੇ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਰਸਾਲਾ ਨੰ: ੨੨ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਚ ਰ ਚੰਦ ਲਾਣ ਵਾਲੀਆ ਹਨ।

ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਗੁੜੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਣੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਯੋਗ ਥਾਂ ਦਿਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਨੂੰ ਅਮਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਹ ਪਦਵੀ ਦਿਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਉਹ ਹਕਦਾਰ ਸਨ। ਸਾਡੀਆਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਦੇਸ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਜੀਵਨੀਆਂ ਪੜ ਕੇ ਹੁਲਾਸ ਲਿਆ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਅਤੇ ਭਵਿਖਤ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਅਥਾਹ ਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਪਵਿਤਰ ਧਰਤੀ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਕ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਉਪਜਾਊ ਧਰਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਧਰਤੀ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਕਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਸਿੰਜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹੀ ਗੁਣ ਅਤੇ ਰਵਾਇਤਾਂ ਹਨ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਵਾਰਸ ਦਿਵਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਭਵਿਖਤ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸ ਧਰਤੀ ਵਿਚੋਂ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧੇ, ਸੂਰਮੇਂ, ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ।

ਰਾਜਿੰਦਰਾ ਕਾਲਜ ਬਠਿੰਡਾ
੭ ਫਰਵਰੀ ੧੯੫੪

ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ

ਮਜੂਦਾ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮੋਢੀ ਕੌਣ ?

੧੯੧੪-੧੫ ਵਾਲੇ ਨੌਜਵਾਨ ਬਾਬੇ—ਜੋ ਸਿੰਘ ਅਮਰੀਕ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਗਏ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾ ਦ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਟਕਰਾਇਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਕੁੰਭੀ ਨਰਕ ਵਿਚ ਪਿਆ ਭਾਸਿਆ। ਪੁਰਾਨੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਬੁਰਕੇ ਚੋਂ ਪਾਟ ਨਿਕਲੀ। ਅਤੇ ਖਾਲਸਈ ਕਰਤੱਵ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਮਾਰਿਆ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਦੁਖਿਆਰਿਆਂ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਲਈ ਦਿਲ ਦ੍ਰਵ ਆਏ। ਜੰਗ ਦਾ ਮੌਕਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿਤੇ। ਮਰਜੀਉੜਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਾ ਇਹ ਪਕਾਇਆ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਜਾਕੇ ਉਥੋਂ ਦੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਗਾੜ੍ਹੀ ਨੀਂਦੋਂ ਜਗਾਕੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਸੰਗਲ ਕਟਣੇ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਗੁਲਾਮੀ ਆਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਤੇ ਫਾਂਸੀ ਲਟਕਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਹੜੀ ਅੱਗ ਦਿਲ ਵਿਚ ਲੈਕੇ ਆਏ ਸਨ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਜੇ ਭੜਕਾ ਨਾ ਸਕੀ ਤਦ ਸੁਲਗਾ ਜ਼ਰੂਰ ਗਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੇਹੜੇ ਬਾਬੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੇਹਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾ ਕਟਕੇ ਤੇ ਬੇਕਾਰ ਹੋਕੇ ਜੇਹਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਏ। ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਸਹਿਜੇ ੨ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦੀ ਸਪਿਰਟ ਐਸੀ ਭਰੀ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਤੇ ਪਰਜਾ ਭਗਤੀ ਦੀ ਸੁਚੀ ਭਾਹ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਜਗਾ ਦਿਤੀ। ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਅਜ ਅਸੀਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਕੁਝਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੇਖਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਕੁਝਕ ਹਾਲਾਤ ਲਿਖਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਆਪ ਜੀ ਅੱਗੇ ਨੰ: ਮੂਜਬ ਪੜ੍ਹੋ ਤੇ ਵਿਚਾਰੋ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਕੋਨੇ ੨ ਤੇ ਨਿਗ੍ਹਾ ਮਾਰਕੇ ਦੇਖੋ ਕਿਤੇ ਥੋਨੂੰ ਏਹਨਾਂ ੧੯੧੪-੧੫ ਵਾਲੇ ਬਾਬਿਆਂ ਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਕੋਈ ਯਾਦਾਸ਼ਤ ਬਣੀ ਹੋਈ ਨਜ਼ਰ ਔਂਦੀ ਹੈ? ਜੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਿਉਂ? ਏਹੋ ਬਾਤ ਆਪ ਸੋਚੋ। ਪਰ ਇਹ ਗਲ ਹੈਰਾਨੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਨੇ ਨਿਹਾਲਾਂ ਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨਿਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ।

ਅਜ ਉਹਨਾਂ ਖੂਬੀਆਂ ਨੂੰ ਕਬਰ ਵਿਚ ਦਫਨਾ ਕਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਬੇਅਨਸਾਫੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਏਹ ਕੋਈ ਨਿਰਾ ਖਿਆਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਨਿਗਰ ਸਚਾਈ ਹੈ। ਜੋ ਸਿਰ ਦਾ ਸੌਦਾ ਕਰਕੇ ਇਜ਼ਤ ਦੀ ਮੌਤ ਮਰਦਾ ਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਗਾਹਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਲਈ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਦੇਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਨ ਉਹਨਾਂ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਅਲੋਪ ਕਰਨਾ ਅਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਜਾਂ ਸਾਲ ਮੈਹਜ਼ ਸਜ਼ਾ ਕਿਤੇ ਕਟ ਲਈ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮਾਂ ਤੇ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ, ਰਚਨੀਆਂ ਏਹ ਬੇਅਨਸਾਫੀ ਨਹੀਂ। ੧੯੧੪-੧੫ ਵਿਚ ੨੬ ਹਜ਼ਾਰ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਚੋਂ ਔਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ੩੯ ਹਿੰਦੂ* ਸਿੱਖ ਸੀ। ੨੫ ਹਜ਼ਾਰ ਨੌਂ ਸ ਇਕਾਹਟ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਹੀ ਸਨ। ਜਿਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਣਾ ਵੀ ਅਜ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਰੜਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਜੇ ਐਸਾ ਹੀ ਰਵਈਆ ਉਹਨਾਂ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪਲਟਾ ਔਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਮਾਜੂਦਾ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਤੇ ਉਨਾਂ ਮਰਜੀਵੜਿਆ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਹ ਕੁਝ ਲਿਖਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੇ ਮੇਰੇ ਨਿਮਾਣੇ ਜਤਨ ਤੇ ਓਹ ਰੂਹਾਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਮਝਾਂਗਾ ਮੇਰਾ ਕਰਮ ਸਫਲ ਹੈ।

ਇਹ ਭਾਗ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਪਰਾ ੨ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਸੰਭਵ ਸੋਮੇਂ ਤੋਂ ਮਸਾਲਾ ਇਕਠਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਕੰਮ ਇਤਨਾ ਮਹਾਨ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਇਹ ਬਕਨੀ ਹੋਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਸ ਮਸਲੇ ਸਬੰਧੀ ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸ ਪੌੜੀ ਦਾ ਆਖਰੀ ਟੰਬਾ ਹੈ। ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਇਸ ਭਾਗ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਸਬੰਧੀ ਹੋਰ ਮਸਾਲਾ ਅਮਰੀਕਾ, ਕਨੇਡਾ, ਏਸ਼ੀਆਈ ਟਾਪੂਆਂ (ਸਿੰਘਾਂ ਪੁਰ, ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ, ਸੰਘਾਈ ਆਦਿ) ਵਿਚ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਜਣਾਂ ਪਾਸ ਹੋਵੇ ਅਜਿਹਾ ਮਸਾਲਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਤੇ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਮੁੜ ਫੇਰ ਛਪਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਚੀਆਂ ਵਿਚ ਲੋੜੀਂਦਾ ਯੋਗ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਪਾਠਕ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣਗੇ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਮਸਾਲਾ ਦਾਸ ਦੇ ਪਾਸ ਭੇਜ ਕੇ ਦਾਦ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਗੇ।

ਦਾਸ–ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਤੇ ਕੌਮੀ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆਂ
ਦਾ ਰਿਣੀ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ
ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

ਦਫਤਰ ਪੰਥਕ ਗੁ: ਸਾ:
ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ
੧੪–੯-੧੯੫੪

* ਦੇਖੋ ਬੰਦੀ ਜੀਵਨ, ਸਤਿੰਦਰ ਨਾਥ ਸਨਿਆਲ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ

ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ— ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਵਿਚ ਜਕੜੇ ਹੋਏ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਣ ਦਾ ਬੀੜਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸ ਨੇ ਚੁਕਿਆ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਜਨਮ ਕਿਥੇ ਅਤੇ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਹੋਇਆ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਲਈ ਬੜੇ ਅਹਿਮ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉਤਰ ਇਕ ਦਿਲਚਸਪ ਕਹਾਣੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਮਾਲਵਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਜੋ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਉਹ ਸੁਨਿਹਰੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਯੋਗ ਹੈ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਲਈ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਾ ਬਣਕੇ ਹਾਰਦਿਕ ਮਾਣ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਵਿਚ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨਾਉਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਭਾਰੀ ਹਿਸਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਨੇ ਦੇਸਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਧੁੰਮਾਂ ਪਾ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਕੇ ਉਹ ਰਾਜਸੀ ਜਾਗਰਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸਦੀ ਮਿਸਾਲ ਕੋਈ ਵਿਰਲੀ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਪਰਵਾਨਿਆਂ ਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਬੰਦੀ-ਖਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਅਸਿਹ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ ਅਤੇ ਫਾਂਸੀਆਂ ਨੂੰ ਹੱਸ ੨ ਕਰਦਿਆਂ ਖਿੜੇ ਮਥੇ ਚੁੰਮਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਰੂਹਾਂ ਦੇ ਜਲਾਲ ਤੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਹਲੂਣਾ ਮਿਲਦਿਆਂ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਇਕ ਨਿਪੁਨਸਕ ਜਹੀ ਜਮਾਤ ਸੀ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆਈ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੁਖ ਮੰਤਵ ਬਣਾਇਆ।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਲ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਜਨਮ ਕਿਥੋਂ ਅਤੇ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਹੋਇਆ। ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਮੰਡਲੀ ੧੮੯੫ - ੧੯੦੦ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਵਿਚ ਗਈ। ੧੯੦੪ ਤਕ ਉਂਗਲੀਆਂ ਪਰ ਗਿਣੇ ਜਾਣ ਜੋਗੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੋ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਸਜਣ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਿਠੀਆਂ ਲਿਖ ੨ ਕੇ ਹੋਰ ਦੇਸ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸਦਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਨੂੰ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸੁਰਗ ਦਸ ੨ ਕੇ ਉਥੇ ਪੁਜਣ ਦੀ ਪਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ੧੯੦੪ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਤਾਂ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਵਲ ਵਹੀਰਾਂ ਪਾ ਦਿਤੀਆਂ। ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਿੰਦੀ ਉਥੇ ਪੁਜ ਗਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਗੋਰੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਮੇਹਨਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੇਖਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਤੇ ਹੋਰ ਮਜ਼ਦੂਰ ਮੰਗਵਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਪਰੰਤੂ ਜਦ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸਭ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਛਡ ਦਿਤਾ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਖਰੀਦਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਤਾਂ ਗੋਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਰੋਕ ਲੈਣਗੇ। ਇਹ ਸੋਚਕੇ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੇ ਦਾਖਲੇ ਪਰ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਉਕਸਾਇਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੇ ਦਾਖਲੇ ਪਰ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਲਾ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

੧੯੦੪ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ੧੯੦੭ ਤਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਂਨੀ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਭਰੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਪਰ ਹਿੰਦੀ ਜਾ ਉਤਰਦੇ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਹੁਤੇ ਸਿਖ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਟਾਵੇਂ ਟਾਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਕਿਤਨੀਆਂ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨਾਲ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਪੁਜਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਾਬਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਾਹਲਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਵੇਰ ੭੦੦ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਇਕ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਵੇਨਕੋਵਰ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਪਰ ਪੁਜੇ। ਇਹ ਗਰਮ ਜਲਵਾਯੂ ਦੇ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗਏ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਸਰਦ ਮੁਲਕ ਦੇ ਅਨਕੂਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਭ ਦੇ ਪਾਸ ਕੇਵਲ ਤਨ ਦੇ ਕਪੜੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਚੰਦਾ ਇਕਠਾ ਕਰੋ ਤਾਂਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਗਰਮ ਕਪੜੇ ਲੈਕੇ ਦਿਤੇ ਜ ਣ। ਚੰਦਾ ਇਕਠਾ ਕਰਕੇ ਵੇਲਾ ਟਪਾਉ ਮਮੂਲੀ ਕਪੜੇ ਹੀ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੯੧੦, ਤਕ ੧੦,੦੦੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹਿੰਦੁ-ਸਤਾਨੀ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਉਤਰੇ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ੯੦ ਪ੍ਰਤੀ ਸੈਂਕੜਾ ਜਾਂ ੯੦੦੦ ਤੋਂ ਉਤੇ ਸਿੱਖ ਸਨ ਤੇ ੮੦ ਪ੍ਰਤੀ ਸੈਂਕੜਾ ਜਾਂ ੮੦੦੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਰੀਟਾਇਰ ਹੋਏ ਫੌਜੀ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ। ੧੯੦੮ ਤਕ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੋ ਕਰੋੜ ਪੰਦਰਾਂ ਲਖ ਦੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ।

ਇਕ ਗੁਲਾਮ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਾਸ਼ਿੰਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਬੜਾ ਨਿਰਾਦਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਹੋਟਲਾਂ ਤੇ ਕਲਬਾਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦਾ ਦਾਖਲਾ ਬੰਦ ਸੀ। ਬੋਲਚਾਲ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਹੋਣ ਦੇ ਤਾਅਨੇ ਮਾਰਦੇ ਸਨ। ਇੰਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਾਂ ਨੇ ਅਣਖੀਲੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਜੀਣਾ ਦੁਭਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਹ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਸ ਨਿਰਾਦਰੀ ਤੇ ਅਪਮਾਨ ਨਾਲੋਂ ਮੌਤ ਚੰਗੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਨੇ ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:—

ਮਾਰਦੇ ਨੇ ਮੇਹਣੇ ਸਾਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਆਜ਼ਾਦ ਲੋਕ, ਵੇਖਦੇ ਨੇ ਹਾਲ ਜਦੋਂ ਸਾਡੀ ਢੀਠਤਾਈ ਦਾ।
ਆਖਦੇ ਨੇ ਬੇਸ਼ਰਮ ਬੇ ਗੈਰਤ ਨਿਕੰਮੇ ਜੰਮੇਂ, ਲਜਿਆ ਦੇ ਮਾਰੇ ਮੂੰਹਾਂ ਥਲੇ ਨੂੰ ਛਪਾਈ ਦਾ।
ਨਿੰਮੋਝੂਨੇ ਹੋਈਏ ਅਗੋਂ ਔੜਦੀ ਨਾ ਗਲ ਕੋਈ, ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਗਲ ਪਾਕੇ ਪਾਸਾ ਪਰਤਾਈ ਦਾ।
ਆਖ ਦਿਓ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਨਾ ਰਖਿਓ ਲਿਹਾਜ਼ ਕੋਈ, ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਰਾਜ ਧਕੇਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਹਰ ਥਾਂ ਨਿਰਾਦਰ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਨਫਰਤ ਹੋਣ ਲਗੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੇ ਭਾਵ ਜਾਗ ਪਏ। ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਮਾਦਾ ਵਧੇਰੇ ਸੀ ਤੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਪੰਗਤ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਸੰਗਤ ਪੰਗਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਰਹਿਣਾ ਕਠਨ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਸਥਾਪਨ ਕੀਤੇ। ਅਮਰੀਕਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਸਟਾਕਟਨ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖ ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਵੈਨਕੋਵਰ ਅਤੇ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਆਦਿ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਬਣਾਏ ਜੋ ਅਜ ਤਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਜਿਸ ਸਟੇਜ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਘੇ ਲੀਡਰ ਸ੍ਰੀ ਵਿਜੇ ਲਕਸ਼ਮੀ ਆਦਿ ਨੇ ਰਾਜਸੀ ਲੈਕਚਰ ਦਿਤੇ।

ਇਹਨਾਂ ਉਪ੍ਰਾਲਿਆਂ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ. ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ। ੧੯੦੭ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸੁਸੈਟੀ ਵੈਨੇਵਰ ਬਣਾਈ। ਉਥੇ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਸਰਦਾਰ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਠੱਟੀਆਂ, ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਪੈਸੇ ਫਿਕ ਕੋਸਟ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸੁਸੈਟੀ ਕਾਇਮ ਹੋਈ ਤੇ ਸਟਾਕਟਨ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਣਿਆ। ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਮਸਲਿਆਂ ਪਰ ਹੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਧੀਰੇ ਧੀਰੇ ਰਾਜਸੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸਜਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਇਕੱਠ ਭੀ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਣ ਲਗੇ। ਸਿਖ ਲੀਡਰਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਕੇ ਆਏ ਪ੍ਰਸਿਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਲਾਲਾ ਹਰਦਿਆਲ ਐਮ. ਏ. ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ, ਰਾਜਾ ਮਹਿੰਦਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਮਿ: ਰਹੀਮ, ਮੌਲਵੀ ਬਰਕਤ ਉਲਾ, ਆਦਿਕ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਥੇ ਹੀ ਖੁਲੀਆਂ ਰਾਜਸੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ੧੯੧੧-੧੨ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਕਈ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਸਥਾਪਨ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਗੁਰਦੁਵਾਰਿਆਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।

ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹੀ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਅਥਾਹ ਸੋਮੇ ਸਨ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਰਾਜਸੀ ਭੱਠੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਝੋਕਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਜੂਨ ੧੯੧੨ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਇਕ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਬੁਲਾਈ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਕੰਮ ਦੇ ਮੋਢੀ ਅਤੇ ਆਗੂ ਬਾਬਾ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੂਹੜ ਚੱਕ, ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੁੱਘਾ, ਬਾਬਾ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਕਨਾ, ਆਦਿ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਬਾਬਿਆਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਖੇਡਣ ਵਾਲਾ ਮੁਛ ਫੁਟੇਂਦਾ ਗਭਰੂ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ ਅਤੇ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਕਾਮਯਾਬ ਬਨਾਣ ਲਈ ਕੁਝ ਦੌੜ ਦਾ ਕੰਮ ਚਾਈਂ ਚਾਈਂ ਕਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਭਗਤ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਜਿਸਵਿਚ ਗ਼ਦਰ ਅਖਬਾਰ ਕਢਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਐਡੀਟਰ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਸਨ। ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਬੜਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਇਹ ਮੰਗਾਂ ਆਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਕਿ ਇਹ ਅਖਬਾਰ ਹਿੰਦੀ, ਉਰਦੂ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਗੁਜਰਾਤੀ, ਮਰ੍ਹਾਠੀ ਆਦਿਕ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਨਿਕਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮੰਗਾਂ ਵਧਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਇਹ ਅਖਬਾਰ ਕਈ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਛਪਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।

ਲਾਲਾ ਹਰਦਿਆਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਪਰੋਫੈਸਰ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਗੱਦਰ ਅਖਬਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਤਰਕੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਧੁੰਮ ਮਚ ਗਈ। ੧੯੧੩ ਵਿਚ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰਖੀ ਗਈ। ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਪਹਿਲੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਅਰੰਭ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜਦੋ ਜਹਿਦ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।

ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾ 'ਗਦਰ ਦੀ ਗੂੰਜ' ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਕਵਿਤਾ (ਬੈਂਤਾਂ) ਵਿਚ ਇਕ ਲੜੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਈ। "ਗੱਦਰ ਦੀਆਂ ਗੂੰਜਾਂ" ਵਿਚ ਰਤ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਹਥੋਂ ਦੁਖੀ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲਦੀ ਤਸਵੀਰ ਖਿਚੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਂ ਵਿਚ ਲਗ ਪਗ ਹਰ ਇਕ ਅਮਰੀਕਾ ਨਿਵਾਸੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਕਾਫੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਿਸਾ ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਾਦ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਵਜਦ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਪਹਿਲੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਛਿੜਣ ਦੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਗੁਰਮਸਨ, ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਿਆਸੀਆਂ ਆਕਾਸ਼ ਪਰ ਜੰਗ ਦੇ ਬੱਦਲ ਗਜ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਅਨਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜੰਗ ਵਿਚ ਫ਼ਸੇ ਹੋਣਗੇ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਉਹ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਵਸਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੋ ਸ਼ਹੀਦੇ ਆਜ਼ਮ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਾਚਾ ਸਨ ਤੇ ਪਿੰਡ ਖਟਕੜ ਕਲਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ ਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਰਮਨੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕੇ ਸੀ। ਜਰਮਨੀ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਰਾਜਸੀ ਦ੍ਵੈਸ਼ ਕੁਟ ਕੁਟ ਕੇ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਭਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਹੋਰ ਭੀ ਵਧ ਗਏ। ਹਿੰਦੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਮੀਟਿੰਗ ਕਰਕੇ ਫੈਸਲੇ ਕੀਤੇ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਵਿਚੋਂ ਕਢਣ ਲਈ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਜੀਉ ਆਇਆਂ ਆਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਰਾਹੀਂ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਿਸੇ ਰਾਜਸੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਪੈਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਣੀ ਮੁਨਾਸਬ ਸਮਝਦੇ ਸਨ।

ਜਰਮਨੀ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਭੇਜਣ ਤੇ ਸਿਖਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ। ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਇਹ ਤਾਕਤ ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਪੰਜ ਛੇ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਛਪਦਾ ਸੀ। ਰੁਪਏ ਪੈਸੇ ਦੀ ਭੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਤੇ ਕਮਾਈ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਾਰਟੀ ਪਾਸ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ, ਹਥਿਆਰ ਤੇ ਰੁਪਏ ਤਿੰਨੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਗਲ ਦੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਥੀਂ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਚਲਾਏ। ਹਰ ਨਵਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਗਰੀਬ ਜਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਹਨਾਂ ਪਾਸ ਬੇਮਿਆਦੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਸਹੈਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਸ: ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਕੌਮ ਦੇ ਅਰਪਣ ਕਰਨ ਦਾ ਅਰਦਾਸਾ ਕੀਤਾ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੇ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਓਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਪਰੰਤੂ ਇਕੋ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਕਮੀ ਸੀ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਇਨਕਲਾਬ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਪਾਰਟੀ ਕਾਂਗਰਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਵਡੇ ਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਸਨ। ਏਥੇ ਭੀ ਬਾਕੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਵਾਂਗ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪਿਠੂ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮਕਸਦ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਨ ਮਿਲ ਸਕੀ।

ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਮਹਾਨ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ? ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੂਰਨ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇਣਾ ਅਸੰਭਵ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਕਿਤਨਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਉਠਾਇਆ ? ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਤੇ ਚਲ ਰਹੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤੇ। ਆਪਣੀਆਂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਕਿਵੇਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ? ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਵਾਨੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਗਾਲੀਆਂ ? ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਮੁਕੰਮਲ ਉਤਰ ਦੇਣ ਲਗੀਏ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਥੋੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਅਦੁਤੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ, ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਸ੍ਵੈਮਾਨ ਜਗਾਇਆ, ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਹਮਦਰਦੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹੋ ਰਹੀ ਲੁਟ ਖਸੁਟ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦਸਿਆ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਦੇਸ਼ਭਗਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਪਾਸੋਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ 'ਚ ਗਏ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਕੌਮੀਅਤ ਦਾ ਐਸਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਧਾਰਮਕ ਦ੍ਵੈਸ਼ ਉੱਕਾ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਸੱਚਾ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ।

ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ

੧੯੨੫ ਵਿਚ ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਨੇ ਜਿਸ ਦਾ ਪਿੰਡ ਮੋਗੇ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਵਿਚ ਹੈ, ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਾਇਆ, ਇਹ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਲਈ ਯੂਰਪੀਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਗਮਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੱਖਣੀ ਅਮਰੀਕਾ ਪੁਜਾ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆਂ ਦੇ ਹਿੰਦੁਸ-ਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਇਕ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਣ ਆਇਆ। ਇਸ ਨੇ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆਂ ਨਿਵਾਸੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜਾਗਰਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਮੁੜ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ।

ਭਾ: ਮੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘਾਲੀ ਤੇ ਭਾਈ ਨਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹੇਸਰੀ ਵਾਲੇ, ਗਦਰ ਪਾਰਟੀਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੯੨੮–੨੯ ਤੱਕ ਸਮੇਂ ੨ ਅਨਸਾਰ ਵਖੋ ਵਖਰੀਆਂ ਹੈਸੀਅਤਾਂ ਵਿਚ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਜਦ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੀ ਲੋੜ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਹੋਣੀ ਤਾਂ ਇਹ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਜਦ ਉੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੰਮ ਸਰ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਹਰ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਮਿਹਨਤ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਾੜ੍ਹੇ ਪਸੀਨੇ ਦੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਕਮਾਈ ਨੂੰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਫ਼ੰਡ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾਉਂਦੇ। ਬਾਹਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰ ਕੇ ਪਾਰਟੀ ਲਈ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਦੇ, ਤਾਕਿ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦੀ ਤੋਟ ਨਾ ਆਵੇ।

ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਹਿੰਦ ਵਿਚੋਂ ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਕਢਣ ਲਈ ਅਖਬਾਰ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਲਖਾਂ ਰੁਪਏ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਭੇਜੇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਲਾਈ ਦੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਹੱਥ ਵਟਾਇਆ।

ਇਹ ਗਲ ਦਾਹਵੇ ਨਾਲ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਹੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਐਸੀ ਰਾਜਸੀ ਪਾਰਟੀ ਸੀ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜ ਰਹੀ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਗਏ ਹੋਏ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਵਡੀ ਤੋਂ ਵਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਹਾਲਾਤ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਅਨਕੂਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਬਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ੨੫, ੩੦ ਹਜ਼ਾਰ ਹਿੰਦੀ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਵਾਪਸ ਆਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹ ਗ਼ਦਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਥੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵਡੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਰੂਸ, ਹਿੰਦ, ਆਇਰਲੈਂਡ ਤੇ ਮਿਸਰ ਵਿਚ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਨੂੰ ਬੜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਗ਼ਦਰ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਇਰਲੈਂਡ ਤੇ ਮਿਸਰ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਰੂਸ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਆਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਪਰ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਰੂਸ ਵਿਚੋਂ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਲੈਣ ਲਈ ਜਾਣ ਲਗੇ।

ਅਗੇ ਚਲਕੇ ਪਾਠਕ ਕਈ ਐਸੇ ਗਦਰੀ ਬਾਬਿਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੜ੍ਹਨਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੂਸ ਵਿਚੋਂ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਲਈ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਲੋਕ ਜਮਹੂਰੀ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਉਣ ਲਈ ਲੰਬੇ ਅਰਸੇ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਜਿਹਦੋ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ੧੯੨੦ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਸਬੰਧ ਰੂਸ ਦੀ ਬਾਲਸ਼ਵਿਕ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬਾ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਡੱਬੇ ਰਾਇਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਤੇ ੧੯੨੮ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਃ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਰੂਸ ਦੇ ਸਬੰਧ ਜੋੜ ਅਫਸਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਹੋਰ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਜਨਤਾ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਮਦਰਦੀ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਜਾਲ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਮਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਬਲ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਅਮਾਨ ਉਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੀ ਦੇਸ਼ਭਗਤਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਰਖਣ ਦੇ ਅਪ੍ਰਾਧ 'ਚ ਗਦੀਓਂ ਲਾਹਿਆ ਗਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦਾ ਝੁਕਾਉ ਬਹੁਤਾ ਰੂਸ ਵਲ ਸੀ। ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਰੂਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ੧੯੨੨-੨੩ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ੨੦-੨੦, ੨੫-੨੫ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਟੋਲੀਆਂ ਰੂਸ ਵਿਚੋਂ ਰਾਜਸੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਲੈਣ ਲਈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਜਿਸ ਦਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਉਤਨਾ ਲਾਭ ਨਾ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਪਹੁੰਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਇੱਕ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਅਪਣੀਆਂ ਰੰਗਲੀਆਂ ਜਵਾਨੀਆਂ ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜੋ ਬਚ ਰਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕ ਰਾਜ ਸਥਾਪਨ ਹੋਣ ਤੱਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜਦੋ ਜਿਹਦ ਜਾਰੀ ਰਖੀ। ਅਗਲੇ ਪੰਨਿਅ ਪਰ ਪਾਠਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਦੁਤੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਮਾਚਾਰ ਪੜ੍ਹਨਗੇ। ਜਿੰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨ ਹੀ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਰਾਹ ਵਿਖਾਇਆ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪੂਰਨੇ ਪਾਕੇ ਸੱਚੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦਾ ਸਬਕ ਪੜ੍ਹਾਇਆ। ਅੱਜ ਹਰ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀ ਦਾ ਸਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਅੱਗੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਝੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਹਿਲਾ ਮੁਕਦਮਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਲਾਹੌਰ

ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ

"ਸੂਰਾ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨੀਐ ਜੋ ਲਰੈ ਦੀਨਕੇ ਹੇਤ"
ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟ ਮਰੈ ਕਬਹੂ ਨਾ ਛਾਡੈ ਖੇਤ"

ਗਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿਚ ਆਤਮ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਉਚੀ ਅਵਸਥਾਂ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰ ਖਿਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਭੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਇਕ ਮਿਕ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸੰਤ ਭਗਤ ਪ੍ਰਹਲਾਦਿ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਅਥਵਾ ਆਤਮਕ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਗਲੋਂ ਘਟ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਆਤਮਕ ਸ਼ਹੀਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਭਿਜਕੇ ਇਤਨੇ ਸਿਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਡਰੌਣੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਜੀ ਆਇਆਂ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। "ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟ ਮਰੈ ਕਬਹੂ ਨਾ ਛਾਡੈ ਖੇਤ" ਏਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਨਾਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ "ਇਤ ਮਾਰਗ ਪੈਰ ਧਰੀਜੈ, ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣ ਨਾ ਕੀਜੈ" ਦੇ ਆਸੇ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਕਰਕੇ ਅਮਰ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਨੌਜੁਆਨਾਂ ਨੇ ਜਿਸ ਅਦੁਤੀ ਚਾਉ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਫਾਂਸੀਆਂ ਚੁੰਮ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਦੇਸ਼ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਨਿਆਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਾਭਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨੰਬਰ ਹੈ।

ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੮੯੬ ਈ: ਵਿਚ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਨਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸਰਾਭੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੜੇ ਚਾਉ ਮਲ੍ਹਾਰ ਨਾਲ ਪਾਲਿਆ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਵਾਲੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਆਪਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚੋਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਕੁਝ ਅਰਸਾ ਗੁਜਰਵਾਲ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਭੀ ਪੜਦੇ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਆਪ ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਪੜਨ ਲਗੇ। ਸਾਥੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਬੜੇ ਲਾਇਕ ਸਨ ਅਤੇ ਖੇਡਣ ਵਲ ਆਪ ਦੀ ਖਾਸ ਰੁਚੀ ਸੀ।

ਜਿਸ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਆਪ ਪੜਦੇ ਸਨ ਯੋਗਤਾ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਇਕ ਦੋ ਜਮਾਤਾਂ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰਕੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਲੰਘ ਜਾਈਏ। ਇਹ ਸੋਚਕੇ ਆਪ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਸਰਟੀਫੀਕੇਟ ਲੈ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਪਰ ੭ ਜਮਾਤਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ੯ ਲਿਖਕੇ ਆਰੀਯਾ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਤਾਂ ਸਕੂਲ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਾ ਲਗਿਆ ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਕਿਸੇ ਭੇਤੀ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਸਤਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਪੜਦਾ ਸੀ ਇਤਨਾ ਛੇਤੀ ਨੌਵੀਂ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਿਆ? ਇਸ ਪਰ ਸਕੂਲ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਆਪ ਵਿਰੁਧ ਐਕਸ਼ਨ ਲਿਆ ਤੇ ਆਪ ਪੜਾਈ ਛਡ ਕੇ ਉੜੀਸਾ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਚਾਚੇ ਪਾਸ ਚਲੇ ਗਏ ਜੋ ਪੁਲਸ ਵਿਚ ਨੌਕਰ ਸਨ। ਇਥੇ ਆਪ ਨੇ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕਰ ਲਈ। ਸਕੂਲ ਪੜਨ ਵੇਲੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਫੁਰਤੀਲਾ, ਚੁਸਤ ਚਲਾਕ ਤੇ ਚਤਰ ਸੀ। ਹਰ ਸਮੇਂ ਟਪੂੰ ੨ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਵੇਖਕੇ ਸਾਥੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ "ਉਡਨਾ ਸਪ" ਰਖ ਦਿਤਾ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਗੁਜ਼ਰ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪ ਦੀ ਅਗੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਰੀ ਰਖਣ ਦੀ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰੀ ਆਪ ਦੇ ਬਾਬਾ ਸ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਰ ਆ ਪਈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਚੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵਡੇ ਔਹਦੇ ਪਰ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਤਿੰਨ ਚਾਚੇ ਚੰਗੀਆਂ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਪਰ ਸਨ। ਸਭ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਕੇ ਸ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਚੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਮਰੀਕਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਬੰਦਾ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਬਾਬਾ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੋਚਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੰਮ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ੧੯੧੧ ਵਿਚ ਆਪ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਜਦੋਂ ਆਪ ਇਕ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀ ਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਫਰਕ ਅਨਭਵ ਹੋਇਆ।

ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਲਾਮ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭਾਈਪਰਮਾ ਨੰਦ ਨੇ ਕਿਹਾ:—

"ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ! ਜੇ ਤੂੰ ਗਦਰ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਨਾ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਕਿਉਂ ਆਉਂਦਾ। ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਸੁਖੀ ਜੀਵਨ ਛਡਕੇ ਤੂੰ ਗੁਲਾਮ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਆਇਆ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਸ਼ਨਾ ਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ- ਮੈਂ ਮਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿਉਂ? ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਉਤ੍ਰ ਦਿੱਤਾ ਜਦ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਤੇ ਅਮਰੀਕਨ ਲੋਗ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਡੈਮ ਹਿੰਦੂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸਾ ਉਦਾਸੀ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਤਾਹਨੇ ਮੇਹਣੇ ਸੁਣਕੇ ਮੈਂ ਦਿਲ ਹੀ ਦਿਲ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਸਾਂ ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਂਵਾਗਾਂ ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਨਿਰਾਦਰ ਭਰੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲੋਂ ਮੌਤ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸਮਝਾਂਗਾਂ।

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਲਾਮ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਅ ਪੜੀਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਕਿ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਗਣ ਕਿਵੇਂ ਲੱਗੀ। ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਇਕ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀ ਭੀ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਆਈ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਆਪ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪ ਇਕ ਅਮਰੀਕਨ ਬਿਰਧ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਘਰ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਅਮਰੀਕਨਾ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇਵੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ। ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ। ਅਮਰੀਕਨ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਅਮਰੀਕਨ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਸਜਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਫੁਲਾ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ। ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਛਿਆ। ਮੈਡਮ ਅੱਜ ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਸ ਗੱਲ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾ ਰਹੇ ਹੋ? ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅੱਜ ਦੇ ਦਿਨ ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਮਰੀਕਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਤਿਉਹਾਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਿੱਨ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਿੰਦ ਵਾਸੀ ਤਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸੱਚੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀਆਂ ਬਰਕਤਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ। ਇਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਆਪ ਇਕ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਏ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਇਆ ਜਾਵੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਮੁਢ ਬੰਨ੍ਹਣਾ

ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਗਣ ਹੋਰ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਲਗ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਕਰੇ। ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਜੋ ਮਈ ੧੯੧੩ ਵਿਚ ਬਣੀ ਜਿਹੜੇ ਸਜਨ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਸਿਖ ਹੀ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਮੋਢੀ ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ੍ਰਦਾਰ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਭੱਕਣਾ। ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅਖਬਾਰ ਕਢਣ ਦਾ ਭੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਅਖਬਾਰ ੧ ਨਵੰਬਰ ੧੯੧੩ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਗੁਜਰਾਤੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਆਦਿ ਕਈ ਜਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਛਪਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਲਾਲਾ ਹਰ ਦਿਆਲ ਐਮ. ਏ. ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਰਕਲੇ (ਕੈਲਿਫ) ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ ਬਣੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਦਰ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਹੋਣਾ ਮੰਨ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਜ਼ੋਰ ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਜੋ ੧੮ ਸਾਲ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਸੀ, ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਜੁਟ ਗਿਆ। ਜਦ ਕਦੀ ਹਰਦਿਆਲ ਢਿੱਲਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਸਰਾਭਾ ਉਸ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਤਾਕਤ ਭਰਦਾ ਸੀ। ਮਾਰਚ ੧੯੧੪ ਤਕ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਕੰਮ ਨਿਭਦਾ ਰਿਹਾ।

ਲਾਲਾ ਹਰਦਿਆਲ ਦੀ ਯੋਗ ਐਡੀਟਰੀ ਨੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ।

ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਭੀ ਰਹੇ। ਉਹ ਦਫਤਰ ਦਾ ਹਰ ਇਕ ਕੰਮ ਆਪਣੇ ਹਥਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਵਡੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਨਹੀਂ ਲਾ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸ਼ੀਨ ਚਲਾਉਣ, ਪਰਚੇ ਫੋਲਡ ਕਰਨ, ਟਿਕਟਾਂ ਲਗਾਉਣ ਆਦਿ ਦੇ ਕੰਮ ਖੁਦ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗਲ ਕੀ ਚਪੜਾਸੀ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਐਡੀਟਰ ਦੇ ਕੰਮ ਤਕ ਆਪ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਭੀ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਲਗਨ ਵੇਖਕੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਬਾਬੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਇਜ਼ਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦਿਨ ਰਾਤ ਆਪ 'ਫਰੰਗੀ ਨੂੰ ਮਾਰੋ' ਦੀ ਧੁਨ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋਕੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਰਹਿੰਦੇ ਪਰ ਥਕਣ ਦਾ ਨਾਂ ਭੀ ਨਾ ਲੈਂਦੇ।

ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਇਦ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਆਪ ਨੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਟਰੇਨਿੰਗ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਨ ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਟਰੇਨਿੰਗ ਲਈ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਨ ਟਰੇਨਿੰਗ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ ਬਾਬਾ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਊਯਾਰਕ ਦੀ ਇਕ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਚਲਾਉਣਾ ਤੇ ਮੁਰੰਮਤ ਆਦਿ ਕਰਨੀ ਸਿਖ ਲਈ। ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਕਈ ਦੋਸਤ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੂੰ ਤਾਂ ਸਚ ਮੁਚ ਅਫਲਾਤੂਨ ਹੈਂ।

ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਟਰੇਨਿੰਗ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਆਪ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤਿਆਗ ਦਾ ਕਿਤਨਾ ਮਾਦਾ ਸੀ ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਹੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰਖੀ ਗਈ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ । ਸਰਦਾਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਉਸ ਸਮੇਂ ੨੫੦ ਡਾਲਰ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰੀ ਮਾਇਆ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਖ਼ੁਦ ਗਦਰ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਰੋਟੀ ਕਪੜੇ ਬਦਲੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ।

ਗਦਰ ਅਖ਼ਬਾਰ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਅਮਿਟ ਲਗਨ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਕਾਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਐਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਮਹਿਕਮੇ ਨੇ ਕਿਨਾਰੇ ਨਾ ਲਗਣ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਪਰ ਗੋਰੇ ਹਮਲੇ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਤਾਂ ਕੁਝ ਗਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਵੈਨਕੋਵਰ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਝੰਡੀ ਨਾਲ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਕਾਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੀ ਗਈ ਕਿ ਜੇ ਕਰ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਡੋਬ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਮਾਰ ਫੂਕ ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਹੀ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿਆਂਗੇ।

ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭੀ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਤੀਰਾ ਕਿਸੇ ਹਦ ਤਕ ਬਦਲ ਲਿਆ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਇਕ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਪਰ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਮੰਨ ਲੈਣ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਰਸਦ ਪਾਣੀ ਲਈ ਕੁਝ ਰਕਮ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ, ਮਿ: ਰਹੀਮ ਤੇ ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੌਣੀ ਵਾਲੇ ਜਹਾਜ਼ ਪਰ ਆਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸ: ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤ੍ਰ ਜਹਾਜ਼ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਪਰ ਰਜ਼ਾਮੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਜਾਵੇ।

ਕਾਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਜਦ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜੰਗ ਛਿੜ ਗਈ ਤਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਗਦਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਰਮਨ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਸੀ ਅਤੇ ਜਰਮਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਗਦਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਹਥਿਆਰਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ।

ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਆਗੂ ਇਹ ਅਨਭਵ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਬਾਹਰਲੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਰਜ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ, ਜਿਸ ਦੀਆ ਸ਼ਾਖਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਇਨਕਲਾਬ ਪਸੰਦ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭੱਜ ਕੇ ਜਰਮਨੀ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਉਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰਿਆਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ੬-੭ ਹਜ਼ਾਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚੋਂ ਵਾਪਸ ਹਿੰਦ ਆਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਅੱਡ ਅੱਡ ਟੋਲੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਆਏ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲੀਡਰ ਸ੍ਰੀ ਮਹਿੰਦਰ ਨਾਥ ਸਾਹਨੇ ਵਾਲ, ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਬੰਦੀ ਜੀਵਨ,ਦੇ ਸਫ਼ਾ ੨੩ ਪਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ "ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਸੇ ਜੋ ਲੋਗ ਵਾਪਸ ਆਏ ਥੇ ਉਨ ਮੇਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰ ਸਿਖ ਹੀ ਥੇ। ਐਸੇ ਆਦਮੀ ਸਿਰਫ਼ ਅਨਗਿਣੇ ਥੇ ਜੋ ਸਿਖ ਨਾ ਥ। ਸ਼ਾਇਦ ਕੁਲ ੨੫-੩੦ ਹੋਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਹੁਤ ਜੋ ਕਿ ਅਜੀਬੋ ਅਕਾਰਬ ਸਭ ਕੁਛ ਥੇ । ਇਨ ਮੇਂ ਸੇ ਬਹੁਤੋਂ ਕੀ ਉਮਰ ੪੦ ਸਾਲ ਸੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਥੀ । ਬਾਅਜ਼ ਬਾਅਜ਼ ਤੋ ਬਿਲਕੁਲ ਬੁੱਢੇ ਥੇ । ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ, ਇਨ ਮੇਂ ਸੇ ਕਿਸੀ ਕੀ ਉਮਰ ਪਚਾਸ ਸਾਲ ਸੇ ਕੰਮ ਨਾ ਥੀ ।

ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਹਵਾਲੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਜੋ ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਸਿਖ ਸਨ† । ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਤਿਆਗ,ਕੁਰਬਾਨੀ ਅਤੇ ਨਿਡਰਤਾ, ਦ੍ਰਿੜਤਾ, ਆਦਿਕ ਗੁਣ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਖਾਤਰ ਲੜਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ ਲੜੇ । ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚੋਂ ਗ਼ਦਰੀ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਜੋ ਪਹਿਲੀ ਟੋਲੀ ਹਿੰਦ ਆਈ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਆਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਤਾਂ ਫੜੇ ਗਏ ਅਤੇ ਸਿੱਧੇ ਜੇਹਲਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤੇ ਗਏ ਪਰੰਤੂ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪੁਲਸ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਘਟਾ ਪਾ ਕੇ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਆਏ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗ਼ਦਰ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਗੇ ।

ਮਨੁਖ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਵੈ ਭਰੋਸਾ ਇਤਨਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵਡੇ ਤੋਂ ਵਡੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਕ ਦਿਨ ਜਦ ਪਾਰਟੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਇਸ ਗਲ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਬਨਾਰਸ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਸ ਬਿਹਾਰੀ ਬੋਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਸਚਿੰਦਰ ਨਾਥ ਸਾਨਿਆਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵੇਖਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਹੈ । ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਹ ਭੀ ਆ ਜਾਣਗੇ । ਇਸ ਪਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ ਪਰ ਕੋਈ ਯੋਗ ਲੀਡਰ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ—"ਦੇਖੋ ਭਾਈ ਯੂੰ ਹਿੰਮਤ ਕਿਉਂ ਹਾਰਤੇ ਹੋ ਕਾਮ ਕੇ ਵਕਤ ਦੇਖ ਲੇਨਾ ਤੁਮੀ ਲੋਗੋਂ ਮੇਂ ਸੇ ਛੁਪੇ ਰੁਸਤਮ ਨਿਕਲ ਆਏਂਗੇ ।"

ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਲੀਡਰ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪਰ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਸਚਿੰਦਰ ਨਾਥ ਸਾਨਿਆਲ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਿਤਨੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਿਆਣਾ, ਅਤੇ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਵਰਕਰ ਸੀ । ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਭਾਵੇਂ ੧੯ ਸਾਲ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਅਦਭੁਤ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ । ਭਾਈ ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਆਪ ਬੀਤੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ੧੯੧੪–੧੫ ਵਿਚ ਗਦਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਲੀਡਰ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਇਨਕਲਾਬ ਪਸੰਦ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਗਦਰ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ ਪਰੰਤ ਗਦਾਰ ਨਵਾਬ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭੇਦ ਦੇ ਕੇ ਸਾਰੀ ਸਕੀਮ ਨੂੰ ਫੇਹਲ੍ਹ ਕਰ ਦਿਤਾ ।

---

†੨੬ ਹਜ਼ਾਰ ਆਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ੨੯ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇਖੋ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਰਮਾ, ਸਿਆਮ, ਮਲਾਇਆ, ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ, ਚੀਨ, ਆਦਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਸਭ ਥਾਂ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਗਦਰ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਨੌਜਵਾਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਭ ਪਰ ਛੇਤੀ ਭਰੋਸਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਮਕਸਦ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਹੀ ਇੰਨਕਲਾਬ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਨੌਜਵਾਨ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਗ਼ਦਾਰ ਭੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਦਾ ਇਸ ਨਿਸ਼ਕਪਟ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ? ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਵਿਚ "ਤਿਸਕੈ ਭਾਣੈ ਕੋਇ ਨਾ ਭੂਲਾ ਜਿਨ ਸਗਲੋ ਬ੍ਰਹਮ ਪਛਾਤਾ" ਦੀ ਇਕ ਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ "ਬੁਰਾ ਨਾਹੀ ਸਭ ਭਲਾ ਹੀ ਹੋ ਰੇ ਹਾਰ ਨਹੀ ਸਭ ਜੇਤੈ" ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਮਾਰਕੇ ਜਗਿਆਸੂ ਅਗੇ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਮਗਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨੌਜਵਾਨ ਗਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ।

ਜਦ ਕਿਸੇ ਮਨੁਖ ਦੇ ਸਮੁਚੇ ਦਿਲ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ ਮੱਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਕੋਈ ਭੀ ਖਿਆਲ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਣ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪਵਿਤ੍ਰ ਮਨੋਰਥ ਬਣ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਜਦ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਇਕ ਹੁਸਨ ਮਤੀ ਨੌਜਵਾਨ ਕੁੜੀ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ਾਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰਖਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਮੈਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਜਦੋ ਜਹਿਦ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਇਸ ਰਾਹ ਪਰ ਤੁਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਹੀ ਨਸੀਬ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਮੌਤ ਲਾੜੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਚੁਕਾ ਹਾਂ।" ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਇਤਨਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਪਿਆਰ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਰੂਪ ਭੀ ਜੇ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਵਿਚ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੈ ਕਿ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਫੌਜੀ ਬਗਾਵਤ ਕੀਤੀ ਜਾਏ, ਬੰਗਾਲੀਆਂ ਲਈ ਨਵੀਂ ਚੀਜ਼ ਸੀ ਤੇ ਰਾਸ ਬਿਹਾਰੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਇੰਨਕਲਾਬ ਪਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਇੰਨਕਲਾਬ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਦਾ ਭੇਦ ਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦੇਣ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਜਾਲ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਭੇਦ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਕੀ ਇਰਾਦੇ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਏ ਹਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਇੰਨਕਲਾਬ ਪਸੰਦਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰ ਦਿਤੇ ਸਨ। ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਮੁਖਬਰਾਂ ਪਰ ਭੀ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਪਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਹੀ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਸਨ।

ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਫਿਰ ਕੇ ਇੰਨਕਲਾਬ ਪਸੰਦ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਜੋੜੇ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਗਦਰ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨੧ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਗਦਰ ਕਰਨ ਦਾ ਦਿਨ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਜਾਬ, ਸੂਬਾ ਸਰਹੱਦ ਤੇ ਯੂ. ਪੀ. ਦੀਆਂ ਛਾਉਣੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਗਦਰ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਜਦ ਥੋਹੜੇ ਦਿਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਉਤੇ ਪ ਰਟੀ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਪਿਆ ਕਿ ਇਹ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਭੇਦ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਪਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਪਰ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ੨੧ ਫਰਵਰੀ ਦੀ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਭੀ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਇਸ ਕਰਕੇ ਤਾਰੀਖ ੧੯ ਕਰ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਪਰੰਤੂ ਪੁਲਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਪਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਭੀ ਥਾਂ ਬਗਾਵਤ ਨਾ ਹੋਈ। ਮੇਰਠ ਛਾਉਣੀ ਵਿਚ ਦੋ ਫੌਜੀਆਂ ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭੈਣੀ ਕਲਾਂ ਤੇ ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਕਬਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਨੂੰ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰਖਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਪਰ ਲਟਕਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਝ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਗਏ। ਅਗੇਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ੨੬ ਨੰਬਰ ਪਲਟਨ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਸਜਣ ਕਢੇ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਵੰਬਰ ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਰਟੀ ਜੋ ਇਸ ਛਾਉਣੀ ਨੂੰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਰਾਹ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਨਾਲ ਮੁਠ ਭੇੜ ਹੋ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਆਦਮੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਕੁਝ ਫੜੇ ਗਏ ਤੇ ਕੁਝ ਭਜ ਗਏ। ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਛਾਉਣੀ ਵਿਚੋਂ ਅਸਫਲ ਹੋ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਪੁਜੇ। ਧੜਾ ਧੜ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਪੁਲਸ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹਰਲ ਹਰਲ ਕਰਦੀ ਫਿਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਟੁੰਡੀ ਲਾਟ ਤੇ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਾਭਾ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਕਾਬਲ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਸਜਨ ਕਈ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਤਹਿ ਕਰਕੇ ਕਾਬਲ ਦੀ ਹੱਦ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇਕ ਦਿਨ ਬੈਠੇ ਬੈਠੇ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਛਪੀ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ।

"ਬਣੀ ਸਿਰ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੇ ਕੀ ਜਾਣਾਂ ਭਜ ਕੇ"

ਇਹ ਪੰਗਤੀ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਾਥੀ ਫੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ ਜਾਂ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਭੇਜੇ ਜਾਣਗੇ ਪਰੰਤੂ ਅਸੀਂ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਆਏ ਹਾਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸਪਿਰਟ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਭਜ ਕੇ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲੁਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਵਾਪਸ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਫਿਰ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਸਜਨ ਵਾਪਸ ਪੰਜਾਬ ਪਰਤ ਆਏ। ਸਰਗੋਧੇ ਦੀ ਬਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਚੱਕ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੈਕਚਰ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਦ ਇਕ ਫੌਜੀ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿਤਾ।

ਤਿੰਨੇ ਸਾਥੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਹਥਕੜੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਪਾਕੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ। ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਭੀ ਉਸੇ ਤ੍ਰਾਂ ਖੁਸ਼ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਜਦ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਲਾਹੌਰ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੌਸਲਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵੇਖਕੇ ਲੋਕ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਪੁਲਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਭੀ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਸਭ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸਪ੍ਰੇਂਟੰਡੈਂਟ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਮਿ: ਸੁਪ੍ਰੇਂਟੈਂਡੈਂਟ ਫਾਂਸੀ ਤਾਂ ਚੜ੍ਹਾਦਿਉਗੇ ਰੋਟੀ ਤਾਂ ਖਵਾ ਦਿਉ। ਉਹ ਪੁਲਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਭੀ ਇਉਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਹੀ ਸੰਗੀ ਸਾਥੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਪ੍ਰਮਾ ਨੰਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ "ਆਪ ਬੀਤੀ" ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਅਦੁਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦਾ ਉਕਾ ਹੀ ਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਪਰ ਇਕੋ ਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਜਲਾਲ ਟਪਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਹਰ ਸਮੇਂ ਗਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਹਾਰ ਦਾ ਫਿਕਰ ਹੈ ਨਾਂ ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ।

ਮੁਕਦਮਾ ਲਾਹੌਰ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਇਕ ਸਪੈਸ਼ਲ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਦ ਬਿਆਨ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦੁਖ ਦਸਣ ਲਈ ਅਖਬਾਰ ਕਢਣੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਰੁਪਏ ਇਕਠੇ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਡਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਆਪ ਨੇ ਮੰਨ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਏਧਰ ਉਧਰ ਜਾਣ ਸਬੰਧੀ ਭੀ ਮੰਨੀਆਂ ਸਨ। ਇਥੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁਕਦਮੇ ਦੇ ਡਰਾਮੇ ਨੂੰ ਇਹ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕੋਈ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੇ ਹੋਇ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠਕੇ ਭੀ ਇਸ ਤ੍ਰਾਂ ਖਿੜਖਿੜ ਹਸਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਆਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੁਕਦਮੇ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹੀ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ।

ਇਕ ਵਾਰ ਕੁਝ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਅਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਕੇਸੀ ਅਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਜਦ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਕਾਲ ਕੋਠੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਫਾਂਸੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਜੇਹਲ ਦੇ ਸਿਹਨ ਵਿਚ ਲੰਘਣ ਵੇਲੇ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਪਿੱਛੇ ਰਹੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਮਈ ਲੋਰ ਵਿਚ ਗਾਉਣ ਲੱਗੇ—"ਸੁਣਨਾ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਸਾਡੇ ਕੂਚ ਡੇਰੇ, ਅਸੀਂ ਆਖਰੀ ਫਤੇਹ ਗਜਾ ਚਲੇ। ਕੰਮ ਅਸਾਂ ਦੇ ਅੱਜ ਤੋਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ, ਕੰਮ ਤੁਸਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾ ਚਲੇ।" ਕੋਠੜੀਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਨਾਲ ਜਕੜੇ ਬੰਦ ਪਏ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ "ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ" ਦੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਵਿਚ ਵਿਦਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, "ਸੱਚ ਖੰਡ ਜਾਣ ਵਾਲਿਉ, ਸਾਡੇ ਜਾਕੇ ਸੁਨੇਹੜੇ ਤੁਸੀਂ ਦੇਣੇ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਭਾਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਪਿੱਛੇ ਰਹੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਪੀਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਬਹੁਤ ਉਤਾਵਲੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਜਾਣ ਦੀ ਘਾਟ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੰਮ ਜੰਮ ਅਜਿਹੇ ਸੂਰਵੀਰ ਜੋਧੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਇਤਨੀ ਤੜਪਨ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਮੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪੀਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਬਹਾਦਰ—ਸਿੱਖ ਬਹਾਦਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਸੀ ਕੀ ਆਤਮਾ ਅਮਰ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਿਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅਧੂਰੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਦੁਬਾਰਾ ਜਨਮ ਲੈਕੇ ਆਵਾਂਗਾਂ। ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਸ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਆਪ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ੧੯ ਸਾਲ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਪੋਤਰੇ ਨਾਲ ਅੰਤਮ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਗਏ। ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੁਖੜੇ ਤੇ ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਜਲਾਲ ਵੇਖਕੇ ਆਪਦਾ ਹਿਰਦਾ ਹੋਰ ਭੀ ਮੋਹਿਆ ਗਿਆ । ਇਹ ਸੋਹਣੀ ਸੂਰਤ ਫਾਂਸੀ ਪਰ ਲਟਕ ਕੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ । ਇਹ ਸੋਚਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਦ੍ਰਵ ਉਠਿਆ। ਉਹ ਬਿਹਬਲ ਹੋ ਗਏ ।

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬਿਲਕੁਲ ਅਡੋਲ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਹੋਕੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋ ? ਕਿਤਨੀ ਉਲਟੀ ਖੇਡ ਵਰਤ ਰਹੀ ਸੀ ? ਬਿਰਧ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ੧੯ ਸਾਲ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਧੀਰਜ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਪੋਤਰੇ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦਿੰਦਾ

ਆਪ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਵਿਸ਼ਨੂ ਗਨੇਸ਼ ਪਿੰਗਲੇ ਆਦਿ ਬਾਕੀ ਛੇਆਂ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਫਾਂਸੀ ਪਰ ਲਟਕਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਰਤਾ ਸ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਛੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਕੇ ਇਕ ਅਜ਼ਾਦ ਰੀਪਬਲਿਕ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਦੇਸ਼ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਾਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪਦੀਆਂ ਦਿਲੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਮਲ ਵਿਚ ਨਾ ਆ ਸਕੀਆਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਪਿਰਟ ਨੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਨੌਜਵਾਨ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਤੜਪ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ੧੭ ਨਵੰਬਰ ੧੯੧੫ ਈ: ਲਾਹੌਰ ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਸਚਿੰਦਰ ਨਾਥ ਜੀ ਸਾਨਿਆਲ

ਸਚਿੰਦਰ ਨਾਥ ਜੀ ਸਾਨਆਲ— ਆਪ ਜੀ ਭਾਰਤ ਮਾਤਾ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਸਪੂਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ੧੯੧੪-੧੫ ਵਾਲੇ ਮੁਕਦਮੇ ਵਿਚ ਜਜ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਰਾਸ ਬਿਹਾਰੀ ਦੀ ਸਜੀ ਬਾਂਹ ਹਨ। ਓਦੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ੧੯੧੯ ਵੇਲੇ ਸ਼ਾਹੀ ਐਲਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਬੰਦੀ ਜੀਵਨ ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੧੯੧੪ ਵਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪੂਰੇ ਹਾਲ ਲਿਖੇ। ਆਪ ਨੂੰ ਫੇਰ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਕਾਲੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਦ ਦੋ ਮੁਕਦਮੇਂ ਚਲਾ ਕੇ ਦੋ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਫਿਰ ਕਾਕੋਰੀ ਕੇਸ ਵਿਚ ਦੋ ਉਮਰ ਕੈਦਾਂ ਸੁਣਾ ਦਿਤੀਆਂ। ਆਪ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ ਗਈ। ਬੰਦੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨੇ ੨੬-੨੭ ਹਜ਼ਾਰ ਜੋ ਪ੍ਰਦੇਸ ਆਏ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕੁਲ ੨੬-੨੭ ਗੈਰ ਸਿਖ ਸਨ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਿਖ ਸਨ । ਅਫਸੋਸ ਨਾਲ ਲਿਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪੂਰੇ ਹਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ।

ਰਾਸ ਬਿਹਾਰੀ ਜੀ ਬੋਸ— ਆਪ ੧੯੧੪-੧੫ ਵਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਭ ਦਲਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਸਨ। ਆਪ ਹਿੰਦ ਦੇ ਸਰਾਜਸੀ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ (ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਧਿਆਊ) ਸੂਰਜ ਸਨ। ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਬੰਬ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਭੀ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਸੀ ਪਰ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰਨ ਤੇ ਭੀ ਗੌਰਮਿੰਟ ਆਪ ਨੂੰ ਫੜ ਨਾ ਸਕੀ। ਆਪ ਜੀ ਜਪਾਨ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਅਰ ਟੋਕੀਉ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਰੋਫੈਸਰ ਲਗ ਗਏ। ਹੁਣ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਰੰਗਤ ਦੇਣ ਦਾ ਕੁਦਰਤ ਵਲੋਂ ਸੁਨਿਹਰੀ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਤਨੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਕ ਸੰਦੇਸ਼ਾ ਭੇਜਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਲਿਖਿਆ—"ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਲਕ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਹਰ ਯੋਗ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨ।

ਬਾਬਾ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ—ਆਪ ਪਿੰਡ ਲਲਤੋਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ੧੮੯੮ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਹੁਸ਼ਨਾਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਪਰੇਮ ਕੌਰ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ। ੧੯੧੪-੧੫ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਦੇਸ ਭਗਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਆਪ ਕਾਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਤੇ ਜਦੋਂ ਇਸ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਬਜ ਬਜ ਦੇ ਘਾਟ ਉਪਰ ਭੱਠੀ ਦੇ ਦਾਣਿਆਂ ਵਾਂਗ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁਨਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਖੂਨੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਆਪਣੀਆਂ ਅਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਰਖੇ ਗਏ। ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦੇ ਕੇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਹੋਈ। ੧੯੧੫ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਅੰਡੇਮਾਨ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਚਲਦੀ ਗੱਡੀ ਵਿਚੋਂ ਭੱਜਣਾ

੧੯੨੨ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਚਨਾਪਲੀ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਲਿਆ ਕੇ ਦੋਣਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬਦਲੀ ਲਈ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਅਕੋਲਾ ਨਾਮੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਚਲਦੀ ਹੋਈ ਰੇਲ ਗਡੀ ਵਿਚੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿਤੀ। ਸਖਤ ਸੱਟਾਂ ਲਗੀਆਂ ਪਰ ਪੋਲੀਸ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਆਪ ਨੂੰ ਪਕੜਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਆਪ ਏਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਆਏ। ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਮਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਖੁਫੀਆ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮਿਲੇ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮਲਵਈ ਬੁੰਗੇ ਵਿਚ ਰਹੇ ਤੇ ਫੇਰ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਚਲੇ ਗਏ। ਆਪ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਰੂਸ ਚਲੇ ਗਏ। ਆਜ਼ਾਦ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਵੇਂ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਵਾਕਫੀ ਲਈ। ੧੯੨੮ ਵਿਚ ਆਪ ਅਸਤੰਬੋਲ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਏਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਰਾਜਸੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਪ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਮਰੀਕਾ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਆਪ ੧੯੩੦ ਵਿਚ ਫਿਰ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਪਹੁੰਚੇ ਪਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਹ ਅਮਾਨ ਉਲਾ ਦੀ ਤਾਕਤ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਹੁਕਮਰਾਨ ਸੀ। ੧੯੩੨ ਵਿਚ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਅੰਤ ਗਿਆਰਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਬਾਬਾ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਪਿਰਥੀ ਸਿੰਘ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਤੇ ਅਜੇਹੇ ਗੁਪਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸੀ.ਆਈ.ਡੀ ਹਜ਼ਾਰ ਕੋਸ਼ਸ਼ਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਆਪ ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ। ਅਖੀਰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਭੇਤੀ ਨੇ ਸਤੰਬਰ ੧੯੩੬ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਆਪ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਜਨਰਲ ਪੋਸਟ ਆਫਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈਟਰ ਬਕਸ ਵਿਚ ਇਕ ਚਿਠੀ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਕਿਲੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕਰੜੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਆਪ ੧੯੨੨ ਤੋਂ ਭਗੌੜੇ ਸਨ ਤੇ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰ ਲੈਣ ਮਗਰੋਂ ੧੩ ਸਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਕੈਦ ਮੁੜ ਬਹਾਲ ਕਰ ਦਿਤੀ ਗਈ।

ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬਿਤਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿਦਕੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਦਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਿੰਡ ਲਲਤੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਫੁਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰ ਪਾਏ। ਸਤੰਬਰ ੧੯੪੬ ਵਿਚ ਹੋਈ ਪੰਜਾਬ ਕਿਸਾਨ ਕਾਨਫਰੰਸ ਜਾਂਗਪੁਰ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਦੀ ਸੁਆਗਤੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਆਪ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ। ਸਰੀਰ ਬੁਢਾ ਤੇ ਦਾਹੜਾ ਸਫੈਦ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਆਪ ਦੀ ਦਿਲੀ ਲਗਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਆਪ ਪੰਜਾਬ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ ਤੇ ੧੯੪੯ ਵਿਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਰਾਰ ਦਿਤੇ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਮਫਰੂਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਸ: ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਸਰਾਭਾ:- ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰੇਮੀ ਜਦ ਸਰਾਭਾ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਾਭੇ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਧੂੜ ਨੂੰ ਉਠਾ ਕੇ ਮੱਥੇ ਨਾਲ ਲਗਾ ਲਵੇ। ਸ: ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਦਾ ਜਨਮ ਭੀ ਪਿੰਡ ਸਰਭਾ ਵਿਖੇ ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਦਯਾ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਬੜੇ ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ ਸਨ। ਦਿੱਲ ਵਿਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ੧੯੦੯ ਵਿਚ ਆਪ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਦ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰਖੀ ਗਈ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਇਸ ਵਿਚ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਾਭਾ, ਭੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ।

ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਕਰਕੇ ਆਪਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦਾ ਅਮਿੱਟ ਜ਼ਜ਼ਬਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਜਦ ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਕੇ ਗਦਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਤਾਂ ਸ: ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਤੋਸ਼ਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਬੰਦਰਗਾਹ ਤੋਂ ਆਪ ਬਚਕੇ ਨਿਕਲ ਆਏ ਅਤੇ ਗਦਰ ਲਈ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਜਦ ਪਕੜ ਧਕੜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਸਿਧਵਾਂ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ।

ਪਹਿਲੇ ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਸ: ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਈ। ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਆਪ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਦੀ ਜੇਹਲ ਦਾ ਦਰੋਗਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਾਲਮੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਿਹਲ ਦਾ ਖੁਦਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਦੇਸ ਭਗਤ ਬਾਬਿਆਂ ਨੇ ਇਸਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਜਦੋਜਿਹਦ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਜ਼ਾਲਮ ਦਾਰੋਗੇ ਨੇ ਆਪ ਤੇ ਆਪਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਪਰ ਸਖਤ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਕੀਤੀ। ੧੫ ਸਤੰਬਰ ੧੯੧੭ ਨੂੰ ਆਪ ਅੰਡੇਮਾਨ ਦੀ ਸੈਨਟ੍ਰਲ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਇਹ ਫਲ ਹੋਇਆ।

ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਸ਼ਹੀਦ—ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਭਾਦਰੋਂ ਸ਼ੁਦੀ ੧੦ ਸੰਮਤ ੧੯੩੯ ਵਿਚ ਦਿਨ ਸੋਮਵਾਰ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਸੱਤਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਮੁਰਿੰਡਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(ਪਟਿਆਲਾ) ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਣ ਲਈ ਦਾਖਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਸੰਨ ੧੮੯੬ ਈ: ਵਿਚ ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ਸੰਨ ੧੮੯੮ ਵਿਚ ਦਸਵੀਂ ਦਾ ਇਮਤਿਆਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ । ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਪਜੀ ਵਕਾ ਤੋਰਣ ਲਈ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੋਠੀ ਨਹਿਰ ਉਤੇ ਤਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਸਿੱਖਿਆ । ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਆਪਨੇ 'ਡਗਸਈ' ਸਪਾਟੂ ਤੇ ਸ਼ਿਮਲੇ ਆਦਿ ਥਾਵੀਂ ਕਿਸੇ ਚੰਗੀ ਨੌਕਰੀ ਲੈਣ ਲਈ ਧੱਕੇ ਖਾਧੇ । ਅਖੀਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਉਂ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹੁੰਦੀ ਨਾ ਵੇਖ ਆਪ ੩੦ ਰੁਪੇ ਮਾਹਵਾਰ ਤਨਖਾਹ ਉੱਤੇ ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਬੋਰਡ ਅੰਬਾਲਾ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਕਲਰਕ ਰਹਿ ਪਏ ।

੧੯੦੩ ਈ: ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਸੀ । ਆਪ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਰੌਣਕ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ । ਬਦੇਸ਼ੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਆਉ ਭਗਤ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸ਼ਾਹੀ ਠਾਠ ਬਾਠ ਵੇਖਕੇ ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਧਿਆ ਗਈਆਂ । ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਗਰੀਬ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅਜੇਹੇ ਅਯੋਗ ਖਰਚਾਂ ਨੂੰ ਝੱਲਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ ?

ਬਾਹਰਲੀ ਦੁਨਿਆਂ ਵੇਖਣ ਲਈ ਆਪ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਜਪਾਨ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਕੁੱਝ ਦਿਨ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਠਹਿਰਕੇ ਸਿੱਧੇ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ । ਏਥੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਹਵਾ ਨੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਸੋਝੀ ਲੈ ਆਂਦੀ । ਐਲਾਸਕਾ ਦੇ ਟਾਪੂ ਵਿਚ ਸੋਨੇ ਦੀ ਖਾਨ ਨੂੰ ਖੋਦਣ ਦਾ ਠੇਕਾ ਲੈਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਰੁਪਇਆ ਕਮਾ ਲਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਇਸਦੀਆਂ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਈ ਕਾਫੀ ਸੀ ।

ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਵਾਪਸ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਆ ਗਏ ਤੇ ਚਿੱਤ ਵਿਚ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਏ ਬਿਨਾਂ ਅਮਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੈਠਣਾ ।

੧੬ ਨਵੰਬਰ ੧੯੧੩ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਮੜੌਲੀ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ, ਕਾਂਸੀ ਰਾਮ ਲਾਹੌਰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ । ਇਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇੰਨਕਲਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਣ ਵਾਲੇ ਸਿਰਲੱਥ ਨੌਜਵਾਨ ਕਈ ਮਨਸੂਬੇ ਗੁੰਦ ਰਹੇ ਸਨ । ਕਈ ਛਾਉਣੀਆਂ ਤੇ ਕਿਲਿਆਂ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰਕੇ ਹੇਠਲੀ ਉਤੇ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ । ਪਰ ਦੁਸ਼ਟ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭੇਤ ਦੇਣ ਦਾ ਸਦਕਾ ਇਹ ਜੁਗ ਪਲਟਾਉ ਸਕੀਮ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ । ਤੇ ਏਸੇ ਇੱਕ ਟੋਲੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਾਂਸੀ ਰਾਮ ਪਿੰਡ ਮਿਸਰੀ ਵਾਲਾ (ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਵਿਚੋਂ ਅਪਣੇ ਸੱਤ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ । ਗਦਰ ਕਰਨ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਵਿਚ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਓੜਕ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਨੂੰ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਹਲ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਦੇਕੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿੰਝਲ ਸ਼ਹੀਦ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ

ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿੰਝਲ ਵਿਚ ਸ: ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ । ੧੯੦੪ ਵਿਚ ਆਪ ਪਲਟਨ ਨੰ: ਪ੪ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ । ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਨਾਮ ਕਟਾਏ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਬਰਮਾਂ ਚਲੇ ਗਏ, ਤੇ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਪਲਟਨ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ । ਫਿਰ ਆਪ ਨੂੰ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਨ ਦਾ ਚਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਆਪ ਨਾਮ ਕਟਾਏ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲੇ ਗਏ । ਬਰਮਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਵਾਰੰਟ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਜਾਰੀ ਹੋ ਗਏ ।

ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਆਪ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ । ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ । ਜਦ ਗਦਰੀ ਸੂਰਮੇਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ । ਆਪ ਕਲਕਤੇ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਆਏ ਅਤੇ ਗੁਪਤ ਰਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਗੇ । ਗਦਰ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ । ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਗਦਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਕਿਲੇ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲਗਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਦੀ ਅਗਵਾਹੀ ਹੇਠ ਆਪ ਨੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਆਪ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਗਦਰ ਦੀ ਸਕੀਮ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭੇਦ ਮਿਲ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਫਿਹਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵੱਲ ਮੁੜ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿ ਗਏ। ਆਪ ਟਾਂਗੇ ਪਰ ਬੈਠੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਮੋਗੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਘਾਲ ਖੁਰਦ ਦੇ ਥਾਨੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਟਾਂਗਾ ਰੋਕ ਲਿਆ ਤੇ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣ ਲੱਗੇ। ਆਪ ਦੇ ਇਕ ਸਾਥੀ ਦੇ ਥਾਨੇਦਾਰ ਨੇ ਚੁਪੇੜਾਂ ਮਾਰੀਆਂ। ਸ: ਜਗਤ-ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਹ ਅਪਮਾਨ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਪਸਤੌਲ ਕਢ ਕੇ ਥਾਨੇਦਾਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਭੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ। ੬ ਸਾਥੀ ਫੜੇ ਗਏ, ਤੇ ਬਾਕੀ ਭੱਜ ਗਏ। ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਫੜੇ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਬਾਬਾ ਚੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੀਲਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੀਲ੍ਹਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ, ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਦੇਸ ਸੇਵਾ ਸੁਨਿਹਰੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਆਪ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਆਏ ਤਾਂ ਮੌਕੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ (ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ) ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕੇਸ ਚਲਾਇਆ, ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਭੇਜਿਆ ਅਤੇ ਨਿਜੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਜਬਤ ਕਰ ਲਈ।

ਆਪ ਗੁਰਸਿਖ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦਾ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸਨ, ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਜੇਲ੍ਹ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਬਹੁਤ ਵਡੇ ਰੀਫਾਰਮਰ ਵੀ ਸਨ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਰੰਗ ਵਾਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ "ਜੇਲ੍ਹ ਚਿਠੀਆਂ" ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਜੇਲ੍ਹ ਜੀਵਨ ਤੇ ਇਉਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਈ ਹੈ।

ਆਪ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਭੈੜਾ ਸਲੂਕ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਕਈ ਵਾਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਲੰਬੀਆਂ੨ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਆਸੀ ਕੈਦੀਆਂ ਲਈ ਵਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਹੂਲਤਾਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਾਲਮ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਦਬਾਉਣ ਵਿਚ ਸਫ਼ਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਜੇਲ੍ਹ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦਾ ਆਪ ਜੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਭਰੋਸਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਵੀ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਇਕ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਸੁਪ੍ਰੰਟਿੰਡੰਟ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮਿਲਣੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਰਵਾਈ, ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਦੂਸਰੇ ਲਾਹੌਰ ਕੇਸ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤ ਰਹੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੀ ਜਾਣੂ ਸਨ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕੀਤੇ, ਉਚੇਚੀ ਮਿਲਣੀ ਹੋਣ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਮਿਲਣੀ ਸਮੇਂ ਸੁਪ੍ਰਡੰਟ ਸਾਹਿਬ ਜੇਲ੍ਹ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਕਿ ਆਪ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੁਲਾਕ ਵਿਚ ਹੀ ਲੈ ਜਾਉ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸੰਗ ਹੀ ਰਖੋ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਹੀ ਕੀਤਾ!

ਦੂਸਰੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਜੇਲ ਵਿਚ ਬਿਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੁਧ ਵੰਡਣ ਤੇ ਲਗੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਆਪ ਦੁਧ ਬਿਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਛਕਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇਖ ਬਿਮਾਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਜੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਸੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਆਪਣਾ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਦੁਧ ਵੀ ਬਿਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਛਕਾ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਆਪਣੀ ਸਿਹਤ ਦੀ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ।

ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕਈ ਸਾਲ ਜੇਲ੍ਹ ਕੱਟਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਖ ਤਸੀਹਿਆਂ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਇਨਾਂ ਪਿੰਜਰਾ ਬਣਾ ਛਡਿਆ ਸੀ, ੧੯੩੩ ਈ: ਵਿਚ ਮੇਲਾ ਛਪਾਰ ਵਿਖੇ ਹੋਈ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੂੰ ਬਿਸਤਰੇ ਮਰੱਗ ਤੋਂ ਚੁਕ ਕੇ ਸਗਤਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਣ ਲਈ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ, ਸਟੇਜ ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੈਠ ਸਕੇ, ਅਤੇ ਗਸ਼ੀਆਂ ਪੈ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਇਸ ਤੋਂ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਬਾਦ ੯ ਸਤੰਵਰ ਸੰਨ ੧੯੩੩ ਈ: ਨੂੰ ਆਪ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸੁਧਾਰ ਗਏ, ੧੯੪੯ ਈ: ਵਿਚ ਨਗਰ ਨਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਬਰਸੀ ਮੰਨਾਈ ਗਈ। ਦੀਵਾਨ ਸੱਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਭਾਈ ਬਸੰਤ ਕੁਮਾਰ ਜੀ:– ਆਪ ਜੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਨਦੀਆ ਜ਼ਿਲਾ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਰਾਸ ਬਿਹਾਰੀ ਜੀ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਸਨ। ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਹਰੀ-ਦਾਸ ਨਾਮ ਰਖਾ ਕੇ ਨੌਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਗਰੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਇਕ ਡਿਸਪੈਂਸਰੀ ਵਿਚ ਕੰਪੋਡਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਆਪ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ੧੯੧੨ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਬੰਬ ਫਟਿਆ ਸੀ, ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਜਥੇਬੰਦ ਸਨ।

ਅਵੱਧ ਬਿਹਾਰੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਲਾਰੈਂਸ ਗਾਰਡਨ ਵਾਲਾ ਬੰਬ ਭੀ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਨੇ ਦੋ ਬੰਬ ਹੋਰ ਭੀ ਲਿਆਂਦੇ ਸਨ। ਦੀਨਾਂ ਨਾਥ (ਵਾਇਦਾ ਮੁਆਫ਼) ਦੇ ਦਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਬੰਬ ਭਾ: ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਕੋਲ ਰਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਦਸੰਬਰ ੧੯੧੩ ਵਿਚ ਆਪ ਬੰਗਾਲ ਚਲੇ ਗਏ, ਅਤੇ ੧੯੧੪–੧੫ ਵਿਚ ਉਥੋਂ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ। ਅਦਾਲਤ ਚੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੀ ਸੀ, ਪਰ ਸਰ ਉਡਵਾਇਰ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਬੰਬ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਨ ਕਰਕੇ ਬੜੀਆਂ ਕਚੀਚੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭੀ ਫਾਂਸੀ ਦਿਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਖੁਦ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਭਲਾ ਦਸੋ ਪੁਲਸ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ਅਪੀਲ ਅਤੇ ਉਸ ਤੇ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਹੋਵੇ ਸਰ ਮਾਈਕਲ ਉਡਵਾਇਰ ਦੀ ਫਿਰ ਉਹ ਅਪੀਲ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਅਪੀਲ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭੀ ਫਾਂਸੀ ਦਿਤੀ ਗਈ ਆਪ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਜੱਜ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ੩੨ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ।

ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿਤਾ ਸਾਵਨ ਸਿੰਘ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸਨੇਤ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਆਪ ਅਲ੍ਹੜ੍ਹੇਂ ਜੁਆਨ ਸਨ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ, ਪਰ ਏਥੇ ਦਿਲ ਨਾ ਮੰਨਿਆਂ ਤੇ ਨਾਮ ਕਟਾਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਕੈਲੀ-ਫ਼ੋਰਨੀਆ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੯੧੪ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਸੱਜਣ, ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਬਜ ਬਜ ਦੇ ਘਾਟ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਦੋਜ਼ਖ ਵਿਚ ਵੀ ਨਾ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹੋਣ। ਭਾਈ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੇਅੰਤ ਕਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਝੱਲਿਆ। ਭਾਈ ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਵੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਅੰਡੇਮਾਨ ਵਿਚ ਜੇਲ੍ਹ ਭੁਗਤ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਹ ਅਫਸਰਾਂ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ ਰਖਦੇ ਸਨ।

ਇਕ ਦਿਨ ਭਾਈ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਉਚੀ ਸੁਰ ਵਿਚ 'ਮਿਤਰ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਹਾਲ ਮੁਰੀਦਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ' ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਦਰੋਗੇ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਚੀ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਜੇਲ੍ਹ ਦਾ ਦਰੋਗਾ ਕਰੋਪੀ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਡੰਡਾ ਬੇੜੀ ਲਾ ਕੇ ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਤੇ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਏਸੇ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਈ ਵੇਰੀ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕੁਟਿਆ ਗਿਆ। ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਏਨੀ ਕਰੜੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਬਚਣ ਦੀ ਕੋਈ ਉਮੀਦ ਨਾ ਵੇਖ ਕੇ ਭਾਈ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਪ ਏਥੇ ਆਪਣੇ ਸਚੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇ ਮਿਤਰ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹਾਲ ਦਸਦੇ ਹੋਏ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਪਾਪ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਤੋਂ ਹਲੂਣਾ ਦਿਤਾ। ਭਾਈ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਦਾ ਲਈ ਅਮਰ ਰਹੇਗੀ।

ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਪਿੰਡ ਕੈਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਈ ਦਾ ਨਾਮ ਫੱਤੋ ਸੀ। ਆਪ ਉਪਜੀਵਕਾ ਖਾਤਰ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਸੁਤੇ ਹੋਏ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਹਲੂਣਾ ਦੇਣ ਲਈ, ਤੋਸ਼ਾਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਪੰਜਾਬ ਆ ਗਏ। ਸਰਕਾਰ ਆਪ ਨੂੰ ਬਾਗੀ ਸਮਝਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਕਈ ਸਾਲ ਲੁਕ ਛੁਪ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਦੇਸ਼ ਸੁਤੰਤਰ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰਖਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਨਾਮ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਕੈਲੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ। ਅਪੀਲ ਨਾਲ ਫੇਰ ਉਪਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਰਹਿ ਗਈ। ਲਗਾਤਾਰ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਜੇਲ੍ਹ ਕਟੀ ਤੇ ਬੇਅੰਤ ਦੁਖੜੇ ਸਹਾਰੇ।

ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਰਹੇ। ਕਈ ਸਾਲ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ ਤੇ ੧੯੫੦ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਜੇਲ੍ਹ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਬਦਸਲੂਕੀ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਕਰ ਦਿਤੀ ਤੇ ੮੦ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਲੰਬੀ ਉਮਰ ਸਦਕਾ ਕੁਬੀ ਹੋਈ ਕਮਰ ਵਾਲਾ ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ੧੯੫੦ ਨੂੰ ਜਾਲੰਧਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ।

ਬਾਬਾ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਦੇਹਰ

ਬਾਬਾ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਦਦੇਹਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ੧੯੩੪ ਬਿਕਰਮੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਬਾਲਪਨ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕਰਦਿਆਂ ਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਲੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਰਸਾਲਾ ਨੰਬਰ ੧੧ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਏਥੋਂ ਨਾਮ ਕਟਾ ਕੇ ੧੯੦੭ ਈ: ਵਿਚ ਟਾਪੂਆਂ ਨੂੰ ਤੇ ਉਥੋਂ ਅਗੇ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ਗਏ। ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਆਪ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਸਟਾਕਟਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਉਦਮ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ ੧੯੧੪ ਈ: ਵਿਚ ਆਪ ਵਾਪਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਏ। ਫੇਰ ਪਹਿਲੇ ਮੁਕੱਦਮਾਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ੧੩ ਸਤੰਬਰ ੧੯੧੫ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਤੇ ਜ਼ਬਤੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਆਪ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਰਹੇ ਤੇ ੧੯੨੦ ਈ: ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਆਏ। ਲਾਹੌਰ ਸੈਂਟਰਲ ਸਿਖ ਲੀਗ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਮਾਗਮ ੧੯੨੦ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਜਿਥੇ ਦੁਖੀ ਪਰਵਾਰਾਂ ਤੇ ਯਤੀਮਾਂ ਲਈ ਸਿੱਖ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਪਰਵਾਰ ਸਹਾਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣੀ ਆਪ ਉਸ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਥਾਪੇ ਗਏ ਅਤੇ ਹੁਣ ਤਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਸਾਰੇ ਝੋਲੀ ਫੇਰ ਕੇ ਦੁਖੀ ਪਰਵਾਰਾਂ ਤੇ ਯਤੀਮ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ੭੦-੮੦ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਚੁਕੇ ਹਨ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ੧੭ ਸਤੰਬਰ ੧੯੩੧ ਈ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ਫੇਰ ੧੪ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੩੨ ਨੂੰ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪਥਰ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪ ਕੇ ਨਿਵਾਜ਼ਿਆ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਦਾ ਮਿਠਾ ਠੰਡਾ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਜੀਵਨ ਆਮ ਸਜਣਾਂ ਲਈ ਇਕ ਨਮੂਨਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪੁੰਜ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ੧੯੧੪-੧੫ ਵਾਲੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਹਵਨ ਕੁੰਡ ਵਿਚ ਤਨ ਮਨ ਧਨ ਦੀ ਅਹੂਤੀ ਪੌਣ ਵਾਲੇ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਮੁਕੰਮਲ ਨਾ ਮਿਲਣ ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਹਾਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਹਿਲਾ ਮੁਕਦਮਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁ ਹੋਰ ਬਹਾਦਰ

ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ	ਸਜ਼ਾ
ਸ: ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਗਿਲਵਾਲੀ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	ਸਜ਼ਾ ਫਾਂਸੀ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ
,, ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੁਰਸਿੰਗ	ਲਾਹੌਰ	ਸਜ਼ਾ ਫਾਂਸੀ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ
,, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭੱਟੀ ਗੁਰਾਯਾ	ਸਿਆਲ ਕੋਟ	ਸਜ਼ਾ ਫਾਂਸੀ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ
ਸ੍ਰੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਗਨੇਸ਼ ਪਿੰਗਲੇ	ਸ੍ਰੀ ਗਨੇਸ਼ ਪਿੰਗਲੇ	ਟਲੇ ਸੁਆਨ ਧਮਨੇੜਾ	ਪੂਨਾ	ਸਜ਼ਾ ਫਾਂਸੀ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ
ਸ: ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ	ਗਿਲ ਵਾਲੀ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	ਸਜ਼ਾ ਫਾਂਸੀ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ
,, ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ	,, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਗਿਲ ਵਾਲੀ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	ਸਜ਼ਾ ਫਾਂਸੀ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ
,, ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ	,, ਮੀਰ ਸਿੰਘ	ਸਠਿਆਲਾ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	ਸਜ਼ਾ ਫਾਂਸੀ ਬਦਲਕੇ ਉਮਰ ਕੈਦ ਜ: ਜ਼ਬਤ
,, ਬਾਜ ਸਿੰਘ	,, ਚਤਰ ਸਿੰਘ	ਰੱਯਾ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	ਦੋ ਸਾਲ ਸਖਤ ਕੈਦ
,, ਭਾਨ ਸਿੰਘ	,, ਸਾਵਨ ਸਿੰਘ	ਸਨੇਤ	ਲੁਧਿਆਣਾ	ਉਮਰ ਕੈਦ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ
,, ਬਿਛਨ ਸਿੰਘ	,, ਜੁਵਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਦਦੇਹਰ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	,, ,, ,,
,, ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	,, ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ	ਦਦੇਹਰ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	,, ,, ,,
,, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ	,, ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ	ਘਨੌਰੀ	ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ	ਸਤ ਸਾਲ ਸਖਤ ਕੈਦ
,, ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ	,, ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ	ਨੰਦ ਪੁਰ	ਲੁਧਿਆਣਾ	ਚਾਰ ਸਾਲ ਸਖਤ ਕੈਦ
,, ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ	,, ਹੋਸਨਾਕ ਸਿੰਘ	ਲਲਤੋ	,,	ਸਜ਼ਾ ਉਮਰ ਕੈਦ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਜਾ: ਜ਼ਬਤ
,, ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	,, ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ	ਸੁਰ ਸਿੰਘ	ਲਾਹੌਰ	,, ,, ,,
,, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਟੁੰਡੀਲਾਟ		ਹਰਿਆਣਾ	ਹੁਸ਼ਿਆਰ	,, ,, ,,
,, ਇੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਗੁੱਬੀ	,, ਆਲਾ ਸਿੰਘ	ਮਲਾ	ਲੁਧਿਆਣਾ	,, ,, ,,
,, ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	,, ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਭਸੀਣ	ਲਾਹੌਰ	,, ,, ,,
,, ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	,, ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ	ਸੁਰ ਸਿੰਘ	ਲਾਹੌਰ	,, ,, ,,
ਸ੍ਰੀ ਜਗਤ ਰਾਮ	ਸ੍ਰੀ ਦਿਤੂ ਮਲ	ਹਰਿਆਣਾ	ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ	,, ,, ,,
,, ਜਮਨਾ ਦਾਸ	,, ਹਰੀ ਰਾਮ	ਬੜਾ ਗਾਓ	ਬਾਬਰ ਬੰਕੀ ਯੂ. ਪੀ.	ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਸਖਤ ਕੈਦ
ਸ: ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ	ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ	ਸੁਰ ਸਿੰਘ	ਲਾਹੌਰ	ਉਮਰ ਕੈਦ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ
,, ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ	,, ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	,, ,, ,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ	ਸਜ਼ਾ		
				ਸਜ਼ਾ ਉਮਰ ਕੈਦ	ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ	ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ
ਸ: ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਸ: ਘਨੀਯਾ ਸਿੰਘ	ਠੱਟੀਆਂ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ			
,, ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ	,, ਭੂਪ ਸਿੰਘ	ਠਠਗੜ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	,,	,,	,,
,, ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ	,, ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ	ਪਧਰੀ	ਅੰਮਿਤਸਰ	,,	,,	,,
,, ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ	,, ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਮਰਹਾਣਾ	,,	,,	,,	,,
,, ਖੜਕ ਸਿੰਘ	,, ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਬੋਪਾ ਰਾਇ ਕਲਾਂ	ਲੁਧਿਆਣਾ	,,	,,	,,
,, ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ	,, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਬੋਪਾ ਰਾਇ ਕਲਾਂ	ਲੁਧਿਆਣਾ	,,	,,	,,
,, ਲਾਲ ਸਿੰਘ	,, ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ	ਭੂਰੇ	ਅੰਮਿਤਸਰ	,,	,,	,,
,, ਮਦਨਸਿੰਘ	,, ਮਲ ਸਿੰਘ	ਗਾਗਾ	ਲਾਹੌਰ	,,	,,	,,
,, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ	,, ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ	ਲਾਲ ਪੁਰ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	,,	,,	,,
,, ਨੰਦ ਸਿੰਘ	,, ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਕੈਲਾ	ਲੁਧਿਆਣਾ	,,	,,	,,
,, ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ	,, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਢੁਗਾ	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ	,,	,,	,,
ਸ੍ਰੀ ਪਰਮਾ ਨੰਦ	ਸ੍ਰੀ ਗਿਆ ਪ੍ਰਸਾਦ	ਸੁਕਰਾਦਾ ਖਰਕਾ	ਹਮੀਰਪੁਰ (ਯੂ.ਪੀ.)	,,	,,	,,
ਸ੍ਰੀ ਪਰਮਾ ਨੰਦ	ਸ੍ਰੀ ਤਾਰਾ ਚੰਦ	ਕਰਯਾਲਾ	ਜੇਹਲਮ	,,	,,	,,
ਸ: ਪ੍ਰਿਥੀ ਸਿੰਘ	ਸ: ਸ਼ਾਦੀ ਰਾਮ	ਸਾਭੂ (ਲਾਲੂੜ)	ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ	,,	,,	,,
,, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ	,, ਲਖਾ ਸਿੰਘ	ਲੰਗੇਰੀ	ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ	,,	,,	,,
,, ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	,, ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਸਿੰਘ	ਈਸੇਵਾਲ	ਲਧਿਆਣਾ	,,	,,	,,
ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਸਰਨ ਦਾਸ	ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਰਾਮ	ਕਪੂਰਥਲਾ	ਰਿ: ਕਪੂਰਥਲਾ	,,	,,	,,
ਸ: ਰੋੜਾ ਸਿੰਘ	ਸ: ਵਿਸਾਵਾ ਸਿੰਘ	ਰੋੜਾ	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ	,,	,,	,,
ਸ: ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ	ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ	ਸਰਾਭਾ	ਲੁਧਿਆਣਾ	,,	,,	,,
ਸ: ਸਾਵਣ ਸਿੰਘ	ਸ: ਖੁਸ਼ਾਲ ਸਿੰਘ	ਚਬਾ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	,,	,,	,,
ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	ਸ: ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ	ਵੇਈਂ ਪੁਈਂ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	,,	,,	,,
ਸ: ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ	ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ	ਭਕਨਾ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	,,	,,	,,
ਸ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ	ਸ: ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਕਸੇਲ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	,,	,,	,,
ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ	ਸ: ਦਯਾਲ ਸਿੰਘ	ਦਦੇਹਰ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	,,	,,	,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ	ਸਜ਼ਾ
ਸ: ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ	ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਗਿਲਵਾਲੀ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	,, ,, ,,
ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ	ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ	ਚੂਹੜ ਚੱਕ	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ	,, ,, ,,
ਸ: ਸਜਣ ਸਿੰਘ	ਸ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ	ਨਾਰੰਗਵਾਲ	ਲੁਧਿਆਣਾ	,, ,, ,,
ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਰਖਾ	ਸ੍ਰੀ ਜਵਾਹਰ ਰਾਮ	ਸਸੋਲੀ	ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ	,, ,, ,,
ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਸ: ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ	ਦਦੇਹਰ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	,, ,, ,,
ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ	ਸ: ਭਿਖਾ ਸਿੰਘ	ਨਥਾਣਾ	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ	,, ,, ,,
ਰਹਿਮਤ ਅਲੀ		ਵਜ਼ੀਦ ਕੇ	ਰਿ: ਪ ਟਆਲਾ	,, ,, ,,
ਸ: ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ	ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਖਾਨ ਪੁਰ	ਲੁਧਿਆਣਾ	,, ,, ,,
ਸ: ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ	ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ	ਧੂਰੇ ਸਿੰਘ ਵਾਲ	ਪਟਿਆਲਾ	,, ,, ,,
ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ	ਸ: ਦਯਾ ਸਿੰਘ	ਸਹਾਬਾਨਾ	ਲੁਧਿਆਣਾ	,, ,, ,,
ਸ: ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ	ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ	ਉਮਰ ਪੁਰਾ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	,, ,, ,,
ਸ: ਗਾਂਧਾ ਸਿੰਘ ਉ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ		ਕਚਰ ਭਨ	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ	ਨੂੰ ਸਪੈਸ਼ਲ ਟਰਿਬੂਨਲ ਨੇ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ
ਸ: ਬਿਸ਼ਆਮ ਸਿੰਘ	ਸ: ਦਯਾਲ ਸਿੰਘ	ਬੀਰਾਜ	ਪਟਿਆਲਾ	ਬੰਬ ਫਟਣ ਨਾਲ ਚਬੇ ਦੇ ਡਾਕੇ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ
ਸ: ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ	ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ	ਫਤੇ ਗੜ	ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ	ਨੂੰ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਨੇ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਫਾਂਸੀ ਲਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ
ਡਾ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ			ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	
ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ		ਹਰਿਆਣਾ	ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ	
ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ		ਦਦੇਹਰ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	
ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ		ਨਥਾਣਾ	ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ	
ਸ: ਹਿਰਦੇ ਰਾਮ			ਰਿਆਸਤ ਮੰਡੀ	
ਸ: ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ		ਠਟੀਆ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	
ਸ: ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ		ਕੋਟਲਾ	ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ	
ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ	ਸ: ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ	ਸੁਰ ਸਿੰਗ	ਲਾਹੌਰ	ਫਾਂਸੀ
ਸ: ਸਜਣ ਸਿੰਘ	ਸ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਸੁਰ ਸਿੰਘ	ਲਾਹੌਰ	ਫਾਂਸੀ

Digitized by Panjab Digital Library / www.panjabdigilib.org

ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ	ਸਜ਼ਾ
ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ	ਪਧਰੀ ਕਲਾਂ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	ਫਾਂਸੀ
ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ	ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ	ਸਹੋਲ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	ਫਾਂਸੀ
ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ	ਸ: ਬਲ ਸਿੰਘ	ਬੂੜ ਚੰਦ	ਲਾਹੌਰ	ਫਾਂਸੀ
ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ	ਸ: ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ	ਪਧਰੀ ਕਲਾਂ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	ਉਮਰ ਕੈਦ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ
ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ	ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ	ਬੂੜ ਚੰਦ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	ਚਾਰ ਸਾਲ ਕੈਦ
ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ		ਕੂਕਾ ਭੈਣੀ	ਲੁਧਿਆਣਾ	ਮੇਰਠ ਦੀ ਛਾਉਣੀ ਫਾਂਸੀ ਲਗੇ
ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ		ਰਕਬਾ	ਲੁਧਿਆਣਾ	,, ,, ,,
ਡਾ: ਮਥਰਾ ਸਿੰਘ		ਢੁਡਿਆਲ	ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ	,, ,, ,,

ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਸਜ਼ਾ ਹੋਇ ਪਿਛੋਂ ਈਰਾਨ ਵਿਚ ਫੜੇ ਗਏ ਤੇ ਫਾਂਸੀ ਲਗੇ।

ਰਸਾਲਾ ਨੰਬਰ ੧੩ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਦਸ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਮੇਰਠ ਦੀ ਛਾਉਣੀ ਫਾਂਸੀ ਲਗੇ

ਇਤ ਆਦਿ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਪੁਲਸ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਅਤੇ ਹਰਨ ਹੋਏ।

ਨੋਟ:— ਦੋ ਸਿੰਘ ਖਡੂਰ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਸਨ ਜੋ ਉਥੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਚਦਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੂਜਾ ਮੁਕਦਮਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਲਾਹੌਰ

੩੦ ਮਾਰਚ ੧੯੧੬ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਤਖਤੇ ਪਰ ਲਟਕਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ

ਰਖਣ ਸਦਾ ਅਡੋਲ ਚਿਤ ਲਖਾਂ ਵਗਣ ਤੁਫਾਨ,
ਧਰਮ ਯੁਧ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਲਾਵਨ ਆਪਣੀ ਜਾਨ।

ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਅਕਲ ਸ਼ਕਲ ਵਾਲਾ ਸਰੂ ਕੱਦ ਸੋਹਣਾ, ਜੀਹਨੂੰ ਦੇਖ ਜੀਉੜਾ ਨਹੀਂ ਰਜਦਾ ਸੀ।
ਇਹਨਾਂ ਅਖੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਮੈਂ, ਸ਼ੇਰ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਭੀ ਗੱਜਦਾ ਸੀ।
ਛਾਤੀ ਤਾਣ ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਵਿਚ ਲੱਭਾ, ਜਦੋਂ ਬਿਗਲ ਲੜਾਈ ਦਾ ਵੱਜਦਾ ਸੀ।
ਇਹਦੀ ਨੇਕ ਨੁਹਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਥੀ, ਤਖਤਾ ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਕਹਿਣ ਸੱਜਦਾ ਸੀ।

ਆਪ ਪਿੰਡ ਹਾਂਸ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਵਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਰਾਘੋ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ, ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਆਪ ਬੜੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨੀ ਜੁਆਨ ਸਨ, ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਨਸਾਫ ਪਸੰਦ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਵੈਰੀ ਭੀ ਸਨ। ਆਪ ਕੈਨੇਡਾ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਉਧਰ ਦਿਲ ਖੋਹਲ ਕੇ ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਓੜਕ ਏਸੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਆਪ ੧੯੧੪-੧੫ ਦੇ ਕੌਮੀ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆਂ ਨਾਲ ਚੋਣਵੇਂ ਸਜਣਾਂ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਤੋਸ਼ਾਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਧਰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਕੰਮ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਕੌਮੀ ਫਕੀਰ ਬਣ ਕੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਸੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਲਗੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਤਕ ਕੇ ਪੁਲਸ ਭੀ ਆਪ ਦਾ ਖਾਸ ਖਿਆਲ ਰਖਦੀ ਸੀ। ਸਾਲ ਭਰ ਆਪ ਨੇ ਖੂਬ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਓੜਕ ਅਗਸਤ ੧੯੧੫ ਵਿਚ ਆਪ ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਮਹਿਮੇਂ ਸਰਜਿਉਂ ਭਾਈ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਉਰਫ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਢੁਡੀਕੇ ਨਾਲ ਫੜੇ ਗਏ ਤੇ ਦੂਜੇ ਮੁਕਦਮਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਹੱਸੂ ਹੱਸੂ ਕਰਦੇ ਜੂਨ ੧੯੧੬ ਵਿਚ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਲਹੌਰ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਚੜ੍ਹ ਗਏ।

ਆਪ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਇਤਨੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਨ ਕਿ ਹਵਾਲਾਤ ਵਿਚ ਬੰਦ ਹੋਏ ਪੁਲਿਸ ਕਰਮ-ਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਇਹੋ ਸਿਖਿਆ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਕੁਤਵਾਲੀ ਵਿਚ ਆਪ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਕ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਦਾ ਲੜਕਾ ਆਪ ਪਾਸ ਆਇਆ, ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਾਕਾ ਤੂੰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ ਕਿ ਗੁਲਾਮੀ ? ਉਸ ਲੜਕੇ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਅਜ਼ਾਦੀ। ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੇਖ ਮੀਆਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਇਹ ਬਚਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਤੂੰ ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈਂ. ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਤੋਂ ਸਿਖਿਆ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਅਫਸਰ ਚੁਪ ਹੋ ਗਿਆ।

ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਇਕ ਘੁਮਾਰ ਜਿਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਭੈੜੀ ਸੀ, ਆਪ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣ ਲਈ ਆਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੇਖੋ ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਹੈ ਸਾਡੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ! ਇਸ ਵਿਚਾਰੇ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਜੁਰਮ ਵਿਚ ਫੜੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਇਸ ਪੁਰ ਰੰਜ ਕਰਨਾ ਸਰਾਸਰ ਸਾਡੀ ਬੇਵਕੂਫੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਆਪ ਦੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਥਰੂ ਭਰ ਆਏ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਗਲਾਂ ਆਪ ਦੀ ਰਹਿਮ ਦਿਲੀ, ਨਿਡਰਤਾ ਤੇ ਹੁਬਲ ਵਤਨੀ ਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਰੇਲਵੇ ਹਵਾਲਾਤ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਤਾਂ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ, 'ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਦਸੋ ਤੁਸੀਂ ਕਿਥੇ ਕਿਥੇ ਰਹੇ, ਕਿਥੇ ਕਿਥੇ ਗਏ ਤੇ ਕੀ ਕੁਝ ਕੀਤਾ' ਆਪ ਨੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਉ ਉਤਰ ਦਿਤਾ, 'ਤੁਸੀਂ ਪੁਛ ਕੇ ਕੀ ਕਰੋਗੇ ? ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦਿਓਗੇ ਜਾਂ ਛੱਡ ਦੇਵੋਗੇ' ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਨਹੀਂ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਵਾਂਗੇ' ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਫਿਰ ਸਾਡਾ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕੀ ਵਾਸਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜੋ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਹੋਊ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਹੀ ਕਹਿ ਲਵਾਂਗੇ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਅਫਸਰ ਨਿਮੋਝੂਣੇ ਹੋ ਕੇ ਟੁਰ ਗਏ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਅਫਸਰ ਨਾਲ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਤੂੰ' ਕਹਿ ਕੇ ਮੁਖਾਤਬ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਅਫਸਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਮੈਂ ਇਕ ਅਫਸਰ ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜ਼ਰਾ ਸੋਚ ਸਮਝਕੇ ਬੋਲੋ' ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਅਜ ਮੈਂ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ ਤੂੰ ਉਸ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦਾ ਪੜ-ਨੌਕਰ ਹੈਂ। ਦਸ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਤੂੰ ਨ ਕਹਾਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੀ ਕਹਾਂ, ਤੇਰੀ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਹੈਸੀਅਤ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਅਫਸਰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਘੁਟ ਵਟ ਕੇ ਇਨਾਂ ਅਖਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚੇ ਵਿਚ ਪੀ ਗਿਆ।

ਜਦ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਹੋਏ ਏਧਰ ਉਧਰ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਦੇ ਉਮਾਹ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਸਿਦਕ ਤੇ ਭਰੋਸੇ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਨਿਮਗਨ ਤੇ ਅਡੋਲ ਸਨ ਕਿ ਸਦਾ ਗੁਰੂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਸਵੱਯੇ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਜੋ ਕਹੂੰ ਕਾਲ ਤੇ ਭਾਜ ਕੇ ਬਾਚੀਯਤ, ਤੌਂ ਕਿਹ ਕੁੰਟ ਕਾਹਉ ਭਜ ਜਯੈ॥
ਆਗੇ ਹੂੰ ਕਾਲ ਧਰੇ ਅਸਿਗਾਜਤ, ਛਾਜਤ ਹੈ ਜਿਹਤੇ ਨਸ ਜਯੈ॥
ਐਸੋ ਨ ਕੈ ਗਯੋ ਕੋਊ ਸਦਾਵਰੇ, ਜਾਹਿ ਉਪਾਵਜ ਆਣ ਬਚਯੈ॥
ਜਾਂਤੇ ਨ ਛੂਟੀਐ ਮੂੜ ਕਹੂੰ ਹਸਿ, ਤਾਂ ਕੀ ਨ ਕਿਉਂ ਸਰਣਾਗਤਿ ਜਯੈ॥

ਆਪ ਨੇ ਫਾਂਸੀ ਚੜਨ ਸਮੇਂ ਤਕ ਇਹ ਸਿਦਕ ਨਿਭਾਇਆ। ਆਪ ਜਦ ਪਿੰਡ ਮਹਿਮਾ ਸਰਜਾ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ ਤਦ ਸਾਧੂ ਲਿਬਾਸ ਵਿਚ ਭਗਵੇਂ ਕਪੜੇ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਬਾਹਰ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਭਾ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਸੈਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਆਪ ਦਾ ਐਟੋਮੈਟਿਕ ਪਸਤੌਲ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਪਿਆ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਡਾਕੂ ਸਮਝਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਸੰਤੋ! ਆਪ ਗਜਾ ਕਰਕੇ ਭੋਜਨ ਲੈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਇਆ ਕਰੋ' ਤਾਂ ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ । 'ਮੰਗਣਾ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਧਰਮ ਨਹੀਂ' ਏਥੇਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਗਿਆ, ਤੇ ਉਨਾਂ ਫਰੀਦਕੋਟ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਜਦ ਪੁਲਸ ਵਾਲਿਆਂ ਆਪ ਨੂੰ ਫੜਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦਾ ਲੈਕਚਰ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਇਨਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ । ਉਹ ਕਹਿਣ ਲਗੇ। ਸਰਦਾਰ ਜੀ ! ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਡਾਕੂ ਸਮਝਕੇ ਫੜਿਆ ਹੈ, ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੌਮੀ ਆਦਮੀ ਹੋ ਤਦ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਥ ਨ ਪਾਉਂਦੇ, ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਨੂੰ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਇਸ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹਾਂ ।

ਇਹ ਵਾਕਿਆ ੧੯ਸਤੰਬਰ ੧੯੧੫ ਦਾ ਹੈ, ਗਦਰ ਲਹਿਰ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਣ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਕਾਬਲ ਵਲ ਜਾਣ ਦਾ ਭੀ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਹੋਤੀ ਮਰਦਾਨ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਢੁਡੀਕੇ ਸਮੇਤ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਆਪ ਉਤੇ ਕਈ ਅਲਜ਼ਾਮ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਵੱਲਾ ਨਹਿਰ ਦੇ ਪੁਲ ਤੇ ਜੋ ਗਾਰਦ ਪਰ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਕੁਝ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰ ਗਏ । ਉਸ ਬਾਰੇ ਜੋ ਮੀਟਿੰਗ ਕਪੂਰਥਲੇ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਆਪ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ । ਜੋ ੫ ਜੂਨ ੧੯੧੫ ਨੂੰ ਹੋਈ, ਇਸੇ ਅਪਰਾਧ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ, ਤੇ ੧੧ ਜੂਨ ਵੱਲੇ ਪੁਲ ਪਰ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੋ ਫੌਜੀ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ ।

ਆਪ ੧੮ ਜੂਨ ੧੯੧੬ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ ਵਿਚ ਐਤਵਾਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਆਪਣੇ ਚਾਰ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਫਾਂਸੀ ਲਗੇ। ਉਹ ਸਮਾਂ ਬੜਾ ਸਹਿਮ ਦਾ ਸੀ, ਜੰਗ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ । ਇਸ ਲਈ ਅਫ਼ਸਰ ਲੋਕ ਮੌਕਾ ਦੇਖਕੇ ਜਦ ਠੀਕ ਸਮਝਦੇ ਰਾਜਸੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਾ ਦਿੰਦੇ ਤੇ ਇਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਵੀ ਵਾਰਸਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ । ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਹਾਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ । ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਜਣਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ:-(੧) ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤਰ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਾਹੋਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ । (੨) ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤਰ ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਢੁਡੀਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ । (੩) ਭਾ: ਰੰਗਾ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤਰ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖੁਰਦਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ । (੪) ਭਾਈ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤਰ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਦੁਸਾਂਝ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।

(ਪੰਜਾਬੀ ਰਤਨ)

ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਢੁਡੀਕੇ

(ਢੁਡੀਕੇ ਦੀ ਜੀਵਨ ਵਿਥਿਆ)

ਚੌਦਾਂ ਪੰਦਰਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਦੇਸੀਆਂ ਨੂੰ, ਜਦੋਂ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਸੀ।
ਚਾਉ ਉਠਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਅੰਦਰ, ਪਿਆਰਾ ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਸੀ।
ਸੈਆਂ ਕੋਹਾਂ ਤੋਂ ਘੱਤ ਵਹੀਰ ਆਏ, ਜੀਹਨਾਂ ਚਾਉ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਮਾਣ ਦਾ ਸੀ।
ਖਾਕ ਵਤਨ ਦੀ ਵਿਚ ਗਿਆ ਰੱਲ 'ਸਾਥੀ, ਹੀਰਾ ਇਕ ਇਹ ਭੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਸੀ।

ਆਪ ਪਿੰਡ ਢੁਡੀਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ । ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸਰਦਾਰ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕ ਚੰਗੇ ਖਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੇ ਹਨ । ਆਪ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਹੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਨ । ਆਪ ਦੀ ਉਮਰ ਫਾਂਸੀ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ਤਕਰੀਬਨ੩੫ ਸਾਲ ਹੋਵੇਗੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਬੜੇ ਕੂਲੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਣਖੀਲੇ ਨੌਜਵਾਨ ਸਨ। ਆਪ ੧੯੦੭ ਵਿਚ ਅਮਰੀਕਾ ਗਏ ਤੇ ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਇਧਰ ਆਏ, ਤੇ ਦਿਲ ਖੋਹਲ ਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਹਰ ਮੁਮਕਿਨ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਇਤਨੇ ਨਿਡਰ ਸਨ, ਕਿ ਖੁਲ੍ਹਮ ਖੁਲ੍ਹਾ ਸੱਥ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਭੀ ਚਾਰ ਆਦਮੀ ਜੁੜੇ ਹੋਣ, ਆਪਣਾ ਲੈਕਚਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਉਧਰੋਂ ਆਉਂਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ ਆਪ ਦੇ ਵਰੰਟ ਜਾਰੀ ਹੋ ਗਏ, ਪਰ ਆਪ ਤਕਰੀਬਨ ਡੇਢ ਸਾਲ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਪੁਲਸ ਦਾ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦਾ।

ਉੜਕ ਆਪ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਮਹਿਮੇਂ ਸਰਜਿਓਂ ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਾਂਸ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਨਾਲ ਫੜੇ ਗਏ। ਆਪ ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ, ਤੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਆਪ ਉਤੇ ਉਹ ੨ ਸਖਤੀ ਭਰੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਆਦਮੀ ਸੁਣਕੇ ਭੀ ਸਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਪੁਲੀਸ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੈਨਕੋਵਰ ਤੋਂ ਆਏ ਨੂੰ ਵਾਇਦਾ ਮੁਆਫ਼ ਬਣਾ ਕੇ ਸਾਰੇ ਉਧਰਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਹੋ ਵਜਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਉਤੇ ਸਖਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਆਉਣੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਬੜੇ ਸਖਤ ਇਲਜ਼ਾਮ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੁਲੀਸ ਦੀਆਂ ਸਭ ਸਖਤੀਆਂ ਆਪਣੇ ਉਤੇ ਝਲ ਕੇ ਅਡੋਲ ਰਹੇ। ੧੯ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੧੫ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਦੂਜਾ ਮੁਕਦਮਾ ਆਪ ਉਤੇ ਚਲਿਆ। ਆਪ ਹਵਾਲਾਤ ਵਿਚ ਸਦਾ ਗੁਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖੁਸ਼ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਘੁੰਗਰੀਲਾ ਦਾੜ੍ਹਾ ਅਜਿਹਾ ਸੋਹਣਾਂ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਲਿਖਾਰੀ ਆਪ ਦੇ ਦਾੜ੍ਹੇ ਉਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰ ਕੇ ਦਾੜ੍ਹੇ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਜਿਆ ਕਰਦਾ। ਆਪ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਹੋ ਚਿਤਵਣੀ ਚਿਤਵਿਆਂ ਤੇ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ 'ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ, ਉਹ ਦਿਨ ਛੇਤੀ ਲਿਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਪਿਆਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣਾ ਇਹ ਸਰੀਰ ਲੇਖੇ ਲਾ ਕੇ ਸੁਰਖ਼ਰੂ ਹੋਵਾਂ'। ਇਕ ਵਾਰ ਆਪ ਦੇ ਵਕੀਲ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ, ਆਪ ਨੂੰ ਦਸ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਵੇਗੀ। ਤਦ ਆਪ ਨੇ ਬੜੀ ਦਿਲੇਰੀ ਨਾਲ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕੈਦ ਹੋਣਾ ਹਰਗਿਜ਼ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਆਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੀਆਂ ਜੇਹਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਦਿਨ ਕਟਣੇ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਆਪ ੧੯ ਸਤੰਬਰ ੧੯੧੫ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਹਾਂਸ ਨਾਲ ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦੇ ਪਿੰਡ ਮਹਿਜੇ ਸਰਜੇ (ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਮਾਨਾ ਭਗਵਾਨ) ਤੋਂ ਫੜੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਤੇ ਹਮਲੇ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਤੇ ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਦੋਸ਼ ਲਾਏ ਗਏ ਸਨ, ੩੦ ਮਾਰਚ ੧੯੧੬ ਨੂੰ ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਮੁਕਦਮਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ, ੧੮ ਜੂਨ ੧੯੧੬ ਨੂੰ ਆਪ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਜੇਹਲ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਲਗੇ ਤੇ ਆਪ ਦਾ ਘੁੰਗਰੀਲਾ ਦਾੜ੍ਹਾ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਇਆ, ਤੇ ਸਦਾ ਲਈ ਸਾਡੀਆਂ ਅਖੀਆਂ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਹੋ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਰੂੜ ਸਿੰਘ

ਭਾਵੇਂ ਰਹਿਣਿਓਂ ਬਹਿਣਿਓਂ ਸੀ ਸਾਦਾ ਵਤਨ ਪਿਆਰ ਦਿਲ ਵਿਚ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀ।
ਗਲੋਂ ਤੋਕ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਲਾਹੁਣ ਦੇ ਲਈ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਬੀਰ ਲਲਕਾਰਦਾ ਸੀ।
ਨਿੱਕੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਤਲੀ ਤੇ ਧਰੀ ਫਿਰਦਾ ਮੋਹ ਛੱਡ ਕੇ ਕੁਲ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸੀ।
ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਪਰ੍ਹੇ ਵਿਚ ਬਹਿ ਕੇ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਿਆ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਦੁਸਾਂਝ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਫਾਂਸੀ ਲਗਣ ਵੇਲੇ ਆਪ ਦੀ ਉਮਰ ੪੦ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਦਾ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਦੁਸਾਂਝ ਸੀ। ਆਪ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਪਿੰਡ ਢੁਡੀਕੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਆਪ ਦੇ ਨਾਨਕੇ ਸਨ।

ਜਦ ਢਡੀਕੇ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਅੱਡਾ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ ਤੇ ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੰ: ੧ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੰ: ੨ ਭਾਈ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰਾ ਸਿੰਘ (ਮਾਸਟਰ) ਆਦਿ ਨੇ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਤਾਂ ਇਥੇ ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ (ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ) ਸ: ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਇਲਾਕਾ ਜਲੰਧਰ ਭਾਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ (ਅਕਾਲ ਗੜ੍ਹ ਖੁਰਦ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ) ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਹਾਂਸ ਆਦਿ ਦਾ ਏਧਰ ਫੇਰਾ ਤੋਰਾ ਹੋਣ ਲਗਾ। ਭਾਈ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖੂਹ ਪਰ ਭਾ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਭਾ: ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਲਾਹ ਇਹ ਠਹਿਰੀ ਕਿ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਹਥਿਆਰ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਭਾ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਜਣਾ ਕਪੂਰ ਥਲੇ ਨੂੰ ਅਜੀਤ ਵਾਲ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਗਏ। ਪੰਜ ਜੂਨ ਨੂੰ ਕਪੂਰ ਥਲੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਉਸ ਵਿਚ ੧੨ ਜੂਨ ਨੂੰ ਵੱਲਾ ਬਰਿਜ ਦੀ ਗਾਰਦ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਠਹਿਰੀ। ਆਪ ਨੇ ਬੜੇ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਸੇਵਾ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਪਰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਤਨਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਸੁਣਦਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਇਕ ਅੱਖ ਭੀ ਖਰਾਬ ਸੀ ਪਰ ਆਪ ਫਰ ਭੀ ਇਸ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਵੱਲ ਬਰਿਜ ਪਰ ਨੰ: ੪੨ ਦਿਉਲੀ ਰਜਮੈਂਟ ਦੀ ਗਾਰਦ ਲਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ੧੧ ਜੂਨ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ ੧ ਬਜੇ ਗਾਰਦ ਤੇ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ। ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਠ ਲਿਖੇ ਸਜਣ ਦਸੇ ਗਏ ਹਨ:–

ਭਾ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਭਾ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਭਾ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਭਾ: ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਭਾ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਭਾ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਭਾ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਭਾ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲ ਗੜ੍ਹ ਖੁਰਦ। ਇਹ ਸਭ ਇਕ ਵਖਰੇ ਮੁਕਦਮੇ ਵਿਚ (ਭਾ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ) ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਫਾਂਸੀ ਲਗ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਹਾਦਸੇ ਵਿਚ ਫੌਜ ਦਾ ਇਕ ਸੰਤਰੀ ਤੇ ਇਕ ਆਦਮੀ ਹੋਰ ਦੋ ਜਣੇਂ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਆਪ ੫ ਅਗਸਤ ੧੯੧੫ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਫੜੇ ਗਏ ਤੇ ਦੂਜੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ੩੦ ਮਾਰਚ ੧੯੧੬ ਨੂੰ ਆਪ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਤੇ ੧੭ ਜੂਨ ੧੯੧੬ ਨੂੰ ਆਪ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਦੂਜੇ ਦੋਹਾਂ ਸਾਥੀਆਂ ਭਾ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰੰਗਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਫਾਂਸੀ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਾ ਕਰ ਗਏ।

ਆਪ ਇਕ ਸਿੱਧੇ ਸਾਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਸਨ ਤੇ ਢੁਡੀਕੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦਾ ਮੇਲ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਆਪ ਇਸ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਤੇ ਓੜਕ ਇਸੇ ਲਹਿਰ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲੱਗ ਗਏ।

(ਪੰਜਾਬੀ ਰਤਨ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਸ਼ਹੀਦ) ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾ: ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਬਾਹੋਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਹੋਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਆਪ ੧੯੦੬ ਵਿਚ ਕੈਨੇਡਾ ਗਏ। ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸਾਂ ਦੀ ਹਵਾ ਵੇਖਕੇ ਆਪ ਭੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਦੇਵੀ ਦੇ ਆਸ਼ਕ ਹੋ ਗਏ। ਕਾਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਸਮੇਂ ਆਪ ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਆਪ ਗਦਰ ਕਰਨ ਦੇ ਪਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹਿੰਦ ਆ ਗਏ। ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗਦਰ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਗਦਰ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਵਰਕਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਤੇ ਗਦਰ ਸਬੰਧੀ ਸਾਰੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

੬ ਜੂਨ ੧੯੧੫ ਨੂੰ ਆਪ ਚਿੱਟੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਾਸ ਇਕ ਖੂਹ ਪਰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਣ ਪੁਰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਆਪਣੇ ੬ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਆਪ ਜੀ ਲਾਹੌਰ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਫਾਂਸੀ ਪਰ ਲਟਕ ਗਏ।

ਆਪ ਨੂੰ ਢੱਬੇ ਤੇ ਸਾਹਨੇਵਾਲ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਡਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਕਤਲ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ੩੦ ਮਾਰਚ ੧੯੧੬ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਸੀ। ਆਪ ੧੮ ਜੂਨ ੧੯੧੬ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਲਗੇ। ਆਪ ਬੜੇ ਕਦਾਵਰ ਜਵਾਨ ਸਨ ਤੇ ਤਨੋਂ, ਮਨੋਂ, ਧਨੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖਾਤਰ ਹਰ ਇਕ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਕ ਵਾਰ ਬੰਬ ਚਲਣ ਨਾਲ ਆਪ ਫੱਟੜ ਵੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਭਾਈ ਰੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਖੁਰਦ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ ਵਿਚ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰੁਕਮਣੀ ਜੀ ਦੇ ਕੁਖੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਆਪ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਦਲੇਰ, ਹੌਸਲੇ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਿਸਮ ਬੜਾ ਸਡੌਲ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਕੁਸ਼ਤੀ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

੧੯੦੬ ਵਿਚ ਆਪ ਰਸਾਲਾ ਨੰ: ੩੦ ਵਿਚ ਨੌਕਰ ਹੋ ਗਏ। ੧੯੧੦ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚੋਂ ਨਾਮ ਕਟਵਾ ਲਿਆ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਜਦ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਮੁਢ ਬਝਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਜਦ ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗਦਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਤੋਸ਼ਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਕੇ ਵਾਪਸ ਹਿੰਦ ਆਏ।

ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਪ ਗਦਰ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਛਾਉਣੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਬਗਾਵਤ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਆਪ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਆਪ ਹੋਤ ਮਰਦਾਨ ਛਾਉਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਰਬਤ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਪਰ ਸੁਤੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਬੜੇ ਬਹਾਦਰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਸਬੰਧ ਦੁਡੀਕੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਆਪ ਦਾ ਸਬੰਧ ਵੱਲਾ ਪੁਲ ਦੇ ਗਾਰਦ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਗਏ, ਮੌਕਾ ਠੀਕ ਨ ਦੇਖ ਕੇ ਮੁੜ ਆਏ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ੩੦ ਮਾਰਚ ੧੯੧੬ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਤੇ ੧੮ ਜੂਨ ੧੯੧੬ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ੩੫ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਮ ਖੁਮਾਰੀ ਨਾਨਕਾ ਚੜ੍ਹੀ ਰਹਿ ਦਿਨ ਰਾਤ ॥

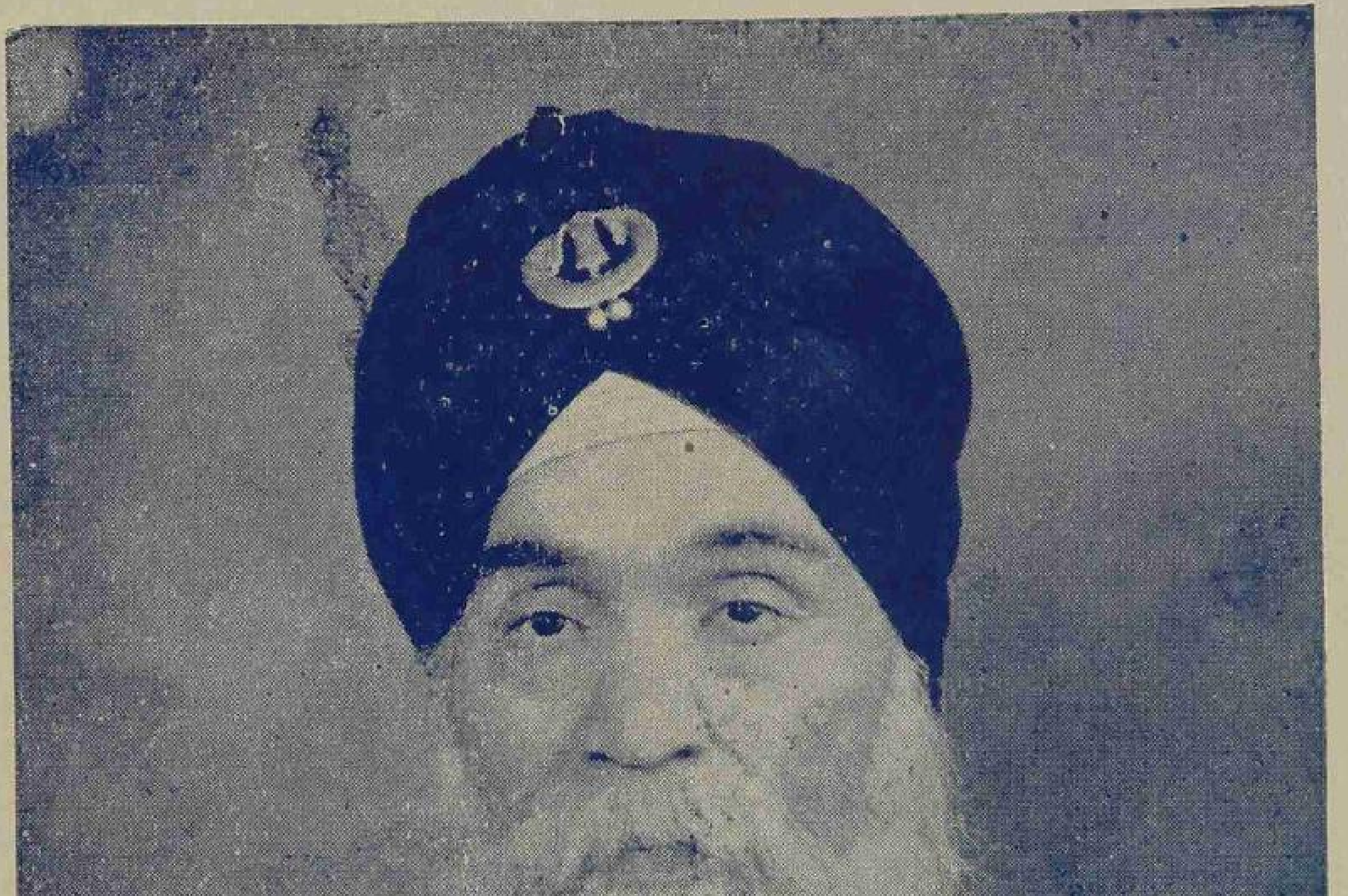

ਸ੍ਰੀ ੧੦੮ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸ: ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਰੰਗਵਾਲ, (ਸਫਾ ੩੩੧)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੯੧੪ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਹੀਰੇ

ਗਿਆਨੀ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ,
ਗੁਜਰਵਾਲ ।

ਗਿਆਨੀ ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ,
ਚਮਿੰਡਾ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੈਦ ਹੋਏ

ਹਠੀ ਜਪੀ ਤਪੀ ਬਹੁ ਸੂਰੇ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ
ਸੰਤ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀਰਤਨੀਏ ਸਚਿਆਰ

ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਭਾ: ਸਾਹਿਬ ਸੰਤ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਭਾ: ਸਾਹਿਬ ਸੰਤ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪੰਜਾਬ ਕੋਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖੋਂ (ਜੋ ਨਾਭਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ ਸਨ) ਪਿੰਡ ਨਾਰੰਗ ਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ੧੪ ਜੂਨ ੧੮੭੯ ਈ: ਨੂੰ ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਹਇਆ । ਆਪ ਨ ਬੀ ਏ. ਤਕ ਤਲੀਮ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ।

ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਸਮੇਂ ਹੀ ਲਗਾ, ਉਪਰੰਤ ਆਪ ੧੯੦੧ ਤੋਂ ੩ ਤਕ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਰਹੇ। ਆਤਮ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਖਿਚ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤਸੀਲਦਾਰੀ ਛਡ ਦਿਤੀ। ੧੪ ਜੂਨ ੧੯੦੩ ਈ: ਨੂੰ ਪਿਡ ਝਕਾ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਉਸ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੌਲਵੀ ਕਰੀਮ ਬਖਸ਼ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸੰਤ ਲਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਣੇ । ਆਪ ੧੯੧੫ ਈ: ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਐਹਮਦਾਬਾਦ ਵਿਚ ਰਹੇ ਫੇਰ ੧੯੦੭ ਈ: ਵਿਚ ਆਪ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਸੁਪ੍ਰਿੰਟੈਂਡੈਂਟ ਰਹੇ, ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਸਤਿਸੰਗ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਅਨੰਦ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ, ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਆਪ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਾਲੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ, ੯ ਮਈ ੧੯੧੫ ਨੂੰ ਆਪ ਨਾਭੇ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਹੋਏ ਤੇ ੧੭ ਜੂਨ ਨੂੰ ਲਧਿਆਣੇ ਲਿਆ ਕੇ ਗਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ । ਫੇਰ ੩੦ ਮਾਰਚ ੧੯੧੬ ਈ: ਨੂੰ ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਉਮਰ ਕੈਦ ਤੇ ਜ਼ਬਤੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ । ਆਪ ਨੇ ਬੜੇ ੨ ਅਸਹਿ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲੇ ੪ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੩੦ ਈ: ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋਏ, ੧੫ ਸਤੰਬਰ ੧੯੩੧ ਨੂੰ ਆਪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਹਕਮ ਨਾਮੇ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿਰਪਾਉ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਈ ਇਹ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵਡੀ ਇਜ਼ਤ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਗਰਸਿਖ ਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ੧੧ ਸਤੰਬਰ ੧੯੩੧ ਨੂੰ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਦੀ ਅਰੰਭਕ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ੧੪ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੩੨ ਈ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਦਾ ਬਨਿਆਦੀ ਪਥਰ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ੨੭ ਸਾਲ ਵਿਚ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਦੇ ਦੂਰ ੨ ਇਲਾਕਿਆਂ ਕਲਕਤਾ, ਬੰਬਈ, ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ, ਕਰਾਚੀ, ਐਹਮਦਾਬਾਦ ਆਦਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੇ ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਭਜਨ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਸ਼ੈਦਾਈ ਹਨ ਤੇ ਅਣਥਕ ਕੀਰਤਨੀਏ ਹਨ। ਆਪ ਦੀ ਹਸਤੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਆਪਨੇ ਜੇਲ ਵਿਚ ਹਾੜ, ਜੇਠ ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤਗਿਆ ਪਾਲਣ ਹਿਤ ਇਕ ਵਾਰ ੭ ਦਿਨ ਤੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ੪੦ ਦਿਨ ਬਿਨਾਂ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਗੁਜ਼ਾਰੇ। ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲਾਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਬਿਨਾ ਜਲ ਗਰਮੀ ਦੀ ਸਖਤੀ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣਾ ਇਕ ਅਜੀਬ ਗਲ ਹੈ । ਆਪ ਨੇ ਨਾਗਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਕਸ਼ਟ ਸਹੇ। ਮੁਲਤਾਨ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੇਵਲ ਭੁਜੇ ਛੋਲਿਆਂ ਪਰ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।

ਆਪ ਨੇ ਇਨਾਂ ੨੭ ਬਰਸਾਂ ਵਿਚ ੨੪ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੇਲ ਚਿਠੀਆਂ, ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਕਮਾਈ, ਗੁਰਮਤਿ ਲੇਖ, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਲੋਕ, ਕਰਮ ਲਾ ਸ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਗਾਂ ਮਾਤਰਾਂ ਦੀ, ਵਿਲਖਣਤਾ ਅਨਹਦ, ਸਬਦ ਦਸਮ ਦੁਆਰ, ਰੰਗ ਲੇਸਜਣ, ਸਚਖੰਡ ਦਰਸ਼ਨ, ਚਰਨ ਕਮਲ ਦੀ ਮਹਿਮਾਂ, ਦਰਸ਼ਨ ਝਲਕ', ਜੋਤਿ ਵਿਗਾਸ, ਸਚੇ ਨਿਰਣੇ, ਸੰਤਪਦ ਨਿਰਣੇ, ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਨ ।

ਆਪ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਗਲ ਇਹ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਅਨਹਦ ਸਬਦ ਦਸਮ ਦਆਰ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਜੋਗੀਆਂ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਦਾ ਫਰਕ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਮ ਤੇ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਅਤੇ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਦੀ ਖੇਡਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਖ਼ੂਬ ਖੋਹਲ ਕੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜੋਤਿ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਆਤਮ ਖੇਡਾਂ ਦੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਦਸੀਆਂ ਹਨ । ਸਚਖੰਡ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਖੰਡਾਂ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਮ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤਮ ਨਾਮਾਂ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਖੂਬੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਬੰਨਿਆ ਹੈ, ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਬੰਧੀ ਜੇਲ ਚਿਠੀਆਂ ਪੁਸਤਕ ਖਾਸ ਪੜਨ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਆਪ ਸਾਡੇ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਜੇਲ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਆਪ ਦੀ ੩੨ ਸਾਲ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ ਰਹੀ । ਆਪ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਅੰਦਾਜ਼ਨ ਪੰਦਰਾਂ ਸੌ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕੀਤੇ ਹਨ । ਹਰ ਸਾਲ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਸਮੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਗਿ: ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚਮਿੰਡਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਹੈ। ਆਪ ੧੯੧੪-੧੫ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ੩੦ ਮਾਰਚ ੧੯੧੬ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਹੋਏ, ਚਾਰ ਸਾਲ ਬਾਦ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ । ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸਦਾ ਕੌਮੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਹਾਮੀ ਰਹੇ, ਆਪ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਵੀ ਹਨ, ਮਾਲਵਾ ਕਵੀ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪਰੇਮੀ ਤੇ ਨਿਸ਼ਕਪਟ ਸਜਣ ਹਨ। ੧੯੧੪-੧੫ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਹਿਰ ਸਬੰਧੀ ਆਪ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਖਾਸ ਵਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ । ਆਪ ਕਈ ਸਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪ੍ਰੈਸ ਵਰਕਰ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ। ਹੁਣ ਆਪ ਲੁਧਿਆਣੇ ਪੰਜਾਬ ਗਿਆਨੀ ਪਰੈਸ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਫਲੇਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਹੈ। ਆਪ ਬੜੇ ਗੁਰਮਖ, ਤਿਆਗੀ ਤੇ ਵੈਰਾਗੀ ਅਰ ਗੰਭੀਰ ਸਜਨ ਹਨ। ੧੯੧੪-੧੫ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਉਮਰ ਕੈਦ ਹੋਏ ਤੇ ੩ ਸਾਲ ਬਾਦ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਲਈ ਪੜ੍ਹੋ ਪੁਸਤਕ 'ਗੁਰਮੁਖ ਬਾਬੇ' ਜੀਉਣੇ ਮੋੜ ਡਾਕੂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਡੋਗਰ ਨੂੰ ਮਾ ਰਿਆ ਸੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸਨ । ਆਪ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਏਹ ਵਾਕਿਆ ਹੋਇਆ ।

ਭਾਈ ਸੂਰਜਨ ਸਿੰਘ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪਿੰਡ ਗੁਜਰਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਹੈ ! ਆਪ ੧੯੧੪-੧੫ ਦੀ ਲਹਿਰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਵਿਚ ੩੦ ਮਾਰਚ ੧੯੧੬ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਹੋਏ ਪੰਜ ਸਾਲ ਬਾਦ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ ਫਿਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਆਪਦੇ ਦਾਦਾ ਬਾਬਾ ਚੇਨ ਸਿੰਘ ਭੀ ਨਾਮਧਾਰੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਜੀ ਫੜ ਗਏ ਸਨ ਤਦ ਆਪ ਨੂੰ ਭੀ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਲਾਹੌਰ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਵਾਲ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗੁਜਰਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਹੈ। ਆਪ ਟਾਪੂਆਂ ਵਿਚ ਤੋਪਖਾਨੇ ਨੌਕਰ ਸਨ। ਉਥੋਂ ਕਾਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਵੈਨਕੋਵਰ, ਕਨੇਡਾ ਨੂੰ ਗਏ ਪਰ ਜਹਾਜ਼ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਬੰਦਰਗਾਹ ਤੇ ਨਾ ਲਗਣ ਦਿਤਾ ਤੇ ਵਾਪਸ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਮੋੜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ੨੯ ਸਤੰਬਰ ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਬਜ ਬਜ ਘਾਟ ਪਰ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨਿਹਥਿਆਂ ਪਰ ਬੇ ਹਿਸਾਬੀ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਗਈ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਕੁਝ ਹਰਨ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਦ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਫੜੇ ਗਏ ਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਲਿਆ ਕੇ ਛਡੇ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ੩੦ ਮਾਰਚ ੧੯੧੬ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਹੋਏ। ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਪਿਛੋਂ ਭੀ ਆਪ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਫੇਰ ਭੀ ਕਈ ਵਾਰ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਕੰਮ ਕੇਵਲ ਪਬਲਕ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਮੁਖ ਉਦੇਸ਼ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਪ ੨੪ ਜੂਨ ੧੯੧੫ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਆਪ ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਪਿੰਡੋ ਹੀ ਲਿਆਈ ਸੀ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਵਰਕਰ ਹਨ।

ਸੱਜਨ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਨਾਰੰਗਵਾਲ

ਆਪ ਪਿੰਡ ਨਾਰੰਗਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸ: ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਈ ਇੰਦਰ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ੧੯੧੩ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਗ਼ਦਰ ਦੀਆਂ ਗੂੰਜਾਂ ਸੁਣੀਆਂ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਤੇ ਚਿੱਤ ਵਿਚ ਅਜੀਬ ਕਿਸਮ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਜਦੋਂ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਤੇ ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸੱਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੇਰੀ ਇਨਾਂ ਕੌਮੀ ਪਰਵਾਨਿਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪ੍ਰੇਮ ਰੰਗਣ ਜ਼ੋਰ ਪਕੜ ਗਈ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਸਕੂਲ ਛਡ ਕੇ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇੰਨਕਲਾਬੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦੇ ਦੂਜੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਦਫਾ ੧੨੧ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਗਈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਕੇਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੈਦੀ ਹਜ਼ਾਰੀ ਬਾਗ਼ (ਸੂਬਾ ਬਿਹਾਰ) ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸਾਲ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਏਥੇ ਹੀ ਕੈਦ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ* ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਹਰਨ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਲਿਆ।

---

*ਹਜ਼ਾਰੀ ਬਾਗ਼ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਅਠਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਕੈਦ, ਜੇਲ੍ਹ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਹਰਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਕੈਦ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਵੀ ਸਦਾ ਬਹਾਦਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਚਿੱਠੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਪ੍ਰੇਮੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਖਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਕੁ ਹਾਲ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਦੇ ਹਾਂ:—"ਇਹ ਫਰਵਰੀ ੧੯੧੮ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਿ: ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ ਦੇ ਵੇਗ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਝੱਲੀਆਂ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਬਾਬਤ ਇਉਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:—

ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੇਰੇ ਲਾਗੇ ਦੀ ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਵੀਰ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਨਾਰੰਗਵਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਸੁਨਾਉਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਸਾਧੂ ਰਾਧਾ ਸਿੰਘ ਨੇ (ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਹਿਰੇ ਤੇ

---

੧੮ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰੀ ਬਾਗ਼ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਅਜ ਰਾਤ ਨੂੰ ਦੌੜ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਥੋਂ ਹਰਨ ਹੋਣ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਛੱਡੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਾਰਡਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਚੋਰੀ ਕਰਕੇ ਕੋਠੀਆਂ ਦੇ ਜੰਦਰੇ ਖੋਲ ਦਿਤੇ ਤੇ ਕੋਠੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਕੰਧ ਨੂੰ ਟੱਪ ਕੇ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਤੜਕੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤੱਕ ਇਉਂ ਸਮਝੋ ਕਿ ਹਜ਼ਾਰੀ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਹੀ ਰਾਜ ਰਿਹਾ, ਨਾ ਕੋਈ ਉਠਿਆ ਨਾ ਬੋਲਿਆ। ਤਿੰਨ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਜੰਦਰੇ ਆਦਿ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਤਿਆਰੀ ਪੂਰੀ ਕਰ ਲਈ ਪਰ ਠੀਕ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦਾ ਅਲਾਰਮ ਵੱਜ ਗਿਆ, ਹਫੜਾ ਦਫੜੀ ਪੈ ਗਈ। ਦਬਾ ਦਬਾ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਲੁਕੇ ਤੇ ਚਾਰ ਵਿਚਾਰੇ ਦੂਰੋਂ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਣ ਕਰਕੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ, ਪੈਰ ਪਾਟਣ ਸਦਕਾ ਤੁਰ ਨਾ ਸਕੇ ਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੂਧੇ ਮੂੰਹ ਪਏ ਪਕੜੇ ਗਏ। ਡੇਢ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਭਜ ਭਜਾਈ ਮਗਰੋਂ ਲਗ ਭਗ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਿੰਘ ਭੀ ਪਕੜੇ ਗਏ ਸਨ।

ਇਸ ਹਾਦਸੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ, "੧੮ ਸਿਖ ਅਲਾਰਮ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਤੁਰਤ ਫੁਰਤ ਫਸੀਲ ਦੇ ਜਾ ਉਦਾਲੇ ਹੋਏ ਜੋ ਸਾਡੇ ਬਲਾਕ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਅਜੇ ਫਸੀਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚੇ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਅੰਦਰੋਂ ਕਈ ਕਸਾਈ ਸਨਧ ਬਧ ਸੰਗੀਨਾਂ ਵਾਲੀ ਜੇਲ੍ਹ, ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਗਾਰਦ ਆ ਗਈ। ਬਾਹਰ ਵਾਰ ਮਿਲਟਰੀ ਪੁਲਸ ਦੀਆਂ ਗਾਰਦਾਂ ਫਾਲਣ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈਆਂ। ਝਟ ਪਟ ਦੋ ਚਾਰ ਲੰਬੇ ਲੰਬੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਉਪਰੋ ਥਲੀ ਮੋਢਿਆਂ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ-ਖੜੀਆਂ ਸੀੜ੍ਹੀਆਂ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਅਜੇ ਚਾਰ ਕੁ ਸਜਣ ਹੀ ਧੁਰ ਸਿਖਰ ਫਸੀਲ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਸਨ ਕਿ ਅੰਦਰਲੀ ਜੇਲ੍ਹ ਗਾਰਦ ਐਨ ਸਿਰ ਤੇ ਆ ਗਈ ਤੇ ਇਕ ਤਿਲਕਧਾਰੀ ਜਮਾਂਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ 'ਕਹਾਂ ਜਾਓਗੇ' ਤਾਂ ਉਪਰੋਂ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੇਠਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਾ ਮਾਰਿਆ ਕਿ "ਮਾਰੋ ਸਿਨ੍ਹ ਕੇ ਬੰਬ! ਕੀ ਵੇਖਦੇ ਹੋ, ਉਦੋਂ ਹੀ ਮਾਰੋਗੇ ਜਦੋਂ ਮੌਰੀਂ ਆ ਚੜ੍ਹਨਗੇ, ਜਕਾਂ ਤਕਾਂ ਕੀ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਦਿਓ ਤੋੜਾ ਬੰਬ ਨੂੰ।" ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਔੜਿਆ ਹਥਿਆਰ ਬੰਬ ਗੋਲੇ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੰਬ ਆਦਿ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਜੰਦਰੇ ਹੀ ਸਨ। ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜੋ ਉਸਾਣ ਆਇਆ ਤੇ ਉਪਰੋਂ ਹੱਲਾ ਸ਼ੇਰੀ ਦਿਤੀ ਤਾਂ ਤੁਰੰਤ ਹੀ ਦੀਆ-ਸਲਾਈ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੀਖ ਕਢਕੇ ਘਸਾਈ ਤੇ ਇਕ ਜੰਦਰਾ ਵਗਾਹ ਕੇ ਮਾਰਿਆ, ਜੋ ਭਜੇ ਜਾਂਦੇ ਤਿਲਕਧਾਰੀ ਦੀ ਪਿਠ ਉਤੇ ਲਗਾ। ਅੱਗ ਚਮਕਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੀ ਗਾਰਦ ਪਿਛਲੇ ਪੈਰੀਂ ਅਪਣੀ ਜਾਨ ਲੈਕੇ ਨੱਸ ਭੱਜੀ। ਸਾਹ ਨਾਲ ਸਾਹ ਨਾ ਰਲੇ। ਉਧਰ ਫਸੀਲ ਤੇ ਖੜੇ ਪਹਿਲੇ ਪੂਰ ਦੇ ਕਈ ਅਲੋਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹੌਸਲੇ ਵਿਚ ਆਕੇ ਖੜਿਆਂ ਨੇ ਹੀ ਫਸੀਲੋਂ ਬਾਹਰ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਪਹਿਲੇ ਪੂਰ ਦੇ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਛੇ ਸੱਜਣ ਤਾਂ ਡਿਗਦੇ ਹੀ ਤਕੜੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਕੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰ ਫਟ ਗਏ। ਇਹ ਤਲਖ ਤਜਰਬਾ ਦੇਖਕੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੱਜਣ ਤਾਂ ਫੇਰ ਫਸੀਲ ਤੋਂ ਲਮਕ ਕੇ ਛਾਲ ਮਾਰ ਉਤੱਰੇ, ਸੋ ਸਭ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਉਤਰ ਆਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਮਕਣ ਵਾਲਿਆਂ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਸੱਜਣਾਂ ਵਿਚ ਅਜੇ ਪਹਿਲਾ ਸਿੰਘ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿਖ ਚੌਲਤ ਵਾਲਾ ਉਤਰਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਬਾਹਰੋਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਨ) ਮੇਰੀ ਕੋਠੀ ਅੰਦਰ ਮੈਨੂੰ ਆ ਕੇ ਦਸਿਆ ਕਿ 'ਸਾਧੂ ਜੀ ਇਕ ਅਸਚਰਜ ਘਟਨਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੋ ਦੇਖ ਕਰ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੂੰ। ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਂਗਲ਼ੀ ਕਟ ਗਈ ਹੈ ਪਰ ਵੁਹ ਆਪ ਕੋ ਪਾਠ ਐਸੇ ਅਨੰਦ ਸੇ ਸੁਣਾਇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੈਸੇ ਉਸ ਕੀ ਉਂਗਲੀ ਕਟੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਧੰਨ ਹੈਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖ ! ਧੰਨ ਕਮਾਈ।' ਦਾਸ ਨੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਪਾਉੜੀ ਦਾ ਭੋਗ ਪੈਣ ਪਰ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ "ਕਿਉਂ ਵੀਰ ਜੀ ਕੀ ਡੌਲ ਹੈ ? ਇਹ ਖੇਡ ਕਿਵੇਂ ਵਰਤੀ ?" ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲੇ ਕਿ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਪਾਠ ਫੇਰ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਪਰ ਸਾਧੂ ਰਾਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੂਜੀ ਛਿਨ ਹੀ ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੱਜੀ ਚੀਚੀ ਦਾ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ ਪੋਟਾ ਲੈ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਨਾਲ ਹੀ ਜੋੜ ਦਿਓ। ਵੁਹ ਇਵੇਂ ਜਾ ਕੇ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਪਰ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਰਨ ਨਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਭਾਣਾ ਹੀ ਏਵੇਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜੁੜੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਕੱਟੀ ਨੂੰ ਦੇਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲਹੂ ਬਹੁਤਾ ਸਾਰਾ ਨਿਕਲ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਕ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਬਚਨ ਨਾ ਮੰਨਿਆ ਦੂਜੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚੀਚੀ ਦੇ ਟੁੰਡ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਬੱਤੀ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦੇ ਥਾਂਉਂ ਤੇਲ ਵਿਚ ਬੋੜ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਬਿਖ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਅਤੇ ਜਰਮੀਸਾਈਡ ਹੋ ਗਿਆ (ਪਲਮ ਦੌੜ ਗਈ) ਬਾਂਹ ਸੁੱਜ ਕੇ ਭੜੋਲਾ ਹੋ ਗਈ। ਤੱਤ ਕਾਲ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਹੀ ਹਸਪਤਾਲ ਰਪੋਟ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ

ਮਲਿਟਰੀ ਪੁਲੀਸ ਆ ਗਈ। ਦੌਂਹ ਚੌਂਹ ਨੇ ਅ ਕੇ ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਨੱਪ ਲਿਆ। ਤਾਂ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਖੜੀ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਸਜਣਾਂ ਵਿਚੋ ਇੱਕ ਸੱਜਣ, ਵੀਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨਾਰੰਗ ਵਾਲ ਵਠ' ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਜੋ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਵੀਰ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਸੂਤਾ ਕੁੜਿਕੀ ਵਿਚ ਆਣ ਫਸਿਆ ਹੈ, ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਤੱਤੇ ਘਾਉ ਹੀ ਖੜੋਕੇ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਇੱਕ ਮਿਲਿਟਰੀ ਪੁਲਿਸੀਏ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਸੰਮਾਂ ਵਾਲੀ ਡਾਂਗ ਖੋਹ ਲਈ ਅਤੇ ਖੋਹ ਕੇ ਇੱਕ ਇੱਕ ਹੀ ਜੜੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਲਕਾਰੀਆਂ ਮਾਰਕੇ ਪਿਛਾਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪੱਤਰਾ ਵਾਚ ਨੱਸੇ ਅਤੇ ਨੱਸਦੇ ਨੱਸਦੇ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਮਿਲਿਟਰੀ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਜੁਆਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਹਾਈ ਪੁਚਾਉਣ ਲੱਗੇ "ਅਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖ ਹੈ ਰੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖਰੇ।" ਬੱਸ ਇਹ ਕਿਲਕਾਰੀ ਸੁਣਨ ਸਾਰ ਹੀ ਸਾਰੀ ਮਿਲਿਟਰੀ ਪੁਲਿਸ ਪਿਛਲ ਖੋਰੀ ਭੱਜ ਗਈ। ਮੈਦਾਨ ਸਾਫ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੱਗੇ ਰੋਕਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਸੀਲ ਟੱਪਕੇ ਅਠਾਰਾਂ ਦੇ ਅਠਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਹੀ ਪਾਰ ਗਏ। ਸਾਰੀ ਜੇਲ, ਵਿਚ ਹਾਹਾ ਕਾਰ ਮੱਚ ਗਈ।

(ਜੇਲ, ਯਾਤਰਾ ਭਾਗ ੩ ਸਫ਼ਾ ੯੬-੯੮)

ਇਨਾਂ ਅਠਾਰਾਂ ਸਿਘਾਂ ਦੇ ਇਹ ਨਾਮ ਸਨ।

੧. ਭਾ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲਾ ਜਿਹਲਮ ੨. ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜਗਰਾਉਂ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ੩. ਭਾ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿਖ ਦੌਲਤ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ੪. ਭਾ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ੫. ਭਾ. ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਨਾਰੰਗਵਾਲ ੬. ਭਾ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨਾਰੰਗਵਾਲ ੭. ਭਾ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ) ੮. ਭਾ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਰਸੂਲਪੁਰ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ੯. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਰਿ: ਕਪੂਰਥਲਾ ੧੦. ਭਾ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕੱਕੜ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ੧੧. ਭਾ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਚਰੜ (ਲਾਹੌਰੀ) ੧੨. ਭਾ: ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ (ਲਾਹੌਰ) ੧੩. ਭਾ: ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਲੰਗ ਮਜਾਰੀ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ) ੧੪. ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲਾ ਅਜਨੇਰ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ੧੫. ਭਾ: ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭਕਨਾ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ੧੬. ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ (ਲਾਹੌਰ) ੧੭. ਭਾ: ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਦੁਧੀਕੇ (ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ) ੧੮. ਭਾ: ਫ਼ਲ ਸਿੰਘ ਦੁਧੀਕੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਸੁਪ੍ਰੰਟੈਂਡੈਂਟ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨਾਲ ਆਈ. ਐਮ. ਐਸ. ਸਿਵਲ ਸਰਜਨ ਵੀ ਹੈ ਸੀ । ਸੋ ਮੈਡੀਕਲ ਅਫਸਰ ਦੀ ਡੀਊਟੀ ਭੀ ਉਹੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਗੋਰਾ ਸਰਜਰੀ ਅਤੇ ਤਿਬ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਬੜਾ ਮਾਹਰ ਸੀ। ਰਪੋਟ ਮਿਲਣ ਸਾਰ ਹੀ ਉਹ ਭਜਿਆ ਆਇਆ, ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਮਿ: ਫਰੈਡਰਿਕ ਸੀ। ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਸਜਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੁਲਾਹਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਲੈ ਚਲੋ । ਅਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਦਾਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀਰ ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਤੀਬਰ ਤਾਕੀਦ ਦੀ ਉਤਕੰਠਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਅਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦੋ ਸਜਣ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਭੀ ਆਖਿਆ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਸਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੇਵਾਦਾਰੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭਲੀ ਬਿਧ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਂਗਲੀ ਕਟਣ ਦੀ ਘਟਾ ਪ੍ਰਥਾਇ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਭੀ ਉਹ ਵਿਚੇ ਹੀ ਛਡ ਗਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਲਾਜ ਵਿਚ ਤਤਪਰ ਹੋਣ ਲਈ ਬਿਘਨਕਾਰੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਛੋਟਾ ਡਾਕਟਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਵਿਗੜ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਪਲਮ ਦੌੜਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਹੈ। ਬਾਹਰੋਂ ਭੀ ਸਿਵਲ ਸਰਜਨ ਮੰਗਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਇਹੋ ਰਾਇ ਹੈ ਕਿ ਬਾਂਹ ਕਟੇ ਜਾਣ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਬਾਂਹ ਕਟੀ ਜਾਵੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਡੀਕਲ ਬੋਰਡ ਦਾ ਇਹ ਆਖਰੀ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਇਹ ਸੁਣਾਉਣੀ ਸੁਣਾ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦਾਸ ਨੇ ਇਸ ਬਲਾਕ ਅਤੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦੇ ਬਲਾਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਠੀਆਂ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਮੰਦ ਸੋਇ ਸੁਣਾ ਭੇਜੀ। ਸਭ ਦਾ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠਦੇ ਹੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਸਜਣ ਪੰਜ ਪੰਜ ਪਾਠ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਨਮਿਤ ਕਰਨ। ਸੋ ਦਰਦੇ ਦਿਲ ਦੇ ਦਿਲੀ ਦਰਦਮੰਦਾ ਨੇ ਐਸਾ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਦਾਸ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪਾਠਾਂ ਦਾ ਭੋਗ ਪਸਚਾਤ ਇਹ ਗੁਪਤ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੋਈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਨਮਿੱਤ ਅਰਦਾਸਾ ਭੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਸੋ ਦਾਸ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲਏ ਦੇ ਅਤੇ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਸੇ ਹੀ ਗੁਪਤ ਅਰਦਾਸਾ ਭੀ ਸੋਧ ਦਿਤਾ। ਅਰਦਾਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਮੰਨਤਾ ਭੀ ਮੰਨੀ ਗਈ ਜੋ ਆਪ ਮਹਾਰੀ ਮੰਨੀ ਗਈ ਕਿ ਹੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ! ਵੀਰ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਾਂਹ ਨਾ ਕੱਟੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਦਰੋਂ ਘਰੋਂ ਵੀਰ ਦੀ ਬਾਂਹ ਅਰੋਗਤਾ ਦੀ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਸਵਾ ਦਮੜੇ ਦਾ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਤੇਰੇ ਦਰਬਾਰ ਕਰਵਾਈਏ।"

"ਉਧਰ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਮਲੇ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਾਂਹ ਕੱਟਣ ਦੇ ਸਭ ਸੰਦ ਬੰਤ ਭੀ ਆ ਗਏ। ਜੇਲ੍ਹ ਸਿਵਲ ਸਰਜਨੀ ਸੁਪ੍ਰੰਟੈਂਡੈਂਟ ਵੀਰ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਰਹਾਣੇ, ਕਮੀਜ਼ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਉਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਬਾਂਹ ਕੱਟਣ ਨੂੰ ਆਣ ਖੜੋਤਾ। ਅਗੇ ਵੀਰ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਸ਼ਬਦ ਲੋਰ ਦੀ ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤ ਪਿਆ ਸੀ। ਸੁਪ੍ਰੰਟੈਂਡੈਂਟ ਜਾਤਾ ਕਿ ਸੁੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬੋਲਿਆ! ਉਠ, ਕਲੋਰੋਫਾਰਮ ਸੁੰਘ ਵੀਰ ਨੇ ਅੱਖ ਉਘੇੜ ਕੇ ਆਖਿਆ, ਕਾਹਦੇ ਲਈ

ਸੁਪ੍ਰੰਟੈਂਡੈਂਟ:— ਤੇਰੀ ਬਾਂਹ ਕੱਟਣ ਦਾ ਉਪਰੇਸ਼ਨ ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਸੱਜਨ ਸਿੰਘ:- ਤਾਂ ਫੇਰ ਕਲੋਰੋਫਾਰਮ ਸੁੰਘਾਉਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ? ਨਿਸ਼ੰਗ ਬਾਂਹ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਜੁਦਾ ਕਰ ਦੇਵੋ। ਜੇ ਜਿਮੁਕ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਆਖਣਾ।

ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਸਰਜਨ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਇੱਕ ਝਰਨਾਟ ਜੇਹੀ ਫਿਰ ਗਈ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਇਸ ਬੀਸ ਸਾਲਾ ਸਿੱਖ ਭੁਝੰਗੀ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਦੇਖਕੇ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹੱਕਾ ਬੱਕਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖ ਕਿਸ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਉਤੇ ਉਠਣ ਦੀ ਤੇ ਬਾਂਹ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਟੱਣ ਦੀ ਇਛਾ ਹੀ ਨਾ ਰਹੀ। ਐਨ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਫੁਰਨਾ ਸਫੁਰਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਨਸ਼ਤਰ ਲਾਕੇ ਦੇਖੀਏ। ਸ਼ਾਇਦ ਨਸ਼ਤਰ ਨਾਲ ਗੰਦਾ ਖ਼ੂਨ ਨਿਕੱਲ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਫ਼ਾਇਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਫੁਰਨਾ ਫੁਰਨ ਦੀ ਦੇਰ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰਣ ਲਈ ਆਮਾਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਾਨੋਂ ਕੋਈ ਅਮਰੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਜੋ ਅੱਗੇ ਐੜਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੱਸ ਜਕ ਤਕ ਕੀ ਕਰਨੀ ਸੀ? ਨਸ਼ਤਰ ਲੱਗਾ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਗੰਦੇ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਪਰਨਾਲਾ ਛੁਟ ਪਿਆ। ਛਿਨ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰਾ ਸੋਜਾ ਲਹਿ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਜ਼ਹਰ ਉਤੱਰ ਗਿਆ। ਸੁਪ੍ਰਟੰਡੰਟ ਦੀਆਂ ਖ਼ੁਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹੀ।"

ਅਜੇਹੀਆਂ ਬੇਅੰਤ ਖੇਡਾਂ ਵੇਖਦੇ ਤੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਝਾਗਦੇ ਗਿਆਨੀ ਸਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋਏ। ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਆਪ ਕਈ ਸਾਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਮਹਿਮਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ (ਨਾਰੰਗਵਾਲ ਤੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਹੈ) ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਟੀਚਰ ਰਹੇ। ਆਪ ਦੇ ਦੋ ਲੜਕੇ ਸ: ਹਰਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਹਨ। ਆਪ ਬਾਰੇ ਜੱਜਾਂ ਨੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਏਹ ਦੂਜਾ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਸਦੀ ਉਮਰ ਛੋਟੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੰਦੇ। ਆਪ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਇਕ ਲਾਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਵਜ਼ੀਫ਼ਾ ਭੀ ਸੀ।

ਗਿ:- ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਜਰਵਾਲ:- ਆਪ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਗੁਜੱਰ ਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਉਂਣ ਦਾ ਯਤਨ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। "ਹੋਣਹਾਰ ਬਿਰਵਾ ਕੇ ਚਿਕਨ ਚਿਕਨੇ ਪਾਤ" ਦੀ ਅਖਾਵਤ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦ ਆਪ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਸਿਆਣੇ ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਬੜੇ ਗੰਭੀਰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਅਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਹੋਣਗੇ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰੇਮ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਅਮਿੱਟ ਲਗਨ ਲਗ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਆਪ ਬੜੇ ਚਾ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਮਨੁਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਉਭਰ ਆਇਆ। ਮਾਲਵਾ ਸਕੂਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ਭੁਜੰਗੀ ਸਭਾ ਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਰਹੇ।

੧੯੧੪ ਵਿਚ ਜਦ ਗ਼ਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਗਦਰ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਦਿਲ ਭੀ ਦੇਸ਼ ਉਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਬੇਤਾਬ ਹੋ ਉਠਿਆ ਜਦ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਭਾ, ਗਦਰ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਉਸ ਵਕਤ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗਦਾਰਾਂ ਦੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਨਾਲ ਗਦਰ ਦੀ ਸਕੀਮ ਫੇਹਲ ਹੋ ਗਈ, ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਕੇ ਦੂਜੇ ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ੩੦ ਮਾਰਚ ੧੯੧੬ ਤੋਂ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਪੰਜ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਭੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚਲੀ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਲਿਖਾਰੀ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮਲਵਈ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਰੁਪਿਆ ਭੇਜ ਕੇ "ਅਸਲੀ ਕੌਮੀ ਦਰਦ" ਨਾਮ ਦਾ ਅਖਬਾਰ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਗਿ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਫ਼ੀ ਅਰਸਾ ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਮੁਦੱਲਲ ਲਿਖਤਾਂ ਨੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਲਈ ਉਭਾਰਿਆ। ਆਪ ਦੀ ਲਿਖੱਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤ ਰਸ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਇਕ ਇਕ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਤੇ ਸਚਾਈ ਦੇ ਆਧਾਰ ਪਰ ਲਿਖਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਸਿੱਖ ਸੇਵਕ, 'ਦੁਸ਼ਟ ਦੁਮਨ' 'ਗੁਰਸੇਵਕ,' ਆਦਿ ਪੱਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਭੀ ਸਫਲ ਐਡੀਟਰ ਰਹੇ, ਵਿਦਵਾਨ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਤਕਾਰ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

੧੯੨੮ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ, ਤਾਂ ਆਪ ਜ਼ਿਲਾ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਨੀਯਤ ਹੋਏ। ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਸਦਾ ਪੰਥਕ ਤੇ ਮੁਲਕੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜਦੋਜਹਿਦ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਧਿਆਨ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖਣ ਵੱਲ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਤਹਾਸ, ਗੁਰਮੁਖ ਬਾਬੇ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮੋਢੀ, ਚਹੁੰਆਂ ਜੁਗਾਂ ਦਾ ਨਬੇੜਾ, ਇਤਹਾਸ ਮੁਕਤਸਰ ਆਦਿਕ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ, ਅਤੇ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦੋ ਦਰਜਨ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਆਪ ਨੂੰ ਇਤਹਾਸ ਨਾਲ ਖਾਸ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ ਤੇ ਇਤਹਾਸਕ ਮਿਸਾਲਾਂ ਜਿਥੋਂ ਕਿਤੋਂ ਮਿਲ ਸਕੇ, ਹਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲੈਂਣ ਲਈ ਜੁੱਟ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਲਿਖਣ ਤੇ ਕਰਨ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਮਾਇਕ ਔਕੜਾਂ ਤੇ ਘਰੇਲੂ ਰੋਝੇਵਿਆਂ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਕਸ਼ਟਾਂ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦਿਲੀ ਅਰਮਾਨ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਗਿ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ, ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ, ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਲੇਖਣੀ ਪਰ ਮਾਲਵਾ ਜਿਤਨਾ ਭੀ ਮਾਣ ਕਰੇ, ਥੋੜਾ ਹੈ। ਆਪ ਪਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਖਾਸ ਅਸਰ ਹੈ।

ਆਪ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਭੂਸ਼ਨ ਹਨ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੂਰੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਤੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਵੈਰਨ ਗ਼ੁਰੀਬੀ (ਦਰਿਦੱਰਤਾ) ਆਪ ਦੇ ਗੱਲ ਨਾਲ ਚਿੰਬੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਉਂਣ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਪਰ ਮਜਬੂਰ ਨਾ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਲੇਖਣੀ ਤੋਂ ਅਸੀ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਪੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਵੇਖਦੇ। ਅੱਜ ਕਲ ਆਪ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਕਰ ਕੇ ੧੯੨੪ ਵਿਚ ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਬੋਰਡ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਅਲਿਹਿਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪ ੧੯੦੪ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹੇ। ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਲਗਾਤਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਬੰਧ ਨਿਭਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੇਲ੍ਹ ਚਿਠੀਆਂ ਪੁਸਤਕ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਆਪ ਅਪਰੈਲ ੧੯੫੫ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਰਤਨ ਹਫਤਾਵਾਰ ਅਖਬਾਰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਹਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਪੜਨ ਦਾ ਅਜੇ ਭੀ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ੬੩ ਬਰਸ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਬੀ. ਏ. ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਦੇ ਦੋ ਸਪੁਤਰ ਚੰਗੇ ਉਹਦਿਆਂ ਪਰ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਵਿਚ ਹਨ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਫੋਟੋ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਇਕ ਗੁਰਮੁਖੀ ਤੇ ਸੁਹਾਵਣੇ ਦਾੜ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਦਾ ਦਾੜ੍ਹਾ ਖੜਿਆਂ ਦਾ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਦੇਸ਼ ਭਗਤ)

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਿੱਖ ਦੌਲਤ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸ: ਬਮਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਆਪ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਮਾਮੇ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦੀ ਲਗਣ ਲੱਗੀ। ਜੱਦ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂਆਏ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਬਗਾਵਤ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਬੀੜਾ ਉਠਾਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਉਸ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਕੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਦੂਜੇ ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਜੋ ਪਿੱਛੋਂ ਸਤ ਸਾਲ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ।

ਜੇਹਲਾਂ ਵਿਚ ਇੰਨਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਜਿਆਦਾ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਜਦ ਆਪ ਹਜਾਰੀ ਬਾਗ (ਮਦਰਾਸ) ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਬੰਦ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਜੇਹਲ ਤੋੜ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ। ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਫੜਨ ਆਏ ਪੁਲਸੀਆਂ ਤੇ ਪੇਂਡੂਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਖੂਬ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਫੜ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਬਾਦ ਆਪ ਰਿਹਾ ਹੋਏ। ਆਪ ਨੇ ਉਮਰ ਦਾ ਕੀਮਤੀ ਹਿਸਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ। ਜੇਹਲਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜਸੀ ਕੈਦੀਆਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਤਿਆਚਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਜੇਹਲਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਲੰਬੀਆਂ ਲੰਬੀਆਂ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲਾਂ ਤੇ ਕਠਨ ਮੁਸ਼ਕਲਾਤਾਂ ਦੇ ਦੁਖ ਝਲਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਬੇਹਤਰੀਨ ਹਿਸਾ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਨਾ ਛੇਤੀ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤਾ ਕਠਨ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੋ ਜ਼ਿਹਨੀ ਦੁਖ ਅਨਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸਦਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸੱਚੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਹਸ ਹਸ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ ਅਤੇ ਸਦਾ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਆਪ ਦਾ ਹੋਨਹਾਰ ਪੁਤਰ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਪੰਥ ਪਾਸ ਅਮਾਨਤ ਹੈ।

ਲਾਲ ਸਿੰਘ (ਨਾਰੰਗਵਾਲ):—ਆਪ ਪਿੰਡ ਨਾਰੰਗਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਈ ਦਾ ਨਾਮ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਸੀ।

ਆਪ ਵੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਤ ੩੦ ਮਾਰਚ ੧੯੧੬ ਦੇ ਕੇਸ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਮਰ ਕਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ੧੦ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਘਟਾ ਕੇ ਹਜ਼ਾਰੀ ਬਾਗ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਹਰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ੧੮ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਵੀ ਇਕ ਸਨ।

ਆਪ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰੀ ਬਾਗ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਤ੍ਰਿਚਨਾਪਲੀ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਅਕੋਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਖ ਕੇ ੧੯੨੪ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਸ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ, ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਆਪ ਦੇ ਤਿੰਨ ਲੜਕੇ ਹਨ।

ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ (ਫੁਲਾਂ ਵਾਲ):—ਆਪ ਪਿੰਡ ਫੁੱਲਾਂਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਸੰਮਤ ੧੯੧੫ ਬਿ: ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ! ਪਿਤਾ ਸ: ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਰ ਗਏ। ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਲਤੋਂ ਕਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫੇਰ ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ। ਏਥੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਗਤ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਰੰਭ ਦਿਤੀ।

ਗੁ: ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੀ ਕੰਧ ਢਾਹੇ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਆਪ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਹਿੰਦ ਦੇ ਇਸ ਨਖਿੱਧ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਵਈਏ ਵਿਰੁੱਧ ਸਖਤ ਐਜ਼ੀਟੇਸ਼ਨ ਕੀਤੀ। *ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਉਪਰ ਧਾਵਾ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਆਪ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਰਾਮ ਪੁਰਾ ਫੂਲ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਤੇ ਗਿ: ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਚਮਿੰਡਾ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਤੇ ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਭਗੌੜੇ ਹੋਏ ਰਹੇ ਸਨ।

ਗਿਆਨੀ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਉਪਰ ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਨੰਬਰ ੨ ਵਾਲਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ ਹੋਣ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਪਰ ਬਾਲ ਉਮਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕੈਦ ਕੇਵਲ ਦੋ ਸਾਲ ਰਹਿ ਗਈ ਤੇ ਅੰਬਾਲਾ, ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਆਦਿ ਜ਼ੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਭੁਗਤ ਰਿਹਾ ਹੋਏ।

ਸਿੱਖ ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਸਵਾ ਸਾਲ ਸਕੱਤ੍ਰ ਰਹੇ। ਏਥੋਂ ਹਟ ਕੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਮਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਟੀਚਰ ਲੱਗ ਗਏ ਤੇ ਪੰਡਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ ਕੋਲੋਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਗਿਆਨੀ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਡੀ. ਬੀ. ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਬੁੱਟਰ ਤੇ ਡੀ. ਬੀ. ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਬੰਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ੧੯ ਮਈ ੧੯੨੪ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੱਕ ਡੀ. ਬੀ. ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਨਥਾਣਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਟੀਚਰ ਰਹੇ ਤੇ ਇਸ ਇਲਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

ਸ: ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬੀ.ਐਸ.ਸੀ.ਬੀ.ਟੀ. ਆਪ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਸਨ।

ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਹਸਨ ਪੁਰ:– ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਕਾਹਨਪੁਰ ਵਿਚ ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗ੍ਰਿਹਿ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇਸ਼ ਗਦਰੀ ਭਗਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ ਅਤੇ ੧੯੧੪–੧੫ ਵਿਚ ਆਪ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ, ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਲਾਹੌਰ ਨੰ: ੨ ਵਿਚ ਚਾਰ ਸਾਲ ਸਖਤ ਕੈਦ ਭੋਗਣੀ ਪਈ। ਆਪ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਾਭਾ ਨਾਲ ਰਿਹਾ, ਅਤੇ ਆਪ ਗਦਰ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮ ਹਿੱਸੇ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਭੀ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਇਸ ਵੇਲੇ ੮੦ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹਨ।

ਭਾ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰ ਵਾਲ:– ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗੁਜਰ ਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਹੈ, ਆਪ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ। ਦੂਜੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਉਮਰ ਕੈਦ ਹੋਏ। ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋਏ, ਆਪ ਦੇ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿੰਘ ਸਨ, ਅਤ ਦੂਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਭਾ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ੧੯ ਨਵੰਬਰ ੧੯੩੯ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਆਪ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਕੁਝ ਸਾਲ ਬਾਦ ਚਲਾਨਾ ਕਰ ਗਏ।

---

*ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਉਪਰ ਧਾਵਾ ਬੋਲਕੇ, ਹਥਿਆਰ ਲੁੱਟਣ ਦੀ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਤਿਆਰੀ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਸੀ ਪਰ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਪੁਲੀਸ ਕੋਲ ਮੁਖਬਰੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਪਿਛੋਂ ਫੜੇ ਗਏ। ਵਧੇਰੇ ਵਾਕਫੀ ਲਈ ਏਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲੜੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਜਿਲਦ ਵੇਖੋ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਜਰੀ:– ਆਪ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਹਨ। ਚੜ੍ਹਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗਦਰ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਤੇ ੩੦ ਮਾਰਚ ੧੯੧੯ ਤੋਂ ਉਮਰ-ਕੈਦ ਹੋਏ। ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟ ਕੇ ਫੇਰ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਅੱਜ ਕਲ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਮਾਜਰੀ ਤੈ: ਸਮਰਾਲਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਈਨਾ–ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਈਨਾ ਦਾ ਜਨਮ ਸ਼ਹਿਰ ਜਗਰਾਉਂ ਅਗਵਾੜ ਲੋਪੋਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਨਾ ਵਿਚ ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਦਇਆ ਕੋਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਧਾਰਮਕ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਬਣ ਗਏ। ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਭੀ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਸੀ। ਜਦ ੧੯੧੪-੧੫ ਵਿਚ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਆਦਿ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਕੇ ਗਦਰ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਦੂਜੇ ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਜੇਹਲਾਂ ਵਿਚ ਤਸੀਹੇ ਝਲਣ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰੀ ਬਾਗ ਜੇਹਲ (ਬਿਹਾਰ) ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾ: ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਰੰਗਵਾਲ ਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਇਸ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਬੰਦ ਸਨ। ਜੇਹਲਾਂ ਦੇ ਤਸੀਹਿਆਂ ਦੀ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਵਿਥਿਆ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੇਹਲ ਚਿੱਠੀਆਂ ਨਾਮ ਦੀ ਪੁਸਤੱਕ ਵਿਚ ਖੋਹਲਕੇ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਆਪ ਦਆਬੇ ਪਿੰਡ ਉਗੀ ਚਿੱਟੀ ਵਿਚ ਜੂਨ ੧੯੧੫ ਨੂੰ ਫੜੇ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ੩੦ ਮਾਰਚ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਕੈਦ ਹੋ ਗਏ।

ਹਜ਼ਾਰੀ ਬਾਗ ਜੇਹਲ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਕੇ ਸਿਖ ਰਾਜਸੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੇ ਹਰਨ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਬਣਾਇਆ। ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜਗਰਾਉਂ ਜੰਗਲੇ ਤੋੜਨ ਲਈ ਸੱਬਲ ਲਿਆਏ ਤੇ ਭੱਜਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ੨ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਚੀ ਫਸੀਲ ਤੋਂ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਨ ਕਰਕੇ ਸਖਤ ਸੱਟ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਉਹ ਛੇਤੀ ਫੜੇ ਗਏ ਅਤੇ ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਬਿਹਾਰ ਤੋਂ ਹਰਨ ਹੋਕੇ ਬਨਾਰਸ ਯੂ.ਪੀ. ਤੱਕ ਪੁਜ ਗਏ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਕਈ ਵੇਰ ਪੁਲਸ ਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋਇਆ। ਸਿੰਘ ਸੋਟਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸੈਂਕੜੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਫੇਰ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਆਖਰ ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਪ ਫੜੇ ਗਏ ਤੇ ਵਾਪਸ ਹਜ਼ਾਰੀ ਬਾਗ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਲਿਆਕੇ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਸਜ਼ਾ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਆਪ ਪੂਰੀ ਉਮਰ ਕੈਦ ਕਟਕੇ ਰਿਹਾ ਹੋਇ। ਆਪ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਬੜੇ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਜੈਸੇ ਹਨ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਰਹਿਤ ਬਹਿਤ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਬਰਤਿਆਰ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖ ਹੈ। ਆਪਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਸਦਾ ਯਾਦ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ।

ਆਪਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਇਤਨੇ ਦਲੇਰ ਸਨ ਕਿ ਉਨਾਂ ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਜਦ ਏਹ ਫੜੇ ਹੋਏ ਲੁਧਿਆਣੇ ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਿਚ ਸਨ ਤਾਂ ਵੰਗਾਰਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿਦੇ ਭੀ ਤਕੜਾ ਰਹੀਂ, ਡੋਲੀਂ ਨ ਕਿਤੇ ਕੁਝ ਮੂੰਹੋਂ ਕਹਿਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਨ ਫਸਾਈਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਾਬਾ ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ:—ਬਾਬਾ ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਪਿੰਡ ਨਾਰੰਗਵਾਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ੧੯੦੬-੭ ਵਿਚ ਹੀ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਦ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਬਣੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਭੀ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਘੋਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਪਹਿਲੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪ ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਆ ਗਏ। ਜਦ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਗਦਰ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਆਰੰਭੀਆਂ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਥਾਨਾ ਡੇਹਲੋਂ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਮੁਕਦਮਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਆਪ ਹਜ਼ਾਰੀ ਬਾਗ ਆਦਿਕ ਕਈ ਜੇਹਲਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖਾਤਰ ਤਸੀਹੇ ਝਲਦੇ ਰਹੇ। ਬਹੁਤ ਬਰਸ ਹੋਏ ਆਪ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਹਨ।

ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ:—ਆਪ ਪਿੰਡ ਕਮਾਲਪੁਰਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਆਪ ਨੂੰ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਵਰਕਰ ਸਮਝ ਕੇ, ਸ਼ੰਘਾਈ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ੧੬ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ।

੧੯੨੨ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋ: ਅ: ਦਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣਕੇ ਤਿੰਨ ਵੇਰੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਬੀ. ਟੀ. ਦੀਆਂ ਡਾਂਗਾਂ ਖਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਵਡਭਾਗਾ ਬਣਾਇਆ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਵੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਦੁਖ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲੇ।

ਆਪ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖ ਤੇ ਨਿਤਨੇਮੀ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਕਮਾਲ ਪੁਰਾ ਵਿਚ ਲੜਕੀਆਂ ਅਤੇ ਲੜਕਿਆਂ ਦੇ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਜਦੋ ਜਿਹਦ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਭਰਾਤਾ ਸ: ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢੁਡੀਕੇ:—ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ੧੯੧੪-੧੫ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਜਦੋ ਜਹਿਦ ਜਾਰੀ ਰਖੀ।

ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢੁਡੀਕੇ:—ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਢੁਡੀਕੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ੧੯੧੪-੧੫ ਵਿਚ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਦੂਜਾ ਮੁਕਦਮਾ ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਸ: ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢੁਡੀਕੇ:—ਸ: ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਪੁਤਰ ਸ: ਬਗਾ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਢੁਡੀਕੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ੧੯੧੪-੧੫ ਵਿਚ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ੮ ਸਾਲ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਆਪ ਬਹੁਤ ਗਰਮ ਸੁਭਾ ਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਢੁਡੀਕੇ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸ: ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੀ।

ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ:—ਆਪ ਢੁਡੀਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਈ ਧਰਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਆਪ ੧੯੧੪-੧੫ ਦੇ ਖਾਸ ਵਰਕਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਔਕੜਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੀ ਸਖਤ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਪਿੰਡ ਢੁਡੀਕੇ ਵਿਚ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਅੱਡਾ ਸੀ।

ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ:—ਆਪ ਵੀ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਨ ਇਹ* ਸ: ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਜੁਗ ਪਲਟਾਊ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮ ਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਸੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਵਿਚ ਉਮਰ ਕੈਦ ਹੋਈ ਸੀ, ਤੇ ਆਪ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ ਆਪ ਦਾ ਹਾਲ ਜੇਲ੍ਹ ਚਿਠੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿੰਝਲ (ਗਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ)--ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿੰਝਲ ਗਦਰੀ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਆਪਦਾ ਜਨਮ ੧੮੮੦ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿੰਝਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ੧੮੯੯ ਵਿਚ ਆਪ ੫੪ ਨੰਬਰ ਪਲਟਨ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਆਪਦੇ ਦਿੱਲ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਹਰ ਸਮੇ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਪਲਟਨ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ੧੯੦੬ ਵਿਚ ਆਪ ਪਲਟਨ ਵਿਚੋਂ ਨਾਮ ਕਟਾਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਆਪਦਾ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਚਲ ਪਿਆ। ਸੰਨ ੧੯੧੨ ਵਿਚ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਾਭਾ ਜਦ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਗਏ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਜੀ ਪਾਸ ਹੀ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਜਦ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਕਾਇਮ ਹੋਈ ਤੇ 'ਗਦਰ' ਅਖਬਾਰ ਕਢਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋਣਾ ਲਗੀਆਂ ਤਾਂ ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੧੨ ਹਜ਼ਾਰ ਡਾਲਰ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਰੁਪਇਆ ਇਕਠਾ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤਾ। 'ਗਦਰ ਦੀਆਂ ਗੂੰਜਾਂ' ਛਪਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਆਪ ਕਾਫੀ ਮਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਫੌਜ ਵਿਚ ਬਗਾਵਤ ਫੈਲਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ

---

*ਪਿੰਡ ਢੁਡੀਕੇ (ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਲੁਧਿਆਣੇ-ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅਜੀਤਵਾਲ ਤੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਲੀਡਰ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਇ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ 'ਗੋ ਬੈਕ' ਕਹਿਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਡਾਂਗਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਖਾਧੀ, ਢੁਡੀਕੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਏਥੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਨਕੇ ਸਨ, ਸ; ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ, ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਸ: ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਸੱਜਣ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੈਦਾਂ ਕੱਟੀਆਂ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਲਿਆਂਦਾ। ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ, ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਵੀ ਏਸੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਨ, ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਏਸੇ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਿਆ ਤਾਂ ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਤੇ ਗਦਰ ਦੀਆਂ ਗੂੰਜਾਂ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਛਾਪਕੇ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੇਨੇਡਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਆਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ ਮਿ: ਪਿੰਗਲੇ ਮਿ: ਗੁਪਤਾ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ੧੩ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦਾ ਕਰਾਇਆ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪਦੀ ਇਸ ਉਦਾਰ ਦਿਲੀ ਦਾ ਸਦਕਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਸੌਰੇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਆਪਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਸਹਾਇਤਾ ਭੇਜੀ ਗਈ। ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਕੇ ਆਪਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜਦੋਜਿਹਦ ਜਾਰੀ ਰਖੀ। ਓੜਕ ਆਪ ਮਿਸਰੀ ਵਾਲੇ ਦੇ ਪਾਸ ਪੁਲਿਸ ਨਾਲ ਟਾਕਰੇ ਵਿਚ ੨੭ ਨਵੰਬਰ ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਸ਼ਹੀਦ) (ਗਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ)—ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਅਕਾਲ ਗੜ ਖਰਦ ਵਿਚ ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਖੇਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ ਸਨ। ੧੯੦੬ ਵਿਚ ਆਪ ਕੈਨੇਡਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਗੁਲਾਮ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੀ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਕਿਤਨਾ ਨਿਰਾਦਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗਲ ਵੇਖਕੇ ਆਪਨੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰੌਣ ਦਾ ਪੱਕਾ ਇਰਾਦਾ ਧਾਰਲਿਆ। ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਕੇ ਆਪ ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਆਏ। ਗਦਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਭਾਵੇ ਫੇਹਲ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਆਪ ਗੁਪਤ ਰਹਿਕੇ ਗਦਰ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਬਹੁਤ ਫੁਰਤੀਲਾ ਸੀ। ਇਕ ਮੁਖਬਰ ਨੇ ਭੇਦ ਦੇਕੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਨੇ ੧੧ ਜੂਨ ੧੯੧੫ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਵੱਲੇ ਦੀ ਨਹਿਰ ਦੇ ਪੁਲ ਪਰ ਫੌਜੀ ਗਾਰਦ ਹਥਿਆਰ ਲੈਣ ਲਈ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਦੋ ਆਦਮੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਉਸੇ ਮੁਕਦਮੇ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜਾ ਹੋਈ। ਹੋਰ ਗਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨਾਲ ੧੯੧੫ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਗਜਨ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਹਨ।

ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝੋਰੜਾ (ਗਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ)

ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਝੋਰੜਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਈ ਇੰਦਰ ਕੌਰ ਸੀ। ਆਪ ਜ਼ਵਾਨ ਹੋਏ ਤਾਂ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ੧੯੦੭ ਵਿਚ ਆਪ ਕੈਨੇਡਾ ਚਲੇ ਗਏ! ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਵੈਨਕੋਵਰ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਆਪਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਭੀ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦੀ ਲਗਨ ਲਗ ਗਈ! ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਕੇ ਆਪ ਨੇ ਕਾਫੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਗਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਆ ਕੇ ਗਦਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਤੋਸ਼ਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਕਲਕਤੇ ਪੁਜੇ। ਇਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਰਿਹਾ ਹੋਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤਕ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਰਹੇ। ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਜੋ ਜਾਇਦਾਦ ਸੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨੀਲਾਮ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਆਪ ਆਖਰੀ ਦਮ ਤਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਜਦੋ ਜਹਿਦ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਕਰਤਾ ਸਿੰਘ ਲਤਾਲਾ (ਗਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ)

ਭਾਃ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਲਤਾਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀਦੇ ਪਿਤਾ ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਸੀ। ਆਪ ੧੯੦੬ – ੭ ਵਿਚ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਦ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਕਾਇਮ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਜਦ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਆਕੇ ਗਦਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਵਾਪਸ ਆਕੇ ਗਦਰ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਰਹੇ। ਗਦਰ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਭੇਦ ਖੁਲਣ ਕਰ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਮ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਭੀ ਫੜੇ ਗਏ। ਆਪ ਕੁਝ ਅਰਸਾ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਭੀ ਰਹੇ। ਪਿਛੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਵਧ ਚੜਕੇ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ।

ਬਾਬਾ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ– ਬਾਬਾ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਜੋਧ ਪੁਰ ਥਾਨਾ ਸਹਿਣਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸਃ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਆਪ ਜਵਾਨ ਹੋਏ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਸਿਆਮ ਵਿਚ ਇੰਡੋਸ਼ਾਮ ਡਰੇਜ਼ਰ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਸੈਨਾ ਕਢਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਗਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ੧੯੧੪ – ੧੫ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਦਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਪੜਕੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਸਿਆਮ ਵਿਚ ਗੜ ਬੜ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਦ ਚੀਨੀਆਂ ਨੇ ਜਾਪਾਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਲੁਟੀਆਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਮਿਤ ਸਿਘ ਜੀ ਭੀ ਫੜੇ ਗਏ। ਪੰਜ ਸਾਲ ਤਕ ਆਪ ਰੰਗੂਨ ਸੰਟਰਲ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਰਹੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਜੇਹਲਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਤੇਹਰਾਂ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਸਹਾਰੀਆਂ।

ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਤੇਵਾਲ... ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਰਤੇਵਾਲ ਜ਼ਿਃ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸਃ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜੀ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ੧੯੦੭ ਵਿਚ ਆਪ ਕੈਨੇਡਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਦ ਕੌਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਵੈਨਕੋਵਰ ਪੁਜਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਸਨ। ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹਿੰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਵੈਨਕੋਵਰ ਵਿਚ ਮੀਟੰਗ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਅਨਸਾਰ ਜੋ ਸਿੰਘ ਵਾਪਸ ਆਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਕਲਕਤੇ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਪਰ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਆਪ ਦੋ ਸਾਲ ਬੰਦ ਰਹੇ। ਇਥੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕੈਂਬਲਪੁਰ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਦ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਗਦਰ ਦਾ ਖਤਰਾ ਟਲ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਲਿਆ ਕੇ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਦੋ ਸਾਲ ਆਪ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਰਹੇ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਧਾਮੇ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਆਪ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈਕੇ ਗਏ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਸਹਾਰੀਆਂ। ਆਪ ਨੂੰ ਬਾਵਲਕਾਂਟੀ ਲੈ ਜ਼ਾਕੇ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਭੀ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬਹੁਤ ਸਾਦਾ ਅਤੇ ਮਿਲਣਸਾਰ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਧਾਰਮਕ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਹੀ ਗਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਬੜੇ ਪਰੇਮ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦੇ ਸਾਂਚੇ ਵਿਚ ਢਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਹਾਂਸ... ਬਾਬਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਵਡੇ ਹਾਂਸ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸ: ਜਮੀਅਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਪਸੰਦ ਸਨ। ਜਵਾਨ ਹੋਏ ਤਾਂ ਆਪ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਜਦ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆਕੇ ਗਦਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਭੀ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਆਪ ਕਲਕਤੇ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਪਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਸਾਹੀਵਾਲ ਆਦਿ ਜੇਹਲਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰਹੇ। ਪਿਛੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕੁਦ ਪਏ।

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪ ਉਘੇ ਵਰਕਰ ਸਨ। ਆਪਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਧੜਲੇਦਾਰ ਬਿਆਨ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਮੁਕਦਮੇ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਕੇਮਲਪੁਰ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਕਟੀ। ਰਿਹਾ ਹੋਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਕ ਸਾਲ ਆਪ ਪਰ ਥਾਨੇ ਇਤਲਾਹ ਦੇਣ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਈ ਗਈ। ਆਪ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਬੀਤਿਆ।

ਦਫੇਦਾਰ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਾਭਾ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਨਗਰ ਸਰਾਭਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਜਵਾਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਜਦ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਗਦਰ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਪਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚਿਠੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਫੜੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਆਪ ਨੂੰ ਫੌਜ ਵਿਚੋਂ ਬਾਰਾ ਪਥਰਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀ ਜੋ ਪਿੰਡ ਰਕਬਾ ਤੇ ਭੈਣੀ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਫਾਂਸੀਆਂ ਪਰ ਲਟਕਾ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਆਪ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਭੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਡਾ. ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਤੀਆਣਾ ਸਰਦਾਰ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਐਤੀਆਣਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕੌਰ ਸੀ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ। ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਦੇਸ਼ਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ੧੯੦੬ ਵਿਚ ਆਪ ਕੈਨੇਡਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਗਨ ਲਗੀ। ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਦੀਆਂ ਜੋਸ਼ੀਲੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਪਾਇਆ। ਆਪ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਵਡੀ ਤੋਂ ਵਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਜਦ ਗਦਰੀ ਸੂਰਮੇਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਕੇਨੇਡਾ ਦੇ ਸੁਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਕਲਕਤੇ ਪੁਜਦਿਆਂ ਹੀ ਪੁਲਸ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀਵਾਲ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰਹੇ। ਰਿਹਾ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਜੂਹ ਬੰਦ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਅਮਿਟ ਲਗਨ ਸੀ! ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਪੁਤਰ ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਭੀ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰਖਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਹੀਦ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਖਰਾਣਾ

ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਖਖਰਾਣਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਸੰਨ ੧੮੯੯ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਜਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਨ ਦਾ ਚਾਅ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਭੀ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ੧੮–੧੯ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਅਮਰੀਕਾ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ 'ਕਾਇਮ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਵਾਸਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ।

ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਤੇ ਹੋਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਜਦ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆਕੇ ਗਦਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਤਾਂ ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਹਿਲੇ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਆਪ ਦੇ ਕਈ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗੇ ਸਗੋਂ ਗਦਰ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਮੁਲਕ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਖਰਾਣਾ ਨੇ ਭੀ ਇਹ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਆਪ ਹਰ ਸਮੇਂ ਕੌਮੀ ਗੀਤ ਗਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਆਪ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਰਹੇ

ਗਦਰ ਦੇ ਭੇਦ ਦੇਣ ਪਰ ਜਦ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਗਦਰੀ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦ ਪਕੜ ਧਕੜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਇਕ ਗੁਪਤ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਾਥੀ ਸ਼ਹਿਰ ਛਡ ਕੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੇ ਗਦਰ ਦੀਆਂ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤਿਆਰੀਆਂ ਅਰੰਭ ਕਰਨ। ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ,ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਟਾਂਗੇ ਪਰ ਬੈਠਕੇ ਅਨਾਰਕਲੀ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਪਰ ਸ਼ਕ ਪਿਆ। ਪੁਲਸ ਦੇ ਹਵਾਲਦਾਰ ਨੇ ਟਾਂਗਾ ਖੜਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਪਸਤੌਲ ਸੀ। ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤਲਾਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ, ਪੁਲਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਭੱਜ ਚਲੋ।

ਇਹ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਹਵਾਲਦਾਰ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਤੜਫਣ ਲੱਗੀ। ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਥਾਨੇਦਾਰ ਜ਼ਖਮੀ ਕੀਤਾ ਪਰ ਪੁਲਸ ਦੀ ਕਾਫੀ ਧਾੜ ਪੁਜ ਗਈ ਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਪਹਿਲੇ ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਆਪ ਪਰ ਅਨਾਰਕਲੀ ਵਿਚ ਮਹਿਸੂਮ ਅਲੀ ਹੈਡ ਕਾਨਸਟੇਬਲ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਏਹ ਕਤਲ ੨੦ ਫਰਵਰੀ ੧੯੧੫ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਅਪਣ ਪ੍ਰਣ ਦੇ ਇਤਨੇ ਪੱਕੇ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਵੇਰ ਮੋਗੇ ਵਿਚ ਆਪਦਾ ਭਾਈ ਫਿਰਦਾ ਦਿਸਿਆ। ਅਪ ਉਸ ਤੋਂ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਪਾਸੇ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਜੇ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਉਹ ਘਰ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰੇ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਣ ਟੁਟ ਜਾਵੇਗਾ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕਿਤਨਾ ਤਿਆਗ ਹੈ।

ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਮਾਈ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਪੁਤ੍ਰ ਤੂੰ ਕੰਮ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦੇਣਗੇ ਤੂੰ ਮੈਥੋ ਸਦਾ ਲਈ ਜੁਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਿਥੋਂ ਲਭਾਂ ਗੀ। ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮਾਈ ਇਕਠੇ ਹੋਣ ਦਾ ਢੰਗ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦਸ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਤੂੰ ਭੀ ਇਕ ਬੰਬ ਬਣਾਕੇ ਕਿਸੇ ਗੋਰੇ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਤੈਨੂੰ ਭੀ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦੇਣਗੇ ਤੇ ਆਪਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਆਪ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਚੜਾਉਣ ਲਈ ਲੈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪ ਗਦਰ ਦੀ ਗੂੰਜਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਪੜਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਫਾਂਸੀ ਦੀਆਂ ਕੋਠੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ "ਸਚ ਖੰਡ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆ ਕਲਗੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਨੇਹੜਾ ਸਾਡਾ ਦੇਣਾ।" ਅਗੋ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ "ਸਤਿਗੁਰ ਸੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜਕੇ ਜਗਲਊ ਮੇਰੇ ਵੀਰਨੇ।" ਕਿਤਨਾ ਅਜੀਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ ਉਹ ਜਦ ਫਾਂਸੀਆਂ ਪਰ ਝੂਟੇ ਲੈਣਾ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਅਜਾਦੀ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਜਿਹਲ ਦੀ ਫਿਜ਼ਾ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਜੈਸੇ ਗਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਵਦੇਸ਼ੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਪਰ ਫਖਰ ਕਰਿਆਂ ਕਰਨਗੀਆਂ।

ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਉਰਫ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਜੰਡਾਲੀ ਜ਼ਿਲਾ ਹੋਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਆਪ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਪ੍ਰਸਿਧ ਗੱਦਾਰ ਰਾਮ ਚੰਦ ਭੱਟ ਦੇ ਕਤਲ ਸਮੇਂ ਆਪ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਸਨ। ੧੯੧੪-੧੫ ਵਿਚ ਆਪ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਏ। ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਸਕੀਮ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਰਖਵਾ ਕੇ ਬਾਗਾਂ ਦੇ ਠੇਕੇ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ।

ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਿਤੇ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ੧੯੩੧ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਜੁਗ ਪਲਟਾਊ ਦਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਜਿਸ ਦਾ ਹੈਡਕੁਆਰਟਰ ਸਿੰਘ ਬੇਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸੀ। ੧੯੩੨ ਵਿਚ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਮੋਢੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਪੰਜ ਛੇ ਸਾਲ ਤੱਕ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਪਤ ਰਹਿਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਸੰਤ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਰਖਲਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਗਦਰ ਆਦਮੀ ਦੇ ਬਿਆਨ ਦੇਣ ਪਰ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਬੇਲਾਪਰ ਛਾਪਾ ਮਾਰਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਨਕਲਾਬੀ ਵਰਕਰ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਤੇਗ ਐਡੀਟਰ ਕਿਰਤੀ ਅਖਬਾਰ ਨੂੰ ਭੀ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਪਰ ਗੰਦਗੀ ਦਾ ਤੋਬਰਾ ਚੜਾਇਆ ਜੋ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਸਜ਼ਾ ਸੀ। ਆਪ ਘਬਰਾਕੇ ਸਾਰੇ ਭੇਦ ਦਸਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਆਪ ਸੰਭਲ ਗਏ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੁਲੀਸ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੂੰ ਭੇਦ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਬਰੀ ਹੋ ਗਏ। ਗਦਾਰ ਰਬੇਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਆਪ ਫਿਰ ਫੜੇ ਗਏ। ਪਰ ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ। ੧੯੩੮ ਵਿਚ ਆਪ ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਬੀਮਾਰੀ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਆਪ ਬਹੁਤ ਸਡੌਲ ਚੇ ਲੰਬੇ ਕਦ ਦੇ ਜਵਾਨ ਸਨ। ਇਕ ਵੇਰ ਆਪ ਪੰਜ ਛੇ ਮੀਲ ਤੱਕ ਗਡੇ ਦਾ ਜੂਲਾ ਬੈਲ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਖਿੱਚੀ ਚਲੇ ਗਏ। ਆਪ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਰੀਰਕ ਬਲ ਸੀ।

ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਉਸਮਾਨ... ਆਪ ੧੮੭੯ ਈਃ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਬਦੋਵਾਲ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸਃ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਸੀ। ਵਿਦਿਆ ਮਿਡਲ ਤਕ ਪੜੀ ਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵੀ ਸਿਖ ਲਈ। ੧੭ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਫੌਜੀ ਨੌਕਰੀ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ੧੯੦੭ ਵਿਚ ਮਨੀਲਾ (ਫਿਲਪਾਇਨ) ਚਲੇ ਗਏ। ੧੯੧੨ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਮਨੀਲਾ ਤੋਂ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾ ਰਹੇ। ੧੯੧੩ ਵਿਚ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣੇ। ਬੜੀ ਸਰਗਰਮੀ ਤੇ ਪੂਰੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਇੰਨਕਲਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਹਿੰਦੋ-ਸਤਾਨ ਵਲੇ ਤੁਰੀ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਜ਼ਿਮੇ ਡਿਊਟੀ ਲਗਾਈ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਗਦਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਹਥਿਆਰ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹੋਣ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਆਪ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਥਿਆਰ ਲੇਕੇ ਹਿੰਦ ਵਲ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਘੇਰੇ ਗਏ। ਆਪ ਰੂ ਪੋਸ਼ ਹੋਕੇ ਕਈ ਸਾਲ ਜਾਵਾ ਰਹੇ ਤੇ ਏਥੋਂ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਔਰਤ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਲਈ। ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਚੰਗੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ।

ਦੂਜੀ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਜਾਪਾਨ ਨੇ ਕੁਝ ਕੁ ਸਿੱਖ ਅਪਣੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕੀਤੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਹਰੀ ਸਿੰਘ 'ਉਸਮਾਨ' ਨੂੰ ਬਤੌਰ ਕੈਪਟਨ ਦੇ ਭਰਤੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹੈਡ ਕੁਆਰਟਰ ਸ਼ੰਘਾਈ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਨੇ ਆਈ. ਐਨ. ਏ. ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਆਪ ਸ਼ੇਰ ਹਿੰਦ ਬਰਗੇਡ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਸਨ। ਆਪ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ। ਆਪ ਦਾ ਕਦ ੬ ਫੁਟ, ਬੜੇ ਸੁਹਣੇ ਜੁਆਨ ਤੇ ਲੰਬੇ ਮੁਛਹਿਰਿਆਂ ਸਦਕਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਰੁਹਬ ਵਾਲੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ।

ਆਪ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਾਦੀ ਪਿੰਡ ਮਾਣਕ ਵਾਲ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਃ ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਸਾਲ ਬਾਹਰ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ੧੯੪੮ ਦੇ ਅੰਰਭ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ 'ਉਸਮਾਨ' ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਨਗਰ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੇ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ। ਬੈਂਡ ਬਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਇਸ ਬੁਢੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਨੂੰ ਫੁਲਾਂ ਨਾਲ ਲਦ ਦਿਤਾ। ੧੭ ਨਵੰਬਰ ੧੯੪੮ ਨੂੰ ਸਃ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਬਰਸੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਅਜ ਕਲ ਆਪ ਬਦੋਵਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਸ਼ਹੀਦ)... ਭਾਈ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਵਰਕਰ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨੰਗਲ ਕਲਾਂ ਥਾਨਾ ਮਾਹਲ ਪੁਰ ਜ਼ਿਃ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ ਵਿਚ ੧੮੯੧ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਮਾਈ ਗੁਜਰੀ ਸੀ। ਆਪ ਦਾ ਸਰੀਰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਫੁਰਤੀਲਾ ਅਤੇ ਸੁਭਾ ਹਸਮੁਖ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਦੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲੋਕ ਆਪ ਨੂੰ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਸਨ। ਸੋਲਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪ ਕੈਨੇਡਾ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਬੇਟਾ ਅਜੇ ਤੇਰੀ ਉਮਰ ਛੋਟੀ ਹੈ ਵਡਾ ਹੋਕੇ ਚਲਾ ਜਾਵੀਂ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਹਠ ਨਾ ਛਡਿਆ ਤੇ ਆਖਰਕਾਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰ ਲਿਆ। ੧੯੦੭ ਵਿਚ ਆਪ ਕੈਨੇਡਾ ਪੁਜ ਗਏ।

੧੯੧੪ ਵਿਚ ਜਦ ਕੌਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਕੈਨੇਡਾ ਪੁਜਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨਾਲ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬੜਾ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤਾ। ਵਦੇਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁਖ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਆਪ ਸਰਕਰਦਾ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕਸਮਾਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ। ਭਾਈ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕਸਮ ਦਾ ਇਹ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣਾ ਸਰਵੰਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਚੁਕਿਆ ਹਾਂ, ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਹੁਣ ਇਹੋ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਨੂੰ ਤੋੜ ਨਿਬਾਹੁਣ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵਾਪਸ ਹਿੰਦ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆ ਗਏ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਭੇਦ ਮਿਲ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਪਤ ਰਹਿ ਕੇ ਗਦਰ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿਚ ਜੁਟ ਪਏ। ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਅੱਡਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸੀ। ਏਥੇ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਜਦ ਆਪ ਉਸ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਆਏ ਜਿਥੇ ਆਪ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਦਾ ਘੇਰਾ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਵੇਖਿਆ। ਇਥੋਂ ਆਪ ਬੜੀ ਚੁਸਤੀ ਨਾਲ ਬਚਕੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਗਦਰ ਲਈ ਹਥਿਆਰ ਦੀ ਸਖਤ ਲੋੜ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੁਲਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਸਾਰੇ ਪੁਲਾਂ ਪੁਰ ਪੁਲਸ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਲਗਾ ਰਖੇ ਸਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਵੱਲੇ ਨਹਿਰ ਦੇ ਪੁਲ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰ ਕੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਖੋਹਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਦੇ ਦੋ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੱਤ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੇ ਚਾਰ ਸੌ ਕਾਰਤੂਸ ਖੋਹ ਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਆਪ ਕਾਹੀ ਸਫਰ ਕਰਕੇ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਸਭ ਪਾਸੇ ਤਾਰਾਂ ਖੜਕ ਗਈਆਂ। ਆਪ ਨੇ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦਿਨ ਸਠ ਮੀਲ ਪੈਦਲ ਸਫਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪੁਜ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਬੇੜੀ ਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਪਾਰ ਉਤਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਵੱਲੇ ਪੁਲ ਦੀ ਘਟਨਾ ੧੧ ਜੂਨ ੧੯੧੫ ਨੂੰ ਹੋਈ ਸੀ।

ਪਿਛੋਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਈਆਂ ਕਿ ਬੇੜੀ ਵਾਪਸ ਮੋੜ ਲਿਆ ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਚੋਰ ਹਨ। ਪਿਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਦੋ ਆਦਮੀ ਕਿਨਾਰੇ ਪਰ ਖੜੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਗਲੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ ਲਗ ਪਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭੀ ਥਾਂ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ। ਫੌਜ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਆਪ ਦੇ ਪਿਛੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਅਜੀਬ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ। ਆਪ ਇਕ ਖੂਹ ਪਰ ਬੈਠੇ ਸਨ ਕਿ ਦੂਰੋਂ ਦੋ ਸਿਪਾਹੀ ਆਪਣੇ ਵਲ ਆਉਂਦੇ ਵੇਖੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਆਪ ਚਦਰ ਤਾਣ ਕੇ ਲੇਟ ਗਏ। ਉਹ ਪਾਸ ਤੋਂ ਹੀ ਗਲਾਂ ਕਰਦੇ ਲੰਘ ਗਏ। ਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਹ ਕੌਣ ਪਿਆ ਹੈ ਦੂਜੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਆਪਾ ਕੀ ਲੈਣਾ ਹੈ ਕੋਈ ਸੰਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਦੂਰ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਉਠੇ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਲਈ ਇਨਾਮ ਰਖ ਦਿਤਾ। ਇਕ ਗਦਾਰ ਨੂੰ ਲਾਲਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਆਪ ਦੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਕਾਲੇਵਾਲ (ਤਹਿਸੀਲ ਗੜ੍ਹਸ਼ੰਕਰ) ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਦੇ ਪਾਸ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਬਿਆਨ ਲੈਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਆਪਨੇ ਨਾ ਮਿਲਵਰਤਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅੰਤ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਭੀ ਸਭ ਕੁਝ ਸਚੋ ਸਚ ਦੱਸ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦੇ ਤਰਾਨੇ ਗਾਉਂਦੇ ਹੋਇ ੧੭ ਜੁਲਾਈ ੧੯੧੭ ਨੂੰ ਫਾਸੀ ਪਰ ਲਟਕ ਕੇ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਕਰ ਗਏ।

ਸ: ਰੋੜਾ ਸਿੰਘ—ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਵਿਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰੋੜੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਉਮਰ ਕੈਦ ਸੀ। ਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੋਣਾ ਬਨਾਉਣ ਸਮੇਂ ਗੋਲਾ ਅੰਦਰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਸਖਤ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਅਸੀਂ ਦਿਲੀ ਦੀ ਗੱਦੀ ਲੈਣੀ ਸੀ ਕੋਈ ਵੱਗਿਆਂ ਵੱਛੀਆਂ ਦੇ ਚੋਰ ਨਹੀਂ। ਗੋਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਕਿਸ ਨੇ ਬੁਲਾਇਆ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਚੋਰ ਹੋ ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਲੁਟਦੇ ਸੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਚਾਉਂਦੇ ਸੀ ਕਸੂਰ ਤੁਹਾਡਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਾਡਾ ਹੈ।" ਸ਼ੰਘਾਈ ਤੋਂ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਰਲਿਆ।

ਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ ਦਾ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਤੇ ਬੜਾ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪੰਡੋਰੀ—ਸ: ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖੋਂ ਜਨਨ ਪਿੰਡ ਪੰਡੋਰੀ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਆਪ ਜੀ ਬਾਲਪਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਕੁਝ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਾਰ ਕੈਨੇਡਾ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਜਿਥੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਲਕ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਲਗਨ ਲਗਣ ਤੇ ੧੯੧੪-੧੫ ਵਾਲੀ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਅਰੰਭਣ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਜੇਹਲ ਅੰਦਰ ਗਏ ਕੁਝ ਚਿਰ ਤੋਂ ਬਾਦ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਕੁਦ ੨ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ. ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਚੁਣੇ ਗਏ ਜਦ ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਬਾਗੀ ਕਰਾਰ ਗੌਰਮਿੰਟ ਵਲੋਂ ਦੇਣ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਜੇਹਲ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਅਸਹਿ ਤਹਿਸੀਹੇ ਦੇਣ ਤੇ ਭੀ ਗੁਰੂ ਭਰੋਸੇ ਅਡੋਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਰਿਹਾਈ ਪਾ ਕੇ ਆਏ। ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਸੇਵਕ ਹਨ।

ਬਾਬਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੁਸਨਰ—ਬਾਬਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਹੁਸਨਰ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕੇਵਲ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ੨੦ ਸਾਲ ਤੱਕ ਆਪ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਬਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ੧੯੦੭ ਵਿਚ ਆਪ ਕੈਨੇਡਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦੀ ਜਥਾ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਕਢਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਭੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੀ ਲਗਨ ਲਗ ਗਈ। ਆਪ ਕੌਮੀ ਕੰਮ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

ਕੌਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਿੰਦੀ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ । ੧੯੧੯ ਵਿਚ ਆਪ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਪੁਜ ਗਏ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ । ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਅਰਸਾ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਰਖਿਆ । ਫਿਰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਕੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚਲਣ ਸਮੇਂ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ । ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਭਲਾਈ ਦੀ ਜਦੋ ਜਹਿਦ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ।

ਤੀਜਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਲਾਹੌਰ

ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੋਟੀਆਂ

ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਚੋਟੀਆਂ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਸ: ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ । ਆਪ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਸਡੌਲ ਜਵਾਨ ਸਨ । ੧੯੦੭ ਵਿਚ ਆਪ ਕੈਨੇਡਾ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਕਮੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ । ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਬਣਨ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਕਾਫੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ । ਆਪ ਗੁ: ਵੈਨਕੋਵਰ ਕੇਨੇਡਾ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ । ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਆਪ ਗਦਰੀ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਵਾਪਸ ਆਏ । ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗਦਰ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ । ਜੋ ਛੇ ਸਾਲ ਰਹਿ ਗਈ । ਆਪ ਹਜ਼ਾਰੀ ਬਾਗ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਭੀ ਕੈਦ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ੧੯੨੦ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਹੋਏ । ਆਪ ਦੇ ਪੂਰੇ ਹਾਲ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਦੇਖੋ ਟ੍ਰੈਕਟ ਭਾ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਦੀ ਵਿਥਿਆ ।

ਭਾ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਨਵੇ ਚੰਦ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ । ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ ਪਰ ਧਾਰਮਕ ਰੁਚੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸਜਨ ਸਨ । ੧੯੦੭ ਵਿਚ ਆਪ ਕੈਨੇਡਾ ਚਲੇ ਗਏ । ਉਥੇ ਅਪਨੇ ਧਾਰਮਕ ਤੇ ਕੌਮੀ ਕੰਮ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ । ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪ ਵਿਚ ਸਾਂਝੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਉਤਸ਼ਾਹ ਸੀ । ਦੇਸ਼ਦੀਆਂ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਾਫੀ ਸਹਾਇਤਾ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਭਿਜਵਾਈ । ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਵੈਨਕੋਵਰ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਬਹੁਤ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਏ. (ਮਸਤੂਆਣਾ) ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂਆਣਾ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨ ਵਿਚ ਕੈਨੇਡਾ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਭਾ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਧਾਰਮਕ ਰੁਚੀਆਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਪਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਭੀ ਕੁਟ ਕੁਟ ਕੇ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਆਚਰਨ ਪਰ ਕਾਫੀ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਸੀ । ਪ੍ਰੰਤੂ ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਭਯੱਤਾ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਭਯਤਾ ਦਾ ਆਪ ਜੀ ਪਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਸਾਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਤੇ ਉਚੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਅਸੂਲ ਪਰ ਆਪ ਸਖਤੀ ਨਾਲ
ਅਮਲ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

੧੯੧੩ ਵਿਚ ਜਦ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ ਗਈ ਤਾਂ ਆਪ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ
ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਉਰਦੂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਤੇ
ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਆਪ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਣ ਲੱਗ
ਪਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜੇਹਲ ਚਿੱਠੀਆਂ ਨਾਮ ਦਾ
ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨਾਮ ਸਿਮਰਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਤੇ ਉਚੇ
ਆਚਰਨ ਦੀ ਮੁਕਤ ਕੰਠ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਜਦ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ
ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ। ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ
ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਜੋ ਪਿਛੋਂ
ਉਮਰ ਕੈਦ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਗਈ। ਆਪ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰੀ ਬਾਗ, ਨਾਗਪੁਰ, ਆਦਿਕ
ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਕਈ ਭੈੜੀਆਂ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਵੈਰਨ ਜੇਹਲਾਂ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲੇ। ਉਸ
ਸਮੇਂ ਜੇਹਲਾਂ ਦੀ ਭੈੜੀ ਖੁਰਾਕ ਸਿਹਤ ਦਾ ਸਤਿਆ ਨਾਸ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਜੇਹਲਾਂ ਦੇ ਹਾਕਮ
ਫਰਊਨ ਮਿਜ਼ਾਜ਼ ਤੇ ਆਕੜ ਖੋਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਅਣਖੀਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਰ ਸਮੇਂ ਟੱਕਰ
ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਜ਼ੁਲਮ ਸੀ ਜੋ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਪਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ?
ਲੰਬੀਆਂ ਲੰਬੀਆਂ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲਾਂ, ਕਰੜੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਤਾਂ ਤੇ ਸਾਲਾਂ ਬੱਧੀ ਪਿੰਜਰਿਆਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰਹਿਣ
ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਹਤ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜੇਹਲ
ਚਿੱਠੀਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਜੇਹਲਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਦਰਦਨਾਕ ਨਕਸ਼ਾ ਖਿਚਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਆਸਰੇ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਨੂੰ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਸਹਾਰਦੇ ਰਹੇ।
ਆਪ ਨੇ ਪੂਰੇ ੨੦ ਸਾਲ ਜੇਹਲਾਂ ਦੀਆਂ ਭਿਆਨਕ ਸਖਤੀਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਬੜੇ
ਭਜਨੀਕ, ਉਪਕਾਰੀ ਤੇ ਹਿੱਤਕਾਰੀ ਸਜਨ ਸਨ। ਉਮਰ ਕੈਦ ਕਟਕੇ ਆਪ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਬਾਹਰ
ਆਕੇ ਭੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਨੇ ਅਪਣੇ ਲੰਬੇ ਤਜਰਬੇ
ਦੇ ਆਧਾਰ ਪਰ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿੱਖੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀ ਹੈ? 'ਉਮਰ ਕੈਦੀ ਦਾ
ਸੁਪਨਾ' ਛਪੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਵਿਥਿਆ
ਅਰਥਾਤ ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਅੱਜੇ ਅਣਛੱਪੀ ਗਿਆਨੀ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਜਰਵਾਲ ਪਾਸ ਪਈ ਹੈ।
ਆਪਦਾ ਸਮਾਚਾਰ ਰੰਗਲੇ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜੋ ੪ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੪੪ ਨੂੰ
ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੂਜਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ

ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ	ਸਜ਼ਾ
ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ	ਖਾਪੜ ਖੇੜੀ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	ਸਜ਼ਾ ਫਾਂਸੀ ਬਦਲ ਕੇ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਗਏ
ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਸੁਰ ਸਿੰਘ	ਲਾਹੌਰ	,, ,, ,,
ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ		ਸੁਰ ਸਿੰਘ	ਲਾਹੌਰ	,, ,, ,,
ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ	ਭਕਨਾ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	,, ,, ,,
ਹਰੀ ਸਿੰਘ	ਅਮਰ ਸਿੰਘ	ਕਕੜ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	,, ,, ,,
ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਭੂਮ ਸਿੰਘ	ਰਸੂਲ ਪੁਰ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	,, ,, ,,
ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਕਾਲਾ ਸੰਘਾ	ਕਪੂਰਥਲਾ	,, ,, ,,
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ	ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ	ਚਰੜ	ਲਾਹੌਰ	ਉਮਰ ਕੈਦ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾ ਜ਼ਬਤ
ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਅਬਾਲੂ ਸਿੰਘ	ਬਾਲੋ	ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ	,, ,, ,,
ਸ: ਲਾਭ ਸਿੰਘ	ਬੂੜ ਸਿੰਘ	ਵਲਟੋਹਾ	ਲਾਹੌਰ	,, ,, ,,
ਸ: ਲਾਭ ਸਿੰਘ	ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਚਕ ਵਲੀਆਂ	ਲਾਹੌਰ	,, ,, ,,
ਸ: ਫੇਰਾ ਸਿੰਘ	ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ	ਕੋਟ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਸਿਆਲਕੋਟ	ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ
ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ	ਮਹੀਂਰਾ ਨੰਦ	ਧੀਮਕ ਪੁਰ	ਜੇਹਲਮ	ਉਮਰ ਕੈਦ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ
ਸ: ਬੋਗਾ ਸਿੰਘ	ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ	ਝਾੜ ਸਾਹਿਬ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	,, ,, ,,
ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਵਸਾਖਾ ਸਿੰਘ	ਵਿਰਪਾਲ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	,, ,, ,,
ਸ: ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ	ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਸੁਰ ਸਿੰਘ	ਲਾਹੌਰ	,, ,, ,,
ਸ: ਸੁਲਤਾਨ ਸਿੰਘ	ਮਾਘੀ ਰਾਮ	ਭਿਖੀ ਵਿੰਡ	ਲਾਹੌਰ	ਉਮਰ ਕੈਦ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਜੈਦਾਦ ਜ਼ਬਤ
ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਰਤਨ ਸਿੰਘ	ਦੋਲੂਨੰਗਲ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	,, ,, ,,
ਸ: ਸੂਜਾ ਸਿੰਘ	ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਵਲਟੋਹਾ	ਲਾਹੌਰ	,, ,, ,,
ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ	ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਭਿਖੀ ਵਿੰਡ	ਲਾਹੌਰ	,, ,, ,,
ਸ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ	ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ	ਠਠੀਆਂ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	,, ,, ,,
ਸ: ਉਧਮ ਸਿੰਘ	ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ	ਲਾਡੂਪੁਰਾ	ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	,, ,, ,,
ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ	ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਦਦੇਹਰ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	,, ,, ,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਦਾਨ ਸਿੰਘ		ਧਲੇਕੇ	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ	,, ,, ,,
ਸ: ਜੰਮੂ ਸਿੰਘ	ਵਸਾਊ ਸਿੰਘ	ਵਲਟੋਹਾ	ਲਾਹੌਰ	ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਸਖਤ ਕੈਦ
ਸ: ਜਸਾ ਸਿੰਘ	ਨਥਾ ਸਿੰਘ	ਝਾੜ ਸਾਹਿਬ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	ਉਮਰ ਕੈਦ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਜੈਦਾਦ ਜ਼ਬਤ
ਸ: ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ	ਚੌਧਰੀ ਵਾਲਾ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	,, ,, ,,
ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਕੋਟਲਾ ਅਜਨੇਰ	ਲੁਧਿਆਣਾ	ਉਮਰ ਕੈਦ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਜੈਦਾਦ ਜ਼ਬਤ
ਸ: ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ	ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ	ਸੁਰ ਸਿੰਘ	ਲਾਹੌਰ	,, ,, ,,
ਸ: ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ	ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ	ਲੰਗ ਮ ਜਤੀ	ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ	,, ,, ,,
ਸ: ਲਾਭ ਸਿੰਘ	ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਚਕ ਵਾਲੀਆਂ	ਲਾਹੌਰ	,, ,, ,,
ਸ: ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਕਸੇਲ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	ਰਸਾਲਾ ਨੰ: ੨੩ ਛਾਉਣੀ ਲਾਹੌਰ
ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ	ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ	ਵਲਟੋਹਾ	ਲਾਹੌਰ	ਉਮਰ ਕੈਦ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਜੈਦਾਦ ਜ਼ਬਤ
ਸ: ਨਥਾ ਸਿੰਘ	ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ	ਧੁੰਨ	ਲਾਹੌਰ	,, ,, ,,
ਸੰਤ ਸਿੰਘ	ਚੂਹੜ ਸਿੰਘ	ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਕਲੌੜ	ਪਟਿਆਲਾ	,, ,, ,,
ਸ਼ੇਰ ਸਿਘ	ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ	ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ	ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	੧ ਸਾਲ ਸਖਤ ਕੈਦ
ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਚੋਹਲਾ ਕਲਾਂ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਤ	ਉਮਰ ਕੈਦ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਜੈਦਾਦ ਜ਼ਬਤ
ਗਜਨ ਸਿੰਘ	ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ	ਬੁਰਜ ਲਿਟਾਂ	ਲੁਧਿਆਣਾ	ਚਾਰ ਸਾਲ ਬਾਦ ਛਡ ਦਿਤਾ
ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਰਤਨ ਸਿੰਘ	ਦੇਲੂ ਨੰਗਲ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	ਸਖਤ ਕੈਦ
ਸ: ਡਾਕਟਰ ਸਿੰਘ	ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ	ਭਟੀਆਂ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸ਼ਰ	,,
ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਪਟਿਆਲਾ	ਪਟਿਆਲਾ	,,

ਇਹ ਭਾਈ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਲੋਹਟ ਬੱਦੀ ਦੇ ਅੱਡੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਨ, ਆਪ ਹਥਿਆਰ ਆਦਿ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਬੜੇ ਮਾਹਰ ਕਾਰੀਗਰ ਸਨ । ਆਪ ਨੂੰ ਇਸੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਉਮਰ ਕੈਦ ਹੋਈ ਸੀ । ਜੂਨ ੧੯੧੭ ਵਿਚ ਸੰਟਰਲ ਜੇਲ ਮਿਟਗੁਮਰੀ ਵਿਚ ੧੫ ਕੈਦੀਆਂ ਨੇ ਭੱਜਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੇਲ ਵਿਚ ੧੨ ਬੰਬ ਤੇ ੧੫ ਛਵੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਤੇ ਭਜਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਕੱਟ ਦਿਤੀਆਂ । ਦਿਨ ਦੇ ਦੋ ਵਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਜਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਪਰ ਪਾਉੜੀਆਂ ਟੁਟ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਲੋਕ ਭੱਜ ਨ ਸਕੇ । ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਈ ਪਰ ੧੯੨੦ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਐਲਾਨ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ, ਕਈ ਸਾਲ ਹੋਏ ਆਪ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਨ ।

ਦੂਜਾ ਮੁਕਦਮਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ

ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤਰ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਸਖਤ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਸ: ਭੁਮਣ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤਰ ਗਨੇਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਲੇਰ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ ਨੂੰ ਭੀ ਸਖਤ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਤੀਜਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ

੫ ਜਨਵਰੀ ੧੯੧੭

ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ	ਫਾਂਸੀ	ਸਜ਼ਾ	ਜਾ: ਜ਼ਬਤ
ਸ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ (ਕੈਨੇਡੀਅਨ)	ਸ: ਮੀਰ ਸਿੰਘ	ਸਠਿਆਲਾ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	ਮੌਤ ਤੋਂ	ਉਮਰ ਕੈਦ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ	ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ
ਸ: ਬਤਨ ਸਿੰਘ	ਸ: ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਕਾਹਰੀ	ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ	,,	,,	,,
ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ	ਸ: ਭਿਖਾ ਸਿੰਘ	ਚੋਟੀਆ	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ	,,	,,	,,
ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ	ਸਾਹਨੇਵਾਲ	ਲੁਧਿਆਣਾ	,,	,,	,,
ਸ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ	ਸ: ਬੁਧ ਸਿੰਘ	ਖੁਰਦ ਪੁਰ	ਜਲੰਧਰ	,,	,,	,,
ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ	ਸ: ਬਲ ਸਿੰਘ	ਬੂੜ ਚੰਦ	ਲਾਹੌਰ	,,	,,	,,
ਮੋਲਵੀ ਅਬਦੁਲਾ	ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀਨ	ਜਗਰਾਉਂ	ਲੁਧਿਆਣਾ	,,	,,	,,

ਨੋਟ:—ਤਿੰਨ ਸਜਣ ਹੋਰ ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਪਤੇ ਨਹੀਂ ਲਗੇ, ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਹਿਣੀਵਾਲ—ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਵਹਿਣੀਵਾਲ ਵਿਚ ਸ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ। ਜਵਾਨ ਹੋਏ ਤਾਂ ਆਪ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਇਸ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਆਏ।

ਗਦਰ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪ ਕਾਫੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਜਦ ਗਦਰ ਦੀ ਸਕੀਮ ਫੇਹਲ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਆਪ ਕੁਝ ਚਿਰ ਗੁਪਤ ਰਹਿ ਕੇ ਪਿੰਡ ਆ ਗਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰੋਗੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਲਗ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਕੁਟ ਕੁਟ ਕੇ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਗੀ ਜਦੋ ਜਿਹਦ ਕਰਦਿਆਂ ਬਤੀਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੋਲੀਆ ਐਮ. ਐਲ. ਏ.

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਛੋਟਾ ਘੋਲੀਆ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ੧੮੯੪ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ। ਆਪ ਗ੍ਰੀਬ ਕਿਸਾਨ ਘਰਾਣੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਮੰਦਵਾੜਾ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈ। ਬਾਬਾ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਤੰਗੀਆਂ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋਕੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਬਣਾ ਲਿਆ। ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਮਾਰਚ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਆਪ ਚੀਨ ਚਲੇ ਗਏ। ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਆਪ ਸ਼ੰਘਾਈ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਡਿਨਚਨ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਰਹੇ।

ਜਪਾਨ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਇ ਆਪ ਮਸਕਾਲੀ ਦਾ ਪਾਸ ਪੋਰਟ ਬਣਾ ਕੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇ। ਕੋਬੇ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਰਹੇ। ਬੋਕੋਹਾਮਾ ਤੇ ਪਨਾਮਾ ਵਿਚ ਭੀ ਕੁਝ ਦਿਨ ਠਹਿਰੇ। ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਘਾਲੀ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਘਾਲੀ, ਦਲੇਲ ਸਿੰਘ ਘਾਲੀ, ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਖੋਸੇ, ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਮਾਹਲਾ ਆਦਿ ਸਜਨ ਸਨ। ਗੁਆਟੀਮਾਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਮੈਕਸੀਕੋ ਜਾਣ ਲਗੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਫੜੇ ਗਏ ਤੇ ਵਾਪਸ ਲਿਆਕੇ ਗੁਹਾਟੀਮਾਲਾ ਹੀ ਛੱਡੇ ਗਏ। ਇਕ ਸਾਲ ਕੋਬੇ ਵਿਚ ਰਹੇ ਇਥੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੇਰੂ ਦਾ ਪਾਸ ਪੋਰਟ ਬਣਾਇਆ। ਬਲੀਵੀਆ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਇ ਆਪ ਅਰਜਨ ਟਾਈਨ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ।

ਇਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਰੇਲਵੇ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਗੰਨੇ ਦੀਆਂ ਮਿਲਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹੇਸਰੀ ਤੇ ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਰੇਲਵੇ ਵਿਚ ਇਕਠੇ ਨੌਕਰ ਹੋਇ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ੧੯੨੮ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਿਲੇ ਜੋ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਈ ਡਾਲੇ ਦਿਤੇ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਬਿਲਗਾ ਭੀ ਇਥੇ ਮਿਲੇ। ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਜਦ ਥਰਡ ਇੰਟਰ ਨੈਸ਼ਨਲ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ ਤਦ ਬਾਬਾ ਰਤਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਥਾਂ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਬਣਾਂਕੇ ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਆ ਕੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਜਥੇ ਬੰਦ ਕੀਤਾ। ਅਰਜਨ ਟਾਈਨ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ੬੦੦ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਸਨ ਜੋ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਚੰਦਾ ਦੇ ਕੇ ਪਾਰਟੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਦੇ ਕਹਿਣ ਪਰ ਬਾਬਾ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਬਣਨਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਆਪ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਦੇ ਔਹਦੇ ਪਰ ਰਹੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਰੁਪਇਆ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਭੇਜਿਆ।

ਆਪ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਕੇਂਦਰੀ ਕਮੇਟੀ ਮਾਸਕੋ ਵਿਚ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਲੈਣ ਲਈ ਆਦਮੀ ਭੇਜਦੀ ਸੀ। ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਪਰ ਬਾਬਾ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਮਾਸਕੋ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ।

੧੯੩੪ ਵਿਚ ਆਪ ਇਕ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਤਖਾਣਵਧ, ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਮਾਹਲਾ ਤੇ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਬੁਡਾਲਾ ਆਦਿ ਸਨ, ਮਾਸਕੋ ਪੁਜ ਗਏ। ਉਥੇ ਰੂਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਇੰਟਰ ਨੈਸ਼ਨਲ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਸਕੂਲ ਖੋਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅੱਡ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਸਾਥੀ ਭੀ ਉਥੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹੇ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਭੀ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪਰ ਹੀ ਖਰਚ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਘੋਲੀਆ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿਚ ਚੰਗੇ ਨੰਬਰ ਲੈ ਕੇ ਪਾਸ ਹੋਇ।

ਇਥੋਂ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ੨ ਦੇਸ਼ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੈਨੇਵਾ ਤੇ ਫਰਾਂਸ ਆਦਿਕ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਇ ਆਏ। ਜਨੇਵਾ ਤੋਂ ਆਪ ਜਹਾਜ਼ ਪਰ ਚੜ੍ਹੇ ਤੇ ਬੰਬਈ ਆ ਕੇ ਉਤਰੇ। ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਉਤਰਦੇ ਹੀ ਆਪ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ ਗਈ ਤੇ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਮਗਰ ਲਗ ਗਈ। ਆਪ ਪਿੰਡ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਚਾਰ ਸਾਲ ਤੋਂ ਆਪ ਦਾ ਕੋਈ ਖਤ ਪੱਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਘਰ ਦੇ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਆਪ ਰੂਸ ਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਣ ਕਰਕੇ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਘਰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਖਤਪੱਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਜਦ ਆਪ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਘਰ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਜੇ ਆਪ ਨੇ ਰੱਜਕੇ ਗਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪੁਲਸ ਆ ਗਈ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਲਹੌਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਲੈ ਗਈ। ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਖਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਪੁਛਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰੂਸ ਵਿਚ ਕੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕੌਣ ਕੌਣ ਸਨ? ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਖਿੜੇ ਮਥੇ ਸਹਾਰੀਆਂ ਤੇ ਕੋਈ ਭੇਦ ਨਾ ਦਸਿਆ। ੨ ਮਹੀਨੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਆਪ ਕਿਸਾਨ ਸਭਾ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ੧੯੩੭ ਵਿਚ ਦੋਧਰ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਕਿਸਾਨ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਹੋਈ। ਸਾਥੀ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਵਿਚ ਧੜੱਲੇ-ਦਾਰ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਾਲ ਆਪ ਕਾਂਗਰਸ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਕੇ ਤਿਰੀਪੁਰਾ ਕਾਂਗਰਸ ਸਮਾਗਮ ਦੇ ਡੈਲੀਗੇਟ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਤਿਰੀਪੁਰਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਨੇ ਨੇਤਾ ਜੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦ੍ਰ ਬੋਸ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿਤਾ। ਕਾਰਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਸਾਰੇ ਡੈਲੀਗੇਟ ਅਗੇ ਵਧੂ ਖਿਆਲਾ ਦੇ ਗਏ ਸਨ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਨੇਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਬੇਇਨਸਾਫੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਾਗਰਸ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਆਪ ਨੇ ਮੁਜ਼ਾਰਾ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਾਥੀ ਵਧਾਵਾ ਰਾਮ ਜੈਸੇ ਵਰਕਰ ਅੱਗੇ ਲਿਆਂਦੇ । ਇਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਜ਼ਿਲਾ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ । ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਪਰ ਜਦ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਅੰਡਰ ਗਰਾਊਂਡ ਰਹਿਕ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ੧੯੪੮ ਵਿਚ ਆਪ ਫੜੇ ਗਏ ਤੇ ਅੰਬਾਲਾ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਰਹੇ । ਜਦ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਨੇ ਲਾਲ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਬੰਨ੍ਹੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਾਥੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਲਾਲ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ । ੧੯੪੮ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ੧੯੫੦ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਤੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਪਿੰਡ ਜੂਹ ਬੰਦ ਰਖੇ ਗਏ । ੧੯੫੨ ਦੀਆਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਜਨਰਲ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਜ਼ਿਲਾ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਇਕ ਦਰਜਨ ਹੋਰ ਉਮੀਦਵਾਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਾਂਝੇ ਫਰੰਟ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ੨੨ ਸੌ ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ ।

ਬਾਬਾ ਗੇਂਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੌਧਰ —ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਦੌਧਰ ਵਿਚ ਸ: ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ੧੮੮੭ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ । ਜਦ ਆਪ ਜਵਾਨ ਹੋਇ ਤਾਂ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਮਲਾਇਆ ਚਲੇ ਗਏ । ਇਥੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਮੇਲ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਹਇਆ । ਸ: ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਥਾਨੇਦਾਰ ਦੌਧਰ ਪਾਸ ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਅਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਨਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ । ਪਹਿਲੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਸ: ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਮਲਾਇਆ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਦਿਤੇ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਾ ਗੇਂਦਾ ਸਿੰਘ ਅਦਿਕ ਕਈ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਥੋਹੜਾ ਚਿਰ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਰਖਕੇ ਛਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਆ ਗਏ ਤੇ ਫਿਰ ਕਲਕਤੇ ਚਲੇ ਗਏ । ਇਥੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਲੀਡਰ ਬਾਬਾ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮਿਲਿਆ ਜੋ ਦੂਜੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਹਿਟਲਰ ਨੇ ਨਾਜ਼ੀਆ ਪਾਸੋਂ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਇਸ ਦਾ ਰੂਸ ਦੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਸਬੰਧ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਮੋਢੀ ਸੀ । ਇਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਗੇਂਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜੱਥੇ ਬੰਦੀਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਤੇ ਪ੍ਰਿੰਸ ਆਫ ਵੇਲਜ਼ ਦੇ ੧੯੨੧ ਦੇ ਦੌਰੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਕਲਕਤੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਡੀ ਹੜਤਾਲ ਕਰਵਾਈ । ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਚੀਫ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ।

੧੯੨੭ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਕਿਰਤੀ ਦਲ ਬੰਗਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਕ ਅਖਬਾਰ ਕਢਿਆ । ਜੋ ਕਿਰਤੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸੀ । ਆਪ ਕਿਰਤੀ ਦਲ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਸਕਤ੍ਰ ਸਨ । ਆਪ ਨੂੰ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿਚ ਕਈ ਵੇਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ੧੯੩੦ ਵਿਚ ਆਪ ਪੰ: ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਇ ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਕੈਦ ਰਹੇ । ਐਂਟੀ ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਪ ਖਾਸ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ । ਤੇ ਮਿ: ਜੀ ਐਮ ਸੇਨ ਗੁਪਤਾ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਨ । ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟਕੇ ਆਪ ਰਿਹਾ ਹੋਏ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਭੇਜ ਦਿਤੇ ਗਏ । ਪੁਲਸ ਦਾ ਇੱਕ ਖਾਸ ਸਿਪਾਹੀ ਆਪ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਲਈ ਮੁਕਰਰ ਸੀ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਚੜ੍ਹਿੱਕ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਇ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਕੇ ਆਪ ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਖਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ।

੧੯੪੧ ਵਿਚ ਆਪ ਪੰਜਾਬ ਕਿਸਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ ਤੇ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਣਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਕਿਸਾਨ ਸਭਾ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਇਜਲਾਸ ਹੋਇਆ । ਆਪ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ । ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਹਾਇਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਆਪ ਵਡੇ ਸਹਾਇਕ ਸਨ ਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਆਦਿ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰਾਂ ਲਈ ਕਾਫੀ ਸਹਾਇਤਾ ਇਕਠੀ ਕਰਕੇ ਲਿਆਉਂਦੇ ਰਹੇ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਭੀ ਆਪ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸਰ ਗਰਮ ਮੈਂਬਰ ਹਨ ਤੇ ਲੋਕ ਲਹਿਰ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਮੁਕਦਮਾ ਪਦਰੀ

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਉਕਤ ਮੁਕਦਮੇਂ ਵਿਚ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ

ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ	ਸਜ਼ਾ
ਸ. ਖੇਮ ਸਿੰਘ	ਸ. ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ	ਸੁਰ ਸਿੰਘ	ਲਾਹੌਰ	ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ
ਸ. ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਸ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ	ਪਦਰੀ ਕਲਾਂ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	,,

ਜਗਤ ਪੁਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ

ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸ: ਚੰਵਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਚੀਤਾ ਗਿਆ ।

ਪੰਜਵਾਂ ਮੁਕਦਮਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਮੰਡੀ ਰਿਆਸਤ

ਮੀਆਂ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਭੀਕਮ ਸਿਧੂ ਸੀ । ਪਿੰਡ ਸੈਨੀ ਮੋਰੀ ਮੰਡੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋ ਹੋਰ ਸਜਣ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ । ਇਹਨਾਂ ਪਰ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁਕਦਮਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਮੰਡੀ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ । ਸਭ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ । ਮੀਆਂ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਮੰਡੀ ਵਾਲੀ ਰਾਣੀ ਦੇ ਭਰਾ ਸਨ । ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕੀਤੇ ਗਏ । ਮੀਆਂ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭੇਜੇ ਗਏ । ਇਥੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਦਾ ਬੇੜੀ ਲਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ । ਕਿਉਂਕਿ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖਤਰਨਾਕ ਲਿਖਿਆ ਸੀ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਦੀ ਉਮਰ ੬੨ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ । ਆਪ ਬੜੇ ਕੱਦਵਰ ਜਵਾਨ ਰਾਜਪੂਤ ਸੂਰਬੀਰ ਸਨ । ਬੜੀ ਧੀਰਜ ਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰਦੇ ਰਹੇ । ੧੯੧੮ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਵਡੀ ਮਾਤਾ (ਚੀਚਕ) ਨਿਕਲ ਆਈ ਤੇ ਉਸੇ ਬੀਮਾਰੀ ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਚਲਾਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ	ਸਜ਼ਾ
ਸ੍ਰੀ ਜਵਾਹਰ	ਜਿੰਦੂ	ਬਰਸੂ	ਮੰਡੀ ਰਿਆਸਤ	ਪੰਜ ਸਾਲ ਸਖਤ ਕੈਦ
,, ਬਦਰੀ	ਮੀਆਂ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ	ਸੈਨਾ ਮੋਰੀ	,,	੧੮ ਮਹੀਨੇ ਸਖਤ ਕੈਦ ਜੈ: ਜ਼ਬਤ
,, ਲੰਧੂ	ਟਿਕੂ	ਨਾਗਰ	,,	੧੪ ਸਾਲ ਸਖਤ ਕੈਦ ਜੈ: ਜ਼ਬਤ
,, ਸਿਧੂ	ਫਕੀਰ	ਬਰਸੂ	,,	ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਸਖਤ ਕੈਦ ਜੈ; ਜ਼ਬਤ
,, ਸਿਧੂ	ਪੀਰ ਸਹਾਇ	ਬਰਸੂ	,,	ਉਮਰ ਕੈਦ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ,,
,, ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ		ਬੜੈਚ	ਲੁਧਿਆਣਾ	ਫਾਂਸੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਚੁੱਘਾ

ਅਣਖ ਲਈ ਜੋ ਜੀਵੰਦੇ ਉਹ ਨੇ ਸਦਾ ਅਮੀਰ,
ਬਾਝ ਅਣਖ ਤੋਂ ਜੀਵਣਾ ਦੌਲਤ ਮੰਦ ਦਿਲਗੀਰ।

ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੁਘਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਸ਼ੰਘਾਈ ਤੋਂ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਥੇ ਆਪ ੩੨ ਸਾਲ ਰਹੇ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਧਨੀ ਸਨ। ਆਪ ਗਰੀਬਾਂ ਤੇ ਯਤੀਮਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਸੰਤ ਜੀ ਕਹਿ ਕੇ ਸਤਕਾਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਬੜੇ ਅਭਿਆਸੀ ਸਨ ਅਤੇ ਸਦਾ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ:–

ਪਉੜੀ

ਜਾ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਵਲ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਆ ਮੁਹਛੰਦਾ।
ਤਧ ਸਭ ਕਿਛ ਮੈਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਜਾ ਤੇਰਾ ਬੰਦਾ।
ਲਖਮੀ ਤੋਟ ਨਾ ਆਵਈ ਖਾਇ ਖਰਚ ਰਹੰਦਾ।
ਲਖ ਚਉਰਾਸੀਹ ਮੇਦਨੀ ਸਭ ਸੇਵ ਕਰੰਦਾ।
ਇਹ ਵੈਰੀ ਮਿਤਰ ਸਭ ਕੀਤਿਆ ਨਹਿ ਮੰਗਹਿ ਮੰਦਾ।
ਲੇਖਾ ਕੋਇ ਨਾ ਪੁਛਈ ਜਾ ਹਰ ਬਖਸੰਦਾ।
ਅਨੰਦ ਭਇਆ ਸੁਖ ਪਾਇਆ ਮਿਲ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦਾ।
ਸਭੇ ਕਾਜ ਸਵਾਰਿਐ ਜਾ ਤੁਧ ਭਾਵੰਦਾ।
(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੫)

ਏਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਆਪ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਤੇ ਕੈਦ ਹੋਣ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪਾਠ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ੨੫ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਆਏ ਤੇ ੨੯ ਅਪਰੈਲ ੧੯੧੫ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋਏ ਤੇ ੧੩ ਸਤੰਬਰ ੧੯੧੫ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਮੁਕਦਮਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਉਮਰ ਕੈਦ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਗਈ। ਕੈਦ ਹੋਣ ਸਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਭੇਜੇ ਗਏ, ਉਥੋਂ ਫਿਰ ਮਦਰਾਸ ਹਾਤੇ ਤੇ ਸੀ ਪੀ. ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਖੇ ਗਏ। ੨੮ ਨਵੰਬਰ ੧੯੩੦ ਈ: ਨੂੰ ਆਪ ਮੁਲਤਾਨ ਸੰਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਦ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਉਮਰ ੮੦ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਬਿਰਧ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਦੰਦ ਝੜ ਗਏ ਸਨ, ਫੇਰ ਭੀ ਆਪ ਜੀ ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸਖਤ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਤੇ ਤੁਰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਤਕੜੇ ਸਨ। ਆਪ ਇਕ ਦਫ਼ਾ ਦਾਸ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਗੋਬਿੰਦ ਸਰ, ਸੋਢੀਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਮਿਲਣ ਆਏ। ਆਪ ਜੀ ਜੂਹ ਬੰਦੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਪੁਲੀਸ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਪੈਦਲ ਚਲੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਨਾ ਮਿਲਣ ਦਿਤਾ। ੧੪ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੩੨ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਰਮੰਦਰ ਦਾ ਬਨਿਆਦੀ ਪਥਰ ਰਖਣ ਸਮੇਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਆਪ ਜੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਮੋਗੇ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਲੋਹਗੜ ਦੀਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੀਅਤ ਕੀਤੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਸ ਆਜ਼ਾਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਲਖਾਂ ਰੁਪਿਆ ਤੇ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ ਉਹ ਅਖੀਂ ਨਾ ਵੇਖ ਸਕੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੁਝ ਚਿਰ ਬੀਮਾਰ ਰਹਿ ਕੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬੜਾ ਸਾਦਾ ਤੇ ਹਰਇਕ ਦਾ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਅਰਥੀ ਨਾਲ ਮੋਗਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਹਰ ਇਕ ਕੌਮ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਈ ਤੇ ਪੂਰਨ ਹੜਤਾਲ ਹੋਈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬੜੀ ਕੀਮਤੀ ਸੀ ਜਿਥੇ ਆਪ ਦ੍ਰਿੜ ਤੋਂ ਦ੍ਰਿੜ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਰਹੇ ਓਥੇ ਅ ਪ ਬੰਦਗੀ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਧਾਰਮਿਕ ਨਿਸਚੇ ਅੰਦਰ ਭੀ ਇਕ ਨਮੂਨਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੇਹੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪੁੰਜ ਤੇ ਪਵਿਤਰ ਸੁਭਾ ਸਜਣਾਂ ਪੁਰ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਮਾਣ ਕਰਨਗੀਆਂ।

ਆਪ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਆਏ ਪ੍ਰਸਿਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਲੀਡਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਦੇਸ ਆ ਕੇ ਗਦਰ ਲਈ ਜਥੇਬੰਦੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਦੂਰ ਦੂਰ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ, ਮੰਡੀ ਸਕੇਤ ਆਦਿ ਥਾਵੀਂ ਫਿਰ ਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਮੰਡੀ ਦੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕਿਲੇ ਪਰ ਕਾਇਮ ਹੋ ਕੇ ਗਦਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਏਧਰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲੈਣ ਆਏ ਹੀ ਕਮਾਲਪੁਰੇ ਦੇ ਪਾਸ ੧੯ ਅਪਰੈਲ ੧੯੧੫ ਨੂੰ ਫੜੇ ਗਏ। ਆਪ ਪਰ ਵਡੇ ਵਡੇ ਲੋਕ ਵੀ ਇਤਬਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਬਦੋਵਾਲ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਡਾਕੇ ਨਾ ਮਾਰੋ, ਰੁਪਏ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਮੈਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਭਦੌੜ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਰੁਪਏ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਾਂਗੇ। ਆਪ ੩੨ ਸਾਲ ਸਿਘਾਈ ਰਹੇ ਤੇ ਫੇਰ ਅਮਰੀਕਾ ਗਏ, ਉਥੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਆਏ। ਆਪ ਨੂੰ ਜੱਜਾਂ ਨੇ ਖ਼ਾਸ ਗਦਰ ਲੀਡਰ ਤੇ ਖਤਰਨਾਕ ਗਦਰੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੂਹੜਚੱਕ

ਪ੍ਰਸਿਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਬਾਬਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜ ਚੱਕ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਆਪ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਪਰ ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਗਰਾਉਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਨੇ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਇਹ ਮਿਆਰ ਕਾਫੀ ਉਚਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਤਿੰਨ ਭਰਾ ਹੋਰ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ੧੯੦੮ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਚੰਗਾ ਧਨ ਕਮਾਇਆ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਉਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪ ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਆ ਗਏ। ਆਪਣਾ ਘਰ ਨਵਾਂ ਬਣਾਇਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਆਏ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦਾ ਦਿਲ ਗੁਲਾਮ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਨਾਂਹ ਲਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕ ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਭੀ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਝਟ ਪਟ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਇਸ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਹੋਰ ਭੀ ਮੁਹਾਰਤ ਹੋ ਗਈ। ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਲੋਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਾਸੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਨਿਰਾਦਰ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਵੇਖੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਅਨਭਵ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਬ੍ਰਤਾਨਵੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹਿੰਦੀ ਮਾਣ ਨਾਲ ਛਾਤੀ ਚੋੜੀ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਤੁਰ ਸਕਦੇ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਹਿੰਦੁਸ-ਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਠੋਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਨਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਧਰ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਾਲੇ ਗੋਰੇ ਦਾ ਵਖੇਵਾਂ ਖਤਰਨਾਕ ਸੂਰਤ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਚੁਕਿਆ ਸੀ।

ਗੋਰੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਭਾਰਤੀਆਂ ਪਟ ਕਈ ਬਹਾਨਿਆਂ ਨਾਲ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਚੀਜ਼ ਨੇ ਬਾਬਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦੀ ਜਵਾਲਾ ਭੜਕ ਉਠੀ ਅਤੇ ਰੋਸ ਦੀ ਇਕ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਬਾਬਾ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੁਘਾ, ਬਾਬਾ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਭਕਨਾ ਆਦਿਕ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੋਈ ਐਸੀ ਰਾਜਸੀ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ ਜੋ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਜਦੋ ਜ਼ਹਿਦ ਕਰੇ। ਅਮਰੀਕਨਾਂ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ? ਇਹ ਉਦਾਹਰਣ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰਖੀ ਅਤੇ ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਕੱਢਿਆ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ, ਉਰਦੂ, ਹਿੰਦੀ, ਗੁਜਰਾਤੀ, ਬੰਗਾਲੀ ਆਦਿਕ ਕਈ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਛਪਦਾ ਸੀ। ਜਿੰਨਾਂ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ ਬਾਬਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚੋਣਵੇਂ ਆਗੂ ਸਨ।

ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਲੋਕਾਂ, ਖਾਸ ਕਰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਨਸਲੀ ਭਿੰਨਭੇਦ ਦਾ ਤੁਫਾਨ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਤਾਕਤ ਸੀ। ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਗੁਲਾਮ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਖਿਚੋ ਤਾਣ ਵਿਚ ਕਿਤਨੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਬਕਰੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਇਹ ਬਹੁਤ ਲੰਬੀ ਤੇ ਦੁਖ ਭਰੀ ਵਿਥਿਆ ਹੈ। ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰਖਣਵਾਲੇ ਗਦਰੀ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਬਾ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਠੱਠੀਆਂ, ਬਾਬਾ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਭਕਨਾ, ਬਾਬਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਚੂਹੜ ਚੱਕ, ਮਿ: ਅਬਦੁਲਾ ਜਗਰਾਓਂ, ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਚੁਘਾ, ਬਾਬਾ ਚੂਹੜ ਸਿੰਘ ਲੀਲ, ਬਾਬਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਮ ਖਾਸ ਤੌਰ ਪਰ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹਨ।

ਲਾਲਾ ਹਰ ਦਿਆਲ ਐਮ. ਏ. ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਵਜ਼ੀਫੇ ਪਰ ਲੰਡਨ ਪੜ੍ਹਨ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਉਥੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੀ ਨਸਲ ਤੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਨਫਰਤ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਪੜਾਈ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਛਡ ਕੇ ਲੰਡਨ ਤੋਂ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਹ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਵਿਚ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ ਬਣੇ। ਓਹਨਾਂ ਨੇ ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਨੂੰ ਐਡਿਟ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ੁਮਾ ਲਿਆ। ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ੧੯੧੩ ਵਿਚ ਰਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋਇ ਸਾਰੇ ਸਜਨਾ ਨੇ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨਸਾਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਕਿਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਦਿੱਲ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਐਸੀ ਅਮਿੱਟ-ਲਗਨ ਲਗ ਗਈ ਕਿ ਅੰਤਮ ਸਵਾਸ ਤਕ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

੧੯੧੪ ਵਿਚ ਜਦ ਪਹਿਲੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਬਗਾਵਤ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਤਾਕਤਾ ਪਾਸੋਂ ਮੱਦਦ ਲੈਣ ਦੇ ਭੀ ਯਤਨ ਆਰੰਭ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਤੇ ਗਦਰ ਦੀ ਗੂੰਜ ਆਦਿ ਜੋਸ਼ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਛਾਪਕੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਪਾਸ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਇਥੇ ਇਹ ਦਸਣਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਜਦੋ ਜਿਹਦ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਅਸਾਸਾ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਘੂਕ ਸੁਤੇ ਪਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਲੂਣ ਕੇ ਜਗਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰੀ ਲੈਣ ਦੇ ਅਰਥ ਸਨ ਮੌਤ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਬ੍ਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣਾ ਪਹਾੜ ਨਾਲ ਮਥਾ ਲਾਉਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ ਪਰ ਧੰਨ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਤਨੀ ਵਡੀ ਤਾਕਤ ਦੀਆਂ ਜੜਾ ਪੁਟਕੇ ਖਾਰੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਸੁਟਣ ਦਾ ਬੀੜਾ ਉਠਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਨਾ ਕੀਤਾ।

ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਜੀ ਭੀ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਚਲ ਪਏ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ, ਜਾਪਾਨ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਗਦਰ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਸਫਰ ਵਿਚ ਗਦਰੀ ਸੂਰਬੀਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦੀ ਧੁਨ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਮਗਨ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚੇਹਰਿਆਂ ਤੋਂ ਅਨੋਖੀ ਭਾ ਟਪਕਦੀ ਸੀ। ਸਚ ਹੈ ਜਦ ਮਨੁਖ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਧੁਨ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇਨਸਾਨੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਤੋਂ ਉਚਾ ਉਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸੁਰਤੀ ਬਹੁਤ ਉਚੇ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿਚ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲਾਉਣ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਆਪਣੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਜਵਾਨੀਆਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਦੇਵੀ ਪਰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਉਹ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋਈਆਂ ਅਖਾਂ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੋਹ ਲੈਂਦੀਆਂ ਸਨ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਦੀ ਸਰਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਕਦਮ ਰਖਦੇ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਹਾਲਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ,

"ਸਯਾਦ ਨੇ ਜਬ ਆਗ ਦੀ ਆਸ਼ਿਆਨੇ ਕੋ,
ਮਿਰੇ ਤਕੀਆ ਜਿਨ ਪਤੋਂ ਪਿ ਥਾ ਵੁਹੀ ਹਵਾ ਦੇਨੇ ਲਗੇ।"

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਬਾਬੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋਇ ਉਹੀ ਲੋਕ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਦੇ ਪਿਆਸੇ ਬਣੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਡਾਕੂ ਤੇ ਲੁਟੇਰੇ ਕਹਿ ਕੇ ਬਦਨਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਜਦ ਜਹਾਜ਼ ਤੋਂ ਉਤਰੇ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਪਾਸੋਂ ਜਦ ਪੁਛ ਗਿਛ ਹੋਣ ਲਗ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਟੁਟੀ ਫੁਟੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸਿਧੇ ਸਾਦੇ ਉਤਰ ਦਿਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸਾਧਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਲਿਬਾਸ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸਾਦਾ ਸੀ। ਆਪ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਆਪ ਅਨਪੜ੍ਹ ਹੀ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਕੇ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਜੋ ਮੁਖਬਰ ਵੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਰਾ ਭੇਦ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਭੀ ਪਿੰਡ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਣਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਰਾਜ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਤਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਸੀਲੇ ਇਤਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਨ ਕਿ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਕੋਈ ਗਲ ਬਾਤ ਰਖਣੀ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਸੀ। ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਅਤੇ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਖਬਰਾਂ ਦਿਤੀਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਨ ਕਿ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਤਾਕਤਾਂ ਨਾਲ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਬਰਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰੇ ਅਤੇ ਗੁਪਤ ਰਹਿਕੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿਚ ਜੁੱਟੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਬਾਹਰੋਂ ਜੋ ਭੀ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਯਾ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਾਂ ਪੁਛ ਗਿਛ ਕਰਕੇ ਛਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਦਾ ਜਰਮਨੀ ਜੈਸੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨਾਲ ਵਾਹ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਗਾਵਤ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਚੌਕੰਨਾ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਭੀ ਰਗੜੇ ਗਏ। ਜਿਨਾਂ ਦਾ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ।

ਗਦਰ ਕਰਨ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸਰਦਾਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਤਿਆਰੀਆਂ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ। ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਗੁਪਤ ਰਹਿ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਪਿੰਡ ਕਮਾਲ ਪੁਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੇ ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੁਘਾ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਕੜੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਲਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਧਕਾ ਦੇ ਕੇ ਡੇਗ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਖਿਚਾ ਖਿਚੀ ਵਿਚ ਦੋਨੋਂ ਫੜੇ ਗਏ।

ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਲਾਹੌਰ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਲਿਆਕੇ ਇੰਨਾ ਪਾਸੋਂ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਸਬੰਧੀ ਪੂਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਜਾਨਣ ਲਈ ਬਿਆਨ ਲੈਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਜਿਨਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਫਸਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਬਿਆਨ ਕਿਵੇਂ ਦੇ ਸਕਦੇ ਸਨ ?

ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਛਾਉਣੀਆਂ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਭੀ ਗਦਰ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ੨੧ ਫ਼ਰਵਰੀ ੧੯੧੫ ਦਾ ਦਿਨ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਬਹੁਤ ਥੋਹੜੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਦੇਸੀ ਫੌਜਾਂ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਾਭਾ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਜੇ ਇਸ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭੇਦ ਨਾ ਮਿਲਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਥੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀ ਗਿਣਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੁਕਦਮਿਆਂ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਹੀ ਮੁਲਜ਼ਮ ਬਣਾਏ ਗਏ।

ਪਹਿਲੇ ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਬਾਬਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਬ੍ਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਤਖਤਾ ਉਲਟਾਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਫ਼ਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਇਹ ਸਜ਼ਾ ਉਮਰ ਕੈਦ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਗਈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਅਪੀਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜਦ ਆਪ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਫਾਂਸੀ ਤੋਂ ਉਮਰ ਕੈਦ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁਖ ਹੋਇਆ। ਅਫਸੋਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਕਈ ਦਿਨ ਰੋਟੀ ਨਾ ਖਾਧੀ। ਜਦ ਕਾਰਣ ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਜੋ ਪ੍ਰਤੱਗਿਆ ਮੈਂ ਗਦਰ ਪਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਹ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਮੇਰਾ ਤਨ,ਮਨ,ਧਨ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਪਰੰਤੂ ਕਿਤਨੇ ਦੁਖ ਦੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਸਾਥੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਜੈਸੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਤਾਂ ਫਾਂਸੀ ਪਰ ਲਟਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰੋਂ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਦਾ ਕਰਜ਼ ਲਾਹ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਇਸ ਅਫਸੋਸ ਵਿਚ ਘੁਲ ਘੁਲ ਕੇ ਬਤੀਤ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਪਿਛੇ ਕਿਉਂ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿਤਨਾ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫਾਂਸੀ ਪਰ ਲਟਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਮੈਥੋਂ ਪਿਛੋਂ ਲਟਕਾਏ ਜਾਂਦੇ ਤਾਕਿ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਤੱਗਿਆ ਭੀ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਜੇਹਲ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ। ਆਪ ੨੯ ਅਪਰੈਲ ੧੯੧੫ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ ਤੇ ੧੩ ਸਤੰਬਰ ੧੯੧੫ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਖਤ ਜੇਹਲਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੀਰਤਾ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਜੇਹਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਝਲੀਆਂ ਅਤੇ ਜੇਹਲਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ "ਜੇਹਲ ਚਿੱਠੀਆਂ" ਨਾਮ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਜੇਹਲਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਜੋ ਨਕਸ਼ਾ ਖਿਚਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਰੋਂਗਟੇ ਖੜੇ ਹੋਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਡੰਡਾ ਬੇੜੀਆਂ ਤੇ ਖੜੀਆਂ ਹਥਕੜੀਆਂ ਲਗਾਉਣੀਆਂ, ਬੈਂਤਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ, ਪਿੰਜਰਿਆਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰਖਣਾ, ਭੁਖ ਹੜਤਾਲਾਂ ਤੇ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਹੜਤਾਲਾਂ ਆਦਿਕ ਜੇਹਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਝਲਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਦੀ ਸੇਹਤ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਈ। ਆਪ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਾਇਮੀ ਕਬਜ਼ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਲੱਗ ਗਈ।

੭ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੯ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੀਆਂ ਵਾਲੀ ਜੇਹਲ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਕੇਸ ਸਫੈਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਭੀ ਆਪ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਘਰ ਨਹੀਂ ਬੈਠੇ। ਸਗੋਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਲਗੇ ਰਹੇ।

ਧੀਰੇ ਧੀਰੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਭੀ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ੧੯੧੪-੧੫ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਬਾਬੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸਨ। ਜੇਹਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇੰਨਕਲਾਬ ਲਿਆਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਰੂਸ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ੧੯੧੭ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਜ਼ਾਰਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਖੂਨੀ ਪੰਜੇ ਵਿਚੋਂ ਕਢਕੇ ਨਵੀਂ ਉਸਾਰੀ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਰੂਸੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਉਦਾਹਰਣ ਰਖਿਆ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਲੈ ਕੇ ਸਾਰੇ ਗੁਲਾਮ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਤਾ ਆ ਗਈ। ਹੁਣ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੋ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਗਈ ਸੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਲੋਕ ਜ਼ਮਹੂਰੀਅਤਾ ਉਨਤੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ ਰਫਤਾਰ ਨਾਲ ਦੌੜੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਗੁਲਾਮ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਜੰਨਤਾ ਦਾ ਖੂਨ ਬੜੀ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਵਹਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਬਾਬਿਆਂ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਪਠਨ ਪਾਠਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਕਢਿਆ ਕਿ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜੱਥੇ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਹ ਇੰਨਕਲਾਬ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੁਟ ਖਸੁਟ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

੧੯੩੬ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਿਸਾਨ ਸਭਾ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਦਿਨ ਤੋਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਕਿਸਾਨ ਏਕਤਾ ਦਾ ਸਹੀ ਅਰਥ ਵਿਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਣਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਬਾਬਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਿ: ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਕਿਸਾਨ ਸਭਾ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇ ਬੰਦ ਕਰਨਾਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਸੂਬਾ ਕਿਸਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਐਕਟਿੰਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਕਿਸਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ।

੧੯੩੭ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸੂਬਜਾਤੀ ਖ਼ੁਦਮੁਖਤਾਰੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਸ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅਸੈਂਬਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾ ਹੋਈਆਂ। ਬਾਬਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਵਿਚੋਂ ਅਸ਼ੈਂਬਲੀ ਲਈ ਖੜੇ ਹੋਇ। ਆਪਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਪਈ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣ ਗਏ।

ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਆਪ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਅੰਦੋਲਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਹੋਰ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਮੈਂਬਰ ਭੀ ਸਨ। ਸ੍ਰ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਸ੍ਰ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਭੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਧੜੱਲੇ ਦਾਰ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਬਾਬਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਬੋਲਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਗ਼ੁਬ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਸੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਹਨ। ੧੯੩੮ ਵਿਚ ਥਾਨਾ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ ਤੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਵਿਚ ਫਸਲਾਂ ਗੜਿਆਂ ਨਾਲ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਆਪਨੇ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਕਿਸਾਨਾ ਦੀ ਹਾਲਤ ਪਰ ਬੜੀਆਂ ਦਰਦ ਭਰੀਆਂ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਆਪਨੇ ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾਂ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਛੋਟ ਕਕਨੀ ਪਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਨ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਘੱਟ ਮਿਲਦਾ ਵੇਖਕੇ ਕੋਕਰੀ ਰਾਜ ਬਾਹਾ ਕਢਣ ਵਾਸਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸਰਲਤਾ ਮਿਲੀ।

ਉਧਰ ਤਾਂ ਕਿਸਾਨ ਮੰਦਵਾੜੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਗਹਿਣੇ ਰਖਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਧਰ ਓਡ (ਇਕ ਖਾਨਾ ਬਦੇਸ਼ ਕੌਮ) ਫਸਲਾਂ ਉਜਾੜ ਕੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਓਡ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ ਤੇ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਭੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਓਡਾਂ ਸਬੰਧੀ ਕੋਈ ਸੁਣਵਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਆਪਨੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਇਹ ਹਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਓਡਾਂ ਨੂੰ ਬੰਜਰ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇਕੇ ਆਬਾਦ ਕਰੇ ਇਸ ਨਾਲ ਦੋ ਸਵਾਲ਼ ਹਲ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਇਕ ਤਾਂ ਓਡ ਅਬਾਦ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਉਹ ਫਸਲਾਂ ਉਜਾੜਦੇ ਹਨ ਉਹ ਬਚ ਜਾਣਗੇ। ਇਹ ਤਜਵੀਜ਼ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਵਲ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿਤਾ।

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਪਰ ਤਾਜ਼ੀਰੀ ਚੌਕੀਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੋਝ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੁਲਸ ਵਾਲੇ ਪੇਂਡੂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਸੈਂ-ਬਲੀ ਵਿਚ ਚੌਂਕੀਆਂ ਉਠਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਗਲ ਕੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਆਪ ਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਅਸੈਂਬਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੋ ਕਿਸਾਨ ਅੰਦੋਲਨ ਚਲ ਰਹੇ ਸਨ ਬਾਬਾ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਸਨ। ਕਿਸਾਨ ਮੋਰਚਾ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਚਰਿਕ ਦੀ ਆਪ ਨੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ।

ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਪਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਵਡੀ ਤੋਂ ਵਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਭੀ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਘੋਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅਗੇ ਵਧੂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਭੀ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਕੇ ਲੜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਅਗੇ ਵਧੂ ਤੇ ਪਿਛੇ ਖਿਚੂ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਦੇ ਦੋ ਧੜੇ ਹੋ ਗਏ। ਅਗੇ ਵਧੂ ਧੜੇ ਨੇ ਅਪਣੇ ਧੜੇ ਦਾ ਨਾਮ ਕਾਂਗਰਸ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਰਖ ਲਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਈ ਸਾਲ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ ਅਤੇ ਅਗੇ ਵਧੂ ਧੜੇ ਦੀ ਪੁਰ ਜ਼ੋਰ ਹਮਾਇਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

੧੯੪੦ ਵਿਚ ਸਿਕੰਦਰ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨੇ ਡੀਫੈਂਸ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਐਕਟ ਦੀ ਆੜ ਲੈਕੇ ਅਗੇ ਵਧੂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਦੇਵਲੀ ਕੈਂਪ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਇਕਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਥੇ ਰਾਜਸੀ ਮਸਲਿਆਂ ਪਰ ਗਰਮਾ ਗਰਮ ਬਹਿਸ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਇਸ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਵਖਰੀ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਆਪ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਿਰਤੀ ਗਰੁਪ ਵਿਚ ਭੀ ਖਾਸ ਥਾਂ ਰਖਦੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਾਰਨਾਮਾ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਰਤੀ ਗਰੁਪ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿਤਾ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਚਿਠੀ ਭੇਜੀ ਗਈ ਉਸ ਪਰ ਆਪ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ ਤਕ ਆਪ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਏਕੇ ਲਈ ਘੋਲ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ।

੧੯੪੭ ਵਿਚ ਜਦ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਨੇ ਨਵੀਂ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾਈ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਾ ਜਾਣਿਆ। ਆਪ ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਆਪ ਤੋਂ ਪੁਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਜਦ ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਠੀਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲੋਂ ਟੁਟਣ ਦੀ ਗਲਤੀ ਕਦੇ ਭੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ੧੯੪੭ ਦੇ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਬਿਰਧ ਅਵਸਥਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਹੋ ਸਕਿਆ ਆਪ ਨੇ ਬਚੇ ਬੁਢੇ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕੀਤੀ।

੧੯੪੭ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਕੇ ਤਾਕਤ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਲੀਗ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਵਾਰੰਟ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਵਰਕਰਾਂ ਦੇ।

ਅੱਸੀ ਸਾਲ ਦੀ ਬਿਰਧ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਭੀ ੧੯੪੮ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਵਾਰੰਟ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਜਾਰੀ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰੰਟਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਪਤ ਰਹਿਕੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਦਾ ਅੰਦੋਲਨ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ। ਆਪ Under Ground (ਗੁਪਤ ਰਹਿਣ) ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਲੋਥ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਵਰਕਰਾਂ ਨੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਘਰ ਪੁਚਾ ਦਿਤੀ ਤੇ ਆਪ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਚੁਪ ਚੱਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਸ੍ਰ. ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ—ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਭਿਖੀ ਵਿੰਡ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸ: ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਫੇਦ ਪੋਸ਼ ਦੇ ਘਰ ਸੰਨ ੧੮੭੨ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ੨੦ ਸਾਲ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤੱਕ ਚੰਗੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹ ਲਈ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਰਸਾਲਾ ਨੰਬਰ ੨੧ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਸਬੰਧੀ ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਬੜੇ ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ ਸਜਨ ਸਨ। ਪੰਜ ਸਾਲ ਤੱਕ ਆਪ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕ ਵੇਖਣ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਆਪ ਨੇ ਨਾਮ ਕਟਵਾ ਲਿਆ ਤੇ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਪੁਜ ਕੇ ਪੁਲਸ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ।

ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਢਾਈ ਸਾਲ ਤੱਕ ਪੁਲਸ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ। ਇਥੋਂ ਆਪ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕੈਨਡਾ ਜਾਣ ਦਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਪੁਜ ਗਏ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਪਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਜੋ ਰੁਪਇਆ ਪੈਸਾ ਬੱਚੇਗਾ ! ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਵਿਦਯਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਇਆ ਕਰੇ। ਕੈਨੇਡਾ ਪੁਜ ਕੇ ਆਪਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਵੈਨਕੋਵਰ ਨਾਲ ਪੈ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਆਪ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਆਪ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਵੈਨਕੋਵਰ ਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਟੱਕਰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਭ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਕੇ ਹਾਡੂਰਾਸ ਦੇ ਟਾਪੂ ਵਿਚ ਵਸਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਕੇਨੇਡੀਅਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਪਰ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਦਬਾਉ ਪਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਹਾਡੂਰਾਸ ਜਾਣਾ ਮੰਨ ਲੈਣ ਪ੍ਰੰਤੂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡਾ ਇਕ ਡੈਪੁਟੇਸ਼ਨ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਵੇਗਾ ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਵਾਪਸ ਆਕੇ ਉਥੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਚਲੇ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਹਾਂਡੂਰਾਸ ਵਿਚ ਸੰਨ ੧੮੫੭ ਦੇ ਗਦਰ ਵੇਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਵਿਚਾਰੇ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਸਨ।

ਜਿਹੜਾ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਸਨ। ਇਸ ਡੈਪੁਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੇਂਬਰ ਸਨ ਜਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਹ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਡਾਲਰ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਕੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸਫਾਰਸ਼ ਕਰਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਆਕੇ ਅਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਰਕ ਵਿਚ ਧਕੇਲਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਾਈਨਿੰਗ ਕੰਪਨੀ ਬਨਾਉਣ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਬੜੇ ਉਤਸਾਹ ਨਾਲ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਭੀ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਨੇ ਬੜਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਜਹਾਜ਼ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਵੈਨਕੋਵਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਬਦਲੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਪੱਟ (ਚਾਰਟਰ) ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੇਠ ਰਹੀਮ ਦੇ ਨਾਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਕਿਰਾਏ ਦਾ ਰੁਪਇਆ ਭੀ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਹਿੰਦੀ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਹੀ ਅਦਾ ਕੀਤਾ।

ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਬਨਾਉਣ ਤੇ ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਭੀ ਭਾ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਗਲ ਕੀ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਪਬਲਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਹਰੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਲਾਈ ਦੇ ਹਰ ਕੰਮ ਵਿਚ ਜਾਨ ਜੋਖੋਂ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਭੀ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਇੰਨਾ ਖੂਬੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਆਪ ਇਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਮਹਿਕੱਮੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੰਡੇ ਵਾਂਗ ਚੁਭਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਮਿ: ਹਾਪਕਿਨਸਨ ਨੇ ਇਕ ਗਾਦਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਾਲਚ ਦੇਕੇ ਭਾ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਜਦ ਸੰਗਤ ਭਾਈ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਆਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤਾਂ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋ ਇਕ ਪਾਸੇ ਬੈਠਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪਰ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਕੇ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਭਾਈ ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਸ ਨੇ ਭਾਈ ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੀਨੇ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਕਈ ਗੋਲੀਆਂ ਕੱਢ ਦਿਤੀਆਂ।

ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਫੇਫੜਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਸਪਤਾਲ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਗੋਲੀਆਂ ਕੱਢੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਆਪ ਦੀ ਹਾਲਤ ਖਰਾਬ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਆਖੀਰ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਪਾਸ ਬੈਠੇ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ "ਮਨ ਦੀ ਚਾਹ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੌਮੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜੂਝ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦਾ' ਪਰ ਭਾਣਾ ਅਮਿੱਟ ਹੈ, ਅੱਜ ਇਸ ਬਿਸਤਰੇ ਪਰ ਸਰੀਰ ਛੱਡਣਾ ਪਿਆ।"

ਇਹ ਕ'ਹ ਕੇ ਆਪ ਅੰਤਰ ਧਿਆਨ ਹੋ ਗਏ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਝੂਠ ਮੂਠ ਦਾ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾਇਆ। ਕਾਤਲ ਨੇ ਮੰਨ ਲਿਆ ਕਿ ਕਤਲ ਮੈਂ ਕੀਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਮੀਰਨਸ਼ਨ ਮਹਿਕਮੇ ਦਾ ਨੌਕਰ ਹਾਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਥੇ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਇਨਸਾਫ਼ ਪਸੰਦੀ ਦੇ ਮੱਥੇ ਪਰ ਕਦੇ ਨਾ ਮਿੱਟਣ ਵਾਲਾ ਧੱਬਾ ਲਗਾਇਆ। ਭਾ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੈਸੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਪਰ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪ ਦੇ ਪਾਸ ਇੱਕ ਭੁਜੰਗੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹੈ।

ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਦੁਤੀ ਸੀ। ਆਪ ਦਾ ਕੱਦ ਛੇ ਫ਼ੁਟ ਤੋਂ ਉਪਰ ਸੀ। ਇਕ ਵੇਰ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਜੋ ਮਕਾਨ ਦੀ ਆਖਰੀ ਮੰਨਜ਼ਲ ਤੇ ਸੀ, ਆਪ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੋਰੇ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਆਪ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀ ਦੋਵੇਂ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਭਾ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਸਭ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿਆਂਗਾ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਗੋਰੇ ਠਠੰਬਰ ਗਏ ਅਤੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਟਾਲਣ ਲਗ ਪਏ। ਆਪ ਬੜੇ ਬਹਾਦਰ ਸਨ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਦੇ ਦਿੱਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀ ਤੜਪ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਆਪਣੇ ਅੰਤਮ ਸਵਾਸ ਤੱਕ ਭੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਵੈਨਕੋਵਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ। ਆਪ ਪਰ ੬ ਸਤੰਬਰ ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਚਲੀ ਸੀ।

ਸ: ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਚੰਦ:—ਸ: ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਚੰਦ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਆਪ ਪੜਾਈ ਕਰਦੇ ਸਾਰ ਕੈਨੇਡਾ ਚਲੇ ਗਏ ਜਿਥੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪ ਕੌਮੀ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਨਦਵੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਕਾਫੀ ਲੈਣ ਲਗੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸੀਨੇ ਅੰਦਰ ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਦਾ ਅਥਾਹ ਪਿਆਰ ਡਲਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਆਇ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਇਕੱਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਇਕ ਮਾਲਵਾ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਵਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਤੇ ਤਕਰੀਬਨ ੧੯੪੧-੪੨ ਵਿਚ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਕੀਤੀ। ਜਿਥੇ ਆਪ ਹੋਰ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਨਪੁੰਨ ਹਨ ਉਥੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਲਹਿਹਾਂ ਦਾ ਮਸਾਲਾ ਇਕੱਤ੍ਰ ਕਰਨ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੌਕ ਹੈ। ਅਜ ਕਲ ਆਪ ਜੀ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਦਾਸ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਗੂੜਾਂ ਪਿਆਰ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਸ਼ਹੀਦੋਂ ਕੀ ਚਿਤਾਊਂ ਪਰ ਲਗੇਂਗੇ ਹਰ ਬਰਸ ਮੇਲੇ
ਕੌਮ ਪਰ ਮਰਨੇ ਵਾਲੋਂ ਕਾ ਯਹੀ ਬਾਕੀ ਨਿਸ਼ਾਂ ਹੋਗਾ।

ਪਸ਼ਾਵਰ ਤੋਂ ਅਗੇ ਸਰਹੱਦੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਐਸੀ ਹੈ ਇਥੇ ਮਾਸਟਰ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਸੀ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਮਾ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਸੇਲ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਪਰ ਆਪ ਗ੍ਰਿਫ਼-ਤਾਰ ਲਏ ਗਏ ਅਤੇ ਮੁਕਦਮਾ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਆਪ ਪ੍ਰਹਿਲਾਂ ਸ਼ੰਘਾਈ ਤੇ ਫੇਰ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਮਹੋਰੇਮਨ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਨੌ ਸਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰੇ, ਆਪ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਫੇਰ ਪਹਿਲੇ ਮੁਕਦਮੇ ਵਿਚ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਰਹੇ, ਫੇਰ ਮਦਰਾਸ ਹਾਤੇ ਦੀਆਂ ਜੇਹਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹੇ। ੧੯੨੩ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਦਲੀਆਂ ਸੀ. ਪੀ. ਦੀਆਂ ਜੇਹਲਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਥਕੜੀ ਬੇੜੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਮੌਕਾ ਪਾਕੇ ਖਿਸਕ ਗਏ ਤੇ ਅਫਗਾਨਿਸ-ਤਾਨ ਪਹੁੰਚ ਗਏ, ਆਪ ਕਈ ਵਾਰ ਉਧਰੋਂ ਏਧਰ ਤੇ ਏਧਰੋਂ ਉਧਰ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਗੁਪਤ ਰਸਤਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਆਂਉਦੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਕ ਵਾਰ ਇਹ ਕਾਬਲ ਵਲ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਪਠਾਣਾਂ ਨਾਲ ਸੌਦਾ ਨਾ ਬਣਿਆ। ਉਹ ਰੁਪਏ ਬਹੁਤੇ ਮੰਗਦੇ ਸਨ ਇਹ ਥੋੜੇ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਪਠਾਣ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇਕ ਥਾਂ ਬੈਠ ਗਏ। ਜਦ ਇਹ ਲੰਘਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੁਪਏ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਆਪ ੧੯੨੬ ਦੇ ਮਾਰਚ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਆਂਪ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਤੇ ਲਾਲ ਪੁਰੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਬੰਧ ਸੀ। ਆਪ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਵੀ ਲਾਲ ਪੁਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਮਹਿਮੰਦ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਸਨ ਤਦ ਉਹ ਬੜਾ ਪਛਤਾਏ। ਜਿਥੇ ਆਪ ਕਤਲ ਹੋਏ ਸਨ ਉਸ ਜਗਾਂ ਥੜਾ ਬਣਾ ਕੇ ਝੰਡਾ ਝੁਲਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਸ: ਪ੍ਰਿਥੀ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਪ੍ਰਿਥੀ ਸਿਘ ਪੁਤਰ ਸ਼ਾਦੀ ਰਾਮ ਪਿੰਡ ਮਾਭੂ-ਲਾਲੜੂ ਇਲਾਕਾ ਕਾਲਕਾ, ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਹੈ। ਅਗਸਤ ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਪਹੁੰਚਿਆ ਪਰ ੮ ਦਸੰਬਰ ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਅੰਬਾਲੇ ਵਿਚ ਫੜਿਆ ਗਿਆ। ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਵੇਲੇ ਇਸ ਦੀ ਥਾਣੇਦਾਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਤੇ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਨੂੰ ਫੇਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ੧੩ ਸਤੰਬਰ ੧੯੧੫ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਮੁਕਦਮਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ, ਤੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨਾਲ ਲੜਨ ਪਿਛੇ ਦਸ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਵਖਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਿਛੋਂ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਟੁਟ ਕੇ ਕੇਵਲ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਫੇਰ ਇਹ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਗਿਆ, ਉਥੋਂ ਮਦਰਾਸ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਭੱਜਿਆ ਪਰ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਫੜਿਆ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਵਾਰਧਾ (ਸੀ. ਪੀ) ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ੩੦ ਨਵੰਬਰ ਤੇ ੧ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੨ ਦੀ ਦਰਮਿਆਨੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਭੱਜਿਆ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਬਾਬਾ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕਾਬਲ, ਰੂਸ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਦਾ ਰਿਹਾ ੧੯ ਮਈ ੧੯੩੯ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਬੰਬਈ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚੋਂ ਜੁਹੂ ਨਾਮੇ ਜਗ੍ਹਾ ਪਰ ਇਸ ਨੇ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਨੇ ਇਲਾਕਾ ਗਿਰਦ ਨਿਵਾਹ ਬੰਬਈ ਦੇ ਡਿਸਟ੍ਰਕਟ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਪ੍ਰਿਥੀ ਸਿੰਘ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਨਾਲ ਲਿਖਾ ਪੜ੍ਹੀ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਖੁਲਾ ਨਹੀਂ ਛਡ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਆਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ੧੯ ਮਈ ੧੯੩੮ ਨੂੰ ਦਿਨ ਦੇ ੧ ਬਜੇ ਡਿਸਟ੍ਰਕਟ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਤੇ ਸੁਪ੍ਰਟੰਡੰਟ ਪੁਲੀਸ ਸਮੇਤ ਆਕੇ ਪ੍ਰਿਥੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਮਹਾਤਮਾਂ ਜੀ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ 'ਬੀ' ਕਲਾਸ ਦੇ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਆਪ ਨੇ ਮਹਾ-ਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਹੁਣ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਪੜਤ ਨਾਲ ਇਹ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ, ਫੇਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਪਹਿਲੇ ਵਾਲੇ ਹੀ ਹਨ। ਜਦ ਆਪ ਭਜੇ ਹਨ ਤਾਂ ਰਾਜ ਮੰਦਰੀ ਜੇਲ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ। ਇਨਾਂ ਦੇ ਹਥਕੜੀ ਬੇੜੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਅਜ ਕਲ ਆਪ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸੰਤ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਨੇਡੀਅਨ (ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ)

ਭਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇਨੇਡੀਅਨ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਨਥੋਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਆਪ ਜਵਾਨ ਹੋਏ ਤਾਂ ਵਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਚਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਕੇਨੇਡਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਹਤ ਹੀ ਸਾਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਜੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਸੰਤ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਜਿਥੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਐਸ਼ ਕਰਨਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਆਪਣੇ ਗੁਰ ਸਿਖੀ ਆਚਰਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣਾ ਇਹ ਵਿਰਲੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੇ ਹਿਸੇ ਆਇਆ ਹੈ।

ਆਪ ਸਚੇ ਸੁਚੇ ਤੇ ਸਾਫ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਗੁਲਾਮ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨਾਲ ਜੋ ਨਿਰਾਦਰੀ ਭਰਿਆ ਵਰਤਾਉ ਕੀਤਾ ਜ ਦਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਅਮਿੱਟ-ਲਗਨ ਲਗ ਗਈ ਆਪਣੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਇਹ ਆਪ ਜੈਸੇ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਸੀ। ਜਦ ੧੯੧੪-੧੫ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਜੀ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਜ ੇਦਾ ੨੫੦੦੦) ਰੁਪਇਆ ਜੋ ਬੈਂਕ ਵਿਚ ਜਮਾ ਸੀ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਦ ਕੋਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਵੈਨਕੋਵਰ ਪੁਜਿਆ ਤੇ ਉਥੋਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਤੋੜ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੈਨੇਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਪਰ ਆਕੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਇਆ ਦਾਨ ਦਿਤਾ।

ਬੱਜ ਬੱਜ ਘਾਟ ਤੋਂ ਆਪ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਆਏ-ਅਰਸਾ ਪੰਜ ਸਾਲ ਤੱਕ ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਰਹਿਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਹੁਣ ਰਾਜਸੀ ਕੰਮ ਵਲੋਂ ਹਟ ਕੇ ਧਾਰਮਕ ਕੰਮਾਂ ਵਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਨਹਿਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਇਕ ਇਕਾਂਤ ਥਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਟੱਲੇਵਾਲ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਜਨ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥੀ ਪੈਦਾ ਹੋਗੇ।

ਪਟਿਆਲਾ ਪੁਲਸ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਕਢਣ ਦੇ ਬਹੁਤ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਈ। ਆਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਇਤਨੇ ਰਸੀਏ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਲਗਾਤਾਰ ਚਾਰ ਚਾਰ ਦਿਨ ਇਕਟੱਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਮਾਧੀ ਲਗਾਈ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਭਵਿਖੱਤ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਆਪ ਜੋ ਗਲ ਦਸਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਉਹ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਆਪਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਅਨਸਾਰ ਅਤੁਟ ਲੰਗਰ ਚਲਾਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਲੰਗਰ ਲਈ ਲਕੜਾਂ ਲਿਔਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਵੇਰ ਨਹਿਰ ਦੀਆਂ ਟਾਲੀਆਂ ਵਢ ਲਿਆਂਦੀਆਂ। ਨਹਿਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨੇ ਆਪ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾ ਦਿਤਾ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਆਪ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬ੍ਰਹਿਮ ਗਿਆਨੀਆਂ ਵਾਲੀ ਬਿਰਤੀ ਵੇਖਕੇ ਮੁਕਦਮਾਂ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ੨੧ ਫਰਵਰੀ ੧੯੩੨ ਪਿੰਡ ਟੱਲੇ ਵਾਲ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪਨੇ ਟਾਹਲੀ ਦੀ ਇਕ ਸੁਕੀ ਲਕੜੀ ਉਤੇ ਕੇਸਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਝੁਲਾਇਆ ਸੀ, ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਯਾਦ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਉਸੇ ਥਾਂ ਇਕ ਸੌ ਪੰਦਰਾਂ ਫੁਟ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਝੁਲਾਇਆ। ਸੰਤ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਨਗਰ ਟਲੇ ਵਾਲ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਘਰ ਨੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਾਇਆ ਜਿਸ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਚਾਰ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪੁਜ ਗਈ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸੇਵਕ ਸੰਤ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਿਰਕਤ ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਟਲੇ ਵਾਲ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਸੌ ਤੋਂ ਵਧ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਵਾਏ ਹਨ ਅਤੇ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਾਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸੱਚੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਰਗ ਰਗ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਸ: ਸੱਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀਹਲਾ (ਦੇਸ਼ ਭਗਤ)

ਆਪ ਜੀਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਬਹੀਲਾ ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਰਹੇ ਤੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਆਪਨੇ ਇੰਨਕਲਾਬੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦੇ ਅਪ੍ਰਾਧ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਪਰ ਮੁਕੱਦਮੇ ਚਲਾਏ ਗਏ ਆਪ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਆਪਨੇ ਕਾਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪੈ ਦੀ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਭਾ: ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ—"ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਚਾਹੁਣ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਂ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਕਿਸੇ ਭੀ ਮੁੱਲੋਂ ਮਹਿੰਗੀ ਨਹੀਂ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸੀਸ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨਾ ਫਖਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ'। ਇਹ ਉਹ ਬਚਨ ਹਨ ਜੋ ਭਾਈ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ੧੮੯੦ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਸੰਗਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਸੀ।

ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਦਾਖਲ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਬਹੁਤ ਵਚਿੱਤ੍ਰ ਸੀ। ਹਰ ਇਕ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਯਾਦ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੱਤਵੀਂ ਤੇ ਅੱਠਵੀਂ ਦਾ ਇਮਤਹਾਨ ਆਪ ਨੇ ਇਕੋ ਸਾਲ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਡੀ. ਏ. ਵੀ. ਸਕੂਲ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਸਕਾਊਟਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜੱਥਾ ਬਣਾਇਆ। ਪੜ੍ਹ ਲਿਖਕੇ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਚੀਨ ਵਿਚ ਗਏ। ਉਥੇ ਆਪ ਦੇ ਨਗਰ ਦੇ ਕੁਝ ਅਖੌਤੀ ਅਛੂਤ ਭਰਾ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬੜੀ ਤਰਸ ਯੋਗ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਰਚ ਪਲਿਊਂ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਪਿੰਡ ਲਿਆਂਦਾ। ਇਥੋਂ ਆਪ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਪੁਜ ਕੇ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਨਿਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਆਪ ਭੀ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਭੀ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਆਪ ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਆ ਗਏ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਕੇ ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਸਕੂਲ ਖੋਲਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਕ ਪੰਚਾਇਤ ਭੀ ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਦੇ ਮੁਖੀ ਆਪ ਸਨ। ਆਪ ਬਹੁਤ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਫੈਸਲੇ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਵੇਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਚੀਫ ਕੋਰਟ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਰਦ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਦੋ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਆਪ ਪਾਸ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਪੁਲਸ ਨੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ। ਆਪ ਉਸ ਸਮੇਂ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਕੇ ਆਪ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਏ। ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਲਈ ਇਨਾਮ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਆਪ ਫੜੇ ਨਾ ਗਏ।

ਇਕ ਦਿਨ ਆਪ ਸ: ਸੱਜਨ ਸਿੰਘ ਖਖਰਾਣਾ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਪੁਜੇ। ਇਹ ਮੀਟਿੰਗ ਅਨਾਰਕਲੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਇਕ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਏਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪਰ ਸ਼ੱਕ ਪਿਆ। ਥਾਨੇਦਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਤਾਂ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਸਤੌਲ ਦਾ ਵਾਰ ਕਰਕੇ ਹੈਡ ਕਨਸਟੇਬਲ ਮਹਿਮੂਦ ਅਲੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੋਵੇਂ ਸੱਜਨ ਭੱਜ ਨਿਕਲੇ ਪਰ ਸੱਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫੜੇ ਗਏ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਭੱਜਕੇ ਦੁਆਬੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਨੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗਦਾਰ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਭਾਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਆਪ ਨੇ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਲ ਤੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰਨ ਸਮੇਂ ਭੀ ਆਪ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਜੌੜੇ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਇਕ ਲਾਲਚੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨੇ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਭੇਦ ਦੇਕੇ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਘੰਟਾ ਬਹਿਸ ਕੀਤੀ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਆਪ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਏ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ ਉਹ ਦਿਨ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਦੋਂ ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਇਹ ਲੋਕ ਜੋ ਅੱਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪੁਰਜ਼ੇ ਹਨ ਸਾਡੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾ ਕਰਨਗੇ। ਆਪ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋ ਗਈ। ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਰਸੇ ਨੂੰ ਗੱਲ ਵਿਚ ਪਾਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਧੰਨਭਾਗ ਹਨ ਕਿ ਮੇਰੀ ਇਹ ਨਿਮਾਣੀ ਜਿੰਦੜੀ ਭੀ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਲੱਗੀ ਹੈ।

ਆਪ ਵੱਲਾ ਪੁਲ ਦੇ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਬੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਜੋ ੧੧ ਜੂਨ ੧੯੧੫ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਦੋ ਫੌਜੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਤੇ ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ੧੯੧੫ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਸੰਟ੍ਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਲਹੌਰ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਲਗੇ।

ਸ: ਰਲਾ ਸਿੰਘ ਲੀਲਾਂ — ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਲੀਲਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਹੈ। ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਜ਼ਵਾਨ ਹੋਕੇ ਆਪ ਭੀ ਕੈਨੇਡਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਥੇ ਆਪ ਜੀ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਧਾਰਮਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ੧੯੧੩ ਵਿਚ ਜਦ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਬਣੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਭੀ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਆਪ ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਆਏ ਅਤੇ ਉਥੇ ਰਹਿਕੇ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਰੋਸਾ ਸੀ ਕਿ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਚੋਂ ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਵਿਦਿਯਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਇਕਠੀ ਕਰਕੇ ਭੇਜੀ।

ਕਾਮਰੇਡ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਹਮਦਮ"

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਵਿਚ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਰੂੜ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ੧੯੦੬ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਫਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ੬ ਸਾਲ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਸਿਧਵਾਂ ਬੇਟ ਦੇ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ੧੯੨੩ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲੁਧਿ-ਆਣਾ ਵਿਚੋਂ ਮੈਟਰਕ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਐਫ. ਸੀ. ਕਾਲਜ ਲਹੌਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ। ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਆਪ ਕਾਲਜ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਰੀ ਨਾ ਰਖ ਸਕੇ।

ਕਾਮਰੇਡ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਡੇ ਭਰਾ ਸ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਮ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਸਟੋਰ ਕੀਪਰ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਆਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਗਨ ਲਗਾਈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਉਚੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਵਿਚ ਖੁਦ ਕਮਾਈ ਕਰਕੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਔਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਗਲ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਲਗ ਗਈ ਤੇ ਆਪ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ।

੧੯੨੯ ਵਿਚ ਆਪ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਪੁਜ ਗਏ ਅਤੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਥੇ ਆਪ ਦਾ ਮੇਲ ਬਾਬਾ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦੀ ਐਸੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ ਕਿ ਆਪ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜਦੋ ਜਹਿਦ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਦਾ ਐਡੀਟਰ ਸ: ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਹਟ ਗਿਆ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਅਰਸਾ ਆਪ ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਭੀ ਰਹੇ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਜੋਸ਼ੀਲੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਅਤੇ ਅਗੇ ਵਧੂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਵਿਚ ਰਹਿ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਦੀ ਚੰਗੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਦੀ ਥਿਊਰੀ ਦੇ ਹਾਮੀ ਬਣ ਗਏ। ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਪਰਜਾ ਵਿਚ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਧਕੜ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਲਾਗੇ ਸਟੇਟ ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆਂ ਵਿਚ ਛਾਪਾ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੁਧ ਜਮਾਤ ਕਰਾਰ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਾਥੀਆਂ ਪਰ ਰਾਜ ਪਲਟਾਉਣ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਬਣਾਇਆ, ਜੋ ਉਹ ਸਾਬਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ। ਕਈ ਸਾਥੀ ਹਮਦਮ ਜੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰਹੇ। ਮੁਕੱਦਮਾ ਸਾਬਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ ਪਿਛੋਂ ਅਮਰੀਕਨ ਕਮਊਨਿਸਟ ਤਾਂ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ ਹੋਰ ਕੈਦ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰਖਿਆ। ਜਦ ਆਪ ਰਿਹਾ ਹੋਏ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਤ੍ਰੀਕੇ ਨਾਲ ਰੂਸ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਤੇ ਇਥੇ ਕਮਿਊਨਿਏਟ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

੧੯੪੭ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਮਾਰਕਾ ਆਜ਼ਾਦੀ ਆਈ ਤਾਂ ੧੯੪੮ ਵਿਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਵਰਕਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਹੜੇ ਸਜਨ ਗੁਪਤ ਰਹਿਕੇ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਉਹ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਜਾਣ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਥੀ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਮਦਮ ਭੀ ਕਈ ਸਾਲ ਗੁਪਤ ਰਹਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ੧੯੫੨ ਵਿਚ ਜਦ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਵਾਰੰਟ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਵਾਪਸ ਲਏ ਗਏ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਆਪ ਫਿਰ ਬੜੀ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਚੋਣਵੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਵਰਕਰਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਨਾਥ ਮੋਗਾ (ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ)

ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਨਾਥ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮੌੜ (ਪੈਪਸੂ) ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਭਗਤ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਸੁਹਾਵੀ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਸੰਨ ੧੯੧੧ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ੧੯੨੮ ਦੇ ਦਸੰਬਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਗਏ। ਜਦੋਂ ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਸ੍ਰ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਥੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਸ੍ਰੀ ਜਤਿੰਦ੍ਰ ਨਾਥ ਲੰਬੀ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨਾ ਦੇ ਦਿਲ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਨਾਥ ਨੇ ਮੋਗਾ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਮਈ ਜਲੂਸ ਕਢਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦੀ ਮੋਗਾ ਸ਼ਾਖ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦੇ ਆਪ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਵਾਲੰਟੀਅਰ ਬਣਕੇ ਗਏ। ੧੯੩੦ ਵਿਚ ਦੌਧਰ ਤੇ ਹੋਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਜਲਸੇ ਜਲੂਸ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ।

ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦੇ ਗੁਜਰਾਂ ਵਾਲਾ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਆਪ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਏ। ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹੋਇ ਆਪ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਫੜੇ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਮੁਕਦਮੇ ਚਲਾ ਕੇ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਅਟਕ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਆਪਨੇ ਬਹੁਤ ਤਸੀਹੇ ਸਹਾਰੇ। ਅਟਕ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਆਪਨੇ ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਪਾਰਟੀ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿਰੁਧ ਘੋਲ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ। ਜ਼ਿਲੇ ਦੀ ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਆਪ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ ਸਨ। ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸਾਂ ਰੋਡੇ ਤੇ ਘੱਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਲਸਿਆਂ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਅਪ੍ਰਾਧ ਵਿਚ ਸਾਥੀ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਅਜੀਤ ਵਾਲ, ਬਾਬਾ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਚੂਹੜਚੱਕ, ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਿਰਤੀ ਨਵੇਂ ਚੰਦ ਤੇ ਰਾਮ ਨਾਥ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਇਕ ਸਾਲ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਸਾਥੀ ਕਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਰਾਜ ਉਲਟਾਉਣਾ ਚਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਮੁਕਦਮੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੰਨਸਪੈਕਟਰ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮਾਫੀ ਮੰਗ ਲਵੋ ਤੇ ਅਗੇ ਤੋਂ ਰਾਜਸੀ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰੋ ਤਾਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹੋ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਲਈ ਭੀ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਭੀ ਸਾਥੀ ਨੇ ਮਾਫੀ ਨਾ ਮੰਗੀ ਅਤੇ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਵਡੀ ਤੋਂ ਵਡੀ ਮੁਸੀਬਤ ਸਹਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।

ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਾਭਾ:—ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਜੀਵਨ ਕੌਰ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਖੇ ਜਨਮ ੧੯੧੧ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਸਰਾਭਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਵਡੇ ਭਰਾਤਾ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਫਰੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਦੀ ਚੇਟਕ ਲਗੀ। ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਮਰ ਛੋਟੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਾ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ।

੧੯੨੮ ਦੇ ਅਖੀਰ ਕਲਕਤੇ ਆਪ ਦੇ ਭਰਾ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਫਰੀ ਜੀ ਪਾਸ ਚਲੇ ਗਏ। ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਬਾਈਕਾਟ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵੇਖ ਕੇ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਨੌਜਵਾਨ ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣਗੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨ ਸਭਾ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰਖੀ। 'ਸਾਂਝੀਵਾਲ' ਹਫਤਾਵਾਰ ਅਖਬਾਰ ਕਢਿਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਆਪ ਐਡੀਟਰ ਰਹੇ। ਅਖਬਾਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਚਿੰਦ੍ਰ ਨਾਥ ਸਨਿਆਲ ਦੀ ਅਰਥੀ ਦੇ ਜਲੂਸ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਹੋਈ ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ, ਬੰਗਾਲ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ੧੨ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਪਰ ਮੁਕੱਦਮਾ। ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਨਾਲ ਪੰਜ ਪੰਜਾਬੀ, ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ, ਬਚਨ ਦਾਸ ਘਵੱਦੀ, ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਕਮਾਲਪੁਰਾ। ਪੰਜ ਬੰਗਾਲੀ ਚਾਰ ਚਾਰ ਸਾਲ ਲਈ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਅਪੀਲ ਵਿਚ ੨ ਸਾਲ ਰਹਿ ਗਈ। ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਕੁਟ ਸਮੇਂ ਸੁਭਾਸ਼ ਨੂੰ ਬਚੌਣ ਲਈ ਉਤੇ ਡਿਗ ਪਏ ਤੇ ਸੱਟਾਂ ਨਾਲ ਮਰਨਾਉਂ ਹੋ ਗਏ। ਉਹ ਸੁਭਾਸ਼ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕੈਦ ਖਤਮ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਸੁਭਾਸ਼ ਜੀ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ੧੮੧੮ ਰੈਗੂਲੇਸ਼ਨ ਅਨਸਾਰ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ੧੯੩੨ ਪਿਛੋਂ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚੋਂ ਜਿਲਾਵਤਨ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਫੇਰ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ, ਉਪ੍ਰੰਤ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਦੇ ਕਾਰਨ ਗੁਜ਼ਰ ਗਏ। ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਲੁਧਿਹਾਣੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤਾਰਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੱਟੀਆਂ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ। ਪੁਲਸ ਮੁਕਦਮਾ ਨਾ ਸਾਬਤ ਕਰ ਸਕੀ, ਆਪ ਡੇਢ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋਏ।

੧੯੩੬ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ, ੧ ਸਾਲ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਰਹੇ, ੧੯੩੯ ਵਿਚ ਫਿਰ ਫੜੇ ਗਏ ਪਰ ਮੁਕਦਮਾ ਨਾ ਚਲ ਸਕਿਆ, ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿਤੇ। ਕੋਰੋਟਾਣੇ ਸੂਬਾ ਕਿਸਾਨ ਕਾਨਫਰੰਸ ਡਰਾਮਾ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ੨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ ਪਰ ੮ ਮਹੀਨੇ ਕਟਕੇ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਕਿਸਾਨ ਸਭਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸੈਕਟ੍ਰੀ ਅਤੇ ਟੀਸੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ੧੯੪੮ ਵਿਚ ਫਿਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਵਿਚ ਬੋਲ ਕੈਂਪ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਸਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰਨ ਦਿਤੇ। ਆਪ ਅੰਡਰ ਗਰਾਊਂਡ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਆਪਣਾ ਇਲਾਜ ਕਰਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਆ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਫਿਰ ਸਾਨ੍ਹੇਵਾਲ ਆ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ। ੧੯੪੯ ਵਿਚ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਤੇ ੨੯ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੁਟ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ। ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਾਸ਼ ਲੈਣ ਗਏ ਕੁਟਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਰਖਿਆ, ਇਸ ਤੇ ਕੇਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਕੋਈ ਸੁਣਵਾਈ ਨਾ ਹੋਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਕਾਂਗਰਸ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦੋ ਵੇਰ ਜੇਲ੍ਹ ਗਏ।

ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਫਰੀ ਸਰਾਭਾ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀਵਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ੧੯੧੧ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਸਨ। ੧੯੧੯ ਵਿਚ ੧੦ ਨੰਬਰ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚੋਂ ਨਾਂ ਕਟਾਇਆ। ਅਕਾਲੀ ਤਹਿਰੀਕ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਹੇਰਾਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਜੱਥੇ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਨੂੰ ਜੱਥਾ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਰਹੇ। ਮੇਲਾ ਛਪਾਰ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਵਾਰੰਟ ਨਿੱਕਲੇ ਤੇ ਫੜੇ ਗਏ। ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ। ੧੯੨੪ ੩੧ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋਇ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਪਰ ਪਹਿਲੇ ਜੱਥੇ ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਪਰ ਵਾਰੰਟ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਤੀਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਗਏ। ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਫਿਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਕੈਦ ਰਹੇ। ੨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਦੋ ਸੌ ਰੁਪਇਆ ਜ਼ੁਰਮਾਨਾ ਭੀ ਹੋਇਆ। ਕਲਕੱਤੇ ੧੯੨੮ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਕਵੀ ਕੁਟੀਆ ਕਲਕੱਤਾ ਤੋਂ ਰਸਾਲਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਕਲਕੱਤੇ ਵਾਰੰਟ ਜਾਰੀ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਭੀ ਵਾਰੰਟ ਨਿਕਲੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦੀ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ੧੨੪ ਏ. ਵਿਚ ਕਈ ਮੁਕਦਮਿਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲਾਕ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ੪੮ ਦਿਨ ਰੱਖੀ। ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ੧੯੩੦ ਵਿਚ ਏ. ਬੀ. ਕਲਾਸਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਜੁਲਾਈ ਤੋਂ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਜੋ ੩੧ ਦਿਨ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਜ਼ਿਲਾ ਕਿਸਾਣ ਸਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੋਰੋਟਾਣਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਨਾ ਪੁਜ ਸਕੇ ਤੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਰਹੇ। ਕਿਸਾਨ ਮੋਰਚਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ ਤੇ ੯ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੱਕ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਰਹੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੯੪੮ ਵਿਚ ਫਿਰ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰਕੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਕੀਤੀ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਕੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਸਾਲ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਭੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੧੯੪੮ ਵਿਚ ਚਾਰੇ ਲੜਕੇ ਟਾਈ ਫਾਈਡ ਨਾਲ ਬੀਮਾਰ ਸਨ। ਸ: ਜੀ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਸਨ ਆਪ ਨੇ ੧੦ ਦਰਖਾਸਤਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਲੁਧਿਹਾਣੇ ਇਲਾਜ਼ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ ਪਰ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਜਵਾਬ ਆਇਆ। ਇਕ ਲੜਕਾ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੁਜ਼ਰ ਚੁਕਾ ਸੀ। ੧੯੫੦ ਵਿਚ ਆਪ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਫਿਰ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਪਰ ਰਹੇ। ਕਈ ਸਾਲ ਹੋਏ ਆਪ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹੇਸਰੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ.

ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹੇਸਰੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਜਸੀ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋਇ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮਹੇਸਰੀ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਸੰਨ ੧੯੮੩ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਚੰਗੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ। ਜਦ ਆਪ ਜਵਾਨ ਹੋਇ ਤਾਂ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਇਆ। ਆਪ ੧੯੧੦ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਮਧ ਪੂਰਬ ਦੇ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹੋਇ ਆਪ ਉਥੇ ਪੁਜੇ ਜਿਥੇ ਪਨਾਮਾ ਨਹਿਰ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ੬ ਮਹੀਨੇ ਆਪ ਨੇ ਇਥੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਕਿਊਬਾ ਚਲੇ ਗਏ।

ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦੀ ਦਰ ਦੂਜੇ ਮੁਲਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੀ ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਥੇ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਪਰ ਕੁਝ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਆਪ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਨਿਊਯਾਰਕ ਜਾ ਉਤਰੇ। ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਵਿਚ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਸੋਹਣਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਥੇ ਦੋਵੇਂ ਗਲਾਂ ਹੋ ਸਕਣਗੀਆਂ। ਕੁਝ ਅਰਸਾ ਆਪ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਦੀਆਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਮ੍ਰੀਕਨਾ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਨਿਰਾਦਰੀ ਭਰਿਆ ਵਰਤਾਉ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪਦੇ ਦਿਲ ਪਰ ਸਖਤ ਚੋਟ ਲੱਗੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਫਰਕ ਅਨਭਵ ਹੋਇਆ।

ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀ ਪੁਜ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਚੰਗੀ ਰੌਣਕ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਭੀ ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆਂ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੋ-ਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਧਾਰਮਕ ਤੇ ਸਭਜਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ।

ਇਸ ਸਿਟੇ ਤੇ ਪੁਜਣ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਰੂਸ ਦੀ ਬਾਲ ਸ਼ਵਿਕ ਪਾਰਟੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਗੂੜੇ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਰੂਸ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਜੋੜਿਆ ਅਤੇ ਬਾਲ ਸ਼ਵਿਕ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਜੋ ਕੌਮਾਂਤ੍ਰੀ ਮੱਦਰਸਾ ਖੋਲਿਆ ਸੀ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਭੀ ਉਸ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ।

੧੯੩੫ ਈ: ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹੇਸਰੀ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਰੂਸ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਅਤੇ ਸਤ ਸਾਲ ਉਥੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਉਥੋਂ ਕੀ ਸਿਖਿਆ? ਇਹ ਸਵਾਲ ਬੜੀ ਹ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖੋਜ ਦਾ ਮੁਥਾਜ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਬਾਬਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਅਨਭਵ ਵਖਰੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਰੂਸ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਅਰੰਭਕ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਿਸ ਖੂਬੀ ਨਾਲ ਉਥੋਂ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਨਵੀਂ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਉਲੀਕਿਆ ਉਹ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਲਈ ਮਿਸਾਲ ਬਣ ਗਿਆ।

ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਆਪਣੀਆਂ ਅਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ। ਆਪ ਇਨਕਲਾਬ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਅਮਲੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਸਿਖੇ। ਰੂਸ ਦੀ ਜੰਤਾ ਦਾ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਭਵਿਖਤ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਅਮਿੱਟ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵੇਖਿਆ। ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਗਿਆਨ ਤੇ ਅਮਲੀ ਤਜਰਬੇ ਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਸਨਦਬਧ ਹੋਕੇ ਆਪ ੧੯੪੩ ਈ: ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਆ ਗਏ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦਾ ਜਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਰੂਸ ਵਿਚੋਂ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਲੈਣ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਸਖਤੀਆਂ ਦਾ ਚੱਕਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਕਿਲੇ ਦੀਆਂ ਕਾਲ ਕੋਠੜੀਆਂ ਜਿੱਥੇ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਸੂਰਜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੇ। ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਲਈ ਰਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਹਰ ਇਕ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਨੂੰ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਠੜੀਆਂ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਉਹ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲੱਗਿਆਂ ਕਲਮ ਦੀ ਜੀਭ ਭੀ ਪਾਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪੁਲੀਸ ਸਖਤੀਆਂ ਕਰਨ ਤੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਵਿਚ ਬਦਨਾਮ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਭੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੁਲੀਸ ਇਸ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਲਾਹੌਰ ਕਿਲੇ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹੀ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਪਰ ਉਹ ਵਾਪਰੀਆਂ ਹਨ. ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਹਰੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਉਥੇ ਆਪ ਨਾਲ ਜੋ ਬੀਤੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਲਿਖਣਾ ਕਲਮ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ।

ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਆਪ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਪੁਛਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਆਪ ਕੀ ਟਰੇਨਿੰਗ ਲੈਕੇ ਆਏ ਹੋ ? ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਹਨ ? ਪਰੰਤੂ ਆਪ ਅਡੋਲ ਰਹੇ ਤੇ ਕੁਝ ਭੀ ਨਾ ਦੱਸਿਆ, ਹਾਰ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਅਜ ਇਕ ਐਸੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਹਿਸਾ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਅਮਲੀ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਦਿਆਂ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਰਾਹਿਆ ਗਿਆ।

੧੯੧੭ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਹਿੰਦ-ਜਰਮਨ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਦੋ ਵੇਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਤੇ ਜਰਮਨੀ ਫੜੇ ਗਏ ਸਨ। ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਕੇਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਬਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਛਡਣੇ ਪਏ। ਪਹਿਲੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਜਰਮਨੀ ਦੇ ਲੋਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਉਖਾੜਨੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਵੇਰ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭੇਜਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਆਖਰੀ ਵੇਰ ਆਪ ੧੯੫੨ ਦੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਮਹਿਣਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਦੇ ਹਲਕੇ ਤੋਂ ਵੋਟਾਂ ਦੀ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਨਾਲ ਜਿਤਕੇ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣੇ ਅਤੇ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਜਨਤਕ ਘੋਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਾਦਾ ਜੀਵਨ ਤੇ ਉਚੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਕਹਾਵਤ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਰਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਸਟੇਜ ਪਰ ਬੋਲਣ ਲਗਦੇ ਹਨ ਸਰੋਤੇ ਮੰਤ੍ਰ ਮੁਗਧ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਦੀ ਤਕਰੀਰ ਸੁਣਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਬੜੀਆਂ ਵਜ਼ਨਦਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਸੂਝ ਬੂਝ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋ ਯਤਨ ਆਪ ਨੇ ਕੀਤੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਘਟ ਸਜਨਾਂ ਦੇ ਹਿਸੇ ਆਏ ਹਨ। ਨਿਰੰਤਰ ਇਕ ਰਸ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਰਾਜਸੀ ਘੋਲ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਪਰ ਦ੍ਰਿੜ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਰਖਣਾ ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਖਾਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਹਨ।

ਪਹਿਲਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਉਹ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ ਜੋ ੧੭ ਨਵੰਬ੍ਰ ੧੯੧੫ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਲਗੇ

ਨਾਮ	ਪਿਤ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ	ਸਜ਼ਾ
ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਘਸੀਟਾ ਸਿੰਘ	ਸੁਰ ਸਿੰਘ	ਲਾਹੌਰ	ਫਾਂਸੀ ਲਗੇ
ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਟੁੰਡੀਲਾਟ	ਗੁਰਦਿਤ ਹਿੰਘ	ਕੋਟਲਾ	ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ	ਉਮਰ ਕੈਦ ਜੈਦਾਦ ਜ਼ਬਤ
ਸ੍ਰੀ ਹਿਰਦੇ ਰਾਮ	ਗੱਜਣ ਸਿਘ	ਮੰਡੀ ਰਿਆਸਤ	ਹਿਮਾਚਲ ਪਹਾੜ	ਫਾਂਸੀ ਤੇ ਉਮਰ ਕੈਦ
ਸ੍ਰੀ ਜਮਨਾ ਦਾਸ ਦੂਜਾ	ਹਰੀ ਰਾਮ	ਬੜਾ ਗਾਉਂ	ਬਾਰਾ ਬੰਕੀ ਯੂ.ਪੀ.	੩ ਸਾਲ ਕੈਦ
ਨਾਮ ਚਰਨ ਦਾਸ	ਰਾਮ ਸਿੰਘ		ਇਹ ਰਾਸ ਬਿਹਾਰੀ ਬੋਸ ਦਾ ਲਾਂਗਰੀ ਸੀ	
ਸ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਬੋਪਾਰਾਏ	ਲੁਧਿਆਣਾ	ਉਮਰ ਕੈਦ
ਸ: ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ	ਮੁਨਸ਼ੀ	ਕੋਟਲਾ	ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ	ਉਮਰ ਕੈਦ
ਸ: ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ	ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ	ਗਿਲ ਵਾਲੀ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	ਫਾਂਸੀ ਤੋਂ ਉਮਰ ਕੈਦ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੇਸ ਮਾਂਡਲਾ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਗਦਰ ਦੇ ਮੋਢੀ
(ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਖਿਲਾਫ)

ਇਸ ਕੇਸ ਦੇ ਕੁਲ ੭੦ ਮੈਂਬਰ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਚਾਰ ਮੰਤਰੀ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਡਿਉਟੀਆਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵੰਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ :—

੧. **ਮੌਲਵੀ ਮੁਜਤਵਾ**—ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਸਯਦ ਹੁਸੈਨ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਜੌਨਪੁਰ (ਯੂ.ਪੀ.) ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਸਿਖਾਂ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਇਤਫਾਕ ਕਰਾਉਣ ਅਤੇ ਰਾਜ ਪਲਟਾ ਦੇਣ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਸੀ, ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਭਾਈ।

੨. **ਬਾਬੂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ**—ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸੀ ਆਪ ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਭਾਈ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰੀਂ ਭੀ ਆਪ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਦੋ ਭੈਣਾਂ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪਰੇਮੀ ਸੀ। ਆਪ ਦੀ ਸੇਵਾ ਚੋਫੀਓ ਜ਼ੰਜੀਰੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਸਿਖਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾ ਨੂੰ ਇਕਠੇ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਦੇ ਮੁਲਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਆਪ ਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਭਾਈ।

੩. **ਅਲੀ ਅਹਿਮਦ**—ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਅਲੀ ਸੀ ਤੇ ਪਿੰਡ ਅਕਬਰ ਪੁਰ ਯੂ. ਪੀ. ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਸਾਮਾਨ ਆਦਿ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿਮੇਂਵਾਰੀ ਲਈ ਸੀ, ਜੋ ਇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਬਹੁਤ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਸਾਬਤ ਹੋਏ।

੪. **ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਰੱਖਾ**—ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਰਾਮ ਸੀ ਤੇ ਪਿੰਡ ਸਾਸੌਲੀ ਜ਼ਿਲਾ ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਡਿਉਟੀ ਅਦਾ ਕੀਤੀ।

ਨੋਟਃ— ਅਫਸੋਸ ਨਾਲ ਲਿਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਣ ਤੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤੇ ਸਾਰੀ ਸੋਸਾਇਟੀ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਂਡਲੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ

ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਕਈ ਲਹਿਰਾਂ ਚਲੀਆਂ ਅਤੇ ਕਈ ਵੇਰ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁਧ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਹੋਏ। ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਗਲਾਮੀ ਵਿਰੁਧ ਨਫਰਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਹਣੇ ਮਾਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਧਿਰਕਾਰ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤ ਨ ਦੇ ਲੋਕ ਬੜੇ ਕਾਇਰ ਤੇ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਹਨ, ਜੋ ੫੦੦੦ ਮੀਲ ਤੋਂ ਆਏ ਮੁਠੀ, ਭਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਅਣਖੀਲੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਇਹ ਭੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਖੜੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਉਨਤੀ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਭੀ ਉਹ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਨੂੰ ਚੱਖਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਜਿਥੇ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ ਉਨਤੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਪਰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਗੇ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ ਉਥੇ ਗੁਲਾਮ ਦੇਸ਼ ਮੁਰਦਾ ਲਾਸ਼ ਵਾਂਗ ਬੇ-ਹਰਕਤ ਸਨ। ਪਹਿਲੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਅ ਰੰਭ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਗਏ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦਾ ਇਹ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਵਸਰ ਹੈ। ਅਮ੍ਰੀਕਾ, ਕੈਨੇਡਾ, ਚੀਨ ਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਵਾਪਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ।

ਕੁਝ ਸੱਜਨ ਇੰਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਏਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜਿਥੇ ਭੀ ਕੋਈ ਹਿੰਦੁਨਤਾਨੀ ਹੈ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਪਾਵੇ। ਪੰਡਤ ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਪਾਠਕ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਸਨ, ਜੋ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸਿਆਮ ਤੇ ਬਰਮਾ ਵਿਚ ਰੁਕ ਗਏ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਮਰੀਕਨ (ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ) ਭੀ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਪੰਡਤ ਜੀ ਸਿਆਮ ਤੇ ਬਰਮਾ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਦਮ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਨਵੰਬਰ ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਵਿਚ ਗਦਰ ਹੋਇਆ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਪਲਟਣਾ ਵਿਗੜ ਗਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੋਰ ਥਾਂ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

੧੯੧੪-੧੫ ਵਿਚ ਬਾਬੂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮੌਲਵੀ ਮੁਸਤਫਾ ਹੁਸੈਨ, ਮਿ: ਅਲੀ ਅਹਿਮਦ ਸਦੀਕੀ, ਪੰ: ਰਾਮ ਰਖਾ, ਸ: ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਡੀ ਫਲੌ (ਪੈਪਸੂ) ਆਦਿਕ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਬਰਮਾ ਤੇ ਸਿਆਮ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਜਨਾਂ ਨੇ ਬਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਹਥਿਆਰ ਮੰਗਾ ਕੇ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਥਿਆਰ ਮੰਗਾਏ ਗਏ ਜੋ ਚੀਨ ਦੇ ਸੂਬਾ ਯੂਨਾਨ ਤੇ ਬਰਮਾ ਤੇ ਸਿਆਮ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਗੁਪਤ ਥਾਵਾਂ ਪਰ ਰਖੇ ਗਏ। ਸਿਆਮ ਵਿਚ ਭੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਕੱਠੀ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।

ਬਾਬੂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰ ਆਦਿ ਮੰਗਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਸਿਆਮ ਵਿਚ ਇੰਜਨੀਅਰ ਸਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਜਨ ਸਨ । ਪੰ: ਰਾਮ ਰਖਾ ਜੀ ਫੌਜੀ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਦੇਣ ਲਈ ਨੀਯਤ ਹੋਏ। ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ੭੦ ਆਦਮੀ ਸਨ । ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਦੇ ਵਾਕਿਆ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਚੁਕੰਨਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰੱਖਣ ਲਗ ਪਈ। ਬਰਮਾ ਵਿਚ ਭੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਉਕਤ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਛਾਪੇ ਮਾਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ।

ਇਸ ਕੇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਮਾਂਡਲੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਰਮਾ ਤੇ ਸਿਆਮ ਵਿੱਚ ਜਿਤਨੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿੱਖ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਸਭ ਦੇ ਦਿੱਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਲਗਣ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਾਂਝੀ ਕੌਮੀਅਤ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਹਰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਦੇ ਦਿੱਲਾਂ ਵਿਚ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਾਂਡਲੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ਼ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿੱਲਾਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਵਲਵਲੇ ਸਨ। ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਵਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਪਰ ਗਦਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬਰਮਾ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣਗੇ। ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਸੀ । 'ਗਦਰ' ਅਖਬਾਰ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਇਕ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਮਾਂਡਲੇਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ੭੦ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਫੜੇ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਅ ਗਿਆ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸੱਜਨਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਗਿਆ।

(੧) ਪੰਡਤ ਸੋਹੇ ਵਲਾਲ ਪਾਠਕ ੧੦ ਫਰਵਰੀ ੧੯੧੬ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਚੜ੍ਹਾਏ ਗਏ।

(੨) ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਕਾਰੀਗਰ (ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ) ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੧੪ ਨਵੰਬਰ ੧੯੧੬।

(੩) ਸ: ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਅਬਾਲ ਸਿੰਘ (ਬ ਲੋ) ਪਿੰਡ ਵਡੀਫਲੋ ਜ਼ਿਲਾ ਬਠਿੰਡਾ।

(੪) ਪੰ: ਚਾਹਲੀਆ ਰਾਮ ਪਿਤਾ ਸੰਕਰ ਦਾਸ ਪਿੰਡ ਸਾਨ੍ਹੇਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ੧੫ ਨਵੰਬਰ ੧੯੧੬।

(੫) ਸ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਢੈਪਈ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।

(੬) ਸ: ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ ਖੁਰਦ ਜ਼ਿਲਾਂ ਲੁਧਿਆਣਾ।

(੭) ਭਾ: ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਗੁੰਥੀ ੧੬ ਨਵੰਬਰ ੧੯੧੬। ,, ,,

ਭਾਈ ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮ ਗਿਆਨੀ ਸਨ । ਪਿਤਾ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਾੜਾ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ। ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹਰ ਇੱਕ ਕੰਮ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜ਼ਦ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਸੱਜਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਗੁਮ ਥਾਂ ਜੰਗਲ ਵਿਖੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦੇ ਭੋਗ ਪਰ ਇਕੱਤ੍ਰ ਹੋਕੇ ਸਾਂਰਿਆ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣੇ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਆਖਰੀ ਕਤਰਾ ਭੀ ਬਹਾ ਦਿਆਂਗੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਇਸ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸਿਖ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ । ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿਖ ਦਾ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਸਗੋਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਸਰਬ ਸਾਂਝਾ ਮਕਸਦ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇੰਨਕਲਾਬੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਦਾ ਖਾਸ ਖਿਆਲ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਮਾਂਡਲੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਸਾਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਇਕ ਸਾਂਝਾ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ । ਜੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੈਸੀ ਖੁਲ ਦਿਲੀ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਖੂਨ ਬਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ।

ਮਾਂਡਲੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀਆਂ ਸਜਾਵਾਂ ਦੇਕੇ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਭੇਜਿਆ ਤੇ ਜ਼ਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੀ ।

(੧) ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੋਹੀ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ।

(੨) ਸ: ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੰਮੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ।

(੩) ਸੇਠ ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਲਖਪਤੀ ਪਿਤਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਿਲੋਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ।

(੪) ਸ: ਜਿਉਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਪਿਲੋਰੇ ,,

(੫) ਪੰਡਤ ਚੇਤ ਰਾਜ ਜੀ ਪਿਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਪਿੰਡ ਵੈਰੋਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਸਿਆਲਕੋਟ ।
ਮਜੂਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਗੋਬਿੰਦ ਗੜ੍ਹ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ।

(੬) ਪੰਡਤ ਕ੍ਰਿਪਾ ਰਾਮ ਪਿਤਾ ਬਰਿਜ ਲਾਲ ਪਿੰਡ ਮੰਗਤ (ਮਿਲਟਰੀ ਕਲਰਕ) ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ।

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸੱਜਨਾਂ ਨੂੰ ਲੰਬੀਆਂ ਸਜਾਵਾਂ ਹੋਇਆਂ ।

(੧) ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਿਲ੍ਹਾ ਰਾਇਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ।

(੨) ਸ: ਨਿਰੰਦਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨਾਰੰਗਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ।

(੩) ਸ: ਰੋਡੂ ਸਿੰਘ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ।

ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸੱਜਨ ਭਗੌੜੇ ਹੋ ਗਏ

ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ ਜਾਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ।

੧. ਸ: ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਅਮ੍ਰੀਕਨ ਪਿੰਡ ਤਤੀਆਂ ਸੋਟੀਆਂ (ਧਰਦੇ) ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ । (ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ)

੨. ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੁਆਬੀਆ ।

੩. ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪੰਡਤ ਸ਼ਿਵਦਿਆਲ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਕੇ ਨਾਮ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ।

੪. ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਖੱਤਰੀ । (ਮਾਲਵਾ)

੫. ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਘ ਅਮ੍ਰੀਕਨ ਦੁਆਬੀਆ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੬. ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ, ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੋਵੇਂ ਭਾਈ ਪਧਰੀ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੭. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਾਨੇ ਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
੮. ਗੋਬੰਦ ਸਿੰਘ ਰਵਦਾਸੀਆ ਪਿੰਡ ਲੀਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
੯. ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਮਧਰੀ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੧੦. ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲਾ ਰੋਹਤਕ (ਹਥਿਆਰ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ।
੧੧. ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ ਪਿੰਡ ਜੋਧ।

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸੱਜਣਾਂ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਜ਼ਬਤ ਕਰਕੇ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਬਦਰ ਕੀਤੇ ਗਏ–
੧. ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਲਕ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
੨. ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਲਕ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
੩. ਸ: ਬਾਬੂ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੀਮਨਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
੪. ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ (ਜਾਸੂਸੀ)
੫. ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ, ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ, ਪਿੰਡ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ, ਤਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
੬. ਸ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੇਠੂ ਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੭. ਪੰਡਤ ਕ੍ਰਿਪਾ ਰਾਮ ਮਿਲਟਰੀ ਕਲਰਕ।

ਦੂਜੇ ਮਾਂਡਲੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਬਾਬੂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ, ਸਯਦ ਮੁਸਤਫਾ ਹੁਸੈਨ ਸ਼ਹਿਰ ਜੌਨ ਪੁਰ ਯੂ.ਪੀ. ਅਤੇ ਮਿ: ਅਲੀ ਅਹਿਮਦ ਸਦੀਕੀ ਕਸਬਾ ਅਕਬਰ ਪੁਰ ਯੂ. ਪੀ., ਪੰਡਤ ਸੋਹਣ ਲਾਲ ਪਾਠਕ ਤੇ ਸ਼: ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਵਡੀਫੁਲੋ ਆਦਿ ਸਜਨ ਮੁਖੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਰਮਾਂ ਅਤੇ ਸਿਆਮ ਵਿਚ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜਥੇ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਸਿਰ ਧੜ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਗਾ ਦਿਤੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਕਸਦ ਵਿਚ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਾਸਤੇ ਵਡੀ ਤੋਂ ਵਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਲੋਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਤੜਪ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਘੂਕ ਸੁਤੇ ਪਏ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜ ਕੇ ਜਗਾ ਦਿਤਾ। * ਪਹਿਲੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਦੇ

---

* ਅਲੋਰ ਸਿਟਾਰ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜਾਪਾਨੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਬਚੇ ਖੁਚੇ ਫੌਜੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਗਿ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਾਪਾਨੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਉਹੀ ਵਰਤਾਉ ਕੀਤਾ ਜਾਵ, ਜੋ ਇੰਡੀਪੈਂਡੇਂਸ ਲੀਗ ਦੇ ਮੁਖੀ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੋਵੇ। ਗਿ: ਜੀ ਨੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਲਭਣ ਲਈ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਰਜਨ ਮੇਜਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨੂਕ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਨਰਲ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਗਿ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੋ। ਜਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਸਜਨ ਦੇ ਹੱਥ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਪਾਸ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਅਗਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਗਿ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਤੇ ਪ੍ਰਸਪਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਹਿੰਦੀ ਜਾਪਾਨੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਕਰਨਲ ਫ਼ਿਊਜੀ ਵਾਰਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਗਰੁਪ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਅਲੋਰ-ਸਟਾਰ ਪਜ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਮੋਮੋਠਗਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਭਰਤੀ ਦੇਣ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਤਨ,ਮਨ,ਧਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਪਰ ਤੁਲੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਦੁਖ ਨਾਲ ਕਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸ਼ਮ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆਂ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਪੂਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜਦੋ ਜਿਹਦ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਸਜਨ ਭੀ ਖਾਸ ਮਸਲਹਤਾ ਦੀ ਬਿਨਾ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਉਤਨੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੇ ਜਿਤਨੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗਲ ਬਿਨਾਂ ਸੰਕੋਚ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮਹੱਲ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੀਸ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣ ਦਿਤੇ। ਆਪਣੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਦਾ ਚੂਨਾ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਗਾਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਹੁਮੁਲੀਆਂ ਜਵਾਨੀਆਂ ਜੇਹਲਾਂ ਵਿਚ ਗਾਲ ਦਿਤੀਆਂ। ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਮਾਂਡਲੇ ਕੇਸ ਦਾ ਖਾਸ ਮਹੱਤਵ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਫਸੋਸ ਕਿ ਇਸ ਸਾਜ਼ਸ ਕੇਸ ਦੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਨਾ ਮਿਲਨ ਕਰਕੇ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ।

ਹੇਠ ਅਸੀਂ ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਜਨਾ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ:—

ਬਾਬੂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਦੇਸ਼ ਭਗਤ)

ਬਾਬੂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੋਣਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਜਦੋ ਜਿਹਦ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਬੇਹਤਰੀਨ ਹਿੱਸਾ ਜੇਹਲਾਂ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ। ਆਪ ੨੨ ਸਾਲ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਜੇਹਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹੇ ਅਤੇ **੭ ਸਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰਹੇ।** ਆਪ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜੰਗ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ।

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਵਿਚ ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ੧੯੮੧ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਬਾਬੂ ਜੀ ਦਾ ਬਚਪਨ ਨਾਨਕੇ ਪਿੰਡ ਸਹੌਲੀ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਅਤੇ ਇਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਨੇ ਮਿਡਲ ਗੁਜਰਵਾਲ ਤੇ ਯੂਨੀਅਰ ਸੀਨੀਅਰ ਜਮਾਤਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਲੁਧਿਆਣੇ ਆਉਣਾ ਪਿਆ। ਇਥੇ ਆਪਨੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਤੌਰ ਪਰ ਫਾਰਸੀ ਜ਼ਬਾਨ ਭੀ ਪੜ੍ਹੀ ਜਿਸ ਦਾ ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਆਪ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਬਣ ਗਏ।

ਬਾਬਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਰਮਨੀ ਤੇ ਜਾਪਾਨ ਨਾਲ ਗੰਢ ਤੁਪ ਕਰਕੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਗਿ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾਪਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਬ੍ਰਿਧ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੰਮ ਘੱਟ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਭੀ ਗਏ ਅਤੇ ਬਰਮਾ ਦੇ ਫਰੰਟ ਪਰ ਭੀ ਰਹੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਪਰ ਆਪ ਭੇਸ ਬਦਲ ਕੇ ਅਤੇ ਬਰਮਾ ਤੋਂ ਤੁਰ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਪੁਜੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੯੦੧ ਵਿਚ ਆਪ ਬਰਮਾ ਚਲੇ ਗਏ ਇਥੇ ਪੁਜ ਕੇ ਆਪ ਓਵਰਸੀਅਰ ਬਣ ਗਏ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪਸੰਦ ਸਨ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਸਾਹਿੱਤਜ ਬੜੇ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ (ਜੋ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਾਚਾ ਜੀ ਸਨ) ਬਾਰ ਵਿਚ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਗਤ ਵਿਚ ਆਮ ਮੰਦਵਾੜੇ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਦੌਰ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਤੇ ਗਹਿਣੇ ਗੱਟੇ ਵੇਚ ਕੇ ਬਾਰਾਂ ਆਬਾਦ ਕੀਤੀਆਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਿਨਸਾਂ ਦੇ ਭਾ ਗਿਰ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸਾਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾਗਰਤ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਲਾਲਾ ਹਰਦਿਆਲ ਐਮ. ਏ. ਸੂਫੀ ਅੰਬਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਆਦਿਕ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸਾਨ ਅੰਦੋਲਨ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ।

"ਪੱਗੜੀ ਸੰਭਾਲ ਜੱਟਾ ਪੱਗੜੀ ਸੰਭਾਲ ਓਇ"

ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਗੂੰਜਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਡਰਦੀ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਿਖ ਕਿਸਾਨ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਬ੍ਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹਿੱਲਾ ਦੇਵੇਗਾ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦੇ ਦਿਤਾ।

ਜਦ ਆਪ ਬਰਮਾ ਵਿਚ ਸਨ ਤਾਂ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਇ ਜਗਰਾਉਂ ਅਤੇ ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦਿਤੇ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਬਰਮਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਬ੍ਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪੁਲਸ ਦੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮਾਂਡਲੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਪੁਜ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਆਪ ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਬੜਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਣ ਬਦਲੇ ਸਾਡੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਬ੍ਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਗੁਲਾਮ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਕੁਤਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਭੈੜਾ ਵਰਤਾਉ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਬੋਲਣ ਦੀ ਭੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਵਤਨ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਬੇਚੈਨ ਸਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਸੁਣੀਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚੋਂ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਕਾਵਿਧਾਰਾ ਫੁਟ ਨਿਕਲੀ ਅਤੇ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਸ਼ੇਅਰ ਗੁਨ ਗੁਨਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ:—

ਮਾਂਡਲੇ ਪਕੜ ਲੇਆਈ ਹੈ ਸਰਕਾਰ ਤੁਮੇਂ, ਦਿਲ ਕੀ ਪੂਛੋ ਨ ਇਧਰ ਦੇਖ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਤੁਮੇਹ।
ਗਾੜੀ ਆਈ ਜੋ ਅਸਟੇਸ਼ਨ ਪਿ ਤੁਮ੍ਹਾਰੀ, ਦੇਖ ਤੇ ਥੇ ਵਹਾਂ ਹਸਰਤ ਭਰੇ ਗ਼ਮ ਖ਼ਾਰ ਤੁਮੇਹ।
ਕੁਛ ਨਾ ਬੋਲੇ ਨ ਬੁਲਾਏ ਉਠ ਚਲੇ ਚੁਪਕੇ ਸੇ, ਘੋੜਾ ਗਾੜੀ ਥੀ ਖੜੀ ਦੇਰ ਸੇ ਤਿਆਰ ਤੁਮੇਹ।
ਕਿਉਂ ਹਮੇ ਦਰਦ ਨਾ ਹੋ ਕੌਮ ਪਿ ਮਰਨੇ ਵਾਲੇ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੌਤ ਹੁਈ ਐ ਸਧਰ ਤੁਮੇਹ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਕਵਤਾ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਕਿਤਨੇ ਦਰਦ ਨਾਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ ।

"ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੌਤ ਹੋਈ ਆਜ ਸੇ ਐ ਯਾਰ ਤੁਮੇਹ" ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਅਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਹੀ ਸੰਬੋਧਣ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਐ ਮਨ (ਐਯਾਰ) ਅੱਜ ਤੋਂ ਤੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮਤ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਤੇਰਾ ਤਨ,ਮਨ,ਧਨ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਰਪਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਜ ਤੋਂ ਇਹ ਚੀਜ਼ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਬਤੌਰ ਅਮਾਨਤ ਰਹਿਣਗੀਆਂ । ਇਕ ਸੱਚੇ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਵਾਂਗ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਤੋੜ ਨਿਭਾਇਆ । ਵਡੀਆਂ ਤੋਂ ਵਡੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਸ ਦਿਨ ਦਾ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਪ੍ਰਣ ਯਾਦ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮਾਰਗ ਪਰ ਅਗੇ ਹੀ ਅਗੇ ਵਧਦੇ ਚਲੇ ਗਏ ।

ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦੀ ਆਪ ਨੂੰ ਐਸੀ ਰੰਗਤ ਚੜ੍ਹੀ ਕਿ ਉਹ ਗੁਝੀ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੀ । ਆਪ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਛੁੜਾਣ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਓਨਾਂ ਚਿਰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵੇਖੇਗਾ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਨੇ ਪਤਾ ਲਗਾ ਲਿਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸ਼ਮ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨੇ ਬਣ ਚੁਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਉਭਾਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਬ੍ਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਆਪ ਦੀ ਸਖਤ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ ।

ਇਥੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਿਆਮ ਚਲੇ ਗਏ । ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਬਣਦੀ ਸੀ । ਜਰਮਨੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਖਿਚੋਤਾਣ ਜਾਰੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਜਰਮਨ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ । ਬਾਬਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਪਰ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਇੰਜਨੀਅਰ ਲੱਗ ਗਏ ਅਤੇ ਥੋਹੜੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਡਵੀਯਨਲ ਇੰਜਨੀਅਰ ਦੇ ਔਹਦੇ ਤੱਕ ਪੁਜ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਜਰਮਨ ਲੜਾਈ ਪਰ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ । ਆਪ ਬੜੇ ਸਿਆਣੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਦੇ ਮਾਹਰ ਸਨ । ਦੁਨਿਆਵੀ ਤੌਰ ਪਰ ਆਪ ਕਾਫੀ ਉਨਤੀ ਕਰ ਗਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਜੋ ਤੜਪ ਸੀ ਉਹ ਚੈਨ ਨਹੀਂ ਲੈਣ ਦਿੰਦੀ ਸੀ । ਜਰਮਨ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਵੀ ਗਲਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਦਾ ਉਹ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀ ਸਬੰਧੀ ਤਾਹਨੇ ਮਾਰਦੇ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ-"ਬਦ ਕਿਸਮਤ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਆਪ ਤਾਂ ਗੁਲਾਮ ਬਣੇ ਹੋਇ ਹਨ, ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਨ ।"

ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹਨ । ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਆਪਣੇ ਵਾਂਗ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਧਿਰਕਾਰ ਪਾਉਦੇ ਸਨ । ਬਾਬਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਵਡਾ ਅਫਸਰ ਹੋਣ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਵਾਹ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਜਦ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਫਿਟਕਾਰਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਸੁਣਦੇ ਤਾਂ ਆਪ ਦਾ ਦਿਲ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਉਠਦਾ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ । ੧੯੧੩ ਵਿਚ ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਧੜੱਲੇ ਦਾਰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸੀ । ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਦੀਆਂ ਜੋਸ਼ੀਲੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਪੜ੍ਹਕੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਅਮਿੱਟ ਲਗਨ ਲਗ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਾਬਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਰਹੇ ਸਨ। ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚੋਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਵਾਪਸ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਵਗਾਵਤ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਤਖਤਾ ਉਲਟਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਤੋਂ ਚਲੇ ਹੋਇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ 'ਕਿਰਤੀ' ਅਤੇ ਪੰਡਤ ਸੋਹਣ ਲਾਲ ਪਾਠਕ ਸਿਆਮ ਵਿਚੋਂ ਆਏ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸਿਆਮ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਜ਼ਿਹਨ ਨਸ਼ੀਨ ਕਰਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਇਹੋ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਵਸਰ ਹੈ। ਵਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਹਥਿਆਰ ਮੰਗਾਵਾ ਕੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਨਸਾਰ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮੌਲਵੀ ਮੁਸਤਫਾ ਹੁਸੈਨ ਆਦਿ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਬਰਮਾਂ ਤੇ ਸਿਆਮ ਦੇ ਹਿੰਦੋਸਾਤੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਦੀ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਪੰਡਤ ਸੋਹਣ ਲਾਲ ਪਾਠਕ ਤੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਕਿਰਤੀ' ਰਾਹੀ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ।

ਬਾਬਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੇ ਗੰਭੀਰ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਤੇ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ ਸਜਨ ਸਨ। ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਡਤ ਸੋਹਣ ਲਾਲ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣੇ ਸਜਨ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ—

"ਕੋਹ ਤੂਰਕਾ ਜਲਵਾ ਹਰ ਬਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ, ਬਿਨਾ ਦਾਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ।"

ਤਿੰਨਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਉਲਝੇ ਹੋਇ ਹਨ। ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਇਸ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਅਵਸਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਵਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਹਥਿਆਰ ਮੰਗਾਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਗੁਪਤ ਅੱਡੇ ਬਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਮਾਂ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਅੰਡਰ ਗਰਾਉਂਡ ਫੋਰਟ ਬਣਾਏ। ਸਾਰੇ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਡ ਅੱਡ ਡਿਊਟੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਵਦੇਸ਼ੀ ਮਾਮਲਿਆ ਦੇ ਇਨਚਾਰਜ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਾ ਪੜ੍ਹੀ ਕਰਨੀ ਬਾਹਰੋ ਹਥਿਆਰ ਮੰਗਾਂਉਣੇ ਆਪਦੇ ਜ਼ੁਮੇ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਬਗਾਬਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਵਿਚ ਠਹਿਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਪਲਟਣਾਂ ਨੇ ਬਗਾਵਤ ਕਰ ਦਿਤੀ। (ਇਸ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੋਰ ਥਾਂ ਪੜ੍ਹੋ)

ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਏਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਅੰਦੋਲਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਬਗਾਬਤ ਫੈਲਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਗਲ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਗਦਰ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਨੀਯਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਭੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਕਈ ਗਦਾਰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਭੇਦ ਦੇ ਦਿਤਾ ਸੀ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਭਾਰਤੀ ਗਦਰ ਮਚਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਿਆਮ, ਬਰਮਾ, ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ, ਮਲਾਇਆ ਤੇ ਚੀਨ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਪਕੜ ਧਕੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਸਿਆਮ ਤੇ ਬਰਮਾ ਵਿਚ ਬਾਬੂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ੭੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਆਦਮੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਅਪ੍ਰਾਧ ਵਿਚ ਮੁਕਦਮੇ ਚਲਾਏ ਗਏ।

ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਰਮਾ ਤੇ ਸਿਆਮ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਰਮਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਟਰੇਨਿੰਗ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਉਹ ਸਰਕਾਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਰੁਧ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ । ਮਾਂਡਲੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਜਿਸਦਾ ਉਪਰ ਜ਼ਿਕਰ ਆ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਬਾਬੂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਕਿਤਨੇ ਤਸੀਹੇ ਸਹੇ, ਇਹ ਅਕਹਿ ਤੇ ਅਸਹਿ ਵਿਥਿਆ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਤੜਫਾ ਤੜਫਾ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਆਵੇ। ਜੇਲ੍ਹ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਲੰਬੀਆਂ ਲੰਬੀਆਂ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਗਦਰੀ ਬਾਬਿਆਂ ਤੇ ਬਾਬੂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਸੀ ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਰੋਸਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਅਡੋਲ ਰਹਿਣਾ ਆਪ ਦਾ ਵਡਾ ਗੁਣ ਹੈ। ਆਪ ੭ ਸਾਲ ਤੱਕ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰਹੇ ਅਤੇ ੨੨-੨੩ ਸਾਲ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰੇ। ੧੧-੧੨ ਫਰਵਰੀ ੧੯੩੭ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਲਿਆਕੇ ਰਿਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਦ ਆਪ ਰਿਹਾ ਹੋਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਖਤ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਦੂਜੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਅਰੰਭ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਫਿਰ ਸਿਆਮ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ (ਸ਼ਹੀਦ) ਨੂੰ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਇੰਡੀਪੈਂਡੈਂਨਸ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਲੀਗ ਬਣਾਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਖੜੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਭੀ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਦੋਹਾਂ ਵਡੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਆਪ ਨੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਤਖਤਾ ਉਲਟਾਣ ਦੇ ਵਿਤੋਂ ਵਧ ਯਤਨ ਕੀਤੇ । ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਭੀ ਹੋਈ। ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਦੇ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਰਖਣਾ ਕਠਨ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇਕੇ ਖੁਦ ਹੀ ਨਾ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਸਾਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਕਢ ਦੇਣਗੇ ਤੇ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਮੁਫਾਦ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਣਗੇ। ਇਹ ਸੋਚਕੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਮੁਸਲਮਲੀਗ ਦੇ ਲੀਡਰ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਆਮ ਹਿੰਦ ਵਿਚੋਂ ਚਲੇ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੈਸੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਅਜੇ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸਲੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਜੇ ਆਉਣੀ ਹੈ ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦੇ ਆਦੀ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਨਾਲ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਵਿਰੋਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਪ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤ ਮਈ ਨੂੰ ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ ਸਮਝ ਕੇ ਡਟਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਆਪ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਚੇ ਸਿੱਖ ਹਨ। ਆਪ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਰ ਭੀ ਸਾਰਾ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਰੰਗਣ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੋ ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਮਝਦੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਕ ਸਿਖਿਆ ਦਾਇਕ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਆਪ ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਨਾਨਕੇ ਪਿੰਡ ਸਹੌਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਾਬਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕਵਤਾਵਾਂ

੧. ਹਮ ਆਪਨੀ ਯਹਿ ਜਾਨੇਂ ਫਿਦਾ ਕਰ ਚਲੇ ਹੈਂ, ਸ਼ਰੀਰੇ ਕੋ ਰੂਹ ਸੇ ਜੁਦਾ ਕਰ ਚਲੇ ਹੈਂ।
੨. ਫਰੰਗੀ ਕਾ ਬੇੜਾ ਡੁਬਾ ਕਰ ਚਲੇ ਹੈਂ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫੌਜ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਕਰ ਚਲੇ ਹੈਂ।
੩. ਜਮਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬੁਲਾਇਆ ਥਾਂ ਰਾਹ ਮੇਂ, ਖੁਦਾ ਕੇ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਬੁਲਾ ਕਰ ਚਲੇ ਹੈਂ।
੪. ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਾ ਕਰਨਾ ਹਮਾਰਾ, ਕਿ ਹਮ ਫਰਜ਼ ਅਪਣਾ ਅਦਾ ਕਰ ਚਲੇ ਹੈਂ।
੫. ਜੀਆ ਕੌਣ ਜੀਏਗਾ ਫਾਨੀ ਜਹਾ ਮੇਂ, ਸਬ ਆਖਰ ਕੋ ਨੌਬਤ ਬਜਾ ਕਰ ਚਲੇ ਹੈਂ।
੬. ਬੜੇ ਔਲੀਆ ਔਰ ਅਵਤਾਰ ਆਖਰ, ਵਫਾਤ ਅਪਣੀ ਮੂਸਾ ਭੀ ਪਾ ਕਰ ਚਲੇ ਹੈ।
੭ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹੂਈ ਜੰਗ ਮੇ ਸਭ ਸੇ ਪਹਿਲੇ, ਸਿਲਾ ਆਪਣੀ ਮੇਹਨਤ ਕਾ ਪਾ ਕਰ ਚਲੇ ਹੈਂ।
੮. ਬਸ ਇਤਨਾ ਹੀ ਥਾ ਦਾਣਾਂ ਪਾਣੀ ਹਮਾਰਾ, ਲਿਖਾ ਥਾ ਜੋ ਆਪਣਾ ਵਹੁ ਖਾ ਕਰ ਚਲੇ ਹੈਂ।
੯. ਸੁਾਮੀ ਨਾਇਰਬੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਕਰਮ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਤੀਨੋ ਮਜ਼ਹਬ ਮਿਲਾ ਕਰ ਚਲੇ ਹੈਂ।
੧੦. ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਿਲਕੇ ਰਹਿਣਾ, ਦੋ ਬਾਜ਼ੂ ਉਠਾ ਕਰ ਸਦਾ ਕਰ ਚਲੇ ਹੈਂ।
੧੧. ਇਲਾਹੀ ਮਦਦ ਹੈ ਯਹਿ ਜਾਪਾ ਹਮਾਰੀ, ਹਮ ਹਾਥ ਅਪਣਾ ਇਨਸੇ ਮਿਲਾ ਕਰ ਚਲੇ ਹੈਂ।
੧੨. ਜਾਪਾਂ ਸੇ ਮਿਲਕੇ ਫਰੰਗੀ ਕੋ ਮਾਰੋ ਯਹਿ ਇਲਾਮੇ ਸਿਆਸਾ ਪੜ੍ਹਾ ਕਰ ਚਲੇ ਹੈਂ।
੧੩. ਹਮੇ ਯਾਦ ਕਰ ਲੇਨਾ ਗਾਹੇ ਬਗਾਹੇ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਕੇ ਲੀਏ ਕਜ਼ਾ ਕਰ ਚਲੇ ਹਾਂ।
੧੪. ਸੁਪਨ ਦੇ ਖਤੇ ਥੇ ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰੀਤਮ,ਖੁਲੀ ਆਂਖ ਜਾਗੇ ਜਗਾ ਕਰ ਚਲੇ ਹੈਂ।
੧੫. ਕੀਆ ਸ਼ੋਕ ਉਨਕਾ ਸਭੀ ਏਸ਼ੀਆਂ ਨੇ, ਬੜੀ ਏਕ ਮਜਲਸ ਲਗਾ ਕਰ ਚਲੇ ਹੈਂ।
੧੬. ਸਭੀ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮ ਸਭੀ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਬੜਾ ਆਜ ਮਾਤਮ ਮਨਾਕਰ ਚਲੇ ਹੈਂ।
੧੭. ਲਿਖਾ ਮਰਸੀਆਂ ਆਜ ਬੰਦਾ ਨੇ ਉਨਕਾ ਆਜ਼ਾਦੀ ਕਾ ਰਸਤਾ ਬਤਾ ਕਰ ਚਲੇ ਹੈਂ।

ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸਲਾਬਤ ਜੰਗ (ਸੈਨਾਪਤੀ) ਮਹਿਮ ਮਲਾਇਆ, ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਮੋਹੀਆਂ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ, ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ, ਤ੍ਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਰੋੜਾ, (ਜਿਸ ਨੇ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜਿਆ) ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਸਰਵਨ ਸਿੰਘ, ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ੭੦ ਆਦਮੀ ਮਲਾਇਆ ਮਹਿਮ ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਗਏ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਇ ਬੜਾਈ ਦੇ ਭੁਖੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੋਂ ਨੋਟ ਲਿਖ ਲਿਖ ਕੇ ਵਡਿਆਈ ਲਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਮਾਤਾ ਦਾ ਮਾਲ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੋਈ। ਇਹ ਅਗਰੇਜ਼ੀ ਜਾਨਣ ਦੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਡਰਦੇ ਹਨ।

ਰਾਘਵਨ ਬੈਰਿਸਟ੍ਰ ਪੀਨਾਗ, ਮੈਨਨ ਬੈਰਿਸਟ੍ਰ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਆਦਿ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਭਜਣ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਫਾਦਾਰ ਸਨ, ਪਿਛੋਂ ਇਧਰ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਹਰੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਅਸੀਂ ਵਿਸਥਾਰ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹਾਂ। ਰਾਘਵਨ ਨੇ ਫਖਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਮੈਨੂੰ ਛੇ, ਸਤ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਮਾਹਵਾਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਮਦਨ ਸੀ, ਉਹ ਛੱਡ ਦਿਤੀ।

ਰਾਸ ਬਿਹਾਰੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੋਟਲ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ਰਾਬ ਵਿਕਦੀ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਮਹਿੰਦਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਰਾਸ ਬਿਹਾਰੀ ਦਾ ਜਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਗਰਜ਼ੇ ਕਿ ਜਿਤਨੀਆਂ ਗਲਾਂ ਲਿਖਾ ਪੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਆਕੇ ਹਿੰਦ ਪੁਜੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਅਸਲੀਅਤ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਸ਼ਭਾਸ਼ ਲੜਾਈ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜਰਮਨੀ ਵਿਚ ਸਨ।

ਮਾਂਡਲੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਵਿਚ ਜਦ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੇ ਮੁਸਤਫਾ ਹੁਸੈਨ, ਅਲੀ ਅਹਿਮਦ ਸਦੀਕੀ ਆਦਿ ਫਾਂਸੀ ਦੀਆਂ ਕੋਠੜੀਆਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਸਨ ਤਾਂ ਸਦੀਕੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਬਾਵਾ ਜੀ ਹੁਣ ਕਵਿਤਾ ਬਣਾਉ ਤਾਂ ਜਾਣੀਏ। ਬਾਬਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ:-

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਭਾਈ ਇਲਜਾਮ ਮੇ ਗਦਰ ਕੇ ਪਕੜੇ ਗਏ ਹੈਂ ਕੋਈ ਜਹਾਂ ਸਾਠ ਇਧਰ ਉਧਰ ਕੇ।
ਹਥਕੜੀ ਉਸੇ ਜਕੜ ਕੇ ਜਬ ਹਮ ਕੋ ਲਾ ਰਹੇ ਥੇ, ਸਭ ਦੇਖਤੇ ਥੇ ਬਾਕੀ ਠੰਡਾ ਸਾ ਸਾਸ ਭਰ ਕੇ।
ਕਰ ਦੀਆ ਹੈ ਹਵਾਲੇ ਹਮ ਕੋ ਫਰੰਗੀਉਂ ਕੇ, ਸ਼ਾਹਿ ਸਿਆਮ ਨੇ ਭੀ ਲਾਚਾਰ ਮਾਰੇ ਡਰ ਕੇ।
ਹੂਆ ਸਿਆਮ ਮੇਂਕਿਆ ਕੋਈ ਫਸਾਦ ਝਗੜਾ, ਹਮ ਅਪਨੀ ਜਾ ਪਿ ਬੈਠੇ ਗਦਾਰ ਹੈਂ ਕਿਧਰ ਕੇ।
ਇਨਸਾਫ ਕੀ ਉਮੈਦੇਂ ਗੋਰੋਂ ਸੇ ਹੋ ਚੁਕੀ ਬਸ, ਦੁਸ਼ਮਨ ਹੈ ਜੋ ਹਮਾਰੇ ਲੁਚੇ ਜਹਾਨ ਭਰ ਕੇ।

ਉਪਰ ਲਿਖੀ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਾਈ ਤਾਂ ਸਭ ਹੱਸਣ ਲੱਗੇ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਹੁਣ ਕਵਿਤਾ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀ। ਫੇਰ:-

ਬਰਮਾ ਕਾ ਮਾਡਲੇ ਕਾ ਸੁਣੋ ਆਪਨਾ ਹਾਲ ਭੀ, ਜਾਰੀ ਹੈ ਫਰੰਗ ਮੇਂ ਜੰਗੋ ਜਦਾਲ ਭੀ।
ਅਲਜ਼ਾਮ ਮੇਂ ਗਦਰ ਯਹਾਂ ਲਾਏ ਗਏ ਹੈਂ ਗੁਪਤ, ਕਰ ਸਕਤਾ ਨਹੀਂ ਆਪਨਾ ਦੇਖ ਭਾਲ ਭੀ।
ਬਰਮਾ ਮੇਂ ਫਾਂਸੀ ਦੇਤੇ ਹੈਂ ਲਾਲਾ ਸਿਆਮ ਸੇ, ਬਸ ਮੁਨਸਫੀ ਯਹੀ ਹੈ ਫਰੰਗੀ ਕੀ ਚਾਲ ਭੀ।
ਫਾਂਸੀ ਜਾਂ ਕਾਲਾ ਪਾਣੀ ਸਜ਼ਾ ਇਸ ਸੇ ਕਮ ਨਹੀਂ, ਰਖਤੇ ਹੈਂ ਪਿੰਜਰੇ ਮੇਂ ਸਦਾ ਡਾਲ ਡਾਲ ਭੀ।
ਆਪੀਂ ਹੈਂ ਮੁਨਸਫ ਮੁਦਈ ਆਪੇ ਵਕੀਲ ਹੈਂ, ਆਪ ਹੀ ਬਣਾਕੇ ਲਿਖਤੇ ਹੈਂ ਦੋ ਤਰਫਾ ਹਾਲ ਭੀ।
ਬਣ ਬਣ ਕੇ ਸ਼ਾਹਦ ਆ ਗਏ ਦੁਸ਼ਮਨ ਕੇ ਖੌਫ ਸੇ, ਉਠ ਉਠ ਕੇ ਅਜ ਗਏ ਆ ਗੁਜ਼ਰੇ ਕੰਗਾਲ ਭੀ।
ਅਪਨੇ ਪਰਾਏ ਆਏ ਥੇ ਅਪਨੀ ਤਰਫ ਸੇ ਭੀ, ਮਾਯੂਸ ਥੇ ਗਰੀਬ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹਾਲ ਭੀ।
ਮਾਨੀ ਕਿਸੀ ਕੀ ਬਾਤ ਫਰੰਗੀ ਨੇ ਇਕ ਨਹੀਂ, ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਉਠ ਗਏ ਮਸਾਂ ਜਮਾਲ ਭੀ।
ਨੇਕੀ ਬਦੀ ਮੇਂ ਸਾਥ ਭੀ ਰਾਮ ਰਖਾ ਹੈਂ, ਸਯਦ ਹੈ ਮੁਸਤਫਾ ਅਲੀ ਅਹਿਮਦ ਸਾ ਬਾਲ ਭੀ।
ਚਾਰੋਂ ਮੇਂ ਏਕ ਸਿੱਖ ਹੈ ਪੰਡਤ ਹੈਂ ਇਕ ਦੂਏ, ਸੁੰਨੀ ਭੀ ਹੈ ਸ਼ੀਆ ਭੀ ਹੈ ਹਜ਼ਰਤ ਕੀ ਆਲ ਭੀ।
ਸੁਨ ਸੁਨ ਕੇ ਕਾਨ ਹਸਤੇ ਹੈਂ ਗੋਰੋਂ ਕੀ ਗੁਫਤਗੂ, ਮੁਜਰਮ ਹੈ ਇਨ੍ਹੂੰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਭੀ।
ਕੋਈ ਖੁਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਫਰੰਗੀ ਕੇ ਖਿਆਲ ਮੇਂ, ਜਾਰ ਜਹੀ ਹੈ ਗੋਯਾ ਖੁਦਾਇ ਇਜਜ਼ ਜਲਾਲ ਭੀ।
ਜ਼ਾਲਮ ਨਾ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲੇਗਾ ਦੋਜ਼ਖ ਕੀ ਆਗ ਸੇ, ਖਾਹਿ ਸ਼ਹਿ ਦੋ ਜਹਾਨ ਹੋ ਔਰ ਬਾ ਕਮਾਲ ਭੀ।
ਯਾਰੋ ਸੁਣੋ ਫਜ਼ੂਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਪਨੀ ਦਾਸਤਾਂ, ਵੈਸੇ ਕਹਾ ਹੈ ਗੁਜ਼ਰਾ ਹੈ ਜੋ ਜੈਸਾ ਹਾਲ ਭੀ।
ਦੁਸ਼ਮਨ ਸੇ ਦੋ ਦੋ ਹਾਥ ਨ ਲੜ ਕਰ ਮਰੇ ਉਹ, ਜੀ ਮੇਂ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸਭੀ ਰੰਜੋ ਮਲਾਲ ਭੀ।
ਕੁਰਬਾਨੀ ਯਹਿ ਭੀ ਕਾਬਲਿ ਤਾਰੀਫ ਯੂੰ ਤੋ ਹੈ. ਭਾਰਤ ਪੇ ਸਭ ਨੇ ਵਾਰ ਦੀਆ ਜਾਨੋ ਮਾਲ ਭੀ।
ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਉਂ ਤੁਮੇ ਮਾਲੂਮ ਹੋ ਨ ਹੋ, ਭਗਤ ਅਪਨੀ ਜਾਨੇ ਵਾਰ ਗਏ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਭੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅੱਛਾ ਹੂਆ ਜੋ ਦਾਰ ਪਿ ਲਟਕਾਇ ਜਾਏਂਗੇ, ਛੁਟਣਾ ਮੁਹਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਥਾ ਮਾਇਆ ਜਾਲ ਭੀ।
ਅਨੱਰਥ ਕਾ ਹੈ ਨਾਸ਼ ਸਤਿਆ ਕੀ ਹੈ ਜੈ ਜ਼ਰੂਰ, ਬਾਕੀ ਫਰੰਗੀਤ੍ਰੋਂ ਕਾ ਰਹੇਗਾ ਨਾ ਖਿਆਲ ਭੀ।
ਹਿੰਦੂ ਕੋ ਰਾਮ ਰਾਮ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੋ ਸਲਾਮ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਜ਼ਾਦ ਰਹੇ ਮਾਲਾ ਮਾਲ ਭੀ।
ਖ਼ੁਦ ਮਿਟ ਕੇ ਅਮਰ ਹੋ ਗਏ ਮੁਰਸ਼ਦ ਕੇ ਕੌਲ ਸੇ, ਨੁਕਤਾ ਬਤਾ ਗਏ ਥੇ ਯਹੀ ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਭੀ।

ਮੂਸਾ ਜਮਾਲ ਰੰਗੂਨ ਦਾ ਕ੍ਰੋੜ ਪਤੀ ਸੇਠ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿਚ ਜਹਾਜ਼ ਚਲਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਲੀ ਅਹਿਮਦ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਨੌਕਰ ਸੀ, ਬਾਗੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸਾਡੀ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਨਕਸ਼ੇ ਨਵੀਸੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਸਾਧਾਰਨ ਆਦਮੀ ਹੈ।

ਅੱਛਾ ਭਲਾ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ ਜੁਧ ਚ ਵਲਾਇਤ ਜਾ ਕੇ ਐਸੀ ਸਾਨੂੰ ਲੜਨੇ ਦੀ ਪਈ ਸੀ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀ।
ਦਿਲ ਵਿਚ ਸੋਚੇ ਕੋਈ ਹੋਵੇ ਜੇ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਭਲਾ ਸਾਡਾ ਜਰਮਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਐ ਕਸੂਰ ਕੀ।
ਚਾਲ੍ਹੀਆਂ ਮਣਾਂ ਦੇ ਗੋਲੇ ਤੋਪ ਅਗੇ ਕੀਤਾ ਕਰਨ ਦਸੋ ਉਥੇ ਹਿੰਦ ਵਾਲੇ ਬੀਰ ਸੂਰ ਕੀ।
ਧੋਖੇ ਵਿਚ ਅਗੇ ਹਿੰਦ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਕੱਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ ਹੈ ਕਿਤੇ ਮਕਦੂਰ ਕੀ।
ਇਹ ਮਾਰ ਮਿਟਨ ਕਰ ਸਿਟਨਗੇ ਸੁਆਹ ਸਾਡੀ ਜਿੱਤ ਭੀ ਜੇ ਜਾਣ ਸਾਨੂੰ ਦੇਣਗੇ ਹਜ਼ੂਰ ਕੀ।
ਦੋ ਰੁਪੈ ਦੀ ਜੁਗਨੀ ਹੈ ਮੁਲ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕੱਚੀ ਪਿੱਲੀ ਭਾਈਆਂ ਪਿੱਟੀ ਰੋਟੀ ਨੂੰ ਤੰਦੂਰ ਕੀ।
ਹਿੰਦ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਤਨਖਾਹੀ ਸੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਹਿੰਦੋਂ ਤੇਰੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਮਹਿਮ ਐਡੀ ਦੂਰ ਕੀ।
ਗੋਰੇ ਏਥੋਂ ਜੋ ਹਲਾਏ ਉਥੋਂ ਹੋਰ ਮੰਗਵਾਏ ਏਨ੍ਹਾਂ ਪਾਪ ਜੋ ਕਮਾਏ ਸਾਡਾ ਕੋਹ ਐ ਕਸੂਰ ਕੀ।
ਕੀਤੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਬੋਲੀ ਹਿੰਦ ਨ ਵਿਚਾਰੀ ਲੋਕੋ ਦੇਖੋ ਇਹ ਮਕਾਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮਗਰੂਰ ਕੀ!
ਤੁਸੀਂ ਲੜੋ ਮਰੋ ਜਾ ਕੇ ਅਗਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਗੋਰੇ ਪਿਛੇ ਰਹਿਣ ਗੱਲ ਏਹੋ ਦਸਤੂਰ ਕੀ।
ਲੋਕ ਜਚਦੇ ਜਚਾਂਦੇ ਕੁਛ ਡਰਦੇ ਡਰਾਂਦੇ ਸੱਦ ਲਏ ਗੋਲੇ ਬਾਂਦੇ ਜੋ ਮਨਿੰਦ ਮਜ਼ਦੂਰ ਕੀ।
ਕੌਮ ਵਾਲਾ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਪਿਆਰ ਕਰੋ ਪਿਆਰ ਵੀਰੋ ਸੌਣ ਦਾ ਨੀ ਵੇਲਾ ਜਿਵੇਂ ਮਿਟੀ ਮਨੂਰ ਕੀ।
ਮੌਕਾ ਗਿਆ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਵਣਾਂ ਇਹ ਬਾਰ ਬਾਰ ਕਰੋ ਕੁਰਬਾਨ ਜਾਣ ਸੂਲੀ ਮਨਸੂਰ ਕੀ।

ਸ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ— ਸ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਛੰਮੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਪ੍ਰਸਿਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਹਨ। ੧੯੦੨ ਵਿਚ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਗਏ। ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਸਾਲ ਇਥੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ੧੯੦੬ ਵਿਚ ਵੀ. ਸੀ. ਕੈਨੇਡਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਵੈਨਕੋਵਰ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਪਰ ਉਤਰੇ। ਵਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਜਦ ਕੋਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਭੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨਸਾਰ ਮੁਰਦੇ ਨੂੰ ਦਫਨਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਦਬਾਉਣ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸਨ। ਜਦ ਕੋਈ ਹਿੰਦੀ ਮਰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਚੋਰੀ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਪਾਬੰਦੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਅੰਦੋਲਨ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਵੈਨਕੋਵਰ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਭੂਮੀ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਵੇ।

ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਰਨਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਰਹਿਕੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਲੇਖ ਲਿਖੇ ਜਦ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਆਪਣੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ? ਇਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਨੇ ਇਥੋਂ ਤਕ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਬੋਰੀਆ ਬਿਸਤਰਾ ਬੰਨ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਫਸਰ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਭੂਮੀ ਬਨਾਉਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਸਃ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਫਤਹਿ ਸੀ।

ਇਸ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਵਧ ਗਿਆ। ਅੱਗੇ ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰੁਲਦੀਆਂ ਸਨ ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਅਨਸਾਰ ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ।

ਸਃ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਅਨਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਲਈ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸਖਤ ਲੋੜ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਲੋਂ ਵੇਮੁਖ ਹੋਕੇ ਜੀਵਨ ਵਿਅਰਥ ਗਵਾ ਬੈਠਣਗੇ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੈਨਕੋਵਰ ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਵਿਚ ਗੁਰਦ੍ਵਾਰੇ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ। ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਵਿਚ ਗੁਰਦ੍ਵਾਰਾ ਬਨਾਉਣ ਸਮੇਂ ਇਕ ਸਖਤ ਔਕੜ ਪੇਸ਼ ਆਈ। ਸਿਟੀ ਮੇਅਰ ਦਾ ਘਰ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਉਹ ਗੁਰਦ੍ਵਾਰਾ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਥੇ ਕੀਰਤਨ ਹੋਇਆ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਬੇਅਰਾਮੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਸ ਨਾਲ ਮੁਕੱਦਮੇ ਬਾਜ਼ੀ ਸ਼ੁਰ ਹੋ ਗਈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਭਾਣਾ ਐਸਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੁਕਦਮੇ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਮੁਕਦਮੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਦ੍ਵਾਰਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ੧੫੦੦੦ ਰੁਪਇਆ ਇਕਠਾ ਕਰਕੇ ਦਿਤਾ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਸਿਖ ਤੇ ਦੂਜੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਅਗੇ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੇਹਨਤ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਅਗੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਇਥੇ ਛਾ ਜਾਣ ਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦਾ ਦਾਖਲਾ ਰੋਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੇ ਦਾਖਲੇ ਪਰ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਗਾ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੋ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕਢਿਆ ਜਾਵੇ? ਇਹ ਸਵਾਲ ਭੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਲਈ ਸਿਰ ਦਰਦੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ।

ਚਾਲਾਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਹ ਤਹਿਰੀਕ ਚਲਾਈ ਕਿ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਅਬਾਦੀ ਹੋਂਡੂਰਸ ਵਿਚ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਆਬਾਦੀ ਨਾਰਥ ਤੇ ਸਾਉਥ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ। ਇਥੇ ਗਰਮੀ ਬਹੁਤ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਬਾਦੀ ਘਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਭੀ ਮੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਗਲ ਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਵੀਂ ਆਬਾਦੀ ਵਿਚ ਇਕਠਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਚਾਲ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਰੁਧ ਸਖਤ ਰੌਲਾ ਪਾਇਆ। ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਡਾ ਇਕ ਪੜਤਾਲੀਆ ਕਮਿਸ਼ਨ ਹੋਂਡੂਰਾਸ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ ਜੋ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਵੇ ਕਿ ਉਥੋਂ ਦਾ ਜਲਵਾਯੂ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੇ ਅਨਕੂਲ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਮੰਗ ਅਗੇ ਝੁਕਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਹੰਡੂਰਸ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਦੋ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਗਏ ਸਨ। ਸ: ਨਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੰਡਿ-ਆਲਾ ਅਤੇ ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡੀਅਨ (ਸ਼ਹੀਦ) ਸਰਕਾਰ ਕੈਨੇਡਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਡਾਲਰ ਦੀ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਛਡ ਕੇ ਇਸ ਨਵੀਂ ਆਬਾਦੀ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸੱਚੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਫਸਣ ਤੋਂ ਸਾਫ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਾਪਸ ਆਕੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਥੋਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਜਲਵਾਯੂ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਥੇ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਹੰਡੂਰਸ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਇਕ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਸਿਖ ਲੜਕੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਵਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਅੱਜ ਤੋਂ ਪ੍ਰਣ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਮੈਂ ਸ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰਾਵਾਂਗੀ। ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਲੜਕੀ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹਿੰਦੀ ਲੀਡਰ ਹੱਕੇ ਬੱਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਐਸੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਗੇ ਜੋ ਕਿ ਸਮੁਚੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਦੇ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਹੰਡੂਰਸ ਵਿਚ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਆਪਣੇ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਅਨੁਸਾਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਸਾਫ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਮਰ ਜਾਣਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ ਪਰ ਹੰਡਰਸ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਇਸ ਤਹਿਰੀਕ ਵਿਚ ਭੀ ਸ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਾਫੀ ਹਿਸਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਵੈਨ ਕੋਵਰ ਪੁਜਿਆ ਤਾਂ ਸ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ।

ਉਪ੍ਰੰਤ ਸਿਆਣੇ ੨ ਗੁਰੂ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਇਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਾਈਨਿੰਗ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਗਈ। ਇਸ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਭਾਵ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਲਈ ਕਾਰੋਬਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬੈਂਕ ਚਾਲੂ ਕਰਨ ਦਾ ਭੀ ਖਿਆਲ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਏ. (ਮਸਤੂਆਂਣਾ) ਨੂੰ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਸਨ। ਬਾਹਰ ਕਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਿਆਣੇ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਮੈਨੇਜਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਕੰਪਨੀ ਵਲੋਂ ਡੇਢ ਸੌ ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦੀ ਗਈ ਜੋ ਹੁਣ ਤੱਕ ਹਿੰਦੀਆਂ ਪਾਸ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਗਵਰਨਰ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। ਬੈਂਕ ਵਿਚੋਂ ਗ੍ਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਇਆ ਕਰਨਗੇ। ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਉਤ੍ਰਨਾ ਆਇਆ। ਉਹ ਮੰਨ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਵਿਚ ਭੀ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜੋ ਭੀ ਦੇਸ਼ ਭਲਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਸ: ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਅੰਦਰ ਗਏ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਸਿੱਖ ਇਹ ਸਮਝੇ ਸਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਉਨਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਇਸ ਲਈ ਲਖਾਂ ਨਹੀਂ, ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੰਨਿਆ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਕੈਰੋਂ, ਸਿੱਖ ਕੰਨਿਆ ਮਹਾਂ ਵਿਦਿਆਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ, ਅਕਾਲ ਕਾਲਜ ਮਸਤੂਆਣਾ, ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ, (ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਸ਼ੀ) ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਤਾ ਭੇਜੀ ਗਈ। ਹੋਰ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਅਕ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਭੇਜੀ ਗਈ। ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਜਾਂ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ ਮਿਲੀ ਹੋਵੇ।

੧੯੧੪ ਵਿਚ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਗਏ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਚਲੋ ਜਾ ਕੇ ਗਦਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚੋਂ ਕਢਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਸਿੱਖ ਸਨ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਸ: ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹੋਇ ਸਿਆਮ ਤੇ ਬਰਮਾ ਵਿਚੋਂ ਹੋ ਕੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਰਮਾ ਤੇ ਸਿਆਮ ਨਿਵਾਸੀ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦ ਆਪ ਇਥੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਮਾਡਲੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਉਮਰ ਕੈਦ ਕੱਟ ਕੇ ਆਪ ਰਿਹਾ ਹੋਕੇ ਆਏ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬੜਾ ਗੰਭੀਰ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪ ਦੀ ਵਾਕਫੀਅਤ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਦੁਆਰਾ ਆਪਨ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿਤੀ। ਲਖਾਂ ਰੁਪਏ ਕਮਾਕੇ ਸਾਝੀਆਂ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇ ਦਿਤੇ। ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੈਸੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਅਜ ਦੇਸ਼ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਮਾਣ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਵਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦਾ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ (ਸ਼ਹੀਦ)

ਝੁਗਾ ਫੂਕੇ ਆਪਣਾ ਨਾਲ ਕਟਾਵੇ ਸੀਸ ॥
ਐਸੀ ਕਰਨੀ ਜੋ ਕਰੇ ਤਾਹਿ ਮਿਲੇ ਜਗਦੀਸ ॥

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਵਡੀ ਫੁਲੋ (ਪੈਪਸੂ) ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਆਪ ਬਰਮਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਵਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਬ੍ਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਤਖਤਾ ਉਲਟਾਣ ਦੇ ਯਤਨ ਆਰੰਭ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਬਰਮਾ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਮਾਂਡਲੇ ਸਾਜ਼ਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ। ਆਪਣੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਆਪ ਮਾਡਲੇ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਹੀ ਫਾਸੀ ਪਰ ਲਟਕਾਏ ਗਏ। ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਬੰਧੀ ਵਸ਼ੇਸ਼ ਹਾਲਤ ਲਭਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਹਾਲਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ। ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀ ਬਾਬੂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬੜਾ ਜੋਸ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬੜੇ ਉਤਮ ਭਾਗ ਹਨ। ਆਪਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਇਹ ਇਛਾ ਪੂਰਨ ਹੋਈ। ਮਾਂਡਲੇ ਦੀ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇਕੇ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਪਰ ਭੀ ਸਚੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਵਡੀ ਤੋਂ ਵਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਭੀ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਰਿਆਸਤੀ ਜਨਤਾ ਬਹੁਤ ਪਿਛੇ ਰਹੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਰਜਵਾੜਾ ਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਕੁਚਲਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸ:

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਰਾਇਨ ਸਿੰਘ ਦੇਸੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹੁੰਦੇ ਹੋਇ ਭੀ ਬਹੁਤ ਅੱਗੇ ਵਧੂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਸਨ ਅਤੇ ਬਰਮਾ ਤੇ ਸਿਆਮ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਜਥੇ ਬੰਦ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪਨੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ।

ਬਾਬਾ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਦੇਸ਼ ਭਗਤ)

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਮਹੀਆਂ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਸੰਨ ੧੮੯੫ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਪੰਦਰਾਂ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪ ਬਰਮਾ ਤੇ ਸਿਆਮ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਸਿਆਮ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਜਰਮਨ ਠੇਕੇਦਾਰ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਬਣਵਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ: ਗੋਬਿੰਦ ਵਿਰ ਭੀ ਇਸ ਲਾਈਨ ਪਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਤੋਂ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਵਰਕਰਾ ਨੇ ਆ ਕੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜਥੇ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਬਾਬੂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਵਾਲੇ ਭੀ ਜੋ ਇਸ ਲਾਈਨ ਪਰ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਇੰਜਨੀਅਰ ਸਨ, ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ।

ਆਪ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਰਮਨ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਗੁਪਤ ਤ੍ਰੀਕੇ ਨਾਲ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਦਿਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਲੜਨ ਲਈ ਉਭਾਰਦੇ ਸਨ। ਮਾਂਡਲੇ ਸਾਜਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਭੀ ਫੜੇ ਗਏ। ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤੱਕ ਆਪ ਹਵਾਲਾਤ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਇਥੋਂ ਵਾਪਸ ਹਿੰਦ ਲਿਆ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜ਼ੁਮਾਨਤ ਪਰ ਰਿਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਪੁਲਸ ਆਪ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਆਪ ਦਾ ਪਿੰਡ ਲੀਲ੍ਹਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਹੈ।

ਬਾਬੂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਸ਼ਹੀਦ) ਸਾਹਰੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ

ਮਰਨਾ ਭਲਾ ਹੈ ਉਸ ਕਾ ਜੋ ਅਪਣੇ ਲੀਏ ਜੀਏ।
ਜੀਤਾ ਹੈ ਵੋਹ ਜੋ ਮਰ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕੋਮ ਕੇ ਲੀਏ।

ਇਹ ਪੰਗਤੀਆਂ ਬਾਬੂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਪਿਤਾ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਪਰ ਉਕਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵੇਰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਾਬੂ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਸਾਹਿਰੀ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ: ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਸੀ। ਆਪ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਉਘੇ ਖਾਨਦਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ। ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਅਠਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ੩੦ ਨੰਬਰ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ।

ਉਥੇ ਆਪ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀ ਕਹਿੰਦੇ ਆਪ ਖੁਦ ਕਿਉਂ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਹੋ? ਇਸ ਦਾ ਉਤਰ ਆਪ ਇਹ ਦਿੰਦੇ ਕਿ ਇਥੇ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਆਇਆ ਹਾਂ ਕੇਵਲ ਪੇਟ ਪਾਲਣ ਲਈ ਨਹੀਂ। ਆਪ ਨੇ ਡੇਢ ਕੁ ਸਾਲ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ। ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ ਆਦਮੀ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਭੀ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਨੌਕਰ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਬਾਬੂ ਜੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਨੇਹ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਬੂ ਜੀ ਭੀ ਆਪ ਨੂੰ ਬੜੀਆਂ ਸਤਿਕਾਰ ਭਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਦੋਹਾਂ ਸਜਨਾਂ ਵਿਚ ਗੂਹੜਾ ਮਿਤ੍ਰਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਨੌਕਰੀ ਛਡ ਕੇ ਘਰ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਸਲਾਹਾਂ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਪਹਿਲੇ ਆਪ ਬਰਮਾ ਗਏ। ਇਥੋਂ ਆਪ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਥੇ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਇਥੇ ਆਪ ਚੰਗੇ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਲਗ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪਣੇ ਖਰਚ ਤੋਂ ਜੋ ਪੈਸਾ ਬਚਦਾ ਉਹ ਸਾਰਾ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵਿਚ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਕੌਮੀ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਚੰਦਾ ਇਕਠਾ ਕਰਕੇ ਭੀ ਆਪ ਕਾਫੀ ਸੇਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਵਾਕਫੀਅਤ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ। ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਹੋਕੇ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਅਮ੍ਰੀਕਨ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ; ਆਪ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੂਜੇ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੀ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਗੁਜ਼ਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਜਪਾਨੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਕੈਨੇਡਾ ਪੁਜ ਗਏ। ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਭੀ ਕੈਨੇਡਾ ਪੁਜ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਵੈਨਕੋਵਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਜਾ ਲਗੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਬਾਬੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਬਾਬੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਵਿਦਯਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਰੁਪਇਆ ਇਕਠਾ ਕਰਕੇ ਭੇਜਿਆ। ਆਪ ਅਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਚੰਗੇ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਂਦੇ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਕੁਝ ਸਿਆਣੇ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਬੂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਢੀ ਸਨ। ਇਕ "ਇੰਡੀਆ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਕੰਪਨੀ" ਬਣਾਈ ਤਾਂਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਭੀ ਦਿਤੀ ਜਾਇਆ ਕਰੇ ਤੇ ਧਨ ਭੀ ਕਮਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮੈਨੇਜਰ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੀ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਏਡੇ ਵਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਪਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ ਦਿਲ ਬੇਈਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਰੁਪਏ ਨੂੰ ਹੜਪ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਵਿਉਤਾਂ ਸੋਚਣ ਲਗ ਪਿਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਬਾਬੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ।

ਬਾਬੂ ਜੀ ਨੇ ਉਦਮ ਕਰਕੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਰੁਪਏ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਇਹ ਸਰਮਾਇਆ ਡੇਢ ਲੱਖ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੀ। ਬਾਬੂ ਜੀ ਨੇ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਉਚੀ ਵਿਦਿਆ ਭੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਐਮ. ਏ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲੈ ਲਈ। ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਕੈਨੇਡਾ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਅਖਬਾਰ "ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ" ਕਢਿਆ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਗਰਤ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇ ਹਿੰਦੀ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਕਰਨਗੇ। ਸਰਕਾਰ ਕੈਨੇਡਾ ਨੇ ਆਪ ਵਿਰੁਧ ਬੰਬ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਝੂਠਾ ਦੂਸ਼ਨ ਲਗਾ ਕੇ ਨੋਟਿਸ ਦੇ ਦਿਤਾ ਕਿ ਆਪ ੪੮ ਘੰਟੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਉ। ਇਥੋਂ ਆਪ ਇਕ ਅਗਨ ਬੋਟ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਸ਼ਿਆਟਲ ਪੁਜ ਗਏ। ੨੦ ਮਾਰਚ ੧੯੧੧ ਨੂੰ ਆਪ ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪੁਜ ਗਏ। ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਫਿਰ ਕੈਨੇਡਾ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰਖੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਬੂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਖਾਸ ਤੌਰ ਪਰ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹੈ। ੧੯੧੩ ਦੇ ਨਵੰਬਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤਾਰੀਖ ਤੋਂ ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਨਿਕਲਣਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਬਾਬੂ ਜੀ ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਬੜੇ ਹੀ ਧੜਲੇਦਾਰ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਕਿਸ ਤ੍ਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਲੁਟ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖਸੂਟ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬੰਬ ਕੇਸ ਬਣਾ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਮਿ: ਹਾਫਕਿਨਸਨ ਨੇ ਜੋ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੰ: ੧ ਸੀ, ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਇਹ ਬਿਆਨ ਦੇਣ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਬੰਬ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਬਾਬੂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਜਾਵੇ ਗਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹ ਸਜਣ ਅਡੋਲ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਸਾਫ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਭਾ: ਗਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਾਰ ਸਾਲ ਤੇ ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋ ਗਈ। ਐਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਮਹਿਕਮੇ ਨੇ ਬਾਬੂ ਹਰਨਾਮ ਸਿਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆਂ ਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਵੀਰਾਂ ਨੇ ਬਾਬੂ ਜੀ ਨੂੰ ੨੫ ਸ ਡਾਲਰ ਦੀ ਨਕਦ ਜ਼ਮਾਨਤ ਦੇਕੇ ਰਿਹਾ ਕਰਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕੇਸ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ।

ਜਦ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਲਗਾ ਕਿ ਬਾਬੂ ਜੀ ਜਿੱਤ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਮਿੱਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਆਪ ਵਾਪਸ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਆਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਆਪ ਚੀਨ ਜਾਪਾਨ ਆਦਿਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਿਆਮ ਆ ਗਏ। ਇਥੇ ਆਪ ਨੇ ਪੰ: ਸੋਹਨ ਲਾਲ, ਭਾ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਭਾ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਰਤੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮਾਂਡਲੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਪਰ ਲਟਕਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲੀ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਕੋਈ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਾਬੂ ਜੀ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਦੇ ਘਰ ਬਿਠਾ ਦਿਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਆਪ ੧੯੦੭ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੀ ਰੰਗਣ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਗਏ ਅਤੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਤਕ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਬਾਬੂ ਜੀ ਉਰਦੂ, ਫਾਰਸੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ੧੯੧੪-੧੫ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਬਾਬਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ। ਅੰਤ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਪਾਠਕ

ਪੰਡਤ ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ਼ਹਿਰ ਪੱਟੀ ਵਿਚ ਪਾਠਕ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਮਾਤਾ ਮਿੱਤਾ ਦੇ ਵਡੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਰਦੂ ਫਾਰਸੀ) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਦਿਆ ਦਿਤੀ। ਬੀ. ਏ. ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਡੀ. ਏ. ਵੀ. ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਲੱਗ ਗਏ। ਆਪ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਆਰੰਭ ਤੋ ਹੀ ਇੰਨਕਲਾਬੀ ਸਨ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਭਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦਾਂ ਆਚਰਨ ਬਹੁਤ ਉਚਾ ਸੁਚਾ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਵਧ ਗਿਆ।

ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਇ ਨੇ ਆਪਦੇ ਉਚੇ ਆਚਰਨ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਆਪ ਨੂੰ ਅਧਿਆਪਕ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਜਦ ਲਾਲਾ ਲਾਜ ਪਤ ਰਾਇ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦੇਕੇ ਬਰਮਾ ਭੇਜੇ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਇਸ ਧੱਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਵਿਰੁਧ ਸਖਤ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਅੰਪਾਇਰਡੇ ਪਰ ਜੋ ਜੁਸ਼ੀਲਾ ਲੈਕਚਰ ਦਿਤਾ, ਉਸ ਵਿਚ ਪੰਡਤ ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਆਪਨੇ ਹੀ ਲੈਕਚਰ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਸੀ।

ਜਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਆਪਦੇ ਪਿਛੇ ਪੈ ਗਈ ਤਾਂ ਆਪ ਸਿਆਮ ਚਲੇ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਥੇ ਆਪ ਨੇ ਕਪੜੇ ਦਾ ਵਪਾਰ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਸਿਆਮ ਦੇ ਹਵਾ ਪਾਣੀ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਸਿਹਤ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦਿਤੀ ਇਸ ਲਈ ਇਥੋਂ ਆਪ ਮਨੀਲਾ ਤੇ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਇ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਜਾ ਪੁਜੇ। ਉਥੇ ਆਪਦਾ ਇਰਾਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਵਾਈਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਲੈਣ ਦਾ ਸੀ ਪਰ ਆਪ ਏ ਪਾਸ ਸਰਮਾਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਪ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਇਥੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਬੰਧ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਪੁਜ ਕੇ ਗਦਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਆਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਸਿੱਧੇ ਦੇਸ਼ ਪੁੱਜਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿਆਮ ਤੇ ਬਰਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦ ਆਪ ਸਿਆਮ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਬਰਮਾ ਤੇ ਸਿਆਮ ਦੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਜਥੇ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਰੰਗੂਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਾਇਆ ਜਿਸ ਪਰ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਇਕਠੇ ਹੋਇ। ਭੋਗ ਪੈਣ ਸਮੇਂ ਆਪਨੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਸਿਆ। ਹਿੰਦੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਦ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਗਦਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਰਮਾ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਥਿਆਰ ਮੰਗਾਏ ਗਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ। ਸਿਆਮ ਤੇ ਬਰਮਾ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਪੰਡਤ ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਜੀ ਫੜੇ ਗਏ ਤੇ ਮਾਡਲੇ ਸਾਜ਼ਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾਂ ਹੋਈ।

ਆਪ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਬਹੁਤ ਰੋਅਬ ਵਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬੜੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸ਼ਾਲੀ ਤਕਰੀਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਭਾਵੇਂ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਪਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਤਮਕ ਬਲ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਜੋ ਆਪਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਉਸ ਪਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਪਰ ਲਟਕਾਉਣ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਫੰਦਾ ਗੱਲ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਪਈ। ਆਪ ਨੇ ਖ਼ੁਦ ਫੰਦਾ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾਇਆ। ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਆਪਨੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕਰਬਾਨ ਕੀਤਾ। ਪੰਡਤ ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਜੀ ਇਕ ਉਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਅਮਿੱਟ ਲਗਨ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਵੇਖੋ—

ਅਗਾਹ ਕੂ ਤ੍ਰਾਂਘ ਪਿਛਾ ਫੇਰ ਨ ਮੋਹਢੜਾ ਨਾਨਕ ਸਿਝ ਅਵੇਹਾ ਵਾਰ ਬੁਹੜ ਨ ਹੋਵੀ ਜਨਮੜਾ।

ਬੈਂਤ

੧. ਜੰਗ ਛਿੜ ਪਿਆ ਜਰਮਨ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਵਾਲਾ, ਮਹਾਂ ਜੁਧ ਭਾਰੀ ਆਲਮਗੀਰ ਲੋਕੋ।
੨. ਮਾਰਨ ਆ ਗਿਆ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ, ਰਬੋਂ ਖੁਲ ਪਈ ਸਾਡੀ ਤਕਦੀਰ ਲੋਕੋ।
੩. ਦਿੱਤਾ ਰਬ ਨੇ ਬੜਾ ਸਨਹਿਰੀ ਮੌਕਾ, ਉਠੋ ਮੁਰਦਿਉ ਖਾ ਲਵੋ ਖੀਰ ਲੋਕੋ।
੪. ਗੋਰੇ ਲਗਦੇ ਕੀ ਸਾਡੇ ਹਰਾਮ ਜ਼ਾਦੇ, ਫੜਕੇ ਕਰ ਸਿਟੋ ਹੁਣ ਲੀਰ ਲੀਰ ਲੋਕੋ।
੫. ਆਲੂ ਕੇਲਾ ਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਖਾਣ ਵਾਲੇ, ਸਾਡੇ ਮਾਲ ਤੇ ਬਣ ਗਏ ਅਮੀਰ ਲੋਕੋ।
ਖਾਣ ਮਾਸ ਸ਼ਰਾਬ ਕਬਾਬ ਮੇਵੇ, ਪਹਿਨਣ ਅਤਲਸਾਂ ਸਰਜ਼ ਹਰੀਰ ਲੋਕੋ।
ਸਾਡੇ ਮਾਲ ਤੇ ਖ਼ੂਬ ਬਹਾਰ ਕਰਦੇ, ਜਾ ਸ਼ਿਮਲਿਆ ਵਿਚ ਕਸ਼ਮੀਰ ਲੋਕੋ।
ਧੋਖਾ ਦੇ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਸਖੋਣ ਵਾਲਾ, ਮਾਲ ਲੈ ਗਏ ਲੁਟ ਕਸ਼ੀਰ ਲੋਕੋ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖਿਦਮਤ ਗਾਰ ਤਾਂ ਰਹਿਣ ਵਿਚ ਸੀਸ ਮਹਿਲਾਂ, ਸੁਨਹਿਰੀ ਘੜੀ ਸਮੇਤ ਜੰਜੀਰ ਲੋਕੋ।
ਤੇੜ ਰਹਿ ਗਈ ਹਿੰਦ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਦੇ, ਟੁਟੀ ਪਾਟੀ ਲੰਗੋਟੀ ਦੀ ਲੀਰ ਲੋਕੋ।
ਕੇਹੜੀ ਗਲ ਵਲੋਂ ਢੇਰੀ ਢਾਹ ਬੈਠੇ, ਕਾਹਤੋਂ ਹੋ ਬੈਠੇ ਐਵੇਂ ਕੀਰ ਲੋਕੋ।
ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਵਤਾਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀ ਤੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਲੋਕੋ।
ਸਾਕਯ ਮੁਨੀ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁਧ ਗੋਤਮ, ਸ਼ੰਕਰ ਚਾਰੀਯਾ ਹੋਰ ਫਕੀਰ ਲੋਕੋ।
ਦੁਰਗਾ ਦੇਵੀ ਭਵਾਨੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਸ਼ਕਤੀ, ਹਨੂਮਾਨ ਹਜ਼ਰਤ ਅਲੀ ਪੀਰ ਲੋਕੋ।
ਕੈਰੋਂ ਪਾਂਡੋਂ ਤੇ ਬਿਕ੍ਰਮਾ ਭੋਜ ਭਰਤਰੀ, ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੈਸੇ ਸੂਰਮੇ ਬੀਰ ਲੋਕੋ।
ਅਕਬਰ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂ ਅਬਲ ਫਜ਼ਲ, ਕਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਰਾਜੇ ਵਜ਼ੀਰ ਲੋਕੋ।
ਹਿੰਦੂ ਕਰਨ ਅਰਜਨ ਭੀਮ ਸੈਨ ਵਰਗੇ, ਮੁਸਲ ਮਾਨ ਸਨ ਖਾਨ ਸ਼ਮੀਰ ਲੋਕੋ।
ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ ਸੂਰੇ ਹਿੰਦ ਵਾਲੇ ਮਹਾਬੀਰ ਲੋਕੋ।
ਨਾਨਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਤਾਤੀਆ ਰਾਣੀ ਝਾਂਸੀ, ਬੜੇ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਲੋਕੋ।
ਪਿਛਲੇ ਧਰਮ ਤੇ ਕੀਰਤੀ ਕਾਰ ਨਾਮੇਂ, ਸੋਚ ਕਰੋ ਕੁਝ ਗੁਪਤ ਤਦਬੀਰ ਲੋਕੋ।
ਕਾਹ ਤੋਂ ਹੋ ਗਏ ਕੀਰ ਕੰਗਾਲ ਗੋਲੇ, ਤੁਸੀਂ ਸੁਣੀਦੇ ਸੀ ਬੜੇ ਬੀਰ ਲੋਕੋ।
ਭੁਲ ਚੁਕ ਅਸਾਡੜੀ ਮਾਫ ਕਰਨਾ, ਹਿਰਦੇ ਰਖਕੇ ਸ਼ਾਂਨਤੀ ਧੀਰ ਲੋਕੋ।
ਸੀਸ ਦੇਕੇ ਮੁਲਕ ਜਗਾ ਗਏ ਹਾਂ, ਫੇਰੀ ਆ ਗਏ ਸਾਧ ਫਕੀਰ ਲੋਕੋ।
ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜਾਣ ਵੇਲੇ, ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਸੁਟ ਅਖੀ ਓਨੀਰ ਲੋਕੋ।
ਇਕ ਦੂ ਵਾਦਿਉ ਗਦਰ ਦਾ ਕਰੋ ਤਿਆਰਾ, ਖਬਰਾਂ ਕਰ ਦਿਉ ਸ਼ਹਿਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਲੋਕੋ।
ਫੌਹੜੇ ਕਹੀਆਂ ਕੁਹਾੜੀਆਂ ਜਾਤੂ ਟੋਕੇ, ਚੰਗੇ ਭਲੇ ਹੈ ਇਹੋ ਹਥਿਆਰ ਲੋਕੋ।
ਸਾਰੇ ਪਟੜੀਆਂ ਰੇਲ ਦੀਆਂ ਚੁੱਕ ਸੁੱਟੋ ਜਗਾ ਜਗਾ ਤੋਂ ਵਢ ਦਿਉ ਤਾਰ ਲੋਕੋ।
ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਲੋਕੋ।

ਮਿ: ਅਲੀ ਅਹਿਮਦ ਸਦੀਕੀ (ਸ਼ਹੀਦ) ਮਾਂਡਲੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ

ਆਪ ਕਸਬਾ ਮਾਕਬੂਰ ਪੁਰ (ਯੂ. ਪੀ.) ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ੧੯੧੧ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਡਾਕਟਰੀ ਮਿਸ਼ਨ ਤੁਰਕੀ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੁਰਕੀ ਦੀ ਇਟਲੀ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਲਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਹਿੰਦ ਤੋਂ ਗਏ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਤੁਰਕੀ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਬੜਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ। ਤੁਰਕੀ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਕਿਤਨਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਲਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਸਰ ਪਾਇਆ। ਮਿ: ਅਲੀ ਅਹਿਮਦ ਸਦੀਕੀ ਇਸ ਡਾਕਟਰੀ ਮਿਸ਼ਨ ਨਾਲ ਤੁਰਕੀ ਗਏ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੀ ਲਗਨ ਲੱਗ ਗਈ।

ਵਾਪਸ ਹਿੰਦ ਆਕੇ ਆਪ ਬਰਮਾ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਗਦਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਰੰਗੂਨ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਮਾਂਡਲੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਆਪ ਦਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਰਸੂਖ ਸੀ ਅਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਿੰਦੂ ਸਿਖ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਜਦ ੧੯੧੪ ਈ: ਵਿਚ ਆਪ ਮਾਂਡਲ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਫੜੇ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਲਾਲਚ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਇਸ ਗਲ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਆਪ ਸਰਕਾਰੀ ਗਵਾਹ ਬਣ ਜਾਣ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਨੇ ਅਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਗਦਾਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸਾਫ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਮਾਂਡਲੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਆਪ ਦੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਵਿਚ ਗਦਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਮਾਂਡਲੇ ਤੇ ਰੰਗੂਨ ਦੀਆਂ ਪਲਟਨਾਂ ਵਿਚ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਇਆਂ। ਆਪ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਮਿ: ਅਲੀ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਹਥਿਆਰ ਮੰਗਾਉਣ ਲਈ ਪੰਦਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਇਆ ਇਕਠਾ ਕਰਕੇ ਦਿਤਾ।

ਮਿ: ਮੁਸਤਫਾ ਹੁਸੈਨ (ਮਾਂਡਲੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ)

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਸਯੱਦ ਹੁਸੈਨ ਸ਼ਹਿਰ ਜੋਨਪੁਰ ਮੁਹਲਾ ਦਕਰ ਸਾਰੀ ਉਤ੍ਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।। ਕਾਰੋਵਾਰ ਦੇ ਸਿਲਸਲੇ ਵਿਚ ਆਪ ਬਰਮਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਬਰਮਾ ਵਿਚ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਗਦਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਤੋਂ ਆਏ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਮਿ: ਹਸਨ ਖਾਂ ਦੀ ਪਰੇਰਣਾ ਨਾਲ ਆਪ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਬਰਮਾ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇਕ ਸਕੀਮ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੭੨ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਪਰ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾਇਆ। ਉਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਭੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਮਾਲ ਧਨ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪ ਮੋਢੀ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਖਿਆਲ ਲਈ ਵਡੀ ਤੋਂ ਵਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਭਾਈ ਭਾਈ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਫੁਟ ਪਾਉਣਾ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਈ ਰਖਣਾ ਹੈ। ਆਪ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਜਤਨਾਂ ਨਾਲ ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਉਰਦੂ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਛਪਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਭੀ ਕਢਿਆ ਗਿਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਗਲ ਦੁਖ ਨਾਲ ਕਹਿਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੌਮ ਨੇ ਉਤਨੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ, ਜਿਤਨੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਮਿ: ਮੁਸਤਫਾ ਹੁਸੈਨ ਜੈਸੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਂਗਲਾਂ ਤੇ ਗਿਨਣ ਵਾਲੇ ਹਨ।

ਸ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਸ਼ਹੀਦ)

ਸ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੰਗਤ ਪੁਰਾ ਢੇਪਈ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੜਾ ਵਚਿੱਤ੍ਰ ਦਿਮਾਗ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਆਪ ਸਾਰੇ ਲੜਕਿਆਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਦੇ ਉਹ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦੀ ਲੱਗਨ ਲਗ ਗਈ ਸੀ। ਰਾਜਸੀ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਬੜੇ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਆਪ ਦੇ ਇਕ ਸਬੰਧੀ ਬਰਮਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਰਮਾ ਵਿਚ ਸਬ ਓਵਰਸੀਅਰ ਲੱਗਾ ਦਿਤਾ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਸਿਕਾ ਬਠਾ ਦਿਤਾ। ਜਦ ਬਰਮਾ ਤੇ ਸਿਆਮ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਮਾਂਡਲੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਭੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ। ੧੫ ਨਵੰਬਰ ੧੯੧੬ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖਾਤਰ ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਫਾਂਸੀ ਚੜ੍ਹੇ। ਮਾਂਡਲੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਪਰ ਲਟਕਾਇਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਾਥੀ ਪੰਡਤ ਸੋਹਣ ਲਾਲ ਪਾਠਕ ਤੇ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕਾਰੀ ਸਾਰੀ ਆਦਿਕ ਵਾਂਗ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਰਹਿਮ ਵਾਸਤੇ ਅਪੀਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਜਦ ਆਪ ਨੂੰ ਰਹਿਮ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਪੰਜ ਭੂਤਕ ਸਰੀਰ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਚੁਕਿਆ ਹਾਂ, ਇਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ਹੈ?" ਧੰਨ ਹੈ ਆਪ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਤੇ ਹੌਸਲਾ। ਆਪ ਜੈਸੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਹੀ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਲਈ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰੇ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸ: ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ (ਦੇਸ਼ ਭਗਤ)

ਚੁਕ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ, ਕੀਤਾ ਮੁਲਕ ਆਜ਼ਾਦ ॥
ਗਲੀਂ ਪੁਆ ਕੇ ਫਾਂਸੀਆਂ, ਆਪ ਹੋਏ ਬਰਬਾਦ ॥

ਸ: ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ, ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਖ਼ੁਰਦ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਆਪ ਬਾਬੂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਦੇ ਹਾਣੀ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਰਮਾ ਵਿਚ ਓਵਰਸੀਅਰ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਦ ਬਰਮਾ ਤੇ ਸਿਆਮ ਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਤਾਂ ਸ: ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਭੀ ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜਦੋ ਜਹਿਦ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਬੜੇ ਸਿਆਣੇ ਤੇ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ ਸਨ ਅਤੇ ਇਤਨੀ ਸੋਹਣੀ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਬਰਮਾ ਤੇ ਸਿਆਮ ਵਿਚ ਪਕੜ ਧਕੜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਸ: ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਫੜੇ ਗਏ। ਮਾਂਡਲੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਕੁਝ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਫਾਂਸੀ ਤੋੜ ਕੇ ਉਮਰ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਪਰੰਤੂ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਂਡਲੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਫਾਂਸੀ ਪਰ ਲਟਕਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਸ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਫਾਈਲ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਕੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਨੂੰ ਫਾਸੀ ਦੇਣ ਦੀ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਤਰਨਾਕ ਸਮਝਦੀ ਸੀ। ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਇਹ ਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਐਸਾ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਭੀ ਸੰਕੋਚ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਵਦੇਸ਼ੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਇਆ।

ਲਾਲਾ ਲਾਲ ਚੰਦ ਫਲਕ ਪਿਤਾ ਦੀਵਾਨ ਚੰਦ ਪਿੰਡ ਬਛੋਵਾਲੀ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ, ਪੰਡਤ ਪਿਆਰੇ ਲਾਲ ਪਿਤਾ ਜੁਆਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਕੂਚਾ ਲੇਲਾ ਮਜਨੂ ਲਾਹੌਰ, ਭਾ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਖਸ ਦਿਲ ਪਿਤਾ ਸਾਵਨ ਸਿੰਘ ਸੂਤਰ ਮੰਡੀ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਦੋ ਸਜਣ ਹੋਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਲਾਲਾ ਲਾਲ ਚੰਦ ਫਲਕ ੧੯੦੭ ਦੇ ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਟੋਲੀ ਵਿਚੋਂ ਹਨ, ਆਪ ਉਰਦੂ ਦੇ ਬੜੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਵੀ ਸਨ। ਆਪ ਦੀ ੧੯੦੭ ਦੀ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ:—

ਸੂਫੀ ਔਰ ਅਜੀਤ ਨੇ ਤਰਕੀ ਕਾ ਰਾਹ ਲੀਆ, ਮਹਿਤੇ ਨੇ ਅਪਣਾ ਰੰਗ ਬਦਲ ਲੀਆ।
ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਇ ਬੀ ਬਦਲ ਗਏ, ਐ ਫਲਕ ਤੂ ਭੀ ਬਦਲ ਕਿ ਜ਼ਮਾਨਾ ਬਦਲ ਗਿਆ।

ਫਲਕ ਆਪ ਦਾ ਤਖਲਸ ਹੈ, ਸੂਫੀ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸੂਫੀ ਅੰਬਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਹੈ, ਅਜੀਤ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੈ, ਮਹਿਤੇ ਤੋਂ ਭਾਵ ਮਹਿਤਾ ਅਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਹੈ। ਲਾਲਾ ਲਾਲ ਚੰਦ ਫਲਕ ਨੂੰ ੧੪ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜਾ ਹੋਈ ਪਰ ਆਪ ਸਣੇ ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪਿਆਰੇ ਲਾਲ ੧੯੨੦ ਵਿਚ ਹਜਾਰੀ ਬਾਗ ਜੇਲ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋਏ ਸਨ। ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਾਂ ਲਾਹੌਰ ਫੇਰ ਰਿਹਾ ਹੋਕੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਸ: ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ 'ਤਾਇਬ' ਪਾਸ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਏ ਸਨ ਪਰ ਪਿੱਛੋਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਗੁਜ਼ਰ ਗਏ।

ਭਾ: ਬਾਬੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੀਮਨਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਚੀਮਨਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਓਂ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਖਿਆਲ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪਸੰਦ ਸਨ। ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਜਦ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਬਾਬੂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਆਦਿਕ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਬਰਮਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਤਖਤਾ ਉਲਟਾਣ ਦੀ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ ਤਾਂ ਸ: ਬਾਬੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਖਾਸ ਸਲਾਹ ਕਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਖਰੀਦਨ ਲਈ ਰੁਪਏ ਪੈਸੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮਾਂਡਲੇ ਕੇਸ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਆਪ ਪਰ ਮੁਕਦਮਾ ਤਾਂ ਨਾ ਚਲਾ ਸਕੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਗਦਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਲਿਖਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਬਾਬੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬਰਮਾਂ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਇਆਂ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸੀ ਜੋ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਬਰੀ ਫੜਕੇ ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਭੇਜ ਦਿਤਾ।

ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮਲਕ

ਇਹ ਦੋਵੇ ਸਕੇ ਭਾਈ ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਮਲਕ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਸਨ। ੧੯੧੪-੧੫ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਸਿਆਮ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਚਲਾਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੰਕਾਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਕਪੜੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਸੀ। ਜਦ ਬਾਬੂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਬਰਮਾਂ ਤੇ ਸਿਆਮ ਵਿਚ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਬਗਾਵਤ ਕਰਾਉਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਜਦ ਮਾਂਡਲੇ ਕੇਸ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਜ਼ਬਤ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡੀਪੋਰਟ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ੯੦ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਮਾਲ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਗੀ ਸਮਝਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਕਰੜੀ ਨਿਗਾਹ ਰਖਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਤਬਾਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨ ਦਾਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਆਪਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਤਬਾਹ ਕਰਵਾਲਿਆ ਪਰ ਆਪਣੇ ਵੀਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਵਲੋਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜਿਆ।

ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ	ਸਜ਼ਾ	
ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਸੋਹੀਆਂ	ਲੁਦਿਹਾਣਾ	੧ ਸਾਲ	ਕੈਦ
ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ	ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ	ਬਿੜਿੰਗ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੧੮ ਮਹੀਨੇ	,,
ਤਾਰਕਾ ਨਾਥ ਦਾਸ	ਕਲੀ ਮੋਹਣ ਦਾਸ	ਮੌਜਪੁਰ	ਚਵੀ ਪ੍ਰਗਣਾ (ਬੰਗਾਲ)	੨੨ ਮਹੀਨੇ	,,
ਗੋਬਿੰਦ ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ	ਬਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਮਾਥਰ	——	ਦਿਲੀ	੧੦ ਮਹੀਨੇ	,,
ਬਿਸ਼ਨ ਬਿਹਾਰੀ ਹਿੰਦੀ	——	——	——	੯ ਮਹੀਨੇ	,,
ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ	ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ	ਸਰਦੇ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੨੧ ਮਹੀਨੇ	,,
ਗੋਧਾ ਰਾਮ	ਛੰਨਾ ਰਾਮ	ਕਰਾਦਲੂ	ਸ਼ਾਹ ਪੁਰ	੧੧ ਮਹੀਨੇ	,,
ਨਰੰਜਨ ਦਾਸ	ਮੇਘ ਰਾਜ	ਪੁਰਾਣੀ ਕੋਤਵਾਲੀ	ਲਾਹੌਰ	੬ ਮਹੀਨੇ	,,
ਮਹਾਂਦੇਓ ਬਾਜੀ ਨੰਦੇਕਰ	ਆਬਾਜੀ	——	——	੩ ਮਹੀਨੇ	,,
ਮੁਨਸ਼ੀ ਰਾਮ	——	——	——	੨ ਮਹੀਨੇ	,,
ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ	——	——	——	੪ ਮਹੀਨੇ	,,
ਇਮਾਮ ਦੀਨ	——	——	——	੪ ਮਹੀਨੇ	,,
ਸੁਰੇਂਧਰਾ ਸ੍ਰਕਾਰ	——	——	——	੪ ਮਹੀਨੇ	,,
ਚੰਦ੍ਰ ਕਾਂਤਾ ਚਕਰਵਰਤੀ	——	——	——	੧ ਮਹੀਨਾ	,,
ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਘਾਲੀ	——	ਘਲ ਕਲਾਂ	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ	੩ ਮਹੀਨੇ ਅਤੇ ੫੦੦੦ ਡਾਲਰ ਜੁਰਮਾਨਾ	,,

ਨੈਕ ਬਿਸ਼ਨ, ਬੋਹਮ ਅਤੇ ਵੇਰਡੇ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ੨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਅਤੇ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ੨ ਹਜ਼ਾਰ ਡਾਲਰ ਜੁਰਮਾਨਾ

ਸ੍ਰੀ ਹਰੰਭਾ ਲਾਲ ਗੁਪਤਾ ਨੂੰ ੧੯ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਅਤੇ ੭੦੦ ਡਾਲਰ ਜੁਰਮਾਨਾ

ਗਿਆਨ ਚੰਦ —— —— ਲਾਹੌਰ ੭ ਸਾਲ ਸਖਤ ਕੈਦ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

[ਨੋਟ] ਏਸ ਲਿਸਟ ਵਿਚ ਜਰਮਨ ਤੇ ਅਮ੍ਰੀਕਨ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ ਉਹ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ।

ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ
ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ	ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ	ਬੰਗਾਸੀ ਪੁਰਾ	ਲੁਧਿਆਨਾ
ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ		ਬੜੈਚ	,, ,,

(ਇਹ ਪੁਲਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ)

ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ		ਮੋਗਲੀ	ਅੰਬਾਲਾ
ਰਹਿਮਤ ਅਲੀ		ਵਜੀਦ ਕੇ	ਰਿਃ ਪਟਿਆਲਾ
ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ	ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਖਾਨ ਪੁਰ	ਲੁਧਿਹਾਣਾ
ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ	ਵਜੀਦ ਸਿੰਘ	ਧੂਲੇ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ	ਰਿਃ ਪਟਿਆਲਾ
ਲਾਲ ਸਿੰਘ	ਦਯਾ ਸਿੰਘ	ਸਹਾਬਆਨਾ	ਲੁਧਿਹਾਣਾ
ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ	ਕਰਮ ਸਿੰਘ	ਉਮਰ ਪੁਰਾ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਜਗਤ ਸਿੰਘ		ਬਿੰਜਲ	ਲੁਧਿਹਾਣਾ

(ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜੱਜ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਨੇ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ)

ਰਾਧਾ ਸਿੰਘ ਉਰਫ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਕਰਰਭਨ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਾਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਅਮਲੀ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਬਰਾਜ ਰਿਃ ਪਟਿਆਲਾ ਚਬੇ ਦੇ ਡਾਕੇ ਵਿਚ ਬੰਬ ਫਟੱਣ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ

ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ	ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ	ਫਤਹਿ ਗੜ੍ਹ	ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ

(ਫਾਂਸੀ ਲਾਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ)

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਨੰਗਲ ਕਲਾਂ	ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ

(ਫਾਂਸੀ ਲਾਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ)

ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ		ਜਗਤ ਪੁਰਾ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ	ਬੇਲ ਸਿੰਘ	ਬੂੜ ਚੰਦ	ਲਾਹੌਰ
ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ		ਠਠੀਖਾਰਾ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ	ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ	ਠਠੀਖਾਰਾ	ਜਲੰਧਰ
ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ		ਸੰਗਵਾਲ	

(ਇਹ ਫਾਂਸੀ ਲਾਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ)

ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ		ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ	੭ ਸਾਲ ਕੈਦ
ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ		ਫੈਜ਼ਾ ਬਾਦ	੧੦ ,, ,,

ਪੰਡਤ ਰਾਮ ਚੰਦ ਤੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ।

ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ		ਖੁਖਰਾਣਾ	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

(ਫਾਂਸੀ ਲਾਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ)

ਪਰੇਮ ਸਿੰਘ	ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ	ਸੁਰ ਸਿੰਘ	ਲਾਹੌਰ
ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ	ਪਧਰੀ ਕਲਾਂ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

(ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਾਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ)

ਬੀਰ ਸਿੰਘ	ਖੜਕ ਸਿੰਘ	ਸੋਹਲ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਸਜਣ ਸਿੰਘ	ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਸੂਰ ਵਿੰਡ	ਲਾਹੌਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ	ਬਲ ਸਿੰਘ	ਬੂੜ ਚੰਦ	ਲਾਹੌਰ	
ਲਾਲ ਸਿੰਘ	ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ	ਪਧਰੀ ਕਲਾਂ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	

(ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ ਹੋਈ)

ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ	ਬੂੜ ਸਿੰਘ	ਬੂੜ ਚੰਦ		੪ ਸਾਲ ਕੈਦ
ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਦੌਲਤ ਸਿੰਘ			ਫਾਂਸੀ ਲਾਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ	ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	ਅਕਾਲ ਗੜ੍ਹ ਖੁਰਦ	ਲੁਧਿਹਾਣਾ	

(ਫਾਂਸੀ ਲਾਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ)

ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ	ਇਬਰਾਹੀਮ		ਲਾਹੌਰ ਮੰਡੀ	

(੧ ਸਾਲ ਕੈਦ ਅਤੇ ੪੦੦ ਜੁਰਮਾਨਾ)

ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ		ਅਨਾਰਕਲੀ ਲਾਹੌਰ	

(੨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਅਤੇ ੪੦੦ ਜੁਰਮਾਨਾ)

ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ	ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ	ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ	੭ ਸਾਲ ਕੈਦ
ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਰਾ			੪ ,,
ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ	ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ	ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ		੩ ,,
ਗੰਡੂ ਸਿੰਘ		ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ		੩ ,,
ਬੀਰ ਸਿੰਘ	ਗਣੇਸ਼ਾ ਸਿੰਘ	ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ		੨੧ ,,
ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਕੋਟ ਟੋਡਰ ਮਲ	ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ	੨੧ ,,
ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ	ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ	ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ		੧੪ ,,
ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ		ਭਾਂਮ	ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ	੧੪ ,,
ਲਭੂ ਰਾਮ		ਅਰਜਨ ਪੁਰ	ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ	੧੪ ,,
ਮੁਨਸ਼ੀ ਰਾਮ		ਕੋਟ ਟੋਡਰ ਮਲ	,, ,,	੧੪ ,,
ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ		,, ,,	,, ,,	੧੪ ,,
ਧਰਮ ਸਿੰਘ		ਭਾਂਮ	,, ,,	੧੪ ,,
ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ		,,	,, ,,	੭ ,,
ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ		,,	,, ,,	੭ ,,
ਭਗਤ ਸਿੰਘ		,,	,, ,,	੭ ,,

ਭਾਈ ਈਸਰ ਸਿੰਘ—ਰਸਾਲਾ ਨੰ:੧੨ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਈਸਰ ਸਿੰਘ ੨ ਰਕਬਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਤੇ ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭੈਣੀ ਰਾਈਆਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ। ਏਹ ਦੋਨੋਂ ਸਜਣ ਬਾਰਵੇਂ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਮੇਰਠ ਛਾਉਣੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਪਿੰਗਲੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋਇਆ। ਤੇ ੨੩ ਮਾਰਚ ੧੯੧੫ ਨੂੰ ਜਮਾਦਾਰ ਨਾਦਰ ਖਾਂ ਦੇ ਮੁਖਬਰੀ ਕਰਨ ਪਰ ਪਿੰਗਲੇ ਸਮੇਤ ਏਹ ਦੋਨੋ ਸਜਣ ਫੜੇ ਗਏ। ਕੋਰਟ ਮਾਰਸ਼ਲ ਹੋਕੇ ਫਾਂਸੀ ਲਗੇ ਤੇ ਮਿਸਟਰ ਪਿੰਗਲੇ ਪਹਿਲੇ ਮੁਕਦਮਾਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ੧੩ ਸਤੰਬਰ ੧੯੧੫ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਹੋਕੇ ੧੭ ਨਵੰਬਰ ੧੯੧੫ ਨੂੰ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ, ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਬਾ ਆਦਿ ਨਾਲ ਫਾਂਸੀ ਲਗੇ।

ਡਾ: ਮਥਰਾ ਸਿੰਘ ਢੁਡਿਆਲ ਜ਼ਿਲਾ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪਿਛੋਂ ਇਰਾਨ ਵਿਚ ਫੜੇ ਗਏ ਤੇ ਫਾਂਸੀ ਲੱਗੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਾਗੀ ਇੰਨਕਲਾਬੀ—ਪਹਿਲੀ ਵੱਡੀ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਬਗਾਵਤ ਕਰਕੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀ ਜਦ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਲੜਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਹਣ ਮਾਰਦੇ ਸਨ ਕਿ "ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਤਾਂ ਗੁਲਾਮ ਬਣੇ ਹੋਇ ਹੋ ਦੂਜਿਆ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਇਤਨੀ ਦੂਰ ਆਕੇ ਕਿਉਂ ਲੜ ਰਹੇ ਹੋ।" ਇਸਦਾ ਹਿੰਦੀ ਸਿਪਾਹੀਆ ਪਾਸ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਰੁਧ ਘ੍ਰਿਣਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਪਹਿਲੀ ਵੱਡੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਪੰਜ ਨੰਬਰ ਲਾਈਟ-ਇਨਫੈਂਕਟ੍ਰੀ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਵਿਚ ਗਦਰ ਕਰਕੇ ਇਕ ਹਫਤਾ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਰਖਿਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਿਛੋਂ ਜਾਪਾਨੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਬੇੜੇ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦਾ ਟਾਪੂ ਵਾਪਸ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ੧੯੩੯ ਵਿਚ ਜਦ ਦੂਜੀ ਵੱਡੀ ਲੜਾਈ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਇਕ ਵੇਰ ਫਿਰ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਖਿਆਲ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਚੱਕਰ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਜਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਮੁਹਾਜ਼ ਬਣਾ ਕੇ ਲੜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ੧੯੪੦ ਵਿਚ ੨੧ ਨੰ: ਰਸਾਲਾ ਤੇ ਕੁਝ ਹਰ ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਲੜਨ ਤੋਂ ਇੰਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਤੇ ਸਿੱਖ ਤਿੰਨੇ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ੨ ਇਸ਼ਟ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਜ਼ਰ ਜਾਣ ਕੇ ਸੁਗੰਧਾਂ ਚੁੱਕੀਆਂ ਕਿ ਕੁਝ ਭੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵਾਂਗੇ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਰਾਜਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਵਰਕਰ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਦਵਾਉਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੈ। ਜੁਲਾਈ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਪਾਰ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ। ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫੌਜੀ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਤੋੜ ਕੇ ਸਮੁੰਦਰ ਪਾਰ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ-ਪ੍ਰੰਤੂ ਇੱਕੀ ਨੰਬਰ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਭਾਵੇਂ ਹੇਠਲੀ ਉਤੇ ਆ ਜਾਵੇ ਅਸੀਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਤੇ ਸਮਝੌਤੀਆਂ ਭੀ ਦਿਤੀਆਂ। ਵਫਾਦਾਰੀ ਪਾਲਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ੨੧ ਨੰਬਰ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕੋ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ।

"ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਹਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਸਾਡਾ ਸਾਫ ਇਨਕਾਰ ਹੈ।" ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਹ ਉਤਰ ਸੁਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦੇ ਤੋਂ ਟਾਲਣ ਲਈ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਚਲੀਆਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਭੀ ਚਾਲ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਈ। ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੯੦

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਸੀ। ਦੁਨੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਵੇਰ ਫਿਰ ਇਹ ਵੇਖ ਲਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਣ ਦੇ ਕਿਤਨੇ ਪੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਸੁਗੰਧਾ ਚੁਕ ਕੇ ਮੁਕਰ ਗਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਣ ਨੂੰ ਸਿਰ ਹਥੇਲੀ ਪਰ ਰਖ ਕੇ ਨਿਭਾਇਆ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਰਟ ਮਾਰਸ਼ਲ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚਾਰ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਪਰ ਲਟਕਾਇਆ ਗਿਆ। ੧੦੬ ਨੂੰ ਲੰਬੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ੭੦ ਸਿਪਾਹੀ ਬਾਰਾ ਪੱਥਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੀ ਇਸ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਹਲੂਣਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸੋਚਣਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਡੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਫਲ ਕਿਸ ਨੂੰ ਮਿਲੇਗਾ?

ਇਸ ਸੋਚ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਲੜਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਹੇਠਾਂ ਅਸੀਂ ੨੧ ਨੰਬਰ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਫਾਂਸੀ ਲਗਣ ਵਾਲੇ ਬਹਾਦਰ ਸੂਰਬੀਰ

(੧) ਸ: ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ:– ਸ: ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਸ. ਡੀ. ਉ. ਪਿੰਡ ਨੰਦ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਨੂੰ ੨੨ ਸਾਲ ਦੀ ਜਵਾਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮੁੰਦਰ ਪਾਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਜ਼ਾਲਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਾਂਸੀ ਪਰ ਲਟਕਾ ਦਿਤਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹ ਬਹਾਦਰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਪਰਵਾਨਾ ਹਸ ਹਸ ਕੇ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਝੂਠੇ ਲੇ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤਿੰਨ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਫਾਂਸੀ ਪਰ ਲਟਕਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਬੰਧੀ ਵਸ਼ੇਸ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਨਾਮ ਹੀ ਦੇ ਰਹੇਗਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਜਣਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ੧੩ ਦਫੇਦਾਰਾਂ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਮੌਤ ਦੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਿਛੋਂ ਕਮਾਂਡਰ ਇਨ ਚੀਫ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਆਪਣ ਵਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ੧੫–੧੫ ਸਾਲ ਕੈਦ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿਤੀਆਂ। ਹੇਠਾਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਕੁਝ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨੀਆਂ ਦ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ।

ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਰਸਾਲਦਾਰ ਮੇਜਰ:– ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਛੋਟੀ ਲਲਤੋਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ੧੮੯੪ ਈ: ਨੂੰ ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰੈਦ ਪਸ਼ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਸੀ। ੧੭ ਦਸੰਬਰ ੧੯੧੩ ਨੂੰ ਆਪ ਰਸਾਲਾ ਨੰ: ੩੯ ਵਿਚ ਰਸਾਲਦਾਰ ਮੇਜਰ ਬਣ ਗਏ। ਆਪ ਦਾ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਨਮਾਨ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਹੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ੧੯੩੭ ਵਿਚ ਬ੍ਰਤਾਨੀਆ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਸਮੇਂ ਜੋ ਚਾਰ ਸੁੰਦਰ ਜਵਾਨ ਸਿਖ ਲੰਡਨ ਗਏ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

੧੭ ਜੁਲਾਈ ੧੯੪੦ ਨੂੰ ਰਸਾਲਾ ਨੰ: ੨੧ ਨੂੰ ਮੁਲਕ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਕੇ ਲੜਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮਿਲਿਆ। ਆਪਣੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਰਸਾਲਦਾਰ ਮੇਜਰ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਇਹੋ ਉੱਤ੍ਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਹਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ਪਰ ਦੇਸ਼ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਕੇ ਨਹੀਂ ਲੜਾਂਗੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਕੋਰਟ ਮਾਰਸ਼ਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਦੀਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਖਿਦਮਾਤਾਂ ਦਾ ਲਿਹਾਜ਼ ਰਖਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਰਾ ਪਥਰ ਕਰਕੇ ਘਰ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਤਾਈ ਸਾਲ ਦੀ ਸਰਵਿਸ ਸੀ ਅਤੇ ਪੈਨਸ਼ਨ ਤੇ ਹੋਰ ਇਨਾਮ ਆਦਿ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਸ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਦਫੇਦਾਰ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀਃ— ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਭੀ ਪਿੰਡ ਛੋਟੀ ਲਲਤੋਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਸਮੁੰਦਰ ਪਾਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਉਮਰ ਕੈਦ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਆਪ ਪੰਜ ਛੇ ਸਾਲ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਬੁਲਾਰਮ, ਤੇ ਇੰਦੌਰ ਜੇਹਲ ਆਦਿਕ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤਸੀਹੇ ਝਲਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ੧੯੪੭ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਸਃ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਃ ਜਗਮੇਲ ਸਿੰਘਃ— ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਾਈ ਸਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੀ ੨੧ ਨੰਃ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ।

ਸਃ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਸ: ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸਪੁੱਤ੍ਰ ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਃ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਬਖਤੌਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਪਾਰ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਹੌਲਦਾਰ ਗੇਂਦਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਃ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ, ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸਃ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ, ਆਦਿਕ ਪਿੰਡ ਛੋਟੀ ਲਲਤੋਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਦੇ ਤਕਰੀਬਨ ੨੧-੨੨ ਨੌਜਵਾਨ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੨੧ ਨੰਬਰ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਇਸ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਭਰੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

ਸਃ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚਿਮਿੰਡੇ— ਸਃ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸਃ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ੧੯੩੪ ਵਿਚ ਆਪ ਰਸਾਲਾ ਨੰਃ ੨੧ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਅਤੇ ੧੯੪੦ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਪਾਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ੧੮ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਬੁਲਾਰਮ, ਅੰਡੇਮਾਨ ਤੇ ਇੰਦੌਰ ਦੀਆਂ ਜੇਹਲਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੁਖ ਝੱਲੇ ਤੇ ੬ ਸਾਲ ਦੀ ਲੰਬੀ ਕੈਦ ਕਟ ਕੇ ਰਿਹਾ ਹੋਏ।

ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕਲੇਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਭੀ ੨੧ ਨੰਬਰ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਸ: ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿੰਝਲ— ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਬਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਭੀ ੨੧ ਨੰਬਰ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਸਮੁੰਦਰ ਪਾਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ੪ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਇੰਦੌਰ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਝੱਲੀਆਂ ਅਤੇ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਭੀ ਕੀਤੀ।

ਭਾਃ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਾਹਨੀ... ਆਪ ਪਿੰਡ ਸਾਹਨੀ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਵਿਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਝੁਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਆਪ ਜੀ ਭੀ ੨੧ ਨੰਬਰ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ੧੪ ਸਾਲ ਦੀ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਆਪ ੬ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ— ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਜੰਡ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸ: ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਾਇ ਕੋਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਆਪ ੧੯੩੦ ਵਿਚ ਰਸਾਲਾ ਨੰਬਰ ੨੧ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ। ੧੯੪੦ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਪਾਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ੧੦ ਸਾਲ ਸਖਤ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ੬ ਸਾਲ ਆਪ ਨੇ ਅਡ ਅਡ ਜਿਹਲਾਂ ਵਿਚ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲੇ ਸਨ।

ਸ਼ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ— ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਵਿਚ ਸ਼ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਦਯਾ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ੧੦ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਤੇ ੬ ਸਾਲ ਤਸੀਹੇ ਸਹਿਣ ਪਿਛੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋਕੇ ਆਏ।

ਸ: ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ— ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੂਬੇਦਾਰ ਮੇਜਰ ਡਾਕਟਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਬਲੋਵਾਲ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ੧੯੩੨ ਵਿਚ ਰਸਾਲਾ ਨੰ: ੨੧ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਬਾਰਾ ਪਥਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਸ: ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਨੰਗਲ ਛੋਟੇ— ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਭੀ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਿਖ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਕਪਤਾਨ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ੧੦ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਈ ਤੇ ੬ ਸਾਲ ਸਖਤ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਝਲ ਕੇ ਰਿਹਾ ਹੋਇ।

ਸ: ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰੋੜੇ ਭੈਣੀ— ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ੨੧ ਨੰਬਰ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ੧੫ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਝੱਲੀਆਂ।

ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਵੱਡੀ ਬੇਰ— ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ੨੧ ਨੰਬਰ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਬਾਗੀ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੈਦ ਕਟੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੀਹੇ ਸਹਾਰੇ।

ਭਾ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੂਹਲੀ ਕਲਾਂ ਲੁਧਿਹਾਨਾ— ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਕੂਹਲੀ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਭੀ ੨੧ ਨੰ: ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਬਾਗੀਆਂ ਨਾਲ ਜੇਹਲ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਸਹੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨੧ ਨੰਬ੍ਰ ਰਸਾਲਾ (ਘੋੜ ਸਵਾਰ) ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਲਿਸ਼ਟ ਜਿਨਾ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਜਾ ਕੇ ਲੜਨਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਜਨਰਲ ਕੋਰਟ ਮਾਰਸ਼ਲ ਵਲੋਂ ੨੬ ਜੁਲਾਈ ੧੯੪੦ ਨੂੰ ਫਾਸੀ ਤੇ ਸਜਾ ਦਿਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਕਈ,ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੪੦ ਵਿਚ ਇਡੇਮਾਨ ਭੇਜੇ ਗਏ।

ਨੰਬਰ	ਨਾਮ	ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ	ਪਿੰਡ	ਡਾਕਖਾਨਾ	ਜਿਲਾ
੧.	ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ	ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ	ਚੁਗਾਵਾਂ	ਚੁਗਾਵਾਂ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੨.	ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਬੂਟਰ ਕਲਾਂ	ਬੂਟਰ ਕਲਾਂ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੩.	ਅਜੈਬ ਸਿੰਘ	ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ	ਨੰਦ ਪੁਰ	ਨੰਦ ਪੁਰ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੪.	ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ		ਦਦੇਹਰ	ਦਦੇਹਰ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੫.	ਪਰਦੁਮਣ ਸਿੰਘ	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਬਟਾਲਾ	ਬਟਾਲਾ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੬.	ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ	ਅਮ੍ਰੀਕ ਸਿੰਘ	ਲਲਤੋਂ ਖੁਰਦ	ਲਲਤੋਂ ਖੁਰਦ	ਲੁਧਿਆਣਾ
੭.	ਭਗਵੰਤਸਿੰਘ	ਬਖਤਾਵਰ ਸਿੰਘ	ਲਲਤੋਂ ਖੁਰਦ	ਲਲਤੋਂ ਖੁਰਦ	ਲੁਧਿਆਣਾ
੮.	ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ	ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ	ਡਲਾਰੀ	ਬਟਾਲਾ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੯.	ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ	ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ	ਬਾਜੋਂ	ਬਾਜੋਂ	ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ
੧੦.	ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ	ਭੈਣੀ ਰੋੜਾ	ਪਖੋਵਾਲ	ਲੁਧਿਆਣਾ
੧੧.	ਬਚਨ ਸਿੰਘ	ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ	ਦਾਖਾ	ਦਾਖਾ	ਲੁਧਿਆਣਾ
੧੨.	ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਬਟਾਲਾ	ਬਟਾਲਾ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੧੩.	ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ	ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਈਸੇਵਾਲ	ਈਸੇਵਾਲ	ਲੁਧਿਆਣਾ
੧੪.	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਫਗੱਾ ਸਿੰਘ	ਚੂਹੜਚਕ	ਚੂਹੜਚਕ	ਫੀਰੋਜਪੁਰ
੧੫.	ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ	ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ	ਦਾਖਾ	ਦਾਖਾ	ਲੁਧਿਆਣਾ
੧੬.	ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ	ਵੀਰ ਸਿੰਘ	ਰਲਿਆਦੀ	ਖਾਸ	ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ
੧੭.	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਕੋਕਰੀਕਲਾਂ	,,	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
੧੮.	ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਲਲਤੋਂ ਕਲਾਂ	,,	ਲੁਧਿਆਣਾ
੧੯.	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਬਾਬੀਆਂ(ਬਾਦੇ)	ਸਾਬੀਆ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੨੦.	ਮਘਰ ਸਿੰਘ	ਗੇਂਦਾ ਸਿੰਘ	ਲਲਤੋਂ ਖੁਰਦ	ਲਲਤੋਂ	ਲੁਧਿਆਣਾ
੨੧.	ਤੇਜ ਸਿੰਘ	ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ	,, ,,	,,	,,
੨੨.	ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ	ਬਚਨ ਸਿੰਘ	,, ,,	,,	,,
੨੩.	ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	,, ਕਲਾਂ	,'	,,
੨੪.	ਜਗਮੇਲ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	,, ,,	,,	,,
੨੫.	ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ	ਛਾਂਗਾ ਸਿੰਘ	,, ,,	,,	,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰਬਰ	ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ	ਡਾਕਖਾਨਾ	ਜਿਲਾ
੨੬.	ਚਰਨ ਸਿੰਘ	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਲਲਤੋਂ ਕਲਾਂ	ਲਲਤੋਂ	ਲੁਧਿਆਣਾ
੨੭.	ਸਾਧੂਸਿੰਘ	ਮਿਤ ਸਿੰਘ	ਬਦੋਵਾਲ	ਖਾਸ	,,
੨੮.	ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਝ੍ਹੀਕੇ	ਲਲਤੋਂ ਖੁਰਦ	,,
੨੯.	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਸਾਨੇਵਾਲ	ਸਾਨੇਵਾਲ	,,
੩੦.	ਅਜੈਬ ਸਿੰਘ	ਅਤਰ ਸਿੰਘ	ਨੰਗਲ ਖੁਰਦ	ਪਖੋਵਾਲ	,,
੩੧.	ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਗੁਜਰਵਾਲ	ਖਾਸ	,,
੩੨.	ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ	ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ	ਬਿੰਜਲ	ਬਿੰਜਲ	,,
੩੩.	ਰਾਏ ਸਿੰਘ	ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,
੩੪.	ਵਜੀਰ ਸਿੰਘ	ਜਗਤ ਸਿੰਘ	ਜੰਡ	ਲਤਾਲਾ	,,
੩੫.	ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ	ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ	ਚਮਿੰਡਾ	ਚਮਿੰਡਾ	,,
੩੬.	ਬਖਤਾਵਰ ਸਿੰਘ	ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ	ਦਲੇਆਂ	ਖਾਸ	ਲੁਧਿਆਣਾ
੩੭.	,, ,,	ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ	ਚੀਮੇ	ਹਾਂਸ	ਲੁਧਿਆਣਾ
੩੮.	ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ	ਰੂੜ ਸਿੰਘ	ਚੂਹੜਕ	ਖਾਸ	ਫੀਰੋਜਪੁਰ
੩੯.	ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ	ਧਰਮ ਸਿੰਘ	ਜਸੋਵਾਲ ਕਲਾਂ'ਰ	,,	ਲੁਧਿਆਣਾ
੪੦.	ਉਦੇ ਸਿੰਘ	ਬਮਣ ਸਿੰਘ	ਸਾਨੇਵਾਲ ਖੁਰਦ	,,	,,
੪੧.	ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ	ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ	ਬੇਰ ਕਲਾਂ	ਮਲੋਦ	,,
੪੨.	ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ	ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ	ਕੋਹਲੀ ਕਲਾਂ	ਬਾਬਰ ਪੁਰ	,,
੪੩.	ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ	ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਪਖੋਵਾਲ	ਖਾਸ	,,
੪੪.	ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਸ਼ੇਰਪੁਰ	ਖਾਸ	ਸੰਗਰੂਰ
੪੫.	ਬਖਸ਼ੀ ਸਿੰਘ	ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ	ਰਾਸ਼ਦਾ	,,	ਲੁਧਿਆਣਾ
੪੬.	ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ	ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ	ਚੁਹਾਨਕੇ	,,	ਸੰਗਰੂਰ
੪੭.	ਖਜਾਨ ਸਿੰਘ	ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ	ਬਡੇਰਾ	ਕਾਲੇਕੇ	,,
੪੮.	ਚੰਦ ਸਿੰਘ	ਦਾਨ ਸਿੰਘ	ਅਕਾਂਵਾਲੀ	ਖਾਸ	,,
੪੯.	ਡੋਗਰ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਮਿਠੇਵਾਲ	ਲੋਹਟਵਦੀ	,,
੫੦.	ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ	ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ	ਹਰੀਗੜ	ਧਨੋਲਾ	,,
੫੧.	ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	ਸਦਰ	ਸਦਰ	ਲੁਧਿਆਣਾ
੫੨.	ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਸੁਦਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਬਸੀਆਂ	ਖਾਸ	,,
੫੩.	ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ	ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ	ਭਨੋਹੜ	,,	,,
੫੪.	ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਬਦਨ ਸਿੰਘ	ਬਸੀਆਂ	,,	,,
੫੫.	ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਭਟੀਆਂ	,,	,,
੫੬.	ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ	ਸਜਣ ਸਿੰਘ	ਨੰਗਲ	ਨਿਹਾਲੇਵਾਲ	ਫੀਰੋਜਪੁਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰਬਰ	ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ	ਡਾਕਖਾਨਾ	ਜ਼ਿਲਾ
੫੭.	ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ	ਸ਼ੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਸਮਾਧਭਾਈ	ਖਾਸ	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
੫੮.	ਨਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਜਗਤ ਸਿੰਘ	ਰੰਗੂਵਾਲ	,,	ਲੁਧਿਆਣਾ
੫੯.	ਅਮਰ ਸਿੰਘ	ਕਸ਼ਮੀਰ ਸਿੰਘ	ਢਿੰਡਸੇ	ਭਰੋਰ ਸਮਰਾਲਾ	,,
੬੦.	ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਈਸੜੂ	ਖਾਸ	,,
੬੧.	ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਮਾੜੂ ਸਿੰਘ	ਮੋਹਣੀ	ਤਗੋਇਆ	ਹਿਸਾਰ
੬੨.	ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ	ਲਾਲ ਸਿੰਘ	ਕਾਲਖ	ਖਾਸ	ਲੁਧਿਆਣਾ
੬੩.	ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ	ਸਕੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਜ਼ੈਲਵਾਸ	ਪਾਨੀ ਭਾਗ	ਭਰਤਪੁਰ
੬੪.	ਇਬਰਾਹੀਮ ਖ਼ਾਂ	ਯਕੂਬ ਖ਼ਾਂ	ਗੋਨਾ	ਖਾਸ	ਰਾਜਸਥਾਨ
੬੫.	ਮੁਹੰਮਦ ਯਕੂਬ ਖ਼ਾਂ	ਇਬਰਾਹੀਮ ਖ਼ਾਂ	,,	,,	ਗਵਾਲੀਅਰ
੬੬.	ਸਰਮੇਲ ਸਿੰਘ	ਭਗਤ ਸਿੰਘ	ਰਲਆਲੀ	,,	ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ
੬੭.	ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਬਟਾਲਾ	ਖਾਸ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੬੮.	ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,
੬੯.	ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,
੭੦.	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,
੭੧.	ਸਦਾਗਰ ਸਿੰਘ	ਖੇਮ ਸਿੰਘ	ਬਟਾਲਾ	ਖਾਸ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੭੨.	ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ	ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ	ਅਕਾਲ ਗੱਡਾ	ਖਾਸ	,,
੭੩.	ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ	ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ	ਸਠਿਆਲਾ	ਖਾਸ	,,
੭੪.	ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ	ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,
੭੫.	ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ	ਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਬਟਾਲਾ ਕਲਾਂ	,,	,,
੭੬.	ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ	ਲਾਭ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,
੭੭.	ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ	ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ	ਕਮੋਕੇ	,,	,,
੭੮.	ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਥਾਨੇਵਾਲ	,,	,,
੭੯.	ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਖਾਨਪੁਰ	ਖਾਸ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੮੦.	ਮਖਣ ਸਿੰਘ	,, ,,	,,	,,	,,
੮੧.	ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਸਤੌਵਾਲ	,,	,,
੮੨.	ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,
੮੩.	ਕਰਮ ਸਿੰਘ	ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਜੋਹਧੇ	,,	,,
੮੪.	ਸੂਰਜਣ ਸਿੰਘ	ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਹਪੁਰ	ਬਟਾਲਾ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੮੫.	ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ	ਸਹਲਾ ਤਾਜੇਵਾਲਾ	ਰਾਹੋਂ	ਜਲੰਧਰ
੮੬.	ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	ਖਪੜ ਖੇੜੀ	ਛਿਹਾਰਟਾ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੮੭.	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,	,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰਬਰ	ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ	ਡਾਕਖਾਨਾ	ਜਿਲਾ
੮੮.	ਮਖਣ ਸਿੰਘ	ਬੂੜ ਸਿੰਘ	ਖਪੜ ਖੇੜੀ	ਛਿਹਰਟਾ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੮੯.	ਸਜਣ ਸਿੰਘ	ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ	ਬਟਾ	ਖਾਸ	,,
੯੦.	ਅਤਰ ਸਿੰਘ	ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ	ਭਗੜੀ ਵਾਲ	,,	,,
੯੧.	ਮੱਸਾ ਸਿੰਘ	ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਨੰਦਪੁਰ	ਕੈਰੋਂ	,,
੯੨.	ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ	ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ	,,	ਕੈਰੋਂ	,,
੯੩.	ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ	ਅਮਰ ਸਿੰਘ	ਕੈਮਲ ਪੁਰ	ਬਟਾਲਾ	,,
੯੪.	ਨਰਿੰਜਣ ਸਿੰਘ	ਭਗਤ ਸਿੰਘ	ਭਿਖੀਵਿੰਡ	ਖਾਸ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੯੫.	ਚੰਚਲ ਸਿੰਘ	ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,
੯੬.	ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ	ਮਿਹਾਨ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,
੯੭.	ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ	ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਚੇਲਾ	ਭਿਖੀਵਿੰਡ	,,
੯੮.	ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ	ਮਿਤ ਸਿੰਘ	ਵੈਰਮ	ਖਾਲੜਾ	,,
੯੯.	ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ	ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ	ਕਾਲੇਕੇ	ਖਾਸ	,,
੧੦੦.	ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੧੦੧.	ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਘੋਕੇ ਵਾਲ	ਰਮਦਾਸ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੧੦੨.	ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ	ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	ਵਜੀਰ ਭੁਲਰ	ਬਿਆਸ	,,
੧੦੩.	ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ	ਸਰਾਇਣ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,
੧੦੪.	ਸੁਰਜਣ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,	,,
੧੦੫.	ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ	ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,
੧੦੬.	ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ	ਲਾਲ ਸਿੰਘ	ਬਾਠ ਥਾਟੀ	ਖਾਰਾ	,,
੧੦੭.	ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ	ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ	ਲੋਹਰ	ਜੌਹਰ ਧਾਰੇਵਾਲ	,,
੧੦੮.	ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ	ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ	ਕੰਗ	ਖਾਸ	,,
੧੦੯.	ਪਾਲ ਸਿੰਘ	,,	ਭਰੋਵਾਲ	,,	,,
੧੧੦.	ਦਰਸ਼ਣ ਸਿੰਘ	ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ	ਕਸੇਲ	ਖਾਸ	,,
੧੧੧.	ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ	,,	ਭੈਣੀਮੋਹਤਮ	ਜਾਪਲ	,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨੧ ਨੰਬਰ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਫਾਂਸੀ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਬਹਾਦਰ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਨੈਕ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚੁਕਾਵਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਨੈਕ ਅਜੈਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਨੰਦ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਸਪਾਹੀ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬੁਟਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਦਦੇਹਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਸ: ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਚੂਹੜ ਚੱਕ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜ ਚਕ ਵਿਚ ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਅਠ੍ਹਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪ ੨੧ ਨੰ: ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ। ਸਮੁੰਦਰ ਪਾਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਕਾਫੀ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਤੇ ਹੋਰ ਨੌਜਵਾਨ ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਅਪਣੇ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਕੋਟ ਮਾਰਸ਼ਲ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਸਖਤ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ।

ਸ; ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੂਹੜ ਚਕ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦੇ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਭੀ ੨੧ ਨੰਬਰ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

੨੩ਵੇਂ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੈਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਲਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ

ਨਾਂਮ	ਪਿੰਡ		ਫਾਂਸੀ
ਸ. ਭਾਗ ਸਿੰਘ	ਗੂੜੀ ਵਾਲਾ		ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ–ਫਾਂਸੀ
ਸ. ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ	— —		— —
ਸ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ	— —		— —
ਸ. ਦਫੇਦਾਰ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ	ਰੂੜੀ ਵਾਲਾ		— —
ਸ. ਇੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ	ਸਾਬਾਜ ਪੁਰ		,, ,,
ਸ. ਦਫੇਦਾਰ ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ	ਚੂਸਲੇ ਵੜ		,, ,,
ਸ. ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ	ਕਸੇਲ		,, ,,
ਸ. ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ	ਲਹੁਕੇ		,, ,,
ਸ. ਮਹਾਂਰਾਜ ਸਿੰਘ	੨੩ ਨੰਬਰ ਰਸਾਲਾ ਛਾਉਣੀ	ਲਾਹੌਰ	,.
ਸ. ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ	,,	,, ,,	,,
ਸ. ਬੁਧ ਸਿੰਘ	ਢੋਟੀਆਂ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	,,
ਮੌ. ਅਬਦੁਲਾ (ਮਨੀਲਾ ਵਾਲੇ)	ਨਜਾਮ ਦੀਨ ਜਗਿਰਾਓਂ	ਲੁਧਿਆਣਾ	,,

ਮੌਤ ਦੀ ਸਜਾ ਬਦਲ ਕੇ ਉਮਰ ਕੈਦ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਸੂਰਬੀਰ

ਸ. ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਢੋਈਆਂ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	ਉਮਰ ਕੈਦ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ. ਬਿਸ਼ਨ ਨੰ: ੨	,,	,,	,,	,,
ਸ. ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,	,,
ਸ. ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,	,,
ਸ. ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ	ਢੰਢ ਕਸੇਲ	,,	,,	,,
ਨੰਦ ਸਿੰਘ	ਰਾਏਕੇ ਬੁਰਜ	,,	,,	,,

੧੨੮ ਵੀ ਪੇਨੀਅਰ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਰਸਾਲਾ ਨੰਬਰ ੧੨ ਦੇ ਜੁਆਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਕਬਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਭੈਣੀ ਕੂਕਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਡਾ: ਮਥਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਢੁਡਿਆਲ ਜ਼ਿਲਾ ਜੇਹਲਮ; ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਫਾਸੀ ਲਾਏ ਗਏ।

ਨੋਟ:—੧੦ ਸਿੰਘਾਂ ਫਾਂਸੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ।

ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਦੇ ਗਦਰ ਸਬੰਧੀ ਫੜੇ ਗਏ ਗਦਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ੪੧ ਜੁਆਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਰਟ ਮਾਰਸ਼ਲ ਕਰਕੇ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਉਡਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ੧੨੫ ਨੂੰ ਮੌਤ ਤੋਂ ਘਟ ਸਜਾਵਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਜੋ ਇੱਕ ਕਲਾਬੀ ਜੋਧੇ ਭਗੌੜੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹਜਾਰਾਂ ਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਸ਼ਾਨਾਂ ਬਣਾਏ ਗਏ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਮਰ ਗਏ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨੀ ਅਤ ਕਠਨ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਮੁਕੰਮਲ ਨਾ ਸਮਝੀ ਜਾਵੇ।

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਾਲਾ ਸੰਘਾ (ਰਿ: ਕਪੂਰ ਥਲਾ)

ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਸਜਣ ੨੯ ਨੰਬਰ ਪਲਟਣ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਛਾਉਣੀ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨਾਲ ਗਦਰ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ੧੯ ਫਰਵਰੀ ੧੯੧੫ ਨੂੰ ਫੌਜ ਵਿਚੋਂ ਨਾਮ ਕਟਕੇ ਘਰ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਭਾਈ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੰਮਾਗਰੀ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ ਤੇ ਭਾ: ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚਕ ਵੱਲੀਆਂ ਦਾ ਖੱਤ੍ਰੀ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜੁਆਨ ਗਦਰ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭੇਤ ਨਾ ਮਿਲਦਾ ਤਦ ੨੬ ਨੰਬਰ ਪਲਟਨ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਜੁਆਨਾਂ ਨੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਭਾ: ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪੰਦਰਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਾਲ ਜੇਲ੍ਹ ਚਿੱਠੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੇਖੋ। ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹਾਲ ਵੀ ਓਥੇ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦਾ ਸਾਥੀ ਪਿਛੋਂ ਵਾਇਦਾ ਮਾਫ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ।

ਅਣਖੀਲਾ ਫੌਜੀ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਛੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਸੋਭ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਲੋਪੋ ਤਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਾਮਾਂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਚੀਮਨਾ ਤਸੀਲ ਜਗਰਾਓਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਭਾਣਜੇ ਭਾਣਜੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਲੈ ਆਇਆ। ਚਾਹੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਲਾਡ ਹੋਰ ਕੋਈ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਪਰ ਮਾਮਾਂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਾਪਿਆਂ ਵਾਲੇ ਲਾਡ ਪੂਰੇ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛਡੀ ਕਿਉਂਕਿ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਫਰਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਚੱਜਤਾ ਨਾਲ ਪਾਲਣਾ, ਪੋਸਣਾ ਖੁਆਉਣਾ, ਪਹਿਨਾਉਣਾ, ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਅਤੇ ਕੰਮ ਤੇ ਲੋਣਾ ਸੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਫਰਜ ਪੂਰੇ ਕਰਦਿਆਂ ਜਦ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤ ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਬੈਠਾ-ਇਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡ ਚੀਮਨੇ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਸੋਮਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਥੋੜੇ ਹੀ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠੀ ਅਤੇ ਸਿਖੀ ਅਸੂਲਾਂ ਤੇ ਧਾਰਨੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਹੁਣ ਸਿੰਘ ਸਭੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ *ਬਿਆਦਰ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਦਾ ਉਮਾਹ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਤੇ ਹੁਣ ਮਾਮਾਂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਤੇ ਲਾਕੇ ਆਪਣਾ ਫਰਜ ਅਦਾ ਕਰੀਏ ਸੋ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਿਆਣੇ ਸਿਆਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸੰਤ ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਦੁਆਰਾ ਖਿਆਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਉਪਕਾਰੀ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਫਰ ਮੈਨਾਂ ਰੁੜਕੀ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰਾਇਆ ਜਾਵੇ ਸੋ ਇਸ ਗੁਰਮਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰੁੜਕੀ ਸਫਰ ਮੈਨਾਂ ਵਿਚ ੫ ੧-੧੯੦੯, ਨੰਬਰ ੧੯੩੨ ਸਿਪਾਹੀ ਭਰਤੀ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ, ਉਸ ਵਕਤ ਆਪ ਦਾ ਕਦ ੫ ਫੁਟ ਸਾਢੇ ਛੇ ਇੰਚ ਸੀ, ਰੰਗ ਗੋਰਾ, ਸੁਭਾ ਦਾ ਅਣਖੀਲਾ, ਸਤਸੰਗੀ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਿਆਰਾ, ਸਤਸੰਗੀ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਨਾਮ ਆਖਿਆ ਸੀ। ਪੰਥ ਦੇ ਸੁਚੇ ਹੀਰੇ ਸੰਤ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਂਮਗੜ੍ਹ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਰੁੜਕੀ ਸਫਰ ਮੈਨਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ, ਜਿਥੋਂ ਸੋਨੇ ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ੧੯੧੪ ਦਾ ਜੰਗ ਲਗਾ ਸੀ, ਜੰਗ ਵਿਚ ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੀ ਜਾਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੀ। ਜੰਗ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਟੋਪੀ ਲੈਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਟੋਪੀ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਨੀ ਸਾਹਿਬ (ਅੰਗਰੇਜ਼) ਜੋ ਨੰਬਰ ੧ ਵੰਨ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਕਮਾਂਡਰ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਟੋਪੀ ਲੈਣ ਤੇ ਅਤੇ ਦਾੜ੍ਹਾ ਬੱਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਤੋਂ ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਕੰਪਨੀ ਕਮਾਂਡਰ ਨੇ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁਰਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਨ ਦਿਤੇ ਕਿ ਗੁਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਟੋਪੀ ਮਨ੍ਹਾਂ ਹੈ, ਸੋ ਕਿਸੇ ਨਾਂ ਸੁਣੀ ਤਾ ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਾਰਦ ਵਿਚੋਂ ਰਫਲ ਲੈਕੇ ਗਨੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਮਾਰ ਦਿਤਾ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੂੰ ਭੀ ਗੋਲੀ ਦਾ ਸ਼ੂਟ ਕਰ ਦਿਤਾ ਪਰ ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਚ ਗਿਆ, ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਦ ਗੁਰਮਤ ਅਸੂਲੀ ਅਣਖੀਲਾ ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਉਸ ਲੋਕ ਦੇ ਵਾਸੀ ਹੋ ਗਏ ਜਿਥੇ ਗਨੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘਲਿਆ ਸੀ।

* ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੱਜਣ ਸਿੰਘ ਆੜਨੀਆਂ, ਭਾ: ਦਸੌਂਦਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮਲਹ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਾਬੂ ਸਿੰਘ ਆਦਿ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ

ਯੂ. ਪੀ.	੧	ਅੰਬਾਲਾ	੧੩
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੫੭	ਲੁਧਿਹਾਣਾ	੫੮
ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ	੭੩	ਨਾਭਾ	੫
ਫਰੀਦ ਕੋਟ	੧	ਕਪੂਰਥਲਾ	੩
ਕਲਸੀਆਂ	੧	ਪਟਿਆਲਾ	੪੮
ਜਲੰਧਰ	੩੮	ਹਿਸਾਰ	੭
ਲਾਹੌਰ	੩	ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ	੧੨
ਲਾਇਲ ਪੁਰ	੧	ਸਿਆਲ ਕੋਟ	੧
ਜੇਹਲਮ	੧	ਗੁਜਰਾਂ ਵਾਲਾ	੩
ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ	੪	ਸਾਹਿਪੁਰ	੨੧
ਝਾਂਸੀ	੧		

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੈਨੇਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਵਿਥਿਆ

ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਨਾਲ ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਕਾਫ਼ੀ ਅਮੀਰ ਹੋ ਗਏ। ਯੂਰਪ ਦੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚੋਣਵੇਂ ਸਿਆਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਤੇ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ (ਜਾਂ ਉਦਯੋਗ) ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਤਰੱਕੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਧਿਆਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਏ। ਜਦ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮਜ਼ਦੂਰ ਭੁਖੇ ਮਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਜਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਆਰਥਕ ਸੰਕਟ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਇਆ ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਇਥੋਂ ਦੇ ਗਰੀਬ ਮਜ਼ਦੂਰ ਤੇ ਕਿਸਾਨ ਕੈਨੇਡਾ ਜਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਪੁਜ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਲਾ ਮਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਤਕੜੇ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਉਹ ਅਮਰੀਕਾ ਜੈਸੀ ਉਪਜਾਊ ਧਰਤੀ ਪਰ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਬੜੇ ਧਨਾਢ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਰੁਝਾਨ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਗਰੀਬੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣਾ ਹੈ ਉਹ ਕੈਨੇਡਾ ਜਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲਾ ਜਾਵੇ। ੧੯੦੩-੪ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਗਏ। ੧੯੧੦ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੦,੦੦੦ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੯੦ ਫੀ ਸਦੀ ਸਿੱਖ ਸਨ ਤੇ ੮੦ ਫੀ ਸਦੀ ਸਿਪਾਹੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦਸ ਰੁਪੈ ਸੀ। ੧੯੦੮ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਦੋ ਕਰੋੜ ੧੫ ਲੱਖ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਬਣਾ ਲਈ ਸੀ।

ਜਦ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਪਛੜੇ ਹੋਏ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਮਿਆਰ ਘਟਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਉਲਝਨਾਂ ਆ ਖੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਪਰ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਪਰ ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਪੁਜਣ ਪਰ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਗਾ ਦੇਵੇ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਪੁੱਜਣ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਚਲ ਪਏ ਅਤੇ ਉਹ ਚੀਨ, ਜਾਪਾਨ, ਬਰਮਾ, ਸਿਆਮ ਆਦਿਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਖਿਲਰ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਿਸਾਨ ਸਨ ਜਿੰਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਆਦਿ ਵੇਚ ਕੇ ਰਾਹ ਦਾ ਭਾੜਾ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭੀ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਰਚ ਪੂਰਾ ਨਾ ਹੋਣ, ਪਾਸਪੋਰਟ ਨਾ ਮਿਲਣ, ਅਤੇ ਜਹਾਜ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਟਿਕਟ ਨਾ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਸਖਤ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ੯ ਮਈ ੧੯੧੦ ਪਿਛੋਂ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਬਾਹਰਲਿਆਂ ਦਾ ਦਾਖਲਾ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਦਾਖਲੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਇਹ ਸਨ, (ੳ) ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਤੋਂ ਸਿਧਾ ਲਗਾਤਾਰ ਇਕੋ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਸਫਰ ਰਾਹੀਂ ਪੁਜੇ। (ਅ) ਜਾਂ ਹਰ ਮੁਸਾਫਰ ਕੋਲ ੨੦੦ ਡਾਲਰ ਜਾਂ ਛੇ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਕੈਨੇਡਾ ਨਾ ਕੋਈ ਸਿੱਧਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਜਹਾਜ਼ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ੨੦੦ ਡਾਲਰ ਹਰ ਮੁਸਾਫਰ ਕੋਲ ਸੌਖ ਨਾਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਸੱਜਣ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਕਠਨਾਈਆਂ ਝਲ ਕੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਪੁੱਜਜਾਂਦੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਇਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਘੜਿਆ ਜਾਂਦਾ । ਜਾਪਾਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਧਮਕੀ ਦਿਤੀ, ਤਾਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨਰਮ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਕੇਵਲ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੀਨੀਆਂ ਨਾਲ, ਪਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਉਲਟੀ ਪਈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਹਰ ਥਾਂ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਹੋਣ ਲਗੀ। ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਦੇਸ ਦੇ ਵਾਸੀ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ। ਇਸ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ੧੫ ਦਸੰਬਰ ੧੯੧੧ ਵਿਚ ਯੂਨਾਈਟਡ ਇੰਡੀਆ ਲੀਗ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸੁਸਾਇਟੀ ਵੈਂਕੋਵਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ । ੩ ਜਨਵਰੀ ਸੰ: ੧੯੧੪ ਈ: ਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਇਕ ਵੇਰ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਤੇ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਲੈਕਚਰ ਦੇਣ ਗਏ । ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਵਿਚ ਗੌਰਮਿੰਟ ਰੇਲਵੇ ਕੰਟ੍ਰੈਕਟਰ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪ ਦੀ ਮਾਲੀ ਹਾਲਤ ਚੰਗੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਰੁਕੇ ਰੋਏ ਸਨ ਜੋ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟਿਕਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦੇ । ਕਈ ਡਾਕਟਰਾਂ ਤੋਂ ਸਿਹਤ ਦੇ ਸਰਟੀਫੀਕੇਟ ਲਭਦੇ ਫਿਰਦੇ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅਤਿ ਤਰਸ ਯੋਗ ਸੀ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੁਕੇ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦਾ ਖਰਚ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਜਾਂ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ੧੯੧੩ ਵਿਚ ਕੈਨੇਡਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕੀਤਾ, ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਦੱਖਣੀ ਅਫਰੀਕਾ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ, ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਢਾਹ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ। ਮਲਾਇਆ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਵਜਾਹ ੬੦ ਸਿਖ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਤੇ ਭਾਰੀ ਅਸਰ ਪਾਇਆ " (ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ) ਆਪ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਠੇਕੇਦਾਰੀ ਛਡ ਦਿਤੀ। ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਰੁਲਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਤਰਸ ਆ ਗਿਆ। ਸ: ਰਾਏ ਸਿੰਘ (ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ) ਅਤੇ ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਆਮ ਗੁ: ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਵਿਚ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਜਹਾਜ਼ ਕਰਾਏ ਪਰ ਲੈਕੇ ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਰੁਲ ਰਹੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਣ । ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬੜਾ ਕੌਮੀ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਜਹਾਜ਼ ਕਰਾਏ ਪਰ ਲੈਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗਾ।

ਤਕਰੀਬਨ ੮ ਜਨਵਰੀ ੧੯੧੪ ਈ: ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਵਾਪਸ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਕੋਈ ਜਹਾਜ਼ ਕਰਾਏ ਪਰ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਈ ਕੰਪਨੀਆਂ ਪਾਸ ਗਏ ਕਿ ਉਹ ਜਹਾਜ਼ ਕਰਾਏ ਪਰ ਦੇ ਦੇਣ। ਇਕ ਦੋ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਕਾਊ ਭੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਲ ੯੦ ਹਜ਼ਾਰ ਡਾਲਰ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹ ਨਾਕਸ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਨਾ ਖਰੀਦੇ ਗਏ। ਉਧਰੋਂ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਤੋਂ ਸ: ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਚਿਠੀਆਂ ਪੁਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਛੇਤੀ ਕਰਨ। ਸ: ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਧਨ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਇਕਠ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ , ਰਾਹ ਵਿਚ ਰਹੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਖਰਾਬ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਸ: ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਬਨਾਉਣੀ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਲੋੜੀਂਦੇ ਪੈਸੇ ਭੀ ਇਕਠੇ ਕਰ ਲਏ।

ਆਪ ਹੌਸਲਾ ਹਾਰਨ ਵਾਲੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸ਼ਰਤ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਫਹਿਰਿਸਤ ਤਿਆਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਇਆ ਭੀ ਬੈਂਕ ਵਿਚ ਜਮਾਂ ਕਰਾ ਦਿਤੀ। ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਮਾਧ (ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਬਾਬਾ ਜੀ ਪਾਸ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਅਜੇ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਟਿਕਟ ਲੈਣ ਲਗੇ ਸਨ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਭੀ ਅਪਣੇ ੭ ਸਾਲ ਦੇ ਭੁਜੰਗੀ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ (ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਈ) ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਪੁਜ ਗਏ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਚੀਨੀ ਮਿਤ੍ਰ ਨੇ ਇਕ ਚੀਨ ਦੀ ਕੰਪਨੀ ਵਲ ਚਿਠੀ ਲਿਖੀ ਸੀ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵਡੇ ਵਪਾਰੀ ਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਆਦਮੀ ਹਨ ਅਤੇ ਬੜੇ ਸਿਆਣੇ ਹਨ। ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਵਸੀਲੇ ਨਾਲ ਚੀਨੇ ਭੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਅਤੇ ਅੰਤ ਆਪ ਇਕ ਜ਼ਾਪਾਨੀ ਕੰਪਨੀ ਪਾਸੋਂ ਕੋਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਕਰਾਏ ਪਰ ਲੈਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਜਹਾਜ਼ ੧੧੦੦) ਰੁਪਏ ਮਾਹਵਾਰ ਕਰਾਏ ਪਰ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਲਿਖਾ ਪੜ੍ਹੀ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਲਈ। ਇਹ ਸੌਦਾ ਇਕ ਜਰਮਨੀ ਏਜੰਟ ਰਾਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਮਿ: ਏ. ਬੈਨੀ ਸੀ। ਇਹ ਆਦਮੀ ਬੜਾ ਲਾਲਚੀ ਸੀ।

੨੯ ਮਾਰਚ ਸੰਨ ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ਚਾਰਟਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਜਹਾਜ਼ ੬ ਮਹੀਨੇ ਵਾਸਤੇ ਠੇਕੇ ਪਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕਰਾਇਆ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਦਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਰਾਹਦਾਰੀ ਦਾ ਖਰਚ ਆਦਿਕ ਸਭ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਸੀ।

ਐਸ. ਐਸ. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇਵੀਗੇਸ਼ਨ ਕੰਪਨੀ ਚਾਲੂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸ਼ਿਪਿੰਗ ਨਾਮ ਦੀ ਇਕ ਕੰਪਨੀ ਬਣਾਈ, ਜਿਸ ਹੇਠ ਚਾਰ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕੋਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਕੋਇਲੇ ਢੋਣ ਵਾਲਾ ਜਹਾਜ਼ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੇ ਚੜ੍ਹਨ ਯੋਗ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।

ਜਹਾਜ਼ ਤੋਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੰਜਨੀਅਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲੈਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਸਫਰ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ? ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਾਰੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਅਰੋਗਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ-ਪੱਤ੍ਰ ਲੈਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਪਤਿੱਤ ਡਾਕਟਰ ਰਘੁਨਾਥ ਸਿੰਘ ਨੂੰ [ਜੋ ਇਕ ਗ਼ਦਾਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੀ] ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਲਈ ਨੌਕਰ ਰੱਖ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਜਦ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ੩੦ ਮਾਰਚ ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਰਵਾਨਗੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਸਾਰੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਗਵਰਨਰ ਹਾਂਗ-ਕਾਂਗ ਪਾਸੋਂ ਆਖਰੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲੈਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹੋਣ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀਆਂ ਮਿਲ ਚੁਕੀਆਂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਸਹੀ ਪਾਉਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸ: ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਵਰਨਰ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲੈਣ ਦੇ ਯਤਨ ਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਅਚਾ-ਨਕ ਪੁਲਸ ਨੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਦਫਤਰ ਪਰ ਜੋ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਦੇ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਸੀ, ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਸਾਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਪੱਤ੍ਰ ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਖੋਹ ਲਏ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਆਏ ਤਾਂ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਖਬਰ ਦਿਤੀ ਕਿ ਸੁਪ੍ਰੰਟੰਡੰਟ ਪੁਲਸ ਮਿ: ਕਿੰਗ ਆਪ ਨੂੰ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਬੁਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਦ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸੁਪ੍ਰੰਟੰਡੰਟ ਪਾਸ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਉਥੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਪੱਤ੍ਰ ਵੇਖ ਕੇ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਨਾਲ ਟੈਲੀ-ਫੋਨ ਪਰ ਗਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਕੋਈ ਮੁਕੱਦਮਾ ਨਹੀਂ ਚਲ ਸਕਦਾ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ੨੦੦ ਡਾਲਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਪਰ ਰਿਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਵਰਨਰ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਨੇ ਅੰਤਮ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇਣ ਵਿਚ ਦੇਰ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਉਹ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟਾਲ ਮਟੋਲੇ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ। ਇਸ ਦੇਰੀ ਕਰਕੇ ਕਈ ਕਠਨਾਈਆਂ ਪੇਸ਼ ਆਈਆਂ। ਸਿਖ ਫੌਜੀਆਂ ਵਿਚ ਬੜਾ ਜੋਸ਼ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਜੇ ਮੇਰੇ ਸਿਖ ਭਰਾ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋਕੇ ਕੋਈ ਘਟਨਾ ਕਰ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵਾਂਗਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਮਿਤ੍ਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਗਵਰਨਰ ਦਾ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੱਤ੍ਰ ਸੀ। ਉਹ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਦਿਨ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਮਿਲ ਪਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕੋਈ ਸੇਵਾ ਦੱਸੋ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਮਿ: ਸਰਵਨ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਸਦ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਪੱਤ੍ਰ ਦੇ ਦਿਤਾ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਵਿਚ ਖੂਬ ਚਹਿਲ ਪਹਿਲ ਹੋਈ ' ਕਿਥ ਤਾਂ ਹਿੰਦੁ- ਸਤਾਨੀ ਟਿਕਟਾਂ ਲਈ ਦਫਤਰਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਕਟਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸਤਾ ਭਰਿਆ ਉਤਰ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਥੇ ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਜਹਾਜ਼ ਕਨੇਡਾ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖੜਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸ ਪਰ ਝੁਲ ਰਿਹਾ ਕੇਸਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਸੀ। ਹਰ ਇਕ ਸਿਖ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਗਦ ਗਦ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਮਾਣ ਨਾਲ ਛਾਤੀ ਚੌੜੀ ਕਰਕੇ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਦੇ ਸਨ।

੩ ਅਪਰੈਲ ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ਨੇ ਚਲਣਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਮਾਨ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਛੇਤੀ ਸੀ। ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਨਿਵਾਸੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਰਵਾਨਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਇਹ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਜੁਗ-ਜੁਗ ਅਟੱਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਇਕ ਸ਼ਹਾਨਾ ਅਦਬ ਨਾਲ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਬਰਾਜਮਾਨ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਤਿੰਨ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਤੋਂ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਲੂਸ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਜੋ ਜਹਾਜ਼ ਪਰ ਜਾ ਕੇ ਖਤਮ ਹੋਇਆ। ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ ਇਲਾਹੀ ਧੁਨਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੇਨੇਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਪਰ ਪੁਜ ਗਈ। ੩ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਵਿਚ ੧੬੪ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੇ ਚਲਣ ਦੀ ਤਿੰਨ ਵੇਰ ਵਿਸੱਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਪਤਾਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਮਿਲਦੇ ਹੀ ਉਹ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਤੋਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਹਲੇ ਹੋਣ ਲਗਾ। ਇਸ ਦਿਨ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀ ਇਉਂ ਅਨਭਵ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵਰਾਜ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸੱਜਨ ਨੂੰ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਘਾਈ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਕਿ ਜਿਨਾ ਨੇ ਸ਼ੰਘਾਈ ਤੋਂ ਸਵਾਰ ਹੋਣਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੱਜਨਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਸੁਆਗਤ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ। ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਨੀਲਾ ਦੇ ਟਾਪੂਆਂ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤਾਕਿ ਉਹ ਓਥੋਂ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਜਪਾਨ ਪੁਜ ਜਾਣ ਤੇ ਉਥੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਵਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।

ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਤੁਰਨ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਭੀ ਪੁਜੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਾਪਸ ਜਾ ਕੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਖਬਰਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੁ- ਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਖਬਰਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਏ। ਸ: ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਸ: ਰਾਏ ਸਿੰਘ) ਜੀ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਥਾਪੇ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪਨੇ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ। ਸ਼ੰਘਾਈ ਵਿਚ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਬੜਾ ਸੁਾਗਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਚਲਕੇ ਜਹਾਜ਼ ਜਾਪਾਨ ਦ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੰਦਰਗਾਹ ਮੋਜ਼ੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਇਸ ਬੰਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ਰਵਾਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਵਧਾਈ ਦੇਣ ਲਈ ਪ੍ਰੀਤੀ ਭੋਜਨ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਜਾਪਾਨੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੁਰੀਲੇ ਗਾਣਿਆਂ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਦਿਲ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੀਤਾ। ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਨੇ ਇਥੇ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਪਤਾਨ ਬਦਲ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਮਾਸਟੋ ਨਾਮ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਕਪਤਾਨ ਲਗਾ ਦਿਤਾ ਜੋ ਦਿਲਾ ਦਾ ਖੋਟਾ ਸੀ।

ਜਾਪਾਨ ਵਿਚੋਂ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੈਨੇਡਾ ਨਿਵਾਸੀ ਮਿਤ੍ਰਾਂ ਲਈ ਸੁਗਾਤਾਂ ਖਰੀਦੀਆਂ ਅਤੇ ਮੋਜੀ ਤੋਂ ਹੀ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਨੀਲਾ ਤੋਂ ਆਏ ਸਾਥੀ ਜਹਾਜ਼ ਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋਏ। ਇਥੇ ਕੋਇਲਾ ਭੀ ਲੱਦਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਕੈਨੇਡਾ ਪੁਜ ਕੇ ਕਾਫੀ ਮੁਨਾਫਾ ਮਿਲਣਾ ਸੀ। ਮੋਜੀ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਜਹਾਜ਼ ਜਾਪਾਨ ਦੀ ਦੂਜੀ ਬੰਦਰ ਗਾਹ ਯੋਕੋਹਾਮਾ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੩੬੬ ਤਕ ਪੁਜ ਗਈ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਇਥੇ ਹੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਿਲੇ ਜੋ ਇਕ ਯੋਗ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਕੈਨੇਡਾ ਦਾ ਇਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਮਹਿਕਮਾ ਬੜਾ ਖਰਾਬ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਅਫਸਰ ਬਹੁਤ ਬਦਮਾਸ਼ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੌਲਵੀ ਬਰਕਤ ਉਲਾ ਭੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸੱਜਨ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਬਾਗੀ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਐਸੇ ਸੱਜਨ ਸਫਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਇੰਨਕਲਾਬੀ ਖਿਆਲ ਦੇ ਹਨ।

ਸ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਗੁ: ਵੈਨਕੋਵਾਰ ਕੈਨੇਡਾ (ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਫਾਂਸੀ ਲਗਾਏ ਗਏ) ਭੀ ਇਥੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗਲ ਪਰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਭੀ ਕੈਨੇਡਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਕ ਤੇਜ਼ ਰਫਤਾਰ ਜਹਾਜ਼ ਪਰ ਚੜ੍ਹਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੈਨੇਡਾ ਪੁਜ ਜਾਈਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੈਨੇਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਸੁਆਗਤ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰੀਏ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਸਾਫਰ ਓਦਰ ਜਾਣਗੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਜੀ ਤਾਂ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਜਹਾਜ਼ ਪਰ ਹੀ ਰਹੇ। ਸ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵੈਨਕੋਵਾਰ ਕੈਨੇਡਾ ਨੂੰ ਪੁਜਣ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਦੇ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ।

ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਸੁਵਾਗਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਤਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲਗ ਗਏ। ਯੋਕੋਹਾਮਾਂ ਤੋਂ ਚਲਕੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੇ ਸਿੱਧਾ ਵਿਕਟੋਰੀਆ (ਕੈਨੇਡਾ) ਪੁਜਣਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਥੋਂ ਹਰਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਆਦਿ ਖਰੀਦਕੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੇ ਰੱਖ ਲਿਆ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ੧੯-੫-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਬੋਟ ਤੇ ਭੇਜਿਆ ਕੇ ਕਾਮਾਗਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ ਪੋਰਟ ਅਲਬਰਨੀ ਘਾਟ ਪੁਰ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇ।

੨੦-੫-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਜਾਕੇ ਕਾਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਪਾਸ ਛੋਟੇ ਬੋਟ ਰਾਹੀਂ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਜਾਣ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਬੋਟ ਰਾਹੀਂ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਸ: ਮਿੱਤ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ (ਲੁਧਿਆਣਾ), ਸ: ਹਰਨਾਧ ਸਿੰਘ, ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ, ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਹਾਂਸ। (ਲੁਧਿਆਣਾ)

ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਰਘੂ ਨਾਥ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਦਮੀ ਹੋਰ ਐਸੇ ਸਨ, ਜੋ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਗੁਪਤ ਏਜੰਟ ਸਨ। ਇਹ ਰੀਪੋਰਟਾਂ ਭੇਜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਡਾਕਟਰ ਰਘੁਨਾਥ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਹਟਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸ: ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤ ਦੇ ਕਹਿਣ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਫਿਰ ਰੱਖ ਲਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਅੱਗੇ ਚਲਕੇ ਗਦਾਰੀ ਕੀਤੀ।

ਯੋਕੋਹਾਮਾ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ੨੧ ਮਈ ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਬੰਦਰਗਾਹ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁਜਦਿਆਂ ਹੀ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਰਘਨਾਥ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੀ ਸਪਤਨੀ ਤੇ ਬੱਚਾ, ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਕਪਤਾਨ ਨੂੰ ਉਤਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਗਈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਜੋ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਰੂ ਨਾਲ ਉਤਰਨੋਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਨਾ ਉਤਰਨ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਉਤਾਰ ਕੇ ਇਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਮਹਿਕਮੇ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਉਥੇ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਵਿਚ ਕੈਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰੱਖਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਜਥਾ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਆਇਆ ਤਾਂ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਕਪਤਾਨ ਨੇ ਯੋਕੋਹਾਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਪੱਤ੍ਰ ਕੱਢ ਕੇ ਲੁਕਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ ਕਿ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਪੱਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਸ: ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗੁਸਾ ਆਇਆ ਤੇ ਉਹ ਕਪਤਾਨ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚੋਂ ਅਸਲੀ ਕਾਗਜ਼ ਲਭ ਲਿਆਇਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਪਤਾਨ ਦੀ ਬੇਈਮਾਨੀ ਦਾ ਭੇਦ ਖੁਲ ਗਿਆ ਤੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਪਰ ਪਹਿਲਾ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਚੋਂਦ ਵਿਚੇ ਰਹ ਗਈ। ੨੩-੪-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਵੈਨਕੋਵਰ ਪੁਜਾ ਸੀ। ੩੧-੫-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਡੋਮੀਨੀਅਨ ਹਾਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਬਾਰੇ ਲੈਕਚਰ ਹੋਏ ਜਿਸ ਤੇ ਕੌਮੀ ਦਾਨੀਆਂ ਨ ਮਾਇਆ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਗੱਫੇ ਦਿਤੇ।

ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਪੁਲੀਸ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਸਖਤ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਬੰਦਾ ਤਾਂ ਕੀ ਜਾਨਵਰ ਭੀ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੁਜ ਸਕਦਾ। ਕੈਨੇਡਾ ਨਿਵਾਸੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਬੰਦਰਗਾਹ ਦੇ ਪਲੇਟ ਫਾਰਮ ਪਰ ਖੜੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਾਵਲੇ ਸਨ। ਘਾਟ ਤੇ ਬੇਅੰਤ ਭੀੜ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦਾ ਕਸੂਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਗੁਲਾਮ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਾਸ਼ਿੰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲੀ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕੌਣ ਕਰਦਾ? ਕੈਨੇਡਾ ਨਿਵਾਸੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਤਰਸ ਰਹੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਇਕ ਦੀਵਾਰ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਿਲਣਾ ਮੁਹਾਲ ਸੀ। ਜਹਾਜ਼ ਪਰ ਪੱਤਰ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਆਏ ਤੇ ਉਹ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਲਿਖ ਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਡਾਕਟਰੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਹੋਈ ਅਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਵੈਨਕੋਵਰ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਪਰ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੋਈ। ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪੁਲਸ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਜਹਾਜ਼ ੨੨ ਮਈ ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਵੈਨਕੋਵਰ (ਕੈਨੇਡਾ) ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਗਿਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਲੇਟ ਫਾਰਮ ਤੋਂ ਡੇਢ ਮੀਲ ਦੂਰ ਹੀ ਰੋਕ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਦਿਨ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਵਿਚੋਂ ਪੁਜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਪਲੇਟ ਫਾਰਮ ਪਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭੀੜ ਸੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੋਰੇ ਸ਼ਾਹੀ ਇਨਸਾਫ ਦਾ ਦੀਵਾਲਾ ਨਿਕਲ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਭੀ ਸੱਜਨ ਨੂੰ ਜਹਾਜ਼

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਾ ਪਹੁੰਚਣ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਲਈ ਲਿਆਦੀਆਂ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖਰਾਬ ਹੁੰਦੀਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਵੀਰਾਂ ਨੇ ਇਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਮਹਿਕਮੇ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਗੋਰੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਹੱਥੀਂ ਜੋ ਚੀਜ਼ਾਂ ਭੇਜੀਆਂ ਉਹ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਗੋਤੇ ਦੇ ਕੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਫੜਾਉਣ ਲਗੇ। ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਕਹਿੰਦੇ ਚੰਗਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਨਮਕੀਨ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਕਿਨਾਰੇ ਪਰ ਖੜੇ ਅਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅਜ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਗੁਲਾਮਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲੋਂ ਮੌਤ ਚੰਗੀ ਹੈ। ਸਭ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤ੍ਰੱਪ ਤ੍ਰੱਪ ਹੰਝੂ ਕਿਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਗੋਰਿਆਂ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਦਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਜਜ਼ਬਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਇਹ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਸੀ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੁਸ-ਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਰੁਧ ਲੜਾਉਣਾ ਚਾਹੁਣ ਲੜਾਉਣ ਲਈ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਲਦੀ ਦੇ ਬੁਥੇ ਝੋਕ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅਜ ਆਪਣੀ ਇਕ ਕਾਲੋਨੀ ਵਿਚ ਉਤਰਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਿਸੇ ਮਿੱਤ੍ਰ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਪੁਜਣ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਵਕੀਲ ਮਿਸਟਰ ਬਰਡ ਨੂੰ ਗਲ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦਿਤੀ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਸ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁਧ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਸਖਤ ਰੋਸ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਖਾਲਸਾ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਬ੍ਰਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਾਰਜ ਪੰਜਮ ਨੂੰ ਤਾਰ ਪਾਈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਕਿਨਾਰੇ ਨਹੀਂ ਲਗਣ ਦਿੰਦੇ ਆਪ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ ਕਰਾਓ। ਇਸ ਦਾ ਉਤ੍ਰ ਇਹ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਅਫਸੋਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਕੋਈ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ।

ਓਟਾਵਾ ਸ੍ਰਕਾਰ, ਹਿੰਦ ਸ੍ਰਕਾਰ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਤੇ ਪਟਿਆਲਾ, ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਹਿੰਦੂ ਸਭਾ ਆਦਿ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭੀ ਨੋਟਿਸ ਤਾਰਾਂ ਪਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਪਰ ਬੇਫਾਇਦਾ। ਜਹਾਜ਼ ਪੰਜ ਦਿਨ ਘਿਰਿਆ ਖੜੋਤਾ ਰਿਹਾ। ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਪਾਸ ਖਾਣ ਨੂੰ ਭੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਾਣੀ ਭੀ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚੋਂ ਮੁਕ ਗਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਖਤ ਤਕਲੀਫਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਮ ਅਫਸਰ ਮਿ: ਰੀਡ ਵਲੋਂ ਦੁਭਾਸੀਆ ਹਾਪ-ਕਿਨਸਨ ਜਹਾਜ਼ ਪਰ ਆਇਆ। ਉਹ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗਾ ਮੈਂ ਆਪ ਜੀ ਨਾਲ ਗੁਪਤ ਗਲਬਾਤ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਆਪ ਨੂੰ ਉਪਰਲੀ ਛਤ ਪਰ ਲੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗਾ ਕਿ ਜੇ ਆਪ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਪੌਂਡ ਦੀ ਰਕਮ ਮੈਨੂੰ ਦਿਉ ਤਾਂ ਮੈ ਮੁਸਾਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਉਤਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਵਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਤੰਗ ਆਏ ਹੋਏ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਗਲ ਭੀ ਮੰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਤੂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਹੁਣ ਲੈ ਲਵੋ ਤੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੇ ਉਤਰਨ ਪਿਛੋਂ ਦੇ ਦਿਆਂ ਗਾ। ਇਸ ਪਰ ਮਿਸਟਰ ਕਿਨਸਨ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਸੁਗੰਧ ਖਾਉ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਰਕਮ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਸਾਂਗਾ।

ਇਸ ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਰਕਮ ਭੀ ਬਨਣ ਵਾਲੀ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਦੇਣੀ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਪਾਸ ਭੇਦ ਜ਼ਰੂਰ ਖੋਹਲਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸੁਗੰਧ ਚੁਕਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਮਿ: ਕਿਨਸਨ "ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦੇਖਾਂਗਾ" ਕਹਿਕੇ ਉਤਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਤਾਂ ਇਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਮਹਿਕਮੇ ਦਾ ਗੁਸਾ ਹੋਰ ਭੜੱਕ ਉਠਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਕਪਤਾਨ ਨੇ ਮਹਿਕਮਾ ਇਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਨੂੰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖਬਰ ਦੇ ਦਿਤੀ ਸੀ ਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ੨੨ ਹਜ਼ਾਰ ਡਾਲਰ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤ ੪ ਜੂਨ ਤਕ ਅਦਾ ਕਰਨੀ ਹੈ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਜੇ ਉਹ ਅਦਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਜਹਾਜ਼ ਖੋਹ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਕੈਨੇਡਾ ਨਾਲ ਗੁਪਤ ਪੱਤ੍ਰ ਵਿਵਹਾਰ ਜਾਰੀ ਸੀ। ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮਿ: ਰਹੀਮ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੈਨੇਡਾ ਨਿਵਾਸੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਲੀਡਰ ਸਨ। ਉਹ ਕਿਸ਼ਤ ਦਾ ਰੁਪਇਆ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤਾਂ ਤਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਤਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਿੰਦੇ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਫਿਰ ਭੀ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਹਾਰਿਆ ਤੇ ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮਿ: ਰਹੀਮ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਆਪ ਕਿਸ਼ਤ ਅਦਾ ਕਰ ਦਿਉ। ਉਹ ਰਕਮ ਲੈਕੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਗਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾ ਲਈ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਵਕੀਲ ਭੇਜ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਸਹੀ ਪੁਆਣੀ ਚਾਹੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਕਪਤਾਨ ਟੋਮੇ ਨੇ ਜਹਾਜ਼ ਪਰ ਨਾ ਚੜ੍ਹਨ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਚਾਰਟਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਭੰਗ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਪਤਾਨ ਨੂੰ ਨੋਟਿਸ ਦਿਤਾ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਮੇਰੇ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਣ ਜੋ ਸ਼ਰਤ ਭੰਗ ਹੋਈ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਖਿਝ ਕੇ ਕਪਤਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਆਪ ਨੇ ਕਿਸ਼ਤ ਅਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਆਪ ਪਾਸੋਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਭੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਿ: ਰਹੀਮ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਏਜੰਟ ਨੇ ਛੇਕੜਲੀ ਕਿਸ਼ਤ ਦਾ ਰੁਪਇਆ ਭੀ ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਵਸੂਲ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕੋਇਲਾ ਮਿ: ਰਹੀਮ ਪਾਸ ਵੇਚ ਦਿਤਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਕੋਇਲਾ ਉਤਾਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾ ਦਿਤੀ।

ਮਹਿਕਮੇ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਚਾਲ ਚਲੀ ਕਿ ਇਕ ਅਫਸਰ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਤੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਬੰਡਲ ਲੈਕੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗਾ ਇਹ ਆਪ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਹੈ। ਜਦ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਪਰਚੇ ਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਯੋਗ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸਨ। ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੇ ਉਹ ਸਭ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਅਮਨ ਪਸੰਦ ਹਾਂ ਅਗੇ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਇਹ ਪਰਚੇ ਨਾ ਭੇਜਣਾ। ਇਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਵਾਲੇ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਚਾਲ ਭੀ ਵਿਅਰਥ ਗਈ। ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੁਖਾ ਤਿਹਾਇਆ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪਾਸ ਅਰਦਾਸਾ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦਾ ਬੇੜਾ ਗਰਕ ਹੋਵੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਦਾ ਹੀ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਗੋਰਿਆਂ ਦਾ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਸੌ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਭਰਿਆ ਜਹਾਜ਼ ਜੋ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਕੈਨੇਡਾ ਨੂੰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ. ਡੁਬ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਘਟ ਹੀ ਮੁਸਾਫਰ ਬਚੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਖੁਦਾ ਦੀ ਇਸ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਫਿਰ ਭੀ ਨਾ ਸੁਣਿਆ।

ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਿ: ਰਹੀਮ ੨੫ ਹਜ਼ਾਰ ਡਾਲਰ ਖਰਚ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ ਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਚਾਰਟਰ ਉਨ੍ਹਾਂਦੇ ਨਾਮ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਨੋਟਿਸ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਖਾਲੀ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੌਣ ਸੁਣਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਇਹ ਭੀ ਕਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਕ ਲੱਖ ਡਾਲਰ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਵਜੋਂ ਬੈਂਕ ਵਿਚ ਜਮਾਂ ਕਰਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਉਤਾਰ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਚਾਰਾ ਜੋਈ ਕਰਨ ਦੇਵੇ। ਜੇ ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਹਾਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਦ ਤਕ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਚਲਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪਰ ਅਮਲ ਨਾ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਰੁਪਇਆ ਜ਼ਬਤ ਕਰਕੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਕਰਾਇਆ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ।

ਇਸ ਨੂੰ ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਦੀ ਦੀ ਟੋਕਰੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਬ੍ਰਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨਾਂ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਥੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਕੌਣ ਸੁਣਦਾ ਸੀ। ਬ੍ਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਨਸਾਫ ਦਾ ਨਮੂਨਾ। ਇਕ ਮੁਨਸ਼ੀ ਨਾਮੇ ਮੁਸਾਫਰ ਪਾਸੋਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਬਿਆਨ ਕਰਾਕੇ ਉਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸਭ ਦੇ ਮੱਥੇ ਮੜ੍ਹ ਦਿਤਾ। ਸਿਆਣੇ ਭਾਰਤਵਾਸੀ ਤੇ ਖੁਦ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੀ ਰਹੇ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਲੈ ਚਲੋ ਅਸੀਂ ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਮੰਨਾਂਗੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਨਸਾਫ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਤਾਂ ਵਰਤਣ ਦਿਉ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣੀ ਗਈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਜਹਾਜ਼ ਬਰਾਜ਼ੀਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਉਧਰ ਭੀ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਜੰਗੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਡੋਬਣ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇਕੇ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਇਥੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦੇਣਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰ ਭੁੱਖ ਤੇਹ ਨਾਲ ਅਤਿ ਵਿਆਕਲ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਬੱਚਾ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਜਾਪਾਨੀ ਕਪਤਾਨ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੋਤਲ ਲਿਆਕੇ ਉਸ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਈ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੁਸਾਫਰ ਨੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਜਾਪਾਨੀ ਖਲਾਸੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਪਾਣੀ ਖੋਹ ਕੇ ਪੀਤਾ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜੰਗੀ ਜਹਾਜ਼ ਰੇਨਬੋ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਭੇਜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਤੋਪਾਂ ਬੀੜ ਕੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਧਮਕੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਤਾਂ ਦੁਖੀ ਹੋਏ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਕੇ ਵਿਚੇ ਸੜ-ਮਰੀਏ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮੱਥੇ ਐਸਾ ਕਲੰਕ ਲਗਾਈਏ ਜੋ ਕਦੇ ਨਾ ਮਿੱਟ ਸਕੇ। ਉਧਰ ਕੈਨੇਡਾ ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾਂ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਜੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਝੰਡੀ ਨਾਲ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਖਬਰ ਦੇ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਿਛੋਂ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਮਝਾ ਬੁਝਾ ਕੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਰੱਦ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਗੋਰਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਸਮੁੰਦਰੀ ਸ਼ੇਰ ਨਾਮੀ ਜਹਾਜ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੈਨੇਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਆਇਆ ਤਾਂ ਹਿੰਦਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਅਗੋਂ ਸਖਤ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੋਰੇ ਪੂਛ ਦਬਾਕੇ ਨਸ ਗਏ। ਗੋਰਿਆਂ ਪਾਸ ਪਸਤੌਲ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਧਰ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਕੇਵਲ ਪਥਰ ਦੇ ਕੋਇਲੇ। ਗੋਲੀ ਚਲਨ ਨਾਲ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਕਈ ਮੁਸਾਫਰ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਭਜਾ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਹਮਲਾ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਸਵੇਰੇ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਇਸ ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਬੋਲਣ ਲੱਗੇ। ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਮਹਿਕਮਾ ਇਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ੩੦੦੦੦ ਫੌਜ ਭੇਜ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਉਹ ਬੰਦਰਗਾਹ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖੜੀ ਸੀ। ਇਹ ਭੀ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜ਼ਾਲਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਡੋਬਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਉਹ ਇਸ ਵਿਚ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਦੋਂ ਦੋਵੇ ਜੰਗੀ ਜਹਾਜ਼ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬੋਰਿਥ ਦੇ ਪਾਸ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ (ਰੇਨਬੋ ਦੇ ਕਪਤਾਨ ਨੇ) ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੋ ਘੰਟੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਪਸ ਮੋੜੋ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਮਾਰ ਦਿਤੇ ਜਾਉਗੇ। ਇਸ ਦਾ ਉਤਰ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਦਿਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਬਿਨਾ ਰਸਦ ਪਾਣੀ ਲਏ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਜੰਗੀ ਜਹਾਜ਼ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਪਰ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਜਹਾਜ਼ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਸਦ ਦਿਉ ਅਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉ ਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਜੰਗੀ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਭੀ ਇਹੋ ਰੀਪੋਟਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਮਰਨ ਮਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਇਹ ਭੀ ਪਤਾ ਲਗਾ ਹੈ ਕਿ ਕੈਨੇਡੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਵੈਨਕੋਵਰ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਫੂਕ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ।

ਸਭ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਦਬਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਨਿਵਾਸੀ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਜਾਕੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉ ਕਿ ਅਸੀਂ ਰਸਦ ਆਦਿ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਇਹ ਗਲ ਸੁਣ ਕੇ ੨੧-੭-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੰਦ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰ-ਮਤਾ ਸੋਧਣ ਵਾਸਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸੱਜਨ ਆਏ।

(੧) ਸ: ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਡੋਰੀ (ਲੁਧਿਆਣਾ), (੨) ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਹਾਂਸ (ਲੁਧਿਆਣਾ), (੩) ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਮਦ ਅਕਬਰ ਜੀ, (੪) ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੰਦ (੫) ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕੋਣੀ (ਫੀਰੋਜ਼-ਪੁਰ), (੬) ਸ: ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ, (੭) ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ, (੮) ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਸਿਖ ਦੋਲਤ (ਲੁਧਿਆਣਾ), (੯) ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਭਿਖੀ ਵਿੰਡ ਵਾਲੇ ਆਦਿ ਜਹਾਜ਼ ਪੁਰ ਆਏ। ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ। ਵਤਨੀ ਵੀਰ ਜੱਫੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ਮਿਲੇ, ਦੁਖਾਂ ਦੀ ਦਰਦ ਭਰੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣੀ ਸੁਣਾਈ। ਵੈਨਕੋਵਾਰ ਤੋਂ ਆਏ ਸੱਜਨਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਪ ਸਾਰੇ ਸੱਜਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਾਪਸ ਜਾਕੇ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਇਨਸਾਫ ਮੰਗੋ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਜਬਜ ਘਾਟ ਪਰ ਜੋ ਇਨਸਾਫ ਕੀਤਾ ਉਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਆਵੇਗਾ। ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਮੰਨ ਕੇ ਅਤੇ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਗੋਰੀ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਇਨਸਾਫ ਦੀ ਕੋਈ ਉਮੈਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੈਨੇਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਤੋਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

*ਰੈਨਬੋ ਤੇ ਦੂਜਾ ਜੰਗੀ ਜਹਾਜ਼ ਪਹਿਰੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੈਨੇਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਬੰਦਰਗਾਹ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਕੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਹਾਜ਼ ਸਿੱਧਾ ਯੋਕੋਹਾਮਾ (ਜਪਾਨ) ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਦ ਕੈਨੇਡਾ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਜੰਗੀ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਅਗਨ ਬੋਟ ਕਰਾਏ ਪਰ ਲੈਕੇ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਵਾਇਰਲੈਸ ਲਗਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੈਨੇਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਫਿਰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਤਾਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗੁਪਤ ਥਾਂ ਕਿਨਾਰੇ ਪਰ ਲਾਕੇ ਸਾਰੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਉਤਾਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਹ ਗੁਪਤ ਰਸਤਿਆਂ ਥਾਈਂ ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਜਾਣ। ਵਾਹਿ ਗੁਰੂ ਦਾ ਭਾਣਾ ਐਸਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੈਨੇਡਾ ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀ ਵੀਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਯਤਨ ਭੀ ਨਿਸਫਲ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਵਾਇਰਲੈਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਗਲ ਬਾਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ, ਤੇ ਭਾਲ ਕਰਨ ਗਿਆ ਬੋਟ ਨਿਰਾਸ ਹੋਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ। ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾ ਵਾਪਰ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਅਤੇ ਮੁਸਾਫਰ ਆਪਣੇ ਮਕਸਦ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ।

---

* ੨੩. ੭. ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵੈਨਕੋਵਰ ਤੋਂ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਪੱਤ੍ਰ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਦਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਜਹਾਜ਼ ਯੋਕੋਹਾਮਾ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਅਜੇ ਵੈਨਕੋਵਰ ਤੋਂ ਚਲਕੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ੪ ਅਗਸਤ ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜਰਮਨ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਨੋਟਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਨਾ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਪਰ ਅਵਾਰਾ ਗਰਦੀ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਾਪਾਨ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜਦੂਤਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ, ਬ੍ਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨਾਲ ਤਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ਕਿਸ ਬੰਦਰਗਾਹ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦਾ ਜਵਾਬ ਗਿਆ ਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਕਲਕੱਤੇ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਅਸੀਂ ਆਪੇ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ।

ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰ ਯੋਕੋਹਾਮਾ (ਜਾਪਾਨ) ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਕੋਬੀ (ਜਾਪਾਨ) ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਇਕ ਸਿੰਧੀ ਪ੍ਰੋ: ਸ੍ਰੀ ਜਵਾਹਰ ਮਲਟੀ ਮਨਸੁਖਾਨੀ ਐਮ. ਏ. ਜਹਾਜ਼ ਪਰ ਆਏ। ਆਪ ਅਪਣੇ ਭਾਈ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਲਈ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਦਰਦ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਆਪ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਲੱਗ ਗਏ। ਆਪ ਦੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਕੋਬੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੁਾਗਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਜਲੂਸ ਕਢਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤੀ ਭੋਜਨ ਦਿੱਤੇ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸਾਡਾ ਗੁਲਾਮਾ ਦਾ ਕੀ ਮਾਣ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕ ਹਕਾਰਤ ਭਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਸ ਵਿੱਚ ਆਪ ਦਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ਹੈ। ਆਪਨੇ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਮਾਣ ਵਧਾਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ, ਸਫਲਤਾ ਮਿਲਣੀ ਜਾਂ ਨਾ ਮਿਲਣੀ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਵੱਸ ਹੈ।

ਜਾਪਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵੇਖ ਕੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਧੀਰਜ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਭਰਾ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਕੰਮ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਸਾਫਰ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਉਤਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਥੋਂ ਹੀ ਗਏ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਧਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੀ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਉਤਰਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਕਲਕੱਤੇ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਵਲ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਜਹਾਜ਼ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਪੁਜਿਆ ਤਾਂ ਉਥੇ ਭੀ ਕਈ ਮੁਸਾਫਰ ਉਤਰਨਾ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਕਈਆਂ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਇਥੇ ਪਿਆ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਮਾਨ ਇਥੇ ਹੀ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਦੇ ਗੋਰੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਵੈਨਕੋਵਰ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਸਖਤੀ ਭਰਿਆ ਵਰਤਾਉ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲੈਕੇ ਅੱਗੇ ਤੋਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੀ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੰਦਰ ਗਾਹ ਪਰ ਉਤਰਕੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤਾਰਾਂ ਦੇਣ ਦੀ ਭੀ ਆਗਿਆ ਨਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰ ਇਕਤ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੈਦੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਭੀ ਗੱਲ ਅਫਸਰ ਸੁਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਅੱਗੇ ਤੋਰ ਦਿਤਾ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਸਖਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਸਬਜ਼ੀ ਭਾਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਮਾਨ ਖਰੀਦਨ ਦੀ ਭੀ ਆਗਿਆ ਨਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਇਥੋਂ ਜਹਾਜ਼ ਕਲਕੱਤੇ ਵਲ ਆਇਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਹੁਗਲੀ ਰੋਕ ਲਿਆ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਥੋਂ ਖੁਫੀਆ ਪੁਲਸ ਦੇ ਇੰਨਸਪੈਕਟਰ ਸੁਖਾ ਸਿੰਹੁ ਪਿੰਡ ਖੁਰਾਨਾ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਗ਼ਦਾਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਜਹਾਜ਼ ਪਰ ਆਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲਾਸ਼ੀਆਂ ਲਈਆਂ। ਸਭ ਦੇ ਨਾਮ ਪਤੇ ਨੋਟ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਗੋਰੇ ਅਫਸਰਾਂ ਆ ਕੇ ਜਹਾਜ਼ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਭੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੀ ਲਗਾਏ ਗਏ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਇਥੇ ਜਹਾਜ਼ ਖੜਾ ਰਖਕੇ ਜਦ ਹਰ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਜਹਾਜ਼ ੨੭ ਸਤੰਬਰ ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਬਜਬਜ ਘਾਟ ਪਰ ਕਲਕਤੇ ਲਿਆ ਖੜਾ ਕੀਤਾ। ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਉਤਰੋ ਤਾਂ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੋਬੀ ਦੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਜਦੂਤ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਲਕੱਤੇ ਉਤ੍ਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਪੱਤ੍ਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਕਲਕਤੇ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਪਰ ਉਤਾਰੋ। ਇਸ ਪਰ ਗੋਰੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਧਮਕੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਸਾਮਾਨ ਉਤਾਰਨ ਦੇ ਹੀ ਥੋਹੜੇ ਜਿਹੇ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਭੀ ਨਾਲ ਉਤਾਰੀ ਅਤੇ ਉਹ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਪਰ ਬੈਠ ਗਏ। ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਧੜਾ ਜਿਸ ਨੇ ਜਹਾਜ਼ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਦੇਣਾ ਸੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਤ੍ਰ ਕੇ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਗਿਆ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਦੂਜੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸਾਨੂੰ ਕਲਕਤੇ ਲੈਜਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਕਿ ਅਸੀਂ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਫਰਿਆਦ ਕਰ ਸਕੀਏ। ਪੁਲਸ ਸਭ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਗੱਡੀ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਪਰ ਪੁਲਸ ਅਫਸਰਾਂ ਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਉਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੋਏ। ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਉਤਰ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਇਕ ਵੱਡਾ ਪੁਲਸ ਅਫਸਰ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸੀ ਕਲਕਤੇ ਵਲ ਗਿਆ। ਥੋਹੜੀ ਜਿਹੀ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਉਥੇ ਦੇਖ ਭਾਲ ਲਈ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਕਲਕੱਤੇ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਗੋਰੇ ਅਫਸਰ ਨੇ ਪਸਤੌਲ ਤਾਣ ਕੇ ਅੱਗੇ ਹੋਕੇ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਚੜਿੱਕ ਨੇ ਛਾਤੀ ਤਾਣਕੇ ਕਿਹਾ ਲੈ ਮੇਰੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਉਹ ਅਫਸਰ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ। ਪੁਲਸ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਤੁਰਨ ਲੱਗੀ। ਇਤਨੀ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਗੋਰੇ ਆਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਰੁਕੇ। ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਹੋਰ ਅਫਸਰ ਆ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਰਸਾਲਾ ਭੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉਹ ਪਸਤੌਲਾਂ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਭਰਨ ਲਗੇ। ਇਸ ਅਫਸਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ।

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮੁਸਾਫਰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਕਿ ਅਸਾਡੀ ਆਵਾਜ਼ ਦਾ ਵਡੇ ਅਫਸਰਾਂ ਤੱਕ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਤੁਸੀਂ ਕਿਧਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ, ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਲਕਤਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਦੂਜੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਥੋਂ ਖੁਫੀਆ ਪੁਲਸ ਦੇ ਇੰਨਸਪੈਕਟਰ ਸੁਖਾ ਸਿੰਹੁ ਪਿੰਡ ਖੁਰਾਨਾ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਗ਼ਦਾਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਜਹਾਜ਼ ਪਰ ਆਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲਾਸ਼ੀਆਂ ਲਈਆਂ। ਸਭ ਦੇ ਨਾਮ ਪਤੇ ਨੋਟ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਗੋਰੇ ਅਫਸਰਾਂ ਆ ਕੇ ਜਹਾਜ਼ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਭੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੀ ਲਗਾਏ ਗਏ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਇਥੇ ਜਹਾਜ਼ ਖੜਾ ਰਖਕੇ ਜਦ ਹਰ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਜਹਾਜ਼ ੨੭ ਸਤੰਬਰ ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਬਜਬਜ ਘਾਟ ਪਰ ਕਲਕਤੇ ਲਿਆ ਖੜਾ ਕੀਤਾ। ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਉਤਰੋ ਤਾਂ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੋਬੀ ਦੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਜਦੂਤ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਲਕੱਤੇ ਉਤ੍ਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਪੱਤ੍ਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਕਲਕਤੇ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਪਰ ਉਤਾਰੋ। ਇਸ ਪਰ ਗੋਰੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਧਮਕੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਸਾਮਾਨ ਉਤਾਰਨ ਦੇ ਹੀ ਥੋਹੜੇ ਜਿਹੇ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਭੀ ਨਾਲ ਉਤਾਰੀ ਅਤੇ ਉਹ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਪਰ ਬੈਠ ਗਏ। ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਧੜਾ ਜਿਸ ਨੇ ਜਹਾਜ਼ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਦੇਣਾ ਸੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਤ੍ਰ ਕੇ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਗਿਆ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਦੂਜੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸਾਨੂੰ ਕਲਕਤੇ ਲੈਜਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਕਿ ਅਸੀਂ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਫਰਿਆਦ ਕਰ ਸਕੀਏ। ਪੁਲਸ ਸਭ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਗੱਡੀ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਪਰ ਪੁਲਸ ਅਫਸਰਾਂ ਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਉਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੋਏ। ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਉਤਰ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਇਕ ਵੱਡਾ ਪੁਲਸ ਅਫਸਰ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸੀ ਕਲਕਤੇ ਵਲ ਗਿਆ। ਥੋਹੜੀ ਜਿਹੀ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਉਥੇ ਦੇਖ ਭਾਲ ਲਈ ਛੋਡ ਗਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਕਲਕੱਤੇ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਗੋਰੇ ਅਫਸਰ ਨੇ ਪਸਤੌਲ ਤਾਣ ਕੇ ਅੱਗੇ ਹੋਕੇ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਚੜਿੱਕ ਨੇ ਛਾਤੀ ਤਾਣਕੇ ਕਿਹਾ ਲੈ ਮੇਰੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਉਹ ਅਫਸਰ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ। ਪੁਲਸ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਤੁਰਨ ਲੱਗੀ। ਇਤਨੀ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਗੋਰੇ ਆਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਰੁਕੇ। ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਹੋਰ ਅਫਸਰ ਆ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਰਸਾਲਾ ਭੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉਹ ਪਸਤੌਲਾਂ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਭਰਨ ਲਗੇ। ਇਸ ਅਫਸਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ।

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮੁਸਾਫਰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਕਿ ਅਸਾਡੀ ਆਵਾਜ਼ ਦਾ ਵਡੇ ਅਫਸਰਾਂ ਤੱਕ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਤੁਸੀਂ ਕਿਧਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ, ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਗੁਰਦ੍ਵਾਰਾ ਕਲਕਤਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਦੂਜੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਣਖਹੀਣ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਇਹ ਭੀ ਨਾ ਵਿਚਾਰਿਆ ਕਿ ਬੋਜ ਬੱਜ ਘਾਟ ਉਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਸੀਨਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਿੰਨਿਆ ਗਿਆ ਸਗੋਂ ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਅਟੱਲ, ਦੋ ਜਹਾਨ ਦੇ ਵਾਲੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਭੀ ਗੋਲੀਆਂ ਲਗੀਆਂ ਅਤੇ ਮਹਾਂਰਾਜ ਦੀ ਪਵਿਤਰ ਦੇਹ ਜ਼ਮੀਨ ਪਰ ਰੁਲਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਅਜ ਤੱਕ ਉਸ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੈ? ਕਾਸ਼! ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਉਹ ਗੋਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕੁਕਰਮ ਦਾ ਉਹ ਬਦਲਾ ਦਿੰਦੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾ ਦੀਆਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਭੀ ਨਾ ਭੁਲਾ ਸਕਦੀਆਂ।

ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਘਟਨਾਂ ਪਰ ਪੜਦਾ ਪਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਭੀ ਖਿਆਲ ਨਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਪੁਛਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿਤਰ ਦੇਹ ਕਿਥੇ ਅਤੇ ਕਿਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੈ?

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੈਨੇਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਿਥਿਆ ਹੀ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਦਰਦਨਾਕ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਗੁਲਾਮ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਤੇ ਬੇਬਸੀ ਦੀ ਮੂੰਹ ਬੋਲਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਦੁਖਦਾਈ ਤੇ ਹਿਰਦੇ ਵੇਧਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਭੀ ਹੈਂਕੜ ਭਰੇ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਆਪੇ ਬਣੇ ਚੌਧਰੀ ਟੱਸ ਤੋਂ ਮੱਸ ਨਾ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੋਸ ਭੀ ਪ੍ਰਗਟ ਨਾ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੈਨੇਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਇਨਕਲਾਬੀ ਤੇ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਆਦਮੀ ਬਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਹੱਦ ਦਰਜੇ ਦਾ ਅਨਿਆ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਰਹੇ ਸਿਖਾਂ ਪਰ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਘਟਨਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਤੇ ਅਣਖੀਲੇ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਬੇਹਦ ਰੋਸ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੈਨੇਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੇ ਬੇਬਸੀ ਦੀ ਅਸਲ ਤਸਵੀਰ ਵੇਖ ਲਈ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਫੈਸਲਾ ਕੁਨ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਅਰੰਭ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਭਾਰਤ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆਏ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਸੱਜਨ ਇਸ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਚ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਗਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਜਦੋ ਜਹਿਦ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮ ਹਿਸਾ ਲੈਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪੱਖੀ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਕਿ ਫਿਰ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਗਲਤ ਕਿਵੇਂ ਨਿਕਲਿਆਂ ਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਸਨ? ਇਸ ਦਾ ਉਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਜਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਵਪਾਰੀ, ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਜਾਂ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸਨ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਚਾਰ ਰਾਜਸੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਭੀ ਹੋਣ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨਾਲ ਜੋ ਅਨਿਆ ਭਰਿਆ ਵਰਤਾ ਕੀਤਾ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਅਸੀਂ ਗੁਲਾਮ ਹਾਂ ਸਾਡੀ ਵਪਾਰ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵਡੇ ਹੋਣ ਦੀ ਖਾਹਸ਼ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਧਕੇ-ਸ਼ਾਹੀਆਂ ਨੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਵਿਚ ਰੋਸ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੇਠਾਂ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੇਨੇਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿਲੇਵਾਰ ਫਹਿਰਿਸਤ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਲਵਾ ਨਿਵਾਸੀ ਵੀਰਾਂ ਦਾ ਕਾਫੀ ਹਿਸਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਭੀ ਸ: ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਕੋਣੀ ਤੇ ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸੁਆਘ (ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਭਾਈ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ (ਲੁਧਿਹਾਣਾ) ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਵਾਲ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਦੇ ਹੀ ਸਿਰ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਅਦੁਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇਵੀਗੇਸ਼ਨ ਕੰਪਨੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਆਪ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਹੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਕੀਮ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧਕੇਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਈ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਹੀਰੇ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੇਦੋਸ਼ ਤੇ ਬੇਕਸੂਰੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਵਤਨ ਪਰ ਪੈਰ ਧਰਦਿਆਂ, ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ

ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਜ਼ਿਲਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹੋ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਬਾਨੀ

ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਹਾਲੀ

ਆ ਜਾ ਬੁਲ ਬਲ ਰਲ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਹਾਹਾ ਕਾਰ ਮਚਾਈਏ ॥
ਤੂੰ ਫੁਲਾਂ ਦੇ ਪਾ ਕੀਰਨੇ ਅਸੀਂ ਗਮ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਈਏ ॥

ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸਰਹਾਲੀ, ਤਹਿਸੀਲ ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆ ਖਤਮ ਕਰਨ ਸਾਰ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ, ਮਲਾਇਆ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਸਰਕਾਰੀ ਠੇਕੇਦਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਵਕਤ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ: ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਣੀ, ਤਹਿਸੀਲ ਮੁਕਤਸਰ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ। ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੁਆਘ, (ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਭਾਈ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚੋਂ ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਜਰਵਾਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਆਦਿ ਆਪ ਜੀ ਜਹਾਜ਼ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦ ੧੯੦੯ ਵਿਚ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਆਏ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਗੁੰਬੀ" ਵੈਨਕੋਵਰ ਵਾਲੇ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਰਹਾਲੀ ਸੁਤੇ ਸਿਧ ਹੀ ਮਿਲ ਪਏ। ਗੁੰਬੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਲੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਦਾ ਯਕੀਨ ਦੁਆਇਆ। ਗੁੰਬੀ ਜੀ ਜਹਾਜ਼ ਲੈ ਜਾਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੈਨੇਡਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਾਖਲ ਹੋ ਜਾਣ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਜੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਕੈਨੇਡਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਢੋਲ ਦਾ ਪੋਲ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਵੇਗਾ ।

"ਜਿਤੁ ਜਿਤੁ ਲਾਵੇ ਤਿਤੁ ਤਿਤੁ ਲਗਨਾ"

ਦੇ ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਜੇਹੇ ਸਜਣ ਤੇ ਸਾਧਨ ਕੁਦਰਤੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਪਰੇਰਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਛੁੱਟੀ ਕੱਟ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਭਰੋਸੇ ਜੁਟ ਗਏ । ਬਾਬਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਭਰੋਸੇ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿਖ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਤਬਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜੈਸੇ ਹਰ ਇਕ ਕਾਰਜ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਲੋੜੀਆ ਕੰਮ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਕੇ ਅਰਦਾਸਾ ਕਰਨਾ । ਟੈਮ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਤਨੇਮ ਕਰਨਾ । ਕਾਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਰਖਣਾ । ਸ਼ਹਾਨਾ ਜਲੂਸ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਾਸਤੇ ਸਪੈਸ਼ਲ ਕਮਰਾ ਰਖਣਾ, ਚਲਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਹਜ ਅਤੇ ਆਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਾਉਣੇ, ਖਾਸ ਕਾਰਜਾਂ ਵੇਲੇ ਦੇਗ ਸਜਾ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ "ਆਪਣਾ ਵਿਗਾੜ ਪਰਾਇਆ ਸਾਡਾ" ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਇਤਨੇ ਸਖਤ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਹੋਵੇ। ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਸਦਕਾ, ਸਾਡੀ ਬਦੇਸ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਤਕਲੀਫਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣਾ ਦਿਮਾਗ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਜੋ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵੇਰਵਾ ਹੈ:—

ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਜਾਪਾਨੀ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਏਜੰਟ ਮਿ: ਏ: ਬੋਨੀ ਤੋਂ ੧੧੦੦੦) ਹਜ਼ਾਰ ਮਹਾਵਾਰੀ ਦੇਣਾ ਕਰਕੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਵਾਸਤੇ ਕਰਾਏ ਤੇ ਲਿਆ ਸੀ। ਕਰਾਏ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਸ਼ਤ ਪੇਸ਼ਗੀ ੧੧੦੦੦) ਹਜ਼ਾਰ ਡਾਲਰ ਦੇ ਕੇ, ਇਕ ਹਫਤੇ ਪਿਛੋਂ ਫਿਰ ੧੧੦੦੦) ਹਜ਼ਾਰ ਡਾਲਰ, ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ੨੨੦੦੦) ਡਾਲਰ, ਅੰਤਮ ਕਿਸਤ ੨੨੦੦੦) ਡਾਲਰ। ੪ ਜੂਨ ੧੯੧੪ ਤਕ ਅਦਾ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਲਿਖਤ ਪੜ੍ਹਤ ਜਾਪਾਨੀ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਹੋ ਗਈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ, ੨੦੦) ਡਾਲਰ ਨਕਦ ਜ਼ਮਾਨਤ ਤੇ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ।

ਮੁਸਾਫਰ ੩੬੬ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕਰਾਇ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ੨੦੦ ਡਾਲਰ ਸਰਕਾਰੀ ਕਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਫੀ ਮੁਸਾਫਰ ਕੋਲ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।

੧-੫-੧੦ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਗੈਰਜਨ ਦੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਇਕ ਤੋਪਚੀ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਅਜ ਕਲ ਫ਼ੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ ਦੇ ਵੈਰਲਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਲਗਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਫੌਜੀ ਭੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਜਬਜ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਤੇ ਸੰਘਾਈ, ਬੈਂਕ ਦੀ, ਕਲਕੱਤੇ ਦੀ ਸ਼ਾਖ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ ੨੯੦ ਪੌਂਡਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਿਆ। ੨੯੦੦੦ ਜਾਪਾਨੀ ਬੈਂਕ ਦੇ ਨੋਟ ਤੁੜਾਏ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਉਜਰ

ਮੈਂਨੂੰ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਖਕੇ ਮੇਰਾ ੮੦ ਲਖ ਰੁਪਏ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਾਪਾਨੀ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਏਜੰਟ ਮਿ: ਏ ਬੋਨੀ ਨਾਲ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਕੇ ੧੧੦੦੦ ਮਹਾਵਰੀ ਕਰਾਏ ਤੇ ਲਿਆ ।

੨੦ ਮਾਰਚ ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਰਵਾਨਗੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੩ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਤੋਂ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਕੈਨੇਡਾ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ।

੨੨ ਮਈ ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਦੇ ਕੁਝ ਫਾਸਲੇ ਤੇ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ।

੨੩-੭-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਬਜੇ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕੀਤਾ।

੨੭ ਸਤੰਬਰ ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਬੱਜ ਬੱਜ ਘਾਟ ਕਲਕੱਤੇ ਪੁਜਾ ਘੇਰਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਮੇਤ ਸਮੂੰਹ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੇ ਉਤਰਦਿਆਂ ਦੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ਹੀਦ, ਕੁਝ ਹਰਨ ਹੋ ਗਏ, ਇਕ ਮੇਰਾ ਸਤ ਸਾਲ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ।

੨੪੦੦੦ ਡਾਲਰ ਦੀਆਂ ਹੁੰਡੀਆਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਤੇ ਉਹ ਹੁੰਡੀਆਂ ਤੇ ਹਿਸਾਬ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਤੇ ਨਕਦ ਸੋਨੇ ਤੇ ਪੌਂਡ ਅਤੇ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਦੇ ਸਿਕੇ ਦੇ ਨੋਟ, ਜਾਪਾਨੀ ਨੋਟਾ ਦਾ ਇਕ ਬੰਡਲ ਅਡੇ ਕਈ ਵਜਾ ਦੇ ਨੋਟ ਤੇ ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਜ਼ੇਵਰ ਆਦਿ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਮਾਲ ਮੇਰੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇਵੀਗੇਸ਼ਨ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਲੁਟਿਆ ਲਗ ਭਗ ੧੫੦੦੦੦) ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਲਗ ਭਗ ੩੫੦੦੦੦) ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਤੇ ੨੫੦੦੦) ਪੰਝੀ ਹਜ਼ਾਰ ਆਦਮੀ ਜੋ ਸਫਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਦੋ ਸੌ ਫੀ ਆਦਮੀ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ।

ਜਹਾਜ਼ ਕੋਲਾ ਢੋਣ ਵਾਲਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਫਾਈ ਕਰਨ ਤੇ ਬੜਾ ਹੀ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਬੰਬਈ ਮਦਰਾਸ ਤੇ ਸੂਰਤ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵਪਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਕੇ ਸੰਨ ੧੯੯੦ ਵਿਚ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਜਗ੍ਹਾ ਖਰੀਦੀ ਗਈ ਤੇ ਪੱਕੇ ਪੈਰ ਜੰਮ ਗਏ।

੩੦ ਮਾਰਚ ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਤੋਂ ਵੈਨਕੋਵਰ (ਕੈਨੇਡਾ) ਨੂੰ ਰਵਾਨਗੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।

੩ ਅਪਰੈਲ ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ੧੬੫ ਮੁਸਾਫਰ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਯੋਕੋਹਾਮਾ ਵਿਚ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੩੭੬ ਤਕ ਪੁਜ ਗਈ।

੨੨ ਮਈ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਵੈਨਕੋਵਰ (ਕੈਨੇਡਾ) ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਤੇ ਪੁਜਾ।

੨੨ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਵੈਨਕੋਵਰ (ਕੈਨੇਡਾ) ਤੋਂ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੋੜ ਦਿਤਾ।

ਕੋਬੇ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਸ਼ਿੰਘਾਈ, ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਤੇ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ੨੭ ਸਤੰਬਰ ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਬੱਜ ਬੱਜ ਘਾਟ ਕਲਕਤੇ ਪੁਜਾ। ਜਿਥੇ ਨਕਲੀ ਸਿਖ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖੁਰਾਨਾ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਤ ਇੰਨਸਪੈਕਟਰ ਪੁਲੀਸ ਹੋਰ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਪੁਜਾ ਤੇ ਨਾਮ ਪਤੇ ਨੋਟ ਕਰਕੇ ਜੁਗ ਜੁਗ ਅਟਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਮੇਤ ਨਿਰਦੋਸਿਆਂ ਨਿਹਥਿਆਂ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਵਰਸਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਬਹੁਤ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ, ਕੁਝ ਫੜੇ ਗਏ, ਕੁਝ ਹਰਨ ਹੋ ਗਏ ਬਾਬਾ ਜੀ ਭੀ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤਕ ਹਰਨ ਹੋਏ ਰਹੇ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ੨੬ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਲਖਾਂ ਦੀ ਤਦਾਦ ਦੇ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਆਪ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

{ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਅਦਾਲਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ}
ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਗਵਾਹ ਅਦਾਲਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ੨੯-੬-੧੯੨੨

੧. ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਫੈਦ ਪੋਸ਼
੨. ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਸਫੈਦ ਪੋਸ਼
੩. ਮੇਲਾ ਸਿੰਘ ਕਾਨਸਟੇਬਲ ਖੁਫੀਆ ਪੋਲੀਸ
੪. ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨਾਇਬ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ
੫. ਫਕੀਰ ਹੁਸੈਨ ਸਬ ਇੰਨਸਪੈਕਟਰ

ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ, ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਇੰਗਲੈਂਡ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੈਨੇਡਾ ਨੇ ਇਹ ਸਖਤ ਭੁੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ:-

੧. ਮੈਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਰੋਕਣ ਦੀ।
੨. ਮੈਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਕਰਨਾ।
੩. ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਨਾ ਲੈਣੀ।
੪. ਬਰਾਜ਼ੀਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ।
੫. ਨਵੇਂ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਨਾ ਆਉਣ ਦੇਣਾ।
੬. ਰਾਸ਼ਨ ਖਰੀਦ ਕੇ ਪੁਚਾਣ ਦੀ ਅਜਾਜ਼ਤ ਨਾ ਦੇਣੀ।
੭. ਬਿਨਾ ਰਸਦ ਪਾਣੀ ਧਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਧਾੜ ਦਾ ਅਧੀ ਰਾਤ ਆਕੇ ਫਸਾਦ ਕਰਨਾ।

ਉਪਰ ਦਸੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਇਸ ਬਦਨੀਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਤਕਲੀਫਾਂ ਪੁਜਣ ਤੇ ਫਿਰ ਕੋਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਜਹਾਜ਼ੀ ਵਪਾਰ ਦਾ ਨਾਮ ਨਾ ਲਵੇ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਮਾਲਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼। (ਜ਼ੁਲਮੀ ਕਥਾ ਸਫਾ ੨੭੭)

ਜੋ ਤਕਰੀਬਨ ੭-੮ ਸਾਲ ਤੋਂ ਬਾਦ ਰਿਹਾ ਹੋਕੇ ਦੇਸ਼ ਅਜ਼ਾਦ ਦੇਖ ਕੇ ਬੱਜ ਬੱਜ ਘਾਟ ਵਾਲੇ ਸਾਥੀ ਸ਼ਹੀਦਾ ਕੋਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪਾਸ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਅਮੋਲਕ ਅਮਾਨਤ ਸਰਦਾਰਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਨੀ ਜੇਹੀ ਉਮਰ ੭ ਸਾਲ ਵਿਚ ਖਾਰੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਸਫਰ ਤੇ ਬੱਜ ਬੱਜ ਘਾਟ ਦੇ ਝਖੜ ਵਿਚ ਲੰਘ ਚੁਕੇ ਹਨ।

ਨੋਟ:- ਅਮਰੀਕਨ, ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਕੌਮੀ ਮਰਜਿਉੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜ ਕੇ ਗੂਹੜੀ ਆਲਸ ਤੋਂ ਉਠਾ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿਤਾ।

"ਅਹਿ ਕਰਿ ਕਰੇ ਸੋ ਅਹਿ ਕਰ ਪਇ"

੧੯੧੪-੧੫ ਵਾਲੇ ਮਾਂਡਲਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਾਲੇ:—

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਗੋਰਮਿੰਟ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਤੇ ਇਹ ਫਤਵਾ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਿਖ ਨਹੀਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਵਪਾਰੀ ਨਹੀਂ ਡਾਕੂ ਹਨ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਤੇ ਫਾਂਸੀਆਂ ਤੇ ਬੇਅੰਤ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਲਾਂ ਨੂੰ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿਖਾ ੨ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ।

ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰਃ- ਪਹਿਲੇ- ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮੂੜੇ, ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਬੰਨੇ। ਦੂਜੀ ਵਾਰ- ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨਾਲ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਸਜਾ ਭੁਗਤ ਕੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਚੋਂ ਬਿਸਤਰੇ ਲਿਪਟਾਏ।

ਧਰਮ ਦੀ ਜੈ ਪਾਪ ਦੀ ਖੈ
ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਬੋਲ ਬਾਲਾ
ਜ਼ਾਲਮ ਦਾ ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ

ਭਾਈ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਦੀ ਜੀਵਨ ਵਿਥਿਆ

ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਲਈ, ਸੱਤਾ ਨਹੀਂ ਜੋ ਮੇਰੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਵਿੱਚ।
ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੇ ਹਰਫ ਜੋ ਵਰਤ ਸੱਕਾਂ, ਏਸ ਸੂਰਮੇ ਦੀ ਉਚੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਵਿੱਚ।
ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਬਦਲੇ ਨਹੀਂ ਏਸ ਕੀਤਾ, ਸਰਫਾ ਰਤਾ ਭੀ ਜਿੰਦ ਘੁਮਾਨ ਦੇ ਵਿੱਚ।
ਐਹਾ ਚਮਕਿਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਦੇਸ'ਸਾਥੀ',ਚਾਨਣ ਆਣ ਹੋਇਆ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਵਿੱਚ।

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਈ ਪੁਰਸ਼ ਐਸੇ ਸਾਧਾਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਤ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਭੀ ਐਸਾ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ ਧਰਮ ਯਾਂ ਦੇਸ ਦੀ ਖਾਤਰ ਐਸਾ ਕੰਮ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਸਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਚਮਕਦਾ ਰਹੇ। ਪਰ ਜਦ ਕਦੇ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਐਸੇ ਸਾਧਾਰਨ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਪਾਸੋਂ ਅਜਿਹੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕਰਵਾਏ ਕਿ ਜੋ ਇਤਹਾਸ ਅੰਦਰ ਇਕ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਯਾਦਗਾਰ ਬਣ ਗਏ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਸਦਾ ਲਈ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨ ਹੋ ਗਏ।

ਐਸੀ ਹੀ ਮਿਸਾਲ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਪਿੰਡ ਲੋਪੋਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੈ। ਆਪ ਬੜੀ ਸਾਦੀ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਾਲੇ ਸਾਧਾਰਨ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਘਰ ਦਿਆਂ ਨਾਲ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਰੁਪਿਆ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਕੈਨੇਡਾ, ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਹੋਰ ਟਾਪੂਆਂ ਵਲ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਕੈਨੇਡਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਆਪ ਵੈਨਕੋਵਰ ਜਾ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਧਾਰਮਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਵੈਨਕੋਵਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਤਕਲੀਫਾਂ

੧੯੧੪-੧੫ ਵਿਚ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਟਾਪੂਆਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਗੁਲਾਮ ਸਮਝ ਕੇ ਬੜੀ ਨਫਰਤ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਤਾਹਨੇ ਤੇ ਮੇਹਣੇ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਬੜੇ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਿਚ ਇਸੇ ਨਫਰਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬੜੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹੋ ਜੇਹੀਆਂ ਗਲਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਕਾਮਾ ਗਾਮਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਹਿੰਦੀ ਮੁਸਾਫਰ ਲੈ ਕੇ ਕੈਨੇਡਾ ਨੂੰ ਗਿਆ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚਲੀ ਤੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ। ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਐਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿਚ ਹਾਪਕਿਨਸਨ ਤੇ ਰੀਡ ਨਾਮੇ ਦੋ ਅਫਸਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਸਖਤ ਵਿਰੁਧ ਸਨ। ਹਾਪਕਿਨਸਨ ਤਾਂ ਅਕਸਰ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਚਿੜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ "ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਕਿਆ ਹੈ, ਹਮ ਨੇ ਉਸ ਕੋ ਬੂਟ ਕੇ ਤਲੇ ਕੇ ਨੀਚੇ ਮਲਾ ਹੂਆ ਹੈ।" ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗਲਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਛਾਨਣੀ ਛਾਨਣੀ ਕਰ ਸਿਟੇ ਸਨ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਵੈਨਕੋਵਰ ਵਿਚ ਗੋਲੀ

ਦੈਵਨੇਤ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾ ਅਰਥਾਤ ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਕਾਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਮੋੜਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਵੈਨਕੋਵਰ ਵਿਚ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਨਾਮੇ ਪਾਪੀ ਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਕੇ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਭਾਈ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਸਾਕੇ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਖੇਦ ਪੁਚਾਇਆ। ਭਾਈ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਪੁਰ ਐਸੀ ਸੱਟ ਵੱਜੀ ਕਿ ਆਪ ਇਸ ਧਾਰਮਿਕ ਤੋਹੀਨ ਤੇ ਸਨਮਨ ਯੋਗ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਸਹਾਰ ਨ ਸਕੇ।

ਪਾਪੀ ਨੂੰ ਜਮ ਦੇ ਧਾਮ ਪਚਾਉਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ

ਪਾਪੀ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਪਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਦਾਇਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਾਪੀ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਜੋ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਐਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਪੁਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਈ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੋ ਮੁਕਦਮਾਂ ਸੁਣਨ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਰ ਨਾ ਸਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਸਤੌਲ ਲੈਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਢੰਗ ਸਿਖਣ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਲਾਉਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਇਹ ਕੰਮ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਸਜਣ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਐਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਤਿਆਰੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅੰਦਰ ਗੋਲੀ ਚਲਵਾਉਣ ਦਾ ਅਪ੍ਰਾਧ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਮਾਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਸਾਕਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਕ ਹਫਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਭੀ ਲੁਹਾ ਲਈਆਂ।

ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਹਾਪਕਿਨਸਨ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰਨੀ

ਓੜਕ ਉਹ ਦਿਨ ਆ ਪੁਜਾ, ਜਦ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਹਤਕ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜਮ ਦੇ ਪਾਸ ਪੁਚਾ ਦਿਤਾ। ਮੁਕੱਦਮਾ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ। ਕਾਰਰਵਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ, ਭਾਈ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਪਿਸਤੌਲ ਭੀ ਛੁਪਾ ਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਹਾਪਕਿਨਸਨ ਭੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ।

ਆਪ ਨੇ ਵੇਲਾ ਤਾੜ ਕੇ ਹਾਪ ਕਿਨਸਨ ਪੁਰ ਅਚਣਚੇਤ ਕਚਿਹਰੀ ਦੇ ਬਰਾਂਡੇ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ "ਕਿ ਪਾਪੀਆ ਤਕੜਾ ਹੋ ਜਾਹ" ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਇਕ ਦਮ ਖਿਲਬਿਲੀ ਮਚ ਗਈ ਭਾਜੜਾਂ ਪੈ ਗਈਆਂ, ਜੱਜ ਕੁਰਸੀ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਜੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਭੱਜ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਆਪ ਅਡੋਲ ਉਥੇ ਹੀ ਖੜੇ ਰਹੇ ਤੇ ਉਚੀ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਹਾਪਕਿਨਸਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਰੀਡ ਨੂੰ ਭੀ ਮਾਰਨਾ ਸੀ ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਕਿ ਉਹ ਇਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਪਸਤੌਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੱਜ ਦੀ ਮੇਜ਼ ਪਰ ਰਖ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਜਦ ਆਪ ਤੋਂ ਪੁਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਹਾਪਕਿਨਸਨ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਮਾਰਿਆ, ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਹਾਪਕਿਨਸਨ ਠੀਕ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ? ਕਿਤੇ ਜੀਉਂਦਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਜਦ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਾਂ, ਉਹ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਤਾਂ ਆਪ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਹਸੇ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਅੱਜ ਸਚੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਚਲਵਾਈ, ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਦੀ ਹਤਕ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਾਡੇ ਆਗੂ ਮਰਵਾਏ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਪਲੋਂ ਪਲੀ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਫੈਲ ਗਈ। ਅੰਗ਼ਰੇਜ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ। ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਾਪਕਿਨਸਨ ਦੀ ਔਰਤ ਭੀ ਆਪ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਆਈ ਕਿ ਉਹ ਕੌਣ ਸੂਰਮਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਹੈ। ਕੈਨੇਡਾਂ ਦੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਫੋਟੋ ਤੇ ਹਾਲਾਤ ਛਪੇ।

ਇਸ ਸਾਕੇ ਦੇ ਹੋਣ ਸਾਰ ਹੀ ਜੋ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਲੋਕ ਹਿੰਦੀਆਂ ਤੋਂ ਨਫਰਤ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ।

ਆਪ ਦੇ ਇਸ ਕਾਰਨਾਮੇ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਾਂ ਤੁਰ ਪਈਆਂ, ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, "ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੂਰਾ ਰਿਛ ਬਈ ਨਰਕ ਨੂੰ ਤੋਰਿਆ।"

ਹਵਾਲਾਤ ਵਿਚ

ਭਾਈ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਹਵਾਲਾਤ ਵਿਚ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਆਪ ਪਰ ਮੁਕੱਦਮਾਂ ਚਲਣ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਜਣ ਆਪ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਸਭ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਮੈਂ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਭੁਗਤਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਆਪ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਦੇ ਅਪ੍ਰਾਧ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਹਾਪਕਿਨਸਨ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਚਲਵਾਈ ਤੇ ਸਾਡੇ ਆਦਮੀ ਮੁਰਵਾਏ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ। ਮੈਂ ਰੀਡ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਸੀ, ਪਰ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ।

ਸ਼ਹੀਦੀ

ਆਪ ਦੇ ਫਾਂਸੀ ਆਉਣ ਦੇ ਦਿਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਬੂਹੇ ਅਗੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਕੈਨੇਡਾ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਹੈ ਕਿ ਫਾਂਸੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮਿਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਈ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪੰਡੋਰੀ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ਾ ਦਿਤਾ।

ਅੰਤਮ ਸੰਦੇਸ਼ਾ

ਦੁਆਬੇ, ਮਾਝੇ, ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹਟਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ, ਸਭ ਸੱਜਣ ਮਜ਼ਬੀ ਈਰਖਾ ਤੋਂ ਪਰੇ ਰਹਿਣ। ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਦਮੀ ਗੁਨਾਹ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਹ ਤਿਆਗਣ ਸਮੇਂ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਤਖਤੇ ਤੇ ਤੜਫੇਗਾ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਫਲਾਣੇ ੨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ। ਭਾਈ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਝ ਉਦਾਸ ਹੋਏ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਕੀ ਹਾਲ, ਤੁਸਾਂ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਸਾਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦੇਣੀ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਸੰਦੇਸੇ ਪਿਛੋਂ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਪੁਰ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਪੜੇ ਪੁਆਏ ਗਏ। ਆਪ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਅਮਲੇ ਪੁਰ ਬੜਾ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਜਲਾਦਾਂ ਤਕ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਅਸਰ ਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਵਲ ਲੈ ਚਲੇ ਤਾਂ ਆਪ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋਏ ਤੁਰੇ:—"ਹਰਿ ਜਸ ਰੇ ਮਨਾ ਗਾਇ ਲੈ ਜੋ ਸੰਗੀ ਹੈ ਤੇਰੋ ॥" ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਸੁਆਸ ਬਿਨਾਂ ਤੜਫਣ ਤੋਂ ਹੀ ਝਟ ਪਟ ਦੇਹ ਤਿਆਗ ਗਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੋ ਡਾਕਟਰ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਫਾਂਸੀ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਇਤਨੀ ਜਲਦੀ ਸਾਸ ਨਿਕਲਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖੇ।

ਵੈਨਕੋਵਰ ਵਿਚ ਅਰਥੀ ਦਾ ਜਲੂਸ

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਇਕੱਠ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪ ਦੀ ਅਰਥੀ ਦਾ ਜਲੂਸ ਇਤਨਾ ਭਾਰਾ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਇੱਡਾ ਵੱਡਾ ਜਲੂਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸਿਵਾਏ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਵੈਨਕੋਵਰ ਦੀ ਆਰੰਭਕ ਰਸਮ ਤੱਕ ਅਗੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਕਲਿਆ। ਵੱਡੀ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਆਪ ਦਾ ਜਲੂਸ ਫਰੇਜ਼ਰ ਮਿਲਜ਼ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਪੈਦਲ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਭੀ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਬਰਖਾ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਭੀ ਜਲੂਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਭੀੜ ਸੀ।

ਫਰੇਜ਼ਰ ਮਿਲ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਆਪ ਦੇ ਨਮਿਤ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਭੋਗ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਸਤ ਦਿਨ ਦੀਵਾਨ ਸਜਦਾ ਰਿਹਾ।

ਅਜ ਭਾਵੇਂ ਭਾਈ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਪੁਰ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਪਰ ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਸਦਾ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਨੂੰ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰੇ ਵਾਂਗ ਦਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਤੇ ਕੌਮੀ ਅਣਖ ਬਦਲੇ ਸੂਰਮੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਾ ਵਾਰ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ

	ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਕੋਟ ਦਾਤਾ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੧.	ਸ: ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ	ਖਾਨ ਸ਼ਾਬੜੀ	,,
੨.	ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ	ਕੋਟ ਦਾਤਾ	,,
੩.	ਸ: ਅਜੈਬ ਸਿੰਘ	ਕੁਸੈਲ	,,
੪.	ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਸੇਰੋਂ	,,
੫.	ਸ: ਆਲਾ ਸਿੰਘ	ਵੈਰੋਵਾਲ	,,
੬.	ਵੀਰ ਸਿੰਘ	ਚੰਬਲ	,,
੭.	ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਕੋਟ ਦਾਤਾ	,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੮.	ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ	ਕਸੇਲ	,,
੯.	ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਕੱਕੜ	,,
੧੦.	ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ	ਪੱਡੋਰੀ	,,
੧੧.	ਗਣੇਸ਼ਾ ਸਿੰਘ	ਖੇਰ ਪੁਰ	,,
੧੨.	ਸ: ਸ਼ੀਹਾਂ ਸਿੰਘ	ਭੈਲ	,,
੧੩.	ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਮਡਾ	,,
੧੪.	ਸ: ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ	ਕੱਲਰ ਵਾਲੀਆਂ	,,
੧੫.	ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ	ਤਮੋਵਾਲ	,,
੧੬.	ਸਃ ਮਲ ਸਿੰਘ	ਵਡਾਲੀ ਆਲਾ ਸਿੰਘ	,,
੧੭.	ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ	ਭੈਲ	,,
੧੮.	ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ	ਧੁਨ	,,
੧੯.	ਸ: ਨੌਰੰਗ ਸਿੰਘ	ਮੁੰਡਾ	,,
੨੦.	ਸਃ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ	ਢੋਟੀਆਂ	,,
੨੧.	ਸ: ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ	ਭਕਨਾ	,,
੨੨.	ਸਃ ਸ਼ੀਹਾਂ ਸਿੰਘ	ਸਰਹਾਲੀ	,,
੨੩.	ਰੂੜ ਸਿੰਘ	ਨਾਪੂ ਕੇ	,,
੨੪.	ਸਃ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਸ਼ੇਰੋਂ	,,
੨੫.	ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	ਪਾਨੂਕੇ	,,
੨੬.	ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ	ਰੂੜੀਵਾਲਾ	,,
੨੭.	ਸਃ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਤਸੇਵਾਲ	,,
੨੮.	ਬੀਬੀ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ	ਤਸੇਵਾਲ	,,
੨੯.	ਬੀਬੀ ਭੁਜੰਗਣ ਲੜਕੀ	ਤਮੋਵਾਲ	,,
੩੦.	ਸ: ਅਛਰ ਸਿੰਘ	ਕੱਲਾ	,,
੩੧.	ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਦਦੇਹਰ	,,
੩੨.	ਸਃ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ	ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ	,,
੩੩.	ਸ: ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਪੰਡੋਰੀ	,,
੩੪.	ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਕੱਲਾ	,,
੩੫.	ਸ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ	ਉਧੋ ਨੰਗਲ	,,
੩੬.	ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਝੰਡੇਰ	,,
੩੭.	ਸ: ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ	ਝਾਮਕੇ	,,
੩੮.	ਸ: ਟੇਹਲ ਸਿੰਘ	ਚੋਹਲਾ	,,
੩੯.	ਸ: ਟੇਹਲ ਸਿੰਘ	ਗਣੀ ਵਾਲਾ	,,
੪੦.	ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਦਦੇਹਰ	,,
੪੧.	ਸਃ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੪੨.	ਸ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ	ਮਾਨੂ ਵਾਹਲ	,,
੪੩.	ਸ: ਗਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਸਰਹਾਲੀ	,,
੪੪.	ਸ: ਸੱਜਨ ਸਿੰਘ	ਫੂਰ (ਫੂਰ ਕੇ)	,,
੪੫.	ਸ: ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ	ਲਧੇਵਾਲ	,,
੪੬.	ਸ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	ਸਰਹਾਲੀ	,,
੪੭.	ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਪਨਮੇਟਾ	,,
੪੮.	ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਜਸਮਤ ਪੁਰਾ	,,
੪੯.	ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ	ਤਾਰਾ ਗੜ੍ਹ	,,
੫੦.	ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ	ਮੂਸਲ	,,
੫੧.	ਸ; ਸਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	ਨਥੂ ਪੁਰਾ	,,
੫੨.	ਸ: ਆਸਾ ਸਿੰਘ	ਕੋਟ ਦਾਤਾ	,,
੫੩.	ਸ: ਸ਼ੀਹਾਂ ਸਿੰਘ	ਕੋਟ ਦਾਤਾ	,,
੫੪.	ਸ: ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ	ਕੋਟ ਦਾਤਾ	,,
੫੫.	ਸ: ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ	ਕੋਟ ਦਾਤਾ	,,
੫੬.	ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਕਦ ਗਿਤ	,,
੫੭.	ਸ: ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਸਿਰਹਾਲੀ	,,
੫੮.	ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਛਜਲ ਵਡੀ	,,
੫੯.	ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ	ਘੜਕਾ	,,
੬੦	ਸ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ	ਉਦੇ ਨੰਗਲ ਡਾ: ਮਹਿਤਾ	ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ:— ਆਪ ਦਾ ਪਿੰਡ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਹੈ। ਆਪ ੧੮੯੪ ਈ: ਵਿਚ ਸ: ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਰੂੜ ਕੌਰ ਸੀ। ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਮੈਟਰਿਕ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਬਾਬਾ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਲਲਤੋਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਚਲੇ ਗਏ। ਏਥੋਂ ਕੋਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਕੈਨੇਡਾ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਕਰ ਲਈ। ਆਪ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਸਟੋਰ ਕੀਪਰ ਸਨ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਬੱਜ ਬੱਜ ਦੇ ਘਾਟ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਈ ਸਾਲ ਜੇਹਲ ਦੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਝੱਲਣੀਆਂ ਪਈਆਂ। ਕੈਂਮਲ ਪੁਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਜੇਹਲਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਰਿਹਾ ਹੋਏ।

ਪਿੰਡ ਆਕੇ ਵੀ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਰਹੀ ਫੇਰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਕੋਚਿੰਗ ਐਂਡ ਟੈਲੀਗਰਾਫ ਸਕੂਲ ਵੀ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦਫਤਰ ਦਾ ਕੰਮ ਸੰਭਾਲਿਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਪੁਲੀਸ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਕਈ ਲਾਲਚ ਵੀ ਦਿਤੇ ਗਏ ਪਰ ਆਪ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਠੁਕਰਾਂਦੇ ਰਹੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਛੇ ਸਾਲ ਤਕ ਗੁ: ਹੇਰਾਂ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਬੜੇ ਸਿਆਣੇ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸੱਜਣ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਸਰਗਰਮ ਵਰਕਰ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਲੜਕੇ ਤੇ ਦੋ ਬੀਬੀਆਂ ਹਨ।

ਰਲਾ ਸਿੰਘ:— ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਰਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਢੈਹ ਪਈ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ। ਕੌਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ, ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਕੈਨੇਡਾ ਨੂੰ ਗਿਆ।

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤੇ ਬੱਜ ਬੱਜ ਘਾਟ ਉਤੇ ਗੋਲੀ ਚੱਲੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਰਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਬਾੜੇ ਵਿਚੋਂ ਗੋਲੀ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਕਸ਼ਟ ਝਲਦੇ ਰਹੇ। ਮੰਜੇ ਉਪਰ ਪਏ ਦੀ ਵੀ ਪੁਲੀਸ ਵੱਲੋਂ ਸਖਤ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਲੜਕੇ ਹਨ।

ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ:— ਆਪ ਪਿੰਡ ਕਮਾਲ ਪੁਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਆਪ ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਨੂੰ ਗਏ ਤੇ ਸ਼ੰਘਾਈ (ਚੀਨ) ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਅਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮਿਤ੍ਰ ਸ: ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕੌਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਕੈਨੇਡਾ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਪ ਇਸ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗ । ਕੈਨੇਡਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਉਤਰਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਜਹਾਜ਼ ਬੱਜ ਬੱਜ ਘਾਟ ਉਤੇ ਵਾਪਸ ਆਕੇ ਰੁਕਿਆ ਤਾਂ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਢਾਈ ਮਹੀਨੇ ਅਲੀ ਪੁਰ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਖਿਆ। ਪਿੰਡ ਆਉਣ ਤੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਰਹੀ।

ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਦਰਦ ਤੇ ਕੌਮ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹੈ।

ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ:— ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਦਾ ਪਿੰਡ ਨਾਰੰਗਵਾਲ ਖੁਰਦ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਹੈ। ਇਹ ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪੰਜਾਬ ਕੌਰ ਦੀ ਅੱਖ ਦਾ ਚਾਨਣ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਤਕ ਵਿਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ੧੯੩੯ ਦੀ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਤੇ ਕਲਕੱਤਿਉਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਕ ਸਾਲ ਸਖਤ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੀ।

੩੦ ਮਾਰਚ ੧੯੪੧ ਈ: ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਜਗਤ ਸੁਧਾਰ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿਚ, ਨੌਜਵਾਨ ਸਭਾ ਬੰਗਾਲ ਵਲੋਂ, ਰਿਹਾਈ ਉਤੇ ਮਾਨ ਪੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਬੰਗਾਲ ਸਰਕਾਰ, ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਭੈ ਖਾਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਉਪਾਧੀ ਨਾ ਛੇੜ ਦੇਵੇ, ਇਸ ਲਈ ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਲਾਵਤਨ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪੁਲੀਸ ਸੁਆਗਤ ਲਈ ਆ ਪਹੁੰਚੀ। ਸੁਭਾਸ਼ ਬੋਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਾਕੇ, ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਅਨੇਕਾਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਪਰ ਇਸ ਸੂਰਬੀਰ ਤੇ ਧਿਦਕੋ ਵੀਰ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੁਖ ਦੀ ਕੱਖ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਦੋਂ ਤਕ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਡਟਿਆ ਰਿਹਾ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਾ ਮਿਲੀ।

੧੯੪੭ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿਚ ਹੋਟਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਅਪਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਚਾਉ ਹਾਲੀ ਤਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਮਸਤੂ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਸ਼ਹੀਦ) ਲੀਲਾ ਮੇਘੇ ਦੀਆਂ

ਭਾਈ ਮਸਤੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਂ ਜਨਮ ਨਗਰ ਲੀਲਾ ਮਾਘੇ ਦੀਆਂ ਵਿਚ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਵਸੀਲਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ੨੫ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਨ ਦਾ ਚਾਅ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਆਪ ਸ਼ੰਘਾਈ ਜਾ ਪੁਜੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਆਪ ਕੈਨੇਡਾ ਗਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਥੇ ਨਾ ਉਤਰ ਸਕੇ। ਜਦ ਕੋਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼) ਬੱਜ ਬੱਜ ਘਾਟ ਪਰ ਪੁਜਿਆ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਬੇਦੋਸੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਪਰ ਬੇ-ਤਹਾਸ਼ਾ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਮਸਤੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਗੋਲੀ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਜਵਾਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਬਲਦੀ ਵੇਦੀ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਆਹੂਤੀ ਪਾ ਗਏ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ:— ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਖਾਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਗੁੜੇ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਓਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਣ......ਆਪ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਜੀਵਨ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਘਰੋਗੀ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਲੰਘਿਆ।

ਵਿਦਿਆ......ਆਪ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਘਰੋਗੀ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰਾਮ ਹੋਕੇ ਸ਼ੰਘਾਈ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਥੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਬੱਜ ਬੱਜ ਘਾਟ (ਕਲਕੱਤੇ) ਤੇ ਆਪ ਪਰ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਦੈਵ ਨੇਤ ਨਾਲ ਆਪ ਬੱਚ ਗਏ। ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਰੂ ਪੋਸ਼ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਆਪ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤ ਕੇ ਆਏ।

ਸ: ਪੋਹਲਾ ਸਿੰਘ ਬਰਸਾਲ (ਦੇਸ਼ ਭਗਤ)

ਆਪਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਬੰਸੋ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਬਰਸਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ੧੯੦੩ ਵਿਚ ਆਪ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਕੇ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਕ ਸਾਲ ਕੋ ਆਲਾਲੰਪਰ ਵਿਚ ਅਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪ ੧੯੦੫ ਵਿਚ ਕੈਨੇਡਾ ਪੁਜ ਗਏ। ਉਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਚੰਗੀ ਕਮਾਈ ਕੀਤੀ। ੧੯੧੦ ਵਿਚ ਆਪ ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਆਏ ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਫੇਰ ਵਾਪਸ ਕੈਨੇਡਾ ਪੁਜ ਗਏ।

ਜਦ ਆਪ ਵਾਪਸ ਗਏ ਤਾਂ ਕੈਨੇਡਾ ਦਾ ਦਾਖਲਾ ਬੰਦ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਨਫ੍ਰਾਂਸਿਸਕੋ ਪੁਜ ਕੇ ਤੇ ਇਥੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਪਾਸ ਪੋਰਟ ਬਣਾ ਕੇ ਫਿਰ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਜਦ ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ। ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਜੰਗ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਪਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਗਦਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੀ ਚੰਗੀ ਕਮਾਈ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬੜਾ ਸੁਖੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਲਗਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦੇਣ। ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਪੁਜਣ ਪਰ ਸਭ ਕੋਲੋਂ ਪਤੇ ਆਦਿ ਪੁਛੇ ਗਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੇ ਨਾ ਦੱਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਾਬਾ ਪੋਹਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਸਨ। ੧੨ ਸਿੰਘ ੪੮੦ ਘੰਟੇ ਹਵਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਰਖੇ ਗਏ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਪਰ ਦੇਸ਼ ਆਉਣ ਲਈ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਟਿਕਟ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਤੋਸ਼ਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਰਮਨੀ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਐਮਡਨ ਦੀ ਬਹੁਤ ਭਾਲ ਕੀਤੀ। ਜੇ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ। ਤੋਸ਼ਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਜਦ ਬੱਜ ਬੱਜ ਘਾਟ ਪਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਉਥੇ ਗੋਰਾ ਫੌਜ ਦਾ ਸਖਤ ਪਹਿਰਾ ਸੀ। ਹਰ ਇਕ ਸਜਨ ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਕੇ ਜਹਾਜ਼ ਤੋਂ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਪੈਸ਼ਲ ਗਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਬੱਜ ਬੱਜ ਘਾਟ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਲਿਆ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖੁਆਈ ਗਈ। ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਰਾਇਵਿੰਡ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਸਭ ਦੀ ਪੁਛ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ੫੦ ਆਦਮੀ ਤਾਂ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ੫੦ ਜੇਹਲਾਂ ਵਿੱਚ ਡੱਕ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਪੋਹਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਸਾਹੀਵਾਲ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜੇਹਲਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਖਰਾਬ ਸੀ। ਰਾਜਸੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨਾਲ ਸਖਤ ਵਰਤਾਉ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਖੁਰਾਕ ਬਹੁਤ ਭੈੜੀ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਬਾਬਿਆਂ ਨੇ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਬਾਬਾ ਪੋਹਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ੧੯੧੯ ਵਿੱਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਲਿਆ ਕੇ ਜ਼ਮਾਨਤ ਪਰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਪਰ ਜੂਹ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਤਕ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਜੂਹ ਬੰਦੀ ਰਹੀ। ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਬਿਰਧ ਅਵਸਥਾ ਤੱਕ ਭੀ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਆਪ ਸ਼ਾਦੀ ਸ਼ੁਦਾ ਤੇ ਬਾਲ ਬਚੇਦਾਰ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਲਵੰਡੀ ਉਚੀ ਵਿਚ ਅਬਾਦ ਹੈ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਬਾਬਿਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿੱਚ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਬਗਾਵਤ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਕਢਣ ਦਾ ਬੀੜਾ ਉਠਾਇਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਬਤੀਤ ਕੀਤੀ। ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਿਖ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ

੧.	ਸ. ਦਾਨ ਸਿੰਘ	ਫੂਲੇਵਾਲ	ਲੁਧਿਹਾਣਾ
੨.	ਸ. ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ	ਜਵਦੀ	,,
੩.	ਸ. ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਚੀਮਨਾ	,,
੪.	ਸ. ਨਰੰਗ ਸਿੰਘ	ਦੇਤ ਵਾਲ	,,
੫.	ਸ. ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ	ਢੋਲਣ	,,
੬.	ਸ. ਲਾਲ ਸਿੰਘ	ਮਾਨ	,,
੭.	ਸ. ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਸਿੰਘ	ਕੁਲਾਰ	,,
੮.	ਸ. ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ	ਘੁਮਾਨ	,,
੯.	ਸ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	ਵਿੰਜਲ	,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੦.	ਸ. ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਬੋਪਾ ਰਾਏ	,,
੧੧.	ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ	ਢੋਲਣ	,,
੧੨.	ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ	ਢੋਲਣ	,,
੧੩.	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਜਸਪਾਲ ਭਾਈ ਕੇ	,,
੧੪.	ਸ. ਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਲੁਹਾਰਾ	,,
੧੫.	ਸ. ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਮਾਨ	,,
੧੬.	ਸ. ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ	ਡਬਾ	,,
੧੭.	ਸ. ਮੱਲ ਸਿੰਘ	ਅਚਰਵਾਲ	,,
੧੮.	ਸ. ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਫਰਵਾਹੀ ਵਾਲਾ	,,
੧੯.	ਸ. ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ	ਕਮਾਲ ਪੁਰਾ	,,
੨੦.	ਸ. ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਅਚਰਵਾਲ	,,
੨੧.	ਸ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਧਾਲੀਆ	,,
੨੨.	ਸ. ਬਾਰੂ ਸਿੰਘ	ਢੋਲੇਵਾਲ	,,
੨੩.	ਸ. ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ	ਨੱਤ	,,
੨੪.	ਅਮੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਸਕੱਤ੍ਰ	ਜਗਰਾਉਂ	,,
੨੫.	ਸ. ਨਥਾ ਸਿੰਘ	ਬੋਪਾ ਰਾਏ	,,
੨੬.	ਸ. ਬਖਸ਼ੀ ਸਿੰਘ	ਪੰਡੋਰੀ	,,
੨੭.	ਸ. ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ	ਪੰਡੋਰੀ	,,
੨੮.	ਸ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਮੱਲਾ	,,
੨੯.	ਸ. ਦਾਨ ਸਿੰਘ	ਅਚਰਵਾਲ	,,
੩੦.	ਸ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਅਲੂਨੇ ਮਿਆਨੇ	,,
੩੧.	ਸ. ਮਲ ਸਿੰਘ	ਲਖਾ	,,
੩੨.	ਸ. ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ	ਪੰਡੋਰੀ	,,
੩੩.	ਸ. ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ	ਸੁਰਾਬਾ	,,
੩੪.	ਗੇਧੀ ਰਾਮ	ਅਚਰਵਾਲ	,,
੩੫.	ਨਥਾ ਸਿੰਘ	ਚਕਰ ਵਾਲਾ	,,
੩੬.	ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	ਚੇਪ	,,
੩੭.	ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਮਾਣੂਕੇ	,,
੩੮.	ਡਾ: ਰਘੁਨਾਥ ਸਿੰਘ	ਗੁਜਰਵਾਲ	,,
੩੯.	ਸ. ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਗੁਜਰਵਾਲ	,,
੪੦.	ਸੁਪਤਨੀ ਡਾ: ਰਘੁਨਾਥ ਸਿੰਘ	,,	,,
੪੧.	ਸ. ਲਾਲ ਸਿੰਘ	ਖਿਆਲੀ	,,
੪੨.	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਗੁਜਰਵਾਲ	,,
੪੩.	ਸ. ਲਾਲ ਸਿੰਘ	ਜੜਤੋਲੀ	,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੪੪.	ਸ. ਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਰੁਮੀ	,,
੪੫.	ਸ. ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ	ਝੋਰੜ (ਲੋਰੜ)	,,
੪੬.	ਸ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ	ਲਲਤੋਂ	,,
੪੭	ਸ. ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	ਨਥੋਵਾਲ	,,
੪੮.	ਸ. ਗਟੀ ਸਿੰਘ	ਬੋਪਾਰਾਏ ਖੁਰਦ	,,
੪੯.	ਸ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ		,,
੫੦.	ਸ. ਨਾਭਕਮਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ		,,
੫੧.	ਸ. ਦੇਵ ਸਿੰਘ	ਨੰਦ ਪੁਰ	,,
੫੨.	ਸ. ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗੁੰਥੀ	ਮਲਾ	,,
੫੩.	ਸ. ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਗੁੰਥੀ	ਬੋਪਾ ਰਾਏ	,,
੫੪.	ਸ. ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਗੁੰਥੀ	,,	,,
੫੫.	ਸ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਗੁੰਥੀ	ਈਸੇਵਾਲ	,,

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

ਸਃ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਉਰਫ ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੌਣੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ

ਸ: ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਕੌਣੀ ਤ੍ਹਸੀਲ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿੱਚ ਸ: ਮਲੂਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਅਵਿਦਿਆ ਦਾ ਘੋਰ ਅੰਧਕਾਰ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਉਚੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਕੈਨੇਡਾ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੁਆਘਾ ਨਾਲ ਆਪ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਪੁਜ ਗਏ। ਇਥੇ ਆਪ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਅੱਗੇ ਜਾਣ ਲਈ ਟਿਕਟ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਇਥੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੈਨੇਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਤੋਰਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਪਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸੌ ਮੁਸਾਫਰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਵੋ ਤਾਂ ਜਹਾਜ਼ ਕਰਾਏ ਪਰ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਜਿਥੇ ਆਪ ਠੇਕੇਦਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸ: ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਹ ਧੁਨ ਸਮਾਈ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਜਹਾਜ਼ ਪਰ ਕੇਸਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਝੁਲਾ ਕੇ ਕੈਨੇਡਾ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਈਏ। ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਸਟਾਂ ਬਣਾਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪੇਸ਼ਗੀਆਂ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਤੋਰਨ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤਿਆਰੀਆਂ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਤਾਰਾਂ ਦੇ ਕੇ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੁਜਦਿਆਂ ਹੀ ਕੋਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਕਰਾਏ ਪਰ ਲਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੈਨੇਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਸ: ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ ਸਨ। ਜਦ ਇਹ ਜਹਾਜ਼ ਬੱਜ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੱਜ ਘਾਟ ਪਰ ਪੁਜਾ ਤਾਂ ਲੀ ਚਲਣ ਸਮੇਂ ਸ: ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਏ ਅਤੇ ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਤੱਕ ਗੁਪਤ ਰਹੇ। ਇਸ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਆਪ ਬਹੁਤਾ ਅਰਸਾ ਗੁ: ਪਾਂਉਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਰਹੇ ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਅੰਬਾਲੇ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਆਕੇ ਦਲਜੀਤ ਜਥਾ ਨਾਮ ਦੀ ਇਕ ਜਥੇ-ਬੰਦੀ ਭੀ ਬਣਾਈ। ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਜ਼ੋਰਾਂ ਪਰ ਸੀ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਅਪਣਾ ਗੁਪਤ ਵਾਸ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜ ਕੇ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਃ ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜ ਕੇ ਗੁਪਤ ਵਾਸ ਤੋੜਿਆ। ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪ ਪਹਿਲੀ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਕੇ ਲਹੌਰ ਕਿਲੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਰਖੇ ਗਏ।

ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਪਾਸ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਰਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਪ ਚੋਟੀ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਮੁਕਤਸਰ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਲਗਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਪੰਥਕ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੋਰਚਿਆਂ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਲਹੌਰ ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋਕੇ ਆਉਣ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੈਨੇਜਰ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਸੰਭਾਲਿਆ ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਕਦੇ ਭੁਲਾਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਗੁਃ ਟਿਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਥੜੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਸ ਪਾਸ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪ ਮਾਲ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਤੋਂ ਵਾਕਫ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜੇ ਸ਼ਾਮਲਾਤ ਦੇਹ ਵਿਚ ਗੁ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਆਸ ਪਾਸ ਦੀਆਂ ਟਿੱਬੀਆਂ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਪੁਜਾਰੀ ਪਾਸੋਂ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦ ਲਈ ਤੇ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਇਹ ਹੱਕ ਲੈਕੇ ਦੇ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਫਾਲਤੂ ਪਈਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਸਿਆਣਪ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਹੀ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਥੇ ਕਾਲਜ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਮਾਰਤਾਂ ਤੇ ਬਾਗ ਬਗੀਚੇ ਸੋਭਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਸੇਹਰਾ ਸੰਤ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਂਰਾਜ ਦੇ ਸੇਵਕਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਢ ਸ: ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੱਧਾ। ਆਪ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਮੰਨੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਆਪ ਦੀ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਯਾਦ ਰਖਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਆਪ ਪੰਥ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖਾਤਰ ਵਡੀ ਤੋਂ ਵਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹੀ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਪਰ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ ਪਰ ਮਾਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਹੁਤ ਵਿਸਥਾਰ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਸੰਖੇਪ ਤੌਰ ਪਰ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕੇ ਹਾਂ।

ਸਃ ਮੱਲਾ ਸਿੰਘ (ਦੇਸ਼ ਭਗਤ) ਸੇਖਾ

ਜਦ ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਧੱਕੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਸ: ਮੱਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੈਨੇਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਏ। ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨਾਲ ਬ੍ਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜੋ ਅਨਿਆ ਭਰਿਆ ਵਰਤਾਉ ਕੀਤਾ ਉਸ ਨੇ ਸ: ਮੱਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਤੜਪ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਬੱਜ ਬੱਜ ਘਾਟ ਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਬਚ ਗਏ ਅਤੇ ਕੈਦ ਕੱਟ ਕੇ ਪਿੰਡ ਆ ਗਏ। ਸ: ਮੱਲਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ ੧੮੮੭ ਵਿਚ ਸ: ਜਗੂ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ।

ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ (ਦੇਸ਼ ਭਗਤ) ਸੇਖਾ

ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਸਾਉਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਕਰਮ ਕੌਰ ਸੀ। ਆਪ ਭੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੈਨੇਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰ ਸਨ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦਾ ਬੜਾ ਜਜ਼ਬਾ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਭੀ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ।

ਸ: ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਣ (ਦੇਸ਼ ਭਗਤ)

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮੱਲ੍ਹਣ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ। ਜਵਾਨ ਹੋਏ ਤਾਂ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਤੋਂ ਕਾਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋਏ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਗਏ ਪਰ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਵੈਨਕੋਵਰ ਬੰਦਰਗਾਹ ਪਰ ਨਾ ਲੱਗਣ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਜਦ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਪਸ ਬ ਜ ਘਾਟ ਪਰ ਪੁਜਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਪਰ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਸ: ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਆਪ ਨੂੰ ਅੱਡ ਅੱਡ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਜਦ ਆਪ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਅਮਿੱਟ ਲਗਨ ਲੱਗ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਯੁਗ ਪਲਟਾਊ ਭਜੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਸ: ਰਾਘੋ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਸ: ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਦਰ ਦੀ ਗੂੰਜ ਤੇ ਗਦਰ ਅਖ਼ਬਾਰ ਮੰਗਵਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਭੀ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਖਤ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰਖਦੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਕ ਵੇਰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਦਰ ਦੀ ਗੂੰਜ ਰਖਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ੧੯੨੨ ਵਿਚ ਜਦ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ। ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਆਪ ਹਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਗਰਮ ਸੀ ਵਡੇ ਵਡੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰ ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਜੀ ਨਹਿਰੂ, ਪ੍ਰੋ: ਗਿਡਵਾਨੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਕੇ ਸੰਥਾਨਮ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ।

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਪੰਡਤ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਜਾਣ ਦੀ ਲਗਾਈ ਗਈ। ਜਦ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਹ ਲੀਡਰ ਜੈਤੋ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ ਕਥਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਚੇਹਰਾ ਵੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਪਿਛੋਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਫਤਿਹ ਹੋਣ ਤੱਕ ਨਾਭੇ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਗਿਆ।

ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਕਿੱਸਾ ਖਾਨੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਲਾਲ ਕੁੜਤੀ ਵਾਲਿਆਂ ਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਗਈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜਥਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਗਿਆ। ਸ. ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਇਸ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਸਖਤ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਭੀ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਲਈ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਬੜੇ ਨਿਧੜਕ ਕੌਮੀ ਸੇਵਕ ਸਨ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦੇ ਸਨ।

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ

ਗਿਨਤੀ	ਨਾਮ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ
੧.	ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰੋਡੇ	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
੨.	ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,
੩.	ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਲੰਡਿਆਨਾ	,,
੪.	ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,
੫.	ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,
੬.	ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,
੭.	ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਅਬੋ	,,
੮.	ਸ: ਰਜਾਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,
੯.	ਸ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,
੧੦.	ਸ: ਕਾਕੜ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭਖੋੜੀ	,,
੧੧.	ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਤੁੰਗਵਾਲੀ	,,
੧੨.	ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,
੧੩.	ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,
੧੪.	ਸ: ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮਲਣ	,,
੧੫.	ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਤੁੰਗਵਾਲੀ	,,
੧੬.	ਸ: ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,
੧੭.	ਸ: ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰੌਲੀ	,,
੧੮.	ਸ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਢੁਡੀਕੇ	,,
੧੯.	ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਿਣਤੀ	ਨਾਮ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ
੨੦.	ਸ: ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਢੁਡੀਕੇ	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
੨੧.	ਸ: ਬਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,
੨੨.	ਸ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਘੋਲੀਆ	,,
੨੩.	ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਡੁਨੇਵਾਲ	,,
੨੪.	ਸ: ਗੱਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬਦਨ	,,
੨੫.	ਸ: ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਵੜ੍ਹੇ	,,
੨੬.	ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,
੨੭.	ਸ: ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,
੨੮.	ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਤੁੰਗਵਾਲੀ	,,
੨੯.	ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ	,,
੩੦.	ਸ: ਝਗੜ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੁਗਸੀ	,,
੩੧.	ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮੋਦਣਾ	,,
੩੩.	ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਲੋਪੋ	,,
੩੩.	ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰਾਜੇਆਣਾ	,,
੩੪.	ਸ: ਮੁਨਸ਼ੀ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਘੋਲੀਆ	,,
੩੫.	ਸ: ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬਰਾਜ	,,
੩੬.	ਸ: ਜੀਵਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਢੁਡੀਕੇ	,,
੩੭.	ਸ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਡਾਲਾ	,,
੩੮.	ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ	,,
੩੯.	ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੇਖਾ	,,
੪੦.	ਸ: ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ	,,
੪੧.	ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੇਖਾ	,,
੪੨.	ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਆਲਮ ਵਾਲਾ	,,
੪੩.	ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਲੋਂਗੋ ਦੇਵਾ	,,
੪੪.	ਸ: ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਚੂਹੜ ਚਕ	,,
੪੫.	ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,
੪੬.	ਸ: ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬਾਘੀ ਪੁਰਾ	,,
੪੭.	ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਅਜੀਤ ਵਾਲ	,,
੪੮.	ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਤਖਾਣ ਬਧ	,,
੪੯.	ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰਾਮਾ	,,
੫੦.	ਸ: ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਝੰਡਿਆਣਾ	,,
੫੧.	ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮਲਣ	,,
੫੨.	ਸ: ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਿਣਤੀ	ਨਾਮ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ
੫੩.	ਲਾ: ਬੰਸੀ ਲਾਲ ਜੀ	ਤੁੰਗਵਾਲੀ	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
੫੪.	ਲਾ: ਰਾਮ ਜੀ ਦਾਸ	,,	,,
੫੫.	ਲਾ: ਕਰੱਤਾ ਰਾਮ ਜੀ	,,	,,
੫੬.	ਲਾ: ਰਾਮ ਰਤਨ ਜੀ	,,	,,
੫੭.	ਸ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਹਠੀਕੇ	,,
੫੮.	ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਗੰਗਾ ਅਬਲੂ	,,
੫੯.	ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰਾਜੇਆਣਾ	,
੬੦.	ਸ: ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜ ੀ	ਗੋਨੇਆਣਾ	,,
੬੧.	ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮਾਛੀਕੇ	,,
੬੨.	ਸ: ਥਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਤੁੰਗਵਾਲੀ	,,
੬੩.	ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰੋਡੇ	,,
੬੪.	ਸ: ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੁਹਾਗ	,,
੬੫.	ਸ: ਮਾਹਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜੈਮਲ ਵਾਲਾ	,,
੬੬.	ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਆਲਮ ਵਾਲਾ	,,
੬੭.	ਸ: ਲਖਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮਰਾਜ	,,
੬੮.	ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਖੋਟੇ	,,
੬੯.	ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜਿਉਣ ਵਾਲਾ	,,
੭੦.	ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਲੈਹਰਾ	,,

੭੧. ਭਾ: ਰਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚਨੂੰ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬੱਜ ਬੱਜ ਘਾਟ ਤੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਗੋਲੀਆਂ ਲਗੀਆਂ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਲਕੱਤੇ ਆਪਣੀ ਦੁਕਾਨ ਵਿਚ ਲੁਕਾਇਆ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਉਦੋਂ ਕਲਕੱਤੇ ਦੁਕਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਸੁਆਗਤ ਲਈ ਗਏ ਤੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਗਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ

ਭਾ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ (ਕੁਰਾਲੀ) ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ,ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਮਾਚਾਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਤਨਾ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ੧੯੧੪-੧੫ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਸਹਾਰੀਆਂ। ਆਪ ਨੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਡਾਕੇ ਭੀ ਮਾਰੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਸ਼ਹੀਦ)

ਭਾ: ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਰਗਰਮ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਜਦ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਗਦਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਡਾਕੂ ਕਹਿ ਕੇ ਬਦਨਾਮ ਕਰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਜੇ ਉਹ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਡਾਕਿਆਂ ਦੇ ਝੂਠੇ ਮੁਕੱਦਮੇਂ ਬਣਾ ਕੇ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੁਲਸ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਕੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰਨ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਲੜ ਕੇ ਮਰਨਾ ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ। ਆਪ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਗੁਪਤ ਰਹੇ। ਇਕ ਵੇਰ ਆਪ ਦੀ ਪੁਲਸ ਨਾਲ ਮੁਠਭੇੜ ਹੋ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ।

ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰ (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼)

੧.	ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਡਪਰ	ਅੰਬਾਲਾ
੨.	ਸ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੁਜਾਰ ਪੁਰ	,,
੩.	ਸ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਲਾਮਤ ਪੁਰ	,,
੪.	ਸ: ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਲਾਮਤ ਪੁਰ	,,
੫.	ਮਿ: ਕਰਮ ਇਲਾਹੀ ਜੀ	ਧੰਗ	,,
੬.	ਸ: ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਨਹੜੀ	,,
੭.	ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਤੋ	,,
੮.	ਸ: ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮੀਆਂ ਪੁਰ	,,
੯.	ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਲਖਮੀ ਪੁਰ	,,
੧੦.	ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਲਾਮਤ ਪੁਰ	,,
੧੧.	ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਿਆਰ ਪੁਰ	,,

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼

੧.	ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਗਿਲ ਬੁਰਜ	ਨਾਭਾ
੨.	ਸ: ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਗਿਲ ਬੁਰਜ	,,
੩.	ਸ: ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਖਾਨੀਆ	,,
੪.	ਸ: ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰਾਜੀਆ	,,
੫.	ਸ: ਨਭਕੰਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮਹਿਰਾਜ	,,

ਗਿਣਤੀ	ਨਾਮ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ
੧.	ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਖੇਮੋਆਨਾ	ਫਰੀਦ ਕੋਟ
੨.	ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਾਹਲਮਾ	ਕਪੂਰ ਥਲਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੩.	ਸ: ਰਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਤਾਸ ਪੁਰ	ਕਪੂਰ ਥਲਾ
੪	ਸ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਪੂਰ ਥਲਾ	ਕਪੂਰ ਥਲਾ
੫.	ਸ: ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਚੁਬਾਰਾ	ਕਲਸੀਆਂ
੬.	ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਚੜਿਕ	ਕਲਸੀਆਂ

ਕੌਮੀ ਸ਼ਹੀਦ ਸ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਕੌਮ ਦਾ ਗ਼ਦਰ ਵਿਚ ਟਾਪੂਆਂ ਦੇ, ਜਦੋਂ ਸਭ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਸੀਗਾ ਆ ਗਿਆ।
ਗੁਰੂ ਧਾਮ ਵਿਚ ਜਾ ਪਿਆਰੇ ਪਰਧਾਨ ਉਤੇ, ਖੂੰਜੇ ਖੜ੍ਹ ਬੇਈਮਾਨ ਗੋਲੀਆ ਚਲਾ ਗਿਆ।
ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਉਠ ਕੇ ਤੇ ਮੂਹਰੇ ਹੋ ਬਚਾਉਣ ਲਈ, ਪੰਜ ਲੱਖ ਗੋਲੀਆਂ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਖਾ ਗਿਆ।
ਕੌਮ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਤੇ ਸਤਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਦਾ, ਸਾਗਰਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ 'ਸਾਥੀ' ਚਮਕ ਦਿਖਾ ਗਿਆ।
ਟਾਪੂਆਂ 'ਚ ਹੋਏ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਿਚ, ਬਣ ਕੇ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਸਰੀਰ ਆਪਣਾ ਰਲਾ ਗਿਆ।
ਆਪਣੇ ਬਦਨ ਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਡੋਰ, ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਗੁਡੀ ਅਸਮਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਗਿਆ।
ਸਿਖਾਂ ਉਤੇ ਸਿਖ ਕਿਵੇਂ ਆਪਣੀ ਘਘੋਂਦੇ ਜਾਨ, ਅਜ ਕਲ ਝਾਕੀ ਇਹ ਪੁਰਾਤਨ ਵਿਖਾ ਗਿਆ।
ਕੌਮ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਤੇ ਸਤਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਦਾ, ਸਾਗਰਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ 'ਸਾਥੀ' ਚਮਕ ਦਿਖਾ ਗਿਆ।
ਐਹੋ ਜੇਹੇ ਸੂਰਿਆਂ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਦੀਦਾਰ ਤਾਈਂ, 'ਸਾਥੀ' ਮੇਰਾ ਮਨ ਸੀਗਾ ਬੜਾ ਹੀ ਬੈਰਾਗਿਆ।
ਪੇਪਰਾਂ ਚਿ ਛਪਿਆ ਜੋ ਦਿਲ ਦਾ ਉਬਾਲ ਮੇਰਾ, ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤਾਈ ਏਧਰ ਝੁਕਾ ਗਿਆ।
ਸਰਮੇ ਦਾ ਫੋਟੋ 'ਸਾਥੀ' ਘਲਿਆ ਬਿਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ, ਜੀਹਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਤੇ ਮੇਰਾ ਮਨ ਹੁਲਸਾ ਗਿਆ।
ਕੌਮ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਤੇ ਸਤਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਦਾ, ਸਾਗਰਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ 'ਸਾਥੀ' ਚਮਕ ਦਿਖਾ ਗਿਆ।
ਟਾਪੂਆਂ 'ਚ ਸਿਖੀ ਸੰਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਵਧਾਓਣ ਹਿਤ, ਤਿੱਪੋ ਤਿੱਪ ਖੂਨ ਵਿਚ ਜੜ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੁਆ ਗਿਆ।
ਦੁਆਬੀਏ,ਮਝੈਲ,ਮਲਵਈਆਂ ਦੀਆਂ ਆਪੋ 'ਚ, ਘੁਟ ਘੁਟ ਕੇ ਸੋਹਣਾ ਜਫੀਆਂ ਪੁਆ ਗਿਆ।
ਦਿਲਾਂ ਸਾਡਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਭੁਲੀ ਯਾਦ 'ਸਾਥੀਆਂ' ਦੀ, ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਫੇਰ ਤਾਜ਼ੀ ਕਰਵਾ ਗਿਆ।
ਕੌਮ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਤੇ ਸਤਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਦਾ, ਸਾਗਰਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ 'ਸਾਥੀ' ਚਮਕ ਦਿਖਾ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਦਲੇਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ੨੪ ਮਈ ੧੮੯੯ ਈ: ਨੂੰ ਬਟਮਾ ਪੁਲਿਸ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ। ਪੰਜ ਸਾਲ ਨੌਕਰੀ ਕਰਕੇ ਘਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਗਏ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਵਲ ਦਰਜੇ ਦੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਸਨ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠੀ ਭੀ ਸਨ।

ਕੈਨੇਡਾ ਜਾਣਾ

੧੯੦੪ ਈ: ਵਿਚ ਆਪ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ _ਲੀਸ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਤੇ ੧੯੦੭ ਈ: ਵਿਚ ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਵੈਨਕੋਵਰ ਦੇ ਬਨਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮੋਢੀ ਸੇਵਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਇਕ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਾਈਨਿੰਗ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪਰਧਾਨ ਭੀ ਆਪ ਹੀ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਵੈਨਕੋਵਰ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਚਲਣੀ ਅਤੇ ਆਪ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ।

ਜਦੋਂ ੪ ਸਤੰਬਰ ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਸੰਗਤ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਵੈਨ-ਕੋਵਰ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆਈ ਤਾਂ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਰਧਾਨ ਉਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਸਤੌਲ ਨਾਲ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਤਾਂ ਆਪ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚੋਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਉਂ ਉਠ ਕੇ ਭਾ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਗਏ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਜ ਗੋਲੀਆਂ ਲਗੀਆਂ। ਫਿਰ ਭੀ ਆਪ ਫੱਟੜ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੀ ਘਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਤੇ ਉਥੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਭੀ ਭਾ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬੜੀ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਯਾਦ ਅਜੇ ਤਕ ਕੈਨੇਡਾ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੈ।

ਅਜ ਭਾਈ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪਰ ਆਪ ਦਾ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਦਿਲਾਵਰੀ ਆਪ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਯਾਦ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਜੇਹੇ ਉਪਕਾਰੀ ਸਜਣ ਹੀ ਕੌਮਾਂ ਤੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਸੋਭਾ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣਦੇ ਹਨ।

(ਪੰਜਾਬੀ ਰਤਨ)

ਗਿਆਨੀ ਸਰਦਾਰਾ ਜੀ "ਯੂਥਪ"

ਗਿ: ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਯੂਥਪ" ਅਨਭਵੀ ਕਵੀ, ਅਦੁਤੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ, ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀ ਲੀਡਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ "ਸਚੋਂ ਓਰੈ ਸਭ ਕੋ ਉਪਰ ਸਚ ਆਚਾਰ" ਦਾ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਸੀ। ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਆਪ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਚੀਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਚਾਈ ਦੀ ਖਾਤ੍ਰ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਦੇਸ਼ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਜਦ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਸਾਥੀ ਸਬੰਧੀ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਛੱਡ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਡ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ੧੮੯੦ ਈ: ਵਿਚ ਸ: ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਹਰਬੰਸ ਪੁਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੀ ਉਮਰ ਅਜੇ ਛੋਟੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭੇ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦ ਲਈ ਅਤੇ ਆਪ ਨਾਭੇ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਬਣ ਗਏ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਧਾਰਮਕ ਵਿਦਿਆ ਬੜੇ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ। ਆਪ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਇਕ ਕਵੀ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਪਰ ਹਰ ਇਕ ਘਟਨਾ ਦਾ ਵਚਿਤ੍ਰ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਆਪ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਚੰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਬਰਮਾਂ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਰੰਗੂਨ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪਰ ਲੱਗ ਗਏ। ਬਰਮਾ ਦੇ ਸਿਖ ਆਪ ਦਾ ਬਹੁਤ ਆਦਰ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਆਪ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਰਮਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਿਖ ਜਥੇਬੰਦ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸਿਖ ਜਥੇਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਵਧ ਸਕਦਾ। ਸਿਆਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਆਪ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਪਰ ਪਹੁੰਚੇ ਕਿ ਬਰਮਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਬਰਮਾ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ ਗਈ। ਬਰਮਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਕੇ ਆਪ ਕਲਕਤੇ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਇਥੇ ਆਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਬਨਾਉਣ ਵਿਚ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਦੇ ਨਿਸ਼ਕਪਟ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਗਲਾਂ ਦਾ ਸੁਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਕਲਕਤੇ ਤੋਂ ਆਪ ਚੀਨ ਚਲੇ ਗਏ, ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੈਨੇਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਤੋਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਪੰਜਾਹ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਆਪ ਮੈਂਬਰ ਸਨ।

ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸ: ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਕੱਤ੍ਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੈਨੇਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਭੀ ਨਾਲ ਚਲਣ ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਥੇ ਰਹਿਕੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਜਿਤਨੀ ਹੋ ਸਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਰਹਾਂਗਾ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਆਪ ਕਲਕਤੇ ਜਾਕੇ ਮੁਸਾਫਰ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਕਲਕਤੇ ਆ ਗਏ।

੧੯੧੪ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਵਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਹਿੰਦ ਆਏ ਤਾਕਿ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਗਦਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗਿ: ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਲਾਹੌਰ ਆਕੇ "ਬੀਰ" ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਬਣ ਗਏ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਵਧ ਗਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਆਪ ਪਰ ਕੜੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰੱਖਣ ਲਗ ਪਈ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਲੈ ਲਈ ਗਈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਭੇਲੀਆਂ ਰਿ: ਨਾਭੇ ਵਿਚ ਆਕੇ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਡੀਫੈਂਸ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਐਕਟ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਧੜਾ ਧੜ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਲੰਬੀਆਂ ਲੰਬੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਆ ਰਹੇ। ਕੁਝ ਅਰਸਾ ਆਪ ਅਪਰ ਇੰਡੀਆ ਪ੍ਰੈਸ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਰਹੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਬੁਟਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਟੀਚਰ ਲੱਗ ਗਏ।

ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੁਖੀ ਲੀਡਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਆਪ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕੁੱਦਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁਟ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਸਾਰ ਸਨੇਮਾਂ

ਵਲੋਂ:–ਗਿ: ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਯੂਥਪ

ਟੇਕ:–ਯੂਥਪ ਕੋਈ ਨਾ ਦੀਨਾ ਦਾ ਦਿਲੋਂ ਦਰਦੀ ਧਰਮ ਧਜਾਧਾਰੀ ਦਾਵੇਦਾਰ ਦੇਖੇ।

ਸੰਸਾਰ ਸਨੇਮੇ ਦੀ ਗੈਲਰੀ ਚੋਂ, ਲਖਾਂ ਭਾਂਤ ਦੇ ਫਿਲਮ ਸਟਾਰ ਦੇਖੇ।
ਜਬਰ ਜੰਗ ਜਰਨੈਲ ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ, ਸਿਰੀ ਚੁਕਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਕਾਰ ਦੇਖੇ।
ਵਿਚੋਂ ਜੰਗ ਦੀ ਤਾਰ ਹਿਲਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਸ਼ਾਂਤ ਰੂਪ ਉਤੋਂ ਪੂੰਜੀਦਾਰ ਦੇਖੇ।
ਨੱਸੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਤਖਤ ਤੇ ਤਾਜ ਛਡਕੇ, 'ਚੂਹੀਚਾਂਪੜ' ਭਰੇ ਹੰਕਾਰ ਦੇਖੇ।
ਗੰਦੇ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਚੰਮ ਦੇ ਮੁਆਦ ਬਦਲੇ, ਕਤਲ 'ਬਾਵਲੇ' ਲਾਲ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇਖੇ।
ਦੁਖੀ ਪਰਜਾ ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਮਹਿਲੀਂ ਲੁਟਦੇ ਐਸ਼ ਬਹਾਰ ਦੇਖੇ।
ਲਖਾਂ ਉਡਦੇ ਘੜੀ ਦੀ ਐਸ਼ ਖਾਤਰ, ਯੂਰਪ ਪੁਜ ਕੇ ਚੋਜ ਮਲਾਰ ਦੇਖੇ।
ਹਰ ਕੋਈ ਵਡਿਆਂ ਦਾ ਬਣਨਾ ਚਾਹੇ, ਸਿਰੀਂ ਛੋਟਿਆਂ ਹੁੰਦੇ ਸਵਾਰ ਦੇਖੇ।

ਟੁਕ ਖੁਣੋ ਕਿਰਸਾਨਾਂ ਦੇ ਬਾਲ ਵਿਲਕਣ, ਸਿਰ ਤੇ ਮਾਮਲਾ ਮੰਗੂ ਤਿਆਰ ਦੇਖੇ।
ਇਧਰ ਪੁਲਸ ਰਾਣੀ ਅਗੇ ਜੇਲ੍ਹ ਕੋਠੀ, ਉਧਰ ਰੱਤ ਪੀਣੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦੇਖੇ।
ਕਰੜੀ ਧਰਤ ਅਕਾਸ਼ ਹੈ ਬਹੁਤ ਉਚਾ, ਹੰਝੂ ਕੇਰਦੇ ਦੀਨ ਵਿਚਕਾਰ ਦੇਖੇ।
ਪੈਸਾ ਇਕ ਨਾ ਮਿਲੇ ਅਫੀਮ ਤਾਈਂ, ਇਕ ਸਰਮਾਇਆਂ ਦੇ ਲਗੇ ਅੰਬਾਰ ਦੇਖੇ।
ਆਸ਼ਕ ਸੱਚ ਦੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਫਿਰਨ ਕਢੇ, ਰੁਲਦੇ ਜੰਗਲੀ ਸਣੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੇਖੇ।
ਮੋਢੇ ਬਿਸਤਰਾਂ ਤੇ ਕੁਛੜ ਬਾਲ ਚੁਕੇ, ਟੁਕਰ ਮੰਗਦੇ ਗਲੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇਖੇ।
ਮੰਜੀ ਜੁੜੇ ਨਾ ਸੌਣ ਨੂੰ ਭੁਮ ਸਥਰ, ਥਲੇ ਵੇਲੜਾ ਪਲੰਗ ਨਵਾਰ ਦੇਖੇ।
ਬਾਰੀਂ ਵਰ੍ਹੀਂ ਤਾਂ ਰੂੜੀ ਦੀ ਸੁਣੀ ਜਾਂਦੀ, ਹੀਰੇ ਕੌਮ ਦੇ ਏਸ ਤੋਂ ਪਾਰ ਦੇਖੇ।
ਲੀਡਰ ਮੋਟਰਾਂ ਬਾਝ ਨਾ ਪੈਰ ਪੁਟਣ, ਮੈਂਬਰ ਜੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਅਵਾਜ਼ਾਰ ਦੇਖੇ।
ਇਕ ਹੋਣ ਟੋਟੇ ਦੂਏ ਹੋਣ ਮੋਟੇ, ਹੁੰਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਜਬ ਵਪਾਰ ਦੇਖੇ।
ਵੱਡੀ ਆਨ ਤੇ ਉਚੜੀ ਸ਼ਾਨ ਵਾਲੇ, ਰੂਪ ਰੱਬ ਦੇ ਪੈਸੇ ਦੇ ਯਾਰ ਦੇਖੇ।
ਪਰਦੇ ਆਪ ਅਪਰਾਧੀ ਤੇ ਪਾਉਣ ਖਾਤਰ, ਤਰਲੇ ਮਾਰਦੇ ਅੰਧ ਮਕਾਰ ਦੇਖੇ।
ਝੂਟਣ ਵਿਚ ਪੰਘੂੜੀਂ ਗਦਾਰ ਗੁੰਡੇ, ਮੌਤ ਪੀਂਘ ਤੇ ਭਗਤ ਕਰਤਾਰ ਦੇਖੇ।
ਲੋਭੂ ਬਾਣੀਏ ਜੱਗ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦੇ, ਦਾਤੇ ਅੰਨ ਦੇ ਅਜ ਖੁਆਰ ਦੇਖੇ।
ਸ਼ਾਹਾਂ, ਰਾਜੇ, ਨਵਾਬਾਂ ਦੀ ਕਠ ਪੁਤਲੀ, ਪੂੰਜੀਦਾਰ ਦੇ ਯਾਰ ਅਖਬਾਰ ਦੇਖੇ।
ਲਹੂ ਲਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਰਲਦੇ, ਮਜ਼ਬ ਗਾਲੜੀ ਖੂਬ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਦੇਖੇ।
ਮਾਇਆ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਜੱਫੀਆਂ ਭੱਜ ਪਾਵੇ, ਜਾਤ ਗੋਤ ਨਾ ਮਿਲਦਿਆਰ ਦੇਖੇ।
ਦੀਨਾ ਹੀਨਾ ਦੇ ਹੇਤ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦੇ, ਵਿਰਲੇ ਸੇਵਾ ਦੇ ਪੁੰਜ ਸਰਦਾਰ ਦੇਖੇ।
ਭਾਦਰੋਂ ਖੁੰਬ ਵਾਂਗੂ ਨਿੱਤ ਨਵੇਂ ਸੂਰਜ, ਉਗਦੇ ਗੁਰੂ ਤੇ ਪੀਰ ਅਵਤਾਰ ਦੇਖੇ।
ਯੂਥਪ ਕੋਈ ਨਾ ਦੀਨਾ ਦਾ ਦਿਲੋਂ ਦਰਦੀ, ਧਰਮ ਧਜਾਧਾਰੀ ਦਾਵੇਦਾਰ ਦੇਖੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਦੀਆਂ ਜੋਸ਼ੀਲੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸ਼ਾਲੀ ਲੈਕਚਰਾਂ ਨੇ ਸਿਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਨਵੀ ਰੂਹ ਫੂਕ ਦਿਤੀ। ਅਖ਼ਬਾਰ ਪੰਥ ਸੇਵਕ ਤੇ ਗੜਗਜ ਦੇ ਆਪ ਐਡੀਟਰ ਰਹੇ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੇ ਤਰਥੱਲਾ ਮਚਾ ਦਿਤਾ। ਜਦ ਮਾਲਵਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਦੀਵਾਨ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸ ਦੇ ਮੀਤ ਸਕੱਤ੍ਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਹੁਣ ਆਪ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਮਾਲਵਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਭਾ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਗੁੱਸੇ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਇਕ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ੧੦੧੧ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਂਰਾਜ ਮਸਤੂਆਣਾ ਦਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਹੋਈ ਬੇ ਇਨਸਾਫੀ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ।

"ਯੂਥਪ" ਜੀ ਨੇ ਮਾਲਵਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਦੀਵਾਨ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੀਵਾਨ ਕਰਕੇ ਇਤਨਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਥ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਮੋਰਚਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਨਾਭਾ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪਿੱਠੂ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਵਾਰੰਟ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਜਨਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰ ਕਰਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦੇਣ ਲਈ ਪੁਜੇ। ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ੀਲੀ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਆਪ ਨੂੰ ਨਾਭੇ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਪੰਥ ਨੇ ੯ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਨਾਭਾ ਡੇ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਨਾਭੇ ਪੁਜ ਕੇ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ। ਇਥੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਡਰਾਮਾ ਜਿਹਾ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨਾਭਾ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ੬ ਸਾਲ ਕੈਦ ਸਖਤ, ਅਖਬਾਰ ਜ਼ਬਤ ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚੋਂ ਜਲਾਵਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ। ਇਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਸਜ਼ਾ ਸੀ ਜੋ ਨਾਭੇ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਿਤੀ।

ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਜ਼ਮਾਨਤ ਮੰਗੀ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਜ਼ਮਾਨਤ ਦੇਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ; ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜੇਹਲ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਪਰ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਫਿਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਜੇਹਲ ਦੀ ਭੈੜੀ ਖੁਰਾਕ, ਭੁਖ ਹੜਤਾਲਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਮਜ਼ੋਰ ਸ਼ਰੀਰ ਪਰ ਬੀ-ਮਾਰੀਆਂ ਹਮਲਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੰਠੀਏ ਦੀ ਨਾ ਮੁਰਾਦ ਬੀਮਾਰੀ ਨੇ ਆਪ ਪਰ ਇਤਨਾ ਸਖਤ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਜੁੜ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਆਪ ਚਲਣ ਫਿਰਨ ਤੋਂ ਆਰੀ ਹੋ ਗਏ।

ਨਾਭੇ ਦੀਆਂ ਖੂਨੀ ਜੇਹਲਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਆਤੁਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕੰਜੇ ਵਿਚ ਕਸਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਸਲੀਆਂ ਤੋੜ ਦਿਤੀਆਂ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਕੁਟ ਮਾਰ ਤੇ ਕਾਰ ਖਾਸ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਨੇ ਕਿਤਨਿਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦੁਭਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਨਾਭੇ ਜੇਹਲ ਵਿਚੋਂ ਹੱਡੀਆਂ ਦੀ ਮੁਠ ਬਣ ਕੇ ਨਿਕਲੇ। ਇਕ ਖੂਬਸੂਰਤ ਰਿਸ਼ਟ ਪੁਸ਼ਟ ਜਵਾਨ ਨਾਭੇ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਪਿੰਗਲਾ ਬਣ ਕੇ ਜੇਹਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ। ਇਹ ਇਕ ਰੌਂਗਟੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖੜੇ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦਰਦ ਭਰੀ ਦਾਸਤਾਨ ਹੈ। ਆਪ ਨੂੰ ਸਭ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ੫ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੯ ਈ: ਵਿਚ ਨਾਭੇ ਜੇਹਲ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿਹਤ ਦੀ ਖਰਾਬੀ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਦੀ ਜਦੋ ਜਹਿਦ ਜਾਰੀ ਰਖੀ। ਆਪ ਦਾ ਸਬੰਧ ਇੰਨਕਲਾਬ ਪਸੰਦ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨਾਲ ਭੀ ਰਿਹਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਪੁਲਸ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚੇ ਰਹੇ।

ਨਾਭੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਝਗੜੇ ਵਿਚ ਆਪ ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਦੇ ਹਾਮੀ ਸਨ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਰੁਧ ਪੰਥਕ ਲੀਡਰਾਂ ਵਲੋਂ ਜੋ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਉਸ ਦੇ ਆਪ ਮੋਢੀ ਸਨ। ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਦਰਦੀ ਨਾਮ ਦਾ ਅਖਬਾਰ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜਦੋ ਜ਼ਹਿਦ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਪਰ ਅਮਲ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ।

ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਪੰਥਕ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਗਏ। ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮੌਤ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਭੀ ਹਿਲਾ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਅਫਵਾਹਾਂ ਫੈਲਣ ਲਗੀਆਂ ਕਿ ਸ੍ਰਕਾਰ ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਰੁਧ ਐਕਸ਼ਨ ਲੈਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਕੇ ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਸਾਜ਼ ਬਾਜ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰ ਕਾਇਮ ਰਹੇ। ਮਾ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਰੁਧ ਹੋਰ ਹੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਮੋਢੀ ਬਣ ਗਏ।

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ

ਬਾਬਾ ਘੁਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਬਰਦਾਰ ਉਮਰ ੭੦ ਸਾਲ ਕਦ ੬ ਫੁਟ ਰੰਗ ਸਾਉਲਾ ਸੁਭਾ ਸਤੋ ਗੁਣੀ, ਆਪ ਜੀ ਪਿੰਡ ਘਲੋਟੀ ਤਹਿਸੀਲ ਪੈਲ, ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ। ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੋ ਸਾਲ ਸਜ਼ਾ ਕਟ ਕੇ ਬਾਦ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਬੜੇ ਹੀ ਕੌਮੀ ਪ੍ਰਵਾਨੇ ਹਨ। ਹਰ ਇਕ ਲਹਿਰ ਵਿਖੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਹੈ।

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ

੧.	ਸ. ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੈਹਣਾ	ਪਟਿਆਲਾ
੨.	ਸ. ਜੀਵਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕੇਲੇ ਬੰਦਰ	,,
੩.	ਸ. ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਮੀਰ	,,
੪.	ਸ. ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭਿੰਡਰ	,,
੫.	ਸ. ਬਖਤੌਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਹਰੀ ਕਾ ਬੁਰਜ	,,
੬.	ਸ. ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੇਖਾ	,,
੭.	ਸ. ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜੋਗਾ	,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੮.	ਸ. ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਢਡੇ	,,
੯.	ਸ. ਬਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰਾਮ ਪੁਰਾ	,,
੧੦.	ਸ. ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬੀਹਲਾ	,,
੧੧.	ਸ. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,
੧੨.	ਸ. ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਖੁਡੀ	,,
੧੩.	ਸ. ਪਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪੰਡੋਰੀ	,,
੧੪.	ਸ. ਪਰਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬਹਾਦਰਗੜ੍ਹ	,,
੧੫.	ਸ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕੇਲੇ ਬੰਦਰ	,,
੧੬.	ਸ: ਨੌਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,
੧੭.	ਸ. ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜੋਗਾਰਲਾ	,,
੧੮.	ਸ. ਫੁਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੰਦੌਰਾ	,,
੧੯.	ਸ. ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰਲਾ	,,
੨੦.	ਸ. ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜਲਾਲ ਦੀਆਲ	,,
੨੧.	ਸ. ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰਲਾ	,,
੨੨.	ਸ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਠੀਕਰਵਾਲ	,,
੨੩.	ਸ. ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,
੨੪.	ਸ. ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਖਿਆਲਾ	,,
੨੫.	ਸ. ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਠੀਕਰਵਾਲ	,,
੨੬.	ਸ. ਮੋਹਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੀਲ	,,
੨੭.	ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬੀਹਲਾ	,,
੨੮.	ਸ. ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ	ਤਲਵੰਡੀ	,,
੨੯.	ਸ. ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਵਡਾਲੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	,,
੩੦.	ਸ. ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਖੇੜੀ	,,
੩੧.	ਸ. ਜਹਾਂਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬੀਹਲਾ	,,
੩੨.	ਸ. ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਠੀਕਰਵਾਲ	,,
੩੩.	ਸ. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮੌੜ	,,
੩੪.	ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭਲਾਇਕੇ	,,
੩੫.	ਸ. ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਾਲਕੇ	,,
੩੬.	ਸ. ਦਯਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਦੋਰੀ	,,
੩੭.	ਸ. ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਵਜ਼ੀਦ ਕੇ	,,
੩੮.	ਸ. ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਖਾਸੇ	,,
੩੯.	ਸ. ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਖੁਡੀ	,,
੪੦.	ਸ. ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜੈਤੋਈ	,,
੪੧.	ਸ. ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮਹਿਤਾ	,,
੪੨.	ਸ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭੰਬੜਵਾਲ	,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੪੩. ਸ. ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਿਆਲੀ ,,
੪੪. ਸ. ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਨੇਰ ,,
੪੫. ਸ. ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਣਾਵਾਲੀ ,,
੪੬. ਸ. ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ,,
੪੭. ਸ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ,,
੪੮. ਸ. ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੂਮ, ਜ਼ਿਲਾ ਬਰਨਾਲਾ।

ਤਹਿਸੀਲ ਪੈਲ (ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ)

ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ
੧. ਸ. ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ	ਗਿ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਬੁਆਲੀ	ਪਟਿਆਲਾ

ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਭਸੌੜ ਦੇ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ੨੪੦੦੦) ਰੁਪੈ ਭੇਜੇ

੨. ਬਾਬਾ ਘੁਨਾ ਸਿੰਘ	—	ਘਲੋਟੀ	ਪਟਿਆਲਾ

ਕਾਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਕੇਸ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

੩. ਬਾਬਾ ਰਲਾ ਸਿੰਘ	ਸ. ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਧਮੋਟ	

ਆਪ ਨੂੰ ਭੀ ਕਾਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਕੇਸ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

੪. ਬਾਬਾ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ	—	ਧਮੋਟ	ਪਟਿਆਲਾ

ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕਸ਼ਟ ਝੱਲੇ।

ਜ਼ਿਲਾ ਬਰਨਾਲਾ

ਬਾਬਾ ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ	ਮੂਮ	ਬਰਨਾਲਾ

ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ

ਨੰ:	ਨਾਮ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ
੧.	ਸ: ਮੁਣਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮਹੇਮ	ਜਾਲੰਧਰ
੨.	ਸ. ਰਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,
੩.	ਸ. ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰਾਦੇ ਪੁਰ	,,
੪.	ਸ. ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਡਰੋਲੀ (ਭਰੋਲੀ)	,,
੫.	ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,,	,,
੬.	ਸ. ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,,	,,
੭.	ਮਿ. ਪੀਰ ਬਖਸ਼ ਜੀ	ਨੂਰ ਮਹਲ	,,
੮.	ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰੰਧਾਵੇ	,,
੯.	ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰਾਏ ਪੁਰ	,,
੧੦.	ਸ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬਲ	,,
੧੧.	ਸ. ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਕਹੂਰ	,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੨.	ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਢੱਡੇ	,,
੧੩.	ਸ. ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕੁਲਾਰ	,,
੧੪.	ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਾਲਾ	,,
੧੫.	ਸ: ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਹਰੀ ਪੁਰ	,,
੧੬.	ਸ: ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬਹੁੜ	,,
੧੭.	ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜਮਸ਼ੇਰ	,,
੧੮.	ਸ: ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰੰਧਾਵੇ	,,
੧੯.	ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਧਾਲੀ ਵਾਲ	,,
੨੦.	ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,
੨੧.	ਸ: ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਾਲਣ	,,
੨੨.	ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬਜੌਰ	,,
੨੩.	ਸ: ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,
੨੪.	ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਾਸਣ	,,
੨੫.	ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਿਧਮ	,,
੨੬.	ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਖੁਰਦ ਪੁਰਾ	,,
੨੭.	ਸ: ਮੇਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,
੨੮.	ਸ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ	,,	,,
੨੯.	ਸ: ਬਿਧੀ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,
੩੦.	ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮੋਹਲੀ	,,
੩੧.	ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬੜਿੰਗ	,,
੩੨.	ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਿਧਮ	,,
੩੩.	ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਨਿੰਗੜ	,,
੩੪.	ਸ: ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕੋਟਲਾ ਥਾਨ ਸਿੰਘ	,,
੩੫.	ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰੁੜਕਾ	,
੩੬.	ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬੁੰਡਾਲਾ	,,
੩੭.	ਸ; ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰੰਧਾਵਾ	,,
੩੮.	ਸ: ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਰੀਂਹ	,,

ਜ਼ਿਲਾ ਹਿਸਾਰ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ

ਗਿ:	ਨਾਮ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ
੧.	ਸ: ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਕਾ	ਹਿਸਾਰ
੨.	ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਦਾਦੂ	,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ

ਗਿ:	ਨਾਮ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ
੧.	ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਨੰਗਲ	ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ
੨.	ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕੋਟ ਫਤੇਹੀ	,,
੩.	ਸ: ਰਾਮ ਚੰਦ ਜੀ	ਜੰਡਾਲੀ	,,
੪.	ਸ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮਾਹਲ ਪੁਰ	,,
੫.	ਸ: ਹਰਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮੋਗਾਵਾਲੀ	,,
੬.	ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,
੭.	ਸ: ਪੋਟਲੋ ਰਾਮ ਜੀ	ਆਨੰਦ ਪੁਰ	,,
੮.	ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮਿਰਜਾ ਪੁਰ	,,
੯.	ਸ: ਰਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,
੧੦.	ਸ: ਮੁਨਸ਼ੀ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮੂਲ ਪੁਰ	,,
੧੧.	ਸ: ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਟੂਟੋ ਮਾਜਰਾ	,,
੧੨.	ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,

ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ

ਗਿ:	ਨਾਮ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ
੧.	ਸ: ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਗੁਦੇ	ਲਾਹੌਰ
੨.	ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਝ ਚੋਗਿਲ	,,
੩.	ਸ: ਬਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਿੜਕਾ	,,
੪.	ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭਿਖੀਵਿਡੀ	,,
੫.	ਸ: ਡੋਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮਾਨਕੇ	,,
੬.	ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੁਰ ਸਿੰਘ	,,
੭.	ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਰਬਾਠ	,,
੮.	ਸ: ਗਣੇਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭੜਾਣਾ	,,
੯.	ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮੋਕੀ ਸਾਵਾ	,,
੧੦.	ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪੂਨੀਆਂ	,,
੧੧.	ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭਾਗੂ ਪੁਰ	,,
੧੨.	ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪੂਨੀਆਂ	,,
੧੩.	ਸ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭੜਾਨਾ	,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੪.	ਸ: ਸਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭੜਾਨਾ	,,
੧੫.	ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ	,,
੧੬.	ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਧੁਨ	,,
੧੭.	ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ	ਧੁਨ	,,
੧੮.	ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਖਾਲੜਾ	,,
੧੯.	ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬਲੇਰ	,,
੨੦.	ਸ: ਮਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭੜਾੜਾ	,,
੨੧.	ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ	ਲਾਹੌਰ	,,
੨੨.	ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੁਰ ਸਿੰਘ	,,
੨੩.	ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਰਨਕੇ	,,
੨੪.	ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਤੁਲਵੰਡੀ	,,
੨੫.	ਸ: ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਿਰਤੋ ਵਾਲਾ	,,
੨੬.	ਸ: ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਗੁਏ	,,
੨੭.	ਸ: ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਗੁਏ	,,
੨੮.	ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬਲੇਰ	,,
੨੯.	ਸ: ਬਨੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਠੱਟਾ	,,
੩੦.	ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ	,,
੩੧.	ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,
੩੨.	ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭਸੀਨ	,,
੩੩.	ਸ: ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ	,,
੩੪.	ਬਾਬਾ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਗਾਗਾ	,,

ਆਪ ੧੯੧੪-੧੫ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਉਮਰ ਕੈਦ ਹੋਏ ਅਤੇ ਲਹੌਰ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਰਹੇ।

ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ

ਗਿ:	ਨਾਮ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ
੧.	ਸ: ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਕੜ ਚੱਕ ਨੰ: ੪੪	ਲਾਇਲਪੁਰ
੧.	ਸ: ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਡਿੰਗਾ	ਸਿਆਲਕੋਟ
੧.	ਮਿ: ਕਰਮ ਦਾਦ ਜੀ	ਪੰਡੂ	ਜੇਹਲਮ

ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ

੧.	ਸ: ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ	ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ
੨.	ਸ: ਗੁਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੰਤ ਪੁਰਾ	,,
੩.	ਸ: ਬਰਕਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ

੧.	ਸ: ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਗਿਲੀਆਂ ਵਾਲੀ	ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ
੨.	ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬਚੇਕੇ	,,
੩.	ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਡਲਾ	,,
੪.	ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਘਣੀਏਂ ਕੇ ਬਾਂਗਰ	,,

ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ਾਹਪੁਰ

੧.	ਲ: ਬਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਜੀ	ਚੌਕੀ	ਸ਼ਾਹਪੁਰ
੨.	ਮਿ: ਫਤਹਿ ਸ਼ੇਰ ਜੀ	ਜਾਹਲਰ	,,
੩.	ਮਿ: ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਜੀ	,,	,,
੪.	ਮਿ: ਰਮਜ਼ਾਨ ਜੀ	,,	,,
੫.	ਮਿ: ਗਜ਼ਿਮ ਅਲੀ	ਜਾਲਰ	,,
੬.	ਮਿ: ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਜੀ	,,	,,
੭.	ਮਿ: ਸ਼ੇਰ ਖਾਨ	,,	,,
੮.	ਮਿ: ਨੂਰ ਖਾਨ	,,	,,
੯.	ਮਿ: ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ	ਜੇਹਲਾਰ	,,
੧੦.	ਮਿ: ਜ਼ੁਵਾਇਆ	,,	,,
੧੧.	ਮਿ: ਬਾਗ ਅਲੀ	,,	,,
੧੨.	ਮਿ: ਹੈਦਿਯ ਖਾਨ	,,	,,
੧੩.	ਮਿ: ਹਾਜੀ	,,	,,
੧੪.	ਮਿ: ਸਿਰਖਰੂ ਖਾਨ	,,	,,
੧੫.	ਮਿ: ਅਨਵਰ ਖਾਨ	,,	,,
੧੬.	ਮਿ: ਯਾਮੀਨ	,,	,,
੧੭.	ਮਿ: ਫਕੀਰ ਮੁਹੰਮਦ	ਚੌਕੀ	,,
੧੮.	ਮਿ: ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ	ਜੇਹਲਰ	,,
੧੯.	ਮਿ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ	,,	,,
੨੦.	ਮਿ: ਗੌਹਰ ਅਲੀ	,,	,,
੨੧.	ਮਿ: ਬਹਾਉ ਦੀਨ	ਜੱਬੀ	,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੀਵਨ ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਝਾਂਸੀ

ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਝਾਂਸੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਗਠ ਜ਼ਿਲਾ ਹਮੀਰ ਪੁਰ ਵਿਚ ੧੮੯੨ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਇਕ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਖਾਨਦਾਨ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਦਾਦਾ ਸ੍ਰੀ ਮਲਰਾਖਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੧੮੫੭ ਦੇ ਗ਼ਦਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹਾਮੀ ਰਾਜਾ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਲਗੋਲੀ ਪਰ ਕਾਤਲਾਨਾ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ੨੦ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਸੀ। ੬ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟਣ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਚਰਖਾਰੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗਇਆ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਮਝਗਵਾ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਭੀ ਇਕ ਵੇਰ ਜੇਲ੍ਹ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸਗਨਾ ਬਾਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਇਕ ਸ਼ੀਲਵੰਤੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੀ। ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸਾਇਆ ਉਠ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਅਲਾਹਬਾਦ ਚਲੇ ਗਏ। ੧੯੦੪ ਵਿਚ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਅਵਿਸਥਾ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮਿੱਤ੍ਰਤਾ ਪੰ: ਸੁੰਦਰ ਲਾਲ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਆਪ ਰਾਜਸੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲੱਗ ਪਏ। ੧੯੦੬ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਖੁਦੀ ਰਾਮ ਬੋਸ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਅਲਾਹਬਾਦ ਯੂਨੀ-ਵਰਸਟੀ ਵਿਚ ਵੰਡੀਆਂ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਉਸ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਵਕਤਾ ਲੀਡਰ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਜਦ ਮਾਂਡਲੇ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਡੇ੨ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਰੀ ਜਲਸੇ ਹੋਏ। ਪੰ: ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਮਾ ਨੰਦ ਝਾਂਸੀ ਨੂੰ ਪੰ: ਮੋਤੀ ਲਾਲ ਜੀ ਨਹਿਰੂ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਲਾਲਾ ਜੀ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਲਈ ਹੋ ਰਹੇ ਜਲਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕਰਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰ: ਮੋਤੀ ਲਾਲ ਜੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ ਸਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਪੰ: ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਾ ਆਪ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਪਿਆ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਜਲਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕਰਨਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਪੰ: ਪ੍ਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਪੰ: ਮੋਤੀ ਲਾਲ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਲਿਉਣ ਦਾ ਸੇਹਰਾ ਭੀ ਪੰ: ਮਾਲਵੀਆ ਤੇ ਮੇਰੇ ਹੀ ਸਿਰ ਸੀ।

੧੯੦੭ ਵਿਚ ਆਪ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਬਨਾਰਸ ਚਲੇ ਗਏ। ੧੯੧੨ ਤੱਕ ਆਪ ਉਥੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਇਸੇ ਸਾਲ ਬਾਬੂ ਸ਼ਿਵਾਨਸ਼ਾਦ ਗੁਪਤਾ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਵਿਚ ਉਤਰੇ ਤੇ ਦੋ ਦਿਨ ਡਾ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਸ ਭੀ ਠਹਿਰੇ। ਇਥੋਂ ਆਪ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਜਾ ਪੁਜੇ ਜਿਥੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਈ।

ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਆਏ ਡੇਪੂਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਮੁਖੀ ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਭੀ ਆਪ ਦਾ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਵਿਚ ਹੋਈ ਤੇ ਆਪ ਯੋਕੋਹਾਮਾ (ਜਾਪਾਨ) ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੈਨੇਡੀ ਜਹਾਜ਼ ਪਰ ਗਏ। ਭਾ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਮੀਰਕਾ ਦੀ ਪੁਲਸ ਵਾਪਸ ਛਡਣ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਪਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਉਤਾਰ ਲਿਆ। ਅੰਤ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਮਰੀਕਾ ਜਾ ਪੁਜੇ ਤੇ ਵੈਨਕੋਵਰ ਵਿਚ ਪੁਜ ਕੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕ ਮੇਰੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਮਕਸਦ ਯੁਧ ਵਿਦਿਆ ਸਿੱਖ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨਾ ਸੀ। ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜੇ। ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਵਿਚ ੬ ਹਜ਼ਾਰ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਬੰਦਰਗਾਹ ਪਰ ਬਾਬਾ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਜੁਸ਼ੀਲੀ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਪੰ: ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਨੇ ਕੇਵਲ ਵੀਹ ਮਿੰਟ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਵਿਚ ਫੌਜੀ ਬਗਾਵਤ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਗਦਰ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤਿਆਰੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਸਤਿੰਦਰ ਨਾਥ ਸਾਨ੍ਹੇਵਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਸ ਬਿਹਾਰੀ ਬੋਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਦੂਜੀ ਮੀਟਿੰਗ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਡਾ: ਮਥਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੰ: ਪ੍ਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਬੰਬ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਮੰਗਲੀ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਲੋਹਟ ਬੱਦੀ ਰਿ: ਨਾਭਾ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਤਿੰਨ ਬੰਬ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਬੰਗਾਲ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਤੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਤਾਲ-ਮੇਲ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਸਰਿੰਦਰ ਨਾਥ ਬੈਨਰ ਜੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਬੰਗਾਲ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸ੍ਰੀ ਸ਼ਾਮ ਸੁੰਦਰ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਸਬੰਧ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਰੀਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਬੰਗਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਤਿਆਰ ਹੈ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲੋਂ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਈ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਡ ੨ ਪਾਰਟੀਆਂ ਛਾਉਣੀਆਂ ਵਿਚ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਪੰਡਤ ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਦੀ ਡਿਉਟੀ ਅਲਾਹਬਾਦ, ਕਾਹਨਪੁਰ ਤੇ ਝਾਂਸੀ ਦੀਆਂ ਛਾਉਣੀਆਂ ਵਿਚ ਲਗਾਈ ਗਈ। ਇਥੇ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਪਸ਼ਾਵਰ ਤੇ ਜਮਰੌਦ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਅਜੇ ਆਪ ਉਥੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਗਦਰ ਲਈ ਨੀਯਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਰੀਖ ਦਾ ਭੇਦ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਪਕੜ ਧਕੜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਪਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਭੀ ਛਾਪਾ ਪਿਆ ਪਰ ਆਪ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਆਏ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਫੜੇ ਗਏ।

ਪੰਡਤ ਜੀ ਜਰਮਨੀ ਦੇ ਇਕ ਫੌਜੀ ਮਾਹਰ ਪਾਸੋਂ ਜੰਗੀ ਨਕਸ਼ੇ ਜਾਪਾਨ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆਏ ਸਨ ਤੇ ਫੌਜੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਆਪ ਖਾਸ ਮਾਹਰ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਖਾਸ ਅਹਿਮੀਅਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ੨੭ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਫਾਂਸ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਰਹਿਮ ਦੀ ਦਰਖਾਸਤ ਕਰਨਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਕ ਭੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਨੇ ਦਰਖਾਸਤ ਨਾ ਦਿਤੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਇਹ ਕੇਸ ਪ੍ਰੀਵੀ ਕੌਂਸਲ ਪਾਸ ਭੇਜ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ੭ ਸੱਜਣਾ ਦੀ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਬਹਾਲ ਰਹੀ ਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਫਾਂਸੀ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਸਤ ਸੱਜਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਸਨ:— ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਪਿੰਗਲੇ, ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ।

ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਏਹੀ ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨੇ ਚੀਫ ਜੇਲਰ ਮਿ: ਬੇਰੇ ਨੂੰ ਕੁਟਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀਹ ਬੈਂਤ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਬੇੜੀ ਪਾਂਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਆਪ ਦੋ ਸਾਲ ਅੰਡੇਮਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮਦਰਾਸ, ਪੂਨਾ ਤੇ ਰਤਨਾਗਿਰੀ ਆਦਿ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ੨੩ ਸਾਲ ਕੈਦ ਭੁਗਤਣ ਪਿਛੋਂ ੧੯੩੭ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਫਿਰ ਸਜ਼ਾ ਹੋ ਗਈ। ਬਨਾਰਸ ਤੇ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਵਿਚ ਭੜਕਾਊ ਤਕਰੀਰ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਸਖਤ ਕੈਦ ਭੁਗਤੀ।

੧੯੪੨ ਵਿਚ ਜਦ ਸਾਰੇ ਵਡੇ ੨ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲੈ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਫੜੇ ਗਏ ਅਤੇ ੧੯੪੬ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਪੰ: ਜੀ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ੧੭ ਅਪਰੈਲ ੧੯੪੫ ਨੂੰ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਦੀ ਉਮਰ ੬੨ ਸਾਲ ਸੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਵਿਚ ਜਵਾਨਾਂ ਵਰਗਾ ਉਤਸ਼ਾਹ, ਭਰਪੂਰ ਦਿਲ ਤੇ ਇਨਕਲਾਬ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ੧੮-੧੯ ਸਾਲ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਦੇ ਦਿੱਲ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਆਪ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਸ: ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾ ਦੇ ਉਤਰ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਭੀ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਜਮਾਤ ਸਮਝਕੇ ਇਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਜਮਾਤ ਪਰ ਮੌਕਾ ਤਾੜੂ ਆਨਸਰ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਲਈ ਕੰਮ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਕੌਮੀ ਗ਼ਦਾਰ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ

੧੯੧੪ ਈ: ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੈਨੇਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਲੈਕੇ ਗਏ ਤਾਂ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਵੈਨਕੋਵਰ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਪਰ ਲਗਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਪਰ ਵਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਗਏ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰੋਸ ਦੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਪੁਰ ਅਸਰ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਜੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਵੈਨਕੋਵਰ ਦੇ ਗਰੰਥੀ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਬੰਦ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਝੋਲੀ ਚੁਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਤੇ ਬਾਵਾ ਸਿੰਘ ਲਿਤਰ' ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਲਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਭਾਈ ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਬਾਨੀ ਐਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਮਹਿਕਮੇ ਦਾ ਵਡਾ ਅਫਸਰ ਮਿ: ਹਾਫਕਿਨਸਨ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਭਾਈ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਬਾ ਨਿਵਾਸੀ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਇਕ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਹੀ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਠੰਡਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜਦ ੧੯੧੪-੧੫ ਵਿਚ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਲੋਂ ਹਥਿਆਰ-

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੰਦ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਸਕੀਮ ਫਿਹਲ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਫਾਂਸੀਆਂ ਪਰ ਲਟਕਾਏ ਗਏ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਭੇਜ ਦਿਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਬਾਵਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਭੇਜ ਦਿਤਾ। ਬਾਵਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਨਕਮ ਟੈਕਸ ਦਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਲਗਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

੧੮-੧੯ ਸਾਲ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗਦਾਰ ਰੜਕਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀਤੀ ਦਾ ਫਲ ਭੁਗਤਾਣ ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਸੋਚਦੇ ਰਹੇ। ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਭੀ ਬੜੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਪਰ ਇਹ ਕਾਬੂ ਨਾ ਆਇ। ੧੯੩੨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਯੁਗ ਪਲਟਾਊ ਦਲ ਦੀ ਇਕ ਗੁਪਤ ਮੀਟਿੰਗ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੋਈ। ਦੂਜੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੋਈ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਸਕੀਮ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਸਾਥੀ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸਾਬਕ ਐਡੀਟਰ ਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਇਨ-ਚਾਰਜ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ੧੨ ਨਵੰਬਰ ੧੯੩੩ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਗਦਾਰ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੜਕ ਪਰ ਰੁਲਦੀ ਵੇਖੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਭਰ ਦੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮੋਟੇ ਹੈਡਿੰਗ ਹੇਠ ਇਹ ਖਬਰ ਛਪੀ ਕਿ ਇਸ ਰਾਜਸੀ ਕਤਲ ਦੇ ਪਿਛੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਤੇ ਯੁਗ ਪਲਟਾਊ ਦਲ ਦਾ ਹਥ ਹੈ। ਬਾਵਾ ਸਿੰਘ ਲਿਤਰਾਂ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਚਾਨਕ ਬੀਮਾਰ ਹੋਕੇ ਪਟਨਾ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਜਾ ਮਰਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਇਸ ਕਤਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਅੱਡੀ ਚੋਟੀ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਇਆ ਪਰ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤਕ ਕੋਈ ਭੇਦ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਬਬਰ ਕੇਸ ਦੇ ਵਡੇ ਵਾਹਿਦਾ ਮੁਆਫ ਗਵਾਹ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੋਂ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਕਤਲ ਕੇਸ ਵਿਚ ਜੋ ਬਿਆਨ ਗਿ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਦਲੇਰ ਨੇ ਦਿਤਾ ਉਸ ਦੇ ਅਧਾਰ ਪਰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਯੁਗ ਪਲਟਾਊ ਦਲ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਰ ਅਚਾਨਕ ਛਾਪਾ ਮਾਰ ਕੇ ਬਾਬਾ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਉਰਫ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੰਡੋਲੀ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਦਾ ਆਗੂ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਨਾਮ ਆਦਿ ਬਦਲ ਕੇ ਗੁਪਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਰਾਜਸੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਸ ਦੀ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਤੇ ਵਹਿਸ਼ੀਆਨਾ ਤਸ਼ਦਦ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਲੈ ਜਾਕੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ। ਚਾਰ ਚਾਰ ਪਹਿਰ ਮੂੰਹ ਪਰ ਗੰਦਗੀ ਦਾ ਤੋਬਰਾ ਬੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਡੋਲ ਗਏ ਤੇ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਇਕਬਾਲੀ ਬਿਆਨ ਦੇ ਦਿਤਾ।

ਕਹਾਣੀ ਬੜੀ ਲੰਬੀ ਸੀ, ਮਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸੰਭਲ ਗਏ ਤੇ ਵਹਿਦਾ ਮੁਆਫ ਗਵਾਹ ਬਣਨ ਤੋਂ ਸਾਫ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਫਿਰ ਬੜਾ ਹੀ ਤਸ਼ਦਦ ਕੀਤਾ ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਅਡੋਲ ਰਹੇ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਬਿਆਨ ਦੇ ਅਧਾਰ ਪਰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸੁੰਢਾ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਤੇ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚਬੇਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਿੰਗਰ ਸ਼ੇਰੋ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਸੰਤ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੁਰਾਹੀ ਸਿੰਘ ਬੇਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਭਗੌੜੇ ਕਰਾਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ੨੪ ਅਪਰੈਲ ੧੯੩੭ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਸ ਦੇ ਵਡੇ ਅਫਸਰ ਸੰਟਰਲ ਜੇਹਲ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ਸਾਥੀ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਤੇਗ ਪਾਸ ਪੁਜੇ। ਆਪ ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਬੱਬ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੇਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਵਹਿਦਾ ਮੁਆਫ ਗਵਾਹ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਬੜੇ ਲਾਲਚ ਦਿਤੇ ਗਏ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਅੰਤ ਆਪ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਧਮਕੀ ਭੀ ਦਿਤੀ ਗਈ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਿਸਮਤ ਸਮਝਾਂਗਾ। ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਗਦਾਰ ਦੇ ਕਤਲ ਕੇਸ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੇ।

ਪੁਲਸ ਅਫਸਰ ਨਿਰਾਸ ਹੋਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਇਆ ਪਰ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਅਸਲ ਕਾਰਨਾਂ ਤੋਂ ਪਰਦਾ ਨਾ ਉਠਾ ਸਕੀ। ਬਾਬਾ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਸੈਸ਼ਨ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚੋਂ ਬਰੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਇਸ ਮੁਕਦਮੇ ਦਾ ਪੁਲਸ ਵਲੋਂ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿਚ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਭੀ ਅਸਫਲ ਰਹਿਣ ਤੇ ਡਰਾਪ ਸੀਨ ਹੋ ਗਿਆ।

੧੯੧੪–੧੫ ਦੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਸਿੱਖ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਬਰਮਾ, ਮਲਾਇਆ, ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ, ਸ਼ਿੰਘਾਈ, ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਆਦਿਕ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਫੌਜ ਤੇ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਜਾਂ ਚੌਕੀਦਾਰ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ੧੯੦੪ ਵਿਚ ਸ਼ਿੰਘਾਈ ਤੇ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਮਿਹਨਤ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਤਿਆਰੇ ਕਰ ਲਏ। ਸਿੱਖ ਕਿਰਤੀ ਤੇ ਬਲਵਾਨ ਅਤੇ ਦਿਲ ਲਾ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਗੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਖ ਕੈਨੇਡਾ ਜਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਤੇ ਨਾ ਲਾਵੇ ਜਦ ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਾਭ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਮੰਗਵਾ ਦਿਓ, ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਬੀਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ੀ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦੇ ਪੱਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਾਇਕੀ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਾਕੇ ਆਪ ਵਲ ਸਦਿਆ। ੧੯੦੭ ਤਕ ਧੜਾ ਧੜ ਸਿੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਹੁਣ ੧੯੦੭ ਤੋਂ ੧੯੧੪ ਤਕ ਸਮੁਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੋਈ ੨੦ ਲਖ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ੀ ਕਮਾਉਣ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ।

ਅਫਰੀਕਾ ਵਿਚ ੧,੪੯,੭੯੦ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਨ। ੧੯੧੩ ਵਿਚ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾਂ ਵਿਚ ਲਗ ਪਗ ੮੦੦੦ ਸਿੱਖ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੯੦ ਫੀ ਸਦੀ ਫੌਜੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾ ਨੇ ਅੰਗ ਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਾਧੇ ਵਾਸਤੇ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜੀਆਂ ਸਨ। ਹਿੰਦੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਰਯਤ ਹੋਣ ਤੇ ਭੀ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨਾਲ ਭੈੜਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕੁਲੀ ਜੈਸੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਲੇ, ਪੂਰਬੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਲੀ ਅਤੇ ਦਖਣੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ (ਕਿਲਿੰਗ) ਕਹਿੰਦੇ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲਫਜ਼ (ਕਾਤਲ ਜਾਂ ਘਾਤਕ) ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਅਫਰੀਕਾ ਵਿਚ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨਾਲ ਬਿਤੋਂ ਵਧ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤਾ। ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਚੰਦੇ ਲਾਏ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁਧ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ੧੮੯੩ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲਗਾਤਾਰ ੨੧ ਸਾਲ ਜਦੋ ਜ਼ਹਿਦ ਕੀਤੀ। ਬੋਰ ਜੰਗ ਤੇ ੧੯੧੪–੧੮ ਦੀ ਜੰਗ ਵੇਲੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਤੇ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਦੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਇਵਜ਼ ਵਿਚ ਗੋਰਾ ਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਦਖਣੀ ਅਫਰੀਕਾ ਚੋਂ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਦਾ ਆਹਰ ਕਰਨ ਲਗੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਈ ਵਾਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਹੋਇਆ ਤੇ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੧੨ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਯੁਤ ਗੋਖਲੇ ਨੇ ਦਖਣੀ ਅਫਰੀਕਾ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਆਪਣੇ ਦੁਖੀ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਦਰਦਨਾਕ ਹਾਲਤ ਵੇਖੀ ਅਰ ਫਿਜੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਰਦਨਾਕ ਸੀ। ਉਹ ਕੁਲੀ ਲਾਈਨਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਸਨ ਤੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਦਿਨ ਰਾਤ ਮਜ਼ੂਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟਬਰ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਬਹੁਤ ਔਕੜਾਂ ਹੋਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਤੇ ਅਕਹਿ ਸਖਤੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮਿ: ਜੀ ਡਬਲਿਊ ਬਰਟਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਤਾਬ ਫਿਜੀ ਟੂ ਡੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਘਟਨਾ ਲਿਖੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਕੁਲੀ ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਇਕ ਹਿੰਦੀ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਬੀਮਾਰ ਬਚੇ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਖੇਤ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਚਲੀ ਗਈ। ਜਦ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਹੋਈ ਤੇ ਉਸ ਮਮਤਾਂ ਦੀ ਮਾਰੀ ਨੂੰ ਬਚੇ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਬਚੇ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਆ ਗਈ। ਇਕ ਗੋਰੇ ਸਾਰਜੰਟ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਮਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਹਿੰਦੀ ਔਰਤ ਬੀਮਾਰ ਬਚੇ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਗੋਰੇ ਦੇ ਪੱਬੀ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਫਿਜੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਦੁਰਗਤੀ ਸਬੰਧੀ ਪਾਦਰੀ ਐਂਡ ਰਯੂਜ਼ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਅਥਰੂ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ ਆਦਿਕ ਵਿਚ ਵੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਇਹੀ ਹਾਲਤ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਖ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਬੜੇ ਨੇਕ ਕਮਾਈ ਕਰਕੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਲਖਾਂ ਹੀ ਡਾਲਰ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦਣੀ, ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਖਾਣਾਂ ਦੇ ਹਿਸੇ ਖਰੀਦ ਲਏ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਕੇ ਇਕ ਪਾਣੀ ਹੀਣ ਇਲਾਕੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹੰਡੂਰਾਸ ਵਿਚ ਭੇਜਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੇ ਦਾਖਲੇ ਪਰ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਾ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ੧੯੦੭ ਤੋਂ ੧੯੧੦ ਤਕ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭ ਦਿਤਾ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਅਨਪੜ੍ਹ ਉਹ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਘਟ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਸਾਫ ਸੁਥਰੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਅਫਵਾਹਾਂ ਫੈਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਕਿ ਇਹ ਆਚਰਨ ਹੀਨ ਅਤੇ ਰੁਪਇਆ ਕਮਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਈਸਾਈ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਗੋਰਿਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜੁਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਵਧ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਹੈ।

ਉਪਰਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਇਹ ਇਕ ਬਹਾਨਾ ਸਨ। ਸਿਖ ਗੋਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸ਼ਰਾਬੀ ਕਬਾਬੀ ਤੇ ਅਯਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਨੇਕ ਤੇ ਖੂਨ ਡੋਲ ਕੇ ਕਮਾਈ ਹੋਈ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਸੰਜਮ ਨਾਲ ਵਰਤਣਾ, ਜਿਵੇਂ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦਣੀ, ਕੰਪਨੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਹੋਰ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੇ ਲੰਗਰ ਬਣਾਏ ਤੇ ਬਨਾਉਣੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਗੋਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭਾਉਂਦੇ।

ਇਕ ਦਫਾ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵੈਨਕੋਵਰ ਆਇਆ। ਉਹ ਸੰਤ ਨਾਗਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹੰਡੂਰਾਸ ਗਿਆ। ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਕੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹੰਡੂਰਾਸ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਚੰਗਾ ਹੈ ਤੇ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਵਸਣ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਭਿਖੀ ਵਿੰਡ ਲਾਹੌਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵੈਨਕੋਵਰ। ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬ ਵੈਨਕੋਵਰ ਖੁਰਦ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ। ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਦਿਆ ਅਤੇ ਹੰਡੂਰਾਸ ਬਾਰੇ ਸਾਰੀ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਣ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸਹੀ ਸਹੀ ਗਲ ਬਾਤ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਜਿਸ ਪਰ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਹੰਡੂਰਾਸ ਨਾ ਜਾਕੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਗੋਰੇ ਮੂੰਹ ਭਾਰ ਡਿਗੇ।

੧੯੧੦ ਵਿਚ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਨੇ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾ ਜਾਈ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਤੇ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਹਿੰਦੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਸਿਧਾ ਟਿਕਟ ਲੈਕੇ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਕੈਨੇਡਾ ਆਉਣ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ੬੦੦) ਰੁਪਏ (ਦੋ ਸੌ ਡਾਲਰ) ਨਕਦ ਕੋਲ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਉਤਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ ਗੀ। ਇਹ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਕੈਨੇਡਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਿਧਾ ਜਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ। ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਟਬਰ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੋਰੇ ਤੰਗ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਚੋਂ ਕਢਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

੧੯੧੧-੧੩ ਤੱਕ ੧੭ ਹਜ਼ਾਰ ਚੀਨੇ ਤੇ ਜਾਪਾਨੀ ਟਬਰਾਂ ਸਮੇਤ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਆਬਾਦ ਹੋਏ ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਹਿੰਦੀਆਂ ਪਰ ਹੀ ਲਾਗੂ ਸੀ।

੧੯੧੨ ਵਿਚ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਟਬਰ ਕੈਨੇਡਾ ਗਏ ਜੋ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੋਟ ਫਤੂਹੀ ਨੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ਦੀ ੧੨੦੦) ਡਾਲਰ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਦਿਤੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਦਿਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੇਸ ਉਟਾਵੇ ਤਕ ਲੜਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮਿਲੀ।

'ਵੇਕ ਅੱਪ ਇੰਡੀ' ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ:—

ਇਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਇਕ ਗਲੀ ਵਿਚ ਦੀ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਡਿਗ ਪਿਆ ਤੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਇਸਤਰੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਜੋ ਮਰਦਾਵੇਂ ਕਪੜੇ ਪਾਕੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਪਾਸ ਕੈਨੇਡਾ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਪਾਠਕ ਜਨ ਅਨਮਾਨ ਲਾ ਲੈਣ ਕਿ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਕੀ ਹਾਲਤ ਸੀ। ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਸਿਖਾਂ ਵਿਰੁਧ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਦੂਸ਼ਣ ਲਾਉਣ ਤੇ ਤੁਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਆਚਰਨ ਸ਼ੁਧ ਨਹੀਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਸੁਥਰੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਅਖਬਾਰ 'ਟੋਰੰਟੋ ਵਰਲਡ' ਨੇ ਦਸੰਬਰ ੧੯੧੧ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਚੋਂ ੯੦ ਫੀ ਸਦੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਰਹਿ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਚੀਨ ਦੇ ਬਕਸਰ ਵਿਦਰੋਹ ਵਿਚ ੧੮ ਰਜਮੈਂਟਾਂ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੧੬ ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸਨ। ਅਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾੜੇ ਕਹਿਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਏਸੇ ਹੀ ਡਾਕਟਰ ਲੇਸਨ ਨੇ ਅਖਬਾਰ 'ਡੇਲੀ ਕਲੋਨਿਸਟ' ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿਖ ਯੂਰਪੀਨਾਂ ਦੀ ਨਿਸਬਤ ਵਧੇਰੇ ਸਾਫ ਸੁਥਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਾਫ ਸੁਥਰੇ, ਇਮਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਬੜੇ ਮਿਹਨਤੀ ਹਨ।

ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਸੁਧਿੰਦਰ ਬੋਸ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਨੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੇ ਦੁਖੜੇ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਲੇਖ ਲਿਖੇ। ਇਤਿਆਦਿ ਹੋਰ ਬੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਨਸਾਫ ਪਸੰਦ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਸਚੇ ਸੁਚੇ ਖਿਆਲ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤੇ ਪਰ ਸੁਣੇ ਕੌਣ? ਏਧਰ ਤਾਂ ਇਹ ਬਾਤ ਸੀ ਕਿ ਤੇਰੀ ਦਾਹੜੀ ਹਿਲਦੀ ਹੈ। ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਥਾਈਂ ਜਾ ਜਾ ਕੇ ਲੈਕਚਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਹਿੰਦ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ। ਪਾਬੰਦੀ ਫਿਰ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰਹੀ।

ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਤੋਂ ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ (ਪਿੰਡ ਵੜਿੰਗ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਕੁਝ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਕੈਨੇਡਾ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਬੰਨ ਕੇ ਵਾਪਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਕੈਨੇਡਾ ਜਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣ ਲਈ ਪਾਸਪੋਰਟ ਤੇ ਡਾਕਟਰੀ ਸਾਰਟੀਫੀਕੇਟ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਨ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੁਕਰੇ ਆਦਿ ਨੁਕਸ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ੧੯੧੨ ਵਿਚ ਵੈਨਕੋਵਰ ਦੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਡਾਕਟਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨਾਲ ਗੱਤ ਬਾਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਓਟਾਵਾ ਭੇਜਿਆ। ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਦੀ ਮੰਗ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਬਾਲ ਬਚੇ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ, ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਨੇ ਇਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਸਹੀ ਉਤਰ ਨਾ ਦਿਤਾ ਬਲਕਿ ਟਾਲ ਮਟੋਲਾ ਕਰ ਛਡਿਆ। ੧੪ ਮਾਰਚ ੧੯੧੩ ਨੂੰ ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੰਥੀ ਵੈਨਕੋਵਰ ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਫਿਲੌਰ ਦਾ ਇਕ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਇੰਗਲੈਂਡ ਪੁਜਾ ਪਰ ਉਥੇ ਭੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਸੁਣੀ, ਫਿਰ ਉਹ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਇਆ ਕਈ ਥਾਈਂ ਜਲਸੇ ਕੀਤੇ। ਜਨਤਾ ਨੇ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਤੇ ਅਮਰੀਕਨ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਦੁਖੜੇ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਇਸ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਨੇ ਸ਼ਿਮਲੇ ਪੁਜ ਕੇ ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਾਇਸ ਰਾਏ ਪਾਸ ਦੁਖੜੇ ਰੋਏ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਹਾਲਤ ਬਿਆਨ ਕੀਤੇ, ਇਸ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਜਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਕੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਇਆ ਸੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁੜ ਗਿਆ, ਖਾਲਸਾ ਪੈਸਿਫ਼ਿਕ ਕੋਸਟ ਦੀਵਾਨ ਸਟਾਕਟਨ (ਕੋਲੋਂ ਫੈਰਨੀਆਂ) ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਨਿਰਵਾਸਣ ਬਿਲ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਸੁਪਿੰਦਰ ਬੋਸ ਨੂੰ ਵਾਸ਼ਿਗਟਨ ਭੇਜਿਆ। ਪਰ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਗਲ ਨਾ ਸੁਣੀ, ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਵੈਨਕੋਵਰ ਤੇ ਵਿਕਟੋਰੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣਾਏ ਗਏ, ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਦੇ ਜਤਨ ਨਾਲ ਸੀਏਟਲ, ਬਰਕਲੇ ਸਟਾਕਟਨ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣ ਗਏ, ਬਾਬਾ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਸਟਾਕਟਨ ਇਕ ਵੱਡੀ ਫ਼ਰਮ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਆਪ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਗਰੀਬ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਫੇ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ੧੯੨੨ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਪੈਸਿਫਕ ਕੋਸਟ ਦੀਵਾਨ ਰਾਜਿਸਟਰਡ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ।

ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਮੁਢ

ਇਤ ਆਦਿ ਗਲਾਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਮਾਰਚ ੧੪੧੩* ਨੂੰ ਇਕ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ 'ਹਿੰਦੀ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ' ਸੀ। ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਮੁਖ ਪਰਯੋਜਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਇਨਕਲਾਬ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਬਿਨਾ

---

* ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਅਹਿਮ ਘਟਨਾਵਾਂ। ਕੈਨੇਡਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਡਾਇਰੀ।

੧੩-੧੨-੧੯੧੧—ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਡਾਕਟਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਡਾ: ਹਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸੋਸਾਇਟੀ ਵੈਨਕੋਵਰ ਅਤੇ ਯੂਨਾਇਟਿਡ ਇੰਡੀਆ ਲੀਗ ਵਲੋਂ ਉਟਾਵਾ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਆਨਰੇਬਲ ਅਰ ਰਾਜਰਸ ਪਾਸ ਗਿਆ।

੨੨-੨-੧੯੧੩—ਦੂਜੇ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਭੇਜਣ ਵਾਸਤੇ ਡੋਮੀਨੀਅਨ ਹਾਲ ਵਿਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੇ ਕੌਮੀ ਜਮਹੂਰੀ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਬਗਾਵਤ ਕਰ ਕੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣਾ।

– ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਜਨ –

ਬਾਬਾ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਭਕਨਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਲਾਲਾ ਹਰਦਿਆਲ ਚੀਫ ਸਕੱਤਰ, ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮਿਤਸਰ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਾਬਾ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਠਠੀਆਂ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਬਾਬਾ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ

ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਸਹੇਰਾ, ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗਰੰਥੀ ਤੇ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਚੋਪਦਾਰ ਪਿੰਡ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਖਰਚ ਤੇ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਖਰਚ ਪਰ ਗਿਆ।

੨੮-੫-੧੯੧੪—ਮਿਲਸਾਈਡ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਦ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਗਰੰਥੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਹਮਲਾ-ਆਵਰ ਨੱਸ ਗਿਆ।

੨੬-੯-੧੯੧੩—ਸਿਆਟਲ ਜਿਹੜੇ ਭਾਈ ਦੇਸੋਂ ਆਏ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਬਾਬਤ ਭਾਈ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਅਮਰੀਕਨ ਇਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਗਏ ਪਰ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾ ਮਿਲੀ।

੭-੧੦-੧੯੧੩— ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜਖ ਦਾ ਹੈਪੀਅਸ ਕਾਰਪਲ ਲਿਆ ਸੀ।

੨੧-੧੦-੧੯੧੩—ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਵੈਨਕੋਵਰ ਨੇ ਵਾਪਸ ਭੇਜਿਆ।

੨੩-੧੧-੯੩—੩੯ ਆਦਮੀ ਦੇਸੋਂ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਆਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਤ ਇਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਨਾਲ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਕੇ ੩੫ ਆਦਮੀ ਉਤਾਰੇ ਸਨ ਤੇ ਚਾਰ ਆਦਮੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਉਤਰ ਸਕੇ ਸਨ।

੧੯-੫-੧੯੧੪—ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੋਟ ਤੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਕਾਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਨੂੰ ਪੋਰਟ ਅਲਬਰਨੀ ਘਾਟ ਪੁਰ ਲਾਇਆ ਘਾਵੇ।

੨੦-੫-੧੯੧੪— ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਜਾ ਕੇ ਜਹਾਜ਼ ਕਾਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਪਾਸ ਛੋਟੇ ਬੋਟ ਰਾਹੀਂ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਸੱਜਣ ਗਏ ਸਨ– ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਸ: ਮਿਤ ਸਿੰਘ, ਰਹੀਮ, ਬਾਬੂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਹਾਂਸ।

੨੩-੫-੧੯੧੪—ਕਾਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਵੈਨਕੋਵਰ ਪੁਜਾ।

੩੬-੫-੧੯੧੪—ਡੋਮੀਨੀਅਨ ਹਾਲ ਵਿਚ ਜਹਾਜ਼ ਬਾਰੇ ਲੈਕਚਰ ਹੋਏ, ਹਾਜ਼ਰ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਗੱਫੇ ਦਿਤੇ।

੧੩-੬-੧੯੧੪—ਕਾਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਤਾਰ ਆਈ ਸੀ ਕਿ ਜਾਂ ਚਾਰਟਰਡ ਦੀ ਮਾਇਆ ਕਿਸ਼ਤ ਦੇਵੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਪਸ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

੧੭-੭-੧੯੧੪—ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ, ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬੂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਨੇ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਬਾਬੂ ਤਾਰਕ ਨਾਥ ਦਾਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਏ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਕੈਨੇਡਾ ਇਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਨੇ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਭਾਈ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਹੱਦ ਅੰਦਰ ਆਣਜਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਪਰ ਹਥਿਆਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ।

੮-੭-੧੯੧੪—ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਅਰਰਵਾਲ, ਮਿਸਟਰ ਰਹੀਮ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਮਾਰਨ ਪਿਆ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਠੱਟ ਗੜ੍ਹ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

—ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮੀਆਂ ਮੈਂਬਰ—

ਬਾਬਾ ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਬਾਬਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੂਹੜ ਚੱਕ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾਂ ਜਲੰਧਰ, ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਭਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਸ: ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਚੁਗਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਰਹਾਣਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪੰਡਤ ਜਗਤ ਰਾਮ ਹਰਿਆਣਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਸ੍ਰੀ ਬਰਕਤ ਉਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਖਜ਼ਾਨਚੀ, ਪੰਡਤ ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਅੰਬਾਲਾ, ਮੁਨਸ਼ੀ ਕਰੀਮ ਬਖਸ਼ ਆਰਗਨਾਈਜ਼ਿੰਗ ਸਕੱਤ੍ਰ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਮੁਨਸ਼ੀ ਰਾਮ ਮੀਤ ਸਕੱਤ੍ਰ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ)

ਸੀ। ਪਰ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੌਹਲ ਤੇ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਢੱਟਾ ਵਾਲੇ ਨੇ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਚੰਗੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਸੀ ਮੁਕੱਦਮੇਂ ਵਿਚ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਦੇਸ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਸੀ।

੨੦-੭-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਰੇਨਬੋ ਨਾਮ ਦਾ ਜੰਗੀ ਜਹਾਜ਼ ਸਮੇਤ ਫੌਜੀ ਸਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਕਾਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਮੰਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

੨੧-੭-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਕਾਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਗਏ ਮੁਹੰਮਦ ਅਕਬਰ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਢੰਡ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਮਿਤ ਸਿੰਘ, ਪੰਡੋਰੀ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਨਥਾ ਸਿੰਘ, ਰਤਨ ਸਿੰਘ, ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ, ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਹਾਂਸ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕੋਣੀ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮਕਨੀਲ ਵਕੀਲ ਨਾਲ ਗਲ ਬਾਤ ਕੀਤੀ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਮੁੜ ਜਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ।

੨੨-੭-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਜ਼ਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਰਾਸ਼ਨ ਪੈਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੋਰ ਰਾਸ਼ਨ ਮੰਗਾਣ ਪੁਰ ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਫੌਜ ਮੰਗਾਈ ਗਈ ਸੀ।

੨੩-੭-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਕਾਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਸਵੇਰ ਦੇ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਵਾਪਸ ਮੋੜਿਆ।

੩੧-੮-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਙੁਰਲੇ ਪਿੰਡ ਮੂਮ ਗੇਹਲ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਲੋਥ ਕਿਟਸਲੀਨੋ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲੀ ਸੀ, ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਮਾਰਿਆ ਸੀ।

੩-੯-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਿਖ ਦੌਲਤ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਟਲੇਵਾਲ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਹਥੋਂ ਅਚਾਨਕ ਮਰ ਗਿਆ।

੫-੯-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਸਿਖ ਦੌਲਤ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਗਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਥੇ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੇਣ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਨੇ ਭਾ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਪੁਲਸ ਵਾਲਾ ਕੋਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਾਰ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਫੇਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪੁਜਨ ਪਰ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਸਤੌਲ ਨਾਲ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਕੁੰਮਬੜ ਵਾਲ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਾਇਲ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਤ ਗੋਲੀਆਂ ਲਗੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਨੂਰਪੁਰ ਅਤੇ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਸਿਖ ਦੌਲਤ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੰਗਲ, ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਦਕੋ ਤੇ ਦੋ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜ਼ਖਮੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਗਵਾਹਾਂ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਮਿਤ ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੂੰ ਵੀ ਪੁਲਸ ਨੇ ਬੰਦ ਕਰ ਰਖਿਆ।

੬-੯-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਏ। ਦਿਨ ਐਤਵਾਰ ਸੀ।

੭-੯-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਇਕ ਚਿਖਾਂ ਵਿਚ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਖ ਵਧੇਰੇ ਸਨ, ਇ ਕਰਕੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸਿਖ ਬਹੁਤੇ ਆਏ ਹਨ। ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਤੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮੀਆਂ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਾਇਦਾਦਾਂ ਤੇ ਸਾਰੀ ਮਾਇਕ ਭਬੂਤੀ ਪਾਟੀ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾਖਲ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਕੌਮੀ ਫਕੀਰ ਹੋ ਕੇ ਦੇਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਡਟ ਗਏ।

"ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ"

੧ ਨਵੰਬਰ ੧੯੧੩ ਨੂੰ "ਗਦਰ" ਅਖਬਾਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਹਿੰਦੀ, ਗੁਰਮੁਖੀ

੩-੧-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਗਵਾਹਾਂ ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮਾਨਤਾਂ ਹੋਈਆਂ।

੧੫-੧੦-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਸ: ਊਤਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਹਾਂਸ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੇ ਸ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢੁਡੀਕੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਚੰਦ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਡਾ੦ਡੀ. ਕੁਮਾਰ ੧੯੧੪–੧੫ ਦੀ ਲਹਿਰ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਮੋਢੀ ਦੇਸ ਨੂੰ ਗਏ।

੧੬-੧੦-੧੪ ਨੂੰ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਚੀਮਨਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਟਟੂਆਵਾਲੇ ਨੇ ਦੇਸ ਜਾਣ ਲਗੇ ਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ਪਰ ਬੰਦ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ।

੧੬-੧੦-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਚੀਮਨਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਹੋਈ।

੨੧-੧੦-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਾਪਕਿਨਸਨ ਦੁਭਾਸੀਏ ਨੂੰ ਕੋਰਟ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਸੀ।

੨੩-੧੦-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਮਿਸਟਰ ਰਹੀਮ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਚੰਦ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਨੂੰ ਹਾਪਕਿਨਸਨ ਦੇ ਮਰਵਾਉਣ ਦੇ ਜੁਰਮ ਵਿਚ ਹਵਾਲਾਤ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

੨੨-੧੦-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਚੀਮਨਾ ਦਾ ਮੁਕਦਮਾ ਖਾਰਜ ਹੋਇਆ ਤੇ ਚੀਮਨਾ ਬਰੀ ਹੋਇਆ।

੩੦-੧੦-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ।

੪-੧੧-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਹਾਪਕਿਨਸਨ ਦੇ ਮਰਵਾਉਣ ਦੇ ਇਲਜ਼ਾਮ'ਚ ਪਕੜਿਆ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮਿਲ ਸਾਈਡ ਗੁੱਥੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪੁਲਸ ਪਕੜ ਨਾ ਸਕੀ।

੨੦-੧੧-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਬਰੀ ਹੋਇਆ।

੪-੧੨-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਤੇ ਮਿਸਟਰ ਰਹੀਮ ਹਾਪਕਿਨਸਨ ਵਾਲੇ ਮੁਕਦਮੇ ਵਿਚੋਂ ਬਰੀ ਹੋਏ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਚੰਦ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਮੁਕਦਮਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ।

੮-੧੨-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਵਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਾਵਲ ਸਟਰੀਟ ਵਿਚ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਬਾਲ ਬਾਲ ਬਚ ਗਿਆ ਤੇ ਮਦਰਾਸ ਵਕੀਲ ਦੀ ਰਾਂਹੀ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਚਿਠੀ ਲਿਖੀ।

੧੧-੧੨-੧੯੧੪ ਨੂੰ ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਮੋਹੀ, ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਲੰਮੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇਸ ਨੂੰ ਗਏ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ੧੯੧੪-੧੫ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਉਮਰ ਕੈਦ ਹੋਏ।

੧੧-੧-੧੯੧੫ ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਦੇ ੮ ਬਜੇ ਭਾਈ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਭਾ: ਮਿਤ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੇ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਛਪਦਾ ਸੀ। ਅਖਬਾਰ ਦਾ ਮੁਖ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਕੱਚਾ ਵਿੱਠਾ ਰਖਣਾ ਸੀ।

ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰੈਸ ਵਿਚ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ, ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ) ਤੇ ਸ: ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਬਾਲਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰੇਸ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਪੰਡਤ ਜਗਤ ਰਾਮ ਹਰਿਆਣਾ ਸਨ।

ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਵਰਕਰ ਪਾਰਟੀ ਫੰਡ ਚੋਂ ਸਿਰਫ ਰੋਟੀ ਕਪੜਾ ਲੈ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਬਰਮਾ, ਮਲਾਇਆ, ਚੀਨ, ਜਾਪਾਨ,

---

ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ। ਫਾਂਸੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਿਆ "ਹਰਿ ਜਸ ਰੇ ਮਨ ਗਾਇਲੈ ਜੋ ਸੰਗੀ ਹੈ ਤੇਰੋ" ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਮੀਂਹ ਪੈਂਦੇ ਵਿਚ ਜਲੂਸ ਕਢਕੇ ਮਿਲ ਸਾਈਡ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਪੁਲਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਸੀ।

੧੮-੩-੧੯੧੫ ਨੂੰ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਮਹਿਰਾਂ ਭੂਤ ਵਿੰਡ ਜੋ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਨੂੰ ਫਿਰਦਾ ਸੀ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਖਾਤਰ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਸੁਟ ਲਿਆ। ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੇਠੋਂ ਪਏ ਨੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਭਜ ਗਿਆ।

੧੩-੪-੧੯੧੫ ਨੂੰ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਕਾਫੋ ਅਧਕਾਰੇ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਬਰੂਦ ਲਾ ਕੇ ਉੜਾ ਦਿਤਾ। ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੋਰ ਕਈ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ। ਘਰ ਦਾ ਨੰਬਰ ੧੭੪੮ ਸੀ।

੧੬-੪-੧੯੧੫ ਨੂੰ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਜਿਆਣ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਹਰੀ ਪੁਰ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਨੁਮਾਵੇ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਕੰਦੋਲ ਨੇ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਖੁਰਦ ਪੁਰ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ੧੬੬੯

੧੨-੬-੧੯੧੫ ਨੂੰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਖੁਰਦ ਪੁਰ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਵਿਚ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਸਾਲ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

੧੨-੯-੧੯੧੫ ਨੂੰ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਐਬਸ ਫੋਰਡ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥੀ ਮੁਕਰਰ ਹੋਇਆ।

੧-੧੦-੧੯੧੫ ਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ਬਾਬਤ ਜੋ ਮਾਇਆ ਖਰਚ ਹੋਈ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ੀ ਹੋਈ।

੩-੧੦-੧੯੧੫ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਟਟੂਆਂ ਵਾਲਾ ਪਿੰਡ ਤਾਜੇ ਕੇ ਨੇ ਸ: ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਪਰ ਐਬਟਸ ਫੋਰਡ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਰਾਤ ਦੇ ੯ ਬਜੇ ਜਦ ਕਿ ਸੌਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਟਟੂਆਂ ਵਾਲੇ ਨੇ ਮੂਹਰਲਾ ਬੂਹਾ ਖੋਲ ਕੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ। ਪਿਛਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਠੋਲੀ ਵਾਲਾ ਖੜਾ ਸੀ। ਟਟੂਆਂ ਵਾਲੇ ਨੇ ਦੋ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ। ਪਹਿਲੀ ਗੋਲੀ ਸਜੇ ਕੰਨ ਕੋਲ ਦੀ ਦੂਜੀ ਖਬੇ ਮੋਢੇ ਪਰ ਸਿਰਫ ਕੁੜਤੇ ਨੂੰ ਜਲਾ ਕੇ ਲੰਘ ਗਈ ਅਤੇ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਟਟੂਆਂ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਤੇ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿਤਾ। ਅਤੇ ਸਵੇਰੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਠੋਲੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਫੜਿਆ ਗਿਆ।

੩-੧੨-੧੯੧੫ ਨੂੰ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਟਟੂਆਂ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਚਾਰ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਠੋਲੀ ਬਰੀ ਹੋ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਈਸਟ ਇੰਡੋਜ਼, ਸਿਆਮ, ਜ਼ੰਜੀਬਾਰ, ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ, ਅਰਜਨ ਟਾਈਨ, ਫਿਜ਼ੀ, ਆਸਟਰੇਲੀਆ, ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਜਾਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਵਿਚ ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰੂਹ ਫੂਕ ਦਿਤੀ। ਇਕ ਸਾਲ ਵਿਚ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਪੂਰਨ ਜੋਬਨ ਪਰ ਹੋ ਗਈ। ਲਾਲਾ ਹਰਦਿਆਲ ਨੇ ਚੀਫ ਸਕੱਤ੍ਰੀ ਦਾ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਵਿਜ਼ਰਲੈਂਡ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡੀਅਨ (ਸਰਦੇਵ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਨੂੰ ਚੀਫ ਸਕੱਤ੍ਰ ਬਣਾਇਆ।

ਪਰਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ੀ ਕਮਾਉਣ ਜਾਂ ਕੋਈ ਪੜ੍ਹਣ ਗਏ ਸਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਕੋਈ ਸੁਖ ਦੀ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ ਸਨ। ਗੋਰਾਂ ਦੇ ਵਰਤਾਉ ਨੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਕਰਾ ਦਿਤਾ ਕਿ "ਹਮਾਰੇ ਵਤਨ ਸੇ ਬਿਹਤਰ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਆਸ਼ੀਆਨਾ" ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਰਦੇਸੀ ਵੀਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਤੜਫ ਉਠੇ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੁਖਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਵਾਨੀਆਂ ਰੋਲਨੀਆਂ, ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਰਸਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁਮਣਾ ਅਤੇ ਮੌਤ ਲਾੜੀ ਨਾਲ ਮਜ਼ਾਖ ਕਰਨੇ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਵਰਡਜ਼ਵਥ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ:— 'ਉਹ ਮੁਰਦਾ ਦਿਲ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ, ਇਹ ਮੇਰੀ ਮਾਤਰ ਭੂਮੀ ਹੈ।" ੧੯੧੪-੧੫ ਵਿਚ ਜਦ ਕਿ ਕਰੋੜਾਂ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਉਭਰ ਉਠਿਆ ਉਸ ਵਕਤ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ੨੬ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ੨੯ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਗੂਜ ਰਿਹਾ ਸੀ "ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕੁਰਲਾਣੇ ਤੈ ਕੀ ਦਰਦ ਨਾ ਆਇਆ" ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਹਿੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ, ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਕੀਤੀਆਂ ਬੇ-ਮਿਸਾਲ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਸਨ।

ਕਾਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼

੧੭ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੧੩ ਨੂੰ ੩੯ ਹਿੰਦੀ ਕੈਨੇਡਾ ਗਏ। ਇਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਤੇ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਵੀਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਲੜਿਆ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਹਿੰਦੀ ਨਿਰਵਾਸਣ ਬਿਲ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਪੇਸਿਫਿਕ ਕੋਸਟ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਡਾਕਟਰ ਸੁਰਿੰਦਰ ਬੋਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਬਣਾ ਕੇ ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ ਭੇਜਿਆ ਪਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਸੁਣੀ ਗਈ। ਅਮਰੀਕਾ, ਕੈਨੇਡਾ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੇ ਹਿੰਦ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਾਂ ਕੀਤਾ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ. ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਰਹਾਲੀ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮਲਾਇਆ ਵਿਚ ਠੇਕੇਦਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੈਨੇਡਾ ਜਾਣ ਲਈ ਇਕ ਜਹਾਜ਼ ਤਿਆਰ ਕਰਨ। ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਨੂੰ ਘੱਲੀ ਕਿ ਇਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਦਾ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਲਈ ਰੋਕਣ ਵਾਲਾ ਕਾਨੂੰਨ ਟੁਟ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਹਿੰਦੀ ਕੈਨੇਡਾ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁਣ ਤਾਂ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਜਾਪਾਨੀ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਏਜੰਟ ਮਿਸਟਰ ਏ. ਬੋਨੀ ਨਾਲਾ ਪ੍ਰਸਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ੧੧੦੦੦ ਡਾਲਰ ਮਹੀਨੇ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ ਕਾਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

*ਕਿਰਾਏ ਤੇ ਲਿਆ।

ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਕਾਇਮੀ

ਕੈਨੇਡਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਬੇ ਅਸੂਲੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਮਾਰਚ ੧੯੧੩ ਵਿਚ ਇਕ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ ਹਿੰਦੀ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਸੀ। ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਇਨਕਲਾਬ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਬਰਬਾਦੀ ਦੀ ਬਨ੍ਹ ਤੇ ਕੌਮੀ ਜਮਹੂਰੀ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਬਗਾਵਤ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣਾ। ਇਸ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਨ:-

ਨਾਮ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ
ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ	ਦਦੇਹਰ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਬਾਬਾ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ	ਠਠਗੜ੍ਹ	,,
ਬਾਬਾ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ	ਭਕਨਾ	,,
ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਮਰਹਾਣਾ	,,
ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ	ਚੀਮਾਂ	ਜਲੰਧਰ
ਬਾਬਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ	ਚੂਹੜ ਚੱਕ	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਸ: ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ	ਚੁਘਾ	,,
ਪੰਡਤ ਜਗਤ ਰਾਮ	ਹਰਿਆਣਾ	,ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ
ਮੁਨਸ਼ੀ ਰਾਮ	ਸਰਾਭਾ	,,
ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ		ਲੁਧਿਆਣਾ
ਬਰਕਤ ਉਲਾ		,,

ਇਹਨਾਂ ਇੰਤਜ਼ਾਮੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਔਹਦੇਦਾਰ ਹਨ:-

ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਾਬਾ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ	ਠਠੀਆਂ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਚੀਫ ਸਕੱਤ੍ਰ ਲਾਲਾ ਹਰਦਿਆਲ ਜੀ		
ਆਰਗੀਨੇਜ਼ ਸਕੱਤ੍ਰ ਮੁਨਸ਼ੀ ਕਰੀਮ ਬਖਸ਼		
ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਪੰਡਤ ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ		ਅੰਬਾਲਾ

ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਦਫਤਰ ਸਾਨ ਫਰਾਂਸਿਸਕੋ ਵਿਚ ਸੀ, ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਖਬਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰੈਸ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਾਭਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿਘ ਕੋਟਲਾ ਨੌਧ ਸਿਘ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ, ਸ: ਪ੍ਰਿਥੀ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਾ, ਪ੍ਰੇਸ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਪੰਡਤ ਜਗਤ ਰਾਮ ਹਰਿਆਣਾ ਆਦਿ ਨੂੰ ਚੁਣ ਕੇ ੧ ਨਵੰਬਰ ੧੯੧੩ ਨੂੰ ਗਦਰ ਅਖਬਾਰ ਸਰਾਭਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਹੇਠ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਖਬਾਰ ਦਾ ਭਾਵ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਗਰੇਜ਼ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਬਦ-ਸਲੂਕੀਆਂ ਦਾ ਕੱਚਾ ਚਿੱਠਾ ਰਖਣਾ ਸੀ।

---

* ਮਾਰੂ ਜਾਪਾਨੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਰੱਖਿਆ ਜੋ ਸਿਖੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੯੧੪-੧੫ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ

੧੯੧੪-੧੫ ਵਿਚ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਲਾਮ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ੨੬ ਹਜ਼ਾਰ ਹਿੰਦੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ੨੯ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ। ਇਹ ਲਹਿਰ ਨਾ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਣ ਤੇ ਕੁਝ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਏ, ਕੁਝ ਜੰਗਲਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਦੇ ਮਰ ਗਏ, ਕਈ ਸਾਧ ਫਕੀਰ ਬਣ ਗਏ, ਕੁਝ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਏ।

(ਬਚਨ ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੁਘਾ ਕਲਾਂ)

ਛੇ ਸਤ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸਨ। (ਲਿਖਤ ਸ੍ਰੀ ਸਚਿੰਦਰ ਨਾਥ ਸਾਨ੍ਹੇਵਾਲ ਬੰਦੀ ਜੀਵਨ ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ ਸਫਾ ੯)

ਸੱਤ ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਥਾਈਂ ਥਾਈਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਗੁਪਤ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਬਾਕੀ ੨੯੧ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ੨੫ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕੇਸ ਚਲਾ ਕੇ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਲਾਹੌਰ, ਕਿੰਟਗੁਮਰੀ, ਮੁਲਤਾਨ, ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ, ਹਜ਼ਾਰੀ ਬਾਗ, ਰਾਗ ਮੰਦਰੀ ਤੇ ਨਾਗਪੁਰ ਆਦਿ ਆਦਮ ਖਾਣੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਿੰਜਰੇ, ਬੈਂਤਾਂ, ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ, ਭੁਖ, ਨੰਗ, ਕਾਲ ਕੋਠੜੀਆਂ ਦੀ ਬੰਦਸ਼, ਬੇ ਇਨਸਾਫੀ ਦੇ ਦੁਖੋਂ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲਾਂ ਆਦਿ ਕਾਰਨਾਮੇ ਯਾਦ ਆਉਣ ਤੇ ਲੂੰ ਕੰਡੇ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ੪੨ ਫਾਂਸੀ ਲਗੇ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ, ੧੧੪ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ, ੨੨੨ ਆਦਮੀ ਘਟ ਸਜਾਵਾਂ ਵਾਲੇ, ਜੋੜ.......੩੯੩।

(ਬਚਨ ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਜਰਵਾਲ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਜੋਧਿਆਂ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਤੇ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ੩੬ ਨੰਬਰ ਦੇ ਫੌਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਸਾਰਾਗੜ੍ਹੀ ਦਾ ਜੰਗ

੧੨ ਸਤੰਬਰ ੧੮੯੭

ਇਲਾਕਾ ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਪਠਾਣੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ੩੬ ਨੰਬਰ ਸਿਖ ਪਲਟਨ ਦੇ ੨੧ ਫੌਜੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਸਾਰਾ ਗੜ੍ਹੀ ਲਾਗੇ ਕਿਲ੍ਹਾਂ ਲਾਕਹਾਰਟ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਲਾਗੇ ਹੋਰ ਭੀ ਕੁਝ ਫੌਜੀ ਪਿਕਟਾਂ ਵਾਲੇ ਟਿਕਾਣੇ ਸਨ। ਕਿਲ੍ਹਾ ਲਾਕਹਾਰਟ ਵਿਚ ਫੌਜੀ ਹੈਂਡ ਕੁਆਟਰ ਸੀ ਤੇ ੩੬ ਨੰਬਰ ਪਲਟਣ ਕਈ ਥਾਵੀਂ ਪਿਕਟਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਸੀ। ੨੧ ਸਿੰਘ ਸਾਰਾ ਗੜ੍ਹੀ ਦੀ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਪਿਕਟ ਪਰ ਸਨ। ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਮੁਲਖਈਏ ਨੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਦੇਖਕੇ ਇਹ ਸੋਕਿਆਂ ਕਿ ਇਥੇ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਫੌਜੀ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਹੱਲਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਛਡਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰਾ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਤੇ ਹਮਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਦਰ ਕੇਵਲ ੨੧ ਜਵਾਨ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਝੰਡੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਲਾਕਹਾਟਟ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਖਬਰ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਉਂ ਮਦਦ ਨਾ ਪਹੁੰਚ ਸਕੀ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਲ੍ਹਾ ਲਾਕਹਾਰਟ ਨੀਵੀਂ ਥਾਂ ਪਰ ਸੀ ਤੇ ਮੁਲਖਈਆਂ ਪਹਾੜਾਂ ਪਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰਸਤਾ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕਿਆ। ਜਦ ਤਕ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਗੋਲੀ ਛੱਠਾ ਰਿਹਾ ਉਹ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਰਹੇ। ਜਦ ਸਮਾਨ ਜੰਗ ਮੁਕ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਯੁਧ-ਨੀਤੀ ਪਰ ਅਮਲ ਕੀਤਾ। ਇਕੱਲਾ ੨ ਸਿੰਘ ਗੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ੨੦ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰਾਂ ਵਾਲੀ ਬੀਰਤਾ ਦਖਾ ਕੇ ਸਿਧੇ ਮੱਥੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ, ਪਰ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਏ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹਥਿਆਰ ਸੁਟੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ,ਇਹੋ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀ ਵੈਰੀ ਦੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ। ਸਿਧੇ ਮਥੇ ਲੜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਓ ਜੇ ਮੌਕਾ ਲਗੇ ਤਾਂ ਨਿਕਲ ਜਾਓ।

ਇਕੀਵਾਂ ਸਿੰਘ ਜੋ ਝੰਡੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਨਾਲ ਖਬਰ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਦ ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ ਜਦ ਆਗਿਆ ਮਿਲ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਿਗਨਲ ਦਾ ਝੰਡਾ ਉਤਾਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਰਾਇਫਲ ਚੁਕ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਉਪਰ ਕੁਦ ਪਿਆ। ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਸਖਤ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਫੱਟੜ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਭੀ ਉਸਨੇ ੨੦ ਪਠਾਣ ਮਾਰੇ। ਅੰਤ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ' ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ੨੧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਧੁੰਮ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਖਾਸਕਰ ਸ੍ਰੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਦੀ ਯਾਦ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਅਲਾਹਬਾਦ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਅਖਬਾਰ 'ਪਾਇਨੀਅਰ' ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਾਰਾ ਗੜ੍ਹੀ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਫੰਡ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਿਚ ਤਿੰਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਇਕ ਸਾਰਾ ਗੜ੍ਹੀ, ਦੂਜਾ ਅੰਮ੍ਰਤਸਰ ਤੇ ਤੀਜਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਰਾਗੜ੍ਹੀ ਗੌਮਿੰਟ ਸਕੂਲ ਦੇ ਪਾਸ ਮਲਕਾ ਦੇ ਬੁਤ ਕੋਲ ਹੈ। ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਾਲਾ ਉਥੋਂ ਦੀ ਛਾਉਣੀ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ੧੯੦੫ ਵਿਚ ਬਣ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਅਰੰਭਕ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਸਭ ਫੌਜਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਲਾਗੇ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਪਰ ਖੜੀਆਂ ਸਨ। ਸਿਖ ਰਜ਼ਮਟਾਂ ਤੇ ਸਿਖ ਸਕੁਆਡਰਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਲਾਗੇ ਖੜ ਸਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਖਾਲਸਾ ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੇ ਸਾਰਾ ਗੜ੍ਹੀ ਦਾ ਯੁਧ ਨਾਮੇ ਟ੍ਰੈਕਟ ਭੀ ਛਾਪਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਾਲੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਗੜ੍ਹੀ ਦੀ ਯਾਦ ਸੂਰਮ ਗਤੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖ ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਭੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਕੋਮੀ ਅਣਖ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਜਜ਼ਬਾ ਹੁਲਾਰੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕਦੇ ਪਿੱਠ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰਖ ਕੇ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਦੇ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਇਹ ਬੋਲਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਕਿ "ਖਾਲਸਾ ਡਟ ਗਿਆ" ਜਦ ਖਾਲਸਾ ਡਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹਿਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਮਿਸਟਰ ਐਂਡਮੰਡ ਕੈਂਡਲਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ 'ਦੀ ਮੈਂਡਲ ਆਫ ਦੀ ਈਸਟ' ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਦਿਆ ਕਿ "ਜੇ ਕਿਸੇ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸਿਖ ਦਿਓ" ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਡਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

(ਪੰਜਾਬੀ ਰਤਨ)

ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਚਮਕਾਉਣ ਵਾਲੇ
ਸਾਰਾ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸਿਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਮ

ਨੰः	ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ	ਤਸੀਲ	ਜ਼ਿਲਾ
੧੬੫.	ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਹਵਾਲਦਾਰ	ਦੋਲਾ ਸਿੰਘ	ਗੁੜੇ	ਜਗਰਾਉਂ	ਲੁਧਿਆਣਾ
੩੩੨.	ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੈਕ	ਹਰੀ ਸਿੰਘ	ਧੂਨ	ਤਰਨ ਤਾਰਨ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੧੩੨੧.	ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ		ਬਲਿਓਂ	ਸਮਰਾਲਾ	ਲੁਧਿਆਣਾ
੪੯੨.	ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ	ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ	ਚਿੜਿਕ	ਮੋਗਾ	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
੨੮੭.	ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ	ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ	ਸਾਦੇ ਪੁਰ	ਅੰਬਾਲਾ	ਅੰਬਾਲਾ
੩੫੯.	ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ	ਬਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਦਲਾਉਰਉਲਾ	ਲਾਹੌਰ	ਲਾਹੌਰ
੬੮੭.	ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ	ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ	ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ	ਬਸੀ	ਪਟਿਆਲਾ
੭੬੦.	ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ	ਬਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਸੰਗਤ ਪੁਰ	ਨਕੋਦਰ	ਜਾਲੰਧਰ
੮੩੪.	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ	ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ	ਠੁਲੀ ਵਾਲ	ਬਸੀ	ਪਟਿਆਲਾ
੮੧੪.	ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ	ਬੁਰਜਾ ਸਿੰਘ	ਕਮਾਨਾ	ਗੜ੍ਹ ਸ਼ੰਕਰ	ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ
੮੭੧.	ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ	ਨੂਪਾ ਸਿੰਘ	ਬਾਹਵਾਲ	ਬਸੀ	ਪਟਿਆਲਾ
੧੭੩੩.	ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ	ਰਣ ਸਿੰਘ	ਦੁਮੀਦਾ	ਜਾਲੰਧਰ	ਜਾਲੰਧਰ
੧੬੩.	ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ	ਸੁਹੇਲ ਸਿੰਘ	ਕੰਡੋਲਾ	ਜਾਲੰਧਰ	ਜਾਲੰਧਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੨੫੭.	ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਸਿਃ	ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ	ਲੋਹਗੜ੍ਹ	ਜ਼ਿਲਾ	ਪਟਿਆਲਾ
੧੨੬੫.	ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਸਿਃ	ਬੀਰ ਸਿੰਘ	ਮੁੰਧਿਆਲਾ	ਕੋਟਲਾ	ਲੁਧਿਆਣਾ
੧੫੫੬.	ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ	ਖੜਕ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਹ ਪੁਰ	ਫਿਲੌਰ	ਜਾਲੰਧਰ
੧੦੫੧.	ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ	ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਾਯਾ	ਫਿਲੌਰ	ਜਾਲੰਧਰ
੧੨੨੧.	ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ	ਦੇਵੀ ਦਿਤਾ ਸਿੰਘ	ਰਤੋਵਾਲ		ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ
੫੪੬.	ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਲੈਸਨੈਕ	ਰਤੋ ਸਿੰਘ	ਸੈਦੋ	ਬਠਿੰਡਾ	ਪਟਿਆਲਾ
੭੮੨.	ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ	ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾ।			
੭੯੧.	ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ				

ਕਰਨਲ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਾਂਗਰਸ ਲਹਿਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਾਂਗਰੱਸ ਦੀ ਲਹਿਰ

ਦਿਨ ਤੇ ਰਾਤ ਵਾਂਗ ਉਨਤੀ ਅਧੋਗਤੀ ਦਾ ਚੱਕਰ ਭੀ ਚਲਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪਰ ਇਸ ਚੱਕਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਜੋ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਅੰਨ, ਧਨ ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਸੀ, ਆਪਣੀਆਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦਾ ਅਖਾੜਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਇਸ ਪਰ ਬੇਅੰਤ ਹਮਲੇ ਹੋਏ। ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਮੁਲਕ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਹਥੋਂ ਬਰਬਾਦ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਜੋ ਲੁਟਮਾਰ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਹੀ ਆਏ ਸਨ, ਇਥੇ ਪੱਕੇ ਡੇਰੇ ਜਮਾ ਲਏ ਤੇ ਸੱਤ ਸੌ ਸਾਲ ਤੱਕ ਹਕੂਮਤ ਕੀਤੀ। ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਸਮੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਆ ਧਮਕੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਚਤਰਾਈ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇਥੇ ਵਪਾਰਕ ਅਡੇ ਬਣਾਏ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਫੁਟ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਪਰ ਆਪਣੀ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ।

ਵਦੇਸ਼ੀ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਵਿਰੁਧ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਰੋਸ ਦੇ ਭਾਵ ਤਾਂ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਦੇਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਛੁਡਾਣ ਦਾ ਮੁੱਢ ੧੮੫੭ ਵਿਚ ਬੱਝਾ। ਇਸ ਸਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਬਗਾਵਤ ਹੋਈ ਪਰ ਉਹ ਦਬਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਜਿਤਨੀਆਂ ਕਚੇ ਮਾਲ ਦੀਆਂ ਮੰਡੀਆਂ ਸਨ ਭਾਰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮੰਡੀ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਸ ਨੂੰ ਹਥੋਂ ਨਹੀਂ ਛਡਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਗਦਰ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਡਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਇਕ ਵੇਰ ਫਿਰ ਹਿੰਦੁਸ-ਤਾਨੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਉਠ ਖੜੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣਾ ਕਠਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿਆਣੇ ਤੇ ਨੀਤੀਵਾਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਅਨਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਰਾਜਸੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰੇ ਤੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਰਹੇ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਾਇਸ ਰਾਏ ਹਿੰਦ ਲਾਰਡ ਡਫਰਨ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੀਤੀ ਵੇਤਾ ਮਿ: ਹਯੂਮ ਨੇ ਸੰਨ ੧੮੮੫ ਵਿਚ ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਇਹ ਜਥੇਬੰਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕੇਵਲ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਨ ਮਾਤ੍ਰ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ? ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨਿਵਾਜ਼ ਵਕੀਲਾਂ ਦਾ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਠੀ ਭਰ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਗਲਬਾ ਸੀ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਸਮਾਗਮ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਨਰਮ ਜਿਹੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਕੁਝ ਮੰਗਾਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਧੀਰੇ ਧੀਰੇ ਇਸ ਵਿਚ ਗਰਮ ਖਿਆਲ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਭੀ ਆਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮੋਢੀ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਸਨ ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਵਿਚ ਨਰਮ ਤੇ ਗਰਮ ਦੋ ਦਲ ਬਣ ਗਏ। ਗਰਮ ਦਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਲੋਕ ਮਾਨਜਾ ਤਿਲਕ ਕਰਦੇ ਸਨ। "ਸੁਰਾਜ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਜਮਾਂਦਰੂ ਹੱਕ ਹੈ" ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਹ ਨਾਹਰਾ ਭਾਰਤੀ ਨੌਜਵਾਨਾ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਧਸਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੮੮੫ ਤੋਂ ੧੯੦੫ ਤੱਕ ਦਾ ਵੀਹ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾਂ ਸਮਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਸਮਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਦਾਦਾ ਭਾਈ ਨਾਰੋ ਜੀ ਗੋਖਲੇ, ਬਦਰੂ ਦੀਨ, ਤਾਇਬ ਜੀ, ਪੰਡਤ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ, ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਤੇ ਸਰਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹ ਮਹਿਤਾ ਆਦਿਕ ਨਰਮ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਸੱਜਨ ਸਨ। ੧੯੦੬ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਲੱਛਣ ਬਦਲ ਗਿਆ। ੧੯੦੫ ਵਿਚ ਰੂਸ ਤੇ ਜਾਪਾਨ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਾਪਾਨ ਜਿੱਤ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਸਾਰੇ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਪਰ ਪਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਯੂਰਪੀਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਪਰ ਹਕੂਮਤ ਕਰਨੀ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਾਪਾਨ ਨੇ ਏਸ਼ੀਆ ਦੀ ਗੁਲਾਮ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਪਰ ਭੀ ਪਿਆ। ਕੌਮੀ ਲਹਿਰ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ, ਕਾਂਗਰਸ ਪਰ ਗਰਮ ਦਲ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਣ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਖੁਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ।

ਕੌਮੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਜੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰਨ ਦੀ ਚਾਲ ਚਲੀ ਇਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਭੀ ਰੋਸ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਬਗਾਲ ਭੰਗ ਦੀ ਸਖਤ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ। ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਜਾਤਕਾਰੀ ਦਲ ਬਣਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਲਾਲਾ ਹਰਦਿਆਲ ਐਮ. ਏ., ਸੂਫੀ ਅੰਬਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਤੇ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਆਦਿਕ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਕਿਸਾਨ ਅੰਦੋਲਨ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਲਈ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲੇ ਦਿਤੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਰੋਸ ਹੋਰ ਭੀ ਵਧ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਹਲੂਣਾ ਦੇ ਕੇ ਜਗਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਧਦਾ ਗਿਆ। ਪਹਿਲੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅੰਦੋਲਨ ਹੋਰ ਭੀ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਵਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਗਏ ਹੋਏ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਅਖਬਾਰ ਕਢਕੇ ਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਛਾਪ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਧੂਆਂ ਧਾਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਬੜੇ ਚਤਰ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੋ, ਜੰਗ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਅਸੀਂ ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਦਿਆਂਗੇ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਕਈ ਵਡੇ ਵਡੇ ਨੇਤਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਝਾਂਸੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਅਸੀਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਉਠਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਠਨ ਸਮੇਂ ਅਸੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਾਂਗੇ" ਲੋਕ ਮਾਨਯ ਤਿਲਕ ਕੇ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਪਰ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦਾ ਪਲੜਾ ਭਾਰੀ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਗਰਮ ਖਿਆਲੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਅਣ ਸੁਣੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਗਈ।

ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਆਪਣੇ ਇਕਰਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਰ ਗਏ। ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਰੋਲਟ ਐਕਟ ਜੈਸੇ ਕਾਲੇ ਕਾਨੂੰਨ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਜਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਦਾ ਹੱਤਿਆ ਕਾਂਡ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਾਰਸ਼ਲ ਲਾ ਲਗਾ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਪਰ ਉਹ ਹਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਗਿਆਂ ਕਲਮ ਭੀ ਕੰਬਦੀ ਹੈ।। ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਨਤਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਇਸ ਢੀਠਤਾਈ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਤੜਫ ਉਠੀ। ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਨਾਂ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Missing Page

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜਦੋ ਜ਼ਹਿਦ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਵਾਪਸ ਆਕੇ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ੧੯੦੬-੭ ਵਿਚ ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਾਲਾ ਹਰਦਿਆਲ ਐਮ. ਏ. ਤੇ ਸੂਫੀ ਅੰਬਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨੇ ਬਾਰ ਵਿਚ ਕਿਸਾਨ ਅੰਦੋਲਨ ਚਲਾਇਆ ਤਾਂ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਇ ਨੇ ਭੀ ਇਸ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਚਿੜ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗਿਰਫ-ਤਾਰ ਕਰਕੇ ਮਾਂਡਲੇ ਦੇ ਕਿਲੇ ਬਰਮਾ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਕੇ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ।

ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਸ ਵਧੀਕੀ ਵਿਰੁਧ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਹੋਈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੂੰ ੬ ਮਹੀਨਿਆਂ ਪਿਛੋਂ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਾਲਾ ਹਰਦਿਆਲ ਐਮ. ਏ. ਆਦਿ ਵਿਰੁਧ ਜ਼ਲਾਵਤਨੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ। ਲਾ: ਜੀ ਵਾਪਸ ਆਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਨਿਧੜਕ ਹੋਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਬਾਲ ਗੰਗਾਧਰ ਤਿਲਕ, ਸ੍ਰੀ ਬਿਪਨ ਚੰਦਰ ਪਾਲ ਤੇ ਲਾਲਾ ਜੀ ਤਿੰਨੇ ਬੜੇ ਮਿਤ੍ਰ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਤਿਗੜੀ ਨੂੰ ਲੋਕ "ਲਾਲ ਪਾਲ ਬਾਲ" ਕਹਿਕੇ ਪੁਕਾਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸੂਰਤ ਇਜਲਾਜ ਵਿਚ ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਪਰ ਆਪਣੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਤੇ ਕਲਕਤਾ ਸਪੈਸ਼ਲ ਇਜ-ਲਾਸ ਦੇ ਆਪ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਔਹਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਚੋਟੀ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਕਈ ਵੇਰ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦੌਰੇ ਪਰ ਗਏ ਜਿਥੇ ਆਪ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ੧੯੧੪-੧੫ ਵਿਚ ਆਪ ਵਲਾਇਤ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪ ਪਰ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਨਾ ਜਾਣ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿਤੀ ਤੇ ਆਪ ਕਈ ਸਾਲ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਨਿਊਯਾਰਕ ਤੋਂ ਆਪ ਨੇ ਯੰਗ ਇੰਡੀਆ ਨਾਮ ਦਾ ਅਖਬਾਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜੋ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਬੜਾ ਨਿਧੜਕ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸੀ। ਮਿਸ ਮਿਊ ਨੇ ਮਦਰ ਇੰਡੀਆ ਨਾਮ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਦਾ ਬਿਰਥਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਰੁਧ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਅਸਲੀਅਤ ਭਰੇ ਲੇਖ ਲਿਖੇ ਅਤੇ "ਅਨ ਹੈਪੀ ਇੰਡੀਆ" ਨਾਮ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖ ਕੇ ਮਿਸ ਮਿਊ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦੇ ਐਸੇ ਉਤਰ ਦਿਤੇ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਫਿਰ ਕੁਝ ਲਿਖਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਹੀ ਨਾ ਪਈ। ਲਾਲਾ ਜੀ ਵਿਚ ਸ੍ਵੈ ਅਭਿਮਾਨ ਤੇ ਨਿਡਰਤਾ ਕੁਟ ਕੁਟ ਕੇ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਆਪ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖਾਤਰ ਵਡੀ ਤੋਂ ਵਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ

੧੯੨੮ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਇਆ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਾਰੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਰੁਧ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਹੋਇਆ। ਕਲਕਤਾ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਇਸ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਜੰਤਾ ਉਭਾਰ ਦੇ ਨਵੇਂ ਰੀਕਾਰਡ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਲਾਹੌਰ ਪ੍ਰਦਸ਼ਨ ਦੇ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਇ ਜੀ ਮੋਢੀ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਪਰ ਮਨ ਮੰਨਿਆ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੀਨੀਅਰ ਸੁਪ੍ਰੰਟੈਂਡੰਟ ਪੁਲਸ ਮਿ: ਸਾਂਡਰਸ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਜ਼ਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਬਨਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਪਰ ਪੁਲਸ ਪਾਸੋਂ ਸਖਤ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਕਰਾਇਆ ਤੇ ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਥਾਂ ਨਾਲ ਡੰਡੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਰੇ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਣ ਨੂੰ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਦੇ ਹਥੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਟੀਂਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਦਿਲ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮਿः ਸਾਂਡਰਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਲਾਲਾ ਜੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਕੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਦੇਸ਼ ਭਰ ਦੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਸੁਰਖੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਖਬਰਾਂ ਛਾਪੀਆਂ। ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਭੀ ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਮੋਚੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੋਏ ਭਾਰੀ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਇਆ। "ਸਾਡੇ ਸਰੀਰਾਂ ਪਰ ਵਜੀਆਂ ਡਾਂਗਾਂ ਦੇ ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਹਨ" ੧੭ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੮ ਨੂੰ ਆਪ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤੂ ਪਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਸ਼ੋਕ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤੂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਾ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਘਾਟਾ ਅਨਭਵ ਕੀਤਾ।

੧੯੨੦ ਦੇ ਨਾਮਿਲਵਰਤਨ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕਈ ਨਵੇਂ ਆਗੂ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਤਰੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਕਾਲਤਾਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਉਹਦਿਆਂ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕੁਝ ਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨੇਤਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰ: ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਡਾ: ਮਾਨਸਾਰੀ, ਡਾ: ਰਾਜਿੰਦਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ, ਸ੍ਰੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ, ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਸ: ਸਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ, ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਮ ਖਾਸ ਵਰਣ ਯੋਗ ਹਨ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਲੱਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਵਿਆਕਤੀਗਤ ਸਨ ਤੇ ਤਿੰਨ ਸਮੂਹਕ। ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲਹਿਰ ਇਤਨੀ ਪ੍ਰਬੱਲ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੁਭਾਗ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਾਂ ਨੇ ਪੂਰਨ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਹ ਦਿਹਾੜਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਯਾਦ ਰਹੇਗਾ ਜਿਸ ਦਿਨ ਭਾਰਤਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਪੂਰਨ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਮੁਕੰਮਲ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪਾੜੋ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਫ੍ਰਿਕੂ ਜਥੇ ਬੰਦੀਆਂ ਦੀ ਹੌਸਲਾ ਅਫਜ਼ਾਈ ਹੋਣ ਲਗੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪਰ ਮੁਸਲਮਲੀਗ ਨੂੰ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਕ ਕੌਮ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਵਿਰੁਧ ਲੜਾਉਣ ਦੀਆਂ ਕੁਟਲ ਚਾਲਾਂ ਚਲ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਿਆ-ਸਤਦਾਨਾਂ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਾ ਛਡੀ। ਹੁਣ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਭੀ ਬਹੁਤ ਬਦਲ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਪਹਿਲੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਏ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕਾਇਆਂ ਪਲਟ ਗਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦਾਹਰਣ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖ ਕੇ ਗੁਲਾਮ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪਰਜਾ ਉਠ ਖੜੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਘੋਲ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਦੂਜੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਦੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਗਰਮ ਹੋਣ ਲਗੀਆਂ। ਦਬੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਫਿਰ ਉਭਰ ਆਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਲਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਜੰਤਾ ਪਰ ਭੀ ਪਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਵਰਾਜ ਦੇਣ ਦੀ ਨੀਤੀ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

੧੯੩੫ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਇੰਡੀਆਂ ਐਕਟ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਸੈਂਬਲੀਆਂ ਚੁਨਣ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿਤੇ ਗਏ।

ਇਸ ਐਕਟ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਈਆ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਤੇ ੭-੯ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਵਜ਼ਾਰਤਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਗਵਰਨਰਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਅੰਤਮ ਨਿਰਨਾ ਦੀ ਤਾਕਤ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(ਵੀਟੋ ਪਾਵਰ) ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਭਾਵੇਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਵਜ਼ਾਰਤਾਂ ਜਨਤਾ ਦਾ ਕੁਝ ਨਾ ਸਵਾਰ ਸਕੀਆਂ ਪਰ ਭਾਰਤੀ ਲੀਵਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਰਖਦੇ ਹਨ । ੧੯੩੯ ਵਿਚ ਦੂਜੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਈ। ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਹਾਰਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਜਾਪਾਨ ਨੇ ਯੂਰਪੀਨ ਸਾਮਰਾਜੀਆਂ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਦੱਖਣ ਪੂਰਬੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਜਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰੱਖੀ। ਉਧਰ ਜਰਮਨ ਵਿਚ ਨੇਤਾ ਜੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਨੇ ਭੀ ਆਜ਼ਾਸ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ।

੧੯੪੨ ਵਿਚ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ (Quit India) 'ਹਿੰਦ ਛੱਡ ਜਾਉ' ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਇਕ ਤੂਫਾਨ ਉਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ। ਜੇ ਪੂਰਬੀ ਦੇਸ਼ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਹਿਟਲਰ ਰੂਸ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਗਲਤੀ ਨਾ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤੇ ਬਾਹਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜ ਰਹੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਤਾਕਤ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੰਦੇ। ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਅਗੇ ਚਲਕੇ ਕੀ ਨਿਕਲਦਾ ? ਇਹ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਇਕ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਸਮੇਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਨ ਦੀ ਜੋ ਤਬਾਹਕੁਨ ਚਾਲ ਚੱਲੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮੁਫਾਦ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਕਾਂਗਰਸੀ ਤੇ ਲੀਗੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਜੋ ਨਾਪਾਕ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਪੂਰਨ ਸ਼ਕਤੀਵਾਨ ਤੇ ਉੱਨਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਖੜਾ ਹੋਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।

ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਹਿੰਦੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਤਿਆਗ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਝੱਲਣ ਦੀਆਂ ਅਦੁਤੀ ਮਿਸਾਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ। ਪਰੰਤੂ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਕੌਮੀਅਤ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ ਕੇ, ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਭਿਨ ਭੇਦ ਖਤਮ ਕਰਕੇ, ਇਕ ਸਰਬ ਸਾਂਝਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਜੋ ਆਦਰਸ਼ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਣੇ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਉਹ ਪੂਰਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਨੇਤਾ ਜੋ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਭਾਵੇਂ ਟੁਕੜੇ ਹੋ ਜਾਣ ਪਰ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿਆਂਗੇ, ਆਪਣੇ ਦਾਹਵੇ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਸਾਬਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਿੱਤ ਕੇ ਹਾਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਚਾਲ ਵਿਚ ਫੱਸ ਕੇ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਲਹੂ ਲੁਹਾਣ ਕਰਨ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇ। ੧੫ ਅਗਸਤ ੧੯੪੭ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੋ ਟੁਕੜੇ ਕਰਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਜੋ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਸੀ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਅਸਰ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਪਰ ਚੰਗਾ ਨਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੱਚਾ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਭੁਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਲਿਖਾਰੀ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਭੀ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖਣਗੇ ਤੇ ਇਸ ਪਰ ਨਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੜਚੋਲ ਭੀ ਕਰਨਗੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਹਾਲ ਲਿਖਣਾ ਹੀ ਮੁਨਾਸਿਬ ਸਮਝਿਆ ਹੈ। ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਵਿਧਾਨ ੨੬ ਜਨਵਰੀ ੧੯੫੦ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਵਿਧਾਨ ਅਨਸਾਰ ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਮਾਰਚ ੧੯੫੨ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਹਿੰਦ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਤੇ ਸੂਬਕ ਅਸੈਂਬਲੀਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਹਕੂਮਤ ਸੰਭਾਲ ਲੈਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਾਂਗਰਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਿਖ ਕਾਰਕੁਨ

ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਗਿਲ
ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ
ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ
ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ
ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ
ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ
ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮੋਟਰਾਂ ਵਾਲਾ ਮੋਗਾ
ਪ੍ਰੋ: ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਦੁਆਬਾ
ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਖਾਪੜਖੇੜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਸੁਰਸਿੰਘ ਲਾਹੌਰ
ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕਕੜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਰਿ: ਕਪੂਰਥਲਾ
ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਅਜੀਤ ਵਾਲ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਅਰਰਵਾਲ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ ਰੂਮੀ ,,
ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਈਸੜੂ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਮਲਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਮੋਗਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਡਿਪਟੀ ਕਲੈਕਟਰ ਮੋਗਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਮਣ ਸਿੰਘ ਚੋਟੀਆ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਕੋਕਰੀ

ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ
ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ
ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿਧਮ
ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ
ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਐ: ਜਗਰਾਉਂ
ਇੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਕੋਟ ਕਰੋੜ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਤਲਵੰਡੀ ਭਾਈ
ਬਾਬੂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ
ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਸੁਰਸਿੰਘ ਲਾਹੌਰ
ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਭਕਨਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਰਸੂਲਪੁਰ ,,
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਚਰੜ ਲਾਹੌਰ
ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਵਾਲ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਬਾਵਾ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜਗਰਾਉਂ ,,
ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ ਢੋਲਣ ,,
ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਜਾਲੰਧਰ

ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ
ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ
ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ
ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ
ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ
ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ
ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼
ਭਗਤ ਸਿੰਘ
ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ
ਬਾਬਾ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਗਾਗਾ

ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਤਾਲਬ
ਮਾਸਟਰ ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ
ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ
ਗੁਲਬਦਨ ਸਿੰਘ ਲੋਹਗੜ੍ਹ
ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ
ਮਹਾਰਾਜਾ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ
ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ
ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ
ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਭੇਣੀ	ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਰੋਡੇ
ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ	ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮਾ
ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਧੂੜਕੋਟ	ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ
ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ	ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਭੌਰਾ
ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੋੜ	ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੂਥ
ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਾ	ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਫਗੂਵਾਲੀਆ
ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੇਜੀ	ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਉਗਰਾਹਾ
ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਲੂਕੇ	ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋ ਦੇਵਾ
ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦਰਦੀ	ਪਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਾਂ
ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਿਵਾਨਾ	ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ
ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਭੇਡੂ ਛਜਾਵਾਲ	ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਲੀਲਾ
ਬਾਬਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਸਲਾਣਾ	ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਸਲਾਣਾ
ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਰੂਮੀ	ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਰੂਮੀ
ਮਲ ਸਿੰਘ ਵਿਲੋਂ	ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਬਸੀਆਂ
ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਬਸੀਆਂ	ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਮਲਸੀਹਾਂ ਬਾਜਣ
ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਮਾਨ	ਗਿ: ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਜਸੋਵਾਲ
ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੋਪਾਰਾਏ	ਬਾਬੂ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਵਾਲ
ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਵਾਲ	ਨਰਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ (ਕਰਨਾਲ)
ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਚੱਕ	ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਚੱਕ
ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਚੱਕ	ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ
ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜਾਂਗ ਪੁਰ	ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜਾਗ ਪੁਰ
ਬਗਾ ਸਿੰਘ ਜਾਂਗ ਪੁਰ	ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਧੀਨ
ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਰਿਸ਼ੀ	ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਧਾਂਦਰਾ
ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਉਤਾਲਾ	ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਉਤਾਲਾ
ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਉਤਾਲਾ	ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ ਖੰਨਾ
ਮਹਿਤਾ ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਖੰਨਾ	ਨਸੀਬ ਸਿੰਘ ਮਕੇਰੀਆਂ
ਮਾਹੀ ਸਿੰਘ ਬੋਂਦਲੀ	ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਬੋਂਦਲੀ
ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਬੋਂਦਲੀ	

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਉਂ ਕਿਉਂ ?

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨਾਂ ਨੇ ਜਿਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਮਾਨ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਮ ਪੁਕਾਰਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਿਥੈ ਜਾਇ ਬਹੈ ਮੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੋ ਥਾਨ ਸੁਹਾਵਾ ॥
ਗੁਰ ਸਿਖੀ ਸੋ ਥਾਨ ਭਾਲਿਆ, ਲੈ ਧੂੜ ਮੁਖ ਲਾਵਾ ॥
(ਆਸਾ ਮ: ੪)

ਧਨੁ ਧਨੁ ਸੁਹਾਵਾ ਸੋ ਸਰੀਰੁ ਥਾਨੁ ਹੈ
ਜਿਥੈ ਮੇਰਾ ਗੁਰੁ ਧਰੇ ਵਿਖਾ ॥
(ਪਾਉੜੀ ਮ: ੪ ਵਾਰ ਸੋਰਠ)

ਸੋ ਸਚੁ ਮੰਦਿਰ ਜਿਤੁ ਸਚੁ ਧਿਆਈਐ ॥
ਸਾ ਧਰਤਿ ਸੁਹਾਵੀ ਜਿਤੁ ਵਸਹਿ ਹਰਿਜਨ ॥
ਧਾਰੇ ਨਾਮ ਵਿਟਹੁ ਕੁਰਬਾਨੀ ਜੀਉ ॥
(ਮਾਝ ਮ: ੫)

ਸਾ ਧਰਤਿ ਭਈ ਹਰਿਆਵਲੀ,
ਜਿਥੈ ਮੇਰਾ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਬੈਠਾ ਆਇ ॥
(ਮ: ੪ ਵਾਰ ਗਉੜੀ)

ਜਿਥੈ ਬੈਸਨ ਸਾਧੂ ਜਨ ਸੋ ਥਾਨ ਸੁਹੰਦਾ ॥
ਓਇ ਸੇਵਨ ਸਮਰਥ ਆਪਣਾ ਬਿਨਸੈ ਸਭ ਮੰਦਾ ॥
(ਮ: ੫ ਵਾਰ ਗਉੜੀ)

ਗੁਰਦੁਆਰੈ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਸੁਨੀਐ।
ਸਤਿਗੁਰੂ ਭੇਟ ਹਰਿ ਜਸ ਮੁਖ ਭਨੀਐ ॥
ਕਲਿ ਕਲੇਸ਼ ਮਿਟਾਏ ਸਤਿਗੁਰ ਹਰਿ ਦਰਗਹਿ ਦੇਵੈ ਮਾਨਾ ਹੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ ੴ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ ॥
ਸਤਿਗੁਰੂ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਾਰੀ ਏਹ ਕਰੇਹੁ ।
ਗੁਰੂਦੁਆਰੈ ਹੋਇਕੈ ਸਾਹਿਬ ਸੰਮਾਲੇਹੁ ॥
(ਬਿਹਾ: ਵਾਰ ਮ: ੩)

ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਕਿਵੇਂ ਬਣੇ ?

ਜਿਥੈ ਬਾਬਾ ਪੈਰ ਧਰੈ ਪੂਜਾ ਆਸਣ ਥਾਪਣ ਸੋਆ ।
ਘਰ ਘਰ ਅੰਦਰ ਧਰਮਸਾਲ ਹੋਇ ਕੀਰਤ ਸਦਾ ਵਸੋਆ ॥

ਗੁਰਦੁਆਰਾ (ਗੁਰਦਰਬਾਰ)

ਜਿਥੇ ਕਿਥੇ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਲ ਬਲ ਰਹੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਝਲੂਹੀ ਜਾਂਦੀ ਲੁਕਾਈ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਲਾ ਕੇ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਛਹਿਬਰਾਂ ਫੁਹਾਰੇ ਲਾ ਕੇ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਹਰਿਆਵਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਿਨਿਆ ਨੇ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਨ ਕੇ ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਪੂਜਯ ਵਰ ਬਨਾਇਆ । ਜਿਥੇ ਦਸਗੁਰੂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਚਰਨ ਪਾਏ, ਅਥਵਾ ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸੋ ਗੁਰੂ ਦਾ ਘਰ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਮੰਦਰ ਕਹਾਇਆ । ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੇਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਤੱਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਮੰਦਰ ਦਾ ਨਾਮ ਧਰਮਸਾਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ* ਜਦ ਪਹਿਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਤਲੰਬੇ ਦੇ ਸੱਜਣ ਠੱਗ ਨੂੰ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਧਰਮਸਾਲਾ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ।

ਮੈ ਬਧੀ ਸਚੁ ਧਰਮਸਾਲ ਹੈ ॥ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਲਹਿੰਦਾ ਭਾਲਕੈ ॥
ਪੈਰ ਧੋਵਾਂ ਪਖਾ ਫੇਰਦਾ ਤਿਸ ਨਿਵਿ ਨਿਵਿ ਲਗਾ ਪਾਇ ਜੀਉ ॥ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ:੫)
ਪੂਰਬ ਧਰਮਸਾਲ ਬਨਵਾਵਹੁ । ਬਹੁਰ ਆਇ ਹਮ ਕੋ ਲੈ ਜਾਵਹੁ ॥ (ਨਾ: ਪਾ:)

ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਨਾਮ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਰਖਿਆ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਧਰਮਸਾਲਾ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੋਵੇਂ ਨਾਮ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਗਏ ਜੋ ਅਜ ਤਕ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹਨ । ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ, ਵਿਦਿਆਰ-ਥੀਆਂ ਲਈ ਸਕੂਲ, ਆਤਮ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਲਈ ਗਿਆਨ-ਉਪਦੇਸ਼ਕ, ਅਸਥਾਨ, ਰੋਗੀਆਂ ਲਈ

*ਜਿਥੋਂ ਖਤ੍ਰੀ, ਬ੍ਰਹਿਮਣ, ਸੂਦ, ਬੈਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਚੌਹ ਬਰਨਾ ਕੋ ਸਾਂਝਾ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਫਾਖਾਨਾ†, ਭੁਖਿਆਂ ਲਈ ਲੰਗਰ, ਅੰਨ ਭੰਡਾਰ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤਿ ਦੀ‡ ਪਤਿ ਲਈ ਲੋਹ ਮਈ ਦੁਰਗ ਅਤੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਲਈ៖ ਵਿਸਰਾਮ ਦਾ ਅਸਦਾਨ ਹੈ ।

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਅਤੇ ਬੁਢੇ ਦਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਉਹ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਜੋ ਵਿਦਵਾਨ ਗੁਰਮਤ ਵਿਚ ਪੱਕਾ ਅਤੇ ਉਚੇ ਅਚਾਰ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਗੇੜ ਨੇ ਐਸਾ ਚੱਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੀ ਮੁਖਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਮੁਖੀ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਸਾਰਾ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਰ ਸਾਰੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਵੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਕੌਮ ਵਿਚੋਂ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਘਟਦਾ ਗਿਆ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਮਰਿਯਾਦਾ ਬਿਗੜਦੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਤਕ ਗਿਰਾਵਟ ਆਈ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਕੇਵਲ ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਗੁਰਧਾਮ ਰਹਿ ਗਏ, ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਘਰੋਗੀ ਜਾਇਦਾਦ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਅਪਵਿਤ੍ਰ ਕੰਮ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਗਿਆਂ ਸ਼ਰਮ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਜਦ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਮਹੰਤਾਂ ਵਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਭਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਹੱਦ ਟੱਪ ਗਈ ਤਾਂ ਧਰਮ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰਿਸਤੀ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਆਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਅਰ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭਿਆ, ਖਾਲਸਾ ਅਖਬਾਰ, ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਖਾਲਸਾ ਐਡਵੋਕੇਟ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੋਸਾਇਟੀਆਂ ਦਵਾਰਾ ਉਤਮ ਲੇਖ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਿਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਤ ਆਈ ।

ਇਸ ਵਕਤ ਜੋ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰਲੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਸਿਟਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਬਨਣ ਦਾ ਹਾਲ ਲਿਖਣਾ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। {ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੋ}

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਪਣੇ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਵਿਗੜੀ ਹੋਈ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸੁਧਾਰ ਕਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੇ।

ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਸੰਮੂਹ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਸਾਰੇ ਜਥੇ ਅਤੇ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਦਿਲੋਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਐਸੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜੋ ਹੋਰਨਾਂ ਮਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਹੋਣ, ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪੂਰੇ ਖੋਜੀ, ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪਰਪਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨਹੀਂ ਚਲ ਸਕਦੀ।

---

†ਦੁਆਈ ਖਾਨਾ ਅਤੇ ਸਰਬ ਰੋਗ ਕਾ ਔਖਧ ਨਾਮ ।

‡ਧੀ, ਭੈਣ ਆਵੇ ਜੋ ਸੰਗਤ, ਦਰਿਸ਼ਟ ਬੁਰੀ ਦੇਖਾ ਤਿਸ ਪੰਗਤ॥

ਪੁਨਾ:-ਦੇਖ ਪਰਾਈਆਂ ਚੰਗੀਆਂ, ਮਾਵਾਂ, ਧੀਆਂ, ਭੈਣਾਂ ਜਾਣੇ ॥

៖ਨਿਥਾਵਿਆਂ ਦਾ ਥਾਉਂ, ਹਰ ਮੁਸਾਫਰ ਲਈ ਖੁਲ ਹੈ।

ਜਹਿ ਦਰ ਆਵਤ ਜਾਤਿਅਹੁ ਹਟਕੈ ਨਾਹੀਂ ਕੋਇ ॥
ਸੋ ਦਰ ਕੈਸਾ ਛੋਡੀਐ ਜੋ ਦਰ ਐਸਾ ਹੋਇ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

॥ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ॥

ਜਦ ਤਕ ਉਦਾਸੀ, ਨਿਰਮਲੇ, ਨਿਹੰਗ, ਅੱਡਣਸਾਹੀਏ, ਨਾਮਧਾਰੀ ਆਦਿਕ ਫਿਰਕੇ ਈਰਖਾਵਾਦ ਛਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਤਾਂਈ "ਏਕ ਪਿਤਾ ਏਕਸ ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਕ" ਬਣਕੇ ਇਕੱਤਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

॥ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ॥

ਜਦ ਤਕ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ, ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਕੇ ਸਿਖ ਆਪਣਾ ਆਦਰਸ਼ ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ, "ਮ ਇਆ ਦਾਸੀ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਕਾਰ ਕਮਾਵੈ ॥ ਚਰਨੀ ਲਾਗੈ ਤਾਂ ਮਹਿਲ ਪਾਵੈ" ॥

॥ ਚੌਧਰ ਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ॥

ਜਦ ਤੀਕ ਕਮੇਟੀਆਂ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੌਕਰ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬਾਨ ਕਮੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਕੂਮਤ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਉਨਾ ਚਿਰ ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਣਾ ਅਤਿ ਕਠਨ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਬਨਾਣ ਵਾਲੇ ਹੋਣ। ਇਹ ਤਦ ਜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਡਭਾਗੇ ਸਮਝਕੇ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਫੁਲਵਾੜੀ (ਸੰਗਤ) ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਿੰਨੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਫੁਹਾਰੇ ਲਾਕੇ, "ਦਿਹ ਜਗ ਵਾੜੀ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਭ ਮਾਲੀ" ਤੇ ਅਮਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਕਮੇਟੀਆਂ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਜੀ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਸਮਝਕੇ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਦਾ ਸਹੀ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦਾ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਮੰਨਕੇ ਅਦਬ ਕਰਨਾ ਯੋਗ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਉਸ ਉਚ ਪਦਵੀ ਤੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪੰਥ ਚੋਂ ਮੁਖੀ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਖੁਦ ਥਾਪੇ ਸਨ।

॥ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬਾਨ ॥

ਸਭ ਸੇ ਪਹਿਲੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ? (ਭਾਈ ਬੂੜਾ) ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਭਾਦ੍ਰੋਂ ਦੀ ਏਕਮ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਥਾਪੇ ਗਏ।

ਭਾ: ਸਾਹਿਬ ਭਾ: ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ* ਸੰਤ ਅਲਮਸਤ ਜੀ† ਭਾ: ਕਨਈਆ ਜੀ‡

ਟਿਪਣੀਆਂ:— ? ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ

ਨਿਜਮਨ ਇਹ ਬਿਚਾਰਤੇ ਭਏ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸੇਵਕ ਕਿਹ ਕਏ।
ਬੇਦੀ ਸੋਢੀ ਕੋ ਦਿਉ ਸ਼ੇਵਾ, ਵੰਸ ਉਚ ਮਾਨੈ ਨਿਜ ਭੇਵਾ।
ਕਰਤ ਵਿਚਾਰ ਏਹ ਠਹਿਰਾਈ, ਬੁਢਾ ਜੀ ਸੇਵਾ ਨਿਪੁਨਾਈ॥
(ਅ: ੫)

* ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਨ। ਨਿਤ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਉਂਦੇ।

† ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯੂ. ਪੀ. ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਸੰਤ ਅਲਮਸਤ ਜੀ ਨਾਨਕ ਮਤੇ ਬਹੁਤ ਨਿਵਾਸ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹ ਰੇਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਨਾਨਕ ਮਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਦੂਰ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ।

‡ ਇਹ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਤੇ ਦਸਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਥਾਪੇ ਹੋਏ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਨ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਕਨਈਆ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਅਤੇ ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਜਲ ਛਕਾਇਆ ਅਤੇ ਮਲ੍ਹਮ ਪਟੀ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾ: ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ:: ਮਹਾਤਮਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ () ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ }{ ਜੇਹੇ ਗ੍ਰੰਥੀ, ਪੁਜਾਰੀ ਸੰਤ ਮਹੰਤ ਅਤੇ ਸੇਵਕ (ਪ੍ਰਬੰਧਕ) ਅਤਿ ਸਨਮਾਨੇ ਗਏ ਹਨ।

ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਨਿੱਤਨੇਮ ਨਾਲ ਭਾ: ਸਾ: ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਜਿਉਂ ਮਰਯਾਦਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਗਊ ਮਾਸ ਅਖਾਜ*
ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਸੂਅਰਹੁ ਸਉਗੰਦ ਵਿਆਜ†
ਸਹੁਰਾ ਘਰ ਜਵਾਈਐ ਪਾਣੀ ਮਦਰਾਜ‡
ਸੈਹਾ ਨਾ ਖਾਈ ਚੂਹੜਾ ਮਾਇਆ ਮੁਹਤਾਜ ::
ਜਿਉਂ ਮਿਠੇ ਮਖੀ ਮਰੇ ਤਿਸ ਹੋਇ ਅਕਾਜ,

:: ਸੰਮਤ ੧੭੭੮ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਥਾਪੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਥਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਮੁਤੱਸਬੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਭੀ ਵਾਹ! ਵਾਹ! ਸ਼ਬਦ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ। ਭਾ: ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਬਣਾ ਰਖਿਆ ਸੀ।

() ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਨ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਥਾਪਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸੇਵਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉਤਮ ਰੀਤ ਨਾਲ ਨਿਬਾਹੀ।

}{ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਵਲੋਂ ਥਾਪੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕਾਂਸ਼ੀ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਬਣਾ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਰੌਣਕ ਦਿਤੀ।

---

* ਨਾ ਖਾਣੇ ਜੋਗ ਅਭੱਖ

† ਬਿਆਜ ਅਤੇ ਸੂਰ ਕੁਰਾਨ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਈ ਮਨਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ।
ਬਯਾਜ ਸੂਰਤ ਬਕਰ, ਪਾਰਾ ੩, ਰੁਕੂ ੫

‡ ਸਹੁਰਾ ਜਵਾਈ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਪਾਣੀ ਸ਼ਰਾਬ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਉਤਮ ਪੁਰਸ਼ ਧੀ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਉਪਦੇਸ਼ ਏਸ ਤੋਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਧਨ ਲੈ ਕੇ ਪੁਤਰੀ ਵਿਆਹੁਣੀ ਮਹਾਂ ਪਾਪ ਹੈ। ਕੰਨਿਆ ਦਾ ਧਨ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਸਿਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਮਹਾਂ ਪਾਤਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

:: ਚੂਹੜਾ ਚਾਹੇ ਨਿਰਧਨ ਭੁਖਾ ਭੀ ਹੈ ਪਰ ਸਹੇ ਦੇ ਮਾਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ, ਚੂਹੜੇ ਲਾਲ ਬੇਗ ਨੂੰ ਪੀਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸ਼ੀਆ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ੀਆ ਲੋਕ ਸਹੇ ਦਾ ਮਾਸ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ ਕਿ ਉਹ ਵਿਚੋਂ ਅਨੇਕ ਬਾਰ ਧੋਣ ਕਰਕੇ ਭੀ ਲਹੂ ਖਾਰਜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਵਿਚ ਲਹੂ ਨੂੰ ਹਰਾਮ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:— ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਹਰਾਮ ਕੀਤਾ ਗਯਾ ਹੈ। ਮੁਰਦਾਰ ਲਹੂ ਅਤੇ ਸੂਰ ਦਾ ਮਾਸ। ਸੂਰਤ ਬਕਰ ਪਾਰਾ ੨, ਪਾਉ ੧, ਰੁਕੂ ੪

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਿਉਂ ਧਰਮਸਾਲ ਦੀ ਝਾਕ () ਹੈ ਵਿਹੁ ਖੰਡੂ ਪਾਜ}{
(ਵਾਰ ਭਾ: ਗੁ: ਜੀ) ੧੨

ਬਹਰ ਕੀ ਅਗਨਿ ਬੁਝਤ ਜਲ ਸਰਿਤਾ ਕੇ,
ਨਾਉ ਮੈ ਜੋ ਆਗ ਲਾਗੈ ਕੈਸੇ ਕੇ ਬੁਝਾਈਐ ॥
ਬਾਹਰ ਸੇ ਭਾਗ ਓਟ ਲੀਜੀਅਤ ਕੋਟ ਗੜ੍ਹ,
ਗੜ੍ਹ ਮੈਂ ਲੂਟ ਲੀਜੈ, ਕਹੋ ਕਤ ਜਾਈਐ ॥
ਚੋਰਨ ਕੇ ਤ੍ਰਾਸ ਜਾਇ, ਸ਼ਰਨ ਗਹੇ ਨਰਿੰਦ,
ਮਾਰੇ ਮਹੀ ਪਤਿ ਜੀਓ ਕੈਸੇ ਕੇ ਬਚਾਈਐ ॥
ਮਾਇਆ ਡਰ ਡਰਪਤ ਹਾਰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਜਾਵੈ,
ਤਹਾਂ ਜੋ ਮਾਇਆ ਬਿਆਪੈ ਕਹਾਂ ਠਹਿਰਾਈਐ ॥
(ਕਬਿਤ ਪ੪੪)

ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿਖ ਜੋ ਧਰਮਸਾਲੀਐ (ਗੁਰਦੁਆਰੀਆ ਗ੍ਰੰਥੀ) ਹੋਵੈ ਸੋ ਕੈਸਾ ਨਿਰਲੋਭੀ ਨਿਰਮਾਨੀ, ਜਤੀ, ਸਤੀ ਪਰਸੁਆਰਥੀ, ਧੀਰਜੀ, ਉਦਾਰ, ਦਯਾਵਾਨ, ਪ੍ਰੀਤਵਾਨ, ਤਪੀ, ਆਨੰਦਾ, ਰਹਿਤਵਾਨ, ਮਤਸਰੂ, ਬਿਨਾ, ਪੜਦੇ ਕੱਜੂ, ਸੁਚੇਤ, ਦੇਹ ਪਵਿਤਰਾ ਟਹਿਲ ਕਰੈ, ਵੰਡ ਖਾਏ ॥ ਪਰਦੇਸੀ ਸਿਖ ਦੀ ਚੀਜ ਵਸਤ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਰਖੈ ॥ ਦਰਦ ਵੰਦ ਹੋਵੈ ॥ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁਣ ਹੋਣ ਉਹ ਧਰਮਸਾਲੀਆ (ਗਰੰਥੀ) ਹੋਵੈ ॥
ਗੁਰੂ ਸਿਖ ਵਾਸੀ ਵਾਲੇ ਐਸੇ ਧਰਮਸਾਲੀਏ ਦੀ ਗਉਰ ਕਰਨ ।
(ਚੌਪਾ ਸਿੰਘ)

ਜੋ ਕੋਊ ਸਿਖ ਪੁਜਾਰੀ ਅਹੇ, ਸੋ ਭੀ ਪੂਜਾ ਬਹੁਤ ਨਾ ਗਹੇ ।
ਤਨ ਨਿਰਬਾਹ ਮਾਤ੍ਰ ਸੋ ਲੇਵੈ, ਅਧਕ ਹੋਇ ਤੋ ਜਹ ਤਹ ਦੇਵੈ ।
ਬਹੁਤੀ ਹੋਇ ਤਾਂ ਦੇਗ ਕਰਾਵੈ, ਨਾ ਕਰ ਗੁਰਦ੍ਵਾਰਾ ਪਰ ਲਾਵੈ ।
ਅਥਵਾ ਸਦਾ ਬ੍ਰਤ ਕੋ ਦੇਈ. ਸੁਤ ਜਣਤੀ ਹਿਤ ਕਦੇ ਨਾ ਲੇਈ ।
ਲੇ ਪੂਜਾ ਕੋ ਆਪੇ ਖਾਈ, ਧਰਮ ਅਰਥ ਕੁਝ ਦੇਵੈ ਨਾਹੀਂ ।
ਤਿਨਹ ਕਲੇਸ਼ ਹੋਇ ਰਹੇ ਜੇਈ, ਤਾਂ ਦੁਖ ਕੋ ਜਾਨੋ ਗੇ ਤੇਈ । (ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ)

ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ ਦਾਸ:- ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

() ਪੂਜਾ ਦਾ ਧਾਨ, ਧਰਮਸਾਲ (ਗੁਰਦੁਆਰਾ) ਬੈਠ ਕੇ ਮਾਇਆ ਦੀ ਝਾਕ ਰਖਣੀ ਸਿਖਾਂ ਲਈ ਉਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਾਂਙ ਹਰਾਮ ਹੈ । ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਪੂਜਾ ਲੈਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ, ਪੂਜਾ ਤੇ ਦਸਵੰਧ ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੋਲਕ ਵਿਚ ਇਕਠਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਏ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਜਥਾ ਜੋਗ ਰੀਤੀ ਪਰ ਖਰਚ ਕਰੇ। ਗਰੰਥੀ, ਗੁਣੀ, ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਅਤੇ ਰਾਗੀ ਆਦਿਕ ਦਾ ਯੋਗ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਏ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚੰਗਾ ਨਿਰਬਾਹ ਹੋਵੈ ਅਤੇ ਉਹ ਬੇਫਿਕਰ ਹੋਕੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਸਕਣ ।

}{ ਪਾਗੀ ਹੋਈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਿਖ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਦਾ

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖ ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਦਾ ਆਇਆ। ਗੁਰਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਜਾਂ ਹੱਤਕ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁਖ ਜਾਂ ਤਕਲੀਫ ਹੋਵੇ, ਸਿੱਖ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਤੜਫ ਉਠਦਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਅਰਪਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਸਭ ਦੁਖ ਤਕਲੀਫਾਂ ਆਪਣੇ ਸ੍ਰੀਰ ਉਤੇ ਸਹਾਰਨ ਲਈ ਸਦਾ ਤਤ ਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਆਪ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸਦਾ ਸੁਖੀ, ਪ੍ਰਸੰਨ, ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਸਤਕਾਰ ਵਿਚ ਵੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਕਤ ਸ਼ਾਂਤ ਸਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇ ਮਤੇ ਹੋਇਆ ਨੇ ਅਣ-ਸੁਣੇ ਤੇ ਅਣ ਦੇਖੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਹਿਰਦਾ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਤੜਫਿਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਸਮੁੰਦਰ ਨੇ ਉਛਾਲਾ ਮਾਰਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਦਕਾ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰਧਾਰੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕੁਦ ਪਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦੋ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਮਾਣ ਮਤੀ ਹਕੂਮਤ ਸਿੱਖ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਉਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਏਹ ਆਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲੇਗਾ। ਅਗਰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਿੱਖ ਜਜ਼ਬਾਤ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਐਸੇ ਤਸੀਹੇ ਨਾ ਦਿੰਦਾ, ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨਾ ਸਮਝ ਸਕੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ, ਜੋ ਦਿਲੀ ਜਾ ਕੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ। ਅਜੇ ਬਸ ਨਹੀਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਣਾ ਦਬ ਦਬਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ। ਜੋ ਆਪਣੇ ਮਜ਼ਬੀ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਮਸਤਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਅਣ ਹੋਏ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਸਿਟਾ ਕੀ ਨਿਕਲੇਗਾ। ਇਨਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਹਥੋਂ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦਾ ਮਲੀਆ ਮੇਟ ਹੋਇਆ।

ਇਸ ਸਚਿਆਈ ਭਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲੇਖ ਤੋਂ ਸਾਫ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹੱਤਕ ਜਾਂ ਤਕਲੀਫ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਕਿੰਨੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਸਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਹਕੂਮਤਾਂ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਪੁਟ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਗੁਰੂ ਪੰਥ, ਗੁਰ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸੰਤ ਸੰਗਤ ਦਾ ਮੁਖ ਅਸਥਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਮਾਣ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਪੂਜਾ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹੀ ਹਨ ਜਾਂ ਸਮਝੋ ਸਿੱਖ ਦੀ ਜਾਨ ਤੇ ਪ੍ਰਾਨ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਹੀ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਆਪ ਦੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਭੁਖਾਂ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਵਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਿੰਡ, ਸ਼ਹਿਰ, ਪ੍ਰਵਾਰ ਛਡ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਦਿਨ ਕਟੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਜਦ ਜਾਨ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਤੇ ਪਵਿਤਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਸੁਣਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੇ ਸਬਰ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਉਛਲਦਾ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਧ੍ਰਿਕਾਰ ਪਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਨਾਂ ਚਿਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਉਨਾਂ ਚਿਰ ਸਿਖ ਨੂੰ ਚੈਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰ: ੧੭੯੫–੯੬ ਅੰਦਰ ਸੂਬਾ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਪੰਜਾਬ ਉਪਰ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਨਮੂਜ ਮਟਾਉਣ ਤੇ ਲਕ ਬੰਨ ਲਿਆ ਸੀ। ਵਡੇ ਹਾਕਮ ਦੇ ਛੋਟੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਚਲਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਉਤੇ ਉਹ ੨ ਪਹਾੜ ਟੁਟ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਨਾਂ ਦਾ ਕਲਮ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਸਿਖ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਜਾਂ ਬੀਕਾਨੇਰ, ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਲਖੀ ਜੰਗਲ ਵਲ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਮੌਕਾ ਤਾੜ ਕੇ ਜਾਲੰਧਰ ਦੇ ਸੂਬੇ ਕੁਤਬ ਦੀਨ ਨੇ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਚੜਾਈ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨੇ ਲੜਾਈ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਜਹੇ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸੂਬੇ ਨੇ ਮਾਰ ਧਾੜ ਕਰਕੇ ਸੰਤੋਖ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਥੰਮ ਸਾਹਿਬ ਸਾੜ ਕੇ ਅਤਿਅੰਤ ਬੇਅਦਬੀ ਅਤੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਵਿਚ ਗਊ ਕਸ਼ੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪਰ ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਹ ਖਬਰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਨ ਮਨ ਨੂੰ ਅਗ ਲਗ ਗਈ। ਜੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਹੋਣ ਲਗੀ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਜਿਉਣਾ ਧਿਰਕਾਰ ਹੈ। ਕਝ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸਾਰੇ ਜਹਾਨ ਨੇ ਸੁਣ ਲਿਆ ਕਿ ਕੁਤਬ ਦੀਨ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਝਟਕਾ ਕੇ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਥੰਮ ਸਾਹਿਬ ਸਾੜਿਆ ਸੀ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੁਤਬਦੀਨ ਨੂੰ ਅਗ ਨਾਲ ਸਾੜ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਕੀਤੀ ਦਾ ਫਲ ਭੁਗਤਾਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਮੰਡਿਆਲੀਆਂ ਪਰਗਣੇ-ਦਾਰ ਮਸਾ ਰੰਗੜ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਪਿੰਡ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਚਾਰ ਕੁ ਕੋਹ ਤੇ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੰਜਾ ਵਿਛਾ ਕੇ ਬੈਠਦਾ ਵੇਸਵਾ (ਕੰਜਰੀਆਂ) ਦੇ ਮੁਜਰੇ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਦੇ ਦੌਰ ਕਰਾਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿਖ ਬੀਕਾਨੇਰ ਵਲ ਦਿਨ ਕਟੀ ਕਰਦਿਆਂ ਜਦ ਇਹ ਹਿਰਦੇ ਵੇਧਕ ਖਬਰ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਜੋ ਅਗੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦੁਖਦਾਈ ਘਟਨਾ ਐਸੀ ਦਿਲ ਚੀਰਵੀਂ ਸੁਣੀ ਹੋਵੇ। ਬਸ ਹੁਣ ਸਿਖ ਕੀ ਤੇ ਸਬਰ ਕੀ। ਇਸ ਭਾਂਬੜ ਭੜਕਾਏ ਹੋਏ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮੀਰਾਂ ਕੋਟੀਆ ਤੇ ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਮਾੜੀ ਕੰਬੋ ਵਾਲੇ ਉਠ ਖਲੋਤੇ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸਾ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਸਮਰਥਾ ਤੇ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿਉ, ਅਸੀਂ ਮਸੇ ਰੰਘੜ ਦਾ ਸਿਰ ਲਿਆਕੇ ਆਪ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਆਰਾਮ ਕਰੀਏ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਿਉਣਾ ਹਰਾਮ ਹੈ। ਹੁਣ ਦੋਵੇਂ ਅਣਖੀਲੇ ਸੂਰਬੀਰ ਵਾਹੋ ਦਾਹੀ ਸਫਰ ਨੂੰ ਚੀਰਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਪੁਜੇ। ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਦਿਨ ਦੀਵੀਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਖਰਬੂਜ਼ਿਆਂ ਵਾਂਗ ਝਟਕਾ ਕੇ ਅਤੇ ਮੱਸੇ ਦਾ ਸਿਰ ਕਟ ਕੇ ਸਾਹ ਲਿਆ ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਬੀਕਾਨੇਰ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸੇ ਅਗੇ ਦੁਸ਼ਟ ਦਾ ਸਿਰ ਜੋੜਿਆਂ ਵਿਚ ਸੁਟ ਕੇ ਸੰਗਤ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣਾ ਕੇ ਸ਼ਾਂਤ ਕੀਤਾ। ਸੰਮਤ ੧੮੧੪-੧੫ ਨੂੰ ਜਦ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਕਬਜ਼ਾ ਜਮਾ ਕੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਏਧਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿਖ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਲਾਏ ਹੋਏ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਭਬਕਾਂ ਮਾਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਕਈ ਵੇਰ ਦੰਦ ਖੱਟੇ ਕਰਕੇ ਕਈ ਇਲਾਕੇ ਲੁਟ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੀਤੇ। ਫੇਰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਰੋਧ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਜ਼ੈਨ ਖਾਨ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਅਤੇ ਬੁਲੰਦ ਖਾਂ ਸੂਬਾ ਮੁਲਤਾਨ ਸਖਤ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਚੋਂ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਬੀ ਨਾਸ ਕਰਕੇ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਸਾਫ ਕਰ ਦਿਉ। ਹੁਣ ਫੇਰ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਆਮ ਕਤਲਾਮ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਛਡ ਕੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵਸੇ। ੧੮੧੪ ਬਿ: (੧੭੫੭ ਈ:) ਵਿਚ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੇ ਚੰਡਾਲ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਢਾਹ ਕੇ ਪਵਿਤਰ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਮਿਟੀ ਨਾਲ ਭਰਾ ਦਿਤਾ। ਹੁਣ ਇਹ ਘਟਨਾ ਸੁਣ ਕਿਹੜਾ ਸਿੰਘ ਹੈ ਜੋ ਚੈਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਲ ਬੈਠ ਸਕੇ। ਹੋਇਆ ਕੀ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੂਰਨ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਭਜਨ ਮੂਰਤ ਸਤ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਵਿਤਰ ਗੁਰਧਾਮ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ (ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ) ਤੋਂ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਚਲਕੇ ਲਖੀ ਜੰਗਲ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਏਥੋਂ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਹੋਰ ਸੂਰਬੀਰ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਅਖ਼ੀਰ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਤਕ ਮਰਜੀਉੜੇ ਗੁਰਸਿਖ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਉਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਨਾਲ ਮਿਲੇ।

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ਨਾਲ ਸਿਖੀ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਆਪ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਦੁਰਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤਿਆਰ ਅਤੇ ਸੁਧਾਸਰ ਨੂੰ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਅਰ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਚੈਨ ਲਈ। ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਇਸ ਜੁਧ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੇੜ ਕੇ ਦਮ ਲਿਆ ਪਰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਨੂੰ ਫਿਰ ਵੀ ਸਮਝ ਨਾ ਆਈ। ਜਿਸ ਨੇ ੧੮੧੯ ਬਿਃ (੧੭੬੨ ਈ:) ਨੂੰ ਫੇਰ ਇਹੋ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਜੋ ਆਪ ਚੜ੍ਹਕੇ ਪੰਜਾਬ ਆਇਆ। ਇਸ ਸਾਲ ਵਡਾ ਘਲੂਘਾਰਾ ਵਰਤਿਆ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਫਟੜ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਬਾਕੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਆ ਬਿਰਾਜੇ। ਹੁਣ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਕਹਿਣ ਲਗਾ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਾ ਚਲਿਆ ਹਾਂ। ਮੁੜਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਬਰੂਦ ਨਾਲ ਉਡਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਫਿਰ ਭਰਵਾ ਕੇ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਹਿਰਦੇ ਵੇਧਕ ਖਬਰ ਨੇ ਸਭ ਖਿੰਡੀਆਂ ਪੁੰਡੀਆਂ ਸਿਖ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕਠਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮੌਕਿਆ ਦਿਤਾ, ਸਭ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਾਲੇ ਸਿਖ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮੌਕਾ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਵਹੀਰਾਂ ਘਤ ਆ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸਾਲ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾ ਆਕੜ ਖਾਨ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਸੁਵਾਦ ਦਿਤਾ ਸਮਝੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੱਕ ਹੀ ਤੋੜ ਦਿਤਾ। ਭਾਵ ਕੀ ਹਕੂਮਤਾਂ ਵਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਜਿਨੀ ਵਾਰ ਬੇਅਦਬੀ ਹੋਈ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਉਤਨਾ ਹੀ ਜੋਸ਼ ਉਬਾਲੇ ਖਾਂਦਾ ਤੇ ਜਥੇ-ਬੰਦ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਵਕਤ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਹਥ ਤਾਕਤ ਆਈ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ। ਸਃ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲੀ ਅੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਲਗਵਾਈਆਂ।

ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣਾਏ। ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਅਦਬੀ ਸ਼ਾਂਤ ਸਰੂਪ (ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ) ਸ੍ਰੀ ਗਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਰੋਵਰ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਈਆਂ ਇੱਟਾਂ ਨੂਰਦੀਨ ਦੇ ਪੁਤਰ ਅਮੀਰਦੀਨ ਨੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਲਿਜਾ ਕੇ ਆਪ ਦੇ ਨਿਜ ਦੇ ਮਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਨੂਰ ਦੀ ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਲਵਾਈਆਂ ਸਨ। ਜਿਸ ਵਕਤ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਃ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਫੈਜ਼ਲ ਪੁਰੀਏ ਦੇ ਹੱਥ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੌਕਾ ਸੰਭਾਲਦਿਆਂ ਨੂਰਦੀਨ ਸਰਾਂ ਅਤੇ ਮਕਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਉਹ ਲਿਆਕੇ ਫੇਰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਲਵਾਈਆਂ। ਫੇਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਸੰਤੋਖ ਆਇਆ, ਏਸ ਉਪਰ ਆਇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲੇਖਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਦੇ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਅਦਬ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਕਿੰਨਾਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਜ਼ਜਬਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਤੌਰ ਤੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ, ਇਤ ਆਦਿ ਸਭ ਤੁਛ ਮਾਤਰ ਸਮਝ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ "ਮੋਹ ਮਰਨੇ ਕਾ ਚਾਉ ਹੈ, ਮਰੋ ਤਾਂ ਹਰਿਕੇ ਦੁਆਰ।"

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੁੱਢ

ਜਦ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਸੂਰਜ ਡੁਬਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਿਲਮੇ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਵਿਸੰਦੇ, ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਭਰਾ ਸਮਝ ਕੇ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਰਨ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ, ਸਿੱਖ ਆਪ ਦੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਤੇ ਚਲਦੇ ਹੋਏ ਸਰਬਤ ਦਾ ਭਲਾ ਲੋਚਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਰਾਜ ਦੀ ਠੰਡੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਰੱਬੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਖੇਡਦੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਜੈ, ਮੰਗ ਦੇ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਸੂਰਜ ਡੁਬ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਪਿੰਜਰੇ ਚ ਪੈਣ ਤੇ ਜੋ ਗਮੀ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਚ ਬਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਪਿੰਜਰੇ ਦੀ ਪੈਦਸ ਵਾਲਾ ਜਾਂ ਜੰਗਲਾਂ ਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਸਕਦਾ।

ਪੁਨਾ ਜੈਸੇ ਸਤਵੰਤੀ ਸੁਗੜ ਸੁਸ਼ੀਲ ਸਿਆਣੀ ਮਾਤਾ, ਪਿਤਾ ਤੇ ਸੁਆਮੀ ਦੀ ਆਗਿਆਕਾਰ, ਸੁਤੇ ਕਿਸੇ ਦੁਸ਼ਮਨ, ਅਨਿਆਈ, ਅਧਰਮੀ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਜਾਵੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਘਰ ਹੰਡਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਲਾ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਸ ਅਜ਼ਾਦ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵਿਚ ਅਜ਼ਾਦ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਜਦ ਇਕ ਲਖਤ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰਾਜ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦੀ ਪੈਦਸ ਵਾਲੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਗਮਾ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਵਿਚ ਰੁੜੇ ਹੋਣਗੇ, ਸੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਖੇ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਉਹੋ ਹੀ ਉਥੋਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਤਾਬਿਆਦਾਰੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਅਸੂਲ ਦਾ ਘਾਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਰਤੀ ਭਰ ਭੀ ਸੰਕੋਚ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਜਾਨ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿਤਰ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਅਨਿਆਈ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਸ਼ਹਿ ਨਾਲ ਹਠ ਧਰਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜਾਹੇ ਸਿੱਖ ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ ਮਾਰੇ ਹੋਏ ਸੀ, ਫੇਰ ਵੀ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਪਵਿਤਰਾ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਲਗੇ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੇ ਬੜਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਨੂੰ ਨਾ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਮਹੰਤਾ, ਅਨਮਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਬੜੇ ਹੀ ਕੋਝੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਭੰਡਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਲਹਿਰ ਮਧਮ ਪੈ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਸਚੇ ਮਾਰਗ ਦੇ ਪਧਾਊਨੇ ਜੋ ਸਚ ਦੀ ਚੰਗਿਆੜੀ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਸੁਟੀ ਸੀ ਉਹੋ ਹੀ ਸੁੰਧਕਦੀ ਸੁੰਧਕਦੀ ਅਕਾਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਲਖਤ ਭਾਂਬੜ ਲੈ ਉਠੀ ਸੀ।

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸਿਟਾ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ੧੯੨੦-੨੫ ਤਕ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਤਿਆਗ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹਰ ਪਾਸੇ ਮਾਣ ਅਤੇ ਸਫਲਤਾ ਬਖਸ਼ਦੀ। ਅਰ ਲੋਭ ਗ੍ਰਸਤ ਜੀਵਨ ਨਿਰਆਦਰ ਅਤੇ ਅਸਫਲਤਾ ਹੁੰਦਾ। ਕਦੇ ਉਹ ਜ਼ਮਾਨਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਲਈ ਅਗੇ ਆਏ ਸਜਣਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਮੈਂਬਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਨਾ ਹੁਣ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਆਮਦਨਾਂ ਦੀ ਉਹ ਝਾਕ ਰਖਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਬਲਕੇ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਕਰਦੇ ਤੇ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ, ਦਸਵੰਧ ਰਾਂਹੀ ਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਕਿਰਤਾਰਥ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਵਾਸਤੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਨਾ ਸਹਿਣ ਵਾਲੇ ਤਸੀਹੇ ਅਤੇ ਜਰਮਾਨੇ ਭਰਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਸਮੇਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਜਦ ੧੯੧੭ ਵਿਚ ੧੦ਵੀਂ ਸਿਖ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਈ ਜਿਸ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਆਪਾ ਤਿਆਗ ਤੇ ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਦੇ ਤੇਜ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪਿਆਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਜ਼ੁਲਫਕਰ ਅਲੀ ਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਇਕ ਮੁਸਲਿਮ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਪੁਜਾ ਜਿਸ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਪੈਗਾਮ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਮੋਟਰਾਂ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਵਧ ਰਹੇ ਹੋ। ਅਸੀਂ ਟਮ ਟਮਾਂ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਨਾਲ ਲਈ ਜਾਣਾ। ਏਸੇ ਗਲ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਤ ਹੋਏ ਹੋਏ ਪੰਡਤ ਮਾਲਵੀਆ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਇਤਫਾਕ ਤੇ ਸੇਵਾ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀਆਂ। ਇਹ ਸਿਖਾਂ ਕੋਲੋਂ ਸਿਖਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਤਿਆਗੀ ਤੇ ਦਾਨੀ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਕਈ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ, ਆਲੀ-ਸ਼ਾਨ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ, ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਹੜ ਦੇ ਆਖੀਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਫਲੀ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾ ਰੂਪ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੀਡਰ ਸਾਡੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਇਉਂ ਕਰਦੇ ਸੀ।

॥ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ॥

ਜਦ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਮਹੰਤਾਂ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਰੋਜ਼ ਨਵੇਂ ਸੂਰਜ ਨਿੰਦਤ ਗਲਾਂ ਸੁਨਣ ਤਾਂ ਸਵਾਏ ਅਰਦਾਸਾਂ ਤੋਂ ਸਿਖਾਂ ਪਾਸ ਹੋਰ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਸੰਗਤਾਂ ਜ਼ਾਹਰਾਂ ਜ਼ਹੂਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਜਲ ਮੈ, ਥਲ ਮੈ, ਅਕਾਸ਼ ਮੈ, ਪਤਾਲ ਮੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀਓ ਅਸੀਂ ਆਪ ਜੀ ਤੋਂ ਭੁਲੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਐਸੇ ਦੁਖਤ ਕਾਰਨਾਮੇ ਦੇਖਣ ਤੇ ਸੁਨਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਮਹਾਂਵਾਕ ਹੈ ਕਿ

ਭੁਲੇ ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਸਮਝਾਇ ਔਜੜ ਜਾਂਦੇ ਮਾਰਗ ਪਾਇ ॥ ॥ ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ॥

ਸੋ ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਮਾਰਗ ਪਾਵੋ। ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ

ਬਿਰਥੀ ਕਦੇ ਨਾ ਹੋਵਈ ਜਨ ਕੀ ਅਰਦਾਸ ॥ ॥ ਬਿਲਾ: ਮ: ੫ ॥

ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਲਗਾ ਆਪ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ। ਹਰ ਇਕ ਸਿਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਗਲ ਘਰ ਕਰ ਗਈ ਕਿ ਪੰਥਕ ਤਰਕੀ ਲਈ ਤੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਲਈ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਦੁਆਰਾ ਯਥਾ ਸ਼ਕਤ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਹਰ ਸਿਖ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਫਰਜ਼ ਹੈ। ਗੁਰਮਤ ਦੀ ਏਹ ਗੁੜਤੀ ਹੈ ਤੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਵੇਲੇ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਓਹ ਆਪਣਾ ਉਚਾ ਸਿਖ ਜੀਵਨ ਬਣਾਏ ਤੇ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਲਈ ਸਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਰਖੇ। ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਜਥੇਬੰਦੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪੰਥਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਲੋੜ ਡਾਢੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲਗੀ ਅਤੇ ਪੰਥਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ ਮਾਨ ਉਦੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਸੁਆਰਥ ਅਤੇ ਨਿਜ ਗ਼ਰਜ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਵੇ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਇਕ ਸਰ ਹੋਕੇ ਸੋਚਣ ਨੂੰ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਅਨਭਵ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਜਿਨਾ ਚਿਰ 'ਮਿਲਬੇ ਕੀ ਮਹਿਮਾਂ ਬਰਨ ਨਾ ਸਾਕੋ ਨਾਨਕ ਪਰੈ ਪਰੀਲਾ ॥' (ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫) ਦੇ ਸਬਕ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਉਨਾ ਚਿਰ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤਿ ਕਠਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲਨ ਦੇ ਯਤਨ ਹੋਣ ਲਗੇ। ਗੁਰੂ ਭਰੋਸੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਲਗੀ।

੧੨ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੦ ਈ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਹਥ ਆਇਆ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਆਰਜ਼ੀ ਕਮੇਟੀ ੯ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਚੁਣੀ ਗਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਾਸਤੇ ੩੬ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਸਿਆਲ ਕੋਟ ਯਾ ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ.

੧੫-੧੬ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੦ ਈ: ਨੂੰ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਇਕਤਰ ਕਰਕੇ ੧੭੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਕਮੇਟੀ ਚੁਣੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ੩੫ ਮੈਂਬਰ ੧੮ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੦ ਈ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੰਥ ਦੇ ਹਥ ਆਇਆ।

੧੨ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੦ ਈ: ਨੂੰ ਜਿਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹਦੇਦਾਰ ਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਖਰੜਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਚੁਣੀ ਗਈ।

੧੪ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੦ ਈ: ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ।

੩੦ ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਰਜਿਸਟਰ ਕਰਾਈ ਗਈ।

ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੧ ਈ: ਨੂੰ ਨਿਯਮ ਬਨਣ ਪਿਛੋਂ ਨਵੀਂ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਗਈ।

੧੪ ਅਗਸਤ ੧੯੨੧ ਈ: ਨੂੰ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਕੁਲ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਪੰਜਾਹਵਾਂ ਹਿਸਾਂ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤਾ।

੨੭ ਅਗਸਤ ੧੯੨੧ ਈ: ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ।

੨੬ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੧ ਈ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦਾ ਸਾਕਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ੧੭ ਜ਼ਖਮੀ ਤੇ ਦੋ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਅਤੇ ਪਬੰਧ ਪੰਥ ਦੇ ਹਥ ਆਇਆ।

੨੪ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ. ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ ੪-੫ ਅਤੇ ੬ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ।

੨੦ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੧ ਈ: ਨੂੰ ੧੫੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਪੁਜਾ ਜੋ ਮਹੰਤਾਂ ਵਲੋਂ ਬੜੀ ਬੇ ਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

੨੧ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੧ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ। ਮਿਸਟਰ ਕਿੰਗ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਲਾਹੌਰ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਟਾਰੀ ਨੂੰ ਫੜਾਈਆਂ।

੨੨ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਸਮੇਤ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜ ਕੇ ਅਖਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕਾ ਦੇਖਿਆ।

੭ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਤੋਸ਼ੇਖਾਨੇ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਲੈ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਮੋਰਚਾ ਲਗ ਗਿਆ।

੧੯ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੨ ਨੂੰ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਚਾਬੀਆਂ ਰੇਸ਼ਮ ਦੀ ਥੈਲੀ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਆਪ ਦੇ ਹਥ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਗਿਆ।

੮ ਅਗਸਤ ੧੯੨੨ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਾਗ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ।

੧੭ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੨ ਨੂੰ ਸਰ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਲਾਹੌਰ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਬਾਗ ਠੇਕੇ ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਆਪ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਦੇਕੇ ਖਾਹੜਾ ਛੁਡਾਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਿਸ ਤੇ ੫੯੦੫ ਤਕ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ੩੫ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਨ।

੧੭ ਜੂਨ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਉਤਮ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਅਰੰਭ ਹੋਈ ਜਿਹਦਾ ਟਕ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਬਾਟਿਆਂ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਕਹੀਆਂ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਸੀ।

੧੭ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੰਥ ਦੇ ਹਥ ਆਇਆ।

੯ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਰਿਪਦਮਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਗਦੀਉਂ ਲਾਹਿਆ ਗਿਆ।

੨੫ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋਂ ਲਗਾ।

੧੨ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੁਧ ਕਰਾਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਆਦਿ ਅੰਤ

੫ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ।

੧੯੨੫ ਈ: ਨੂੰ ਸਿਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਗਾ ਦੀ ਅਧਿਕ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਸਦਕਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।

੨੮ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਜਿਸ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੇ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਗੁ: ਐਕਟ ਬਨਣ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੁ: ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਲ ਕਰ ਦਿਤੀ।

੨੧ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਨਾਭੇ ਦੇ ਕੈਦੀ ਤੇ ਜਥੇ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਸਪੈਸ਼ਲ ਜਥੇ ਨੇ ਜੈਤੋ ਪੁਜ ਕੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿਤੇ।

੨੭ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਜਥੇ ਰਿਹਾ ਹੋਕੇ ਜੈਤੋ ਪੁਜ ਗਏ। ਪੁਜਣ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ੧੦੧ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕੀਤੇ।

੧ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੫ ਤੋਂ ਅਮਲ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ।

੪ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੬ ਨੂੰ ਟਾਊਨ ਹਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਚੋਣ ਹੋਈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ੧੪ ਮੈਂਬਰ ਗਏ।

੨ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੬ ਨੂੰ ਟਾਊਨ ਹਾਲ ਵਿਚ ਇਕ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਔਹਦੇਦਾਰ ਅਤੇ ਅੰਤਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਚੋਣ ਪਿਛੋਂ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸੈਂਟਰਲ ਬੋਰਡ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ।

੧੭ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੭ ਨੂੰ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਨੇ ਭੀ ਇਹ ਨਾਮ ਆਪਣੇ ਨੋਟੀਫੀਕੇਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ।

੨੭ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੬ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੀ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ. ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਨਵੀਂ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਚਾਰਜ ਦੇਣਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ੮ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੬ ਤਕ ਮੁਕੰਮਲ ਚਾਰਜ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਚ ਲੀਨ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸਮੂੰਹ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਸਾਰੇ ਜਥੇ ਅਤੇ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਦਿਲੋਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਬੰਧਕ ਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਐਸੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜੋ ਹੋਰਨਾਂ ਮੱਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਹੋਣ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

"ਜੋ ਜੋ ਭਾਣੇ ਰਾਮ ਸੇਵਕ ਸੇਈ ਕਾਢਿਆ"

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਲੋਂ ਉਹ ਸੇਵਕ ਪੰਥ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅੱਗੇ ਆਏ ਜੋ ਨਿਰ ਅਭਿਮਾਨ, ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਪੰਥਕ ਸੇਵਕ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਇਹ ਗੁਰ ਫਰਮਾਨ ਘਟਦਾ ਹੈ "ਸੋ ਸੇਵਕ ਸੇਵਾ ਕਰੇ ਜਿਸ ਨੋ ਹੁਕਮੁ ਮਨਾਇਸੀ" ਇਸ ਵਾਕ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ 'ਗੁਰਮਤਿ ਭਿੰਨੇ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਸੁਘੜ ਸਿਆਣੇ' ਗੁਰਸਿਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਰਬੀ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਵਾਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਘਾਟ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਤ ਪਰ ਸਨ। ਨਮੂਨੇ ਮਾਤਰ ਕੁਝ ਕੁ ਹਾਲ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

੩੦੦੦) ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ
੧੬੦੦੦੦੦) ਲਖ ਜੁਰਮਾਨਾ ਭਰਨਾ
੨੦੦੦) ਸਿੰਘ ਕੁਟਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬੇਕਾਰ
੫੦੦) ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ

ਇਤਿਆਦਿ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਕੇ ੮੦੦ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ, ਪੰਥਕ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕਾਰਖਾਸਾਂ ਦੇ ਤਸੀਹੇ, ਲਾਠੀ ਦੀਆਂ ਮਾਰਾਂ, ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਤਾੜਾਂ। ਮਸ਼ੀਨ ਗੰਨਾਂ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਫਾਇਰ, ਗੰਡਾਸਿਆਂ ਦੇ ਵਾਰ ਤੇ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਸੰਕਟ, ਪੰਥਕ ਹੁਕਮ ਅੰਦਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਕੇ ਸਿਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ੧੯੨੫ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ ਦੀ ਅਥਕ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਜੋ ਹੁਣ ਇਸ ਐਕਟ ਅਨੁਸਾਰ ਚੋਣ ਹੋਕੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬਸ ਹੁਣ ਕੀ ਸੀ, 'ਨਾਨਕ ਕਾ ਪਾਤਸਾਹੁ ਦਿਸੈ ਜ਼ਾਹਿਰਾ"

ਉਸ ਵਕਤ ਪੰਥ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮਹੰਤਾਂ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੂਰ ਕਰਖੇ ਇਹ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਸੋਮੇ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਅਤੇ ਇਹਨਾ ਦੀ ਆਮਦਨ ਪੰਥਕ ਬਿਰਧੀ ਪਰ ਖਰਚ ਹੋਵੇ। ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ ਉਨਾਂ ਹੀ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਪੁਰ ਅਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਯਾਤਰੂਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀਆਂ ਪਰ ਵੀ ਪਵੇਗਾ।

ਪ੍ਰਬੰਧ ਤਦ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਧਾਰਮਕ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ, ਨਾਮ ਰਸੀਏ, ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਜਾਣੂ, ਸਿਖੀ ਦੇ ਧਾਰਨੀ, ਦਸਵੰਧ ਕਢਣ ਵਾਲੇ, ਸਿਆਸੀ ਧੜੇਬੰਧੀਆਂ ਤੋਂ ਉਚੇ ਤੇ ਕੇਵਲ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਵਾਲੇ ਮੈਂਬਰ ਆਉਣ ਤਾਂ ਅਜੇਹੇ ਮੈਂਬਰ ਹੀ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਚੰਗੇ ਸੇਵਾਦਾਰ, ਗਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬ, ਰਾਗੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਚੁਣ ਸਕਣਗੇ ਤੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਧਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਮਹੁਰਾ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਲਈ ਸਹਾਰਾ ਜਾਣ ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਨਾਲ ਵਰਤਣ ਗੇ। ਸਿਖ ਪੰਥ ਗੁਰੂ ਪਰ ਸਿਦਕ ਦਾ ਸਦਕਾ ਨਿਰਾਲੇ ਅਸੂਲਾਂ, ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਐਸਾ ਸ਼ਕਤੀ-ਸ਼ਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਚਰਚੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਪਸਿਧ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਅਨਮਤੀ ਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਵਿਦੇਸ਼ੀ, ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਧਾਮਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁਜਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਿਖ ਪੰਥ ਦੀ ਸ਼ੋਹਰਤ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਗ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਸ਼ੋਹਰਤ ਚੰਗੀ ਹੋਵੇ।

ਦਾਸ:- ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਤੇ ਝਾਕੀ

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਜੇ ਇਕ ਓਪਰੀ ਜਿਹੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਭੀ ਤੱਕਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸੁਤੇ ਸਿੱਧ ਸਾਬਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਰੰਭ ਕਰਤਾ ਕੋਈ ਰਾਜਾ ਜਾਂ ਰਜਵਾੜਾ ਜਾਂ ਸਰਮਾਇਦਾਰ ਜਾਂ ਜਿਸ ਦੀ ਕੁਝ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਚਲਦੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਖਾਸ ਦਿਮਾਗੀ ਪੁਰਸ਼ ਨੇ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਨਹੀਂ ੨, "ਜਿਥੇ ਬਾਬਾ ਪੈਰ ਧਰੇ ਪੂਜਾ ਆਸਨ ਥਾਪਨ ਸੋਆ" ਇਹ ਪੂਜ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਗੁਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜਾਨ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਹਨ, ਜਦ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦੀ ਹਮੈਤ ਨਾਲ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ, ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਪੰਚ ਖੰਡ ਦੀਵਾਨ ਇਤ ਆਦਿ ਰੌਲਾ ਪੌਂਦਿਆਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਸੁਣੇ ਤੇ ਨਾ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕੁਕਰਮ ਆਰੰਭੇ ਜੈਸੇ ਗੁਰ ਵਾਕ "ਬਾਨਿਸਟ ਜਗ ਭਰਿਸਟ ਹੋਏ ਡੂਬਤਾ ਇਵ ਜਗ" (ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੧)" ਉਸ ਵਕਤ ਸਾਰੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਤੋਂ ਨਿਮਾਣੇ, ਨਿਤਾਣੇ, ਨਿਰਬਲ, ਨਿਰਛਲ, ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਤੜਫ ਉਠੀਆਂ ਚਰਨ ਦਾਸੀਆ ਸਿਓਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਸੁਤੇ ਸਿੱਧ ਦੁਖੜੇ ਰੋਣ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਹੋ ਕੇ ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਚ ਖੰਡੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਜਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਜਿਥੇ ਜਾਤੀ ਅਭਿਮਾਨ ਵਾਲਿਆਂ ਕੁਝ ਵਾਧ ਘਾਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਅੰਤਮ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਜੋ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ ਉਸ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਹੋਣੀ ਲੋੜੀਏ।

ਜ਼ਾਹਰੀ ਕਲਾ

ਗ੍ਰੰਥੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੋ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਹੈਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ।।ਸੋਰਠ ਮਾ: ੩ ਦੁਤਕੀ।।

'ਨਿਗੁਣਿਆ ਨੋ ਆਪੇ ਬਖਸ਼ ਲੈ ਭਾਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਸੇਵਾ ਲਾਇ ।।'

ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਉਜ਼ਰ. ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਹੰਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਤੋੜਨਹਾਰ ਤੇ ਨਿਰਮਾਣਾ ਦਾ ਮਾਣ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਪਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਹੱਥ ਆਉਣ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਅਥਾਹ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਨ ਲਗਾ। ਜਿਸ ਦੇ ਅਸਰ ਥਲੇ ਆ ਕੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ, ਦੁਕਾਨਦਾਰ, ਨੌਕਰੀ ਪੇਸ਼ਾ, ਸਦਾ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ, ਮੰਗੇ ਅਣ ਮੰਗੇ, ਵਿਆਹੁਲੇ ਸੰਜੋਗੀ, ਸੁਹਾਗ ਜੋੜੀਆਂ ਅ ਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰ ਚਰਨਾਂ ਤੋਂ ਅਰਪਨ ਕਰ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਪਵਿਤਰ ਲਹਿਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਉਚਤਾਈ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ, ਨਾਮਧਾਰੀ, ਰਾਧਾ ਸੁਆਮੀ, ਗੁਲਾਬ-ਦਾਸੀਏ ਸੰਤ, ਨਿਰਮਿਲੇ, ਵਿਰਾਗੀ, ਅਡਣ ਸ਼ਾਹੀਏ, ਬਹਿੰਗਮ, ਬਿਰਕਤ ਤੇ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਇਕ ਭੇਖ ਬੰਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਕੇ ਕੀ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਾਸੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਲਟ ਲਟ ਬਲ ਰਹੀ ਸ਼ਮ੍ਹਾਂ ਉਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਉਠ ਨਸਿਆ। ਦੁਨੀਆਂ ਦਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਖ਼ਤ ਔਕੜਾਂ ਤੇ ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਦੇ ਜਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਦੇ ਪਹਾੜ ਚੀਰਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਧਰਮੀ ਯੋਧੇ, ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ, ਸਿਆਲ ਕੋਟ, ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ, ਮੁਕਤਸਰ, ਗੰਗ ਸਰ ਜੈਤੋਂ, ਭਾਈ ਫੇਰੂ (ਸੱਚੀ ਦਾੜ੍ਹੀ) ਇਤ ਆਦਿ।

ਪਵਿਤਰ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਨੇ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਕੇ ੮ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪਵਿਤਰ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਪੰਜ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਨਾ ਵੇਖੇ ਨਾ ਸੁਣੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨਾਭਾ ਕਾਰਖਾਸ ਵਿਚ ਤਸੀਹੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਹੇ। ੩੦ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਕੈਦ ਹੋਏ। ੧੬ ਲਖ ਰੁਪਿਆ ਸਿਖਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ੁਰਮਾਨਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਕੁਟ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬੇਕਾਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ੨੦੦੦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਲਗਾਤਾਰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਪੰਥ ਨੇ ਸਿਖ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਐਕਟ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਅਮਰ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਗੁਰ ਚਰਨਾਂ ਦੇ ਵਾਸੀ ਹੋਣ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੌਮੀ ਦੂਲਿਆਂ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਵਿਤਰ ਧਰਮੀ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤਕ ਕੌਮ ਦਾ ਨਾਮ ਰੋਸ਼ਨ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲਾ ਰਹੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਹੀਦੀ ਰੂਹਾਂ ਹੀ ਧਰਮ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਉਚੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿਖਿਆ ਦਾਇਕ ਜੀਵਨਾਂ ਨੂੰ ਜਦ ਭੀ ਕੌਮੀ ਬਚੇ ਪੜ੍ਹਨਗੇ ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੁਹਣੇ ਭਾਵ ਉਤਪਨ ਹੋ ਜਾਣੇ ਕੋਈ ਅਨੋਖੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਉਚੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਹੀ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਉਜਾਗਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ "ਸਚੇ ਮਾਰਗ ਚਲਦਿਆਂ ਉਸਤਤ ਕਰੇ ਜਹਾਨ" (ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਮ: ੫) ਕਿਉਂ ਨਾ ਕਰਨ ਸੋ ਅਜੇਹੇ ਸਚੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਤੇ ਚਲ ਕੇ ਹੀ ਮੁਲਕ ਦੇ ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਦੇਸ ਕੌਮ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਬਣ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪੂਜਣ ਯੋਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮਰਜੀਊੜਿਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਲਮ ਚੁਕੀ ਹੈ।

ਆਪ ਜੀ ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਿਦਿਆ, ਅਛੂਤ ਉਧਾਰ ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਲਈ ਬੀਰਤਾ, ਦ੍ਰਿੜਤਾ, ਦਲੇਰੀ, ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਜਵਾਂ-ਮਰਦੀ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਉਤਮ ਸਿਖਿਆ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਤਨੀ ਘਾਲ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਤਖਤੇ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੇ ਘਾਲੀ ਹੈ ਉਤਨੀ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੌਮ ਨੇ ਇਨੇ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਘਾਲ ਕੇ ਦਿਖਾਈ ਹੋਵੇ ਪਰ ਜਿੰਨੀ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਤਨੀ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਭੀ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੌਮ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਅਰ ਜਿੰਨੀ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਦਾਸ ਦੇ ਹਮਜੋਲੀ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਸਜਣਾਂ ਵਲੋਂ ਅੜਚਨਾਂ ਪਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਅਲੜ, ਗਿਆਨੀ (ਸੈਨਬੋਡੀ) ਸੰਤ। ਮੌਸਮੀ ਸੇਵਕ। ਲਾਊਡਸਪੀਕਰ ਦੀਆਂ ਘੁਨਟਾਂ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਅਨਹੋਈ ਅੜਚਨ ਪਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ-ਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹੋਣ। ਸੋਚਣ ਦੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਕੌਮੀ ਬੀਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਭਾਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਕੇ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਭਵਿਖਤ ਸਵਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਫਲ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਬੀਰਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਨਾਲ ਦਿਮਾਗੀ, ਮਾਨਸਕ ਤੇ ਆਤਮਕ ਸਬੰਧ ਕਾਇਮ ਰਖਣਾ ਜੀਂਵਦੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਮੁਖ ਆਦਰਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਫਲਤਾ ਦੇ ਸਿਖਰ ਪਰ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸਮੁਚਾ ਇਕ ਫੈਸਲਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕੌਮ ਇਤਿਹਾਸਕ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਮਾਲਕ ਹੈ ਉਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮਰਦੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸੁਨਹਿਰੀ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਅਖਾਂ ਅਗੇ ਰਖਿਆ ਹੈ ਉਹ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਤੇ ਘੁੰਮਣ ਘੇਰ ਸਾਗਰਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਾਮਯਾਬੀ ਤੇ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਟੀਸੀ ਪੁਰ ਚੜ੍ਹ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਸਿਖ ਕੌਮ ਦਾ ਇਤ-ਹਾਸ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕੋਨੇ ੨ ਤੇ ਦਮਕਾਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਦੇਵੇ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਇਹ ਬਹੁਮੁਲੇ ਰਤਨਾਂ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ।

ਜੋ ਸਜਣ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਤਾਣ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀ ਸਚੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਨਸਾਨ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਖੜਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਹਰ ਇਕ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਗਲਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਜਾਚ ਦਸਦੀ ਤੇ ਨੇਕੀ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਾਰੀ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਸਹੀ ਸੁਚਜੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੋੜੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ ਇਹੋ ਕੌਮ ਨਾਲ......... ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਕੌਮ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਏ। ਇਸ ਦੇ ਪੜਨ ਨਾਲ ਜੇ ਕਰ ਇਕ ਗੁਰਸਿਖ ਦੀ ਰੁਚੀ ਭੀ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੇਗੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਮਝਾਂਗਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਜਤਨ ਸਫਲ ਹੋਇਆ।

ਦਾਸ:— ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ

ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ

ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਪੰਜਾਂ ਕਕਰਾਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਸਿਖ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਲਾਮ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਪਹਿਨਣ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ੧੯੧੩ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਰਖਣ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਰਖਣ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਪਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਚਲਿਆ। ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਪੈਰਵੀ ਕੀਤੀ। ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ।

੧੯੧੩ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਸਬੰਧੀ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਪੰਜਾਂ ਕਕਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਚਿੰਨ ਹੈ। ਪਰ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਹਕੂਮਤ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਜਿਥੇ ਸਿੱਖ ਸਰਬ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਸਨਦ ਬੱਧ ਹੋ ਕੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗੱਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਅਕਾਲ ਸੇਵਕ ਤੇ ਜਗਤ ਸੇਵਕ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਅੱਜ ਸਿਰਫ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਭੀ ਰਖਣੀ ਗੁਨਾਹ ਮੰਨ ਕੇ ਇਕ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੁਕੱਦਮਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਚਲਿਆ, ਇਸ ਦੇ ਬਾਰੇ ਗੁਰ ਸੰਗਤਾਂ ਤੇ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਪੈਰਵੀ ਕਰਨ ਤੇ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਟਾਂਵੀਂ ਟਾਂਵੀਂ ਥਾਈਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਜਾਰੀ ਰਹੀਆਂ। ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਦਿੱਲ ਨਾ ਸਾਫ਼ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਯਤਨ ਕਰਨੇ ਪਏ। ਅੰਤ ੧੫ ਜੂਨ ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਦੇ ਹੋਮ ਡਿਪਾਟਮੈਂਟ ਜੁਡੀਸ਼ਨਲ ਵਲੋਂ ਨੋਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਨੰ:-੯੫੦ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੀ।

ਦਿੱਲੀ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਰਖਣ ਦੀ ਤੇ ਪਹਿਨਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਭਾ: ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਚੱਕ ਦਾਨਾਂ ਬਰਮਾਂ ਵਿਚ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਗਏ। ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਪਹਿਨਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ, ਲੋਇਰ ਕੋਰਟ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭੀ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬਰਮਾਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ, ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਨੇ ੨੭ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੧੪ ਦੇ ਨੋਟੀ-ਫਿਕੇਸ਼ਨ ਨੰ: ੨੨–੪੮ ਰਾਹੀਂ ਬਰਮਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਉਦੋਂ ਬਰਮਾਂ ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ। ੧੯ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੧੪ ਮਾਂਡਲੇ ਵਿਚ ਭਾ: ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਅਪੀਲ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਹੋਈ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜੁਰਮਾਨਾ ਮਾਫ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਵਾਪਸ ਮਿਲ ਗਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੂਬਾ ਸਰਹੱਦ ਤੇ ਯੂ.ਪੀ ਵਿਚ ਭੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਸਬੰਧੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਇਸ ਲਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਦੀ ਮੰਗ ਜਾਰੀ ਰਖੀ। ਅਖੀਰ ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨੋਟੀ-ਫਿਕੇਸ਼ਨ ਨੰ: ੨੪੨ ਮਿੱਤੀ ੧੧ ਮਈ ੧੯੧੭ ਦੁਆਰਾ ਜੋ ਇੰਡੀਆ ਗਜ਼ਟ ਵਿਚ ੧੯ ਮਈ ੧੯੧੭ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਿਟਸ਼, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਤੇ ਬਰਮਾਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਰਖਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਨੋਟੀ-ਫਿਕੇਸ਼ਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੀ।

ਭਾਵੇਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਬਾਰੇ ਨੋਟੀ-ਫਿਕੇਸ਼ਨ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਭੀ ਕਈ ਥਾਈਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਪਾਬੰਦੀ ਜਾਰੀ ਰਹੀ, ਖਾਸ ਕਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਕਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਰਖਣ ਦੇ ਬਦਲੇ ਲੰਬੀਆਂ ੨ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਪਲਟਨ ਨੰ: ੪੫ ਸਿੱਖ ਵਿਚੋਂ ਭਾ: ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਸੇਰੋਂ ਜ਼ਿ: ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਰਖਣ ਦੇ ਜੁਰਮ ਵਿਚ ੧੪ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਉਹ ਪੰਜ ਸਾਲ ਕਟ ਕੇ ਰਿਹਾ ਹੋਇਆ। ਸ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੋਹੂਟਾ, ਜ਼ਿ: ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਡਿਊਟੀ ਸਿਗ-ਨੇਲਰ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਭਾ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਵਲਦ ਸੁਹੇਲ ਪਿੰਡ ਬਟਾਲਾ ਰਿ: ਕਪੂਰਥਲਾ ਪਲਟਨ ਨੰ: ੪੫ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਜੇਹਲਮ ਛਾਉਣੀ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਰਖਣ ਦੇ ਬਦਲੇ ੨੬ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਕੋਰਟ ਮਾਰਸ਼ਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ੪ ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੨ ਨੂੰ ੧੪ ਸਾਲ ਸਖਤ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਸਾਥੀ ਭਾ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਆਕਾਲੀਆਂ ਰਿ: ਨਾਭਾ ਨੂੰ ਉਸੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿਚ ੮ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ੧੯੨੪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸੁਆਲ ਪੁਛੇ ਗਏ, ਸ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਬਘੇਲੇ ਵਾਲ ਜ਼ਿ: ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਲਟਨ ਨੰ: ੨੭ ਨੂੰ ਸੂਬਾ ਸਰਹੱਦ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਬਦਲੇ ੧੯੨੨ ਵਿਚ ੪ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ।

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਤੇ ਬੜੀ ਸਖਤ ਪਾਬੰਦੀ ਸੀ। ੧੯੧੮ ਜਾਂ ੨੦ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਭੇਹਰੇ ਵਿਚ ਛੋਟੀਆਂ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋਈਆਂ, ਪਲਟਨ ਨੰ: ੫੭ ਦੇ ੧੫ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਰਖਣ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਵਿਚ ਦਸ ੨ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਈ। (ਅਕਾਲੀ ੪ ਮਈ ੧੯੨੪)

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਜਾਰੀ ਹੋਣ ਪਰ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਦਾ ਕਾਰਖ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ। ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਣ ਤੇ ਜੁਰਮਾਨੇ ਹੋਣ ਤੇ ਬੜੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਮਰਪਣ

੧੯੨੧ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ੩੦ ਹਜ਼ਾਰ
ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ, ੧੬½ ਲਖ ਜੁਰਮਾਨਾ, ੫੦੫ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਕੇ, ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਬੇਕਾਰ, ਬਦੇਸ਼ੀ
ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਹਥੀਂ ਚੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ (ਮਹੰਤਾ) ਨੇ
ਪਵਿਤਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਅਧਰਮ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਬਣਾ ਕੇ (ਲਾ ਕੇ) ਗੁਰੂ
ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤੇ ਚੋਟ ਲਾਉਣਾ ਧਰਮ ਸਮਝਦੇ ਸੀ।
ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਬਰ ਤੇ ਜ਼ਬਰ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਕੇ
ਨੌ ਨਿਹਾਲ, ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਪੁਤਰਾਂ ਨੇ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਕੇ
ਪਾਵਨ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ
ਵਾਲੇ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ
ਵਿਚ ਟੁਟੇ ਫੁਟੇ ਸਰਧਾ ਦੇ ਲਿਖਤੀ ਫੁਲ
(ਭੇਟ) ਪਰਵਾਨ ਹੋਣ ਤਾਂ ਧੰਨ
ਭਾਗ ਸਮਝਾਂਗਾ।

ਦਾਸ:--

ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਜਾਗਰਤਾ ਆ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਗੁਰ-ਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸਤਿਸੰਗ ਹੋਣ ਲਗ ਪਏ ਸਨ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਨਵਾਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਸਿਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਇਕ ਸੰਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਜਿਸ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਬਾਬਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਤੀ ਮਰਦਾਨ, ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂਆਣਾ, ਸੰਤ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਸੰਤ ਹੀਰਾ ਦਾਸ ਜੀ ਚਿੱਟੀ, ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੋਲੀਆਂ (ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ), ਗਿ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰ (ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ), ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ (ਰਾਮ ਪੁਰਾ ਪਟਿਆਲਾ), ਸੰਤ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਕਾਂਝਲਾ) ਆਦਿਕ ਮਹਾਤਮਾ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਨੇ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਇਕ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਕੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਨੇ ਗ਼ਫਲਤ ਦੀ ਨੀਂਦਰ ਤੋਂ ਪਾਸਾ ਪਰਤਿਆ। ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਤੇ ਧਰਮ ਮੰਦਰਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਝੀ ਆਈ।

ਨਾਮਧਾਰੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਭੀ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਜਿਤਨੇ ਸੰਤ ਹੋਏ ਉਹ ਸਭ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਸਨ। ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਖਾਸ ਖਿਆਲ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਖ ਫੌਜੀਆਂ ਪਰ ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਪਹਿਲੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਮੌਤ ਦੇ ਡਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਫੌਜੀ ਜਵਾਨ ਜੀਵਨ ਨਾਸ਼ਵੰਤ ਸਮਝਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਲਗਾ ਕੇ ਸਫਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਇਤਨਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਭਿਆਸ ਕਰਕੇ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਫੌਜ ਵਿਚੋਂ ਵਾਪਸ ਆਕੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਸਿਖੀ ਪਰਚਾਰ ਵਿਚ ਲਗਾ ਦਿਤਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਖੁਸਣ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਜੋ ਮੁਰਦਿਹਾਣ ਛਾ ਗਈ ਸੀ ਉਹ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਨਵੀਆਂ ਚਲੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ, ਫੌਜ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਸਿਖੀ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸੰਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੇ ਐਸਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਰਗੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗਲ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਅਸੀਂ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਦ-ਚਲਨ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਸਾਂਝੇ ਹਥਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲੈ ਆਉਂਦੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਵਾਧਾ ਤੇ ਉਨਤੀ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਵਰਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਜਾਗੀਰਾਂ ਤੇ ਮਾਫੀਆਂ ਲਗਾਈਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਇ-ਦਾਦਾਂ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿਖ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਚਲੇ ਗਏ? ਇਹ ਸਵਾਲ ਭੀ ਵਿਚਾਰ ਗੋਚਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਨ ਹਨ।

"ਜਿਥੇ ਬਾਬਾ ਪੈਰ ਧਰੇ ਪੂਜਾ ਆਸਣ ਥਾਪਣ ਸੋਆ"

ਅਤੇ "ਜਥੇ ਜਾਇ ਬਹੇ ਮੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੋਈ ਥਾਨ ਸੁਹਾਵਾ ਰਾਮ ਰਾਜੇ"।

ਆਦਿ ਮਹਾਂਵਾਕਾਂ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਹਰ ਸਮੇਂ ਇਹ ਖਿਆਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਬੜੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਣ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਰਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਖ਼ੁਦਾ ਦਾ ਘਰ (ਮਸੀਤ) ਮਨੁਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸੋਹਣਾ ਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪਰ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਅਮਲ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਗਵਾਂਢੀ ਕੌਮ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਿਖਾਂ ਪਰ ਭੀ ਬਹੁਤ ਪਿਆ। ਸਿਖ ਭੀ ਇਹ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬਣਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਦਸਵੰਧ ਦੇਣ ਦਾ ਸਾਰੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਿਹੜੇ ਸਿਖ ਇਹ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਸਵੰਧ ਦੇਣ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਨਾ ਕਰ ਦੇਵੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਇਕ ਹਿਸਾ ਗੁਰ-ਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਗਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਥੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬਣ ਗਈਆਂ ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਤੇ ਜਾਗੀਰਾਂ ਭੀ ਬਹੁਤ ਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਸਿਖ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝੇ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਨਾਲ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਂਝੀ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਿਖ ਕੌਮ ਉਨੱਤੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਦੂਜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਅਗੇ ਲੰਘ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਵਧੀ ਹੋਈ ਆਮਦਨ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਚਲਨ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦਿਤੇ ਸਨ। ਤੁਲਸੀ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, "ਐਸਾ ਕੋ ਜਨਮਿਓ ਜਗ ਮਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਪਾਇ ਜਾਸ ਮਦ ਨਾਹੀ" ਮਹੰਤਾਂ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪੁਜ ਚੁਕਿਆ ਸੀ।

ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਹੰਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਤੇ ਮਹੰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪਿਠੂਆਂ ਦਾ ਪਾਰਟ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਮਹੰਤ ਦੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਵਲ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਦੁਆਇਆ ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਕਈ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਲਟਾ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਦਬਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦਸਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਮਹੰਤਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਬਣ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਲਾਂ ਨੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਰੋਸ ਦੀ ਇਕ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਲੜਾਈ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਤਹਿਰੀਕ ਨੂੰ ਭੀ ਕੁਚਲ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਰੁਧ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਚਲ ਰਹੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸਿਖ ਮੂਹਰਲੇ ਦਸਤੇ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਜਾਗਰਤਾ ਆ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ।

ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਮੂਰਤੀਆਂ ਰਖ ਕੇ ਪੂਜਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪੁਜਾਰੀ ਹਿੰਦੂ ਮਤਿ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਆਏ ਸਿਖੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਗਲਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਛੂਤਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੇ ਸਨ। ਸਿੰਘ ਸਭਾਈ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਤਾਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾਈਆਂ ਵਿਰੁਧ ਮਨਘੜਤ ਫਤਵੇ ਲਗਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਭੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮੁਖ ਕਾਰਣ ਸੀ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਸਿਖ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਧਰਮ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਮੂਰਤੀਆਂ ਰਖਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ, ਜਿਸ ਵਿਰੁਧ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ।

ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਪਰ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਇਕ ਧਰਮਸਾਲ ਦਾ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਿਆ। ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਮੂਰਤੀਆਂ ਰਖ ਕੇ ਪੂਜਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਧਰਮਸਾਲ ਮੇਰੀ ਹੈ ਮੈਂ ਜੋ ਚਾਹਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਵਿਰੁਧ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਮੁਕਦਮਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਚੋਹਾਂ ਤਖਤਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਸਿੰਘ ਸਭੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਛੂਤਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਇਕ ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਰੁਧ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਰੋਸ ਫੈਲ ਗਿਆ।

ਗੁ: ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਬੁੰਗਾ ਈਸਾਈਆਂ ਪਾਸ ਵੇਚ ਦਿਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕੱਦਮਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਹੰਤ ਮਿੱਠਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਕਰਾ ਲਈ ਜਿਸ ਵਿਰੁਧ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਾਫੀ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਹੰਤ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਭੀਆਂ ਦਾ ਤਖਤ ਤੇ ਚੜ੍ਹਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਦੀ ਸਮਾਧ (ਨਸ਼ਹਿਰਾ) ਦੇ ਮਹੰਤ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚ ਦਿਤੀ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮਾ ਕੀਤਾ। ਹੇਠਲੀ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਮਹੰਤ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੁਡੀਸ਼ਲ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਹੰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹਟਾ ਕੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਹੰਤ ਵਿਰੁਧ ਭੀ ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਦਾਇਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਗੁ: ਹਾਫਜ਼ਾਬਾਦ ਦਾ ਉਦਾਸੀ ਮਹੰਤ ਕੋਈ ਚੇਲਾ ਬਣਾਏ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਾਂਝੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਮੁਕੱਦਮਾ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਪਾਸ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਮਹੰਤ ਥਾਪਣ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਕ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਹੰਤ ਥਾਪ ਦਿਤਾ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਮਹੰਤ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਿਰ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਵਿਰੁਧ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਂਦੇ ਹੋਏ ਜਸਟਿਸ ਬ੍ਰਾਡਵੇ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ "ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਮਹੰਤ ਹਟਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ।"

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਭਾਈ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਨੰਦ ਮੈਰਿਜ ਐਕਟ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਵਿਰੁਧ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਖਤ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਗੁ: ਧੂਬੜੀ ਆਸਾਮ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਲਈ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਰੁਧ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਖ਼ਤ ਐਜ਼ੀਟੇਸ਼ਨ ਕੀਤੀ, ਮਿਊਂਸਪਲ ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਸਫਾਈ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਸੰਤੋਖ ਸਰ ਸਰੋਵਰ ਪੂਰਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਵਿਰੁਧ ਭੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਵਾਪਸ ਲੈਣਾ ਪਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਰਾਵੀ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਦੀ ਢਾਹ ਲਗ ਗਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਚੰਦਾ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ੩੫੦੦੦) ਰੁਪਇਆ ਦਾਨ ਦਿਤਾ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਇੰਜਨੀਅਰ ਭੇਜੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਅਥਾਹ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਹੰਤ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਤੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਭੀ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਰੋਸ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਇਕ ਬਿਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਬਿਲ ਲੋਕ ਰਾਏ ਤੋਂ ਭੀ ਅਗੇ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਲਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਕਾਫੀ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਪੈਣਗੀਆਂ ਤਦ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਹੋਸ਼ ਟਿਕਾਣੇ ਆਉਣਗੇ।

੧੯੧੮ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਜੰਗ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਤਹਿਰੀਕ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੌਲਟ ਐਕਟ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਵਿਰੁਧ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਰੋਸ ਦੀ ਇਕ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ। ੧੩ ਅਪਰੈਲ ੧੯੧੯ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰਬਰਾਹ ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਵਲੋਂ ਸਰੋ ਪਾਓ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਵਿਰੁਧ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਖਤ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅਗੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਵਿਚ ਖ਼ੂਨੀ ਡਾਇਰ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗਵਾਂਢੀ ਕੌਮਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਹੋਰ ਭੀ ਵਧ ਗਿਆ।

੧੯੨੦ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ "ਅਕਾਲੀ" ਅਖਬਾਰ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਹਲੂਣਾ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਨੂੰ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਾ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਾਇਲਪੁਰੀ, ਸ: ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ, ਗਿ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਰਦ ਤੇ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਹਨ। ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਵੀਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਦੀ ਬੜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿਰ ਬਹੁਤ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ। ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਸਾਲ ਨਾ ਮਿਲਵਰਤਨ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਉਭਾਰਿਆ। ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨੇ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸੀ, ਨਾਂ ਮਿਲਵਰਤਨ ਲਹਿਰ ਦੀ ਤਾਈਦ ਕੀਤੀ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਿਰੋਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਭੀ ਕਾਫੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੋਈ। ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਨਰਮ ਖਿਆਲੀਏ ਸਿੱਖ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸਖਤ ਵਿਰੁਧ ਸੀ।

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਆਰੰਭ

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ ਸਿਆਲ ਕੋਟ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਸਤੰਬਰ ੧੯੧੮ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਮਹੰਤ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਰ ਗਿਆ। ਇਕ ਹੋਰ ਮਹੰਤ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਉਸ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰੇ, ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਸਿਆਲ ਕੋਟ ਨੇ ਡੀ. ਸੀ. ਪਾਸ ਦਰਖਾਸਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਚੁਣੀ ਹੋਈ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਡੀ. ਸੀ. ਨੇ ਇਹ ਮੰਗ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਪਤਤ ਗੰਡਾ ਸਿੰਹੁ ਨੂੰ ਗੁਰਰੁਆਰੇ ਦਾ ਸਰਬ ਰਾਹ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਮਹੰਤ ਦੇ ਨਾਬਾਲਗ ਪੁਤਰ ਦੀ ਰਖਿਆ ਤੇ ਜਾਗੀਰ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿਤੇ।

ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਖਤ ਰੋਸ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਗੁਰਦੁਵਾਰੇ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਮੁਕੱਦਮਾ ਦਾਇਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ੫੦੦੦੦) ਰੁਪਏ ਦੀ ਕੋਰਟ ਫੀਸ ਲਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਇਹ ਰਕਮ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਖਾਰਜ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਥਾਨਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਲਸਾ ਸੇਵਕ ਜਥਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਗੁਰਦੁਵਾਰੇ ਪੁਜ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਉਪਰੰਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਸਰਬਰਾਹ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸਦ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਕਰਦਾ ਤੇ ਕਈ ਵੇਰ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕੇਸ ਦਾੜ੍ਹੀ ਪੁਟੇ। ਸਰਬਰਾਹ ਦੇ ਪੁਤਰ ਨੇ ਪਸਤੌਲ ਕਢ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਇਆ ਅਤੇ ਆਈਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਪਰ ਭੀ ਸਖ਼ਤੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਆਲ ਕੋਟ ਪੁਜੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਲੈਕਚਰ ਕੀਤੇ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਰਾ ਪੰਥ ਸੇਵਕ ਜਥੇ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਪੁਰ ਹੈ। ਇਸ ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਕਾਫੀ ਵਧ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਸੇਵਕ ਜਥੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ, ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬੂ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਦੇ ਵਾਰੰਟ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਸੰਗਤ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੁਰਦੁਵਾਰੇ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦੇਣ ਅਤੇ ਜ਼ਮਾਨਤ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦੇਣ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ, ਇਕ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦੇਣ ਪਰ ਵਧਾਈ ਦਿਤੀ ਗਈ, ਇਸ ਮਤੇ ਦੀ ਤਾਈਦ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ।

ਪੁਲਸ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਪੁਜੀ। ਸਰਬਰਾਹ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੰਗਤਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਇਕਠੀਆਂ ਸਨ। ਸੰਗਤਾਂ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਗਈਆਂ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜ਼ਮਾਨਤਾਂ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦਫਾ ੧੪੪ ਲਗਾ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਤੋਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਰੋਸ ਦੀ ਇਕ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਦੀਵਾਨ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਦੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਦਖਲ ਨਾ ਦੇਵੇ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸੰਗਤ ਨੇ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਇਕਠੇ ਹੋਕੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਸਰਬਰਾਹ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਆਰਜ਼ੀ ਤੌਰ ਪਰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੁਕਦਮਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ। ਮਿ: ਕਿੰਗ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਲਾਹੌਰ ਸਿਆਲਕੋਟ ਪੁਜਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਿਖ ਮੁਖੀਆਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਉਸ ਨੇ ਸਿਖ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ "ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਿਖ ਜਿਵੇਂ ਚਾਹੁਣ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਜਾਗੀਰਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ ਜਦ ਤਕ ਦੋਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਾਗੀਰਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਹਿਣ ਗੀਆਂ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁ: ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ ਦਾ ਝਗੜਾ ਮੁਕ ਗਿਆ। ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਵਾਲ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਗੇ ਝੁਕ ਜਾਵੇ ਗੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਮਹੰਤਾਂ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਕਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟ-ਨਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਖਿਚਾਓ ਵਧਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਸਿਖ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋਣ ਲਗ ਪਏ ਅਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਥਾਂ ਥਾਂ ਲੈਕਚਰ ਹੋਣ ਲਗੇ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪੁਰ ਕਬਜ਼ਾ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੇ ਕੇਂਦਰੀ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਪਰ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਿਖ ਲੀਡਰ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸਾਡੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਆਸਾਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪਰਬੰਧ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਬੇਅੰਤ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੈਸੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਏ।

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਤੇ ਸਰਬਰਾਹ ਵਿਰੁਧ ਸ਼ਕਾਇਤਾਂ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ (ਖਾਲਸਾ ਬਰਾਦਰੀ) ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵਲੋਂ ੧੯੦੭ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਬਰਾਦਰੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦੇ ਇਹ ਮੁਖ ਕੰਮ ਸਨ ਕਿ ਹਰੇਕ ਜਾਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸਮੇਲਨ ਕਰਨਾ।

ਇਸ ਦੇ ਔਹਦੇਦਾਰ ਇਹ ਸਨ:—

ਪ੍ਰਧਾਨ: ਸ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਜਾਜ ਬਾਜ਼ਾਰ ਕਰੋੜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ: ਸ: ਨੌਰੰਗ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਤਾਂਘੀ'

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ: ਭਾ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਕੀਮ ਚੌਕ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਮੀਤ ਸਕੱਤ੍ਰ: ਸ: ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਬੀਰ ਬਕਾ ਪੁਰ ਜਲੰਧਰ
ਖਜ਼ਾਨਚੀ: ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਇਸ ਸੁਸਾਇਟੀ ਨੇ ਪੰਥ ਪਾਸੋਂ ਮਿਲਵਰਤਣਤਾ ਲਈ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪੰਥ ਪਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਰਵਦਾਸੀਏ, ਰਹਿਤੀਏ, ਮਜ਼ਬੀ ਆਦਿ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਬਰਾਦਰੀ ਦੀ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦਾ ਮੁਢ ੧੯੦੮ ਨੂੰ ਸੂਰਮੇ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਕੀਤਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਵੇਲੇ ਕੁਲ ੨੫ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਆਮ ਜੰਤਾ ਨੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਅਖੀਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਤਨਖਾਹੀਏ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਕਮੇਟੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਟੁਟਣ ਤੇ ਨਵੀਂ ਕਮੇਟੀ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣੀ।

ਪ੍ਰਧਾਨ: ਲਾਸਾਨੀ ਫ਼ਿਲਾਸਫਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਡਤ
ਸਕੱਤ੍ਰ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀਰ ਬਕਾ ਪੁਰ ਜਲੰਧਰ
ਖਜ਼ਾਨਚੀ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਮੈਂਬਰ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਉਪਰ ਦਿਤੀ ਕੰਮ ਦੀ ਰੀਪੋਰਟ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਉਕਤ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ੧੯੦੮ ਅਪਰੈਲ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਪਲਾਹੀ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਰਹਿਤੀਆਂ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਰਵਦਾਸੀਆਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾ ਛਕਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜੋ ਇਸ ਤੇ ਖਿਚੋਤਾਣੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਵਾਲੇ ਜਥੇ ਨੇ ਇਹ ਗਲ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਲੋਂ ਇਹ ਦਰਖਾਸਤ ਸੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸਮੇਲਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸਰਟੀਫੀਕੇਟ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਪਰ ਉਸ ਤੇ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਹੋਣ ਜੋ ਅਜੇਹੇ ਸਰਟੀਫੀਕੇਟ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਜਥੇ ਨੇ ੧੯੦੮ ਤੋਂ ੧੯੨੦ ਤਕ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ। ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸਰਬਰਾਹ ਵਲੋਂ ਇਕ ਸਾਈਨ ਬੋਰਡ ਲਗਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੇ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆਂ ਸੀ ਕਿ ੧੦ ਵਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪਿਛੇ ਰਹੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਆਉਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘਬਰਾਹਟ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਜਿਸਨੋ ਆਪ ਖੁਆਏ ਕਰਤਾ ਖਸ ਲਏ ਚੰਗਿਆਈ"

ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿਰ ਬਰਾਹ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਦਿਨ ਪਰ ਦਿਨ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੇਖ ੨ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਰੋਸ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੋਰਮਿੰਟ ਦੇ ਪਿਠੂ ਹੋਣ ਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਪੁਜਾ-ਰੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੈਨੇਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਅਸਿਖ ਕਹਿਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰਨਾ। ੧੩ ਅਪਰੈਲ ੧੯੧੯ ਨੂੰ ਦੁਖਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਸੋਚਨ ਲਈ ਇਕਤ੍ਰ ਹੋਏ। ਹਿੰਦੀ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਧਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁੰਨ ਕੇ ਆਏ ਡਾਇਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆਉਂਦਿਆਂ ਸਿਰਬਰਾਹ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਸਿਰੋਪਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਇਕ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਸੁਨਾਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਸੰਗਤ ਜੀ ਨੇ ਸਰਬਰਾਹ ਪਾਸ ਇਤਰਾਜ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗ ਲਈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਫੇਰ ਨਾ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਪਰ ਸੰਗਤ ਨੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਰਬਰਾਹ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਇਕ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ੨੯ ਅਗਸਤ ਤਕ ਸਰਬਰਾਹ ਤੋਂ ਤਿਆਗ ਪੱਤਰ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਤਲਕ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਸਰਬਰਾਹ ਨੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗੀ ਤੇ ਤਿਆਗ ਪੱਤਰ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਥੋੜੇ ਅਰਸੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ 'ਸਰ' ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਨੇ ਪਿਛੇ ਰਹੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸਮੇਲਨ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਈ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਭੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸਿਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਚਾਹੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੀ ਵੰਡ ਤੇ ਛੂਤ ਛਾਤ ਦੀ ਚੰਦਰੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਗੇੜ ਨੇ ਐਸਾ ਚਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਹ ਨਾ ਮੁਰਾਦ ਬੀਮਾਰੀ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਆ ਗਈ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਬੜੀ ਛੂਤ ਛਾਤ ਮੰਨਣ ਲਗ ਪਏ ਸਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸਰਬਰਾਹ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਸਾਈਨ ਬੋਰਡ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਛੂਤ ਜਾਤੀ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸਵੇਰ ੧੦ ਵਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਜੋ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਆਵੇਗਾ ਉਹ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਹਕਦਾਰ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭੀਆਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿੰਘ ਸਭੀਆਂ ਵਲੋਂ ਪਿਛੇ ਰਹੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਲਸਾ ਬਰਾਦਰੀ ਕਾਰਜ ਸਾਧਕ ਦਲ ਜੋ ੧੯੦੭ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ੨੫-੨੬-੨੭ ਅਸੂ ਮੁਤਾਬਿਕ ੧੦-੧੧-੧੨ ਅਕਤੂਬਰ ਸੰਨ ੧੯੨੦ ਨੂੰ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਚਰਨ ਦਾਸੀਆਂ ਜੋਊਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਦੀਵਾਨ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਕਬਿਤ ਸੀ।

ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਹੋਰ ਜਥੇ ਵੀ ਤਮਾਮ ਗੁਣੀ ਗਿਆਨੀ ਮਿਲ ਆਇ ਦਰਸ ਦਿਖਾਉਣ ਗੇ।
ਜ਼ਾਤ ਦਾ ਜੋ ਭੂਤ ਜਮਦੂਤ ਦੁਖਦਾਈ ਭਾਰਾ ਏਕਤਾ ਦਾ ਮੰਤਰ ਫੂਕ ਲਟ ਹੀ ਉਡਾਉਣ ਗੇ।
ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਪੰਥ ਗੁਰੂ ਦਸਵੇਂ ਦਾ ਸਾਜਿਆ ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਝੰਡੇ ਹੇਠਾ ਸਭ ਨੂੰ ਲਿਔਣਗੇ।
ਰਹਿਤੀਏ, ਰਵਦਾਸੀਏ ਤੇ ਮਜ਼ਬੀ ਜੋ ਹੋਰ ਜ਼ਾਤਾਂ ਓਹਨਾਂ ਤਾਈਂ ਮੇਟ ਇਕੋ ਖਾਲਸਾ ਸਜੌਣਗੇ।

ਇਹ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀਰ ਖਾਲਸਾ ਬਰਾਦਰੀ ਕਾਰਜ ਸਾਧਕ ਦਲ ਵਲੋਂ ਕਢਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਬਹੁਤ ਘਟ ਸੀ ਤਾਂ ਸੰਤ ਲਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਰੁਕਨ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੇ ਕੁਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨ, ਸ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਜ, ਸ: ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਜੀਠਾ, ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਤੇਜਾ ਸਿਘ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਆਦਿ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਰੌਣਕ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਰਾਤ ਦੀ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬੂਹੇ ਤੇ ਫੱਟਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ੧੦ ਵਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਰਹਿਤੀਆ, ਮਜ਼ਬੀ, ਰਵ-ਦਾਸੀਆ ਆ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਜਿਹੜਾ ਪਹਿਲਾਂ ਆਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਸਰਬਰਾਹ ਨੂੰ ਸੀ। ਇਸ ਪਬੰਦੀ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਵਾਸਤੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਕੜਾਹ ਪਰਸ਼ਾਦ ਦੀ ਦੇਗ ਲੈਕੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਿੰਘ ਤਿਆਰ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪੰਜਵੜ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
,, ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ,, ,, ,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਚਕ ਨੰ: ੬੪ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ
,, ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਚਾਰ ਸਿੰਘ ੧੨ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਰਾਤ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮਤੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਦੀ ਦੇਗ ਸਜਾਕੇ ੮ ਵਜੇ ਸਵੇਰੇ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਤੁਰਿਆ ਤੁਰਨ ਵੇਲੇ ੧੮-੨੦ ਸਿੰਘ ਸਨ।

ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝਬਰ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁਚਰ
ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਚੂਹੜਕਾਣਾ ਸ: ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ ਚੂਹੜਕਾਣਾ

ਇਹ ਚਾਰੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਜਥਿਆਂ ਸਮੇਤ ਆ ਮਿਲੇ। ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਘੰਟਾ ਘਰ ਤਕ ੧੫-੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਤਕ ਸੰਗਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈਆਂ।

ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਬੜੀ ਚਰਚਾ ਸੀ। ਸੁਧਾਰਕ ਸਿੰਘ ਇਸ ਸਾਰੀ ਕਾਰਵਵਾਈ ਨੂੰ ਗਿਣੇ ਮਿੱਥੇ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦ ਇਹ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਤੇ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਝਗੜਾ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਅੰਤ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੁਕਮ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਦਾ ਜੋ ਭਾਵ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਬੈਠੇ ਭਾ: ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਲਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਹੁਕਮ ਆਇਆ :-

॥ ਸੋਰਠ ਮਃ ੩ ਦੁਤੁਕੀ ॥

ਨਿਰਗੁਣਿਆਂ ਨੋ ਆਪੇ ਬਖਸਿ ਲਏ ਭਾਈ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਲਾਇ।
ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਊਤਮ ਹੈ ਭਾਈ ਰਾਮ ਨਾਮਿ ਚਿਤੁ ਲਾਇ ॥ ੧ ॥
ਹਰਿ ਜੀਉ ਆਪੇ ਬਖਸਿ ਮਿਲਾਇ ॥
ਗੁਣ ਹੀਣ ਹਮ ਅਪਰਾਧੀ ਭਾਈ ਪੂਰੇ ਸਤਿਗੁਰਿ ਲਏ ਰਲਾਇ। ਰਹਾਉ ॥
ਕਉਣ ਕਉਣ ਅਪਰਾਧੀ ਬਖਸਿਅਨੁ ਪਿਆਰੇ ਸਾਚੈ ਸ਼ਬਦ ਵੀਚਾਰਿ ॥
ਭਉਜਲ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰਿਅਨੁ ਭਾਈ ਸਤਿਗੁਰ ਬੇੜੈ ਚਾੜਿ। ੨ ॥
ਮਨੂਰੈ ਤੇ ਕੰਚਨ ਭਏ ਭਾਈ ਗੁਰ ਪਾਰਸਿ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਇ ॥
ਆਪੁ ਛੋਡਿ ਨਾਉ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਭਾਈ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਮਿਲਾਇ। ੩ ॥
ਹਉ ਵਾਰੀ ਹਉ ਵਾਰਣੈ ਭਾਈ ਸਤਿਗੁਰ ਕਉ ਸਦ ਬਲਿਹਾਰੈ ਜਾਉ ॥
ਨਾਮ ਨਿਧਾਨੁ ਜਿਨਿ ਦਿੱਤਾ ਭਾਈ ਗੁਰਮਤਿ ਸਹਿਜ ਸਮਾਉ। ੪ ॥
ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਸਹਿਜ ਨਾ ਊਪਜੈ ਭਾਈ ਪੂਛਹੁ ਗਿਆਨੀਆਂ ਜਾਇ ॥
ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਸਦਾ ਕਰ ਭਾਈ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਗਵਾਇ। ੫ ॥
ਗੁਰ ਮਤੀ ਭਉ ਊਪਜੈ ਭਾਈ ਭਉ ਕਰਣੀ ਸੱਚ ਸਾਰੁ ॥
ਪ੍ਰੇਮ ਪਦਾਰਥੁ ਪਾਈਐ ਭਾਈ ਸੱਚੁ ਨਾਮੁ ਆਧਾਰੁ। ੬ ॥
ਜੋ ਸਤਿਗੁਰ ਸੇਵਹਿ ਆਪਣਾ ਭਾਈ ਤਿਨ ਕੈ ਹਉ ਲਾਗਉ ਪਾਇ ॥
ਜਨਮ ਸਵਾਰੀਂ ਆਪਣਾ ਭਾਈ ਕੁਲ ਭੀ ਲਈ ਬਖਸ਼ਾਇ। ੭ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਚੁ ਬਾਣੀ ਸਚੁ ਸ਼ਬਦੁ ਹੈ ਭਾਈ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਹੋਇ॥
ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਹਰਿ ਮਨਿ ਵਸੈ ਭਾਈ ਤਿਸੁ ਬਿਘਨੁ ਨਾ ਲਾਗੈ ਕੋਇ। ੮ ॥

ਇਹ ਮੁਖ ਵਾਕ ਸੁਣਕੇ ਸੰਗਤ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਈ। ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਨਾਲ ਅਸਮਾਨ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ। ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਦਿਤੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਪੁਜੀ। ਪੁਜਾਰੀ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਛਡ ਕੇ ਨੱਸ ਗਏ। ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ਤੇ ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁਚਰ ਨੇ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਦਾ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਪਹਿਰਾ ਲਗਾ ਦਿਤਾ। ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਕਾਇਰਤਾ ਵਿਰੁਧ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਸਖਤ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੀ ਇਤਲਾਹ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਰਬਰਾਹ ਨੂੰ ਭੀ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਦਿਆ ਪਰ ਉਹ ਨਾਂ ਆਏ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ, ਸਰਬਰਾਹ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਕੋਠੀ ਸਦਿਆ। ਪੁਜਾਰੀ ਉਥੇ ਭੀ ਨਾ ਗਏ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ, (੧) ਸ: ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਸਰਬਰਾਹ। (੨) ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ। (੩) ਪ੍ਰੋ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ। (੪) ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਕੱਤ੍ਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। (੫) ਭਾਈ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਹਕੀਮ। (੬) ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੁੱਚਰ। (੭) ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝਬਰ। (੮) ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ ਪੰਥ ਸੇਵਕ ਅਖਬਾਰ ਲਾਹੌਰ। (੯) ਡਾਕਟਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ੯ ਸਜਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿਤੀ ਜਿਸ ਦਾ ਮੁਖੀ ਸਰਬਰਾਹ ਸੀ। ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਬਢੇ ਦਲ ਦੇ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਲੜਨ ਲਈ ਉਕਸਾਇਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਬਾਬਾ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪੱਟੀ ਦੇ ਸਮਝਾਉਣ ਪਰ ਉਹ ਬਾਜ਼ ਆ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੇ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਪਰ ਰਜ਼ਾਮੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਜਦ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸਾਂਝੀ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਹੋ ਕੇ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਮੌਜੂਦਾ ਜਥਾ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਰਹੇ।

ਦੀਵਾਲੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਨਿਹੰਗ ਸਿਘਾਂ ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਅਗੋਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਖੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਨਾ ਪਿਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ ਪਰ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਕੁਝ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਸਾਧਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਉ। ਇਕ ਦਰਜਨ ਸਾਧੂਆਂ ਨੇ ਚਿਮਟੇ ਤੇ ਸੀਖਾਂ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪੰਜ ਛੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਾਧਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਪਰ ਸਾਧਾਂ ਨੇ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਕਈ ਸਿੰਘ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਕਈ ਮਾਈਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਸੱਟਾਂ ਵੱਜੀਆ। ਇਤਨੀ ਦੇਰ ਵਿਚ ਹੋਰ ਸੰਗਤ ਆ ਗਈ ਤੇ ਸਾਧਾਂ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿਤਾ। ਉਪਰੰਤ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਤੇ ਪੁਲਸ ਭੀ ਮੌਕੇ ਤੇ ਪੁਜ ਗਈ। ਇਸ ਗੜ ਬੜ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਧੂ ਭੀ ਤਕੜਾ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ ਜੋ ਮਰ ਗਿਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਚਾਰਜ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ। ਗੋਲਕਾਂ ਦੀ ਮਾਇਆ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਹੋਈ। ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੂਜਾ ਭੇਟ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਸਾਰੀ ਮਾਇਆ ਸ਼ੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਰਦੁਵਾਰੇ ਹੀ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਕਲਾਸਵਾਲੀਏ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮਿਤਸਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਭੀ ਸਾਂਝੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਇਕ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ।

ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਕਾਇਮੀ

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਦ ਕਈ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਸਿਖ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨਭਵ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਵਲੋਂ ੧੫ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੦ ਨੂੰ ਦਿਨ ਦੇ ਨੌ ਵਜੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਸਮੂਹ ਸਿਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਾਂ ਦਾ ਇਕਠ ਬੁਲਾਇਆ। ਮੈਂਬਰਾਂ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ, ਰਹਿਤਵਾਨ, ਦਸਵੰਧ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਭਿਆਸੀ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਰਖੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ, ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ, ਚੌਹਾਂ ਤਖਤਾਂ ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਭੇਜਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ।

ਪੁਜਾਰੀਆਂ, ਮਹੰਤਾਂ ਤੇ ਬਾਵਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਇਕਠ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਕਢ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਇਕਠ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ। ਇਸ ਇਕਠ ਤੋਂ ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਲਈ ੩੬ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ, ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ. ਤੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪਰਧਾਨ, ਸਕੱਤ੍ਰ ਤੇ ਮੀਤ ਸਕੱਤ੍ਰ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰ ਨਾਲ ਰਲਾਉਣ ਦਾ ਭੀ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਇਸ ਐਲਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਪੰਥਕ ਇਕਠ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਹੋਇਆ; ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ੧੭੫ ਮੈਂਬਰ ਲਏ ਗਏ†। ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਨੀਯਤ ਕੀਤੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ੩੬ ਮੈਂਬਰ ਭੀ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਏ ਗਏ।

੧੨ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੦ ਨੂੰ ਉਪਰ ਲਿਖੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਔਹਦੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਹੋਈ। ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਕੀਤੀ। ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ ਦਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪਰ ਮੈਂਬਰ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਖ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਪੂਜ

---

† ਬੜੇ ਦੁਖ ਨਾਲ ਲਿਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ੧੭੫ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕੀ। ਬਹੁਤ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਪਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਬਾਗੀ ਕਰਾਰ ਦੇਣ ਵੇਲੇ ਇਹ ਪੁਰਾਣਾ ਰੀਕਾਰਡ ਤਲਫ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਪਰ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਜੀਠਾ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ "ਮੈਂ ਹੁਣ ਤਕ ਜੋ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪੰਥਕ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਕੀਤਾ, ਮੈਂ ਕੋਈ ਗਲ ਨਿਜ ਸਵਾਰਥ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜੇ ਮੈਥੋਂ ਕੋਈ ਭੁਲ ਹੋਈ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਥ ਬਖਸ਼ਿੰਦ ਹੈ"। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਨਰਮ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਸੱਜਲ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਜੀਠਾ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪਰਧਾਨ, ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਟਾਰੀ ਮੀਤ ਪਰਧਾਨ ਤੇ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਗੜੀਆ ਸਕੱਤ੍ਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਖਰੜਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਣਨਾ

੧੪ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੦ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਮੁਖ ਮੰਤਵ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਵਾਲੰਟੀਅਰ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਿਛੋਂ ਜਾਕੇ ਇਹ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜਸੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣ ਗਈ। ੩੦ ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਰਜਿਸਟਰਡ ਕਰਾਈ ਗਈ। ਜੁਲਾਈ ਵਿਚ ਪੰਥ ਨੇ ਵੋਟਾਂ ਪਾਕੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ। ੧੪ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਜਨਰਲ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ: ਬ: ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਗੜੀਆ ਸਕੱਤ੍ਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ੩੧ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਚੁਣੀ ਗਈ। ਹੌਲੀ੨ ਹੋਰ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਮੇਟੀਆਂ ਬਣ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਗੁ: ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ

੧੯੨੦ ਦੀ ਪਤਝੜ ਰੁਤ ਵਿਚ ਗੁ: ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਹੰਤ ਮਿਠਾ ਸਿੰਘ ਵਿਰੁਧ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮਹੰਤ ਵਿਰੁਧ ਬਿਆਨ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਖਤ ਦੂਸ਼ਨ ਲਗਾਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਸਹਿਜਧਾਰੀਆਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਹੰਤ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਚਰਨਹੀਣ ਹੈ। ਮਹੰਤ ਨੇ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਭੈਭੀਤ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਿੰਡ ਨਾਰੋ ਦਾ ਇਕ ਸਿਖ ਭਾਈ ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਇਆ ਉਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਇਕ ਤਮਾਕੂ ਫਰੋਸ਼ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਕੀਤਾ। ਮਹੰਤ ਦੇ ਭਰਾ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਪਸਤੌਲ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਭਾਈ ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਮਹੰਤਾਂ ਵਿਰੁਧ ਸਖਤ ਰੋਸ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਨਵੰਬਰ ੨੯੨੦ ਵਿਚ ਮਹੰਤ ਮਿਠਾ ਸਿੰਘ ਮਰ ਗਿਆ। ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਿਖ ਮੁਖੀਆਂ ਦੀ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਹੋਈ। ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝਬਰ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈਕੇ ਸ੍ਰੀ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ। ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ ਪਟਿਆਲਾ ਭੀ ਜਥਾ ਲੈਕੇ ਗਏ। ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝਬਾਲ ਭੀ ਪੰਜੇ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜ ਗਏ। ਮਹੰਤ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਨੇ ਸਮਝੌਤੇ ਲਈ ਗਲ ਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਮਹੰਤ ਮੁਕਰ ਗਏ ਅਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਡੀ. ਐਸ. ਪੀ. ਮੌਕੇ ਤੇ ਪੁਜ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਝਗੜਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿਤਾ।

ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿਤੀ। ਮਹੰਤ ਦੇ ਭਰਾ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਕਦਮਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਗੁਃ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਹੁਤ ਉਨਤੀ ਕੀਤੀ।

ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ ਮੋਰਚਾ ਲਗਣ ਦਾ ਕਾਰਨ

੨੫ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ਟਾਮ ਫਰੋਸ਼ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਨੇ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ ਪੁਜ਼ਾਰੀਆਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਲੜਕਾ ਸ੍ਰੋਵਰ ਵਿਚ ਡੋਬ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਮਖੌਲ ਕਰਕੇ ਇਜ਼ਤ ਲਾਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਬਗਾਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ ਧੀਆਂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਿਰ ਹਥੇਲੀ ਤੇ ਰਖਕੇ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਕੀ ਉਹ ਪੰਥ ਅਜ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਆਪਣਿਆਂ ਦੇ ਹਥੀਂ ਹੋ ਰਹੀ ਬੇਪਤੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੇ ਸਮਰਥ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਿਰਦੇ ਵੇਧਕ ਬਚਨ ਸੁਣਕੇ ਝਟ ਪਟ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ* ਕਿ ਸਵੇਰੇ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ੮ ਵਜੇ ਸਿੰਘ ਪੁਜ ਜਾਣ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ। ੪੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ੨੬ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੧ ਈ: ਨੂੰ ੮ ਵਜੇ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਵਿਸਾਹ ਘਾਤ ਕਰਕੇ ਕੁਹਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਛਵ੍ਹੀਆਂ ਨਾਲ ਵਾਰ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਕੋਠਿਆਂ ਤੋਂ ਇਟਾਂ ਵਟਿਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰਸਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਤਾਣ ਨਿਤਾਣੇ ਹੋਕੇ ਕਿਸੇ ਵਿਰੋਧੀ ਉਤੇ ਹਥ ਨਾ ਚੁਕਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ੧੭ ਸਿੰਘ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਲਦੀਨ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਭਾਃ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਵਸਾਊ ਕੋਟ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।

ਗੁਃ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਕਾ

ਜਦ ਗੁਃ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਮਿ: ਕਿੰਗ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਲਾਹੌਰ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿ ਦਿਤੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਤੁਹਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇ ਗੀ। ਭਾਈ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੈਦ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਨੇ ਮਿ: ਕਿੰਗ ਨੂੰ

---

* ਹੁਣ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁਚਰ ਨੇ ਇਹ ਸੁਵਾਲ ਸ਼੍ਰੋਃ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਃ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦੇ ਕੇ ਸਮਾਪਤੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਹੀ ਪੰਥਕ ਬਾਡੀਆਂ ਨੇ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ੨੬ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਪੜਤਾਲ ਵਾਸਤੇ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁਚਰ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ। ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਸੰਟਰਲ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਮਾਝਾ, ੧੫ - ੧੬ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਮਾਲਵਾ ਤੇ ਕੁਝ ਫੁਟਕਲ ਹੋਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਸਿੰਘ ਲੈਕੇ ਗਏ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਮੁਢ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁਕਣ ਬਾਰੇ ਪਈਆਂ ਗਲਤ ਫਹਿਮੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰੇ ਪਰ ਮਿ: ਕਿੰਗ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਉਤਰ ਨਾ ਦਿਤਾ। ੨੪ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਦਰਦਨਾਕ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣਾਈ।

ਉਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਡੋਬ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੇਪਤੀ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਰੋਸ ਦੀ ਇਕ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ। ੨੫ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁਚਰ ੪੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈਕੇ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ। ਜਥਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਮਲਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਬੁਢੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਗਲ ਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਚੁਣ ਕੇ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ।

(੧) ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇ।
(੨) ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਸਥਾਨਕ ਕਮੇਟੀ ਚੁਣੀ ਜਾਵੇ ਜੋ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੋਵੇ।
(੩) ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੂਰ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ।
(੪) ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੰਥੀ ਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹੋਣ।
(੫) ਜੋ ਪੁਜਾਰੀ ਸਿਖੀ ਰਹਿਤ ਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਦੰਡ ਦੇਵੇ।

ਪੁਜਾਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸਾਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਾਂ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਸ: ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਪੁਜਾਰੀ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਕਾਨ ਤੇ ਇਕਠੇ ਹੋਕੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰਦਾਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੇ ਦੋ ਆਦਮੀ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਜਥੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜ਼ੁਮੇਂਵਾਰ ਸਜਨ ਦਸਤਖਤ ਕਰ ਦੇਣ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਹਕੀਮ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੈਕਚਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਪਰ ਗੋਲੇ ਤੇ ਇਟਾਂ ਵਟੇ ਸੁਟੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਈ ਸਿੰਘ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਪਿਛੋਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਛਵੀਆਂ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਲਦੀਨ ਪੁਰ ਸਖਤ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਜਥੇ ਵਿਚੋਂ ੧੭ ਸਿੰਘ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ। ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਬਤੀਆਂ ਬੁਝਾ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਕੀਤੀ। ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਲਏ। ਜਦ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਇਕਠ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੁਜਾਰੀ ਇਹ ਕਾਰਾ ਵਰਤਾ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ। ਜ਼ਖਮੀਆ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਰਾਤ ਦੇ ਦਸ ਵਜੇ ਪੁਲਸ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਤੇ ਨਾਇਬ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ਦੇ ਹਾਲਤ ਵੇਖੇ। ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਪੁਜਾਰੀ ਜ਼ਖਮੀ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ੧੩ ਆਦਮੀ ਜ਼ਖਮੀ ਬਣਾ ਕੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰਾਏ।

੨੬ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਧੋਤਾ। ਡੀ. ਸੀ. ਤੇ ਸੁਪ੍ਰੰਟੰਡੰਟ ਪੁਲੀਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਪੁਜੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਹਾਲਾਤ ਦਸੇ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮਾ ਕਰੋ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ,"ਅਸੀਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਸਹਾਰ ਕੇ ਹੋਰ ਕਈ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ।" ਇਸ ਸਾਕੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਲਦੀਨ ਪੁਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ੨੯ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਵਜਾਊ ਕੋਟ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਭੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਸਨ।

ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ ਸਾਕੇ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਡਾਕਟਰ ਕਿਚਲੂ, ਲਾਲਾ ਭੋਲਾ ਨਾਥ ਤੇ ਲਾਲਾ ਗਿਰਧਾਰੀ ਲਾਲ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਨੇ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਪੁਜ ਕੇ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ। ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਅਗੇ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਮੰਨੀ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹੋ ਸਾਡੇ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮਾ ਨਾ ਕਰਨ।

ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ੫੧ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿਤੀ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਵਲੋਂ ਮੁਕਦਮੇ ਬਾਜ਼ੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ੧੯ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ੧੭ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਰੁਧ ਫਰਦ ਜ਼ੁਰਮ ਲਗ ਗਿਆ। ੯ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ੧੫ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ੫੦) ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ ਤੇ ਮਾਃ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਰੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ੫੦) ਰੁਪੈ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਨੇ ਅਪੀਲਾਂ ਵਿਚ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨੌ ਨੌ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਛੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਰਹਿਣ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਕੇ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਗੁਃ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ।

ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ

ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਕਦ ਆਇਆ ?

ਜਿਸ ਵਕਤ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀਆਂ ਘਟਾ ਛਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਐਲਾਨ ਕਢਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਜੋ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੀਸ ਕਟਕੇ ਲਿਆਏ ੮੦) ਰੁਪਏ ਜੋ ਦਸ ਪਾਏ ੨੫) ਰੁਪਏ ਇਨਾਮ ਪਾਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਗੁਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਕੱਤਰ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਐਲਾਨ ਜੋ ਹੋਇਆ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇ ਆਪਾਂ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਚੁਣੇ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਜੇ ਛਡ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬੇ-ਮੁਖ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਾ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪੰਥੀ ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਨਿਰਮਲੇ, ਨਿਰਵਰਤੀ ਪੱਖ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰੀਏ ਜੋ ਪ੍ਰਸਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਿਨਾਂ ਚਿਰ ਪੰਥ ਪਰ ਬਿਪਤਾ ਦੇ ਦਿਨ ਹਨ ਉਨਾਂ ਚਿਰ ਆਪ ਜੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲੋ, ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਇਹ ਗੁਰਮਤਾ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਭੇਖਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਦੇ ਕੇ ਆਪ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਕਾਹਨੂੰ ਵਾਲ ਦੇ ਛੰਭ ਵਿਚ ਤੇ ਕੁਝ ਜਮਨਾਂ ਦੇ ਪਾਰ ਤੇ ਕੁਝ ਬੀਕਾਨੇਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਦ ਹਲੇ ਗੁਲੇ ਦੇ ਦਿਨ ਲੰਘ ਗਏ ਤੇ ਤਾਂ ਬਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬੜੇ ਸੋਹਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜੋਗ ਸਮਝੇ ਗਏ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ, ਵੈਦਕ, ਹਿਕਮਤ ਤੇ ਲੰਗਰ ਜਾਰੀ ਰਖੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਮਾਰ ਖਾ ਕੇ ਡਿਗੇ ਹੋਏ ਅਕਾਲੀ ਫਿਰ ਮਾਰ ਖਾਣ ਲਈ ਉਠ ਰਹੇ ਹਨ । (ਦੇਖੋ ਸਫਾ ੫੪੬)

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗ ਸਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ੧੦੧ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦੇ ਭੋਗ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਝੁਲਾਇਆ । (ਸਫਾ ੬੦੫)

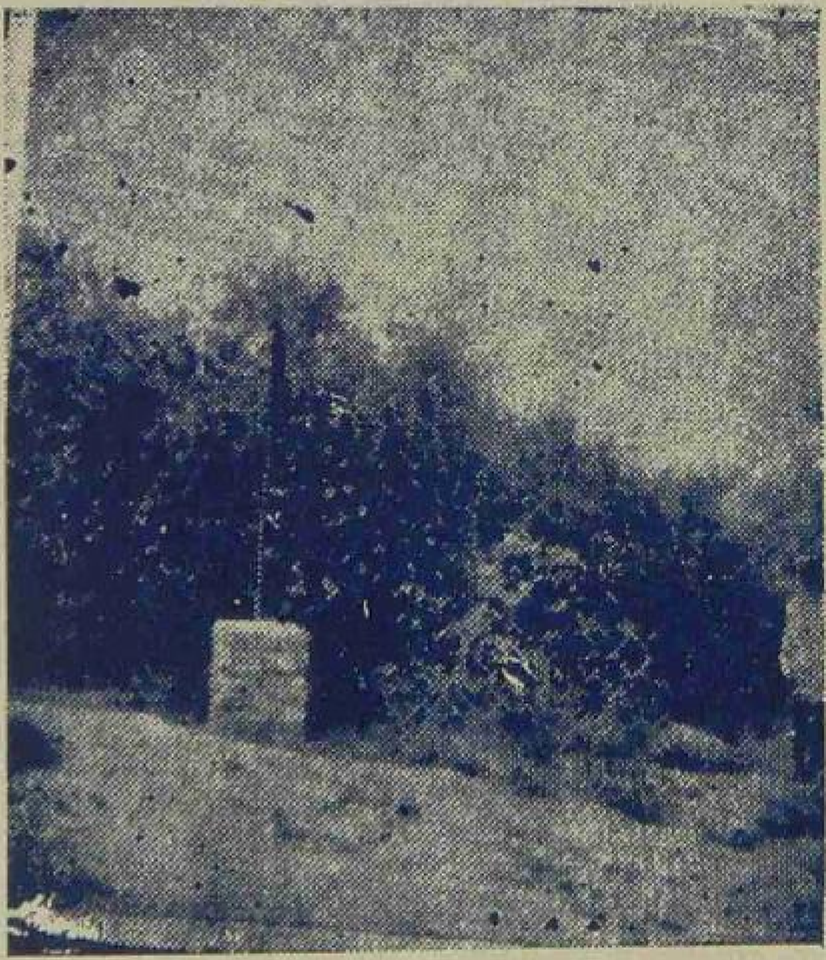

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟਿਬੀ ਸਾਹਿਬ ਜੈਤੋ

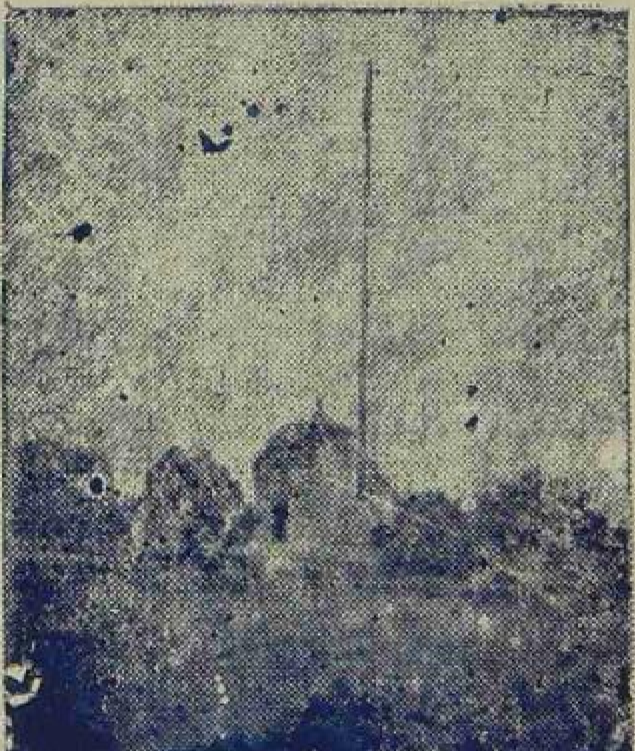

ਅਤੇ ਥੜ੍ਹੇ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖਣ ਵਾਲੇ:-
ਭਾ: ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੰਦ, ਭਾ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੰਦ, ਭਾ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ,
ਦਾਸ:-ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ । ਭਾ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਸਿਧਮ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦ
ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਖੇ

ਕ੨੬ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਫੱਟੜ, ੨੭ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਦੇਖੋ ਸਫ਼ਾ ੫੨੫

ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਅਲਾਦੀਨ ਪੁਰ, ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

੨੬ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਫੱਟੜ ੪ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਦੇਖੋ ਸਫ਼ਾ ੫੨੭

ਭਾਈ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਵਸਾਊ ਕੋਟ, ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ

ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦਾ ਫੱਟੜ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਸਫ਼ਾ ੫੪੬)
ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ

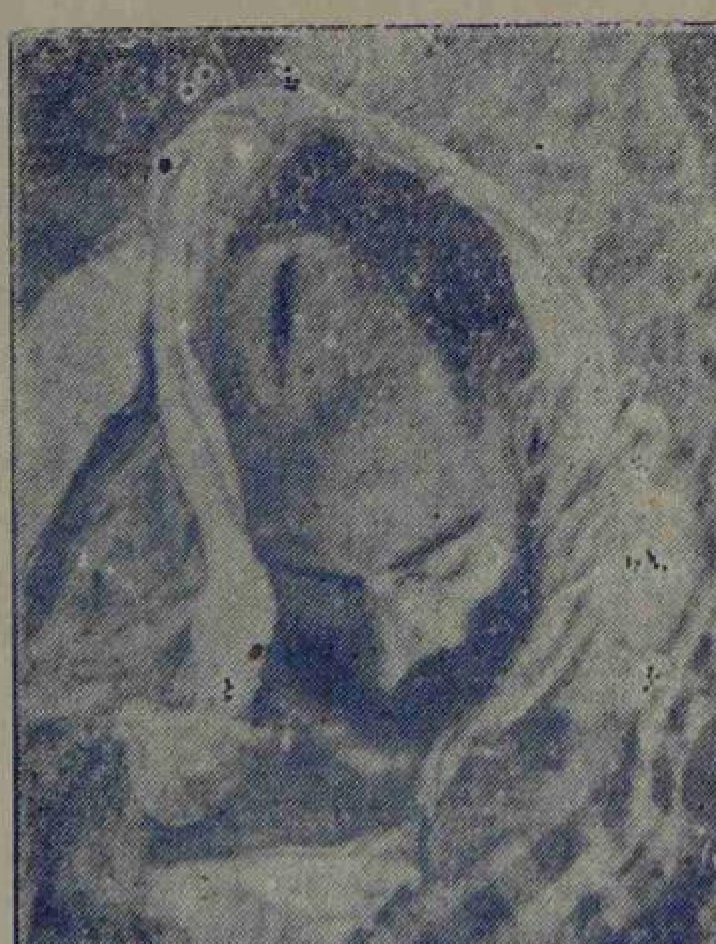

ਜ਼ਖਮੀ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ

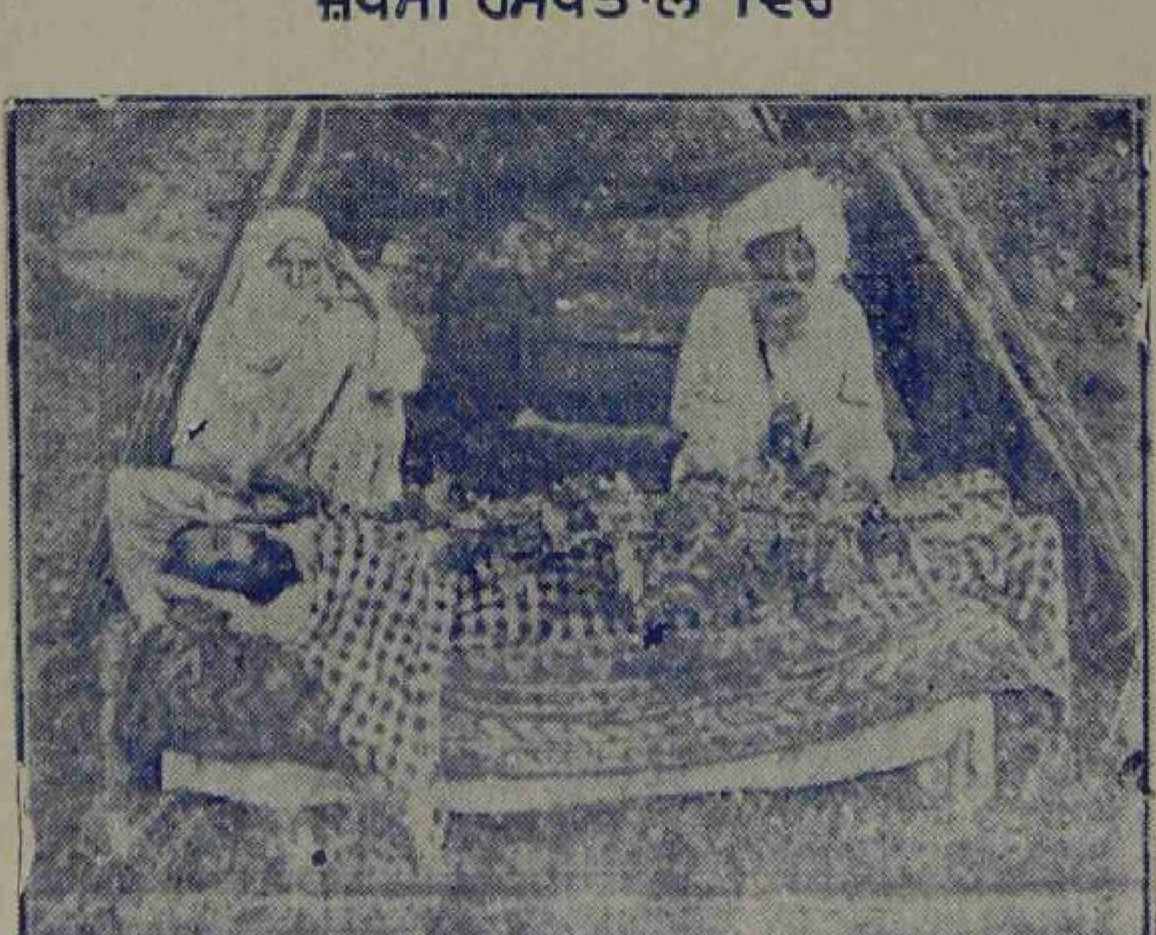

ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ:—ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਗਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਕੋਕਰੀ ਬੁਟਰਾਂ, ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ, (ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਿਲ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਖੇਤੀ ਕਰਕੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦਸਵੰਦ ਦੇਣੇ, ਲੰਗਰ ਚਲਾਉਣੇ ਪ੍ਰਸ ਪ੍ਰਸ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਬੜੇ ਸੋਹਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਹੋਣ ਤੇ ਜਿਥੇ ੨ ਕੋਈ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਹੋ ਮਹੰਤ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਹੰਤ ਚੰਗੇ ਤੋਂ ਮੰਦੇ, ਮੰਦੇ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਆਉਂਦੇ, ਇਹ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਭੇਖਾਂ (ਪਾਰਟੀਆਂ) ਦੇ ਅੱਡੇ ਬਣ ਗਏ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨੀ ਪਈ।

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਜੇਠੇ ਸ਼ਹੀਦ

ਸ੍ਰੀ ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ

ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ- ਪਿਤਾ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ੧੮੯੮ ਈ: ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਪਿੰਡ ਅਲੀਦੀਨ ਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਆਪ ੯ ਸਾਲ ਦੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕਾਲ ਵਸ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ੧੬੦ ਵਿਘੇ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਤ ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਪੁਤਰ, ਸੋਹਲ ਤੇ ਸੁਖਿਆਰਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸੰਤ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਹੋਣ ਤੇ ਆਏ ਗਏ ਗੁਰਸਿਖ, ਸਾਧ ਸੰਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚਾਰ ਸਾਗਰ ਤੇ ਪ੍ਰਬੋਧ ਚੰਦਰ ਨਾਟਕ ਆਦਿ ਵੀ ਪੜ੍ਹ ਲਏ। ਕੁਝ ਕੁ ਹਿਕਮਤ ਸਿਖ ਕੇ ਮੁਫਤ ਇਲਾਜ ਵੀ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਅਠਾਰਵੇਂ ਸਾਲ ਆਪ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਬਾਗੜੀਆਂ ਨਗਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਹੋਰ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹਣ ਦੀ ਲਗਣ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਕਮਾਈ ਵਿਚੋਂ ਦਸਵਾਂ ਹਿਸਾ ਗੁਰੂ ਨਮਿਤ ਕਢ ਕੇ ਬਾਕੀ ੯ ਹਿਸਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਗਰ ਤੇ ਸਹਿਜ ਪਾਠ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਕਰਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਰਾਤ ਦੇ ਵਕਤ ਆਪ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਦਿ ਦੀ ਕਥਾ ਕਰਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੰਠ ਕਰਾਉਂਦੇ। ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਮਨਮਤ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਤ ਦਿਨ ਜੁਟੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

॥ ਕੌਮੀ ਕੰਮ ॥

ਆਪ ਤਾਊਸ ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਬਜਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨੀ ਜੱਥਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਾਲ ਦੇ ਸਾਲ ਆਪਣੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਦੀਵਾਨ ਲਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰਲੇ ਗੁਰਦਆਰੇ ਦੇ ਗਰੰਥੀ ਪਰ ਕੁਝ ਇਤਰਾਜ਼ ਹੋਣ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠ ਕਰਾਉਣੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਸਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਘਾਟਾ ਵੇਖ ਕੇ ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕੰਮ ਆਪਣੇ ਜ਼ੁਮੇਂ ਲਿਆ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਪਰ ਜਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਆਪਣੇ ਘਰੋਂ ਹੀ ਛਕਦੇ, ਜੋ ਮਾਇਆ ਭੇਟ ਹੁੰਦੀ ਉਹ ਸਾਰੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ ਭੀ ਪਾਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਪਰ ਲਾ ਦੇਂਦੇ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਫੰਡ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਜੋ ਅਜ ਤਕ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਹ ਅਸਰ ਪਿਆ ਕਿ ਸੱਠ ਸੱਠ ਸਾਲ ਦੇ ਬੁਢੇ ਬਾਬਿਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਲਿਆ। ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਨਗਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਿਖ ਬੱਚਾ ੧੨ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਵਡਾ ਬਿਨਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਾਏ ਦੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਣਾ। ਭਾਈਚਾਰਕ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਭੀ ਆਪ ਮੋਢੀ ਸਨ।

ਸਿਦਕ ਤੇ ਅਰਦਾਸ

ਆਪ ਜਦ ਕਿਸੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਸਬੰਧੀ ਦੀ ਮਿਰਤੂ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਦੇ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਭਾਣਾ ਮੰਨਦੇ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇਂਦੇ। ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਕੰਮ ਲਈ ਵੀ ਕਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਅਰਦਾਸਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਦੇ। ਆਪ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਕਿ ਅਰਦਾਸਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਅਭਿਲਾਖਾ ਪੂਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਸੁਭਾ

ਆਪ ਦਾ ਸਰੀਰ ਪਤਲਾ, ਕਦ ਦਰਮਿਆਨਾਂ, ਦਾੜ੍ਹਾ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਬਚਨ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਭਰੇ ਜਾਦੂ ਦਾ ਅਸਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸੱਟ ਲੱਗਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਕ ਲੱਤ ਤੋਂ ਲੰਗਾ ਕੇ ਤੁਰਦੇ ਸਨ ਆਪ ਨਿਸਕਪਟ, ਦਲੇਰ, ਦਾਨੀ, ਉਦਾਰ ਤੇ ਸਦਾ ਖਿੜੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ।

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਮਹੰਤ ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਲੁਆ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਯਤਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਹੰਤ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਗਲ ਮਨੀ ਕਿ ਮੈਂ ੨੫੦ ਰੁਪਿਆ ਸਾਲ ਦਾ ਨਗਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਦਿਆ ਕਰਾਂਗਾ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਆਪ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਆਪ ਰਾਤ ਦਿਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਲੋੜ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜ ਕੇ ਕਾਫੀ ਸਮੇਂ ਤਕ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਆਪ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਦੋ ਛੋਟੇ ੨ ਭੁਜੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਸਬੰਧੀ ਹੋਰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਗਲ ਨਾ ਮੰਨੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹਿਤ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ।

॥ ਸਾਕਾ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ॥

੨੬ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਆਪ ਜਦ ਘਰ ਬੈਠੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਪੁਜ ਗਿਆ ਹੈ, ਆਪ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਕੁਤੇ ਨੂੰ ਪਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਵਾਹੋ ਦਾਹੀ ਉਠ ਭਜੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜੋ ਜਲਵਾ ਆਪ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਪਰ ਅਜ ਵੇਖਿਆ ਉਹੋ ਅਗੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਤਕਿਆ ਸੀ, ਪੁਛਣ ਲਗੇ ਕਿ ਜਥੇਦਾਰ ਜੀ ਅਜ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਜਾਪਦੇ ਹੋ ਤੇ ਏਨੀ ਛੇਤੀ ਕਿਧਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ, ਆਪ ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਉਤਰ ਦੇ ਕੇ ਤੁਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਅਜ ਸ਼ਹੀਦੀ ਗਫੇ ਵਰਤਣੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹਨ ਆ ਜਾਉ, ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਪੁਜ ਗਏ ਤੇ ਆਪ ਦਾ ਜਾਣਾ ਸੁਣ ਕ ਪਿੰਡ ਦੀ ਕਾਫੀ ਸੰਗਤ ਭੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਪੁਜ ਗਈ। ਜਥੇਦਾਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਆਪ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਸ਼ਾਂਤ ਮਈ ਰਹਿੰਦਿਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੋਇਆਂ ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਵਿਤਰ ਸਰੀਰ ਗੁਰ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਇਕੋ ਛਵੀ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਪਰ ਪਿਠ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਉਂ ਵਜੀ ਜੋ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਟਾ ਪਿਲਾ ਗਈ, ਜਦ ਆਪ ਨੂੰ ਛਵੀ ਲਗੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਸ਼ੁਕਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇਰਾ ਭਾਣਾ ਮੀਠਾ ਲਾਗੈ" ਅਸਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਉਤੇ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਤੁਸੀਂ ਬੇਸ਼ਕ ਕਰੋ । ਹੋਰ ਫਟੜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਇਆ ਗਿਆ, ਆਪ ਦੇ ਪਿਡ ਦੀ ਸੰਗਤ ਰਾਤ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਮੁੜ ਗਈ ਸੀ, ਆਪ ਦੇ ਸਰੀਰ ਪਰ ੧੦ ਇੰਚ ਲੰਬਾ ਤੇ ੯ ਇੰਚ ਡੂੰਘਾ ਜ਼ਖਮ ਸੀ । ਪਰ ਚੇਹਰੇ ਦੀ ਤਾਬ ਝਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਾਂਦੀ ਆਪ ਦੇ ਪਾਸ ਭਾਈ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਚਾਨਣ ਰਾਮ ਬੈਠੇ ਸਨ । ਭਾ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਪੁਤਰ ਭਾ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਆ ਗਏ, ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅਥਰੂ ਕਿਰ ਪਏ, ਸ਼ਹੀਦ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੁਤਰ ਹੌਂਸਲਾ ਕਰੋ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਬਚੇ ਏਦਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਗੋਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰੋ ਕਿ ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਗੁਰ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਨਾਲ ਇਹ ਅਖੀਰੀ ਬਚਨ ਕਰਕੇ ਸਤਿਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ, ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਅਗਲ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦ ਜੀ ਦੀ ਦੇਹ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ । ਆਪ ਸਚ ਰਾਜ ਜੋਗੀ ਸਨ, ਆਪ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਪੁਰਸ਼ ਆਪ ਦੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਦਸਾਂ ੨ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਿਤਨੇਮੀ ਦਿਸ ਰਹੇ ਹਨ, ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਕਥਾ, ਕੀਰਤਨ, ਗੁਰਪੁਰਬ, ਜਲੂਸ ਆਦਿਕ ਦਾ ਕੰਮ, ਹੁਣ ਤਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਹੈ ਆਪ ਦਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਫੰਡ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ।

ਸ: ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਸ: ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਕੋਟ ਵਸਾਊ ਜ਼ਿ: ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਨਮ ਹੋਇਆ । ੨੬ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਫੱਟੜ ਹੋਏ, ੪ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ । ਉਸ ਵਕਤ ਆਪ ਦੀ ਉਮਰ ੧੮–੧੯ ਸਾਲ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਸੀ, ਆਪ ਗੁਰਮੁਖੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਸੀ । ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਚਲਣ ਤੋਂ ਇਕ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਸੈਂਟਰ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਮਾਲਵਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣੇ ਸਨ । ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਸਮੇਂ ਸਿਆਲਕੋਟ ਪੁਜ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਫੇਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਆਪ ਦੇ ਦਿੱਲ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਬੜਾ ਹੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਤਰਨਤਾਰਨ ਜਾਣ ਲਈ ਆਪ ਨੂੰ ੨੬ ਜਨਵਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦਸਿਆ ਗਿਆ, ਆਪ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਸੇਵਾ ਦਾ ਮੌਕਾ ਪਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਡਭਾਗੀ ਸਮਝਿਆ । ਆਪ ਬੜੇ ਸਿਦਕੀ ਭਰੋਸੇ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਨਿੱਤ ਨੇਂਮ ਕਦੀਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖੁੰਝਦੇ । ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਫਿਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਕਦੇ । ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੋਵੇਂ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਵਿਵਾਹ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਾਇਆ । ਜਦ ਕਦੀਂ ਸਜਣਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਤਾਂ ਇਹੋ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਜੇ ਸਰੀਰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੇਖੇ ਵਿਚ ਲਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜਨਮ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਜਦ, ਸ੍ਰੀ ਤਰਨਤਾਰਨ ਜਥਾ ਪੁਜਾ ਤਾਂ ਆਪ ਦੀ ਸੇਵਾ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲਾਈ ਗਈ । ਆਪ ਨੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਲਣ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ, ਸੇਵਾ ਤੇ ਲਗੇ ਰਹੇ । ਜਦ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਛਵ੍ਹੀਆਂ ਕੁਹਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਆਪ ਸਤਿਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਪਦੇ ਅਡੋਲ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਹੁਣ ਆਪ ਦੇ ਸਿਟ ਵਿਚ ਛਵ੍ਹੀ ਵੱਜੀ ਤੇ ਬੜਾ ਡੂੰਘਾ ਜ਼ਖਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਆਪ ਨੂੰ ਭੀ ਹੋਰ ਫਟੜਾਂ ਨਾਲ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਜ਼ਖਮ ਬੜਾ ਡੂੰਘਾ ਤੇ ਖਤਰਨਾਕ ਸੀ, ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੇਸ ਕਟਾ ਕੇ ਮਰਹਮ ਪੱਟੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਚਾਓ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਕਦੀਂ ਆਪ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਹਾਏ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਕਲੀ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੜਾ ਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਿਆਨ ਦਿਓ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਛਵ੍ਹੀ ਮਾਰੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕੋਈ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ। ਜੱਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾਂ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਜੋ ਫੈਸਲਾ ਕਰੇਗੀ, ਉਹੀ ਕਰਾਂਗਾ। ਉਹਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਜਾ ਕੇ ਪੁੱਛੋ, ਆਖਰ ਸਤਿਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ੨ ਅਤੇ ਤੇਰਾ ਭਾਣਾ ਮੀਠਾ ਲਾਗੈ, ਜਪਦੇ ਹੋਏ ੪ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਸੱਚ ਖੰਡ ਨੂੰ ਚਾਲੇ ਪਾ ਗਏ। ਆਪ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਭੀ ਬੜੀ ਧੂੰਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਭਾ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਦੇ ਨਿਕਟ ਵਰਤੀ ਸਜਣ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪ ਬੜੇ ਨੇਕ ਜੀਊੜੇ ਸਨ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਦੀ ਸੱਚੀ ਲਗਨ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ

ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿਖ ਪੰਥ ਦਾ ਮਹਾਨ ਤੀਰਥ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਜਾਗੀਰ ਲਗਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਦ ਬਾਰਾਂ ਆਬਾਦ ਹੋਈਆਂ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁਰੱਬਿਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਪਾਣੀ ਲਗਣ ਲਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਾਧਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਦਾਸੀ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਸੀ। ਵਧੀ ਹੋਈ ਆਮਦਨ ਦਾ ਸਦਕਾ ਮਹੰਤਾਂ ਦ ਚਲਣ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਹੰਤ ਸਾਧੂ ਰਾਮ ਬੜਾ ਸ਼ਰਾਬੀ ਕਬਾਬੀ ਸੀ। ਅਯਾਸ਼ੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਰੋਗ ਚਿੰਮੜੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਸਾਧੂ ਰਾਮ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿਛੋਂ ਕਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਮਹੰਤ ਬਣਿਆ, ਉਹ ਭੀ ਘਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਵੇਸਵਾ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਲਈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਲੜਕਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਇਕ ਵੇਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸਮੇਂ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਪਾਸ ਕੰਜਰੀਆਂ ਦਾ ਨਾਚ ਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਤੀ। ਇਸ ਵਿਰੁਧ ਸਿੰਘ ਸਭਾਈਆਂ ਨੇ ਕਾਫੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਸੁਣੀ। ਕਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਮਹੰਤ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਮਹੰਤ ਬਣਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਮਹੰਤੀ ਲੈਣ ਸਮੇਂ ਇਕ ਮਜਿਸਟਰੇਟ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨੇਕ-ਚਲਣ ਰਹਿਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਜੋ ਮਾੜੇ ਕੰਮ ਕਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਕਰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ, ਪਰੰਤੂ ਮਾਇਆ ਸਭ ਦੀ ਮੱਤ ਮਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਮਹੰਤ ਨੇ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਿਰਾਸਣ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਦੋ ਧੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ। ਇਸ ਨੂੰ ਮਹੰਤ ਨੇ ਇਕ ਮਕਾਨ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਇਕ ਲਾਹੌਰ ਬਣਾ ਕੇ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਆਏ ਗਏ ਯਾਤਰੂਆਂ ਨਾਲ ਭੀ ਚੰਗਾ ਵਰਤਾਉ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਸੀ ਇਜ਼ਤ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ੧੯੧੮ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੰਧੀ ਰਿਟਾਇਰਡ ਈ. ਏ. ਸੀ. ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਇਆ। ਇਕ ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ੧੩ ਸਾਲ ਦੀ ਲੜਕੀ ਚੁਕ ਲਈ ਪਰ ਮਹੰਤਾਂ ਨੇ ਉਸ ਪੁਜਾਰੀ ਵਿਰੁਧ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਜੜਾਂਵਾਲੇ ਤੋਂ ਛੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਈਆਂ ਤਾਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਹੀਦੀ ਬੀੜ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸ੍ਵਰੂਪ ਦਾ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਹੀ ਪੂਰਨ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਪੀਆਂ ਨੇ ਜੁਗ ਜੁਗ ਅਟਲ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਬੇ-ਅਦਬੀ ਕਰਨੋਂ ਭੀ ਸੰਕੋਚ ਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਦੇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ। ਬੀੜ ਵਿਚੋਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਫ਼ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਗੋਲੀ ਪੰਨਾ ੧੩੧੯ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੰਨਾ ੧੪੩੦ ਤੱਕ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਪੱਤ੍ਰਿਆਂ ਨੂੰ ਫੱਟੜ ਕਰਕੇ ਵਿਚ ਦੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕਈ ਅੱਖਰ ਕੱਟੇ ਗਏ ਹਨ। ਪੰਨਾ ੪੬੨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੰਨਾਂ ੬੪੦ ਤੱਕ ਛਵ੍ਹੀਆਂ ਨਾਲ ਪੱਤਰੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਇੰਚ ਲੰਮਾ ਅਤੇ ਅਟੇ ਸਟੇ ਡੇਢ ਇੰਚ ਚੌੜਾ ਹਾਸ਼ੀਆ ਕੱਟਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਪੰਜ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੱਖੋ ਵੱਖ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਨੌ ਗੋਲੀਆਂ ਡੇਕ ਦੀਆਂ ਡਕੋਲੀਆਂ ਜਿੱਡੀਆਂ ਪਵਿਤ੍ਰ ਬੀੜ ਵਿਚੋਂ ਠੰਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਾਬਿਆ ਤੇ ਬੈਠੇ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਦੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਖ਼ੂਨ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਪੰਨਾ ੧੧੩੨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੰਨਾਂ ੧੨੨੮ ਤੱਕ ਇਸ ਵੇਲੇ ਭੀ ਸਾਫ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਜਿਲਦ ਦੇ ਗੱਤੇ ਵਿਚ ਸਜੇ ਪਾਸੇ ਵਲ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਗੱਤੇ ਨੂੰ ਭੰਨ ਕੇ ਗੋਲੀ ਪਲਕਾਂ ਤੇ ਰੁਮਾਲਾਂ ਨੂੰ ਪਾੜ ਕੇ ਵਿਚ ਦੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਾਰੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਪਹਾੜ ਦੇ ਬੂਹੇ ਬਾਣੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪਾਸੇ ਲਗੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਬੰਨੇ ਕਿ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕੀਦਾ ਹੈ। ਪੰਨਾ ੪੬੨ ਤੋਂ ਜੋ ਛੱਵ੍ਹੀਆਂ ਨਾਲ ਪੱਤਰੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਥੋਂ ਸ੍ਰੀ ਆਸਾ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਇਦ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਆਸਾ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਲਈ ਕੱਢੀ ਹੋਵੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਉਪਰਲਾ ਰੁਮਾਲਾ ਤੇ ਜ਼ਿਲਦ ਦੇ ਗੱਤੇ ਭੀ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਛਾਨਣੀ ੨ ਹੋਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਸਮੇਂ ਬੀੜ ਬਾਹਰ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੇ-ਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਅਗੜ ਦੁਗੜ ਸਿਟੀ ਪਈ ਵੇਖੀ ਗਈ, ਜੋ ਉਥੋਂ ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਸੰਗਤ ਵਲੋਂ ਸੁਖ ਆਸਨ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਨੋਟ:—ਇਹ ਨੌ ਗੋਲੀਆਂ ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੇਕੇਦਾਰ ਸਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਪਾਸ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕਈ ਵੇਰ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮੰਗ ਘਲੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਜ ਤਕ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀਆਂ। ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਗੋਲੀਆਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭੀ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ।

ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਓੜੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬਾਹਰਲੇ ਬਨਿਉਂ

ਜਦ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਏਥੇ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਹੰਤ ਦੀਆਂ ਸਭ ਖਤਰਨਾਕ ਤਿਆਰੀਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦਸਿਆ, ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਮਹੰਤ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਮੁਜ਼ਾਰੇ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਵੇਣਵੇਂ ਘਾਣੂ ਬਦਮਾਸ਼ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜੀ ਤੀਹ ਪਠਾਨ ਤਲਬ ਤੇ ਰਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਦਰਬਾਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਸਖ਼ਤ ਪੈਹਰਾ ਲਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਦਿਨ-ਰਾਤ ਕਬਾਬ ਭੁਜਦੇ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਦੇ ਦੌਰ ਚਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਓਡੀ ਦੇ ਬੂਹਿਆਂ ਤੇ ਮੋਟੇ ਲੋਹੇ ਦੀ ਚਾਦਰ ਦੇ ਪੱਤਰ ਚਾਹੜੇ ਗਏ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਬੂਹਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਦੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਮੋਰੀਆਂ ਰੱਖ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਬੰਦੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਮੋਰੀਆਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਬੰਨੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਚਿਟਕਨੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਭੰਬੀਰੀ ਵਾਂਗ ਚੌਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਭੌਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤੇ ਮੋਰੀਆਂ ਨੰਗੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਅਗੇ ਪਿਛੋਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਘਾ ਕੇ ਮੋਰੀਆਂ ਬੰਦ ਰਖੀ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਉਚੀਆਂ ਕਰਕੇ ਉਪਰ ਸ਼ੀਸ਼ੀਆਂ ਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਓਡੀ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਨਾ

ਮਹੰਤ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਦੀ ਹਲਾ ਸ਼ੇਰੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਕੋਠੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਤੇ ਇੱਟਾਂ ਮਾਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਅਗੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਆਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਅਸੀਂ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਚੁਕਣਾ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਖਣੀ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਹੱਲਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਲਹਿੰਦੇ ਦੀ ਬਾਹੀ ਵੱਲ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ, ਇਧਰ ਦੇ ਭੀ ਸਭ ਸਿੰਘ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਵਿਚ ਆ ਗਏ, ਪਿਛੋਂ ਕੋਠੇ ਚੜ੍ਹੀ ਧਾੜ ਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਪਿਆਰਾ ਦਾਸ, ਲਾਲ ਦਾਸ, ਗੋਮੀ (ਗੁਰਮੁਖ ਦਾਸ) ਭੀ ਆ ਗਏ, ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਓਢੀ ਦੇ ਖਬੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚੋਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੇ ਪਸਤੌਲ ਕੱਢ ਲਉ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਬੰਦੇ ਭੱਜ ਕੇ ਗਏ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਓਡੀ ਦੇ ਪਹਾੜ ਵਾਲੀ ਨੁਕਰ ਦੇ ਬੁਰਜ ਦੀ † ਅਲਮਾਰੀ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੇ ਇਕ ਪਸਤੌਲ ਰੀਜ਼ਰਵ ਰਖੇ ਹੋਏ ਕੱਢ ਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਡੀ ਦੀ ਬਖਾਰਚੀ ਵਿੱਚ ਖੜੋਕੇ ਸਿੱਧੀਆਂ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਵੱਲ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਏਥੋਂ ਸਿੱਧੀ ਗੋਲੀ ਜਾਕੇ ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਨਜ਼ਾਮ ਪੁਰ ਨੂੰ ਦਖਣੀ ਡਿਉਡੀ ਵਿੱਚ ਖੜੋਤਿਆਂ ਮੱਥੇ ਵਿੱਚ ਲੱਗੀ, ਤੇ ਉਹ ਉਥੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗੋਲੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਤੱਦ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗੋਲੀਆਂ ਚੌਖੰਡੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਵੇਖਣਾ ਕਿਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਬੂਹੇ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਉਪਾ ਕਰੋ। ਤਦ ਪੰਝੀ ਤੀਹ ਸਿੰਘ ਚੌਖੰਡੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਰਦੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਬੈਠ ਗਏ, ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕੁੰਡੇ ਮਾਰ ਲਏ ਬਾਕੀ ਜੋ ਬਾਹਰ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਡੀ ਤੇ ਸਮਾਧਾਂ ਦੀ ਆੜ ਲੈ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਪਹਾੜ ਵਾਲੇ ਬਨਿਉਂ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਡੀ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਪਹਿਲੀ ਛੱਤ ਤੇ ਖਲੋਕੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ

---

† ਇਸ ਅਲਮਾਰੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਖਾਨੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੇਠਲੇ ਖਾਨੇ ਦੀ ਲੱਕੜ ਆਰੀ ਨਾਲ ਵਡਾ ਕੇ ਉਪਰਲੇ ਖਾਨੇ ਦੀ ਫੱਟੀ ਵਿਚ ਤਿਨ ਮੋਰੀਆਂ ਕਢਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਾਲੀਆਂ ਉਤਾਂਹ ਕਢ ਕੇ ਏਥੇ ਤਿੰਨ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੇ ਇਕ ਪਿਸਤੌਲ ਰੀਜ਼ਰਵ ਰਖੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਮਹੰਤ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਧਨ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਜੈਪੁਰ ਜੋਧ ਪੁਰ ਆਦਿ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੰਗਵਾਏ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਕਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ

ਸ਼ਹੀਦੀ ਬੀੜ (ਸਫ਼ਾ ੫੨੮)

ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
ਜੀ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਵਾਰ ਸਹਾਰੇ

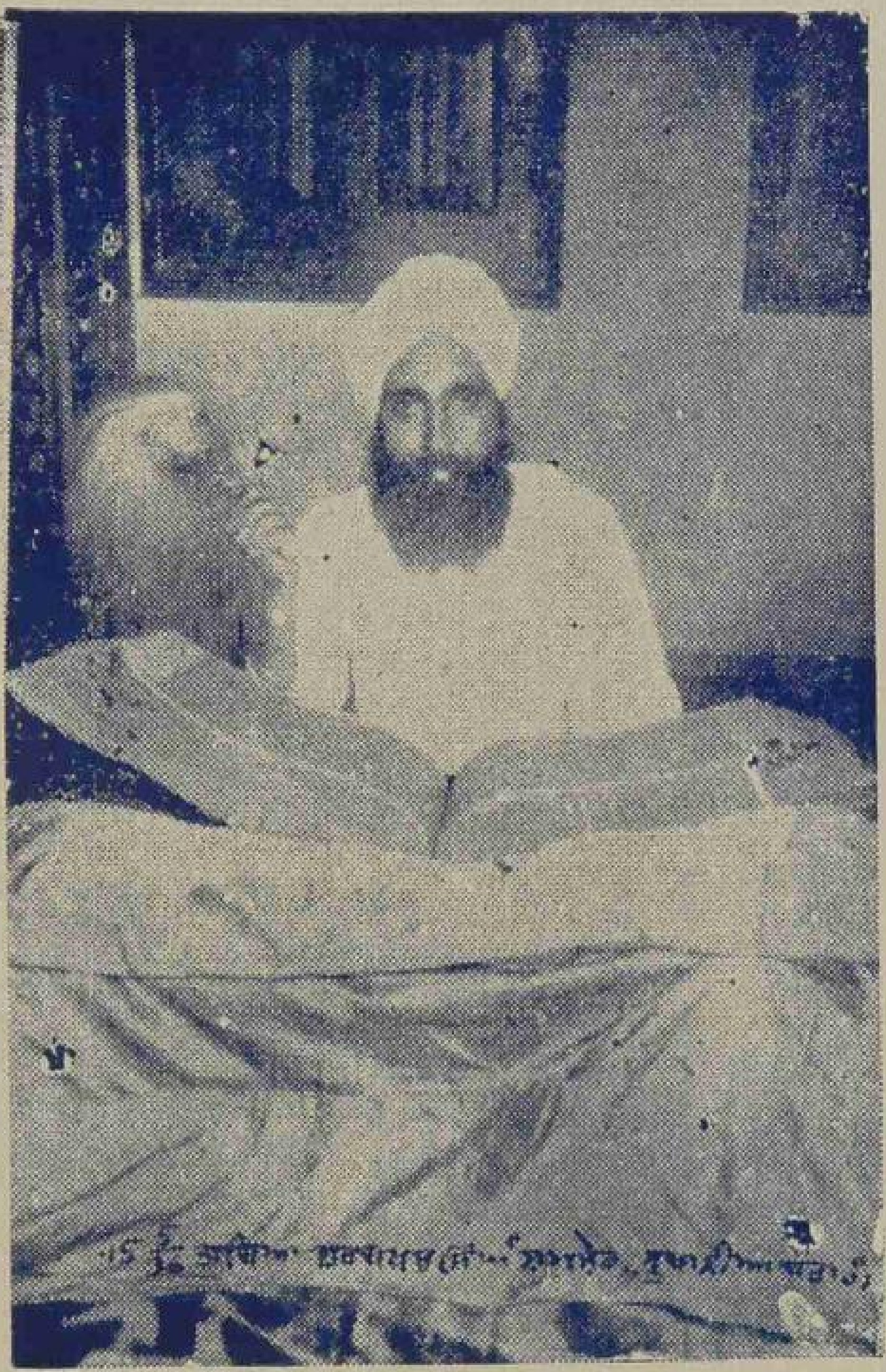

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣਿਉਂ ਦਰਸ਼ਨ, ਵੱਡੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ

ਤਾਬਿਆ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ
ਭਾ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ'
ਝੁਬਾਲੀਆ ਬੈਠਾ ਹੈ ।

ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉੜੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬਾਹਰਲੇ ਬੰਨਿਉਂ

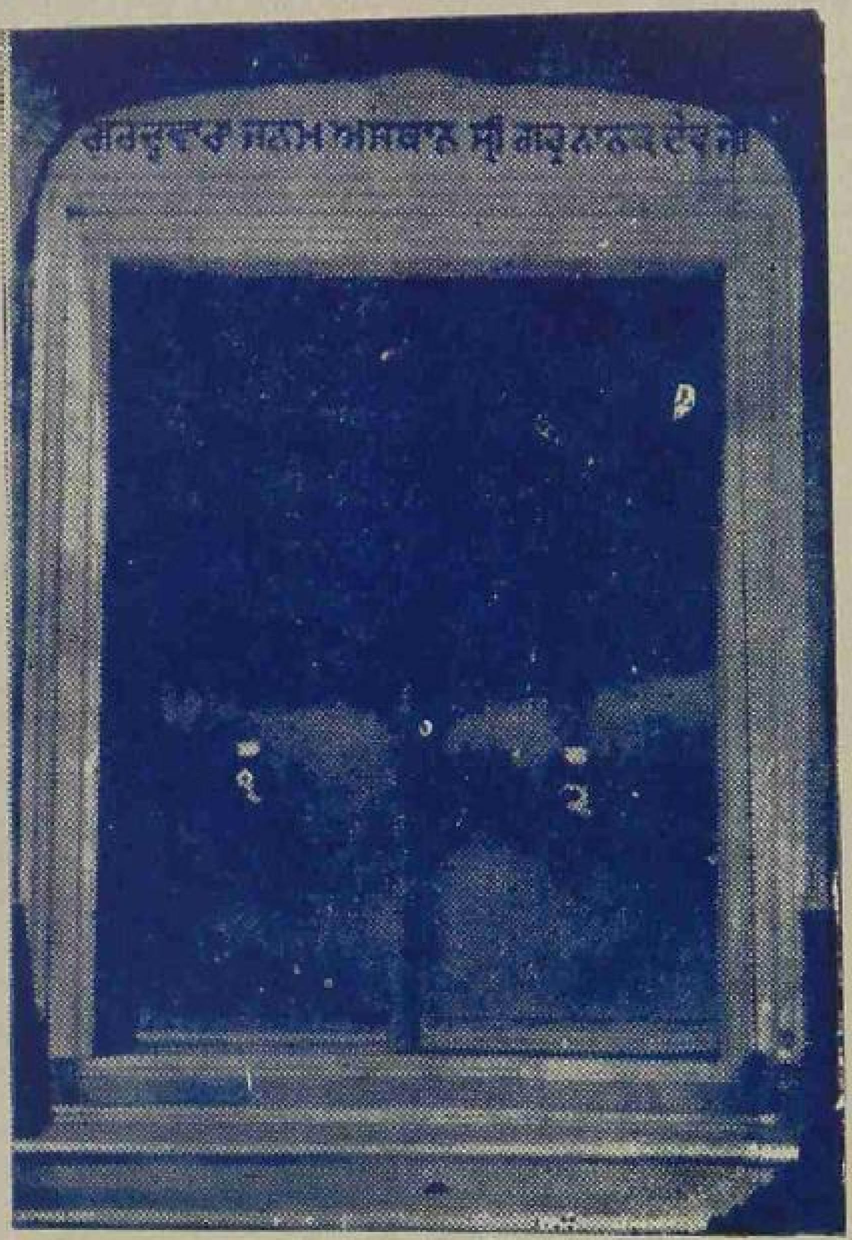

ਸਾਕੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਇਸ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਲੋਹੇ
ਦੀਆਂ ਚਾਦਰਾਂ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਗੋਲੀਆਂ
ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਮੋਰਚੇ ਰਖੇ ਗਏ
ਸਨ । (ਵੇਖੋ ਨੰਬਰ ੧ ਤੇ ੨)

ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉੜੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਅੰਦਰਲੇ ਬੰਨਿਉਂ

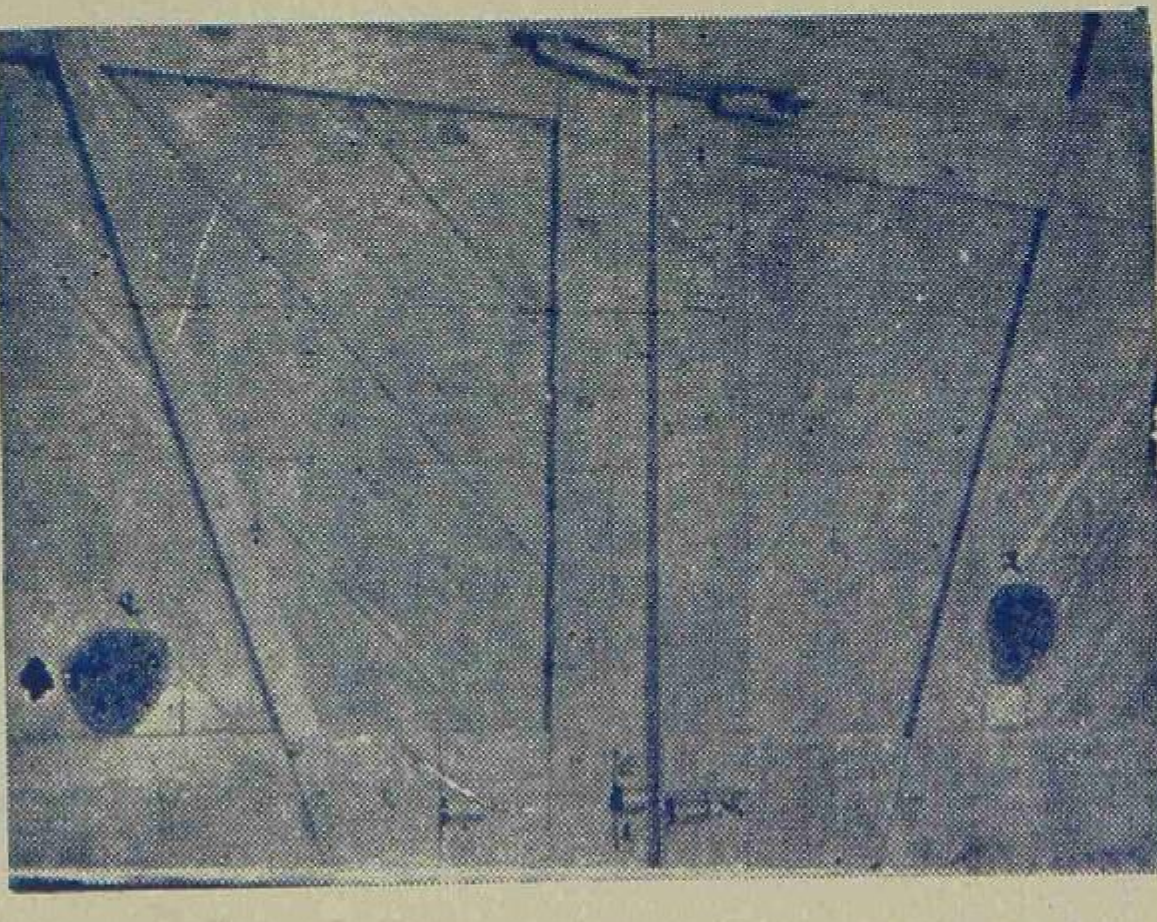

ਵੇਖੋ ਨੰਬਰ ੧ ਤੇ ੨ ਚਿਟਕਣੀਆਂ ਜੋ ਹੇਠਾਂ ਕਰ ਦੇਣ ਨਾਲ ਇਹ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮੋਰਚੇ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਤਾਂਹ ਚੁਕਣ ਨਾਲ ਨੰਗੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਨੰਬਰ ੧ ਅਧੀ ਚਿਟਕਣੀ ਥਲੇ ਕਰਕੇ ਦਸੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨੰਬਰ ੨ ਸਾਰੀ ਚਿਟਕਣੀ ਉਪਰ ਹੈ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਢੀ

ਜਿਥੈ ਜਾਇ ਭਗਤੁ ਸੁ ਥਾਨ ਸੁਹਾਵਣਾ ।

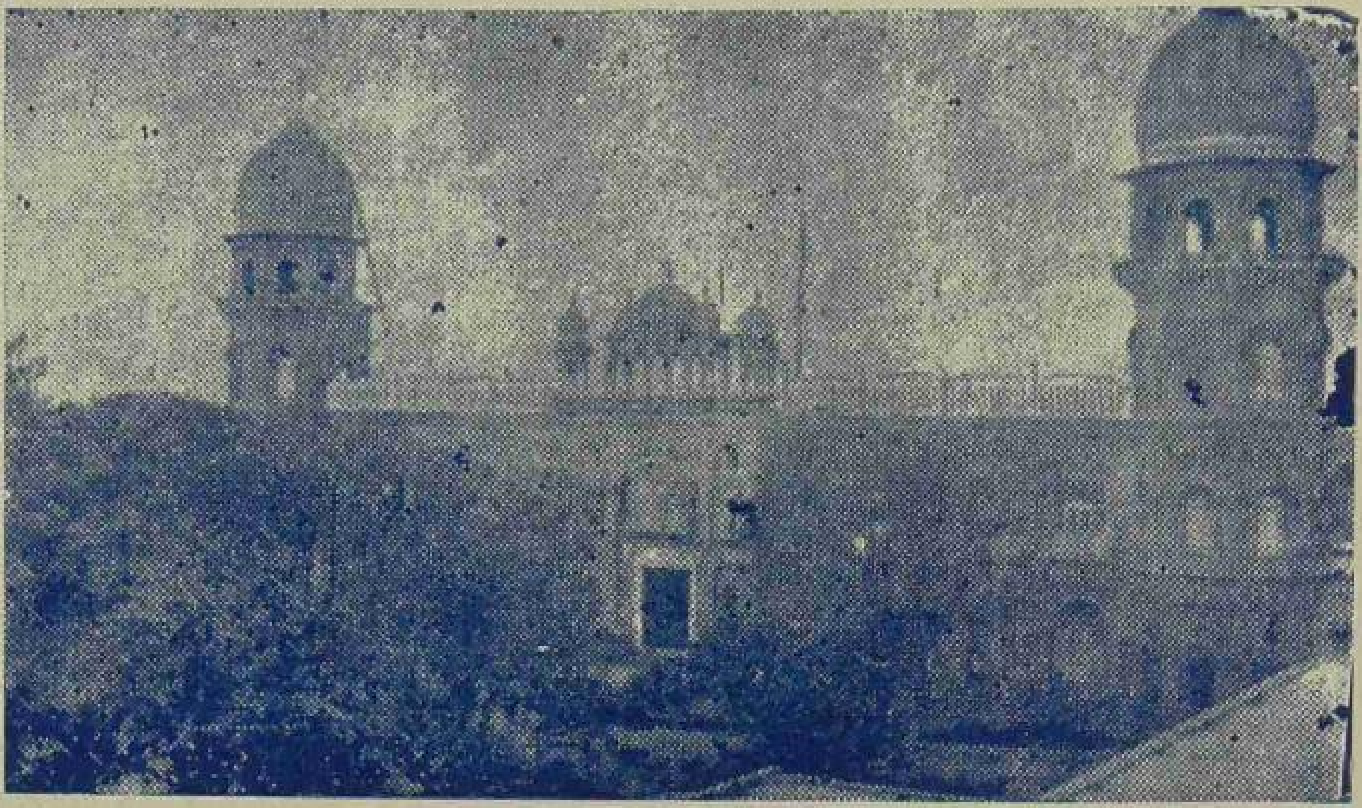

ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਢੀ ਦਾ ਬਾਹਰਲੇ ਬੰਨਿਉਂ ਸੁੰਦਰ ਨਜ਼ਾਰਾ,
ਨੰਬਰ ੧ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਹਥਿਆਰ ਸਨ ।

ਚੁਖੰਡੀ ਦਾ ਬੂਹਾ ਤੋੜਨਾ

ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ

ਅਮਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਨਿਹੰਕਾਰੀ ਬਾਬੇ ਦੇ ਸਚ-ਖੰਡੀ ਦਰਬਾਰ ਅੰਦਰ ਬੰਦੂਕਾਂ ਅਤੇ ਪਸਤੌਲਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਇਹ ਕਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੁਣ ਤਕ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ।

ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ

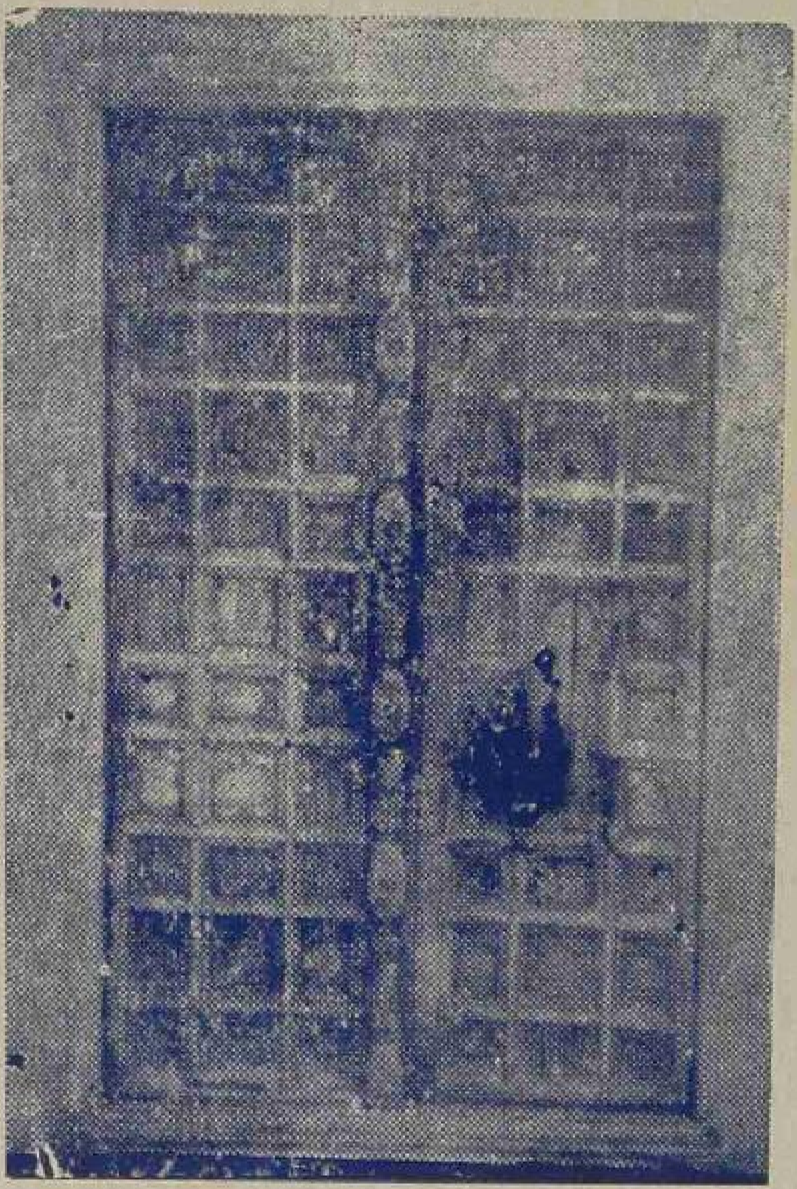

ਇਹ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਗੁਰਦਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਲਹਿੰਦੇ ਬੰਨੇ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨੰਬਰ ੧ ਵਾਲੀ ਕਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਮਘੋਰਾ ਕਰਕੇ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਕੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦਾਣਿਆਂ ਵਾਂਗ ਭੁੰਨਿਆ ਗਿਆ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਰਾਂਡਾ

ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉੜੀ ਦਾ ਇਹ ਬਰਾਂਡਾ ਅੰਦਰ ਵੜਦਿਆਂ ਹੀ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀਮਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਨੰਬਰ ਦੋ ਵਾਲੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਭੀ ਗਿਰਮਟ ਵਰਮੇ ਨਾਲ ਛੇਕ ਪਾ ਕੇ ਅੰਦਰ ਪਸਤੌਲਾਂ ਦੇ ਫ਼ਾਇਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਕੋਠੜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਾਹਮਣੇ ਕੰਧ ਤੇ ਹੁਣ ਤਕ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਸ਼ਹੀਦੀ ਚੁਬੱਚਾ

ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਭਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਵਗ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ

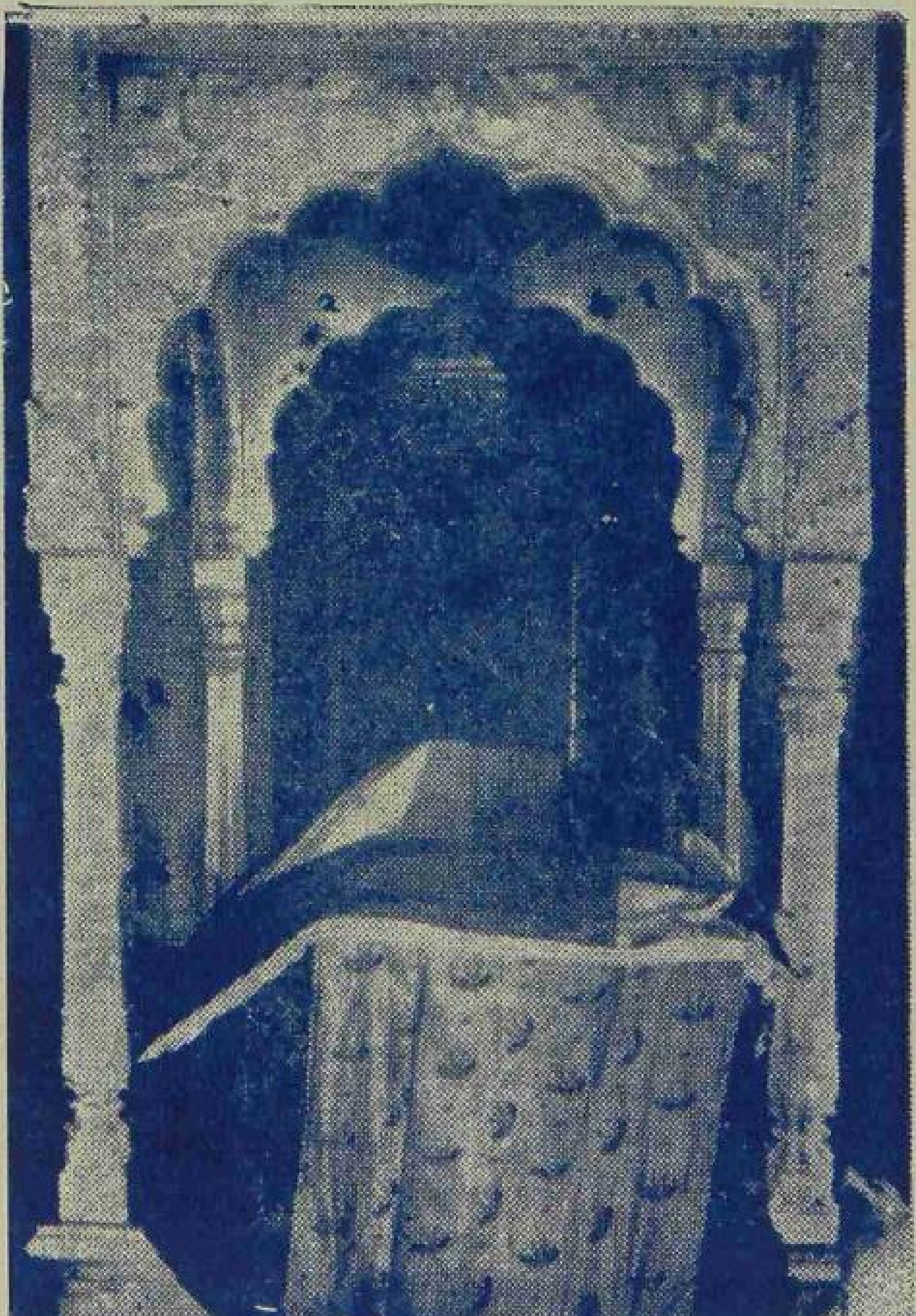

ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੀ ਇਹ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਜਦ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਲਹਿੰਦੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚ ਮਘੋਰਾ ਕਰਕੇ ਗੁ: ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਤਾਂ ਨੰ: ੧,੨,੩ ਅਤੇ ੪ ਵਾਲੇ ਥਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਭੀ ਗੋਲੀਆਂ ਵਜੀਆਂ, ਤਸਵੀਰ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਫ਼ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਿਲ ਕੰਬਾਊ ਦ੍ਰਿਸ਼

ਮਿਟਿ ਗਏ ਗਵਨ ਪਾਏ ਬਿਸਰਾਮ, ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਦ ਕੁਰਬਾਨ ।

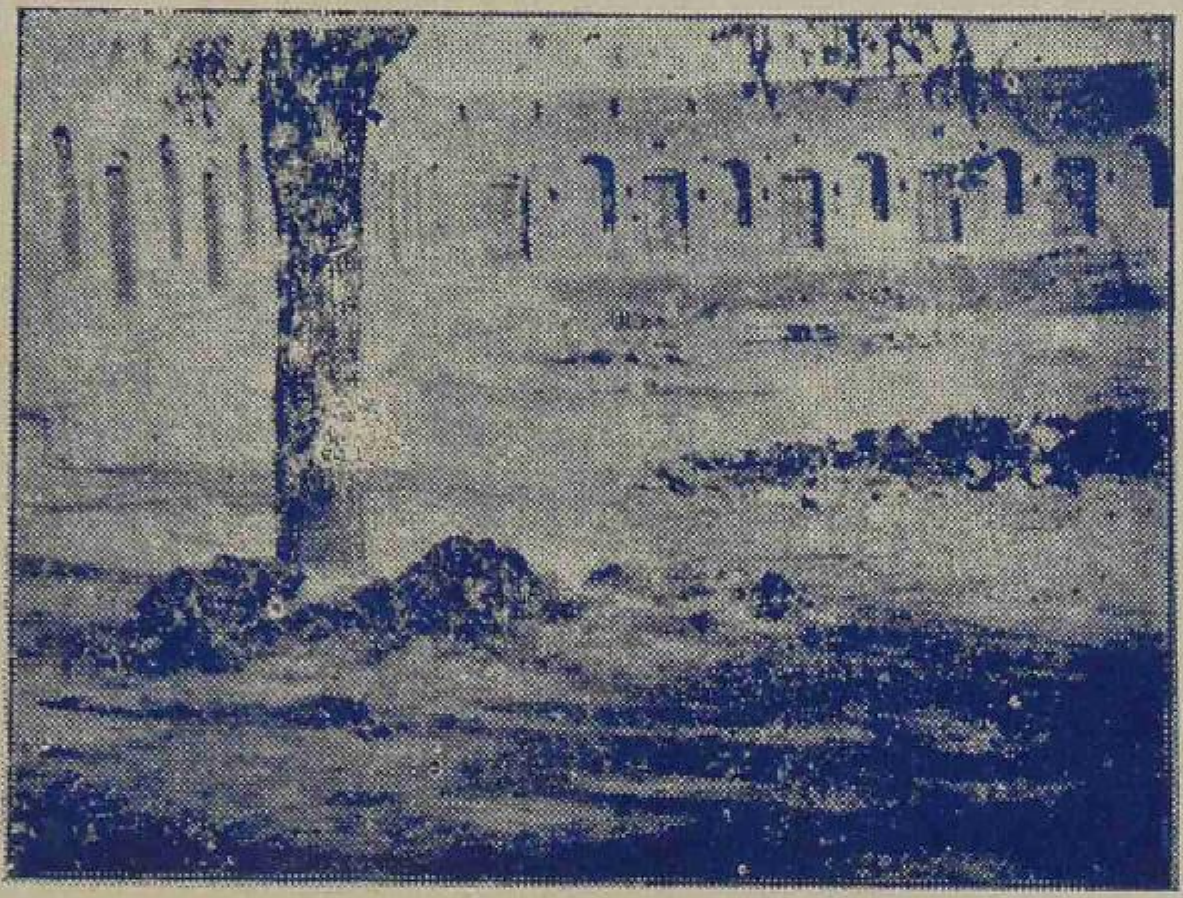

ਸ਼ਹੀਦੀ ਅੰਗੀਠਾ

ਜੋ ਲੋੜੀਦੇ ਰਾਮ ਸੇਵਕ ਸੇਈ ਕਾਢੀਆ ।

ਜੋ ਜੋ ਸਹਿਤ ਜਾਤਨਾ ਦੇਹ । ਪ੍ਰਭੁ ਕੋ ਸੰਗ ਨ ਛਾਡਤ ਨੇਹ ।
ਤੇ ਤੇ ਪਰਮ ਪੁਰੀ ਕੋ ਜਾਹੀ । ਤਿਨ ਹਰ ਸਿਉਂ ਅੰਤਰ ਕਿਛ ਨਾਹੀ । ਨਾਨਕ ਸੇਵਕੁ ਸੋਈ ਆਖੀਐ ਜੋ ਸਿਰੁ ਧਰੇ ਉਤਾਰਿ
ਸੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਦੇਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਢੇਰ ।

ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦਾ ਕੁੰਡ

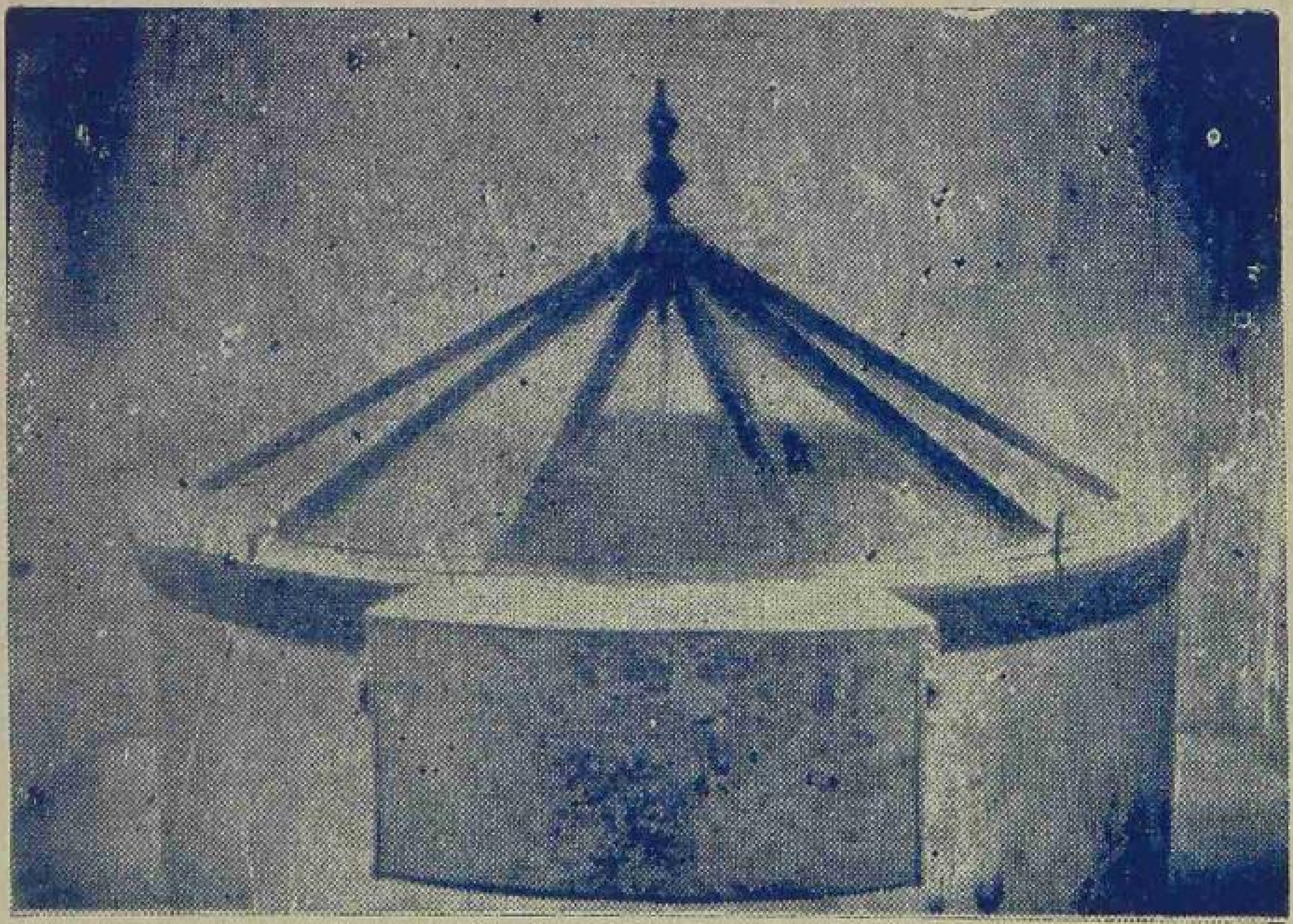

ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਅੰਦਰ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਬਣਾਕੇ ਸਲਾਨਾ ਦੀਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । **ਇਸ** ਪਵਿਤ੍ਰ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪੱਥਰ ੨੧ ਨਵੰਬਰ ਸੰ: ੧੯੩੪ ਈ: ਮੁਤਾਬਕ ੨੭ ਮਘਰ ਸੰ ੧੯੯੧ ਬਿ: ਮੇਲੇ ਦੇ ਭਾਰੇ ਪੰਥਕ ਇੱਕਠ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆ ਨੇ ਰਖਿਆ :-

(੧) ਸੰਤ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਰੰਗਵਾਲ । (੨) ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਆਲਕੋਟ । (੩, **ਅਕਾਲੀ ਕੌਰ** ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗ, ਕਸ਼ਮੀਰ । (੪) ਸ੍ਰ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ । (੫) ਸ: ਯ: **ਮਹਿਤਾਬ** ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਾਹੌਰ । ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦੇ ਥਲੇ ਤਹਿਖਾਨੇ ਵਿਚ ਗੋਲ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਤੇ ਸੀਮੈਂਟ ਦੇ ਬਕਸੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਪਵਿਤ੍ਰ ਅਸਤੀਆਂ ਹਨ । ਪੌੜੀਆਂ ਉਤਰ ਕੇ ਸੁਰੰਗ ਥਾਣੀ ਜਾਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਥਲੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਅੰਦਰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਲਈ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਹੈ । ਉਪਰ ਸੁਫੈਦ ਸੰਗ ਮਰਮਰ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦਾ ਗੁੰਬਜ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਇਸ ਉਪਰ ੨੩੧੬ ।।।) ਖਰਚ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਜ

ਤਨੁ ਮਨੁ ਕਾਟਿ ਕਾਟਿ ਸਭੁ ਅਰਪੀ ਵਿਚਿ ਅਗਨੀ ਆਪੁ ਜਲਾਈ ।

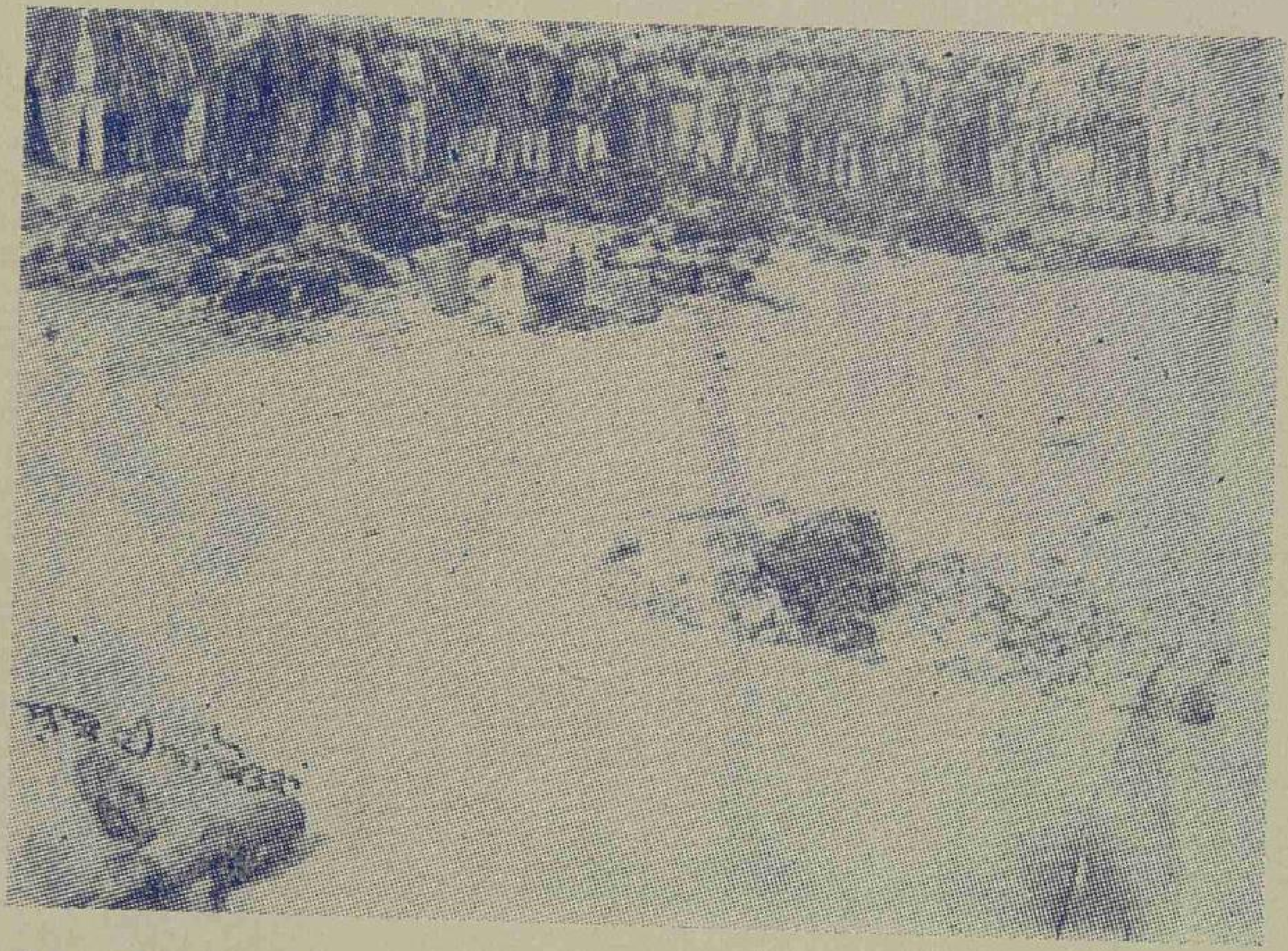

ਸੰਗਤ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਮੰਨ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਵਿਚ ਖੜੋਤੀ ਹੈ । ਸਾਹਮਣੇ ਸੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲਾਸ਼ਾ ਦੇ ਢੇਰ, ਤੇਲ ਦੇ ਪੀਪੇ ਤੇ ਇਕ ਨੁਕਰੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਪਈਆਂ ਹਨ ।

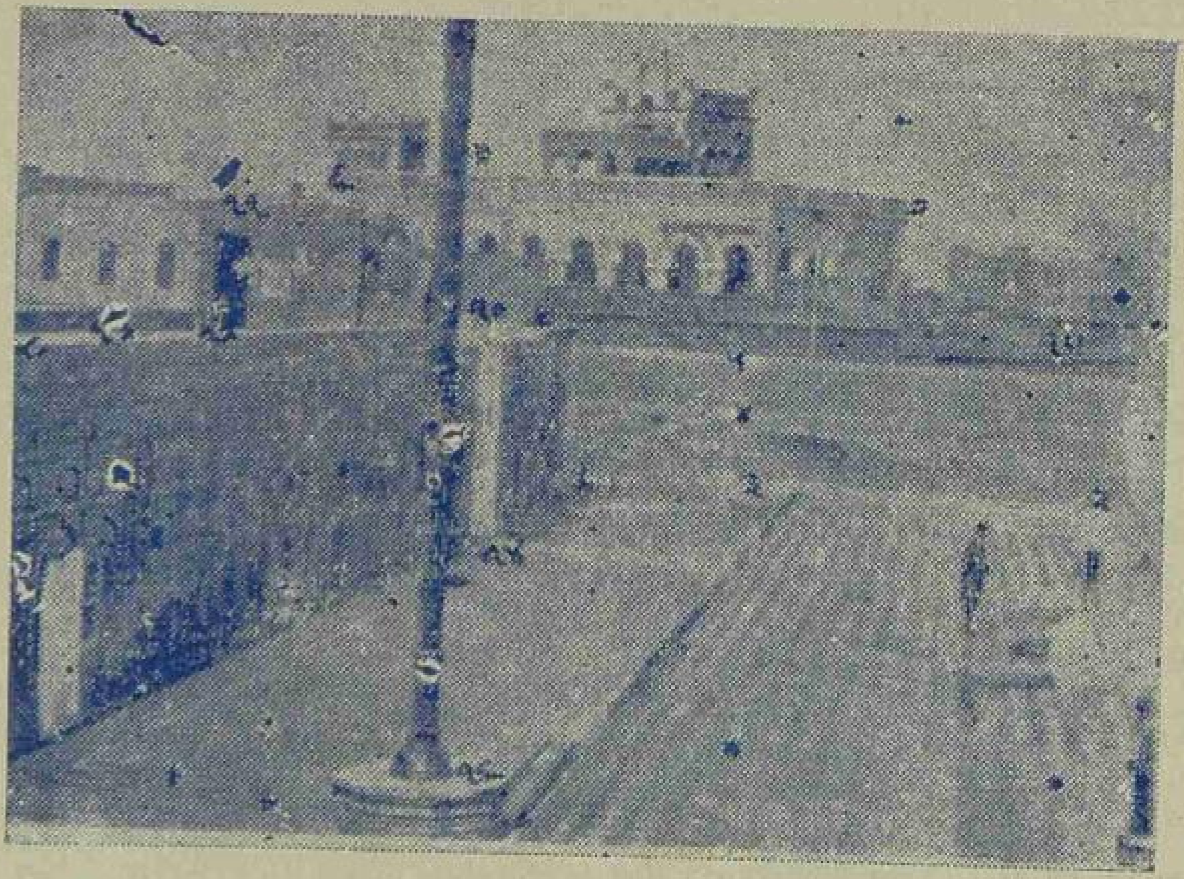

ਸ੍ਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਬਾਹੀ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਦੇਖੋ ਮੀਂਹ ਵਾਂਗ ਬਰਸਾਈਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ।

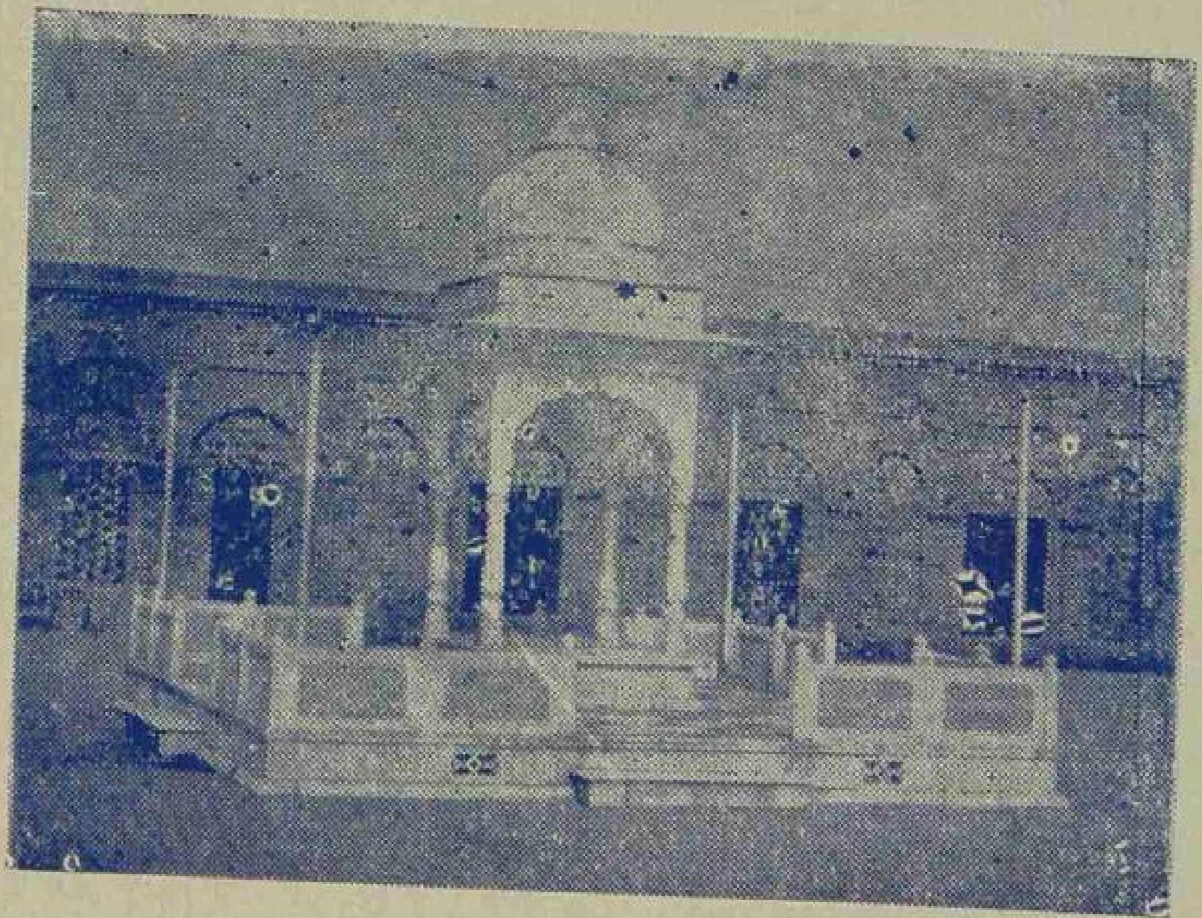

ਸ੍ਰੀ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੇਖੋ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਾਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਾਹਜ਼ ਦੇ ਬਾਨੀ ।

ਕੇਹਰ ਸ਼ੇਰ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ

(ਸਫਾ ੪੩੧)

ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸ਼ਹੀਦ

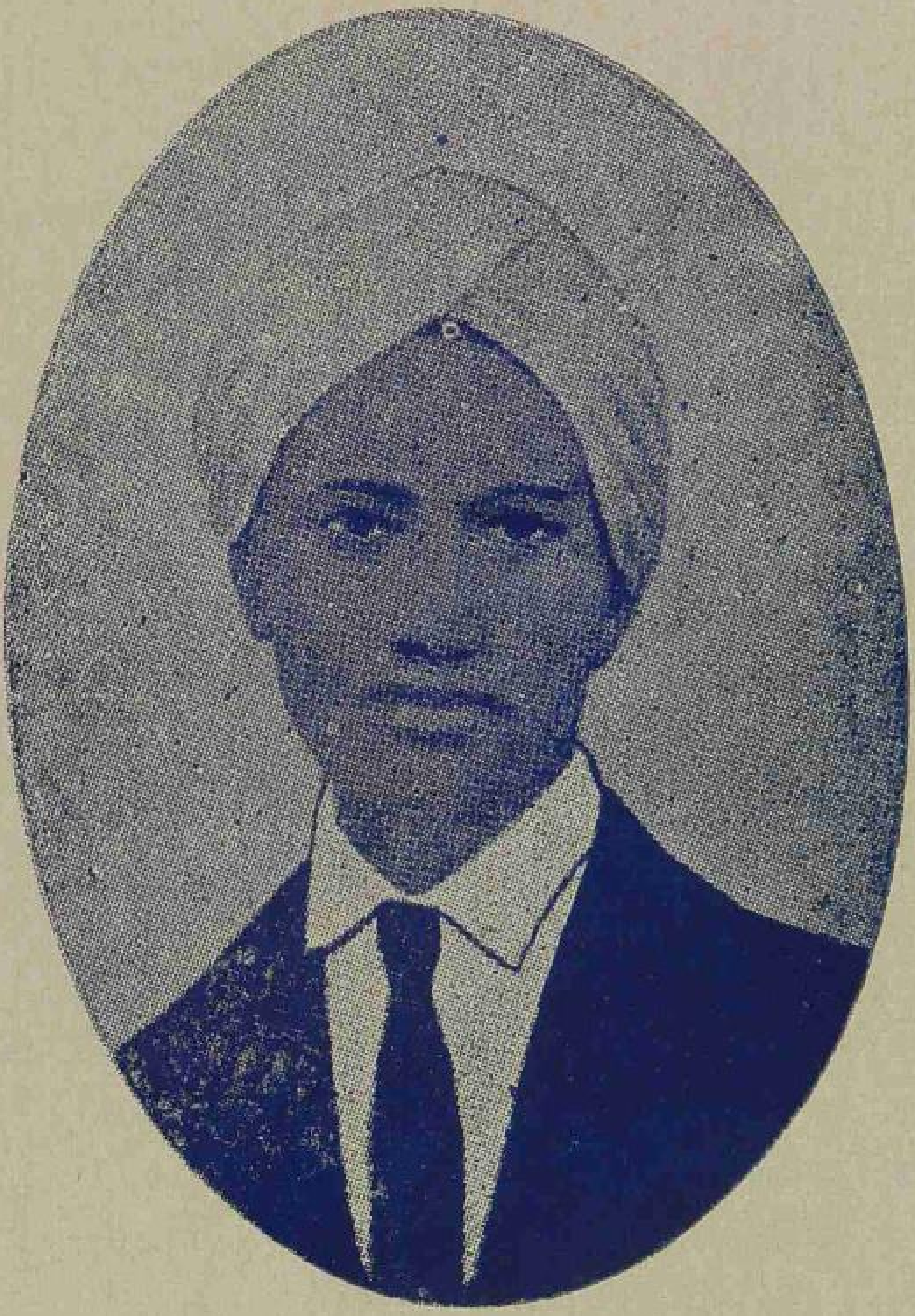

ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਾਭਾ

(ਸਫਾ ੩੦੫)

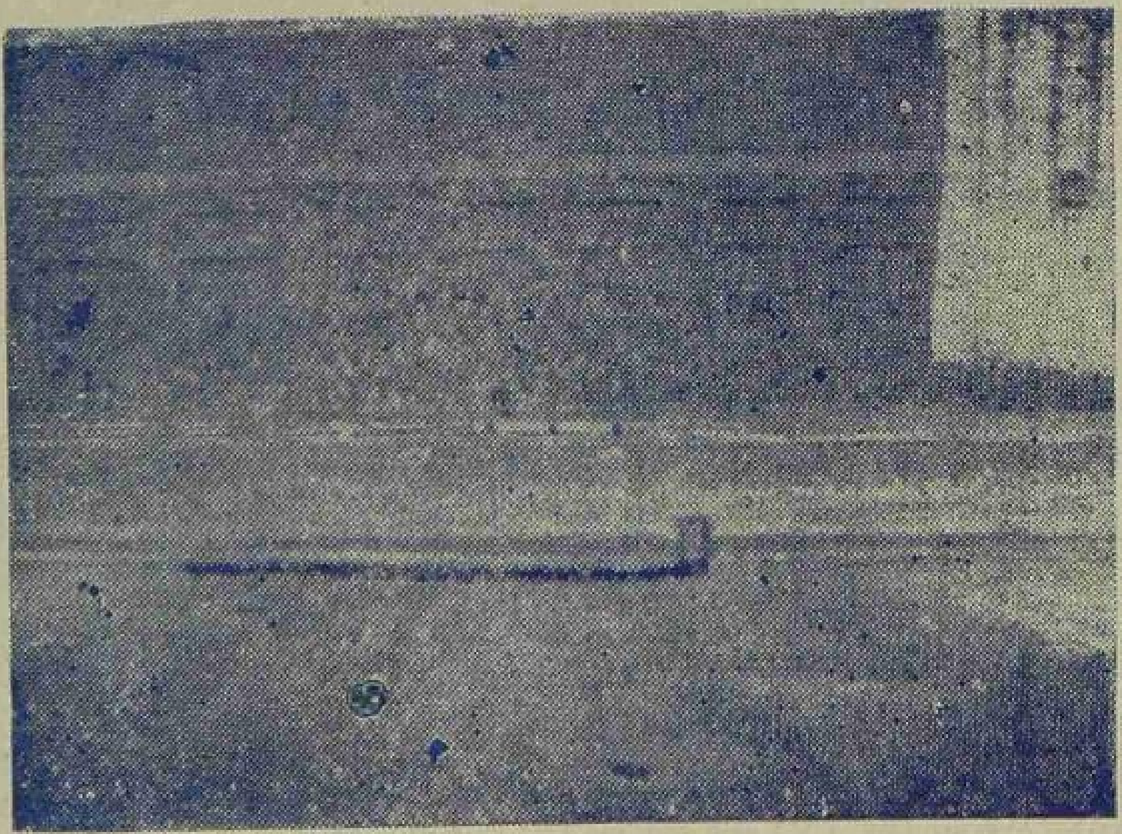

ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਦੇ ਬਹਣ ਨੇ ਸਾਰਾ ਫਰਸ਼ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਧੋਕੇ ਮਾਨੋ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

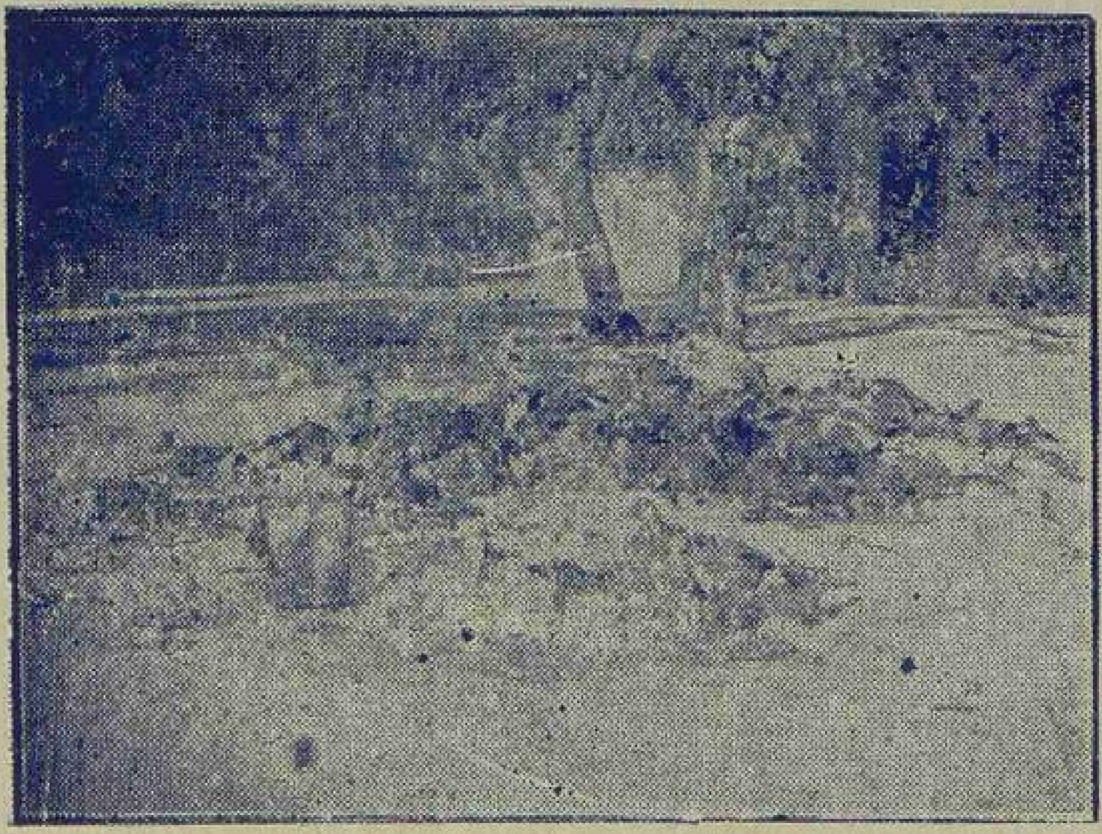

ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੰਡ ਜਿਥੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਡੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸਿੰਘਾਂ ਉਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਤੇ ਇਟਾਂ ਦੀ ਵਾਛੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੱਤੀ ।

ਇਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਜੋ ਸਵੇਰ ਦੇ ਕੋਟ ਦਰਬਾਰ ਵਾਲੇ ਮੁਜ਼ਾਰੇ ਬੈਠੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਲੌ ਭਾਈ ਜੀ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਏਥੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਵਾਂਗੇ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਅਣਆਈ ਮੌਤ ਮਰਦੇ ਹੋ, ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਡੀ ਦਾ ਅੰਦਰੋਂ ਕੁੰਡਾ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਉ। ਤਦੋ ਇਹ ਮੁਜ਼ਾਰੇ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਏ, ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ *ਬਰਕਤ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਲੱਧਾ ਮਲ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਿੰਘ ਜਥੇ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹ ਕੋਟ ਤੇ ਫ਼ੌਜਾ ਸਿੰਘ ਧੰਨੂਆਣਾ ਚਕ ਨੰ: ੯੧ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਏ ਜੇ ਬਾਕੀ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਭੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਭਾਈ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਹਦਿਤ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾ ਕੇ ਨਿਕਲ ਸਕਦੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਕੇ ਘਰ ਜਾਣ ਨਾਲੋਂ ਏਥੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਉਣੀਆਂ ਵਧੇਰੇ ਅਮੋਲਕ ਸਮਝੀਆਂ। ਇਹ ਦਲੇਰ ਦੂਲੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾਖਾਂ ਕਰਦੇ ਮੁਖੋਂ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਉਚਾਰਦੇ ਮੀਂਹ ਵਾਂਗ ਵਰ੍ਹਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਛਾਤੀਆਂ ਤਾਣ ਕੇ ਡਟੇ ਰਹੇ, ਗੋਲੀਆਂ ਤੇ ਇੱਟਾਂ ਬਟਿਆਂ ਦੀ ਵਛਾੜ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਵਲੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਉਤੇ ਫੁਲਾਂ ਉਤੇ ਪਾਣੀ ਤ੍ਰੌਂਕਣ ਵਾਲੇ ਫੁਹਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਤੇਜ਼ਾਬ ਭੀ ਸੁਟਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਬੱਚੇ ਬੜੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਅਤੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮਿਠਾ ਕਰਕੇ ਖਿੜੇ ਮਥੇ ਮੰਨਕੇ ਅਸਿਹ ਕਸ਼ਟ ਝਲਦੇ ਰਹੇ।

ਚੁਖੰਡੀ ਦਾ ਬੂਹਾ ਤੋੜਨਾਂ

ਇਸ ਵੇਲੇ ਅੱਗ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਚ ਰਹੀ ਸੀ, ਕਾਤਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਬੰਦਾ ਦਖਣੀ ਡਿਉਢੀ ਥਾਣੀ ਬਾਹਰ ਗਿਆ, ਤੇ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਚੁਖੰਡੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰੋਂ ਬੂਹੇ ਮਾਰ ਕੇ ਬੈਠੇ ਹਨ ਬਾਹਰ ਵਾਲੇ ਸਭ ਸਾੜ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਹੁਣ ਦਸੋ ਉਹਨਾਂ ਅੰਦਰਲਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਕਰੀਏ, ॥ ਮਹੰਤ ਨੇ ਆਖਿਆ, ਹੁਣ ਕਿਹੜਾ ਵੇਲਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਮਾਰ ਕੇ ਬੰਨੇ ਲਾ ਦਿਉ॥ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸੁਸਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਨੇ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿਤਾ, । ਸਭ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀਆਂ ਚੂਥੀਆਂ ਪੁਟਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਪਰ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਹੋਈ। ਏਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਲਾਲ ਦਾਸ ਨੇ ਬੰਦਾ ਘੱਲ ਕੇ †ਆਤਮਾਂ ਸਿੰਘ ਤਰਖਾਣ ਨੂੰ ਸਦਵਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ ਹੀ

---

*ਬਰਕਤ ਸਿੰਘ ਬੇਲਫ ਉੱਨੀ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਬੰਦੇ ਦੀ ਕੁਰਕੀ ਲਈ ਲੱਧਾ ਮਲ ਦੇ ਘਰ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਵੀਹ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਚਲੇ ਗਏ, ਜੱਥਾ ਆ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਘੇਰੇ ਗਏ, ਬਰਕਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੋਟ ਤੇ ਝੱਗਾ ਛਰਲਿਆਂ ਨਾਲ ਛਾਨਣੀ ਹੋ ਗਏ, ਅਤੇ ਇਕ ਛੱਰੇ ਦਾ ਦਾਨਾ ਸਜੇ ਪੱਟ ਵਿਚ ਭੀ ਲੱਗਾ ਸੀ ਲੱਧਾ ਮੱਲ ਦੇ ਚੂਕਣੇ ਵਿੱਚ ਛੱਰਾ ਲੱਗਾ ਤੇ ਉਹ ਭੀ ਭੱਜ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਡੀ ਵਿਚ ਆਗਿਆ ਸੀ ਬੂਹਾ ਖੁਲਦੇ ਸਾਰ ਇਹ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ।

† ਆਤਮਾਂ ਸਿੰਘ ਤਰਖਾਨ ਦਾ ਜਦ ਅੰਤ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਏਸ ਦੀ ਦੇਹ ਫਿੱਟ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਕੀੜੇ ਪੈ ਗਏ, ਅਜਿਹਾ ਗੰਦਾ ਨਾਸੂਰ ਵਗੇ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ ਲਾਗੇ ਖੜੋਤਾ*

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਲਹਿੰਦੇ ਬੂਹੇ ਦੇ ਤਖਤਿਆਂ ਦੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਪੱਤਰਿਆਂ ਤੇ ਬਾਜੂਆਂ ਵਿਚ ਸੁੱਭੇ ਖਭੇ ਖਭੇ ਕੇ ਕੁੰਡੇ ਦੀਆਂ ਝੜ੍ਹਾਂ ਲਭਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਟਕਰਾਂ ਮਾਰਨ ਤੇ ਭੀ ਉਸਨੂੰ ਝੜਾਂ ਨਾਂ ਲਭੀਆਂ ਤੱਦ ਉਸ ਨੂੰ ਬੂਹੇ ਵਿਚ ਸੱਬਰੇ ਨਾਲ ਅੱਠ ਇੰਚਿ ਦੇ ਕਰੀਬ ਮਘੋਰਾ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਇਸ ਖੱਪੇ ਥਾਣੀ ਪੰਤਾਲੀ ਪਸਤੌਲ ਦੇ ਫਾਇਰ ਗਿਣ ਕੇ ਬਾਵਾ ਜਗਨ ਨਾਥ ਬੈਰਾਗੀ ਬੁਗਿਆਂ ਨੇ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਰਾਂਝੇ ਰਤਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੇ ਪਸਤੌਲਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਂਈਆਂ, । ਇਹਨਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਇਕ ਕੰਧ ਤੇ ਡੇਢ ਸੌਦੇ ਕਰੀਬ ਤੇ ਦੂਜੀ ਤੇ ਚਾਰ ਸੌ ਚੁਰੰਜਾ, ਹਨ। ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਮੌਕੇ ਸਮੇਂ ਗਿਣਤੀ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਖਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਕਾੜ ਕਾੜ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲ ਰਹੀਆ ਸਨ। ਅੰਦਰ ਧਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਦਖਣੀ ਬੂਹੇ ਦੀ ਮੋਰੀ ਥਾਣੀ ਪਰਲ ਪਰਲ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਸ਼ਹੀਦੀ ਖ਼ੂਨ ਵੱਗ ਕੇ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿੱਕਾ ਟਆ ਭਰਕੇ ,ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦਾ ਸੋਲਾਂ ਇੰਚ ਡੂੰਘਾ, ਸੋਲਾਂ ਇੰਚ ਲੰਮਾਂ ਤੇ ਪੰਦਰਾਂ ਇੰਚ ਚੌੜਾਂ ਚੌਰਸ ਚੁਬੱਚਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਭਰਕੇ ਉਛੱਲ ਕੇ ਉਤੋਂ ਦੀ ਖ਼ੂਨ ਵਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਅਖੀਰ ਖ਼ੂਨ ਜੰਮ ਕੇ ਮੋਰੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ, ਤੇ ਚੁਖੰਡੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਿਛ ਵਾਂਗ ਚੱਪਾ ਚੱਪਾ ਖ਼ੂਨ ਛਲਬਲ ਕਰਦਾ ਜੰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਸ਼ਹੀਦੀ ਚੁਬੱਚਾ

ਇਹ ਚੁਬੱਚਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਦਖਣ ਦੇ ਬੂਹੇ ਵਲ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਨਾਲ ਇਹ ਚੁਬੱਚਾ ਭਰਕੇ ਉਪਰ ਦੀ ਉਛਲਕੇ ਖ਼ੂਨ ਦੇ ਰੇੜੂ ਚਲੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਚਿਖਾ ਰਚਣੀਆਂ

ਕੋਈ ਅਟੇ ਸਟੇ ਸਾਢੇ ਅਠ ਵਜੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿ ਲਾਲ ਦਾਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸਭ ਲਾਸ਼ਾਂ ਪਹਾੜ ਦੀ ਬਾਹੀ ਵੱਲ ਇਕਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾਕੇ ਸਾੜ ਦਿਤੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਮੁਰਦੇ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਖਲ਼ਕਤ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਕੋਠੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਘਾਸ ਫੂਸ ਤੇ ਤੇਲ ਦੇ ਪੀਪੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆਇਆ। ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਸੇ ਮਤਲਬ ਲਈ ਜਮਾਂ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਕੱਬਾ ਕੋਟ ਸਾਧੂ ਰਾਮ ਬਾਗੀ ਖਤਰੀ ਲੱਧੂ ਲੰਡਾ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪੁੱਤ੍ਰ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਚੂਹੜੇ ਚਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕੇਸਾਂ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਧੂਹੀ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਥਾਂ ਪੰਜਾਂ ਢੇਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਦੇਹੀਆਂ ਲਕੜਾਂ ਦੇ ਟਾਲ ਵਾਂਗ ਜੋੜ ਦਿਤੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਗੁਰੂ ਦੁਲਾਰੇ ਅਜੇ ਸਿਸਕਦੇ ਹੀ ਸਨ, ਮੇਲਾ ਸਿੰਘ ਪੁੱਤ੍ਰ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਸੈਣੀ। ਛੱਜੂ ਪੁੱਤ੍ਰ

*ਨਾ ਛਾਵੇ, ਬੜੀ ਔਖੀ ਅੜਾ ਅੜਾਕੇ ਜਿੰਦ ਨਿਕਲੀ, ਸਸਕਾਰ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦੀ ਸਿੜ੍ਹੀ ਫਟ ਗਈ, ਤੇ ਲੋਥ ਰਿੜ੍ਹਕ ਕੇ ਥਲੇ ਡਿਗ ਪਈ, ਲੋਕੀ ਆਖਦੇ ਸਨ, ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਸਰਾਪ ਲੱਗਾ ਹੈ, ਤਦਹੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੈੜੀ ਮੌਤ ਮਰਿਆ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਸੰਤਾ ਤੇ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਪੁੱਤ੍ਰ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ‡ਤੇਲ ਦੇ ਪੀਪੇ ਖੋਲ੍ਹ ਖੋਲ੍ਹ ਲਾਸ਼ਾਂ ਉੱਪਰ ਡੋਲ੍ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਸਭ ਢੇਰ ਤੇਲ ਨਾਲ ਤਰ ਬਤਰ ਹੋ ਗਏ, ਤਦੋਂ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ, ਮੋਹਾਂ ਸਿੰਘ ਬਕਰੀਆਂ ਵਾਲਾ ਤੇ ਕੁਝ ਨਾਂਗੇ ਸਾਧਾਂ ਨੇ ਤੀਲੀਆਂ ਬਾਲ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ, ਜਦੋਂ ਕਈ ਮਣ ਲਕੜਾਂ ਦੀ ਅੱਗ ਦਾ ਭਾਂਬੜ ਮਚ ਕੇ ਕੋਠਿਆਂ ਤੋਂ ਉਚੇ ਲੰਬੂ ਨਿਕਲਨ ਲੱਗੇ, ਤਾਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਹਨਾਂ ਢੇਰਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਜੀਉਂਦੇ, ਕਈ ਸਿਸਕਦੇ ਸਿੰਘ ਬਹਤ ਤੜਫ ਦੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਖੋਂ ਦਿਲ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਧੂਕ ਨਿਕਲ ਦੀ ਸੀ, ਦੋ ਸਿੰਘ ਅੱਗ ਲਗਣ ਸਮੇਂ ਉਤਾਂਹ ਉਠੇ, ਤਾਂ ਆਤਮਾ ਰਾਮ ਨੇ ਛਵੀ ਮਾਰੀ ਤੇ ਫਰੀਦ ਤੇ ਕਾਦਰ ਪਠਾਨ ਨੇ ਮੁੜ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਡਾਂਗਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਅੱਗ ਦੇ ਹੀ ਵਿਚੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ, ਇਸੇ ਵੇਲੇ ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰੀ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅੰਦਰ ਆਇਆ ਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਕਿ ਚਾਰ ਪੰਜ ਲਾਸ਼ਾਂ ਸਬੂਤੀਆਂ ਰਖ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਫੂਕ ਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮੇਟ ਦਿਓ, ਸੋ ਉਸ ਦੀ ਕੀਤੀ ਹਦਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਏਦਾਂ ਹੀ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਜਖਮੀਆਂ ਤੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਘਸੀਟ ਘਸੀਟ ਕੇ ਬਲ੍ਹ ਰਹੀਆਂ ਚਿਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਤਦ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਕੋਟ ਦਰਬਾਰ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਡੀ ਵਿੱਚ ਘਾਇਲ ਹੋਏ ਇਕ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪੁਛਿਆ, ਸੁਣਾਂ ਭਾਈ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ, ਇਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਆਕੇ ਕੀ ਖਟਿਆ ਈ? ਤੱਦ ਉਸ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ, ਕਿ ਦੋ ਘੁਟ ਪਾਣੀ ਦੇ ਪਲਾ, ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਬਾਉਲੀ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਗੜਵੀ ਭਰ ਕੇ ਲੈ ਆਇਆ ਤੇ ਅਜੇ ਚੁਲੀ ਭਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਚੋਣ ਹੀ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਝੱਟ ਲਧ੍ਹ ਲੰਙੇ ਨੇ ਘੂਰ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਨਿਹਾਲੂ! ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਂਦਾ ਹੈਂ ਤੇਰੀ ਖੈਰ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਗੱਲ ਆਖਦੇ ਸਾਰ ਝਟ ਛਵੀ ਦੀ ਹੁੱਜ ਮਾਰ ਕੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਗੜਵੀ ਭੁੰਜੇ ਡੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਬੀਰ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਅਵਾਜ ਦਿਤੀ ਕਿ ਫੇਰ ਕਰਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁਣ ਹੋਰ ਫੇਰ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਕੇਹੜਾ ਸਮਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਲੱਧੂ ਬੁਲਬਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਅਗੇ ਵਧਿਆ, ਤੇ ਛਵੀ ਮਾਰਕੇ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਧਮਾਲਾਂ ਪਾਉਂਦਾ ਚੁਖੰਡੀ ਵੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਭੱਜ ਗਿਆ, ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਸਮਾਧਾਂ ਵਲੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਇਆ, ਤੇ ਆਖਨ ਲੱਗਾ, ਕਿਉਂ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖੋ ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘ ਸਭ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ, ਲੱਧੂ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ, ਸਭ ਦੀ ਅਲਖ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਲ ਭੀ ਸੀਸ ਝੁਕਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਲਉ ਫੇਰ ਬੇਲੀਓ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਦਿਊ, ਇੰਦਰ ਦਾਸ ਨੇ ਛਵੀ ਮਾਰੀ, ਤੇ ਸੀਸ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਉਸ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਸਿਰ ਬੁੜਕ ਕੇ ਕਿਤਨੀ ਦੂਰ ਜਾਕੇ ਡਿੱਗਾ।

---

‡ ਚੌਦਾਂ ਤੇਲ ਦੇ ਪੀਪੇ ਉੱਨੀ ਫ਼ਰਵਰੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਤੇ ਗਿਆਰਾਂ ਪੀਪੇ ਵੀਹ ਫਰਵਰੀ ਸਵੇਰੇ ਮੁਹੰਮਦ ਹੁਸੈਨ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਖੋਜੇ ਪਾਸੋਂ ਆਏ ਸਨ, ਜਦ ਇਹ ਤੇਲ ਭੀ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਤਾਂ ਵੀਹ ਫਰਵਰੀ ਸਾਢੇ ਨੌਂ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਲੱਧਾ ਰਾਮ ਖੋਦਾ ਤੇ ਅਮੀਰ ਉੱਲਾ, ਮੱਘਾ ਸਿੰਘ ਸੈਣੀ ਦਾ ਗੱਡਾ ਲੈ ਕੇ। ਦੂਜੀ ਵੇਰ ਹੁਸੈਨ ਖੋਜੇ ਦੀ ਹੱਟੀਉਂ ਤੇਲ ਲੈਣ ਗਏ। ਉਸ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਤੇਲ ਮੁੱਕ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਗਿਰਧਾਰੀ ਰਾਮ ਜੈ ਰਾਮ ਦਾਸ ਵੱਲ ਲੈ ਗਏ। ਦੁਕਾਨ ਉਤੇ ਬੈਠੇ ਅਨੋਖੇ ਛਾਬੜੇ ਨੇ ਤੇਲ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤਦ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਗਏ, ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਅਲਾ ਬਖਸ਼ ਸੁਦਾਗਰ ਦੀਨ ਖੋਜੇ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਉਹ ਅਨੋਖੇ ਪਾਸੋਂ ਤੇਲ ਅਪਨੀ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਮੰਗਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਦੇ ਦੇਵੇ, ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਸੌ ਦਾ ਨੋਟ ਲੈਕੇ ਵੀਹ ਪੀਪੇ ਤੇਲ਼ ਦੇ ਮੰਗਾ ਦਿਤੇ, ਜੋ ਇਹ ਗੱਡੇ ਤੇ ਰਖ ਕੇ ਲੈ ਆਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਦੇ ਗੁਰ ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਦਾਸ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਖ਼ੂਨ ਜੀਭ ਨਾਲ ਚਟਿਆ ਤੇ ਲਲਕਾਰਾ ਮਾਰਿਆ ਕਿ ਅਜ ਸਾਡੀ ਛਾਤੀ ਠੰਡੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਚਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਲੱਟ ਲੱਟ ਕਰਕੇ ਬਲ ਰਹੇ ਸਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਿੰਨ ਸਿੰਘ ਕੋਠੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਜੀਉਂਦੇ ਮਿਲੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਕੇਸਾ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਖਰੜ ਖਰੜ ਕਰਦਿਆ ਬਾਹਰ ਧੂਹ ਆਂਦਾ ਤੇ ਵੱਡੇ ਬਲਦੇ ਭਾਂਬੜ ਵਿੱਚ ਜੀਉਂਦੇ ਹੀ ਸੁਟਣ ਲਗੇ, ਅਗੋਂ ਅੱਗ ਦਾ ਸੇਕ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੁਟਿਆ ਨਾ ਗਿਆ, ਤਦ ਅੰਤ ਦੀ ਬਾਕੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੰਡ ਥੱਲੇ ਬਹਾਕੇ ਉਪਰ ਮਿਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦਾ ਪੀਪਾ ਮਧਿਆ ਦਿੱਤਾ, ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਭੁੜਥਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ਹਰਭਜ ਪੁੱਤ੍ਰ ਕਾਕੂ ਛਾਬੜਾ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਝੁਲਸੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰਿੜੀ ਤੋਂ ਡਿਗੇ ਟੋਟੇ ਹੁਝਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਅੱਗ ਵਲ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਸਾਕਾ

ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸਾਕਾ ਮਿਸਟਰ ਕਿੰਗ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਮਹੰਤ ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਵਲੋਂ ਸਾਂਝਾ ਸਾਕਾ ਸੀ।

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਵਾਸਤੇ, ਮਿਸਟਰ ਕਿੰਗ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਲਾਹੌਰ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਮਹੰਤ ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸਹਿ ਦੇਣ ਤੇ ਮਹੰਤ ਸਾਹੀ ਨੇ ਜੈਜ ਨਜੈਜ ਅਸਲੇ, ਛਵੀਆਂ, ਗੰਡਾਸਿਆਂ, ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਚੋਗਿਰਦ ਕਿਲੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੁਆ ਕੇ, ਦਰਵਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਅਗੇ ਪਿਛੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦਰਵਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲਾਓ ਲਾਈ ਮੋਰਚੇ ਬੰਦੀ ਕਰਕੇ ਹਥਿਆਰ ਜਮਾਂ ਕਰਾ ਰਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਧਰਮ ਹੀਨ ਸਾਧ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕ ਭਰਤੀ ਕਰਕੇ, ਮਹੰਤ ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਵਲੋਂ ਇਹ ਚੈਲੰਜ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਆਇਆ ਕੋਈ ਵੀ ਜਥਾ ਮੁੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦੇਵਾਗਾ।

ਮਹੰਤ ਦੀਆ ਹੁਣ ਤਿਆਰੀਆ ਨੂੰ ਜਾਣਦਿਆ ਪਕਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਧੂੜੀ ਨੂੰ ਮਸਤਕ ਲਾਵਣ ਲਈ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਦ੍ਰਸਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਹੁਣ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ ੨੧ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜਕੇ ਸ੍ਰੀ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹਾਜਰ ਹੋਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਬੈਠਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ ਮਹੰਤ ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਆਪਣੇ ਜਮਾਂ ਕੀਤੇ ਅਸਲੇ ਅਤੇ ਮੁੰਡੇ ਜਿੰਨੇ ਹੋ ਸਕੇ ਵਰਤ ਕੇ, ਸ਼ਾਂਤ ਮਈ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਛਾਨਣੀ ਛਾਨਣੀ ਕਰਕੇ ਸਬਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਫੇਰ ਗੰਡਾਸਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀਮਾਂ ਕੀਮਾਂ ਕਰਕੇ ਜੀਊਂਦਿਆਂ ਮਿਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਅਗਲਾਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇਹ ਕਦ ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਧਰਮ ਵਲੋਂ ਮੁਖ ਮੋੜ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਇਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਸਿਦਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਕੇ ਸਾਬਤ ਕਰਦਿਤਾ ਕਿ ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕਿੱਡਾ ਉਚਾ ਮੰਨ ਕੇ ਸਿਰ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਿਦਕ ਨੂੰ ਵਟਾ ਨਹੀਂ ਲਗਣ ਦਿੰਦਾ। ਨਾਲ ਇਹ ਭੀ ਸਿਧ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਿੰਘ ਅਰਦਾਸਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਜੋ ਮੋੜ ਸਕੇ। ਸੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਅਣਖੀਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਤੇ ਚਲਦੇ ਹੋਏ ੩੦

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗਿਰਫਤਾਰੀਆਂ ਤੇ ੫੦੦ ਸੌ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਕੇ ੧੯੨੧ ਤੇ ੧੯੨੫ ਤਕ ਸਾਂਤ ਚਿਤ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਨੇ ਬੇ ਗਿਣਤ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ।

ਅਗੇ ਪੜ੍ਹੋ ਓਨ੍ਹਾਂ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਦੇਖੋ ਫੋਟੋ।

ਦਾਸ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਪਾਹੀ।

ਸ਼ਹੀਦ ਰੂਹਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ

ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਬਲਾਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਹਾਇਕ ਸਜਣਾ ਦੇ ਨਾਉਂ:—

੧. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਯੋਗ ਸੰਗਤ ਸਾਹਿਬ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠ ਨਿਤਾ ਪਰਤੀ ਸੁਭਾ ਦੋ ਵਜੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਿਤਨੇਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਬਲਾਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ੨੫)

੨. ਸੂਬੇਦਾਰ ਰੂੜ ਸਿੰਘ, ਪਿਤਾ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਦਾਇਆ ਖੁਰਦ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ੧੦)

੩. ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ ਸੂਬੇਦਾਰਨੀ, ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਦਾਇਆ ਖੁਰਦ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ੫)

੪. ਜਮਾਂਦਾਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਪਿਤਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ, ਮਾਤਾ ਸੁਲਖਣੀ ਕੌਰ ਦਾਇਆ ਖੁਰਦ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ੫)

੫. ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਬੀਬੀ ਗੁਰਦਿਆਲ ਕੌਰ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਦਾਇਆ ਖੁਰਦ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ੫)

੬. ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਵੈਹਣੀ ਵਾਲ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ੫)

੭. ਮਾਸਟਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਦਾਇਆ ਖੁਰਦ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ੫)

੮. ਸ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਾਬੂ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੰਤ ਕੌਰ ਵੈਹਣੀ ਵਾਲ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ੫)

੯. ਸ: ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ, ਪਿਤਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ, ਮਾਤਾ ਪਾਲ ਕੌਰ, ਦਾਨੂ ਵਾਲ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ੫)

੧੦. ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਪਿਤਾ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ, ਤਲਵੰਡੀ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ੫)

੧੧. ਸ: ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ, ਪਿਤਾ ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬੁਧ ਕੌਰ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ੫)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੨. ਸੰਤ ਮਾਨ ਸਿੰਘ, ਪਿਤਾ ਜਗਤ ਸਿੰਘ, ਮਾਤਾ ਜਿਓਣ ਕੌਰ, ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ੫)

੧੩. ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੋਭ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਲਕ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ੨੫)

੧੪. ਸੰਤ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਪਿਤਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ, ਪਿੰਡ ਮਲਕ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ੧੦)

੧੫. ਸ: ਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ, ਪਿੰਡ ਜੰਡੀ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ੫)

੧੬. ਸ: ਗਜਨ ਸਿੰਘ, ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ, ਪਿੰਡ ਚੀਮਨਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ੫)

੧੭. ਰਸਾਲਦਾਰ ਸ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪਿੰਡ ਬਰਸਾਲ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ੫)

੧੮. ਬਾਬੂ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਪਿਤਾ ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਮਾਤਾ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ, ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ੫)

੧੯. ਸ: ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪਿਤਾ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ, ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ, ਪਿੰਡ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ।

੨੦. ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ, ਪਿਤਾ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਜੰਡੀ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੁਕਾਈ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਕੀਤੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਕਰਕੇ ਮਹੰਤਾਂ ਵਿਰੁਧ ਸਖਤ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

ਪਿੰਡ ਧਾਰੋਵਾਲੀ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ ਵਿਚ ਇਕ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੰਥ ਦੇ ਹੱਥ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਵਿਆਖਿਆ ਹੋਈ। ਮਹੰਤ ਨੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਵੇਰ ਆਪਣੇ ਹਮਾਇਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਬਾਬਾ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬਦੀ ਮਹੰਤ ਦੇ ਪੱਖੀ ਸਨ। ਮਹੰਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੱਖੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਨੇ ੬੦ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਇਕਠਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਅਖਬਾਰ ਕੱਢਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਇ ਦਾ ਅਖਬਾਰ 'ਬੰਦੇ ਮਾਤ੍ਰਮ' ਭੀ ਮਹੰਤਾਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਤਾਰ ਮਹੰਤ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਦੇ ਨਾਮ ਲਾਲਾ ਲਜਪਤ ਰਾਏ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਫੜੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੇ।*

ਮਹੰਤ ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਆਪਣੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ੪੦੦ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕਠਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਕਤਕ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ੧੯੨੦ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਬਾਹਰੋਂ ਬੁਲਾਏ ਗਏ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਦਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਅਕਾਲੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁਣ ਤਾਂ ਉਸ ਪਾਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਕਾਫੀ ਤਾਕਤ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਭੀ ਆਪਣੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਾਲਤ ਪਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ, ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ, ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ਤੇ ਸ: ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਸੀ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਕਰੇ ਤੇ ਲੰਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੇ। ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਇਕ ਖੁਲੀ ਚਿਠੀ ਲਿਖੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਚਰਨ ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰੇ।

ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਨੇ ਜਥਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਚ ਸਿਖ ਮੁਖੀਆਂ ਦੀ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਥੇ ਲੈ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ, ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ, ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝਬਰ, ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਚੂਹੜਕਾਣਾ, ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਲੈਚਕ, ਭਾਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ੨੦੪ ਚੱਕ ਇਸ ਤਹਿਰੀਕ ਨੂੰ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਹੰਤਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਨਸ ਭਜ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਜਥੇ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹਥਿਆਰ ਤੇ ਮਿਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਇਕਠਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ।

'ਅਕਾਲੀ' ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਜਿਸ

---

* ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਦੇ "ਬੰਦੇ ਮਾਤ੍ਰਮ" ਅਖਬਾਰ ਨੂੰ ਮਹੰਤ ਵਲੋਂ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੇ ਗਲਤ ਫਹਿਮੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੋਟ ਲਿਖੇ। ਦੂਜਾ ਲਾਲਾ ਜੀ ਨਾਲ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਸੀ ਕਿ ਟ੍ਰਸਟ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਲਾਲਾ ਲਜਪਤ ਰਾਏ ਜੀ ਤੇ ਮੈਂਬਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਬੰਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਦੇ ਕੇ ਬਾਕੀ ਰੁਪਿਆ ਨੈਸ਼ਨਲ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਤੇ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਤੀਜਾ ਇਸ ਵੇਲੇ ਮਹੰਤ ਵਲੋਂ ਸਾਕੇ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਤੇ ਮੁਕਦਮੇ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤਕ ਸੱਤ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਖਰਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਵੇਰਵਾ ਅਗੇ ਦੇਖੋ 'ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੀਵਨ' ਲਿਖਤ ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਝੁਬਾਲੀਆ ਪੰਨਾ ੧੪੩ ਦਾ ਫੁਟ ਨੋਟ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Missing Page

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਾਰੇ ਮਤ ਭੇਦ ਹੈ। ਕਈ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਗਿਣਤੀ ੧੨੦, ੧੫੦ ਤੇ ੨੦੦ ਤਕ ਵੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਰੀਪੋਰਟਾਂ ਵਿਚ ੧੨੬, ੧੩੦ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 'ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੀਵਨ' ਨਾਮ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਥੇ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੨੦੦ ਮੰਨੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੮੬ ਦਸੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨः—

ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ

੧. ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ

(ਧਾਰੋਵਾਲੀ ਚੱਕ ਨੰ: ੩੩ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਚਰਿਤ੍ਰ)

ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਇਆ ਗੁਰੂ ਧਾਮ ਬਜ ਜੰਡੋਰੇ ਨਾਲ ॥
ਪ੍ਰੀਤ ਪਿਆਰੇ ਸਿੰਘ ਓੜਕ ਨਿਵਹੀ ਨਾਲ ॥

ਸ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਜਨਮ ੧੬ ਭਾਦਰੋਂ ਸੰਮਤ ੧੬੪੨ ਬਿ: ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਧਾਰੋਵਾਲੀ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ ਵਿਚ ਇਕ ਉਘੇ ਸਿੱਖ ਘਰਾਣੇ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ, ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੂਰਜ ਮੁਖੀ–ਫੌਜ ਵਿਚ ਸਿਪਾਹੀ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਅਮਲਦਾਰੀ ਵਿਚ ਇਹ ਪਲਟਨ ਤੋੜ ਕੇ ਪੁਲਸ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿਤੀ ਗਈ, ਏਥੇ ਆਪ ਨੇ ਅਜੇਹੀ ਸਿਆਣਪ ਤੇ ਈਮਾਨ-ਦਾਰੀ ਨਾਲ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਪ ਠਾਣੇਦਾਰੀ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤਕ ਪੁਜ ਗਏ, ਜਿਨਾਂ ਚਿਰ ਆਪ ਥਾਣੇਦਾਰੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਕਦੇ ਇਕ ਪੈਸਾ ਭੀ ਵੱਢੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਆ, ਆਪ ਧਰਮ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਪਕੇ ਸਨ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ, ਸੰਨ ੧੯੯੮ ਵਿਚ ੪੦ ਸਾਲ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਪਿਛੋਂ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਆ ਗਏ, ਬਾਰ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ੬ ਮੁਰਬੇ ਜ਼ਮੀਨ ਮਿਲੀ, ਸੰਨ ੧੯੯੨ ਈ: ਵਿਚ ਧਾਰੋਵਾਲੀ ਚੱਕ ਨੰਬਰ ੩੩ ਵਿਚ ਆ ਗਏ, ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਸੰਨੇਹ ਹੋਣ ਤੇ ਏਥੇ ਆਉਂਦੀਆਂ, ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣਾਇਆ, ਆਪ ਬੜੇ ਭਜਨੀਕ ਸਤਸੰਗੀ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਦਾ ਬੜਾ ਦਰ ਦ ਤੇ ਸ਼ੌਕ ਸੀ, ਆਪ ਬੜੇ ਹਠੀ ਤਪੀ ਡੀਲ ਡੌਲ ਵਾਲੇ ਸੂਰੇ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਤੇ ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਸੂਰਮੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣੇ ਕੋਈ ਅਨੋਖੀ ਗਲ ਨਹੀਂ। ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਪੰਜ ਭੈਣ ਭਰਾ ਸਨ।

(੧) ਭਾ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ, (੨) ਭਾ: ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ,
(੩) ਭਾ: ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ, (੪) ਭਾ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ
(੫) ਬੀਬੀ ਲਛਮਣ ਕੌਰ ਜੀ।

"ਬਾਲਪਨ"

ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ੮–੯ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸਾਥ ਵਾਰ ਵਿਚ ਆਏ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂ ਚਾਰਨ ਤੇ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਕੌਣ ਖਿਆਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਲ ਨੂੰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਥਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਲ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਧੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਪਵਿਤਰ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸਨਮਾਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

"ਸਾਧੂ ਸੰਤਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ"

ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਧੂ ਸੰਤਾਂ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਤ ਸੰਗਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਬਿਲਾਸ ਸੁਣਨ ਦਾ ਦਿਲ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜਦ ਕਦੇ ਕੋਈ ਸਾਧੂ ਜਾਂ ਫਕੀਰ ਨਗਰੋਂ ਬਾਹਰ ਡੇਰਾ ਆ ਲਾਉਂਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਕਿਧਰੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸ ਨਾਲ ਗਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਨ ਲਗ ਜਾਂਦੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪਸੂ ਮਾਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਖੜ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪੈਲੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਤਰਾਂ ਦੇ ਨਿਤਾ ਪਤੀ ਉਲਾਂਭੇ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਪਾਸ ਆਉਂਦੇ ਸੀ ਆਪ ਦਾ ਭੁਜੰਗੀ ਕਮਲਿਆਂ ਰਮਲਿਆਂ ਨਾਲ ਗਲੀਂ ਬਾਤੀਂ ਰੁਝਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਲ ਮੋੜਨ ਵਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ, ਪਿਤਾ ਦੇ ਤਾੜ ਕੇ ਪੁਛਣ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਭੋਲੇ ਭਾ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਕਿ ਬਾਪੂ ਜੀ ਉਹ ਫਕੀਰ ਗਲਾਂ ਬੜੀਆਂ ਮਿਠੀਆਂ ੨ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਸੀ ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਪਸੂਆਂ ਵਲੋਂ ਉਟਕ ਗਿਆ ਹੋਊ।

"ਵਿਦਿਆ"

ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ ਸੰਤ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਲੇ ਪਾਸ ਆਪ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ ਥੋੜੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਪਾਠੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰੀ ਕਿਰਤ ਵਿਚ ਹੱਥ ਵਟਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਖਰੀਦ ਲਈਆਂ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਹੋਰ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਹੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਹੈ।

ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਣਾ

ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਹੀ ਨਿਡਰ ਤੇ ਹਸਮੁਖ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਸ੍ਰੀਰ ਉਤੇ ਕਿਸੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਅਸਰ ਬਹੁਤ ਘਟ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਨੇ ਭੂੰਡਾਂ ਦੀ ਖੱਖਰ ਤੋਂ ਭੂੰਡਾਂ ਦੀ ਮੁਠ ਭਰ ਲਿਆ ਕਰਨੀ, ਤੂਹੇਂ ਇਕਠੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਪੰਡਤ ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਾਣੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨਾਲ ਬੜੀ ਮਖੌਲ ਬਾਜ਼ੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਿਛੂ ਦੀ ਪੁੜੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰੰਗ ਵਾਪਸ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਦੀ ਤਲੀ ਉਤੇ ਰਖ ਦਿਆ ਕਰਨੀ, ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਪੁੜੀ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਰੰਗ ਡੱਬੇ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਲਗਣਾ ਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਿਛੂ ਵੇਖ ਕੇ ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਦਾ ਰੰਗ ਪੀਲਾ ਫਟਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਪ ਕਪਾਹ ਵਿਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਤਕੜੀ ਵਿਚ ਸੌਦਾ ਲੈਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਰਖ ਦਿਆ ਕਰਨਾ। ਕਦੇ ਬੋਤਲ ਵਿਚ ਸੱਪ ਪਾ ਕੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਨੂੰ ਆਖਣਾ ਏਸ ਵਿਚ ਤੇਲ ਪਾ ਦਿਓ, ਏਸ ਤਰਾਂ ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਨੇ ਤਰੱਭਕ ਜਾਣਾ। ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਚਠੇ ਸੀੜੇ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਤੇ ਉਡਣਾ ਸੱਪ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਬੰਦ ਕਰ ਰਖੇ ਸਨ, ਡਰਦਾ ਮਾਰਿਆ ਏਸ ਰਾਹ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੰਘਦਾ। ਆਪ ਰੱਬ ਸਬੱਬੀ ਏਸ ਰਾਹ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬੜਾ ਰੋਕਿਆ ਤੇ ਖਬਰਦਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਏਸ ਰਸਤੇ ਨਾ ਲੰਘੋ, ਇਥੇ ਉਡਣਾ ਸੱਪ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਰਸਤੇ ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਭੀ ਹੁਣ ਤਕ ਲੰਘਿਆ ਹੈ ਉਹ ਨੂੰ ਸੱਪ ਨੇ ਪਾਰ ਬੁਲਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗੇ! ਚਲ ਖਾਂ, ਟਹਿਲ ਸਿੰਘਾ, ਵੇਖੀਏ ਕਿ ਉਡਣਾ ਸੱਪ ਕਿਵੇਂ ਉਡ ਕੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ? ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਨਾ ਤੁਰਿਆ ਪਰ ਆਪ ਰੋਕਦਿਆਂ ਰੋਕਦਿਆਂ ਵਾੜ ਦਾ ਛਾਪਾ ਪੁਟ ਕੇ ਉਸ ਰਾਹ ਤੁਰ ਪਏ। ਅਗੋਂ ਤੂਤ ਤੋਂ ਉਡ ਕੇ ਸੱਪ ਆਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰ ਕੇ ਉਥੇ ਹੀ ਦੱਬ ਲਿਆ ਤੇ ਛਿੱਤਰ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਪਾਰ ਬੁਲਾਇਆ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਤੇ ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਬੜੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਆਏ, ਜਦ ਆਪ ਪਿੰਡ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਇਹ ਗਲ ਸੁਣਨ ਤੇ ਤੂਤ ਦੀਆਂ ਛਮਕਾਂ ਨਾਲ ਕੁਟਿਆ, ਜੇ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਲੜ ਗਈ ਤਾਂ ਅਜਾਈਂ ਮਰੇਂਗਾ। ਆਖਣ ਲਗੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਮੈਂ ਇਹ ਕੰਮ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਲੋਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਐਵੇਂ ਝੂਠੇ ਅਜੂਨੇ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਬਾਹੋਂ ਫੜਕੇ ਝੰਜੋੜਿਆ ਤਾਂ ਬਗਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਡਿਗ ਕੇ ਪੰਜ ਛੇ ਸਾਹਨੇ ਦੌੜ ਗਏ।

ਆਪ ਦੀ ਖੁਰਾਕ

ਜਦ ਕਦੇ ਝਟਕਾ ਚਾੜ੍ਹਨਾ ਤਾਂ ਚਾਰ ਚਾਰ ਸੇਰ ਪਕਾ ਖਾ ਜਾਣਾ। ਸੋਲਾਂ ਸੋਲਾ ਪੋਨੇ ਦੇ ਗੰਨੇ ਚੂਪ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਤੀਹ ਤੀਹ ਮਕੀ ਦੀਆਂ ਛੱਲੀਆਂ ਦੇ ਦਾਣੇ ਭੁਣਾ ਕੇ ਚੱਬ ਜਾਂਦੇ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਨਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਵਾਂਗ ਰੋਟੀ ਫੇਰ ਭੀ ਖਾ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਭਾਈ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁਤਰੀ ਬੀਬੀ ਇੰਦਰ ਕੌਰ ਨਾਲ ੭ ਹਾੜ ਸੰਮਤ ੧੯੫੮ ਵਿਚ ਬੁਢਾਲਾ ਚੱਕ ਨੰਬਰ ੬੪ ਵਿਚ ਹੋਈ। ੭ ਪੋਹ ਸੰਮਤ ੧੯੬੪ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਭੁਝੰਗੀ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਜੋ ੮ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਹੋ ਕੇ ਗੁਜ਼ਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਕੋਈ ਸੰਤਾਨ ਨਾ ਹੋਈ। ਆਪ ਨੇ ਖੇਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਬਜਾਜੀ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਪਾਈ ਪਰ ਕੰਮ ਚੰਗਾ ਨਾ ਚਲਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਕੰਮ ਛਡਕੇ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਊਠਾਂ ਦਾ ਬਪਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਭੀ ਪੂਰਾ ਨਾ ਉਤਰਨ ਤੇ ਫੇਰ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਕਪਾਹ ਖਰੀਦਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮੁਨਾਫਾ ਹੋਇਆ ਜੋ ਧਰਮ ਅਰਥ ਹੀ ਖਰਚ ਕਰ ਛਡਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

"ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵਿਦਿਆਲਾ"

ਪਿੰਡ ਧਾਰੋਵਾਲੀ ਵਿਚ ਇਕ ਨੰਬਰਦਾਰ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਈਸਾਈਆਂ ਦਾ ਸਕੂਲ ਚਲਦਾ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੁੰਡੇ ਉਸ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬੰਦ ਸੀ। ਨਗਰ ਦੋ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਸ: ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਸਜਣ ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਚੁਭਾਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਕੇ ਧਾਰੋਵਾਲ ਲੈ ਆਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਜਾਰੀ ਕਰਵਾਇਆ। ਭਾ: ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਦਿਲੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਤਫਾਕ ਅਤੇ ਈਸਾਈਆਂ ਦਾ ਸਕੂਲ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ।

"ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ"

ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਦੋ ਸਾਲ ਧਾਰਮਕ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਅਬੁਝ ਲਗਨ ਸੀ। ਏਸੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਦਾ ਚਾਰਜ ਲੈਣ ਸਾਰ ਇਕ ਦਮ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਤੋਂ ਮਿਡਲ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਜਦ ਮਾਇਕ ਤੰਗੀ ਆਈ। ਆਪ ਮੁਰਬੇ ਗਹਿਣੇ ਧਰਕੇ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਹਲ ਕਰਦੇ ਸਨ।

"ਖਾਲਸਾ ਭੁਜੰਗਣ ਅਨਾਥਾਲਜ ਖੋਲਣਾ"

ਲੜਕਿਆਂ ਦੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ੧੯੧੨ ਈ: ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਭੁਜੰਗਣ ਅਨਾ-ਥਾਲਜ ਖੋਲ ਦਿਤਾ। ਯਤੀਮ, ਵਿਧਵਾ ਅਤੇ ਅਖਾਉਤੀ ਅਛੂਤਾਂ ਦੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਰਚ ਇਹ ਆਸ਼ਰਮ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਖਾਲਸਾ ਬਰਾਦਰੀ ਦੇ ਸਜਣਾਂ ਦੀ ਗੋਲਕ ਭੀ ਇਸ ਸ਼ੁਭ ਕੰਮ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਰਾਗੀ ਜਥਾ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਬੀਬੀਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਹਿਤ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ।

"ਸਿਖ ਇਸਤੀ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਕਰਨੀ"

ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਅਥਾਹ ਜੋਸ਼ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਰਤ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਭੀ ਉਭਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸੰਨ ੧੯੨੦ ਈ: ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਰਖ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਤੇ ਸਿਆਣੇ ੨ ਪੰਥਕ ਵਿਦਵਾਨ ਭਾ: ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰਾਚੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਭਜੰਗਣ ਅਸਰਾਮ ਕੌਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਏਹ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਡਿੰਗੇ ਸਿਖ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਨਾਲ ਕਰੋ ਤਾਕਿ ਉਸ ਦੀ ਰੌਣਕ ਵਧੇ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹੋਣੀ ਔਖੀ ਹੈ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਭਰੋਸੇ ਤੇ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਐਡੀ ਕਾਮਯਾਬ ਕਰਕੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਐਡੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਦੇ ਵੀ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

"ਫੁਟਕਲ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ"

ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਸੁਧੀ ਕਰਨੀ ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਹ ਖਾਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਜਿਥੇ ੨ ਵੀ ਕੋਈ ਧਾਰਮਿਕ ਦੀਵਾਨ ਜਾਂ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸਮਾਗਮ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਨਾਲ ਦਿਲ ਖੋਹਲ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ।

"ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਰੰਭ"

ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਤੇ ਮਾਰਸ਼ਲ ਲਾ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਮਨ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ, ਆਪ ਨੇ ੧, ੨, ੩ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੦ ਈ: ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਧਾਰੋਵਾਲੀ ਵਿਚ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਜਲਸਾ ਰਖ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਚਾਟੜਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪਾਉਣ ਦੇ ਪੂਰੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਪਰ ਆਪ ਗੁਰੂ ਭਰੋਸੇ ਤੇ ਡਟੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ੨੦੦ ਮਨ ਪਕੇ ਆਟੇ ਦਾ ਲੰਗਰ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜੋ ਤਿੰਨਾਂ ਡੰਗਾਂ ਵਿਚ ਖਰਚ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੀਵਾਨ ਵਾਸਤੇ ੫੬੦ ਰੁਪਏ, ਸਾਇਵਾਨਾਂ ਦਾ ਕਰਾਇਆਂ ਅਰ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਬੜਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਖੁਲ ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਇਕਲੇ ਚੱਕ ਨੰਬਰ ੭੮ ਨਵਾਂ ਪਿੰਡ ਨੇ ਘਿਉ ਦੇ ੩੦ ਪੀਪੇ ਲੰਗਰ ਲਈ ਭੇਟਾ ਕੀਤੇ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ੩੦-੩੦ ਪੰਗਤਾਂ ਇਕ ੨ ਹਜ਼ਾਰ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਵੇਲੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਛਕਣ ਲਈ ਬੈਠਦੀਆਂ ਸਨ।

ਲੰਗਰ ਵਾਲੇ ਖੂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਮੁਕ ਗਿਆ। ਇਸ ਜਲਸੇ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ ਲਾਇਲਪੁਰੀ ਸਨ। ਬਾਹਰੋਂ ਉਘੇ ਉਘੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਤੇ ਕੌਮੀ ਸੇਵਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਸਦੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਗਾ ਮੁਹੰਮਦ, ਸਫ਼ਦਰ, ਡਾਕਟਰ ਕਿਚਲੂ, ਮਹਾਤਮਾ ਨੰਦ ਗੋਪਾਲ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਤੇ ਸਰਕਰ ਨਾਲ ਨਾ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿਖ ਲੀਡਰਾਂ ਵਲੋਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਲੈਕਚਰ ਹੋਏ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਰੂਹ ਫੂਕੀ ਗਈ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਸਿਖ ਬਚੇ ਦਾ ਦਿਲ ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਫਰਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਜਲਸੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਹੰਤ ਦੀਆਂ ਭੈੜੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਅਤੇ ਅਤਿਆ-ਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪੜਦੇ ਪਾੜ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆਨਾਂ ਵਿਚ ਦਸੇ ਗਏ। ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਨਜ਼ਾਮ ਪੁਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਨੇ ਖੜੋ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੰਗਤ ਮੈਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇਵੇ ਮੈਂ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਨੂੰ ਮਹੰਤ ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਦਾ ਸਿਰ ਵਢ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਤੇ ਧੀਰਜ ਦੇਕੇ ਇਸ ਗਲੋਂ ਰੋਕ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਜਦ ਇਕ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਛਿੜਿਆ ਤਦ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਜਲ ਪੂਰਤ ਨੈਣਾਂ ਨਾਲ ਖੜੇ ਹੋਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਕਾ ਪਿਆਰਾ ਮੈਨੂੰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੁਰਬੇ ਭੇਟ ਕਰ ਦੇਵਾਂ ਗਾ। ਆਪ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਦ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਦਿਲ ਤੇ ਬੇਹਬਲਤਾ ਵੇਖ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵੈਰਾਗ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲ ਪਿਆ। ਅਫਸੋਸ! ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸਧਰਾਂ ਮਨ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ।

ਸੈਂਕੜੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਤਲੀ ਉਤੇ ਰਖ ਕੇ ਰਾਤ ਸਪਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਰੀਆਂ ਮਿਧ ਕੇ ਰਾਹ ਖੇਹੜੇ ਭੁਲਦੇ ਭੁਲਾਉਂਦੇ ਉਨੀਂਦਰੇ ਅਤੇ ਤੇਹ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦੀ ਰੰਗਣ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਦੇ ਭਜੇ ਆਏ ਇਹ ਸਭ ਇਸ ਜਲਸੇ ਦੇ ਹਲੂਣੇ ਦਾ ਹੀ ਫਲ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਡਿਆਈ ਦੇ ਹਕਦਾਰ ਸ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ, ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੦ ਈ: ਨੂੰ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਦੇ ਮੇਲੇ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਵਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸੰਮਤ ੧੯੭੭ ਬਿ: ਦੀ ਮਸਿਆ ਨੂੰ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਬੀਬੀਆਂ ਦੇ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਗਏ, ਮਸਿਆ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਕੀਤੀ, ਅਗੋਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਬੜੇ ਨਿਰਾਦਰ ਭਰੇ ਕੁਬਚਨ ਬੋਲੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾ ਦਿਤੀ, ਤਦ ਆਪ ਨੇ ਸਿਖੀ ਜਜ਼ਬਾਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਖੂੰਡਾ ਲੈ ਕੇ ਖੜੋ ਗਏ ਤੇ ਬੀਬੀਆਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲਾ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਆਪ ਨੇ ਲਲਕਾਰਾ ਮਾਰਿਆ ਆਓ ਜਿਸ ਨੇ ਰੋਕਣਾ ਹੈ ਰੋਕੇ ਤਾਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਕੇ ਭੋਗ ਪਾਇਆ। ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਇਆਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਸੁਧਾਰ ਹੋਣਾ ਅਤੀ ਕਠਨ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਟੇ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੀ ਜਾਵੇ।

॥ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ॥

ਆਪ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਆਣ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ਨਾਲ ਖਰੇ ਸੌਦੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਕੇ ਭਰਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ। ੪ ਫੱਗਣ ਨੂੰ ਮਰੜ੍ਹੀ ਚੱਕ ਨੰ: ੪੨ ਵਿਚ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਇਕਠ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਥੇ ਦਾ ਚੁਣਾਓ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰੀ ਲਈ ਭਾ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਤੇ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਆਪ ਨੂੰ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾ: ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪ ਦਾ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੱਤਰ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਏਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਦੂਜਾ ਫੈਸਲਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ੭ ਫਗਣ ਨੂੰ ਨਜ਼ਾਮ ਪੁਰੇ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਫੇਰ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਇਕੱਠ ਕਰਕੇ ਮੁਕੰਮਲ ਸਕੀਮ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ੭ ਫਗਣ ਨੂੰ ਨਜ਼ਾਮ ਪੁਰੇ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਖੀ ਸਿੰਘ ਪੁਜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਲੰਬੀ ਵਿਚਾਰ ਮਗਰੋਂ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥਾ ਬਾਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਭਾ: ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਭਾਈ ਗੇਂਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਜ਼ਾਮ ਪੁਰ ਚੇਲੇ ਵਾਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਖਰਚ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਚੰਦੇ ਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਪਰ ੪੦੦) ਰੁਪਏ ਨਕਦ ਤੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਕਰਾਰੀ ਲਿਖਾਏ। ਫੈਸਲਾ ੋਇਆ ਕਿ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਅਤੇ ਰਾਗੀ ਜਥੇ ਰਖੇ ਜਾਣ। ਮਹੰਤ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਦਾਂ ਗੁਪਤ ਪਤਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਸੰਤ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਰਮਲੇ ਦਾ ਨਾਮ ਤਜਵੀਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ੯ ਫਗਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਆ ਕੇ ਜਥੇ ਦੇ ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਰ ਇਕ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਦੇਣ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਧਾਰੋਵਾਲੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਘਲਣਾ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਪਾਸੋਂ ਅੰਦਰਗਤ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈ ਆਉਣ। ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ੯ ਫਗਣ ਨੂੰ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਮਿਲੇ, ਉਹਨਾਂ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਥੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਬੰਦੇ ਘੱਲ ਆਏ ਹਾਂ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਆਗਿਆਂ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖਾਸ ਖਾਸ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਤਰਾ ਚੜ੍ਹਾ ਮਗਰੋਂ ੧੯ ਫਰਵਰੀ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਚਲ ਕੇ ੨੦ ਫਰਵਰੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਈਏ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕੌਮੀ ਦੂਲੇ ੧੦ ਫੱਗਣ ਮੁਤਾਬਿਕ ੨੦ ਫਰਵਰੀ ਸੰਨ ੧੯੨੧ ਈ: ਦਿਨ ਐਤਵਾਰ ਜਥਾ ਕ੍ਰੀਬਨ ਪੌਣੇਂ ਛੇ ਵਜੇ ਸ੍ਰੀ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਸਾਢੇ ਸਤ ਵਜੇ ਤਕ ਗੋਲੀਆਂ, ਗੰਡਾਸਿਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤ ਮਈ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਮਰਜਿਉੜਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਤੇ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰਕੇ ਸਾੜਨ ਦਾ ਕੰਮ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਈਆਂ ਰੂਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਨਿਵਾਸ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੌਮੀ ਦੂਲਿਆਂ ਦੇ ਇਨਾਂ ਪਵਿਤ੍ਰ ਧਰਮੀ ਕਾਰਨਾ-ਮਿਆਂ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤਕ ਕੋਮ ਦਾ ਨਾਮ ਰੋਸ਼ਨ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲਾ ਰਹੇਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਰਜਿਉ-ੜਿਆਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਸਤ ਸੋ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸੱਤਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਪੰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ।

ਨੋਟ:- ਵਿਸਥਾਰ ਤੇ ਡਰਦੇ ਹੋਏ ਅਗੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸੰਖੇਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੂਰਾ ਹਾਲ ਵੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਪੜ੍ਹੋ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੀਵਨ, ਕਰਤਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਝਬਾਲੀਆ।

ਧਾਰੋਵਾਲੀ ਚੱਕ ਨੰ: ੩੩ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸ਼ਹੀਦ

੨. ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਧਾਰੋਵਾਲੀ ਸਿੰਘਣੀ ਬਸੰਤ ਕੋਰ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਸੰਤਾਨਃ—ਕਰਤਾਰ ਕੋਰ, ਪਾਰੋ, ਮੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ, ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੁਹਾਵਾ ਸਿੰਘ।

੩. ਭਾਈ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਬਹਾਦਰ ਪਿਤਾ ਰਤਾ ਜੀ ਮਾਤਾ ਹੁਕਮੀ ਪਿੰਡ ਉਦੇ ਕੇ

੪. ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਚੁਗਤਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਵਾਂ ਪਿੰਡ ਭਾਂਮ ਸਿੰਘਣੀ ਤੇਜ ਕੋਰ ਸੰਤਾਨਃ— ਬਾਗ ਸਿੰਘ।

੫. ਭਾਈ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੁਸਤਫਾ ਬਾਦ ਸਿੰਘਣੀ ਬਿਸ਼ਨ ਕੋਰ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਤ ਸੰਤਾਨਃ— ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ, ਈਸਰ ਕਰ ਤੇ ਇਛਰ ਕੋਰ।

੬. ਭਾਈ ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਨੰਃ ੨ ਪਿਤਾ ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਲਛਮੀ ਪਿੰਡ ਰੂਪੋ ਵਾਲੀ ਸਿੰਘਣੀ ਪ੍ਰਸਿੰਨੀ ਸੰਤਾਨਃ— ਚਨਣ ਸਿੰਘ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੋਟਲਾ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਚੱਕ ਨੰਃ ੪੩ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ

੭. ਭਾਈ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਦਾ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਣੀ ਇੰਦਰ ਕੌਰ।

ਬੁਰਜ ਚੱਕ ਨੰਃ ੫੫ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ

੮. ਭਾਈ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਧੂ ਖਾਨ ਦਾਨ ਪਿੰਡ ਵਿਰਆਹਾਂ ਸਿੰਘਣੀ ਖੇਮ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੰਤਾਨਃ— ਤਾਰੋ

੯. ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਘਸੀਟ ਪੁਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

੧੦. ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਰਤੋਕੇ

॥ ਬੁੰਡਾਲਾ ਚੱਕ ਨੰਃ ੬੪ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ॥

੧੧. ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੁੰਡਾਲਾ ਚੱਕ ਨੰਃ ੬੪ ਨਿਹਾਲੇਆਣਾ ਸਿੰਘਣੀ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ

੧੨. ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਦੂਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹੁਕਮੀ ਪਿੰਡ ਸੁਤੇ ਵਾਲ ਸਿੰਘਣੀ ਜੁਆਲੀ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੰਤਾਨਃ— ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ, ਦਿਆਲ ਕੌਰ

੧੩. ਭਾਈ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੁੰਡਾਲਾ ਸਿੰਘਣੀ ਈਸ਼ਰ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੰਤਾਨਃ— ਗੁਰਦਿਆਲ ਕੌਰ, ਲਾਭ ਸਿੰਘ

੧੪. ਭਾਈ ਉਜਾਗਰ ਜੀ ਪਿਤਾ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਿਆਲ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੁੰਡਾਲਾ ਸਿੰਘਣੀ ਸੰਤ ਕੌਰ, ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਸੰਤਾਨਃ— ਲਛਮਨ ਕੌਰ

॥ ਬੁੰਡਾਲਾ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਚੱਕ ਨੰਃ ੭੧ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ॥

੧੫. [ਭਾਈ ਸੰਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ]
੧੬. [ਭਾਈ ਬਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ] ਪਿਤਾ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੁੰਡਾਲਾ

੧੭. ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹੁਕਮੀ ਪਿੰਡ ਬੁੰਡਾਲਾ ਸਿੰਘਣੀ ਮੰਗਲੀ ਸੰਤਾਨਃ— ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਮੇਜ ਕੌਰ, ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

੧੮. ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹੁਕਮੀ ਪਿੰਡ ਬੁੰਡਾਲਾ ਸਿਘਣੀ ਲਾਭ ਕੌਰ ਸੰਤਾਨਃ— ਤੇਜ ਕੌਰ, ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ, ਦੀਪ ਕੌਰ

(ਉਪਰਲੇ ੧੭, ੧੮ ਨੰਃ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਦੋਨੋਂ ਭਟਾ ਹਨ)

॥ ਨਜ਼ਾਮ ਪੁਰਾ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ॥

੧੯. ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰੁਕੋ ਪਿੰਡ ਨਜ਼ਾਮ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

੨੦. ਭਾਈ ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਨਜ਼ਾਮ ਪੁਰ ਸਿੰਘਣੀ ਗੁਤੋ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੰਤਾਨ ਇਕ ਬੀਬੀ ਹੋਈ

੨੧. ਭਾਈ ਬਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਲਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਚੱਕ ਨੰਃ ੩੯ ਸਿੰਘਣੀ ਰਾਜ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ ਸੰਤਾਨ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ, ਅਪਾਰ ਕੌਰ, ਲਖਾ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੋ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨੨. ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮੁਕਲਾਵਾ ਆਇਆਂ ਦੋ ਦਿਨ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ) ਪਿਤਾ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਪਿੰਡ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਸਿੰਘਣੀ ਖੇਮੀ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ।

੨੩. ਭਾਈ ਦਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਮਸਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗੁਲਾਬੀ ਪਿੰਡ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਸਿੰਘਣੀ ਭਗਵਾਨ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ ਸੰਤਾਨ ਗੁਰ ਕੌਰ, ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ

੨੪. ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਲਛੀ ਪਿੰਡ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਸਿੰਘਣੀ ਸੰਤੀ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ।

੨੫. ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਤਾਬੋ ਪਿੰਡ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਸਿੰਘਣੀ ਆਤੋ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ।

੨੬. ਭਾਈ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਨਜ਼ਾਮ ਪੁਰ ਸਿੰਘਣੀ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

੨੭. ਭਾਈ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੱਸੀ ਪਿੰਡ ਨਜ਼ਾਮ ਪੁਰ ਸਿੰਘਣੀ ਭਾਨ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੰਤਾਨ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ

੨੮. ਭਾਈ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸੋ ਪਿੰਡ ਨਜ਼ਾਮ ਪੁਰ ਸਿੰਘਣੀ ਆਤੋ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੰਤਾਨ— ਗਿਆਨ ਕੌਰ

੨੯. ਭਾਈ ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਪੋਹੂ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਨਜ਼ਾਮ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੰਤਾਨ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ

੩੦. ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਪੋਹੂ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਨ ਕੌਰ ਸਿੰਘਣੀ ਗੁਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੰਤਾਨ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ, ਰਾਧੋ ਜੀ

੩੧. ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੁਆਲੀ ਪਿੰਡ ਨਜ਼ਾਮ ਪੁਰਾ ਸਿੰਘਣੀ ਸੰਤ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੰਤਾਨ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ

੩੨. ਭਾ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹੁਕਮੀ ਸਿੰਘਣੀ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਸੰਤਾਨ:— ਗੁਰ ਕੌਰ, ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ, ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ।

੩੩. ਭਾ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਨਜ਼ਾਮ ਪੁਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਨਜ਼ਾਮ ਪੁਰ ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਚੱਕ ਨੰਬਰ ੮੦ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ

੩੪. ਭਾ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਆਤੋ ਪਿੰਡ ਨਜ਼ਾਮ ਪੁਰਾ ਸਿੰਘਣੀ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ ਸੰਤਾਨ:—ਗੁਰ ਕੌਰ।

੩੫. ਭਾ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਆਸ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਹੋੜੂ ਸਿੰਘਣੀ ਰਾਜ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

੩੬. ਭਾ: ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹੁਕਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਚੱਕ ਨੰ: ੮੦ ਸਿੰਘਣੀ ਭਾਗ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ ਸੰਤਾਨ:--ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ।

੩੭. ਭਾ: ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੋਭੀ ਪਿੰਡ ਮੂਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਚੱਕ ਨੰ:

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੮੦ ਸਿੰਘਣੀ ਅਮਰ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖ਼ੂ ਪੁਰਾ ਸੰਤਾਨ:—ਠਾਕਰ ਕੌਰ, ਰਾਜ ਕੌਰ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ।

੩੮. ਭਾ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਨਜ਼ਾਮ ਪੁਰ ਸਿੰਘਣੀ ਹੁਕਮ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਰ ਸੰਤਾਨ:—ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ, ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ।

੩੯. ਭਾ: ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਨਜ਼ਾਮ ਪੁਰ ਸਿੰਘਣੀ ਨਰੈਣ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੰਤਾਨ:—ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ।

੪੦. ਭਾ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਨਜ਼ਾਮ ਪੁਰ ਸਿੰਘਣੀ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੰਤਾਨ:—ਹਰ ਕੌਰ, ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਗਣੇਸ਼ੀ, ਜੁਆਲੀ, ਖੇਮ ਕੌਰ, ਭਾਨ ਕੌਰ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਰਾਜ ਕੌਰ, ਚਰਨ ਸਿੰਘ।

੪੧. ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮੁਹਰੇ ਪਿੰਡ ਸ਼ੁਕਰ ਚਕੀਆ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

॥ ਚੱਕ ਨੰਬਰ ੧੮ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖ਼ੂ ਪੁਰਾ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ॥

੪੨. ਭਾ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਗੁੰਬੀ ਪਿਤਾ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਹੋੜੂ ਸਿੰਘਣੀ ਨੰਦ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੰਤਾਨ:—ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ।

੪੩. ਭਾ: ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਆਤੋ ਪਿੰਡ ਬਹੋੜੂ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖ਼ੂ ਪੁਰਾ।

੪੪. ਭਾ: ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਠਾਕੁਰੀ ਪਿੰਡ ਬਸੀ ਸਿੰਘਣੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ।

॥ ਥੋਬੀਆ ਚੱਕ ਨੰਬਰ ੧੦ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖ਼ੂ ਪੁਰਾ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ॥

੪੫. ਭਾ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਥੋਬੀਆ ਸਿੰਘਣੀ ਬੀਰੋ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੰਤਾਨ:–ਈਸ਼ਰ ਕੌਰ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਕੌਰ; ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ।

੪੬. ਭਾ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਘਨੀਆ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜਿਉਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਥੋਬੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀ ਈਸ਼ਰ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖ਼ੂ ਪੁਰਾ ਸੰਤਾਨ:–ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ, ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ।

੪੭. ਭਾ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਓ ਪਿੰਡ ਥੋਬੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੰਤਾਨ:—ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰ ਕੌਰ, ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ।

੪੮. ਭਾ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਥੋਬੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀ ਆਤੋ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੰਤਾਨ:–ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ।

॥ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ॥

੪੯. ਭਾ: ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੱਈਏ ਮਾਤਾ ਰਾਜ਼ੀ ਪਿੰਡ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਸਿੰਘਣੀ ਹੁਕਮ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਸੰਤਾਨ:—ਆਸਾ ਸਿੰਘ, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ।

॥ ਬੱਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ॥

੫੦. ਭਾ: ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਲਾ ਸਿੰਘਣੀ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

॥ ਡਲਾ ਨੰਗਲ ਚੱਕ ਨੰਬਰ ੯੩ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ॥

੫੧. ਭਾ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਗੰਗਾ ਦੇਈ ਪਿੰਡ ਡਲੇ ਸਿੰਘਣੀ ਹਰ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ ।

॥ ਸ਼ਾਹ ਕੋਟ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ॥

੫੨. ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਪਿਤਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸ਼ਾਹ ਕੋਟੀ ਸੰਘਣੀ ਠਾਕਰ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ ਸੰਤਾਨ੍ ਇਕ ਲੜਕਾ ਤੇ ਲੜਕੀ

੫੩. ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬੰਨਾ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਣੀ ਮੇਲ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ

੫੪. ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ

੫੫. ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਈਸਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸ਼ਾਹ ਕੋਟ ਸਿੰਘਣੀ ਧਨ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ

੫੬. ਭਾਈ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਲੀ ਪਿੰਡ ਸ਼ਾਹ ਕੋਟ ਸਿੰਘਣੀ ਆਤਮਾ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ ਸੰਤਾਨ- ਕਰਮ ਸਿੰਘ

॥ ਪਿੰਡ ਜਰਗ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ॥

੫੭. ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜਰਗ ਸਿੰਘਣੀ ਰਤਨ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ ਸੰਤਾਨ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ

੫੮. ਭੁਜੰਗੀ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜਰਗ ਜ਼ਿਲਾ ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ

॥ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ॥

੫੯. ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ 'ਢਿਲੋਂ' ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭਸੀਨ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ

॥ ਡਲਾ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਚੱਕ ਨੰ: ੯੫ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ॥

੬੦. ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੰਥੀ ਇਹ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਪੁਛਣ ਪਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ ਹੈ।

॥ ਵਨੋਟਿਆਂ ਵਾਲੀ ਚੱਕ ਨੰ: ੩੯ ॥

੬੧. ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਗਣ ਸਿੰਘਣੀ ਭਾਨ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਂ ਵਾਲਾ ਸੰਤਾਨ ਮਾਨ ਸਿੰਘ, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ, ਬੀ: ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ, ਈਸਰ ਕੌਰ, ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ, ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੌਰ, ਬੀਰ ਕੌਰ, ਮਾਨ ਕੌਰ।

੬੨. ਭਾਈ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਵਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੋਲੋ ਕਕਾ ਸਿੰਘਣੀ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ।

੬੩. ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਦਿਆਲਾ ਚਠਿਆ ਸਿੰਘਣੀ ਕੇਸਰ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਸੰਤਾਨ- ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ, ਆਸਾ ਸਿੰਘ, ਆਸ ਕੌਰ, ਮਾਨ ਕੌਰ

੬੪. ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸੰਘ ਪਿਤਾ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਗਣ ਪਿੰਡ ਟੌਂਗਾਵਾਲੀ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

॥ ਧਨੂਆਣਾ ਚੱਕ ਨੰਬਰ ੯੧ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ॥

੬੫. ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਪਿਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੱਕ ਨੰ: ੯੧ ਸਿੰਘਣੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਸੰਤਾਨ– ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ

੬੬. ਭਾਈ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗਾਬੋ ਪਿੰਡ ਡੀਗਰੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀ ਰੂੜੀ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ।

੬੭. ਭਾਈ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਘਨਈਆਂ ਸਿੰਘ 'ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਡੀਗਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿੰਘਣੀ ਮਾਲਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ ਸੰਤਾਨ– ਅਮਰ ਕੌਰ, ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰੋ, ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਨਸੀਬ ਕੌਰ।

੬੮. ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਹਰੀ ਪੁਰ ਅਤੇ ਸਿੰਘਣੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ ਸੰਤਾਨ– ਹਰੀ ਸਿੰਘ

੬੯. ਭਾਈ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ ਸੰਤਾਨ– ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ

੭੦. ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੁਖਦੇਈ ਪਿੰਡ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ ਸਿੰਘਣੀ ਬਿਅੰਤ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ ਸੰਤਾਨ– ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ, ਰਾਏ ਕੌਰ

੭੧. ਭਾਈ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਹਰੀ ਪੁਰ ਸਿੰਘਣੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ ਸੰਤਾਨ– ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਚੰਨਣ ਕੌਰ

੭੨. ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ

੭੩. ਭਾਈ ਵੇਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਵਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ ਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ।

੭੪. ਭਾ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਾਣਕ ਘੁੰਮਣ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ।

॥ ਫਰਾਲਾ ਚੱਕ ਨੰ: ੨੫੮ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ॥

੭੫. ਭਾ: ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫਰਾਲਾ ਸਿੰਘਣੀ ਰਤਨ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ।

੭੬. ਭਾ: ਕਨ੍ਹਈਆ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫਰਾਲਾ ਸਿੰਘਣੀ ਸੰਤ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ ਸੰਤਾਨ- ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ, ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ।

॥ ਬਿਹਾੜਾ ਜ਼ਿਲਾ ਹੋਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ॥

੭੭. ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਿਹਾੜਾਂ ਸਿੰਘਣੀ ਸਰਜੀਤ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾਂ ਹੋਸ਼ਿਆਰਪੁਰ।

। ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ।

੭੮. ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਕੌਰ*

---

*ਖਾਨਦਾਨ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇਖੋ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੀਵਨ ਕਰਤਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਹੋਵਾਲ ਚੱਕ ਨੰ: ੨੩੨ ਆਰ. ਬੀ. ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ॥

ਭੁਜਣ ਵਾਂਗਰ ਦਾਣਿਆਂ, ਕਹਿਣ ਪੰਥ ਕੀ ਜੀਤ ।
ਭੱਠਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ, ਗਾਉਣ ਆਜ਼ਾਦੀ ਗੀਤ ।

੭੯. ਭਾ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਾਹੋਵਾਲ ਸਿੰਘਣੀ ਰਛਪਾਲ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਸਿਆਲਕੋਟ ਸੰਤਾਨ- ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ, ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਹਰਬੰਸ ਕੌਰ ।

। ਟਿੱਬੀ ਜੈ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲਾ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ।

੮੦. ਭਾ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਟਿਬੀ ਜੈ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲਾ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ।

॥ ਲਹੁ ਕੇ ਚੱਕ ਨੰ: ੭੫ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ॥

੮੧. ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾਂ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦੀ ਪਿੰਡ ਲਹੁਕੇ ਸੰਘਣ ਪਰੇਮ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੰਤਾਨ- ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ, ਰਣ ਸਿੰਘ, ਅਤਰ ਕੌਰ ਭਾਨ ਕੌਰ ।

੮੨. ਭਾ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਿਸੋ ਪਿੰਡ ਲਹੁ ਕੇ ਸੰਤਾਨ- ਬਲਵੰਤ ਕੌਰ, ਗੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ।

੮੩. ਭਾ: ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਪਿੰਡ ਲਹੁ ਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।

॥ ਸ਼ਹਿਰ ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ॥

੮੪. ਭਾ: ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਪੋਹੂ ਮਲ ਮਾਤਾ ਜਵਾਲਾ ਦੇਵੀ ਪਿੰਡ ਲੰਡੇ ਵਾਲੀ ਸਿੰਘਣੀ ਜੈ ਕੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ।

੮੫. ਭਾ: ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਗੋਕਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਲਛਮਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਡਿੰਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਤ (ਮੁਤਬਨਾ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ)

ਸਬਾਜ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ

੮੬. ਭਾ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਪਿੰਡ ਸਬਾਜ ਪੁਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।

੮੭. ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਜਨਮ: ਆਪ ਸ: ਕਾਕੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਗੁੜੇ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ।

ਬਾਲਪਣ : ਆਪ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਵੱਸਥਾ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਧੰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਲੰਘੀ ।

ਵਿਦਿਆ : ਆਪ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਅਤੁਟ ਪਰੇਮ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਵਾਲੇ ਜਿਊੜੇ ਸਨ ।

ਉਪਕਾਰ : ਜਦ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਅਤਿਆਚਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸੁਣੇ ਤਾਂ ਆਪ ਦਾ ਦਰਦੀ ਦਿਲ ਇਹ ਉਪਦ੍ਰਵ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਸਹਾਰ ਨਾ ਸਕਿਆ । ਜੋ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਹੰਤ ਵਲੋਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਸੁਣਕੇ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਟ ਵੱਜੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ।

ਸ਼ਹੀਦੀ : ਆਪ ਜਥੇਦਾਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਛਵੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ੨੦ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਅੰਤ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜਾਨ ਵਾਰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਸਦਾ ਲਈ ਅਮਰ ਹੋ ਗਏ।

ਕਾਲੇ ਦਸਤਾਰੇ ਸਜਾਉਣੇ

ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਦਾ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ । ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾ ਨੇ ਭੀ ਕਾਫੀ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਬੜੇ ਦਰਦ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ੫ ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੧ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਹੀਦੀ ਡੇ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਜੋ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਨੇ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ੋਕ ਵਿਚ ਕਾਲੇ ਦਸਤਾਰੇ ਸਜਾਏ ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਬਾਗੀ ਹੋਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਸਮਝੇ ਗਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਿਛੋਂ ਗਰਮ ਖਿਆਲੀਏ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਇਹ ਅਰਥ ਕਢ ਲਏ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਹਾਂ ਸ਼ੋਕ ਵਜੋਂ ਕਾਲੇ ਦਸਤਾਰੇ ਸਜਾਵਾਂਗੇ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਤੇ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਕਾਲੇ ਦਸਤਾਰੇ ਸਜਾਉਣ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀਆਂ ਤੋਂ ਅੱਡ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਮਹੰਤ ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਮਹੰਤ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ੭ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਨੇ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ। ਪਿਛੋਂ ਅਪੀਲ ਵਿਚ ਮਹੰਤ ਦੀ ਫਾਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮਾਫ ਕਰ ਦਿਤੀ ਗਈ ਤੇ ਹਰੀ ਨਾਥ, ਰਾਂਝਾ, ਤੇ ਰੀਹਾਣਾ ਆਦਿਕ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਬਹਾਲ ਰਹੀ। ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਫੰਡ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ੨੪੯੮੪੬ ਰੁਪਏ ੧੨ ਆਨੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ। ੧੩ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਲਾਹੁਣ ਲਈ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸੱਤ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਮਾਹਵਾਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪੇਨਸ਼ਨਾਂ ਨੀਯਤ ਹੋਈਆਂ। ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਉਨਤੀ ਹੋਈ। ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਕਈ ਧਰਮ ਅਰਥ ਕਾਰਜ ਹੋਏ।

ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ

ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੀ ਸਰਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਸਰਬਰਾਹ ਨੀਯਤ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਕ ਸਾਲ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਰਹੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ੭ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਮਿ: ਅਮਰ ਨਾਥ-ਈ.ਏ.ਸੀ ਨੂੰ ਭੇਜ ਕੇ ਚਾਬੀਆਂ ਲੈ ਲਈਆਂ। ਇਸ ਵਿਰੁਧ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਖਤ ਰੋਸ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਜਮਾਤ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਲੈਣਗੇ, 'ਚਾਬੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਉਹ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਸ ਅਯੋਗ ਕਦਮ ਵਿਰੁਧ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਜਨਾਲੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦੀਵਾਨ ਰੱਖਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਜਲਸਾ ਦਸ ਕੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਲੀਡਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਬਾਬਾ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਕੀਲ-ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਾਲੰਧਰੀ, ਸ: ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ,-ਲਾਇਲ ਪੁਰੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਾਹਰ ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖ ਮੁਖੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸ: ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਵਛੋਆ, ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਸ: ਦੀਨਾਂ ਨਾਥ ਐਡੀਟਰ-ਅਖਬਾਰ "ਦਰਦ" ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੁੰਦਰੀ, ਤੇ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਭੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਕ ਜਲਸੇ ਰੋਕੂ ਕਾਨੂੰਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਜਲਸਾ ਦਸ ਕੇ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸੁਪ੍ਰੰਟੰਡੰਟ ਪੁਲਸ ਨੇ ਡੀ.ਸੀ. ਦਾ ਇਹ ਹੁਕਮ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਜਲਸਾ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੁਧ ਹੈ ਤਾਂ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਏ. ਨੇ ਕਿਹਾ, ਇਹ ਦੀਵਾਨ ਧਾਰਮਿਕ ਹੈ। ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਭੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਈ ਘੰਟੇ ਦੀਵਾਨ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਰਹਿਰਾਸ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾ ਕੇ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਕ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਰਵੱਈਏ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ। ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਉਹਦੇ ਦਾਰਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਕਪਤਾਨ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਕੱਤ੍ਰ ਚੁਣੇ ਗਏ।

੪ ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪੁਰਬ ਸਬੰਧੀ ਸਜੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਉਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਜ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਸਵਾਲ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਧਕੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਉਲਟਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਡਾ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਕਰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਕਪਤਾਨ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਸਾਲਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ੬ ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿੰਸ ਆਫ ਵੇਲਜ਼ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਭੀ ਚਿਹ ਚੜ੍ਹ ਗਈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਚਰਚਾ ਚਲ ਪਈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਸਿਖ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੱਕਬਜਾਨਬ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ; ਸਿਖ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨਾਂ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨ ਦੀਆਂ ਖੂਬ ਧੱਜੀਆਂ ਉਡਾਈਆਂ ਅਤੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਦੀਵਾਨ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਕਹਿਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਧੱਕਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿਖ ਲੀਡਰਾਂ ਪਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਂਦੇ ਹੋਏ ਸਿਖ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਤੇ ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ।

ਸਰਕਾਰ ਚਾਬੀਆਂ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ ਸਿਖ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰੋ, ਫਿਰ ਚਾਬੀਆਂ ਲਵਾਂਗੇ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਟਾਲ ਮਟੋਲ ਕੀਤੀ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਝੁਕਣਾ ਪਿਆ। ਸਿਖ ਲੀਡਰ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੁਜੇ, ਇਥੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਚਾਬੀਆਂ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਸਿਖ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿੱਤ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਅਕਾਸ਼ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ ਤੇ ਸਿਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ। ਇਸ ਜਿਤ ਪਰ ਕੌਮੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਵਧਾਈਆਂ ਭੇਜੀਆਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆ ਸਭ ਅਗੇ ਵਧੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਇਤਫਾਕ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਅਗੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਗੋਡੇ ਟੇਕਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਹੈ।

ਹੋਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ

ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਵਧ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਪਰ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਮਹੰਤ ਭੀ ਡਰਦੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਥਾਈਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦਿਤੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਥੇਦਾਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁਚਰ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਜਥਾ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਭਾਈ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਪਸ਼ਾਵਰ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁ: ਮਾਣਕ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ, ਮਹੰਤ ਨੇ ਪੁਲਸ ਪਾਸ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਅਠਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ। ੨੧ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਮੁਕੱਦਮੇਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ: ਲਾਹੌਰਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਠੇਠਰ, ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇਉ, ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੋਧੂ, ਭਾਈ ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਮੁਕਦਮਿਆਂ ਵਿਚ ਚਾਰ ਚਾਰ ਸਾਲ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ। ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪੂਰੀ ਸਜ਼ਾ ਕੱਟੀ। ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨਾਂ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਪੁਰ ਸਜ਼ਾ ਟੁਟ ਗਈ। ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁ: ਤੇਜਾ ਕਲਾ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਕਬਜ਼ਾ ਦਿਵਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ।

ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁ: ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਗੁ: ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਨੌਰੰਗਾਬਾਦ, ਖਰਾ ਸੌਦਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਤੀ ਕਮਾਲੀਆ ਆਦਿਕ ਪਰ ਭੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰ ਲਏ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕੇਰ ਬਾਬਾ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਤ ਪਰ ਭੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੨ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲਾ ਹੋਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਤੇ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਰਨੈਲ ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸ੍ਰੀ ਕੀਰਤਪੁਰ, ਤਖਤ ਕੇਸ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਕਬਜ਼ਾ ਭੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਸੋਢੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਕੇ ਰਜਿਸਟਰ ਕਰਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਪੁਜ ਕੇ ਕਬਜ਼ਾ ਉਸ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਦਿਵਾ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੁਰਅਮਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਹੋਰ ਕਈ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮਹੰਤਾਂ ਨੇ ਭੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿਤਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁਚਰ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਚਕਾਰ ਕੁਝ ਮਤ ਭੇਦ ਪੈਦਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੋ ਗਏ। ਦੋਵੇਂ ਜਥੇਦਾਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਅਥਾਰਟੀ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਸਨ। ਜਥੇਦਾਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁਚਰ ਜੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਤਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਦੀ ਪਦਵੀ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉਚੀ ਹੈ। ਉਸ ਪਰ ਕਿਸੇ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਕੁੰਡਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸੁਤੰਤਰ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਿਉਂ ਹੋਵੇ ?

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਲੀਡਰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਵਾਲੰਟੀਅਰ ਦੇਣ ਲਈ ਇਕ ਸਹਾਇਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਇਹ ਭੀ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਕਰੇ। ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਮਤ ਭੇਦ ਰਿਹਾ ਅੰਤ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਨੇ ਲੋਕ ਰਾਇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਕਿ ਦਲ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਜਦੋਂ ਲੋੜ ਪਵੇਗੀ ਵਾਲੰਟੀਅਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸੇਵਾਦਾਰ ਭਰਤੀ ਕਰਕੇ ਗੁ: ਸੇਵਕ ਦਲ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਦੋਹਾਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਕਤ ਵਿਚਾਰ ਛੱਡ ਦਿਦਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪੰਥਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਟੱਕਰ ਹੋਣ ਦਾ ਜੋ ਖਤਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।

ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦਾ ਮੋਰਚਾ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ੧੩ ਮੀਲ ਦੂਰ ਤਹਿਸੀਲ ਅਜਨਾਲਾ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਹੈ। ਇਹ ਪਵਿਤਰ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਹੈ। ਇਥੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਮੰਡੀ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਮਹਾਰਾਜ ਭੀ ਇਥੇ ਪਧਾਰੇ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਘੁਕੇ ਵਾਲੀ ਦੇ ਮੋਢੀ ਬਜ਼ੁਰਗ ਬਾਬਾ ਘੁਕੇ ਨੇ ਇਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਬਾਗ ਲਗਵਾਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ। ਚੋਧਰੀ ਘੁਕੇ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨੌ ਮੰਜ਼ਲਾ ਬੜਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਦ ਸਿੱਖਾਂ ਪਰ ਸਖਤੀ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਜਨੂੰਨੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਨੌ ਮੰਜ਼ਲਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗਿਰਾ ਦਿਤਾ। ਪਿਛੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਕਾਫੀ ਜ਼ਮੀਨ ਲਗਵਾਈ ਸੀ, ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ।

ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪਰ ਉਦਾਸੀ ਮਹੰਤਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਮਹੰਤ ਸੁੰਦਰ ਦਾਸ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਆਚਰਨ ਬਹੁਤ ਖਰਾਬ ਸੀ। ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ: ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਵਛੋਆ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਲਗਾਈ ਕਿ ਉਹ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਚਾਲ ਚਲਨ ਸੁਧਾਰਨ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰੇ। ਉਸ ਨੇ ਮਹੰਤ ਅਗੇ ਦੋ ਸ਼ਰਤਾਂ ਰਖੀਆਂ।

(੧) ਮਹੰਤ ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਨਾਲ ਅਯੋਗ ਸਬੰਧ ਨਾ ਰਖੇ ਜੇ ਉਹ ਇਸਤ੍ਰੀ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਲਵੇ।

(੨) ਮਹੰਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਹੰਤ ਨੇ ਭਰੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈਆਂ ਤੇ ਸਮਝੌਤੇ ਪਰ ਦਸਤਖਤ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਇਥੇ ਹੀ ੧੧ ਸੱਜਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਜੋ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਲਈ ਸੀ। ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ: ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਕੱਤਰ ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਮਹੰਤ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਾਲ ਅਨੰਦ ਪੜ੍ਹਾ ਲਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਮਹੰਤ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਤੀਰਾ ਬਦਲਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਸਾਲ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨਸਾਰ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਈ ੧੨੦) ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਇਕ ਮਕਾਨ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਮਹੰਤ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਤੋਂ ਮੁਕਰ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਬਾਗ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਜਾਰੀ ਸੀ, ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚੋਂ ਲਕੜਾਂ ਕਟਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜਥਾ ਲਕੜ ਕਟਣ ਗਿਆ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਛੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਤੇ ਪੰਜਾਹ ੨ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਪਹਿਲੇ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ:-

ਭਾ: ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਲਸ਼ਕਰੀ ਨੰਗਲ, ਭਾ: ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਸਾਂਸੀ, ਭਾਈ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਮਤੇ ਨੰਗਲ, ਭਾ: ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਮੋਸਾ ਤਹਿਸੀਲ ਨਕੋਦਰ।

ਸਰਕਾਰ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਉਕਸਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ ਜੋ ਚਾਹੁੰਦੇ ਦਰਖਾਸਤ ਲਿਖਵਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਛੇੜ ਖਾਨੀ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਹਿੰਦ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਲਾਂਘਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹਾਰ ਦਸ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ ਇਸ ਤੋਂ ਚਿੜ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਾਰ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦਾ ਝਗੜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਝਗੜੇ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਤੇ ਮਹੰਤ ਦੀ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੁਪ੍ਰੰਟੈਂਡੰਟ ਪੁਲਸ ਮਿ: ਬੀ. ਟੀ. ਇਕ ਮਨਚਲਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਤੇ ਡੀ. ਸੀ. ਭੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹਥ ਠੋਕਾ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੧੫ ਤਕ ਪੁਜ ਗਈ। ਸਿੰਘ ਧੜਾ ਧੜ ਗ੍ਰਿਫ-ਤਾਰ ਹੋਣ ਲਗ ਪਏ ਪਿਛੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੨੧੦ ਤਕ ਪੁਜ ਗਈ। ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਭੀ ਵਾਰੰਟ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿਤੇ। ੨੬ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਇਜਲਾਸ ਹੋਇਆ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਇਕ ਚਿਠੀ ਭੇਜੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਵਾਰੰਟ ਹਨ।

੧. ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ
੨. ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ
੩. ਸ: ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੈਰਿਸਟਰ ਸਕੱਤ੍ਰ
੪. ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀ. ਏ. ਸਕੱਤ੍ਰ
੫. ਸ: ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਵਰਕਿੰਗ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੬. ਮਾ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,, ,,
੭. ਸ: ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ
੮. ਬਾਬਾ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੱਟੀ

ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਪਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਹੇਠ ਆਕੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦਿਤੀ। ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਜੋਸ਼ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਅਕਾਸ਼ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ। ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ੨੭-੨੮ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਪਾਸ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਹੋਈ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਜ਼ਖਮੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਭੀ ਨਾ ਪੁਜਣ ਦਿਤੀ। ਬਾਹਰੋਂ ਰਾਸ਼ਨ ਤੇ ਦੁਧ ਆਦਿਕ ਦੇਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਅੰਦਰਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਪੁਜਣ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਜਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਮੌਲਾਨਾ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਸ਼ੌਕਤ ਅਲੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਭਾਰੀ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਏਕਤਾ ਸੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸਖਤ ਰੋਸ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

੨੯ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਕਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਣ ਕਰਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦਿਨ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖਣ ਯੋਗ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਦੂਜੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੀਡਰ ਜਥੇ ਨੂੰ ਕੁਟ ਪੈਂਦੀ ਵੇਖਣ ਆਏ ਸਨ। ੩੦ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਜਥਾ ਭਾਈ ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ ਤੁਰਿਆ। ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜਥੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਮਿਲ ਗਏ। ਜਦ ਰਾਵੀ ਵਾਲਾ ਪੁਲ ਲੰਘੇ ਤਾਂ ਪੁਲਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਸਖਤ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਕੀਤੀ। ੧੫ ਸਿੰਘ ਸਖਤ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ, ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨਾਜ਼ਕ ਸੀ। ੩੦ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁਧ ਸਖਤ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਿਨ ਹੀ ਪੁਲਸ ਨੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰ ਕੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ।

੩੧ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਗੜਗੱਜ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਵਲੋਂ ੧੩੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਨੂੰ ਗਿਆ। ਗੁਮਟਾਲੇ ਦੇ ਪੁਲ ਪਾਸ ਇਸ ਜਥੇ ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਖਤ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ੨੫, ੩੦ ਸਿੰਘ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ। ੧ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਭਸੀਣ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ ੧੧੦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਥਾ ਤੁਰਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫੌਜ ਭੀ ਬੁਲਾ ਲਈ ਸੀ ਤੇ ਪੁਲਸ ਅਤੇ ਫੌਜ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਇਸ ਜਥੇ ਪਰ ਸਖਤ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਜਥੇ ਪਰ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ: ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਗੋ ਵਾਲੀਆ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ. ਪ੍ਰੋ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੀਪੋਰਟਰ "ਅਕਾਲੀ" ਅਖਬਾਰ ਭੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ।

ਮਿ: ਜੈਨਕਨਦ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਵਾਪਸ ਮੁੜ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਾਵੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਿੰਘ ਪੰਥ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਤਿਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਗੇ ਵਧੇ। ਪੁਲਸ ਤੇ ਫੌਜ ਨੇ ਸਖਤ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸਖਤ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਸੰਮਤੀ ਦੀਆਂ ਲਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ।

ਪੰ: ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ

ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਜਾਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਨੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹਲ ਚੱਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰ ਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਭਗਤ ਜੋ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਬਾਰੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਵਿਆਖਿਆਨ ਦੇਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨ ਦਾ ਉਹ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਪੁਰ ਜੋ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਰੀਪੋਰਟਾਂ ਸਾਰੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪਦੀਆਂ। ਪੰ: ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵਡੇ ਲੀਡਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦਾ ਹਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਅਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਲਈ ੨ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜ ਗਏ। ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਆਪ ਸਿੱਧੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜੇ। ਇਸ ਦਿਨ ਭੀ ੧੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਜਥਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੀਡਰ ਭੀ ਸਨ।

ਇਸ ਜਥੇ ਪਰ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਹੁੰਦਾ। ਪੰ: ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ, ਲਾਲਾ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੂਬਾ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਹੋਰ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਫਿਰ ਇਕ ਜਥਾ ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਮਰਹਾਣਾ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦਿਨ ਭੀ ਮਾਲਵੀਆ ਜੀ ਮਲਕ ਲਾਲ ਖਾਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਖਿਲਾਫਤ ਕਮੇਟੀ, ਡਾ: ਯਾਕੂਬ ਬੇਗ, ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਰੀਫ ਆਦਿਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਖੀ ਲੀਡਰ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਗਏ। ਇਸ ਦਿਨ ਪੁਲਸ ਛੀਨੇ ਦੇ ਪੁਲ ਪਾਸ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਦ ਜਥਾ ਪੁਲ ਤੇ ਪੁਜਿਆ ਤਾਂ ਨਾਇਬ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਨੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ। ਜਥਾ ਜ਼ਮੀਨ ਪਰ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਸਿੰਘ ਸਤਿਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਆ ਗਈ ਉਸ ਨੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਖਤ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਕੀਤੀ। ੧੧ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੁਟ ਕੇ ਛਪੜ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਪੰਡਤ ਮਾਲਵੀਆ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਜਥੇ ਦੇ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ। ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਜਥੇ ਦੀ ਮਲਮ ਪਟੀ ਕੀਤੀ। ਪੰਡਤ ਮਾਲਵੀਆ ਜੀ ਨੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਇਕ ਅਫਸਰ ਮਿ: ਲਾਬ ਨਾਲ ਉਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸਿਖਾਂ ਪਰ ਇਤਨਾ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਹਿੰਦੁ-ਸਤਾਨੀ ਜੰਤਾ ਵਿਚ ਰੋਸ ਦੀ ਇਕ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੇ ਮਿ: ਸਮਿਥ ਨਾਲ ਭੀ ਗਲ ਬਾਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹਕ ਬਜਾਨਬ ਨਹੀਂ ਹੋ। ਕਾਨੂੰਨ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਭੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਇਸ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਉਠਿਆ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਮਸਜਦ ਖੈਰ ਦੀਨ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਭਾਰੀ ਜਲਸਾ ਕਰਕੇ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਤਸ਼ਦਦ ਦੀ ਸਖਤ ਨਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਗਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੪ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦੇ ਇਕ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਗਿਆ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਇਸ ਪਰ ਭੀ ਸਖਤ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦਿਨ ਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ. ਸ: ਸ਼ਿਵਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੰ: ਮਾਲਵੀਆ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਆਪ ਵੇਖਿਆ। ਬੀ. ਟੀ. ਨੇ ਪੰ: ਮਾਲਵੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਪੰ: ਜੀ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਜਥੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਟਿਆ ਗਿਆ।

੫ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਪ੍ਰਿਥੀਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੁਪੁਤ੍ਰ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਚੱਕ ਨੰ: ੫੨ ਮੁਲਾਂ ਪੁਰ ਅਤੇ ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਨਾਦਰ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸੂਬੇਦਾਰ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਇਹ ਜਥਾ ਰਾਜਾ ਸਾਂਸੀ ਤੋਂ ਇਕ ਮੀਲ ਉਰੇ ਸੀ ਕਿ ਬੱਦਲ ਵਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਰਾਜਾ ਸਾਂਸੀ ਦੇ ਪੁਲ ਪਾਸ ਪੁਜ ਕੇ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਪੁਲਸ ਸਮੇਤ ਮੁਲਾਂ ਪੁਰ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਉ। ਜਥੇਦਾਰ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ,"ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰਕੇ ਆਏ ਹਾਂ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ"। ਇਸ ਪਰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅਜ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕੁਟਣ ਵਾਸਤੇ ਸੰਮਦਾਰ ਲਾਠੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸਿਪਾਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਇਧ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਛਲੀਆਂ ਕੁਟੀਦੀਆਂ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਤਿਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਧੁਨੀ ਅਲਾਪਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਾਂਤ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਸਬਰ ਤੇ ਜਬਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦਾ ਇਹ ਅਨੋਖਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਯ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਪ੍ਰਿਥੀ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਅਡ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੁਟਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੱਦ ਛੇ ਫੁਟ ਅਤੇ ਛਾਤੀ ਬਹੁਤ ਚੋੜੀ ਸੀ। ਛੇ ਸਤ ਪੁਲਸੀਏ ਇਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਪਰ ਚੜ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕੁਟ ਰਹੇ ਸਨ। ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਸ: ਪ੍ਰਿਥੀ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੱਤ ਵੇਰ ਉਠੇ ਪਰ ਪੁਲਸ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਟ ਕੇ ਫੇਰ ਸੁਟ ਦਿੰਦੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸੂਏ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਸਟਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਸ: ਪ੍ਰਿਥੀ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚਾਏ ਗਏ। ੨ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਸ: ਜੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਆਪ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਰੀਝ ਪੂਰੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ।

੬ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖੁਰਦਪੁਰ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਪਰ ਸਖਤ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ। ੫, ੬ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਚਰਚਾ ਫੈਲ ਗਈ ਕਿ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਜ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਜਥੇ ਦੇ ਉਤੇ ਉਤੇ ਉਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਥੇ ਪਰ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖ ਕੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੬ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘਵਿੰਡ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲ ਦਲ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇਕ ਐਲਾਨ ਜਾਰੀ ਕਰਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਹਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਸਮੇਂ ਪੁਲਸ ਕਿਤਨਾ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਦੀ ਸੀ ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਦੇਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਤੇੜਾ ਖੁਰਦ ਦੇ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਸਪੁਤਰ ਮੱਕੀ ਗੁਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇਕ ਆਦਮੀ ਖੋਤਿਆਂ ਪਰ ਰਸਦ ਲੈ ਕੇ ਲੰਘਿਆ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੰਮ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਉਸ ਵੱਲ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਪਿਛੋਂ ਪੁਲਸ ਆ ਗਈ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਖੋਤਿਆਂ ਵਾਲਾ ਕਿਧਰ ਨੂੰ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪਿਉ ਪੁਤਰਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਮਾਰਿਆ ਕਿ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਇਕ ਦੋ ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਪੁਤਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਭੀ ਸੱਟਾਂ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੁਲਸ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਦੋਵੇਂ ਪਿਉ ਪੁਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਰਥੀਆਂ ਦਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਜਲੂਸ ਕਢਿਆ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਸਖਤ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਪਰ ੩੦੦੦) ਰੁਪਏ ਦਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਖਰਚ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਤੋਂ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਦਿਨ ਲਗਾਤਾਰ ਜਥੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਪੁਲਸ ਉਹਨਾਂ ਪਰ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਤੇ ਮਲਮ ਪੱਟੀ ਆਦਿ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਕਈ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੀਡਰ ਮੌਕੇ ਤੇ ਪੁਜ ਕੇ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਥ ਵਟਾਉਂਦੇ ਰਹੇ।

੧੦ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਫਿਰ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ੧੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਨਿਧੜਕ ਜੱਥਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਜਾਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਜੇ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਕੁਮਾਰੀ ਲੱਜਿਆ ਵਤੀ ਤੇ ਸਵਾਮੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਜੇ ਆਪ ਮੈਨੂੰ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਵੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਤਾਰ ਦਿਆਂ, ਉਥੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਜਨ ਆ ਕੇ ਮਾਰ ਖਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਈਸ਼ਵਰ ਪਰ ਭਰੋਸਾ ਰਖੋ, ਜ਼ੁਲਮ ਵਾਲੇ ਆਪੇ ਮਿਟ ਜਾਣਗੇ।" ਇਸ ਦਿਨ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਵਾਮੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੰਦ, ਕੁਮਾਰੀ ਲੱਜਿਆ ਵਤੀ ਤੇ ਹਕੀਮ ਅਜਮਲ ਖਾਨ ਭੀ ਹਾਲਾਤ ਵੇਖਣ ਗਏ। ਜਥੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੇ ਬਾਗ ਪਾਸ ਸਖਤ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ।

੧੦ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਵਕਤ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ਜਲਸਾ ਪੰ: ਮਾਲਵੀਆ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੋ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀ ਨਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਕ ਮਤਾ ਹਕੀਮ ਅਜਮਲ ਖਾਨ ਦਿਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਕਾ-ਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿਣ ਪਰ ਵਧਾਈ ਦਿਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹਕੀਮ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਖੀਂ ਡਿਠੇ ਹਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦ ਜਥੇ ਪਰ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਾਸ ਖੜਾ ਸਾਂ। ਇਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਖ ਪਰ ਲਾਠੀ ਵਜੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਸੀ ਤਕ ਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਖ ਪਰ ਹਥ ਰਖਿਆ। ਮੈਂ ਅਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਦਰਦਨਾਕ ਨਜ਼ਾਰਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅਤੇ ਤਸੀਹੇ ਸਹਿਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਡਤ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਜੀ ਮਾਲਵੀਆ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਵੇਖ ਕੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ "ਮੈਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਹਰ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਬਚੇ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜਾ ਦੇਣ" ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਅਦੁਤੀ ਮਾਦਾ ਹੈ। ਬਾਬੂ ਸੰਪੂਰਨਾ ਨੰਦ ਵਿਦਿਅਕ ਵਜ਼ੀਰ ਯੂ. ਪੀ. ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਸਬੰਧੀ "ਅਕਾਲੀਉਂ ਕਾ ਆਦਰਸ਼ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ" ਨਾਮ ਦੀ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਹਿੰਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ "ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਆ-ਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸਿਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪੜਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਆਦਰਸ਼ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਕਰਕੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪੂਰਨੇ ਪਾਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਚਲ ਕੇ ਹੀ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਵਾਮੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ। ੧੨ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦਾ ਮਿਲਵਾਂ ਜਥਾ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕਾਂਉਂਕੇ ਜੋ ਇਸ ਜਥੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਨ। ਪ੍ਰਸਿਧ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪਾਦਰੀ ਸੀ. ਐਫ. ਐਂਡ ਯੂਜ਼ ਨੇ ਭੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਪੈਂਦੀ ਵੇਖੀ ਅਤੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਈਸਾਈ ਇਕ ਈਸਾ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜਿਸ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਤ੍ਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਮਾਰ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਈਸਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਨਜ਼ਰ ਆਏ।

ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਮਿ: ਐਡਵਰਡ ਮੈਕਲੇਗਨ ਦਾ ਧਿਆਨ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਲ ਦਿਵਾਇਆ। ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਪਾਦਰੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਜਥਿਆਂ ਪਰ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਹੋਣੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ। ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਮਿ: ਮੈਕਫਰਸਨ ਸੁਪ੍ਰੰਟੈਂਡੈਂਟ ਪੁਲਸ ਸੀ। ਬੀ. ਟੀ. ਡਿਪਟੀ ਸੁਪ੍ਰੰਟੈਂਡੈਂਟ ਸੀ। ਮਿ: ਡੰਨਟ ਡਿ: ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਤੇ ਮਿ: ਜੇਕਨਜ਼ ਕਾਇਮ ਮੁਕਾਮ ਡੀ. ਸੀ. ਸੀ। (ਜੋ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਸੀ)

ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕੁਟਣ ਲਈ ਨਿਤ ਨਵੇਂ ਢੰਗ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਬੀ. ਟੀ. ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਬੇਰਹਿਮ ਸੀ। ਸੁੰਮਦਾਰ ਲਾਠੀਆਂ ਮਾਰਨੀਆਂ, ਹੰਟਰ ਮਾਰਨੇ। ਜ਼ਖਮੀ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਘੋੜੇ ਚਾੜ੍ਹ ਦੇਣੇ। ਦਾੜ੍ਹੀ ਕੇਸ ਪੱਟਣੇ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਨੂੰ ਖੂਹੇ ਜਾਂ ਟੋਭੇ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦੇਣਾ ਛਾਤੀਆਂ ਪਰ ਚੜਕੇ ਮਾਰਨਾ, ਐਸੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ।

ਨੋਟ:- {ਬੀ. ਟੀ. ਨੂੰ ਸੁਨਾਮ ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਲਾਗੇ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਗਲੇ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੋ}

ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਅਦੁਤੀ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਸਤਿਆ-ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਉਜਾਗਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਇਕ ਫਿਲਮ ਭੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਖਾਉਣ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਗਾ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ। ੧੪ ਸਤੰਬਰ ਤੋਂ ੧੭ ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੫੬੦੫ ਤੱਕ ਪੁਜ ਗਈ ਸੀ। ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ੩੫ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਪੰ: ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ, ਸ੍ਵਾਮੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੰਦ, ਹਕੀਮ ਅਜਮਲ ਖਾਨ, ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਸਰੋਜਨੀ ਨਾਈਡੋ, ਪਾਦਰੀ ਐਂਡ੍ਰਯੂਜ਼, ਲਾਲਾ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ, ਮਲਕ ਲਾਲ ਖਾਂ, ਪ੍ਰੋ: ਰੁਚੀ ਰਾਮ ਸਾਹਨੀ ਆਦਿਕ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਕਾਫੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵਲੋਂ ਸ: ਸ਼ਿਵਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ. ਨੇ ਚੰਗੀ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਇਆ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪਾਸ ਰੁਪਏ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਕਮੀਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੰਤ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਝੁਕਣਾ ਪਿਆ। ਇਹ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਅੰਤ ਪਰ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਕ ਪੜਤਾਲੀਆ ਕਮੇਟੀ ਨੀਯਤ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਖੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਕਲਮ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਰੀਪੋਰਟ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ (੧) ਸ੍ਰੀ ਸ੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਆਇੰਗਰ ਸਾਬਕ ਐਡਵੋਕੇਟ ਜਨਰਲ ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ, ਸ੍ਰੀ ਜੇ. ਐਮ. ਜੈਨ ਗੁਪਤਾ ਕਲਕੱਤਾ। ਪਾਦਰੀ ਐਸ. ਪੀ. ਸਕੇਟਸ ਕੋਟਗੜ੍ਹ ਸ਼ਿਮਲਾ, ਸ੍ਰੀ ਅਭੇਅੰਕਰ ਬੈਰਿਸਟਰ ਨਾਗ ਪੁਰ, ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਤੱਕੀ ਵਕੀਲ ਦਿਲੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ: ਰੁਚੀ ਰਾਮ ਸਾਹਨੀ ਐਮ. ਏ. ਸਕੱਤਰ ਸਨ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ੧੧੦ ਗਵਾਹੀਆਂ ਲਈਆਂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ੩੫੨ ਸਫਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਰੀਪੋਰਟ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਛਾਪੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ੪੪ ਫੋਟੋ ਸਨ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦਾ ਅਦੁਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ, ਖਿਲਾਫਤ ਕਮੇਟੀ, ਸੇਵਾ ਸੰਮਤੀ, ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਐਡੀਟਰਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਬਿਆਨ ਕਲਮ ਬੰਦ ਕਰਾਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ:—

(੧) ਮਿ: ਐਚ. ਡੀ. ਕਰੇਕ ਚੀਫ ਸੈਕਟਰੀ ਪੰਜਾਬ।
(੨) ਪ੍ਰੋ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
(੩) ਸ: ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੇਕੇਦਾਰ।
੪. ਲਾਲਾ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਬੈਰਿਸਟਰ ਲਾਹੌਰ।
੫. ਭਾ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ ਤਰਨ ਤਾਰਨ।
੬. ਭਾ: ਤਖਤ ਸਿੰਘ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।
੭. ਰਾਇਜ਼ਾਦਾ ਹੰਸਰਾਜ ਬੈਰਿਸਟਰ ਜਲੰਧਰ।
੮. ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਲਜਿਆ ਵਤੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਕੰ: ਮਹਾ: ਵਿ: ਜਲੰਧਰ।
੯. ਸਯਦ ਅਤਾ ਉਲਾ ਸ਼ਾਹ ਬੈਰਿਸਟਰ ਜਲੰਧਰ।
੧੦. ਪੰ: ਅਮਰ ਨਾਥ ਵਕੀਲ ਜਲੰਧਰ।
੧੧. ਸ੍ਰੀ ਗਿਆਨ ਚੰਦ ਐਡੀਟਰ ਬੰਦੇ ਮਾਤਰਮ।
੧੨. ਮਿ: ਜੀਏ ਸੁੰਦਰਮ ਐਡੀਟਰ ਇੰਡੀਪੈਡੈਂਟ ਅਲਾਹਾਬਾਦ।
੧੩. ਡਾ: ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਭਾਰਗੋ।
੧੪. ਪੰ: ਮੇਲਾ ਰਾਮ ਵਫਾ ਐਡੀਟਰ ਬੰਦੇ ਮਾਤਰਮ ਲਾਹੌਰ।
੧੫. ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਨਰਾਇਣ ਸਹਾਇਕ ਸੰਪਾਦਕ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ।
੧੬. ਮਹਾਸ਼ਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਐਡੀਟਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਲਾਹੌਰ।
੧੭. ਪੰ: ਕੇਸੰਤਾਨਮ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ ਪੰਜਾਬ ਸੂਬਾ ਕਾਂਗਰਸ।
੧੮. ਦੀਵਾਨ ਬਹਾਦਰ ਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਨਾਥ ਲਾਹੌਰ।
੧੯. ਸ੍ਰੀ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਐਡੀਟਰ "ਦੇਸ਼"।
੨੦. ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਲਾਇਲ ਗਜ਼ਟ ਲਾਹੌਰ।
੨੧. ਸ: ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਵਿਛੋਆ।
੨੨. ਮਿਰਜ਼ਾ ਯਾਊਬ ਬੇਗ ਲਾਹੌਰ, ਆਦਿਕ ਮੁਖੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ਼ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਪੰ: ਮਾਲਵੀਆ ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਲੀਡਰਾਂ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ। ਆਪ ਨੇ ਇਤਨੀਆਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਦਲੀਲਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸਰ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਠੇਕੇ ਤੇ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪੁਲਸ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਇਕ ਫੌਜੀ ਪੈਨਸ਼ਨੀਆਂ ਦਾ ਜਥਾ ਭੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਜੱਥੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸੂਬੇਦਾਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਾਲੀ ਵਾਲ (ਕਪੂਰ ਥਲਾ) ਅਤੇ ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਮਾ: ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਵਾਲਦਾਰ ਪਲਟਨ ਨੰ: ੧੯ ਸਨ। ਇਸ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਮਿ: ਅਸਲਮ ਹਯਾਤ ਖਾਂ- ਮਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਨੇ ਢਾਈ ਢਾਈ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਇਕ ੨ ਸੌ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਜਥਾ ੧੯ ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਦੀ ਗੱਡੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਕਿਲੇ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਲ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਰਾਹੀਂ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਗੁਜਰਾਂ ਵਾਲੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਜੱਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ੩੦ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਵਕਤ ਇਸ ਜੱਥੇ ਨੇ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਲੰਘਣਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਜੱਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਦੁੱਧ, ਫੱਲ, ਮਿਠਿਆਈਆਂ ਆਦਿਕ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ। ਜਥਾ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੋਇਆ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪਰ ਪੁਜ ਗਿਆ।

ਜੱਥੇ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਾਸਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਇਥੇ ਠਹਿਰਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਰੋਕੋ। ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਾਸਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਇਹ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਨਰਾਸ਼ਾ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ। ਜੱਥੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਭਾ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ- ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਗੱਡੀ ਜ਼ਰੂਰ ਖੜੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਤੇ ਫੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਛਕਾਵਾਂਗੇ। ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਗੱਡੀ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜ ਗਈ। ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਾਸਟਰ ਨੇ ਲਾਈਨ ਕਲੀਅਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਗੱਡੀ ਨੇੜੇ ਆਈ, ਭਾ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਲਾਈਨ ਪਰ ਲੇਟ ਗਏ। ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਿਸਲਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਉੱਠੇ। ਗੱਡੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਆ ਚੜ੍ਹੀ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਇੰਜਨ ਦੇ ਪਹੀਆਂ ਵਿਚ ਉਲਝ ਗਏ। ਹੁਣ ਗੱਡੀ ਰੁਕ ਗਈ,ਸਖਤ ਘਾਇਲ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਹੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਢਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਪਹਿਲੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੋ ਸਾਡਾ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ।

ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਮਾਤਮ ਰਸ ਛਾ ਗਿਆ। ਜੱਥੇ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਭੀ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਅਨਭਵ ਕੀਤਾ। ਭਾ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਾ ਵਾਰ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਅਦੁਤੀ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦਾ ਭੀ ਪੰਥ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ "ਸਿੱਖ ਪਰ ਵਾਰਤ ਪ੍ਰਾਣ" ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੇ ਅਮਲੀ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ। ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਏ ਗਏ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਖਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਕੁਝ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਪੱਤ੍ਰ

ਸਿੰਘਾਂ ਤਾਂਈ ਲਿਤਾੜਦਾ ਹੋ ਘੋੜੇ ਅਸਵਾਰ।
ਪੋਰੀ ਪੋਰੀ ਭੰਨਦਾ ਕਰ ਡਾਗਾਂ ਦੀ ਮਾਰ।
ਬੀ.ਟੀ. ਬਾਟਾ ਪਾਪ ਦਾ ਕਰ ਲਿਆ ਭਰਪੂਰ।
ਉਠ ਅਣਖੀਲੇ ਜੋਧਿਆ ਕੀਤਾ ਚਕਨਾ ਚੂਰ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਮਰਜੀਉੜਿਆਂ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀਆਂ, ਸੂਰਬੀਰਾਂ, ਕੌਮੀ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆਂ ਤੇ ਸਿਦਕੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਬੀ. ਟੀ. ਦੀ ਪੁਲਸ ਦੀਆਂ ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਧੀਆ, ਫੌਜ ਪਾਸੋਂ ਮਾਰ ਖਾਧੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੁਟ ਕੇ ਤੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਛਪੜਾਂ ਤੇ ਨਹਿਰ ਦੇ ਸੂਇਆਂ ਵਿਚ ਸੁਟਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਤੇ ਘੋੜੇ ਦੁੜਾਏ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਸੂਚੀ ਪੱਤ੍ਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੨ ਈ: ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਰ ਹਿੰਦ ਪ੍ਰੈਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜੀ ਵਿਚ ਛਪਵਾਈ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਤਰਾਂ ਦੀ ਮੈਡੀਕਲ ਰੀਪੋਰਟ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਂ, ਪਤੇ, ਵਲਦੀਅਤ, ਲਗੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਤੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਰਜ ਹੈ ਪਰ ਅਸੀਂ ਵਿਸਥਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਜ਼ਖਮਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੇ, ਕੇਵਲ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਰਜੀਉੜਿਆਂ ਦੇ ਆਉਣ ਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਸਿਰ ਮਥੇ ਮੰਨ ਕੇ, ਲਾਠੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮਾਰਾਂ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਤਾੜਾਂ ਹੇਠ ਧਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਤਨ ਨੂੰ ਤੁੜਵਾਇਆ। ਕੁਟ ਬੰਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਤੇ ਜੁਰਮਾਨੇ ਕਟੇ ਹਨ।

ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ

ਨਾਮ	ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ	ਪਿੰਡ
ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ	ਜੁਵਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਘਰਿੰਡਾ
ਜਗਤ ਸਿੰਘ	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਚੋਲਾਂ
ਧਰਮ ਸਿੰਘ	ਲਾਭ ਸਿੰਘ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ	ਖੰਡੂਰ ਸਾਹਿਬ
ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ	ਨਾਗੋਕੀ
ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ	ਪੁਲ ਕੰਜਰੀ
ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਹਰੀ ਸਿੰਘ	ਹੇਹਅਰ
ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ	ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ	ਸੂਬੇ ਵਾਲ
ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ	ਜੱਲ ਵਾਲ
ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ	ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ	ਪੰਡੋਰੀ ਗੋਲਾ
ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ	ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ	ਬਾਦੇ
ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਚੜਤ ਸਿੰਘ	ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ	ਪੰਜ ਬੜ
ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ	ਬੀਰ ਸਿੰਘ	ਬਾਦੇ
ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਗੋਹਲ ਬੜ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ
ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਗੋਹਲ ਬੜ
ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਜੁਵਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਗੱਗੋ ਬੂਆ
ਥੰਮਣ ਸਿੰਘ	ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ	ਦੁਬਲੀਆਂ
ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ	ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ	ਝਵਾਲ
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ	ਨੰਦ ਸਿੰਘ	ਕੋਟ ਧੁਮ ਚੰਦ
ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ	ਪੰਡੋਰੀ ਗੋਲਾਂ
ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਸਾਵਣ ਸਿੰਘ	ਟਾਂਗਰਾ
ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ	ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ	,,
ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਪਧਾਣੀ
ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ	ਨਥਾ ਸਿੰਘ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ	ਜਗਤ ਸਿੰਘ	,,
ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	ਕਸੇਲ
ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ	ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ	ਬੜ ਭਜਰਾਂ
ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਪੰਜਵੜ
ਦਾਨ ਸਿੰਘ	ਰਲਾ ਸਿੰਘ	ਵੱਡਾ ਚੱਕ ਗਿਲਾਂ
ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ	ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ	ਕੋਟ ਧੁਮ ਚੰਦ
ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ	ਪਸੀਣ
ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ	ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਪੰਡੋਰੀ ਗੋਲਾਂ
ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ	ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਗੋਹਲ ਬੜ
ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਸੁਹਾਲੀ ਕਲਾਂ
ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਨਸ਼ਹਿਰਾ ਪੰਨੂਆਂ
ਜੋਧ ਸਿੰਘ	ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ	ਮਾਲੋਵਾਲ
ਮੇਲਾ ਸਿੰਘ	ਮੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਜਾਗੋਵਾਲ

ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ
ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ	ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ	ਕੋਟ ਧੁਮ ਚੰਦ
ਨਥਾ ਸਿੰਘ	ਵੀਰ ਸਿੰਘ	ਜੰਡੋਰੇ
ਜੋਧ ਸਿੰਘ	ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ	ਟਾਂਗਰਾਂ
ਆਲਾ ਸਿੰਘ	ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ	ਗੱਗੋ ਬੂਹਾ
ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ	,,
ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ	ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਪੰਜ ਬੜ
ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਮੇਲਾ ਸਿੰਘ	ਮੂਸੇ
ਰਨਧੀਰ ਸਿੰਘ	ਭਾਨ ਸਿੰਘ	ਦੱਬਲੀਆਂ
ਚਰਨ ਸਿੰਘ	ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਕਾਲੇ ਘਨੂ ਪੁਰ
ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਫਤੂ ਭੀਲਾ
ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ	ਈਸਰ ਸਿੰਘ	ਕੋਟ ਧਮ ਚੰਦ
ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਮੇਘ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਨੰ: ੪੪੬
ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ	ਹਰੀ ਸੰਘ	ਛੱਜਲ ਵੱਡੀ
ਕੇਹਰ ਸਿਘ	ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਕੋਟ ਧੁਮ ਚੰਦ
ਨੰਦ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਬਾਦੇ
ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਬਰਨਾਲੀ
ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ	ਤੋਲੇ ਨੰਗਲ
ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ	ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	ਖਤਰਾ ਨਿਰੇ
ਜੋਧ ਸਿੰਘ	ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ	ਨਾਗੋਕੇ
ਜੋਧ ਸਿੰਘ	ਰਤਨ ਸਿੰਘ	ਚਾਮੇ ਕਲਾਂ
ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਆਲਾ ਸਿੰਘ	ਢੰਗੜ ਪੁਰ
ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਸਾਮ ਨਗਰ
ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਈਸਰ ਸਿੰਘ	ਸਰਾਏ ਅਮਾਨਤ ਖਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ
ਚੇਤ ਸਿੰਘ	ਸੰਤ ਸਿੰਘ	ਰਣੀਕੇ
ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ	ਬੀਰ ਸਿੰਘ	,,
ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ	,,
ਦਾਨ ਸਿੰਘ	ਵਸਾਖਾ ਸਿੰਘ	ਪੱਧਰੀ
ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ		ਵੱਡ
ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ	ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਚੀਮੇ ਕਲਾਂ
ਜੋਧ ਸਿੰਘ	ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਸਕੰਦਰ
ਨੰਦ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ	ਗੁਜਰ ਪੁਰਾ
ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ	ਨਾਗੋਕੇ
ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ	ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਚਕੋਦਰ
ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਵਾਸਾਵਾ ਸਿੰਘ	ਪੱਦਰੀ ਕਲਾਂ
ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਫਤਿਹ ਪੁਰ
ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਢੱਠਾ ਪੁਰ
ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ	ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ	ਪੱਧਰੀ ਕਲਾਂ
ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਆਲਾ ਸਿੰਘ	,,
ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ	ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਜਗਤ ਪੁਰ
ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਖੁਸ਼ਾਲ ਸਿੰਘ	ਵੱਡ
ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ	ਬੇਹਰੇ
ਨੰਦ ਸਿੰਘ	ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ	ਚਕੋਦਰ
ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਦਇਆ ਸਿੰਘ	ਚੀਮੇ ਕਲਾਂ
ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ	ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ	ਪੱਧਰੀ ਕਲਾਂ
ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਵਾਸਾਖਾ ਸਿੰਘ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਸਕੰਦਰ
ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ	ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	,,

ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ
ਮਾਨ ਸਿੰਘ	ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	,,
ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ	ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ	ਪੱਧਰੀ ਕਲਾਂ
ਅਮਰ ਸਿੰਘ	ਹੇਮ ਸਿੰਘ	ਕਲਿਤ
ਕਰਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਬਖਸ਼ੀ ਸਿੰਘ	ਰਣੀਕੇ
ਲਾਭ ਸਿੰਘ	ਗਣੇਸ਼ਾ ਸਿੰਘ	ਨਛੈਹਰਾ
ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਰਲਾ ਸਿੰਘ	ਅਟਾਰੀ
ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਪੰਜ ਬੜ
ਬੀਰ ਸਿੰਘ	ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ	ਫਤਿਹ ਪੁਰ
ਟੇਹਲ ਸਿੰਘ	ਬੁਡਾ ਸਿੰਘ	ਸਰਹਾਲੀ
ਬੀਬੀ ਲਾਭ ਕੌਰ		ਅਦਲੀ ਵਾਲਾ
ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ	ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਬੇਰਕਾ
ਮੱਸਾ ਸਿੰਘ	ਸੀਹਾਂ ਸਿੰਘ	ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ
ਚਰਨ ਸਿੰਘ	ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ	ਕਲੇਸ਼
ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ	ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਝਬਾਲ
ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਫਤਹ ਸਿੰਘ	ਸੁਲਤਾਨ ਵਿੰਡ
ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	,,
ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ	ਵਸਾਖਾ ਸਿੰਘ	ਮਰਹਾਣਾ
ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ	ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ	,,
ਫਤਹ ਸਿੰਘ	ਸੰਤ ਸਿੰਘ	,,
ਛੱਖਾ ਸਿੰਘ	ਖੜਕ ਸਿੰਘ	,,
ਉਤਮ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	,,
ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ	ਆਸਾ ਸਿੰਘ	,,
ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ	ਡਿਸਕਾ
ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ	ਘਨੱਈਆ ਸਿੰਘ	,,

ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ
ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ	ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ	„
ਬੂੜ ਸਿੰਘ	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਮਰਹਾਣਾ
ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ	ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ	ਚੁਗਾਵਾਂ
ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ	ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ	ਮਰਹਾਣਾ
ਲਾਭ ਸਿੰਘ	ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ	„
ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ	ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਧੂਲਕਾ
ਅਮਰ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ	„
ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ	ਵਾਸਾਵਾ ਸਿੰਘ	„
ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਲਾਲ ਸਿੰਘ	„
ਸਾਵਣ ਸਿੰਘ	ਦਿਆ ਸਿੰਘ	ਨੂਰ ਪੁਰ
ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ	ਪਰੇਮ ਸਿੰਘ	ਧੂਲਕਾ
ਨਰੰਜਨ ਸਿੰਘ	ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ	ਚੀਚਾ
ਅਤਰ ਸਿੰਘ	ਮਾਣਾ ਸਿੰਘ	ਧੂਲਕਾ
ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਵਾਸਾਵਾ ਸਿੰਘ	„
ਪਰੇਮ ਸਿੰਘ	ਆਲਾ ਸਿੰਘ	ਪਲਾਛੌਰ
ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ	ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਕੰਬੋ	ਵਾਹੇ ਵਾਲੀ
ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਸੰਤ ਸਿੰਘ	ਸਫੀ ਪੁਰ
ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਖੜਗ ਸਿੰਘ	„
ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ	ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਸੁਲਤਾਨ ਵਿੰਡ
ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ	ਵਸੋਆ
ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਮੁਕੰਦ
ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	„
ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ	ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਛਿੱਡਿਣ
ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਸਰਜਾ

ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ
ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ	ਮੁਛਲ
ਫਣਧੀਰ ਸਿੰਘ	ਚੇਤ ਸਿੰਘ	ਮੁਛਲ
ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਭਾਨ ਸਿੰਘ	ਮੁੱਛਲ
ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ	ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ	ਮਰਹਾਣਾ
ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ	ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ	ਮਰਹਾਣਾ
ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ	ਪੱਕੇ ਧਨੌਣੇ
ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ	ਖੜਕ ਸਿੰਘ	ਚੰਨਣ ਕੀ
ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ	ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ	ਕਾਲੇ ਕੇ
ਲਾਭ ਸਿੰਘ	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਕਸੇਲ
ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ	ਜੋਤਾ ਸਿੰਘ	ਭਕਨਾਂ
ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਕਸੇਲ
ਜੱਗਾ ਸਿੰਘ	ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ	ਬਾਹਮਣੀ ਵਾਲਾ
ਆਲਾ ਸਿੰਘ	ਖੜਗ ਸਿੰਘ	ਕਸੇਲ
ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ	ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ	„
ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਨਿਭਾਨ ਸਿੰਘ	„
ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ	ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ
ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ	„
ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ	ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ	ਉਦੋ ਨੰਗਲ
ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ	ਰੂੜ ਸਿੰਘ	ਅਠਵਾਲ
ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਵੱਡਾ ਥੇਹ
ਮੇਘ ਸਿੰਘ	ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਮੀਰ ਪੁਰ
ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ	ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ	„
ਸਾਵਣ ਸਿੰਘ	ਦਿਆ ਸਿੰਘ	„
ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ	ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	„

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ	ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ
ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਸਰਲਟ	ਅਮਰ ਸਿੰਘ	ਬਚਨ ਸਿੰਘ	ਕੱਕੜ
ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ	ਬੀਰ ਸਿੰਘ	ਬਾਮਣੀ ਵਾਲਾ	ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ	ਮੋਦੂ ਸ਼ਾਗਾ
ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ	ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ	,,	ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ	ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਸੁਲਤਾਨ ਵਿੰਡ
ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ	,,	ਊਧਮ ਸਿੰਘ	ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ	ਨਾਗੋਕੇ
ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਲੇਹਣਾ ਸਿੰਘ	ਨਾਗੋਕੇ	ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ	ਜਗਤ ਪੁਰਾ
ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ	ਹਰੀ ਸਿੰਘ	ਨਾਗੋਕੇ	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ	ਵਰਪਾਲ
ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ	ਮੀਰਪੁਰ	ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ	ਜਗਤ ਸਿੰਘ	ਵੇਰਕਾ
ਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ	ਮਰਲੀ	ਖੁਸ਼ਾਲ ਸਿੰਘ	ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ	ਸੇਰੋ
ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ	ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ	ਸਰਲੀ	ਭਾਗ ਸਿੰਘ	ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ	ਚੀਚਾ
ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ	ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ	ਬੇਰਕਾ	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਜੋਧ ਸਿੰਘ	,,
ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ	ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਬੇਰਕਾ	ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ	ਫਰੰਗਾ ਸਿੰਘ	,,
ਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ	ਸਰਜਾ	ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ	ਭਾਨ ਸਿੰਘ	ਕਨੋਰ ਡਡੀਆਂ	ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ	ਖੇਮ ਸਿੰਘ	ਮਰਹਾਣਾ
ਸੰਤ ਸਿੰਘ	ਆਲਾ ਸਿੰਘ	,,	ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ	ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਵੇਰਕਾ
ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ	ਕਸੇਲ	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ	ਪੰਡੋਰੀ
ਲਾਭ ਸਿੰਘ	ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	,,	ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ	ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਘਰੇਡਾ
ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ	ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	,,	ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ	ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ	ਠਾਡੇ
ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ	ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ	,,	ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ	ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਸੇਰੋ
ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ	,,	ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਨਛੇਹਰਾ ਪੱਨੂੰਆਂ
ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ	ਜੁਵਾਲਾ ਸਿੰਘ	,,	ਲਾਭ ਰਾਮ	ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਅੱਧੇ ਵਾਲਾ
ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਮਾਨ ਸਿੰਘ	,,	ਵਰਨ ਸਿੰਘ	ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਕਾਲੇ ਘਨੂੰਪੁਰਾ
ਊਤਮ ਸਿੰਘ	ਦੂਲਾ ਸਿੰਘ	,,	ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਸੁਾਏਅਮਾਨਤ ਖਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਤਹਿਸੀਲ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ

੧. ਭਾਈ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੋਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਉਗੋਕੇ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਨੰਬਰਦਾਰੀ ਜ਼ਬਤ ਤੇ ਹੋਰ ਕੈਦ ਹੋਈ।

੨. ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਉਗੋਕੇ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਹਿਸੀਲ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਸਰਕਲ ਜਥੇਦਾਰ ਸਨ।

੩. ਭਾਈ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਉਘੋਕੇ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ।

੪. ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਰੂੜ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਉਗੋਕੇ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ।

੫. ਭਾਈ ਤਲਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਉਗੋਕੇ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ।

੬. ਭਾਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਮਾੜੋ ਜੀ ਪਿੰਡ ਉਗੋਕੇ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ।

੭. ਭਾਈ ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿਤਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਉਗੋਕੇ ਉਮਰ ੧੭ ਸਾਲ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਟਿਆ ਗਿਆ। ਅੰਮਰਿਤਸਰ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

੮. ਭਾਈ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਉਗੋਕੇ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਅਤੇ ਕੁਟਿਆ ਗਿਆ।

੯. ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਮਾੜੀ ਜੀ ਪਿੰਡ ਉਗੋਕੇ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਅਤੇ ਕੁਟਿਆ ਗਿਆ।

੧੦. ਭਾਈ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਹਰਾਜ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ।

੧੧. ਭਾਈ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਦਾਨ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਖਾਜਾ ਖੜਗ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ੧੧ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਅਤੇ ਦੋ ਵੇਰ ਕੁਟ।

੧੨. ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮੁਦਕੀ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਅਤੇ ਮਾਰ ਖਾਧੀ।

੧੩. ਭਾਈ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਦੰਦ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕਬਰਵਛਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ।

੧੪. ਭਾਈ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਕਾ ਵਾੜਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਚੌਦਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋਂ ਚਲੇ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੫. ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸਮਾ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਕਾ ਵਾੜਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੈਦ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ।

੧੬. ਭਾਈ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਭਾਂਗਰ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਜੈਤੋ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲੰਗਰ ਪਾਣੀ ਦਵਾਰਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

੧੭. ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਪਿਆਰ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਭਾਂਗਰ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਤਾਨੀ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ।

੧੮. ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਇੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਭਾਂਗਰ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਦਾਨੀ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ।

੧੯. ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਭਾਗਰ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ।

੨੦. ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਘਲ ਖੁਰਦ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਜੇਲ੍ਹ।

੨੧. ਭਾਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸੁਖਾਂ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਘਲ ਖੁਰਦ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਜੇਲ੍ਹ।

੨੨. ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਘਲ ਖੁਰਦ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ-ਪਰ ਬਿਰਧ ਅਵਸਥਾ ਕਾਰਨ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ।

੨੩. ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਘਲ ਖੁਰਦ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਆਪ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ।

੨੪. ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਤੇ ਲੀਡਰ ਸਨ।

੨੫. ਭਾਈ ਸਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਇਟਾਂ ਵਾਲੀ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਕੇ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਆਪ ਤਹਿਸੀਲ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਰਹਿ ਚੁਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਤਹਿਸੀਲ ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ

੧. ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਹੁਸਨਰ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਬੀ. ਟੀ. ਦੀਆਂ ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਧੀਆਂ।

੨. ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਹੁਸਨਰ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਗਏ, ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ਅਤੇ ਢਾਈ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

੧. ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸੋਭੀ ਜੀ ਪਿੰਡ ਖੋਸਾ ਗੰਧੀਲਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਨਿਧੜਕ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

੨. ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੋਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਭਾਨ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਖੋਸਾ ਗੰਧੀਲਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਖੋਧੇ ਸਰਕਲ ਦੇ ਸੈਕਟਰੀ ਸਨ।

੩. ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਟੋਬਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਖੋਸਾ ਗੰਧੀਲਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਆਪ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

੪. ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖੋਸਾ ਗੰਧੀਲਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

੫. ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕੜਿਆਲ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਅਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ।

੬. ਬਾਬਾ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਹਰ ਦੇਵੀ ਜੀ ਪਿੰਡ ਗਾਦੜੀ ਵਾਲਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗਏ।

੭. ਸੰਤ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਵਾਇਆ ਬੁਟਰਾਂ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗਏ।

੮. ਭਾਈ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਜਸ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਧਰਮ ਕੋਟ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਕੈਦ ਤੇ ਕੁਟ ਹੋਈ।

੯. ਭਾਈ ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮੁਨਾਵਾਂ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

੧੦. ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਤਾਬ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮੁਨਾਵਾਂ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

੧੧. ਭਾਈ ਲਖਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਜੀ ਪਿੰਡ ਛੋਟਾ ਮਹੀਂਵਾਲਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਗਏ।

੧੨. ਭਾਈ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਾਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਛੋਟਾ ਮਹੀਂਵਾਲਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਗਏ।

੧੩. ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲੋਂਗੋ ਦੇਵਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਹਿਸੀਲ ਮੁਕਤਸਰ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ

੧. ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਆਸ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮਦੀਹਰ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ– ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਤੇ ਗਏ ਤੇ ਤਕਲੀਫਾਂ ਉਠਾਈਆਂ।

੨. ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਦਾਸੀ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਨਗਰ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ– ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

੩. ਭਾਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਨਗਰ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ– ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

੪. ਭਾਈ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮੜ੍ਹੀ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ - ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਮਾਰ ਖਾਧੀ, ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਤੇ ਤਪੀ ਸਨ।

੫. ਭਾਈ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਤੁਲਸੀ ਰਾਮ ਜੀ ਮਾਤਾ ਤਾਬੀ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕੌਣੀ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ– ਕੈਂਮਲਪੁਰ ਵਿਚ ੧੧ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ, ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ਘੋੜਿਆਂ ਹੇਠ ਲਿਤਾੜੇ ਗਏ, ਸੰਗੀਨਾਂ ਖਾਧੀਆਂ, ਪੁਲੀਸ ਹਥੋਂ ਬੰਦ ਤੁੜਵਾਏ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁ: ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦਿਲੀ, ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮੁਆਮਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਦਿ ਵਿਚ ਵੀ ਹਿਸੇ ਲਏ ਅਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ।

੬. ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕੌਣੀ ਅਤੇ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ– ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ੧੧ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ, ਜੈਤੋ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਵੀ ਗਏ।

ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ
ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ

ਪਿੰਡ ਮੇਹਰਾਜ

੧. ਭਾਈ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਜੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਧੀਆਂ, ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ:–੨੭ ਸਾਲ ਜਥੇਦਾਰੀ, ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਸਬ ਤਹਿਸੀਲ ਨਿਥਾਣਾ, ਕਿਰਪਾਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਮੋਰਚਾ ਤੇ ਕੈਦ, ਗੁ: ਮੁਕਤਸਰ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ, ਜਥੇ ਨਾਲ ਤੇ ਡਸਕੇ ਦਾ ਮੋਰਚਾ, ਗੁ: ਸਾਹਿਬ (੧) ਗੁਰੂ ਸਰ (੨) ਗੁ: ਤਿਲਕ ਰਾਏ (੩) ਗੁ: ਚੱਕ ਫ਼ਤਹ ਸਿੰਘ (੪) ਗੁ: ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨਿਥਾਣਾ ਦੀ ਸੇਵਾ, ੯ ਸਾਲ ਤਕ ਇਲਾਕੇ ਵਲੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ, ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੈਣ ਬਦਲੇ ਨੰਬਰਦਾਰੀ ਜ਼ਬਤ ਇਸ ਦਾ ੧੦੦ ਰੁਪਿਆ ਪੰਜੋਤ੍ਰਾ ਸੀ।

੨. ਭਾਈ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ:–੧੫ ਸਾਲ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਜਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਮੇਹਰਾਜ।

੩. ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮਾ ਪਿਤਾ ਸ: ਘਨੀਆ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

੪. ਭਾਈ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ:–ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਧੀਆਂ।

੫. ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੇਂਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ੩੬ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਮੋਰਚੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਗਏ ।

੬. ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ:–ਪਿਨਸ਼ਨੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗਏ ।

੭. ਭਾਈ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਾਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਜੋਆਣਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ:–ਅਠ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ।

੮. ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲੋਹਰਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ:–ਨੌ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ੧੨੦ ਰੁਪਏ ਜੁਰਨਾਨਾ, ਜੈਤੋ ਵੀ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

੯. ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲੋਹਰਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ:–ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ, ਜੈਤੋ ਵੀ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

੧੦. ਭਾਈ ਪਰਦਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਹਿਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲੋਹਰਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ:–ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਕੈਦ, ਜੈਤੋ ਵੀ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

੧੧ ਭਾਈ ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲੋਹਰਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ:—ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ, ਜੈਤੋ ੧੨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

੧੨. ਭਾਈ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਪੰਡ ਬੇਗਾ ਲੋਹਰਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ:–ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ, ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਵੀ ਕੈਦ ।

੧੩. ਭਾਈ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਪਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲੋਹਰਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ:—ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ, ਜੈਤੋ ੧੪ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ।

੧੪. ਭਾਈ ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲੋਹਰਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ:–ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ, ਮੁਕਤਸਰ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ ।

੧੫. ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਮਾ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖਾਨਾ ਲੋਹਰਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ:–ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਧੀਆਂ, ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

੧੬. ਮਾਸਟਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੂਹਲ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ:–੧੩ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਚੋਂ ਬਰੋਸਾਲ ਜੇਹਲ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦੀ ਕਟੀ । ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਖਾਸ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ।

੧੭. ਭਾ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧੱਲੇਕੇ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ੨੪ ਬੈਂਤਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ੨੦ ਬੈਂਤ ਲਗ ਜਾਣ ਤੇ ਆਪ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ । ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ । ਅਤੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੧੧ ਮਹੀਨੇ ਤੇ ੯ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ।

੧੮. ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਧੱਲੇਕੇ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ੨੪ ਬੈਂਤਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ । ੨੦ ਬੈਂਤ ਲਗ ਜਾਣ ਤੇ ਆਪ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ । ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ । ਅਤੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੧੧ ਮਹੀਨੇ ਤੇ ੯ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੯. ਕੁੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧੱਲੇਕੇ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

੨੦. ਜੱਥੇਦਾਰ ਸੁੱਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸੋਭੀ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮੇਸਰੀ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ–ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਨੌ ਹਫ਼ਤੇ ਕੈਦ ਅਤੇ ਆਪ ਜੇਤੋ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ।

੨੧. ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਹੇਸਰੀ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ–ਕੈਦ ੬ ਮਹੀਨੇ ੯ ਹਫ਼ਤੇ ਅਤੇ ਆਪ ਜੈਤੋ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ।

੨੨. ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੂੰਗੀ ਪਿਤਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਹੇਸਰੀ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਕੈਦ ੬ ਮਹੀਨੇ ੯ ਹਫ਼ਤੇ ਅਤੇ ਆਪ ਜੈਤੋ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ।

੨੩. ਭਾਈ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਮਹੇਸਰੀ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਕੈਦ ੬ ਮਹੀਨੇ ੯ ਹਫ਼ਤੇ ਅਤੇ ਜੈਤੋ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ।

੨੪. ਭਾਈ ਮਾਘੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਾਕੂ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਾਫੂਵਾਲ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਕੈਦ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ ਅਤੇ ਜੈਤੋ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ।

੨੫. ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਾਕੂ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਾਫੂਵਾਲ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਕੈਦ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ ਅਤੇ ਆਪ ਜੈਤੋ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ।

੨੬. ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮੋਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਾਫੂਵਾਲ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਕੈਦ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ ਅਤੇ ਆਪ ਜੈਤੋ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ।

੨੭. ਭਾਈ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੇ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਾਫੂਵਾਲ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਕੈਦ ੬ ਮਹੀਨੇ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ ਅਤੇ ਆਪ ਜੈਤੋ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ।

੨੮. ਭਾਈ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਾਫੂਵਾਲ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਕੈਦ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ ਅਤੇ ਆਪ ਜੈਤੋ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ।

੨੯. ਜੱਥੇਦਾਰ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੰਦ ਨਵੇਂ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ -ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਡਾਂਗਾ ਖਾਧੀਆਂ ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਵੀ ਕੱਟੀ

੩੦. ਭਾ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਗੀ ਪਿਤਾ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾਂ ਦਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੰਦਨਵੇਂ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ਤੇ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਰਹੇ।

੩੧. ਭਾਈ ਹਜੂਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੰਦਨਵੇਂ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ਤੇ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਰਹੇ।

੩੨. ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੈਮਲ ਵਾਲਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਕੈਦ।

੩੩. ਭਾਈ ਕਪੂਰ ਚੰਦ ਪਿਤਾ ਦੌਲਤ ਰਾਮ ਪਿੰਡ ਜੈਮਲਵਾਲਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਕੈਦ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ।

੩੪. ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਬਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਆਲਿਮਵਾਲਾ ਵਡਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪੁਆਇਦਾ।

੩੫. ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਗਣ ਪਿੰਡ ਆਲਿਮਵਾਲਾ ਵਡਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਰਹੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੩੬. ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਜੇਆਣਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਤਕਲੀਫਾਂ ਤੇ ਕੈਦ।

੩੭. ਭਾਈ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਜਿੰਦਾਂ ਪਿੰਡ ਰਾਜੇਆਣਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ।

੩੮. ਭਾਈ ਬੇਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਮਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਖੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਰਾਜੇਆਣਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ।

੩੯. ਭਾਈ ਕੁੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੰਡੇ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ੧੧ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ।

੪੦. ਭਾਈ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਾਕੂ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦੋ ਪਿੰਡ ਸਾਹੋਕੇ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਜੇਲ੍ਹ ਕਟੀ। ਅਤੇ ਆਪ ਜੈਤੋ ਵੀ ਗਏ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ।

੪੧. ਭਾਈ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਾਹੋਕੇ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਡਸਕਾ ਤੇ ਜੈਤੋ ਕੈਦ ਕਟੀ ੪ ਮਹੀਨੇ ।

੪੨. ਸ: ਸੌਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਭਾਵੋ ਪਿੰਡ ਮਲੱਕੇ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਕੈਦ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ।

੪੩. ਭਾ: ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸੰਧੂਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮਲੱਕੇ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ–ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਕੈਦ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ।

੪੫. ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੱਲ ਕੇ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ- ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਵਿਚ ਕੈਦ ਛੇ ਮਹੀਨੇ।

੪੬. ਭਾਈ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੱਲ ਕੇ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ- ਕੈਦ ਛੇ ਮਹੀਨੇ।

੪੭. ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੋਗੀ ਪਿੰਡ ਸਿਵੀਆਂ ਥਾਨਾ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ ਕੈਦ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ।

੪੮. ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੰਬੀਹਾ ਥਾਣਾ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ- ਕੈਦ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ।

੪੯. ਭਾਈ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਘੁੰਮਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੰਬੀਹਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ- ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਅਟਕ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ।

੫੦. ਭਾਈ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੰਬੀਹਾ ਵੇਰਵ ਕੁਰਬਾਨੀ- ਕੈਦ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਅਟਕ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ।

੫੧. ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਰਾਜ ਥਾਣਾ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ- ਸਖਤ ਮਾਰ ਖਾਧੀ, ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ ਪਰੰਤੂ ਬਚ ਰਹੇ। ਕੈਦ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਅਤੇ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਮਿਲਿਆ।

੫੨. ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਰਾਜ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ- ਕੈਦ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਅਟਕ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Missing Page

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੭੨. ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸਾਫੂਵਾਲ

੭੩. ਭਾਈ ਗੱਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਕੁੰਢਾ ਸਿਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਭਾਨ ਕੋਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਊਕੇ ਕਲਾਂ (ਥਾਣਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ) ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ– ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

੭੪. ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁਹੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਊਕੇ ਕਲਾ (ਥਾਣਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ) ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ– ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

੭੫. ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਜੀਊਣ ਕੋਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਊਕੇ ਕਲਾਂ (ਥਾਣਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ) ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ– ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਕੁਟ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

੭੬. ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸਮਾਂ ਕੋਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲੁਹਾਰਾ (ਥਾਣਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲ) ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ– ੧੧ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ਼।

੭੭. ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਧਨ ਕੋਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲੁਹਾਰਾ (ਥਾਣਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ) ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ– ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ।

੭੮. ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਪੰਜਾਬ ਕੋਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲੁਹਾਰਾ (ਥਾਣਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ, ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ– ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

੭੯. ਭਾਈ ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲੁਹਾਰਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ– ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ।

੮੦. ਭਾਈ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸਦਾ ਕੋਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਭਾਗੀਕੇ (ਥਾਣਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ) ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ– ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ, ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ, ਸਤ ਸਾਲ ਕੈਦ, ੨੦) ਰੁਪੈ ਮਹੀਨਾ ਦੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ੧੦ ਸਾਲ ਲਈ ਜ਼ਬਤ।

੮੧. ਜਥੇਦਾਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ (ਥਾਣਾ ਮਹਿਣਾ) ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ– ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੧੦੫ ਦਾ ਜੱਥਾ ਲੈਕੇ ਗਏ।

੮੨. ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚੁਗਾਵਾਂ (ਥਾਣਾ ਮਹਿਣਾ) ਅਤੇ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ– ਜਥਾ ਨੰ: ੧੦ ਨਾਲ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ। ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ ਕੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਕੀਤੇ।

੮੩. ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੋਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਨਥੂਵਾਲ (ਥਾਣਾ ਮਹਿਣਾ) ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ- ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿਤੀ।

੮੪. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਜਿੰਦਾਂ ਜੀ ਪਿੰਡ ਨਥੂ ਵਾਲ (ਥਾਣਾ ਮਹਿਣਾ) ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ- ਜਥਾ ਨੰ: ੬ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਰਹੇ।

੮੫. ਭਾਈ ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਨਥੂ ਵਾਲ (ਥਾਣਾ ਮਹਿਣਾ) ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ– ਜਥਾ ਨੰ: ੬ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ, ੨੦ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

੮੬. ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ ਖੁਰਦ (ਥਾਣਾ ਮਹਿਣਾ) ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-- ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ ਤੇ ਕਈ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਤੇ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਬੜੇ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰੀ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੯੭. ਭਾਈ ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮਹਿਣਾ ਪੜਾਉ (ਥਾਣਾ ਖਾਸ) ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-- ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

੯੮. ਭਾਈ ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮਹਿਣਾ ਪੜਾਉ (ਥਾਣਾ ਖਾਸ) ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-- ਕੈਦ ਡੇਢ ਸਾਲ ਇਸ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਦੀ ਕੈਦ ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਜੈਤੋ ਦਾ ਛੇਵਾਂ ਜਥਾ।

੯੯. ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਕੌੜ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਡਾਲਾ (ਥਾਣਾ ਮਹਿਣਾ) ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-- ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ।

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ

੧. ਭਾਈ ਚਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰੂੜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਵਿੰਜਲ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹੀਆਂ।

੨. ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਿੰਜਲ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਵਾਨੀ-ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਵਾਗ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

੩. ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਝੋਰੜ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਕੈਦ ਇਕ ਸਾਲ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ।

੪. ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨਥੋਵਾਲ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੈਮਲਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ।

੫. ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦੀ ਪਿੰਡ ਬੋਪਾਰਾਏ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਕਾਫੀ ਤਕਲੀਫਾਂ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੇ ਮੋੜੇ ਪਾਏ।

੬. ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਬੋਪਾਰਾਏ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਕੈਦ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ।

੭. ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਸੀਆਂ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਕਸ਼ਟ ਤੇ ਕੈਦ ਇਕ ਸਾਲ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ।

੮. ਜੱਥੇਦਾਰ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭੈਣੀ ਬੜਿੰਗਾਂ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹ ਹੋ ਗਿਆ।

੯. ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਸੌਂਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭੈਣੀ ਬੜਿੰਗਾਂ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

੧੦. ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭੈਣੀ ਬੜਿੰਗਾਂ ਵੇਟਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

੧੧. ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭੈਣੀ ਬੜਿੰਗਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

੧੨. ਭਾਈ ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭੈਣੀ ਬੜਿੰਗਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

੧੩. ਭਾਈ ਹਰ ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਮਾਈ ਬੱਸੋ ਪਿੰਡ ਪੱਤੀ ਚਮਿੰਡਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੈਦ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ।

੧੪. ਭਾਈ ਸਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਰਾਬਾ ਕੈਦ ਇਕ ਸਾਲ।

੧੫. ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸਰਾਬਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ— ਕਸ਼ਟ ਸਹੇ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਅੰਬਾਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਟੀ।

੧੬. ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਅਯੂਬ ਵਾਲ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ— ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ, ਕੈਦ ਤੇ ਜੁਰਮਾਨਾ।

੧੭. ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲਿਤਰ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ— ਢਾਈ ਸਾਲ ਕੈਦ ਜੇਲ੍ਹ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਵਿਚ ਤੇ ੧੦੦) ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ।

੧੮. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਅਕਾਲ ਗੜ੍ਹ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ— ਗੁਰੂ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ, ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਕਰ ਕ ਮੋੜੇ ਪਾ ਆਏ।

੧੯. ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਅਕਾਲ ਗੜ੍ਹ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ— ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੋੜੇ ਪਾ ਆਏ।

੨੦. ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਅਕਾਲ ਗੜ੍ਹ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ—ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੋੜੇ ਪਾ ਆਏ।

੨੧. ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਜਸੋ ਵਾਲ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ— ੯ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਟੀ।

੨੨. ਭਾਈ ਮਹਿਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਲੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਜਸੋ ਵਾਲ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਾਫੀ ਮਾਰ ਖਾਧੀ।

੨੩. ਭਾਈ ਜੀਊਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਐਤੀਆਣਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ— ਕਾਫੀ ਮਾਰ ਕੁਟ ਤੋਂ ਬਾਦ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਟੀ।

੨੪. ਭਾਈ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸਿਧਵਾਂ ਬੇਟ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ— ੯ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਅਤੇ ਗੁ: ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੀਤ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ।

੨੫. ਭਾਈ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ— ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਦਫਾ ਭੁਝੰਗੀ ਹੋਣ ਤੇ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ।

੨੭. ਭਾਈ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ. ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਆਸ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਹਾਂਸ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ— ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

੨੮. ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਹਾਂਸ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ— ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ, ਮੋਰਚਾ ਜਿੱਤੇ ਤੇ ਗਏ, ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨੯. ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਖੀਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕਮਾਲ ਪੁਰਾ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ।

੩੦. ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕਮਾਲ ਪੁਰਾ ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ।

੩੧. ਭਾਈ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕਮਾਲ ਪੁਰਾ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਾਚਾ ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੯੫੭ ਦੇ ਗ਼ਦਰ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਲੜੇ।

੩੨.	ਭਾਈ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਿਤਾ ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਿੰਡ ਹਾਂਸ
੩੩.	ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਿੰਡ ,,
੩੪.	ਭਾਈ ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਿਤਾ ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,,
੩੫.	ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਿਤਾ ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,,
੩੬.	ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਿਤਾ ਸ: ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,,
੩੭.	ਮਾਤਾ ਜੀਉਣ ਕੌਰ ਜੀ		
੩੮.	ਭਾਈ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,,
੩੯.	ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਰਵਦਾਸੀਆ		,, ,,
੪੦.	ਮਾਤਾ ਬਚਨ ਕੌਰ ਜੀ	ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ: ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ	,, ,,
੪੧.	ਭਾਈ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਿਤਾ ਸ: ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,,
੪੨.	ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,,
੪੩.	ਭਾਈ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,,
੪੪.	ਭਾਈ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਿਤਾ ਸ: ਮੋਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,,
੪੫.	ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਿਤਾ ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,,
੪੬.	ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਿਤਾ ਸ: ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,,
੪੭.	ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਜੀ	ਲੰਮੇ ਪਤੀ	,, ,,
੪੮.	ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਿਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ।	,, ,,

੪੯. ਸ: ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਈ ਰੂਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਿਰਕ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ:—ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ ਜਥੇਦਾਰੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

੫੦. ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਰਸਾਲ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ:-ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ, ਸਜ਼ਾ ਦੋ ਸਾਲ।

੫੧. ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਹਾਂਸ ਕਲਾਂ ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ:-ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ; ੯ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ੧੫੭ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ।

੫੨. ਸ: ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਦਿਆ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਿਧਵਾਂ ਕਲਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜਸ ਕਰਨ ਦੀ ਇਲਾਹੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਤੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਤੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੫੩. ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਏ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਿਧਵਾਂ ਕਲਾਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨੇ ਸਨ।

੫੪. ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਖੰਡ ਪਾਠੀ ਪਿਤਾ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਿਆ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਿਧਵਾਂ ਕਲਾਂ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ।

੫੫. ਸ: ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਿਧਵਾਂ ਕਲਾਂ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ।

੫੬. ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਦੇਹੜਕੇ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ।

੫੭. ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਿਆ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਦੇਹੜਕੇ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ।

੫੮. ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਦੇਹੜਕੇ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ।

੫੯. ਸ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਾਉਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਦੇਹੜਕਾ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ।

੬੦. ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਦੇਹੜਕੇ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ।

੬੧. ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਦੇਹੜਕੇ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ।

੬੨. ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਖੁਰਦ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ, ਜੈਤੋ ਸਾਢੇ ੧੧ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਤੇ ੧੦੦ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ।

੬੩. ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਕੂ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਖੁਰਦ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਫੇਰੂ।

੬੪. ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਖੁਰਦ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ।

੬੫. ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਕਾਕੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਖੁਰਦ।

੬੬. ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਨੰਦ ਸਿਘ ਪਿੰਡ ਰੋੜੇ ਭੈਣੀ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਢਾਈ ਸਾਲ ਕੈਦ ੨੫੦ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ, ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ।

੬੭- ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਰਾਏ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਵਿਚ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਅਤੇ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੧੯ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

੬੮. ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਤੋਵਾਲ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ੧ ਮਹੀਨਾ ਰਖਕੇ ਛਡ ਦਿਤਾ ਤੇ ਜੈਤੋ ਵਾਲੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੧ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

੬੯. ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭਰੋਵਾਲ ਕਲਾਂ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ।

ਪਿੰਡ ਮਾਣੂਕੇ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਾਏ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰੂੜ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ ਪਿਤਾ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫਰਮਾਨੀ ੧੯੨੨ ਵਾਲੇ)

ਨੋਟ:— ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹੀ ਕੈਦ ਹੋਏ।
ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਕੁਟੇ ਅਤੇ ੩ ਕੈਦ ਭੀ ਹੋਏ।

ਤਹਿਸੀਲ ਸਮਰਾਲਾ ਦੇ ਸਿੰਘ

੧. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਿਸਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਡਡਹੇੜੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਆਦਮੀ ਭੇਜਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

੨. ਕ੍ਰਿਸਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘੁੰਗਰਾਲੀ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਬਾਗ ਢਾਈ ਸਾਲ ਕੈਦ ੨੦੦ ਜੁਰਮਾਨਾ।

੩. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲਾ ਪਿੰਡ ਸਮਸਪੁਰ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਿਆ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੀ ੧ ਸਾਲ ਕੈਦ ੨੦੦ ਜੁਰਮਾਨਾ।

੪. ਮਨਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜਪੁਰ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਜੈਤੋ ੨੦ ਦਿਨ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ੩ ਸਾਲ ਕੈਦ।

੫. ਨਿਰਭੈ ਸਿੰਘ ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਹਾਣੀ ਕਲਾਂ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਜੈਤੋ ੩ ਮਹੀਨੇ ਸਜ਼ਾ ੧੫੦ ਜੁਰਮਾਨਾ।

ਤਹਿਸੀਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ

੧. ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵੀ ਜੀ ਪਿੰਡ ਢੇਪਈ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਥਾ ਜਦ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪੋਲੀਸ ਅਫਸਰ ਕੈਂਪ ਪੁਟ ਕੇ ਹਰਨ ਹੋ ਗਏ।

੨. ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮਸੂਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਟਾਂ ਖਾਧੀਆਂ।

੩. ਭਾਈ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮਸੂਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਮਾਰ ਖਾਧੀ, ਲਾਹੌਰ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਕਟਿਆ। ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਕਬਜ਼ਾ ਲੈਣ ਸਮੇਂ ਭੀ ਗਏ।

੪. ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸ਼ਹਿਣਾ ਆਪ ਜੀ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਰਹੇ।

੫. ਭਾਈ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸੋਭ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸ਼ਹਿਣਾ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਅੰਬਾਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕਟੇ।

੬. ਭਾਈ ਕੁੰਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਫੂਲ ਵਾਲਾ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਕਰਕੇ ਮੋੜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

੭. ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਈ ਭੋਲੀ ਜੀ ਪਿੰਡ ਫੂਲ ਵਾਲਾ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਅਪੜੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਮੋਰਚਾ ਫਤਿਹ ਹੋ ਗਿਆ।

੮. ਨੰਬਰਦਾਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਖਿਆਲੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਜਾਕੇ ਮਾਰ ਖਾਧੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੯. ਭਾਈ ਮੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਘਨਯੀਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਖਿਆਲੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਕੈਦ ਕਟੀ।

੧੦. ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਦਯਾ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲਲਤੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਕੈਂਮਲਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਅਤੇ ਬੈਂਤਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਟੀ।

੧੧. ਭਾਈ ਰੁੰਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਬੋ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਬੋਸਟਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ੧੧ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

੧੨. ਜਥੇਦਾਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਬੋ

(੧) ਸਾਕਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਵਡੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਗਏ ਤੇ ਉਥੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

(੨) ੨੪ ਭਾਦੋਂ ੧੯੨੨ ਈ: ਨੂੰ ੧੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ। ਹਦੋਂ ਵਧ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਹੋਈ। ੧੦ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸੰਗੀਨਾਂ ਦੇ ਲਗੇ। ਬੇ ਹੋਸ਼ ਕਰਕੇ ਬਾਗ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੁਟੇ ਗਏ। ਆਪ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦੀ ਅਫਵਾਹ ਉਡ ਗਈ। ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਬੇ ਸ਼ੁਮਾਰ ਸਿੰਘ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ।

(੩) ੧੯੨੩ ਈ: ਵਿਚ ਆਪ ਬਾਗ਼ੀ ਕਰਾਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਤੇ ੧੦੦) ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਜੁਰਮਾਨਾ ੬ ਸਾਲ ਬਾਦ ਵਸੂਲਿਆ ਗਿਆ।

(੪) ਗੁ: ਮੁਕਤਸਰ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਆਪ ਦੇ ਜਥੇ ਨੇ ਲਿਆ।

੧੩. ਭਾਈ ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਬੋ ਆਪ ੧੯੨੨ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗਏ। ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ੨੫੦) ਰੁਪੈ ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ।

੧੪. ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਧਾਂਦਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿਤੀ।

੧੫. ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲਲਤੋਂ ਕਲਾਂ ਆਪ ਜੀ ਮੋਦਚੇ ਤੇ ਗਏ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿਤੀ।

੧੬. ਭਾਈ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਫੁਲਾਂਵਾਲ ਆਪ ੪੦ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੈਂਮਲਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੱਟੀ।

੧੭. ਭਾਈ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਲੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਇੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚਕਰ ਆਪ ਕਈ ਫੌਜੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਜਾਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ।

ਮਿਸਰਤ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਜਗਰਾਉਂ ਤੇ ਲੁਧਿਆਣਾ

੧. ਭਾਈ ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੁਜਾਪੁਰ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ ਤੇ ਤਕਲੀਫਾਂ ਉਠਾਈਆਂ।

੨. ਦੌਲਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗਿਲ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤਕਲੀਫਾ ਸਹੀਆਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੩. ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਗਿਲ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ।

੪. ਜੱਥੇਦਾਰ ਸੁਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦੀ ਪਿੰਡ ਲਤਾਲਾ

੫. ਭਾ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਪਿੰਡ ਲਤਾਲਾ।

੬. ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲਤਾਲਾ।

੭. ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲਤਾਲਾ।

੮. ਭਾਈ ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣੀ ਪਿੰਡ ਲਤਾਲਾ।

੯. ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚਿੰਤ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲਤਾਲਾ।

੧੦. ਭਾਈ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲਤਾਲਾ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਾਗ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਲਗਾ ਸੀ, ਇਹ ਜੱਥਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗਿਆ ਇਥੋਂ ਤੇ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਬ ਲਾਹੌਰ: ਫੇਰ ਪਿਸ਼ਰ ਭਾਈ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੇ ਪੰਜੇ ਸਾਹਿਬ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਏਥੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਜਾਗਰਤ ਦੇਂਦੇ ਹੋਏ ਗੁ: ਮਾਲਸਰ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸਾਧੂ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਤੋਂ ਲਿਆ ਫੇਰ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਾਗ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਕਾਫੀ ਮਾਰਾਂ ਕੁਟਾਂ ਸਹਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਕੈਮਲਪੁਰ ਅਤੇ ਅਟਕ ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਕੈਦਾਂ ਕਟੀਆਂ।

੧੧. ਭਾਈ ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕਰ ਪਿੰਡ ਫੁਲੇਵਾਲ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ ਤੇ ਤਕਲੀਫ ਸਹੀਆਂ।

੧੨. ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਰੋੜੇਤੋਣੀ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਮੋਰਚਾ ਸਖਤ ਸਟਾਂ ਲਗ਼ੀਆਂ।

੧੩. ਭਾਈ ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬੜੂੰਦੀ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਮੋਰਦੇ ਤੇ ਕਾਫੀ ਸਟਾਂ ਵਜੀਆਂ ਤੇ ਕੈਦ ਵੀ ਕੱਟੀ।

੧੪. ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਿਰਪੋ ਪਿੰਡ ਝੰਮਟ ਆਪ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕਾਫੀ ਸਟਾਂ ਵਜੀਆਂ, ਢਾਈ ਸਾਲ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ ਤੇ ੫੦੦ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

੧੫. ਮਾਸਟਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਾਬੂ ਕਾਕੂ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣੀ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ ਤੇ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹੀਆਂ, ਉਪਰੰਤ ਛੇਤੀ ਮੋਰਚਾ ਫਤਿਹ ਹੋ ਗਿਆ।

੧੬. ਭਾਈ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਟੀ।

੧੭. ਭਾ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਬਾਬੂ ਕਾਕੂ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣੀ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਟੀ।

੧੮. ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਟੀ।

੧੯. ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਲੌਦ ਰੋੜੀਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਨੇ ਕਾਫੀ ਮਾਰ ਖਾਧੀ, ਉਪਰੰਤ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

੨੦. ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੁਕਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਈ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਉਚੀ ਹਥੋਂ ਆਪ ਪੈਨਸ਼ਨੀਆਂ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ, ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਜ਼ੇਰ ਹਿਰਾਸਤ ।

੨੧. ਸ: ਭੁਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਉਚੀ ਹਥੋਂ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕਾਫ਼ੀ ਚਿਰ ਬੀ. ਟੀ ਦੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਛਡੇ ਗਏ ।

੨੨. ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦਾਂ ਪਿੰਡ ਖਟੜੇ ਚੁਹਾਹਮ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹੀਆਂ ।

੨੩. ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖਟੜੇ ਚੁਹਾਹਮ ਆਪ ਨੇ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹਾਰ ਕੇ ਕੈਦ ਕਟੀ, ਮੋਰਚਾ ਫਤਿਹ ਹੋਣ ਤਕ ਕੈਦ ਰਹੇ ।

੨੪. ਭਾਈ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖਟੜੇ ਚੁਹਾਰਮ ਆਪ ਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜ਼ੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਹੇ।

੨੫. ਭਾਈ ਬੇਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੀਰਬਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖਟੜੇ ਚੁਹਾਰਮ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ ਜਦ ਤਕ ਮੋਰਚਾ ਰਿਹਾ, ਕੈਦ ਰਹੇ ।

੨੬. ਭਾਈ ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਭੁਟਾ ਮੋਰਚੇ ਪਰ ਗਏ ਤੇ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹੀਆਂ ।

੨੭. ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਝਾਬਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਦੇਈ ਪਿੰਡ ਖੇੜਾ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਭੋਗੀ ਅਤੇ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹੀਆਂ ।

੨੮. ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਵੀ ਪਿੰਡ ਕਾਲਖ ਬੀ. ਟੀ. ਦੀਆਂ ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸੱਟਾਂ ਲਗੀਆਂ ।

੨੯. ਭਾ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਾਜਰੀ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ ਤੇ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹੀਆ: ।

੩੦. ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੜਤੋਲੀ ਕਾਫੀ ਕੁਟਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ਤੇ ੩ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਏ ।

੩੧. ਭਾਈ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚਕਰ . ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਮੋਰਚੇ ਪਰ ਪਹਿਲੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕਾਫੀ ਕੁਟ ਖਾਧੀ।

੩੨. ਭਾਈ ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ. ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੰਤ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਹਸਨ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕਾਫੀ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹੀਆਂ ।

੩੩. ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਹਸਨ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹੀਆਂ ।

੩੪. ਸੰਤ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ ਬੰਸੀ ਰਾਮ ਵਿਦਿਆ ਗੁਰੂ ਹੀਰਾ ਦਾਸ ਪਿੰਡ ਹਸਨਪੁਰ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ ਤੇ ਬੇਅੰਤ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ ।

੩੫. ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ. ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਹਸਨਪੁਰ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਬਹੁਤ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੩੬. ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਓਵਰ ਸੀਅਰ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੋਹੀਆਂ ਆਪ ਨੇ ਬੇਅੰਤ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਅਟਕ ਜ਼ੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੇਦ ਕੱਟੀ ਆਪ ਪੰਥਕ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਹਨ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ੯੦ ਮੇਂਬਰ ਕੈਦ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਰਿਹਾ।

੩੭. ਭਾਈ ਫਤਹਿ ਕਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਬਿੰਡ ਸੂਜਾ ਪੁਰ ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਮੋਨਚੇ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਕੁਟ ਖਾਧੀ।

੩੮. ਭਾਈ ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਇਕੋਲਾਹ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

੩੯. ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਇਕੋਲਾਹ ,, ,,

੪੦. ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸ. ਕਾਹਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਇਕੋਲਾਹ ,, ,, ।

੪੧. ਭਾਈ ਬਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ. ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਇਕੋਲਾਹ ਆਪ ਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲ ਕੇਦ ਤੇ ੨੦੦) ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

੪੨. ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਇਸੜੂ ਮਾਰਕੁਟ ਤੇ ਕੈਦ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕਟੀ।

੪੩. ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਿਖ ਦੌਲਤ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤੀ।

੪੪. ਭਾਈ ਧਨਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਸਿਖ ਦੌਲਤ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤੀ।

੪੫. ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਿਖ ਦੌਲਤ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਭਗਤੀ।

੪੬. ਭਾਈ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਪਿੰਡ ਗਿਦੜ ਵਿੰਡੀ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤੀ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੱਖੀ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਹਠੀ, ਜਪੀ, ਤਪੀ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨੇ ਹਨ।

੪੭. ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਗਿਦਨ ਵਿੰਡੀ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਅੰਬਾਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੇਦ ਕਟੀ। ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੇ ਰਿਹਾ ਹੋਏ।

੪੮. ਜੱਥੇਦਾਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਨਸੀਹਾਂ ਬਾਜਨ—ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮਨਸੀਹਾ ਬਾਜਨ ਵਿਚ ਸ: ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਦਇਆ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ੧੯੦੮ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਲਗਨ ਲੱਗੀ। ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਾਲਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਮਾਨਕੌਰ ਜੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਬੇ ਮਾਨ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰੇਰਕੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਨੂੰ ਤੋਰਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ੧੧ ਮਹੀਨੇ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਤੇ ਆਪ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸਜ਼ਾ ਕਟਕੇ ਆਏ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ਤਹਿਸੀਲ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਸਨ। ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

੪੯. ਗਿ: ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਪੋਲੋ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕਿਲ਼ਾ ਰਾਏ ਪੁਰ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਪੋਲੀਸ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਸਟਾਂ ਵਜੀਆਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੫੦. ਭਾਈ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਏਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ ਤੇ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਜੈਤੋਂ, ਸਖਤ ਕੈਦ ਹੋਈ।

੫੧. ਭਾਈ ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਏਪੁਰ ਪੱਤੀ ਮਲਾ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇਬਾਗ।

੫੨. ਭਾਈ ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਾਏਪੁਰ ਪੱਤੀ ਸਮੀਰੀਆਂ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਗਏ।

੫੩. ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਏਪੁਰ ਪੱਤੀ ਸਮੀਰੀਆਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਗਏ।

੫੪. ਭਾਈ ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੁਲਖਣੀ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਏਪੁਰ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਸਿੰਘ ਪੈਨਸ਼ਨ ਤੇ ਮੁਰੱਬਾ ਜ਼ਬਤ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਸ: ਬਹਾ: ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿਤਾ।

੫੫. ਭਾਈ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਰਫ ਬਾਬਾ ਹੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾਂ ਮਾਨ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਏਪੁਰ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਗਏ।

੫੬. ਭਾਈ ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੰਥੀ ਪਤੀ ਮਲਾ ਪਿੰਡ ਕਿਲਾ ਰਾਏਪੁਰ ਪਿਛਾ ਸੋਲਣ ਰਾਹ।

੫੭. ਭਾਈ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕਿਲਾ ਰਾਏਪੁਰ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੭ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

੫੮. ਭਾਈ ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕਿਲਾ ਰਾਏਪੁਰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ੧੦੦ ਰੁਪੇ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

੫੯. ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕਿਲਾ ਰਾਏਪੁਰ. ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੭ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

੬੦. ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਜਸਪਾਲੋਂ ਬਾਂਗਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੪੦੦) ਰੁਪੇ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੰਘ

ਨੰ:	ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ
੧.	ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਲਲਤੋਂ
੨.	ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਡੱਲਾ
੩.	ਭਗਤ ਨਿਰਭੈ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮਾਣੂਕੇ
੪.	ਮੋਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਮਾਲਪੁਰਾ
੬.	ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ	,,
੭.	ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਚਕਰ
੮.	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ		ਹੇਹਰ
੧੦.	ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਮਾਲ ਪੁਰਾ
੧੧.	ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,
੧੨.	ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੩.	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,
੧੪.	ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮਾਣੂਕੇ

ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ

੧. ਭਾਈ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਿਖਾਂ ਵਾਲਾ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੬ ਮਹੀਨੇ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

੨. ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸਿਖਾਂ ਵਾਲਾ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਤ ਹੋ ਕੇ ੫੨ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

੩. ਭਾਈ ਘੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਗਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰੂੜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਹੀਆਂ ਵਾਲਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ।

੪. ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇਦਾਰ ਪਿਤਾ ਸ: ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਅਮਰਗੜ੍ਹ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਵਿਚ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

੫. ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਅਮਰਗੜ੍ਹ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਵਿਚ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ।

੬. ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇਦਾਰ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਮੈਂਦ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਗੋਨੇਆਣਾ ਕਲਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਵਿਚ ੬ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਾਂ ਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਹੇ, ਆਪ ਚੰਗੇ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ।

੭. ਭਾਈ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਯਾ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਹਰਿਰਾਏ ਪੁਰਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਅਟਕ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

੮. ਭਾਈ ਰਾਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸੋਭ ਕੌਰ ਜੀ ਬੰਸ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਜੀ ਪਿੰਡ ਭਗਤਾ ਭਾਈ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਵਿਚ ਕੁਟ ਖਾਧੀ ਤੇ ੯ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਆਪ ਬੜੇ ਜਜ਼ਬੇ ਵਾਲੇ ਸਿਦਕੀ ਤੇ ਸਿਰੜੀ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹਨ, ਪੰਚੈਤ ਦੇ ਸਰਪੰਚ ਹਨ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਅਸਹਿ ਤਕਲੀਫਾ ਸਹਾਰੀਆਂ ਤੇ ਕੈਦਾਂ ਕਟੀਆਂ ।

੯. ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦਰ ਕੌਰ ਬੰਸ ਭਾਈ ਬੈਹਲੋ ਪਿੰਡ ਭਗਤਾ ਭਾਈ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਵਿਚ ਕੁਟ ਖਾਧੀ ਤੇ ੯ ਮਹੀਨ ਕੈਦ ਕਟੀ, ਆਪ ਚੰਗੇ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ ।

ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ

੧. ਸੰਤ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕਤ ਪਿੰਡ ਟਿਲੇਵਾਲ (ਥਾਣਾ ਭਦੌੜ) ਆਪ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ੧ ਸਾਲ ਸੰਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

੨. ਭਾਈ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਈ ਵਿਸਰੀ ਪਿੰਡ ਕੁੰਬੜਵਾਲ ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹਾਰੀਆਂ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੩. ਭਾਈ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਮਾਈ ਰਾਜ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕੁੰਬੜਵਾਲ ।

੪. ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਵਡਾਲੀ ਭਾਈ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹਾਰੀਆਂ ।

੫. ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਬੀ. ਟੀ. ਦੀਆਂ ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ।

੬. ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਬੀ. ਟੀ. ਦੀਆਂ ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ।

੭. ਸ: ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਬੀ. ਟੀ. ਦੀਆਂ ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ।

੮. ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਊਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੰਗੇੜੇ, ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਬੀ. ਟੀ. ਦੀਆਂ ਡਾਂਗਾ ਖਾਂਧੀਆਂ ।

੯. ਸ: ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੇਭਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੰਗੇੜੇ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਬੀ. ਟੀ. ਦੀਆਂ ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ।

੧੦. ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੰਗੇੜੇ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਬੀ. ਟੀ. ਦੀਆਂ ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ।

੧੧. ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭਨੇੜ, ਸਨਾਮ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਬੀ. ਟੀ. ਦੀਆਂ ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਧੀਆਂ । ਪਿਨਸ਼ਨ ਜ਼ਬਤ,

੧੨. ਸ: ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਲੰਗਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲ ਬਡਲ, ਬਸੀ ਆਪ ਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ।

੧੩. ਸ: ਖੇਬੜ ਸਿੰਘ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਪਿਤਾ ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਬਡਲ, ਬਸੀ ਆਪ ਨੂ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ੋਈ ।

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ

੧. ਸ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧਨੌਲਾ ਆਪ ਨੂੰ ੧ ਸਾਲ ਕੈਦ, ੨੦ ਸਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਵਤਨੀ, ਮੋਰਚਾ ਸੰਗਰੂਰ, ਮੋਰਚਾ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ।

੨. ਸ: ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੈਤੋ ।

੩. ਸ: ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੂਲਾਂ ਪੁਰ ਕਲਾਂ ।

੪. ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੋਹਟ ਬਧੀ ।

੫. ਸ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰੋਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਹਿ: ਕਲਸੀਆਂ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ
ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਤਹਿਸੀਲ ਖਰੜ

੧. ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੁਹਾਲੀ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ੧੫੦ ਰੁ: ਜੁਰਮਾਨਾ ਕੁਟ ਵੀ ਖਾਧੀ ।

੨. ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਅਟੌਰ ਆਪ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿਤੀ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ੫੦ ਰੁ: ਜੁਰਮਾਨਾ ।

੩. ਭਾਈ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਛਜਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਅਟੌਰ ਆਪ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿੱਤੀ। ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ੫੦ ਰੁ. ਜੁਰਮਾਨਾ।

੪. ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨਤੇੜਿਆ ਬਹੁਤ ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ਤੇ ੮ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਭੋਗੀ ।

੫. ਭਾਈ ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਰੋੜਾ ਮਾਰ ੧ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ੧੫੦ ਰੁ: ਜੁਰਮਾਨਾ ।

੬. ਭਾਈ ਬਖਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਹਤਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਆਲਾਪੁਰ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਜਾਕੇ ਬਹੁਤ ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ।

੭. ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲਖਨੌਰ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

੮. ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਰੋੜਾ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਜਾਕੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਭੋਗੀ ।

੯. ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਕਰਲਾਪੁਰ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ੧ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

੧੦. ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੀਆਪੁਰ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹੀਆਂ ।

੧੧. ਭਾਈ ਜਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੌਰ ਮੀਆਪੁਰ ਆਪ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ।

੧੨. ਭਾਈ ਮਲਾਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਖੁਸ਼ੀਆ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੇਹਰਾਮਪੁਰ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਭੋਗੀ ।

੧੩. ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਵੀ ਪਿੰਡ ਬੈਹਰਾਮਪੁਰ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਜਾਕੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਭੋਗੀ ।

੧੪. ਭਾਈ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚਤਰ ਕੌਰ ਖੰਨਟ ਆਪ ਦੋਵੇਂ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ ।

੧੫. ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਆਸ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖੰਨਟ ਤੇ ਕੈਮਲਪੁਰ ਤੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੈਦਾਂ ਭੋਗੀਆਂ ।

੧੬. ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਜਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜਸ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖੰਨਟ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੭. ਜੱਥੇਦਾਰ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖੰਨਟ।
੧੮. ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨਰੈਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖੰਨਟ।
੧੯. ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਹੜਬੌਣ।
੨੦. ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਪੇੜਾ।
੨੧. ਇੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੋਤੀ ਗੋਦਲੇ।
੨੨. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪੰਜੋਖਰਾ।
੨੩. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜਟੋਵਰ।
੨੪. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨਗੀਨਾ ਸਿੰਘ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਾਹਪੁਰ।
੨੫. ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਲਪੁਰ।
੨੬. ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਲਪੁਰ।
੨੭. ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪੰਜੋਖਰਾ ਸਾਹਿਬ।
੨੮. ਸ਼ੇਰੇ ਦਿਲ ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮਾਜਰੀ ਗੋਤ ਸੰਧੂ ਉਮਰ ੩੦ ਸਾਲ ਸੁਭਾ ਦੇ ਗਰਮ ਕੱਦ ਪੰਜ ਫੁਟ, ਰੰਗ ਕਣਕਵੰਨਾ।
ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

੧. ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਹੈਡ ਜੱਥੇਦਾਰ ਸ: ਇੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਰਤਗੜ੍ਹ, ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੱਥੇਦਾਰ ਲਠੇੜੀ, ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੀਤ ਜੱਥੇਦਾਰ ਹੋਕੇ ਗਏ।
੨. ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਦਾ ਜੱਥਾ ਲੈਕੇ ਗਏ ਜਿਸ ਦੇ ਆਪਜੀ ਹੈਡ ਜੱਥੇਦਾਰ ਸੀ। ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਕਟਕੇ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ।
੩. ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਮਰਦੋ ਹੇਰ ਸੇਵਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੰਨ ੧੯੨੨ ਤੋਂ ੧੯੪੯ ਤਕ ਬੜੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁ: ਤਰੱਕੀ ਬਹੁਤ ਦਿਤੀ।
੪. ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਜੋ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਸਪਾਲੋਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸਰ ਗਰਮ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।
੫. ਸਨ ੧੯੪੦ ਤੋਂ ੪੯ ਤਹਿਸੀਲ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਹੋਕੇ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।
੬. ੧੯੪੯ ਤੋਂ ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਜਰਨਲ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਬੜੇ ਹੀ ਉਤਸਾਹੀ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਤੋਂ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਹਨ।

ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ

ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ

ਨੰ:	ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ
੧.	ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਹੇਹਰਾਂ
੨.	ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਿਵੀਆਂ
੩.	ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਘਣੀਏ ਕੇ
੪.	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭਸੀਣ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੫.	ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਹੇਹਰਾਂ
੬.	ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭਸੀਣ
੭.	ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਘਣੀਏ ਕੇ
੮.	ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭਸੀਣ
੯.	ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕੋਰੋਂ ਕੇ
੧੦.	ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬਸਾਣ
੧੧.	ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਈਚੋ ਗਿਲ
੧੨.	ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਹੇਹਰ
੧੩.	ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,
੧੪.	ਸ਼ਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਫਗੂ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਿਧਵਾਂ
੧੫.	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭਸੀਣ
੧੬.	ਦੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਦਸੋਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,
੧੭.	ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,
੧੮.	ਲਾਹੌਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰੋਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪੱਟੀ
੧੯.	ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ		ਸਕੇਰੀ ਪਰਦੇਸਾਂ
੨੦.	ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭਸੀਣ
੨੧.	ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮਾੜੀ ਕੰਬੋਕੀ
੨੨.	ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਨੂਰ ਪੁਰ
੨੩.	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਈਚੋ ਗਿਲ
੨੪.	ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਹਰੀ ਰਾਇ
੨੫.	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਈਚੋ ਗਿਲ
੨੬.	ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜਮੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਿਧਵਾਂ
੨੭.	ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪੂਲੇ
੨੮.	ਹਜ਼ੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਲਾਹੌਰ
੨੯.	ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਦਮ
੩੦.	ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮਾੜੀ ਤ੍ਰੰਬੋਕੀ
੩੧.	ਜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਰਬਾਟ
੩੨.	ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜੈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਲਾਲਆਣੀ
੩੩.	ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,
੩੪.	ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਡਲਾ
੩੫.	ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,
੩੬.	ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਦੂਲੋ
੩੭.	ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਲਿਧੜ
੩੮.	ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਨੂਰਪੁਰ ਰਾਜੂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੩੯.	ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਹਜਰਾ
੪੦.	ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਜੀ	ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਜੀ	ਬਾ
੪੧.	ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਘਮਿੰਡ
੪੨.	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਲਿਧੜ
੪੩.	ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,
੪੪.	ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਲਹਿਰੇ
੪੫.	ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਰਬਾਟ
੪੬.	ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,
੪੭.	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਡੱਲ
੪੮.	ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਤਕੀ ਪੁਰਾ
੪੯.	ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜਲਮੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮਾੜੀ ਗੋਹਰ
੫੦.	ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਿਰਹਾਲੀ ਕਲਾਂ
੫੧.	ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਲਿਧੜ
੫੨.	ਵਸਾਵਾ ਸਿਘ ਜੀ	ਗ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,
੫੩.	ਹੁਕਮ ਸਿਘ ਜੀ	ਹੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਡੱਲ
੫੪.	ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਛਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਲਲਆਣੀ
੫੫.	ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਹਜਰਾ
੫੬.	ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮੁਲਖੋਰੀ
੫੭.	ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ	ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਡੱਲ
੫੮.	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,
੫੯.	ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮੁਲਖੇ ਕੀ
੬੦.	ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਿਰਹਾ ਲੀਕਲ
੬੧.	ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਾਂਡੋ ਕੀ
੬੨.	ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,
੬੩.	ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,
੬੪.	ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,
੬੫.	ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਚੋਹਲਾ
੬੬.	ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਿਰਤੋਵਾਲ
੬੭.	ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜਾਹਮਣ
੬੮.	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰਾਜੋਕੇ
੬੯.	ਤੇਜ ਮਿੰਘ ਜੀ	ਸੁਰਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,
੭੦.	ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਚਠਿਆ ਵਾਲਾ
੭੧.	ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਰਬਾਟ
੭੨.	ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੭੩.	ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਰਬਾਟ
੭੪.	ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਲਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਰਬਾਟ
੭੫.	ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਘਵਿੰਡ
੭੬.	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੁਲਤਾਨ ਕੀ
੭੭.	ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜਾਹਮਣ
੭੮.	ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਰਬਾਟ
੭੯.	ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜਾਹਮਣ
੮੦.	ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,
੮੧.	ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,
੮੨.	ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,
੮੩.	ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,
੮੪.	ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,
੮੫.	ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,
੮੬.	ਜਮੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,
੮੭.	ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰਤੋਕੇ
੮੮.	ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਾਨਕਾ
੮੯.	ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਤਿਆ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰਾਣਾ
੯੦.	ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮਲਬੀਰ
੯੧.	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਰੈਚ
੯੨.	ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,
੯੩.	ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰਾਜੂਮਤਾ
੯੪.	ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਡੱਲ
੯੫.	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਡਬੀ
੯੬.	ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਔਲਖ
੯੭.	ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਵੇਰੂ
੯੮.	ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰਾਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਉਗਾੜਾ
੯੯.	ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,
੧੦੦.	ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਤਕੀ ਪੁਰਾ
੧੦੧.	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਉਗੜਾ
੧੦੨.	ਸੁਲਖਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਚਟਿਆਲਾ
੧੦੩.	ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਰਬਾਟ
੧੦੪.	ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,
੧੦੫.	ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਖੁਰਦ ਚੀਮੀ
੧੦੬.	ਅਪਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੁਲਤਾਨ ਕੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੦੭.	ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਡੱਲ
੧੦੮.	ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕੁਰਾਣਾ
੧੦੯.	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਵਰਮਾਨ
੧੧੦.	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਵਰਵੜ
੧੧੧.	ਮਨਾ ਸਿੰਘ	ਬੁਲਾਕਾ ਸਿੰਘ	ਬਾਸਰਕੀ
੧੧੨.	ਭੂਪ ਸਿੰਘ	ਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਬਾਸਰਕੀ
੧੧੩.	ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ	ਨਰੈਬਰ
੧੧੪.	ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ	ਚੇਤ ਸਿੰਘ	ਲਹੇਰ ਸਿੰਘ
੧੧੫.	ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ		ਪੂਲ੍ਹੇ
੧੧੬.	ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਹਰੀਓ
੧੧੭.	ਪ੍ਰਤਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਅਤਰ ਸਿੰਘ	ਸੰਮਰੂਰ
੧੧੮.	ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ	ਲਾਲ ਸਿੰਘ	ਮਾੜੀ ਕੰਬੋਕੀ
੧੧੯.	ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ	ਲਾਲ ਸਿੰਘ	ਈਚੋਕੇ
੧੨੦.	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ	ਈਚੋਕੇ
੧੨੧.	ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ	ਲਾਭ ਸਿੰਘ	ਦੁਮਲੀ
੧੨੨.	ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	ਪੂਲੇ ਵਾਲੀ
੧੨੩.	ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ	ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ	ਪੂਲੇ ਵਾਲੀ
੧੨੪.	ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਭਾਨ ਸਿੰਘ	ਮਾੜੀ ਕੰਬੋਕੀ
੧੨੫.	ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ	ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ	ਭਸੀਨ
੧੨੬.	ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਪਹੂਵਿੰਡ
੧੨੭.	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ	ਈਚੋਕੇ
੧੨੮.	ਬਹਾਦਰ ਸਿਘ	ਭਾਗ ਸਿੰਘ	ਈਚੋਕੇ
੧੨੯.	ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਭਸੀਨ
੧੩੦.	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	ਭੜਾਣਾ
੧੩੧.	ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ	ਮਾੜੀ ਕੰਬੋਕੀ
੧੩੨.	ਤੇਜ਼ਾ ਸਿੰਘ	ਆਲਾ ਸਿੰਘ	ਮਾੜੀ ਕੰਬੋਕੀ
੧੩੩.	ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ	ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਹਰੀਨ
੧੩੪.	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ	ਮਾੜੀ ਮੇਘਾ
੧੩੫.	ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ	ਸਰਜਰਾ
੧੩੬.	ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ	ਭਾਗ ਸਿੰਘ	ਕਰਬਾਟ
੧੩੭.	ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ	ਜਗਤ ਸਿੰਘ	ਮੁਲਖੋਕੀ
੧੩੮.	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਡਲ
੧੩੯.	ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ	ਸੁਹਾਵਾ ਸਿੰਘ	ਡਲ
੧੪੦.	ਜੈ ਸਿੰਘ	ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ	ਡਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੪੧.	ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ	ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ	ਰਲੋਕੀ
੧੪੨.	ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ	ਸਾਵਣ ਸਿੰਘ	ਨਈਬਾ
੧੪੩.	ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਕੰਬੋਕੀ ਮਾੜੀ
੧੪੪.	ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ	ਜੁਆਲਾ ਚਿੰਘ	ਧਲੋਕੀ
੧੪੫.	ਫਕੀਰ ਚੰਦ	ਰਾਮ ਚੰਦ	ਲਾਹੌਰ

ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ
ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ

੧.	ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ	ਤੇਜ਼ਾ ਸਿੰਘ	ਕਾਲਗ
੨.	ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ	ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ	ਅਠੂਲਾ
੩.	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ	ਕਾਲਗ
੪.	ਹਰੀ ਸਿੰਘ	ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਕੋਟ ਸੂਰਜ ਮੱਲ
੫.	ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ	ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ	ਜਗਤ ਪੁਰ
੬.	ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ	ਨਕੋਦਰ
੭.	ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ	ਕਰੈਲ
੮.	ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ	ਜੰਡਿਆਲਾ
੯.	ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ	ਰੰਧਾਵਾ
੧੦.	ਮਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ	ਬੂੜ ਸਿੰਘ	ਸ਼ੰਕਰ
੧੧.	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਚਿੱਟੀ
੧੨.	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ	,,
੧੩.	ਅਮਰ ਸਿੰਘ	ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ	,,
੧੪.	ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ	ਜਗਤ ਸਿੰਘ	,,
੧੫.	ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ	ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਸ਼ੰਕਰ
੧੬.	ਲਾਲ ਸਿੰਘ	ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ	ਚਿੱਟੀ
੧੭.	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਗਨੇਸ਼ਾ ਸਿੰਘ	ਚੰਮਿਆਰ
੧੮.	ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ	ਸਹੀਂਹ
੧੯.	ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ	ਖੁਰਦ ਪੁਰ
੨੦.	ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਸਰੀਂਹ
੨੧.	ਜਗਤ ਸਿੰਘ	ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ	ਢਿੰਗਰੀਆਂ
੨੨.	ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	ਬੂੜ ਸਿੰਘ	ਸ਼ੰਕਰ
੨੩.	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ	ਜੰਡਿਆਲਾ
੨੪.	ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ	ਬੀਰ ਸਿੰਘ	ਸ਼ੰਕਰ
੨੫.	ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਪਾਸਲਾ
੨੬.	ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ	ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਪੱਟਾ ਕਲਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨੭.	ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਬਾਾਚਰੀ ਕਲਾਂ
੨੮.	ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਬਾਚਰੀ ਕਲਾਂ
੨੯.	ਛੱਜੂ ਸਿੰਘ	ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ	ਮਲਸੀਹਾਂ
੩੦.	ਦੁੱਮਣ ਸਿੰਘ	ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ	ਡਰੋਲੀ ਕਲਾਂ
੩੧.	ਸਾਵਣ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ	ਡਾਂਕਰ
੩੨.	ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ	ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ	ਬਡਾਲਾ
੩੩.	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ	ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ
੩੪.	ਬਖ਼ਸੀਸ ਸਿੰਘ	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਬੀੜ
੩੫.	ਜਗਤ ਸਿੰਘ	ਹਜਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਸਰੀਹ
੩੬.	ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਂਕਰ
੩੭.	ਹਜਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਬਲੇਕਾ
੩੮.	ਅਮਰ ਸਿੰਘ	ਮੋਲਾ ਸਿੰਘ	ਕੋਟਲੀ
੩੯.	ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ	ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ	ਬੀਰ
੪੦.	ਅਮਰ ਸਿੰਘ	ਸਾਵਣ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਂਕਰ
੪੧.	ਸ਼ਰਵਣ ਸਿੰਘ	ਸੁੰਦੂ ਸਿੰਘ	ਨੂਰਪੁਰ
੪੨.	ਸਹੇਲ ਸਿੰਘ	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਂਕਰ
੪੩.	ਟੈਹਲ ਸਿੰਘ	ਵਜੀਰ ਸਿੰਘ	ਗਗੜਪੁਰ
੪੪.	ਬਿਧੀ ਸਿੰਘ	ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ	ਖੁਰਦ ਸਿੰਘ
੪੫.	ਬਤਨ ਸਿੰਘ	ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ	ਚਿਟੀ
੪੬.	ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਚਿਟੀ
੪੭.	ਦਸੌਧਾ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ	ਚਿਟੀ
੪੮.	ਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਚਿਟੀ
੪੯.	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਖੁਰਦਪੁਰ
੫੦.	ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ	ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ	ਪਡੋਰੀ ਨਿਜਰਾ
੫੧.	ਬਾਦਾ ਸਿੰਘ	ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ	ਮਦੋਵਾਲ
੫੨.	ਮੂਲਖਾ ਸਿੰਘ	ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ	ਬਿਦੀਪੁਰ
੫੩.	ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ	ਉਤਮ ਸਿੰਘ	ਚਕਬਾਗੜੀਆ
੫੪.	ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ	ਚਿਸਟੀ
੫੫.	ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਚਿਸਟੀ
੫੬.	ਬਾਵਾ ਸਿੰਘ	ਲਬੂ	ਚਿਸਟੀ
੫੭.	ਹਜਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਆਲਾ ਸਿੰਘ	ਖੁਰਦਪੁਰ
੫੮.	ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਂਕਰ
੫੯.	ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ	ਖੜਕ ਸਿੰਘ	ਚਮਿਆਰੀ
੬੦.	ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ	ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ	ਝਾਮਸੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੬੧.	ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ	ਅਮਰ ਸਿੰਘ	ਮਸੇੜ
੬੨.	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਖੁਸ਼ਾਲ ਸਿੰਘ	ਗਾਹੇਵਾਲ
੬੩.	ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ	ਨੰਦ ਸਿੰਘ	ਜੰਡਿਆਲਾ
੬੪.	ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ	ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ
੬੫.	ਓਮਰਾਉਂ ਸਿੰਘ	ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ	ਡਿਗੜੀਆ
੬੬.	ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ	ਦਰੋਕੀ ਕਲਾ
੬੭.	ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ	ਪਤੋੜ
੬੮.	ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ	ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਖੁਡੇਵਾਲ
੬੯.	ਅਮਰ ਸਿੰਘ	ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ	ਟਾਲੀਵਾਲਾ
੭੦.	ਵੀਰ ਸਿੰਘ	ਰੱਤਾ ਸਿੰਘ	ਮੀਰ ਪੁਰ
੭੧.	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ	ਪੱਬੀ
੭੨.	ਘਨਈਆ ਸਿੰਘ	ਹਰੀ ਸਿੰਘ	ਸਰੀਂਹ
੭੩.	ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਢੋਗਤ ਸਿੰਘ	ਢਿੱਲੋਂ
੭੪.	ਗੁਜਰ ਸਿਘ	ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ	ਖਿਟੀ
੭੫.	ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ	ਗਾਰਬੋਲ
੭੬.	ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ	ਸੱਦੀ	ਬਲੇਨਾ
੭੭.	ਚਰਨ ਸਿੰਘ	ਰਲਾ ਸਿੰਘ	ਧਰਲੀ
੭੮.	ਕਰਮ ਸਿੰਘ	ਸੋਵੀ ਸਿੰਘ	ਪਾਸਲਾ
੭੯.	ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	ਸਰੀਂਹ
੮੦.	ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ	ਕੋਟਲੀ ਬੱਗੋ
੮੧.	ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ	ਕੱਲ ਮਾਜਰਾ
੮੨.	ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਬੋਪਾਰਾਂ
੮੩.	ਬੀਰ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ	,,
੮੪.	ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਉਤਮ ਸਿੰਘ	,,
੮੫.	ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਸ਼ੰਕਰ
੮੬.	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਰੂੜ ਸਿੰਘ	ਖੁਰਦ ਪੁਰ
੮੭.	ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਢਿੰਗਰੀਆਂ
੮੮.	ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ	ਮੂਲਖਾ ਸਿੰਘ	ਜਮਸ਼ੇਰ
੮੯.	ਨੰਦ ਸਿੰਘ	ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ	ਘੜਿਆਲ
੯੦.	ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	ਹਰੀ ਸਿੰਘ	ਜੰਡਿਆਲਾ
੯੧.	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਫਤਹ ਸਿੰਘ	ਰੁੜਕੀ
੯੨.	ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ	ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ	ਨੂਰ ਪੁਰ
੯੩.	ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ	ਮਸਾਨਾਂ
੯੪.	ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਬੋਪਾਰਾਏ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੯੫.	ਬਿਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ	ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ	,,
੯੬.	ਮੂਲਖਾ ਸਿੰਘ	ਮਈਆਂ ਸਿੰਘ	ਸ਼ੰਕਰ
੯੭.	ਭਗਤ ਸਿੰਘ	ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ	ਬਰਿਆਲਾ
੯੮.	ਰੂੜ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ	ਖਾਰਾ ਮਝਾ
੯੯.	ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ	ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ	ਜਲਾ ਪੁਰ
੧੦੦.	ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ	ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ	ਅਸਮਾਨ ਪੁਰ
੧੦੧.	ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ	ਕਾਸਮ ਪੁਰ
੧੦੨.	ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ	ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ	ਖ਼ੁਰਦ ਪੁਰ
੧੦੩.	ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਮਈਆ ਸਿੰਘ	,,
੧੦੪.	ਭਾਨ ਸਿੰਘ	ਗੈਲਾ ਸਿੰਘ	ਸਰੀਂਹ
੧੦੫.	ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ	ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ	ਸਾਵਣ ਪੁਰ

ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲ ਪੁਰ
ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ

ਨੰਃ	ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ
੧.	ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਚੱਕ ਨੰਃ ੫੦
੨.	ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੭੪
੩.	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੧੯੩
੪.	ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮੂਲਾਂ ਪੁਰ
੫.	ਮੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਚੱਕ ਨੰਃ ੩੧੮
੬.	ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ,	ਲਾਇਲ ਪੁਰ
੭.	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਚੱਕ ਨੰਃ ੭੫
੮.	ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸ਼ਿਵਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੭੩
੯.	ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ,,
੧੦.	ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਤ੍ਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੩੪
੧੧.	ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਨਾਗੋਕੀ ਸਰਲੀ
੧੨.	ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਗੁੰਥੀ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਚੱਕ ਨੰਃ ੩੮
੧੩.	ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੨੬੧
੧੪.	ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੧੫੨
੧੫.	ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੨੫੮
੧੬.	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਾਰਾਲੌਰ
੧੭.	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਚੱਕ ਨੰਃ ੭੩
੧੮.	ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੨੬੩
੧੯.	ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮੁਨਸ਼ੀ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੬੧

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨੦.	ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੬੧
੨੧.	ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ,,
੨੨.	ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੫੮
੨੩.	ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੧੫੮
੨੪.	ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ,,
੨੫.	ਜੈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਨਾਗੋ ਕੀ
੨੬.	ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਉਦੋਵਾਲੀ
੨੭.	ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਚੱਕ ਨੰ: ੮੩
੨੮.	ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ,,
੨੯.	ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਵਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ,,
੩੦.	ਨੌਰੰਗ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੧੫੮
੩੧.	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੩੭੨
੩੨.	ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੮੦੮
੩੩.	ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੪੨
੩੪.	ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੨੯੩
੩੫.	ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੭੩
੩੬.	ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੫੪੩
੩੭.	ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੮੩
੩੮.	ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੪੬੩
੩੯.	ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੪੬੫
੪੦.	ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਨੁਸ਼ਹਿਰਾ ਪਨੂਆਂ
੪੧.	ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰੂਪਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬੁਢੀ ਚੱਕ ਨੰ: ੨੨੦
੪੨.	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਚੱਕ ਨੰ: ੨੭੭
੪੩.	ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੩੧
੪੪.	ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੬੧
੪੫.	ਚੈਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੨੫੮
੪੬.	ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ,,
੪੭.	ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ,,
੪੮.	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੫੨
੪੯.	ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	,, ,, ੩੩
੫੦.	ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਨੰ: ੩੩
੫੧.	ਮਲ ਸਿੰਘ	ਅਤਰ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਨੰ: ੨੦੨
੫੨.	ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ	ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਨੰ: ੫੨
੫੩.	ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਹੋਵਾਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੫੪.	ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਖ਼ਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ	ਲਾਇਲਪੁਰ
੫੫.	ਆਲਾ ਸਿੰਘ	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਨੰ: ੭੧
੫੬.	ਬੀਰ ਸਿੰਘ	ਟੇਕ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਨੰ: ੬੯
੫੭.	ਬਚਨ ਸਿੰਘ	ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਨੰ: ੮੪
੫੮.	ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ	ਨੰਦ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਨੰ: ੭੩
੫੯.	ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਰਤਨ ਸਿੰਘ	ਝਬਾਲ
੬੦.	ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਦੇਵ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਨੰ: ੬੨
੬੧.	ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ	ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਨੰ: ੨੬੧
੬੨.	ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ	ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਨੰ: ੨੬੦
੬੩.	ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ	ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਨੰ: ੪੬੪
੬੪.	ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਨੰ: ੧੩੨
੬੫.	ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ	ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਨੰ: ੫੨
੬੬.	ਲਾਲ ਸਿੰਘ	ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਨੰ: ੧੬੦
੬੭.	ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	ਮਿਤ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਨੰ: ੬੫
੬੮.	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਨੰ: ੨੨੭
੬੯.	ਨਾਦਰ ਸਿੰਘ	ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਨੰ: ੮੩
੭੦.	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਮਾਲੋ ਨਗਰ
੭੧.	ਹਰੀ ਸਿੰਘ	ਲਧਾ ਸਿੰਘ	ਸਾਹੋਵਾਲ
੭੨.	ਲਾਭ ਸਿੰਘ	ਜਗਤ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਨੰ: ੨੨੭
੭੩.	ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ	ਗਵਾਇਆ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਨੰ: ੨੬੨
੭੪.	ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਮੁਲਾਂ ਪੁਰ
੭੫.	ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ	ਅਤਰ ਸਿੰਘ	ਵਡਾਲਾ
੭੬.	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਭਾਗ ਸਿੰਘ	ਚਕ ਨੰ ੪੬੫
੭੭.	ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ	ਜਮੀਤ ਸਿੰਘ	,, ,, ੨੦੮
੭੮.	ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ	ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ	,, ,, ੨੦੮
੭੯.	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਹਰੀ ਸਿੰਘ	,, ,, ੩੦੨
੮੦.	ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ	ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ	,, ,, ੨੬੦
੮੧.	ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ	,, ,, ੨੬੦
੮੨.	ਘਨਯਾ ਸਿੰਘ	ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ	,, ,, ੨੦੨
੮੩.	ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ	ਜੀਤ ਸਿੰਘ	,, ,, ੨੦੨
੮੪.	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਸੰਤ ਸਿੰਘ	,, ,, ੩੬੧
੮੫.	ਨੰਦ ਸਿੰਘ	ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ	,, ,, ੯੦
੮੬.	ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	,, ,, ੪੬੭
੮੭.	ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	,, ,, ੧੯੪

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੮੮.	ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ	ਚੰਬੀ ਸਿੰਘ	ਚੱਕ ਨੰ: ੪੬੪
੮੯.	ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ	,, ,, ੪੬੪
੯੦.	ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ	ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ	,, ,, ੭੮
੯੧.	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ	,, ,, ੨੯੩
੯੨.	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ	,, ,, ੨੯੨
੯੩.	ਭਾਗ ਸਿੰਘ	ਮਈਆ ਸਿੰਘ	ਸੈਦਮਹੰਮਦ
੯੪.	ਉਤਮ ਸਿੰਘ	ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਚਕ ਨੰ ੪੬੩
੯੫.	ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ	ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਚਕ ਨੰ ੬੪
੯੬.	ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਚਕ ਨੰ ੪੩
੯੭.	ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਲਾਇਲਪੁਰ
੯੮.	ਮਈਆ ਸਿੰਘ	ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਚਕ ਨੰ ੨੬
੯੯.	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਮਘਰ ਸਿੰਘ	ਚਕ ਨੰ ੨੬੦
੧੦੦.	ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਅਮਰ ਸਿੰਘ	ਚਕ ਨੰ ੪੬੪
੧੦੧.	ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ	ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਚਕ ਨੰ ੨੨੭
੧੦੨.	ਪ੍ਰਥੀਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਚਕ ਨੰ ੫੭
੧੦੩.	ਭਗਵਾਨ ਕੌਰ	ਕਰਮ ਸਿੰਘ	ਸਾਹੇਵਾਲ
੧੦੪.	ਦਯਾ ਸਿੰਘ	ਗਿ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਕਮਾਲੀਆ

ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ
ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ

ਨੰ:	ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ
੧.	ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ		ਕੇਰ
੨.	ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸ਼ਫੀਪੁਰ
੩.	ਮਾਹਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕੰਮੋ ਦਾਹੇ ਵਾਲੀ
੪.	ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜੈਤੋ ਸਰਜਾ
੫.	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜਮੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਤੁਗਲ ਵਾਲ
੬.	ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਢੁਡਿਆਲਾ ਨਤਾਂ
੭.	ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਅਨੂਪ ਸ਼ਹਿਰ
੮.	ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮਲੀਆਂ
੯.	ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬੁਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਵਡਾਲਾ ਬਾਂਗਰ
੧੦.	ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਨੁਸ਼ਹਿਰਾ ਨਲਵਾ
੧੧.	ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਗੁਨੂ ਪੁਰ
੧੨.	ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਲੇਰ
੧੩.	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭੰਡਾਲ
੧੪.	ਥਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਢਡਿਆਲਾ ਨਤਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੫.	ਲਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਝੰਜੀਆਂ
੧੬.	ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮਲੀਆਂ
੧੭.	ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਅਨੂਪ ਸ਼ਹਿਰ
੧੮.	ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਵੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਖੁਡੀ
੧੯.	ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਗੁਨੋ ਪੁਰ
੨੦.	ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮਈਆ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭਾਗੋਵਾਲ
੨੧.	ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਔਜਲੇ
੨੨.	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਨਾਬੋ	ਟਾਂਡਾ
੨੩.	ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਧਾਰੋਵਾਲ
੨੪.	ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਰੁਖ ਹਰਿਆਈ
੨੫.	ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਾਹੜੇ
੨੬.	ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਫਕੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਤਿਬੜੀ
੨੭.	ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਝੋਰ
੨੮.	ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੋਹਣੂ	ਵਈ ਕਾਂਗੜਾ
੨੯.	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭਾਗੋਵਾਲ
੩੦.	ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ		
੩੧.	ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭਾਗੋਵਾਲ
੩੨.	ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬੱਲ
੩੩.	ਬਲਬੰਤ ਸਿੰਘ	ਮੈਣਾ ਸਿੰਘ	ਭਾਗੋ ਵਾਲ
੩੪.	ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ	ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ	ਜਾਗੋਵਾਲ
੩੫.	ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ	ਲਾਭ ਸਿੰਘ	ਰੋੜ ਖੇੜੇ
੩੬.	ਪਰੇਮ ਸਿੰਘ	ਜੁਵਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਗਦੇਲੀਆਂ
੩੭.	ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਧੌਲਪੁਰ
੩੮.	ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ	ਘਸੀਟਾ ਸਿੰਘ	ਭਾਗੋਵਾਲ
੩੯.	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ	ਬੱਟਰ
੪੦.	ਟੈਹਲ ਸਿੰਘ	ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	ਭਾਗੋਵਾਲ
੪੧.	ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ	ਬੂੜ ਸਿੰਘ	ਬਟਾਲਾ
੪੨.	ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ	ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ	ਬਲਪੁਰੀਆ
੪੩.	ਬਾਵਾ ਸਿੰਘ	ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ	ਬਡਾਲਾ ਬਾਗਰ
੪੪.	ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਬੀਰ ਸਿੰਘ	ਝੌਰ
੪੫.	ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ	ਦਲ ਸਿੰਘ	ਮੰਨਣ
੪੬.	ਅਗੋਚਰ ਸਿੰਘ	ਲੱਭਾ ਸਿੰਘ	ਘੁਮਾਣ
੪੭.	ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ	ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ	ਭਾਗੋਵਾਲ
੪੮.	ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ	ਰਨਧੀਰ ਸਿੰਘ	ਨਬੇਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੪੯.	ਗਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ	ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ	ਭਾਗੋਵਾਲ
੫੦.	ਵੀਰ ਸਿੰਘ	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਜੋੜੇਸੀਆਂ
੫੧.	ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ	ਰਾਧਾ ਸਿੰਘ	ਮਾੜੀ ਪੁਨਿਆ
੫੨.	ਅਮਰ ਸਿੰਘ	ਹਰੀ ਸਿੰਘ	ਬਡਾਲਾ ਬਾਂਗਰ
੫੩.	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਰੂੜ ਸਿੰਘ	
੫੪.	ਜਵੰਤ ਸਿੰਘ	ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ	ਛਨੀਆਂ
੫੫.	ਧਰਮ ਸਿੰਘ	ਪੰਜਾਬ ਸਿਘ	ਮਟੜ ਪੁਰੀ ਵਾਲੀ
੫੬.	ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ	ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ	ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ
੫੭.	ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ	ਮੂਲ ਸਿੰਘ	
੫੮.	ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ	ਮਈਆ ਸਿੰਘ	ਬਲਵਾਲ
੫੯.	ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ	ਚਤਰ ਸਿੰਘ	ਘਨੌਰ
੬੦.	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਈਸਰ ਸਿੰਘ	ਮਾੜੀ ਪੁੰਨਿਆਂ
੬੧.	ਘਨਈਆ ਸਿੰਘ	ਜੁਵਾਲ ਸਿੰਘ	ਤੇਜੇ ਵਾਲੀ
੬੨.	ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਬੱਲੋ ਵਾਲ
੬੩.	ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ	ਪੌਰੀਆਂ
੬੪.	ਤਿਲੋਚਨ ਸਿੰਘ	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਭਾਗੋਵਾਲ
੬੫.	ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ	ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ	ਦੋਲੇ ਮਜਾਰਾ
੬੬	ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਡਲਾ
੬੭.	ਨੰਦ ਸਿੰਘ	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਭਾਗੋਵਾਲ
੬੮.	ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ	ਸੇਖ ਪੁਰਾ
੬੯.	ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਵਡਾਲਾ
੭੦.	ਮਾਮੂੰ ਸਿੰਘ	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਮਾੜੀ ਪੰਨੂਆਂ
੭੧.	ਗੁਣਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਰੂੜ ਸਿੰਘ	ਝੌਰ
੭੨.	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ	ਮਾੜੀ ਪੰਨੂਆਂ
੭੩.	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਨੰਦ ਪੁਰ
੭੪.	ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ	ਢੇਰੂ ਚੱਕ
੭੫.	ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਸਾਵਨ ਸਿੰਘ	ਬਰੇਸੇ
੭੬.	ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ	ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ	ਰਾਵੜ
੭੭.	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ	ਸਿਥਵਾਂ
੭੮.	ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ	ਮਰੜ
੭੯.	ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ	ਅਤਰ ਸਿੰਘ	ਮੰਦਿਆਲਾ
੮੦.	ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ	ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ	ਦੂਲੂ
੮੧.	ਸੋਦਾਗਰ ਸਿੰਘ	ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਮਰੜ
੮੨.	ਹਰੀ ਸਿੰਘ	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਭਾਗੋਵਾਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੮੩.	ਹਰੀ ਸਿੰਘ	ਖੜਕ ਸਿੰਘ	ਮਾਨ ਗਿਲ
੮੪.	ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ	ਰੂੜ ਸਿੰਘ	ਕਲੇਰ
੮੫.	ਪ੍ਰਿਤਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਹਪੁਰ
੮੬.	ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਗੁਨੋ ਪੁਰ
੮੭.	ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਠਾਕਰ ਸੰਧੂ
੮੮.	ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ	ਮਰੜ
੮੯.	ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ	ਤੁਗਲ ਵਾਲਾ
੯੦.	ਸਵਾਸ ਸਿੰਘ	ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ	ਵੈਰੋ ਨੰਗਲ
੯੧.	ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ	ਵੀਰ ਸਿੰਘ	ਠਾਕਰ ਵਾਲ
੯੨.	ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ	ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ	ਝਨਾਲ
੯੩.	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ	ਝੌਰ
੯੪.	ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ	ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਤੁਗਲ ਵਾਲਾ
੯੫.	ਲਾਭ ਸਿੰਘ	ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਘਣੀਏ ਕੇ ਬਾਂਗਰ
੯੬.	ਕਰਮ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ	ਤੇਜਾ ਬਹੀੜਾ
੯੭.	ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਦੂਲੇ ਚਕ
੯੮.	ਬੁਧ ਸਿੰਘ	ਘਸੀਟਾ ਸਿੰਘ	ਮੁਗਲਾ
੯੯.	ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਭਾਨ ਗੜ੍ਹ
੧੦੦.	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ	ਸੋਹਲਾ
੧੦੧.	ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ	ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ	ਮਾੜੀ ਪਨੂਆ
੧੦੨.	ਖੜਕ ਸਿੰਘ	ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ	ਮਲੀਆਂ
੧੦੩.	ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਜਗਤ ਸਿੰਘ	ਭਾਗੋ ਵਾਲ
੧੦੪.	ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ	ਭਾਗੋ ਵਾਲ
੧੦੫.	ਜੈ ਸਿੰਘ	ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ	ਮਰੜ
੧੦੬.	ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ	ਜਗਤ ਸਿੰਘ	ਡੂਲ ਸਰਜਾ
੧੦੭.	ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਦੂਲੇ ਚਕ

ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ

ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ

ਨੰ:	ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ
੧.	ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ	ਸੰਤ ਸਿੰਘ	ਲਗੇਰੀ
੨.	ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ	ਭੂਪ ਸਿੰਘ	ਚਬੇਵਾਲ
੩.	ਸੰਤ ਸਿੰਘ	ਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਧੰਮਨ ਖੁਰਦ
੪.	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਸੀਕਰੀ
੫.	ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ	ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ	ਦਕਰਾਣੀ ਕਲਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੬.	ਮਾਹਣਾ ਸਿੰਘ	ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਪਿਪਲਾਂ ਵਾਲਾ
੭.	ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ	ਲਭਾ ਸਿੰਘ	ਚਬੇ ਵਾਲ
੮.	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਵੀਰ ਸਿੰਘ	ਕੋਟਲੀ ਬਾਵਾ ਦਾਸ
੯.	ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ	ਜੰਡੋਲੀ
੧੦.	ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ	ਅਤਰ ਸਿੰਘ	ਧੰਮਰ ਵਾਲ
੧੧.	ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਪੁਰ ਹੀਰਾ
੧੨.	ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ	ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ	ਪੁਰ ਹੀਰਾ
੧੩.	ਬਚਨ ਸਿੰਘ	ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ	ਜੇਤ ਪੁਰ
੧੪.	ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ	ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ	ਚਕੋ ਵਾਲ
੧੫.	ਬਚਨ ਸਿੰਘ	ਅਮਰ ਸਿੰਘ	ਜੰਡੋਲੀ
੧੬.	ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ	ਢਕੋ
੧੭.	ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਢਕੋ
੧੮.	ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ	ਜਆਲਾ ਸਿੰਘ	ਜੰਡੋਲੀ
੧੯.	ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ	ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ	ਜੈਤ ਪੁਰ
੨੦.	ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਵੀਰ ਸਿੰਘ	ਵਰੂ ਵਾਲ
੨੧.	ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਲਗੇਰੀ
੨੨.	ਸੰਤ ਸਿੰਘ	ਨੰਦ ਸਿੰਘ	ਨੰਗਲ ਮਾਜਰਾ
੨੩.	ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਦੂਲਾ ਸਿੰਘ	ਚਬੇ ਵਾਲ
੨੪.	ਕਰਮ ਸਿੰਘ	ਲਾਲ ਸਿੰਘ	ਸੋਨੇ
੨੫.	ਬਾਵਾ ਸਿੰਘ	ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ	ਸਾਰੰਗ ਵਾਲ
੨੬.	ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਬੂੜ ਸਿੰਘ	ਨੰਗਲ ਕਲਾਂ
੨੭.	ਕਰਮ ਸਿੰਘ	ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ	ਕਾਲੇ ਨੰਗਲ
੨੮.	ਮੂਲ ਸਿੰਘ	ਸੁਹੇਲ ਸਿੰਘ	ਨੰਗਲ ਕਲਾਂ
੨੯.	ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ	ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ	ਜੋਜੇ
੩੦.	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਵੀਰ ਸਿੰਘ	ਕੋਠੀ ਬੰਨਾ ਦਾਸ
੩੧.	ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ	ਅਤਰ ਸਿੰਘ	ਪਿਪਲਾਂ ਵਾਲਾ
੩੨.	ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ	ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ	ਕੋਟ ਛਤ੍ਰਹੀ
੩੩.	ਬਤਨ ਸਿੰਘ	ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ	ਬੱਗੀ
੩੪.	ਜੈ ਸਿੰਘ	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਵਢਲਾ
੩੫.	ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ	ਰਾਏ ਸਿੰਘ	ਅੰਬਾਲਾ
੩੬.	ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ	ਧੋਲੇ ਵਾਲ
੩੭.	ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ	ਹਵੇਲੀ
੩੮.	ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ	ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ	ਤਰਕਿਆਣਾ
੩੯.	ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਸਕਰੋਲੀ
੪੦.	ਕਰਮ ਸਿੰਘ	ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ	ਸਾਹੇ ਵਾਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੪੧.	ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਪੱਖੋ ਵਾਲ
੪੨.	ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ	ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ	ਰੂਪੋ ਵਾਲ
੪੩.	ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਦੂਨਾ ਸਿੰਘ	ਬਾਘੇ
੪੪.	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਘਨਯੀਆ ਸਿੰਘ	ਬੁੰਡਾਲਾ
੪੫.	ਦੂਲਾ ਸਿੰਘ	ਕੇਸ ਸਿੰਘ	ਰੂਪੋ ਵਾਲ
੪੬.	ਬਚਿੰਤ ਸਿੰਘ	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਮੱਖਲ
੪੭.	ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ	ਮੁਨਸ਼ੀ ਸਿੰਘ	ਢੰਡੇ ਵਾਲਾ
੪੮.	ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ	ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡੋਰੀ
੪੯.	ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	ਰੂੜ ਸਿੰਘ	ਅੰਬਾਲਾ
੫੦.	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਬੋਦਲਾ
੫੧.	ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ	ਮੂਲ ਸਿੰਘ	ਮੈਣ ਪੁਰ
੫੨.	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ	ਲਾਹਾ ਕਲਾਂ
੫੩.	ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਲਾਭਾ ਸਿੰਘ	ਸਕੌਣੀ
੫੪.	ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ	ਖੇਰੂ ਸਿੰਘ	ਲਹੇਲੀ ਖੁਰਦ
੫੫.	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	ਗੋਖੜਾ
੫੬.	ਕਰਮ ਸਿੰਘ	ਆਸਾ ਸਿੰਘ	ਢੰਡੋਵਾਲ
੫੭.	ਉਤਮ ਸਿੰਘ	ਅਛਰ ਸਿੰਘ	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ
੫੮.	ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਆਸਾ ਸਿੰਘ	ਬਾਦਲ
੫੯.	ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਕੁਕੜਾ
੬੦.	ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ	ਸੁਹੇਲ ਸਿੰਘ	ਕੋਟ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜ਼ਿਲਾ ਮੁਲਤਾਨ
੬੧.	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਧਾਮੀਆਂ
੬੨.	ਹਰੀ ਸਿੰਘ	ਸ਼ੇਰਾ	ਪਧਰੀ
੬੩.	ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਰਾਜ ਪੁਰ ਭਾਈਕੇ
੬੪.	ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਕਾਲੇ ਵਾਲ
੬੫.	ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ	ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ	ਕਾਲੇ ਵਾਲ
੬੬.	ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਗੋਲੇਵਾਲ ਬਾਗੇ
੬੭.	ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ	ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ	ਕੁਕੜਾ
੬੮.	ਬਚਿੰਤ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	ਮੋਗੇ ਵਾਲ
੬੯.	ਲਖਾ ਸਿੰਘ	ਰੰਗਾ ਸਿੰਘ	ਫਤੂਹੀ
੭੦.	ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ	ਅਛਰ ਸਿੰਘ	ਮੰਜਵਾਲ
੭੧.	ਬਚਿੰਤ ਸਿੰਘ	ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ	ਮੀਰਾਛ ਪੁਰ
੭੨.	ਭਗਤ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	ਹਵੇਲੀ
੭੩.	ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ	ਅਤਰ ਸਿੰਘ	ਸਰਹਾਲੀ ਕਲਾਂ
੭੪.	ਜੁਵਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਫਤੇ ਪੁਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੭੫.	ਲਾਭ ਸਿੰਘ	ਸਾਵਣ ਸਿੰਘ	ਸਤਿਆਣਾ
੭੬.	ਨਰਤ ਸਿੰਘ	ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ	ਕੋਟ ਕਲਾਂ
੭੭.	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਪੰਡੋਰੀ ਲਾਬੇਵਾਲ
੭੮.	ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ	ਬਾਹੋ ਵਾਲ
੭੯.	ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ	ਉਤਮ ਸਿੰਘ	ਬੜੀ ਲਹਿਲ
੮੦.	ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ	ਖੜਕ ਸਿੰਘ	ਮੰਜੇ ਵਾਲ
੮੧.	ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਸੁਕਰਾਣੀ
੮੨.	ਜਗਤ ਸਿੰਘ	ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ	ਕੱਡਲ
੮੩.	ਨਥਾ ਸਿੰਘ	ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ	ਸਰਵੀ ਜੁਲਾਦ
੮੪.	ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ	ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ	ਜੈਤੇ ਮਾਜਰਾ
੮੫.	ਜੁਆ ਸਿੰਘ	ਅਤਰ ਸਿੰਘ	ਲਲੜੀ ਕਲਾਂ
੮੬.	ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ	ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ	ਢਲੋ ਵਾਲ
੮੭.	ਰਾਏ ਸਿੰਘ	ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਬਰੀਆਂ
੮੮.	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਵਰੂਤ ਸਿੰਘ	ਹਵੇਲੀ
੮੯.	ਅਮਰ ਸਿੰਘ	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਕੋਟ ਫਤੂਹੀ
੯੦.	ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਲਖਾ ਸਿੰਘ	ਕਾਲੇ ਵਾਲ
੯੧.	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਨਥਾ ਸਿੰਘ	ਸਰਹਾਲਾ ਕਲਾਂ
੯੨.	ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ	ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	,,
੯੩.	ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਦੁਨੀ ਚੰਦ	ਰਾਮਦਾਸ ਪੁਰ
੯੪.	ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ	ਮੱਘਾ ਸਿੰਘ	ਹਵੇਲੀ
੯੫.	ਅਮਰ ਸਿੰਘ	ਮੱਘਾ ਸਿੰਘ	ਚਰਿਆਲ

ਜ਼ਿਲਾ ਕਪੂਰਥਲਾ
ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿਘ

੧.	ਮੁਲਖ ਸਿੰਘ	ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਸਿਘ	ਫੁਗਵਾੜਾ
੨.	ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਰੇਡਲ
੩.	ਬਮਣ ਸਿੰਘ	ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ	ਪੰਡਾਲ
੪.	ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	ਲਾਭ ਸਿੰਘ	ਜਲੋ ਵਾਲ
੫.	ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ	ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ	ਪੰਢਾਲ
੬.	ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਰਮੀਦੀ
੭.	ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ	ਜਵਾਹਰ ਸਿਘ	ਜੁਲੋ ਵਾਲ
੮.	ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ	ਵਿਲਵਾਂ
੯.	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ	ਸਗੋ
੧੦.	ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਸੰਗੋ ਜਲਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੧.	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਬੁਧ ਸਿੰਘ	ਤਢਾਲ
੧੨.	ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ	ਬੁਡਾਲਾ
੧੩.	ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ	ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ	ਢਿਲਵਾਂ
੧੪.	ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ	ਈਸਰ ਸਿੰਘ	ਕਾਡਾ ਸੰਦਪਾ
੧੫.	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ	ਰੰਡੋ ਬੱਟ
੧੬.	ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ	ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਕੋਕਰੀ
੧੭.	ਭਾਗ ਸਿੰਘ	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਬੀਰਾ
੧੮.	ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਦੂਨਾਂ ਸਿੰਘ	ਸਰਹਾਲਾ ਕਲਾਂ
੧੯.	ਢੇਰਾ ਸਿੰਘ	ਈਸਰ ਸਿੰਘ	ਘਜੋ ਵਾਲ
੨੦.	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ	ਹੰਡੋ ਵਾਲ
੨੧.	ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ	ਦਸੂਹਾ
੨੨.	ਰਾਏ ਸਿੰਘ	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਦਸੂਹਾ
੨੩.	ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਰੂਪੋ ਵਾਲ
੨੪.	ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ	ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ	ਅੱਤੇ ਵਾਲ
੨੫.	ਚਿਤੰਨ ਸਿੰਘ	ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ	ਪੱਖੋ ਵਾਲ
੨੬.	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ	ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ
੨੭.	ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ	ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ	ਕੋਟ ਫਤੂਹੀ
੨੮.	ਮਿਤ ਸਿੰਘ	ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਜਲੋ ਵਾਲ
੨੯.	ਪਰੇਮ ਸਿੰਘ	ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ	ਢਿਲਵਾਂ
੩੦.	ਵੀਰ ਸਿੰਘ	ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਪੰਢਾਲ
੩੧.	ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਸਿੰਘ	,,

ਵੱਖ ਵੱਖ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ

ਨੰ:	ਨਾਮ	ਪਿਤਾ ਨਾਮ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ
੧.	ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ	ਫੱਗਣ ਸਿੰਘ	ਵਧਾਈ ਚੀਮਾਂ	ਸਿਆਲ ਕੋਟ
੨.	ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਦਿਆਲਾ ਸਿੰਘ	ਮਲੇ ਕੇ	,,
੩.	ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ	ਚਕਰੀ	ਅਟਕ
੪.	ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ	ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ	ਗਗਨ	,,
੫.	ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ	ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ	ਫਤੇ ਜੰਗ	,,
੬.	ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਦੇਵੀ ਦਿਤਾ	ਮਾੜੀ	ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ
੭.	ਮੂਲ ਸਿੰਘ	ਫਖੀਰ ਸਿੰਘ	ਗੁਜਰਖਾਨ	,,
੮.	ਸਾਵਣ ਸਿੰਘ	ਰਣ ਸਿੰਘ	ਭਿਖੀ	ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ
੯.	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ	ਧੰਨਕੇ	,,
੧੦.	ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਸਿੰਘ	ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ	ਚਕਵਾਲ	ਜੇਹਲਮ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਪਾਠਕ ਜਨੋ !

ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ (ਸੰਪੂਰਨ)

ਤੀਜੀ ਜਿਲਦ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੋ:–

* ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ।
* ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਦੇ ਅਦੁੱਤੀ ਨਜ਼ਾਰੇ।
* ਗੁ: ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਮੋਰਚਾ।
* ਗੁ: ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ।
* ਪੰਜ ਪੰਜ ਸੌ ਦੇ ੧੭ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਤੇ ਰਿਹਾਈ।
* ਜਲਾਵਤਨ ਨਾਭਾ ਤੇ ਪਟਿਆਲਾ।
* ਕੁਠਾਲੇ ਦਾ ਖ਼ੂਨੀ ਸਾਕਾ।
* ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ।
* ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ।
* ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਲੜੀ।
* ਸਦਾ ਹਰਿਆਵਲ ਬੂਟਾ (ਵਿੱਦਿਆ)
* ਹੌਂਸਲੇ ਸਿੱਖ–ਸੰਤ ਕਾਂਡ।
* ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ।
* ੧੯੪੭ ਦਾ ਘਲੂਘਾਰਾ।
* ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ।
* ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਾਲਵਾ।

ਮਿਲਣ ਦਾ ਪਤਾ:—

ਸ: ਗਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਰਫਤ ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆੜ੍ਹਤੀਆ,

ਮੰਡੀ ਜਗਰਾਉਂ, ਲੁਧਿਆਣਾ (ਪੰਜਾਬ)

ਦੀ ਗੁਰਦਸਮੇਸ਼ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਐਂਡ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਸਿੰਡੀਕੇਟ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮਟਿਡ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਛਪਿਆ ਤੇ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਦਫਤਰ ਪੰਥਕ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

B-1428

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰਤਾ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਪੁਸਤਕਾਂ

੧. ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਸੱਦ।

੨. ਸ੍ਰੀਰਕ ਰੱਖਿਆ। (ਘਰੋਗੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਰਤਣ ਦੇ ਢੰਗ)

੩. ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ।

੪. ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਤਰਾ।

੫. ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਤਿੰਨ ਜਿਲਦਾਂ।

—: ਮਿਲਨ ਦਾ ਪਤਾ :—

ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਪੰਥਕ ਗੁਰਦਵਾਰਾ
ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ, ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ,
ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ (ਪੰਜਾਬ)

ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ, ਦੀ ਗੁਰਦਸਮੇਸ਼ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਐਂਡ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਸਿੰਡੀਕੇਟ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮਟਿਡ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਤੇ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਦਫਤਰ ਪੰਥਕ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ ੴ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ ॥

ਪਹਿਲਾ ਮਰਣ ਕਬੂਲ ਜੀਵਣ ਕੀ ਛਡਿ ਆਸ ॥
ਹੋਹੁ ਸਭਨਾਂ ਕੀ ਰੇਣ ਕਾ ਤਉ ਆਉ ਹਮਾਰੈ ਪਾਸਿ ॥
(ਮਾਰੂ ਵ: ਮ: ੫:)

ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ

[ਜਿਲਦ ਤੀਜੀ]

ਗੁਰਸਾਗਰ ਲਹਿਰਾਂ

ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ
ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ (ਪੰਜਾਬ)

ਕਰਤਾ:-

ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ,

ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ

ਦਫਤਰ ਪੰਥਕ ਗੁ: ਸਾ: ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਡਾ: ਖਾਸ
ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ [ਪੰਜਾਬ]

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਭ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ।

ੴ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ॥

ਮੇਰਾ ਮੁਝ ਮਹਿ ਕਿਛੁ ਨਹੀ ਜੋ ਕਿਛੁ ਹੈ ਸੋ ਤੇਰਾ ॥
ਤੇਰਾ ਤੁਝ ਕਉ ਸਉਪਤੇ ਕਿਆ ਲਾਗੈ ਮੇਰਾ ॥

ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ

[ਜਿਲਦ ਤੀਜੀ]

ਗੁਰਸਾਗਰ ਲਹਿਰਾਂ

ਕਰਤਾ :-
ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ,
ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ:-
ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ
ਦਫਤਰ ਪੰਥਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ
ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ [ਪੰਜਾਬ]

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ:-

ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ
ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ।
ਦਫਤਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ
ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ	੧੧੦੦
ਮੁਲ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸੇ	੩੦) ਰੁਪੈ

ਪ੍ਰਿੰਟਰ:-

ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ,
ਗੁਰਦਸਮੇਸ਼ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਐਂਡ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ
ਸਿੰਡੀਕੇਟ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮਿਟਿਡ
ਨਿੱਗਰ ਮੰਡੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਰ ਉਪਕਾਰੀ ਸਰਬ ਸਧਾਰੀ

ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ

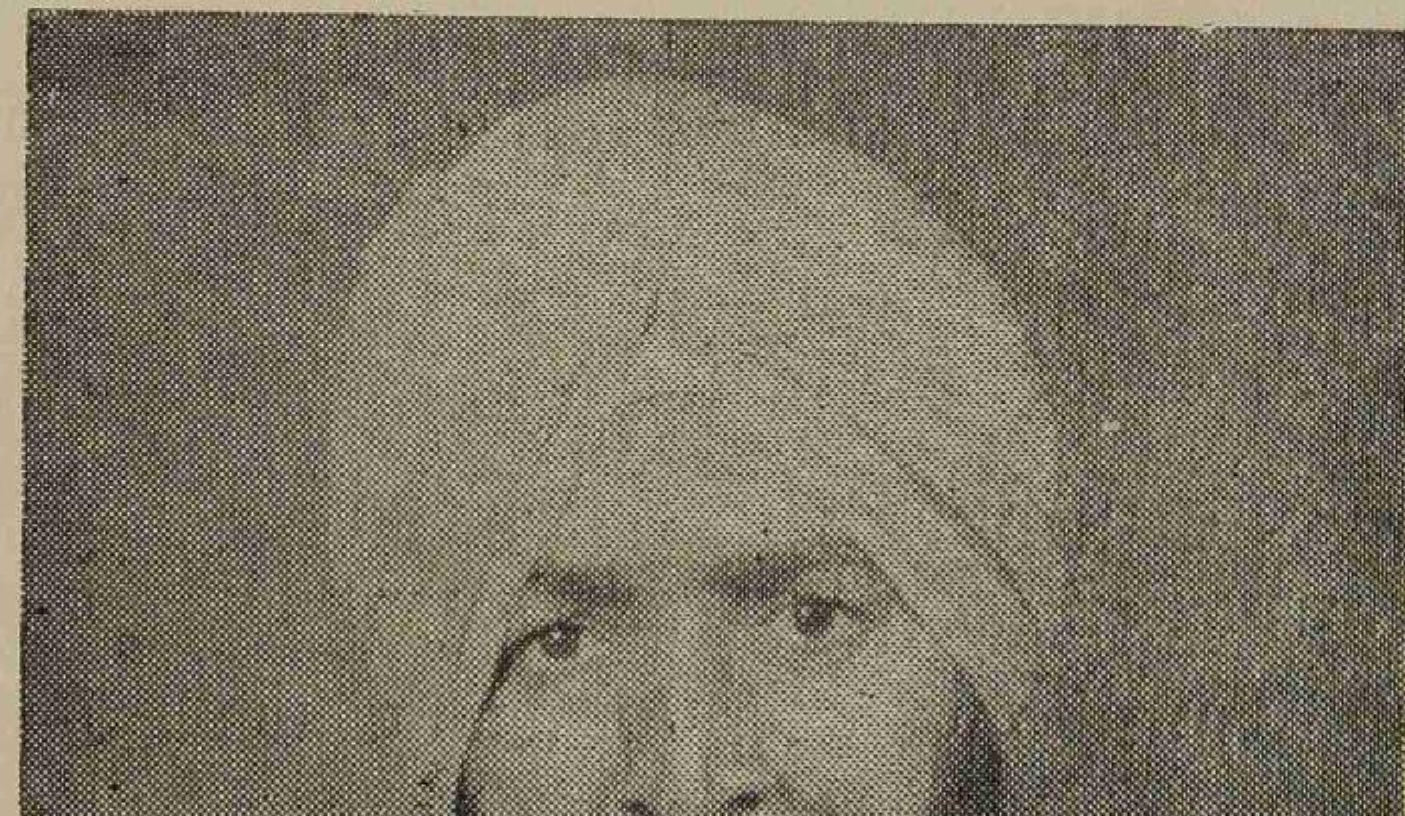

ਗੁਰਸਿਖ ਨਿਰਮਾਣ ਸੇਵਕ, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ
ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਦੇ ਅਣਥਕ ਸੇਵਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ

ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਕੇ, ਰੂਪ ਦੇਣ ਸਰੂਪ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਬਣਕੇ
ਕ੍ਰਿਤ ਬਿਰਤ ਕਰ ਧਰਮ ਦੀ ਵੰਡ ਛਕਦੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਕੇ
ਭਰਮ, ਭੂਤ, ਭੁਲੇਖੇ ਕਾਲਖਾਂ ਦੇ ਦਾਨੀ ਧੋਣ ਧੱਬੇ ਕੌਮੀ ਨਖਾਰ ਬਣਕੇ
ਛਪਣ ਵਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਦਾਨ ਕੀਤਾ ਚੜਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਸਿਖ ਸਰਦਾਰ ਬਣਕੇ
ਕੋਮਲ ਹਥਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਚੋਂ ਦਾਨ ਕਰਕੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਾਈ ਇਹਨਾਂ
ਬੁੱਝੇ ਰਮਜ਼ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੋਈ ਦੂਰਦਾ ਈ ਮੈਂਹਦੀ ਸ਼ਗਨ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੁਹਰਾਈ ਇਹਨਾਂ

ਆਪਦਾ ਜਨਮ ਸ੍ਰ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਸੋਭ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖੋਂ; ਪਿੰਡ ਮਲਕ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸਾਇਆ ਹੇਠ ਹੀ ਬਚਪਨ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਹੀ ਬੀਤਿਆ ਤੇ ਮੈਟਰਿਕ ਤੱਕ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਪੜਾਈ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ, ਤੇ ਚੰਗੀ ਨਾਮਵਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਇਕ ਹੱਥ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡ ਆ ਗਏ। ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਕੰਟਰੋਲ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ, ਸਿਵਲ ਸਪਲਾਈ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿਚ ਸਰਵਿਸ ਕਰ ਲਈ, ਤੇ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਤੇ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਸਰਵਿਸ ਛਡ ਕੇ ਪਿੰਡ ਆ ਗਏ ਤੇ ਮੰਡੀ ਜਗਰਾਉਂ ਵਿਖੇ ਆਪਣੀ ਆੜਤ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਖੋਲ ਲਈ ਜੋ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਈ, ਜੋ ਆਪਦੀ ਦਾਨਾਈ ਤੇ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬੜੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ।

ਆਪ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨਚੀ, ਇਤਿਹਾਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ, ਅਤੇ "ਗੁਰਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਐਂਡ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਸਿੰਡੀਕੇਟ" ਦੇ ਹਿਸੇਦਾਰ ਤੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਹਨ।

ਆਪ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ, ਦੂਰਅੰਦੇਸ਼, ਮਿਠਬੋਲੜੇ, ਹਰ ਇਕ ਕੰਮ ਨੂੰ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਦਿਆਨਤ-ਦਾਰੀ ਤੇ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਨੇਕ ਕਮਾਈ ਵਿਚੋਂ, ਦਸਵੰਧ ਕਢਣਾ, ਤੇ ਪਾਤ੍ਰ-ਕੁਪਾਤ੍ਰ ਵੇਖਕੇ ਦਾਨ ਕਰਨਾ, ਆਪਦਾ ਖਾਸ ਗੁਣ ਹੈ।

ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਖੋਜੀ ਤੇ ਪੰਥ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਆਪਦਾ ਪੰਥ ਸੇਵਕਾਂ ਨਾਲ ਖਾਸ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ, ਤੇ ਭਾਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ, ਤੇ ਦਾਸ ਲਿਖਾਰੀ ਨਾਲ ਖਾਸ ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਹਿਤ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਅਧੂਰੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਆਪਨੇ ਇਸ ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਤੇ ਛਪਾਈ ਲਈ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦਾ ਦਾਨ ਦਿਤਾ। ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਭਾ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਦਾ ਫੋਟੋ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਪ ਚਾਰ ਭਰਾ ਹਨ। ਸ੍ਰ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੂਬੇਦਾਰ ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਆਪ ਤੋਂ ਵਡੇ ਤੇ ਸ੍ਰ: ਮਲਕੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਛੋਟੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਫੋਟੋਆਂ ਦਾ ਤੱਤਕਰਾ

ਨੰਬਰ	ਨਾਮ	ਸਫਾ
੧	ਸ. ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ, ਜਿਨਾਂ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪੈ ਦੇਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਇਕ ਕਾਂਡ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।	
੨	ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਸੰਤ ਸਪਾਹੀ"	
੩	ਜੈਤੋ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕੇ ਦੀ ਥਾਂ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗਸਰ	੬੨੪
੪	ਮਨ ਮੋਹਣਾ ਸ੍ਰੋਵਰ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗਗਸਰ ਨਾਭਾ।	੬੨੫
੫	ਨਾਭਾ ਜੇਲ ਦੇ ਕਸਾਈ ਪੁਣੇ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼	੬੭੭

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਨੰਬਰ	ਨਾਮ	ਸਫਾ
੬	ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੇ ਬੇਤਾਜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ(ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ)	੯੫੩
੭	ਸ: ਬਹਾਦਰ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੰਡਾਲੀ (ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਕੱਤਰ	੯੫੩
੮	ਸ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀ: ਏ. ਐਮ. ਐਲ, ਸੀ. ਮੋਗਾ (ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿਲ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ)	੯੫੩
੯	ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੇ ਨਿਧੜਕ ਲੀਡਰ, ਅਕਾਲੀ ਯੋਧਾ ਮਾ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਬਿਗਲ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੇ	੯੫੪
੧੦	ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੇ ਕੌਮੀ ਫਕੀਰ ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਜ਼ੀਰ ਮਾਲ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ)	੯੫੪
੧੧	ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਅਨਮੁਲਾ ਹੀਰਾ ਸ. ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ	੯੬੨ਕ
੧੨	ਗਿ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ	੯੬੨ਕ
੧੩	ਜਥਾ ਨੰਬਰ ੧੨ ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਸ. ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਗਾ	੯੬੨ਕ
੧੪	ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਜੇਠੇ ਅਕਾਲੀ ਸ. ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ: ਪ੍ਰ:ਕ:	੯੬੩
੧੫	ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿਆਸਤ-ਦਾਨ, ਕਟੜ ਗੁਰਸਿਖ ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਮ ਜਨਰਲ ਸਕਤਰ ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ. ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੯੬੩
੧੬	ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਚੋਂ ਤੇ ਛੂਤ ਛਾਤ ਦੇ ਕਟੜ ਵਿਰੋਧੀ, ਇਕ ਰਸ ਲੀਡਰ, ਸ. ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੁਧਿਆਣਾ	੯੬੩
੧੭	ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ (ਫਾਂਸੀ ਲਗਣ ਵਾਲੇ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ)	੯੮੨
੧੮	ਦੇਸ਼ ਦੀ ਜੰਗਿ-ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਬੰਬ ਸਿਟਨ ਵਾਲੇ	੯੮੩

ਵਿਦਿਆ ਕਾਂਡ

ਨੰਬਰ	ਨਾਮ	ਸਫਾ
੧੯	ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਬਬਰ" (ਜਸਪਾਲੋਂ) ਲੁਧਿਆਣਾ	੯੮੩
੨੦	ਸਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਦੌੜ	੧੦੬੨
੨੧	ਸ. ਮਹਿਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲ੍ਹੀਆਂ	੧੦੬੨
੨੨	ਸ. ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਜੀਵਾਲ	੧੦੬੨
੨੩	ਸ. ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਏ. ਦੌਧਰ ਮੋਗਾ	੧੦੬੩
੨੪	ਪੰ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਖਾ	੧੦੬੩
੨੫	ਲਿਖਾਰੀ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਹੇੜੂ	੧੦੬੩
੨੬	ਸੰਤ ਨਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਹੀ	੧੦੭੭
੨੭	ਸਧਾਰ ਕਾਲਜ ਦੇ ਬਾਨੀ ਨਹਿੰਗ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਉੱਚਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ	੧੦੭੭

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰਬਰ	ਨਾਮ	ਸਫਾ
੨੮	ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ	੧੦੯੮
੨੯	ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ;ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ ਬੀਬੀ ਹਰਿਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਦੇ ਮਾਤਾਜੀ	੧੦੯੯
੩੦	ਬੀਬੀ ਹਰਿਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ	੧੦੯੯
੩੧	ਅੰਤ੍ਰਿਗ ਕਮੇਟੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਜਨੇਰ	੧੧੨੪
੩੨	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹਰਿ ਗੁਬਿੰਦ ਸਰ ਤੇ ਸਕੂਲ ਇੰਦਗੜ੍ਹ[ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ]ਦੀਆਂ ਦੋਨੋ ਕਮੇਟੀਆਂ	੧੧੨੫

ਸੰਤ ਕਾਂਡ

ਨੰਬਰ	ਨਾਮ	ਸਫਾ
੩੩	ਗਿ. ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਾਕਾ (ਮਲਾਇਆ)	੧੧੪੨
੩੪	ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇਕਰੀ, ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਜਥਾ ਨੰ. ੬	੧੧੪੩
੩੫	ਹੈਡ ਪੁਜਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਸੰਤ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	੧੧੪੩
੩੬	ਸੰਤ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰ	੧੧੬੦
੩੭	ਸੰਤ ਈਸ਼ਰ ਸਿਘ ਜੀ ਰਾੜਾ	੧੧੬੦
੩੮	ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਸੰਤ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲੇਰ (ਨਾਨਕ ਸਰ)	੧੧੬੧
੩੯	ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਨਕਸਰ (ਕਲੇਰ)	੧੧੬੧

ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ

ਨੰਬਰ	ਨਾਮ	ਸਫਾ
੪੦	ਜਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਨੀ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ	੧੨੦੧

ਮਾਲਵਾ ਕਾਂਡ

ਨੰਬਰ	ਨਾਮ	ਸਫਾ
੪੧	ਸ. ਗਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਚੀਮਨਾ) ਜਗਰਾਉਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪੈ ਦੇ ਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਇਕ ਕਾਂਡ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ	੧੨੩੦
੪੨	ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ	੧੨੫੦
੪੩	ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਭਾ ਦੇ ਅਰੰਭਕ	੧੩੫੨
੪੪	ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਜਨਰਲ ਮੈਂਬਰਾਨ ਸੂਚੀ ਨੰ: ੧	੧੩੫੩
੪੫	ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀ ਸਾਖ ਦਸਵੰਧ ਕਢਣ ਵਾਲੀ ਸੰਗਤ	੧੩੫੪
੪੬	ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀ ਸਾਖ ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ,ਸੂਚੀ ਨੰ. ੩	੧੩੫੯
੪੭	ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿੱਦੜ ਵਿੰਡੀ	੧੩੬੬
੪੮	ਮਾ.ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਉਂਕੇ [ਮਲਾਇਆ]	੧੩੬੬
੪੯	ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਰਟਿਸਟ	੧੩੬੬
੫੦	ਗਿ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਸੂਲਪੁਰ	੧੩੬੭
੫੧	ਸ. ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ	੧੩੬੭

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਤਕਰਾ

"ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ"

ਨੰ:	ਨਾਮ ਲੇਖ	ਸਫਾ
੧.	ਤਤਕਰਾ	
੨.	ਸੁਧੀ ਪੱਤ੍ਰ	
੩.	ਭੂਮਿਕਾ	
੪.	ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ	
੫.	ਅਰਜ਼ੋਈ	
੬.	ਗੁ: ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ	੬੦੧
੭.	ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਦੇ ਅਦੁਤੀ ਨਜ਼ਾਰੇ	੬੦੨
੮.	ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੋਰਚਾ	੬੦੩
੯.	ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ	੬੦੫
੧੦.	ਜੈਤੋ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਰਾਸ਼ਨ ਸਿਟਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ	੬੦੮
੧੧.	ਜੈਤੋ ਨੂੰ ੨੫-੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਰਵਾਨਾ	੬੦੯
੧੨.	ਪੰਥਕ ਜਮਾਤਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੁਧ ਕਰਾਰ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ	੬੦੯
੧੩.	ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਹੋਰ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ	੬੧੨
੧੪.	ਦਫਤਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ	੬੧੭
੧੫.	ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ	੬੧੯
੧੬.	ਪਹਿਲੇ ਜੱਥੇ ਦਾ ਪੜਾਉ; ਜੈਤੋ ਪੁਜਣਾ, ਗੋਲੀ ਚਲਣੀ	੬੨੨
੧੭.	ਫੁਰਲੀ ਜੱਥੇ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ	੬੩੭
੧੮.	ਪੰਥ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਲਹਿਰ	੬੩੯
੧੯.	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦਾ ਦੀਆਂ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾਂ	੬੪੦
੨੦.	ਸਾਂਤਮਈ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਲ ਰਵਾਨਗੀਆਂ	੬੪੦
੨੧.	ਦੂਜਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਜਥਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰਵਾਨਗੀਆ	੬੪੦
੨੨.	ਦੂਜੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਪੜਾਉ	੬੪੨
੨੩.	ਤੀਜਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ	੬੪੫
੨੪.	ਤੀਜੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦੇ ਪੜਾਉ	੬੪੬
੨੫.	ਚੌਥਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ	੬੪੮
੨੬.	ਚੌਥੇ ਜਥੇ ਦਾ ਪੜਾਉ	੬੪੮
੨੭.	ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਛੂਤ ਛਾਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ। ਵੈਕਮ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਸਹਾਇਤਾ	੬੪੯
੨੮.	ਜੈਤੋ ਵੱਲ ਹੋਰ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਰਵਾਨਗੀ	੬੫੧
੨੯.	ਪੰਜਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ	੬੫੧
੩੦.	ਪੰਜਵੇਂ ਜਥੇ ਦੇ ਪੜਾਉ	੬੫੩
੩੦.(ੳ)	ਛੇਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ	੬੫੪
੩੧.	ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਦੇ ਦੇ ਪੜਾਉ	੬੫੫
੩੨.	ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼	੬੫੬
੩੩.	ਸੱਤਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ	੬੫੮
੩੪.	ਸੱਤਵੇਂ ਜਥੇ ਦੇ ਪੜਾਉ	੬੫੮
੩੫.	ਅੱਠਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ	੬੫੯
੩੬.	ਬਾਬਾ ਕਰਤਾਰਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਨੇ ਮਾਫੀਮੰਗੀ	੬੬੦
੩੭.	ਨੌਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ	੬੬੦
੩੮.	ਨੌਵੇਂ ਜਥੇ ਦੇ ਪੜਾਉ	੬੬੧
੩੯.	ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ ਬੰਗਾਲ	੬੬੨
੪੦.	ਦਸਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ	੬੬੩
੪੧.	ਬਾਜਵੇ ਤੋਂ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਘੇਰੇ ਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ	੬੬੬
੪੨.	ਗਿਆਰਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ ਪੜਾਉ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ	੬੬੬
੪੩.	ਬਾਰ੍ਹਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ ਰਸਤੇ ਦੇ ਪੜਾਉ ਤੇ ਜੈਤੋ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ	੬੬੮

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੪੫. ਤੇਰਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ ੬੬੮
ਤੇਰਵੇਂ ਜੱਥੇ ਦੇ ਪੜਾਉ ੬੬੯
੪੬. ਚੌਧਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ ੬੭੧
੪੭, ਚੌਧਵੇਂ ਜੱਥੇ ਦੇ ਪੜਾਉ ੬੭੧
੪੮. ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ੬੭੨
੪੯. ਪੰਦਰਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ ੬੭੩
੫੦. ਸੋਲਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ ੬੭੩
੫੧. ਸ਼ੰਘਾਈ ਤੋਂ ਜੱਥਾ ੬੭੪
੫੨. ਸਪੈਸ਼ਲ ਜੱਥਾ ੬੭੪
੫੩. ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਚਲਣ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਜਾ ਵੇਰਵਾ ੬੭੪[ੳ]
੫੪. ਹੋਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ੬੭੪[ਅ]
੫੫. ਅਮਰੀਕਨ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ੬੭੪[ਅ]
੫੬. ਗੁ: ਗੰਗਸਰ ਵਿੱਚ ਫਤਹਿ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼। ਸ੍ਰੀ ਤਰਤਾਰਨ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤਕ ਬੇ ਮਿਸਾਲ ਜਲੂਸ ੬੭੫
੫੭. ਕਾਰਖਾਸ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਅਤਿਆਚਾਰ ੬੭੭
੫੮. ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ੬੭੯
੫੯. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ੬੮੧
੬੦. ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਿਟੇ [ਨਤੀਜੇ] ੬੮੬
੬੧. ਆਖਰ ਕੀ ਹੋਇਆ ੬੮੯
੬੨. ਸ਼ਹੀਦ ੬੯੦
੬੩. ਨਾਭੇ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਮਨੁੱਖ-ਖਾਣੀਆਂ ਜੇਹਲਾਂ ੬੯੧
੬੪. ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਜੈਤੋ ਵਿਖੇ ਸਿਲ ਪੁਰ ਲਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ੬੯੨
੬੫. ਸ਼ਹੀਦੀ ਅੰਗੀਠੇ ਦੀ ਸਿਲ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਾਡੀ ਪੜਤਾਲ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋਰ ਸ਼ਹੀਦ ੬੯੩
੬੬. ਜੇਹਲ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਜੱਥਾ ਨੰਬਰ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹੋ ੬੯੪
੬੭. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ੭੦੦
੬੮: ਕਰਮਚਾਰੀ ੭੦੧
੬੯. ਜੱਥਾ ਕ੍ਰਮ ੭੦੧
੭੦. ਨਾਭੇ ਜੇਹਲਾਂ ਵਿਖੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੭੦੨
੭੧. ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਅਣਖੀਲੇ ਮਰਜੀਉੜੇ ਜਿੰਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਅਕਾਲੀ ੭੦੩
੭੨. ਤਸੀਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਅਣਖੀਲੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਲ ੭੦੪
੭੩. ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਬਹਾਦਰ ਬਖਤ ਗੜ੍ਹ ੭੦੫
੭੪. ਗਿ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੰਧਰਬ ੭੦੭
੭੫. ਦਫੇਦਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਧਾਂਦਰਾ ੭੦੮
੭੬. ਭਾਈ ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਭਰਮਤੋੜ ੭੦੮
੭੭. ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ੭੦੯
੭੮. ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਮੁਕੰਦਪੁਰੀ ੭੧੦
੭੯. ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਨਸੂਰ ੭੧੦
੮੦, ਗਿਆਨੀ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਇਆਲੀ ੭੧੧
੮੧. ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਆਸੀ ੭੧੧
੮੨. ਗਿ: ਹਰਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨਾਰੰਗਵਾਲ ੭੧੨
੮੩. ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਘੁੰਗਰਾਣਾ ੭੧੨
੮੪. ਸ: ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਮੁਲਾਂਪੁਰ ੭੧੩
੮੫. ਜਥੇਦਾਰ ਜੀਊਣ ਸਿੰਘ ਕਾਉਂਕੇ ੭੧੩
੮੬. ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਚਕ ੭੧੩
੮੭. ਭਾਈ ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭਟੀਆਂ ੭੧੩
੮੮. ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭਟੀਆਂ ੭੧੪
੮੯. ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਲਤੋਂ ੭੧੪

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੮੯. ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਲਲਤੋਂ ੭੧੪
੯੦. ,, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਝਾਂਡੇ ੭੧੪
੯੧. ,, ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਜੋਧਪੁਰ ੭੧੪
੯੨. ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਭੂੰਦਰ ੭੧੫
੯੩. ਸ: ਕੁੰਢਾ ਸਿੰਘ ਫੁਲੇਵਾਲ ੭੧੫
੯੪. ,, ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਮਨਸੂਰ ੭੧੫
੯੫. ,, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਧਾਂਦਰਾ ੭੧੫
੯੬. ,, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਧਾਂਦਰਾ ੭੧੬
੯੭. ,, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਧਾਂਦਰਾ ੭੧੬
੯੮. ,, ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਢਪਾਲੀ ੭੧੬
੯੯. ,, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਢਪਾਲੀ ੭੧੬
੧੦੦. ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਢੇਪਈ ੭੧੬
੧੦੧. ,, ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ ਖਿਆਲ ੭੧੭
੧੦੨. ਥਾਣੇਦਾਰ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਰਬੋਂ ੭੧੭
੧੦੩. ਭਾਈ ਫੁੰਮਣ ਸਿੰਘ ਗੁੰਬੀ ਰਬੋਂ ੭੧੭

ਤਹਿਸੀਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਹੋਰ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ੭੧੮ ਤੋਂ ੭੩੯

ਤਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ ਅਕਾਲੀ

੧੦੪. ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਉਂਕੇ ੭੩੯
੧੦੫. ਜ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜਮਾਦਾਰ ਘੁਮਾਣ ੭੪੧
੧੦੬. ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਘੁਮਾਣ ੭੪੨
੧੦੭. ,, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਟੂਸੇ ੭੪੨
੧੦੮. ,, ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਮਾਲ ਪੁਰਾ ੭੪੨
੧੦੯. ,, ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਵਦੀ ੭੪੬
੧੧੦. ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਛਜਾਵਾਲ ੭੪੬
੧੧੧. ,, ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਮਰੀਕਨ ਮੋਹੀ ੭੪੭
੧੧੨. ,, ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਲੀਲਾਂ ੭੪੭
੧੧੩. ,, ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਗਿਦੜਵਿੰਡੀ ੭੪੭
੧੧੪. ,, ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ ਮੋਹੀ ੭੪੮
੧੧੫. ,, ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਹੇਹਰ ੭੪੮
੧੧੬. ,, ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਹੇਹਰ ੭੪੮
੧੧੭. ,, ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਹੇਹਰ ੭੪੮
੧੧੮. ,, ਸੁਭਾਗ ਨਗਰ ਸੋਹੀਆਂ ੭੪੮
੧੧੯. ,, ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਸੋਹੀਆਂ ੭੪੯
੧੨੦. ,, ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਫਤੇਗੜ੍ਹ ਸਿਵੀਆਂ ੭੪੯
੧੨੧. ਜਥੇਦਾਰ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਮਾਣੂਕੇ ੭੫੦
੧੨੨. ,, ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਮੱਲ੍ਹਾ ੭੫੦
੧੨੩. ਭਾਈ ਰਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ੭੫੦
੧੨੪. ,, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਬੋਪਾਰਾਇ ੭੫੦
੧੨੫. ,, ਬਰਆਮ ਸਿੰਘ ਬੋਪਾਰਾਇ ੭੫੧
੧੨੬. ਸੰਤ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਬੋਪਾਰਾਇ ੭੫੧
੧੨੭. ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਬੋਪਾਰਾਇ ੭੫੧
੧੨੮. ,, ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਮਲਕ ੭੫੧
੧੨੯. ,, ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਬੰਗਸੀਪੁਰਾ ੭੫੧
੧੩੦. ,, ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਲੀਲਾ ਮੇਘਾ ੭੫੨
੧੩੧. ਜਰਨੈਲ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੂਮੀ ੭੫੨
੧੩੨. ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ੭੫੨
੧੩੩. ,, ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ੭੫੨
੧੩੪. ,, ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ੭੫੩
੧੩੫. ,, ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ੭੫੩
੧੩੬. ,, ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਸਿਧਵਾਂਬੇਟ ੭੫੩
੧੩੭. ਡਾ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਮੁਕਤਸਰ ੭੫੩
੧੩੮. ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਦੇ ਪੰਥਕ ਸੇਵਕ ੭੫੪
੧੩੯. ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਸੁਜਾਪੁਰ ੭੫੪
੧੪੦. ,, ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਸਿਖਦੌਲਤ ੭੫੫
੧੪੧. ,, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਸਿਖਦੌਲਤ ੭੫੫
੧੪੨. ,, ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਸਿਖਦੌਲਤ ੭੫੫
੧੪੩. ,, ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜਸੋਵਾਲ ੭੫੫
੧੪੪. ਗਿ: ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਐਤੀਆਣਾ ੭੫੫
੧੪੫. ਜਥੇਦਾਰ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਕਮਾਲਪੁਰਾ ੭੫੬
੧੪੬. ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਕਮਾਲਪੁਰਾ ੭੫੬
੧੪੭. ,, ਦਸੌਂਦਾ ਸਿੰਘ ਕਮਾਲਪੁਰਾ ੭੫੬

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੪੮. ,, ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਜਗਰਾਉਂ ੭੫੬
੧੪੯. ,, ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਢਕਰ ੭੫੬
੧੫੦. ,, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਸੀਆਂ ੭੫੭
੧੫੧. ਸੁਭਾਗ ਨਗਰ ਰਾਮਗੜ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ ੭੫੭

ਤਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਦੇ ਹੋਰ ਸੂਰਬੀਰ ੭੫੮ ਤੋਂ ੭੭੦

ਤਹਿਸੀਲ ਸਮਰਾਲਾ ਦੇ ਕੌਮ ਤੋਂ ਮਰ ਮਿਟਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ

੧੫੨. ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੁਪਾਲੋਂ ੭੭੧
੧੫੩. ,, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਅਲੂਣੇ ੭੭੨

ਤਹਿਸੀਲ ਸਮਰਾਲਾ ਦੇ ਹੋਰ ਸੂਰਬੀਰ ਜੋ, ਮੋਰਚਾ ਗੰਗਾਸਰ ਜੈਤੋ, ਭਾਈ ਫੇਰੂ, ਮੁਕਤਸਰ ਆਦਿ ੭੭੨ ਤੋਂ ੭੭੪

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ ਅਕਾਲੀ। ਤਹਿਸੀਲ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਸਿੰਘ

੧੫੪. ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕਬਰਵਛਾ ੭੭੬
੧੫੫ ,, ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਟ ਕਰੋੜ ੭੭੭
੧੫੬. ,, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਲਿਆਣ ਸੁਖਾ ੭੭੭
੧੫੭. ,, ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੇਮਾਂ ੭੭੮
੧੫੮. ,, ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪੂਹਲੀ ੭੭੮
੧੫੯. ਜ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਮਰਾੜ ੭੭੯
੧੬੦. ਭਾਈ ਪੂਜਾ ਸਿੰਘ ਮਰਾੜ ੭੭੯
੧੬੧. ,, ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਮਾੜੀਮਾਨ ਬਹੀਆ ੭੭੯
੧੬੨. ,, ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਬਜੋਆਣਾ ਨਥਾਣਾ ੭੮੦
੧੬੩. ,, ਜੋਰਾ ਸਿੰਘ ਦਿਆਲ ਪੁਰ ਮਿਰਜੇਕਾ ੭੮੦
੧੬੪. ,, ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਫਿਡੇ ੭੮੦
੧੬੫. ,, ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਕੋਟ ਕੋਰੜ ਕਲਾਂ ੭੮੦
੧੬੬. ,, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਤਰੰਗ ੭੮੧
੧੬੭. ,, ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ੭੮੧
੧੬੮. ,, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪੂਹਲੀਂ ੭੮੧
੧੬੯. ,, ਜੀਊਣ ਸਿਘ ਪੰਜੂ ਪੂਹਲੀ ੭੮੧
੧੭੦. ,, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪੂਹਲੀ ੭੮੧
੧੭੧. ,, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ੭੮੨
੧੭੨. ,, ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਚਾਹਿਲਾਵਾਲ ੭੮੨
੧੭੩. ,, ਸੁਧਾ ਸਿੰਘ ਮਹੇਸਰੀ ੭੮੨
੧੭੪. ,, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਮਹੇਸਰੀ ੭੮੨
੧੭੫. ,, ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਘੁਮਿਆਰਾ ੭੮੩
੧੭੬. ;, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਦੀਹਰ ੭੮੩
੧੭੭. ,, ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਮਦੀਹਰ ੭੮੩
੧੭੮. ,, ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਮਦੀਹਰ ੭੮੩
੧੭੯. ,, ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਮਦੀਹਰ ੭੮੩
੧੮੦. ,, ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮੁਦਕੀ ੭੮੪
੧੮੧. ,, ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਕਬਰਵਛਾ ੭੮੪

ਤਹਿਸੀਲ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦੇ ਹੋਰ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ੭੮੪ ਤੋਂ ੭੯੦

ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਦੇ ਬੀਰ ਰਸਪੂਰਤ ਸਿੰਘ

੧੯੨. ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਕੋਕਰੀ ਖੁਰਦ ੭੯੧
੧੯੩. ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਧੂੜਕੋਟ ੭੯੧
੧੯੪. ਧੂੜਕੋਟ ਰਨਸ਼ੀਹ ਕਲਾਂ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ੭੯੨
੧੯੫. ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ ਮੋਗਾ ੭੯੨
੧੯੬. ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ ੭੯੩
੧੯੭. ਗਿ: ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਰੋਡੇ ੭੯੪
੧੯੮. ਜ: ਦੂਲਾ ਸਿੰਘ ਰੋਡੇ ੭੯੫
੧੯੯. ,, ਸੂਚਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਰੋਡੇ ੭੯੬
੨੦੦. ਸੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਹੈਡ ਜ: ਰੋਡੇ ੭੯੬

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨੦੧. ਭੂਰਲੀ ਜਥਾ ੭੯੭
੨੦੨. ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਕੋਕਰੀ ੮੦੦
੨੦੩. ਭਾਈ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਕੋਕਰੀ ੮੦੦
੨੦੪. ਰਾਗੀ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਕੋਕਰੀ ੮੦੧
੨੦੫. ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕੋਕਰੀ ੮੦੨
੨੦੬. ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਸੇਵਕ ਮੋਗਾ ੮੦੨
੨੦੭. ਬਾਬਾ ਸੁਲਤਾਨ ਸਿੰਘ ਪੁਰਾਣੇਵਾਲਾ ੮੦੩
੨੦੮. ਸ: ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਵੈਦਰਾਜ ਡਾਲਾ ੮੦੩
੨੦੯. ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਲਣ ੮੦੩
੨੧੦. ਸ: ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ ੮੦੫
੨੧੧. ਸ: ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਲੰਡੇਕੇ ੮੦੬
੨੧੨. ਸ: ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਲੰਡੇਕੇ ੮੦੬
੨੧੩. ਸ: ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਮਾਛੀਬੁਗਰਾ ੮੦੬
੨੧੪. ਘਲਕਲਾਂ ਦੇ ਅਣਖੀਂਲੇ ਸਿੰਘ ੮੦੬
੨੧੫. ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਮਦੋਕੇ ੮੦੭
੨੧੬. ,, ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨਥੂਵਾਲ ੮੦੭
੨੧੭. ,, ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਮਹਿਣਾ ੮੦੭
੨੧੮. ,, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਮਹਿਣਾ ੮੦੭
੨੧੯. ,, ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮਹਿਣਾ ੮੦੭
੨੨੦. ,, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਮੱਲੇਆਣਾ ੮੦੮
੨੨੧. ,, ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਕਾਉਂਕੇ ੮੦੮
੨੨੨. ,, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਰਣਸੀਂਹਕੇ ੮੦੮
੨੨੩. ,, ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੰਗਲ ੮੦੮
੨੨੪. ,, ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਲੁਹਾਰਾ ੮੦੯
੨੨੫. ,, ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਲੋਪੋ ੮੦੯
੨੨੬. ,, ਤੇਗਾ ਸਿੰਘ ਭਾਗੀਕੇ ੮੦੯
੨੨੭. ,, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਬੁਲਾਸਪੁਰ ੮੦੯
੨੨੮. ,, ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਉਗੋਕੇ ੮੦੯
੨੨੯. ,, ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਉਗੋਕੇ ੮੧੦
੨੩੦. ,, ਸੋਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਉਗੋਕੇ ੮੧੦
੨੩੧. ,, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਢੁਡੀਕੇ ੮੧੦
੨੩੨. ,, ਸਾਹਿਣ ਸਿੰਘ ਢੁਡੀਕੇ ੮੧੦
੨੩੩. ,, ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਢੁਡੀਕੇ ੮੧੦
੨੩੪. ,, ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਬਲਾਸਪੁਰ ੮੧੦
੨੩੫. ,, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬਲਾਸਪੁਰ ੮੧੧
੨੩੬. ,, ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਬਧਣੀ ੮੧੧
੨੩੭. ,, ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਚੂਹੜਚਕ ੮੧੨
੨੩੮. ,, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸਾਹੋਕੇ ੮੧੨
੨੩੯. ,, ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਮੱਲਕੇ ੮੧੨
੨੪੦. ,, ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਮੱਲਕੇ ੮੧੨
੨੪੧. ,, ਸੌਣ ਸਿੰਘ ਮਲਕੇ ੮੧੨
੨੪੨. ,, ਗਿ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੋਗੀ, ਸਿਵੀਆਂ ੮੧੨
੨੪੩. ਭਾਈ ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਵਾਂਦਰ ੮੧੩
੨੪੪. ,, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚੀਂਦਾ ੮੧੩
੨੪੫. ,, ਕਪੂਰ ਚੰਦ ੮੧੩
੨੪੬. ,, ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਿਰਤੀ ਨਵੇਚੰਦ ੮੧੩
੨੪੭. ਜ: ਸਜਨ ਸਿੰਘ ਭੇਖਾ ੮੧੩
੨੪੮. ਭਾਈ ਘੁਲਾ ਸਿੰਘ ਭਲੂਰ ੮੧੪
੨੪੯. ,, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਨਾਥੇਵਾਲਾ ੮੧੪
੨੫੦. ,, ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ਬੀ ੮੧੪
੨੫੧. ,, ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਆਲਮਵਾਲ ੮੧੪
੨੫੨. ,, ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਲੰਡੇ ੮੧੪
੨੫੩. ,, ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੋਹਲ ਧੱਲੇਕੇ ੮੧੪
੨੫੪. ,, ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨਵੇਚੰਦ ੮੧੫
੨੫੫. ,, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਚੋਟੀਆਂ ੮੧੫
੨੫੬. ,, ਲਾਲਾ ਬੰਸੀ ਲਾਲ ੮੧੫
੨੫੭. ,, ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ ਜੈਮਲ ਵਾਲਾ ੮੧੫
੨੫੮. ,, ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਚੰਦ ਪੁਰਾਣੇ ੮੧੫
੨੫੯. ਸੰਤ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਆਲਮ ਵਾਲਾ ੮੧੫
੨੬੦. ਜਥੇਦਾਰ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਲਾ ੮੧੬
੨੬੧. ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਬਰਾਜ ੮੧੬
੨੬੨. ,, ਨੱਥਾ ਸਿੰਘਾ ਕੋਟਲਾ ਰਾਏ ਕਾ ੮੧੬

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨੬੩. ,, ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਨੱਥੋਕੇ ੯੧੭
੨੬੪. ', ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਉਗੋਕੇ ੯੧੭
੨੬੫. ,. ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਛੋਟਾ ਘੋਲੀਆ ੯੧੭
੨੬੬. ,, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ੯੧੭
੨੬੭. ਸੰਤ ਏਕਮ ਸਿੰਘ ਰਾਊਕੇ ੯੧੭
੨੬੮. ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਅਜੀਤ ਵਾਲ ੯੧੭
੨੬੯. ,. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਅਜੀਤ ਵਾਲ ੯੧੮
੨੭੦. ,. ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਬੁਟਰ ੯੧੮
੨੭੧. ,, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਾਣੂਕੇ ੯੧੮
੨੭੨. ,, ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਚੁਗਾਵਾਂ ੯੧੯
੨੭੩ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਦੇ ਹੋਰ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ੯੨੦ ਤੋਂ ੯੪੫

ਤਹਿਸੀਲ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਅਣਖੀਲੇ ਸਿੰਘ

੨੭੪. ਸ: ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮਲਣ ੯੪੫
੨੭੫. ਜ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ੯੪੫
੨੭੬. ਬਾਬਾ ਚੂਹੜ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ੯੪੫
੨੭੭. ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਭੁਲਰ ੯੪੬
੨੭੮. ,, ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਗੜੀ ੯੪੬
੨੭੯. ,, ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਗੜੀ ੯੪੬
੨੮੦. ;, ਰਤਨ ਸਿਘ ਦੋਦਾ ੯੪੬
੨੮੧. ,, ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਕੋਣੀ ੯੪੭
੨੮੨. ,, ਸੁੰਦਰ ਸਿਘ ਸੁਖਨਾ ੯੪੭
੨੮੩. ,, ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸੁਖਨਾ ੯੪੭
੨੮੪. ਤਹਿਸੀਲ ਦੇ ਹੋਰ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ੯੪੭ ਤੋਂ ੯੪੯

ਤਹਿਸੀਲ ਫਾਜ਼ਲਕਾ ਦੇ ਆਪਾ-ਵਾਰੂ ਅਕਾਲੀ ਨੌਜਵਾਨ

੨੮੫. ਭਾਈ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਲਾਲਬਾਈ ੯੫੦
੨੮੬. ,, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਕੋਟ ੯੫੦
੨੮੭. ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ੯੫੦ ਤੋਂ ੯੫੧

ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਦੇ ਬਹਾਦ੍ਰ ਅਕਾਲੀ

੨੮੮˙ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਡੂਵਾਲ ੯੫੨
੨੮੯. ਅਕਾਲੀ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਲੋਹਗੜ੍ਹ ੯੫੨
੨੯੦. ਸ: ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ ੯੫੪
੨੯੧ ,, ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਲੋਂਗੋਦੇਵਾ ੯੫੪
੨੯੨. ,, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ੯੫੫
੨੯੩. ,, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਖੋਸਾ ਰਣਧੀਰ ੯੫੫
੨੯੪. ,, ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹ ਖੋਸਾ ਰਣਧੀਰ ੯੫੫
੨੯੫. ਭਾਈ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰ ੯੫੫
੨੯੬. ਭਾਈ ਭਾਰਾ ਸਿੰਘ ਚੁਘਾ ਕਲਾਂ ੯੫੬
੨੯੭˙ ਭਾਈ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਭੋਲੂਵਾਲਾ ਖੋਸਿਆਂ ਦਾ ੯੫੬
੨੯੮˙ ਭਾਈ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਵਾੜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ੯੫੬
੨੯੯. ਜ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਹਰਾਜ ੯੫੬
੩੦੦. ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਖਾਜਾ ਖੜਕ ੯੫੭
੩੦੧. ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਖਾਜਾ ਖੜਕ ੯੫੭
੩੦੨. ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜ: ਭਾਈਕਾ ਵਾੜਾ ੯੫੭
੩੦੩. ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਂਵਾਲੀ ੯੫੮
੩੦੪. ਗਿ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲੀਆਂ ੯੫੮
੩੦੫. ਵੇਦ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲੀਆਂ ੯੫੮
੩੦੬. ਤਲਵੰਡੀ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ੯੫੮
੩੦੭. ਨੰ: ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਮੇਲਕ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ੯੫੮

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੩੦੮. ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਫਤੇਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਣਾ ੮੫੯
੩੦੯. ,, ਰੰਗਾ ਸਿੰਘ ਫਤੇਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਣਾ ੮੫੯
੩੧੦. ,, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫਤੇਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਣਾ ੮੬੦
੩੧੧. ਇੰਦਰ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਸਿੰਘ ੮੬੦
੩੧੨. ਤਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਦੇ ਹੋਰ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ੮੬੦ ਤੋਂ ੮੬੬

'ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਤੋਂ ਮਰ ਮਿਟਣ ਵਾਲੇ ਅਕਾਲੀ' ੮੬੮ ਤੋਂ ੮੭੫

੩੧੩. ਸ਼ਹੀਦ ਬੀਬੀ ਬਚਨ ਕੌਰ ੮੬੮

ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸੂਰੇ ਸਰਦਾਰ ਅਕਾਲੀ

੩੧੪. ਭਾਈ ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਮਹਿਮਾ ਸਰਜਾ ੮੭੭
੩੧੫. ,, ਘੁਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇਹੀਆਂ ਵਾਲਾ ੮੭੭
੩੧੬. ,, ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਬਲਾਹੜ ੮੭੭
੩੧੭. ,, ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਅਮਰਗੜ੍ਹ ੮੭੭
੩੧੮. ,, ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਵਾਨਾ ਪੰਜਗਰਾਈਂ ੮੭੭
੩੧੯. ,, ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਗੋਨਿਆਣਾ ੮੭੮
੩੨੦. ,, ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਖਿਆਲੀ ਵਾਲਾ ੮੭੮
੩੨੧. ,, ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਭਾਈਕੇ ਭਗਤੇ ੮੭੮
੩੨੨. ,, ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਭਗਤਾ ਭਾਈ ੮੭੮
੩੨੩. ,, ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਰੋੜੀ ਕਪੂਰ ੮੭੮
੩੨੪. ,, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਰੋੜ੍ਹੀ ਕਪੂਰ ੮੭੮
੩੨੫. ,, ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਚੰਦਬਾਜਾ ੮੮੦
੩੨੬. ,, ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਚਾਹਲ ੮੮੦
੩੨੭. ,, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਚਾਹਲ ੮੮੦
੩੨੮. ,, ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਾਂਵਾਲਾ ੮੮੧
੩੨੯. ,, ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਹਿਮਾ ਸਵਾਈ ੮੮੧
੩੩੦. ,, ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦਾਨਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ੮੮੧
੩੩੧. ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦੇ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ੮੮੧ ਤੋਂ ੮੮੩

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ 'ਕੇਹਰ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ

੩੩੨. ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ੮੮੫
੩੩੩. ਭਾਈ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ੮੮੬
੩੩੪. ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ ੮੮੮
੩੩੫. ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ ੮੮੯
੩੩੬. ਜੱ: ਬਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਪੁਰ ੮੯੧
੩੩੭. ਸੰਤ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੋਤਨੇ ੮੯੧
੩੩੮. ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚਮਨਲੇਲ ੮੯੨
੩੩੯. ਭਾਈ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਫੂਲਾਂਵਾਲ ੮੯੨
੩੪੦. ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਸੰਗਤਪੁਰਾ ੮੯੨
੩੪੧. ਜੱ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਟਿੱਬਾ ੮੯੩
੩੪੨. ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਭੋਰਾ ੮੯੩
੩੪੩. ,, ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਫਗੂਵਾਲ ੮੯੪
੩੪੪. ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਉਗਰਾਹਾ ੮੯੫
੩੪੫. ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੇਜੀ ਚੜਲ ੮੯੫
੩੪੬. ਜੱ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨੂਕੇ ੮੯੭
੩੪੭. ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਚੰਨਣਵਾਲ ੮੯੭
੩੪੮. ਭਾਈ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਕਪਤਾਨ ਭੋਤਨੇ ੮੯੮
੩੪੯. ਭਾਈ ਥੰਮਣ ਸਿੰਘ ਖਿਆਲਾਵਡਾ ੮੯੮
੩੫੦. ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ੮੯੯
੩੫੧. ਭਾਈ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਦਫਤਰੀਵਾਲਾ ੮੯੯
੩੫੨. ਭਾਈ ਰਿਧਾ ਸਿੰਘ ਘੱਘਾ ੯੦੦
੩੫੩. ਜੱ: ਸਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮਾਂ ੯੦੦
੩੫੪. ਜੱ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਾਂ ੯੦੦
੩੫੫. ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ ੯੦੧
੩੫੬. ,, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ ੯੦੧
੩੫੭. ਸ: ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ੯੦੧

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੩੫੮, ਸ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਤੇ
ਜਵਰ ਸਿੰਘ ੯੦੧
੩੫੯. ,, ਜੋਰਾ ਸਿੰਘ ਦਿਆਲਪੁਰਾ ੯੦੧
੩੬੦. ,, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਮੋਫਰ ੯੦੧
੩੬੧. ,, ਗਿ: ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ
ਗੁਮਟੀ ਕਲਾਂ ੯੦੨
੩੬੨. ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰਾਂ
ਸਮੇਤ ਜਲਾਵਤਨ ਅਕਾਲੀ ੯੦੨ਤੋਂ੯੧੭

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ਰਾਜਜੋਗੀ ਸੁਚੇ ਹੀਰੇ-ਅਕਾਲੀ

੩੬੩: ਜਲਾਵਤਨਾਂ ਦੀ ਵਿਥਿਆ ੯੧੯
੩੬੪. ਇਲਾਕਾ ਜੈਤੋ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ
ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ੯੧੯
੩੬੫. ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਕੈਦੀ
ਗਿਆਨੀ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੌੜ ੯੨੦
੩੬੬. ਬਾਬਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਸਲਾਣਾ ੯੨੧
੩੬੭. ਸ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਸਲਾਣਾ ੯੨੧
੩੬੮. ,, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸ਼ਨ ੯੨੨
੩੬੯. ਗਿ: ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਹਸਨਪੁਰ ੯੨੨
੩੭੦. ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ਹੋਰ ਜਲਾਵਤਨਾਂ
ਦੇ ਨਾਮ ੯੨੨ ਤੋਂ ੯੨੯
੩੭੧. ਧਨੌਲਾ ਦੇ ਜਲਾਵਤਨ ਭਾਈ ਨੰਦ
ਸਿੰਘ ੯੨੨ ਤੋਂ ੯੨੯

੩੭੨. ਰਿਆਸਤ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਦੇ ਨੱਗਰ ਕੁਠਾਲਾ ਵਿਖੇ, 'ਜ਼ੁਲਮੀ ਘਟਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ ੯੩੧

੩੭੩. ਨਗਰ ਕੁਠਾਲਾ ਦੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ੯੩੧
੩੭੪. ਇਸ ਅਨਹੋਏ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਭਠ
ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ੯੩੨
੩੭੫. ਫੱਟੜ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਜੋ ਗੋਲੀਆਂ
ਨਾਲ ਫੱਟੜ ਕੀਤੇ ਗਏ ੯੩੨
੩੭੬. ਸੰਗੀਨਾਂ ਦੇ ਫੱਟੜਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ੯੩੨
੩੭੭. ਸ: ਦਿਆ ਸਿਘ ਕੁਰਾਲਾ ੯੩੫
੩੭੮. ,, ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜਿਤਵਾਲ ਕਲਾਂ ੯੩੫

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੂਰਬੀਰ

੩੭੯. ਕਾਗਜ਼ੀ ਚੋਰ ੯੩੬
੩੮੦. ਗਾਲਬ ਕਲਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ੯੩੭
੩੮੧. ਮੁਲਾਂ ਪੁਰ ਦੇ ਸਿੰਘ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ੯੩੮
੩੮੨. ਬਡੂਵਾਲ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ੯੩੮
੩੮੩. ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਆਪਾਵਾਰੂ
ਅਕਾਲੀ ੯੩੮
੩੮੪. ਜ਼ਿਲਾ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ੯੩੯
੩੮੫. ਜਥਾ ਨੰ: ੧੦ ਦੇ ਮੁਖੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ
ਹੋਣ ਤੇ ਹੋਰ ਜੱਥੇਦਾਰ ਚੁਣੇ ਗਏ ੯੩੯
੩੮੬. ਜੱਥਾ ਨੰਬਰ ੧੧ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਦਲੇ
ਪਕੜੇ ਹੋਰ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ੯੩੯
੩੮੭. ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ ਦੇ ਕੁਝ ਮੈਂਬਰ ੯੪੦
੩੮੮. ਸ: ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਮਾਲ ਪੁਰਾ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੯੪੦
੩੮੯. ਜੱਥਾ ਨੰਬਰ ੧ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਦੇ ਮੈਂਬਰ ੯੪੦
੩੯੦. ਜੱਥਾ ਨ: ੯ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ
ਮੈਂਬਰ ੯੪੧
੩੯੧. ਜੱਥਾ ਨ: ੧ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ
ਦੇ ਕੁਝ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ੯੪੧
੩੯੨. ਜੱਥਾ ਨ: ੨ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ੯੪੧
੩੯੩. ਜੱਥਾ ਨੰ: ੪ ਦੇਜੱਥੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ੯੪੧
੩੯੪. ਸ; ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇਗ, ਸ਼ੇਰਿ ਕਸ਼ਮੀਰ ੯੪੨
੩੯੫. ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ੯੪੨
੩੯੬. ਸ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰ ੯੪੨

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੩੯੭. ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਚਕਵਾਲ (ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ) ੯੪੩
੩੯੮. ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਹਲ ਦੇ ਕੈਦੀ ੯੪੩
੩੯੯. ਰਾਜਸੀ ਚੋਰਾਂ ਦੀ ਭੰਡਾਰੀ ਵਿਚੋਂ ੯੪੪
੪੦੦. ਜੱਥਾ ਨੰ: ੨ ਦਾ ਦੂਹਰਾ ਪੜਾਓ ੯੪੪
੪੦੧. ਜੱਥਾ ਨੰ: ੧ ਦੇ ਨਾਲ ਗਡਿਆਂ ਸਮੇਤ ਮੋਗੇ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ੯੪੪
੪੦੨. ਗਡਿਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ੯੪੪
੪੦੩. ਮੋਗੇ ਤੋਂ ਜੱਥਾ ਨੰ: ੬ ਤੇ ਜੱਥਾ ਨੰ: ੭ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ੯੪੫
੪੦੪. ਬਾਡਵਾਲ ਤੇ ਰਣੀਆਂ ਦੇ ਸਿੰਘ ੯੪੫
੪੦੫. ਲੋਪੋ ਦੇ ਸਿੰਘ ੯੪੫
੪੦੬ ਘੋਲੀਆ ਵੱਡਾ ੯੪੬
੪੦੭. ਬਾਬੂ ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਜਾਂਗਪੁਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘ
੪੦੮ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ੯੪੬ ੳ
੪੦੯. ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ੯੪੬ ਅ
੪੧੦. ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਅਰੰਭ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ੯੪੬ ਅ
੪੧੧. ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ੯੪੬ ਅ
੪੧੨. ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ੯੪੬ ਅ
੪੧੩. ਗੁ: ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ੯੪੬ ਅ
੪੧੪. ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ੯੪੬ ਅ
੪੧੫. ਬਬਰ ਲਹਿਰ ੯੪੬ ਅ
੪੧੬. ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ੯੪੬ ਅ
੪੧੭. ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ੯੪੬ ਅ
੪੧੮ ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ ੯੪੬
੪੧੯. ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ੯੪੬
੪੨੦. ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ) ੯੪੬
੪੨੧. **ਅਰਸ਼ੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰੰਗੀਲੇ ਹੰਸਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਆਗਮਨ** ੯੪੮
੪੨੨. ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਯੋਗ ਫ਼ਖਰ ੯੫੧
੪੨੩. ਪਵਿਤ੍ਰ ਰੂਹਾਂ ਤੋਂ ਖਿਮਾਂ ੯੫੨
੪੨੪. ੧੯੨੬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪਾਰਟੀਆਂ ਬਣਨ ਦਾ ਕਾਰਨ੯੫੨ੳ

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ੧੯੨੧ ਤੋਂ ੧੯੨੬ ਤਕ ਦੇ ਮੁਖੀ ਲੀਡਰ

੪੨੫. ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਤਾਜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ੯੫੩
੪੨੬. ਸ: ਬ: ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ੯੫੫
੪੨੭. ਸ. ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਮੱਦੀ ੯੬੧
੪੨੮. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ (੯੬੨ੳ)
੪੨੯. ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰ (੯੬੨ਅ)
੪੩੦. ਜਥੇਦਾਰ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਗੋਕੇ (੯੬੨ਸ)
੪੩੧. ਸ: ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ (੯੬੨ਸ)
੪੩੨. ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿ: ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਸੀ(੯੬੨ਹ)
੪੩੩. ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ ੯੬੩
੪੩੪. ਨੌਜਵਾਨ ਸ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ੯੬੫
੪੩੫. ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ੯੬੭
੪੩੬. ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ ੯੭੧ ਦੇਖੋ ਜਿਲਦ ਨੰ: ੨ ਸਫਾ ੬੯੯ ਤੇ
੪੩੭. ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ, ਗਿਲ ਦੇਖੋ ਸਫਾ ੭੦੪ ਤੇ ੯੭੧
੪੩੮. ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ੧੯੨੧ ਤੋਂ ੧੯੨੬ ਤਕ ਦੇ ਮੁਖੀ ਲੀਡਰ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੋ ੯੭੨
੪੩੯. **ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ** ੯੭੮
੪੪੦. ਬੀ. ਟੀ. ਨੂੰ ਕੀਤੀ ਦਾ ਫਲ ਕਿਵੇਂ ਭੁਗਤਾਇਆ ਗਿਆ ੯੮੫
੪੪੧. ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਤੇ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ੪੯੯

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੪੪੨. ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦੇ ਕਤਲਾਮ ਦੀ ਕਹਾਣੀ, ਕਾਤਲ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ੯੯੨
੪੪੩. ਲਾਲਾ ਗਿਰਧਾਰੀ ਲਾਲ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ੯੯੩
੪੪੪. ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ੯੯੪
੪੪੫. ਅਣਖੀਲਾ ਸੂਰਬੀਰ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ੯੯੫
੪੪੬. ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ੯੯੬
੪੪੭. ਸ਼ਹੀਦ ਦਿਨ ੯੯੭
੪੪੮. ਮ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ੯੯੮
੪੪੯. ਬਬਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਸਪਾਲੋਂ ੧੦੧੦
੪੫੦. ਚੌਧਰੀ ਸ਼ੇਰ ਜੰਗ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ੧੦੧੨
੪੫੧. ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ ੧੦੧੩
੪੫੨. ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ੧੦੧੫
੪੫੩. ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੁਢ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੋਢੀ ੧੦੨੦
੪੫੪. ਬਬਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ੧੦੨੦
੪੫੫. ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਹਿਸੇ ੧੦੨੧
੪੫੬. ਅਦਾਲਤ ੧੦੨੧
੪੫੭. ਸਹਾਇਕ ੧੦੨੧
੪੫੮. ਜਹੰਨਮ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ੧੦੨੧
੪੫੯. ਏਨਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਵਾਲੇ ੧੦੨੧
੪੬੦. ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਵੰਨਗੀਆਂ ੧੦੨੨
੪੬੧. ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ
ਬਾਬੂ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੈਕਟਰੀ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥੇ ਦਾ ਸ਼ੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਦੇ ਟਾਈਪ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਨਿਧੱੜਕ ਬਿਆਨ ੧੦੨੩
੪੬੨. ਗੌਰਮਿੰਟ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਔਰ ਉਨ ਕੇ ਸਬਬ ਇਕ ਨਏ ਜੱਥੇ ਕਾ ਕਾਇਮ ਹੋਣਾ ੧੦੩੨
੪੬੩. ਗ਼ੱਦਾਰ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ੧੦੫੫

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਘਰੋਂ ਦਰੋਂ ਵਰਸਾਇ ਹੋਇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਲੜੀ

੪੬੪. ਭਾਈ ਪੈੜਾ ਮੋਖਾ ਜੀ ੧੦੫੮
੪੬੫. ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ੧੦੫੮
੪੬੬. ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ੧੦੫੯
੪੬੭. ਚੂੜ-ਮਣ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੦੫੯
੪੬੮. ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਭੌਰਾ ੧੦੬੦
੪੬੯. ਸ: ਅਮਰਾਉ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰ ਗਿਲ ਮਜੀਠਾ ੧੦੬੦
੪੭੦. ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ੧੦੬੦
੪੭੧. ਅਕਾਲੀ ਕੌਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੦੬੦
੪੭੨. ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਤੇ ਐਡੀਟਰ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ੧੦੬੧
੪੭੩. ਸਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਦੌੜ ੧੦੬੨
੪੭੪. ਗਿ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ ਸੁਖ ਜੀਵਨ ੧੦੬੨
੪੭੫. ਸੰਤ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ ੧੦੬੩
੪੭੫ੳ. ਡਾ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ੧੦੬੩
੪੭੬. ਸ਼ਾਦੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀ. ਏ. ੧੦੬੪
੪੭੭. ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ ੧੦੬੪
੪੭੮. ਸ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ੧੦੬੪
੪੭੯. ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ੧੦੬੫
੪੮੦. ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੀਤਲ ੧੦੬੫
੪੮੧. ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ੧੦੬੬
੪੮੨. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ੧੦੬੬

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੪੮੩. ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਖੋਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ੧੦੬੬
੪੮੪. ਡਾ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢਿਲੋਂ ੧੦੬੭
੪੮੫. ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਵਾ ੧੦੬੭
੪੮੬. ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ੧੦੬੭
੪੮੭. ਪੰਡਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਖਾ ੧੦੬੮
੪੮੮. ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਸੂਲਪੁਰ ੧੦੬੮
੪੮੯. ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬਲਬੀਰ ਭੁਚੋ ੧੦੬੮
੪੯੦. ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ੧੦੬੮
੪੯੧. ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਠਠੀ ਖਾਰਾ ੧੦੬੯
੪੯੨. ਸ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ੧੦੭੦
੪੯੩. ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ੧੦੭੦
੪੯੪. ਗਿ: ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਮੁਕਤਸਰ ੧੦੭੦
੪੯੫. ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਘੱਗਾ ੧੦੭੦
੪੯੬. ਸ. ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਮਿਠੇਵਾਲ ੧੦੭੧
੪੯੭. ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਸੈਦਾ, ਸਿਆਲਬਾ ੧੦੭੧
੪੯੮. ਡਾ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਚੰਧੜ੍ਹ ੧੦੭੧
੪੯੯. ਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੦੭੨
੫੦੦. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ੧੦੭੨
੫੦੧. ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਝੁਬਾਲ ੧੦੭੩
੫੦੨. ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ੧੦੭੩
੫੦੩. ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਕੀਲ ਕਾਲਿਆਂ ਵਾਲੀ ੧੦੭੪
੫੦੪. ਸ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ੧੦੭੪
੫੦੫: ਗੁਰਮੁਖ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ੧੦੭੪
੫੦੬. ਗਿ.ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਸੁਖਨਾਂ ੧੦੭੫
੫੦੭. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ ੧੦੭੫
੫੦੮. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ੧੦੭੬
੫੦੯. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਡਾਕਟਰ ੧੦੭੬
੫੧੦. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ੧੦੭੬
੫੧੧. ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ੧੦੭੭
੫੧੨. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ੧੦੭੮
੫੧੩. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਪੰਡਿਤ ੧੦੭੯
੫੧੪. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਸਟਰ ਅਕਾਲੀ ਜੋਧਾ ੧੦੭੯
੫੧੫. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਬਾਬੂ ਭਸੌੜ ੧੦੮੦
੫੧੬. ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ੧੦੮੦
੫੧੭. ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਵਾਨਾ ੧੦੮੦
੫੧੮: ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੀਰ ੧੦੮੧
੫੧੯. ਧਰਮਾਨੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ੧੦੮੧
੫੨੦. ਬੀਬੀ ਧਰਮ ਕੌਰ ਧੂਰੀ ੧੦੮੧
੫੨੧. ਗਿ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਲਿਬ ੧੦੮੨
੫੨੨. ਗਿ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਜਰਵਾਲ ੧੦੮੨
੫੨੩. ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ੧੦੮੨
੫੨੪. ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਕਮਾਲੀਆ ੧੦੮੩
੫੨੫: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੦੮੩
੫੨੬. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪੁਸਪ ੧੦੮੪
੫੨੭. ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ੧੦੮੪
੫੨੮. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ੧੦੮੪
੫੨੯. ਪੀਤਮ ਸਿੰਘ ਚਾਹਿਲ ੧੦੮੫
੫੩੦. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ੧੦੮੫
੫੩੧. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਨਾਰੂਾ ਤਹਿਸੀਲ ਕਹੂਟਾ ੧੦੮੫
੫੩੨. ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਤੀ ੧੦੮੬
੫੩੩. ਗਿ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੋਠਾ ਗੁਰੂ ੧੦੮੬
੫੩੪. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ 'ਤੇਜ' ੧੦੮੬
੫੩੫. ਬਾਲ ਸੰਸਾਰ ੧੦੮੭
੫੩੬. ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ੧੦੮੭
੫੩੭. ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੈਦ ਤਰਨਤਾਰਨ ੧੦੮੮
੫੩੮. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੱਜ ਐਲ.ਐਲ.ਬੀ. ੧੦੮੮
੫੩੯. ਗਿ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਾਂਦੇ ਐਡੀਟਰ ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ੧੦੮੮
੫੪੦. ਸੰਤ ਰਣਧੀਰਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਰੰਗਵਾਲ ੧੦੮੯
੫੪੧. ਸ: ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਤਮਕ ਸਾਇੰਸ ੧੦੮੯
੫੪੨. ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਡੂਮ ਛੇੜੀ ੧੦੮੯
੫੪੩. ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ੧੦੯੦
੫੪੪. ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕਮਲਾ ਅਕਾਲੀ ੧੦੯੦
੫੪੫. ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਨੇਚ ੧੦੯੦
੫੪੬. ਭਗਤ ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੦੯੧
੫੪੭. ਸਾ: ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੦੯੧
੫੪੮. ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਆਲਪੁਰਾ ਮਿਰਜ਼ੇ ਕਾ ੧੦੯੨
੫੪੯. ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਾਰੀ ਦਹਿੜੂ ੧੦੯੩
੫੫੦. ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ੧੦੯੪
੫੫੧. ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਪਟਿਆਲਾ ੧੦੯੫

ਚੰਗਿਆੜੀ ਤੋਂ ਭਾਂਬੜ ਸਦਾ ਹਰਿਆਲ ਬੂਟਾ ਵਿਦਿਆ ਦਾਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ

੫੫੨. ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂਆਣਾ ੧੦੯੭
੫੫੩. ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਹੀ ੧੦੯੭
੫੫੪. ਭਾ: ਨਰੈਣਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੱਧਵਾਂ ਖੁਰਦ ੧੦੯੮
੫੫੫. ਤਖਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ੧੦੯੯
੫੫੬. ਡੀਫੈਂਸ ਮਨਿਸਟਰ ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੧੦੦
੫੫੭. ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ੧੧੦੧
੫੫੮. ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕਮਾਲਪੁਰਾ ੧੧੦੨
੫੫੯. ਸ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ ੧੧੦੩
੫੬੦. ਬਾਬੂ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਰੰਗਵਾਲ ੧੧੦੩
੫੬੧. ਸ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਸਪਾਲੋਂ ੧੧੦੪
੫੬੨. ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਏ. ਵਰਸਾਲ ੧੧੦੪
੫੬੩. ਜ: ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਵਰਸਾਲ ੧੧੦੪
੫੬੪. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੋਢੀ ਬੁਟਰ ੧੧੦੪
੫੬੫. ਸ. ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਪਤਾਨ ਚੂਹੜ ਚਕ ੧੧੦੫
੫੬੬. ਭਾਈ ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਮਰ ਗੜ੍ਹ ੧੧੦੫
੫੬੭. ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਰਸਾਲਦਾਰ ਚੁਗਾਵਾਂ ੧੧੦੬
੫੬੮. ਗਿ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਠੌਰ ੧੧੦੬
੫੬੯. ਸ. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਮੋਟ ੧੧੦੭
੫੭੦. ਸ: ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ (ਕੋਟ ਦੁਨਾ ਸਿੰਘ) ੧੧੦੭
੫੭੧. ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪੰਜਗਰਾਈਂ ਕਲਾਂ ੧੧੦੭
੫੭੨. ਨਿਹੰਗ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਨੀ ਕਾਲਜ ਗੁਰੂ ਸਰ ਸਧਾਰ ੧੧੦੮
੫੭੩. ਜ਼ਿਲੇਵਾਰ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਤੇ ਕਾਲਜ ੧੧੧੦ ਤੋਂ ੧੧੧੨
੫੭੪. ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਫਾਰ ਵੁਮਿਨ ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ ੧੧੧੨
੫੭੫. ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਗੁਰੂ ਸਰ ਸਧਾਰ ੧੧੧੩
੫੭੬. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਲੁਧਿਆਣਾ ੧੧੧੬
੫੭੭. ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਖੰਨਾ (ਲੁਧਿਆਣਾ)
੫੭੮. ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਇੰਡਸਟ੍ਰੀਅਲ ੧੧੧੬ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲੁਦਿਹਾਣਾ ੧੧੩੦
੫੭੯. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਬਾਊਲੀ ਸਾਹਿਬ ੧੧੨੦ੳ
੫੮੦. ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰੇ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ੧੧੨੧
੫੮੧. ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਤੇ ਕਾਲਜ ਗੁਰੂ ਤੇਗਬਹਾਦਰ ਗੜ੍ਹ (ਰੋਡੇ) ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਅਮਰ ਗੜ੍ਹ (ਮਹਿਣਾ ਪੜਾਉ) ੧੧੨੩
੫੮੨. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਜਨੇਰ, ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ੧੧੨੪
੫੮੩. ਡੀ. ਬੀ. ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ੧੧੨੫

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੫੮੪. ਡੀ. ਬੀ. ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਪਖੋਵਾਲ ੧੧੨੫
੫੮੫. ਨੈਸ਼ਨਲ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਮਾੜੀ ਮੁਸਤਫਾ ੧੧੨੬
੫੮੬. ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਨਥੂਵਾਲਾ (ਥਾਣਾ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ) ੧੧੨੭
੫੮੭. ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਰੋਪੜ (ਅੰਬਾਲਾ) ੧੧੨੭
੫੮੮. ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਖਰੜ (ਅੰਬਾਲਾ) ੧੧੨੮
੫੮੯. ਗੁਰੂਨਾਨਕ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ੧੧੩੦
੫੯੦. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤੇ ਸਕੂਲ ਇੰਦਰਗੜ੍ਹ (ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ) ੧੦੩੦

ਗੁਰਸਿਖ ਹੰਸਲੇ ਸੰਤ

੫੯੧. ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂਆਣਾ ੧੧੩੪
੫੯੨. ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੇਰੂਸਾਹਿਬ ੧੧੩੫
੫੯੩. ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਗਰਾ ੧੧੩੫
੫੯੪. ਸੰਤ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਡੇ ੧੧੩੬
੫੯੫. ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜਗਰਾਈਂ ਕਲਾਂ ੧੧੩੬
੫੯੬. ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਟਲੇਵਾਲ ੧੧੩੭
੫੯੭. ਗਿ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰ ੧੧੩੭
੫੯੮ ਸੰਤ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਉਧਰ ੧੧੩੮
੫੯੯. ਸੰਤ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂਸਰ ਖੋਸੇ ੧੧੩੮
੬੦੦. ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੀਂਦ ੧੧੩੯
੬੦੧. ਸੰਤ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰ ੧੧੪੦
੬੦੨. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਹਿੰਗ ਗੁੜੇ ੧੧੪੧
੬੦੩. ਗਿ: ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ ੧੧੪੧
੬੦੪. ਸੰਤ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਚਾ ਡੇਰਾ ਢੁਡੀਕੇ ੧੧੪੧
੬੦੫. ਸੰਤ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਾਕਾ ੧੧੪੨
੬੦੬. ਸੰਤ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੰਡਿਆਲਾ ੧੧੪੨
੬੦੭. ਸੰਤ ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਟਾਂਵਾਲੀ ੧੧੪੨
੬੦੮. ਸੰਤ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂਆਣਾ ੧੧੪੩
੬੦੯. ਸੰਤ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈਡ ਪੁਜਾਰੀ ੧੧੪੩
੬੧੦. ਸੰਤ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂਆਣਾ ੧੧੪੪
੬੧੧. ਸੰਤ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂਆਣਾ ੧੧੪੫
੬੧੨. ਮਹੰਤ ਕੁੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਟ ਭਾਈ ੧੧੪੫
੬੧੩. ਸੰਤ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਘੇੜੇ ੧੧੪੫
੬੧੪. ਸੰਤ ਗੁਦੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੧੪੬
੬੧੫. ਸੰਤ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ ੧੧੪੬
੬੧੬. ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੋਲੀਆ ੧੧੪੭
੬੧੭. ਸੰਤ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਖਾੜਾ ੧੧੪੮
੬੧੮. ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਾਇਆ ਵਾਲੇ। ੧੧੫੦
੬੧੯. ਸੰਤ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਕਤਸਰ ੧੧੫੧
੬੨੦. ਸੰਤ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ੧੧੫੨
੬੨੧. ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂਆਣਾ ੧੧੫੨
੬੨੨. ਸੰਤ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੋਪੋਂਵਾਲੇ ੧੧੫੩
੬੨੩. ਸੰਤ ਗੱਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂਸਰ ੧੧੫੩
੬੨੪. ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੋਲੀਆ ੧੧੫੩
੬੨੫. ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢੂਨੀ ਮਛਲੀ ੧੧੫੪
੬੨੬. ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਜਸਥਾਨ ੧੧੫੪
੬੨੭. ਸੰਤ ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਜਸਥਾਨ ੧੧੫੪
੬੨੮. ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਟੱਬ ੧੧੫੫
੬੨੯. ਸੰਤ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਂਝਲਾ ੧੧੫੬
੬੩੦. ਪੰਡਿਤ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ੧੧੫੬
੬੩੧. ਸ. ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਲਾ ੧੧੫੭
੬੩੨. ਸੰਤ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਰ੍ਹ ੧੧੫੮
੬੩੩. ਸੰਤ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ੧੧੫੯
੬੩੪. ਬਾਬਾ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਾਦੜੀ ਵਾਲਾ ੧੧੫੯

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੬੩੫. ਗਿ: ਞਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿਆਲ ਪੁਰਾ ਮਿਰਜ਼ੇ ਕਾ ੧੧੫੯
੬੩੬. ਸੰਤ ਧਿਆਨਸਿੰਘ ਜੀ ਲੋਹਟ ਬੱਦੀ ੧੧੬੦
੬੩੭.(ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ) ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੰਡਿਆਣੀ ੧੧੬੦
੬੩੮. ਬਾਬਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਥੋ ੧੧੬੦
੬੩੯. ਸੰਤ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲੇਰ ੧੧੬੧
੬੪੦. ਸੰਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਕਬਾ ੧੧੬੩
੬੪੧. ਸੰਤ ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂਸਰ ਮਦੋਕੇ ੧੧੬੪
੬੪੨. ਪੰਡਿਤ ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੧੬੪
੬੪੩. ਸੰਤ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੁਹਾਰਾ ੧੧੬੪
੬੪੪. ਜ: ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ ੧੧੬੫
੬੪੫. ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਸਚਖੰਡ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ) ੧੧੬੫
੬੪੬. ਸ: ਨਿਰਜੰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਇਪੁਰ ੧੧੬੬
੬੪੭. ਸੰਤ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾਸ ਜੀ ੧੧੬੬
੬੪੮ ਸੰਤ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੧੬੬
੬੪੯. ਸੰਤ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਂਝਲਾ ੧੧੬੭
੬੫੦. ਸੰਤ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ ੧੧੬੭
੬੫੧. ਸੰਤ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਬਕ ਹੈਡਪੁਜਾਰੀ, ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ੧੧੬੮
੬੫੨. ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੧੬੮
੬੫੩. ਪੰਡਿਤ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਕਰੀ ੧੧੬੮
੬੫੪. ਸਤ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘਜੀ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ ੧੧੬੯
੬੫੫. ਸੰਤ ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ੧੧੭੦
੬੫੬. ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ੧੧੭੧
ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫੌਜੀ ੧੧੭੨
੬੫੮. ਸੰਤ ਮਨੋਹਰ ਦਾਸ ਜੀ ੧੧੭੩
੬੫੯. ਸੰਤ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਊਧਰ ੧੧੭੩
੬੬੦. ਸੰਤ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਰੜ ੧੧੭੩
੬੬੧. ਸੰਤ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ੧੧੭੪
੬੬੨. ਸੰਤ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿ: ਮਾਣੂਕੇ ੧੧੭੪
੬੬੩ ਸੰਤ ਵਿਧਾਵਾਸਿੰਘ ਜੀ ਲਾਹਿਰਾਬੇਗਾ ੧੧੭੫
੬੬੪. ਸੰਤ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਟੱਲੇਵਾਲ ੧੧੭੫
੬੬੫. ਸੰਤ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰ੍ਹੇ ੧੧੭੫
੬੬੬. ਸੰਤ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੇਰਲੇ ੧੧੭੫
ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਬਲ ਐਮ.ਏ.
੬੬੭. ਮਸਤੂਆਣਾ ੧੧੭੬
ਸੰਤ ਮੰਡਲ ਦੁਆਬਾ
੬੬੮. ਸੰਤ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਰਖੋਵਾਲ ੧੧੭੭
੬੬੯. ਸੰਤ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੈਨ ੧੧੭੭
੬੭੦. ਸੰਤ ਬਖਤੌਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਲਾਦੌਰ ੧੧੭੭
੬੭੧. ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਹੋਰ ਸੰਤ ਜੀ ੧੧੭੭
ਸੰਤ ਮੰਡਲ ਮਾਝਾ
੬੭੨. ਸੰਤ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਰਨਤਾਰਨ ੧੧੭੮
੬੭੩. ਸੰਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੁਰਨਤਾਰਨ ੧੧੭੮
੬੭੪. ਸੰਤ ਚੇਤਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਵਧੂਤ ਕੰਨਖਲ ੧੧੭੮
੬੭੫. ਮਾਈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ (ਿਵਾ ਵਾਲੀ ਮਾਈ) ੧੧੭੮
੬੭੬. ਸੰਤ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝੋਰੜ ੧੧੭੯
੬੭੭. ਸੰਤ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਨਾਵਾਂ ੧੧੭੯
੬੭੮. ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ੧੧੭੯
੬੭੯. ਸੰਤ ਠਾਕਰ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੧੮੧
੬੮੦. ਸੰਤ ਪ੍ਰੀਤਮਦਾਸ ਜੀ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ੧੧੮੧
੬੮੧. ਸੰਤ ਸਦਾ ਨੰਦ ਜੀ ਤਰਨਤਾਰਨ ੧੧੮੧
੬੮੨. ਸੰਤ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੧੮੧
੬੮੩. ਸੰਤ ਰੋਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਜ਼ਾਰੇ ਵਾਲੇ ੧੧੮੧
੬੮੪. ਸੰਤ ਮੇਲਾਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਟਹਿੜੀ ਪੁਣਛ ੧੧੮੨
੬੮੫. ਸੰਤ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੁੜ ਵਾਲੇ ੧੧੮੨

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੬੮੬. **ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ** ੧੧੮੩
੬੮੭. ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ ੧੧੮੪
੬੮੮. ਲੀਗ ਦੀਆਂ ਬ੍ਰਾਂਚਾਂ ੧੧੯੦
੬੮੯. ਸਿਆਮ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ੧੧੯੧
੬੯੦. ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕੌਂਸਲ ਸਿਆਮ ਵਲੋਂ ੧੧੯੧
੬੯੧. ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲ ਆਰਮੀ ੧੧੯੧
੬੯੨. ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀਆਂ ਵਲੋਂ ੧੧੯੧
੬੯੩. ਮਲਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ੧੧੯੨
੬੯੪. ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ੧੧੯੨
੬੯੫: ਸ਼ੰਘਾਈ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ੧੧੯੨
੬੯੬. ਜਪਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ੧੧੯੨
੬੯੭. ਨਿਪਨ (ਅਥਵਾ) ਜਪਾਨੀ ਸਰਕਾਰ ੧੧੯੪
੬੯੮. ਇੰਡੀਅਨ ਇੰਡੀਪੈਂਡੈਂਸ ਲੀਗ ੧੧੯੪
੬੯੯. ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦਾ ਮੁਕਦਮਾ ੧੧੯੯
੭੦੦. ਗਿ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ. ਐਸ ਡੀ. ਬੰਕਾਕ ੧੨੦੦
੭੦੧. ਜੱਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੨੦੧
੭੦੨. ਨੇਤਾ ਜੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ੧੨੦੩
੭੦੩. ਕਰਨਲ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ ੧੨੦੪
੭੦੪. ਕਰਨਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕੁਮਾਰ ਸਹਿਗਲ ੧੨੦੫
੭੦੫ ਹਰਨਲ ਸ਼ਾਹਨਿਵਾਜ਼ ਖਾਨ ੧੨੦੬
੭੦੬. ਕਰਨਲ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਲ ੧੨੦੭
੭੦੭. ਬਾਬਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਮਲਾਇਨ ਗਾਂਧੀ, ੧੨੦੮
੭੦੮. ਕੈਪਟਨ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜਗਰਾਉਂ ੧੨੦੯
੭੦੯. ਸ. ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਾਈ ੧੨੧੦
੭੧੦. ਸ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮਾਧ ਭਾਈ ਕੇ ੧੨੧੨
੭੧੧. ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਾਂਸ ੧੨੧੨
੭੧੨. ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਭਾਗਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ ੧੨੧੩
੭੧੩. ਕੈਪਟਨ ਨਛਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਗਤ ਪੁਰਾ ੧੨੧੩
੭੧੪. ਸ: ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੰਡੀ ੧੨੧੩
੭੧੫. ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਸਿਵੀਆਂ ੧੨੧੪
੭੧੬. ਗਿਆਨੀ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ ੧੨੧੫
੭੧੭. ਸੂਬੇਦਾਰ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ੧੨੧੬
੭੧੮. ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਖਦੌਲਤ ੧੨੧੬
੭੧੯. ਡਾ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੇਨਤ ਪੁਰਾ ੧੨੧੭
੭੨੦. ਸ: ਕੰਧਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੇਹਰ ੧੨੧੭
੭੨੧. ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਟਲਾਰਾਇਕਾ ੧੨੧੭
੭੨੨. ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਲਾਂਪੁਰ ੧੨੧੮
੭੨੩. ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜੀਆਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਫਹਿਰਸਤ ੧੨੧੮ ਤੋਂ ੧੨੨੮
੭੨੪. ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਪੈਲ ਦੇ ੧੨੨੮
੭੨੫. ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ੧੨੩੦
੭੨੬. ਕੁਝ ਹੋਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਮ (੧੨੩੦ ੳ)
੭੨੭. ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਆ: ਹਿੰਦ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ (੧੨੩੦ ਅ)
੭੨੮. ਮੇਜਰ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਲਾਸਪੁਰ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ (੧੨੩੦ ਅ)
੭੨੯. ਮੇਜਰ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਲੁਧਿਆਣਾ (੧੨੩੦ ੲ)
੭੩੦. ਮੇਜਰ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਾਜਰਾ (ਲੁਧਿਆਣਾ) (੧੨੩੦ ੲ)
੭੩੧. ਮੇਜਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਥੋਵਾਲ (ਲੁਧਿਆਣਾ) (੧੨੩੦ ਸ)
੭੩੨. ਕੈਪਟਨ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾਲਾ (੧੨੩੦ ਸ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਬਾਦ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ੧੨੩੩
੭੩੩. ੧੦ ਮਈ ੧੯੫੫ ੧੨੩੫
੭੩੪. ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਬਾਦ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਡਿਕਟੇਟਰ ੧੨੩੯
੭੩੫. ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਬਾਦ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰਸਿਖ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ੧੨੩੯
੭੩੬. ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਬਾਰੇ ਨਾਹਰੇ ਵਿਰੁਧ ਪੁਲੀਸ ਵਲੋਂ ਛਾਪੇ ੧੨੪੦
੭੩੭. ਦੂਜਾ ਛਾਪਾ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ੧੨੪੨
੭੩੮. ਤੀਜਾ ਛਾਪਾ ੧੨੪੨
੭੩੯. ਕਰਨਲ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਨਸੀਹਾਂ ੧੨੪੬
੭੪੦. ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਏਕੋਟ ੧੨੪੮
੭੪੧. ਡਾ: ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਗਰਾਂਉਂ ੧੨੪੮
੭੪੨. ਗਿ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਮੁਲਾਂਪੁਰ ੧੨੪੯
੭੪੩. ਗਿ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝਾਬੇਵਾਲ, ੧੨੪੯
੭੪੪. ਗਿ: ਹਰਭਜਨਸਿੰਘ ਜੀ ਹਾਸ਼ਮਪੁਰ ੧੨੪੯
੭੪੫. ਗਿ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੨੫੦
੭੪੬. ਜ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਸੂਲ ਪੁਰ ੧੨੫੦
੭੪੭. ਸ: ਰਾਮਧਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੨੫੦
੭੪੮. ਸਮੂੰਹ ਕੁਰਬਾਨੀ ਪੁੰਜ ਸੂਰਮਿਆਂ ਤੋਂ ਖਿਮਾਂ ੧੨੫੦

ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਾਲਵਾ

੭੪੯. ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਧਰਮੀ, ਸ਼ਹੀਦਾਂ, ਅਣਖੀਲੇ ਸੂਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਧਾਂਜਲੀ ੧੨੫੨
੭੫੦. ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਹੱਦ ਬੰਨਾ ੧੨੫੩
੭੫੧. ਅੰਬਾਲਾ ਕਮਿਸ਼ਨਰੀ ੧੨੫੫
੭੫੨. ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ੧੨੫੬
੭੫੩. ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ੧੨੫੭
੭੫੪. ਮਾਲਵੇ ਵਿੱਚ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ ੧੨੬੦
੭੫੫. ਮੁਰਾਝਕਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਹਰਾ ਵਰ ੧੨੬੩
੭੫੬. ਫੂਲਕਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਦਾ ਤੀਜਾ ਵਰ ਤੇ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ੧੨੬੪
੭੫੭. ਫੂਲਕੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜਲਾ ਇਤਿਹਾਸ ੧੨੬੬
੭੫੮. ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ੧੨੬੭
੭੫੯. ਪਟਿਆਲਾ ਰਾਜ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ੧੨੬੮
੭੬੦. ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ੧੨੬੯
੭੬੧. ਰਿਆਸਤ ਜ਼ੀਂਦ ੧੨੭੧
੭੬੨. ਰਿਆਸਤ ਕਲਸੀਆਂ ੧੨੭੩
੭੬੩. ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ੧੨੭੩
੭੬੪. ਰਿਆਸਤ ਕੈਂਥਲ ੧੨੭੫
੭੬੫. ਰਿਆਸਤ ਨਾਲਾ ਗੜ੍ਹ ੧੨੭੬
੭੬੬. ਰਿਆਸਤ ਮਲੇਰ-ਕੋਟਲਾ ੧੨੭੬
੭੬੭. ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਵਸੋਂ ਵਿੱਚ ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ੧੨੭੭
੭੬੮. ਹੋਰ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ੧੨੭੮
੭੬੯. ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਗੋਤਾਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ੧੨੭੮
੭੭੦. ਮਾਲਵੇ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਧਾਰਮਕ ਜੁਧਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ (ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜੰਗ ੧੨੮੦
੭੭੧ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਜੰਗ ੧੨੮੧
੭੭੨. ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੰਗ ੧੨੮੧
੭੭੩. ਘਲੂਘਾਰੇ ੧੨੮੨
੭੭੪. ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਰਾਜਸੀ ਜੰਗ ੧੨੮੨
੭੭੫. ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਮੋਰਚੇ ੧੨੮੨
੭੭੬. ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਦੁਰਲਭ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ੧੨੮੨
੭੭੭. ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਵਰਤਮਾਨ ਉਨਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ੧੨੮੫

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੭੭੮. ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਅਖਬਾਰੀ ਸੇਵਕ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ੧੨੯੮
੭੭੯. ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਆਦਿ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ੧੨੯੫
੭੮੦. ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਕ ਟਕਸਾਲਾਂ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ੧੨੯੭
੭੮੨: ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਹੌਸਲੇ ਸੰਤ ੧੨੯੯
੭੮੩. ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਡਿਤ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ੧੩੦੦
੭੮੪. ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ੧੩੦੧
੭੮੫. ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ੧੩੦੪
੭੮੬. ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਕਾਵਿ ਕਿਆਰੀ ੧੩੦੪
੭੮੭. ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਤੇ ਕਰੌਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ੧੩੦੯
੭੮੮. ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ੧੩੧੧
੭੮੯. ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਹੈਡ ਜੱਥੇਦਾਰ ਤੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ੧੩੧੨
੭੯੦. ਛੇਵੇਂ ਜੱਥੇ ਦੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ੧੩੧੨
੭੯੧- ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜੀ ੧੩੧੩
੭੯੨. ਕਰਨਲ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਟਾਫ ਅਫੀਸਰ ੧੩੧੩
੭੯੩. ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਹੋਣਹਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਵੇਲੇ ਡਿਕਟੇਟਰ ੧੩੧੩
੭੯੪. ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਗੁਰੂ ਦਰੋਂ ਵਰੋਸਾਏ ਹੋਏ ਰਾਗੀ ਜੱਥੇ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ੧੩੧੩
੭੯੫. ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਢਾਡੀ ਤੇ ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥੇ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ੧੩੧੭
੭੯੬. ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ੧੩੧੯
੭੯੭. ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦ ੧੩੩੦
੭੯੮. ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ੧੩੨੩
੨੯੯. ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਬਲੀਦਾਨ ਨੰ:੧ ਸਿਖ ਰਾਜ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਯੋਧੇ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ੧੩੨੬
੮੦੦. ਰਾਜਸੀ ਬਲੀਦਾਨ ਨੰ: ੨ ੧੩੨੭
੮੦੧. ੧੯੧੪-੧੫ ਵਿੱਚ ਫਾਂਸੀਆਂ ਲਗਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ:- ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ੧੩੨੮
੮੦੨. ਰਸਾਲਾ ਨੰ: ੧੨ ਦੇ ਮਲਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ੧੩੨੯
੮੦੩. ਰਸਾਲਾ ਨੰ: ੨੧ ਦੇ ਮਲਵਈ ਸ਼ਹੀਦ ੧੩੨੯
੮੦੪. ਰਸਾਲਾ ਨੰ:੨੧ ਦੇ ਲੰਮੀਆਂਸਜ਼ਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਮਲਵਈ ਸਿੰਘ ੧੩੨੯
੮੦੫. ਲੰਮੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ੧੩੩੦
੮੦੬. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ੧੩੩੩
੮੦੭. ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ੧੩੩੪
੮੦੮. ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਸੂਰਬੀਰ ਬਹਾਦਰ ਦੇਵੀਆਂ ੧੩੩੫
੮੦੯. ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਪੁਰਾਤਨ ਸ਼ਹਿਰ ਤਿਹਾੜਾ ਤੇ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਤਿਹਾੜਾ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤਿਹਾੜਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ੧੩੩੭
੮੧੦. ਰਾਜੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਰਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ੧੩੩੯
੮੧੧. ਲੰਮੇ ਪਿੰਡ ਆਗਮਨ ੧੩੪੫
੮੧੨. ਸਿਖ ਰਾਜ ਦਾ ਸਮਾਂ ੧੩੪੭

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੯੧੩, ਨਵੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ੧੩੪੮
੯੧੪, ਤਿਹਾੜੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਵਸੋਂ ਤੇ ਤਰਤੀਬ ੧੩੫੦
੯੧੫, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਦਾ ਅਰੰਭ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ੧੩੫੪
੯੧੬, ਦਸੌਂਦੀਆਂ ੧੩੫੫
੯੧੭, ਦਸਵੰਧ ਕਢਣ ਵਾਲੇ, ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀ ਸਾਖ ੧੩੫੬
੯੧੮, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ੧੩੫੭
੯੧੯, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਦੀਆਂ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ੧੩੬੦
੯੨੦, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਕ ੧੩੬੧
ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ੧੩੬੮
ਜਨਰਲ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਨੰ:੧ ੧੩੬੮
ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਨੰ:੨ ੧੩੬੯
ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਨੰ: ੩ ੧੩੬੯
ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਦੀਪ- ਮਾਲਾ ਜਗਮਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ੧੩੬੯
ਡਿਪਟੀ ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਗਾ ੧੩੭੦
ਸ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੰਡੇਕੇ ੧੩੭੧
ਡਿਪਟੀ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਗਾ ੧੩੭੧
ਅਕਾਲ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਨੇਹੀ ੧੩੭੧
ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਕਾਲ ਟ੍ਰਾਂਸਪੋਰਟ ਕੰਪਣੀ ਦੇ ਸਜਨਾ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨਾਮ ੧੩੭੨ੳ
ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਦੀ ਘਲੂਘਾਰੇ ਸਮੇਂ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੰਨ (੧੯੪੭) ੧੩੭੨ਅ
ਮੋਰਚਾ ਤਿਹਾੜਾ ਵਿਚ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ੧੩੭੨ਹ
ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘ ੧੩੭੨ਹ
ਮੋਰਚਾ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਜਾਨਾਵਾਰ ਬੈਠੇ ਜੁਆਨ ੧੩੭੨ਖ
ਤਹਿਸੀਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ੧੩੭੨ਖ
ਤਹਿਸੀਲ ਖਰੜ ਅੰਬਾਲਾ ੧੩੭੨ਗ
ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਜਨਾ ਦੀ ਸੂਚੀ। ੧੩੭੨ਘ
ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਜਿਨਾਂ ਤੋਂ ਇਤਹਾਸ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਮਿਲੀ ੧੩੭੨ਙ
ਧੰਨਵਾਦ ੧੩੭੩
ਮੇਰੀ ਜੋਦੜੀ ੧੩੭੪
ਅਪਣੇ ਬਾਰੇ ੧੩੭੫

ਸਮਾਪਤ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ੁੱਧੀ ਪੱਤਰ

ਪੰਨਾ	ਸ਼ੁਧ	ਅਸ਼ੁਧ
੬੦੧	੧੭ ਫਰਵਰੀ	੧੭
੬੦੩	ਫਲਾਨਾ ੨	ਫਲਾਂ ਫਲਾਂ
੬੦੭	ਤ੍ਰੀਕੇ	ਤੀਕੇ
੬੦੮	ਰਣਸੀਹਕੇ	ਰਣਸੀਹਰਕੇ
੬੧੬	ਕਰਕਮਲਾਂ	ਚਰਨਕਮਲਾਂ
੬੧੭	ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਕੋਹਾਟ	ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਕੋਹਟ
੬੧੭	ਬੈਰਿਸਟਰ	ਬੈਰਰਸਟਰ
੧੧੩	ਸ੍ਰੋ:	ਸੋ
੬੧੮	ਆਪਣੇ	ਆਪਣ
੬੧੯	ਸਿਖਸ਼ਨ ਕਮਾਂਡਰ,	ਕੰਪਨੀ ਕਮਾਂਡਰ
੬੧੯	੧੦੦ ਪਰ ਕੰਪਨੀ ਕਮਾਂਡਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ	੨੫ ਪਰ ਕੰਪਨੀ ਕਮਾਂਡਰ
੬੨੦	ਸੀਨੇ	ਸੀਨ
੬੨੧	ਸਹਾਰਨ	ਸਹਰਨ
੬੨੧	ਪੈਦਾ	ਪਦਾ
੬੨੪	ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਹਲੂਣਾ, ਭਾਡਾਂ ਸਿਰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ	(ਇਕ ਪੰਗਤੀ ਘਟ ਹੈ)
੬੨੮	ਮਰ੍ਹਮ ਪੱਟੀ	ਮਰਰਮ ਪਟੀ
੬੨੮	ਤਰਾ	ਡਰਾ
੬੨੯	ਪਿੰਡਾਂ	ੰਡਾਂ
੬੨੯	ਬਾਂਈ	ਖਾਂਈ
੬੨੯	ਢੱਕੀ	ਢਕੀ
੬੩੦	ਸੰਗਤ	ਸਗਤ
੬੩੦	ਬਰਤਾਨੀਆ	ਬਰਤਾਨਆ
੬੩੯	ਅਮੋ ਜੀ	ਅਜੀ
੬੪੭	ਜੱਥੇ	ਜੱਥ
੬੫੦	ਜਾਰੀ	ਜਾਗੀ
੬੫੧	ਕਥਨ	ਕਖਨ
੬੫੨	ਸ਼ਾਨਦਾਰ	ਾਨਦਾਰ

ਪੰਨਾ	ਸ਼ੁਧ	ਅਸ਼ੁਧ
੬੫੫	ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰਾ	ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਰ
੬੫੫	ਹੇਹਰ	ਸੇਰੋ
੬੫੯	੧੯ ਜੂਨ	੨੯ ਜੂਨ
੬੫੯	ਮਾਣੂਕੇ	ਮਾਣਕੀ
੬੫੯	ਡਾਲਾ	ਡਾਲ
੬੬੧	ਰਾਗੀ	ਰਾਗ
੬੬੩	ਠਠੀਭਾਈ	ਭਟੀ ਭਾਈ
੬੬੫	ਜਦੋਂ	ਸਦੋਂ
੬੬੬	ਠਠੀਭਾਈ	ਭੱਟੀ ਭਾਈ
੬੬੮	ਬਡੋ	ਬਡੋਵਾਲ
੬੬੯	੧੪ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ	੦
੬੬੯	ਕਿਸੇ,ਝੋਲੀ ਚੁਕ	ਕਿਸ ਝੋਲੀ
੬੭੦	ਸਪੈਸ਼ਲ ਜਥਾ ਜੈਤੋ ੧੭ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਪੁਜ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋਇਆ।	੦
੬੭੩	ਬਾਵਲ ਕਾਟੀ	ਬਰਵਲ ਕਾਈ
੬੭੩	੧੧ ਮਈ ੧੯੨੫	੮ ਮਈ
੬੭੩	੧੭ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੨੫	੧੭ ਅਪ੍ਰੈਲ
੬੭੪	ਅਬਰੂ	ਅਖਰੂ
੬੭੭	ਇਕ ਬੋਤਲ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਤੇ ਪੰਜ ਰੁਪਏ	ਕੁਝ ਰੁਪਏ
੬੭੮	ਮਾਫੀ ਨਾ ਮੰਗਣ ਵਾਲਿਆਂ ਸ੍ਰਿਫ ਮਿਰਚਾਂ ਦੀ ਦਾਲ	ਮਾਫੀ ਮੰਗਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ
੬੭੮	ਰੋਸ	ਰੇਸ
੬੭੯	ਪਿਠਾ ਨੂੰ	ਪੁਠਾਂ
੬੮੦	ਅਧਾ ਸੂਤ ਮਾਸ	ਸੂਤ ਮਾਸ
੬੮੮	ਰੌਲਾ ਪਲਾ ਕੀਤਾ,	ਰੌਲ ਪਲੇ
੬੮੮	ਹੇਠ	ਹੋਠ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੰਨਾ	ਸ਼ੁਧ	ਅਸ਼ੁਧ
੬੮੮	ਬੁਰੇ	ਬਰੇ
੬੯੧	ਗਿਲੇ	ਗਿਲੋ
੬੯੧	ਚੰਦ	ਚੰਦਾ
੬੯੩	ਭਾ: ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਲਲਤੋ ਵੱਡੀ ਲੁਧਿਆਣਾ	੦
੬੯੩	ਘੁਮਿਆਰ	ਘੁਸਿਆਰ
੭੦੪	ਜਾਗਰਤ	ਜਾਰਰਤ
੭੦੯	ਅਲੀਬੇਗ	ਮਾਲੀਬੇਰ
੭੧੦	ਜਾਣੂ ਹਨ	ਜਾ _ ਹਨ
੭੧੨	ਜਾਗਰਤ ਪੈਦਾ	ਜਗਰਤ ਪਦਾ
੭੧੩	ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ	੦
੭੧੩	ਕੀਤੇ	ਕੀ`
੭੧੬	ਪੁਠੀਆ	_ਠੀਆ
੭੧੬	ਵਿੱਚ	ਚਿਰ
੭੨੦	ਦੇਵੇਂ	ਦੇਵੇ
੭੪੬	ਸਹਾਇਤਾ	ਰਹਾਇਤਾ
੭੫੦	ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰਤਾਤ ਸਿੰਘ
੭੫੪	ਅਕਾਲੀ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ	ਅਕਾਲੀ ਨਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ
੭੫੯	ਜੋਤ	ਜੇਤੇ
੭੬੪	ਗਿ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਗਿ: ਸੁੰਦਰ
੭੬੪	ਬਾਬਲ ਕਾਟੀ	ਬਾਬਲ
੭੬੭	ਢੋਲਣ	ਵੱਲਣ
੭੭੨	ਚੜਕੇ	ਚੜ`
੭੭੬	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ
੭੭੭	ਇਮਤਿਹਾਨ	ਇਤਿਹਾਨ
੭੭੮	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਸੁੰਦਕ ਸਿੰਘ
੭੮੧	ਜਥਾ ਨੰ: ੬	ਜਥਾ ਨੰ; ੯
੬੮੪	ਮਾਛੀਬੁਗਰਾ	ਮਾੜੀ ਬੁਗਰਾ
੭੮੯	ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ	ਬਗਾ ਲਹਿਰਾ
੭੯੧	ਮੁਸਫੁਟ	ਮਸਫੁਟ
੭੬੬	੯੦	੬੦
੮੫੩	ਅਲੀ ਅਲੀ	ਐਲੀ ਐਲੀ
੮੫੬	ਭਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਭਾਗਸਿੰਘ
੯੦੧	ਸ: ਜੋਰਾ ਸਿੰਘ	ਸ: ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ
੯੩੮	ਲੋਧੀਵਾਲ	ਹਿਦੇਵਾਲ
੯੪੬	ਸਰਾਇਚ	ਸਰਾਈਕ
੯੪੬	ਬਰਨਾਲਾ ਪੱਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	ਬਰਨਾਲਾ ਪਟਿਆਲਾ
੯੭੩	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਸ਼ੰਕਰ ਸਿੰਘ
੭੭੪	ਸੁਤਾ	ਸੰਤਾਂ
੭੭੪	ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ	ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ
੬੭੮	ਪੁਰਾਤਨ	_ਰਾਤਨ
੯੭	ਇਨਾਮ	ਇਨ ਮ
੯੭੯	ਅਤੇ	ਅਤ
੯੮੪	ਅਕਰਪੁਰੀ	ਅਸਰ ਪੁਰੀਆ
੯੮੪	ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ	ਨਿਰੰਕਨ ਸਿੰਘ
੯੮੪	੧੯੧੪-੧੫	੧੯੪੨
੧੧੨੧	ਸ਼ੇਰ ਪੁਰੇ	ਸੇਰ ਪੁਰਾ
੧੧੧੧	੧੪ ਘੁਮਾਂ	੧੪ ਬਿਘੇ
੧੧੨੧	ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਸੰਤ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਹਾਈ ਸਕੂਲ
੧੧੩੧	ਨਾੜ ੨	ਨਾੜੀਕ
੧੧੩੧	ਡੋਰੀਆ	ਰੋਹੀਆ
੧੧੩੧	ਉਪਕਾਰ ਕਰਨ	ਉਪ ਾ ਕਰਨੀ
੧੧੩੩	ਸਕੂਲੀ	ਸਕੂਲ
੧੧੫੩	ਸ਼ੋਕ	ਸ਼ਕ
੧੧੫੯	ਸਨ	ਸਠ
੧੧੬੨	ਕੂਕ	ਕੁਕ
੧੧੬੫	ਰੋਡੀ	ਰੋੜੀ
੧੧੮੭	ਤਿਰੰਗਾ	ਤਿਰੰਗ ਝੰਡਾ
੧੧੯੮	ਹੋ ਗਏ	ਹਗਏ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੰਨਾ	ਸ਼ੁਧ	ਅਸ਼ੁਧ
੧੧੮੮	ਤੇ	ਤ
੧੧੮੮	ਸੀ.	ਸੀ
੧੧੮੯	ਹਵਾਲੇ	ਹਵਾਲੋ
੧੧੯੦	੧੦	੦,
੧੧੯੧	ਸਿਪਾਹੀ	ਸਪਾਰੀ
੧੧੯੨	ਸਰਕਾਰ	ਸਰਕਾਸ
੧੧੯੩	ਵਿਚ	ਰਿਚ
੧੧੯੩	ਸ੍ਰੀ	ਸੀ
੧੧੯੩	ਸ਼ੱਕ	ਸ਼ੱ,,
੧੧੯੫	ਬਿਖੜੇ	ਬਿਖੜੋ
੧੨੦੦	ਹੋਈ	ਹੇਈ
੧੨੦੩	ਕੌਂਸਲ	ਕੌਂਸਕ
੧੨੦੩	ਮੈਂਬਰ	ਮੇਅਰ
੧੨੦੮	ਇਕਤਰਾਂ	ਇਕਤਦਾਰ
੧੨੧੨	ਥਾਣਾਬਾਗਾ	ਬਾਣਾਬਾਘਾ
੧੨੧੫	ਸ: ਦੁਲਾ ਸਿੰਘ	ਸ: ਦੁਨਾ ਸਿੰਘ
੧੨੧੮	ਅਗਲੀ	ਅਗਲੇ
੧੨੨੪	ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ	ਮਹਣਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ
੧੨੨੫	ਕੜਿਆਲ	ਅਲਕੜਿਆਲ
੧੨੨੬	ਬਖਤਾਵਰ ਸਿੰਘ	ਬਖਤਾਵਰ ਘ
੧੨੨੬	ਤਲਵੰਡੀ	ਤਲਵੰਡੀਆਂ ਵਾਲੀ

ਪੰਨਾ	ਸ਼ੁਧ	ਅਸ਼ੁਧ
੧੨੨੭	ਗੋਰਸੀਆਂ ਲੁਧਿਆਣਾ	ਗੋਰਸੀਆ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
੧੨੨੮	ਮਾੜੀ ਮੁਸਤਫਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ	
੧੨੬੧	ਚਾਲੇ	ਚਲ
੧੨੬੩	ਅਧੀਨਗੀ	ਅਧੀਨਗ
੧੨੬੫	ਨਾਲ ਸਿੰਘ	ਛਾਲ ਸਿੰਘ
੧੩੦੭	ਪੂਰੇ	ਪੁਰੇ
੧੩੦੭	ਚੰਦ	ਚੰਦ
੧੩੧੦	ਗੁਲਬਦਨ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ
੧੩੧੦	ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ	ਰਾਗੀ ਕਾਂਉਕੇ
੧੩੧੧	ਮਨਮੋਹਨ ਕੌਰ	ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ
੧੩੧੨	ਭਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਭਾਗ ਸਿੰਘ
੧੩੩੭	ਪ੍ਰਕਰਮਿਆਂ	ਪ੍ਰਕਰਿਆਂ
੧੩੩੭	ਨਾਲ ਦੇ ਖੇਤਾਂ	ਮਲਾਂਮ ਦੇ ਖੇਤਾਂ
੧੩੩੮	ਮਾਲਵਾ	ਮਾਲਵ
੧੩੩੮	ਇਕ ਕੋਹ	ਇਕ ਕਹ
੧੩੩੮	ਉਥੋ ਤਿਹਾੜਾ	ਉਬੋ ਤਿਹਾੜ
੧੩੩੯	ਰਾਜ	ਰਾਤ
੧੩੪੬	ਬੰਦੇ	ਬੰਦ
੧੩੪੬	ਮਹਤਪੁਰ	ਭਰਤਪੁਰ

ਸਮਾਪਤ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ
ਜਿਸ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭੂਮਕਾ

ਇਤਿਹਾਸ ਸਦਾ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ ਦਾ ਪਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੱਛਮ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਤਿਹਾਸ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਉਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੱਛਮੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ, ਮਾਂਜਿਆ-ਸਵਾਰਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਨੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਏਨਾਂ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੋਰ ਦੇਸਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਉੱਨਤੀ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਪਛੜਿਆ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ, ਜਿਹੜਾ ਕੀ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦਾ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਭੂ-ਭਾਗ ਹੈ, ਆਰੀਆਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਦੀਮੀ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਏਥੇ ਹੀ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਚਾਰੇ ਵੇਦ ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ ਤੇ ਵਿਆਸ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਤੇ ਰਚੇ ਗਏ, ਪਾਣਿਨੀ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਆਕਰਣ ਅਸ਼ਟਾਧਿਆਈ ਏਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਪਰਮ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮਹਾਨ ਗ੍ਰੰਥ 'ਮਹਾਭਾਰਤ' ਵੀ ਇਸ ਪਵਿਤ੍ਰ ਤੇ ਵੀਰ-ਭੂਮੀ ਪਰ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਨਦੀ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਹੀ ਕਿਤੇ ਰਚਿਆ ਗਿਆ। ਮਹਾਭਾਰਤ-ਕਾਲ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਯੂਨਾਨੀ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਇਥੋਂ ਦੇ ਮਲਵਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਸਤਲੁਜੋਂ ਉਰਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਨਾਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਅੰਬਾਲਾ, ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੇ ਸੰਗਰੂਰ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਮਾਲਵਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ, ਬਹਾਦੁਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਕੰਦਰ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕੰਢੇ ਘਮਸਾਨ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਬਹਾਦੁਰੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਖਾਏ ਉਹ ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤਕ ਚਮਕਦੇ ਰਹਿਣਗੇ।

ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਟੁਕ ਬੀਜ ਦੇ ਫੈਲਾਓ ਵਾਂਗੂ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਓਲ ਭਰਿਆ ਇਤਿਹਾਸ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਬੜੇ ਸੁੱਚਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਾਕਾਇਦਾ ਲਿਖ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਆਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਇਕ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਯਤਨ ਹੈ। ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਯਤਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਇਤਨੀ ਗਹਿਰੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਅਜੇ ਤਕ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਥੋਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਜ਼ਾਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਏਨਾਂ ਤਜਰਬਾ ਤੇ ਲਗਾਉ ਹੀ ਸੀ। ਸੰਤ ਜੀ ਚੂੰਕਿ ਉਸ ਮਲਵਈ ਕੌਮ ਵਿਚੋਂ ਹਨ ਜਿਸ ਨੇ ਅਜ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ੨੪ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਕੰਦਰ ਆਜ਼ਮ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਜਿਹੀ ਬਹਾਦੁਰ ਕੌਮ ਦੇ ਵੀਰ ਰਸੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਜ਼ਬੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਰਖਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜੋ ਅਣਥਕ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹਦ ਤਕ ਅਦੁਤੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਮਿਲਣੀ ਜੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ ਦੁਰਲਭ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਠਿਨ ਅਵੱਸ਼ ਹੈ ।

ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਕੌਤਕ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜੇ ਏਥੇ ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ-ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ, ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਕੋਈ ਅਯੋਗ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੩ ਅਪ੍ਰੈਲ ਸੰਨ ੧੯੦੩ ਈ: ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ (ਸਿੱਧਵਾਂ ਬੇਟ) ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੌਹਲ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਕਾਨ੍ਹ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਸਵੇਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਹੋਇਆ । ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਤ ਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜੀ ਨਾਮੀ ਇਕ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂ ਪਾਸੋਂ ਆਪ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਵਡੇ ਹੋਣ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਮਤ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲਿਆ । ਸੰਨ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਜਦ ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਕਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਲਿਆ ਤੇ ਬਾਕਾਇਦਾ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚੱਲੀ ਹੋਈ ਸੀ,ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹ ਕਰਨ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਗਏ ਫੇਰ ਇਥੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾ ਗੱਜੇ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਤਨ ਨਾਲ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਆਪ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚੀ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸੰਨ ੧੯੨੩ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਦੇ ਗੱਦੀਓਂ ਲਹਿਣ ਤੇ ਜਦ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਗਏ । ਆਪ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਜਰਨਲ ਮੈਂਬਰ ਸਨ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਰਹੇ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦੋ ਧੜੇ ਹੋ ਗਏ । ਇਕ ਪਾਸੇ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਸੀ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਨਿਰਪੱਖ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਸਿਖ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਵਲ ਲਾਇਆ । ਅਤੇ ਕਈ ਪ੍ਰੈਮਰੀ ਮਿਡਲ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਕਾਇਮ ਕਰਾਇ । ਇਸ ਸੇਵਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਖੋਜ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਆਰੰਭਿਆ । ਇਸੇ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਆਪ ਕੁਝ ਅਰਸਾ ਸਰਵ ਹਿੰਦ ਕੌਮੀ ਕਾਂਗ੍ਰਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਰਹੇ, ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਣ ਉਥੋਂ ਵੀ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਆਏ । ਸ੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਬਾਗੀ ਕਰਾਰ ਦੇਣ ਵੇਲੇ ਬਾਗੀ ਜੱਥਾ ਲੈਕੇ ਗਏ । ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਭੀ ਰਹੇ ।

ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭਿਆ, ੧੫-੧੬ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ। ੩੮੦ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਵਾਏ ਤੇ ੧੪੦੦੦ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਖੰਡੇ ਦਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਕੇ ਸਿਖੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਸੰਨ੧੯੪੪ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠ 'ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਚਾਰ' ਨਾਮੀ ਇਕ ਅਖਬਾਰ ਚਲਾਇਆ ਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪ੍ਰੈਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਿਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਖੋਜ ਦਾ ਕੰਮ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਕ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਸੰਨ ੧੯੪੭ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੰਡਵਾਰੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ ਮਾਰੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਸਨ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦਿਨ ਲੰਗਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ੧੦੦੦ ਰਜ਼ਾਈਆਂ, ੧੦੦ ਕੰਬਲ, ੫੦ ਖੇਸ, ੩੦ ਦਰੀਆਂ, ੧੫੦ ਕੁੜਤੇ ਤੇ ੧੦੦ ਕਛਹਿਰੇ ਭੇਟਾ ਕੀਤੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਦਾ ਕਿਨਾ ਕੁ ਚਾਅ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਆਪ ਦਾ ਸੰਜਮੀ ਜੀਵਨ ਵੀ ਅਨੋਖਾ ਹੈ ਜਿਹਾ, ਕਿ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ, ਗੁਰੂਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲਕਾਂ ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਤੇ ਮਿਰਤੂ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨੂੰ ਅੰਗੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਸੁਤੇ ਸਿਧ ਜੇ ਕੋਈ ਸਜਣ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਮਾਇਆ ਦੇ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਨਾਲ ਹੀ, ਅਪਣਾ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਦੇ, ਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਤੋਂ ਰੁੱਖਾ ਮਿੱਸਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਹੀ ਛਕਕੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਆਪਨੇ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖ ਕੇ ਪੰਥ ਦੇ ਸਿਰ ਭਾਰੀ ਅਹਿਸਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਮਾਲਕੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਨੂੰ ਸੌਂਪਕੇ ਆਪ ਨਿਸਕਾਮ ਤੇ ਪੂਰਨ ਤਿਆਗ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਸਰੀਰਕ ਸੇਵਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪ ਦੀ ਸਾਹਿੱਤਕ ਸੇਵਾ ਵੀ, ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਕੀਤੀ, ਬੜੀ ਮਹਾਨਤਾ ਰਖਦੀ ਹੈ ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਿਮਨ ਲਿਖਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ (੧) ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦੁਲਾਰੀਆਂ (੨) ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ (੩) ਸਰੀਰਕ ਰੱਖਿਆ (੪) ਪੈਂਤੀ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ (੫) ਪੰਗਤੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਤੇ (੬) ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਅੰਤਲੀ ਪੁਸਤਕ ਕਿਵੇਂ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕੀ ਕੁਝ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਏਥੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਅਰਜ਼ ਕਰਨੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ।

ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਿਛੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਖ਼ੁਦ ਇਕ ਅਤਿ ਚੰਗੇ ਮਲਵਈ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨਾਲ ਦਿਲੀ ਸਨੇਹ ਰਖਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਅਜ ਤੋਂ ਲਗ ਭਗ ੧੫ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਮਸਾਲਾ ਇਕਠਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਠੀਕ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਜਦ ਕਿ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਲੋਂ ਫ਼ਾਰਿਗ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਵਿਦਿਅਕ ਸੇਵਾ ਵਲ ਜੁਟੇ।੧੫ ਸਾਲ ਦੀ ਲੱਕ ਤੋੜਵੀਂ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਆਪ ਨੇ ਆਖਰ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਭਾਗ ਪਹਿਲਾਂ ਛਪ ਚੁਕੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਤੀਜਾ ਭਾਗ ਹੁਣ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹੈ।

'ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ' ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਸ ਸਿਖ ਗੁਰੂਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ, ਮਹਾਨ ਸਿਖ ਦੇਵੀਆਂ, ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਆਦਿ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਹੇਠ ਬੜੀ ਬਹੁ ਮੁਲੀ ਖੋਜ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਪੰਡਿਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਖਾ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਭੂਮਿਕਾ ਸਮੇਤ ਕੁਲ ਸਫ਼ੇ ੮੦੦ ਸਨ, ਛਪ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਚੁਕੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਘਲੂਘਾਰਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ, ਗੁਰੂ ਸਾਗਰ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਸਿੱਟੇ, ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ, ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮੋਢੀ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ, ਫਾਂਸੀ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਬਹਾਦੁਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਹਨ। ਕੁਝ ਚੋਣਵੇਂ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਵਾਨਾਂ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵੀ ਇਸੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਇਹ ਹਨ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਭਾਗ, ਹੁਣ ਅਗੇ ਲਓ ਇਸ ਦਾ ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ ਜੋ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਗ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇ-ਸੂਚੀ ਮੋਟੇ ਤੌਰ ਤੇ ਏਹ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ, ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ, ਵਿਦਿਆ (ਲਿਖਾਰੀ) ਕਾਂਡ, ਸੰਤ ਕਾਂਡ, ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਲਹਿਰ 'ਮਾਲਵਾ ਕਾਂਡ' ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਰਨਣ, ਤੱਰਕੀ ਦੇ ਸਾਧਨ, ਤੇ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੀ ਛੋਹ ਨਾਲ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਵਾਜਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਦਰਜ ਹੈ। ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ। ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ-ਵੰਡਾਂ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਫ਼ੇ ੨੨੦੦ ਤੋਂ ਕੁਝ ਉਪਰ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਤਨੇ ਸਫ਼ਿਆਂ ਦੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਕੁਲ ਖਰਚ, ਜੋ ੨੦×੨੬/੮ ਸਾਈਜ਼ ਵਿਚ ਛਪੀ ਹੈ, ੨੦੦੦੦ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਸੂਰਤ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਅਨੁਮਾਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਭਲਾ ਜੇ ਖਰਚ ਕੁਝ ਘੱਟ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤਿਆਰ ਹੋਣੇ ਤੇ ਛਪਣੇ ਕੋਈ ਸੁਖਾਲਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਕੰਮ ਵੀ ਜੋ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਸਾਧੂ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ ਕਿ ਜਿਸ ਦੀ ਸ਼ਾਖ ਦੇ ਲੋਕ ਸਿਵਾਇ ਨਾਮ ਜਪਣ, ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਭਾਵ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਕਰਦੇ ਹੀ ਨਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਅਸਚਰਜ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਲਿਆ ਕੇ ਠੀਕ ਇਹੋ ਅਸਚਰਜ ਗੱਲ ਜੋ ਅਣਹੋਣੀ ਸੀ ਹੋਣੀ ਕਰ ਦਿਖਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਚੁੱਚ ਹੀ ਇਕ ਕਰਮ ਜੋਗੀ ਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਵਿਅਕਤੀ ਹਨ, ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਮ ਜੋਗੀ ਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੌਰੰਗ ਬਾਦੀਏ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੰਨ ੧੯੪੮-੪੯ ਈ: ਵਿਚ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦਾ ਸੂਰਜ ਅਸਤ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖ ਸੁਧ ਬੁਧ ਹੋ ਕੇ ਸਿਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਾ ਸੰਘਟਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਚੰਗੇ ਕਰਾਰੇ ਹੱਥ ਦਿਖਾਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰ ਸੀ ਤੇ ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕਲਮ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਰਾਹੀਂ ਨਾ-ਕੇਵਲ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਹੀ ਸਗੋਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਅਦੁਤੀ ਸੇਵਾ ਬਦਲੇ ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਵਧਾਈ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ।

ਪਟਿਆਲਾ ੨੪. ੨. ੫੯ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੂੰ ਸਿਖ ਸਤਾਰਾ

ਲੇਖਕਃ- ਗਿਆਨੀ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨਰਲਿਸਟ ਕੋਠਾ ਗੁਰੂ (ਬਠਿੰਡਾ)

[੧] 'ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ' ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਚੋਜ ਨਰਾਲੇ
ਉਹ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਫਿਰਦਾ ਖੋਲ ਦਾ, ਵੇਖੋ ਵਿਦਿਆਲੇ
ਕੌਮ ਤਰੱਕੀ ਵਾਸਤੇ, ਪਿਆ ਜੱਫ਼ਰ ਜਾਲੇ
ਉਨ੍ਹੇ 'ਸਿਖੀ-ਪ੍ਰਚਾਰ' ਲਈ, ਪਾ ਰਖੇ ਚਾਲੇ
ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਵਹਿਮ ਦੇ, ਉਹ ਖੋਲੇ ਤਾਲੇ
ਡਿਗ ਰਹੀ ਕੌਮ ਨੂੰ, ਪਿਆ ਰੋਜ਼ ਸੰਭਾਲੇ
ਅਣਖ ਜਗਾਵੇ ਕੌਮ ਦੀ, ਪਿਆ ਕਰੇ ਇਸ਼ਾਰਾ
'ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ', ਤੂੰ ਸਿਖੀ ਸਤਾਰਾ।

[੨] ਤੂੰ 'ਅਦੁਤੀ ਨੇਤਾ' ਪੰਥ ਦਾ, ਤੇਰੀ 'ਅਦੁਤੀ ਕਰਬਾਨੀ'
ਨ ਅੱਜ ਤੀਕਰ ਵੇਖਿਆ, ਜੋ ਤੇਰਾ ਸ਼ਾਨੀ
ਲਿਖਣ ਅੰਦਰ ਨ ਆਵੰਦੀ, ਤੇਰੀ ਅਚਰਜ ਕਹਾਣੀ,
ਤੂੰ 'ਗਰਮੁਖ-ਮਾਰਗ' ਚਲਦਾ, ਰਤਾ ਗੁਰਬਾਣੀ
'ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ' ਚ ਰਤੜਾ, ਤੂੰ ਪੁਰਖ ਸ਼ੈਲਾਨੀ
ਗੁਰ ਜਸ ਪਈ ਲਿਖਦੀ ਨਿੱਤ ਤੇਰੀ ਕਾਨੀ
ਤੂੰ ਨਿੱਤ ਜਲਵੇ ਪਾਵੰਦਾ, 'ਗੁਰ-ਘਰੋਂ' ਰੁਹਾਨੀ
ਤੂੰ ਏਸੇ ਲੇਖੇ ਲਾਤਾ, ਲਾ ਇਹ ਜੀਵਨ ਸਾਰਾ,
'ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ', ਤੂੰ 'ਸਿਖੀ ਸਤਾਰਾ'

[੩] ਤੂੰ ਲਿਖ 'ਇਤਿਹਾਸ ਮਾਲਵਾ' ਉਪਕਾਰ ਕਮਾਇਆ
ਤੂੰ ਮੇਹਿਨਤ ਕਰਕੇ ਗਜ਼ਬ ਦੀ ਪੰਥ ਵਡਿਆਇਆ
ਪੰਧ ਮਾਰ ਕੇ ਬਿਖੜੇ, ਤੂੰ ਤੂਰ ਲਗਾਇਆ
ਉਸਤਤ ਲਿਖ ਕੇ ਪੰਥ ਦੀ, ਮਾਲਵਾ ਵਡਿਆਇਆ
'ਪੰਡਿਤ ਦਾਖਾ ਜੀ' ਨੇ ਵੀ, ਚੰਗਾ ਹੱਥ ਵਟਾਇਆ
ਠੰਡੀ ਛਾਂਅ ਬਖਸ਼ ਕੌਮ ਨੂੰ, ਜੋ ਤੂੰ ਬੂਟਾ ਲਾਇਆ
'ਗੁਰਮਤਿ ਨੇਤ੍ਰ ਹੀਣਿਆਂ ਲਈ', ਤੂੰ 'ਲਾਈਟ ਮੁਨਾਰਾ
'ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ', ਤੂੰ 'ਸਿਖੀ ਸਤਾਰਾ'

[੪] ਤੈਥੋਂ 'ਅਗੰਮੀ ਜਲਵੇ' ਪਾਵੰਦੇ, ਬਿਰਧ ਤੇ ਬਾਲਕ'
ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤੂੰ ਨਥਾਵਿਆਂ ਦਾ, ਹੈਂ ਪ੍ਰਿਤ ਪਾਲਕ
ਤੁਠਾ ਤਰੇ ਤੇ ਦਿਯਾ ਕਰ, 'ਪੰਥ ਦਾ ਮਾਲਕ'
'ਪੰਥਕ-ਜਥੇਬੰਦੀ' ਦਾ, ਤੂੰ 'ਮੁਖ ਸੰਚਾਲਕ'

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਮੁਖ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਪਾਵੰਦੇ, ਚਲੇ ਤੇਰਾ 'ਨਾਮ ਭੰਡਾਰਾ' (ਕ)
'ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ', ਤੂੰ ਸਿਖੀ ਸਤਾਰਾ

[੫] ਡੋਹਲੇਂ ਖ਼ੂਨ ਤੂੰ ਕੌਮ ਤੇ ਪਿਆ ਤਨ ਨਸਾਂਰੇਂ
ਤੂੰ ਖਿੜਦਾ 'ਗੁਰ-ਸਿਖ' ਵੇਖ ਕੇ, ਵਡਿਆਏਂ ਪਿਆਰੇਂ
ਮਨ ਮਤੀਆਂ ਨਾਲ ਘੁਲਦਾ, ਤੂੰ ਮੂਲ ਨ ਹਾਰੇਂ
"ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ', ਤੂੰ ਖੜ ਉਚਾਰੇਂ
ਪ੍ਰਵਾਹ ਨ ਤੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ, 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰੇਂ'
ਨਾਮ 'ਅਮੀਰਸ' ਝੋਲਦਾ, ਤੇ 'ਲੱਖ ਤਾਂਰੇਂ'
ਤੈਨੂੰ ਪਿਛੋਂ ਗਲਾਂ ਦੂਜੀਆਂ, ਪਹਿਲੋਂ 'ਪੰਥ ਪਿਆਰਾ'
'ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ', ਤੂੰ 'ਸਿਖੀ ਸਤਾਰਾ'

[੬] 'ਕੋਹਿਨੂਰ' ਤੂੰ ਪੰਥ ਦਾ, ਤੇਰਾ 'ਨੂਰ' ਜਲਾਲੀ
ਮਨਮਤਾਂ ਤੋਂ ਝਲੀ ਜਾਵੰਦੀ, ਨ ਤੇਰੀ ਲਾਲੀ
'ਰੁਹਾਨੀਅਤ' ਜੋ ਬਖਸ਼ਦੀ, ਤੂੰ ਔਸ਼ਧੀ ਭਾਲੀ
ਤਕ ਤੇਰੇ ਉਪਕਾਰ ਨੂੰ, ਖੁਸ਼ 'ਪੰਥ ਦਾ ਬਾਲੀ'
'ਮੁਖ ਲੀਡਰ' ਕੌਮ ਦਾ, ਤੂੰ ਪੁਰਖ ਅਕਾਲੀ
'ਅਜ਼ਰ ਵਸਤੂ' ਜਰਕੇ, 'ਰੁਹਾਨੀਅਤ' ਸੰਭਾਲੀ'
ਮੂੰਹ ਲੋਕੀਂ ਉਗਲਾਂ ਪਾਵੰਦੇ, ਤਕ ਤੇਰਾ ਕਾਰਾ
'ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ' ਤੂੰ 'ਸਿਖੀ ਸਤਾਰਾ'

[੭] ਵਿਦਿਆ-ਪ੍ਰਚਾਰ' ਲਈ ਹਰ ਢੰਗ ਚਲਾਵੇਂ
ਰਚ 'ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ 'ਸਕੂਲ' ਬਣਾਵੇਂ
'ਮੇਰੀ ਕੌਮ ਹੋਇ ਵਿਦਵਾਨ ਜੇ' ਦਿਲ੍ਹੀ ਚਾਅਵੇਂ
ਵਾਂਗ 'ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ' ਪੰਧ ਮਾਰ, 'ਪ੍ਰਚਾਰ' ਕਰਾਂਵੇਂ
'ਆਤਮ ਸ਼ਕਤੀ' ਵਾਸਤੇ, ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਵਾਵੇਂ
ਲੈ ਜੱਥੇ 'ਨਿਜ ਖਰਚ' ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਛਕਾਂਵੇਂ
ਭੁਲੇ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ੀਆਂ', 'ਗੁਰ ਮਾਰਗ' ਪਾਂਵੇਂ
'ਪੰਥ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਖਾਲਸਾ' ਏਹ ਤੇਰਾ ਨਾਹਰਾ
'ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ' ਤੂੰ 'ਸਿਖੀ ਸਤਾਰਾ'

[੮] 'ਜਰਨਲਿਸਟ' ਤੂੰ ਗਜ਼ਬ ਦਾ, 'ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ' ਭਾਰੀ
ਤੂੰ 'ਆਤਮ ਰਸੀਆ' ਚੋਂਨਵਾ, ਤੈਨੂੰ'ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਿਆਰੀ
ਹਲੂਣਾ ਦੇਵਣ ਕੌਮ ਨੂੰ, ਤੇਰੇ ਬਚਨ ਕਟਾਰੀ
ਤੈਥੋਂ 'ਇਲਾਹੀ ਜਲਵੇ' ਪਾਵੰਦੇ, ਨਰ ਔ ਨਾਰੀ
ਹੱਥ ਦੇ ਤੂੰ ਰਖ ਲੀ, 'ਕੇਸਰ ਦੀ ਕਿਆਰੀ'
"ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ" ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਲਿਖੇ ? 'ਨੰਨਾ ਲਿਖਾਰੀ'
ਤੇਰੇ ਹੁਕਮ ਅੰਦਰ ਕੌਮ ਜੋ ਤੂੰ ਕਰੇ ਇਸ਼ਾਰਾ
'ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ' ਤੂੰ 'ਸਿਖੀ ਸਤਾਰਾ' ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਰਜੋਈ

ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਜਿਲਦ ਵਿਚ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ, ਵਿਅਕਤੀ ਕਾਂਡ, ਕੌਮੀ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ, ਦੀਵਾਨਾ ਅਤੇ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਆਦਿ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਹੁਣ ਇਸ ਤੀਜੇ ਭਾਗ ਵਿਚ, ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ, ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ, ਲਿਖਾਰੀ ਕਾਂਡ, ਵਿਦਿਆ ਕਾਂਡ, ਸੰਤ ਕਾਂਡ, ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ਼ ਕਾਂਡ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਕਾਂਡ ਤੇ ਮਾਲਵਾ ਕਾਂਡ, ਜਿਸ ਵਿਖੇ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਹੱਦ ਬੰਨਾ ਜ਼ਿਲੇ ਰਿਆਸਤਾਂ,ਸ੍ਰੇਣੀਆਂ ਜੁਧਾਂ ਜੰਗਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਵਯਕਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਆਦਿ ਹਨ।

ਭਾਵੇਂ ਦਾਸ ਨੇ ਅਪਣੀ ਵਲੋਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ , ਤੇ ਜਿੰਨੇ ਹਾਲ ਤੇ ਵੇਰਵੇ, ਅਡੋ ਅਡ ਸਜਨਾਂ ਤੇ ਥਾਂਵਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕੇ ਹਨ, ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਕਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਕਈ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ, ਉਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਫੋਟੋ ਦਾਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਇਸ ਲਈ ਦਾਸ ਸਮੂੰਹ ਪਾਠਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਸਹਿਤ ਖਿਮਾਂ ਦਾ ਜਾਚਕ ਹੈ।

ਦਾਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲੀ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦੀ ਰੌ ਵਿਚ, ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਸਰਬ ਸਾਧਾਰਨ ਤੇ ਦੇਸ ਪ੍ਰਦੇਸ ਵਾਸੀ, ਭੁਜੰਗੀ ਤੇ ਭੁਜੰਗਣਾਂ ਨੂੰ

"ਪਿਉ ਦਾਦੇ ਦਾ ਖੋਲ ਡਿੱਠਾ ਖਜਾਨਾ" ਦੇ ਗੁਰਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ

ਅਪਣੇ ਪਛੋਕੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਖੋਲਕੇ ਦਰਸਾਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰੀਸਰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ , ਤੇ ਇਤਹਾਸ ਦੇ ਖੋਜੀਆਂ ਲਈ, ਸਮੇਂ ਦੀ ਕਾਲੀ ਚਾਦਰ ਹੇਠ ਲੋਪ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ, ਤੇ ਜਨਤਾਂ ਦੇ ਦਿਲੋਂ ਭੁਲਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਮਾਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਲਮ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਕਦਾਚਿਤ ! ਦੇਸ਼, ਕੌਮ ਤੇ ਪੰਥ ਨੇ ਇਸ ਨੰਨੇ ਜਿਹੇ ਯਤਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰੰਚਕ ਮਾਤਰ ਵੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਦਾਸ ਅਪਣੀ ਘਾਲਣਾ ਨੂੰ ਥਾਏਂ ਪਈ ਸਮਝੇਗਾ।

ਬਿਰਦ ਪਾਲਕ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਤੋਂ ਪੂਰਨ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਮਾਣ ਬਖਸੇਗਾ।

ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ ਜੋੜੇ ਬਰਦਾਰ

ਮੈਂ ਹਾਂ:-ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ

ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਗਿਆਤ ਲਈ

ਇਸ ਦੂਜੀ ਜਿਲਦ ਵਿਚ, ਆਏ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਹਾਲਾਂ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਹਾਲ ੪–

ਮਾਲਵਾ ਇਤਹਾਸ ਦੀ ਦੂਜੀ ਜਿਲਦ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਵਰਣਨ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ , ਤੇ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਹਾਲ ਆਂ ਜਾਣਗੇ। ਪਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਇਸ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਖੋਜ,ਤੇ ਵਾਕਫੀਅਤ ਮਿਲਦੀ ਗਈ। ਤਿਉਂ ੨ ਤਿਹੀ ਲਿਖਤ ਵਧਦੀ ਗਈਜਿਸ ਲਈ ਇਸ ਇਕ ਲਹਿਰ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਅਡੋ ਅੱਡ ਜਿਲਦਾਂ ਵਿਚ ਦੇਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਦੂਜੀ ਜਿਲਦ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਅਰੰਭ ,ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਕਬਜਾ, ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਕਾਇਮੀ, ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਬਣਨਾ, ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਪੰਜਾਂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕਾ, ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕੇ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਦੀਆਂ ਕੁੰਜੀਆਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ, ਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਹਾਲ, ਤੇ ਇੰਨਾਂ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਕੁੱਦਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਆਦਿ ਪ੍ਰਕਰਣ ਆ ਚੁੱਕੇ ਹਨ , ਤ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਅਗਲੇ ਹਾਲ ਜੋ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜ਼ਿਲਾ ਫਰੋਜ ਪੁਰ ਦੇ ਕਬਜੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਇਸ ਤੀਜੀ ਜਿਲਦ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਸਾਰੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਪਿਛਲੀ ਜਿਲਦ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ ਪੜ੍ਹਨਗੇ।

ਸੰਪਾਦਿਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਤੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੇ ਅਨਭਵ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਭੀ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਮਾਘੀ ਦੇ ਮੇਲੇ ਪਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਲੋਂ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲੇ, ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ, ਤੇ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੋਲੀਆ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁ: ਮੁਕਤਸਰ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ੭ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਗੁ:-ਮੁਕਤਸਰ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਰਖਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਜਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵਰਣਨ ਯੋਗ ਹਨ।

ਸ: ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੌਣੀ, ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕਬਰਵੱਛਾ, ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਕਬਰਵੱਛਾ, ਸ: ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਵਈ, ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੁਖਨਾ, ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ, ਸ:ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘਾਲੀ, ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬਲਬੀਰ ਭੁੱਚੋ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧੂੜ ਕੋਟ, ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਲਾ, ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਵਕ ਮੋਗਾ, ਸ: ਰਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਕਬਾ, ਸ: ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਉਂਕੇ, ਸ: ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਕੰਦ ਪੁਰਾ, ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜਰਨੈਲ ਰੁਮੀ-ਸ: ਦਿਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਲਤੋਂ, ਸ: ਗੱਜਨ ਸਿੰਘ ਗਹੌਰ, ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਘੁਮਾਣ, ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਧਵਾਂ, ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਖੁੜੰਜ, ਆਦਿ ਉਕਤ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਮੁਕਤਸਰ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਉਣ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਵੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ੧੭ ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਪਰ ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ, ਸ: ਕਪਤਾਨ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਰਸਾਲਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ ਆਦਿਕ ਮੁਖੀ ਸਜਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਪਰ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਥਾਹ-ਜੋਸ਼ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਬਰਵੱਛਾ ਦੇ ਬਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ :- "ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ: ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕਬਰ-ਵੱਛਾ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਲਗਾਈ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਥਾਂਦੇ ਵਾਲੇ ਦੀਵਾਨ ਲਗਾ ਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਮੁਕਤਸਰ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ। ਥਾਂਦੇ ਵਾਲੇ ਦੀਵਾਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਸ ਵਿਚ ਖਾਸ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਦੀਵਾਨ ਦੋਦੇ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਪਰ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਭਾ: ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਤੰਬੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੰਥ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੀਵਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤੰਬੂ-ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਜਿਥੋਂ ਇਕ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਮੁਕਤਸਰ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਜਥੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਬਰਵੱਛਾ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਪੰਝੀਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਵਕ ਮੋਗਾ, ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ ਪੁਜਿਆ ਸੀ। ਜੋ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਜਥਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜਿਆ ਤਾਂ ਪੁਜਾਰੀ ਬਿਨਾਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਜਥੇ ਨੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਤੰਬੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸਜੀ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਭੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਇਥੇ ਸੱਜ ਗਿਆ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਤੰਬੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਭਾ: ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤੰਬੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਥ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਦੂਜੇ ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਸ: ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਕੌਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਮੈਨੇਜਰ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਝਗੜੇ ਦੇ ਪੰਥ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ।

ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਦੇ ਅਦੁੱਤੀ ਨਜ਼ਾਰੇ

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਜੋਬਨ ਪਰ ਸੀ। ਪੰਥਕ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ, ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਇਕੱਤ੍ਰ ਹੋਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸੇਵਾ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਟੱਕ ਲਾਉਣ ਦੀ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਕਰਨ ਦੀ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਵਡਿਆਂ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ, ਗੁਰਮੁਖ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਇਹ ਸਨ:-

੧. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਅੱਡਣ ਸ਼ਾਹੀ)।
੨. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸ: ਬ: ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ।
੩. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੂਹੜ ਕਾਣਾ।
੪. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੋਢੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ
੫. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੋਲੀਆਂ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ।

ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪੰਜ ਕਹੀਆਂ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਪੰਜ ਬਾਟੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਤੋਸ਼ੇ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਹ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਲਖਾਂ ਰੁਪਏ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਦੇਸਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਇਸ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜ ਗਈਆਂ। ਪ੍ਰਲੋਕ ਵਾਸੀ ਮਹਾ: ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ ਭੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੪੦ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਅਰਦਾਸ ਕਰਾਇਆ।

੧੭ ਜੂਨ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪਿਪਲੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਜਲੂਸ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਇਕ ਸਿੱਰਾ ਪਿਪਲੀ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਦੂਜਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਤਨਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਲੂਸ ਅੱਜ ਤਕ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ। ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਟੱਕ ਲਾਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੇਵਾ ਦਾ ਅਦੁਤੀ ਨਜ਼ਾਰਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਭੀ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ੨੦੦ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਰਦ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਦੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹ ਲੈਂਦੇ। ਹਿੰਦੂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਮਹੀਨਾ ਭਰ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਸਰੋਵਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਗਾਰ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਸਮਝ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਗਈਆਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁ: ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੋਰਚਾ

ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਮਸੰਦ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਪਰ ਪ੍ਰਸੱਧ ਹੈ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੇਲ ਦੇ ਤਪਦੇ ਕੜ੍ਹਾਹਿਆਂ ਵਿਚ ਸੁਟ ਕੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਸਤਾਉਣ ਦਾ ਫਲ ਭੁਗਤਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਭੀ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਉੱਚਾ ਸੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਆਚਰਨ ਵੇਖ ਕੇ ਕਈ ਵਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਜਾਗੀਰ ਲਗਾਈ ਗਈ।

ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਕਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮਹੰਤ ਕਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਨਰਾਇਣਦਾਸਦੀ ਬਹੁਤ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਨਰਾਇਣੂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਭੜਕ ਉੱਠਿਆ ਤਾਂ ਮਹੰਤ ਕਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਨੇ ਮੌਕਾ ਤਾੜ ਕ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ੪੦੦ ਰੁਪਿਆ ਮਹੀਨਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਦੇਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਮਹੰਤ ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਦੇ ਭਰਾ ਪਾਲਾ ਰਾਮ ਨੇ ਮਹੰਤ ਕਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਨੂੰ ਸ਼ਰਤਾਂ ਭੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਉਕਸਾਇਆ, ਜਿਸਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਮਹੰਤ ਨੇ ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮਾ ਦਾਇਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ੭ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਲ ਸਿੰਘ, ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਰਣ ਸਿੰਘ, ਉਦੇ ਸਿੰਘ, ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ, ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਛਬੀਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ੧੧ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ।

ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸਬੰਧੀ ਮੁਕਦਮਾ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸਾਹਿਬ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਚਲਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਇੰਤਕਾਲ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਨਾਂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਮੁਜ਼ਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਟੇ ਪਰ ਦੇਣ ਗਏ। ਮਹੰਤ ਕਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਕਸੂਰ ਜਾ ਕੇ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦਿਤੀ ਕਿ ਅਮਨ ਭੰਗ ਹੋਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਹੈ, ਅਕਾਲੀ ਸਾਡੀ ਜ਼ਮੀਨ ਪਰ ਜ਼ੋਰੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕਸੂਰ ਦਾ ਐਸ. ਡੀ. ਓ. ਮੌਕੇ ਪਰ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ੩ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ੧੧ ਵਜੇ ਦਿਨੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਥਾਨੇ 'ਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਝਗੜੇ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸਬੰਧੀ ਲਿਖਤੀ ਬਿਆਨ ਦੇਣ। ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਹ ਐਲਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ :—

"ਚੂੰਕਿ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁ: ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਬੰਧਤ ਜਾਇਦਾਦ ਪਰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਭੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਠੇਕੇ ਪਰ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਭੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨ ਫਲਾਂ ਫਲਾਂ ਮੁਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਠੇਕੇ ਪਰ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ। ਮੁਜ਼ਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦਿਖਾਨ ਲਈ ਉਥੇ ਲੈ ਜਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਕਿ ਉਹ ਵਾਹੀ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭ ਕਰਨ। ਇਸ ਕਰਵਾਈ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਮੁਜ਼ਾਰੇ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਲਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਝਟ ਪਟ ਮਦਦ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਿਤੀ ਤੇ ੩੪ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਤੇ ਮੁਜ਼ਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਬੇ-ਕਸੂਰ ਤੇ ਬੇ-ਫਾਇਦਾ ਸਾਬਤ ਹੋਈਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਮੀਨ ਨਵੇਂ ਮੁਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਸੰਭਵ ਹੈ ਇਥੇ ਭਾਰੀ ਮੋਰਚਾ ਲਗ ਜਾਵੇ।

੫ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਮੋਰਚਾ ਲਗ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਜਥੇ ਭੇਜਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਜਦ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਈਆਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਗਿਡਵਾਨੀ ਤੇ ਮਿਸਟਰ ਰਹੀਮ ਅਲੀ ਹਾਸ਼ਮੀ ਮੀਤ ਸੰਪਾਦਕ "ਇੰਡੀਪੈਂਡੈਂਸ ਅਲਾਹਾਬਾਦ" ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਪੁਜੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨਾਲ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਬਿਆਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਫ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ—

"ਜ਼ਮੀਨ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਲੈ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਮਿਸਟਰ ਐਮਰਸ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਲਾਹੌਰ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਇੰਤਕਾਲ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਨਾਂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਹੰਤਾਂ ਦਾ ਝਗੜਾ ਵਿਅਰਥ ਹੈ।" ਪਰੰਤੂ ਸਰਕਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਅੰਨੇਵਾਹ ਗਿਫਤਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਨ ਲਗ ਪਈ। ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੨੫ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਰੋਜ਼ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਜਾ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਚਾਰ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਅਕਾਲੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ। ਭਾ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ।

੨੦ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਇਕ ਆਦਮੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਿਲ ਬਣ ਜਾਣ ਪਰ ਇਹ ਗੁ: ਭੀ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਪਰ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਖਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ।

——:o:——

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁ: ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ

ਗੁ: ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਮੋਰਚਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੇ ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ, ਕੁਰਬਾਨੀ, ਜੱਥੇਬੰਦੀ ਅਤੇ ਪੰਥਕ ਜੋਸ਼ ਦੇ ਅਦੁਤੀ ਨਜ਼ਾਰੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਪੰਜ ਪੰਜ ਸੌ ਦੇ ਜੱਥਿਆਂ ਦਾ ਖਾਸ ਵਰਦੀ ਪਹਿਨ ਕੇ ਬੈਂਡ ਬਾਜਿਆਂ ਦੀ ਘਨਘੋਰ ਵਿਚ ਫੌਜੀ ਮਾਰਚ ਕਰਨਾ ਐਸਾ ਅਦਭੁਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਯ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ "ਕਹਿਬੇ ਕਉ ਸੋਭਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਾ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ" ਦਾ ਮਹਾਂਵਾਕ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਾਰਥਕ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਇਕ ਬਹਾਦਰ ਕੌਮ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗਜੂ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਕੌਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵਰ੍ਹਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾਂ ਕਰਕੇ ਜੋ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤ੍ਰੀ ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਜੀ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਜੈਤੋ ਪੁਜ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਸ਼ਮਾ ਪਰ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆ ਵਾਂਗ ਸੜਦੇ ਹੋਇ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਲੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ। ਪੰਡਤ ਜੀ ਖੁਦ ਭੀ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਇ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਉਹ ਸਭ ਅਤਿਆਚਾਰ ਆਪਣੀਆ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਪਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ! ਜੈਤੋ ਮੋਰਚਾ ਲਗਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਕੀ ਸੀ ? ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਅੱਡ ਅੱਡ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਰਾਵਾਂ ਹਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਕਾਰਣ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਨੂੰ ਗੱਦੀਓ ਉਤਾਰਨ ਵਿਰੁਧ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਜੋਸ਼ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਨਾਭਾ ਡੇ ਮਨਾ ਕੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਭਾ ਨਾਲ ਹੋਈ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਨੂੰ ਕਿਤਨਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਹਕੂਮਤ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਤੱਦ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਦੀ ਜੇ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ। ਸੱਤ ਹਜ਼ਾਰ ਮੀਲ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਆਏ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਹਮਦਰਦੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ?

ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਭਾ ਸਿਖ ਪੰਥ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਕਈ ਸਾਂਝੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਸਮੇ ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੇ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਉਦਮ ਮਹਾਰਾਜਾਂ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਹੀਰਾਂ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਆਪਣੀ ਰਯਤ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਬੜੀਆਂ ਸਤਿਕਾਰ ਭਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਿਪੁਦਮਨ ਸਿੰਘ ਗਦੀ ਪਰ ਬੈਠੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਭੀ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪ ਸਿਖ ਵਿਦਵਾਨ ਗਿਆਨੀ ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿਕ ਮਹਾ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕਦਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦਾ ਸਿਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਬੜਾ ਮਾਣ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਬੜੇ ਚਤੁਰ ਨੀਤੀਵੇਤਾ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਰਿਪਦਮਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਹੋਣਾ ਤੇ ਸਿਖ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਜੋਲ ਰਖਣਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਹੋਰ ਭੀ ਕਾਰਨ ਸਨ ਪਰ ਵਡਾ ਕਾਰਨ ਇਹੋ ਸੀ ਕਿ ਨਰੇਂਦਰ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਸਰ ਬਹੁਤਾ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਮ: ਨਾਭਾ ਦਾ ਅਸਰ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਨਾ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਵਿਰੁਧ ਕਈ ਮੁਕਦਮੇ ਦਾਇਰ ਕਰ ਦਿਤੇ।

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਾਭਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਝਗੜਾ ਨਬੇੜਨ ਲਈ ਅਲਾਹਬਾਦ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ ਮਿ: ਸਟੂਆਰਟ ਨੂੰ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਮੁਕਦਮੇਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਨਾਭੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਹਿਲ-ਕਾਰ ਦੂਜੇ ਧੜੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਏ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਦਾ ਪੱਖ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਿ: ਸਟੂਆਰਟ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਿਆਗ ਪੱਤਰ ਲਿਖ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਸਾਲਾਨਾ ਦੇਣਾ ਨੀਯਤ ਕਰ ਕੇ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਭੇਜ ਦਿਤਾ।

ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਵਿਰੁਧ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਸਖਤ ਰੋਸ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸੈਂਟਰਲ ਸਿਖ ਲੀਗ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜਸੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਭੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਸਿਖ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਉਹ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈਂਦੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਲੋਕ ਰਾਇ ਤੋਂ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਭੀ ਇਹ ਸਵਾਲ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈਣਾ ਪਿਆ। ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਦੇ ਗਦੀਉਂ ਲਾਹੇ ਜਾਣ ਪਰ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰੌਲਾ ਮੱਚ ਗਿਆ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਪਰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਗੱਦੀਉਂ ਲਾਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿਖ ਜਨਤਾ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਬੇਚੈਨ ਸੀ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਪਾਸ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਤੇ ਪੁਜੇ ਕਿ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਹੀ ਹਾਲਾਤ ਪਤਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਚੋਣ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਨਾਭੇ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਸ਼ਕ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਸਵਾਲ ਦੂਜੀ ਕਮੇਟੀ ਪਰ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਵਾਇਸਰਾਇ ਨੂੰ ਇਕ ਤਾਰ ਦਿਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ "ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਦੇ ਗਦੀਉਂ ਉਤਰਨ ਬਾਰੇ ਇਕ ਨਿਰਪੱਖ ਪੜਤਾਲੀਆ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਜੋ ਸਹੀ ਹਾਲਾਤ ਸਿਖ ਜਨਤਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖੇ।" ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਤਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਤਸੱਲੀ ਬਖਸ਼ ਉੱਤਰ ਨਾ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਗੱਦੀਉਂ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਭਾ ਗੁ: ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਹਮਦਰਦੀ ਰਖਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੀ ਕੰਧ ਬਨਾਉਣ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੰਗੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਹਮਦਰਦੀ ਸੀ। ੫ ਅਗਸਤ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਗੱਦੀਓਂ ਨਹੀਂ ਲੱਥੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਹਰ ਯੋਗ ਤੇ ਪੁਰ ਅਮਨ ਤੀਕੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਬੇ-ਇਨਸਾਫੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੇਗੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਲੋਕ ਰਾਏ ਦਾ ਦਬਾਓ ਪੈਣ ਤੇ ਹੀ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲਿਆ ਸੀ। ੯ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਨੇ ਨਾਭਾ ਡੇ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ। ਪੰਥ ਵਿਚ ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਥਾਹ ਜੋਸ਼ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਨੇ ਨਾਭਾ ਨੰਬਰ ਕਢਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਪੰਥ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਭਾ ਨਰੇਸ਼ ਮੁੜ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਸਮਾਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠਾਂ ਅਕਾਲੀ ਪੰਥ ਸੱਚ ਤੇ ਇਨਸਾਫ ਦੇ ਆਸਰੇ ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਰਿਪਦਮਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਸਾਹ ਲੈਣਗੇ।

੨੫-੨੬-੨੭ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਧਾਰਮਕ ਦੀਵਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਨਾਭੇ ਦੇ ਹਾਕਮਾ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸਲਾਹਾਂ ਹੋਣ ਲਗੀਆਂ ਅਤੇ ਰਸਦਾਂ ਭੇਜਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਇਆ ਧਮਕਾਇਆ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਹਾਲਤ ਵੇਖੀ ਤਾਂ ਰਸਦਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਪਾਸ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਮੱਤਾ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿਤਨੀ ਰਸਦ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇਗੀ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੈਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਦੀਵਾਨ ਜਾਰੀ ਸੀ। ੨੭ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਦੀਵਾਨ ਪਰ ਇਕੱਤਰ ਹੋਈ ਸੰਗਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਰੁਝ ਗਈ ਤੇ ਨਾਭਾ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਪਾਠ ਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨੋ ਭੀ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਰਸਤੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਅੰਦਰ ਲਿਆਉਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅੰਦਰਲੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸਖਤ ਪਹਿਰ ਵਿਚ ਫਾਕੇ ਤੇ ਕੜਾਕੇ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਗਿਆ, ਰਹਾਇਸ਼ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜੰਗਲ ਦੀ ਹਾਜਤ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਿੰਘ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹਵਾ ਗੰਦੀ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਏ, ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਿਉਂ ਬਾਹਰ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਬੰਦੀ ਹੋਣ ਤੇ ਬਾਹਰ ਤ੍ਰਿਬੈਣੀ ਹੇਠ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ, ੧੪ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਤੇ ਹਾਕਮ ਚਿੜ ਕੇ ਪਾਠ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਸਤੇ ਅਰਦਾਸੇ ਬੰਦ ਕਰਨ ਤੇ ਤੁਲੇ ਹੋਏ ਫੌਜ ਲੈ ਆਏ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਜੁੜੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ, ਫੇਰ ਵਰਦੀ ਸਮੇਤ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਸਿਪਾਹੀ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸੁਣ ਰਹੀ ਸੰਗਤ, ਪਾਠੀਆਂ ਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਗਿ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੋੜ ਨੂੰ ਬਾਂਹ ਤੋਂ ਫੜਕੇ ਪਰੇ ਘਸੀਟਿਆ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਇਹ ਹਰਕਤ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਉਹ ਅਸਹਿ ਨਿਰਾਦਰੀ ਸੀ ਜੋ ਅਜ ਤਕ ਦੇਖਣ ਤੇ ਸੁਨਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰਾਂ ਦਾ ਦਖਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਕ ਬੱਜਰ ਅਪਰਾਧ ਹੈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਰੁਮਾਲਾ ਭੀ ਨਾ ਪਹਿਨਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਣ ਪਾਣੀ ਮਸਤ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਈ ਦਿਨ ਗੁਜਰ ਗਏ, ਤਦ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਅਣਖੀਲੇ ਤੇ ਹਮਦਰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਸਖਤ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਭੀ ਰਾਸ਼ਣ ਪਚਾਉਣ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਸਰ ਕੀਤਾ ।

ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੇ ਸ: ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਉਣੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀਵਾਨਖ਼ਦਾ ਇਨਚਾਰਜ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਸ: ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਛਾਉਣੀ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪਰ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ ਤੇ ਗਿ: ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਖਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਸਵਾਲ ਪਰ ਦੋਬਾਰਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਰਸਾਲਦਾਰ ਰਣਜੋਧ ਸਿਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਭੇਜਿਆ।

॥ ਜੈਤੋ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਚ ਰਾਸ਼ਣ ਸਿਟਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ॥

੧. ਬਾਬਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੋਟੀਆਂ ਮੋਗਾ (ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ)।
੨. ਭਾਈ ਛਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ।
੩. ਭਾਈ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋਡੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।
੪. ਭਾਈ ਦੁਲਾ ਸਿੰਘ ਰੋਡੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।
੫. ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੋਡਿਆ ਵਾਲੇ (ਰੋਡਿਆ ਵਾਲ)।
੬. ਭਾਈ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋਡਿਆਂ ਵਾਲੇ)
੭. ਬਿਚਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋਡੇ ਲੰਡੇ।
੮. ਭਾਈ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਜੋ ਆਣਾ।
੯. ਭਾਈ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮਾਧ ਭਾਈਕੀ।
੧੦. ਭਾਈ ਬਾਬੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜ ਕਲਿਆਣਾ।
੧੧. ਹੌਲਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਗੀਕੇ।
੧੨. ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਰਣਸੀਹਰਕੇ।
੧੩. ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਲਖਾ।
੧੪. ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਭਲੂਰ।
੧੫. ਕੜਾਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਡੋਦ, ਤਹਿਸੀਲ ਮੁਕਤਸਰ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।
੧੬. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਿਲਗਾ ਜਲੰਧਰ।
੧੭. ਭਾਈ ਸੁਲਤਾਨ ਸਿੰਘ ਸਿਆਲਕੋਟ।
੧੮. ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ।
੧੯. ਭਾਈ ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸੂਦੜਾ।
੨੦. ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸੂਦੜਾ।
੨੧. ਪੰਡਤ ਦੇਵ ਨਾਇਕ।
੨੨ ਮਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਕਾਂਉਕੇ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਸਾਲਦਾਰ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾਜ਼ਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਭਾ ਨੂੰ ਇਕ ਚਿਠੀ ਲਿਖੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਦੀਵਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂਕਿ ਸਹੀ ਹਾਲਾਤ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਨਾਜ਼ਮ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ "ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਜਾਉਗੇ ਤਾਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਵੋਗੇ"। ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਰਸਾਲਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਲਗਾਈ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਂਤ ਅਖੀਂ ਵੇਖ ਕੇ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰੋ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਵਾਪਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖੇ।

ਸ: ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਮੋਰਚਾ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ੧੪ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੩ ਤੋਂ ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ੧੫ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੩ ਤੋਂ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ੨੫ – ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਭੇਜਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਨਾਭੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੰਡਿਆਂ ਦੀ ਤਾਰ ਲਾਕੇ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸਪੈਸ਼ਲ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤ ਕੁਝ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਵਲਕਾਂਟੀ ਰੀਵਾੜੀ ਆਦਿ ਜੇਹਲਾਂ ਵਿਚ ਮਾਰ ਕੁਟਕੇ ਛਡ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਨਾਭਾ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਖਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮਾਫੀਆਂ ਮੰਗਾਉਣ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਢੰਗ ਵਰਤੇ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਵਰਨਣ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜੋ ਅਗਲੇ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਪੰਥਕ ਜਮਾਤਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੁਧ ਕਰਾਰ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ

ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਲੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਲੀਡਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਵਾਲੰਟੀਅਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਬੀੜਾ ਉਠਾਇਆ। ਜਦ ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਬਹੁਤ ਗਰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਕਤ ਦੋਹਾਂ ਜਮਾਤਾਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੁਧ ਕਰਾਰ ਦੇ ਕੇ ਮੁਖੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫ-ਤਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧਮਕੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਕਿ ਜੋ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੇਗਾ ਉਸ ਵਿਰੁਧ ਸਖਤ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਰਕਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਸਖਤੀਆਂ ਕਰਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਿਆਣੇ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਰਬੜ ਦੀ ਖੁਦੋ ਨਾਲ ਤਸ਼ਬੀਹ ਦਿਤੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਰਬੜ ਦੀ ਗੇਂਦ ਜਿਤਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਪਰ ਸੁਟੀ ਜਾਵੇ ਉਤਨੀ ਹੀ ਉਚੀ ਬੁੜਕਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਖਾਂ ਪਰ ਜਿਤਨੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਇਹ ਉਤਨੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਉਭਰਦੇ ਅਤੇ ਲਹਿਰ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ। ਜਦ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਅਨਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਹ ਲਹਿਰ ਨਹੀਂ ਦਬ ਸਕਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਵਰਤਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਤਾਕਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਦੋ ਢੰਗ ਸਨ। ਇਕ ਇਹ ਕਿ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਣ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਇਹ ਕਿ ਜਥਿਆਂ ਪਰ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਸਖਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਇਸ ਨਵੇਂ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇ ਮੁਖੀ ਜਮਾਤਾਂ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੁਧ ਜਮਾਤਾਂ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿਤੀਆਂ। ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਧਕੜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਛਾ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਹੋਰ ਭੀ ਵਧ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦਾ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ।

ਇਥੇ ਇਹ ਗਲ ਸਮਝ ਲੈਣੀ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪਸੰਦ ਜਮਾਤਾਂ ਇਸ ਤਹਿਰੀਕ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਸਿਖ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਤਾਕਿ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤਸ਼ਦਦ ਕਰਕੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਨਾਮ ਹੋਵੇ। ਸਿਖ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਮਿਲ ਰਹੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਬੁਲੰਦ ਰਖਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਵਡੀ ਤੋਂ ਵਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਭੀ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ੧੩ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦਫਤਰਾਂ ਪਰ ਛਾਪੇ ਮਾਰੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਖੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਹੀ ਗਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ੫੯ ਮੁਖੀ ਲੀਡਰਾਂ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਨਾਮ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:—

੧. ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ੨. ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ੩. ਜਥੇਦਾਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਰਪੁਰੀ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ੪, ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ੫. ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ ੬. ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ੭. ਮਾ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ੮. ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ੯. ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜਾਲੰਧਰੀ ੧੦. ਪ੍ਰੋ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੧. ਪ੍ਰੋ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੨. ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਝੁਬਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ੧੩. ਰਸਾਲਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੪. ਸ: ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ ੧੫. ਸ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋਸ਼ ੧੬. ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਘਵਿੰਡ ੧੭. ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੂਹੜਕਾਣਾ ੧੮. ਕਪਤਾਨ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੯. ਸ: ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸਾਗਰੀ ੨੦. ਸ: ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਵਛੋਆ ੨੧. ਮਾ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ੨੨. ਬਾਬੂ ਤ੍ਰਿਪਤ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰ ੨੩. ਸ: ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ੨੪. ਭਾ: ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਲੰਗੇਰੀ ੨੫. ਸ: ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ ੨੬. ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ ੨੭. ਸ: ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਬੈਰਿਸਟ੍ਰ ਸਰਗੋਧਾ ੨੮. ਰਸਾਲਦਾਰ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ੨੯. ਸ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੩੦. ਸ: ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਪਸੱਦੀ ੩੧. ਸ: ਬਾਲ ਸਿੰਘ ੩੨. ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਬਹਿਲੋਲ ਪੁਰੀ ੩੩. ਸ: ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ੩੪. ਸ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ੩੫. ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ੩੬. ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ "ਨੇਸ਼ਨ" ੩੭. ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਸੁਲਤਾਨ ਵਿੰਡ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿਖ ਲੀਗ ੩੮. ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤ੍ਰ ਸਿਖ ਲੀਗ ਦਿਲੀ ੩੯. ਸ: ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ੪੦. ਡਾ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਚਕਵਾਲੀਆ ੪੧. ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ੪੨. ਸੋਢੀ ਪ੍ਰਤੀਮ ਸਿੰਘ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ੪੩. ਸ: ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਕੈਣੀ ੪੪. ਸ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਤਾਨਸੈਨ ੪੫. ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ੪੬. ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਬੀਆ ੪੭. ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਅਕਾਊਟੈਂਟ ਸੁਪ੍ਰੰਟੰਡੈਂਟ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ੪੮. ਸ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਟਾਈਪਿਸਟ ੪੯. ਸ: ਵਾਸਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸਟੋਰ ਕੀਪਰ ੫੦. ਭਾ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਸੇਵਾਦਾਰ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿਰੁਧ ਕਦਮ ਉਠਾਇਆ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹੋਰ ਭੀ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਸਖਤੀਆਂ ਨਾਲ ਦਬਣਾ ਤਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸਖਤੀਆਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤਾਂ ਇੰਨ੍ਹਾ ਦਾਂ ਜੋਸ਼ ਹੋਰ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਖਿਆਲ ਗਲਤ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਖਤੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਦਬ ਜਾਣਗੇ।

੫ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਕਤ ਲੀਡਰਾਂ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਮਿ: ਵੀ. ਡਬਲਯੂ. ਸਮਿੱਥ ਨੇ ਮਿ: ਪੀ. ਜੇ. ਐਂਡਰਸਨ ਸਮਸ਼ੇਲ ਮਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਚਲਾਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਲੀਡਰਾਂ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸ੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹੱਥ ਹੈ ਤੇ ਇੰਨਾਂ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਨਫਰਤ ਫੈਲਾਕੇ ਉਸ ਦਾ ਤਖਤਾ ਉਲਟਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਿ: ਸਮਿੱਥ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਗਵਾਹ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਦਿੰਦੇ ਹੋਇ ਕਿਹਾ "ਗਵਾਹੀਆਂ ਰਾਹੀ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਇਸ ਦਰਖਾਸਤ ਵਿਚ ਦਸੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।"

ਇਸ ਮੁਕਦਮੇ ਵਿਚ ਮਿ: ਪਿਟਮੈਨ ਤੇ ਰਾਇ ਬਹਾਦਰ ਜਵਾਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਸਨ। ਸ੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਵਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਰਘੂਨਾਥ ਸਹਾਇ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਸ: ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਸ਼ੇਰ ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ ਪੈਰਵੀਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ੪੧੪ ਗਵਾਹ ਪੇਸ਼ ਹੋਇ। ਅਦਾਲਤੀ ਗਵਾਹ ਵਖਰੇ ਸਨ। ਇਕ ਸੌ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਫਾਈ ਦੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਸਫਾਈ ਦੇ ਗਵਾਹਾਂ ਵਿਚ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਜੀਠਾ, ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਟਾਰੀ, ਸ: ਸ਼ਿਵਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸਿਆਲਕੋਟ, ਭਾ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ. ਰਾਇਜ਼ਾਦਾ ਹੰਸ ਰਾਜ, ਲਾਲਾ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਲਾਹੌਰ, ਪ੍ਰੋ: ਰੁਚੀ ਰਾਮਸਾਹਨੀ, ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੇ ਨਾਮ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹਨ।

ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਮੁਕਦਮਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਪਿਛੋਂ ਸਾਰੇ ਲੀਡਰ ਲਾਹੌਰ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਥੇ ਹੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਮੁਕਦਮਾ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੫ ਤੱਕ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਮੁਕਦਮੇ ਦੀ ਕਾਰਰਵਾਈ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਫੁਲਸਕੇਪ ਸੀਈਜ਼ ਦੇ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਸਫਿਆਂ ਪਰ ਹੈ। ਇਹ ਕੇਸ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਮੁਕਦਮਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਅਹਿਮ ਕੇਸ ਸੀ। ਸ੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਿਆਨ ਹੀ ੯੨ ਸਫਿਆ ਦਾ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਲੀਡਰ ਦੇ ਬਿਆਨ ਭੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪਦੇ ਰਹੇ। ਸ: ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਸ: ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ ਨੇ ਇਸ ਮੁਕਦਮੇ ਵਿਚ ਬੜੇ ਧੜਲੇਦਾਰ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤੇ। ਜਿੰਨਾਂ ਦੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰੈਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਚਰਚਾ ਹੋਈ। ਸ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਬੱਜ ਬੱਜ ਘਾਟ ਪਰ ਚਲਾਈ ਗਈ ਗੋਲੀ, ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਦੇ ਖੂਨੀ ਸਾਕੇ ਆਦਿਕ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦੇਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਜੇਹੜੀ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਤਰਾਂ ਜੰਨਤਾ ਦਾ ਖੂਨ ਡੋਹਲਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਨਾ ਕਰਦੀ ਹੋਵੇ ਉਹ ਬਹੁਤੇ ਦਿਨ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ।"

ਸ: ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੌਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਦੀ ਇੱਕ ਇੱਕ ਬੂੰਦ ਵਿਚੋਂ ਲੱਖਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਪੈਦਾ ਹੋਣਗੇ। ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਸਖਤੀਆਂ ਦਾ ਚੱਕਰ ਚਲਾਕੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਕੁਚਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰਖਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮੂਰਖਾਂ ਦੇ ਸਵਰਗ ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਹੈ ।" ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਇਸ ਕੇਸ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਹੀ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸ੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਦਾ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ।

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਜੋਸ਼ ਵਧਦਾ ਗਿਆ । ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ, ਲਾਠੀਚਾਰਜ, ਜੇਹਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ, ਜੁਰਮਾਨੇ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀਆਂ ਜ਼ਬਤੀਆਂ ਆਦਿਕ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਠੰਡਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀਆਂ । ਅੰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨੇ ਪਏ ਅਤੇ ੧੯੨੫ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਿਲ ਦੇਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਪਿੱਛਾ ਛੁਡਾਇਆ ।

ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੋਰ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ

ਜਦ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੁਧ ਕਰਾਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਇਕ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪੰਥਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ । ਪਹਿਲੇ ਔਹਦੇਦਾਰ ਫੜੇ ਗਏ ਤਾਂ ਨਵੇਂ ਚੁਣ ਲਏ ਗਏ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ । ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦੀਆਂ ਰੀਪੋਰਟਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ੭ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਥਾਨਕ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪਰ ਛਾਪਾ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹਿਆ । ਸੁਪ੍ਰੰਟੰਡੈਂਟ ਪੁਲਸ ਮਿ: ਜਾਫਰੇ ਤੇ ਹੋਰ ਵਡੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ ਪੁਲਸ ਦੀ ਇਕ ਤਕੜੀ ਜਮਾਤ ਲੈ ਕੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰਨ ਆਏ ।

ਜਦ ਉਹ ਘੰਟਾ ਘਰ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰਦੀ ਸਮੇਤ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿਤਾ । ਫਿਰ ਇਹ ਸਾਰੀ ਧਾੜ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਥੜਾ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਆਈ । ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰਦੀਆਂ ਸਮੇਤ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿਤਾ । ਇਸ ਪਰ ਅਫਸਰ ਬਹੁਤ ਰੋਹ ਵਿਚ ਆਏ । ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਝਗੜਾ ਪੈਂਦਾ ਰਿਹਾ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਲੀਡਰ ਲਾਲਾ ਗਿਰਧਾਰੀ ਲਾਲ, ਪੰ: ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਤੇ ਸੁਾਮੀ ਓਅੰਕਾਰਾ ਨੰਦ ਭੀ ਆ ਗਏ । ਪ੍ਰੋ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ. ਹੇਠਾਂ ਆਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁਛਿਆ ਕਿ "ਆਪ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕੀ ਹੋ ?" ਇਸ ਦਾ ਉਤਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਦਿਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ।

ਪ੍ਰੋ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਪਰ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਕੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਰੰਟ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਵਿਖਾਉ । ਡੀ. ਸੀ. ਨੇ ਕਿਹਾ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਇਕ ਫਹਿਰਿਸਤ ਹੈ। ਜਦ ਇਹ ਫਹਿਰਿਸਤ ਪ੍ਰੋ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੇਖੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਸ: ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਸ: ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਕੋਣੀ ਆਦਿਕ ਸਜਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਭੀ ਸਨ ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸਨ । ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਮਹਿਕਮਾਨਾ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਿਤਨੀ ਅੰਧੇਰ ਗਰਦੀ ਮੱਚੀ ਹੋਈ ਸੀ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪ੍ਰੋ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਫਹਿਰਿਸਤ ਨੋਟ ਕਰ ਲਈ ਜੇਹੜੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ ਉਹ ਸਭ ਹੇਠਾਂ ਆ ਗਏ । ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ ਸੰਗਤਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਨਾਲ ਆਸਮਾਨ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ । ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਕੋਤਵਾਲੀ ਪੁਜੇ। ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਂਲ ਸਨ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਅਥਾਹ ਸਮੁੰਦਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੀ ਮਸ਼ੀਨਗੰਨਾ ਬੀੜ ਰਖੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਪੂਰਨ ਤਿਆਰੀ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਪੂਰੇ ਜ਼ਬਤ ਵਿਚ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਕੋਈ ਭੀ ਕਦਮ ਉਠਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੁਖੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ:—

੧. ਸ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ
੨. ਮਾਸਟਰ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਸਰਹਾਲੀ
੩. ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ, ਬੁਰਜ ਲੁਧਿਆਣਾ
੪. ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰ
੫. ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੬. ਜਥੇਦਾਰ ਜੈ ਸਿੰਘ ਢੁਡਿਆਲ
੭. ਸ: ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਚੰਡਾਲੀ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਂ ਵਾਲਾ
੮. ਸ: ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਚੂਨੇ ਵਾਲੇ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ
੯. ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਗਰਮੂਲਾ
੧੦. ਸ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੈਰਿਸਟਰ (ਸ਼ਹੀਦ)
੧੧. ਸ, ਨਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਵਾਜਿਆਂ ਵਾਲੇ
੧੨. ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੀਪਾਲ ਪੁਰ
੧੩. ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ (ਹੁਣ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ) ।
੧੪. ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ।
੧੫. ਭਾਈ ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਕੁਰਲਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ ।
੧੬. ਭਾਈ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ
੧੭. ਭਾਈ ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ
੧੮. ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਰੜ
੧੯. ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕੋਟ ਪਿੰਡੀ ਵਾਲ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ
੨੦. ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ
੨੧. ਸ: ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਕਾਉਂਕੇ
੨੨. ਸ: ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ ਰਾਇ ਪੁਰ
੨੩. ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਲੁਧਿਆਣਾ
੨੪. ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਘੁਮਾਣ ਜ਼ਿ: ਲੁਧਿਆਣਾ
੨੫. ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕਬਰਵਛਾ (ਹੁਣ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁ: ਕਮੇਟੀ ਮੁਕਤਸਰ)
੨੬. ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਸਿਆਲ ਕੋਟ
੨੭. ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਤਸੀਲ ਪਸਰੂਰ
੨੮. ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਸਿਆਲਕੋਟ
੨੯. ਸ: ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ (ਭਤੀਜਾ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ)
੩੦. ਜਥੇਦਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੋਟ ਫਤੂਹਾ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ
੩੧. ਗਿ: ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ
੩੨. ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਵਸਾਊ ਕੋਟ (ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ)
੩੩. ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਲਾਵਲ ਪੁਰ (ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ)
੩੪. ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨਾਨੂੰ ਨੰਗਲ
੩੫. ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਅਜ਼ਾਦ
੩੬. ਮਹੰਤ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਪੌਂਟਾ ਸਾਹਿਬ (ਸਵਾਰਗੀ)
੩੭. ਸ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਚੱਕ ਨੰ: ੧੨੭ ਢਖਣੀ ਸਰਗੋਧਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੩੮. ਸ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਚੱਕ ਨੰ: ੧੨੭ ਦੱਖਣੀ
੩੯. ਭਗਤ ਦੁੰਨਾ ਸਿੰਘ ਐਹਮਦਾਬਾਦ (ਸਵਰਗੀ)
੪੦. ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਹਮਦਾਬਾਦ
੪੧. ਸ: ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਕੋਟ ਨਜੀਬ-ਉੱਲਾ
੪੨. ਸ: ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਤਹਿਸੀਲ ਚੁਨੀਆ
੪੩. ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਰਕਾ ਲਹੌਰ
੪੪. ਸ: ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲਾ ਲਹੌਰ
੪੫. ਸ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਖਾਨੀ
੪੬. ਸ: ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ (ਸਵਰਗੀ)
੪੭. ਸ: ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ ਪਿਸ਼ਾਵਰ
੪੮. ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਸ਼ਾਵਰ
੪੯. ਸ: ਜੈ ਸਿੰਘ ਮਰਦਾਨ
੫੦. ਸ: ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਕੋਹਾਟ
੫੧. ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ
੫੨. ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ, ਲਾਇਲ ਗਜ਼ਟ, (ਫਿਰ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ)
੫੩. ਮਹੰਤ ਮੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਰਮਲੇ ਵਰਤਮਾਨ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ।
੫੪. ਬਾਵਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਲਾਹੌਰ
੫੫. ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਨਾਮਧਾਰੀ
੫੬. ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਬਟਾਲਾ
੫੭. ਡਾਕਟਰ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੫੮. ਭਾਈ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਵੈਦ (ਸਵਰਗੀ) ਤਰਨ ਤਾਰਨ
੫੯. ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਾਰਲੀ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ
੬੦. ਸਃ ਸੂਚਾ ਸਿੰਘ ਖਰਾ ਸੌਦਾ (ਸ਼ੇਖ਼ੂਪੁਰਾ)
੬੧. ਜਮਾਂਦਾਰ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰ
੬੨. ਬਾਬਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ (ਜਲੰਧਰ)

ਜਦ ਇਹ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਭੀ ਸ਼੍ਰੋਃ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹਾਂ ਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਸਾਨੂੰ ਭੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਬੰਧਤ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਉਤ੍ਰ ਦਿਤਾ ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਮ ਫਹਿਰਿਸਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਸ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੈਰਿਸਟ੍ਰ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਮੈਂਬਰ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ (ਜੋ ਇਕ ਜਨੂਨੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਸਨ) ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ "ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੁਧ ਜਮਾਤ ਕਰਾਰ ਦੇ ਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤਵਾਸੀਆਂ ਪਾਸ ਅਪੀਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ"।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਭੀ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋੜੇ ਨਹੀਂ ਗਏ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਾਰਵਾਈ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਜਾਰੀ ਰਖੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਐਲਾਨ ਨੰ: ੪੫੮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆਂ ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀਃ—

ਸੰਮੂਹ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧਾਰਮਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੁਲਾਰਿਓ ਇਹ ਦਸ ਦਿਉ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜੀਉਂਦੇ ਹੋ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਬਾ ਸਕਦੀ।

ਹੁਣ ਜਦ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਜਥਾ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੰਮੂਹ ਸਿਖ ਵਿਤ ਅਨਸਾਰ ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਯਾਦ ਰਖੋ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਇਜ਼ਤ ਕਾਇਮ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਮੈਂਬਰ ਅਜ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ ਹਨ ਇਹ ਸਭ ਤੁਹਾਡੇ ਹੀ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਚੰਗੇ ਤ੍ਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਗੌਰਮਿੰਟ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਤੇ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਪਰ ਤੁਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਗੌਰਮਿੰਟ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਕਿ ਉਹ ਹਥਿਆਰ ਸੁਟ ਦੇਵੇ। ਚੇਤੇ ਰਖੋ ਕਿ ਹਰੇਕ ਮਾਮੂਲੀ ਤੋਂ ਮਾਮੂਲੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕਰਦੇ ਹੋ ਉਹ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੀ ਪਕਿਆਈ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਕੀਲਾਂ, ਵਪਾਰੀਆਂ, ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾਂ, ਕਲਰਕਾਂ ਤੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਮੇਟੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਸਭਯ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਮਜ਼ਹਬ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉਹ ਸਚਾਈ ਤੇ ਇਨਸਾਫ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਉ ਅਸੀਂ ਚਿਟੇ ਬਾਜ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਲੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀਏ। ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਪਿਤਾ, ਬਚਿਆਂ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਹਰੇਕ ਸਿਖ ਬਚੇ ਨੂੰ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਛਡ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕੇਂਦਰ ਤੇ ਜਮ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਮਜ਼ਹਬ ਨੂੰ ਅਪਵਿਤ੍ਰ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਣ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਧਾਰਮਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਪੈਦਾਇਸ਼ੀ ਹੱਕ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਉਕਤ ਐਲਾਨ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਕ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਹੇਠ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ੴ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ

"ਜੇ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਨ ਕਾ ਚਾਉ। ਸਿਰ ਧਰ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ"

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦਾ ਤਾਜ਼ਾ ਹਮਲਾ

ਸਿਖ ਧਰਮ ਤੇ ਅਸਹਿ ਵਾਰ

ਸਿਖੀ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਦਾ ਸਮਾਂ

ਪਿਆਰੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ,

ਪੁਠੀਆਂ ਖਲਾਂ ਲੁਹਾਣੀਆਂ, ਚਰਖੜੀਆਂ ਤੇ ਚੜਨਾ, ਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਚਿਰਵਾ ਲੈਣਾ ਆਪ ਲਈ ਸੌਖਾ ਹੈ। ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣੇ ਜਾਣਾ, ਖੌਲਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕੜ੍ਹਾਹੇ ਵਿਚ ਉਬਲਨਾ ਸੌਖਾ ਹੈ। ਮੱਸੇ ਰੰਗੜ ਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਦੀਆ ਬੇਅਦਬੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸ ਆਪ ਨੂੰ ਦਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾਸ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਫਿਰ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦੀ ਕਸਵਟੀ ਤੇ ਲਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਦਰਖਤਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਤੇ ਭੱਠੀ ਵਿਚ ਸਾੜ ਕੇ ਬਾਬ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਭੀ ਆਪ ਦੀਆ ਅੱਖਾਂ ਅਗੋਂ ਲੰਘਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਲਤਾਨ ਤੇ ਅਟਕ ਆਦਿ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਲ ਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਭੀ ਆਪ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲੰਘੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀਰਕ ਤਕਲੀਫਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਡੀ ਆਤਮਕ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਬਰਬਾਦੀ ਕਰਨ ਪਰ ਤੁਲ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗਾ ਸਰ ਰਿ: ਨਾਭਾ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਖਮ ਤਾਜ਼ਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ੭ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਵਾਰ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦੇ ਧਰਮ ਤੇ ਇਕ ਕਾਤਲਾਨਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਜਿਸ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਪਰਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਝਾੜੂ ਫੇਰ ਕੇ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਰੰਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਕ ਇਕ ਇੱਟ ਪੁਕਾਰ ੨ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹ ਦੇਣ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।। ਅਜਿਹੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਥਾਂ ੭ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਵਰਦੀ ਸਮੇਤ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਰੋਅਬ ਵਿਖਾਏ। ਇਤਨੇ ਤੇ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਕਈ ਸੀਨਾ ਜ਼ੋਰ ਪੁਲਸ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦਾ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਕੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਉਪਰੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਲਈ ਮੌਤ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਜਿਸ ਸੀਨਾ ਜ਼ੋਰੀ ਨਾਲ ਪੁਰਾਣੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸਖਤ ਨਿਰਾਦਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਇਸ ਬੇਅਦਬੀ ਨੂੰ ਸਹਾਰਨਾ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ।

ਅਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਟੋਟੇ ਕਰਵਾ ਦੇਣੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸੌਖੇ ਹਨ ਪਰ ਧਰਮ ਦਾ ਕਤਲ ਅਸੀ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦੇ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਇਹ ਕਾਰਰਵਾਈ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਇਆ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੇ ਪੰਥ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਦਿਆਂ ਸ਼ਾਤਮਈ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਦੇ ਹੋਇ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਪੱਥਰ ਰਖਕੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਦਸ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾਂ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤਰਾਂ ਧਰਮ ਦਾ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਕਰ ਅਗੇ ਲਈ ਕਦੀ ਇਸ ਤਰਾਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਸਹਾਰ ਕ ਸ਼ਾਂਤ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਸਾਰੀ ਬਦਅਮਨੀ ਦੀ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਹੋਵੇਗੀ।

ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ। ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨੂੰ ਚੁਪ ਕਰਕੇ ਸਹਾਰ ਲੈਣਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਤੋਂ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਸਿੱਖ ਪਰ ਸਖਤ ਅਫਸੋਸ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਨਾਲ ਹੋਕੇ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਾਇਆ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਰਾਜੇ ਤੇ ਫਕੀਰ, ਛੋਟੇ ਤੇ ਵੱਡੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਭੰਗ ਹੋਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ, ਅਣਖ ਤੇ ਈਮਾਨ ਦਾ ਕਤਲ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਇਸ ਭੁਲ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਗਿਰੀ ਹੋਈ ਸ਼ਰਾਫਤ ਸਮਝ ਤੇ ਦੂਰਅੰਦੇਸ਼ੀ ਦਾ ਦਿਵਾਲਾ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਡੰਕੇ ਦੀ ਚੋਟ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਸਹਾਰਨੀ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਅਸੰਭ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਸਿੱਖ ਬਚੇ ਦਾ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਅਗੇ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਕੁਕਰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਸੋਚ ਲੈਣ ਕਿ ਅਮਨ ਭੰਗ ਹੋਣ ਦਾ ਭਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸੀਨੇ ਨੂੰ ਘਾਇਲ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗਸਰ (ਜੈਤੋ) ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕੇ ਦੀ ਖਾਂਦਾਨਕਸ਼ਾ

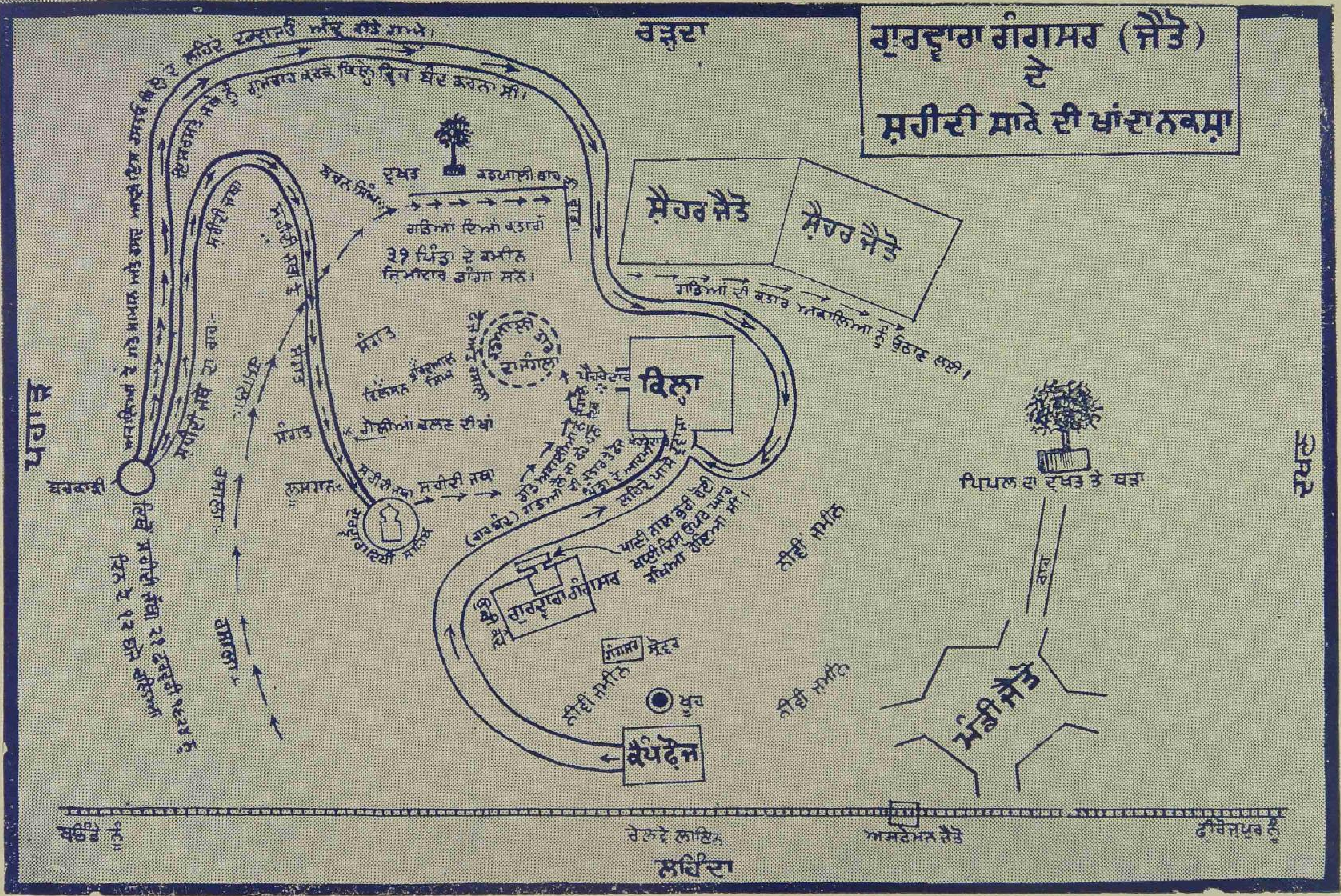

ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੀ ਯਾਦ !

ੜ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੨ ਈ: (ਸਫ਼ਾ ੫੪੬)

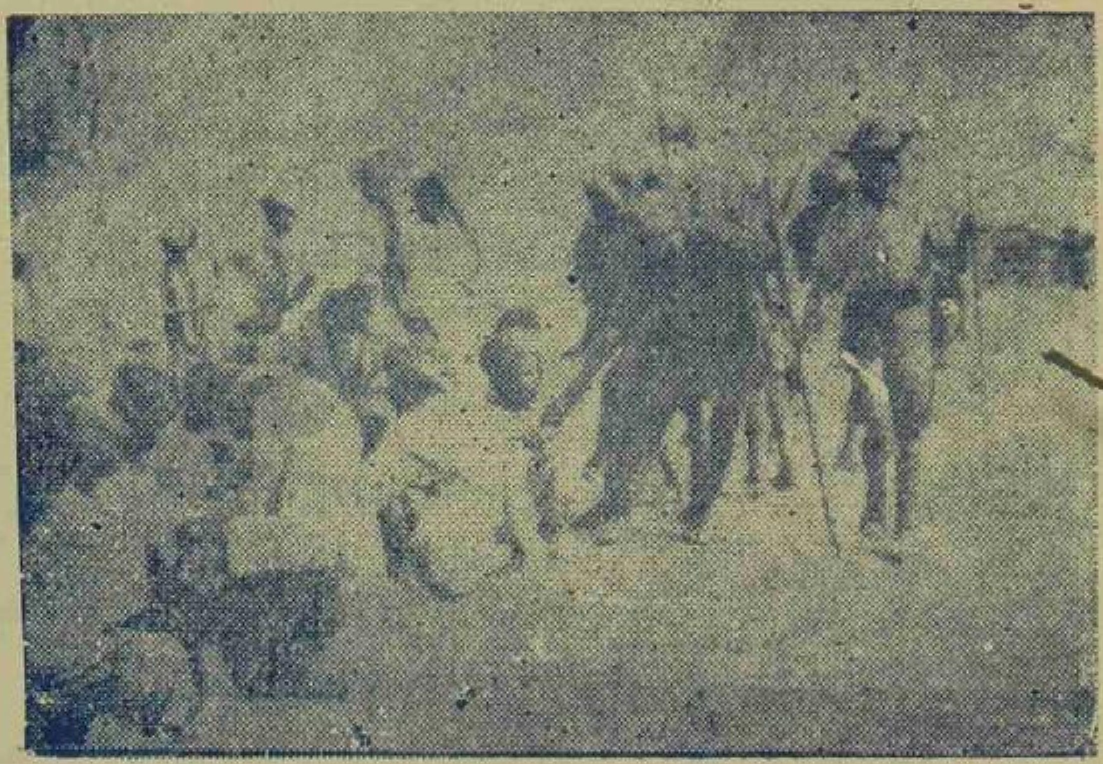

ਪੁਲਸ ਵਾਲੇ ਅਕਾਲੀ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਕੇਸ ਪੁਟ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਅਕਾਲੀ ਮਾਰ ਖਾ ਕੇ ਬੇਸੁਧ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਹੈ।

ਜਥੇ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਵੇਰ ਕੁਟਣ ਲਈ ਘਸੀਟਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਮਨਮੋਹਣਾ ਸਰੋਵਰ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗਸਰ (ਨਾਭਾ)

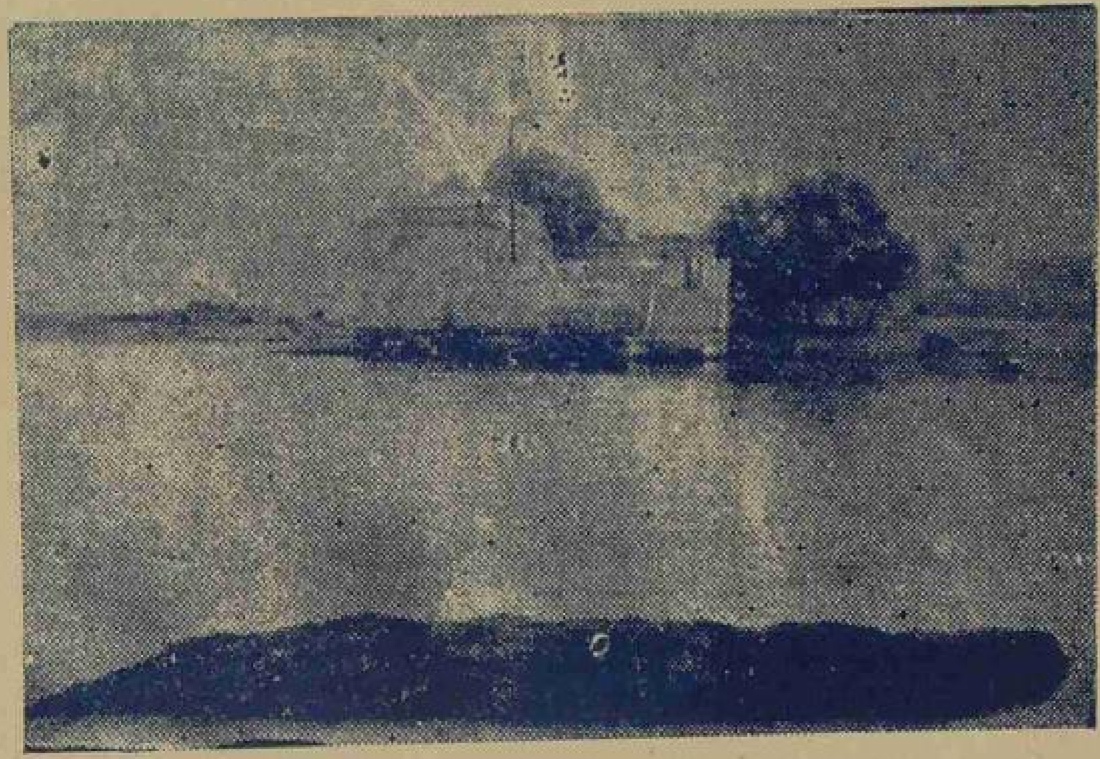

ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਚੋਂ ੧੪ ਸਤੰਬਰ ਸੰ: ੧੯੨੩ ਈ: ਨੂੰ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਖੰਡਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ੧੫, ਪੰਜੀ ੨ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਅਖੰਡਪਾਠ ਪ੍ਰਾਰੰਭ, ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਣ ਕਰਕੇ ਗਏ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਫਤਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ

੨੪ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਮਿ: ਸਮਿੱਥ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਪੁਲਸ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਪਰ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ। ਸਾਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਪੱਤ੍ਰ ਕਬਜੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਏ। ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਕੱਤ੍ਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤਲਾਸ਼ੀ ਦੇ ਵਾਰੰਟ ਵਿਖਾਉ। ਮਿ: ਸਮਿੱਥ ਸਪੁੰਟੈਂਡੈਂਟ ਪੁਲਸ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਹਰ ਥਾਂ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹਨ ਵਾਰੰਟ ਵਿਖਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਫਸਰ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਦਫਤਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਹਰ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸੰਗਤਾਂ ਜੈ ਕਾਰੇ ਗਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੀਸਤਾਨੀ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਈਰਾਨ ਵਿਚੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ।

੨੩ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਸ: ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ੫੯ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਭੀ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਪਰ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁਧ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਏ ਗਏ ਸਨ। ੨੯ ਮਾਰਚ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਇਸ ਕੇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਬਾਹਰ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭੀੜ ਸੀ। ਮਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਸੁਨਾਣ ਵੇਲੇ ਸਭ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰੈਸ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਾਂ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਣਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਜੱਥੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਜ਼ੇਰ ਦਫਾ ੧੭ ਬੀ. ਸ: ਜੈ ਸਿੰਘ ਭਾ: ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸ: ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਮਰ ੪੪ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵਧ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ। ਜੁਰਮਾਨਾ ਨਾ ਭਰਨ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਹੋਰ ਕੈਦ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਦੇ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨੇ ਕੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ। ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਸਪੈਸ਼ਲ ਕਲਾਸ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਬਾਵਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ, ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਲਾਇਲ ਗਜ਼ਟ, ਭਾ: ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਵੈਦ ਤਰਨਤਾਰਨ, ਡਾ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਮਾ: ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਮਾਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਸ਼ਾਵਰ, ਸ: ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ ਪਸ਼ਾਵਰ ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਕੋਹਾਟ, ਭਗਤ ਦੁਨਾ ਸਿੰਘ ਐਬਟਾਬਾਦ, ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਕੋਹਾਟ ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ ਸ: ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ, ਸ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੈਰਿਸਟਰ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਜਮਾਦਾਰ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ। ਇਸ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਜੋ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਉਸ ਦਾ ਟੋਟਲ ੨੯੫੦੦ ਬਣਦਾ ਸੀ।

ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਏ। ਬਾਹਰ ਖੜੀਆਂ ਬੇਅੰਤ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਭੀ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਨਾਲ ਅਸਮਾਨ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਜੋਸ਼ ਸੀ। ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਜਥੇ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸਪੈਸ਼ਲ ਕਲਾਸ ਮਿਲੀ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੀਆਂ ਵਾਲੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘ ਮੁਲਤਾਨ ਸੰਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭੇਜੇ ਗਏ ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਤੀਜਾ ਜਥਾ ਮਹੀਨਾ ਅਕਤੂਬਰ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਸਾਂਸੀ, ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ (ਮੁਲਤਾਨ), ਸ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਵਾਲ, ਸ: ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿਲੀ ਤੇ ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਝੰਗ ਮਘਿਆਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਸ ਜਥੇ ਪਰ ਭੀ ਪਹਿਲੇ ਜਥਿਆਂ ਵਾਂਗ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾ ਕੇ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਦ ਸ਼੍ਰੋ:ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਸਖਤੀ ਦਾ ਚੱਕਰ ਚਲਾਇਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਜੋਸ਼ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਭੀ ਗਰਮ ਸੀ ਅਤੇ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਕੌਮ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀਆ ਕਰਨ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈਂਕੜ ਭੀ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਪੰਥਕ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਅਤੇ ਕੌਮ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਭਰਣ ਲਈਕਿਸੇ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਕ ਬਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ਸੌ ਦੇ ਜੱਥੇ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜੱਥੇਬੰਦੀ ਅੱਗੇ ਗੋਡੇ ਟੇਕਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਸਿਆਣੇ ਸਿਆਣੇ ਪੰਥਕ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਂਗ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਭੇਜੇ ਜਾਣ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸੌ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ ੯ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਟੱਕਰ ਲਈ ਜਾਵੇ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੰਥਕ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸੌ ਦੇ ਜੱਥੇ ਭੇਜਣ ਦਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਅਧਭੁਤ ਤੇ ਨਿਰਾਲੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਤਰਤੀਬ ਦੇਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ ਉਹ ਧੰਨਵਾਦ ਦੇ ਪਾਤ੍ਰ ਹਨ। ਪੰਜ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਇਕ ਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਦੀ, ਸਿਰ ਤੇ ਸਰਮਈ ਦਸਤਾਰੇ, ਗਲ ਵਿਚ ਪੀਲਾ ਚੋਗਾ, ਗਾਤਰੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ, ਤੇੜ ਕਛਹਿਰਾ। ਇਕ ਅਧਭੁਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਜ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ। "ਕਹਿਬੇ ਕੋ ਸੋਭਾ-ਨਹੀਂ ਦੇਖਾ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ" ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੇ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਜ ਆਪਣ ਸੁਭਾਗ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਦੇ ਮਨ 'ਪਰ ਜੋ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਅਕਥਨੀਜ ਸੀ। ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਹੋ ਰਹੀ ਬੇਅਦਬੀ ਰੋਕਣ ਲਈ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਤਨਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਸੀ ਉਸਦੀ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਜੱਥਾ ਰਵਾਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਪੰਜ ਸੌ ਦੀ ਥਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ। ਬਾਲਕ, ਬਿਰਧ, ਨੌਜਵਾਨ, ਇਸਤਰੀਆਂ, ਮਰਦ ਸਭ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਪਰੰਤੂ ਪੰਥਕ ਮੁਖੀਆਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਹੁਤੇ ਬਿਰਧਾਂ, ਛੋਟੇ ਬਚਿਆਂ ਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਥੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੰਥਕ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਸਦਕਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਚੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਤੋਂ ਚੋਰੀ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਜ਼ਿਦ ਕਰਦੇ। ਪਰੰਤੂ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੇਵਲ ਬਾਲਗ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਭਰਤੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜ ਸੌ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ ਤੋਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ। ਪੰਥਕ ਸ਼ਮ੍ਹਾ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲ ਵਹੀਰਾਂ ਪਾ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ

ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਗੋਕੇ (ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਨ) ਥਾਪੇ ਗਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਥਾ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਆਪ ਉਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਸਮੇਂ ਦੂਸ਼ਨ ਲਾਇਆ ਕਿ ਆਪ ਨੇ 'ਜੈਤੋ' ਵਿਚ ਪਾਠ ਕਰਨ ਹਿਤ ਜੱਥੇ ਭੇਜੇ ਹਨ, ਇਸ ਜੁਰਮ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਅਤੇ ਸੌ ਰੁਪਈਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਵਰਪਾਲ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਜਥੇਦਾਰ ਭਾ: ਸੁਲਤਾਨ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲਾ ਸਿਆਲਕੋਟ ਅਤੇ ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ੍ਹ ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਤੁੜ ਥਾਪੇ ਗਏ।

ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਲਾਇਲਪੁਰ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ, ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ ਆਦਿਕ ਦੇ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਸਨ। ਇਕ ਕੰਪਨੀ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ ਤੇ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘ ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਜਥੇ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਹਰੇ ਬੈਂਡ ਬਾਜਾ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪੰਜ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਤੇ ਉਪਰੰਤ ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਅੱਟਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿਤਰ ਪਾਲਕੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਾਲਕੀ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਪੰਜ ਨੰਗੀਆਂ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਜਥੇਦਾਰ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਜਥੇਦਾਰ, ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪੰਜ਼ੀ ਪੰਜ਼ੀ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਇਕ ਕੰਪਨੀ ਕਮਾਂਡਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਥੇ ਦਾ ਮਾਰਚ ਅਲੌਕਿਕ ਫੌਜੀ ਮਾਰਚ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬੈਂਡ ਬਾਜੇ ਦੀ ਘਨਘੋਰ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਵਰਦੀ ਵਿਚ ਫੌਜੀ ਮਾਰਚ ਕਰਨਾ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਪਰ ਜਾਦੂ ਦਾ ਅਸਰ ਰਖਦਾ ਸੀ। ਅਮਰੀਕਾ ਦੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਨੇ ਇਹ ਨਜ਼ਾਰੇ ਵੇਖੇ ਉਹ ਭੀ ਅਸ਼ ਅਸ਼ ਕਰ ਉਠੇ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਇਤਨਾ ਉਭਰ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਪਾਸੇ ਸਿਖੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ। ਜੇਲ੍ਹਾਂ, ਜੁਰਮਾਨੇ ਤੇ ਪੁਲਸ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਿਹੜੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜੇ ਦੁਖ ਝਲਣੇ ਪੈਣ ਤਾਂ ਸਚੇ ਸਿੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਿਉਂ ਕਰਨ?

ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਜੱਥੇ ਦੀ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਇਹ ਭੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਭਾਗ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਕਰਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੁਧ ਮਠਿਆਈਆਂ, ਤੇ ਫਲਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲਗਾ ਦਿੰਦੇ। ਚਾਰ ਪਦਾਰਥ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਰੁਲ ਸਨ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਗਿਆ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਸਿੱਖ ਰਤਾ ਭਰ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ੯ ਫ਼ਰਵਰੀ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਨੇ ਜੈਤੋ ਵਲ ਰਵਾਨ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਸੰਗਤਾਂ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਜੱਥੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ। ਪੰਜ ਸੌ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪੁੰਜ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਚਾ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸੂਰਬੀਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸੋਂ ਆਗਿਆ ਲੇਣ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਬੇਅੰਤ ਸੰਗਤਾਂ ਦਿਨਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਰਜੀਵੜਿਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਸਿਖੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਠਾਠਾਂਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਇਲਾਹੀ ਕੀਰਤਨ ਸਰਵਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਖੜੇ ਹੋਕੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਇਹ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ:-

"ਕਬੀਰ ਜਉ ਤੋਹਿ ਸਾਧ ਪਿਰੰਮਕੀ ਸੀਸ ਕਾਟਿ ਕਰ ਗੋਇ।
ਖੇਲਤ ਖੇਲਤ ਹਾਲ ਕਰਿ ਜੋ ਕਿਛੁ ਹੋਇ ਸੁਹੋਇ।

ਪਿਆਰੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ,

ਆਪ ਦੇ ਧਰਮ ਦੀ ਆਤਮਾ ਗੁਰਬਾਨੀ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹਨ। ਸੱਚੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿਖ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਜੋਤ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੂਰਜ ਹਨ। ਸਿਖੀ ਦੀ ਰੂਹ, ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮਜ਼੍ਹਬ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸੋਮਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹਨ।

ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗ ਸਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਖੰਜਰ ਘੋਪ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਜਦ ਤੀਕ ਦਿਲ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤੌਹੀਨ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਯਾਤਰਾਂ ਬੰਦ ਕਰਨੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤੌਹੀਨ ਕਰਨੀ ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਖੂਨ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾਣਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਚਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਇਸ ਲਈ ਤੜਪ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਵਾਰਨ ਲਈ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਤਕ ਇਸ ਮੰਤਵ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਸੀਨ ਵਿਚ ਦਰਦ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਮੌਕਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਤੇ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸਚੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ, ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾ ਕੇ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਪੰਜ ਸੌ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਪਰ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ [ਦੇਵਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਹੈ। ਆਪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਭੇਜਦਾ ਹਾਂ:-

"ਦਾਗੇ ਹੋਹਿ ਸੋ ਰਣ ਮਹਿ ਜੂਝਹਿ, ਬਿਨ ਦਾਗੇ ਭਗਿ ਜਾਈ।"

ਆਪ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਬੀੜਾ ਉਠਾ ਕੇ ਰਵਾਨਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਉਂ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਪੰਥ ਦੇ ਸੀਨੇ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਖੰਜਰ ਕਢ ਦਿਉ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਘਾਇਲ ਸੀਨਿਆਂ ਤੇ ਮਲ੍ਹਮ ਲਾਉ ਜਾਂ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿਉ ਕਿ:-"ਐ ਕਲਗੀਧਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਨਾਮ ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਭੇਟਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਪੰਥ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਆਪ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੈ।"

ਪਿਆਰੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਆਪ ਤੇ ਡੰਡੇ ਵਰ੍ਹਨ, ਗੋਲੀ ਚਲੇ, ਜੇਲ੍ਹ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਫਾਂਸੀ ਮਿਲੇ ਹਰ ਤਰਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਜਾਂ ਜਬਰ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਆਪ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਹੋਵੇ। ਆਪ ਨੂੰ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਐਲਾਨ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਦਸ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਮਕਸਦ ਕੇਵਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗ ਸਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਉਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਾਰੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਚਲਕੇ ਆਪਣੀ ਆਖਰੀ ਮੰਜ਼ਲ ਤੱਕ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਆਪਣੇ ਮਨ ਜਾਂ ਵਚਨ ਦਵਾਰਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਬੁਰਿਆਈ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਨਾ ਆਵੇ।

ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰ-ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਸੀਸ ਝੁਕਾ ਕੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਹੁਕਮ ਪਰ ਹਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਵੇਗਾ। ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵਿਦਾਇਗੀ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਇਆ।

ਸੁਣੋ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਸਾਡੇ ਕੂਚ ਡੇਰੇ, ਅਸੀਂ ਆਖਰੀ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾ ਚਲੇ।
ਪਾਓ ਬੀਜ ਤੇ ਸਾਂਭ ਕੇ ਫ਼ੱਸਲ ਵੱਢੋ, ਅਸੀਂ ਡੋਲ੍ਹ ਕੇ ਰੱਤ ਪਿਆ ਚਲੇ।
ਚੋਬਦਾਰ ਦੇ ਵਾਂਗ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਕੇ, ਧੌਂਸੇ ਕੂਚ ਦੇ ਅਸੀਂ ਵਜਾ ਚਲੇ।
ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਤੋੜ ਨਿਭਾ ਚਲੇ।
ਬੇੜਾ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਅੰਤ ਨੂੰ ਗ਼ਰਕ ਹੋਸੀਂ, ਹੰਝੂ ਖ਼ੂਨ ਦੇ ਅਸੀਂ ਵਹਾ ਚਲੇ।
ਪੰਥ ਗੁਰੂ ਦਾ ਆਪ ਦਸਮੇਸ਼ ਰਾਖਾ, ਕੰਡੇ ਹੂੰਝ ਕੇ ਕਰ ਸਫ਼ਾ ਚਲੇ।
ਅੰਗ ਸਾਕ ਕਬੀਲੜਾ ਬਾਲ ਬੱਚਾ, ਬਾਂਹ ਤੁਸਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਚਲੇ।
ਨਦੀ ਨਾਮ ਸੰਜੋਗ ਦੇ ਹੋਣ ਮੇਲੇ, ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਬੁਲਾ ਚਲੇ।

ਇਸ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਪਰ ਜਾਦੂ ਦਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ। ਹਰ ਇਕ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਸਜਲ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਵੈਰਾਗ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਜਥੇ ਨੇ ਕਮਰ ਕੱਸ ਕੀਤੇ। ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਘਨਘੋਰ ਤੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਵਿਚ ਜੱਥਾ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਰਾ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ, ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਤੇ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵੇਖਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਜੈਸੀ ਬਹਾਦਰ ਕੌਮ ਦੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸੂਰਬੀਰ ਫੌਜੀ ਮਾਰਚ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁ: ਗੰਗ ਸਰ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਜਾਣ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਛਾਤੀਆਂ ਦੇ ਬਟਨ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਗੋਲੀਆਂ ਖਾਣ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦਾ ਐਸਾ ਸਬੂਤ ਦੇਣ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਜਾਵੇ।

ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰਨ ਦੀਆਂ ਬੇਅੰਤ ਮਸਾਲਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪੰਜ ਸੌ ਦੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੁੰਦੇ ਵੇਖ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸੰਦੇਹ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਪਾਲ ਸਕਣਗੇ? ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਇਹ ਸੰਦੇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਵਰਦੀ ਵਿਚ ਬੈਂਡ ਬਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਫੌਜੀ ਮਾਰਚ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਲ ਜਾਣਾ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦਾ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਹਕੂਮਤ ਪਰ ਆਪਣੀ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਰੋਅਬ ਪਾਉਣ ਦੇ ਭਾਵ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਜੈਤੋ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਤਾਂ ਸੰਦੇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੀਡਰਾਂ ਤੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈਆਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਥੇ ਦੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਜੋ ਵਿਰਤਾਂਤ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪਕਾਸ਼ਤ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸਭ ਲੋਕ ਹੈਰਾਨ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਤੇ ਬੀਰਤਾ ਦੇ ਕਿਤਨੇ ਸੁੰਦਰ ਨਮੂਨੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੌਮਾ ਦਾ ਤਕੜੀਆਂ ਅਗੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁਟ ਦੇਣਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਬ੍ਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਆਮ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ "ਹੁੰਦੇ ਤਾਣ ਜੋ ਹੋਇ ਨਿਤਾਣਾ, ਹੁੰਦੇ ਮਾਣ ਜੋ ਹੋਇ ਨਮਾਣਾ" ਦਾ ਅਧਭੁਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਜ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਹੀ ਹਿਸੇ ਆਇਆ ਹੈ।

ਜੇਹੜੇ ਸਿੱਖ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਚੇਲਿਆਂ ਵਾਲੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਡਊਂ ਡਊਂ (ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਗਊ ਹਾਂ) ਕਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣ ਦਾਨ ਮੰਗਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਬਾਰੇ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, "ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ ਵਾਂਗ ਨਿੰਬੂਆਂ ਲਹੂ ਨਚੋੜ ਛੱਡੇ" ਅਜ ਉਹ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਲੈ ਕੇ ਗੰਗ ਸਰ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਬਖਸ਼ੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਯੁਧ ਵਿਚ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਡੇਗ ਦੇ ਧਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਲੜਾਕੇ, ਝਗੜਾਲੂ ਤੇ ਦਇਆ ਹੀਨ ਸਮਝਣਾ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ। ਸਚਾ ਸਿੱਖ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਮਨੁਖ ਮਾਤ੍ਰ ਲਈ ਪਿਆਰ, ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰ ਤੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਦੀਨ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਤਲਵਾਰ ਹੋਵੇ।

* ਪਹਿਲੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਪੜਾਉ *

੧. ਚੱਬਾ	੨. ਸ੍ਰੀ ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ
੩. ਨੁਸ਼ਹਿਰਾ ਪੰਨਵਾਂ	੪. ਸਰਹਾਲੀ
੫. ਮਰਹਾਣਾ	੬. ਮਖੂ
੭. ਜ਼ੀਰਾ	੮. ਤਲਵੰਡੀ ਭਾਈ
੯. ਮੁਦਕੀ	੧੦. ਮਨਸੂਰ ਵਾਲਾ
੧੧. ਰੋਡੇ	੧੨. ਬਰਗਾੜੀ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ੯—੨—੧੯੨੪ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਕੇ ਜੱਥੇ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾ ਚੱਬੇ ਕੀਤਾ। ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਪੁਲਸ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਦੁਧ ਫਲ, ਤੇ ਮਠਿਆਈਆਂ ਨਾਲ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਪੁਲਸ ਦੇ ਪਿਠੂ, ਜ਼ੈਲਦਾਰਾਂ ਤੇ ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਇਆ ਧਮਕਾਇਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹੋਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਇਨਾਂ ਗਿਦੜ ਭਬਕੀਆਂ ਦੀ ਕੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਸੇਵਾ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਦੀ ਕਾਂਗ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ।

ਜੱਥੇ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪੜਾ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੀ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਜੋਸ਼ ਸੀ। ਬੜੇ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜੇ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਇਹ ਲਹਿਰ ਵੇਖਕੇ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦੇ ਤੋਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਟਲਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ । ਨਾਭੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਇਕ ਐਲਾਨ ਕਢਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਹ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੰਗਸਰ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਪਾਠ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਦੇ ਉਤ੍ਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਕ ਅਧਿਕਾਰ ਪਰ ਸਿੱਖ ਕੋਈ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ !

੧੧ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਜੱਥਾ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨਤਾਰਨ ਤੋ ਰਵਾਨਾ ਹੋਕੇ ਨੁਸ਼ਹਿਰਾ ਪੰਨੂਆਂ, ਸਰਹਾਲੀ ਤੇ ਮਰਹਾਣਾ ਆਦਿਕ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਹਰੀ ਕੇ ਪਤਣੇ ਪੁੱਜਾ ਹਰ ਥਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ । ਹਰੀਕੇ ਪੱਤਨ ਤੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਜੱਥੇ ਨੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਚਰਨ ਪਾਏ । ਮਖੂ, ਜ਼ੀਰਾ, ਤਲਵੰਡੀ ਭਾਈ, ਮੁਦਕੀ, ਮਨਸੂਰ ਵਾਲਾ ਰੋਡੇ ਆਦਿਕ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਪੜਾਉ ਕੀਤੇ । ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦਾ ਅਥਾਹ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖ ਇੰਨਾ ਮਰਜੀਵੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ । ਜੇ ਜੱਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਵਿਸਥਾਰ ਬਹੁਤ ਵਧ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਹੈ । ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਜੱਥਾ ਬਰਗਾੜੀ ਪੁਜ ਗਿਆ ।

ਉਧਰ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਬੜੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ । ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਹਕੂਮਤ ਪਰ ਕਰਾਰੀ ਚੋਟ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਭੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਹਮਦਰਦੀ ਰਖਦੀ ਸੀ । ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਅਕਾਲੀ ਕਾਂਗਰਸ ਸਹਾਇਕ ਬਿਊਰੋ ਭੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਸੀ । ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਜੱਥਾ ਵਰਗਾੜੀ ਪੁਜਿਆ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਕਈ ਨੇਤਾ ਭੀ ਜੱਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਜਾਣ ਲਈ ਪੁਜ ਗਏ । ਇੰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਡਾ: ਕਿਚਲੂ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਗਿਡਵਾਨੀ, ਅਮਰੀਕਨ ਅਖਬਾਰ ਨਿਊਯਾਰਕ ਟਾਈਮਜ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਮਿ: ਜ਼ਮੰਦ, ਖਿਲਾਫਤ ਦੇ ਰੀਪੋਰਟਰ ਮਿ: ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਦੇ ਨਾਮ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹਨ ।

ਬਰਗਾੜੀ ਜਥੇ ਦਾ ਆਖਰੀ ਪੜਾ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਜਥੇ ਨੇ ਜੈਤੋ ਪਹੁੰਚਣਾ ਸੀ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਬਰਗਾੜੀ ਪੁਜ ਗਈਆਂ । ਇਕ ਰੀਪੋਰਟਰ ਨੇ ਇਸ ਪੜਾ ਦਾ ਇਉਂ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ "ਜਥਾ ਇਕ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਠਹਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਸੰਗਤਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ । ੨੧ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਜਥੇ ਨੇ ਸ੍ਰੀ-ਆਸਾ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸਰਵਣ ਕੀਤਾ । ੧੧ ਵਜੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਿਆ ਅਤੇ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਜੈਤੋ ਵਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ ।

ਅਮਰੀਕਨ ਅਖਵਾਰ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ ਪ੍ਰੇਰਕ ਮਿ: ਜ਼ਮੰਦ ਆਪਣੀ ਮੋਟਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਜੱਥੇ ਦਾ ਮਾਰਚ ਵੇਖਣ ਲਈ ਰਾਹ ਵਿਚ ਆ ਖੜੇ ਹੋਇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਮਾਰਚ ਕਰਦੇ ਹੋਇ ਬੜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਰੀਪੋਰਟਾਂ ਅਮ੍ਰੀਕਨ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਛਪੀਆ । ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਜੱਥਾ ਜੈਤੋਂ ਨੂੰ ਤੁਰਿਆ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਨਾਲ ਰਹਿਕੇ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਉਹ ਨਾਭੇ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਪਰ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਭੇ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਰੋਕ ਲਿਆ । ਉਨਾਂ ਨੇ ਜੈਤੋ ਜਾਣ ਦੀ ਲਿਖਤੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦਰਖਾਸਤਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਉਤ੍ਰ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਨਾਭਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੇਵਲ ੫੦ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੰਗਸਰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਵਧ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਭੇ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਜੱਥੇ ਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਮੁਕੰਮਲ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਖੀਆਂ ਸਨ। ਕਿਲੇ ਪਰ ਮਸ਼ੀਨ ਗੰਨਾ ਬੀੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਰਸਾਲਾ ਤੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਪੁਲਸ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਤਾਰਾਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਬਣਾਕੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਇਕ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲੈਕੇ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਬਣ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਲਾਸ਼ਾ ਗੁੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਗਡਿਆਂ ਤੇ ਸੰਦੂਕ ਲੱਦੇ ਖੜੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਤੇ ਬੀਬੀ ਤੇਜ਼ ਕੌਰ ਭੇਸ ਬਦਲ ਕੇ ਵੇਖ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਹਕੀਕਤ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਦਸ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਚੱਕਰ ਬਿਊਹ ਕਿਲਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਨਕਸ਼ਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਸਤ ਧਰਮ ਦੇ ਬੇੜੇ ਚੜ੍ਹਨਾ ਪੁਤ ਤੁਰੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ।
ਥਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਵੜਨਾ ਨਾ ਮਿਲਦਾ ਲਗੇ ਜੰਗਲੇ ਤਾਰਾਂ ਦੇ।
ਮੋਢੇ ਧਰੀਆਂ ਵੇਖ ਬੰਦੂਕਾਂ ਸਤਰ ਸਾਲੀ ਯਾਰਾਂ ਦੇ।
ਬੇੜੇ ਚੜ ਕੇ ਪਾਰ ਉਤਰ ਗਏ ਕੰਤ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨਾਰਾਂ ਦੇ।
ਗੁਰਪੁਰੀ ਵਿਚ ਜਾਏ ਬਿਰਾਜੇ ਕਰਦੇ ਮੌਜ ਬਹਾਰਾਂ ਦੇ।

ਫੌਜ ਤੇ ਪੁਲਸ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਇਉਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਡੇ ਭਾਰੇ ਜੰਗ ਲਈ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਖੀਆਂ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਥੇ ਤਾਂ ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਜੰਗ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਜਬਰ ਤੇ ਸਬਰ ਦਾ ਜੰਗ, ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨੂੰ ਅਗੋਂ ਹੱਥ ਚੁਕਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕੀ ਅਰਥ ਰਖਦੀਆਂ ਸਨ ?

ਹਕੂਮਤ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਦਲ, ਬਲ ਤੇ ਛਲ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਦੀ ਕਰ ਰਖੀ ਸੀ। ਜਥੇ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਸਮੇਂ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਨਾਭੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਅਫਸਰ ਪੁਜ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਮਿ: ਵਿਲਸਨ ਜਾਨਸਟਨ ਐਡ-ਮਨਿਸਟ੍ਰੇਟਰ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੀਤ ਐਡਮਨਿਸਟ੍ਰੇਟਰ, ਮਿ: ਗ੍ਰੇਕਸਨ ਸੁਪ੍ਰੰਟੰਡੰਟ ਪੁਲਸ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ, ਨਥੂ ਰਾਮ ਚੀਫ ਅਫਸਰ ਪੁਲਸ ਨਾਭਾ, ਕਰਨਲ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਫੌਜ ਦੇ ਵਡੇ ਅਫਸਰ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਖੜੇ ਸਨ।

ਜਥਾ ਤਾਰਾ ਦੀ ਵਾੜ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁਜਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚਲ ਪਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਥੇ ਨੂੰ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਬਿਲਕੁਲ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦੀ ਚਾਲ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਈ। ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਬੇਅੰਤ ਸੰਗਤਾਂ ਸਨ। ਜਥੇ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਭੀੜ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ, ਮਰਦ, ਬਿਰਧ, ਜਵਾਨ ਸਭ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਜਦ ਜਥਾ ਗੁ: ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ੧੫੦ ਗਜ਼ ਤੇ ਪੁਜਿਆ ਤਾਂ ਇਕ ਯੂਰਪੀਨ ਅਫਸਰ ਨੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਠਹਿਰੋ ਅਗੇ ਨਹੀਂ ਜਾਓ ਨਹੀਂ ਤੋ ਗੋਲੀ ਚਲਾਏਗਾ ਫਾਇਰ ਕਰੇਗਾ" ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰੌਲੇ ਵਿਚ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਈ।

ਜਥਾ ਟਿੱਬੀ ਵੱਲ ਵਧਦਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਯੂਰਪੀਨ ਅਫਸਰ ਭਜਕੇ ਫੌਜ ਵੱਲ ਗਿਆ, ਉਸਨੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਪਰ ਤਿੰਨਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਜਥੇ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਮਸ਼ੀਨ ਗੰਨ ਚਲਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਤਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਚਲੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਬਿਆਨ ਕਿ ਜੱਥਾ ਛਵੀਆ, ਨੇਜਿਆਂ ਤੇ ਆਤਸ਼ੀ ਹੱਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਸਨੱਧ ਬਧ ੬੦੦ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਓਹਲੇ ਮੂਹਰੇ ਦੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਚੌੜੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਅਗਾਂਹ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਨਰਥ ਦਾ ਝੂਠ ਹੈ। ਨਾਭੇ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਟਿਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਚਾਈ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇਕ ਖਾਈ ਬਨਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਜੰਗੀ ਸਮਾਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਰੇ ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਗੋਲ ਅੰਦਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕੈਂਪ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੈਂਪ ਵਿਚਕਾਰ ਕਰਨਲ ਮਿਨਚਨ ਦਾ ਤੰਬੂ ਗਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸਾਹਮਣੇ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਦੋ ਦਸਤੇ ਖੜੇ ਸਨ। ਥਾਉਂ ਥਾਈ ਕਲਦਾਰ ਤੋਪਾਂ ਗਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

ਨਾਭੇ ਦਾ ਵੱਡਾ ਅਫਸਰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਅਫਸਰਾਂ ਸਮੇਤ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਕੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਖਿੰਡ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਸਨੇ ਨਾਲ ਹੀ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜੇ ਜੱਥੇ ਨੇ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਗੋਲੀ ਚਲਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਮਜਬੂਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੱਥੇ ਨੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸਨੇ ਧਾਰਮਕ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦੁਨਯਾਵੀ ਹਾਕਮ ਦਾ ਦਖਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਜੱਥਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਵਧਿਆ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਸੰਗਤ (ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਜੋ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਪਾਣੀ ਤਕਸੀਮ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ) ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਅਡੋਲ ਚਿੱਤ ਤੇ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਸ਼ਰਧਾ ਵਿਚ ਮਗਣ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਕੋਈ ਛਵੀ ਨੇਜਾ ਜਾ ਆਤਸ਼ੀ ਹੱਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਗੋਲੀ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਚਲਾਈ ਗਈ ਪਰ ਜਿਹਾ ਕਿ ਜਲੂਸਾਂ ਸਮੇਂ ਆਮ ਰਿਵਾਜ ਹੈ, ਕਦੇ ਕਦੇ ਕੁਝ ਪਟਾਕੇ ਚਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਦੂਸ਼ਨ ਕਿ ਕੁਝ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਨਾਭੇ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਾਕਮ ਪਰ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ, ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ, ਨਾਭੇ ਦਾ ਇਕ ਗੁੰਮਨਾਮ ਪੇਂਡੂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਫਟੜ, ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗ ਵਰਸਾਈ ਤੇ ਟੁਟ ਕੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ ਇਹ ਸਭ ਨਰੋਲ ਝੂਠੀਆਂ ਤੇ ਮਨਘੜਤ ਗੱਲਾਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਨਘੜਤ ਸਰਕਾਰੀ ਬਯਾਨਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਗੋਲੀ ਚਲਾਣ ਲਈ ਬਹਾਨਾ ਬਨਾਣਾ ਹੈ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇੰਗਲਸਤਾਨ ਦੀ ਅੱਖੀ ਘੱਟਾ ਪਾਣਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਅਮਨ ਪਸੰਦ' ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਧੀਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਸੱਚੇ ਬਨਣ ਦਾ ਯਤਨ ਹੈ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਤਕਲੀਫ ਵੇਲੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮਦਦ ਤੇ ਧਰਵਾਸ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿ ਇਹ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਛਵੀਆਂ, ਡਾਗਾਂ ਤੇ ਆਤਸ਼ੀ ਹੱਥਿਆਰ ਤੇ ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਅਕਾਲੀਆਂ ਪਾਸ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।ਨਾਭੇ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਨਾਲ, ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਰਸਾਈ ਗਈ ਅੱਗ ਨਾਲ, ਅਕਾਲੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਜਾਨ ਤੋੜਵੇਂ ਹੱਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾਨ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਕੋਈ ਭੀ ਨਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ? ਨਾਭੇ ਦਾ ਇਕ ਬੇਨਾਮ ਪੇਂਡੂ ਫਟੜ ਹੋਇਆ ਦਸੀ ਦਾ ਹੈ। "ਡੱਟ ਕੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹੱਲੇ" ਤੇ "ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਰਸਾਈ ਗਈ ਅੱਗ" ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੋਰ ਵੀ ਹਾਸੋ ਹੋਣਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਅਸੀਂ ਏਹ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜੱਥੇ ਤੇ ਸੰਗਤ ਦੇ ਕਈ ਸਿੱਖ ਜਿਨਾਂ ਉਤੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਗੋਲੀ ਦੀ ਬੁਛਾੜ ਕੀਤੀ ਪੈਨਸ਼ਨੀ ਸਿਪਾਹੀ ਤੇ ਜੰਗੀ ਅਫਸਰ ਸਨ।

ਜੱਥੇ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਪੂਰਨ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੀ। ਗੌਰਮਿੰਟ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸਪਿਰਟ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਥਾਈਂ ਬਾਰ ਬਾਰ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਨਵੇਂ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਕਰ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਹੱਦ ਦਰਜੇ ਦੀਆਂ ਭੜਕਾਣ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਤੋੜਨ ਪਰ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿਖ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸਹਿਨ ਸੀਲਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਕ ਨੇ ਭੀ ਸ਼ਾਂਤ ਭੰਗ ਕਰਨ ਦੀ ਨਾਮ ਮਾਤਰ ਰੁਚੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਕੇ ਭੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਵੱਟਾ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ।

ਨਾਭੇ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਤੋਂ ਸਾਫ ਪਰਗਟ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਿਖ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਨ ਵਾਸਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਨਾਭੇ ਦੀ ਹੱਦ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਪੱਕਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਵਲੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਦੀ ਛੇੜ ਜਾਂ ਖਤਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਝੰਡੀ ਹਲਾ ਕੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ ? ਨੇਕ ਆਦਰਸ਼ ਵਾਸਤੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰਨ ਦੇ ਅਦੁਤੀ ਹੌਸਲੇ, ਠੰਡੇ ਜਿਗਰੇ ਤੇ ਅਡੋਲ ਚਿਤ ਦਾ ਅਜੇਹਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਬੱਝ ਗਿਆ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਅੰਦਰ ਜਿਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਮਿਲਣੀ ਕਠਨ ਹੈ। ਸਿਖ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਜਥਾ (ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਤੇ ਬਿਰਧ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ) ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਗਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬਾਹਾਂ ਉਚੀਆਂ ਕਰਕੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਬਾਰਸ਼ ਹੇਠ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵੱਲ ਵਧਦਾ ਗਿਆ। ਕਈ ਸਾਥੀ ਸ਼ਹੀਦ ਜਾਂ ਸਖਤ ਫੱਟੜ ਹੋ ਕੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਡਿਗਦੇ ਗਏ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਦਮ ਪਿਛੇ ਨਾ ਹਟਾਇਆ। ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਤੇ ਫੱਟੜ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਜੱਥਾ ਸਿਧਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਚੇ ਸਥਾਨ ਪਰ ਜਾ ਪੁਜਾ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਜਥਾ ਨਾਭੇ ਦੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਐਨ ਨੇੜੇ ਪੁਜ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿਪਾਹੀ ਖਿੰਡ ਜਾਣ ਪਰ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਹੁਣ ਜਥੇ ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਗੋਲੀਆਂ ਵਰਸਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਕਈ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਸਜਣਾਂ ਦੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਲਦਾਰ ਤੋਪਾਂ ਭੀ ਵਰਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਕ ਮਾਈ ਦੇ ਕੁਛੜਲੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਲਗੀ। ਮਸੂਮ ਬੱਚਾ ਗੋਲੀ ਲਗਦਿਆਂ ਹੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਿਆ। ਮਾਈ ਨੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਕੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਅਡੋਲ ਜ਼ਮੀਨ ਪਰ ਰੱਖ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਪ ਫਿਰ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਅਗੋ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਇਕ ਸਿਖ ਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈਆਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੱਧਮ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਇਹ ਆਖਦਿਆਂ ਸੁਣਿਆ ਗਿਆ "ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇਰੀ ਦਰਗਾਹ ਦਾ, ਮੇਰਾ ਨਕਾਰਾ ਸਰੀਰ ਧਰਮ ਵਾਸਤੇ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਈ।" ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਨੂੰ ਵਿਚਕਾਰ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਜਥੇ ਨੇ ਖਾਸ ਖਿਆਲ ਰਖਿਆ। ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿ ਅਜੇਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹਾਕਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿਤਰਤਾ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਭੀ ਲਿਆ ਸਕਦੇ ਜਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਯੋਗ ਵਰਤਾਓ ਕਰਦੇ। ਕਈ ਦਫਾ ਚਾਲੀ ਜਾਂ ਪੰਜਾਹ ਮਿੰਟਾਂ ਪਿਛੋਂ ਗੋਲੀ ਚਲਣੀ ਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਫੇਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਸੰਗਤ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਈ। ਸ਼ਹੀਦ ਤੇ ਫੱਟੜ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਅੰਦਰ ਲਿਆਣ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਲਾਗੇ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਲ ਗਈ। ਕਈ ਇਸਤਰੀਆਂ ਆਪਣੇ ਫੱਟੜ ਵੀਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰੁਝ ਗਈਆਂ। ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਸ਼ਹੀਦ ਤੇ ਫੱਟੜ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਖੋਹ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਫਟੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਖਬਰਗੀਰੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤੇ ਪਾਣੀ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਜਾਨਾਂ ਤੋੜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿਤਰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਿਗਰ ਦਾ ਵਡਮੁਲਾ ਲਹੂ ਭੇਟ ਦੇ ਕੇ ਵਰਸਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਲਈ। ਲਾਗੇ ਦੇ ਖੇਤ ਸ਼ਹੀਦੀ ਖੂਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਤੇ ਫੱਟੜ ਗੁਰੂ ਦੁਲਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ। ਸਿਦਕੀ ਜੀਊੜਿਆਂ ਨੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਬੰਧਨ ਕੱਟ ਕੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਆਤਮਕ ਮੰਡਲ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਲਈ ਤੇ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਭੇਟ ਤਲੀਆਂ ਪਰ ਰਖ ਕੇ ਗੁਰ ਸਿਖ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਗਲੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ।

ਸ਼ਹੀਦ ਤੇ ਫੱਟੜ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗਿਰਦ ਚੱਕਰ ਲਗਾ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗਸਰ ਵਲ ਅਗੇ ਵਧਿਆ। ਪਰ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਇਕ ਦਸਤੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਧਣੋਂ ਰੋਕ ਲਿਆ ਅਤੇ ਰਸਤਾ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਇਕ ਦਸਤੇ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਤ੍ਰ ਹੋਈ ਸੰਗਤ ਪੁਰ ਧਾਵਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਵਾਰਾਂ ਤੇ ਕਈ ਮੀਲਾਂ ਤਕ ਸੰਗਤ ਦੇ ਜਥਿਆਂ ਦਾ ਪਿਛਾ ਕਰਕੇ ਚੌਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਖਿੰਡਾ ਦਿਤਾ। ਬੁਢਿਆਂ, ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਮਗਰ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਕੈਹਰ ਭਰੇ ਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਕਾਰੀਆਂ ਵਤ ਦੌੜਨ ਨਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਖੁਰਾਂ ਹੇਠ ਆ ਕੇ ਕੁਚਲੇ ਗਏ ਹੋਣਗੇ। ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਸ਼ਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨੂੰ ਚਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਘੇਰ ਲਿਆ ਤੇ ਛਾਡੀ ਪੁਲਸ ਤੇ ਪੇਂਡੂ ਰੰਗਰੂਟਾਂ ਦੀ ਕਾਫੀ ਗਿਣਤੀ ਨੇ ਜੋ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਬਦਮਸਤ ਹੋਏ ਸਨ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਗਿਰਦ ਪੰਜ ਪੰਜ ਛੇ ਛੇ ਹੋ ਗਏ। ਰਿਆਸਤੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਡਾਂਗਾਂ ਵਰਸਾਂਦੇ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਬੇਹੋਸ਼ ਬੀਰਾਂ ਨੂੰ ਤਕੜੇ ਰਸਿਆਂ ਨਾਲ ਨਰੜਕੇ ਗਡਿਆਂ ਵਿਚ ਗਠੜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸੁਟ ਦਿੰਦੇ ਤੇ ਗਡੇ ਕੰਡੇਦਾਰ ਤਾਰ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਉਥੋਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਪੁਚਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨ ਵਿਚ ਇਹ ਨਿਸਚੇ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿਚ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਨੂੰ ਯੋਗ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਇਕ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ ਪੁਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨ ਵਿਚ ਇਸ ਗਲ ਪਰ ਚਾਨਣਾ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆਂ ਗਿਆ ਕਿ ਸਵਾਰੀ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਉਠਾਈ, ਕਿਸ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਾਇਆ ਤੇ ਉਸ ਵਕਤ ਜਥਾ ਕਿਸ ਰੰਗ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਈ ਸੀ ਜਾਂ ਪਿਛੋਂ? ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਜਥੇ ਨੂੰ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮਿਸਟਰ ਉਗਲਵੀ ਨੇ ਜਥੇ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਲੈ ਚਲਣ ਵਾਸਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਜਥੇ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਸਵਾਏ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗਸਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਸਵਾਰੀ ਲੈਜਾਣੋ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਇਸ ਪਰ ਮਿਸਟਰ ਉਗਲਵੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਸੀ ਬੇ ਮਲੂਮ ਜਗ੍ਹਾ ਲਿਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ।

ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਜੋ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਏ ਸਨ ਤੇ ੨੦ ਜਾਂ ੩੦ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਫਟੜਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਬੇਹਯਾਈ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਜੋ ਫਟੜਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਗਾਲਾਂ ਕਢੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਪਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ੨੦ ਫੁਟ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੋਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੇਠਾਂ ਧੱਕਾ ਦਿਤਾ, ਫੱਟੜ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਆਸਰੇ ਰਹਿਣ ਦਿਤੇ ਗਏ ਤੇ ਕਈ ਪਾਣੀ ਬਗੈਰ ਤੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਮਲ੍ਹਮ ਪਟੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਚੜ੍ਹਾਈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰ ਗਏ।

ਜੱਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਡਾਕਟਰ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਮੁਕਤਸਰ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਮਰਹਮ ਪਟੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਜੱਥੇ ਦੀ ਰਸਦ, ਬਿਸਤ੍ਰੇ ਤੇ ਦਵਾਈਆਂ ਜਬਰਨ ਖੋਹ ਲਏ ਗਏ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਕਤਲਾਮ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੰਨ ਮਰਜ਼ੀ ਰੰਙਣ ਦੇਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਭਰੋਸੇ ਯੋਗ ਖਬਰਾਂ ਨੂੰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਤੱਕ ਪੁਜਣ ਤੋਂ ਬੜੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਰੋਕੀ ਰਖਿਆ। ਪ੍ਰੰਸੀਪਲ ਗਿਡਵਾਨੀ ਡਾਕਟਰ ਕਿਚਲੂ ਤੇ ਮਿਸਟਰ-ਜ਼ੁਮਾਂਡ ਅਖਬਾਰ ਨਿਊਯਾਰਕ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ ਪ੍ਰੇਰਕ ਨੂੰ ਨਾਭੇ ਦੀ ਹੱਦ ਉਤੇ ਹੀ ਰੋਕ ਰਖਿਆ। ਜਦ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ, ਡਾ: ਕਿਚਲੂ ਤੇ ਮਿ: ਗਿਡਵਾਨੀ ਹੋਰ ਚਿਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਡੀਕ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਦੋਵੇਂ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਹੱਦ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਰਾਏ ਜ਼ਾਦਾ-ਹਸ ਰਾਜ ਮਿ: ਸਾਰਮੁਖ ਚੈਂਟੀ ਜੈਸੇ ਕੌਂਸਲ ਹਿੰਦ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਅਤੇ ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ ਮੋਗਾ ਤੇ ਜਮਾਂਦਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੌਂਸਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਤੇ ਹੀ ਕਰੜੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਰੋਕ ਰੱਖੇ ਗਏ। ਜਮਾਂਦਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਹੈ ਕਿ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਰੋਕੇ ਹੋਏ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗਲ ਦੀ ਹਾਜਤ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਤੱਕ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਗੱਡੀ ਕੱਢਣ ਦੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਉੱਕਾ ਹੀ ਖਿਆਲ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਕਿਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਜਮਾਂਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਏ ਅਨੁਸਾਰ ਚਾਲੀ ਪੰਜਾਹ ਮਿੰਟ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਤਿੰਨ ਬੰਬ ਚਲਾਏ ਗਏ।

ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਮਗਰੋਂ ਜਮਾਂਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਇਕ ਦਸਤੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਫਾਸਲੇ ਪਰ ਸਰਪਟ ਘੋੜੇ ਦੁੜਾਂਦੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਪਰ ਧਾਵਾ ਕਰਦੇ ਵੇਖਿਆ। ਇਕ ਫੋਟੋਗਰਾਫਰ ਨੂੰ ਸਖਤ ਚਾਬਕ ਮਾਰੇ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਹੱਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ। ਫੋਟੋਗਰਾਫਰ ਦਾ ਬਿਆਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਨੇ ਇਕ ਸਿਖ ਔਰਤ ਨੂੰ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਾ ਮੰਨ ਕੇ ਖਲੇ ਹੋਣੋ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਸਖਤ ਚਾਬਕ ਮਾਰੇ। ਹਾਕਮਾਂ ਵਲੋਂ ਨਿਰਪੱਖ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਇਸਤਰਾਂ ਦੇ ਸਲੂਕ ਤੋਂ ਸਾਫ ਪਰਗਟ ਹੈ ਕਿ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਮਨਸੂਬੇ ਆਪਣੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਪਰ ਪਰਦਾ ਪਾਣ ਦੇ ਸਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਨਿਰਪੱਖ ਅਸਾਂ ਦੀ ਤਰਦੀਦ ਤੋਂ ਬਚਾਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸੋਚ ਸਮਝ ਕੇ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਨੇ ਇਕ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਤਸ਼ੱਅਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ। ਸਰਕਾਰੀ ਬਿਆਨ ਉੱਕਾ ਹੀ ਝੂਠ ਦਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜੇ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਰਪੱਖ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਗਵਾਹੀਆਂ ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨ ਦੀ ਕੁਟਲਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆਉਣਗੀਆਂ।

ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਤੋਂ ਚੋਵੀ ਘੰਟੇ ਤਕ ਨਾ ਹੀ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਫੱਟੜਾਂ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਰਤ ਲੈਣ ਲਈ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿਤੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪ ਡਾਕਟਰੀ ਮਦਦ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਵਕਤ ਸਿਰ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਕਈ ਕੀਮਤੀ ਜਾਨਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ।

ਜ਼ਖਮੀ ਵੀਰ ਪਾਣੀ ਵਾਸਤੇ ਸਹਿਕਦੇ ਸਨ। ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਰੇਮੀ ਪਾਣੀ ਬਹੁਤ ਦੂਰੋਂ ਲਿਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਜੱਥੇ ਦਾ ਡਾਕਟਰੀ ਅਮਲਾ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਮਲਮ ਪੱਟੀ ਦਾ ਸਮਾਨ ਤੇ ਜਥੇ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਖੋਹ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਵੱਢੀ ਡਰਾ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀ ਇਕਠੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਾਂਗਾਂ ਚਲਾਣ ਦਾ ਵੱਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਸਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪਿਲਾਈ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਆਪਸ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦਿਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਪੁਜੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਤੋਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਕਤ ਤਕ ਮਲੂਮ ਹੋਇਆ ਨੁਕਸਾਨ ੯੦ ਮੌਤਾਂ ਤੇ ੨੦੦ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਤੋਂ ਘਟ ਨਹੀਂ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਤੋਂ ਗਏ ਤਿੰਨ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੀ ਰਪੋਟ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੈਤੋ ੪੫ ਜ਼ਖਮੀ ਵੇਖੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੨੨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸ਼ਫਾਖਾਨੇ ਭੇਜੇ ਗਏ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ੩੨ ਲਾਸ਼ਾਂ ਮਿਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਟੀਨਾਂ ਨਾਲ ਜਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਪਰ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਹੀ ਕੈਂਪ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ। ਅਜ ਤਕ ੧੧ ਜ਼ਖਮੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੀ ਪੁਜ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਪਿਛੋਂ ਏਹ ਖਬਰ ਵੀ ਪੁਜੀ ਹੈ ਕਿ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਭੇਜੇ ਗਏ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੩੮ ਤਕ ਵਧ ਗਈ ਹੈ। ੩੮ ਵਿਚੋਂ ੧੩ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਛਾਉਣੀ ਦੇ ਸ਼ਫਾ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਭੇਜੇ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ੧੬ ਗੋਲੀਆਂ ਕੱਢੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਪੰਜ ਗੋਲੀਆਂ ਕਲਦਾਰ ਤੋਪ ਦੀਆਂ ਤੇ ੧੧ ਫੌਜੀ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਦੱਸੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਜ਼ਖਮੀ ਸਿੰਘ ਜੈਤੋ ਤੋਂ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜਾਂਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਉਪਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਵਕਤ ਜਾਨ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਲੱਗੀ ਤੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਹੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਿਆ। ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕਤਲਾਮ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਪਰਦੇ ਅੰਦਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਪੱਕਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲੇ ਦੀ ਬੰਦਸ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਰੜੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਤੇ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਦੀ ਠੀਕ ਠੀਕ ਗਿਣਤੀ ਮਲੂਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੀ। ਉਪਰ ਦਿਤੀ ਗਿਣਤੀ ਮਮੂਲੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੈ। ਮੌਤਾਂ ਤੇ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੀ ਹੈ। ਮੌਕੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਦਾ ਇਹ ਭੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਲਾਸ਼ਾਂ ਰੇਲ ਗਡੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਨਾਮਲੂਮ ਥਾਂਈਂ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਦਬਾ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਪਿਛਲੀਆਂ ਰੀਪੋਰਟਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਗੌਰਮਿੰਟ ਨੇ ਕਈ ਡੂੰਘੇ ਟੋਏ ਬਨਾਏ ਹੋਏ ਸਨ ਜੋ ਘਾਹ ਮਿਟੀ ਨਾਲ ਢਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਡਿਗ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਸਖਤ ਸਟਾਂ ਲਗੀਆਂ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੰਗਸਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਗੇ ਗੌਰਮਿੰਟ ਨੇ ਇਕ ਖਾਈ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਤੋਂ ਘਾਹ ਮਿਟੀ ਨਾਲ ਢਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਕਲਦਾਰ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਨ।

ਸਤ ਸੌ ਤੋਂ ਵਧ ਸੰਗਤ ਦੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਇਸ ਵਕਤ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹਨ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਸਨ। ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਕੰਬਲ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਖਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੰਗਸਰ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਹੀ ਭੰਗ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਟਿਬੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭੀ ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਜੰਗੀ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਮੋਰਚੇ ਵਾਂਗ ਵਰਤਿਆ। ਸਿਖ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਜ਼ਖਮੀ ਵੀਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ। ਗੌਰਮਿੰਟ ਦੇ ਕਰਮ ਚਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਹਰਕਤਾਂ ਸਖਤ ਧਾਰਮਿਕ ਉਪਦਰ ਤੇ ਮੁਕਾਲਖ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਭੰਗ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਉ ਅਰੰਭ ਕਰਨ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਤੇ ਸਿਖ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਹਾਕਮਾਂ ਵਲੋਂ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਖ਼ੂਨੀ ਸਾਕਾ ਇਸ ਤਰਾਂ ਖਤਮ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਖ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ, ਸਿਖ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੰਗੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਸੋਹਲੇ ਗਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਦੇ ਥਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਸਿਖ ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੀ ਸਜੀ ਬਾਂਹ ਤੇ ਔਖੇ ਵੇਲੇ ਕੰਮ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਸਹਾਰਾ ਕਹਿਕੇ ਯਾਦ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਉਹ ਸਿਖ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੰਗ ਯੂਰਪ ਸਮੇਂ ੧੨੫੦੦੦ ਦੀ ਵਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਕੇ ਕੌਮ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣਾ ਕੀਮਤੀ ਲਹੂ ਵਗਾਇਆ ਤੇ ਹਰ ਮੈਦਾਨ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ ਮੂੰਹ ਫੇਰਿਆ। ਅਜ ਆਪਣੀ ਧਾਰਮਕ ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਾਗੀ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਮਗਨ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਉਤੇ ਉਸੇ ਕੌਮ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੇ ਕਾਇਮਮੁਕਾਮ ਹਾਕਮਾਂ ਵਲੋਂ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਕ ਸਵਤੰਤ੍ਰ ਗ਼ੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਪੜਤਾਲੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਕਤਲਾਮ ਜੈਤੋ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਸਿਖ ਕੌਮ ਗੌਰਮਿੰਟ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਅਤੇ ਸਿਖ ਸੰਗਤ ਪਰ ਆਪਣੇ ਲਗਾਏ ਦੂਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਸਚੇ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆਵੇ। ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟੀ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਢਕੌਂਸਲੇ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਦੁਆਰਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਸਚਾਈ ਤੇ ਨਿਰਪਖਤਾ ਦਾ ਪਬਲਕ ਪੂਰਾ ੨ ਭਰੋਸਾ ਰਖਦੀ ਹੋਵੇ। ਕਤਲਾਮ ਜੈਤੋ ਦੀ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਕਦਰ ਤੇ ਕੀਮਤ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਹੈ। ਕਤਲਾਮ ਦਾ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੌਕਰ ਰਖਕੇ ਬੇਦੋਸਿਆਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਗ਼ੈਰ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰ ਮਹੰਤ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਇਸ਼ਤਾ ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲੀ ਇਕ ਵਡੀ ਹਕੂਮਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਤੇ ਸਿਖ ਸੰਗਤ ਦਾ ਮੰਤਵ ਤੇ ਮਨੋਰਥ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਮਲੂਮ ਸਨ। ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬੜੀ ਉਚੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਥਾ ਅਚਨਚੇਤ ਹੀ ਖ਼ੂਨ ਖਰਾਬੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਰਵਾਨਗੀ ਤੋਂ ਹੀ ਜਥੇ ਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਖਾਤਰ ਅਮੋਲਕ ਕਰਬਾਨੀ ਦੇਣੀ ਹੈ। ਸਭ ਕੁਝ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਜਥਾ ਖਿੜੇ ਮਥੇ ਚਾਂਈਂ ੨ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਖੇਡ ਵੇਖਣ ਗਿਆ। ਗੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸੀਨਿਆਂ ਤੇ ਸਹਾਰਿਆ, ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ, ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ ਪਰ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦੁਆਰੇ ਜਾਣ ਤੇ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਸਵਤੰਤ੍ਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਜਤਨ ਵਿਚ ਦੁਨਿਆਵੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਜੁਤੀ ਜਿੰਨੀ ਪ੍ਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਸ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਬਿਆਨ ਦੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਧਜੀਆਂ ਉਡਾਈਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਸਰ ਨਿਊਯਾਰਕ ਟਾਈਮਜ਼ (ਅਮ੍ਰੀਕਾ) ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ ਪ੍ਰੇਰਕ ਮਿ: ਜ਼ੁਮੰਦ ਦੇ ਬਿਆਨ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਝੂਠ ਦੀ ਚੰਗੀ ਤ੍ਰਾਂ ਕਲੀ ਖੋਹਲ ਦੇ ਹੋਇ ਕਿਹਾ ੨੧ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪਿੰਡ ਬਰਗਾੜੀ ਵਿਚ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਜੱਥੇ ਦੇ ਕੈਂਪ ਦੇ ਕੋਲ ਪੁਲਸ ਦੇ ਅਫਸਰ ਤੇ ਆਦਮੀ ਭੀ ਵੇਖੇ। ਮੈਂ ਜੱਥੇ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਗਿਆ ਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਜੱਥੇ ਦੇ ਹਰੇਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਿਥੇ ਸੰਗਤ ਇਕਤ੍ਰ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਜੱਥੇ ਤੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਬੜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਤਕਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਮੈਂ ਜੱਥੇ ਜਾ ਸੰਗਤ ਚੋਂ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਪਾਸ ਅਗਨਿ ਸ਼ਸਤ੍ਰ (fire arms) ਜਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਗੇ ਚਲਕੇ ਮਿ: ਡ਼ਮੰਡ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ "ਜਦ ਜੱਥਾ ਨਾਭੇ ਦੀ ਹੱਦ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਜਲੂਸ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣਿਉਂ ਲੰਘਿਆ। ਮੈਂ ਫਿਰ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭੀ ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਅਗਨ ਸ਼ਸਤ੍ਰ (ਬੰਦੂਕ ਪਸਤੌਲ ਆਦਿ) ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੱਥੇ ਪਾਸ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਸਨ। ਹਜੂਮ ਪਾਸ ਸੋਟੀਆਂ ਸਨ ਜਿਥੇ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ।ਜੱਥੇ ਜਾ ਹਜੂਮ ਪਾਸ ਕੋਈ ਹੱਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੱਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਗਏ ਬਾਕੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਭੀ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨਾਂ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਝੂਠਾ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ।

ਨਾਭੇ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇਹ ਪਾਪੇਗੰਡਾ ਗੁਮਰਾਹ ਕੁਨ ਸੀ ਕਿ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਫਰ ਵਿਚ ਭੀ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਸਕੇ ਕਿ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਣ ਤੋੜਿਆ। ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਉਸੇ ਵਕਤ ਸੱਤ ਸੌ ਆਦਮੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ ਭੀ ਕੋਈ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ ਆਪਣੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਲੁਕਾਣ ਲਈ ਕਿਤਨੀ ਗਲਤ ਬਿਆਨੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ?

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲੋਂ ਹਟਾਉਣ ਲਈ ਜਥੇਬੰਦ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਝੂਠੇ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡੇ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਰਕਾਰੀ ਪਿਠੂਆਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਕਰਨ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਤਸ਼ੱਦਦ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣੀ ਪਈ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਪਰ ਅਸੀਂ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਵਲੋਂ ਛਾਪ ਕੇ ਵੰਡੇ ਗਏ ਇਕ ਪੰਫ਼ਲਿਟ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਸਨ ਜੋ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨਾਲ ਗ਼ਦਾਰੀ ਕਰਕੇ ਮੁਰੱਬੇ ਤੇ ਜਾਗੀਰਾਂ ਲੈਣੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ:-

"ਅਸੀਂ ਦਸਤਖਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਸਬੰਧੀ ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨ ਮਿਤੀ ੨੨ ਫਰਵਰੀ ਦਾ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਮਲੂਮ ਕਰਕੇ ਰੰਜ ਹੋਇਆ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਪੰਥ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਤੌਰ ਪਰ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕੀਤਾ ਹੈ।" ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਕਈ ਅਕਾਲੀ ਮਰ ਗਏ।

ਸਾਨੂੰ ਯੋਗ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨ ਸ਼ਿਕਨੀ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਲਾਭਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਧਾਰਮਕ ਕੰਮ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਹਰੇਕ ਅਮਨ ਪਸੰਦ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਹਰੇਕ ਸ਼ਖਸ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਜਾਨ ਤੇ ਮਾਲ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਲਾ ਕੇ ਤੇ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਤਕਰੀਰ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਕਈ ਖਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਬਦਅਮਨੀ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਠੀਕਰੀ ਪਹਿਰਾ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਹਿਨੀਅਤ ਕਿਤਨੀ ਗਿਰ ਚੁਕੀ ਸੀ । ਉਹ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸੋਹਿਲੇ ਗਾਉਣ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭਲਾਈ ਸਮਝਦੇ ਸਨ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਝੂਠਾ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਕੀਤਾ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਭੀ ਇਕ ਫੁਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲੇ ਅੰਦਰ ਜਲਸੇ ਜਲੂਸ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ । ਜੈਤੋ ਦੇ ਸਾਕੇ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਭੜਕੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ । ਨਾਭੇ ਤੇ ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਿਚ ਸਖਤੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਰਿਹਾ ।

ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਦੀ ਹਿਰਦੇ ਵੇਧਕ ਘਟਨਾ ਨੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਤਰਥਲੀ ਮਚਾ ਦਿਤੀ ਸਾਰੀਆਂ ਸਭਾ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਗੀਆਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਸਖਤ ਵਿਰੋਧ ਹੋਇਆ । ੨੭ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ੪੭ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਡਤ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ, ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸ਼ੇਰੇ ਵਾਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਸਨਮੁਖ ਚੈਟੀ ਸ੍ਰੀ ਐਮ. ਜੋਸ਼ੀ, ਸਰ ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਕੂਬ, ਕੇਸੀ ਨਿਬੋਗੀ, ਟੀ ਰੰਗਾ ਚਾਰਯ, ਕਸਤੂਰਾ ਬਾਈ, ਲਾਲ ਭਾਈ, ਮਿ: ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਜਿਨਾਹ, ਹਾਜੀ ਵਜੀਹੁ ਦੀਨ ਆਦਿਕ ਦੇ ਨਾਮ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹਨ । ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੋਮ ਸਕੱਤ੍ਰ ਨੂੰ ਇਕ ਚਿਠੀ ਲਿਖੀ ਕਿ ਜੈਤੋ ਦੇ ਸਾਕੇ ਦੀ ਨਿਰਪਖ ਪੜਤਾਲ ਕਰਾਈ ਜਾਵੇ । ਕੇਂਦਰੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਰੋਕੂ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਭੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਗਿਆ ਨਾ ਦਿਤੀ ।

੨੯ ਫ਼ਰਵਰੀ ਨੂੰ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਇਜਲਾਸ ਮੌਲਾਨਾ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਦੇ ਸਾਕੇ ਸਬੰਧੀ ਇਕ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਗਿਆ । ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਸਖਤ ਨਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਗਈ । ਪ੍ਰੋ: ਗਿਡਵਾਨੀ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਕਾਂਗਰਸ ਅਕਾਲੀ ਸਹਾਇਕ ਬਿਊਰੋ ਦਾ ਕੰਮ ਜਾਰੀ ਰਖਣ ਲਈ ਮਿ: ਜੋਜ਼ਫ ਨੂੰ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਪੁਜ ਕੇ ਚਾਰਜ ਲੈਣ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ।

ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਭਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਭੇਜੀਆਂ । ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਭੀ ਇਸ ਘਟਨਾ ਪਰ ਦੁਖ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ । ਖਿਲਾਫਤ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੌ: ਸ਼ੌਕਤ ਅਲੀ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ । ਜਮੀਅਤਉਲ ਉਲਮਾ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਨਾਮ ਭੇਜੀ ਗਈ ਤਾਰ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ "ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਪਰ ਜੋ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਗਈ ਹੈ ਇਹ ਕੇਵਲ ਸਿਖਾਂ ਪਰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਲਈ ਇਕ ਖੂਨੀ ਸਬਕ ਹੈ ।

ਨਰਮ ਖਿਆਲੀ ਤੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਲੀਡਰ ਸਰ ਤੇਜ ਬਹਾਦਰ ਸਪਰੂ ਨੇ ਭੀ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਨਿਰਪੱਖ ਪੜਤਾਲ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ । ਗਲ ਕੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਿਥੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਏਕਤਾ ਸੀ ਉਥੇ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਭੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਮੁਕਤ ਕੰਠ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਹ ਅਨਭਵ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿਖ ਅਜ ਭੀ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰਖਦੇ ਹਨ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਲਕਤੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਸਿਖ ਕੌਮ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਜਲਸਾ ਕੀਤਾਂ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਬੰਧੂ ਸੀ ਅਮਰ ਦਾਸ, ਸ਼ਾਮ ਸੁੰਦਰ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ, ਸੰਤੋ ਸ਼ਾਬਾਸ਼, ਹੇਮੰਤ ਕੁਮਾਰ, ਮੌਲਵੀ ਨਸੀਰੁਦੀਨ, ਆਦਿਕ ਮੁਖੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਸਹੀ ਹਾਲਾਤ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖੇ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਅਖਰ ਇਹ ਸਨ। "ਕਲਕਤੇ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਇਹ ਸਾਂਝਾ ਜਲਸਾ ਗੁ: ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਗੋਲੀ ਚਲਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਸਖਤ ਨਖੇਧੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਖਿੜੇ ਮਥੇ ਗੋਲੀਆਂ ਖਾਧੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੇਸ਼ ਬੰਧੂ ਸੀ. ਆਰ. ਦਾਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ— "ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਮਲ ਤੇ ਕਰਣੀ ਨਾਲ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਵਰਾਜ ਲਈ ਸਹੀ ਰਾਹ ਇਹੋ ਹੈ। ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਤੇ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।" ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਰਾ ਕੌਮੀ ਪ੍ਰੈਸ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਾਗੀ ਹੋਈ ਜਨਤਾ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ।

ਸਵਾਮੀ ਓਅੰਕਾਰਾ ਨੰਦ ਐਡੀਟਰ ਔਨਵਰਡ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਦੇ ਸਹੀ ਹਾਲਾਤ ਲਿਖੇ ਅਤੇ "ਅਕਾਲੀ ਘੋਲ" ਨਾਮ ਦਾ ਇਕ ਟ੍ਰੈਕਟ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ਤਕਰੀਰ ਭੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਵਾਮੀ ਓਅੰਕਾਰਾ ਨੰਦ ਤੇ ਦੁਰਗਾ ਪ੍ਰੈਸ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਪੰ: ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸੱਜਨਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 'ਔਨਵਰਡ' ਦੇ ਦੂਜੇ ਐਡੀਟਰ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦਰ ਸੈਨ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਨੂੰ ਭੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਲੇਖ ਲਿਖਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਗਈ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਭ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਲੇਖ ਲਿਖੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਤੌਰ ਪਰ "ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ" ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਮੌਲਾਨਾ ਜ਼ਫ਼ਰ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੀ ਇਹ ਨਜ਼ਮ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਕਟੇ ਹੈਂ ਜਿਸ ਕਦਰ ਸਰ, ਗੰਗਸਰ ਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਮੇਂ।
ਹੈ ਦਰਜ ਉਨ ਸਭ ਕੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਜਜ਼ਾ ਕੇ ਗੋਸਵਾਰੇ ਮੇਂ।
ਨਾ ਘਾਇਲ ਕਰ ਸਕੀ ਥੀ ਜਿਨਕੋ ਨਨਕਾਣੇ ਮੇਂ ਆਂਖ ਉਨਕੀ
ਉਨ੍ਹੇ ਭੀ ਉਸ ਨੇ ਤੜਪਾ ਕੇ ਛੋੜਾ ਇਕ ਇਸ਼ਾਰੇ ਮੇਂ।
ਬਚੇ ਜਿਨਕੀ ਤੁਫੰਗੋਂ ਸੇ ਨਾ ਨੰਨੇ ਨੰਨੇ ਬੱਚੇ ਭੀ।
ਹੈ ਕਿਆ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਮਗਰਬ ਕੀ ਅਰਸ਼ਾਦ ਉਨ ਕੇ ਬਾਰੇ ਮੇਂ।
ਅਭੀ ਦੇਖਾ ਹੀ ਕਿਆ ਹੈ ਤੁਮ ਨੇ ਇਸ ਖੂਨੀ ਨਜ਼ਾਰੇ ਕਾ।
ਬਹੁਤ ਸੇ ਖੇਲ ਬਾਕੀ ਹੈਂ ਮਦਾਰੀ ਕੇ ਪਟਾਰੇ ਮੇਂ।
ਜਹਾਂ ਕੀ ਗਰਮੀਏ ਬਾਜ਼ਾਰ ਮਜ਼ਲੂਮੀ ਕੀ ਰੌਣਕ ਹੈ।
ਰਹਾ ਕਰਤੀ ਹੈ ਜ਼ਾਲਮ ਕੀ ਤਜਾਰਤ ਹੀ ਖਸਾਰੇ ਮੇਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਲਟ ਕਰ ਜ਼ੇਰਿ ਦਸਤ ਆਜ਼ਾਰ ਕੋ ਇਕ ਦਿਨ ਉਲਟ ਦੇਗੀ।
ਯਿਹੀ ਗਰਦਸ਼ ਜੋ ਹੈ ਇਸ ਵਕਤ ਸਿੱਖੋਂ ਕੇ ਸਤਾਰੇ ਮੇਂ।
ਬਹਾਏ ਹੈਂ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਬੇ-ਕਸੋਂ ਕੇ ਖ਼ੂਨ ਕੇ ਦਰਿਆ।
ਵਹੁ ਖ਼ੁਦ ਬਹਿ ਜਾਏ ਗਾ ਤਕਦੀਰ ਕੀ ਨਦੀ ਕੇ ਧਾਰੇ ਮੇਂ।
ਤੁਮਹੇਂ ਬਖਸ਼ਾ ਗਿਆ ਹੈ ਦੀਦਾਇ ਬੀਨਾ ਤੋ ਦੇਖੋਗੇ।
ਹਜ਼ਾਰੋਂ ਰਾਖ ਕੇ ਢੇਰ ਇਕ ਨਾਭਾ ਕੇ ਸ਼ਰਾਰੇ ਮੇਂ।

ਕੌਮੀ ਪ੍ਰੈਸ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁਧ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਝੂਠੇ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤੋੜ ਉਤ੍ਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡੇ ਦਾ ਸਾਧਾਰਨ ਜੰਨਤਾ ਪਰ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਮਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਨੂੰ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਪ੬ ਗਵਾਹੀਆਂ ਕਲਮ ਬੰਦ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਿ: ਵਿਲਸਨ, ਕੋਲਡ ਸਟਰੀਮ ਡੀ. ਸੀ. ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਈ. ਜੀ. ਗ੍ਰੇਗਜ਼ ਐਸ. ਪੀ. ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਅਤੇ ਕੁਲ ਰਈਸ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਝੋਲੀ ਚੁਕ ਹੀ ਗਵਾਹ ਸਨ। ੧੨ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੀਪੋਰਟ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆਂ ਸੀ

"ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਦਾ ਜੱਥੇਦਾਰ ਜੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅਪੀਲ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਜੱਥੇ ਦਾ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਲੇਰੀ ਦੇਣਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਠਿਆਈ ਵੰਡਣਾ ਬਰਗਾੜੀ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਾਉਣ, ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਦਰਖਤਾਂ ਤੋਂ ਸੋਟੇ ਵਢਣ ਤੋਂ ਮਨਾਹ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਸਮਾਲਸਰ ਤੋਂ ਰਸਤਾ ਬਦਲਕੇ ਲੰਡੇ ਰੋੜੇ ਨੂੰ ਚਲੇ ਜਾਣਾ, ਜੱਥੇ ਵਿਰੁਧ ਲਾਏ ਗਏ ਦੂਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫੀ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਦਾ ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਇੱਕਲੇ ਹੀ ਅੱਗੇ ਜਾਣ ਦੇਣ ਕਿਉਕਿ ਅਸੀਂ ਮਨ, ਬਚ, ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਤਮਈ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਲੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਬਹਾਨਾ ਹੈ। ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜਾਣਾ ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ ਨਾਲ ਨਾ ਸਹੀ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੱਥੇ ਨੇ ਨਾਭੇ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਔਕੜ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।"

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਸ ਰੀਪੋਰਟ ਵਿਚ ਨਾਭੇ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਹੱਕ ਬਜਾਨਬ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਅੱਗੇ ਚਲਕੇ ਇਸ ਰੀਪੋਰਟ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। "ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਠੰਡੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰਖਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਐਡਮਾਨਸਟ੍ਰੇਟਰ ਨੇ ਅਤਿਅੰਤ ਮਜਬੂਰ ਹੋਕੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਭੀ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਥੋਹੜੀ ਜਿਹੀ ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਨਾਲ ਭੀ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਬਲਕਿ ਜੱਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁ: ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਵਧਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਾਲਾਤ ਸਖਤ ਨਾਜ਼ਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦੂਜੀ ਵੇਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਲੋਂ ਭੀ ਅਗਨਿ ਹੱਥਿਆਰ ਵਰਤੇ ਗਏ। ਇਮਾਮਦੀਨ ਬੇਰੀ ਪੰਨਾ ਰਿ: ਨਾਭਾ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪੱਟ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਲੱਗੀ। ਦੂਜੀ ਗੋਲੀ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਗਵਾਹ ਨੰ: ੧੩ ਦੀ ਪੱਗ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਈ।"

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਰੀਪੋਰਟ ਵਿਚ ਜੱਥੇ ਵਲੋਂ ਜਾਂ ਸੰਗਤ ਵਲੋਂ ਪਹਿਲਾ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਜੋ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਮੂਲ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ:

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਘੱਟਾ ਪਾਉਣ ਦਾ ਬਿਰਥਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕੇਂਦਰੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰੇਵਾਲ ਤੇ ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ੧੭—੩—੨੪ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਹਿੰਦ ਦੇ ਨਾਮ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤਾਰ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ।

"ਪੰਜ ਸੌ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨੂੰ ਵੀ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤੇ ੧੪ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਪਾਠ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਹੋਰ ਜਥੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਲੈ ਕੇ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਕੇਵਲ ਨਾਭੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਾਠ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਕਿ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨੂੰ ਘਸੀਟ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਕਟੜ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਲੇਕਨ ਸਿਖ ਬਿਲਕੁਲ ਪੁਰ ਅਮਨ ਢੰਗ ਤੇ ਟਿਕਵੇਂ ਸੁਭਾਉ ਨਾਲ ਉਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਪਾਠ ਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਤਾਕਤ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਖੁਰਾਕ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਮਨ, ਬਚ, ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਭੀ ਦ੍ਰਿੜ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੀ ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ ਨਹੀਂ ਦੇਣਗੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਨਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਣ ਸੰਭਵ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਆਪ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਮੂੰਹ ਧਾਰਮਿਕ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਹਟਾਣ ਲਈ ਹਦਾਇਤ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿਉ। ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਕ ਤਕਰੀਰਾਂ ਜਾਂ ਵਿਖਾਵਿਆਂ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਉਕਾ ਹੀ ਨਿਰਮੂਲ ਹੈ। ਉਥੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਜ ਦੀ। ਜੇ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਛੇਤੀ ਹੀ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਨਾਜ਼ਕ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਨਾਭੇ ਬਾਰੇ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਣ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਫ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਗਦੀਉਂ ਉਤਰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਿਆਸਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਧੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।"

ਇਸ ਤਾਰ ਦਾ ਉੱਤਰ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੋਮ ਸੈਕਟਰੀ ਵਲੋਂ ਇਹ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਕਿ "ਵਜ਼ੀਰ ਹਿੰਦ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ, ਜੇ ਉਹ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਪਰ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਮਹੀਨਾ ਮਾਰਚ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਮਿ: ਮੱਲਕਮ ਹੇਲੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਕਿਹਾ "ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਸਿਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਲਾਹ ਦਾ ਹਥ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਇਹ ਹੁਣ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਹੱਥ ਨੂੰ ਫੜਨ।" ਇਸ ਪਰ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਪਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਕਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਅਨੁਸਾਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸੁਲਾਹ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੇ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚਕਾਰ ਟੱਕਰ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਕਾਲੀ ਤੇਜ਼ ਖਿਆਲੀਏ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਪਰ ਨਰਮ ਖਿਆਲੀਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਰਾਇਜ਼ਾਦਾ ਹੰਸ ਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਪੱਤ੍ਰਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਬਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿਤਾ:-

"ਮੈਂ ੨੯ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਸਨਮੁਖ ਚੈਟੀ ਨਾਲ ਸਵੇਰੇ ੬ ਵਜੇ ਜੈਤੋ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪਰ ਪੁਜਿਆ। ਉਥੋਂ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਪੁਲਸ ਅਫਸਰ ਪਾਸ ਲੈ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ 'ਆਪ ਇਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਉ' ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਹੀ ਹਾਲਤ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਣ ਲਈ ਆਏ ਹਾਂ ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਹੋ ਸਕਿਆ ਅਸੀਂ ਜਥੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਾਂਗੇ । ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਮਿ: ਵਿਲਸਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਗਡੀ ਤੇ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ।

ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਕੋਲ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਬਠਾਇਆ ਗਿਆ । ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤੱਕ ਸਾਨੂੰ ਇਥੇ ਹੀ ਬੈਠਾਈ ਰਖਿਆ । ਜੈਤੋ ਦੇ ਸਹੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖਣ ਲਈ ਦਸ ਪੰਦਰਾਂ ਆਦਮੀ ਹੋਰ ਭੀ ਆਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਪੁਲਸ ਨੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਧੁਪੇ ਬਠਾਈ ਰਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਪੁਛਿਆ ਗਿਆ ।

ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਕਰਨਲ ਗ੍ਰੇਗਸਨ ਐਸ. ਪੀ. ਪੁਲਸ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆਇਆ । ਉਹ ਜਲੰਧਰ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਵਾਕਫ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਬਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਵੇਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਉਤ੍ਰ ਦਿਤਾ ਇਹ ਰਿਆਸਤੀ ਅਮਲਾ ਹੈ ਮੈਂ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਗਲ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡੀ ਕੋਈ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ।

ਇਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪੁਛਿਆ,"ਇਤਨੀ ਪੁਲਸ ਫੌਜ ਤੇ ਰਸਾਲਾ ਕਿਉਂ ਇਕਤ੍ਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ? ਜਦ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਉਤ੍ਰ ਸੀ,"ਸਾਨੂੰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਅਕਾਲੀ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੋਂ ਕੌੜੇ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਸੁਣੇ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਤਮਾਸ਼ ਬੀਨਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਆਦਮੀਆਂ ਤੋਂ ਡਰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਧਰੇ ਬਦ ਅਮਨੀ ਨਾ ਕਰ ਦੇਣ ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਬਿਆਨ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ,"ਸਟੇਸ਼ਨ ਪਰ ਗੋਰਖਾ ਫੋਜ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਲ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੋਲੀ ਬਿਨਾ ਕਾਰਨ ਚਲਾਈ ਗਈ ਹੈ" ਅਕਾਲੀ ਪਤ੍ਰਕਾ ੧੫ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੪ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਡਾ: ਸੈਫੁਦ ਦੀਨ ਕਿਚਲੂ ਨੇ ਜੋ ਬਰਗਾੜੀ ਤੋਂ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਗਏ ਸਨ, ਇਕ ਲੰਬੇ ਚੌੜੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਝੂਠੇ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡੇ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਰੀਪੋਰਟ ਦੀਆਂ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਧਜੀਆਂ ਉਡਾਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਪਾਸ ਹਥਿਆਰ ਸਨ ਤੇ ਛੇੜਖਾਨੀ ਪਹਿਲੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਵਲੋਂ ਹੋਈ। ਡਾ: ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕੇ ਦੇ ਅਖੀਂ ਡਿਠੇ ਹਾਲਾਤ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਡਿਸਪਲਨ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਅਤੇ ਬੀਰਤਾ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੁਹਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ। ਅਕਾਲੀ ਕਾਂਗਰਸ ਬਿਊਰੋ ਵਲੋਂ ਸਰਦਾਰ ਕੇ. ਐਮ. ਪਾਨੀਕਰ ਨੇ ਭੀ ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਦੀ ਘਟਨਾ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ। ਆਪਣੀ ਰੀਪੋਰਟ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਰੀਪੋਰਟ ਨੂੰ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ।

ਆਪ ਆਪਣੀ ਰੀਪੋਰਟ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, "ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਥੇ ਨਾਲ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਹਜੂਮ ਸੀ। ਇਹ ਲੋਕ ਵਧੇਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਸਨ। ਕੇਵਲ ਇਹ ਗਲ ਵੇਖਣ ਲਈ ਕਿ ਪਾਠ ਕਿਵੇਂ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਡਾ: ਕਿਚਲੂ ਤੇ ਹੋਰ ਲੋਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਭੀ ਜਥੇ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਰ ਥਾਂ ਜਥੇ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਹੋਇਆ। ਹਜੂਮ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੀ ਪਰ ਬਿਲਕੁਲ ਪੂਰ ਅਮਨ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਜਥਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਹਜੂਮ ਭੀ ਵਧਦਾ ਗਿਆ। ਬਹੁਤ ਹਿਸਾ ਪਿਛੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕੁਝ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਸੀ। ਜਥੇਦਾਰ ਨੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।

ਸਰਕਾਰੀ ਰੀਪੋਰਟ ਦਾ ਇਹ ਬਿਆਨ ਕਿ ਜਥੇ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਹਜੂਮ ਜਥੇ ਨੂੰ ਛੁਪਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਬਿਲਕੁਲ ਝੂਠ ਹੈ। ਸ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸਿਵਲ ਮਿਲਟਰੀ ਗਜ਼ਟ ਦੇ ਰੀਪੋਰਟਰ, ਨੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹਜੂਮ ਇਕ ਖਾਸ ਜਥੇ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਸੀ ਤੇ ਖਾਸ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਭੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਜੂਮ ਜਥੇ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਕੋਈ ਇਕ ਭੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਡਾ: ਕਿਚਲੂ ਜੋ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਥਾ ਨਾਭੇ ਦੀ ਹੱਦ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਰੁਕ ਗਿਆ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਨੇ ਹਜੂਮ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਜਥੇ ਦਾ ਸਾਥ ਛਡ ਦੇਵੇ ਤੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਇਕਲਿਆਂ ਅਗੇ ਜਾਣ ਦੇਵੇ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਭੀ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਜਥੇ ਜਾਂ ਹਜੂਮ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਤਕਰੀਰ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਬਿਆਨ ਦੀ ਇਹ ਗਲ ਕਿ ਜਥੇ ਦੇ ਅਗੇ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਇਕ ਫੌਜ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਬਿਲਕੁਲ ਗਲਤ ਹੈ।''

ਇਸ ਰੀਪੋਰਟ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਰੀਪੋਰਟ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ''ਹਜੂਮ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਇਕ ਗਲ ਨਿਸਚਤ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਪਾਸ ਅਗਨਿ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਹ ਸਚ ਹੈ ਕਿ ਹਜੂਮ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਆਦਮੀਆਂ ਪਾਸ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਤੇ ਲਾਠੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਜਿਤਨੇ ਗਵਾਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਲਈਆਂ ਹਨ ਉਹ ਉਕਤ ਬਿਆਨ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਨ।''

ਡਾ: ਕਿਚਲੂ ਨੇ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਭੇ ਦੀ ਹੱਦ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖ ਭਾਲ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾ ਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਜਥੇ ਜਾਂ ਹਜੂਮ ਪਾਸ ਕੋਈ ਅਗਨਿ ਸ਼ਸਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਆਦਮੀ ਉਸ ਦਿਨ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਬਰਾਮਦ ਹੋਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦੇ ਪਾਸ ਭੀ ਅਗਨਿ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ। ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕਥਨ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਠੋਸ ਸਬੂਤ ਲਭਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ। ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਇਸ ਰੀਪੋਰਟ ਵਿਚ ਮਿਸਟਰ ਪਾਨੀਕਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਘਟਨਾ ਡਰ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਐਡਮਨਿਸਟਰੇਟਰ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਫੌਜ ਨਾਭੇ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਯੋਗ ਤੇ ਗਲਤ ਨਤੀਜਾ ਸੀ, ਜੋ ਇਸ ਸਾਕੇ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਕੇਵਲ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਹੈ ,ਪ੍ਰੰਤੂ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਗਲਤ ਸਮਝਿਆ।

ਡੁਰਲੀ ਜੱਥੇ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਿ: ਅਮਰ ਨਾਥ ਮਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਨੂੰ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਨੀਯਤ ਕਰਕੇ ਨਾਭੇ ਭੇਜਿਆ। ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਡੁਰਲੀ ਜੱਥੇ ਦੇ ੨੨ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾਇਆ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ੧੭ ਮਈ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ੀ ਹੋਈ। ਪਹਿਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਗਵਾਹ ਨੇ (ਜੋ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਬਿਨਾ ਤਨਖਾਹ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਸੀ। ਕਿਹਾ ''ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਬੰਦੂਕਾਂ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਸਨ। ਜੈਤੋ ਪੁਜਣ ਪਰ ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਡੁਰਲੀ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ''ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੇ ਕੰਮ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ।''

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੂਜਾ ਸੁਲਤਾਨੀ ਗਵਾਹ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਦਾ ਇੱਕ ਮੈਂਬਰ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਮੈਨੂੰ ਸ੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰਕੇ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਪੀਲੀ ਵਰਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਸਾਨੂੰ ਜੈਤੋ ਪੁਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਜੱਥਾ ਮਿਲਿਆ।" ਤੀਜੇ ਗਵਾਹ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਊਠ ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਦੋ ਆਦਮੀ ਬੰਦੂਕ ਤੇ ਪਸਤੌਲ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸਨ।"

ਚੌਥਾ ਗਵਾਹ ਇਕ ਨੰਬਰ ਦਾਰ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਸਾਨੂੰ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਲੁਟਮਾਰ ਦਾ ਡਰ ਸੀ। ਜੱਥੇ ਦੇਨਾਲ ਕਈ ਆਦਮੀਆਂ ਪਾਸ ਹੱਥਿਆਰ ਸਨ। ਇਸ ਮੁਕਦਮੇ ਵਿਚ ਸ: ਦੁਲਾ ਸਿੰਘ ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਰੋਡੇ ਤੇ ਮਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਕੋਰ ਕਾਉਕੇ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਸੱਤ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਲੰਬੀਆ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਕੇਂਦਰੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਮਾਰਚ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਪੰ: ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕੇ ਸਬੰਧੀ ਇਕ ਦਿਲ ਹਿਲਾਊ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਬਿਆਨਾ ਦਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੋਲ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਕਰੀਰ ਦਾ ਅਸਰ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਪਰ ਪਿਆ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ ਲਾਰਡ ਆਲੀਵਰ ਸੈਕਟ੍ਰੀ ਆਫ ਸਟੇਟ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪੌਜ਼ੀਸ਼ਨ ਦੀ ਵਜ਼ਾਹਤ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ "ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਇਕ ਇੰਨਕਲਾਬੀ ਜਮਾਤ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੁਧ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।"

ਇਸ ਤਕਰੀਰ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਏ. ਐਮ.ਐਲ.ਸੀ. ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਹਿੰਦ ਦੇ ਨਾਮ ਇਕ ਤਾਰ ਭੇਜੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ "ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਇਕ ਨਰੋਲ ਧਾਰਮਕ ਜਮਾਤ ਹੈ। ਸੈਕਟ੍ਰੀ ਆਫ ਸਟੇਟ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਗਲਤ ਹੈ।" ੧੩ ਮਾਰਚ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਮਿ. ਹੇਲੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਕਿਹਾ "ਪਹਿਲੇ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਜੋ ਘਟਨਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਕਾਰਣ ਪੇਂਡੂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਹ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਈ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਜਾਕੇ ਗੁ: ਗੰਗਸਰ ਵਿਚ ਪਾਠ ਕਰ ਆਵੇ। ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ।

ਭਾ: ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁੰਥੀ, ਖਿਲਾਫਤ ਦੇ ਰੀਪੋਰਟਰ ਨੂਰ ਮਹੰਮਦ ਤੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ੧੦ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇੰਨਾਂ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ੍ਵਾਗਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸਿਰੋਪਾਉ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਪਹਿਲੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬਾਵਲਕਾਂਟੀ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਕੇ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੋ ਬੀਤੀ ਅਤੇ ਨਾਭੇ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਉਹ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲਕੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖਾਂਗੇ।

੨੦ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਬਾਵਲ ਕਾਂਟੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਬਾਵਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਖਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਭੈੜੀ ਖੁਰਾਕ ਤੇ ਹਵਾ ਪਾਣੀ ਮਾਫਕ ਨਾ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਬੀਮਾਰ ਪਏ ਹਨ। ੮ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ੪੩੨ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ੭ ਵਜੇ ਗਡੀ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਸਖਤ ਪਹਿਰੇ ਵਿਚ ਬਾਵਲ ਕਾਂਟੀ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਾਹ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਗੱਡੀ ਖੜੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਗੱਡੀ ਖੜੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ ਪੀਣ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਲਭੇ, ੯ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਬਾਵਲ ਪੁਜੇ ਉਸ ਦਿਨ ਭੀ ਖਾਣ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਬਾਜਰੇ ਤੇ ਜਵਾਰ ਦੀਆਂ ਦੋ ਦੋ ਰੋਟੀਆਂ ਅਤੇ ਪੀਣ ਨੂੰ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਪਾਣੀ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਗੰਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਭੈੜੀ ਖੁਰਾਕ ਕਰਕੇ ਇਕੋ ਦਿਨ ਵਿਚ ੧੨੭ ਸਿੰਘ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਖਤੀਆਂ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ ਦਾ ਇਕ ਬਿਰਧ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ।

੮ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਿ: ਵਿਲਸਨ ਦੇ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਮਿ: ਗ੍ਰੇਗਸਨ ਬਾਵਲ ਕਾਂਟੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵੇਖਣ ਗਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਭੈੜੀ ਖੁਰਾਕ ਦੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਤੁਸੀਂ ਮਹਿਮਾਨ ਬਣਕੇ ਨਹੀਂ ਆਏ ਕੈਦੀ ਹੋ ਕੈਦੀਆਂ ਨਾਲ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਵਰਤਾਉ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੧੧ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਦਾ ਜੈਕਾਰਾ ਗਜਾਉਣ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਸਖਤ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ।"

ਪੰਥ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਲਹਿਰ

ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ। ਹਰ ਘਰ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਚਰਚਾ ਸੀ। ਸਵੇਰੇ, ਸ਼ਾਮ ਜਦ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਸਜਦੇ ਤਾਂ ਜੈਤੋ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਹਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦਾ ਦਿਲ ਇਉਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਭੀ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਜੱਸ ਖੱਟੇ। ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਬਚੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਗਾਉਂਦੇ ਫਿਰਦੇ "ਅਜੀ ਮੈਂ ਨਾਭੇ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਵਾਂਗਾ ਭਾਵੇਂ ਸਿਰ ਕੱਟ ਜਾਵੇ ਮੇਰਾ।"

ਜੈਤੋ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਫੂਕ ਦਿਤੀ। ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਦੂਜੇ ਜਥੇ ਬਾਰੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜ ਸੌ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦਰਜ ਕਰਾ ਦਿਤੇ। ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੇ ਜਥੇ ਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲ ਚੁਕੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਨਾਮ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਸੀ। ਧੰਨ ਹਨ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਤਤ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਈ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾ ਵਿਚ "ਮੋਹਿ ਮਰਨੇ ਕਾ ਚਾਉ ਹੈ ਮਰੋ ਤਾਂ ਹਰਕੇ ਦੁਆਰ। ਮਤ ਹਰਿ ਪੂਛੇ ਕੌਨ ਹੈ ਪਰਾ ਹਮਾਰੇ ਬਾਰ" ਦਾ ਪਵਿਤਰ ਜਜ਼ਬਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ "ਜਿਸ ਮਰਨੇ ਤੇ ਜਗ ਡਰੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਅਨੰਦ। ਮਰਨੇ ਹੀ ਤੇ ਪਾਈਐ ਪੂਰਨ ਪਰਮਾ ਨੰਦ" ਵਾਲੀ ਹੋ ਗਈ। ੨੧ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲੀ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਦੇ ਜ਼ਖਮ ਅਜੇ ਅਲੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ੨੭ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਚਰਚਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਕਦਮ ਉਠਾਣਗੇ। ਕਈ ਭੁਲੜ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਜਥੇ ਭੇਜਣੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣਗੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਦੂਜਾ ਜਥਾ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾਂ

੨੭ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਇਕਠ ਹੋ ਗਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਲੋਕ ਜਥੇ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖਣ ਲਈ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਪਤੇ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਇਸ ਜਥੇ ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜ਼ਿਲਾ ਸਿਆਲਕੋਟ, ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੋਟ ਧਰਮ ਚੰਦ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਪ੍ਰਿਤਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲਾ ਸਿਆਲਕੋਟ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਜਾਲੰਧਰ ਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਮਿਲੇ ਜੁਲੇ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਪੰਜ ਕੰਪਨੀ ਕਮਾਂਡਰ ਸਨ। ਸ: ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਵੀ ਭੀ ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸੂਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਲ ਰਵਾਨਗੀਆਂ

੨੯ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਆਸਾ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਪਹਿਲੇ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਜੋ ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈਕੇ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਦੂਜਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ

ਇਕ ਹੋਰ ੯੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪੰਜ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਜਥਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜ ਗਿਆ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਹਾਜ਼ਰ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ੫੦ ਹਜ਼ਾਰ ਸੀ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਜੋਬਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਹਰ ਸਿਖ ਪੰਥ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਨ ਵਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਜਥਾ ਆਕੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸਜ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸ: ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹੀ।

ਕਲਗੀ ਵਾਲਿਆ ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਲੈਕੇ,
ਅਸੀਂ ਨਿਕਲ ਆਏ ਹਾਂ ਮੈਦਾਨ ਅੰਦਰ।
ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੋਕੇ ਕਰੀਂ ਸਹਾਇਤਾ ਤੂੰ,
ਆਪਣੇ ਬਚਿਆਂ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਅੰਦਰ।
ਸਾਰੇ ਮਰ ਮਿਟੀਏ ਭਾਵੇਂ ਰਹੇ ਕੋਈ ਨਾ,
ਨਾਮ ਲੈਣ ਜੋਗਾ ਇਸ ਜਹਾਨ ਅੰਦਰ।
ਫਰਕ ਵਾਲ ਜਿਨਾ ਨਾ ਆਉਣ ਦੇਈਏ,
ਤੇਰੀ ਸਾਹਿਬਾ ਸਿਖੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਅੰਦਰ।

ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਸ: ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਦਰਦਨਾਕ ਤੇ ਪੁਰ ਅਸਰ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ। ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਨਾਲ ਆਕਾਸ਼ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ। ਜਥੇ ਦੇ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ੫੦੦) ਰੁਪਇਆ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਜੇ ਸਾਡਾ ਭਰਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇ ਹਿਸੇ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਭੀ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਆਪ ਤੇ ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਪੁਤ੍ਰ ਤੀਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਵਾਂਗੇ।"

ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਐ: ਨੰ: ੯੯੯

ਮਿਤੀ:— ੨੯-੨-੨੪

ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਇਕ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤ ਜੀ ਮਹਾਂਰਾਜ ਭੀ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੯੩੦) ਰੁਪਏ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ "ਜੇ ਮੈਂ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਰਕਮ ਗੁਰੂ ਕੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਣੀ"

ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਐ: ਨੰ: ੯੯੯

ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਜਥੇ ਦੇ ਚਾਰ ਪੰਜ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਭੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਜਥੇ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋਕੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸੋਂ ਹੁਕਮ ਸੁਣਿਆ। ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਸੂਰਬੀਰੋ! ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਜਥੇ ਤੋਂ ਵਖਰੇ ਹੋਕੇ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਤੁਹਾਡੇ ਵੀਰਾਂ ਨੇ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਕੌਮ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਉਚੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਰਾਵੋ ਵੇਖ ਲਵੋ ਜਥੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਸਰਕਾਰ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।" ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਤ੍ਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਜਥੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਏ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾ ਪਰ ਮਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਤੇ ਅਪਣਾ ਦਿਲ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰਖਣਾ"

ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸੰਗਤਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਭ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਜਲ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਬੀਬੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਚਿਤ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਜਲਾਲ ਟਪਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਠ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਮੇਰਾ ਇਕ ਪੁਤਰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਂਰਾਜ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਇਸ ਜਥੇ ਨਾਲ ਭੇਜ ਰਿਹਾ ਹਾਂ"। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਕਿਤਨਾ ਮਾਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸ਼ਮ੍ਹਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸੜ ਮਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ।

ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਜਥੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅੰਤਮ ਸੰਦੇਸ਼ ਪੜਿਆ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਤਾਰ ਪੁਜੀ ਕਿ ਜਥਾ ਨਾ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਦੂਜਾ ਜਥਾ ਭੀ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਾ ਹੋ ਜ਼ਾਵੇ" ਇਸ ਤਾਰ ਪਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਸ: ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ, ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਸਰਗੋਧਾ ਤੇ ਸ: ਦੌਲਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸਜਨ ਸਨ। ਕਈ ਸਜਨਾ ਦੀ ਰਾਇ ਸੀ ਕਿ ਜਥਾ ਨਾ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਜਥੇ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਪੁਛਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ, "ਹੁਣ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਇਸ ਲਈ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਵਾਂਗੇ ਭਾਵੇਂ ਉਥੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਰੱਖ ਲਈਏ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਈਏ" ਕਾਫੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਪਿਛੋਂ ਜਥਾ ਤੋਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ।

ਜਥੇ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਮਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਕਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਛਤਾਂ ਤੇ ਬੁੰਗਿਆਂ ਪਰ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਭੀੜ ਸੀ। ਅਮਰੀਕਨ ਅਖਬਾਰ ਸ਼ਿਕਾਗੋ ਟਰਬਿਊਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਢੀ ਤੋਂ ਜਥੇ ਦੇ ਤੁਰਨ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜਥਾ ਸਫੈਦ ਬਸਤਰ ਪਹਿਨੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਜਥਾ ਘੰਟਾ ਘਰ ਦੇ ਪਾਸੋਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ, ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਅਦਭੁਤ ਨਜ਼ਾਰੇ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਏ।

ਜਥੇ ਦੇ ਮੈਂਬਰ "ਜੇ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ ਸਿਰ ਧਰ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ" ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਜਥਾ ਆਪਣੇ ਪੜਾ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਬੇਅੰਤ ਸੰਗਤਾਂ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਜਥਾ ਆਪਣੇ ਪੜਾ ਵਾਲੇ ਨਗਰ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਦੂਜੇ ਜਥੇ ਦੇ ਪੜਾਉ

੧. ਬਹੋੜ	੨. ਪੱਖੀ
੩. ਮਰਗਿੰਦ ਪੁਰਾ	੪. ਚੀਮਾ
੫. ਚੋਹਲਾ	੬. ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ
੭. ਮਖੂ	੮. ਕੋਟਲਾ
੯. ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ	੧੦. ਭਾਗ ਪੁਰ
੧੧. ਮੋਗਾ	੧੨. ਤਲਵੰਡੀ
੧੩. ਬੰਬੀਹਾ	੧੪. ਜੈਤੋ

੨੮-੨-੨੪ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾ ਨਗਰ ਬਹੋੜ ਵਿਚ ਸੀ। ਰ ਾ ਵਚ ਜਥੇ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਅਨ੍ਹੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਮਿਸ਼ਾਲਾਂ ਬਾਲ ਕੇ ਜਥੇ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਉਤਾਰ ਦਿਤਾ।

੨੮ ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਟ੍ਰਬਿਊਨ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਬਿਆਨ ਛੱਪਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਥਾ ਨਾ ਤੋਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਉਤਰ ਦੇਣ ਲਈ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਐਲਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤੀ ਗਈ।

੨੯ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਜਥਾ ਨਗਰ ਝੁਬਾਲ ਵਿਚ ਪੁਜਾ, ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਦੁਧ, ਫਲ ਤੇ ਮਠਿਆਈਆਂ ਆਦਿਕ ਨਾਲ ਜਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਹੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਗਰ ਝੁਬਾਲ ਵਿਚ ੨੦੦ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਕੇ ਤਿਆਰ ਬਰਤਿਆਰ ਹੋਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਝੁਬਾਲ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਜਥਾ ਠੁਟਾ, ਦਿਆਲ ਪੁਰ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਪਿੰਡ ਪੱਖੀ ਵਿਚ ਪੁਜਿਆ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਜਥੇ ਨੇ ਇਸ ਨਗਰ ਦਾ ਕੋਝਾ ਨਾਂ ਪੱਖੀ ਬਦਲ ਕੇ ਮਰਗਿੰਦ ਪੁਰਾ ਰਖ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਜਥਾ ਚੀਮਾ, ਚੋਹਲਾ, ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਤੋਂ ਹੋ ਕੇ ਸਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਪਤੱਣ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਮਖੂ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਇਸ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੀ ਜਥੇ ਦਾ ਯਥਾ ਯੋਗ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਭੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ।

ਪੁਲਸ ਕਰਮ ਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਕਿ ਉਹ ਜਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਾ ਕਰਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਥੋਂ ਚਲ ਕੇ ਜਥਾ ਕੋਟ ਈਸੇ ਖਾਂ, ਖੋਸਾ ਕੋਟਲਾ, ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ, ਡਾਗ ਪੁਰ, ਮੋਗਾ, ਤਲਵੰਡੀ ਭਾਈ ਤੇ ਬੰਬੀਹਾ ਭਾਈ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ੯ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਪੁਜ ਗਿਆ।

ਜਥੇ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦਸਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਲਿਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਕਈ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਦੂਜਾ ਜਥਾ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਿਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਿਖ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਪਰ ਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤਕ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਕੁਝ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਬਿਆਨ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਥਾ ਨਾ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਫਹਿਮੀ ਲਗੀ ਕਿ ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਪਾਸ ਸਿਖਾਂ ਸਬੰਧੀ ਗ਼ਲਤ ਗਲਾਂ ਕਹੀਆਂ ਹਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਜਥੇ ਭੇਜਣ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

੨੯ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਐਸੋਸੀਏਟਿਡ ਪ੍ਰੈਸ ਵਲੋਂ ਟਰਬਯੂਨ ਵਿਚ ਇਕ ਖਬਰ ਛਪਵਾਈ ਗਈ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਦੇ ਬਿਆਨ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰੀ ਉਹ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਜੀ ਪਰ ਸੁਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਐਸੋਸੀਏਟਿਡ ਪ੍ਰੈਸ ਦੇ ਇਸ ਬਿਆਨ ਦੀ ਤਰਦੀਦ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਇਕ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ ਤਾਕਿ ਅਸਲ ਹਾਲਾਤ ਮਲੂਮ ਕੀਤੇ ਜਾਣ।

੧੦ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਿਖ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਲਹਿਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣ। ਜਥਾ ਭੇਜਣਾ ਜਾਂ ਨਾ ਭੇਜਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਲਾ: ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਸਾਕੇ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਗਲਤ ਗਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

{"ਅਕਾਲੀ" ੧੩ ਮਾਰਚ ੧੯੨੪}

ਇਹ ਉਤਰ ਲੈਕੇ ਡੇਪੂਟੇਸ਼ਨ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਤ ਫਹਿਮੀਆਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਫਿਰ ਭੀ ਕੁਝ ਲੋਕ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਪੁਜਣ ਬਾਰੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬੜੀ ਚਿੰਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਨਾਭੇ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਵਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸਭ ਲੋਕ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਭਿਆਨਕ ਘਟਨਾ ਨਾ ਵਾਪਰੇ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰ ਭੀ ਦੌੜ ਭਜ ਕੇ ਸੁਲਾਹ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਰ ਮੈਲਕਮ ਹੇਲੀ ਨੇ ਕੇਂਦਰੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੈਂਬਲੀ ਤੇ ਕੌਂਸਲ ਆਫ ਸਟੇਟ ਦੇ ਕੁਝ ਮੁਖੀ ਮੈਂਬਰ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਪੁਜ ਕੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੂਜੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਇਹ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਨਰਮ ਧੜੇ ਦੇ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਜ ਸਿਖ ਗੁ: ਗੰਗਸਰ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਪਾਠ ਕਰ ਲੈਣ ਤਾਂ ਧੀਰੇ ਧੀਰੇ ਸਰਕਾਰ ਸਭ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਉਠਾ ਲਵੇ ਗੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਤਨਾ ਅਥਾਹ ਜੋਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਗਲ ਮੰਨਣ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿਖ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਨਾਭੇ ਦੇ ਐਡਮਨਿਸਟਰੇਟਰ ਮਿ: ਵਿਲਸਨ ਨੇ ਫਿਰ ਇਕ ਐਲਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਹ ਪੰਜਾਹ ਸਿਖ ਜਾਕੇ ਨਾਭੇ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਸਮੇਂ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਹ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਹੁਣ ਪੰਜਾਹ ਪੰਜਾਹ ਦੇ ਜਥੇ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਗਈ ਪਰ ਸਿਖ ਕੋਈ ਭੀ ਪਾਬੰਧੀ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਸਰ ਮੈਲਕਮ ਹੇਲੀ ਦੇ ਬਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰ: ਮਾਲਵੀਆ, ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਸੀ ਦੇਵਕੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਭੱਟ, ਰੰਗਾ ਸੁਾਮੀ ਆਇੰਗਰ ਤੇ ਵੇਦ ਮੂਰਤੀ ਆਦਿਕ ਕੇਂਦਰੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਤੇ ਕੌਂਸਲ ਆਫ ਸਟੇਟ ਦੇ ਸਤ ਮੁਖੀ ਮੈਂਬਰ ੧੪ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਪੁਜ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਿ: ਵਿਲਸਨ ਨਾਲ ਗਲ ਬਾਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੋਈ ਬਾਇਜ਼ਤ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਸਿਖ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰ ਲੈਣ।

ਮਿ: ਵਿਲਸਨ ਨਾਲ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰ ਕੇ ਪੰ: ਮਾਲਵੀਆ, ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ, ਤੇ ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੋ ਜਥੇ ਦੇ ਆਖਰੀ ਪੜਾਉ ਬੰਬੀਹਾ ਭਾਈ ਵਿਖੇ ਪੁਜੇ ਤੇ ਜਥੇ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨਾਲ ਗਲ ਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਛਿਆ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ? ਜੇ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਕੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਜਾਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ?

ਜਥੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਤ੍ਰ ਦਿਤਾ "ਪਾਠ ਸਬੰਧੀ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨਾ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਤੁਰੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਤ ਦੇ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਗੰਗਸਰ ਪੁਜ ਕੇ ਪਾਠ ਜਾਰੀ ਕਰਾਂਗੇ ਜਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਇਹ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਕੇ ਉਕਤ ਸਜਨ ਜੈਤੋ ਵਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਥਾ ੧੪ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਪਿਆ।

ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਨਾਭੇ ਦੀ ਹਦ ਪਰ ਜਥੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਪੁਲਸ ਤੇ ਫੌਜ ਪਹਿਰਾ ਲਗਾ ਰਖਿਆ ਸੀ। ੩ ਵਜੇ ਜਥਾ ਨਾਭੇ ਦੀ ਹੱਦ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੰ: ਮਾਲਵੀਆ, ਤੇ ਮਿ: ਵਿਲਸਨ ਨਾਲ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਥੇ ਪਰ ਹੁਣ ਤਕ ਕੋਈ ਤਸ਼ਦਦ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਜਥਾ ਗੁ: ਗੰਗਸਰ ਡੇਢ ਕੁ ਸੌ ਗਜ਼ ਦੀ ਵਿਥ ਪਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪੰ: ਮਾਲਵੀਆ, ਮਿ: ਵਿਲਸਨ, ਸਰਦਾਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਭੀ ਜਥੇ ਦੇ ਪਾਸ ਪੁਜ ਗਏ। ਪੰ: ਮਾਲਵੀਆ ਜੀ ਨੇ ਮਿ: ਵਿਲਸਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਦੇਖੋ ਜਥੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਤੁਸੀਂ ਨਿਹੱਥੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸਿਖਾਂ ਪਰ ਗੋਲੀ ਨਹੀਂ ਚਲਾ ਸਕਦੇ।

ਪੰ: ਮਾਲਵੀਆ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਮਿ: ਵਿਲਸਨ ਚੁਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦ ਜਥਾ ਅਗੇ ਨੂੰ ਵਧਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਫੌਜ ਤੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਤਾਰਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਕਿ ਜਥਾ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਡਿ: ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਮੁਨਾਦੀ ਕਰਾਈ ਕਿ ਦੂਜਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਕੋਈ ਦੁਰਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੂਜੇ ਜਥੇ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਪਰ ਸ਼ੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਐਲਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ, ਅਸੈਂਬਲੀ ਤੇ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਮਿ: ਵਿਲਸਨ ਦਾ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਕਿ ਜਥੇ ਨੂੰ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਪਰ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸੰਪੂਰਣ ਕਰਕੇ ਨਾਭੇ ਦੀ ਹਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਜਾਣ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਨਾਜ਼ਮ ਨਾਭਾ ਨੇ ਜਥੇ ਦੇ ਜ਼ਥਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਗਲ ਬਾਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪਰ ਆਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪਰੇਰਣਾ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਉਤ੍ਰ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ,"ਪਾਠ ਸਬੰਧੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਨੀ ਮੇਰੇ ਵਸ ਦੀ ਗਲ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਬਿਨਾ ਸ਼ਰਤ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ। ਜਥਾ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਜਥੇ ਨੂੰ ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਜੈਤੋ ਦੇ ਕਿਲੇ ਭਿਚ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਨਾਭੇ ਜਿਹਲ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਲਈ ਮਾਇਆ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨਭਵ ਕਰਕੇ ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਜੀਅ ਪ੍ਰਤਿ ਪੰਥਕ ਫੰਡ ਵਿਚ ਦੇਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਜਥੇ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਕਰਨ ਪਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਇਸ ਫੰਡ ਵਿਚ ਲਖਾਂ ਰੁਪਏ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਭਰਤ ਪੁਰ ਨੇ ਭੀ ਇਸ ਫੰਡ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਦਿਤੀ। ਪੰਥ ਵਿਚ ਇਸ ਅਪੀਲ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ੍ਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਸਿਖ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੇ ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਜੀਅ ਪ੍ਰਤਿ ਗਿਣ ਕੇ ਮਾਇਆ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾਈ।

ਤੀਜਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ

ਤੀਜਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ੨੨ ਮਾਰਚ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਚੱਕ ਨੰ: ੧੩੩ ਸਰਗੋਧਾ ਦੇ ਇਕ ਫੌਜੀ ਪੈਨਸ਼ਨਰ ਸਨ। ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਮੀਤ ਜ਼ਥੇਦਾਰ ਸ: ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ ਸਨ। ੨੨ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ। ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਕੇਸਰੀ ਬਾਣੇ ਪਹਿਨ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ਸ਼ੋਭਤ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰ ਮਜੂਦ ਸਨ। ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਪਿਛੋਂ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਹਕੀਮ ਸਕੰਦਰ ਖਿਜ਼ਰ ਨੇ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, "ਪਿਆਰੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਜਾਨਾ ਵਾਰਨ ਵਾਲਿਓ ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖ ਲਈ ਹੈ" ਆਪ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੀਸਤਾਨੀ ਨੇ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ।

ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਅਜ ਤੁਸੀਂ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਕਾਸੇ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾਤ ਲੈਣ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਹੋ, ਇਹ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਵਿਰਸਾ ਹੈ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਡਾਕਟਰ ਕਿਚਲੂ ਨੇ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਦੇ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠੇ ਹਾਲਾਤ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੁਰ ਅਸਰ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ। ਡਾ: ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਨਾਭੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟਕੇ ਆਏ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਸਿਰੋਪਾਉ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਬੂਢਾ ਸਿੰਘ ਨਾਮਧਾਰੀ ਨੇ ਉਠ ਕੇ ਕਿਹਾ "ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਦੋ ਪੁਤਰ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਸਨ। ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਦੀ ਘਟਨਾ ਸੁਣਕੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਤੜਫ ਉਠਿਆ ਹੈ ਮੈਂ ਖੁਦ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਐਲਾਨ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ਼ ਸੁਣਾਇਆ ਤੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਜਥਾ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦ ਜਥਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ, ਸ੍ਰੀ ਫੁਕਨ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਆਸਾਮ, ਬਾਬੂ ਦੀਪ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਬਿਹਾਰ, ਦੀਵਾਨ ਚਮਨ ਲਾਲ ਆਦਿ ਮੁਖੀ ਲੀਡਰ ਜਥੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਏ, ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਵਿਚ ਜਥਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਪਹਿਲੇ ਪੜਾ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਜਥੇ ਨੇਂ ਇਹ ਪੜਾ ਕੀਤੇ:-

ਤੀਜੇ ਜਥੇ ਦੇ ਪੜਾਉ

੧. ਮਾਨਾਵਾਲਾ	੨. ਛਜਲ ਵੱਢੀ
੩. ਚੀਮੇ ਬਾਠ	੪. ਰਮੀਦੀ
੫. ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ	੬. ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ
੭. ਆਦਮ ਪੁਰ	੮. ਨਗਰ ਖੁਰਦ ਪੁਰ
੯. ਜਲੰਧਰ	੧੦. ਜੰਡਿਆਲਾ
੧੧. ਪੁਆਧੜੇ	੧੨. ਗੋਰਸੀਆਂ
੧੩. ਜਗਰਾਉਂ	੧੪. ਦੋਹਧਰ
੧੫. ਕਾਉਂਕੇ	੧੬. ਸੰਗਤ ਪੁਰਾ
੧੭. ਵਾਂਦਰ	

ਇਸ ਜਥੇ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾ ੨੨-੩-੨੪ ਨੂੰ ਮਾਨਾਵਾਲਾ, ੨੩ ਨੂੰ ਛਜਲ ਵੱਢੀ, ੨੪ ਨੂੰ ਚੀਮੇਬਾਠ, ੨੫ ਨੂੰ ਰਮੀਦੀ, ੨੬ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਕਿਸ਼ਨ ਗੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਜਥੇ ਦੀ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਮਾਲਾ ਵਲ ਪੁਰ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਨੇ ਜਥੇ ਦਾ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ੨੭ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਆਦਮਪੁਰ, ਨਗਰ ਖੁਰਦ ਪੁਰ ਆਦਿਕ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ੨੮ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਜਥਾ ਜਲੰਧਰ ਸ਼ਹਿਰ ਪੁਜਿਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ੨੮-੨੯ ਨੂੰ ਜਥੇ ਨੇ ਜਲੰਧਰ ਪੜਾ ਕੀਤਾ। ੩੦ ਨੂੰ ਜੰਡਿਆਲਾ, ੩੧ ਨੂੰ ਪੁਆਧੜੇ ਪੁਜਿਆ। ੧ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਗੋਰਸੀਆਂ, ੨ ਨੂੰ ਜਗਰਾਉਂ, ੩ ਨੂੰ ਦੋਹਧਰ, ੪ ਨੂੰ ਕਾਉਂਕੇ, ੫ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਪੁਰਾ, ੬ ਨੂੰ ਵਾਂਦਰ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਇਹ ਇਸ ਜਥੇ ਦਾ ਆਖਰੀ ਪੜਾਉ ਸੀ। ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਜਥੇ ਦੀ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਹਰ ਥਾਂ ਜਥਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜਥੇ ਦੇ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਹੈ ਕਿ ਜਥੇ ਦੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਥੱਕ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਆਖਰੀ ਪੜਾ ਤੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਪੁਲਸ ਤੇ ਰਸਾਲਾ ਭੀ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿਰ ਤੇ ਲਾਲ ਕਪੜਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਕਿਹਾ ਜੱਥਾ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰਿਆ ਆਵੇ ਮੈਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੰਗਸਰ ਦਾ ਰਾਹ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ੭ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੨੪ ਜੱਥਾ ਜੈਤੋ ਪੁਜਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਸ ਜੱਥੇ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਸਮੇਂ ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਗਾ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ. ਚੌਧਰੀ ਫਜ਼ਲ ਹੱਕ ਐਮ.ਐਲ.ਸੀ. ਤੇ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਜੱਥੇ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਅਖੀਂ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪਰ ਹੀ ਰੋਕ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਨਾਂ ਨੇ ਦਰਖਾਸਤ ਲਿਖ ਕੇ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ ਜਿਸ ਦਾ ਉਤ੍ਰ ਇਕ ਘੰਟੇ ਪਿਛੋਂ ਆਇਆ। ਹਾਕਮ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਸਦ ਲਿਆ। ਉਧਰੋ ਜੱਥਾ ਭੀ ਜੈਤੋ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਫੌਜ ਤੇ ਪੁਲਸ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਤੇ ਲਾਲਾ ਇਜ਼ਤ ਰਾਇ ਭੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੁਜ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ਼ ਜੱਥੇ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਸਬੰਧੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਬਿਆਨ ਅਖਬਾਰੀਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਾਏ ਜਿੰਨਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠੇ ਹਾਲਾਤ ਬਿਆਨ ਕੀਤੇ। ਚੌਧਰੀ ਫਜ਼ਲ ਹੱਕ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਪੁਲਸੀਏ ਜੱਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਰਸਿਆ ਨਾਲ ਜਕੜ ਕੇ ਕਿਲੇ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਤਿਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਤੋਂ ਫੜਕੇ ਘੜੀਸਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਵਾਲ ਖਿਲਰੇ ਹੋਇ ਸਨ। ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪੁਛਣ ਪਰ ਭੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪੱਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਕਸੂਰ ਕੀ ਸੀ?

ਸ਼ਾਮ ਦੇ ੬ ਵਜੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਕੇਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਰਹਿ ਗਏ। ਸਾਨੂੰ ਪਿਛੋਂ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪਾਲਕੀ ਖੋਹ ਲਈ ਸੀ। ਉਹ ਭੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਜੱਥੇ ਪਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਬੜੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇੱਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਜੱਥੇ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਸਮੇਂ ਕਈ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਰੋ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਚੰਦ੍ਰੇ ਪੇਟ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਜੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਇਕ ਤਾਰ ਦੇ ਵਲਗਣ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਪੈਸ਼ਲ ਜੇਲ੍ਹ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਭੁਖਾਰਖਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ੧੦ ਵਜੇ ਰੋਟੀ ਦੇਣ ਆਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੂੰ ਜੱਥੇ ਤੋਂ ਅੱਡ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਇਸ ਜੱਥੇ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਸਿੰਘ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ। ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਭੁਖਹੜਤਾਲ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅੰਤ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਮੰਗਾਂਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈਆਂ।

(੧) ਜਦ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਜਾਵੇ ਤਾ ੧੫ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਜਾਇਆ ਕਰਨਗੇ।

(੨) ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਉਸ ਸਿੰਘ ਨਮਿੱਤ ਪਾਠ ਰਖੇਗਾ।

(੩) ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਪਾਠ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੇ ਭੋਗ ਸਮੇਂ ਢਾਈ ਢਾਈ ਰੁਪਏ ਦਾ ਕੜਾਹ ਪ ੍ਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਇਸ ਪਰ ਚਾਰ ਦਿਨ ਪਿੱਛੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਭੁਖਹੜਤਾਲ ਛੱਡ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਨਾਭੇ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮਾਫੀਆਂ ਮੰਗਾਉਣ ਲਈ ਕਾਰਖਾਸ ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਤਸੀਹਿਆਂ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਸਬੰਧੀ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲਕੇ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿੱਤ ਲਿਖਾਂਗੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਚੌਥਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ

੨੬ ਮਾਰਚ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਚੌਥਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ ਤੇ ਹੋਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਬਾਹੋਵਾਲ ਅਤੇ ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਭਾ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚਮਿਆਰਾ ਸਨ। ਸਕੱਤਰ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਇਸ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਬਾਬੂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਭੀ ਸਨ। (ਜੋ ੧੯੪੭ ਦੇ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦਾਂ ਵਿਚ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ)

ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਸਭ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਾਈ ਗਈ। ਉਪਰੰਤ ਜਥਾ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਹੁਕਮ ਲੈਣ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜਥੇਦਾਰ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ। ਜਥੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅੰਤਮ ਸੰਦੇਸ਼ ਸੁਣਾਇਆ ਤੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਜਦ ਜਥਾ ਚਰਨ ਗੰਗਾ ਪਾਸ ਪੁਜਿਆ ਤਾਂ ਸਥਾਨਕ ਥਾਨੇਦਾਰ ਸੋਢੀ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਥੇ ਦੇ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤ ਪੁਰ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਝਗੜਾ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਥੇਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜੇ ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪੰਜ ਸੌ ਨੂੰ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਵੋ। ਇਸ ਪਰ ਥਾਨੇਦਾਰ ਨੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਪਾਸੋਂ ਤਾਰ ਰਾਹੀਂ ਹੁਕਮ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਤਨੀ ਦੇਰ ਤਕ ਮੀਆਂ ਹਕੀਮ ਦੀਨ ਮਜਿਸਟਰੇਟ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਜਦ ਤਕ ਡੀ.ਸੀ. ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰੇ ਜਾਣ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਥਕੜੀ ਲਗਾ ਲਈ ਸੀ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਰਾਤ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ। ਪੁਲਸ ਤੇ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਰਸਾਲਾ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ੮ ਬਜੇ ਜਥਾ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਪੱਤਣ ਪਰ ਪੁਜਿਆ ਤੇ ਦਸ ਬਜੇ ਰਾਤ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕੀਤਾ। ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਜਥੇ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਸਾਢੇ ਦਸ ਬਜੇ ਡੀ. ਸੀ. ਵਲੋਂ ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸਬੰਧੀ ਥਾਨੇਦਾਰ ਦੀ ਤਾਰ ਦਾ ਉੱਤਰ ਆਇਆ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਕੋਈ ਸੱਜਨ ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਦੇ ਦੇਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਕੋਈ ਗਲ ਨਾ ਬਣੀ। ਜਥੇ ਨੇ ਪਿੰਡ ਖੂਹੀਆਂ ਜਾ ਕੇ ਪੜਾ ਕਰਨਾ ਸੀ ਜੋ ਇਥੋਂ ਪੰਜ ਮੀਲ ਸੀ। ਰਾਤ ਦੇ ਇਕ ਬਜੇ ਜਥਾ ਪੜਾ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡ ਪੁਜਿਆ। ਪੁਲਸ ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਜਥੇ ਤੋਂ ਅੱਡ ਲੈ ਗਈ। ਭਾਈ ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇਨੇਡੀਅਨ ਭੀ ਇਸ ਜਥੇ ਨਾਲੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ।

* ਚੌਥੇ ਜਥੇ ਦੇ ਪੜਾਉ *

੧. ਖੂਹੀਆਂ	੨. ਕੁਕੜ ਮਾਜਰਾ
੩. ਚਾਹਲ ਪੁਰ	੪. ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ
੫. ਪੁਰ ਹੀਰਾ	੬. ਬਧਿਆਣਾ
੭. ਫਰਾਲਾ	੮. ਦੁਸਾਂਝ ਕਲਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੯. ਬੜਾ ਪਿੰਡ	੧੦. ਫਲੌਰ
੧੧. ਲੁਧਿਆਣਾ	੧੨. ਰਾਇਪੁਰ
੧੩. ਪਖੋਵਾਲ	੧੪. ਰਾਇਕੋਟ
੧੫. ਤਹੌਰ	੧੬. ਨਾਨਕਸਰ ਤਖਤੂਪੁਰਾ
੧੭. ਦੀਨਾ	੧੮. ਭਗਤਾ
੧੯. ਬਾਜ ਖਾਨਾ	੨੦. ਜੈਤੋ

ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾ ਪਿੰਡ ਖੂਹੀਆਂ ਵਿਚ ੨੭ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਕੀਤਾ। ਅੰਤਮ ਪੜਾ ੨੭ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਬਾਜਾ ਖਾਨਾ ਵਿਚ ਠਹਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਪੁਲਸ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਨੇ ਇਕ ਨੋਟਿਸ ਲਿਆ ਕੇ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਜੇ ਜੱਥਾ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਜੈਤੋ ਰਹਿਕੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਜਥੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਅਸੀਂ ਆਉਣ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਈ ਪਾਬੰਦੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ।

੧੮ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਇਹ ਜਥਾ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਮਾਂਦਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਐਲ.ਸੀ. (ਸਃ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ੀਰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪਿਤਾ) ਤੇ ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ. ਮੋਗਾ ਮੌਕੇ ਪਰ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਹੁਣ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਰਸਿਆਂ ਨਾਲ ਜਕੜ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਲ ਲੈ ਜਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਿਛੋਂ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਇਕ ਸਪੈਸ਼ਲ ਗੱਡੀ ਪਰ ਜਥੇ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵੱਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਸਿੱਧੇ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਭਾਵੇਂ ਸਾਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਪਰ ਕੁਝ ਖਿਚੋਤਾਣ ਹੋਈ। ਅੰਤਮ ਜਥੇਦਾਰ ਦੇ ਸਮਝਾਉਣ ਪਰ ਉਹ ਭੀ ਤੁਰ ਪਏ। ਕੜਕਦੀ ਧੁਪ ਵਿਚ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਥਰੂ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਐਲਾਨ

ਮਿਤੀ ੪-੪-੧੯੨੪

ਸਿਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਛੂਤ ਛਾਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ

ਵੈਕਮ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਵਲੋਂ ਸਹਾਇਤਾ

ਉਪਰ ਅਸੀਂ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬੇਮਿਸਾਲ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵਲ ਖਿਚ ਲਿਆ ਸੀ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਭੀ ਅਸਲ ਟਕਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕਰਾਰ ਨਾਲ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਸੀ ਜੋ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਹਰ ਇਕ ਕਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੪ ਵਿਚ ਜਦ ਕੋਚੀਨ ਦੇ ਅਖੌਤੀ ਅਛੂਤ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਛੂਤ ਛਾਤ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਉਸ ਪਾਸੇ ਭੀ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਚੰਗਾ ਅਵਸਰ ਜਾਣ ਕੇ ਵੈਕਮ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਮਦਰਾਸ ਵਿਚ ਅਛੂਤ ਜ਼ਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਖਤ ਬੇਇਨਸਾਫੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਨਾ ਤੁਰ ਸਕਣਾ, ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਵਿਚ ਨਾ ਜਾ ਸਕਣਾ ਤੇ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣਾ ਇਹ ਗਲਾਂ ਜਾਗੀ ਹੋਈ ਅਛੂਤ ਜੰਤਾ ਵਾਸਤੇ ਅਸਹਿ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਮਦਰਾਸ ਵਿਚ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਨੇ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਪਰ ਸਖਤ ਚੋਟ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਾਲਾਤ ਅਜੇਹੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਕਟੜ ਪੰਥੀ ਹਿੰਦੂ ਸਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਗੇ ਵਧੂ ਹਿੰਦੂ ਜੰਤਾ ਤੇ ਅਛੂਤ ਭਾਈ। ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸਖਤ ਖਿਚੋਤਾਣ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਗੇ ਵਧੂ ਤਾਕਤਾਂ ਨੇ ਪਿਛੇ ਖਿਚੂ ਤੇ ਕਟੜ ਪੰਥੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਗੜ੍ਹ ਕੋਚੀਨ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਕੁਨ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਸਿਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਛੂਤ ਛਾਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਛੂਤ ਛਾਤ ਵਿਰੁਧ ਲੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਅਮਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ। ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ੧੨ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਵੈਕਮ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ।

ਇਸ ਜਥੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀ. ਏ. ਅਤੇ ਮਹੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਜਥਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਮਕਸਦ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅਛੂਤ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਦੇ ਅਭੇਦ ਵਰਤਾਉਣ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਉਚਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ੨੫ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਇਹ ਜਥਾ ਦਿਲੀ ਪੁਜਿਆ। ਇਥੇ ਇਸ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਜਥੇ ਦੇ ਪੁਜਣ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਛਪ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਲੋਕ ਭੀ ਸਵਾਗਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਦਰਾਸ ਪੁਜਣ ਪਰ 'ਸਵਰਾਜ' ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਮਿ: ਟੀ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਜਥੇ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਵਰਾਜ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਜਥੇ ਨੂੰ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਮਦਰਾਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸਿਖ ਬਹੁਤ ਘਟ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜਥੇ ਦੀ ਬੜੇ ਪਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

੩੦ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਪਾਸ ਜਥੇ ਦਾ ਫੋਟੋ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ੧ ਮਈ ਨੂੰ ਜਥਾ ਪਦ ਪੁਰ ਪੁਜਿਆ। ਇਥੋਂ ਵੈਕਮ ਨੂੰ ਜਾਈਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸ੍ਰੀ ਸੀ. ਨਾਇਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਤਵੰਤੇ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਜਥੇ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਅਰਨਾ ਕਲਮ ਵਿਚ ਭੀ ਜਥੇ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਵੈਕਮ ਵਿਚ ਪੁਜ ਕੇ ਜਥੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵੀਂ ਚੀਜ਼ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਸਭ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕਠੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਭੋਜਨ ਛਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਇਨਸਾਨ, ਗੋਰੇ ਕਾਲੇ, ਯੂਰਪੀਨ ਏਸ਼ੀਅਨ, ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਖਤ੍ਰੀ, ਸ਼ੂਦਰ ਤੇ ਵੈਸ਼ ਸਭ ਭਾਈ ਭਾਈ ਹਨ। "ਏਕ ਪਿਤਾ ਏਕਸ ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਕ" ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨਸਾਰ ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਨੁਖ ਪੁਤ੍ਰ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਕੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਇਕਠੇ ਬੈਠ ਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਦੂਰ ਦਰ ਤੋਂ ਲੋਕ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਮੋਟੇ ਮੋਟੇ ਅਸੂਲ ਸਮਝਾਏ ਜਿਸ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਥਨੀ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਾਲ ਅਮਲੀ ਸਬੂਤ ਭੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸਦਾ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜ਼ਾਤ ਪਾਤ ਅਤੇ ਛੂਤ ਛਾਤ ਦੇ ਹਥੋਂ ਤੰਗ ਆਏ ਮਦਰਾਸੀ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਿਤਨਾ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਜੇ ਸਿਖ ਪੰਥ ਹੋਰ ਝਮੇਲਿਆਂ ਵਲੋਂ ਹਟ ਕੇ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਅਮਲੀ ਨਮੂਨੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਵਾਸੀ ਨੂੰ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਸੂਲਾਂ ਤੋਂ ਵਾਕਫ ਕਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ।

ਸਿਖਾਂ ਵਲੋਂ ਵੈਕਮ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫਲ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅਛੂਤ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਕਸਦ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਸਫਲਤਾ ਮਿਲੀ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਗੇ ਵਧੂ ਅਖਬਾਰ ਤੇ ਕਾਂਗ੍ਰਸੀ ਲੀਡਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਗਏ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜ਼ਾਤ ਅਭਿਮਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਦੀ ਖਾਣੀ ਪਈ।

ਇਹ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋਗਿਆ ਤਾਂ ਜੱਥਾ ਵਾਪਸ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਗਿਆ। ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਜੱਥਾ ਭੇਜਣ ਪਰ ਸ੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਨੇ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਸਿੱਖ ਨਾਲ ਹੋਰ ਭੀ ਵਧ ਗਈ।

ਜੈਤੋ ਵੱਲ ਹੋਰ ਜੱਥਿਆਂ ਦੀ ਰਵਾਨਗੀ

ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਪੰਜਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਜੱਥੇ ਵਿਚ] ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਲ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਹੁਣ ਜ਼ਿਲਿਆ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥੇ ਸ੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਪਾਸ ਮੰਗ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ ਕਿ ਅੱਡ ਅੱਡ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸੌ ਦੇ ਜੱਥੇ ਭੇਜਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਿੱਥੇ ਅੱਗੇ ਸਭ ਜ਼ਿਲਿਆ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਮਿਲਿਆ ਜੁਲਿਆ ਜੱਥਾ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਕ ਇਕ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ ਜਾਣਾ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੰਥ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਰਕਾਰ ਸਖਤੀਆਂ ਕਰਦੀ। ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮੇ ਬਣਾਉਂਦੀ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਕਰਦੀ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ। "ਜਬੈ ਬਾਣ ਲਾਗੈ ਤਬੈ ਰੋਸ ਜਾਗੈ" ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਖਾਸਾ ਹੀ ਇਹ ਬਣ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪਰ ਜਿਤਨੀ ਸਖਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸਦਾ ਪੰਥਕ ਜੋਸ਼ ਉਤਨਾ ਹੀ ਵਧਦਾ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ

ਪੰਜਵੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਦੇ ਹੈਡ ਜੱਥੇਦਾਰ ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੱਥੇਦਾਰ ਸ: ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੀਤ ਜੱਥੇਦਾਰ ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਹੁਣੇ ਹੀ ਰਸਾਲੇ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਛਡਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਇਹ ਜੱਥਾ ੧੨ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਜੱਥੇ ਦੇ ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੁਲਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸ: ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਸਕਤ੍ਰ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥਾ, ਡਾ: ਹਰਸਰਨ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰ, ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸ: ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੱਕ ਨੰ: ੬੨ ਆਦਿਕ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇੰਨਾ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਭੀ ਜੋਸ਼ ਫੈਲ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਤੋਰਨ ਸਮੇਂ ਸੰਗਤਾਂ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਇਕੱਤ੍ਰ ਹੋਈਆਂ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ. ਸ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ, ਗਾਜ਼ੀ ਅਬਦੁਲ ਰਹਿਮਾਨ ਤੇ ਮਿ: ਨੂਰਦੀਨ ਆਦਿਕ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ। ਸਾਢੇ ਅਠਵਜੇ ਇਹ ਜੱਥਾ ਚੱਕ ਨੰ: ੨੦੪ ਵਿਚ ਪੁਜਿਆ। ਸੰਗਤ ਨੇ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜੱਥਾ ੧੩ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਘਸੀਟਪੁਰੇ ਪੁਜਿਆ। ਇਥੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਥੋਂ ਜੱਥੇ ਨੇ ੧੪ ਅਪ੍ਰੈਲ ਸ਼ਾਹਕੋਟ, ੧੫ ਪੰਨਵਾ, ੧੬ ਲੰਗਰ, ੧੭ ਸਚਾ ਸੌਦਾ, ੧੮ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ, ੧੯ ਚੀਚੋਕੀਆਂ ਮਲ੍ਹੀਆਂ, ੨੦ ਕੋਟ ਪਿੰਡੀ ਦਾਸ, ੨੧ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਜਦ ਜਥਾ ਰਾਵੀ ਪਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾ ਫਿਲਮ ਲਈ ਗਈ।

ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੁਖੀ ਆਗੂ ਸ਼ਾਮ ਲਾਲ ਐਡੀਟਰ ਕੇਸਰੀ, ਲਾਲਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਚੰਦ ਖੁਰਸੰਦ ਆਫ "ਮਿਲਾਪ", ਮੌਲਾਨਾ ਅਖਤਰ ਅਲੀ ਐਡੀਟਰ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ, ਸਯਦ ਹਬੀਬ, ਲਾਲਾ ਬਾਂਕੇ ਦਿਆਲ, ਡਾ: ਪਰਸਰਾਮ, ਮੌਲਾਨਾ ਅਸਮਾਈਲ ਆਦਿਕ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਜਥੇ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਲੂਸ ਕਢਿਆ। ੨੨ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਜਥਾ ਲਾਹੌਰ ਹੀ ਠਹਿਰਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਜਥਾ ਭਸੀਣ, ਵਣੀਏ ਕੇ, ਬੋਪਾਰਾਇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਪੜਾ ਕਰਕੇ ੨੬ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜਿਆ।

ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਜਥੇ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਕਾਲਜ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਥੇ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਪੱਤਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਜਥੇ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਪੁਲਸ ਨੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਮਿ: ਆਰਮ ਸਟਰਾਂਗ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਜਥੇ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕੇ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਮੈਂ ਨਾ ਲੜਕਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਦਾ ਹਾਂ ਨਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।" ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ, ਸਰ ਅਮਾਨਤ ਖਾਂ ਇਸ ਜਥੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਏ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ।

ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਜਥਾ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦਿਨ ਭਾਰੀ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਿਆ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਜਥੇ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ੪੦ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਇਸ ਜਥੇ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਜਲੂਸ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ। ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ—

"ਗੁਰੂ ਚਰਨਾ ਦੇ ਆਸ਼ਕੋ, ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਪਰ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲਿਓ! ਆਪ ਇਸ ਵਕਤ ਬੜੀ ਲੰਬੀ ਮੰਜ਼ਲ ਤਹਿ ਕਰਕੇ ਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹਿ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਹੋ।"

"ਮੇਰਾ ਮੁਝ ਮੈਂ ਕਿਛੁ ਨਹੀਂ ਜੋ ਕਿਛੁ ਹੈ ਸੋ ਤੇਰਾ।
ਤੇਰਾ ਤੁਝ ਕਉ ਸੌਂਪਤੇ ਕਿਆ ਲਾਗੇ ਮੇਰਾ॥"

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਅਰਪਨ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨੂੰ ਬਰਮਾ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਵਲੋਂ ਮਾਨ ਪੱਤਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੀ ਥੈਲੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੰਜਵੇਂ ਜਥੇ ਦੇ ਪੜਾਉ

੧. ਕੀਰਤਨ ਗੜ੍ਹ	੨. ਕਸੇਲ
੩. ਨੁਸ਼ਹਿਰਾ ਢਾਲਾ	੪. ਹੁਡਿਆਰਾ
੫. ਬਾਰ ਫਤੇ ਘਵਿੰਡ	੬. ਜਾਹਮਣ
੭. ਗਜੇਕੇ	੮. ਵਲਟੋਹਾ
੯. ਖੇਮ ਕਰਨ	੧੦. ਕਸੂਰ
੧੧. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ	੧੨. ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
੧੩. ਝੋਕ ਮੋਹੜਾ	੧੪. ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ
੧੫. ਮੁਕਤਸਰ	੧੬. ਸਰਾਂ ਨਾਗਾ
੧੭. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ	੧੮. ਜੈਤੋ

੧ ਮਈ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਗੜ੍ਹ, ੨ ਨੂੰ ਕਸੇਲ, ੩ ਨੂੰ ਨੁਸ਼ਹਿਰਾ ਢਾਲਾ, ੪ ਨੂੰ ਹੁਡਿਆਰਾ, ੫ ਨੂੰ ਬਾਰ ਫਤੇ ਘਵਿੰਡ, ੬ ਨੂੰ ਜਾਹਮਣ, ੭ ਨੂੰ ਗਜੇਕੇ, ੮ ਨੂੰ ਵਲਸੋਹਾ, ੯ ਨੂੰ ਖੇਮ ਕਰਨ, ੧੦ ਨੂੰ ਕਸੂਰ, ੧੧ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ, ਸਾਰਿਆਂ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਜਥੇ ਦੀ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਬੇਅੰਤ ਮਾਇਆ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਸਤ੍ਰ ਜਥੇ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤੇ। ਜਥੇ ਨਾਲ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਇਕ ਇੰਚਾਰਜ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਮਾਇਆ ਆਦਿਕ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਪਾਸ ਭੇਜੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

੧੨ ਮਈ ਨੂੰ ਜਥਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਜਥੇ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਿਆ ੧੩ ਮਈ ਨੂੰ ਭੀ ਜਥੇ ਨੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੀ ਪੜਾ ਕੀਤਾ। ੧੪ ਮਈ ਝੋਕ ਮੋਹੜਾ, ੧੫ ਨੂੰ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ, ੧੬ ਨੂੰ ਮੁਕਤਸਰ, ਸਰਾਂ ਨਾਗਾ ਤੇ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਹ ਜਥਾ ੨੧ ਮਈ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਪੁਜ ਗਿਆ।

ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਸਬੰਧੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਕ ਖਾਸ ਐਲਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ "੨੧ ਮਈ ਨੂੰ ਜੱਥਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਰਸਾਲਾ ਇਥੇ ਹੀ ਪੁਜ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਥੇ ਦੇ ਤੁਰਨ ਸਮੇਂ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਜਵਾਨ ਕੁਝ ਅਗੇ ਤੇ ਕੁਝ ਪਿਛੇ ਹੋ ਤੁਰੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜਥਾ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਜੈਤੋ ਪੁਜਣ ਪਰ ਨਾਭੇ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਪੁਲਸ ਤੇ ਫੌਜ ਦਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕੀਤਾ। ਫੌਜ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਬੰਦੂਕਾਂ ਮੋਢੇ ਪਰ ਲਈ ਖੜੇ ਸਨ। ੧੨ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਫੜ ਕੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਕੁਟਣ ਵਾਸਤੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ। ੮੦ ਗੱਡੇ ਇਕਠੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਥਾ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦਾ ਅਗੇ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮਿਸਟਰ ਵਿਲਸਨ, ਰਸਾਲੇ ਤੇ ਪਲਟਨ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਧਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ? ਜਥੇਦਾਰ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ, ਅਸੀਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੰਗਸਰ ਵਲ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਉਥੇ ਖੰਡਤ ਹੋਇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕਰਾਂਗੇ। ਮਿਸਟਰ ਵਿਲਸਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਤੁਸੀਂ ਉਥੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਜੇ ਜਾਓਗੇ ਤਾਂ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਉਡਾ ਦਿਤੇ ਜਾਓਗੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਜਥੇਦਾਰ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ, "ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਜੀ ਵਿਚ ਆਵੇ ਕਰਨਾ, ਗੋਲੀਆਂ ਮਾਰੋ, ਡਾਂਗਾਂ ਨਾਲ ਕੁਟੋ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਸੀਂ ਮੌਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਤੁਰੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਜ਼ਤ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਓਦੋਂ ਤਕ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਜਦ ਤਕ ਅਰਸ਼ੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਖੰਡਤ ਹੋਇਆ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਪਰਾਰੰਭ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।" ਇਸ ਪਰ ਮਿਸਟਰ ਵਿਲਸਨ ਨੇ ਜਥੇ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ।

ਫੌਜ ਤੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਰਸਿਆਂ ਨਾਲ ਜਕੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸਿੰਘ ਸਤਿਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜਕੜ ਕੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਇਕ ਸਪੈਸ਼ਲ ਗਡੀ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਨਾਭੇ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਜਥੇ ਪਾਸੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਧਨੌਲੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੇ ਗਏ।

[ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ]

ਇਸ ਜਥੇ ਦਾ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਜੋ ਲਾਇਲਪੁਰ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਰਥੀ ਦਾ ਜ਼ਲੂਸ ਕਢ ਕੇ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪੁਲਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਭਾ: ਇਛਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਹੋਰ ਭੀ ਵਧੇਰੇ ਫ਼ੈਲ ਗਿਆ।

ਛੇਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ

ਪੰਥ ਦੀ ਆਨ ਸ਼ਾਨ ਵਾਸਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਸਿੰਘ ਭੀ ਪਿਛੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਜ਼ਥੇ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨਸਾਰ ਛੇਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਕਰੀ, ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖੋਸਾ ਕੋਟਲਾ, ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਣ, ਤੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਸ: ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਹਵੇਲੀ ਸਨ।

ਇਸ ਜਥੇ ਦੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਦਾਸ ਲਿਖਾਰੀ ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਨੂੰ ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਸਮਾਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਿਆਰੇ ਭਾ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਸਿਧਮ ਬੇਟ ਤੀਜੇ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਚੰਦ। ਚੌਥੇ ਭਾ: ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਮਹੇਸਰੀ। ਪੰਜਵੇਂ ਭਾ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਸਪਾਲੋਂ ਲੁਧਿਆਣਾ।

੯ ਮਈ ਨੂੰ ਇਹ ਜਥਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਟੜਾ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲਾ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਮਾਨ ਪਤ੍ਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਛਕਾਇਆ।

੧੦ ਮਈ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ। ਭਾ: ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੀਸਤਾਨੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਜਥੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਏ ਗਏ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ।

ਇਸ ਜਥੇ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਭਾਈ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਠ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ੨੫ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ, ਮੈਂ ਅਜ ਉਹ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਇਕ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰ ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਭੀ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਨਾਮ ਲੁਆ ਲਈ ਜਾਵੇ।ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਦੋ ਭੁਜੰਗੀ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਉਮਰ ੧੬ ਸਾਲ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ੧੪ ਸਾਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਝਾਇਆ ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਟਲੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਜਥਾ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਛੇਵੇਂ ਜਥੇ ਦੇ ਪੜਾਉ

੧. ਰਾਜਾ ਸਾਂਸੀ	੨. ਭੋਮ ਵਡਾਲਾ
੩. ਘਣੀਏ ਬਾਂਗਰ	੪. ਭਾਗੋਵਾਲ
੫. ਬਟਾਲਾ	੬. ਹੰਡੋਈ
੭. ਭਾਬੜੀ	੮. ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਰ
੯. ਮੂਣਕ	੧੦. ਬਾਘਾ
੧੧. ਨੂਰਪੁਰ	੧੨. ਵਡੇ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ
੧੩. ਸੂਸ	੧੪. ਘੜਿਆਲ
੧੫. ਭਦਿਆਣਾ	੧੬. ਬਛੋ
੧੭. ਸਰਹਾਲਾ ਛੋਟਾ	੧੮. ਮੋਰਾਂ ਵਾਲੀ
੧੯. ਰੁੜਕੀ	੨੦. ਦੌਲਤ ਪੁਰ
੨੧. ਮਲਾਂ ਬੇਦੀਆਂ	੨੨. ਚੱਕ ਵਰਨਾ
੨੩. ਨਗਰ	੨੪. ਪਠਿੰਡਾ ਕਲਾਂ
੨੫. ਮੌ	੨੫. ਈਸੇਂਵਾਲ
੨੭. ਬੋਪਾ ਰਾਏ	੨੮. ਸੇਰੋਂ
੨੯. ਮਾਣੂਕੇ	੩੦. ਲੋਪੋ
੩੧. ਪਤੋ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ	੩੨. ਬਰਾਜ
੩੩. ਲੰਭ ਵਾਲੀ	

ਜਥੇ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾ ਰਾਜਾ ਸਾਂਸੀ ਸੀ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਗੁਮਟਾਲੇ ਉਤੇ ਮੀਰਾਂ ਕੋਟ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਜਥੇ ਦੀ ਦੁਧ ਮਠਿਆਈਆਂ ਆਦਿ ਨਾਲ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਰਾਤ ਦੇ ੯ ਵਜੇ ਜਥਾ ਪੜਵਾਲ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਪੁਜਿਆ। ੧੧ ਮਈ ਨੂੰ ਇਥੇ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ। ਨਗਰ ਨਿਵਾ-ਸੀਆਂ ਵਲੋਂ ੧੦੧) ਰੁਪਏ ਦੀ ਥੈਲੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਥੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਜਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਭਾਈ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਥੋਂ ਅਗੋ ਜਥੇ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਪੜਾ ਕੀਤੇ।

੧੨ ਮਈ ਭੋਮਾ ਵਡਾਲਾ, ੧੩ ਘਣੀਏ ਬਾਂਗਰ, ੧੪ ਭਾਗੋ ਵਾਲ, ਹੌਠੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਭੀ ਜਥੇ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਭਾਗੋ ਵਾਲ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ੧੫ ਮਈ ਨੂੰ ਜਥਾ ਬਟਾਲੇ ਪੁਜਾ। ਇਥੇ ਭਾਰੀ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਿਆ। ੧੬-੧੭ ਨੂੰ ਭੀ ਜਥੇ ਨੇ ਇਥੇ ਹੀ ਪੜਾ ਕੀਤਾ। ਇਥੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਰਾਜੂ ਗਾਜੀ, ਸ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਝੰਜੀਆਂ ਮੀਤ ਸਕਤ੍ਰ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਜਥੇ ਨੇ ੧੭ ਮਈ ਨੂੰ ਹੰਡੋਈ, ੧੮ ਨੂੰ ਭਾਬੜੀ, ੧੯ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਿਆਸਾ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪੜਾ ਕੀਤੇ। ੨੦ ਮਈ ਮੂਣਕ, ੨੧ ਗਰਨਾ ਸਾਹਿਬ, ੨੨-੨੩ ਬਾਘਾ, ੨੪ ਨੂਰਪੁਰ, ੨੫ ਵਡੇ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ, ੨੬ ਨੂੰ ਸੂਸ, ੨੭ ਘੜਿਆਲ, ੨੮ ਭਦਿਆਣਾ ੨੯ ਬਛੋਂ, ੩੦-੩੧ ਸਰਹਾਲਾ ਛੋਟਾ, ੧੨ ਜੂਨ ਮੋਹਾਂ ਵਾਲੀ, ੨ ਜੂਨ ਰੁੜਕੀ, ੩ ਦੌਲਤ ਪੁਰ (ਜਲੰਧਰ), ੪ ਮਲਾਂ ਬੇਦੀਆਂ, ੫ ਚੱਕ ਵਰਨਾ, ੬ ਜੂਨ ਨਗਰ ਅਤੇ ੭-੮ ਜੂਨ ਪਠਿੰਡਾ ਕਲਾਂ।

ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਜਲੰਧਰ ਦੁਆਬਾ ਵਿਚ ਜਥੇ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਪੜਾ ਕੀਤੇ। ਹਰ ਥਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਜਥੇ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬੜੇ ਪਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਦਾਸ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਅਖੀਂ ਡਿਠਾ ਹਾਲ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਜਿੰਦਰੇ ਮਾਰ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਸਖਤ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇਗਾ ਉਸ ਪਰ ਸਖਤ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਇਸ ਨਗਰ ਦੀਆਂ ਮਾਈਆਂ ਨੇ ਕੋਠਿਆਂ ਥਾਣੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਰਸਦ ਇਕਠੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਦੀ ਉਤਰ ਕੇ ਜਥਾ ਬਣਾ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਜਥੇ ਦੇ ਪੜਾ ਵਾਲੇ ਥਾਂ ਤੇ ਪੁਜ ਗਈਆਂ। ਪੁਲਸ ਵਾਲੇ ਤੇ ਹੋਰ ਦਰਸ਼ਕ ਮਾਈਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਸਿਦਕ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਜਥੇ ਨੇ ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜਥੇ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਪਰੇਮ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ। ਦਰਿਆ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਪਾਰ ਦੇ ਪਰੇਮੀ ਸਿੰਘ ਰਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਤੁਲਿਆਂ ਪਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਜਥੇ ਦੀ ਖਬਰ ਲੈਣ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਦੇਰ ਕਿਉਂ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦਰਿਆ ਦੀਆਂ ਭਿਆਨਕ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਰਾਤ ਦੇ ਘੁਪ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਭੀ ਤੁਲਿਆਂ ਪਰ ਹੀ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਠਿਲ ਕੇ "ਸਮੁੰਦ ਸਾਗਰ ਹੋਵੇ ਬਹੁ ਖਾਰਾ, ਗੁਰਸਿਖ ਲੰਘ ਗੁਰੂ ਪਹਿ ਜਾਈਂ।" ਦੇ ਮਹਾਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਦਾ ਪੰਥ ਨਾਲ ਕਿਤਨਾ ਪਿਆਰ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਪੰਥ ਲਈ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਕਿਤਨੀ ਤੀਬਰ ਇਛਾ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਜੋਬਨ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ, "ਸਿਖ ਸਿਖ ਪਰ ਵਾਰਤ ਪ੍ਰਾਣ" ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਇਕ ਸਿਖ ਅਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਪਾਰਟੀ-ਬਾਜ਼ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਅਜ ਆਪਣੀਆਂ ਲੀਡਰੀਆਂ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਿਖ ਨੂੰ ਸਿਖ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼

੯ ਜੂਨ ਮੌ, ੧੦ ਈਸੇਵਾਲ, ੧੧ ਬੋਪਾਰਾਇ, ੧੨ ਸੇਰੋਂ, ੧੩ ਮਾਣੂਕੇ, ੧੪-੧੫ ਲੋਪੋਂ (ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ) ੧੬ ਪਤੋ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ, ੧੭ ਥਰਾਜ, ੧੮ ਲੰਭਵਾਲੀ, ੧੯ ਜੂਨ ਨੂੰ ਇਹ ਜੱਥਾ ਜੈਤੋ ਪੁਜ ਗਿਆ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਇਸ ਜਥੇ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਪਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਉਚੇਚਾ ਐਲਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਕਿ "ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਜਥੇ ਭੇਜਣ ਦਾ ਮੰਤਵ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਦੇ ਗਦੀਉਂ ਉਤਾਰੇ ਜਾਣ ਵਿਰੁਧ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੰਗਸਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡੇ ਦਾ ਅੱਡਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਣਾਉਣਾ ਨਹੀਂ। ਜਥਿਆਂ ਦਾ ਇਕੋ ਮੰਤਵ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਗੈਰ ਦੇ ਦਖਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਧਾਰਮਕ ਰਸਮਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹਕ ਤਸਲੀਮ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਏ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸਬੰਧੀ ਧਾਰਮਕ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਦੇ ਐਲਾਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤਾਂ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਪਰ ਕਈ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਭੀ ਗਲਤ ਫਹਿਮੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਇਕ ਵੇਰ ਫਿਰ ਸਾਫ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਜਥੇ ਕੇਵਲ ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਭੇਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮਦਾਖਲਤ ਜਾਂ ਆਗਿਆ ਦੇ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਕ ਦੀਵਾਨ ਲਾਣ ਤੇ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ।

ਇਹ ਗਲ ਕਈ ਵੇਰ ਸਾਫ ਕੀਤੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਮਕਸਦ ਨਹੀਂ। ਕਦਾਚਿਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗਸਰ ਨੂੰ ਯਾਤਰਾ ਜਾਂ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦੇ ਪਰਦੇ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਦੇ ਗਦੀਉਂ ਉਤਾਰੇ ਜਾਣ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡੇ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਨਹੀਂ ਬਨਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਜਦੋਂ ਇਕ ਸੌ ਇਕ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਬਾਕਾਇਦਾ ਮਰਯਾਦਾ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਕੇ ਜਥਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਵਲੋਂ ਉਥੇ ਠਹਿਰਣ ਦੀ ਕੋਈ ਹਦਾਇਤ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।

ਬਿਲਾ ਸ਼ੁਬਾ ਮੌਜੂਦਾ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹਟ ਜਾਣ ਪਰ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਰਵਾਨਗੀ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਕਾਰਵਾਈ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।'' ਇਹ ਐਲਾਨ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨਾਮਵਰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਪਰ ਕਾਫੀ ਚਰਚਾ ਛਿੜੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ ਕਿ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਮੰਤਵ ਕੇਵਲ ਧਾਰਮਕ ਹੱਕਾਂ ਪਰ ਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਇਸ ਐਲਾਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਨਰਲ ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ ਬਰਡਵਡ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰੇ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਈ ਕਾਰਨਾ ਕਰਕੇ ਸਮਝੌਤਾ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸਕਿਆ। ਵਡਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗਏ ਸਿੱਖਾਂ ਪੁਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਖਤੀਆਂ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੋਸ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੱਤਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ

੧ ਜੂਨ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰ ਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਜਪੁਰ ਦੇ ਸਨ। ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਖੁਰਦ ਪੁਰ, (ਜਲੰਧਰ) ਤੇ ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਠੋਲਾ ਸਿੰਘ ਬਾਘਾ (ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ) ਸਨ।

ਸੱਤਵੇਂ ਜਥੇ ਦੇ ਪੜਾਉ

੧. ਸ੍ਰੀ ਕੀਰਤ ਪੁਰ	੨. ਭਰਤ ਗੜ੍ਹ
੩. ਘਨੌਲੀ	੪. ਰੋਪੜ
੫. ਝਲੀਆਂ	੬. ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ
੭. ਬਹਿਲੋਲ ਪੁਰ	੮. ਸਮਰਾਲਾ
੯. ਸਲੌਦੀ	੧੦. ਘੁੰਘਰਾਲੀ
੧੧. ਨਸਰਾਲੀ	੧੨. ਕੋਹਲੀ
੧੩. ਰਾਮਗੜ੍ਹ	੧੪. ਮਹੇਰਨਾ
੧੫. ਮਾਣੂਕੇ	੧੬. ਖਿਆਲੀ
੧੭. ਚੰਨਣ ਵਾਲ	੧੮. ਸਹਿਣਾ
੧੯. ਢਬਵਾਲੀ	੨੦. ਮਰਾੜ
੨੧. ਪੂਹਲਾ	੨੨. ਸਿਧਙ
੨੩. ਜੈਦਾ	੨੪. ਜੈਤੋ

ਇਸ ਜੱਥੇ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਥਾਈ ਪੜਾ ਕੀਤੇ। ੧. ਜੂਨ ਸ੍ਰੀ ਕੀਰਤਪੁਰ, ੨. ਭਰਤਗੜ ੩. ਘਨੌਲੀ ੪-੫. ਰੋਪੜ ੬. ਝਲੀਆਂ, ੭. ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ੮. ਜੂਨ ਬਹਿਲੋਲਪੁਰਾ ੯-੧੦. ਸਮਰਾਲਾ ੧੫-੧੬. ਰਾਮਗੜ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ੧੭. ਮਹੇਰਨਾ, ੧੮. ਮਾਣੂਕੇ, ੧੯. ਖਿਆਲੀ ੨੦-੨੧. ਚੰਨਣਵਾਲ ੨੨. ਸਹਿਣਾ, ੨੩. ਢਬਵਾਲੀ, ੨੪. ਮਰ੍ਹਾੜ, ੨੫-੨੬. ਪੂਹਲਾ, ੨੭. ਸਿਧੜ, ੨੮. ਜੈਦਾ ਰਿ: ਫਰੀਦਕੋਟ ਅਜੇ ੨੯. ਜੂਨ ਨੂੰ ਜੱਥਾ ਜੈਤੋ ਪੁਜ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਜੱਥੇ ਦੇ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਭਾ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਉਚਾ ਤਸੀਲ ਜਲਧਰ, ਰੋਪੜ ਨਹਿਰ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ। ਇਸ ਜੱਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤੇ ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅੱਠਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ

ਇਹ ਜੱਥਾ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖ਼ੂਪੁਰਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਸ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੰਬੋ (ਐਮ. ਐਲ. ਏ.) ਤੇ ਮੀਤ ਜੱਥੇਦਾਰ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਡਲਾ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਸਨ। "ਇਹ ਜੱਥਾ ਘੋੜਿਆ ਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਸ੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਜੱਥਾ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਹੋਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਤੁਰਿਆ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ੨੨,ਮਈ ਨਬੀਪੁਰ, ੨੩. ਗੰਗੂਦਾਤਾ, ੨੪. ਬਲੋਕੀ. ਹੈਡ, ੨੫. ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੰਬਰ ੨੬. ਵਾਰਧਾਂ, ੨੭ ਬੁਚੇਕੇ, ੨੮. ਨਥੋਕੀ, ੨੯. ਹਿੰਦਾਲ, ੩੦. ਮਈ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਜੰਗ ਵਿਚ ਪੜਾ ਕੀਤੇ।

ਉਕਤ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਜੱਥੇ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜਾ ਕੀਤੇ। ੧. ਜੂਨ ਦੇਊ, ੨. ਸਰਹਾਲੀ, ੩. ਉਗੜਾ, ੪. ਜੂਨ ਕਰਬਾਠ, ੫. ਜੂਨ ਮਕਿਹਾਲਾ, ੬. ਘਰਿੰਡਾ, ਅਟਾਰੀ ਤੋਂ ਹੋਕੇ ੭ ਜੂਨ ਕੜਾਨੀਆਂ। ਇਹ ਜੱਥਾ ੮ ਜੂਨ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜਿਆ। ੧੦ ਜੂਨ ਨੂੰ ਇਹ ਜੱਥਾ ਜੱਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸੋਂ ਹੁਕਮ ਲੈਕੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਜੱਥੇ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਪੜਾ ਕੀਤੇ।

ਅੱਠਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਦੇ ਪੜਾ

੧. ਜੂਨ ਚਾਟੀ ਵਿੰਡ	੨. ਜੰਡਿਆਲਾ
੩. ਤਖਤੂਚੱਕ	੪. ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ
੫. ਗੋਇੰਦਵਾਲ	੬. ਠਟਾਟਿੱਬਾ
੭. ਜੂਨ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ	੮. ਗਿਦੜਪਿੰਡੀ
੯. ਧਰਮਕੋਟ	੧੦. ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ
੧੧. ਕਪੂਰਾ	੧੨. ਡਾਲਾ
੧੩. ਚੜ੍ਹੱਕ	੧੪. ਮਾਣਕੀ
੧੫. ਜੈਦਾ	੧੬. ਝਖੜਵਾਲੀ

੧੭. ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ।

੧੦. ਜੂਨ ਚਾਟੀ ਵਿੰਡ, ੧੧. ਜੰਡਿਆਲਾ, ੧੨. ਤਖਤੂਚੱਕ, ੧੩. ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ, ੧੪. ਗੋਇੰਦਵਾਲ, ੧੫. ਠਟਾ ਟਿੱਬਾ ੧੬. ਜੂਨ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ, ੧੭. ਨੂੰ ਭੀ ਇਥੇ ਹੀ ਠਹਿਰਿਆ। ੧੮. ਜੂਨ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਗਿਦੜਪਿੰਡੀ ਪੁਜਿਆ। ਇਥੇ ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਡੱਲਾ ਰੇਲਵੇ ਓਵਰ ਸੀਅਰ ਨੇ ਜੱਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘਾਇਆ। ਇਸ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਹਟਾਕੇ ਢਾਈ ਸਾਲ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਜੱਥਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਪੜਾ ਕੀਤੇ।

੧੯ ਧਰਮਕੋਟ, ੨੦ ਫਤਹਿਗੜ, ੨੧. ਕਪੂਰਾ, ੨੨. ਡਾਲ, ੨੩-੨੪. ਚੜ੍ਹੱਕ, ੨੫. ਮਾਣਕੀ, ੨੬. ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ, ੨੭. ਜੈਦਾ. ੨੮. ਝਖੜ ਵਾਲੀ (ਫਰੀਦ ਕੋਟ) ੨੯. ਜੂਨ ਨੂੰ ਇਹ ਜੱਥਾ ਜੈਤੋ ਪੁਜਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਾਬਾ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਨੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗੀ

ਬਾਬਾ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਕੌਮ ਮੈਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਸਮਝਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਪੁਜ ਕੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ।

ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਪਤ੍ਰਕਾ ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ੨੩ ਮਈ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ । ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੁਛਿਆ "ਆਪ ਕਿਸ ਲਈ ਆਏ ਹੋ ?" ਬੇਦੀ ਜੀ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ, "ਪੰਥ ਪਾਸੋਂ ਮਾਫੀ ਮੰਗਣ ਲਈ" ਇਸ ਪਰ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ । ਬਾਬਾ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਇਕਰਾਰ ਨਾਮਾ ਲਿਖ ਕੇ ਜਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, "ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪ੍ਰਣ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਮੈਂ ਪ੍ਰਣ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਜਮਾਤ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਵਿਚ ਕਦੇ ਖੜਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵਾਂਗਾ ।

੨੩-੫-੨੪ ਦਸਤਖਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ "ਇਹ ਸਾਬਤ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਨੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਸਮੇਂ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਕੇ ਤੇ ਹਰਦੁਆਰ ਜਾ ਕੇ ਪੰਥ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕਰਕੇ ਕੌਮ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿਤਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਦੋਸ਼ੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੰਡ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਘੰਟੇ ਘਰ ਤੋਂ ਥੜ੍ਹੇ ਸਾਹਿਬ ਤੱਕ ਝਾੜੂ ਨਾਲ ਸਾਫ ਕਰੇ । ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਚਲਕੇ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਜਾਵੇ । ਉਥੇ ਪੁਜ ਕੇ ਪੰਜ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਾਵੇ ਤੇ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਸ਼ਹੀਦੀ ਫੰਡ ਵਿਚ ਦੇਵੇ । ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ।

——.o:——

ਨੌਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ

ਇਹ ਜਥਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਭਾ: ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਿਣਗ, ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਜਮਾਂਦਾਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਜ਼ੀਰ ਤੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਮਾ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ । ੨੫ ਜੂਨ ਨੂੰ ਇਹ ਜਥਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਹੁਕਮ ਲੈ ਕੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਜਥੇ ਦੇ ਤੁਰਨ ਸਮੇਂ ਸ: ਗੱਜਾ ਸਿੰਘ ਪਸ਼ਾਵਰ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਬਰਵਰਡ ਕਮੇਟੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਖਤੀਆਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਮਝੋਤਾ ਹੋਣਾ ਕਠਨ ਹੈ । ਇਸ ਜਥੇ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਪੜਾ ਕੀਤੇ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੌਵੇਂ ਜਥੇ ਦੇ ਪੜਾਉ

੧. ਵੇਰਕਾ	੨. ਰਸੂਲ ਪੁਰ
੩. ਤਰਸਿੱਕਾ	੪. ਉਦੋ ਨੰਗਲ
੫. ਬਟਾਲਾ	੬. ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ
੭. ਚੀਮਾਂ	੮. ਫੇਰੂ ਮਾਨ
੯. ਲਿਦੜ	੧੦. ਉਮਲ
੧੧. ਮੀਆ ਵਿੰਡ	੧੨. ਕਲ੍ਹੇ
੧੩. ਢੋਟੀਆ	੧੪. ਚੋਹਲਾ ਸਾਹਿਬ
੧੫. ਪੱਟੀ	੧੬. ਸਭਰਾਵਾਂ
੧੭. ਵਰਪਾਲ	੧੮. ਨੌਰੰਗ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ
੧੯. ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ	੨੦. ਮਨਸੂਰ ਵਾਲੀ
੨੧. ਡਰੋਲੀ	੨੨. ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ
੨੩. ਸਮਾਲਸਰ	੨੪. ਮਿਆਣੀ
੨੫. ਜੈਤੋ	

੨੫ ਜੂਨ ਨੂੰ ਵੇਰਕਾ, ੨੬ ਨੂੰ ਰਸੂਲ ਪੁਰ, ੨੭ ਨੂੰ ਤਰਸਿੱਕਾ, ੨੮ ਨੂੰ ਉਦੋ ਨੰਗਲ ੨੯ ਨੂੰ ਬਟਾਲਾ, ੩੦ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ, ਇਸ ਜਥੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਰਾਗ ਜਥਾ, ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ੧ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਜਥਾ ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ ਤੋਂ ਤੁਰਿਆ, ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਚੀਮਾ, ਫੇਰੂਮਾਨ, ਲਿਦੜ ਤੇ ਉਮਲ ਆਦਿ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਸੇਵਾ ਬਦਲੇ ਭਾਈ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ੨ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਜਥੇ ਨੇ ਮੀਆਂ ਵਿੰਡ ਪੜਾ ਕੀਤਾ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਨਗਰ ਨਾਗੋਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ੩ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਜਥਾ ਕਲ੍ਹੇ ਪੁਜ ਗਿਆ। ੪ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਢੋਟੀਆਂ, ੫ ਨੂੰ ਚੋਹਲਾ ਸਾਹਿਬ, ੬, ੭ ਨੂੰ ਪੱਟੀ, ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ੯ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਜਥਾ ਸਭਰਾਵਾਂ ਪੁਜ ਗਿਆ। ੧੦ ਨੂੰ ਵਰਪਾਲ, ਨੌਰੰਗ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ੧੧ ਨੂੰ ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ, ੧੨ ਨੂੰ ਮਨਸੂਰ ਵਾਲੀ, ੧੩ ਨੂੰ ਡਰੋਲੀ, ੧੪ ਨੂੰ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ, ੧੫ ਨੂੰ ਸਮਾਲ ਸਰ, ੧੬, ੧੭ ਨੂੰ ਮਿਆਣੀ ਤੇ ੧੮ ਨੂੰ ਜਥਾ ਜੈਤੋ ਪੁਜ ਗਿਆ।

ਇਸ ਜੱਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਗੁ: ਗੰਗਸਰ ਪੁਜ ਕੇ ਪਾਠ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਦੂਜੇ ਜੱਥੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪੁਜਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਲਿਆ। ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਕੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪਰ ਖੜੀ ਸਪੈਸ਼ਲ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਰਾਤ ਤੱਕ ਭੁਖਾ ਤਿੱਹਾਇਆ ਰਖਿਆ। ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਰੁਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਕਈ ਸਿੰਘ ਭੁੱਖੇ ਤਿਹਾਏ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਪੁਜਣ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਨਾਭੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਕੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ ਬੰਗਾਲ

ਕਲਕੱਤੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨ ਗਏ ਹੋਇ ਸਨ। ਉਹ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਪੜ੍ਹਕੇ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਇ ਹੋਇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫ਼ਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਇਕ ਜੱਥਾ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ। ਸ੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ੧੦੦ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖੁਸਰਪੁਰ ਜਲੰਧਰ ਸਕੱਤ੍ਰ ਸਨ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬੜੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ। ਇਥੋਂ ਜੱਥਾ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਜਲੂਸ ਕਢਕੇ ਜੱਥਾ ਰਾਤ ਦੀ ਗੱਡੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਤੋਰਨ ਸਮੇਂ, ਕਾਂਗਰਸ, ਖਿਲਾਫਤ ਕਮੇਟੀ ਆਦਿ ਜੱਥੇ ਬੰਦੀਆਂ ਤੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਭਾਰੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ੨ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਜੱਥਾ ਬਨਾਰਸ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ, ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਲੋਂ ਜੱਥੇ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

੩ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਜੱਥਾ ਅਲਾਹਬਾਦ ਪੁਜਿਆ। ਇਥੋਂ ਦੀਆਂ ਸਭਾ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਿਆ। ਘੰਟਾਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਉਮਾ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਫੁਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰ ਪਾਏ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਇਕ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਜੀਉ ਆਇਆ ਆਖਿਆ। ਇਥੇ ਦੋ ਦਿਨ ਠਹਿਰਕੇ ੬ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਜੱਥਾ ਲਖਨਉ ਪੁਜਾ, ਇਥੇ ਭੀ ਸਭ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਕੇ ਭਾਰੀ ਜਲੂਸ ਕਢਿਆ। ਅਮੀਨਾਬਾਦ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਜੱਥੇ ਦਾ ਪੜਾਉ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਫਲ ਤੇ ਮਠਿਆਈਆਂ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਕਰਕੇ ਜੱਥੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਇਹ ਜੱਥਾ ੯ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਕਾਹਨਪੁਰ ਪੁਜਿਆ। ਇਥੋਂ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਭੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਿਆ। ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ੧੦੧ ਰੁਪਏ ਦੀ ਥੈਲੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਖੱਦਰ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਇਥੋਂ ਜੱਥਾ ੧੦ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਪੁਜਿਆ। ਇਥੇ ਭੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ੍ਵਾਗਤ ਹੋਇਆ। ੧੧ ਨੂੰ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ੧੨ ਨੂੰ ਅੰਬਾਲੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਥੋਂ ਜੱਥਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਇਸ ਜੱਥੇ ਨੇ ਯੂ. ਪੀ. ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾਂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਬੰਧੀ ਸਹੀ ਹਾਲਾਤ ਦੱਸੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਪਿਆ।

—–o—–

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

"ਦਸਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ"

ਦਸਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦਾ ਵਰਣਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਪਰ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਜਥੇ ਪਰ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਵਲੋਂ ਕੁਟ ਪਈ ਅਤੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਇਹ ਜਥਾ ਇਸ ਗੜਬੜ ਦੇ ਕਾਰਣ ਦੋ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤੋਂ ਲੇਟ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ੧੦੦ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ, ੧੦੦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੦੦ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਜੇਹਲਮ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਵਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦਫਤੂਹ, (ਲਾਹੌਰ) ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਗੁਨੂਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ, ਤੇ ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੁਤਾਲੀਆ ਸਨ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਜਥਾ ਤੁਰਨ ਲਗਿਆ ਤਾਂ ਇਕ ਭੁਜੰਗੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਤੇਜਾ ਵਹੀਲਾ ਨੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ। ਜਥੇਦਾਰ ਦੇ ਮਨਾਹ ਕਰਨ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿਤੀ ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਕਢ ਲਿਆ।

੧੩ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਦਸਵਾਂ ਤੇ ਗਿਆਰਵਾਂ ਜਥਾ ਇਕਠਾ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ। ਇਸ ਦਿਨ ਸ: ਲਖਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਪੁਰਾ, ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਭਾਣੀਕੇ, ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖੋਜਕੀ ਪੁਰ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਜੇ ਮੁੜ ਆਏ ਤਾਂ ਸੰਭਾਲ ਲਵਾਂਗੇ।

ਦਸਵੇਂ ਜਥੇ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪੜਾ ਕੀਤੇ।

ਦਸਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ਪੜਾਉ

੧. ਵੇਰਕਾ	੨. ਵਰਿਆਮ ਪੁਰ
੩. ਰੁਲਿਆਲੀ ਕਲਾਂ	੪. ਜੈਤੋ ਸਰਜਾ
੫. ਸਦਾ ਰੰਗ	੬. ਵੀਲਾ ਬਜੂ
੭. ਨੰਗਲ	੮. ਬੁਤਾਲਾ
੯. ਢਿਲਵਾਂ	੧੦. ਸੁਰਖਪੁਰ
੧੧. ਔਜਲੇ	੧੨. ਢੇਸੀਆਂ
੧੩. ਚਿਟੀ (ਜਲੰਧਰ)	੧੪. ਸ਼ੰਕਰ
੧੫. ਸ਼ਰੀਂਹ	੧੬. ਬੜਾ ਪਿੰਡ
੧੭. ਸਾਦਕ ਪੁਰ	੧੮. ਤਲਵੰਡੀ
੧੯. ਬਾਜਵੇ	੨੦. ਗਿਦੜ ਵਿੰਡੀ
੨੧. ਅਬੂਪੁਰਾ	੨੨. ਮਣਸੀਹਾ ਬਾਜਨ
੨੩. ਜਨੇਤਪੁਰਾ	੨੪. ਤਿਹਾੜਾ
੨੫. ਸਿਧਵਾਂ ਬੇਟ	੨੬. ਗਾਲਬ ਕਲਾਂ
੨੭. ਢੁਡੀਕੇ	੨੮. ਬੁਟਰ
੨੯. ਘੋਲੀਆਂ	੩੦. ਚਨੂੰ ਵਾਲਾ
੩੦. ਭੱਟੀ ਭਾਈ	੩੨. ਰਣ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੩ ਵੇਰਕਾ, ੧੧ ਵਰਿਆਮ ਪੁਰ, ੧੫ ਰੁਲਿਆਲੀ ਕਲਾਂ, ੧੬ ਜੈਤੋ ਸਰਜਾ (ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ, ੧੭ ਸਦਾ ਰੰਗ, ੧੮ ਵੀਲਾ ਬਜੂ ਚੀਮਾ, ੧੯-੨੦ ਨੰਗਲ (ਕਪੂਰਥਲਾ), ੨੧ ਬੁਤਾਲਾ ੨੨ ਵਿਲਵਾਂ, ੨੩ ਭੰਡਾਲ, ੨੪ ਸੁਰਖਪੁਰ, ੨੫ ਔਜਲੇ, ੨੬-੨੭ ਢੇਸੀਆਂ, ੨੮ ਚਿਟੀ (ਜਲੰਧਰ) ੨੯ ਸ਼ੰਕਰ, ੩੦ ਸ਼ਰੀਂਹ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਗਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਜਥੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਮਾਇਆ ਤੇ ਬਸਤਰ ਆਦਿ ਬਹੁਤ ਭੇਟਾ ਚੜ੍ਹਾਏ। ਪਹਿਲੀ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਜਥਾ ਬੜਾ ਪਿੰਡ ਪੁਜਿਆ। ਇਥੋਂ ਚਲਕੇ ਸਾਦਕਪੁਰ, ਤਲਵੰਡੀ ੨ ਅਗਸਤ ਤੇ ੩-੪ ਨੂੰ ਬਾਜਵੇ ਪੁਜ ਗਿਆ।

ਬਾਜਵੇ ਜਥਾ ਠਹਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਆਸਾ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪੁਲਸ ਨੇ ਆਕੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਕੀਰਤਨ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਜਥਾ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਅਗਲੇ ਪੜਾ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਜਲੰਧਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੁਲਸ ਅਫਸਰ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਜਥਾ ਤੁਰਨ ਲਗਾ ਤਾਂ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਬੈਠਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ। ਜਥੇ ਨੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ, ਤਦ ਪੁਲਸ ਤੇ ਫੌਜ ਨੇ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਸਖਤ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੁਲਸ ਨੇ ਜਥੇਦਾਰ ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਅਤੇ ੩੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ।

(ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਨੰ: ੨੦੩੫)

ਇਸ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਸਬੰਧੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਕ ਐਲਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੀ ਕਿ, "ਇਸ ਜਥੇ ਦੇ ਆਦਮੀ ਭੜਕਾਊ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੨-੩ ਅਗਸਤ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਟਵਾਰੀ ਨੂੰ ਤੇ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਕਾਨਸਟੇਬਲ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ। ਪਟਵਾਰੀ ਦੀਆਂ ਪਸਲੀਆਂ ਟੁਟ ਗਈਆਂ, ਕਾਨਸਟੇਬਲ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਨਾਲ ਬਾਂਹ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਖਬਰ ਦੇ ਮਿਲਣ ਪਰ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਤੇ ਪੁਲਸ ਅਰ ਫੌਜ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਜਦ ਜਥੇ ਨੇ ਤੁਰਨਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ। ੨੫ ਆਦਮੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਵਾਕਿਆਤ ਸਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਜਥਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਲੈਕੇ ਚਲਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਜਥੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰੀ ਜਥੇ ਪਰ ਸੁਟਣੀ ਅਯੋਗ ਗਲ ਸੀ। ਪੁਲਸ ਤੇ ਫੌਜ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਜਥਾ ਭੁਖਾ ਰਿਹਾ ਜਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਇਹ ਹੁਕਮ ਆਇਆ ਕਿ ਜਥਾ ਨਵੇਂ ਔਹਦੇਦਾਰ ਚੁਣ ਕੇ ਅਗੇ ਨੂੰ ਚਾਲੇ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਦੋ ਦਿਨ ਦੇ ਭੁਖੇ ਸਨ।

ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮਾਈ ਰਾਮ ਕੌਰ ਸੁਪਤਨੀ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਨੂੰਹ ਆਸ ਕੌਰ ਸੁਪਤਨੀ ਭਾਈ ਥੰਮਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਥੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਬਾਬਾ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ, ਡਾ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਹਿਰਾ ਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੇ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਥਾ ਦੋ ਦਿਨ ਲੇਟ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਤਿਲੁਜ ਦੇ ਇਸ ਪਾਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਨਗਰ ਗਿਦੜਵਿੰਡੀ, ਅਬੂਪੁਰਾ, ਮਣਸੀਹਾਂ ਬਾਜਨ ਤੇ ਜਨੇਤਪੁਰੇ ਆਦਿਕ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਜੋ ਜਥੇ ਦੇ ਦਰਸਨਾਂ ਨੂੰ ਤਰਸਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਬੇਚੈਨੀ ਫੈਲ ਗਈ ਕਿ ਜਥਾ ਨੀਯਤ ਸਮੇਂ ਸਿਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਗਲੇ ਪੜਾ ਉਪਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪੁਜਿਆ। ਜਥਾ ਉਸ ਪਾਰ ਪੁਲਸ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਇਧਰ ਦਰਿਆ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਰਾਤ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਬੇਹਬਲਤਾ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ ਤਾਂ ਕੁਝ ਸਿਦਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਤੁਲਿਆਂ ਪਰ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪਾਰ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਅਲੋਕਿਕ ਨਜ਼ਾਰਾ ਸੀ। ਕਾਲੀ ਬੋਲੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਸਦੋਂ ਸਤਲੁਜ ਭੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਿਦਕ ਪਰਖਣ ਲਈ ਪੂਰੇ ਚੜ੍ਹਾਉ ਵਿਚ ਸੀ। ਦਰਿਆ ਦੀਆਂ ਕਾਂਗਾਂ ਤੇ ਘੁਮਣ ਘੇਰੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਿਦਕੀ ਪ੍ਰਵਾਨੇ ਹਕੀਮ ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਬੂਪੁਰਾ, ਭਾਈ ਲੀਕਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ ਤੇ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਬੂਪੁਰਾ ਆਦਿ ਤੁਲਿਆਂ ਪਰ ਹੀ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਠਿੱਲ੍ਹ ਪਏ ਤੇ ਜਥੇ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਲਿਆ ਕੇ ਇਸ ਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈਆਂ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿਦਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ "ਸਮੁੰਦ ਸਾਗਰ ਹੋਵੇ ਬਹੁ ਖਾਰਾ, ਗਰਸਿਖ ਲੰਘ ਗੁਰੂ ਪਹਿ ਜਾਈ।" ਦਾ ਅਧਭੁਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਜ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਸੰਗਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਨਿਰਭੈਤਾ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਪਾਰ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਵਾਰਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਗੇ ਵਧਕੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:—

ਭਾ: ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ, ਸ: ਗੱਜਨ ਸਿੰਘ, ਸ: ਲਾਹੌਰਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸਾਰਾ ਨਗਰ ਗਿਦੜ ਵਿੰਡੀ, ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਸ: ਗੱਜਣ ਸਿੰਘ, ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ, ਸ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਮਨਸੀਹਾਂ ਬਾਜਣ, ਸੰਤ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ,ਸ: ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ,ਸ: ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ,ਸ: ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ,ਸ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ,ਸ: ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ, ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ। ਸ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ, ਸਿਧਵਾਂ ਬੇਟ। ਸ. ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ, ਭਾ. ਕੂੰਢਾ ਸਿੰਘ, ਸ. ਪਰੇਮ ਸਿੰਘ, ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਸ. ਹਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਗਾਲਬ ਕਲਾਂ। ਭਾ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਭਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗਰੰਥੀ, ਭਾ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਗਾਲਬ ਰਣ ਸਿੰਘ। ਜਥੇਦਾਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ, ਸ. ਨਿਰਭੈ ਸਿੰਘ, ਸ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਆਲਾ ਸਿੰਘ, ਗਾਲਬ ਨਵਾਂ ਪਿੰਡ। ਭਾਈ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ, ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ, ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ, ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸਿਖ ਦੌਲਤ। ਮਾਘਾ ਸਿੰਘ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਨੰਬਰਦਾਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਬੰਗਸੀਪੁਰਾ। ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ, ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ, ਸ. ਲਾਭ ਸਿੰਘ, ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ, ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਅ, ਸ: ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ, ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਸ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਸੋਢੀਵਾਲ। ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਹਰਦਮ ਸਿੰਘ, ਸ. ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਸ: ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਸ. ਉਤਮ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਸ. ਬਦਨ ਸਿੰਘ, ਸ. ਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਸਿਵੀਆਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਾਜਵੇ ਤੋਂ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਖੈਹਰੇ ਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ

ਮਾਈ ਰਾਮ ਕੌਰ ਦਾ ਸਪੁਤ੍ਰ ਥੰਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖੈਹਰਾ ਅੱਗੇ ਇਕ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਜਾਕੇ ਕੈਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਾਈ ਜੀ ਕਹਿਣ ਮੈਨੂੰ ਜੱਥੇ ਦਾ ਹਰ ਸਿੰਘ ਥੰਮਣ ਸਿੰਘ ਪੁਤ੍ਰ ਵਾਂਗ ਪਿਆਰਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਮਾਈ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਜੱਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਾ ਕਰ ਪੰਤੂ ਮਾਈ ਨੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ, ਪ੍ਰੇਮ ਅੱਗੇ ਨੇਮ ਨਹੀਂ,ਜੱਥਾ ਬਜਵੇ ਤੋਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਖੈਹਰੇ ਲੈ ਗਈ, ਤੇ ਨਗਰ ਨੇ ਜਲ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕੀਤੀ, ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਜੱਥਾ ਪ ਨੂੰ ਤਿਹਾੜਾ ਗਿਦੜ ਵਿੰਡੀ, ਮਨਸੀਹਾਂ ਬਾਜਣ ਤੇ ਅਬੂ ਪੁਰਾ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਪੜਾ ਸਿਧਵਾਂ ਬੇਟ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸੋਢੀਵਾਲ, ਸਿਢੀਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਦੋਲਤ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਜਲ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ੬ ਨੂੰ ਗਾਲਬ ਕਲਾਂ, ਇਥੇ ਜਦ ਜਥਾ ਪੁਜਿਆ ਤਾਂ ਬਰਸਾਤ ਨਾਲ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਚਿਕੜ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਸ ਹੋ ਕੇ ਜਵਾਰ ਦੀਆਂ ਪੂਲੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਛਾ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜਥੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਪੜਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੇ:- ੭ ਨੂੰ ਢੁਡੀਕੇ, ੮ ਨੂੰ ਘੋਲੀਆਂ, ੯-੧੦ ਨੂੰ ਦੌਨੂਵਾਲਾ, ੧੧ ਨੂੰ ਭੱਟੀ ਭਾਈ, ੧੨ ਨੂੰ ਰਣ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ, ੧੩-੧੪ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਅੰਤਮ ਪੜਾ ਕਰਕੇ ੧੫ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਜਾ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਗਿਆਰਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ

ਇਹ ਜਥਾ ਭੀ ੧੩ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਦਸਵੇਂ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੇ ਲੁਧਿਹਾਣੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਇਸ ਜਥੇ ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੂਵਾਲ (ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਸ: ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਮਲ੍ਹਾ (ਲੁਧਿਹਾਣਾ) ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਪਿੰਡ (ਜਲੰਧਰ) ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਰਸਾਲ (ਲੁਧਿਹਾਣਾ) ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਸਨ! ਸਕੱਤਰ ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਦੌਧਰ (ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਸਨ। ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ, ਸਜਨ ਸਿੰਘ ਵਾੜਾ, ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਕਾ ਦਿਆਲ ਪੁਰਾ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਮਝੂ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ ਸਨ। ਪ੍ਰਸਿਧ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਸ: ਬਚਨ ਸਿਘ ਚੁਗਾਵਾਂ ਭੀ ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਨ ਸਨ।

ਇਸ ਜਥੇ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨਸਾਰ ਸੀ।

ਗਿਆਰਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ਪੜਾਉ

੧. ਮੀਰਾ ਕੋਟ	੨. ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ	੩. ਵਛੋਆ
੪. ਤੇਜਾ ਵਹੀਲਾ	੫. ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ	੬. ਕੋਟਲੀ
੭. ਬੂੜਾ ਡੱਲਾ	੮. ਨੈਣਾ ਕੋਟ	੯. ਦੁਰਾਗਲਾ
੧੦. ਬਰਸੋਲਾ	੧੧. ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	੧੨. ਤਿਬੜੀ
੧੧. ਕਾਹਨੂੰ ਆਣ	੧੪. ਗਨੂਪੁਰਾ	੧੫. ਨੁਸ਼ਹਿਰਾ
੧੬. ਹਿੰਮਤਪੁਰਾ	੧੭. ਡਫਰ	੧੮. ਅੰਬਾਲਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੯. ਕੰਧਾਲਾ ਜਟਾਂ	੨੦. ਭੋਗਪੁਰ	੨੧. ਕਾਲਾ ਬਕਰਾ
੨੨. ਜੰਡ ਸਿੰਘਾਂ	੨੩. ਭਾਖੜੀਆਂ	੨੪. ਫਗਵਾੜਾ
੨੫. ਢੇਸੀਆਂ ਕਾਹਨਾਂ	੨੬. ਰੁੜਕੀ	੨੭. ਬਿਲਗਾ
੨੮. ਸੰਗੋਵਾਲ	੨੯. ਚੱਕ ਜਟਾਂ	੩੦. ਲਲਤੋਂ
੩੧. ਛਪਾਰ	੩੨. ਮੋਹੀ	੩੩. ਰਾਜੋਆਣਾ
੩੪. ਰੂਮੀ	੩੫. ਮਲ੍ਹਾਂ	੩੬. ਬਡੋਵਾਲ
੩੭. ਨਾਨਕਸਰ	੩੮. ਤਖਤੂ ਪੁਰਾ	੩੯. ਹਿੰਮਤ ਪੁਰਾ
੪੦. ਮਹੀਆਂ ਵਾਲਾ	੪੧. ਮੌੜ	੪੨. ਜੇਠੂ
੪੩. ਦਰਾਜ	੪੪. ਦੜੂਆ	੪੫. ਭੁਚੋ ਮੰਡੀ
੪੬. ਭੋਖੜੀ	੪੭. ਜੈਤੋ	

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਕੇ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾ ਮੀਰਾਂਕੋਟ, ੧੪ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ, ੧੫ ਨੂੰ ਵਛੋਆ, ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਤੇਜਾ ਵਹੀਲਾ ੧੬, ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ੧੭, ਇਥੇ ਜਥੇ ਵਿਚੋਂ ਡਾ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਜਥੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਫੋਟੋ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ੧੮ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਜਥਾ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਰਾਵੀ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਕੋਟਲੀ ਪੁਜਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਬੂੜਾ ਡਲਾ ੧੯-੨੦, ਨੈਣਾ ਕੋਟ ੨੧, ਦੁਰਾਗਲਾ ੨੨, ਬਰਸੌਲਾ ੨੩, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ੨੪, ਤਿਬੜੀ ੨੫, ਕਾਹਨੂਆਣ ੨੬-੨੭, ਗੁਨੂਪੁਰ ੨੮ ਤੱਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਪੜਾਉਃ— ਨੁਸ਼ਹਿਰਾ ੨੯, ਮਕੇਰੀਆਂ ੩੦, ਹਿੰਮਤਪੁਰਾ ੩੧, ਡਫਰ ੧ ਅਗਸਤ, ਅੰਬਾਲਾ ੨, ਕੰਧਾਲਾ ਜਟਾ ੩-੪ ਅਗਸਤ।

ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਪੜਾਉਃ— ਭੋਗਪੁਰ ੫, ਕਾਲਾ ਬਕਰਾ ੬, ਜੰਡੂ ਸਿੰਘਾ ੭, ਭਾਖੜੀਆਂ (ਕਪੂਰਥਲਾ) ੮ ਤੇ ਫਗਵਾੜਾ ੯, ਢੇਸੀਆਂ ਕਾਹਨਾ ੧੦, ਰੁੜਕੀ ੧੧, ਬਿਲਗਾ ੧੨, ਸੰਗੋਵਾਲ ੧੩, ਬਿਲਗੇ ਵਿਚ ਜਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਹਿੰਦੂ ਭਰਾ, ਮਿਲਖੀ ਰਾਮ, ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਤੇ ਰਾਮ ਚੰਦ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਸਫੇਦਪੋਸ਼ੀ ਤੋਂ ਹਟਾਇਆ ਗਿਆ, ਸੰਗੋਵਾਲ ਪੜਾ ਪਰ ਜਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਦਲੇ ਜਥੇਦਾਰ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪੁਆਧੜਾ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ।

ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਜਥਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ੧੪ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਜਥੇ ਨੇ ਚੱਕ ਜਟਾਂ ਵਿਚ ਪੜਾ ਕੀਤਾ, ੧੫ ਨੂੰ ਲਲਤੋਂ ਪੁਜਿਆ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਪੁਲਸ ਨੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਣ ਲਈ ਭਾ: ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ, ਬਚਨ ਸਿੰਘ, ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਪਰ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਭੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ੧੬ ਨੂੰ ਜਥਾ ਛਪਾਰ ਪੁਜਿਆ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ. ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਥਾ ਮੋਹੀ ਠਹਿਰਿਆ, ਰਾਜੋਆਣਾ ੧੭, ਰੂਮੀ ੧੮, ਮਲ੍ਹਾਂ ੧੯, ਬਡੋਵਾਲ ੨੦, ਰਾਹ ਵਿਚ ਨਾਨਕਸਰ, ਤਖਤੂ ਪੁਰਾ ਤੇ ਹੋਰ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਜਥੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਬੇਅੰਤ ਮਾਇਆ ਅਰਦਾਸ ਕਰਾਈ ਤੇ ਬਸਤ੍ਰ ਭੇਟਾ ਕੀਤੇ

ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ੨੨ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਹਿੰਮਤ ਪੁਰਾ, ੨੩-੨੪ ਮਹੀਆਂ ਵਾਲਾ, ੨੫ ਨੂੰ ਮੌੜ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨੬ ਜੇਠੂ ਪੁਜ ਕੇ ਪੰਥ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਰਿਆਸਤੀ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਨੇ ਜਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਪਰ ਬੜੀ ਸਖਤੀ ਕੀਤੀ। ਜਦ ਜਥਾ ਮੌੜ ਤੋਂ ਚਲਕੇ ਦਰਾਜ ਪੁਜਿਆ ਤਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਛਕਾਉਣ ਲਈ ਜੋ ਚਾਹ ਦੁਧ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਹ ਪੁਲਸ ਨੇ ਡੋਲ੍ਹ ਦਿਤਾ। ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਪਰ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਇਕ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਪੁਲਸ ਦੀ ਕੁਟ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਿਆ।

੨੭ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਜਥਾ ਜੇਠੂਕੇ ਤੋਂ ਅਗੇ ਚਲ ਪਿਆ। ਭੂੰਦੜ ਆਦਿਕ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ੨੮ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਭੁਚੋ ਮੰਡੀ ਪੁਜਿਆਂ। ੨੯-੩੦ ਭੋਖੜੀ ਵਿਚ ਪੜਾ ਕਰਕੇ ੧ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਪੁਜ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਬਾਰੁਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ

ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਭੀ ਬਹੁਤੇ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਨਾਗਪੁਰ, ਦਿਲੀ ਤੇ ਕਲਕਤੇ ਵਿਚੋਂ ਆ ਕੇ ਭੀ ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇ। ਇਸ ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਸ. ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਗਾ ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸ. ਕੇਇਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਹੁਕਮ ਲੈ ਕੇ ਜਥਾ ੧੭ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਬਾਰਵੇਂ ਜਥੇ ਦੇ ਪੜਾਉ

੧. ਸੋਹਲ ਭੱਤ	੨. ਪੋਹੂ ਵਿੰਡ	੩. ਬੋਪਾਰਾਏ
੪. ਦਾਸੂਵਾਲ	੫. ਰਤੋਕੇ (ਲਾਹੌਰ)	੬. ਖਾਰੇ
੭. ਸਹਾਰੀ	੮. ਖੁਡੀਆਂ	੯. ਚਾਉਕੇ
੧੦. ਸ਼ਹਿਰ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ	੧੧. ਝੋਕ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ	੧੨. ਗੁਰੂ ਹਰ ਸਹਾਇ
੧੩. ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਹੋਰ ਕਈ ਪਿੰਡ		੧੪. ਮਲੋਟ

੧੮ ਅਗਸਤ ਸੋਹਲ ਭੱਟੀ, ੧੯ ਪੋਹੂ ਵਿੰਡ, ੨੦ ਬੋਪਾ ਰਾਏ, ੨੧ ਦਾਸੂਵਾਲ, ਰਤੋਕੇ, ਲਾਹੌਰ, ੨੨-੨੩ ਠਹਿਰਕੇ ੨੪ ਨੂੰ ਖਾਰੇ ਪੁਜਿਆ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਬੜੇ ਪਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ੨੫ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਜੱਥਾ ਸਹਾਰੀ ਪੁਜਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ੨੭ ਖੁਡੀਆਂ, ੨੮ ਚਾਉਕੇ ਪੜਾ ਕੀਤਾ। ਇਥੋਂ ਜਥੇ ਨੇ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਪਰ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਹੜ੍ਹ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਜਥਾ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਦੇ ਪੁਲ ਤੋਂ ਲੰਘਿਆ ਤੇ ੨੮ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਜ਼ਿ: ਫੀਰੋ: ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ੨੯ ਨੂੰ ਜਥੇ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਪੜਾ ਕੀਤਾ। ਇਥੋਂ ਝੋਕ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ੩੦, ਗੁਰੂ ਹਰ ਸਹਾਇ ੩੧ ਅਗਸਤ ਪੜਾ ਕਰਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਹੋਰ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ੭ ਨੂੰ ਮਲੋਟ ਪੁਜ ਗਿਆ।

ਸ਼੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਐਲਾਨ ਨੰ: ੨੦੫੭ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮਲੋਟ ਵਿਚ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਪਾਪੀ ਨੇ ਜਥੇ ਦੀ ਦਾਲ ਵਿਚ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾ ਦਿਤਾ। ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸ਼ੱਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਦਾਲ ਵਰਤਾਉਣੀ ਬੰਦ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਿੱਛੇ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਭੀ ਜ਼ਹਿਰ ਸੀ। ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕੜਾਹ ਖਾਧਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਪਰ ਛਾਲਾਂ ਲੱਗ ਗਈਆਂ। ਬਾਕੀਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨਾ ਛਕਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬਚਾਓ ਹੋ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਚਰਚਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਹਿਰ ਕਿਸ ਝੋਲੀ ਚੁਕ ਨੇ ਮਿਲਾਇਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਾਫ਼ੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਚਲ ਸਕਿਆ ਕਿ ਇਹ ਪਾਪ ਕਰਮ ਕਿਸ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ ।

ਤੇਰ੍ਹਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ

ਪੰਜ ਸੌ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਹ ਜਥਾ ੧੮ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਭਾ: ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜਹਾਨ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਬਰਸਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਸਨ । ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਸਿਆਲਕੋਟ ਤੇ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਆਦਿਕ ਦੇ ਮਿਲੇ ਜੁਲੇ ਸਿੰਘ ਸਨ । ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਜਥਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਮਾਈ ਨੇ ਆਪਣਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਲਾਲ ਜਥੇ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ । ਸੰਗਤ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰੀ ਰਖਿਆ । ਇਹ ਬਚਾ ਲਾਹੌਰ ਜ਼ਿਲੇ ਦਾ ਸੀ ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਬੜਾ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਬਣਿਆ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ ।

ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪੰਜ ਹਾਜ਼ਰੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਲਕਤੇ ਵਿਚ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਕਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਹੁਕਮ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਜਥਾ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾ ੧੯ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਕੀਤਾ । ੨੦ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਜਥਾ ਅਗਲੇ ਪੜਾ ਗਗੋਮਾਹਲ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ।

ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਲਸ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਇਆ ਧਮਕਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਜਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਾ ਕਰਨ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਜਥੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਾ ਆਉਣ ਦਿਤਾ । ਜਥਾ ਸੜਕ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕੈਂਪ ਲਗਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ । ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਨੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਥੇ ਨਹੀਂ ਉਤਰਨ ਦੇਵਾਂਗਾ" ਜਥੇਦਾਰ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ "ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰਾਉਣੀ ਪਰ ਸਾਡੇ ਇਥੇ ਉਤਰਨ ਵਿਚ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੈ ? ਪਰ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਸੁਣੀ । ਉਸ ਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਬਦਮਾਸ਼ ਸੱਦੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਜਥੇ ਨੂੰ ਕੁਟਾਇਆ ਜਾਵੇ । ਜਥਾ ਰਹਿਰਾਸ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਦੇ ਸਦੇ ਹੋਏ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਪੀ ਕੇ ਜਥੇ ਪਰ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ । ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਅਗੋਂ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹੇ । ਇਸ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਵਿਚ ੧੫੦ ਸਿੰਘ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ । ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਖਬਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜੀ । ਜਥੇ ਦੀ ਖਬਰ ਲੈਣ ਲਈ ਡਾ: ਕਿਦਲੂ, ਸ੍ਰੀ ਰੂਪ ਲਾਲ ਪੁਰੀ ਸਕੱਤ੍ਰ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਰਦ ਐਡੀਟਰ ਫੁਲਵਾੜੀ ਅਤੇ ਕਈ ਡਾਕਟਰ ਤੇ ਕੰਪੌਡਰ ਆਦਿਕ ਮੋਟਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਰਾਤ ਦੇ ੧੨ ਵਜੇ ਗਗੋਮਾਹਲ ਪੁਜੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਮਰਹਮ ਪੱਟੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ।

ਉਲਟਾ ਪੁਲਸ ਨੇ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਦੁਰਘਟਨਾ ਦੇ ਸਿਲਸਲੇ ਵਿਚ ਦਸ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੋ ਬਾਹਰੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ । ਗਗੋਮਾਹਲ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਕੇ ਜਥਾ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਪੜਾ ਕੀਤੇ:—

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੇਰਵੇਂ ਜਥੇ ਦੇ ਪੜਾਉ

੧. ਵਧਾਈ ਚੀਮਾ,	੨. ਨਾਰੋਵਾਲ	੩. ਦਾਤੇਵਾਲ
੪. ਕਲਾਸ ਵਾਲਾ	੫. ਸੰਤਲ	੬. ਗੁਨਾ
੭. ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ	੮. ਸਿਆਲਕੋਟ	੯. ਉਗੋਕੇ
੧੦. ਬਲੱਗਣ	੧੧. ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ	੧੨. ਗੁਰੂ ਕੇ ਕੋਠੇ
੧੩. ਗੁਜਰਾਤ	੧੪. ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ	੧੫. ਲਾਇਲਪੁਰ
੧੬. ਲਾਹੌਰ	੧੭. ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ	੧੮. ਤ੍ਰਖਾਣ ਵਾਲਾ
੧੯. ਗਦੋਡੋਬ	੨੦. ਜੈਤੋ	

੨੧ ਸਤੰਬਰ ਵਧਾਈ ਚੀਮਾ, ੨੨. ੨੩ ਨਾਰੋਵਾਲ, ੨੪ ਨੂੰ ਦਾਤੇਵਾਲ ੨੫ ਨੂੰ ਕਲਾਸਵਾਲਾ, ੨੬ ਨੂੰ ਸੰਤਲ, ੨੭ ਨੂੰ ਗੁਨਾ, ੨੮-੨੯ ਨੂੰ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ, ਸਿਆਲਕੋਟ, ੩੦ ਨੂੰ ਉਗੋਕੇ, ੧ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਬਲੱਗਣ, ੨ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਕੋਠੇ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ੩ ਨੂੰ ਗੁਜਰਾਤ ਪੁਜ ਗਿਆ ।

ਇਸ ਜਥੇ ਨੇ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਤ, ਮਿੰਗਗੁਮਰੀ, ਲਾਇਲਪੁਰ, ਲਾਹੌਰ ਆਦਿਕ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਨਗਰਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਤਰਖਾਣ ਵਾਲ, ਗਦੋਡੋਬ ਆਦਿਕ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਕੇ ੧੭ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਪੁਜ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਜਥੇ ਦੇ ਮਢੂਰ ਖਾਈ ਪੜਾ ਸਮੇਂ ਇਕ ਸਿੰਘ ਭਾ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗੋਲੀ ਲਗਣ ਨਾਲ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲ ਗਈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਕ ਝੋਲੀ ਚੁਕ ਸ: ਜਨਮੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਥੇ ਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਦਿਤੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਕ ਸਿੰਘ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ । ਸਰਕਾਰੀ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਜਨਮੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੋਲੀ ਬਤਖਾਂ ਪਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ਚਲਾਈ ਸੀ ਜੋ ਅਚਾਨਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਾ ਲੱਗੀ ।

ਇਸ ਜਥੇ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਹੁਤ ਲੰਬਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਵਿਚ ਕਈ ਵੇਰ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਪਈਆਂ । ਜਥੇ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਲੰਬਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਗਲਤ ਫਹਿਮੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਜਥੇ ਵਿਚ ਭੇਜਣ ਵਾਸਤੇ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਜਥੇ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਲੰਬਾ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਫੇਹਲ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਹੋਰ ਚਾਲ ਚਲੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਜਥਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਲੈ ਕੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜੈਤੋ ਪੁਜ ਕੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦੇਵੇ । ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਭਾਵ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਾਈਆਂ ਜਾਣ ਕਿ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਪਾਠ ਤੋਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਪਾਠ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਦੀ ਇਸ ਚਾਲ ਤੋਂ ਪੰਥ ਦੇ ਆਗੂ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਾਣੂ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਫੁਟ ਦਾ ਬੀ ਬੀਜਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਮਕਸਦ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਸਫਲਤਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖਿਚਿਆ ਗਿਆ। ਨਰਮ ਦਲ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੁਧਾਰ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਕੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਨਫਰਤ ਫੈਲਾਉਣੀ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੀ।

੨੦ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਰੁਧ ਸਖਤ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕੀਤਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪੁਲਸ ਦੀ ਰਾਖੀ ਵਿਚ ਇਹ ਜਥਾ ਜੈਤੋ ਪੁਜਿਆ।

ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਨਾਭੇ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਜੋ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਿਆਂ ਪਰ ਸਖਤੀਆਂ ਕਰਨ ਦੇ ਨਵੇਂ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਢੰਗ ਸੋਚਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮਨ ਆਇਆ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਇਸ ਜਥੇ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਅਗੇ ਸ਼ਰਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਅਡੰਬਰ ਰਚਿਆ ਗਿਆ। ਜਥੇ ਨੇ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈਆਂ ਤੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਢੌਂਗ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ੬੧ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸਪੈਸ਼ਲ ਜਥਾ ਜੈਤੋ ਭੇਜਿਆ। ਜਦ ਇਹ ਜਥਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਗੁ: ਗੰਗਸਰ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਨਾਭੇ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਗੇ ਭੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ। ਜਥੇ ਨੇ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਜਥੇ ਤੇ ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਕੀ ਫਰਕ ਹੈ? ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਦੀ ਚਾਲ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਈ। ਉਹ ਇਕ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾਕੇ ਆਪਣੇ ੨ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਗਏ। ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਪੈਸ਼ਲ ਜਥੇ ਪਰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਭੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮਾਈ ਚੰਦ ਕੌਰ ਆਦਿਕ ਕਈ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਨਾਭੇ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਵਿਰੁਧ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਹੋਰ ਭੀ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ।

॥ਚੌਧਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ॥

ਉਪਰ ਲਿਖੀ ਘਟਨਾ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਤੇਰ੍ਹਵੇਂ ਜਥੇ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਗੁਜ਼ਰ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਗਲਤ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਚੌਧਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਜਥੇ ਦੇ ਵਡੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫੇਰੂਮਾਨ, ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੰਦੋਲਾਂ ਕਲਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ, ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਗੋਲਾ ਤੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ ਸ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ "ਸਰਲ" ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਲੈਕੇ ਇਹ ਜਥਾ ੧੫ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਚੌਧਵੇਂ ਜਥੇ ਦੇ ਪੜਾਉ

੧. ਕੋਟ ਮਹਿਮੂਦ	੨. ਚੀਚਾ ਭਕਨਾ	੩. ਬੁਰਜ
੪. ਧੀਰਕੇ	੫. ਨੂਰਪੁਰ	੬. ਹੇਅਰ
੭. ਲਖੋਕੇ	੮. ਲੁਲਿਆਣੀ	੯. ਉਗਾੜ੍ਹਾ
੧੦. ਜੋਧੂ	੧੧. ਭੁਚੋਕੇ ਭੰਬਾ	੧੨. ਰੋਸੇ ਥੇਹ
੧੩. ਕਕੜ	੧੪. ਝੁਗੀਆਂ	੧੫. ਦਾਉਕੇ
੧੬. ਜਮਸ਼ੇਰ	੧੭. ਜਲਾਲਾਂਬਾਦ	੧੮. ਭਾਗਸਰ
੧੯. ਮੁਕਤਸਰ	੨੦. ਜੈਤੋ	

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੫ ਨੂੰ ਕੋਟ ਮਹਿਮੂਦ, ੧੬ ਚੀਚਾ ਭਕਨਾ, ੧੭ ਬੁਰਜ, ੧੮ ਧੀਰਕੇ, ੧੯ ਨੂਰਪੁਰ, (ਲਾਹੌਰ), ੨੦ ਹੇਅਰ, ੨੧ ਲਖੋਕੇ, ੨੨-੨੩ ਲਖੋਕੇ, ੨੪ ਲਲਿਆਣੀ, ੨੫ ਉਰਾੜਾ, ੨੬ ਜੋਧੂ, ੨੭ ਭੁਚੋਕੇ, ੨੮-੨੯ ਭੰਬਾ, ੩੦ ਰੋਸੇ ਥੇਹ, ੩੧ ਕਕੜ, ੧ ਜਨਵਰੀ ਝੁਗੀਆਂ, ੨ ਚਾਉਕੇ ੩ ਨੂੰ ਜਮਸ਼ੇਰ।

ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਜਥਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਲਾਲਾਂਬਾਦ ਤੇ ਭਾਗਸਰ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਮਾਘੀ ਦੇ ਮੇਲੇ ਤੇ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਤੇਰ੍ਹਵਾਂ ਤੇ ਚੋਧਵਾਂ ਜਥਾ ਇਕਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਰਸਾ ਕਸ਼ੀ ਤੇ ਕਬਡੀ ਆਦਿਕ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੇਲਾ ਵੇਖਣ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਧਿਆ। ਚੋਧਵਾਂ ਜਥਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ੨੯ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਪੁਜ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ

ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਜਦ ਵਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਭੀ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਉਠੇ। ਅਮਰੀਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਰੀਪੋਰਟਰ ਭੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਜੈਤੋ ਪੁਜ ਕੇ ਖਬਰਾਂ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਦੇ ਰਹੇ ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਰ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਭੀ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਜਥਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾਂ ਕੀਤਾ। ੧੭ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਵਿਕਟੋਰੀਆ (ਕੈਨੇਡਾ) ਤੋਂ ੧੧ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਜੈਤੋ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੁਸਾਂਝ (ਜਲੰਧਰ) ਤੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਕੈਨੇਡਾ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਮਾਨ ਪੱਤ੍ਰ ਆਦਿਕ ਦੇਕੇ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ। ੧੦ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਇਹ ਜਥਾ ਸ਼ੰਘਾਈ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਇਥੋਂ ਭੀ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਜਥੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ੧੪ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਇਹ ਜਥਾ ਕਲਕਤੇ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਬੰਦਰਗਾਹ ਪਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਜਥੇ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਭਾ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਗੀ ਲਾਹੌਰ ਵਾਲੇ ਕਲਕਤੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ।

{ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਦੇ ਪੜਾਉ}

੧. ਕਲਕਤਾ	੨. ਅਲਾਹਬਾਦ	੩. ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ
੪. ਅੰਬਾਲਾ	੫. ਲੁਧਿਆਣਾ	੬. ਜਲੰਧਰ
੭. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੮. ਤਰਨ ਤਾਰਨ	੯. ਬਟਾਲਾ
੧੦. ਲਾਹੌਰ	੧੧. ਲਾਇਲਪੁਰ	੧੨. ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ
੧੩. ਗੁਜਰਖਾਨ	੧੪. ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ	੧੫. ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ
੧੬. ਜਲੰਧਰ	੧੭. ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ	੧੮. ਲੁਧਿਆਣਾ
੧੯. ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ	੨੦. ਜੈਤੋ	

੧੭ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਇਹ ਜਥਾ ਕਲਕਤੇ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਅਲਹਾਬਾਦ, ਕਾਨਪੁਰ, ਦਿਲੀ, ਅੰਬਾਲਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੇ ਜਲੰਧਰ ਆਦਿਕ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਜਥੇ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ੨੮ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਇਹ ਜਥਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਜਥੇ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਲੀਡਰਾਂ ਡਾ: ਕਿਚਲੂ, ਮੌ: ਅਬਦੁਲ ਕਾਦਰ ਕਸੂਰੀ, ਮੌਲਾਨਾ ਅਤਾ ਉਲਾ ਸ਼ਾਹ ਬੁਖਾਰੀ, ਆਦਿ ਸਜਨ ਭੀ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ।

ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਜਲੂਸ ਕਢਕੇ ਜਥਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜਿਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਸਭਾ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਵਲੋਂ ਸਨਮਾਨ ਪਤ੍ਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਰਾਮ ਕਰਕੇ ਜਥੇ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਬਟਾਲਾ ਲਾਹੌਰ, ਲਾਇਲਪੁਰ, ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ, ਗੁਜਰਖਾਨ, ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ, ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ, ਜਲੰਧਰ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਆਦਿਕ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਜਥੇ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ।

ਜਦ ਜਥਾ ੯ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਗੁਜਰਖਾਨ ਤੋਂ ਚਲਿਆ ਤਾਂ ਮਿਸਾਕਸਵਾਲ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਜਥੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੀ ਇਕ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾ ਕੇ ਦੋ ਦੋ ਸ਼ਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਇਕ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਇਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਜਥਾ ਗੁਰਪੁਰਬ ਪੋਹ ਸੁਦੀ ਸਪਤਮੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਮਨਾ ਕੇ ੨੧ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਪੁਜ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਇਆ।

ਪੰਦਰਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ

ਇਹ ਜੱਥਾ ੧ ਮਾਰਚ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਜੱਥੇ ਦੇ ੪ ਹਿੱਸੇ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅੱਡ ਅੱਡ ਜਿਲਿਆ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਜੱਥੇ ਦੇ ੫੧ ਸਿੰਘ ੧੧ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਪੁਜਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਤੇ ਬਰਵਲ ਲੈ ਜਾਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਦਿਲੀ ਪੁਜ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਜੈਤੋ ਪੁਜਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤੇ ੮ ਮਈ ਨੂੰ ਇਹ ਜੱਥਾ ਗਡੀ ਰਾਹੀ ਜੈਤੋ ਪੁਜ ਕੇ ਦੁਬਾਰਾ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸੋਲਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ

ਪੰਜ ਸੌ ਸੁਰਬੀਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਸੋਲਵਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ ੧੭ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਸਠਿਆਲਾ ਸਨ। ਭਾ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਭੀ ਇਸ ਜੱਥੇ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਸਨ। ਇਸ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਹਿਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਜਲੰਧਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਦੌਰਾ ਕਰਕੇ ਜੈਤੋ ਜਾਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੂਜਾ ਹਿਸਾ: ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਜ਼ਿਲਾ ਸਰਗੋਧਾ, ਝੰਗ, ਗੁਜਰਾਤ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਤੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਆਦਿ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵਿਚ ਦੌਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜੱਥੇ ਨੇ ਜ਼ਿਲਾ ਸਰਗੋਧਾ ਦਾ ਦੌਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਪਲੇਗ ਫੁਟ ਗਈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੱਥਾ ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਸਰਗੋਧੇ ਰੁਕਿਆ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਜੱਥੇ ਵਿਚੋਂ ਸਰਗੋਧੇ ਵਿਚ ਹੀ ਭਾ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਕਾਮੋਕੀ ਮੰਡੀ, ਭਾ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਕਾਹਨਾ (ਲਾਹੌਰ) ਭਾ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਭਾ:

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਠਠੀਆਂ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਭਾਃ ਮੁਨਸ਼ੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸਰਗੋਧਾ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਜੱਥਾ ਅੱਗੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ । ਸਾਧੋਕੀ ਦੇ ਪਾਸ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਬੰਬਾਂ ਨੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਤੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਬਾਦ ਦਿਤੀ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਬਖਸ਼ ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਮਿਸ ਬੰਬਾ ਦੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਏ ਗਏ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਥਰੂ ਵੱਗ ਤੁਰੇ ।

ਸ਼ੰਘਾਈ ਤੋਂ ਜੱਥਾ

ਕੈਨੇਡਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਂਗ ਸ਼ੰਘਾਈ (ਚੀਨ) ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਭੀ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਲਈ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਜੱਥੇ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤ ਜੱਥੇਦਾਰ ਸ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਸਨ । ਕਲਕਤੇ ਵਿਚ ਇਸ ਜੱਥੇ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬੰਗਾਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਕਲਕੱਤਾਂ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਕਈ ਜਲਸੇ ਕੀਤੇ ਜਿਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਕਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਚਲਕੇ ਇਹ ਜੱਥਾ ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ, ਬਨਾਰਸ, ਅਲਾਹਾਬਾਦ, ਲਖਨਊ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਆਦਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ੧੫ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜ ਗਿਆ । ਜਦੋ ਜੱਥਾ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਗੁ: ਗੰਗਸਰ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਜਾਰੀ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ । ਪਹਿਲੇ ਪਾਠ ਦੇ ਭੋਗ ਸਮੇਂ ਇਹ ਜੱਥਾ ਜੈਤੋ ਪੁਜ ਗਿਆ ।

ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਤੋਂ ਭੀ ਜੱਥਾ ਆਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ।

ਸਪੈਸ਼ਲ ਜੱਥਾ

੨੭ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੋਂ ੧੦੧ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਪੈਸ਼ਲ ਜੱਥਾ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ । ਇਹ ਜੱਥਾ ਗਡੀ ਰਾਹੀਂ ਲਾਇਲਪੁਰ ਪੁਜਿਆ । ਇਹ ਅਜੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁ: ਗੰਗਸਰ ਵਿਚ ਅਖੰਡਪਾਠ ਜਾਰੀ ਹੋ ਗਿਆ । ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਅੰਤ ਸਿੰਘਾਂ ਅੱਗੇ ਹੱਥਿਆਰ ਸੁਟ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਪਰ ਲਗਾਈਆਂ ਸਭ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਉਠਾ ਲਈਆਂ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ

ਚਲਣ ਤੇ ਪਹੰਚਣ ਦਾ ਵੇਰਵਾ।

ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਨੰ: ੧ :- ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਪਾਲ। ੯ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ੨੧ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਸ਼ਹੀਦ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ। ੨੧ ਜੁਲਾਈ ਤੋਂ ੨੭ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੪ ਤਕ ਸਾਰੇ ਜਥੇ ਰਿਹਾ ਹੋਏ। ੨੭ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ੧੦੧ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਅਰੰਭ ਕੀਤੇ। ੧੦ ਅਗਸਤ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾਓ ਮਿਲੇ।

ਡੁਰਲੀ ਜਥੇ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ :- ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਿਸਟਰ ਅਮਰ ਨਾਥ ਮਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਨੂੰ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਨੀਅਤ ਕਰਕੇ ਨਾਭੇ ਭੇਜਿਆ ਜਿਸਨੇ ਡੁਰਲੀ ਜਥੇ ਨੂੰ ਸਜਾਵਾਂ ਸੁਣਾਈਆਂ।

ਜੱਥਾ ਨੰ: ੨ :- ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ। ੨੯ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ੯ ਮਾਰਚ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋਇਆ।

ਜੱਥਾ ਨੰ: ੩ :- ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ। ੨੨ ਮਾਰਚ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ੭ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋਇਆ।

ਜੱਥਾ ਨੰ: ੪ :- ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ। ੨੬ ਮਾਰਚ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ੧੯ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਇਆ।

ਜੱਥਾ ਨੰ: ੫ :-ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ। ੧੨ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਕੇ ੨੬ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜਾ। ੧ ਮਈ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਤੋਂ ਜੈਤੋਂ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ੨੧ ਮਈ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਇਆ।

ਜੱਥਾ ਨੰ: ੬ :- ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ। ੧੦ ਮਈ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਕੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ੧੯ ਜੂਨ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਪੁਜਣ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਜੱਥਾ ਨੰ: ੭:-ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ।੧ ਜੂਨ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਤਖਤ ਕੇਸਗੜ ਸਾਹਿਬ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ੨੯ ਜੂਨ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਪੁਜ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਇਆ।

ਜੱਥਾ ਨੰ: ੮:-ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ,ਇਹ ਜੱਥਾ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਚਲਿਆ ਅਤੇ ੮ ਜੂਨ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜਾ ਅਤੇ ੧੦ ਜੂਨ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ੨੯ ਜੂਨ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਇਆ।

ਜੱਥਾ ਨੰ: ੯ :- ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ। ੨੪ ਜੂਨ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ੧੮ ਮਈ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਜੱਥਾ ਨੰ: ੧੦ :-- ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਜੋ ੧੩ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੪ ਨੂੰ †ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ੧੫ ਅਗਸਤ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਇਆ।

ਜੱਥਾ ਨੰ:੧੧:-ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ।ਜੋ ੧੩ ਜੁਲਾਈ੧੯੨੪ ਨੂੰ †ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ,ਅਤੇ ੧ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਜੈਤੋਂ ਪੁਜਣ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਇਆ।

ਜੱਥਾ ਨੰ: ੧੨:--ਦੇ ਹੈਡ ਜਥਦਾਰ ਸ:ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ।ਜੋ ੧੭ ਅਗਸਤ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸਰ ਜੀ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ੧੪ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਪੁਜਣ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

---

†੧੩ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਦਸਵਾਂ ਤੇ ਗਿਆਰਵਾਂ ਜਥਾ ਦੋਨੋਂ ਇਕੱਠੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰਜੀ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੱਥਾ ਨੰ: ੧੩:--ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਲਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਜੋ ੧੯ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ੧੭ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਪੁਜਣ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਜੱਥਾ ਨੰ: ੧੪ :-- ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਜੋ ੧੫ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੪ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ੨੯ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਇਆ।

ਜੱਥਾ ਨੰ: ੧੫:-- ੧ ਮਾਰਚ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਜੋ ੧੧ ਮਈ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਪੁਜਣ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਜੱਥਾ ਨੰ: ੧੬ :--ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਜੋ ੧੭ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਹੋਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ

ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਬੰਗਾਲ :- ਜਿਸਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤ੍ਰ ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਖੁਸਰੋ ਪੁਰ ਜਾਲੰਧਰ ਸਨ। ਜੋ ੨੯ ਜੂਨ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ੨੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਕਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਕੇਨੇਡੀਅਨ ਜਥਾ :- ੧੧ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਹ ਜਥਾ ੧੭ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਵਿਕਟੋਰੀਆ (ਕੈਨੇਡਾ) ਤੋਂ ਜਥੇਦਾਰ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਲੈਕੇ ਚਲੇ। ਜੋ ੧੫ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜਨ ਤੇ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ੨੧ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਪੁਜਨ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋਇਆ।

ਸੰਘਾਹੀ ਦਾ ਜੱਥਾ :-- ਜਿਸਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ੧੫ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜਿਆ। ਉਧਰ ਜੈਤੋ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗ ਸਰ ਵਿਖੇ ੧੦੧ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਅਰੰਭ ਹੋਗਿਆ ਸੀ।

ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਦਾ ਜਥਾ :-- ੨੪ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜਿਆ।

ਸਪੈਸ਼ਲ ਜੱਥਾ ੨੭ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ੧੦੧ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਪੈਸ਼ਲ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਗਡੀ ਰਾਹੀਂ ਲਾਇਲਪੁਰ ਪੁਜਿਆ।ਇਹ ਜਥਾ ਅਜੇ ਸਫ਼ਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਲ ਕਰ ਦਿਤੀ।ਇਸ ਜਥੇ ਨੇ ਪੁਜ ਕੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ

ਅਮਰੀਕਨ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਦੇ ਮੈਂਬਰ

ਸ: ਲਛਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਜੰਡਿਆਲਾ। (ਜਾਲੰਧਰ) ਸ: ਮੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਵਡੇ ਘੱਲ। (ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਅਮਰੀਕਾ ਸ: ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਹਲ ਪੁਰ ਸਕਤ੍ਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਅਮ੍ਰੀਕਾ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ) ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਮੀਤ ਸਕਤ੍ਰ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਪਿੰਡ ਨਸੀਰਪੁਰ। (ਕਪੂਰਥਲਾ) ਸ: ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੰਡਲੀ (ਜਾਲੰਧਰ)। ਸ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਾਰੀਵਾਲ। (ਜਲੰਧਰ) ਸ: ਛੁਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਸ: ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉੜਾਪੜ (ਜਲੰਧਰ)। ਸ: ਹਜਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਤ (ਕਪੂਰਥਲਾ) ਸ: ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੀਐਣ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ) ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੱਜਲ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ) ਸ: ਦਸੌਂਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢਾਡਾ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ) ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਕਰ (ਜਲੰਧਰ) ਸ: ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੰਧਾਵਾ (ਜਲੰਧਰ) ਸ: ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਧਾਰੀਵਾਲ (ਜਲੰਧਰ)। ਸ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਖੀਰਾਂ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ)। ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਗਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖੜੌਦੀ [ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ]

ਨੋਟ:- ਤਿੰਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁ: ਗੰਗਸਰ ਵਿਚ ਫਤਹਿ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼

ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੱਕ ਬੇਮਿਸਾਲ ਜਲੂਸ

ਨਾਭੇ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗਦੀਉਂ ਉਤਾਰਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣ ਕਠਪੁਤਲੀ ਹਕੂਮਤ ਬਣਾਈ ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਲਈ ਭਿਆਣਕ ਤੋਂ ਭਿਆਣਕ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਜਦ ੧੯੨੫ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਾਹਮਣੇ ਗੋਡੇ ਟੇਕ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਇਤਹਾਸਕ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਿਲ ਪਾਸ ਕਰਾਉਣਾ ਮੰਨ ਲਿਆ ਤਾਂ ਨਾਭੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੰਗਸਰ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਨ ਤੇ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਉਠਾ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਿਹਾਈ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸਾਰੇ ਜਥੇ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਜੈਤੋ ਪੁਜੇ ਅਤੇ ਉਥੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ ਤੇ ਭੋਗ ਪਰ ਫਤਹਿ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮਖ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਾਸ ਨੂੰ ਇਸ ਨਜ਼ਾਰੇ ਦੇ ਪੂਰਨ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਤੇ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਝੁਲਾਉਣ ਦਾ ਤੇ ਥੜੇ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਸਮਾਂ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸੀ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਟਿਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਚੇ ਚਬੂਤਰੇ ਪਰ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਨਜ਼ਰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਅਕਾਲੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਦਲ ਉਤਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਅਪਾਰ ਪ੍ਰਸੰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪੰਥ ਦੇ ਸਾਰੇ ਉਘੇ ਲੀਡਰ ਤੇ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਇਸ ਸਮੇਂ ਜੈਤੋ ਪੁਜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ੧੧੧ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਂਰਾਜ ਮਸਤੂਆਣੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਮਨੋਹਰ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣ ਕੇ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅਕੱਥਨੀਜ਼ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਸਿੰਚਤ ਹੋਈ ਟਿਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਤਿਰਾਤਾ ਕਟ ਕੇ ਸੀਸ ਝੁਕਾਂਦੇ।

ਫਤਹਿ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਸਪੈਸ਼ਲ ਗੱਡੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ। ਨਾਲ ਹੀ ਸਭ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਹਦਾਇਤਾਂ ਜਾਰੀ ਹੋ ਗਈਆਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਪੁਜਣ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਾਲਕੀ, ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਉਹ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਜਥੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ੧੭ ਜਥਿਆਂ ਦਾ ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੇਅੰਤ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਇਕ ਬੇ-ਮਿਸਾਲ ਜਲੂਸ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਸਤ ਪੁਜ ਕੇ ਸਾਰੇ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਨੰਬਰਵਾਰ ਸਿਰੋਪਾਉ ਦਿਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੰਥਕ ਜੋਸ਼ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾ ਇਤਨਾ ਕਾਗਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਿਆਹੀ। ਉਸ ਅਦਭੁਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਯ ਸਬੰਧੀ ਇਹੋ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ:-

"ਕਹਿ ਥੇਕੋ ਸੋਭਾ ਨਹੀ ਦੇਖਾ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ॥"

ਜਦ ਸਾਰੇ ਜਥੇ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜ ਗਏ ਤੇ ਸਭ ਤਿਆਰੀਆਂ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਈਆਂ ਤਾਂ ੯ ਅਗਸਤ ੧੯੨੫ ਦੇ ਸੁਭਾਗ ਦਿਹਾੜੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦਾ ਉਹ ਬੇ-ਮਿਸਾਲ ਜਲੂਸ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਸੀ। ਅਗੇ ਨੂੰ ਜਦ ਤਕ ਪੰਥ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਲਹਿਰ ਨਹੀਂ ਚਲਦੀ ਇਸ ਜਲੂਸ ਵਰਗਾ ਜਲੂਸ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ। ਸਾਰੇ ਜਥੇ ਨੰਬਰਵਾਰ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਸਾਜ਼ ਬਾਜ਼ ਨਾਲ ਚਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਬੈਂਡ ਵਾਜਿਆਂ ਦੀ ਘਨਘੋਰ ਤੇ ਫਤਹਿ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਗਜਾਏ ਗਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਅਕਾਸ਼ ਗੁੰਜਾਊ ਨਾਹਰੇ ਅਦਭੁਤ ਨਜ਼ਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਵਿਚੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਇਸ ਅਲੌਕਿਕ ਪੰਥਕ ਇਕੱਠ ਤੇ ਪੰਥ ਲਈ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਰਾ ਭੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਇਸ ਅੰਤਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਪੁਜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਜਲੂਸ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸਰ ਜ਼ਮੀਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਮਧੁਰ ਧੁਨਾ ਅਤੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਉਠੀ। ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਭੀ ਉਛਾਲੇ ਖਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਵਧਾਈਆਂ ਦਿਤੀਆਂ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਵਧਾਈ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜੇ। ਅਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਭੀ ਫੁਲ ਵਰਸਾਏ।

ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਦੇ ਜਲੂਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਜਲੂਸ ਸੀ। ਇਹ ਜਲੂਸ ਕਿਤਨਾ ਵਡਾ ਸੀ ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਤਾਂ ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਹੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਲੂਸ ਦਾ ਅਗਲਾ ਹਿਸਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿਛਲਾ ਹਿੱਸਾ ਅਜੇ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਡਭਾਗੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਹ ਜਲੂਸ ਆਪਣੇ ਨੇਤਰਾਂ ਨਾਲ ਤਕਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਉਹ ਨਜ਼ਾਰੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁਲ ਸਕਦੇ। ਜਲੂਸ ਦੀ ਸਪਾਮਤੀ ਪਿਛੋਂ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦੀ ਪਾਵਨ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਤਿਆਗ, ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਜਜ਼ਬੇ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਰਗੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਦੀ ਮੁਕਤ ਕੰਠ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ। ੧੦ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਨੰਬਰਵਾਰ ਸਿਰੋਪਾਉ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਸਪੈਸ਼ਲ ਜਥੇ ਨੇ ਜੈਤੋ ਪੁਜ ਕੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਲਈ।

ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਮੋਰਚਾ ਸੀ। ਨਾਭੇ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਸੀ, ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਖਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਕਾਲੀਆਂ ਘਟਾ ਵਾਂਗ ਜੈਤੋ ਵੱਲ ਉਮਡੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਹੜ੍ਹ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਨਾਭੇ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਜੋ ਜੋ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਕਾਰਖਾਸ ਬਣਾ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮਾਫੀਆਂ ਮੰਗਾਉਣ ਲਈ ਕਿਤਨੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ, ਉਹ ਅਗੇ ਲਿਖੇ ਵਿਸਥਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

—o—

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਭਾ ਕਾਰਖਾਸ ਜਿੱਥੇ ਸਿਰਫ ਇਕੋ ਅਕਹਿ ਤੇ ਅਸਹਿ ਕਸਾਈ ਪੁਣਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਧਰਮ ਤੋਂ ਮਰਮਿਟਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਸੀਹਾਂ ਨਾਲ ਕੋਹਣ ਵਾਲੇ ਕਰਮ ਚਾਰੀ (ਪੰਜਾਬੀ ਜਮਦੂਤ) ਇਹ ਸਨ।

੧. ਹਰੀ ਚੰਦ ਕੁਤਵਾਲ ਨਾਭਾ।
੨. ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮੌੜ ਸਾਰਜੈਂਟ।
੩. ਰਾਮ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿਪਾਹੀ।
੪. ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ।
੫. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹਵਾਲਦਾਰ ਪੁਜਾਰੀ ਮੁਕਤਸਰ।
੬. ਛਜੂ ਸਿੰਘ ਨਾਜ਼ਮ ਨਾਭਾ।
੭. ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸੁਪ੍ਰਿਨਟੈਂਡੈਂਟ ਪੁਲੀਸ।
੮. ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜਗਰਾਉਂ ਹੈਡਮਾਸਟਰ।
੯. ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਹਵਾਲਦਾਰ ਪਿੰਡ ਜੇਠੂਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੧੦. ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਹਵਾਲਦਾਰ ਨਾਭਾ।
੧੧. ਵਲਾਇਤ ਖਾਂ ਹਵਾਲਦਾਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ।
੧੨. ਮਾਣਕ ਚੰਦ ਸੁਪ੍ਰਿਨਟੈਂਡੈਂਟ ਪੁਲੀਸ।
੧੩. ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਨਥੂ ਰਾਮ ਚੀਫ ਅਫਸਰ ਪੁਲੀਸ।
੧੪. ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਲੈਸ।
੧੫. ਖ਼ੈਰ ਦੀਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ : ਹਕੂਮਤ ਨਾਭਾ = ਵਿਲਸਨ ਅੰਗਰੇਜ਼

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਾਰਖਾਸ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਅਤਿਆਚਾਰ

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਗਰਮ ਹੋਗਿਆ ਅਤੇ ਪੁਲਸ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਰੋਕ ਸਕੀਆਂ ਤੇ ਨਾਭੇ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਕਾਰਖਾਸ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਾਸਨ ਤੇ ਕੰਬਲਾਂ ਦੀ ਕਮੀ, ਸੱਪਾਂ ਅਠੂਹਿਆਂ ਵਾਲੀ ਗੰਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਨੱਕ ਦਮ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨਾਭੇ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮਾਫੀਆਂ ਮੰਗਾਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜਿਥੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਬਦਨਾਮ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਲਹਿਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਵੇਗੀ ਉਥੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਬੋਝ ਭੀ ਹਲਕਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮਾਫੀਆਂ ਮੰਗਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਚਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਝੂਠ ਬੋਲਕੇ ਮਾਫੀਆਂ ਮੰਗਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਕਾਰਖਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਸਖਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਠੰਡੇ ਜਾਂ ਗਰਮ ਰੇਤੇ ਵਿਚ ਦਬਾ ਦੇਣਾ, ਖੂਹ ਦੀ ਮਣ ਤੇ ਲੱਤਾਂ ਚੌੜੀਆਂ ਕਰਕੇ ਖੜਾ ਕਰ ਰਖਣਾ, ਹਰਟ ਦੀਆਂ ਰੋੜੀਆਂ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰੀਰ ਤੇ ਲਾਉਣੀਆਂ। ਪੁਠੀ ਹਥਕੜੀ ਲਗਾਉਣੀ। ਹੇਠਾਂ ਇੱਟਾਂ ਰਖਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਹੱਥ ਰਖਕੇ ਉਤੇ ਪਲੰਘ ਦੇ ਪਾਵੇ ਰਖ ਦੇਣੇ ਤੇ ਉਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਬੈਠ ਜਾਣਾ। ਹੱਥ ਪਾਵਿਆਂ ਹੇਠ ਦੇਕੇ ਪੈਰ ਦੋ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਖਿੱਚ ਕੇ ਫੜ ਲੈਣੇ ਤੇ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਿਠ ਪਰ ਆਦਮੀ ਬੈਠਾਕੇ ਝਟਕੇ ਮਾਰਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਿੰਘ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਲਤਾਂ ਤੇ ਬਾਹਾਂ ਚੌੜੀਆਂ ਕਰਕੇ ਖਲਾਰੀ ਰਖਣਾ। ਸਿਕੰਜੇ ਵਿਚ ਕਸਣਾ। ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਭੀ ਸਿੰਘ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਪਰ ਰੂਲ ਮਾਰਨੇ। ਪੁਠਾ ਲਟਕਾਉਣਾ।

ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜੀ ਤੇ ਵਹਿਸ਼ਤ ਭਰੀ ਸਜ਼ਾ ਇਹ ਸੀ ਜੋ ਕਈਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾਭੇ ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦਿਤੀ ਗਈ ਕਿ ਜੋ ਸਿੰਘ ਸਾਰੀਆਂ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਜਿਸ ਪਰ ਹਾਕਮ ਬਹੁਤ ਚਿੜ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਗੁਪਤ ਅੰਗ (ਗੁਦਾ) ਵਿਚ ਮਿਰਚਾ ਰਗੜਕੇ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤੇ ਡੰਡੇ ਚੜ੍ਹਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਸੀ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਕਾਰਖਾਸ ਜੋ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਭਯਤਾ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪੰਥ ਤੋਂ ਵੇਮੁਖ ਕਰਨ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਕਾਰਖਾਸ ਸੀ ਜਿਸਦੀਆਂ ਭਿਆਨਕ ਸਖਤੀਆਂ ਤੋਂ ਡਰਕੇ ਕਈ ਕਮਜ਼ੋਰ ਦਿਲ ਕੈਦੀ ਮਾਫੀ ਮੰਗ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋ ਇਲਾਵਾ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਮੰਜਿਆ ਪਰ ਬਿਸਤਰੇ ਰਖਕੇ ਸਿਪਾਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਸੋਟੀਆਂ ਮਾਰਦੇ ਤੇ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨਕਲੀ ਸਿੰਘ ਬਣਕੇ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮਚਾਉਂਦਾ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਛਡ ਦਿਉਂ ਮੈਂ ਮੁੜਕੇ ਜੈਤੋ ਆਉਣ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਲਵਾਗਾਂ।

ਮੈਨੂੰ ਮਾਫੀ ਦੇ ਦਿਉ ਮੈਂ ਭੁਲ ਗਿਆ ਆਦਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਨਾਲ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਸਿੰਘ ਇਹ ਮਾਰ ਪੈਂਦੀ ਵੇਖਕੇ ਡਰ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਇਹ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਮਾਫੀ ਨਾ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਮਾਰ ਪਵੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਾਹਰੋਂ ਉਹ ਆਦਮੀ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਲਿਆਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਜਾ ਜਾਣੂ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਫੀ ਮੰਗਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਫੀ ਮੰਗਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਬੋਤਲ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਤੇ ਕੁਝ ਰੁਪਏ ਭੀ ਸਿੰਘ ਮਿਲਦੇ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਈ ਲਾਲਚ ਵਸ ਹੋਇ ਆਦਮੀ ਪੁਲਸ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਕਈ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਫੀ ਮੰਗਣ ਵਾਲੇ ਜੱਥਿਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲਾਕੇ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਜਿਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਧੋਖਾ ਹੁੰਦਾ ਉਹ ਗੁਸੇ ਵਿਚ ਆਕੇ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਜੱਥੇ 'ਚ ਮਿਲਕੇ ਫਿਰ ਜੈਤੋ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਨਾਮੀ ਦਾ ਦਾਗ ਧੋ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਜੋ ਸਚੀਮੁਚੀ ਮਾਫੀ ਮੰਗਕੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਕਾਰਖਾਸ ਨੰਬਰ ਦੋ ਵਿਚ ਇਕ ਮਾਰਖੰਡੀ ਗਾਂ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਅੱਗੇ ਧੱਕਾ ਦੇਕੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੁਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਭੀ ਕਈ ਆਦਮੀ ਬਹੁਤ ਡਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਨਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਲੀ ਗਾਂ ਸਿੰਗ ਮਾਰਕੇ ਢਿਡ ਪਾੜ ਦੇਵੇਗੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਤੇ ਭਿਆਨਕ ਅਤਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਕੇ ਜਹੜੇ ਸਿੰਘ ਮਾਫੀਆਂ ਮੰਗ ਜਾਂਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਫੀਆਂ ਨਾ ਮੰਗਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਦੁਧ ਜਲੇਬੀਆਂ ਖੁਆਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਤੇ ਅਫੀਮ ਮੰਗਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀਆਂ ਮਿਰਚਾਂ ਵਾਲੀ ਦਾਲ ਤੇ ਭੈੜੀ ਖੁਰਾਕ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਮਾਫੀ ਮੰਗਣ ਵਾਲਿਆ ਦੀ ਰੀਸ ਕਰਕੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗ ਲੈਣ। ਜਦ ਮਾਫੀ ਮੰਗਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਾਫੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਨਾਭੇ ਦੇ ਹਾਕਮ ਇਕ ਹੋਰ ਭਿਆਨਕ ਚਾਲ ਚਲਦੇ। ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਪਰ ਹੱਥ ਰਖਾਕੇ ਇਹ ਪ੍ਰਣ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਕਿ "ਮੈਂ ਫਿਰ ਜੈਤੋ ਨਹੀਂ ਆਵਾਂਗਾ ਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਜੋਲ ਨਹੀਂ ਰਖਾਂਗਾ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਅਖਬਾਰ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਂਗਾ। ਜਦ ਇਹ ਸਾਰਾ ਡਰਾਮਾ ਹੋ ਚੁਕਦਾ ਤਾਂ ਮਾਫੀ ਮੰਗਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਕਾਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਭੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਜਲੂਸ ਕਢਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਚੂਹੜਿਆਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ। ਇਨਾਂ ਦੀਆਂ ਇਸ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਫੋਟੋ ਲਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਨਕਲੀ ਨਾਹਰੇ ਲਵਾਏ ਜਾਂਦੇ "ਸਿਰ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜਾਵੇ ਮੇਰਾ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਨ ਜਾਵੇ" ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਾਫੀ ਮੰਗਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖਜਲ ਖੁਆਰ ਕਰਕੇ ਤੇ ਬਦਨਾਮ ਕਰਕੇ ਛਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ‡

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਖਤੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜੇਲ੍ਹ ਤੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਸਖਤ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਕਰਨਾ, ਰਾਸ਼ਨ ਵਿਚ ਖਰਾਬ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮਿਲਾਵਟ ਕਰਨੀ ਤੇ ਬੀਮਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਪਾਸੋਂ ਜ਼ਹਿਰ ਦੁਆ ਦੇਣਾ ਆਦਿ ਨਾਭੇ ਦੀ ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਦੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਸਨ ਜਿਨਾਂ ਵਿਰੁਧ ਜੰਨਤਾ ਵਿਚ ਸਖਤ ਰੋਸ ਫੈਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਕੇਵਲ ਡਾਕਟਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਜ਼ਹਿਰ ਦਿਵਾਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਪੰਥ ਦੇ ੬੦ ਬਹੁਮੁਲੇ ਹੀਰੇ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇਣ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇ। ਇਲਾਜ ਵਲੋਂ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤੇ ਨਾਭੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸੱਪਾਂ ਦੇ ਡੰਗਨ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਜਾਨਾਂ ਗਈਆਂ। ਕਾਰਖਾਸ ਦੀਆਂ ਉਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਇ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਕਈਆਂ ਦੀਆਂ ਪਸਲੀਆਂ ਟੁਟ ਗਈਆ। ਬਹੁਤ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਅੰਗ ਭੰਗ ਹੋ ਗਏ।

ਮੁਕਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਨਾਭੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਜੋ ਅਕਹਿ ਤੇ ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਣ ਕਰਨਾ ਕਠਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਸੰਭਵ ਹੈ।

---

‡ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਜੱਥਿਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਕਈ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦੇ ਆਦਮੀ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜੋ ਅੰਦਰ ਜਾਕੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਨਾਲ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਮਾਫੀ ਮੰਗਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਇਹ ਭੀ ਇਕ ਚਾਲ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਜਿਹਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਖਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਤੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਸਤ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਨੂੰ ਖਿੜੇ ਮਥੇ ਸਹਾਰਿਆ। ਸਾਰੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਲਗੀਏ ਤਾਂ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਕੇਵਲ ਜੇਹਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਹੀ ਲਿਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸਭਯਤਾ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਦਾਹਵੇਦਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਠੂਆਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਐਸੇ ਮਨੁਖਤਾ ਤੋਂ ਗਿਰੇ ਹੋਏ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਭੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ।

ਇਥੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦੇਣਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਸਿੰਘ ਮਾਫੀਆਂ ਮੰਗ ਲੈਂਦੇ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਫੋਟੋ ਲੈਕੇ ਤੇ ਨਾਮ ਲਿਖ ਕੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ਿਮਲੇ ਭੇਜੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਨਾਭੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਸਰਕਾਰੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਕਰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਮਾਫੀਆਂ ਮੰਗ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਲੰਕ ਨੂੰ ਧੋਣ ਲਈ ਕੁਝ ਬੀ. ਏ. ਪਾਸ (ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ) ਲੜਕਿਆਂ ਨੇ ਨਾਭੇ ਤੇ ਸ਼ਿਮਲੇ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਰੀਕਾਰਡ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਭੰਗੀਆਂ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਕੇ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿਚ ਝਾੜੂ ਦੇਣ ਪਰ ਨੌਕਰ ਹੋਏ ਤੇ ਕਮਾਲ ਚਤੁਰਾਈ ਤੇ ਜਾਸੂਸੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਕੋ ਦਿਨ ਹੀ ਨਾਭੇ ਤੇ ਸ਼ਿਮਲੇ ਦੇ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਾਫੀਆਂ ਸਬੰਧੀ ਰੀਕਾਰਡ ਗੁਪਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਇਹ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਕੋਈ ਰੀਕਾਰਡ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚੈਲੰਜ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਮਾਫੀਆਂ ਮੰਗਣ ਬਾਰੇ ਝੂਠਾ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰੇ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਸਿਲਸਲੇ ਵਿਚ ਸਖਤ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਉਠਾਣੀ ਪਈ ਤੇ ਉਹ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਚੈਲੰਜ ਦਾ ਕੋਈ ਤਸਲੀ ਬਖਸ਼ ਉਤਰ ਨਾ ਦੇ ਸਕੀ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਜਿਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਥ ਦੇ ਵਕਾਰ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਬਹੁਮੁਲੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਯਾਦ ਰਹੇਗੀ।

ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਐਲਾਨ

{੧੯—੨—੧੯੨੫}

ਨਾਭੇ ਵਿਚ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਝੱਖੜ

ਹੇ ਕਲਗੀ ਵਾਲਿਆ! ਤੂੰ ਤਾਂ ਆਖਿਆ ਸੀ ਭੀੜ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਆਵਾਂਗਾ।

ਧਰਮੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੋਂ ਜਬਰੀ ਮੁਆਫੀਆਂ।

ਟਟੀ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਕਿਲੇ ਠੋਕਣੇ, ਤਤੀਆਂ ਸੀਖਾਂ ਹਥਾਂ ਅਤੇ ਲਤਾਂ ਦੇ ਜੋੜਾਂ ਵਿਚ ਦੇਣੀਆਂ।

ਸੰਘਾਂ ਵਿਚ ਲਕੜੀਆਂ ਘਸੇੜਨੀਆਂ।

ਨਾਭੇ ਬੀੜਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਖਾਸ ਵਿਚ ਨਿਹਥੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਪੁਰ ਨਾਭੇ ਦੀ ਬਰਤਾਨੀ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਜੋ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਕਹਿਰ ਢਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਵਹਿਸ਼ੀ-ਪੁਨੇ ਨਿਰਦੈਤਾ ਅਤੇ ਰਾਖਸ਼-ਪੁਨੇ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਧਿੰਗੋਜ਼ੋਰੀ ਮੁਆਫੀਆਂ ਮੰਗਵਾਣ ਲਈ ਅਕਾਲੀ ਬੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਟਟੀ ਵਾਲ (ਹਵਾ ਵਾਲੀ) ਥਾਂ ਕਿਲੇ ਠੋਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੰਘਾਂ ਵਿਚ ਲਕੜੀਆਂ ਤੁੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਸੀਖਾਂ ਨੂੰ ਤਾਅ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਤਾਂ ਦੇ ਜੋੜਾਂ ਵਿਚ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਤੇ ਹਥਾਂ ਦੀਆਂ ਹਥੇਲੀਆਂ ਅਤੇ ਪੁਠਾਂ ਨੂੰ ਤਪਦੀਆਂ ਸੀਖਾਂ ਨਾਲ ਦਾਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੁਠਿਆਂ ਟੰਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਸਤੌਲ ਕਢ ਕਰ ਕੇ ਡਰਾਵੇ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੁਕਦੀ ਗਲ ਕੀ ਕਿ ਉਹ ੨ ਜ਼ੁਲਮੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਾਰੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਕਹਿਣ ਸੁਨਣ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਹੋਏ ਕਈ ਅਕਾਲੀ ਵੀਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਪੁਜ ਚੁਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਭੇ ਦੀ ਬਰਤਾਨੀ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀ ਸਾਖ ਆਪਣੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਭਰੇ ਹਨ। ਇਕ ਅਕਾਲੀ ਵੀਰ ਦਾ ਅਜ ਇਕ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਡ਼ਾਕਟਰ ਪਾਸੋਂ ਮੁਲਾਹਜ਼ਾ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:—

ਮੈਂ ਤਸਦੀਕ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤਰ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਦੀ ਉਮਰ ੩੫ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਹੈ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਜਿਸਮ ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

੧. ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਲੰਬੇ ੨ ਕਾਲੇ ਦਾਗ ਹਰ ਇਕ ੧॥ ਇੰਚ ਲੰਬਾ ਤੇ ਇੰਚ ਦਾ ਚੌਥਾ ਹਿਸਾ ਚੌੜਾ ਹੈ। ਖਬੇ ਹਥ ਦੇ ਪੁਠੇ ਪਾਸੇ ਤੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤੋਂ ਖੱਲ ਬੜੀ ਹੀ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਉਧੜ ਸਕਦੀ ਹੈ।
੨. ਇਕ ਛਾਲਾ ਜੋ ਚਾਰ ਆਨੇ ਸਿਕੇ ਜੇਡਾ ਖਬੇ ਹਥ ਦੇ ਅਪੁਠੇ ਪਾਸੇ ਪੰਜੇ ਦੀ ਤੀਜੀ ਹਡੀ ਦੇ ਅਧ ਵਿਚਾਲੇ ਹੈ।
੩. ਇਕ ਪਾਟਾ ਹੋਇਆ ਛਾਲਾ ਖਬੀ ਵੀਣੀ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਪਾਸੇ ਤੇ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਥੋੜਾ ਥੋੜਾ ਪਾਣੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ।
੪. ਤਕਰੀਬਨ ਡੇਢ ਦਰਜਨ ਲੰਬੇ ਲੰਬੇ ਦਾਗ ਬੇ-ਤਰਤੀਬੇ, ਹਰ ਇਕ ਡੇਢ ਇੰਚ ਲੰਬਾ ਅਤੇ ਅਧਾ ਇੰਚ ਚੌੜਾ ਸਜੇ ਹਥ ਦੇ ਪੁਠੇ ਪਾਸੇ ਤੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਦਾਗ ਕਾਲੇ ਸਿਆਹ ਰੰਗ ਵਿਚ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰੋਂ ਖੱਲ ਬੜੀ ਸਹਿਜੇ ਉਤਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।
੫. ਦੋ ਛਾਲੇ ਦੁਆਨੀ ਸਿਕੇ ਜੇਡੇ ਸਜੇ ਹਥ ਦੇ ਪੁਠੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਅਧ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸਜੀ ਵੀਣ ਤੇ ਹਨ।
੬. ਇਕ ਪਾਟਾ ਹੋਇਆ ਛਾਲਾ ਸਜੇ ਹਥ ਦੇ ਅਪੁਠੇ ਪਾਸੇ ਸੱਜੀ ਹਡੀ ਦੇ ਨਿਚਲੇ ਹਿਸੇ ਕੋਲ ਹੈ।
੭. ਇਕ ਛਾਲਾ ਸੱਜੀ ਵੀਣੀ ਦੇ ਅਧ ਵਿਚ ਅੰਦਰਲੇ ਪਾਸੇ ਚਾਰ ਆਨੇ ਸਿਕੇ ਜੇਡਾ ਹੈ। ਇਸ ਛਾਲੇ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਜੋ ਅਧਾ ਸ: ਮ: ਲੰਬੀ ਤੇ ਚੌਥਾ ਹਿਸਾ ਸ: ਮ: ਚੌੜੀ ਜੋ ਰੰਗ ਵਿਚ ਕਾਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਖੱਲ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਤਕ ਹਨ ਅਤੇ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਤੀ ਸਖਤ ਗਰਮ ਲੰਬੀ ਚੀਜ਼ (ਸੀਖਾਂ) ਦੇ ਨਾਲ ਬਣੇ ਹਨ।

ਸਹੀ: ਮਨੋਹਰ ਲਾਲ ਚੋਪੜਾ ਐਮ. ਬੀ. ਬੀ. ਐਸ.
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੧੬—੨—੧੯੨੫

ਕੀ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਨਾਭਾ ਦੀ ਬਰਤਾਨੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਕਸਾਈ ਪੁਣੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਨਾਭੇ ਦੀ ਬਰਤਾਨੀ ਹਕੂਮਤ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜੋਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਕੇ ਫਲ ਸਕੇਗੀ?

ਇਕ ਕਵੀ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਕਿਹਾ ਖ਼ੂਬ ਆਖਿਆ ਹੈ:—

ਜੋ ਕਿ ਜ਼ਾਲਮ ਹੈ ਵੋਹ ਹਰਗਿਜ਼ ਫੂਲਤਾ ਫਲਤਾ ਨਹੀਂ,
ਸਬਜ਼ ਹੋਤੇ ਖੇਤ ਦੇਖਾ ਹੈ ਕਭੀ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਕਾ।

ਖਾਲਸਈ ਅਣਖ ਦੇ ਰਖਵਾਲਿਓ! ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਲਜੋਗਨ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਲਹੂ ਪੀਣ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੇਦਰੇਗ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਕੇ ਸਿਖੀ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਹਿਤ ਮਰਨਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੂਰਮਿਆਂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੀ ਹੈ। ਤਾਹੀਤੋਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਚਾਰਿਆ ਹੈ:—

"ਜੇ ਜੇ ਸਹਿਤ ਜਾਤਨਾ ਦੇਹ, ਪ੍ਰਭ ਕੇ ਸੰਗ ਨਾ ਛਾਡਤ ਨੇਹ।
ਤੇ ਤੇ ਪਰਮ ਪੁਰੀ ਕਹਿ ਜਾਹੀ, ਤਿਨ ਹਰ ਸਿਉ ਅੰਤਰ ਕਛੁ ਨਾਹੀਂ।"

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਂਰਾਜ ਦੇ ਨਿਡਰ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮਿਓਂ! ਆਪਣਿਆਂ ਘੁਰਿਆਂ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੋ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋਕੇ ਧਰਮ ਦੀ ਦੇਵੀ ਤੋਂ ਵਾਰਨੇ ਹੋਣ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਂਗੂ ਗੱਜੋ ਅਤੇ ਨਾਭੇ ਦੀ ਬਰਤਾਨੀ ਕਲਜੋਗਨ ਦੇ ਢਿਡ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਭਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਦਿਉ!

ਦਾਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜਨਰਲ ਸੱਕਤ੍ਰ
ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਅਰਥਾਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਈ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਕਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਅਨਭਵ ਕਰਨ ਲਗ ਪਈ ਸੀ ਸਿਖ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਚੁਣੀ ਹੋਈ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨੇ ਹੀ ਪੈਣਗੇ। ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਯਤਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣੇ।

ਸਿੱਖ ਲੀਡਰ ਭੀ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਅਨਭਵ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵਿੰਗਾ ਟੇਢਾ ਦਖਲ ਰਹੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਸਬੰਧੀ ਗਲ ਬਾਤ ਚਲੀ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਕਰਕੇ ਟੁਟ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮਤਭੇਦ ਰਹੇ। ੧੪ ਮਾਰਚ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਸਰ ਫਜ਼ਲ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ "ਇਹ ਕੌਂਸਲ ਸੂਬੇ ਦੇ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਬਿਲ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਇਕ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਜਾਰੀ ਕਰੇ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਕਿ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਆਰਡੀਨੈਂਨਸ ਦੇ ਅੰਤ ਪਰ ਉਕਤ ਬਿਲ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਸਬੰਧੀ ਸਿਵਲ ਕੋਰਟਸ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰ ਸਕਣ।" ਇਸ ਪਰ ਕਈ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਹ ਵੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਹੋਈ ਕਿ ਬਿਲ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਪਾਸ ਹੋਣ ਤੱਕ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਲਈ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਝਗੜੇ ਵਾਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਯੋਗ ਆਦਮੀ ਨੀਯਤ ਕਰੇ। ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਭੀ ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਅਸੰਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਕੌਂਸਲ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿਤਾ ਪਰ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਵੋਟਾਂ ਨਾ ਦਿਤੀਆਂ।

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਸਬੰਧੀ ਵਧ ਰਹੀ ਗੜ ਬੜ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਵਾਧੂ ਪੁਲਸ ਰਖਣ ਵਾਸਤੇ ੧੧੫੨੨੭ ਰੁਪਏ ਦੀਆਂ ਵਾਧੂ ਮੰਗਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ। ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਖਤ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ।

੨੦ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿਲ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਇਜਲਾਸ ਹੋਇਆ। ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਅਪਰੈਲ ਤੱਕ ਬਿਲ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਠੀਕ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਨਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਆਪਣਾ ਰਾਹ ਆਪ ਚੁਣ ਲੈਣ। ੧੨ ਮੁਖੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਣਾਈ ਗਈ।

ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਸਰ ਲਫ਼ਜ਼ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਜਾਂ ਜਾਇਦਾਦ ਸਬੰਧੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਰਾਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜਾਂ ਝਗੜੇ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਬੋਰਡ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਝਗੜੇ ਨਜਿੱਠਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸ ਬੋਰਡ ਦਾ ਖਰਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਫੰਡਜ਼ ਵਿਚੋਂ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬਿਲ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਬਿਲ ਸੀਲੈਕਟ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਸੀਲੈਕਟ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਿਲ ਨਾਲ ਅਸੰਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਇਹ ਵਿਰੋਧੀ ਨੋਟ ਲਿਖਵਾਇਆ।

"ਸਿੱਖ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਉਹ ਥਾਂ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੈ ਜਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਰਾਰ ਦੇਵੇ। ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦਾ ਬੋਰਡ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚੁਣਿਆ ਜਾਵੇ। ਕਮੀਸ਼ਨ ਜਾਂ ਬੋਰਡ ਦਾ ਖਰਚ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਫੰਡਜ਼ ਵਿਚੋਂ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਮਾਇਆ ਕੇਵਲ ਧਾਰਮਕ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਖਰਚ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਇਸ ਗਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਮਾਇਆ ਹੋਰ ਥਾਵੇਂ ਵਰਤੀ ਜਾਵੇ।"

ਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਇਸ ਬਿਲ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਇਕ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਨੇ ਇਸ ਬਿਲ ਨੂੰ ਨਾ ਤਸੱਲੀ ਬਖਸ਼ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਿਸੇ ਮੁਨਾਸਬ ਹੱਲ ਲਈ ਮਹੰਤਾਂ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਬੁਲਾਈ। ਲਾਲਾ ਗਨਪਤ ਰਾਇ ਤੇ ਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਨਾਥ ਮਹੰਤਾਂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰ ਕਈ ਵਜ਼ੀਰ ਤੇ ਹੋਰ ਮੁਖੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਸਿੱਖ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਗੱਲਾਂ ਪਰ ਰਜ਼ਾਮੰਦ ਕਰ ਲਿਆ।

੧. ਚੰਗੇ ਆਚਰਨ ਵਾਲਾ ਮਹੰਤ ਭੀ ਕਿਸੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ।

੨. ਸਾਰੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਇਕ ਪੰਥਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੋਣ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੩. ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਖਰਚ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਪਬਲਿਕ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਮੁਲਤਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਦੁਬਾਰਾ ਕਾਨਫੰਸ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਾਂ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਉਲਟ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਮੰਗ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ੧੯੨੦ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਮਰਯਾਦਾ ਕਾਇਮ ਰਖੀ ਜਾਵੇ । ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਾ ਕੀਤਾ । ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬੋਰਡ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਦੋ ਤਿਹਾਈ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮੰਗੀ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਮੁਤਾਲਬਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਇਹ ਕਹਿਣ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੋਈ ਯੂਰਪੀਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਪਰ ਇਹ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸਕੀ ।

ਸਰਕਾਰ ਅੰਦਰ ਖਾਨੇ ਮਹੰਤਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਕਰਦੀ ਸੀ । ਉਪਰੋਂ ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮਹੰਤਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅੰਦਰੋਂ ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਚੁਕ ਦਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਮਝੌਤਾ ਨਾ ਕਰਨ ਇਸ ਕੁਟਲ ਨੀਤੀ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੇਹੜੇ ਮਹੰਤ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ ਉਹ ਭੀ ਆਕੜ ਗਏ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਲਟਾ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਭੜਕਾਊ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ ਰਹੀ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੋਰਡ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਮੰਗਣ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਿੱਖ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰ-ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਦਾ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ।

ਇਸ ਸਵਾਲ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਖਿਚੋਤਾਣ ਵਧਦੀ ਗਈ । ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਲਈ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਇਆ । ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਸਖਤੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਪਰ ਨਹੀਂ ਵਰਤੀ ਗਈ । ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੇ ੪੨ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਿਆ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰਾਇਆ । ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਸਹੀਆਂ । ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਅਨਭਵ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸਗੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨੀਆਂ ਹੀ ਪੈਣਗੀਆਂ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਰਡਵੁਡ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ । ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਨਰਲ ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ ਬਰਡਵੁਡ ਜਨਰਲ ਆਫੀਸਰ ਕਮਾਂਡਿੰਗ ਉਤਰੀ ਕਮਾਂਡ ਤੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਮਿ: ਕਿਲੇਵਰਟ ਆਈ. ਸੀ ਐਸ ਸਨ । ਕੈਪਟਨ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਤੋ (ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।

ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਗਲ ਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਜ਼ੋਰਾਂ ਪਰ ਸੀ । ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਗਰਮ ਸੀ । ਸਰਕਾਰ ਸਿਖਾਂ ਵਿਰੁਧ ਸਖਤੀ ਦਾ ਚੱਕਰ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਚਲਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਸਿਖ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਅਨਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਝਾਂਸਾ ਦੇਕੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਗਲ ਬਾਤ ਦਾ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ ।

ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਕ ਐਲਾਨ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕਿ "ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਸ ਚਾਲ ਤੋਂ ਖਬਰਦਾਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਨੂੰ ਢਿਲਿਆਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਚਾਹੀਦਾ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹਨ ਜ਼ਰੂਰ ਸਫਲਤਾ ਬਖਸ਼ਣ ਗੇ" ਇਸ ਐਲਾਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਬਰਡਵਰਡ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਅਨਵਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਐਕਲੇਗਨ ਔਹਦੇ ਦੀ ਮਿਆਦ ਖਤਮ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਲਾਇਤ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰ ਮੈਲਕਮ ਹੇਲੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਬਣ ਕੇ ਆਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਬੰਧੀ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਚਾਰਜ ਸੰਭਾਲਦਿਆਂ ਹੀ ਸਿਖਾਂ ਪਰ ਸਖਤੀ ਦਾ ਨਵਾਂ ਦੌਰ ਚਲਾਵੇ ਗਾ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਕ ਐਲਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਹੇਲੀ ਦੇ ਹਲੇ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਥ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਕੋਂਸਲ ਦੇ ਸਿਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਰਡਵਰਡ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਕੰਮ ਚਾਲੂ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹ ਸਹਿਮਤ ਨਾ ਹੋਏ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

੨੫ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਸਿਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਿਲ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮਿ: ਪਕਲ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਮਿ: ਡਬਲਯੂ ਐਮਰਸਨ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਿਲ ਦਾ ਖਰੜਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਮਹੰਤਾਂ ਦਾ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ਕੁਝ ਰਾਹ ਰਾਸਤੀ ਪਰ ਆ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਵਿਰੁਧ ਕੋਈ ਰੌਲਾ ਨਾ ਪਾਇਆ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਕਈ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਹੋਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁ: ਬਿਲ ਦਾ ਖਰੜਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ੨੧ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਿਲ ਦਾ ਖਰੜਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਖਰੜੇ ਵਿਚ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਬਾਕੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬੋਰਡ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਸੰਟਰਲ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬੋਰਡ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਹ ਗਲ ਭੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਚੋਣਵੇਂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਚੋਂ ੩–੫ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨਾਂ ਰਖਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਹ ਰਖ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਗਾ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ. ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ, "ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੁਖਾਂ ਦੀ ਨਿਵਰਤੀ ਅਜੇਹਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਿਲ ਪਾਸ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ" ਭਾ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ. ਨੇ ਭੀ ਇਸ ਬਿਲ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਬਿਲ ਦੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਸਿਖ ਮੈਂਬਰਾਂ, ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਜੇਹਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਤੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਸਭ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਸੀ।

੧ ਮਾਰਚ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਜਨਰਲ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਬੁਲਾਈ ਗਈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਡਾਕ ਰੋਕ ਲਈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਇਤਲਾਹ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ ਤੇ ਇਹ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਨਾ ਹੋਈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੋਮ ਸਕਤ੍ਰ ਨੇ ਇਕ ਐਲਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਿਲ ੪ ਮਈ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਦੀ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਦੇ ਏਜੰਡੇ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

੨੭ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਜਨਰਲ ਸਮਾਗਮ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀ. ਏ. ਲੁਧਿਆਣਾ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਿਲ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਿਲ ਨਾਲ ਮਤ ਭੇਦ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਪਰ ਇਹ ਭੀ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਹਾਲਾਤ ਤੇ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਮੈਂ ਇਸ ਬਿਲ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪਰ ਝਬਾਲੀਆ ਜੀ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਬਿਲ ਸਬੰਧੀ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

"ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਃ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਿਲ ੧੯੨੫ ਸਬੰਧੀ ਦੀਰਘ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਇਹ ਰਾਏ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਿਲ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।"

ਇਸ ਬਿਲ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਃ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਤਰਮੀਮਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ।

੧. ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਕੇਸ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਸ਼੍ਰੋਃ ਕਮਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੋਣ।

੨. ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਚੋਣ ਵਿਚ ਵੋਟਾਂ ਦੇਣ ਦਾ ਹੱਕ ਹੋਵੇ।

੩. ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਧਾਰਮਕ, ਵਿਦਿਅਕ ਤੇ ਖਰੈਤੀ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਖਰਚ ਹੋਵੇ।

ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਕੇ ਸ਼੍ਰੋਃ ਗੁਃ ਪ੍ਰਃ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਬਿਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ੭ ਮਈ ਨੂੰ ਬਿਲ ਸੀਲੈਕਟ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਹੋਇਆ। ੯ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਨੇ ਸ਼ਿਮਲੇ ਦੇ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ ਗੁਃ ਬਿਲ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਸਃ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵਧਾਈਆਂ ਦਿਤੀਆਂ। ੨੮ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਬਿਲ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਦਿਤੀ ਤੇ ਇਹ ਬਿਲ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਐਕਟ ਬਣ ਗਿਆ।

੧ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਇਸ ਐਕਟ ਪਰ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ੧੯੨੬ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਐਕਟ ਅਨਸਾਰ ਸ਼੍ਰੋਃ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਚੋਣ ਹੋਈ। ੨ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੬ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਃ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਨੇ ਨਾਮ ਸ਼੍ਰੋਃ ਗੁਃ ਪ੍ਰਃ ਕਮੇਟੀ ਚੁਣਿਆ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ੧੭ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਨੋਟੀਫੀਕੇਸ਼ਨ ਜਾਰੀ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਸਿਟਾ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਿਖਾਂ ਵਲੋਂ ਚੁਣੀ ਗਈ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਸਫਿਆਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਿਟੇ ਕੀ ਨਿਕਲੇ? ਗੁਃ ਬਿਲ ਸਬੰਧੀ ਮਤ ਭੇਦ ਕਿਉਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ? ਅਤੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਫੁਟ ਕਿਉਂ ਪਈ? ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਕੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਏ?

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਿੱਟੇ (ਨਤੀਜੇ)

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਸਿਖ ਕੌਮ ਨੇ ਜੋ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵੇਰ ਫੇਰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਰਖ ਦਿਤਾ। ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁਖ ਦੀ ਅਕਲ ਚਕ੍ਰਿਤ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਇਹ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਝਿਜਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਸਚ ਮੁਚ ਕੋਈ ਕੌਮ ਇਤਨੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਸਿਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਨਮਤੀ ਲੋਕ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਲਿਖਣ ਲਗਿਆਂ ਅਤਿ ਉਕਤੀ ਅਲੰਕਾਰ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਧਾ ਚੜ੍ਹਾ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆਂ ਹੈ।

ਕਈ ਕੁਤਰਕੀ ਤਾਂ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਦੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੀਆਂ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਹੀ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਜੀਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਕੌਮ ਹੀ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿਪਾਹੀ ਜਦੋਂ ਚਾਹੁੰਣ ਆਪਣੇ ਇਤਹਾਸ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਤਹਾਸ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦੁਹਰਾਇਆ ਸਗੋਂ ਕਈ ਨਵੇਂ ਪੂਰਨੇ ਪਾਏ। ਆਪਣੇ ਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਛਕਾਉਣ ਲਈ ਰੇਲ ਦੇ ਇੰਜਣਾਂ ਅਗੇ ਲੇਟ ਜਾਣਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਖੂਨ ਤੇ ਮਿਝ ਨਾਲ ਰੇਲ ਦੇ ਪਹੀਆਂ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇਣਾ ਸਿਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਹੀ ਹੌਸਲਾ ਸੀ। ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਹੇਠ ਲਤਾੜੇ ਜਾਣਾ, ਛਵੀਆਂ ਦੇ ਫਟ ਸਹਿਣੇ, ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਭੱਠੀਆਂ ਵਿਚ ਸੜ ਜਾਣਾ, ਮਸ਼ੀਨ ਗੰਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀਨਾ ਤਾਨ ਕੇ ਖੜੇ ਜਾਣਾ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਜੋਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਉਹ ਬੇ ਮਿਸਾਲ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਪੜ੍ਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਚਕ੍ਰਿਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਨਾਭੇ ਦੀ ਖੂਨੀ ਕਾਰਖਾਸ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਸਿਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮਾਫੀਆਂ ਮੰਗਾਉਣ ਲਈ ਕਿਤਨੇ ਵਹਿਸ਼ਤਨਾਕ, ਘਿਣਾਉਣੇ ਤੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਤੋਂ ਗਿਰੇ ਹੋਏ ਢੰਗ ਵਰਤਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਹਰ ਮਨੁਖ ਜਿਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਦਿਲ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਅਨਭਵ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਬਰ ਤੇ ਸਬਰ ਦੀ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਬਰ ਤੇ ਸਬਰ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਆਖਰੀ ਹੱਦਾਂ ਨੂੰ ਛੋਹ ਆਂਦੇ ਸਨ, ਜੇ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਿਛਲੇ ਰੀਕਾਰਡ ਤੋੜ ਦਿਤੇ ਸਨ ਤਾਂ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਸਬਰ ਭੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਠੀਕ ੨ ਅੰਕੜੇ ਦੇਣੇ ਤਾਂ ਕਠਨ ਹਨ ਪਰ ਕਾਫੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਅਨਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ੯੫-੯੬ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿਖ ਜਿਹਲਾਂ ਵਿਚ ਗਏ, ੫-੬ ਸੌ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ੭-੮ ਜੋ ਅੰਗਾਂ ਤੋਂ ਆਰੀ ਹੋ ਗਏ, ਬਹੁਤ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪੈਨਸ਼ਨਾਂ ਤੇ ਨੰਬਰਦਾਰੀਆਂ ਜ਼ਬਤ ਹੋਈਆਂ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਛਡ ਦਿਤੀਆਂ। ੭੫-੮੦ ਲਖ ਰੁਪਇਆ ਜੁਰਮਾਨਿਆਂ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਭਰਿਆ ਅਤੇ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਚਾਲੂ ਰਖਣ ਲਈ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਦਾਨ ਵਜੋਂ ਦਿਤੇ, ਜੋ ਕਿ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਤੋਰਨ, ਕਰਾਇਆ ਆਦਿ ਦੇ ਖਰਚ, ਲੰਗਰ ਚਲਾਉਣ ਤੇ ਪਾਠ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਦਿ ਕਰਨ ਪਰ ਖਰਚ ਹੋਏ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਅਤਿ ਉਕਤੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦਾ ਬਚਾ ਬਚਾ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ ਤੇ ਸਿਖ ਆਪਣੀ ਆਖਰੀ ਆਈ ਤਕ ਭੀ ਪੰਥ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ।

ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਏਕਤਾ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਅਥਾਹ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਕਠਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਸਿਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। (੧) ਉਹ ਗੁਰਸਿਖ ਜੋ ਕੇਵਲ ਧਾਰਕਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਤ ਹੋਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਕਾਇਮ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। (੨) ਦੂਜੇ ਉਹ ਸੁਧਾਰਕ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਸਜਨ ਸਨ ਜੋ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਨਾਲ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਇਕ ਨਮੂਨੇ ਦੀ ਕੌਮ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇਗਾ। (੩) ਤੀਜੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਉਹ ਸਜਨ ਸਨ ਜੋ ਰਾਜ਼ਸੀ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਮਹਾਨਤਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਸਿਖ ਜੰਤਾ ਦੀ ਟਕਰ ਵਿਚ ਜੰਤਾ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਨਫਰਤ ਦੀ ਅਗ ਭੜਕਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੋ ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸਜਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਖਾਸ ਸਮੇਂ ਲਈ ਐਸੀ ਏਕਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਕਿ ਮੁਠੀ ਭਰ ਖਾਨਦਾਨੀ ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਰੀ ਸਿਖ ਕੌਮ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋਕੇ ਉਠ ਖੜੀ ਹੋਈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਉਹ ਮਹਾਨ ਸ਼ਕਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਜੈਸੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਭੀ ਗੋਡੇ ਟੇਕਣੇ ਪਏ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਵੇਰ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਸਾਹਮਣੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁਟੇ।

ਨੋਟ:— ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਐਕਟ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਐਕਟ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਕਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਬੰਦ ਆਗੂਆਂ, ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਸਿਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਦੇ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਫੁਟ ਕੇਵਲ ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਪਈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੁਝ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਣ ਪਰ ਕਿ ਉਹ ਬਾਹਰ ਜਾਕੇ ਗੁ: ਐਕਟ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰਨਗੇ ਪਹਿਲਾਂ ਛਡ ਦਿਤੇ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਜਨ ਅੰਦਰ ਰਹਿ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਦੋ ਗਰੁਪ ਹੋ ਗਏ। ਅੰਦਰਲੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਰਿਹਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਜਨਾਂ ਪਰ ਇਹ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨ ਕੇ ਰਿਹਾ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਸਾਰੇ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਜਿਸ ਐਕਟ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਾ ਗਰੁਪ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਸੀ ਦੂਜੇ ਗਰੁਪ ਨੇ ਭੀ ਉਸੇ ਗੁ: ਐਕਟ ਪਰ ਅਮਲ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਸਾਧਾਰਨ ਜੰਤਾ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਘੱਟਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਦੋਹਾਂ ਧੜਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਰੁਧ ਉਹ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਧੜੇਬੰਦੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਝਗੜਾ ਅਸੂਲੀ ਨਹੀਂ ਜ਼ਾਤੀ ਸੀ। ਜੇ ਜ਼ਾਤੀ ਖੁਦ ਗਰਜ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਉਚੇ ਉਠ ਕੇ ਪੰਥ ਦੇ ਆਗੂ ਪੰਥਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਉਸਾਰੂ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਲਗਾ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਕੌਮ ਦੀ ਹਾਲਤ ਸੁਧਰ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਦਬਾਉਣਾ ਕਠਨ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਇਤਹਾਸਕ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਚੁਣੀ ਹੋਈ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਐਕਟ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਗਟ ਤੌਰ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸਫਲਤਾ ਮਿਲੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਐਕਟ ਲੈਣ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਜਿਸ ਫੁਟ ਦਾ ਬੀਜ ਬੀਜਿਆ । ਉਹ ਇਤਨਾ ਵਧਿਆ ਫੁਲਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੇ ਬੇਮਿਸਾਲ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਕੇ ਜੋ ਏਕਤਾ ਪੈਦਾਕੀਤੀ ਸੀ ਉਹਾ ਟੁਕੜੇ ੨ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪਾਰਟੀ ਬਾਜ਼ੀ ਤੇ ਧੜੇਬੰਦੀ, ਦਾ ਐਸਾ ਦੌਰ ਚਲਿਆ ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਲਿਉਣ ਦੇ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ ਲਾਂਭੇ ਰਹਿ ਗਏ ਤੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਗੁਰਅਸਥਾਨ ਲੜਾਈ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਬਣ ਗਏ ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਐਕਟ ਦੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਫੁਟ ਦੀ ਐਸੀ ਕਾਂਜੀ ਘੋਲੀ ਕਿ ਸਾਰੀ ਕੀਤੀ ਕਤਰੀ ਖੂਹੇ ਵਿਚ ਪੈ ਗਈ । ਉਹ ਗੁਰਸਿੱਖ ਜਿੰਨਾਂ ਅੰਦਰ "ਸਿੱਖ ਸਿੱਖ ਪਰ ਵਾਰਤ ਪ੍ਰਾਣ," ਦਾ ਪਵਿਤ੍ਰ ਜਜ਼ਬਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਧੜੇ ਬਾਜ਼ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਖੂਨ ਦੇ ਪਿਆਸੇ ਬਣਾ ਦਿਤੇ । ਉਹ ਕਿਹੜੇ ਲੀਡਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚੌਧਰਤਾ ਦੀ ਖਾਤਰ ਪੰਥ ਵਿਚ ਫੁਟ ਪਾਈ ? ਇਸ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਅਸੀਂ ਪਾਠਕਾਂ ਪਰ ਹੀ ਛਡਦੇ ਹਾਂ । ਚੇਤਨ ਬੁਧੀ ਪਾਠਕ ਤੇ ਨਵੀਨ ਖੋਜੀ ਖੁਦ ਹੀ ਇਹ ਸਮਝ ਲੈਣ ਗੇ ਕਿ ਕਿਸ ਲੀਡਰ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਐਕਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਕੀ ਰੋਲ ਪਲੇ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਨਿਗਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ? ਸਾਡਾ ਭਾਵ ਤਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਿੱਟੇ ਨਿਕਲਦੇ ਜੇ ਕੌਮ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਏਕਤਾ, ਕਰਬਾਨੀ ਤੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਸਪਿਰਟ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਨਾਲ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਵਿਦਿਆ, ਕੁਰੀਤੀ ਸੁਧਾਰ ਤੇ ਕੌਮ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਉਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਠੋਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ।

ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈਕੇ ਪਾਰਟੀ ਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਉਹ ਕੁਕਰਮ ਕੀਤੇ, ਤੇ ਮਾਇਆ ਦੀ ਅਯੋਗ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਘੱਟਿਆ ਸਗੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨੌਜਵਾਨ ਧਰਮ ਤੋਂ ਭੀ ਵੇਮੁਖ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ ਟੁਕੜੇ ੨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਹੀ ਆਗੂ ਸਨ ਜੋ ਪੰਥਕ ਵਾੜੀ ਦੇ ਰਾਖੇ ਬਣਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਜਾੜਨ ਤੋਂ ਭੀ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ । ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਬੀੜਾ ਉਠਾਣਾ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਗਿਰਾਂਵਟ ਦੀਆਂ ਅੰਤਮ ਹੱਦਾਂ ਤੱਕ ਲੈ ਜਾਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਦੇ ਸਾਂਹਮਣੇ ਉਹ ਬਰੇ ਉਦਾਹਰਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਕੇ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਹ ਬਹੁਤ ਦੁਖਦਾਈ ਤੇ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤ ਹਨ ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆ ਹਰ ਸਮਝਦਾਰ ਆਦਮੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਘੜ ਕੇ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ।

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਕ ਚੰਗਾ ਨਤੀਜਾ ਜ਼ਰੂਰ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਐਸੇ ਵਿਆਖਿਆਨ ਵਾਤਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਤਕਰੀਰਾਂ ਦਵਾਰਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਿਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ ਸਗੋਂ ਅਨਮਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਵਧਾਇਆ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਇਮਾ-ਰਤਾਂ ਬਨਾਉਣ ਵਲ, ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਵਲ ਤੇ ਲੋੜਵੰਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਫੇ ਦੇਣ ਵਲ ਭੀ ਧਿਆਨ ਦਿਤਾ ਗਿਆ । ਦੋ ਤਿੰਨ ਕਾਲਜ ਵੀ ਖੋਹਲੇ ਗਏ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦਫਤਰ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਨਿਵਾਸ ਜੈਸੀਆਂ ਆਲੀਸ਼ਾਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਮਾਰਤਾਂ ਭੀ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਮੁਚੇ ਤੌਰ ਪਰ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਫੁਟ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ।

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜਿਤਨੇ ਚੰਗੇ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲੇ, ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਉਤਨੇ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੇ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਫੁਟ ਹੈ। ਜੇ ਕਰ ਪੰਥ ਦੇ ਆਗੂ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਉਸਾਰੂ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਲਗਾ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਅਜ ਸਿਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਨਪੜ੍ਹ ਨਾ ਰਹਿੰਦਾ ਅਤੇ ਇਕ ਭੀ ਆਦਮੀ ਬੇਇਲਾਜ ਨਾ ਮਰਦਾ। ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਤੇ ਜਾਗੀਰਾਂ ਦੀ ਸਮੁਚੀ ਆਮਦਨ ਕਰੋੜਾਂ ਤਕ ਪੁਜਦੀ ਸੀ। ਜੇ ਇਸ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੀ ਉਨਤੀ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਕੰਮਾਂ ਪਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਸਿਖ ਕੌਮ ਵੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉਨਤੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਅਗੇ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਗਵਾਂਢੀ ਕੌਮਾਂ ਪਾਸ ਸਾਂਝੇ ਫੰਡਾਂ ਦੀ ਇਤਨੀ ਦੌਲਤ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਆਖਰ ਕੀ ਹੋਇਆ?

ਵਸੀਲਿਆਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜੇ ਕੋਈ ਕੌਮ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਮੁਆਫ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਕੌਮ ਵਸੀਲਿਆਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਭੀ ਆਪਣੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦੂਰ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਤਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਭੀ ਮੁਆਫ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ। ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੀ ਹਾਲਤ ਸਵਾਰਥੀ ਤੇ ਫੁਟ ਪਾਊ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਐਸੀ ਬਣਾ ਦਿਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ, ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਸਬਰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ:—

"ਦਿਲ ਕੇ ਫਫੋਲੇ ਜਲ ਉਠੇ ਸੀਨੇ ਕੇ ਦਾਗ ਸੇ।
ਇਸ ਘਰ ਕੋ ਆਗ ਲਗ ਗਈ ਘਰ ਕੇ ਚਰਾਗ ਸੇ।"

ਕੌਮੀ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਰਿਣੀ:—

ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ
ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ,
ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ

ਦਫਤਰ:
ਪੰਥਕ ਗੁ: ਸਾਹਿਬ
ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ
ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਹੀਦ

ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੁਆਰਥ ਤੋਂ ਲਾਂਭੇ ਹੋ ਕੇ ਸਚਾਈ, ਪ੍ਰਉਪਕਾਰ ਤੇ ਕੌਮੀ ਆਨ ਸ਼ਾਨ ਦੀ ਖਾਤਰ 'ਆਪਾ' ਵਾਰ ਦਿਤਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦ ਚਾਹੇ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਜ਼ਾਤ ਦਾ ਜੰਮਿਆਂ ਪਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਆਪਣੀ ਉਚੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਹੀਰਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਉਚਾ ਮੁਨਾਰਾ ਹੈ, ਜੋ ਦੀਨ, ਹੀਨ, ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਜਕੜੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਭੈਤਾ ਦਾ ਰਾਹ ਦਸਕੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੈਸੇ:-

"ਸੂਰਾ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨੀਐ, ਜੋ ਲਰੈ ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ ॥
ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟ ਮਰੈ, ਕਬਹੂੰ ਨਾ ਛਾਡੈ ਖੇਤ ॥" (ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ)

ਮਰਨਾ ਤਾਂ ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਹੈ, ਰਬੀ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ "ਜੋ ਆਇਆ ਸੋ ਚਲਸੀ ਸਭਿ ਕੋਈ ਆਈ ਵਾਰੀਐ" ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਟਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਦੀਨ ਦੇ ਬਦਲੇ, ਕੌਮੀ ਸ਼ਾਨ ਬਦਲੇ, ਮੌਤ ਨਾਲ ਲੁਕ ਮਚਾਈ ਖੇਡਦੇ ਹੋਏ, ਪਿਤ ਜਿਤਦੇ ਹੋਏ, ਸਰੀਰ ਦਾ ਬੰਦ ਬੰਦ ਜੁਦਾ ਕਰਾਉਣਾ, ਖੋਪਰੀਆਂ ਉਤਰਾਣੀਆਂ, ਤਨ ਨੂੰ ਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਚਰਾਉਣਾ, ਉਬਲਦੀਆਂ ਦੇਗਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠਣਾ, ਜਿਉਂਦਾ ਭੱਠਿਆਂ ਵਿਚ ਸੜਨਾ, ਇੰਜਣਾ ਹੇਠ ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਆਉਣਾ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੰਡਾਂ ਨਾਲ ਬਨ੍ਹਾਉਣਾ, ਸਨ ਮੁਖ ਗੋਲੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਦੇਖ ਛਾਤੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ, ਸ਼ਾਂਤ ਸਰੂਪ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਡਾਂਗਾਂ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਦੁੜਾਂਦ ਹੇਠ ਅਡੋਲ ਰਹਿਣਾ, ਫਾਂਸੀ ਦੀਆਂ ਤੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਗਲੇ ਵਿਚ ਪਾਉਣਾ ਅਤੇ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਨਾ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰ ਖ਼ਾਸ ਦੇ ਤਸੀਹੇ, ਲੋਹੇ ਦੇ ਪਿੰਜਰਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਅਤੇ ਉਮਰ ਭਰ ਕੈਦਾਂ ਦੇ ਸੰਕਟ, ਸਬਰ ਸ਼ੁਕਰ ਨਾਲ ਝਲਣੇ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਅੰਮਾਂ ਜਾਏ ਦੇ ਹੀ ਹਿਸੇ ਆਇ। ਉਸ ਪਰਤੀ ਗੁਰਬਾਣੀ "ਤਿਨ ਧਨ ਜਣੇਦੀ ਮਾਉ ਆਇ ਸਫਲ ਸੇ" (ਆਸਾ ਫਰੀਦ) ਇਸ ਉਮੋਲਕ ਬਚਨਾ ਦੇ ਹਕਦਾਰ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆਂ ਵਾਂਗ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪਿਛਲਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਮਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਜੇਹੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਐਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਬਾਨ ਹੈ ਕਿ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਧਿਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਰੋੜਾਂ ਸੂਰਜਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਮਾਤ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਤੋਂ ਬਦੇਸ਼ੀ ਰਾਜ ਨੇ ਭਾਰਤ ਪਰ ਅੰਬਰ ਵੇਲ ਵਾਂਗ ਏਸ ਸੁਗੰਧਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਬਾਵਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਤੇ ਛਾ ਕੇ ਪਤੇ ਲੌਚੀਆਂ ਸਭ ਲਪੇਟ ਲਏ ਤਾਂ ਏਸ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਅੰਬਰ ਵੇਲ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਹਿਤ ਅਨੇਕ ਮਾਈਆਂ ਦੇ ਸਪੁਤਰਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਿਆ। ਆਪ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਸਬਕ ਸਿਖਾ ਗਏ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਸਾਡੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ, ਕੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਜਾਂ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਹੈ ਜੋ ਆਨ ਸ਼ਾਨ ਉਤੇ ਮਰ ਮਿਟਣ ਵਾਲਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਤੋਲ ਕੇ ਨਿਰਣਾ ਦੇ ਸਕੇ। ਆਖਰੀ ਮੰਨਣਾ ਪਏਗਾ ਸ਼ਹੀਦ ਚਾਹੇ ਕਿਸੇ ਇਲਾਕੇ ਜਾਂ ਧਾਰਮਕ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਹੋਣ, ਪਰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਂਝੇ ਤੇ ਮਾਨ ਯੋਗ ਦੁਰਲੱਭ ਹੀਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਜ ਅਫਸੋਸ ਨਾਲ ਲਿਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਤਲੇ ਕਾਰਨਾ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾਉਣੀਆਂ, ਇਹ ਇਕ ਅਸਾਧ ਬਿਮਾਰੀ ਹੈ, ਹੋਵੇ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ, ਜਦ ਕਦੇ ਸੁਖੇ ਦੇ ਪਿਆਕ ਨੂੰ ਸੁਖਾ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਇਲਾਜਾਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵੀ ਮੌਸਮ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚੋਂ ਸੁਖੇ ਦੀ ਸੁਗੰਧੀ ਤੇ ਮਾਲੀ ਖੋਲੀਆ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥ ਪੁਨਾ ॥ ਜਦ ਕਰਸ਼ਾਨ ਫਰਮਾਹ ਦਾ ਡੰਡਾ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਸੁਕਣ ਤੋਂ ਸਿਰ ਤੇ ਗੋਹਾ ਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਹਰਾ ਹੋ ਕੇ ਬੜਾ ਦਰਖਤ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਕਦੇ ਗਿਲੋ ਨੂੰ ਚੀਰੋਗੇ ਤਾਂ ਉਸ ਵਕਤ ਗੋਹੇ ਦੀ ਹੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਆਵੇਗੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜੋ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਜੰਮਿਆ ਜਾਇਆ ਹੋਵੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚੋਂ ਸੁਖੇ ਤੇ ਫਰਮਾਹ ਵਾਂਗ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਬੋ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਿਲਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭੁਲਾਉਣਾ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਮਹਿਸ਼ ਸਜ਼ਾ ਕੱਟਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਚਮਕਾਉਣਾ ਏਹ ਥੋੜ ਦਿਲੀ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਸਾਰੇ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਏਸ ਪਰਤੀ ਯੋਗ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰਕਾ ਪ੍ਰਸਤ (ਪਾਲਟੀ ਬਾਜ) ਕਹਿ ਕੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਬੇਸੁਰਾ ਰਾਗ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਅਲਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਨੂੰ ਸਚਾਈ ਤੇ ਅਣਖ ਬਦਲੇ ਮਰ ਮਿਟਣਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਜੇਹੇ ਬੇ ਦਲੀਲੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਫੋਕੇ ਰੋਹਬ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਲਤਾੜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਸਾਡੇ ਅਜ ਅਜ਼ਾਦ ਮੁਲਕ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਲ ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੋਂ ਸਿਖਿਆ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਇਕ ਪ੍ਰਾਨੀ ਮਾਤਰ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਕੇ ਦੇਸ਼, ਕੌਮ ਤੋਂ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਮਰਜੀਓੜੇ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਤੁਛ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਜੇ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਧਨ ਭਾਗ ਸਮਝਾਂਗਾ।

ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਦਾਸ:-ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ।

ਨਾਭੇ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਮਨੁਖ-ਖਾਣੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ, ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ, ਗਏ ਹੋਏ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬੇ-ਦਰਦੀ ਨਾਲ ਨਾਭਾ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮ-ਚਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਸਹਿਣ ਵਾਲੇ ਜੋ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਨ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਨਾਮ ਜੱਥਾ ਨੰ: ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਗੇ ਪੜ੍ਹੋ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਜੈਤੋ ਵਿਖੇ
ਸਿਲ ਪਰ ਲਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਪਤੇ

੧. ਭਾਈ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੀਚਾ ਭਕਨਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

੨. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੰਗਰਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ

੩. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨਮੋਲੀ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ

੪. ਅਛਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਦਕੜ ਕਲਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ

੫. ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਾਂਗਟ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ

੬. ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਮਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਰਮ ਗੜ੍ਹ ਡਾਕਖਾਨਾ ਬਲੂਆਣਾ ਤਹਿਸੀਲ ਬਠਿੰਡਾ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਜੀ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ੨੧ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ, ਇਕ ਗੋਲੀ ਸਜੇ ਗੋਡੇ ਵਿਚ ਤੇ ਦੂਜੀ ਗਲ ਵਿਚ ਲਗ ਕੇ ਪਾਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

੭. ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਨਥਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਦਾ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੰਦਾ ਡਾਕਖਾਨਾ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ੨੧-੨-੨੪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਵਿਖੇ ਪੇਟ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਹਿਸੇ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਲਗਣ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

੮. ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਫੁੰਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਤਾਬੀ ਪਿੰਡ ਵਾਂਦਰ ਡਾਕਖਾਨਾ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨੀ ਜੁਆਨ ਸੀ ਦਾੜੀ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ, ਮੁਛਾਂ ਫੁਟਦੀਆਂ ਸਨ। ਬਲੀ ਸਰੀਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਲੋਕ ਮਲ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸਦਦੇ ਸਨ। ੧੮ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਵਿਖੇ ਵਖੀ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਲਗਣ ਨਾਲ ੨੧ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ!

੯. ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਪੁਤ੍ਰ ਭਾਈ ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਉਮਰ ੨੮ ਸਾਲ ਪਿੰਡ ਲੰਡਵਾਲੀ ਡਾਕਖਾਨਾ ਗੋਨੇਆਣਾ ਰਿ: ਫਰੀਦਕੋਟ ੨੧-੨-੧੯੨੪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

੧੦. ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਪੁਤ੍ਰ ਭਾਈ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੌਰ ਉਮਰ ੫੦ ਸਾਲ ਪਿੰਡ ਦੜਿਕ ਡਾਕਖਾਨਾ ਖਾਸ ਰਿ: ਕਲਸੀਆਂ, ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਲਗਣ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਵਿਖੇ ੨੧-੨-੨੪ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

੧੧. ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਪੁਤ੍ਰ ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਉਮਰ ੩੨-੩੩ ਸਾਲ ਪਿੰਡ ਕਾਲੇਕੇ ਡਾਕਖਾਨਾ ਖਾਸ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਗਲ ਵਿਚ ਜਬਾੜੇ ਦੇ ਹੇਠ ਗੋਲੀ ਲਗਣ ਨਾਲ ੨੧-੨ ੨੪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

੧੨. ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਪੁਤ੍ਰ ਭਾਈ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਨੰਦਾਂ ਉਮਰ ੬੦ ਸਾਲ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਪਿੰਡ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ ਡਾਕਖਾਨਾ ਖਾਸ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦਿਲ ਵਾਲੇ ਥਾਂ ਗੋਲੀ ਲਗਣ ਨਾਲ ੨੧-੨-੨੪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੩. ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਤੁੰਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਪੁਤ੍ਰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣੀ ਪਿੰਡ ਸਮਾਲਸਰ ਡਾਕਖਾਨਾ ਖਾਸ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਉਮਰ ੫੦ ਸਾਲ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਹਥ ਦੇ ਗੁਟ ਵਿਚ ਤੇ ਵਖੀ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਲਗੀਆਂ। ੨੧-੨-੨੪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

੧੪. ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਾਘ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਧਰਮੋ ਉਮਰ ੪੦ ਸਾਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਿੰਡ ਲੰਡੇ ਡਾਕਖਾਨਾ ਖਾਸ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ੨੧ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਮਥੇ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਲਗਕੇ ਖੋਪੜੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਟਿਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਜੈਤੋ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

੧੫. ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਪੁਤ੍ਰ ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਉਮਰ ੨੨-੨੩ ਸਾਲ ਪਿੰਡ ਲੰਡੇ ਡਾਕਖਾਨਾ ਖਾਸ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ੨੧-੨-੨੪ ਨੂੰ ਕੂਲੇ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਲਗਣ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

੧੬. ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਘੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਪੁਤ੍ਰ ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਉਮਰ ੨੫ ਸਾਲ ਪਿੰਡ ਭਲੂਰ ਡਾਕਖਾਨਾ ਲੰਡੇਆਣਾ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਕੰਨ ਦੇ ਕੋਲ ਗੋਲੀ ਲਗ ਕੇ ਪਾਰ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ੨੧-੨-੨੪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ।

੧੭. ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

ਸ਼ਹੀਦੀ ਅੰਗੀਠੇ ਦੀ ਸਿਲ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ
ਸਾਡੀ ਪੜਤਾਲ ਵਿਚ ਆਇ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਹੋਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੇਠ ਦਰਜ ਹਨ

੧੮. ਭਾਈ ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਮਾਲੀਆਂ ਤਹਿਸੀਲ ਟੋਬਾ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ।

੧੯. ਭਾਈ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਕ ਨੰ: ੨੭੭ ਸੀਤਲ ਰਖ ਬਰਾਂਚ ਲਾਇਲਪੁਰ।

੨੦. ਭਾਈ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਿੰਦੂ ਘੁਸਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਜਿਆ ਪਿੰਡ ਜੋਧ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਪਹਿਲੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਨਗਾਰਚੀ ਸਨ।

੨੧. ਭਾਈ ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੋਧ (ਲੁਧਿਆਣਾ)।

੨੨-੨੩. ਦੋ ਮਜਬੀ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁੰਡਲ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜੋ ਸ੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਵੇਖ ਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜੇ ਤੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਕੇ ਜੈਤੋ ਪੁਜਣ ਸਾਰ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸੁਣਕੇ ਕੁੰਡਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਵਾਰ ਕਿਸੇ ਲਾ ਪਤੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾ, ਅਫਸੋਸ!

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਹਿਲੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਜੋ
ਜੇਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ।

੨੪. ਭਾਈ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਬਾਲਾ ।
੨੫. ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਿਤਾਲਾ ।
੨੬. ਗਿਆਨੀ ਮਹਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ।
੨੭. ਭਾਈ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ।

ਨੋਟ– ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਜੱਥਾ ਪੂਰਾ ਪੰਜ ਸੌ ਦਾ ਚਲਿਆ, ਜੋ ਪੂਰਾ ੫੦੦ ਸੌ ਜੈਤੋ ਪੁਜਾ। ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਕੁਝ ਦਿਨ ਜੈਤੋ ਕਿਲੇ ਅੰਦਰ ਰਖਣ ਤੇ ਬਾਦ ਗੱਡੀ ਰਾਹੀਂ ਬਾਵਲਕਾਂਟੀ ਕਿਲੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਡਕਿਆਂ, ਏਥੇ ਜਿੰਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੪੩੨ ਹੋਈ। ਬਾਕੀ ੬੮ ਸਿੰਘ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਜੋ ਸਿਲ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਇਹ ਨਾਮ ਮਿਲੇ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਗੁਮ।

ਜਥਾ ਨੰ: ੨ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ

੧. ਸਰਦਾਰ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਜਗਤਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਥਾ ਨੰ: ੨ ਸਤ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ।
੨. ਸਰਦਾਰ ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਮੋਰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਤੋਕੇ ਤਹਿਸੀਲ ਤਰਨਤਾਰਨੀ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੪ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ।
੩. ਭਾਈ ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸਰਦਾਰ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਕੱਤ੍ਰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੪. ਭਾਈ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪਖੋਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ।
੫. ਭਾਈ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ
੬. ਭਾਈ ਸਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਾਜੋਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ
੭. ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਹਾਰ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ।

ਜਥਾ ਨੰ: ੩ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ

੧. ਭਾਈ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਅਮਰ ਗੜ੍ਹ ਰਿ: ਫਰੀਦਕੋਟ।
੨. ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖਾਟ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ।
੩. ਭਾਈ ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਵੇਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ।
੪. ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਤੁਧੇ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੫. ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੇਤਾਲਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੬. ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲਿਧੜ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੭. ਭਾਈ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜਗਤਪੁਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੮. ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜਟੂ ਸਾਈਵਾਲੇ ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੯. ਭਾਈ ਨਾਨਕੂ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੇਟੂ ਸਾਈਵਾਲੇ ਰਿਃ ਪਟਿਆਲਾ।
੧੦. ਭਾਈ ਰੁੰਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪੂਨਕ ਰਿਃ ਪਟਿਆਲਾ।
੧੧. ਭਾਈ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੁਲੋਆਲ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ।
੧੨. ਗਿਆਨੀ ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪੁਰੇਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ।
੧੩. ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧੰਧਾਂਵਾਲੀ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ
੧੪. ਭਾਈ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਚੱਕ ਨੰ: ੧੯ ਜ਼ਿਲਾ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਆਪ ੧੬ ਮਈ ੧੯੨੮ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।
੧੫. ਗਿਃ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜਰੂੜ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ
੧੬. ਭਾਈ ਦਲੇਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਿਰਜ਼ਾ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ
੧੭. ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧਾਮੀਆਂ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ
੧੮. ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜਮਸ਼ੇਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ
੧੯. ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਹਰੀਕੇ ਪਤਨ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ
੨੦. ਭਾਈ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੈਹਰਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਜੇਹਲਮ
੨੧. ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਅਖਵਾਲੀ ਜ਼ਿਲਾ ਜੇਹਲਮ
੨੨. ਭਾਈ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਾਲਕ ਸਰ ਜ਼ਿਲਾ ਜੇਹਲਮ
੨੩. ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਲਾਸਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
੨੪. ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਾਲੇਕੀ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
੨੫. ਭਾਈ ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧਾਲੀਵਾਲ ਰਿਃ ਕਪੂਰਥਲਾ
੨੬. ਭਾਈ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰਥਲਾ।
੨੭. ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੜਾ ਕੋਟ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ।
੨੮. ਭਾਈ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ!
੨੯. ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰੰਗੀਵਾਲ ਤਹਿਸੀਲ ਫਿਲੌਰ।

ਜਥਾ ਨੰਃ ੪ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ

	ਨਾਮ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ
੧.	ਗਿ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਪੁਰ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੨.	ਭਾ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ	ਚੂਹਾ ਮਲ	ਗੁਜਰਾਤ
੩.	ਭਾ: ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਸਿੰਬਲੀ	ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ
੪.	ਭਾ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ	ਮਾਨਵਾਲ	,,
੫.	ਭਾ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ	ਵਗੋਰ	,,
੬.	ਭਾ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ	ਬੇਲਾ ਭਗਤੂ ਸਿੰਘ	,,
੭.	ਭਾ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ	ਬਾਦੇਸਰਾਂ	,,
੮.	ਭਾ: ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ	ਮਾਹਵੇ	,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੯. ਭਾ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਬਿਸਆਲ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ
੧੦. ਭਾ: ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਬੇਲਾਂ ਕਟਾਰ ਸਿੰਘ ,,
੧੧. ਭਾ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਵੈਰਲ ,,
੧੨. ਭਾ: ਭੂਮ ਤੋੜ ਸਿੰਘ ਢਿਲਮਾਂ ਰਿ: ਕਪੂਰਥਲਾ
੧੩. ਭਾ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ ਲੁਦਿਹਾਣਾ
੧੪. ਭਾ: ਲਖਾ ਸਿੰਘ ਬੰਗਾ ਜਲੰਧਰ
੧੫. ਭਾ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਿੰਦੋਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ
੧੬. ਭਾ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧਾਲੇਤਾ ਤਹਿਸੀਲ ਫਿਲੋਰ
੧੭. ਭਾ: ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਸਰੀਆ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਪੁਤ੍ਰ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਢਿਲਮਾਂ, ਭਾਈ ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਪੁਤ੍ਰ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੰਗਲ।

ਜੱਥਾ ਨੰ: ੫ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ

ਨਾਮ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ
੧. ਭਾਈ ਵਿਸਾਵਾ ਸਿੰਘ	ਚਕ ਨੰ ੨੬੮	ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ
੨. ਭਾਈ ਬਿਸਨ ਸਿੰਘ	ਘਸੀਟ ਪੁਰ	ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ
੩. ਭਾਈ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਜੰਡਿਆਲਾ	ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ
੪. ਭਾਈ ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਵਹੀਲਾਂ	ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ
੫. ਭਾਈ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਨੋਧ	ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ
੬. ਭਾਈ ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਭੰਡਾਲ	ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ
੭. ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਘਸੀਟਪੁਰ	ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ
੮. ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ	ਨਿਹਾਲੇਵਾਲ	ਵੰਡਾਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ
੯. ਭਾਈ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਲੀਲ	ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਲ
੧੦. ਸ੍ਰਦਾਰ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਸਮਨਾ	ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ
੧੧. ਸ੍ਰਦਾਰ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਜੜ੍ਹਾਂਵਾਲਾ	ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ
੧੨. ਸ੍ਰਦਾਰ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਿੰਡ ਵੰਡਾਲਾ	ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ
੧੩. ਸ੍ਰਦਾਰ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ		ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ
੧੪. ਸ੍ਰਦਾਰ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਿੰਡ ਸ੍ਰੀਆ ਨੰ: ੧੯੩	ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ
੧੫. ਭਾਈ ਇਦ੍ਰ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਲੋਹਕਾ	ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੧੬. ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਰਾਟੇਜੀ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੧੭. ਭਾਈ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ	ਗਗੋਬੂਹਾਂ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੧੮. ਭਾਈ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ	ਕਠਲ ਭਾਈਕੇ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੧੯. ਭਾਈ ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਖਖੋ	ਅੰਮਿੰਤਸਰ
੨੦. ਸ੍ਰਦਾਰ ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਵੰਡਾਲਾਂ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੨੧. ਸ੍ਰਦਾਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਉਪਲੀ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

॥ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਕਦਰ ॥

ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸਨ ਤਾਂ ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਚੋਣ ਆ ਗਈ ਤੇ ਲਾਇਲਪੁਰ ਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਲੋਂ ਆਪ ਜੀ ਮੈਂਬ੍ਰ ਚੁਣੇ ਗਏ ਸਨ। ਰਿਹਾਈ।

ਅਗਸਤ ੧੯੨੩ ਵਿਚ ਆਪ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਸਿਹਤ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਕੋਹ ਮਰੀ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਸਾਕ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਸਜਨਾਂ ਮਿਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ ਸਨ ਕਿ ੨੪ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੁਧ ਜੱਥੇ ਕਰਾਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਵੰਬਰ ਵਿਚ ਹੀ ਛਡ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

॥ ਪੰਥਕ ਆਗੂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ॥

ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਮੁਖੀਏ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਜਾਣ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਬਾਗਡੋਰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਹੀ ਰਹ ਗਈ ਸੀ। ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਸਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਜੋ ਔਕੜਾਂ ਤੇ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਵਿਚ ਦੀ ਲੰਘਦਿਆਂ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਅਤੇ ਜੈਤੋ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗਸਰ ਲਗਨ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਉਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝੱਖੜ ਝੂਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਮਾਦਾ ਸੀ ਜੋ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਦਾ ਪੈਰ ਪੈਰ ਤੇ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਖੂਬ ਹੰਡੇ ਹੋਏ ਦਮਾਗ ਨਾਲ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬੀਆਂ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਪਖੰਡਾਂ ਵਿਚ ਮਾਹਰ ਮਹੰਤ ਟੋਲਾ, ਚਲਾਕੀਆਂ ਵਿਚ ਮਾਹਰ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਹਕੂਮਤ ਜੋ ਸਾਰੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਏਧਰ ਗੁਰੂ ਭਰੋਸੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਖੁਟੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਫਤਹ ਪਾਈ ਜਿਸਦੀਆਂ ਵਧਾਈਆਂ ਦੇਸ ਪ੍ਰਦੇਸ ਵਾਸੀ ਹਰ ਇਕ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਸੋਸਾਇਟੀਆਂ ਵਲੋਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਪੱਤ੍ਰ ਪੁਜੇ।

॥ ਹਾਰੀ ਹੋਈ ਸਰਕਾਰ ॥

ਝੂਠੇ ਦੀ ਅਊ ਅਊ ਵਾਲੀ ਬਾਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹਾਰੀ ਹੋਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਫਰਤ ਦੁਵਾਨ ਵਾਸਤੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਬਦਨਾਮੀ ਦੇ ਇਲਜਾਮ ਲਗਾਇ,। ਜਿਸ ਦਾ ਉਤਰ ਸੁਜਾਨ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਜਨਰਲ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਕੇ ਝੂਠੇ ਇਲਜਾਮਾਂ ਦਾ ਪੰਥ ਨੇ ਸੋਹਣਾ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿਆਸੀ ਸੋਸੈਟੀਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹਿਸੇ ਲਏ ਹਨ। ਅਜ ਕਲ ਆਪ ਜੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਨਿਵਾਸ ਰਖਦੇ ਹਨ।

ਭਾ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਬਹਾਦਰ ਬਖਤ ਗੜ੍ਹ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਬਖਤ ਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਬੜੇ ਧਾਰਮਕ ਸਨ। ੧੯੦੮ ਈ: ਵਿਚ ਆਪ ਫਸਟ ਸਾਇਪਰਮਾਈਨਜ਼ ਰੁੜਕੀ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ੧੯੧੪-੧੫ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਮੁਹਾਜ਼ ਪਰ ਲੜਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਨੇ ਫ੍ਰਕਸ ਵਿਚ ਆਟੇ ਦੀ ਥਾਂ ਬਿਸਕੁਟ ਮਿਲਣ ਵਿਰੁਧ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕੀਤੀ ਅੰਤ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਝੁਕਣਾ ਪਿਆ। ੧੯੧੭ ਵਿਚ ਆਪ ਨਾਇਕ ਬਣ ਕੇ ੫੫ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋਕੇ ਰੁੜਕੀ ਆ ਗਏ। ਇਥੇ ਆਪ ਨੇ ਨਵੇਂ:

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਰੇਕਰੂਟਾਂ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਚੰਗੀ ਕਰਨ ਦਾ ਅੰਦੋਲਨ ਚਲਾਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਸਫਲਤਾ ਹੋਈ। ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ੫੫ ਨੰਬਰ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਲੰਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਆਪ ਨੇ ਇਤਨਾ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੋਰ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਜਵਾਨ ਇਸ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੀਆਂ ਦਰਖਾਸਤਾਂ ਦੇਣ ਲਗ ਪਏ।

ਆਪ ਜਮ੍ਹਾਂਦਾਰ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨੈਕ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਰੀਆਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ, ਹੌਲਦਾਰ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਸੂਲਪੁਰ ਮਲਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਤੇ ਸ: ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲਾ ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ ਵਿਰੁਧ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਨਾ ਉਤਾਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਕੋਰਟ ਮਾਰਸ਼ਲ ਦਾ ਕੇਸ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਨੈਕ ਮਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ੯ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਕੈਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਰਾਂ ਪਥਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਪਰ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਬਾਰਾਂ ਪਥਰ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਨੇ ਉਕਤ ਕੇਸ ਸਬੰਧੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਫਿਰ ਮੁਕਦਮਾ ਲੜਿਆ ਜੋ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਕੇਸ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨਸਾਰ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਰਖਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਹੋ ਗਈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਬਹਾਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸਬੰਧੀ ਤਿੰਨ ਟ੍ਰੈਕਟ ਲਿਖੇ ਜੋ ੭੫ - ੮੦ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਛਾਪ ਕੇ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਸਭਾ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਪਾਸ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ੧੯੧੮ ਤੋਂ ੨੨ ਤੱਕ ਆਪ ਭਸੌੜ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਚਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ੧੯੨੨ ਵਿਚ ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ "ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਬਹਾਦਰ" ਨਾਮ ਦਾ ਅਖਬਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਬਹਾਦਰ ਪ੍ਰੈਸ ਭੀ ਲਗਾਇਆ। ੧੯੨੩ ਵਿਚ ਆਪ ਵਿਰੁਧ ੧੨੪ ਉ. ਦੇ ਅਧੀਨ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਖੋਹਣ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਲੰਬੀ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਸਮੇਂ ਜਲ ਛਕਣਾ ਭੀ ਛੱਡ ਦਿਤਾ।

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨਾਜ਼ਕ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਜ਼ਮਾਨਤ ਪਰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਫੋਟੋ ਲੈ ਲਈ ਗਈ। ਇਹ ਕੇਸ ਇਕ ਸਾਲ ਤੱਕ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਡੇਢ ਸੌ ਰੁਪਇਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਫਿਰ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਿਹਲ ਵਿਚ ਕਈ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਆਪ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਵਾਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਮਝਾਇਆ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਬਦਲਿਆ। ਇਥੇ ਆਪ ਨੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿਚ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਜ਼ਮਾਨਤ ਪਰ ਰਿਹਾ ਹੋਏ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਦੇ ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰਨ ਵਿਰੁਧ ਆਪ ਨੇ ਸਖਤ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ 'ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਬਹਾਦਰ' ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਇਕ ਦਰਜਨ ਐਡੀਟਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ। ਨਾਭਾ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਆਪ ਵਿਰੁਧ ਰਾਏਕੋਟ ਦੇ ਝੋਲੀ ਚੁਕ ਤੋਂ ਮੁਕਦਮਾਂ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ ਜੋ ਡੇਢ ਸਾਲ ਤਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ ਤੇ ਹਫਤੇ ਹਫਤੇ ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਪਾਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸੌ ਰੁਪਇਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜੋ ਸੈਸ਼ਨ ਕੋਰਟ ਤੋਂ ਮਾਫ ਹੋ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਮੇਲੇ ਤੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਝੂਠੀ ਡਾਇਰੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਪਰ ੧੦੯ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬੰਦ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੧੦੫ ਦਿਨ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਜਾਰੀ ਰਖੀ। ਡੀ. ਸੀ. ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਨੇ ਆਪ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ੧੨੪ ੳ. ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲੈ ਲਈ। ਆਪ ਨੂੰ ਸਟ੍ਰੇਚਰ ਪਰ ਪਾਕੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਆਪ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਵਾਏ। ਜਿਸ ਪਰ ਸਃ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਰਪੁਰੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਃ ਗੁਃ ਪ੍ਰਃ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਗਿਃ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਸਾਫਰ, ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਤੁੜਵਾ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਮੁਕਦਮੇ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਤੇ ਇਕ ਸੌ ਰੁਪੈਯਾ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਅਖਬਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰੈਸ ਪਾਸੋਂ ਜ਼ਮਾਨਤਾਂ ਮੰਗੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਬਾਹਰ ਆਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜਗਤ ਸੁਧਾਰ ਅਖਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤੇ ੧੯੧੩-੧੪ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਾਣ ਵਾਸਤੇ ਕੈਦੀ ਛੁਡਾਊ ਕਮੇਟੀ ਬਣੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਪ ਮੁਖੀ ਸਨ। ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਾ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਭਕਨਾ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਤੇ ਸੌ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਜਗਤ ਸੁਧਾਰ ਅਖਬਾਰ ਦਾ ਦਫਤਰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਲੈ ਗਏ ਪਰ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਸਃ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਖਬਾਰ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਪ੍ਰਾਲਾ ਕਰਕੇ ਬਖਤ ਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਜ ਕਲ ਭੀ ਆਪ ਸਕੂਲ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਹਨ।

ਗਿਃ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਗੰਧਰਬ'

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ : ੧੯੧੧ ਈਃ ਨੂੰ

ਮਹਿਮੂਦ ਪੁਰਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ੬ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਨੇਤ੍ਰ ਹੀਨ ਹੋਣ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ (ਰਾਮਪੁਰ) ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਰਾਗ ਵਿਦਿਆ ਪਹਿਲੇ ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ ਤੋਂ ਸਤ ਸਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ੧੯੩੭ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆ ਸਿੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਵਿਚ ਆਪ ਰਾਗ ਵਿਦਿਆ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ੧੯੩੨ ਤੋਂ ੧੯੪੬ ਤਕ ਸੰਗੀਤ ਕਾਲਿਜ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਰਹਿਕੇ ਬੜੇ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਬਅੰਤ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਰਾਗ ਸਖਲਾਈ ਕਰਾਉਂਦੇ ਰਹੇ।

੧੯੪੧ ਵਿਚ ਜਦ ਕੂਕਿਆਂ ਨੇ ਪਤ੍ਰਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਲਸਲਾ ਅਰੰਭਿਆ ਤਦ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਕੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

੧੯੪੦ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿਚ ਫੱਸਟ ਡਵੀਜਨ ਵਿਚ ਆਏ।

੧੯੪੭ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਏਧਰੋਂ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਉਧਰੋਂ ਔਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

੧੯੪੯ ਵਿਚ ਪੈਪਸੂ ਦੀ ਰਾੜਾ ਵਜ਼ਾਰਤ ਤੋੜਨ ਲਈ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ।

੧੯੫੧ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬੀਰ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਦਾ ਟਰੇਨਿੰਗ ਕੈਂਪ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਫਲਾਹੀ ਸਾਹਿਬ ਲਵਾਇਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਟਾ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿੱਤ ਹੋਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੯੫੦ ਤੋਂ ਆਪ ਸ੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਅਤੇ ਅਗਜੈਕਟਵ ਮੈਂਬਰ ਚਲੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ੧੯੫੫ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਕੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਿਹ ਹੋਣ ਤੇ ਪੂਰਬ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਏ। ਅੱਜਕਲ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਹਨ।

ਦਫੇਦਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਧਾਂਦਰਾ)

ਦਫੇਦਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ਼ਃ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਧਾਂਦਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ੧੮੮੫ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਝੁਕਾਉ ਧਰਮ ਵੱਲ ਸੀ। ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ੧੯੦੧ ਵਿਚ ਆਪ ਰਸਾਲਾ ਨੰ: ੧੬ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਦੇ ਭਰਾਤਾ ਸ: ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੯੦੫ ਵਿਚ ਕੈਨੇਡਾ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੈਨਕੋਵਰ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਨਾਉਣ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਆਪ ਨੇ ਕਾਫੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਦਫੇਦਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੯੧੪-੧੫ ਦੀ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਫਰਾਂਸ ਵਿਚ ਰਹੇ ਅਤੇ ਆਪ ਨੇ ਫੌਜੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਬੜਾ ਨਾਮਣਾ ਖੱਟਿਆ।

੧੯੧੬ ਵਿਚ ਰਸਾਲਦਾਰ ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਲੈਕਚਰ ਦਿਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਕੋੜੇ ਲਫਜ਼ ਵਰਤੇ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਤੇ ਕੌਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। ਦਫੇਦਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਦਫੇਦਾਰੀ ਤੋੜ ਕੇ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਵਿਰੁਧ ਆਪ ਨੇ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਪ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ। ੧੯੧੮ ਵਿਚ ਆਪ ਪੇਨਸ਼ਨ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਹਿੰਦ ਆ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਲਾਇਲ ਪੁਰ ਦੇ ਜਥੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣਕੇ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਸਮੇਂ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਕਾਫੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਪੰਥਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣੇ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭੀ ਰਹੇ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ੧੯੨੫ ਵਿਚ ਕਲਕਤੇ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਕਲਕਤਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਥਾਪੇ ਗਏ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਗਤ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਆਪ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਰਖੀ ਗਈ। ਆਪ ਪੰਜ ਸਾਲ ਤਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਕਲਕਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ। ਗੁ: ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦੀ ਐਜ਼ੀਟੇਸ਼ਨ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੰਥ ਦੀ ਬੜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ੧੯੪੦ ਵਿਚ ਫਿਰ ਆਪ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਥਾਪੇ ਗਏ। ਦਫੇਦਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੋਣਵੇਂ ਪੰਥਕ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜਨਮ ਹੀ ਪੰਥ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ।

ਭਾਈ ਗੱਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਰਮ ਤੋੜ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸਹੋਰ ਵਿਚ ਸ: ਗਰੀਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਖੋਜੀ ਤੇ ਚੰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਬਣ ਗਏ। ਆਪ ਵਿਦਾਂਤੀ ਬਣ ਗਏ, ੧੯੦੨ ਵਿਚ ਆਪ ਪਲਟਨ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਲਟਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਇਤਹਾਸ ਦੀ ਕਥਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਆਪ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ੧੯੦੭ ਵਿਚ ਆਪ ਨੌਕਰੀ ਛਡ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਵੇਂ ਸਿਘ ਸਜਾਏ। ੧੯੧੦ ਵਿਚ ਆਪ ਫਿਰ ਪਲਟਨ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ੧੯੧੯ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੈਨਸ਼ਨ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਖਿਆ ਗਿਆ।

ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦਾ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਫਿਰ ਆਪ ਬਰਮਾਂ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬਰਮੀ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕਰਾਏ। ਇਸ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਭਰਮ ਤੋੜ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਡਿਊਕ ਆਫ ਕਰਨਾਟ ਦੇ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਕਲਕਤੇ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਬਾਈਕਾਟ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾਈ। ਆਪ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸੁਣ ਕੇ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵੇ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਇਕ ਸਜਨ ਜੋ ਮੋਨਾ ਸੀ ਤੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ, ਉਹ ਸਿੱਖ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ।

ਜਦ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਗੜ ਬੜ ਹੋਈ ਤੇ ਫਸਾਦੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁ: ਮਾਲੀ ਬੇਗ ਨੂੰ ਜਲਾ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁ: ਰਹੋਤਾਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਥੋਂ ਆਪ ਪਠਾਨਾਂ ਦਾ ਭੇਸ ਧਾਰ ਕੇ ਗਏ ਤੇ ਇਥੇ ਜੋ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਬਾਗੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਹ ਭਜ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਤ ਪਾਨ ਕਰਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ੬ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਤੇ ੬੦੦ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਪਤਨੀ ਰਣਜੀਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾ ਕੇ ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਥ ਸੇਵਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਬਤੀਤ ਹੋਇਆ।

ਗਿ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਸਾਫਰ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸਰਾਭਾ ਵਿਚ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ੧੮੯੮ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਬਰਮਾ ਵਿਚ ਰਹੇ। ੧੯੧੧ ਵਿਚ ਆਪ ਚੀਨ, ਬਰਮਾ, ਮਲਾਇਆ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਭੌਂਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਫਲਤਾ ਨਾ ਹੋਈ। ੧੯੧੩ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆਏ। ੧੯੧੪-੧੫ ਵਿਚ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਹੋਣ ਦੇ ਸ਼ਕ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਲਈ ਗਈ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਧਾਰਮਕ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਧਾਰਮਕ ਪਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਉਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਬਾਵਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ। ਵਾਪਸ ਆਕੇ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ੫੦੦ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਪਿੰਡ ਖੇੜੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਸਮੇਂ ਡੀ. ਸੀ. ਕੁਰਸੀ ਡਾਹ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕੁਰਸੀ ਮੂਧੀ ਮਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਭੀ ਸਨ। ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਲਹਿਰ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਲ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਕਾਫੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਕਦਪੁਰੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮੁਕੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਸ: ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਜਿਊਣ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲੀ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਆਪ ੧੦ ਨੰਬਰ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਕੇ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਗਏ। ਬੀਮਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਨਾਮ ਕਟਾ ਲਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰਭ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੁਖੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਤੇ ਧੂਰੀ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਖੇੜੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਮਣੇ ਡੀ. ਸੀ. ਕੁਰਸੀ ਡਾਹ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕੁਰਸੀਆਂ ਉਲਟਾ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਡੀ. ਸੀ. ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਇਸ ਚਿੜ ਕਰਕੇ ਡੀ. ਸੀ. ਨੇ ਆਪ ਪਰ ਝੂਠਾ ਮੁਕਦਮਾ ਕਰਕੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜਿਹਲ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਭੈੜੀ ਖੁਰਾਕ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ੪੮੦ ਕੈਦੀਆਂ ਸਮੇਤ ਮੁਸ਼ਕਤ ਕਰਨੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਆਪ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰਹੇ। ਆਪ ਦੇ ਭਾਈ ਨੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਕੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕੀਤੀ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਅਡੋਲ ਰਹੇ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਖਿੜੇ ਮਥੇ ਸਹਾਰਦੇ ਰਹੇ। ਪਿੰਡ ਸ਼ੰਕਰ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਮੁਕਦਮੇ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਨ ਪਰ ਲਗਾਈ ਗਈ। ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਟਰ ਹੇਠ ਦੇਕੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਪਰ ਬਚ ਗਏ। ਭਾਈ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁ: ਪਿਸ਼ਾਵਰ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿਕ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਲੈਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜਥਾ ਲੈਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਬੜੇ ਨਿਧੜਕ ਸੂਰਬੀਰ ਜਰਨੈਲ ਹਨ।

ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਮਨਸੂਰ)

ਗਿ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਮਨਸੂਰ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸੰਗਤ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਦੇ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਖਿਆਲ ਗੁਰਮਤਿ ਵਲ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਨਕੇ ਪਿੰਡ ਲੋਹਟ ਬਦੀ, ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਸੀ। ਉਥੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਥੇ ਹੀ ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਸੰਤ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੋਹਟ ਬਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਤਿਆਰ ਬਰਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭੇ ਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਜ਼ਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਲਾਵਤਨੀ ਦੀ ਭੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਮਈ ਸੰ: ੧੯੨੯ ਤੋਂ ਜੂਨ ੧੯੫੦ ਤੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਟਾਹਲੀ ਸਾਹਿਬ ਪਾ: ੧੦ ਰਤਨ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਪਣੇ ਸੀਸ ਤੇ ਚਾਈ। ੨੨ ਅਕਤੂਬਰ ਸੰ: ੧੯੪੯ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੱਥੀਂ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਰਤਨ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖਵਾਈ। ਜੋ ਇਸ ਵੇਲੇ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਭੀ ਇਲਾਕਾ ਜਗਰਾਉਂ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਜਾਣੂ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਿਆਨੀ ਨੰਦ ਸਿਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਇਆਲੀ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਸ: ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਡੇਢ ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਤੇ ਨਾਨੀ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਪਿੰਡ ਮਹਿਮੂਦ ਪੁਰ ਪਲਦੇ ਰਹੇ। ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦਾ ਪੜਾ ਈਸੇਵਾਲ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਪਰ ਗੁਰ-ਸਿਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਇਤਨਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਆਪ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਚਾਰ ਪੰਜ ਵੇਰ ਗਏ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਦਿਲੀ ਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਦਾ ਵਾਕਿਆ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਉਥੇ ਭੀ ਪੁਜ ਗਏ। ਉਥੋਂ ਵਾਪਸ ਆਕੇ ਲਾਹੌਰ ਬਦੇਸ਼ੀ ਕਪੜੇ ਪਰ ਪਿਕਟਿੰਗ ਲਗਾ ਕੇ ਗਿਰਫਤਾਰ ਹੋਏ ਤੇ ੩ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਜਿਹਲ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਚੇਟਕ ਲਗੀ। ਵਾਪਸ ਆਕੇ ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਂਸ਼ੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਜਾਕੇ ਹੋਰ ਧਾਰਮਕ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ। ਫਿਰ ਆਪ ਸੰਤ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸ ਰਹਿਕੇ ੪ ਸਾਲ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਗਿ: ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਕਥਾ ਸਿਖੀ ਤੇ ਵੈਦਕ ਵਿਦਿਆ ਭੀ ਪੜ੍ਹੀ। ਆਪ ਬੜੇ ਗੁਰਮੁਖ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਗੁਰਸਿਖ ਹਨ ਤੇ ਗਰਿਸਤ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਅਡ ਰਹਿਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਸੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਆਸੀ ਕਲਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਵਿਚ ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਦਇਆ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਫੌਜੀ ਪੈਨਸ਼ਨਰ ਸਨ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਪਰ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਚਲੀ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੈਤੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਪੰਥ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਟਾਲਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਨਾ ਸਮਝਿਆ। ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੁਕਦਮੇ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ੫੦੦ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਆਸੀ ਸਖਤ ਮੁਸ਼ਕਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਬੰਦ ਚੱਕੀ, ਕੋਹਲੂ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਤਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਆਪ ਲੰਬੀ ਜੇਲ੍ਹ ਯਾਤਰਾ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਪਿੰਡ ਆਏ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਪੜ੍ਹ ਲਏ ਸਨ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਸਰਕਲ ਜਥੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਚੁਣੇ ਗਏ ਤੇ ਬੜੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ੧੯੪੨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਕਰਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਗਏ। ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਤੇ ੧੦੦ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਲਈ ਜਦੋ ਜਹਿਦ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਿ: ਹਰਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਰੰਗਵਾਲ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੨੧ ਫਰਵਰੀ ੧੯੦੦ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਨਾਰੰਗਵਾਲ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ, ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਘਰਾਣਾ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਕਟੜ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਚਲਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਐਫ. ਏ. ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਅੰਦਰ ਟੀਚਰੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੀ। ੧੯੪੧ ਵਿਚ ਜਦ ਕੂਕਾ ਪਤ੍ਰ ਪਾਠ ਹੋਇਆ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਆਪ ਮੁਖੀ ਸਨ। ਆਪ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਤੇ ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਕਰਕੇ ਜਾਗਰਤ ਪਦਾ ਕੀਤੀ। ੧੬ ਅਪਰੈਲ ੧੯੪੩ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਯਤਨਾ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ ਗਈ। ਆਪ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਦਾ ਹੀ ਫਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਕੂਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਯਤਨ ਕਰਨੇ ਆਰੰਭੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸੇ ਸਕੂਲ ਅੰਦਰ ਆਪ ਟੀਚਰੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ੨੧ ਫਰਵਰੀ ੧੯੩੯ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਵਿਖੇ ਹੋਈ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਬੜੀਆਂ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕਰਨ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਬਾਦ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਲੁਧਿਆਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਦਰ ਅੱਠਵੀਂ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਜੋ ਸਮਾਗਮ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਅੰਦਰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਕ ਕਰਕੇ ਕਾਮਯਾਬ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਸਟੇਜ ਸੈਕਟਰੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸ਼ਲਾਂਘਾ ਯੋਗ ਹੈ। ਪਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਗੇ ਪੰਥਕ ਮੋਰਚੇ ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਹਿਤ ਜੂਨ ੧੯੫੫ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਫਲਾਹੀ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਲੁਧਿਹਾਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ੬ ਜੂਨ ਨੂੰ ਸਤਿਆਗ੍ਰਿਹ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਣੇ ਜਥੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਮੋਰਚਾ ਫਤਿਹ ਹੋਣ ਤੇ ਰਿਹਾਈ ਪਾ ਕੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਆਏ। ਆਪ ਸਿਰ ਕੱਢ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ, ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਹਾਮੀ ਹਨ ਪਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨਾਲ ਮਤ ਭੇਦ ਹੋ ਜਾਣ ਪਰ ਲੀਡਰਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ, ਆਪ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਬੜਾ ਧੜੱਲੇਦਾਰ ਤੇ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਡੰਭ ਦੇ ਭੀ ਆਪ ਕਟੜ ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪ ਨੂੰ ਆਯੂ ਤੇ ਨਿਰੋਲ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਬਲ ਬਖਸ਼ੇ।

ਸ. ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੁੰਗਰਾਣਾ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸਰਦਾਰ ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਸੰਨ ੧੮੮੭ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਘੁੰਗਰਾਣਾ ਤਹਿਸੀਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨਾ ਗੁਰਮਤੀ ਘਰਾਣਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸਤ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ। ੧੯੦੭ ਵਿਚ ਬਰਮ੍ਹਾ ਮਲਟੱਰੀ ਵ੍ਹਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਕੇ ਰੰਗੂਨ ਪੁਜੇ। ਉਥੇ ਜਾਕੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭਿਆ। ਜਦ ੧੯੧੯ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਆਏ ਤਾਂ ੧੯੨੦ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚਲੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਣ ਤੇ ਜ਼ੁਮੇਂਵਾਰੀ ਡਿਊਟੀਆਂ ਵਿਚ ਕਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਕਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਤੇ ਕਦੇ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਨਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਜਦ ੨੦ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਗੋਲੀ ਚਲੀ। ਆਪ ਦੀ ਜੱਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ ਤਿੰਨ, ਚਾਰ ਸੌ ਸਿੰਘ ਲੈਕੇ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜੇ। ਜਦ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸਦੇ ਉਲਟ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜਿਸ ਤੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ੨੦੦ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ। ੧੯੪੧ ਨੂੰ ਪਤ੍ਰਾ ਪਾਠ ਵਿਰੁਧ ਆਪ ਜੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਭਾਜੜਾਂ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਮੁਖੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਕ ਨਮੂਨਾ ਹੈ।੧੪.੫.੫੫ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਅਠ ਨੌ ਬਜੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਆਪ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਚਲੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਸ: ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਮੁਲਾਂਪੁਰ

ਮਸ਼ਹੂਰ—ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਦੀ ਕੁਖੋ ਪਿੰਡ ਮੁਲਾਂਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਉਰਦੂ,ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਕੇ ਗੁੜ੍ਹੇ ਹੋਇ ਹਨ।

ਆਪ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਧਾਰਮਕ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਵੇਲੇ ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਵਦ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਮੋਰਚਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੇਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ। ਜਿਸ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਤੋਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਕਿ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਿਲ ਖੋਲ ਕੇ ਤਨ ਤੇ ਧਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਮੂੰਹੋ ਬੋਲ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਹੈ। ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੁਸ਼ਕਆਣਾ (ਲਾਹੌਰ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਦਾ ਜਿਸ ਥਾਂ ਕੈਂਪ ਸੀ, ਵਿਖੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਹਰ ਚੰਦ ਦੀ ਦਸਮੀਂ ਨੂੰ ਚੋੜੇ ਮੇਲਾ ਮਨਾਣਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਹੁਣ ਧਾਰਮਕ ਕੰਮ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿਆਸੀ ਕੰਮ ਵਿਚ ਬੀ ਬੜਾਂ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸੇ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਜੱਥੇਦਾਰ ਜਿਉਣ ਸਿੰਘ ਚਾਉਕੇ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਚਾਉਕੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਦਇਆ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਬਣਕੇ ਗਏ ਤੇ ਬਹਤ ਸਾਰੇ ਦੁਖੜੇ ਸਹਾਰੇ। ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਵਲਕਾਂਟੀ ਲੈ ਜਾਕੇ ਛਡਿਆ ਗਿਆ। ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਆਪ ਭਾਈ ਫ਼ੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਖਤਮ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਜੱਦੋ ਜਿਹਦ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚੱਕ ਥਾਨਾ ਦਾਖਾ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ੍ਰ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਆਪ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਹੋਇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਆਂਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪੰਜੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਪ ਉਘੇ ਵਰਕਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋਇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਕੇ. ਜੀ. ਓ. ਕੇਬਲਰੀ ਵਿਚ ਮੁਲਾਜ਼ਮ (ਹੌਲਦਾਰ) ਸਨ, ਸੰਨ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਪਿੰਡ ਭਟੀਆਂ ਚੱਕ, ਡਾਕਖਾਨਾ ਮੁਲਾਂ ਪੁਰ, ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸ: ਗੁਰਮੁਖ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਧਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ੧੧ ਫਰਵਰੀ ੧੮੯੭ ਈਃ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਨਾਹਰੇ ਲਗਾਏ, ਕੋਰਟ ਮਾਰਸ਼ਲ ਕੀਤਾ, ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਕਟੀ। ਸਖਤੀ ਬਹੁਤ ਦਿਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਕਾਲੀਆਂ ਪਗੜੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹੀਆਂ।

ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀਵੀ ਜੀ ਸਨ, ਪਿੰਡ ਭੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿਘ ਜੀ ਲਲਤੋਂ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਲਲਤੋਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜੁਲਾਹੇ ਗਾਮੀ ਦੇ ਘਰ ੧੯੦੯ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਆਪ ਯਤੀਮ ਹੋ ਗਏ। ਸ: ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਸਾਲਦਾਰ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਖੇਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਘਰਾਣੇ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦੀ ਲਗਨ ਲਗੀ। ੧੯੨੩ ਈ: ਵਿਚ ਆਪ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਦੋ ਸਾਲ ਆਪ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤਸੀਹੇ ਸਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁ: ਟਾਹਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਵੱਡੀ ਲਲਤੋਂ ਵਿਚ ਸਃ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਿਡਲ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਗ ਪਏ। ੧੯੧੪-੧੫ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਆਪ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰੀ ਮਿਸ਼ਨ ਨਾਲ ਗਏ। ੧੯੨੩ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ ਅਤੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਕੇ ਕੈਂਬਲਪੁਰ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਆਪ ਨੇ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਕੀਤੀ। ਵਾਪਸ ਆਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਵਿਚ ਫਿਰ ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਸਰਦਾਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝਾਂਡੇ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਝਾਂਡੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸ: ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ। ਆਪ ਨੇ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਾਈ ਪਰ ਸੁਪਤਨੀ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ਾਦੀ ਨਾ ਕਰਾਈ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗਿੱਲਾਂ ਵਿਖੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ। ਆਪ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਲੰਗਰ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਪਰ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾ ਕੇ ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਗਈ।

ਭਾਈ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋਧਪੁਰ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਜੋਧਪੁਰ ਵਿਚ ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਸਦਾ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰਸਿਖ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਖ ਹਿਸਾ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜੈਤੋ ਗੰਗਸਰ ਤੇ ਸੰਗਰੂਰ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਲਗਾਇਆ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੁੰਦੜ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਭੁੰਦੜ ਵਿਚ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਸਹਾਰੀਆਂ। ਆਪ ਕਵੀ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਬੜੀਆਂ ਜੋਸ਼ੀਲੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁੰਬੀ ਬਬੇਕ ਨਾਮ ਦੀ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਭੀ ਲਿਖੀ ਹੈ।

ਸ: ਕੁੰਢਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਫੂਲੇਵਾਲਾ

ਆਪਾ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਫੂਲੇਵਾਲਾ ਵਿਚ ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਰਹਿਤ ਬਹਿਤ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਸਨ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਖਾਧੀ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਬਾਵਲ ਕਾਂਟੀ ਵਿਚ ਛੱਡ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋ ਕੇ ਕੈਮਲ ਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਨਸੂਰ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮਨਸੂਰ ਵਿਚ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੀ ਕੰਧ ਗਿਰਾਉਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਚਲਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਨਾਮ ਦਿਤਾ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਕੁਟ ਸਹਾਰੀ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਲਾਹੌਰ ਸੰਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ਦੋ ਵੇਰ ਗਏ ਅਤੇ ਨਾਭੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤਸੀਹੇ ਝਲੇ, ਸੁਲਾਹ ਹੋਣ ਪਰ ਆਪ ਵਾਪਸ ਆਏ।

ਭਾ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਾਂਦਰਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਧਾਂਦਰਾ ਵਿਚ ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ੧੯੮੨ ਈ. ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਚੱਕ ਨੰ: ੯੯ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਲੋਂ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਗੁ: ਗੰਗ ਸਰ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲੇ। ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਫਤਿਹ ਹੋਣ ਪਰ ਹੀ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਆਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਨਿਤਨੇਮੀ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਗੁ: ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਪ ਕਈ ਸਾਲ ਲੰਗਰ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਾਂਦਰਾ

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਬਚਿੰਤ ਕੌਰ ਹੈ। ਆਪ ਇਕ ਦਿਨ ਲੁਧਿਹਾਣੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਜਥਾ ਠਹਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪ ਪਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜਥੇਦਾਰ ਪਾਸੋਂ ਜਥੇ:

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ। ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਹੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਰਾਹ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਆਪ ਜਾਖਲ ਆਦਿਕ ਦੇ ਰਸਤੇ ਸਿਧੇ ਦਿਲੀ ਪੁਜ ਗਏ ਤੇ ਉਥੇ ਫਿਰ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲੇ, ਜਥੇਦਾਰ ਨੇ ਆਪ ਦਾ ਸਿਦਕ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇਖਕੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲਿਆ। ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਆਖੰਡ ਪਾਠ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾ ਕੇ ਜਥਾ ਵਾਪਸ ਲਾਹੌਰ ਆਇਆ ਤੇ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਵਦੇਸ਼ੀ ਮਾਲ ਤੇ ਪਿਕਟਿੰਗ ਲਗਾਂ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੂੰ ਭੀ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁਠੀਆਂ ਹਥਕੜੀਆਂ ਲਾਉਣੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸਖਤ ਮੁਸ਼ਕਤਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਆਪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ੫੦ ਰੁਪਏ ਇਨਾਮ ਤੇ ਸਿਰੋਪਾਉ ਮਿਲਿਆ।

ਭਾ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਧਾਂਦਰਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ੧੮੯੮ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰੀ, ਨਿੱਤ ਨੇਮੀ ਤੇ ਬੜੇ ਸੂਝਵਾਨ ਗੁਰਸਿਖ ਸਨ। ਆਪ ਭਾਈ· ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਸਨ। ਆਪ ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਚੱਕ ਨੰ: ੭੪ ਲਾਇਲ ਪੁਰ ਰਹੇ ਤੇ ਅੱਜ ਕਲ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਪਿੰਡ ਗਰਾੜਾ ਜਗਰਾਓਂ ਵਿਚ ਆਬਾਦ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਢਪਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਢਪਾਲੀ ਵਿਚ ਸ. ਕੁੰਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਪਹਿਲੇ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੧੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਬਾਵਲ ਕਾਂਟੀ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਛੱਡੇ ਗਏ। ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਗੁ: ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਸਹਾਰੀਆਂ। ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਆਪ ਸਤਾਰ੍ਹਵੇਂ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਕੇ ਗਏ। ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਆਏ। ਪਿਛੋਂ ਭੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਢਪਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਢਪਾਲੀ ਵਿਚ ਸ: ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ੫੦੦ ਦੇ ਜਥੇ ਦੇ ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣ ਕੇ ਗਏ। ਜਥਾ ਪੁਜਣ ਪਰ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪ ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਭੋਗ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ।

ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿਘ ਜੀ ਢੈਪਈ

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵੀ ਸੀ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕੇਵਲ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ। ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੇ ਚੱਕ ਨੰ: ੨੦੯ ਵਲੋਂ ਜਥੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਕੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਜਦ ਇਹ ਜਥਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੇੜੇ ਪੁਜਿਆ ਤਾਂ ਪੁਲਸ ਵਾਲੇ ਆਪਣਾ ਕੈਂਪ ਉਖਾੜ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਕਾਫੀ ਤੇਜ਼ ਸੀ ਪਰ ਗੁਰਸਿਖੀ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ।

ਸਰਦਾਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਬਰਦਾਰ ਖਿਆਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ਼ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਕੌਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਨੰਬਰਦਾਰੀ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਦੇ ਹਥੋਂ ਸਖਤ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਸਹਾਰੀ। ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ। ਛਪਾਰ ਕਾਨਫਰੰਸ ਪਰ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਗਾ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬੜੀ ਨਿਰ-ਭੈਤਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ੫੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਨਿਭਾਈ।

ਥਾਨੇਦਾਰ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਰਬੋਂ ਵਿਚ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ੧੮੯੩ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਕੇ ਥਾਨੇਦਾਰੀ ਦਾ ਕੋਰਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਥਾਨੇਦਾਰ ਲਗ ਗਏ। ਆਪ ਬਹੁਤ ਈਮਾਨਦਾਰ ਅਫਸਰ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਹਿਕਮੇ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਥਾਨੇਦਾਰੀ ਛਡ ਕੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਆਪ ਦੇ ਜਥੇ ਪਰ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਪੱਟ ਵਿਚੋਂ ਗੋਲੀਆਂ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ ਤੇ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ! ਆਪ ਜੈਸੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਫਲ ਹੋਈ। ਆਪ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਸਨ ਤੇ ਆਪ ਦਾ ਆਚਰਨ ਉਚਾ ਸੁਚਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਫੁੰਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਰੰਥੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਰਬੋਂ ਵਿਚ ਸ: ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ੧੮੯੩ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ੧੯੧੩ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ੨੧ ਨੰਬਰ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਫ੍ਰਾਂਸ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਟੋਪੀ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ। ੧੯੧੯ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੩੫ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਨਾ ਉਤਾਰਨ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਲਗਾਇਆ। ਰਸਾਲਦਾਰ ਮੇਜਰ ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ। ਕਾਫੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਹੋਈ ਪਰ ਆਪ ਡਟੇ ਰਹੇ ਤੇ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਸਾਥੀ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਰਟ ਮਾਰਸ਼ਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਹਲ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਕੀਤੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੇਹਤ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ। ਡਾਕਟਰ ਭੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦੇ ਗਏ। 'ਪ੍ਰਤਾਪ' ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਦਾ ਐਡੀਟਰ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਖਬਰ ਲੈਣ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤਿੰਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਖਰਾਬ ਹੈ। ਇਧਰ ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਤਾਂ ਗਿ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸ: ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਦੀ ਖਬਰ ਲੈਣ ਲਈ ਗਏ। ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਕਮਾਂਡਿੰਗ ਇੰਨਚੀਫ ਨੂੰ ਤਾਰਾਂ ਦਿਤੀਆਂ। ਇਸ ਪਰ ਫੌਜ ਵਿਚੋਂ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰਾਂ ਪਥਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਇਕ ਹੋਰ ਕੇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ੬ ਮਹੀਨੇ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ੧੯੨੩ ਵਿਚ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ। ੧੧ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਵਾਪਸ ਆਕੇ ੧੦ ਸਾਲ ਤੱਕ ਗੁ: ਲਲਤੋਂ ਕਲਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਤਹਿਸੀਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਹੋਰ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ

ਭਾਈ ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਰਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖਿਆਲੀ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖਿਆਲੀ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖਿਆਲੀ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖਿਆਲੀ। ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਨੰਬਰਦਾਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖਿਆਲੀ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚਾ ਪਿੰਡ ਹੇਮ, ਮੋਰਚਾ ਮੇਲਾ ਛਪਾਰ, ਮੋਰਚਾ ਸੰਗਰੂਰ, ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗਏ ਕੋਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਵੀ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਤੇ ਨੰਬਰਦਾਰੀ ਜ਼ਬਤ ਹੋਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਬਖਤਾਵਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖਿਆਲੀ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਛਡ ਦਿਤੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਪਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖੱਟੜੇ (ਤਹਿਸੀਲ ਲੁਧਿਆਣਾ) ਆਪ ਜੀ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ ਜਥਾ ਨੰਬਰ ੧੧ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜਃ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਖੱਟੜੇ (ਤਹਿਸੀਲ ਲੁਧਿਆਣਾ) ਆਪ ਜੀ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖਟੜੇ (ਚੁਹਤਮ) ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਵੇਰ ਗਏ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕਟੇ।

ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦਾਂ ਪਿੰਡ ਖਟੜੇ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਾਃ ਦਯਾ ਰਾਮ ਪਿੰਡ ਖਟੜੇ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕਟੇ।

ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖਟੜੇ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੩ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟ ਕੇ ਰਿਹਾ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਨੰਦਾਂ ਪਿੰਡ ਖਟੜੇ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ, ਡੇਢ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਜੋ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੇ ਘਰ ਆਏ।

ਭਾਈ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਮਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖਟੜੇ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਭੇਰਮਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬੀਰਬਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖਟੜਾ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖੇੜਾ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ, ਜੈਤੋ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਬਲਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਵੀ ਪਿੰਡ ਖੇੜਾ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖੇੜਾ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ ਵਿਚ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖੇੜਾ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਸਮੇਂ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਟੇ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦੋ ਪਿੰਡ ਖੇੜਾ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਗਏ ਤੇ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰੀ ਪਿੰਡ ਖੇੜਾ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਗਏ ਤੇ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖੇੜਾ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ ਤੇ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖੇੜਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ ਤੇ ਗਏ।

ਭਾ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰੱਬੋ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ੩ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਬੋਂ ਆਪ ਨੇ ਫੌਜ਼ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਬਾਰੇ ਭੁਖਹੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਸਮੇਤ ਮੁਸਕੱਤ ਅਤੇ ਫਿਰ ੨੫ ਵੇਂ ਦਿਨ ਤਕ ਬਿਨਾ ਮੁਸ਼ਕਤ ਭੁੱਖਹੜਤਾਲ ਅਤੇ ਨਾਉਂ ਕੱਟਿਆ ਗਿਆ। ੬੫ ਰੁ: ਪੈਨਸ਼ਨ ਮਿਲੀ, ਜੋ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤੀ। (੨) ਮਲੌਂਦੀਏ ਸਰਦਾਰ ਵਲੋਂ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਬਾਰੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ਤੇ ੫੦ ਰੁ: ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਅਪੀਲ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਬਾਦ ਬਰੀ ਹੋਏ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਲੋਂ ਖੁਲ ਗਈ।

ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਰਬੋਂ ਆਪ ਦੋਵੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ। (੧) ਨੌਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਮਾਰਕੁਟਾਈ ਕਰਕੇ ਕੱਢੇ ਗਏ। (੨) ੧੬ ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਪਿੰਡ ਰਬੋਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ਅਤੇ ੫੦੦ ਰੁ: ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬੁਕਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਉੱਚੀ ਰਬੋਂ ਤਹਿਸੀਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੋਵੇਂ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਜੱਥੇਦਾਰ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਲਿਜਾਕੇ ਛੱਡੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਢਾਈ ਬਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪੁਆਇਆ। ਇਕ ਬਿਘਾ ਜ਼ਮੀਨ ਭਾ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਿਤੀ।

ਗ੍ਰੰਥੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਮਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਉੱਚੀ ਰਬੋਂ ਆਪ ਨੇ ਹੇਹਰਾਂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਨਿਧੜਕ ਹੋਕੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿਤਾ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਮਾਰਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਕੀਤਾ।

ਭਾ: ਗੁਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਿਸ਼ਨ ਗੜ੍ਹ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜ਼ੱਥਾ ਨੰਬਰ ੧੧ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਵਡੀਬੇਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਮੁਲਤਾਨ ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ਅਤੇ ੨੦੦ ਰੁ: ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਉਰਫ ਬਿਹਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਲ ਸਿੰਘ ਵਡੀਬੇਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਬਾਬਲਕਾਂਟੀ ਜਾਕੇ ਛੱਡੇ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਭੀ ਗਏ।

ਮਹਿਮਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਵਡੀਬੇਰ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਬਹਿਸ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਛੱਡੇ ਗਏ।

ਭਾ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪੋਲੋ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਨੇਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਿਆਨੀ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਡੋਹਲੋਂ (੧) ਸੰਨ ੧੯੨੪ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ੧੪ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ, ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਛਡ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। (੨) ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਦੌਰਾ ਕਰਕੇ ਦਸਾਂ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਕਰਾਏ ਤੇ ਉਥੋਂ ਪਕੜੇ ਗਏ, ਆਪ ਨੂੰ ੯ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। (੩) ਫਿਰ ਆਪ ਵਾਇਸ ਰਾਏ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਗਏ, ਉਥੇ ਆਪ ਪਕੜੇ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕਚੀ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਈ। (੪) ਮੋਰਚਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਕਚੀ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। (੫) ੧੯੩੩ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ !

ਗਿਆਨੀ ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਇ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਹਸਨ ਪੁਰ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਿਹ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਗਿਆਨੀ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜ਼ਥੇਦਾਰ ਪਿਤਾ ਸ: ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧਰੌੜ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਿਹ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਗਿਆਨੀ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧਰੌੜ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਿਹ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਗਿਆਨੀ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧਰੌੜ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਗਿ: ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਿਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧਰੌੜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਸਮੇਂ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਹੇ।

ਗਿ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜ਼ੈਮਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧਰੌੜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਸਮੇਂ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਹੇ।

ਗਿ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭਾਗ ਪੁਰਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਸਮੇਂ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਗਿ: ਬਖਸ਼ੀ ਸਿੰਘ ਗੁੰਬੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਪੱਖੋਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਸਮੇਂ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਜਾ ਕੇ ਛਡੇ ਗਏ, ਮੋਰਚਾ ਦਿਲੀ ਸਮੇਂ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਪਾਬੰਦੀ ਤੋੜੀ।

ਗਿ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਈ ਰਾਏ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਪਖੋਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਦੋ ਵੇਰ ਗਏ।

ਗਿ: ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗਣੇਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪਖੋਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ਵੇਂ ਜਥੇ ਨਾਲ ਏਨੀ ਮਾਰ ਖਾਧੀ ਕਿ ਅਠ ਦਿਨ ਮੂਧੇ ਪਏ ਰਹੇ। ਉਪਰੰਤ ਮੋਰਚਾ ਫਤਿਹ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਗਿਆਨੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਪਖੋਵਾਲ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੧੧ਵੇਂ ਜਥੇ ਨਾਲ ਮੋਰਚਾ ਫਤਿਹ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਦੌਲਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ; ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਗਿਲ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾ: ਭੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਫੌਜਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗਿਲ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਸਮੇਂ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਗੁੰਥੀ ਪਿੰਡ ਰੁਪਾਲ ਹੇੜੀ ਤਹਿਸੀਲ ਖਰੜ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਗਿਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਚੌਥੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ, ਆਪ ਨੇ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗਿਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੨੫–੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥਿਆ ਨਾਲ ਦੋ ਵਾਰੀ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਆਪ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਦੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹਨ, ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਾਹਨੇਵਾਲ ਆਪ ਜੈਤੋ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘੁਲਾਲ ਆਪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੧ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ੨੦੦ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਰੈਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੋਹ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਤੇ ੫੦੦) ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ ।

ਭਾਈ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਾਦਪੁਰ ਅਕਾਲੀ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਐਡਰੈਸ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ੧੪ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਪਰ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ ।

ਭਾਈ ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਾਜੇਵਾਲ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ੭ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ।

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਾਜੇਵਾਲ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ੨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ।

ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਾਵਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪਮਾਲ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ੨ ਸਾਲ ਕੈਦ ।

ਭਾਈ ਨਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪਮਾਲ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ੨ ਸਾਲ ਕੈਦ ।

ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਾਜ਼ਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪਮਾਲ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ੨ ਸਾਲ ਕੈਦ ।

ਭਾ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੋਭ ਕੌਰ ਚੱਕ (ਥਾਣਾ-ਦਾਖਾ) ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੧੧ ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਤੇ ਦੂਜੀ ਵੇਰ ੧੩ ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਸ: ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੱਕ (ਥਾਣਾ ਦਾਖਾ) ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ ਨੰ: ੨ ਵਿਚ ਤੇ ਦੂਜੀ ਵੇਰ ੨੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ੧੯੪੨ ਦੀ ਭਰਤੀ ਵਿਰੁਧ ਕਾਂਗਰਸ ਤਹਿਰੀਕ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ।

ਭਾ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਵੀ ਚੱਕ (ਥਾਣਾ ਦਾਖਾ) ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥੇਦਾਰ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੱਕ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚੱਕ (ਥਾਣਾ ਦਾਖਾ) (੧) ਆਪ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਧਾਰਮਕ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇਂਦੇ ਤੇ ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਮਾਰਨ ਦੇ ਬਦਲੇ ਕੈਦ (੨) ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਕੈਦ (੩) ਜੈਤੋ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਚੱਕ (ਥਾਣਾ ਦਾਖਾ) (੧) ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਕੈਦ ਕਟੀ (੨)ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਕੈਦ ਕਟੀ ਤੇ ਹੁਣ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਵਰਕਰ ਹਨ।

ਭਾ: ਰਣ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਚੱਕ (ਥਾਣਾ ਦਾਖਾ) ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਭਾ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪ੍ਰੇਮਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਚੱਕ (ਥਾਣਾ ਦਾਖਾ) ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਜਥੇਦਾਰ ਜੀਊਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਿਆ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚਾਉਕੇ ਆਪ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੋਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਗਏ। ਬਹੁਤ ਕਸ਼ਟ ਝਲੇ, ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਭੀ ਸਾਥ ਦਿਤਾ।

ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰੂਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚਾਉਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਬਾਵਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ, ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਗਰੰਥੀ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਪਿੰਡ ਚਾਉਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ, ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਚਾਉਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ੬ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚਾਉਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ੬ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਚਾਉਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਮੋਰਚਾ ਵਿਚ ੬ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਸੋਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੁਖਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚਾਉਕੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਮੁਲਤਾਨ ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚਾਉਕੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਸਮੇਂ ੬ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਸੰਟ੍ਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚਾਉਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਿਰਧ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਛਡੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਗਰੰਥੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚਾਉਕੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚਾਉਕੇ ਆਪ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੰਨਣ ਵਾਲ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਬਾਬਲਕਾਂਟੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ੧੦ ਮਹੀਨੇ ਅਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। (੨) ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ੪ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ੩) ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਵਿਚ ਤਕਲੀਫਾਂ ਕੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੪) ਆਪ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੌਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਭਦੌੜ ਥਾਣੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰਹੇ।
(੫) ਆਪ ਨੇ ਪਟਿਆਲਾ ਮੁਆਮਲੇ ਵਿਰੁਧ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ਅਤੇ ੨੦੦ ਰੁ: ਜੁਰਮਾਣਾ ਹੋਇਆ।
(੬) ਆਪ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਲਈ ੨੨ ਸਾਲ ਜਲਾਵਤਨ ਰਹੇ।
(੭) ਆਪ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਖੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੀਮਲੀਆਂ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੀਮਲੀਆਂ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਿਆ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚਮਿੰਡੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ, ਮੋਰਚਾ ਫਤਿਹ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਰਾਮ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮਾਤਾ ਠਾਕਰੀ ਪਿੰਡ ਗੁਰਮਾ (੧) ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ—ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ। (੨) ਗਿਲ ਧਾਰਮਕ ਦੀਵਾਨ ਬਾਰੇ ਪਕੜੇ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਾਹਿਬ ਦਿਤਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਅਬੂਵਾਲ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੧੧ਵੇਂ ਜਥੇ ਨਾਲ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਅਬੂਵਾਲ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੧੧ਵੇਂ ਜਥੇ ਨਾਲ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਅਬੂਵਾਲ (੧) ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ। (੨) ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ੨੦੦ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਅਬੂਵਾਲ ਆਪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ੨੦੦ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਅਬੂਵਾਲ ਆਪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ੨੦੦ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਅਬੂਵਾਲ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਸਮੇਂ ਕੈਮਲ ਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾ: ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਯਾ ਕੌਰ ਅਬੂ ਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਬਾਵਲ ਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ ਤੇ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਕੈਮਲ ਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮ ਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਅਬੂ ਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ, ਬਾਵਲ ਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ ਤੇ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਕੈਮਲ ਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਯਾ ਕੌਰ ਅਬੂ ਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਡਸਕਾ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਤੇ ਕੁਝ ਕੈਦ।

ਭਾਈ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਆਸੀ ਕਲਾਂ ਆਪ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੋ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਸਮੇਂ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸਖਤ ਮੁਸ਼ਕਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਹੀਨਾ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੪ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ। ਕੈਦ ਨੌ ਸਾਲ ਤੇ ੫੦੦) ਰੁਪੈ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ੧੯੯੦ ਈਸਵੀ ਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਬੰਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਯਾ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਆਸੀ ਕਲਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਸਮੇਂ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ੫੦੦) ਰੁਪੈ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੋਭੀ ਪਿੰਡ ਆਸੀ ਕਲਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਸਮੇਂ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਆਸੀ ਕਲਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਤਨਾ ਕੁਟਿਆ ਕਿ ਆਪ ਨੀਮ ਪਾਗਲ ਹੋਕੇ ੧੯੨੪ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰ ਗਏ।

ਭਾਈ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਚਿੰਤ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਇਆਲੀ ਕਲਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਪਿਕਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ, ਪੁਠੀਆਂ ਹਥਕੜੀਆਂ ਨਾਲ ਸਖਤ ਮੁਸ਼ਕਤ। ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਕੁਰਬਾਨੀ ਬਦਲੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋ ੫੦) ਤੇ ਸਿਰੋਪਾ ਦਿਤਾ। ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਭੀ ੫੦) ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮਾਣਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਿਆ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਲਾੜ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਸਮੇਂ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਲਾੜ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਸਮੇਂ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ

ਭਾਈ ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਲਾੜ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਸਮੇਂ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਲਾੜ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਸਮੇਂ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਰਾਸ਼ਨ ਆਦਿ ਦੁਆਰਾ ਸੇਵਾ ਭੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਦੇਵੀ ਪਿੰਡ ਕੈਲੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਸਮੇਂ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਿਆ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੈਲੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਫੇਰੂ ਸਮੇਂ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਟਾਣੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਸਮੇਂ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ।

ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ (ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਨਿਰਮਾਨ ਸੇਵਕ ਦੇ ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ) ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਵੀ ਪਿੰਡ ਕਾਲਖ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੋਭੀ ਪਿੰਡ ਕੂਹਲੀ ਕਲਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਜਾਕੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੂਹਲੀ ਕਲਾਂ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚਾ ਗੁ: ਹੇਹਰਾਂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੇ ਮੁੜੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਿਲਾ ਹਾਂਸ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਖੇੜੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਡੇਢ ਮਹੀਨਾ ਕੈਦ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਹਲ ਤੇ ੧੦੦) ਰੁਪਇਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਿਲਾ ਰਾਏਪੁਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਕੂ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਪਿੰਡ ਕਿਲਾ ਰਾਏਪੁਰ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ, ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਧੰਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਿਲਾ ਰਾਏ ਪੁਰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਂਮਲਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਉਰਫ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਿਲਾ ਰਾਏ ਪੁਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ।

ਭਾਈ ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਿਲਾ ਰਾਏ ਪੁਰ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਫਿਰ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਿਲਾ ਰਾਏ ਪੁਰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੈਂਮਲਪੁਰ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਿਲਾ ਰਾਏ ਪੁਰ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਸਮੇਂ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਿਲਾ ਰਾਏਪੁਰ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚਾ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਵਾਲ ਬਾਰੇ ਹੋਈ।

ਬਾਬਾ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਿਲਾ ਰਾਏ ਪੁਰ ਆਪ ਜੀ ਦੋ ਵਾਰੀ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਿਲਾ ਰਾਏ ਪੁਰ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਿਲਾ ਰਾਏ ਪੁਰ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਬਲਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਬਰਹਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਿਲਾ ਰਾਏਪੁਰ ਆਪ ਜੀ ਜਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅਪ੍ਰਾਧ ਵਿਚ ਕੈਂਮਲਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਿਲਾ ਰਾਏਪੁਰ ਆਪ ਜੀ ਮੁਕਤਸਰ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗਰਬਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ ਕਿਲਾ ਰਾਏਪੁਰ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰ ਸ੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਰਹੇ ਤੇ ਮੁਆਫੀ ਨਹੀਂ ਮੰਗੀ।

ਭਾ: ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦੂ ਸਿੰਘ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ।

ਭਾਈ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੀਰਖ ਖੇੜੇ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਤਕਰੀਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਕੈਦ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜਸੋਵਾਲ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ੫੦੦) ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ। ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਨਾਲ ਝੂਠੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਭੁਗਤਣ ਪਰ ੭-੯-੪੪ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਗੇ। ਦੇਸ਼ ਸੇਵਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਤੇ ਤਰੰਗੇ ਦਾ ਕਫਣ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ੧੯੪੨ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਤੇ ੧੦੦) ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਵੀ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਭਾ: ਗੰਧਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੰਡਾਲੀ ਕਲਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਕੈਮਲਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ਅਤੇ ੨੦੦ ਰੁ: ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਖੁਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਜੰਡਾਲੀ ਕਲਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਕੈਮਲਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ੩ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਿਆ ਕੌਰ ਜੰਡਾਲੀ ਕਲਾਂ ਆਪ ਤਕੜੇ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪ ਨੇ ਕੈਮਲਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ਤੇ ੧੦੦ ਰੁ: ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੰਡਾਲੀ ਕਲਾ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ।

ਜੱਥੇਦਾਰ ਤੋਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਈ ਜਿਤੂਨੀ ਪਿੰਡ ਲੀਲਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਫਤਿਹ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ। ਆਪ ਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਤਕਲੀਫਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਆਪ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇਦਾਰ ਬੱਣ ਕੇ ਗਏ।

ਭਾ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲਲਤੋਂ ਕਲਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਦਫੇਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਹਨ। ਜ਼ਿਲਾ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਡਾਇਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕਿਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ੈਲਦਾਰੀ ਇਨਾਮ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮਿਲੀ।

ਭਾਈ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਟੇ, ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਟਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਤੇ ਫੱਟੜ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਸਮੇਂ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਟ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬੱਸੋ ਰੰਗੂ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਗਿਆਰ੍ਹਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੱਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜਾ ਵਿਚ ਰਹੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰਬਰਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੰਤੀ ਪਿੰਡ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫ਼ੇਰੂ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ, ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੰਤੀ ਪਿੰਡ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਵਾਪਸ ਮੁੜੇ।

ਭਾਈ ਗੁਲਬਦਨ ਸਿੰਘ ਨਾ-ਕਟ ਫੌਜੀ, ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਨਾਂ ਕਟੇ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਹਨ, ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਉਮਰ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਲਈ ਗੁਜ਼ਰੀ।

ਭਾਈ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖੁਰਦ ਕੂਲੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ, ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਨੰਗਲ ਛੋਟੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਆਪ ਉਪ੍ਰੰਤ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਜੱਥਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਰਾਸ਼ਨ ਕੱਠਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਸ: ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਨੰਗਲ ਛੋਟੇ ਆਪ ਜੈਤੋ ੧੪ ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਭਾਈ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਝੰਮਟ (ਤਹਿਸੀਲ ਲੁਧਿਆਣਾ) ਆਪ ਜੀ ਲਾਹੌਰ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ੬੦੦ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਦ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਭਾ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕ੍ਰਿਪੋ ਝੰਮਟ (ਤਹਿਸੀਲ-ਲੁਧਿਆਣਾ) ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੋਥੇ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਢਾਈ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੈਂਪ ਲਾਇਲ ਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਤੇ ਇਕ ਦਰਜਨ ਬੈਂਤਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੁਕਮ ਅਦੂਲੀ ਵਿਚ। ਲਾਹੌਰ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ੬੦੦ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਦ ਛੱਡੇ ਗਏ।

ਭਾ: ਜਸਮੇਲ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਪਿੰਡ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ ਆਪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ।

ਸ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ ਰੰਗੀਆਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ।

ਭਾ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪਜਾਬ ਸਿੰਘ ਰੰਗੀਆਂ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਦੱਲ ਦੇ ਜਨਰਲ ਕਮਾਂਡਰ ਤੇ ਦਸ ਸਾਲ ਕੈਦ। ਭਾ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਾਖਾਂ ਪਿੰਡ ਰੁੜਕਾ, ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਵਰਕਰ, ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਹੇਹਰਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਲੈਂਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ, ਪਿੰਡ ਗੁਰਮਾਂ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ੧੯੪੭ ਦੇ ਘਲੂ ਘਾਰੇ। ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਘਾਂਤਲੂ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਭਾ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ:ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੋਭੀ ਰੰਗੂ ਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਗਿਆਰ੍ਹਵੇਂ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਜੱਥੇਦਾਰ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਰੰਗੂ ਵਾਲ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬਾਰ੍ਹਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਤੱਕ ਸਭ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੱਥਿਆਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਰਾਸ਼ਨ ਕਟੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਨੇ ਬੀਬੀਆਂ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਾਸਤੇ ਬਾਰਾਂ ਬਿਸਵੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਿੱਤੀ।

ਭਾ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਰੰਗੂ ਵਾਲਾ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ, ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਯਾਤ੍ਰਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਕੰਮ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਜ਼ੁਰਮਾਨਾ ਵੀ ਹੋਇਆ।

ਭਾ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਰੰਗੂ ਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ੯ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਗਿਆਰ੍ਹਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੱਕ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਲੇਲ ਸਿੰਘ ਰੰਗੂ ਵਾਲਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਗਿਆਰ੍ਹਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੱਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਵਰਯਾਮਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਰੰਗੂ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਚੌਥੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੱਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਰੰਗੂ ਵਾਲ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਗਿਆਰ੍ਹਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੱਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਰੰਗੂ ਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਗਿਆਰ੍ਹਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੱਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਰੰਗੂ ਵਾਲ

ਭਾ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬੱਸੋ ਰੰਗੂ ਵਾਲ।

ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਿੰਘ ਜੈਤੋ ਤੇ ਗਆਰ੍ਹਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਤਿੰਨ ਬਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਇਕ ਬਿਸਵਾ ਵਸੋਂ ਵਾਲੇ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਅਸਥਾਨ ਲਈ ਦਿੱਤਾ।

ਸ: ਜਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਰੇਵਾਲ

ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੪ ਈ: ਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਸਖਤ ਅਤੇ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਜ਼ੁਰਮਨ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਪੰਥ ਦੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਕਾਂ 'ਚੋਂ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਡਿਆਈ ਦੀ ਜਾਂ ਚੌਧਰ ਦੀ ਕੋਈ ਗਰਜ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਆਪ ਗੁਪਤ ਹੋ ਕੇ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਨਾਲ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ 'ਅਕਾਲੀ' ਅਖਬਾਰ ਨੂੰ ੧੦੦੦ ਰੁਪਿਆ ਨਕਦ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ। ਫੁਟਕਲ ਤਾਂ ਗਿਣਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦਾ ਸੱਚਾ ਦਰਦ ਹੈ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਜੱਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥਾ ਜ਼ਿਲਾ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਦਾ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਭਾ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰੇਮ ਕੌਰ ਬਖਤ ਗੜ੍ਹ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੀਵਨ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖਣ ਕਾਰਨ ਦਫ਼ਾ ੧੨੪ ਹੇਠ ਚਲੇ ਮੁਕੱਮੇ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਟੀ।

ਗਿ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗਰੇਬੀ ਪਿੰਡ ਝਰੋੜੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੁਆਲੀ ਬੱਦੋਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਤੇਰ੍ਹਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੱਕ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਨਿਰਭੈ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਾ: ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੁਆਲੀ ਬੱਦੋਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਬਸਰਾਮ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਢਾਈ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਹੈਡ ਮਾਸਟਸ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਟਾਰੀ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਬਾਬਲ-ਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ।

ਭਾ: ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਬੜੂੰਦੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੬ ਮਹੀਨੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ ਮਾਤਾ ਰਲੀ ਬੜੂੰਦੀ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਪਿੰਡ ਨੇ ਆਪ ਦਾ ਚੰਗਾ ਮਾਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਪਿਤਾ ਨੇ ਮੂੰਹ ਨਾ ਲਾਇਆ ਤਾਂ ਵਾਪਸ ਹੋ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਲਾ-ਪਤਾ ਹਨ। ਆਪ ਪਿਤਾ ਦੇ ਇਕਲੌਤੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹਨ।

ਸੰਤ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਬੜੂੰਦੀ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸੰਤ ਮਤੇ ਵਿਚ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪਾਠੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਗ੍ਰੰਥੀ ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਬ੍ਰਹਮ ਪੁਰ ਆਪ ਜੀ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਤੋਪ ਖਾਨੇ ਐਚ.ਕੇ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਟੋਪੀ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ "ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਸਿਰ ਟੋਪੀ ਧਰੇ, ਸਾਤ ਜਨਮ ਕੁਸ਼ਟੀ ਹੋਏ ਮਰੇ" ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਮਾਰਿਆ। ਕੰਪਨੀ ਸਮੇਤ ਬਹੁਤ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਉਠਾਈਆਂ, ਕੈਦ ਰਹੇ ਤੇ ਰੁਪਿਆ ਜ਼ਬਤ ਕਰਾਇਆ, ਨੌਕਰੀਓਂ ਕੱਢੇ ਗਏ ਪਰ ਅਡੋਲ ਰਹੇ। ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ।

ਗ੍ਰੰਥੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਬ੍ਰਹਮ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣਕੇ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੱਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ

ਨਿਹੰਗ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਬ੍ਰਹਮ ਪੁਰ ਆਪ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦੇ ਝਗੜੇ ਵੇਲੇ ਮਸੀਤ ਸਾਫ਼ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਦੁਵਾਰੇ ਵਿਚ ਥੋੜੇ ਸਿੰਘ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ, ਮਾਰਸ਼ਲ-ਲਾ ਵਿਚ ਆਪ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਲਿਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ੯ ਮਹੀਨੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗੁਰਦਿਤ ਕੌਰ ਬਿਲਗਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਪੌਣੇ ਦਸ ਮਹੀਨੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਬਿਲਗਾ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਵੇਰ ਗਏ, ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਛੱਡੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਸਿਰੋਪਾ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਆਏ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਿਲਗਾ ਆਪ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੨੦ ਦਿਨ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਸਹੀਆਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾ: ਬਖਤੌਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਬਿਲਗਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ।

ਭਾ: ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਬਿਲਗਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ।

ਭਾ: ਸਹੇਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਬਿਲਗਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ।

ਭਾ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੇਲਾ ਸਿਘ ਬਿਲਗਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ।

ਭਾ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਗੁੰਬੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਭੈਣੀ ਦਰੇੜੀ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਗਿਆਰ੍ਹਵੇਂ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਭਾ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੌਰ ਰੋੜੇ ਭੈਣੀ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਚੌਥੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੱਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਜੱਥੇਦਾਰ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੱਜਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦਰ ਕੌਰ ਭੈਣੀ ਬੜਿੰਗਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਵਿਚ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਭੈਣੀ ਬੜਿੰਗਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਵਿਚ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੇਦ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਭੈਣੀ ਬੜਿੰਗਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਵਿਚ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਣ ਸਿੰਘ ਭੈਣੀ ਬੜਿੰਗਾਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਵਿਚ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਭੈਣੀ ਬੜਿੰਗਾਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਵਿਚ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਨੋਟ:– ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਭੀ ਗਏ।

ਭਾ: ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਾਖਾਂ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਜੋਧਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਸੰਗਰੂਰ ਮੇਂ ਦੂਰ ਲਿਜਾਕੇ ਛਡੇ ਗਏ।

ਭਾ: ਘੁਮੰਡ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਜੋਧਪੁਰ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਸੰਟ੍ਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੇਦ ਕੱਟੀ।

ਜੱਥੇਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੋਧਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਸੰਗਰੂਰ,ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੋਰ ਜੋਧਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ਦੂਰ ਲਿਜਾਕੇ ਛੱਡ ਦਿਤੇ ਗਏ।

ਭਾ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਜੋਧਪੁਰ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀਨੇ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਲਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੋਧਪੁਰ ਆਪ ਦੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੭ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਅਪੜਣ ਸਾਰ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋ ਗਿਆ।

ਭਾ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਤਾਬੋ ਪਿੰਡ ਜੋਧਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ ਅਤੇ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਦੋ ਦਿਨ ਦੀ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਾਖਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੋਧਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੂਹੜ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੋਧਪੁਰ ਆਪ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ਅਤੇ ੨੦੦ ਰੁ: ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਭਾ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁਰਤਾ ਸਿੰਘ ਮਾਈ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੋਧਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਈ ਜੀਉਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੇਠੂ ਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਗਏ ਅਤੇ ਛੱਡ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੇਠੂ ਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਸ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰੂੜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੈਠੂ ਕੇ ਆਪ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚੋਂ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਆਏ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨੇ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਸ: ਮਿਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੈਠੂ ਕੇ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਅਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਸ: ਕਲਯਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭੀਖੀ ਖਟੜਾ ਆਪ ਨੇ ਖੇੜੇ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਤਕਰੀਰ ਵਿਚ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ੨ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਸ: ਭੂਲੋਕ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਭੁਟਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹੀਆਂ।

ਭਾ: ਸਰਬਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੌਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭਨੋਹੜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹੀਆਂ।

ਭਾ: ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭਨੋਹੜ ਆਪ ੫੦੦ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭਨੋਹੜ ਆਪ ੫੦੦ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਹਿਮਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਲੇਖਾਂ ਪਿੰਡ ਭਨੋਹੜ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ੪੭ ਦੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਚੰਗ ਬਚਾਉ ਕੀਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੀ ਮੋਹੜੀ ਚੁੰਧ ਨੇ ਗਡੀ । ਪਹਿਲਾ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਭਰਲਗੋਤ ਵਾਸਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ। ਬਿਗੜਕੇ ਭਨੋਹੜਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਕਾਫੀ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਭਾ: ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭਨੋਹੜ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਲਾਹੌਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਭੋਤਨੇ ਆਪ ਨੇ ਪਿੰਡ ਗਿਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋਏ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਪਰਧਾਨਗੀ ਕਾਰਨ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਹਵਾਲਾਤ ਬੰਦ ਤੇ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਮੁਲਤਾਨ ਸੰਟ੍ਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੱਟੀ ਅਤੇ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਭੀ ਸਨ।

ਭਾ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਕਪਤਾਨ ਪਿਤਾ ਜ਼ਮਾਦਾਰ ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭੋਤਨੇ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਸਖਤ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਸੰਤ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਭੋਤਨੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਰਹੇ ਅਤੇ ਕਈ ਦਿਨ ਹਵਾਲਾਤ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਜੈਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭੂੰਦੜ ਆਪ ੧. ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ ੨. ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ; ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭੂੰਦੜ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਜੇਲ੍ਹ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਵਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭੂੰਦੜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾ; ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੰਗਤੀ ਪਿੰਡ ਦੌਲਤਪੁਰਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਗੁਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾਊ ਮਾਰਾ; ਆਪ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜੱਥਾ ਨੰਬਰ ੧੧ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ।

ਭਾ: ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ· ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫਲੇਵਾਲ ਆਪ ਨੇਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਗਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਫਲੇਵਾਲ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਸੋ ਪਿੰਡ ਫਲੇਵਾਲ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੯ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਫਲੇਵਾਲ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੯ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਥਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਫਲੇਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਤਕਲੀਫਾਂ ਦੇਕੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫਲੇਵਾਲ ਆਪ ਨੂੰ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਟੋਪੀ ਪੌਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਜੁਰਮ ਵਿਚ ੭ ਸਾਲ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਤੇ ਛੱਡੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫੁਲਾਂਵਾਲ (੧) ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੧੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਦਿਲੀ ਗਏ, ਮੋਰਚਾ ਫ਼ਤਹ ਹੋਣ ਤਕ ਉਥੇ ਰਹੇ। (੨) ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦੇਸ਼ੀ ਮਾਲ ਤੇ ਪਿਕਟਿੰਗ ਕਰਕੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ। (੩) ਗੁ: ਮੁਜ਼ਫ਼ਰਾਬਾਦ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋ ਕੇ ੧ ਸਾਲ ਮੁਕਾਮ ਹਵੇਲੀਆਂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਖੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫੁਲਾਂਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ, ੨ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਆਪ ਗੁ: ਸੀਸ ਗੰਜ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ।

ਜਥੇਦਾਰ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫੂਲਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ, ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਲਿਜਾ ਕੇ ਛਡੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਈ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਫੂਲਵਾਲਾ (੧) ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ, ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਲਿਜਾ ਕੇ ਛਡੇ ਗਏ। (੨) ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫੂਲਵਾਲਾ (੧) ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਕਲੀਫਾਂ ਦੇ ਕੇ ਛਡ ਦਿਤੇ ਗਏ। (੨) ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫੂਲਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਦੋ ਵੇਰ ਗਏ ਤੇ ਡੇਢ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਕੁੰਢਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਫੂਲਾਂਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੰਥੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫੁਲਾਂਵਾਲਾ ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਵਿਚ ਛਡੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਮਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫੁਲਾਂਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਲਿਜਾ ਕੇ ਛਡੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਨਸੂਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਨਸੂਰ ਮੋਰਚਾ ਡਸਕੇ ਦੇ ਹੀਰੋ ਸਨ।

ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਖੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਨਸੂਰ ਮੋਰਚਾ ਡਸਕੇ ਦੇ ਹੀਰੋ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਥੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਤਹਿਸੀਲ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰੋੜੀਆਂ ਆਪ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ, ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਮੋਰਚਾ ਫਤਿਹ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਭਾਈ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਗੁੰਬੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰੋੜੀਆਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਿਹ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ ।

ਭਾ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਾਜਰੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋਂ ਵਿਚ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਦਿਆ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਾਜਰੀ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ।

ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗਿਆਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੰਗਲੀ ਉਚੀ (੧) ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ । (੨) ਆਪ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰੋਂ ਕੌਮੀ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਕੇ ਇਕ ਹਫਤਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ।

ਭਾਃ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਜ਼ਾਰਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ੧ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ।

ਭਾ: ਹਰਚਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚਨਣ ਸਿੰਘ ਮਿਸਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ (ਨਾਰੰਗਵਾਲ) ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਿਸਰਾ ਸਿੰਘਵਾਲਾ ਆਪ ਪੰਜੇ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ ।

ਭਾਃ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਿਸਰਾ ਸਿੰਘਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਜੱਥਿਆਂ ਨਾਲ ਦੋ ਵਾਰ ਗਏ ਅਤੇ ਅਖੀਰਲੇ ੧੩ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ ।

ਭਾਃ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਿਸਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ।

ਭਾ: ਟਿਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਖਿਉਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਗਭਰੀ ਪਿੰਡ ਮਿਸਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ।

ਭਾ: ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੋਧਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ।

ਭਾ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੰਗਲੀ ਨੀਵੀਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਲਿਜਾਕੇ ਛੱਡੇ ਗਏ ।

ਭਾ: ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੰਗਲੀ ਨੀਵੀਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਲਿਜਾਕੇ ਛੱਡੇ ਗਏ ।

ਭਾ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੰਗਲੀ ਨੀਵੀਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਕੈਦ ਰਹੇ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੋਹਾਂ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੰਗਲੀ ਨੀਵੀਂ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ।

ਭਾ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੰਗਲੀ ਨੀਵੀਂ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ।

ਭਾ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਦਿੱਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੰਗਲੀ ਨੀਵੀਂ ਅ:ਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ।

ਭਾ: ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੰਗਲੀ ਨੀਵੀਂ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ।

ਭਾ: ਬਾਬੂ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਪਿੰਡ ਮੰਗਲੀ ਨੀਵੀਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ।

ਭਾ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੰਗਲੀ ਨੀਵੀਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਗਏ ਅਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੰਗਲੀ ਨੀਵੀਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਗਏ ਅਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇੱਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧਾਂਦਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ, ਡੇਢ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਆਪ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਚ ਇਕ ਕਤਲ ਦੇ ਮੁਕਦਮੇ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਲਗੇ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਗੂੰਬੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧਾਂਦਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ, ਡੇਢ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜਥੇਦਾਰ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧਾਂਦਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੋਂਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧਾਂਦਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਟੀ।

ਜਥੇਦਾਰ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧਾਂਦਰਾ ਆਪ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਵਰਕਰ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਸਖਤ ਮਾਰ ਖਾਧੀ। ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦੋ ਭੁਜੰਗੀ ਭੇਜੇ। ੧੯੨੩ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣ ਕੇ ਗਏ। ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਗਏ, ਇਸ ਔਕੜ ਸਮੇਂ ਆਪ ਦੇ ੨੫ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪਵਿਤਰ ਜੀਵਨ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਗੁਰਸਿਖ ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹੈ।

ਭਾਈ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜਥੇਦਾਰ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧਾਂਦਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜਥੇਦਾਰ ਹਰਭਜਨ ਸਿਘ ਪਿੰਡ ਧਾਂਦਰਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੫੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਹਾਰਨ ਮਾਜਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਮੁਤਬਨਾ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਹਾਰਨ ਮਾਜਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸ਼ਹਿਣਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ । ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਜਾ ਕੇ ਛਡੇ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਮਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸ਼ਹਿਣਾ ਆਪ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਪਿਛੋਂ ਦੂਜੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸ਼ਹਿਣਾ ਆਪ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਪਿਛੋਂ ਦੂਜੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਵਿਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸ਼ਹਿਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ, ਮੋਰਚਾ ਫਤਿਹ ਹੋਣ ਤੱਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ ।

ਜਥੇਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸ਼ਹਿਣਾ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਣੀ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਮੁਕਤਸਰ ਤੋਂ ਮੋੜ ਦਿਤੇ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤਰ ਜਥੇਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸ਼ਹਿਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਜਾਦ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਬਾਬਲਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ ।

ਜੱਥੇਦਾਰ ਤੇਜ਼ਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਜਾਦ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਬਾਬਲਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ ।

ਭਾ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਜਾਦ ਆਪ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਰੁਕ ਗਏ ।

ਭਾ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਰੀਂਹ ਆਪ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਬਟੂਦੇ ਸ਼ਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਉਤਾਰ ਕੇ ਛੱਡ ਗਏ । (੨) ਭਾ: ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਰ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ੨੦੦ ਰੁ: ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ ।

ਮਾਸਟਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਾਬੂ ਕਾਕੂ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਊਣੀ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਨੇ ਪਿੰਡ ਖੇੜੇ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਜੋ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ ਦੇ ਹੇਠੋਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਕੁਰਸੀ ਖਿੱਚ ਲਈ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਇਕ ਸਾਲ ਕੱਟੀ ।

ਭਾ: ਦਸੌਧਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾ: ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰੂਪਾਂ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰ ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁਘੜ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਮਲਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਮਲਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰ ਇਕ ੨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਬਾਬਲਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਹਾਬਆਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਿਆ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਹਾਬਆਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਰਾਭਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਰਾਭਾ ਆਪ ਇਰਾਦੇ ਦੇ ਪਕੇ ਪੰਥ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦਰਦੀ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਾਭਾ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹਿਸਾ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਦੀ ਲਗਨ ਵਿਚ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ ਇਉਂ ਹੈ:– (੧) ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਕੁਝ ਚਿਰ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਰਹੇ। (੨) ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਤੇ ਤਕਰੀਰ ੩ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਇਕ ਸਾਲ ਵਖੋ ਵਖ। (੩) ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਡੇਢ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ। (੪) ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਪਗੜੀ ਲਈ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ। (੫) ਸਿਆਸੀ ਤਕਰੀਰਾਂ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ੪੮ ਦਿਨ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ, ੧੯੪੧ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ।

ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਜਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਵੈ ਪਈ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੪ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੧੭ਵੇਂ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜਾਂਦਿਆਂ ਮੋਰਚਾ ਫਤਿਹ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸ: ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵੈ ਪਈ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੪ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੧੭ਵੇਂ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜਾਂਦਿਆਂ ਮੋਰਚਾ ਫਤਿਹ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸ: ਧਨਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਵੈ ਪਈ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ, ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਵੀ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਢੇ ਪਈ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੧੭ਵੇਂ ਜਥੇ ਦੇ ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣੇ, ਜਾਂਦਿਆਂ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸ: ਗੁਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਿਸ਼ਨ ਗੜ੍ਹ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੧੧ਵੇਂ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਸ: ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਢੇ ਪਈ (੧) ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੪ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ। (੨) ੫੦੦ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜਾਂਦਿਆਂ ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋ ਗਿਆ।

ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਦੇ

ਸੂਰਬੀਰ ਅਕਾਲੀ

ਭਾਈ ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਕਾਉਂਕੇ

ਗੁਰ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਹਿਤ ਤਨ ਮਨ ਦੀ ਦੇ ਫੀਸ।
ਪ੍ਰੇਮ ਗਲੀ ਵਿਚ ਖੇਲ ਦੇ, ਤਲੀ ਟਕਾਕੇ ਸੀਸ॥

ਆਪ ਪਿੰਡ ਕਾਉਂਕੇ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਇੰਨਸਪੈਕਟਰ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ੨੮ ਨਵੰਬਰ ਸੰਨ ੧੮੭੮ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਦਾ ਚਾਉ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ।

੧੯੦੭ ਈ: ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਲੁਧਿਆਣੇ ਮਾਲਵਾ ਦੀਵਾਨ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ੧੯੧੧ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਪਿੰਡ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨੱਗਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਰੁਪਇਆ ਉਗਰਾਹ ਕੇ ਇਸ ਪਵਿਤ੍ਰ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤਾ।

੧੯੧੯ ਈ: ਵਿਚ ਬੀਬੀਆਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਕੰਨਿਆ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰੱਖੀ। ਜੋ ਹੁਣ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਹੈ।

੧੯੨੦ ਈ: ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਆਪ ੧੯੨੨ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ੧੯੩੦ ਤੱਕ ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ। ਕਈ ਸਾਲ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਐਗਜੇਕਟਿਵ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਰਹੇ।

੧੯੨੪ ਈ: ਵਿਚ ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਸਖਤ ਕੈਦ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭੁਗਤੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਪੰਥਿਕ ਉਨੱਤੀ ਲਈ ਹਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਉ`ਦੇਸ਼ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਆਪ ਜਵਾਨ ਹੀ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਥਾਣੇਦਾਰੀ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਣੋ ਸਾਫ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੀ ਕੋਆਪ੍ਰੇਟਿਵ ਮੂਵਮੈਂਟ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਣ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਇੱਕ ਸਨ। † ਜਗਰਾਉਂ ਕੋਆਪ੍ਰੇਟਿਵ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਆਪ ਖਾਸ ਮੋਢੀ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਬੈਂਕ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ।

ਆਪ ਡਿਸਟ੍ਰਕਟ ਬੋਰਡ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਕੋਆਪਰੇਟਿਵ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਵੀ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ। ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਂਓਂ ਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਸਨ। ਲੋਕਲ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀ ਹੇਰਾਂ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਤੇ ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਅੰਤ੍ਰੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਖਾਸ ਰੁਕਨ ਸਨ। ਆਪ ਕਈ ਸਾਲ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰ ਕਲਾਂ ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਾਉਂਕੇ ਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਰਹੇ।

ਸ: ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਪਬਲਿਕ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਹੋਇਆ ਤੇ ਆਪ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੀਆਂ ਖਾਸ ਹਸਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਆਪ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਕਿਸ ਨੂੰ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਵੀ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਚਾਣ ਚੱਕ ਦਰਗਾਹੋਂ ਸੱਦਾ ਆ ਗਿਆ। ੧੯ ਜੂਨ ੧੯੩੨ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬਰਨਾਲੇ ਤੋਂ ਦਾਨ ਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਟਾਂਗਾ ਉਲਟ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਚੂਲ੍ਹਾ ਟੁਟ ਗਿਆ।

ਆਪ ਨੂੰ ਬਰਨਾਲੇ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਕੀਤਾ ਪਰ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਅਬੋਹਰ ਵਿਖੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾਰ ਸੱਜਣ ਡਾਕਟਰ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਆਪਣੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਵਾਉਣ ੩ ਜੁਲਾਈ ੧੯੩੨ ਨੂੰ ਅਬੋਹਰ ਚਲੇ ਗਏ ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਯਤਨ ਬੇ-ਅਰਥ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਲਾਹੀ ਹੁਕਮ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਵਿਚ ਗੂੰਜ ਰਿਹਾ ਸੀ।

੨੯ ਜੁਲਾਈ ੧੯੩੨ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ੪੪ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਦੀ ਨੀਂਦੇ ਸੌਂ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬੇਅੰਤ ਸੱਜਣਾਂ, ਮਿਤ੍ਰਾਂ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਏ। ਆਪ ਦੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਅਬੋਹਰ ਤੋਂ ਮੋਟਰ ਵਿਚ ਕਾਉਂਕੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ।

ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਸਮੇਂ, ਸੈਂਕੜੇਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਅਰਥੀ ਦੇ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਤੇ ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ‡ ਪਿਆਰੇ ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਰੱਜ ਰੱਜ ਕੇ ਅੱਥਰੂ ਕੇਰੇ।

---

† ਇਸ ਬੈਂਕ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ, ਜਗਰਾਉਂ ਵਿਖੇ ਸ: ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਫੋਟੋ, ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਸਜਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

‡ ੯ ਅਗਸਤ ੧੯੩੨ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਮਿੱਤ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦਾ ਭੋਗ ਪਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੀਊਂਦੇ ਸਨ।

ਧੰਨ ਧੰਨ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪੂਜਯ ਯੋਗ ਜਹ ਚਰਨ॥
ਨਾ ਘਬਰਾਵੇ ਮੌਤ ਤੋਂ ਗੈਸ ਗੋਲੀਆਂ ਵਰ੍ਹਨ॥

ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਯੋਗ ਹੈ। ਪੂਰਾ ਹਾਲ ਪੜ੍ਹੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕਾਂਡ, ਦਾ ਸਫ਼ਾ ਪ੩੦ ਜਿਲਦ ਪਹਿਲੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਮੂੰਹ ਪੰਥ ਨੇ ਦੁਖ ਮੰਨਾਇਆ। ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖਬਾਰ ਨੇ ਆਪ ਆਪ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਲੰਬੀ ਕਵਿਤਾ ਛਾਪੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਸਤਰਾਂ ਹੇਠ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ:-

ਐ ਰਣਬੀਰ! ਤੇਰੀ ਝਲਕ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ ਤੇ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕੋਹ ਨੂਰ ਸੁੰਦਾਂ।
ਤੇਰੀ ਵਾਸ਼ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਪਿਆਰਤਾ ਦੀ, ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਚੰਨਣ ਬੂਰ ਸੁੰਦਾਂ।
ਸਾਰੀ ਉਮਰ 'ਚ ਇੱਕੋ ਸੀ ਲਾਲ ਲੱਭਾ, ਉਹ ਭੀ ਪੱਲਿਓਂ ਅੱਜ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ।
ਹੱਛਾ ਭਾਣਾ ਕਰਤਾਰ ਦਾ, ਸ਼ੁਕਰ ਰੱਬ ਦਾ, ਅਤਰ ਸਾਂਭਿਆ ਸ਼ੀਸ਼ਿਓਂ ਡੁਲ੍ਹ ਗਿਆ।

ਆਪ ਦੇ ਹਰੇਕ ਕੰਮ ਦੇ ਸਾਥੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸੱਜਣ ਹਨ:-

ਭਾ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਜਮਾਂਦਾਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਭਾ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ, ਭਾ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਖੱਟਰ, ਭਾ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ, ਭਾ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਨੰਬਰਦਾਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ, ਭਾ: ਰਣ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ, ਆਦਿ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਮੋਰਚੇ ਵਖ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਸੇਵਾ 'ਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਾਉਂਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ-ਕਾ ਬਾਗ ਵਿਚ ੯ ਮਹੀਨੇ ਸਜ਼ਾ ਤੇ ੧੫੦ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ।

ਜੱਥੇਦਾਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਮਾਦਾਰ ਘੁਮਾਣ

ਜਮਾਦਾਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਸੰਨ ੧੮੭੩ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਘੁਮਾਣ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਨਕਿਆਂ ਦਾ ਘਰਾਣਾ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਾਲਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਲਗਣ ਲੱਗ ਗਈ। ੧੮੯੩ ਵਿਚ ਆਪ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਫੌਜ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਦਾਹੜਾ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦਾੜ੍ਹਾ ਚਾਹੜਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦਾ ਵੇਖਕੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਗਲ ਮੰਨ ਲਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਫੌਜ ਵਿਚ ਜਦ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਦਿਨ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਵੇਸਵਾ ਦੇ ਨਾਚ ਕਰਾਏ ਜਾਂਦੇ। ਜੱਥੇਦਾਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕੁਰੀਤੀ ਵਿਰੁਧ ਨਿਧੜਕ ਹੋਕੇ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਜਿਸਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਫੌਜ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਕੇ ਮਨਾਉਣੀਆਂ ਆਰੰਭ ਹੋਈਆਂ। ਆਪ ਦਾ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰੇਮ ਵੇਖਕੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿਣ ਲਗ ਗਏ।

ਇਕ ਵੇਰ ਇਕ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਬੂਟਾਂ ਸਣੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਆਪ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਅਫਸਰ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਗੁ: ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੀ ਕੰਧ ਢਾਹੁਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਸਖਤ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਐਕਟ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪੰਥ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਚੁਣੇ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੁਮਾਣ

ਸ: ਸੁੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਮੋਢੀ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਅਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸ੍ਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ ਜਦ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੁਧ ਕਰਾਰ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਬਣਨ ਤੇ ਰਿਹਾ ਹੋਕੇ ਆਏ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਰਸੂਖ ਸੀ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਟੂਸੇ

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰੂੜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਟੂਸੇ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਵਿਖੇ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਪਤਨੀ ਭਾਗ ਕੌਰ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਲਗਨ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਸਪੁਤਰ ਗਿਆਨੀ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਜੈਬ ਸਿੰਘ ਜੋ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਹਨ ਜੋ ਪਿਤਾ ਪੁਤਰ ਢਾਡੀ ਜਥਾ ਬਣਾ ਕੇ ਗੁਰਮਤ ਵਲੋਂ ਮੁਰਦਾ ਤੇ ਕਰ ਸੋਕੜ ਹੋਈਆਂ ਆਤਮਾਂ ਨੂੰ ਢਾਡੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਰਜ਼ਾਂ ਤੇ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਚੋਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਸੰਗ ਸੁਣਾ ਕੇ ਮੁੜ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਗੁਰ ਪੰਗਤੀ ਨੂੰ ਆਪ ਪਰ ਘਟੋਂਦੇ ਹਨ, "ਢਾਡੀ ਦਰ ਪਭ ਮੰਗਣਾ ਦਰ ਕਦੇ ਨਾ ਛੋੜੇ"।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਕਮਾਲ ਪੁਰਾ

ਧੰਨ ਜਨਨੀ ਜਿਨ ਜਾਇਆ, ਧੰਨ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਵਾਨ।

ਸਫ਼ਲ ਜੀਵਨਾਂ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੱਗ ਉਤੇ, ਸ਼ੇਰ ਮਰਦ ਕੋਈ ਕੌਮੀ ਲਾਲ ਹੋਵੇ।
ਕੌਮ ਲਈ ਜੀਵਨ ਸਾਰਾ ਵਾਰ ਦੇਵੇ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਦਾ ਨਿਤ ਖਿਆਲ ਹੋਵੇ।
ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕੀਤੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ, ਖਿੜਿਆ ਮਥੇ ਤੇ ਸਦਾ ਜਲਾਲ ਹੋਵੇ।
ਕੌਮੀ ਉਨਤੀ ਲਈ ਘਬਰਾਵਨਾ ਨਹੀਂ, ਰੁਤ ਹਾੜ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਸਿਆਲ ਹੋਵੇ।
ਤੇਰੀ ਯਾਦ ਸਦਾ ਤੜਪਾਂਵਦੀ ਏ, ਕੋਈ ਦਿਨ ਮਹੀਨਾ ਜਾਂ ਸਾਲ ਹੋਵੇ।
ਜੇਕਰ ਕੌਮ ਦਾ ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਹੋਵੇ, ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇਰੇ ਜਿਹਾ ਲਾਲ ਹੋਵੇ।

–ਦਿਤੇ ਗਏ ਇਕ ਐਡਰੈਸ ਵਿਚੋਂ–

ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਉਹਨਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ ਜੋ ਏਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਲਈ ਆਏ, ਹਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਨਿਤਰੇ, ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਅਪਨਾਇਆ ਤੇ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁਆਸ ਦਿਤੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੬ ਨਵੰਬਰ ੧੮੯੨ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਕਮਾਲ ਪੁਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਤੇ ਪਿਤਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿਖ ਤੇ ਖੇਤੀ ਵਾੜੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿਧੇ ਪਧਰੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਦਾਦੇ ਭਾਈ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਫੌਜੀ ਸਿਪਾਹੀ ਸਪਿਰਟ ਅਤੇ ਪੜਦਾਦੇ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਗੁਰਮੁਖ ਤਾਈ ਤੇ ਗੁਰ ਪਿਆਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਆਇਆ।

ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਆਪ ਹੀ ਸਾਧੂ ਵਿਰਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲ ਵਿਚ ਗਰਮਖੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜੀਅ ਲਾਉਂਦੇ ਤੇ ਬਾਕੀ ਵੇਲਾ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਖੇਤੀ ਵਿਚ ਹਥ ਵਟਾਂਦੇ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਵਡੇ ਹੁੰਦੇ ਗਏ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਕੀਰਤਨ ਅਭਿਆਸ ਵਲ ਰੁਚੀ ਲਗਦੀ ਗਈ। ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ੧੯ ਨੰਬਰ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਕੱਦ ਪੰਜ ਫੁਟ ਚਾਰ ਇੰਚ ਸੀ। ਰੰਗ ਕਣਕ ਵੰਨਾ ਪਰ ਚੇਹਰੇ ਤੇ ਜਲਾਲ ਤੇ ਰੌਣਕ ਸੀ, ਜਿਸਮ ਛਰਮਾਂ ਤੇ ਸਡੌਲੀ ਸੀ। ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ੧੬ ਸਾਲ ੬ ਮਹੀਨੇ ਤੇ ੨੫ ਦਿਨ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ੫ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਪੈਨਸ਼ਨ ਮਿਲੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ 'ਆਈ. ਈ. ਐਫ. ਏ. ਐਂਡ ਪੀ.' ਤਗਮੇ ਤੇ ਲੰਮੀ ਲਾਮ ਦੇ ਤਗਮੇ ਭੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ।

ਫੌਜ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਕਈ ਜਵਾਨਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਪੀਰ ਤੇ ਕਈਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਆਸ਼ੇ ਸਨ। ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਨਿਤਨੇਮ ਤੇ ਉਚ ਚਾਲ ਚਲਣ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰਾ ਬਣਾ ਛਡਿਆ ਸੀ। ਅਸੂਲ ਉਤੇ ਡਟ ਜਾਣ ਵਿਚ ਨਿਡਰ ਸਨ। ਫਰਾਂਸ ਦੀ ਜੰਗ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਗਿਆਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿਖ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਗਰੰਥੀ ਬੇਦੀ ਮਿਲਾਪ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ ਨੂੰ ਘਰ ਤੋਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਤਾਲੇ ਅੰਦਰ ਰਖ ਕੇ ਗਰੰਥੀ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਬਚਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਬੇ-ਅਸੂਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਪਰਾਏ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਓਦੋਂ ਹੀ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰੇਗਾ ਜੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਰਸਾਲਾ ਚਲੇ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰਖਣਾ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰੀ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਰਾਇ ਟੁਕੀ ਜਾਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੇਠਤ ਮੰਨੀ ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਰਾਇ ਵਿਚ ਅਸੂਲੀ ਤਾਕਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਡੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨੌਣਾ ਪਿਆ। ਫਰਾਂਸ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਗੌਰਮਿਟ ਵਲੋਂ ਸਭ ਫੌਜੀਆਂ ਲਈ ਟੋਪੀਆਂ ਪਹਿਨਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਵਿੰਝਲ ਭੀ ਸਨ ਜੋ ਹੁਣ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹਨ। ਉਹ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ੧੯੧੫ ਵਿਚ ਇਕ ਸਵੇਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਗਹਿਰੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਗਹਿਰੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਲਿਆਂਦੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਕਾਰਨ ਪੁਛਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਦਸਿਆ ਕਿ ਕਰੜੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪਈ ਹੈ। ਅਸੂਲ ਲਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਕਰਨਾ ਪਏ। ਅਸੀਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਪੁਛਿਆ, ਉਹ ਕੀ ? ਆਪ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਸਭ ਲਈ ਟੋਪੀਆਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆਂ ਹੈ। ਸਿਖੀ ਅਸੂਲ ਵਿਚ ਟੋਪੀ ਪਹਿਨਣੀ ਮਨ੍ਹਾ ਹੈ। ਗੁਰ ਸਿਖ ਰਹਿਤ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਹੁਣ ਅਸੂਲੀ ਜਾਂਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਸਭ ਨੇ ਕਿਹਾ,ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਸੀਂ ਆਪ ਦੇ ਮਗਰ ਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਹੋਗੇ ਤਿਵੇਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਝਟ ਹੀ ਸਾਰੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਘੋੜੇ ਫੇਰੇ ਗਏ ਤੇ ਮਤਾ ਪਕਾਇਆ ਕਿ ਸਿਖ ਟੋਪੀ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨਣਗੇ। ਕਈ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਤੇ ਨਾਮ ਧਰੀਕ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ। ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹਰ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ, ਅਸੂਲ ਤੋੜਨਾ ਜਾਇਜ਼ ਨਹੀਂ। ਮਰਨਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਾਇਜ਼ ਹੈ ਪਰ ਬੇਅਸੂਲਾ ਜੀਵਨ ਧ੍ਰਿਗ ਹੈ। ਸੋ ਟੋਪੀ ਨਾ ਪਾਉਣ ਦੀ ਖਬਰ ਅਫਸਰਾਂ ਤਕ ਪੁਜ ਗਈ। ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਫੌਜੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਕਬੂਲ ਹੈ? ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ, ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਬਾਰਾਂ ਬਜੇ ਤਕ ਜਾਂ ਤਾਂ ਸਿਖਾਂ ਸਬੰਧੀ ਹੁਕਮ ਵਾਪਸ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਿਖ ਖੁਦ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਨ ਵੇਲੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾ ਜਾਣਗੇ। ਗੱਲ ਕੀ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋ ਗਿਆ। ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਬਰਛੇ ਤੇ ਬਲਮਾਂ ਨਾਲ ਜੋ ਟੋਪੀਆਂ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਹੰਨਿਆਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾ ਕੇ ਛਾਨਣੀ ੨ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਅਗਾਹਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਟੋਪੀਆਂ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਫਰਾਂਸ ਵਰਗੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਭੀ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਆਚਰਨ ਨੂੰ ਸਵੱਛ ਰਖਿਆ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ "ਪਰ ਨਾਰੀ ਧੀ ਭੈਣ ਬਖਾਨੋ" ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਵਿਚ ਬੜੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਤੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਦੇ ਸਨ।

ਜਦ ਆਪ ਪਿੰਡ ਛੁਟੀ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ੧੯੧੨ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਜਾਰੀ ਕਰਵਾਇਆ ਤੇ ਨਹਿਰੀ ਪਾਣੀ ਜਾਰੀ ਕਰਾਇਆ।

ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਤੇ ਪੈਨਸ਼ਨ ਜ਼ਬਤ

ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਲਗਣ ਵੇਲੇ ਆਪ ਪੈਦਲ ਅੰਮਰਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੨ ਵਿਚ ਪਹਲੇ ਜੱਥੇ ਪੈਨਸ਼ਨੀਆਂ ਵਾਲੇ ਵਿਚ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ ਜੋ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੀਆਂ ਮਾਰਾਂ ਖਾਕੇ ਕੈਦੀ ਕਰਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਤੇ ਉਸ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਕੇ ਅਟਕ ਨੂੰ ਤੋਰੇ ਗਏ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਵੀਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣਾ ਤੇ ਅਪਣੀ ਸਪੱਤਨੀ ਦਾ ਖੂਨ ਡੋਹਲਕੇ, ਇੰਜਨ ਅੱਗੇ ਟੋਟੇ ਹੋਕੇ, ਰੋਕਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤਾਇਆਂ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਤਾਂ ਕੀ ਛਕਣਾ ਸੀ ਆਪ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਏ ਗਏ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ੪੮ ਘੰਟੇ ਡੰਡਾ ਬੇੜੀ (ਖੜੀ ਹੱਥਖੜੀ) ਲਾਈ ਰੱਖੀ ਤੇ ਬੇਅੰਤ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲੇ। ਪੈਨਸ਼ਨ ਭੀ ਜ਼ਬਤ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਫਿਰ ਜਾਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਏਸੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਏਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੀਰ ਭਾਈ ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੀ ਮਾਰ ਖਾਧੀ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਭਾਈ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਭੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਗੁਪਤ ਜ਼ਮੀਨ ਥੱਲੇ ਛਾਪੇਖਾਨੇ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

"ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ" ਏਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਲਗ ਗਿਆ। ਪਹਲੇ ਜੱਥੇ ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲ ਜਾਣ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਦੂਜੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਹੋਕੇ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਨਿਤੱਰੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਜੱਥ ਸਮੇਤ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਤਸੀਹੇ ਝਲੱਕੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਰਿਹਾ ਹੋਕੇ ਆਏ। ਪੈਨਸ਼ਨ ਫੇਰ ਜ਼ਬਤ ਹੋ ਗਈ ਜੋ ਮੁੜਕੇ ਬਹਾਲ ਨ ਹੋਈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੇਰਾਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਭੀ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਪਰ ਇਸਦਾ ਫੈਸਲਾ ਪਿੱਛੋਂ ਮੁਕੱਦਮਾ ਹੋਕੇ ਹੋਇਆ।

ਏਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕੰਨਿਆ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਜਾਰੀ ਕਰਵਾਈ। ੧੫—੫—੨੭ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਟਾਪੂਆਂ ਦਾ ਰਾਹ ਲਿਆ। ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜ ਵੰਦ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਨਾਲ ਲਈ। ਕਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਤੁਰਨ ਵੇਲੇ ਆਪ B I. P. ਜਹਾਜ਼

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੇ ਨ ਚੜ੍ਹੇ ਜੋ ਕਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਸਿਧਾ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਜਾਣਾ ਸੀ ਬਲਕਿ ਜਾਰਡੀਨ ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਜੋ ਰੰਗੂਨ ਆਦਿਕ ਹੋਕੇ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਚੜ੍ਹੇ। B. I. P ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਡੁਬ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪ ਜਾਰਡੀਨ ਤੇ ਪੀਨਾਂਗ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਬਟਾਵੀਆ ਪਹੁੰਚੇ। ਤੰਜੋ ਪ੍ਰਬੋਕ ਸ਼ੈਹਰ ਵਿਚ ਇਕ ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਉਥੇ ਹੱਥੀਂ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਏਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਲਾਏ ਹੋਏ ਬ੍ਰਿਛ ਅਜੇ ਤਕ ਉਥੇ ਖੜੇ ਹਨ। ਏਥੇ ਆਪ ੨੭ ਜੂਨ ੧੯੨੭ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ੩੦ ਜੂਨ ੧੯੩੧ ਤਕ ਬਤੌਰ ਵਾਚਮੈਨ, ਐਨ. ਵੀ. ਜਨਰਲ ਮੋਟਰ ਜਾਵਾ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋਕੇ ਗੁਰਮਤ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਸੇਵਾ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਆਦਰਸ਼ ਸਨ। ਭਾਈ ਚੂਹੜ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਮਾਲਪੁਰ। ਆਪਦੇ ਨਾਲ ਸਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਸਿਆ ਕਿ ਨੌਕਰੀ ਤੇ ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ੧—੪—੨੮ ਨੂੰ ਆਪਦੇ ਆਸ਼ੇ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਪਿੰਡ ਕਮਾਲਪੁਰਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਖੋਹਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੈਦਲ ਫਿਰਕੇ ਮਾਇਆ ਇਕੱਤ੍ਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਤੋਰਿਆ।

੩੦—੬—੩੧ ਤੋਂ ੧-੭-੩੨ ਤਕ ਕਪੜੇ ਦੀ ਤਜਾਰਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ੧-੭-੩੨ ਤੋਂ ੬-੫-੩੫ ਤਕ ਡੱਚ ਰੇਲਵੇ ਸਰਵਸ ਲਾਹਟ (ਸੁਮਾਟਰਾ) ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ। ਏਥੇ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਉਗਰਾਹੀ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਬੰਦ ਸੀ। ਪਰ ਆਪ ਸਕੂਲ ਲਈ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਏਥੇ ਭੀ ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ੈਹਰ ਮੇਡਾਨ ਵਿਚ ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਰੂਮੀ ਦੇ ਸਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਮਾਟਰਾ ਪੋਲੀਸ ਨੇ ਸਕਲ ਲਈ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਦਿਆਂ ਫੜ ਲਿਆ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ, ਫਿਰ ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸਰਦਾਰ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੂਮੀਂ ਦੇ ਉਦੱਮ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਹੋਏ। ਪਰ ਆਪ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਸਚਾਈ ਦਾ ਉਹ ਅਸਰ ਪਿਆ ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਗੌਰਮਿੰਟ ਵਲੋਂ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮਿਲ ਗਈ ਤੇ ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਰੂਮੀਂ ਨੇ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਏਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਵਾਈ। ਆਪ ਨੇ ਏਥੋਂ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਈਆਂ ਇਕੱਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ, ਜਿਸਦਾ ਸਦਕਾ ਸਕੂਲ ਨਾ ਕੇਵਲ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਇਆ ਸਗੋਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਅਜ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੇ ਨਾਉ ਥੱਲੇ ਜਗਰਾਉਂ ਤੋਂ ਰਾਏਕੋਟ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਉੱਤੇ ਖੁੱਲੇ ਥਾਂ ਤੇ ਸ਼ਸ਼ੋਭਤ ਹੈ।

ਇਕ ਵਾਰ ਸਕੂਲ ਦੀ ਮਾਇਕ ਹਾਲਾਤ ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਕਿ ਜੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਫੰਡ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਆਪ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚਕੇ ਸਕੂਲ ਤੇ ਲਾ ਦੇਵੇ। ਪਰ ਇਕ ਗਲ ਚੇਤੇ ਰਖੇ ਕਿ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁੰਡਾ ਅਨਪੜ੍ਹ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਵੇ।

ਇਕ ਵਾਰ ਜਾਵਾ ਵਿਚ ਕੁਝ ਏਧਰਲੇ ਸੱਜਨਾਂ ਨੇ ਜਾਵਾ ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਮਿਲਵਰਤਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਦੇਗ ਅੱਡ ਅੱਡ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਲੜਾਈ ਤਕ ਨੌਬਤ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਕੇ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਅਜੇਹਾ ਸੋਹਣਾ ਰਾਹ ਕੱਢਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਸੁਲਹ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਾਵੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਪਤਤ ਹੁੰਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਕਾਇਮ ਰਖਕੇ ਪੁਆੜਾ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੩੭ ਵਿਚ ਆਪ ਵਾਪਿਸ ਦੇਸ਼ ਆਏ ਤੇ ਔਣ ਸਾਰ ਇਲਾਕੇ ਲਈ ਹਸਤਪਤਾਲ ਬਨੌਣ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿਚ ਜੁਟ ਪਏ। ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਗਦ ਗਦ ਹੋ ਉਠਦੇ। ਅਖੀਰ ਗੁਰ ਭਾਣੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦਿਤੀ ਆਯੂ ਬਤੀਤ ਕਰਕੇ ੫—੭—੩੮ ਨੂੰ ਸਦਾ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੌ ਗਏ, ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਬ੍ਰਾਜਮਾਨ ਹੋਏ।

ਆਪ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਿਨਾ ਪਿਆਰ ਸੀ, ਆਪ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਕਦਰ ਕਿਨਾਂ ਕਿਨਾਂ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਨਾਲ ਟਾਂਕੇ ਹੋਏ ਮਾਨ ਪੱਤਰ ਦਸਣਗੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਆਪ ਮੁਹਾਰਾ ਇਹੋ ਮੂਹੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ।

"ਤਿੰਨ ਧਨ ਜਣੇਂਦੀ ਮਾਉ ਆਏ ਸਫਲ ਸੇ" ਆਪ ਦੇ ਚਾਲੂ ਕੀਤੇ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੇ ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਬੀ. ਏ. ਬੀ. ਟੀ. ਵਿੰਝਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਹਨ ਜੋ ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤੇ ਫੋਟੋ ਖਿੱਚ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਵੱਦੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਸਵੱਦੀ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਯਥਾ ਯੋਗ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਨੇ ਸੋਢੀ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਮਾਲਵੇ ਅਤੇ ਬੰਨੂੰ ਕੋਹਾਟ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਵੀ ਭੀ ਹਨ ਅਤੇ ਉਦਮੀ ਇਤਨੇ ਹਨ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆ ਨੇ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦੇ ਅਖੀਂ ਘੱਟਾ ਪਾਂਦਿਆਂ ਹਥ ਨਹੀਂ ਲਗੇ।

ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਭੇੜੂ ਛੱਜਾ ਵਾਲ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਛੱਜਾ ਵਾਲ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਂਓਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਬਾਲਪਣ:- ਆਪ ਦੀ ਬਾਲਪਣ ਦੀ ਉਮਰ ਆਪ ਦੇ ਨੱਗਰ ਛੱਜਾਵਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਖੇਡਦਿਆਂ ਕੁਦਦਿਆਂ ਦੀ ਲੰਘੀ।

ਵਿਦਿਆ:- ਆਪ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਸੂਝ ਬੂਝ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ।

ਪ੍ਰਦੇਸ ਫੇਰੀ:- ਆਪ ਦਾ ਮਨ ਘਰੋਗੀ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰਾਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਮਲਾਇਆ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਿੱਜੀ ਵਿਹਾਰ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਸਫਲ ਵੀ ਹੋਏ।

ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸੀ:- ਆਪ ਆਪਣੇ ਕੱਟੜ ਸੁਭਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦਾ ਉੱਪਨਾਮ ਭੇੜੂ ਹੀ ਸਦਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਕਈ ਦਫਾ ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੇਲ੍ਹ ਯਾਤ੍ਰਾ ਗਏ ਅਤੇ ਹੁਣ ਆਪ ਜੀ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ, ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦਾ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ, ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਫੀ ਉਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸੁਭਾ:- ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਜ਼ਿਦੀਆ, ਪਰ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਜਮ ਪਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਖੁਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਸਰਲ ਹੈ ਅਤੇ ਲਿਖੇ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰੇ, ਦਰਬਾਰੇ ਕਾਫੀ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਹੈ। ਆਪ ਅੱਜ ਕਲ ਪਿੰਡ ਛੱਜਾ-ਵਾਲ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਰਖਦੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਮਰੀਕਨ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ ੧੮੯੦ ਵਿਚ ਸ: ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮੋਹੀ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਮਾਨ ਕੌਰ ਸੀ, ਆਪ ੧੮ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਆਪ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇਉਬਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿੱਲ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਆ ਗਏ ਤੇ ਖੂਬ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਸੁੱਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਹੇਠ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਅਣਖ ਨੂੰ ਵੀ ਹਲੂਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਉਪਰ ਵੀ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕੇਸ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਬਥੇਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾ ਹੋਈ।

੧੯੧੯ ਵਿਚ ਸ: ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਤਰਨਤਾਰਨ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਏਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ, ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਦਮੇ ਦਾ ਰੋਗ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਆਪ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਕੁਝ ਦੇਰ ਮੋਹੀ ਵਿਚ ਰਹੇ ਤੇ ਏਥੇ ਹੀ ੧੯੩੪ ਵਿਚ ਚਲਾਂਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਆਪ ਨਿੱਤ-ਨੇਮੀ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਨ।

ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੀਲ੍ਹਾ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਕਰਮਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਲੀਲ੍ਹਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੀ। ਥੋੜੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਚੰਗੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਅਤੇ ਰਾਗ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਮਾਹਰ ਹੋ ਗਏ। ੧੯੨੩ ਵਿਚ ਆਪ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਟਾਕਟਨ-ਕੈਲੇ-ਫੋਰਨੀਆਂ ਦੇ ਹੈਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਬਣ ਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਸੇਵਾ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈ। ਫਿਰ ਆਪ ਪੇਸਿਫਿਕ ਕੋਸਟ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਬਣ ਗਏ। ਆਪ ਦਾ ਨਿੱਘਾ ਮਿੱਠਾ ਸੁਭਾ ਤੇ ਮਿਲਵਰਤਨ ਵੇਖ ਕੇ ਹਰ ਇਕ ਸਜਣ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਆਪ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣ ਗਏ। ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਨਵੀਂ ਇਮਾਰਤ ਆਪ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਬਣੀ। ਏਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਦਾ ਸਬੰਧ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਇਕ ਸਾਲ ਆਪ ਸਟੇਟ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਗਿੱਦੜਵਿੰਡੀ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਗਿੱਦੜ-ਵਿੰਡੀ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਜਦ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚਲੀ, ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਸੱਜ ਕੇ ਜੱਥਾ ਨੰ: ੯ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਨਾਭੇ ਬੀੜ ਦੇ ਅਸਹਿ ਤੇ ਅਕਹਿ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਆਏ।

ਆਪ ਬੜੇ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥੀ ਸਨ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਰ ਦੇ ਆਪ ਜੀ ਸਕੱਤ੍ਰ ਵੀ ਰਹਿ ਚੁਕੇ ਸਨ ਤੇ ਲੰਗਰ ਜੱਥੇਦਾਰੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕੀਤੀ।

ਆਪ ਨੂੰ ਹੱਥੀਂ ਸੇਵਾ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦਾ ਬੜਾ ਹੀ ਦਿਲੀ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਆਪ ਸਦਾ ਹੀ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵੇਖਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ (ਮੋਹੀ)

ਜਨਮ—ਆਪਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮੋਹੀ ਤਹਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਟਾਂਕ ਛਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪਜੀ ਦਸਾਂ ਨੌਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ, ਵੰਡ ਛਕਣ ਅਖੰਡਪਾਠੀ, ਰਬੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਜਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਨਗਰ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆਪ ਹਰ ਮਨ ਪਿਆਰੇ ਹਨ। ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ, ਭਾ: ਫੇਰੂ, ਜੈਤੋ ਆਦਿ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਤਸੀਹੇ ਤੇ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਕੱਟੀਆਂ। ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤਣ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਿਰੋਪਾਓ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਵਾਪਸ ਆਏ।

ਭਾ: ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੇਹਰਾਂ

ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਲਖਣੀ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪੰਥਕ ਜੀਵਨ ੧੯੨੩ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਬੜੇ ਪਰੇਮੀ ਤੇ ਨਿਤਨੇਮੀ ਹਨ।

ਭਾ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਹੇਹਰਾਂ ਵਿਚ ਸ: ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਰੂਪ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਹੋਇਆ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ। ਆਪ ਕੀਰਤਨ ਪਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਸਖਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਵਿਰੁਧ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਕੇਸ ਚਲਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਟਵਾਰੀ ਹੇਹਰਾਂ ਤੇ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਹੋਈ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਵਲੋਂ ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਜੋ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਵਰਕਰ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਹੇਹਰਾਂ ਵਿਚ ਸ: ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦੋ ਵੇਰਾਂ ਕੈਦ ਹੋਏ। ਪਹਿਲੇ ਆਪ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਫਿਰ ੫੦੦ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਭੀ ਗਏ। ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ। ੧੯੪੨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ 'ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਛੋੜੋ' ਦੇ ਮਤੇ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰਦੇ ਹੋਇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ।

ਸੁਭਾਗ ਨਗਰ ਸੋਹੀਆਂ

ਸੁਭਾਗ ਨਗਰ ਸੋਹੀਆਂ ਦੇ ਪਰ-ਉਪਕਾਰੀ ਸਿੰਘ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰਥ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਨਗਰ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ, ਪਿੰਡ ਦੀ ਸੋਹਣੀ ਸ਼ਾਨ ਚਮਕਾਈ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਚੌਗਿਰਦ ਵਸੋਂ, ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਆਈਏ ਉਸੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਰਾਮਦੇ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਲੋਹੇ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਜੰਗਲਾ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੂਰੋਂ ਝੂਲਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਮੂਹਰੇ ਬਹੁਤ ਖੁਲ੍ਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਥੜਾ ਬਣਾ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ।

ਲੜਕੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਸਕੂਲ ਆਰੰਭ ਕਰਾ ਕੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਚਰਾਗ ਜਗਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਜੱਥਾ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮ ਰਵਾਜ ਕਰਕੇ ਜੋ ਮਾਇਆ ਹੁੰਦੀ, ਉਹੋ ਸਾਂਝੇ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਜੇ ਏਸੇ ਤ੍ਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਉੱਦਮ ਕਰਨ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸੁਧਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਫਿਰਨੀ ਤੇ ਰਸਤੇ ਸੋਹਣੇ ਬਣਾ ਕੇ ਇਕ ਨਮੂਨਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਡ ਭਾਗੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੇਨਾਂ ਪੜੂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵੇਲੇ ਪੂਰਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ।

ਭਾ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸੋਹੀਆਂ ਵਿਚ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਚੰਗੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਓਵਰਸੀਅਰ ਲਗ ਗਏ ਪ੍ਰਤੂ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਕਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡਕੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਜਜ਼ਾ ਹੋਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਤਸੀਹੇ ਝਲਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਬੜੇ ਅਣਖੀਲੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪੇਮੀ ਹਨ।

ਆਪ ਦੇ ਹਰੇਕ ਪੰਥਕ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਹੇਨ ਲਿਖੇ ਪਰ ਉਪਕਾਰੀ ਸਜਨ ਹਨ।

ਸ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੌਰ।
ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ।
ਸ: ਬਾਬੂ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੁਲਖਣੀ।
ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰਕੌਰ।
ਚੇਂਚਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ।
ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਉਰਫ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ।
ਸ: ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ।
ਸ: ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ।

ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਅਣਖੀਲੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਅਤੇ ਸਾਂਝੇ ਪੰਥਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ, ਮੁਕਤਸਰ, ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਗੰਗਸਰ ਆਦਿ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਹਿੱਸੇ ਲਏ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਤਕਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਸਜਣਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿਚ ਸਦਾ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦੇਖਣ ਦੀ ਇਛਾਵਾਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਫਤੇਗੜ੍ਹ ਸਿਵੀਆਂ ਤਹਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮੁਰਲੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਖੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਾਈ ਸ਼ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਸੀ ਆਪ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਕੱਟੀ। ਹੁਣ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਡਟਕੇ ਕਮਰ ਕਸਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੱਥੇਦਾਰ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਮਾਣੂਕੇ

ਆਪ ਸੰਧੂਆਂ ਦੇ ਮਾਣੂਕੇ (ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ) ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਕੱਦ ਦੇ ਸਰੂ ਵਰਗੇ ਮੱਲ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਡੌਲ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਰੀਰ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਸੇਵਕ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਸੋਝੀ ਵਾਲੇ ਸਜਣ ਸਨ, ਕਈ ਸਾਲ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ। ਆਪ ਜ਼ਿਲਾ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥੇ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਭੀ ਰਹਿ ਚੁਕੇ ਸਨ।

ਜੱਥੇਦਾਰ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਮੱਲ੍ਹਾ

ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੱਲ੍ਹਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਓਂ ਜ਼ਿ: ਲੁਧਿਆਣਾ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਓਂ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਏਸ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਦੇ ਖਿਆਲ ਬਹੁਤ ਰਸੀਲੇ ਸਨ, ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਕੇ ਆਪ ਬੜੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਬਣ ਕੇ ਨਾਭੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਾਰ ਖਾਸ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲੇ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਸਿਰੋਪਾ ਲੈ ਕੇ ਆਏ।

ਭਾ: ਰਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ

ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਠੇਕੇਦੋਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ, ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਨਿੱਗਰ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੇ ਬਣਨ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਖਾਸ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਆਪਦੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਭਾ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜਾਂਗਪੁਰ, ਮਹੰਤ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਹਸਨਪੁਰ ਅਤੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਪ੍ਰਤਾਤ ਸਿੰਘ ਦਫੇਦਾਰ, (ਧਾਂਦਰਾ) ਆਦਿ ਸਨ। ਭਾ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਬੜੇ ਰਸੀਏ, ਅਖੰਡ ਪਾਠੀ ਅਤੇ ਅਨੰਨ ਸਿਖ ਸਨ। ਆਪ ਕਈ ਵਾਰ ਜੱਥ ਤੋਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜ਼ਿਲੇ ਵਲੋਂ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਂਓਂ ਵਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਰਹੇ। ਭਾ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਫੇਦਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ-ਸਿੰਘ ਦਾ ਏਸ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਬੋਪਾਰਾਇ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਰ ਗਏ ਸਨ। ਆਪ ੧੪ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਭੁਝੰਗੀਆਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਪੰਜਵੀਂ ਵੇਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਤੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਭੁਖੇ ਰਖੇ ਗਏ। ਆਪ ਅਟਕ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਉਸ ਪੈਨਸ਼ਨਰੀਆਂ ਪੰਥ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਗਡੀ ਵਿਚ ਸਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਾਉਣ ਲਈ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਗਏ। ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਬਦੇਸ਼ੀ ਕਪੜੇ ਪਰ ਪਿਕਟਿੰਗ ਕਰਕੇ ਕੈਦ ਹੋਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਭੀ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਬੋਪਾ ਰਾਇ ਵਿਚ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਅਜੇ ਜਵਾਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚੋਂ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕਾਰਖਾਸ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੁਟਿਆ ਗਿਆ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਵੇਰ ਜ਼ਾਲਮ ਪੁਲਸੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੇਹੋਸ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਸੰਤ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੋਪਾਰਾਇ

ਜਨਮ—ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਬੋਪਾਰਾਇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਣ—ਆਪ ਦਾ ਬਾਲਪਣ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਆਪ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲਗਨ ਸੀ।

ਵਿਦਿਆ—ਆਪ ਨੇ ਸਧਾਰ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ। ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਮਨ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਲੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋਗਿਆ ਤੇ ਆਪ ਦਾ ਝੁਕਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸਦਾ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿਤੀ।

ਉਪਕਾਰ—ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਜੋਰਾਂ ਤੇ ਸੀ ਆਪ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਜਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਗਿਆਰਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਜਿਹਲ ਦੇ ਅਕਹਿ ਤੇ ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟ ਝੱਲੇ। ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਰਿਹਾ ਹੋਇ। ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੇਵਾ ਆਪ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਗਿਆਨੀ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗੇ,ਹੁਣ ਆਪ ਜੀ ਗ: ਸਾ: ਲੰਮੇ ਜਟ ਪੁਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਬੋਪਾਰਾਏ

ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦੀ ਪਿੰਡ ਬੋਪਾਰਾਏ ਖੁਰਦ ਜੈਤੋ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ।

ਭਾ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿਘ ਜੀ ਮਲਕ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮਲਕ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਜੀਵਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੇ ਜਵਾਨ ਸਨ, ਕਦ ੬ ਫੁਟ ਤੇ ਰੰਗ ਗੋਰਾ ਨਿਛੋਹ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ। ਜਦ ਲਹਿਰ ਜ਼ੋਰ ਪਰ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਨ। ਗੁ: ਮੁਕਤਸਰ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ੧ ਸਾਲ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਤੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਭੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਬੜੇ ਦੂਰ ਦਰਸ਼ੀ, ਸੂਝਵਾਨ ਤੇ ਨਾਮ ਦੇ ਰਸੀਏ ਸਨ।

ਭਾ: ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਬੰਗਸੀ ਪੁਰਾ ਵਿਚ ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਸਫਰਮੈਨਾਂ ਵਿਚ ਨੌਕਰ ਸਨ। ਪਰੰਤੂ ਸੰਤ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਦਾ ਚਿਤ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਕਾਫੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਤੇਰ੍ਹਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ੨੨ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੋਲ੍ਹਾਂ ਮੇਘੇ ਦੀਆਂ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਲੋਲ੍ਹਾਂ ਮੇਘੇ ਦੀਆਂ ਵਿਚ ਸ: ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਵਸੂਲੀ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਕੁਰਕ ਕਰ ਲਈ ਗਈ। ੧੯੩੦ ਵਿਚ ਆਪ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਭੀ ੧ ਸਾਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਪੰਥ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਜਰਨੈਲ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੂਮੀ

ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੇਵਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਆਪ ਫੌਜ ਵਿਚ ਨੌਕਰ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ੧੯੨੧-੨੨ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਵਿਚ ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੇਹਰਾਂ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਆਪ ਜਥੇਦਾਰ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੁਜੇ ਤੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਮਹੰਤ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਕੇ ਗੁ: ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਆ ਗਿਆ। ਜਰਨੈਲ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਰਮਾ, ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਆਦਿਕ ਵਿਚ ਭੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣਵਾਏ। ਪਿੰਡ ਰੂਮੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਭੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਹੀ ਬਣਿਆ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਕੰਨਿਆ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਦੀ ਭੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ ਜੋ ਬੜੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ।

ਭਾ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ

ਆਪਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਪੰਥ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਵਾਰੰਟ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਜਾਰੀ ਹੋ ਗਏ। ਜਨੇਤ ਪੁਰੇ ਦਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਭੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਿੱਤ ਨੇਮੀ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਸਨ। ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰਪੱਕ ਰਹੇ।

ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੌਹਲ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਮਿਡਲ ਤੱਕ ਉਰਦੂ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ੧੭ ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਫਿਰ ਆਪ ਮਲਾਇਆ ਅਤੇ ਬਰਮਾਂ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਗਏ। ਆਪ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਬ੍ਰਹਿਮੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਕਲ ਆਪ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਵਿਚ ਮੋਟਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਭਾ: ਬੇਲਾ ਸਿਘ ਜੀ ਜੌਹਲ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਬੜੇ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਸੇਵਕ ਹੋਏ ਸਨ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸਨ ਤੇ ਦੇਗ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹਰ ਦੀਵਾਲੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾਣਾ, ਤੇ ਮਾਘੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਆਪ ਦੇ ਦਿੱਲ ਵਿਚ ਖਾਸ ਚਾਓ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਪੰਥਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੌਹਲ ਜਨੇਤਪੁਰਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਵਿਚ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਦਾਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਬਹੁਤ ਸਡੌਲ ਤੇ ਕੱਦ ਛੇ ਫੁਟ ਸੀ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬੁਧੀ ਬਹੁਤ ਤੀਖਣ ਸੀ। ਆਪ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰ ਆਏ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਤੇ ਸੂਝ ਬੂਝ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਾਧਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ: ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਗੰਗਸਰ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ ਤੇ ਬਾਵਲ ਕਾਂਟੀ ਤੇ ਨਾਭੇ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਤਸੀਹੇ ਝਲਦੇ ਰਹੇ। ਗੁ: ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਗਏ ਸਨ।

ਭਾਈ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ ਬੇਟ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਸਿਧਵਾਂਬੇਟ ਵਿਚ ਸ: ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਰੋਜ਼ੀ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਆਪ ਬਰਮਾ ਗਏ ਤੇ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲਟਰੀ ਪੁਲਸ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹਤਿਆ ਕਾਂਡ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਾਲੀ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਈ। ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਰੋਕਣ ਪਰ ਆਪ ਨਾਮ ਕਟਾਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਕਈ ਤਗਮੇ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੋਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ। ੧੯੨੫ ਤੋਂ ੨੮ ਤੱਕ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਲੇ ਖਿਆਲ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਡਾ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਮੁਕਤਸਰ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸਿਧਵਾਂ ਬੇਟ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਓਂ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਤੇ ਜਦ ੧੯੨੧ ਵਾਲੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚਲਣ ਸਾਰ ਹੀ ਡਾਕਟਰੀ ਸਰਵਸ ਛਡ ਕੇ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆ ਕੁਦੇ ਅਤੇ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਫੱਟੜਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹਸਪਤਾਲ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਵਿਖੇ ਆਪ ਹਮਦਰਦ ਦਿਲ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਜਦ ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ ਲਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤਸਰ ਲਈ ਗਈ, ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਗੁ: ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਜੋ ਪਹਿਲਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਥਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਖੰਡਤ ਪਾਠ ਨੂੰ ਅਖੰਡ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਰਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਅਪ ਜੀ ਉਸ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਜਦ ੨੧ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਜਥਾ ਟਿਬੀ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜਣ ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲੀ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਸੀ ਨੇ ਫਟੜਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਰਜ ਰਜ ਕੇ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਵਕਤ ਆਪ ਜੀ ਨਾਲ ਸ: ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤਪੁਰਾ, ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗਿਦੜ ਵਿੰਡੀ, ਰੱਬ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਮਾਣੂਕੇ ਆਦਿ ਸਨ। ਆਪ ਸਜਣਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਬਰਖਾ ਵਿਚੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਥ ਦੇ ਕੇ ਰਖ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਾਫੀ ਦਿਨ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਤੇ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਆਪ ਜੀ ਜੈਤੋ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋਏ ਉਸ ਦਿਨ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਤੋਂ ਮੁੜਦੇ ਨੂੰ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਦਾਸ ਨੂੰ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਜ਼ਹਿਰ ਵਿੱਤੀ ਗਈ। ਏਧਰ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਰਿਹਾਈ ਪਾ ਕੇ ਪੁਜ ਗਏ, ਤੇ ਡਾ: ਦੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਦਾ ਸਦਕਾ ਦਾਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਨੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਨੋਟ:— ਅਕਾਲੀ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧਵਾਂ ਬੇਟ ਦੇ ਭਰਾ ਹਨ।

ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਦੇ ਪੰਥਕ ਸੇਵਕ

ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਛਿਆ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਕਈ ਵੇਰ ਜੇਲ੍ਹ ਗਏ ਤੇ ਬੜੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਆਪ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਦੇ ਉਘੇ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਹੇ ਹਨ! ਬਾਬੂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਮਾਂਡਲੇ ਵਾਲੇ ਆਪ ਦੇ ਵਡੇ ਭਾਈ ਹਨ।

ਨਗਰ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘ ਭੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤਰ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਜੀ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੧੩ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਸਨ। ਸ: ਲਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਆਏ।

ਸ: ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ!

ਭਾਈ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤਰ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਭਾਈ ਰੋਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਪੁਤਰ ਸ: ਮਲੂਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹੀਆ ਆਪ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹਾਰੀਆਂ।

ਭਾ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਪਿੰਡ ਸੂਜਾ ਪੁਰ ਵਿਚ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚਲੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਆਪ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਪੱਕ ਤੇ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਸਨ ਅਤੇ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਖ ਦੌਲਤ

ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵੇਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਕੇ ਪੰਥ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਹਰ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਬਹੁਤੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਜਾ ਕੇ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਭੇਜੇ। ਆਪ ਜੀ ਦਿਲ ਦੇ ਬੜੇ ਉਦਾਰ ਤੇ ਦਾਨੀ ਸਨ, ਅਰ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਪਕੇ ਹਮੈਤੀ ਸਨ, ਆਪ ਜੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬੜੇ ਕੰਮ ਅਧੂਰੇ ਪਏ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਯੋਗ ਸਪੁਤਰ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ, ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣੇ ਜੋ ਆਪ ਦੇ ਕਦਮਾ ਤੇ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਖ ਦੌਲਤ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸਿੱਖ ਦੌਲਤ ਵਿਚ ਸ: ਖੁਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਉਸ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗਏ ਪਰ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ, ਜੈਤੋ ਮੁਕਤਸਰ ਆਦਿ ਵਿਚ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਪੁਤਰ ਸ: ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਤਸੀਹੇ ਸਹਾਰੇ ਤੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੱਸੋਵਾਲ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਰਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚਲਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਸਨ। ਆਪ ਭੀ ਗੋਲੀ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਫੱਟੜ ਹੋਏ। ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਬਾਵਲ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵਧ ਕੈਦ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਸਪੁਤ੍ਰ ਤੇ ਤਿੰਨ ਬੀਬੀਆਂ ਸਨ। ਆਪ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਤੇ ਭਰੋਸੇ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਸਨ।

ਗਿਃ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਤੀਆਣਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਚਤਰ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਜ਼ੋਰਾਂ ਪਰ ਸੀ, ਤਾਂ ਗਿ: ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ੀਲੀਆਂ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੈਸੇ ਨਿਧੜਕ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਚਰਚਾ ਘਰ ਘਰ ਹੋ ਗਈ। ਪਿੰਡ ਗਿੱਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋਏ ਧਾਰਮਿਕ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰ ਕਰਨ ਦੇ ਅਪ੍ਰਾਧ ਵਿਚ ਆਪ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾ ਕੇ ੨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਸਖਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਜੋ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਕੱਟੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਥੇਦਾਰ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਮਾਲਪੁਰਾ

ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਤਾ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਮਾਲ ਪੁਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਦੇਹਾਣਾ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਗੁ: ਗਾਲੋਟੀਆਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸਚੀ ਅਤੇ ਸੁਚੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵੇਲੇ ਭੀ ਆਪ ਦੀ ਸੇਵਾ ਉਚੇ ਦਰਦੇ ਦੀ ਗਿਣੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਆਪ ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਥੇ ੨੧ ਸਾਲ ਵਪਾਰ ਕਰਕੇ ੧੯੫੦ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਆਏ। ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਰਹਿ ਕੇ ਹਰੇਕ ਪੰਥਕ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਰੇਕ ਪੰਥਕ ਸਜਨ ਦੀ ਯਥਾ ਯੋਗ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੜਕੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ।

ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਮਾਲਪੁਰਾ

ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਮਾਈ ਨੰਦ ਕੌਰ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਬੜੇ ਨਿਤਨੇਮੀ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਰਸੀਏ ਸਨ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ਦੂਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹੀਆਂ।

ਭਾਈ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਕਮਾਲਪੁਰਾ

ਭਾਈ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਕਮਾਲਪੁਰਾ ਵਿਚ ਸ: ਖੀਵਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਚੌਥੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੁਖੜੇ ਸਹਾਰੇ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਕੈਦ ਹੋਏ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਆਚਰਨ ਬਹੁਤ ਉਚਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਮਾਹਰ ਸਨ। ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਪ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ।

ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇਦਾਰ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ਼ਹਿਰ ਜਗਰਾਉਂ ਪੱਤੀ ਪੋਨਾ ਵਿਚ ਸ: ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਪੜ੍ਹਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਆਪ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਿਤੀ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਕੱਟੀ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ਕੰਪਨੀ ਕਮਾਂਡਰ ਬਣ ਕੇ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਉਤਾਰਨ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਭੀ ਕੱਟੜ ਗੁਰਸਿਖ ਸਨ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਬੇਟਾ ਪੰਥ ਲਈ ਹਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹੋ।

ਭਾਈ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਚਕਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸ: ਬੁਲੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਫਿਰ ਜੈਤੋ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਗੁ: ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਗੁਰਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਬੱਸੀਆਂ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸਰਦੇ ਬਰਦੇ ਸਿਖ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਚੰਗੀ ਵਿਦਿਆ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੇ ਕਮੀ ਸੇਵਾ ਵਿਖੇ ਕੁਦ ਪਏ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵੇਲੇ ਦੋ ਸਾਲ ਸਜ਼ਾ ਤੇ ੫੦੦) ਰੁਪਏ ਜਰਮਾਨਾ ਇਤ ਆਦਿ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬੜਾ ਹੀ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਟਾਹਲੀਆਣਾ ਰਾਏਕੋਟ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਜੋ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਭੁਗਤਾਉਣ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਹੋ ਗਈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦਿਲੀ ਵਾਲੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੇਖਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹਨ।

ਸੁਭਾਗ ਨਗਰ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ

ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਹੋਣ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਜਥੇ ਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਲਹਿਰ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ, ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ, ਮੁਕਤਸਰ, ਜੈਤੋ ਆਦਿ ਵਿਚ ਅਕਹਿ ਤੇ ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰਦੇ ਜਰਮਾਨੇ ਤੇ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕਟ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਹੇਠ ਨਾਮ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸੰਤ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਅਜ ਕਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਹਨ ਅਤੇ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਚੇਤ ਸਿੰਘ	ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ
ਸੰਤ ਨਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ	ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ
ਸੰਤ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ	ਮਾਤਾ ਦਯਾ ਕੌਰ
ਭਾਈ ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਹੌਲਦਾਰ	
ਸ: ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਮਾਤਾ ਰੂੜ ਕੌਰ
ਸ: ਬਾਬੂ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਮਾਤਾ ਰੂੜ ਕੌਰ
ਭਾ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ	ਪਿਤਾ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ	ਮਾਤਾ ਸੋਭੀ
ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	ਮਾਤਾ ਸਦਾ ਕੌਰ
ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	ਮਾਤਾ ਸਦਾ ਕੌਰ

ਬਾਬਾ ਗੰਭੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੌਲਦਾਰ।

ਸ: ਤ੍ਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਫਟੀਨੈਂਟ ਪਿਤਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ

ਸ: ਬਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਦੇ ਹੋਰ ਸੂਰਬੀਰ

ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਵੀ ਪਿੰਡ ਛੱਜਾਵਾਲ ਆਪ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗਏ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰੀ ਗਏ। ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੧੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣ ਕੇ ਗਏ। ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਹੇਹਰਾਂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਲਾਰਡ ਵਾਲਿੰਗਡਨ ਨੇ ਜਦੋਂ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਗਈ ਉਸ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ।

ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਛੱਜਾਵਾਲ ਆਪ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਹਿਸਾ ਲਿਆ।

ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਛੱਜਾਵਾਲ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਊਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਛੱਜਾਵਾਲ ਆਪ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ੪ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਤੇ ੧੦੦) ਰੁਪਿਆ ਜਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਭਾ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਲੀ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਵੱਦੀ ਨੈਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਪਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਵਾਂ ਸਿੰਘ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਆਸ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੌਕੀਮਾਨ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਗੱਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭਰੋਵਾਲ ਖ਼ੁਰਦ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਸਮੇਂ ਜਥਾ ਨੰ: ੧੧ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਤੇ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਦੁਖੜੇ ਸਹੇ।

ਭਾ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਵੱਦੀ ਕਲਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ੪ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਈ। ੨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਭੋਗ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਕਰ ਗਏ।

ਭਾ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਵੱਦੀ ਕਲਾਂ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਵੱਦੀ ਕਲਾਂ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ ਤੇ ੨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਸ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜ਼ਰਗਰ ਪਿਤਾ ਲਾਲਾ ਦੇਵੀ ਚੰਦ ਪਿੰਡ ਸਵੱਦੀ ਕਲਾਂ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ ਤੇ ਸਭ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਸ: ਸਰਵਨਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ; ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਵੱਦੀ ਕਲਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਚਾਰ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗੋਰਸੀਆਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ ਵੇਂ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ !

ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ੧੯੪੭ ਦੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਕੀਤੀ।

ਸ: ਮਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਿੱਧਮਾਂ ਕਲਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਸ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਿੱਧਮਾਂ ਕਲਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਿੱਧਮਾਂ ਕਲਾਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਪਿੰਡ ਸਿੱਧਮਾਂ ਕਲਾਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੈਤੋ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਿੱਧਮ ਵੱਡੇ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਓਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਗਿਆਰ੍ਹਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰੂਮੀ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸਤ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰੂਮੀ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਥੰਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਲ੍ਹਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਹੋਏ, ਮੋਰਚਾ ਫਤਿਹ ਹੋਣ ਤੇ ਛਡ ਦਿਤੇ ਗਏ, ਆਪ ਦੀ ਪਿਨਸ਼ਨ ੭ ਸਾਲ ਜ਼ਬਤ ਰਹੀ।

ਭਾਈ ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਲ੍ਹਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਲ੍ਹਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜ` ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਲ੍ਹਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਲ੍ਹਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਰਸਮ ਸੰਤ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਦਾ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਲ੍ਹਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ	ਵੇਰਵਾ ਕੁਰਬਾਨੀ
ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ	ਮਾਣੂਕੇ	ਸੈਕਸ਼ਨ ਕਮਾਂਡਰ ਜਥਾ ਨੰ: ੧੧
ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ	ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਮਾਣੂਕੇ	ਜੱਥਾ ਨੰ: ੧੧ ਵਿਚ ਗਏ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ	ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ	ਮਾਣੂਕੇ	ਜਥਾ ਨੰ:	੧੧	ਵਿਚ ਗਏ
ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ	ਮਾਣੂਕੇ	,,	,,	,,
ਰੂੜ ਸਿੰਘ	ਨੰਦ ਸਿੰਘ	ਮਾਣੂਕੇ	,,	,,	,,
ਰੂੜ ਸਿੰਘ	ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ	ਮਾਣੂਕੇ	,,	,,	,,
ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਮਾਣੂਕੇ	,,	,,	,,
ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ	ਮਾਣੂਕੇ	,,	,,	,,
ਦਾਨ ਸਿੰਘ	ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ	ਮਾਣੂਕੇ	,,	,,	,,
ਦਲ ਸਿੰਘ		ਮਾਣੂਕੇ	,,	,,	੧੩
ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ	ਮਾਣੂਕੇ	,,	,,	,,
ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ	ਰੂੜ ਸਿੰਘ	ਮਾਣੂਕੇ	,,	,,	ਸਪੈਸ਼ਲ
ਮਲ ਸਿੰਘ	ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਮਾਣੂਕੇ	,,	,,	ਕੈਨੇਡਾ
ਮਲ ਸਿੰਘ	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਮਾਣੂਕੇ	,,	,,	,,

ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮੁਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਹੇਹਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ, ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗੁੜੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗੁੜੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੯ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗੁੜੇ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੯ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਸਰਵਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗੁੜੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੩੦੦) ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਸ: ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗੁੜੇ ਟੋਪੀ ਨਾ ਪਹਿਨਣ ਤੇ ਨਾਮ ਕਟ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਮਾਸਟਰ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਘੁਮਾਣ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਸਮੇਂ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਘੁਮਾਣ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥਿਆਂ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਵੇਰ ਗਏ। ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਲਿਜਾ ਕੇ ਛੱਡੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਘੁਮਾਣ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਤੋਂ ਬਾਦ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਲਿਜਾ ਕੇ ਛਡੇ ਗਏ।

ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘੁਮਾਣ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਲਿਜਾ ਕੇ ਛਡੇ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘੁਮਾਣ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਊਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਲਕ ਆਪ ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ੧੯੪੭ ਦੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਇਆ।ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਹਨ।

ਭਾ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਠਾਕਰੀ ਪਿੰਡ ਬੰਗਸੀ ਪੁਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੧੫ ਮਹੀਨੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਿਖ ਦੌਲਤ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ-ਬਾਗ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਪੁਤ੍ਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਕਪਤਾਨ ਕੌਮ ਪਾਸ ਅਮਾਨਤ ਹਨ।

ਜੱਥੇਦਾਰ ਰੱਖਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੱਸੋਵਾਲ (ਤੈ: ਜਗਰਾਓਂ) ਆਪ ੨੨-੨-੨੩ ਨੂੰ ੫੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਪੁਜੇ ਤੇ ਸਾਰੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਦੋ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸੋ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਜੱਥੇਦਾਰ ਭਾ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਯਾ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੱਸੋਵਾਲ (ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਓਂ) ਆਪ ੨੨-੨-੨੩ ਨੂੰ ੫੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਪੁਜੇ ਤੇ ਸਾਰੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਦੋ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਜੱਥੇਦਾਰ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੱਸੋਵਾਲ ਆਪ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

ਭਾ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੱਸੋਵਾਲ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ, ਮੁਕਤਸਰ ਤੇ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਸਖਤ ਤੇ ੨੦੦ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਭਾ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੱਸੋਵਾਲ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ, ਮੁਕਤਸਰ ਤੇ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਸਖਤ ਤੇ ੨੦੦ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਭਾ: ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਬੀ.ਐਸ.ਡੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੱਸੋ-ਵਾਲ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚਾ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਡੇਢ ਮਹੀਨਾ ਕੈਦ ਤੇ ਜੁਰਮਾਨਾ ਭੀ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਐਤੀਆਣਾ ਆਪ ਨਾਭੇ ਬਾਰੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਵੰਡਦੇ ਫੜੇ ਗਏ। ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਮਲ ਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਐਤੀਆਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਚੌਥੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ, ਕਾਫੀ ਮਾਰ ਕੁਟ ਨਾਲ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਰਾਜੋਆਣਾ ਛੋਟਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੧੦ ਮਹੀਨੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਾਜੋਆਣਾ ਛੋਟਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਾਜੋਆਣਾ ਕਲਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਾਜੋਆਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੧੦ ਮਹੀਨੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਾਜੋਆਣਾ ਕਲਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਾਜੋਆਣਾ ਕਲਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਾਜੋਆਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੪ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੋਈ ਤੇ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਾਜੋਆਣਾ ਕਲਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੪ ਮਹੀਨੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾ: ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਰਾਜੋਆਣਾ ਕਲਾਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੧੪ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੫ ਮਹੀਨੇ ਨਾਭਾ ਭੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੂਜਾ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਬਹੁਤ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹਾਰੀਆਂ।

ਭਾਈ ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੂਜਾ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਮਲ ਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਮਹੇਸ਼ਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੂਜਾ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮਾਰ ਖਾਧੀ, ਮਾਰ ਕੁਟ ਪਿਛੋਂ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਜਾ ਕੇ ਛਡੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਸਿਧਵਾਂਬੇਟ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਿਧਵਾਂਬੇਟ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ, ੧੪ ਦਿਨ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਰਖੀ ਪਰ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਨਹੀਂ ਛਡੀ।

ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਿਧਵਾਂ ਬੇਟ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਤੇ ਭਜਨੀਕ ਗੁਰਮੁਖ ਸਨ। ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤਾ। ੧੯੪੭ ਦੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਲੋਹਟ ਬਦੀ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੰਮੇ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਉਰਫ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਹਿਮਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੰਮੇ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪਿੰਡ ਲੰਮੇ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਨੂੰ ਔਸਰ ਝੋਟੀਆਂ ਦਾ ਦੁਧ ਪਿਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਮਾਹੀ ਏਸੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਸੀ, ਇਥੇ ਹੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਪੁਜੀ ਤੇ ਕਾਹੀ ਦਾ ਬੂਟਾ ਪੁਟ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੁਟੀ ।

ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਧਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਮਾਲਪੁਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹੀਆਂ ।

ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ।

ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਮਾਲਪੁਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਗਏ ।

ਭਾ: ਠਾਕਰ ਹਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੋਦਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਮਾਲਪੁਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ।

ਭਾ: ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਨ ਕੌਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ । ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਦਾਦਾ ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਹੌਲਦਾਰ ਸੀ ਤੇ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ । ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਬਾਪ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸੀ ।

ਸ: ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਕਮਾਲਪੁਰਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਮਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਮਾਲਪੁਰਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੱਕਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ, ਕਾਫੀ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹਾਰੀਆਂ, ਮੋਰਚਾ ਫ਼ਤਿਹ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਹੇ ।

ਭਾਈ ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚਕਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ, ਕਾਫੀ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਸਹਾਰੀਆਂ, ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਹੇ ।

ਭਾਈ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚਕਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕਾਫੀ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹਾਰੀਆਂ ।

ਭਾਈ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰੂੜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚਕਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕਾਫੀ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹਾਰੀਆਂ ।

ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ ਪਿੰਡ ਚਕਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਬਰਮਾ ਵਾਲੇ ਜਥੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਲ ਗਏ ਸਨ।

ਸੰਤ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚਕਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾਕਟਰ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਿੰਘ ਆਖ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੧ ਸਾਲ ੧੧ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਆਪ ਗਿਆਨੀ ਸੁੰਦਰ ਲੰਮੇਂ ਜੀ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ।

ਨੋਟ:—ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਡਾਕਟਰ ਦਾ ਹਲਫੀਆ ਬਿਆਨ,ਅਖੀਂ ਵੇਖੀ ਝਾਕੀ।

"ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਵਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਾਜ਼ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ। ਬਾਜ਼ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਪੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ। ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛਡੇ, ਅਰਦਾਸਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਾਜ਼ ਜੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਵੇ। ਪਰ ਲੱਕੜਾਂ ਦੇ ਟਾਲ ਕੋਲ ਇਕ ਕਿੱਕਰ ਖੜੀ ਸੀ, ਜੋ ਸੁਕੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਉਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਬਾਜ਼ ਨੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਆਸਮਾਨ ਗੁੰਜਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਕਈ ਕਮਜ਼ੋਰਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਪਕੇ ਹੋ ਗਏ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਦਿਨ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਜੇਲ੍ਹ ਨੰ: ੬ ਵਿਚ ੫੦੦੦ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਖੁਲ੍ਹੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ।"

ਭਾਈ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗੁਰਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚਕਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜਸੋਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਦੇ ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ੧ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬੱਸੋ ਪਿੰਡ ਜਸੋਵਾਲ ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੧ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ।

ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜਸੋਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ, ੫੦੦ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ, ਜੁਰਮਾਨਾ ਨਾ ਦੇ ਸਕਣ ਤੇ ਘਰ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਨੀਲਾਮ ਕਰਕੇ ਵਸੂਲਿਆ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜਸੋਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜਸੋਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜਸੋਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਜਾ ਕੇ ਛਡੇ ਗਏ। ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਵੀ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰੂਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜਸੋਵਾਲ ਆਪ ਜਥੇਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗਏ।

ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜਸੋਵਾਲ ਆਪ ਜਥੇਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੁਆਮਲੇ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗਏ।

ਜਥੇਦਾਰ ਇੰਦਰ ਪਿੰਡ ਜੱਸੋਵਾਲ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜਸੋਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕੈਦ ਹੋਏ। ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਵਲੋਂ ਆਪ ਪਾਸੋਂ ਬਿਆਨ ਪੁਛਣ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਏਥੇ ਇਨਸਾਫ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਬਿਆਨ ਦੇਣਾ ਫਜ਼ੂਲ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜਸੋਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ, ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਮਹਿਮਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਦਲੇਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜਸੋਵਾਲ ਕਲਾਰ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ੫੦੦ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜਸੋਵਾਲ ਕਲਾਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਦੇਹੜ ਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਦੇਹੜ ਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਦੇਹੜ ਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਹੇਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਦੇਹੜ ਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਦੇਹੜ ਕੇ ਆਪ ਭੀ ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਜੀ ਪਿੰਡ ਦੇਹੜ ਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸੁਜਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜਿਊਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੋਭ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਦੇਹੜ ਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰਧਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਦੇਹੜ ਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਾਜਰੀ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਸਮੇ ੧੦ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਤੇ ੨੦੦ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਪਿੰਡ ਨੱਥੋਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਦੋ ਵੇਰ ਗਏ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਲਿਜਾ ਕੇ ਛਡੇ ਗਏ ਤੇ ਦੂਜੀ ਵੇਰ ੬ ਮਹੀਨੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਨੱਥੋਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ। ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਢਾਈ ਸਾਲ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਨੱਥੋਵਾਲ ਆਪ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ। ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੱਥੋਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ, ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ। ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਿਆ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਨੱਥੋਵਾਲ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ। ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ੧ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੰਤ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਨੱਥੋਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ। ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ੩ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਨੱਥੋਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ। ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੋਡਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਖੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਨੱਥੋਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੱਥੋਵਾਲ ਆਪ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ। ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ੧ ਸਾਲ ਕੈਦ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਹਾਂਸ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਸ: ਬਖਤੌਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੋਭ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਹਾਂਸ ਜੈਤੋ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੌਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਹਾਂਸ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਹਨ ਤੇ ਪੰਥ ਲਈ ਹਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਵਡੇ ਹਾਂਸ ਆਪ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੰਗੀ ਹਨ। ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਬਖਤੌਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੋਭੀ ਪਿੰਡ ਵਡੇ ਹਾਂਸ ਆਪ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੰਗੀ ਹਨ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੜੈਚ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਲੇਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਡੱਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਰਤੋ ਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਛੱਡੇ ਗਏ।

ਭਾ: ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੇਂਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਰੱਤੋ ਵਾਲ ਆਪ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ; ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰੱਤੋ ਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ। ਭਾ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੋਡਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰੱਤੋ ਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਵਿੰਝਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ ਤੇ ਨੰਬਰਦਾਰੀ ਭੀ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਆਪ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਭੀ ਗਏ ਸਨ।

ਭਾ: ਦੁੱਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਵਿੰਝਲ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰੂੜ ਕੌਰ, ਪਿੰਡ ਵਿੰਝਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਗੱਡੇ ਗਏ।

ਭਾ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਿੰਝਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ। ਭਾ: ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ:ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਿੰਝਲ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ ਤੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਿੰਝਲ ਆਪ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਭਾ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਿੰਝਲ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਗਏ। ਭਾ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ; ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਟੂਸੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਟੂਸੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਢਾਡੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਟੂਸੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਸਜ਼ਾ ਤੇ ੨੦੦ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਭਾ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਊਦੇ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨੋ ਪਿੰਡ ਟੂਸੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ। ਭਾ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਟੂਸੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੱਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਸੰਤ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਲੇਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਢੱਲਣ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ, ਤੇ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹਾਰੀਆਂ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ੩੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਨੂੰ ਲਵਾ ਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਣਵਾਇਆ। ਸੰਤ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਢੱਲਣ।

ਸੰਤ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਢੱਲਣ। ਸੰਤ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ।

ਨੋਟ:– ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੱਕ ਕੈਦਾਂ ਕੱਟੀਆਂ।

ਭਾਈ ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੋਭੀ ਪਿੰਡ ਚੌਕੀਮਾਨ ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿਘ, ਭਾਈ ਦਲ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਮਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਪਰੇਮ ਸਿੰਘ ਅਮਰੀਕਨ। ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੇ ਪਕੜੇ ਗਏ। ਕਈ ਦਿਨ ਹਵਾਲਾਤ ਵਚ ਬੰਦ ਰਹਿ ਕੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਈ ਤੇ ੫੦) ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੪ ਵੇਂ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਗੱਜਣ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਪਿੰਡ ਕੁਲਾਰ ਭਾਈ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਨਰੈਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਲਾਰ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਹੇਹਰ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਲੈਣ ਵਿਚ ਤਨੋਂ, ਮਨੋਂ, ਧਨੋਂ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਕਬਜ਼ਾ ਲਿਆ।

ਭਾਈ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਲਾਰ

ਭਾਈ ਨਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਲਾਰ

ਭਾਈ ਅਮਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਇਹ ਚਾਰੇ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਚੋਕੀਮਾਨ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫ਼ਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਟਟ ਪੁਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਦਾ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਝੋਰੜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ। ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਮਲ ਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਦਾ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਝੋਰੜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਝੋਰੜ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ। ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮਾਘਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਝੋਰੜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਮਲ ਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਵੀ ਪਿੰਡ ਫੇਰੂ ਰਾਈਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੱਸੀਆਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਸੀਆਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਈ।

ਭਾਈ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਬੱਸੀਆਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਬੱਸੀਆਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੬ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੧ ਸਾਲ ੩ ਮਹੀਨੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ੧ ਸਾਲ ਕੈਦ, ਵਰਤਮਾਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਿਆ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਬਸੀਆਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਬੱਸੀਆਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਸੀਆਂ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਹਿਸੋਵਾਲ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ੪ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬੋਜਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਹਿਸੋਵਾਲ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਜੱਥੇਦਾਰ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਅਕਾਲ ਗੜ੍ਹ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁ: ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦਿੱਲੀ ਗਏ, ੧੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਜੱਥਿਆਂ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਜੁਰਮ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ੮੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਆਪ ਨੂੰ ਜ਼ਮਾਨਤ ਤੇ ਛੱਡਿਆ ਗਿਆ, ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ।

ਭਾ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਮੋਂ ਪਿੰਡ ਅਕਾਲ ਗੜ੍ਹ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਅਕਾਲ ਗੜ੍ਹ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਅਕਾਲ ਗੜ੍ਹ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਹੌਲਦਾਰ ਗੱਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੁਰਜ ਲਿਟਾ ਆਪ ਹਾਂਗ-ਕਾਂਗ ਤੋਪ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਸਨ ਤੇ ਟੋਪੀ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਹੁਕਮ ਅਦੂਲੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ੪ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਹੌਲੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੱਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੱਖਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ, ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਗਏ।

ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੱਖਾ ,, ,, ,, ,,

ਭਾਈ ਦੂਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਿਸ਼ਨ ਗੜ੍ਹ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਧਰਮੋ ਪੱਤੀ ਚਮਿੰਡਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਕੈਦ ਹੋਈ

ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦੀ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸੀਲੋਆਣੀ ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਬਾਂਹ ਭਜ ਗਈ, ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਸੀਲੋਆਣੀ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੀ।

ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗੋਂਦਵਾਲ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅੱਘੜ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗੋਂਦਵਾਲ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਦੇਈ . ਪਿੰਡ ਗੋਂਦਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਟੀ।

ਭਾ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਿਡ ਰਾਏ ਕੋਟ, (ਜਗਲਾਓਂ) ਆਪ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਮੈਂਬਰ ਸਨ ਅਤੇ ਹਰ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਪਾਈ ।

ਭਾ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਿਰਕ ਆਪ ਮੁਕਤਸਰ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਲੈਣ ਸਮੇਂ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਿਰਕ ਆਪ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਲੈਣ ਸਮੇਂ ਮੋਰਚਾ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਰਖਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੋਘਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਿਰਕ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਿਰਕ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਕੁਟ ਦੇ ਨਾਲ ਜਬਾੜਾ ਟੁਟ ਗਿਆ, ਦੁਬਾਰਾ ਜਬਾੜਾ ਲਵਾਇਆ।

ਭਾਈ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਿਰਕ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਅਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ, ਕੈਦਾਂ ਕਟੀਆਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪ ਨੇ ਆਈ. ਐਨ. ਏ. ਵਿਚ ਭੀ ਹਿਸਾ ਲਿਆ।

ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰੋਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਸੂਲ ਪੁਰ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਰਸਾਲ ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਤਨੋ, ਮਨੋ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ 'ਭਗਤ' ਪਿੰਡ ਬਰਸਾਲ ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਤਨੋ ਮਨੋ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ ।

ਗਿਆਨੀ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਰਸਾਲ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਵੇਰ ਗਏ।

ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਰਸਾਲ ਆਪ ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਚੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਊਣੀ ਪਿੰਡ ਬਰਸਾਲ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਰਸਾਲ ਆਪ ਜਥਾ ਨੰ: ੧੧ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ, ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਣ ਤੇ ਨਾਭੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਗੁਰੂ ਭਰੋਸੇ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਸਿਰੋਪਾਉ ਅਤੇ ਪੰਥਕ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ੧੯੪੭ ਵਿਚ ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਹਿਸੀਲ ਸਮਰਾਲਾ ਦੇ

ਕੌਮ ਤੋਂ ਮਰ ਮਿਟਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ

ਭਾ: ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੁਪਾਲੋਂ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਰੁਪਾਲੋਂ ਵਿਚ ਮਾ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ੧੮੯੦ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦੀ ਪ੍ਰਵਰਸ਼ ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਲਸਾੜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਟਕੇ ਇਕ ਵੇਰ ਸੰਤ ਭੀ ਬਣ ਗਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮਾਮਾ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਕੇ ਫਿਰ ਸਿੰਘ ਸਜਾ ਲਏ। ਫਿਰ ਆਪ ਪਲਟਨ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਵੱਡੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਚੀਨ ਤੇ ਹਾਂਗਕਾਗ ਗਏ ਤੇ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲੈਕੇ ਵਾਪਜ ਆਏ।

ਇਥੋਂ ਆਪ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਕੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਹਾਂਗਕਾਗ ਪੁਜੇ ਸਨ ਕਿ ਬਜ ਬਜ ਘਾਟ ਦਾ ਸਾਕਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਥੋਂ ਆਪ ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਮੁੜ ਆਏ ਤੇ ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਪੁਲਸ ਦੀ ਅੱਖ ਬਚਾਕੇ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਪਹੁੰਚੇ। ਪਿਛੋਂ ਭੀ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਗਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰਿਹਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਭੀ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਆਪ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝਬਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜਕੇ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਇਥੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ। ਗੁ: ਕਿਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਜੱਥਾ ਲੈਕੇ ਗਏ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਕੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਹੀਰੋਂ ਝਾੜੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਭੀ ਆਪ ਜੱਥਾ ਲੈਕੇ ਗਏ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹਾਰੀਆਂ। ਬਾਘੇ ਥਾਨੇ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਬਰ ਸਮਝ ਕੇ ਬਹੁਤ ਕੁਟ ਮਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਬਾਗੜੀਆਂ ਦੀਵਾਨ ਪਰ ਬਾਗੀਆਨਾ ਤਕਰੀਰ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਸਖਤ ਤੇ ੨੦੦ ਰੁ: ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਆਪ ਨੇ ਕੇਦ ਭੀ ਕੱਟੀ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਕੁਰਕ ਕਰਕੇ ਜੁਰਮਾਨਾ ਭੀ ਵਸੂਲਿਆ ਗਿਆ। ਖੰਨੇ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਜੋਸ਼ੀਲੀ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ।

੧੯੨੯ ਵਿਚ ਫਿਰ ਖੰਨੇ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੁਲਸ ਦੀਆਂ ਕਾਰਰਵਾਈਆਂ ਵਿਰੁਧ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ੧੨੪ ਏ. ਹੇਠ ਫੇਰ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾਕੇ ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਫਿਰ ਇਕ ਵੇਰ ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਦੀਵਾਨ ਪਰ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਵਾਰੰਟ ਨਿਕਲੇ। ਆਪ ਭਜਕੇ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਚਲੇ ਗਏ। ਮਨਮਾੜ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਹਵਾਲਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਭੁੱਖੇ ਵੇਖਕੇ ਪੁਲਸ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲਈ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਵਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਥੋਂ ਵਾਪਸ ਆਕੇ ਅਣਥੱਕ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥਾ ਤਹਿਸੀਲ ਸਮਰਾਲਾ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਲੂਣੇ

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਸੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਧਾਰਮਕ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਲਗਨ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਪਲਟਨ ਵਿਚ ਨੌਕਰ ਸਨ ਤੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਲਾ ਦਸਤਾਰਾ ਪਹਿਨਣ ਕਰਕੇ ਕੋਰਟ ਮਾਰਸ਼ਲ ਕਰਕੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਉਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤਸੀਹੇ ਸਹਾਰਕੇ ਆਏ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਆਪ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸਨ ਇਸ ਸਮੇਂ ਭੀ ਆਪ ਪੰਥਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਤਹਿਸੀਲ ਸਮਰਾਲਾ ਦੇ ਹੋਰ ਸੂਰਬੀਰ ਜੋ ਮੋਰਚਾ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਮੁਕਤਸਰ ਗਏ

ਭਾ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਘੰਡਾ ਬੰਨਾ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਹਨ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖਟੜੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੧ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਲੌਦੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹਾਰੀਆਂ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਲੀ ਪਿੰਡ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹੋਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ ਤੇ ੧੫ ਦਿਨ ਹਵਾਲਾਤ ਬੰਦ ਰਹੇ। ਜੈਤੋ ਦਸਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਇਸ ਜਥੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਹੋਇਆ, ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਇਕੋਲਾਹ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਬਡਲਾ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ।

ਭਾਈ ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਬਡਲਾ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਸ: ਖੇਬੜ ਸਿੰਘ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਬਡਲਾ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਾਜੇਵਾਲ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਪਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘੰਗਰਾਲੀ ਭਾਠੜਿਆਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਅਜਨੇਰ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਹੰਸਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਆਪ ਜੀ ਬੜੇ ਉਦਾਰ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਦਿਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਿੰਨੇ ਕੈਦੀ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਕਰਾਏ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਦੇ। ਅਖੀਰ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਕੈਦ ਤੇ ੧੦੦) ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਆਪ ਨੇ ਮੁਕਤਸਰ, ਭਾਈ ਫੇਰੂ, ਜੈਤੋ ਆਦਿ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ੫੦੦) ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਖੇ ਪੂਰਨ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਸਹਾਰਦਿਆਂ ਕਈ ਸਰੀਰਕ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਲਗ ਗਈਆਂ ਪਰ ਪੰਥਕ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਉਚਿਆਂ ਰਖਿਆ।

ਭਾਈ ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਬੋਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਵੀਆਂ ਜੁਲਵੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਚਮਕਾਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਾਏ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਦੋਹਾਂ ਭਾਈਆਂ ਸਿਆਸੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨਾਲ ਜੋ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਅਯੋਗ ਕਾਰਰਵਾਈਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਹਿਤ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ੨੯-੨੯ ਦਿਨ ਦੀ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸਾਰੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋਗ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੁਆਕੇ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲਾਂ ਛਡੀਆਂ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੇਹੂਆਂ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਖੇ ਜੇਲ੍ਹ ਤੇ ਕਾਰਖਾਸ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹੇ।

ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੇਹੂਆਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਤੇ ਕਾਰਖਾਸ ਦੇ ਸੰਕਟ ਸਹਾਰੇ।

ਭਾਈ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੇਹੂਆਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਤੇ ਕਾਰਖਾਸ ਦੇ ਸੰਕਟ ਸਹਾਰੇ।

ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਆਪ ਨੇ ਜੱਥਾ ਨੰ: ੨ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਕਟ ਸਹਾਰੇ।

ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਛਿਬੂ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੇਹੂਆਂ ਆਪ, ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਤੇ ਕਾਰਖਾਸ ਦੇ ਦੁਖੜੇ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਸਹਾਰੇ।

ਭਾਈ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੇਹੂਆਂ ਆਪ ਨੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਲਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਦਿਨ ਜੱਥੇ ਨੇ ਤੁਰਨਾ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜੇਹਾ ਬਚਾ ਛਡਕੇ ਗੁਜਰ ਗਈ, ਦੇਖੋ ਕੈਸਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪ੍ਰਚਾ ਅੱਗੇ ਆਇਆ। ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਭਰੋਸੇ ਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਣੀ ਦਾ ਗੁਰਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਹ ਸਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਸਹੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਕੇ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਗਏ, ਅੱਗੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਤੇ ਕਾਰਖਾਸ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ।

ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਦਾਦਾ ਵਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਰਵਾਲੀ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਤੇ ਕਾਰਖਾਸ ਦੇ ਸੰਕਟ ਸਹਾਰੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਰਸਾਲੀ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹਾਰੀਆਂ।

ਭਾਈ ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੋਭ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜਲੋਦ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ ਪਿਤਾ ਸ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਹਰਿਓ ਕਲਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਫੁਲ ਚੜ੍ਹਾਏ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਝਾੜ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ।

ਭਾਈ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਲੋਦੀ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਲੋਦੀ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਇਕਲਾਹਾ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ, ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਅਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ।

ਭਾਈ ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਇਕਲਾਹਾ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ, ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਅਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ।

ਭਾਈ ਲਾਹੌਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਾਈਂ ਦਿਤਾ ਪਿੰਡ ਇਕਲਾਹਾ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ, ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਅਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ।

ਭਾ: ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਲੰਗਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੁਟ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਖਾਧੀ, ਬਾਦ ਵਿਚ ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ ਗਏ ਜੋ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਅਜਨੇਰ ਆਪ ਜੀ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ, ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਤੇ ਕਾਰਖਾਸ ਦੇ ਦੁਖ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੇ ਆਏ। ਭਾ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵੱਡੀ ਬਰਵਾਲੀ ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ, ਜੋ ਨਾਭੇ ਬੀੜ ਤੇ ਕਾਰਖਾਸ ਦੇ ਦੁਖੜੇ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ ਅਡੋਲ ਰਹੇ। ਭਾ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾ: ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭੜੀ ਆਪ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਖੇ ੮-੮ ਮਹੀਨੇ ਸਜ਼ਾ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਸੂਲੜਾ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ੮ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਸੀ, ਜੋ ਆਪ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਭੁਗਤ ਕੇ ਆਏ।

ਭਾ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਈਸੜੂ ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ੯ ਮਹੀਨੇ ਸਜ਼ਾ ਕੱਟੀ। ਆਪ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣੇ ਤੇ ਮੰਡੀ ਅਹਿਮਦ ਗੜ੍ਹ ਲੁਟਣ ਵਿਚ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ੯ ਸਾਲ ਸਜ਼ਾ ਕੱਟ ਕੇ ਆਏ ਤੇ ਆਪ ਪਰਜਾ ਮੰਡਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋਣ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਇਕੋਲਾਹ ਆਪ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਇਕੋਲਾਹ ਆਪ ਨੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

ਦੇ

ਸੂਰਬੀਰ ਅਕਾਲੀ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ

ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ, ਮੁਕਤਸਰ ਤੇ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਆਦਿ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਨੇ ਨਾ-ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰਖਾਸ ਤੇ ਆਦਮ-ਖਾਣੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ, ਹਾਲ ਅਗੇ

ਪੜ੍ਹੋ

ਦਾਸ:– ਵਿਸਾਖਾ ਸਿਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਹਿਸੀਲ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

ਦੇ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਸਿੰਘ

ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਬਰਵੱਛਾ (ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰ)

ਆਪ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਹੋਏ ਹਨ । ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ ੧੯੪੪ ਬਿ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ । ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਸੀ । ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਕਬਰ ਵੱਛਾ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਧਾਂ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹੇ । ਸੰਤ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਾਧੂਆਂ ਵਾਲਾ ਸੁਭਾ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਤੰਗ ਰਿਖੀ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਛੋਟਿਆਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਆਪ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਸਦੀਵੀ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਆਪਣੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਵਿਚ ਚੱਕ ਨੰ: ੨੬ ਮਿੰਟ ਗੁਮਰੀ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ । ਉਥੇ ਆਪ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾਈਆਂ ਦਾ ਅਖਬਾਰ ਖਾਲਸਾ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਮੰਗਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਦਾ ਆਪ ਜੀ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਆਪ ਕੱਟੜ ਸਿੰਘ ਸਭੀਏ ਬਣ ਗਏ । ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਆਪ ਪਿੰਡ ਆ ਗਏ ।

੧੯੧੪-੧੫ ਵਿਚ ਜਦ ਗਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗਦਰ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋਹੜੀ ਪਾਰਟੀ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਈ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਮਿਸਰੀ ਵਾਲੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁਲਸ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਇਹ ਦਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਡਾਕੂ ਹਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪੁਲਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਕਠੇ ਹੋ ਗਏ । ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਇਸ ਘਟਨਾ ਸਮੇਂ ਮਿਸਰੀ ਵਾਲੇ ਪੁਜ ਗਏ । ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਬੜੀ ਬੇਕਦਰੀ ਨਾਲ ਸੜਕ ਪਰ ਸੁਟੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ । ਪੁਲਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਸੀਟ ਕੇ ਗੱਡਿਆਂ ਪਰ ਸੁਟ ਰਹੀ ਸੀ । ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ । ਆਪ ਨੂੰ ਜਦ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਤਾਂ ਮੁਲਕ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪ ਦਾ ਦਿਲ ਹੋਰ ਭੀ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ ।

ਜਿਹੜੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਇਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚੋਂ ਬਚ ਰਹੇ ਉਹ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਸ: ਰਾਘੋ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਲਖੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮੁਖਬਰ ਦੇ ਖਬਰ ਦੇਣ ਪਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਰੋਸ ਫੈਲ ਗਿਆ । ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਬਰ ਵਛਾ ਨੇ ਵਕੀਲ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸ: ਰਾਘੋ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦਾ ਮੁਕਦਮਾ ਲੜਿਆ ਜਾਵੇ । ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੁਕਦਮਾ ਲੜਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਦਾ ਵਕਾਲਤ ਦਾ ਲਾਇਸੈਂਸ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ ।

੧੯੨੦-੨੧ ਵਿਚ ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀ ਵਰਕਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ । ਪਹਿਲੀ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਬਣੀ ਤਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚੋਂ ਸਤ ਮੈਂਬਰ ਲਏ ਗਏ । ਦੂਜੀ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ੧੧ ਮੈਂਬਰ ਲਏ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਏ । ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੂਜੀ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ ਅਤੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਦ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੁਧ ਜਮਾਤਾਂ ਕਰਾਰ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ । ਦੀਵਾਨ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ੧੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੋ ਜਥਾ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਸ: ਹਰਨਾਮ ਜੀ ਇਸ ਜਥੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪੇ ਗਏ ਸਨ । ਇਸ ਜਥੇ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਏ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਉਠ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਰਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆ ਗਈਆਂ ।

ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਬਣਨ ਪਰ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਗਰੁਪ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਆਏ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਜ਼ਿਲਾ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਕਈ ਵੇਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ । ਲੋਕਲ ਕਮੇਟੀ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਪੰਜ ਛੀ ਸਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਲਗਾਉਂਦੇ ਰਹੇ । ਆਪ ਦੇ ਕੋਈ ਲੜਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੇਵਲ ਇਕ ਲੜਕੀ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਬਾਕੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮੋਗੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ । ਪੰਥ ਦੀ ਅਥੱਕ ਮੇਹਨਤ ਕਰਦਿਆਂ, ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਸਹਿੰਦਿਆਂ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੇਹਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ । ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਖੂਨ ਦੀ ਕਮੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਈ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅੰਤਮ ਭਾਗ ਬੜੀ ਔਖ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ।

ਭਾ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੱਥੇਦਾਰ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਕੋਟ ਕਰੋੜ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਸ: ਘੁਮੰਡ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ । ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੋਰਮਿੰਟ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਤੋਂ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ । ਉਪ੍ਰੰਤ ਕੁਝ ਚਿਰ ਆਪ ਠੇਕੇਦਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ੧੯੩੩ ਤੋਂ ਆਪ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦੱਲ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤੇ ੧੯੪੬ ਤੋਂ ੪੭ ਤੱਕ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥਾ ਜ਼ਿ: ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਰਹੇ । ਆਪ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਭੀ ਚੁਣੇ ਗਏ । ੧੯੪੭ ਵਿਚ ਜਦ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੱਲ ਬਣਾਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸ ਦੱਲ ਦੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਰਹੇ । ੧੯੪੧ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨਫਰਾਦੀ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ੨ ਮਹੀਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਹੋਈ । ੧੯੩੬ ਵਿਚ ਆਪ ਸੂਬਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ ਸਨ । ਆਪ ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਾਜੀਦ-ਪੁਰ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ।

ਭਾ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਕਲਿਆਣ ਸੁੱਖਾ ਵਿਚ ਸ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੋਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ । ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਾਭੇ ਵਿਚ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਤੱਕ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਗਿਆ । ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪੁਤ੍ਰ ਕਿਸੇ ਚੰਗੇ ਔਹਦੇ ਪਰ ਲਗੇਗਾ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲਗਨ ਲੱਗ ਗਈ । ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਆਪ ਬਾਹੀਏ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਲੂਣਾ ਦੇ ਕੇ ਜਗਾਇਆ। ਆਪ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਫਿਰ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਤਸੀਹੇ ਝਲਦੇ ਰਹੇ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲੱਗ ਪਏ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਬੜੀ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਾਈ, ਜਿਸ ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉੱਘੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰ ਆਏ। ਆਪ ਗੁ: ਗੁਰੂਸਰ ਮਰਾਝ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸਰੋਵਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਲਿਆ।

ਆਪ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਭੀ ਰਹੇ। ਇਕ ਵੇਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਬਾਹੀਏ ਵਿਚ ਠੀਕਰੀ ਪਹਿਰਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਪਰ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹੁਤ ਔਖੇ ਹੋਏ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਢੋਲ ਵਜਾ ਕੇ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਏ। ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨਾਲ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਨੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਵਾਰੰਟ ਕੈਂਸਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਆਪ ਜੀ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਹਰ ਮਨ ਪਿਆਰੇ ਲੀਡਰ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਲੈਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਬ੍ਰਦਾਸ਼ਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਤੇ ਭਾਈ ਸੁੰਦਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਭਰਾਤਾ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਅਖਬਾਰ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ, ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਲੋਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਬਾਹੀਏ ਦੇ ਲੋਕ ਇਹ ਅਨਭਵ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗ ਲੀਡਰ ਖੁਸ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਾ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਘਾਟਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਖੂਬ ਵਧ ਫੁਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਮਾਂ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸ਼ੇਮਾਂ ਵਿਚ ਸ: ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਬਣ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕੇਰ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ। ਆਪ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦੇ ਮੀਤ ਜੱਥੇਦਾਰ ਤੇ ਸਬ ਤਹਿਸੀਲ ਨਥਾਨਾ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤੱਤਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਭਾ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੂਹਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਪੂਹਲੀ ਵਿਚ ਸ: ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਚੰਗੇ ਪਾਠੀ ਬਣ ਗਏ। ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦੇ ਮੋਢੀ ਵਰਕਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹੇ ਤੇ ਜਦ ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਤੇ ੨੫ ਦਿਨ ਜੈਤੋ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਇਹ ਜੱਥਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਬਿਨੇ ਕੀਤੀ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਨਥਾਣੇ ਆ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਲੈਕਚਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਵਾਰੰਟ ਜਾਰੀ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਕੇਸ 'ਚ ਆਪ ਨੂੰ ੯ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਤੇ ਇਕ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਡੇਰਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸਾਧਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਜਦੋ ਜਹਿਦ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਪਾਉਨ ਆਹਰੀ ਉਰਫ਼ ਲਾਲ ਚੰਦ ਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੩੨ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ। ਬਾਬਾ ਸਰੂਪੇ ਦੀ ਖੂਹੀ, ਦਾਬ ਵਾਲੀ ੧੪ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ, ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਆਈ। ਹੋਰ ਮੁਕੱਮੇ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਖਰਚਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਗਿਰਵੀ ਹੋ ਗਈ। ਆਪ ਸੱਚੇ, ਸੁਚੇ ਤੇ ਨਿਧੜਕ ਪੰਥਕ ਸੇਵਕ ਹਨ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਵੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ।

ਜਥੇਦਾਰ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਰਾੜ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮਰਾੜ ਵਿਚ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪਰੇਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਜਾਣੂੰ ਹੋ ਗਏ। ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਧਾਰਮਕ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਭੀ ਬੜੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਨ। ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਅਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਪਹਿਲੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਸਹਾਰੀ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਨਾਭੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਤੇ ਕਚਹਿਰੀ ਉਠਣ ਤਕ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਡਸਕੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਦੂਲਾ ਸਿੰਘ ਰੋਡੇ ਜੋ ੧੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ, ਆਪ ਉਸ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਮੁਕਤਸਰ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਲੈਣ ਸਮੇਂ ਭੀ ਆਪ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ ਤੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੈਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਨੰਬਰਦਾਰੀ ਜ਼ਬਤ ਹੋਈ ਜਿਸਦਾ ੨੦੦) ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਪੰਜੋਤਰਾ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ੯ ਸਾਲ ਆਪ ਇਲਾਕੇ ਵਲੋਂ ਸ਼੍ਰੋ: ਗ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਰਹਿ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਕਈ ਸਾਲ ਆਪ ਤਹਿਸੀਲ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਪੂਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਮਰਾੜ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮਰਾੜ ਵਿਚ ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਚੰਗੇ ਸਿਆਣੇ ਹੋ ਗਏ। ੧੯੨੩ ਵਿਚ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਸਬ ਤਹਿਸੀਲ ਨਥਾਣਾ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਭੀ ਰਹੇ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਲੋਂ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ। ਜਦ ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਗਰਮ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਰੀਵਾੜੀ ਕੈਂਪ ਦੇ ਇਨਚਾਰਜ ਸਨ। ਹਿਸਾਰ ਤੋਂ ਜਥੇ ਭੇਜਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ੬ਵੇਂ ਤੇ ੭ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਫਿਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਆਪ ਗੁ: ਕੇਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਹੁਣ ਤਕ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮਾੜੀ ਮਾਨ ਵਿਚ ਬਾਹੀਆ ਵਿਚ ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ੧ ਸਾਲ ਪਟਿਆਲੇ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਅਰੰਭ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੌਕਰੀ ਛਡ ਕੇ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਡੇਢ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਤਸੀਹੇ ਸਹਾਰੇ। ਆਪ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੁਰੂਸਰ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਸਨ। ਡਸਕੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ਜ: ਦੂਲਾ ਸਿੰਘ ਰੋਡੇ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਰਾਹ ਵਿਚ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਜਥੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਦੇ ਚਲਾਣ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਕਲਿਆਣ ਨਮਿਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਪੰਜ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਕੀਤੇ। ਆਪ ਬੜੇ ਗੁਰਮੁਖ ਗੁਰਸਿਖ ਤੇ ਪੰਥ ਭਗਤ ਸਨ।

ਭਾਈ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਬਜੋਆਣਾ ਤਹਿਸੀਲ ਨਥਾਣਾ ਵਿਚ ਸ: ਬਾਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਕੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ੧੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਮਾਰ ਕੁਟ ਕੀਤੀ ਸੀ ਆਪ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲੀ ਆਪ ਉਥੇ ਹੀ ਸਨ ਤੇ ਸਾਰਾ ਖੂਨੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਜ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਬੜਾ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ।

ਭਾ: ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਦਿਆਲ ਪੁਰਾ ਮਿਰਜ਼ੇ ਕਾ ਵਿਚ ਸ: ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਲਾਇਆ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲੀ ਤਾਂ ਆਪ ਉਥੇ ਹੀ ਸਨ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਭੁਖਹੜਤਾਲ ਰਖੀ।ਇਥੋਂ ਆਕੇ ਆਪ ਫਿਰ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਜਦ ਤਕ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਆਪ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਜ਼ਿਲਾ ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਰਹਿ ਚੁਕੇ ਹਨ।

ਸ: ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਿੱਡੇ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਫਿਡੇ ਵਿਚ ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ।ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਡਸਕੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਦੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ। ਆਪ ਚੰਗੇ ਸਿਆਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹਨ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਝੁਕਾ ਕਾਂਗਰਸ ਵਲ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਨੇ ੧੯੪੧ ਦੇ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਤੇ ੫੦)ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ ਭਰਿਆ। ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਦੇ ਉਘੇ ਵਰਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਭਾ : ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਕੋਟ ਕਰੋੜ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਸ: ਚੰਦਾ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਜਵਾਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਖਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਈਆਂ। ਨਾਭੇ ਦੀ ਖੂਨੀ ਕਾਰਖਾਸ ਵਿਚ ਆਪ ਪਰ ਇਤਨੀ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਆਪਜੇਹਲ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਤੋਂ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਪਿਛੋਂ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ "ਤਰੰਗ"

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਕੋਟ ਕਰੋੜ ਵਿਚ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਖੀ, ਉਰਦੂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹੀ। ਸੁਰਤ ਸੰਭਾਲਦੇ ਹੀ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਜਿਲੇ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਤਕ ਦੀ ਪਦਵੀ ਪਰ ਆ ਪੁਜੇ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਾਇਲਪੁਰੀ ਵਜ਼ੀਰ ਪੰਜਾਬ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮਿਤਰ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਸਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਚੰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ। ਉਰਦੂ, ਗੁਰਮਖੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਈ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਪਹਿਲਾਂ ਮਲਾਇਆ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਵਿਚ ਗਰੰਥੀ ਭੀ ਰਹੇ। ਆਪ ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਦੇ ਚੰਗੇ ਕਥਾਕਾਰ ਹਨ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਅਰੰਭ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਪੰਜਾਬ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁਟ ਗਏ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣੀ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸਦੇ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਂਗ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਪਰੇਮੀ ਤੇ ਸੁਖਮਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੰਠ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜ਼ੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਪੂਹਲੀ ਵਿਚ ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਅਮਰ ਗੜ੍ਹ ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਅਖੰਜ ਪਾਠੀ ਬਣੇ। ਆਪ ਦੀ ਉਮਰ ਅਜੇ ੧੩ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋ ਕੇ ਬੋਸਟਲ ਜੇਲ੍ਹ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਨਥਾਣੇ ਦੇ ਚੇਤ ਚੌਦੇ ਦੇ ਮੇਲੇ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਪੁਰ-ਅਸਰ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੱਥੇਦਾਰੀ ਦਾ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਆਪ ਇਲਾਕਾ ਬਾਹੀਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਭੇਜਦੇ ਰਹੇ। ਨਾਭੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ੩੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਤੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਮੁਕਤਸਰ ਭੀ ਆਪ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ। ਆਪ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੁਰੂਸਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਭੀ ਰਹੇ। ਅਮਰ ਗੜ੍ਹ ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪ ਧਾਰਮਿਕ ਟੀਚਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਆਪ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਭੀ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਭਾ: ਜਿਉਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜੂ ਪੂਹਲੀ

ਭਾ: ਜਿਓਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਨਗਰ ਪੂਹਲੀ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ ਨੰ: ੯ ਵਿਚ ਦਾਸ ਵਿਸਾਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਜਾ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਦੁਖ ਸਹਾਰੇ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਵਾਪਸ ਆਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਃ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੂਹਲੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਪੂਹਲੀ ਵਿਚ ਸ: ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਕੰਮਾਂਵੱਲ ਸੀ। ਆਪ ਦਾ ਸਰੀਰ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਸਡੋਲ ਸੀ। ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਏ। ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਆਪ ਨੇ ਕੱਟੀ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ੩੦ ਸਾਲ ਦੀ ਜਵਾਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਜ਼ਾਲਮ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਸ਼ਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਃ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ਵਿਚ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ-ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਬਾਹੀਆ ਇਲਾਕਾ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਹਿਲੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ੯ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਤੇ ੧੨੦ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ। ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਫਿਰ ਆਪ ੯ ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਗਏ ਤੇ ੪ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟ ਕੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪ੍ਰ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਆਪ ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥਾ ਸਬ ਤਹਿਸੀਲ ਨਥਾਣਾ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਹਨ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਘਲੂਘਾਰੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕੇਰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਗੁਜਰਾਤ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ।

ਸਃ ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਭਾ: ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਚਹਿਲਾ ਵਾਲ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ, ਮੁਕਤਸਰ ਆਦਿ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਨਾਭੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਸਨ। ਨਾਭੇ ਦੀ ਖ਼ੂਨੀ ਕਾਰਖਾਸ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਇਤਨੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਕਿ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਜਥੇਦਾਰ ਸੁਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮਹੇਸਰੀ ਵਿਚ ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਅਰੰਭ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਤੇ ਕੋਹਾਟ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਆਪ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਆਪ ਨੂੰ ਛੇ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਵੀ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਬੜੇ ਪਰੇਮੀ ਸਿਖ ਸਨ।

ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮਹੇਸਰੀ ਵਿਚ ਸ: ਰੁੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੱਟੀ। ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚੋਂ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਰਿਹਾ ਹੋਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਘੁਮਿਆਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਸ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਗਏ। ਆਪ ਤਿੰਨ ਵੇਰ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਾਵਲ ਕਾਂਟੀ ਜਾ ਕੇ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਭੀ ਆਪ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਮਦੀਹਰ

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਆਪ ਦੋ ਭਾਈ ਸਨ, ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਪਰਚੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਕਿ ਜਿਸ ਦੀ ਪਰਚੀ ਨਿਕਲ ਆਵੇ ਉਹ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਵੇ ਸੋ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਭਾਈ ਦੀ ਪਰਚੀ ਨਿਕਲ ਆਈ। ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਭਾਈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਭਰਤੀ ਕਰਕੇ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਭੇਜੇ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਨਿਧੜਕ ਹੋ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਸਰਕਲ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਭੀ ਰਹਿ ਚੁਕੇ ਹਨ ਤੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਹਨ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਦੀਹਰ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮਦੀਹਰ ਵਿਚ ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੬ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ। ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕਾਰਖਾਸ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਇਤਨੀ ਸਖਤ ਮਾਰ ਕੁਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਆਪ ੮ ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਮਦੀਹਰ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮਦੀਹਰ ਵਿਚ ਸ: ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਚੰਗੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹਨ। ਜਦ ਆਪ ਅਜੇ ਜਵਾਨ ਹੀ ਸਨ ਤਾਂ ੬ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤਸੀਹੇ ਝਲੇ। ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਹੀ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਆਪ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਤਤਪਰ ਰਹੇ। ਆਪ ਦੇ ਭਰਾਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਤੀਜੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਗਏ ਸਨ।

ਸ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਮਦੀਹਰ

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਹੈ। ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਭਾਵੇਂ ਜਥੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਗਏ ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲੀ ਟਿਕਟ ਪਰ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਚੁਣੇ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਚੰਗੇ ਰਸੂਖ ਵਾਲੇ ਹਨ।

ਨਗਰ ਮਦੀਹਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਹੋਏ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਨਗਰ ਦੀ ਖਾਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਥੋਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਭੁਜੰਗੀ ੧੧-੧੧ ਸਾਲ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ, ਕਾਕਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤਰ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਕਾਕਾ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਾਕਾ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸਿਰੋਪਾਉ ਮਿਲੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮੁਦਕੀ ਵਿਚ ਸ: ਦਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪੰਥਕ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ਦੋ ਵੇਰ ਗਏ। ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਤਤਪਰ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਕਬਰ ਵੱਛਾ ਵਿਚ ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਜੀ ਪਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ੪ ਮਹੀਨੇ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਆਪ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੭ ਸਾਲ ਤੇ ਗੁ: ਬਾਜੀਦਪੁਰ ਦੇ ੯ ਸਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ।

ਤਹਿਸੀਲ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਹੋਰ ਸੂਰਬੀਰ

ਭਾ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਉੱਗੋਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਦਲੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਤੇ ਨੰਬਰਦਾਰੀ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਭੀ ਗਏ। ਭਾ: ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਇਟਾਂ ਵਾਲੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਇਟਾਂ ਵਾਲੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਭਾ: ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕੇਸਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਇਟਾਂ ਵਾਲੀ ਆਪ ਜੈਤੋ ਤੇ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਲੂਕ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਇਟਾਂ ਵਾਲੀ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਤੇ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਾੜੀ ਬੁਗਰਾ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਾੜੀ ਬੁਗਰਾ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਦਯਾ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਾੜੀ ਬੁਗਰਾ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾ: ਮੇਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਾੜੀ-

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੁਗਰਾ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾ: ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸਮਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਾੜੀ ਬੁਗਰਾ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਰੱਜੀ ਪਿੰਡ ਮਾੜੀ ਬੁਗਰਾ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਵਾੜਾ ਜਵਾਹਰ-ਸਿੰਘ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਵੀਰ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ੭ ਗੱਡੇ ਤੇ ੨੭ ਆਦਮੀ ਲੈ ਕੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ੨੧ ਦਿਨ ਤੱਕ ਰੋਕ ਲੈ ਗਏ।

ਭਾ: ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਾੜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਭਾ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਹਰਾਜ ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਜਥੇਦਾਰ ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਹਰਾਜ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਵਰਕਰ ਸਨ।

ਭਾ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੱਗੜ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਠੇਠਰ ਵੱਡਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪੈਂਦੀ ਪਿੰਡ ਠੇਠਰ ਵੱਡਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਤੀਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਰਹੇ ਤੇ ਆਖਰੀ ਫੈਸਲੇ ਤੱਕ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਠੇਠਰ ਛੋਟਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਿਰਮਿਤੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਅਖੀਰ ਤੱਕ ਨਾਭੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕੌੜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖ਼ਾਜਾ ਖੜਕ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪੰਜ ਵਾਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਆਸ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖਾਜਾ ਖੜਕ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਕਾਰਖਾਸ ਵਿਚ ਮਾਰਾਂ ਖਾਧੀਆਂ। ਭਾ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖਾਜਾ ਖੜਕ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਬਰਵੱਛਾ ਆਪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਦੇ ਜੱਥਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਾਉਣ ਦੇ ਜੁਰਮ ਵਿਚ ੪ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰਸਾਂ ਪਿੰਡ ਕਬਰ ਵੱਛਾ ਆਪ ਨੂੰ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਛਕਾਉਣ ਦੇ ਜੁਰਮ ਵਿਚ ੪ ਮਹੀਨੇ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ।

ਭਾਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਬਰ ਵੱਛਾ ਆਪ ਨੂੰ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਛਕਾਉਣ ਦੇ ਜੁਰਮ ਵਿਚ ੪ ਮਹੀਨੇ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਬਰ ਵੱਛਾ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਕਾ ਵਾੜਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਆਪ ਸੰਤ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਹਿਚਾਰੀ, ਪ੍ਰਸਿਧ ਪੰਥ ਸੇਵਕ, ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਖਾ: ਦੀਵਾਨ ਮਾਲਵਾ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਰਹੇ, ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਕਾ ਵਾੜਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੧੪ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਮਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਕਾ ਵਾੜਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਕਾ ਵਾੜਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਰੂਪਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਕਾ ਵਾੜਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੱਕ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਕਾ ਭਾੜਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਕਾ ਵਾੜਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਕਾ ਵਾੜਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੯ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਵ ਗਏ।

ਭਾਈ ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਕਾ ਵਾੜਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੯ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਕਾ ਵਾੜਾ ਆਪ ਇਕ ਉਚੇ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਹਨ। ਆਪ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਮੁਫ਼ਤ ਵੰਡਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਸਰਦਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦੇਸ਼ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਕਾ ਵਾੜਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੧੭ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਰਾਂਵਾਲੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੧੦ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭਾਂਗਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਅਖੀਰ ਤਕ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭਾਂਗਰ ਆਪ ਮਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਅਖੀਰ ਤਕ ਕੈਦ ਰਹੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਪਿਤਾ ਸ: ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਦਾ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭਾਂਗਰ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਵੀ ਸਨ, ੧੧ ਸਾਲ ਗੁ: ਬਜੀਦਪੁਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਵਧਣੀ ਆਪ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਹਨ।

ਭਾਈ ਬੋਘਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਦਾ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਘਲਖੁਰਦ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕੋਰਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੈਦਾ ਵਾਲਾ ਵਾੜਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕੌਰਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੈਦਾ ਵਾਲਾ ਵਾੜਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਿਹ ਹੋਣ ਤਕ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕੌਰਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੈਦਾ ਵਾਲਾ ਵਾੜਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੈਦਾਂ ਵਾਲਾ ਵਾੜਾ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਲੁਹਾਮ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੧੭ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਦਾ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੁਹਾਮ ਆਪ ਚੰਗੇ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਵੀ ਸਨ।

ਭਾਈ ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਗਣ ਪਿੰਡ ਫਿਡੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਡਸਕਾ ਵਿਚ ਗਏ, ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਤੇ ੫੦ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾਂ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਬੀਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੋਟ ਕਰੋੜ ਵੱਡਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੋਟ ਕਰੋੜ ਵੱਡਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੇ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੋਟ ਕਰੋੜ ਵੱਡਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਿਹ ਹੋਣ ਤਕ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਟ ਕਰੋੜ ਵੱਡਾ ਆਪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਜਥੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭੋਲੂ ਵਾਲਾ ਖੋਸਿਆਂ ਦਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵੀ ੫ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ

ਭਾਈ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਭਾਈ ਆਪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਦੇ ਦੂਜੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਕਾਂਗਰਸ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵੀ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸੰਤ ਕੌਰ ਸਾਂਦੇ ਪਿੰਡ ਆਪ ਨੂੰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ੧੪ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਵੀ ਪਿੰਡ ਸਾਂਦੇ ਆਪ ਜੈਤੋ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਤਖਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਆਪ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਆਪ ਦਸਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਇੰਦਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਲਿਆਣ ਸੁਖ ਇਕ ਵੇਰ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਚਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ। ਦੂਜੀ ਵੇਰ ਨਾਭੇ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਲਿਆਣ ਸੁਖ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਹਨ। ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ, ਮੁਕਤਸਰ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਗਏ।

ਭਾਈ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਲਿਆਣ ਸੁਖ ਆਪ ੨੧ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ ਬਦਲੇ ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਹਥੋਂ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਸ: ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੰਗਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪੂਹਲ ਨਾਭੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪੂਹਲੀ ਆਪ ਜੈਤੋ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸਾਉਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪੂਹਲੀ ਆਪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੇਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪੂਹਲੀ ਮੋਰਚ | ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ। ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਜਥੇਦਾਰ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪੂਹਲੀ ਤਹਿਸੀਲ ਨਥਾਣਾ, ਬਾਹੀਆ ਤੇ ਪੁਲੀਸ ਹਵਾਲਦਾਰ ਦੀ ਅਤ ਸਖਤੀ ਕਾਰਨ ਬੇਕਾਰ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲਹਿਰਾ ਬੇਗਾ ਦੋ ਵੇਰ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ੧੪ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਭੀ ੯ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਬਾਬੂ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਜੋਆਣਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੧੪ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਪ੍ਰਦਮਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਹਿਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸ ਹਿਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਭੀ ਗਏ।

ਭਾ: ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਲਿਆਣ ਸੁਖਾ ਵਿਖੇ ਵੱਡੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬਦਲੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ਇਕ ਵੇਰ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ ਦੂਜੀ ਵੇਰ ੧੪ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ।

ਫ਼ਾ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕੁੰਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ਆਪ ਦੀ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਨਾਭੇ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਵੀ ਗਏ। ਭਾ: ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ-ਲਹਿਰਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਰੌਣਕ ਸਿੰਘ ਰਮਦਾਸੀਆ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਆਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਮੋਰ ਪਿੰਡ ਬਗਾ ਲਹਿਰਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਭਾ: ਚਿਤੰਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿਘ ਮਾਤਾ ਫਤਹਿ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ:ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾਂ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਕੁੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਵੇਰ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਚੀਨ ਵਿਚੋਂ ਆਏ, ਆਉਂਦਿਆਂ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋ ਗਿਆ।

ਭਾ: ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ:ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਭਾ: ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਭਾ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ ਤੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾ: ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਬਹੁਤ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ।

ਭਾ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰੀ ਸਿਘ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਭਾ: ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਭਾ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੧ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ਆਪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੧ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕੂੰਢਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ, ਮੁਕਤਸਰ, ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ਆਪ ਨੂੰ ਜੱਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾ: ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੪ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਭਾ: ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੇਂਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲਹਿਰਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭੈਣੀ ਬਾਹੀਆ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਫਙਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭੈਣੀ ਬਾਹੀਆਂ ਆਪ ਨੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਯਾ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੱਜੋਆਣਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਸਤਾਰ੍ਹਵੇਂ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸਤਾਰ੍ਹਵੇਂ ਜੱਥੇ ਸਮੇਂ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋ ਗਿਆ।

ਭਾ: ਭੂਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੱਜੋਆਣਾ ਆਪ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ

ਦੇ

ਬੀਰ ਰਸ ਪੂਰਤ ਸਿੰਘ

ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਕਰੀ ਖੁਰਦ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਸ: ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਧਾਰਮਕ ਸਨ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਵਿਚ ਲਗ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਅਰੰਭ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਦਾ ਦਰਦੀ ਦਿਲ ਬ੍ਰਦਾਸ਼ਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਤੇ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣ ਕੇ ਗਏ। ਆਪ ਨੂੰ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਰਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਮਹਿਣਾ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਹਨ ਅਤੇ ਜੋ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਜਰਨੈਲੀ ਸੜਕ ਪਰ ਹੈ, ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਹੀ ਬਣਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਮਹਿਣਾ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਮਲਾਇਆ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸ਼ਃ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਧੂੜਕੋਟ ਰਈਸ ਅਕਾਲੀ

ਜਨਮ:— ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸਃ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਧੂੜਕੋਟ ਵਿਚ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਣ:— ਆਪ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਅਵਸਥਾ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘੀ।

ਵਿਦਿਆ:— ਆਪ ਜੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਕੰਮ:— ਆਪ ਦੀ ਰੁਚੀ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਾਂ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਆਪ ਅਜੇ ਮਸਫੁਟ ਜੁਆਨ ਸਨ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚਲ ਪਈ, ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਆਇਆ, ਅਣਖ ਜਾਗੀ, ਝਟ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਜੇਹਲਾਂ ਦੇ ਅਸਹਿ ਤੇ ਅਕਹਿ ਕਸ਼ਟ ਝਲੇ, ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਆਏ।

ਆਪ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਜਮਪਲ ਹਨ, ਆਪ ਆਪਣੇ ਮਲਵਈ ਸੁਭਾ ਅਤੇ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਨ, ਮਾਲਵਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਆਪ ਕਈ ਸਾਲ ਸਕੱਤਰ ਰਹੇ, ਜਿਸ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿਧਮ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀਵਾਲ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਧੂੜਕੋਟ ਇਤ ਆਦਿ ਨੇ ਰਖੀ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਮ ਆਪ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਜੋ ਸੇਵਾ ਆਪ ਨੇ ਬੜੀ ਜੋਗਤਾਈ ਨਾਲ ਮਾਃ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਦੀਵਾਨ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ। ਮਾਲਵਾ ਪ੍ਰੈਸ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਮਲਵਈ ਬੁੰਗੇ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਆਪ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਸ ਦੇ ਕਈ ਸਾਲ ਮੈਨੇਜਿੰਗ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਰਹੇ, ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਵਿਦਵਾਨ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਕਈ ਅਖਬਾਰ ਚਲਾਏ ਯਥਾ ਕੌਮੀ ਦਰਦ, ਅਸਲੀ ਕੌਮੀ ਦਰਦ, ਸਿਖ ਸੇਵਕ ਆਦਿ। ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿਰੁਧ ਚਲੀ ਹੋਈ ਹੜਤਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਪੰਥ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦਾ ਖੂਬ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਲਗਾਤਾਰ ਬਿਨਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ।

ਸੁਭਾ:- ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਰਲ ਹੈ, ਆਪ ਅਣਖ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਹਨ। ਆਪ ਬੋਲ ਤੋਲ ਦੇ ਪੂਰੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਈਮਾਨਦਾਰ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਰਲਕੇ ਜੋ ਮਲਵਈ ਪਰੈੱਸ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਸੀ,ਆਪ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ, ਆਪ ਹੁਣ ਨਗਰ ਵਿਚ ਹੀ ਟਿਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦਸਾਂ ਨਵਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਧੂੜਕੋਟ ਰਨਸ਼ੀਹ ਕਲਾਂ ਦੇ ਅਕਾਲੀ

ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਿਤਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਿੰਡ ਧੂੜਕੋਟ
ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਿਤਾ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਪਿੰਡ ਰੱਨਸ਼ੀਹ ਕਲਾਂ
ਸ: ਥੰਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸ: ਭੁਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿਲ ਤਿਆਰ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਮੋਢੀ

ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ

ਆਪ ੧੮੯੦ ਈ: ਵਿਚ ਸ: ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਮੋਗਾ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਮੋਗੇ ਤੋਂ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕਰ ਲੈਣ ਮਗਰੋਂ ੧੯੦੭ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ੧੯੧੧ ਵਿਚ ਬੀ. ਏ. ਪਾਸ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ੧੯੧੩ ਵਿਚ ਐਲ. ਐਲ. ਬੀ. ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਵਕਾਲਤ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮੋਗੇ ਆ ਗਏ।

ਆਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਬੜੇ ਪਰੇਮੀ ਤੇ ਅਭਿਆਸੀ ਸਨ। ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵੇਲੇ ਜਿਹੜਾ ਜਥਾ ਉਥੇ ਗਿਆ ਆਪ ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਗਏ ਸਨ।

੧੯੨੩ ਦੀ ਕੌਂਸਲ ਚੋਣ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮੈਂਬਰ ਖੜੇ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੂੰ ੯੦ ਫੀਸਦੀ ਵੋਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਤੇ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ। ਆਪ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਖੱਦਰ ਦੇ ਕਪੜੇ ਤੇ ਕਾਲੀ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾ ਕੇ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸਵਾਲਾਂ ਦੀ ਬੁਛਾੜ ਨਾਲ ਕਈ ਵੇਰ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕੀਤਾ।

੧੯੨੪ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਚਲੀ ਤੇ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਜੋ ਭਾਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ, ਆਪ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਕਾਮਯਾਬ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹਿਸਾ ਸੀ। ਜੈਤੋ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਜੈਤੋ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਨਾਭਾ ਕਾਰਖਾਸ ਵਿਚ ਵਰਤ ਰਹੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ, ਪਰ ਨਾ ਮਿਲੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਖਾਸ ਐਲਾਨ ਦਵਾਰਾ ੧੯੨੫ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਜੀ ਦੀ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਦੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਸੀ:-

"ਸਿਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਕੌਣ ਹੈ, ਜੋ ਸਰਦਾਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਮੈਂਬਰ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਵਾਕਫ ਨਹੀਂ। ਆਪ ਨੇ ਜਿਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਚਲੀ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਵਕਾਲਤ ਦਾ ਕੰਮ ਭੁਲਾ ਹੀ ਛਡਿਆ ਹੈ। ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤਕ ਖਦਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ, ਸਿਰ ਪਰ ਕਾਲੀ ਦਸਤਾਰ ਤੇ ਗਾਤਰੇ ਵਿਚ ਕਿਰਪਾਨ ਹਰ ਵਕਤ ਤੇ ਹਰ ਘੜੀ ਵੇਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਦਿਨ ਕਿਤੇ, ਰਾਤ ਕਿਤੇ, ਦੁਪਹਿਰ ਕਿਤੇ, ਸ਼ਾਮ ਕਿਤੇ ਗਲ ਕੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਆਪ ਪੰਥਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਫਿਰਦੇ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪਿਆਂ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਦੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪ ਦੇ ਚੌਵੀ ਘੰਟੇ ਰੇਲ ਦੇ ਸਫਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਨੇ ਤੇ ਕਰਾਇਆਂ ਰਾਹੀਂ ਬਾਪ ਦਾਦੇ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗਰ ਰੋੜ੍ਹੀ ਜਾਣਾ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਇਕ ਲਸਾਨੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਅਜ ਕਲ ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਕਰੜੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚਿਠੀਆਂ ਸਨੇਹੇ ਭੀ ਪੁਜ ਚੁਕੇ ਹਨ ਪਰ ਆਪ ਦੇ ਘਰੋਗੀ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤੁਛ ਸਮਝ ਰਹੇ ਹਨ।

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਫਲ ਲਾਵੇ ਤੇ ਉਹ ਦਿਨ ਛੇਤੀ ਹੀ ਆਵੇ ਜਦ ਕਿ ਸਾਰਾ ਪੰਥ ਆਪ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਸਿਟੇ ਦਾ ਰਸ ਲੈ ਕੇ ਆਪ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੋਵੇ।"

ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਗਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਮੋਗੇ ਵਿਚ ੧੮੯੯ ਵਿਚ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿੰਡ ਸੋਢੀ ਵਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਵਿਚ ਭੀ ਹੈ। ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਜਦ ਪਹਿਲੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭਰਤੀ ਦੇਣ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਦੋ ਮੁਰੱਬੇ ਜ਼ਮੀਨ ਮਿਲਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ। ੧੯੧੯ ਵਿਚ ਜਦ ਜੰਗ ਖਤਮ ਹੋਈ ਤਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਪਰ ਰੌਲਟ ਐਕਟ ਦਾ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਨੇ ਸ: ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਪਰ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪ ਪੰਥ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕੁਦ ਪਏ।

੧੯੨੧ ਵਿਚ ਆਪ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ੧੯੨੨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ੧੨੪ ਅਲਫ ਹੇਠ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਮੁਰਬੇ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਏ ਜਾਣਗੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪੰਥਕ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਅੱਡ ਹੋ ਜਾਉ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਨਾਂਹ ਮੰਨੀ। ਅੱਡ ਅੱਡ ਤਕਰੀਰਾਂ ਦੀ ਬਿਨਾ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਪਰ ੯ ਮੁਕਦਮੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਤਿੰਨ ਤੋਂ ਵਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਲਾ ਸਕਦੀ। ਤਿੰਨਾਂ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਪੈਸ਼ਲ ਕਲਾਸ ਦਿਤੀ ਜੋ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਆਪ ਨੇ ਛਡ ਦਿਤੀ। ੧੯੨੪ ਵਿਚ ਜਦ ਆਪ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਗਰਮ ਸੀ। ਆਪ ੧੨ਵੇਂ ਜਥੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣਕੇ ਗਏ। ਇਸ ਜਥੇ ਦਾ ਡਸਿਪਲਨ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਹੁਤ ਸ਼ਲਾਂਘਾ ਯੋਗ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੀ। ਜਥਾ ਵਕਤ ਸਿਰ ਮਾਰਚ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਜਥੇ ਨੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ੨੧ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਜੈਤੋ ਪੁਜਣਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਜਥਾ ਵਕਤ ਸਿਰ ਨਾ ਪੁਜੇ। ਜਥੇ ਨੇ ਮੋਕਲਾ ਦੇ ਪੜਾ ਤੋਂ ਸਤਲੁਜ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਨੇ ਬੇੜੀਆਂ ਨਾ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਗਾ ਨੇ ਕਮਾਲ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਜਥਾ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਦੇ ਹੈਡ ਤੋਂ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਨਾ ਪੈਣ ਦਿਤਾ।

੧੨ਵੇਂ ਜਥੇ ਨੂੰ ਮਲੋਟ ਵਿਚ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇਣ ਦੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ਹੋਈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਰ ਜਥੇਦਾਰ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ੮੦ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਜਥਾ ੨੧ ਫਰਵਰੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਨੀਯਤ ਤਾਰੀਖ ਪਰ ਜੈਤੋ ਪੁਜ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਇਆ। ਇੰਨੇ ਲੰਬੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਘਨ ਤੇ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਪੈਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣਾ, ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਅਤੇ ਸਿਆਣਪ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਸੀ।

ਜਥੇਦਾਰ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਹੇ ਅਤੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀਆਂ ਸਾਰੇ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਆਪ ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਭੋਗ ਪਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾਣ ਲਈ ਜਥੇ ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇਕ ਵਚਿਤ੍ਰ ਘਟਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰਿਆਸਤ ਬਹਾਵਲ ਪੁਰ ਦਾ ਇਕ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਸ਼ਾਰੇ ਖਾਂ ਝਟਕੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਝਟਕਾ ਕਰਨ ਪਰ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਥੇਦਾਰ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦੇ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਬਣ ਕੇ ਥਾਣੇ ਤੋਂ ਸਿਪਾਹੀ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਗਏ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਝਟਕਾ ਕਰਕੇ ਖਾਧਾ ਤੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮਜ਼ਮੂਨ ਕਢਾਇਆ ਕਿ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਦਾ ਇਸਲਾਮੀ ਜੋਸ਼ ਉਸ ਵਕਤ ਕਿਥੇ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸੇ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਝਟਕਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਜਥੇਦਾਰ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੇ ਕਦਾਵਰ ਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਵਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਢੰਗ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਨਹੀਂ ਪਰ ਆਪ ਨਾਲ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਸਜਨ ਆਪ ਨੂੰ ਅਨਪੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ। ਆਪ ਕਈ ਸਾਲ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਮੱਲੇ ਦੇ ਕੈਂਪ ਇੰਚਾਰਜ ਬਣਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਕਈ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਪੱਤਰ ਹਨ। ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਦ ਤੋਂ ਆਪ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਛਡ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਤੇ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਦਾ ਮਾਰਗ ਫੜਿਆ ਹੈ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਪਰ ਤੁਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਗਿ: ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋਡੇ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਰੋਡੇ ਵਿਚ ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ੧੯੧੦ ਵਿਚ ਹੋਇਆਂ। ਆਪ ਨੇ ਭੁਪਿੰਦਰਾ ਖਾ: ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਮੋਗਾ ਤੋਂ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਪ੍ਰੰਤ ਗਿਆਨੀ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲੇ ਆਪ ਪੁਲਸ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ, ਪਰ ਪੁਲਸ ਦਾ ਮਹਿਕਮਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਠੀਕ ਨਾ ਜਾਪਿਆ ਤੇ ਆਪ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਮਲਾਇਆ ਚਲੇ ਗਏ। ਮਲਾਇਆ ਵਿਚ ਆਪ ੯ ਮਹੀਨੇ ਰਹੇ ਤੇ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੀ ਕਚਿਹਰੀ ਵਿਚ ਨਾਜ਼ਰ ਲੱਗ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਏ। ਇੱਥੇ ਆਪ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਨੌਕਰੀ ਭੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਗੁ: ਦੀਨਾ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਆਪ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਤੇ ਡਾ: ਕਿਚਲੂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਰੋਡਿਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਵਾਈ, ਜਿਸ ਦੀ ਸ੍ਵਾਗਤ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਆਪ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ। ਫਿਰ ਆਪ ੧੯੩੨ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਕਲਾਸ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਫਿਰ ਮਲਾਇਆ ਦੇ ਦੌਰੇ ਪਰ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ "ਨਵਾਂ ਸੰਸਾਰ" ਮੋਗਾ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਲੱਗੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਪੁਲਸ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਬੜੇ ਧੜੱਲੇਦਾਰ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ੧੯੪੧ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾਪਾਨ ਦੇ ਏਜੰਟ ਹੋਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਪੁਲਸ ਕੋਈ ਕੇਸ ਨਾ ਚਲਾ ਸਕੀ। ਆਪ ਪੰਥਕ ਕੰਮ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਨੌਜਵਾਨ ਹਨ ਤੇ ਪੰਥ ਲਈ ਹਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਾਰਚ ੧੯੫੩ ਵਿਚ ਮੋਗਾ ਅੰਦਰ ਹੋਈ ਨੌਜਵਾਨ-ਸਰਬ-ਹਿੰਦ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਸ੍ਵਾਗਤ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾਂ ਨਿਭਾਈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਵਧ ਗਿਆ।

ਜੱਥੇਦਾਰ ਦੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋਡੇ

ਆਪ ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬਹਾਦਰ ਆਦਮੀ ਤੇ ਧਾੜਵੀ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਠੂਠੇ ਭੰਨਵਾ ਕੇ ਸਾਰੇ ਕੈਦੀਆਂ ਲਈ ਲੋਹੇ ਦੇ ਬਾਟੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਾਉਣੇ ਆਪ ਦਾ ਹੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਾਰਨਾਮਾ ਸੀ। ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਸਾਰੇ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ।

ਜੱਥੇਦਾਰ ਦੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦ ਭਰ-ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਸਨ, ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈ। ਆਪ ਦੇ ਪੰਥਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਰੰਭ ਗੁ: ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਬਜ਼ਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਆਪ ਇੱਥੇ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪੰਥਕ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਜਦ ਗੁ: ਗੰਗਸਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆਏ ਭੁਖਣ ਭਾਣੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਦਾ ਦਰਦੀ ਹਿਰਦਾ ਤੜਫ ਉੱਠਿਆ। ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਤੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਤੂਫਾਨੀ ਜੱਥਾ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਘੇਰੇ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਗੁ: ਗੰਗਸਰ ਵਿਚ ਰਾਸ਼ਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਇਸ ਅਪ੍ਰਾਧ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ੧੨ ਸਾਲ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਤੇ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ।

ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਆਪ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਆਏ। ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਆਪ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਸਿਰੋਪਾਓ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਡਸਕੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ੧੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਬਣ ਕੇ ਗਏ। ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬਿਦੇਸ਼ੀ ਕਪੜੇ ਪਰ ਪਿਕਟਿੰਗ ਲਾਉਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਕ੍ਰਿਤੀ ਕਿਸਾਨ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਜ਼ਿ: ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦੇ ਆਪ ਕਈ ਵੇਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ ਅਤੇ ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਤੱਕ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਦੁਖੀਆਂ ਲਈ ਆਪ ਦੇ ਦਿੱਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਦਰਦ ਹੈ, ਅਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਬਹੁਤ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਮੁਆਮਲਾ ਫ਼ਹਿਮੀ ਵਿਚ ਆਪ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਤ ਪਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਜੰਤਕ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਮੁਲਕ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਖੁਸ਼-ਹਾਲੀ ਲਈ ਘੋਲ ਕਰਦਿਆਂ ਬੀਤਿਆ।

ਜਥੇਦਾਰ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋਡੇ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਰੋਡੇ ਵਿਚ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਆਪ ਜਵਾਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਨ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਈ। ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਧੜੇ ਬਣਾ ਕੇ ਲੜਨਾ ਤੇ ਮੇਲਿਆਂ ਪਰ ਜਾ ਕੇ ਖੱਪ ਪਾਉਣੀ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਅਰੰਭਕ ਲਹਿਰਾਂ ਸਨ। ਪਰੰਤੂ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਸੰਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਥਕ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਜੋ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਧਾਰਮਕ ਕੰਮਾ ਵਿਚ ਵਰਤਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਆਪ ਦਾ ਪੰਥਕ ਜੀਵਨ ਭੀ ਗੁ: ਗੰਗਸਰ ਵਿਚ ਰਾਸ਼ਨ ਸੁਟਣ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਾਕਿਆ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਨ ਸੁਟਣ ਵਾਲੇ ਡੁਰਲੀ ਜਥੇ ਦੇ ਆਪ ਆਗੂ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਈ। ਇਸ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਭੀ ਜਥੇਦਾਰ ਦੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ੧੨ ਸਾਲ ਦੀ ਸਖਤ ਕੈਦ ਹੋਈ ਤੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਆਏ। ਆਪ ਪਰ ਤਸ਼ੱਦਦ ਵਰਤਣ ਬਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਐਕਟ ਬਣਨ ਸਮੇਂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪਾਰਟੀ ਬਾਜ਼ੀ ਤੇ ਧੜੇਬੰਦੀ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਕਾਂਡ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਥੇਦਾਰ ਦੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ਾਤੀ ਮਤਭੇਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਗਰੁਪ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਏ। ਇਸ ਧੜੇਬੰਦੀ ਦਾ ਸਦਕਾ ਦੋਹਾਂ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਬੜੀ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਡਸਕੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚੋਂ ੧੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਕਈ ਸਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ। ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਸਿਆਣੇ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਜਥੇਦਾਰ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਡੌਲ ਸਰੀਰ, ਭਰਵਾਂ ਚੇਹਰਾ, ਮੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਪ ਧੁਨ ਦੇ ਪਕੇ ਤੇ ਸਚੇ ਸੁਚੇ ਪੰਥਕ ਸੇਵਕ ਹਨ। ਜੋ ਕੁਝ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੈ ਉਹੀ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਹਨ ਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਪੰਥਕ ਭਲਾਈ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਸੋਚਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਭਰਾ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਭੀ ਪੰਥ, ਸੇਵਕ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋਡੇ ੧੫/੪ ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਰੋਡੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਵਿਚ ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ੧੯੫੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਸਤਿ ਸੰਗੀ ਬਣ ਗਏ, ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਲਗਨ ਲੱਗ ਗਈ। ਸੰਤ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਰਕਤ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਆਪ ਜੀ ਪਰ ਇਹ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਆਪ ਭੀ ਦੁਨੀਆਵੀ ਸੁਖਾਂ ਨੂੰ ਅਨਿੱਤ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਏ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਸੰਤ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਭੀ ਸੰਤ ਸੇਵਾ ਤੇ ਸ਼ੁਭ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਧਾਰਮਿਕ ਰੰਗਣ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਗਿਆ।

੧੯੨੧ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈ। ਆਪ ਦੇ ਦਿੱਲ ਵਿਚ ਪੰਥਕ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਜੀਵਨ ਦਾਂ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਲਈ ਵਕਫ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਭਰ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਆਪ ਮੰਗਣੀ ਛੱਡ ਕੇ ਸੰਤ ਬਣ ਗਏ ਤੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤਿਆਗੀਆਂ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਾਉਣਾ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਵਿਚ ਹੀ ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ, ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਤੇ ੯ ਮਹੀਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਅਟਕ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤਸੀਹੇ ਝਲਦੇ ਰਹੇ। ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਸਾਦ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਅਮਨ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ ਪਰ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਜਦ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਰਾਸ਼ਨ ਜਾਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਸ: ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਕਾਉਂਕਿਆਂ ਵਾਲੇ ਨੇ ਡੁਰਲੀ ਜੱਥਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਤੇ ਰਾਸ਼ਨ ਸੁਟਣ ਵਿਚ ਖਾਸ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਮਲਕੀਆਂ ਦੇ ਸ: ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੱਡਾ ਤੇ ਬਲਦ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਨ ਸੁਟਣ ਵਾਲਾ ੯੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਤੁਰ ਪਿਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਜੱਥੇਦਾਰ ਦੁੱਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਰੋਡੇ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਦਾਇਤਾਂ ਸੰਤ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮੁੱਠ ਭੇੜ ਹੋਈ, ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੁੱਲਾ ਸਿਘ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਟਿਆ। ਰਾਸ਼ਨ ਸੁਟਣ ਵਾਲੀ ਰਾਤ ਸੰਤ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ੩੫ ਮੀਲ ਪੈਦਲ ਸਫ਼ਰ ਕੀਤਾ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਜੱਥਾ ਨੰ: ੧੫ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਬਣ ਕੇ ਜੈਤੋ ਗਏ ਅਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਕੇ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ।

ਡੁਰਲੀ ਜਥਾ

ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਖੰਡਤ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਂ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚੋਂ ਜਲ ਛਕਣ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬਾਹਰੋਂ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਅੰਨ, ਜਲ, ਲਿਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਘਾਸ ਖਾ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਕਾਰਾਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਤੇ ਸ: ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਉਂਕੇ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆ ਕੇ ਸੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋਡੇ, ਭਾਈ ਕੁੰਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੰਡੇ, ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਈ ਕਾ ਵਾੜਾ, ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੰਡੀਰ, ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹੋ ਆਦਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਇਕੱਤਰਤਾ ਪਿੰਡ ਸਾਹੋ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਵਿਖੇ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਡੁਰਲੀ ਜਥੇ ਬਣਾਂ ਕੇ ਰਾਸ਼ਣ ਜ਼ਰੂਰ ਭੇਜਣਾ ਚਾਹੀਏ। ਰਾਸ਼ਣ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਗੱਡਾ ਬੇਲ ਸ: ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕੀਆਂ ਵਾਲੇ ਨੇ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤੇ। ਹੁਣ ਜਥੇ ਦੀ ਭਰਤੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸ: ਦੂਲਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਰੋਡੀਂ ਪੁਜਣ ਤੇ ਕਿਹਾ ਅਜ ਜੈਤੋ ਰਾਸ਼ਣ ਸਿਟਣ ਜਾਣਾ ਹੈ ਆਪ ਜੀ ਨਾਲ ਚਲੋ ਤਾਂ ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਸ: ਦੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਡਾਇਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਫੇਦ ਪੋਸ਼ ਸ਼ਾਮ ਸਿਘ ਨੂੰ ਖੂਬ ਚਾਹਟਾ ਛਕਾਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸੁਭਾਹ ਸਾਡੀ ਉਹ ਤਾਰੀਖ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਪਰਸੋਂ ਰਾਸ਼ਣ ਲੇ ਚਲਾਂਗੇ, ਅਗੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਕਿਹਾ ਪਰਸੋਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਭੁਖੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾ ਜਾਣਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਅਜ ਹੀ ਚਲੋ ਜਿਥੇ ਮੜੀਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਥੇ ਕਟੀਆਂ ਦੇ ਮੁਲ ਹੁੰਦੇ ਫਿਰਨਗੇ। ਜੇ ਉਥੇ ਫੜੇ ਗਏ ਤਾਂ ਵਿਚੇ ਸਫੈਦ ਪੋਸ਼ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਹੁੰਦਾ ਫਿਰੇਗਾ। ਬਸ ਕੀ ਸੀ ਸੌ ਸਿਆਣਾ ਇਕ ਮਤ ਗੁਰੂ ਦੁਲਾਰੇ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਜਥਾ ਵੀ ਇਕੱਤ੍ਰ ਹੋਣ ਲਗਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਿੰਘ ਸਨ:-

ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ
ਜਥੇਦਾਰ ਦੂਲਾ ਸਿੰਘ	ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ	ਰੋਡੇ	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਜਥੇਦਾਰ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ	ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਰੋਡੇ	"
ਸੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਰੋਡੇ	"
ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ	ਸ: ਸੌਣ ਸਿੰਘ	ਰੋਡੇ	"
ਸ: ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ	ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਰੋਡੇ	"
ਸ: ਮਘਰ ਸਿੰਘ	ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਰੋਡੇ	"
ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ		ਰੋਡੇ	"
ਸ: ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ	ਸ: ਠੇਬਾ ਸਿੰਘ	ਰੋਡੇ	"
ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ		ਰੋਡੇ	"
ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ	ਸ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ	ਰੋਡੇ	"
ਸ: ਥੰਮਣ ਸਿੰਘ	ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਰੋਡੇ	"
ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਰੋਡੇ	"
ਸ: ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ		ਰੋਡੇ	"
ਸ: ਮਾਹਲਾ ਸਿੰਘ	ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	ਰੋਡੇ	"
ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਸ: ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਰੋਡੇ	"
ਸ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ	ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ	ਰੋਡੇ	"
ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ		ਲੰਡੇ	"
ਸ: ਕੁੰਢਾ ਸਿੰਘ		ਲੰਡੇ	"
ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ		ਲੰਡੇ	"
ਸ: ਟਿਕਾ ਸਿੰਘ	ਸ: ਮੰਗਾ ਸਿੰਘ	ਲੰਡੇ	"
ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ		ਲੰਡਿਆਣਾ	"
ਸਾਈਂ ਲੋਕ ਜੋ ਧੂੰਦਾਧਾਰੀ		ਲੰਡਿਆਣਾ	"
ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ	ਸ: ਚਤਰ ਸਿੰਘ	ਲੰਡਿਆਣਾ	"
ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ	ਸ: ਚਤਰ ਸਿੰਘ	ਲੰਡਿਆਣਾ	"
ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ		ਲੰਡਿਆਣਾ	"
ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜਟਾਣਾ		ਡੇਵਰੂ	"
ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ		ਸਮਾਲਸਰ	"
ਸ: ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ		ਸਮਾਲਸਰ	"
ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ		ਸਾਹੋ	"
ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ	ਸ: ਨਥਾ ਸਿੰਘ	ਸਾਹੋ	"
ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ		ਸਾਹੋ	"

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਰੋਲਾ ਸਿੰਘ	ਸਾਹੋ	,,
ਸ: ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ	ਮਲਕੇ	,,
ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ	ਮਲਕੇ	,,
ਸ: ਸੁਰਜਣ ਸਿੰਘ	ਮਲਕੇ	,,
ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਸੇਖਾ	,,
ਸ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ	ਸੇਖਾ	,,
ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ	ਸੇਖਾ	,,
ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਵਡਾ ਘਰ	,,
ਸ: ਸਾਉਣ ਸਿੰਘ	ਵਡਾ ਘਰ	,,
ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ	ਵਡਾ ਘਰ	,,
ਸ: ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ	ਵਡਾ ਘਰ	,,
ਪੰਡਤ ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ	ਵਡਾ ਘਰ	,,

ਰਾਸ਼ਨ ਸਿਟਣ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਵਿਖੇ ਸਜ਼ਾ ਵਾਰ ਹੋਏ ਸਿਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਸਫਾ ੬੦੮ ਤੇ ਪੜ੍ਹੋ, ਅਫਸੋਸ ਨਾਲ ਲਿਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਸ਼ਣ ਸਿਟਣ ਵਾਲੇ ੬੦ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਤੇ ਏਨੇ ਹੀ ਮਿਲੇ ਹਨ । ਜੋ ਪਾਠਕ ਜਨ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਵਿਚਾਰਨ । ਗ੍ਰਿਸਤ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਠਨਾ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ, ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਹਾਰ ਹੋਣ ਤੇ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਸੀ ।

ਹੋਰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ

੧੯੩੧ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਦੀਨਾ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਨਾਮ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਗਿ: ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋਡੇ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਜੱਥੇ ਸਮੇਤ ਲੰਢੇ ਕੇ, ਜੱਥੇਦਾਰ ਢੂਲਾ ਸਿੰਘ, ਜ਼ੱਥੇਦਾਰ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸਨ ।

੧੯੫੫ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸੱਜਨ ਅਕਾਲੀ ਦਫਤਰ ਮੋਗਾ ਚੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ:—ਸ: ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ.ਐਲ.ਏ. ਚਤ੍ਰਿਕ,ਜੱਥੇਦਾਰ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਗਿ: ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋਡੇ, ਸੰਤ ਜੀ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਹੋਣ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ।

ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸਿਰੋਪਾਓ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਏ । ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ । ੧੦੧ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਕਰਾਇਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਪਰ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੱਬ ਮਾਣੂਕੇ, ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੋਲੀਆ, ਸੰਤ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲੇਰ, ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੰਤ ਮਹੰਤ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਸੰਗਤਾਂ ਇਕੱਤ੍ਰ ਹੋਈਆਂ ।

ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੱਲ ਭੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਖਾਸ ਰੁਚੀ ਰਹੀ ਹੈ । ਰੋਡਿਆਂ ਦੇ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਕਰਨ ਤੇ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਯਥਾ ਯੋਗ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਲਈ ਆਪ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਲਾਰੀਆਂ ਪਰ ਲੈ ਕੇ ਗਏ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਖਾਸ ਤੌਰ ਪਰ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ।

ਹੋਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਕਈ ਬਾਰ ਸਿੰਘ ਘਲ ਕੇ ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਨ ਤੇ ਭੀ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਪੁਜੇ।

ਕੁਰਬਾਨੀ ਪੁੰਜ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਤੋਂ ਖਿਮਾਂ ਦਾ ਜਾਚਕ:-

ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

ਭਾਃ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੱਥੇਦਾਰ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਤੋਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਖੇ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿ: ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਪਾਏ ਗਏ, ਜੋ ਹੋਣਹਾਰ ਬੁਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਥੋੜੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਾਧਾਰਨ ਪਾਠੀ ਹੋ ਗਏ, ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਾਉਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਕੀਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਰਾਗੀ ਬਾਬਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਹਸਨ ਪੁਰ ਨੇ ਗੁ: ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਗਰਗ ਵਿਦਿਆਲੇ ਦਾ ਕੰਮ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ। ਬਸ ਹੁਣ ਤਾਂ ਸੋਨੇ ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਇਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਪਲਟ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਰੁਚੀਆਂ ਦਿਨ ਪਰ ਦਿਨ ਵਧਣ ਲੱਗੀਆਂ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਚੰਗੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠੀ ਭੀ ਹੋ ਗਏ, ਜੋ ਮਾਇਆ ਪਾਠਾਂ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦੀ ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਹੀ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਸਾਉਣ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾ: ਬਖਤੌਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾ: ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਜਦ ੧੯੨੧ ਵਿਖੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚਲੀ ਤਾਂ ਆਪ ਸਾਰੇ ਸੱਜਣ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਪੂਰਾ २ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ, ਮੁਕਤਸਰ, ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਆਦਿ ਵਿਚ ਗਏ, ਤੇ ਜੱਥਾ ਨੰ: ੧੧ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਅਤੇ ਨਾਭੇ ਬੀੜ ਦੇ ਮਹਾਂ ਕਸ਼ਟ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਅਨੁਸਾਰ ਆਏ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਦਿੱਲ ਬੜਾ ਹੀ ਹਮਦਰਦ ਹੋਣ ਤੇ ਦਾਸ ਵਰਗਿਆਂ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਪਿਆਰ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਦਫ਼ਾ ਦਾਸ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਬੁਖਾਰ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੇਸੁਧ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਕਿਸੇ ਭੀ ਗਲੋਂ ਜੋਆ ਨਾ ਕਰਕਾਂਦੇ ਹੋਏ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਤੱਤ ਪਰ ਰਹੇ। ਔਰ ਕਈ ਸਾਲ ਦਾਸ ਦਾ ਕੇਸੀਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਜਿੱਥੇ ਭੀ ਦਾਸ ਹੋਵੇ ਉੱਥੇ ਜਾਕੇ ਕਰਾਂਦੇ ਸਨ। ਆਪਜੀ ਨੇ ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਗੁਰੂਸਰ ਮਦੋ ਦੇ ਸ੍ਰੋਵਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਦਾਸ ਨਾਲ ਮਹੰਤ ਲਿੰਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਤ ਆਦਿ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਪਿਡ ਕੋਕਰੀ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਬਚਪਨ ਤੇ ਜੋਬਨ ਦੋਨੋਂ ਅਵਸਥਾ ਪੇਂਡੂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਿਚ ਖੇਡਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਫੁਰਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਰਾਗ ਵਿਦਿਆ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿਤ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਹੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਤੈਂ ਕੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਸ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਵਿਚ ਵਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਨ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਸਿੱਘ ਸਜ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿਸਾ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਖਰਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਬਸ ਹੁਣ 'ਜਨਮ ਜਨਮ ਕੀ ਸੋਈ ਜਾਗੀ' ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸੰਤ ਸੰਗ ਕਰਨ ਲਗੇ ਜਦੋਂ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਗਰਮ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਮੁਕਲਾਵਾ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਰਕਲ ਜੱਥੇਦਾਰ ਭ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ਹੁਕਮ ਪੁਜਾ ਕੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਆਪ ਜੀ ਹੁਕਮ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਘਰੋਂ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਘਰ ਦੇ ਸਿਰ ਨਾ ਹੋ ਜਾਣ, ਜੁਤੀ ਪਾ ਕੇ ਕਿਥੇ ਚਲੇ ਹੋ ? ਬਸ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਪੁਜੇ ਅਤੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਨਾਮ ਲਿਖਵਾ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਜੱਥਾ ਨੰ: ੧੧ ਵਿਚ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਨਾਭੇ ਬੀੜ ਦੇ ਗੁਰੂ ਭਰੋਸੇ ਸੰਕਟ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਅਡੋਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੇ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਤੇ ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਤਨਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਪਿਆਰ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦਿਨ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਦੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸੰਗਤ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦਿਲਬਾਗ ਤੇ ਗੁਲਬਾਗ ਰਖੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਰ ਜਿਥੇ ਸਾਕ ਸਬੰਧ ਜਾਂ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਜਾਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਰਾਗੀ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੁਮਾਲ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ

ਬਾਬਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਗੋਦ ਵਿਚੋਂ ਪਿੰਡ ਪੁਮਾਲ, ਤਹਿਸੀਲ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਅਖਾਂ ਦੀ ਜੋਤ ਮਧਮ ਪੈ ਗਈ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਗ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਹਿਤ ਦੌਧਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਛਡ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਥੇ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਅਤੇ ਰਾਗ ਬੜੇ ਹੀ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਸਖਲਾਈ, ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬੁਧੀ ਪਵਿਤਰ ਤੇ ਚਿਤਿੰਨ ਹੋਣੇ ਤੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਰਾਗੀ ਮੰਨੇ ਜਾਣ ਲਗੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਜੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੰਠ ਆਰਗ ਹੋਣ ਤੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਹੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲਗਨ ਨੇ ਮਹੰਤ ਭੂਪ ਦਾਸ ਜੀ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਦੇ ਪਾਸੋਂ ਲਿਆਂਦਾ, ਇਥੇ ਹੀ ਆਪ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਅਣਿਆਲੇ ਤੀਰਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਉਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਕੋਕਰੀ ਦਾ ਦਿਲ ਵਿੰਨ੍ਹ ਛਡਿਆ ਤੇ ਭਾਈ ਸੋਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਰਹਿਕੇ ਇੰਨੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਸੰਗਲ ਪਾਏ ਜੋ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਤੀ ਨੰਗਲ ਲੈ ਆਏ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਕੀਲ ਦੇ ਕੀਲੇ ਹੋਏ ਕੋਕਰੀ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲਗੇ, ਸੰਗਤ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਚਾਈਂ ੨ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤਾ। ਜਦ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਕੋਕਰੀ ਨਗਰ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ।

ਆਪ ਜੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਤੇ ਰਾਗ ਸਖਲਾਈ ਵਾਲੇ ਉਨੇ ਹੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਰਖਦੇ ਜਿੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਸਖਲਾਈ ਕਰਾ ਸਕਦੇ, ਆਪ ਜੀ ਤੋਂ ਵਰੋਸਾਇ ਹੋਏ ਪੰਥ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਮਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਭਾਈ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਸਨ ਪੁਰ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਲਮ ਵਾਲਾ ਕਲਾਂ ਇਤ ਆਦਿ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਬੜਾ ਹੀ ਮਾਣ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਿਤ ਪ੍ਰਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਿਰਿਆ ਸੋਧ ਕੇ ਨਿਤਨੇਮ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਬਾਦ ਵਿਚ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਸਨਪੁਰ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ

ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਹਸਨ ਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਲੁਧਿਹਾਣਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ, ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨੇਤਰਾਂ ਦੀ ਜੋਤ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਰਾਗੀ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਕੋਕਰੀ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਹੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਆਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸ੍ਰੀ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦੇ ਅਰਥ ਬੋਧ ਕਰਾਇ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਗ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਪਕ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਰੇਡੀਓ ਸਿੰਗਰ ਦੇ ਖਤਾਬ ਨਾਲ ਸਤਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਆਪ ਜੀ ਤੀਖਣ ਬੁਧੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਵਿਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਅੰਦਰ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਰ ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਾਵ ਤੇ ਤਕਰੀਰ ਬਹੁਤ ਖੋਜ ਭਰੀ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਵਡੇ ੨ ਸ਼ਹਿਰੀ ਜੋੜ ਮੇਲਿਆ ਤੇ ਬੜੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਮਾਦਾ ਹੋਣ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਸਜ਼ਾ ਕਟ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਹਰ ਇਕ ਪੰਥਕ ਕੰਮ ਵਿਚ ਬੜਾ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਰੋਜ਼ ਆਸਾ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਮੁਖ ਵਾਕ ਦੀ ਕਥਾ ਉਪਰੰਤ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਣਾ, ਦਿਨ ਭਰ ਵਿਚ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਤੇ ਰਾਗ ਸਿਖਲਾਈ ਕਰਾਉਣਾ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਿਤ ਕਰਮ ਹੈ।

ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਸੇਵਕ ਮੋਗਾ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਪਰਾਣੇ ਵਾਲਾ ਵਿਚ ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਜੀਵਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਸੰਮਤ ੧੯੪੬ ਬਿ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਆਪ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਸਨ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ ਜਿਹੜੇ ਜਥੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਗੁ: ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਧਾਰਮਕ ਸਨ ਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਖਾਸ ਤੌਰ ਪਰ ਲਗਨ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੋਲੀਆ ਤੇ ਸੰਤ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਖਾਸ ਸਨੇਹ ਸੀ।

ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਆਪ ਭਾਵੇਂ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਅਨ ਪੜ੍ਹਤਾ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਅਮਿੱਟ ਲਗਨ ਸੀ। ਆਪ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਵਿਦਿਆ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਾਡਾ ਇਲਾਕਾ ਕਿਤਨਾ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਅਥੱਕ ਮੇਹਨਤ ਕਰਕੇ ਮਹਿਣਾ ਤੇ ਕੋਕਰੀ ਦੇ ਸਕੂਲ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਚੁਗਾਵਾਂ, ਕਪੂਰੇ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਖੁਲ੍ਹਵਾਏ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਇਕ ਦੋ ਵੇਰ ਕੈਦ ਭੀ ਹੋਏ। ਜਦ ਪੰਥ ਵਿਚ ਦੋ ਧੜੇ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਰਕਾਰ ਪੁਜ ਧੜੇ ਨਾਲ ਰਹੇ। ਮੋਗੇ ਵਿਚ ਆਪ ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਤੱਕ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਦਾ ਬਹੁਤ ਆਦਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪੰਥਕ ਭਲਾਈ ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਬਹੁਤ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਸਾਂਝੇ ਕੌਮੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

ਬਾਬਾ ਸੁਲਤਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੁਰਾਣੇਵਾਲ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਗਹਿਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਪੁਰਾਣੇ ਵਾਲ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਛੇ ਸਤ ਸਾਲ ਦੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਏ ਗਏ। ਆਪ ਦੀ ਬੁਧੀ ਚਿਤੰਨ ਹੋਣ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠੀ ਛੇਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਜੋ ਬੜੇ ਪਰੇਮ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਪਾਠ ਕਰਿਆ ਕਰਨ ਅਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਢੋਲਕੀ ਛੈਣਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਬੜੇ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਦ ੧੯੧੪-੧੫ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਮੁੜ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਮੁੜ ਆਏ, ਪਰ ਜਿਸ ਨਿਸਚੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਇ ਸਨ ਉਹ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਗੁਝੀ ਭਾਹ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਜਦ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਅਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਉਸ ਵਕਤ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਲਾ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਕ ਸਨ। ਅਰ ਇਲਾਕੇ ਵਲੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣ ਕੇ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਮੈਂਬਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਭੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ, ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜਰੀ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਮਹਿਣਾ ਦੇ ਸਿਰਕਰਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸਨ। ਚਾਹੇ ਆਪ ਜੀ ਪੂਰਨ ਉਮਰ ਭੋਗਕੇ ਸਭ ਸੰਗੀਆਂ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਏ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਮਿਠਾ ਸੁਭਾਵ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਦਮਾਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਜ ਡਾਢੀ ਲੋੜ ਸੀ।

ਸ: ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾਲਾ ਵੈਦ ਰਾਜ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਡਾਲਾ ਵਿਚ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜ਼ਿ: ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ। ਫਿਰ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜੈਤੋ ਤਕ ਨਾਲ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਜੱਥੇ ਵਲੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਸੀ। ਆਪ ਉੱਥੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਰਖ ਕੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਛੱਡੇ ਗਏ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਫਿਰ ਜੈਤੋ ਗਏ। ਆਪ ਬੜੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਹਨ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਹੰਤ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦਾਸ ਪਾਸੋਂ ਵੈਦਕ ਸਿੱਖੀ ਤੇ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਦਵਾਈ ਮੁਫ਼ਤ ਦੇਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ। ਆਪ ਦੇ ਦਿੱਲ ਵਿਚ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਆਪ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਬੜੇ ਸੇਵਕ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਤੱਤਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਦੇਸ਼ ਭਗਤ) ਮੱਲ੍ਹਣ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮੱਲ੍ਹਣ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ ਸਨ। ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰਨ ਪਾਠ ਕੀਤਾ। ੧੯੧੯ ਵਿਚ ਜੱਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਹੋਏ ਹੱਤਿਆ ਕਾਂਡ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਣਖੀਲੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਜੋਸ਼ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਸ: ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ੧੯੧੯ ਵਿਚ ਨਗਰ ਮੱਲ੍ਹਣ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਪ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਵਾਰੰਟ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਕੇਸ ਚਲਿਆ, ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਪੌਣੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਜਦ ਚੋਰਾ ਚੋਰੀ ਦੀ ਘਟਨਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਿਵਲ-ਨਾ-ਫਰਮਾਨੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ੯ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚਲ ਪਈ ਤਾਂ ਸ: ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਗਰ ਮੱਲ੍ਹਣ ਦੇ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀ ਸਜਣਾਂ ਨਾਲ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਨੇ ਭੀ ਇਸ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਗਰਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਤੇ ਮਿ: ਗਿਡਵਾਨੀ ਆਦਿਕ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰ ਜੈਤੋ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸੱਜਣ ਪਿੰਡ ਮੱਲ੍ਹਣ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ। ਸ: ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਤੱਕ ਗਏ। ਨਾਭੇ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸਜਣਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਪ੍ਰੋ: ਗਿਡਵਾਨੀ ਤੇ ਸ: ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੱਲ੍ਹਣ ਵਿਰੁਧ ਇਕੱਠਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਵਿਰੁਧ ਅੱਡ ਮੁਕੱਦਮੇ ਚਲਾ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਢਾਈ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਕੈਦ ਕੱਟ ਕੇ ਆਪ ਵਾਪਸ ਆਏ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਪਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਕਿੱਸਾ ਖਾਨੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲਾਲ ਕੁੜਤੀ ਵਾਲੇ ਪਠਾਨਾਂ ਪਰ ਬੇ ਤਹਾਸ਼ਾ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਠਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰੋਸ ਦੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰ ਮਾ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਠਾਨ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਦੋ ਸੌ ਸੂਰਬੀਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਪਸ਼ਾਵਰ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇ। ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਜੇਹਲਮ ਦਰਿਆ ਦੇ ਪੁੱਲ ਪਰ ਜਥਾ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਇਹ ਕੈਦ ਕੱਟ ਕੇ ਆਪ ਵਾਪਸ ਪਿੰਡ ਆ ਗਏ। ੧੯੩੨ ਵਿਚ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿਚ ਆਲ-ਇੰਡੀਆ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਸਪੈਸ਼ਲ ਇਜਲਾਸ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਪਰ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਡੈਲੀਗੇਟ ਜਾਣੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੋਏ। ਹਰ ਇਕ ਸੂਬੇ ਵਿਚੋਂ ਡੈਲੀਗੇਟ ਪਹੁੰਚਾਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਨ। ਜਿਸ ਸੂਬੇ ਵਿਚੋਂ ਨਾ ਪੁਜਦੇ ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬਦਨਾਮੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਸੂਬੇ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖਣ। ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਗਿ: ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੁਖਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਜਥਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਬ੍ਰੈਡਲਾ ਹਾਲ ਵਿਚੋਂ ਡੈਲੀਗੇਟ ਬਣ ਕੇ ਕਲਕੱਤੇ ਪੁਜਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਮਾਲਵੇ ਤੇ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ੩੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਲਾਹੌਰ ਇਹ ਜਥਾ ਸ: ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ 'ਕੌਮੀ' ਦੇ ਅਖਬਾਰ 'ਕੁੰਦਨ' ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ, ਉੱਥੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਥਾ ਸ਼ੇਰੇ-ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧ ਤੋਂ ਜਲੂਸ ਆਰੰਭ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਚੱਕਰ ਲਗਾਵੇ। ਇਸ ਜਥੇ ਨੂੰ ਗਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਇਕ ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਭੀ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ-ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਾਫੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਉਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਿਆ। ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਆਪ ਜ਼ਿਲਾ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ, ਤੈਹਸੀਲ ਕਿਸਾਨ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਤੈਸੀਲ ਕਾਂਨਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ।

ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀ। ਡਾ: ਕਿਚਲੂ, ਡਾ: ਭਾਰਗੋ ਤੇ ਸੂਬੇ ਦੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਾਂਗਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਆਪਦੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਸੀ ਸਾਰੇ ਲੀਡਰ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਇਕ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਕ ਸਮਝ ਕੇ ਬੜਾ ਆਦਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਆਪ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਾਂਗਰਸੀ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਜਾਣੂ ਸਨ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਦੁਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਭੀ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਏਸ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬੁੜ੍ਹਾਪੇ ਦੇ ਦਿਨ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਮਲੂਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰੇ।ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰਾਈ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਬੁੜ੍ਹਾਪੇ ਵਿੱਚ ਆਪਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸ: ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਗਾ

ਸ: ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜ ਚੱਕ ਵਿਚ ਸ: ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਸ: ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬੀ. ਏ. ਤੱਕ ਦੀ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਈ ਗਈ। ਆਪ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਹੋਣਹਾਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਤੇ ਹਾਕੀ ਦੀ ਟੀਮ ਦੇ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਖਿਲਾੜੀ ਰਹੇ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਮੋਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਮੋਗੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਕੇ ਆਪ ਪਬਲਕ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਪਏ। ੧੯੩੦ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਤਕ ਜੀਵਨ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੋਵੇਂ ਜਮਾਤਾਂ ਮਿਲ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਜਦੋ ਜਿਹਦ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸ: ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਕਾਂਗਰਸ ਵੱਲ ਸੀ ਪਰ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਭੀ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਖਿਲਾੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ੧੯੩੦ ਤੋਂ ੧੯੩੯ ਤੱਕ ਆਪ ਸੂਬਾ ਕਾਂਗਰਸ, ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਸਿਰ ਕੱਢ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ੧੯੪੦ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜ ਚੱਕ ਵਿਚ ਇਨਫਰਾਦੀ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਕਰਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ੧੫ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਗਈ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਤੇ ਪਦਵੀ ਦਾ ਭੀ ਖਿਆਲ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੀ. ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਖਿੜੇ ਮਥੇ ਸਹਾਰਿਆ।

੧੯੪੧ ਵਿਚ ਜਦ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ "ਹਿੰਦ ਛੋੜੋ" ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸ: ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਤੇ ਸੂਬਾ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ੮ ਮਹੀਨੇ ਕਰੜੀ ਕੈਦ ਭੁਗਤਣ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਜੀ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਆਏ। ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਆਪ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਹੇ ਤੇ ਇਸ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੇ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ੪੪੧੨੫ ਰੁਪਏ ਸਹਾਇਤਾ ਦਵਾਈ। ਆਪ ਪੰਥ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਲੰਢੇਕੇ ਵਿਚ ਸ: ਛੁਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਸੋਭ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਛੇਵੇਂ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹ ਰੀਆਂ।

ਭਾਈ ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੰਢੇਕੇ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਲੰਢੇਕੇ ਵਿਚ ਸ: ਘਾਲੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਭੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥਾ ਬਣਾ ਕੇ ਪਥ ਦੀ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥੀ ਭਾ: ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਭਾ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਭਾ: ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ, ਭਾ: ਸਰਬਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ, ਭਾ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸਜਨ ਭੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਨ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਸਨ।

ਇਸ ਨਗਰ ਦੇ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ, ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਬੂੜ ਸਿੰਘ, ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ, ਫੌਜਦਾਰ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤਰ ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸਜਨ ਜਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਗੱਡੇ ਲੈ ਕੇ ਜੈਤੋ ਗਏ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਡੇ ਖੋਹਕੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਨੀਲਾਮ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਕਈ ਸਿੰਘ ਫਿਰ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ। ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਸ: ਸਰਬਣ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਫੇਰੂ, ਜੈਤੋ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੀਨਾ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਛੀ ਬੁਗਰਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮਾਛੀ ਬੁਗਰਾ ਵਿਚ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਾਫੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਕਟੀ।

ਘਲ ਕਲਾਂ ਦੇ ਅਣਖੀਲੇ ਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਅਕਾਲੀ

ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਅਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਹਿਤ ਮਰ ਮਿਟਣ ਵਾਲੇ ਮਰਜੀਉੜੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ, ਜੈਤੋ ਅਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਆਦਿ ਸਾਰਿਆਂ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਤੋਂ ਇਕ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਵਾਲੇ ਸਜਣਾਂ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਨਾਮ ਹੇਠਾਂ ਪੜ੍ਹੋ:—

ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਆਪ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰ ਸਨ।

ਭਾਈ ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਆਪ ਜੀ ਸਿਆਸੀ ਕੰਮਾਂ ਵਚ ਬੜੀਆਂ ਉਕਤੀਆਂ ਯੁਕਤੀਆਂ ਸੋਚਣ ਵਾਲੇ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਫੱਗਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਆਪ ੧੯੧੪-੧੫ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਤੇ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਵੇਲੇ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਮੋਰਚੇ ਵਾਸਤੇ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ।

ਸ: ਮਸਾ ਸਿੰਘ ਆਪ ਕੱਟੜ ਅਕਾਲੀ, ਸਿਆਸੀ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਦੋਹਾਂ ਤੇ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਸਨ ਪਰ ਸਿਆਸਤ ਨਾਲੋਂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਦੇ ਸਨ।

ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਾਗ ਸਿਘ
ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਮਹੰਤ
ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ
ਸ: ਬੁਢਾ ਸਿਘ ਪਿਤਾ ਨਥਾ ਸਿੰਘ
ਸ: ਰਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ
ਸ: ਮੱਸਾ ਸਿੰਘ

ਭਾ: ਕਰਤਾਰ ਸਿਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮੱਦੋਕੇ ਵਿਚ ਸ: ਜਿਉਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ੧੪ਵੇਂ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਤਸੀਹੇ ਸਹਾਰੇ। ਗੁਰਦਾਵਾਰਾ ਗੁਰੂਸਰ ਮੱਦੋਕੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਆਪ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਪੰਥ ਸੇਵਕ ਹਨ ਤੇ ਸਾਂਝੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲਈ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤੱਤ ਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਭਾ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਥੂਵਾਲ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਨਥੂਵਾਲ ਵਿੱਚ ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਗਏ। ਫਿਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਨੰ: ਛੇ ਵਿੱਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿੱਚ ਕੱਟੀ। ਆਪ ਪੰਥਕ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਹਰ ਸਮੇ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਚਾ ਰਖਦੇ ਸਨ।

ਭਾ: ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮਹਿਣਾ ਵਿੱਚ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਤੇ ਫਿਰ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਕੈਦਾਂ ਕੱਟੀਆਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤਸੀਹੇ ਸਹਾਰੇ। ਜਦ ਤੱਕ ਮੋਰਚੇ ਫਤਹਿ ਨਹੀਂ ਹੋਇ। ਆਪ ਘਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਇ। ਇਸ ਨਗਰ ਦੇ ਭਾਈ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਤੋਂ ਦੋਹਾਂ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮਹਿਣਾ ਪੜਾਉ ਵਿਚ ਸ: ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਕੇ ਪਿਛੋਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਗਾਨ੍ਹਾ ਬੰਨ ਲਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਪ੍ਰਨ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂਦਾਵਾਰੇ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਮੈਂ ਘਰ ਨਹੀਂ ਆਵਾਂਗਾ। ਜੇਕਰ ਫਤਹਿ ਨਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ। ਆਪਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਣ ਪਰ ਬੜੀ ਦਿੜਤਾ ਨਾਲ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੁਰਦਾਵਾਰਾ ਐਕਟ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਵਾਪਸ ਆਇ।

ਭਾ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮਹਿਣਾ ਵਿੱਚ ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਹੀ ਲਗਨ ਲੱਗੀ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਭੁਜੰਗੀਆਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਬੋਸਟਲ ਜੇਹਲ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਸਜ਼ਾ ਕੱਟੀ। ਫਿਰ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਜਾਣ ਲਈ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਉਮਰ ਛੋਟੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਾ ਹੋਇਆ।

ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੱਲੇਆਣਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮੱਲੇਆਣਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਸ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣ ਕੋਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ੧੯੦੫ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਹਾਸ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ਗਏ। ੧੯੨੮ ਵਿੱਚ ਆਪ ਸ਼ੰਘਾਈ (ਚੀਨ) ਚਲੇ ਗਏ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਚੀਨ ਵਿਚ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ।

੧੯੨੮ ਵਿੱਚ ਜਦ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਭੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਭਾ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਨੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਜਥੇ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਾਥੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਰਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਮੁਕਦਮੇਂ ਵਿੱਚ ਤੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਜੇਹਲ ਅੰਦਰ ਰਖੇ ਗਏ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਬ੍ਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜਬਰੀ ਤੌਰ ਪਰ ਡੀਪੋਟ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੀਨ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਨੰ: ੬ ਵਿੱਚ ਜੈਤੋ ਗਏ। ਚੀਨ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਕੇ ਆਪ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਆਮ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਈ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਕਾਉਂਕੇ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਆਪ ਪਰ ਇਤਨੀ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਪ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਬੜੇ ਪਰੇਮੀ ਸਨ ਅਤੇ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹਰ ਵਕਤ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਵਡੇ ਰਣਸ਼ੀਂਹ ਕੇ ਵਿਚ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਗੋਲੀ ਚਲੀ ਆਪ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ ਪਰ ਆਪ ਬਚ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਕਾਰਖਾਸ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਾਫੀ ਨਾ ਮੰਗੀ। ਆਪ ਜੀ ਪਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਬਣਾ ਕੇ ੭ ਸਾਲ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਫੌਜੀ ਪੈਨਸ਼ਨਰ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਭੀ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ ਗਈ।

ਭਾ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਨੰਗਲ ਵਿਚ ਸ: ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ੧੧ ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਦ ਜਥਾ ਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰ ਜ਼ਿ: ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਵਿਚ ਪੁਜਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਨੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰੋਕਿਆ। ਭਾ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਬਿਲਾਸ ਹੋਏ ਤੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ,ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਭਾ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ,ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ। ਨੰਬਰਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ,ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਗੁਰੂ ਬਚਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਖੂਹ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਤਾਂ, ਭਾ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਖਤ ਸੱਟਾਂ ਵੱਜੀਆਂ, ਪਰ ਆਪ ਬਚ ਗਏ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਫਲ ਹੋਈ, ਇਸ ਲਈ ਵਾਪਸ ਘਰ ਜਾਉ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਆਪ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਕੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਵਾਪਸ ਆਏ।

ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਲੁਹਾਰਾ ਵਿਚ ਸ: ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੬ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਨਗਰ ਸੂਸ ਵਿਚ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਕਟੀਆਂ। ਆਪ ਹਰ ਸਮੇਂ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਉਥੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਹੋਈ।

ਭਾ: ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਲੋਪੋਂ ਵਿਚ ਸ: ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਨੰਬਰ ੬ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਸਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁਤਨੀ ਰਾਮ ਕੌਰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਣ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਬਾਣੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਭਾ: ਤੋਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਭਾਗੀ ਕੇ ਵਿਚ ਸ: ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚਲੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪਲਟਨ ਵਿਚ ਕਾਲੀ ਪੱਗ ਬੰਨੀ ਤੇ ਨਾਮ ਕਟਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਪਹਿਲੇ ਆਪ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਰੇਵਾੜੀ ਲੈ ਜਾਕੇ ਛਡੇ ਗਏ। ਫਿਰ ਆਪ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਰਲ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਫਿਰ ਆਪ ੧੪ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਆਪ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ।

ਭਾ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਬਲਾਸ ਪੁਰ ਵਿਚ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਪਲਟਨ ਵਿਚ ਦਾਹੜੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਰਖਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ੨੮ ਦਿਨ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ਤੇ ਨਾਮ ਕਟਾ ਕੇ ਘਰ ਆ ਗਏ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭੇ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਉਗੋਕੇ ਵਿੱਚ ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ੩੦ ਸਾਲ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਗਏ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾ ਗਏ।

ਭਾਃ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਗੋਕੇ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਉਗੋਕੇ ਵਿੱਚ ਸ: ਸੌਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਅਤੁਟ ਪ੍ਰੇਮ ਹੋਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕਟੀ ਤੇ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਸਹਾਰੀ। ਉਥੋਂ ਵਾਪਸ ਆਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਿਆ ਦੀ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵੀ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਪਰ ਆਪ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਨੰਬਰਦਾਰੀ ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ੬ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹਨ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤੱਤਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਭਾ: ਸੌਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਉਗੋਕੇ ਵਿੱਚ ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਹਰ ਮਨ ਪਿਆਰਾ ਸੀ। ੧੭ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਗਏ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਬੀ.ਟੀ. ਦੀ ਪੁਲਸ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਏਨੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕੁਟਿਆ ਕਿ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹਸਤਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਃ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਢੁਡੀਕੇ ਵਿੱਚ ਸ: ਸੁਹੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਤੇ ਆਪ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਃ ਸਾਉਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਢੁਡੀਕੇ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਆਮ ਗੁਰਦਾਵਾਰਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਤੇ ਗੁਰਦਾਵਾਰਾ ਹੇਹਰਾਂ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਭੀ ਆਪ ਜਥੇ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸਨ। ਆਪ ਉਥੇ ੧੦ਦਿਨ ਰਹਿਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਜਦ ਗੁਰਦਾਵਾਰਾ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ।

ਭਾਃ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਕਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪਿੰਡ ਭੀ ਢੁਡੀਕੇ ਹੈ। ਆਪ ੧੪ ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਪੌਣਾ ਮਹੀਨਾ ਜਥਾ ਸਫਰ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੧੧ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਆਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਨਿਤ ਨੇਮੀ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਸਨ।

ਭਾਃ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਬਲਾਸਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸ: ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ ਆਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੰਬਰਦਾਰ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਨੰਬਰਦਾਰੀ ਜ਼ਬਤ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਕਟਕੇ ਆਏ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਬਲਾਸਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਵਰਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਡਸਕੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਕੈਦਾਂ ਕੱਟੀਆਂ। ਆਪ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਨੇ ਗੁਰਦਾਵਾਰਾ ਤਖਤੂਪੁਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਬਨਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਆਪ ਬੜੇ ਨਿਤ ਨੇਮੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਹਨ ਤੇ ਮੋਗੇ ਵਿੱਚ ਮੋਟਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਭਾ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਵਧਣੀ ਕਲਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੋਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲੇ ਆਪ ਗੁਰਦਾਵਾਰਾ ਗੰਗਸਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ੨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਰਹੇ। ਬਾਹਰ ਆਕੇ ਆਪ ਨੇ ਬਬੱਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਹਥਿਆਰ ਇਕਠੇ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਹਥਿਆਰਾਂ ਲਈ ੩੦੦੦) ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਇਆ ਇਕਠਾ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਤੇ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾ ਕੇ ੭ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ। ਆਪ ਮਦਰਾਸ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਭਾ: ਸਾ: ਭਾ: ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹੇ।

ਜਥੇਦਾਰ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੂਹੜਚੱਕ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜਚੱਕ ਵਿੱਚ ਕਪਤਾਨ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰੂਪ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਆਪ ਦਾ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਦਿਲ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਤੀਜੇ ਜਥੇ ਦੇ ਕੰਪਨੀ ਕਮਾਂਡਰ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਅਤੇ ੪ ਸਾਲ ਕੈਦ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਖਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਕੋਈ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨਾ ਦਿਖਾਈ। ਆਪਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਗਰਲਜ਼ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਤੇ ਲੜਕਿਆਂ ਦਾ ਸਕੂਲ ਚਲਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਹੋਰ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ

੧੯੦੧ ਤੋਂ ੧੯੨੦-੨੧ ਤਕ ਬਚਪਨ ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ।

੧੯੨੧-੨੨ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੈਣ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ੬ ਮਹੀਨੇ ਬੋਸਟਲ ਜੇਲ੍ਹ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ। ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਤੀਜੇ ਜਥੇ ਦੇ ਕੰਪਨੀ ਕਮਾਂਡਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਨਭਾ ਬੀੜ ਤੇ ਹੋਰ ਕੇਸ ਚਲਾ ਕੇ ੩ ਸਾਲ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ।

੧੯੨੬-੧੯੩੩ ਤਕ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਚੂਹੜ ਚਕ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਰਹੇ।

੧੯੩੪ ਤੋਂ ੧੯੪੪ ਤਹਿਸੀਲ ਚੂਨੀਆ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ, ਖਾਲਸਾ ਬੋਰਡਿੰਗ ਵਿੱਚ ਸੁਪ੍ਰਟੰਡੰਟ ਰਹੇ ਜਿਥੇ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ।

੧੯੪੬-੧੯੪੭ ਨੂੰ ਖਾਸ ਚੂਹੜ ਚਕ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤ ਪਰਚਾਰ ਤੇ ਗੁਰਦਾਵਾਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਕੀਰਤਨੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੂਹੜ ਚਕ, ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੂਹੜਚਕ, ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੂਹੜ ਚਕ, ਭਾ:ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੂਹੜਚਕ, ਭਾਈ ਸਰਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸਜਣਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਹੁਣ ਤਕ ਮਿਲਕੇ ਸੋਹਣਾ ਕੰਮ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਃ ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜ ਚੱਕ ਵਿੱਚ ਭਾ: ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰਸਿਖ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਬਰਮਾ ਵਿਚੋਂ ਆਇ ਸਨ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਇ। ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਭਾਃ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸਾਹੋਕੇ ਵਿੱਚ ਸ: ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਸੋਹੀ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਮਜ਼ਹਬੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਚਾਅ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਹੋ ਕੇ ਗਏ ਤੇ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਜਃ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੱਲਕੇ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮੱਲਕੇ ਵਿੱਚ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਲਗਿਆ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰਦਾਵਾਰਾ ਗੰਗਸਰ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਨ ਜਾਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਜਥਾ ਰਾਸ਼ਨ ਸੁਟਣ ਗਿਆ ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੱਡਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਨਾਲ ਗਏ। ਰਾਸ਼ਨ ਸੁਟਕੇ ਆਪ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਜੋਸ਼ ਆਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ੯ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਜੈਤੋ ਗਏ। ਤੀਜੀ ਵੇਰ ਫਿਰ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਤੇ ਸੁਲਾਹ ਹੋਣ ਪਰ ਹੀ ਵਾਪਸ ਆਇ।

ਭਾਃ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮਲਕੇ ਵਿੱਚ ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਜੈਤੋ ਵਿੱਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਨ ਦੇਣ ਪਰ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਰਾਸ਼ਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨਾਲ ਸਨ। ਗੋਲੀ ਆਪ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਨੂੰ ਵਿੰਗੀ ਕਰਕੇ ਵਖੀ ਦੇ ਇਕ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਗਈ ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਆਪ ਬਚ ਗਏ। ਨਾਲ ਦੇ ਸਾਥੀ ਇਹ ਦਸਦੇ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਪਰ ਜੋ ਭੂਰਾ ਸੀ ਉਸ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਛੇਕ ਹੋਏ ਪਰ ਆਪ ਫਿਰ ਭੀ ਬਚੇ ਰਹੇ, ਆਪ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਸੇਵਾ ਲੈਣੀ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਦੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਹਥ ਦੇਕੇ ਰਖਿਆ ਕੀਤੀ।

ਭਾ: ਸੌਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮੱਲਕੇ ਵਿੱਚ ਸ: ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਭੁਰਲੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰਦਾਵਾਰਾ ਗੰਗਸਰ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ੯ ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਿਹ ਹੋਣ ਤੱਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਰਹੇ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ ਭੀ ਕੈਦ ਹੋ ਕੇ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਰਹੇ ਸਨ।

ਗਿ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋਗੀ ਸਿਵੀਆਂ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸਿਵੀਆਂ ਵਿਚ ਸ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਗਏ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਕੇ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ। ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਵਾਰਾ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਰਸੀਲਾ ਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਸਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਵਾਜੇ ਪਰ ਆਪ ਬੀਨ ਦੀ ਧੁਨ ਇਤਨੇ ਮਸਤ ਹੋ ਕੇ ਵਜਾਉਂਦੇ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਜੋਗੀ ਪੈ ਗਿਆ। ਆਪ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋਇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਫੁਮਣ ਸਿਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਵਾਂਦਰ ਵਿੱਚ ਸ: ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ੨੨ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਗਏ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਜੈਸੇ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਕੌਮ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਚੀਦਾ ਵਿੱਚ ਸ: ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਗੋਲੀ ਲਗਣ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ੪੫ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਬ੍ਰਾੜ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦੋ ਲੜਕੇ ਤੇ ਇਕ ਬੀਬੀ ਹੈ।

ਭਾ: ਕਪੂਰ ਚੰਦ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਦੌਲਤ ਮੱਲ ਸੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਆਪ ਕੱਟਰ ਸਹਿਜ ਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਸਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤੱਤਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਭਾ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਰਤੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਨਵੇਂ ਚੰਦ ਵਿਚ ਸ: ਗੌਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਜਦ ਆਪ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਲੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਚੁਕੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਪ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਅਮਨ, ਤੇ ਰੋਟੀ ਲਈ ਜਦੋ ਜਹਿਦ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਬੜੇ ਧੜੱਲੇਦਾਰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਨ।

ਜਥੇਦਾਰ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੇਖਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਭੇਖਾ ਵਿਚ ਸ: ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ। ਜਵਾਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਚੀਨ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਸ਼ੰਘਾਈ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇੱਥੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਡੀਪੋਟ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਬਾਘੇ ਪੁਰਾਣੇ ਇਕ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਫੜੇ ਗਏ, ਤੇ ਡੇਢ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਤੇ ਦੋ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਜੁਰਮਾਨਾ ਅਦਾ ਨਾਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੱਟੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਘੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਭਲੂਰ ਵਿਚ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿੱਲ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਚਾ ਸੀ । ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਹਵਨ-ਕੁੰਡ ਰੱਚਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸ ਵਿਚ ਆਹੂਤੀ ਪਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ । ਆਪ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਗੋਲੀ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ।

ਭਾ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ:— ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਨਾਥੇ ਵਾਲ ਵਿਚ ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ । ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਗਏ । ਉੱਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਭੇ ਦੀ ਖੂਨੀ ਕਾਰਖਾਸ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਬਹੁਤ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ । ਜਦ ਆਪ ਮਰਨਾਊ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ । ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਆਪ ਪਿੰਡ ਆ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ । **ਭਾਈ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਜ਼ਹਬੀ**

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਨੱਥੂ ਵਾਲਾ ਵਿਚ ਭਾਈ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ । ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਨਾਭੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ । ਉਪ੍ਰੰਤ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭੇਜੇ ਗਏ । ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਮਾਰ-ਕੁਟਾਈ ਇਤਨੀ ਹੋਈ ਕਿ ਆਪ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਆਰੀ ਹੋ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਸੋਹਣ ਸਿਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਆਲਮ ਵਾਲਾ ਵੱਡਾ ਵਿਚ ਸ: ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ । ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸਖਤੀਆਂ ਸਹਾਰੀਆਂ । ਆਪ ਧਾਰਮਕ ਰੁਚੀਆਂ ਵਾਲੇ ਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਸੇਵਕ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਣਵਾਇਆ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਲੰਡੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਦਿੱਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ । ਆਪ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਨ ਤੇ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤੱਤਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਆਪ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਗਏ, ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਆਪ ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਖਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ । ਨਾਭੇ ਦੀ ਖੂਨੀ ਕਾਰਖਾਸ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਇਤਨਾ ਕੁਟਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਆਪ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ।

ਭਾ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਜੌਹਲ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਧੱਲੇਕੇ ਵਿੱਚ ਸ: ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ । ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ੧੧ ਮਹਨੇ ਬਾਵਲਕਾਂਟੀ ਕਿਲੇ ਵਿੱਚ ਰਖਕੇ ਨਾਭੇ ਬੀੜ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਖਤ ਕੁਟ ਮਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਜੇਹਲ ਵਿੱਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ੨੫ ਬੈਂਤਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਦੇ ਬੈਂਤ ਲਗਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪ ੨੦ ਬੈਂਤਾਂ ਖਾਕੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ।ਲਾਹੌਰ ਜੇਹਲ ਵਿੱਚ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਸਹਾਰੀਆਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਵੇਂ ਚੰਦ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਨਵੇਂ ਚੰਦ ਵਿਚ ਸ: ਬੁਲੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਬੜੇ ਸਿਆਣੇ ਤੇ ਦਿਮਾਗੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੌਜਵਾਨ ਹਨ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਜਥੇ ਵਿੱਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਸਹਾਰੀਆਂ। ਇਸ ਨਗਰ ਦੇ ਹੋਰ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਘੇ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਸਦਾ ਪੰਥ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵੇਖਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਵੈਦਕ ਵਿਚ ਭੀ ਬਹੁਤ ਮਾਹਰ ਹਨ, ਆਪ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਲੇ ਖਿਆਲ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਚੋਟੀਆਂ ਠੋਬਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਸ: ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਤੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਯਾ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਜੁਰਮਾਨਾ ਅਦਾ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਕ ਸਾਲ ਸਜ਼ਾ ਹੋਰ ਕਟੀ, ਆਪ ਬੜੇ ਬਹਾਦਰ ਸਨ।

ਲਾਲਾ ਬੰਸੀ ਲਾਲ

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭੀ ਕਾਫੀ ਹਮਦਰਦੀ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਡਾ: ਸੈਫਦੀਨ ਕਿਚਲੂ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਪੰ: ਨਹਿਰੂ ਤੇ ਪ੍ਰੋ: ਗਿਡਵਾਨੀ ਭੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਨਕਸ਼ਿ ਕਦਮ ਪਰ ਚਲਦੇ ਹੋਏ ਲਾਲਾ ਬੰਸੀ ਲਾਲ ਸਪੁਤਰ ਲਾਲਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ, ਪਿੰਡ ਜੇਮਲ ਵਾਲਾ ਭੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਿਆਂ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਖੇ ਗਏ। ਸਾਰੀ ਕੈਦ ਕਟ ਕੇ ਰਿਹਾ ਹੋਏ। ਆਪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸਿਰੋਪਾਉ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਬਰਦਾਰ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਜੇਮਲ ਵਾਲ ਵਿਚ ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਆਪ ਪਰ ਇਹ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੰਬਰਦਾਰੀ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸੁਲਾਹ ਹੋਣ ਤੱਕ ਕੈਦ ਰਹੇ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਨੰਬਰਦਾਰੀ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਭੀ ਆਪ ਕੌਮੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਚੰਦ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਚ ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਸਹੀਆਂ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਕੂਲ ਖੁਲ੍ਹਵਾਇਆ ਤੇ ਕਈ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ।

ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਲਮ ਵਾਲਾ

ਆਪ ਹੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਗਾਲਬ ਕਲਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਛੇ ਸਾਲ ਦੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਸੰਤਾਂ ਕੋਲ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹਨ ਲਾ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੁਝ ਚਿਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠੀ ਹੋ ਗਏ। ਹੁਣ ਪਾਠੀ ਹੋ ਕੇ ਭੀ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਰੁਚੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੇਵਾ ਵਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਘਰੋਗੀ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਨ ਲਗੇ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸੇਵਾ, ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਣ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਭੀ ਮਿਲਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਰੁਚੀਆਂ ਦਿਨ ਪਰ ਦਿਨ ਬਣਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ।

ਸਾਦਾ ਲਿਬਾਸ, ਜਿਹਾ ਮਿਲਣਾ ਤੇਹਾ ਛਕਣਾ, ਪਾਣੀ ਤੱਤਾ ਕਰਕੇ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਲੂਣ ਪਾਕੇ ਖੁਲ੍ਹਾ ਛਕਣਾ, ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ, ਪਖੰਡ ਦੇ ਵੈਰੀ, ਵਾਹ ਲਗਦੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੁਆਲ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਿਰਿਆ ਸੋਧ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਫੇਰ ਹੋਰ ਸੇਵਾ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਂਦੇ। ਦਿਨ ਭਰ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਾਉਂਦੇ, ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਐਨੇ ਪਰੇਮ ਤੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਕਿ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਸ਼ੁਧ ਪਾਠੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਮਾਈ ਹੈ ਜੋ ਘਟ ਹੀ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਆਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਐਸੇ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਸਾਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵਡਿਆਂ ਵਡਿਆਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਥਾਂ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹਿਸਾ ਲਿਆ।

ਜਥੇਦਾਰ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੰਘਾਂਵਾਲਾ

ਭਾਈ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸਿੰਘਾਂਵਾਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਤੇ ਜੋਬਨ ਦੋਨੋਂ ਅਵਸਥਾ ਤਾਂ ਪੇਂਡੂ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਜਦ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਉਪਰ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਪਿਆਰੇ ਸਪੁਤਰ ਸਮੇਤ ਕੁਦ ਪਏ ਅਤੇ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਹਥੀਂ ਜਥੇ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ। ਹੋਰ ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੀਤੀ ਆਪ ਦੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਮਾਦੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜ਼ਿਲਾ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪੇ ਗਏ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਨਭਾਉਂਦੇ ਹੋਇਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਬਣ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਬਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ ਅਤੇ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਅਟਕ ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰਖੇ ਗਏ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਕੁਟਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਆਪ ਮੂਰਛਤ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬਚਣ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸਦਕਾ ਆਪ ਬਚ ਗਏ। ਆਪ ਨੂੰ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਲੋਂ ਜਿੰਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਰਾਏ ਕਾ ਵਿਚ ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਬ੍ਰਾੜ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਚਮਕਦੇ ਸਤਾਰੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਪਰ ਕਾਰਖਾਸ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਇਤਨੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਨਥੋਕੇ ਵਿੱਚ ਸ: ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਆਏ ਜਥੇ ਨਾਲ ਸ਼ੰਘਾਈ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਕੇ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਆਪ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸਨ ਤੇ ਪੰਥ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਉਗੋਕੇ ਵਿੱਚ ਸ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋਂ ਗਏ ਅਤੇ ਗੋਲੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ੫੦ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਨੇਹੀ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਰੁਚੀਆਂ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸਨ।

ਭਾ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਛੋਟਾ ਘੋਲੀਆ ਵਿੱਚ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਜੀ ਪਿੰਜਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਗੋਲੀ ਨਿਕਲ ਗਈ ਪਰ ਆਪ ਬਚ ਗਏ। ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਆਏ।

ਭਾਈ ਮਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਛੋਟਾ ਘੋਲੀਆ ਵਿੱਚ ਸ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ੰਘਾਈ (ਚੀਨ) ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਜੋ ਜਥਾ ਆਇਆ ਆਪ ਉਸ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਲਈ ਆਏ। ਇਹ ਜਥਾ ਅਜੇ ਦੌਰਾ ਹੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨਸਾਰ ਵਾਪਸ ਘਰਾ ਨੂੰ ਗਏ।

ਭਾ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿੱਲ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਗਿੱਲ ਵਿੱਚ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਗਏ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪ ਛੇਵੇਂ ਜਥੇ ਵਿੱਚ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਗਏ ਅਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿੱਚ ੧੪ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਰਹੇ। ਆਪ ਬੜੇ ਗੁਰਮੁਖ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸਨ।

ਭਾ: ਏਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਰਾਊਕੇ ਕਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਗਏ। ਆਪ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਵੈਦ ਸਨ ਤੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਮੁਫਤ ਦਵਾਈ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ।

ਸਰਦਾਰ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਅਜੀਤ ਵਾਲ

ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਅਜੀਤ ਵਾਲ (ਅਸਟੇਸਨ) ਆਪ ਜੀ ਬੜੇ ਪੜ੍ਹਕੇ ਗੁੜੇ ਹੋਏ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਛੋਟੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਾਹਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਲ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਰਹਮ ਦਿਲ ਤੇ ਸਿਆਸੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖਿਆਲਾਂ ਵਲ ਝੁਕਾ ਰਖਦਿਆਂ ਧਾਰਮਕ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਖਿਆਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਗਾ ਵਧੂ ਹੋਣ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਉਨਤੀ ਵਾਰੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਸੋਚਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਪਿੰਡ ਅਜੀਤ ਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਚੰਦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੋਰ ਸੀ, ਆਪ ਦਾ ਕੱਦ ਪੰਜ ਫੁਟ ਨੌਂ ਇੰਚ ਹੈ।

ਆਪ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਚਿੱਤ ਉਚਾਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਲਹਿਰ ਜ਼ੋਰਾਂ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿੱਲ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਨਾਲੋਂ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੁਆਦ ਆਵੇਗਾ, ਸੋ ਆਪ ਹੁਣ ਤੱਕ ਏਸੇ ਫੈਸਲੇ ਉੱਤੇ ਡਟੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਆਪ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਹੋਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਫੌਜ ਵਿਚੋਂ ਡਿਸ ਮਿਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਉੱਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਈ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਰੱਖਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਬਗਦਾਦ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਕੀਤੀ ਗਈ। ੧੧ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਜੇਲ ਵਿਚੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਤੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

੧੯੨੩ ਵਿਚ ਨਾਭੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋ ਕੇ ੨੩ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਸਿਵਲ ਨਾ ਫਰਮਾਨੀ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ੯ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਈ। ੧੯੩੦ ਵਿਚ ਕਿਸਾਨ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਅਪ੍ਰਾਧ ਸਦਕਾ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਈ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ੧੯੩੫ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਰਿ: ਕਲਸੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਲਾਏ ਗਏ ਮੋਰਚੇ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਨੇ ਸਖਤ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਖੀਰ ਇਸ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ੯ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਭੁਗਤੀ ਤੇ ਦੋ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਅਦਾ ਕੀਤਾ, ੧੯੪੩ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਹ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਸਦਾ ਲਈ ਯਾਦ ਰਹਿਣਗੀਆਂ।

ਸ: ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੁਟਰ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਬੁਟਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਦਸਵੀਂ ਤੱਕ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਜਦ ਆਪ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਦੀ ਲਗਨ ਲੱਗ ਗਈ। ੧੯੩੦ ਵਿਚ ਸਕੂਲੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਡਸਕੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ੧੯੩੫-੩੬ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਸੋਸਲਿਸ਼ਟ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ, ਤੇ ਬੜੀ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਉਪ੍ਰੰਤ ਕਿਸਾਨ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ੧੪੩੭-੩੮ ਵਿਚ ਜਦ ਚੜ੍ਹਿਕ ਦਾ ਕਿਸਾਨ ਮੋਰਚਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਕੌਂਸਲ-ਆਫ਼-ਐਕਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਇਸ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦੋਵੇਂ ਮੈਂਬਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਬਾਬਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੂਹੜ ਚੱਕ, ਤੇ ਭਾ: ਦੇਵਾ-ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਹਲਾਂ ਸਨ। ਜਦ ਲਾਹੌਰ ਕਿਸਾਨ ਮੋਰਚਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਜਥੇ ਭੇਜਦੇ ਰਹੇ, ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਪਿੰਡੋਂ ਹੀ ਫੜ ਲਏ ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾ ਕੇ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੀ।

੧੯੩੯ ਵਿਚ ਜਦ ਦੂਜੀ ਵੱਡੀ ਲੜਾਈ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਖਤਰਨਾਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪ ਦੇ ਭੀ ਵਾਰੰਟ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਆਪ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਅੰਡਰ-ਗਰਾਊਂਡ ਰਹਿ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ੧੯੪੨-੪੩ ਵਿਚ ਜਦ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜਾਂ ਇੰਫਲ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਲੜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਫਿਰ ਡੀਫੈਂਸ-ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਐਕਟ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਰੱਖ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਗੇ ਵਧੂ ਹਨ ਤੇ ਆਪ ਸੱਚੇ ਸੁਚੇ ਪਬਲਿਕ ਵਰਕਰ ਹਨ।

ਜਥੇਦਾਰ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਣੂਕੇ

ਜਥੇਦਾਰ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮਾਣੂਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦਾ ਪੰਥਕ ਜੀਵਨ ਗੁ: ਦੀਨਾ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਪਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਸਾਂਝੇ ਪੰਥਕ ਕੰਟਰੋਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੀਨੇ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣਾ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਪੁਜ ਗਏ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਘਨ ਦੇ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ। ਆਪ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦੀਨਾ ਦੇ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਰਹਿ ਚੁਕੇ ਹਨ।

੧੯੩੧ ਵਿਚ ਜਦ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਸਿਵਲ ਨਾ ਫੁਰਮਾਨੀ ਦੀ ਤਹਿਰੀਕ ਚਲਾਈ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਅੰਦੋਲਨ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ੧ ਸਾਲ ਦੀ ਸਖਤ ਕੈਦ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਪੰਥ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਮਾਧ ਭਾਈ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਲੈਣ ਸਮੇਂ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਖਾਸ ਤੌਰ ਪਰ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਵੇਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਤੇ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚੋਂ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ। ਆਪ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪਰ ਦੇ ਉਘੇ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਜੋ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਉਸ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਥੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਦੇਣਾ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਆਪ ਜੈਸੇ ਪੰਥ ਸੇਵਕਾਂ ਪਰ ਬਜਾ ਤੌਰ ਪਰ ਮਾਣ ਹੈ।

ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੁਗਾਵਾਂ

ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਚੁਗਾਵਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਜਮਾਂਦਾਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਆਪ ਜਵਾਨ ਹੋਏ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਮਾਰਤ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਦੇ ਦਿੱਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਲਗਨ ਸੀ। ਗੁ: ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਦੀਨਾ ਤੇ ਗੁ: ਲੋਪੋ ਦੇ ਆਪ ਕਈ ਸਾਲ ਤੱਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਜੋ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਆਪ ਦੇ ਪੰਥਕ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜੀਉਂਦਾ ਜਾਗਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ।

ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੁਰੂਸਰ ਮੱਦੋਕੇ ਵਿਚ ੧੦੫ ਫੁੱਟ ਉੱਚਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਝੁਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਪ ਕਈ ਸਾਲ ਤੱਕ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਜ਼ਿ: ਫਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਰਹੇ। ਲੋਪੋ ਵਿਚ ਸਕੂਲ ਖੁਲ੍ਹਵਾਣ ਦਾ ਆਪ ਨੇ ਹੀ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਬੜੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਕਿਸੇ ਡਾਕੂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਮੋਗੇ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਰਾਹ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਥਕ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡਾ ਘਾਟਾ ਤਸੱਵਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਜ਼ਿ: ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਮੁਖੀ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ।

ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਦੇ ਹੋਰ ਸੂਰਬੀਰ

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਲਾਸਪੁਰ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ।

ਭਾਈ ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਲਾਸਪੁਰ ਕਿਰਪਾਨ ਆਜ਼ਦੀ ਤੇ ਡਸਕੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਲਾਸਪੁਰ ਮੋਰਚਾ ਨਾਭਾ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸਿਵਲ ਨਾ ਫੁਰਮਾਨੀ ਵਿਚ ਕਈ ਵੇਰ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਲਾਸਪੁਰ ਆਪ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾ: ਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਲਾਸਪੁਰ ਆਪ ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ

ਭਾ: ਬਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਲਾਸਪੁਰ ਆਪ ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾ: ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਰਫ਼ ਹੇਤ ਰਾਮ ਲੇਫ਼ਟੀਨੈਂਟ ਆਈ. ਐਨ. ਏ. ਪਿਤਾ ਪੰਡਤ ਬਾਲਕ ਰਾਮ ਬ੍ਰਹਾਮਨ ਪਿੰਡ ਬਲਾਸਪੁਰ ਆਪ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾ: ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕੁੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਲਾਸਪੁਰ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਕਟੀ ੧੫੦) ਜੁਮਾਨਾ (ਥਾਣਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ)
(੨) ਕਿਰਪਾਨ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਫਿਰ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ।

ਭਾ: ਚਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਲਾਸਪੁਰ ਆਪ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਬਡ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਲਾਸਪੁਰ ਆਪ ਜੈਤੋ ੬ ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿੱਚ ਗਏ। ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿੱਚ ਕਟੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਲਾਸਪੁਰ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਡਸਕਾ ਵਿੱਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਲਾਸਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਡਸਕੇ ਵਿੱਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ।

ਭਾ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਜੈਤੋ ੬ ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿੱਚ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾ: ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮੱਦੋ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ੬ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕਟੀ। (ਥਾਣਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ)

ਭਾ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੱਦੋ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ੧੧ ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮੱਦੋ ਕੇ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ।

ਭਾ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮੱਦੋ ਕੇ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ।

ਭਾਈ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿੰਡ ਮਦੋਕੇ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ੬ ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਕਪਤਾਨ ਮਾਤਾ ਰੂਪਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜਚੱਕ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ੧੧ ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕੈਦ ਕਟੀ। (ਥਾਣਾ ਮਹਿਣਾ

ਭਾ: ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜਚੱਕ ਆਪ ੬ ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜਚੱਕ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ੬ ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਪੌਣੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜਚੱਕ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਜਥਾ ਨ: ੬ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਖ਼ੁਸ਼ੀਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜਚੱਕ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ।

ਭਾ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜਚੱਕ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਜਥਾ ਨ: ੬ ਵਿਚ ੬ ਮਹਿਨੇ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜਚੱਕ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ।

ਭਾ: ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜਚੱਕ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ।

ਭਾਈ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰੂੜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜ ਚਕ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜ ਚਕ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜ ਚੱਕ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾ: ਸੁਰਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜ ਚੱਕ ।

ਭਾ: ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜ ਚੱਕ ।

ਭਾ: ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਤਾਬ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜ ਚੱਕ ।

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੋਭ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜ ਚੱਕ ।

ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜ ਚੱਕ ।

ਭਾਈ ਜੈ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜ ਚੱਕ ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੋਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜ ਚੱਕ ।

ਭਾਈ ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰੂੜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜ ਚੱਕ ।

ਭਾ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਸੌਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਢੁਡੀ ਕੇ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕਟੀ। (ਥਾਣਾ ਮਹਿਣਾ)

ਭਾ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਕੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਢੁਡੀ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸਵਾ ਸਾਲ ਤੇ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਢੁਡੀ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਤੋਂ ਜਥੇ ਨਾਲ ਆ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਤੇ ਸਵਾ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸੋਭ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਢੁਡੀਕੇ ਆਪ ਨੇ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਤੋਂ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਤੇ ਸਵਾ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਸੁਬਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਜੀ ਪਿੰਡ ਢੁਡੀ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਘੁਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਥੰਮਣ ਵਾਲਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੁਝ ਕੈਦ ਭੀ ਕਟੀ।

ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਦਾਰਾ ਪੁਰ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕਟੀ।

ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਲਾਂ ਜੀ ਪਿੰਡ ਦਾਰਾਪੁਰ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਕਟੀ।

ਸ: ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਦਾਰਾ ਪੁਰ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕਟੀ ।

ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਜਮੀਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਮਾ ਪਿੰਡ ਦਾਰਾ ਪੁਰ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਕਟੀ।

ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਖਖਰਾਣਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਸ: ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨਾਜ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਖਖਰਾਣਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਗਏ।

ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖਖਰਾਣਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਖੇਮ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਜੋਗੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿੱਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਸ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਇਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਤੀਆਂ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਤਕਲੀਫਾ ਸਹੀਆਂ।

ਸ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਤੀਆਂ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹੀਆਂ।

ਸ: ਜਿਉਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਘੇਲੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿੱਚ ਕੈਦਾਂ ਕਟੀਆਂ।

ਸ: ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਘੇਲੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਖੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੰਧੂਆਂ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੰਧੂਆਂ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਅਜੀਤ ਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਅਜੀਤ ਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਅਜੀਤ ਵਾਲ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਬੀਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਅਜੀਤ ਵਾਲ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਅਜੀਤਵਾਲ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਅਜੀਤ ਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੌਰ ਪਿਡ ਅਜੀਤ ਵਾਲ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੌਰ ਪਿਡ ਅਜੀਤ ਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਮਾਘ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਅਜੀਤ ਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੋਟੀਆਂ ਠੋਬਾ ਸਿੰਘ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ, ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੁਰਮਾਨਾ ਨਾ ਦੇ ਸਕਣ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਹੋਰ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੋਟੀਆਂ ਠੋਬਾ-ਸਿੰਘ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੋਟੀਆਂ ਠੋਬਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ। ਭਾਈ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕੁੰਢਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੋਟੀਆਂ ਠੋਬਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੈਮਲ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਡਸਕੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਗੁ_ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਮਾਘੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁਲਤਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੈਮਲ ਵਾਲਾ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮਾਘੀ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੈਮਲ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਜਥੇਦਾਰ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਪੂਰਨ ਚੰਦ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮਾਤਾ ਕਿਰਪੋ ਪਿੰਡ ਜੈਮਲ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਤੇਖਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੈਮਲ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਭਾਈ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੈਮਲ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੈਮਲ ਵਾਲਾ ਅ ਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਭਾ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੈਮਲ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੯ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਬੰਸੀ ਰਾਮ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਮੋਤਾ ਰਾਮ ਮਾਤਾ ਆਸੋ ਪਿੰਡ ਜੈਮਲ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਠੋਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੈਮਲ ਵਾਲਾ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਭਾ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਭਾ: ਨਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੈਮਲ ਵਾਲਾ ਆਪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾ: ਰਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੈਮਲ ਵਾਲਾ ਆਪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਭਾ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੈਮਲ ਵਾਲਾ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਨਵੇਂ ਚੰਦ ਆਪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਲੱਗੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਚ ਗਏ, ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਹਸਪਤਾਲ ਰਹੇ। ਗੋਲੀ ਲਗਣ ਨਾਲ ਸੱਜੀ ਲੱਤ ਨਕਾਰਾ ਹੋ ਗਈ, ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਪੈਨਸ਼ਨ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੋਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਨਵੇਂ ਚੰਦ ਆਪ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ।

ਭਾ: ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੰਦ ਪੁਰਾਣੇ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕੈਦ ਕਟੀ, ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਤੇ ਮਲਵਈ ਬੁੰਗੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਥਾਂ ਬਣਵਾਈ।

ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਫਤ੍ਹੇ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਨਵੇਂ ਚੰਦ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨਵੇਂ ਚੰਦ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨਵੇਂ ਚੰਦ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਪਿੰਡ ਨਵੇਂ ਚੰਦ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਆਸ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਨਵੇਂ ਚੰਦ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਘੁਮੰਡ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਿਆ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਨਵੇਂ ਚੰਦ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਡਸਕਾ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨਵੇਂ ਚੰਦ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਡਸਕਾ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਲਾਹੌਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਨਵੇਂ ਚੰਦ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਡਸਕਾ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨਵੇਂ ਚੰਦ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਡਸਕਾ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨਵੇਂ ਚੰਦ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਡਸਕਾ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੰਦ ਨਵੇਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੰਦ ਨਵੇਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੰਦ ਨਵੇਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਾਨ੍ਹ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਨਵੇਂ ਚੰਦ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਮਾਂ ਕੌਰ ਪਿਡ ਨਵੇਂ ਚੰਦ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਜਥੇਦਾਰ ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭੇਖੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਸਟੇਜ ਤੇ ਲਹਿਰ ਬਾਰੇ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਖੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭੇਖੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਸ਼ਿਘਾਈ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਗਏ। ਆਪ ਇਕ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਸਨ, ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਦੇ ਚਾ ਵਿਚ ਅਖਬਾਰ ਛਡ ਕੇ ਆਏ ਸੀ।

ਭਾਈ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਛੋਟਾ ਮੱਲਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਡਸਕਾ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕੈਦਾਂ ਕਟੀਆਂ।

ਭਾਈ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਛੋਟਾ ਮੱਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੭ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਡਸਕਾ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕੈਦਾਂ ਕਟੀਆਂ।

ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰੂਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਵੱਡਾ ਮੱਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦਾਂ ਕਟੀਆਂ।

ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਵੱਡਾ ਮੱਲਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦਾ ਗੋਲੇ ਵਾਲੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸਤ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਭਾਈ ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਦੋਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੧੩ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ੧੩ ਮਹੀਨੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕੇਸਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਦੋਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੨ ਸਾਲ ੩ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਦੋਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੋਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਦੋਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਉਥੇ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦੇਵਾ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਦੋਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਦੋਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੧੯੪੭ ਦੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਵੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਦਾ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਰਾਉਲੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੧੩ ਮਹੀਨੇ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਾਉਲੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ੧੩ ਮਹੀਨੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਕੀ ਸਮਾਧ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੭ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਾਘਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਕੀ ਸਮਾਧ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੭ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਕੀ ਸਮਾਧ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਸਤ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੌਲਦਾਰ ਪੈਨਸ਼ਨਰ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਕੀ ਸਮਾਧ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੭ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਨੱਥਾਂ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਜੀਵਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੌਲਦਾਰ ਪਿਤਾ ਸ: ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਦਿਆ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੧ ਸਾਲ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੧ ਸਾਲ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਦੂਨੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਦੂਨੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਨਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਦੂਨੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਨਾਜ਼ਿਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਦੂਨੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਦੂਨੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਦੌਲਤ ਪੁਰਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਦਾਂ ਕਟੀਆਂ।

ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰੀ ਪਿੰਡ ਦੌਲਤ ਪੁਰਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਦਾਂ ਕਟੀਆਂ।

ਭਾਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੇਘ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੋਠੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਠੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਮਾਘੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਕੂ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮੁਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਾਫ਼ੂ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਬਾਰੇ ਭੀ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਮਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਕੂ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮੁਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਾਫ਼ੂਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਬਾਰੇ ਭੀ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੋਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਾਫ਼ੂਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਬਾਰੇ ਭੀ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੈ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਾਫ਼ੂਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਬਾਰੇ ਭੀ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਾਫ਼ੂਵਾਲਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਬਾਰੇ ਭੀ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਾਹੂਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਬਾਰੇ ਭੀ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੋਘਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੁਕਣ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਘੁਮੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੁਕਣ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿੰਡ ਬੁਕਣ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਤਾਰੇਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਤਾਰੇਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਤਾਰੇਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਊਣੀ ਪਿੰਡ ਤਾਰੇਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਊਣੀ ਪਿੰਡ ਤਾਰੇਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਠੋਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਤਾਰੇਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੁੱਸਰਗੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗਵਿਚ ਭੀ ੮ ਮਹੀਨੇ ੧ ਹਫਤਾ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੁੱਸਰਗੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੁੱਸਰਗੀ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਜੀਊਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੁੱਸਰਗੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੂੰਬੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੁੱਸਰਗੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ੮ ਮਹੀਨੇ ੧ ਹਫਤਾ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਾਊਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੁੱਸਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਮਹੇਸਰੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ੈਦ ਕਟੀ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਨੂੰ ੮ ਮਹੀਨੇ ੧ ਹਫਤਾ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਝਗੜ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਹੇਸਰੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਵਿਚ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੋਭਾਂ ਪਿੰਡ ਮਹੇਸਰੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦੇ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਹੇਸਰੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਹੇਸਰੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਹੇਸਰੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਜਥੇਦਾਰ ਸੁੱਧਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੋਭੀ ਪਿੰਡ ਮਹੇਸਰੀ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਵੀ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ ਤੇ ਦੋ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨੇ ਵਿਚ ਨੌ ਹਫਤੇ ਹੋਰ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਜੀਊਣ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਹੇਸਰੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗੁਰਦੇਵ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧੱਲੇਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ੧੦-੨-੨੩ ਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਭਾ: ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧੱਲੇਕੇ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ। ਭਾ: ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧੱਲੇਕੇ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਹੁਣ ਸੁਰਗ੍ਰਾਸ਼ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਭਾ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧੱਲੇਕੇ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਹੁਣ ਸੁਰਗ੍ਰਾਸ਼ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾ: ਕੁੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧੱਲੇਕੇ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਛੇ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਅਰਦਾਸ ਕਰਾਈ। ਭਾ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧੱਲੇਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾ: ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧੱਲੇਕੇ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ ਤੇ ਜੈਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਆਪ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ।

ਭਾ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ ਪਿੰਡ ਧੱਲੇਕੇ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲਿਆ। ਭਾ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧੱਲੇਕੇ ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ੧੧ ਮਹੀਨੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਵਿਚ ਤੇ ੯ ਮਹੀਨੇ ਨਾਭੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਭੀ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧੱਲੇ ਕੇ ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਬਾਰ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧੱਲੇਕੇ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ। ਭਾ: ਗਹਿਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧੱਲੇਕੇ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ।

ਭਾ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਹਿਣਾ-ਪੜਾਓ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ।

ਭਾ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੱਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਹਿਣਾ ਪੜਾਓ (ਥਾਣਾ ਖਾਸ) ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ।

ਭਾ: ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਹਿਣਾ ਪੜਾਓ ਆਪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕੌਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਹਿਣਾ ਪੜਾਓ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ, ਪੁਤ੍ਰ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਕੇ ਜੀਵਨ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਅਰਪਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਭਾਈ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਭਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਛੋਟੇ ਰਣਸੀਂਹ ਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਛੋਟੇ ਰਣਸੀਂਹ ਕੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰੇਮ ਕੌਰ ਬੌਡੋ ਧੂੜ ਕੋਟ ਰਣਸੀਂਹ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ ਤੇ ਕੈਮਲਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭੇਜੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਮੋਖਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੀਪਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੰਗਲ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੰਗਲ ਮੋਰਕਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਨੰਗਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੰਗਲ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਭਾ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸਮਾ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੁਹਾਰਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਿ ਚ ਗਏ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਕੀ ਛੱਡੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੁਹਾਰਾ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਧੰਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੁਹਾਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ। ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਸੂਸ ਨਗਰ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ। ਭਾਈ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੁਹਾਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਤਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੋਪੋਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ ।

ਭਾਈ ਬਹਾਨਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗਨੇਸ਼ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੜੀ ਬੱਧਣੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੋਘਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੜੀ ਬੱਧਣੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸਖਤ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹਾਰੀਆਂ ।

ਭਾਈ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਤਖਤੂ ਪੁਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ।

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਤਖਤੂ ਪੁਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ।

ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਤਖਤੂ ਪੁਰਾ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ

ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜਮੀਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਤਖਤੂ ਪੁਰਾ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ ।

ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਤਖਤੂ ਪੁਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਤਖਤੂ ਪੁਰਾ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭਾਗੀ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ ।

ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭਾਗੀ ਕੇ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ੯ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਰਹੇ ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭਾਗੀ ਕੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ।

ਭਾਈ ਬਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੋਧਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਣਸੀਹ ਵਡਾ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਣਸੀਹ ਵਡਾ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਣਸੀਹ ਵਡਾ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾ: ਚਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਊ ਕੇ ਕਲਾਂ ਥਾਣਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੭ ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿੱਚ ਗਏ ।

ਭਾ: ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਊਕੇ ਕਲਾਂ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ ।

ਭਾ: ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਭੋਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਰਾਊ ਕੇ ਕਲਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾ: ਦੀਪਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਭਾ: ਦਿਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਊ ਕੇ ਕਲਾਂ, ਆਪ ਜੈਤੋ ੧੧ ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਵੇਰ ਗਏ ।

ਭਾ: ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਭਾ: ਭੰਗਾ ਜੀ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਊ ਕੇ ਕਲਾਂ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਸੇਵਕ ਸਨ ।

ਭਾ: ਪ੍ਰੇਮਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁਹੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਊ ਕੇ ਕਲਾਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੩ਵੇਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੋਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਊ ਕੇ ਕਲਾਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੭ ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਸ: ਮਿੱਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਊ ਕੇ ਕਲਾਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੨ ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਡਸਕੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਵੀ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ।

ਭਾ: ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਊ ਕੇ ਕਲਾਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ:ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਊਕੇ ਕਲਾਂ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਸੇਵਕ ਸਨ। ਭਾ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਊ ਕੇ ਕਲਾ ਆਪ ਡਸਕੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਤਾ ਸ: ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਊ ਕੇ ਕਲਾਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੭ ਵੇਂ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦਫ਼ਾ ੧੨੪ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਾਊਕੇ ਕਲਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਡਸਕੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਾਊਕੇ ਕਲਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਡਸਕਾ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਸਾਵਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਰਾਊਕੇ ਕਲਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੨ਵੇਂ ਤੇ ੧੪ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਤਿੰਨ ਵੇਰ ਗਏ, ਤੇ ਡਸਕੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਾਵਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਰਾਊਕੇ ਕਲਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਵੀ ਪਿੰਡ ਰਾਊਕੇ ਕਲਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਲਛਮਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਰਾਊਕੇ ਕਲਾਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ। ਭਾ; ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦੂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਰਾਊਕੇ ਕਲਾਂ ਆਪ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਵੇਰ ਗਏ।

ਭਾਈ ਗੱਜਣ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕੁੰਢਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਰਾਊਕੇ ਕਲਾਂ ਆਪ ਕੌਲਸਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਗਏ, ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ।

ਭਾਈ ਚਾਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਰਾਊਕੇ ਕਲਾਂ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ। ਭਾਈ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਉਰਫ਼ ਸੰਤ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਾਊਕੇ ਕਲਾਂ (ਪਿਛਲਾ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਬਖ਼ਤੌਰ) ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਤੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸਨ, ਧਰਮ ਭਾਵ ਨਾਲ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਚੇਲੇ ਬਣੇ।

ਭਾਈ ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਰਾਏ ਕਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸਖਤੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਰਾਏ ਕਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਗਏ। ਭਾਈ ਤਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਝ ਮਾਤਾ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਰਾਏ ਕਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਰਾਏ ਕਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਰਾਏ ਕਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਰਾਏ ਕਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਰਾਏ ਕਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਰਾਏ ਕਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਘੁਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਰਾਏ ਕਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ। ਭਾ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਰਾਏ ਕਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੰਨੂੰ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ੭ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣੀ ਪਿੰਡ ਚੰਨੂੰ ਵਾਲਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੭ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਪਿੰਡ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਛੋਟਾ ਘੋਲੀਆ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਧੁਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਛੋਟਾ ਘੋਲੀਆ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਛੋਟਾ ਘੋਲੀਆ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ। ਭਾਈ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਛੋਟਾ ਘੋਲੀਆ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਛੋਟਾ ਘੋਲੀਆ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਗੁਰਰਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਟਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਛੋਟਾ ਘੋਲੀਆ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕਾਰਖਾਸ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਸਹਾਰੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਾਲੇ ਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਾਲੇ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੜੀਰਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੜੀਰਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਰਾਜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਗੋਲੀ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ ਫਿਰ ਗਏ ਤੇ ੩ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਬਰਾਜ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਤੇ ਫਿਰ ੩ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਰਾਜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਗਏ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ, ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ।

ਭਾ: ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਗੋਖੀ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਰਾਜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ, ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ।

ਭਾ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਬਰਾਜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ, ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ।

ਭਾ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਭਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਰਾਜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਛੱਡੇ ਗਏ।

ਭਾ: ਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਰਾਜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਛੱਡੇ ਗਏ।

ਭਾ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਰਾਜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਛੱਡੇ ਗਏ।

ਭਾ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੋਭੀ ਪਿੰਡ ਬਰਾਜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਛੱਡੇ ਗਏ।

ਭਾ: ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰੂੜੀ ਪਿੰਡ ਬਰਾਜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਛੱਡੇ ਗਏ।

ਭਾ; ਨਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਛੁਮਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੰਤ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਰਾਜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਛੱਡੇ ਗਏ

ਭਾ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਈਆ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੰਤ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਰਾਜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਤਾਰ ਕਰਕੇ ਛੱਡੇ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਃ ਘੁਮੰਡ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿੰਡ ਬਰਾਜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਛਡੇ ਗਏ।

ਭਾਃ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਕਾਕੜ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਰਾਜ ਮੋਗੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ੭ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੌਜੂ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਖੋ ਪਿੰਡ ਬਰਾਜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਰਾਜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਰਾਜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਚੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਰਾਜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕਾਰਖਾਸ, ਹਾਥੀ ਖ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਕੈਦਾਂ ਕਟੀਆਂ।

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਠੱਠੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੇਘ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਠੱਠੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਠੱਠੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਜੀਊਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਠੱਠੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਊਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਠੱਠੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸਃ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਠੱਠੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕੋੜੀ ਪਿੰਡ ਠੱਠੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਠੱਠੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਠੱਠੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਬਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜਥੇਦਾਰ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵੱਡਾ ਮੱਲ੍ਹਾ ਆਪ ੧੯੪੭ ਦੇ ਫਸਾਦਾਂ ਵਿਚ ਤਲਵੰਡੀ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਤਿਤਾ ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਵੱਡਾ ਮੱਲ੍ਹਾ ਆਪ ਸਾਕਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਚੋਂ ਆ ਕੇ ਗੋਲੇ ਵਾਲੇ ਅਕਾਲੀ ਦੀਵਾਨ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਕੇ ੭ ਸਾਲ ਕੈਦ ਰਹੇ ।

ਭਾਈ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭਲੂਰ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਕਈ ਵੇਰ ਜਾ ਕੇ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੰਤ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭਲੂਰ ਆਪ ਜ਼ੈਲਦਾਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਕੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਊਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭਲੂਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ । ਭਾ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੋਭੀ ਪਿੰਡ ਭੁਲੂਰ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਨਾਥੇ ਵਾਲ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਟੀ ਤੇ ਡਸਕੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੪ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ । ਆਪ ਸੱਟਾਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਨੇਤਰ ਹੀਨ ਹੋ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਨਾਥੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਨੇ ਡਸਕੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੪ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਖੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲਡ਼ੋਆਣਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਦਲੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲਡ਼ੋਆਣਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰੱਖੀ ਪਿੰਡ ਲਡ਼ੋਆਣਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ । ਭਾ: ਜੀਊਣ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲਡ਼ੋਆਣਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਖੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲਡ਼ੋਆਣ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਆਲਮ ਵਾਲਾ ਵੱਡਾ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਨਾਜਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਆਲਮ ਵਾਲਾ ਵੱਡਾ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾ: ਮਿੱਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਆਲਮ ਵਾਲਾ ਵੱਡਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਆਲਮ-ਵਾਲਾ ਵੱਡਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਗਣ ਪਿੰਡ ਆਲਮ ਵਾਲਾ ਵੱਡਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਜਥੇਦਾਰ ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਮਲੂਕ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਬਹਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ੩ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ੩ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਜਿਉਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜ਼ਿੰਦਾਂ ਪਿੰਡ ਰਾਜੇਆਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ, ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਭੀ ਹਨ।

ਭਾਈ ਬੋਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਖੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਰਾਜੇਆਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ, ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਭੀ ਹਨ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਾਜੇਆਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਾਜੇਆਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਮਾਲਸਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਮਾਲਸਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੭ਵੇਂ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਫੁੰਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਮਾਲਸਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੭ਵੇਂ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿੰਡ ਸਮਾਲਸਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਮਾਲਸਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਵੀਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਮਾਲਸਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਖੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਮਾਲਸਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਹੋ ਕੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਮਾਲਸਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੧੧ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੧੧ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ
ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ
ਭਾਈ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ,,
ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ,,
ਭਾਈ ਬਖਤੌਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਾਬੋ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ
ਭਾਈ ਮਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪਰੇਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ
ਭਾਈ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੋਘਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ
ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੌਰ

[ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ]

ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ
ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ
ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ
ਭਾਈ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੀਕਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ
ਭਾਈ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ
ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ
ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ
ਭਾਈ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ

ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਧੰਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜਿਉਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਪ੍ਰਾਣੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ, ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਰਹੇ ਤੇ ਸਿਰੋਪਾਉ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਆਏ।

ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਪ੍ਰਾਣੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸਾਢੇ ੯ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣ ਕੌਰ ਆਖ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਜਸ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੰਢੇ ਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਫੱਟੜ ਹੋਏ ਤੇ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਭਾ: ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ।

ਭਾ: ਨਾਜਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲੰਢੇ ਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ।

ਭਾ: ਭਾਗ ਸਿਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੰਢੇ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ।

ਭਾ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ਼: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੰਢੇਕੇ

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੰਢੇ ਕੇ

ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ,,

ਭਾਈ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜਗਤ ਸਿਘ ,,

ਭਾਈ ਫੌਜਦਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪਰੇਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੰਢੇ ਕੇ

[ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਇਹ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਗਡੇ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਲੈ ਕੇ ਗਏ, ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਬੋਲੀ ਕਰਾ ਦਿਤੀ। ਇਹ ਗਡੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਖਰੀਦੇ। ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਫ਼ਿਰ ਜਥਿਆਂ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੰਢੇ ਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੰਢੇ ਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਮੁਨਸ਼ੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੰਢੇ ਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ।

ਭਾਈ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਜਬੂ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮੈਦੀ ਪਿੰਡ ਲੰਢੇ ਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ।

ਭਾਈ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੰਢੇ ਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ।

ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੋਭ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੰਢੇ ਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਪ੍ਰਿਥੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੂਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੰਦੇ ਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੂਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੰਦੇ ਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਹੁਤ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹਾਰੀਆਂ।

ਭਾਈ ਕਟਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੰਦੇ ਕੇ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ।

ਭਾ:ਨਾਜਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੰਤਾ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੰਡੇ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ।

ਭਾ: ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕੂੰਢਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੰਡੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਜਥੇ ਵਿਚ ਕਾਰਖਾਸ ਵਿਚ ੭ ਮਹੀਨੇ ਬੰਦ ਕੈਦ ਅਖੀਰ ਫ਼ੈਸਲੇ ਤਕ ਕੱਟੀ ।

ਭ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮਾਹਣਾ ਪਿੰਡ ਲੰਡੇ ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਭਾ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਸ: ਰੋਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੰਡੇ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੰਡੇ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੬ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ੧੧ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੰਡੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ। ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਿੱਤਾ ਸਿਘ ਪਿੰਡ ਲੰਡੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਨਾਲ ਉਥੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਮਾਘ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੰਡੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੰਡੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਤੋਤਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬੁਧ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੰਡੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੧੪ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਾਰਖਾਸ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਫੂਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੋਭੀ ਪਿੰਡ ਪੰਜ ਗਰਾਈਂ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਭਾ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਾਹੋਕੇ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਾਹੋਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਨਗੀਨਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਾਹੋਕੇ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਭਾ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਾਹੋਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ। ਭਾ: ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਕੂ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦੋ ਪਿੰਡ ਸਾਹੋਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਾਹੋਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ। ਭਾ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਾਹੋਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ। ਭਾ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਯਾ ਕੌਰ ਪਿਡ ਸਾਹੋਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੋਲੀ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਾਹੋਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗਣੇਸ਼ੀ ਪਿੰਡ ਸਾਹੋਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਾਹੋਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦੀ ਪਿੰਡ ਸਾਹੋਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਛੁਮਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਾਹੋਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਜਥੇਦਾਰ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੱਲਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੱਲ ਕੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੱਲ ਕੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੱਲ ਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਤੇ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੱਲ ਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੱਲ ਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਢਿਲਵਾਂ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੰਬੀਹਾ।

ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੰਬੀਹਾ

ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੰਬੀਹਾ

ਭਾਈ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਹਾੜ ਕੌਰ ,,

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੰਬੀਹਾ

ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਫੱਂਡਣ ਸਿੰਘ ,,

ਭਾਈ ਸਰਦਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੈਂਚਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੰਬੀਹਾ

[ਇਹ ਸਿੰਘ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੧੧ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਰਹੇ।]

ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੋਡਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਵਾਂਦਰ

ਜਥੇਦਾਰ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਵਾਂਦਰ

ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੇਂਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਵਾਂਦਰ

ਭਾਈ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਗਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਵਾਂਦਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਗਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ,,

ਭਾਈ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਵਾਂਦਰ

[ਪਿੰਡ ਵਾਂਦਰ ਦੇ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਸਿੰਘ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਦੋ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।]

ਭਾਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਘੁਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰੂੜੀ ਪਿੰਡ ਵਾਂਦਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਾਂਦਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਮਾਹਲਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰੂਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਵਾਂਦਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਾਂਦਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਵਾਂਦਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਾਖਾਂ ਪਿੰਡ ਵਾਂਦਰ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਭਾ: ਜੀਊਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਾਂਦਰ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਾਂਦਰ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਭਾ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਾਂਦਰ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਵਾਂਦਰ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬੁੱਧਾਂ ਪਿੰਡ ਵਾਂਦਰ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੁੱਖਾ ਨੰਦ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੀਦਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰੂਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੀਦਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੀਦਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਿੱਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੀਦਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੀਦਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ਼ਃ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੀਦਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਮਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ਼ਃ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੀਦਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ਼ਃ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੀਦਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਮੀਨਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ਼ਃ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੀਦਾ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਭਾ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੀਦਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੀਦਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੀਦਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੀਦਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਭਾ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੀਦਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੀਦਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਃ ਥੰਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੀਦਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਭਾ: ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ਼ਃ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੀਦਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਬਗਾ ਸਿੰਘ		ਪਿੰਡ ਮਾਣੂਕੇ
ਭਾਈ ਚੇਤ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਮਾਣੂਕੇ
ਭਾਈ ਬਾਘ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਮਾਣੂਕੇ
ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਮਾਣੂਕੇ
ਭਾਈ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਦੋਹਦਰ
ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਸਾਉਣ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਦੋਹਦਰ
ਭਾਈ ਡਲਾ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਦੋਹਦਰ
ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਦੋਹਦਰ
ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਦੋਹਦਰ
ਭਾਈ ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ		ਪਿੰਡ ਰੋਡੇ
ਭਾਈ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ		ਪਿੰਡ ਰੋਡੇ
ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਉਦੇ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਨਿਹਾਲੇ ਵਾਲਾ
ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਰਣੀਆ
ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਫੌਜੂ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਰਣੀਆਂ
ਬੀਬੀ ਵੀਰ ਕੌਰ		ਪਿੰਡ ਸਮਾਧ ਭਾਈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੀਬੀ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਸਮਾਧ

ਭਾਈ ਗੋਖਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੋਗਾ

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰੋਡੇ

ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ

ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੂਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਾੜੀ

ਭਾਈ ਬਾਬੂ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲੈਹਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਫਤਹਿ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲੈਹਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲੈਹਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ।

ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਬੇਗਾ ਲੇਹਰਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖਾਨਾ ਲੈਹਰਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਈ, ਕਾਰਖਾਸ ਵਿਚ ਅਸਹਿ ਤਕਲੀਫਾਂ ਕਾਰਨ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

ਸ: ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਾਫੂਵਾਲ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਸਨ, ੭ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਪੰਜ ਸਾਲ ਭੁਗਤ ਕੇ ਰਿਹਾ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਆਸ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਭੰਗੇਰੀਆਂ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ।

ਭਾਈ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਭੰਗੇਰੀਆਂ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਜਮੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਭੰਗੇਰੀਆਂ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੜਿਕ

ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਹਿਰੋਂ

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗੋਧੇਵਾਲਾ

ਭਾਈ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੋਗਾ

ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੋਗਾ

ਭਾਈ ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਤਾਰੇਵਾਲਾ

ਭਾਈ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਫੋਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਤਾਰੇਵਾਲਾ

ਭਾਈ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਸਾ

ਭਾਈ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਦਿਆਲੇ ਵਾਲਾ

ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਡਰੋਲੀ

ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਡਰੋਲੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਡਰੋਲੀ
ਭਾਈ ਮਾਘੀ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਭੇਖਾ
ਭਾਈ ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਖੋਟੇ
ਭਾਈ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਪਤੋ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ
ਭਾਈ ਮਿਤ ਸਿੰਘ		ਪਿੰਡ ਖਾਈ
ਭਾਈ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਚੂਹੜ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਪਤੋ ਜੁਆਹਰ ਸਿੰਘ
ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ		ਪਿੰਡ ਮਲੇਆਣਾ
ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਕਟਾਰ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਸੰਗਤ ਪੁਰਾ
ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ		ਪਿੰਡ ਮੋਗਾ
ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ		ਪਿੰਡ ਰਾਮੂਵਾਲਾ

ਤਹਿਸੀਲ ਮੁਕਤਸਰ

ਦੇ ਅਣਖੀਲੇ ਸਿੰਘ

ਸ: ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੱਲਣ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮਲਣ ਵਿੱਚ ਸ: ਸੁਧ ਸਿਘ ਜੀ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਗਏ। ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲੰਗਰ ਵਿੱਚ ਲਗਾ ਦਿਤੀ। ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਪੱਤ੍ਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹਨ।

ਜ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੜ੍ਹੀ। ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਕੁਦ ਪਏ। ਪਹਿਲੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਜੇਹਲ ਕੱਟੀ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਜਦ ਜੈਤੋ ਦਾਂ ਮੋਰਚਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਹੀ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਇ। ਆਪ ਤਹਿਸੀਲ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀ ਗੁਪਤਸਰ ਦੇ ਪਧਾਨ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਉਦਮ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੁਪਤਸਰ ਦੀ ਨਵੀਂ ਇਮਾਰਤ ਬਨਵਾਈ ਤੇ ਆਪ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਤਕ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਦਾ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਰਸੂਖ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਵਰਕਰ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਸਾਰਾ ਘਰਾਣਾ ਹੀ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਪਰਪੱਕ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਵਡੇ ਭਾਈ ਸ: ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸਨ।

ਬਾਬਾ ਚੂਹੜ ਸਿਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਵਿਚ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਆਏ, ਫਿਰ ਆਪ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਡਸਕੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ੧੯੫੦-੫੧ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਝੇਲੀਚੁਕ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿਰੁਧ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਲਗਾਇਆ ਤੇ ਆਪ ਉਸ ਵਿਚ ਜੇਹਲ ਗਏ ਤੇ ਮਹਿੰਦਰ-ਗੜ੍ਹ ਕਿਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪੁਤਲੇ ਸਨ ਤੇ ਪੰਥ ਲਈ ਜੇਹਲ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਗਿ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੁਲਰ

ਗਿ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਭੁਲਰ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਸ: ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਅਜੇ ਛੋਟੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਲਗ ਗਿਆ। ਇਹ ਛੋਟੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕਲੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜੇ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਤੇ ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਕਬਰ ਵੱਛਾ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗਏ। ਬੀ. ਟੀ. ਨਾਲ ਆਪ ਨੇ ਬੜੇ ਨਿਧੜਕ ਹੋ ਕੇ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ੧੧ ਮਹੀਨੇ ਸਜ਼ਾ ਤੇ ਡੇਢ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਭੀ ਸਜ਼ਾ ਕਟ ਲਈ, ਪਰ ਪੁਲਸ ਫਿਰ ਭੀ ਜੁਰਮਾਨੇ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਕੁਰਕ ਕਰਕੇ ਲੇ ਗਈ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ: ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਡਸਕੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ। ਆਪ ਸੋਹਣੇ ਰਸੀਲੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹੁਣ ਯੂ.ਪੀ. ਸਿਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਾਪੜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਮੁਰਾਦਾ-ਬਾਦ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਭਾਈ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਗੜ੍ਹੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਸ: ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚਲੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਆਪ ਬੜੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਤੇ ਨਿਤਨੇਮੀ ਹਨ।

ਭਾਈ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਸ: ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਤਸੀਹੇ ਸਹੇ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਆਪ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖ ਤੇ ਸਾਧੂ ਸੁਭਾ ਹਨ। ਆਪ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੰਠ ਹੈ ਤੇ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਦੋਦਾ ਵਿਚ ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦਾ ਕਦ ੬ ਫੁਟ ਲੰਮਾ ਸੀ, ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਹੀ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤੇ ਹੁਣ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਗਰ ਦੇ ਭਾਈ ਖੇਤਾ ਸਿੰਘ ਭੀ ਬੜੇ ਗੁਰਮੁਖ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੌਣੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਕੌਣੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਤੁਲਸੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬਹੁਤ ਮਿਲਣਸਾਰ ਸੀ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁ: ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਲਈ ਨਾਮ ਦਿਤਾ। ਕੁੰਜੀਆਂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗਏ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਟਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਘੋੜੇ ਹੇਠ ਲਤਾੜਿਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਦੇ ਗੋਡੇ ਪਰ ਸੰਗੀਨ ਲੱਗੀ ਤੇ ਡੰਡਾ ਵਜਣ ਨਾਲ ਦੰਦ ਟੁਟ ਗਏ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਭਾ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਸੁਖਨਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸੁਖਨਾ ਵਿਚ ਸ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ, ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲੇ। ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਵਰਕਰ ਰਹੇ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਲੋਂ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣ ਕੇ ਭੇਜੇ ਗਏ।

ਸ: ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੁਖਨਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਬਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਸੁਖਨਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਕੇ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਸੱਜ ਗਏ। ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਕਿੱਸਾ ਖਾਨੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਲਾਲ ਕੁੜਤੀ ਵਾਲੇ ਪਠਾਨਾਂ ਪਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਤਾਂ ਮਾ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੋ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ। ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੁਖਨਾ ਅਪ ਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ ਕੈਦ ਕਟੀ, ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀ ਵਰਕਰ ਸਨ।

ਗਿ: ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੁਖਨਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਡਸਕਾ, ਸੰਗਰੂਰ, ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਕੈਦਾਂ ਕਟੀਆਂ। ਆਪ "ਅਕਾਲੀ ਪ੍ਰਦੇਸੀ" ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਭੀ ਰਹਿ ਚੁਕੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਦੀਹਰ ਆਪ ਫੰਡ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ, ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਭਰਤੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ, ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਦੀ ਓਹਦੇਦਾਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਗਿਲਜੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋ ਕੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਗਿਲਜੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਧੰਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਗਿਲਜੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋ ਕੇ ਨਾਭੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਹੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਖੇਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਦੋਦਾ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਦਲੇ ਸਜ਼ਾ ਤੇ ਤਲਾਸ਼ੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਆਪ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੰਧਤ ਸਨ।

ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੌਣੀ ਆਪ ਮੁਖੀ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰ ਸਨ, ਪਹਿਲੀ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੈਠੰਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਸਨ।

ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੌਣੀ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ, ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ।

ਭਾਈ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੌਣੀ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ, ਤੇ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਭਾਃ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੱਲ੍ਹਣ ਆਪ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਕੈਦਾਂ ਕਟੀਆਂ।

ਭਾਃ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪਿੰਡ ਮੱਲ੍ਹਣ ਆਪ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰ ਸਨ,ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਾਲ ਚਾਰ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਆਪ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਲੜੇ। ਭਾਃ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੱਲ੍ਹਣ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਤੇ ਡਸਕੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ, ਆਪ ਮਸ਼ਹੂਰ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ।

ਭਾਃ ਮਾਘੀ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੱਲ੍ਹਣ ਆਪ ਚੰਗੇ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ ਤੇ ਗੁਃ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਰਹੇ। ਭਾਃ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੱਲ੍ਹਨ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਃ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੱਲ੍ਹਣ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ ਆਪ ਚੰਗੇ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ ਸਿੱਖ ਪਿਤਾ ਸਃ ਮੱਈਆ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ ਸਿੱਖ ਪਿੰਡ ਮੁਕਤਸਰ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ੪ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਦੁੱਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੁਕਤਸਰ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ੪ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੁਕਤਸਰ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਭੁਲਰ
ਭਾਈ ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਚੱਕ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ
ਭਾਈ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਚੱਕ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ
ਭਾਈ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਨਥਾਣਾ

ਭਾਈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਮਦੀਹਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਪੁਤਰ ਭਾਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲੈਹਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਮਾਇਆ ਉਗ੍ਰਾਹ ਕੇ ਭੇਜਣ ਦੁਆਰਾ ਪੰਥ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਮੋਰਚਿਆਂ ਦੇ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਅਠ ਪੈਹਰਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਣਾ ਤੇ ਭੁੰਜੇ ਸੌਣਾ ਭਾਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਿਯਮ ਰਿਹਾ।

ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਆਸ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਦੀਹਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਸਤਾਰ੍ਹਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਆਸ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਦੀਹਰ ਆਪ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਿਚ ਨਾਭੇ ਗਏ, ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਮਾਰ ਕੁਟਕੇ ਕਢ ਦਿਤਾ, ਪਿੰਡ ਆਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਆਸ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਦੀਹਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਭੀ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਆਸ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਦੀਹਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਸਤਾਰਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਦੀਹਰ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਦੀਹਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੋਭੀ ਪਿੰਡ ਮਦੀਹਰ ਆਪ ੧੧ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਦੀਹਰ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਨਗਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਸਤਾਰਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਗੜ੍ਹੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੨ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਗੜ੍ਹੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ ਗਏ ਤੇ ਫਿਰ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਗੜ੍ਹੀ ਆਪ ਮੁਕਤਸਰ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਗੜ੍ਹੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ ਤੋਂ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਵਿਚ ਰਹੇ ।

ਭਾਈ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਗੜ੍ਹੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਬਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਗੜ੍ਹੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਗੜ੍ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਕਈ ਵੇਰ ਆਪਣਾ ਨਾਉਂ ਦਿਤਾ, ਪਰੰਤੂ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿਤ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜਥਿਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਭਰਤੀ ਦਿਤੀ । ਆਪ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵਡੇ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਹਨ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਹਿਸੀਲ ਫਾਜ਼ਲ ਕਾ

ਦੇ ਆਪਾ-ਵਾਰੂ ਨੌਜਵਾਨ ਅਕਾਲੀ

ਭਾ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਾਲਬਾਈ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਲਾਲਬਾਈ ਵਿਚ ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪਾਲੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਨਾਲ ਯੁਧ ਕੀਤਾ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭੀ ਗੁਰਮਖ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਲਗਨ ਲੱਗ ਗਈ। ਜਦ ਬਾਬਲ-ਕਾਂਟੀ ਤੋਂ ਜਥੇ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ੧੯ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਰਸਦਾਂ ਆਦਿ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਆਪ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈਕੇ ਜੈਤੋ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਾਵਲ ਕਾਂਟੀ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਛਡੇ ਗਏ। ਇਥੋਂ ਆਪ ਮੁਕਤਸਰ ਪੁਜੇ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਤੇ ਆਪ ਉਥੇ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਸਜ਼ਾ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਕਟੀ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਭੀ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਭਾ: ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮ ਕੋਟ

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਭਾ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈ ਆਪ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਲੋਂਗੋ ਵਾਲੀਏ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਜਲਾਵਤਨੀ ਸਮੇਂ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਹੀ ਆਏ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਲਗਾ ੧੩ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ਼ਤਿਆਰ ਤੇ ਅਖਬਾਰ ਸੱਚਾ ਢੰਢੋਰ ਤਕਸੀਮ ਕਰਦਿਆਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਕੇਸ ਛਤ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਲਾਹੌਰ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫ਼ਰਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੂੰ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਪਰਜਾ ਮੰਡਲ ਤਹਿਰਕ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਲਤ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਨੂੰ ਮੁਕਰੌਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇਣ ਦੇ ਲਾਲਚ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਪਰੰਤੂ ਆਪ ਅਡੋਲ ਰਹੇ। ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣ ਬਾਦ ਆਪ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਰਸੀ ਮਨਾਂਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲਾਲਬਾਈ ਨਗਰ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਭਾ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਗਗੜਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਵੇਰ ਗਏ, ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਕਰ ਕੇ ਛਡੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਖਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਘੁਗਿਆੜਾ ਨਗਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਭਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ, ਜੋ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੱਟੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਿੱਡੂ ਖੇੜਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਿੱਡੂ ਖੇੜਾ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਾਦਲ ਨਗਰ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਪਰੇਮ ਕੌਰ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਰਾਂਵਾਲੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹੀਆਂ।

ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁੰਡਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧਰਾਂਮ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕ਼ੈਦ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁੰਡਲ ਸ਼ਰਾਬ ਵਾਲੇ ਠੇਕੇ ਪਰ ਪਿਕਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਤੇ ੭ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁੰਡਲ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ੭ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਹੁਸਨਰ ਆਪ ਦੋ ਵੇਰ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਵੀ ਗਏ।

ਬਾਬਾ ਮਲਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸਦਾ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਰਾਜ ਧਾਰਮਿਕ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਹੇਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਰਾਜ ਧਾਰਮਿਕ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੋਧਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਰਾੜ ਜੈਤੋ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ

ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਅਕਾਲੀ

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੱਡੂ ਵਾਲ

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੱਡੂ ਵਾਲ ਪੰਥ ਵਿਚ ਇਕ ਮੰਨੀ ਪ੍ਰਮੰਨੀ ਹਸਤੀ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਭੁਚੋ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਸੰਤ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਹਿਰਾ ਨਾਲ ਹੋਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਦੀ ਲਗਨ ਲੱਗੀ। ਜਵਾਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਧਾਰਮਕ ਬਣ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਭੀ ਆਪ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਾਧੂਆਂ ਵਾਲੇ ਸੁਭਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਫੌਜ ਦੇ ਸਿੰਘ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਆਦਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਦੀ ਲਗਨ ਤੀਬਰ ਹੁੰਦੀ ਚਲੀ ਗਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਪਿੰਡ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਦੇ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਸਾਡਾ ਨਗਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ, ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਜਨੇਤ ਪੁਰੇ ਆ ਗਏ ਤੇ ਕੁਝ ਅਰਸਾ ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਬੱਡੂ ਵਾਲ ਆ ਕੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਣਾਇਆ।

ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਕਾਫੀਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪਥ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਬਹੁਤ ਵਧਿਆ। ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ਆਪ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣ ਕੇ ਗਏ। ਇਸ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਨੇ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤਸੀਹੇ ਸਹਾਰੇ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਅਡੋਲ ਹਿਰਦਾ ਸਤਿ-ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਨਾ ਡੋਲਿਆ। ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਬਣਾਉਣੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਸ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਭੁਚੋ ਦੀ ਭੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ। ‡

ਜਰਨੈਲ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਲੋਹਗੜ੍ਹ

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਖਾਸ ਕਰ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਅਤੇ ਆਮ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬੱਚਾ ਬੱਚਾ ਜਾਣੂੰ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਨ ੧੯੪੭ ਦੇ ਹੋਏ ਘਲੂ ਘਾਰੇ ਵਿਚ ਜੋ ਜਨਤਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਘੋਲ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ।

---

‡ ਹੋਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਤਕਰੀਬਨ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਦਫਾ ਬੱਡੂ ਵਾਲ ਪੁਜਣ ਤੇ ਭੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਿਸਾਲਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਕਾਰਨ:– ਸੰਤ ਜੀ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਕੋਲ ਘੱਲ ਦੇਣ ਤੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਸੰਤਾਂ ਜੀ ਕੋਲ, ਪਲੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਨਮ : ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਬੁਧ ਕੋਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ।

ਬਾਲਪਣ : ਆਪ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰ ਆਪ ਦੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘੀ।

ਵਿਦਿਆ : ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਝੁਕਾ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਵਲ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਏ. ਡੀ. ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਧਰਮਕੋਟ ਵਿਚ ਚੰਗੇ ਨੰਬਰ ਲੈ ਕੇ ਪਾਸ ਕੀਤੀ।

ਪ੍ਰਦੇਸ ਫੇਰੀ : ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਛੇਤੀ ਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਨਾ ਪੜ੍ਹ ਸਕੇ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਬਰਮਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਠੇਕੇਦਾਰੀ ਕਰਨੀ ਅਰੰਭ ਦਿਤੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਆਪ ਨੇ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਸਿਧਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ।

ਸੁਭਾ : ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬੜਾ ਅਣਖੀਲਾ ਹੈ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਦਾਨੀ ਸੁਭਾ ਕਰਕੇ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਨ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹਨ, ਜਦ ਵੀ ਕਦੇ ਔਕੜ ਆਈ, ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਆ ਕੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਾਏ ਅਤੇ ੬੦੦੦) ਰੁਪਿਆ ਦਾਨ ਕੀਤਾ।

ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਬਨਣਾ : ਆਪ ਜਿਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਬਰਮਾ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ, ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨ। ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਲੋਂ ਖੜਾ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਚੋਣਾਂ ਲੜੀਆਂ, ਇਲਾਕੇ ਨੇ ਆਪ ਦਾ ਪੂਰਾ ੨ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ, ਆਪ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਵੋਟ ਲੈ ਕੇ ਸਫਲ ਹੋਏ! ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਐਮ.ਐਲ.ਏ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ:- ਸੰਨ ੧੯੪੭ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕਾ ਨਿਵਾਸੀ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਹੀਲ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਜਿੱਥੇ ਕਿੱਥੇ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤਕਲੀਫ ਦੇਣ ਦੀ ਖਬਰ ਆਪ ਪਾਸ ਪੁਜਦੀ, ਆਪ ਝੱਟ ਉੱਥੇ ਪੁਜ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਅਤੇ ਔਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭੱਜ ਜਾਂਦੇ।

ਪਿੰਡ ਇੰਦ ਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਕਾਫੀ ਵਸੋਂ ਸੀ ਅਤੇ ਈਦ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਪਿੰਡ ਦਿਆਂ ਅਤੇ ਬੇਟ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਇਕੱਠ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਐਲੀ ਐਲੀ ਕਰਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲ ਪੁਜ ਗਏ, ਤੱਦ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਆਪ ਵੀ ਜੀਪ ਪਰ ਪੁਜ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਔਣ ਸਾਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਕਿਹਾ ਪਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਪਿਆ, ਆਪ ਜੀ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਅਗੇ ਵਧੇ। ਜਦ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਪੈ ਗਈ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਅਗੇ ਸਭ ਹਰਨ ਹੋ ਗਏ। ਜਿਹੜੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਈਦ ਦੀਆਂ ਸੇਵੀਆਂ ਖਾਵਾਂਗੇ, ਮੁੜ ਕੇ ਪਿੰਡ ਵੜਨਾ ਵੀ ਨਸੀਬ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਜੇ ਆਪ ਜੀ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਹੋਰ ਨਾ ਪੁਜਦੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ, ਸੋ ਇਸ ਉਪਕਾਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਪਿੰਡ ਇੰਦ ਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਖਾਸ ਰਿਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਲਾਕਾ ਬੇਟ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਜਰਨੈਲੀ ਖਿਤਾਬ ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਸਦਾ ਹੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਰਹੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਵਿਕੇ ਨਹੀਂ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਡੱਟ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਮਾਣ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦਾਸ ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਖਾਸ ਸਹਿਚਾਰ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਹਮਦਰਦੀ, ਅਤੇ ਸੱਚੀ ਸ਼ਰਧਾ ਰਖਦੇ ਹਨ।

ਸ: ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੋਗੋਆਣੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਗੋਗੋਆਣੀ ਵਿਚ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਦੀ ਲਗਨ ਲਗ ਗਈ। ਮੈਟਰਿਕ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕੁਦ ਪਏ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾ ਕੇ 'ਕੌਮੀ ਦਰਦ' ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਖਾਲਸਾ ਸੇਵਕ' ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਪ ਚੀਫ ਐਡੀਟਰ ਕਈ ਸਾਲ ਤੱਕ ਰਹੇ। ਆਪ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਸਹੀਆਂ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋਣ ਤੋਂ ਥੋੜੇ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦ ਪੰਜਾਬ ਫਿਰਕੂ ਫ਼ਸਾਦਾਂ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਰਖੀ ਤਾਂ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਜਥੇ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕੀਤੀ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਜਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਸ: ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀ ਗਿ: ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ ਨੇ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣ ਤੇ ਮੁੜ ਵਸਾਉਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਲੁਟੇ ਪੁਟੇ ਗਏ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਦੇ ਪਤੇ ਆਪ ਮੁਫਤ ਛਾਪਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਛੜੇ ਸਬੰਧੀ ਮਿਲ ਜਾਣ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਦੀ ਫੜੋ ਫੜੀ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਭੀ ਵਾਰੰਟ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਜਾਰੀ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਗੁਪਤ ਰਹਿ ਕੇ ਜਥੇਦਾਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਤੇ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਆਏ। ਮਾਰਚ ੧੯੫੩ ਵਿਚ ਹੋਈ ਨੌਵੀਂ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਆਪ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ ਸਨ ਤੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲਗੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਚੰਗੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਪਤਰਕਾਰ ਤੇ ਧੜੱਲੇਦਾਰ ਲੀਡਰ ਹਨ ਅਤੇ ਸਚਾਈ ਦੀ ਖਾਤਰ ਡਟ ਜਾਣ ਦਾ ਮਾਦਾ ਰਖਦੇ ਹਨ।

ਭਾ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੌਂਗੋਦੇਵਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਲੌਂਗੋਦੇਵਾ ਵਿਚ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਜਿਉਣ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਕਲਕਤੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਓਥੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਵਦੇਸ਼ੀ ਕਪੜੇ ਦੇ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਕਟੀ। ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚਲੀ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਨ :- ਆਪ ਦਾ ਬਾਲਪਨ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਖੇਡਾਦਆਂ ਦਾ ਲੰਘਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਢੱਡ ਸਾਰੰਗੀ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾਂ ਸਿਖਿਆ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਤੇ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਲਈ ਮਾਇਆ ਉਗ੍ਰਾਹ ਕੇ ਘਲਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬੋਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਨ੍ਹ ਸਮੇਂ ਜਦ ਬਿਆਸਾ ਨੇ ਢਾਹ ਲਾਈ ੧੦੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ। ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਮੰਡਲੀ ਜੋ ਮਹੰਤ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਦੀ ਮਦਤ ਕਰਨ ਆਈ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੂਬ ਪਾਜ ਖੋਲਿਆ। ਢਾਡੀ ਜਥੇ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੀ ਰਹੇ।

ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਖੋਸਾ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਸ: ਠੇਬਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਭਾਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ, ਮੋਗੇ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਮਿਡਲ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਦਾ ਚਾਅ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਗਰਮ ਸੀ, ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਹੀਰਾਂ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜ ਗਏ ਤੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਮਰ ਛੋਟੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਭਰਤੀ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਗਿਆਰਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ ਤੇ ਖੂਨੀ ਕਾਰਖਾਸ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਸਹਾਰੀਆਂ। ਫਿਰ ਆਪ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ। ਤੀਜੀ ਵੇਰ ੧੫ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਲਿਜਾ ਕੇ ਛਡੇ ਗਏ। ਗੁ: ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਲੈਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਫਿਰ ਆਪ ਮਲਾਇਆ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸਿਖ ਕੇ ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵਲੋਂ ਚਲ ਰਹੇ ਕੁਆਲਾ ਲੰਪਰ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਲੜਕਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸਿਖਾਂਦੇ ਰਹੇ।

ਸ: ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਾਹ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਖੋਸਾ ਰਣਧੀਰ ਵਿਚ ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪਰੇਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਲੰਡੇ ਭੀ ਸਿਖੇ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਆਪ ਪਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਡਿਸਟਰਿਕਟ ਬੋਰਡ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਆਪ ਦਸ ਸਾਲ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਖੋਸਾ ਰਣਧੀਰ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ ਤੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸਕੂਲ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲੈਣ ਦਾ ਉਦਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਭਾ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਭਿੰਡਰ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ, ਕਦ ੬ ਫੁਟ ਤੇ ਰੰਗ ਗੋਰਾ। ਆਪ ੧੬ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਮਲਾਇਆ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚਲੀ ਤਾਂ ਆਪ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ੬ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੱਕ ਕੈਦ ਰਹੇ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਆਪ ਨੇ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਹੀ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਵਾਪਸ ਆਕੇ ਗਿ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਸਿੱਖੇ।

ਭਾ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੁਘਾ ਕਲਾਂ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਚੁਘਾ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਬਰਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ੬ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੱਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਤਸੀਹੇ ਝਲਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਅਖੰਡ-ਪਾਠੀ, ਨਿਤਨੇਮੀ ਤੇ ਚੰਗੇ ਸੋਹਣੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਬਣੇ। ਆਪ ਦੀ ਗੰਭੀਰ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਦੀਵਾਨ ਗੂੰਜ ਉਠਦਾ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਪਚਾਰ ਨਾਲ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਧਰਮ-ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਨੇਡੀਅਨ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਭੋਲੂਵਾਲਾ ਖੋਸਿਆਂ ਦਾ ਵਿਚ ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਕੈਨੇਡਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਧਾਰਮਕ ਸਨ। ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚਲੀ ਤੇ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਉਸ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੈਣ ਲਈ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ। ਇਹ ਜਥਾ ਜੈਤੋ ਗਿਆ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਵਾਪਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਇਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ੬ ਮਹੀਨੇ ਬਿਨਾਂ ਤਨਖਾਹ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਥੋਂ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਉਥੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਪ ਸਿਰੋਪਾਉ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਕਾਂਗਰਸ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਭਾ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਵਾੜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ:ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਭਰਤੀ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਆਪ ਸੇਵਾਦਾਰ ਬਣ ਕੇ ਨਾਲ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਜਦ ਜਥੇ ਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ੩੧ ਦਿਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਜਥੇਦਾਰ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਰਾਜ

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਪਹਿਲੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟ ਕੇ ਆਏ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਭੀ ਆਪ ਪੰਥਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਖਾਜਾ ਖੜਕ ਵਿਚ ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਾਲਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਿੱਤ-ਨੇਮੀ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਦੀ ਲਗਣ ਲੱਗ ਗਈ। ਪਹਿਲੇ ਆਪ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ। ਵਾਪਸ ਇਹ ਜਥਾ ਮੁਕਤਸਰ ਪੁਜਿਆ, ਜਥੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਨਾ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਗਏ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਵਾਰੰਟ ਜਾਰੀ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ੯ ਮਹੀਨੇ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਆਪ ਫਿਰ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਵਾਪਸ ਆਏ।

ਭਾ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਖਾਜਾ ਖੜਕ ਵਿਚ ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਦਾਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਉਰਦੂ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ। ਜਵਾਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਪ੍ਰਾਗਰਾਜ ਜਾ ਕੇ ਰਸਾਲਾ ਨੰ: ੧੨ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਪਹਿਲੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਆਪ ਬਸਰਾ, ਬਗਦਾਦ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਗਏ। ਜੰਗ ਖਤਮ ਹੋਣ ਪਰ ਆਪ ਮੇਰਠ ਛਾਉਣੀ ਆ ਗਏ। ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚਲੀ ਤਾ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਨਾਮ ਕਟਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਜਦ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾ ਮੰਨੇ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਦਸਤਾਰ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਮਲੇ ਤੋਂ ਬੰਨ੍ਹਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪਰ ਕਰਨਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੇਸ਼ੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਬੜੇ ਨਿਧੜਕ ਹੋ ਕੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤੇ। ਆਪ ਨਾਮ ਕਟਾ ਕੇ ਆ ਗਏ, ਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦੋ ਵੇਰ ਗਏ ਤੇ ਮਾਰ ਕੁਟ ਕੇ ਛੱਡੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਤੀਜੀ ਵੇਰ ਆਪ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਗਏ। ੧੧ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਟੀ। ਆਪ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਭੀ ਰਹੇ ਤੇ ਬਹਾਵਲ ਪੁਰ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇਦਾਰ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਕਾ ਵਾੜਾ ਵਿਚ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤ ਪਾਸੋਂ ਪੜ੍ਹੀ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ ਪਾਸ ਪਿੰਡ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ ਰਿ:ਪਟਿਆਲਾ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ ਉਹ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਮਿਲੀ ਤੇ ਆਪ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਕਟਰ ਹਾਮੀ ਬਣ ਗਏ। ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਕਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜੇ। ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਜਥੇਬੰਦੀ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਜੋ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਚਲਿਆ ਉਸਦੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਪੜਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਸੀ। ਸ: ਖ਼ਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਾਂਵਾਲੇ ਦੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਣ ਪਰ ਆਪ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਚੁਣੇ ਗਏ ਸਨ। ਜਥੇ ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਸਮੇਂ ਭੀ ਆਪ ਨਾਲ ਸਨ। ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਤੇ ੧ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਪੰਥ ਵਿਚ ਫੁਟ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਦਿਲ ਟੁਟ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਹਟ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਾਂ ਵਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸਦਾ ਕੌਰ ਸੀ। ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਚੰਗੇ ਸੋਹਣੇ ਰਾਗੀ ਸਨ। ਤੇ ਜਥਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਵਰੰਟ ਜਾਰੀ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਆਪ ਸੰਗਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਪਤ ਰਹਿਕੇ ਭੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀ ਵਾਜੀਦਪੁਰ ਦੇ ੧੧ ਸਾਲ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾੜਾ ਜੈਦਾ

ਇਸ ਨਗਰ ਦੀ ਮੋੜ੍ਹੀ ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੁਦਕੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਇਕ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਗੱਡੀ। ਇਥੇ ਸਭ ਸਿਧੂ ਬਰਾੜ ਵਸਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਗਰ ਦੇ ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਪੁਤਰ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਚੰਗੇ ਵਰਕਰ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਥੇ ਨਾਲ] ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਵਾਪਸ ਆਏ।

ਗਿ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਮੱਲ੍ਹੀਆਂ

ਆਪ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਮੱਲ੍ਹੀਆਂ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਨਾਲ ਖਾਸ ਪਰੇਮ ਤੇ ਹਿਤ ਹੈ। ਹਠੀਲੇ ਏਨੇ ਹਨ ਕਿ ਹਠ ਤੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਸੱਤ ਅਸੱਤ ਨਹੀਂ ਵਿਚਾਰਦੇ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਆਪ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਜੈਤੋ ਪੁਜੇ। ਜੇਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਝਲੀਆਂ ਤੇ ਸਿਖੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਉਚਿਆਂ ਰੱਖਿਆ।

ਵੈਦ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਮੱਲ੍ਹੀਆਂ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਸਦਾ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਆਦਿ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਦਿਤੇ ਤਸੀਹੇ ਖਿੜੇ ਮਥੇ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿੰਦੇ ਸਦਾ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਵੈਦਕ ਵਿਚ ਬੜੇ ਮਾਹਰ ਹੋਣ ਤੇ ਵੈਦਕ ਮੰਡਲ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਨ। ਮਿਠ ਬੋਲੜੇ ਸੁਭਾ ਅਤੇ ਸੰਜਮੀ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਧਰਮ ਅਰਥ ਬੋਰਡ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਲਏ ਗਏ। ਜਿਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਨਿਭਾਇਆ।

ਤਲਵੰਡੀ ਮੱਲ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਗਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਜੀ — ਭਾਈ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਭਾਈ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ — ਭਾਈ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਭਾਈ ਸੱਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਸ: ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਮੇਲਕ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮੇਲਕ ਵਿਚ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਤੋਂ ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਪੁਸ਼ਤ ਪਰ ਪੁਸ਼ਤ ਨੰਬਰਦਾਰੀ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ੧੯੨੪ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੰਬਰਦਾਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਮੁਤਲਕ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਆਰੰਭ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਖੁਦ ਦੀਵਾਨ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਪੁਜਿਆ ਅਤੇ ਚੌਕੀਦਾਰ ਰਾਹੀਂ ਨੰਬਰਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸਦਿਆ। ਅਗੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਲੈ ਕੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਚੌਕੀਦਾਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਏਥੋਂ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਫਾਰਗ ਹੋਵਾਂਗਾ ਤਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਸ ਆਵਾਂਗਾ, ਇਸ ਤਰਾਂ ਚੌਕੀਦਾਰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਦਫਾ ਆਉਣ ਤੇ ਨਾ ਗਏ, ਤਾਂ ਡਿਪਟੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਤਾੜ ਕੇ ਪੁਛਿਆ ਤੇਰੇ ਪਿੰਡ ਤੈਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਤੇ ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ? ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਸਚੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚੋਂ, ਝੂਠੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਡਿਪਟੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਤੇਰੀ ਨੰਬਰਦਾਰੀ ਤੋੜ ਲਈ ਹੈ, ਤਾਂ ਨੰਬਰਦਾਰ ਨੇ ਮੋਹਰ ਲਾਹ ਕੇ ਡਿਪਟੀ ਦੇ ਅਗੇ ਰਖ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਨੰਬਰਦਾਰੀ ਦੇ ਬਾਰੇ ਮੇਲਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਡਿਪਟੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੋਈ ਦਰਖਾਸਤ ਕਰੋ, ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੇ ਇਤਫਾਕ ਕਰਕੇ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਹਾਰ ਕੇ ਡਿਪਟੀ ਨੇ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਹੁਣ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਬਰਦਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਬਹੁਤ ਇਤਫਾਕ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮੇਲਕ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਜਣ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸਿਧਤਾ ਰਖਦੇ ਹਨ:- ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਸ: ਇਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਮਘਰ ਸਿੰਘ, ਨੰਬਰਦਾਰ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਮਾਸਟਰ, ਪੰਡਤ ਕਾਸ਼ੀ ਰਾਮ, ਸ: ਤੋਤਾ ਸਿੰਘ ਇਤ ਆਦਿ।

ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਤਹਿ ਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਨਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਣਾ ਵਿਚ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬਚਪਨ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਮਿਠੀਆਂ ਲੋਰੀਆਂ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਪ ਜੀ ਸਕੂਲੇ ਪੜ੍ਹਨ ਪਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਅਠਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਤਹਿਸੀਲ ਵਿਚ ਮੁਣਸ਼ੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਜਦ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਫਤਿਹ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਰ ਇਕ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਿੰਘ ਗਏ ਅਤੇ ਫਤਹਿ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਉਦਾਰਤਾ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਆਪ ਜੀ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਕੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਸਹੇ, ਆਪ ਚਾਹੇ ਬਿਰਧ ਸਨ, ਪਰ ਦਿਲ ਨੌਜਵਾਨਾ ਵਾਲਾ ਰਖਦੇ ਸਨ, ਆਪ ਦੇ ਪਾਸ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਇਕੱਠ ਰਹਿਣਾ ਕਿਉਂਕਿ ਹਸਮੁਖ ਐਨੇ ਸਨ, ਚਾਹੁਣ ਤਾਂ ਰੋਂਦੇ ਨੂੰ ਹਸਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਰੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਸ: ਰੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਨਾ ਵਿਕ ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਲ ਆਪ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਹੇ । ਆਪ ਬੜੇ ਗੁਰਮੁਖ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਨਾ ਵਿਚ ਸ: ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ । ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਗਏ ਅਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਵਾਪਸ ਆਏ । ਇਸ ਨਗਰ ਦੇ ਸ: ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤਰ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਿਆਂ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਲਈ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਭੀ ਸੰਕੋਚ ਨਾ ਕੀਤੀ ।

ਇੰਦ੍ਰਗੜ੍ਹ ਦੇ ਸਿੰਘ

ਇੰਦਰਗੜ੍ਹ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ:-

ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ	ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ
ਜਥੇਦਾਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ
ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਮਾਤਾ ਜੀਵੀ
ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ	ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ
ਭਾਈ ਮਸਾ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ	ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ

ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਦੇ ਹੋਰ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਬਾਵਾ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਦਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ।

ਭਾਈ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਣਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ।

ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਖੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਣਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਕੈਦ ਹੋਏ ।

ਭਾਈ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਣਾ ਆਪ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਣਾ ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ।

ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਣਾ ਆਪ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਹੋਏ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਬਾਬੂ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਾਉਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗਨੇਸ਼ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਣਾ ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਣਾ ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫ਼ਤਹਿਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਣਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਣਾ ਆਪ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਣਾ ਆਪ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਣਾ ਆਪ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜਮਾ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਣਾ ਆਪ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜਸ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧਰਮਕੋਟ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵੀ ਗਏ।

ਭਾਈ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭਿੰਡਰ ਕਲਾਂ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਬਖਤੌਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕਰ ਪਿੰਡ ਭਿੰਡਰ ਖੁਰਦ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ ਪਿਤਾ ਸ: ਠੋਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭਿੰਡਰ ਖੁਰਦ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਹਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭਿੰਡਰ ਖੁਰਦ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ ਤੇ ਭਰਤੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੁਘਾ ਕਲਾਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੁਘਾ ਕਲਾਂ ਆਪ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੁਘਾ ਕਲਾਂ ਆਪ ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ ਨੌਜਵਾਨ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਹਨ।

ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੁਨਾਵਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਹੋਏ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ।

ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੁਨਾਵਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਾਗ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਿਆਲ ਕੌਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਝਤਰੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਕੈਦ ਰਹੇ। ਮੁਕਤਸਰ ਵੀ ਗਏ।

ਭਾਈ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਝਤਰੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫੇਰੂਕੇ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਗਿਆਰਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੋਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫੇਰੂਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫੇਰੂਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਿਆਰਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੱਲੋਕੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੋਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਸੂਰ ਵਾਲਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤ ਮਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਸੂਰ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਘੋਨਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਸੂਰ ਵਾਲਾ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ।

ਭਾਈ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰਦੇਵ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੌਂਗੋ ਦੇਵਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ, ਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੌਂਗੋ ਦੇਵਾ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ।

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੬ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਭਾ: ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭੂਲ੍ਹ ਵਾਲਾ ਖੋਸਿਆਂ ਦਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ, ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਭੀ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

ਨਿਹੰਗ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨਿਹੰਗ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲੇ।

ਭਾ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਝੱਗੜ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖੋਸੇ ਪਾਂਡੋ ਕੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖੋਸੇ ਪਾਂਡੋਕੇ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਡੰਗਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣੀ ਪਿੰਡ ਖੋਸੇ ਪਾਂਡੋਕੇ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪੰਜਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖੋਸੇ ਪਾਂਡੋਕੇ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ। ਭਾ: ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਮਾਤਾ ਮਾਲਾਂ ਪਿੰਡ ਖੋਸੇ ਪਾਂਡੋਕੇ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖੋਸੇ ਪਾਂਡੋਕੇ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਰਤੀਆਂ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੩ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ਤੇ ੧੯੪੭ ਦੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਤੀਆਂ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿੱਤੀ।

ਭਾਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੋਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ। ਭਾ: ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੋਘ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੋਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਰੋਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਘੁਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੋਤੀਆਂ ਵਾਲਾ, ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੰਤੂ ਵਾਲਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫ਼ੇਰੂ ਵਿਚ ੩ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਥਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਦਾ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੰਤੂ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਘੱਈਆ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੋਕੇ ਵੱਡੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਗਾਦੜੀ ਵਾਲਾ ਆਪ ਜੀ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰ ਦੇਈ ਪਿੰਡ ਗਾਦੜੀ ਵਾਲਾ ਆਪ ਡਸਕਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੱਸੋਆਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੬ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਠੱਟਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਤਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਵਾੜਾ ਵਰਯਾਮਸਿੰਘ ਵਾਲਾ

ਭਾਈ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਹੋਲਾਂ ਵਾਲੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸਃ ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੱਦੀ ਪਿੰਡ ਬੂਟੀਆਂ ਵਾਲਾ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜ ੇ ਨਾਲ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਨਾਜਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਸੋਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਗੋਗੋ ਆਣੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ । ਭਾਃ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹੁਕਮਾਂ ਪਿੰਡ ਗੋਗੋ ਆਣੀ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਾਨ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਗੋਗੋ ਆਣੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜਮੀਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਜਾ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਗੋਗੋ ਆਣੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ । ਭਾਃ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਗੋਗੋ ਆਣੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਗੋਗੋ ਆਣੀ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਭੁੜਾਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੬ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਭੁੜਾਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਭੁੜਾਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਭੁੜਾਣਾ ਆਪ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਵਕੀਲ ਆਪ ਭੀ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ । ਭਾਈ ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿਡ ਵਕੀਲ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਬੋਘ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਕੀਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਤੀਜੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ । ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਕੀਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ । ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਵਕੀਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਕੀਲ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਿਠੜੀ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਮਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਟੋਲ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨਰੈਣ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਚੀਮੇ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਅਖੀਰ ਤਕ ਕੈਦ ਰਹੇ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਘੁਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੀਮੇ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਦੁਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਗਗੜਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖੋਸਾ ਕੋਟਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੬ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਤੇ ਮਲਾਇਆ ਵਿਚ ਕਈ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ, ਆਪ ਨਾਮਧਾਰੀਏ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸੰਤ ਹਨ।

ਭਾਈ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖੋਸਾ ਕੋਟਲਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਅਖੀਰ ਤਕ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖੋਸਾ ਕੋਟਲਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਅਖੀਰ ਤਕ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪੈਂਦੀ ਪਿੰਡ ਖੋਸਾ ਕੋਟਲਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਅਖੀਰ ਤਕ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖੋਸਾ ਕੋਟਲਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਅਖੀਰ ਤਕ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖੋਸਾ ਕੋਟਲਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖੋਸਾ ਕੋਟਲਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨ ਲ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਮੱਸਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਫੌਜਦਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖੋਸਾ ਕੋਟਲਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖੋਸਾ ਰੰਧੀਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਵਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖੋਸਾ ਰੰਧੀਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੋਭੀ ਪਿੰਡ ਖੋਸਾ ਰੰਧੀਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖੋਸਾ ਰੰਧੀਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਾਹ ਪਿਤਾ ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖੋਸਾ ਰੰਧੀਲਾ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਰਹੇ, ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਬੋਰਡ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਖੋਸਾ ਰੰਧੀਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖੋਸਾ ਪਾਂਡੋ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਲੂਕ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੜਿਆਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੜਿਆਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜਸ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਰਾਊਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੇਲਕ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੇਲਕ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੇਲਕ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋਂ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਅਛਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਤੇਤਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਆਪ ਚੰਗੇ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਹਨ ।

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਵੈਹਨੀਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ

ਦੇ

ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਤੋਂ ਮਰ ਮਿਟਣ ਵਾਲੇ ਅਕਾਲੀ

– ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ –

ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ, ਮੁਕਤਸਰ ਤੇ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਆਦਿ ਵਿਚ
ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ, ਸ਼ਾਂਤਮਈ
ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਨੇ ਜਾਬਰ ਸ੍ਰਕਾਰ
ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਤੋੜ ਕੇ ਫ਼ਤਹਿ
ਪਾਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਾਲ
ਅੰਦਰ ਪੜ੍ਹੋ।

ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਪਾਹੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਹੀਦ ਬੀਬੀ ਬਚਨ ਕੌਰ

ਬੀਬੀ ਬਚਨ ਕੌਰ ਪਤਨੀ ਡਾਕਟਰ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਆਸੀ ਪਿੰਡ ਦਾਨੀ ਮਾਜਰਾ ਤਹਿਸੀਲ ਖਰੜ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਤੀਹ ਸਾਲ ਸੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਨਾਭਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਅੰਮਿਤਸਰ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਫਰਜ਼ੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨਾ ਦੇਣ ਤੇ ਝੂਠੇ ਮੁਕਦਮੇਂ ਵਿਚ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਹਾਦਰਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਮਰਾ ਨੰ: ੭ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਪਟਿਆਲਾ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਨਾ ਸਹੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਗਏ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬੀਬੀ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਭਾਂਡਾ ਭੰਨ ਕੇ ਆਪ ਅਮਰ ਪੁਰੀ ਦੇ ਵਾਸੀ ਤੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਦੋਜ਼ਖਾਂ ਦੇ ਵਾਸੀ ਬਣਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ।

ਡਾ: ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕਹਾਣੀ ਨਾ-ਵਾਕਫੀਅਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਜੇ ਲਿਖੀ ਨਹੀਂ ਗਈ। ਜਦ ਮੁਕੰਮਲ ਮਿਲ ਗਈ, ਓਦੋਂ ਅਡਰੀ ਛਾਪ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਭਾਈ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤ ਸ: ਫੱਗਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮੰਗਲ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸ਼ਾਹ ਪੁਰ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਇਕ ਦਿਨ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਆਸ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸ਼ਾਹ ਪੁਰ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ੫ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਸ਼ਾਹ ਪੁਰ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ੫ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸ਼ਾਹ ਪੁਰ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ੫ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਭਾ: ਨਗੀਨਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸ਼ਾਹ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ੨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੌਹਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫੈਜਲ ਪੁਰ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫੈਜਲ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਆਸ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਪੰਜੋਖਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪੰਜੋਖਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ। ਭਾ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨਰੈਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਪੰਜੋਖਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਪੰਜੋਖਰਾ ਆਪ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਭਾ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਪੰਜੋਖਰਾ ਆਪ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਪੰਜੋਖਰਾ ਆਪ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਮੇਲ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਪੰਜੋਖਰਾ ਆਪ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰ਼ਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਜ ਪੰਜੋਖਰਾ ਆਪ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਭਾ: ਰਮੇਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੋਭੀ ਪਿੰਡ ਪੰਜੋਖਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ। ਭਾ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨਰੈਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਪੰਜੋਖਰਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਤੇਖਾ ਰਾਮ ਪਿਤਾ ਭਾ: ਘੋਨਾ ਰਾਮ ਮਾਤਾ ਅਤਰੀ ਪਿੰਡ ਜੰਬੇਲ (ਕਰਨਾਲ) ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾ: ਤਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨਰੈਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਪੰਜੋਖਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰਦੇਵ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਟੋਡਰ ਮਾਜਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਚੌਥੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਟੋਡਰ ਮਾਜਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੬ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਟੋਡਰ ਮਾਜਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਟੋਡਰ ਮਾਜਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਵੀ ਗਏ।

ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਊਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਟੋਡਰ ਮਾਜਰਾ ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਫੇਰ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ। ਭਾ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਗੀਨਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਟੋਡਰਮਾਜਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੬ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੁਪਕੀ ਉਰਫ਼ ਸੰਤ ਪੁਰਾ ਉੱਚਾ ਆਪ ਸੰਨ ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਜੰਡ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕਾਂਗਰਸ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਸੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੁਹਾਲੀ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ ਤੇ ੨੦੦ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਅਦਾ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਮਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੁਹਾਲੀ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਆਪ ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਕਰ ਸਨ।

ਭਾਈ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਅਟੇਰ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਅਟੇਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ, ਨਗਰ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ।

ਭਾਈ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਛੱਜਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਅਟੇਰ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਕੋਲੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ, ੧ ਸਾਲ ੮ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਤੇ ੨੦੦) ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਰੋੜਾ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ, ਤਕਰੀਰਾਂ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਭਾਈ ਲਹਿਰੀ ਸਿੰਘ ਮਸਤਾਨਾ ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀ ਪਰਚਾਰਕ ਸਨ।

ਭਾਈ ਨਰਾਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਥਿਵੀ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਹਸਨਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ, ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਦੀ ਕੈਦ ਤੇ ੩੦੦) ਰੁਪੈ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਹਸਨਪੁਰ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਹਸਨ ਪੁਰ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਚੌਥੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ੧ ਸਾਲ ੮ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਹਸਨ ਪੁਰ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੧ ਸਾਲ ੮ ਮਹੀਨੇ੧੭ ਦਿਨ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਹਸਨ ਪੁਰ ਆਪ ਮੁਕਤਸਰ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਛੱਜਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰੁੜਕੀ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰੁੜਕੀ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰੁੜਕੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੧ ਸਾਲ ੨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੰਗਰ ਛੰਨੀਆਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੰਗਰ ਛੰਨੀਆਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਨੌਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੋਹੜਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੋਹੜਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਲੂਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਜਸ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਕਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਕਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭਾਨੋਖੇੜੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੰਡਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੂਲਾ (ਗੁਰਮੂਲਾ) ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੱਟਵਾੜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੱਟਵਾੜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਅਤਰ ਸਿੰਘ (ਫੌਜੀ) ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜਰੀਕ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਮਾੜੂ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੰਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਛਜੂ ਮਾਜਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੇਸਰੀ ਮਾਜਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗਰਨਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੇਸਰੀ ਪੁਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਕੋਲ੍ਹਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਜਾਦ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਮੋਹਮਾਂ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਜਾਦ ਪੁਰ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ।

ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਛੋੜਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੋਹੜਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੋਹੜਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੋਹੜ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੯ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਗੀਨਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਫੱਗਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮੰਗਲ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਦੇਈ ਪਿੰਡ ਮੀਆਂ ਪੁਰ ਆਪ ੨੪ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਭਕੂ ਮਾਜਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਏ ।

ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਿਆ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਗਵਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭਕੂ ਮਾਜਰਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਏ ।

ਬਾਬਾ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭਕੂ ਮਾਜਰਾ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਏ ।

ਭਾਈ ਮਲਹਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾਂ ਸ: ਖੁਸ਼ੀਆ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਹਰਾਮ ਪੁਰ ਆਪ ਜੰਡ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ੧ ਮਹੀਨਾ ਕੈਦ ਰਹੇ ।

ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਜਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜਸ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖਣਟ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਰਹੇ ।

ਗਿਆਨੀ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖਣਟ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੭ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਸਵਾ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਏ ।

ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਾਲੇ ਮਾਜਰਾ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ੧ ਸਾਲ ੧੦ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ੧੫੦ ਰੁਪਏ ਜ਼ੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ ।

ਭਾਈ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਕਰੁਲਾ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਤੀਜੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ ।

ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਫਾਟਵਾਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ । ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ । ੧੯੪੭ ਦੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਗਏ ।

ਜਥੇਦਾਰ ਜਾਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੂਹੜ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਫਾਟਵਾਂ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਜਥੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣਕੇ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਰਹੇ । ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ । ਕਾਂਗਰਸ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਰਹੇ ।

ਭਾਈ ਛੁਮਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਤਾਬੀ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ । ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫਾਟਵਾਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਚੌਥੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਰਹੇ । ਬਹੁਤ ਕੁਟਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਡੇ ਦਡੋਰੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੧ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ ਫਿਰ ਲੈਕਚਰ ਦੇਣ ਕਾਰਨ ੧ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜਸਵੰਤ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਨਖਨੌਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਕੈਦ ਰਹੇ। ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੧੪ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ੨੦੦) ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਵੀ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਡੇ ਦਡੋਰੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹੀਆਂ।

ਭਾਈ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਤੁਲਸਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮੰਗਲ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੰਗਤ ਪੁਰਾ ਜੈਤੋ ਪਹਿਲੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ, ਬਹੁਤ ਮਾਰ ਕੁਟ ਤੋਂ ਬਾਦ ੭ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੀਆਂ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਿਵਲ ਮਾਜਰਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਕੈਦ ਕਟੀ ਤੇ ੩੦੦ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਅਦਾ ਕੀਤਾ।

ਭਾ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਤਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਿਵਲ ਮਾਜਰਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ੨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ਤੇ ੨੦੦ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਅਦਾ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਹਸਨ ਪੁਰ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ੩ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ ਤੇ ੩੦੦ ਪੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਅਦਾ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਆਲਾ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਕਰਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੱਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਆਲਾ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੇ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੱਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਆਲਾ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਆਲਾ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੋਂ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਛੱਡੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਆਲਾ ਪੁਰ ਆਪ ਕਪੂਰਥਲੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੋਹੜਾ ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੁਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪਰਖਾਲੀ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਵਿਚ ਸਾਲ ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ ਤੇ ਦੋ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਅਦਾ ਕੀਤਾ।

ਗਿਆਨੀ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਹੇਗ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘਟਾ ਉੜ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਰੰਡੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪਿਸਆਲਾ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।
ਭਾਈ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੋਆ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।
ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪੰਜੋਖਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।
ਭਾਈ ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭਾਨੋ ਖੇੜੀ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।
ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੇਸਰੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਕ ਗਏ।
ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਗੰਧਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜਟਵਾਲ ,, ,, ,,
ਭਾਈ ਖੁਸ਼ਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੰਡੇ ,, ,, ,,

ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਗੀਨਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸ਼ਾਹ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਚੰਨਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭਾਨੋ ਖੇੜੀ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਤਾਰਾ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਾਜਰੀ ਠਾਰਵਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੌਕ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫੈਜ਼ਲ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪੰਜੋਖਰਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕਲਕਤੇ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪੰਜੋਖਰਾ ਆਪ ਜੈਤੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕਲਕਤੇ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪੰਜੋਖਰਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕਲਕਤੇ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਬਾਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਤੇੜਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਦ ਕਲਕਤੇ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜਟਵਾਲ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕਲਕਤੇ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਮੋਲਕ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਤੇੜਾ ਆਪ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕਲਕਤੇ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਜਿਉਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗਿਆਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਤੇੜਾ ਆਪ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕਲਕਤੇ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਤੇੜਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕਲਕਤੇ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗਿਆਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਤੇੜਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕਲਕਤੇ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਿਆ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਤੇੜਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕਲਕਤੇ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਤੇੜਾ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕਲਕਤੇ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਮਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੋਨਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਸਤੇੜਾਂ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕਲਕਤੇ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਪੰਜੋਖਰਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕਲਕਤੇ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਪਜੋਖਰਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕਲਕਤੇ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਪੰਜੋਖਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕਲਕੱਤੇ ਵਾਲੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਪਿੰਜੋਖਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕਲਕਤੇ ਵਾਲੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੇਸਰੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕਲਕੱਤੇ ਵਾਲੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧਰਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕਲਕੱਤੇ ਵਾਲੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖੰਡ ਆਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕਲਕੱਤੇ ਵਾਲੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸੰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨਰੈਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਥੇਹ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕਲਕੱਤੇ ਵਾਲੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਪੇੜਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕਲਕੱਤੇ ਵਾਲੇ ਜਥੇ ਨਾਲ।

ਭਾਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਕਲਕੱਤੇ ਵਾਲੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦਕੋਟ

ਦੇ

ਸਿੰਘ ਸੂਰੇ ਸਰਦਾਰ ਅਕਾਲੀ
ਜੋ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ, ਮੁਕਤਸਰ, ਰੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਆਦਿ ਵਿਚ
ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ, ਸ਼ਾਂਤਮਈ
ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਰਿ: ਫਰੀਦਕੋਟ
ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੋਹਾਂ ਸਰਕਾਰਾਂ
ਦੇ ਦਿਤੇ ਕਸ਼ਟ ਸਿਰ-ਮੱਥੇ
ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ
ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਮੱਧਮ ਪਾਕੇ, ਆਪ ਸੁਰਜੀਵਤ ਚਮਕ ਰਹੇ ਹਨ,
ਹਾਲ ਅਗੇ ਪੜ੍ਹੋ ।

ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਪਾਹੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮਹਿਮਾ ਸਰਜਾ ਵਿਚ ਸ: _ਰਮਖ ਸਿਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਬੜੇ ਦਰਸ਼ਨੀ ਜਵਾਨ ਸਨ। ੧੨ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਆਪ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਘੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਨੇਹੀਆਂ ਵਾਲਾ ਵਿਚ ਸ: ਬਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰੂੜ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ੧੨ ਸਾਲ ਤੱਕ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿ'ਦਿਆ ਪੜੀ ਤੇ ਪਲਟਣ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ੧੦ ਸਾਲ ਮਲਾਇਆ ਵਿਚ ਨਕਰੀ ਕੀਤੀ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਕਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਪਰ ਇਤਨਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਆਪ ਨਾਮ ਕਟਾਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਪਹਿਲੇ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਕੁਟ ਮਾਰ ਸਹਾਰੀ। ਫਿਰ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ। ਉਪਰੰਤ ਆਪ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਕੇ ਗਏ, ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸਖਤੀਆਂ ਬ੍ਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਨਿਤਨੇਮੀ ਤੇ ਚੰਗੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਹਨ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਬਲਾਹੜ ਵਿਚ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਜਥੇ ਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨਾਲ ਸਨ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਖ਼ੱਬੀ ਵੱਖੀ ਵਿਚੋਂ ਗੋਲੀ ਲੰਘੀ ਪਰ ਆਪ ਬਚ ਗਏ, ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਨਜ਼ਰ ਦ ਰਹੇ। ਸ਼ੋ: ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ, ਭੀ ਮਿਲਦੀ ਰਹੀ ਸੀ।

ਭਾਈ ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਅਮਰਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਭਜੂ ਮਜ਼ਹਬੀ ਸਿਖ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਪੇਮ ਜਾਗਿਆ। ਆਪ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸਖਤੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਜੇਹਲ ਵਿਚ 'ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਗਿ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਵਾਨਾ

ਗਿਆਨੀ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਪੰਜਗਰਾਈਂ ੧੪ ਹਾੜ੍ਹ ੧੯੦੭ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਵਿਖੇ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਰ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹੋਣ ਤੇ ਹੁਣ ਗਿਣਵੇਂ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਲੜੀ 'ਚੋਂ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ੧੯੯੨ ਬਿ: ਨੂੰ ਸੰਤ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਮੋਹੀ ਤੋਂ ਕੀਤਾ।

ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪਲਟਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਪਥਕ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ੨੦੦੦ ਬਿ: ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦੱਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ੯ ਦਫਾ ਜੇਲ੍ਹ ਯਾਤ੍ਰਾ ਕਰ ਆਏ ਹਨ। ਇਸ ਲਗਨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੧੯੪੦ ਈ: ਵਿਚ "ਪ੍ਰਵਾਨਾ"

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਸਾਲਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ । ੨੦੦੪ ਬਿ: ਨੂੰ ਆਪ ਰਿ: ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪੇ ਗਏ, ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਸਰੋਵਰ ਢਿਲਵਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ।

੧੯੪੭ ਦੇ ਘਲੂ ਘਾਰੇ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ । ਆਪ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਦੇ ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਮੈਂਬਰ ਹਨ, ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਪਿੰਡ ਪਰ ਪਿੰਡ ਡੱਟ ਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ । ਆਪ ਵਿਚ ਸਿਫ਼ਤ ਇਹੋ ਸੀ ਕਿ ਜਿਥੇ ਆਪ ਸਿਆਸੀ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਅਗਾਂ ਵਧੂ ਹਨ, ਉਥੇ ਗੁਰਮਿਤ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਕਟੜ ਧਾਰਨੀ ਹਨ ।

ਭਾਃ ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇਦਾਰ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਗੋਨਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪੇਂਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ । ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ । ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਦਾ ਆਪ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਆਪ ੧੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਤੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਸਜ਼ਾ ਕਟ ਕੇ ਆਏ । ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਆਪ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਦੇ ਰਹੇ । ਆਪ ਨੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਬਾਹਰ ਹੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਆਪ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤੱਤਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਭਾ: ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਖਿਆਲੀ ਵਾਲਾ ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਿਚ ਹੋਇਆ । ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਗੁਰੂਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ । ਆਪ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸਰਕਲ ਵਲੋਂ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ ।

ਭਾਃ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਭਾਈ ਕੇ ਭਗਤੇ ਵਿਚ ਸਃ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਸੋਭ-ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ । ਆਪ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਹਨ । ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੁਰਤ ਸੰਭਾਲਦਿਆਂ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਆਪ ਛੂਤ ਛਾਤ ਤੇ ਵਹਿਮਾਂ, ਭਰਮਾਂ ਦੇ ਕਟਰ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ । ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੯ ਮਹੀਨੇ ਸਜ਼ਾ ਕਟਕੇ ਆਏ । ਫਰੀਦਕੋਟ ਰਿਆਸਤ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੋਲੇ ਵਾਲੇ ਦੀਵਾਨ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ੭ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਗੁਜ਼ਰ ਚੁਕੀ ਸੀ ਤੇ ਬਾਲ ਬਚੇ ਨਿਕੇ ਨਿਕੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਿਰਧ ਮਾਤਾ ਕਰਦੀ ਸੀ । ਦੇਵਨੇਤ ਨਾਲ ਉਹ ਭੀ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਈ । ਪਿੰਡ ਦੀ ਪੰਚਾਇਤ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਕੋਲ ਗਈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਅੰਤਮ ਸਵਾਸਾਂ ਤੇ ਹੈ । ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮਾਫੀ ਮੰਗ ਕੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਪੰਚਾਇਤ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਮਿਲ ਕੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਜੇ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰ ਦੇਣਾ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸਾਮਾਨ ਪੰਚਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇਣਾ ਮੈਂ ਮਾਫੀ ਮੰਗ ਕੇ ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਾਉਣਾ, ਜੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਪਿਛੋਂ ਮਾਤਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਆ ਕਰਾਂਗਾ । ਪੰਚਾਇਤ ਦੇ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਤਕ ਆਪ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਗੁਜ਼ਰ ਗਏ । ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਮਾ ਲੈ ਲਿਆ ਤੇ ਆਪ ਪੂਰੀ ਸਜ਼ਾ ਕਟਕੇ ਆਏ । ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਿੱਦਕੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਜ਼ੋਰਾਂ ਪਰ ਚਲੀ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਭਗਤਾ ਭਾਈ ਕਾ ਵਿਚ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ । ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦੀ ਲਗਨ ਭਾਈ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਲਗੀ । ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੯ ਮਹੀਨੇ ਬੋਸਟਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟ ਕੇ ਆਏ । ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਆਪ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਰਿਆਸਤੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ, ਪਰ ਆਪ ਬਾਜ਼ ਨਾ ਆਏ । ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਲ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਖਾਸ ਰੁਚੀ ਹੈ । ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਇਹ ਸਿਟਾ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਤੇ ਪੋਤਰੇ ਚੰਗੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਪਰ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ ।

ਭਾਈ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਰੋੜੀ ਕਪੂਰਾ ਵਿਚ ਸ: ਫੁਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ । ਆਪ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਨੰ: ੬ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਸਹਿੰਦੇ ਰਹੇ । ਆਪ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਇਕ ਥਾਨੇਦਾਰ ਨਾਭੇ ਦੀ ਪੁਲਸ ਵਿਚ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਪਰ ਮਾਫੀ ਮੰਗਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ । ਪਰੰਤੂ ਭਾਈ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਡੋਲ ਰਹੇ । ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਬਾਹਰ ਲਿਆਕੇ ਛਡ ਦੇਣ ਦੀ ਗੋਂਦ ਗੁੰਦੀ । ਜਥੇਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਚਾਰ ਸੋ ਵੀਹ ਹੋਣ ਲਗੀ ਹੈ । ਇਸ ਪਰ ਭਾਈ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਥ ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇ । ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪੁਲਸ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦੇਵਾਂਗੇ । ਇਸ ਪਰ ਪੁਲਸ ਦਾ ਪਾਰਾ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਗਾਰਦ ਮੰਗਵਾ ਲਈ । ਇਧਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਭੀ ਹਰ ਇਕ ਮੁਸੀਬਤ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦਾ ਬਣਾ ਲਿਆ । ਗਾਰਦ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਖਤੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਣ ਤੋਂ ਨਾ ਥਿੜਕੇ । ਅੰਤ ਸਬਰ ਤੇ ਜ਼ਬਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਬਰ ਦੀ ਜਿਤ ਹੋ ਗਈ । ਭਾਈ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਇਸ ਸਿਦਕਵਾਨ ਸਿੱਖ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਕੋਈ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨਾ ਵਿਖਾਈ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਸੋਹਣੀ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ।

ਭਾਈ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਰੋੜੀ ਕਪੂਰਾ

ਆਪ ਜੀ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਿਮ ਸਨ, ਜੈਤੋ ਦੇ ਸਾਕੇ ਤੋਂ ੧ ਮਹੀਨਾ ਪਹਿਲੋਂ ਆਪ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆਏ ਤੇ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ੯ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ (ਭਾ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਜਲੌਰ ਸਿੰਘ, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਚਨਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆਏ । ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਅਕਾਲੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੱਥੇ ਦੇ ਮੀਤ ਸਕਤ੍ਰ ਤੇ ਉਪ੍ਰੰਤ ਜਕਤ੍ਰ ਥਾਪੇ ਗਏ। ਪੰਥਕ ਫੰਡ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਜੱਥਿਆ ਵਿਚ ਭੇਜਣ ਲਈ ਸਿੰਘ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਆਪਨੇ ਭਾਈ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਭਾ: ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਜਾਕੇ ਹੱਦ ਤੇ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਪਰਸ਼ਾਦ ਛਕਾਇਆ, ਉਦੋਂ ਜੱਥਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕੌਣਾ ਬੜਾ ਜੁਰਮ ਮਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਜੈਤੋ ਦਾ ੧੦ ਫਗਣ ੧੯੮੦ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕਾ ਆਪ ਨੇ ਅੱਖੀ ਡਿਠਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੀ ਨੋਟ ਬੁਕ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਉਸ ਮੌਕੇ ਨੀਲੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਜੱਥੇ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਵਧਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤਕ ਪੰਥਕ ਫੰਡ ਇਕਠੇ ਕਰਨੇ ਤੇ ਜੱਥਿਆ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਭੇਜਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਤੌਰ ਸਕਤ੍ਰ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥਾ ਨਿਭਾਈ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਸਿਰੋਪਾਓ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲਿਆ। (੧) ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ (੨) ਭਾ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ (੩) ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ (੪) ਭਾਈ ਜਲੌਰ ਸਿੰਘ (੫) ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ (੬) ਭਾਈ ਚਨਣ ਸਿੰਘ (੭) ਭਾ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ (੮) ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ (੯) ਬੀਬੀ ਪ੍ਰੇਮ ਕੋਰ ਸੁਪਤਨੀ ਭਾ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ (੧੦) ਬੀਬੀ ਰਤਨ ਕੌਰ ਸੁਪਤਨੀ ਭਾ: ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ (੧੧) ਬੀਬੀ ਬਿਸ਼ਨ ਕੋਰ।

ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਚੰਦ ਬਾਜਾ ਵਿਚ ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦਾ ਬਚਪਨ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ। ੧੯੦੪ ਵਿਚ ਆਪ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਅਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਲੈਣ ਲਗ ਪਏ। ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ। ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਜਾਰੀ ਕਰਵਾਇਆ।

ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਚਾਹਲ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਚਾਹਲ ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਿਚ ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਰਾਗ ਸਿਖਿਆ। ਆਪ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਤੇ ਰਸ ਭਿੰਨਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਪਰਚਾਰ ਦਵਾਰਾ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ। ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ਲਾਹੌਰ ੨੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਜਦ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਏ।

ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਚਾਹਲ ਵਿਚ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਹੋ ਗਏ। ਨੌਕਰੀ ਸਮੇਂ ਪਸ਼ਾਵਰ ਛਾਉਣੀ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਨਾ ਉਤਾਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਨਾਮ ਕਟਾ ਕੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਗਰਮ ਸੀ। ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੀ ਪਰਜਾ ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੁਰਗਾ ਪੁਰੀ ਦਾ ਕੇਸ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਥਾਨੇਦਾਰ ਸ਼ੰਭੂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨੇ ਬੂਟਾਂ ਸਣੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਬੀਲ੍ਹੇ ਗਮਿਆਣੇ ਤੇ ਗੋਲੇ ਵਾਲੇ ਦੀਵਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਗੋਲੇ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ੧੨੯ ਆਦਮੀ ਫੜ ਕੇ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਤ ਸਾਲ ਸਜ਼ਾ ਤੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਜ਼ਰਮਾਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਭੀ ਪੰਥ ਦੀ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਕਈ ਵੇਰ ਜੇਲ੍ਹ ਗਏ।

ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਲਾ

ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਸੀ। ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਗੋਲੇ ਵਾਲੇ ਦੀਵਾਨ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ੭ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਨੰਬਰਦਾਰ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਖਤ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਭੀ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਖਰਚ ਨਾਲ ਕਮਰਾ ਬਣਵਾਇਆ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮਹਿਮਾ ਸਵਾਈ ਰਿ: ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਿਚ ਸ: ਠੋਬਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚਲੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਰਿ: ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪੇ ਗਏ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਨਾਮ ਦਿਤਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਇਹ ਹੁਕਮ ਆਇਆ ਕਿ ਆਪ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੋ। ਜਿਤਨੇ ਜਥੇ ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਸਨ ਸਭ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਆਪ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਸੀ। ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਫਰੀਦਕੋਟ ਨੇ ਬਹੁਤ ਧਮਕੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੇਵਾ ਵਲੋਂ ਮੂੰਹ ਨਾ ਮੋੜਿਆ।

ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਜੀ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਜਰਨੈਲ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਯੁਧ ਜਿਤਿਆ) ਬਾਬਾ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਵਿਚ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਗੌਰੀ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਉਰਦੂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੰਥ ਦੀ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਰਿ: ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਰਹਿ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਗੋਲੇ ਵਾਲੇ ਦੀਵਾਨ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੈਣ ਦੇ ਅਪ੍ਰਾਧ ਵਿਚ ੭ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਆਪ ਜੀ ਪਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਖਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਨੇ ਪਰਜਾ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਜਾ ਨੂੰ ਇਕ ਪੁਰਖੀ ਰਾਜ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸੋਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚੰਦ ਬਾਜਾ ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚੰਦ ਬਾਜਾ ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸਦਾ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚਾਹਲ ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੈਂਬਲਪੁਰ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਚਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚਾਹਲ ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਢਾਈ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚਾਹਲ ਆਪ ਪੰਥ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਸੇਵਕ ਸਨ ਅਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਸਨ।

ਭਾਈ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸੰਤ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚਾਹਲ ਆਪ ਪੰਥ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੇਵਕ ਸਨ ਅਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਲਾਹੌਰ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੱਥੇਦਾਰ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁਹਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚਾਹਲ ਆਪ ਜੈਤੋ ਚੌਧਵੇਂ ਤੇ ਸਤਾਰਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਿਆਂ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਸਨ।

ਭਾਈ ਭੰਗਾ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੁਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚਾਹਲ ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਫਟੜ ਹੋਏ ਅਤੇ ਨਾਭੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰਹੇ ਅਤੇ ਆਪਦੇ ਗੁਪਤ ਅੰਗ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਉਡ ਗਏ ਸਨ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚਾਹਲ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ ਤੇ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਬਦਲੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ਅਤੇ ੩੦੦ ਰੁ: ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਕਟਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦਰ ਕੌਰ ।ਪਿੰਡ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਲ ਆਪ ਨੇ ਗੋਲੇ ਵਾਲੇ ਦੀਵਾਨ ਸਬੰਧੀ ਫਰੀਦਕੋਟ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਥੰਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਦਾ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਲ ਆਪ ਨੇ ਗੋਲੇ ਵਾਲੇ ਦੀਵਾਨ ਸਬੰਧੀ ਫਰੀਦਕੋਟ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੋਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਲ ਆਪ ਨੇ ਗੋਲੇ ਵਾਲੇ ਦੀਵਾਨ ਸਬੰਧੀ ਡੇਢ ਸਾਲ ਫਰੀਦਕੋਟ ਜੇਲ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਵੈ ਪਈ ਆਪ ਨੇ ਗੋਲੇ ਵਾਲੇ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਸਿਲਸਲੇ ਵਿਚ ੭ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੀਕਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਢਿਲਵਾਂ ਕਲਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ੧੭ਵੇਂ ਜਥੇ ਸਮੇਂ ਫੜੇ ਗਏ ਤੇ ਬੜੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹੀਆਂ। ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਕੋਇਟੇ ਤੋਂ ਆਏ, ਅੱਜ ਕਲ ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੈਂਬਰ ਹਨ। ਭਾ: ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੰਤਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਢਿਲਵਾ ਕਲਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ, ਫਿਰ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੈਂਮਲ ਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਢਿਲਵਾਂ ਕਲਾਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਢਿਲਵਾਂ ਕਲਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਂਮਲ ਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਹਿਮਾਂ ਸਵਾਈ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੨ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਹਿਮਾਂ ਸਵਾਈ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ । ਭਾਈ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜਾਤੀ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੩ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਹਿਮਾਂ ਸਰਜਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੨ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਖੇਤਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਹਿਮਾਂ ਸਰਜਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੫੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਹਿਮਾਂ ਸਰਜਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੨ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ । ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਵੀ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਹਿਮਾਂ ਸਰਜਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੨ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ ।

ਭਾਈ ਮੈਂਗਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਹਿਮਾ ਸਰਜਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਹਿਮਾ ਸਰਜਾ ਆਪ ਨੂੰ ਗੋਲੇ ਵਾਲੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਫਰੀਦਕੋਟ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੋਈ ।

ਭਾਈ ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਹਿਮਾ ਸਰਜਾ ਆਪ ਨੂੰ ਗੋਲੇ ਵਾਲੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੋਈ ।

ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਿਆ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਹਿਮਾ ਸਰਜਾ ਆਪ ਨੂੰ ਗੋਲੇ ਵਾਲੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੋਈ ।

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇਦਾਰ ਪਿਤਾ ਸ: ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਪਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਅਮਰਗੜ੍ਹ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਦਸ ਸਾਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਹੇ ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਗੋਨੇਆਣਾ ਛੋਟਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ ।

ਭਾਈ ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜਾਫ਼ੂਵਾਲ ਆਪ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਸਨ ਤੇ ਸਤ ਸਾਲ ਕੈਦ ਰਹੇ ।

ਭਾਈ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਸੌਂਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭੋਲੂ ਵਾਲਾ ਖ਼ੋਸਿਆਂ ਦਾ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ੧੯੨੩ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਆਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ । ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਬਿਨਾ ਤਨਖਾਹ ਤੋਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ

ਦੇ

'ਕੇਹਰ' 'ਸ਼ੇਰ' 'ਸਿੰਘ' ਅਕਾਲੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ
ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਧੱਕੇ-ਸ਼ਾਹੀ ਨੂੰ ਦਲਤ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ,
ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਃ ਪ੍ਰਃ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਃ ਅਕਾਲੀ ਦੱਲ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹੋਇਆਂ,
ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ, ਮੁਕਤਸਰ, ਰੰਗਸਰ ਜੈਤੋ
ਆਦਿ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ,
ਨੇ ਜਾਬਰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੁਕਮ
ਅਨੁਸਾਰ ਜਲਾ-ਵਤਨੀਆਂ,
ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ, ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਤੇ
ਕਾਰਖਾਸ ਦੇ ਸੰਕਟ
ਸਹਾਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ,
ਨੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਕੇ
ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹਰ
ਕਿਸਮ ਦੇ
ਹਥਿਆਰ ਖੁੰਡੇ
ਕੀਤੇ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਗੇ ਪੜ੍ਹੋ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਪੈਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਿੰਡ ਜਰਗ (ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ) ਬਹੁਤ ਉੱਘਾ ਤੇ ਪੁਰਾਣਾ ਕਸਬਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ੧੮੬੯ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਆਪ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਆਪ ਦੇ ਦੋ ਭਰਾ ਹੋਰ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਰੰਗ ਗੋਰਾ, ਕੱਦ ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਫੁਟ ਤੇ ਸਰੀਰ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਨਰੋਆ ਸੀ।

ਆਪ ਨੂੰ ਮਹੰਤ ਚਰਨ ਦਾਸ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਚਸਕਾ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦੇ ਅਭਿਆਸੀ ਹੋ ਗਏ।

੧੮ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਪਲਟਨ ਨੰਬਰ ਦੋ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਕੇ ਕੋਹਾਟ ਚਲੇ ਗਏ। ਦਸਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਹੌਲਦਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਚਤਰਾਲ, ਮਕੀਨ, ਬੰਨੂੰ, ਟਾਂਕ ਅਤੇ ਬਜੌੜ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਈ ਤੇ ਦਿਲ ਬਹੁਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸ਼ੇਰ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ

ਇਕ ਵੇਰੀ ਆਪ ਦੀ ਪਲਟਨ ਬਦਲ ਕੇ ਆਸਾਮ ਵੱਲ ਚਲੀ ਗਈ। ਉਧਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜੰਗਲੀ ਸ਼ੇਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਲਟਨ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਆਫੀਸਰ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਖੂਬੀ ਵਾਲਾ ਨਿਸ਼ਾਨਚੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਲਈ ਇਕ ਦਿਨ ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ। ਕਈ ਸ਼ੇਰ ਆਪਣੀ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਏ ਪਰ ਇਸ ਮੌਕੇ ਗੁਸੇ ਦਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਇਕ ਸ਼ੇਰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਬੁੱਕਦਾ ਹੋਇਆ ਆ ਨਿਕਲਿਆ। ਸ਼ੇਰ ਦੀਆਂ ਦਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਝੱਟ ਪੱਟ ਇਕ ਦਰਖਤ ਉਪਰ ਜਾ ਲੁਕਿਆ ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸ਼ੇਰ ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਤਿਆਰ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਵੈਲ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਤੁਮ ਭੀ ਦਰਖਤ ਕੇ ਊਪਰ ਆ ਜਾਓ, ਵਰਨਾ ਸ਼ੇਰ ਤੁਮ ਕੋ ਮਾਰ ਦੇਗਾ।" ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ, "ਸਾਹਿਬ! ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾ, ਮੈਂ ਆਪੇ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ। ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਆਇਆ ਵੇਖਕੇ ਲੁਕ ਜਾਣਾ "ਕੇਹਰ ਲਈ ਸੋਭਾਦਾਇਕ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਾਂਗਾ।" ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਉਪਰ ਆ ਕੇ ਕੁੱਦ ਪਿਆ, ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚਲਾ ਨੇਜ਼ਾ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਅੜਾ ਦਿਤਾ। ਨੇਜ਼ਾ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਸੰਘ ਵਿਚ ਜਾ ਫਸਿਆ, ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਕੱਟੀ ਗਈ ਤੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਖੂਨ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗਾ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ੇਰ ਤੜਫ ੨ ਕੇ ਉਥੇ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ।

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀਆਂ ਧੁੰਮਾਂ ਸੰਮੂਹ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਫੋਟੋ ਛਾਪੇ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਬੇਹੱਦ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ।

ਆਪ ੨੧ ਸਾਲ ਦੀ ਫੌਜੀ ਨੌਕਰੀ ਮਗਰੋਂ ੭) ਰੁਪੈ ਮਾਹਵਾਰ ਹੌਲਦਾਰੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਆਏ। ਸਰੀਰ ਬਹੁਤ ਨਰੋਆ ਸੀ, ੫੧ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਦਾਹੜਾ ਕਾਲਾ ਤੇ ਰੰਗ ਲਾਲ ਸੁਰਖ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਚੱਕ ਨੰ: ੪੮੫ ਵਿਚ ਇਕ ਮੁਰੱਬਾ ਲੈ ਲਿਆ ਤੇ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਹੰਤ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਦੀਆਂ ਆਪ-ਹੁਦਰੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਬਹੁਤ ਰੌਲਾ ਸੀ। ਨਿਤ ਨਵੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਬਣਦੀਆਂ ਸਨ, ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ।

੯ ਫੱਗਣ ਨੂੰ ਜਥੇ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਉਠ ਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਈ ਘੰਟੇ ਲਗਾਤਾਰ ਇਕੋ ਧੁਨ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਬੜੇ ਸ਼ੌਕ ਤੇ ਚਾਉ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਬਸਤਰ ਪਹਿਨੇ। ਥੱਲੇ ਦੀ ਪੀਲੀ ਦਸਤਾਰ ਅਤੇ ਉਪਰ ਕਾਲੀ ਦਸਤਾਰ ਫਿਫਟੀ ਕਰਕੇ ਸਜਾ ਲਈ, ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਧੁੰਨੀ ਤੱਕ ਸਿੱਧਾ ਦਾਹੜਾ ਤਿਲੇ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਝਿਮ ਝਿਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਪੂਰਨ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲਿਆ ਤੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਦੀ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਮੰਗੀ ਤੇ ਲਾਡਾਂ ਨਾਲ ਪਲੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਚੰਨ *ਕਾਕਾ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੱਥਾ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਚੁੰਮਿਆਂ। ਪਰ ਇਸ ਨਿੱਕੇ ਬਾਲਕ ਨੇ ਜ਼ਿਦ ਕੀਤੀ 'ਮੈਂ ਬਾਪੂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਹੈ।" ਇਸ ਨੂੰ ਬਥੇਰਾ ਵਰਜਿਆ ਪਰ ਇਹ ਨਾ ਟਲਿਆ।

ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਘਰੋਂ ਤੁਰ ਕੇ ਕੋਟਲੇ ਕਾਹਲਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲੇ। ਨਨਕਾਣੇ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕੇ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਆਪ ਚੌਖੰਡੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗੋਲੀਆਂ ਤੇ ਛਵੀਆਂ ਨਾਲ ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪੁਤਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਮਮਤਾ ਦੀ ਮਾਰੀ ਹੋਈ ਬਿਰਧ ਮਾਤਾ ਆਪਣੇ ਸ਼ੇਰ ਦਿਲ ਸੂਰਮੇ ਤੇ ਵਰਿਆਮ ਸਪੁਤਰ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚੀ। ਸ੍ਰੀ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲਗੇ ਪਏ ਸਨ। ਲਭਦਿਆਂ ਲਭਦਿਆਂ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਜੇ ਪੈਰ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਇਸ ਉਤੇ ਫੁਲਬੈਹਰੀ ਵਰਗੇ ਚਿਟੇ ਦਾਗ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਆਪ ਚਤਰਾਲ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਗਏ ਸਨ ਤਾਂ ਉਥੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਬਰਫ ਨਾਲ ਦੱਬਿਆ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਪੈਰ ਚਿਟਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਪੈਰ ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਸਾੜੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਇਸ ਪੈਰ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਈ ਫਿਰਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਉਂਦੀ ਰਹੀ, "ਵੇਖੋ ਲੋਕੋ! ਇਹ ਮੇਰੇ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਪੁਤਰ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ।"

ਮਾਤਾ ਦੀ ਇਸ ਬ੍ਰਿਹੋਂ ਕੁਠੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਜਿਸ ਨੇ ਨਹੀਂ ਰੋਣਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਵੀ ਧਾਹਾਂ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ ਤੇ ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਦਾ ਲਈ ਅਮਰ ਹੋ ਗਈ। ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਮਿਟ ਯਾਦ, ਸ਼ਾਇਦ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਬੀਤ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਭੁਲਾਈ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਅਜੇਹੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਉਤੇ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਫਖਰ ਹੋਵੇ, ਥੋੜਾ ਹੈ।

ਸ: ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਫੁੱਲਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਦੋ ਦਿਨ ਖਿੜ ਕੇ, ਚੰਗੀ ਮਹਿਕ ਦਿਖਾਈ।
ਲੱਖ ਅਫ਼ਸੋਸ ਖਿੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੌਤ ਕਲੀ ਦੀ ਆਈ।

ਕਾਕਾ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇੱਕਲੌਤਾ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਮਾਂ ਇਸ

*ਇਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਵੀ ਏਸੇ ਜਿਲਦ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਵੇਖੋ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੂੰ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਈ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਕੇਵਲ ੨੧ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਇਕੋ ਇਕ ਚੰਨ ਮੁਖੜੇ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਟੁਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾ ਕਾਕਾ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਯੂ ੬ ਸਾਲ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਜ਼ਿਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਆਮਣੇ ਬਾਪੂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਕਈ ਲਾਲਚ ਦਿੱਤੇ, ਲਾਰੇ ਲਾਏ, ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਡਰਾਵਾ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਇਹ ਸਿੱਖੀ ਸਪ੍ਰਿਟ ਵਿਚ ਪਲਿਆ ਹੋਇਆ ਬਾਲਕਾ ਇਹੋ ਜਹੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਤੋਂ ਘਬਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦੇ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਤੇ ਜਦੋਂ ਇਸ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਦਾਦੀ ਦੀਆਂ ਸਭ ਕੋਸ਼ਸ਼ਾਂ ਨਿਸਫਲ ਰਹੀਆਂ ਤਾਂ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਕੇ, ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਦਾਦੀ ਦਾ ਕਲੇਜਾ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਘੁਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁਤ੍ਰ ਤੇ ਪੋਤਰੇ ਨੂੰ ਤੁਰਿਆਂ ਜਾਂਦਿਆਂ ਵੇਖ, ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, "ਮੇਰੇ ਬੇਟਿਓ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੁਹਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੇ। ਤੁਸੀਂ ਸੁੱਖੀ ਸਾਂਦੀ ਘਰ ਆਵੋਂ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਹੋਵੇ।

ਵਾਪਸ ਮੁੜਨਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਕਠਨ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਸੋ ਦੋਵੇਂ ਪਿਓ ਪੁਤ੍ਰ ਅਰਦਾਸਾ ਕਰਦੇ, ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮੰਨਾਉਂਦੇ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਪੰਦਰ੍ਹਾਂ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਮੀਲ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਪੈਦਲ ਚਲ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਕਾਕਾ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਥੱਕਿਆ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਇਕ ਖਾਸ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਬਾਪੂ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਪਕੜੀ; ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਧੂੜ ਨੂੰ ਮਸਤਕ ਨਾਲ ਲਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਦੌੜਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ ਜਹੇ ਚੰਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਈ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਨਾਲੋਂ ਇਸ ਲਖ਼ਤਿ-ਜਿਗਰ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਫਿਕਰ ਸੀ। ਭਾ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਇਹ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਾ ਅਜਾਈਂ ਨਾ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇ, ਸੋ ਇਸ ਨਿਰਛੱਲ ਬਾਲ ਨੂੰ ਅੰਦਰਲੀ ਬੁਖਾਰਚੀ ਵਿਚ ਦੇ ਕੇ, ਬਾਹਰੋਂ ਤਾਕੀ ਮਾਰ ਕੇ ਕੁੰਡੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਜੁ ਕਿਸੇ ਦੁਸ਼ਟ ਦੀ ਨਿਗ੍ਹਾ ਪੈਣ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਰਹੇ।

ਜਦ ਚੌਖੰਡੀ ਦੇ ਪਹਾੜ ਵਾਲੇ ਬੂਹੇ ਦੀ ਚੂਥੀ ਪੁੱਟ ਕੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਭੱਠੀਆਂ ਦੇ ਦਾਣਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁੰਨ ਸੁੱਟਿਆ, ਫੇਰ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਨੂੰ ਛਵ੍ਹੀਆਂ ਨਾਲ ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਕਰਕੇ ਬਲਦੀਆਂ ਚਿਖ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਫੂਕ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਜ ਬੜਾ ਹੀ ਭੈ ਭੀਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੀਚਤਾ ਭਰੇ ਕਾਰੇ ਵਿਚ ਕੋਟ ਸਾਧੂ ਰਾਮ ਦੇ ਮੁਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦਾ ਵਧੇਰਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਕਈ ਬਾਹਰੋਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਘੜੇ ਲਿਆ ਕੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਖ਼ੂਨ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮੇਟ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕਈ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਧੂਹ ਕੇ ਅੱਗਾਂ ਦੀ ਭੇਟ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਦੁਸ਼ਟ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਕਰਕੇ ਵੀ ਸੀ। ਮਹੰਤਾਂ ਦਾ ਨੌਕਰ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਇਸ ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਧੂਹ ਕੇ ਅੱਗ ਦੀ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਭੱਜ ਕੇ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬੁਖਾਰਚੀ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਬਾਲਕ ਦੇ ਰੋਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਡਰ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਕਿਸ ਦੀ ਹੋਈ? ਇਸ ਨੇ ਬੁਖਾਰਚੀ ਖੋਲ੍ਹੀ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਬਾਲਕ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਹੋਇਆ ਰੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਤਰਲਾ ਕੀਤਾ, "ਮੈਨੂੰ ਇਓਂ ਨਾ ਮਾਰੋ, ਮੈਨੂੰ ਮੇਰਾ ਬਾਪੂ ਮਿਲਾ ਦਿਓ, ਮੈਂ ਉਸੇ ਦੇ ਨਾਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਹੈ" ਪਰ ਏਥੇ ਇਸ ਤਰਲੇ ਦੀ ਕਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਹ ਸੀ। ਇਕ ਹੋਸ਼ਿਆਰੇ ਜ਼ਾਲਮ ਨੇ ਇਸ ਸੋਹਲ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਲੱਤਾਂ ਤੋਂ ਪਕੜ ਅੱਗ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਵਿਚ ਫੂਕ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਮਾਸੂਮ ਤੇ ਭੋਲਾ ਭਾਲਾ ਬੱਚਾ ਆਪਣੇ ਤੋਤਲੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਇਕਰਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਗਿਆ।

ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ, ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਮੁੜ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਕੌਮੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬਕ ਦੇ ਗਿਆ ਕਿ ਜਦ ਧਰਮ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਵਰਗੇ ਸੋਹਲ, ਮਖਮੱਲ ਵਰਗੇ ਕੂਲੇ ਜੁੱਸਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬੱਚੇ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਤੇ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਲੱਟ ਲੱਟ ਬਲਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿਚ ਸਾੜ ਕੇ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਨੇ।

ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ

ਦੀਨਾਂ ਹਿਤ ਲੜ ਮਰਨ ਦੀ ਕਰ ਸਰਦਾਰ ਤਗੀਦ।
ਜ਼ੁਲਮ ਭਮੱਕੜ ਬਣ ਗਏ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ।

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਸੁਭਾਗ ਕੁਖ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਬਰਨਾਲਾ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬੁਧੀ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਤੀਖਣ ਸੀ। ਕੁਝ ਵਿਦਿਆ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਪੜ੍ਹੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਜਾਂ ਵਲ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹਥ ਵਟਾਣ ਲਗ ਪਏ। ਘਰੋਗੀ ਝਮੇਲਿਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੈਣ ਲਗ ਪਏ। ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ? ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਦੇਸ਼ ਅਰ ਕੌਮ ਦੇ ਸਚੇ ਤੇ ਸਚੇ ਹੀਰੇ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਓਹੀ ਸਜਨ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਕਿਤਨੀ ਉਚੀ ਸੀ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪੁੰਜ, ਹਰ ਪੰਥਕ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਸਦਾ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਣ ਵਾਲੇ ਆਪ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਆਪ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਕਦੇ ਭੀ ਇਛਾ ਪਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਜਥੇਦਾਰੀ ਜਾਂ ਚੌਧਰ ਮਿਲੇ ਬਲਕਿ ਆਪ ਦੀ ਸਦਾ ਏਹੋ ਖਾਹਸ਼ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਅਗੇ ਨਾ ਆਵੇ। ਆਪ ਇਕ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਕ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸਰਲ ਤੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਹਸੂੰ ੨ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮਿਲਣਾ। ਪੰਥਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਅਰ ਖਾਸ ਕਰ ਮਾਲਵਾ ਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਜਾ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਅਰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਕਾਫੀ ਹਿਸਾ ਸੀ। ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਪਰਜਾ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਕਰਨ ਖਾਤਰ ਆਪ ਕਈ ਬਾਰ ਜੇਲ੍ਹ ਗਏ। ਆਖਰ ੯ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਮਗਰੋਂ ਪਟਿਆਲੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ੧੯-੨੦ ਜਨਵਰੀ ਦੀ ਦਰਮਿਆਨੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਡੇਢ ਬਜੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਿਰ ਖਾਕ ਪਾ ਕੇ ਅਤੇ ਪਰਜਾ ਸੇਵਕਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਅਹਿਸਾਨ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਐਸੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਯਾਦ ਕਰੀਏ ਓਨਾ ਹੀ ਥੋੜਾ ਹੈ। ਪਰਜਾ ਸੇਵਕਾਂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਦਾ ਚਮਕਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਕ ਸਕੂਲ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿਮੇਂਵਾਰੀਆਂ:—

੧. ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ

੨. ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲੋਂ ਨਾਮਜ਼ਦ ਅਤੇ ਐਗਜ਼ੇਕਟਿਵ ਮੈਂਬਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੩. ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟਸ ਪਰਜਾ ਮੰਡਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ
੪. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ
੫. ਅਕਾਲ ਕਾਲਜ ਗੁਰ ਸਾਗਰ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ
੬. ਖਾਨਦਾਨੀ ਸਰਦਾਰ ਬਿਸਵੇਦਾਰ ਸਨ ।

ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ

ਚਤੁਰ ਸਿਆਣੇ ਵਿਦਵਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀ ਚੰਦ ।
ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਸਗਲਾ ਜੀਵਨ ਪੰਧ ।

ਪੰਥ ਰਤਨ ਵਿਦਿਆ ਭੂਸ਼ਨ ਸਰਵੋਤਮ ਗਿਆਨੀ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਅੱਕਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਸਿਖ ਕੌਮ ਜਿੰਨਾ ਮਾਨ ਕਰੇ ਥੋੜਾ ਹੈ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਇਆ ਕਰੇਗਾ ।

ਜਨਮ—ਆਪ ਜੀ ਸ: ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ।

ਬਚਪਨ—ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਅਵਸਥਾ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲੰਘੀ ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੁਰਤ ਸੰਭਾਲੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੁਖ ਕੇ ਨਿਗ੍ਹਾ ਸਦਾ ਲਈ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ ।

ਵਿਦਿਆ—ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਨੇਤਰ ਹੀਣ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਰਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਗੁ: ਸਾ: ਦੌਧਰ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਛੱਡ ਗਏ । ਆਪ ਜੀ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਤੀਖਣ ਬੁਧੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਨਿਕਲੇ । ਆਪਦਾ ਝੁਕਾ ਰਾਗ ਵਲ ਤਾਂ ਨਾ ਲਗਾ ਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕਈ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹ ਲਏ। ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਨਿਤ ਨੇਮ ਅਤੇ ਕਈ ਬਾਣੀਆਂ ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਾਦ ਕਰ ਲਈਆਂ ਆਪ ਦੀ ਯਾਦ ਸ਼ਕਤੀ ਬਹੁਤ ਕਮਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਮੋਢੀ ਬੁਟਰ ਲੈ ਗਏ । ਉਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜੋਰ ਸੀ । ਆਪ ਦੀਆਂ ਉਕਤੀਆਂ ਯੁਕਤੀਆਂ ਪਰ ਸ: ਸਾਹਿਬ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ। ਕਿਉਂ ਕਿ ਆਪ ਕਟੜ ਸਿੰਘ ਸਭੀਏ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਨਮੁਲਾ ਰਤਨ ਲਭਾ ।

ਉੱਚ ਵਿਦਿਆ—ਆਪ ਦਾ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਚਾਅ ਪੂਰਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖਕੇ ਆਪ ਸੰਤ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਸ ਚਲੇ ਗਏ ਉਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਤੇ ਅਨਮਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਥਾ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਸਿਖਿਆ । ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ । ਆਪਦਾ ਬੋਲਣ ਦੇ ਢੰਗ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਗੂੜ ਕਥਾ ਕਰਨ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਥੋੜੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਖੂੰਡੇ ਵਾਲੇ ਗਿਆਨੀ ਦੇ ਨਾ ਨਾਲ ਸਦਿਆ ਜਾਣ ਲਗਾ । ਆਪ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਸਿੱਧਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਇਕ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਪਾਦਰੀ ਨੂੰ ਲਗਾ ਜਿਸ ਪਾਸੋਂ ਆਪ ਨੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਾਇਆ । ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਵਿਚ (ਉਨੀ ਦਿਨੀਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਜੋਬਨ ਤੇ ਸੀ) ਥਾਂ ਥਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹਿਸਾਂ ਅਨਮਤੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ । ਆਪ ਜੀ ਜਿੱਥੇ ਜਾਂਦੇ ਫਤਹਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ। ਆਪ ਦੀ ਚਰਚਾ ਦੀ ਧਾਂਕ ਸਾਰੇ ਪੋਠੋਹਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠ ਗਈ ਤੇ ਆਪ ਤੋਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਮਹਾਸ਼ੇ ਬਹੁਤ ਚਲਦੇ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ—ਆਪ ਜੀ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਇ ਸਨ । ਉਸ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮਾ: ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਥੇ ਉਹ ਦਲੀਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਉਕਤੀਆਂ ਯੁਕਤੀਆਂ ਵਰਤੀਆਂ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰੁਤਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਆਪ ਦੀ ਯਾਦ ਸ਼ਕਤੀ, ਬੋਲਣ ਦਾ ਢੰਗ ਤੇ ਦਲੀਲ ਬਾਜ਼ੀ ਪਰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਉਣ ਦੀ ਖਿੱਚ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਆਪ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਏ ।

ਯੋਗਤਾ—ਆਪ ਕੌਮ ਦੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦੋਹਾਂ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਪਾਇਆ । ਆਪ ਜੈਸੇ ਲੈਕਚਰਾਰ ਤੇ ਮੁਬਾਹਿਸ ਘਟ ਹੀ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ ਤੇ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਰਾਜਸੀ ਨੇਤਾ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਵਿਦਵਤਾ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਸੂਝ ਤੇ ਬਰੀਕੀ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਨ।

ਉਪਕਾਰ—੧੯੨੦ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋਈ, ਆਪ ਜੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕੁਦ ਕੇ ਅਗੇ ਆਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਖਸ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੇ ਸੁਚੱਜੇ ਦਿਮਾਗ ਨਾਲ ਸ: ਬਹਾਦਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਅਜੇਹੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾਈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਥਰ ਥਰ ਕੰਬਣ ਲਗ ਪਈ, ਆਪ ਨੇ ਰਾਤ ਦਿਨ ਲੈਕਚਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਕਲਮੀ ਸੇਵਾ ਦੁਆਰਾ ਕੌਮ ਵਿਚ ਉਹ ਜੋਸ਼ ਭਰਿਆ ਕਿ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਇਸ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਆਪ ਸਿਰ ਹੈ।

ਸੰਪਾਦਿਕ—ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕੌਮੀ ਦਰਦ, ਅਸਲੀ ਕੌਮੀ ਦਰਦ, ਸਿਖ ਸੇਵਕ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਆਦਿ ਅਖਬਾਰ ਕੱਢ ਕੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹਲੂਣਿਆਂ, ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਟ੍ਰੈਕਟ ਕਢ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ।

ਰਚਨਾ—ਆਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਜਾਣੂ ਸੀ, ਆਪ ਨੇ ਨਿਤਨੇਮ ਸਟੀਕ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਪੰਥ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਛਤਰ ਲਿਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ ।

ਕੁਰਬਾਨੀ—ਆਪ ਜੀ ਕੌਮੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ, ਡਸਕੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ, ਆਪ ਜੀ ਕਈ ਵਾਰ ਜੇਲ੍ਹ ਗਏ ।

ਪੰਥਕ ਸਤਿਕਾਰ—ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਮਾਗਮਾਂ ਪਰ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਨੇਤਰ ਹੀਣ ਸਨ ਪਰ ਆਪ ਦੀ ਯੋਗਤਾ, ਵਿਦਵਤਾ ਤੇ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਨਾਮਜ਼ਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਮਾਲਵਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਮੋਗਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਦਾ ਮਾਣ ਸਾਰੇ ਮਾਲਵੇ ਵਲੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ਨਹਿਰੂ ਰਪੋਟ ਦੀ ਗਜ ਵਜ ਕੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਰਦ ਕਰਕੇ ਰਦੀ ਦੀ ਟੋਕਰੀ ਵਿਚ ਸਟਾਉਣਾ ਆਪ ਦੀ ਅਕਲ ਅਤੇ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਹੈ। ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਤੀਜੀ ਕੌਮ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਆਪ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਗੁਰਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਖੋਜ ਦਾ ਸਿਟਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਐਡਵਾਜ਼ਰੀ ਬੋਰਡ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਹਾਈ ਕਮਾਂਡ ਵਿਚ ਮੈਂਬਰੀ ਦੇ ਸਦੇ ਆਏ ਪਰ ਆਪ ਕੁਝ ਸਿਖ ਹਕਾਂ ਨੂੰ ਮਨਾ ਕੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪੰਡਤ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀ ਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਬਹਾਦਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਆਪ ਦਾ ਖਾਸ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦੇ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ । ਆਪ ਦਾ ਧਾਰਮਕ ਅਤੇ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧਵਾਂ ਹਿਸਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਬਹਿਸ ਕਰਕੇ ਜਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਆਪ ਜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਲਾਹਬਾਦ ਵਿਚ ਮੋਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਹੋਇਆ ਤਾ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਥੋੜੀ ਗਿਣਤੀ ਹੋਣ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾ ਪੁਛੇ, ਜਦ ਬਹਿਸ ਮੁਬਾਸੇ ਕਰਕੇ ਵਕਤ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਪੰਜ ਮਿੰਟ, ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕੈਹਰ ਵਾਲੀ ਭਬਕ ਮਾਰ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਸਟੇਜਾਂ ਤੇ ਆ ਕੇ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤੀਜੀ ਕੌਮ ਮਨਵਾਉਣ ਤੇ ਦੋ ਮਿੰਟ ਲਾਏ, ਤਿੰਨ ਮਿੰਟ ਕਾਂਗਰਸ ਕੋਲ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾਏ । ਇਹ ਸੇਹਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ,ਦੇ ਹੀ ਸਿਰ ਸੀ, ਆਪ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ੨ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਲੀਡਰ ਸਭ ਦੇ ਸਭ ਮਤੇ ਆਪ ਤੋਂ ਸੁੱਧ ਕਰਾਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ੧੯੨੬ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਇਲੈਕਸ਼ਨ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਫਾਰਮ ਕਨੂੰਨ ਰਦ ਕਰਾਕੇ ਆਪ ਚੋਣ ਜਿਤੇ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਫੇਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਮੈਂਬਰ ਲਏ ਗਏ ।

ਸੁਭਾ—ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਜੋਸ਼ੀਲਾ, ਹਾਜ਼ਰ ਜਵਾਬ, ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸੀ, ਆਪ ਜੀ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਅਖੀਰ ਤੱਕ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ ।

ਦਿਹਾਂਤ:- ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ੧੯੪੪ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੋਇਆ ।

ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ:- (੧) ਨਿੱਤ ਨੇਮ ਸਟੀਕ (੨) ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਥ (੩) ਜੀਵਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ (੪) ਟ੍ਰੈਕਟ- ਮੋਰਚਾ ਸ੍ਰੀ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ, ਡਸਕਾ ਇਤ ਆਦਿ ।

ਜਥੇਦਾਰ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮ ਪੁਰ

ਆਪ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਭੀ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਲਗਨ ਹੈ । ਆਪ ਜੱਸ਼ਪਾਲੋਂ ਵਾਲੇ ਸ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਓਰੀਐਂਟਲ-ਕੰਨਿਆਂ-ਮਹਾਂ-ਵਿਦਿਆਲਯ ਜੱਸਪਾਲੋਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ਕਈਆਂ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਕੂਕਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇ-ਅਦਬੀ ਕਰਕੇ ਪੱਤ੍ਰਾ ਪਾਠ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਲੁਡਿਆਣੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕੂਕਿਆਂ ਦੀ ਇਸ ਸ਼ਰਾਰਤ ਵਿਰੁਧ ਕਈਆਂ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ । ਉਕਤ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਇਹੋ ਬਣੇ । ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਭੀ ਬਣਾ ਕੇ ਭੇਜੇ ਗਏ । ਆਪ ਉਸ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸਾਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਭਾ ਸੱਦ ਅਤੇ ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਧਰਮ-ਅਰਥ-ਬੋਰਡ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸਾਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਭੀ ਸਭਾ-ਸੱਦ ਹਨ ।

ਸੰਤ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੋਤਨੇ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਨਿਹਾਲੇ ਵਾਲਾ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ । ਘਰ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰਾਮ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਸੰਤ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੋਤਨੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਆ ਲੱਗੇ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਈ ਵੇਰ ਵਾਪਸ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਆਏ, ਪਰ ਆਪ ਲੁਕ ਜਾਇਆ ਕਰਨ । ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਧਾਰਮਕ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਬਹੁਤ ਚਾ ਸੀ ਤੇ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਚੰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਬਣ ਗਏ । ਰਿਆਸਤ ਵਿਚੋਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਲਾ-ਵਤਨ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਆਪ ਬੜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਸੰਗਰੂਰ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ੧੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ।

ਭਾਃ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਚਮਨ"

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਲੋਲ੍ਹ ਤਹਿਸੀਲ ਸਨਾਮ ਵਿਚ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ੧੯੧੦ ਈਃ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ, ਤੇ ਚੰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਕਵੀ ਹਨ। ਪੰਦਾਬੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਉਰਦੂ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਭੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਦੇ ਆਪ ਨਿਧੜਕ ਸਿਪਾਹੀ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ੧੯੨੪ ਵਿਚ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ, ਛੋਟੀ ਉਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਰਿਆਸਤ ਪ੍ਰਜਾ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਤਹਿਸੀਲ ਸਨਾਮ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ ਰਹੇ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੌਰੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਦਸਾਂ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਵਿਚ ਦਸ ਦੀਵਾਨ ਕਰਾਏ। ਇਸ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਘਲੋਟੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਤੇ ਨੌ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

੧੯੩੦ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਵਿਰੁਧ ਮੋਰਚਾ ਲਗਾ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ ਬਾਬਾ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਪਰ ਛੱਡੀ, ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਨੇ ਕਈ ਗੁਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ।

ਭਾਃ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫੂਲਾ ਵਾਲ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਫੂਲਾ ਵਾਲ ਵਿਚ ਸ: ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ੧੯੧੦ ਈਃ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੌਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਲੁਧਿਆਣੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ ਕਿ ਚੌਥਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਆਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਪਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਇਹ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਆਪ ਪੜ੍ਹਾਈ ਛੱਡ ਕੇ, ਪੈਦਲ ਚਲ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਜਥੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਆ ਕੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਕਪੜੇ ਪਰ ਪਿਕਟਿੰਗ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਫੜੇ ਗਏ। ਆਪ ਨੂੰ ੩ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ, ਜੋ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਟੀ। ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਸੱਚ ਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿਕ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਕੀਤੀ। ਇੱਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਮੁਜ਼ੱਫਰਾ ਬਾਦ ਕਸ਼ਮੀਰ, ਵਿਚ ਮੋਰਚਾ ਲੱਗਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਉਧਰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਇਥੋਂ ਆ ਕੇ ਆਪ ਚੱਕ ਨੰ: ੨੯੯ ਜ਼ਿਲਾ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਪਰ ਵਾਪਸ ਫੂਲਾ ਵਾਲ ਆ ਗਏ ਹਨ।

ਸ: ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ (ਸੰਗਤਪੁਰਾ)

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸੰਗਤਪੁਰਾ ਤਹਿਸੀਲ ਸੁਨਾਮ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਰਿਆਸਤੀ ਪ੍ਰਜਾ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਸੁਣਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਜਦ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਪ੍ਰਜਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਚੁਕੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗੇਜ਼ੀ ਤੱਕ ਭੀ ਆਪਣੀ ਦਾਸਤਾਨ ਪਹੁੰਚਾਈ ਜਾਵੇ।

ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਜਾ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਦੇਹਲੀ ਆਦਿਕ ਥਾਵਾਂ ਪਰ ਰਿਆਸਤੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਵਿਰੁਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ਼ਹੀਦ ਸ: ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸ: ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ ਸੰਗਤਪੁਰਾ ਤੇ ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਭਟਾਲ ਆਦਿ ਦਾ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਲੈ ਜਾਕੇ ਦਿਲੀ ਵਾਇਸਰਾਏ ਹਾਲ ਅੱਗੇ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਦੁਖੀ ਪ੍ਰਜਾ ਦੇ ਦੁਖੜੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ। ਜਦ ਆਪ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ ਨਾਜ਼ਮ ਸਨ। ਉਨਾਂ ਨੇ ਇਨਾ ਪ੍ਰਜਾ ਭਗਤਾਂ ਪਰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਤਨਾ ਤਸ਼ਦਦ ਕਰਾਇਆ ਕਿ ਆਪ ਕੁਟ ਦੇ ਮਾਰੇ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਇਲਾਜ ਵਲੋਂ ਜਾਣ ਬੁਝਕੇ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪਟਿਆਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਸਹਿੰਦੇ ਹੋਇਆ ੨੯ ਜਨਵਰੀ ੧੯੩੫ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰ ਹੀ ਕੁਟ ਦੇ ਮਾਰੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇ। ਆਪ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਜਾ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦੁਖੀ ਪਰਜਾ ਦਾ ਦਰਦ ਕੁਟ ਕੁਟ ਕੇ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਆਪ ਪ੍ਰਜਾ ਲਈ ਹਰ ਸਮੇਂ ਮਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਪਟਿਆਲਾ ਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ।

ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਟਿੱਬਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਟਿੱਬਾ ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੧੪ ਸਾਲ ਫੌਜੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਕੇ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲਈ। ਆਪ ਉਸ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸਨ ਜਿਥੇ ਸੰਤ ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ ਵਾਲੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਦੀ ਲਗਨ ਲਗ ਗਈ। ਫੌਜ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਸੰਤ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਗੁ: ਟਾਹਲੀ ਆਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਲਗਾ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਆਪਣੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕਠਨ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੰਤ ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਪਿਛੋਂ ਜਥੇਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟਾਹਲੀਆਣਾ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ! ਆਪ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਅਤੇ 'ਕਿਰਤ ਵਿਰਤ ਕਰ ਧਰਮ ਦੀ ਹਥੋਂ ਦੇ ਕੇ ਭਲਾ ਮਨਾਏ' ਦੇ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਸਨ। ਕਾਸ਼ ਕਿ ਇਕ ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਨਿਹੰਗ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗਲਤ ਫਹਿਮੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਦਿਤਾ।

ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੌਰਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ। ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਦਿੱਲ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਉਛਲਿਆ। ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਆਪ ਦੀ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੌਰਾ ਭੀ ਪੰਥ ਲਈ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ।

ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਨਾਭੇ, ਕਾਰਖਾਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲੇ। ੧੯੩੩ ਵਿਚ ਆਪ ਪ੍ਰਜਾ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ੧੯੩੧ ਵਿਚ ੨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ। ੧੯੩੯ ਵਿਚ ਮੁਜ਼ਾਰਾ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਕਿਸਾਨ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕਿਸ਼ਨ ਗੜ੍ਹ ਤੇ ਕਿਸਾਨ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਨਾਭਾ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਕਟੀਆਂ। ਆਪ ਰਜਵਾੜਾ ਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਕੱਟਰ ਵਿਰੋਧੀ ਤੇ ਸੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਤੇ ਪ੍ਰਜਾ ਮੰਡਲ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ।

ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੱਚ ਦੀ ਖਾਤਰ ਡੱਟ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਜਦ ਮਾ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਗਿ: ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਯੂਥਪ ਭੌਰਾ ਜੀ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਗੱਠ ਜੋੜ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਭੌਰਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਬੜੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਸਨ ਤੇ ਧੁੰਨ ਦੇ ਪੱਕੇ ਸਨ।

ਸ: ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫੱਗੂ ਵਾਲ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਫੱਗੂ ਵਾਲ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ। ਜਦ ਆਪ ਜਵਾਨ ਹੋਏ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਜ਼ੋਰਾਂ ਪਰ ਸੀ, ਨਾਭੇ, ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਝਗੜਾ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਤਵੱਜੋ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਪੰਥ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਸਖਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਨਾਉਣਾ ਆਪ ਦਾ ਮੰਨ ਭਾਉਂਦਾ ਸ਼ੁਗਲ ਸੀ।

ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਥਕ ਜਥੇ ਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਜ਼ਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਸ: ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫੱਗੂ ਵਾਲ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੋਣਵੇਂ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਰਿਆਸਤੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿਰੁਧ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ, ਜਿਸ ਦਾ ਫ਼ਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਤਹਿਸੀਲ ਭਵਾਨੀ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਨਾਜ਼ਮ ਦੀ ਕਚਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਂਦੇ ਹੋਏ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ੨੯ ਹਾੜ ਸੰਵਤ ੧੯੯੨ ਬਿ: ਨੂੰ ਸ: ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ੧੫ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਸਖਤ ਤੇ ੫੦੦) ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਖਤੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਰਿਆਸਤੀ ਅਕਾਲੀ ਦੱਲ ਵਿਚ ਅੱਡ ਅੱਡ ਔਹਦਿਆਂ ਪਰ ਰਹਿ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਦਾ ਸਰੀਰ ਬੜਾ ਸਡੋਲ ਤੇ ਚੇਹਰਾ ਰੋਅਬ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਬਹੁਤ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਆਪ ਸਟੇਜ ਤੇ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਫੌਜ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਗਰਾਹਾਂ

ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ ੧੮੭੫ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਉਗਰਾਹਾਂ ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਬਿਸਵੇਦਾਰ ਅਤੇ ਸਰਦਾ ਪੁਜਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ ਨੇ ਰਿਆਸਤੀ ਪ੍ਰਜਾ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਘੋਲ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਸਾਰੇ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਪਰਜਾ ਮੰਡਲ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਰਿਆਸਤੀ ਪਰਜਾ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਭੀ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ।

ਪ੍ਰਜਾ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਕਈ ਵੇਰ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਕਟੀਆਂ। ਸੰਮਤ ੧੯੮੪-੮੫ ਵਿਚ ਫੂਲਕੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਵਲੋਂ ਵਾਇਸ ਰਾਇ ਨੂੰ ਇਕ ਮੈਮੋਰੰਡਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਿਨ ਮਨਾਉਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ੬ ਸਾਲ ਸਖਤ ਕੈਦ ਅਤੇ ੫੦੦) ਰੁਪਇਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਰਿਆਸਤੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲਾਲਚ ਤੇ ਧਮਕੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਜੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ।

ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਰੁਧ ਫਰਿਆਦੀ ਮੋਰਚਾ ਲਗਾਉਣ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਗਏ। ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬਹੁਤ ਸਾਦਾ ਸੀ ਤੇ ਬੜੇ ਮਿਠ ਬੋਲੇ ਸਨ। ਰਿਆਸਤੀ ਪਰਜਾ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਜਦੋ ਜਹਿਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ੯ ਸਤੰਬਰ ੧੯੩੫ ਨੂੰ ਇਸ ਅਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਆਪ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਪਰ ਰਿਆਸਤੀ ਪ੍ਰਜਾ ਦੇ ਸਚੇ ਹਮਦਰਦ ਅਖਬਾਰ 'ਦੇਸ਼ ਦਰਦੀ' ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਰਿਆਸਤੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਜਰਨੈਲ ਅਤੇ ਅਣਥੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਘਾਟਾ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੇਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਚੜ੍ਹਲ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਸ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ ਦੇ ਘਰ ੩੦ ਪੋਹ ਸੰਮਤ ੧੯੪੯ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਨੇ ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਤੇ ਅਸਥਿਰਥਾ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜੇਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਘਰਾਣਾਂ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਪਾਲਣ ਪੋਸਣ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਦ ਆਪ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਾਦਾ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਵਿਦਿਆ ਸਬੰਧੀ ਲਗਣ ਦੀ ਖਾਸ ਚਰਚਾ ਸੀ।

ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਦਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪ ਦੇ ਖਾਸ ਅਧਿਆਪਕ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀ.ਏ. ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਵਿਦਿਆ ਖਤਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਖਾਸ ਮੁਸਾਹਿਬ ਨੀਯਤ ਹੋਏ। ਸਵਾ ਅਠ ਸਾਲ ਆਪ ਨੇ ਸਰਵਸ ਕੀਤੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਇਕ ਨੇਕ ਅਹਿਲਕਾਰ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਬੇਈਮਾਨ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਦਾ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦਾ ਦਿਲ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਉਚਾਟ ਹੋ ਗਿਆ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਪੰਡਤ ਦਇਆ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਲ ਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਕਲਮਦਾਨ ਸੰਭਾਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਡਿਕਟੇਟਰਸ਼ਿਪ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ। ਤਾਂ ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੈਸੇ ਈਮਾਨਦਾਰ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਨਕਰੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਦਾ ਬਹੁਤ ਆਦਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਪੰਡਤ ਦਇਆ ਕਿਸ਼ਨ ਦਾ ਜਾਲ ਬਹੁਤ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਪਰਜ਼ਾ ਭਲਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਇਕ ਚੰਗਾ ਸਰਦਾ ਪੁਜਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪਰਜਾ ਦਾ ਹਿਤ ਮਜੂਦ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਪਰਜਾ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ ਰਿਆਸਤੀ ਪਰਜਾ ਮੰਡਲ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸਨ। ਦੇਵ ਨੇਤ ਨਾਲ ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁਤਰੀ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਹੁਣ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਖਾਨਦਾਨ ਪੰਥਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੈਣ ਲਗ ਪਏ। ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ। ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਭੀ ਪੰਥਕ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਜੁੜਨ ਕਰਕੇ ਆਪ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਿਰੋਧੀ ਨੰ: ੧ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕੋਈ ਅਹਿਲਕਾਰ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜੋੜੇ। ਜਦ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਟਤ ਖਾਨਦਾਨ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਮੇਲ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਉਹ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੇਜੀ ਦੇ ਭੀ ਖੇਹਿੜੇ ਪੈ ਗਏ। ਪਹਿਲੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਲੀ ਪੱਗ ਨਾ ਉਤਾਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ 'ਚ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੀ ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਕ ਡੇਪੂਟੇਸ਼ਨ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਇਹ ਗੱਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇ ਕਸੂਰ ਹਨ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਹੋਈ।

੧੯੩੩-੩੪ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਰ ਹਮਲਾ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਇਸ ਦੌਰੇ ਦਾ ਸਖਤ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੀ ਰਿਆਇਆ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਲਵੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਪੰਥ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਸੀ, ਉਹ ਬਾਜ਼ ਨਾ ਆਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਅਪ੍ਰਾਧ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੇਜੀ ਪਰ ਇਹ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੀ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੀ ਕੋਠੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੱਖਾ ਰੁਪਿਆਂ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਸੀ, ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ ਗਈ।

ਇਸ ਪਰ ਭੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਦਿਲ ਨਾ ਭਰਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੇਜੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ ਕਰਕੇ ਉਹ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੱਕ ਆਪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਜਲਾ ਵਤਨੀ ਦੇ ਦਿਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨੇ ਪਏ।

ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਤਕਰੀਬਨ ਵੀਹ ਮੁਰੱਬੇ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਦਾ ਇਤਨਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬਾਗ ਲਗਾਏ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਕੋਠੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਆਪ ਨਾਲ ਜੋ ਟਕਰ ਹੋਈ ਸੀ ਉਸ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਨੇ ਪੰਥਕ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਲਖਾਂ ਰੁਪਏ ਦਾਨ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਜਦ ਭੀ ਕੋਈ ਅਪੀਲ ਹੋਈ ਸ: ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਨੇ ਦਾਨ ਦੇਣ ਤੋਂ ਢਿੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਲੂਮ ਪ੍ਰਜਾ ਲਈ ਭੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਜੋਸ਼ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਾਜਸੀ ਵਰਕਰ ਆਪ ਪਾਸੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਭੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗੱਦੀ ਪਰ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਖਾਨਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਿਦ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਜੇਜੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦੇਵ ਨੇਤ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸ: ਹਰਚੰਦ ਜੀ ਜੇਜੀ ਦੀ ਸਪੁਤਰੀ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਣੀ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੇਜੀ ਜੋ ਕੁਝ ਅਰਸਾ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਜਸੀ ਮਜ਼ਲੂਮ ਸਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੌਹਰੇ ਬਣ ਗਏ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਹ ਜ਼ਖਮ ਭਰਨੇ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਏ ਜੋ ਸਾਬਕ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਗਾਏ ਸਨ। ਉਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੇਜੀ ਪਰਜਾ ਦੇ ਸਚੇ ਸੇਵਕ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਧੁਨ ਦੇ ਪਕੇ ਸਨ।

ਜਥੇਦਾਰ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੱਝੂਕੇ

ਜਥੇਦਾਰ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਗੁਰਦਿਆਲ ਕੌਰ ਸਪੁਤਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ, ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ, ਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਬੀਬੀ ਚਰਨ ਕੌਰ, ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਝੂਕੇ, ਆਪ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਤੇ ਭਾਈ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਜਥੇ ਦੇ ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਹੋ ਕੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕੀਤੀ, ਧੂਰੀ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਅਤੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਸੋਡੀ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ, ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਇਲਾਕਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਇਤ ਆਦਿ ਆਫੀਸਰਾਂ ਨੇ ਬੇਹਦ ਕੁਟਾਈ ਕਰਕੇ ਜਾਹਲੀ ਮੁਕਦਮੇ ਬਨਾਏ ਅਤੇ ਸਜ਼ਾ ੨੯ ਸਾਲ ਵਖ ੨ ਸੁਣਾਈ ਗਈ, ਉਗਾਹੀ ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਭਧੌੜੀਆਂ ਸ: ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਭਧੋੜੀਆ ਆਨਰੇਰੀ ਨੇ ਦਿਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੇ ਸਕੂਲ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਅਰਦਾਸ ਕਰਾਈ ਆਪ ਜੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪੁੰਜ ਅਤੇ ਮਰਜੀਉੜੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੰਨਣਵਾਲ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਭਦੌੜ ਵਿਚ ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਦਇਆ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੧੪ ਨੰਬਰ ਸਿਖ ਪਲਟਨ ਵਿਚ ੧੦

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਲ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਰੀਜ਼ਰਵ ਆਏ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਤਿੰਨ ਤਗਮੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ। ੧੯੧੪ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਫਿਰ ਗਏ ਤੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ ਤੇ ਦੋ ਤਗਮੇ ਹੋਰ ਮਿਲੇ। ੧੯੧੯ ਵਿਚ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਸਹਾਰੀ। ੧੦ ਮਹੀਨੇ ਬਾਵਲ ਕਾਂਟੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਦੋ ਸਾਲ ਆਪ ਨਾਭੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰਹੇ। ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ। ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਐਜ਼ੀਟੇਸ਼ਨ ਸਮੇਂ ਭੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੌਰੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਭਦੌੜ ਥਾਨੇ ਦੀ ਹਵਾਲਾਤ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰਖੇ ਗਏ ਤੇ ਪੁਲਸ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਕਰਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚੋਂ ਜਿਲਾਵਤਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ੨੨ ਸਾਲ ਤੱਕ ਜਿਲਾਵਤਨ ਰਹੇ। ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਬੰਦੋਬਸਤ ਹੋਣ ਤੇ ਮਾਮਲਾ ਵਧਾਉਣ ਵਿਚ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੇ ਸਿਲਸਲੇ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਦੋ ਸੌ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ੧੨ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਮੰਗਾਂ ਨਾ ਮੰਨੀਆਂ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ੭੮੫ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਮੁਜ਼ਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾ ਕੇ ਬਟਾਈ ਦੇਣੀ ਰੋਕ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਸਹਾਰੀਆਂ। ਜਿਲਾਵਤਨੀ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਆਪ ਚੰਨਣਵਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵ੍ਹਿਚ ਭੀ ਕਈ ਵੇਰ ਜੇਲ੍ਹ ਗਏ।

ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਕਪਤਾਨ ਭੋਤਨੇ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਜਮਾਂਦਾਰ ਸਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਅਜੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਹੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ ਕਿ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਰੁੜਕੀ ਜਾ ਕੇ ਸਾਇਪਰ ਮਾਈਨਜ਼ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਕਪਤਾਨ ਹਨ ਤੇ ਪੰਥਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਧਾਰਮਕ ਹਨ।

ਸ: ਥੱਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸ: ਥੱਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖਿਆਲਾ ਵਡਾ ਤੇਹਸੀਲ ਮਾਨਸਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੌਰੇ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਬਲੌਣ ਦੇ ਜੁਰਮ ਵਿਚ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਕੁਟਕੁਟ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਅਨ੍ਹੇਰਾਂ ਕਰ ਗਏ। ਸ: ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਹੱਥੀਂ ਅੰਤਮ ਕਿਰਆ ਕਰਕੇ ਭੀ ਸਚ ਨ ਆਵੇ ਕਿ ਸਾਡਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਚੋਂ ਭਮੜਿਆਂ ਵਤ ਫਿਰਦੇ ਪੁਛਿਆ ਕਰਨ (ਸਾਡਾ) ਥੱਮਣ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ? ਪੁਤਰਾਂ ਦੇ ਸਲ॥ ਨੋਟ॥ ਇਕ ਲਖਤ ਪੁਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਤੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਦਿਲ ਪੱਥਰ ਹੋ ਗਿਆ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸੁਧ ਅਖੰਡ ਪਾਠੀ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਜੁਆਨ ਇਕ ਪੰਥ ਦਾ ਹੀਰਾ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ

ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਕਟੜ ਅਕਾਲੀ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਗੀ ਕਰਾਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਰਿ: ਛਡਕੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਇਲਾਕੇ ਚੁ ਆਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਰਿਆਸਤੀ ਕਰਮ ਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਝੂਠੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦੀ ਚਕਕੇ ਲੈ ਗਏ ਅਤੇ ੩੫ ਸਾਲ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਸ ਪਰ ਕਰਨਲ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਆਪ ਜੀ ਉੱਤੇ ਬੇਹੱਦ ਸਖਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਮੁਕਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨਲ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਜਕ ਕੇ ਕਸਾਈ ਪੁਣਾ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ: ਜੀ ਪਰਜਾ ਮੰਡਲ ਦੇ ਮੋਡੀਆਂ ਚੁ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥੀ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਅੱਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਫਤਰੀ ਵਾਲਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸਾਵਣ ਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਸੰਮਤ ੧੯੫੫ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ੪ ਬਜੇ ਪਿਤਾ ਕਾਲੂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਦੀ ਲਗਨ ਫੌਜੀ ਨੌਕਰੀ ਵਿਚ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਲਗੀ। ਖਾਸਕਰ ਮੁਰਬਾ ਪੋਸਟ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਬੋਣ ਗਿਆ। ਇਕ ਪਠਾਣ ਨਾਲ ਲੜਦਿਆਂ ਦੁਸ਼ਮਨ ਪਠਾਣ ਦੇ ਸਚੇ ਤੇ ਅਣਖੀਲੇ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਨੇ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦਾ ਕਾਰਾ ਵਰਤਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਮਦਦ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਲੜ ਰਹੇ ਹੋ? ਨੌਕਰੀ ਛਡ ਦਿਤੀ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਕੁਝ ਵੇਰਵਾ ਇਹ ਹੈ:—

(੧) ੨੩ ਭਾਦੋਂ ੧੯੮੦ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਨਾਂਭਾ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਕੇ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਏ।
(੨) ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਯੋਗ ਮੰਗ ਲਈ ੧੦ ਦਿਨ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਕੀਤੀ।
(੩) ਤਹਿਸੀਲ ਪਟਿਆਲੇ ਤੇ ਤਹਿਸੀਲ ਭਵਾਨੀ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣ ਕੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ।
(੪) ੧ ਸਾਵਣ ੧੯੮੫ ਬਿ: ਨੂੰ ਮੰਡੀ ਮਾਨਸਾ ਵਿਖੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ, ਜਾਂਗੀਰ ਸਿੰਘ ਫੱਗੂਵਾਲ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਪਰਜਾ ਮੰਡਲ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰਖੀ।
(੫) ੧੯੮੩ ਬਿ: ਵਿਚ 'ਬੀਰ ਅਕਾਲੀ' ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਬਣ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।
(੬) ੧੯੮੫ ਬਿ: ਵਿਚ ਦੁਗਲ ਤੋਂ ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਕੇ ੪ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਏ
(੭) ਜੈਕਾਰਾ ਛਡਣ ਦੇ ਜੁਰਮ ਵਿਚ ੧ ਮਹੀਨਾ ਵਧ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤੀ।
(੮) ੧੬ ਹਾੜ ੧੯੮੮ ਬਿ: ਨੂੰ ਧਾਰਮਕ ਦੀਵਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਧੂਰੀ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਕੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਢੰਡੋਵਾਲ, ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਰੰਗੀਆਂ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਧਰਮਗੜ੍ਹ, ਹਜੂਰਾ ਸਿੰਘ ਮਟਰਾਂ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹਰਚੰਦ ਪੁਰ, ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਭੁਲਰ ਹੇੜੀ ਨਾਭਾ, ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਹਿਲ ਸਮੇਤ ਕੈਦ ਹੋਏ। ਪਹਿਲੇ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ੪-੪ ਸਾਲ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸਮੇਤ ਪਿਛਲੇ ਚੌਹਾਂ ਨੂੰ ੨-੨ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਤੇ ੭ ਸਾਵਣ ੧੯੯੦ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਹੋਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੯) ੧੯੪੦ ਈ: ਨੂੰ ਭਵਾਨੀ ਗੜ੍ਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਸਕੱਤਰ ਕਣ ਕੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਏ, ੪ ਮਹੀਨੇ ਬਾਦ ਛਡੇ ਗਏ। ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਆਪ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸ: ਰਿੱਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਗਰ ਘੱਘਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ ੧੯੪੯ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਕੇ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਵੱਲ ਲਾਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਤਕ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਲਈ ਅਣਖੀਲੇ ਸੂਰਬੀਰ ਬਣ ਕੇ ਬੇ ਅੰਤ ਕਸ਼ਟ ਝੱਲੇ, ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਅਡੋਲ ਰਹੇ। ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ ਇਉਂ ਹੈ:- (੧) ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਈ ਭਵਾਨੀ ਗੜ੍ਹ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਥਾਣੇਦਾਰ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਕੜ ਕੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਰਵਾਇਆ। (੨) ੧੯੮੧ ਬਿ: ਵਿਚ ੫੦੦ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਟੀ। (੩) ੧੯੮੪ ਬਿ: ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਦੌਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ੧੦ ਮਾਘ ਨੂੰ ਥਾਣੇਦਾਰ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਸੁਪ੍ਰੰਟੰਡੰਟ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਸਰਦਾਰ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਾ ਕੇ ਕਰੋ, ਸੋ ਅਜੇਹਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। (ਪੁਸਤਕ ਪਟਿਆਲਾ ਦਰਪਨ) ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਸਨਾਮ ਤੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਸੋਢੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੀ ਨਾਲ ਸਨ। (੪) ਨਾਜ਼ਮ ਜਮੀਲ ਹੁਸੈਨ ਤੇ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਆਪ ਦਾ ਘਰ ਬਾਰ ਜ਼ਬਤ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਲਾਵਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। (੫) ੮ ਮਹੀਨੇ ਸਨਾਮ ਵਿਖੇ ਅਸਹਿ ਤੇ ਅਕਹਿ ਕਸ਼ਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। (੬) ਆਪ ਨੇ ਜਲਾਵਤਨੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਜਾ ਮੰਡਲ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਨਿਭਾਈ। (੭) ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ। (੮) ੧੯੮੫ ਬਿ: ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਦੌਰਾ ਕਰਦੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮਾਂ

ਆਪ ਦਾ ਪਿਛਲਾ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲੀ (ਮਾਨਸਾ) ਕੋਲ ਸੀ। ਆਪ ਪੁਰਾਣੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰਾਮਾ ਮੰਡੀ ਵਿਖੇ ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਕੰਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਪਦੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਆਪ ਆਪਣੇ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਰਕਰਦਾ ਲੀਡਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਛੇਤ੍ਰ ਵਿਚ ਅਜ ਕਲ ਆਪ ਸਿਰਕਢ ਲੀਡਰ ਅਤੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਮਾਣਨੀਕ ਹਸਤੀ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਤਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਥੇਦਾਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਾਂ

ਆਪ ਪਿੰਡ ਗੁੱਜਰਾਂ (ਸੁਨਾਮ ਕੋਲ) ਦੇ ਧਾਲੀਵਾਲਾਂ ਦੀ ਪਤੀ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਕਈਆਂ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਮਹਾਵਿਦਿਆਲਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਪੈਪਸੂ ਬਣਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਅਜ ਤਕ ਰਾਜਨੀਤਕ ਛੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪ ਅੱਕ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੌਂਪੀ ਗਈ, ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਡਾਵਾਂ ਡੋਲ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਦੀ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਹਮਜੋਲੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਲਿਆਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਫੇਰ ਉਹਨਾਂ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਗੱਦੀ ਮੱਲ ਲਈ ।

ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ

ਆਪ ਪਿੰਡ ਦੀਵਾਨਾ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹਨ। ਆਪ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਜਾਣੂ ਹਨ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਧੜੇ ਨਾਲ ਹੋ ਕੇ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਅਖਬਾਰ ਕੌਮੀ ਦਰਦ ਅਤੇ ਮਾਲਵਾ ਪ੍ਰੈਸ ਤੋਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਪੈਪਸੂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਜਾਂ ਸੁਸਾਇਟੀ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨਾ ਸਾਹਿਬ ਮੋਢੀ ਜਾਂ ਸੇਵਕ ਨਾ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਪੈਪਸੂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਆਪ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਹਨ। ਧਰਮ ਅਰਥ ਬੋਰਡ ਦੇ ਆਪ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ। ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ ਤੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਬਹੁਤ ਹਨ।

ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ

ਆਪ ਢੋਡੇ ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹਨ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ (ਗੁੱਜਰਾਂ) ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਹੋ ਕੇ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਆਪ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਸ: ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨ

ਆਪ ਪੰਥ ਵਿਚ ਮੰਨੀ ਪ੍ਰਮੰਨੀ ਹਸਤੀ ਅਤੇ ਉਚ ਦਰਜੇ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਿਖ ਲੀਡਰ ਹਨ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਤੇ ਪੈਪਸੂ ਦੀ ਵਜ਼ੀਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ। ੧੯੫੫ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਡਿਕਟੇਟਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤ੍ਹੇ ਹੋਣ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਆਏ ।

ਸ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿ: ਜਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਦਾ ਪਿੰਡ ਬੀਹਲਾ ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਦੀ ਵੰਸ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈਣ ਦਾ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਿਨ ਰਾਤ ਕਰਨਾ ਆਪ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਬੜੀ ਹੀ ਨਿਰਮਾਨਤਾ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸ: ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਦਿਆਲ ਪੁਰ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪਿੰਡ ਦਿਆਲ ਪੁਰ ਮਿਰਜੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਖਾਨਦਾਨ ਸਰਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ। ਜੈਸੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਸੰਗਰੂਰ ਆਦਿ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਪ ਨੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਤਸੀਹੇ ਖਿੜੇ ਮਥੇ ਝਲ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ ।

ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਫਰ

ਆਪ ਜੀ ਪੈਪਸੂ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਤੇ ਪੰਥਕ ਪਿਆਰ ਹੋਣ ਤੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਹਨ । ੧੯੫੫ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ੭ ਨੰਬਰ ਤੇ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਡਿਕਟੇਟਰ ਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੈਪਸੂ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਚੁਣੇ ਗਏ ਸਨ। ਆਪ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਇਤਨਾ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਨਿਰਮਾਣਤਾਈ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਗਿਆਨੀ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਗਿ: ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ* ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਗੁਮਟੀ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਵਿਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਦੀ ਚੇਟਕ ਲਗ ਗਈ ਤੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਹੋਣ ਹਾਰ ਨੌਜਵਾਨ ਬੇਗਰਜ ਤੇ ਪੰਥਕ ਜ਼ਜਬਾਤ ਭਰਪੂਰ ਉਪਕਾਰੀ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਹੋਣ ਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਸਲਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਜਲਾਵਤਨ ਅਕਾਲੀ

ਭਾਈ ਸਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਜੀ ਸਪਤਨੀ ਗੁਰਦਿਆਲ ਕੌਰ ਸਪੁਤਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੀਬੀ ਬਲਵੰਤ ਕੌਰ ਜੀ।

ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬੀਲ੍ਹਾ।

ਜਥੇਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਖ਼ਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੜ੍ਹ ਕੇ

ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾਂ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੜ੍ਹਕੇ।

ਭਾਈ ਸਾਉਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਜ਼ਬੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਘੀਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੱੜ੍ਹ ਕੇ।

ਭਾਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਸੁਪਤਨੀ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਕਾਕਾ ਚੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੜ੍ਹ ਕੇ।

ਭਾਈ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕੌੜੀ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੜ੍ਹ ਕੇ।

ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮੜ੍ਹ ਕੇ।

ਭਾਈ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਤੋਂਕਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੌਰ ਸੁਪਤਨੀ ਜਾਗੀਰ ਕੌਰ ਸਪੁਤਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਦੋ ਬੀਬੀਆਂ ਪਿੰਡ ਮੜ੍ਹ ਕੇ।

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਲ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਪੁਤਰ ੩ ਹਨ ਪਿੰਡ ਮੜ੍ਹਕੇ

ਭਾਈ ਬੋਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਿਸਤਰੀ ਪਿੰਡ ਰਾਏ ਸਰ (ਥਾਨਾ ਭਦੌੜ)

ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੰਤਾ ਇੰਘ ਮਾਤਾ ਰੂਪ ਕੌਰ ਸਪਤਨੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਤੇ ਦੋ ਪੁਤਰ ਹਨ ਪਿੰਡ ਨੀਕਰੀ ਵਾਲਾ।

ਭਾਈ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਏ ਕੌਰ ਸੁਪਤਨੀ ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ ਸਪੁਤਰ ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ।

ਜਥੇਦਾਰ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ

ਭਾਈ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ।

ਭਾਈ ਵਿਹਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਸੁਪਤਨੀ ਪਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ

---

*ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਤਾਰੀਖ 'ਰਾਜ ਰਾਨ ਸਿਧੂ' ਸ਼ਲਾਂਘਾ ਯੋਗ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ।

ਭਾਈ ਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੌਰ ਸੁਪਤਨੀ ਸੰਤ ਕੌਰ ਸਪੁਤਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇਕ ਬੀਬੀ।

ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ।

ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਸੁਪਤਨੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਤਿੰਨ ਸਪੁਤਰ ਹਨ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਫਤਹਿ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ

ਭਾਈ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ।

ਭਾਈ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਤਰਖਾਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ।

ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ।

ਭਾਈ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੇ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸ਼ੇਰੋਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੧ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤਹਿਸੀਲ ਸਨਾਮ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਬੜੇ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸ਼ੇਰੋਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ।

ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸ਼ੇਰੋਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੧੦ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਗਾਜੇਵਾਲ ਤਹਿਸੀਲ ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ, ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ, ਆਪ ਫੌਜੀ ਸਰਵਸ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਤੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕਾ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨਾਮ ਕਟਾ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਸੱਜ ਗਏ, ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ:– ਮੁਕਤਸਰ, ਭਾਈ ਫੇਰੂ, ਜੈਤੋ।

ਨੋਟ:—ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਏਸੇ ਸੇਵਾ ਵਾਲੇ ੬ ਸਾਥੀ ਹਨ:–

ਭਾਈ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ। ਭਾਈ ਨੌਰੰਗ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ। ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗਿਆਨ ਕੌਰ। ਭਾਈ ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ। ਭਾਈ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਸੁਪੱਤਨੀ ਭੋਲੀ ਕੌਰ। ਭਾਈ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਵਾਰ ਵਾਲੇ ਤੇ ਇਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਘਮਨਾ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ, ਜੈਤੋ, ੫੦੦ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ, ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦਿਲੀ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ੧੦ ਮਹੀਨੇ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬੀਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਘਮਨਾ ਆਪ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ: ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਘਮਨਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ੫੦੦ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘਮਨਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ, ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ।

ਭਾਈ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਘਮਨਾ ਆਪ ਜੀ ਤਹਿਸੀਲ ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਰਹੇ। ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੧੧ ਮਹੀਨੇ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ੩ ਮਹੀਨੇ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਬਾਈ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਆਲੋਰਖ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮਾਰ ਖਾਧੀ ।

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੋਭ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਘਮਨਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੧ਵੇਂ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਆਲੋਹਰਖ ਵਿਚ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੯ ਨੇ ਦਿਲੀ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ। ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਇਮਾਰਤ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਹੁਣ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੁਰੜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਕਰੌਦੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਤਸੀਹੇ ਕਟੇ ।

ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਕਰੌਦੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਗੁਰਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ।

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨਗਰ ਜੋਲੀਆਂ ਤਹਿਸੀਲ ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ, ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਅਤੇ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਕੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪ ਤਹਸੀਲ ਜੱਥੇਦਾਰ ਲਗਾਤਾਰ ਛੇ ਸਾਲ ਰਹੇ ਅਤੇ ਆਪ ਬੜੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਨ।

ਸ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੋਲੀਆਂ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ, ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਤੇ ਹਿੱਸੇ ਲਏ।

ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੋਲੀਆਂ ਆਪ ਨੇ ਮੋਚਾ ਮੁਕਤਸਰ ਪਟਿਆਲਾ, ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਖੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੋਲੀਆਂ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ੨ ਸਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ।

ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਲੈਹਣਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਰਦਰੌਲੀ ਰਿ: ਨਾਭਾ ਆਪ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ:- ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ੨ ਸਾਲ। ਜੈਤੋ ਵਿਚ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ। ਭਾ: ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ। ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ, ਕਾਰਖਾਸ ਵਿਚ ਸਤ ਮਹੀਨੇ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ। ਧੂਰੀ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹੀਨਾ, ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੌਰੇ ਸਮੇਂ, ਸੰਗਰੂਰ, ਇਤ ਆਦਿ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਟੀਆਂ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਟਰ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ, ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੌਰੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਧੂਰੀ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦਾਂ ਕਟੀਆਂ। ਭਾ: ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨਰੈਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਟਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਟਰ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਣਕ ਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਅਰ ਨਾਭਾ ਬੀੜ, ਕਾਰਖਾਸ ਦੀ ਕੁਟ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਰਾਗੀ ਚੈਂਚਲ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਣਕ ਵਾਲ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਭਾਈ ਮਾਹੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਤੋਂ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਜਥਾ ਨੰ: ੩ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ। ਜਥੇਦਾਰੀ ਜਖੇਪਲ ਤਹਿਸੀਲ ਸਨਾਮ ਦੀ ਕਈ ਸਾਲ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦਾ ਸਹੀ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਕਪਤਾਨ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਨਾਮ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ। ਭਾ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖਾਸ ਸਨਾਮ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਪੈਨਸ਼ਨੀਆਂ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖਾਸ ਸਨਾਮ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਪੈਨਸ਼ਨੀਆਂ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੌਰੇ ਸਮੇਂ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ ਤੇ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਅਦਾ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖਾਸ ਸਨਾਮ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਦੀਪ ਗੜ੍ਹ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪਟਿਆਲਾ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਕੁਟ ਪੈਣ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਝਾਬਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਾਜੂ ਮਾਜਰਾ ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਦਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ, ਅਰੁ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਮੋਰਚਾ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਵੀ ਗਏ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਣਵਾਇਆ। ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਡਾਢੀ ਲਗਨ ਸੀ।

ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਰਾਜੂ ਮਾਜਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਚੌਧਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੇ ਵਾਪਸ ਆਏ।

ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਾਜੂ ਮਾਜਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ। ਭਾ: ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਾਜੂ ਮਾਜਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨਦਾਮ ਪੁਰ ਆਪ ਨੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੌਰੇ ਸਮੇਂ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨਦਾਮ ਪੁਰ ਆਪ ਨੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੌਰੇ ਸਮੇਂ ੧ ਸਾਲ ਸਖਤ ਕੈਦ ਕਟੀ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ੩੦ ਸੇਰ ਪੱਕੇ ਦੀ ਬੇੜੀ ਲਾਈ ਗਈ ।

ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੈ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖੇੜੀ ਆਪ ਨੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੌਰੇ ਸਮੇਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸਖਤ ਕੈਦ ਕਟੀ, ਆਪ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਵੀ ਕੈਦ ਕੱਟ ਚੁਕੇ ਹਨ ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਮਾਲ ਪੁਰ ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਕਟੀਆਂ ।

ਭਾਈ ਮੇਂਗਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰੀਫ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਛੰਨਾ ਧਰਮ ਗੜ੍ਹ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ, ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੌਰੇ ਸਮੇਂ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਕਟੀਆਂ ।

ਭਾਈ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰੂਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖਾਸ ਧੂਰੀ ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖਾਸ ਧੂਰੀ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖਾਸ ਧੂਰੀ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੌਰੇ ਸਮੇਂ ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜਿਉਣ ਕੌਰ	ਪਿੰਡ ਲੌਂਗੋ ਦੇਵਾ
ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਰਤਨ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਲੌਂਗੋ ਦੇਵਾ
ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ		,, ,,
ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ	,, ,,
ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	,, ,,
ਭਾਈ ਕਾਕੂ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ	,, ,,
ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ		,, ,,
ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਕਾਕੂ ਸਿੰਘ	,, ,,
ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਜੇਮਲ ਸਿੰਘ	,, ,,
ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ		,, ,,
ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ		,, ,,
ਭਾਈ ਨਥਾ ਸਿੰਘ		,, ,,

ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਸੰਗਰੂਰ, ਭਾਈ ਫੇਰੂ, ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੌਰੇ ਸਮੇਂ ਇਤ ਆਦਿ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਸਜ਼ਾ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ ਅਤੇ ਜਿਲਾਵਤਨ ਹੋਏ ।

ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੇਲ ਕਲਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਨਕ ਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੁਟ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਰਨਾਲਾ ਆਪ ਜੀ ਵੀ ਨਾਭੇ ਕੁਟ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਪਿੰਡ ਮੂਮਾਂ ਆਪ ਜੀ ਵੀ ਨਾਭੇ ਕੁਟ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਸਰਵਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਫਰਵਾਹੀ

ਮਹਿਤਾ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਫ਼ਰਵਾਹੀ

ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਫਰਵਾਹੀ

ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾਂ ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕੰੜੀ ਪਿੰਡ ਫਰਵਾਹੀ

ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਫਰਵਾਹੀ

ਭਾਈ ਤਕੜਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਫਰਵਾਹੀ

ਭਾਈ ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਘਮੰਡ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਫਰਵਾਹੀ

[ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੨-੨ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ]

ਭਾਈ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਫਰਵਾਹੀ ਆਪ ਨੇ ਪਰਜਾ ਮੰਡਲ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਦੋ ਵੇਰ ਪਟਿਆਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਫਰਵਾਹੀ ਜੈਤੋ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ।

ਭਾਈ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੁਕਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਫਰਵਾਹੀ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਟੀ ।

ਜਥੇਦਾਰ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਥੰਮਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠੀ ਰਹੇ। ਜੈਤੋ ਦੋ ਵੇਰ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣ ਕੇ ਗਏ, ਮੁਕਤਸਰ ਤੇ ਬਾਵਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ। ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ੨੫੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣ ਕੇ ਗਏ, ਸਾਰੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ੬-੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਨਾਭੇ ਦੇ ਜਲੂਸ ਸਮੇ ੯ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਦੋ ਦਿਨ ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟ ਝਲੇ। ੭ਵੇਂ ਜਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਦਲੇ ਦੋ ਦਿਨ ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟ ਝਲੇ ।

ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ,,

[ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਹਨ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ । ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ।]

ਭਾਈ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣ ਕੌਰ ਸੁਪਤਨੀ ਲਛਮਨ ਕੌਰ ਪੁਤਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਸੰਗਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਰਹੇ ।

ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਣੀ ਗੁਰਦਿਆਲ ਕੌਰ ਪੁਤਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪੁਤਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਨੇ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ੨੯ ਦਿਨ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ੯ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਜਲੂਸ ਤੇ ਬਰਨਾਲੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਣੀ ਕਰਮ ਕੌਰ ਪੁਤਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਨਨਕਾਣੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ੨੯ ਦਿਨ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ੯ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਬਰਨਾਲੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੰਤ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਅਠ ਦਿਨ. ਕਸ਼ਟ ਝਲੇ।

ਭਾਈ ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਊਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਰਮਗੜ੍ਹ ੧. ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ। ੨. ਧਨੌਲੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋ ਕੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ। ੩. ਛਾਰਾ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ। ੪. ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਟੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁਆਮਲੇ ਵਿਚ ੭ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖੇੜੀ ਕਲਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖੇੜੀ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਸੁਪਤਨੀ ਜੀਤ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜਲੂਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਸੰਗਰੂਰ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜਲੂਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਸੰਗਰੂਰ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ (ਕਟੂ) ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਪਿੰਜਰਾ ਹੋਈ। ਆਪ ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਹਨ, ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਤਹਿਸੀਲ ਧਨੌਲਾ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਹਨ।

ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੰਗੇੜੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਸੰਗਰੂਰ, ਜੈਤੋ, ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜਿਊਣ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੰਗੇੜੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ, ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਈ ਫੇਰੂ, ਸੰਗਰੂਰ, ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੰਗੇੜੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ, ਸੰਗਰੂਰ, ਭਾਈ ਫੇਰੂ, ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ, ਸੰਗਰੂਰ, ਭਾਈ ਫੇਰੂ, ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਵਿਚ ਗਏ।

ਜਥੇਦਾਰ ਬਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮਾਘੀ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਿਆ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੰਗੇੜੇ ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਖਤੀਆਂ ਸਹਾਰੀਆਂ।

ਭਾਈ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੰਗੇੜੇ ਆਪ ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਲਖਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੰਗੇੜੇ ,, ,, ,,

ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੰਗੇੜੇ ,, ,, ,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੰਗੇੜੇ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ

ਭਾਈ ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਤੋਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੰਗੇੜੇ ,, ,, ,,

ਭਾਈ ਸਾਉਣ ਸਿੰਘ ਗੁੰਬੀ ਪਿੰਡ ਸੰਗੇੜੇ ,, ,, ,,

ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ,, ,, ,,

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੇਰੂਆ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਜਥਾ ਨੰ: ੨ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ ।

ਭਾਈ ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੋਭ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜਨੇਂਦ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ ।

ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੇਰੂਆ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਜਥਾ ਨੰਬਰ ੨ ਨਾਲ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੇਰੂਆ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਜਥਾ ਨੰਬਰ ੨ ਨਾਲ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ਼ਿਬੂ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੇਰੂਆ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਜਥਾ ਨੰਬਰ ੨ ਨਾਲ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੇਰੂਆ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਜਥਾ ਨੰਬਰ ੨ ਨਾਲ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮਹਿਮਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੁਆਣੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਜਥਾ ਨੰਬਰ ੨ ਨਾਲ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਿਸ਼ਨ ਗੜ੍ਹ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਜਥਾ ਨੰਬਰ ੨ ਨਾਲ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਲਕਾਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਉਣ ਕੌਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ ।

ਭਾਈ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਰਤਨ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਾਨਸਾ ਆਪ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਜਿਲਾਵਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।

ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਟਿੱਬੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ, ਬਹੁਤ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਟਿੱਬੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ, ਤਕਲੀਫਾਂ ਦੇ ਕੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੱਤਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕੌੜੀ ਪਿਡ ਟਿੱਬੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਕਲੀਫਾਂ ਦੇ ਕੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਿਰਜਾ ਸਿਘ ਪਿੰਡ ਟਿੱਬੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ, ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਕੈਦ ਕਟੀ । ਬਹੁਤ ਤਸ਼ੱਦਦ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਚੌਧਵੇਂ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਟਿੱਬੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ, ਕਾਫੀ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਛੱਡੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਿਰਜਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਟਿੱਬੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ। ਭਾ: ਰੱਝਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਵਿਸਾਰੀ ਪਿੰਡ ਟਿੱਬੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੇ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਟਿਬੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਸੰਤ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕਤ ਪਿੰਡ ਟਿੱਬੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਸਤਾਰ੍ਹਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ, ਮੋਰਚਾ ਜਾਂਦਿਆਂ ਫਤਹਿ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪ ਸੰਤ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪਿੰਡ ਸਿਵੀਆਂ ਦੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਨ।

ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਤ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਡਾਨੀ ਕਲਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਸੇਵਾਦਾਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪੰਜਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧਮੋਟ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧਮੋਟ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧਮੋਟ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਭਗਤ ਪੱਤੀ ਦੀਪਾ ਪਿੰਡ ਧਮੋਟ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਬੀ. ਟੀ. ਦੀਆਂ ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਧੀਆਂ।

ਭਾਈ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧਮੋਟ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਬੀ. ਟੀ. ਦੀਆਂ ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਧੀਆਂ।

ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧਮੋਟ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਬੀ. ਟੀ. ਦੀਆਂ ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਧੀਆਂ।

ਭਾਈ ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਖਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧਮੋਟ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਬੀ. ਟੀ. ਦੀਆਂ ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਧੀਆਂ।

ਭਾਈ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਰੰਥੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜਲੂਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੋ ਗੋਲੀਆਂ ਲਗੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਜਬਾੜੇ ਕੋਲ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਤੇ ਜਾਨ ਬਚ ਗਈ।

ਭਾਈ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਵਿਸਰੀ ਪਿੰਡ ਜਲੂਰ ਆਪ ਜੈਤੋ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਵਿਸਰੀ ਪਿੰਡ ਕੁੱਬੜ ਵਾਲ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮਾਰ ਕੁਟ ਕੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਖੇ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੁੱਬੜ ਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਪਿਛੋਂ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਖਿਆ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਵਿਸਰੀ ਪਿੰਡ ਕੁੱਬੜ ਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ੧ ਸਾਲ ਦਿਲੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਅਲਕੜੇ ਆਪ ਨੇ ੧੯੪੭ ਦੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਭਦੌੜ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ। ਆਪ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਅਲਕੜੇ ਵਿਖੇ ਹਜ਼ਾਰ ੧੨੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਜਲੂਸ ਕਢਣ ਪਿਛੋਂ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮੰਡੀ ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਏ ਅਤੇ ਆਪ ਜਲਾਵਤਨ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੁਆਣੀ

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਟਾਣੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਨੇ ੨੯-੨੯ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲਾਂ ਕਰਕੇ ਜੇਹਲਾਂ ਦੇ ਵਿਗੜੇ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਾਇਆ।

ਸ਼ਹੀਦ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰੰਗੀਆਂ ਆਪ ਜੀ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਝੂਠੇ ਮੁੱਕਦਮੇ ਬਣਾਕੇ ਕਈ ਦਫਾ ਲੰਮੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਜੁਰਮਾਨੇ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਕਿਲਾ ਮਹਿੰਦਰ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਜੋ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਹੱਡੀਆਂ ਦਾ ਪਿੰਜਰਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਅਤੇ ਖ਼ੂਨ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਢਢੋਗਲ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਤੇ ਪ੍ਰਜਾ ਮੰਡਲ ਦੇ ਮੋਢੀ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਈ ਦਫਾ ਲੰਮੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਤੇ ਜੁਰਮਾਨੇ ਹੋਏ। ਅਖੀਰ ਕਿਲਾ ਮਹਿੰਦਰ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਕੁਟ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਸੁਕ ਗਿਆ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਸ਼ਹੀਦ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਗਤ ਰੌਣਕ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਫੁਰਵਾਹੀ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਜਾ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਰਨਾਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੁਟ ਖਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੰਡਾ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੁਆਲੀ ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਜਾ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੁਆਲੀ ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬੁਆਲੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਹੋਣ ਬਦਲੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਕਸੂਦੜਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਭਾ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਕਸੂਦੜਾ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਕਸੂਦੜਾ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਦੀਵਾਨ ਬਾਰੇ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਭਾ: ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਕਸੂਦੜਾ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਕਸੂਦੜਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਕਸੂਦੜਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟ ਛੱਡੇ ਗਏ। ਭਾ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਕਸੂਦੜਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਫੁਰਜ਼ੁੱਲਾ ਪੁਰ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਫੁਰਜ਼ੁੱਲਾ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਗਏ। ਭਾ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਫੁਰਜ਼ੁੱਲਾ ਪੁਰ ਆਪ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਭਾ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫੁਰਜ਼ੁੱਲਾ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਲੋ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫੁਰਜ਼ੁੱਲਾ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਫੁਰਜ਼ੁੱਲਾ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਭਾ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਫੁਰਜ਼ੁੱਲਾ ਪੁਰ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਤਨ ਪਾਲੋਂ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਤਨ ਪਾਲੋਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਥੰਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਤਨ ਪਾਲੋਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਤਨ ਪਾਲੋਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਜਥੇਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਡਾਣੀ ਛੋਟੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਦਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੂਰਮਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਡਾਣੀ ਛੋਟੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੪ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਕੰਧਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨਰਾਇਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੜਾਣੀ ਛੋਟੀ ਆਪ ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਅਠ ਮਹੀਨੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ। ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਵੀ ਸਨ।

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੋਪੋਂ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕੈਮਲ ਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੜਾਣੀ ਛੋਟੀ ਆਪ ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਅਠ ਦਿਨ ਰਹੇ। ਆਪ ਇਕ ਚੰਗੇ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਹਨ।

ਭਾਈ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੜਾਣੀ ਛੋਟੀ ਆਪ ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਅਠ ਦਿਨ ਰਹੇ। ਆਪ ਇਕ ਚੰਗੇ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ।

ਭਾਈ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਾਜਰੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਾਜਰੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਰਮਾਲੀ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਰਮਾਲੀ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਰਮਾਲੀ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਨੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ੧੩ਵੇਂ ਤੇ ੧੫ਵੇਂ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਵੀ ਗਏ। ਆਪ ਇਕ ਚੰਗੇ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਹਨ। ਆਪ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਭਾਈ ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰੌਨੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਜਥਾ ਨੰਬਰ ੮ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਾਨਸਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ਜਲਾਵਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਭਾ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਜਰਗ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ ਤੇ ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸੰਕਟ ਸਹੇ। ਇਹ ਮੋਰਚਾ ੧੯੩੩ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਸੀ।

ਭਾ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਲੋਦੀ ਵਾਲ ਪਿੰਡ ਜਰਗ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ। ਤੇ ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸੰਕਟ ਸਹੇ।

ਭਾ: ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਸਲੋਦੀ ਵਾਲ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਜਰਗ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ ਤੇ ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸੰਕਟ ਸਹੇ।

ਭਾ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਜਰਗ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਜਰਗ ਆਪ ਨੇ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਕੈਦ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੱਟੀ। ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ਤੇ ੨੦੦ ਰੁ: ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ੧੯੩੩ ਵਿਚ ਮੋਰਚਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ਕਸ਼ਟ ਝੱਲੇ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਬਾਬਲਕਾਂਟੀ ਛੱਡੇ ਗਏ।

ਭਾ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲਸੋਈ ਆਪ ਨੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਰ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਜੇਲ੍ਹ, ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ੮ ਦਿਨ ਕੈਦ ਤੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਵਿਚ ਕਸ਼ਟ ਝੱਲੇ। ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਰਾਮਸਰ ਪੁੜ ਥੱਲਾ ਪੰਥਕ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਦਿਵਾਇਆ।

ਭਾ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ: ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਦੁਗਰੀ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ੮ ਦਿਨ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਜੀਊਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਦੁਗਰੀ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ੮ ਦਿਨ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਦੁਗਰੀ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ੮ ਦਿਨ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਦੁਗਰੀ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ੮ ਦਿਨ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਗਿਆਨੀ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਦੁਗਰੀ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ੮ ਦਿਨ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਚਨਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੰਤ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲਸੋਈ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ਅਖੀਰ ਤਕ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਲੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲਸੋਈ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ਅਖੀਰ ਤਕ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਇਕ ਸੂਰਮਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲਸੋਈ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ਅਖੀਰ ਤਕ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲਸੋਈ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ਅਖੀਰ ਤਕ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਜੱਥੇਦਾਰ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘਲੋਟੀ ਆਪ ਦੀ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਪੈਨਸ਼ਨ ਜ਼ਬਤ ਹੋਈ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ਤੇ ੩੦੦ ਰੁ: ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਅਜੇ ਤਕ ਪੈਨਸ਼ਨ ਬਹਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

ਭਾ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘਲੋਟੀ ਆਪ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਬਾਰੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ਤੇ ੩੦੦ ਰੁ: ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਭਾ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘਲੋਟੀ ਆਪ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਬਾਰੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ਤੇ ੩੦੦ ਰੁ: ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਕੈਦ ਉਪ੍ਰੰਤ ਛੱਡੇ ਗਏ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਰਮਾਨਾ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਲੀਕਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘਲੋਟੀ ਆਪ ਨੂੰ ਦੀਵਾਨ ਬਾਰੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ੩੦੦ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਘਲੋਟੀ ਆਪ ਨੂੰ ਦੀਵਾਨ ਬਾਰੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ੩੦੦ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਦੂਜੀ ਵੇਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਫਿਰ ਚਾਰ ਸਾਲ ਪਟਿਆਲੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਗੁਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘਲੋਟੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ਬੀ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘਲੋਟੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਦਾਨੀ ਕਲਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਤ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਦਾਨੀ ਕਲਾਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਪੰਥ ਸੁਧਾਰਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧਮੋਟ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਜਥੇਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧਮੋਟ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਬਾਰੇ ਘਰ ਬਾਰ ਜ਼ਬਤ ਕਰਾਇਆ।

ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਊਧੇ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧਮੋਟ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਬਾਰੇ ਘਰ ਬਾਰ ਜ਼ਬਤ ਕਰਾਇਆ।

ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧਮੋਟ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਬਾਰੇ ਘਰ ਬਾਰ ਜ਼ਬਤ ਕਰਾਇਆ।

ਭਾਈ ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਾੜਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਬਲਾਸ ਪੁਰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੧ ਮਹੀਨਾ ਕੈਦ, ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ, ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ।

ਡਾਕਟਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਖਤਾਵਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘਲ ਕਲਾਂ ਆਪ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹਨ, ਇਕ ਦੀਵਾਨ ਸਬੰਧੀ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਪਟਿਆਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੂਪਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਇਆ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਘਲ ਕਲਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਤੇ ਸੰਗਰੂਰ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘਲ ਕਲਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ, ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ।

ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮਦਿੱਤਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਘੱਲ ਕਲਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਘੱਲ ਕਲਾਂ ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘੱਲ ਕਲਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾ: ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਭਾ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘੱਲ ਕਲਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਏ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਘੱਲ ਕਲਾਂ ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਖੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਘੱਲ ਕਲਾਂ ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਘੱਲ ਕਲਾਂ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਸਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘੱਲ ਕਲਾਂ ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗਿਦੜੀ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦੋ ਵੇਰ ਕੈਦ ਕਟੀ, ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਤੇ ਦੂਜੀ ਵੇਰ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਇਕ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਅਦਾ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰੌਲ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੪ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਪਿੰਡ ਰੌਲ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੌਧ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੌਧ ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਾਮ ਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੇਗੋ ਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਗਏ।

ਜਥੇਦਾਰ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੈ ਪੁਰ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ, ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਪਟਿਆਲੇ ਤੇ ਬਠਿੰਡੇ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੋਈ ਤੇ ੫੦੦ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜਰਗੜੀ ਆਪ ਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ਤੇ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਅਦਾ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜਰਗੜੀ ਆਪ ਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਤੇ ਬਠਿੰਡੇ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਅਦਾ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਸੁਪਤਨੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਪੁਤਰ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ, ਦਿਆ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ (੧) ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੯ ਦਿਨ ਰਹੇ। (੨) ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਜੀ ਸਮੇਤ ੯ ਦਿਨ ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ। (੩) ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੭ ਮਹੀਨੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। (੪) ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ। (੫) ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ੧ ਮਹੀਨਾ ਮੁਲਤਾਨ ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਟੀ (੬) ਜਲੂਸ ਸਮੇਂ ੯ ਜੁਲਾਈ ਬਰਨਾਲੇ ਵਿਚ ਦੋ ਦਿਨ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਨੇ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ੨੦ ਦਿਨ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ੯ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਬਰਨਾਲੇ ਅਸਹਿ ਤੇ ਅਕਹਿ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ। ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਕੈਦ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭੋਗੀ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਲ ਕਾਂਟੀ ਛਡੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੋਖਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ (੧) ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ੮ ਦਿਨ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। (੨) ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ੨੦ ਦਿਨ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। (੩, ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਹੋਏ। ਬੀਮਾਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਦੋ ਦਿਨ ਬਾਦ ਛਡੇ ਗਏ। (੪) ਮਾਲੇਰਕੋਟਲੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੮ ਦਿਨ ਕਸ਼ਟ ਝਲੇ।

ਭਾਈ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੰਤ ਕੌਰ ਸੁਪਤਨੀ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ, ਬਰਨਾਲੇ, ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

ਭਾਈ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰੂੜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਬਾਰ੍ਹਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ।

ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰੂੜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਬਰਨਾਲੇ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਭਰੀ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ, ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ, ਬਰਨਾਲੇ, ਜੈਤੋ, ਭਾ: ਫੇਰੂ ਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ੭ ਸਾਲ ਤੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ, ਦੋ ਸਾਲ ਬਾਦ ਰਿਹਾ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੌਰੇ ਵਿਚ ਘਡਾਣੀ ਘਲੋਟੀ ਤੋਂ ਕੈਦ ਹੋਏ, ਛੇ ਦਿਨ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਵਿਚ ਕਸ਼ਟ ਝੱਲੇ।

ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਤੇ ਘਲੋਟੀ ਵਿਚ ਗਏ, ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੨੦ ਦਿਨ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ੯ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਬਰਨਾਲੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਨੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬਰਨਾਲੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਵੀ ਗਏ।

ਭਾਈ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੨੦ ਦਿਨ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ੯ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਬਰਨਾਲੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰੂੜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੨੦ ਦਿਨ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ੯ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਬਰਨਾਲੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਭਾ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੨੦ ਦਿਨ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ੯ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਬਰਨਾਲੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਰਨਾਲੇ ਵਿਚ ੯ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ

ਦੇ

ਰਾਜ ਜੋਗੀ, ਸੁਚੇ ਹੀਰੇ – ਅਕਾਲੀ

ਜੋ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਪਿਆਰ ਰੱਖਣ ਤੇ ਨਾਭਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਣੇ ਪ੍ਰਵਾਰਾਂ ਦੇ ਜਲਾਵਤਨੀ ਅਰ ਜੈਦਾਦ ਜ਼ਬਤੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ ਤੇ ਤੇੜ ਸਿਰ ਦੇ ਲੀੜਿਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਘਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੋਟੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਚੁਕਣ ਦਿਤੀ।

ਅਜ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਘੁਮਾਵਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਇਕ ਪਲ ਵਿਚ ਸਿਰਕੀ ਵਾਸਾਂ ਦੀ ਤਰਾਂ ਕਈ ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ਨੰਗੇ,ਕਈ ਢਿਡੋਂ ਭੁਖੇ,ਤੁਲਸੂੰ ੨ ਕਰਦੇ ਛੋਟੇ ਬਚੇ ਤੇ ਬਿਰਧ ਮਾਈਆਂ ਤੇ ਬਾਬੇ ਘਰ ਬਾਰ ਛਡ ਕੇ ਸਣੇ ਪ੍ਰਵਾਰਾਂ ਦੇ ਰੁੜਦੇ ਖੁੜਦੇ ਦੂਜੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਸਿਦਕੀ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਦੂਜੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਫਿਰਨਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਪਰ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਨਾਲੋਂ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਤੋੜਿਆ। ਰਾਜ ਜੋਗੀ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਰੁਲਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ, ਫੇਰ ਭੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਮਰਜੀਵੜਿਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਗੇ ਪੜ੍ਹੋ ਤੇ ਤਕੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਰੰਗ।

"ਜੇ ਰਾਜ ਦੇਹ ਤਾ ਕਵਣ ਵਡਾਈ,
ਜੇ ਭੀਖ ਮੰਗਾਇ ਤਾ ਕਿਆ ਘਟ ਜਾਈ।"

ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ! ਐਸੇ ਹੀ ਨਿਸਚਾ ਬਖਸ਼ੋ।

ਦਾਸ:- ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਭੇ ਦੇ ਜਲਾ ਵਤਨਾਂ ਦੀ ਵਿਥਿਆ

ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਨਾਲ ਨਾਭੇ ਦੇ ਜ਼ਲਾ ਵਤਨ ਦੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਬਹੁਤ ਗੂੜਾ ਸਬੰਧ ਹੈ। ਜੇਹੜੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਦੇ ਗੱਦੀਓਂ ਉਤਾਰਨ ਦੇ ਸਖਤ ਵਿਰੁਧ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਪੰਥ ਨੇ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਮੋਰਚਾ ਲਗਾਇਆ ਸੀ। ਨਾਭੇ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੇਹੜੇ ਸਰਗਰਮ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਬਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਠਲ ਗਿ: ਸਰਦਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਯੂਥਪ, ਬਾਬਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਲਾਣਾ ਤੇ ਗਿ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੌੜ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਮ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹਨ। ਇਹ ਸਜਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਭਾ ਨੂੰ ਗੱਦੀਉ ਉਤਾਰਨ ਦੇ ਸਖਤ ਵਿਰੁਧ ਸਨ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਦਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਪੰਥਕ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੱਦੀਓਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਭੀ ਪੰਥ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਰਖਦੇ ਸਨ।

ਜਦ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਮੋਰਚਾ ਗਰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਸਖਤ ਕੁੜੱਕੀ ਵਿਚ ਫਸ ਗਈ ਅਤੇ ਖਿਝਕੇ ਉਹ ਅਕਾਲੀਆਂ ਪਰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਨਾਭੇ ਦੇ ਅਕਾਲੀਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਪੰਥ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਉਹ ਬਹਾਦੁਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮ,ਦਮ,ਦੰਡ,ਭੇਦ, ਵਰਤਕੇ ਭੀ ਪੰਥ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜ ਨਾ ਸਕੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਬਾਰ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਜ਼ਬਤ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਲਾ ਵਤਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇਲਾਕਾ ਜੈਤੋ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ
ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ

[੧ ਭਾਦੋਂ ੧੯੮੧]

ਐ ਕੌਮ ਬੇਹਾੜ ਬੇਦਾਰ ਹੋ ਜਾ, ਸੁੱਤੀ ਲੰਮੀਆਂ ਤਾਣ ਨਿਕਾਰੀਏ ਨੀ।
ਡਾਕੂ ਆਣ ਵੜੇ ਤੇਰੇ ਘਰ ਅੰਦਰ, ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰੀਏ ਨੀ।
ਅਜੇ ਵਕਤ ਹੈ ਸੁਰਤ ਸੰਭਾਲ ਛੇਤੀ, ਪੱਛੇ ਤਾਵਸੇਂ ਫੇਰ ਪਿਆਰੀਏ ਨੀਂ।
ਏਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦੇ ਪੋਲ ਸਾਰੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਗਾ ਕੀਤਾ ਖਾ ਕੇ ਲੂਣ ਤੇਰਾ।
ਨਾਭਾ ਲੁਟਿਆ, ਲੁਟ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ, ਰਾਜਾ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਤੇਰਾ।

* * * *

ਨਾਭਾ ਨਾਭੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ, ਨਾਭਾ ਗੱਦੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ।
ਸਿਰੋਪਾਓ ਦਸਮੇਸ਼ ਕੰਤ ਦੀ, ਰਿਪਦਮਨ ਹਰੀ ਪੁਜਾਰੀ ਹੈ।
ਜਿਨ ਗੁਰਮਤਿ ਨਿਊਂ ਉਸਾਰੀ ਹੈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਤੋਂ ਬਾਦ ਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਰਦਾਰ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਕਾਉਣੀਤੇ ਸ: ਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੌੜ ਸਨ। ਨਾਭਾ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਥਾਣਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜੈਤੋ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ੧੨ ਪਿੰਡ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਨਾਭਾ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਬੇਹਦ ਸਖਤੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਥੋੜੇ ਹਨ ਜੋ ਹੇਠ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਰਾਂ ਦਰੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ। ਜੋ ਪਾਠ ਨਾਭਾ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਪਾਠੀ ਨੂੰ ਜਬਰਨ ਧੂਹ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਪਰ ਪਾਠ ਬੰਦ ਹੋਣ ਤੇ ਖੰਡਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪਾਠੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਬਾਹਰ ਕੋਈ ਚਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਨਾ ਆਵੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਰਾਸ਼ਨ ਦੀ ਤੰਗੀ ਹੋ ਗਈ। ਜਦ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਅੰਦਰ ਰਾਸ਼ਨ ਦੀ ਕਮੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋੜਿਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਦੁਲਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ੪੦ ਸਿੰਘ ਆਟਾ, ਦਾਲ, ਘਿਓ, ਮਸਾਲਾ ਵਗੈਰਾ ਲੈਕੇ ਮਾਨਮਤੀ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦੀ ਪੂਰੀ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਅੱਖੀਂ ਘੱਟਾ ਪਾ ਕੇ ਕਰੀਬ ੧੯ ਭਾਦੋਂ ੧੯੮੦ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਪੁਚਾ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਨਾਭਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਰਾ ਦੀਵਾਨ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਾ ਕੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਛਡ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੌੜ ਨਾਭਾ ਤੇ ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਖਾਰਾ ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦਕੋਟ ਤੇ ਸ: ਜਿਉਣ ਸਿੰਘ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਨੂੰ ੧੨੪ ਦਫਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਛੇ ਛੇ ਸਾਲ ਸਖਤ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਸ: ਜਿਉਣ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤਰ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਸ: ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤਰ ਸ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਸਿਧੂ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੌਂਪੀ। ਜਦ ਇਹ ਐਲਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਰਿਪਦਮਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਵਜੋਂ ਨੰਗੀਂ ਪੈਰੀਂ ਜਾਕੇ ਬਾਹੀਏ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਜਲੂਸ ਕਢਣ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਾਭੇ ਪੁਜਣ ਤੇ ਸੰਗਤ ਸਮੇਤ ਆਪ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ। ਇਕ ਸਾਲ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਕਚੇ ਮੁਕਦਮੇਂ ਬਾਦ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਆਪ ਜੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਹੁਣ ਤਕ ਜਨਰਲ ਮੈਂਬਰ ਹਨ।

ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਖਾਸ ਜੈਤੋ, ਸ: ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਖਾਸ ਜੈਤੋ, ਸ: ਜਿਉਣ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ ਪਿੰਡ ਰਾਮੂਆਣਾ (ਡੋਲਿਆਂ ਵਾਲੀ) ਸ: ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ ਚੈਨਾ, ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਠੁਲੇਦਾਰ ਕਰੀਰ ਵਾਲੀ, ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਭਗਤੂਆਣਾ, ਸ: ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਭਗਤੂਆਣਾ, ਸ: ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਸਨੰਦੀ, ਸ: ਕਟਾਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀਆਂ ਖੁਰਦ, ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀਆਂ ਕਲਾਂ, ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀਆਂ ਕਲਾਂ, ਸ: ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੰਦ ਭਾਨ, ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਚੰਦਭਾਨ, ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਚੰਦ ਭਾਨ, ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦਬੜੀ ਖਾਨਾਂ, ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਟਵਾਰੀ ਦਬੜੀ ਖਾਨਾਂ, ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਉਕੰਦ ਵਾਲਾ, ਸ: ਹਜੂਰਾ ਸਿੰਘ ਉਕੰਦ ਵਾਲਾ ੨੦ ਸਾਲਾ ਜਲਾਵਤਨ, ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਦਿਅਲ ਸਿੰਘ ਰਾਊਵਾਲ (ਹਾਲ ਰਣ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ) ਜਲਾਵਤਨ, ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਰਾਊਵਾਲ (ਹਾਲ ਰਣ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ), ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੇਡਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ, ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ ਪਿੰਡ ਦਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ, ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੇਵੇਵਾਲਾ, ਸ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੇਵੇਵਾਲ, ਸ: ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਪਿੰਡ ਸੇਵੇਵਾਲ।

ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਕੈਦੀ

ਇੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਮੌੜ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ਜਲਾ ਵਤਨ ਆਪ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਧਾਰਮਕ ਰੁਚੀਆਂ ਅਤੇ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸੀ ਉਚ ਦਰਜੇ ਦੇ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਿਪੁਦਮਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਝਖੜ ਵਗਾ ਦਿਤਾ, ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਪੱਚੀ ਪੱਚੀ ਦੇ ਜੱਥਿਆਂ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਇਆ। ਪੰਜ ੨ ਸੋ ਦੇ ੧੬ ਜੱਥੇ ਜੈਤੋ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗਸਰ ਵਿਚ ਖੰਡਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਨੂੰ ਮੁੜ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਚੋਂ ਪਹਿਲੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਜੇਠੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਾਲੇ ਆਪ ਹਨ ।

ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰੂਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੈਤੋ ਆਪ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਹੋਣ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ੧੦੭ ਦਫਾ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ।

ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸ਼ੁਦਾ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਖਾਸ ਜੈਤੋ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਮੈਂਬਰ ਸਨ ਤੇ ੧੦੭ ਦਫਾ ਵਿਚ ੧ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਸ ਅਪ੍ਰਾਧ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਜਲਾਵਤਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਸਕਤੂ ਅ: ਜ: ਜੈਤੋ ਪਿਤਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਯਾ ਕੌਰ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸਨ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ੧੦੭ ਦਫਾ ਵਿਚ ੧ ਸਾਲ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਗਣ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਤੇ ਜਲਾ ਵਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ।

ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ ਪਿਤਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਆਪ ਦੀ ਨੰਬਰਦਾਰੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਕਰਕੇ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ ਗਈ।

ਭਾਈ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਹਰ ਕੌਰ ਸਪੁਤ੍ਰ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥਾ ਇਲਾਕਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬੜੇ ਸੁਚਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈ।

ਬਾਬਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਲਾਣਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸਲਾਣਾ ਰਿ: ਨਾਭਾ ਵਿਚ ਮਹੰਤ ਅਤਰ ਦਾਸ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਜੀਵਨੀ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਸੰਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਭਾ ਨੂੰ ਗਦੀ ਤੋਂ ਲਹਿਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਰੋਸ ਮਈ ਜਲੂਸ ਕੱਢਣ ਲਈ ਨਾਭੇ ਪੁਜੇ। ਨਾਭੇ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਲਏ ਤੇ ਇਹ ਜਥਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਈ ਦਿਨ ਧਰਨਾ ਮਾਰ ਕੇ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਵਾਰੰਟ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਜਾਰੀ ਹੋ ਗਏ। ੧੯੭੯ ਬਿ: ਨੂੰ ਆਪ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਪੱਤ੍ਰ ਭਰ ਕੇ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਸਨ। ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ੯ ਸਾਲ ਸਜ਼ਾ, ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ, ਤੇ ਜਲਾ-ਵਤਨੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਰਹੇ ਤੇ ਫਿਰ ਦਰਬਾਰ ਸ਼ਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਹੈਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪਰ ਲਗਾਏ ਗਏ। ਨਗਰ ਭੁਲਰਾਂ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਤਕਰੀਰ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ੩ ਸਾਲ ਦੀ ਫਿਰ ਕੈਦ ਸੁਣਾਈ ਗਈ। ਜਲਾ-ਵਤਨੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਰੁਲਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਸਹਾਰੀਆਂ। ਟਿੱਕਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗਦੀ ਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਜਲਾ-ਵਤਨੀਆਂ ਮਨਸੂਖ ਕੀਤੀਆਂ, ਤੇ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਵਾਪਸ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਸ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਲਾਣਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸਲਾਣਾ ਵਿਚ ਮਹੰਤ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਮਾਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ੧੯੬੩ ਬਿ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਚੰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਸੁਧਾਰਕ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਚਾਚਾ ਬਾਬਾ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲੈਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਨੂੰ ਗੱਦਿਓਂ ਉਤਾਰਨ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਜਲਾ-ਵਤਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਮਸਤੂਆਣੇ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਪਰ ਕੇਸ ਚਲ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਸ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਸ਼ੇਰ ਜੰਗ, ਗਿ: ਚਰਨ ਸਿੰਘ. ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਚਮਕ, ਆਦਿਕ ਸਜਣਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਅਹਿਮਦ ਗੜ੍ਹ ਡਕੈਤੀ ਕੇਸ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ, ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਘਟਾ ਕੇ ਦੱਸ ਸਾਲ ਰਹਿ ਗਈ। ਇਸ ਵਾਕਿਆ ਦੇ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਹੋਮ ਸੈਕਟ੍ਰੀ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਹੰਕਾਰ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਕਿ ਨੌਜਵਾਨ-ਭਾਰਤ-ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਨੌਜਵਾਨ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇਹ ਦਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਨੌਜਵਾਨ ਅਜੇ ਭੀ ਜਾਗਦੇ ਹਨ। ਸ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।

ਸ: ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਲਸ਼ਨ

ਆਪ ਜੀ ਪਿੰਡ ਆਕਲੀਆਂ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਕਵੀ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਮਲਾਇਆ ਆਦਿ ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਅੱਜ ਕਲ ਪੈਪਸੂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਹਨ ਅਤੇ ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਇਕ ਧੜੇ ਦੇ ਗਰਮਾ ਗਰਮ ਮੈਂਬਰ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਉਪਰ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਬੜਾ ਹੀ ਮਾਣ ਹੈ, ਆਪ ਜੀ ਪੰਥ ਦੇ ਹੋਨ ਹਾ ਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਹਨ।

ਗਿਆਨੀ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖੋਂ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਹਸਮਪੁਰ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਲੰਘਾਈ। ਜਦ ਕੁਝ ਸੁਰਤ ਸੰਭਾਲੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨੀ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਹੁਣ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਚੰਗੇ ਪਾਠੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਤੇ ਸੰਕਟ ਕੱਟੇ ਹਨ।

ਤੁਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਕਾਲੂ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮੁਲਾਂਪੁਰ ਆਪ ਜ਼ਲਾ ਵਤਨ ਸਨ ਤੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ, ਫੇਰੂ ਅਤੇ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਗਏ।

ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੋੜ ਆਪ ਪੂਰਨ ਨਿਤਨੇਮੀ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਹਨ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ੫੦੦ ਸੌ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ।

ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭੁਲਰ ਮੋੜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭੁਲਰ ਮੋੜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖਨਿਆਣਾ

ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਖਨਿਆਣਾ

ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ: ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖਨਿਆਣਾ।

ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਰਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖਨਿਆਣਾ।

ਸ: ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਧਨ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਖਨਿਆਣਾ।

ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਖਤੌਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਜੇ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖਨਿਆਣਾ।

ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਜੱਥੇਦਾਰ ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖਨਿਆਣਾ।

ਸ: ਕਾਕੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੈ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖਨਿਆਣਾ।

ਸ: ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸਦਾ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਖਨਿਆਣਾ।

ਸ: ਮਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਰਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਪਿੰਡ ਖਨਿਆਣਾ।

ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਦਿਆਲ ਪੁਰਾ ਗਿਰਜ਼ੇ ਕਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਦਿਆਲ ਪੁਰਾ ਗਿਰਜ਼ੇ ਕਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਜਥੇਦਾਰ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੋਹਟ ਵੱਦੀ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਊ ਵਾਲ।

ਭਾਈ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਗੇਂਦਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ। (ਸੇਦਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ)

ਭਾਈ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮੁਕੰਦ ਵਾਲਾ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਢਡੀਰੀਆਂ।

ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਜੈਤੋ ਖਾਸ।

ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਦਬੜੀ ਖਾਨਾ।

ਭਾਈ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਦੰਦਰਾਹਾ ਢੀਨਸਾ।

ਭਾਈ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਥਕ। ਭਾ: ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਕੱਤ੍ਰ ਭਵਾਨੀ ਗੜ੍ਹ।

ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜ਼ਖਮੀ। ਭਾ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇਦਾਰ ਪਿੰਡ ਮੌੜ

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਚਮਕ" ਪਿਤਾ ਸ: ਅਫਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੋਹਟ ਵੱਦੀ। ਭਾਈ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਦਾ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੋਹਟ ਵੱਦੀ। ਭਾ: ਤਖਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲੋਹਟ ਵੱਦੀ।

ਭਾਈ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਕੂ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੰਤ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲੋਹਟ ਵੱਦੀ

ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਸੂਰ।

ਭਾਈ ਜੀਊਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲੋਹਟ ਵੱਦੀ।

ਭਾਈ ਕਾਕੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲੋਹਟ ਵੱਦੀ।

ਭਾਈ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਫੂਲ।

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੇਲਵਰਾਹ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗਿੱਲ।
ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮੀਣਾ ਸਿੰਘ ਭਾ:ਬਹਿਲੋਂ ਕਾ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸੇਲਵਰਾਹ।
ਭਾਈ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਗੁਰੂਸਰ ਜਲਾਲ ਕਾ।
ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮੌੜ।
ਭਾਈ ਫੁਮਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧਨੌਲਾ ਭਾਈ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭੱਠਲ
ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਭੱਠਲ।
ਭਾਈ ਧਰਤੀ ਧਕੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਭੈਣੀ।
ਭਾਈ ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਪੇਧਣੀ ਕਲਾਂ।
ਭਾਈ ਮਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਭੁੜਹੇੜੀ।
ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਭੁੜਹੇੜੀ।
ਭਾਈ ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਭੁੜਹੇੜੀ।
ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਗੱਲਬਟੀ।
ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੌਲਦਾਰ ਪਿੰਡ ਦਲਦੀ।
ਭਾਈ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੌਲਦਾਰ ਪਿੰਡ ਛੰਨਾ।
ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧਨੌਲਾ।
ਭਾਈ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧਨੌਲਾ।
ਭਾਈ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧਨੌਲਾ।
ਭਾਈ ਜੀਊਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧਨੌਲਾ।
ਭਾਈ ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧਨੌਲਾ।
ਭਾਈ ਜੀਊਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧਨੌਲਾ।
ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧਨੌਲਾ।
ਭਾਈ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧਨੌਲਾ।
ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਰਜ਼ੀ ਪਿੰਡ ਧਨੌਲਾ।
ਭਾਈ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧਨੌਲਾ।
ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧਨੌਲਾ।
ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧਨੌਲਾ।
ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਜਾ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧਨੌਲਾ।
ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਧਨੌਲਾ।
ਭਾਈ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਜੈਤੋ
ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰੂਪ ਕੌਰ ਜੈਤੋ
ਭਾਈ ਮਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਜੈਤੋ
ਭਾਈ ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਕੱਤਰ ਅ: ਜਥਾ ਪਿਤਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਿਆ ਕੌਰ
ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਅ: ਜਥਾ ਜੈਤੋ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਗਣ ਜੈਤੋ
ਭਾਈ ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ ਜੈਤੋ
ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਦਾਦੀ ਖੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖਨਿਆਣਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਹਿਨਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਭ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖਨਿਆਣਾ
ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ
ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ ਦੋ ਸਾਲ ਸਜ਼ਾ ਤੇ ਜਲਾਵਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ।
ਭਾਈ ਪਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਵ ਕੌਰ ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ
ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗਿਆਨ ਕੌਰ ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ
ਭਾਈ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ,,
ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ,,
ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਰੱਖੀ ,,
ਭਾਈ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾਦਾ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ
ਭਾਈ ਗਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਧਨ ਕੌਰ ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ
ਭਾਈ ਬਿਕਰਮਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਨ ਕੌਰ ਮਾਜਰਾ ਮਨਾ
ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਦਾਦਾ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦਾਦੀ ਖੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਾਜਰਾ ਮਨਾ
ਭਾਈ ਊਦਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖਨਿਆਣਾ
ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਆਤਮ ਕੌਰ ਖਨਿਆਣਾ
ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਰਾਮਗੜ੍ਹ
ਜਥੇਦਾਰ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਿਸਰਆਈ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕੋਈ ਉਗ ਸੁਗ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣ ਦਿਤੀ ਕਿਤੇ ਗੁਪਤ ਕਰ ਦਿਤਾ।
ਭਾਈ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਭ ਕੌਰ ਬਾਬਾ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਮਾਦੀ ਖੇਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖਨਿਆਣਾ।
ਭਾਈ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨਰੈਣ ਕੌਰ ਬਾਬਾ ਸਾਉਣ ਸਿੰਘ
ਭਾਈ ਹਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖਨਿਆਣਾ
ਭਾਈ ਗਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖਨਿਆਣਾ
ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਭਰਾ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਖਨਿਆਣਾ
ਭਾਈ ਪਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਇਆ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਖਨਿਆਣਾ
ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ,,
ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਪਿੰਡ ਭੁਲਰ ਮੋੜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫ਼ੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।
ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭੁਲਰ ਮੋੜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਰਮਦਾਸੀਆ ਪਿੰਡ ਭੁਲਰ ਮੋੜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।
ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੱਥੇਦਾਰ ਪਿੰਡ ਭੁਲਰ ਮੋੜ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਦਿਲੋਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ (ਬ੍ਰਾਹਮਣ) ਪਿੰਡ ਦਿਲੋਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਨਿਰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਥਮਨਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਥਮਨਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬੁਧਦਾਸ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਥਮਨਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਛੋਟਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਥਮਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਥਮਨਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਇੰਦ ਕੋਰ ਪਿੰਡ ਥਮਨਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਬਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਥਮਨਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਜੋਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਥਮਨਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਥਮਨਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਹਾਦੁਰਪੁਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਦਾਨ ਸਿੰਘਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਦਾਨ ਸਿੰਘਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਦਾਨ ਸਿੰਘਵਾਲਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਹਰੀਗੜ੍ਹ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਹਰੀਗੜ੍ਹ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਹਰੀਗੜ੍ਹ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧਨੌਲਾ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ । ਆਪ ਜੀ ਸੰਗਰੂਰ ਤੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਰਮਦਾਸੀਆ ਪਿਤਾ ਸ: ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧਨੌਲਾ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦੋ ਵੇਰ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ । ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ । ਆਪ ਸੰਗਰੂਰ ਤੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ, ਨਾਭੇ ਦੀ ਮਦਦ ਵਿਚ ਜਲਾ-ਵਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਘਰ ਬਾਰਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ, ੨੦ ਸਾਲ ਜਲਾ-ਵਤਨ ਰਹੇ । ਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਦੇ ਸੱਦਣ ਤੇ ਘਰ ਆਏ, ਨਾਭੇ ਵਿਚ ਛੇ ਮਈ ਨੂੰ ਕੈਦ ਹੋਏ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਗੁਮਤੀ ਲੋਹਡ ਘਰੀਆਂ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਗੁਮਤੀ ਲੋਹਡ-ਘਰੀਆਂ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗੁਮਤੀ ਲੋਹਡ ਘਰੀਆਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ, ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ ਗਈ । ਆਪ ਉਥੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ । ਭਾ: ਮਹਿਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਗੁਮਤੀ ਲੋਹਡ ਘਰੀਆਂ ਆਪ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕੁੰਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਗੁਮਤੀ ਲੋਹਡ-ਘਰੀਆਂ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਸਤਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗਏ । ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ । ਭਾਈ ਬਾਹਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਗੁਮਤੀ ਲੋਹਡ ਘਰੀਆਂ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ਼ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਤ ਪਿੰਡ ਗੁਮਤੀ ਲੋਹਡ ਘਰੀਆਂ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ਼ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਦਿਆਲ ਪੁਰ ਮਿਰਜ਼ੇ ਕਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੰਗਸਰ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ੨੧ ਦਿਨ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ।

ਭਾਈ ਜੋਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ਼ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਦਿਆਲ ਪੁਰਾ ਮਿਰਜ਼ੇ ਕਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ । ੨੧ ਦਿਨ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ

ਭਾਈ ਚੈਂਦਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ਼ ਬਾਗ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਯਾ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਦਿਆਲ ਪੁਰਾ ਮਿਰਜ਼ੇ ਕਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ ।

ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਦਿਆਲ ਪੁਰਾ ਗਿਰਜ਼ੇ ਕਾ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖਾਸ ਧਨੌਲਾ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਜਲਾ ਵਤਨ

ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ ਜੀ

- ਭਾ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ
  - ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ
    - ਜੈ ਸਿੰਘ
    - ਰਾਏ ਸਿੰਘ
  - ਸ: ਸਦਾ ਸਿੰਘ
    - ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ
    - ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ
    - ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ
    - ਅਮਰ ਸਿੰਘ
  - ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ
    - ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ
  - ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ
  - ਸ: ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ
- ਭਾ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ
- ਭਾ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ
- ਭਾ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ
  - ਰਤਨ ਸਿੰਘ
  - ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ
  - ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਪਤਨੀ ਰਾਮ ਕੌਰ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ ੧੯੪੦ ਮਹੀਨਾ ਪੋਹ ਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਉਮਰ ਲਗ ਪਗ ੬੫ ਸਾਲ ਹੈ। ਕਦ ਤਕਰੀਬਨ ਛੇ ਫੁਟ ਤੇ ਰੰਗ ਗੋਰਾ ਸਭਾ ਸਤੋਗੁਨੀ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿਖ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਤ ਪਾਨ ਭਾਈ ਬਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸਿਰਧ ਭਸੌੜ ਬਾਬੂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਕੀਤਾ। ਉਪਰੰਤ ਫੌਜੀ ਨੌਕਰੀ ੧੯੦੧ ਤੋਂ ੧੯੨੦ ਈ: ਤਕ ਕਰਕੇ ਹੌਲਦਾਰੀ ਪਿਨਸ਼ਨ ਆਏ। ਨਾਭੇ ਦੇ ਮੁਕਦਮੇਂ ਵਿਚ ਵਿਲਸਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਹੋਰਾਂ ਫੌਜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ, ਆਪ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਨੂੰ ਬੜੇ ਬੜੇ ਲਾਲਚ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਨਾ ਮੰਨਿਆ। ਆਪ ਦੇ ਵਾਰੰਟ ਨਥੂ ਲਾਲ ਚੀਫ ਆਫੀਸਰ ਨੇ ਦਿਤੇ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਹਨੇਰ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਲਤ ਨੂੰ ਸੰਗਲ ਮਾਰ ਕੇ ਗੇੜੇ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਲਤ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਖ਼ੂਨ ਨਿਕਲਿਆ ਪਰ ਆਪ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮੰਨਕੇ ਭਜਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਅਖੀਰ ਨਾਭੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭੇਜੇ ਗਏ, ਅਸਹਿ ਤੇ ਅਕਹਿ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰਨ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਘਰ ਬਾਰ ਜ਼ਬਤ, ਪੈਨਸ਼ਨ ਜ਼ਬਤ ਤੇ ਜਲਾ ਵਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਆਪ ਦੇ ਗਵਾਹ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਵਿਲੋਂ ਵਰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਮਿਲਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰਬਰਦਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਭਾਈ	ਪਿੰਡ ਛੰਨਾ
ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦਰਜੀ	ਖਾਸ ਨਾਭਾ
ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀ	ਖਾਸ ਨਾਭਾ
ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ	ਖਾਸ ਨਾਭਾ
ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਗੇਤਾ
ਭਾਈ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਬਸਕੰਦੀ।
ਭਾਈ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਖਲਆਣ।
ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਖਲ਼ਆਣ।
ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਸਲਾਣਾ।
ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਫਤਹਿ ਪੁਰ।
ਭਾਈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਮੁਲਾਂ ਪੁਰ।
ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਸੌਂਟੀ।
ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਸੌਂਟੀ।
ਭਾਈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਵੱਡੀ ਭਮਾਰਸੀ।
ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ	ਪਿੰਡ ਟੌੜਾ।
ਭਾਈ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਟੌੜਾ।
ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਟੌੜਾ।
ਬਾਬਾ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਟੌੜਾ।
ਭਾਈ ਸੰਪੂਰ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਦੰਦਰਾਲਾ।
ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਭੌੜੇ ਲੌਪੇ।
ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਢਡਰੀਆਂ।
ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਢਡਰੀਆਂ।
ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਢਡਰੀਆਂ।
ਭਾਈ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਢਡਰੀਆਂ।
ਭਾਈ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਦਾਨ ਗੜ੍ਹ।
ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਦਾਨ ਗੜ੍ਹ ਕਲਾਂ।
ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਦਾਨ ਗੜ੍ਹ ਛੋਟਾ।
ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਧਨੌਲਾ।
ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇਕ ਪਿੰਡ ਗਿੱਲ ਫੂਲ	ਆਪ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਜਲਾ-ਵਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ।
ਭਾਈ ਮਹਿਲ ਸਿੰਘ ਲੋਹਟ ਘਰੀਆਂ	ਪਿੰਡ ਗੁਮਟੀ।
ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਟਵਾਰੀ	ਪਿੰਡ ਭਧਲਬੂਹਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਿਆਸਤ ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ

ਦੇ

. ਨਗਰ ਕੁਠਾਲਾ ਵਿਖੇ, ਪਰਜਾ ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ

ਉਤੇ

ਜ਼ੁਲਮੀਂ ਘਟਾਂ

੧੭ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੭

ਇਸ ਅਨਹੋਣੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੇ ਭਠ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ

ਅਗੇ ਪੜ੍ਹੋ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜ਼ੁਲਮੀ ਘਟਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ (ਪੁਜਾਰੀਆਂ) ਦੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤੰਗ ਸੀ, ਜਦ ਸੰਨ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਉਠੀ ਤਾਂ ਜਨਤਾ ਦੁਧ ਦੇ ਉਬਾਲ ਵਾਂਗੂ ਇਕ ਦਮ ਭੜਕ ਉਠਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਜਾਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲੰਮੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਣੇ ਪ੍ਰਵਾਰਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਜਿਲਾਵਤਨ ਕਰ ਦਿਤੇ, ਜੋ ਪਿੰਡਾਂ, ਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਘੁਮਾਂਵਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਘਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੋਟੀ ਵੀ ਚੁਕਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾ ਦਿਤੀ, ਸਚੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰਿਆਸਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿਰਕੀ ਵਾਸਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਨ ਕਟਣੇ ਪਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੀਸੇ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੀਏ ਨੂੰ ਵੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਮਲੇਰੀਆਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹਰੀ ਰਖੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਸਤਾਉਣਾ ਆਰੰਭ ਦਿਤਾ, ਜਦ ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ ਮਾਰਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਦਾਦ ਫਰਿਆਦ ਨਾ ਸੁਣੇ ਤਾਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਏਜੰਟ ਰਾਹੀਂ ਹਿੰਦ ਵਾਇਸ ਰਾਇ ਨੂੰ ਮੈਮੋਰੰਡਮ ਭੇਜਿਆ, ਇਤ ਆਦਿ ਪਰਜਾ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਦੀ ਨਿਵਰਤੀ ਲਈ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਵਲੋਂ ੧੭ ਜੁਲਾਈ ਸੰਨ ੧੯੨੭ ਨੂੰ ਨਗਰ ਕੁਠਾਲਾ ਰਿਆਸਤ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਵਿਖੇ ਇਕ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਰਖਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਪਰ ਨਿਹਥੀ ਜੰਨਤਾ ਪਰ ਨਵਾਬ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਵਲੋਂ ਅਗੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੁਲਮੀ ਘਟਾਂ ਕਹਿ ਕੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਗਰ ਕੁਠਾਲਾ ਰਿਆਸਤ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਦੀ ਦੁਰਘਟਨਾ

"ਰਾਜੇ ਪਾਪ ਕਮਾਂਵਦੇ, ਉਲਟੀ ਵਾੜ ਖੇਤ ਨੂੰ ਖਾਏ"

ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਕਮੇਟੀ ਰਿਆਸਤ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਨੇ ੨੫ ਮਾਰਚ ੧੯੨੭ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਏਜੰਟ ਰਾਹੀਂ ਵਾਇਸਰਾਏ ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਇਕ ਮੈਂਮੋਰੰਡਮ ਭੇਜਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੀੜਤ ਪਰਜਾ ਦੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਵਿਚ ਪੜਤਾਲ ਲਈ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਸੈਕਟਰੀ ਵਲੋਂ ਪਰਜਾ ਦੀ ਮੰਗ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤਸੱਲੀ ਭਰਿਆ ਉਤਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਲਈ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਇਕ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ੧੮ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੭ ਨੂੰ ਸ਼ਿਮਲੇ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ੧੭ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਮਲੇਟ ਕੋਟਲਾ ਨੇ ਸਵੇਰੇ ਸਤ ਵਜੇ ਮਿਲਟਰੀ ਅਤੇ ਪੁਲੀਸ ਨਾਲ ਨਗਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਪੁਛ ਗਿਛ ਕਰਨ ਤੋਂ ਫਾਇਰ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤਾ, ਬਾਹਰ ਜੋ ਸਿੰਘ ਨਿਕਲ ਗਏ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਕਈ ਫਟੜ ਕਰਕੇ ਫੜ ਲਿਆਂਦੇ, ਇਸ ਦੁਰਘਟਨਾ ਵਿਚ ਦਸ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ, ਛੇ ਸਿੰਘ ਮਰਨ ਕਿਨਾਰੇ ਪੁਜ ਗਏ, ਜੋ ਬਿਨਾਂ ਇਲਾਜ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਜਿਊਂਦੇ ਰਹਿ ਕੇ ਮਿਰਤੂ ਹੋ ਗਏ। ਇਕ ਬੀਬੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਈ, ਦੋ ਬੈਲ ਅਤੇ ਇਕ ਕੁਤਾ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਮਾਰੇ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਅਨਹੋਣੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਭੱਠ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ

ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਗੋਤ	ਉਮਰ	ਪਿੰਡ
ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਚਹਿਲ	੨੪ ਸਾਲ	ਕੁਠਾਲਾ
ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ	ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	,,	੩੦ ਸਾਲ	,,
ਭਾਈ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ	ਭਾਈ ਰੂਪ ਸਿੰਘ	,,	੪੦ ਸਾਲ	,,
ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ	ਭਾਈ ਰਾਜੂ ਸਿੰਘ	,,	੩੦ ਸਾਲ	,,
ਭਾਈ ਜਿਉਣ ਸਿੰਘ	ਭਾਈ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ	,,	੪੦ ਸਾਲ	,,
ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ	ਭਾਈ ਅਤਰ ਸਿੰਘ	,,	੩੫ ਸਾਲ	,,
ਭਾਈ ਘੁਲਾ ਸਿੰਘ	ਭਾਈ ਦਿਤੂ ਸਿੰਘ	,,	੨੫ ਸਾਲ	,,
ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ	ਭਾਈ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ	,,	੪੫ ਸਾਲ	,,
ਭਾਈ ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ	ਭਾਈ ਰੂੜ ਸਿੰਘ	,,	੨੦ ਸਾਲ	,,
ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਭਰੀ	੩੦ ਸਾਲ	,,
ਬੀਬੀ ਕਾਕੋ	ਭਾਈ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	ਸੰਧੂ	੪੫ ਸਾਲ	,,

ਫਟੜ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਜੋ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਫਟੜ ਕੀਤੇ ਗਏ

ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਗੋਤ	ਉਮਰ	ਪਿੰਡ
ਭਾਈ ਮਲ ਸਿੰਘ	ਭਾਈ ਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਚਹਿਲ	੫੦ ਸਾਲ	ਕੁਠਾਲਾ
ਭਾਈ ਚਤਰ ਸਿੰਘ	ਭਾਈ ਜਿਉਣ ਸਿੰਘ	,,	੫੫ ਸਾਲ	,,
ਭਾਈ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ	ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਭਰੀ	੬੦ ਸਾਲ	,,
ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਸੰਧੂ	੫੫ ਸਾਲ	,,
ਭਾਈ ਚਤਰ ਸਿੰਘ	ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ	ਚਹਿਲ	ਸ਼ਹੀਦ	,,
ਭਾਈ ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ	ਭਾਈ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	,,	ਸ਼ਹੀਦ	,,

ਜਦੋਂ ਨਗਰ ਨੂੰ ਲੁਟਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਬੀਬੀ ਨੇ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਕਾਕੀ ਸੀ, ਆਪਣਾ ਗਹਿਣਾ ਦੇਣੇ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਇਸ ਬੀਬੀ ਦੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰੀ, ਗੋਲੀ ਦੁੱਧੀ ਨੂੰ ਚੀਰਦੀ ਹੋਈ ਛਾਤੀ ਤੋਂ ਸਾਰ ਪਾਰ ਲੰਘ ਗਈ। ਭਾਵ ਕਿ ਸਾਰੇ ਨਗਰ ਨੂੰ ਲੁਟ ਕੇ, ਘਰ ਘਰ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਗੱਡਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਲੈ ਗਏ। ੧੫੦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੋਲੀ ਦੇ ਫੱਟੜ ੭, ਸੰਗੀਨਾਂ ਦੇ ਫੱਟੜ ੪ ਅਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਡਾਂਗਾਂ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਕੁਟਿਆ ਗਿਆ।

ਸੰਗੀਨਾਂ ਦੇ ਫੱਟੜਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ

੧. ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਗੋਤ ਚਹਿਲ ਪਿੰਡ ਕੋਠਾਲਾ ਉਮਰ ੫੦ ਸਾਲ।
੨. ਭਾ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘਨੌਰ ਕਲਾਂ ਉਮਰ ੬੦ ਸਾਲ।
੩. ਭਾ: ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਨੱਥੂ ਰਾਮ ਪਿੰਡ ਘਨੌਰ ਕਲਾਂ ਉਮਰ ੬੦ ਸਾਲ।
੪. ਭਾ: ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਠਾਲਾ ਉਮਰ ੪੫ ਸਾਲ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਨ੍ਹਾਂ ੧੫੦ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ੩੯ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ, ਜੋ ੧੯ ਸਾਲ ਤੋਂ ੬ ਮਹੀਨੇ ਤੱਕ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਚੌਂਹ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ੧੯ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਈ।

(੧) ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤ੍ਰ ਪਿੰਡ ਕੁਠਾਲਾ। (੨) ਸ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨਥੂ ਮਾਜਰਾ।
(੩) ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਪਲਾ। (੪) ਗਿ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਚੱਕ ਖੁਰਦ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਤ ੨ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਈ:-

ਭਾ: ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ। ਸ: ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੇਲੋ। ਸ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਪ ਕਲਾਂ। ਸ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਦਰਾਮਾ। ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘਨੌਰ। ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਿੱਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਠਾਲਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ੨ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਈ:-

(੧) ਭਾ: ਸਾਉਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ। (੨) ਭਾ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ। (੩) ਭਾ: ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ। (੪) ਭਾ: ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ। (੫) ਭਾ: ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ। (੬) ਭਾ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੱਥੂ ਮਾਜਰਾ। (੭) ਭਾ: ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਤਖਰ ਕਲਾਂ।

ਇਕ ਸਾਲੇ ਕੈਦੀ:— ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਸ: ਮੋਦਨ ਸਿੰਘ, ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ, ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਸ: ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਚਤਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ, ਸ: ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਇੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਝਨੇਰ।

ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਕਸ਼ਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਰੋਟੀ ਚੰਗੀ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਤੇ ਸਤ ਦਿਨ ਲਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ੧੯ ਸਾਲ ਤੇ ੭ ਸਾਲ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਕੈਦ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸਾਲ ਰਹਿ ਗਈ।

ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ:—

ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ: ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤ, ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ, ਸ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ, ਸ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ: ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ।

ਗਿ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੱਕ ਖੁਰਦ ਆਪ ਨੂੰ ੭ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।
ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਠਾਲਾ।
ਭਾਈ ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੇਲੋ।
ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਪ ਕਲਾਂ।
ਭਾਈ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਦਰਾਮਾ।
ਭਾਈ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘਨੌਰ।
ਭਾਈ ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਿੱਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਠਾਲਾ।

॥ ੩-੩ ਸਾਲੇ ਕੈਦੀ ॥

ਭਾਈ ਸਾਉਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਠਾਲਾ।
ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਠਾਲਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਠਾਲਾ।
ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਠਾਲਾ।
ਭਾਈ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਠਾਲਾ।
ਭਾਈ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੱਥੂ ਮਾਜਰਾ।
ਭਾਈ ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਤੱਖਰ ਕਲਾਂ।

॥ ੧-੧ ਸਾਲੇ ਕੈਦੀ ॥

ਗਿ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੱਕ ਖੁਰਦ।
ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਾਮਤ ਪੁਰ।
ਭਾਈ ਮੋਦਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭੂਦਨੀ।
ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਠਾਲਾ।
ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਠਾਲਾ।
ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਠਾਲਾ।
ਭਾਈ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗਾਦੀ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਠਾਲਾ।
ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਠਾਲਾ।
ਭਾਈ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੰਧੂ ਨਗਰ।
ਭਾਈ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਠਾਲਾ।
ਭਾਈ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਠਾਲਾ।
ਭਾਈ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਠਾਲਾ।
ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਠਾਲਾ।
ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਠਾਲਾ।
ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਠਾਲਾ।
ਭਾਈ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਠਾਲਾ।
ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੌੜ।
ਬਾਬਾ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਝਨੇਰ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ।
ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤ੍ਰ ਪਿੰਡ ਕੁਠਾਲਾ।
ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤ੍ਰ ਪਿੰਡ ਕੁਠਾਲਾ।

ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਖੋਲ੍ਹਣ ਸਮੇਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮਨ ਲਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਮੁਕਰ ਗਏ ਉਪ੍ਰੰਤ ੧੯੩੩ ਵਿਚ ਮੋਰਚਾ ਲਗਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ੬ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਛੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਅਤੇ ੭ ਦਿਨ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤਰ ਦਿਆ ਸਿੰਘ ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਸ: ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਸ: ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਸ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ। ਲਹਿਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਰੀ ਰਹੀ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਨੇ ਬੀ.ਟੀ. ਸੁਪਰਿਨਟੈਂਡੈਂਟ ਪੁਲੀਸ ਜੋ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਜੁਲਮ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਮੰਗਵਾ ਲਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਆਉਣ ਸਾਰ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਸਖਤੀ ਕਰਨੀ ਅਰੰਭ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਇਕ ੨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਵਧਾ ਦਿਤੀ। ਪਰ ਲਹਿਰ ਫਿਰ ਵੀ ਜੋਰਾਂ ਤੇ ਰਹੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਿਆਸਤ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਦੇ ਅਕਾਲੀ

ਸ: ਦਿਆ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਜਨਮ--ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਕੁਰਾਲਾ ਰਿਆਸਤ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ।

ਬਚਪਨ--ਆਪ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬਾਲਪਣ ਦੀ ਉਮਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦਿਆਂ ਦੀ ਲੰਘੀ।

ਵਿਦਿਆ--ਆਪ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵਿਦਿਆ ਵਲ ਝੁਕੀ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹ ਲਈ ।

ਉਪਕਾਰ--ਵਿਦਿਆ ਵਲੋਂ ਆਪ ਦੀ ਰੁਚੀ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਆਪ ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁਟ ਪਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁ: ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਚਲ ਪਈ । ਆਪ ਵੀ ਇਸ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਕੁਦ ਪਏ । ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਬੀ. ਟੀ. ਦੀਆਂ ਡਾਂਗਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ਅਤੇ ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ । ਆਪ ਜੀ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੨੫ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਗਏ । ਆਪ ਦੀ ਜੱਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ ਜੱਥਾ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਬਾਬਲਕਾਂਟੀ ਜਾਕੇ ਛੱਡਿਆ ਗਿਆ ।

ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋ ਗਈ । ਆਪ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਕੈਮਲ ਪੁਰ ਵਿਚ ਅਸਹਿ ਤੇ ਅਕਹਿ ਕਸ਼ਟ ਝੱਲੇ । ਉਪ੍ਰੰਤ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸਰੋਪਾਓ ਲੈਕੇ ਆਏ ।

ਸੁਭਾ:-ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਅਤੇ ਮਿਲਾਪੜਾ ਹੈ । ਆਪ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪੁੰਜ ਹਨ ।

ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜਿੱਤਵਾਲ ਕਲਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ੬ ਮਹੀਨੇ ਸਜ਼ਾ ਕੱਟੀ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਨਗਰ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਬਣਵਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਹੈ ।

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਚਰਨ ਸਿੰਘ (ਟਾਂਕਛਤ੍ਰੀ) ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ ਤੇ ਆਪ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹਨ ।

ਭਾਈ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ — ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ।

ਭਾਈ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ — ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁ ਹੋਰ ਸੂਰਬੀਰ

"ਜਬੀ ਬਾਨ ਲਾਗੈ ਤਬੀ ਰੋਸ ਜਾਗੈ"

ਇਤਨੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਭੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਜਜ਼ਬਾਤ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਹਿਲੇ ਜਥੇ ਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਣੀ ਸੁਣ ਕੇ ਦੂਜੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵੇ ਹਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਤੇ ਹਰ ਪੇਸ਼ੇ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਜ਼ਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਦਾ ਬੜਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਨਿੱਜ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਜਾ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਦੂਜੇ ਜਥੇ ਜਾਣੋ ਰੋਕਣ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਨੇ ਬੜਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਸੌਹਰੇ ਘਰ ਛੱਡ ਆਇਆ ਅਤੇ ਆਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਸਾਰੇ ਜੰਜਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬੇ-ਫਿਕਰ ਹੋ ਕੇ ਦੂਜੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਕੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ।

ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਕ ਹੋਰ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਲਈ ਆਇਆ, ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਪਿਆਰੇ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਕੇ ਅਰਦਾਸ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤੀ:—"ਹਜ਼ੂਰ ਤਖਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ! ਮੈਂ ਨਿਮਾਣੇ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਦਾਸ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਾਸਤੇ ਦਾਣੇ ਤੇ ਲਕੜੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਭੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨੋਂ ਰੋਕ ਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬੇ-ਇਨਸਾਫੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਆਪਣੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਮੁਲਾਹਜ਼ੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜਥੇ ਨਾਲ ਭੇਜਦੇ ਹਨ, ਸਿੱਖ ਭੀ ਆਪਣੇ ਮਿਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਪੱਖ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ" ਆਦਿ। ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਬਾਬੇ ਨੇ ਬੜੇ ਦਰਦ ਭਰੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਬ੍ਰਿਧ ਜਾਣ ਕੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਘਲਦੇ। ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਭਰੋਸੇ ਅਰਜ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਕਈਆਂ ਜਵਾਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਮੈਂ ਤਕੜਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਪੰਜ ਮੀਲ ਦੌੜ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਦੋ ਮਣ ਭਾਰ ਚੁਕ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭੀ ਕਈ ਦਫਾ ਗਿਆ ਹਾਂ ਪਰ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਮਾਫੀ ਮੰਗ ਕੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਨਾਮ ਨੂੰ ਲਾਜ ਨਹੀਂ ਲਾਈ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਤਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜਾਣ ਦੇਵੋ, ਬਥੇਰਾ ਚਿਰ ਜੀਊ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਈ ਸਿੱਖ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਨਾਮ ਲਵਾਣ ਦੀਆਂ ਵਸੀਹਤਾਂ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਦੋ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਸਿੱਖ ਆਪਸ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਝਗੜ ਪਏ ਕਿ ਜੈਤੋ ਆਪਣੇ 'ਚੋਂ ਕੌਣ ਜਾਵੇ? ਅਖੀਰ ਫੈਸਲਾ ਸਾਲਸਾਂ ਤੇ ਠਹਿਰਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਲਾਟਰੀ ਪਾਈ। ਲਾਟਰੀ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਹਾਰਨ ਵਾਲਾ ਭੁਬਾਂ ਮਾਰਦਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਜੈਤੋ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਲਗੇਗੀ ਤੇ ਹਾਰਨ ਵਾਲਾ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਘਰ ਰਹੇਗਾ। ਇਕ ਮਾਈ ਨੇ ੨੮ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਦੂਜੇ ਜ਼ਥੇ ਵਿਚ ਘੱਲਣ ਵਾਸਤੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਦਾ ਗਲਾ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਕ ਪੁਤ੍ਰ ਮੇਰਾ ਪਹਿਲੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਮੇਰੀ ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰੇ, ਮੇਰੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਜਥੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਜੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੇ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ, ਪੁਤ੍ਰ ! ਧਰਮ ਪਰ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਕੁਖ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰੀਂ ।

ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮਾਈਆਂ ਨੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਗਲੇ, ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਪਤੀਆਂ ਦੇ ਗਲੇ, ਭੈਣਾਂ ਨੇ ਵੀਰਾਂ ਦੇ ਗਲੇ ਨੂੰ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾ ਕੇ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੇਵੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜਾ ਰਹੇ ਨੂੰ ਦੋ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਸਖਤ ਬੀਮਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬੋਲੇ, ਜੇ ਬੱਚੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਸਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਘਰ ਲਕੜੀਆਂ ਬਹੁਤ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਦੇਖੋ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਦਾ ਪਿਆਰ ਭੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਰਾਲਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਸੁਤੰਤ੍ਰਾ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਉਪਰਲੀਆਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਮਿਸਾਲਾਂ ਬਥੇਰੀਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਦਾਲ ਚੋਂ ਦਾਣਾ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ ਗਲ ਹੈ। ਇਹੋ ਜੇਹੀਆਂ ਲੱਖਾਂ ਹੋਰ ਮਿਸਾਲਾਂ ਹਨ, ਰੱਬ ਦਾ ਭੈ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਹਰੇਕ ਨੇਕ ਨੀਯਤ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਈਸਾਈ, ਜੋ ਇਕ ਉਤਮ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਖਾਤਰ ਜਾਨਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਰਖਦੇ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕਾਗਜ਼ੀ ਚੋਰ

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਜੋ ਪਿੰਡ ਫਟਕਲ ਲਗੇ ਹਨ। ਇਹ ਦਾਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੇ ਕਾਗਜ ਚੁਰਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਆਦਤ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਲਗੇ ਹਨ।

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ	ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਜਨੇਤਪੁਰਾ	ਲੰਢੇ ਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਗਾਲਬਾਂ ਤਿੰਨੇ	ਧੂੜ ਕੋਟ
ਸਿਧਵਾਂ	ਤਲਵੰਡੀ ਦੁਸਾਂਝ
	ਬਡੂਵਾਲ, ਆਦਿ

ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਦੇ ਸਿੰਘ

ਰਾਗੀ ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦੀ ਪਿੰਡ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ।

ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ।

ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਪਿਤਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ, ਮੁਕਤਸਰ, ਜੈਤੋ ਗੰਗਸਰ, ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ।

ਗਾਲਬ ਕਲਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘ (ਲੁਧਿਆਣਾ)

ਜਰਨੈਲ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ, ਜੈਤੋ, ਵਿਚ ਗਏ

ਸ: ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਣ ਸਿੰਘ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਸ: ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਥੇਦਾਰ ਬਖਤੌਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਸ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਮੁਲਾਂ ਪੁਰ ਦੇ ਸਿੰਘ (ਲੁਧਿਆਣਾ)

ਭਾਈ ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੁਲਾਂ ਪੁਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ, ਇਹ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਸਨ, ਆਪ ਨੇ ਜੈਤੋ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਲਹਿਰ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਭੀ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤਰ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ੧ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਫੋਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਅਜ ਕਲ ਪੈਨਸ਼ਨ ਤੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤਰ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹੀਆਂ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ੯ ਮਹੀਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਉਪਜੀਵਕਾ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਮੇਂਹਨਤੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਤਿਹਾੜਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਜਥੇਦਾਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਹਿਦੇਵਾਲ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਬਡੂ ਵਾਲ ਦੇ ਅਕਾਲੀ

ਸ: ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਡੂ ਵਾਲ।

ਸ: ਬ੍ਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਵਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਡੂ ਵਾਲ।

ਸ: ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਡੂ ਵਾਲ।

ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਅਕਾਲੀ

ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਹਿੰਗ ਪਿਤਾ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮੀ ਪਿੰਡ ਨਲ ਡਾ: ਲੋਹੀਆਂ ਜ਼ਿਲਾਂ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥਾ ਨੰ: ੧੩ ਵਿੱਚ ੧੦੧ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿੱਚ ਗਏ।

ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗਜੋ ਪਿੰਡ ਨਲ ਡਾ: ਲੋਹਈਆਂ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ।

ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਮੀ ਪਿੰਡ ਨਲ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਸਜਾ ਕਟੀ।

ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨਲ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਆਪ ਨੂ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸਜਾ ਹੋਈ।

ਸ: ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਟਾ ਕਿਸ਼ਨੋ ਪਿੰਡ ਨਲ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਦਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਜਥਾ ਨੰ: ੧੨ ਵਿਚ ਗਏ।

ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨਲ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜ਼ਿਲਾ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਦੇ ਅਕਾਲੀ

ਸ: ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਉਰਫ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਮਤਾਬਰੀਆਂ ਪਿੰਡ ਵਾਨਦਲ ਸਿੰਘ ਤਹਿਸੀਲ ਪਾਕ ਪਟਨ ਜ਼ਿਲਾ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ।

ਸ: ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਿਰਦਾਦ ਤਹਿਸੀਲ ਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗਏ

ਸ: ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਮਾਤਾ ਸਦਾ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਾਛੀ ਵਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਪਾਕ ਪਟਨ ਜ਼ਿਲਾ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਆਪ ਹਰ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਤੇ ਮੈਨੇਜਰ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਔਨਰੇਰੀ ਸਨ।

ਭਾਈ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਾਨੋ ਬਾਈ ਪਿੰਡ ਕਿਲਆਣਾ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ	ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ
ਭਾਈ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪੁਆਧੜਾ	ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪੁਆਧੜਾ
ਭਾਈ ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰੁੜਕਾ	ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰੀਂਹ
ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰੁੜਕਾ	ਭਾਈ ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਨੰ:੨ ਪਿੰਡ ਰੁੜਕਾ

ਭਾ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਉਚਾ ਪਿੰਡ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਆਪ ਜਥਾ ਨੰ: ੭ ਵਿਚ ਗਏ।

ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਾਜਵਾ ਕਲਾਂ ਆਪ ਨੇ ੩ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ

ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਾਜਵਾ ਆਪ ਨੇ ੧ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

(ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਜਥਾ ਨੰ ੭ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਕੈਦਾਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ)

ਜੱਥਾ ਨੰ: ੧੦ ਦੇ ਮੁਖੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਣ ਤੇ ਹੋਰ ਜਥੇਦਾਰ ਚੁਣੇ ਗਏ

ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਢਿਲਵਾਂ।

ਸ: ਕੰਦਰ ਸਿੰਘ ਭਗਤ ਪਠੋਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ ਨੂੰ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਚੁਣਿਆ।

ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਅਲੋਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਚੁਣਿਆ।

ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਟਾਂਡਾ ਲੁਬਾਣਿਆਂ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਚੁਣਿਆ। ਇਥੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਛੜ ਕੇ ਜਥਾ ਚਲਿਆ।

ਜੱਥਾ ਨੰ: ੧੧ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਦਲੇ ਪਕੜੇ ਹੋਰ ਸੂਰਬੀਰ

ਮਿਲਖੀ ਰਾਮ	ਨਰੈਣ ਦਾਸ
ਰਾਮ ਚੰਦ	ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਫੈਦਪੋਸ਼ੀ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿਤਾ
*ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਪੁਆਧੜਾ ੧ ਸਾਲ ਸਜ਼ਾ	ਸ: ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ

---

*ਜਥੇਦਾਰ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਵਰਕਰ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ੧੯੨੮ ਵਿਚ ਨੰਬਰਦਾਰੀ ਛਡੀ। ੩ ਸਾਲ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਟੀ। ੧੧ਵੇਂ ਜਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਦਲੇ ੧ ਸਾਲ ਕੈਦ। ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਫਿਰ ਕੈਦ। ੧੯੩੦-੩੫ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ੧੯੩੫ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ। ੧੯੪੪ ਵਿਚ ਤਖਤ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਰਹੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਸ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ
ਸ: ਕੇਸਰਾ ਸਿੰਘ ਸ: ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ
ਭਾਈ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਦਰਾਜ ਆਪ ੧੩ ਅਗਸਤ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ ਦੇ ਕੁਝ ਮੈਂਬਰ

ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਭਾਈ ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ।
ਭਾਈ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ।
ਭਾਈ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬੀਹਲੇ।

ਸ: ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਮਾਲ ਪੁਰਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਕਮਾਲ ਪੁਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ੧੯੦੦ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਮਰਗਿੰਦ ਪੁਰੇ ਵਿਚ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਡੀ. ਏ. ਵੀ. ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਮਿਡਲ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਸਰਹਾਲੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ੧੯੨੦ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਐਂਟ੍ਰੈਨਸ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਮੈਡੀਕਲ ਸਕੂਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਦ ਨਾ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚਲਣ ਤੇ ਕੌਮ ਵਲੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਕਿ "ਸਰਕਾਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈਆਂ ਤੇ ਨੌਕਰੀਆਂ ਛੱਡ ਕੇ ਨੌਜਵਾਨ ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਤਰਨ" ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਨਾ ਮਿਲਵਰਤਨ ਕਰਕੇ ਡਾਕਟ੍ਰੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਕੌਮ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੋਰਚਾ ਚਾਬੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।

੧੯੨੨ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਜਾਇੰਟ ਸੈਕਰਟ੍ਰੀ ਬਣੇ। ਮਾਝਾ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸੈਕਰਟ੍ਰੀ ਬਣੇ, ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਰਹੇ ਇਤ ਆਦਿ। ਜਦ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦੱਲੀ ਬਾਗ਼ੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਘਵਿੰਡ ਪਹਿਲੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਫੜੇ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਗਏ।

੨ ਮਾਰਚ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਜਥਾ ਆਪ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਦੀ ਜਾਣ ਤੇ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਪਾਣੀ ਛਕਾਉਣ ਤੇ ੪ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ੧੭ (ਬੀ) ਹੇਠਾਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ੫ ਜੂਨ ਨੂੰ ੧੭ (ਏ) ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਤੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਨੇ ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਕੈਮਲ ਪੁਰ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟਣ ਤੇ ੨੭ ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਹੋਏ। ਬਾਦ ਵਿਚ ੯ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦੱਲ ਨੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ ਚੁਣੇ ਗਏ।

ਜੱਥਾ ਨੰ: ੧ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਕੁਝ ਮੈਂਬਰ

ਬਾਬਾ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ।
ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਗੋ ਕੇ। ਭਾਈ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ।
ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ।
ਭਾਈ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਭਾਈ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਗੋ ਕੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੁੱਚਰ।
ਭਾਈ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੁੱਚਰ।
ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਲਾਈ ਪੁਰ ਆਦਿਕ।
ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਤਰਾ।
ਸੰਤ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝਾਮਕੇ।

ਜੱਥਾ ਨੰ: ੯ ਜ਼ਿ: ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਸਿੰਘ

ਖਾਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਈ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਘਰ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਭਾ: ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਬਾਰੀ ਪੁਟ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਜਥੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚੌਬਾਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਚੌਬਾਰੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਪਰ ਘਰ ਦਿਆਂ ਨੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ ਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। †

ਜਥਾ ਨੰ: ੧ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਨਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੂਲੇ ਵਾਲ।
ਭਾਈ ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ।
ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਛੋਈ।
ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਖੋਵਾਲ।
ਭਾਈ ਚੰਨਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਤੋਰੇ।
ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ।
ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ।
ਭਾਈ ਕਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਹੂਨ।
ਭਾਈ ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਤੋਰੇ।
ਭਾਈ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਗਲ।

ਜੱਥਾ ਨੰ: ੨ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ

ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜ਼ਿ: ਸਿਆਲਕੋਟ।
ਜਥੇਦਾਰ ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਟ ਧਰਮ ਚੰਦ ਜ਼ਿ: ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਸ: ਪ੍ਰਿਤਪਾਲ ਸਿੰਘ ਖਾਸ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ।
ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਚੱਕ ਨੰ: ੪੨ ਲੋਪੋ ਕੇ ਜ਼ਿ: ਲਾਇਲ ਪੁਰ।
ਸ: ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਜਥੇ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ (ਕਵੀ) ਲਾਇਲ ਪੁਰ।

ਜੱਥਾ ਨੰ: ੪ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ

ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਦੌਲਤ ਪੁਰ ਆਪ ਨੂੰ ਪਿੰਡੋਂ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਰ ਪੁਰੀ ਆਪ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਸਨ।

ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਭੇਜਣ ਦੇ ਜੁਰਮ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜਥੇਦਾਰ ਇਛਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ੭ ਮਈ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਇਕ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਭਾ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਕਲਾਸ ਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ

---

† ਅਕਾਲੀ ਪ੍ਰਦੇਸੀ, ੨੭ ਜੂਨ ੧੯੨੪।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇਗ ਸ਼ੇਰੇ ਕਸ਼ਮੀਰ

ਸ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਪੰਥਕ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਇਕ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਲੀਡਰ ਹਨ। ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਹਰ ਇਕ ਪੰਥਕ ਵਿਪਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਕੇ ਆਪਾ ਵਾਰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰ ਵਿਖਾਈਆਂ ਹਨ ਏਸੇ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਤੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਮਾਣ ਹੈ।

ਗਿ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਸ਼ਾਂਤ" ਜੰਮੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਆਪ ਜੀ ਵਿਚ ਪੰਥਕ ਪਿਆਰ ਕੁਟ ਕੁਟ ਕੇ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਘਰੋਗੀ ਕੰਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਦੇ ਹੋਏ, ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਬੇਅੰਤ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ੧੯੫੫ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ।

ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਅਕਾਲੀ

ਭਾਈ ਧਾਰਾ ਸਿੰਘ ਟਾਂਕ ਛਤ੍ਰੀ ਪਿਤਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਰਾਜੂ ਮਤਾ ਆਪ ਜਥਾ ਨੰ: ੧ ਨਾਲ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹੀਆ ਪਿਤਾ ਬਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਾਜੂ ਮਤਾ ਆਪ ਜਥਾ ਨੰ: ੧ ਨਾਲ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਸਰੈਣ ਸਿੰਘ ਟਾਂਕ ਛਤਰੀ ਪਿੰਡ ਰਾਜੂ ਮਤਾ ਆਪ ਜਥਾ ਨੰ: ੧ ਨਾਲ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ।

ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਟਾਂਕ ਛਤ੍ਰੀ ਪਿਤਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਰਾਜੂ ਮਤਾ ਆਪ ਪਸ਼ੌਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਬੀਬਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਸਨ, ਆਪ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ। ਆਪ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਗੁਰਮੁਖ ਹੈ।

ਭਾਈ ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ (ਜਟ) ਪਿਤਾ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਰਾਜੂ ਮਤਾ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ।

ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਮਨੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀਵਾਂ ਪਿੰਡ ਘੁਮਣ ਮਣੇ ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗਏ। ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਸਾਥੀ ਇਹ ਹਨ:-

ਜਥੇਦਾਰ ਨੰਦ ਸਿੰਘ
ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਘਵਿੰਡ ਜਥੇਦਾਰ
ਸ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤਾਜਵਰ
ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਬੁਤ ਜਥੇਦਾਰ।

ਸ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਦਫੇਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਵਿਖੇ ਚੱਕ ਨੰ: ੩੯ ਡਾ: ਖਾਸ ਤਹਿਸੀਲ ਜੜ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ੬ਵੇਂ ਸਾਲ ਸਕੂਲੇ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਾਇ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਹੁੰਦੜ ਹੇਲ ਤੇ ਅਣਖੀਲੇ ਜੁਆਨ ਹੋਣ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਛਡ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਕੁਦ ਪਏ ਤੇ ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਬੇ ਮਸਾਲ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਜੇ ਉਹ ਵੇਰਵੇ ਨਾਲ ਲਿਖਣ ਲਗੀਏ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵਿਸਥਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨੁਕਤੇ ਵਜੋਂ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਕਾਲੀ ਭਰਤੀ, ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਨਾਇ ਗਏ। ਤਹਿਸੀਲ ਜੜ ਵਾਲੀ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪੇ ਗਏ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਜ਼ਿਲਾ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਵਿਚ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਤੇ ਸਿੰਘ ਭੇਜੇ। ਜੈਤੋ ,ਗੰਗਸਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੌਂਪਣੀ ਕਮਾਂਡਰ ਤੇ ਜ਼ਿਲੇਦਾਰ ਹੋਕੇ ਗਏ ਅਤੇ ਨਾਭਾ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੇ ਆਇ। ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਤੇ ਸਰਗਰਮ ਆਗੂ ਰਹੇ। ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਕੌਮੀ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀ ਛਡਾਉਂਣ ਵਾਸਤੇ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਕੀਤੀ। ਵਿਦਿਆ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ੧੦੨ ਰੁਪਏ ਦਾਨ ਕੀਤੇ। ਹੁਣ ਤਬਾਦਲੇ ਵੇਲੇ ਆਪ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਧੋਂ ਕਲਾਂ ਡਾ: ਮਿਆਂ ਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਰੋਪੜ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਅਲਾਟ ਹੋਈ ਹੈ।

ਜਿਲੇਦਾਰ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਛੁਹਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਉਦਰ ਵਾਲ ਤਹਿਸੀਲ ਚਕਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ ਵਿਖੇ ੧੯੦੫ ਦਿਨ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਬੜੇ ਸਰਧਾਲੂ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਚੰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਗੁਰ ਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਕੌਮੀ ਪ੍ਰਵਾਨੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ:— ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਗਏ। ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਜਥਾ ਨੰ: ੨ ਵਿਚ ਗਏ। ਯੂ. ਪੀ. ਵਿਚ ਕਿਸਾਨ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ, ਤੇ ੧੯੪੮ ਵਿਖੇ ਜਥਾ ਲੈਕੇ ਲਖਨਊ ਪੁਜੇ। ੧੯੪੭ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਪਿਛੋਂ, ਹੁਣ ਹਲਦਵਾਨੀ ਜ਼ਿਲਾ ਨੈਨੀਤਾਲ ਵਿਚ ਹਨ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਸਕਤ੍ਰ ਹਨ।

ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਹਲ ਦੇ ਕੈਦੀ

ਬਾਬਾ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਮਰਹਾਣਾ, ਸ: ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ (ਐਮ. ਐਲ. ਏ.) ਜਥੇਦਾਰ ਊਦਮ ਸਿਘ ਨਾਗੋਕੇ, ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ, ਸ: ਲਹੌਰਾ ਸਿੰਘ ਠੱਠਰ, ਸ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਫਤਹਿ ਗੜ੍ਹ, ਸ: ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂ ਮਾਨ, ਗਿ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ, ਬਾਬਾ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੇਰਕਾ, ਸ: ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਨਗਰ, ਗਿ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ, ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿਧਮਾਂ, ਜਰਨੈਲ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਰੂਮੀ, ਗਿ: ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰ, ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜਾਮ ਕੇ, ਸ: ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ, ਸ: ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਗਜ਼ੂ ਗਾਜੀ (ਐਮ. ਐਲ. ਏ.) ਸ: ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰ, ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਬੁਤ ਲਹੌਰ, ਸ; ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇਊ, ਸ: ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਗੜਗਜ, ਪੰ: ਮੇਹਰ ਚੰਦ ਪੰਡੋਰੀ ਜਿਝਰਾ, ਜਰਨੈਲ ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ ਬਾਹੋਵਾਲ, ਪੰ: ਚੰਬਾ ਰਾਮ ਅਕਾਲੀ ਐਡੀਟਰ, ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਐਡੀਟਰ, ਸ: ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਐਡੀਟਰ, ਸ: ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਬੰਤੂ, ਚੌਧਰੀ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਸਰਗੋਧਾ, ਸ: ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਦੂਲ੍ਹ,(ਲਾਹੌਰ ਜੇਹਲ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਮੁਖੀ ਸਨ) ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰ, ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਾਸ-ਪੁਰ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਾਗਜ਼ੀ ਚੋਰਾਂ ਦੀ ਭੰਡਾਰੀ ਵਿਚੋਂ

ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਮਸਾਲਾ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਗੁੰਮ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਾਗਜ਼ ਜੋ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੇ ਸਨ, ਦੇ ਹਾਲ ਅੰਕਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਪਾਠਕ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨ ।

[ਕਰਤਾ

ਜਥਾ ਨੰ: ੨ ਦਾ ਦੂਹਰਾ ਪੜਾਉ

ਪੁਲੀਸ ਤੇ ਫੌਜ ਦਾ ਮੋਗੇ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੋਗੇ ਚੋਂ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਘਟ ਆਦਮੀ ਨਿਕਲਦੇ ਸਨ । ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦਾ ਬੜਾ ਹੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਸੀ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪੱਤੀ ਓਸੰਗ ਵਲੋਂ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ, ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੂੰ ਘਲਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਥੇ ਦੀ ਹਰ ਤਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਿਓ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਸਭ ਕੁਝ ਆਪਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰਾਂਗੇ ।

ਇਹ ਸਵਾ ੨੫।) ਰੁਪਏ ਦੀ ਦੇਗ ਪੂਰਨ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਜਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਆਸਾ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਭੋਗ ਤੇ ਪੁਚਾਈ ਅਤੇ ਜਥੇ ਦੇ ਕੇਸੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਵਾਸਤੇ ਦਹੀਂ, ਤੇਲ ਆਦਿ ਦੁਆਰਾ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ।

ਜੱਥਾ ਨੰ: ੧ ਦੇ ਨਾਲ ਗਡਿਆਂ ਸਮੇਤ ਮੋਗੇ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ

ਭਾਈ ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਭਾਈ ਖਿਜ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਭਾਈ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭੱਲੂ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਭਾਈ ਭੋਲੂ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਭਾਈ ਤਲੋਕ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਪਤੀ ਬਾਜੇ ਦੀ ਮੋਗਾ, ਭਾਈ ਗੁਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਭਾਈ ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਟਾਂਕਸ਼ਤਰੀ ਮੋਗਾ, ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ ।

ਜੱਥਾ ਨੰ: ੧ ਦੇ ਨਾਲ ਗਡਿਆਂ ਸਮੇਤ ਲੰਢੇਕੇ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲੰਢੇਕੇ, ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਲੰਢੇਕੇ, ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਲੰਢੇਕੇ, ਭਾਈ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਲੰਢੇਕੇ, ਭਾਈ ਫੌਜਦਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ, ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਲੰਢੇ ਕੇ, ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜਸ ਕੌਰ ਲੰਢੇਕੇ, ਭਾਈ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਲੰਢੇਕੇ, ਭਾਈ ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਲੰਢੇਕੇ, ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ, ਮਾਤਾ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ ਲੰਢੇਕੇ ।

ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਗਡਿਆਂ ਤੇ ਬੈਲਾਂ ਸਮੇਤ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਪੁਜੇ ਅਤੇ ਸਭ ਭਾਰ ਬਰਦਾਰੀ ਸਮੇਤ ਬੈਲਾਂ ਤੇ ਗਡਿਆਂ ਦੇ ਨਾਭਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨੀਲਾਮ ਕਰ ਦਿਤੇ ਜੋ ਜੈਤੋ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਬੋਲੀ ਦੇਕੇ ਲਏ ।

ਗਡਿਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਬਿਆਨ

ਪਹਿਲਾ ਜੱਥਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਾਨੂੰ ਹੁਕਮ ਤਕਰੀਬਨ ਦੋ ਜਾਂ ਡੇਢ ਮੀਲ ਤੇ ਖੜਨ ਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਗਡੇ ਸਮਾਨ ਸਮੇਤ ਲਈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖੜੇ ਸੀ, ਸ਼ਾਮ ਦੇ ੩ ਬਜੇ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਫੌਜ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਾਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਦੋ ਹਫਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬਿਆਨ ਦਿਓ ਕਿ ਗੋਲੀ ਪਹਿਲੇ ਜੱਥੇ ਨੇ ਚਲਾਈ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਰ.ਡੇ ਸਮੇਤ ਸਾਮਾਨ ਦੇ ਨੀਲਾਮ ਕਰ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ੧੯ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਨਾਭੇ ਦੀ ਹੱਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਜੱਥੇ ਤੇ ਗੋਲੀ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਚਲੀ ਹੈ। ਜੱਥਾ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਸਤਿਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਆਮ ਪਬਲਿਕ ਬਹੁਤ ਸੀ, ਗੋਲੀ ਚਲ ਰਹੀ ਵਿਚ ਜੱਥਾ ਅਤੇ ਲੋਕ ਅਗੇ ਨੂੰ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਹਥੋਂ ਖਾਲੀ ਸਨ ਅਤੇ ਮਾਈਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਧਰਤੀ ਤੇ ਲਿਟ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਅਗੇ ਵਧਣ ਦਾ! ਘਬਰਾਹਟ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਗਡਿਆਂ ਦੀ ਆੜ ਲੈਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹੇ, ਸਾਡੇ ਤਾਂਈਂ ਗੋਲੀ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕੀ।

ਬਿਆਨ ਭਾਈ ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ, ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਪਤੀ ਸਰਵਾਂ ਮੋਗਾ ਮਹਿਲਾ ਸਿੰਘ
ਰਾਹੀਂ ਜਥੇਦਾਰ ਸੂਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਗਾ

ਮੋਗੇ ਤੋਂ ਜੱਥਾ ਨੰ: ੬ ਤੇ ਜੱਥਾ ਨੰ: ੭ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਮ

ਜਥਾ ਨੰ: ੬—ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਚੂਹੜ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਭਾਈ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਭਾਈ ਮਾਘ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਭਾਈ ਬੀਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮੋਹਾਂ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਭਾਈ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਖਸ਼ੀ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ।

ਜੱਥਾ ਨੰ: ੭-ਭਾਈ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਭਾਈ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ।

ਬਡੂਵਾਲ

ਭਾਈ ਬਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਜਥਾ ਨੰ: ੧੭ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਗਏ।

ਭਾਈ ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਣੀਆਂ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਜੱਥਾ ਨੰ: ੬ ਵਿਚ ਗਏ।

ਲੋਪੋ ਦੇ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੋਪੋ ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ੬ ਮਹੀਨੇ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ। ਭਾਈ ਤੂ ਲੈਂਰ ਸਿਘ ਪਿਤਾ ਦਿਆਲਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਜਥਾ ਨੰ:੬।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਭਲਾ ਸਿੰਘ ਜਥਾ ਨੰ: ੬ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ। ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜਥਾ ਨੰ: ੬ ਜੈਤੋ।

ਸੰਤ ਕੇਸਵਾ ਨੰਦ ਕਾਂਗਰਸੀਏ ਅਬੋਹਰ ਤੋਂ ਜਥਾ ਲੈਕੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਰਾਊਕੀ ਜਾਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ।

ਘੋਲੀਆ ਵੱਡਾ

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘੋਲੀਆ ਵੱਡਾ। ਭਾਈ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘੋਲੀਆ ਵੱਡਾ।

ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ

ਬਾਬੂ ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮੰਗਤਾ, ਪਿੰਡ ਜਾਂਗਪੁਰ। ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜਾਂਗਪੁਰ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ 'ਚ ਗਏ।

ਗਿਆਨੀ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ, ਪਿੰਡ ਕਾਦੀ ਵਿੰਡ, ਲਾਹੌਰ ਹੁਣ ਜ਼ੀਰੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਰਾੜਾ, ਲਾਹੌਰ, ਡਿਬੀ ਪੁਰਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜਾ ਲਾਹੌਰ, ਹੁਣ ਬਲਟੋਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਸ: ਧਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਝੁਗੀਆਂ ਲਾਹੌਰ ਹੁਣ ਮੋਹਣੇਕੇ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ। ਗਿਆਨੀ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹਡਿਆਰਾ ਹੁਣ ਬਾਦੀਆ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ। ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜਾਮਣ ਹੁਣ ਮੈਂਦੀ ਪੁਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਚਨਣ ਸਿੰਘ ਦਰਵੇਸ਼ ਜਾਮਣ ਹੁਣ ਭਾਈ ਲਧੂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਸ. ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨਈਏ ਕੇ ਹੁਣ ਬੀਕਾਨੇਰ। ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਰਕਾ ਹੁਣ ਰਾਣੀ ਵਾਲੇ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ। ਛਿੰਗਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਧੋਕਾ, ਹੁਣ ਮਿਡੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ। ਰੋਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਧੋਕਾ ਹੁਣ ਮਿਡੇ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ। ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਰਾਈਕਾ। ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਰਾਇਜੰਗਾ ਹੁਣ ਬੀਕਾਨੇਰ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਲਲਆਣੀ ਹੁਣ ਪਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦਫਬੂਹ ਹੁਣ ਬਰਨਾਲਾ, ਪਟਿਆਲਾ। ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਨਥੋਕੇ ਹੁਣ ਟਾਲੀਆਲਾ। ਗਰਜ਼ਾ ਸਿੰਘ ਸਰੇਜ ਹੁਣ ਆਲੀਆਂ ਮਾਸੀਆਂ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ। ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਲਧੇਕੀ ਹੁਣ ਪੰਡੋਰੀ। ਦਾਨਾ ਸਿੰਘ ਲਧੇਕੀ ਹੁਣ ਫਤੂ ਆਲੇ। ਪੰਡਤ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜਾਮੁਣ ਹੁਣ ਪਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਜ: ਹਜਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੋਧੂ ਹੁਣ ਲਤਰ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਭੰਬਾ ਹੁਣ ਅਲੀ ਪੁਰ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ। ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਸਬੇਗ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਠਠੀਆਂ ਤਹਿਸੀਲ ਚੂਹਣੀ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਹੁਣ ਪਿੰਡ ਠੱਠ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ। ਸੰਤ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਪਿੰਡ ਮਾਂਗਾ, ਲਾਹੌਰ, ਹੁਣ ਪਿੰਡ ਕਦਗਿਲ ਤ: ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਸੰਤ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜ਼ਿਲਾ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ, ਹੁਣ ਲਾਧੂਕੇ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ। ਸੰਤ ਦੀਵਾਨਸਿਘ ਮਿਟੰਗੁਮਰੀ ਹੁਣ ਨੈਣੀਤਾਲ। ਬਾਬਾ ਜ਼ਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਸਚ ਕੀ ਮੰਝੀ ਵਾਲੇ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ ਹੁਣ ਲਲੇ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ। ਸ: ਸੁਹਾਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨਥੋਕੇ ਲਾਹੌਰ ਹੁਣ ਨਨੇਹੜ ਖੇੜਾ ਜ਼ਿਲਾ ਹਿਸਾਰ। ਸ: ਸਲਖਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘਣੀਏਕੇ ਲਾਹੌਰ ਹੁਣ ਬੰਗੀ ਜ਼ਿਲਾ ਬਠਿੰਡਾ।

ਸ: ਬਿਰਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਲ ਪਿਤਾ ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਦੀਨਾ ਨਾਥ, ਤਹਿਸੀਲ ਚੂਹਨੀਆਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ, ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਵਿਚ ਸਜ਼ਾ ਦੋ ਸਾਲ। ਹੁਣ ਚੁਕਾ ਕਲਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ਿਲਾ ਬਠਿੰਡਾ।

ਇਹ ਮਸਾਲਾ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਫੌਜ਼ਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਲਛਮੀ ਪਿੰਡ ਮਧਰ ਸਚੀ ਮੰਜੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਹਿਸਲ ਨਾਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ , ਐਧਰ ਅਲੀਲ ਪੁਰ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਦਿਤਾ] ।

ਬਾਬਾ ਫਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਲਧਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਧਰ ਮਹੰਤ ਸਚੀ ਮੰਜੀ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ । ਹੁਣ ਜਲਾਲ ਪੁਰ ਪਟਿਆਲਾ ।

ਸ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੰਗੂਤਾਰੂ ਤਹਿਸੀਲ ਨਾਨਕਾਣਾ ਸਃ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ ਸਚਾ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਹੁਣ ਦਬਖੇੜੀ ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ ।

ਬਾਬਾ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢਾਡੀ ਪਿਤਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੁਲਖੀ ਪਿੰਡ ਕਾਵੇ ਮਲੀਆਂ ਤਹਿਸੀਲ ਚੂਹਨੀਆਂ, ਐਧਰ ਰੋਸਨ ਵਾਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ।

ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜਾਗੂ ਵਾਲਾ, ਐਧਰ ਪਿੰਡ ਕਾਕੂਵਾਲਾ ਠਾਕਰਾਂ ਦਾ ਵਸਤੀ ਢਾਵਾਂਵਾਲੀ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ।

ਸ: ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿਘ ਪਿੰਡ ਕਾਵੇ ਝੋਕ, ਹੁਣ ਵਣਾ ਵਲੀ ।

ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲਮੇ ਜਾਗੀਰ, ਲਾਹੌਰ, ਹੁਣ ਪਿੰਡ ਰੇੜਮਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ।

ਜਥੇਦਾਰ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੁਤ ਹੁਣ ਵਣਾ ਵਾਲੀ ।

ਪ੍ਰਧਾਨ ਬ੍ਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਤਾਬਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੁਤ ਹੁਣ ਵਣਾਵਾਲੀ ।

ਗਿਆਨੀ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘਾ ਪਿੰਡ ਮਾਗਾ ਹੁਣ ਪਿੰਡ ਬ੍ਰਹੂ ਗੁਜਰਾ ਵਾਲੀ ।

ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਧਾਲੇ, ਹੁਣ ਮਧੀਤੀ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ।

ਢਾਡੀ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗੁਰੂਕੀਆਂ ਝੁਗੀਆਂ, ਲਾਹੌਰ ਹੁਣ ਮੋਹਣਕੇ ਗੁਰੂਕੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।

ਸ: ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੁਗਇਆਣਾ, ਲਾਹੌਰ ਹੁਣ ਕੋਟ ਈਸੇ ਖਾਂ ।

ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘਬਿੰਡੀ, ਲਾਹੌਰ ਹੁਣ ਲੁਧਿਆਣੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।

ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਗਜਨ ਸਿੰਘ ਘਬਿੰਡੀ ਲਾਹੌਰ ਹੁਣ ਲੁਧਿਆਣੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।

ਸ: ਕਲਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਾਜਾ ਜੰਗ ਤੈ: ਕਸੂਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਹੁਣ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ।

ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੁਗਇਆਣਾ ਹੁਣ ਬਾਹ ਗੁਜਰਾਂ, ਤਃ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।

ਸ: ਵਸਣ ਸਿੰਘ ਹੰਸਾਲ ਹੁਣ ਲੁਹਾਰਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।

ਸੰਤ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਕਾਦੀ ਲਾਹੌਰ, ਹੁਣ ਭਗਵਾਨ ਪੁਰਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।

ਜਃ ਗੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦਫਬੂਹ ਲਾਹੌਰ, ਹੁਣ ਬਰਨਾਲੇ ।

ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੋਧੂ ਲਾਹੌਰ ਬਰਕੰਦੀ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।

ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਹੰਸਾਲ ਲਾਹੌਰ ਹੁਣ ਲੋਹਾਰਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।

ਸੰਤ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਕੁਲੇਕਾ ਹੁਣ ਲਾਹੌਰ, ਉੜਮੁੜ ਟਾਂਡੇ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ।

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਘਬਿੰਡ ਲਾਹੌਰ, ਕੂਲਾ ਪਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।

ਬਾਬਾ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਘਬਿੰਡ ਲਾਹੌਰ, ਮਿਡੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।

ਸਿਰਲਥ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਘਬਿੰਡ ਲਾਹੌਰ, ਹੁਣ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਖੁਰਦ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।

ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਜੰਗ ਲਾਹੌਰ, ਹੁਣ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।

ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਖੁਡੀਆਂ ਲਾਹੌਰ, ਹੁਣ ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਅਕਾਲੀ

[ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ਼ ਵਾਲੇ]

ਸ: ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ; ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹੁਕਮ ਕੌਰ, ਪਿੰਡ ਭੰਬਾ ਕਲਾਂ।

ਸਃ ਕੁੰਦਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਃ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭੰਬਾ ਕਲਾਂ।

ਸਃ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭੰਬਾ ਕਲਾਂ।

ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮਖਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਭੰਬਾ ਕਲਾਂ।

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਅਰੰਭ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ

੧੨ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੦ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਅਮਨ ਨਾਲ ਹੀ ਆਇਆ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਕਾਇਮੀ

੧੫ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੦ ਈਃ ਨੂੰ ਕਾਇਮੀ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਜਨਰਲ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ੧੨ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੦ ਈਃ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਖੇ ਹੋਈ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਕਾਇਮੀ

੧੪ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੦ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ

੨੦ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੦ ਈਃ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਪੰਥ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਆਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ

੨੬ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਇਆ।

ਬਬਰ ਲਹਿਰ

੧੯੨੧ ਨੂੰ ਬਬਰ ਲਹਿਰ ਅਰੰਭ ਅਤੇ ੧੯੨੨ ਨੂੰ ਬਬਰ ਲਹਿਰ ਖਤਮ।

ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ

੨੦ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕਾ ਤੇ ੨੧ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੧ ਈਃ ਦਿਨ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਆਇਆ।

ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦਾ ਮੋਰਚਾ

੮ ਅਗਸਤ ੧੯੨੨ ਤੋਂ ਅਰੰਭ।

੩੦ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੨ ਨੂੰ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਮ ਰਿਹਾਈ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੩੩ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਿਮ ਫਸਾਦ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਕਾਫੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ੨੨ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਐਲਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਿਮ ਫਸਾਦ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਾਫੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਪਰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

੨੯ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਆਮ ਰਿਹਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ੩ ਮਈ ੧੯੨੩ ਤਕ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਚੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿਤ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ।

ਮੋਰਚਾ ਮੁਕਤਸਰ

੧੩ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੩ ਤੋਂ ਅਰੰਭ।
੧੭ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਫਤਹ ਹੋਇਆ।

ਮੋਰਚਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ

੨ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ।
੨੦ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹ ਹੋਇਆ।

ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ

੯ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਨੇ ਨਾਭਾ ਡੇ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ। ੨੫, ੨੬, ੨੭ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਇਲਾਕਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਭਾਰੀ ਧਾਰਮਕ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਰਖਿਆ। ੨੭ ਨੂੰ ਭੋਗ ਪੈਣ ਸਾਰ ਨਾਭਾ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਪਾਠ ਤੇ ਅਰਦਾਸੇ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਰਾਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਔਣੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਅੰਦਰਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜੋ ੧੪ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਘਸੀਟਿਆ ਅਤੇ ਸਮੇਤ ਸੰਗਤ ਦੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ। ੧੫ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੩ ਤੋਂ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਜੀ ਤੋਂ ੨੫, ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਮੋਰਚਾ ਫਤੇ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ੯ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸੌ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਜਥਾ ਜੈਤੋ ਖੰਡਤ ਪਾਠ ਨੂੰ ਮੁੜ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ। ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ੪੪੪ ਸਿੰਘ ਨਾਭੇ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਜੈਤੋ ਤੇ ਬਾਬਲ ਭੇਜੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸੌ ਦੇ ੧੭ ਜਥੇ ਜਾਣ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਇਆ ਉਪਰੰਤ ੧੭ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਵਿਖੇ ੧੦੧ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਪਰਾਰੰਭ ਹੋਏ ਤੇ ੨੧ ਜੁਲਾਈ ਤੋਂ ੨੭ ਜੁਲਾਈ ਤਕ ਸਾਰੇ ਜਥੇ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ।

੧੦ ਅਗਸਤ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾਓ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਤੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਦੇ ਆਗੂ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਤੋਂ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਵਾਲੇ, ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਤੋਂ ਸਰਕਲਾਂ ਵਾਲੇ ਇਥੋਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਾਲੇ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰਾਂ ਨੇ ਲਜਾ ਕੇ ਮਾਨ ਪੱਤ੍ਰ, ਸਿਰੋਪਾਓ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਤੇ ਸਹਿਜ ਪਾਠ ਫਤਹਿ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ ੴ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ ॥

ਜਿਨਾ ਦਿਸੰਦੜਿਆਂ ਦੁਰਮਤ ਵੰਞੇ, ਮਿਤ੍ਰ ਅਸਾਡੜੇ ਸੇਈ।

ਹਉਂ ਢੂੰਡੇਦੀ ਜਗ ਸਬਾਇਆ, ਜਨ ਨਾਨਕ ਵਿਰਲੇ ਕੇਈ।

ਸਮੂਹ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਖੇ

ਸਵਾਗਤ ਪੱਤਰ

ਜੋ

ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੰਗਸਰ ਵਿਖੇ ੧੦੧ ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾ ਕੇ

ਵਡੇ ਭਾਰੀ ਜਲੂਸ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਸ੍ਰੀ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਸਮੇਂ

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ

ਵਿਚ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ:—

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ

ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਮਾਲਵਾ ਪ੍ਰੈਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸ: ਜਬਰ ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਰਿਪਦਮਨ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਦੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਛਪਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ ॥

ਅਰਸ਼ੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰੰਗੀਲੇ ਹੰਸਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਆਗਮਨ

"ਆਵਹੁ ਸਜਣਾ ਹਉ ਦੇਖਾ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇਰਾ ਰਾਮ"

ਬਾਂਕੀ ਕਮਾਣ ਤੇ ਸੁਨੈਹਰੀ ਬਾਜਾਂ ਵਾਲੇ ਦੈਵੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਲਾਡਲੇ ਦੁਲਾਰਿਓ ! ਅਕਾਲੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਧਰਮੀ ਜਥੇਦਾਰੋ ! ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੰਗ ਦੇ ਜਰਨੈਲੋ ਜੋਧਿਓ ! ਆਹਾ ! ਅਜ ਦੀ ਇਹ ਘੜੀ ਕੇਡੀ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੀ, ਪਾਵਨ, ਪਵਿਤ੍ਰ ਅਰ ਸੁਹਾਵਣੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਮੁੜ ਉਥੇ ਨਿਰਮਲ ਅਰ ਸ਼ਾਂਤ ਰੂਪ ਧਰਮ ਦੇ ਸਚ ਖਡੀ ਤਖਤ ਅਰ ਦੈਵੀ ਸੋਮੇਂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਆਣ ਇਕੱਤ੍ਰ ਹੋਏ ਹੋ, ਜਿਥੋਂ ਅਜ ਤੋਂ ਪੂਰੇ ੨੨ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲੇ ਕੌਮ ਦੇ ਸੁਚੇ ਲਾਲ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਬਸੰਤੀ ਚੋਲੇ ਅਰ ਗਰੀਬੀ ਦੀ ਖਿੰਥਾ ਪਹਿਨ ਕੇ ਹਲਤ ਪਲਤ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ ਅਰ ਦੀਨ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਬੋਹਿਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿਤਰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਜਾਬਰਾਂ ਵਲੋਂ ਹੋਈ ਬੇਅਦਬੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਬੀਰਾਂ ਨੇ ਵਹੀਰਾਂ ਪਾਈਆਂ ਸਨ । ਇਸ ਲੰਮੇਂ ਸਮੇਂ ਅੰਦਰ ਜਿਨਾਂ ਡਰਾਉਣੇ ਭਿਅੰਕਰ ਅਰ ਲੂੰ ਕੰਡੇ ਖੜੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਹੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਸੱਚੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਝਾਗਿਆ, ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਹਸੂੰ ਹਸੂੰ ਕਰਦਿਆਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਤੇ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦੇ ਜਬਰ ਦੇ ਬਾਣਾਂ ਅਗੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪਵਿਤ੍ਰ ਛਾਤੀਆਂ ਅਰ ਕਲੇਜਿਆਂ ਨੂੰ ਡਾਹ ਕੇ ਚੋਭਾਂ ਅਰ ਘਾਉ ਸਹੇ, ਅੱਗ ਦੇ ਅਲਾਂਬੜਿਆਂ ਵਿਚ ਭੁਜਦੀਆਂ ਸੜਦੀਆਂ ਲਾਲੋ ਲਾਲ ਸੀਖਾਂ ਦੇ ਜਾਨ ਹਲੂਣੇ ਦਾਗ ਕੋਮਲ ਸਰੀਰਾਂ ਉਤੇ ਝੱਲੇ, ਪਰ ਮੁਖੋਂ ਸੀ ਤਕ ਨਹੀਂ ਉਚਾਰੀ ! ਅਰ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚੋਂ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ! ਸ਼ੁਕਰ !! ਕਰਦਿਆਂ "ਤੇਰਾ ਭਾਣਾ ਮੀਠਾ ਲਾਗੈ" ਦੀਆਂ ਵੈਰਾਗ ਮਈ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਹੀ ਕੀਤਾ ।

ਧਰਮੀ ਦੁਲਾਰਿਓ ! ਸਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨਸੀ ਜਿਹਬਾ ਆਪ ਵੀਰਾਂ ਦੀ ਅਦੁਤੀ ਸਹਿਨ ਸੀਲਤਾ ਪ੍ਰਣ ਪਾਲਕ ਅਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਉਚ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਉਪਮਾਂ ਅਰ ਵਡਿਆਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ । ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਦੇ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਅਜ ਆਪ ਲਈ "ਬਲਿਹਾਰ ! ਬਲਿਹਾਰ !! ਧੰਨ ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ! ਧੰਨ ਉਹ ਸੁਹਾਵਣੀਆਂ ਕੁੱਖਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਐਸੇ ਧਰਮੀ ਲਾਲਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿਤਾ" ਪਿਆਰ ਅਰ ਪ੍ਰੇਮ ਭਿੰਨੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਹੀ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਅਜ ਸਮੂੰਹ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦੀ ਲਾੜਿਆਂ ਦਾ ਦਿਲੀ ਸਤਕਾਰ ਅਰ ਆਦਰ ਕਰਨ ਵਜੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਆਪ ਬੀਰਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਹਿਤ ਅਰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ "ਜੀ ਆਇਆਂ ਨੂੰ" ਆਖਦਾ ਹੈ ।

ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਲੜੀ ਦੇ ਸੁਚੇ ਹੀਰਿਓ ! ਅਜ ਤੁਹਾਡੀ ਉਚ ਕਰਨੀ ਅਰ ਬੀਰਤਾ ਨੇ ਸਮੂਹ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਪੈਜ ਰੱਖ ਵਖਾਈ ਹੈ ! ਤੁਸਾਂ ਹੰਕਾਰੀ ਅਰ ਜਾਬਰ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਤਕੱਬਰ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਅਤੇ ਅਦੁਤੀ ਸਹਿਨ ਸੀਲਤਾ ਨਾਲ ਚਕਨਾ ਚੂਰ ਕਰਕੇ ਮਿਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਅਜ ਤੁਸਾਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੁੜ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਇਤਹਾਸਕ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਅਦੁਤੀ ਮਨੋਰਥਾਂ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਵਖਾਇਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੁੜ ਸਿਧ ਕਰ ਵਖਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਸੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਹਤਿਆਰੇ ਕਸਾਈਆਂ ਦੀ ਕੁਟ, ਵੇਲਣਿਆਂ ਦੀ ਨਪੀੜ, ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸਕੰਜਿਆਂ ਅੰਦਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਰੀਰ ਅਰ ਹਡਾਂ ਦਾ ਰਿਝਿਆ ਜਾਣਾ, "ਮੌਤੋਂ ਭੁਖ ਬੁਰੀ" ਵਾਲੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੇ ਭੁਖ ਅਰ ਪਿਆਸ ਦੇ ਭਿਅੰਕਰ ਕਸ਼ਟ, ਸਪਾਂ, ਠੂਹਿਆਂ ਅਰ ਹੋਰ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਜਨੌਰਾਂ ਦੇ ਡੰਗਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਆਦਿ ਸਭ ਕੁਝ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਖਾਲਸਾ ਨਹੀਂ ਜਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਇਸ਼ਟ ! ਦੋਹਾਂ ਜਹਾਨਾਂ ਦੇ ਸਹਾਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਵੇ।

ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਅਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ੨ ਹੰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਇਸ ਚੋਭ ਨੂੰ ਭਲਾ ਕੀ ਸਮਝ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਜਾਣ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ੪੦ ਲੱਖ ਅਕਾਲੀ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਕੇਡੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਤੇ ਅਣਿਆਲੇ ਬਾਣ ਜਾ ਚੋਭੇ ਸਨ। ਸੂਰਜ ਕਾਲੀਆਂ ਬਦਲੀਆਂ ਦੇ ਪੜਦਿਆਂ ਹੇਠ ਕਿੰਨਾਂ ਕੁ ਚਿਰ ਲੁਕ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅੰਤ ਧਰਮ ਅਰ ਸੱਚ ਦੀ ਫ਼ਤਹਿ ਹੋਈ। ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਅਰ ਗਦਾਰਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਰ ੨੧ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਪੂਰਨ ਅਜ਼ਾਦੀ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਰ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਹੱਤਕ ਭਰੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਦਾ ਮਲੀਦਾ ਕਰਕੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉਤੇ ਅਕਾਲੀ ਝੰਡੇ ਜਾ ਗੱਡੇ ਅਰ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੇ।

ਇੰਜ ਬਹਾਦਰੋ ! ਅਕਾਲੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਫਤਹ ਦੀਆਂ ਗੂੰਜਾਂ ਸਭ ਵਣ, ਪ੍ਰਬਤ, ਪਹਾੜੀਂ ਅਰ ਅਕਾਸ਼ੀਂ ਗੂੰਜ ਉਠੀਆਂ। ਸੱਚ ਖੰਡ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਕਾਲੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਮਹਿਕ ਵਾਲੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਦੇ ਛੱਟੇ ਵਰਸਾਏ। ਫੁਲਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਹੋਈ ਤੇ ਅਜ ਝਾਤ ਮਾਰਕੇ ਵੇਖੋ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਦੀ ਫਤਹ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਸਾਰੀ ਮੁਰਝਾਈ ਹੋਈ ਧਰਤੀ ਤੇ ਬਨਾਸਪਤੀ ਵੀ ਟਹਿਕ ਉਠੀ ਹੈ। ਮੌਲੀ ਅਰ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਹੋਈ ਫੁਲਵਾੜੀ ਭਿੰਨੀ ਭਿੰਨੀ ਸੁਗੰਧ ਦੀਆਂ ਲਪਟਾਂ ਭੇਜ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਆਖ ਰਹੀ ਹੈ:-

ਭੌਰੇ ਮਿਠੀ ਮਹਿਕ ਦੇ ਅੱਜ ਅਕਾਲੀ ਆਏ !
ਹੰਸ ਰੰਗੀਲੇ ਸੋਹਣੇ ਫੁਲ ਡਾਲੀ ਆਏ !
ਹਠੀਏ ਵਿਧੇ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਧਰਮ ਪਾਲੀ ਆਏ !
ਮੋਤੀ ਹੀਰੇ ਮਾਲ ਦੇ ਏਹ ਕਾਲੀ ਆਏ !
ਜੈ ਹੋਵੇ ! ਜੈ ਅਕਾਲੀਆਂ ਜਿਨ ਜਾਬਰ ਢਾਹਿਆ !
ਰਲ ਮਿਲ ਸਭੀ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਇਹ ਗੀਤ ਅਲਾਇਆ !

ਇਸ ਲਈ ਅਕਾਲੀ ਜੋਤ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਓ ! ਕੌਮ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਅੱਜ ਗੱਦ ਗੱਦ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸੁਚੇ ਤੇ ਸਚੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਆਪ ਅਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਕੇ ਗਏ ਸਾਓ ਉਸ ਨੂੰ ੨੨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਕਰੜੀ ਘਾਲ ਤੇ ਤਪੱਸਿਆ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਪੂਰਨ ਕਾਮਯਾਬੀ ਸਹਿਤ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਤੇ ਮੁੜ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਆਣ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਹੋ ! ਤੁਹਾਡਾ ਅੱਜ ਦਾ ਆਗਮ ਭਾਗੋ ਭਰਿਆ ਅਰ ਸੁਭਾਗ ਹੈ। ਅਜ ਆਪਣੇ ਪਰਾਏ ਆਪ ਨੂੰ ਲੱਖ ਲੱਖ ਵਧਾਈਆਂ ਅਰ ਮੁਬਾਰਕਾਂ ਭੇਜ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਮਜ਼ਲੂਮ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਮੁਰਝਾਏ ਹਿਰਦਿਆਂ ਅੰਦਰ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਆਸ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਕਿਰਨ ਦਾ ਉਜਾਲਾ ਪਸਾਰ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਤੇ ਸਭ ਧਰਮੀ ਬੰਦੇ ਆਪ ਦੀ ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਨੂੰ ਨਿਰਵਿਘਨ ਸਮਾਪਤ ਹੋਣ ਪਰ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਅਰ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ "ਹਰ ਜੁਗ ਜੁਗ ਭਗਤ ਉਪਾਇਆ ਪੈਜ ਰਖਦਾ ਆਇਆ" ਗੁਰਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁੰਜੀਆਂ, ਅਰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਕਰੜੇ ਮੋਰਚੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਦਾ ਸੇਹਰਾ ਆਪ ਕੌਮੀ ਲਾਲਾਂ ਦੇ ਸੀਸ ਉਤੇ ਸਜਾਏ, ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਦੀ ਆਨ ਸ਼ਾਨ ਅਰ ਪੈਜ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸੰਮੂਹ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਆਪ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੂੰ ਅਜ ਇਸ ਫਤਹਿ ਲਈ ਸੱਚੇ ਹਿਰਦੇ ਨਾਲ ਵਧਾਈ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਅਦੁਤੀ ਕਾਰਨਾਮੇ ਸਿਖ ਪੰਥ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਅੰਦਰ ਸੁਨੈਹਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਧਰੂ ਵਾਂਗ ਸਦਾ ਲਈ ਆਪਣੀ ਚਮਕ ਅਰ ਦਮਕ ਵਿਖਾਂਦੇ ਹੋਏ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀ ਜੋਧਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਸੱਚਾ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ।

ਬੀਰ ਜੋਧਿਓ! ਭਾਵੇਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਜ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪ ਦੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸੰਬੰਧੀ ਇਸ ਅਦੁਤੀ ਫਤਹਿ ਪਰ ਦਿਲੋਂ ਚਿਤੋਂ ਵਧਾਈ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬੀਰੋ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਉਸ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਆਪ ਪਾਸੋਂ ਲੁਕਾਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਜੋ ਕੌਮ ਦੇ ਬੇ-ਤਾਜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਰਦਾਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਰਦਾਰ ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝਬਾਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੌਮੀ ਪਰਵਾਨਿਆਂ ਤੇ ਧਰਮੀਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਜੇ ਤੀਕ ਜ਼ਲੀਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਲਾ ਕੇ ਡਕੇ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਦੁਖ ੧੦ਵੇਂ ਤੇ ਤੇਰ੍ਹਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੇ ਅਕਾਲੀ ਵੀਰਾਂ ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਅਤੇ ਮਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਆਦਿ ਦੇ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਭਾ ਨਾਲ ਹੋਈ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਜੇ ਤਕ ਬਾਕੀ ਹੈ, ਕਈ ਸੈਂਕੜੇ ਗੁਰਸਿਖ ਜੋ ਨਾਭਾ ਰਿਆਸਤ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜਲਾਵਤਨ ਹੋ ਕੇ ਘਰੋਂ ਬੇਘਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਖ ਦੀ ਚੋਭ ਵੀ ਅਜੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਪੀੜਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਬੀਰ ਦੁਲਾਰਿਓ! ਜਦ ਤੀਕ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਇਹ ਪੀੜਾਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਉਨਾਂ ਚਿਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀਆਂ ਵਧਾਈਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਿਦਾਂ ਕਹੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ?

ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸਿਰ ਲੱਥ ਸਿਪਾਹੀਓ! ਆਪ ਦੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਦੀਦਾਰੇ ਕਰਕੇ ਜਿਥੇ ਅਸਾਡੇ ਮੰਨ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਗੋਤੇ ਲਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਅਜ ਆਪਦੀ ਇਸ ਕਤਾਰ ਰੂਪੀ ਪ੍ਰੋਤੀ ਹੋਈ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਉਨਾਂ ਸੁਚੇ ਹੀਰਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਵੇਖ ਕੇ ਕਲੇਜੇ ਨੂੰ ਧੂਹ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਭਾਵ ਸਾਥੋਂ ਜਿਸਮਾਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸਦਾ ਲਈ ਵਿਛੜ ਚੁਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੀਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਤੋਂ ਹੈ, ਜੇਹੜੇ ਸਾਵੇ ਮੱਥੇ ਗੋਲੀਆਂ ਖਾ, ਯਾ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਸਰੀਰਾਂ ਤੇ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਅਖੀਰ ਮੰਜ਼ਲ ਤੇ ਪੁਜ ਅਰਸ਼ੀ ਪਿਤਾ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਜਾ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਇਹ ਇਕ ਨਾ ਮਿਲਣ ਵਾਲਾ ਸੱਲ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਲਾਲ, ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਵੀਰ, ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਪਤੀ ਅੱਜ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਾਣਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਕੀ ਕੀ ਗੁਜ਼ਰਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੀਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਚੇਤੇ ਰਖਦਾ ਹੋਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਤੇ ਇਹੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਬਖਸ਼ੇ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਇਕ ਖਾਸ ਲੰਮੇ ਅਰਸੇ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਚੇ ਤੇ ਉੱਚੇ ਰਸਤੇ ਦੇ ਪੰਧਾਊਆਂ ਦੀ ਤਨੋਂ, ਮਨੋਂ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਇਥੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੇਮੀਆ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦੱਲ ਆਪ ਸੱਚੇ ਬੀਰਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਭੀ ਯੋਗ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਹ ਫਤਹਿ ਦੀਆਂ ਬਰਕਤਾਂ ਕੇਵਲ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦੇ ਸਦਕੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਅਰ ਸਤਗੁਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ "ਮਿਲਬੇ ਕੀ ਮਹਿਮਾਂ ਬਰਨ ਨ ਸਾਕਉ ਨਾਨਕ ਪਰੇ ਪਰੀਲਾ" ਇਸ ਲਈ ਪੰਥ ਆਪ ਧਰਮੀਆਂ ਤੇ ਆਸ ਰਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਪੰਥਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਾਗ ਦੀ ਵਾੜ ਬਣ ਕੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਰਹੋਗੇ। ਬਹਾਦਰੋ! ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਬੱਲ ਨਾਲ ਅਜੇ ਅਸਾਂ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਦੁਖਾਂ ਨੂੰ ਨਵਿਰਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਛੁਟ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਪਰਉਪਕਾਰ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦਾ ਭਲਾ, ਅਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਚੁਕੇ ਬੀੜੇ ਆਦਿ ਕੌਮੀ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਨਾ ਹੈ।

ਆਓ! ਅੱਜ ਉਸ ਸਿਰਜਨ ਹਾਰ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀ ਮਾਨ ਪਿਤਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਅੱਗੇ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਅਰ ਅਦਬ ਨਾਲ ਅਰਜ਼ੋਈ ਕਰੀਏ, "ਹੇ ਕਲਗ਼ੀਧਰ ਪਿਤਾ! ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਬੱਲ ਬਖਸ਼, ਜੋ ਤੇਰੀ ਅਕਾਲੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਝੰਡਾ ਚਹੁੰ ਕੂੰਟਾਂ ਵਿਚ ਝੁਲਾਣ ਲਈ ਖਾਲਸਾ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਡੱਟਿਆ ਰਹੇ। ਆਪਣੀਆਂ ਅਰਸ਼ੀ ਮੇਹਰਾਂ ਦਾ ਛੱਟਾ ਅਕਾਲੀ ਫੌਜਾਂ ਤੇ ਵਰਸਾ। ਅਰ ਪੰਥ ਪਾਸੋਂ ਉਹ ਸੇਵਾ ਲੈ, ਜੋ ਤੇਰੇ ਦਰਬਾਰ ਕਬੂਲ ਪਵੇ। ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ, ਨਾਮ ਦਾਨ, ਅਰ ਧਰਮ ਦੇ ਸੁੱਚੇ ਮਾਰਗ ਉਤੇ ਡੱਟੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਬਖਸ਼। ਅਰ ਤੇਰੀ ਰਜ਼ਾ ਅੰਦਰ ਖਾਲਸਾ ਸਰਬੱਤ ਜੀਆ ਮਾਤ੍ਰ ਦੇ ਭਲੇ ਅਰ ਸੇਵਾ ਲਈ ਤਨ, ਮਨ, ਧੰਨ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖੀ ਆਦਰਸ਼ ਵਾਲਾ ਧਰਮ ਪੁਤਲਾ ਬਣਿਆ ਰਹੇ।" ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ।

ਅਸੀਂ ਹਾਂ:-

ਅਕਾਲੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਨਰਮਾਣ ਸੇਵਕ, ਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਟਹਿਲੀਏ ਸੇਵਾਦਾਰ ਤੇ ਮੈਂਬਰ,

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦੱਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਨੋਟ:- ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਸਮੂਹ ਜ਼ਿਲਾ ਕਮੇਟੀਆਂ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਮਾਨ ਪੱਤਰ ਤੇ ਸਰੋਪਾਓ ਭੇਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਥੇ ਸਿਰਫ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਾਲਾ ਸਵਾਗਤ ਪੱਤਰ ਹੀ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਅਸਲੀ ਨਮੂਨਾ

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਯੋਗ ਫਖਰ

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਯੋਗ ਫਖ਼ਰ ੧੯੨੦ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ੧੯੨੫ ਤਕ ਜੋ ਸ਼ਾਂਤ ਮਈ ਧਰਮ ਯੁਧ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਤਰਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮਾਣ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਜਿਤਨਾ ਭੀ ਕਰੇ ਥੋੜਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਬਹਾਦਰੀ, ਕੁਰਬਾਨੀ, ਸਿਆਣਪ ਅਤੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਮੰਨ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਦ ਇਹ ਮਾਣ ਰੱਬੀ ਬਰਕਤ ਤੇ ਅਖੁਟ ਤਾਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਇਸ ਮਾਣ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸਮਝਕੇ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਤੇ ਛਾਤੀ ਚੌੜੀ ਕਰ ਲਈ ਜਾਵੇ, ਤਦ ਇਹ ਹਉਮੈ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ "ਜਬ ਲਗ ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਕਰੈ ਤਬ ਲਗ ਕਾਜ ਏਕ ਨਹੀਂ ਸਰੈ"।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਮੂਹ ਗੁਰੂ ,ਪੰਥ ਦੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਤੇ ਗੁਰਪੁਰ ਵਾਸੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਪਵਿਤ੍ਰ ਰੂਹਾਂ ਤੋਂ ਖਿਮਾਂ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੇ ਦਸ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਗੁਰਧਾਮ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਨਮੁਲ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਛਪਣ ਤੋਂ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਢਿਲਆਈ ਨਹੀਂ, ਅਸਲ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦਾਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਦਾਸ ਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਮੋਰਚਿਆਂ ਦੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਪੁੰਜ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚੋਂ ਪੂਰੇ ਨਾਮ ਤੇ ਪਤੇ ਮਿਲ ਜਾਣ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਲਿਆਕੇ ਗੁਪਤ ਹੀਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਪਾਤ੍ਰ ਬਣਾਂਗਾ। ਜੋ ੩-੪ ਦਫਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾਣ ਤੇ ਭੀ ਨਾ ਕੁਛ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਕੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ੨ ਭੇਜਕੇ ਮਸਾਲਾ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰਨ ਤੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਿਆ। ਕਾਰਨ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ । ਉਹ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਵਗ ਤੁਰੇ, ਕੁਝ ਗੁਜਰ ਗਏ। ਜੋ ਹੁਣ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁਖੀ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈਆਂ ਨਾਲ ਨਾਰਾਜਗੀ ਸੀ। ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਇਕੋ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ੨-੩ ਦਫਾ ਜਾਣ ਪਰ ਵੈਹਦਾ ਕਰਨਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਭੇਜਾਂਗੇ ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਨਾ ਪੁਜਣ ਤੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਾਂ ਤੇ ਅੱਖਬਾਰਾਂ ਤੇ ਪਤ੍ਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਖਾਸ ਮਿਲਨ ਤੇ ਭੀ ਬਿਨੈ ਨਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਣ ਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਮਿਲਿਆ ਸੋ ਲਿਖੌਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਮੈਦ ਹੈ ਕਿ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਨਿਮਾਣੇ ਜਤਨ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਣਗੀਆਂ।

ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਾ ਪਾਤ੍ਰ

ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੯੨੬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪਾਰਟੀਆਂ ਬਣਨ ਦਾ ਕਾਰਨ

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਥੇ ਵੀ ਦਸਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ "ਗੁਰਦੁਆਰ ਐਕਟ" ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਇਸ ਨਾਲ ਮਹੰਤਾਂ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਤਾਂ ਤੇ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪੰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਆ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਸਾਰੀ ਆਮਦਨ ਤੇ ਖਰਚ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਵੀ ਠੀਕ ਤਰਾਂ ਰਖ ਹੋਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿਲ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਕਿਲੇ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਸਿੱਖ ਮੁਖੀਆਂ, ਬਾਹਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ, ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ, ਤੇ ਹੋਰ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਤੇ ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਕੀਲ ਮੋਗਾ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਫਿਰ ਵੀਹ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਪਾਸ ਹੋਗਿਆ। ਇਸਦੇ ਪਾਸ ਹੋਣ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਕਿਲੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਬੰਦ ਮੁਖੀ ਇਸ ਪੁਰ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦਾ ਬਿਆਨ ਦੇਣਗੇ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ।

ਜਿਸ ਪਰ ਲਹੌਰ ਕਿਲੇ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਮੁਖੀਆਂ ਵਿਚ ਮੱਤ-ਭੇਦ ਹੋਗਿਆ। ਕੁਝ ਮੈਂਬਰ ਇਸ ਤਰਾਂ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਧੱਬਾ ਲੌਣਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਤੇ ਬਾਕੀ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜਦ ਅਸਾਂ ਇਹ ਬਿਲ ਆਪ ਬਨਾਇਆ ਹੈ ਸ਼੍ਰੋ. ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਪੰਥ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਪੁਰ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦਾ ਬਿਆਨ ਦੇਣਾ ਕੋਈ ਅਯੋਗ ਗਲ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਖਿਚੋਤਾਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਲੰਘ ਗਏ, ਤੇ ਆਖਰ ੨੫ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੬ ਨੂੰ ਲਹੌਰ ਕਿਲੇ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਮੁਖੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਜਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਵਾ ਹਰਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ, ਮਿਸਟਰ ਐਮਰਸਨ ਦੀ ਅਦਾਲਤ (ਲਹੌਰ ਕਿਲੇ) ਵਿਚ ਇਹ ਬਿਆਨ ਦਿਤਾ ਕਿਃ—

"ਹਿਜ਼ ਐਕਸੀਲੈਨਸੀ ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੇਹੜੀ ਤਕਰੀਰ ੯ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੫ਨੂੰ ਲੈਜਿਸਲੇਟਿਵ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਕੇ ਮੈਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ "ਮੈਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਦਾ ਖਰੜਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਸਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਤਸੱਲੀ ਬਖਸ਼ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਐਕਟ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸਿੱਧੀ ਕਾਰਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਬੰਧੀ ਕੋਈ ਸਿੱਧੀ ਕਾਰਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਇਸ ਐਕਟ ਤੇ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਕਰਾਂਗਾ, ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਪੰਥ ਪਾਸ ਅਪੀਲ ਕਰਾਂਗਾ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਐਸਾ ਹੀ ਕਰੇ"

ਇਸ ਬਿਆਨ ਦੇ ਨਾਲ, ਸ਼੍ਰੋਃ ਗੁਃ ਪ੍ਰਃ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਕਿਲੇ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਮੁਖੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੰਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ।

੧ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਿਲੋਲ ਪੁਰੀ।	੨ ਸੋਢੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ
੩ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ ਨੈਸ਼ਨ।	੪ ਮਾਸਟਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਰਨਤਾਰਨ।
੫ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ।	੬ ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿਲੀ।
੭ ਸ: ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਂਗਰੀ।	੮ ਕੈਪਟਨ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੯ ਸ: ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਨੇਡੀਅਨ।	੧੦ ਸ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੧੧ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।	੧੨ ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ।
੧੩ ਸ: ਬਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਨੇਡੀਅਨ।	੧੪ ਸ: ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਛੋਆ।
੧੫ ਸ: ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਮੱਦੀ ਲੁ:।	੧੬ ਸ: ਬ: ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਗੋਧਾ।
੧੭ ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ।	੧੮ ਸ: ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪੰਡੋਰੀ।
੧੯ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ B. A. ਖਾ: ਕਾਲਜ।	

ਜਿਸਪੁਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਨਾਂ ੨੦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ੨੬ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੬ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ੧੬ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਇਸਤਰਾਂ ਕਹਿਕੇ ਰਿਹਾ ਹੋਣਾ ਅਣਖ ਨੂੰ ਵੱਟਾ ਲੋਣਾ ਸਮਝਿਆ।

੧ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੁੰਦਰੀ।	੨ ਸ: ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੌਮੀ।
੩ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘਵਿੰਡ।	੪ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਰਪੁਰੀ।
੫ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ।	੬ ਸ. ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੋਸ।
੭ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਲੰਧਰੀ।	੮ ਬਾਬੂ ਤ੍ਰਿਪਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਾਇਲਪੁਰੀ।
੯ ਸ. ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀਵਾਲ।	੧੦ ਸ. ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਕੀਲ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ।
੧੧ ਸ. ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝਬਾਲ।	੧੨ ਸ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਕੀਲ।
੧੩ ਸ. ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੁਲਤਾਨ ਵਿੰਡ।	੧੪ ਸ. ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਉਣੀ ਫਰੋਜ਼ਪੁਰ।
੧੪ ਡਾਕਟਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਚਕਵਾਲੀਆ।	੨੬ ਸ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੂਹੜਕਾਣਾ।

ਭਾਵੇਂ ਓਪਰੀ ਜਹੀ ਨਿਗਾ ਨਾਲ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿਲ ਸਬੰਧੀ ਬਿਆਨ ਦੇਣ, ਤੇ ਨਾ ਦੇਣ ਦਾ ਹੀ ਮਤ ਭੇਦ ਦੋ ਪਾਰਟੀਆ ਬਣਨਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਾਣਕਾਰ ਹਲਕਿਆਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ, ਕਿ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਕਿਲੇ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਮੁਖੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸਤੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਲੀਡਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੇ ਆਗੂ ਬਣਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਚ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਤੇ ਕਾਫੀ ਮੱਤ ਭੇਦ ਤੇ ਖਿਚੋ ਤਾਣ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿਲ ਦਾ ਬਿਆਨ ਤਾਂ ਇਸ ਲਈ ਇਕ ਸਾਧਨ ਹੋਗਿਆ।

ਰਿਹਾ ਹੋਕੇ ਆਏ ਸਿਖ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਇਕੱਤਰਤਾ ਵਿੱਚ ਫੇਰ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ, ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸਕੱਤ੍ਰ ਤੇ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰੀ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸੰਭਾਲ ਲਈਆਂ ਤਾਂ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨੱਠਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸਕੱਤ੍ਰ ਤੇ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ, ਅੰਦਰਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾ ਤੇ ਇਸ ਮਤ-ਭੇਦ ਦੀ ਅੱਗ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਨੂੰ ਖੂਬ ਹਵਾ ਦਿਤੀ ਜਿਸਨੇ ਪਾਰਟੀ ਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਅਜੇਹਾ ਭਾਂਬੜ ਬਾਲਿਆ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਥੇਬੰਦੀ, ਸ਼ੋਹਰਤ, ਨਿਸਕਾਮਤਾ, ਕੁਰਬਾਨੀ, ਨੂੰ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਦੋ ਪਾਰਟੀਆਂ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਇਕ ਦਾ ਨਾ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਪਾਰਟੀ, ਤੇ ਇਸਦੇ ਆਗੂ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਗੋਧਾ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ।

੩ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਆਲਕੋਟ।	੪ ਸ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਲਾਹੌਰ।
੪ ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ।	੫ ਸ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝਬਾਲ।
੭ ਬਾਬਾ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੀਗਾ।	੮ ਸ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੀਸ ਧਾਰੀ।
੯ ਬਾਵਾ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਕਤਸਰ।	੧੦ ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੧ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੁਮਾਣ ਲੁਧਿਆਣਾ। ੧੨ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਤਕੋਟ।
੧੩ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਵਾਨਾ। ੧੪ ਸ: ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਫ਼ਖ਼ਰ" ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ।

ਆਦਿ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।

ਦੂਜੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਨਾ "ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ" ਤੇ ਇਸਦੇ ਆਗੂ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਤੇ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਲ ਸਨ।

ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਸ਼ਃ ਬਹਾਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ "ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨੂ" "ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨੂ" ਆਖਕੇ ਧੂਆਂ ਧਾਰ ਤਕਰੀਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮਨਕੇ ਪੰਥ ਦੀ ਹਤਕ ਕੀਤੀ ਹੈ।

੧੧ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੬, ਕਿਲਾ ਲਹੌਰ ਵਿਚ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਦਾ ਚਲਾਣਾ ਹੋਗਿਆ, ਆਪਦਾ ਮਿਰਤਕ ਸਰੀਰ ਮੋਟਰ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਲਿਆਕੇ ਭਾਰੀ ਮਾਤਮੀ ਜਲੂਸ ਨਾਲ ਚਾਟੀ ਪਿੰਡ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸ: ਪ੍ਰਿਥੀਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅੰਗੀਠੇ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ੧੮ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਕਿਲੇ ਵਾਲੇ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਦੇ ਥਾਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਗੂ ਮੰਨ ਲਿਆ। ੧੩ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੬ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਪੁਰ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਦੇਖ, ਸ਼੍ਰੋਃ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਃ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਖਿਲਾਫ ਕਾਨੂੰਨ ਕਰਾਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੁਕਮ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ, ਤੇ ੨੭ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੬ ਨੂੰ ਲਹੌਰ ਕਿਲੇ 'ਚੋਂ ਬਾਕੀ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਬਾਹਰ ਆਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਤੇ ਇਸ ਪੁਰ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਵਰਤੋਂ ਹੀ ਕੀਤੀ। ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ, ਪਹਿਲੇ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਮੰਨਣ ਤੇ ਨਾ ਮੰਨਣ ਦਾ, ਐਵੇਂ ਵਾਧੂ ਝਮੇਲਾ ਛੇੜਣ ਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਇਤਫਾਕ ਤੇ ਈਮਾਨ ਦਾ ਸ਼ੀਰਾਜਾ ਚਕਨਾਚੂਰ ਹੋਇਆ। ਅਤੇ ਸਨ ੧੯੨੦ ਤੋਂ ਸਨ ੧੯੨੬ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਨੇ, ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਜ਼ਬਰ ਅਗੇ ਸਬਰ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਮਈ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਮੋਰਚੇ ਸਰ ਕਰਕੇ ਹਰ ਇਕ ਮਜ਼ਹਬ, ਹਰ ਇਕ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਜੋ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਹ ਸਭ ਆਪੇ ਹੀ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਬੈਠੇ।

ਅੰਤ ਹੋਇਆ ਕੀ? ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਜਣ ਫੁਟ ਦੇ ਦੁਖੋਂ ਹੋਰ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ, ਤੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਕੱਤਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ।

ਦਾਸ ਵਲੋਂ, ਪਵਿਤਰ ਆਤਮਾਂ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਤੇ ਮਹਾਤਮਾਂ ਅਗੇ ਅਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰੀਏ ਕਿ ੨੯੨੧ ਤੇ ੧੯੨੬ ਵਾਂਗ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ, ਭਰਾਤ੍ਰੀ ਪ੍ਰੇਮ, ਤੇ ਏਕਤਾ ਵਧੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਦੇਸਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਸਿਖ ਪੰਥ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਮਹਿਕ ਫਿਰ ਲਪਟਾਂ ਦੇਵੇ।

ਦਾਸਃ– ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

ਕਿਸਨ ਪੁਰਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੇ ਨਧੜਕ ਲੀਡਰ
ਅਕਾਲੀ ਯੋਧਾ

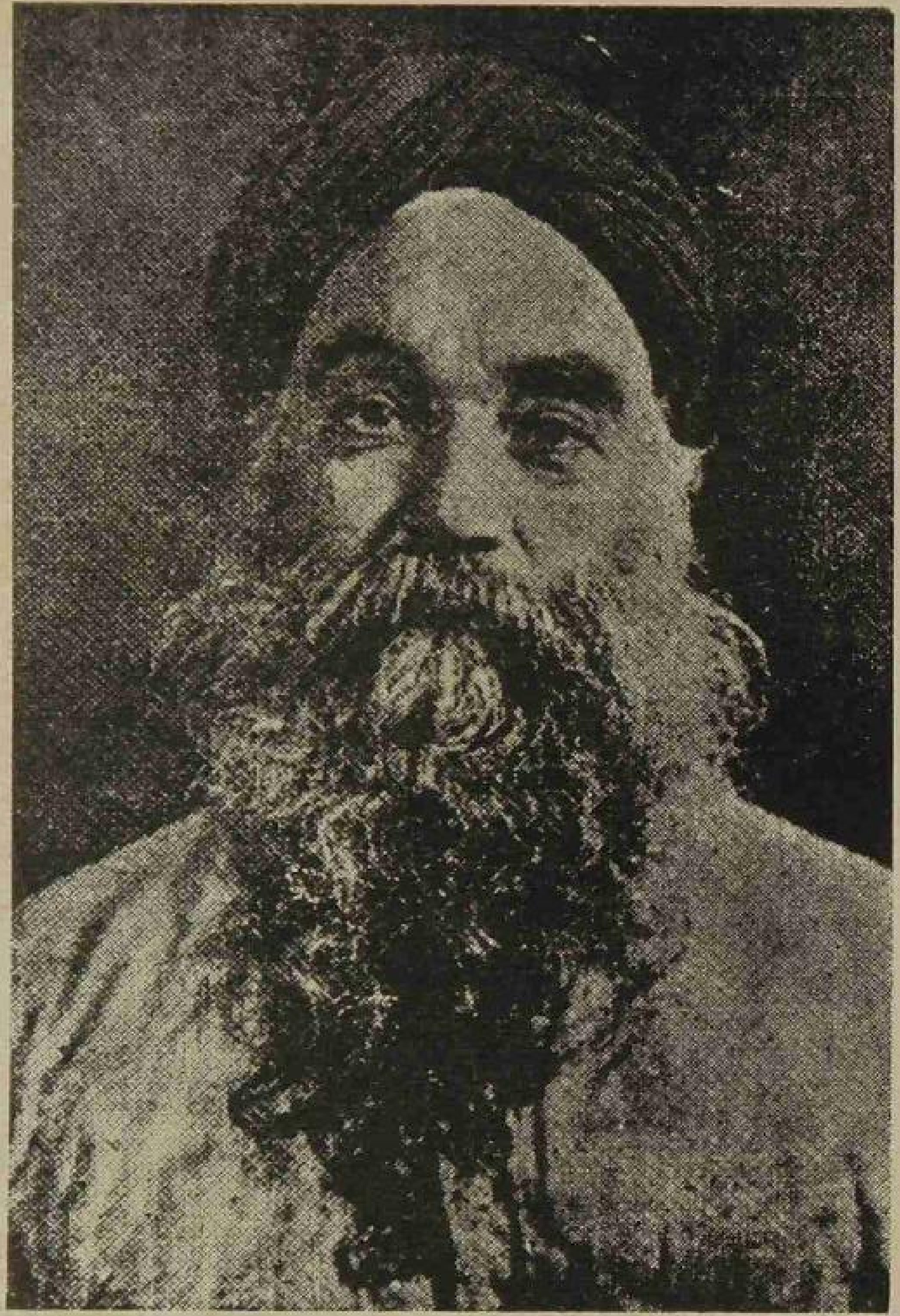

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ
(ਸਫਾ ੯੬੨ ੳ)

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਹੀਰੇ

ਨੌਜਵਾਨ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝਬਾਲ
(ਸਫਾ ੯੬੫)

ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੇ ਕੌਮੀ ਫਕੀਰ

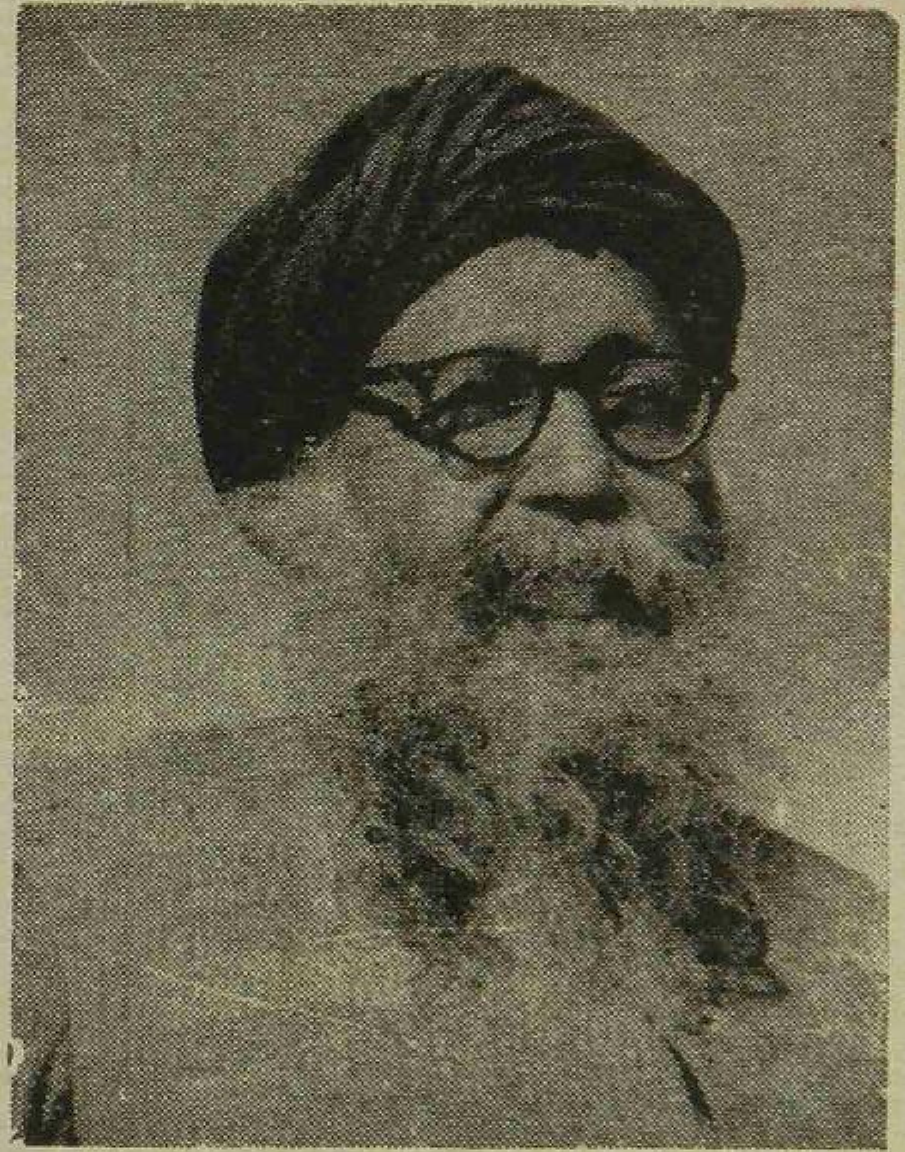

ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ
(ਸਫਾ ੯੬੨ ਅ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ

ਸਰਦਾਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਬੀ ਏ ਐਮ. ਐਲ਼. ਸੀ. ਮੋਗਾ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿਲ ਕੌਂਸਲ ਵਿੱਚ
ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ

ਸਫ਼ਾ ੭੯੨

ਸ: ਬ: ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੰਡਾਲੀ

ਪਹਿਲੀ ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ

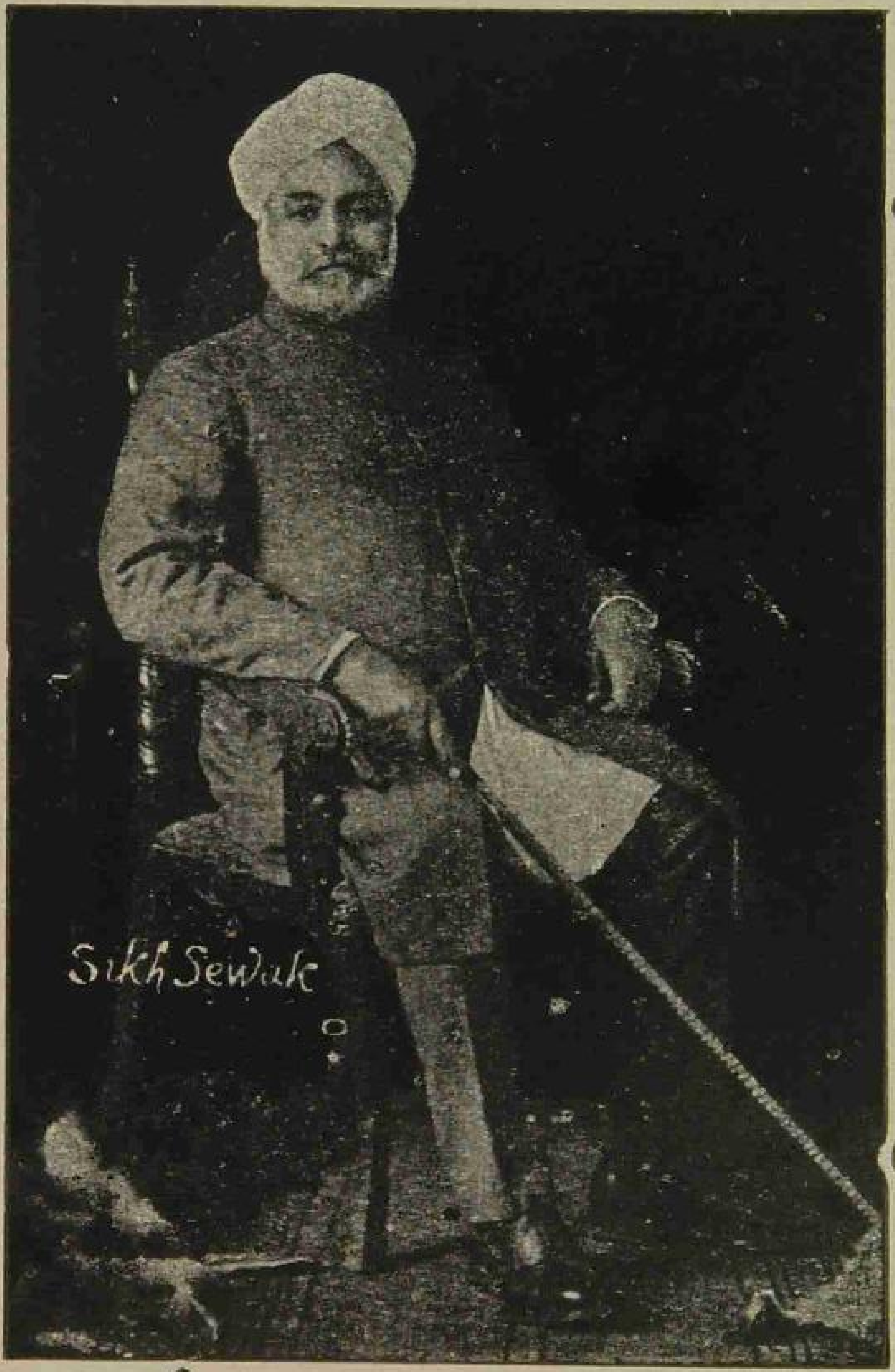

ਉਘੇ ਸਨ ਵਿਚ ਦੇਸ ਦੇ ਜਾਨਣ ਸਗਲੇ ਭੇਵ।
ਐਡਵੋਕੇਟੀ ਛਡ ਕੇ ਕਰੀ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵ।

ਸਫ਼ਾ ੯੫੫

ਪੰਥ ਦੀ ਆਨ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਰਾਖੇ ਸਚੇ ਤੇ ਸੁਚੇ

੪੦ ਲਖ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ

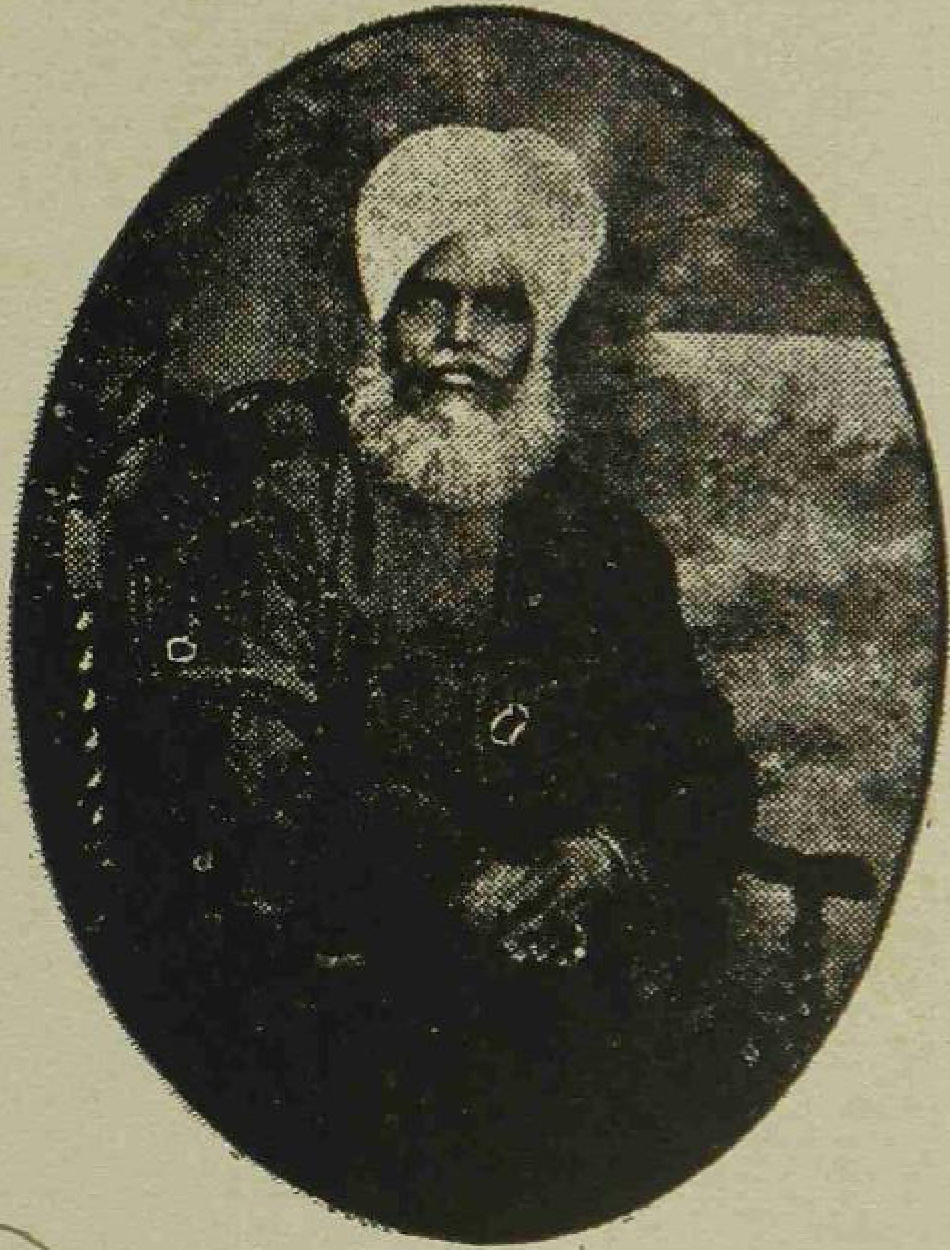

੪੦ ਲੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਬੇਤਾਜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ

ਪਹਿਲੀ ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ

ਸਫ਼ਾ ੯੫੩

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ
੧੯੨੧ ਤੋਂ ੧੯੨੬ ਤਕ ਦੇ
ਮੁਖੀ ਲੀਡਰ

ਪਹਿਲੀ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ
—ਤੇ—
ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ ਸ: ਬ: ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਹੰਡਾਲੀ

ਬੇਤਾਜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸਿਰਲਥ ਹੈ ਇਹ ਸੂਰਮਾ ਡਾਢਾ ਵਡਾ ਅਮੀਰ।
ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਹੋਇਆ ਅੰਤ ਫਕੀਰ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਦੇ ਘਰ ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਐਲ.ਐਲ.ਬੀ. ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਮਿਊਂਸੀਪਲ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਬਣੇ। ਇਥੇ ਆਪ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਇਸ ਲਈ ਪਬਲਕ ਆਪ ਦੇ ਕੰਮ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਆਪ ਬੜੇ ਅਣਖ ਵਾਲੇ ਸਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਗਲੋਂ ਮਿਊਂਸੀਪਲ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨਾਲ ਜੋ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਭੀ ਸੀ, ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਸਕੱਤਰੀ ਤੋਂ ਫੌਰਨ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿਤਾ।

ਫਿਰ ਆਪ ਨੇ ਛਾਉਣੀ ਵਿਚ ਫਰਨੀਚਰ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਲਾਭ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਸਪੋਰਟਸ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭਿਆ, ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਘਾਟਾ ਪਿਆ।

ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦੇ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਰਹੇ। ੧੯੧੨ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਸਿੱਖ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਕਾਨਫੰਰਸ ਦੀ ਰੀਸਿਪਸ਼ਨ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਆਪ ਚੇਅਰਮੈਨ ਸਨ। ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਿਵਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਸੀ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਟਾਹਲੀ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਸਰ ਸੰਬੰਧੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਰਾਵੀ ਦਾ ਬੰਨ ਬਝਣ ਵੇਲੇ ਸਿਆਲ ਕੋਟ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣੇ।

ਆਪ ਘਰੋਂ ਬਹੁਤ ਘਟ ਨਿਕਲਦੇ ਸਨ, ਹਰ ਵੇਲੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਓਦੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਕਿ ਮੁੜ ਚੈਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੈਠੇ। ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਆਪ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਦਾ ਕਾਰਖਾਨਾ ਭੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ।

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਜੋ ਜੋ ਮਾਲੀ ਤੇ ਬੁਢੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸਰੀਰਕ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਕੈਦਾਂ ਦੇ ਅਕੇਹ ਦੁਖੜੇ ਆਪ ਨੇ ਝਲੇ ਉਹ ਦਸਣ ਲੱਗਿਆਂ ਵਖਰੀ ਕਤਾਬ ਬਣਦੀ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ੧੯੨੬ ਤਕ ਚਲੇ ਆਂਦੇ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਨਿਰਮਾਣ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਬੇਤਾਜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਖਤਾਬ ਦਿਤਾ ਆਪ੍ ਪੰਥਕ ਭਲਾਈ ਲਈ ਜੇਹਲ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਕਈ ਦਫਾ ਗਏ। ਇਕ ਦਫਾ ਜੇਹਲ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਟੋਪੀ ਪਹਿਨਣ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਡਟ ਗਏ ਅਤੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਸਿਰਫ ਕਛਹਿਰੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਬਸਤਰ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨਿਆ। ਆਪ ਮੋਰਚਾ ਚਾਬੀਆਂ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ, ਜੈਤੋ ਆਦਿ ਕਈ ਮੋਰਚਿਆਂ ਸਮੇਂ ਜਦ ਆਪ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਭੀ ਪੰਥਕ ਮੁਖੀ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਲੇਕੇ ਹੀ ਖਾਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਂਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਹੁ ਮੁਲੀ ਹੋਣ ਤੇ ਲਿਖਣੀ ਅਤ ਕਠਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਆਪ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਕੂਕਾ ਪੱਤਰਾ ਪਾਠ ਵੇਲੇ ਭੀ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਅਜ ਕੱਲ ਬਿਰਧ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਲਿਹਾਜ ਨਾਲ ਦਿਲੀ ਵਿਖੇ ਨਵਾਸ ਰਖਦੇ ਹਨ।

"ਜ਼ਰਾ ਸੋਚੋ"!

ਬੇਤਾਜ – ੩੦ ਲੱਖ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ

"ਜਹਿ ਰਖਹਿ ਬੈਕੁੰਠ ਤਿਥਾਂਈ"

ਉਹ ਸਮਾਂ ਮੁਲਕ ਉਤੇ ਬੜਾ ਹੀ ਬਿਖੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਪਰਜਾ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਬੜਾ ਫਰਕ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਤੇ ਕੌਮ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਤੇ ਆਸ਼ਿਆਂ ਵਲ ਧਿਆਨ ਕਰੋ ਕਿਤਨਾ ਜ਼ਿਮੀਂ ਆਸਮਾਨ ਦਾ ਫਰਕ ਹੈ। ਕੌਮ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਿਰਤਾਜ ਆਗੂ ਤੇ ਬੇਤਾਜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਗੀ ਤੇ ਅਪ੍ਰਾਧੀ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਕੌਮ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਸੇਹਰੇ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ, ਹਿਰਦਾ ਤੇ ਦਿਲ ਜੀਵ ਦੇ ਫਰਸ਼ ਉਤੇ ਬਿਛਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਕੂਮਤ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਥਕੜੀਆਂ ਅਤੇ ਬੇੜੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਕਾਲ ਕੋਠੜੀਆਂ ਵਿਚ ਡਕਦੀ ਹੈ। ਕੌਮ ਜਿਸ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਉਤੇ ਮਰ ਮਿੱਟਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੈ, ਹਕੂਮਤ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਆਹ, ਕੈਸੀ ਅਸਚਰਜ ਹਾਲਤ ਹੈ, ਪਰ ਬੇ-ਵੱਸ ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਹਕੂਮਤਾਂ ਦੇ ਅਜੇਹੇ ਜਬਰ ਸਬਰ ਨਾਲ ਝੱਲਣੇ ਹੀ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੰਦਰ "ਜਹਿ ਰਖਹਿ ਬੈਕੁੰਠ ਤਿਥਾਂਈ" ਸਮਝ ਕੇ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣਾ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਕੌਮ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਜੇਹੇ ਆਗੂਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਹੀ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸੁਝਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ੩੦ ਲੱਖ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬੇਤਾਜ ਆਗੂ ਚੁਣਿਆ ਸੀ, ਸਾਡੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਗ਼ੀ ਆਖ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਡਕ ਦਿੱਤਾ।

ਸਖਤੀਆਂ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਕੇਵਲ ਪਾਪੀਆਂ ਤੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਡਰਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਧਰਮੀ ਤਾਂ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦੀ ਅੱਗਨੀ ਵਿਚ ਸੋਨੇ ਵਾਂਗ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਚਮਕ ਉਠਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਹੋਰ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਕੂਮਤ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਪੰਥਕ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਗਰ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਆਸ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਨਿਸਫਲ ਰਹੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ੇਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਆਇਆ ਪਿੰਜਰੇ 'ਚੋਂ ਛੁੱਟ ਕੇ

ਸਾਰੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਤਾਈਂ ਹੋਵੇ ਜੀ ਵਧਾਈ ਅੱਜ,
ਸ਼ੇਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਆਇਆ ਪਿੰਜਰੇ 'ਚੋਂ ਛੁੱਟ ਕੇ।
ਚਿਰਾਂ ਦੀ ਵਿਛੋੜੇ ਵਾਲੀ ਅੱਗ ਸੀਗੀ ਬਲ ਰਹੀ,
ਪਾਵੇ ਠੰਡ ਵੀਰ ਛਾਤੀ ਲਾਵੇ ਘੁੱਟ ਘੁੱਟ ਕੇ।
ਛੱਡੋ ਏਸ ਫੁੱਟ ਨੂੰ ਜੋ ਫੋੜ ਕੇ ਵੈਰਾਨ ਕਰੇ,
ਦਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਡੈਣ ਤਾਈਂ ਕੱਢੋ ਕੁੱਟ ਕੁੱਟ ਕੇ।
ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਆਵੋ,
ਅੱਗੇ ਦੁਖ ਪਾਇਆ ਹੈ ਬਥੇਰਾ ਟੁੱਟ ਟੁੱਟ ਕੇ।
ਪਿੰਜਰੇ ਦੇ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਬੰਦ ਕੀਤਾ,
ਮੰਨੀ ਈਨ ਸ਼ੇਰ ਵੀ ਨਾ ਥੱਕੇ ਹੁੱਟ ਹੁੱਟ ਕੇ।
ਨੰਗ ਹੀ ਧੜੰਗ ਸ਼ੇਰ ਪਿੰਜਰੇ ਦੇ ਵਿਚ ਫਿਰੇ,
ਧੁੱਪ ਅਤੇ ਪਾਲਾ ਮਾਰ ਕੱਢੇ ਕੁੱਟ ਕੁੱਟ ਕੇ।
ਝੁਕਿਆ ਤੇ ਝੰਮਿਆ ਨਾ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਅੱਗੇ,
ਮੌਜ ਇਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਾਲੀ ਆਇਆ ਲੁੱਟ ਲੁੱਟ ਕੇ।
ਤਪੀ ਹੱਠੀ ਵੀਰਤਾ ਦਾ ਪੁੰਜ ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਡਾ,
ਬਾਂਕਾ ਸ਼ੇਰ ਆਇਆ ਅੱਜ ਪਿੰਜਰੇ ਚੋਂ ਛੁੱਟ ਕੇ।

ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ "ਬੇਦੀ"

ਸ: ਬ: ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਉਘੇ ਮਨ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਜਾਨਣ ਸਗਲੇ ਭੇਵ।
ਐਡਵੋਕੇਟੀ ਛਡ ਕੇ ਕਰੀ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ॥

ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਲਖਣੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਹੰਡਾਲੀ, ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਵਿਖੇ ਸੰਨ ੧੮੭੬ ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਸ੍ਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਸਿਰਫ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸਾਇਆ ਉਠ ਗਿਆ। ਪਰ ਆਪ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਇਹ ਕਮੀ ਅਨੁਭਵ ਨ ਹੋਣ ਦਿਤੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੋਣਹਾਰ ਬੱਚੇ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਤੇ ਦੀਖਿਆ ਦਾ ਉਵੇਂ ਹੀ ਖਿਆਲ ਰਖਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਪਿਤਾ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਰਖ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਵਿਦਿਆ ਆਪ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਦਸ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਭੇਰੇ ਪੜ੍ਹਣ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਭੇਰੇ ਚੋਂ ਮਿਡਲ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਸੰਟਰਲ ਮਾਡਲ ਸਕੂਲ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚੋਂ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਹਿਸਟਰੀ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਅਵਲ ਰਹੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਸ ਜਮਾਤਾਂ ਪਾਸ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਵਲੈਤ ਬੈਰਿਸਟਰੀ ਪੜ੍ਹਨ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਵਕੀਲਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਕਦਰ ਸੀ। ਬੈਰਸਟਰ ਦਾ ਤਾਂ ਖਾਸ ਦਰਜਾ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹੋ ਖਿਚ ਸੀ ਜੋ ਨੌਜਵਾਨ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਵਲੈਤ ਲੈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਆਪ ੧੯੯੫ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਲਈ ਵਲੈਤ ਚਲੀ ਗਏ ਤੇ ਤਿੰਨਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਬੈਰਿਸਟਰੀ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਏ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਵਲੈਤ ਗਏ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਓਥੇ ਜਾਕੇ ਪਤੱਤ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੋਹਬਤ ਦਾ ਅਸਰ ਕਹੋ ਯਾ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਸਮਝੋ, ਕੁਛ ਕੁ ਨੌਜਵਾਨ ਵਲੈਤੋਂ ਪਤੱਤ ਹੋ ਆਏ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਆਮ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਖਿਆਲ ਬੈਠ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਵਲੈਤ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਸਿੱਖ,ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਪਰ ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਰਹਿਤ ਰਖੀ ਤੇ ਤਿਆਰ ਬਰਤਿਆਰ ਰਹੇ। ਵਲੈਤ ਵਿਚ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਹੋਰ ਕਈ ਢਿਲੜ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੱਕੇ ਸਿੱਖ ਰਹਿਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਗਿਰਨ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ।

ਵਲੈਤ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਵਕਾਲਤ ਦੀ ਪ੍ਰੈਕਟਸ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਆਪਣੇ ਪੇਸ਼ੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਵੀ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਰਹੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਰਗੋਧੇ ਵਿਚ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸਖਤ ਲੋੜ ਹੈ, ਸੋ ਇਸ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਮਰ-ਕੱਸਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਕੰਨਿਆ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਖੋਹਲ ਕੇ ਹੀ ਦੰਮ ਲਿਆ।

ਆਪ ੧੯੧੦ ਤਕ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਹੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਆਪ ਦੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਦੇਖ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਬਣਾ ਕੇ ਭੇਜ ਦਿਤਾ। ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਅੰਦਰ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਘਾਟੇ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਤੇ ਇਸ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਖਾਲਸਾ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤਾ। ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਕ,ਸੋਸ਼ਲ ਤੇ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਸਰਗਰਮੀ ਵਿਚ ਆਪ ਖਾਸਾ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਉਥੇ ਦੇ ਬੜੇ ਹਰ-ਮਨ ਪਿਆਰੇ ਲੀਡਰ ਬਣ ਗਏ।

ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੋਂ ਆਪ ਦੀ ਬਦਲੀ ਲਾਹੌਰ ਹੋ ਗਈ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆਕੇ ਜਿਥੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਓਥੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਵਸੀਹ ਮੈਦਾਨ ਹੱਥ ਲੱਗਾ। ਸਰਕਾਰੀ ਵਕਾਲਤ ਵਿਚਕਾਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਵਜੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ 'ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ' ਤੇ ਪਿਛੋਂ 'ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ' ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿਤਾ।

ਆਪ ਬੜੇ ਮੁਦੱਬਰ ਸਨ। ਆਪ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਰੌ ਨਾਲ ਕਦੇ ਨਾ ਵਗ ਤੁਰਦੇ ਸਗੋਂ ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਸਦਾ ਹੀ ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

੧੯੧੯ ਵਿਚ ਜਦ ਮਾਰਸ਼ਲ ਲਾ ਤੇ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਮਗਰੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਮਾਂਟਫੋਰਡ ਸਕੀਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਧਾਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਤੇ ਨਵੇਂ ਆਈਨ ਮਾਤਹਿਤ ਕੌਂਸਲ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ ਤਾਂ ਆਪ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ ਤੇ ਸੰਨ ੧੯੨੦ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਲੇਜਿਸਲੇਟਿਵ ਕੌਂਸਲ ਦਾ ਡਿਪਟੀ ਪ੍ਰੇਜ਼ੀਡੈਂਟ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਸਿਖ ਸਨ ਜੋ ਏਸ ਮਹਾਨ ਔਹਦੇ ਤੇ ਲਾਏ ਗਏ।

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਿਰੁਧ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਨ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾਈ ਤਦ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਫਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਉਸ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਿਖ ਹੀ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਨ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਜੋ ਸਫਲਤਾ ਹੋਈ ਉਸ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਹੀ ਹੈ। ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਨ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨ ਵਿਚ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਜੋਰ ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਚਲਾਣ ਵਾਲੀ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਸਭਾ ਸਿਖ ਲੀਗ ਸੀ। ਉਸੇ ਸਾਲ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੇ ਬੇਤਾਜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਸਿਖ ਲੀਗ ਦਾ ਉਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਮਾਗਮ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦੀ ਗੂੰਜ ਅਜੇ ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਤੇ ਡਾ: ਕਿਚਲੂ ਏਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ।

ਲੀਗ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸ: ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਦਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਸ: ਬਹਾਦਰ ਲੀਗ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਪਰ ਆਪਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਨ ਖਤਰਨਾਕ ਸੀ, ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਖਿਲਾਫ ਦਿਤੀ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਦਾ ਇਕ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਕਰਣ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਮੁੜ ਕੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦੇ ਵਾਕਿਆਤ ਦੁਹਰਾ ਕੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਰਬਰਾਹ ਸ: ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਫੈਲ ਗਿਆ, ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਸਿਆਲਕੋਟ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ ਦੇ ਪਤਤ ਸਰਬਰਾਹ ਗੰਡਾ ਸਿਹੋਂ ਵਿਰੁਧ ਮੋਰਚਾ ਲਗ ਗਿਆ। ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ ਪੰਥ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਹੋਈ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨੀਆਂ ਪਈਆਂ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਜ਼ੋਰਾਂ ਤੇ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਪੰਥ ਨੇ ਏਸ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸੇਵਾ ਲਈ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ ਜਿਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸ੍ਰ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੀਯਤ ਹੋਏ ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਗਰਮ ਤੇ ਨਰਮ ਦੋਹਾਂ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਸਜਨ ਲਏ ਗਏ।

੨੧ ਫਰਵਰੀ ਸੰਨ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕਾ ਵਰਤਿਆ। ਜਿਹੜਾ ੨੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਸਰਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਧਾਰੋਵਾਲ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਾ ਸ਼ਾਤਮਈ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਮਹੰਤ ਨਰੈਣੂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ, ਛਵੀਆਂ ਤੇ ਕੁਹਾੜੀਆਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਿਆ, ਉਹਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਕੇ ਅਜੇ ਵੀ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਉਬਾਲਾ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਏਸ ਕਤਲਾਮ ਦੀ ਮਸਾਲ ਮਿਲਣੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਉਸ ਦਿਨ ਸਾਰੇ ਨਨਕਾਣੇ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ਛੇ ਜੀਉਂਦੇ ਸਿੰਘ ਬਚ ਗਏ ਜੋ ਮਹੰਤ ਦੇ ਹਥ ਨਾ ਆਏ ਬਾਕੀ ਕੁਲ ਨੂੰ ਉਸ ਜ਼ਾਲਮ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਛਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕਾਰਖਾਨੇ ਵਾਲੇ, ਸ: ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਆੜ੍ਹਤੀ ਤੇ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਾਸਟਰ ਵੀ ਸਨ। ਮਹੰਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਲਈ ਕਚੀ-ਚੀਆਂ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਸਭ ਯਤਨ ਨਿਸਫਲ ਗਏ।

ਉਸੇ ਦਿਨ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਾਰ ਆ ਗਈ ਕਿ ਮਹੰਤ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਤੇ ਹੁਣ ਤੇਲ ਪਾ ਪਾ ਕੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੂਜੀ ਤਾਰ ਵੀ ਆ ਮਿਲੀ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲਿਆਮ ਜਾਰੀ ਹੈ ਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਾਰਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਦਿਲ ਉਤੇ ਬਿਜਲੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਡੋਗ ਦਿੱਤੀ।

ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ, ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਕੇ ਦੀ ਖਬਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਹੋਮ ਸੈਕ੍ਰਟਰੀ, ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਜਨਰਲ ਪੋਲੀਸ ਤੇ ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਜੋ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੌਰੇ ਤੇ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਟੈਲੀਫੂਨ ਤੇ ਤਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਖਬਰਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਆਂ।

ਮਿਸਟਰ ਕਿੰਗ, ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਲਾਹੌਰ, ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਟੈਲੀਫੂਨ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਸਪੈਸ਼ਲ ਟਰੇਨ ਵਿਚ ਉਹ ਕੁਝ ਫੌਜ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਏਸ ਲਈ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਵੀ ਨਾਲ ਚਲਨ। ਆਪ ਨੇ ਪੰਜ ਹੋਰ ਸਿਖ ਲੀਡਰਾਂ ਲਈ ਵੀ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਥਾਂ ਰੱਖਵਾ ਲਈ ਤੇ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਪੈਰੋਲ ਉਤੇ ਵੀ ਰਿਹਾ ਕਰਨੋਂ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨਾ ਮੰਨੀ।

ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੇ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਭੇਜਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ:—

ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ।
ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਆਟੇ ਵਾਲੇ।
ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਸੁਦਾਗਰ ਚੋਬ।
ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ।
ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ।
ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤ੍ਰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਜਥਾ।

ਇਹ ਸਾਰੇ ਸੱਜਣ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਦੀ ਸਪੈਸ਼ਲ ਟਰੇਨ ਵਿਚ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਅੱਠ ਵਜੇ ਗੱਡੀ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਕੋਲ ਜਾ ਠਹਿਰੀ। ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਦਿਲ ਉਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਪਿਆ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਣ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਣ ਵਿਚ ਹਰ ਮੁਮਕਿਨ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣਗੇ।

ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਕਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਪੜਤਾਲੀਆ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਇੰਚਾਰਜ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਮਿਸਟਰ ਬੋਰਿੰਗ ਸੁਪ੍ਰੰਟੈਂਡੰਟ ਪੋਲੀਸ ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਮੱਤ-ਭੇਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਿਸਟਰ ਬੋਰਿੰਗ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਰਪੋਰਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਫ਼ਾਈ ਦੀ ਥਾਂ ੩੫੦੦ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਉਤੇ ਲੱਤ ਮਾਰ ਕੇ ਪੜਤਾਲੀਆ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋ ਗਏ।

ਉਨ੍ਹਾ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਬੜੀਆਂ ਧੜੱਲੇਦਾਰ ਤੱਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੰਗਾ ਕੀਤਾ।

ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਡਿਪਟੀ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੰਟੀ ਤੇ ਮੈਂਬਰੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਐਸ਼ਵਰਜ਼ ਸ਼ਾਲੀ ਭਵਿਖਤ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਕੇ ਜਾਨਬਾਜ਼ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਆ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਪੰਥ ਨੇ ਵੀ ਆਪ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਉਤੇ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ। ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੰਥਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਪੰਥ ਦੇ ਬੇਹਤ੍ਰੀਨ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੋਟੀ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਨੇ ਉਹ ਮੋਰਚੇ ਸਰ ਕੀਤੇ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਤੇ ਚਮਕਿਆ।

ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ

ਜਿਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਥਾਪੇ ਗਏ ਸਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਬੇਸਮਝੀ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਛਿੜ ਪਿਆ ਕਿ ਪੰਥ ਦੇ ਬੇਤਾਜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਪਰ ਸੁਕਾਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਾਬੀਆਂ ਦੇਣਾਂ ਨਹੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੋਰਚਾ ਲਗ ਗਿਆ। ਸਾਰੀ ਵਰਕੰਗ ਕਮੇਟੀ ਫੜ ਲਈ ਗਈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੇ ਸ: ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਛੇ,ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਕੈਦ ਦੇ ਕੇ ਡੇਹਰਾ ਗਾਜ਼ੀ ਖਾਂ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹਾਰ ਖਾਣੀ ਪੈ ਗਈ ਤੇ ਚਾਬੀਆਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ।ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਭਾਰੀ ਜਿਤ ਉਤੇ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਮੁਬਾਰਕ ਦੀ ਤਾਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਜੀ ਤੇ ਏਸ ਜਿਤ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਿਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਕ੍ਰਿਹਾ।

ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ

ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜਿਥੇ ਝੁਕਣ ਲਈ ਮੱਜਬੂਰ ਕੀਤਾ, ਉਥੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਪੂਰੇ ਜੋਬਨ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੋਏ ਨਿਰਾਦਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਥ ਮੁਖੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਪੰਥ ਦੇ ਬੇਤਾਜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸੀਖਾਂ ਪਿੱਛੇ ਫੇਰ ਡਕ ਦਿੱਤਾ। ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਲੱਗ ਪੱਗ ਲੀਡਰ ਫੜ ਲਏ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਸ: ਬਹਾਦਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਥਾਪੇ ਗਏ।

ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਸਮੇਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮੁੜ ਛੇੜਿਆ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲਕੜਾਂ ਕੱਟਣ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਵਿਚ ਫੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉਪਰੋਂ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਲੰਗਰ ਲਈ ਲਕੜਾਂ ਕੱਟਣਾ ਕੋਈ ਜੁਰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਸ਼ਰਾਰਤ ਤੇ ਤੁਲੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਡੱਕਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਲੱਭ ਰਹੀ ਸੀ। ਗੋਰੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਸੀ ਕਿ ਪੰਥ ਦੇ ਨਿਧੱੜਕ ਜਥੇਦਾਰ ਤੇ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿਰਕੱਢ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਏਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਾਗ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਦੇਵੇਗੀ।

ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਮੋਰਚਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਹਰ ਰੋਜ਼ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਜਥੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੁੱਲ ਛੀਨਾ ਦੇ ਪਾਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਲਿਆ। ਬੀ. ਟੀ. ਸੁਪ੍ਰੰਨਟੈਂਡੰਟ ਨੇ ਉਹ ਡਾਂਗਾਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਾਣਾ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਨਿਹੱਥਿਆਂ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਕਰਨੀ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕੁਰਲਾਟ ਮੱਚ ਗਈ। ਅਮਰੀਕਨਾਂ ਨੇ ਆ ਆ ਛੱਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਕੁਟੀਂਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੀਆਂ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਲਈਆਂ। ~~ਮਿਸਟਰ ਸੀ~~. ਆਰ. ਦਾਸ, ਹਕੀਮ ਅਜਮਲ ਖਾਂ, ਪੰਡਤ ਮਾਲਵੀਆ ਆਦਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਅੱਖੀਂ ਡਿਠੀ, ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ! ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਵੀ ਕੈਦ ਕਰ ਲਏ, ਪਰ ਮੋਰਚਾ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ ਤੇ ਆਖਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਮੰਨ ਕੇ ਏਸ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਡਾਢੀ ਹਾਰ ਖਾਧੀ।

ਕਾਰ ਸੇਵਾ

ਮੋਰਚੇ ਮਗਰੋਂ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਛਡ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਸਰ ਭੁਪਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਤੇ ਰਾਜੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗਰੀਬ ਸਿਖ ਤਕ ਸਭ ਨੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰਿਆ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਥ ਵਟਾਇਆ। ਪੰਥਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਦਾ ਬਾਜ ਜੋ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਾਗ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਦਰਸ਼ਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਵੇਲੇ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸੀ।

ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ

੯ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਨਾਭਾ ਪਟਿਆਲਾ ਕੇਸ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਨੂੰ ਗਦੀਓਂ ਲਾਹ ਕੇ ਜਲਾਵਤਨ ਕਰਕੇ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਇਕ ਦੀਵਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਫੌਜ ਨੇ ਆ ਕੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਬੰਦ ਕਰਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ। ਮਾਮਲਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਖੰਡਤ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਜਥੇ ਭੇਜਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ।

ਪਹਿਲਾਂ ੨੫-੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਦੀ ਗਈ। ੨੦ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ੫੦੦ ਦਾ ਜਥਾ ਭੇਜਨ ਦਾ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੁਧ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿਤੇ ਤੇ ਸਾਰੇ ਲੀਡਰ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਸਮੇਤ ਕੈਦ ਕਰ ਲਏ। ਆਖਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਬਣਨ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰ ਸਵਾਏ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਵੀ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਅਛੂਤ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲਿਆ ਬਿਠਲਾਣ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਏਨਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਮਾਲਾਬਾਰ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ, ਅਛੂਤਾਂ ਦੇ ਕੁਲ ਸਿਰ-ੱਢ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਉੱਚ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਨਾ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਿੰਘ ਸਜ ਜਾਣਗੇ। ਆਪ ਨੇ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਸਿਖ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਵਜੂਦ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਪਰ ਪਾਰਟੀ ਬ ਜ਼ੀ ਤੇ ਚੌਧਰ ਨੇ ਸਾਡੇ ਏਸ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਝਟ ਪਟ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤਾ।

੧੯੨੯ ਵਿਚ ਨਹਿਰੂ ਰੀਪੋਟ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਨ ਮੰਨੇ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਸੱਟ ਲੱਗੀ। ਕਲਕਤਾ ਕਾਂਗਰਸ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਹੀ ਸਿਖ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਵਲੋਂ ਬੜੀ ਆਲਮਾਨਾ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਤੇ ਅਸਰ ਭਰੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ।

ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਹਿਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ "ਆਮ ਸਿਖੋਂ ਕੇ ਸਾਥ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਮਗਰ ਹਮ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈਂ, ਹਮ ਇਨਸਾਫ ਕਰਨੇ ਕੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਰਖਤੇ" ਉਸ ਵਕਤ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਬਹਤ ਧੱਕਾ ਲੱਗਾ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਸਾਰੀ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਲੀਡਰ ਸਰਦਾਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆ ਸੁਣਾਈ। ਬਸ ਫੇਰ ਕੀ, ਸਰਦਾਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਟ ਨੂੰ ਰਦੀ ਦੀ ਟੋਕਰੀ ਵਿਚ ਸੁਟਣ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਏਸ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪੁਰ ਜੋਸ਼ ਹਿਸਾ ਲਿਆ।

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਕਾਫੀ ਮਤਭੇਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਕੇ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਰ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਲਈ ੧੯੩੩ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਸੇਵਾ ਫੇਰ ਲਾਈ ਗਈ ਤੇ ਆਪ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵੇਲੇ ਜਿਥੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਅਸਤੀਆਂ ਇਕੱਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਰਖ ਆਏ ਸਨ ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਸਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਸੰਭਾਲਨ ਵਾਸਤੇ ਸੰਗੇ ਮਰ ਮਰ ਤੇ ਕਚ ਦਾ ਅੰਗੀਠਾ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦੇ ਕਰ ਕੰਵਲਾਂ ਨਾਲ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਆਪ ਨੇ ਚਾਰਜ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖਾਸ ਰਖਮ ਜਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਜਦ ਆਪ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਏ ਤਾਂ ਬੈਂਕ ਬੈਲੈਂਸ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਲੱਖ ਸੀ ।

ਸਰਦਾਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਨਿਰਮਾਨ, ਨਿਸ਼ਕਾਮ, ਸਚੇ ਪੰਥ ਦਰਦੀ ਤੇ ਦੂਰ ਦੀ ਸੋਝੀ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਸਾਥੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ ਸੀ ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ੧੯੩੫ ਐਕਟ ਦੇ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟ ਵਿਚ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇਵੀ ਦੀ ਤਪਸਿਆ ਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਲੋਂ ਸੱਦਾ ਆ ਗਿਆ । ਆਪ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦਾ ਜਿਥੇ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਦਮਾ ਹੋਇਆ ਉਥੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੀ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਸੱਟ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵੱਜੀ । ਜੋ ਆਪ ਅਜ ਤਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ।

੨੩ ਮਈ ੧੯੩੮ ਨੂੰ ਆਪ ਦਾ ਅਚਾਨਕ ਹਾਰਟ ਫੇਹਲ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਹਾਈਕੋਰਟ ਵਿਚ ਇਕ ਕਤਲ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਸਿਖੀ ਦਾ ਚਮਕਦਾ ਸਤਾਰਾ ਮੌਤ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਆਪ ਦੇ ਇਕਲੌਤੇ ਬੇਟੇ ਸ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਭਰ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਅਜ ਕਲ ਸ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਬੜੀ ਸਧਾਰਣ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਵਾਂਗ ਦਿਨ ਕੱਟੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਹ! ਪੰਥ ਤੂੰ ਕਿੰਨਾਂ ਬੇਕਦਰਾ ਹੈਂ !

ਮੈਨੂੰ ਭਾਰੀ ਸਦਮਾ ਤੇ ਏਸ ਗਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਆਪਣੇ ਅਣਖੀਲੇ ਜਰਨੈਲ ਦੀ ਬਰਸੀ ਮਨਾਉਣੀ ਵੀ ਭੁਲ ਚੁਕਾ ਹੈ.....................।

ਸ: ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਮੱਦੀ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੇਕੇਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਸਿਵੀ ਕੋਇਟੇ ਵਿਚ ਸੰਨ ੧੮੮੯ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ੧੯੦੪ ੫ ਵਿਚ ਦਹਿੜੂ, ਸਮਰਾਲਾ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹੇ। ੧੯੦੬ ਵਿਚ ਗੌਰਮਿੰਟ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਮੈਟਰਿਕ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਜਾ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪ੍ਰੁੰਘਰ ਪਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਰਾਇਟ ਕੇਸ ਵਿਚ ੧੯੦੭ ਵਿਚ ਫੜੇ ਗਏ ਸਨ । ੧੯੦੮ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਓਵਰ ਸੀਅਰੀ ਪਾਸ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਪਿਤਾਮਾ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਪੈ ਕੇ ਠੇਕੇਦਾਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਪੈ ਗਏ। ੧੯੧੪--੧੫ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਨੂੰ ਤੋਸਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨਾਲ ਗਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਸ਼ਕ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਬਾਦ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ।

ਫੇਰ ਜਦ ੧੯੨੦--੨੧ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚਲੀ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸ ਵਿਚ ਆ ਕੁੱਦੇ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜ ਕੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬੱਧੀ ਪ੍ਰੇਮ ਪਰਾਇਣ ਹੋ ਕੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਖਰ ਇਕ ਦਿਨ ਜਦ ਮਾਇਆ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ੧੦੦੦ ਦਮੜੇ ਰੇੜ੍ਹ ਛੱਡੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਪਤਾ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਤੇ ਐਗਜ਼ੇਕਟਿਵ ਦਾ ਭੀ ਮੈਂਬਰ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਆਪ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਖਾਸ ਸੱਜਣਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੁਮਾਰ ਹੋਣ ਲਗੇ ਤੇ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਬੇਅੰਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ । ਅੰਤ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਸਮੇਂ ਆਪ ਫੜੇ ਗਏ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰਹੇ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਬਣਨ ਸਮੇਂ ਆਪ ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸੱਜਣਾ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਸੇਵਕ ਅਖਬਾਰ ਰਾਹੀਂ ਹਿੰਮਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਦ ਪੰਥ ਦੇ ਦੋ ਧੜੇ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਦੋਨੋਂ ਧੜੇ ਲੜਦੇ ਭਿੜਦੇ ਰਹੇ। ਕਈ ਵੇਰ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਯਤਨ ਭੀ ਹੋਏ ਤੇ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹੇ। ਫੇਰ ਜ਼ਾਤ ਪਾਤ ਤੋੜਕੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਆਪ ਦੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਆਪ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਖਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਤਅਲੁਕ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਵੈਸੇ ਆਪ ਦੀ ਸਿਖੀ ਸਪਿਰਟ ਅਜੇਹੀ ਪਰਬਲ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਾਤ ਪਾਤ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਭ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਇਕ ਵੇਰ ੧੯੩੦ ਈ. ਵਿਚ ਆਪ ਪੰਥ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹਮ ਖੁਲ੍ਹਾ ਡਿਕਟੇਟਰ ਭੀ ਥਾਪੇ ਗਏ, ਜੋ ਬਾਦ ਵਿਚ ਪਾਰਟੀ ਸਪ੍ਰਿਟ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹਨ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਇਉਂ ਸੀ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਦੋਨੋਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਨਾਮ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਨਾਮ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਲੋਂ ਹੋਣਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਸੱਜਣਾ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਸਭ ਕੰਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਪ੍ਰ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਕ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਸਾਂਝਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਯਾਨੀ ਆਪ੍ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਇਸ ਲਈ ਸਲਾਹ ਠਹਿਰੀ ਕਿ ਪੰਥ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਆਪ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਚਾਰ ਸੱਜਣ ਆਪ ਖੁਦ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਲਾ ਲੈਣ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ (ਇਕ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਲੀਡਰ ਸਨ) ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ: ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ! ਲਓ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਪੰਥ ਦੇ ਡਿਕਟੇਟਰ ਬਣ ਗਏ, ਪਰ ਦ ਚਾਰ ਦਿਨ ਬਾਦ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬਿਆਨ ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਕਰਕੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸ: ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਚੋਣ ਸਾਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਵਿਚੇ ਰਹਿ ਗਈ। ਆਪ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭੀ ਬਣੇ ਰਹੇ ਤੇ ਫਰ ਗੁਰਸੇਵਕ ਸਭਾ ਬਣਾਈ ਜੋ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਪਰ ਕਈ ਸਾਲ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਕੋਸ਼ ਭੀ ਛਾਪਿਆ। ਫੇਰ ਆਪ ਮੁੜ ਠੇਕੇਦਾਰੀ ਵਿਚ ਪੈ ਗਏ ਤੇ ਆਪਣੀ ਉਪਜੀਵਕਾ ਲਈ ਪਿੰਡ ਰਹੀਮ ਬਾਰ ਖਾਂ ਵਿਚ ਠੇਕੇਦਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਗਏ। ੧੯੩੪-੩੫ ਵਿਚ ਫਿਰ ਪੰਥਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਚੁਨਾਂਚਿ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਆਪ ਕਲਪ ਕਲਾਂ ਸਨ ਤੇ ਫੇਰ ਪਟਿਆਲਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਦੇ ਵੱਡੇ ਮੋਦੀ ਤੇ ਇੰਚਾਰਜ ਆਪ ਹੀ ਸਨ। ੧੯੫੦ ਈ: ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਕੌਂਸਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕੀਤੀ। ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। ੧੯੫੬ ਦੇ ਵੱਡੇ ਘਲੂ ਘਾਰੇ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਗੁਪਤ ਰਹਿ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਆਪ ਦੇ ਹੱਥ ਰਹੀ। ਅਖੀਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਪੂਰੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਆਏ। ਆਪ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਨਾਲ ਕਈ ਨਿੱਕੇ ਵਰਕਰ ਉਤਾਹਾਂ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਤੇ ਕਈ ਵੱਡੇ ਵਿਦਵਾਨ ਭੀ ਵਰੋਸਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਅਨਮੁਲਾ ਹੀਰਾ

ਸਰਦਾਰ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਠੀਕਰੀ ਵਾਲ

(ਸਟਾ ੮੮੮)

ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ

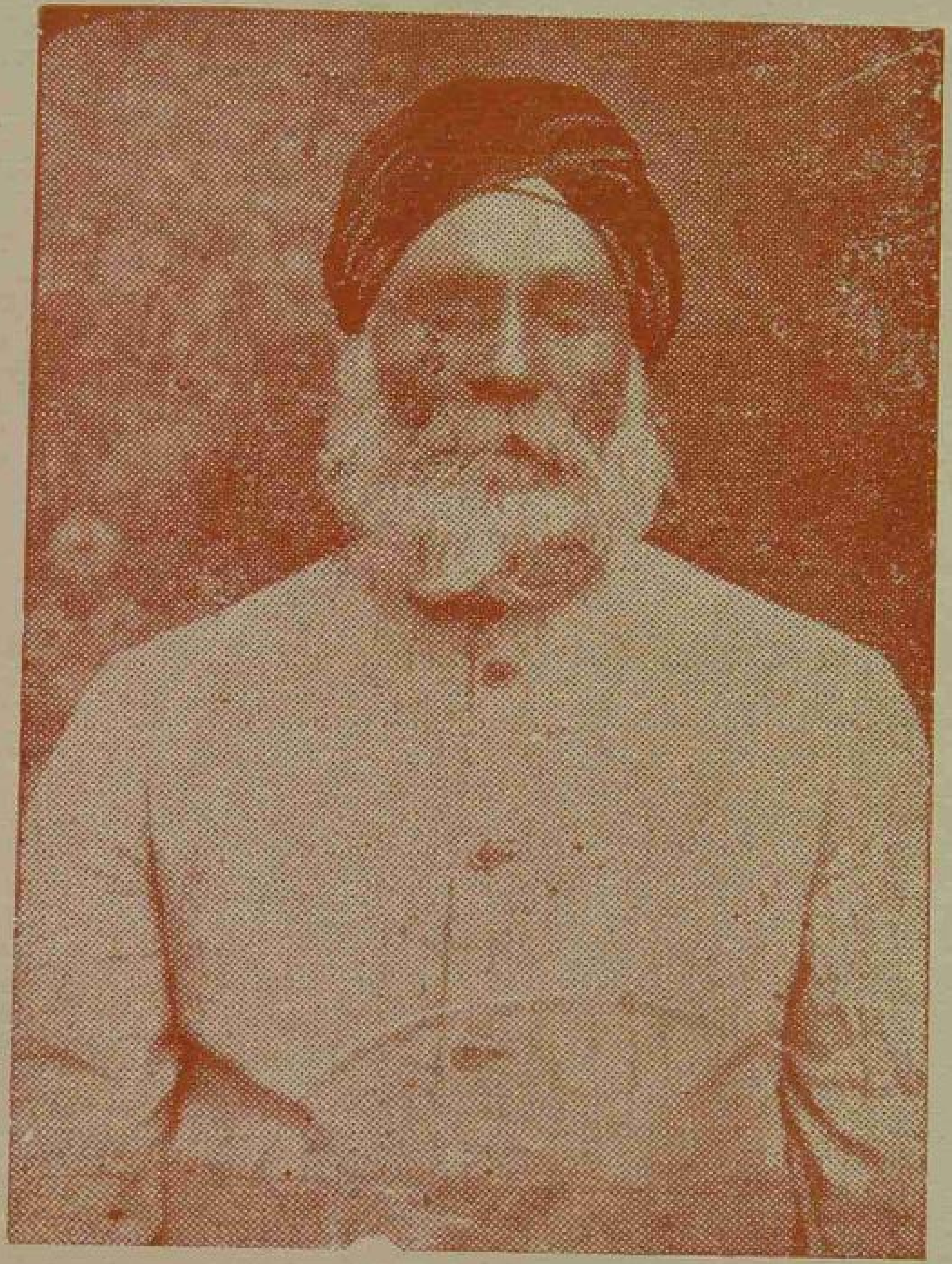

(ਸਫਾ ੮੮੯)

ਜੱਥਾ ਨੰ: ੧੨ ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ
ਸ; ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਗਾ

ਜੈਤੋ ਜਾਣ ਨੂੰ ਜਾਨ ਜਾਣ ਜਾਣ ਕਰਦੀ,
ਅਸੀਂ ਜਾਵਣਾਂ ਜਾਵਣੋਂ ਰੁਕਣਾ ਨਹੀਂ ।
ਜਾਕੇ ਪਾਠ ਕਰਨਾ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਜੂਝ ਮਰਨਾ,
ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦੇ ਪਰਣ ਤੋਂ ਉਕਣਾ ਨਹੀਂ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ

ਦੇ ਅਸਤੀਫਾ ਫੌਜ ਤੋਂ ਲਈ ਪੰਥ ਦੀ ਕਾਰ ।
ਝੁਕਿਆ ਨਾ ਏਹ ਸੂਰਮਾ ਹੰਭ ਗਈ ਸਰਕਾਰ ।

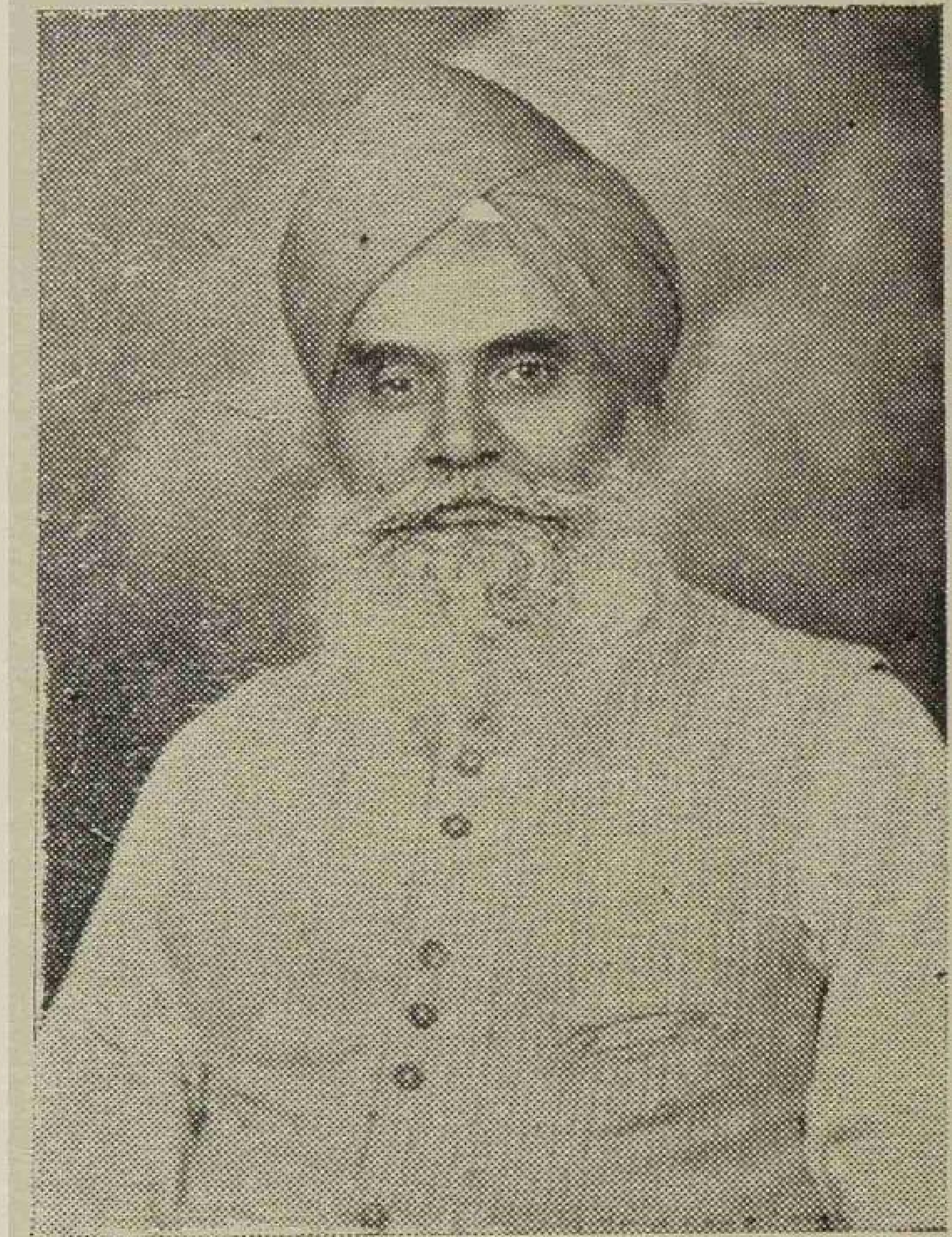

ਸ: ਮੁਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੱਧਵਾਂ

(ਸਫਾ ੯੬੩)

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਜੇਠੇ ਅਕਾਲੀ

ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ
ਅਰੰਭ ਤੇ ਫਤਹ ਹੋਇਆ

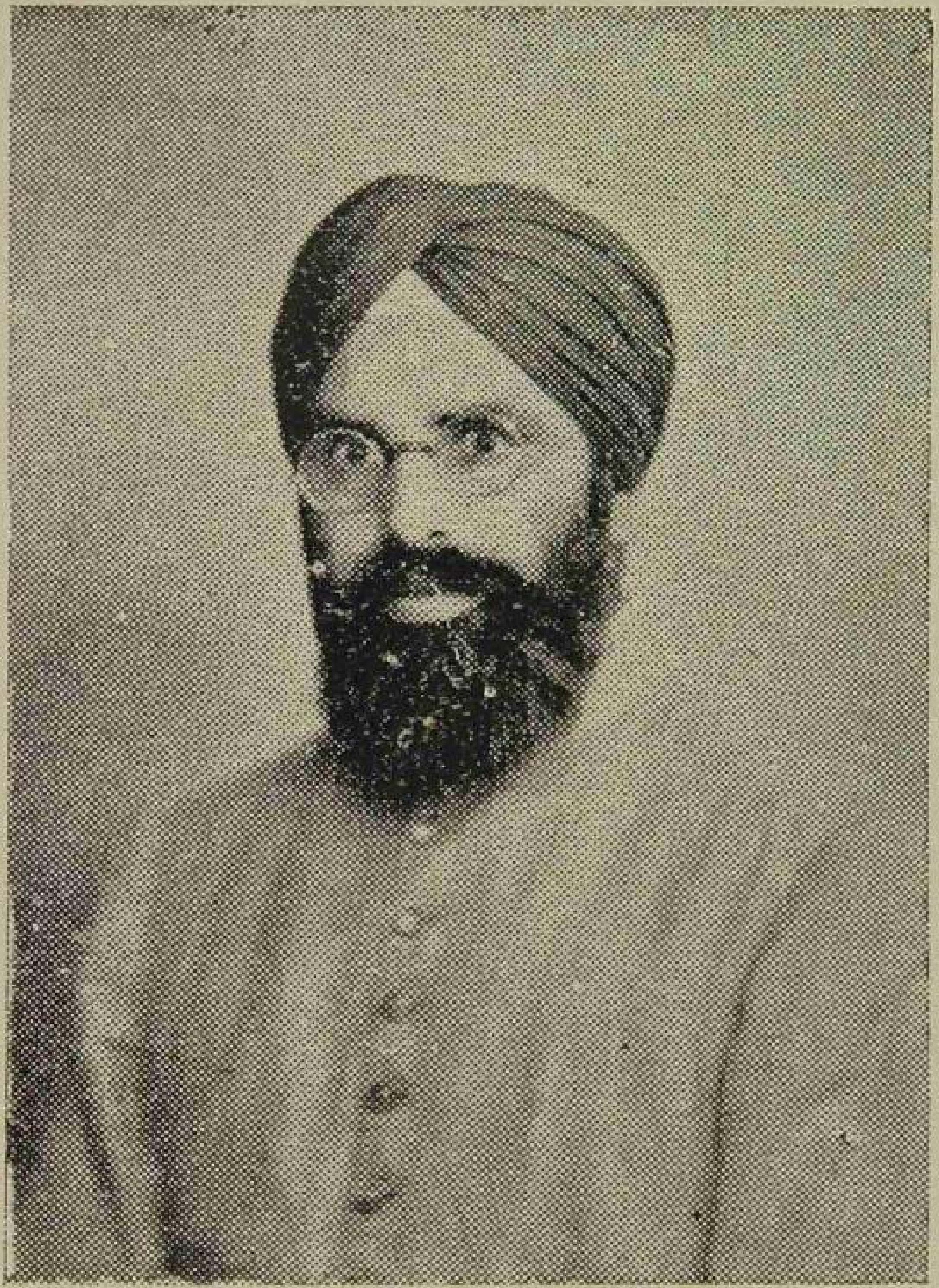

ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਲ

(ਸਫਾ ੭੦੪)

ਆਪ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਚੋਂ ਤੇ ਛੂਤ ਛਾਤ ਦੇ
ਕਟੜ ਵਿਰੋਧੀ ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਕ ਰਸ ਲੀਡਰ ਹਨ

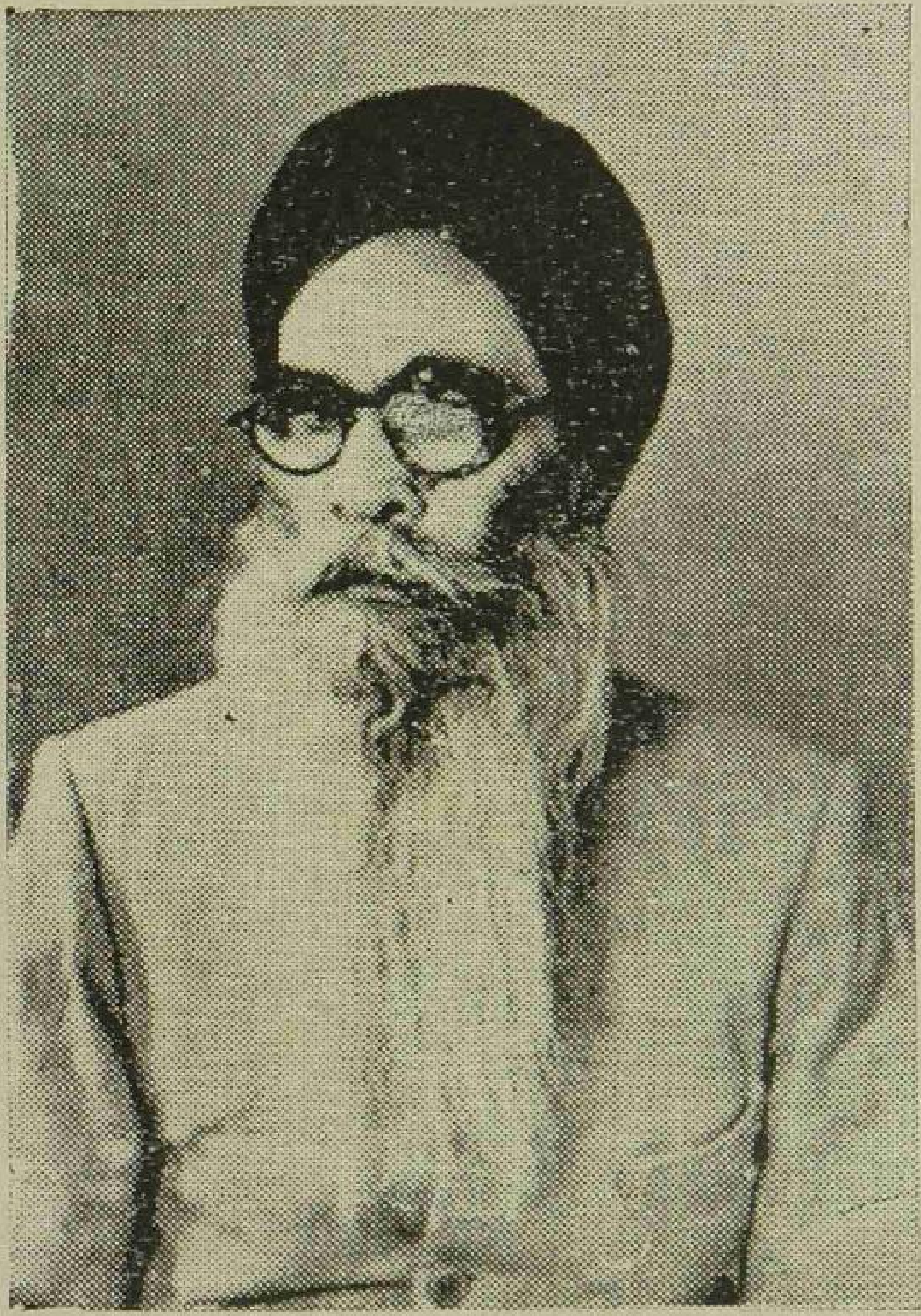

ਸ: ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ

(ਸਫਾ ੯੬੧)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ

ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ ਨੂੰ ਕੌਣ ਹੈ ਜੋ ਸਿਖ ਜਗਤ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ੧੮੯੭ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਨਗਰ ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਬੇਬੇ ਰਾਜ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦਾ ਇਕ ਨਿਕਾ ਜਿਹਾ ਪਿੰਡ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿਧਵਾਂ ਵਡਿਆਂ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਗਿਆਰਾਂ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ੧੯੦੨ ਬਿ: ਅਰਥਾਤ ੧੮੪੫ ਈ: ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰਥਲਾ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦੇ ਕੇ ਵਡੇ ਸਿਧਵਾਂ ਦੀ ਝਿੜੀ ਚਰਾਗਾਹ ਵਿਚ ਵਸਾਇਆ। ਇਹਨਾਂ ਗਿਆਰਾਂ ਸਜਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਆਪ ਦੇ ਪੜਦਾਦਾ ਬਾਬਾ ਸੁੱਖਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਦਾਦਾ ਸ: ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਖਾਸ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਆਪ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਚੌਧਰੀ ਸਨ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਜ਼ਿਲਾ ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਬੋਰਡਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵੇਲੇ ਆਪ ਉਸ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਮੈਂਬਰ ਲਏ ਗਏ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲੀ ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਮਹਾਂ ਯੁਧ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਲਜ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚੋਂ ਹਟ ਕੇ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਪਿਆ।

ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਦਵਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਦਕੇ ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਾਂ ਤੇ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਭੁਝੰਗੀ ਸਭਾ ੧੯੨੬ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਬਣਾਈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਗਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਪਿੰਡ ਸਿਧਵਾਂ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਖਾਲਸਾ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਜਾਰੀ ਕਰਵਾਇਆ ਜੋ ਅਜ ਕਲ ਇਕ ਕਾਮਯਾਬ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਆਪ ਆਪਣੇ ਉਸਾਰੂ ਤੇ ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਦੀ ਲਗਨ ਦੇ ਸਦਕੇ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿਚ ਆਗੂ ਸਨਮਾਨੇ ਜਾਣ ਲਗੇ। ਆਪ ਦੀ ਫੌਜੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਦਾ ਸਦਕਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਦਫ਼ਾ ਕਿੰਗ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਔਹਦੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਲਈ ਖੋਹਲੇ ਜਾਣ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਲਈ ਛਾਂਟਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਪਹਿਲੇ ਮਹਾਂ ਯੁਧ ਦੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਸਕੀਮ ਅਧੂਰੀ ਰਹਿ ਗਈ।

ਲੜਾਈ ਦੇ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਚਲ ਰਹੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਆਪ ਦੀ ਪੂਰੀ ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਲਗਨ ਸੀ। ੧੯੨੦ ਈ: ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਬਣਤਰ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੱਦੇ ਪੰਥਕ ਇਕਠ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਆਪ ਨੂੰ ਫੌਜ ਵਿਚੋਂ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਬਾਦ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਇਸ ਪੰਥਕ ਇਕਠ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ। ਧਾਰਮਕ ਲਗਨ ਤਾਂ ਆਪ ਵਿਚ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸੀ। ੧੯੨੧ ਦੇ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕੇ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰਾਂ ਹਲੂਣਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪੰਥ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਕਾਲੀ ਦਸਤਾਰ ਬੰਨ੍ਹਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਫੌਜ ਵਿਚੋਂ ਮਾਇਆ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਕੇ ਭੇਜੀ ਜੋ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰਾਂ ਚੁਭੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਆਪ ਤੇ ਪੱਗ ਦਾ ਲੜ ਲਟਕਾ ਕੇ ਨਾ ਰੱਖਣ ਦੇ (ਫੌਜ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪੱਗ ਦਾ ਲੜ ਥੱਲੇ ਲਟਕਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿਖ ਰਵਾਇਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦਸਤਾਰਾ ਸਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ) ਬਹਾਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਤੀਰੇ ਨੂੰ ਚੈਲੰਜ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਲੜ ਥੱਲੇ ਛਡ ਕੇ ਰਖਿਆ ਕਰੋ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੰਨਣੋ ਆਪ ਨੇ ਸਾਫ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ । ਆਪਣੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਾ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਜਨਰਲ ਕੋਟ ਮਾਰਸ਼ਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪੱਖ ਤੇ ਬੜੀ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ। ਆਖਰ ਕੋਟ ਮਾਰਸ਼ਲ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਸੂਰਵਾਰ ਠਹਿਰਾ ਕੇ ਇਸ ਰੈਜਮੈਂਟ ਵਿਚੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰਜਮੈਂਟ ਵਿਚ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਲਈ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਜਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀਵਿਚੋਂ ਛੁਟਣ ਲਈ ਫੌਜ ਵਿਚੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਰੁਧ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ।

ਦੋਹਰਾ:— ਦੇ ਅਸਤੀਫਾ ਫੌਜ਼ ਤੋਂ ਲਈ ਪੰਥ ਦੀ ਕਾਰ ।
ਝੁਕਿਆ ਨਾ ਏਹ ਸੂਰਮਾ ਹੰਭ ਗਈ ਸਰਕਾਰ ।

ਇਸ ਤਰਾਂ ੧੯੨੩ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਫੋਜ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਫੋਜਾਂ ਵਿਚ ਵਰਦੀ ਨਾਲ ਤੇ ਸਫੇਦ ਕਪੜਿਆਂ ਵਿਚ ਭਿੰਨ ੨ ਰੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਪਗੜੀਆਂ ਬੰਨਣ ਦਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੁਕਮ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਏ ਗਏ ਕੋਟ ਮਾਰਸ਼ਲ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹੋਇਆ ।

੧੯੨੩ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਬਣਤਰ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਪਹਿਲੀ ਜਨਰਲ ਚੋਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਕੇ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਾਇਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਦੇ ਗੱਦੀਉਂ ਲਾਹੇ ਜਾਣ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਚਲਾਏ ਗਏ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਲਾਈ ਗਈ ਜਿਥੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੰਡਤ ਹੋਏ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਨੂੰ ਆਰੰਭ ਲਈ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪੰਝੀ ਪੰਝੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਭੇਜਣ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸੋ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਬਣਾ ਕੇ ਭੇਜਣ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਿਓਂਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਪ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ (ਜੋ ਕਿ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਦ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸੌ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਗਏ) ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਚਲ ਰਹੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਕੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੩ ਈ: ਵਿਚ ਬਾਗੀ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਸੀ। ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਆਪ ਦੀ ੧੩ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਆਪ ਤੇ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾ ਕੇ ਢਾਈ ਸਾਲ ਦੀ ਸਖਤ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਖ਼ਤ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਤਸੀਹਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਝਲਿਆ । ੧੯੨੫ ਈ: ਵਿਚ ਆਪਣੀ :ਪੂਰੀ ਕੈਦ ਕੱਟ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਸੂਝ ਬੂਝ ਤੇ ਪੰਥਕ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਦਿਆਂ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਿਰਭੈਤਾ ਅਤੇ ਸੂਝ ਬੂਝ ਨਾਲ ਇਸ ਵੱਡੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਨਿਭਾਇਆ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਆਪ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸੂਝ ਬੂਝ ਤੇ ਪੰਥ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲੇ ਖਾਸ ਸੱਜਣਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣੇ ਜਾਣ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲੱਗੇ । ੧੯੨੩ ਤੋਂ ੧੯੫੪ ਤੱਕ ਆਪ ਲਗਾਤਾਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣੇ ਰਹੇ ।

ਜੇਹਲ ਵਿਚੋਂ ਕੋਆਪਰੇਟਿਵ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਉਸਾਰੂ ਲਹਿਰ ਜਾਣ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ੧੯੨੬ ਤੋਂ ਇਸ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਭੀ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ! ੧੯੨੯ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਲੁਧਿਆਣਾ ਕੋਆਪਰੇਟਿਵ ਬੈਂਕ ਦਾ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ, ਤਦ ਤੋਂ ਆਪ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਜ ਕਲ ਇਸ ਬੈਂਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ। (ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਲੁਧਿਆਣਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ)

ਵਿਦਿਅਕ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਲਗਨ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਸਿਧਵਾਂ ਕਲਾਂ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਨੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਤਾਇਆ ਜੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਧਵਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਤੰਨ ਦੇਹੀ ਨਾਲ ਸੱਯੋਗ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਬੀਬੀ ਹਰਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਦਾ ਹੱਥ ਇਸ ਆਸ਼ਰਮ ਨੂੰ ਚੋਟੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਵਟਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪ ਇਸ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਇਕ ਟਰਸਟੀ ਹਨ ।

ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ੧੯੫੩-੫੪ ਈ: ਵਿਚ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਕੌਮ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਜੋ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਇੰਜਨੀ-ਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ, ਜਾਰੀ ਕਰਾਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ। ਇਹ ਕਾਲਜ ਪੰਥ ਦਾ ਟੈਕਨੀਕਲ ਵਿਦਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਕਾਲਜ ਹੈ। ਇਹ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਟਰਸਟ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਕਿ ਆਪ ਸਕੱਤ੍ਰ ਹਨ। ੧੯੪੭ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਘੋਰ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੱਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਕੇ ਜਿਸ ਨਿਡਰਤਾ ਤੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਜਾਨ ਹੂਲ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਉਸ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਜਾਣੂ ਹਨ।ਜੇਲ੍ਹੋਂ ਬਾਹਰ ਆਕੇ ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਤੇ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਸਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜਿਥੇ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਸੇਵਾ ਕਰਨ, ਉਥੇ "ਘਾਲ ਖਾਇ ਕਿੱਛ ਹੱਥੋਂ ਦੇਹ ਨਾਨਕ ਰਾਹ ਪਛਾਣੇ ਸੇ" ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਢਾਲਣ। ਸੋ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਦਸਾਂ ਨੌਂਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਦਿਆਂ ਜਿੰਨੀ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਸੇਵਾ ਹੋ ਸਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੇ। ਆਪ ਦੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਸੂਝ ਬੂਝ ਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਆਪਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੀ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਆਪ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਸਨਮਾਨੇਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਐਸੀ ਲਹਿਰ ਕੋਈ ਹੋਊ ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਖਾਸਾ ਸੰਬੰਧ ਨਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

ਨੌਜਵਾਨ ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝਬਾਲ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਝਬਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ੧੭ ਜੂਨ ਸੰ: ੧੮੯੬ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਝਬਾਲ ਭਾਈਆਂ ਨੇ ਪੰਥ ਦੀ ਜੋ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਗੁਝੀ ਛਿਪੀ ਨਹੀਂ। ਅਤੇ ਪਿਛਲਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਪੂਰਤ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਤਿੰਨ ਭਰਾ ਹਨ। ਜੋ ਤਿੰਨੇ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਕੁਦ ਕੁਦ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਐਂਟ੍ਰੈਂਸ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਾਸ ਸਨ। ਆਪ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਚਲਾਕ ਸਨ। ਘਰੋਗੀ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਛਡਣੀ ਪਈ। ਚਾਹੇ ਆਪਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਅਧੂਰੀ ਰਹੀ ਪਰ ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਕੁਟ ਕੁਟ ਕੇ ਭਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਦਸੰਬਰ ੧੯੧੯ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਕ "ਸੁਧਾਰਕ ਸਭਾ" ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਦੇ ਵਲ ਵਲੇ ਫੁਹਾਰੇ ਵਾਂਗ ਨਿਕਲਦੇ ਸਨ।

॥ ਹੋਰ ਸੇਵਾ ॥

ਦਸੰਬਰ ੧੯੧੯ ਈ: ਨੂੰ ਜਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕਾਂਗਰਸ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਰਾਤ ਦਿਨ ਇਕ ਕਰਕੇ ਕਾਮਯਾਬ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲਹੂ ਪਾਣੀ ਇਕ ਕਰ ਰਖਿਆ। ਸੰ: ੧੯੨੦ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ "ਅਕਾਲੀ" ਅਖਬਾਰ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਲੈਕਚਰਾਂ ਦਵਾਰਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਰਾਜਸੀ ਦੀਵਾਨ ਸ: ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਛੋਏ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਤੇ ਪੁਜਨ ਵਾਲੇ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਇ ਜਗਰਾਉਂ, ਡਾਕਟਰ ਕਿਚਲੂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੌਮੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਦਿਆ ਗਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ੧੯੧੪-੧੫ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹੀਆਂ ਆਖਣ ਵਾਲੇ ਸਰਕਾਰ ਪੂਜਾਂ ਨੂੰ "ਕੌਮ ਘਾਤਕ" ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਇਡਵਾਇਰ ਨੂੰ ਐਡਰੈਸ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹੀਆ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਲਹਿਰ ਵਗਾ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸਨ।

ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੦ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਬਣਾਏ ਗਏ। ੧੯੨੦ ਵਿਚ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਫਾ ੧੪੪ ਲਾ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ: ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਸਰਬਰਾਹ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਐਜ਼ੀਟੇਸ਼ਨ ਫੈਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਅਯੋਗ ਹੁਕਮ ਦੀ ਨਾ ਫਰਮਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕਢਿਆ ਕਿ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀਵਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਟਾ ਸਰਬਰਾਹ ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਟਾ ਕੇ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹੀਆ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਰਬਰਾਹ ਬਣਾਇਆ। ਜਿਸ ਵਕਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਲਈ ਸੌ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ੨੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਭੇਜੀ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ੧੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਭੇਜੀ।

ਮਾਰਚ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਸਿਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਅੰਦਰ ਰਾਜਸੀ ਜੀਵਨ ਭਰਨ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਿਖ ਰਾਜਸੀ ਆਸ਼ਰਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ੨੬ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੧ ਈ: ਵਿਚ ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਲਗਨ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ ਤੇ ਜਿਤ ਪਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਏ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲਗਾਤਾਰ ਕਈ ਦਫਾ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰ ਗਏ ਤੇ ਪੂਰਨ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ, ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਲਏ ਗਏ।

੪ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਜਨਰਲ ਮੀਟਿੰਗ ਦੀ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮੀਟਿੰਗ ਸੀ। ਆਪ ਇਸ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਵਧ ਰਹੀ ਫੁਟ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਏਸੇ ਜਨਰਲ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ।

॥ ਇਕ ਹੋਰ ਵੀਚਾਰ ॥

ਜੂਨ ਸੰ: ੧੯੯੬ ਨੂੰ ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਝਬਾਲ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਜੂਨ ਸੰ:

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੯੯੬ ਨੂੰ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਗਿਲ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਹੁਣ ੧੯੨੪-੨੫ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੀ।

ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੁੰਦਰੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਆਪਾ ਵਾਰੂ ਰਸਾਲਦਾਰ-ਮੇਜਰ ੨੨ ਨੰ: ਰਸਾਲਾ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖੋਂ, ਸੁਲਖਣੀ ਘੜੀ, ਪਿੰਡ ਰਾਇ ਕਾ ਬੁਰਜ, ਤਹਿਸੀਲ ਤਰਨ-ਤਾਰਨ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ੧੦ ਫਗਣ ਸੰਮਤ ੧੯੩੮ ਬਿ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਵਿਦਿਆ:-ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਾਇਆ ਜੋ ਬੜੀ ਚਤਿੰਨ-ਤਾਈ ਨਾਲ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਛੇਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਘਰ ਉਸਤਾਦ ਰਖਕੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ ਤੇ ਖੁਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਣ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੰਠ ਕਰਨ ਦਾ ਬੜਾ ਹੀ ਸ਼ੌਕ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ੮-੧੦ ਬਾਣੀਆਂ ਕੰਠ ਕਰ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠ ਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਪੂਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਕਈ ਹੋਰ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਨੌਕਰੀ:-੧੮ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਰਸਾਲਾ ਨੰ: ੨੨ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਦਫੇਦਾਰੀ ਭਰਤੀ ਕਰਾ ਦਿਤਾ। ਥੋੜੇ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਦੀ ਲਿਆਕਤ ਤੇ ਸਮਝ ਨੇ ਚਮਕਾਰ ਵਿਖਾ ਕੇ ਕੰਮ ਸਿਖ ਲਿਆ ਤੇ ਰੰਗਰੂਟਾਂ ਦੇ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਤੇ ਉਸਤਾਦ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਆਪ ਦੇ ਅਣਖੀ ਸੁਭਾ ਨੇ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਨਫਰਤ ਖਾਧੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਤੌਖਲਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ੩ ਸਾਲ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਕੇ ਘਰ ਨੂੰ ਆ ਗਏ।

ਆਪ ਦੀ ਸੰਤਾਨ

ਆਪ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਾਦੀ ੧੦ ਸਾਲ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਢੋਟੀਆਂ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਬੀਬੀ ਰਾਮ ਕੌਰ ਨਾਲ ੭ ਹਾੜ੍ਹ ਸੰਮਤ ੧੯੪੯ ਬਿ: ਨੂੰ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਦੀ ਕੁਖ ਹਰੀ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ੧੦ ਸਾਲ ਬਾਦ, ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸ: ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਬੀਬੀ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ ਨਾਲ ੨੧ ਫੱਗਣ ਸੰਮਤ ੧੯੫੮ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਚੰਦ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਈ। ਜਦ ਕੁਝ ਸਾਲ ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋਈ ਨੂੰ ਗੁਜ਼ਰੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਸਿੰਘਣੀ ਬੀਬੀ ਰਾਮ ਕੌਰ ਦੇ ਕੁਖੋਂ ੫ ਪੋਹ ਦਿਨ ਸ਼ੁਕਰ ਵਾਰ ਸੰਮਤ ੧੯੫੯ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਤੋਂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ, ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਚਾਰ ਪੁਤਰ ਹੋਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਦੂਜੀ ਸਿੰਘਣੀ ਬੀਬੀ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ ਨੂੰ ਭੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦੀ ਦਾਤ ਮੱਘਰ ੧੯੬੩ ਬਿ: ਵਿਚ ਬਖਸ਼ੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਮੁਖ ਵਾਕ ਤੋਂ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਘਰ ਦੇ ਫਿਕਰਾਂ ਤੋਂ ਨਿਸਚਿੰਤ ਕਰਕੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਖੁਲ੍ਹਾ ਮੌਕਾ ਬਖਸ਼ਿਆ।

ਪੂਰਬਲੇ ਕਰਮ

ਆਪ ਦੇ ਚੰਗੇ ਗੁਰਮੁਖ ਮਾਪਿਆਂ ਅਤੇ ਸਤਿਸੰਗਤ ਤੇ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਧਾਰਮਕ ਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਬਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸਮੁੰਦਰੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ਕ ਤੇ ਸੁੱਕੀ ਬਾਰ ਨੂੰ ਵਸਾਉਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦੀ ਨਹਿਰ ਕੱਢੀ ਗਈ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਬਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਭਰਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਧਰਮ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾ ਕੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਜਥੇਬਦੀ ;ਦੀਆਂ ਬਰਾਂਚਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਬਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਸਰ ਸਬਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ

ਸੰਨ ੧੯੧੪ ਈ: ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੀ ਕੰਧ ਢਾਹ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਤਾਂ ਆਪਜੀ ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਫਿਰ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਬਾਰ ਵਿਚ ਕਈ ਦੀਵਾਨ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਕਈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਜਾਗਰਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੰਧ ਨਾ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਨੀ ਪਈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸੇਹਰਾ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਭੀ ਹੈ।

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਜਦ ਮਾਸਟਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਾਇਲ ਪੁਰੀ ਨੇ ਨੰਗੇ ਧੜ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਭਰੋਸੇ ਤੇ ੨੧ ਮਈ ਸੰਨ ੧੯੨੦ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮਾਸਟਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਅਖਬਾਰ ਬਾਰੇ ਘਬਰਾਣਾ ਨਾ, ਜੇ ਲੋੜ ਪਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਾਂਗਾ। ਐਸ ਵੇਲੇ ੫੦੦ ਰੁਪਿਆ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰੋ।

ਜਦੋਂ ਚਿੰਗ ਤੇ ਬੋਰਿੰਗ ਵਲੋਂ ਅਕਾਲੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਉਪਰ ੪੦ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਦਾਵਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਕੁਝ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਲਫ਼ਜ਼ ਵਾਪਸ ਲੈ ਕੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਦਾਵੇ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਸੰਬੰਧੀ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਪੰਥ ਦੀ ਆਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ। ਮਾਫੀ ਮੰਗਣ ਨਾਲ ਪੰਥ ਦੀ ਹਾਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ੪੦ ਹਜ਼ਾਰ ਕੌਣ ਭਰੇਗਾ, "ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧਤ ਸਾਰੇ ਸੱਜਣਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਕੁਰਕ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਉਸ ਵਕਤ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਭਰਾਵੋ! ਕਿਉਂ ਘਬਰਾਂਦੇ ਹੋ, ਜਿੰਨੀ ਡਿਗਰੀ ਹੋਵੇਗੀ ਮੈਂ ਭਰ ਦਿਆਂਗਾ। ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਰੱਬਾ ਲਿਖ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ, ਜੇ ਨਾ ਪੂਰਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੋਨੋਂ ਮੁਰੱਬੇ ਨੀਲਾਮ ਕਰਕੇ ਭਰ ਦੇਣੇ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ "ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਖਾਲਸਾ" ਰਲਾ ਕੇ "ਅਕਾਲੀ" ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਅਖਬਾਰ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਮੁਖੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ।

ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ

'ਅਕਾਲੀ' ਅਖਬਾਰ ਦੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਨਵੀਂ ਹਿਲ ਜੁਲ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸੰ: ੧੯੨੨ ਵਿਚ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ੩੬ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ: ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਦਰਜ ਸੀ, ਜੋ ਕਾਗਜੀ ਹੀ ਕਮੇਟੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੦ ਈ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਪੰਥ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਆਪ ਚੁਣੀ ਤਾਂ ਇਹ ੩੬ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਹੁਣ ਕਮੇਟੀ ੧੩੬ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਬਣ ਗਈ।

॥ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ॥

੨੦ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੧ ਈ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਾਕਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦ ਅਸਰ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੋਇਆ। ਅਗਸਤ ੧੯੨੧ ਈ: ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਚੋਣ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੁਣੇ ਗਏ ਅਤੇ ਸ: ਬ: ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਕੱਤ੍ਰ ਚੁਣੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਸਰਬਰਾਹ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਤੇ ਸਾਰਾ ਚਾਰਜ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਪਰ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਚਾਬੀਆਂ ਆਪ ਲੈ ਲਈਆਂ। ਜਿਸ ਤੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹਲ ਚਲ ਮਚ ਗਈ। ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਅਜਨਾਲੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਚਾਬੀਆਂ ਖੋਹਣ ਦੀ ਗਲਤੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੰਨ ਕੇ ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਕਰਕੇ ੧੯ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੨ ਨੂੰ ਚਾਬੀਆਂ ਰੇਸ਼ਮੀ ਥੈਲੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਚਾਬੀਆਂ ਵਾਪਸ ਦੇ ਕੇ ਪੰਥਕ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਧਰਵਾਸ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਫਤਹਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦਾ ਮੋਰਚਾ

ਅਗਸਤ ੧੯੨੨ ਈ: ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚੋਂ ਲਕੜਾਂ ਲੈਣ ਗਏ ਸਿੰਘ ੮ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ੫ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚੋਂ ਲੰਗਰ ਵਾਸਤੇ ਲਕੜਾਂ ਕਟੀਆਂ ਅਤੇ ੯ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਹੋ ਗਈ। ੨੪ ਅਗਸਤ ਤਕ ੧੧੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ੨੫ ਅਗਸਤ ੧੯੨੨ ਈ: ਤੋਂ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਜੋ ੧੩ ਸਤੰਬਰ ਸੰ: ੧੯੨੨ ਈ: ਤਕ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਪੰਥ ਲਈ ਸਖਤ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦਾ ਸੀ। ਸਿਖ ਮੁਖੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇਕ ਸੌ ਦਾ ਜਥਾ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਮੋਰਚੇ ਲਈ ਭੇਜਣਾ। ਹਸਪਤਾਲ ਤੇ ਲੰਗਰ ਦਾ ਪਬੰਧ ਕਰਨਾ। ਇਹ ਨਵੀਂ ਤਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਮੋਰਚਾ ਪੰਥ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਹੀ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਖਾਲਸਾ ਤੇਗ ਦੇ ਹੀ ਮੋਰਚੇ ਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਵਿਤਰ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਹੁੰਦੀ ਵੇਖਣੀ, ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕੁਟੀਂਦੇ ਤੇ ਫਟੜ ਹੁੰਦੇ ਵੇਖਣਾ ਪੰਥ ਲਈ ਡਾਹਢਾ ਹੀ ਕਰੜਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਠੰਡੇ ਮਜ਼ਾਜ, ਗੰਭੀਰਤਾ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ, ਉਸ ਨੇ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਝਟ ਪਟ ਪੰਥਕ ਮੁਖੀ ਆਗੂ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਜਣ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ: ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਟਾਈਮ ਨਾਲ ਨਾ ਖਾਣਾ ਖਾਂਦੇ, ਨਾ ਵਕਤ ਨਾਲ ਸਾਉਂਦੇ ਜਾਂ ਆਰਾਮ ਕਰਦੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ, ਵੇਖਿਆ ਕੀ ਕਦੇ ਲੰਗਰ ਵਲ, ਕਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ, ਕਦੇ ਜਥਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਲ; ਕਦੇ ਜਥਾ ਤੋਰਨ ਵਿਚ ਇਤ ਆਦਿ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹੀ ਦੇਖਣਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਸੁਬ੍ਹਾ ਨੂੰ ਜਥਾ ਨਹੀਂ ਪੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਸਰਹਾਲੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਸੁਬ੍ਹਾ ਨੂੰ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਲੈ ਆਏ। ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲਗ ਪਏ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸੁਲਾਹ ਸਫਾਈ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ।

॥ ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ ॥

ਆਪ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਅਭਿਆਸ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਖਰਚ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਤੜਫ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬ: ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮਨ ਭਾਉਂਦਾ ਫੈਲਾਉ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ ।

॥ ਨਾਭਾ ਸਵਾਲ ॥

ਨਾਭਾ, ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਝਗੜਾ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਦੋਵੇਂ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੰਥ ਦਾ ਧਿਆਨ ਇਧਰ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਪਰ ੧੯੨੩ ਈ: ਨੂੰ ਬੜੀ ਨਾਜ਼ਕ ਸੂਰਤ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ, ਪੰਥ ਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੇ ਕੁਟਲ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਇਸ ਝਗੜੇ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਵਧਾਇਆ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸਖਤ ਅਸਰ ਪੰਥ ਉਪਰ ਪੈਂਦਾ ਦਿਸਿਆ । ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਪੰਥ ਇਸ ਨੂੰ ਬੜੇ ਤੌਖਲੇ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਲਗਾ । ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਸਿਖ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਸੁਲ੍ਹਾ ਸਫਾਈ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਸ ਤੋਰ ਤੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਪੰਥ ਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਜਾਲ ਇਤਨੇ ਫੈਲ ਚੁਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਕੁਟਲ ਚਾਲਾਂ ਇਤਨੀਆਂ ਅਸਰ ਕਰ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਹੋਈ । ਹੋਇਆ ਕੀ ?

੯ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੩ ਈ: ਦਾ ਅਭਾਗਾ ਦਿਹਾੜਾ ਜਿਸ ਦਿਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਭਾ ਤੋਂ ਰਾਜ ਤਾਜ ਜਬਰਦਸਤੀ ਖੋਹ ਕੇ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ । ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਚਾਹੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਰਿਹਾਈ ਪਾ ਕੇ ਆ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਕ ਮੰਗਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਦਲਿਆ ।

॥ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਚੋਣ ॥

ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੂਜੀ ਚੋਣ ਕਰਵਾ ਲਈ ਗਈ ਤੇ ਜੋ ਪੰਥ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਨਾਭਾ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸਨ । ਆਮ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ, ਕਿ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ । ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾ ਮੰਨਣ ਤੇ ਸ: ਬਹਦਰ ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ । ਪੰਥ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

੫-੬ ਅਗਸਤ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਨਾਭਾ ਸਵਾਲ ਸੰਬੰਧੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਗੁਰਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਰਜ ਸਾਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ । ਨਾਭਾ ਸਵਾਲ ਨਾਲ ਦਿਲ ਚਸਪੀ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਦਾ ਹਲ ਕਰਾਨ ਵਾਲੇ ਮੋਹਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ।

ਆਖਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੩ ਈ: ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦੱਲ ਨੂੰ ਬਾਗ਼ੀ ਜਮਾਤਾਂ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੋਰ ੩੬ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨਾਲ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਉਪਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਫੈਲਾਣ, ਤੇ ਮੁਲਕ ਦਾ ਰਾਜ ਖੋਹਣ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਦੇ ਦੂਸ਼ਨ ਲਾ ਕੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾ ਦਿੱਤਾ । ੧੩ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੩ ਈ: ਨੂੰ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ।

ਅੰਤ ਵਿਛੋੜਾ

੨੭ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੬ ਈ: ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਲੱਗੀ । ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੱਜ ਕੋਈ ਢਾਈ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਗਵਾਹਾਂ ਤੇ ਜਿਰਾਹ ਕੀਤੀ, ਅਦਾਲਤ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਕੁਝ ਨੋਟ ਕੀਤੇ । ੪ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਆਪ ਨੂੰ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰੀਏ, ਤੇ ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ੨੦੪ ਵਾਲੇ ਮਿਲੇ, ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ, ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਹੋਈਆਂ । ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਕੇ ਆਪ ਅੰਦਰ ਗਏ ਤੇ ਆਖਿਆ, ਤਬੀਅਤ ਕੁਝ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦੀ, ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦਰਦ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਝੱਟ ਪੱਟ ਦੁੱਧ ਗਰਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ । ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਮੰਜੇ ਉਤੇ ਲੇਟ ਗਏ, ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਸੌਂ ਗਏ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੀਂਦ ਆ ਗਈ ਹੈ, ਹਾਂ ਜੀ, ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸੌਂ ਗਏ। ਦੁੱਧ ਗਰਮ ਧਰਿਆਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ: ਜੀ ਦਾ ਹੰਸ ਪਿੰਜਰੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰ ਗਿਆ। ਹਾਂ ਜੀ ੨੭ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੬ ਮੁਤਾਬਿਕ ੨ ਸਾਵਣ ੧੯੮੩ ਬਿ: ਸਨਿਚਰ ਵਾਰ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ੪ ਵਜੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਗਏ। ਇਹ ਖਬਰ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਸਾਰੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਈ। ੧੮ ਜੁਲਾਈ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਮਿਰਤਕ ਸਰੀਰ ਮੋਟਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਭਾਰੀ ਮਾਤਮੀ ਜਲੂਸ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸਤ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਚਾਟੀ ਵਿੰਡ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬਾਹਰ ਉਸ ਜਗਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਸ਼ਹੀਦ ਪ੍ਰਿਥੀਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਕਦਰ

ਪੰਥ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮਨਮੋਹਣੀ ਤਸਵੀਰ ਅੱਖਾਂ ਮੂਹਰੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਕਿਉਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਮਲਾਪ ਦੀ ਕਾਂਗ ਜ਼ੋਰਾਂ ਪਰ ਸੀ। ਜੇ ਅੱਜ ਵਾਲਾ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦਾ, ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਸਾਈਨ ਬੋਰਡ ਵੀ ਨਾ ਲੌਂਦਾ।

ਹੋਰ ਲੀਡਰ

ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ ਪੜ੍ਹੋ ਸਫਾ ਨੰ: ੬੯੯ ਜਿਲਦ ਨੰ: ੨ ਵਿਚ।

ਸਿਰਕੱਢ ਲੀਡਰ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀ. ਏ. ਗਿੱਲ, ਪੜ੍ਹੋ ਤਹਿਸੀਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਵਿਚ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ੧੯੨੧ ਤੋਂ ੧੯੨੬ ਤਕ ਦੇ ਮੁਖੀ ਲੀਡਰ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੋ

ਲੁਧਿਆਣਾ :

ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਭਮੱਦੀ, ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਬਹਿਲੋਲ ਪੁਰ ਜੀ, ਕੁੱਦੇ ਧਾਮ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਅੰਦਰ।
ਪ੍ਰਿਥਮ ਸੈਕਟਰੀ ਪੰਡਿਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਡਟੇ ਆਣ ਮਹੌਤੀ ਕਹਿਰ ਅੰਦਰ।
ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਮੁਕੰਦ ਪੁਰ, ਮਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਡੋਰੀ, ਲੰਘ ਡੂੰਘਿਆਂ ਜਲਾਂ ਦੇ ਬਹਿਰ ਅੰਦਰ।
ਜਥੇਦਾਰ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਮਾਨੂੰਕਾ ਭੀ, ਆਏ ਪੇਂਡੂਆਂ ਵਾਲੀ ਲਹਿਰ ਅੰਦਰ।

ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ, ਜਥੇਦਾਰੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦਿਖਾਈ ਚੰਗੀ।
ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੱਧਵਾਂ ਬੇਟ ਵਾਲੇ, ਸੇਵਾ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਨਿਭਾਈ ਚੰਗੀ।
ਜਥੇਦਾਰ ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਲਤੋਂ ਤੇ, ਹੋਈ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਕੁਟਾਈ ਚੰਗੀ।
ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੱਧਵਾਂ ਬੇਟ ਨੇ ਭੀ, ਅਣਖ ਤਖਤ ਅਕਾਲ ਦਿਖਾਈ ਚੰਗੀ।

ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਕਮਾਲ ਪੁਰ, ਰਾਏ ਕੋਟੋਂ, ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੀਰ ਰਲਾ ਦਿਤੀ।
ਈਸੇ ਵਾਲੀਏ ਬਿਰਧ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਸੇਵਾ ਉਮਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਭਾ ਦਿਤੀ।
ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਸਰਨ ਸਿੰਘ, ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਹੈ ਸੀ ਬੰਨ੍ਹ ਘੁਗਰਾਣੇ ਦੀ ਵਾ ਦਿਤੀ।
ਦਿਅਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਚੁੱਪ ਤੋੜਕੇ ਤੇ, ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਜਾਨ ਤੜਫਾ ਦਿਤੀ।

ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮ ਪੁਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ, ਕੀਤੀ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਰੱਜ ਕੇ ਤੇ।
ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧਵਾਂ ਖੁਰਦ ਤੇ ਕਲਾਂ ਦੋਵੇਂ, ਆਏ ਵਿਚ ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਗੱਜ ਕੇ ਤੇ।
ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘ ਇੰਦਰ, ਆਏ ਚੋਕੀਮਾਨ ਤੋਂ ਸੱਜ ਕੇ ਤੇ।
ਮਾਸਟਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਰਹੇ ਕਰਦੇ, ਸੇਵਾ ਪੰਥ ਦੀ ਹਉਮੈਂ ਤੱਜ ਕੇ ਤੇ।

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜਰਨੈਲ਼ ਗੁਰਧਾਮ ਅੰਦਰ, ਦੇਖ ਦੇਖ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਘਾਇਲ ਹੋਇਆ।
ਹਿੰਮਤ, ਬਖਸ਼ੀ ਆਪ ਕਰਤਾਰ ਐਸੀ, ਪਲਕ ਝਲਕ ਦੇ ਵਿਚ ਜਰਨੈਲ ਹੋਇਆ।
ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ, ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਗੁੜਿਆਂ ਦੇ, ਛੱਜਾਵਾਲ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਛੈਲ ਹੋਇਆ।
ਮਾਰੀ ਲੱਤ ਵਿਡਾਣੀ ਚਾਕਰੀ ਤੇ, ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਕਿਰਪਾਨ ਤੇ ਮੇਲ ਹੋਇਆ।

ਗੱਜਨ ਸਿੰਘ ਸਹੌਰ ਨੇ ਓਸ ਵੇਲੇ, ਲੋਕੀ ਲੇਕਚਰਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਾ ਦਿਤੀ।
ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜਸਪਾਲੋਂ, ਸੰਤ, ਹਰਿਓਂ, ਬਣੀ ਸਰੀ ਜੋ ਸੇਵ ਨਿਭਾ ਦਿਤੀ।
ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਬੂ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ, ਹਰਦਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਾ ਦਿਤੀ।
ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਖਤ ਅਕਾਲ ਉਤੇ, ਖਾ ਕੇ ਕੁੱਟ ਤਾਰੀਖ ਲਿਖਵਾ ਦਿਤੀ।

ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿੱਲ ਲਾਹੌਰੋਂ, ਕੱਢ ਅਖਬਾਰ ਅਕਾਲੀ।
ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦਾ ਪਿੱਟ ਢੰਡੋਰਾ, ਸੁਤੀ ਕੌਮ ਜਗਾਲੀ।
ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਉਂਕੇ ਉਠੇ, ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨਥੋਵਾਲੀ।
ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਾਲੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਨੇ ਉਮਰ ਆਪਣੀ, ਜੈਤੋ ਜੇਲ੍ਹ ਲੰਘਾਲੀ।
ਸ਼ੰਕਰ ਸਿੰਘ ਘੁਮਾਣ ਜ਼ਿਲੇ ਦੀ, ਚੰਗੀ ਬਾਗ ਸੰਭਾਲੀ।
ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਰ, ਆ ਕੇ ਜਿੰਦ ਆਪਣੀ ਗਾਲੀ।
ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੰਗਲੀ ਵਾਲੇ, ਪਾ ਗਏ ਭਾਈਵਾਲੀ।

ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਸਿਆਲ ਕੋਟੀ, ਬਿਨਾਂ ਤਾਜ ਤੋਂ ਪੰਥ ਦਾ ਸ਼ਾਹ ਹੈ ਸੀ।
ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਫਖ਼ਰ ਕੀਤੀ, ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਹੈ ਸੀ।
*ਭਾ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੇ ਪਏ ਆਣਕੇ ਤੇ ਏਸੇ ਰਾਹ ਹੈਸੀ।
ਹੋਰ ਸੈਂਕੜੇ ਪੇਂਡੂਆਂ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਨੂੰ, ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ਪਾਹ ਹੈ ਸੀ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਜਾਨ।
ਜਿਵੇਂ ਮਾਨ ਸੀ ਪੰਥ ਨੂੰ, ਸੇਵਾ ਕਰੀ ਮਹਾਨ।
ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ, ਮੁਖੀ ਚੀਫ ਦੀਵਾਨ।
ਦਿਲੋਂ ਦਰਦ ਸੀ ਰਖਦੇ, ਸਿਖੀ ਭਾਵ ਮਹਾਨ।
ਕੀ ਆਖਾਂ ਵੀਰ ਝਬਾਲੀਆਂ,† ਰੱਖ ਵਿਖਾਈ ਸ਼ਾਨ।
ਅਮਰ ਸਿੰਘ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ।
ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁੱਚਰ ਬੜਾ, ਹੈ ਸੀ ਹਠੀ ਜਵਾਨ।
ਕੱਚੇ ਪਿੱਲੇ ਸੋਧ ਕੇ, ਦੇਂਦਾ ਤੋੜ ਗੁਮਾਨ।
ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਾਵਨ ਸਿੰਘ ਪਛਾਣ।
ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੰਸ ਅੰਸ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਵਿਦਵਾਨ।
ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸੁਤੰਤਰ ਭਾਈ, ਮੂਲ ਸਿੰਘ ਪੇਚਾਨ।
ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਵਛੋਆ, ਲੰਮ ਲੰਙਾ ਜਾਨ।
ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਪਟਵਾਰੀ ਜਿਹੜੇ, ਅਕਰ ਪੁਰੀ ਸਦਵਾਨ।
ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਭੀ ਏਸ ਪਿੰਡ ਦਾ,ਹੈਸੀ ਇੰਦ ਜਵਾਨ।
ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਨਾਗੋਕੇ ਦੇ ਭਾਨ।
ਅਜੇ ਤੀਕ ਨੇ ਟਹਿਕਦੇ, ਸੋਹਨ ਵਿਚ ਸਮਾਨ।
ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ, ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਸੁਹਾਨ।
ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਣਕੀਰ ਪੁਰ, ਪੰਥ ਵਿਚ ਪਰਵਾਨ।
ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਟ ਵਸਾਊ, ਭੁਲਦੇ ਨਹੀਂ ਭਲਵਾਨ।

ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲੇ ਚੋਂ, ਗੁਰੂ ਧਾਮ ਦਾ ਕਰਨ ਸੁਧਾਰ ਨਿਕਲੇ।
ਜਾਨ ਵਾਰ ਗੇ ਪੰਥ ਪਰਤੱਗਿਆ ਤੇ, ਐਸੇ ਹੋ ਕੇ ਜਾਂ ਨਸਾਰ ਨਿਕਲੇ।
ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਭੀ ਪਿੱਛੇ ਰਹੇ ਨਾਹੀਂ, ਧਰਮਯੁਧ ਲਈ ਹੋ ਤਿਆਰ ਨਿਕਲੇ।
ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਯੂਥਪ ਹਰੀ ਚੰਦ ਜੇਜੀ, ਹੋ ਕੇ ਪੰਥ ਦੇ ਗ਼ਮਖ਼ਾਰ ਨਿਕਲੇ।

---

* ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ
† ਨਨਕਾਣੇ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹੀਦ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੈਪਟਨ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਉਗੋਕੇ ਸੋਹਣ ਜੀ ਤੇ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨੇ ਜੇਹੇ ਸੋਹਲ ਨਿਕਲੇ।
ਪ੍ਰੀਤਮ ਗੁਜਰਾਂ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਰਾਮਾਂ, ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਨਿਕਲੇ।
ਇੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਲਹਿਰੀ ਜਰਗ ਦੇ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ, ਛੱਡ ਘਰਾਂ ਦੇ ਚਾਉ ਤੇ ਚੋਹਲ ਨਿਕਲੇ।
ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਭੋਰਾ ਨਿੱਕੀ ਉਮਰੇ ਈ, ਲੱਗੇ ਦਾਣਿਆਂ ਦੇ ਛੱਡ ਬੋਹਲ ਨਿਕਲੇ।
ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀਉ ਫੱਗੂ ਵਾਲੀਏ ਭੀ, ਘਰੋਂ ਸੇਵਾ ਦਾ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਣ ਨਿਕਲੇ।
ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਉਗਰਾਹਾ ਵਿਚ ਮੋਰਚੇ ਦੇ, ਤਨੋਂ ਮਨੋਂ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਨਿਕਲੇ।
ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਦਰਦੀ ਲੈਕੇ ਦਰਦ ਡਾਢਾ, ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਨਾਲ ਲੜਨ ਨਿਕਲੇ।
ਯਾਰ੍ਹਾਂ ੨ ਵੇਰ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਕਰ, ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਣਖ ਤੇ ਲੜਨ ਨਿਕਲੇ।

ਨਾਭਾ : ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸ਼ਨ, ਕਈ ਹੋਰ ਵਰਕਰ, ਇਸੇ ਲਹਿਰ 'ਚ ਘਰੋਂ ਬੇਘਰ ਹੋ ਗਏ।
ਇੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਮੌੜ ਦੋਵੇਂ, ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਉਡਣੇ ਪਰ ਹੋ ਗਏ।
ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਸਲਾਣੇ ਦੇ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਚੋਬਰ ਆਣ ਕੇ ਬੜੇ ਬੇ ਡਰ ਹੋ ਗਏ।
ਐਸੇ ਸ਼ੇਰ ਜੋ ਬੜੇ ਦਲੇਰ ਸੀ ਤਾਂ, ਅੜੇ ਮੋਰਚੇ ਪੰਥ ਦੇ ਸਰ ਹੋ ਗਏ।

ਲਾਇਲਪੁਰ : ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਡਾਢੀ ਹਿੰਮਤ ਧਾਰ।
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕੱਢਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ।
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਰਦ ਨੇ ਕਰਕੇ ਕਲਮ ਤਿਆਰ।
ਲਿਖੇ ਲੇਖ ਕਮਾਲ ਦੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰ।
ਸੰਤਾਂ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ ਕਲਮੀ ਹੁੱਜਾਂ ਮਾਰ।
ਸਖਤੀ ਕੀਤੀ ਗੌਰਮਿੰਟ ਨੇ ਚਲੇ ਨ ਅਖਬਾਰ।
ਕੈਦਾਂ ਬਾਝ ਜ਼ਮਾਨਤਾਂ ਕੁਰਕ ਲਈਆਂ ਕਈ ਵਾਰ।
ਹਿੰਮਤ ਸੀ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਦੀ, ਹਰ ਚੰਦ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ।
ਉਤਰ ਦਿੱਤੇ ਠੋਕ ਕੇ ਜਦ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹੀ ਸਰਕਾਰ।
ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਦਾ ਸੀ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ।
ਛੇੜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦਰਦ ਨੇ ਨੈਸ਼ਨਲਇਜ਼ਮ ਦੀ ਵਾਰ।
ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੀਦਾਰ।
ਕੀਤੇ ਕੋਮਲ ਜਿਸਮ ਤੇ ਸਹਿ ਕੇ ਕਸ਼ਟ ਅਪਾਰ।
ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਬੱਲਧਾਰ।
ਕੱਢੀ ਇਕ ਅਖਬਾਰ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ।
ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡੀ ਤੋਂ ਆ ਵੜੇ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰ।
ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਡੱਟ ਕੇ ਦਸ ਦਿੱਤਾ ਇਕ ਵਾਰ।
ਲਈ ਲੀਡਰੀ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਰ ਕਹਿ ਕੇ ਸਤਿ ਕਰਤਾਰ।

ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਲਤਾਨ ਅੰਦਰ, ਚੰਗੇ ਦਸਦੇ ਨੇ ਜਥੇਦਾਰ ਹੋਏ।
ਸੰਤ ਬਖਤਾਵਰ ਸਿੰਘ ਹੁਸਿਆਰ ਪੁਰ ਦੇ, ਛੱਡ ਸੰਤਤਾਈ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹੋਏ।
ਤਾਂਹੀ ਪੰਥ ਨੇ ਚੁਕਿਆ ਸੀਸ ਉਤੇ, ਉਘੇ ਦੇਸ-ਪ੍ਰਦੇਸ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਏ।
ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀਉ, ਵਰਕਰ ਪੰਥ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਰਫਤਾਰ ਹੋਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੋ ਸ਼ੇਰ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ, ਸੇਵਾ ਕਲਮ ਦੀ ਕਰ ਗਏ ਢੇਰ ਜਾਣੋ।
ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪੱਟੀ ਜੁਆਨ ਦਰਸ਼ਨੀ ਸੀ, ਹੈ ਸੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾ ਸ਼ੇਰ ਜਾਣੋ।
ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਉਗੜਾ ਤੇ ਬੁਤ ਦੋਵੇਂ, ਰਹੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦਲੇਰ ਜਾਣੋ।
ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਕਾਵਾਂ ਜਥੇਦਾਰ ਈਸ਼ਰ, ਰਹੇ ਉਤਰਦੇ ਪੂਰੇ ਈ ਸ਼ੇਰ ਜਾਣੋ।

ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ : ਗੁਰੂ ਧਾਮ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਅੰਦਰ, ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੂਰਨਾ ਪਾ ਦਿਤਾ।
ਨਰੈਣੂ ਆਦ ਨੂੰ ਵਾਰਨਿੰਗ ਦੇਣ ਦੇ ਲਈ, ਧਾਰੋਵਾਲੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾ ਦਿਤਾ।
ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਪੁਜੇ, ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿ ਮੋਰਚਾ ਲਾ ਦਿਤਾ।
ਗਿਆ ਆਪ ਜਿਉਂਦਾ ਸੜ ਭਾਵੇਂ, ਗੁਰੂ ਧਾਮ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ।

ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ ਦੇ, ਸੇਵਾ ਪੰਥ ਦੀ ਕਰੀ ਨਿਸ਼ੰਗ ਹੋ ਕੇ।
ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਘੁਮਟ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਡਟੇ ਰਹੇ ਸੀ ਆਪ ਦੇ ਸੰਗ ਹੋ ਕੇ।
ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀਰ ਪਠਾਨਕੋਟੀ, ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਸਰਬੰਗ ਹੋ ਕੇ।
ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹਪੁਰ,ਪਦੀਵਾਂ ਜੁਗਿੰਦਰ ਜੀ ਭੀ,ਰਹੇ ਵਿਚਰੇ ਜਬਰਜੰਗ ਹੋ ਕੇ।

ਫੀ:ਪੁਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਘਾਲੀ ਨੇ ਘਾਲੀ ਘਾਲ ਵਡੀ, ਗੁਰੂ ਧਾਮ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਲਈ।
ਕੀਤਾ ਖਾਲਸਾ ਸੇਵਕ ਅਖਬਾਰ ਜਾਰੀ, ਸੁਤ ਪਏ ਹੋਏ ਸ਼ੇਰ ਜਗਾਉਣ ਦੇ ਲਈ।
ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਧੂਰਕੋਟ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਕੌਣੀ, ਉਠੇ ਆਕੀਆਂ ਸੋਧ ਸੁਧਾਉਣ ਦੇ ਲਈ।
ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਲਾ, ਸੂਚਾ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਤੁਰੇ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਪਾਠ ਰਖਾਉਣ ਦੇ ਲਈ।

ਸੇਵਕ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੱਜ ਆਏ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਲਈ।
ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਕੋਕਰੀ ਤੇ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੱਲ੍ਹਣ, ਪੁਜੇ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਲਾਉਣ ਦੇ ਲਈ।
ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਅਜੈਬ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰ ਜਾਣੋ, ਆਏ ਪੰਥ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਲਈ।
ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕੱਬਰ ਵੱਛਾ ਜੇਹੇ ਕੱਦਾਵਰ, ਚੜ੍ਹੇ ਆਕੀਆਂ ਤਾਈਂ ਸਮਝਾਉਣ ਦੇ ਲਈ।

ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਟ ਕਰੋੜ, ਬਾਬਾ ਸੁਲਤਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਦਾਲੇ ਪਾ ਦਿਤੇ।
ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਬੰਬੀਹੇ ਭਾਈ ਕੇ ਨੇ, ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਦੇ ਲਾ ਦਿਤੇ।
ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਦੁਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਰੋਡੇ, ਜੈਤੋ ਜਾ ਕੇ ਹੱਥ ਦਿਖਾ ਦਿਤੇ।
ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਾਣੂੰਕੇ ਤੇ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਡਾਲੇ, ਗੁਰੂ ਧਾਮਾਂ ਚੋਂ ਦੁਸ਼ਟ ਭਜਾ ਦਿਤੇ।

ਲਾਹੌਰ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਠੇਠਰ ਸਣੇ ਭਾਈਆਂ ਦੇ, ਸੇਵਾ ਪੰਥ ਦੀ ਕਰੀ ਨਿਰਮਾਣ ਹੋ ਕੇ।
ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੋ ਅਗੇ, ਦੱਸੀ ਪੰਥ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਧਾ ਕੇ ਤੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਾਠਕ ਜੀ

ਇਹ ਭਾਗ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਦਾਸ ਨੇ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਸੰਭਵ ਸੋਮੇਂ ਤੋਂ ਮਸਾਲਾ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਕੰਮ ਇਤਨਾਂ ਮਹਾਨ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨ ਹੋਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮਸਾਲੇ ਸਬੰਧੀ ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੀ ਇਤਹਾਸਕ ਪੌੜੀ ਦਾ ਅਖੀਰੀ ਟੰਬਾ ਹੈ, ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਇਸ ਭਾਗ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬਧੀ ਹੋਰ ਮਸਾਲਾ ਅਮਰੀਕਾ, ਕੈਨੇਡਾ, ਏਸ਼ੀਆ, ਟਾਪੂਆਂ (ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ) ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਸ਼ੰਘਈ ਆਦਿ ਵਿਚ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਜਣਾਂ ਪਾਸ ਹੋਵੇ ਅਜਿਹਾ ਮਸਾਲਾ ਪਾਪਤ ਹੋਣ ਤੇ ਇਸ ਇਤਹਾਸ ਦੀਆਂ ਮੁੜ ਫੇਰ ਛਪਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੈਂਚੀਆਂ ਵਿਚ ਲੋੜੀਂਦਾ ਯੋਗ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਦੇਸੀ ਪਾਠਕ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਗੇ ਸਬੰਧਤ ਮਸਾਲਾ ਦਾਸ ਪਾਸ ਪੁਚਾ ਕੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਵਲੋਂ ਧੰਨਵਾਧ ਦੇ ਭਾਗੀ ਬਣੇਂਗੇ।

ਮੈ ਹਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਾ ਪਾਤ੍ਰ

ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

ਪੰਥਕ ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ

(ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਜੋਬਨ ਪਰ ਸੀ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪੰਥਕ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਖਤਮ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ "ਪਾੜੋ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ" ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿਤਾ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਧਨ ਕਰਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਰੁਧ ਝੂਠੀਆਂ ਡਾਇਰੀਆਂ ਤੇ ਗਵਾਹੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਇਨਾਮ, ਚਿੱਠੀਆਂ ਤੇ ਮੁਰੱਬੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗਰਜ਼ੀ ਲੋਕਾਂ।

ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਗੂਹੜਾ ਸੰਬੰਧ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਮਕਸਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨਾ ਸੀ ਤੇ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਝੋਲੀ-ਚੁਕ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕੇਹੜਾ ਆਦਮੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੈ ਤਾਕਿ ਸਰਕਾਰ ਉਸ ਵਿਰੁਧ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਸ ਦਾ ਸਿਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ _ਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਵਾਂਗ ਇਕ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਗਰਜ਼ੀ ਲੋਕ ਪੰਥ-ਸੇਵਕਾਂ ਤੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਨੂੰ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਉਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਦਾ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਮੁਲ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਸਤਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਘਿਰਣਿਤ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਿਰੁਧ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਜੋ ਰੋਸ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੀ ਮਾਰ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਤਰਥੱਲੀ ਮਚਾ ਦਿਤੀ ਸੀ ਤੇ ਬੀਰ ਰਸ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿ ਕੇ ਮਾਰ ਖਾਣ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਸੁਣਨਾ ਪੰਥ ਦੀ ਹਤਕ ਸਮਝਦੇ ਸਨ।

ਪੰਥਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨਸਾਰ ਜਿਹੜੇ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਤਰਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਪੁਲਸ ਇਤਨੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਕਰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦੁਭਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕੁਟ ਮਾਰ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਲਟਕਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੌਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਖਾਂ ਤੋਂ ਖਲਾਸੀ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗਰਜ਼ੀ ਲੋਕ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਇਨ ਮ ਤੇ ਮੁਰੱਬੇ ਲੈ ਕੇ ਐਸ਼ ਉਡਾਂਦੇ ਸਨ। ਕੌਮੀ ਸੇਵਕਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਭੰਗ ਭੁਜਦੀ ਸੀ ਤੇ ਗਰਜ਼ੀ ਲੋਕ ਮੌਜਾਂ ਲੁਟਦੇ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਕਿ ਲੋਕ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਦੇ ਕਠਨ ਮਾਰਗ ਪਰ ਤੁਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪੱਖੀ ਬਣ ਜਾਣ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣ।

ਇਸ ਬੇ-ਮੇਚ ਹਾਲਤ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਇਕ ਹਿਸੇ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਰੋਸ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪੰਥਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਡਸਿੱਪਲਨ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਉਲੰਘਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਨਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇਹੜੇ ਝੋਲੀ ਚੁਕ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਇਨਾਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਬਕ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਗ਼ਦਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਬੀਰ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਭੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਨਾ ਆਏ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀਤੀ ਦਾ ਫੱਲ ਭੁਗਤਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਮੀਟਿੰਗ ਕਰਕੇ ਸਭ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਭੜਬੂ ਪ੍ਰੈਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਨਾਮ ਦਾ ਅਖਬਾਰ ਛਾਪ ਕੇ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਰਾਹੀਂ ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਕਰਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਕਾਲੀ ਭਰਾਵਾਂ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਵਿਰੁਧ ਝੂਠੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਅਤੇ ਡਾਇਰੀਆਂ ਦੇਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਨ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁਧ ਸਖ਼ਤ ਕਦਮ ਉਠਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜੋ ਸਖਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿ ੨ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਬਰ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਛਲਕ ਪਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀ ਜਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੜਗੱਜ,ਪਿੰਡ ਬੜਿੰਗ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ, ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੈਕਟਰੀ ਪਿੰਡ ਛੋਟੀ ਹਰਿਊਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਸ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿੱਝਰਾਂ ਜ਼ਿਃ ਜਾਲੰਧਰ, ਸ: ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿੱਝਰਾਂ, ਸ: ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਪਰਾਗ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ। ਇਹ ਪੰਜੇ ਸਿੰਘ ਇਕੱਠੇ ਹੋਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਗਏ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਤੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਵਰਤਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਕ ਜ਼ੁੰਮੇਂਵਾਰ ਧਾਰਮਕ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਆਗੂ ਲਈ ਇਹ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਤਸ਼ੱਦਦ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਕੇ ਖੁਲ੍ਹੀ ਬਗਾਵਤ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਭਾਗੀ ਬਣੇ। ਇਸ ਲਈ ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਨੇ ਉਕਤ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਡਸਿੱਪਲਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਰਾਦਾ ਨਾ ਬਦਲਿਆ। ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਂ-ਵਾਰੀ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪਰ ਨਾ ਸੁਟਦੇ ਹੋਏ ਜੇਹੜੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ, ਮਜ਼ਬੂਤ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਕਰੀਏ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਹ ਭੀ ਅਨਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਤਸ਼ੱਦਦ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਵਿਰੁਧ ਸਖਤ ਕਦਮ ਉਠਾਏ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਇਸਦੀ ਜ਼ੁਮੇਂਵਾਰੀ ਸਮੁਚੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਪਰ ਸੁਟਕੇ ਉਸਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੇਗੀ, ਇਸ ਲਈ ਐਸੇ ਢੰਗ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਜਿਨਾ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਇਹ ਲਹਿਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲੋਂ ਵਖਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਜ਼ੁਮੇਂਵਾਰੀ ਕੁਝ ਇਕ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਆਗੂਆਂ, ਜਾਂ ਸਮੁੱਚੀ ਸਿਖ ਕੌਮ ਪਰ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਅਖਬਾਰ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂਕਿ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਸਖਤੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਾ ਬਣਾਵੇ। ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਮਾਲ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਰੇ ਕੋਈ ਤੇ ਭਰੇ ਕੋਈ ਦੀ ਮਸਾਲ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਿੱਚ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਐਕਸ਼ਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਤ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਇਆ ਕਰੇ ਕਿ ਇਹ ਕੇਹੜੇ ਕੇਹੜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿਲੇ, ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਤੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਆਦਿਕਾ ਦੇ ਸੰਕੇਤਕ ਨਾਂ ਰਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮਸਲਨ ਪਰਾਗ ਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ ਤੇ ਹਾਈ ਕੋਟ ਜਸੋਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ ਵਿੱਚ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੇਹੜੇ ਪਾਰਟੀ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਟੀ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਾਈ ਕੋਟ ਤੋਂ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਪਾਰਟੀਵਲੋਂ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਦੀ ਮਰਹਮ ਪੱਟੀ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁ: ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਵਿਚ ਹਸਪਤਾਲ ਕਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਤ ਮਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਬੇ-ਪਤੀ ਕਰਨੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਹਿਣੇ ਉਤਾਰਨੇ ਅਤੇ ਗ਼ੀਬਾਂ ਨੂੰ ਸਤਾਉਣਾ ਸਖਤ ਮਨਾਹ ਸੀ।

ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਇਕ ਮੁਖੀ ਮੈਂਬਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਮਾਸਟਰ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰੀ ਦੀਆਂ ਜੋਸ਼ੀਲੀਆਂ ਤਕਰੀਰਾਂ ਸਨ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਦੁਆਬਾ ਬਣਿਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਲਹਿਰ ਫੈਲ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਨੇ ਉਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਬਜਾ ਤੌਰ ਪਰ ਮਾਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਲਾਇਤ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਜੱਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦੇ ਹੱਤਿਆਰੇ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਣਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਬੁੱਚੜ ਮਿਸਟਰ ਬੀ. ਟੀ. ਨੂੰ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਕੀਤੀ ਦਾ ਫੱਲ ਭੁਗਤਾਉਣਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਯੋਗ ਪੱਤ੍ਰੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਹੀ ਫੱਲ ਸੀ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਦੇ ਨੱਕ ਤੇ ਕੰਨ ਵੱਢ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਇਆ ਕਰੇ। ਤਾਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਰਹੇ ਕਿ ਇਹ ਝੋਲੀ ਚੁਕ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਦਾ ਇਹ ਫੱਲ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਿਛੋਂ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨ ਤੋਂ ਮਾਰਨਾ ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਤਕਰੀਬਨ ੧੮ ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ। ਨੰਬਰਦਾਰ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੰਗਲ, ਸੂਬੇਦਾਰ ਗੇਂਦਾ ਸਿੰਘ ਘੜਿਆਲ, ਪਟਵਾਰੀ ਨੰਦਾ ਚੌੜ ਦਾ, ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਹਯਾਤ ਪੁਰ ਰੁੜਕੀ, ਰੱਲਾ ਤੇ ਦਿੱਤੂ ਤਹਿਸੀਲ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ, ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲੀ, ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਰਣਬੂਹਾ ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲਾ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਝੋਲੀ ਚੁਕ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤਾਂ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਐਵੇਂ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਨਾ ਕਰੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਛਪੇ ਹੋਏ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਪੂਰਥਲਾ, ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਰਜਿਸਟ੍ਰੀ ਕਰਾਕੇ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਇਹ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਨਿਕਲਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ।

(੧) ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ। (੨) ਸ: ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬੇਹਿਬਲ ਪੁਰ। (੩) ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ ਝੁਗੀਆਂ। (੪) ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ। (੫) ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਘੜਿਆਲ। (੬) ਸੰਤ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜੋ ਵਾਲ। (੭) ਸ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ। (੮) ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਖੁਸਰੋ ਪੁਰ। (੯) ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ। (੧੦) ਸ: ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ। (੧੧) ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਸੂਸ ਪੁਰ। (੧੨) ਸ: ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ। (੧੩) ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਖੁਰਦ ਪੁਰ। (੧੪) ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ। (੧੫) ਸ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ। (੧੬) ਜੰਡੂ ਸਿੰਘ ਆਦਿ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਸੀਂ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਇਕ ਨਵੀਂ ਤਹਿਰੀਕ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਹੱਥਿਆਰ ਬੰਦ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਅਤੇ ਝੋਲੀ ਚੁਕ ਚੌਕੰਨੇ ਹੋ ਗਏ। ਬਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਲਈ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਖਾਸ ਹਦਾਇਤਾਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਖੁਫੀਆ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਆਦਮੀ ਫਿਰਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲੱਗੇ। ਬੰਬੇਲੀ ਨਗਰ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ (ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤ ਪੁਰ, ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ ਝੁਗੀਆਂ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਸੀ,) ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਪੁਲਸ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਬੱਬਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਸ: ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਿਬਲ ਪੁਰ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਉੱਘਾ ਵਰਕਰ ਤੇ ਬੜਾ ਚਤਰ ਸੱਜਣ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਮੁਖਬਰ ਦੇ ਭੇਦ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਤਲਾਸ਼ੀ ਸਮੇਂ ਪੂਰੀ ਇਹਤਿਆਤ ਨਾ ਵਰਤੀ ਉਸ ਦੀ ਹੇਠਲੀ ਝੱਗੀ ਦੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਬੰਬ ਸੀ। ਮੌਕਾ ਤਾੜ ਕੇ ਉਹ ਬੰਬ ਦਾ ਪਿੰਨ ਕੱਢ ਕੇ ਹੱਥਕੜੀ ਸਮੇਤ ਲੇਟ ਗਿਆ ਤੇ ਬੰਬ ਚਲ ਗਿਆ। ਉਸ ਬੰਬ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਆਦਮੀ ਪੁਲਸ ਦੇ ਤੇ ਕੁਲ ੭ ਆਦਮੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਸੁਪ੍ਰੰਟੈਂਡੰਟ ਪੁਲਸ ਭੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਕ ਮੱਝ ਭੀ ਮਾਰੀ ਗਈ। ਇਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਜਦ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਈਆਂ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਥੰਮ੍ਹ ਥਿੜਕ ਗਏ। ਉਸ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਹੱਥਿਆਰਵੰਦ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਵਧਦੀ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੇਠਲੀ ਉਤੇ ਲਿਆ ਦੇਣਗੇ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਦੇਣ ਵੱਲ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ।

ਸ: ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਦਾ ਮੰਡੇਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਅੱਗ ਲਗਾ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਬਬਰ ਇਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚੋਂ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲ ਪੁਰ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਸੁਪ੍ਰੰਟੈਂਡੰਟ ਪੁਲਸ ਦੀ ਬਾਂਹ ਕੱਟੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੱਲ ਚਲ ਮਚਾ ਦਿੱਤੀ, ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਖਤ ਫਿਕਰ ਪੈ ਗਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਤੰਗ ਪੈ ਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਿਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਰੋਸ ਦੀ ਜੋ ਅੱਗ ਭੜਕ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਹ ਮੱਠੀ ਨਾ ਹੋਈ।

ਉਪਰ ਅਸੀਂ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੈਂਬਰ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਾ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਇਨਾਮ ਰਖ ਦਿਤਾ। ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਬਬਰ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਦੌਰਾ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦਾ ਸਬਕ ਸਿਖਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਆਪ ਵਾਪਸ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਫਾਜ਼ਲਕਾ ਦਾ ਇਕ ਮੌਲਵੀ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦਵਾਈਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪੇਸ਼ਾ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਹ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਬਬਰ ਨੂੰ ਮਿਲ ਪਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਮੋਮੋਠਗਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੱਸ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਸੋਨਾ ਬਨਾਉਣ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਕ ਐਸਾ ਸੁਰਮਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਜਿਸ ਦੇ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸ ਗਏ। ਇਕ ਦਿਨ ਪਿੰਡ ਅਧਕਾਰੇ ਕਾਠਿਆਂ ਦੇ ਤੱਕੀਏ ਵਿਚ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੌਲਵੀ ਤਿੰਨੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਇਸ ਮੌਲਵੀ ਨੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਖਾ ਕੇ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਿੱਤ੍ਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਗਲਾਂ ਪੁਰ ਭਰੋਸਾ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਸੋਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਭੀ ਵਿਖਾਇਆ ਸੀ। ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਬਬਰ ਨੂੰ ਉਸ ਪਰ ਭਰੋਸਾ ਬਝ ਗਿਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੁਰਮੇ ਵਿਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਦਵਾਈ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਜਾਂ ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਲਿਆਵੇ ਜਾਂ ਮੈਂ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਦੋਹਾਂ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਮੌਲਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਮੌਲਵੀ ਜੀ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਖਬਰ ਦੇ ਦਿਤੀ ਕਿ ਫਲਾਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੋ ਬਬਰ ਇਕ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਉਸ ਕੋਠੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਸੁਪ੍ਰੰਟੈਂਡੰਟ ਪੁਲਸ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ, ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸਲਾਹ ਹੈ। ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਹਥਿਆਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ ਕਰੋ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪੁਲਸ ਸ: ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੇਸ ਤੋਂ ਡਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਤਰਖਾਣ ਮੰਗਵਾਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਮੋਰੀਆਂ ਕਢਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਫਿਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਹਥ ਬਾਹਰ ਕਢਵਾ ਕੇ ਹਥਕੜੀਆਂ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਢਿਆ ਗਿਆ। ਪੁਲਸ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਜਲੰਧਰ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਸੁਰਮਾ ਬਨਾਉਣ ਵਾਲਾ ਮੌਲਵੀ ਮਿਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸ: ਜੀ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਕਿਹਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਲਾਮ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ ਮੌਲਵੀ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀ ਕੀਮਤ ਕੇਵਲ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਗੜ ਗਜ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ, ਜੋ ਉਪਰੰਤ ਫਾਂਸੀ ਪਰ ਲਟਕਾਏ ਗਏ।

ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਚਲ ਰਹੀ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਦੇਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅੱਡੀ ਚੋਟੀ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਇਆ। ਕੁਝ ਬਬਰ ਪੁਲਸ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਵਾਹਿਦਾ ਮੁਆਫਾਂ ਨੇ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਸਾਰਾ ਭੇਦ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਦਸ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਅਧਾਰ ਪਰ ਤਕਰੀਬਨ ੯੦ ਬਬਰਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਨਕਲੀ ਬਬਰ, ਕਈ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਤੇ ਕੁਝ ਸਜਨ ਬਬਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਫੜੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੬ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਤੇ ਲਟਕਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ:– (੧) ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੜਗੱਜ, (੨) ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੈਕਟਰੀ, (੩) ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ, (੪) ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ, (੫) ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ, (੬) ਗਿਆਨੀ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ।

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਗੇ ਲਿਖੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ:–

ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ੨੦ ਸਾਲ, ਮਾ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਗੋਸਲ ੨੦ ਸਾਲ, ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਜ਼ਰਾਂ ੨੦ ਸਾਲ, ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ੭ ਸਾਲ, ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੰਡੇਰ ੨੦ ਸਾਲ, ਸ: ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ੫ ਸਾਲ, ਸੰਤ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ੨੦ ਸਾਲ, ਸ: ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ੭ ਸਾਲ, ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ੫ ਸਾਲ, ਸ: ਲਖਾ ਸਿੰਘ ੭ ਸਾਲ, ਆਦਿਕ ੩੨ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਉਕਤ ਕੇਸ ਵਿਚ ੨੧ ਆਦਮੀ ਵਾਹਿਦਾ ਮੁਆਫ ਗਵਾਹ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਕਈ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਸ ਕੇਸ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਚਲ ਰਹੀ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਮਧਮ ਪੈ ਗਈ।

ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਹੜੇ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਲੇਣ ਗਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਛੋਟੀ ਹਰਿਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਇਕ ਬੜੇ ਸਿਆਣੇ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਸੱਜਣ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਬੀਜ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਖਿਲਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਜੋ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਬਹੁਤ ਵਧਿਆ ਫੁਲਿਆ ਅਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਿੰਜਰ

ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ । ਆਖਰੀ ਕਰਦੇ ਆਣ ਦੀਦਾਰ ।

ਬਬਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ, ਮਿੱਤ੍ਰ ਸਨੇਹੀ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦਿਲ ਹੌੜ ਕੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ, ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਬਨਾਸਪਤੀ ਫੁਲਾਂ ਦੀ ਬਰਖਾ ਕਰਦੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅਗ ਅੇਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਆਤਮਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਬਖਸ਼ਨਾ ।

*** ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ***

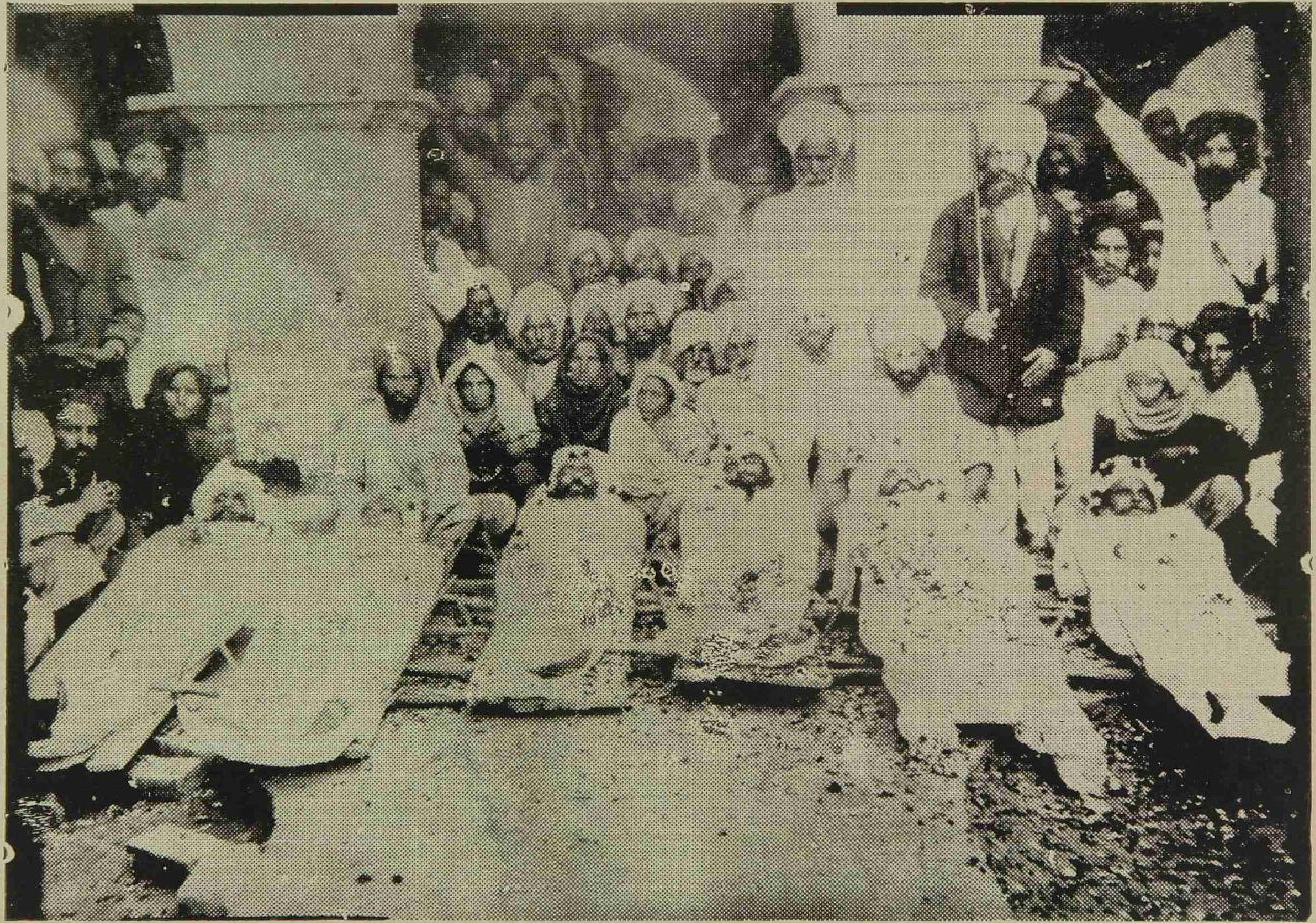

(੧) ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੜਗਜ (੨) ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੈਕਟਰੀ ਪਿੰਡ ਹਰਿਉਂ (ਲਧਿਆਣਾ)
(੩) ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ (੪) ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ (੫) ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜਾ (੬) ਗਿ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੰਗਿ-ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ

ਦੇਸ਼ਭਗਤ
ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ
ਪਿੰਡ ਖਟਕੜ ਕਲਾਂ (ਜਲੰਧਰ)
ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਬੰਬ ਸਿਟਨ ਵਾਲੇ

(ਸਫਾ ੧੦੧੫)

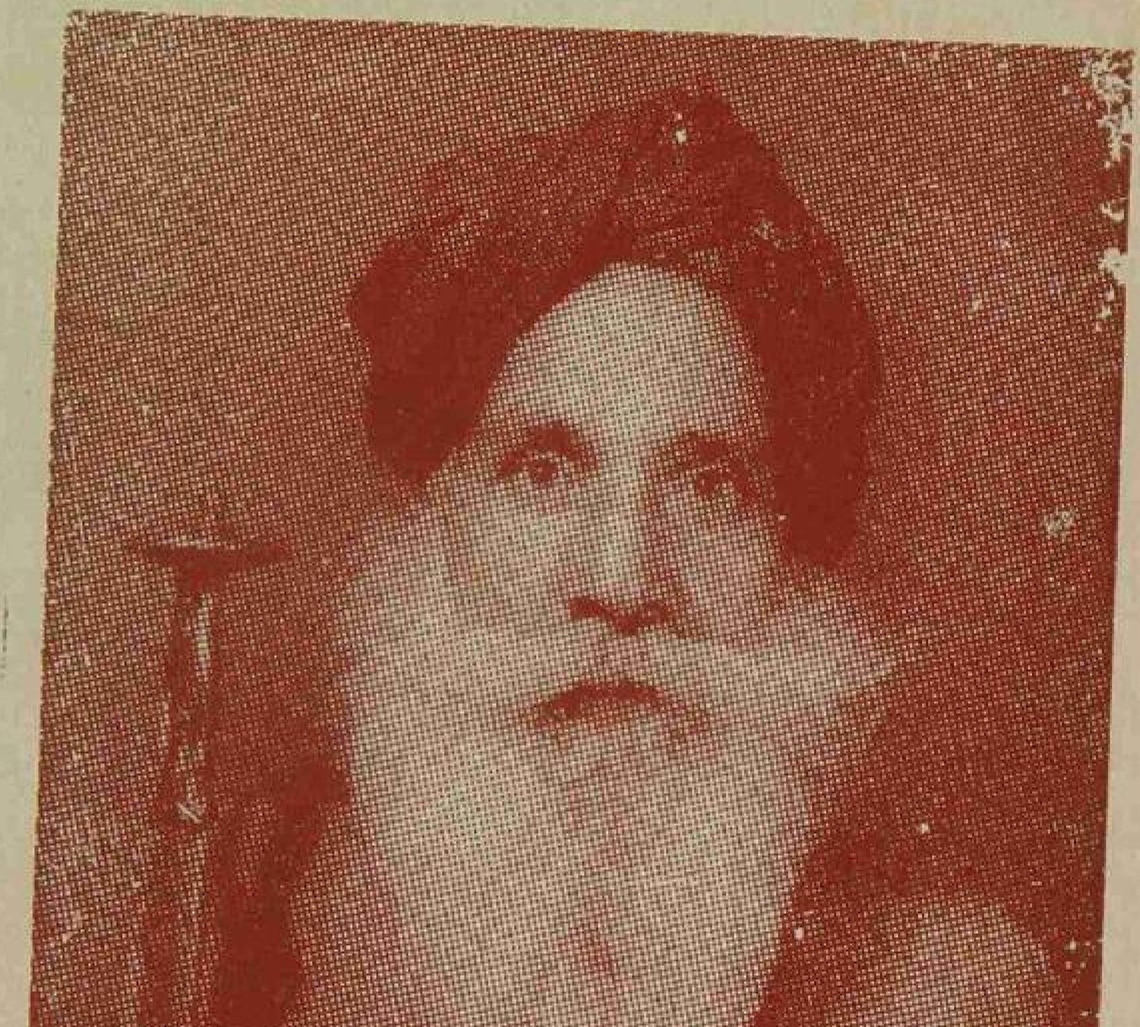

ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਬਰ
ਜਸਪਾਲੋਂ ਲੁਧਿਆਣਾ

(ਸਫਾ ੧੦੧੦)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਬੜੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕੀਤੇ।

ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬਬਰ ਜੱਸਪਾਲੋਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਫੈਲਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੱਸਪਾਲੋਂ ਭੀ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਨੀਤੀਵਾਨ, ਫੁਰਤੀਲੇ ਤੇ ਬੜੇ ਤਾਕਤਵਰ ਜਵਾਨ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿੱਲ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਵਿਥਿਆ ਦਾ ਅਸੀਂ ਬੜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਮੁਤਾਲਿਆ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਵਿਚ ਮੀਲ ਦੀ ਦੌੜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਘੰਟੇ ਇਕੋ ਰਫਤਾਰ ਵਿਚ ਦੌੜਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਚੁਸਤ ਨੌਜਵਾਨ ਸਨ। ਬਾਬੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਨ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਫੈਲਾਣ ਦਾ ਬੀੜਾ ਉਠਾਇਆ ਅਤੇ ਥੋੜੇ ਹੀ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਇਸ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ, ਪਟਿਆਲਾ, ਨਾਭਾ, ਆਦਿਕ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਸੱਜਣ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ।

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਬੱਬਰ ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਥਾਂ "ਚੋਰ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰੋ ਚੋਰ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰੋ" ਦੀ ਅਖੌਤ ਅਨੁਸਾਰ ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਹੀ ਤਖਤ ਉਲਟਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੱਥਿਆਰ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨੌਜਵਾਣਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬਕ ਸਿਖਾ ਕੇ ਜਦੋਂ ਤਿਆਰੀ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਕੋ ਵਾਰ ਕਾਮਨਾਬ ਹੱਥਿਆਰ ਬੰਦ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਤਾਰਾਂ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ, ਪੁੱਲ ਉਡਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤੇ ਫੌਜੀ ਛਾਉਣੀਆਂ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।

ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨਾਲ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਖਿਲਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਬੀਜ ਫੱਲ ਲਿਆਉਣ ਲੱਗਾ। ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁਪਤ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਬੱਬਰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਦੋ ਨਵੇਂ ਸਾਥੀ ਮਿਲਾਵੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਤੰਨ, ਮੰਨ, ਧੰਨ ਵਾਰਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ। ਕੋਈ ਬੱਬਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੋਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਪਤਾ ਨਾ ਪੁੱਛੇ, ਜੇ ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਤਾਂ ਉਸ ਪਰ ਖੁਫੀਆ ਪੁਲੀਸ ਦਾ ਆਦਮੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਕਿ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਹੱਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਕਾਫੀ ਹੱਥਿਆਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਜਦ ਤਿਆਰੀ ਮੁਕਮਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਨੀਯਤ ਕਰਕੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ ਜਾਵੇ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਕਰਕੇ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਪਰ ਹੱਥਿਆਰਬੰਦ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦਾ ਫੱਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪਿੰਡ ਬੁਗਰੇ ਰਬੋਂ ਤੇ ਘੁਡਾਣੀ ਘਲੋਟੀ ਵਿਚ ਬੰਦੂਕਾਂ, ਪਸਤੌਲਾਂ, ਤੇ ਬੰਬ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ੩ ਕਾਰਖਾਨੇ ਖੋਲੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਕਾਨ ਤੇ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਗੜ੍ਹ ਡਕੈਤੀ ਕੇਸ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਸ਼ੇਰ ਜੰਗ ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੌਧਰੀ ਸ਼ੇਰ ਜੰਗ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਭੀ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੋ ਐਕਸ਼ਨ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਦਾ ਮਕਸਦ ਭੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਦਹਿਸ਼ਤ ਪਸੰਦ ਪਾਰਟੀਆਂ, ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਤੇ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸੀ। ਇਥੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਭਾਵੇਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਭੀ ਪੂਰਨ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ।

ਇਧਰ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਧਰ ਚੌਧਰੀ ਸ਼ੇਰ ਜੰਗ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਸਲਾਣਾ ਤੇ ਗਿ: ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਕੱਕੜ ਆਦਿ ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਗੜ੍ਹ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਖੜੀ ਕਰਕੇ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਲੁਟਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਕਈ ਨੌਜਵਾਨ ਫੜੇ ਗਏ । ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜਸਪਾਲੋਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਕ ਕਾਰ ਖਰੀਦ ਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੌਧਰੀ ਸ਼ੇਰ ਜੰਗ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਪਾਸੋਂ ਖੋਹਿਆਂ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਵਡਾ ਹੱਲਾ ਫਿਰ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਅਸਰ ਪੁਰੀਆ ਤੇ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਸੋਲਖੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਮਾਂਗੇਵਾਲ ਤੋਂ ਡਰਾਈਵਰ ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ।

ਜਦ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਜਨ ਥਾਣਾ ਪੈਲ ਦੇ ਅਗੋਂ ਦੀ ਲੰਘਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਪੁਲਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਗਿਆ । ਪੁਲਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਗਰ ਲਾਰੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ । ਲਾਰੀ ਨੂੰ ਮੂਹਰੇ ਕਰਕੇ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਲਾਰੀ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਜਦ ਉਕਤ ਦੋਵੇਂ ਸੱਜਣ ਲਾਰੀ ਦੇ ਪਾਸ ਆਏ ਤਾਂ ਪੁਲਸ ਵਾਲੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਸਰਦਾਰ ਜੀ ! ਜ਼ਰਾ ਲਾਰੀ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਤਾਂ ਲਾ ਦਿਓ । ਦੋਵੇਂ ਸਜਣ ਲਾਰੀ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਲਾਉਣ ਹੀ ਲੱਗੇ ਸਨ ਕਿ ਪੁਲਸ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਗਿਣੀ ਮਿੱਥੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਪਿਛੋਂ ਜੱਫਾ ਮਾਰ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ । ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਬੰਬ ਤੇ ਪਸਤੌਲ ਨਿਕਲੇ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਬਬਰਾਂ ਪਰ ਥਾਣਾ ਪੈਲ ਵਿਚ ਸਖਤ ਤਸ਼ੱਦਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਬਿਜਲੀ ਲਗਾ ਕੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸਾਰਾ ਭੇਦ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਥਾਂਵਾਂ ਪਰ ਹੱਥਿਆਰ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਸਨ ਉਥੇ ਛਾਪੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ।

ਬਬਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਿਰੰਕਨ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਸਖਤੀਆਂ ਕਰਕੇ ਸਾਰਾ ਭੇਦ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਓਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਥਾਂਈਂ ਪੁਜ ਕੇ ਹੱਥਿਆਰ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਾ ਮਿਲੀ । ਸਭ ਥਾਂਈਂ ਪੁਲਸ ਨੇ ਛਾਪੇ ਮਾਰ ਕੇ ਹੱਥਿਆਰ ਬਰ-ਆਮਦ ਕਰਨ ਦੇ ਨਿਸਫਲ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਸ ਬਬਰ ਜਥੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰੋਗਰ ਮ ਅਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜਸਪਾਲੋਂ ਤੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਬੜੀ ਭਗੌੜੇ ਹੋ ਗਏ । ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬਬਰ ਜਸਪਾਲੋਂ ਦਾ ਇਨਾਮ ਗਿਆਰਾਂ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਮੁਰੱਬਾ ਰਖ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਬੜੀ ਦਾ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਤੇ ਸਤ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਇਨਾਮ ਰਖਿਆ ਗਿਆ । ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਇਧਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਤੇ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿ ਹੁਣ ਦੋਬਾਰਾ ਬਬਰਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨਾ ਕਠਨ ਹੈ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀਕਾਨੇਰ ਵਲ ਨਿਕਲ ਗਏ ।

ਇਸ ਤਰਾਂ ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਬਬਰਾਂ ਦੇ ਦਿਲੀ ਅਰਮਾਨ ਪੂਰੇ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ । ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ੧੯੪੨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤਹਿਰੀਕ ਵਿਚ ਭੀ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ! ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਜਨ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ ! ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਬਬਰਾਂ ਤੋਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਜਥਾ ਬਣਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਰੋਗਰਾਮ ਵਿਚ ਖਾਸ ਸਫਲਤਾ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਪਰੰਤੂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅਮਲੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਮਰ ਮਿਟਣ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਇਕ ਨਤੀਜਾ ਤਾਂ ਚੌ: ਸ਼ੇਰ ਜੰਗ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਖੜੀ ਹੋਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ। ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਭੀ ਅਹਿਮਦਗੜ੍ਹ ਕੇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਾਰੀ ਫੜੀ ਗਈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਨਤੀਜਾ ਉਹਨਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ਼ ਦੇ ਬੁਚੜ ਬੀ. ਟੀ. ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਕੀਤੀ ਦਾ ਫਲ ਭੁਗਤਾਇਆ ਤੇ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਹੀ ਇਕ ਹੋਣਹਾਰ ਮੈਂਬਰ ਸ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਲਾਇਤ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਦੇ ਹਤਿਆਰੇ ਉਡਵਾਇਰ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ। ਅਗਲੇ ਸਫਿਆਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਦੋ ਜ਼ਾਲਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਕਲਮਬੰਦ ਕਰਾਂਗੇ।

ਬੀ. ਟੀ. ਨੂੰ ਕੀਤੀ ਦਾ ਫਲ ਕਿਵੇਂ ਭੁਗਤਾਇਆ ਗਿਆ?

ਉਪਰ ਅਸੀਂ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਉਹ ਜਥਾ ਜਿਸ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਨੇ ਰਖੀ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਆਗੂ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜਸਪਾਲੋਂ ਸਨ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਵਡਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਗਿਆ। ਦੋ ਸਜਣਾਂ ਦੀ ਅਚਾਨਕ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਲਗਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸਾਰਾ ਭੇਦ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤਿਆਰੀਆਂ ਨਿਸਫਲ ਗਈਆਂ। ਜਿਵੇਂ ੧੯੧੪-੧੫ ਵਿਚ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਬਗਾਵਤ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਸਕੀਮ ਗਦਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭੇਦ ਦੇਣ ਪਰ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਇਸ ਜਥੇ ਦਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਭੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭੇਦ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਅਮਲ ਵਿਚ ਨਾ ਆ ਸਕਿਆ।

ਬਬਰ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਬੜੀ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜਸਪਾਲੋਂ ਗੁਪਤ ਰਹਿ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯਤਨਾ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਸ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਸੁਨਾਮ, ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਛੀਨੀਵਾਲ, ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੋਹਾ ਖੇੜਾ, ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਲੋਹਾ ਖੇੜਾ, ਕੁੰਢਾ ਸਿੰਘ ਗਾਜੀਆਣਾ, ਫਜ਼ਲਾ ਘੁੰਮਣ ਵਾਲਾ, ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਬੜੀ ਟਿੱਬਾ, ਘੁੰਮਣ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤ੍ਰੀ, ਸਾਉਣ ਸਿੰਘ ਟਿੱਬਾ, ਆਦਿਕ ਸਜਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਪਾਰਟੀ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆ ਗਈ। ਸ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਦੇ ਹਥਿਆ ਕਾਂਡ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਯਤੀਮ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਡੇ ਭਰਾਤਾ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਜ਼ਾਲਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਕਤ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਫਜਲੇ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਬੀ. ਟੀ. ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਲਗਾਈ ਗਈ।

ਮਿਸਟਰ ਬੀ. ਟੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ ਨਿਹੱਥੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਜ਼ਖਮੀ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਘੋੜੇ ਦੁੜਾਨੇ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕੁਟਣ ਦੀਆਂ ਨਿੱਤ ਨਵੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਸੋਚਦੇ ਰਹਿਣਾ ਇਸ ਜ਼ਾਲਮ ਅੰਗਰੇਜ਼

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਫਸਰ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਵਿਰੁਧ ਸਖਤ ਰੋਸ ਫੈਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਛੱਡ ਕੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਤਾਂ ਬੀ. ਟੀ. ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਕੀਤੀ ਦਾ ਫੱਲ ਭੁਗਤਾਉਣਾ ਉਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਖਾਸ ਹਿੱਸਾ ਸੀ।

ਮਿਸਟਰ ਬੀ. ਟੀ. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਕੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦਾ ਚੀਫ ਆ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਇਥੇ ਭੀ ਉਸ ਨੇ ਜਨਤਾ ਪਰ ਇਤਨੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਕਿ ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਪਰਜਾ ਤ੍ਰਾਹ-ਤ੍ਰਾਹ ਕਰ ਉਠੀ। ਜਨਤਾ ਨੇ ਇਸ ਜ਼ਾਲਮ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਲਈ ਸਖਤ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਨਵਾਬ ਨੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਤਕ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਜਦ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਗਈ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਨੇ ਮਿ: ਬੀ. ਟੀ. ਨੂੰ ਔਹਦੇ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ।

ਇਹ ਜ਼ਾਲਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਲਿਤਾੜਨ ਲਈ ਪਿੰਡ ਚੱਠਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਬੱਦਮਾਸ਼ ਔਰਤ ਪਾਸ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਥੇ ਇਸ ਨੇ ਖਿਕ ਕੋਠੀ ਬਣਾਈ। ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਪੈਨਸ਼ਨ ਮਿਲਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਲਾਇਸੈਂਸ ਦੇ ਹੱਥਿਆਰ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਥੇ ਭੀ ਇਹ ਅਫਸਰਾਨਾ ਰੋਅਬ ਦਾਬ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਲੋਕ ਇਸ ਤੋਂ ਭੈ ਖਾਂਦੇ ਸਨ। ਪੁਲਸ ਇਸ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਪਰ ਚਲਦੀ ਸੀ। ਉਧਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਬਰਾਂ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਲਗਾਈ ਗਈ ਸੀ ਉਹ ਭੱਜੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਛੀਨੀ ਵਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਵੇਰ ਪੁਲਸ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹੋਏ। ਪੁਲਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਾਕੂ ਸਮਝਦੀ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕੌਮੀ ਅਣਖ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਇਹ ਗੱਲ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਕਿ ਇਕ ਜ਼ਾਲਮ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗ਼ੈਰਤ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰੇ। ਬੀ. ਟੀ. ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਅਣਖ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਬੇ ਇਜ਼ਤੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈ ਸਕਣ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਤਿੰਨ ਸੱਜਣ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ, ਫਜ਼ਲਾ, ਮੌਕੇ ਦੀ ਤਾੜ ਵਿਚ ਸਨ ਕਿ ਕਦ ਬੀ. ਟੀ. ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫੱਲ ਭੁਗਤਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਜੋ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਇਨਸਾਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਕਈ ਵੇਰ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਵਿਘਨ ਆ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਦਾ ਪੁਲਸ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਾਲੇਰ-ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਤੋਲੇ ਖਾਂ ਅਤਾਉੱਲਾ ਖਾਂ ਪੁਲਸ ਦੀ ਜਮੀਅਤ ਲੈ ਕੇ ਗਸ਼ਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਝੜਪ ਹੋ ਗਈ। ਫਜ਼ਲਾ ਤੇ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨਿਕਲ ਗਏ ਪਰ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦੇ ਰੌਂਦ ਮੁੱਕ ਗਏ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਬਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਬਹੁਤ ਅਫਸੋਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੀ. ਟੀ. ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਮਲ ਵਿਚ ਨਾ ਆ ਸਕਿਆ। ਪੁਲਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਲੰਬੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋ ਜਾਣੀ ਤਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਬਹੁਤ ਅਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿਣ ਲਗਾ।

ਆਪ ਹਰ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸੋਚਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਕਿ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਜੇਹੜਾ ਕੰਮ ਸੌਂਪਿਆ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਵੇ। "ਬਹਾਦਰ ਆਦਮੀ ਮੁਖਾਲਫ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਘਿਰ ਕੇ ਭੀ ਹੌਂਸਲਾ ਨਹੀਂ ਹਾਰਦੇ" ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਪਰ ਅਟੱਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਸੀ। ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਦੋ ਡਕਾਇਤ ਕੁੰਢਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਭੀ ਜ਼ੇਰ ਸਮਾਇਤ ਕੈਦੀ ਸਨ। ਅਰਥਾਤ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਦਾ ਸੀ। ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਣ ਲੈ ਕੇ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਸਕੀਮ ਸਮਝਾਈ ਅਤੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਬੀ. ਟੀ. ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਧੂਰਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਫਸੋਸ ਹੈ। ਉਕਤ ਦੋਹਾਂ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ ਤੇ ਸਿਰ ਧੜ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋੜ ਕੇ ਭਜ ਜਾਣ ਦੀ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ। ਇਤਫਾਕ ਨਾਲ ਇਕ ਦਿਨ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਸਖਤ ਝੜੀ ਲਗੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਝੱਖੜ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਾਸਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਲਕੜਾਂ ਦੇ ਗਡੇ ਆਏ। ਦਰੋਗੇ ਨੇ ਸਭ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਲਕੜਾਂ ਢੋਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤਾ। ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਤਿੰਨਾਂ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ੬ ਹੋਰ ਇਖਲਾਕੀ ਕੈਦੀਆਂ ਸਮੇਤ ਖੜ ਪਾਣ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮੰਤਰੀ ਪਰ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਰਾਈਫਲ ਖੋਹ ਲਈ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਦਰੋਗਾ ਤੇ ਵਾਰਡਰ ਭਜ ਕੇ ਕਿਧਰੇ ਲੁਕ ਗਏ। ਕੈਦੀਆਂ ਨੇ ਮਾਲ ਖਾਨਾ ਤੋੜ ਕੇ ਗਿਆਰਾਂ ਰਾਈਫਲਾਂ ਕਢ ਲਈਆਂ। ਦੋ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਖੂਹ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿਤੀਆਂ ਜੋ ਫਾਲਤੂ ਸਨ ਅਤੇ ੯ ਸਜਨ ਇਕ ਇਕ ਰਾਈਫਲ ਲੈ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ। ੬ ਇਖਲਾਕੀ ਕੈਦੀ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਧਰ ਗਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਤਿੰਨੇ ਸਜਨ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਥੋਹੜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਫਜ਼ਲਾ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਪਏ।

ਇਥੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਲੋਹਾ ਖੇੜਾ ਭੀ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਵੇਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਪੁਲਸ ਆਪ ਨੂੰ ਕਰਨਾਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਪਾਸੋਂ ਰਾਈਫਲ ਖੋਹ ਕੇ ਲਾਰੀ ਵਿਚੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਭਜ ਗਏ। ਪੁਲਸ ਡਰਦੀ ਮਾਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਹੀ ਨਾ ਲੱਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਫਿਰ ਫਜਲੇ ਨੂੰ ਆ ਮਿਲੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਮੇਂ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਜੋ ਇਕ ਖਾਸ ਕੰਮ ਲਗਾਇਆ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ। ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਖਤ ਔਕੜਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੰਜ ਸਾਥੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਛੀਨੀਵਾਲ, ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਲੋਹਾ ਖੇੜਾ, ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਲੋਹਾ ਖੇੜਾ, ਕੁੰਢਾ ਸਿੰਘ ਗਾਜੀਆਣਾ ਤੇ ਫਜਲਾ ਘੁੰਮਣ ਵਾਲਾ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਸੋਚਣ ਲਗੇ ਕਿ ਬੀ. ਟੀ. ਨੂੰ ਜਮਧਾਮ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਬੀ. ਟੀ- ਪਾਸ ਹਥਿਆਰ ਭੀ ਸਨ ਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਖਾਸ ਢੰਗ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਕਿ ਵਾਰ ਖਾਲੀ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਜਿਸ ਔਰਤ ਪਾਸ ਬੀ. ਟੀ. ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਦਿਉਰ ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ ਬੀ. ਟੀ. ਦੇ ਸਖਤ ਵਿਰੁਧ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਭਰਜਾਈ ਦੇ ਭੀ ਖਿਲਾਫ ਸੀ। ਉਹ ਡਰਦਾ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਵੜਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਪਿੰਡ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਬੀ. ਟੀ. ਪੁਲਸ ਪਾਸੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਟਵਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲਿਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਲਸ ਦੀਆਂ ਵਰਦੀਆਂ ਪਾ ਲਈਆਂ ਤੇ ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੁਲਜ਼ਮ ਬਣਾ ਕੇ ਬੀ. ਟੀ. ਦੀ ਕੋਠੀ ਪਰ ਲੈ ਗਏ। ਗਿਣੇ ਮਿਥੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਟਣ ਲੱਗ ਪਏ ਤੇ ਉਹ ਬਾਹੁੜੀ ਦੁਹਾਈ ਪਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਬੀ. ਟੀ. ਕੋਠੀ ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਕੁਰਸੀ ਪਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੈਠ ਗਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਸ਼ੋਰ ਸੁਣਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿਆ ਬਾਤ ਹੈ ?

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਬਹੁਤ ਬਦਮਾਸ਼ ਆਦਮੀ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਇਸ ਵਿਰੁਧ ਤਫਤੀਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਬੀ. ਟੀ. ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਇਹ ਬਹੁਤ ਖਰਾਬ ਆਦਮੀ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਛਡਣਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਮੇਰਾ ਭੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ। ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ ਉਚੀ ਉਚੀ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾਉਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਬੀ. ਟੀ. ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗਾ ਸਾਹਿਬ ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛੁਡਾ ਲਵੋ ਮੈਂ ਅਗੇ ਤੋਂ ਆਪ ਦਾ ਦਾਸ ਬਣਕੇ ਰਹਾਂਗਾ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬੀ. ਟੀ. ਕੁਰਸੀ ਪਰ ਬੈਠਾ ਆਕੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਬਦਮਾਸ਼ ਜੇ ਤੂੰ ਛੁਟਕਾਰਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੈਰ ਫੜ ਲੈ । ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ ਅਗੇ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਬੀ. ਟੀ. ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਲੱਤਾਂ ਫੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਰਸੀ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਸੁਟ ਦਿਤਾ। ਬਬਰਾਂ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਰ ਬੁਲਾਇਆ। ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਏ ਤੇ ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਚਰਣ ਹੀਨ ਭਰਜਾਈ ਹਰਨਾਮੀ ਨੂੰ ਭੀ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਜੋ ਜ਼ਾਲਮ ਬੀ. ਟੀ. ਦੀ ਕੋਠੀ ਜਾਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਮਿਨਤਾਂ ਤਰਲੇ ਕੀਤੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਬਬਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਬੀ ਟੀ. ਵਰਗੇ ਜ਼ਾਲਮ ਨੂੰ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਪਥ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਛਲਣੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਟੁੰਬਿਆ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਤੇਰਾ ਨਾਪਾਕ ਵਜੂਦ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪਵਿਤਰ ਧਰਤੀ ਪਰ ਰਹਿਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭੀ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਲੋਹਾ ਖੇੜਾ ਫੜਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ । ਕੁੰਦਾ ਸਿੰਘ ਫਚ਼ਲਾ, ਤੇ ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ ਪੁਲਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਖਾਸ ਮਹਾਨਤਾ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਜ਼ਾਲਮ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸਵਾਦ ਚਖਾਇਆ ।

ਬੀ. ਟੀ. ਦੀ ਮੌਤ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਯੋਗ ਕਾਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਛੀਨੀ ਵਾਲ ਤੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਲਕੜਿਆਂ ਵਾਲਾ ਨੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਵਿਰੁਧ ਗਵਾਹੀ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਿਵਾਣ ਵਾਲੇ ਗੱਦਾਰ ਤੇ ਮੁਖ਼ਬਰ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੀ ਉਸ ਦੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫੱਲ ਭਗਤਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਦੋਵੇਂ ਬਬਰ ਸਰਾਭਾ ਗਏ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੱਦਾਰ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਲਸ ਦੇ ਇਕ ਦਸਤੇ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਹੋ ਗਈ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਰੌਂਦ ਮੁੱਕ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਕਈ ਝੂਠੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸੱਜਣ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬੱਰੀ ਹੋ ਗਏ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਧਰ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਲੋਹ ਖੇੜਾ ਨੂੰ ਭੀ ਇਕ ਮੁਖ਼ਬਰ ਕਰਤਾਰੇ ਨੇ ਪੱਟ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰਕੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ, ਬੀ. ਟੀ. ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿਚੋਂ ਬੱਰੀ ਹੋ ਗਏ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਟਿਆਲਾ ਪੁਲਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁਧ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਝੂਠੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਬਣਾਕੇ ਸੱਤਰ ੨ ਅੱਸੀ ੨ ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਕਰਾਈਆਂ। ਅਪੀਲਾਂ ਵਿਚ ਜੱਜਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਤਾਂ ਬੱਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਚੌਦਾਂ ਚੌਦਾਂ ਸਾਲ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਗਈਆਂ। ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ੩੧-੧੨-੫੨ ਤੱਕ ਪਟਿਆਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤ ਰਹੇ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਕਈ ਝੂਠੇ ਦਾਹਵੇਦਾਰ ਵਜ਼ਾਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਪਰ ਜਾ ਬੈਠੇ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੜ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਪੁਲਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਝੂਠੇ ਇਖਲਾਕੀ ਮੁਕਦਮੇ ਬਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਪਰ ਪਰਦਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਝੂਠੇ ਮੁਕੱਮੇ ਬਣਾਏ ਸਨ। ਨਾਭਾ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਇਹ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਵਤੀਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਦੇ ਸੇਵਕਾਂ ਵਿਰੁਧ ਝੂਠੇ ਇਖਲਾਕੀ ਮੁਕੱਦਮੇ ਬਣਾਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਸਲ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਓਹਲੇ ਰਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਰੰਗਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਹ ਫਰਜ਼ ਤਾਂ ਸੱਚੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਰੋਲੀ ਗਏ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਹੀਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਮੁਲੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਕਤ ਕਰਨ ਤਾਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਹੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸੱਬਕ ਸਿੱਖ ਸਕਣ।

ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਜੋ ਬੀਜ ਖਿਲਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਫੱਲ ਇਕ ਤਾਂ ਉਪਰ ਲਿਖੀ ਘਟਨਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਸਨਾਮ ਨੇ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਨਿਹੱਥੀ ਪ੍ਰਜਾ ਪਰ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਫੱਲ ਭੁਗਤਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਸ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਅਕਾਲ ਕਾਲਜ ਗੁਰਸਾਗਰ ਮਸਤੂਆਣਾ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਇਥੋਂ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੀ. ਟੀ. ਵਿਰੁਧ ਐਕਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਆਪ ਵਲਾਇਤ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਸ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪਰ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਕ ਪਹਿਲੂ ਹੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਕਿਵੇਂ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਤੇ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ

(ਰੋਲਟ ਐਕਟ)

੧੦ ਦਸੰਬਰ ੧੯੧੭ ਨੂੰ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਜੋ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਰਾਜਧਰੋਹੀ ਗੋਂਦਾ ਤੇ ਲਹਿਰਾਂ ਸਬੰਧੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਰਿਪੋਟ ਕਰੇ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਦਸੇ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਜ਼ੀਡੈਂਟ ਜਸਟਸ ਰੌਲਟ ਸਾਹਿਬ ਸਨ।

੧੫ ਅਪਰੈਲ ੧੯੧੮ ਈ: ਨੂੰ ਮਿਸਟਰ ਜਸਟਸ ਰੌਲਟ ਨੇ ਰਿਪੋਟ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਸਫਾਰਸ਼ਾਂ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿਤੀ।

੬ ਫਰਵਰੀ ੧੯੧੯ ਈ: ਨੂੰ ਰੌਲਟ ਬਿਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਹਿੰਦ ਦੀ ਵਡੀ ਸ਼ਾਹੀ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਤੇ ਮਿਸਟਰ ਸਾਸ਼ਤ੍ਰੀ ਤੇ ਮਾਲਵੀ ਜੀ ਆਦਿਕਾਂ ਨੇ ਨਵੀਆ ਕੌਂਸਲਾਂ ਬਣਨ ਤਕ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਤਰਮੀਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਇਸ ਗਲ ਦੇ ਹਕ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ੨੨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਵਿਰੁਧ ਰਾਵਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਤਰਮੀਮ ਗਿਰ ਗਈ ਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰੋਲਟ ਐਕਟ ਸੀਲੈਕਟ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਹੋ ਗਿਆ।

੧੮ ਮਾਰਚ ੧੯੧੯ ਈ: ਨੂੰ ਰੋਲਟ ਐਕਟ ਪਾਸ ਹੋ ਕੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਸ ਆਪ ਹੁਦਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਉਪਰ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪੰਡਤ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀ ਜੀ ਮਿਸਟਰ ਮਜ਼ਰੁਲ ਹੱਕ ਤੇ ਮਿਸਟਰ ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਅਸਤੀਫੇ ਦੇ ਦਿਤੇ।

੨੪ ਮਾਰਚ ੧੯੧੯ ਈ: ਨੂੰ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਰੋਲਟ ਐਕਟ ਉਤੇ ਵਾਇਸ ਰਾਏ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਮਗਰੋਂ ਦੂਜੇ ਐਤਵਾਰ ਅਰਥਾਤ ੬ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ੨੪ ਘੰਟੇ ਵਰਤ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਕੇ ਹਰਦਮ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਨਾਲ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਲੌਢੇ ਵੇਲੇ ਜਲਸੇ ਕਰਕੇ ਰੋਲਟ ਐਕਟ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਜਾਣ।

੨੯ ਮਾਰਚ ੧੯੧੯ ਈ: ਨੂੰ ਡਾ: ਸਤਿਆਪਾਲ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨਬੰਦੀ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ੩੦ ਮਾਰਚ ੧੯੧੯ ਈ: ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਵੀ ਜਲਸੇ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤਹਰ ਦੇ ਇਸ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ੩੦-੩੫ ਹਜ਼ਾਰ ਆਦਮੀ ਦਾ ਇਕੱਠ ਸੀ ਮਹਾਤਮਾਂ ਜੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸਾ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਡਾ: ਕਿਚਲੂ ਨੇ ਲੈਕਚਰ ਦਿਤਾ, ੩ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਡਾ: ਕਿਚਲੂ ਜੀ ਦੀ ਵੀ ਜ਼ਬਾਨ ਬੰਦੀ ਤੇ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ, ੬ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ੫੦ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦਸੀ ਗਈ ਹੈ ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਦੇ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਮਿਸਟਰ ਬਦਰੁਲ ਇਸਲਾਮ ਖਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਬੈਰਿਸਟਰ ਸਨ।

੬ ਅਪਰੈਲ ੧੯੧੯ ਈ: ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਹੜਤਾਲ ਹੋਈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਇਕ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਰੌਲਟ ਐਕਟ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦਿਲ ਤੇ ਇਕ ਜਾਨ ਹੋ ਕੇ ਰੌਲਟ ਐਕਟ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦੇਣ ਲਈ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕ ਅਦੁਤੀ ਨਜ਼ਾਰਾ ਸੀ। ਸਰਮਾਈਕਲ ਓਡਵਾਇਰ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮ ਮਿਲਾਪ ਅਤੇ ਹੜਤਾਲ ਵਿਚੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਬਗਾਵਤ ਦੇ ਸਖਤ ਖਤਰੇ ਦੀ ਬੂ ਆਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਕਿ ਇਸ ਮਿਲਾਪ ਤੇ ਮਿਲਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਤੋੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

੯ ਅਪਰੈਲ ੧੯੧੯ ਈ: ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਰਾਮ ਨੌਮੀ ਅਦੁੱਤੀ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਮਨਾਈ ਗਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ੈਦ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਦਿਨ ਸੀ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਕੌਮਾਂ ਨੇ ਇਕ ਕਟੋਰੇ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਰਾਮਨੌਮੀ ਦੇ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਕੌਮੀ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ।

੧੦ ਅਪਰੈਲ ੧੯੧੯ ਈ: ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਆਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਜਦ ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸੇ ਦਿਨ ਡਾ: ਕਿਚਲੂ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਤਿਪਾਲ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਜ਼ਲਾ-ਵਤਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਹੜਤਾਲ ਬਾਬਤ ਸਰ ਮਾਈਕਲ ਐਡਵਾਇਰ ਦੀ ਰਾਏ

ਰਾਏਜ਼ਾਦਾ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ। ਉਸ ਮੇਥ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਜਾਲੰਧਰ ਵਿਚ ਕਿਹੋ ਜੇਹੀ ਹੜਤਾਲ ਹੋਈ, ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੁਕੰਮਲ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਹੜਤਾਲ ਹੋਈ, ਕੋਈ ਫਸਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਮੈਂਬਰ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕਰਕੇ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਨਿਸਚਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਉਤੇ ਸਰ ਮਾਈਕਲ ਨੇ ਘਸੁੰਨ ਚੁਕਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ, ਰਾਇਜ਼ਾਦਾ ਸਾਹਿਬ! ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਕਿ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲੋਂ ਵਧਕੇ ਇਹ ਇਕ ਹੋਰ ਤਾਕਤ ਵੀ ਹੈ।

੧੦ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਡਾ: ਕਿਚਲੂ ਤੇ ਡਾ: ਸਤਿਪਾਲ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਜਲਾ-ਵਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੇ ਸਾਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਰੌਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੇ ਬੰਗਲੇ ਫਰਿਆਦ ਕਰਨ ਤੁਰ ਪਏ। ਰੇਲਵੇ ਦੇ ਤੇ ਯੱਕਿਆਂ ਦੇ ਪੁਲ ਤੇ ਇਸ ਭੀੜ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਇਥੇ ਹੀ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਭੀੜ ਵਿਚ ਕੁਝ ਆਦਮੀ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਕੁਝ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ। ਜਦ ਜ਼ਖਮੀ ਤੇ ਮੁਰਦੇ ਲੋਥਾਂ ਹਾਲ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਲਿਆਈਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਲੋਕ ਭੜਕ ਉੱਠੇ ਤੇ ਵਧੇਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਹੀ ਪੁਲਾਂ ਵੱਲ ਵੱਧੇ, ਰੇਲਵੇ ਹਾਤੇ ਪਾਸ ਗੋਲੀ ਚਲੀ ਤੇ ਵੀਹ ਕੁ ਆਦਮੀ ਹੋਰ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਕਈ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ। ਆਖਰ ਭੀੜ ਕਾਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਲੁੱਟ ਮੱਚ ਗਈ। ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਤੱਕ ਬੈਂਕ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮਕਾਨ ਵਗੈਰਾ ਸਾੜੇ ਗਏ ਤੇ ਲੁੱਟੇ ਗਏ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਮਨ ਚੈਨ ਰਿਹਾ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਰ ਮਨ ਪਿਆਰੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਜਲਾ-ਵਤਨੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਬੇ-ਹੱਥਿਆਰ ਅਤੇ ਫਰਿਆਦੀ ਪ੍ਰਜਾ ਪਰ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਣ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨੇ ਸਾਰੀ ਹਾਲਤ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤੇ ਲੋਕੀ ਭੜਕ ਕੇ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

੧੨ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਨੇ ਆ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਚਾਰਜ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰੀਬ ਉਸ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ੧੩ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਸਾਢੇ ਨੌਂ ਵਜੇ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਕਤ ਭੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਜਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਲੂਸ ਕੱਢਣ ਦੇ ਅਥਵਾ ਚਾਰ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਦੀ ਭੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਚਾਰ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਕੱਠ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੁਧ ਜਥਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਐਲਾਨ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕਈਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਗ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੁਨਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਹੁਕਮ ਦਾ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ। ੧੩ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਜਲਸਾ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪੌਣੇ ਇਕ ਵਜੇ ਜਲਸੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੋਕਣ ਦਾ ਕੋਈ ਬੰਦੋਬਸਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ, ਮੈਂ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਵੇਰੇ ਜਲਸੇ ਰੋਕਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਕੇ ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਂ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਕਾਫੀ ਕਰ ਚੁਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਜਲਸਾ ਕਰਨਗੇ। ਜਦ ਕਿ ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ ਰੋਕਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਚੁਕਾ ਸਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਹੋਰ ਸਿਪਾਹੀ ਭੇਜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਮੁਨਾਸਬ ਹੀ ਨਾ ਸਮਝਿਆ। ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਭੀ ਸਵਾ ਪੰਜ ਵਜੇ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਪੁਜਿਆ, ੯੦ ਸਿਪਾਹੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦੇ ਕਤਲਾਮ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕਾਤਲ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨੀ

ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਸਬੰਧੀ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਨੇ ਹੰਟਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਬਿਆਨ ਦਿਤੇ:-

ਸਵਾਲ:- ਜਦ ਤੂੰ ਬਾਗ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਤੂੰ ਕੀ ਕੀਤਾ।

ਜਵਾਬ ਡਾਇਰ- ਮੈਂ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ।

ਸਵਾਲ- ਫੌਰਨ।

ਜਵਾਬ ਡਾਇਰ- ਹਾਂ ਜੀ ਮੈਂ ਝਟ ਪਟ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਸਬੰਧੀ ਸੋਚ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਇਰਾਦਾ ਪਕਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਫਰਜ਼ ਕੀ ਹੈ ੩੦ ਸਕਿੰਟਾਂ ਤੋਂ ਵਧ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਲਗਾ।

ਸਵਾਲ-- ਦਸੋ ਭੀੜ ਵਿਚ ਲੋਕੀਂ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਜਵਾਬ ਡਾਇਰ-- ਬਹੁਤ ਅਛਾ ! ਉਹ ਜਲਸਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਇਕ ਆਦਮੀ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿਸੇ ਉਚੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਖੜੋਤਾ ਸੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਹਰਕਤ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਉਹ ਲੈਕਚਰ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਮੈਂ ਖਿਆਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਉਹ ਠੀਕ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਸੀ।

ਲਾਰਡ ਹੰਟਰ- ਇਹ ਫਰਜ਼ ਕਰਕੇ ਕਿ ਭੀੜ ਵਿਚ ਅਜੇਹੇ ਲੋਕ ਭੀ ਹੋਣਗੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਐਲਾਨ ਤੋਂ ਬੇਖਬਰ ਸਨ ਕੀ ਆਪ ਨੂੰ ਫੁਰਨਾ ਨਹੀਂ ਫੁਰਿਆ ਕਿ ਗੋਲੀ ਚਲਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਮੁਨਾਸਬ ਤਰੀਕਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭੀੜ ਨੂੰ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ।

ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ- ਨਹੀਂ ਜੀ ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਮੈਂ ਸਿਰਫ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਹੁਕਮ ਮੰਨੇ ਨਹੀਂ ਗਏ ਹਨ ਮਾਰਸ਼ਲ ਲਾ ਦੀ ਹੱਤਕ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਮੇਰਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਰਾਈਫਲਾਂ ਨਾਲ ਝਟ ਪਟ ਗੋਲੀ ਚਲਾਵਾਂ।

ਸਵਾਲ-- ਆਪ ਦੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭੀੜ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਹਰਕਤ ਕੀਤੀ।

ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ- ਨਹੀਂ ਸਾਹਿਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਭਜ ਉਠੇ।

ਸਵਾਲ- ਕੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਜਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਜਵਾਬ ਡਾਇਰ- ਹਾਂ ਜੀ ਜਦ ਮੈਂ ਗੋਲੀ ਚਲਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਸੰਘਣੀ ਭੀੜ ਯਕ ਲਖਤ ਸਜੇ ਪਾਸੇ ਭਜ ਉਠੀ।

ਸਵਾਲ- ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਾਰਸ਼ਲ ਲਾਅ ਦਾ ਐਲਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਕੀ ਆਪਨੇ ਇਤਨੀ ਖੌਫਨਾਕ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਨਾ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਅਮਨ ਰਖਣ ਦਾ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਅਫਸਰ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰ ਲਵਾਂ ?

ਜਵਾਬ ਡਾਇਰ- ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਪੁਛਣਾ ਸਿਆਣਪ ਨਾ ਸਮਝੀ ਮੈਂ ਝਟ ਪਟ ਆਪਣਾ ਇਰਾਦਾ ਪਕਾ ਕਰਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਮੈਂ ਫੌਜੀ ਨੁਕਤਾ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਝਟ ਪਟ ਗੋਲੀ ਚਲਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਅਜੇਹਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਤੋਂ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗਾ।

ਸਵਾਲ- ਕੀ ਗੋਲੀ ਚਲਾਣ ਦਾ ਆਪ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਭੀੜ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾ ਪੁੰਡਾ ਦੇਣ ਦਾ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਵਾਬ ਡਾਇਰ– ਨਹੀਂ ਜਨਾਬ, ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੀਕਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਦ ਤੀਕਣ ਉਹ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਵਾਲ– ਕੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਸਣੀ ਭਜਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ।

ਜਵਾਬ ਡਾਇਰ– ਹਾਂ ਝਟ ਪਟ ਹੀ।

ਸਵਾਲ– ਕੀ ਆਪ ਨੇ ਫਿਰ ਭੀ ਗੋਲੀ ਚਲਾਣੀ ਜਾਰੀ ਰਖੀ।

ਜਵਾਬ ਡਾਇਰ– ਹਾਂ ਜੀ !

ਸਵਾਲ– ਜਦ ਕਿ ਭੀੜ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਖਿੰਡ ਖੁੰਡ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣੀ ਬੰਦ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕੀਤੀ ?

ਜਵਾਬ ਡਾਇਰ– ਮੈਂ ਇਹ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਤੀਕਣ ਸਾਰੇ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਨ ਜਾਣ, ਮੈਂ ਗੋਲੀ ਚਲਾਣੀ ਜਾਰੀ ਰੱਖਾਂ, ਜੇ ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਚਿਰ ਗੋਲੀ ਨ ਚਲਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਹੀ ਗ਼ਲਤੀ ਕਰਦਾ।

ਹੋਰ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਉਹ ਦਸ ਮਿੰਟ ਗੋਲੀ ਚਲਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਭੀੜ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਗੋਲੀ ਚਲਾਣ ਦੇ ਭੀ ਖਿੰਡਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਮੁੜ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਠੱਠੇ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਖੌਲ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਦਾ, ਉਸ ਨੇ ਮੰਨਿਆਂ ਕਿ ੧੬੫੦ ਕਾਰਤੂਸ ਚਲਾਏ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਭੀ ਮੰਨਿਆਂ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਮੋਟਰ ਮਸ਼ੀਨ ਗੰਨਾਂ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਭੀ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਂਦਾ, ਉਸ ਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬੰਦ ਕੀਤੀ ਜਦ ਗੋਲੀ ਸਿਕਾ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁਕਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਬੜੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਦੀ ਮਰਹਮ ਪਟੀ ਕਰਨ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਚੁਕਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਇਹ ਡਿਊਟੀ ਨਹੀਂ ਸੀ (ਇਹ ਡਾਕਟਰੀ ਸੁਵਾਲ ਸੀ) ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਗੋਲੀ ਚਲਣੀ ਬੰਦ ਹੋਈ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਹ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਗੋਲੀ ਚਲਾਣ ਵੇਲੇ ਉਹ ਉਥੇ ੨ ਗੋਲੀ ਚਲਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਥੇ ੨ ਭੀੜ ਦਿਸਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਗੋਲੀ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਲਾਂਦਾ ਕਿ ਲੋਕੀਂ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਨਸਦੇ ਬਲਕਿ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਠੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਲਾਲਾ ਗਿਰਧਾਰੀ ਲਾਲ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ

ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਠੇ ਦੀ ਛਤ ਉਤੋਂ ਇਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਮੈਂ ਸੈਂਕੜੇ ਆਦਮੀ ਥਾਂ ਤੇ ਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਵੇਖੇ। ਸਭ ਤੋਂ ਬੁਰੀ ਗਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਗੋਲੀ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਸਤਿਆਂ ਵਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜਿਥੋਂ ਕਿ ਲੋਕ ਬਾਹਰ ਨਸ ਰਹੇ ਸਨ, ਕੇਵਲ ਚਾਰ ਪੰਜ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਹੀ ਨਿਕਲਨ ਦੇ ਰਾਹ ਸਨ ਅਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਤੇ ਮੀਂਹ ਵਾਂਗ ਵਸਦੀਆਂ ਸਨ, ਕਈ ਆਦਮੀ ਭੀੜ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਆ ਕੇ ਮਿਧੇ ਗਏ ਲਹੂ ਦੇ ਦਰਿਆ, ਵਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਧਰਤੀ ਤੇ ਲੇਟ ਗਏ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੋਲੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਫਟੜਾਂ ਜਾਂ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੇ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਅਫਸਰਾਂ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਫੱਟੜਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪੁਚਾਇਆ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੇ ਜਿਤਨੀ ਹੋ ਸਕੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਜਗ੍ਹਾ ਚਕਰ ਲਾਇਆ ਤੇ ਵੇਖਿਆ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਲੋਥਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਪਏ ਸਨ ਲੋਥਾਂ ਵਿਚ ਬੁਢੇ, ਜਵਾਨ ਤੇ ਬੱਚੇ ਰਲੇ ਮਿਲੇ ਸਨ ਕਈਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਪਾਟੇ ਹੋਏ, ਕਈਆਂ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਕਈਆਂ ਦੇ ਨੱਕ ਉਡੇ ਹੋਏ, ਕਿਧਰੇ ਬਾਹਾਂ ਤੇ ਕਿਧਰੇ ਲਤਾਂ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ । ਮੇਰਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ੧੦੦੦ ਤੋਂ ਉਤੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਲੋਕ ੮ ਵਜੇ ਤੀਕਣ ਭਜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮਤਾਂ ਗੋਲੀ ਨਾ ਆ ਵਜੇ, ਕਈ ਜ਼ਖਮੀ ਭਜੇ ਜਾਂਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਮਰ ਗਏ ਤੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਪਏ ਸਨ । ਇਹ ਵੀ ਯਾਦ ਰਖਣ ਵਾਲੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਐਲਾਨ ਦਾ ਦੂਜਾ ਹਿਸਾ ਇਹ ਸੀ:- ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਸੀ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਰਾਤ ਦੇ ੮ ਵਜੇ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲੇ ਜੇ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਅੱਠ ਵਜੇ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਗਲੀ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਜਾਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ

ਤਰਜ਼- ਘੋੜੀ ਚੜ੍ਹਦਾ ਤਾਂ ਲਗਦਾ ਠਾਣੇਦਾਰ ਨੀ ਮਾਏ ।

ਸਾਡੇ ਮਹਿਲਾਂ ਨੂੰ ਲਗੀ ਅਜ ਅਗ ਨੀ ਮਾਏ ।
ਜਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਉਹ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਨੀ ਮਾਏ ।
ਵਿਚੇ ਸੜਦੇ ਉਹ ਨੱਨ੍ਹੇ ਫੁਲ ਗੁਲਾਬ ਨੀ ਮਾਏ ।
ਘੇਰਾ ਘਤੀ ਬੈਠਾ ਉਹ ਡਾਇਰ ਕਾਲਾ ਨਾਗ ਨੀ ਮਾਏ ।

ਲਿਖੇ ਬਿਧਨਾ ਕੀ ਸਾਡੇ ਮਥੇ ਭਾਗ ਨੀ ਮਾਏ ।
ਗਿਦੜ ਕੂਕਣ ਤੇ ਬੋਲਣ ਕਾਲੇ ਨਾਗ ਨੀ ਮਾਏਂ ।
ਕੀ ਮੈਂ ਕਰਸਾਂ ਇਹ ਸੋਹਣਾ ਤੇਰਾ ਦਾਜ ਨੀ ਮਾਏ ।
ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ ਏ ਉਹ ਪਿਆਰਾ ਸਿਰ ਦਾ ਤਾਜ ਨੀ ਮਾਏ ।

ਜਿਧਰ ਵੇਖਾਂ ਤੇ ਲਹੂ ਲਾਲੋ ਲਾਲ ਨੀ ਮਾਏ ।
ਪਈਆਂ ਲੋਥਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪਾਲੋ ਪਾਲ ਨੀ ਮਾਏ ।
ਗਲੀਆਂ ਕੂਚੇ ਸਭ ਹੁੰਦੀ ਹਾਲੋ ਹਾਲ ਨੀ ਮਾਏ ।
ਪੀਆ ਮੇਰਾ ਤੁਰ ਗਿਆ ਨਾਲੋ ਨਾਲ ਨੀ ਮਾਏ ।

ਕਾਫੀ

ਭਾਗੋ ਭਰੀ ਵਿਸਾਖੀ ਨੂੰ ਇਹ ਵਰ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਮੇਲਾ ਸੀ ।
ਜੋ ਮੇਲੇ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਜਾਂਦਾ, ਹੁੰਦਾ ਫੇਰਨ ਮੇਲਾ ਸੀ ।
ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮ, ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਏਹ ਵਿਛੜੇ ਮਿਲਣ ਦਾ ਮੇਲਾ ਸੀ ।
ਵਖੋ ਵਖਰੀ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਏਹ ਖੂਨ ਮਿਝ ਦਾ ਮੇਲਾ ਸੀ ।

ਵਲੋਂ- 'ਮਸਤ ਭੌਰਾ ਜੀ'

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ

ਘਾਣ ਵਗਾ ਕੇ ਰੱਤ ਦੇ ਚਾਉ ਲਾਹਿਆ ਉਡਵੈਰ ॥
ਸੁਤੇ ਸਾਗਰ ਚੀਰ ਕੇ ਤੁਰਤ ਲਿਆ ਸਿੰਘ ਵੈਰ ॥

ਅਣਖੀਲਾ ਸੂਰਬੀਰ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ੧੩ ਪੋਹ ਸੰ: ੧੯੫੭ ਬਿ: ਨੂੰ ਸਨਾਮ ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ, ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਰੇਲਵੇ ਫਾਟਕਾਂ ਪਰ ਚੌਕੀਦਾਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ ਸ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨਰੈਣ ਕੌਰ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਈ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ: ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੱਬੇਜ਼, ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਦੋਹਾਂ ਸਪੁਤਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਆਪ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਕੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਵਾਂਗਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਭਾਣੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਆਪਣੀਆਂ ਇਹ ਸੱਧਰਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਗੁਰਪੁਰੀ ਸਿਧਾਰ ਗਏ।

ਪਿਤਾ ਦੀ ਛਾਇਆ ਸਿਰ ਤੋਂ ਉਠ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਯਤੀਮ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਯਤੀਮਖਾਨੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹ ਗਏ। ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਸੁਰਤ ਸੰਭਾਲੀ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਕੇ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ। ਆਪ ਦੇ ਵਡੇ ਭਾਈ ਦਾ ਨਾਮ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਮੁਕਤਾ ਸਿੰਘ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ੧੩-੪-੧੯੧੯ ਨੂੰ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਜਦ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਦਾ ਹਤਿਆ ਕਾਂਡ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਯਤੀਮਖਾਨੇ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਦੀ ਮਰਹਮ ਪੱਟੀ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਲਾਈ ਗਈ। ਜਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਵਿਚ ਪੁਜ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਡੁਲ੍ਹਾ ਵੇਖਿਆ। ਇਹ ਉਹ ਦਿਨ ਸਨ ਜਦ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੇ ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪੱਥਰ ਰਖਆ ਅਤੇ ਸਾਂਝੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਰੰਗ ਭਰਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਪਰ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਅਦੁਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ।

ਇਸ ਖੂਨੀ ਸਾਕੇ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਵਡੇ ਭਰਾਤਾ ਸ: ਮੁਕਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਆਪਣੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਰਾ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਪਾਸ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਂ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਦੇ ਹਤਿਆਰੇ ਉਡਵਾਇਰ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਦਲੇ ਦੀ ਅੱਗ ਭੜਕ ਉਠੀ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਸਖਤ ਘ੍ਰਿਣਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਇਥੋਂ ਆਪ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਆ ਗਏ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਬਬਰਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰੇ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ਜਾਣਾ

ਇਥੋਂ ਆਪ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣ ਦਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਆਪ ਇਕ ਠੇਕੇਦਾਰ ਪਾਸ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਬੜੀ ਚਰਚਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਵਾਪਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆ ਕੇ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸ਼ਹੀਦਿਆਜ਼ਮ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਸੁਨਾਮ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪ ਫਿਰ ਅਫਰੀਕਾ ਤੇ ਉਥੋਂ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਥੇ ਰੇਲਵੇ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਵਿਚ ਆਪ ਤਕਰੀਬਨ ਢਾਈ ਸਾਲ ਰਹੇ। ਇਥੋਂ ਆਪ ਨੇ ਕਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲੀਡਰਾਂ ਤੇ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਈ ਪੱਤਰ ਲਿਖੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਪਰ ਆਪ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਜੱਫਾ ਇਤਨਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਉਥੇ ਜਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਕਠਨ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਗਲਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ। ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਰਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਸਿੰਘ ਰਖ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕੇਸ ਕਟਾ ਕੇ ਯੂਰਪੀਨ ਲਿਬਾਸ ਪਹਿਨਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਥੇ ਆਪ ਹਿੰਦੂ, ਸਿਖ, ਮੁਸਲਮ, ਏਕਤਾ ਪਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਭਾਰਤੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਇਥੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਆਪ ਨੂੰ ਚਾਰ ਸਾਲ ਵਾਸਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿਤਾ। ਚਾਰ ਸਾਲ ਆਪ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਆਪ ਦਾ ਅੰਦਰੋਂ ਸਿਖੀ ਪਰ ਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬੜੇ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਪੜਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ:-

"ਰਾਜ ਦੇਹ ਤਾਂ ਕਵਨ ਵਡਾਈ ਭੀਖ ਮੰਗਾਵਹਿ ਤਾਂ ਕਿਆ ਘਟ ਜਾਈ"
"ਜੇ ਸੁਖ ਦੇਹ ਤਾ ਤੁਝਹਿ ਆਰਾਧੀਂ ਦੂਖ ਭੀ ਤੁਝੇ ਧਿਆਈ"

॥ ਸਨਾਮ ਵਿਚ ਠਹਿਰਣਾ ॥

ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਫਿਰ ਸੁਨਾਮ ਆ ਗਏ ਤੇ ਤਕਰੀਬਨ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਇਥੇ ਰਹੇ। ਇਥੋਂ ਆਪ ਲਾਹੌਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਸ਼ਿਮਲੇ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਆਦਿ ਚਲ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਬਾਹਰ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਰਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਸਿੰਘ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ। ਆਪ ਦੀ ਸੇਹਤ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਸੀ। ਖਾਣ ਪੀਣ ਪਹਿਨਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਨਾਮ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਉਹ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪ ਦੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਨੋਟਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਆਪ ਪਾਸ ਇਤਨੇ ਰੁਪਏ ਕਿਥੋਂ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸਨ?

॥ ਲੰਡਨ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ॥

੧੯੩੩ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਲੰਡਨ ਜਾਣ ਦਾ ਪਾਸ ਪੋਰਟ ਬਣਵਾਇਆ। ਲੰਡਨ ਪੁਜ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਕਈ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪੱਤ੍ਰ ਲਿਖੇ ਕਿ ਮੈਂ ਇਥੇ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਲਈ ਠਹਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਫਰਾਂਸ ਤੇ ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ ਆਦਿਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਭੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਦਾ ਅਸਲ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਤਾਂ ਸਰਮਾਇਕਲ ਉਡਵਾਇਰ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਨਾਉਣਾ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਦਲੇ ਦੀ ਅੱਗ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਭੜਕ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ੧੯੧੯ ਵਿਚ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਖ਼ਰ ਉਹ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਆਪ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਬਕ ਗਵਰਨਰ ਸਰ ਮਾਈਕਲ ਉਡਵਾਇਰ ਨੇ ਇੰਡੀਆ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਬਾਰੇ ਤਕਰੀਰ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਗਨੀਮਤ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਨਾਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਉਡਵਾਇਰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਹੱਤਕ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਪਰ ਪਸਤੌਲ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਵਰ੍ਹਾਈਆਂ। ਜ਼ਾਲਮ ਉੱਥੇ ਹੀ ਡਿੱਗ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ।

ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਚੀਫ ਜਸਟਿਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਮੈਂ ਸਰ-ਮਾਈਕਲ ਉਡਵਾਇਰ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਨਿੰਦਾ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਸੁਣ ਸਕਦਾ ਸਾਂ। ਅਜੇਹਾ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਫਰਜ਼ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਜ਼ੁੰਮੇ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਨ

ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਡਰਾਮਾ ਰੱਚ ਕੇ ਲੰਡਨ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ੧੧ ਜੂਨ ੧੯੪੦ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ੧੩ ਜੂਨ ੧੯੪੦ ਨੂੰ ਦਿਨ ਦੇ ੧੦ ਵਜੇ ਇਹ ਬੀਰ ਬਹਾਦਰ ਹਸਦਾ ਹੱਸਦਾ ਫਾਂਸੀ ਪਰ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਅਦੁਤੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਿਆ। ਕਈ ਸੱਜਣ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਸ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕੇਸ ਕਟਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬੀ. ਟੀ. ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਬਬਰਾਂ ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੀ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਨੌਜਵਾਨ-ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਆਪ ਪਰ ਇਹ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੇਹੜਾ ਕੰਮ ਮੈਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਕੇਸ ਇਸ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਨਾ ਬਣ ਜਾਣ। ਸ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕ ਸੱਚੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪੁੰਜ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਸਬਕ ਬਬਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਸੀ।

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਬਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਦੋ ਜ਼ਾਲਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਤਹਿਰੀਕ ਬਹੁਤ ਵਧ ਨਾ ਸਕੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਦਾ ਅੱਸਲ ਮਕਸਦ ਪੂਰਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਗਈ ਅਤੇ ਜਦ ਤਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਚਲੇ ਨਹੀਂ ਗਏ, ਨੌਜਵਾਨ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੱਲ ਚੱਲ ਮਚਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਐਸੇ ਸਿਰ ਲੱਥ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪੁੰਜ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਭੀ ਸੰਕੋਚ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਕਥਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਏ ਕਿ "ਚੂੰ ਕਾਰ ਅਜ਼ ਹਮਾਂ ਹੀਲ ਤੇ ਦਰ ਗੁਜ਼ੱਸ਼ਤ" "ਹਲਾਲ ਅਸਤ ਬੁਰਦਨ ਬਾ ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ ਦਸਤ"। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਪੰਥ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹਾਨਤਾ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸ਼ਜਰਾ

ਜੋਧ ਸਿੰਘ
- ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ
- ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ
  - ਚੂਹੜ ਸਿੰਘ
    - ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ
      - ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ
      - ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ (ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਊਧਮ ਸਿੰਘ)
  - ਕਾਕੂ ਸਿੰਘ
  - ਨਿਕੂ ਸਿੰਘ
  - ਸੁਖ ਦੇਵੀ

ਸ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ

ਜਨਮ–ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਬਾਠ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਬੜੀ ਥਾਣਾ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਧੂਰੀ ਜ਼ਿਲਾ ਬਰਨਾਲਾ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਨ — ਆਪ ਦਾ ਬਾਲਪਨ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘਿਆ ਪਰ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪਾਸ ਪੂਨੇ ਚਲੇ ਗਏ।

ਵਿਦਿਆ—ਆਪ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਪਾਠੀ ਹਨ।

ਸੁਭਾ ਅਤੇ ਕੱਦ ਕਾਠ —ਆਪ ਸੁਭਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਮਿਲਾਪੜੇ ਅਤੇ ਅਣਖੀ ਹਨ। ਆਪ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਿੱਖੀ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਅਣਖ ਕੁਟ ਕੁਟ ਕੇ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਸਰੀਰ ਰਿਸ਼ਟ ਪੁਸ਼ਟ ਪਤਲਾ ਤੇ ਚੁਸਤ ਚਲਾਕ ਹੈ ਰੰਗ ਗੋਰਾ ਤੇ ਕੱਦ ਦਰਮਿਆਨਾ ਹੈ।

ਉਪਕਾਰ —ਆਪ ਦੀ ਹੱਡ ਬੀਤੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ।

ਆਪ ਅਜੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੇ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਪਿਤਾ ਪੂਨੇ ਸਤਾਰੇ ਵਿਚ ਸਫਰਮੈਨਾ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪ ਮਾਈ ਨਾਲ ਪੂਨੇ ਸਤਾਰੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਥੇ ਆਪ ਪੇਚਸ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਨਾਲ ਮਰ ਗਏ। ਆਪ ਫੂਕਣ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਲਿਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਵਿੱਚ ਫੇਰ ਜਾਨ ਆ ਗਈ। ਆਪ ਅੱਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੇਰ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਏ। ੧੯੧੪ ਦਾ ਜੰਗ ਲਗ ਗਿਆ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤ ਜੀ ਬਗਦਾਦ ਸੁਵੇਜ਼ ਨਹਿਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਤੋਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਆਪ ਅਤੇ ਆਪ ਦੀ ਮਾਈ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਚਲੇ ਆਏ। ਆਪ ਦੀ ਮਾਈ ਆਪ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਆਪ ਪੰਜ ਛੇ ਸਾਲ ਦੇ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਨੂੰ ਖੇਡਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਘਰ ਨ ਵੜਿਆ ਕਰਦੇ ਕੋਈ ਨਿਤ ਅਲਾਂਭਾ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਕਰਦੇ, ਆਪ ਦਾ ਘਰਾਣਾ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨੋ ਸਿੱਖ ਦਾ ਘਰਾਣਾ ਕਿਹਕੇ ਸਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਜੇ ਆਪ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਛਕੀਆ ਸੀ। ਪੰਜ ਕਕਾਹ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਰਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਧਾਰਨ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੯੨੪ ਦਾ ਜੰਗ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਾਉਂ ਕਟਾ ਕੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਆਪ ਨੂੰ ਦਸੌਂਦਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿਘ ਜੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਪੱਕਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਇਕ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਸਿਬ ਦੇ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠੀ ਹੋ ਗਏ ਪਾਠ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਚਲੇ ਗਏ, ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਆਸਣ ਲਾ ਲਏ। ਉਥੇ ਹੀ ਬੁਢੇ ਦਲ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਸੋਹਣਾਂ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਆਪ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਲਿਆ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਦੀਵਾਨ ਸੁਣੇ। ਦੀਵਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿਘ ਸ਼ਹੀਦ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰੇ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਾਦੀਆਂ ਦੇ ਸਾਕੇ, ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇਂ ਸੁਣਕੇ ਆਪ ਦਾ ਦਿਲ ਵੀ ਜੋਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਨ ਲਗ ਪਿਆ, ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਜਲੂਸ ਦਾ ਠਾਠ ਚੜੱਤ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਵੀ ਪਰੇ ਸੀ ਆਪ ਤੇ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਜਲੂਸ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਵਾਪਸ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਗੁਰਅਥਾਨਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਮੁੜ ਕੇ ਪਿੰਡ ਆ ਗਏ।

ਅਜੇ ਆਪ ਦੀ ਉਮਰ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਹੋਈ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਜੈਤੋ ਤੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਲਾਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਤੋਂ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ, ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, 'ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਜਾਵਾਂਗਾ, ਫੇਰ ਤੂੰ ਜਾਈ"। ਆਪ ਰੁਕ ਗਏ ਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਓਥੋਂ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤ੍ਹਾਰ ਕਰਕੇ ੬ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸਖਤ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਨੂੰ ਤੋਰਿਆ ਗਿਆ। ਓਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਚੱਕੀਆਂ ਪਿਹਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਕਾਤਰੋਂ ਤੋਂ ਸਾਥੀ ਖ਼ਿਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਤੋਂ ਗਡੀ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਉਮਰ ਦੇ ਛੋਟੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਭਾਈ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਤੋਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਤੋਰ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੬ ਵਾਰ ਗਏ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਸਿਰੋਪਾ ਦੇ ਕੇ ਗਡੀ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਪਿੰਡ ਆ ਗਏ ਇਨ੍ਹੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਵੀ ਕੈਦ ਪੂਰੀ ਕਰਕੇ ਆ ਗਏ। ਆਪ ਦੋਵੇਂ ਪਿਉ ਪੁਤਰ ਫਿਰ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਧੂਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਫੇਰ ਸੰ: ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਪੰ: ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਕਾਂਗਰਸ ਵਲੋਂ ਲਾਹੌਰ ਰਾਵੀ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਾਨਫਰੰਸ ਰਖੀ ਗਈ। ਏਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਵੀ ਪੰਜ ਸੌ ਦਾ ਜਥਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਟਾਹਲੀਆਣਾ ਸਾਹਿਬ ਰਾਇਕੋਟ ਤੋਂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਤੋਰਿਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਵਲੰਟੀਅਰਾਂ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਜਥਾ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਣ ਪਰ ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਸਮਾਧਾਂ ਵਿਚ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਜਲੂਸ ਕਢਿਆ ਗਿਆ ਜਲੂਸ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ, ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਦਿਨ ਬਰਾਡਲਾ ਹਾਲ ਵਿਚ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਤੀਸਰੇ ਦਿਨ ਰਾਵੀ ਤੋਂ ਪਾਰ, ਤਿਰੰਗੇ ਝੰਡੇ ਦੇ ਪਾਸ ਪੰਡਾਲ ਦੇ ਵਿਚ ਮਤੇ ਸੁਣਾ ਕੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇੰਨਕਲਾਬ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਜ਼ੋਰ ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਲਾਏ ਗਏ ਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਮਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਥਾ ਸਮਾਧਾਂ 'ਚ ਆ ਗਿਆ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਅਕਾਲੀ ਦੀਵਾਨ ਸੀ ਉਥੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਬੇਤਾਜ਼ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਲੈਕਚਰ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਅਰ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਮਾਨ ਸਿੰਘ, "ਅਸੀਂ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਨੋਕ ਨਾਲ ਸਵਰਾਜ ਲੈਣਾ ਹੈ, ਮੰਗਿਆਂ ਕੌਣ ਦਿੰਦਾ ਹੈ" ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੀ ਰੌਂਗਟੇ ਖੜੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ । ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਦਾ ਜਥਾ ਪੜਾਈਂ ੨ ਮੁੜਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ।

ਪਿੰਡ ਆ ਕੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦਾ ਸਾਕਾ, ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ਼ ਦਾ ਸਾਕਾ, ਅਰ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਵਡੇ ਤੋਂ ਵਡੇ ਜ਼ੁਲਮ, ਨਿਹੱਥੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਤੇ ਲਾਠੀਚਾਰਜ, ਗੋਲੀਆਂ, ਮਸ਼ੀਨ ਗੰਨਾਂ, ਦੇ ਵਾਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਫਿਰਨ ਲਗੇ, ਆਪ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਨਾ ਗਿਆ, ਹਰ ਵੇਲੇ ਏਹੀ ਸੋਚਦੇ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਕਿ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਕਢਿਆ ਜਾਵੇ । ਕਾਫੀ ਸੋਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਏਸ ਸਿਟੇ ਤੇ ਪੁਜੇ ਕਿ ਬਬਰ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੋਈ ਠੋਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਵਿਚ ਛੇੜ ਛਾੜ ਕਰੇ ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ ਬਚਾ ਮਿਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਵੀ ਹੋਵੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਆਪ ਨੂੰ ਅਜੇਹਾ ਆਦਮੀ ਕੋਈ ਨਾ ਮਿਲਿਆ, ਆਪ ਜੀ ਬੜੇ ਉਦਾਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਰਹਿਣ ਲਗੇ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਗਲ ਨਾ ਸੁਝੇ ਆਪ ਹਰ ਵੇਲੇ ਏਸੇ ਧੁਨ ਵਿਚ ਤੁਰੇ ਫਿਰਿਆ ਕਰਦੇ ਕਿ ਕਦ ਕੋਈ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਮਿਲੇ ਤੇ ਕਦ ਕੰਮ ਨੂੰ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ਇਕ ਦਿਨ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਇਕ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬਬਰ ਸੇਖੇ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਮਾਸਟਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਆਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਥੇ ਸ਼ੇਰ ਜੰਗ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਸਲਾਣਾਂ ਗਡੀ ਦੇ ਕੇਸ ਵਾਲੇ ਵੀ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਆਪ ਇਕ ਦਿਨ ਏਸ ਪਤੇ ਪਰ ਸੇਖੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ, ਜੋ ਮਲੌਦ ਦੇ ਪਾਸ ਹੈ, ਆਪ ਦੇ ਉਥੇ ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ ਬਬਰਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਆਪ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਸੱਦ ਕੇ ਸਾਰੀ ਗਲ ਬਾਤ ਪੁਛੀ ਅਤੇ ਦਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ "ਮੈਂ ਵੀ ਬਬਰ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੈਂ ਬੰਬ ਵੀ ਬਨਾਉਣ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ" ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਆਪ ਦੀ ਸਾਰੀ ਗਲ ਬਾਤ ਸੁਣ ਕੇ ਅੰਦਰ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਗਏ, ਸਾਰਿਆਂ ਸਜਣਾਂ ਪਾਸ ਆਪ ਦੀ ਦਸੀ ਹੋਈ ਗਲ ਬਾਤ ਦਸੀ। ਫਿਰ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਦਰ ਮੀਟਿੰਗ ਹਾਲ ਵਿਚ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ, ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਲਗੇ, ਫੇਰ ਆਪ ਦੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਨਾਲ ਭਰਤੀ ਕਰ ਲਿਆ, ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਸਪਾਲੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਸੀ, ਪਰ ਆਪ ਦੋ ਚਹੁੰ ਦਾ ਹੀ ਨਾਮ ਜਾਣਦੇ ਸਨ । ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜਸਪਾਲੋਂ, ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਮਾਸਟਰ, ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਅਸਰ ਪੁਰ, ਸ: ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਸੇਲਖੀਆਂ ਤੇ ਬਾਬਾ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਗਲ ।

ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਆਪ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪ ਕੋਲੋਂ ਬੰਬ ਬਣਾਕੇ ਸਾਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਦੇਖੇ । ਫੇਰ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਆਪ ਦਾ ਆਦਰ ਕਰਨ ਲਗੇ ਅਤੇ ਆਪ ਦੀ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਬਣ ਗਏ। ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜਸਪਾਲੋਂ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਖ਼ੁਫੀਆ ਡਾਕ ਲਿਆਉਣ ਉਪਰ ਲਾ ਦਿਤੀ, ਕਿਤੋਂ ਪਤਾ ਮੰਗਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਉਥੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦੇਣਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਅਜੇ ਉਮਰ ਦੇ ਛੋਟੇ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਆਪ ਉਤੇ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸੀ ਆਪ ਨਾਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਮਿਆਰ ਵਧ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਈ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰੀਆਂ ਦੇ ਦਿਤੀਆਂ, ਆਪ ਜੀ ਅਤੇ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੁਗਰੇ, ਖੀਵਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖੇਤ ਜਾ ਕੇ ਮਿਸਤਰੀ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਉਥੋਂ ਆਪ ਮਿਸਤਰੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸੇਖੋ ਫੇਰ ਆ ਗਏ, ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਜਸਪਾਲੋਂ ਵਾਲੇ ਨੇ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਜਲੰਧਰ, ਦੁਆਬਾ ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਬਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਪੱਤਰ ਭੇਜ ਦਿਤੇ, ਆਪ ਨੀਯਤ ਕੀਤੀ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੯੩੦ ਦੀ ਗਲ ਹੈ ਆਪ ਅਜੇ ਚੋਦਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਦੇ ਸੀ, ਪਿੰਡ ਬੁਗਰੇ ਰਾਤ ਦੇ ਨੋ ਦਸ ਵਜੇ ਦੇ ਵਕਤ ਪੁਜ ਗਏ, ਸਾਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਨਹਿਰ ਦੇ ਜ਼ਖੀਰੇ ਵਿਚ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਜਿਨਾਂ ਚਿਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਅਸਲਾ ਤਿਆਰ ਨਾਂ ਹੋ ਜਾਵੇ ਓਨਾਂ ਚਿਰ ਭਰਤੀ ਬੰਦ ਰਖੀ ਜਾਵੇ। ਜਦ ਕਾਫੀ ਅਸਲਾ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਫਿਰ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਬਬਰ ਭਰਤੀ ਕਰਕੇ ਹਥੋ ਹਥੀ ਜਗ੍ਹਾ ੨ ਡਿਊਟੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਇਕ ਤਰੀਕ ਨੀਯਤ ਕਰਕੇ ਇਕ ਵਕਤ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਵੀ ਕੋਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਬਚਾ ਹੋਵੇ ਫੜਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ, ਤੇ ਉਸੇ ਵਕਤ ਤਾਰਾਂ ਕਟਣ ਵਾਲੇ ਤਾਰ ਕਟਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਤਾਰ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜਸਪਾਲੋਂ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਅਸਲਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਅਸਲਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਕ ਕਾਰਖਾਨਾ ਬੁਗਰੇ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਰਬੋਂ ਮਿਸਤਰੀ ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਅਰ ਤੀਸਰਾ ਪਿੰਡ ਘੁਢਾਣੀ ਘਲਾਣੀ ਤੋਂ ਨਹਿਰ ਵਲ ਦੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਮਾਈ ਦੀ ਖੂਹੀ ਪਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਮੀਟਿੰਗ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਆਪ ਨੇ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬੰਬ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿਤੇ, ਅਤੇ ਮਿਸਤਰੀ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਫੈਕਟਰੀ ਬੁਗਰਾਂ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪਸਤੌਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ। ਦੂਸਰੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅਸਲਾ ਬਹੁਤ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸਲੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾਈ ਗਈ, ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਕਾਰ ਜਾਂ ਲਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਅਦਾਲਤ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਸਲਾਣਾ ਨੂੰ ਚੁਕਿਆ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਅਸਰ ਪੁਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸ: ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਸੋਲਖੀਆਂ ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਡਰਾਈਵਰ ਪਿੰਡ ਮਾਗੋਵਾਲੀਏ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਆ ਕੇ ਸਾਰਾ ਪਤਾ ਦੇਣਾ, ਭਾਈ ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਕੀ ਰਾਇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪੈਲ ਦੇ ਥਾਣੇ ਅਗੇ ਦੀ ਲੰਘਣ ਲਗੇ ਕਿ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਵੇਖ ਕੇ ਮਗਰ ਲਾਰੀ ਲਾ ਦਿਤੀ, ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਚਿਟੇ ਕਪੜੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜਦ ਚਾਵੇ ਅਤੇ ਪੈਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਗਏ ਤਾਂ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਲਾਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੋ ਫਰਲਾਂਗ ਅਗੇ ਖੜੀ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਲਾਰੀ ਵਿਗੜ ਗਈ ਕਹਿਕੇ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ ਲਗੇ, ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਜਦ ਲਾਰੀ ਕੋਲ ਆਏ ਤਾਂ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਾਡੀ ਲਾਰੀ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਜੇ ਆਪ ਧਕਾ ਲਵਾ ਦਿਊ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਲਾਰੀ ਤੋਰ ਲਈਏ।

ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਏਨਾ ਕਹਿਣ ਪਰ ਸ: ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਲੱਕ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਲਾਰੀ ਧੱਕਣ ਲਗ ਪਏ। ਪੋਲੀਸ ਨੇ ਮਗਰ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਚੋਹਾਂ ਨੂੰ ਜੱਫਾ ਮਾਰ ਲਿਆ। ਬਸ ਫ਼ੇਰ ਸੀ, ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ ਤਾਂ ਝੋਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬੰਬ ਅਤੇ ਪਸਤੋਲ ਨਿਕਲ ਆਏ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਥਕੜੀ ਲਾ ਕੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਸੇ ਲਾਰੀ ਵਿਚ ਸੁਟ ਕੇ ਥਾਣਾ ਪੈਲ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੁਰੀ ਤਰਾਂ ਕਸ਼ਟ ਦਿਤੇ ਗਏ! ਅਖੀਰ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਬਿਜਲੀ ਲਾ ਕੇ ਆਪ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਭੇਦ ਲੈ ਲਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਜਦ ਉਹ ਕੀਤੇ ਪਰੋਗਰਾਮ ਪਰ ਨਾ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਖਤਰਾ ਸਮਝਕੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਖਨਿਆਂ ਵਿਚ ਪਤਾ ਕਰਕੇ ਸਾਰਾ ਅਸਲਾ ਪਰੇ ਉਰੇ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ, ਘੁਡਾਣੀ ਘਲੋਟੀ ਦੀ ਖੂਹੀ ਵਾਲਾ ਅਸਲਾ ਪਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਸਰਦਾਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਰੇ ਕਰ ਆਇਆ। ਫਿਰ ਤੀਸਰੇ ਦਿਨ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੈਣ ਲਈ ਲੁਧਿਆਣੇ ਭੇਜ ਦਿਤਾ। ਜਦ ਆਪ ਘੁਡਾਣੀ ਘਲੋਟੀ ਦੀ ਖੂਹੀ ਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਓਥੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਨਸਾਨ ਪਈ ਦਿਸੀ। ਆਪ ਉਥੋਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਜਿਸ ਤਰਫ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰਦੇ ਟੋਏ ਪੁਟਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ। ਆਪ ਨੇ ਉਥੇ ਡੰਗਰ ਚਾਰਨ ਵਾਲੇ ਨਿਕੇ ਨਿਕੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ, ਕਾਕਾ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਦਸੋ ਜਿਹੜਾ ਸਿਖ ਇਸ ਖੂਹੀ ਤੇ ਰਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਕਿਧਰ ਗਿਆ? ਉਹਨਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਡਰਦੇ ਡਰਾਉਂਦਿਆਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਏਨਾ ਦਸਿਆ ਕਿ ਅਜ ਤੜਕੇ ਇਥੇ ਪੁਲੀਸ ਦੋ ਬਬਰਾਂ ਨੂੰ ਫੜੀ ਫਿਰਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਬਬਰ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਏਹਨਾਂ ਟੋਇਆਂ ਵਿਚ ਅਸਲਾ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੌਣ ਲੈ ਗਿਆ, ਫ਼ੇਰ ਪੁਲੀਸ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਧਰ ਲੈ ਗਈ। ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪ ਦੇ ਹੋਸ਼ ਉਡ ਗਏ। ਸਾਰੀ ਸਕੀਮ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਈ। ਆਪ ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸੇਖੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪਏ। ਆਪ ਸੇਖੇ ਰਾਤ ਦੇ ਨੌਂ ਦਸ ਬਜੇ ਆਏ ਤਾਂ ਉਥੇ ਵੀ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਸਟਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲੁਧਿਆਣੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜਸਪਾਲੋਂ ਵੀ ਭਗੌੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪ ਵੀ ਭਗੌੜੇ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਏ। ਪੋਲੀਸ ਨੇ ਸੇਖੇ ਤੋਂ ਇਕ ਰਾਈਫਲ ਕੰਬੈਂਡ ਅਤੇ ੮੦ ਰੌਂਦ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜਸਪਾਲੋਂ ਦਾ ਗਿਆਰਾਂ ਸੌ ਨਕਦ ਅਤੇ ਇਕ ਮੁਰੱਬਾ ਇਨਾਮ ਦਾ ਰਖ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਦਾ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੇ ਸਤ ਸੌ ਰੁਪਈਆ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਇਨਾਮ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਪੁਲੀਸ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪਿਛਾ ਕਰਨ ਲਗੀ। ਆਪ ਕੁਝ ਦਿਨ ਰਹਿਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ ਰਿਆਸਤ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਵਿਚ ਭੂਆ ਜੀ ਪਾਸ ਆ ਗਏ। ਆਪ ਨੂੰ ਅਲੀ ਪੁਰ ਆਏ ਨੂੰ ਅਜੇ ਦਸ ਦਿਨ ਹੀ ਹੋਏ ਸੀ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਧਾੜ ਕਿਥੋਂ ਆ ਪਈ। ਥਾਣੇਦਾਰ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਖਿਆਲੇ ਵਾਲਾ ਥਾਣਾ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰ, ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਥਾਣੇਦਾਰ ਪੈਲ, ਖਲੀਫਾ ਥਾਣੇਦਾਰ ਪੰਜ ਰਤਾਈਂ, ਕੋਟਲਾ ਅਤੇ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੈਸੰਸਦਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਅਲੀਪੁਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ।

ਆਪ ਪਿੰਡ ਰੁੜਕੀ ਵਲ ਇਕ ਖੂਹ ਤੇ ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਵਿਚ ਟਹਿਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਆਦਮੀ ਪਿੰਡ ਵਲੋਂ ਭਜਿਆ ਆਉਂਦਾ ਆਪ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਪਿਆ, ਜਦ ਉਹ ਆਪ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਪੁਛਿਆ, ਤੂੰ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਭਜਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈਂ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਦਸਣ ਆਇਆ ਹਾਂ ਕਿ ਪੋਲੀਸ ਦੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਘੇਰਾ ਪਾਈ ਫਿਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤੂੰ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ ਹੈਂ ਤਾਂ ਛੇਤੀ ਨਿਕਲ ਜਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫੜਿਆ ਜਾਵੇਂਗਾ, ਆਪ ਦਾ ਸਾਰਾ ਅਸਲਾ ਭੂਆ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪਿਆ ਸੀ, ਆਪ ਅਸਲਾ ਛਡ ਕੇ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸੀ, ਆਪ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਵਾੜ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਸਲੰਘ ਤੇ ਮੋੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਖਿਤੀ ਲੈ ਕੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ। ਜਦ ਆਪ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਏ ਤਾਂ ਉਥੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੇ ਕਈ ਸਿਪਾਹੀ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਆਪ ਦੇ ਸਿਰ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਮੋਹੜੀਆਂ ਥਾਣੇਦਾਰ ਦੇ ਘੋੜੇ ਨਾਲ ਫਸ ਗਈਆਂ, ਆਪ ਨੂੰ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਹਰਾਮਜ਼ਾਦੇ ਤੈਨੂੰ ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਥਾਣੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਖੜੇ ਨੇ ਤੈਂ ਕੰਡੇ ਵਿਚ ਫਸਾ ਦਿਤੇ" ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਹਜ਼ੂਰ ਮੈਨੂੰ ਦਿਸਦਾ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਮੋਹੜੀਆਂ ਦੇ ਭਾਰ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਸਾਫਾ ਅਖਾਂ ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਦਿਸਣੋਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਕਿਥੋਂ ਆਇਆ ਹੈਂ, ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਖ ਦੀ ਵਾੜ ਕਰਕੇ, ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਾਕਾ ਤੂੰ ਇਉਂ ਦਸ ਬੜੀ ਵਾਲੇ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ, ਆਪ ਕਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਤਾਂ ਚੁਪ ਰਹੇ ਪਰ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿਹਾ, ਜੀ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਭੂਆ ਦੇ ਪੁਤਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕਪਾਹ ਚੁਗਦੇ ਛਡ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਰੜਦੀ ਵਲ ਖੂਹ ਤੇ ਨੇ, ਏਨੀ ਗਲ ਸੁਣਕੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹੀਡੋ ਹੀਡੋ ਕਰਦਾ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਭਜ ਗਿਆ, ਆਪ ਮੋੜੀਆਂ ਦੀ ਖਿਤੀ ਸਿਟ ਕੇ ਆਪ ਦੀ ਭੂਆ ਜੀ ਦੇ ਘਰੋਂ ਆਪ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਚੁਕ ਕੇ ਇਕ ਦਮ ਭੂਦਨੇ ਵਲ ਇਕ ਬੇਰੀਆਂ ਦੀ ਬੰਨੀ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ, ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਆਪ ਦੀ ਭੂਆ ਦੇ ਪੁਤ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਏਥੇ ਹੈ, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਜੀ ਉਹ ਤਾਂ ਅਜੇ ਹੁਣੇ ਮੋਹੜੀਆਂ ਦੀ ਖਿਤੀ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਨੂੰ ਗਿਆ ਹੈ। ਏਨੀ ਗਲ ਸੁਣ ਕੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਭਖ ਕੇ ਕੋਲੇ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘੋੜੇ ਦੌੜਾ ਕੇ ਫਿਰ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ, ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਭੂਆ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਦਰਬੰਦੀ ਕਰਕੇ ਤਲਾਸ਼ੀ ਕੀਤੀ, ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹਥ ਨਾ ਆਈ, ਪੁਲੀਸ ਅਸਫਲ ਹੋ ਕੇ ਮੁੜੀ, ਏਨੇ ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਛਿਪ ਗਿਆ, ਅਨ੍ਹੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਪੁਲੀਸ ਪਾਗਲਾਂ ਦੀ ਤਰਾਂ ਹਥ ਪੈਰ ਮਾਰਨ ਲਗੀ, ਜਿਸ ਬੰਨੀ ਵਿਚ ਆਪ ਲੁਕ ਰਹੇ ਸੀ ਪੋਲੀਸ ਨੇ ਵੀ ਉਸੇ ਬੰਨੀ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਆ ਪਾਇਆ, ਆਪ ਚੁਪ ਕਰਕੇ ਬੰਨੀ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਪੁਲੀਸ ਡਰਦੀ ਬੰਨੀ ਦੇ ਵਿਚ ਨਾ ਵੜੇ, ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਬਿੜਕਾਂ ਲੈਂਦੀ ਤੁਰੀ ਫਿਰੇ, ਅਖੀਰ ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗਿਆ, ਪੁਲੀਸ ਉਸ ਬੰਨੀ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਚਲੀ ਗਈ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਮੀਂਹ ਤੇ ਅਨੇਰੀ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਆ ਗਈ, ਆਪ ਉਸ ਬੰਨੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਮਕੀ ਦੇ ਛੋਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ। ਪੁਲੀਸ ਵੀ ਸਾਰੇ ਫਿਰ ਤੁਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਛੋਰਾਂ ਕੋਲ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਫਿਰ ਜਾ ਵੜੀ, ਆਪ ਛੋਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਮੋਠਾਂ ਦੇ ਪਿੜ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ, ਪਿੜ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਭੂਆ ਦਾ ਪੁਤਰ ਤਾਂ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਇਕ ਹੋਰ ਪਿੜ ਦਾ ਰਾਖਾ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਆਪ ਉਸ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਏ, ਏਨੇ ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਨਾਲ ਜੋ ਲਸੈਂਸਦਾਰ ਸਨ ਉਹ ਉਸੇ ਬੰਨੀ ਨੂੰ ਫੇਰ ਦੇਖ ਕੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਮੁੜ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਹ ਮੋਠਾਂ ਦੇ ਗਰੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਗਏ ਜਿਥੇ ਆਪ ਬੈਠੇ ਸੀ, ਜਦ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੌਲਾ ਗੌਲਾ ਪੈਂਦਾ ਸੁਣਿਆਂ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਰਾਖੇ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, "ਮੈਂ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਛੇਤੀ ਆ ਜਾਵਾਂਗਾ, ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਖਿੜ ਵਲ ਧਿਆਨ ਰਖੀਂ" ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜਾਉ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ, ਆਪ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਦੇ ਕੇ ਅਨ੍ਹੇਰੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਛੁਪ ਕੇ ਕੁਝ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਸੀ, ਫੇਰ ਕਾਫੀ ਰਾਤ ਛੋਰਾਂ ਵਿਚ ਕਟੀ, ਲੈਸੰਸਦਾਰਾਂ ਨੇ ਰਾਖੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਤੂੰ ਬੜੀ ਵਾਲਾ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ, ਪਿੜ ਵਾਲੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਉਹ ਹੁਣੇ ਹੀ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਘਰ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਗਿਆ ਹੈ, ਏਨੀ ਗਲ ਸੁਣਕੇ ਲੈਸੰਸਦਾਰਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਘਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ, ਜਦ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੜ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਥੇ ਮਿਲਨਾ ਸੀ, ਉਹ ਫੇਰ ਧੋਤਾ ਜਿਹਾ ਮੂੰਹ ਲੈ ਕੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਧਰ ਗਏ। ਜਦ ਪਹਿਰ ਦਾ ਤੜਕਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਛੋਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਪਿੰਡ ਕਲੇਰਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਅਜੇ ਭੁਮਾਲ ਦੇ ਅਧ ਵਿਚ ਚੁਰਸਤੇ ਉਤੇ ਗਏ ਸੀ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਥੇ ਰਾਤ ਦੀ ਗਸ਼ਤ ਵਾਲੀ ਪੁਲੀਸ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਸਿਪਾਹੀ ਮਿਲ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ, ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਚਿਰ ਤਾਂ ਟਾਲ ਮਟੋਲੇ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣੀ, ਉਹ ਆਪ ਨੂੰ ਫੜਨ ਵਾਸਤੇ ਅਗੇ ਵਧੇ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਝੋਲੇ ਵਿਚੋਂ ਪਸਤੌਲ ਕਢਕੇ ਸਿਧਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਮੈਂ ਉਹੀ ਬਡ਼ੀ ਵਾਲਾ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਹਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੁਸਾਂ ਰਾਤ ਅਲੀ ਪੁਰ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਸੀ।" ਆਪ ਦੀ ਇਹ ਗਲ ਸੁਣਕੇ ਉਨਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਹੇਠਾਂ ਉਤੇ ਹੋਣ ਲਗ ਪਿਆ ਤੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਤਰਲੇ ਕਰਨ ਲਗੇ, ਅਖੀਰ ਇਹ ਇਕਰਾਰ ਕਰਕੇ ਛੁਟੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪ ਦੇ ਮਗਰ ਨਹੀਂ ਆਵਾਂਗੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਸੀਂ ਇਹ ਗਲ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਸ ਦਸਾਂਗੇ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਸ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਭੁਮਾਲ ਗ੍ਰੰਥੀ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਰਾਤ ਦਾ ਥਕਿਆ ਤੇ ਨੀਂਦਰ ਦਾ ਘੇਰਿਆ ਕਰਕੇ ਸੌਂ ਗਿਆ। ਪੋਲੀਸ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਇਕ ਦਮ ਥਾਣਾ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰ ਵਿਚੋਂ ਪੋਲੀਸ ਲੈ ਕੇ ਪਿੰਡ ਭੁਮਾਲ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਆ ਪਾਇਆ। ਦਿਨ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸੀ, ਆਪ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਆ ਕੇ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਪਤਾ ਦੇ ਦਿਤਾ, ਆਪ ਇਕ ਦਮ ਆਪਣਾ ਬੋਰੀ ਬਿਸਤਰਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਪਿੰਡ ਮਲ੍ਹ ਮਾਜਰੇ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪੈ ਗਏ, ਅਜੇ ਆਪ ਪਿੰਡ ਦੇ ਅਧ ਵਿਚ ਹੀ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਪੋਲੀਸ ਦਾ ਧਾੜਵੀ ਟੋਲਾ ਵੀ ਹੀਡੋ ਹੀਡੋ ਕਰਦਾ ਆਪ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ, ਆਪ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਹੁਣ ਪੁਲੀਸ ਫੜ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਲਵੇਗੀ, ਹੋਰ ਕੁਝ ਬਚਾਓ ਦਾ ਹੀਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਇਹ ਢੰਗ ਸੁਝਿਆ, ਆਪ ਨੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸਤ ਰੇਤ ਦੀਆਂ ਢੇਰੀਆਂ ਬੰਨ ਦਿਤੀਆਂ ਏਸ ਤੋਂ ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਗਈ ਕਿ ਬੰਬ ਦੱਬੇ ਨੇ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਦਰਖਤ ਦੀ ਆੜ ਲੈ ਕੇ ਰਾਈਫਲ ਨੂੰ ਜੋੜਿਆ, ਏਨੇ ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਵੀ ਆ ਪੁਜੀ, ਪਰ ਪੁਲੀਸ ਆਪ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਬਹੁਤ ਸੀ, ਆਪ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਹਥ ਪਾਉਣਾ ਵੀ ਬੜਾ ਔਖਾ ਸੀ। ਆਪ ਇਕ ਵਡੀ ਸਾਰੀ ਝਿੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਕੇ ਪੁਲੀਸ ਤੇ ਰਾਈਫਲ ਦਾ ਫਾਇਰ ਕੀਤਾ, ਪੁਲੀਸ ਡਰਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਡਿਗ ਪਈ, ਆਪ ਫਾਇਰ ਕਰਨ ਸਾਰ ਪਿੰਡ ਮਲ੍ਹ ਮਾਜਰੇ ਦੀ ਬਾਹਰਲੀ ਗਲੀ ਪੈ ਕੇ ਕਪਾਹਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਨਹਿਰ ਤੇ ਰੇਲ ਦਾ ਪੁਲ ਟਪ ਕੇ ਪਿੰਡ ਬਹਿੜ ਵਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਪਿੰਡ ਦਡੋਗਲ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਪਰਜਾ ਮੰਡਲ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਪੁਲੀਸ ਖਾਸਾ ਚਿਰ ਤਾਂ ਡਰਦੀ ਉਠੀ ਨਾਂ ਕਿ ਅਜੇ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਫਾਇਰ ਨਾ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਜਦੋਂ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਫਾਇਰ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲਾਂ ਦੇ ਕੇ ਝਿੜੀ ਪਾਸ ਪਤਾ ਲੈਣ ਭੇਜਿਆ, ਜਦ ਲੋਕ ਝਿੜੀ ਪਾਸ ਆਏ ਤਾਂ ਜਗ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਮਿਲੀ, ਫੇਰ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਪੋਲੀਸ ਨੇ ਰੇਤੇ ਦੀਆਂ ਢੇਰੀਆਂ ਢੁਹਾਈਆਂ, ਉਹ ਵੀ ਖਾਲੀ ਮਿਲੀਆਂ, ਫੇਰ ਪੁਲੀਸ ਪਿੰਡ ਮਲ੍ਹ ਮਾਜਰੇ ਵਿਚ ਪਤਾ ਕਰਕੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਕੇ ਕਿਧਰ ਚਲੀ ਗਈ। ਆਪ ਕਈ ਦਿਨ ਤਾਂ ਦਡੋਵਾਲ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਖ ਵਿਚ ਰਹੇ, ਫਿਰ ਇਕ ਲਾਗੀ ਮਰਾਸੀ ਪਿੰਡ ਬੇਗੋਵਾਲ ਤੋਂ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭਾਣਜੀ ਦੇ ਅਨੰਦਾਂ ਦੀ ਪਤਰਕਾ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ, ਆਪ ਨੂੰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੇਗੋਵਾਲ ਭੇਜ ਦਿਤਾ, ਆਪ ਨੇ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ, ਜੰਞ ਵੀ ਆ ਗਈ। ਉਸੇ ਰਾਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਲੜਕਾ ਤੇ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਭ ਲੋਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਲੈ ਕੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸਰੂਪ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਕਰਕੇ ਆਪ ਘਰ ਆ ਗਏ। ਏਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪੈਲ ਦੀ ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ ਕਿਥੋਂ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ। ਇਕ ਦਮ ਆ ਕੇ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਰਾਹ ਰੋਕ ਲਏ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਪੁਲੀਸ ਕਿਉਂ ਆਈ ਹੈ, ਆਪ ਏਸ ਗਲ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਸੀ ਕਿ ਪੁਲੀਸ ਆਪ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਵਾਸਤੇ ਆਈ ਹੈ, ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਪਤਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ੨ ਆਪ ਇਕ ਮੇਲਣ ਦਾ ਘਗਰਾ ਪਾ ਕੇ ਮੇਲ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ, ਮੇਲ ਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਆਪ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਖਪ ਕਰਨ ਲਗ ਪਈਆਂ, ਆਪ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਤੁਸੀਂ ਖਪ ਨਾ ਪਾਉ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਆਣੇ ਆਦਮੀ ਕੀ ਕਹਿਣਗੇ ਕਿ ਸਿਆਣਾ ਬਿਆਣਾ ਹੋ ਕੇ ਆਹ ਕੀ ਲੁਚਪੁਣਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ, ਇਸ ਤਰਾਂ ਮੇਰੀ ਬਦਨਾਮੀਂ ਹੋਵੇਗੀ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲੋ ਉਥੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੋਲੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ਤੇ ਨੱਚ ਕੇ ਵਿਖਾਵਾਂਗਾ" (ਅਨ੍ਹਾਂ ਕੀ ਭਾਲੇ ਦੋ ਅਖਾਂ) ਜਦ ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਮੇਲਣਾਂ ਦੇ ਭਾ ਦਾ ਤਾਂ ਇਕ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਸਾਰੀਆਂ ਘਗਰੇ ਪਾ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਆਪ ਨੇ ਵੀ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਵਾਹ ਕੇ ਪਿਛੇ ਨੂੰ ਗੁਤ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਜ਼ਨਾਨੇ ਕਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਇਕ ਮੇਲਣ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਬਣ ਗਈ। ਸਾਰਾ ਮੇਲ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਚਲ ਪਿਆ ਤੇ ਆਪ ਵੀ ਵਿਚਾਲੇ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰ ਪਏ, ਕਈ ਤਾਂ ਹਸਦੀਆਂ ਅਤੇ ਖੇਡਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਕਈ ਏਸ ਤਰਾਂ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ:-

"ਮੂਹਰੇ ਨਾਭਾ ਤੇ ਮਗਰ ਪਟਿਆਲਾ ਵੇਖੋ ਨੀ ਕੁੜੀਓ ਲੰਘ ਜਾਣ ਦਿਓ"

ਜਦ ਇਹ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਟੋਲੇ ਪਾਸ ਆਈਆਂ ਤਾਂ ਪੁਲੀਸ ਰਸਤਾ ਛਡ ਕੇ ਪਾਸੇ ਹੋ ਗਈ। ਆਪ ਮੇਲ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਵੜਕੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਦੂਰ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਏ, ਬਾਹਰ ਜਾਕੇ ਮੇਲਣਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੋਲੀਆਂ ਪਾਉਣ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਆਪ ਨੇ ਮੇਲਣਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਠਹਿਰੋ 'ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਟਟੀ ਜਾਕੇ ਆਇਆ" ਆਪ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਜਿਨਾਨੇ ਕਪੜੇ ਲਾਹ ਕੇ ਓਥੇ ਧਰ ਗਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਇਕ ਕਮਾਦ ਦੀ ਆੜ ਲੈਕੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਓਹਲੇ ਹੋ ਗਏ, ਓਹਲੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਕਾਹਲੇ ਕਦਮ ਕਰਕੇ ਥੋੜੇ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ਰਾਮ ਪੁਰ ਦਾ ਪੁਲ ਟਪ ਗਏ। ਮੇਲ ਮੁੜਕੇ ਜਦ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਰੌਲਾ ਪਾ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਘਰ ਤਾਂ ਕਾਫੀ ਪੁਲੀਸ ਜਮਾਂ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਸਾਰੇ ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਹੁਣ ਘਰ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਐਡੀ ਛੇਤੀ ਕਿਧਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਦ ਮੇਲ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਇਹ ਰੌਲਾ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਬਾਤ ਦਸ ਦਿਤੀ ਕਿ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਆਹ ਢੰਗ ਬਣਾਕੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਸੀ ਫੇਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਧਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਥਾਨੇਦਾਰ ਵਿਚ ਫੱਕਾ ਨਾ ਰਿਹਾ ਸਭ ਨੂੰ ਡੈਣ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਣ ਪਵੇ। ਅਖੀਰ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਆਪ ਦਾ ਕਾਫੀ ਪਿਛਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਆਪ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਥੋਂ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਸੀ, ਓਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਤਾਂ ਆਪ ਉਤੇ ਜੁਆਨੀ ਸੀ ਦੂਜੇ ਸਰੀਰ ਵੀ ਚੁਸਤ ਚਲਾਕ ਸੀ ਉਡ ਜੂੰ ਉਡ ਜੂੰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਫੇਰ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰੀ ਸਿੱਖ "ਇਕ ਸਪ, ਦੂਜਾ ਉਡਣਾ" ਇਹ ਪੰਦਰਾਂ ਰੁ: ਦੇ ਨੌਕਰ ਕਿਵੇਂ ਜਾਨ ਦੇ ਸਕਦੇ ਸੀ "ਸਿੱਖ ਪੈਦਾ ਹੀ ਖੰਡੇ ਦੀ ਧਾਰ ਵਿਚੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ।' ਫਿਰ ਇਹ ਪੁਲੀਸ ਤੇਲੀ ਜੁਲਾਹੇ ਪੈਸੇ ਦੇ ਭੁਖੇ ਭੀ ਇਹ ਆਪ ਬਬਰਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸੀ ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਦੀ ਖਾਕੇ ਪਿਛੇ ਮੁੜਨਾ ਪਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਸਾਰੇ ਦਿਨ ਭੁਖੇ ਤਿਹਾਏ ਤੇ ਥਕੇ ਹੋਏ ਰਾਤ ਦੇ ਨੌਂ ਵਜੇ ਨੰਗਲ ਥਾਨਾ ਡੇਹਲੋਂ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਥਾਣਾ ਡੇਹਲੋਂ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁ: ਇਨਾਮ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਓਥੇ ਦੀ ਪੁਲੀਸ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗਸ਼ਤ ਕਰਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਅਜੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੇ ਪੈਣ ਹੀ ਲਗੇ ਸਨ ਕਿ ਡੇਹਲੋਂ ਦਾ ਥਾਣੇਦਾਰ ਵੀ ਆ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ 'ਬੂਹਾ ਖੋਲ, ਉਸ ਨੇ ਉਠ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਜੋ ਬਿਨਾਂ ਸੀਖਾਂ ਤੋਂ ਮੋਰੀ ਸੀ ਉਸ ਵਿਚ ਦੀ ਬਾਹਰ ਕਢਕੇ ਫਿਰ ਬਾਰ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤਾ, ਥਾਣੇਦਾਰ ਅੰਦਰ ਨਿਗ੍ਹਾ ਮਾਰਕੇ ਪਿੰਡ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਆਪ ਪਿੰਡ ਛਪਾਰ ਦੇ ਵਿਚ ਦੀ ਪਿੰਡ ਮਹੇਰਨਾ ਨਹਿਰ ਦੇ ਪਾਸ ਇਕ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਸਾਹਿਬ ਸੰਤ ਪੁਰਾ ਹੈ ਓਥੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਓਥੇ ਅਗੇ ਵੀ ਬਬਰਾਂ ਦੀ ਰਹਾਇਸ਼ ਸੀ ਆਪ ਸੰਤ ਪੁਰੇ ਦੀ ਹਦ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੋ ਕੇ ਸੌਂ ਗਏ।

ਲਗ ਭਗ ਰਾਤ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਉਥੇ ਵੀ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ। ਆਪ ਰੌਲਾ ਗੋਲਾ ਸੁਣ ਕੇ ਜਾਗ ਉਠੇ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਉਠ ਕੇ ਭਜ ਗਏ, ਬੜੂੰਦੀ ਅਤੇ ਬਸਰਾਮਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਰਾਏ ਕੋਟ ਵਿੱਚ ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਜਾ ਰਹੇ। ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿਤਾ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਪੋਹ ਸੁਦੀ ਸਤਵੀਂ ਦਾ ਗੁਰਪੁਰਬ ਆ ਗਿਆ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ, ਜਲੂਸ ਵਿੱਚ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦੇ ਵੀ ਕਾਫੀ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਕਈ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦੇ ਸਪਾਹੀ ਆਪ ਦੇ ਮਗਰ ਆਪ ਦੇ ਹੁਲੀਏ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਲਗੇ ਤੇ ਆਪ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੱਖ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਗਏ, ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਆਪ ਅੱਖ ਬਚਾ ਕੇ ਜਲੂਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਭਜ ਗਏ, ਪਿੰਡ ਬਸੀਆਂ ਵਿਚ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਆਦੂ ਪੇਂਡ ਜੋ ਤਖਤੂ ਪੁਰੇ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਰੋਹੀ ਵਿਚ ਚੁਰਸਤੇ ਦੇ ਉਤੇ ਹੈ, ਉਥੇ ਸਹਿਣੇ ਦਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜਾਕੇ ਰਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਉਥੇ ਰਖ ਲਿਆ। ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਰਹੇ, ਉਥੇ ਵੀ ਇਕ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦਾ ਆਦਮੀ ਭੇਸ ਵਟਾ ਕੇ ਆ ਗਿਆ ਹੱਥ ਵਿਚ ਮਾਲਾ ਅਰ ਗਲ ਵਿੱਚ ਖਫਨੀ, ਪੂਰਾ ਬਹਿੰਗਮ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਧੂ ਸਮਝਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਰਖ ਲਿਆ, ਉਹ ਉਥੇ ਪੰਜੀ ਦਿਨ ਦੇ ਲਗ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਦਾ ਭੇਦ ਕਿਥੋਂ ਲੈ ਲਿਆ, ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਆਪ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗਾ "ਕਿ ਕਾਕਾ, ਲੋਹੇ ਖੇੜੇ ਉਸ ਦੀ ਭਾਨਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਹੈ, ਉਥੇ ਚਲਕੇ ਆਪਾਂ ਅੱਖਡ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਦੋ ਪਾਠੀ ਆਪਾਂ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਤੇ ਦੋ ਉਥੇ ਹੋਰ ਹੋ ਜਾਣਗੇ, ਕੰਮ ਸਰ ਜਾਵੇਗਾ, ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਮੌਕਾ ਤਾੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿਤਾ "ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਹੈ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ' ਆਪ ਨੇ ਕਈ ਬਹਾਨੇ ਲਾਏ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਦਾ ਪਿਛਾ ਨਾ ਛੱਡਿਆ, ਫੇਰ ਉਸ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਕਹਿ ਤੇ ਤੇਰੇ ਆਖੇ ਚਲਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਫੇਰ ਆਪ ਨੂੰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਆਪ ਉਸ ਦੇ ਕਹੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਨੌਟੀ ਸੰਤ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਏ, ਜਦ ਆਪ ਟਨੌਲੇ ਪਾਸ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਬਨੌਟੀ ਬਹਿੰਗਮ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਆਪ ਬਾਹਰ ਬੈਠੋ, ਉਹ ਬਜ਼ਾਰ ਜਾ ਕੇ ਵਿਆਹ ਵਾਲੀ ਲੜਕੀ ਲਈ ਕੁਝ ਸਮਾਨ ਲੈ ਆਵੇ।

ਆਪ ਨੇ ਬਾਹਰ ਬੈਠਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਆਪ ਨ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਦੋ ਕਪੜੇ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਲੈ ਆਵਾਂਗਾ, ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਚਲਾਂਗਾ, ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪ ਦੋਨੋਂ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਕ ਬਜ਼ਾਜ਼ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਧੋਤੀ, ਇਕ ਕੁੜਤਾ ਤੇ ਇਕ ਸਾਫਾ ਰੰਗਾ ਕੇ ਤੇੜ ਪਾ ਲਏ। ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਸਤ ਜੀ ਕੀ ਗਲ ਹੈ, ਆਪ ਨੇ ਮਹਾਤਮਾਂ ਹੋਕੇ ਧੋਤੀ ਤੇ ਟੌਰੇ ਵਾਲਾ ਸਾਫਾ ਕਿਉਂ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਹੈ। ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਪਹਿਲੇ ਉਹ ਕਵੀ ਸੀ ਤੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਬੜਾ ਸੁਗਬੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਹੁਣ ਜੇ ਮੈਂ ਓਥੇ ਸੰਤ ਬਣਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਲੋਕ ਟਿਚਰਾਂ ਕਰਨਗੇ "ਕਿ ਨੌਂ ਸੌ ਚੂਹਾ ਖਾਕੇ ਬਿਲੀ ਹੱਜ ਨੂੰ ਚਲੀ" ਏਸ ਕਰਕੇ ਜੇ ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਦੋ ਦਿਨ ਧੋਤੀ ਪਾ ਲਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਕੀ ਸੰਤ ਪੁਣਾ ਨਸ ਜਾਵੇਗਾ। ਆਪ ਇਹ ਬਾਤ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਕਰਤੂਤ ਨੂੰ ਸਮਝ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਏ ਪਰ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਕਿਵੇਂ ਨਸ ਸਕਦੇ ਸੀ । ਏਨੇ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਠੇਕੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਬੋਤਲ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਲੈ ਲਈ । ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਸੰਤ ਜੀ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਬਹੁਤ ਦਰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਡਾਕਟਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਦਵਾਈ ਲੈ ਲਵਾਂ । ਆਪ ਤੇ ਸੰਤ ਦੋਨੋਂ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਡਾਕਟਰ ਤੋਂ ਇਕ ਤੋਲਾ ਹੈਡ ਕਲੋਰਾਈਡੀਨ ਲੈ ਲਿਆ ਤੇ ਚਾਲੇ ਪਾਏ । ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਆਪ ਦੋਵੇਂ ਜਾਣੇ ਪਿੰਡ ਲੋਹੇ ਖੇੜੇ ਜਾ ਵੜੇ । ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਘਰ ਲੈ ਗਿਆ । ਉਹ ਆਪ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਪੈਰ ਚੁਕ ਕੇ ਪਏ। ਆਪ ਨੂੰ ਘਰ ਨਾ ਵੜਨ ਦਿਤਾ, ਉਹ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਅੱਖ ਬਚਾਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੈਨਤਾਂ ਦੇਣ ਲਗੇ ਆਪ ਸਮਝ ਤਾਂ ਗਏ ਪਰ ਵਸ ਦੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਫੇਰ ਆਪ ਨੂੰ ਨੰਬਰਦਾਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਲੈ ਗਿਆ । ਉਸਨੇ ਆਪ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਿਸੇ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਆਪ ਨੂੰ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਬਹਾਕੇ ਨਕਲੀ ਸੰਤ ਹੇਠ ਉਤਰ ਗਿਆ ਤੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗਲ ਸਮਝਾ ਦਿਤੀ ਤੇ ਵਾਪਸ ਆਪ ਪਾਸ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਬੋਤਲ ਕਢ ਲਈ। ਆਪ ਦੋਵੇਂ ਜਾਣੇ ਪੀਣ ਲਗ ਪਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਪੈਗ ਦਿਤਾ । ਜਦ ਆਪ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਸੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਹੇਠੋਂ ਹਾਕ ਮਾਰਕੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਨੇ ਫੇਰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ । ਉਹ ਹੇਠਾਂ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਆਪ ਨੇ ਗਲਾਸ ਵਿਚ ਕਲੋਰੋਡੀਨ ਮਲਾਕੇ ਰਖ ਦਿਤਾ ਓਧਰ ਉਹ ਚੋਰੀ (ਲੌਂਗੋਵਾਲ) ਤੋਂ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੂੰ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਤੋਰ ਆਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪ ਦੇ ਪਾਸ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ । ਆਪ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਪੈਗ ਚਕ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿਤਾ, ਉਹ ਗਟ ੨ ਕਰਕੇ ਪੀ ਗਿਆ ਤੇ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਬਾਦ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਡਿਗ ਪਿਆ । ਆਪ ਬਾਹਰੋਂ ਕੁੰਡਾ ਅੜਾ ਕੇ ਭਜ ਗਏ, ਨਾਲੇ ਸੂਰਜ ਛਿਪਕੇ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਥਾਨੇਦਾਰ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਗਏ।

ਰਾਤ ਰਾਤ ਵਿਚ ਆਪ ਮੁੜ ਕੇ ਆਦੂ ਪੌੜ ਫੇਰ ਆਏ, ਤੇ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਰਾਇਆ ਦੇ ਕੇ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ, ਆਪ ਬਡਲਾਡੇ ਦੇ ਸ਼ਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਗੱਡੀ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਚਲੇ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਨਗੀਨਾਂ ਘਾਟ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁੰਥੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੌਂਪ ਦਿਤੀ, ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਭ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਆਇਆ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਉਹ ਵੀ ਆਪ ਨਾਲ ਬੜਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਿਆ ਕਰਨ । ਉਥੇ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਬਦਲਕੇ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਆਪ ਜੀ ਉਥੇ ਅਠ ਨੌ ਮਹੀਨੇ ਰਹੇ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦਾ ਰਵਈਆ ਬੜਾ ਖ਼ਰਾਬ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵਾਪਸ ਆਏ । ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬਡਲਾਡਾ ਵਿਖੇ ਪਟਿਆਲਾ ਪਰਜਾ ਮੰਡਲ ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ ਸੀ, ਆਪ ਜੀ ਉਥੇ ਆ ਗਏ, ਉਥੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲੇ ਨੇ ਪਿੰਡ ਖੜਿਆਲ ਨੰਬਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਭੇਜ ਦਿਤਾ, ਉਥੇ ਆਪ ਪੂਰਾ ਇਕ ਸਾਲ ਰਹੇ। ਨੰਬਰਦਾਰ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਰਖਿਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਨੰਬਰਦਾਰ ਤੇ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲੀਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਰਜਾ ਮੰਡਲ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਤੇ ਚਲੇ ਗਏ, ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਕਾਰ ਖਾਸ ਥਾਣੇਦਾਰ ਆਸ਼ਕ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਆ ਕੇ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ, ਆਪ ਨੇ ਸੁਤੇ ਪਏ ਨੇ ਉਠ ਕੇ ਇਖ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿਤੀ, ਪੁਲੀਸ ਵਲੋਂ ਗੋਲੀ ਦਾ ਫਾਇਰ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ, ਆਪ ਇਕ ਖਾਲ ਵਿਚ ਵਟ ਨਾਲ ਲਗ ਕੇ ਪਏ ਰਹੇ, ਇਕ ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਾਇਰ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ, ਆਪ ਇਖ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਇਕ ਬੰਨੇ ਵਲ ਭਜ ਗਏ, ਬੰਨੇ ਅਤੇ ਇਖ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਬਾਜਰੇ ਦਾ ਖੇਤ ਸੀ, ਪੋਲੀਸ ਨੇ ਬਾਜਰੇ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਉਪਰ ਬਾਲੀ ਮਾਰੀ, ਆਪ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਰੁਕ ਗਏ, ਫੇਰ ਪੋਲੀਸ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਸਭਨੀਂ ਪਾਸੀਂ ਘੇਰਾ ਘਤ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ, ਆਪ ਨੇ ਪੁਲੀਸ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਝਗੜਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੁਲੀਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਫੜ ਸਕਦੇ, ਪਰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣੀ, ਮਲੋ ਮਲੀ ਆਪ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਊਠ ਤੇ ਸੁਟ ਲਿਆ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਨਾਮ ਦੇ ਥਾਣੇ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ, ਥਾਣੇ ਜਾ ਕੇ ਅਠਾਰਾਂ ਸੇਰ ਪੱਕੇ ਦੀ ਬੇੜੀ ਚੌਹੀਂ ਹਥੀਂ ਹਥਕੜੀ ਲਾ ਕੇ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ, ਉਥੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਪੁਛੇ ਗਏ, ਆਪ ਨੇ ਕੇਵਲ ਇਹ ਦਸ ਦਿਤਾ ਕਿ ਆਪ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸਕੀਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸੀ, ਸ਼ੇਰ ਜੰਗ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਸਲਾਣਾ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣਾ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚੋਂ ਚੁਕਣ ਦੀ ਸੀ। ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਸਾਡੀ ਇਹ ਸਾਰੀ ਸਕੀਮ ਫੇਲ੍ਹ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਏਨੇ ਬਿਆਨ ਲੈ ਕੇ ਪੁਲੀਸ ਆਪ ਨੂੰ ਲਾਰੀ ਵਿਚ ਬਹਾ ਕੇ ਪਟਿਆਲੇ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਚੀਫ ਅਫਸਰ ਪਾਸ ਲੈ ਗਈ ਅਤੇ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਅਫਸਰ ਪਾਸੋਂ ਆਪ ਦਾ ਰਖਿਆ ਇਨਾਮ ਮੰਗਿਆ, ਅਫਸਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਪਹਿਲੇ ਇਸ ਦਾ ਰਮਾਂਡ ਲੈ ਕੇ ਅਸਲ ਕਢੋ, ਫੇਰ ਇਨਾਮ ਮਿਲੇਗਾ, ਪੁਲੀਸ ਆਪ ਦਾ ਰੁਮਾਂਡ ਲੈਣ ਲਈ ਨਾਇਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੈ ਗਈ, ਨਾਇਬ ਤੋਂ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਦਾ ਰਮਾਂਡ ਮੰਗਿਆ, ਨਾਇਬ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੱਚਾ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਕਾਕਾ ਪੁਲੀਸ ਤੇਰਾ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਰੁਮਾਂਡ ਮੰਗਦੀ ਹੈ" ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਭਾਵੇਂ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਦੇ ਦਿਓ, ਨਾਇਬ ਨੇ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਰੁਮਾਂਡ ਦੇ ਦਿਤਾ, ਪੁਲੀਸ ਆਪ ਨੂੰ ਲਾਰੀ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਫੇਰ ਸੁਨਾਮ ਲੈ ਆਈ, ਸੁਨਾਮ ਲਿਆ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰਾਂ ਕਸ਼ਟ ਦਿਤੇ ਗਏ, ਬਿਜਲੀ ਲਾਈ ਗਈ, ਮੰਜੇ ਨਾਲ ਛਾਏ ਗਏ, ਛਤ ਨਾਲ ਕੇਸ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਆਪ ਨੂੰ ਉਣੀਂਦੇ ਰਖਿਆ ਗਿਆ, ਹਥ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਕੀਲੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ਕੁਟੇ ਗਏ ਗਲ ਕੀ ਪੁਲੀਸ ਤੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਸਰਿਆ ਸੋ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਆਪ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਪਾ ਕੇ ਢਿਲੇ ਕਰ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਸੁਰਤ ਆਈ ਤੋਂ ਫੇਰ ਜਲਾਦਾਂ ਦੀ ਤਰਾਂ ਢਾਹ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਰੁਮਾਂਡ ਦੇ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਬੀਤੇ, ਜਦ ਆਪ ਵਧੇਰੇ ਤੰਗ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਦਾ ਸਾਕ ਵੀ ਦੇ ਦਿਓ, ਫੇਰ ਪੁਲੀਸ ਆਪ ਨਾਲ ਅੱਖ ਨਾ ਮਿਲਾਵੇ, ਫੇਰ ਆਪ ਨੂੰ ਵਡਿਆ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਸਾਡਾ ਆਪ ਨਾਲ ਧਰਮ ਰਿਹਾ, ਅਸੀਂ ਆਪ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਸਾਨੂੰ ਸਿਰਫ ਇਕ ਬੰਬ ਦੇ ਦਿਓ, ਸਾਨੂੰ ਆਪ ਦਾ ਇਨਾਮ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਬਰੀ ਕਰਵਾ ਦਿਆਂਗੇ। ਆਪ ਨੇ ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਪੁਲੀਸ ਦਾ ਧਰਮ ਤੇ ਈਮਾਨ ਕੋਈ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਹਰਾਮ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤੁਹਾਡਾ ਕੋਈ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ, ਦੂਜਾ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਬੰਬ ਲੈਣੇ ਹਨ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਬਰੂਦ ਲਿਆ ਦਿਉ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਿੰਨੇ ਬੰਬ ਕਹੋਗੇ ਬਣਾ ਦਿਆਂਗਾ" ਪੁਲੀਸ ਆਪ ਦੀ ਇਸ ਚਾਲ ਨੂੰ ਸਮਝ ਗਈ ਕਿ ਇਥੇ ਬੰਬ ਬਣਾਕੇ ਕਿਤੇ ਸਾਨੂੰ ਨਾ ਫੂਕ ਦੇਵੇ। ਜਦ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ ਤਾਂ ਆਪ ਤੇ ੧੦੯ ਦਫਾ ਲਾ ਕੇ ਅਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਨਾਇਬ ਨੇ ਚਲਾਣ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਨਾਇਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਤੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਮਚਲਕਾ ਮੰਗ ਲਿਆ, ਸਾਲ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਨੇ ਜ਼ਮਾਨਤ ਬਾਰੇ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਠੀਕਰੀਵਾਲੇ ਦੀ ਰਾਏ ਲਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜ਼ਮਾਨਤ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸਜ਼ਾ ਬੇਸ਼ਕ ਕਟ ਆਓ, ਆਪ ਫਿਰ ਜ਼ਮਾਨਤ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਗਏ, ਨਾਇਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਹ ਕੇਸ ਸੰਨ ੧੯੩੪-੩੫ ਈ: ਦਾ ਹੈ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਟਿਆਲਾ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੂੰ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਦੇ ਰਮਾਂਡ ਦੀ ਵਿੱਥਿਆ ਦਸ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਸੰਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤਾ, ਆਪ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕਟ ਕੇ ਫਿਰ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ, ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਕਈ ਅੰਗਾਂ ਸਾਕਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਆਪ ਦਾ, ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਪਿੰਡ ਕਣਕ ਵਾਲ ਸ: ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ: ਲੜਕੀ ਜੋਗਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਪੇਟੋਂ ਇਕ ਲੜਕੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਬੀਬੀ ਗੁਰਮੇਲ ਕੌਰ ਰਖਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਪਿੰਡ ਨਥਾਣੇ ਕਾਕਾ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਫੇਰ ਇਕ ਲੜਕਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ: ਜੀ ਪਰਜਾ ਮੰਡਲ ਧੂਰੀ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਰਹੇ। ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਪੰਜਾਬ ਰਿਆਸਤੀ ਪਰਜਾ ਮੰਡਲ ਵਲੋਂ ਇਕ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਵੀ ਕੀਤੀ, ਏਸੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਧੂਰੀ ਤਹਿਸੀਲ ਵਲੋਂ ਡੈਲੀਗੇਟ ਬਣਾ ਕੇ ਘਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਰਜਾ ਮੰਡਲ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਪੈ ਗਈ, ਆਪ ਨੇ ਪਾਰਟੀ ਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਨਾ ਚਾਹਿਆ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਪਰਜਾ ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿਤਾ, ਫਿਰ ਅੱਠ ਅਗਸਤ ੧੯੪੨ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਕਈ ਮਤੇ ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਤੇ ਨੌ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਖਬਰ ਪੜ੍ਹੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੌਲਾਨਾ ਅਜ਼ਾਦ, ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਮਿਸਟਰ ਵਲਭ ਭਾਈ ਪਟੇਲ ਅਤੇ ਕਾਂਗਸਸ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਹਨ, ਹੋਰ ਵੀ ਮੀਰਾਂ ਭੈਣ, ਮਹਾਂ ਦੇਵ ਡੇਸਾਈ ਤੇ ਬੰਬਈ ਸੂਬਕ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਸਕੱਤਰ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਹਨ ਭਾਵ ਕਿ ਬੰਬਈ ਵਿਚੋਂ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ੪੨ ਲੀਡਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ, ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਅਰ ਉਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਥੀ ਪੂਨੇ ਦੇ ਪਾਸ ਸਰ ਆਗਾ ਖਾਂ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਅਹਿਮਦ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਜਦ ਕਾਂਗਰਸ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦੀ ਖਬਰ ਬਬਈ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੜ੍ਹੀ ਤਾਂ ਬੰਬਈ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹੜਤਾਲ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਜਲੂਸ ਕਢੇ ਤੇ ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ ਕਰਨੇ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੇ, ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ ਰੋਕੇ, ਪਰ ਰੋਕ ਨਾ ਸਕੀ, ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਇਕੱਠ ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ, ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਕੇ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਦ ਇਹ ਖਬਰ ਦੂਜੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਪੁਜੀ ਤਾਂ ਉਥੇ ਵੀ ਦਿਖਾਵੇ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਏ। ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰਾਂ ਤੇ ਥਾਣਿਆਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਇਮਾਰਤਾਂ ਨੂੰ ਅਗਾਂ ਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਸਕਰਾਰ ਨੇ ਵੀ ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਨੌ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਬਾਰਾਂ ਵਾਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਅਤੇ ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ, ਪੂੰਨੇ, ਲਖਨਊ ਤੇ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਹਜੂਮ ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਗਈ। ਜਗ੍ਹਾ ਜਗ੍ਹਾ ਹਰ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ, ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੁਧ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿਤਾ, ਪਬਲਿਕ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਦੀ ਵੀ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਗਈ, ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬੜਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਵਿਰੁਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਚੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ, ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਮਠਾ ਨਾ ਹੋਇਆ ਕਾਂਗਰਸ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਸੁਣਕੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਜਲੂਸ ਕਢੇ ਗਏ ਤੇ ਜਲਸੇ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਪੋਲੀਸ ਨੇ ਜਲਸਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਔਰ ਟੀਅਰ ਗੈਸ ਵਰਤੀ। ਗੋਲੀਆਂ ਵੀ ਚਲਾਈਆਂ। ਜਾਂਨਾਂ ਦਾ ਕਾਫੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੈਦਾਦਾਂ ਤੇ ਦਫਤਰਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਨੇ ਬਲਦੀ ਤੇ ਤੇਲ ਪਾਇਆ ਤੇ ਕੌਮ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਭੜਕ ਉਠੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਹ ਕਾਰੇ ਕੀਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਨਾਮ ਦੇਕੇ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਦਬਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਏਹੋ ਜਿਹਾ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਵੇਖਕੇ ਆਪ ਦਾ ਦਿਲ ਵੀ ਸਹਾਰ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਵੀ ਇਕ ਰਾਜ ਪਲਟਾਊ ਪਾਰਟੀ ਫੇਰ ਬਣਾ ਲਈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਥੀ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਟਿੱਬਾ, ਸਾਥੀ ਸੌਣ ਸਿੰਘ ਟਿੱਬਾ, ਮਿਸਤਰੀ ਘੁਮੰਡ ਸਿੰਘ ਬੜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਸੈਂਕੜੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ ਅਸਲਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਜੈਦਾਦਾਂ ਤੇ ਦਫਤਰਾਂ ਨੂੰ ਅਗਾਂ ਲਾ ਦਿਤੀਆਂ। ਤਾਰਾਂ ਕਟ ਦਿਤੀਆਂ। ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਚੌਕੀਆਂ ਤੇ ਹੱਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਕਈ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੇ ਲੁਟ ਮਾਰ ਦੀਆਂ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਕੇ ੧੪-੧੪ ਸਾਲ ਲਈ ਜੇਹਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਾਡੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਨੂੰ ਧਕੇਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾਲ ਕੁਚਲਿਆ ਗਿਆ, ਜੋ ਸਖਤੀਆਂ ਪੋਲੀਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਹੁਣ ਵੀ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕੰਬਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਆਪ ਦੇ ਅਰਮਾਨ ਵੀ ਪੂਰੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਐਸਾ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਥੇ ਡਾਕਖਾਨੇ ਨਾ ਸਾੜੇ ਹੋਣ ਤੇ ਟੈਲੀਗ੍ਰਾਫ ਅਤੇ ਟੈਲੀਫੂਨ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਨਾ ਕਟੀਆ ਹੋਣ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਐਹੋ ਜਿਹੇ ਹੋਰ ਕਾਰੇ ਨਾ ਵਰਤਾਏ ਹੋਣ, ਏਨਾਂ ਕਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਪੋਲੀਸ ਨੇ ਵੀ ਘਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਕਈ ਥਾਈਂ ਲਾਠੀਆਂ ਔਰ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਕਾਫੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਏਹੋ ਜੇਹੇ ਕਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਏ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਪੰਜਾਬ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦੇ ੨੫ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਐਲਾਨ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਲਗ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਸੰਮਤ ੧੯੪੪ ਵਿਚ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੀ ਰੀਜ਼ਰਵ ਗਾਰਦ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਕਿ ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਸੋਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਘੁਮੰਡ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲੁਟਾਂ ਤੇ ਡਾਕੇ ਬਣਾਕੇ ੧੪ ਸਾਲ ਲਈ ਪਟਿਆਲਾ ਜ਼ੇਲ੍ਹ ਦੇ ਭੋਗੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਸਾਡਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅਜ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਉਸ ਝੂਲੇ ਤੇ ਝੂਟ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਅਸੀਂ ਮੁਦਤਾਂ ਤੋਂ ਦੇਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਅਰਮਾਨ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਕੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣਾਂਗੇ ਪਰ ਸਾਡੀ ਜੇਲ੍ਹ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਪੰਧ ਅਜੇ ਕਾਫੀ ਲੰਮਾ ਹੈ। ਜਦ ਤਕ ਉਮਰ ਵਫਾ ਕਰੇ ਯਾ ਨਾ ਕਰੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਾਡੀਆਂ ਸੱਧਰਾਂ ਤੇ ਰੀਝਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਘਰ ਆ ਸਕਣ ਕਿ ਨਾ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਕੰਧ ਢਹਿੰਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਉਹਲਿਉਂ ਪਰਭਾਤ ਦੇ ਚਾਨਣੇ ਦਾ ਝਾਉਲਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਭੀ ਸਾਡੀ ਗੌਰਮਿੰਟ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਰੋਕੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਪਿਛਾਣ ਪੈ ਹੀ ਜਾਵੇ।

ਬਬਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਜੂਨ ੧੯੯੬ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਥੋੜੀ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ ਪਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਬੀ. ਏ. ਬੀ.ਟੀ. ਭੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਆਪ ਰੋਜ਼ੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਮਰੀਕਾ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ, ਜਿਥੇ ਸ:ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਬੀਹਲਾ ਆਦਿ ਸਜਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਗਨ ਹੋਰ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋ ਗਈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆਂ ਨਾਲ ਮੁੜ ਦੇਸ਼ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੀ ਸਕੀਮ ਫੇਲ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਹਰਨ (ਭਗੌੜੇ) ਹੋ ਗਏ। ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਅਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਹਰਤੂੰ ਸੈਕਟਰੀ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥਾ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਬਬਰ ਜਥਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਲਗੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਥੋੜੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਬੜੀ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਜਦ ਬਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ ਤਾਂ ਜੋ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚੋਂ ਵੈਦਾਮਾਫ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੇਦ ਦਸਣ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਵਾਲੀ ਬਬਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਣ ਤੇ ਸਾਰੀ ਸਕੀਮ ਫੇਲ ਹੋ ਗਈ। ਬਾਬਾ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬਬਰ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀਏ ਸਨ।

ਜੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਸਾਰਾ ਲਿਖਣ ਲਗੀਏ ਤਾਂ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਇਕ ਵਡਾ ਸਾਰਾ ਪੋਥਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਵਸਥਾਰ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਸੰਖੇਪ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਅਜ ਕਲ ਬਾਬਾ ਜੀ ਯੂ.ਪੀ. ਵਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਬੜਾ ਰਿਸ਼ਟ ਪੁਸ਼ਟ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਦਾਦੀ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਰਾਮ ਕੌਰ ਗੋਤ ਘਣਕਸ ਪਿੰਡ ਜਸਪਾਲੋਂ ਤਹਿਸੀਲ ਸਮਰਾਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਹੈ।

— ਹੋਰ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ —

ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਬੋਂ ਤਹਿਸੀਲ ਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲਿਬੜਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ।

ਬੇਬੇ ਗੋਬਿੰਦ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲਿਬੜਾ ਤਹਿਸੀਲ ਸਮਰਾਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਨੇ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਕੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ।

ਭਾਈ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੰਗਲ ਤਹਿਸੀਲ ਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ।

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਾਨ੍ਹੇਵਾਲ ਪਲਟਨ ਨੰ: ੬੨ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ।

ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੰਡਾ ਤਹਿਸੀਲ ਪੈਲ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ।

ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਸੂਬੇਦਾਰ ਪਲਟਨ ਨੰ: ੬੨ ਪੰਜਾਬੀ ਪਿੰਡ ਗੁਮਟੀ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ ਪਲਟਨ ਨੰ: ੬੨ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਪੁਰ ਪਿੰਡ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ। ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰੁਪਾਲੋਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਭਾਈ ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਦੁਆਬੀਆ ਪਲਟਨ ਨੰ: ੭੬ ਕਾਨਪੁਰ।

ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੁਆਬੀਆ ਪਲਟਨ ਨੰ: ੭੬ ਕਾਨਪੁਰ।

ਨਬੂ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲੀ ਜ਼ਿਲਾ ਸਿਆਲਕੋਟ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਕਾਨਪੁਰ ਦੇ ਦਰੋਗਾ ਜੋ ਅਜ਼ਾਦੀ ਪਰਵਾਨਿਆਂ ਨਾਲ ਬੜਾ ਪ੍ਰੇਮ ਰਖਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਜਿਹਲਾਂ, ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੋਤਾਂ ਤੇ ਮੇਖਜ਼ੀਨਾਂ ਦੇ ਜਿੰਦਿਆਂ ਤੇ ਖੜੀਆ ਮਿਟੀ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਨ ਕੇ ਜਿੰਦਿਆਂ ਤੇ ਲਾ ਕੇ ਮੋਹਰ ਵਾਂਗ ਦੇ ਦਿਤੀਆਂ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਤੋਂ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਚਾਬੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਦੇ ਦਿਤੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਿੰਦਰੇ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਬਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਸ: ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਾਹੂਵਾਲ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ। ਆਪ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ੭ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਸੀ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਤਕ ਪੰਥ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਰਗਰਮ ਵਰਕਰ ਹਨ।

ਭਾਈ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘੋਲੀਆਂ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਤੋਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਪਸ਼ਾਵਰੀ।
ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਠੇਠਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਰਤਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਰਾ ਅੰਬਾਲਾ।

ਚੌਧਰੀ ਸ਼ੇਰ ਜੰਗ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ

ਮਾਲਵੇ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੌਧਰੀ ਸ਼ੇਰ ਜੰਗ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦਾ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਸੀ। ਸ: ਮਾਨਸਿੰਘ ਬੜੀ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਨੇ ਆਪ ਨੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਸਲਾਣਾ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਸ਼ੇਰ ਜੰਗ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਫੀ ਹਥਿਆਰ ਇਕਠੇ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਚੌਧਰੀ ਸ਼ੇਰ ਜੰਗ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਰੁਪਇਆ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਥਿਆਰ ਖਰੀਦੇ ਜਾਂ ਬਣਵਾਏ ਜਾਣ। ਚੌਧਰੀ ਸ਼ੇਰ ਜੰਗ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਾ, ਕਿ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਗਡੀ ਪਰ ਲਦ ਕੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਸ ਇਤਲਾਹ ਅਨੁਸਾਰ ਚੌਧਰੀ ਸ਼ੇਰ ਜੰਗ ਨੇ ਮਸਤੂਆਣਾ ਸਕੂਲ ਦੇ ਕੁਝ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਗਡੀ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਲੁਟ ਲਈਏ ਅਤੇ ਇਹ ਰੁਪਈਆ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜੰਗ ਲੜਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦੇਈਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਸਤੂਆਣਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਗਿ: ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਕਕੜ ਲਾਇਲਪੁਰੀ, ਸ: ਹਰਨਾਮ ਚਮਕ, ਸ:ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਸਲਾਣਾ ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਸ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ। ਚੌਧਰੀ ਸ਼ੇਰ ਜੰਗ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨਾਹਣ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਪੁਲੀਸ ਅਫਸਰ ਸਨ। ਆਪ ਕਾਲਜ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਨੌ ਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਸਨ। ਚੌਧਰੀ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਮਿਲੀਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਲੁਟ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਸੰਨ ੧੯੩੦ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੱਡੀ ਲੁਟਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾ ਹੋਈ। ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀਆਂ ਪੇਟੀਆਂ ਨਾ ਟੁਟੀਆਂ। ਗੱਡੀ ਕਾਫੀ ਰੁਕੀ ਰਹੀ ਤੇ ਨੌ ਜਵਾਨ ਪੇਟੀਆਂ ਤੋੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਡਰਾਈਵਰ ਤੇ ਗਾਡ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹ ਖਜ਼ਾਨਾ ਖੋਹਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਏ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਇਸ ਕੇਸ ਦੀ ਤਫਤੀਸ਼ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਵਾਹਿਦਾ ਮੁਆਫ ਗਵਾਹ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦੂਜੇ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਚੌਧਰੀ ਸ਼ੇਰ ਜੰਗ, ਸ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਲਾਣਾ ਨੂੰ ੧੪-੧੪ ਸਾਲ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਦਸ ੨ ਸਾਲ। ਅਪੀਲ ਵਿਚ ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਸਤ ਸਤ ਸਾਲ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਜੋ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਭੁਗਤ ਕੇ ਰਿਹਾ ਹੋਇ। ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਉਘੇ ਵਰਕਰ ਹਨ ਅਤੇ ਗਿ: ਹਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਯੂਪੀ ਵਿਚ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਕਰਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੌਮੀ ਜੋਸ਼ ਸੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਵਾਹਿਦਾ ਮੁਆਫ ਦੀ ਗਦਾਰੀ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਵਾਨੀਆਂ ਜੇਹਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਰ ਗਈਆਂ। ਸਾਡੀ ਖੋਜ ਅਨੁਸਾਰ ਚੌਧਰੀ ਸ਼ੇਰ ਜੰਗ ਤੇ ਸ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਸਲਾਣਾ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਆਗੂ ਸਨ ਤੇ ਚੂੰਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਕਢਣਾ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪਰੇਰਨਾ ਬਬਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਮਿਲੀ ਤੇ ਮਹਿੰਦਰ ਗੜ੍ਹ ਟ੍ਰੇਨ ਕੇਸ ਕਰਨ ਦਾ ਮਕਸਦ ਭੀ ਇਹੋ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਰੁਪਇਆ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਸਰਗਰਮ ਜਦੋ ਜੈਹਦ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਨੋਟ:— ਸ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਲਾਣਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਕਿ ਸਾਡੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਸਿਧਾ ਸਬੰਧ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਨਾਲ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਇੰਨਕਲਾਬੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਸਾਂ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਸਾਂ, ਪਰ ਕੰਮ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਾਂ। ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੇਸ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੇ ਬੜ੍ਹ ਮਾਰੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਦਹਿਸ਼ਤ ਪਸੰਦਾਂ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਖਬਰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਕੇ ਚੌ: ਸ਼ੇਰ ਜੰਗ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਐਕਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਦਸਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਥੀ ਜਿਊਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਮਹਿੰਦਰ ਗੜ੍ਹ ਡਕਾਇਤੀ ਕੇਸ ਦਾ ਵਾਕਿਆ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤਾਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਖੁਲ ਜਾਣ। ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਸਜਨ ਭੀ ਫੜੇ ਗਏ ਸਨ ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ।

ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ

ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਨੌਜਵਾਨ ਜਦ ਪਿਛੇ ਖਿਚੂ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਰਵੱਈਏ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਬਰ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਭਰਕੇ ਛਲਕ ਪਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ "ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ" ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਖੜੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਮੁਖ ਮਨੋਰਥ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਗੂੜ੍ਹੀ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਜਗਾਉਣ ਲਈ ਧਰਕਾਊ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦਾ ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਫਲਸਫਾ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਏ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਬਕ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੰਗਿਆਂ ਰਾਜਸੀ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ। "ਮਾਂਗੇ ਸੇ ਕੌਨ ਕਿਸੀ ਕੋ ਦੇਤਾ ਸ੍ਵੈਰਾਜ ਹੈ, ਦਾਮਨ ਕਿਸੀ ਕੇ ਆਗੇ ਫੈਲਾ ਕਰ ਕਿਹਾ ਕਰੋਗੇ" ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੰਗ ਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲੈਣਾ ਨੌਜਵਾਨ ਆਪਣੀ ਅਣਖ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਖੂਨ ਡੋਹਲ ਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਨਲੋਂ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਉਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣੇ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨੌਜਵਾਨ ਤਬਕਾ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਸੀ ਕਿ ਅਹਿੰਸਾ ਜਾਂ ਹਿੰਸਾ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋ ਸਾਧਨ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਧਨ ਬਦਲੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਦਰਸ਼ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੈ ਅਹਿੰਸਾ ਨਹੀਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਟੱਕਰ ਵਿਚੋਂ ਨੌਜਵਾਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ੧੯੨੬-੨੭ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਗੁਪਤ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਕਰਕੇ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਈ ਦਹਿਸ਼ਤ ਪਸੰਦ ਪਾਰਟੀਆਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਰਾਸ ਬਿਹਾਰੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਲਾਰਡ ਹਾਰਡਿੰਗ ਪਰ ਬੰਬ ਸੁਟ ਕੇ ਧਰਕਾਊ ਲਹਿਰ ਦਾ ਜੋ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸ਼ਾਖਾਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। ੧੯੧੪-੧੫ ਵਿਚ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਤਾਕਤ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਕਢਣ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਸੋਚਦੇ ਰਹੇ।

ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਜੈ ਘੋਸ਼, ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਰਾਜ ਗੁਰੂ, ਸੁਖਦੇਵ, ਜਤਿੰਦਰ ਦਾਸ, ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਤੇ ਅਜ਼ਾਦ ਆਦਿਕ ਮੁਖੀ ਵਰਕਰ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੧੯੨੩ ਤੋਂ ਰਾਜਸੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਅਜੇ ਆਪ ਪੜ੍ਹ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚੇ ਹੀ ਛਡਕੇ ਆਪ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਤਕ ਬਹਾਦਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਾਂਗ ਲੜਦੇ ਰਹੇ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਵਿਚ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਖਾਸ ਦਰਜਾ ਸੀ। ਆਪਦੇ ਚਾਚਾ ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਸਨ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਜਿਲਾਵਤਨ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਵਿਚ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਲਾਂ ਕਰਕੇ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਜੰਗਿ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹ-ਸਲਾਰ ਬਣ ਗਏ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੋਨੇ ੨ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਗੂੰਜਨ ਲੱਗਾ। ਸ੍ਰੀ ਅਜੈ ਕੁਮਾਰ ਘੋਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾਂ "ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ" ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ੧੯੨੩ ਵਿਚ ਜਦ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਦੁਬਲਾ (ਪਤਲਾ) ਸੀ ਤੇ ਤਨ ਪਰ ਮੈਲੇ ਕਪੜੇ ਪਾਇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਪਰ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੋਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਇਕ ਗਰਾਂਡੀਲ ਤੇ ਰੋਹਬ ਦਾਬ ਵਾਲੇ ਨੌਜਵਾਨ ਬਣ ਗਏ। ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਗਈ ਕਿ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਕੋਈ ਨੌਜਵਾਨ ਆਪਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੁਲੰਦ ਇਰਾਦੇ ਰਖਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਜਿਸਮ ਪਰ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਚੇ ਵਿਚਾਰ ਵਾਲੇ ਨੌਜਵਾਨ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਪਰ ਇਕ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਜਲਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵਿਚ ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਖਿੱਚ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਅਸਰ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਪਰ ਪਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨਾਂ ਦਾ ਹਰ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਵਾਂਗ ਦ੍ਰਿੜਤਾ, ਹੌਸਲਾ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਲਈ ਮਰ ਮਿਟਣ ਦੇ ਅਮਿੱਟ ਜਜ਼ਬੇ ਨੇ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਨੌਜਵਾਨ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਸੀਸ ਟਕਾਏ ਤਲੀ ਤੇ ਸਭ ਸੰਗੀ ਸਮੇਤ ॥
ਫਾਂਸੀ ਪੀਂਘਾਂ ਝੂਟੀਆਂ ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਦੇ ਹੇਤ ॥

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਗਿਆਨ ਕੌਰ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਦਿਨ ਬੁਧਵਾਰ, ਮਹੀਨਾ ਅਕਤੂਬਰ ਸੰਨ ੧੯੦੭ ਈ: ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਪਿੰਡ ਵੰਗਿਆ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਯਾ (ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੋਰ ਭੈਣ ਭਰਾ : ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਕਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੀਬੀ ਅਮਰ ਕੌਰ ਆਪ ਜੀ ਤੋਂ ਵਡੇ ਸਨ। ਪਿਛਾ ਪਿੰਡ ਖਟਕੜ ਕਲਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਦੁਆਬਾ ਸੀ) ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੀ ਸੰਥਾ ਮਿਲੀ। ਜਦੋਂ ਆਪ ਅਜੇ ਖੇਡਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਚਾਚਾ ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਰ ਦੇ ਉਸ ਕਿਸਾਨ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਸ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜੱਦੋ ਜਿਹਦ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਂਡ ਲਿਖਿਆ। ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਲਿਟਰੇਚਰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਸਮਾਜਵਾਦ ਦਾ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਗਹਿਰਾਪਨ ਪਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਸਾਂਝੀ-ਵਾਲਤਾ ਦੇ ਕਟਰ ਹਾਮੀ ਸਨ। ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਇੰਨਕਲਾਬ ਪਸੰਦ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਪੜ੍ਹਨੀਆਂ ਆਪ ਦਾ ਖਾਸ ਸ਼ੌਕ ਸੀ।

"ਜੈਸਾ ਸੇਵੇ ਤੈਸੋ ਹੋਵੇ" ਦੇ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਪੜ੍ਹਕੇ ਆਪ ਪੂਰੇ ਤੌਰ ਪਰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਗਏ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਵਡੀ ਤੋਂ ਵਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜਦੋ ਜਿਹਦ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਲਈ ਅੱਡੀ ਚੋਟੀ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੁਲਸ ਦੀਆਂ ਲਾਠੀਆਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡ ਪਸਲੀਆਂ ਤੋੜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਮੰਗਣ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਨੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ "ਤੰਗ ਆਮਦ ਬਜੰਗ ਆਮਦ" ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪਸੰਦ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸ੍ਵੈਰਾਜ ਦੇਣ ਦਾ ਝਾਂਸਾ ਦੇ ਕੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਘੱਟਾ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ੧੯੨੮ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਵਰਾਜ ਦੇਣ ਲਈ ਮੁਨਾਸਬ ਹਾਲਾਤ ਪੈਦਾ ਕਰੇ ਅਤੇ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰੇ ਕਿ ਇਸ ਪਾਲਸੀ ਦਾ ਭਾਰਤ ਪਰ ਕੀ ਅਸਰ ਪਵੇਗਾ?

ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਜਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਸਾਰੇ ਵਡੇ ੨ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ ਹੋਏ ਕਿ "ਸਾਈਮਨ ਵਾਪਸ ਜਾਓ" ਦੇ ਨਾਹਰਿਆਂ ਨਾਲ ਆਸਮਾਨ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਤਾਕਤ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਖਤੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜਨਤਾ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਹੋਰ ਭੀ ਭੜਕ ਉਠਿਆ। ਕਲਕਤੇ, ਬੰਬਈ, ਦਿਲੀ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਆਦਿਕ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਮਈ ਹੜਤਾਲ ਤੇ ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ ਹੋਏ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਨੇ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਪਰ ਸਖਤ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਇ ਭੀ ਸਖਤ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤੇ ਬਲਦੀ ਪਰ ਤੇਲ ਪਾਉਣ ਦਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ। ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਗੋਰੇ ਡੀ. ਐਸ. ਪੀ. ਸਾਂਡਰਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੮ ਵਿਚ ਸਾਂਡਰਸ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਲਾਈਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋਣ ਲਗਿਆਂ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਮੌਕੇ ਪਰ ਕੋਈ ਭੀ ਦੋਸ਼ੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਤਫਤੀਸ਼ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਗੁਪਤ ਰਹਿਕੇ ਆਪ ਨੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਕੇ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਫੂਕ ਦਿਤੀ। ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਇ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਪਿਛੋਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹਰ ਪਾਸੇ ਜਾਗਰਤ ਫੈਲ ਗਈ।

ਅਖਬਾਰਾਂ ਤੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਛਾਪੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਿਆ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਡੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹੜਤਾਲਾਂ ਕੁਚਲਣ ਲਈ ਨਵੇਂ ਬਿਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਸੈਂਟਰਲ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਇਹ ਬਿਲ ਪੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਬਿਲ ੧੯੨੮ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ, ਦੋ ਵਾਰ ਵਾਪਸ ਕਰਨ ਤੇ ਸੀਲੈਕਟ ਕਮੇਟੀ ਪਾਸ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਫੇਰ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦਿਨ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੱਤ ਨੇ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਬੰਬ ਸੁਟਿਆ। ਬੰਬ ਦੇ ਫੱਟਣ ਨਾਲ ਅਸੈਂਬਲੀ ਹਾਲ ਵਿਚ ਧੂਆਂ ਧਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਜ਼ਖਮੀ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੱਤ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਪਕੜ ਧਕੜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨੌਜਵਾਨ ਫੜੇ ਗਏ। ਬੰਬ ਕੇਸ ਵਿਚ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੱਤ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਤਕਰੀਬਨ ੧੩ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਸਾਂਡਰਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਮੁਕਦਮਾਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।

ਸ: ਭਗਤ ਤੇ ਦਤ ਨੇ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਪਿਛੋਂ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਾਜਸੀ ਕੈਦੀ ਭੀ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਇਹ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਤਕਰੀਬਨ ੬੩ ਦਿਨ ਤਕ ਰਹੀ। ਸ੍ਰੀ ਜਤਿੰਦਰ ਨਾਥ ਦਾਸ ਇਸ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਰਥੀ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਹਿਲ ਚੁਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰਾਜਸੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੇ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਇਹ ਸਨ : ਸਾਰੇ ਰਾਜਸੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨਾਲ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਵਰਤਾਉ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਪੜ੍ਹਣ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਅੰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਅਗੇ ਝੁਕਣਾ ਪਿਆ।

ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧਤਾ ਹੋਈ। ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਦਮਨ ਚੱਕਰ ਫੇਹਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਦਫਤਰਾਂ ਪਰ ਛਾਪੇ ਮਾਰਦੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਖਤੀਆਂ ਕਰਦੀ ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਵਧਦਾ ਹੀ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਜਤਿੰਦਰ ਨਾਥ ਦਾਸ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੇ ਬਲਦੀ ਤੇ ਤੇਲ ਪਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਮੁੱਕਦਮੇ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਪੁਲਸ ਨਾਲ ਕਈ ਵਾਰ ਟੱਕਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਮੁਕਦਮਾ ਲੰਬਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ੯ ਮਹੀਨੇ ਤਕ ਮੁਕਦਮਾ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਨਾ ਲੱਗ ਸਕਿਆ। ਜੇ ਸਰਸਰੀ ਤ੍ਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਦਾ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਵਾਇਸਰਾਇ ਨੇ ਇਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖਾਸ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇ ਦੋਸ਼ੀ ਮੁਕਦਮੇ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਨਾ ਲੈਣ ਤਦ ਭੀ ਮੁਕਦਮਾ ਜਾਰੀ ਰਹੇਗਾ ਤੇ ਇਹ ਮੁਕਦਮੇ ਇਕ ਸਪੈਸ਼ਲ ਅਦਾਲਤ ਸੁਣੇਗੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿਰੁਧ ਅਪੀਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇਗੀ। ਇਸ ਮੁਕਦਮੇ ਵਿਚ ਜੋ ਸਰਕਾਰੀ ਗਵਾਹ ਸਨ ਉਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਯੂਰਪੀਨ ਅਫਸਰ ਮਿ: ਫਾਰਨ ਮੌਕੇ ਦਾ ਗਵਾਹ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਦੂਜੇ ਗਵਾਹ ਵੀ ਬਿਆਨ ਬਦਲਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੇ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸਧਾਰਨ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਸ ਮੁਕਦਮੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਵਾਂ ਢੰਗ ਰਚਾਇਆ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਅਯੋਗ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀਆਂ ਪਰ ਲਟਕਾਉਣ ਦਾ ਪੱਕਾ ਇਰਾਦਾ ਬਣਾਇਆ। ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ? ਪਰ ਉਹ ਬੜੀ ਬੇ-ਖੌਫੀ ਨਾਲ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਸਪੈਸ਼ਲ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਦੇ ਨੂੰ ਅਜੇ ਦੋ ਹਫਤੇ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਵੇਰ ਪੁਲਸ ਤੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਟੱਕਰ ਹੋ ਗਈ। ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਨਾਹਰੇ ਮਾਰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਥਕੜੀਆਂ ਲਗਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਹੁਕਮ ਵਿਰੁਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹਥਕੜੀਆਂ ਪਹਿਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਪੁਲਸ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਪਰ ਸਖਤ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਕੁੰਦੇ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਕਈ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਮੁਕਦਮੇ ਦਾ ਡਰਾਮਾ ਰਚ ਕੇ ਆਖਰ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੩੦ ਵਿਚ ਇਸ ਮੁਕਦਮੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਭ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਰਾਜ ਗੁਰੂ ਤੇ ਸੁਖਦੇਵ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ। ਸੱਤਾਂ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਲੰਬੀਆਂ ੨ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

"ਇੰਨਕਲਾਬ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ" ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਗਾਇਆ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਨਾਹਰਾ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੋਨੇ ੨ ਵਿਚ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ। ਹਰ ਨੌਜਵਾਨ ਇਸ ਨਾਹਰੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਝੂਮ ਉਠਦਾ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਜਲਸਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ, "ਇੰਨਕਲਾਬ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ" ਦੇ ਨਾਹਰਿਆਂ ਨਾਲ ਫਿਜ਼ਾ ਗੂੰਜ ਉਠਦੀ ਸੀ। ਬਚੇ ਬਚੇ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ। ਇਧਰ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਜ਼ੋਰਾਂ ਪਰ ਸੀ ਤੇ ਉਧਰ ਸਰਕਾਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਗਲ ਬਾਤ ਚਲਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਸੀ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੈਸੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਸਮਝੋਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ ਅਤੇ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਦੀ ਕੋਈ ਸ਼ਰਤ ਨਾ ਰਖੀ। ਇਸ ਗਲ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਹੌਂਸਲਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀਆਂ ਪਰ ਲਟਕਾ ਦੇਵੇ। ਅਪਰੈਲ ੧੯੩੧ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਸਮਾਗਮ ਕਰਾਚੀ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਾਜਗੁਰੂ ਤੇ ਸੁਖਦੇਵ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸਾਢੇ ਸਤ ਵਜੇ ੨੩ ਮਾਰਚ ੧੯੩੧ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀਆਂ ਤੇ ਲਟਕਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਫਾਂਸੀ ਪਰ ਲਟਕਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਕੰਧ ਤੋੜ ਕੇ ਪਿਛੋਂ ਦੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਇਧਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਤਿੰਨ ਬਹੁਮੁਲੇ ਹੀਰੇ ਤੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਾਜ ਗੁਰੂ, ਸੁਖਦੇਵ ਤੇ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਜਵਾਨੀਆਂ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕੰਢੇ ਅਗਨ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਧਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰ ਕਰਾਚੀ ਵਿਚ ਅਹਿੰਸਾ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦਸਣ ਲਈ ਲਛੇਦਾਰ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੋਨੇ ੨ ਵਿਚ ਮਾਤਮ ਦੀਆਂ ਸਫਾਂ ਵਿਛੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਹਰ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਥਰੂ ਕਿਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਦਿਲ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਦਰਦ ਦੀਆਂ ਆਹਾਂ ਨਾ ਨਿਕਲੀਆਂ ਹੋਣ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਤਖਤੇ ਪਰ ਲਟਕਾਇਆਂ ਗਿਆ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ੨੪ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀ ਰਾਜ ਗੁਰੂ ਤੇ ਸੁਖਦੇਵ ਵੀ ਨੌਜਵਾਨ ਹੀ ਸਨ। ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੇਹੜੇ ਨੌਜਵਾਨ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਲਿਖਣ ਨਾਲ ਵਿਸਥਾਰ ਵਧਣ ਦਾ ਡਰ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੇਠ ਅਸੀਂ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਉਘੇ ਵਰਕਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹੀ ਦਰਜ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਆਜ਼ਾਦ ਦਾ ਨਾਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ। ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ਧਰਕਾਊ ਤਹਿਰੀਕ ਦਾ ਆਗੂ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਤੇ ਫੁਰਤੀਲਾ ਸੀ। ਪੁਲਸ ਇਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਕਈ ਸਾਲ ਤਕ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਜਾਰੀ ਰਖੀਆਂ। ਆਖਰ ਅਲਾਹਬਾਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁਲਸ ਨਾਲ ਹੋਈ ਇਕ ਮੁਠ ਭੇੜ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਮਹਾਂਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੀ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਕੇਸ ਵਿਚ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਅੰਡੇਮਾਨ ਜਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਜੈ ਦੇਵ, ਸ਼ਿਵ ਵਰਮਾ, ਕਿਸ਼ੋਰੀ ਲਾਲ, ਅਸਫਾਕ ਉਲਾ, ਬੀ. ਕੇ ਦਤ, ਰਾਮ ਪ੍ਰਸਾਦ ਬਿਸਮਲ, ਡਾਕਟਰ ਗਇਆ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ, ਭਗਵਤੀ ਚਰਨ, ਧਨਵੰਤਰੀ, ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਹਿਰੀ ਆਦਿਕ ਵਰਕਰ ਉਮਰ ਕੈਦਾਂ ਕਟ ਕੇ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਹੁਮੁਲੀਆਂ ਜਵਾਨੀਆਂ ਜੇਹਲਾਂ ਵਿਚ ਗਾਲ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ ਤੇ ਅਜ ਤਕ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਚੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਬੜਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਸਵੈ ਭਰੋਸਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤਹਿਰੀਕ ਦੀ ਕੁਠਾਲੀ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਕੁੰਦਨ ਹੋਏ ਸੈਂਕੜੇ ਨੌਜਵਾਨ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸਚੇ ਸਿਪਾਹੀ ਬਣੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ।

ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਬਿਸਮਲ ਦੇ ਰਚੇ ਹੋਇ ਜੋ ਸ਼ਿਅਰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਭੀ ਕਈ ਵੇਰ ਗਾ ਕੇ ਜੱਜਾਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਨਮੂਨੇ ਹੇਠ ਦਰਜ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਕਿ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਕਿਤਨੇ ਤੇਜ਼ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਉਹ ਫਰਮਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਇਸੇ ਯਿਹ ਫਿਕਰ ਹੈ ਹਰਦਮ, ਨਈ ਜ਼ਫਾ ਕਿਆ ਹੈ।
ਹਮੇ ਯਿਹ ਸ਼ੌਕ ਹੈ ਦੇਖੇਂ ਸਿਤਮ ਕੀ ਇਨਤਹਾ ਕਿਆ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਹਿਰ ਸੇ ਖਫਾ ਕਿਉਂ ਰਹੇਂ, ਚਰਖ ਕਾ ਕਿਉਂ ਗਿਲਾ ਕਰੇਂ।
ਹਮਾਰਾ ਜਗ ਔਰ ਹੈ ਆਉ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰੇਂ।
ਕੋਈ ਦਮ ਕਾ ਮਹਿਮਾਨ ਹੂੰ ਅਹਿਲੇ ਮਹਿਫਲ।
ਚਰਾਗਿ ਸਿਹਰ ਕੋ ਬੁਝਾ ਚਾਹਤਾ ਹੂੰ।
ਮੇਰੀ ਹਵਾ ਮੇਂ ਰਹੇਗੀ ਖਿਆਲ ਕੀ ਬਿਜਲੀ।
ਯਿਸ ਮੁਸ਼ਤਿ ਖਾਕ ਹੈ ਫਾਨੀ ਰਹੇ ਰਹੇ, ਨਾ ਰਹੇ।
ਖੁਸ਼ ਰਹੋ ਅਹਿਲੇ ਵਤਨ ਹਮ ਤੋਂ ਸਫਰ ਕਰਤੇ ਹੈਂ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਵੀਰ ਕੁਲਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜੋ ਚਿਠੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਉਹ ਭੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਬੜੀਆਂ ਦਰਦਨਾਕ ਹਨ। ਵਿਸਥਾਰ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਚਿਠੀਆਂ ਦੀਆਂ ਹੂਬਹੂ ਨਕਲਾਂ ਦੇਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ।

ਅਖੀਰ ੨੪ ਮਾਰਚ ੧੯੩੧ ਦੇ ਸੂਰਜ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਲਾਲ ਕਿਰਨਾਂ ਦਾ ਛਤਰ ਤਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਤਮੀ ਸੰਦੇਸ਼ਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਸੁਖਦੇਵ ਤੇ ਰਾਜ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਟਕਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਤਾਰਾਂ ਤੇ ਟੈਲੀਫੂਨ ਦੁਆਰਾ ਅਫਸਰਾਂ ਵਿਚ ਹਲ ਚਲ ਮਚ ਗਈ। ਅਖਬਾਰ ਨਵੀਸਾਂ ਨੇ ਸਪੈਸ਼ਲ ਨੰਬਰ ਕਢੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਫਿਆਂ ਤੇ ਮੋਟੇ ਮੋਟੇ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਫੋਟੋ ਸਨ। ਭਾਵ ਕੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸੁਣਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹਾਉਣਾ ਧੋਣਾ, ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਸਭ ਭੁਲ ਗਏ। ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕਤਰ ਹੋ ਕੇ ਮਾਤਮੀ ਜਲੂਸਾਂ ਤੇ ਜਲਸਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆ ਨੇ ਆਹ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਮਾਰਿਆ।

ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਬਾਦ।
ਰਾਜ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਬਾਦ।
ਸੁਖਦੇਵ ਜੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਬਾਦ।
ਇਨਕਲਾਬ ਜ਼ਿੰਦਾ ਬਾਦ।
ਡੌਨ ਡੌਨ ਦੀ ਯੂਨੀਅਨ ਜੈਕ।
ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਬੇੜਾ ਗਰਕ।

ਇਹਨਾਂ ਨਾਹਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਪਿਆ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਮਨਚਲੀਆਂ ਸੁਝੀਆਂ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ੩ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਵਾਇਆ, ਜੇ ਗਾਂਧੀ ਵਾਇਸਰਾਇ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਨਾ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਹੀ ਨਾ ਪੈਂਦਾ। ੨੪ ਮਾਰਚ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਘਾਟ ਤੇ ਲਖਾਂ ਹੀ ਮਰਦ ਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਚਿਖਾ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਰਾਖ ਚੁਕ ਚੁਕ ਕੇ ਮਥੇ ਨੂੰ ਲਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਪੱਲੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਜਿਸ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅੰਗੀਠੇ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਉਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਇਉਂ ਬੋਲਦਾ ਸੀ—ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਜ਼ਿੰਦਾ ਬਾਦ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ ਬੇੜਾ ਗਰਕ।

[ਅਫਸੋਸ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਯਾਦ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ]

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੁਢ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੋਢੀ

ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਗੜਗਜ ਪਿੰਡ ਬਿੜਗ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਪਲਟਨ ਨੰਬਰ ੨-੩੫ ਸਿਖ।

ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਹਰਿਓਂ ਤਹਿਸੀਲ ਸਮਰਾਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਪਲਟਨ ਨੰਬਰ ੫੨ ਵਿਚ ਸਨ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਇਹ ਪਲਟਨ ਜਲੰਧਰ ਛਾਉਣੀ ਵਿਚ ਸੀ ਉਸ ਵਕਤ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਪਿਛੋਂ ਦੁਸਾਂਝ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਭਾਰੀ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਬੂ ਜੀ ਨੇ ਕੌਮੀ ਅਣਖ ਚਮਕਣ ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਛਡਕੇ ਕੌਮੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੈਣਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਦੋਹਾਂ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਰਗਰਮ ਮੈਂਬਰ ਸਨ-

੧.	ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਦੌਲਤ ਪੁਰ	ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ
੨.	ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਮਖਸੂਧ ਪੁਰ	ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ
੩.	ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਝੰਗੜ	ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ
੪.	ਸ: ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਬਹਿਬਲ ਪੁਰ	ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ
੫.	ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਗੋਸਲ	ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ
੬.	ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਮੰਡੇਰ	ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ
੭.	ਸ: ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਮੰਡੇਰ	ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ
੮.	ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਮੰਡੇਰ	ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ
੯.	ਸ: ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਧਾਪੀਆਂ	ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ
੧੦.	ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਧੁਗੇ	ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ
੧੧.	ਸ: ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਅਧਕਾਰੇ ਕਾਠੇ	ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ
੧੨.	ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਧਾਮੀਆਂ	ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ
੧੩.	ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਸਿੰਗੜੀ ਵਾਲਾ	ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ
੧੪.	ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਸਾਂਸਰਾ	ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ
੧੫.	ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਜਰਾਂ	ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ
੧੬.	ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਸਰਹਾਲਾ ਕਲਾਂ	ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ
੧੭.	ਗਿ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਸਰਹਾਲਾ ਕਲਾਂ	ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ

ਬਬਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਇਹ ਸਨ

(੧) ਸ਼ਰਾਬ ਨਹੀਂ ਪੀਣੀ, (੨) ਝਟਕਾ ਨਹੀਂ ਖਾਣਾ, (੩) ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਗਹਿਣੇ ਉਤਾਰਨੇ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਸਤਾਉਣਾ ਸਖਤ ਮਨ੍ਹਾਂ ਸੀ, (੪) ਚੋਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, (੫) ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਦੀ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨੀ, (੬) ਕੌਮ ਘਾਤਕਾਂ ਦੇ ਨੱਕ ਕਟਣੇ, ਜੋ ਬਦਲ ਕੇ ਜਾਨੋ ਮਾਰਨਾ ਰਖ ਦਿਤਾ, (੭) ਜਾਨ ਤੇ ਖੇਡਣਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਹਿਸੇ

(੧) ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ।

(੨) ਬਬਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ।

(੩) ਬਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਖਬਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ।

ਅਦਾਲਤ

ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ-

ਜ਼ਿਲਾ-ਪਰਾਗ ਪੁਰ

ਤਹਿਸੀਲ-ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਜਰਾਂ ।

ਹਾਈਕੋਰਟ-ਜਸੋਵਾਲ । ਜੋ ਪਾਰਟੀ ਮੈਂਬਰ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਉਲਘਨਾਂ ਕਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲਦੀ ਸੀ ।

ਹਸਪਤਾਲ-ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ, ਵਿਚ ਫਟੜਾਂ ਦੀ ਮਲ੍ਹਮ ਪਟੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸੰਤ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

ਸਹਾਇਕ

ਆਪ ਦਾ ਪਿਛਾ ਪੂਰਨ ਵਾਲੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸੱਜਣ:-

ਮਾ: ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਖਰੇ ਕੌਮ, ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਲੰਧਰੀ, ਸ: ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੰਗੇਰੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ., ਸ: ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਕੜ ।

ਜਹੰਮ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ

ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਰਾਣੀਪੁਰ ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲਾ, ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ ਨੰਗਲ ਸ਼ਾਮਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ, ਦਿਤੂ, ਦੀਵਾਨ, ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸਫੇਦ ਪੋਸ਼, ਸੂਬੇਦਾਰ ਗੇਂਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੋ, ਸ: ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਮੁਖਬਰ, ਸ: ਰਲਾ ਸਿੰਘ ਥਾਣਾ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲ ਪੁਰ, ਸ: ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੈਨ ।

ਗੂੰਬੀ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਵਾਲੇ:-

ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਮੰਡਾਲੀ ਜਲੰਧਰ, ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸੂੰਡ, ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਚੱਕ ਬਾਗੜੀਆਂ, ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਚੱਬਵਾਲ ।

ਸ: ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੋ ਨੂੰ ਟਿਕਟ ਦੇਣ ਵਾਲੇ:-

ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਪਾਨਲੀਆਂ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਚੱਕ ਬਾਗੜੀਆਂ। ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਨਕੋਟਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਭੀ ਉਥੇ ਭੇਜ ਦਿਤੇ ਗਏ ।

ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਸੈਕਲੋ ਸਟਾਈਲ ਤੇ ਛਪਣ ਵਾਲਾ ਅਖਬਾਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੀ ਵੰਨਗੀ ਇਹ ਹੈ-

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਯਾਰੋ ਗੁਣ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਗਾਉਨ ਲਗ ਪਉ

੧. ਥਾਉਂ ਥਾਈਂ ਬਣਾ ਕੇ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ, ਵੀਰੋ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਤਾਈਂ ਖਪਾਉਣ ਲਗ ਪਉ।
ਬੇੜਾ ਕੌਮ ਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਰਕ ਕੀਤਾ, ਸਿਰੀਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੇ ਖਾਕ ਪਾਉਣ ਲਗ ਪਉ।
ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੁਖ ਦਿਤਾ, ਉਹਨਾਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੀ ਧੌਣ ਲਾਹੁਣ ਲਗ ਪਉ।
ਪਾਪੀ ਹਿੰਦ ਦੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਣੇ, ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਵੇਖੋ ਵੰਡਾਂ ਪਾਉਣ ਲਗ ਪਉ।
ਸਾੜੋ ਚੌਕੀਆਂ ਲੁਟੋ ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ ਨੂੰ, ਅਤੇ ਨਾਫਿਆ ਧੂੰਮ ਧਮਾਉਣ ਲਗ ਪਉ।
ਕੰਮ ਦੂਸਰਾ ਵੀ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ, ਰੇਲਾਂ ਹੇਠ ਵੀ ਬੰਬ ਟਿਕਾਉਣ ਲਗ ਪਉ।

੨. ਅਖੀਂ ਵੇਖ ਬੇਅਦਬੀਆਂ ਚੁਪ ਬੈਠਾ, ਕਾਇਰ ਹੋ ਕੇ ਝਟ ਟਪਾਇਆ ਕਿਉਂ।
ਮੂਹਰੇ ਬਾਂਦਰਾਂ ਦੇ ਕਰੇਂ ਹਜ਼ੂਰ ਵਾਲੀ, ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਨੂੰ ਅਜ ਸਦਾਇਆ ਕਿਉਂ।

੩. ਸ਼ਾਂਤ ਮਈ ਨੇ ਹਿੰਦ ਜਗਾ ਦਿਤੀ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਉ ਦੂਜੇ ਦਾਅ ਲੋਕੋ।
ਮਾਰੇ ਬਿਨਾ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਕੰਮ ਸਰਨਾ, ਲਉ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾ ਲੋਕੋ।

੪. ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਿੰਘ ਸੂਰਿਓ ਵੇ, ਵੇਲਾ ਆ ਗਿਆ ਗਦਰ ਮਚਾਵਣੇ ਦਾ।
ਅਖੀਂ ਵੇਖ ਬੇਅਦਬੀਆਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਨੂੰ, ਜ਼ੁਲਮ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿਉਂ ਸੂਰਿਓ ਚੁਪ ਬੈਠੇ।
ਵਕਤ ਆ ਗਿਆ ਤੇਗਾਂ ਉਠਾਵਣੇ ਦਾ।

ਇਹਨਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਬਰਾਂ ਦੇ ਸਹੀ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ:-

੧. ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਬੜੀ ਤੜਫ ਰਖਦੇ ਅਤੇ ਬੜੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸਨ।

੨. ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਜਬਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਰਾਹ ਫੜਿਆ ਸੀ।

੩. ਉਹ ਏਕਤਾ ਦੇ ਹਾਮੀ ਸਨ, ਏਸੇ ਲਈ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਇੰਨਕਲਾਬੀ ਮਾਰਗ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।

———

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ ੴ ਸਤਿਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ

ਬਾਬੂ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੈਕਟਰੀ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਦਾ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਦੇ ਟਾਈਪ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ

ਨਿਧੱੜਕ ਬਿਆਨ

ਚੂੰ ਕਾਰ ਅਜ਼ ਹਮਾ ਹੀਲਤੇ ਦਰ ਗੁਜ਼ਸ਼ਤ, ਹਲਾਲ ਅਸਤ ਬੁਰਦਨ ਬਸ਼ਮਸ਼ੀਰ ਦਸਤ ।

———

ਚਾਰ ਦਿਨ ਦੀ ਮਿਤਰਾ ਜ਼ਿੰਦਗਾਨੀ, ਕਿਤੇ ਸਚ ਤੋਂ ਮੁਖ ਨ ਮੋੜ ਬੈਠੀਂ ।
ਆਖਰ ਜਗਤ ਤੋਂ ਪਿਆਰਿਆ ਕੂਚ ਕਰਨਾ, ਖਾਤਰ ਜਿੰਦ ਨਾ ਧਰਮ ਨੂੰ ਰੋੜ੍ਹ ਬੈਠੀਂ ।
ਮੁਖ ਕਾਲਾ ਕਰਾ ਜਗ ਜੀਵਨਾ ਕੀ, ਧਰਮ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਵੇਖੀਂ ਨਾ ਛੋੜ ਬੈਠੀਂ ।
ਦਾਖਲ ਗਲੀ ਹੋ ਸੀਸ ਨੂੰ ਤਲੀ ਧਰ ਕੇ, ਦੇਵਾ ਸੇਵਾ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਨਾ ਤੋੜ ਬੈਠੀਂ ।
ਸਾਥੀ ਆਪ ਦੇ ਮਾਤਾ ਦੀ ਗੋਦ ਪਹੁੰਚੇ, ਦੇਖੀਂ ਕਦਮ ਨਾ ਪਿਛੇ ਨੂੰ ਮੋੜ ਬੈਠੀਂ ।
ਪੂਰਬ ਲਗਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਆਣ ਬੇਲੀ, ਐਸ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਹਥੋਂ ਨਾ ਛੋੜ ਬੈਠੀਂ ।
ਕਾਹਦਾ ਖੌਫ ਹੈ ਆਪ ਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦਾ, ਲਿਵ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜੋੜ ਬੈਠੀਂ ।
ਲਿਖ ਜ਼ੁਲਮ ਤੂੰ ਸਾਰੇ ਨਿਧੱੜਕ ਹੋ ਕੇ, ਕੌਮ ਸੇਵਾ ਹਿਤ ਭਾਂਡੇ ਨੂੰ ਭੂੜ ਬੈਠੀਂ ।

———

ਪੜ੍ਹਣ ਵਾਲਿਓ ਗੌਰ ਦੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨਾ, ਕਾਰਨ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੇ ਜਗ ਫਤੂਰ ਹੋਇਆ ।
ਜ਼ੁਲਮ ਦਸਣੇ ਅਸਾਂ ਨੇ ਖੋਲ੍ਹ ਸਾਰੇ, ਬਬਰ ਜਥੇ ਦਾ ਜਿਵੇਂ ਜ਼ਹੂਰ ਹੋਇਆ ।
ਉਪਰ ਦੇਸ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨੇ ਢਾਏ ਬਹੁਤੇ, ਜ਼ਿਕਰ ਪੰਥ ਦਾ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਇਆ ।
ਪੰਥ ਉਪਰ ਤਾਂ ਜ਼ੁਲਮ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੀਤੇ, ਸੋਈ ਕਹੇ ਨਿਧੜਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਇਆ ।

———

ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ ਤੋਂ ਭੈੜੀਏ ਪੰਥ ਉਤੇ, ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਦਾ ਕੇਹੜਾ ਦਸਤੂਰ ਹੋਇਆ ।
ਤੇਰੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਤੋਂ ਗੋਰੀਏ ਤੰਗ ਆ ਕੇ, ਮਰ ਮਿਟਣ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਕਸੂਰ ਹੋਇਆ ।
ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਤੇਰਿਆਂ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਦਿਤੀ, ਅੱਗੇ ਗਏ ਨਾ ਕਹਿਨਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਇਆ ।
ਲੁਟ ਪੁਟ ਕੇ ਦੇਸ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ, ਭੰਨਣਾ ਅਸਾਂ ਨੇ ਤੇਰਾ ਗਰੂਰ ਹੋਇਆ ।
ਰਹਿਣਾ ਘਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਮਹਾਲ ਕੀਤਾ, ਭਖਿਆ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਜੰਗ ਤੰਦੂਰ ਹੋਇਆ ।
ਕਰਨ ਲਗੇ ਜਾਂ ਜ਼ੁਲਮ ਨਿਧੜਕ ਹੋ ਕੇ, ਬਬਰ ਜੱਥਾ ਫਿਰ ਵੇਖੋ ਮਫਰੂਰ ਹੋਇਆ ।

———

ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਬਿਆਨ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਦੇਣੀ ਯੋਗ ਖਿਆਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਲਿਖਤੀ ਬਿਆਨ ਕਿਉਂ ਦੇਣ ਲਗਾ ਹਾਂ, ਇਸ ਦਾ ਸਮੂਚਾ ਭਾਵ ਕੀ ਹੈ ? ਗੌਰਮਿੰਟ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੇ ਸਬਬ ਮੈਂ ਫੌਜ ਦੀ ਕਲਰਕੀ ਛਡ ਕੇ ਕੌਮ ਤੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਕਸਮਰਕਸਾ ਕੱਸ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੜਗੱਜ ਚਕਰਵਰਤੀ ਦੇ ਸਾਥ ਮਿਲ ਕਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਚਿਠੀਆਂ ਵਗੈਰਾ ਲਿਆਉਣ ਤੇ ਲਿਜਾਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੨ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪਰ ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੜਗਜ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ ਤੋਂ ਛੁਟੀ ਲੈ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਦੌਲਤਪੁਰ ਅਰ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਸਾਕਨ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਦੇ ਸਾਥ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਸਿਆਹੀ ਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਪਰਚੇ ਵੰਡਨ ਦਾ ਕੰਮ ਸੌਂਪ ਦਿਤਾ। ਭਾਵ ਬਬਰ ਜਥੇ ਦਾ ਹਾਲ ਆਮ ਪਬਲਕ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਕਿਸਤਰਾਂ ਬਬਰ ਜਥਾ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ ਤੇ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਸਿਤਮ ਤੋਂ ਤੰਗ ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਮਕੂਲਾ ਪਰ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ :—

"ਤੰਗ ਆਮਦ ਬਜੰਗ ਆਮਦ"

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ, ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਹਾਲ ਅਤੇ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦੇ ਖਾਲਸਾਂ ਕੌਮ ਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨੇ ਜਿਨ ਕੀ ਵਜ੍ਹਾ ਸੇ ਮੈਂ ਫੌਜ ਦੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮਤ ਕੋ ਛੋੜ ਕਰ ਪਹਿਲੇ ਤੋ ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੜਗਜ ਚਕਰਵਰਤੀ ਦੇ ਸਾਥ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕਿਰ ਕਾਮ ਕਰਨੇ ਔਰ ਬਾਦ ਅਜ਼ਆ ਮਾਰਚ ੧੯੨੩ ਮੇਂ ਏਕ ਬਬਰ ਜਥਾ ਕਾਇਮ ਹੋਣੇ ਪਰ ਇਸ ਜਥੇ ਮੇਂ ਭਰਤੀ ਹੋਨੇ ਕਾ ਆਮ ਪਬਲਕ ਕੀ ਨਜ਼ਰ ਮੇਂ ਲਾਨੇ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਮੁਫਸਲ ਹਾਲ ਤਹਰੀਰ ਕਰਤਾ ਹੂੰ।

ਸਕੂਨਤ ਮੈਂ ਮੌਜ਼ਾ ਹਰਿਊਂ ਖੁਰਦ ਤਹਿਸੀਲ, ਥਾਣਾ ਵਾ ਡਾ: ਸਮਰਾਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਕੇ ਰਹਿਨੇ ਵਾਲਾ ਹੂੰ। ਮੇਰੇ ਵਾਲਦ ਸਾਹਿਬ ਕਾ ਨਾਮ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਥਾ, ਜੋ ਅਰਸਾ ਤਕਰੀਬਨ ੧੬ ਸਾਲ ਸੇ ਫੌਤ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਹਮ ਛੇ ਭਾਈ ਥੇ, ਜਿਨ ਕੇ ਨਾਮ ਉਮਰ ਲਿਹਾਜ਼ ਸੇ ਜ਼ੈਲ ਹੈਂ :— ੧. ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ, ੨. ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ, ੩. ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਰਹੂਮ, ੪. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੋ ਪਲਟਨ ਨੰ: ੪੭ ਸਿਖਾਂ ਮੇਂ ਆਠ ਸਾਲ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨੇ ਕੇ ਬਾਦ ਨੇਕ ਹੋ ਕਰ ਫਰਾਂਸ ਮੇਂ ਮਾਰਾ ਗਿਆ। ੫. ਫ਼ੁਮਣ ਸਿੰਘ ਔਰ ੬. ਮੈਂ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਮੇਂ ਜਨਵਰੀ ਵਾ ਫਰਵਰੀ ੧੮੯੭ ਮੇਂ ਪੈਦਾ ਹੂਆ ਥਾ।

ਅਵਾਇਲ ਉਮਰ ਤਕਰੀਬਨ ਦਸ ਸਾਲ ਤਕ ਆਪਣੇ ਗਾਉਂ ਕੇ ਹਮ ਉਮਰ ਔਰ ਹਮ ਜੋਲੀਓਂ ਕੇ ਸਾਥ ਖੇਲ ਕੂਦ ਮੇਂ ਮਸ਼ਗੂਲ ਰਹਾ। ਔਰ ਇਸ ਉਮਰ ਮੇਂ ਆਪਣੀ ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਾਲੀਮ ਗੁਰਮੁਖੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲੀ ਥੀ।

ਤਾਲੀਮ:— ਇਸ ਕੇ ਬਾਦ ਡੀ. ਬੀ. ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਸਮਰਾਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਮੇਂ ਦਾਖਲ ਹੂਆ। ਇਸ ਸਕੂਲ ਕਾ ਕੋਰਸ ਖਤਮ ਕਰਨੇ ਕੇ ਬਾਦ ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਸ਼ਹਿਰ ਲੁਧਿਆਣਾ ਮੇਂ ਫ਼ਿਫਥ ਹਾਈ ਤਕ ਤਾਲੀਮ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਤਕਰੀਬਨ ਦੋ ਢਾਈ ਸਾਲ ਆਪਣੇ ਭਾਈਓਂ ਕੇ ਸਾਥ ਕਾਸ਼ਤ ਕਰਤਾ ਰਹਾ। ਏਸ ਸਾਲ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਮੇਂ ਕਲਰਕ ਭੀ ਰਹਿ ਚੁਕਾ ਹੂੰ।

ਖੰਡੇ ਕਾ ਅੰਮ੍ਰਤ:— ਮੈਂ ਨੇ ੧੯੧੫ ਮੇਂ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂਆਣਾ ਕੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਮੇਂ ਉਨ ਕੇ ਜਥੇ ਸੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਆ ਥਾ। ਉਸ ਵਕਤ ਸੇ ਹੀ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਔਰ ਸਿਖੀ ਅਸੂਲੋਂ ਕਾ ਪਾਬੰਦ ਹੂੰ।

ਫੌਜ :— ੨੪ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੦ ਕੋ ਪਲਟਨ ਨੰ: ੫੪ ਸਿਖ ਫਰੰਟੀਅਰ ਫੋਰਸ ਮੇਂ ਬਤੌਰ ਕਲਰਕ ਕੇ ਭਰਤੀ ਹੂਆ ਔਰ ਮੁਝੇ ਫੀਲਡ ਅਕਾਊਂਟ ਦਫਤਰ ਮੇਂ ਕਾਮ ਪਰ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਅਪਰੈਲ ਮਈ ੧੯੨੧ ਤਕ ਹਮਾਰਾ ਪਲਟਨ ਗੋਰਾ ਲਾਈਨ ਕੇ ਪਾਸ ਸੰਸਾਰ ਪੁਰ ਕੇ ਮੁਤਸਿਲ ਖਾਮ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲਾਈਨੋ ਮੇਂ ਜੋ ਮੌਜ਼ਾ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ਸੇ ਤਕਰੀਬਨ ੩ ਮੀਲ ਕੇ ਫਾਸਲੇ ਪਰ ਹੈ, ਮਕੀਮ ਰਹੀ, ਔਰ ਫਿਰ ਪੁਖਤਾ ਲਾਈਨੋਂ ਮੇਂ ਜੋ ਰਸਾਲਾ ਕੀ ਖਾਮ ਲਾਇਨੋ ਕੇ ਪਾਸ ਵਾਕਿਆ ਹੈ; ਹਮਾਰੀ ਪਲਟਨ ਬਦਲੀ ਕਰ ਆਈ ਔਰ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ਭੀ ਮੁਵਾਖਉਲਜ਼ਿਕਰ ਲਾਇਨੋਂ ਸੇ ਤਕਰੀਬਨ ਏਕ ਯਾ ਸਵਾ ਮੀਲ ਕੇ ਫਾਸਲਾ ਪਰ ਵਾਕਿਆ ਹੈ।

ਵਾਕਫੀਅਤ:—ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਕਾ ਨਾਮ ਵਾਹਿਦਾ ਮੁਆਫ ਔਰ ਉਸ ਕਾ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਵਾਇਦਾ ਮੁਆਫ ਸਾਕਨ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ਜੂਨ, ਜੁਲਾਈ, ਅਗਸਤ, ਸਤੰਬਰ ਔਰ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੧ ਮੇਂ ਵਕਤਨ ਫਵੱਕਤਨ ਹਮਾਰੀ ਪਲਟਨ ਮੇਂ ਕਰਾਇਆ ਪਰ ਗਡਾ ਲੇ ਕਰ ਆਇਆ ਕਰਤੇ ਥੇ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ ਕੇ ਸਾਥ ਮੇਰੀ ਵਾਕਫੀ ਹੋ ਗਈ ਥੀ (ਸੰਤ) ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, (ਸ਼ਰਫਦੀਨ) ਵਾਹਿਦਾ ਮੁਆਫ ਪਲਟਨ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੇਂ ਗ੍ਰੰਥੀ ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ ਕੇ ਪਾਸ ਆਇਆ ਕਰਤਾ ਥਾ, ਮੈਂ ਸੁਭਾ, ਸ਼ਾਮ ਜ਼ਰੂਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੇਂ ਜਾਇਆ ਕਰਤਾ ਥਾ ਔਰ ਅਕਸਰ ਉਸ ਕੋ ਅਪਨੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਕੇ ਪਾਸ ਬੈਠਾ ਦੇਖਾ ਕਰਤਾ ਥਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਮੇਰਾ ਆਸ਼ਨਾ ਹੋ ਗਿਆ ਥਾ, ਬਾਬੂ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਔਰ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜਲੰਧਰ ਛਾਉਣੀ ਨੇ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰਫਦੀਨ ਵਾਹਿਦਾ ਮੁਆਫ ਕੀ ਮਾਰਫਤ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਵਾਇਆ ਥਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵਾਹਿਦਾ ਮੁਆਫ ਖ਼ੁਦ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇ-ਇਲਮ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੇ ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ਜੋ ਅਪਨੀ ਪਲਟਨ ਸੇ ਰੁਖਸਤ ਲੇ ਕਰ ਆਇਆ ਹੂਆ ਥਾ, ਔਰ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਸਾਕਨ ਬਿੜਿੰਗ ਔਰ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਠੇਕੇਦਾਰ ਕੋ ਪਾਠ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਬੁਲਾਇਆ ਚੂੰਕਿ ਇਹ ਮੇਰਾ ਵਾਕਫ ਹੋ ਚੁਕਾ ਥਾ ਇਸ ਲੀਏ ਉਸ ਨੇ ਮੁਝੇ ਭੀ ਪਾਠ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਨੇ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਅਰਜ਼ ਕੀ, ਮੈਂ ਨੇ ਉਸ ਕੀ ਅਰਜ਼ ਕੋ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲੀਆ, ਨੀਜ਼ ਦਫਤਰ ਮੇਂ ਕਾਮ ਕਰਨੇ ਕੇ ਬਾਦ ਮੇਂ ਭੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜਲੰਧਰ ਛਾਉਣੀ ਪਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕਾ ਪਾਠ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਜਾਇਆ ਕਰਤਾ ਥਾ, ਇਸ ਲੀਏ ਇਸ ਵਕਤ ਮੇਂ ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਰ ਉਸ ਕੇ ਸਾਥੀਉਂ ਕਾ ਵਾਕਫ ਬਣ ਗਿਆ।

ਪਲਟਨ ਕੀ ਤਬਦੀਲੀ:—ਅਖੀਰ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੧ ਕੋ ਹਮਾਰੀ ਪਲਟਨ ਜਲੰਧਰ ਛਾਉਣੀ ਸੇ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਕਰ ਛਾਉਣੀ ਜਮਰੌਦ ਚਲੀ ਗਈ, ਚੂੰਕਿ ਪਲਟਨ ਕੇ ਅਚਾਨਕ ਬਦਲ ਜਾਨੇ ਕੇ ਸਬੱਬ ਮੁਝੇ ਅਪਨੇ ਗਾਉਂ ਕੋ ਜਾਨੇ ਕਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਾ ਥਾ, ਔਰ ਮੇਰਾ ਇਰਾਦਾ ਮੁਲਾਜ਼ਮਤ ਤਰਕ ਕਰਨੇ ਕਾ ਥਾ, ਇਸ ਲੀਏ ਮੈਂ ਏਕ ਲਕੜੀ ਕਾ ਬਕਸ ਜੋ ਮੈਂ ਨੇ ੮ ਰੁਪੈ ਕੋ ਖਰੀਦਾ ਥਾ ਔਰ ਏਕ ਟਰੰਕ ਜੋ ਮਬਲਗ ੯ ਰੁਪੈ ੬ ਆਨੇ ਕੋ ਖਰੀਦਾ ਥਾ, ਉਮਦਾ ਉਮਦਾ ਔਰ ਨਫੀਸ ਗਰਮ ਔਰ ਸਰਦ ਕਪੜੋਂ ਔਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਕੇ ਗਰਮ ਭੂਰੋਂ ਸੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਔਰ ੩੯੫ ਰੁਪੈ ਨਕਦ ਮਿਆ ੧੫-੨੦ ਪੀਤਲ ਕੇ ਬਰਤਨੋਂ ਕੇ ਅਮਾਨਤ ਕੇ ਤੌਰ ਪਰ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਕਾ ਨਾਮ ਵਾਇਦਾ ਮੁਆਫ ਔਰ ਉਸ ਕੇ ਲੜਕੇ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਵਾਇਦਾ ਮੁਆਫ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ਕੇ ਪਾਸ ਰਖ ਗਿਆ ਥਾ। ਅਖੀਰ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੧ ਕੋ ਮੈਂ ਅਪਨੀ ਪਲਟਨ ਛਾਉਣੀ ਜਮਰੌਦ ਸੇ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਕਰ ਨੰਬਰ ੮੪ ਪੰਜਾਬੀ ਮੇਂ ਛਾਉਣੀ ਜੇਹਲਮ ਆ ਗਿਆ।

ਨੌਕਰੀ ਤਰਕ ਕਰਨਾ:—ਚੂੰਕਿ ਗੌਰਮਿੰਟ ਨੇ ਬਦਚਲਨ ਪੁਜਾਰੀਓਂ ਕੀ ਪੁਸ਼ਤ ਠੋਕ ਕਰ ਉਨ ਕੋ ਅਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਬਣਾ ਕਰ ਗੁਰਦੁਆਰੋਂ ਮੇਂ ਜਗ੍ਹਾ ਬਜਗ੍ਹਾ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨੇ ਔਰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਕੇ ਧਰਮ ਮੇਂ ਬਰਮਿਲਾ ਤੌਰ ਪਰ ਦਖ਼ਲ ਦੇਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੀਏ। ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਔਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਖ਼ੂਨ ਖਾਰ ਭਿਆਨਕ ਸਾਕੇ ਅਮਲ ਮੇਂ ਆਏ, ਜਿਨ ਮੇਂ ਗੋਰਮਿੰਟ ਕੇ ਆਲਾ ਅਫਸਰੋਂ ਕਾ ਹਾਥ ਥਾ, ਇਸ ਸਬੱਬ ਸੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਮੇਂ ਗੋਰਮਿੰਟ ਕੇ ਬਰਖਿਲਾਫ ਪਹਿਲੇ ਸੇ ਭੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਫਰਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ, ਔਰ ਨੀਜ਼ ਨਾਬਾਲਗ਼ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਰ ਕੀਆ ਹੂਆ ਜ਼ੁਲਮ ਭੀ ਮੁਝੇ ਆਜ ਸਰੇ ਨੌ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ, ਇਸ ਲੀਏ ਮੈਂ ਨੇ ਗੋਰਮਿੰਟ ਕੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮਤ ਤਰਕ ਕਰਨੇ ਕਾ ਮੁੱਸਮਮ ਇਰਾਦਾ ਕਰ ਲੀਆ ਜਿਸ ਕੇ ਸਬਬ ਪਲਟਨ ਕੀ ਤਬਦੀਲੀ ਕੇ ਵਕਤ ਮੈਂ ਅਪਨਾ ਸਾਮਾਨ ਵਾ ਰੁਪਿਆ ਅਰ ਬਰਤਨ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਕਾ ਨਾਂ ਵਾਇਦਾ ਮੁਆਫ ਵਗੈਰਾ ਕੇ ਪਾਸ ਛੋੜ ਗਿਆ ਥਾ। ਆਖਰ ਕਾਰ ੨੬ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੨ ਕੋ ਮੈਂ ਪਲਟਨ ਨੰਬਰ ੮੪ ਪੰਜਾਬੀ ਛਾਉਣੀ ਜੇਹਲਮ ਸੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮਤ ਤਰਕ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ਆ ਗਿਆ ਉਸ ਵਕਤ ਭੀ ਮੈਂ ਏਕ ਕਿਟਬੇਰ ਅਲੈਹਦਾ ਨਫੀਸ ਕਪੜੋਂ ਕਾ ਭਰਾ ਹੂਆ ਅਰ ਕੁਝ ਪੀਤਲ ਕੇ ਬਰਤਨ ਲਾਇਆ ਥਾ, ਔਰ ੯੦੧ ਕੇ ਕਰੀਬ ਨਕਦ ਰੁਪਏ ਥੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਏਕ ਕਲਰਕ ਥਾ, ਔਰ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਭੀ ਬਹੁਤ ਅਛੀ ਥੀ, ਅਦਾਲਤ ਹਿਜ਼ਾ ਮੇਂ ਜੋ ਦੋ ਤੀਨ ਦਰੀਦਾਹ ਗੋਦੜੀਆਂ, ਅਰ ਦੋ ਤੀਨ ਸਕੱਸਤਾ ਬਰਤਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਏ ਜਾਤੇ ਹੈਂ, ਔਰ ਕਹਾ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ ਬਾਬੂ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਕਾ ਸਾਮਾਨ ਹੈ, ਅਗਰ ਪਲਟਨ ਕੇ ਏਕ ਮਾਮੂਲੀ ਸਿਪਾਹੀ ਕੀ ਭੀ ਹਾਲਤ ਦੇਖੀ ਜਾਵੇ ਤੋ ਸੌ ਸਵਾ ਸੌ ਸੇ ਭੀ ਕੰਮ ਕੀਮਤ ਕੇ ਪਾਰ ਚਾਤ ਨਹੀਂ ਪਾਏ ਜਾਏਂਗੇ। ਯਿਹ ਤੋ ਪੋਲੀਸ ਨੇ ਮਹਿਜ਼ ਮੁਝੇ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਚਾਲ ਚਲੀ ਹੈ, ਨੀਜ਼ ਵਾਇਦਾ ਮੁਆਫ਼ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਕਾ ਨਾਮ ਔਰ ਉਸ ਕੇ ਲੜਕੇ ਨੇ ਮੇਰਾ ਮੰਦਰਜਾ ਬਾਲਾ ਤਹਿਰੀਰ ਸ਼ੁਦਾ ਸਾਮਾਨ ਵਾ ਰੁਪਿਆ ਹਜ਼ਮ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਵਾਇਦਾ ਮੁਆਫ ਬਨ ਕਰ ਢੰਗ ਖੇਲਾ ਥਾ।

ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਸਰਾਭਾ ਮੇਂ ਭਰਤੀ ਹੋਣਾ:— ਮੌਜ਼ਾ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ਮੇਂ ਏਕ ਦਿਨ ਠਹਿਰ ਕਰ ਮੈਂ ਲੁਧਿਆਣਾ ਸਰਾਭਾ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਕੇ ਦਫਤਰ ਗਿਆ। ਔਰ ਇਸ ਜਥੇ ਮੇਂ ਭਰਤੀ ਹੋ ਕਰ ੨੦ ੨੫ ਰੋਜ਼ ਤਕ ਵਹਾਂ ਕਾਮ ਕਰਤਾ ਰਹਾ। ਔਰ ਫਿਰ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ਕੋ ਆਪਣਾ ਸਮਾਨ, ਰੁਪਿਆ ਲੇਣੇ ਕੇ ਲੀਏ ਵਾਪਸ ਆਇਆ। ਯਹਾਂ ਪਹੁੰਚ ਕਰ ਸੁਨਾ ਕਿ ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਕਾ ਆਜ ਮੌਜ਼ਾ ਖਜਰੌਲਾ ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲਾ ਮੇਂ ਲੈਕਚਰ ਹੋਨਾ ਹੈ। ਖਜਰੌਲਾ ਮੌਜ਼ਾ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ਸੇ ਦੋ ਮੀਲ ਕੇ ਫਾਸਲੇ ਪਰ ਹੈ, ਚੂੰਕਿ ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਪਾਠ ਕਰਨੇ ਕੇ ਮੌਕਾ ਕਾ ਵਾਕਫ ਥਾ। ਇਸ ਲੀਏ ਉਸਕੋ ਮਿਲਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਮੈਂ ਭੀ ਪਾਗਪੁਰ ਕੇ ਅਕਾਲੀਉਂ ਕੇ ਸਾਥ ਲੈਕਚਰ ਸੁਨਣੇ ਕੇ ਲੀਏ ਚਲਾ ਗਿਆ ਇਸ ਦਿਨ ਸ਼ਾਇਦ ੧੫ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੨ ਕੀ ਤਾਰੀਖ ਥੀ। ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਕੇ ਲੈਕਚਰ ਖਤਮ ਕਰਨੇ ਕੇ ਬਾਦ ਮੈਂ ਨੇ ਉਸ ਸੇ ਇਸ ਕਾ ਹਾਲ ਦਰਿਆਫਤ ਕੀਆ। ਜਿਸ ਨੇ ਮੁਝੇ ਆਪਣਾ ਹਾਲ ਬਤਲਾਇਆ। ਔਰ ਮੈਂ ਨੇ ਉਸ ਕੇ ਸਾਥ ਕਾਮ ਕਰਨੇ ਕੀ ਖਾਹਸ਼ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀ। ਜਿਸ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਹਾ ਕਿ ਆਪ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸੇ ਮੇਰੇ ਸਾਥ ਰਹਿ ਸਕਤੇ ਹੈਂ, ਚੁਨਾਚਿ ਉਸੀ ਦਿਨ ਸੇ ਮੈਂ ਉਸ ਕੇ ਸਾਥ ਕਾਮ ਕਰਨੇ ਲਗ ਗਿਆ।

'ਗੜਗਜ ਅਕਾਲੀ' ਵ 'ਅਕਾਲੀ ਪ੍ਰਦੇਸੀ' ਅਖਬਾਰ ਬਾਰੇ:– ਗੜਗਜ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੨ ਵਾ ਅਕਾਲੀ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਅਖਬਾਰ ਜੂਨ ੧੯੨੨ ਔਰ ਅਜੀਤ ਅਖਬਾਰ ਅਖੀਰ ਜੁਲਾਈ, ਸਤ ਸ਼ੁਰੂ ਅਗਸਤ ੧੯੨੨ ਮੇਂ ਸ਼ਾਏ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੂਏ ਹੈਂ। ਲੇਕਨ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਕਾ ਨਾਮ ਵਾਇਦਾ ਮੁਆਫ ਔਰ (ਸੰਤ) ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ (ਸ਼ਰਫ ਦੀਨ) ਵਾਹਿਦਾ ਮੁਆਫ ੧੯੨੦ ਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਮੇਂ ਹੀ ਸ਼ਾਏ ਕਰ ਜਾਤੇ ਹੈਂ। ਜਿਸ ਕੇ ਸਬਬ ਸੇ ਉਨ ਕੇ ਬਿਆਨੋਂ ਮੇਂ ਸਚਾਈ ਟਪਕਦੀ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪਣਾ ਸਮਾਨ ਵਾ ਰੁਪਿਆ ਘਰ ਛੋੜਨੇ ਕਾ ਖਿਆਲ:- ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਕੇ ਮਿਲਨੇ ਕੇ ਦੋ ਤੀਨ ਮਾਹ ਬਾਦ ਏਕ ਦਿਨ ਮੁਝੇ ਖਿਆਲ ਪੈਦਾ ਹੂਆ ਕਿ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਕਾ ਨਾਮ ਵਾਇਦਾ ਮਾਫ ਸਾਕਨ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ਸੇ ਆਪਣਾ ਸਾਮਾਨ ਵਾ ਰੁਪਿਆ ਔਰ ਬਰਤਨ ਲੇ ਕਰ ਆਪਣੇ ਗਾਉਂ ਮੇਂ ਛੋੜ ਆਊਂ, ਚੁਨਾਂਚਿ ਮੈਂ ਇਸੀ ਮਤਲਬ ਕੇ ਲੀਏ ਏਕ ਦਿਨ ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਕੋ ਕਹਿ ਕਰ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ਆਇਆ ਔਰ ਆਪਣਾ ਊਪਰ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਸਾਮਾਨ ਵਾ ਰੁਪਿਆ ਵਗੈਰਾ ਤਲਬ ਕੀਆ। ਲੇਕਨ ਪਹਿਲੇ ਤੋ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਕਾ ਨਾਮ ਵਾਇਦਾ ਮੁਆਫ ਔਰ ਉਸਕੇ ਲੜਕੇ ਨੇ ਸਾਮਾਨ ਵਾ ਰੁਪਿਆ ਦੇਣੇ ਮੇਂ ਟਾਲ ਮਟੋਲ ਕੀਆ, ਲੇਕਨ ਮੇਰੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਅਸਰਾਰ ਕਰਨੇ ਸੇ ਉਨੋਂ ਨੇ ਆਖਰ ਕਾਰ ਸਾਫ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦੀਆ ਕਿ ਹਮਾਰੇ ਪਾਸ ਤੁਮਾਰਾ ਕੋਈ ਸਾਮਾਨ ਵਾ ਰੁਪਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਪਰ ਮੈਂ ਨੇ ਚੰਦ ਗਾਉਂ ਕੇ ਆਦਮੀਉਂ ਕੋ ਇਕਠੇ ਕਰਕੇ ਕਹਾ ਕਿ ਯਿਹ ਇਸ ਤਰਾਂ ਬਾਪ ਬੇਟਾ ਇਮਾਨਤ ਮੇਂ ਖਿਆਨਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹੈਂ, ਬਾਦ ਅਜ਼ਾਂ ਮੈਂ ਸਾਮਾਨ ਵਾ ਰੁਪਿਆ ਔਰ ਬਰਤਨੋਂ ਕੇ ਨਾ ਮਿਲਨੇ ਸੇ ਮਾਯੂਸ ਹੋ ਕਰ ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸੇ ਜਾ ਕਰ ਸਭ ਹਾਲ ਬਤਲਾਇਆ। ਜਿਸ ਪਰ ਉਨੋਂ ਨੇ ਕਹਾ, ਅੱਛਾ ਅਬ ਆਪ ਕੋ ਸਬਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ। ਇਸ ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਗਾਉਂ ਕੋ ਜਾਨੇ ਕਾ ਇਰਾਦਾ ਤਰਕ ਕਰਕੇ ਆਪਨੇ ਕਾਮ ਮੇਂ ਮਸ਼ਗੂਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਨੀਜ਼ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੦ ਸੇ ਲੇ ਕਰ ਆਜ ਤਕ ਕਭੀ ਭੀ ਮੈਂ ਆਪਣ ਗਾਉਂ ਕੋ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਹੂੰ। ਔਰ ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਨੇ ਕੇ ਬਾਦ ਆਜ ਤਕ ਕਭੀ ਆਪਨੇ ਰਿਸ਼ਤਾਦਾਰ ਔਰ ਦੋਸਤੋਂ ਸੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀ ਹੈ।

ਚਕਰਵਰਤੀ:- ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੜਗਜ ਚਕਰਵਰਤੀ ਕੇ ਮਿਲਨੇ ਕੇ ਬਾਦ ਮੁਝੇ ਮਾਲੂਮ ਹੂਆ ਕਿ ਚੰਦ ਅਦਰ ਅਕਾਲੀ ਭੀ ਚਕਰਵਰਤੀ ਹੈਂ, ਜਿਨ ਮੇਂ ਸੇ ਸਭ ਸੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵਾ ਮਾਰੂਫ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਫਖਰੇ ਕੌਮ ਮਾਸਟਰ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਸਾਕਨ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ ਹੈਂ, ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਲੋਗੋਂ ਕੋ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਤਾ ਥਾ ਕਿ ਵਹਾ ਫਲਾਂ ਦੀਵਾਨ ਮੇਂ ਮਾਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲੈਕਚਰ ਦੇਨਾ ਹੈ ਤੋ ਉਸ ਦੀਵਾਨ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਵਾ ਦੀਗਰ ਇਸ਼ਖਾਸ਼ ਇਸ ਕਦਰ ਜਮ੍ਹਾ ਹੋ ਜਾਤੇ ਥੇ ਕਿ ਜਹਾਂ ਤਕ ਨਿਗਾਹ ਕਾਮ ਕਰਤੀ ਥੀ, ਅਕਾਲੀ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਨਜ਼ਰ ਆਤੇ ਥੇ, ਹਜੂਮ ਇਸ ਕਦਰ ਹੋ ਜਾਤਾ ਥਾ ਕਿ ਲੈਕਚਰ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਦਰ ਕਨਾਰ ਰਹਾ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਆਦਮੀ ਕੋ ਮਾਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੀ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੋਤੇ ਥੇ। ਮਾਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ਕਾ ਲੈਕਚਰ ਕਿਆ ਥਾ, ਮਾਨੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਰਸਾਤੇ ਥੇ, ਜੋ ਮੁਰਦਾ ਦਿਲੋਂ ਮੇਂ ਰੂਹ ਡਾਲਤਾ ਥਾ। ਲੈਕਚਰ ਸੁਨ ਕਰ ਮੁਰਦਾ ਸੇ ਮੁਰਦਾ ਯਾਨੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਦਿਲ ਵੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਕੋ ਹਾਸਲ ਕਰਨੇ ਔਰ ਧਰਮ ਕੀ ਖਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਤਾ ਥਾ।

ਫੋਜ਼ ਵਾ ਪੋਲੀਸ:- ਜਿਸ ਦੀਵਾਨ ਕੀ ਬਾਬਤ ਯਿਹ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਤਾ ਥਾ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਹਾਂ ਲੈਕਚਰ ਦੇਨਾਂ ਹੈ, ਉਸ ਦੀਵਾਨ ਪਰ ਫੌਜ ਔਰ ਪੋਲੀਸ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਆਇਆ ਕਰਤੀ ਥੀ। ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਫ਼ਖਰੇ ਕੌਮ ਮਾਸਟਰ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਕੀ ਦਲੇਰੀ ਵਾ ਹੌਸਲਾ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਦੀਵਾਨ ਮੇਂ ਬਗੈਰ ਕਿਸੀ ਕਿਸਮ ਕੇ ਖੌਫ ਕੇ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਇਆ ਕਰਤੇ ਥੇ, ਖਾਹ ਫੌਜ਼ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਉਨਕੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਕੇ ਲੀਏ ਮੁਕੰਮਲ ਇੰਤਜਾਮ ਕੀਆ ਹੂਆ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋ। ਫੌਜ ਪੁਲੀਸ ਕੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਮੇਂ ਦੀਵਾਨ ਮੇਂ ਇਸ ਕਦਰ ਨਿਧੜਕ ਲੈਕਚਰ ਦੀਆ ਕਰਤੇ ਥੇ ਕਿ ਮਾਨੋਂ ਬਬਰ ਸ਼ੇਰ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਗਰਜਾ ਕਰਤੇ ਥੇ ਔਰ ਫੌਜ ਵਾ ਪੋਲੀਸ ਕੋ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨੇ ਕੀ ਜ਼ੁਰਅਤ ਨਹੀਂ ਪੜਤੀ ਥੀ। ਮੈਂ ਯਹਾਂ ਪਰ ਮੌਜ਼ਾ ਕੋਟ ਫਤੂਹੀ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ ਕੀ ਬਾਬਤ ਮੁਖਤਸਿਰ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਤਾ ਹੂੰ ਕਿ ਤੀਨ ਚਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਛੇ ਸਾਤ ਸੋ ਪੁਲੀਸ ਔਰ ਫੋਜੀ ਸਪਾਹਿਓਂ ਕੇ ਘੇਰਾ ਡਾਲੇ ਹੂਏ ਥੇ। ਜਬ ਮਾਸਟਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਹਿਬ ਦੀਵਾਨ ਮੇਂ ਆਏ ਤੋ ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ ਸੇ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਕੇ ਜੈਕਾਰੋਂ ਸੇ ਅਸਮਾਨ ਗੂੰਜ ਉਠਾ। ਮਾਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਫੌਜ ਵਾ ਪੋਲੀਸ ਕੋ ਵੰਗਾਰਾ ਔਰ ਫਿਰ ਲੈਕਚਰ ਦੇ ਕਰ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਕੇ ਜੈਕਾਰੋਂ ਮੇਂ ਚਲੇ ਗਏ। ਫੌਜ ਔਰ ਪੋਲੀਸ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋ ਕਰ ਰਾਤ ਕੇ ਵਕਤ ਅਪਨਾ ਬੋਰੀਆ ਬਿਸਤਰਾ ਲਪੇਟ ਕਰ ਚਲੀ ਗਈ।

ਉਪਰ ਆਨ ਸਟੇਜ਼ ਦੇ ਖੜੇ ਹੋਇ, ਮਾਨੋਂ ਬਬਰ ਦੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਧਾਰ ਆਏ।
ਬਾਦਲ ਗਰਜਦਾ ਜਿਵੇਂ ਅਸਮਾਨ ਉਤੇ, ਪਹਿਲਾਂ ਪੁਲਸ ਦੇ ਤਾਂਈ ਲਲਕਾਰ ਆਏ।
ਮਗਰੋਂ ਦਸਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੁਲਮ ਸਾਰੇ, ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਤਾਂਈ ਫਟਕਾਰ ਆਏ।
ਸੱਤ ਸੰਤੋਖ ਅਰ ਧਰਮ ਬਚਾਣ ਖਾਤਰ, ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤਾਂਈ ਉਬਾਰ ਆਏ।
ਜੁਰਅਤ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਪਈ ਨਾ ਕੋਲ ਆਵੇ, ਬਬਬ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਵਾਂਗ ਭਬਕਾਰ ਆਏ।
ਫਖਰੇ ਕੌਮ ਜਾ ਗੱਜੇ ਨਿਧੜਕ ਹੋ ਕੇ, ਸ਼ਬਦ ਵਾਹ ਵਾਹ ਲੋਕ ਉਚਾਰ ਆਏ।

ਫਖਰੇ ਕੌਮ ਤਾਂ ਤੁਰਤ ਰਵਾਨ ਹੋਏ, ਦੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਧਸ ਆਏ।
ਪੁਲੀਸ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੰਗ ਬਹੁਤੀ, ਉਪਰ ਜਿਸਮ ਦੇ ਪਟੀਆਂ ਕੱਸ ਆਏ।
ਰਫਲ ਕੱਛ ਤੇ ਹਥ ਪਸਤੌਲ ਫੜਕੇ, ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਦੇ ਖੂਬ ਬੇ ਬਸ ਆਏ।
ਫਖਰੇ ਕੌਮ ਦੇ ਲੋਕ ਹਮ ਦਰਦ ਬਹੁਤੇ, ਉਪਰ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਲੋਕ ਸਭ ਹਸ ਆਏ।
ਪੋਲੀਸ ਦੇਖਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਬਹੁਤਾ, ਕਹਿਣ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਫਸ ਆਏ।
ਫਖਰੇ ਕੌਮ ਤਾਂ ਗਜਣ ਨਿਧੜਕ ਦੇਖੇ, ਪੋਲੀਸ ਵਾਲੜੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨਸ ਆਏ।

———

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਕੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ:–੧੬ ਜੂਨ ੧੯੨੩ ਕੋ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਭੀਂਗਾਂ ਸਾਕਨ ਲਾਹੌਰ ਤਹਿਸੀਲ ਪਾਇਲ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਔਰ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਹੈਡ ਕੌਂਸਟੇਬਲ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਸਾਕਨ ਚਜਲ ਬਧੀ ਥਾਣਾ ਜੰਡਾਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇਨ ਦੋਨੋਂ ਕੀ ਮੁਖਬਰੀ ਸੇ ਮਾਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ਆਪਨੇ ਗਾਉਂ ਮੇਂ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਮਾਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਕੀ ਖਬਰ ਜੰਗਲ ਕੀ ਤਰਹ ਫੈਲ ਗਈ। ਜਹਾਂ ਤਕ ਉਨ ਕੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਕੀ ਖਬਰ ਪਹੁੰਚੀ ਕੋਈ ਸਾਜ਼ੋ ਨਾਦਰ ਹੀ ਘਰ ਹੋਗਾ ਜਿਸ ਨੇ ਕਿ ਉਸ ਦਿਨ ਖਾਨਾ ਪੱਕਾ ਹੋ, ਮਾਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ ਕੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੀ ਗਈ ਲੇਕਨ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਬਰ-ਆਮਦ ਨਾ ਹੂਈ।

ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਗੜਗਜ ਸੇ ਇਲੈਹਿਦਾ ਹੋਣਾ:– ਆਖਰ ਅਗਸਤ ੧੯੨੨ ਕੋ ਆਪ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸੇ ਜੁਦਾ ਹੋ ਕਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਏ ਔਰ ਪੰਦਰਾਂ ਬੀਸ (੧੫–੨੦) ਤਕ ਵਹਾਂ ਰਹੇ। ਇਨ ਦਿਨੋਂ ਮੇਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ, ਗੌਰਮਿੰਟ ਅਕਾਲੀਓ ਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਵ ਸਿਤਮ ਕਰ ਰਹੀ ਥੀ।

ਭਾ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੌਲਤ ਪੁਰ ਔਰ ਭਾ: ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਸੇ ਮੁਲਾਕਾਤ:–ਮੈਂਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੇਂ ਏਕ ਦੋ ਬਾਰ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਕੇ ਪਰਚੇ ਪੜ੍ਹੇ, ਜਿਸ ਕਾ ਐਡੀਟਰ ਭਾ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਬਰ ਸਾਕਨ ਦੌਲਤ ਪੁਰ ਲਿਖਾ ਹੂਆ ਥਾ। ਅਖਬਾਰ ਮੇਂ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਪਰ ਜ਼ਮਾਨਾ ਗੁਜ਼ਸ਼ਤਾ ਔਰ ਜ਼ਮਾਨਾ ਹਾਲ ਕੇ ਕੀਏ ਹੂਏ ਜ਼ੁਲਮ ਬਰਮਿਲਾ ਔਰ ਨਿਧੜਕ ਹੋ ਕਰ ਸ਼ਾਏ ਕੀਏ ਗਏ ਥੇ। ਅਖਬਾਰ ਕੀ ਸਫਾਈ ਵਾ ਸਚਾਈ ਔਰ ਪਾਕੀਜ਼ਗੀ ਦੇਖ ਕਰ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਮੇਂ ਭਾਈ ਕਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਦੋਆਬਾ ਕੋ ਮਿਲਨੇ ਕਾ ਸ਼ੌਕ ਪੈਦਾ ਹੂਆ ਚੁਨਾਂਚਿ ਇਸ ਖਿਆਲ ਕੋ ਮੱਦਿ ਨਜ਼ਰ ਰਖ ਕਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੈਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੇ ਦੋਆਬਾ ਕੋ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਪੜਾ। ਇਤਫਾਕੀਆਂ ਹੀ ਜਬਕਿ ਮੈਂ ਏਕ ਗਾਓਂ ਸੇ ਦੂਸਰੇ ਗਾਓਂ ਕੋ ਸਫਰ ਕਰ ਰਹਾ ਥਾ, ਉਜਾੜ ਮੇਂ ਬੈਠੇ ਦੋ ਅਕਾਲੀ ਨਜ਼ਰ ਪੜੇ। ਮੈਂ ਉਨ ਕੇ ਪਾਸ ਜਾ ਬੈਠਾ ਚੰਦ ਮਿੰਟ ਉਨਕੇ ਸਾਥ ਗੁਫਤਗੂ ਹੋਨੇ ਕੇ ਬਾਦ ਹਮ ਨੇ ਏਕ ਦੂਸਰੇ ਕੇ ਨਾਮ ਦਰਯਾਫਤ ਕੀਏ। ਨਾਮ ਪੂਛਨੇ ਪਰ ਮੁਝੇ ਮਾਲੂਮ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹੀ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਹੈਂ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਨੇ ਸਾਥੀ ਕਾ ਨਾਮ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਬਤਲਾਇਆ। ਲਿਹਾਜ਼ਾ ਮੈਂ ਉਨ ਦੋਨੋਂ ਕਾ ਵਾਕਫ ਬਨ ਗਿਆ। ਉਨੋਂ ਨੇ ਕਹਾ ਕਿ ਹਮ ਨੇ ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਸੁਨਾ ਹੂਆ ਹੈ, ਨੀਜ਼ ਉਨੋਂ ਨੇ ਕਹਾ ਕਿ ਹਮ ਕੋ ਆਪ ਜੈਸੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਔਰ ਲਾਇਕ ਤਾਲੀਮ ਯਾਫਤਾ ਆਦਮੀ ਕੀ ਖਤੋਕਤ ਬਤ ਔਰ ਅਖਬਾਰ ਕੇ ਚਲਾਨੇ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਸਿਆਹੀ ਔਰ ਕਾਗਜ ਲਾਨੇ ਕੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ, ਅਗਰ ਆਪ ਇਸ ਕਾਮ ਕੋ ਸਰ ਇੰਜ਼ਾਮ ਦੇਤੇ ਰਹੇ, ਤੋ ਬਹੁਤ ਅਛਾ ਹੈ। ਮੈਂਨੇ ਉਨ ਕੇ ਸਾਥ ਅਖਬਾਰ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਸਿਆਹੀ-ਵਾ ਕਾਗਜ਼ ਪਹੁੰਚਾਨੇ ਔਰ ਅਖਬਾਰ ਕੇ ਪਰਚੇ ਜਲੰਧਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਔਰ ਲਾਹੌਰ ਵਗੈਰਾ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਮੇਂ ਤਕਸੀਮ ਕਰਨੇ ਕਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਲੀਆ।

ਤੱਖਲਸ:– ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਸਾਕਨ ਦੌਲਤ ਪੁਰ ਨੇ ਆਪਨਾ ਤੱਖਲਸ ਬਬਰ ਰਖ ਲੀਆ ਥਾ।

ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਦੋਆਬਾ:–ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਬਬਰ ਨੇ ਆਪਨੇ ਤੱਖਲਸ ਕੀ ਬਨਾ ਪਰ ਹੀ ਅਖਬਾਰ ਕਾ ਨਾਮ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਦੁਆਬਾ ਰਖਾ ਥਾ। ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਕੇ ਜ਼ਰੀਏ ਆਮ ਲੋਕੋਂ ਕੋ ਨੌਕਰ-ਸ਼ਾਹੀ ਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਮੇਂ ਨਾ ਜਾਇਜ਼ ਦਖਲ ਦੇਨੇ ਔਰ ਬਦ ਚਲਨ ਪੁਜਾਰੀਓਂ ਕੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰਨੇ ਔਰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਕੇ ਧਰਮ ਮੇਂ ਦਖਲ ਬਾਜ਼ ਗੁਰਦਵਾਰੋਂ ਕਾ ਦਰਸ਼ਣ ਕਰਨੇ ਕੇ ਵਾਸਤੇ, ਜਾਨੇ ਵਾਲੇ ਅਕਾਲੀਓਂ ਪਰ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਨੇ ਔਰ ਜ਼ੇਦ ਕੋਪ ਕਰਨੇ ਕੇ ਜ਼ੁਲਮ ਬਤਲਾਏ ਜਾਤੇ ਥੇ। ਨੀਜ਼ ਉਨ ਕੋ ਆਪਨੇ ਧਰਮ ਔਰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਕਾਇਮ ਰਖਨੇ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਤਲਕੀਦੀ ਕੀ ਜਾਤੀ ਥੀ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਮੇਂ ਰੋੜਾ ਅਟਕਾਨੇ ਵਾਲੋਂ ਕੋ ਔਰ ਝੂਠੀ ਡਾਇਰੀਆਂ ਦੇਨੇ ਵਾਲੇ ਕੌਮ ਫਰੋਸ਼ ਔਰ ਖੁਦ ਗਰਜ਼ ਗਦਾਰੋਂ ਕੋ ਕਹਾ ਜਾਤਾ ਥਾ ਕਿ ਅਪਨੇ ਬਦ ਅਮਲੋਂ ਸੇ ਬਾਜ਼ ਆ ਜਾਵੇਂ ਵਰਨਾ ਉਨ ਕੋ ਬੁਰਾ ਹੋਗਾ। ਪਰਚੇ ਬਿਨਾਂ ਕੀਮਤ ਤਕਸੀਮ ਕੀਏ ਜਾਤੇ ਥੇ, ਪਰਚਾ ਪੜਨੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਪਾਂਚ ਦੀਗਰ ਅਸਖਾਸ਼ ਕੋ ਸੁਨਾ ਦੇ ਕੇ ਲੀਏ ਜਾਤਾ ਥਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਲੋਕ ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਕੋ ਦੀਗਰ ਅਖਬਾਰੋਂ ਕੀ ਨਿਸਬਤ ਬੜੇ ਸ਼ੌਕ ਸੇ ਪੜਾ ਕਰਤੇ ਥੇ। ਦੀਗਰ ਲੋਗੋਂ ਕਾ ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਕੋ ਜਿਆਦਾ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੇ ਪੜਨੇ ਕਾ ਸੱਬਬ ਯਿਹੀ ਥਾ, ਕਿ ਇਸ ਮੇਂ ਬਿਲਾ ਖੌਫ ਸਾਦਿਕ ਖਬਰੇਂ ਸ਼ਾਏ ਕੀ ਜਾਤੀ ਥੀ। ਕੋਤਾ ਕਿਸਾ ਯਿਹ ਕਿ ਲੋਕ ਹਰ ਵਕਤ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਕੇ ਡਾਕੀਏ ਕੀ ਇੰਤਜਾਰ ਮੇਂ ਰਹਿਤੇ ਥੇ, ਕਿ ਕਬ ਡਾਕ ਲੇਕਰ ਆਤਾ ਹੈ।

ਦੀਗਰ ਚਕਰਵਰਤੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ:-- ਮੈਂ ਲੋਗੋਂ ਸੇ ਸੁਨਾ ਕਰਤਾ ਥਾ ਕਿ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਸਾਕਨ ਝਗੜ ਔਰ ਮਾਸਟਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਸਾਕਨ ਗਸੋਲ ਭੀ ਚਕਰਵ੍ਰਤੀ ਹੈਂ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਯਿਹ ਦੋਨੋਂ ਅਕਾਲੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੂਏ ਹੈਂ ਉਨ ਕੇ ਕਬਜ਼ਾ ਸੇ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਵਗੈਰਾ ਬਰਆਮਦ ਨਹੀਂ ਹੂਈ, ਨੀਜ਼ ਉਨ ਕੇ ਮਕਾਨੋਂ ਕੀ ਭੀ ਉਸੀ ਵਕਤ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੀ ਗਈ। ਲੇਕਨ ਕੋਈ ਸ਼ੈ ਬਰਆਮਦ ਨਹੀਂ ਹੂਈ। ਬਾਦ ਅਜ਼ਆਂ ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੜਗਜ ਭੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਏ ਗਏ। ਉਨ ਕੇ ਪਾਸ ਸੇ ਵੀ ਕੁਝ ਬਰਆਮਦ ਨਹੀਂ ਹੂਆ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਿਲਪੁਰ:— ਅਖੀਰ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੩ ਕੋ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਕੇ ਜ਼ੁਲਮੋਂ ਸੇ ਤੰਗ ਆ ਕਰ ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਭੀ ਏਕ ਦਿਨ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਔਰ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਚਕਰਵਰਤੀਉਂ ਸੇ ਆ ਮਿਲਾ।

ਚਕਰਵਰਤੀ ਅਕਾਲੀ:-- ਚਕਰਵਰਤੀ ਅਕਾਲੀਉਂ ਔਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਕੇ ਮਿਸ਼ਨ ਮੇਂ ਨਾ ਸਿਫ਼ ਇਹ ਇਖਤਲਾਫ ਥਾ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਕਾ ਅਸੂਲ ਵਾਰੰਟ ਜਾਰੀ ਹੋ ਜਾਣੇ ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਖ਼ੁਦ ਅਦਾਲਤ ਮੇਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਜਾਣੇ ਕਾ ਥਾ। ਲੇਕਨ ਚਕਰਵਰਤੀਉਂ ਕਾ ਅਸੂਲ ਵਰੰਟ ਜਾਰੀ ਹੋ ਜਾਨੇ ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨਾ ਹੋਣਾ ਬਲਕਿ ਗਾਉਂ ਬਗਾਉਂ ਦੌਰਾ ਕਰਕੇ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੇ ਜ਼ੁਲਮ ਲੋਗੋਂ ਕੇ ਕਾਨੋਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਣਾ ਥਾ। ਲੇਕਨ ਜਿਸ ਵਕਤ ਪੋਲੀਸ ਘੇਰਾ ਡਾਲ ਲੇ, ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਕੇ ਅਸੂਲ ਮੁਤਾਬਕ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਜੈਸਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਫਖਰੇ ਕੌਮ ਮਾਸਟਰ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ, ਮਾਸਟਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ, ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੜਗਜ ਅਕਾਲੀ ਔਰ ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੜਗਜ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ ਅਕਾਲੀਉਂ ਨੇ ਅਮਲ ਮੇਂ ਲਾ ਕਰ ਦਖਲਾਇਆ ਹੈ। ਇਨ ਸਭ ਚਕਰਵਰਤੀਉਂ ਕੋ ਪੋਲੀਸ ਸੀ.ਆਈ.ਡੀ ਅਰ ਝੋਲੀ ਚੁਕ ਗਦਾਰੋਂ ਨੇ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੇ ਪਾਸ ਮਸੱਲਾ ਰਹਿਤੇ ਹੂਏ ਬਤਲਾਇਆ। ਲੇਕਨ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਕੇ ਮੌਕਾ ਪਰ ਕਿਸੀ ਕੇ ਪਾਸ ਸੇ ਕੋਈ ਹਥਿਆਰ ਬਰਆਮਦ ਨਹੀਂ ਹੂਆ ਹੈ। ਧਨ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਅਰ ਝੋਲੀ ਚੁਕ ਝੂਠੀਆਂ ਡਾਇਰੀਆਂ ਦੇਣੇ ਵਾਲੇ ਔਰ ਧਨ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਝੂਠੀਆਂ ਡਾਇ-ਰੀਆਂ ਪਰ ਯਕੀਨ ਕਰਨੇ ਵਾਲੀ। ਇਸ ਸੇ ਸਾਫ ਸਾਬਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਭੀ ਅਮਨ ਮੇਂ ਖਲਲ ਡਾਲਨਾ ਚਾਹਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਜਾ ਸੇ ਰਿਆਇਆ ਪਰ ਅਮੂਮਨ ਔਰ ਅਕਾਲੀਉਂ ਪਰ ਖਸੂਸਨ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਵਾਂਹਿਦਾ ਮੁਆਫ:— ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਬਹਿਲ ਪੁਰ ਕੇ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ ਔਰ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜ਼ੀ ਅਕਾਲੀ ਕੋ ਮਿਲਨੇ ਕੇ ਬਾਦ ਏਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ ਔਰ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਕੋ ਮਿਲਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਗਿਆ ਤੋ ਉਨੋਂ ਨੇ ਮੁਝੇ ਬਤਲਾਇਆ ਕਿ ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਭੀ ਹਮਾਰੇ ਸਾਥ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸੀ ਅਸਨਾਂ ਮੇਂ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਵਾਹਿਦਾ ਮੁਆਫ ਭੀ ਆ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਰੂਬਰੂ ਕਹਾ ਕਿ ਮੁਝੇ ਭੀ ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲੋ। ਇਸ ਪਰ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਨੇ ਕਹਾ ਕਿ ਅਗਰ ਤੁਮ ਹਮਾਰੇ ਸਾਥ ਰਹਿਨਾ ਚਾਹਤੇ ਹੋ ਤੋ ਵੋਹੀ ਸ਼ਰਤੇਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰੋ ਵਰਨਾ ਹਮ ਤੁਮ ਕੋ ਆਪਨੇ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਰਖ ਸਕਤੇ ਹੈਂ ਇਸ ਪਰ ਮੈਂ ਨੇ ਕਹਾ ਕਿ ਵੋਹ ਕਿਆ ਸ਼ਰਤੇਂ ਹੈਂ, ਭਾਈ ਊਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਨੇ ਕਹਾ ਕਿ (੧) ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਨਿਕਾਲਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਇਸ ਸੇ ਮਸ਼ਵਰਾ ਲੀਆ ਲੇਕਨ ਯਿਹ ਅਖਬਾਰ ਕੇ ਨਿਕਾਲਣੇ ਕੇ ਬੁਖਲਾਫ ਥਾ। (੨) ਇਸ ਕੋ ਅਖਬਾਰ ਕੇ ਪਰਚੇ ਗਾਉਂ ਬਗਾਉਂ ਤਕਸੀਮ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਕਹਾ, ਇਸ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦੀਆ ਕਿ ਮੈਂ ਯਿਹ ਕਾਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤਾ ਹੂੰ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਬੀਮਾਰ ਹੋਨੇ ਕੇ ਸਬਬ ਚਲ ਫਿਰ ਨਹੀਂ ਸਕਤਾ ਹੂੰ। (੩) ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣਾ ਔਰ ਅਗਰ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਤੋ ਮੁਖਬਰੋਂ ਕੋ ਕਤਲ ਕਰਨੇ ਪਰ ਆਮਾਦਾ ਹੋਨਾ ਔਰ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨਾ ਹੋਨਾ। ਇਸ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦੀਆ ਕਿ ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੂੰਗਾ ਔਰ ਨਾ ਹੀ ਝੋਲੀ ਚੁਕੋਂ ਕੋ ਕਤਲ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਤਿਆਰ ਹੂੰ ਬਲਕਿ ਮੇਰਾ ਇਰਾਦਾ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਜਾਣੇ ਕਾ ਹੈ। (੪) ਜਿਸ ਦਿਨ ਝੋਲੀ ਚੁਕੋਂ ਕੇ ਕਤਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨੇ ਹੈਂ ਉਸ ਦਿਨ ਸੇ ਕਾਤਲੋਂ ਕੇ ਆਪਨੇ ਨਾਮ ਅਕਾਲੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਖਬਾਰ ਮੇਂ ਸ਼ਾਇਆ ਕਰਨੇ ਪੜੇਂਗੇ ਤਾਕਿ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕਤਲੋਂ ਕੇ ਸ਼ਕ ਮੇਂ ਦੀਗਰ ਗਾਉਂ ਕੇ ਬੇਗੁਨਾਹ ਲੋਗੋਂ ਕੋ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨਾ ਕਰੇਂ। ਇਸ ਚਾਰ ਸ਼ਰਤੋਂ ਕੋ ਸੁਨ ਕਰ ਤੋ ਯਿਹ ਸ਼ਖਸ ਬਿਲਕੁਲ ਕਾਨੋਂ ਪਰ ਹਾਥ ਧਰਤਾ ਹੈ ਔਰ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪ ਕੇ ਸਾਥ ਰਹਿ ਕਰ ਕਾਮ ਕਰਨਾ ਤੋ ਦਰ ਕਨਾਰ ਰਹਾ ਬਲਕਿ ਹਰਗਿਜ਼ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਤਾ ਹੂੰ। ਨੀਜ਼ ਇਨ ਸਭ ਬਾਤੋਂ ਕੋ ਮਾਨਨੇ ਸੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਔਰ ਸਖਤ ਬਰਖਲਾਫ ਹੈ। ਨੀਜ਼ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਨੇ ਯਿਹ ਭੀ ਕਹਾ ਕਿ ਯਿਹ ਸ਼ਖਸ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਇਲਮ ਔਰ ਬੇਸਮਝ ਹੋਣੇ ਕੇ ਸਬਬ ਤਕਰੀਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤਾ ਹੈ। ਰੋਟੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਾਣੇ ਕੇ ਸਬਬ ਚਲਨੇ ਫਿਰਨੇ ਕਾ ਕਾਮ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤਾ ਹੈ ਜਿਹ ਤੋ ਸਿਰਫ ਗਪੌੜੀ ਹੈ, ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਰੋਟੀਆਂ ਪਾਂਚ ਚਾਰ ਸੇਰ ਸਾਗ ਝੰਬ ਛੋੜਤਾ ਹੈ, ਔਰ ਪਾਂਚ ਛੇ ਛੰਨੇ ਲੱਸੀ, ਚਾਹ ਯਾ ਸ਼ੀਰੀਂ ਪਾਨੀ ਕੇ ਪੀ ਲੇਤਾ ਹੈ ਔਰ ਬਕਵਾਸ ਕਰਤਾ ਰਹਿਤਾ ਹੈ। ਲਿਹਾਜ਼ਾ ਖਾਨੇ ਪੀਨੇ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਹਮਾਰੇ ਪਾਸ ਰਹਿਨਾ ਚਾਹਤਾ ਹੈ। ਔਰ ਯਿਹ ਭੀ ਕਹਾ ਕਿ ਯਿਹ ਦਿਲ ਕਾ ਬੜਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਇਸ ਕਾ ਕਦੋ ਕਾਠ ਦੇਖਣੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਏਕ ਦੇਵ ਕੀ ਮਾਨਿਦ ਮਾਲੂਮ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਲੇਕਨ ਦਿਲ ਬਕਰੀ ਕਾ ਹੈ। ਏਕ ਪਾਤ ਕਾ ਖੜਾਕ ਸੁਨ ਕਰ ਭਾਗ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੀ ਅਛੀ ਤਰਾਂ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਯਿਹ ਸ਼ਖਸ ਹਰ ਗਿਜ਼ ਬਾ-ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਕੋ ਪੂਛਨਾ ਕਿਆ, ਕਿ ਆਪ ਝੋਲੀ ਚੁਕੋਂ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰਨੇ ਕੋ ਤਿਆਰ ਹੋ ? ਬਬਰ ਅਖਬਾਰ ਮੇਂ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਦੋ ਗੇ ? ਇਨ ਦੋਨੋਂ ਬਾਤੋਂ ਕੇ ਮਾਨ ੇ ਸੇ ਇਸ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਔਰ ਕਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਨੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਕੇ ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਕੇ ਮੌਕਾ ਪਰ ਜਾ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਜਾਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ, ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ ਔਰ ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਨੇ ਕਹਾ ਕਿ ਜਾਓ ਦਫਾ ਹੋ ਜਾਓ, ਕਿਉਂ ਅਨਾਜ ਗੰਦਾ ਕਰਤੇ ਹੋ, ਇਸ ਸੇ ਇਨਹੋਂ ਨੇ ਕਤੱਈ ਤਅੱਲਕ ਨਹੀਂ ਰਖਾ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਉਸ ਕੋ ਨਫਰਤ ਕੀ ਨਜ਼ਰ ਸੇ ਦੇਖਤੇ ਰਹਿਤੇ ਹੈਂ ਚੁਨਾਂਚਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ ਮੇਂ ਤਹਿਰੀਰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰ ਅਕੇਲਾ ਰਹਾ ਹੂੰ ਕਿਉਂ ਕਿ ਵੋਹ ਮੁਝੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਦਿਲ ਔਰ ਡਰਪੋਕ ਕਹਾ ਕਰਤੇ ਥੇ। ਖਾਸਕਰ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਤੋ ਬਿਲਕੁਲ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਤਾ ਥਾ ਨੀਜ਼ ਮੁਝੇ ਗੁਰਮਤੋਂ ਮੇਂ ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਆ ਕਰਤੇ ਥੇ। ਕਭੀ ਆਪਨੇ ਆਪ ਕੋ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਕੇ ਸਾਥ ਕਤਲ ਮੇਂ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਤਾ ਹੈ ਕਿਆ ਖੂਬ ਹਰ ਏਕ ਜ਼ੀਅ ਸ਼ਊਰ ਔਰ ਇਨਸਾਫ ਪਸੰਦ ਆਦਮੀ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਾਲ ਸਕਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਸ਼ਖਸ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਕੋ ਕਮਜ਼ੋਰ ਦਿਲ ਵ ਡਰਪੋਕ ਔਰ ਬੇਹੂਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰਤਾ ਹੋ, ਕਿਆ ਵੋਹ ਉਸੀ ਸ਼ਖਸ ਕੋ ਆਪਨੇ ਸਾਥ ਲੇ ਕਰ ਝੋਲੀ ਚੁਕ ਕਾ ਕਤਲ ਕਰ ਸਕਤਾ ਹੈ, ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ। ਦੂਸਰੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਨੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਸੇ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦੀਆ ਹੈ ਕਿ ਯਿਹ ਸ਼ਖਸ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾਲਾਇਕ ਔਰ ਝੂਠ ਬੋਲਤਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਏਕਕਾਤਲ ਸੇ ਇਹ ਕਭੀ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਤਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਚਾਰ ਪੋਲੀਸ ਵਾਲੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਆਵੇਂ ਔਰ ਸਬਰ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਔਰ ਕੋਈ ਹਥਿਆਰ ਵਗੈਰਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੇ ਬਰ ਆਮਦ ਨਾ ਹੋਂ, ਏਕ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਕੇ ਅਫਸਰ ਕੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਸੁਨਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਨ ਕੋ (ਸਤ) ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ (ਸ਼ਰਫਦੀਨ) ਵਾਹਿਦਾ ਮੁਆਫ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ ਔਰ ਉਸ ਕੋ ਏਕ ਸਦ ਰੁਪਿਆ ਨਕਦ ਇਨਾਮ ਦੀਆਂ ਗਿਆ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੌਰਮਿੰਟ ਕੇ ਜ਼ੁਲਮ ਔਰ ਉਨ ਕੇ ਸਬਬ ਇਕ ਨਏ ਜਥੇ ਕਾ ਕਾਇਮ ਹੋਨਾ

ਗੌਰਮਿੰਟ ਕੇ ਜ਼ੁਲਮੋਂ ਕੇ ਸਬਬ ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਕੋ ਰੋਜ਼ ਬਰੋਜ਼ ਖਸਤਾ ਹਾਲਤ ਮੇਂ ਹੋਤੇ ਦੇਖ ਕਰ ਦੇਸ਼ ਔਰ ਅਪਨੀ ਕੌਮ ਕੇ ਹਮਦਰਦ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰੋਂ ਨੇ ਅੱਕਠੇ ਹੋ ਕਰ ਸਲਾਹ ਕੀ ਕਿ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਜ਼ਮਾਨਾ ਔਰ ਉਸ ਕੇ ਕੁਝ ਅਰਸਾ ਬਾਦ ਕੀ ਜੋ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਕੋ ਮੁੜ ਜਥੇਬੰਦੀ ਮੇਂ ਲਾਨੇ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਜ਼ਮਾਨਾ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਏ, ਜਿਸ ਕਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ ਗੁਰਦੁਆਰੋਂ ਕੀ 'ਸੇਵਾ, ਬਦਚਲਨ ਔਰ ਰੰਡੀ ਬਾਜ਼ ਪੁਜੀਰੀਓਂ ਕੋ ਰਾਹਿ-ਰਾਸਤ ਪਰ ਲਾਨੇ ਕਾ ਹੋ, ਅਗਰ ਵੋਹ ਬਦਅਮਲੋਂ ਸੇ ਬਾਜ਼ ਨਾ ਆਵੇਂ ਤੋ ਉਨ ਕੋ ਗੁਰਅਸਥਾਨੋਂ ਸੇ ਅਲੈਹਦਾ ਕੀਆ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਕਿਸਮ ਕਾ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਨੇ ਕੇ ਬਾਦ ਪੰਥ ਕੇ ਸਿਰ ਕਢਦਾ ਅਕਾਲੀਓਂ ਕੀ ਏਕ ਮੀਟਿੰਗ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੂਈ, ਜਿਸ ਮੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰੋਂ ਕਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਠੀਕ ਕਰਨੇ ਔਰ ਅਪਨੇ ਚਾਲ ਚਲਣ ਦਰੁਸਤ ਕਰਨੇ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਕੇ ਸੇਵਾਦਾਰੋਂ ਕੋ ਲਿਖਾ ਗਿਆ, ਭਲਾ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੋ ਯਿਹ ਬਾਤ ਕਬ ਗਵਾਰਾ ਹੋ ਸਕਤੀ ਥੀ ਕਿਉਂਕਿ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਤੋ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕੀ, ਔਰ ਦਗਾ ਬਾਜ਼ੋਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਕੀ ਪਹਿਲੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਕੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਕੋ ਨੇਸਤੋਂ ਨਾਬੂਦ ਕੀਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੇ ਹਾਥ ਮੇਂ ਤਮਾਮ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨੋਂ ਕਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਔਰ ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਜਥੇਬੰਦ ਰਹਿਤੀ ਥੀ, ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੇ ਜ਼ਮਾਨਾ ਹਾਲ ਕੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਕੀਏ ਹੂਏ ਔਰ ਹੋ ਰਹੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਲਮ ਬੰਦ ਕਰਨੇ ਸੇ ਪਹਿਲੇ ਮੈਂ ਇਸ ਜ਼ਮਾਨਾ ਕੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਕਾ ਮੁਖਤਿਸਿਰ ਹਾਲ ਤਹਰੀਰ ਕਰਤਾ ਹੂੰ, ਤਾਕਿ ਪਬਲਕ ਕੋ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਵੇ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਕੀ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਥੀ, ਉਸ ਕੋ ਕਬ ਔਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋੜਾ ਗਿਆ, ਅਬ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਪਰ ਕੀਏ ਹੂਏ ਬੜੇ ਬੜੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤਹਰੀਰ ਕਰਤਾ ਹੂੰ, ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਕੋ ਤਖਤ ਸੇ ਤਖਤਾ ਪਰ ਗਿਰਾ ਕਰ ਸ਼ੋਰੀ ਛੁਰੀ ਸੇ ਹਲਾਲ ਕੀਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਨੌਕਰੀ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਕੇ ਹਾਥ ਦੇਖ ਚੁਕੀ ਹੈ, ਔਰ ਉਸ ਕੋ ਪੰਜਾਬ ਮੇਂ ਸਿਰਫ ਇਸੀ ਕੌਮ ਕਾ ਖੌਫ ਥਾ। ਇਸ ਲਈ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਜੰਗਜੂ ਕੌਮ ਕੀ ਜੜ੍ਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਕੋ ਨੇਸਤੋ ਨਾਬੂਦ ਕਰਕੇ ਬੇਖੌਫ ਅੱਕਠੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਏ ਔਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਨੀਜ਼ ਜ਼ੈਲ ਮੇਂ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਪਰ ਕੀਏ ਹੂਏ ਮਸ਼ਹੂਰ ਜ਼ੁਲਮ ਲਿਖੇ ਜਾਤੇ ਹੈਂ, ਜਿਨ ਕੇ ਸਬਬ ਸੇ ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਕੋ ਹੋਸ਼ ਆਈ, ਤੇ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਕਾਇਮ ਹੂਆ।

(੧) ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਸੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਜਾਨੇ ਕੇ ਬਾਦ ਹਕੂਮਤ ਕੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਕੇ ਹਾਥ ਆਈ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਉਸ ਵਕਤ ਨਾਬਾਲਗ ਥਾ, ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਕੋ ਤਾਲੀਮ ਦੇਨੇ ਕੇ ਧੋਖੇ ਸੇ ਵਲਾਇਤ ਲੇ ਗਈ, ਔਰ ਵਲਾਇਤ ਲੇ ਜਾ ਕਰ ਕਮ ਸਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਕੋ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਪਵਿਤਰ ਕੇਸ ਕਾਟ ਕਰ ਈਸਾਈ ਬਨਾ ਲੀਆ, ਔਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਗਾ ਬਾਜ਼ੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਕੋ ਹੜੱਪ ਕਰ ਲੀਆ, ਔਰ ਜਿਨ ਸਰਦਾਰੋਂ ਨੇ ਉਸ ਕੇ ਬਰਖਲਾਫ ਅਵਾਜ਼ ਬਲੰਦ ਕੀ ਉਨ ਕੋ ਜੇਲ੍ਹ ਕੀ ਤੰਗ ਕੋਠੀਓਂ ਮੇਂ ਬੰਦ ਕੀਆ ਗਿਆ।

ਸਾਡੇ ਸਿੰਘ ਦਲੀਪ ਮਹਾਰਾਜ ਤਾਈਂ, ਲੈ ਗਈ ਵਿਚ ਵਲੈਤ ਬਾਰ ਬਾਰ ਦੇਖੋ।
ਕੇਸ ਕਟ ਕੇ ਈਸਾਈ ਕਰ ਲਿਆ ਉਸ ਨੂੰ, ਕੀਤੇ ਪੁਜ ਕੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦੇਖੋ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਬਣ ਗਈ, ਸਾਰੇ ਭੁਲ ਗਈ ਕੌਲ ਇਕਰਾਰ ਦੇਖੋ।
ਰਾਜ ਖੋਹ ਲਿਆ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਧੋਖੇ, ਮਲੋ ਮਲੀ ਦੀ ਬਨੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇਖੋ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਕੋ ਹੜਪ ਕਰਕੇ ਯਾਨੀ ਮਾਲਕ ਬਨ ਕਰ ਪੰਥ ਕੀ ਧਾਰਮਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਜਿਸ ਕੇ ਜ਼ਰੀਏ ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਕਾ ਜੱਥਾ ਬੰਦੀ ਔਰ ਦੀਗਰ ਧਾਰਮਕ ਕਾਮ ਚਲਤੇ ਹੈਂ, ਤੋੜਨੇ ਪਰ ਕਮਰ ਬਾਂਧੀ। ਚੁਨਾਂਚਿ ੧੯੫੯ ਮੇਂ ਕੌਮ ਪ੍ਰਸਤ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਕੋ ਤੋੜ ਕਰ ਕੌਮ ਫਰੋਸ਼ ਔਰ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ ਗਦਾਰੋਂ ਕਾ ਏਕ ਸਰਕਾਰੀ ਟੋਲਾ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰ ਦੀਆ, ਔਰ ਉਸ ਵਕਤ ਸੇ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕਾ ਗੁਰਦੁਆਰੋਂ ਕੀ ਲਾਖੋਂ ਰਪੌਂ ਕੀ ਆਮਦਨ ਪਰ ਪੂਰਾ ਇਖਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਇਸ ਪਰ ਭੀ ਕਨਾਇਤ ਨਾ ਕੀ ਔਰ ੧੮੮੪ ਮੇਂ ਯਿਹ ਕੌਮੀ ਗ਼ਦਾਰੋਂ ਕਾ ਟੋਲਾ ਤੋੜ ਕਰ ਸਿਰ ਬਰਾਹੀ ਕਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੀਆ ਅਰ ਜੋ ਸਬ ਸੇ ਆਲਾ ਦਰਜੇ ਕਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੈਸਾ ਖ਼ੁਦ ਗਰਜ਼ ਔਰ ਕੌਮੀ ਗ਼ਦਾਰ ਹੋਤਾ ਥਾ, ਉਸ ਕੋ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੀ ਤਰਫ ਸੇ ਮਕੱਰਰ ਕੀਆ ਜਾਤਾ ਥਾ, ਔਰ ਪੰਥ ਉਸ ਮੇਂ ਕੋਈ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਤਾ ਥਾ। ਲਿਹਾਜ਼ਾ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੀ ਪੰਜੇ ਘੀ ਮੇਂ ਪੜ ਗਈਂ ਔਰ ਬੇਸ਼ ਬਹਾ ਚੀਜ਼ੇਂ ਵਲੈਤ ਪਹੁੰਚ ਗਈਂ, ਨੀਜ਼ ਇਕੀ ਸਾਲ ਕੇ ਕਰੀਬ ਏਕ ਐਕਟ ਬਨਾ ਦੀਆ ਜਿਸ ਕੀ ਰੂ ਸੇ ਏਕ ਗ਼ੈਰ ਸ਼ਖਸ ਦੂਸਰੇ ਕੀ ਜਾਇਦਾਦ ਪਰ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਕਬਜ਼ਾ ਰਖਨੇ ਕੇ ਬਾਦ ਉਸੀ ਕਾਨੂੰਨ ਨੇ ਗੁਰਦੁਵਾਰੀਓਂ ਕੋ ਮਾਲਕ ਬਨਾ ਦੀਆ, ਔਰ ਅਪਨੇ ਸਿਰੋਂ ਪਰ ਪੰਥ ਕਾ ਅੰਕਸ ਨਾ ਸਮਝ ਕਰ ਗੁਰਦੁਆਰੋਂ ਮੇਂ ਸ਼ਰਾਬ ਵਾ ਕਬਾਬ ਕੇ ਦੌਰ ਲਗਾਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਏ, ਔਰ ਰੰਡੀਓਂ ਕੇ ਨਾਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਏ, ਔਰ ਗੁਰਦੁਆਰੋਂ ਕੀ ਲਾਖੋਂ ਰਪੌਂ ਕੀ ਆਮਦਨ ਜਿਸ ਕੋ ਪੰਥ ਧਾਰਮਕ ਕਾਮੋਂ ਮੇਂ ਖਰਚ ਕੀਆ ਕਰਤਾ ਥਾ, ਸ਼ਰਾਬ, ਕਬਾਬ, ਰੰਡੀ ਬਾਜ਼ੀ, ਔਰ ਅਫ਼ਸਰੋਂ ਕੇ ਡਾਲੀਓਂ ਕੇ ਰਸਤੇ ਉੜਾਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੀ ਔਰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਕੇ ਤਰੱਕੀ ਕੇ ਜ਼ਰੀਏ ਕੋ ਬੰਦ ਕਰ ਦੀਆ ਗਿਆ।

ਪਹਿਲੇ ਸੰਨ ਅਠਾਰਾਹ ਸੇ ਉਨਾਟ ਤੀਕਰ, ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਸਾਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ।
ਹੈਸੀ ਹਥ ਸਾਰਾ ਕੌਮੀ ਸੇਵਕਾਂ ਦੇ, ਅਖਤਿਆਰ ਹੈਸੀ ਕੌਮੀ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ।
ਜਦੋਂ ਵੇਖਿਆ ਕੌਮ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਦੇ, ਵਿਚੋਂ ਦਖਲ ਹਟਾ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ।
ਟੋਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤਾ, ਪੇਟ ਪਾਲੂ ਖ਼ੁਸ਼ਾਮਦੀ ਭਾਰਿਆਂ ਦਾ।

—o—

ਕੁਝ ਕੁ ਉਕਤ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ, ਜਦੋਂ ਕੌਮ ਦੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ।
ਹੜਪ ਕਰਨ ਖਾਤਰ ਸਾਰੀ ਆਮਦਨੀ ਨੂੰ, ਮਸਲਾ ਹੋਰ ਹੀ ਚੁਕ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ।
ਕਰਕੇ ਬੰਦ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨੂੰ, ਕਿਉਂ ਇਕ ਦਾ ਹੀ ਅਖਤਿਆਰ ਕੀਤਾ।
ਸਿਰ ਬ੍ਰਾਹੀ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ, ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਉਤੇ ਸਖਤ ਵਾਰ ਕੀਤਾ।

(੩) ੧੯੧੩ ਮੇਂ ਤੋ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਬਰਮਲਾ ਤੌਰ ਪਰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਕੇ ਧਰਮ ਮੇਂ ਦਖਲ ਦੇਨੇ ਔਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਗਿਰਾਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਏ, ਪਹਿਲਾ ਹਮਲਾ ਗੁ: ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੇਹਲੀ ਪਰ ਕੀਆ, ਤਮਾਮ ਸਿਖ ਕੌਮ ਕੇ ਬਰਖਲਾਫ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰਨੇ ਕੇ ਬਾਵਜੂਦ ਭੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਕੀ ਦੀਵਾਰ ਕੋ ਗਿਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਚੰਦ ਬੇਈਮਾਨ ਵ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ ਵਾ ਕੌਮ ਫਰੋਸ਼ ਔਰ ਕੌਮੀ ਗਦਾਰ ਮੁਰੱਬੋਂ ਔਰ ਜਾਗੀਰੋਂ ਕੇ ਲਾਲਚੀ ਸੁੰਦਰ ਸਾਕਨ ਮਜੀਠਾ ਵਾ ਗਜਨ ਸਿੰਘ ਸਾਕਨ ਨਾਰੰਗਵਾਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਾ ਤੂੜ ਸਿੰਘ ਸਰਬਰਾਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਗ਼ੈਰਾ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਕੇ ਮੈਂਬਰ ਬਰਾਏ ਨਾਮ ਸਿਖ ਦੀਵਾਰ ਕੇ ਗਿਰਾਨੇ ਕੇ ਹਕ ਮੇਂ ਥੇ, ਜਿਨ ਕੀ ਆੜ ਮੇਂ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਰਹੀ ਥੀ।

ਗਬਨ ਫੰਡਾਂ ਦੇ ਲਖਾਂ ਰੁਪਏ ਕਰਕੇ, ਤੈਨੂੰ ਭੈੜੀਏ ਸਬਰ ਨਾ ਆਇਆ ਜੇ।
ਜੋ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦਿਲੀ ਦਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ, ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਦੀਵਾਰ ਨੂੰ ਢਾਇਆ ਜੇ।
ਦੇਖ ਚੋਟੀ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਵਾਰ ਕੀਤਾ, ਧਰਮ ਵਿਚ ਤੈਂ ਦਖਲ ਜਮਾਇਆ ਜੇ।
ਪੰਥ ਦਰਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ, ਚੁਕ ਉਸਨੂੰ ਪਿੰਜਰੇ ਪਾਇਆ ਜੇ।
ਪਿਆਰੇ ਪੰਥ ਦੇ ਸਿੰਘ ਰਣਧੀਰ ਤਾਂਈਂ, ਦਸ ਸਾਲ ਤੈਂ ਜੇਲ੍ਹ ਸੁਣਾਇਆ ਜੇ।
ਹਦ ਕੋਈ ਨਿਧੜਕ ਨਾ ਕੈਦ ਵਾਲੀ, ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਤੇਰਿਆਂ ਪੰਥ ਜਗਾਇਆ ਜੇ।

ਜਬ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦਿਲੀ ਕੀ ਦੀਵਾਰ ਕਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਗਰਾਇਆ ਜਾਨਾ ਔਰ ਅਮਰੀਕਾ ਔਰ ਕੈਨੇਡਾ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਗਏ ਹੂਏ ਸਿਖੋਂ ਨੇ ਸੁਨਾ ਤੋ ਉਨ ਕੇ ਖ਼ੂਨ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਖਾਇਆ, ਔਰ ਉਨਹੋਂ ਨੇ ਆਪਸ ਮੇਂ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕੀਆ ਕਿ ਧਾਰਮਕ ਅਸਥਾਨ ਆਪਣੀ ਆਂਖੋਂ ਕੇ ਸਾਹਮਨੇ ਗਿਰਾਏ ਜਾਤੇ ਦੇਖਨੇ ਸੇ ਮੌਤ ਹਜ਼ਾਰ ਦਰਜੇ ਅੱਛੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਕੌਮ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਔਰ ਗੁਰਸਥਾਨ ਸੰਭਾਲਨੇ ਕੇ ਕਾਬਲ ਨਾ ਹੋ ਵੋਹ ਮੁਰਦਾ ਕੌਮ ਸਮਝੀ ਜਾਤੀ ਹੈ। ਬੇਸ਼ਕ ਹਮ ਗੁਲਾਮ ਨਹੀਂ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਔਰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਬਚਾਨੇ ਕੀ ਖਾਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਤੋ ਹੋ ਸਕਤੇ ਹੈਂ ਚੁਨਾਚਿ ਚੰਦ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿਖ ਗੁਰਦਵਾਰੋਂ ਕੀ ਬਾਬਤ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਕੇ ਬਰਖ਼ਿਲਾਫ ਐਜ਼ੀਟੇਸ਼ਨ (ਜਹਾਦ) ਕਰਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਗ਼ੈਰ ਮੁਲਕੋਂ ਸੇ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਕੋ ਆਨੇ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਰਵਾਨਾ ਹੂਏ। ਉਸ ਤਰਫ ਜਹਾਜ਼ ਸੇ ਉਤਰਨੇ ਕਾ ਉਨ ਕਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਭੀ ਕਲਕਤਾ ਬੰਦਰਗਾਹ ਪਰ ਫੌਜ ਔਰ ਪੋਲੀਸ ਲੇ ਜਾ ਕਰ ਖ਼ੂਬ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰ ਲੀਆ, ਉਨ ਬਿਚਾਰੇ ਬੇਗੁਨਾਹ ਵਾ ਬੇ ਕਸੂਰ ਵਾ ਬਗ਼ੈਰ ਹਥਿਆਰ ਕੇ, ਉਨਹੋਂ ਕੋ ਕਿਆ ਮਾਲੂਮ ਥਾ ਕਿ ਹਮਾਰੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਮੋਰਚੇ ਬਣਾ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਜਬ ਵੋਹ ਬਿਚਾਰੇ ਸਿਖ ਮੁਸਾਫਰ ਜਹਾਜ਼ ਸੇ ਉਤਰ ਕਰ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ ਉਠਾ ਕਰ ਸ਼ਹਿਰ ਕੀ ਤਰਫ ਰਵਾਨਾ ਹੂਏ ਤੋ ਅਚਾਨਕ ਉਨ ਪਰ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਨੇ ਲਗੀਂ। ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ ਫੌਜ ਔਰ ਪੋਲੀਸ ਕਾ ਘੇਰਾ ਡਾਲਾ ਹੂਆ ਦੇਖ ਕਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੇ ਬੇ ਉਮੀਦ ਹੋ ਬੈਠੇ। ਦੌੜ ਕਰ ਜਾਏਂ ਤੋਂ ਕਹਾਂ ਜਾਏਂ ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ ਤਾੜ ਤਾੜ ਗੋਲੀ ਚਲ ਰਹੀ ਥੀ। ਉਸ ਵਕਤ ਏਕ ਗੁਰਸਿਖ ਕੇ ਸਿਰ ਊਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਉਠਾਏ ਹੂਏ ਥੇ। ਬਾਕੀ ਉਸ ਕੇ ਪੀਛੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਥੇ। ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਉਠਾਨੇ ਵਾਲੇ ਸਿਖ ਕੀ ਪੇਸ਼ਾਨੀ ਪਰ ਗੋਲੀ ਲਗੀ ਔਰ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਮੀਨ ਪਰ ਗਿਰ ਪੜਾ ਜਿਸ ਕੀ ਬੀੜ ਪਰ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈ ਗਈਂ, ਵਰਕੇ ਫਾੜੇ ਗਏ ਔਰ ਬੂਟੋਂ ਕੇ ਠੁਡ ਲਗਾਏ ਗਏ। ਬਾਵਜੂਦ ਤਮਾਮ ਸਿਖ ਕੌਮ ਕੇ ਆਵਾਜ਼ ਬਲੰਦ ਕਰਨੇ ਕੇ ਭੀ ਆਜ ਤਕ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਦੀਆ ਹੈ ਕਿ ਕਹਾਂ ਫੈਂਕਾ ਗਿਆ। ਔਰ ਮੁੰਦਰਜਾ ਬਾਲਾ ਚੰਦ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਕੇ ਮੈਂਬਰੋਂ ਕੀ ਮਾਰਫਤ ਏਕ ਦੋ ਜਗ੍ਹਾ ਸੇ ਬਗ਼ੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਰਾਏ ਲੀਏ ਜਾਨੇ ਕੇ ਗੁਰਮਤੇ ਪਾਸ ਕਰਵਾ ਦੀਏ ਕਿ ਗੈਰ ਮੁਲਕੋਂ ਕੇ ਆਮਦਾਹ ਸਿਖ ਡਾਕੂ ਔਰ ਅਸਿਖ ਹੈਂ, ਜੋ ਕਿ ਅਮਨ ਮੇਂ ਖਲਲ ਡਾਲਣਾ ਚਾਹਤੇ ਹੈਂ। ਜੋ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਔਰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਕਾਇਮ ਰਖਨੇ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਕੋ ਡਾਕੂ ਔਰ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਨਜ਼ਰ ਆਤੇ ਹੈਂ, ਕਿਆ ਖ਼ੂਬ।

ਲਗਾ ਆਣ ਜਹਾਜ਼ ਘਾਟ ਉਤੇ, ਸਿੰਘ ਉਤਰੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਜਾਵਣੇ ਨੂੰ।
ਚੁਕ ਬਿਸਤਰੇ ਹੋਣ ਰਵਾਨ ਲਗੇ, ਜ਼ਾਲਮ ਉਠ ਪਏ ਜ਼ੁਲਮ ਕਮਾਵਣੇ ਨੂੰ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੈਣ ਲਗੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਤੇ, ਘੇਰਾ ਘਤਿਆ ਕੁਲ ਮੁਕਾਵਣੇ ਨੂੰ ।
ਬਹੁਤ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਉਥੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ, ਬਾਕੀ ਦੌੜ ਪਏ ਜਿੰਦ ਬਚਾਵਣੇ ਨੂੰ ।

ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਗੋਲੀਆਂ ਬੇਦੋਸਿਆਂ ਤੇ, ਜ਼ਾਲਮ, ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਧਰਤ ਸਟੌਣ ਲਗ ਪਏ ।
ਕੋਈ ਸੁਨੇ ਨਾ ਚੀਖ ਪੁਕਾਰ ਤਾਈਂ, ਵਧ ਵਧ ਕੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਮੌਣ ਲਗ ਪਏ ।
ਜਾਨਾ ਪਾਵੇ ਨਾ ਏਹੋ ਆਵਾਜ਼ ਆਵੇ, ਛੁਰੀ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਦੇਖੋ ਚਲੌਣ ਲਗ ਪਏ ।
ਸਿੰਘ ਸੂਰਿਆਂ ਪਰ ਬੇ ਹਥਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ, ਗਿਦੜ ਭਬਕੀਆਂ ਮਾਰ ਡਰੌਣ ਲਗ ਪਏ ।

ਖ਼ੂਨ ਵਗਿਆ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਨਾਲਿਆਂ ਦੇ, ਲਹੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਘਾਣ ਦੇ ਘਾਣ ਓਥੇ ।
ਖ਼ੂਨ ਵਗ ਕੇ ਬੇਗੁਨਾਹ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ, ਧਰਤ ਹੋਈ ਸੀ ਲਹੂ ਲਹਾਨ ਓਥੇ ।
ਅੰਸੂ ਖ਼ੂਨ ਦੇ ਪਏ ਬਹਾਨ ਲੋਕੀ, ਮਰੇ ਵੇਖ ਕੇ ਸਿੰਘ ਜਵਾਨ ਓਥੇ ।
ਕੀਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨਿਧੜਕ ਹੋ ਪਾਪੀਆਂ ਨੇ, ਕੰਬ ਉਠਿਆ ਜ਼ਮੀਨ ਅਸਮਾਨ ਓਥੇ ।

ਇਸ ਕਿਸਮ ਕੇ ਦਿਨ ਬਦਿਨ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋਤੇ ਦੇਖ ਕਰ ਔਰ ਬਦਚਲਣ ਔਰ ਰੰਡੀਬਾਜ਼ ਪੁਜਾਰੀਓਂ ਕੋ ਗੁਰਦਵਾਰੋਂ ਮੇਂ ਬੇਵਾਓਂ ਕੇ ਨਾਚ ਕਰਵਾਤੇ ਔਰ ਸ਼ਰਾਬ ਔਰ ਕਬਾਬ ਕੇ ਦੌਰ ਉੜਾਤੇ ਔਰ ਗੁਰਦਵਾਰੋਂ ਕੀ ਆਮਦਨ ਕੋ ਅਪਨੀ ਮਲਕੀਅਤ ਸਮਝ ਕਰ ਬਦਅਮਲੋਂ ਮੇਂ ਖਰਚ ਕਰਤੇ ਦੇਖ ਕਰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਕੀ ਤਰਾਂ ਗੁਰਦਵਾਰੋਂ ਕਾ ਸੁਧਾਰ ਔਰ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨੇ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਸਿਰਕਰਦਾ ਲੀਡਰੋਂ ਕੋ ਮੁਨਤਖਿਬ ਕਰਕੇ ੧੭੪ ਆਦਮੀਓਂ ਕੀ ਧਾਰਮਕ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਕਾਇਮ ਕੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਬੈਠ ਕਰ ਗੁਰਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਏ ਔਰ ਪੁਜਾਰੀਓਂ ਕੀ ਤਰਫ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦੀਏ । ਕਿ ਆਪਨੇ ਚਾਲ ਚਲਨ ਦਰੁਸਤ ਕਰੋ ਵਰਨਾ ਗੁਰਦਵਾਰੋਂ ਕੀ ਸੇਵਾ ਸੇ ਅਲਹਿਦਾ ਕੀਏ ਜਾਓਗੇ। ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਪਹੁੰਚਨੇ ਪਰ ਬਹੁਤ ਸੇ ਨੇਕ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਤੋ ਆਪਨੇ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਕਮੇਟੀ ਕੇ ਦਫਤਰ ਮੇਂ ਪਹੁੰਚ ਕਰ ਕਮੇਟੀ ਕੀ ਸ਼ਰਤੇਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਨੇ ਲਗੇ । ਔਰ ਗੁਰਦਵਾਰੋਂ ਕਾ ਅਛਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਹੋਣੇ ਲਗਾ । ਔਰ ਫਿਰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਕੇ ਤਰਕੀ ਕੇ ਜ਼ਰੀਏ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਨੇ ਕੀ ਉਮੀਦ ਹੋ ਗਈ । ਲੇਕਨ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਕੋ ਯਿਹ ਬਾਤ ਕਬ ਗਵਾਰਾ ਹੋ ਸਕਤੀ ਥੀ । ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਤੋ ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਕੋ ਪਾਪੋਸ਼ ਬਨਾਣਾ ਚਾਹਤੀ ਥੀ । ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਜੰਗਜੂ ਔਰ ਬਹਾਦਰ ਕੌਮ ਸੇ ਹਰ ਵਕਤ ਖਤਰਾ ਰਹਿਤਾ ਥਾ । ਇਸ ਲੀਏ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਇਸ ਕੌਮ ਕੋ ਜਾਦੂਗਰ ਕੀ ਤਰਹ ਹਾਥੋਂ ਪਰ ਨਿਚਨਾ ਔਰ ਉਲੂ ਬਨਾਏ ਰਖਨਾ ਚਾਹਤੀ ਥੀ । ਨੀਜ਼ ਇਸਨੇ ਬਦਚਲਨ ਪੁਜਾਰੀਓਂ ਕੀ ਪੁਸ਼ਤ ਠੋਕਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀ ਔਰ ਕਹਾ ਗੌਰਮਿੰਟ ਤੁਮਹਾਰੀ ਅਮਦਾਦ ਕਰੇਗੀ । ਤੁਮ ਮਤ ਕਿਸੀ ਬਾਤ ਕਾ ਖੌਫ ਕਰੋ, ਚੁਨਾਚਿ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਬਦਚਲਨ ਔਰ ਰੰਡੀ ਬਾਜ਼ ਪੁਜਾਰੀਓਂ ਕੋ ਹਥਿਆਰ ਬਨਾ ਕਰ ਉਨ ਕੀ ਆੜ ਮੇਂ ਅਕਾਲੀਓਂ ਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਏ ਕਿਉਂਕਿ ਲਾਖੋਂ ਰੁਪਏ ਕੀ ਆਮਦਨ ਆਪਨੇ ਹਾਥ ਸੇ ਜਾਤੀ ਦੇਖ ਕਰ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੇ ਪੇਟ ਮੇਂ ਪੀੜ ਹੋਤੀ ਥੀ । ਇਸ ਕੇ ਬਾਦ ਜੋ ਖ਼ੂਨੀ ਸਾਕੇ ਵਾਕੇ ਹੂਏ ਜ਼ੈਲ ਮੇਂ ਤਹਰੀਰ ਕੀਏ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ।

ਕਮੇਟੀ ਬਝ ਗਈ ਕੌਮ ਦੇ ਦਰਦੀਆਂ ਦੀ, ਕੀਤੇ ਗੁਰਮਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਰਲ ਸਮਝੋ ।
ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਲਿਖ ਭੇਜੇ, ਬਦਚਲਨ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਵਲ ਸਮਝੋ ।
ਚਾਲ ਚਲਣ ਦੁਰਸਤ ਕਰ ਲੌ ਵਰਨਾ, ਕੀਤੇ ਜਾਉਗੇ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਵਲ ਸਮਝੋ ।
ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਪਹੁੰਚ ਦੇ ਸਾਰ ਬਹੁਤੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਆਏ ਸੀ ਚਲ ਸਮਝੋ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੋਣ ਲਗਾ ਸੁਧਾਰ ਗੁਰਦੁਵਾਰਿਆਂ ਦਾ, ਗੌਰਮੈਂਟ ਦੇ ਉਠਿਆ ਸਲ ਸਮਝੇ।
ਜ਼ਾਲਮ ਅਫਸਰਾਂ ਕਿਹਾ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ, ਮਤ ਹੋਵੇ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਤਲ ਸਮਝੇ।
ਮਦਦ ਤੁਸਾਂ ਦੀ ਆਪ ਸਰਕਾਰ ਕਰਸੀ, ਕਰਸੀ ਔਕੜਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹਲ ਸਮਝੇ।
ਜੇਕਰ ਬਨੇਗੀ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਲੋੜ ਤੁਹਾਨੂੰ, ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਦੇਵਾਂ ਮੈਂ ਘਲ ਸਮਝੇ।
ਰਖੋ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਹਥਿਆਰ ਬੇਸ਼ਕ, ਨੌਕਰ ਰਖੋ ਤੇ ਲਾਉ ਨਾ ਪਲ ਸਮਝੇ।
ਹੋਈ ਸ਼ਹਿ ਬਦਚਲਨ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ, ਝਟ ਗਏ ਸਮਝੌਤੇ ਤੋਂ ਟਲ ਸਮਝੇ।
ਮਾਲਕ ਬਣ ਬੈਠੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ, ਨਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਗਲ ਸਮਝੇ।
ਜ਼ੁਲਮ ਦੇਖ ਨਿਧੜਕ ਹੋ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ, ਗੁਰੂ ਵਲੋਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਲ ਸਮਝੇ।

੬. ਹਾਦਸਾ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੀ ਇੰਦਰੂਨੀ ਮਦਦ ਸੇ ਹੂਆ, ਜਹਾਂ ਤੱਕ ਕਿ ਪੁਜਾਰੀਓਂ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅਕਾਲੀ ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਔਰ ਭਾਈ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ਬੇ-ਦਰਦੀ ਸੇ ਕਤਲ ਕੀਆ, ਔਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀਓਂ ਕੋ ਸਖਤ ਜ਼ਖਮੀ ਕੀਆ ਗਿਆ ਯਿਹ ਹਾਦਸਾ ਸ਼ਾਇਦ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੧ ਮੇਂ ਹੂਆ।

੭. ਹਾਦਸਾ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ— ਇਸ ਸਭ ਸੇ ਬੜੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਮੇਂ ਜੋ ਭਿਆਨਕ ਹਾਦਸਾ ਵਾਕਿਆ ਹੂਆ ਵੋਹ ਸਭ ਦੁਨੀਆਂ ਕੋ ਮਾਲੂਮ ਹੈ, ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਸਟ੍ਰ ਕੰਗ ਕਰੀ ਕਾਂਨਸਰੋ ਵਗ਼ੈਰਾ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੇ ਆਲਾ ਅਫਸਰਾਨ ਇੰਦਰੂਨੀ ਮਦਦ ਸੇ ਬਦਚਲਨ ਔਰ ਰੰਡੀਬਾਜ਼ ਨਾਰਾਇਨ ਮਹੰਤ ਨੇ ਪਠਾਨ ਡਾਕੂ ਔਰ ਦਸ ਨੰਬਰ ਵਾਲੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਨੌਕਰ ਰਖੇ, ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਜਮਾ ਕੀਆ, ਹਜ਼ਾਰੋਂ ਮਿਟੀ ਕੇ ਤੇਲ ਔਰ ਪਟਰੋਲ ਕੇ ਪੀਪੇ ਮੰਗਾਏ ਗਏ, ਔਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੋ ਏਕ ਜੰਗੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਕੀ ਸ਼ਕਲ ਮੇਂ ਤਬਦੀਲ ਕੀਆ ਗਿਆ, ਬਾ ਵਜੂਦ ਇਸ ਕਿਸਮ ਕੀ ਜੰਗੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨੇ ਕੀ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕਾ ਸ਼ਕਾਰ ਕੀ ਬੂ ਲੇਨੇ ਵਾਲਾ ਮਹਿਕਮਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਸ ਵਕਤ ਕਹਾਂ ਗਹਿਰੀ ਨੀਂਦ ਮੇਂ ਪੜਾ ਥਾ, ਮੁਝੇ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ ਮਹਿਕਮੇਂ ਨੇ ਤੋ ਇਸ ਜੰਗੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀ ਖਬਰ ਜ਼ਰੂਰ ਦੀ ਹੋਗੀ, ਲੇਕਨ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੇ ਜ਼ੁਮਾਂਵਾਰ ਅਫਸਰੋਂ ਕਾ ਇਸ ਮੇਂ ਹਾਥ ਹੋਨੇ ਕੇ ਸਬਬ ਬਦਚਲਨ ਮਹੰਤ ਕੋ ਨਹੀਂ ਰੋਕਾ ਗਿਆ, ੨੦ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੧ ਕੋ ਜਬ ਏਕ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਗਿਆ, ਇਸ ਜਥੇ ਮੇਂ ਤਕਰੀਬਨ ਦੋ ਸੌ ਸੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਕਾਲੀ ਥੇ, ਜਬ ਸਭ ਕੇ ਸਬ ਅਕਾਲੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੇਂ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ ਤੋ ਯਕਾ ਯਕ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕੀਏ ਗਏ, ਔਰ ਗੋਲੀ ਚਲਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੂਈ, ਕੋਤਾ ਕਿਸਾ ਯਿਹ ਕਿ ਅਕਾਲੀਓਂ ਕੋ ਗੋਲੀਓਂ ਔਰ ਛਵੀਓਂ ਸੇ ਕਤਲ ਕੀਆ ਗਿਆ, ਔਰ ਅਕਾਲੀਓਂ ਕੋ ਤੇਲ ਡਾਲ ਕਰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਭਠੀਓਂ ਮੇਂ ਜਲਾਇਆ ਗਿਆ, ਦਰਖਤੋਂ ਕੇ ਸਾਥ ਬਾਂਧ ਕਰ ਜਲਾਇਆ ਗਿਆ, ਤਕਰੀਬਨ ਡੇਢ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਅਕਾਲੀ ਕਤਲ ਕੀਏ ਗਏ, ਲੇਕਨ ਕਾਤਲੋਂ ਕੋ ਪੂਛਾ ਤੱਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਥਾ, ਕਾਤਲ ਤੋਰੀ ਫੁਲਕਾ ਉੜਾ ਰਹੇ ਹੈਂ, ਏਕ ਯਾ ਦੋ (ਹਰੀ ਨਾਥ ਔਰ ਉਸ ਕਾ ਹਮਰਾਹੀ) ਕਾਤਲ ਜੋ ਫ਼ਾਂਸੀ ਦੀਏ ਗਏ ਹੈਂ, ਉਨ ਕੋ ਕਾਤਲੋਂ ਕੀ ਹੈਸੀਅਤ ਮੇਂ ਫਾਂਸੀ ਨਹੀਂ ਦੀਆ ਗਿਆ, ਬਲਕਿ ਉਨ ਕੋ ਇਸ ਲੀਏ ਫਾਂਸੀ ਦੀਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਉਨਹੋਂ ਨੇ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੇ ਪੁਸ਼ੀਦਾ ਰਾਜ ਬਤਲਾਏ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕਿ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਆਲਾ ਅਫਸਰੋਂ ਕੀ ਤਰਫ ਸੇ ਨਾਰਾਇਨੂੰ ਮਹੰਤ ਕੋ ਮਦਦ ਦੀ ਗਈ ਥੀ।

੮. ਚਾਬੀਆਂ ਕਾ ਮਾਮਲਾ:- ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਚਾਬੀਆਂ ਛੀਨ ਲੇ ਗਏ। ਔਰ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਕੇ ਮੁਤੱਅਲਕ ਹਜ਼ਾਰੋਂ ਅਕਾਲੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਜੇਲੋਂ ਮੇਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੰਦ ਕੀਏ ਗਏ।

੯. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ:- ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਕੇ ਮੁਤਅਲਕ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਅਕਾਲੀਓਂ ਕੋ ਕੈਦ ਕਰ ਲੀਆ ਔਰ ਤਕਰੀਬਨ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਅਕਾਲੀਓਂ ਕੋ ਸਖਤ ਜ਼ਖਮੀ ਕੀਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਮੇਂ ਸੇ ਚੰਦ ਅਕਾਲੀ ਤੋ ਜ਼ੇਦ ਕੋਬ ਕਰਨੇ ਕੇ ਸਬਬ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

੧੦. ਹਾਦਸਾ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ:- ਜਬ ਅਕਾਲੀਓਂ ਕੀ ਭਰੀ ਹੁਈ ਗਾੜੀ ਅਟਕ ਕਿਲੇ ਕੋ ਜਾ ਰਹੀ ਥੀ, ਤੋ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪਰ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲੇ ਕਰ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀਓਂ ਕੋ ਛਿਕਾਨੇ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਗਏ, ਜਿਨ ਕੋ ਗਾੜੀ ਕੇ ਨੀਚੇ ਕਤਲ ਔਰ ਜ਼ਖਮੀਂ ਕੀਆ ਗਿਆ।

੧੧. ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ ਪਰ ਅਕਾਲੀਓਂ ਕੋ ਸੰਗੀਨੋ ਕੇ ਕੁੰਦੇ ਸੇ ਸਖਤ ਜ਼ਖਮੀ ਕੀਆ ਗਿਆ।

੧੨. ਪੁਲੀਸ ਚੋਕੀਆਂ:- ਇਸ ਕਿਸਮ ਕੇ ਮੁਤ ਜ਼ਕਰਾ ਖੂਨੀ ਹਾਦਸੋਂ ਔਰ ਜ਼ੁਲਮੋਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਮੇਂ ਮੁੜ ਦੇਸੰਨਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਖੂਨ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦੀਆ, ਜਗਾ ਬਜਗਾ ਐਜ਼ੀਟੇਸ਼ਨ ਕਾ ਤੂਫਾਨ ਬਰਪਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਇਸ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕੇ ਹੜ ਕੋ ਰੋਕਨੇ, ਔਰ ਅਕਾਲੀ ਤਹਰੀਕ ਕੋ ਦਬਾਨੇ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਗਾਓਂ ਬਗਾਓਂ ਜਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਬਨੇ ਹੁਏ ਥੇ, ਪੁਲੀਸ ਚੌਕੀਆਂ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦੀਂ, ਬਾਜ਼ ਔਕਾਤ ਪੁਲੀਸ ਔਰ ਫੌਜ ਕੋ ਭੀ ਗਾਉਂ ਮੇਂ ਲੋਗੋਂ ਕੋ ਖੋਫ ਜ਼ਦਾ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਨਮਾਇਸ਼ ਦਿਖਲਾਈ ਜਾਤੀ ਥੀ, ਗਾਉਂ ਮੇਂ ਰਸਾਲੇ ਲੇ ਜਾ ਕਰ ਕਿਸਾਨੋਂ ਕੀ ਖੇਤੀਓਂ ਕਾ ਸਤਿਆਨਾਸ ਕੀਆ ਜਾਤਾ ਥਾ, ਲੋਗੋਂ ਕੋ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਕੀਆ ਜਾਤਾ ਥਾ, ਤਲਾਸ਼ੀਓਂ ਕੇ ਬਹਾਨੇ ਅਕਾਲੀਓਂ ਕੇ ਘਰੋਂ ਸੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਘੀ, ਸ਼ਕਰ, ਦੁਧ ਔਰ ਨਕਦ ਰੁਪਏ ਭੀ ਪੋਲੀਸ ਵਾਲੇ ਲੇ ਜਾਤੇ ਥੇ, ਬਾਜ਼ ਔਕਾਤ ਪਰਦਾ ਨਸ਼ੀਨ ਔਰਤੋਂ ਕੀ ਭੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਕੀ ਜਾਤੀ ਥੀ, ਚੌਕੀਓਂ ਕਾ ਰੁਪਿਆ ਐਸੇ ਨਾਜ਼ਾਇਜ਼ ਤਰੀਕੋਂ ਸੇ ਵਸੂਲ ਕੀਆ ਜਾਤਾ ਥਾ, ਜਿਸ ਕਾ ਹਾਲ ਕਲਮ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਮੇਰੀ ਕਲਮ ਸੇ ਬਾਹਰ ਹੈ।

ਪਰਜਾ ਅਪਨੀ ਤਾਈਂ ਸਤੋਣ ਖਾਤਰ, ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਬਨਾਨ ਦੇਖੋ।
ਤੰਗ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨ ਖਾਤਰ, ਪੁਲੀਸ ਚੋਂਕੀਆਂ ਪਿੰਡੀ ਬਿਠਾਨ ਦੇਖੋ।
ਉਤਮ ਖਿਆਲ ਇਹ ਆਪ ਸਰਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਚੋਰ ਡਾਕੂ ਨਾ ਲੁਟ ਲਿਜਾਨ ਦੇਖੋ।
ਐਕਟ ਪੰਜ ਜੋ ਦਸ ਕੇ ਅਸਾਂ ਤਾਈਂ, ਲਗੇ ਲਹਿਰ ਅਕਾਲੀ ਦਬਾਨ ਦੇਖੋ।
ਬਨੇ ਜਥੇ ਸੀ ਜੇਹੜੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ, ਪੁਲੀਸ ਚੌਂਕੀ ਦਾ ਪੈਸਾ ਉਗਰਾਨ ਦੇਖੋ।
ਹੋਣ ਲਗਾ ਜਾਂ ਜ਼ੁਲਮ ਬੇਦੋਸ਼ਿਆਂ ਤੇ, ਤੰਗ ਆਏ ਸੀ ਗਰੀਬ ਕਿਸਾਨ ਦੇਖੋ।
ਜਿਸ ਦੇ ਪਾਸੋਂ ਨਾ ਨਿਕਲਦੇ ਨਕਦ ਪੈਸੇ, ਕੁਰਕ ਕਰਦੇ ਸੀ ਮਾਲ ਸਮਾਨ ਦੇਖੋ।
ਝਾੜ ਝੰਬ ਸੀ ਜੁਤੀਆਂ ਨਾਲ ਕਰਦੇ, ਕੇਸ ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ ਲਗੇ ਪਟਾਨ ਦੇਖੋ।
ਬਹੁਤ ਪੁਲੀਸ ਤੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਸੰਗ ਲੈ ਕੇ, ਘੋੜ ਚੜ੍ਹੇ ਭੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਨ ਦੇਖੋ।
ਗਿਰਦ ਪਿੰਡ ਦੇ ਘੇਰੇ ਨੂੰ ਘਤ ਕਰਕੇ, ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੇਣ ਨਾ ਜਾਨ ਦੇਖੋ।
ਡਰ ਦਸ ਕੇ ਤੋਪ ਮਸ਼ੀਨ ਵਾਲਾ, ਜ਼ਾਲਮ ਘਰਾਂ ਦੀ ਲੁਟ ਮਚਾਨ ਦੇਖੋ।
ਬਨ ਕੇ ਆਪ ਡਾਕੂ ਕਹਿਣ ਹੋਰਨਾ ਨੂੰ, ਜ਼ਾਲਮ ਦੇਖਦਿਆਂ ਕਹਿਰ ਕਮਾਨ ਦੇਖੋ।
ਛਡ ਦਿੰਦੇ ਸੀ ਡਾਇਰੀ ਬਾਜ਼ ਤਾਈਂ, ਮੁਖਬਰ ਤਾਈਂ ਵੀ ਪੈਸਾ ਨਾ ਢਾਰ ਦੇਖੋ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਸੀ ਡਾਇਰੀ ਬਾਝ ਤਾਈਂ, ਮੁਖ਼ਬਰ ਤਾਈਂ ਵੀ ਪੈਨਸ਼ਨਾਂ ਲਾਨ ਦੇਖੋ।
ਧਰਮ ਉਪਰ ਹੋਣ ਕੁਰਬਾਨ ਜੇਹੜੇ, ਜ਼ਾਲਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸਤਾਨ ਦੇਖੋ।
ਆਖਰ ਧਰਮ ਦੀ ਜੈ ਤੇ ਕੂੜ ਖੈ, ਲਿਖਿਆ ਵੇਦ ਤੇ ਵਿਚ ਕੁਰਾਨ ਦੇਖੋ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੁਟਿਆ ਦੇਸ਼ ਨਿਧੜਕ ਹੋ ਕੇ, ਗੋਰੇ-ਸ਼ਾਹੀ ਤਾਂ ਲੱਗੇ ਮਚਾਨ ਦੇਖੋ।

ਜੇਹਲੋਂ ਮੇਂ ਤਕਲੀਫੇਂ:—ਹਜ਼ਾਰੋਂ ਕੀ ਤਦਾਦ ਮੇਂ ਅਕਾਲੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਜੇਹਲੋਂ ਪੁਰ ਕੀ ਗਈਂ। ਜਿਨ ਕੇ ਸਾਥ ਜੇਹਲੋਂ ਮੇਂ ਇਸ ਕਦਰ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੂਏ ਔਰ ਅਬ ਹੋ ਰਹੇ ਹੈਂ। ਜਿਨ ਕੋ ਸੁਨ ਕਰ ਰੋਂਗਟੇ ਖੜੇ ਹੋਤੇ ਹੈਂ। ਨੀਜ਼ ਅਕਾਲੀਓਂ ਕੋ ਮੁਆਫੀ ਮਾਂਗਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨੇ ਮੇਂ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਬਾਕੀ ਨਾ ਛੋੜਾ ਹੈ, ਮਸਲਨ ਹਥਕੜੀ, ਡੰਡਾ ਬੇੜੀ, ਟਾਟ ਵਰਦੀ ਬਦਬੂਦਾਰ ਪਾਨੀ ਕੇ ਹੋਜ਼ੋਂ ਮੇਂ ਗਰਾ ਦੇਨਾ,ਆਮ ਸਜ਼ਾਏਂ ਦੀ ਜਾਤੀ ਥੀ। ਔਰ ਖਾਨੇ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਨਿਹੈਤ ਬਦ ਖ਼ੁਰਾਕ ਦੀ ਜਾਤੀ ਥੀ। ਜੇਹਲੋਂ ਮੇਂ ਜੋ ਸਬ ਸੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਖਤ ਮੁਸ਼ਕਤੇ ਥੀ ਵੋਹ ਅਕਾਲੀਓਂ ਕੋ ਕਰਾਈ ਜਾਤੀ ਥੀ।

ਸੰਨ ੧੯੧੯ ਮੇਂ ਏਕ ਅਸਲਾਹ ਐਕਟ ਪਾਸ ਕੀਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਕੀ ਆੜ ਮੇਂ ਕਈ ਸੈਂਕੜੇ ਅਕਾਲੀ ਕਿਰਪਾਨ ਔਰ ਸਫਾ ਜੰਗ ਰਖਨੇ ਕੇ ਜੁਰਮ ਮੇਂ ਕੈਦ ਕੀਏ ਗਏ ਇਸ ਕਿਸਮ ਕੇ ਜੁਰਮੋਂ ਸੇ ਤੰਗ ਆ ਕਰ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਡੀਟਰ, ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਔਰ ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਨੇ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕੀਆ ਕੇ ਅਬ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੇ ਜੁਲਮ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨੇ ਤਾਕਤ ਸੇ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਏ ਹੈਂ। ਅਗਰ ਅਬ ਜੁਲਮੋਂ ਕੋ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨੇ ਕੀ ਨਿਸਬਤ ਜਲਮੋਂ ਸੇ ਬਚਨੇ ਕੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਤੇ ਹੂਏ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਏਂ ਤੋ ਇਸ ਜੁਲਮ ਰਸੀਦਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੇ ਬਹੁਤ ਬੇਹਤਰ ਹੈ। ਉਨਹੋਂ ਨੇ ਕਹਾ ਹਮ ਕੋ ਏਕ ਨਿਆ ਜਥਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਜਿਸ ਮੇਂ ਉਸ ਸਖਸ਼ ਕੋ ਭਰਤੀ ਕੀਆ ਜਾਏ ਜੋ ਮਕਬਰੋਂ ਔਰ ਦੀਗਰ ਝੋਲੀ ਚੁਕ ਗਦਾਰੋਂ ਕੋ ਕਤਲ ਕਰਨੇ ਕੋ ਤਿਆਰ ਹੋ, ਖਾਹ ਕਿਸੀ ਮੈਂਬਰ ਕਾ ਵਾਲਦ ਵਾ ਹਕੀਕੀ ਭਾਈ ਰਿਸ਼ਤਾਦਾਰ ਭੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋ। ਅਪਨਾ ਨਾਮ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਮੇਂ ਨਾਮ ਦੇਨੇ ਕੇ ਬਗੈਰ ਕਿਸੀ ਆਦਮੀ ਕੋ ਅਪਨਾ ਮੈਂਬਰ ਨਾ ਰਖਾ ਜਾਏ। ਕਤਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨੇ ਪਰ ਕਾਤਲੋਂ ਕੋ ਅਪਨੇ ਨਾਮ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਮੇਂ ਸ਼ਾਏ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਏ ਤਾਂ ਕਿ ਕਤਲ ਕੇ ਸ਼ਕ ਮੇਂ ਪੋਲੀਸ ਦੀਗਰ ਆਦਮੀਤੂੰ ਕੋ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ, ਇਸਤ੍ਰਾ ਇਨ ਤੀਨ ਅਕਾਲੀਓਂ ਨੇ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਕੇ ਅਪਨੇ ਅਪਨੇ ਨਾਮ ਅਖਬਾਰ ਮੇਂ ਦੇਨੇ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਏ, ਔਰ ਆਪਨੇ ਨਏ ਜਥੇ ਕਾ ਨਾਮ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਮੁਨਤਿਖਿਬ ਕੀਆ।

ਮੇਰੇ ਲੀਏ ਹੁਕਮ:— ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ ਸੇ ਮਿਲਾ ਜਿਸ ਨੇ ਮੁਝੇ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਕਿ ਅਬ ਆਪ ਕਾ ਹਮੇਂ ਮਿਲਨਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹਮ ਤੀਨੋਂ ਨੇ ਝੋਲੀ ਚੁਕੋਂ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰਨੇ ਕਾ ਇਰਾਦਾ ਕਰ ਲੀਆ ਹੈ, ਚੁਨਾਚਿ ਉਸ ਨੇ ਮੁਝੇ ਮਤਜ਼ਿਕਰਾ ਮਸ਼ਵਰੇ ਕੀ ਬਾਬਤ ਬਤਲਾਇਆ, ਨੀਜ਼ ਉਸਨੇ ਮੁਝੇ ਦੋ ਜਗਾ ਨੋਟ ਕਰਵਾ ਦੀ ਕਿ ਫਲਾਂ ਫਲਾਂ ਜਗੋਂ ਮੇਂ ਸੇ ਆ ਕਰ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਕੇ ਪਰਚੇ ਤਕਸੀਮ ਕਰਨੇ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਲੇ ਜਾਇਆ ਕਰੇਂ, ਔਰ ਸਿਆਹੀ ਕਾਗਜ਼ ਵਾ ਦੀਗਰ ਜ਼ਰੂਰੀਅਤ ਕੀ ਖਬਰੇਂ ਯਾ ਚੀਜੇਂ ਖਰੀਦ ਕਰ ਵਹਾਂ ਰਖ ਆਇਆ ਕਰੇਂ। ਹਮ ਇਸ ਕਾ ਤਹਰੀਰੀ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦੀਆ ਕਰੇਂਗੇ।

ਕਤਲ:— ੧. ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ ਸ਼ਹੀਦ। ੨. ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਬਰ ਸ਼ਹੀਦ। ੩. ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਬਰ ਸ਼ਹੀਦ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੇ ਜੁਲਮੋਂ ਸੇ ਤੰਗ ਆ ਕਰ ਰੁਕ ਨਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਕੇ। ਉਨਹੋ ਨੇ ਕਹਾ ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਬਦ ਚਲਨ ਪੁਜਾਰੀਓਂ ਔਰ ਗ਼ੈਰ ਕੌਮ ਕੇ ਕਬਜ਼ੇ ਮੇਂ ਦੇਖ ਕਰ ਔਰ ਸਿੱਖੋਂ ਕੀ ਧਾਰਮਕ ਹੱਤਕ ਅਪਣੀ ਆਂਖੋਂ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਤੇ ਦੇਖ ਕਰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਿਨੇ ਕੀ ਨਿਸਬਤ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹਜ਼ਾਰ ਦਰਜ਼ੇ ਅਛਾ ਹੈ। ਚੁਨਾਚਿ ਉਨਹੋਂ ਨੇ 'ਤੰਗ ਆਇਦ ਬਜੰਗ ਆਇਦ' ਮਸਲਾ ਕੇ ਮੁਤਾਬਕ ਚੰਦ ਦੇਸੀ ਔਰ ਕੌਮੀ ਗਦਾਰੋਂ ਕੋ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦੋ ਮਾਰਚ ੧੯੨੩ ਕੋ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਦੋਆਬਾ ਮੇਂ ਸ਼ਾਇ ਕਰ ਦੀਏ, ਔਰ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੋ ਚੈਲੰਜ ਦੇ ਦੀਆ ਕਿ ਕਤਲ ਹਮ ਕਰ ਰਹੇਂ। ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕਤਲ ਕੇ ਸ਼ਕ ਮੇਂ ਕਿਸੀ ਦੂਸਰੇ ਅਕਾਲੀ ਯਾ ਦੀਗਰ ਸਖ਼ਸ਼ ਕੋ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨਾ ਕਰੇਂ। ਉਨਹੋਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੇ ਜ਼ੁਲਮੋਂ ਸੇ ਤੰਗ ਆ ਕਰ ਝੋਲੀ ਚੁਕੋਂ ਕੋ ਕਤਲ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਏ ਹੈਂ, ਔਰ ਨੀਜ਼ ਉਨਹੋਂ ਨੇ ਝੋਲੀ ਚੁਕੋਂ ਪਰ ਚੰਦ ਵਾ: ਮੁਆਫ਼ ਹੋਣੇ ਕਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਭੀ ਲਗ਼ਾਇਆ। ਜਿਨ ਕੇ ਮੁਤਅਲਕ ਕੌਮੀ ਗ਼ਦਾਰੋਂ ਕੋ ਸਜ਼ਾਏਂ ਦੇਤੇ ਥੇ।

ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਸਾਕਨ ਧਾਮਿਯਾਲ:– ੮. ੯. ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੩ ਕੋ ਮੈਂ ਸ਼ਾਮ ਚੁਰਾਸੀ ਏਕ ਦੁਕਾਨ ਪਰ ਬੈਠਾ ਹੂਆ ਥਾ, ਏਕ ਅਕਾਲੀ ਨੇ ਆ ਕਰ ਮੁਝੇ ਫਤੇਹ ਬਲਾਈ, ਔਰ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਔਰ ਮੇਰੇ ਸਾਥ ਗੁਫਤਗੂ ਕਰਨੇ ਲਗਾ ਜਿਸ ਪਰ ਮੈਂ ਨੇ ਉਸ ਕਾ ਨਾਮ ਪੂਛਾ, ਉਸ ਨੇ ਅਪਨਾ ਨਾਮ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਬਤਲਾਇਆ, ਮੈਨੇ ਉਸ ਕੋ ਚੰਦ ੨੨ ਮਾਰਚ ੧੯੨੩ ਕੇ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਕੇ ਪਰਚੇ ਨਿਕਾਲ ਕਰ ਦੀਏ। ਜਿਨ ਕੋ ਉਸ ਨੇ ਦੇਖ ਕਰ ਕਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹ ਚੁਕਾ ਹੂੰ, ਉਸ ਨੇ ਕਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਓਂ ਕੇ ਸਾਥ ਮਿਲਨਾ ਚਾਹਤਾ ਹੂੰ, ਇਸ ਪਰ ਮੈਨੇ ਉਸ ਸੇ ਕਹਾ ਕਿ ਤੁਮ ਕੋ ਨਾਬਾਲਗ ਹੋਨੇ ਕੀ ਵਜਾ ਸੇ ਵੋਹ ਤੁਮ ਕੋ ਅਪਨੇ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਰਖੇਂਗੇ, ਉਸ ਨੇ ਕਹਾ ਕਿ ਮੁਝੇ ਏਕ ਦਫਾ ਉਨ ਕੇ ਪਾਸ ਜ਼ਰੂਰ ਲੇ ਚਲੋ, ਚੁਨਾਚਿ ਮੈਨੇ ਉਸ ਕੋ ਦੋ ਤੀਨ ਦਿਨ ਕੇ ਬਾਦ ਮੁਖਤਿਲਿਫ ਗਾਉਂ ਮੇਂ ਸੇ ਹੋਤੇ ਹੁਏ ਕੰਡੀ ਕੀ ਤਰਫ ਲੇ ਜਾ ਕਰ ਬਬਰੋਂ ਸੇ ਮਿਲਾ ਦੀਆ, ਜਿਸ ਕੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਦੇਨੇ ਪਰ ਉਸ ਕੋ ਉਨਹੋਂ ਨੇ ਜਥੇ ਮੇਂ ਭਰਤੀ ਕਰ ਲੀਆ!

ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਸਾਕਨ ਮਾਂਗਟ:– ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਸਾਕਨ ਧਾਮੀਆ ਕੇ ਜਥੇ ਮੇਂ ਭਰਤੀ ਹੋਨੇ ਪਰ ਉਸ ਕੋ ਮੇਰੇ ਸਾਥ ਰਾਹੋਂ ਕੀ ਤਰਫ ਭੇਜ ਦੀਆ, ਦੋ ਤੀਨ ਦਿਨ ਕੇ ਬਾਦ ਜਬ ਹਮ ਬਬਰ ਕੇ ਪਾਸ ਗਏ ਤੋ ਵੋਹ ੧੪ ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੩ ਅਕਾਲੀ ਪਰਚਾ ਨਿਕਾਲ ਰਹੇ ਥੇ, ਔਰ ਉਨ ਕੇ ਪਾਸ ਏਕ ਅਕਾਲੀ ਬੈਠਾ ਹੂਆ ਥਾ। ਬਬਰ ਪਰਚੇ ਕੋ ਪੜ੍ਹ ਕਰ ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੂਛਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰ ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦੀਆ, ਕਿ ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ (ਪਾਸ ਬੈਠੇ ਅਕਾਲੀ ਕੀ ਤਰਫ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ) ਵਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਔਰ ਬਾਬੂ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਕਾ ਨਾਮ ਆਇੰਦਾ ਪਰਚੇ ਮੇਂ ਸ਼ਾਏ ਕਰੇਂਗੇ। ਸ਼ੁਰੂ ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੩ ਸੇ ਇਸੀ ਮਾਹ ਕੇ ਵਸਤ ਤੱਕ ਹਮ ਤੀਨ ਮੰਨਦਰਜਾ ਬਾਲਾ ਅਕਾਲੀ, ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਮੇਂ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਵਕਤ ਤੱਕ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਕੇ ਮੈਂਬਰੋਂ ਕੀ ਤਾਦਾਦ ਛੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈਂ।

ਭਾਈ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਗ਼ਦਾਰ ਵਾਇਦਾ ਮੁਆਫ਼:– ਸ਼ੁਰੂ ਮਈ ੧੯੨੩ ਕੋ ਇਸ ਕਾ ਬਬਰ ਜਥੇ ਵਾਲੋਂ ਕੋ ਮਿਲਨੇ ਕਾ ਇਤਫ਼ਾਕ ਹੂਆ, ਜਿਸ ਕੋ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿੰਨਤ ਔਰ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਕਰਨੇ ਪਰ ਬਬਰ ਜਥੇ ਮੇਂ ਭਰਤੀ ਕਿਆ ਗਿਆ।

ਜਿਸ ਨੇ ਬਾਦ ਅਜ਼ਆਂ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗ਼ਦਾਰ ਔਰ ਚਾਚਾ ਜੋਗ ਸਿੰਘ ਗ਼ਦਾਰ, ਔਰ ਚਾਚਾ-ਜ਼ਾਦ ਭਾਈਓਂ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗ਼ਦਾਰ, ਔਰ ਕੇਵਲ ਸਿੰਘ ਗ਼ਦਾਰ, ਔਰ ਚੰਦ ਦੀਗਰ ਰਿਸ਼ਤਾਦਾਰ ਗ਼ਦਾਰੋਂ ਔਰ ਪੁਲੀਸ ਸੇ ਮਿਲ ਕਰ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ, ਵਾ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਬਰ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾ: ਊਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਬਰ, ਔਰ ਏਕ ਗਾਂਉਂ ਕਾ ਭਾ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਕੋ ਜੋ ਦੱਗਾ-ਬਾਜ਼ੀ ਔਰ ਧੋਕੇ ਸੇ ਉਨ ਕੇ ਸਾਥ ਉਸ ਨੇ ਕਰਵਾਇਆ ਥਾ। ਉਸ ਨੇ ਮੁਫ਼ੱਸਲ ਬਿਆਨ (ਹਾਲ) ਆਪਨੇ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲੇ ਬਿਆਨ ਮੇਂ ਲਿਖਵਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲੀਏ ਮੁਝੇ ਯਹਾਂ ਲਿਖਨੇ ਕੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਵੱਕਤ ਬਬਰੋਂ ਕੋ ਸਕਨਾ ਬਵੇਲੀ ਮੇਂ ਫੌਜ, ਪੁਲੀਸ ਔਰ ਰਸਾਲਾ ਕਾ ਘੇਰਾ ਪੜਾ ਤੋ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਗ਼ਦਾਰ ਵਾਇਦਾ-ਮੁਆਫ ਕੋ ਦੇਖਨੇ ਲਗੇ ਜੋ ਕਿ ਟੱਟੀ ਕੇ ਬਹਾਨੇ ਅਲਹਿਦਾ ਹੋ ਕਰ (ਜੋ ਕਿਸੀ ਦੂਸਰੇ ਅਕਾਲੀ ਕੇ ਘਰ ਠਹਿਰਾ ਹੂਆ ਥਾ) ਫੌਰਨ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲੋਂ ਕੇ ਪਾਸ ਜਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਆ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਸਲਾਹ ਠਹਿਰਾਈ ਹੋਈ ਥੀ, ਜਬ ਉਸ ਦਿਨ ਇਸ ਗ਼ਦਾਰ ਕੀ ਪੁਸ਼ੀਦਾ ਚਾਲ ਕਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤੋ ਉਨਹੋਂ ਨੇ ਇਸ ਗ਼ਦਾਰ ਕੋ ਬਤਲਾਇਆ ਔਰ ਫੈਸਲਾ ਕੀਆ ਕਿ ਇਸ ਗ਼ਦਾਰ ਕੋ ਪਹਿਲੇ ਦੋਜ਼ਖ ਭੇਜ ਦੋ, ਲੇਕਨ ਉਹ ਦੁਸ਼ਟ ਗ਼ਦਾਰ ਪੁਲੀਸ ਕੇ ਪਾਸ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਫੌਜ ਪੋਲੀਸ ਕੇ ਇਨਚਾਰਜ ਅਫਸਰੋਂ ਸੇ ਬਬਰੋਂ ਨੇ ਕਹਾ ਕਿ ਹਮ ਔਰ ਹਮਾਰਾ ਅਸੂਲ ਸ਼ਾਂਤ ਮਈ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋਨੇ ਕਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਚੁਨਾਚਿ ਉਨਹੋਂ ਨੇ ਅਪਨੇ ਅਸੂਲ ਕੇ ਮੁਤਾਬਕ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਕੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਏ, ਔਰ ਪੁਲੀਸ ਪਰ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਹੂਏ। ਪੋਲੀਸ ਔਰ ਰਸਾਲਾ ਖੌਫਜ਼ਦਾ ਹੋ ਕਰ ਰਾਸਤਾ ਛੋੜ ਕਰ ਏਕ ਤਰਫ ਹੋ ਗਈ, ਇਸ ਪਰ ਬਬਰੋਂ ਨੇ ਸਲਾਹ ਕੀ ਕਿ ਪਾਨੀ ਕੀ ਬਹਤੀ ਹੁਈ ਬੇਈਂ ਸੇ ਪਾਰ ਹੋ ਚਲੇਂ ਔਰ ਵਹਾਂ ਖੁਲੇ ਮੈਦਾਨ ਮੇਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਏਂ, ਚੁਨਾਚਿ ਵੋਹ ਬੇਈ ਮੇਂ ਕੂਦ ਪੜੇ ਔਰ ਜ਼ਾਲਮੋਂ ਨੇ ਤੈਰਤੇ ਹੂਏ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਉਂ ਕੋ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦੀਆ।

ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕਰਕੇ, ਹੋਏ ਆਪ ਸੀ ਬਹੁਤ ਮਜਬੂਰ ਵੀਰੋ।
ਜ਼ੁਲਮ ਸਹਿਨ ਤੋਂ ਮੌਤ ਹਜ਼ਾਰ ਦਰਜੇ, ਚੰਗੀ ਸਮਝ ਕੇ ਹੋਏ ਮਫਰੂਰ ਵੀਰੋ।
ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਦੁਆਬਾ ਅਖਬਾਰ ਜ਼ਿਰੀਏ, ਸਾੜੇ ਮੁਖਬਰ ਨਾ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਵੀਰੋ।
ਜਾ ਕੇ ਦਿੰਦੇ ਸੀ ਝੂਠੀਆਂ ਡੋਰੀਆਂ ਜੋ, ਕਾਰਨ ਪੇਟ ਦੇ ਬੋਲਦੇ ਕੂੜ ਵੀਰੋ।
ਜਦੋਂ ਦੇਖਿਆ ਪਾਪੀ ਨਾ ਬਾਜ਼ ਆਉਂਦੇ, ਕੀਤਾ ਜਥਾ ਸੀ ਇਕ ਤਿਆਰ ਜ਼ਰੂਰ ਵੀਰੋ।
ਨਾਮ ਉਸ ਦਾ ਰਖਿਆ ਬਬਰ ਜਥਾ, ਹੋਇਆ ਜਗ ਦੇ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵੀਰੋ।

——o——

ਮੈਂਬਰ ਰਖਣ ਦਾ ਨਿਯਮ ਸੀ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ, ਨਾਮ ਕਰਦੇ ਸ਼ਾਇਆ ਅਖਬਾਰ ਪਹਿਲੋਂ।
ਪਹਿਲੇ ਤੀਨ ਫਿਰ ਕੁਲ ਹੈਨ ਸਤ ਹੋਏ, ਕੀਤੇ ਕਤਲ ਸੀ ਚੰਦ ਗ਼ਦਾਰ ਪਹਿਲੋਂ।
ਮਗਰੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਹੋਰ ਡਾਢੀ, ਆਈ ਬਬਰ ਨੂੰ ਧੁਰੋਂ ਸੀ ਤਾਰ ਪਹਿਲੋਂ।
ਦਿਲ ਦੇ ਪਾਪ ਦਾ ਪਤਾ ਜੇ ਲਗ ਜਾਂਦਾ, ਕਰਦੇ ਕੰਮ ਅਨੂਪੇ ਦਾ ਪਾਰ ਪਹਿਲੋਂ।
ਘੇਰਾ ਪੁਲਸ ਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਟੋਲ ਥਲੇ, ਕਹਿਣ ਅਨੂਪੇ ਦਾ ਕਰਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਪਹਿਲੋਂ।
ਬੇਈਮਾਨ ਤਾਂ ਪੁਲਸ ਦੇ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਾ, ਉਸ ਨੇ ਗਿਣੀ ਸੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਰ ਪਹਿਲੋਂ।
ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਫਿਰ ਪੁਲਸ ਤੇ ਜਾਏ ਬਬਰਾਂ, ਬਬਰਾਂ ਵਾਲੜੀ ਮਾਰ ਭਬਕਾਰ ਪਹਿਲੋਂ।
ਰਸਤਾ ਛਡ ਕੇ ਪੁਲਸ ਇਕ ਲਾਂਭ ਹੋਈ, ਝਲ ਸਕੀ ਨਾ ਬਬਰਾਂ ਦੀ ਤਾੜ ਪਹਿਲੋਂ।
ਮਗਰ ਆਉਣ ਤਾਂ ਭਨੀਏ ਦੰਦ ਸੋਹਣੇ, ਲੰਘ ਚਲੀਏ ਵੇਈਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਪਹਿਲੋਂ।
ਤਰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਨਦੀ ਦੇ ਵਿਚ ਸੋਹਣੇ, ਬਰਸੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਵਿਛਾੜ ਪਹਿਲੋਂ।
ਬਬਰ ਨਦੀ ਦੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ, ਵਿਚਲੇ ਭੌਰ ਤਾਂ ਹੋਏ ਫਰਾਰ ਪਹਿਲੋਂ।
ਵੀਰੋ ਆਪ, ਨਿਧੜਕ ਪਿਛੇ, ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹੋ ਗੁਰੂ ਦੁਵਾਰ ਪਹਿਲੋਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਬਰ ਕੀ ਸ਼ਹੀਦੀ

ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਗ਼ੱਦਾਰ, ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਗਦਾਰ, ਬਰਾਦਰਾਨ ਸਾਕਨ ਜਾਇਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤਾਦਾਰੋਂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਵਾਹਿਦਾ ਮੁਆਫ ਵਾ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਗਦਾਰ ਬੇੜ ਬਾੜਿਆ ਔਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਗ਼ਦਾਰ ਸਾਕਨ ਮੁਸਤਕਿਹਾਨਾ ਕੇ ਸਾਥ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਬਰ ਸਾਕਨ ਬੋਹਲਪੁਰ ਕੋ ਮੋਜ਼ਾ ਮੁਸਤਕਿਹਾਨਾ ਮੇਂ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾ ਦੀਆ। ਜਬ ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਬਰ ਕੋ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਪੋਲੀਸ ਕਾ ਘੇਰਾ ਪੜ ਗਿਆ ਹੈ ਤੋ ਉਸਨੇ ਭੀ ਬਬਰ ਜਥੇ ਕੇ ਅਸੂਲ ਕੇ ਬਮੂਜਬ ਪੋਲੀਸ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਆ, ਔਰ ਏਕ ਬੰਬ ਗਰਾ ਕਰ ਸਾਤ ਆਠ ਪੋਲੀਸ ਵਾਲੋਂ ਕੋ ਮਹਿ ਏਕ ਦੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰੋਂ ਔਰ ਏਕ ਦੋ ਥਾਨੇਦਾਰੋਂ ਕੋ ਜਹੰਨਮ ਮੇਂ ਪਹੁੰਚਾ ਕਰ ਆਪ ਭੀ ਉਸੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਲੇਕਨ ਜ਼ਿੰਦਾ ਪੋਲੀਸ ਕੇ ਹਾਥ ਨਹੀਂ ਆਏ ਨੀਜ਼ ਬਬਰੋਂ ਕੇ ਅਸੂਲੋਂ ਕੋ ਕਾਇਮ ਰਖਾ।

—: ਬੈਂਤ :—

ਵਕਤ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਆਣ ਪਹੁੰਚਾ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪਹਿਲੇ।
ਪਹਿਲੇ ਹਥ ਹੀ ਬੰਬ ਗਰਾ ਕਰ ਕੇ, ਲਾਹੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਮਾਨੋਂ ਸਥਾਰ ਪਹਿਲੇ।
ਸਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਤੋਰ ਕੇ ਤੇ, ਬੰਬ ਵਾਲੜਾ ਲਾਹਿਆ ਉਧਾਰ ਪਹਿਲੇ।
ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਵੀ ਵੀਰਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚੇ, ਕਰਦੇ ਬਬਰ ਸੀ ਜਿਥੇ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਪਹਿਲੇ।
ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਜਾਇ ਆਖੀ, ਬਬਰ ਹੋਇ ਸੀ ਜਦ ਬਲਿਹਾਰ ਪਹਿਲੇ।
ਮੇਲ ਹੋਣ ਸੰਜੋਗ ਨਧੜਕ ਵਾਲੇ, ਮਲਿਆਂ ਆਪ ਸੀ ਜਾ ਗੁਰਦਵਾਰ ਪਹਿਲੇ।

ਬਬਰ ਜਥਾ ਮੇਂ ਅਜ਼ਾਫਾ :— ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਕੇ ਜ਼ੁਲਮੋਂ ਸਿਤਮ ਸੇ ਤੰਗ ਆ ਕਰ ਬਬਰ ਜਥਾ ਮੇਂ ਅਜ਼ਾਫਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਚੁਨਾਚਿ ੨੧ ਮਈ ੧੯੨੩ ਕੇ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਮੇਂ ਸਾਤ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਉਂ ਕੇ ਨਾਮ ਸ਼ਾਇਆ ਹੂਏ, ਜੋ ਇਸ ਵਕਤ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਮੇਂ ਭਰਤੀ ਹੋ ਚੁਕੇ ਥੇ। ਇਨ ਸਾਤ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਉਂ ਕੇ ਬਗੈਰ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਮੇਂ ਭਰਤੀ ਨਾ ਥਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦਾ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਕੋਈ ਇਲਾਜ ਨਹੀਂ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਜਥੇ ਵਾਲੇ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਨਾਉਂ ਪਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੈਂਬਰ ਯਾ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੇ। ੨੦ ਜੂਨ ੧੯੨੩ ਤਕ ਅਸੀਂ ਕੁਲ ੭ ਆਦਮੀ ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਸੀ। ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਤ ਆਦਮੀਆਂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਕੋਈ ਸਜਣ ਬਬਰ ਜਥੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

੧. ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ ਪਿੰਡ ਦੌਲਤ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ
੨. ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਬਰ ਪਿੰਡ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ
੩. ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਬਰ ਪਿੰਡ ਬੋਹਲ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ
੪. ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਬਰ ਪਿੰਡ ਮਾਂਗਟ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ
੫. ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਬਰ ਪਿੰਡ ਧਾਮਿਆ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ
੬. ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਗਦਾਰ ਵਾਹਦੋ ਮੁਆਫ ਸਾਕਨ ਮਾਨਕੋ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ
੭. ਮੈਂ ਖੁਦ

ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ:— ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਜੂਨ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਨੇ ਇਕ ਕੰਮ ਵਾਸਤੇ ਮਾਲਵੇ ਵਲ ਭੇਜਿਆ। ਬਾਰਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਇਲਾਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਿਨ ਮੈਂ ਧੂਰੀ ਤੋਂ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਨੂੰ ਸਫਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇਕ ਅਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸੁਤੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਪੁਲਸ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਫੈਦਦ ਅਤੇ ਰਿਆਸਤੀ ਰੰਗ ਬਰੰਗੇ ਕਪੜੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਦ ਮੇਰੀ ਅਖ ਖੁਲ੍ਹੀ ਤਾਂ ਮੈਂ (ਸੰਤ) ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ (ਸ਼ਰਫਦੀਨ) ਵਾਹਦਾ ਮੁਆਫ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਨਾਲ ਖੜੇ ਹੋਏ ਵੇਖਿਆ। ਮੈਂ ਫੌਰਨ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਏਸੇ ਹੀ ਬੇਈਮਾਨ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ।

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ (ਸ਼ਰਫਦੀਨ) ਵਾਹਦਾ ਮੁਆਫ:— ਮਈ, ਜੂਨ, ਜੁਲਾਈ, ਅਗਸਤ, ਸਤੰਬਰ, ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਜਦ ਇਹ ਸ਼ਖਸ ਸਾਡੀ ਪਲਟਨ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ ਗਰੰਥੀ ਦੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਾਕਫੀ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਸਿਖ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇਕ ਟੀਨ ਘਿਓ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਪੜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖਰੈਤ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਦਿਤੇ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਕਰਾਏ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਰੁਪਏ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਮੈਂ ਨਕਰੀ ਛਡ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਤਦ ਉਦੋਂ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਦੋ ਕੰਬਲ ਤੇ ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਏ ਨਕਦ ਦਿਤੇ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਇਕ ਅਕਾਲੀ ਖੁਰਦ ਪੁਰ ਨਿਵਾਸੀ ਨੂੰ ਦ ਦਿਤੇ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮੁਹਬਤ ਸੀ ਅਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਆਦਮੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਕੇ ਚਕਰਵਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜਾਉਣ ਦਾ ਵਾਹਦਾ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਮੈਂ ਇਸ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਬੰਧ ਤੋੜ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਹੀ ਆਦਮੀ ਮੇਰੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਹੀ ਗਿਆ।

ਬੇੜੀ :— ੨੦ ਜੂਨ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਮੈਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ੨੧ ਜੂਨ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਜਾਲੰਧਰ ਲਿਆ ਕੇ ਬੇੜੀ ਲਾਈ ਗਈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਅਜ ਤਕ ਲਗੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਅਤਿਅੰਤ ਹੀ ਸਖਤੀ ਦੇ ਤਰੀਕੇ:— ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਖਤੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਪੁਲਸ ਮੇਰੇ ਤੇ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰਤ ਭਾਵੇਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਤਰੀਕੇ ਘਟ ਹੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਮੈਂ ਉਹੀ ਤਰੀਕੇ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਗਦਾਰ (ਵਾਹਦਾ ਮੁਆਫ) ਨੇ ਪੁਲਸ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਦਰਜ ਕਰਾਏ ਹਨ ਅਤੇ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦੇ ਇਕ ਵਡੇ ਅਫਸਰ ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਖਤੀ ਵਿਚ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੇਰੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚੋਂ ਕੀ ਕੁਝ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿੰਨੀ ਜਗ੍ਹਾ ਮੇਰੇ ਦਸਖਤ ਕਰਵਾ ਲਏ ਗਏ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਅਤਿਅੰਤ ਹੀ ਸਖਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਭੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਪਰੰਤੂ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਮੈਨੂੰ ਚੇਤਾ ਹੈ ਮੈਂ ਹੋਸ਼ ਵਿਚ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕੋਈ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਦਸਖਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ੨੧ ਜੂਨ ੧੪੨੩ ਤੋਂ ੯ ਅਗਸਤ ੧੯੨੩ ਤਕ ਕੋਈ ਆਮ ਆਦਮੀ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਪੈਣ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ਸਿਵਾਏ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਕਸਾਈਆਂ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਮੇਰੇ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਗਦਾਰ ਵਾਹਦਾ ਮੁਆਫ ਮੇਰੇ ਤੇ ਸਖਤੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :–

ਮੌਜ਼ਾ ਭਬਿਆਣ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਸਤ ਆਦਮੀ ਹੋ ਗਏ ਇਸ ਵੇਲੇ ਧਨਾ ਸਿੰਘ ਬੋਹਲ ਪੁਰ ਅਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਨੇ ਜ਼ਿਕਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਈ ਅੱਡ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬੂ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਪਕੜ ਕੇ ਜਲੰਧਰ ਲੈ ਗਈ ਹੈ, ਬਾਬੂ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਅਤਿਅੰਤ ਹੀ ਸਖਤੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਨਾਲ ਹੀ ਸੁਨਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪੁਲਸ ਨੇ ਬਾਬੂ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੋਹੇ ਦੇ ਪਲੰਘ ਤੇ ਲਟਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਕੋਲਿਆਂ ਦੀ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ ਅੱਗ ਜਲਾ ਦਿਤੀ, ਤਦ ਭੀ ਬਾਬੂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੋਈ ਵਾਕਿਆਤ ਬਬਰ ਜਥੇ ਦੇ ਨਹੀਂ ਦਸੇ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਲੰਘ ਦਾ ਲੋਹਾ ਅਤਿਅੰਤ ਹੀ ਗਰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਰੀਰ ਅੱਗ ਨਾਲ ਝੁਲਸਿਆ ਗਿਆ, ਤਦ ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪਲੰਘ ਤੋਂ ਉਠਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਬਬਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸੜ ਕੇ ਮਰ ਜਾਣ ਦਿਉ। ਪਰੰਤੂ ਪੁਲਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਸੜਦੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਪਲੰਘ ਦੇ ਉਤੋਂ ਚੁਕ ਲਿਆ, ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਛਤ ਦੇ ਨਾਲ ਕੁੰਡੀ ਵਿਚ ਰਸਿਆਂ ਨਾਲ ਲਟਕਾ ਕੇ ਬੱਨ੍ਹ ਦਿਤਾ। ਪਰੰਤੂ ਫੇਰ ਵੀ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੋਈ ਗਲ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਸੀ, ਫੇਰ ਪੁਲਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੇਸ ਰਸੇ ਨਾਲ ਬਨ੍ਹ ਕੇ ਛਤ ਦੇ ਕੁੰਡੇ ਨਾਲ ਲਟਕਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਚਾਰ ਆਦਮੀ ਧਕੇ ਧਮੋਕੇ ਮਾਰਨ ਲਗ ਪਏ, ਲੇਕਨ ਫੇਰ ਵੀ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੋਈ ਹਾਲ ਨਾ ਦਸਿਆ। ਹਾਲੇ ਤੀਕ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲੜ ਨਹੀਂ ਫੜਾਇਆ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਬਬਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ੇ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਿਸ ਦਾ ਐਡਾ ਵਡਾ ਹੌਂਸਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਰਾਦਾ ਮੁਸਤਕਿਲ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਏਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬੀਰ ਬਹਾਦਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ:—ਹੁਣ ਮੈਂ ਏਸ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਏਨਾਂ ਹੀ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਚੰਗਾ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਵਾ: ਮੁਆਫ਼ ਗ਼ਦਾਰ ਨੇ ਸਖਤੀ ਦੇ ਬਾਰੇ ਲਖਾਇਆ ਹੈ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈ।

ਮੋਹਕਮਾਂ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ.:—ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਉਹੋ ਆਦਮੀ ਭਰਤੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਹੋਣ। ਏਹਨਾਂ ਸਿਫਤਾਂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਏਸ ਮੋਹਕਮੇਂ ਦੇ ਕਾਬਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ੧. ਧਰਮ ਵਾ ਈਮਾਨ ਫਰੋਸ਼, ੨. ਮਿਤਰ ਮਾਰ, ੩. ਕੌਮ ਫਰੋਸ਼, ੪. ਦੇਸ਼ ਕਾ ਬਦ ਖੁਆਹ, ੫. ਖੁਦਗਰਜ਼, ੬. ਦਗਾ ਬਾਜ਼, ੭. ਆਪਣੀ ਵਾਲਦਾ ਕੇ ਖਿਲਾਫ ਡਾਇਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ, ੮. ਅਪਨੇ ਪੇਟ ਕੇ ਲੀਏ ਹਕੂਮਤ ਔਰ ਰਿਆਇਆ ਕੇ ਦਰਮਿਆਨ ਝਗੜਾ ਬਰਆਮਦ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ੯. ਬਦ ਚਲਨ ਰੰਡੀ ਬਾਜ਼, ੧੦. ਰਿਸ਼ਵਤ ਖੋਰ, ੧੧. ਸੰਗਦਿਲ ਜ਼ਾਲਮ, ੧੨. ਅੱਵਲ ਦਰਜ਼ੇ ਕਾ ਬੇਈਮਾਨ, ੧੩. ਗ਼ਦਾਰ, ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਅਗਰ ਇਸ ਮੋਹਕਮਾਂ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਨੂੰ (Criminal Indian Dogs) ਦਾ ਮੋਹਕਮਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਹੋਗਾ।

ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦੇ ਮੋਹਕਮੇਂ ਵਿਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਕੁਝ ਲਭਾ:—ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦਾ ਮੋਹਕਮਾਂ (Criminal Indion Dogs) ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਅਫਸਰ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਫੜਨ ਦੇ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਮਠਾਈ ਵੰਡੀ ਅਤੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਵਾਉਣੇ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੇ। ਏਹਨਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਮਠਿਆਈ ਵੰਡ ਦਿਤੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਉਹ ਮਠਾਈ ਖਾਧੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹਵਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਚੁਕੇ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਇਸ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਤੇ ਮਠਾਈ ਛਕਣ ਦੇ ਮੁਤੱਲਕ ਪੂਰੇ ਪੂਰੇ ਹਾਲ ਦਸੇ ਸੀ।

ਇਕਤਰਤਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ:—

੧. ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. (Criminal Indian Dog)
੨. (ਸੰਤ) ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘੜਿਆਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੩. (ਸੰਤ) ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਵਾਹਦਾ ਮੁਆਫ
੪. (ਸੰਤ) ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰਫ ਦੀਨ) ਵਾਹਦਾ ਮੁਆਫ
੫. ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਕਾਣਾ ਵਾਹਦਾ ਮੁਆਫ ਪਿੰਡ ਪਰਾਗਪੁਰ
੬. ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਵਾਹਦਾ ਮੁਆਫ ਪਿੰਡ ਪਰਾਗਪੁਰ
੭. ਮੀਰ ਫਜ਼ਲ ਅਮਾਮ ਡਿਪਟੀ ਸੁਪਰੰਟੈਂਡੰਟ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ.
੮. ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਅਬਦੁਲ ਅਜ਼ੀਜ ਸੁਪਰੰਨਟੈਂਡੰਟ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ.

ਜਾਲੰਧਰ ਜੇਲ੍ਹ:— ੨੨ ਜੂਨ ੧੯੨੩ ਤੋਂ ੯ ਅਗਸਤ ੧੯੨੩ ਤਕ ਮੈਨੂੰ ਜਾਲੰਧਰ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਮੁਤਸਿਲ ਹਵਾਲਾਤ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ੮ ਅਗਸਤ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਜਾਲੰਧਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਜਾਲੰਧਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸ਼ਨਾਖਤਾਂ:— ੨੧ ਜੂਨ ੧੯੨੩ ਤੋਂ ਅਗਸਤ ੧੯੨੩ ਤਕ ਮੈਨੂੰ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. (Criminal Indian Dog) ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਰਖਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵੇਲੇ ਕੁਵੇਲੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਖਾਲਕੇ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਦੇ ਬਰਖਲਾਫ ਗਵਾਹ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਝੋਲੀ ਚੁਕਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਮੈਨੂੰ ਦਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ, ਇਕ ਦੋ ਡਾਕੂਆਂ ਦੇ ਜਥੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਹੋਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਫੜੇ ਗਏ ਸੀ (ਮਸਲਨ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਵੈਹਦਾ ਮੁਆਫ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਵੈਹਦਾ ਮੁਆਫ ਚਮਾਰ ਪਿੰਡ ਬੋਪਾ ਰਾਏ) ਏਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀ ਮੁਲਜ਼ਮਾ ਨੂੰ ਦਖਾਲ ਕੇ ਫਰਜ਼ੀ ਗਰੋਹ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ। ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਪੁਲਸ ਨੇ ਕੀਤੀਆਂ ਪਰੰਤੂ ਫੇਰ ਵੀ ਸ਼ਨਾਖਤਾਂ ਐਸੇ ਬੇ ਤਰੀਕੇ ਤੇ ਬੇ ਇਨਸਾਫੀ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰਾਈਆ ਗਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅਥਵਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਇਕ ਇਨਸਾਫ ਪਸੰਦ ਆਦਮੀ ਇਹ ਸਾਫ ਤੌਰ ਤੇ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਨਾਖਤਾਂ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮੁਜਸਟਰੇਟ ਨੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਹਥ ਕਠਪੁਤਲੀ ਬਣ ਕੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਇਨਸਾਫ ਦਾ ਖੂਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਧਰਮ ਤੇ ਈਮਾਨ ਤੇ ਇਨਸਾਫ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਕਿਤੇ ਪਰ ਲਾ ਕੇ ਉਡ ਗਿਆ ਹੈ। (ਮਿਸਟਰ ਅਬਦਲ ਫਤਾਹ ਸਾਹਿਬ) ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਆਏ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮੀਰ ਫਜ਼ਲ ਅਮਾਵ ਡਿਪਟੀ ਸੁਪਰੰਟੈਂਡੈਂਟ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਅਤੇ ਇਕ ਇਸਸਟੈਂਟ ਸੁਪਰੰਟੈਂਡੈਂਟ ਪੁਲਸ ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲਾ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ਾਇਦ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਦੋ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਂਦੇ ਤੇ ਦਸਦੇ ਕਿ ਫਲਾਨਾ ਆਦਮੀ ਐਨੇ ਨੰਬਰ ਪਰ ਖੜਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਦੇ ਕਪੜੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਵਾਉਣੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹਵਾਲਾਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ ਗਿਣਤੀ ਬੁਲਾ ਕੇ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਸਖਤ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਨਾ ਬਦਲੇ। ਜਦ ਕੋਈ ਅਕਾਲੀ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਅਫਸਰਾਂ ਤੋਂ ਅਖ ਬਚਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਬਦਲੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ, ਤਦ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕੁਨਿੰਦਾ ਆਦਮੀ ਉਸਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਖੈਰ ਜਦ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕੁਨਿੰਦਾ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਤਦ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਤੇ (ਮੀਰ ਫਜ਼ਲ ਅਮਾਮ) ਡਿਪਟੀ ਸੁਪਰੰਟੈਂ-ਡੈਂਟ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਉਥੇ ਠਹਿਰ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਡਰੋ ਨਾ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਛੀ ਤਰਾਂ ਦੇਖੋ। ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਉਸ ਅਕਾਲੀ ਨੂੰ ਹਥ ਲਾ ਦੇਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਕੋਲ ਉਹ ਖੜਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਮੁਲਜ਼ਮ ਦਾ ਕੋਈ ਉਜਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ। ੯ ਅਗਸਤ ੧੯੨੩ ਤੋਂ ੧੨ ਅਗਸਤ ਤਕ ਇਹੋ ਹਾਲ ਰਿਹਾ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕੁਦਰਤ:— ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਪੁਲਸ ਅਤੇ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਅਬਦੁਲਾ ਫਤਾ ਨੇ ਫਰਜ਼ੀ ਸ਼ਨਾਖਤਾਂ ਕਰਵਾ ਕੇ ਬੇਗੁਨਾਹ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਕਸੂਰਵਾਰ ਠਹਿਰਾਉਣ ਦੀ ਅਤਿਅੰਤ ਹੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਸਿਧ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਕਸਰ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਛਡੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਨਸਾਫ ਅਤੇ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਸਖਤੀ ਦੇ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਪਰੰਤੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਭੇਦ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ। ਬੰਦਾ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਆਪਣਾ ਮਤਲਬ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰਾ ਤਾਣ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਹੁੰਦਾ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਮੇਰੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਖੀ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਆਦਮੀ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰ ਕੇ ਗਿਆ ਹੋਊਗਾ। ਚੰਦ ਉਗਾਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਨਾਖਤਾਂ ਬਾਰੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਬਤ ਮੈਨੂੰ ਮਿਸਟਰ ਬੁਲਅਰ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗਾ ਹੈ, ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਗਲ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਫਾਈ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖਦਾ। ਪਰੰਤੂ ਆਮ ਪਬਲਿਕ ਨੂੰ ਮਿਸਟਰ ਅਬਦੁਲ ਫਤਾਹ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਤੇ ਉਪਰੋਕਤ ਅਦਾਲਤ ਦੀ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ।

੧. ਗਵਾਹ ਹਰੀ ਦਾਸ ਪਿੰਡ ਘੜਿਆਲ ਵਾਲਾ, ਜਾਲੰਧਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਪਰੰਤੂ ਮਿਸਟਰ ਅਬਦੁਲ ਫਤਾ ਨੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕੀਤੀ ਲਿਖ ਦਿਤੀ। ਉਪਰੰਤ ਬੁਲਅਰ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਇਸ ਦੀ ਜਾਲੰਧਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸ਼ਨਾਖਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਹੁਣ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਬਲਕਿ ਇਸ ਕੋ ਡਰਾ ਧਮਕਾ ਕਰ ਅਦਾਲਤ ਹਿਜ਼ਾ ਮੇਂ ਕਹਿਲਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਨੇ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰ ਲੀ ਥੀ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਝੂਠੀਆਂ ਅਤੇ ਫਰਜ਼ੀ ਗਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਗਵਾਹਾਂ ਤੋਂ ਅਖਵਾਉਣਾ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲਾਂ ਦਾ ਬਾਏਂ ਹਾਥ ਕਾ ਕਰਤਬ ਹੈ।

੨. ਬਿਛੂ ਅਗਵਾਹ ਸਾਕਨ ਠਾਣੀ ਪੁਰ ਸੇ ਜਲੰਧਰ ਜੇਲ੍ਹ ਮੇਂ ਮੇਰੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ ਫੇਰ ਮਿਸਟਰ ਬੁਲਰ ਕੀ ਅਦਾਲਤ ਮੇਂ ਮੇਰੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਵਾਈ ਗਈ। ਜਿਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸਾਕਨ ਜਸੋ ਵਾਲ ਕੋ ਹਾਥ ਲਗਵਾਇਆ ਕਿ ਏਹ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਹਿਜ਼ਾ ਮੇਂ ਭੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਵਾਈ, ਜਬ ਅਗਵਾਹ ਸ਼ਨਾਖਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕਾ, ਤੋ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਕੀ ਤਰਫ ਸੇ ਸਵਾਲ ਕੀਆ ਗਿਆ, ਕਿ ਜਿਸ ਸ਼ਖਸ ਕੀ ਤੁਮ ਨੇ ਜਲੰਧਰ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕੀ ਥੀ, ਉਸ ਕਾ ਕਿਆ ਨਾਮ ਥਾ। (ਜਵਾਬ) ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ— (ਫਰਜ਼ੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਲਿਖਣੇ ਵਾਲੇ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਕੋ ਇਨਸਾਫ ਪਸੰਦ ਕਹਿ ਸਕਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਜ਼ਮੀਰ ਫਰੋਸ਼)?

੩. ਹਰ ਦੋ ਡਾਕੂ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਵੇਹਦਾ ਮੁਆਫ ਅਤੇ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਚਮਾਰ ਵੇਹਦਾ ਮੁਆਫ ਸਾਕਨ ਬੋਪਾ ਰਾਇ ਭੀ ਜਲੰਧਰ ਜੇਲ੍ਹ ਮੇਂ ਮੇਰੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਲੀਏ ਮੁਝੇ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਕਿ ਮੁੰਦਰਜਾ ਬਾਲਾ ਸ਼ਨਾਖਤੋਂ ਕੀ ਤਰ੍ਹੇ ਇਨ ਕੀ ਬਾਬਤ ਭੀ ਨਾ ਲਿਖ ਦੀਆ ਹੋ।

੪. ਗਵਾਹ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸਾਕਨ ਨੰਗਲ ਸ਼ਾਮਾਂ ਭੀ ਜਲੰਧਰ ਜੇਲ੍ਹ ਮੇਂ ਮੇਰੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਾ ਥਾ। ਮੇਰੀ ਬਜਾਏ ਭਾਈ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਸਾਕਨ ਬੋੜ ਬਾੜਿਆਂ ਕੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਨਾਖਤ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਬੇਅੰਤ ਸ਼ਨਾਖਤਾਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਫਰਜ਼ੀ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਲੇਕਨ ਮੈਂ ਤਮਾਮ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖਣੀਆਂ ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਤਰਫੋਂ ਸਫਾਈ ਸਮਝੀ ਜਾਊਗੀ। ਲੇਕਨ ਅਦਾਲਤ ਹਿਜ਼ਾਂ ਮੇਂ ਇਨ ਫਰਜ਼ੀ ਸ਼ਨਾਖਤੋਂ ਕਾ ਪਰਦਾ ਫਾਸ਼ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ ਨੀਜ਼ ਖੁਦਾ ਕੀ ਕੁਦਰਤ ਕੇ ਭੇਤ ਕਿਸੇ ਨੇਂ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ। ਤੇਰੀ ਗਤ ਮਿਤ ਤੂ ਹੀ ਜਾਨੇ ਵਾਲੀ ਗਲ ਹੈ।

ਮਿਸਟਰ ਅਬਦੁਲ ਫਤਾਹ ਸਾਹਿਬ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਜਲੰਧਰ:—ਮਿਸਟਰ ਅਬਦੁਲ ਫਤਾਹ ਸਾਹਿਬ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਨੇ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. (Criminal Indian Dag) ਕੇ ਸਾਥ ਮਿਲ ਕਰ ਤੈਹਰੀਕ ਅਲਾਕਾ ਦੁਆਬਾ ਮੇਂ ਸੇ ਦਬਾਨੇ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਕਦਰ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕੀ, ਕਿ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਧਰਮ, ਈਮਾਨ ਦੀ ਇਕ ਰਾਈ ਭਰ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਕੜੇ ਕਾਨੂੰਨ ਕੋ ਏਕ ਤਰਫ ਰਖ ਕਰ, ਜ਼ੁਲਮ ਵਾ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਕੀ ਕਲਮ ਸੇ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਕੇ ਹਾਥੋਂ ਮੇਂ ਏਕ ਖਲੌਨੇ ਬਣੇ। ਜਿਸ ਕੀ ਤਾਰ ਪੋਲੀਸ ਕੇ ਹਾਥੋਂ ਮੇਂ ਥੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹੇ ਪੋਲੀਸ ਨਚਾਤੀ ਥੀ ਨਾਚਾ ਕਰਤੇ ਥੇ। ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਕੀ ਅਗਵਾਹੀ ਸੇ ਮਾਲੂਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰਾ ਅਕਬਾਲ ਹੋਣਾ ਕਲਮ ਬੰਦ ਕੀਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਪੋਲੀਸ ਵਾਲੋਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਗੈਰ ਮੌਜੂਦਗੀ ਮੇਂ ਇਸ ਸੇ ਜੋ ਕੁਝ ਮੇਰੇ ਮੁਤੱਲਕ ਲਖਵਾਇਆ, ਲਿਖ ਦੀਆ ਹੈ। ਲੇਕਨ ਮੈਨੇ ਕੋਈ ਅਕਬਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਆ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਕੇ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਹੈਸੀਅਤ ਨਾ ਪੈਸਚਾਨ ਕਰ, ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਕੇ ਹਾਥੋਂ ਕੀ ਕੱਠ ਪੁਤਲੀ ਨਾਚਨੇ ਵਾਲੇ ਹੈਂ। ਸਵਾਏ ਇਸ ਕੋ ਜ਼ਮੀਰ ਫਰੋਸ਼ ਅਤੇ ਅਦਲ ਕਾ ਖੂਨ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਕੈਹਨੇ ਕੇ ਔਰ ਕਿਆ ਕੈਹ ਸਕਤੇ ਹੈਂ। ॥ ਬੈਂਤ ॥

ਲੈਹਰ ਅਕਾਲੀ ਦੇ ਸਮਝੋ ਦਬੌਣ ਖਾਤਰ, ਨਿਰਦੋਸ਼ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਚਲਾਨ ਦੇਖੋ।
ਆਦਲ ਅਫਸਰ ਵੀ ਪੁਲਸ ਦੇ ਸੰਗ ਮਿਲ ਕੇ, ਕਲਮ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਲਗੇ ਵਗਾਣ ਦੇਖੋ।
ਹਾਜ਼ਰ ਮੁਲਜ਼ਮ ਦੇ ਹਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾਹੀ, ਕਹੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਲਿਖਨ ਬਿਆਨ ਦੇਖੋ।
ਪੁਲਸ ਵਾਲੇ ਵੀ ਮੁਲਜ਼ਮ ਤੋਂ ਧੀਂਗ ਜੋਰੀ, ਕੁਟ ਮਾਰ ਕੇ ਦਸਖਤ ਕਰਵਾਨ ਦੇਖੋ।
ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਸ਼ਨਾਖਤ ਲਿਖ ਦੇਣ ਵਾਲੇ, ਏਹੋ ਜਿਹੇ ਵੀ ਆਦਲ ਕਹਾਨ ਦੇਖੋ।
ਕੈਹਨੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਬੇਚਨ ਜ਼ਮੀਰ ਜੇਹੜੇ, ਦਿਲ ਆਪ ਦੇ ਸ਼ਰਮ ਨਾ ਖਾਨ ਦੇਖੋ।
ਪੁਲਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਧਰਮ ਈਮਾਨ ਨਾਹੀ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਅਦਲ ਵੀ ਲਗੇ ਗਵਾਨ ਦੇਖੋ।
ਜੇ ਕਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ, "ਅਬਦੁਲ ਫਤਹ" ਜਾਲੰਧਰ ਵਿਚ ਆਣ ਦੇਖੋ।
ਉਕਤ ਖੂਬੀਆਂ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਏਹੋ, ਉਤੋਂ ਨਰਮ ਤੇ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ੈਤਾਨ ਵੇਖੋ।
ਬਾਤ ਸਚ ਤੂ ਆਖ ਨਧੜਕ ਹੋ ਕੇ, ਹੋਰ ਏਸ ਤੋਂ ਘਟ ਕੀ ਫਰਮਾਨ ਦੇਖੋ।

ਮਿਸਟਰ ਸੰਤ ਰਾਮ ਸਾਹਿਬ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਲਾਹੌਰ:—ਜਬ ਯਹਾਂ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਲਾਹੌਰ ਮੇਂ ਇਸ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਰੂ ਬਰੂ ਸ਼ਨਾਖਤੇਂ ਹੂਈਂ ਤੋ ਇਸ ਵਕਤ ਮੀਰ ਫਜ਼ਲ ਅਮਾਮ ਸਾਹਿਬ ਸੁਪਰੰਟੈਂਡੈਂਟ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਅਤੇ ਦੋ ਤੀਨ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਵਾਲੇ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਸਾਥ ਤਸ਼ਰੀਫ ਲਿਆਏ। ਲੇਕਨ ਸ਼ਨਾਖਤੋਂ ਕਾ ਤਰੀਕਾ ਵੁਹੀ ਰਖਾ ਗਿਆ, ਜੋ ਮੈਂ ਪੈਹਲੇ ਤੈਹਰੀਰ ਕਰ ਚੁਕਾ ਹੂੰ। ਮੁਝੇ ਏਹ ਬਾਤ ਸੁਣ ਕਰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੁਈ ਕਿ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਸਾਹਿਬ ਅਦਾਲਤ ਹਿਜ਼ਾ ਮੇਂ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇਤੇ ਹੂਏ ਕੈਹਤੇ ਥੇ, ਕਿ ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਊ, ਔਰ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਸਾਹਿਬ ਯੇਹ ਥੀ ਕੈਹਤੇ ਥੇ ਕਿ ਮੁਝੇ ਯਾਦ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਇਨ ਕੇ ਪਗੜੀਆਂ ਕੈਸੀਂ ਥੀਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੁੰਦਰਜਾ ਬਾਲਾ ਬਾਤੇ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਈਮਾਨ ਕਾ ਹਲਫ ਉਠਾ ਕਰ ਕੇਹਤੇ ਹੈਂ। ਬੜੇ ਅਫਸੋਸ ਸੇ ਕਹਿਨਾ ਪੜਤਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਈਮਾਨ ਕੀ ਕਸਮ ਕੋ ਮੈਜਿਟਰੇਟੋਂ ਨੇ ਬਚੋਂ ਕਾ ਖੇਲ ਸਮਝਾ ਹੂਆ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕੇ ਮੁਤੱਲਕ ਮੈਂ ਮਿਸਟਰ ਬੁਲਰ ਕੀ ਅਦਾਲਤ ਮੇਂ ਲਿਖ ਚੁਕਾ ਹੂੰ। ਇਸ ਲੀਏ ਮੁਝੇ ਦੁਬਾਰੇ ਲਿਖਨੇ ਕੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(ਇਕ ਨੂੰ ਕੀ ਰੋਵੇਂ ਊਤ ਗਿਆ ਆਵਾ ਜੀ): -ਅਦਾਲਤ ਹਿਜ਼ਾ ਮੇਂ ਜਿਤਨੇ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਭੁਗਤੇ ਹੈਂ, ਸਭ ਕੇ ਸਭ ਧਰਮ ਈਮਾਨ ਕੀ ਝੂਠੀ ਕਸਮੇਂ ਖਾ ਗਏ। ਦਰ ਅਸਲ ਇਨ ਕਾ ਕੋਈ ਅਖਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾ ਜ਼ਰਖਰੀਦ ਗੁਲਾਮ ਟੋਲਾ ਹੋਨੇ ਕੀ ਵਜਾ ਸੇ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਵਾਲੋਂ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਉਨ ਸੇ ਲਖਵਾਣਾ ਚਾਹਾ ਲਖਵਾ ਲੀਆ ਅਤੇ ਲਿਖੇ ਹੂਏ ਕੇ ਮੁਤੱਲਕ ਉਨ ਕੇ ਧਰਮ ਕੀ ਕਸਮ ਉਠਾ ਕਰ ਕੇਹਨਾ ਪੜਤਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਨਹੋਂ ਨੇ ਕਸਮ ਭੀ ਇਸ ਕਿਸਮ ਕੀ ਉਠਾਈ ਹੋਗੀ, ਜੈਸੀ ਕਿ ਧਰਮ ਈਮਾਨ ਫਰੋਸ਼ ਕੀਆ ਕਰਤੇ ਹੈਂ। ਅਦਾਲਤ ਕੇ ਰੂਹਬਰੂ ਹੋਕਰ ਬਲੰਦ ਅਵਾਜ਼ ਕੇਹ ਦੇਣਾ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਕਹੂੰਗਾ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਈਮਾਨ ਸੇ ਸਚ ਕਹੂੰਗਾ ਅਤੇ ਆਹਿਸਤਾ ਸੇ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਮੇਂ ਸਾਥ ਹੀ ਕੇਹ ਦੇਣਾ ਕਿ ਮੈਂ ਈਮਾਨ ਸੇ ਸਚ ਨਹੀਂ ਕਹੂੰਗਾ। ਅਗਰ ਐਸੇ ਅਗਵਾਹੋਂ ਕੋ ਦੀਗਰ ਸ਼ਖਸ਼ ਪੂਛਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤਮ ਨੇ ਝੂਠੀ ਕਸਮ ਉਠਾਈ ਹੈ, ਤੋ ਵੋਹ ਜਵਾਬ ਦੇਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਮੇਂ ਕੇਹ ਲੀਆ ਥਾ, ਕਿ ਮੈਂ ਈਮਾਨ ਸੇ ਝੂਠ ਬੋਲੂੰਗਾ। ਮੁਝੇ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਸਭ ਕੇ ਸਭ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਭੀ ਕਸਮ ਉਠਾਨੇ ਕਾ ਮੁੰਦਰਜਾ ਬਾਲਾ (ਉਪਰੋਕਤ) ਤਰੀਕਾ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਝੂਠੀ ਸ਼ਹਾਦਤੇਂ ਦੇ ਗਏ ਹੈਂ। ਅਬ ਤੋ ਮੁਝੇ ਬਿਲਕੁਲ ਤਸੱਲੀ (ਇਤਮੀਨਾਨ) ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਜਬ ਆਦਲ ਅਫਸਰੋਂ ਕਾ ਏਹ ਹਾਲ ਹੈ। ਤਬ। ਬੇਗੁਨਾਹੋਂ ਕੋ ਫਾਂਸੀ ਲਟਕਾਇਆ ਜਾਤਾ ਹੋਗਾ।

ਸ਼ਾਤਮਈ ਅਕਾਲੀ:—੨੨ ਵਾ ੨੩ ਮਾਰਚ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ੧੭੫ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦਰ-ਬੰਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਔਰ ਤਲਾਸ਼ੀਆਂ ਹੂਈਂ, ਪਾਨੀ ਕੇ ਬਦਰ ਰੌ ਅਤੇ ਦਰਖਤੋਂ ਕੀ ਝਿੜੀਆਂ ਭੀ ਇਸ ਵਕਤ ਦੇਖੀਂ ਗਈਂ। ਲੇਕਨ ਕਿਸੀ ਅਕਾਲੀ ਕੇ ਘਰ ਸੇ ਕੋਈ ਬਬਰ, ਔਰ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਾ। ਛਤੀਸ ਜ਼ਿਲੋਂ ਕੀ ਪੋਲੀਸ ਅਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਇਸ ਕਿਸਮ ਕੇ ਦੋ ਤੀਨ ਛਾਪੇ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਲੇਕਨ ਬਬਰੋਂ ਕੋ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨੇ ਮੇਂ ਪੋਲੀਸ ਕਾਸਰ ਰਹੀ। ਆਖਰ ਕਾਰ ੨੧ ਵਾ ੨੨ ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੩ ਕੋ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸੌ ਅਕਾਲੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲੀਏ ਗਏ। ਜਿਨ ਮੇ ਸੇ ਬਹੁਤ ਸੇ ਅਕਾਲੀ ਤੋ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੇਕਰ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਵਾਲੋਂ ਨੇ ਛੋੜ ਦੀਏ। ਏਕ ਸੌ ਸੇ ਪਾਂਚ ਸੌ ਤਕ ਮੁਲਜ਼ਮ ਕੀ ਹੈਸੀਅਤ ਕੇ ਮੁਤਾਬਕ ਤੰਗ ਕਰਕੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੀ ਗਈ। ਬਹੁਤ ਸੇ ਅਸ਼ਖਾਸ ਕੋ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੇਕਰ ਗਵਾਹ ਬਨਾ ਲੀਆ ਗਿਆ। ਮੁਝੇ ਬਹੁਤ ਸੇ ਆਦਮੀਉਂ ਕਾ ਪਤਾ ਹੈ ਜਿਨ ਕੋ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇ ਕਰ ਗਵਾਹ ਬਨਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਗਵਾਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰ ਨੰਬਰ ੧੦ ਕੇ ਬਦਮਾਸ਼, ਨੰਬਰਦਾਰ, ਚੌਕੀਦਾਰ, ਜ਼ੈਲਦਾਰ, ਪੋਲੀਸ ਦੇ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਅਤੇ ਦੀਗਰ ਮੈਂਬਰ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹੈਂ। ਜਿਨ ਕਾ ਧਰਮ ਈਮਾਨ ਫਰੋਸ਼ ਗਦਾਰੋਂ ਕਾ ਪੇਸ਼ਾ ਹੈ, ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਛਟ ਚੁਕਣ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਅਦਾਲਤ ਹਿਜ਼ਾ ਮੇਂ ਮੁਲਜ਼ਮੋਂ ਕੇ ਤੌਰ ਪਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਏ ਗਏ ਹੈਂ, ਏਹ ਸਭ ਕੇ ਸਭ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਔਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਕੇ ਹੁਕਮੋਂ ਕੇ ਕਾਇਲ ਰਹੇ ਹੈਂ, ਔਰ ਹੈਂ। ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਕੇ ਮੌਕਾ ਪਰ ਕਿਸੀ ਅਕਾਲੀ ਨੇ ਤਸ਼ੱਦਤ ਨਹੀਂ ਕੀਆ। ਤਲਾਸ਼ੀਉਂ ਮੇਂ ਸੇ ਕਿਸੀ ਕੇ ਪਾਸ ਸੇ ਭੀ ਕੋਈ ਹਥਿਆਰ ਵਗੈਰਾ ਬਰਾਮਦ ਨਹੀਂ ਹੂਆ। ਇਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਪੋਲੀਸ ਗਾਰਦੋਂ ਕੀ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਪੜੀ। ਇਸ ਮੇਂ ਸੇ ਕਈ ਤੋ ਆਪ ਪੋਲੀਸ ਮੇਂ ਜਲੰਧਰ ਯਾ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਥਾਨੇ ਮੇਂ ਜਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ। ਇਨ ਬਾਤੋਂ ਪਰ ਗੌਰ ਕਰਨੇ ਸੇ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਕਿਆ ਏਹ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਹੈਂ? ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਸਿਰਫ ਅਕਾਲੀ ਲੈਹਰ ਕੋ ਕਮਜ਼ੋਰ ਔਰ ਨੇਸਤੋ ਨਾਬੂਦ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਬੇਗੁਨਾਹ, ਬੇਕਸੂਰ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅਕਾਲੀਉਂ ਕੋ ਬਬਰੋਂ ਕੀ ਆੜ ਮੇਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਬਾਕੀ ਲੋਗੋਂ ਕੋ ਖੌਫਜ਼ਦਾ ਕਰਨੇਂ ਕੇ ਲੀਏ ਅਨੋਖਾ ਢੰਗ ਖੇਲ੍ਹਾ ਹੈ। ਨੀਜ਼ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਉਂ ਕੇ ਅਸੂਲ ਤੋ ਇਨ ਕੇ ਬਿਲਕੁਲ ਬਰ ਅਕਸ ਥੇ, ਜਿਸ ਕਾ ਮੈਂ ਪੀਛੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਆਇਆ ਹੂੰ:—

॥ ਬੈਂਤ ॥

ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅਕਾਲੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ, ਕੀਤਾ ਏਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਬਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਮਝੋ।
ਨਾ ਏਹ ਜਾਣਦੇ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ, ਕੀਤਾ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਏਹ ਦਸਤੂਰ ਸਮਝੋ।
ਝੂਠ ਬੋਲਣਾ ਆਪ ਦੇ ਪਾਸ ਨਾਹੀ, ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਵਿਚ ਜ਼ੁਲਮ ਜ਼ਰੂਰ ਸਮਝੋ।
ਹੁਣ ਜ਼ੁਲਮ ਹੈ ਬਾਕੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੇ, ਏਹ ਸਭ ਹੀ ਬਿਨਾ ਕਸੂਰ ਸਮਝੋ।

—੦—

ਅਬਦੁਲ ਫਤਾ ਤੇ ਬੁਲਰ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ, ਛਿਕੇ ਟੰਗ ਕੇ ਕੜੇ ਕਾਨੂੰਨ ਹਾਕਮ।
ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਪੁਲਸ ਦੇ ਲਗ ਆਖੇ, ਕੀਤਾ ਏਹਨਾਂ ਨੇ ਅਦਲ ਦਾ ਖੂਨ ਹਾਕਮ।
ਕੈਹਣੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਜੋ ਜ਼ਮੀਰ ਬਚੇ, ਉਹਦਾ ਹੋਂਵਦਾ ਕਿਹੜਾ ਮਜ਼ਮੂਨ ਹਾਕਮ।
ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰੁਹਬ ਦੇ ਵਿਚ ਆਕੇ, ਬਜਪਾ ਕਰੀਂ ਨਾ ਕਿਤੇ ਤਾਊਨ ਹਾਕਮ।
(ਨਧੜਕ)

ਬਦਨਾਮ ਕਰਨੇਂ ਕੀ ਜਲੀਲ ਚਾਲ:—ਬਬਰੋਂ ਕੀ ਸੂਰਤ ਮੇਂ ਪਕੜੇ ਹੂਏ ਬੇਗੁਨਾਹ ਅਕਾਲੀਓਂ ਪਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਏ ਜਾਨੇ ਸੇ ਪੈਹਲੇ ਏਕ ਦੋ ਡਾਕੂ ਜੋ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ ਮੇਂ ਪਕੜੇ ਗਏ ਥੇ, ਅਤੇ ਉਨ ਕੇ ਮੁਕੱਦਮਾਂ ਮੇਂ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਵੈਹਦਾ ਮੁਆਫ ਔਰ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਚਮਾਰ ਵੈਹਦਾ ਮੁਆਫ ਸਾਕਨ ਬੋਪਾ ਰਾਇ ਵੈਹਦਾ ਮੁਆਫ ਥੇ। ਸੁਣਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਏਕ ਡਾਕੂਉਂ ਕਾ ਗਰੋਹ ਬਾਦਅਜ਼ਾਂ ਪਕੜਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਨ ਪਰ ਧਨਾ ਸਿੰਘ ਵੈਹਦਾ ਮੁਆਫ ਸਾਕਨ ਕੋਟਲੀ ਜੋ ਪਿਛਲਗ ਹੈ 'ਏਕ ਕਾਮ ਦੋ ਕਾਜ' 'ਮਸਲਾ' ਕੇ ਮੁਤਾਬਕ ਇਨ ਡਾਕੂਉਂ ਵੈਹਦਾ ਮੁਆਫੋਂ ਕੋ ਅਕਾਲੀਉਂ ਪਰ ਭੀ ਭੁਗਤਾਇਆ ਗਿਆ। ਏਕ ਹੀ ਗਾਉਂ ਕੇ ਪੈਹਲੇ ਦੋ ਡਾਕੂ ਵੈਹਦਾ ਮੁਆਫੋਂ ਕੋ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ ਸੇ ਜਲੰਧਰ ਭੀ ਕਈ ਦਫਾ ਲਿਆਇਆ ਗਿਆ ਥਾ ਔਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਸ਼ੁਦਾ ਅਕਾਲੀ ਦਿਖਲਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀਉਂ ਕੇ ਸਾਥ ਹਵਾਲਾਤ ਮੇਂ ਰਖੇ ਗਏ ਥੇ। ਮਿਸਟਰ ਬੁਲਰ ਕੀ ਅਦਾਲਤ ਮੇਂ ਤੋ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਵਾਲੋਂ ਕਾ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਥਾ। ਵੈਹਦਾ ਮੁਆਫੋਂ ਔਰ ਦੀਗਰ ਅਗਵਾਹੋਂ ਕੋ ਤਮਾਮ ਮੁਲਜ਼ਮਾਨ ਬਰਮਲਾ ਤੌਰ ਪਰ ਦਖਲਾਏ ਜਾਤੇ ਥੇ, ਜਬ ਮਿਸਟਰ ਬੁਲਰ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਇਸ ਬਾਤ ਕੀ ਤਰਫ ਤਵਜੋਂ ਦਲਾਈ ਜਾਤੀ ਥੀ ਤੋ ਸਵਾਏ ਮਾਯੂਸੀ ਕੇ ਕੁਛ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਥਾ। ਚੂੰਕਿ ਅਦਾਲਤ ਹਿਜ਼ਾ ਕਾ ਅਛਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਹੈ ਇਸ ਲੀਏ ਬਹਾ ਅਦਾਲਤ ਕੇ ਕਮਰਾ ਮੇਂ ਤੋ ਵੈਹਦਾ ਮੁਆਫ ਔਰ ਦੀਗਰ ਅਗਵਾਹੋਂ ਕੋ ਅਕਾਲੀ ਦਖਾਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਪੋਲੀਸ ਕਾਸਰ ਰਹੀ। ਲੇਕਨ ਪੇਸ਼ਾਬ ਕਰਨੇ ਕੇ ਵਕਤ ਅਕਾਲੀਉਂ ਕੋ ਦਖਲਾਨੇ ਮੇਂ ਪੋਲੀਸ ਕਾਫੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰਤੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਮੇਂ ਪੋਲੀਸ ਕੋ ਮੁਕੰਮਲ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਹੀਂ ਹੁਈ। ਮੈਨੇ ਭੀ ਅਦਾਲਤ ਕੇ ਏਕ ਦੋ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਫਾ ਤਵੱਜਾ ਇਸ ਤਰਫ ਦਲਾਈ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਹੈਡ ਕੰਸਟੇਬਲ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਵੇਹਦਾ ਮੁਆਫ ਸਾਕਨ ਬੋਪਾ ਰਾਇ ਕੋ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਲੇ ਆਇਆ, ਔਰ ਮੁਝੇ ਕੇਹਨੇ ਲਗਾ ਸਣਾਉ ਬਾਬੂ ਜੀ ਕਿਆ ਹਾਲ ਹੈ। ਜਿਸ ਪਰ ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਵੇਹਦਾ ਮੁਆਫ ਕੋ ਮੇਰੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਵਾਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਏਹ ਚਾਲ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਹਿਜ਼ ਕੋ ਏਹ ਬਾਤ ਬਤਲਾਈ ਲੇਕਨ ਅਦਾਲਤ ਕੀ ਤਰਫ ਸੇ ਇਸ ਕਾ ਕੋਈ ਨੋਟਸ ਨਹੀਂ ਲੀਆ ਗਿਆ। ਚੰਦ ਮਿੰਟ ਕੇ ਬਾਦ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਵੇਹਦਾ ਮੁਆਫ ਕੋ ਅਗਵਾਹੀ ਕੇ ਲੀਏ ਅੰਦਰ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਔਰ ਜਬ ਮੇਰੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਤੋ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਔਰ ਪੋਲੀਸ ਨੇ ਆਮ ਬਣਾਏ ਹੂਏ ਤਰੀਕਾ ਕੇ ਮੁਤਾਬਕ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਕੋ ਭੀ ਸਖਲਾਇਆ ਤਾਕੇ ਅਦਾਲਤ ਕੋ ਦਖਲਾਏ ਜਾਨੇ ਕਾ ਸ਼ੱਕ ਪੈਦਾ ਨਾ ਹੋ। ਚੰਦ ਮਿੰਟ ਇਧਰ ਉਧਰ ਦੇਖ ਕਰ ਮੇਰੀ ਤਰਫ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਆ ਕਿ ਏਹ ਬਾਬੂ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਏਹੀ ਹਾਲ ਅਗਵਾਹ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਸਾਕਨ ਨਾਈ ਵਾਲਾ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਕੀ ਬਾਬਤ ਸਮਝੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ ਦੋਨੋ ਕੀ ਬਾਬਤ ਮੈਨੇ ਅਦਾਲਤ ਹਿਜ਼ਾ ਮੇਂ ਉਜ਼ਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਆ ਥਾ, ਇਸ ਲੀਏ ਮੈਂ ਨੇ ਇਸ ਕੀ ਬਾਬਤ ਲਿਖਾ ਹੈ ਕਿ ਚੰਦ ਗਵਾਹੋਂ ਕੀ ਬਾਬਤ ਪੋਲੀਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਾਥ ਐਸਾ ਹੀ ਕੀਆ ਹੈ,ਚੂੰਕਿ ਮੈਂ ਕੋਈ ਸਫਾਈ ਨਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹਤਾ ਇਸਲੀਏ ਮੁਝੇ ਏਥੇ ਤੇਹਰੀਰ ਕਰਨੇ ਕੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਪੋਲੀਸ ਅਦਾਲਤ ਕੇ ਕਮਰੇ ਮੇਂ ਅਕਾਲੀਉਂ ਕੇ ਦਖਾਨੇ ਸੇ ਕਾਸਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਏਹੀ ਵਜਾ ਹੈ ਕਿ ਧਨਾ ਸਿੰਘ ਵਾਹਦਾ ਮੁਆਫ ਸਵਾਏ ਦੋ ਚਾਰ ਅਕਾਲੀਉਂ ਕੇ, ਜਿਨ ਕੋ ਦੇਖਨੇ ਮੇਂ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਬਾਕਿਉਂ ਕੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਾ। ਇਸ ਸੇ ਸਾਫ ਸਾਬਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ ਡਾਕੂਉਂ ਵੇਹਦਾ ਮੁਆਫੋਂ ਕੋ ਫਰਜ਼ੀ ਬਬਰ ਬਨਾ ਕਰ ਬਬਰੋਂ ਕੀ ਸੂਰਤ ਮੇਂ ਪਕੜੇ ਹੂਏ ਅਕਾਲੀਉਂ ਕੇ ਬਰਖਲਾਫ ਭੁਗਤਾਨੇ ਕਾ ਸਿਰਫ ਏਹ ਮਤਬਲ ਹੈ, ਕਿ ਅਕਾਲੀਉਂ ਕੋ ਬਬਰ ਬਨਾਨੇ ਕੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕੀ ਔਰ ਦੂਸਰੇ ਅਸਲ ਬਬਰ ਜਥਾ (ਧਰਮ ਪੰਥਕ) ਕੋ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਡਾਕੂ ਸਾਬਤ ਕਰਕੇ, ਆਮ ਪਬਲਕ ਕੀ ਨਜ਼ਰ ਮੇਂ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਪੋਲੀਸ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਨੇ ਜ਼ਾਲੀ ਚਾਲ ਚਲੀ ਹੈ:—

ਬਾਬੂ ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ ਇਸਨਪੇਕਟਰ ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲਾ:– ਲਾਲਾ ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ ਜਨਰਲ ਇਨਸਪੇਕਟਰ ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲਾ ਕੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸੁਣ ਕਰ ਏਕ ਤੋ ਮੁਝੇ ਹੰਸੀ ਆਤੀ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਅਫਸੋਸ ਭੀ ਹੈ। ਮੁਝੇ ਅਫਸੋਸ ਤੋ ਇਸ ਲੀਏ ਹੂਆ ਕਿ ਲਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਧਰਮ ਈਮਾਨ ਕੀ ਝੂਠੀ ਕਸਮ ਉਠਾ ਕਰ ਲਫਜ਼ ਬਲਫਜ਼ ਕੋਰਾ (ਨਿਖਾਲਸ) ਝੂਠ ਬੋਲ ਗਏ ਹੈਂ। ਐਸੀ ਝੂਠੀ ਸ਼ਹਾਦਤੇਂ ਦੇਣਾ ਇਨ ਆਦਮੀਉਂ ਕਾ ਕਾਮ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੀ ਨਸਲ ਪੁਸ਼ਤ ਦਰ ਪੁਸ਼ਤ ਧਰਮ ਈਮਾਨ ਸੇ ਗਿਰੀ ਹੂਈ ਚਲੀ ਆਤੀ ਹੋ। ਮੁਝੇ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਲਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਇਸ ਨਸਲ ਮੇਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁਏ ਹੋਂਗੇ। ਇਸ ਲੀਏ ਮੁਝੇ ਅਫਸੋਸ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੇਈਮਾਨ ਕਾ ਐਸਾ ਹੀ ਕਾਮ ਹੂਆ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਹੰਸੀ ਮੁਝੇ ਇਸ ਲੀਏ ਆਤੀ ਹੈ ਕਿ ਲਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਗਵਾਹੀ ਦੇਤੇ ਹੂਏ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਫਰਵਰੀ ਸੰਨ ਬਾਈਸ ਕੋ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕੋਠੀ ਫਗਵਾੜਾ ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲਾ ਮੇਂ ਬੈਠਾ ਹੂਆ ਥਾ ਕਿ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਤਬਨੀ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆਇਆ ਔਰ ਜ਼ਿਕਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਆ ਕਿ ਆਪਣੇ ਦੋਨੋਂ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰਨੇ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਏਕ ਗੈਰ ਇਲਾਕਾ ਕਾ ਸ਼ਖਸ ਮਕਰੂਰ (ਮੁਕੱਰਰ) ਹੂਆ ਹੂਆ ਹੈ। ਇਸ ਲੀਏ ਹੋਸ਼ਿਆਰੀ ਸੇ ਰਹਿਣਾ। ਚੁਨਾਂਚਿ ਇਸੀ ਅਸਨਾਂ ਮੇਂ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਕਿ ਲਾਲਾ ਜੀ ਦੇਖੋ ਵੁਹੀ ਸ਼ਖਸ ਪੁਲ ਪਰ ਖੜਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਮਾਰਨੇ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਮੁਕੱਰਰ ਹੂਆ ਹੈ। ਇਸ ਪਰ ਮੈਂ ਜ਼ੈਲਦਾਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੇ ਹਮਰਾਹ ਪੁਲ ਕੇ ਪਾਸ ਗਿਆ, ਔਰ ਉਸ ਸ਼ਖਸ ਕੋ ਅਛੀ ਤਰਾਂ ਸੇ ਦੇਖ ਕਰ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕਾ ਕੀ ਪੁਲਸ ਕੇ ਨਾਮ ਹੁਕਮ ਸਾਦਰ ਕਰ ਦੀਆ, ਕਿ ਫਲਾਂ ਹੁਲੀਆ ਵਾਲਾ ਸ਼ਖਸ ਗੈਰ ਇਲਾਕਾ ਸੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨੇ ਕੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰੋ। ਨੀਜ਼ ਇਸੀ ਵਕਤ ਸਬ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਦਿਲਾ ਰਾਮ ਮੇਰੇ ਪਕੜਨੇ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਮੁਕਰਰ ਕੀਆ ਗਿਆ, ਜਬ ਵੋਹ ਗਾਰਦ ਲੇ ਕਰ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆਇਆ ਤੋ ਮੈਂ ਭਾਗ ਗਿਆ। ਵਾਹ ਵਾਹ ਕੈਸੀ ਮਜ਼ਾਕ ਖੇਜ਼ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰੋ ਮਾਰੂਫ ਝੋਲੀ ਚੁਕ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਏਕ ਰਿਆਸਤ ਕੇ ਸਭ ਸੇ ਆਲ੍ਹਾ ਪੋਲੀਸ ਵਾਲੇ ਕੇ ਪਾਸ ਏਕ ਗੈਰ ਸ਼ਖਸ ਕਾ, ਜੋ ਇਨ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰਨੇ ਕਾ ਇਰਾਦਾ ਰਖਤਾ ਹੈ, ਜ਼ਿਕਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਤਾ ਹੈ ਔਰ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨੇ ਕੇ ਦੌਰਾਨ ਮੇਂ ਹੀ ਵਹੁ ਕਤਲ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਸ਼ਖਸ ਉਨ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜਾ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਉਸੀ ਵਕਤ ਉਸਕੋ ਪਕੜਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਏਕ ਸਬ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਮਹਿ ਗਾਰਦ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਜਾਤਾ ਹੈ ਔਰ ਵੁਹ ਸ਼ਖਸ ਦੌੜ ਜਾਤਾ ਹੈ ਔਰ ਹਾਥ ਨਹੀਂ ਆਤਾ। ਲਾਲਾ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਏਕ ਹੀ ਵਕਤ ਸਭ ਰੰਗ ਦਖਾ ਕਰ ਪੁਤਲੀਉਂ ਕਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਮਦਾਰੀ ਸੇ ਭੀ ਬਾਜ਼ੀ ਜੀਤ ਗਏ ਹੈਂ। ਲੇਕਨ ਜਬ ਮੇਟੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਵਾਈ ਗਈ, ਤੋ ਲਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਸਬ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਮੇਰੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਨੇ ਸੇ ਕਾਸਰ ਰਹੇ। ਲਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਨੀ ਤੋ ਕਾਬਲੇ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। ਅਦਾਲਤ ਕੈ ਹੁਕਮ ਸੇ ਲਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਮੇਰੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਨੇ ਲਗੇ, ਔਰ ਦਸ ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟ ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਮੁਲਜ਼ਮੋਂ ਕੀ ਤਰਫ ਦੇਖ ਕਰ ਕਹਿਣੇ ਲਗੇ ਕਿ ਮੈਂ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰ ਸਕਤਾ ਹੂੰ। ਲੇਕਨ ਅਦਾਲਤ ਕੇ ਦੁਬਾਰਾ ਕਹਿਣੇ ਪਰ, ਲਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫਿਰ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕੇ ਲੀਏ ਹਮਲਾ ਮਾਰਾ। ਚੰਦ ਮਿੰਟ ਦੇਖਨੇ ਕੇ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਸਾਕਨ ਬਸਰਾਮ ਪੁਰ ਔਰ ਭਾਈ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਸਾਕਨ ਪੰਡੋਰੀ ਕੀ ਤਰਫ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਕਹਾ ਇਨ ਮੇਂ ਸੇ ਏਕ ਬਾਬੂ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਹਾ ਇਹ ਨਹੀਂ ਫਿਰ ਦੇਖੋ, ਇਸ ਪਰ ਲਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਕੋ ਅਦਾਲਤ ਕੇ ਕਮਰਾ ਸੇ ਨਕਾਲ ਕਰ ਮੁਝੇ ਜੰਗਲੇ ਕੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਕਰ ਲੀਆ। ਬਾਹਰ ਸੇ ਲਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕੇ ਲੀਏ ਬੁਲਾਏ ਗਏ। ਚੰਦ ਮਿੰਟ ਦੇਖਨੇ ਕੇ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਛੱਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਸਾਕਨ ਚਾਨਿਆਂ ਕੀ ਤਰਫ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਕਹਾ ਕਿ ਇਹ ਬਾਬੂ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਇਸ ਪਰ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਹਾ ਕਿ ਇਹ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਦੇਖੋ। ਲਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤਬ ਸ਼ਨਾਖਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤਾ ਹੂੰ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਹਾ ਕਿ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰੋ।

ਤੀਸਰੀ ਦਫਾ ਲਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਫਿਰ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਨੇ ਲਗੇ। ਚੰਦ ਮਿੰਟ ਸਭ ਅਕਾਲੀਉਂ ਕੀ ਤਰਫ ਦੇਖ ਕਰ, ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਸਾਕਨ ਸਾਹੜਾ ਜ਼ਿਲਾ ਹੋਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ ਕੀ ਤਰਫ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਕਹਾ, ਏਹ ਬਾਬੂ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਫਿਰ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਹਾ ਕਿ ਯਿਹ ਬਾਬੂ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਲੇਕਨ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਕੇ ਕਹਿਨੇ ਸੇ ਗਵਾਹ ਕੋ ਅਦਾਲਤ ਕੇ ਕਮਰਾ ਸੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਾਲ ਕਰ ਮੁਝੇ ਮਹਿ ਦੀਗਰ ਚਾਰ ਪਾਂਚ ਅਕਾਲੀਉਂ ਕੇ ਖੜਾ ਕਰ ਦੀਆ। ਇਸ ਅਸਨਾਂ ਮੇਂ ਪਸ਼ੋਰੀ ਲਾਲ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਅਦਾਲਤ ਕੇ ਕਮਰਾ ਸੇ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਔਰ ਲਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਕੋ ਬਤਲਾ ਦੀਆ ਕਿ ਬਾਬੂ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਫਲਾਂ ਜਗ੍ਹਾ ਇਸ ਕਿਸਮ ਕਾ ਲਿਬਾਸ ਪਹਿਣੇ ਹੂਏ ਖੜਾ ਹੈ। ਚੁਨਾਚਿ ਜਬ ਲਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਕੋ ਫਿਰ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕੇ ਲੀਏ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ, ਤੋ ਵੋਹ ਆਤੇ ਹੀ ਮੇਰੀ ਤਰਫ ਦੇਖ ਕਰ ਕਹਿਨੇ ਲਗੇ ਕਿ ਮੁਝੇ ਇਸ ਸ਼ਖਸ ਪਰ ਸ਼ਕ ਪੜਤਾ ਹੈ। ਜਬ ਇਸ ਕਿਸਮ ਕੇ ਗਵਾਹ ਕਾ ਜੋ ਪੋਲੀਸ ਕੇ ਜਨਰਲ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਥੇ, ਔਰ ਮੁਝੇ ਪੋਲੀਸ ਕੇ ਕਬਜ਼ਾ ਮੇਂ ਕਈ ਦਫਾ ਦੇਖਨੇ ਕਾ ਦਮ ਭਰਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਕਾ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਾ ਇਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਹੈ, ਤੋ ਆਮ ਗਵਾਹੋਂ ਕੀ ਬਾਬਤ ਜੋ ਕਿ ਅੰਧੇਰੀ ਰਾਤ ਕੋ ਤਾਰੋਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਮੇਂ ਏਕ ਹੀ ਦਫਾ ਹੂਆ ਬਤਲਾਤੇ ਹੈਂ। ਹਰ ਇਕ ਇਨਸਾਫ ਪਸੰਦ ਆਦਮੀ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਾਲ ਸਕਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਆ ਇਨ ਮੇਂ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਾਨੇ ਵਾਲੇ ਮੁਜਿਸਟਰੇਟੋਂ ਅਤੇ ਪੋਲੀਸ ਕੀ ਬੇਈਮਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੁਝੇ ਮਲੂਮ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਲਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਕਹਿਨੇ ਕੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿ 'ਮੈਂ ਸ਼ਨਾਖਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤਾ' ਚਾਰ ਪਾਂਚ ਦਫਾ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਾਨੇ ਸੇ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਿਆ ਮਸਹਲਤ ਸਮਝੀ। ਇਸ ਭੇਤ ਕੋ ਅਬ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੀ ਜਾਨਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਘਟ ਘਟ ਕੇ ਦਿਲ ਕੀ ਖਬਰ ਰਖਤਾ ਹੈ।

ਬਬਰ ਸਿਸਟਮ ਜਥਾ:—ਬਬਰੋਂ ਮੇਂ ਵੁਹੀ ਸ਼ਖਸ਼ ਭਰਤੀ ਹੋ ਸਕਤਾ ਥਾ, ਜੋ ਕਿ ਪੈਹਲੇ ਅਪਨਾ ਨਾਮ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਮੇਂ ਸ਼ਾਇਆ ਕਰਵਾਤਾ ਥਾ। ਔਰ ਝੋਲੀ ਚੁਕੋਂ ਕੇ ਕਤਲ ਬਬਰੋਂ ਕੇ ਸਾਥ ਮਿਲ ਕਰ ਅਪਨੇ ਹਾਥ ਸੇ ਕਰਤਾ ਥਾ। ਖੁਆ ਉਸ ਕਾ ਅਪਨਾ ਬਾਪ ਭੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋ। ਪੋਲੀਸ ਕਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਖੁਆ, ਆਪ ਜਥੇ ਕੇ ਸਾਥ ਹੋ ਚਾਹੇ ਅਕੇਲਾ। ਹਰ ਵਕਤ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਰੈਹਨਾ, ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨਾ ਹੋਨਾ ਵਗੈਰਾ, ਜੈਸਾ ਕਿ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਮੇਂ ਬਬਰ ਜਥੇ ਕੀ ਤਰਫ ਸੇ ਸ਼ਾਇਆ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਬਬਰ ਜਥੇ ਮੇਂ ਚੋਰੀ ਔਰ ਡਾਕੇ ਕੀ ਸਖਤ ਮਮਾਨਤ ਥੀ। ਜਿਸ ਕੀ ਬਾਬਤ ਭਰਤੀ ਹੋਨੇ ਪਰ ਹਰ ਸ਼ਖਸ਼ ਕੋ ਖਾਸ ਤਵੱਜਾ ਦਲਾਈ ਜਾਤੀ ਥੀ। ਨੀਜ਼ ਸਿਖ ਅਸੂਲੋਂ ਕਾ ਪੈਰੋਕਾਰ ਰੈਹਨਾ ਪੜਤਾ ਥਾ। ਪੋਲੀਸ ਫੌਜ ਕੇ ਸਬਬ ਸੇ ਕਭੀ ਬਬਰੋਂ ਕੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਜਾਤੀ ਥੀ। ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਪੋਲੀਸ ਕੋ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਤਾ ਥਾ ਕਿ ਫੁਲਾਂ ਜਗਾ ਝਿੜੀ ਮੇਂ ਬਬਰ ਜਥਾ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਤੋ ਪੋਲੀਸ ਡਰਤੀ ਦੂਸਰੀ ਤਰਫ ਚਲੀ ਜਾਤੀ ਥੀ। ਐਸਾ ਕਈ ਦਫਾ ਦੇਖਨੇ ਮੇਂ ਆਇਆ, (ਕਿਸ ਕੋਤਾ ਏਹ) ਕਿ ਪੋਲੀਸ ਵਾਲੇ ਬਬਰੋਂ ਸੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਭਾਗਤੇ ਥੇ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕਿ ਹਾਥੀ ਬਿਰੀ ਜਾਨਵਰ ਸੇ ਡਰਤਾ ਹੈ। ਅਬ ਜਬ ਕੇ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਗਦਾਰ ਅਤੇ ਵੈਹਦਾ ਮੁਆਫ ਨੇ ਬਬਰ ਜਥਾ ਕੋ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਪੋਲੀਸ ਨੇ ਰਾਈ ਕਾ ਪਹਾੜ ਬਨਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੀਆ ਹੈ।

ਜੇਲ ਕੀ ਬੈਂਤ ਸ਼ਹੀਦੋਂ ਕੋ ਮੁਖਾਤਬ ਕਰਕੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ: -

॥ ਬੈਂਤ ॥

ਜਦੋਂ ਆਪਦੇ ਨਾਲ ਸੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ, ਸਮਝੀ ਮੌਤ ਸੀ ਅਸਾਂ ਨੇ ਖੇਹਲ ਬਬਰੋ।
ਜਿਸਮ ਅਸਾਂ ਦਾ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਤੰਗ ਕੀਤਾ, ਕਰਦਾ ਮਨ ਹੈ ਅਸਾਂ ਦਾ ਕੇਹਲ ਬਬਰੋ।
ਪਹਿਲਾਂ ਪੁਲਸ ਨੇ ਦਿਤੀ ਤਕਲੀਫ ਬਹੁਤੀ, ਮਗਰੋਂ ਦਿਤਾ ਸੀ ਜੇਲ੍ਹ ਧਕੇਲ ਬਬਰੋ।
ਪੇਟ ਭਰੇ ਖੁਰਾਕ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਹੀ, ਕੇਸਾਂ ਵਾਸਤੇ ਮਿਲੇ ਨਾ ਤੇਲ ਬਬਰੋ।
ਕੀਤੀ ਪੁਲਸ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਗ ਮੇਰੇ, ਬੰਦ ਰਖਿਆ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇਹਲ ਬਬਰੋ।
ਉਪਰ ਅਸਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਕਠਨ ਪਾਏ, ਹੁੰਦੇ ਦੇਖਿਆ ਪਾਸ ਕਿ ਫੇਹਲ ਬਬਰੋ।
ਬਬਰੋ ਨਾਲ ਅਸੀਸ ਜ਼ਰੂਰ ਸਮਝੋ, ਪਕੜੇ ਹੋਏ ਨੇ ਪੁਲਸ ਚੜੇਲ ਬਬਰੋ।
ਨਿਤ ਚਵੀ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਪਵੇ ਘਾਟਾ, ਦੌੜੇ ਜਾਂਵਦੇ ਸਵਾਸ ਜਿਉਂ ਰੇਲ ਬਬਰੋ।
ਸਾਰੀ ਆਪ ਨੂੰ ਆਇ ਸੁਨਾਇ ਦੇਸਾਂ, ਧਰ ਕੇ ਮੁਢ ਤੋਂ ਸਾਰੀ ਏਹ ਟੇਲ ਬਬਰੋ।
ਡਾਹਢੀ ਤਾਂਘ 'ਨਿਧੜਕ' ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨਾ ਦੀ, ਕਰਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਸਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਬਬਰੋ।

ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਡਿਪਟੀ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਧਿਆਨ ਯੋਗ:- ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਲਾਲਾ ਪਿੰਡੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਡਿਪਟੀ ਸੁਪਰਟੈਂਡੈਂਟ ਮੀਰ ਫਜਲ ਅਮਾਮ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦੋਨੋਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੇ ਬੇਗੁਨਾਹ ਅਕਾਲੀਉਂ ਕੋ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਮੇਂ ਲਪੇਟ ਕਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨੇ ਅਤੇ ਕਰਾਨੇ ਕੀ ਇਸ ਕਦਰ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕੀ, ਜਿਸ ਕਾ ਜ਼ਿਕਰ ਲਿਖਣਾ ਮੁਹਾਲ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਨਾ ਮੁਮਕਨ ਹੈ। ਇਨਹੋਂ ਨੇ ਅਸਲ ਹਕੀਕਤ ਕੋ ਬਾਲਾਏ ਤਾਕ ਰਖ ਕਰ ਫਰਜ਼ੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਤਿਆਰ ਕੀ ਹੈ। ਬਾਜ਼ ਵਾਹਦਾ ਮੁਆਫ ਤੋਂ ਪੈਹਲੇ ਹੀ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਕਾ ਕਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਥੇ, ਇਨ ਕਾ ਤੋ ਜ਼ਿਕਰ ਹੀ ਕਿਆ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਲੇਕਨ ਚੰਦ ਵਾਹਦਾ ਮੁਆਫ ਅਗਵਾਹੋਂ ਕੋ ਤੰਗ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕਰਕੇ, ਇਨ ਕੇ ਧਰਮ ਈਮਾਨ ਸੇ ਗਿਰਾ ਕਰ, ਬਿਲਕੁਲ ਬੇ-ਬੁਨਿਆਦ ਬਿਆਨ ਪੋਲੀਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਰਫ ਸੇ ਲਿਖ ਕਰ ਇਨ ਕੇ ਜ਼ੁਮੇ ਲਗਾਏ ਹੈਂ। ਇਸ ਫਰਜ਼ੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੀ ਬੁਨਿਆਦ ਡਾਲਨੇ ਵਾਲੇ ਕਟੜ ਸਿਖ ਆਜ਼ਮ ਕੋ ਨੇਸਤੋ ਨਾਬੂਦ ਕਰਨੇ ਕੀ ਦਿਲੀ ਚਾਹ ਰਖਨੇ ਵਾਲੇ, ਮਿਸਟਰ ਅਬਦੁਲ ਫਤਾਹ ਸਾਹਿਬ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਹੈਂ। ਜਿਨਹੋਂ ਨੇ ਕਿ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਕੇ ਕੇਹਨੇ ਕੇ ਮੁਤਾਬਕ ਕ਼ਾਤਲੋਂ ਕੀ ਫਰਜ਼ੀ ਸ਼ਨਾਖਤੇਂ, ਔਰ ਦੀਗਰ ਕਾਰਵਾਈ, ਕਲਮ ਬੰਦ ਕੀ ਹੈ।

ਮਿਸਟਰ ਬੁਲਰ ਸਾਹਿਬ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਔਰ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਕੇ ਕੈਹਨੇ ਕੇ ਬਗੈਰ ਮਿਸਲ ਮੇਂ ਏਕ ਲਫਜ਼ ਭੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਾ। ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਅਤੇ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਨੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹੀ ਮਚਾ ਰਖੀ ਹੈ। ਉਰਦੂ ਮਿਸਲ ਲਿਖਨੇ ਵਾਲੇ ਮੁਹੱਰਰ ਅਗਰ ਕੋਈ ਬਾਤ ਅਗਵਾਹ ਕੀ ਜ਼ਬਾਨ ਸੇ ਨਿਕਲੀ ਹੂਈ ਲਿਖ ਲੀਆ ਕਰਤੇ ਥੇ। ਅਗਰ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਮਿਸਲ ਮੇਂ ਦਰਜ ਕਰਵਾਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹਤਾ ਥਾ, ਤੋ ਇਸ ਬਾਤ ਕੋ ਕਟਾ ਕਰ ਅਪਨੀ ਮਰਜ਼ੀ ਸੇ ਆਪਣੀ ਤਰਫਦਾਰੀ ਕੇ ਮਤਾਬਕ ਲਖਾਤੇ ਥੇ। ਇਸ ਬਾਤ ਕੋ ਸਾਬਤ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਆਪ ਮੁਹੱਰਰ ਕੀ ਕਲਮ ਸੇ ਲਿਖੀ ਹੂਈ ਮਿਸਲ ਮਲਾਹਜ਼ਾ ਫਰਮਾ ਸਕਤੇ ਹੈਂ। ਨੀਜ ਮੁਹੱਰਰ ਸਾਹਿਬ ਕੋ ਬਰਮਲਾ ਤੌਰ ਪਰ ਕਈ ਦਫਾ ਇਸ ਕਾਮ ਕੇ ਨਾਕਾਬਲ ਹੋਨੇ ਕੀ ਧਮਕੀ ਦੇ ਕਰ, ਬਰ ਤਰਫ ਕੀਏ ਜਾਨੇ ਕੀ ਬਾਬਤ ਕਹਾ ਗਿਆ। ਅਦਾਲਤ ਹਿਜ਼ਾ ਮੇਂ ਜੋ ਦੋ ਸ਼ਾਰਟ ਹੈਂਡ ਰਾਈਟਰ ਹੈਂ ਉਨ ਮੇਂ ਸੇ ਏਕ ਕੇ ਸਾਥ ਭੀ ਬਾਅਜ਼ ਦਫਾ ਬੇਜਾ ਸਲੂਕ ਕੀਆ ਜਾਤਾ ਥਾ। ਬੇਸ਼ਕ ਏਹ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਤਾ ਤੋ ਵੁਹੀ ਥਾ ਜੋ ਮਿਸਟਰ ਬੁਲਰ ਸਾਹਿਬ ਲਖਵਾਤੇ ਥੇ। ਲੇਕਨ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਸਾਹਿਬ ਅਕਸਰ ਬਲਕੇ ਬਹੁਤ ਦਫਾ ਮਿਸਟਰ ਬੁਲਰ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਲਖਵਾਏ ਹੂਏ ਕੀ ਤਰਦੀਦ ਕਰਕੇ, ਅਪਨੀ ਤਰਫ ਸੇ ਅਜ਼ਾਫਾ ਕਰਤੇ ਥੇ।

ਸ਼ਾਰਟ ਹੈਂਡ ਰਾਈਟਰ ਜਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਧਨ ਰਾਜ ਹੈ। ਵੋਹ ਸ਼ਖਸ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਕੀ ਫਫੀ ਵਾ ਮਾਮੀ ਕਾ ਲੜਕਾ ਹੈ, ਵੋਹ ਸਾਹਿਬ ਤੋ ਬਿਲਕੁਲ ਖਾਮੋਸ਼ ਬੈਠੇ ਹੂਏ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਕੇ ਮੂੰਹ ਕੀ ਤਰਫ ਦੇਖਤੇ ਰੈਹਤੇ ਥੇ, ਕਿ ਕਬ ਈਮਾਨ ਕਾ ਦੇਵਤਾ ਬੋਲਤਾ ਹੈ। ਨੀਜ਼ ਵੋਹ ਲਿਖਤਾ ਵੁਹੀ ਥਾ ਜੋ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਲਖਾਤਾ ਥਾ।

ਗਵਾਹੋਂ ਕੋ ਬਰਮਲਾ ਤੌਰ ਪਰ ਅਦਾਲਤ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਡਰਾਇਆ ਦਬਕਾਇਆ ਜਾਤਾ ਥਾ। ਔਰ ਕਹਾ ਜਾਤਾ ਥਾ ਕਿ ਹਮਾਰੇ ਕੈਹਨੇ ਕੀ ਤਾਈਦ ਕਰੋ, ਵਰਨਾ ਤੁਮਾਰੀ ਖੈਰ ਨਹੀਂ ਅਕਸਰ ਅਗਵਾਹੋਂ ਕੋ ਬਿਆਨ ਦੇਨੇ ਕੇ ਵਕਤ ਬਾਹਰ ਲਿਜਾ ਕਰ ਫਰਾਮੋਸ਼ ਸ਼ੁਦਾ ਬਾਤ ਬਤਲਾਈ ਜਾਤੀ ਥੀ। ਇਸ ਅਸਨਾ ਮੇ ਅਦਾਲਤ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਮੇਂ ਕਲਮ ਲੇਕਰ ਬੈਠੀ ਰੈਹਤੀ ਥੀ। ਇਸ ਪਰ ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਮੁਲਜ਼ਮੋਂ ਕੀ ਤਰਫ ਸੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਭੀ ਕੀਏ ਜਾਤੇ ਥੇ, ਲੇਕਨ ਅਦਾਲਤ ਬਿਚਾਰੀ ਬੇ-ਬਸ ਥੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਨ ਕੋ ਹਕੂਮਤ ਕੀ ਤਰਫ ਸੇ, ਔਰ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਔਰ ਪੋਲੀਸ ਕੇ ਕੇਹਨੇ ਕੇ ਮੁਤਾਬਕ ਕਾਰਵਾਈ ਕਲਮ ਬੰਦ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਕਹਾ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਅਦਾਲਤ ਆਪਣੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਕੇ ਬਾਇਸ ਹੀ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਔਰ ਪੋਲੀਸ ਕੇ ਰੋਹਬ ਸੇ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਸੁਬਾਹ ਸ਼ਾਮ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਕੀ ਮੋਟਰ ਮੇਂ ਆਨੇ ਜਾਨੇ ਕੇ ਸਬਬ ਲਿਹਾਜ ਕਰਨਾ ਪੜਤਾ ਥਾ। ਖੁਆਹ ਕੁਛ ਵੀ ਹੋ ਦਾਲ ਮੇਂ ਕੁਛ ਕਾਲਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਜ੍ਹਾ ਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਔਰ ਪੋਲੀਸ ਕੇ ਹੁਕਮ ਕੇ ਬਮੂਜਬ ਕਾਮ ਕਰਨੇ ਕੇ ਸਬਬ ਅਦਾਲਤ ਇਨਸਾਫ ਕਰਨੇ ਮੇਂ ਮਜਬੂਰ ਰਹੀ ਹੈ।

॥ ਬੈਂਤ ॥

ਪਿੰਡੀ ਦਾਸ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਨਾਲੇ, ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ ਫਜ਼ਲ ਅਮਾਮ ਲੋਕੋ।
ਨਿਰਦੋਸ਼ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਮੌਣ ਭੈੜੇ, ਏਸ ਗਲ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਆਮ ਲੋਕੋ।
ਨਿਸਚਤ ਪੇਹਲਾ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਮੀਰ ਮਨੂੰ, ਲਿਖੀ ਅਸਾਂ ਨੇ ਗਲ ਨਾ ਖਾਮ ਲੋਕੋ।
ਕੀਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਉਦੋਂ, ਉਹ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਸਭ ਤਮਾਮ ਲੋਕੋ।
ਬੁਰਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਨੂੰ ਹਾਲ ਭੈੜਾ, ਮੇਟ ਸਕੇ ਨਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਲੋਕੋ।
ਪੇਹਲਾਂ ਮਾਰਿਆ ਵਿਸ਼ਟੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰਕੇ, ਗਿਰਦੇ ਘੋੜਿਉਂ, ਦੂਜੇ ਦਾ ਕਾਮ ਲੋਕੋ।
ਏਹਨਾਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦਾ ਏਹੋ ਹਾਲ ਹੋਣਾ, ਹੋਣ ਜਗ ਦੇ ਵਿਚ ਬਦਨਾਮ ਲੋਕੋ।
ਕੋਹੜੀ ਹੋਇ ਕੇ ਮਰਨ 'ਨਧੜਕ' ਆਖੇ, ਨਰਕ ਜਾਂਵਦੇ ਕਰਨ ਜੋ ਕਾਮ ਲੋਕੋ।

ਗੌਰਮੈਂਟ ਕੀ ਤਰਫ ਸੇ ਨਾਮਿਲਵਰਤਨੋ ਕੋ ਸਿਰ ਮੜ੍ਹਾਹ ਜਾਨਾ:- ਇਸ ਮੇਂ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਚਾਲਾਕ ਔਰ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਹੋਨੇ ਕੀ ਵਜਾ ਸੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਿਸੀ ਨਾ ਕਿਸੀ ਚੀਜ਼ ਕੀ ਆੜ ਮੇਂ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨੇ ਕੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰਤੀ ਥੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਪੁਜਾਰੀਉਂ ਕੀ ਆੜ ਮੇਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਕੋ ਤੋੜਨੇ ਔਰ ਅਕਾਲੀ ਤੈਹਰੀਕ ਕੋ ਨੇਸਤੋ ਨਾਬੂਦ ਕਰਨੇ ਕੀ ਬਾਬਤ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਔਰ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਉਂ ਕੀ ਆੜ ਮੇ ਆਮ ਅਕਾਲੀਉਂ ਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਔਰ ਅਕਾਲੀ ਤੈਹਰੀਕ ਕੋ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨੇ ਕੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਨੀਜ਼ ਬਬਰ ਜਥਾ ਕੇ ਜਿਸ ਕੇ ਕੁਲ ਸਾਤ ਮੈਂਬਰ ਹੈਂ, ਜੈਸਾ ਕਿ ਮੈਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਆਇਆ ਹੂੰ, ਬਦਨਾਮ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਡਾਕੂਉਂ ਕੋ ਭੀ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਉਂ ਮੇਂ ਸ਼ੁਮਾਰ ਕੀਆ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਏਹ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਆਪਣੇ ਪਾਉਂ ਪਰ ਆਪ ਹੀ ਕੁਹਾੜਾ ਮਾਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲੀਏ ਹਰਗਿਜ਼ ਕੋਈ ਲਾਇਕ ਵਕੀਲ ਮੁਕੱਰਰ ਨਹੀਂ ਕਰਤੀ ਥੀ। ਖੈਰ ਇਸ ਕੇ ਮੁਤੱਲਕ ਮੈਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਿਖਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ ਸਮਝਤਾ। ਮੈਂ ਤੋ ਸਿਰਫ ਏਕ ਬਾਤ ਲਿਖਣੀ ਚਾਹਤਾ ਹੂੰ ਵੁਹ ਯੇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਨੋਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੀ ਤਰਫ ਸੇ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਤੀਨੋਂ ਵਕੀਲ ਹੈਂ, ਵੁਹ ਲਾਲਾ ਪਿੰਡੀ ਦਾਸ ਵਕੀਲ ਕੇ ਮਾਸੀ ਯਾ ਫੁਫੀ ਕੇ ਲੜਕੇ ਹੈਂ। ਔਰ ਸ਼ਾਰਟ ਹੈਂਡ ਧਨ ਰਾਜ ਕੇ ਭਾਈ ਹੈਂ।

ਨੀਜ਼ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਲਾਲਾ ਪਿੰਡੀ ਦਾਸ ਨੇ ਅਪਨੇ ਭਾਈ ਕੋ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੀ ਤਰਫ ਸੇ ਵਕੀਲ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਲੀਏ ਰਸਤਾ ਸਾਫ ਕਰ ਲੀਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਅਗਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਲਾਇਕ ਵਕੀਲ ਹੋ ਜਾਤਾ ਤੋ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਕੋ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਿਮਾਗ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਪੜਤਾ। ਔਰ ਬੈਹਸ ਮੇਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਦੁਸ਼ਵਾਰ ਹੋ ਜਾਤਾ। ਲਾਲਾ ਪਿੰਡੀ ਦਾਸ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਨੇ ਤੋ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੀ ਨਜ਼ਰ ਮੇਂ ਆਪਣੀ ਅਛੀ ਕਾਰ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦਖਲਾਨੇ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੋ ਭੀ ਬੁਧੂ ਬਣਾ ਦੀਆ ਹੈ। ਜੈਸਾ ਕਿ ਅਕਸਰ ਦੋ ਰਿਸ਼ਤਾਰ ਪੇਹਲਵਾਨ ਕੀਆ ਕਰਤੇ ਹੈਂ। ਜਬ ਰਿਸ਼ਤਦਾਰ ਪੇਹਲਵਾਨ ਸੁਨਤੇ ਹੈਂ, ਕਿ ਫਲਾਂ ਜਗ੍ਹਾ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਹੋਂ ਤੋ ਵਹਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਹੁੰਚਤੇ ਹੈਂ, ਔਰ ਲੋਗੋਂ ਕੋ ਧੋਖਾ ਦੇ ਕਰ ਆਪ ਏਕ ਦੂਸਰੇ ਕੇ ਖਿਲਾਫ ਕੁਸ਼ਤੀ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਖਾੜੇ ਮੇਂ ਨਿਕਲਤੇ ਹੈਂ। ਇਨ ਮੇਂ ਜਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਸੇ ਦੂਸਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਸ਼ਕੱਸਤ ਦਲਾਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਨੋਂ ਪੈਹਲਵਾਨ ਮਾਇਆ ਕੇ ਗੈਹਰੇ ਗਫੇ ਲੇ ਜਾਤੇ ਹੈਂ। ਹੂ ਬਹੂ ਏਹੀ ਬਾਤ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਨੇ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਸੇ ਕਰਕੇ ਨਾਮ ਲਿਵਰ ਤੀਨੋ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਆ ਹੈ। ਲੇਕਨ ਹਮ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੀ ਤਰਫ ਸੇ ਕੀਏ ਹੂਏ ਵਕੀਲ ਕੋ ਦਸਤ ਬਦਸਤਾ ਅਰਜ਼ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਨੇ ਅਬ ਤਕ ਅਦਾਲਤ ਸੇ ਨਾ ਮਿਲਵਰਤਨ ਕੀਆ ਹੈ, ਇਸ ਤਰਾਂ ਅਦਾਲਤ ਫੈਸਲਾ ਬਿਲਕੁਲ ਏਹਤਰਾਫ ਰਖੇਂ। ਉਮੀਦ ਹੈ ਵਕੀਲ ਸਾਹਿਬ ਹਮਾਰੀ ਇਸ ਅਰਜ਼ ਕੋ ਮਨਜ਼ੂਰ ਫਰਮਾਏਂਗੇ।

ਰਾਈ ਕਾ ਪਹਾੜ:–ਮੈਂ ਪੈਹਲੇ ਲਿਖ ਚੁਕਾ ਹੂੰ ਕਿ ਹਮ ਬਬਰ ਜਥੇ ਮੇਂ ਸਾਤ ਆਦਮੀ ਥੇ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਅਖਬਾਰ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਮੇਂ ਨਾਮ ਸ਼ਾਇਆ ਕਰਾਨੇ ਕੇ ਬਗੈਰ ਬਬਰ ਜਥੇ ਕਾ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤਾ ਥਾ। ਚੂੰਕਿ ਪੋਲੀਸ ਖੌਫ ਕੇ ਸਬਬ ਸੇ ਬਬਰੋਂ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕੀ ਤਾਬ ਨਹੀਂ ਰਖਤੀ ਥੀ, ਇਸ ਲੀਏ ਪੁਲਸ ਨੇ ਆਪ ਅਕਾਲੀਉਂ ਕੋ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਆ, ਔਰ ਇਨ ਕੋ ਨੌਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੀ ਨਜ਼ਰ ਮੇਂ ਬਬਰ ਬਨਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਆ।

। ਬੈਂਤ।

ਜ਼ੁਲਮ ਦੇਖ ਕੇ ਨੌਕਰੀ ਛਡ ਕਰ ਕੇ, ਜੈਤੋ ਗਏ ਬਣ ਕੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਈਂ।
ਹੋਇ ਸ਼ਹੀਦ ਇਹ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ, ਖਾਧੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਛਾਤੀ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਈਂ।
ਕੇਹੜੇ ਕੇਹੜੇ ਮੈਂ ਜ਼ੁਲਮ ਗਣਾ ਦੇਵਾਂ, ਆਵੇ ਅੰਤ ਨਾ ਕੋਈ ਸ਼ੁਮਾਰ ਸਾਈਂ।
ਉਕਤ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸਬਕ ਵਿਚ ਪਾਸ ਹੋਇਆ, ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਜੋ ਤੇਜ ਹਥਿਆਰ ਸਾਈਂ।
ਕੀਤਾ ਉਹ ਨਾ ਚੁਕਿਆ ਹਥ ਉਤੇ, ਭਾਵੇਂ ਜ਼ਾਲਮ ਸੀ ਰਹੇ ਲਲਕਾਰ ਸਾਈਂ।
ਸ਼ਾਂਤੀ ਪੰਥ ਨੇ ਤੋੜ ਨਭਾਇ ਦਿਤੀ, ਭਰਿਆ ਜ਼ਾਲਮ ਦੇ ਵਿਚ ਹੰਕਾਰ ਸਾਈਂ।
ਹੁਕਮ ਭੇਜ ਹੁਣ ਪੈਂਤਰਾ ਬਦਲ ਦੇਵੋ, ਘਲ ਪੰਥ ਨੂੰ ਝਬਦੇ ਤਾਰ ਸਾਈਂ।
ਜੇਹੜੇ ਤੋਪਾਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦਾ ਮਾਨ ਕਰਦੇ, ਰਹੇ ਏਰੋਪਲੇਨ ਦਖਾਲ ਸਾਈਂ।
ਚਮਕ ਦੇਵੇਂ ਜੇ ਕਲਗੀ ਦੀ ਇਕ ਵਾਰੀ, ਅੰਧੇ ਹੋਣਗੇ ਜ਼ਾਲਮ ਬਦਕਾਰ ਸਾਈਂ।
ਹੁਣ ਤਾਂ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਲੋ ਹਦ ਹੋ ਗਈ, ਕਰਦਾ ਪੰਥ ਹੈ ਹਾਲ ਪੁਕਾਰ ਸਾਈਂ।
ਦੇਰ ਹੁਕਮ ਦੀ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਹੋਇਆ, ਆਤਸ਼ਖੇਜ਼ ਇਹ ਪੰਥ ਪਹਾੜ ਸਾਈਂ।
ਕੀਤੀ ਦੇਰ ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਦੁਲਾਰਿਆਂ ਨੇ, ਹੋਰ ਸਹਿਨੇ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਸਰਕਾਰ ਸਾਈਂ।
ਲਸ਼ਕੇ ਕਲਗੀ ਤੇ ਕੌਮ ਨਧੜਕ ਹੋਵੇ, ਲਾਹੁਣੇ ਸਿਰਾਂ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਉਧਾਰ ਸਾਈਂ।

— ਬੈਂਤ —

ਕਲਗੀ ਵਾਲਿਆ ਅਰਜ਼ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਨੀ, ਕਿਤੇ ਦੇਣਾ ਨਾ ਜਿਹਲਾਂ 'ਚ ਰੋਲ ਮੈਨੂੰ।
ਏਸ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲੋਂ ਹੈ ਮੌਤ ਚੰਗੀ, ਸਦ ਲੇਵਣਾ ਆਪ ਦੇ ਕੋਲ ਮੈਨੂੰ।
ਔਗਣ ਦਾਸ ਦੇ ਆਪ ਨੇ ਬਖਸ਼ ਦੇਣੇ, ਚੰਗੇ ਆਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣੇ ਬੋਲ ਮੈਨੂੰ।
ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਮੈਂ ਬਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲਕੇ, ਘਟ ਆਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਤੋਲਣਾ ਤੋਲ ਮੈਨੂੰ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਹੁਤ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਤੰਗ ਕੀਤਾ, ਚੁਪ ਰਹਿਣ ਦੇ ਹੋਰ ਨਾ ਫੋਲ ਮੈਨੂੰ।
ਥਿਨੇ ਆਖਰੀ ਪੰਥ ਦੇ ਤਾਂਈਂ, ਔਗਣ ਬਖਸ਼ਣੇ ਸਮਝ ਕੇ ਢੋਲ ਮੈਨੂੰ।
ਚੋਰ ਧਾੜਵੀ ਡਾਕੂ ਨਾ ਸਮਝ ਲੈਣਾ, ਸੇਵਕ ਸਮਝਣਾ ਅਤੀ ਨਰੋਲ ਮੈਨੂੰ।
ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਕੰਮ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨਾ, ਵਾਂਗ ਵੈਰੀ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ ਝੋਲ ਮੈਨੂੰ।
ਔਗਣ ਹਾਰੇ ਦੀ ਫਤਹਿ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਨੀ, ਬਖਸ਼ ਦੇਵਣੇ ਦਾਸ ਦੇ ਫੋਲ ਮੈਨੂੰ।
ਗਏ ਬਬਰ ਨੇ ਜਥੇ ਸ਼ਹੀਦ ਜਿਹੜੇ, ਕਲਗੀ ਵਾਲਿਆ ਦੁਆਰ ਹੁਣ ਖੋਲ੍ਹ ਮੈਨੂੰ।
ਚੜ੍ਹਨਾ ਸੂਲੀ ਤੇ ਵਾਂਗ ਮਨਸੂਰ ਸਮਝੇ, ਕਰਨਾ ਪਾਰ ਨਾ ਦੇਵਣਾ ਡੋਲ ਮੈਨੂੰ।
ਅੰਤਮ ਬੇਨਤੀ ਸੁਣੀਂ ਨਧੜਕ ਵਾਲੀ, ਰਖੀ ਪਰਬਤ ਦੇ ਵਾਂਗ ਅਡੋਲ ਮੈਨੂੰ।

ਨੋਟ:- {ਬਿਲਕੁਲ ਲਫ਼ਜ਼ ਬਲਫਜ਼ ਅਸਲੀ ਬਿਆਨ ਕੀ ਨਕਲ ਹੈ ਜੋ ਅਦਾਲਤ ਮੇਂ ਤਹਿਰੀਰੀ ਦੀਆ ਗਿਆ ਥਾ।}

ਗੱਦਾਰ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ

ਜੋ ਦੇਸ਼ ਦਰਦੀ ਅਖਬਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ੨੯ ਜੂਨ ੧੯੩੬ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਈ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੨੨ ਜੂਨ:-ਪਿੰਡ ਮਾਲਕੋ ਥਾਣਾ ਆਦਮ ਪੁਰ ਤੋਂ ਖਬਰ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਜੋ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਹੋਏ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿਚ ਵਾਇਦਾ ਮੁਆਫ ਗਵਾਹ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ੧੩ ਸਾਲਾ ਉਮਰ ਦੇ ਬਚੇ ਨੂੰ ਭੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਨੇ ਬਥੇਰੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਕਤਲ ਕਰੋ! ਪਰ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਤੇਰੇ ਪਤੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਤਖਤੇ ਪੁਰ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਰੋਣ ਵਾਸਤੇ ਛਡ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਭੀ ਤੈਨੂੰ ਜੀਊਂਦੀ ਹੀ ਛਡਦੇ ਹਾਂ ਤਾਕਿ ਤੂੰ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਭੈਣਾਂ ਦੀ ਤਰਾਂ ਰੋਂਦੀ ਰਹੇਂ। ਪੁਲਸ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ ੴ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਘਰੋਂ ਦਰੋਂ ਵਰਸਾਇ ਹੋਇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ

ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਲੜੀ

ਪਹਿਲੇ ਲਿਖਾਰੀ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਪੈੜਾ ਮੋਖਾ ਜੀ

ਦੂਜੇ ਲਿਖਾਰੀ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ

ਤੀਜੇ ਲਿਖਾਰੀ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ

ਚੋਥੇ ਲਿਖਾਰੀ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਚੂੜਾਮਣ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਹੋਰ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਖਰ ਕਰਮ ਅਨੁਸਾਰ

ਅੰਦਰ ਪੜ੍ਹੋ।

ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਪੈੜਾ ਮੋਖਾ ਜੀ

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਬਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਸਫਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹੇ ਹਨ, ਸ੍ਰੀ ਖੰਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਖੇ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਗੁਰਮਖੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਵਾਈ। ਜੋ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਪਹਿਲੀ ਜਿਲਦ ਸਫਾ ਨੰ: ੨੫।

{ਪੜ੍ਹੋ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ}

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੬੦੦-੧੬੦੧ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਪਿੰਡ ਬਾਸਰ ਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਦਾਸ ਭੱਲਾ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਆ ਗਏ। ਇਥੇ ਹੀ ਸਿਖੀ ਤੇ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਪੜ੍ਹੀ। ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਬੱਧੀ ਅਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚੰਬੇ ਵਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਮੇਂ ਆਪ ਬਨਾਰਸ, ਆਗਰਾ, ਲਖਨਊ ਤੇ ਬਰਹਾਨ ਪੁਰ ਆਦਿਕ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਬਨਾਰਸ ਵਰਗੇ ਵਿਦਿਆ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਸਿਕਾ ਜ਼ਮਾਉਣਾ ਆਪ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਪਿਛੋਂ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੇ ਕਾਫੀ ਗੜਬੜ ਕਰਕੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਮਰਾਹ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਪਏ ਬਖੇੜਿਆਂ ਅਤੇ ਝਗੜੇ ਝੇੜਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਨਿਪਟਿਆ। ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਭਰ ਦੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦਾ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਅਰੰਭਿਆ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸੰਪਾਦਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੋਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਛੰਦ, ਕਬਿਤ, ਸਵੱਈਏ ਪਪਈ ਨਾਮ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ੧੧੯ ਕਬਿਤ ਹੋਰ ਲੱਭ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਵਾਏ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਚਾਲ੍ਹੀ ਵਾਰਾਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ, ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਦਿਗਵਿਜਈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਬਾਕੀ ਪੰਜ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਕਥਾ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਮਾਨੋ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੀਰੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਜਿਤ ਦਰਸਾਈ ਹੈ। ੧੦ਵੀਂ ਵਾਰ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਪਰਾਚੀਨ ਭਗਤਾਂ, ਧੰਰੂ, ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ, ਬਲੀ, ਅੰਬਰੀਕ, ਜਨਕ, ਹਰੀ ਚੰਦ, ਬਿਦਰ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ, ਸੁਦਾਮਾ, ਜੈ ਦੇਵ, ਨਾਮ ਦੇਵ, ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ, ਧੰਨਾ, ਕਬੀਰ, ਸੈਣ, ਰਵਿਦਾਸ, ਗੋਤਮ, ਬਾਲਮੀਕ, ਅਜਾਮਲ, ਗਨਕਾ, ਪੂਤਨਾ ਤੇ ਬਧਿਕ ਆਦਿ ਦੀ ਇਕ ਪਾਉੜੀ ਵਿਚ ਸੰਖੇਪ ਵਾਰਤਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ੧੧ਵੀਂ ਵਾਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਬਹੁਮੁਲੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਉਸੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ। ੩੬ਵੀਂ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਫਰੇਬਾਂ ਦਾ ਪਾਜ ਖੋਹਲਣ ਲਈ ਲਿਖੀ ਗਈ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਮੀਣਿਆਂ ਦੀ ਵਾਰ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੀਣਾ ਇਕ ਨੀਚ ਜਾਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀ ਨੀਚਤਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਨਾਮ ਪਚਲਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਮੁਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਗੁਰਮਤ ਸਿਖ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਾਫ ਸਮਝਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ "ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕੁੰਜੀ" ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਚ ੧੬੯੪ ਬਿ: ਭਾਦੋਂ ਸੁਦੀ ੮ ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੬੩੩ ਈ: ਨੂੰ ਗਜਨੀ ਅੰਦਰ ਛਜੂ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਬਾਦ ਵਿਚ ਛਜੂ ਰਾਮ ਜੀ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਮੁਲਤਾਨ ਆ ਰਹੇ। ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਇਕ ਸਿਖ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਬੂਟਾ ਉਗਮਿਆ। ਆਪ ਦੀ ਲਿਆਕਤ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਸਾਰੇ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਾਬਲੀਅਤ ਦੇ ਸਦਕੇ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਆਪ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੀਰ ਮੁਨਸ਼ੀ ਵੀ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਨੌਕਰੀ ਛਡ ਕੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਪਾਸ ਆ ਬਿਰਾਜੇ। ਇਥੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਚਨਾ ਰਚੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, "ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਪਹਿਨਾ ਦਿਉ।" ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਆਖਣ ਲਗੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਮੈਂ ਜੋ ਪਹਿਨ ਰਖੀ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਕਲਮ ਹੀ ਚਲਾਉ। ਭਾਈ ਜੀ ਦੀਆਂ ਫਾਰਸੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਪ੍ਰਸਿਧ "ਦੀਵਾਨੇ ਗੋਇਆ" ਹੈ ਜੋ ਕਿ "ਗਜ਼ਲਾ" ਨਾਮ ਕਰਕੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਦੇਹਾਂਤ ੧੭੦੫ ਈ: ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਹ ਹਨ:–

(੧) ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਮਾ, (੨) ਜੰਗ ਨਾਮਾ, (੩) ਦੀਵਾਨੇ ਗੋਇਆ, (੪) ਤੌਸੀ ਫੌਸਨਾ, (੫) ਜੋਤਿ ਵਿਗਾਸ, (੬) ਇਨਸ਼ਾ ਦਸਤੂਰ, (੭) ਅਰਜ਼ੁਲ ਇਲਫਾਜ਼, (੮) ਖਾਤਮਹ, (੯) ਤਨਖਾਹ ਨਾਮਾ (ਹਿੰਦੀ)।

ਚੂੜਾ-ਮਣ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਬੂੜੀਆ (ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ) ਵਿਖੇ ੧੮੪੫ ਬਿ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਵਿਦਿਆ ਗਿਆਨੀ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਰਚਿਤ ਪੁਸਤਕ ਇਹ ਹਨ:—

(੧) ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, (੨) ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ, (੩) ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ (ਜਪੁ ਜੀ ਸਟੀਕ) (੪) ਅਮਰ ਕੋਸ (ਅਨੁਵਾਦ), (੫) ਆਤਮ ਪੁਰਾਣ (ਅਨੁਵਾਦ), (੬) ਬਾਲਮੀਕ ਰਮਾਇਣ (ਅਨੁਵਾਦ) ਆਦਿ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ੧੯੦੦ ਬਿ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਨੋਟ:– ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਅਤੇ ਤਖਤਾਂ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ, ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਪਰੋਕਤ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਮੁਖ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਅਗੇ ਬਾਕੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਖਰ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹੋ

ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਭੌਰਾ

ਆਪ ਨੇ ੧੯੩੧ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ "ਸਿਖ ਜਰਨੈਲ" ਪਰਚਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਢਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਰਿਆਸਤੀ ਪਰਜਾ ਵਿਚ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਆਪ ਨੇ ਲਕ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਇਹ ਪੱਤਰ ਬਰਨਾਲੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲੇ ਦੇ ਬਚਨਾ ਤੇ ਫੁਲ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਮਦਾਨ ਵਿਚ ਕੁਦੇ ਹਨ।

ਸ: ਅਮਰਾਉ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰ ਗਿਲ ਮਜੀਠਾ

ਆਪ ਚੋਣਵੇਂ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਹਨ, ਧਾਰਮਕ ਖੋਜ, ਕੋਮਲ ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਇਤਹਾਸਕ ਖੋਜ ਨਾਲ ਆਪ ਦੀ ਚੰਗੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਸਪੁਤਰੀ ਬੀਬੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੌਰ ਸ਼ੇਰ ਗਿਲ ਨੇ ਚਿਤਰਕਲਾ ਵਿਚ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਪ੍ਰਸਿਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਅਰੰਭਿਆ ਕਾਰਜ ਛਡ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਹੀ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਈ। ਚਾਹੇ ਆਪ ਨੇ ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਪਰ ਕਦੀ ਕਦੀ ਪੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੇਖ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਉਚੇ ਉਤਮ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ।

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ

ਆਪ ਉਰਦੂ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿਚ ਇਕ ਖਾਸ ਥਾਂ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਲਿਖਾਰੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਹਫਤੇਵਾਰੀ ਅਖਬਾਰ 'ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ' ਰਾਹੀਂ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡੀ ਘੇਪ ਜ਼ਿਲਾ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਜਿਥੇ ਆਪ ਉਰਦੂ ਨਸਰ ਦੇ ਚੰਗੇ ਲਿਖਾਰੀ ਸਨ, ਉਥੇ ਉਰਦੂ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਕਵੀ ਭੀ ਸਨ। ਵਿਅੰਗ ਭਰਪੂਰ ਚੋਟ ਕਰਨੀ ਆਪ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦਾ ਖਾਸ ਗੁਣ ਸੀ। ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ, ਮਰਜਈਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਕਰਾਰਾ ਉਤਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਪੰਥ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਛੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕਾਫੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦੇ ਕੀਮਤੀ ਲੇਖ ਤੇ ਨਜ਼ਮਾਂ ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਫਾਇਲਾਂ ਵਿਚ ਖਿੰਡੀਆਂ ਪੁੰਡੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਰਤੀਬ ਸਿਰ ਸਿੰਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਦਿਹਾਂਤ ੯ ਜੁਲਾਈ ੧੯੪੮ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਅਕਾਲੀ ਕੌਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਦੀ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਦਕੀ ਸਿਖਾਂ ਜੈਸੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ, 'ਗੁਰਮਖਾਂ ਦਾ ਮੇਲ' ਆਖ ਕੇ ਰੋਜ਼ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਮੰਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖ ਸਾਹਿਤਕ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਤਤਕਰਾ "ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼" ਲਿਖ ਕੇ ਕੋਮ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਤੁਕ ਦਾ ਪੰਨਾ ਦੇਖ ਕੇ ਪੂਰੀ ਤੁਕ ਲੱਭ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਕੰਮ ੧੯੦੭ ਈ: ਵਿਚ ਅਰੰਭਿਆ ਸੀ ਤੇ ੧੦ ਮਾਰਚ ੧੯੩੨ ਈ: ਨੂੰ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਜਗਨ ਨਾਥ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੇ ਕਾਫੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਪਧਰ (ਚਕਾਰ ਲਾਗੇ) ਰਿਆਸਤ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਹੀਨਾ ਹਾੜ ੧੯੪੩ ਬਿਕਰਮੀ (੧੮੮੬ ਈ:) ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਚਕਾਰ ਵਿਖੇ ੧੯੨੧ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਇਕ ਆਸ਼ਰਮ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਜਿਥੇ ਆਪ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸੈਂਕੜੇ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਪੜ੍ਹਾਇਆ। ਇਕ ਚੰਗੀ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਵੀ ਬਣਵਾਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸਨ। ਕੂਕਾ ਪੱਤਰਾ ਪਾਠ ਵੇਲੇ ਪਹਿਲੀ ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਦਾਸ ਨਾਲ ਪੰਜ ਪ੍ਰਧਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਂਵਾਂ ਇਹ ਹਨ:—

੧. ਸ੍ਰੀ "ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਗਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼"
੨. "ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸੋਭਾ" (ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤੀ)
੩. ਇਸਤਰੀ ਸੰਕਟ ਮਚੋਨ

ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਤੇ ਐਡੀਟਰ

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੋਟੀ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਿੱਤ੍ਰਕਲਾ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਸਨ।

ਜਨਮ:-ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਖੁਸਰੋ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਲਗ ਪਗ ੧੯੦੨ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਣ: -ਆਪ ਦਾ ਬਾਲਪਣ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲੰਘਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕਰ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਮਛੋਹਰ ਬਣਾ ਗਏ।

ਵਿਦਿਆ:-ਆਪ ਨੇ ਮੁਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਫਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ।

ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ:-ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ੁਭ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਬੀਬੀ ਜੁਆਲਾ ਕੌਰ ਸਪੁਤਰੀ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਇਆ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਤੇ ਵੀਰ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸਾਹੁਰੇ ਦਾਦਕਿਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਸਹਿਤ ਆਪ ਨਾਲ ਏਨਾਂ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਦੇਹ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪੋ ਵਿਚ ਕੀ ਸਬੰਧ ਹੈ।

ਕੰਮ:-ਆਪ ਨੇ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸਿਖਣਾਂ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਚੋਟੀ ਦੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਬਣ ਗਏ। ਕਲਕਤੇ ਵਿਚ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਹੋਈ ਨੁਮਾ-ਇਸ਼ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਬੰਗਾਲੀ ਅਫਸਰ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਨੰਬਰ ਦਿਤਾ। ਵਡੇ ਸਾਇਜ਼ ਦੇ ਆਪ ਦੇ ਹਥਾਂ ਦੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਫੋਟੋ, ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ, ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਕਲਕਤਾ, ਨਾਭਾ, ਪਟਿਆਲਾ, ਫਰੀਦਕੋਟ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਵਿਚ ਸ਼ਸੋਭਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਭ ਆਪ ਦੇ ਹਥਾਂ ਦੇ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਫੋਟੋ ਹਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬੰਗਾਲ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੜੀ ਸੰਗਤ ਕਲਕਤਾ ਦੇ ਭੀ ਆਪ ਸਕੱਤਰ ਰਹੇ। ੧੯੨੩ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ ਕੈਨੇਡਾ ਵਾਲੇ ਜਥੇ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਰਹੇ। ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਫਿਰ ਕਲਕਤੇ ਜਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭਿਆ।

੧੯੩੫ ਵਿਚ ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਚਾਇਤ ਅਫੀਸਰ, ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਅਤੇ ਸ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ਿਰੀਏ, ਦਾਸ ਜਦ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੋਡੀਵਾਲ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵੇਲੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ। ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ ਪੂਰਬ ਜਨਮ ਕੇ ਸੰਜੋਗੀ ਮਿਲਨ ਅਨੁਸਾਰ ਦਾਸ ਨਾਲ ਐਨਾ ਪ੍ਰੇਮ ਵਧਿਆ ਕਿ ਜਦ ਛੁਟੀ ਔਣਾ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਦਾਸ ਪਾਸ ਭਜਨ ਸਿਮਟਨ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘਦਾ ਸੀ। ੧੯੩੭ ਵਿਚ ਦਾਸ ਨੂੰ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਪੰਥਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਰੰਭੀ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਦ ਜੰਗ ਲਗ਼ਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਾਹਰੋਂ ਸਮਾਨ ਔਣਾ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਇਸ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਥ ਵਟਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰੇ ਦਾਸ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲਗੇ। ਫਿਰ ਆਪ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਵਧਦੇ ੨ ਸਭਾ ਦੀ ਸਕੱਤਰੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗੇ, ਫਿਰ ਸਭਾ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣਾ ਅਰੰਭਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਛੱਪਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਅਨਭਵ ਕਰਕੇ ਸਭਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪ੍ਰੈਸ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਆਪ ਜੀ ਥਾਪੇ ਗਏ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਨਭਾਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵਲੋਂ ਜੋ ਗੁਰਮਤ ਸਮਾਚਾਰ ਅਖਬਾਰ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਚੀਫ ਐਡੀਟਰ ਦ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਆਪ ਦਾ ਸਰੀਰ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੀ, ਕੰਮ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਤੀ ਸਦਕਾ ਆਪ ਜੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬੀਮਾਰ ਰਹਿ ਕੇ ੧੪ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੫੧ ਨੂੰ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕਰ ਗਏ।

ਸਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੯੩੩ ਈ: ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਭਦੌੜ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਫਾਰਸੀ "ਮਹਾਮਹੋਪ ਧਿਆਏ" ਤੇ 'ਫਜ਼ਲਉਲਫ਼ੁਜ਼ਲਾ' ਆਦਿ ਪਦਵੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਆਪ ਏਸ਼ੀਆਟਿਕ ਸੁਸਾਇਟੀ ਔਫ ਬੰਗਾਲ-ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਸੈਨੇਟ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਭੀ ਰਹੇ। ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੋਢੀ ਸਜਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਇਕ ਸਨ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜੋ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਉਹ ਸਦਾ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਪੰਥਕ ਉਨਤੀ ਲਈ ਆਪ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਅਤਿ ਉਤਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਸਿਖ ਲਿਖਾਰੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਲਈ 'ਸੌ ਸਾਖੀ' ਕਿਤਾਬ ਵੀ ਇਕ ਅਜੀਬ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਆਪ ਨੇ ਕਾਫੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਜੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੌ ਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਹਥ ਲਿਖਤ ਖਰੜਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ, ਤੇ ਇਸਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ੧੦ ਜੂਨ ੧੯੯੯ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ:— (੧) ਸਾਖੀ ਬੁਕ (ਸੌ ਸਾਖੀ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ) (੨) ਟਰੈਵਲਜ਼ ਆਫ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਐਂਡ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ (੩) ਰਹਿਤ ਨਾਮਾ ਆਫ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਰਾਇ ਐਂਡ ਨੰਦ ਲਾਲ (੪) ਚੋਣਵੇਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ (੫) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ (ਉਰਦੂ) (੬) ਤਵਾਰੀਖ- ਸਿਧੂ, ਬੈਰਾੜਾਂ ਅਤੇ ਖਾਨਦਾਨ ਫੂਲ (ਪੰਜਾਬੀ)

ਗਿ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ 'ਸੁਖ ਜੀਵਨ'

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ੯ ਜਨਵਰੀ ੧੯੦੬ ਈ: ਨੂੰ ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਮੁਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਭੁਪਿੰਦਰਾ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਮੋਗਾ ਵਿਚ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੱਜੀਵਾਲ

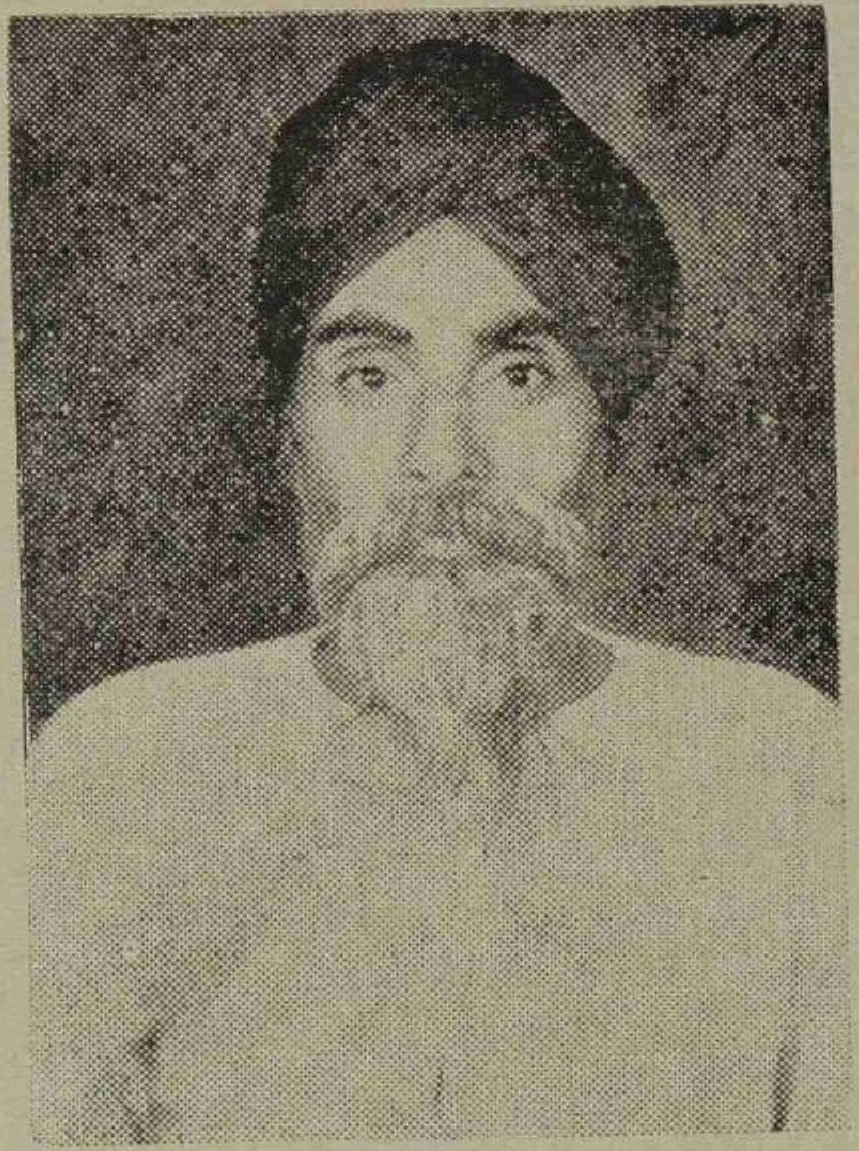

ਜਨੇਰ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੇ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ
(ਜੀਵਨ ਦੇਖੋ ਜਿ: ਨ: ੨ ਸਫ਼ਾ ੨੯੦)

ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਦੌੜ

ਲਿਖਾਰੀ ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਦਾਨੀ
(ਦੇਖੋ ਸਫ਼ਾ ੨੪੧ ਜਿਲਦ ਦੂਜੀ)

ਸ: ਗਹਿਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਮੱਲ੍ਹੀਆਂ

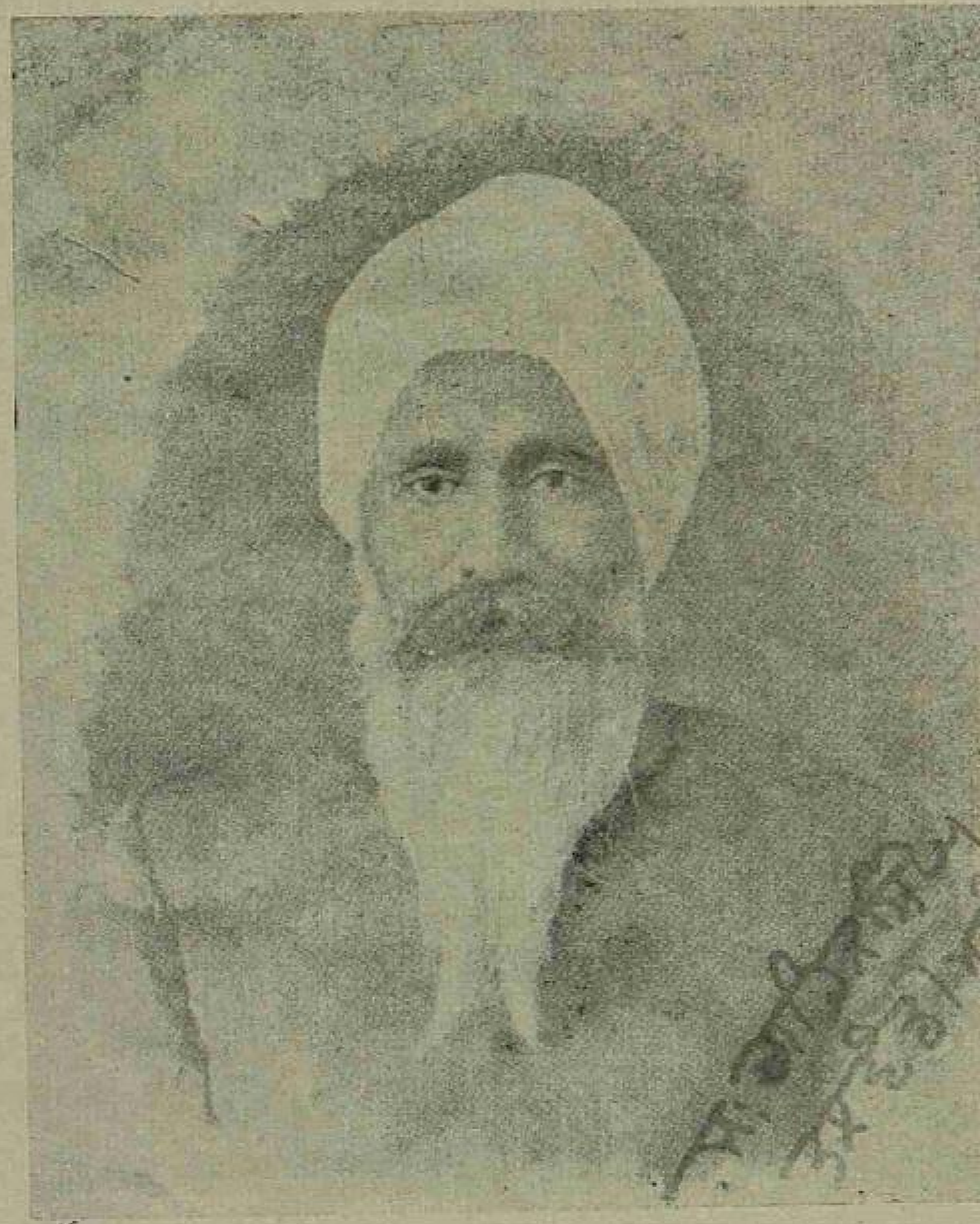

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਤੇ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਚੋਂ ਨਿਰਪਖ ਕੱਟੜ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਤੇ ਗੁਰਮਿਤ ਖੋਜੀ (ਸਫ਼ਾ ੨੭੪)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੰਥ ਵਿਚ ਭਰ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧਤਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ
ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ.ਏ.
ਦੌਧਰ (ਮੋਗਾ)

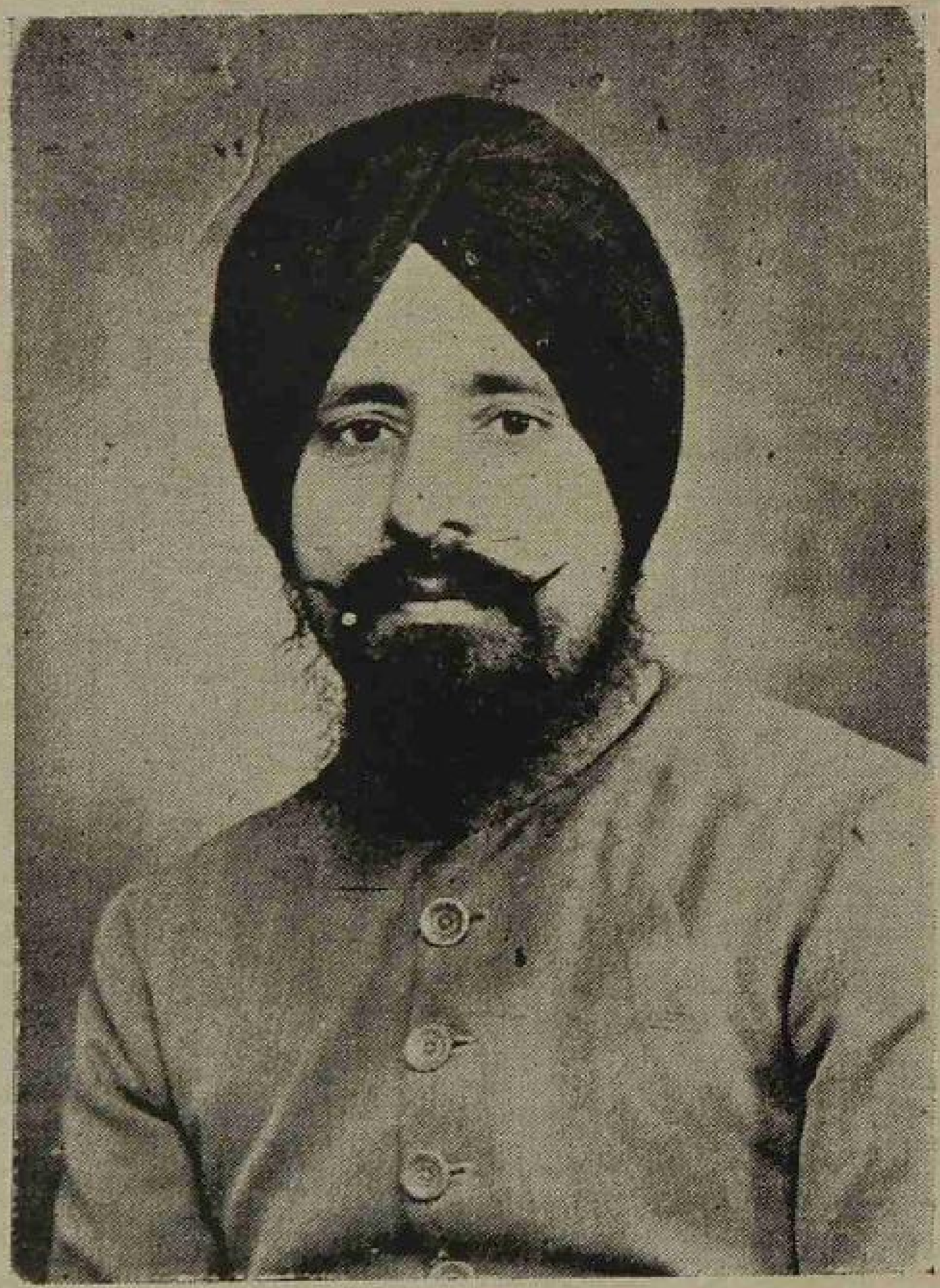

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਤੇ ਹੋਣਹਾਰ ਲਿਖਾਰੀ

(ਸਫ਼ਾ ੧੦੯੨)

ਪ੍ਰੰ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਖਾ

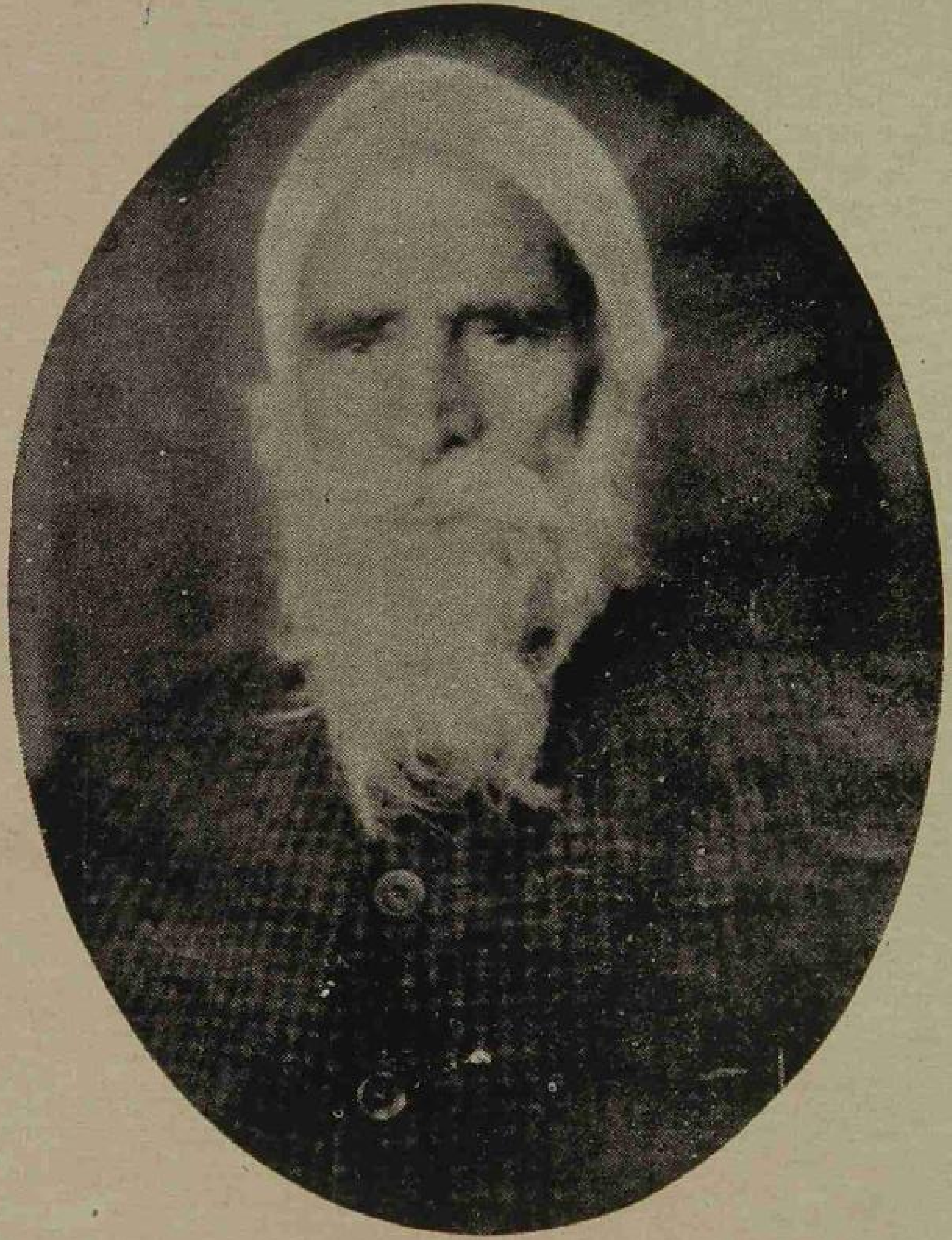

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਾਹਿਤਕਾਰ

ਜਿਲਦ ਨੰ: ੨ (ਸਫ਼ਾ ੨੫੪)

ਲਿਖਾਰੀ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਹੇੜੂ

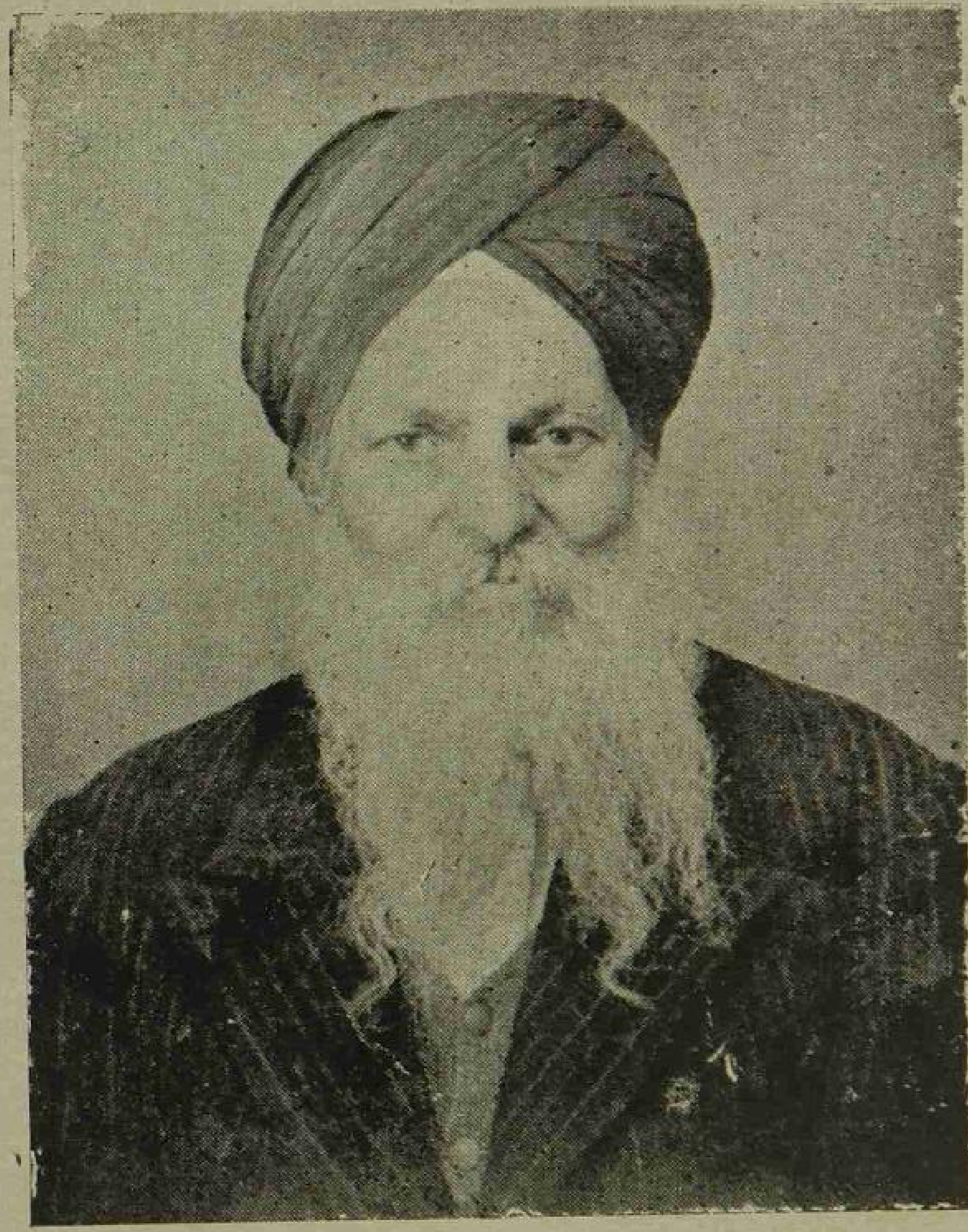

ਦਾਸ ਦੇ ਅੱਤ ਹਿਤਕਾਰੀ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਗੁਪਤ ਲਿਖਾਰੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਮਾਣਨੀਕ, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਹਨ ।

(ਸਫ਼ਾ ੧੦੯੩)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਪਰੰਤ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੇ ਫੇਰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਲੈਕਚਰਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰ ਇਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਭੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਗੜ੍ਹ ਰੋਡੇ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗੇ ਵਿਖੇ ਆਪ ਨੇ ਕਈ ਸਾਲ ਬੜੇ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਪੱਤ੍ਰਕਾਰੀ ਤੇ ਪੇਂਡੂ ਹਲਕੇ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਢ ਤੋਂ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਸੋ ੧੯੩੬ ਵਿਚ ਸਪਤਾਹਕ 'ਸੁਖ ਜੀਵਨ' ਨਾਮ ਦਾ ਪੱਤਰ ਮੋਗੇ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਆਪਣੀ ਅਡੋਲ ਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਪਾਲਸੀ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਖਬਾਰ ਦਾ ਦਫਤਰ ਲਾਹੌਰ ਭੀ ਬਦਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸ ਵੇਲੇ 'ਸੁਖ ਜੀਵਨ' ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਖੇ ਲਿਆ ਕੇ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਭਾਈਆਂ ਨਾਲ ਜੋ ਸਬੰਧ 'ਸੁਖ ਜੀਵਨ' ਨੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। 'ਸੁਖ ਜੀਵਨ' ਦੀ ਇਹ ਇਕ ਆਪਣੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪਾਰਟੀ ਸਬੰਧ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ੨੧ ਸਾਲ ਤੋਂ ਚਲਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਪੇਂਡੂ ਹਲਕੇ ਦਾ ਸੁਧਾਰ, ਪਾਖੰਡ ਦਾ ਖੰਡਨ, ਯਥਾਰਥ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਉਸਾਰੀ ਇਸ ਵੇਲੇ 'ਸੁਖ ਜੀਵਨ' ਦੇ ਮੁਖ ਮਨੋਰਥ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਾਂ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਇਸ ਦੇ ਮੁਖ ਸੰਪਾਦਕ ਗਿਆਨੀ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ।

ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਉਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਹੀ ਸਾਬਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ, ਸਿਖ ਕੰਨਿਆ ਮਹਾਂ ਵਿਦਿਆਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਮਹਾਂ ਪਾਖੰਡੀ ਸੰਤਾਂ ਨਾਲ ਡਟ ਕੇ ਟੱਕਰ ਲਾਉਣੀ ਆਪ ਦੇ ਇਹ ਮਹਾਨ ਕੰਮ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ, ਅਮਰੀਕਾ, ਮਲਾਇਆ, ਇੰਗਲੈਂਡ, ਜਰਮਨੀ, ਫਰਾਂਸ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਭੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਹਾਲਾਤ 'ਸੁਖ ਜੀਵਨ' ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਤਾਈਂ ਪਹੁੰਚਾਏ ਗਏ ਹਨ।

ਸੰਤ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚਕਰਵਰਤੀ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਲੱਲਾਂ (ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਚੰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਈ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਅਜ ਕਲ ਆਪ ਮਹਿਕਮਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਡਾ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਡ ਬਿਲਾਸ ਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਵਿਦਿਆ- ਆਪ ਐਮ: ਏ: ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਹਨ।

ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਹ ਹਨ:-(੧) ਫਿਲਾਸਫੀ ਆਫ ਦੀ ਸਿਖ ਇਜ਼ਮ, (੨) ਥਾਟਸ ਔਨ ਸਿਖ ਇਜ਼ਮ, (੩) ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ, (੪) ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ, (੫) ਸਿਖ ਧਰਮ ਤੇ ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ, (੬) ਪ੍ਰਦੇਸ ਯਾਤਰਾ, ਆਦਿ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਾਦੀ ਸਿੰਘ ਬੀ. ਏ.

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਲਾਲਾ ਸੁਲੇਖ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਬੁੜਾਇਲ, ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਖੇ ੧੩ ਅਕਤੂਬਰ ਸੰਨ ੧੯੧੫ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਵਿਦਿਆ:—ਛੇਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਹੀ ਪੜ੍ਹੀ, ਫੇਰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਛਾਪੇ ਖਾਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਕੰਪੋਜ਼ਿੰਗ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਸੰਨ ੧੯੩੦ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਬੀ. ਏ. ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਆਪ ਨੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ "ਅਸਲੀ ਕੌਮੀ ਦਰਦ" ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਫੇਰ ਜਦ "ਅਸਲੀ ਕੌਮੀ ਦਰਦ" ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਨ ੧੯੩੩ ਵਿਚ "ਸਿਖ ਸੇਵਕ" ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਆਪ ਉਸ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਐਡੀਟਰ ਥਾਪੇ ਗਏ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ 'ਬੀਰ ਸਰਹੱਦੀ' ਜੋ ਪਸ਼ਾਵਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸੰਨ ੧੯੩੬ ਤੋਂ ੧੯੪੩ ਤਕ ਆਪ 'ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਪੱਤ੍ਰਕਾ' ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਰਹੇ। ਸੰਨ ੧੯੪੩ ਤੋਂ ੧੯੪੬ ਤੱਕ ਆਪ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਇਨਚਾਰਜ ਰਹੇ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਸਮੇਂ "ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗਜ਼ਟ" ਦੀ ਸੰਪਾਦਕੀ ਵੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ੧੯੪੭ ਤੋਂ ਫੇਰ ਆਪ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਪਤ੍ਰਕਾ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਐਡੀਟਰ ਥਾਪੇ ਗਏ। ਪੰਜਾਬੀ ਜਰਨਲਿਸਟ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜਰਨਲਿਸਟਾਂ ਦੀ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦੀ ਅੰਤਰੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਜਲੰਧਰ ਬਰਾਂਚ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰੈਸ ਦੀ ਐਡਵਾਈਜ਼ਰੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਤੇ ਕਲਮ ਨੂੰ ਹਰ ਇਕ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦਾ ਆਦਮੀ ਸਲਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਾਲਵਾ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਐਸੇ ਨੌਜੁਆਨਾਂ ਤੇ ਮਾਣ ਹੈ।

ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਬਰਨਾਲਾ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਉਚਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ, ਆਪ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਪੋਠੋਹਾਰ, ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ ਵਲ ਸਿਖੀ ਪਰਚਾਰ ਵਿਚ ਖਰਚ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਨਰੋਲ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਕਲੇ। ਆਪ ਧੜਲੇਦਾਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਮੰਡਲ ਦੋਹੀਂ ਥਾਈਂ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਆਪ ਦੇ ਲੈਕਚਰਾਰ ਤੇ ਬਹਿਸ ਵਬਹਿਸ ਵਿਚ ਹੁਣ ਤਕ ਘਟ ਹੀ ਕੋਈ ਆਇਆ ਹੈ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਕਰਕੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹਲੂਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ:—

(੧) ਕੌਮੀ ਦਰਦ, (੨) ਅਸਲੀ ਕੌਮ ਦਰਦ, (੩) ਸਿਖ ਸੇਵਕ, (੪) ਪੰਜਾਬ ਆਦਿ।

ਆਪ ਦਲੀਲਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਨਾਲ ਸਭ ਨੂੰ ਨਰੁਤਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

(੧) ਨਿਤਨੇਮ ਸਟੀਕ, (੨) ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਥ, (੩) ਜੀਵਨ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, (੪) ਕੁਛ ਟ੍ਰੈਕਟ।

ਸ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਸ਼ੋਕ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਝਾਬਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਗੁਆਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਬਰਨਾਲਾ ਵਿਖੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੦ ਜਨਵਰੀ, ੧੯੦੪ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਵਿਦਿਆ:-ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਸਹਿਤ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਅਤੀ ਖੋਜੀ ਅਤੇ ਮੇਹਨਤੀ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਖਾਜੀ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ੌਕ ਹੈ। ਆਪ ੧੯੪੩-੪੫ ਤਕ ਸਿਖ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ੧੯੪੫ ਤੋਂ ੪੭ ਤਕ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਹੁਣ ਆਪ ਮਹਿਕਮਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਤੇ ਹਨ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ:-

(੧) ਧਰਮ, ਸਹਿਤ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ, (੨) ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਜੰਗ ਨਾਮੇ, (੩) ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, (੪) ਜੀਵਨ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, (੫) ਮੁਦਰਾ ਰਾਕਸ ਨਾਟਕ (ਅਨੁਵਾਦ), (੬) ਪੁਰਸ਼ ਪ੍ਰੀਖਿਆ (ਅਨੁਵਾਦ), (੭) ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤ੍ਰ ਕਲਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਆਦਿ।

ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ

ਆਪ ਜੀ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਦੇ ਐਡਟਰ ਸਨ ਤੇ ਚੁਪ ਚਪਾਤੇ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ੧੮੮੨ ਈ: ਦੇ ਲਾਗੇ ਪਿੰਡ ਸਹਿਰਾਏ ਆਲਮਗੀਰ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਚ ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲੇ ਪਿੰਡੀ ਘੇਪ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਫਿਰ ੧੯੧੪ ਈ: ਵਿਚ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਇਸ ਸਪਤਾਹਿਕ ਧਾਰਮਕ ਪਤ੍ਰ ਦੇ ਸੰਪਾਦਿਕ ਹੁੰਦਿਆਂ ਆਪ ਨੇ ੩੦ ਸਾਲ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਵਿਦਵਤਾ ਧੀਰਜ ਤੇ ਮਿਠਾਸ ਨਾਲ ਆਪ ਨੇ ਮਿਰਜ਼ਈਆ, ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਆਦਿ ਵਲੋਂ ਗੁਰਮਤ ਵਿਰੁਧ ਪਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਗਲਤ ਫਹਿਮੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਪੜ੍ਹਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸਬੰਧ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਆਪ ਚੰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ ਆਪ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ੨੮ ਜਨਵਰੀ ੧੯੪੫ ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਹ ਹਨ:—

ਸਿਖ ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ, ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਣੀਆ, ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਸਿਖ ਕੇਸ, ਗੁਰੂ ਪਦ ਨਿਰ-ਨਿਯਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ, ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਕੁੰਜੀ, ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ, ਜੀਵਨ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ, ਕੁਰਾਨ ਦਾ ਤਰਜ਼ਮਾ, ਪੈਗੰਬਰੋਂ ਕੇ ਸਰਤਾਜ (ਉਰਦੂ), ਫਲਸਫਾਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ, ਫਲਸ-ਫਾਏ ਕਾਬਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਔਰ ਇਸਲਾਮ (ਉਰਦੂ), ਵੇਦਿਕ ਸ਼ਾਦੀ ਕੀ ਫਜ਼ੀਲਤ, ਚੋਲਾ ਸਾਹਿਬ, ਧੋਤੇ ਮੂੰਹ ਚਪੇੜ, ਹਾਏ ਉਲਾਦ, ਦਿਆ ਨੰਦ ਦਾ ਚਰਿਤਰ, ਸੁਰਮੇਂ ਲਈ ਮਮੀਰੇ ਦਾ ਸੁਰਮਾ।

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੀਤਲ (ਗਿਆਨੀ)

ਗਿ: ਜੀ ਸਿਖ ਢਾਡੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਢਾਡੀ ਹਨ। ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਢਾਡੀ ਪਰਨਾਲੀ ਨੂੰ ਨਵੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਤੇ ਚਲਾਇਆ ਹੈ। ਆਪ ਜਿਥੇ ਚੰਗੇ ਕਵੀ ਤੇ ਸੋਹਣੇ ਬੁਲਾਰੇ ਹਨ ਉਥੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਖੋਜ ਦੀ ਲਗਨ ਭੀ ਕਾਫੀ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਪਿੰਡ ਕਾਦੀ ਵਿੰਡ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਹੈ। ਢਾਡੀਆਂ ਦੇ ਲਾਭ ਲਈ ਜਿਥੇ ਆਪ ਨੇ ਸੀਤਲ ਕਿਰਨਾਂ, ਸੀਤਲ ਸੁਨੇਹੇ, ਸੀਤਲ ਤਰੰਗ, ਸੀਤਲ ਹੰਝੂ, ਸੀਤਲ ਹੁਲਾਰੇ, ਸੀਤਲ ਸਰਸੰਗ, ਸਜਰੇ ਹੰਝੂ, ਵਹਿੰਦੇ ਹੰਝੂ ਆਦਿ ਕਈ ਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਖੋਜ ਦੀਆਂ ਇਹ ਪੁਸਤਕਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਮਹਾਨਤਾ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ:-

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ, ਦੁਖੀਏ ਮਾਂ ਪੁਤ, ਸਿਖ ਰਾਜ ਕਿਵੇਂ ਗਿਆ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਉਜਾੜਾ, ਮੂਲ ਦਾ ਮਾਸ, (ਨਾਵਲ) ।

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼

ਬਾਬਾ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਜਨਮ ੧੯੦੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪਿੰਡ ਚੇਤਨ ਪੁਰਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਐਫ.ਏ. ਪਾਸ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਨੇ ਪਰਾਈਵੇਟ ਤੌਰ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਆਪ 'ਕਿਰਤੀ' 'ਪ੍ਰਭਾਤ' 'ਜੰਗਿ ਆਜ਼ਾਦੀ' ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਆਪ ਸਰਗਰਮ ਅਕਾਲੀ ਸਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਰਹੇ ਸਨ।

ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਰੋਫੈਸਰ

ਸਿਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸਹੀ ਅਰਥ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਉਹ ਖੋਜੀ ਸਜਣ ਹਨ ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਵਿਆਕਰਨ ਨੇਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖੇ ਹਨ। ਆਪ ਉਚ ਦਰਜੇ ਦੇ ਮਹਿਨਤੀ ਤੇ ਸਰਲ ਸਭਾ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ ਜੋਕਿ ਰਾਤ ਦਿਨ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ੮ਮਾਰਚ ੧੮੯੮ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਬਰਪਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਵਿਚ ਪਰੋਫੈਸਰ ਲਗੇ ਤੇ ਫਿਰ ੧੯੨੧ ਤੋਂ ੨੭ ਤਕ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਬਤੌਰ ਮੀਤ ਸਕੱਤ੍ਰ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਫਿਰ ੧੯੨੯ ਤਕ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਰਹੇ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਏ। ਆਪ ਨੂੰ 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕਾਰਨ' ਪੁਸਤਕ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਇਨਾਮ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਅਜਕਲ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਟੀਕਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਇਹ ਹਨ:—

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਨ, ਧਾਰਮਕ ਲੇਖ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਧਾਰਮਕ ਲੇਖ, ਗੁਰਮਤ ਪਰਕਾਸ਼, ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਸਟੀਕ, ਸੁਖਮਣੀ ਸਟੀਕ, ਭਟਆਣੀ ਸਟੀਕ, ਸ਼ਬਦ ਸਟੀਕ, ਦਸ ਵਾਰਾਂ ਸਟੀਕ, ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਸਟੀਕ, ਸਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ ਸਟੀਕ, ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ ਸਟੀਕ, ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਸਟੀਕ, ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰੇ, ਰਬੀ ਜਲਵਾ।

ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਚੱਕ ਨੰਬਰ ੭੦, ਝੰਗ ਬਰਾਂਚ, ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਚ ਸੰਨ ੧੯੦੮ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਦਾਖਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਰਹਾਇਸ਼ ਹੈ।

ਵਿਦਿਆ:–ਆਪ ਨੇ ਐਮ. ਏ. ਤੱਕ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਕੰਮ:–੧੯੩੧ ਤੋਂ ੧੯੫੧ ਤੱਕ ਆਪ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਲਗੇ ਰਹੇ। ੧੯੫੨ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਗੁਰੂ ਸਰ ਸਧਾਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਹਨ।

ਸੁਭਾ:–ਆਪ ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਆਦਮੀ ਹਨ, ਆਪ ਆਪਣੀ ਲੇਖਣੀ ਵਿਚ ਪਖੰਡ ਦਾ ਬਹੁਤ ਖੰਡਣ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਆਪ ਹਰ ਇਕ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕਰਨ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਡਾ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਕਟੜ ਸਿੰਘ ਸਭੀਏ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਦਯਾ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਬੁਟਰ (ਜਨਮ ਨਾਨਕੇ ਘਰ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ) ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ੧੯੦੨ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਸਨਮਾਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੧੦ ਸਾਲ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮੁੜ ਪੰਜਾਬ ਆਕੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਲਾਭ ਹਿਤ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਰਚੀਆਂ:—

੧. ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਅਸੂਲ ੨. ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਖਾਸ ਵਾਧੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ੩. ਗਰੀਬ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ੪. ਪੂਰਬ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ੫. ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਚਕਰ ੬. ਸਾਡਾ ਦੇਸ। ਆਦਿ।

ਬਾਵਾ ਹਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਗਿਣਤੀ ਮਿਣਤੀ ਦੇ ਚੁਣਵੇਂ ਸਿਖ ਆਲਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਪਸਿਧ ਵਿਅਕਤੀ ਹਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਸਿਖ ਸਹਿਤਿਆਚਾਰ ਦੀ ਜਿਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਮੂਰਤ ਤੇ ਪ੍ਰਚੀਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਿਸ਼ੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਭਾਈ ਦਸੌਂਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਕਈ ਸਾਲ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਧਰਮ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਪਰੋਫੈਸਰ ਰਹੇ। ਸੰਨ ੧੯੧੯ ਵਿਚ ਪਰੋਫੈਸਰ ਨਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਚਲਾਈ ਤੇ ੧੯੨੩ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਡਕੇ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਕਾਲਜ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਜਾ ਨਿਯਤ ਹੋਏ। ਭਾਂਵੇਂ ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਘਟ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਗਿਆਨ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਵਰਗਾ ਸ਼ੁਧ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਸਿਖ ਹੋਵੇਗ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਸਪੀਕਰ ਭੀ ਹਨ। ਆਪ ਦੇ ਬਚਨ ਰੰਗ ਪੂਰਨ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਭਰਭੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਥਾ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਬਦਾ-ਅਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਕਾਫੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੰਥਕ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਉਤਰਾ ਚੜ੍ਹਾਓ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਕਾਫੀ ਹਿਸਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਪ ਅਜ ਕਲ ਸਿਖ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਲਜ ਕਾਦੀਆਂ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹਨ।

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਬਾਬਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਮਿਸੋ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਪੰਜ਼ਾਬੀ, ਉਰਦੂ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਆਦਿ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਮਾਹਰ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਰਚਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਇਹ ਹਨ:– ੧. ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ੨. ਗੁਰਮਤਿ ਸੁਧਾਕਰ ੩. ਗੁਰ ਛੰਦ ਦਿਵਾਕਰ ੪. ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਅਲੰਕਾਰ ੫. ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ (ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼) ਇਤ ਆਦਿ ੧੫ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੰ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਖਾ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਦਾਖਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ੧੩ ਸਤੰਬਰ ੧੮੮੯ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਮਹਾਨ ਪੰਡਤ ਹਨ। ਵਿਆਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਆਏ ਦੇ ਆਪ ਧੁਨੰਤਰ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ। ਆਪ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਸਿਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਰਹੇ। ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾਂ (ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਂਸੀ) ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਵਿਦਿਆਲਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਓਥੋਂ ਹੀ "ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਂਸੀ" ਨਾਮ ਦਾ ਮਾਸਕ ਪੱਤ੍ਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ॥ ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਹ ਹਨ:- ੧. ਗੁਰਮੁਖੀ ਹਿੰਦ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ੨. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਿਆਕਰਨ ਪੰਚਾਇਣ, ਆਦਿ ੩੭ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨਕੂਲ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ।

ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਹਜਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਰਸੂਲ ਪੁਰ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਂਓਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਕਟੜ ਗੁਰ ਮਤੀਏ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ:- ੧. ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ੨. ਬੀਬੀ ਛੱਸੀ ਗਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ੩. ਹਰਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਮੈਨੇਜਰ ਕਾਲਜ ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ ੪. ਮਹਾਰਾਣੀ ਖੜਗ ਕੌਰ ੫. ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਸਦੁ ਆਦਿ।

ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬਲਬੀਰ ਭੁਚੋ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਭੁਚੋ ਖੁਰਦ, ਤਹਿਸੀਲ ਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਅਪਰੈਲ ਸੰਨ ੧੯੦੪ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਬੀ. ਏ ਤਕ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚਲਨ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਸਲੀ 'ਕੌਮੀ ਦਰਦ, 'ਬੁਰਛਾ ਸੁਧਾਰ, ਤੇ 'ਸਿਖ ਸੇਵਕ' ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਰਹੇ। 'ਮਾਲਵਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ' ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਸਕੱਤ੍ਰੀ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਬੜੀ ਮਿਠਾਸ ਭਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਇਨਾਂ ਨੇ ਸੋਲਾਂ ਕਲਾਂ ਦੀਆਂ 'ਅੱਠ ਹੀਰੇ' ਨਾਮੀ ਦੋ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ।

ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ

ਆਪ ਜੀ ਪਹਿਲੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਸਵੱਟੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸੋਧ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਸਹੀ ਸਹੀ ਲਿਖਣ ਦਾ ਬੀੜਾ ਉਠਾਇਆ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਖ ਲੇਖਕਾਂ ਵਲੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਅਤੇ ਗੈਰ ਸਿਖ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਨੁਕਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗਲਤ ਮਲਤ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕਮੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਹਿਤ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਲਮ ਚੁਕੀ। ਪਰੰਤੂ ਉਮਰ ਦੇ ਸਾਥ ਨਾ ਦੇਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਅਧੂਰਾ ਹੀ ਛਡਣਾ ਪਿਆ। ਫਿਰ ਭੀ ਜੋ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਉਹ ਅਤੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਯੋਗ ਹੈ।

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਚੌਧਰੀ ਲੰਗਾਹ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਝੁਬਾਲ ਜ਼ਿ: ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਚੇਤ ੧੯੦੪ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਤਰਨਤਾਰਨ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਫਿਰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਆ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਇਤਹਾਸ ਖੋਜ ਦੀ ਚੇਟਕ ਨੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਵਿਚੇ ਹੀ ਛੁੜਾ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਸਿਖ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਿਰਧ ਬਜ਼ੁਰਗ ਚਲਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਅਖੀਂ ਡਿਠੇ, ਜਾਂ ਕੰਨੀ ਸੁਣੇ ਹਾਲਾਤ ਕਲਮਬੰਦ ਕਰ ਲੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਕਿ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਲਈ ਬੜੇ ਲਾਭਵੰਦ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਮੇਂ ਲੰਮੇਂ ਪੈਂਡੇ ਕਰ ਕੇ ਬਿਰਧਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਤੇ ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਸਾਲਾ ਇਕਤਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਭੇਸ ਧਾਰ ਕੇ ਮਕੇ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ ਤਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਪਰ ਬਗਦਾਦ ਤੋਂ ਅਗੇ ਜਾਣ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਨਾ ਹੋਈ। ਨਿਤ ਨਿਤ ਦੀ ਭਜ ਨੱਸ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਿਹਤ ਤੇ ਮਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਕੁਝ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ਪਰ ਉਹ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਦੁਖਾਂ ਨਾਲ ਘੁਲਦੇ ਲੜਦੇ ੨੫ ਸਾਲ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਘਾਲ ਘਾਲਦੇ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਤਖਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਕੁਝ ਕੁਝ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਭੀ ਚਲਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਪਰੰਤੂ ਮੁਖ ਉਦੇਸ਼ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਦਾ ਹੀ ਸੀ। ਜਨਵਰੀ ੧੯੩੦ ਵਿਚ ਫੁਲਵਾੜੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨੰਬਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਖ ਵਖ ਲੇਖ, 'ਬਿਰਧਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ' ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਮੋਚ, ਰੰਗ ਦੁਵਾਬ ਤੇ ਖਾਲਸਈ ਹਲੇ, ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਸਾਕਾ, ਚੌਧਰੀ ਲੰਗਾਹ, ਜੀਵਨ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ, ਪਹਿਲਾ ਘਲੂਘਾਰਾ, ਜੰਗ ਨਾਮਾ, ਰੰਗਰੇਟੇ ਜਾਂ ਮਜ਼ਬੀ ਸਿਖ, ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਕੀਕਰ ਬਣੇ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾਂ, ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਂਵਾਲ, ਸਿਖ ਤੇ ਕੇਸ਼, ਸੰਧਾਂਵਾਲੀਆਂ ਦੀ ਵਾਹ ਆਦਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ। ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਮਾਚਾਰ ਉਹਨਾਂ ਤੇਟਾਂ ਕਾਪੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖ ਰਖੇ ਸਨ। ਪਰੰਤੂ ਬਿਮਾਰੀ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿਤੀ ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਵਿਚੇ ਹੀ ਛਡਕੇ ੧੦ ਦਸੰਬਰ ੧੯੩੦ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਖੇ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਇਹ ਹਨ :—

ਕਤਕ ਕਿ ਵਿਸਾਖ, ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ, ਅਮਰ ਖਾਲਸ, ਗੁਰਪੁਰਬ ਨਿਰਨਯ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ, ਬੰਦਾ ਕੌਣ ਥਾ (ਉਰਦੂ) ਸੰਦਰਾਂ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ, ਸਦਾ ਕੌਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਗੋਡਰਜ, ਖਿਦਮਤ ਸਰਕਾਰ ਪਟਿਆਲਾ, ਹਾਲਾਤ ਮੁਕਦਮਾ, ਹਾਲਾਤ ਮੁਕਦਮਾ ਚਹਾਰਮੀਆਂ, ਆਦਿ।

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਠਠੀ ਖਾਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸ: ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ੧੫ ਨਵੰਬਰ ੧੯੦੦ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ੧੯੨੭ ਈ: ਵਿਚ ਐਮੇਂ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕ ਲਗ ਗਏ, ਫਿਰ ੧੯੨੯ ਤੋਂ ੧੯੩੭ ਤੱਕ ਇਸੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਬਤੌਰ ਅੰਡਰ ਸੈਕਰਟਰੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਪਿੱਛੋਂ ਸਿਖ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਚਲੇ ਗਏ, ਆਪ ਸਾਦਾ ਸੁਭਾ ਖਾਮੋਸ਼ ਤੇ ਮਹਿਨਤੀ ਤਬੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨ ਕਥਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਖੋਜ ਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਬਕ ਲਿਖਕੇ ਆਪ ਨੇ ਕੌਮ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਕੁਝ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਸਫਲ ਅਨੁਵਾਦ ਭੀ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਪੁਸਤਕਾਂ ਇਹ ਹਨ :

ਜੀਵਨ ਕਥਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਜੀਵਨ ਕਥਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਿਖ ਧਰਮ ਬਾਰੇ, ਦੁਖੀਏ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(ਅਨੁਵਾਦ), ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਖੇਡ, ਨਵੀਨ ਵਿਆਕਰਣ, ਉਚੇਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖ, ਲਾਈਫ ਔਫ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ, ਲਾਈਫ ਔਫ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਲਾਈਫ ਸਕੈਚ ਔਫ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਰੀਕਿੰਡ ਲਿੰਗ ਔਫ ਸਿਖ ਹਾਰਟ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕਜ਼ ਰਿਸਪੌਂਸ, ਸਿਖ ਸ਼ਰਾਈਨਜ਼, ਪ੍ਰਵਾਨੇ (ਅਨੁਵਾਦ)।

ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ

ਨਵੀਨ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਖੋਜੀ ਹਨ, ਜਿਨਾਂ ਆਪਨੀ ਮਹਿਤਤ ਤੇ ਲਿਆਕਤ ਨਾਲ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਦੇ ਅਰੰਭ ਕੀਤੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਪੁਰਹੀਰਾਂ ਜਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ _ਰ ਵਿਚ ਸ: ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ੫ ਨਵੰਬਰ ੧੯੦੧ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਫੌਜੀ ਮੁਲਾਜਤ ਭੀ ਕੀਤੀ। ਯੌਰਪ ਦਾ ਦੌਰਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਖੋਜ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਸ਼ਸ਼ੋਭਤ ਹੋਏ। ਆਪ ਅਤਿ ਦਰਜੇ ਦੇ ਹਿਮਤੀ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਖੋਜੀ ਹਨ। ਜੋ ਕੁਝ ਆਪ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਉਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਅਮੋਲਕ ਹੈ। ਸਿਖ ਹਿਸਟਰੀ ਦਾ ਸਥਾਪਨ ਆਪਦੇ ਚੰਗੇ ਜਤਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਹ ਹਨ।

ਕੁਝ ਕਿ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਤਰੇ, ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ, ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਂ ਵੱਲ: ਮਾਸਟਰ ਕੌੜਾ ਮੱਲ, ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ, ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲਾ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਵਿਥਿਆ, ਜੰਗ ਨਾਮਾਂ ਇੰਗਲਿਸ਼, ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਲਾਸਟ ਡੇਜ਼ ਔਫ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਨਾਨਕ ਪੰਥੀਜ਼, ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਹਿਸਟਰੀ ਔਫ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ, ਲਾਈਫ ਔਫ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਮਿਰਤੂ ਤਵਾਰੀਖ ਸਿਖਾਂ, ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ।

ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੯੭੯ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਲੌਂਗੋਵਾਲ (ਪਟਿਆਲਾ) ਵਿਖੇ ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਹੈ। ਵਿਦਿਆ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ੧੯੯੮ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਆਪ ਪਟਿਆਲਾ ਫੌਜ 'ਚ ਜਾ ਭਰਤੀ ਹੋਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਲੱਤ ਬੇਕਾਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਆਪਨੂੰ ਫੌਜ ਵਿਚੋਂ ਨਾਮ ਕਟਵਾਉਣਾ ਪਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੧੯੩੨-੩੩ ਵਿਚ ਦੇਸ ਦਸੰਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਜਾਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗਰੰਥ ਰਚੇ।

ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ (ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ), ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ (ਦੂਜਾ ਭਾਗ), ਰਾਜ ਖਾਲਸਾ (ਤੀਜਾ ਭਾਗ), ਸਰਦਾਰ ਖਾਲਸਾ (ਚੋਥਾ ਭਾਗ) ਆਦਿ।

ਗਿ: ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਕਤਸਰ

ਆਪ ਜੀ ਬੜੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਵਿਦਵਾਨ ਗੁਰਸਿਖ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ 'ਮਾਲਵਾ' ਨਾਮੀ ਅਖਬਾਰ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਗੁਪਤ ਹੀਰਿਆਂ ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਮਹਤਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ।

ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੱਗਾ

ਜਨਮ: ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਤਹਿਸੀਲ ਮੁਕਤਸਰ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਾਲਪਣ : ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘੀ।

ਵਿਦਿਆ : ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਪਰ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਆਪ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਪਰਾਪਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ।

ਕੰਮ : ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਦਰਦ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ੇਰ' ਅਖਬਾਰ ਕਢ ਕੇ ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਉਨਤੀ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਕਲਮ ਦਵਾਰਾ ਪਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਕਟੀਆਂ। ਹੁਣ ਆਪ ਜੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ੇਰ' ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਿਠੇਵਾਲ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਮਿਠੇਵਾਲ ਰਿਆਸਤ ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ ਵਿਖੇ ਸੰਨ ੧੯੨੩ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੇ ਕਟੜ ਗੁਰਮਤ ਖਿਆਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਦਸਮ ਗਰੰਥ, ਸੂਰਜ ਪਰਕਾਸ਼ ਆਦਿ ਗਰੰਥ ਅਰਥਾਂ ਸਮੇਤ ਪੜ੍ਹ ਲਏ। ੧੯੪੫ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ੧੯੪੬ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਰੁਚੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖਣ ਵਲ ਹੋਈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਨੇ ਅਨਥਕ ਮੇਹਨਤ ਅਤੇ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਲਿਖਿਆ ਜੋ ਅਧ ਛਪਿਆ ਹੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਝਗੜੇ ਸਮੇਂ ਉਥੇ ਅਗ ਦੀ ਭੇਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਸੰਨ ੧੯੪੯ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ਹਫਤਾਵਾਰ 'ਲੋਕ ਸੇਵਕ' ਤੇ ੧੯੫੦ ਵਿਚ 'ਜੀਵਨ ਸੰਦੇਸ਼' ਰਸਾਲੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ। ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਪੀ ਤੇ ਵਾਰ-ਸਾਹਿਤ ਬਾਰੇ ਵੀ ਚੰਗੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਲੇਖਣੀ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਬੜੀ ਹੀ ਦਿਲਚਸਪ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸੂ ਗੁਰਬਖਸ਼ 'ਸੈਦਾ' ਸਿਆਲਬਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਪਰਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ' ਪਿੰਡ ਸਿਆਲਬ ਜਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦਸਵੀਂ ਤਕ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ। ਫੇਰ ਉਰਦੂ ਫਾਰਸੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਨ੍ਹਰਜ਼ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਚੰਗੇ ਨੰਬਰ ਲੈਕੇ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਆਪ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਦੇ ਟੀਚਰ ਰਹੇ। ਅਗਸਤ, ਸਨ ੧੯੪੯ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲਿਓਂ 'ਬਾਲ ਸੰਸਾਰ' ਨਾਮੀ ਮਹਾਵਾਰੀ ਰਸਾਲਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ 'ਲੋਕ ਸਮਾਚਾਰ' ਪਰਕਾਸ਼ਿਆ। ਪੱਤਰ ਕਾਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਬਾਲ ਸਿਖਿਆ ਲਈ 'ਹਾਸੇ ਦਾ ਪਹਾੜ' ਗਿਦੜ ਦਾ ਵਿਆਹ ਤੇ ਚਾਨਣ ਚਿਟੀ, ਨਾਮੀ ਕੁਝ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ।

ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਚੰਧੜ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਵਿਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਸਨ ੧੯੪੯ ਵਿਚ ਕਪੂਰਥਲੇ ਇਕ ਜੱਟ ਸਿੱਖ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀਏ ਲਾਹੌਰ ਪਾਸ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਰਾਜਾ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੰਵਰ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰਥਲਾ ਦੇ ਪਾਸ ਰਸੋਈਏ ਰਹੇ। ਕੰਵਰ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਈ ਅਤੇ ਉਚੇਰੀ ਤਾਲੀਮ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਗੌਰਮੈਂਟ ਕਾਲਜ਼ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਢਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ, ਵਿਦਿਆ ਪਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਜਾਗਿਆ। ਸੰਨ ੧੮੭੯ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਬਣਾਈ ਤੇ ਫੇਰ ਸੰਨ ੧੮੮੦ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨਿਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰੈਸ ਲਾਇਆ। ਤੇ ਸੰਨ ੧੮੯੩ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖ਼ਬਾਰ (੧੮੮੦) ਵਿਦਿਆਲਕ ਪੰਜਾਬ (੧੮੮੧) ਸੁਧਾਰਕ (੧੮੮੫) ਖ਼ਾਲਸਾ ਗਜ਼ਟ (੧੮੮੫) ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ੧੮੮੫ ਆਰੰਭ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰ ਕਲਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ, ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪਰੋਫੈਸਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਵਾਤਕ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ੨੮ ਸਤੰਬਰ, ਸੰਨ ੧੮੯੮ ਨੂੰ ਆਪ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ ਕੰਡਾਘਾਟ, ਇਲਾਕਾ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਸਰ ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਚੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਿਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਅਪਨੇ ਘਰੇਲੂ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਲਿਖਣ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਕਾਫੀ ਵਿਹਲ ਕੱਢਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ੨੫ ਮਈ ੧੮੭੯ ਈ: ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਰਸੂਲ ਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਚੰਗੀ ਉਚੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਕੌਂਸਲ ਔਫ ਸਟੇਟ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਭੀ ਰਹੇ।

੧੯੨੬ ਈ: ਤੋਂ ੧੯੩੭ ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖੇਤੀ ਵਾੜੀ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਰਹੇ। ਚਾਰਵਾਰ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿਖ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਤੇ ਸ਼ਾਭਾਇਮਾਨ ਹੋਣ ਮਾਣ ਪਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਚੰਗੇ ਪਤਵੰਤੇ ਸਜਨ ਸਨ। 'ਈਸਟ ਐਂਡ ਵੈਸਟ' ਰਸਾਲੇ ਨੂੰ ਭੀ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਤੇ ਫਿਰ ੧੯੩੦ ਵਿਚ 'ਖਾਲਸਾ ਰੈਵਊ' ਭੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਦੀ ਲਿਖਤ ਤੇ ਤਕਰੀਰ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ੨ ਦਸੰਬਰ ੧੯੪੬ ਨੂੰ ਇਕਬਾਲ ਨਗਰ ਜ਼ਿਲਾ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਹ ਹਨ :—

ਦਸ ਸਪੋਕ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ, ਸਿਖ ਸਰਮਨੀਜ਼, ਸਿਖਇਜ਼ਮ ਟੂਡੇ ਐਂਡ ਟੂਮਾਰੋ, ਸਰਕਲ ਔਫ ਦੀ ਸਿਖਇਜ਼ਮ, ਕਮਲਾ (ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਮਪਣੀ), ਨੂਰਜਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, (ਨਾਸਰੀਨ) ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਦੀ ਲਾਈਫ ਔਫ ਬਹਿਰਾਮ ਜੀ, ਮਾਲਾਂ ਬਾਰੀ, ਕਮਲਾ ਪੰਜਾਬੀ, ਕਾਮਣੀ ਪੰਜਾਬੀ,।

ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਰੋਫੈਸਰ

ਆਪ ਇਕ ਮਹਾਨ ਨੇਕ ਆਤਮਾ ਵਿਦਵਾਦ ਸਜਨ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਜੈਸੀ ਸਾਧਾਰਨ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਕੇ ਸੁਤੀ ਸਿਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ। ਭਾਈ ਦਿਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਈਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿ ਸਜਨਾ ਨੂੰ ਇਸ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਆਪ ਦੇ ਸਿਰ ਹੀ ਹੈ।

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਚੰਬੜਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਂ ਵਾਲੇ ਵਿਖੇ ਸ: ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਭਗਤ ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਬਾਵਜੂਦ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਰੀਬ ਹੋਣ ਦੇ, ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਬੀ.ਏ. ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਉਰੈਂਟੀਅਲ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪਰੋਫੈਸਰ ਲਗ ਗਏ। ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੇ ਵਕਤ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਸਿਖੀ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਜਤਨਾਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਜਾਰੀ ਹੋਈ। ਆਪ ਨੇ ਜਿਸ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਵੀ ਆਪ ਦਾ ਹੀ ਸੁਪਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮਖੀ ਅਖਬਾਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਮਾਸਕ ਪੱਤਰ 'ਸਦਾਚਾਰਕ' ਕਢਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਪਰੋਫੈਸਰ ਜੀ ਦੀ ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਪਰੰਤੂ ਇਹਨਾਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਤੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਖੋਜ ਤੇ ਗੁਰਮਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਛਾਨ ਬੀਨ ਸਬੰਧੀ ਆਪ ਅੰਦਰ ਕਿੰਨੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਸੀ। ਇਨਕਲਾਬੀ ਸੁਧਾ-ਰਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪਿਛਾਂ-ਖਿਚੂ ਆਪ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਕਾਫੀ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਤਖਤਾਂ ਬੁੰਗਿਆਂ ਤੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿਖੀ ਤੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰਨ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਪਰ ਇਹ ਕਲਗੀਧਰ ਦਾ ਵੀਰ ਬਲਵਾਨ, ਸਿੰਘ ਉਮਰ ਭਰ ਸਚੇ ਸਿਖੀ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਲਈ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਆਪ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ੨੪ ਸਤੰਬਰ ੧੯੧੯ ਈ: ਨੂੰ ਕੰਡਾ ਘਾਟ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਖੇ ਇਕ ਬੰਗਲੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ

ਆਪ ਦਾ ਪਿੰਡ ਝੁਬਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੈ। ਆਪ ਉਹਨਾਂ ਖੋਜੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਦੀ ਖੋਜ ਖੋਜ ਲਈ ਜਤਨ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਬਹੁਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਜਦੋਂ ਆਪ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਚਤ ਕਰਨ ਵਲੋਂ ਬੜੀ ਅਨਗਹਿਲੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਕਲ ਲੰਘੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਪੂਰਾ ਇਤਹਾਸ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਏਸ ਘਾਟ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਆਪ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਸੈਂਕੜੇ ਕੋਹ ਪੈਦਲ ਚਲਕੇ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਪੁਜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਂ, ਥਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਜਾਣਾਂ ਪਛਾਣਾਂ ਲੱਭੀਆਂ। ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ 'ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੀਵਨ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ' ਇਕ ਬੜੀ ਪੁਸਤਕ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਆਪ ਨੇ ਕੀ ਕੀ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਅਤੇ ਕੀ ਕੁਝ ਲਿਖਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਸਨ, ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜੁਲਾਈ ੧੯੪੭ ਦੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਲੈ ਲਈ ਤੇ ਸਾਥੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਵਿਛੜ ਗਏ।

ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ

ਆਪ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲਾਸਾਨੀ ਸਿਖ ਲੇਕਚਰਾਰ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਾਦੂ ਬਿਆਨ ਜ਼ਬਾਨ ਰਾਹੀਂ, ਬੇਅੰਤ ਕੀਰਤੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਥੇ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਮਾਸਕ ਪਤ੍ਰ ਦਵਾਰਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੀ ਲਮੀ ਸੇਵਾ ਭੀ ਬਹੁਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਿਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸੈਂਕੜੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰਚਾਰ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਸਯੋਗ, ਪਰਚਾਰਕ ਬਣਾਇਆ। ਵਿਦਵਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਨੂੰ ਫਿਲਾਸਫਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਛੇ ਜਹੇ ਪਛਮੀਂ ਦੌਰੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਆਪ ਸਿਖੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਹੁਣ ਫਿਰ ਸਿਖੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਜਗਤ ਪੁਰਾ ਜਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸ: ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਪਰਚਾਰਕ ਵਿਦਿਆਲਾ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ੧੯੨੭ ਈ: ਵਿਚ ਸਿਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰੰਸਿਪਲ ਬਣੇ ਮੁਬਾਹਿਸ਼, ਲੈਕਚਰਾਰ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਕਮਾਲ ਦਰਜੇ ਦੇ ਹਨ। ਸੁਭਾ ਦੇ ਅਤੀ ਮਿਠੇ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਸਾਦਾ, ਸ਼ਾਇਰ ਤਬੀਅਤ ਹਨ।

ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਇਹ ਹਨ :—

ਲੈਕਚਰ ਮਹਾਂ ਚਾਨਣ, ਬੰਦੀਛੋੜ, ਜੀਵ ਕਿਰਨ ਪ੍ਰੀਤ ਰੀਤ, (ਗਜ਼ਲਾਂ ਸਟੀਕ), ਜਪਜੀ ਸਟੀਕ, ਬਾਰਾਂਮਾਂਹਾ ਸਟੀਕ, ਨੌ ਰਤਨ, ਗੰਗ ਤਰੰਗ ਬੀਤੀਆਂ, ਮਹਾ ਬਲੀ, ਜਗਤ ਪਰਦੀਪ ਬੰਦਾ ਵੈਰਾਗੀ।

ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਕਾਲ਼ਿਆਂ ਵਾਲੀ (ਸਰਾਵਾ) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਬਚ-ਪਨ ਤੋਂ ਨੇਤ੍ਰ ਹੀਨ ਸਨ, ਜੋ ਵਿਦਿਆ ਜ਼ਬਾਨੀ ਕੰਠ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ ਬੁਧੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ।

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਇਹ ਹੈ :—

ਸਿਖ ਮਹਾਭਾਰਤ, ਜਪਾ ਜਾਪ, ਇਹ ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਣਛਪੀਆਂ ਹੀ ਹਨ। ਆਪ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦੇ ਖਰੜੇ, ੨੦ ਸੇਰ ਪੱਕੇ ਹੋਣਗੇ।

ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ, ਜੋ ਸਿੱਖ ਫਲਾਸਫੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਚਾਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸਮਝਦੇ ਤੇ ਨਵੀਨ ਪਛਮੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਅਨੁਸਾਰ ਬਿਆਨ ਕਰ ਸਕਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਦੀ ਲਿਖਤ 'ਗੁਰਮਤ ਨਿਰਣਯ' ਇਸ ਪਾਸੇ ਦੀ ਇਕ ਉਤਮ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਘੁੰਗਰੀਲ ਜ਼ਿਲਾ ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ ਵਿਖੇ ਬਖਸ਼ੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ੩੧ ਮਈ ੧੮੮੨ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ੧੯੦੪ ਈ: ਵਿੱਚ ਐਮ.ਏ. ਕੀਤਾ। ਉਪਰੰਤ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗੇ। ੧੯੧੩ ਈ. ਵਿਚ ਕਾਲਜ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣਾ ਪਿਆ। ਫ਼ਿਰ ੧੯੨੮ ਈ: ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਧਰਮ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਆ ਲਗੇ। ਅਜ ਕਲ ਇਸੇ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਬੰਧ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹਨ। ਆਪ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਮੋਹਡੀ ਸੰਚਾਲਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ। ਗੁਰਮਤ ਨਿਰਣਯ' ਪੁਸਤਕ ਆਪ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਹੋਰ ਲਿਖੇ ਗ੍ਰੰਥ ਏਹ ਹਨ। 'ਗੁਰਮਤਿ ਨਿਰਣਯ' 'ਗੁਰੂ ਸਹਿਬ ਤੇ ਵੇਦ' 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਬਾਰੇ' ਜਪਜੀ ਸਟੀਕ' ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਸਟੀਕ' 'ਸਿਖਜ਼ ਐਂਡ ਅਨੱਟਚ ਬਿਲਿਟੀ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ), 'ਨਵਾਬ ਖਾਂ (ਨਾਵਲ) ਮੈਟ੍ਰਕੂਲੇਸ਼ਨ (ਕੋਰਸ)।

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਗੁਰਮਖ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਗੁਰਮੁਖ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਨਿਵਾਸੀ ਗੁਰਮਤ ਖੋਜੀ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੂਰੀ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿਧ ਜਰਨਲਿਸਟ, ਸੇਠ ਨਿਹਾਲ ਜੀ ਦੇ ਭਰਾਤਾ ਹਨ। ਵਲੈਤੋਂ ਬੈਰਿਸਟਰੀ ਅਤੇ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਸਾਇੰਸ ਦੀ ਐਮ. ਏ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਕੀਤੀ। ਬਨਾਰਸ ਹਿੰਦੂ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਪਰੋਫੈਸਰ ਲਗੇ । ਫਿਰ ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਦੀ ਕਾਮਰਸ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪਰਿੰਸੀਪਲ ਬਣੇ। ਹੁਣ ਰਾਮ ਜਸ ਕਾਲਜ ਦਿਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹਨ । ਆਪ ਆਈਨੀ ਦਮਾਗ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਆਲਮ ਸਜਣ ਹਨ। ਔਖੇ ਤੋਂ ਔਖੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਸਰਲ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੁਲਝਾਉਣਾ ਆਪ ਦਾ ਗੁਣ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਲਿਖਾਰੀ ਹਨ।

ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਹ ਹਨ:—

ਸਿਖਇਜ਼ਮ ਟੂ ਡੇ ਐਂਡ ਟੂ ਮਾਰੋ, ਦੀ ਇੰਡੀਅਨ ਕਾਨਸੀਚੂਟ ਅਸੈਂਬਲੀ, ਸਤਨਾਜ਼ਾ ਸਖੀ ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਯੁਗ।

ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ

ਆਪ ਇਕ ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਸਿਆਣੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਸੇਵਕ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀ ਐਡੀਟਰ ਕਰਕੇ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਹੈ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਦਾਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਸੁਖਨਾ ਤਹਿਸੀਲ ਮੁਕਤਸਰ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਣ : ਆਮ ਜਿਮੀਦਾਰਾਂ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਆਪ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘੀ ।

ਵਿਦਿਆ : ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਦੀ ਰੁਚੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜਨ ਦੀ ਸੀ। ਸੋ ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਦੀ ਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਪਾਸ ਕਰ ਲਈ।

ਸ਼ਾਦੀ ਤੇ ਸੰਤਾਨ : ਆਪ ਸ਼ਾਦੀ ਸ਼ੁਦਾ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਹਨ।

ਕੰਮ : ਆਪ ਪਹਿਲਾ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਐਡੀਟਰ ਜਾ ਲਗੇ। ਉਸਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਆਪ 'ਖਾਲਸਾ ਸੇਵਕ' ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਕਈ ਸਾਲ ਐਡੀਟਰੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਐਡੀਟਰੀ ਤੋਂ ਵਖ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਆ ਗਏ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਏਥੋਂ ਵੀ ਛੇਤੀ ਪਟਿਆਲੇ ਚਲੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਓਥੇ 'ਰਣਜੀਤ' ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਜਾ ਹੋਏ। ਆਪ ਨੇ ਉਥੇ ਵੀ ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਥੋਂ ਆਪ ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਵਾਰ ਮਲਾਇਆ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਿਥੇ ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ, ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਜੇਹਲ ਕਟੀ।

ਸੁਭਾ : ਆਪ ਅਜ਼ਾਦ ਤਬੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਟਿਕਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਆਪ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਔਖਾ ਹੀ ਹੈ। ਆਪ ਹੁਣ ਮਲਾਇਆ ਵਿਚ ਨਵੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਖਬਾਰ ਦੀ ਐਡੀਟਰ ਕਰਨ ਗਏ ਹਨ।

ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਗੋਗੋਆਣੀ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਪਰਾਇਮਰੀ ਤਕ ਵਿਦਿਆ ਆਪ ਨੇ ਪਿੰਡ ਰਹਿਕੇ ਹੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਫੇਰ ਆਪ ਅਗਲੇਰੀ ਵਿਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਫਿਰ ਲਾਹੌਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜਦ ਜੈਤੋ (ਨਾਭੇ) ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਲਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਆਪ ਲਾਹੌਰ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਐਫ.ਏ. ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਏਥੇ ਹੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਛਡ ਕੇ ਆਪ ਜਥਾ ਨੰ. ੧੨ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਕੇ ਜੈਤੋਂ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਥੇ ਫੜੇ ਜਾਣ ਤੇ ੧ ਸਾਲ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਰਹੇ। ਫੇਰ ਸੰਨ ੧੯੨੪ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਰੁਚੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਲ ਹੋਈ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਆਪ ਨੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ 'ਕੌਮੀ ਦਰਦ' ਵਿਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਇਸਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸੰਨ ੧੯੨੬ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ 'ਖਾਲਸਾ ਸੇਵਕ' ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ।

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਮਾਹਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਢੁਡੀ ਕੇ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ, ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਵਿਦਿਆ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਤਕ ਹੈ।

ਆਪ ਦੇ ਰਚਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਇਹ ਹਨ :—

ਪਾਲੀ, ਸਚ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ, ਪੂਰਨ ਮਾਸ਼ੀ, ਕੰਡੇ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ, ਜੀਵਨ ਕਣੀਆਂ ਆਦਿ।

ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਡਾਕਟਰ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੮੯੩ ਈ: ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਕੌਮੀ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਸਾਹਿਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਇਸ ਪਿਤਰੀ ਵਰਾਸਤ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਨਤੀ ਦੇ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪੁਚਾਇਆ ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਬਾਣੀ ਬਿਉਰਾ' ਪੁਸਤਕ ਖਾਸ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਏ ਸਿਰ ਲੇਖਾਂ ਤੇ ਰਾਗਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੇ ਚੰਗੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਪਿੱਛੋਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੱਟਾ ਵਡ ਭੀ ਕਰ ਛਡੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਸਮੂਹ ਰਚਨਾ ਡਾਕਟਰ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ਸੰਪਾਦਿਕ 'ਸ੍ਰੀ ਚਰਨ ਹਰੀ' ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਮੀ ਇਕਤਰ ਕੀਤੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਦਿਹਾਂਤ ੧੯੦੮ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਇਹ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਗੜ ਗੰਜ ਬੋਲੇ, ਜੰਗ ਮਰੌਲੀ,- ਦਸਮ ਗੁਰ ਚਰਿਤ੍ਰ, ਲਾਟੂ ਸਿੰਘ ਐਂਡੋਲਿਕਸਨ, ਸ੍ਰੀ ਅਟਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਮਹਾਂਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ, ਹੀਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ, ਨੀਤੀ ਵਾਰਤਾ, ਸ਼ਬਦ ਬਿਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਫਰਿਆਦ, ਕੇਸਰੀ ਚਰਖਾ, ਖੋਟ ਬੁਰਾ, ਜੈ ਜੈ ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਕੂੜ ਮਤ, ਹੋਲੀ ਹੈ, ਬੇਨਤੀ, ਸ਼ਾਮ ਸੁੰਦਰ, ਗੁਰਮਤ ਸੰਗੀਤ ਨਿਰਣਯ, ਬਾਣੀ ਬਿਉਰਾ।

ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਰਾਇ ਕੇ ਬੁਰਜ ਜਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ੨੦ ਫਗਣ ਸੰਮਤ ੧੯੩੮ ਬਿ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਕਾਰਕੁਨ ਤੇ ਪੱਤਰਕਾਰ ਸਨ। ੧੭ ਜੁਲਾਈ ਸੰਨ ੧੯੨੯ ਈ: ਨੂੰ ਜਦ ਆਪ ਸ੍ਰੋ. ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਸਨ ਤਾਂ ਅਚਾਨਕ ਦਿਲ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

ਆਪ ਦੀ ਯਾਦ ਗਾਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਅਜ ਕਲ ਸਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਦਫਤਰ ਹੈ।

ਸ: ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਜੜਤੌਲੀ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ੧੫ ਭਾਦ੍ਰੋਂ ੧੯੬੯ ਬਿ: ਮੁਤਾਬਿਕ ਸੰਨ ੧੯੧੨ ਈ: ਨੂੰ ਸ. ਗੁਰਦਿੱਤ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਈਸਟ ਬੰਗਾਲ ਰੇਲਵੇ ਵਿਚ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਸਨ। ਅਰੰਭਕ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਬਾ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਹਕੀਮ ਪਾਸੋਂ ਕੀਤੀ। ਫੇਰ ਕਿਲਾ ਰਾਇ ਪੁਰ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਉਥੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਮਿਡਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਕਾਰਣ ਪੜ੍ਹਾਈ ਛਡਣੀ ਪਈ। ਉਪਰੰਤ ਚਿਤ੍ਰਕਲਾ ਵਲ ਆਪ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਹੋਇਆ। ਸ. ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਗ ਭਗ ੯੬ ਵਰੇ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਸਾਮ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦ ਲਈ। ਇਸ ਲਈ ਉਥੇ ਹੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਪਿਆਰੇ ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਸ ਲੈ ਗਏ। ਜਿਥੇ ਜਾਕੇ ਆਪ ਨੇ ਆਸਾਮੀ, ਬੰਗਾਲੀ, ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ ਵਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿਤਾ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਆਪ ਜੀ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਦਾ ਮਕੈਨੀਕਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਇਸ ਪਾਸੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਨਾ ਲਗੀ, ਪਰੰਤੂ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਚਿਤ੍ਰਕਲਾ ਵਲ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਹੁਨਰ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾਹਰ ਕਰਨਾ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ। ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਆਰਟ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਲਈ ਕਲਕੱਤੇ ਭੇਜ ਦਿਤਾ। ਉਥੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਸ. ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਤੇ ਹੇਮੇਂਦ੍ਰ ਮਜਿਮਦਰ ਆਦਿ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ ਵਿਚ ਮਾਹਰ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਸਿਲਮ ਸਥਾਨ ਨਾਮੀਂ ਇਕ ਸਟੂਡੀਓ ਖੋਲਿਆ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਹਾਸਲ ਹੋਈ। ਸੰਨ ੧੯੩੩ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਸ਼ੀਲਾਂਗ ਚਲੇ ਗਏ, ਇਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਪੰ: ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਤਸਵੀਰ ਦੇਖ ਕੇ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਬੜੀ ਸਲਾਘਾ ਕੀਤੀ।

ਸੰ: ੧੯੪੬ ਵਿਚ ਜਦ ਸਟੇਫੋਰਡ ਕਰਪਸਨ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਉਸ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦ ਸਮਸਿਆ ਬਾਰੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਮਿਸਟਰ ਆਸਫ ਅਲੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ, ਜੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀ ਦਿਲੀ ਵਿਖੇ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਅਗੇ ਰਖੀ ਗਈ। ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਆਦਿ ਕੌਮੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਉਸ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਲਾਹਿਆ। ਸੰ: ੧੯੪੯ ਵਿਚ ਸ: ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਰਬਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਰਾਜ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਨਿਯਤ ਹੋਏ। ਫੇਰ ਇਸ ਰਿਆਸਤ ਨੂੰ ਪੈਪਸੂ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਮਹਿਕਮਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬਤੌਰ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਲਗਾਏ ਗਏ ਜਿਥੇ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਹੁਣ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਚਿਤ੍ਰਕਲਾ ਸਬੰਧੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਉਚ ਦਰਜੇ ਦੇ ਇਨਾਮ ਮਿਲ ਚੁਕੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਅਡਿਆਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ੨ ਜੂਨ ਸੰਨ ੧੮੯੪:ਈ: ਨੂੰ ਸ: ਭਲਾਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ।ਆਪ ਜੀ ਗਰੀਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੇ ਉਪ੍ਰੰਤ ਬਹੁਤ ਲੰਬਾ ਅਰਸਾ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਬੰਬਈ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਬਣ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਕੁਝ ਹੁਨਰੀ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਡਾਢੀ ਲੋੜ ਦਸ ਕੇ, ਧਰਮ ਨੂੰ ਕਲਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਖ ਆਲਮ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੂਰਬੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਘੋਖ ਕੇ ਸਿਰਫ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰ ਸਿਖੀ ਬਾਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਕੰਪਨੀਆਂ ਬੜੇ ਮਾਨ ਨਾਲ ਛਾਪਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਿਖੀ,ਫਿਲਾਸਫੀ,ਇਤਿਹਾਸ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਰਥ ਵਿਚਾਰ ਸਹਿਤ ਸਭ ਪਾਸੇ ਆਪ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਕਮਾਲ ਦੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਅਜ ਕਲ ਆਪ ਮਹਿੰਦਰਾ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹਨ। ਆਪ ਸਾਹਿਤਕ ਸ਼ੌਕ, ਖੋਜੀ ਸੁਭਾ, ਅਣਥਕ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਆਪ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਆਪ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਤੇ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਕੇ ਸਮੁਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਹਿਤ ਤੇ ਬੜਾ ਪਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿਧ ਵਿਦਵਾਨ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਤੀਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਅਰਥਾਤ ਸੰਨ ੧੯੨੦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ, ਆਪ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸਲਾਹਕਾਰ, ਦੀ ਖਿਆਕਾਰ ਅਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਬਣੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਦਰਜਨਾਂ ਕਵੀਆਂ, ਲਿਖਾਰੀਆਂ, ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਥ ਉਹ ਨਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਤੇ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਭਰੀ ਪੜਚੋਲ ਯਾ ਮੁਖਬੰਦ ਲਿਖ ਕੇ ਹਲਾ ਸ਼ੇਰੀ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਜੈਸੀ ਮਹਾਨ ਪੁਸਤਕ ਭੀ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖਬੰਦ ਨਾਲ ਖੁਲ੍ਹਦੀ ਹੈ। 'ਸ਼ਬਦਾਂਤਿਕ ਲਗਾਂ ਮਾਤਰਾਂ' ਲਿਖ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਨੇਮਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਪਛਾਨ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਆਪ ਨੇ ਹੀ ਕਰਵਾਈ ਸੀ। ਸ਼ਬਦਾਅਰਥ ਦਾ ਜੋ ਮਹਾਨ ਕੰਮ ਗੁਰਸੇਵਕ ਸਭਾ ਵਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਹੀ ਸਿਰ ਸੋਭਦਾ ਹੈ। ਅਜ ਕਲ ਆਪ ਇਸ ਆਹਰ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਛੇਤੀ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਹ ਹਨ:—

੧. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰੀਫਾਰਮ ਮੂਵਮੈਂਟ ਐਂਡ ਦੀ ਸਿਖ ਅਵੇਕਿੰਗ, ੨. ਸਿਖ ਇਜ਼ਮ, ੩. ਐਸੇਜ਼ ਇਨ ਸਿਖ ਇਜ਼ਮ, ੪. ਗਰੋਥ ਆਫ ਰਿਸਪੌਨਸਿਬਿਲਟੀ ਇਨ ਸਿਖ ਇਜ਼ਮ, ੫. ਹਾਈਰੋਡਜ਼ ਆਫ ਸਿਖ ਹਿਸਟਰੀ (ਤਿੰਨ ਭਾਗ) ੬. ਸਿਖ ਹਿਸਟਰੀ, ੭. ਜਪੁਜੀ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ) ੮. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ) ੯. ਸਮ ਪੀਸ ਆਫ ਸੁਖਮਨੀ, ੧੦. ਸ਼ਬਦਾਰਥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਔਖੇ ਪਦ-ਅਰਥ) ੧੧. ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੁਕ ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ, ੧੨. ਨਵੀਆਂ ਸੋਚਾ, ੧੩. ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ, ੧੪. ਜਪ ਜੀ ਸਟੀਕ, ੧੫. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਸਟੀਕ, ੧੬. ਕਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰੈਕਟ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਪੰਡਤ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਗਿੜਵੜੀ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਵਿਦਿਆ:—ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੜ੍ਹੀ। ਆਪ ਦੀ ਵਿਦਿਵਤਾ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰਖਕੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਵਾਏ:—

ਜਪਜੀ, ਰਹਿਰਾਸ, ਸੋਹਲਾ, ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਦਾ ਟੀਕਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾ ਇਹ ਹਨ:—

੧. ਗੁਰਮਤ ਨਿਰਣਯ ਸਾਗਰ, ੨. ਗੁਰੂ ਗਿਰਾਰਥ ਕੋਸ਼, ੩. ਗੁਰੂ ਵੰਸ਼ਤਰ ਦਰਪਣ, ੪. ਅਕਾਲ ਮੂਰਤ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ, ੫. ਗੁਰ ਤੀਰਥ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ੬. ਸੁਰਤਰ ਕੋਸ਼, ੭. ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਸਟੀਕ, ਆਦਿ।

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਸਟਰ ਅਕਾਲੀ ਜੋਧਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੨੪ ਜੂਨ ੧੮੮੫ ਈ: ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਹਰਿਆਲ ਜ਼ਿਲਾ ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਬੀ. ਏ. ਪਾਸ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ੧੫ ਰੁਪਏ ਤੇ ਹੈਡਮਾਸਟਰੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਰਾਜਨੀਤਕ ਛੇਤਰ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਰਹੇ। ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਭੀ ਦੋਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ।

ਆਪ ਜੀ ਜਿਤਨੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿਧੀ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੀ ਰਾਇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਤੌਰ ਚਿੰਤਕ ਦੇ ਭੀ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਰਾਜਨੀਤਕ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਧਾਰਮਿਕ ਮੰਤਵ ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਅਮੋਲਕ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਗੁੰਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਮੰਤਕੀ ਚਕਰ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਖਾੜਿਆਂ ਵਿਚ ਨਾ ਘੁਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਚੋਟੀ ਦੇ ਫਿਲਾਸਫਰ ਹੁੰਦੇ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਤੇ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਵਿਚ ਛਪੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅਜ ਕਲ ਆਪ ਦੀ ਸੰਪਾਦਕੀ ਵਿਚ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਸਕ ਪੱਤ੍ਰ ਛਾਇਆ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਵੀਚਾਰ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਤਨੀ ਨੱਸ ਭੱਜ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਲੀਡਰ ਫਿਰ ਕਾਫੀ ਚੰਗਾ ਲਿਖਣ ਲਈ ਵੀ ਵਿਹਲ ਕਢ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। 'ਬਾਬਾ ਤੇਗਾ ਸਿੰਘ' ਆਪ ਦੀ ਉਹ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਿਰੋਧੀ ਜਜ਼ਬਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਪ੍ਰੇਮ ਲਗਨ' 'ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਝਲਕਾਰਾ' ਤੇ 'ਕਿਉਂ ਵਰਨੀ ਕਿਵ ਜਾਣਾ' ਆਸਤਕਤਾ ਤੇ ਕਿ ਚੰਗੀ ਵੀਚਾਰ ਭਰਪੂਰ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਖਿਡੇ ਪੁੰਡੇ ਲੇਖ ਸੰਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੋਹਾਂ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾ ਇਹ ਹਨ:—

੧. ਪ੍ਰੇਮ ਲਗਨ, ੨. ਬਾਬਾ ਤੇਗਾ ਸਿੰਘ, ੩. ਕਿਉਂ ਵਰਨੀ ਕਿਵ ਜਾਣਾ, ੪. ਮੇਰੀ ਯਾਦ, ੫. ਸਿਖ ਰਾਜਨੀਤੀ, ੬. ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ, ੭. ਪੰਥਕ ਨਿਸ਼ਾਨਾ, ੮. ਗ੍ਰਿਸਤ ਧਰਮ ਸਿਖਿਆ, ੯. ਕਈ ਟ੍ਰੈਕਟ ਆਦਿ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਬਾਬੂ ਭਸੌੜ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਜੀਊਣ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ੨੦ ਪੋਹ ੧੯੨੩ ਬਿ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਪੈਹਲਾਂ ਆਪ ਪਟਿਆਲਾ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਉਪਰੰਤ ਰੁੜਕੀ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਓਵਰਸੀਅਰ ਕੀਤੀ, ਫੇਰ ਨਹਿਰ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇਂ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਕੇ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲੈ ਕੇ ਭਸੌੜ ਨਾਨਕੀਂ ਆ ਗਏ। ਇਥੇ ਆਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਰਜ ਕੇ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਰਚਿਤ ਗਰੰਥ ਬਹੁਤ ਹਨ, ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦੇਣਾ ਮਹਾਨ ਹੈ।

ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੯੫੩ ਈ: ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਕਲੌੜ ਤਹਿਸੀਲ ਬਸੀ ਰਿ: ਪਟਿਆਲੀ ਵਿਖੇ ਸ: ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲੇ ਵਿਦਿਆ ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਗੁਰਮਤ ਖੋਜ ਕਟੜ ਸਿੰਘ ਸਭੀਏ ਤੋਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਗੁਲਾਬਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਚੱਠਿਆਂ ਵਾਲੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਪਹਿਲੇ ਗੁਲਾਬ ਦਾਸੀਏ ਹੀ ਸਨ। ਜੋ ਪਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਰੇਰਨਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਗੁਰਮਖ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ ੨ਤੇ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਤਕੜਾ ਕਮਰਕਸਾ ਕਰਕੇ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਦਯਾ ਨੰਦ ਜੈਸੇ ਤਰਕਵਾਦੀ ਪੰਡਤ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਵੇਰ ਸ਼ਾਸਤਰਅਰਥ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ। ੧੮੮੬ ਈ: ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ 'ਖਾਲਸਾ' ਅਖਬਾਰ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ।

ਆਪ ਦੀ ਕਥਨੀ ਤੇ ਸਾਦੀ ਕਵਿਤਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਬੜੇ ਦਲੀਲਬਾਜ਼ ਸਨ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਹ ਹਨ:—

ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਬੋਧ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਪ੍ਰਬੋਧ, ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਬੋਧ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਚਰਿਤ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਬੋਧ, ਨਕਲੀ ਸਿਖ ਪ੍ਰਬੋਧ, ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਬੋਲੇ, ਮੇਰਾ ਤੇ ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਨੰਦ ਦਾ ਸਬੰਧ, ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਆੜਾ ਆਦਿ ੩੨ ਗਰੰਥ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ੬ ਸਤੰਬਰ ੧੯੦੧ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਪ੍ਰਵਾਨਾ'

ਆਪ ਇਕ ਉਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੱਕਤਾ ਅਤੇ ਕਵੀ ਹਨ। ਆਪ ਆਪਣੀਆਂ ਹਾਸ ਰਸ ਭਰੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਪੰਜ ਗਰਾਈਂ ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਣ : ਆਪ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਉਮਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਲੰਘੀ, ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਸੀਤਲਾ ਨਿਕਲਣ ਕਰਕੇ ਨਿਗਾਹ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ।

ਵਿਦਿਆ : ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮਖੀ ਵਿਦਿਆ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਪਿੰਗਲ ਦੇ ਗਰੰਥ ਪੜ੍ਹੇ। ਆਪ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਕਵੀ, ਲੈਕਚਰਾਰ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਹਨ। ਆਪ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਅਤੇ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰ 'ਪ੍ਰਵਾਨਾ' ਚੰਗਾ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਕੰਮ : ਆਪ ਜਿਥੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਲੇਖਣੀ ਦੁਆਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵੀ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਕਟੀ, ਪੰਥ ਦਾ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਜਿਹਾ ਮੋਰਚਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨਾ ਗਏ ਹੋਣ । ਆਪ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਵਰਕਰ ਹਨ ਅਤੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਪੰਥਕ ਕਮਾਂ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ।

ਦੁਨੀਆਂਦਾਰ ਸ: ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੀਰ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿਧਤਾ ਰਖਦਾ ਹੈ ।ਆਪ ਨੇ ਜਨਵਰੀ ਸੰਨ ੧੯੪੮ ਵਿਚ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ 'ਦੁਨੀਆਂ ਦਾਰ' ਨਾਮੀ ਅਖਬਾਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ । ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਲੇਖਣੀ ਮੁਰਝਾਏ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਰਖਦੀ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਧਰਮਾਂਨੰਤ ਸਿੰਘ

ਆਪ ਜੀ ਚੋਣਵੇਂ ਸਿਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ । ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ. ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ੧੫ ਅਗਸਤ ੧੮੮੮ ਈ: ਨੂੰ ਅੰਬਾਲਾ ਛਾਉਣੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ । ਮੁਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਪਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਇਲੈਕਟਰੀਕਲ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਦੀ ਸਟਡੀ ਲਈ । ੧੯੦੬ ਈ: ਵਿਚ ਵਲੈਤ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ੧੯੧੨ ਤੱਕ ਉਥੇ ਰਹੇ । ਪਰਚਾਰਕ ਵਿਦਿਆਲਾ ਤੇ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਿਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਬਤੌਰ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਪਰਚਾਰਕ ਟਰੇਂਡ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਆਪ ਜੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਫਾਰਸੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਚੰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ, ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਵਲਾਇਤ ਸਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਤੇ ੩੦੦ ਸਫੇ ਦੀ ਅਗਰੇਜ਼ੀ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖੀ ਸੀ ਜੋ ਉਥੇ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਈ । ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਮ 'ਪਲੇਟੋ ਐਂਡ ਦੀ ਟਰੂ ਐਨ ਲਾਇਟਨਰ ਔਫ ਦੀ ਸੋਲ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਰੂ ਸੋਲਹ ਦਾ ਆਪ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਜੋ ਅਜੇ ਛਪੀਆਂ ਨਹੀਂ । ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਲੈਕਚਰ ਗਿ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਕਲਿਤ ਕਰਕੇ ਛਾਪੇ ਸਨ । ਉਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ 'ਸੁਲੇਖ ਰਤਨਾਵਲੀ' । ਫਰਵਰੀ ੧੯੪੨ ਈ: ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਮਾਸਕ ਪਤ੍ਰ ਭੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ । ਪਰ ਇਹ ਜਿਆਦਾ ਚਿਰ ਨਾ ਚਲ ਸਕਿਆ । ੧੯੪੩-੪੬ ਵਿਚ ਆਪ ਅਡਵਾਇਜ਼ਰੀ ਕਮੇਟੀ ਔਫ ਇਨਫਰਮੇਸ਼ਨ ਐਂਡ ਬਰਾਡ ਕਾਸਟਿੰਗ ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਭੀ ਰਹੇ । ਅਜ ਕਲ ਗੁਰਮਤ ਖੋਜ ਬਾਰੇ ਆਪਨੇ ਵਿਚਾਰ ਪੁਸਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਆਪ ਸਰਲ ਸੁਭਾ ਸਾਦਾ ਖਾਮੋਸ਼ ਤੇ ਇਕਾਂਤ ਪਸੰਦ ਹਨ ।

ਬੀਬੀ ਧਰਮ ਕੌਰ ਧੂਰੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਧੂਰੀ ਰਿਆਸਤ ਪਿਟਆਲਾ ਵਿਖੇ ਸੰਨ ੧੯੨੫ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ । ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਵਿਦਿਆ ਪਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਸੁਘੜ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਬੀ.ਏ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ । ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਬੜਾ ਹੀ ਸ਼ੌਕ ਸੀ । ਪਰ 'ਧੀ ਪਰਾਇਆ ਧੰਨ' ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੁਣ ਸ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ 'ਸਾਖੀ' ਬੀ.ਏ. ਨਾਲ ਪਰਣਾਏ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਿਖ ਕੰਨਿਆਂ ਮਹਾਂ ਵਿਦਿਆ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ । ਇਸਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖਣ ਵਲ ਕਲਮ ਚੁਕੀ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੯੪੩-੪੬ ਰਸਾਲਾ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਰਹੇ । ਸੰਨ ੧੯੫੧ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ 'ਸਾਖੀ' ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਰਸਾਲਾ 'ਅਮਰ ਕਹਾਣੀਆਂ' ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ । ਆਪ ਦੀ ਕਲਮ ਇਕ ਹੋਣ ਹਾਰ ਕਹਾਣੀ ਕਾਰ ਹੈ ।

ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਤਾਲਿਬ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਸੰਨ ੧੯੦੧ ਦੇ ਕਰੀਬ ਨਾਭੇ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ । ਆਪ ਨੇ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਨਾਭਾ ਸਟੇਟ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਵਿਚੋਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ । ਫੇਰ ਆਪ ਮਹਾਰਾਜਾ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀਏ ਨਾਭਾ ਦੇ ਪਾਸ ਪਰਾਈਵੇਟ ਸਟਾਫ਼ ਵਿਚ ਨੌਕਰ ਹੋ ਗਏ । ਫਿਰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਗਲੋਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਪੰਜ ਵਰ੍ਹੇ ਬਗਦਾਦ ਵਿਚ ਰਾਇਲ ਏਅਰ ਫ਼ੋਰਸ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਉਥੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਆਪ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹਕੂਮਤ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੜਕਣ ਲਗੇ। ਏਧਰ ਨਾਭਾ-ਪਟਿਆਲਾ ਕੇਸ ਚਲ ਪਿਆ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਨੇ ਫੇਰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਦੇ ੧੯੨੩ ਵਿਚ ਗੱਦੀਉਂ ਉਤਰਨ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਾਈਵੇਟ ਸਕੱਤਰ ਬਣਕੇ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਚਲੇ ਗਏ। ਫੇਰ ਤਿੰਨ ਵਰ੍ਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕੋਡਾਈ ਕਨਾਲ ਰਹੇ । ੧੯੩੦ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪ ਕਲਕਤੇ ਚਲੇ ਗਏ । ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੀ । ਆਪ ਦੀਆਂ ਜੋਸ਼ੀਲੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤੇ ਲੇਖ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ 'ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀ' 'ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਬਹਾਦਰ' ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ।

੧੯੩੦ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਆਪ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਕਲਕੱਤੇ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਰੀਵਾਲਵਰ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਮਸ਼ਕ ਕਰਦੇ ਫੜੇ ਗਏ । ਉਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ । ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਸ੍ਰੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਬਾਬੂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਭਜਾਉਣ ਅਤੇ ਫੌਜਾਂ ਅੰਦਰ ਬਗਾਵਤ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਰਿਹਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਲਕਤਾ ਤੋਂ 'ਦੇਸ਼ ਦਰਪਣ' ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ।

ਗਿਆਨੀ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ. ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ, ਪਿੰਡ ਗੁਜ਼ਰ ਵਾਲ ਤਹਿਸੀਲ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ।

ਆਪ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਬੀ.ਏ ਤਕ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਲਿਖਾਰੀ ਇਕ ਨੰਬਰ ਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਬਹੁਤ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਆਪ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਅਤੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਰਹੇ ਹਨ :—

ਅਸਲੀ ਕੌਮੀ ਦਰਦ, ਸਿਖ ਸੇਵਕ, ਦੁਸ਼ਟ ਦਮਨ, ਗੁਰਸੇਵਕ, ਪੰਜਾਬੀ ਰਤਨ ਆਦਿ।

ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ

ਆਪ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਗਿਆਨੀ ਸੰਪਰਦਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਗਿਆਨੀ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਕਰਕੇ ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਗਿ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਸੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਟੀਕਾ ਕੀਤਾ। ਜੋ ਫਰੀਦਕੋਟੀ ਟੀਕਾ ਨਾਮ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ, ਗਿਆਨੀ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਟੀਕਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦਸਮ ਗਰੰਥ ਦਾ ਟੀਕਾ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਹੀ ਲਖਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਟੀਕੇ ਚੰਗੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

"ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਟੀਕ" "ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗਰੰਥ ਸਟੀਕ"
"ਨਿਤਨੇਮ ਸਟੀਕ" "ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਟੀਕ"
"ਕਬਿਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ"

ਗਿਆਨੀ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਕਮਾਲੀਆਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲ ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਸੰਤ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਮਾਲੀਆ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਸਮੇਤ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ। ਮੈਟ੍ਰਕ ਆਪ ਨੇ ਲਾਇਲ ਪੁਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਬੋਲਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਕੁਦਰਤ ਵਲੋਂ ਹੀ ਸੀ। ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਜੇ. ਵੀ. ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਗੁੰਨੇ ਗੌਛਰੇ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ ਲਗ ਗਏ। ਪੰਜ ਸਾਲ ਹੈਡਮਾਸਟਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਧਾਰਮਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਬੜੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕੁਰਾਹੇ ਪਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ, ਦੋ ਸਾਲ ਦਾ ਕੋਰਸ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪ ਇਕ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਬਣ ਗਏ।

ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੂਬਾ ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਲਾ ਦਿਤੀ। ਸਤ ਸਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੱਖਣ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਉਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਅਠ ਸਾਲ ਆਪ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ। ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਹਿਜ ਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਲਿਆਕੇ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਵਾਇਆ। ਧਾਰਮਕ ਵਿਦਿਆ ਲਈ ਕਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੰਧ, ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਖੁਲਾਏ,

ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਨਿਰੋਲ ਗੁਰ ਸਿਖੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੈ।੧੯੪੭ ਦੇ ਘਲੂ ਘਾਰੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਜ਼ਿਲਾ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਵਿਚ ਸ: ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਅਕਹਿ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਪਹੁੰਚਾਕੇ ਆਪ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਉਣਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਨੀ। ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਬੜਾ ਹੱਸ ਮੁਖ ਤੇ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਰਚ ਮਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਹੈ। ਚਿਹਰਾ ਵੀ ਬੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸ਼ਾਲੀ ਹੈ। ਏਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਬਚਨ ਬਲਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਧਰਮਾਤਮਾਂ ਸੁਭਾ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਹਨ। ਚੁਪ ਚੁਪਾਤੇ ਰਹਿਣਾ ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਭਰਾਤਾ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਦਾ ਦਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਨਿਰੋਲ ਗਾਂਧੀ ਵਾਦੀ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਹਮਦਰਦੀ, ਤਿਆਗ ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਤੇ ਸਾਂਝੀ ਵਾਲਤਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇ ਗੁਣਾ ਕਰਕੇ ਆਪ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਹਨ। ਪਹਿਲੋਂ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਫਿਰ ਨੇਸ਼ਨਲ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨੀਯਤ ਹੋਏ। ਥੋੜੀ ਜਹੀ ਤਨਖਾਹ ਲੈਕੇ ਇਹ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਣੀ ਆਪ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਸੀ। ਪੰਥਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪ ਕਾਫੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਅਜ ਕਲ ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ ਰਸਾਇਨ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਮੁਖਅਧਿਆਪਕ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ 'ਨਵੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ' ਨਾਮੀ ਮਾਸਕ ਪੱਤ੍ਰ ਭੀ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਹ ਹਨ :—

ਪਰੇਮ ਕਣੀ ਨਾਵਲ, ਸਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਯਤਨ (ਅਨੁਵਾਦ), ਸਰਵਾਦਾ ਜੇਲ ਤੋ ਵਿਠੀਆਂ (ਅਨੁਵਾਦ)।

ਨਿਰਮਲ ਸੰਦੇਸ਼

ਸੰਨ ੧੯੪੮ ਵਿਚ ਜਗਰਾਉਂ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਐਡੀਟਰ ਪੰਡਤ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਗੋਕੇ ਐਡੀਟਰ ਵੈਦ ਰਾਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪੁਸ਼ਪ ਅਤੇ ਤੇਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੀ. ਏ. ਸ਼ਾਸ਼ਤਰੀ ਸਨ।

ਨਿਰਭੈ ਖਾਲਸਾ

੧ ਮਈ ੧੯੫੦ ਨੂੰ ਸ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਨਿਕਲਿਆ

ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਘੁੰਗਰਾਣਾ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਘੁੰਗਰਾਣਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਵਿਖੇ ੨੮ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਵਿਦਿਆ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਚਲ ਰਹੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪਰਾਚੀਨ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਲਈ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ ਲਿਖਿਆ। ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪੱਤਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗਜ਼ਟ ਦੇ ਸਤੰਬਰ ੧੯੪੮ ਤੋਂ ਅਪਰੇਲ ੧੯੫੦ ਤੱਕ ਐਡੀਟਰ ਰਹੇ। ੧੯੪੭ ਦੇ ਫਸਾਦਾਂ ਸਮੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਲੋਂ ਇਕ 'ਆਜ ਕੀ ਬਾਤ' ਨਾਮੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪੱਤਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਇਆ, ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਆਪ ਇਸ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਰਹੇ। ਫੇਰ ਮਹਿਕਮਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋ ਰਹੇ ਸਾਹਿਤਕ ਮਾਸਕ ਪੱਤਰ 'ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆਂ' ਦੇ ਉਪ ਸੰਪਾਦਕ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:—

੧. ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਕਵੀ, ੨. ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਕਵਿਤਾ, ੩. ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਕਲਾਂ, ੪. ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਾਂ, ੫. ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ, ੬. ਸੰਖੇਪ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ੭. ਪੁਸ਼ਪਾਜਲੀ, ੮. ਸਾਡੇ ਗੁਰਦੇਵ, ਸੋਣਾਂ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸਿਧ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਿਕੇ ਨਿਕੇ ਟਰੈਕਟ ਵੀ ਲਿਖੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਚਾਹਿਲ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਬਪੀਆਣਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਮਾਨਸਾ ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ ਬਿਖੇ ਸੰ: ੧੯੧੦ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਮੁਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਮਸਤੂਆਣੇ, ਤੇ ਦਸਵੀਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ ਰਹਿ ਕੇ ਕੀਤੀ। ਫੇਰ ਉਚੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਸੰਨ ੧੯੩੧ ਈ: ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਕਾਨੂੰਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਉਪਰੰਤ ਰਸਾਲਾ 'ਜੀਵਨ ਪ੍ਰੀਤੀ' ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ।

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਰੋਫੈਸਰ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ੧੮੮੧ ਈ: ਨੂੰ ਐਬਟਾਬਾਦ ਲਾਗੇ ਪਿੰਡ ਸਲਹੱਡ, ਜ਼ਿਲਾ ਹਜ਼ਾਰਾ ਵਿਚ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ ਨਿਵਾਸੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਮੁਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਹਵੇਲੀਆਂ ਅਤੇ ਹਰੀ ਪੁਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ੧੮੯੪ ਵਿਚ ਮਿਸ਼ਨ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ ਤੋਂ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਡੀ. ਏ. ਬੀ. ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਉਚੇਰੀ ਸਾਇੰਸਕ ਵਿਦਿਆ ਲਈ ਆਪ ਜਾਪਾਨ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਥੇ ਬੋਧੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੇ ਆਪ ਤੇ ਖਾਸ ਪਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਤੇ ਸੁਆਮੀ ਰਾਮਤੀਰਥ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਫੌਰਨ ਸਨਿਸਾਸੀ ਬਣ ਗਏ। ਬੋਧਿਕ ਦੇ ਵੇਦਾਂਤੀ ਪਰਭਾਵ ਨੇ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਹਾਨਤਾ ਜੋਗੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਕਈ ਸਾਲ ਫਿਰ ਤੁਰ ਕੇ ੧੯੦੪ ਈ: ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਮਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨਾਲ ਸਿਖੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਗੁਆਲੀਅਰ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ, ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਰਹੇ, ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਆਪ ਉਥੇ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਘਾ ਤੋਂ ਤੇਲ ਕਢਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਪਰ ਤਬੀਅਤ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੀ ਸੀਮਾਂ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸੀ।

ਆਪ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ੩੧ ਮਾਰਚ ੧੯੩੧ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਹ ਹਨ:—

੧. ਬੁਕ ਆਫ ਟੇਕ ਮਾਸਟਰਜ਼, ੨. ਦੀ ਸਪਿਰਟ ਬੌਰਨ ਪੀਪਲ, ੩. ਦੀ ਸਪਿਰਟ ਆਫ ਉਰੀਐਂਟਲ ਪ੍ਰਏਟਰੀ, ੪. ਸਪਿਰਟ ਔਫ਼ ਦੀ ਸਿਖ ਇਜ਼ਮ, ੫. ਸਪਿਰਟ ਔਫ ਦੀ ਸਿਖ (ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ) ਮਾਈ ਬਾਬਾ, ਜਪਜੀ (ਅਨਵਾਦ), ਦੀ ਸਪਿਰਟ ਆਫ ਦੀ ਸਪਿੰਗਵੀਨ, ਦੀ ਅਨ ਸੈਟਿੰਗਬੀਡਜ਼, ਐਨਆਫਟਰ ਨੂਨ ਵਿਦ ਸੈਲਫ, ਸਿਵਲ ਵਾਸਕਟਸ ਆਫ ਪਰੋਜ਼-ਪੋਏਮਜ਼, ਲਾਇਫ ਔਫ ਸੁਆਮੀ ਰਾਮ ਤੀਰਥ, ਨਰਗਸ, ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ (ਅਨਵਾਦ), ਐਟ ਹਿਜ਼ ਫੀਟ, ਖੁਲੇ ਲੇਖ, ਖੁਲੇ ਮੈਦਾਨ, ਖੁਲੇ ਘੁੰਡ, ਅਬਚਲੀ ਜੋਤ, ਸਿਖੀ ਸੌਖ, ਸਿਖੀ ਔਖੀ, ਕਲਾਧਾਰੀ ਤੇ ਕਲਾਧਾਰੀ ਦੀ ਪੂਜਾ, ਪ੍ਰੀਤ ਤਾਰ ਪਰੋਤੇ ਗੁਰਸਿਖ, ਕਮਲੀ ਕਮਾਲੀ ਨੰਦ ਲਾਲੀ, ਬੇਣੇ ਬੂਟੇ (ਅਨੁਵਾਦ), ਮੋਇਆਂ ਦੀ ਜਾਗ (ਅਨਵਾਦ) ਥਡਰਿੰਗ ਡਾਨ, ਥਡਰਿੰਗ ਨੂਨ, ਰੇਸੁਰੈਕਸ਼ਨ, ਕਾਰਲਾਈਲ ਕ੍ਰਿਤ, ਹੀਰੋ ਐਂਡ ਹੀਰੋ ਵਰਸ਼ਿਪ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼, ਮਟਕ ਹੁਲਾਰੇ, ਅਰਸ਼ੀ ਕਲੀਆਂ, ਨੈਣਾਂ ਵਾਲੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸਮਰਪਣ।

ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ

ਆਪ ਜ਼ੀ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮਤ ਅੰਦਰ ੨੦ ੨੫ ਸਾਲ ਸਿਖੀ ਪਰਚਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਨਾਰਾ ਤਹਿਸੀਲ ਕਹੂਟਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜ਼ਿਲਾ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਮਖਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮੁਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਪਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਟਰੇਨਿੰਗ ਲਈ। ੧੯੨੩ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਰਵਸ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਰਹੇ ਅਤੇ ਅਜਕਲ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਜੀ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਹਨ।

ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਇਹ ਹਨ :—

ਗੁਰਮਤ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਛੂਤ ਛਾਤ, ਗੁਰਮਤ ਲੈਕਚਰ, ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਲੈਕਚਰ, ਗੁਰਮਤ ਫਿਲਾਸਫੀ, ਭਗਤ ਦਰਸ਼ਨ, ਸ਼ਹੀਦ ਦਰਸ਼ਨ, ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਘਲੂ ਘਾਰਾ, ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਇਤਿਹਾਸ, ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ।

ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਤੀ

ਆਪ ਜੀ ਹੋਤੀ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਵੇਂ ਵਿਗਿਆਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪੁਣ ਛਾਣ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਜੀਵਨੀਆਂ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਚੰਗੇ ਗੁਰਮੁਖ ਤੇ ਮਧਰ ਸੁਭਾ ਦੇ ਸਜਣ ਹਨ। ਆਪ ਦੀ ਨਿਜੀ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਖਾਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਹ ਹੈ:—

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ, ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ, ਕੰਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਉਸਰਈਏ ਭਾਗ (੧) ਤੇ ਦੂਜਾ, ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਬਦੇਸੀ ਕਾਰਿੰਦੇ, ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਟਾਰੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਪੁਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ।

ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਬੁਘਾ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਵੀਰ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ੧੦ ਸਾਵਣ ੧੯੯੦ ਬਿ: ਮੁਤਾਬਕ ੨੫ ਜੂਨ ੧੯੨੫ ਈ: ਨੂੰ ਕੋਠਾ ਗੁਰੂ ਜ਼ਿਲਾ ਬਠਿੰਡਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਵਿਦਿਆ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਹਿੰਦੀ, ਬੰਗਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਉਰਦੂ ਆਦਿ ਹੈ। ਆਪ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਕੱਟੜ ਧਾਰਨੀ ਹਨ ਅਤੇ ਨਿਰਮਾਣ ਸੇਵਕ ਹਨ।

ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਹ ਹਨ:—

੧. ਅਦੁਤੀ ਸੇਵਕ, ੨. ਰੂਪ ਦੀਪ ਪਿੰਗਲ ਸਟੀਕ, ੩. ਸਿਖ ਹੀਰੇ, ੪. ਸਿਖ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ੫. ਕੂਕਿਆਂ ਦੀ ਗੁਰਤਾ, ੬. ਨਿਰਭੈ ਸੇਵਕ ਆਦਿ।

ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ 'ਤੇਜ'

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਦਸੰਬਰ ੧੯੧੨ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਰਾਧਾ ਰਾਮ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਇੰਦਰ ਕੌਰ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਗੌ: ਹਾ: ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੋਂ ਫਾਰਗ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਟਯੂਟਰ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਜ਼ਿਲਾ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਕਲਰਕ ਅਤੇ ਮੈਹਕਮਾਂ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਵਿਚ ਸਟੋਰ ਕੀਪਰ ਰਹੇ। ੧੯੩੭ ਵਿਚ ਸਰਵਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਛਡਕੇ ਜਰਨਲਿਜ਼ਮ ਦਾ ਕਿਤਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ੧੯੩੭ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਸਪਤਾਹਿਕ "ਤੇਜ" ਮਿੰਟ ਗੁਮਰੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜੋ ਮੁਲਕ ਦੇ ਵੰਡਾਰੇ ਤਕ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲੇ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਜਨਤਾ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦ੍ਰਿੜ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ੀ ਸਿਖ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦਾ ਧਿਆਨ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰਮਤ ਵਲ ਰਿਹਾ। ਸਕੂਲ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਆਪ ਭੁਜੰਗੀ ਸਭਾ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ। ਫਿਰ ੧੯੩੧ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸਿਖ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਸਿਖ ਯੰਗ ਮੈਨ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ, ਤੇ ਸਿਖ ਯੂਥ ਲੀਗ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ, ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਸਕੱਤਰ, ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਦੇ ਐਕਟਿੰਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਨੁਮਾਇਆਂ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ ਦੇ ਫ਼ਸਾਦਾਂ ਪਿਛੋਂ ਮਿੰਟ ਗੁਮਰੀ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਡੀਫੈਂਸ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਸਰਗਰਮ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਇਹ ਆਪ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸੂਝ ਬੂਝ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ ਕਿ ੨ ਸਤੰਬਰ ੧੯੪੭ ਜਦ ਕਿ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਉਥੇ ਦੌਰੇ ਤੇ ਗਏ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੂੰ ਐਡਰੈਸ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਨ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਕੇਵਲ ੧੦ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੀ ਪੁਰ ਦਲੀਲ ਤੇ ਜਾਦੂ ਭਰੀ ਤਕਰੀਰ ਨਾਲ ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੂੰ ਏਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤੇ ਹੋਰ ਦੂਜੇ ਕੈਂਪਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਗਿਆ।

ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੰਡਾਰੇ ਪਿਛੋਂ ਮੱਧ ਸਤੰਬਰ ੧੯੪੭ ਵਿਚ ਆਪ ਲੁਧਿਆਣੇ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਤਦ ਤੋਂ ਆਪ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਅਸਾਸੇ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇ ਹਨ। ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪ ਦੀ ਤਕਰੀਰ ਵਿਚ ਜੋਸ਼, ਰਵਾਨੀ ਅਤੇ ਜਾਦੂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਆਪ ਲੇਖਣੀ ਦੇ ਵੀ ਧਨੀ ਹਨ। ੧੩ ਅਪਰੈਲ ੧੯੫੦ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਸਪਤਾਹਿਕ "ਨਿਰਭੈ ਯੋਧਾ" ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਤਦ ਤੋਂ ਆਪ ਲਿਖਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਠੋਸ ਅਤੇ ਉਸਾਰੂ ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦਲੀਲ ਅਤੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਦੀ ਕਸਵਟੀ ਉਤੇ ਪੂਰੀਆਂ ਉਤਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮਤ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਤੋੜਵੇਂ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਅਸੂਲ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਡਟ ਜਾਣਾ ਤੇਜ ਜੀ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਅਤੇ "ਨਿਰਭੈ ਯੋਧਾ" ਦੀ ਪਾਲੀਸੀ ਹੈ।

ਬਾਲ ਸੰਸਾਰ

ਸੰਨ ੧੯੪੯ ਈ: ਵਿਚ ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਸੈਦਾ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠਾਂ ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਪੂਜਯ ਵਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ੧੮ਵੀਂ ਸ਼ਦੀ ਦੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਤੇ ਉਘੇ ਲਿਖਾਰੀ, ਸਾਖੀਕਾਰ ਤੇ ਟੀਕਾ ਕਾਰ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਬੀਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਦਯਾ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਸੁਲਖਣੀ ਕੁਖੋਂ ੧੪ ਮਾਘ ਸੰਮਤ ੧੭੨੬ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੁਲਟ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਬਰੋਸਾਏ ਹੋਏ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ੧੭੭੯ ਬਿ: ਵਿਚ ਆਪ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਗਰੰਥੀ ਨੀਯਤ ਹੋਏ। ਆਪ ਨੂੰ ਮਘਰ ਸੁਦੀ ੪, ੧੭੯੪ ਸੰਮਤ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਸੂਬੇਦਾਰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ, ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕਿਲੇ ਦੇ ਪਛਵਾੜੇ ਅੰਗ ਅੰਗ ਵਖ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਹਸਤੀ ਸਨ।

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਇਹ ਹੈ:— ਭਗਤ ਰਤਨਾਂਵਲੀ, ਗਿਆਨੀ ਰਤਨਾਵਲੀ ਆਦਿ।

ਨੋਟ:— ਵਿਸਥਾਰ ਜੀਵਨ ਲਈ ਪੜ੍ਹੋ ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਜਿਲਦ (੧) ਸਫ਼ਾ ੩੯੩।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੈਦ

ਆਪ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਘੰਬੀਰ ਸਜਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਜਿਨਾਂ ਚੁਪ ਚੁਪਾਤੇ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਸੈਂਕੜੇ ਪੁਸਤਕਾਂ, ਟ੍ਰੈਕਟ ਲਿਖਕੇ ਪਲਿਉਂ ਪੈਸੇ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਮੁਫਤ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ। ਜਿਥੇ ਉਹਨਾਂ ਸ਼ਰੀਰਕ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਲਈ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਉਥੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਭੀ ਕਲਮ ਵਗਾਈ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੇ ਟਰੈਕਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੨੦੦ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਦਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਰਚਨਾ ਕਾਫੀ ਵੀਚਾਰ ਪੂਰਨ ਹਨ।

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸਰਦਾਰ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਫਰਵਰੀ ੧੮੮੧ ਨੂੰ ਤਰਨ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਜਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਇਕ ਸਿਆਣੇ ਵੈਦ ਸਨ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਨੇ ਸਿਖੀ ਪਰਚਾਰ ਵਲ ਆਪ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿਚਿਆ ਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਸੌਕ ਵਧਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਬਨਾਈ। ਅਜ ਜੇਕਰ ਅਪ ਦੇ ਪਰਾਣੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀ ਫਾਈਲਾਂ ਦੇਖਣ ਦੀ ਆਪ ਨੂੰ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ 'ਕਨਿਆਂ ਵਿਦਿਆਲਾ' ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਤੋਂ ਅਤੇ ਵੈਦ ਜੀ ਦੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਾਲੀ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਲਭ ਸਕੋਗੇ। ਹੋਰ ਭੀ ਪਰਾਚੀਨ ਸਿਖ ਲਿਟਰੇਚਰ ਸੰਗਰਹਿ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਛਪਵਾਈ ਜਿਸ ਦੇ ਪੌਣੇ ਅਠ ਸੌ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਸਫੇ ਸਨ। ਪਰੰਤੂ ਪਰਚਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਅੰਤ ਤਕ ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ।

ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਹ ਹਨ :—

ਸੁਸ਼ੀਲ ਵਿਦਵਾ, ਬਹਾਦਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਹਿਲਮ ਖਿਆਲ, ਸੁਘੜ ਕੋਰ, ਬਿਰਦ ਵਿਵਾਹ ਦੂਰ ਦਸ਼ਾ, ਗੁਰਮਤ ਉਖਰਾਂ, ਅਦੁਤੀ ਸਾਕਾ, ਗੁਰਮਤ ਵਿਰੋਧ ਵਿਨਾਸ, ਦਿਆਨੰਦ ਤੇ ਦਰਪਨ ਸੁਸ਼ੀਲ ਵਿਦਿਆ ਆਦਿ।

ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੱਜ ਐਲ. ਐਲ. ਬੀ.

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਦਾ ਹੈ। ਵਿਦਿਆ ਬੀ. ਏ. ਤਕ ਸੀ। ਆਪ ਕਟੜ ਸਿੰਘ ਸਭੀਏ ਅਤੇ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਮੋਹਡੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ 'ਖਾਲਸ਼ਾ ਯੰਗ ਮੈਨ ਮੈਗਜ਼ੀਨ' ਨਾਮ ਦਾ ਮਾਸਿਕ ਅੰਕ ਲਿਖਣਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜੇਹੜਾ ਕਿ ਕਾਲਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਬੜੇ ਸਤਕਾਰ ਅਤੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਸਾਂਦੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਸੰਨ ੧੯੨੫ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਤੇ ਸੰਨ ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਭਾ: ਸਾ: ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਅਰੰਭ ਹੋਈ। ਸੰਨ ੧੯੪੫ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਜਾਣ ਤੇ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਦੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਐਡੀਟਰ ਬਣ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਗੁਰਮਖ ਸਿਖਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਕਲਮ ਬੜੀ ਰਸ-ਭਿੰਨੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕੀਤੀ ਸੀ-। 'ਜੋ ਜੈਸੀ ਸੰਗਤ ਕਰੇ ਸੋ ਤੈਸੋ ਫਲ ਖਾਇ।''

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸੰਤ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪੰਜਾਬ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਨਾਰੰਗਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ੧੪ ਜੂਨ ੧੮੭੮ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ ! ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਬੀ. ਏ. ਹੈ। ਆਪ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਾ ਹਨ।

ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਹ ਹਨ :—

ਜੇਲ੍ਹ ਚਿਠੀਆਂ ੩ ਹਿਸੇ, ਗੁਰਮਤ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਕਮਾਈ, ਦਰਸ਼ਨ ਝਲਕਾਂ (ਕਵਿਤਾ) ਸੰਤ ਵਿਗਾਸ (ਕਵਿਤਾ), ਚਰਨ ਕਮਲ ਕੀ ਮੌਜ, ਗੁਰਮਤ ਬਬੇਕ, ਅਣਡਿਠੀ ਦੁਨੀਆ, ਸਚ ਖੰਡ ਦਰਸ਼ਨ, ਅਨਹਦ ਸ਼ਬਦ ਦਸਮ ਦੁਆਰ, ਕੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਬੁਤ ਪ੍ਰਸਤੀ ਹੈ?, ਕਰਮ ਫਿਲਾਸਫੀ, ਸੰਤ ਪਦ ਨਿਰਣੇ, ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਵਿਲਖਣਾ, ਗੁਰਮਤ ਸਚ ਨਿਰਣੇ, ਰੰਗੀਲੇ ਸਜਣ ਆਦਿ, ਹੋਰ ਭੀ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ । (ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦੇਖੋ ਜਿਲਦ ੨ ਸਫ਼ਾ ੩੩੧)

ਸ: ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਆਪ ਜੀ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਸਬੰਧੀ ਕਲਕਤੇ ਤੋਂ 'ਆਤਮਕ ਸਾਇੰਸ' ਨਾਮੀਂ ਮਾਸਕ ਪੱਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਦੇ ਇਸ ਪਰਚੇ ਰਾਹੀਂ ਕਾਫੀ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪੁਜਾ ਹੈ। ਪਰਚੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਨੇ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਇਹ ਹਨ:—

੧. ਬੰਦਗੀ ਨਾਮਾਂ, ੨. ਗੁਰਮਤ ਚਾਨਣ, ੩. ਸਿਮਰਨ ਮਹਿਮਾਂ, ੪. ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ, ੫. ਖਾਲਸਈ ਸ਼ਾਨ, ੬. ਰਿਮਜੀ ਕਹਾਣੀਆਂ, ੭. ਰਮਜਾਂ, ੮. ਅਰਦਾਸ ਸ਼ਕਤੀ !

ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡੂਮ ਛੇੜੀ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਡੂਮ ਛੇੜੀ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਖੇ ਮਿਤੀ ਸਾਵਣ ਸੁਦੀ ੩ ਸੰਮਤ ੧੯੫੫ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ੧੯੧੫ ਈ: ਵਿਚ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਸੰਨ ੧੯੨੦ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਛਡ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ 'ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ' 'ਅਕਾਲੀ' ਉਰਦੂ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਸੰਪਾਦਕ ਰਹੇ। ਸੰਨ ੧੯੨੪ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸੇ ਲਗਨ ਵਿਚ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਣਾਂ ਪਿਆ। ਰਿਹਾ ਹੋਣ ਸਾਰ ਸੰਨ ੧੯੨੭ ਤੋਂ ੧੯੩੩ ਤਕ ਆਪ ਰੋਜ਼ਾਨਾ 'ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ', ਰੋਜ਼ਾਨਾ 'ਅਕਾਲੀ' (ਉਰਦੂ) ਅਤੇ 'ਨਿਰਭੈ ਅਕਾਲੀ' ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਆਪ ਨੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ 'ਦੇਸ਼ ਦਰਪਣ' ਨੂੰ ਵੀ ਐਡਿਟ ਕੀਤਾ। ਸੰਨ ੧੯੩੭ ਤੋਂ ੧੯੪੪ ਤਕ ਆਪ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਰਹੇ। ਫ਼ੇਰ ਉਥੋਂ ਸਿਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੋਸਾਇਟੀ ਵਿਚ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਖੋਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਲਾਏ ਗਏ। ਜੋ ਬਾਕਾਇਦਾ ਇਸ ਖੋਜ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਿਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੋਸਾਇਟੀ ਦੇ ਤ੍ਰਿਮਾਸਕ ਇਤਹਾਸਕ ਪੱਤਰ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੰਗੂ

ਆਪ ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮੀਰਾਂ ਕੋਟੀਏ ਦੇ ਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ: ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੈਨਾਪਤੀ ਬਰਡੇਵਡ ਐਕਟਰ ਲੋਨੀ ਨੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਜਾਨਣੇ ਚਾਹੇ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਕੈਪਟਨ ਮਰੇ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਲਾਈ ਗਈ। ਗਿਆਨੀ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਜਾ ਕੇ ਕੈਪਟਨ ਮਰੇ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਦਸੇ ਤੇ ੧੮੪੮ ਬਿ: ਵਿਚ ਇਸ ਸਾਰੀ ਪੰਥਕ ਕਥਾ ਨੂੰ ਕਲਮਬੰਦ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਮ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖ ਮਿਸਲਾਂ ਤੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਾਲ ਆਪ ਨੇ ਅਖੀਂ ਵੇਖੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜ਼ੁਮੇਂਵਾਰ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕੀਮਤ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਭੰਗੂ ਜੀ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ੧੯੦੩ ਬਿ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਮਲਾ ਅਕਾਲੀ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ੧੮ ਜੂਨ ੧੮੯੯ ਈ: ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਭਨੋੜ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਵਿਦਿਆ :— ੧੯੧੩ ਵਿਚ ਬੀ. ਐਸ. ਸੀ. ੧੯੧੬ ਵਿਚ ਐਲ. ਐਲ. ਬੀ. ਦੀਆਂ ਡਿਗਰੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਵਕਾਲਤ ਕਰਨੀ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ। ੧੯੨੭ ਈ: ਵਿਚ ਉਚੇਰੀ ਵਿਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਵਲੈਤ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਿਥੇ ਯੂਨਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਐਮ. ਐਸ. ਸੀ. ਡਿਗਰੀ ਅਤੇ ਇੰਪੀਰੀ-ਅਲ ਕਾਲਜ ਔਫ ਸਾਇੰਸ਼ ਐਂਡ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ ਤੋਂ ਡਿਪਲੋਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ੧੯੩੪ ਈ: ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਮੁੜ ਆਏ। ੧੯੩੭ ਤੋਂ ੧੯੪੪ ਤਕ ਇਥੋਂ ਵੀ ਲੈਜਿਸਲੇਟਿਵ ਅਸੰਬਲੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ। ੧੯੪੩ ਤੋਂ ੧੯੪੬ ਤਕ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਉਰਦੂ 'ਅਜੀਤ' ਦੇ ਮੈਨੇਜਿੰਗ ਐਡੀਟਰ ਰਹੇ। ੧੯੪੯ ਵਿੱਚ ਕੌਮੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਜੇਲ ਯਾਤਰਾ ਭੀ ਕੀਤੀ। ਅਜ ਕਲ ਲੁਧਿਅਣਾ ਵਿਖੇ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਂ ਇਹ ਹਨ:—

ਮੇਰਾ ਵਲਾਇਤੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ, ਮੋਤੀ ਰਾਣੀ ਦਾ ਘੁੰਡ, ਜੀਵਨ ਨੀਤੀ।

ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਨੇਚ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਕਨੇਚ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਸੰਨ ੧੮੯੧ ਈ: ਦੇ ਨੇੜ ਤੇੜ ਹੋਇਆ। ਵਿਦਿਆ ਮਿਡਲ ਤਕ ਹੀ ਪੜ੍ਹੀ। ਫੇਰ ਟੇਕਨੀਕਲ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਦਸਤਕਾਰੀ ਲਾਈਨ ਅਖਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਧੁਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਸੰਨ ੧੯੦੮ ਵਿਚ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ (ਚੀਨ) ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉਥੇ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਨੁਕਸ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਛਡ ਦਿਤਾ। ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ, ਕੁਆਲਾ ਲੰਪਰ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸੰਨ ੧੯੧੦ ਵਿਚ ਬਾਬੂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਵਿਦਿਆ ਭੰਡਾਰ ਪੰਚ ਖੰਡ (ਭਸੌੜ) ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਸਕੂਲ ਮਾਸਟਰ ਨੀਯਤ ਹੋਏ। ਸੰਨ ੧੯੨੧ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੯੨੯ ਤਕ ਆਪ ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਪੱਤਰ 'ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਬਹਾਦਰ', 'ਖਾਲਸਾ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਗਜ਼ਟ' ਆਦਿ ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ— ਭਗੌਤੀ ਪ੍ਰਬੋਧ, ਗਹਿਣਾ ਪ੍ਰਹਾਰ, ਗੁਰਮਤ ਨਿਰਣਯ ਭੰਡਾਰ ਆਦਿ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਗਤ ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਖੇ ੪ ਜੂਨ ੧੮੬੨ ਈਸਵੀ-ਨੂੰ ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਚੰਦ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਉਚੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ 'ਚ ਪਰੋਫੈਸਰ ਲਗ ਗਏ। ੩੦ ਸਾਲ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਵਿਦਿਅਕ ਮਹਿਕਮੇਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਭੁਪਿੰਦਰਾ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੇ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਭੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਇਨਸਪੈਕਟਰੀ ਭੀ ਕੀਤੀ। ਕਾਫੀ ਸਮਾ 'ਦੀ ਖ਼ਾਲਸਾ' ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੱਤਰ ਚਲਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਦੀ ਲਿਖਤ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਨੂੰ ਦੋਹੀ ਹਥੀਂ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਲਾਹੌਰ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿਚ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਿਆ। ਹਿੰਦੂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਹਿੰਦੂ ਹਨ ਤੇ ਸਿਖ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿਖ ਹਨ। ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਗਲਤ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਖੂਬ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਇਆ ਜੋ ਹਿੰਦ ਭਰ ਦੇ ਪੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪਿਆ। ਆਪ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸੇਵਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਧੜਲੇਦਾਰ ਵਿਦਵਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਰਾਹੀਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਮਹਤਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਕਢਣ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ੧੯੪੬ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਰਚਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਇਹ ਹਨ:— ਦੀ ਸਿਖ ਮਾਲਟਰ, ਏ ਮਾਲਟਰ ਸਕੇਚ ਆਫ ਦੀ ਲਾਈਫ ਐਂਡ ਵਰਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਗੋਬੰਦ ਸਿੰਘ ਜਾਇਡਲਿਜ਼ਮ, ਦੀ ਸਿਖ ਐਂਡ ਹਿਜ਼ ਨਿਊ ਕਿਸਟਿਕਸ, ਟ੍ਰਿਬੀਊਟਸ ਟੂ ਦੀ ਮੈਮੋਰੀ ਔਫ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੌੜ ਮਾਲਵਾ ਦੇ ਵੰਸ ਵਿਚੋਂ ਡਾਕਟਰ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ੫ ਦਸੰਬਰ ੧੮੭੨ ਈ: ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਸਿਖ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਆਪ ਨੂੰ ਵਰਾਸਤ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਮਿਲਿਆ। ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਸੁੰਦਰੀ ਨਾਮੀ ਨਿਕੀ ਜਿਹੀ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖੀ, ਜੋ ਕਿ ਅਜ ਤੱਕ ਇਕ ਲੱਖ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਛਪ ਕੇ ਵਿਕ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਫ਼ਿਰ ਖਾਲਸਾ ਟਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ ਗਈ, ਇਸ ਲਈ ਲੇਖ ਲਿਖਦੇ ਰਹੇ। ਹੁਣ ਤਕ ਆਪ ਦੀ ਕਲਮ ਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਟਰੈਕਟ ਵਿਕ ਚੁਕੇ ਹਨ! ੭ ਨਵੰਬਰ ੧੮੯੯ ਈ: ਤੋਂ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਪੱਤਰ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਕੌਮ ਦੀ ਕਾਫੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਫਾਰਸੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਚੰਗੇ ਵਿਦਵਨ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਆਪ ਨੇ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ, ਉਥੇ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਕਰੜੀ ਘਾਲ ਘਾਲ ਕੇ, ਸਿਰੀ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਜੈਸੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ, ਅਰਥਾਂ ਟਿਪਣੀਆਂ ਸਾਹਿਤ, ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਵਾਈਆਂ। ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਕੋਸ਼ ਆਪ ਦੀ ਸੋਧ ਸਿਧਾਈ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਹੀ ਸਿੱਟਾ ਹੈ। ਅਨਥਕ ਮੇਹਨਤ ਸਿਖੀ ਸੁਰਦਾ ਕਲਾਂ ਕੁਸ਼ਕਤਾ ਤੇ ਚੁਪ, ਗੰਭੀਰਤਾ ਆਪ ਦੇ ਇਹ ਗੁਣ ਹਨ।

ਗਿਆਨੀ ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਿਖ ਹਿਰਦਿਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸੂਝ ਬੂਝ ਨਾਲ ਭਰਮ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਦੇ ਕੱਖ ਕੰਡੇ ਕਢ ਕੇ ਸਾਫ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਹ ਪ੍ਰਸਿਧ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿਖ ਲਿਖਾਰੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਫ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਸਿਖ ਬਰਦਾ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਬੀ ਬੀਜਿਆ। ਜਿਤਨਾ ਕੰਮ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕਰ ਵੇਖਿਆ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਕੋਮਲ ਕਿਰਤ ਅਤੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਹੈ।

ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਹ ਹਨ:—

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚਮਤਕਾਰ, ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ, ਰਾਣਾ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ, ਸੁੰਦਰੀ, ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ, ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ, ਵਿਜੇ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਾ ਲਖਦਾਤਾ ਸਿੰਘ, ਗੁਰ ਸਿਖ ਬਾੜੀ, ਭਰਥਰੀ ਹਰੀ ਸਤਕ, ਸੰਤ ਗਾਥਾ, ਦੇਵੀ ਪੂਜਨ ਪੜਤਾਲ, ਪੰਜ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਟੀਕ, ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਕੋਸ਼, ਪਰੀਤ ਵੀਣਾ, ਕੰਬ ਦੀ ਕਲਾਈ, ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਹਾਰ, ਬਿਜਲੀਆਂ ਦੇ ਹਾਰ, ਮਟਕ ਹੁਲਾਰੇ, ਲਹਿਰ ਹੁਲਾਰੇ।

ਗਿ: ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਦਿਆਲ ਪੁਰਾ ਮਿਰਜ਼ੇ ਕਾ ਜ਼ਿਲਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਉਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਵਿਚੋਂ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੁਢ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਆਪ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਆਪ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਮਹਾਨ ਖੋਜੀ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਧੁਨੰਧਰ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦੀ ਧਾਂਕ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪਈ ਹੋਈ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਫਰੀਦਕੋਟ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਟੀਕਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਫਰੀਦਕੋਟ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ।

ਇਤਨੇ ਉਚੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ, ਜੂਠੇ ਬਰਤਨ ਮਾਂਜਣੇ, ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਜੋੜੇ ਝਾੜਨੇ ਆਦਿ ਸੇਵਾ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕੀਤਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪੰਜ ਕਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰਹਿਤ ਦੇ ਭੀ ਆਪ ਪੱਕੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੰਠਾਗਰ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਰਸਭਿੰਨਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਆਪ ਦਾ ਨਿਤਨੇਮ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਆਸਾ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਉਪ੍ਰੰਤ ਕਥਾ ਕਰਕੇ ਆਪ ਬਬੇਕ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਛਕਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਕੇ ਵਰੋਸਾਏ ਸਨ। ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਜੈਸੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਮਾਣ ਹੈ ਅਤੇ ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਆਕਾਰ ਵਧਣ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਹੀ ਹਾਲ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਚਮਕਦੇ ਸਤਾਰੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨ ਬਣਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਉਤਪਨ ਹੋਇਆ। ਦੁਖ ਦੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਪੰਥ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਕਰਨ ਦਾ ਫਿਕਰ ਕਿਸੇ ਪੰਥਕ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਇਹ ਅਮੋਲਕ ਖਜ਼ਾਨਾ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਆਂਧੀਆਂ ਨਾਲ ਭੂਤਕਾਲ ਦੀਆਂ ਹੇਠਲੀਆਂ ਤੈਹਾਂ ਵਿਚ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ. ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ

ਸ. ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਘੁੱਘ ਵਸਦੇ ਪਿੰਡ ਦਾਊਧਰ, ਤਸੀਲ ਮੋਗਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਜਮ-ਪਲ ਹਨ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਸਮੁੱਚੇ ਸਿਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਇਥੇ ਬਾਬਾ ਸੁਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਪੁੱਜੇ ਹੋਏ ਵਿਰੱਕਤ ਸੰਤ ਸਨ, ਇਕ ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਅਸਥਾਪਣ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਪਾਹਜ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪਰਵਰਸ਼ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪੁਸ਼ਾਕ, ਖੁਰਾਕ ਤੇ ਰਹਾਇਸ਼ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਥੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਾ-ਉਣ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਸਿਖਾਉਣ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਸੀ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਬਾਬਾ ਸੁਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਾਰਸ਼ ਸਨ ਤੇ ਭਾਰੀ ਪਰਸਿੱਧੀ ਦੇ ਰਾਗੀ ਸਨ ਇਸ ਆਸ਼ਰਮ ਨੂੰ ਰਾਗ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿਤਾ। ਅਜ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੇਤਰ-ਹੀਣ ਸਿਖ ਕੀਰਤਨੀਏ ਰਾਗੀ-ਜੱਥੇ ਇਸੇ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਵਰੋਸਾਏ ਹਨ। ਸੰਤ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਬਾਬਾ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਾਰਸ ਹੋਏ, ਲੰਗੜੇ ਲੂਲੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਤੇ ਅੰਗ-ਹੀਣ ਬਾਲਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਘਾਲ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਦਾਊਧਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਭਰ ਵਿਚ ਉਜਾਗਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ, ਇਕ ਕਰਾਮਾਤੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਈ। ਸ. ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਫੌਜੀ ਕਿਸਾਨ ਪ੍ਰਵਾਰ ਵਿਚ ਜਨਮੇ ਤੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਦਿਵਾ ਲਿਆ 'ਜੇ ਇਹ ਬਾਲਕ ਲਗਾਤਾਰ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਜਸ ਖੱਟੇਗਾ।' ਆਪਨੂੰ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਵਰਦਾਨ, ਪਿਤਾ ਦੀ ਲਗਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਨੇ ਅਜ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰੀ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤੇ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ੧੯ ਜਨਵਰੀ, ੧੯੧੬ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਮੁਢੱਲੀ ਵਿਦਿਆ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮੈਟਰਿਕ ਤੇ ਐਫ. ਏ. ਆਰੀਆ ਕਾਲਜ,ਮੋਗਾ ਵਿਚੋਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀਆਂ। ੧੯੩੬ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਸਿਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਦੀ ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਅਵਲ ਰਹਿ ਕੇ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਸਫਲਤਾ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ,ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੀਨੀਅਰ ਸਿਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ। ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕਾਬਲੀਅਤ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਦਿਆਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਖੁਲੇ ਸਿਖ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਸਿਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬੀ. ਏ. ਤੇ ਐਮ. ਏ. ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਖਿਆਵਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਖੁਲ੍ਹ ਤੇ ਮਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ। ੧੯੪੩ ਵਿਚ ਆਪ ਸਿਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਵਾਈਸ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨਿਯਕੁਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ੧੯੪੭--੪੮ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਕਾਇਮ-ਮੁਕਾਮ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ,ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਕੱਤਰ ਤੇ ਰੀਲੀਫ ਸਕੱਤਰ ਸ਼੍ਰੋ. ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਪਰਸੰਸਾ ਯੋਗ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਸਰਕਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ੭-੯-੪੮ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਰਾਜ ਕਾਜ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਚਾਲੂ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪ ਗ਼ਜ਼ਟਿਡ ਅਫੀਸਰ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਜਦੋਂ ੧੯੪੯ ਵਿਚ ਪੈਪਸੂ ਬਣਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਹਾਇਕ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਮੁਕੱਰਰ ਹੋਏ। ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਏਕੀ-ਕਰਨ ਤੇ ਆਪ ਪਹਿਲਾਂ ਸਹਾਇਕ ਮੁੜ ੫ ਅਗਸਤ ੧੯੫੯ ਨੂੰ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਮੁਕਰਰ ਹੋਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ. ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਕਾਰੀ ਪਦਵੀ ਤੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਚੋਖਾ ਨਾਮਣਾ ਖੱਟ ਚੁਕੇ ਹਨ। ੧੯੪੯ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਵਿਚ ਐਮ. ਏ. ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਅਰੰਭੀ ਗਈ ਤਾਂ ਪੈਪਸੂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮੁਹਿੰਦਰਾ ਕਾਲਜ,ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਕਲਾਸਾਂ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਚੁਣਿਆਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਅਲੋਚਨਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਰਚਾ 'ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆਂ' ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਅਤੇ 'ਸਪਤ-ਸਿੰਧੂ'ਨਾਂ ਦਾ ਹਿੰਦੀ ਰਸਾਲਾ ਵੀ ਇਨਾਂ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਸਲਾਹਕਾਰ ਬੋਰਡ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਦੀ ਓਰੀਐਂਟਲ ਫੈਕਲਟੀ ਦੇ ਕਈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮੀਖਿਆ ਬੋਰਡ,ਜਾਲੰਧਰ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਹਨ; ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕੈਡਮੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਸਭਾ ਜਾਲੰਧਰ ਤੇ ਪੈਪਸੂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੇ ਉਪ-ਪਰਧਾਨ ਹਨ।

ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਟਾਵੇਂ ਸਜਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ ਜਿਨਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਤੇ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਇਕੋ ਜੇਹੀ ਮਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਹੈ। ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਪਰੇਰਨਾ ਹੈ; ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਦਲੀਲ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਦੀ ਟੁਣਕਾਰ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋ. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਾਂਦਰਾ

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੯੦੨ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਧਾਂਦਾ੍ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ, ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿਖੇ ੧੯੨੩ ਵਿਚ ਜੇ. ਏ. ਵੀ. ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਉਪਰੰਤ ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਬਣੇ। ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਬੀ. ਏ. ਤਕ ਤਾਲੀਮ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ੧੯੩੦ ਵਿਚ ਐਸ. ਏ. ਵੀ. ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਵਜ਼ੀਫਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਹਨ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਗੋਰਿਆਂ ਨੂੰ ਤਲਾਬ ਵਿਚੋਂ ਰੋਕਣ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਬਣੇ ਤੇ ੧੯੩੦ ਵਿਚ ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਯੂਨੀਅਨ ਜੈਕ ਝੰਡੇ ਨੂੰ ਸਲਾਮੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਨਾਹ ਕੀਤੀ,ਖਾ: ਹਾ: ਸਕੂਲ ਕਮਾਲਪੁਰਾ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਬਣੇ।੧੯੩੩ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਆਲਮਗੀਰ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਥਾਪੇ ਗਏ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਮੌਜੂਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅਤੇ ਸ੍ਰੋਵਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਰਖਵਾਈ। ੧੯੩੩ ਵਿਚ ਲੁਧਿਆਣਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਵਿਦਿਯਕ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਥਾਪੇ ਗਏ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਖਾਨੇਵਾਲ ਦਿਹਾਤ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਅਫਸਰ ਲਗੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕੌਮੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੱਗ ਗਏ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਪੰਥਕ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਖਾਲਸਾ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ੍ਰੀ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਬਾਨੀ ਬਣੇ। ੧੯੩੯-੪੩ ਦੀ ਜੰਗ ਦੇ ਉਲਟ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਟੋਪੀ ਦੇ ਉਲਟ ਵੰਗਾਰਿਆ ਅਤੇ ਤਿੰਨਵਾਰ ਜੇਲ੍ਹ ਗਏ। ਸ਼ਿਮਲੇ ਮਾਲ ਰੋਡ ਤੇ ਜਲੂਸ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਢਿਆ ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਰਾਹੀਂ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਪ੍ਰਾਪੇ. ਸਕੱਤ੍ਰ ਰਹੇ। ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਕਾਨ: ਕਰਵਾਈਆਂ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਅ: ਦਲ ਦੇ ਸਕਤ੍ਰ ਰਹੇ। ਅਜ ਕਲ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਸਿਖ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ ਹਨ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਹਫਤੇਵਾਰ ਅਖਬਾਰ ਨਿਆ ਸਮਾ ਦੇ ਚੀਫ ਐਡੀਟਰ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਾਰੀ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ੧੪ ਅਗਸਤ, ੧੮੮੮ ਮੁਤਾਬਕ ਸੌਣ ਸੁਦੀ ਸਤਮੀ ਸੰ: ੧੯੪੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਸ: ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਦਹਿੜੂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਜਨਵਰੀ ੧੯੦੧ ਵਿਚ ਆਪ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਬਰਮਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਪਿਤਾ ਦੀ ਸ਼ੁਭ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਸਦਕਾ ਆਪ ਚਾਰ ਆਨੇ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ, ਬਰਮਾ ਮਾਈਨ ਵਿਖੇ ੩੫੦) ਮਾਹਵਾਰ ਦੇ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਫੋਰਮੈਨ ਹੋਏ। ਆਪ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਇੰਨਾਂ ਉਚਾ ਹੈ ਕਿ ਬਰਮਾ ਦੇਸ ਵਿਖੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਜਥੇਬੰਦੀ "ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਬਰਮਾਂ" ਦੇ ਬਨੌਣ ਵਾਲੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਕਈ ਸਾਲ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ। ਸਿਖ ਅਨਾਥਾਲਯ ਮਕਟੀਲਾ ਬਰਮਾਂ ਦੇ ਟਰਸਟੀ ਤੇ ਸਕੱਤਰ ਰਹੇ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਬੋਡਵਿਨ ਬਰਮਾਂ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਰਹੇ। ਬਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ। ਪੰਥ ਸੇਵਕ ਸੰਗਤ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਕੋਈ ਛੇ ਸਤ ਦਰਜਨ ਹੈਂਡ ਬਿਲ ਤੇ ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ੩੦ ਟ੍ਰੈਕਟ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੇ, "ਚੰਦਨ" ਨਾਮ ਦਾ ਪੰਦਰਾਂ ਰੋਜ਼ਾ ਰਸਾਲਾ, ਜੋ ਮਗਰੋਂ ਮਾਹਵਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਮਾਂਡਲੇ ਬਰਮਾਂ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜੋ ਸੰਨ ੧੯੪੫ ਵਿਚ ਜਾਪਾਨੀ ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਬਰਮਾ ਤਿਆਗ ਸਮੇਂ ਬੰਦ ਹੋਇਆ। ਬਰਮਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਆਪ ਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ। ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਇਕ ਬਰਮਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜਿਆ।

ਇਥੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਵਲੋਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜਿਆ "ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਲਹਿਰ" ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੂਜੀ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਧਾਦਰਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਪ੍ਰਧਾਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਆਪ ਵੀ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਪੁਰ ਹੀ "ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ" ਨਾਮ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਾ ੧੯੪੩ ਨੂੰ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਤੇ ਆਪ ਇਸ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਨੀਅਤ ਹੋਏ। ਦਰਬਾਰ ਵਲੋਂ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਭਲਾਈ, ਉਨਤੀ ਲਈ ਕਾਫੀ ਕੰਮ ਹੋਇਆ। ਸੰਨ ੧੯੪੫ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਖੰਨਾਂ ਨੂੰ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਇਕ ਆਪ ਹਨ, ਤੇ ਇਸ ਦੇ ੧੯੫੨ ਤੱਕ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਰਹੇ। ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਸਕੂਲ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਕਲਕਤੇ ਦੇ ਦਾਨੀ ਸਜਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕੋਈ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਇਕੱਤਰ ਕਰਕੇ ਲਿਆਂਦੇ, ਤੇ ਅਜ ਸਕੂਲ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਇੰਨਡਸਟਰੀਅਲ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੇ ਆਪ ੧੯੫੧ ਤੋਂ ਆਫਸ ਸਕੱਤਰ ਹਨ।

ਆਪ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹੀ ਜੀਵਨ ਸੇਵਾ ਦਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਨੂੰ ਲੁਧਿਹਾਣੇ ਆਰੰਭ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਸੇਵਾ ਖਾਸ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਆਪ ਜਿਥੇ ਇਕ ਚੰਗੇ ਲਿਖਾਰੀ ਹਨ ਉਥੇ ਚੰਗੇ ਵਕਤਾ ਵੀ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

ਦਾਸ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਕਾਨ੍ਹ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾਸ ਤੋਂ ਲਈ।

(੧) ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

(੨) ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦੁਲਾਰੀਆਂ

(੩) ਯਾਤਰਾ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ

(੪) ਸ੍ਰੀਰਕ ਰਖਿਆ

(੫) ਗੁਰਮਤ ਸਮਾਚਾਰ ਅਖਬਾਰ

(੬) ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਤਿੰਣ ਹਿਸੇ:—

ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ— ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਦੂਜਾ ਭਾਗ— ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ

ਤੀਜਾ ਭਾਗ— ਗੁਰ ਸਾਗਰ ਲਹਿਰਾਂ ਆਦਿ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਚੰਗਿਆੜੀ ਤੋਂ ਭਾਂਬੜ

ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਚੰਗਿਆੜੀ ਤੋਂ ਭਾਂਬੜ ਪੈਦਾ ਕਰ ਅਵਿਦਿਆ ਵਿਚ
ਝਲੂਹੇ ਹੋਏ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਨਵੀਂ ਬਸੰਤ ਦੁਆਰਾ ਖੇੜਾ
ਲਿਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਉਪਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸਦਕਾ (ਸਰਕਾਰੀ
ਅਤੇ ਅਨਮਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ) ੯ ਖਾਃ ਕਾਲਜ, ੭੪ ਖਾਃ
ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਸੈਂਕੜੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਤੇ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ
ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਲਟਾ ਲਟ ਜੱਗ ਦੇ ਅਵਿਦਿਆ
ਦੇ ਢੇਰ ਨੂੰ ਸਾੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਿਆ
ਦਾਨੀ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਸੰਖੇਪ
ਜੀਵਨ ਅਗੇ ਪੜ੍ਹੋ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

"ਵਿਦਿਆ ਵੀਚਾਰੀ ਤਾਂ ਪਰ ਉਪਕਾਰੀ"

(ਆਸਾ ਮ: ੧)

ਸਦਾ ਹਰਿਆਵਲ ਬੂਟਾ

ਵਿਦਿਆ

ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਹੀ "ਸੰਜੀਵਨੀ" ਬੂਟਾ ਹੈ ਜੋ ਸਦਾ ਬਹਾਰੀ ਗੂੜ੍ਹੀ ਛਾਉਂ ਤੇ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਸੁੱਚੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਝਾੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਚੰਦਰ ਮਣੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਂਤ ਬਹਿਰ ਦਾ ਹਰਿਆਵਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਚਮਤਕਾਰ) ਦੇ ਕੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਤਰੇ ਹੋਏ ਖੇੜੇ ਵਿਚ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਹੀ ਇਕ ਬੁੱਧ ਦਾਤੀ ਦੇਵੀ ਦਾ ਦੂਰਬੀਨੀ ਆਲਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਅਨੇਕ ਹੀ ਔਝੜਾਂ, ਕੁਮਾਰਗਾਂ, ਭਰਮ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਅਤੇ ਕੁਸੰਗਤ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਲੋਕ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਅਣਡਿਠੇ ਤੇ ਗੁਝੜੇ ਰਾਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਜਿਸ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਬਹੁ-ਰੰਗੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਚਮਕੀਲੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਪਰੋ ਕੇ ਆਪਣੇ (ਭਾਵ ਵਾਚੀ) ਦਿਲ ਤੇ ਸੰਭਾਲ ਰਖੀ ਹੈ, ਉਹ ਕੁਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਸਦਾ ਲਈ ਮਾਨੀਯ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਉਤੇ ਇਸ ਅਰਸਾਂ ਦੀ ਵਸਨੀਕ ਸੁੰਦਰਾਂ ਦਾ ਨੂਰੀ ਜਲਵਾ ਪੈ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਨੌਂ ਨਿਧਾਂ ਬਾਰਾਂ ਸਿਧਾਂ ਹੀ ਹੱਥ ਲਗ ਗਈਆਂ ਫਿਰ ਉਹ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲ ਦਾ ਲਾਇਕ ਅਧਿਆਪਕ ਤੇ ਸੁਖ ਜੀਵਨੀ ਐਸ਼ੂਰਥ ਦਾ ਸੁਦਾਗਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਨ ਕਿਸੇ ਠੱਗ ਚੋਰ ਦਾ ਭੈ ਅਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਵੰਡ ਵੰਡਾਈ ਅਤੇ ਜਾਨ ਦਾ ਭਉ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਸਰਬ ਗੁਣ ਭਰੀ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਦਾਤ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਬੜੀਆਂ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਤੇ ਕਠਿਨ ਘਾਲਾਂ ਘਾਲਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ, ਮਹਿਕ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਜੀਵਨ, ਮੁਕਤ ਗੁਰਮਖਾਂ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਔਕੜਾਂ ਤੇ ਕਠਨਾਈਆਂ ਦਾ ਸਾਂਹਮਣਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਅਵਿਦਆ ਦੀ ਪਤਝੜ ਨਾਲ ਸੁਕੇ ਹੋਏ ਮਨਾਂ ਨੂੰ 'ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਬਸੰਤ' ਦੁਆਰਾ ਖੇੜਾ ਲਿਆਉਣ ਖਾਤਰ, ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਪਾਵਨ ਧਰਤੀ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ, ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ, ਮਿਡਲ, ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਕਾਲਜ, ਭੁਝੰਗੀਆਂ ਤੇ ਭੁਝੰਗਣਾਂ ਲਈ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਜੋਬਨ ਵਿਚ ਪਰਫੁਲਤੀ ਹੋਏ ਹੋਏ ਆਪਣੀ ਸੁਗੰਧੀ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮਹਿਕਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਿਅਕ ਸੋਮਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਤੇ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂ ਦਾਨੀਆਂ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪੁੰਜ, ਵਿਦਿਅਕ ਸੇਵਕਾਂ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਅਗੇ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਦਾਸ:—ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਲਾਡਲੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਪੂਤ
ਅਵਿਦਿਆ ਸੰਗਲ ਕਟਣ ਨੂੰ ਖੂਬ ਕਰਾਇਆ ਸ਼ੂਟ ।

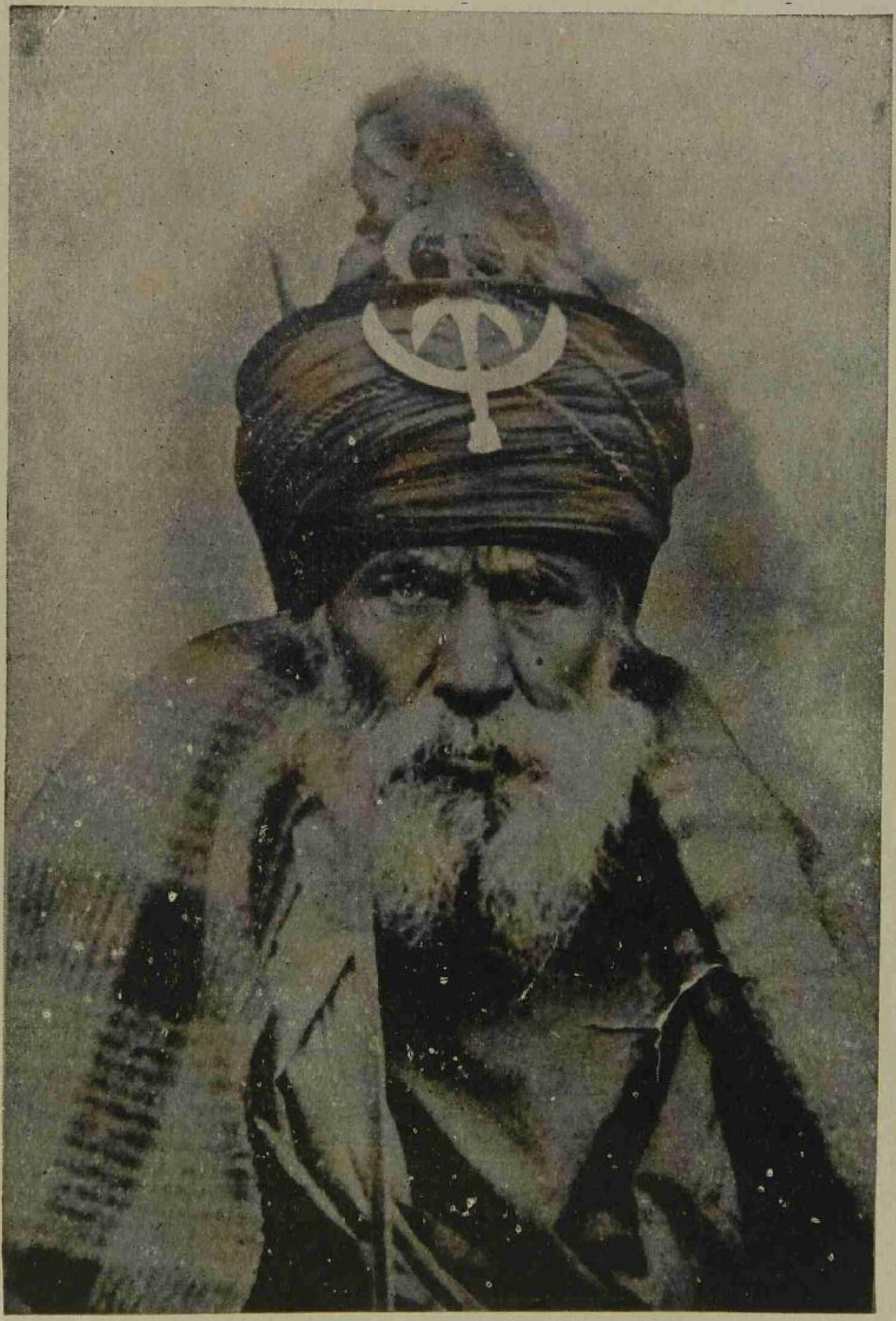

ਨਿਹੰਗ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਧਾਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਮਤਿ ਖੋਜੀ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਦਾਨੀ

ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਸ੍ਰੀ ੧੦੮ ਸੰਤ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਹੀ ਸਫਾ ੧੦੯੭

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਦਿਆ ਦਾਨੀ

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂਅਣਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਬਾਬਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਜੀ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਚੀਮੇ, ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ।

ਜਿਥੇ ਆਪ ਜੀ ਅਠੇ ਪਹਿਰ ਨਾਮਬਾਣੀ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਉਥੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਥੁੜ ਨੂੰ ਅਨਭਵ ਕਰਕੇ ਖੂਬ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦੇ ਸਨ; ਜੈਸੇ ਅਕਾਲ ਕਾਲਜ ਮਸਤੂਆਣਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲ ਆਦਿ ਹੋਰ ਬੇਅੰਤ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਅਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ।

(ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਜੀਵਨ ਸੰਤ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੋ)

ਸੰਤ ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਹੀ

ਜਨਮ—ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਮੋਹੀ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸੰਨ ੧੮੯੫ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ ।

ਬਾਲਪਣ—ਆਪਦੀ ਮੁਢਲੀ ਉਮਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘੀ ।

ਵਿਦਿਆ—ਆਪ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ ।

ਸ਼ਾਦੀ—ਆਪਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਮਾਨ ਕੌਰ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਭੋਡੀ ਪੁਰ ਹੋਈ ।

ਸੰਤਾਨ—ਆਪਦੇ ਇਕ ਲੜਕਾ ਡਾ: ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਹੈ ।

ਨੌਕਰੀ—ਆਪ ਘਰੋਗੀ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋਕੇ ਰੁੜਕੀ ਸਫਰ ਮੈਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਤੇ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ । ਉਪਰੰਤ ਨਾਮ ਕਟਾਕੇ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਆਕੇ ੧ ਸਾਲ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ । ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਫਿਰ ਰੁੜਕੀ ਚਲੇ ਗਏ ਪਰ ਆਪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਿੰਡ ਰਾਮ ਗੜ ਸਦ ਲਿਆ । ਏਥੋਂ ਆਪ ਫਿਰ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਚਲੇ ਗਏ । ਉਥੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਉਗ੍ਰਾਹੀ ਨੂੰ ਗਏ ।

ਵਿਦਿਅਕ ਸੇਵਾ—ਆਪ ਨੇ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਵਿਚ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਇਕ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਬਣਾਇਆ । ਪੂਰੇ ਵੀਹ ਸਾਲ ਉਸ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ । ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਨਣ ਪਿਛੋਂ ਪਿੰਡ ਮੋਹੀ ਆਕੇ ਉਸੇ ਨਾਮ ਤੇ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਮੋਹੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਲੜਕੀਆਂ ਦਾ ਸਕੂਲ ਖੋਲਿਆ, ਇਕ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਨਗਰ ਜਾਂਗਪੁਰ ਵਿਖੇ ਖੋਲਿਆ । ਆਪ ਨੇ ਰਾਏ ਕੋਟ ਟਾਹਲੀਆਣਾ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਥਾਮੀ ਪੰਜ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ।

ਸੁਭਾ—ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਸ਼ਾਇਦ ਫੌਜ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਫੌਜੀਆਂ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਆਪ ਤਾਲੀਮ ਦੇ ਬੜੇ ਪੱਕੇ ਹਨ । ਆਪ ਇਕ ਗ੍ਰਿਸਤੀ ਸੰਤ ਹਨ ਪਰ ਬਿਰਤੀ ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਖੁਸ਼ ਹਨ । ਆਪ ਹੁਣ ਮੋਹੀ ਨਿਵਾਸ ਰਖਦੇ ਹਨ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਦਿਆ ਦਾਤੇ

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੱਧਵਾਂ ਖੁਰਦ

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੱਧਵਾਂ ਖੁਰਦ (ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ) ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਸਭ ਵਿਦਿਆ ਹਿਤਾਇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ੧੮੬੫ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ ਵਿਖੇ ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਇਕਲੌਤੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸਨ। ਮੁਢਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹਿਕਮਤ ਦਾ ਗੌਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਆਪ ਇਲਾਕੇ 'ਚ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਕੀਮ ਹੋ ਗਏ। ੧੯੦੮ਈ: ਵਿਚ ਆਪਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਟੋਬੇ ਵਿਚ ਡੁੱਬਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਿਆ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਅਜੇਹੇ ਵਿਛੋੜੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰਨੀ ਬੜੀ ਭਿਆਨਕ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਕਾ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਚ ਆਤਮਾ ਨੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਲਗਨ ਲਾਈ ਕਿ ਜਿਸਦੀ ਮਿਸਾਲ ਮਿਲਣੀ ਕਠਨ ਹੈ। ਭਾਈ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਛੋੜੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਬੀਬੀ ਹਰਕੌਰ (ਜੋ ਬਾਦ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਬੀਬੀ ਹਰ [illegible]ਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ) ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ [illegible]ਦ ਸਿੰਘ, ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸਜਣਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰ ਕੇ ਇਹ ਉਦਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਗਰ ਵਿਚ ਕੰਨਿਆ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ, ਜਿਸਦੀ ਕਿ ਉਹ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਗੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ੨੫ ਮਈ ੧੯੦੯ ਈ: ਨੂੰ ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਸਿੱਖ ਕੰਨਯਾ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਦੀ ਯਾਦਗਰ ਵਿਚ ਅਤੇ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੧੬੬੯ ਬਿਕਰਮੀ ਵਿਚ ਸਿਧਵਾਂ ਵਿਖੇ ਪਧਾਰ ਕੇ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਰਹਿਮਤਾਂ ਬਖਸ਼ਣ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ "ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਉਜਾਗਰ ਸਿੱਖ ਕੰਨਯਾ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਸਿਧਵਾਂ ਛੋਟੇ" ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਦੇ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਆਪ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਬੇਬੇ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤਨ ਮਨ ਅਤੇ ਧਨ ਕਰਕੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮਤਾ ਨਾਲ ਉਹ ਲਾਸਾਨੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸਦੀ ਮਹਿਮਾ ਅਕਥਨੀਯ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ੧੯੧੨ ਈ: ਵਿਚ ਪਰਾਇਮਰੀ ਅਤੇ ੧੯੧੬ ਈ: ਵਿਚ ਮਿਡਲ, ੧੯੨੧ ਈ: ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਿਡਲ ਤੇ ੧੯੩੫ ਈ: ਵਿਚ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਬਣ ਗਈ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸਦੀ ਇਮਾਰਤ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਆਪਣੀ ਗਿਰਾਹ ਤੋਂ ਬਣਾਈ। ੧੯੩੪ ਈ: ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕੁਲ ਜਾਇਦਾਦ ਇਕ ਟਰਸਟ "ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਉਜਾਗਰ ਹਰੀ ਟਰਸਟ ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ" ਬਣਾਕੇ ਉਸਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅਤੇ ਇਸ ਟਰਸਟ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਿਦਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਇਸ ਆਸ਼ਰਮ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹਸਪਤਾਲ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰਖਣ ਦੀ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਲਾਈ, ਜੋ ਕਿ ਆਪਨੇ ਹੀ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਪਰੋਕਤ ਟਰਸਟ ਬਣਾਉਣ ਸਮੇਂ ਆਪਨੇ ਇਕ ਆਪਣੀ ਵਸੀਅਤ ਵੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇ ਹੁਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੋਰ ਮੇਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਬਣ ਜਾਵੇ ਉਹ ਵੀ ਇਸੇ ਟਰਸਟ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਲਾਸਾਨੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਉਧਾਰ ਲਈ ਇਸ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਪੱਕਿਆਂ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਜੋ ਅਜ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ

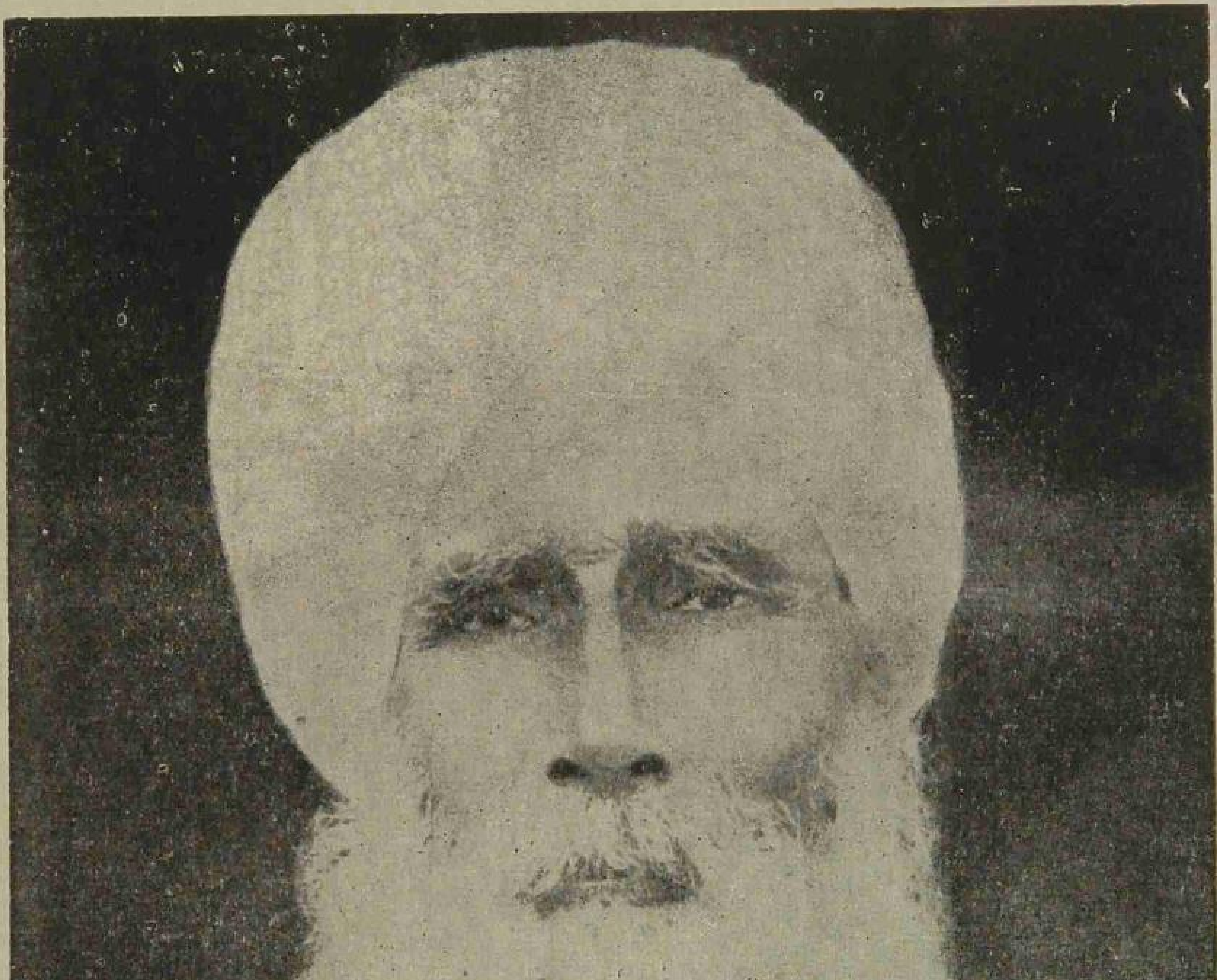

ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਉਚਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਇਕ ਵਿਦਿਯਕ ਟਰਸਟ ਦੇ ਨਾਉਂ ਕਰ ਦਿਤੀ ।

(ਸਫਾ ੧੦੯੮)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੀਬੀ ਹਰਿਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਜੀ

(ਮੈਨੇਜਰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਫਾਰ ਵੁਮਿਨ ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ)

ਪਰਾਇਮਰੀ ਤੋਂ ਕਾਲਜ ਬਣਾਕੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਉੱਚਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਉਪਕਾਰਨ ।

(ਪੂਰੇ ਹਾਲਾਤ ਪੰਨਾ ੧੧੧੨)

* * *

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲਾਭ ਹਿਤ ਵਿਦਿਅਕ ਟਰਸਟ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੀ ।

[ਸਫ਼ਾ ੧੦੯੮]

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਡਿਗਰੀ ਤੇ ਬੀ. ਏ. ਬੀ. ਟੀ. ਕਾਲਜ ਤੇ ਸੀਨੀਅਰ ਬੇਸਿਕ ਟਰੇਨਿੰਗ ਕਾਲਜ ਦੇ ਦਰਜੇ ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਆਪਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਲਗਨ ਦੇ ਸਦਕੇ ਆਪਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਬੇਬੇ ਰਾਮ ਕੌਰ ਤੇ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਬੀਬੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਵੀ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅਜ ਇਹ ਆਸਰਮ ਭਾਰਤ ਭਰ ਦੇ ਪਿੰਡ੍ਹ ਹਲਕੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕੋ ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਨਾਮ ਵਰ ਕੇਂਦਰ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਸਥਾਨਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਿਦਿਆ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸੁਭਾਵਨਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਬੇਅੰਤ ਸਜਨਾ ਨੇ ਆਪਦਾ ਹੱਥ ਵਟਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿਧਵਾ ਦਾ ਖਾਸਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਕਾਕਾ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਾਥੀ ਹਨ ਅਤੇ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਗਿਆ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਵਟਾਉਣ ਵਿਚ ਤਤਪਰ ਰਹੇ ਹਨ। ੧੯੫੫ ਈ: ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਥਾਂ ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿਧਵਾਂ, ਭਾਈ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ ਕਲਾਂ ਤੇ ਰਸਾਲਦਾਰ ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਸਿਧਵਾ ਖੁਰਦ ਟਰਸਟੀ ਨੀਯਤ ਕਰਕੇ, ਇਹ ਆਪਣੀ ਆਖ਼ਰੀ ਖ਼ੁਹਾਇਸ਼ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬੱਸ ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਇਹੋ ਅਰਦਾਸ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ ਆਸ਼ਰਮ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਧੇ ਫੂਲੇ ਤੇ ਆਪ ੨੧ ਅਗਸਤ ੧੯੫੫ ਈ: ਨੂੰ ਸੱਚ ਖੰਡ ਪਧਾਰ ਗਏ। ਆਪਦੀ ਇਸ ਆਖਰੀ ਇਛਿਆ ਦੇ ਸਦਕੇ ਆਪਦੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਬੀਬੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਨੇ ਜੋ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਟਰਸਟ ਦੀ ਅਜਕਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ ਇਹ ਆਸ਼ਰਮ ੧੯੫੦ ਈ: 'ਚ ਲੜਕੀਆਂ ਦਾ ਡਿਗਰੀ ਕਾਲਜ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾ ਵਿਚ ਹੀ ਬੀ. ਟੀ. ਤੇ ਬੇਸਿਕ ਕਾਲਜ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਥੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੀਬੀਆਂ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕੀਆ ਹਨ ਅਤੇ ਅਜ ਕਲ ਇਥੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਬੀਬੀਆਂ ਦੇ ਲਗਭਗ ਮੁਢਲੀ ਜ਼ਮਾਤ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਕਾਲਜ਼ ਤੱਕ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਛੇ ਸੌ ਤੋਂ ਉਪਰ ਬੋਰਡਰਜ਼ ਹਨ। ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ ਸਿੱਧੂ ਗੋਤ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਸਿੱਖਾ ਦਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਨਗਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਕਾਲਜ ਦੀਆਂ ਵਿਦਿਆਰਥਣਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਘਟ ਹੈ ਤੇ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀ ਇਸ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਯਥਾ ਸ਼ਕਤ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇ ਵਿਚ ਤਤਪਰ ਹਨ। ਇਸ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਭਰ ਦੇ ਕੁਲ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਵਿਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ੧੯੦੯ ਈ: ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਲਾਇਆ ਬੂਟਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੇ ਲਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਸਦਕੇ ਇਕ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਸਿਧ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਿਦਿਅਕ ਆਸ਼ਰਮ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਜਗਤ ਵਿਚ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਉਪਕਾਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਛੋਟੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਬੜੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਲੇ ਬੜੇ ਫਖਰ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਅੰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਤਖਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

ਪਉਪਕਾਰੀ ਭਾਈ ਤਖਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਮ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਔਣ ਵਾਲੀ ਨਸਲ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰੇਗੀ। ਆਪ ਨੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕੰਨਯਾ ਮਹਾਂ ਵਿਦਿਆਲਾ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਜੋ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਦਾ ਯਾਦ ਰਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ।

ਜਨਮ:-ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸਰਦਾਰ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲ ਕਰੋੜੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਭਰੋਵਾਲ ਛੋਟਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਾਲਪਣ:—ਆਪ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਆਯੂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਲੰਘੀ, ਆਪ ਮਢ ਤੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੜ ਹੇਲ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ।

ਵਿਦਿਆ:—ਆਪ ਨੇ ਬਾਲ ਉਮਰ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਸਿਖੀ, ਓਰੰਟੀਅਲ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨੀ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ । ਆਪ ਗਿਆਨੀ ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗੂੜੇ ਮਿਤਰ ਬਣ ਗਏ, ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਅਤੇ ਸਿਖੀ ਦੀ ਲਾਗ ਲੱਗੀ ।

ਉਪਕਾਰ:—ਆਪ ਦਾ ਮਹਾਨ ਉਪਕਾਰ ਜੋ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੱਕ ਸਦਾ ਰਹੇਗਾ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਦਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਸਿਖ ਕੰਨਯਾ ਮਹਾਂ ਵਿਦਿਆਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪ ਉਗ੍ਰਾਹੀ ਲਈ ਦੇਸ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਗਏ ਤੇ ਲਖਾਂ ਰੁਪਈਏ ਉਗ੍ਰਾਹ ਕੇ ਵਿਦਿਆਲੇ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਮਾਰਤ ਬਣਾਈ ।

ਜਦ ਵੀ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਕੋਈ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਗਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬੀਬੀਆਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ।

ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਬੀਬੀਆਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਲਗਨ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ । ਆਪ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸਨ । ਆਪ ਨੇ ੧੮੯੦ ਤੋਂ ੧੯੩੫ ਤੱਕ ਪੂਰੇ ੪੯ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ।

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਗਿਆਨੀ ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯਾਦ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਗਿਆਨੀ ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਸਿੱਖ ਕੰਨਯਾ ਮਹਾਂ ਵਿਦਿਆਲਾ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ । ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੁਣ ਸੈਂਕੜੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ । ਆਪ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਾਦੀ ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਈ । ਜਿਸ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਦੋ ਲੜਕੇ ਅਤੇ ਦੋ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ । ਆਪ ਦੇ ਵਡੇ ਸਪੁਤਰ ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਵਿਦਿਆਲੇ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਹਨ, ਜੋ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆਲੇ ਨੂੰ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਦਿਹਾਂਤ:—੧੮ ਦਸੰਬਰ ਸੰਨ ੧੯੩੮ ਨੂੰ ਆਪ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ।

ਡੀਫੈਂਸ ਮਨਿਸਟਰ ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਬ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਲਕ ਟਾਟਾ ਨਗਰ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਘਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਚ ਹਾਈ ਸਕੂਲਾਂ ਦਾ ਜਾਲ ਵਿਛਾ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਜੋ ਮਾਇਕ ਘਾਟ ਹਾਈ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ: ਬ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਡੇਢ ਲੱਖ ਸਹੈਤਾ ਦੇ ਕੇ ਪੂਰਨ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਖੜਾ ਕੀਤਾ।

ਆਪ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪ ਦੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਇਹ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦੇ ਅੱਖੀ ਸੁਰਮਾਂ ਕੀ ਪਾਇਆ ਜੋ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਜਮ ਪਲ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਲੈ ਗਏ ॥ ਇਹ ਮਾਣ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਜੋ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਜ਼ਾਦ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਡੀਫੈਂਸ ਮਨਿਸਟਰੀ ਦਾ ਔਹਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ

ਜਨਮ—ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਰਾੜਾ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਇਕ ਰਈਸ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਦਸੰਬਰ ੧੯੦੧ ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਣ—ਆਪ ਦਾ ਬਾਲਪਣ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਲਾਡ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲੰਘਿਆ।

ਵਿਦਿਆ—ਆਪ ਨੇ ਮਹਿੰਦਰਾ ਕਾਲਿਜ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਬੀ. ਏ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੜ ਹੇਲ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਦਵੱਤਾ, ਲਿਆਕਤ ਤੇ ਤਜਰਬੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ।

ਕੰਮ— ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖਾਸ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਵਿਚ ਟਰੇਨਿੰਗ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀ। ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਆਪ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ (ਦਰਜਾ ਅਵਲ) ਨੀਯਤ ਹੋਏ! ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਆਪ ਨੂੰ ਫਾਰਨ ਆਫਿਸ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਏਥੇ ਆਪ ਨੇ ਡਾ: ਸਰ ਰਸ਼ਬਰੁਕ ਵਿਲੀਅਮ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅੰਡਰ ਸੈਕਟਰੀ ਨੀਯਤ ਹੋਏ ਅਤੇ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਰੈਵੀਨਿਊ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਬਣ ਗਏ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿਛੋਂ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸਰ ਲਿਆਕਤ ਹਯਾਤ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਸੈਸ਼ਨ ਜਜ ਤੇ ਫਿਰ ਡਿਸਟ੍ਰਕਟ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਉਪਰ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ।

ਸ੍ਰਦਾਰ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਗ਼ੀਬ ਨੂੰ ਇਕੋ ਨਿਗਾ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਵੀਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਤੇ ਨੇਕ ਨੀਅਤੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਧਾਰਮਿਕ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਆਦਮੀ ਹਨ। ਆਪ ਪਟਿਆਲਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਨੌ ਸਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ। ੧੯੪੨ ਵਿਚ ਆਪ ਪਟਿਆਲਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜ਼ਜ ਬਣੇ ਅਤੇ ੧੯੪੭ ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ।

੧੫ ਅਗਸਤ ੧੯੪੭ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲਾ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਬਣ ਜਾਣ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਚੀਫ ਮਨਿ-ਸਟਰ ਬਣਨ ਦਾ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ੧੯੫੨ ਦੀਆਂ ਅਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣ ਵਿਚ ਆਪ ਪੈਪਸੂ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ ਤੇ ਸਾਂਝਾ ਫਰੰਟ ਬਣਾਕੇ ਆਪ ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਆਪ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨੇ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ।

ਸੁਭਾ—ਆਪ ਧਾਰਮਿਕ ਖਿਆਲਾ ਦੇ ਈਮਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਨੇਕ ਨੀਯਤ ਆਦਮੀ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਮਿਲਾਪੜਾ, ਨਰਮ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰ ਹੈ।

ਉਪਰਲੀ ਲਿਖਤ ਉਸ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਲਿਖਤ ਦਾ ਉਲਥਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪੈਪਸੂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪਬਲਿਸਟੀ ਮਹਿਕਮੇ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨੇ ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇ ਵਾਲੇ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਨੂੰ ਲਿਖਕੇ ਭੇਜੀ। ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਅਸੀਂ ਆਪ ਪਤਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਵੇਲੇ ਆਪ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਮੋਹਨ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ, ਆਪਾ ਪੰਥ ਦੇ ਅਰਪਨ ਕਰਦਿਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰ: ਅਕਾਲੀ ਦਲਦੀਆਂ ਡਕਟੇਰੀਆਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀਆਂ। ਅਜ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੈਪਸੂ ਇਕ ਹੋਣ ਤੇ ਭੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਜ਼ਾਰਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕਮਾਲ ਪੁਰਾ

ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੀਵਨ ਉਹਨਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਲਈ ਆਏ, ਹਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਨਿਤਰੇ, ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਅਪਨਾਇਆ ਤੇ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸੁਆਸ ਦਿਤੇ।

ਜਨਮ:–ਆਪ ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਕਮਾਲ ਪੁਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ੬ ਨਵੰਬਰ ੧੮੯੨ ਨੂੰ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

ਬਾਲਪਣ:–ਆਪ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਵਸਥਾ ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲੰਘੀ, ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖਤਾਈ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਤੋਂ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਮਿਲੀ।

ਵਿਦਿਆ:–ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪਿੰਡ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਘਰੋਗੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਹਥ ਵਟਾਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਆਪ ਦੀ ਲਗਨ ਵਧੇਰੇ ਕੀਰਤਨ ਅਭਿਆਸ ਵਲ ਸੀ, ਆਪ ਨੇ ਸੋਲਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ।

ਕੰਮ;–ਆਪ ਜੀ ਘਰੋਗੀ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਕੇ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਜਾ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਤੇ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਨਿਤਨੇਮ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਆਦਰਸ਼ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਸਦਕਾ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਕਾਫੀ ਮਾਣ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਸੋਲਾਂ ਸਾਲ ਕਰੀ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ੫–੨–੧੯੨੧ ਨੂੰ ਪਿਨਸ਼ਨ ਆ ਗਏ, ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਨੇ I. E. F 'A' & E ਤਗਮੇਂ ਲੰਮੀ ਲਾਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ।

ਉਪਕਾਰ:– (੧) ਆਪ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿਖ ਸਨ, ਫੌਜ ਵਿਚ ਟੋਪੀ ਪਹਿਨਣ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਆਪ ਨੇ ਡਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ, ਅਗੋਂ ਲਈ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਟੋਪੀ ਪਹਿਨਣੀ ਮਨਸੂਖ ਕਰਾਈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਆਪ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ।

(੨) ੧੯੧੨ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਜਾਰੀ ਕਰਾਇਆ। ੧–੪–੧੯੪੯ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਗਰਲ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਖਰਚ ਆਪ ਪੈਦਲ ਤੁਰ ਕੇ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਕੇ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਟਾਪੂਆ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪਈਆ ਲਿਆਏ ਤੇ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਹਾਈ ਤੱਕ ਬਣਾਇਆ। ਨਗਰ ਵਿਚ ਹਸਪਤਾਲ ਜਾਰੀ ਕਰਾਇਆ।

ਆਪ ਜੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਟਾਪੂਆਂ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਅਤੇ ਉਗ੍ਰਾਹੀ ਲਈ ਗਏ, ਜਿਥੋਂ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਮਾਇਆ ਭੇਜੀ।

ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉਚੀ ਤੇ ਸੁਚੀ ਸੇਵਾ ਹੈ, ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵੇਲੇ ਪਿਨਸ਼ਨੀਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਅਟਕ ਜਿਹਲ ਵਿਚ ਅਕਹਿ ਤੇ ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ। ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਗੰਗਸਰ, ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵੇਲੇ ਦੂਜੇ ਜਥੇ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਹੋ ਕੇ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਗਏ ਤੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਤਸੀਹੇ ਝਲੇ, ਆਪ ਦੀ ਪਿਨਸ਼ਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਈ ਵਾਰ ਜ਼ਬਤ ਤੇ ਬਹਾਲ ਹੋਈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੇਹਰਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਪੰਥ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਸਾਥ ਦਿਤਾ।

ਸੁਭਾ:-ਆਪ ਸੁਭਾ ਦੇ ਗੁਰਮੁਖ, ਉਚ ਆਚਰਨ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਕਟਰ ਹਾਮੀ ਤੇ ਕੌਮੀ ਸੇਵਕ ਸਨ, ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖਾ: ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਕਮਾਲ ਪੁਰਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਬੜੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਇਆ ਕਰੇਗਾ। ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਪੱਤਰ ਪਰਾਪਤ ਕੀਤੇ।

ਦਿਹਾਂਤ:-ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦਿਤੀ ਆਯੂ ਭੋਗਦੇ ਹੋਏ ਸਦਾ ਦੀ ਨੀਂਦਰ ਸੌਂ ਗਏ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਛੋਟਾ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਆਪ ਦੇ ਚਾਲੂ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਵਿਦਿਆ ਸੋਮਿਆਂ ਤੇ ਤਨ ਮਨ ਅਰਪਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਸ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸੂਬੇਦਾਰ ਮੇਜਰ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਲਕ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਸੁਭਾ ਦੇ ਬੜੇ ਗੁਰਮਖ ਤੇ ਸਿਖੀ ਅਸੂਲ, ਗਰਮਤਿ ਲਗਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਸੂਝ ਬੂਝ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਜਨ ਹਨ। ਸੋ ਆਪ ਨੇ ਦਾਨੀ ਸੁਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਖਾ: ਹਾਈ ਸਕੂਲ (ਲਾਹੌਰ) ਜਗਰਾਉਂ ਨੂੰ ੭ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾਨ ਕਰਕੇ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਖੜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੇਹਰਾ ਲਿਆ।

ਬਾਬੂ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਬਾਬੂ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਨਾਰੰਗਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਸਕੂਲ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਰੁੜਕੀ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਕਲਾਸ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਐਸ.ਡੀ.ਓ. ਬਣ ਗਏ।

ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾਂ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਾਈ ਥਾਨ ਆਗਰਾ ਅਤੇ ਯੂ. ਪੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ।

ਆਪ ਨੇ ਗੁਜਰਵਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਮਾਰਤ ਬਣਵਾਈ। ਪੰਜ ਸਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ। ਸਿੱਖ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਲਜ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਣ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਰਾਧਾ ਸਵਾਮੀ ਮਤ ਦੇ ਪੋਲ ਨੂੰ ਖੋਲਣ ਲਈ 'ਰਾਧਾ ਸੁਆਮੀ ਮਤ ਨਿਰਣਯ' ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਉਕਤੀਆਂ ਯੁਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਝ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ।

ਸੁਭਾ—ਆਪ ਆਪਣੇ ਭੋਲੇ ਸੁਭਾਵ ਸਦਕਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਸਤਿਕਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਨਰਮ, ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਮਲਾਪੜਾ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਆਚਰਣ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉਚਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਜਨਮ:-ਆਪ ਸ: ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਜਸਪਾਲੋਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਆਪ ਜੀ ਬੜੇ ਸਮਝਦਾਰ ਅਤੇ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪੰਥ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਆਦਰ ਅਤੇ ਮਾਣ ਹੈ, ਆਪ ਜ਼ੈਲਦਾਰੀ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਭੀ ਕੌਮੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ।

ਉਪਕਾਰ:- ਆਪ ਨੇ ਲੜਕੀਆਂ ਅਤੇ ਲੜਕਿਆਂ ਦਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ, ਇਹ ਆਪ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣਗੀਆਂ, ਆਪ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਚੌਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਹੁਤ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਰਹੇ।

ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ.

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਬਰਸਾਲ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਐਮ. ਏ. ਤੱਕ ਹੈ। ਵਿਦਿਆ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸਾਂ, ਅਮਰੀਕਾ ਆਦਿ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਖੇ ਗਏ। ਅਤੇ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਉਚਤਾ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਜਣਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਕੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ। ਉਪਰੰਤ ਦੇਸ਼ ਆ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਵਿਖੇ ੪੧ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਬਰਸਾਲ ਹੈ।

ਸ: ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਬਰਸਾਲ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬੜਾ ਹੀ ਸਾਦਾ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਹਨ। ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੋਂ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਲੈ ਕੇ ੫੦੦ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੀ ਕਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮੋਰਚਾ ਗੰਗ ਸਰ, ਜੈਤੋ ਜਾ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਮੋਰਚਾ ਫ਼ਤਿਹ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ੧੦੧ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਹੋਣ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਸਿਰੋ ਪਾਓ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡ ਆਏ। ਹੁਣ ਵੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸੁਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਗਤਾਂ ਤੇ ਨਗਰ ਵਿਚੋਂ ਪੂਰਾ ਮਾਣ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦਾ ਬੂਟਾ ਲਗਾਇਆ।

ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੋਢੀ ਬੁੱਟਰ

ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਵਧਣੀ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਪਕੀ ਸੜਕ ਤੇ ਹੈ, ਏਥੋਂ ਦੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਵੰਸ਼ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸੋਢੀ ਕੁਲ, ਜੋ ਦਿਲਵਾਂ ਨਗਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ, ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਜਦ ਕਲਗੀਧਰ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਵਾਲੇ ਨੀਲੇ ਬਾਣੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚੇ, ਤਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਸਫੇਦ ਪੋਸ਼ਾਕ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤੀ। ਕਲਗੀਧਰ ਨੇ ਚਿਟੇ ਬਸਤ੍ਰ ਪਹਿਨ ਕੇ ਨੀਲੇ ਬਸਤ੍ਰ ਪਾੜ ਕੇ ਏਹ ਤੁਕ ਪੜ੍ਹਦੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੋਏ, "ਨੀਲ ਬਸਤ੍ਰ ਲੈ ਕਪੜੇ ਫਾੜੇ, ਤੁਰਕ ਪਠਾਣੀ ਅਮਲ ਗਿਆ" ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਭਸਮ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਕਈ ਪਿੰਡ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕਈ ਪਿੰਡ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਜਾਗੀਰ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਸੋਢੀ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੇ ਦਾਨੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਕਮਰਾ ਤਿਆਰ ਕਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਸਮਝ ਕੇ ਬੜੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵੇਲੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦਾਸ ਦੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਲਗ ਭਗ ਡੇਢ ਸੌ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਦੇਗ ਤੇ ਕਕਾਰ ਆਦਿਕ ਦਾ ਖਰਚ ਆਪ ਨੇ ਦਿਤਾ, ਜਿਥੇ ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹਨ ਉਥੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਵਿਦਿਆ ਨਾਲ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਆਪ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਮੋਗਾ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁਕਿਆ।

ਸ: ਬ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਕਪਤਾਨ ਚੂਹੜ ਚੱਕ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜਚੱਕ, ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ੨੬ ਜਿਨਵਰੀ ੧੯੫੪ ਨੂੰ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਸਦਾ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖੋਂ ਹੋਇਆ।

ਫੌਜੀ ਨੌਕਰੀ:-ਆਪ ਘਰੋਗੀ ਕੰਮ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰਾਮ ਹੋ ਕੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸਿਪਾਹੀ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਪ ਸਿੱਖ ਪਲਟਨ ਵਿਚੋਂ ੧੯੦੭ ਈ: ਨੂੰ ਕਪਤਾਨੀ ਪਿਨਸ਼ਨ ਲੈ ਕੇ ਆਏ।

ਉਦਮ:-ਆਪ ਜੀ ਬੜੇ ਉਦਮੀ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਸਨ, ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਉਨਤੀ ਦੇ ਸਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਸਨ। ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਸਾਰੇ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਬੜੇ ਉਚੇ ਸਨ। ਆਪ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਾਲਜ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੇ ਬਹੁਤ ਚਾਹਵਾਨ ਰਹੇ, ਆਪ ਨੇ ਏਸੇ ਧੁੰਨ ਵਿਚ ੧੯੦੮ ਵਿਚ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਖੋਲਿਆ, ਜੋ ਹੁਣ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੇ ਚਲ ਕੇ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਮਲਾਇਆ ਨੂੰ ਉਗ੍ਰਾਹੀ ਲੈਣ ਗਏ ਤੇ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਏ, "ਨਰ ਚਾਹਤ ਕੁਛ ਔਰ, ਆਉਰੇ ਕੀ ਆਉਰੇ ਭਈ" ਦੇ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਮਲਾਇਆ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਤੇ ਪਿੰਡ ਆਉਣ ਸਾਰ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

ਭਾਈ ਫੁੰਮਣ ਸਿੰਘ ਅਮਰਗੜ੍ਹ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਅਮਰਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਸੰਮਤ ੧੯੪੯ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਅਵਸਥਾ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘਾਈ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਉਪਰੰਤ ਮਲਾਇਆ ਚਲੇ ਗਏ। ਟਾਪੂ ਵਿਚ ਉਥੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਜਾ ਲਗੇ। ਪਰ ਸਿਹਤ ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਛੇਤੀ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਲੜਕੀਆਂ ਦਾ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਦੁਬਾਰਾ ਮਲਾਇਆ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਦੀ ਉਗ੍ਰਾਹੀ ਲਈ ਗਏ ਤੇ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਲਿਆ ਕੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੁਭਾ:—ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਮਿਲਨ ਸਾਰ ਹੈ, ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖ ਅਤੇ ਰਹਿਤ ਦੇ ਪੂਰਨੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ, ਆਪ ਦਾ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਕੂਲ ਖੋਲਣਾ ਇਕ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਇਸ ਉਪਕਾਰ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਫਰੀਦਕੋਟ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਇਮਾਰਤ ਬਣਾਕੇ ਦਿਤੀ ਹੈ।

ਆਪ ਭਾਵੇਂ ਆਯੂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਬਿਰਧ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਵਿਦਿਆਲੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤਨ ਮਨ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਦਿਆਲੇ ਨੇ ਸਦਾ ਲਈ ਅਮਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਸਾਲਦਾਰ ਚੁਗਾਵਾਂ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਚੁਗਾਵਾਂ, ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਵਿਖੇ ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਕੇ ਰਸਾਲਦਾਰੀ ਦੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲੈਕੇ ਆਏ। ਆਪ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਬਣਾਉਣੀਆਂ ਗੁਰਮਤਿ ਅਸੂਲਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਪਤੋ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਵਿਖੇ ਆਪਣੇ ਸੌਹਰੇ ਪਿੰਡ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਏ। ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਨੇ ੨੦ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਲਗਵਾ ਦਿਤੀ। ਅਤੇ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮਿਰਤਸਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਇਕ ਕਮਰਾ ਬਣਵਾਇਆ ਤੇ ਧਰਮਸਾਲਾ ਭਾਈ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਲਗਵਾ ਦਿਤੀ। ਆਪ ੧੦ ਸਾਲ ਤੱਕ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਪੰਡਤ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹਨ। ਆਪ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਲੰਘੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪਿਤਾ ਬਹੁਤ ਗਰੀਬ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਨਾ ਪੜ੍ਹ ਸਕੇ। ਪਰ ਆਪ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਣ ਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਦੀ ਬੁਧੀ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਤੀਖਣ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂ ਪੰਡਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਠਕਾਰ ਦੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ।

ਫੌਜੀ ਨੌਕਰੀ:— ਆਪ ਜੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਯੂਰਪ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਫਰਾਂਸ ਆਦਿ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਰਹੇ।

ਗੁਰਮਤ ਪਰਚਾਰ:— ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਸੋਸਾਇਟੀ ਅਬਦੁਲਾ ਪੁਰ (ਅੰਬਾਲਾ) ਦੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰਸ਼ਿਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਨਿਰੁਕਤ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲੇ ਭੀ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਹਨ।

ਗਿਆਨੀ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਘਣੌਰ

ਜਨਮ:— ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਘਣੌਰ, ਖਰੜ ਦੇ ਕੋਲ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਨ:— ਆਪ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘੀ।

ਵਿਦਿਆ:— ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਨਗਰ ਵਿਚ ਹੀ ਪੜ੍ਹੀ। ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵਿਦਿਆਲਾ ਵਿਚ ਜਾ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਜਿਥੋਂ ਆਪ ਨੇ ਪੰਡਤ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰਾਨੰਦ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਤੇ ਪੰਡਤ ਅਚੁਤਾ ਨੰਦ ਪਾਸੋਂ ਨਿਆਏ ਮੁਕਤਾਵਲੀ ਅਤੇ ਲਘੂ ਕੌਮ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਗਿਆਨੀ ਪਾਸ ਕੀਤੀ।

ਉਪਕਾਰ:— ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਖਰੜ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਉਥੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਪਰਬੰਧਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਕਥਾ ਅਤੇ ਵਿਖਿਆਨ ਵਿਚ ਖਾਸ ਮਹਾਰਤ ਰਖਦੇ ਹਨ।

ਗਿਆਨੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਧਮੋਟ

ਜਨਮ:—ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਧਮੋਟ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਹੈ।

ਵਿਦਿਆ:—ਆਪ ਜੀ ਉਰਦੂ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਜੁੜੇ ਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ। ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਦਿਲੀ ਪ੍ਰੇਮ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਗ੍ਰਿਸਤ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੂਰ ਰਹੇ।

ਸੇਵਾ:—ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਸਤੂਆਣੇ, ਦਮ ਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਉਨਤੀ ਦੇਣ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਜਮਾਂ ਕਰੇ ਹਨ, ਅਜ ਕਲ ਆਪ ਜੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੋਤੀ ਬਾਗ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਸ: ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ (ਕੋਟ ਦੁਨਾ ਸਿੰਘ)

ਆਪ ਸ: ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਣਾ ਸ: ਦੁਨਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਡੇ ਭਰਾਤਾ ਸ: ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਥਾਨੇਦਾਰ ਤੋਂ ਸਿਖੀ ਦੀ ਲਗਨ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਕੰਮ:—ਆਪ ਦਰਬਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਸੁਨਾਮ ਵਿਖੇ ਮਾਲ ਅਫਸਰ ਰਹੇ। ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਸਜਣਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਖਾ: ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਸਾਬੋ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬਹੁਤ ਗੁਰਮੁਖ ਸੀ।

ਦਿਹਾਂਤ:—ਆਪ ਦਾ ਵਿਹਾਂਤ ਸੁਨਾਮ ਵਿਖੇ ਹੀ ਹੋਇਆ।

ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪੰਜਗਰਾਈਂ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਸ: ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਭਾਨ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਪੰਜਗਰਾਈਂ ਕਲਾਂ ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਿਖੇ ਕਤਕ ੧੯੪੫ ਬਿ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤਕ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰੀ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਮੋਢਾ ਲਾ ਕੇ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕਈ ਧਰਮਸਾਲਾ, 'ਲੜਕੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਸਕੂਲ, ਪਿੰਡਾਂ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਕੇ ਬਨਾਉਣਾ, ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਮੁਖ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ। ਅਤੇ ਪਬਲਕ ਭਲਾਈ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਜਦੋ ਜਹਿਦ ਕਰਨ ਵਿਚ, ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਂਗ ਡਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਆਪ ਦੇ ਸਪੁਤਰਾਂ ਸ: ਨਥਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਵਾਨਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਿਖੇ ਖਾਸ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੇ ਪੁਤਰ ਸ਼ੇਰ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਿਹੰਗ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਬਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਗੁਰੂਸਰ ਸਧਾਰ

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਨਿਹੰਗ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਰਾਇਕੋਟ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਮਾਹ ਹਾੜ ਸੰਮਤ ੧੯੧੮ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪਰੇਮੀ ਸਚੇ ਸੁਚੇ ਗੁਰਸਿਖ ਸਨ। ਜਿਥੇ ਅਜ ਕਲ ਗੁ: ਟਾਹਲੀਆਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਮਾਰਤ ਸ਼ਸ਼ੋਭਤ ਹੈ ਇਥੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਕ ਥੜਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਪਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਆਪ ਦੀ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਜੀ ਦਾ ਨਿਤਕਰਮ ਸੀ।

ਜਿਸ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਅਤੁਟ ਪਿਆਰ ਹੋਵੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਕਿਉ ਨਾ ਰੰਗੀ ਜਾਵੇ? ਭਾਈ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਧਾਰਮਿਕ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਬੇਕ ਲੈ ਲਿਆ। ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਗਏ। ਉਥੇ ਆਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ। ਅਤੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਹੋਵੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਦਰੋਗਾ ਦੀ ਪਦਵੀ ਮਿਲੀ। ਨਜ਼ਾਮ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਨੇ ਭੀ ਜੋ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ, ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਪਰਸੰਸਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੋਹਰਾਂ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਦਿਤੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਰਖਿਆ ਗਿਆ।

ਇਕ ਵੇਰ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਛੁਟੀ ਲੈ ਕੇ ਪਿੰਡ ਆਇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਧਰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੁਰੂ ਸਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਲਾਕਾ ਨਿਵਾਸੀ ਕਿਸੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਪੰਥ ਸੇਵਕ ਦੀ ਢੂੰਡ ਵਿਚ ਸਨ। ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜਥੇਦਾਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੁਮਾਣ, ਸਾਬਕ ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਸ: ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਸੁਧਾਰ ਤੇ ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਥਾਨੇਦਾਰ ਸੁਧਾਰ ਨੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਨਿਹੰਗ ਸ਼ਮਸ਼ੇਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਸੇਵਾ ਤੇ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਲੈਣ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਰ ਗਏ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਨਿਹੰਗ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੇਵਾ ਦਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਿਥੇ ਅਜ ਕੱਲ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਮਾਰਤਾਂ ਹਨ ਇਥੇ ਨਿਰਾ ਜੰਗਲ ਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਰਖ ਇਤਨੀ ਸੰਘਣੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਮਨੁਖ ਤਾਂ ਕੀ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਲੰਘਣਾ ਭੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਸਿਦਕਵਾਨ ਗੁਰਸਿਖ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਜੋ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਦਰਸ਼ ਬਣਾ ਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰੇ। ਭਾਈ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗ ਨੇ ਇਸ ਪਵਿਤਰ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਤਨੀਆਂ ਕਠਨ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲੀਆਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਵਿਸਥਾਰ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਕ ਵਖਰੀ ਪੁਸਤਕ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ:-

"ਜਿਥੇ ਬੈਠਨ ਸੰਤ ਜਨ ਸੋ ਥਾਨ ਸੁਹੰਦਾ,
ਉਹ ਸਿਮਰਨ ਸੰਮਰਥ ਆਪਣਾ ਬਿਨਸੇ ਸਭ ਮੰਦਾ।"

ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਥੇ ਅਟੱਲ ਇਰਾਦੇ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਜੋ ਚੋਹਣ ਰਚਨਾ ਰਚਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਘਨ ਤੇ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਖੜੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗ ਨੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਲਗਾ ਦਿਤਾ। ਅਜ ਇਹ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਘਾਲਣਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਮੁਕਤ ਕੰਠ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਇਹ ਮਹਾਨ ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਲੈ ਕੇ ਨੌਜਵਾਨ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਰੱਥ ਨੂੰ ਸਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰੀ ਤੇ ਸਾਦਗੀ ਭਰਪੂਰ ਸੀ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਭੀ ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਜਤਗੱਯਤਾ ਦੇ ਭਾਵ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਇਆ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਉਹ ਆਪ ਜੈਸੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦਾ ਮੀਨਾਰ ਸਮਝ ਕੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਫੁਲ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਕਰਨਗੀਆਂ।

ਜ਼ਰੂਰੀ ਬੇਨਤੀ

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਮੇਰੀ ਨਾ ਵਾਕਫੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤੇ ਖੁਦ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਢਿਲਿਆਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਤੇ ਭੀ ਕੁਝ ਭੇਜਨ ਦੀ ਖੇਚਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਦਾਸ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਖਿਮਾਂ ਦਾ ਜਾਚਕ ਹੈ ਅਤੇ ਆਸ ਰਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਗੇ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਭੇਜਣ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰਨਗੇ। ਜੋ ਅਗਲੇ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਦਾਸ:—ਵਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ,

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਲਜਾਂ ਲੜਕਿਆਂ ਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਹਾਈ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਜ਼ਿਲੇ ਵਾਰ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮਨਜ਼ੂਰਸ਼ੁਦਾ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਾ-ਮਨਜ਼ੂਰ ਸ਼ੁਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਨ।

ਕਾਲਜ

੧. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਲੁਧਿਆਣਾ
੨. ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਲੁਧਿਆਣਾ
੩. ਮਾਲਵਾ ਟਰੇਨਿੰਗ ਕਾਲਜ ਲੁਧਿਆਣਾ
੪. ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਗੁਰੂ ਸਰ ਸਧਾਰ
੫. ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਫਾਰ ਵੁਮਿਨ ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ
੬. ਮਹਿੰਦਰਾ ਕਾਲਜ ਪਟਿਆਲਾ
੭. ਰਿਪਦਮਨ ਕਾਲਜ ਨਾਭਾ
੮. ਬਰਜਿੰਦਰਾ ਕਾਲਜ ਫਰੀਦਕੋਟ

ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਹਾਈ ਸਕੂਲ

੧. ਸਿਖ ਗਰਲਜ਼ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਅੰਬਾਲਾ ਛਾਉਣੀ
੨. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੰਨਿਆ ਵਿਦਿਆਲਾ ਅਹਿਮਦਗੜ੍ਹ
੩. ਸਿਖ ਗਰਲਜ਼ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ
੪. ਖਾਲਸਾ ਗਰਲਜ਼ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਕਿਲਾ ਰਾਏਪੁਰ
੫. ਸਿਖ ਗਰਲਜ਼ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਜਗਰਾਉਂ
੬. ਸਿਖ ਗਰਲਜ਼ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਜਸਪਾਲੋਂ
੭. ਖਾਲਸਾ ਗਰਲਜ਼ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੋਰਾਹਾ
੮. ਸਿਖ ਕੰਨਯਾ ਮਹਾਂ ਵਿਦਿਆਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
੯. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖਾਲਸਾ ਗਰਲਜ਼ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਬੇਪਾਰਾਏ।
੧੦. ਖਾਲਸਾ ਗਰਲਜ਼ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਮੋਰਿੰਡਾ
੧੧. ਖਾਲਸਾ ਗਰਲਜ਼ ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਲੁਧਿਆਣਾ
੧੨. ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਗਰਲਜ਼ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲੁਧਿਆਣਾ
੧੩. ਸਿਖ ਗਰਲਜ਼ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲੁਧਿਆਣਾ,

ਲੜਕਿਆਂ ਦੇ ਹਾਈ ਸਕੂਲ

ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ

੧. ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ
੨. ਫਰੂਕਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਅੰਬਾਲਾ ਛਾਉਣੀ
੩. ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਰੋਪੜ
੪. ਸ੍ਰੀ ,, ,, ,, ਕੁਰਾਲੀ
੫. ਸ੍ਰੀ ,, ,, ,, ਸੋਹਾਨਾ
੬. ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਖਰੜ
੭. ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ; ਸ੍ਰੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ
੮. ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕਲ ਖੰਟ (ਮਾਨ ਪੁਰ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ

੧. ਖਾਨੇਵਾਲ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਸ਼ਾਹਬਾਦ

ਜ਼ਿਲਾ ਪਟਿਆਲਾ

੧. ਢੁਡਿਆਲ ਖਾ: ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਪਟਿਆਲਾ
੨. ਬਾਬਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਫਤੇਹ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਸਰਹਿੰਦ ਮੰਡੀ
੩. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਮੰਡੀ ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ
੪. ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਬਠਿੰਡਾ
੫. ,, ,, ਮਾਨਸਾ
੬. ,, ,, ਮੌੜ ਮੰਡੀ
੭. ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ
੮. ,, ,, ਲਸੋਈ
੯. ,, ,, ਬਖਤਗੜ੍ਹ
੧੦. ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਧੂਰੀ
੧੧. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਸੰਗਰੂਰ
੧੨. ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

੧. ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
੨. ਭੁਪਿੰਦਰਾ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਮੋਗਾ
੩. ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਗੜ੍ਹ
੪. ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਮੁਕਤਸਰ
੫. ,, ,, ਨਾਨਕ ਸਰ
੬. ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਸੰਤ ਨਗਰ ਰਾਮਾ
੭. ,, ,, ਪੜਾਉ ਮਹਿਣਾ
੮. ,, ,, ਚੂਹੜ ਚੱਕ
੯. ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲੋਦੇਕੀ
੧੦. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਤਖਤੂ ਪੁਰਾ

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ

੧. ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲੁਧਿਹਾਣਾ
੨. ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ,,
੩. ਸੱਯਦ ਪੋਠੋਹਾਰ ਖਾ: ਹਾਈ ਸਕੂਲ ,,
੪. ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਇੰਡਸਟ੍ਰੀਅਲ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲੁਧਿਆਣਾ
੫. ਸਰਗੋਧਾ ਖਾ: ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲੁਧਿਆਣਾ
੬. ਗੁਜਰ ਖਾਨ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ ਲੁਧਿਆਣਾ
੭. ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਕਿਲਾ ਰਾਏਪੁਰ
੮. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਗਿੱਲ
੯. ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖਾ: ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਖੰਨਾ
੧੦. ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਰਾਇਕੋਟ
੧੧. ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਸਧਾਰ
੧੨. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਜਸਪਾਲੋਂ
੧੩. ਖਾ: ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਮਹਿਮਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ
੧੪. ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਕਮਾਲ ਪੁਰਾ
੧੫. ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਕਰੀਰ ਸਾਹਿਬ ਲਿੱਤਰ
੧੬. ਐਸ. ਬੀ. ਐਸ. ਲਾਹੌਰ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਜਗਰਾਉਂ
੧੭. ਅਜੀਤਸਰ ਖਾ: ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਜਾਂਗ ਪੁਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੮. ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਹੇਰਾਂ
੧੯. ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਹਾਂਸ
੨੦. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਧਰਮਸਾਲ
੨੧. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਕਰਮ ਸਰ
੨੨. ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਨਥੋਵਾਲ
੨੩. ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ
੨੪. ,, ,, ਮੋਹੀ
੨੫. ਜੀ. ਏ. ਡੀ. ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਭੜੀ
੨੬. ਨੀਊ ਮਾਡਲ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਸਮਰਾਲਾ
੨੭. ਕਲਗੀਧਰ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਘੁਲਾਲ
੨੮. ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਜਸਪਾਲ ਬਾਂਗਰ
੨੯. ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਮੰਡੀ ਬਹਾਦਰਗੜ੍ਹ
੩੦. ਬਾਰ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲਤਾਲਾ

ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਫ਼ਾਰ ਵੂਮਿਨ ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਮੀਂ ਤੋਂ ਸਿਖ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਯਕਤੀਆਂ ਭਲੀ ਪਰਕਾਰ ਜਾਣੂੰ ਹਨ। ਇਸ ਆਸ਼ਰਮ ਨੂੰ ਅਰੰਭ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਪ ਹੀ ਹਨ।

੨੫ ਮਈ ਸੰਨ ੧੯੦੯ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕਲੋਤੇ ਪੁਤਰ ਕਾਕਾ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਜੋਂ, ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਹੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਜਨਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਆਪਣ ਘਰ ਹੀ ਸਿਖ ਕੰਨਯਾ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ "ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਉਜਾਗਰ ਸਿਖ ਕੰਨਯਾ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ" ਰਖਿਆ। ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਸਭ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਫੁਲਤਾ ਲਈ ਲਾਉਣਾ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਰਾਮ ਕੌਰ ਨੇ ਵੀ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਸੰਨ ੧੯੧੨ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ, ਸੰਨ ੧੯੧੯ ਵਿਚ ਮਿਡਲ ਤੇ ੧੯੨੭ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਿਡਲ, ਅਤੇ ਸੰਨ ੧੯੩੫ ਵਿਚ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਬਣ ਗਈ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਇਸਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਇਮਾਰਤ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਮਾਇਆ ਖਰਚ ਕੇ ਬਣਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਧਦੀ ਲਈ ਵੇਖ ਆਖਰ ਸੰਨ ੧੯੩੪ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕੁਲ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ "ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਉਜਾਗਰ ਹਰੀ ਟਰਸਟ" ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ ਬਣਾਕੇ, ਸਭ ਕੁਝ ਉਸ ਦੇ ਅਰਪਨ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਟਰਸਟ ਦੇ ਜ਼ਿਮੇ ਇਸ ਆਸ਼ਰਮ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣਾ, ਵਧਾਉਣਾ, ਇਸਤਰੀ ਵਿਦਿਆ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਇਥੇ ਇਕ ਇਸਤਰੀ ਹਸਪਤਾਲ ਵੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਸੰਨ ੧੯੫੦ ਵਿਚ ਇਹ ਆਸ਼ਰਮ ਇਸਤਰੀ ਬੀ. ਏ. ਦਾ ਡਿਗਰੀ ਦਾ ਕਾਲਜ ਬਣ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਬੀ. ਟੀ. ਦੀ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਕਲਾਸ ਅਤੇ ਇੰਜ਼ਨੀਅਰ ਬੇਸਿਕ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਕਲਾਸਾਂ ਵੀ ਬਣ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ, ਭਾਈ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਰਸਾਲਦਾਰ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਆਪਣੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਪੁਤਰੀ ਬੀਬੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਨੂੰ ਟਰਸਟੀ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿਤਾ। ੨੧ ਅਗਸਤ ੧੯੫੫ ਨੂੰ ਆਪ ਇਸ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਲਹਿ ਲਹਾਉਂਦਾ ਛੱਡ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ। ਅਜ ਆਪ ਦੀ ਸਪੁਤਰੀ ਬੀਬੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਜੀ ਇਸ ਦੇ ਮੁਖੀ ਤੇ ਮੋਢੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਿਨ ਰਾਤ ਦੀ ਅਨਥਕ ਲਗਨ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਤਕ ਪੁਚਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਆਸ਼ਰਮ ਨੂੰ ਫਲੀ ਭੂਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦਾ ਵੀ ਭਾਰੀ ਹੱਥ ਹੈ। ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿਧਵਾਂ ਨੇ ਭੀ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਸਿਖਰ ਤਕ ਪੁਚਾਣ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਗੁਰੂ ਸਰ ਸਧਾਰ

ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹਿਲੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮੁਖਲਸ ਖਾਂ ਜਰਨੈਲ ਦੀ ਫੌਜ਼ ਨੂੰ ਭਾਜ ਦਿਤੀ। ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਅਬਦੁਲ ਖਾਂ ਸੂਬੇਦਾਰ ਜਲੰਧਰ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ, ਭਾਈ ਕੀ ਡਰੋਲੀ ਵਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਸਧਾਰ ਨਗਰ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵਲ ਦੇ ਪਾਸੇ ਘਣੇ ਬਣਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਲੰਘੇ। ਤਾਂ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਨਾਉਂ ਗੁਰੂ ਸਰ ਪਿਆ।

ਫੇਰ ਡਰੋਲੀ ਤੋਂ ਮੁੜਦਿਆਂ ਲਲਾ ਬੇਗ ਨੂੰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੂਰਮਗਤੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਖਾਉਂਦਿਆਂ ਇਕ ਲਕ-ਤੋੜਵੀਂ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਰਾਏ ਜੋਧ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁੱਜਰਵਾਲ ਵਿਚ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਮੁੜ ਗੁਰੂ ਸਰ ਸਧਾਰ ਪੁੱਜੇ। ਅਤੇ ਸਧਾਰ ਦੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਜੋ ਘੋੜੇ ਦੇ ਨਾਲ ੨ ਤੁਰਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਨਾਲ ੨ ਭਜਿਆ ਆਉਂਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਦਾ ਜੋੜਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਜੋ ਸਿੱਖ ਨੇ ਪੈਰੀਂ ਪਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸੀਸ ਤੇ ਰਖਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਅਸੀਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਜੋੜੇ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਰਖੋਗੇ ਸਭ ਮੁਰਾਦਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਇਹ ਜੋੜਾ ਸਾਹਿਬ ਅਜ ਤਕ ਸਧਾਰ ਨਗਰ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿੱਖ ਦੇ ਘਰ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਤੇ ਦੂਰੋਂ ਦੂਰੋਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਇਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਸਿਦਕੀ ਸੀਨੇ ਠਾਰਦੇ ਹਨ।

ਚਿਰਾਂ ਤੱਕ ਇਹ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਠਹਿਰੇ ਸਨ ਵਸੋਂ ਹੀਣ ਰਹੀ ਸਿਰਫ ਇਕ ਨਿਸ਼ਾਨ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਠਹਿਰੇ ਸਨ।

ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਬੜੀ ਚਰਚਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਰ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਇਥੇ ਕੋਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਯੋਗ ਸੇਵਾਦਾਰ ਦੀ ਢੂੰਡ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਪਰ ਅਜਿਹੀ ਕਠਨ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਕੌਣ ਆਉਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਜਿਥੇ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੁਖ ਸਹੂਲਤ ਕੋਈ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਵੇ।

ਇਕ ਵਾਰ ਇਤਫਾਕ ਨਾਲ ਜਮਾਂਦਾਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਘਮਾਣ, ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਸਧਾਰ, ਜਮਾਦਾਰ ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਚਕਰ ਤੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸੱਜਣ ਲੋਕ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਆਏ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਬਾਨਣੂ ਜ਼ਰੂਰ ਬਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਤੁਰਤ ਹੀ ਸਧਾਰ ਨਗਰ ਪੁੱਜੇ, ਸੰਗਤ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਹੋਈ ਕਿ ਏਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਸ਼ੀਘਰ ਹੀ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਥੇ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਸੇਵਾਦਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸਰਦਾਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਘਮਾਣ ਦੀ ਸੁਰਤੀ ਰਾਇਕੋਟ ਵਾਲੇ ਬਾਬਾ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਨਿਹੰਗ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਵਲ ਗਈ ਜੋ ਪੂਰਨ ਬਬੇਕੀ ਤੇ ਰਹਿਤਵਾਨ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਉਹ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕੁਝ ਸਮੇਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲਈ ਘਰ ਰਾਏ ਕੋਟ ਵਿਖੇ ਮੇਲੇ ਗੇਲੇ ਲਈ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਣੂ ਸਨ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਮਰ ਕਸੇ ਕਰ ਲਏ।

ਨਿਹੰਗ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਇਕੋਟ ਜਾ ਕੇ ਸਾਰੀ ਵਿਥਯਾ ਕਹਿ ਸੁਣਾਈ। ਨਿਹੰਗ ਜੀ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਉਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੇਸਾਂ ਸਵਾਸਾਂ ਤਕ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਅਰਦਾਸਾ ਕਰ ਚੁਕਿਆ ਹਾਂ ਹੁਣ ਉਹ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਸਕਦਾ।

ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸਾਧਾਰਨ ਹੀ ਬਚਨ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਗਲੋਂ ਨਾ ਝਿਜਕੋ, ਜੇ ਉਹ ਪੋਤੇ ਦੀ ਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਦਾਦੇ ਦੀ ਗੱਦੀ ਹੈ। ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਉਲਟਾਉ ਨਾ।

ਬੱਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਸਧਾਰ ਆ ਪੁੱਜੇ ਇਥੇ ਸਧਾਰ ਨਗਰ ਵਲੋਂ ਥਾਣੇਦਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਸੇਵਾ ਲਈ ਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਹ ਭੀ ਪੂਰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਤੇ ਉਚੇ ਸੁੱਚੇ ਸਿੱਖ ਸਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਦ ਨਿਹੰਗ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਰ ਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਨਿਹੰਗ ਜੀ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਬੇਅੰਤ ਔਖਿਆਈਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਪਰ ਨਿਹੰਗ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਆਸਰੇ ਸਭ ਔਕੜਾਂ, ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ। ਥਾਣੇਦਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਅਤੇ ਚਲੇ ਗਏ।

ਪਿਛੋ ਹੀ ਨਿਹੰਗ ਜੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਕ ਟੋਕਰੀ ਤੇ ਕਹੀ ਭੇਜ ਦਿਉ, ਮੈਂ ਹੁਣ ਬੇਲਾ ਬਹਿਕੇ ਸਮਾਂ ਗਵਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ ਨਿਹੰਗ ਜੀ ਦੀ ਕਹੀ ਤੇ ਟੋਕਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸੰਗਤ ਹੁੰਮ ਹੁਮਾਕੇ ਗੁਰੂ ਸਰ ਆ ਪੁੱਜੀ। ਜੰਗਲ ਸਾਫ ਹੋਣਾ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਮਾਇਆ ਦੇ ਗੱਫੇ ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਗਟ ਪੁਜਣ ਲੱਗੇ, ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੋਈ ਤੋਟ ਨਹੀਂ ਆਈ ਤੇ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਭੀ ਸੀ ਕਿ ਕਦੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਮਾਇਆ ਤਾਂ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਦਾਸੀ ਹੈ।

ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਸਫਾਈ, ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਨਣ ਨਾਲ ਇਥੇ ਦੀ ਰੌਣਕ ਵਧੀ ਵੇਖਕੇ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਸ: ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲਈ ਕਿ ਇਥੇ ਇਕ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ। ੧੯੨੧ ਈ: ਵਿਚ ਆਗਿਆ ਮਿਲ ਜਾਣ ਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋ ਕਮਰੇ ਬਣਾਕੇ ਪੰਜਵੀਂ ਤੇ ਛੇਵੀਂ ਕਲਾਸ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਸਤਵੀਂ ਤੇ ਅਠਵੀਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਆਸ਼ਰਮ ਮਿਡਲ ਤੱਕ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਲੜਕੇ ਬਹੁਤ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੇ ਗਏ।

ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਯੋਗ ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲਗੀ ਜੋ ਇਸ ਆਸ਼ਰਮ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਕਰਕੇ ਯੋਗ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚਲਾ ਸਕੇ। ਅਜੇ ਇਹ ਚਿਤਾਵਨੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਕੁਰਾਲੀ ਤੋਂ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੇ ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ ਸਰਦਾਰ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀ. ਏ. ਬੀ. ਟੀ. ਸੇਵਾ ਲਈ ਆ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਹ ਭੀ ਪੱਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਅਤੇ ਰਹਿਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਹਾਈ ਕਲਾਸਾਂ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ, ਪਰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਾ ਹੋਈਆਂ। ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਲਾਸਾਂ ਬੰਦ ਕਰਨੀਆਂ ਠੀਕ ਨਾ ਸਮਝੀਆਂ ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸ: ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ, ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜਮਾਦਾਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸਜਣਾਂ ਨੂੰ ਬਤੌਰ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਡਰੈਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਾ ਬਿਨੇ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਲਾਸਾਂ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਲਾਈ ਜੋ ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਸਰ ਤੋੜ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਤੋਂ ਉਗਰਾਹ ਕੇ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਅਤੇ ੧੯੨੭ ਵਿਚ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ।

ਹੁਣ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਸ: ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬੱਡੋਂ ਸਕੂਲ ਦੀ ਹੈਡਮਾਸਟਰੀ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕਰਕੇ ਇਥੇ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਦਿਤੀ। ਅਜੇ ਇਹ ਸੱਜਣ ਸਕੂਲ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਨ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਜਤਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ, ਕਿ ਸ: ਧਰਮਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਲੈ ਗਈ ਅਤੇ ਸ: ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤਸਰ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੇ ਪਤਵੰਤੇ ਸਜਣਾਂ ਦਾ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਆ ਕੇ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਰ ਸਧਾਰ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਰ ਸਧਾਰ ਸਕੂਲ ਵਾਲਿਆਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਸ: ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਫਿਰ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਬਿਨੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਮੁਕਤਸਰ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਰ ਸਧਾਰ ਵਾਪਿਸ ਲੈ ਆਂਦਾ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਉਹ ਬੇ-ਮਿਸਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਥੋੜੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹਜ਼ਾਰ ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਗਈ। ਸਕੂਲ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਵਿਲਖਣ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਧੂਮ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮਚ ਗਈ।

ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਉਨਤੀ ਵੱਲ ਜਾਂਦਿਆਂ ਤਕ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਸ: ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਸਟਾਫ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਰਾਇ ਨਾਲ ਤਜਵੀਜ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹੁਣ ਸਮਾਂ ਹੈ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਕਾਲਜ ਦੀ ਪਦਵੀ ਤਕ ਪੁਚਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਏਸ ਤਜਵੀਜ਼ ਤੇ ਫੁਲ ਚੜ੍ਹਾਏ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਹਮਦਰਦੀ ਦਾ ਯਕੀਨ ਦਵਾਇਆ। ਸਕੂਲ ਦੀ ਭੁਝੰਗੀ ਸਭਾ ਨੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਰਕਮ ਕਾਲਜ ਫੰਡ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ। ਸਧਾਰ ਨੱਗਰ ਤੋਂ ਭੀ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਰਕਮ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋਈ। ਇਲਾਕੇ ਨੇ ਭੀ ਫੰਡ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਗਹਿਰੇ ਗੱਫੇ ਬਖਸ਼ੇ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਲਜ ਦੀ ਸਕੀਮ ਪੱਕੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸ: ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਸ: ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ ਸਥਾਪਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਲੋਂ ਫੰਗ ਛਡਾ ਕੇ ਕਾਲਜ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸੇਵਾ ਦਾ ਭਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਜ਼ਕ ਮੋਢਿਆਂ ਤੇ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ: ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫ਼ੌਰਨ ਚਾਰ ਸਜਣਾਂ ਦਾ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਕਲਕਤੇ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਥੋਂ ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਸਧਾਰ ਤੇ ਸ: ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਹਸਨ ਪੁਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ੨੨ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਰਕਮ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤੀ ਗਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਸ ਫੰਡ ਇਕੱਠਾ ਹੁੰਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਇੰਟਰਮੀਡੀਏਟ ਕਾਲਜ ਖੋਲਣ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਮੰਗੀ ਗਈ ਜੋ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ ਅਗਲੀ ਭਲਕ ਹੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਕੈਂਸਲ ਹੋ ਗਈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਇੰਟਰਮੀਡੀਏਟ ਕਾਲਜ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਡਿਗਰੀ ਕਾਲਜ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਕਮੇਟੀ ਪਾਸ ਫੰਡ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਜਦੋ ਜਹਿਦ ਵਿਚ ਲਗ ਗਏ ਕਿ ਹੁਣ ਡਿਗਰੀ ਕਾਲਜ ਹੀ ਬਣਾਵਾਂਗੇ। ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨਥਕ ਕੋਸ਼ਸ਼ਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ, ਪਹਿਲੀ ਅਪਰੈਲ ੧੯੪੯ ਵਿਚ ਡਿਗਰੀ ਕਾਲਜ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਇਹ ਬੂਟਾ ਆਪਣੇ ਸੁੰਦਰ ਫੁਲਾਂ ਅਤੇ ਮਿੱਠੇ ਫਲਾਂ ਨਾਲ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬੇਅੰਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਸ ਵਿਦਿਅਕ ਸਰ, ਚਸ਼ਮੇ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਤ੍ਰਿਖਾ ਬੁਝਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਸ ਕਾਲਜ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੈਪਟਨ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਸਧਾਰ, ਸ: ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਸੇਵਕ ਸਿੰਘ ਮੁੱਲਾਂ ਪੁਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਪੂਰਬੀ ਅਫਰੀਕਾ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਲਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਇਕੱਤਰ ਕਰਕੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਸਖਣੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਤੇ ਹੁਣ ਤਾਈਂ ਇਸੇ ਮਹਾਨ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਐਫ. ਐਸ. ਸੀ. ਤੇ ਮੈਡੀਕਲ ਦੀਆਂ ਕਲਾਸਾਂ ਖੁਲ੍ਹ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਹੁਣ ਇਹ ਕਾਲਜ ਹੋਰ ਡਿਗਰੀ ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਾਲਜ ਬਣ ਚੁਕਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿਥੇ ਕਾਲਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਹੋਏ ਹਨ ਨਾਲ ਹੀ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਵੀ ਰਹਿਨਮਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਅਸੈਂਬਲੀ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਥਕ ਟਿਕਟ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮੁਖਾਲਿਫ਼ ਉਮੀਦਵਾਰ ਨੂੰ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਵੋਟਾਂ ਤੇ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਇਕ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਵਿਤਰ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰਿਆ ਅਤੇ ਸਤਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਲੁਧਿਆਣਾ

ਸਿਖ ਬਚਿਆਂ ਲਈ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਖੋਹਲਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਪੰਥਕ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਚਿਰ ਤੋਂ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੋ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਸ੍ਰੋ: ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ੮ ਨਵੰਬਰ ੧੯੪੯ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਤਾ ਨੰਬਰ ੧੩ ਪਾਸ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਸਿਖ ਬਚਿਆਂ ਲਈ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਖੋਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ੨ ਮਾਰਚ ੧੯੫੨ ਨੂੰ ਫੇਰ ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕ: ਨੇ ਮਤਾ ਨੰਬਰ ੬ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਇਹ ਖਿਆਲ ਸੁਲਗਦਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਿ ਕਾਲਜ ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਕਿਥੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਨ ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਜਨਾ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸੀ, ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਹ ਕਾਲਜ ਲੁਧਿਆਣੇ ਖੋਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਜਿਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗਿ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਾਰੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਕਾਫੀ ਨੱਠ ਭਜ ਕੀਤੀ। ਆਖਰ ਇਸ ਸਕੀਮ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪੈਨਾਉਣ ਲਈ, ਲੁਧਿਆਣੇ ਇਕ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਅਸੰਬਲੀ ਦੇ ਪੰਥਕ ਮੈਂਬਰਾਨ, ਜ਼ਿਲਾ ਡਿਸਟਕ ਬੋਰਡ ਦੇ ਮੈਂਬਰ, ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕ: ਦੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪਤਵੰਤੇ ਸਜਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਜਿਸ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਲੁਧਿਆਣੇ ਖੋਲਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਸ੍ਰੋ: ਗੁ:

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪ੍ਰ: ਕ: ਆਪ ਇਸ ਕਾਲਜ ਨੂੰ ਚਲਾਵੇ । ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਚਲੌਣ ਲਈ ਇਕ ਟ੍ਰਸਟ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਲਾਈ ਗਈ।

ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀਨੇ ਦੀਰਘ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ੨੪ ਫਰਵਰੀ ੧੯੫੩ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਟਰਸਟ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਖੇ ਰਜਿਸਟਰਡ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਟਰਸਟੀ ਮਾਹਰਾਜਾ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜਪਰਮੁਖ ਪਟਿਆਲਾ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਕਰਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਟਰਸਟ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਿਆ । ੯ ਮਾਰਚ ੧੯੫੩ ਨੂੰ ਸ: ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਚੱਮਕ ਦੀ ਤਜ਼ਵੀਜ਼ ਤੇ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦੀ ਤਾਈਦ ਨਾਲ ਮਤਾ ਨੰ: ੧੩, ਨੂੰ ਪਾਸ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਇਸ ਟਰਸਟ ਨੂੰ ਦੋ ਲਖ ਰੁਪੇ ਸਹਾਇਤਾ ਵਜੋਂ ਦੇ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਅਠ ਲਖ ਹੋਰ ਦੇਣ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਟਰਸਟ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮੀਟਿੰਗ ੨੨ ਮਈ ੧੯੫੩ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਖੇ ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਦੀ ਕੋਠੀ ਵਿਖੇ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਖੁੜੰਜ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਤੇ ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ, ਮਾਹਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ ਅਤੇ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਇਸ ਟਰਸਟੀਆਂ ਨੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਮੈਨੇਜਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿਤੀ। ਜਿਸ ਮੈਨੇਜਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮੀਟੰਗ ੨੬ ਜੁਲਾਈ ੧੯੫੩ ਨੂੰ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੱਜ ਦੇ ਮਕਾਨ ਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੱਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਸ: ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੱਜ ਨੂੰ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਨੂੰ ਸਕੱਤਰ ਚੁਨਿਆਂ ਗਿਆ। ਕਾਲਜ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਸਕਤਰ ਨੂੰ ਅਖਤਿਆਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸੱਠ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਓਵਰੀਸਅਰੀ ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰ ਲੈਣ। ੧੦ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੫੧ ਨੂੰ ਦਾਖਲਾਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ੨੧ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੫੧ ਨੂੰ ਗੁਰਦੇਵ ਟਰਸਟ ਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਇਸ ਕਾਲਜ ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਲਿਆਉਣ ਵਿਚ ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ, ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਾਰੀ ਤੇ ਜਿਲੇ ਦੇ ਹੋਰ ਪੰਥਕ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਖਾਸ ਹਿਸਾ ਹੈ।

ਨਵੇਂ ਕਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਚੋਥਾਈ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਟਰਸਟ ਨੂੰ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਮੰਦ ਭਾਗਾ ਕਾਰਨ ਪੰਥਦੇ ਮੰਦੀ ਉਸਸਮੇਂ ਦੋਧੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਣਥਕ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਧੜਿਆਂ ਨੂੰ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਦੇ ਕੰਮ ਲਈ ਇਕਠੇ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿਧਵਾਂ ਨੇ ਜਥੇਦਾਰ ਊਦਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪਰੇਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਰਾਜੀਨਾਮਾਂ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫੀ ਮਦਦ ਦਿਤੀ। ਰਾਜੀਨਾਮੇ ਮਗਰੋਂ ਟਰਸਟ ਤਰਮੀਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਟਰਸਟ ਤਰਮੀਮ ਕਰਕੇ ੧੩ ਜਨਵਰੀ ੧੯੫੩ ਨੂੰ ਫੇਰ ਰਜਿਸਟਰਡ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਟਰਸਟੀਆਂ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਉਦਮ ਸਿੰਘ, ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿਧਵਾਂ ਤੇ ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਾ: ਗਜਨ ਸਿੰਘ ਗਿਲ, ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪਤਵੰਤੇ ਸਜਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਗਿਲ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚਾਰ ਸੌ ਵਿੱਘੇ ਸ਼ਾਮਲਾਤ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਟਰਸਟ ਨੂੰ ਦਾਨ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਰਾਜੀਨਾਮੇ ਮਗਰੋਂ ੮ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਾਜ਼ਰ ਧੜੇ ਨੇ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਅਠ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲਖ ਰੁਪਿਆ ਦੇਣਾ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਿਆ।

ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਮੈਨੇਜਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਜਥੇਦਾਰ ਦੇ ਗਰੁਪ ਵਲੋਂ ਸ: ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਭੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ। ੧੯੫੬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨਿਵਰਸਟੀ ਨੇ ਕਾਲਜ ਨੂੰ ਬੀ. ਐਸ. ਇੰਜਨੀਰਿੰਗ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਦੇ ਦਾਖਲੇ ਲਈ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿਤੀ। ੧੯੫੬ ਵਿਚ ੪੫ ਤੇ ੧੯੫੭ ਵਿਚ ੧੨੦ ਮੁੰਡੇ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਦਾਖਲ ਕੀਤੇ ਗਏ,੧੨੦ ਮੁੰਡੇ ਹਰ ਸਾਲ ਡਪਲੋਮੇਂ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਾਲਜ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਕੀਮ ਦਾ ਖਰਚ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਹੈ:—

ਕੁਲ ਇਕ ਕਰੋੜ ਰੁਪੈ ਵਿਚੋਂ ਡਪਲੋਮਾਂ ਤੇ ਡਿਗਰੀ ਦਾ ਖਰਚ ਕੋਈ ੬੩ ਲਖ ਰੁਪਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ੨੦ ਲਖ ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇਵੇਗੀ ਤੇ ਕੋਈ ੨੦ ਲਖ ਰੁਪਿਆ ਸਰਕਾਰ ਬਿਨਾਂ ਸੂਦ ਕਰਜ਼ਾ ਦੇਵੇਗੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਰੁਪਿਆ ਸੈਂਟਰ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਗੌਰਮਿੰਟ ਸਹਾਇਤਾ ਵਜੋਂ ਦੇਵੇਗੀ। ਇਸ ਕਾਲਜ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਖ਼ਰਚ ਲਗ ਭਗ ਛੇ ਸਤ ਲਖ ਰੁਪਿਆ ਹਰ ਸਾਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਦਾ ਅਧਾ ਹਿਸਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇਵੇਗੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਫ਼ੀਸਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਤੇ ਟਰਸਟ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਰਕਾਰੀ ਮੱਦਦ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਮੈਨੇਜਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਧੇ ਮੈਂਬਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਤੇ ਅਧੇ ਮੈਂਬਰ ਟਰਸਟ ਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਟਰਸਟ ਯਾਨੀ ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋਵੇਗਾ। (ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਟਰਸਟ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ) ਟਰਸਟ ਵਲੋਂ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸੱਜਨ ਹਨ।

੧. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ।
੨. ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੇਹਲੀ।
੩. ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ੀਰ।
੪. ਸ: ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ੀਰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ।
੫. ਰਾਜ ਕੁਮਾਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੌਰ।
੬. ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ।
੭. ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿਧਵਾਂ।
੮. ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ।
੯. ਸ: ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਚੀਫ ਇੰਜਨਿਅਰ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ।
੧੦. ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਇੰਜਨਿਅਰ ਕਾਲਜ।

ਕਾਲਜ ਦੀ ਮੇਨ ਬਿਲਡਿੰਗ ਤੇ ਲਬੋਟਰੀਆਂ ਅਧ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ। ਵਰਕ–ਸ਼ਾਪ ਉਨੀਂ ਹਜ਼ਾਰ ਮਰਬਾ ਫੁਟ ਰਕਬੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ ਤੇ ਢਾਈ ਸੌ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਹੋਸਟਲ ਭੀ ਬਣ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਦੋ ਹੋਸਟਲ ਹੋਰ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਛੇ ਲਖ ਰੁਪੈ ਦਾ ਹੋਰ ਸਮਾਨ ਖਰੀਦਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਭੀ ਦਸਣਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕਾਲਜ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਇੱਟ ਗਿਲ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ੨੫ ਮਈ ੧੯੫੫ ਨੂੰ ਟਰਸੱਟ ਦੇ ਬਾਨੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਅਗੇ ਅਰਦਾਸਾ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖੀ। ਕੁਝ ਕਾਰਨਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਡੀ ਰਸਮ ਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੀ। ਕਾਲਜ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪੱਥਰ ੮ ਅਪਰੈਲ ੧੯੫੬ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰ ਪਤੀ ਡਾ: ਰਜਿੰਦਰਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਜੀ ਨੇ ਰਖਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਸਮਾਗਮ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਥ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਘੇ ਉਘੇ ਸਜਨ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਅਮਾਰਤ ਦਾ ਕੰਮ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਐਗਜ਼ੇਕਟਿਵ ਇੰਜਨੀਅਰ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ। ਜੋ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਤੇ ਕਾਬਲ ਇੰਜਨੀਅਰ ਹਨ। ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰਿ: ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤੋਂ ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦਾ ਉਸਤਾਦ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਂਲਜ ਦੀ ਸਿਧੀ ਲਈ ਸ: ਬਹਾਦਰ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੈਂਬਰ ਰੇਲਵੇ ਬੋਰਡ ਨੇ ਬੜਾ ਸਮਾਂ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਸ: ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ੀਰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸੈਂਟਰ ਵਲੋਂ ਮਦਦ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਚੀਫ ਮਨਿਸਟਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਦਦ ਬਿਨਾ ਇਹ ਕਾਲਜ ਸਰਕਾਰੀ ਲਿਸਟ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਸਕਦਾ। ਸ: ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਠੇਕੇਦਾਰ ਲੁਧਿਆਣਾ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਮਾਇਆ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰਾ ਹੱਥ ਵਟਾਇਆ ਹੈ।ਕਾਲਜ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਮਕੰਦ ਪੁਰੀ ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰ—ਰਾਮਪੁਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਅਣਥਕ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ: ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੱਜ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਪਿਛਲੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਮੈਨੇਜਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਲਜ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਕਾਲਜ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿ ਪਿਛੇ ਰਹੇ ਪੇਂਡੂਆਂ ਲਈ ੭੦ ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਦਾਖਲੇ ਵਿਚ ਰੀਜ਼ਰਵ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਟਰਸਟ ਦੀ ਇਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ ਕਿ ਇੰਜਨਿਅਰ ਕਾਲਜ ਤੇ ਟਰਸਟ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਵਿਚ ੭੦ ਪ੍ਰਤੀ ਸੈਂਕੜਾ ਨਿਰੋਲ ਪੇਂਡੂ ਮੁੰਡੇ ਦਾਖਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਖੰਨਾ (ਲੁਧਿਆਣਾ)

ਸ੍ਰ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਗੋਧਾਂ, ਮਾਲਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਆਇਲ ਮਿਲ ਖੰਨਾ, ਤੇ ਸ੍ਰ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਲਿਖਾਰੀ ਬਰਮਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਕੂਲ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਸਿੱਖ ਵਸੋਂ ਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਥੇ ਕੋਈ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਨਮਤੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਸਭ ਪਾਸੇ ਜ਼ੋਰ ਸੀ।

੨੭ ਮਈ ੧੯੪੫ ਨੂੰ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਪਤਵੰਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਕਤਰਤਾ, ਸ੍ਰ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ ਲਧੜਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਹੋਈ। ਸਾਰੀ ਸਕੀਮ ਵਿਚਾਰੀ, ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋਕੇ, ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਨੀਅਤ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਿਸਦੇ ਸ੍ਰ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਤੇ ਸ੍ਰ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਲਿਖਾਰੀ ਸਕੱਤਰ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਮੁਢਲੇ ਖਰਚਾਂ ਲਈ ਸ੍ਰ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ੫੦੦ ਰੁ: ਦਿਤਾ। ੯ ਜੁਲਾਈ ੧੯੪੫ ਨੂੰ ਇਕ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਜੋ ਕਿ ਨਾਭਾ, ਪਟਿਆਲਾ, ਲਹੌਰ, ਸ਼ਿਮਲਾ, ਕਲਕੱਤਾ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਉਗਰਾਹ ਕੇ ਲਿਆਂਦੀ।

੨੮ ਜਨਵਰੀ ਸੰਨ ੧੯੪੭ ਨੂੰ ਬਸੰਤ ਪੰਚਮੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ, ਬਣਾਏ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜਨਰਲ ਸਿਵਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ। ਅਤੇ ਸੰਤ ਗਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝੰਘ ਮਘਿਆਣਾ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਸਕੂਲ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖਾਈ ਗਈ।

ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਕਲਾਸਾਂ, ੧੭ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੪੭ ਤੋਂ ਅਰੰਭ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸ. ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀ.ਏ. ਬੀ.ਟੀ. ਖਾ. ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਮਿੱਠਾ ਟਵਾਣਾ ਵਾਲੇ ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗਲ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਹੀ, ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਆਰਜ਼ੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਮਿਲ ਗਈ, ਤੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦਾ ਸੈਂਟਰ ਵੀ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਵਲੋਂ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ੍ਰ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪੈਦਾ ਭਾਰੀ ਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇਆਪਣੇ ਭੱਠੇ ਤੋਂ ਡੇਢ ਲਖ ਦੇ ਕਰੀਬ ਇੱਟ, ਲਾਗਤ ਭਾਉ ਤੇ ਦਿਤੀ, ਜਦਕਿ ਇੱਟਾਂ ਦਾ ਭਾਉ ੫੪ ਰੁ. ਤੋਂ ੬੦ ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਸੀ। ਇਸਤੋਂ ਬਿਨਾ, ਸਫਰ ਖਰਚ ਲਈ ਆਪਣੀ ਮੋਟਰ ਦਿਤੀ ਰਖੀ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸਕੂਲ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਖਾਸ ਨੰਬਰ ਹੈ। ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸ਼ੋਹਰਤ ਆਪ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰ. ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੯੫੩ ਤੱਕ ਸਕੱਤਰ ਰਹੇ। ਜੂਨ ੧੯੪੫ ਤੋਂ ੩੧ ਮਾਰਚ ੧੯੫੨ ਤੱਕ ਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਛਪਵਾਈ ਸਕੂਲ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ।

ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਇੰਡਸਟ੍ਰੀਅਲ ਹਾਈ ਸਕੂਲ (ਲੁਧਿਆਣਾ)

ਜੋ ਕਿ ਜੀ. ਟੀ. ਰੋਡ, ਮਿਲਰ ਗੰਜ ਵਿਖੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਮੈਨੇਜਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਰਜਿਸਟਰ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਸਕੂਲ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਜ਼ਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਸੰਨ ੧੯੪੭ ਵਿੱਚ ਮਿਡਲ ਹੋ ਗਿਆ। ੩੧ ਜਨਵਰੀ ੧੯੫੦ ਨੂੰ ਇਥੇ ਹੋਈ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਅਪਰੈਲ ੧੯੫੦ ਤੋਂ "ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਇੰਡਸਟ੍ਰੀਅਲ ਹਾਈ ਸਕੂਲ" ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਹਾਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ੧ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੫੨ਤੋਂ ਇਸਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਮਿਲ ਗਈ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨਾ ਦਾ ਸੈਂਟਰ ਬਣ ਗਿਆ।

ਸ੍ਰ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ Ex. ਮਿਯੂਨਸਪਲ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਮੋਟਰ ਸਪੇਅਰ ਪਾਰਟਸ ਕਾਰਖਾਨੇ ਵਾਲੇ ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਤੇ ਸ੍ਰ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲ ਫੌਂਡਰੀ ਵਾਲੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਹਨ। ਬਾਬੂ ਸਿਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਮਿਲ ਓਨਰ ਖੰਨਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ੫੦੦੦ ਰੁ: ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਦੇ ਦਾਨ ਨਾਲ ਸਕੂਲ ਦਾ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਬਣਵਾਕੇ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਤੇ ਹੁਣੇ ਜਹੇ ਹੀ ਸ੍ਰ. ਗੁਰਮੁਖ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ ਸਕੂਲ ਦਾ ਹਾਲ ਕੋਈ ਸਾਢੇ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨਾਲ ਬਣਵਾਕੇ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਅਰਪਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਕੂਲ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਬਚਿਆਂ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਪ੍ਰਭਾਓ ਪੈਕੇ ਧਾਰਮਕ ਰੁਚੀ ਫੈਲਦੀ ਹੈ। ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਸਜਨਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਕ ਰੁਚੀ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਸੇਵਾ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਗੁਝੀ ਨਹੀਂ ਸ੍ਰ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਲਿਖਾਰੀ' ਜੋ ਖੰਨਾ ਸਕੂਲ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ, ਹੁਣ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਸ ਸਕੂਲ ਦੇ ਆਫਸ ਸਕੱਤਰ ਹਨ। ਸਕੂਲ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਛਪੀਆਂ ਰਪੋਟਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਸਕੂਲ ਸਬੰਧੀ, ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਾਂ ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੇਹਨਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ

"ਗੁਰ ਪੂਰੇ ਕੀਤੀ ਪੂਰੀ"

ਪਿੰਡ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਵਿਖੇ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਥੁੜ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾਸਿੰਘ ਨੇ ਅਪਣੇ ਮਨ ਪ੍ਰਚਾਵੇ ਲਈ ਛੋਟੇ ੨ ਭੁਜੰਗੀ ਭੁਜੰਗਣਾਂ ਨੂੰ, ਭਾਈ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਜਿਊਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਨਿਤਨੇਮੀ ਤੇ ਸਹਿਜ ਪਾਠੀ ਹੋ ਗਏ। ਜਿਸ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਵਲੋਂ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ੧੨) ਮਾਹਵਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲਣੀ ਅਰੰਭ ਹੋਈ ਤੇ ਸ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੌਲਦਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਸਦਕਾ, ਛੇਤੀ ਹੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਮਿਲ ਕੇ ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਬੋਰਡ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਕਰਕੇ ਦਾਸ ਭੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੁਰੂ ਸਰ ਮਦੇ, ਅਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਜਾਗਰਤਸਰ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਆ ਗਿਆ। ਸਕੂਲ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾ ਹੋਣ ਤੋਂ, ਦਾਸ ਤੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਤੇ ਸੰਗਤ ਸਿਖ ਦੌਲਤ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਸਕੂਲ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਬਣਾ ਕੇ, ਤੜਕੇਸਾਰ ਹੀ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਜੋ ਸੰਨ ੧੯੫੧ ਦੇ ਹੜਾਂ ਸਮੇਂ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਫੇਰ ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਮਾਦਾਰ, ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿ ਨਗਰ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਵਾਈ ਤੇ ਸਮਾਂ,ਪਾ ਕੇ ਇਸ ਵਿਦਿਆਲੇ ਨੂੰ ਮਿਡਲ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਹੋਈ। ਜਨੇਤਪੁਰਾ, ਸੋਢੀਵਾਲ ਅਤੇ ਮਨਸੀਹਾਂ ਬਾਜਨ ਦੇ ਕੁਝ ਮਾਨਯੋਗ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਾ ਕਰਕੇ ਮੁਰੱਬੇਬੰਦੀ ਦੇ ਇਸ਼ਤੇਮਾਲ ਹੋਣ ਸਮੇਂ, ਤਿੰਨਾਂ ਨਗਰਾਂ ਦੀ ਹੱਦ ਤੇ ਦਸ ਕਿਲੇ ਜ਼ਮੀਨ, ਤਿੰਨਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਲੋਂ ਛੁਡਾਈ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨੂੰ ਸ: ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਰਾੜ, ਬਲਾਕ ਡੀਵੈਲਪਮੈਂਟ, ਆਫੀਸਰ, ਸਿੱਧਵਾਂ ਬੇਟ ਬਲਾਕ ਦੇ ਹਲਕੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਤੇ ਦਾਸ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ, ਸਕੂਲ ਬਾਰੇ ਬਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜੇ, ਤੇ ਸੰਗਤ ਮਨਸੀਹਾਂ ਬਾਜਨ, ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਤੇ ਸੋਢੀਵਾਲ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ, ਵਿਦਿਆਂ ਦੇ ਘਾਟੇ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੁਆਇਆ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਹੋਕੇ, ਪੱਤਰ ਭੇਜੇ ਗਏ ਤੇ ੧੬-੮-੧੯੫੯ ਨੂੰ ਇਕ ਭਾਰੀ ਇਕੱਤਰਤਾ ਸ: ਫੁੰਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਨਰਲ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਕਾਰਜ ਸਾਧਕ ਕਮੇਟੀਆਂ ਚੁਣੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ੧੩ ਅਗਸਤ ੧੯੫੯ ਨੂੰ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖਣ ਦਾ ਦਿਨ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਇਸ ਦਿਨ ਸਕੂਲ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਹੋਇਆ। ਅਰਦਾਸਾ ਕਰਕੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੰਜਾਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਨੀਂਹ ਰਖਾਈ ਗਈ।

ਸੰਤ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਸ: ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਰਾੜ, ਬੀ: ਡੀ. ਓ, ਬਲਾਕ ਸਿਧਵਾਂ, ਸਰਦਾਰ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਗਤ ਕਿਲਾ ਰਾਇਪੁਰ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਕਰਨਲ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੀਮਿੰਟ ਦੇ ਕੜਾਹੀਏ ਚੁਕਣ ਵਾਲੇ,ਬੀਬੀ ਬਲਵੰਤ ਕੌਰ ਚੰਨਣਵਾਲ. ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੋਧੀਵਾਲ, ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤਪੁਰਾ, ਸ: ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਸਨ ।

ਚੁਣੀ ਗਈ ਕਾਰਜ ਸਾਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਮੈਂਬਰ :-

ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ। ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਗਤ ਲੁਧਿਆਣਾ ਸੀਨੀਅਰ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ। ਕਰਨਲ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੱਤ ਮਨਸੀਹਾਂ ਜੂਨੀਅਰ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ: ਸੁਰਜੀਤਸਿੰਘ ਜੀ ਜੌਹਲ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਸਕੱਤਰ। ਸ: ਪੂਰਨਸਿੰਘ ਜੀ ਜੌਹਲ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ। ਸ: ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੋਢੀਵਾਲ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਆਦਿ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਜਮਾਂਦਾਰ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ। ਮਾਸਟਰ ਮੁਖਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਗਰਾਉਂ ਸਰਦਾਰ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤਪੁਰਾ। ਸਰਦਾਰ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਨਸੀਹਾਂ ਬਾਜਨ। ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਨਸੀਹਾਂ ਬਾਜਨ। ਸਰਦਾਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਪੰਚ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਨਸੀਹਾਂ ਬਾਜਨ। ਸਰਦਾਰ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੋਡੀਵਾਲ ।ਸਰਦਾਰ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੋਡੀਵਾਲ ਸਰਦਾਰ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਪੰਚ ਗਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ ਜਨੇਤਪੁਰਾ।

ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਸਕੂਲ ਬਿਲਡਿੰਗ ਲਈ ਸ: ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੨੦੦੦),ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਸੰਗਤ) ਕਿਲਾ ਰਾਏਪੁਰ ਨੇ ੫੦੦), ਬੀਬੀ ਨੰਦ ਕੌਰ ਧਰਮਪਤਨੀ ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਗਤ ਨੇ (੫੦੦) ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੇ ਮਾਇਆ ਦਿਤੀ।

ਸ. ਝੁਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੋਡੀਵਾਲ ੨੫੦)
ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ੨੫੦)
ਸ: ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ੧੦੧)
ਸ: ਕਰਨਲ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੱਤ ਮਨਸੀਹਾਂ ਬਾਜਨ ੧੦੧)
ਸ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢੰਨਣਵਾਲ ੧੦੧)
ਬੇਬੇ ਬਲਬੀਰ ਕੌਰ ਧਰਮਪਤਨੀ ਸ: ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ੧੦੧)
ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਪੋਹਲਾ ਸਿੰਘ ਸੋਡੀਵਾਲ ੧੦੦)
ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਸੰਗਤ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ [ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ] ੭੬)
ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ੨੫)
ਸ; ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ੩੦) ੩੧ ਨਵੇਂ ਪੈਸੇ
ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ੩੦) ੩੧ ਨਵੇਂ ਪੈਸੇ
ਸ: ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ; ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ੨੫)
ਜਮਾਦਾਰ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ, ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ੨੫)
ਬੇਬੇ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਸੁਪਤਨੀ ਜਮਾਂਦਾਰ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ੨੫)
ਸ੍ਰੀ ਲਾਲਾ ਚੰਦਗੀ ਰਾਮ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ੨੫)
ਸਰਦਾਰ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ੨੫)
ਸਰਦਾਰ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ੩੫)
ਸਰਦਾਰ ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ੨੫)
ਸਰਦਾਰ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ੨੫)
ਬੇਬੇ ਸੰਤ ਕੌਰ ਜੀ ਸੁਪਤਨੀ ਸਰਦਾਰ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ੨੫)
ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਮਹੰਤ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ੨੫)
ਸੀ ਮਾਨਯੋਗ ਸੰਗਤ ਲੋਧੀਆਲਾ ੨੫)
ਸ੍ਰੀ ਮਾਨਯੋਗ ਸੰਗਤ ਜਨੇਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਕਮੇਟੀ ੨੫)
ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਨਸੀਹਾਂ ਬਾਜਨ ੨੫)
ਸਰਦਾਰ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਨਸੀਹਾਂ ਬਾਜਨ ੨੫)
ਸਰਦਾਰ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੈਂਬਰ ਪੰਚਾਇਤ ਮਨਸੀਹਾਂ ਬਾਜਨ ੫੦)
ਸ੍ਰੀ ਮਾਨਯੋਗ ਸੰਗਤ ਇੰਦਰ ਗੜ੍ਹ ੨੦)
ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ੨੫)
ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਮਾਤਾ ਦਯਾ ਕੌਰ, ਮਾਤਾ ਸਰਪੰਚ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੋਡੀਵਾਲ ੨੫)
ਹੌਲਦਾਰ ਮਲਕੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ੨੬)
ਸ: ਅਜੈਬ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ੨੫)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ (ਲੁਧਿਆਣਾ)

੧੯੨੩-੨੪ ਵਿਖੇ ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ ਛੋਟਾ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਿੰਘ:-

ਭਾਈ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਨੰ: ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਲਿਆ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਇਆ। ਉਸ ਵਕਤ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ, ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੰਗਤ ਜੀ ਦੋਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਬੰਨੇ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸੋ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਤੇ ਛੋਟੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਆਪ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬੰਨੇ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਛਡ ਦਿਤੀ। ਅਰ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਦ ਸੰਤ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਅਟਕਾਰ ਪੈ ਗਈ। ੧੬-੧੭ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੭ ਦੀ ਦਰਮਿਆਨੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਧਮ ਪਾਪੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਉਸ ਹਾਦਸੇ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਉਥੇ ਹੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਮੁਰੱਬੇਬੰਦੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਛੋਟੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੇੜ ਜਗ੍ਹਾ ਕਟਾ ਲਈ।

ਵਿਦਿਆ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਖੁਰਦ ਦੋਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਮਰਬੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ੧੪ ਬਿੱਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਸਕੂਲ ਵਾਸਤੇ ਛਡ ਦਿਤੀ। ਹੁਣ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇਛਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਕੂਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਣ। ਏਧਰ ਸ: ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਬੀ. ਏ. ਬੀ. ਟੀ. ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਵਾਲੇ ਪੁਲ ਤੇ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਨ। ਏਸੇ ਅਰਸੇ ਅੰਦਰ ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢਿਲੋਂ, ਸ: ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਸਿਧੂ ਬੀ. ਏ. ਬੀ. ਟੀ. ਨੂੰ ਮਿਲਨ ਤੇ ਸਕੂਲ ਬਾਰੇ ਗਲ ਬਾਤ ਹੋਈ ਤੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਆਸਾਂ ਬੱਝਣ ਲਗੀਆਂ। ਹੁਣ ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢਿਲੋਂ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਨਗਰਾਂ ਦੇ ਸਿਆਣੇ ੨ ਵਿਦਿਆ ਹਮੈਤੀ ਸਜਣਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਬੁਲਾ ਕੇ, ਸ: ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਿਆਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ। ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਹਿਸੀਲ ਰੋਡ ਜਗਰਾਉਂ ਵਿਖੇ ਇਕ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਗੇ ਅਰਦਾਸ ਸੋਧਨ ਤੇ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਉਹਦੇਦਾਰ ਤੇ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਅਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਜਨ ਸਕੂਲ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ, ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਔਹਦੇਦਾਰ ਚੁਣੇ ਗਏ।

(੧) ਸ: ਮਘਰ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ, ਪ੍ਰਧਾਨ।
(੨) ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਸਿਧੂ ਨੰਬਰਦਾਰ, ਪਿੰਡ ਸਿਧਮਾਬੇਟ, ਸੀਨੀਅਰ ਵਾਈਸ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ।
(੩) ਸ: ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ (ਸਪੁਤ੍ਰ ਨੰ: ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ) ਸਰਪੰਚ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਖੁਰਦ, ਜੂਨੀਅਰ ਵਾਈਸ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ।
(੪) ਗਿ: ਸ਼ੰਕਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਖੁਰਦ, ਮੈਨੇਜਰ।
(੫) ਸ: ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਸਿਧੂ ਬੀ. ਏ. ਬ. ਟੀ. ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ, ਸੈਕਟਰੀ।
(੬) ਸ: ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਸਰਪੰਚ, ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ, ਖਜਾਨਚੀ।
(੭) ਡਾ: ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜਗਰਾਉਂ ਮੈਂਬਰ ਅਨੰਤ੍ਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ।
(੮) ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ ਬੀ. ਕਾਮ ਮੈਂਬਰ ਅਨੰਤ੍ਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੯) ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਸਰਪੰਚ ਚੀਮਨਾ, ਮੈਂਬਰ ਅਨੰਤ੍ਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ।

ਨੀਂਹ ਰਖਣ ਦੀ ਰਸਮ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਓਟ ਲੈ ਕੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖ ਦਿਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ੧੯ ਅਪਰੈਲ ੧੯੫੭ ਨੂੰ ਦਾਖਲ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾਨੀ ਸਜਣਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

(੧)	ਸ: ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਸਿਧੂ ਬੀ. ਏ. ਬੀ. ਟੀ. ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ।	੫੦੦੦)
(੨)	ਮਲਾਇਆ ਨਿਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਗਤ।	੨੭੦੦)
(੩)	ਪੰਚਾਇਤ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ।	੧੮੦੦)
(੪)	ਪੰਚਾਇਤ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਖੁਰਦ।	੧੨੦੦)
(੫)	ਡਾ: ਬੰਸੀ ਰਾਮ ਸ਼ਰਮਾਂ ਕੈਪਟਨ।	੧੦੦੦)
(੬)	ਡਾ: ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਪਿੰਡ ਐਤੀਆਣਾ।	੧੦੦੦)
(੭)	ਸ: ਜਾਂਗੀਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਖੁਰਦ।	੫੦੦)
(੮)	ਸ: ਬਾਬੂ ਸਿੰਘ ਸਿਧੂ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਖੁਰਦ।	੫੦੦)
(੯)	ਸ: ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਖੁਰਦ।	੫੦੦)
(੧੦)	ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਲੈਂਡ ਲਾਰਡ ਸਿੱਖਦੌਲਤ।	੫੦੦)

ਇਹ ਸਕੂਲ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਦਿਅਕ ਮਹਿਕਮੇ ਵਲੋਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ ਸ: ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਅਥੱਕ ਸਟਾਫ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦਿਨ ਦੂਣੀ ਰਾਤ ਚੌਗਣੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਗੜ੍ਹ (ਰੋਡੇ)

ਇਹ ਆਸ਼ਰਮ ਬਾਘੇ ਪੁਰਾਣੇ ਤੋਂ ਕੋਟਕਪੂਰੇ ਵੱਲ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਤੇ ਉਸ ਥਾਂ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ, ਜਿਥੋਂ ਪਿੰਡ ਰੋਡੇ, ਲੰਡੇ, ਸਮਾਲਸਰ, ਰਾਜਿਆਣਾ ਤੇ ਵੈਰੋਕੇ ਆਦਿ ਬਰਾਬਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ੧੯੧੯ ਵਿਚ ਇਸ ਸਕੂਲ ਦਾ ਆਰੰਭ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਕਪਤਾਨ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਸਕੂਲ ਵਾਲੀ ਉਚੇਰੀ ਜਗ੍ਹਾ (ਥੇਹ) ਤੇ ਤੰਬੂ ਲਾ ਕੇ ਤਪਸਿਆ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰੱਖੀ। ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਕਪਤਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬੜਾ ਰਸੂਖ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ। ਕਪਤਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਬੜੇ ਉਚੇ ਸਨ ਉਹ ਇਸ ਆਸ਼ਰਮ ਨੂੰ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਲਈ ਇਕ ਫ਼ੌਜੀ ਕੇਂਦਰ ਤੇ ਦਸਤਕਾਰੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਬਣੌਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਆਪ ਦੀ ਆਯੂ ਨੇ ਸਾਥ ਨਾ ਦਿਤਾ।

ਅਮਰੀਕਾ (ਕੈਨੇਡਾ) ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੰਮਤੀ ਸੱਜਣ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਮਾਇਆ ਇਕੱਤਰ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਕੂਲ ਦਾ ਬੋਰਡਿੰਗ ਹਾਊਸ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਪਤਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਬੜਾ ਰਸੂਖ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਲਾਭ ਪੁਜਿਆ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰ ਇਸ ਨੂੰ ਕਪਤਾਨ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਸਕੂਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਹਿਕੇ ਨਿਵਾਜਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਇਸ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਫਹਿਰਿਸਤ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਜਦ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਉਕਾ ਹੀ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦੀ।

ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਭੀ ਇਸ ਆਸ਼ਰਮ ਤੇ ਕਈ ਸਾਲ ਅਸਰ ਰਿਹਾ ਪਰ ਹੁਣ ਫੇਰ ਇਲਾਕੇ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਹੌਸਲਾ ਕਰਕੇ ਮੁਰੱਬੇ ਬੰਦੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਨਾਮ ਕਾਫੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਲੁਆ ਦਿਤੀ ਹੈ ਤੇ ਕਾਲਜ ਬਨਾਣ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਨ। ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ (ਸਮਾਲਸਰ) ਬੀ. ਏ. ਬੀ. ਟੀ. ਇਸ ਸਕੂਲ ਦੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੜੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ। ਕਪਤਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸ: ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੀਟਾਇਰਡ ਡਿਪਟੀ ਕਲੈਕਟਰ ਪਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀਏ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਵੀ ਕਪਤਾਨ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਵਿਖੇ ਲਗਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਲਾਕਾ ਨਿਵਾਸੀ ਨਗਰਾਂ ਨੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਵੇਲੇ ੧੦੦) ਏਕੜ ਦੇ ਕਰੀਬ ਜ਼ਮੀਨ ਸਕੂਲ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਾਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਅਮਰਗੜ੍ਹ (ਪੜਾਓ ਮਹਿਣਾ)

ਪਹਿਲੀ ਜੰਗ ਦੇ ਖ਼ਾਤਮੇ ਤੇ ਮੋਗੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਅਨਮਤ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕੁਝ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਇਕ ਲਹਿਰ ਉਠੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹੇ ਜਾਣ। ਇਸੇ ਲਹਿਰ ਦੀ ਇਕ ਲੜੀ ਉਕਤ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਅਮਰਗੜ੍ਹ (ਪੜਾਓ ਮਹਿਣਾ) ਹੈ। ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜਰਨੈਲੀ ਸੜਕ ਤੇ ਇਹ ਆਸ਼ਰਮ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਗਿਆ। ਮਹਿਣਾ, ਨਥੂਵਾਲਾ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵਾਲਾ ਆਦਿ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਕਈ ਸੇਵਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਬਾਬਾ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੱਥੂਵਾਲਾ, ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਬਾਬਾ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਿਣਾ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਮ ਖਾਸ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਯੋਗ ਹਨ।

ਪਹਿਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਸਕੂਲ ਚੰਗੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਫੇਰ ਪੇਂਡੂ ਪਾਰਟੀ ਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਡਿਕ ਡੋਲੇ ਖਾਣ ਲੱਗਾ। ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਮਿਡਲ ਤੇ ਅਖੀਰ ਟੁੱਟਣ ਤੱਕ ਨੌਂਹਬਤ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ੧੯੪੫ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਇਸ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਸੰਭਾਲਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ 'ਸੁਖ ਜੀਵਨ' ਤੇ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਲੋਹਗੜ੍ਹ) ਸਾਬਕ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਸਨ।

ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਪੇਂਡੂ ਹਲਕੇ ਲਈ ਇਕ ਨਮੂਨੇ ਦਾ ਆਸ਼ਰਮ ਬਨਾਣ ਲਈ ਮਲਾਇਆ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚੋਂ ਉਗਰਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਇਮਾਰਤ ਚੰਗੀ ਬਣਾਈ ਗਈ, ਪਰ ਧੜੇਬਾਜ਼ੀ ਨੇ ਫੇਰ ਮਘੋਰਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਬੈਂਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਕੂਲ ਫੰਡ ਦਾ ਕੁਝ ਨੁਕਸਾਨ ਭੀ ਹੋਇਆ। ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਟੈਕਨੀਕਲ ਲਾਈਨ ਤੇ ਚਲਾਉਣਾ ਸੀ, ਇਹ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹ ਸਕਿਆ। ਮਲਾਇਆ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਬੜੀ ਚਾਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਕੂਲ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਪਾਲੇਟਿਕਸ ਦੇ ਘੁਲਾਟੀਏ ਨ ਹੋਣ ਸਗੋਂ ਪਾਰਟੀ-ਬਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਨ। ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰਥ ਦਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਦਕਾ ਬਹੁਤ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਜੋ ਸਕੂਲ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰੀ ਸੇਵਾ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਇਲਾਕਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਤ ਕਰਕੇ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਜਨੇਰ, ਤਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਬੋਰਡ ਦਾ ਇਕ ਹੀ ਸਕੂਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਵਿਦਿਆ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਪਾਸ ਸ੍ਰ: ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਬਰ ਦਾਰ ਰਜੀ ਵਾਲਾ ਆਏ, ਉਨਾਂ ਉਥੇ ਚਲਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੌਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਉਥੇ ਜਾਕੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਥੁੜ ਵਲ ਮੁਖੀਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਦੁਆਇਆ। ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਇਕਠ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ, ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਪਹਿਲਾ ਇਕੱਠ ਪਿੰਡ ਰੱਜੀ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਤੇ ਇਕ ਆਰਜੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਜਿਸਦੀ ਇਕਤਰਤਾ ਜਨੇਰ ਹੋਈ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਸਜਨ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ।

ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਅਰੰਭ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਈ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਦਿਲ ਖੋਲ ਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰ: ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਬਰਦਾਰ ਰਜੀ ਵਾਲਾ ਨੇ ੫੦੦ ਰੁ: ਤੇ ਢਾਈ ਘੁਮਾ ਜਮੀਨ, ਸ੍ਰ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਰਜੀਵਾਲਾ ੧ ਘੁਮਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਰਜੀਵਾਲਾ ੧ ਘੁਮਾਂ ਤੇ ੧੨ ਮਰਲੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਿਤੀ। ਸ੍ਰ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਗਗੜਾ ੨ ਘੁਮਾਂ ੮ ਕਨਾਲ ਜਮੀਨ, ਸ੍ਰ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਜੀ ਵਾਲਾ ੧੦੦ ਰੁ: ਦਿਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਰਾਮ ਜੀ (ਚੇਲਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ), ਖੂਹੀ ਵਾਲੇ) ਪਿੰਡ ਗਗੜਾ ਨੇ ਸਕੂਲ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦਾ ਨਲਕਾ ਜੋ ੩੫੦ ਰੁ: ਦਾ ਸੀ ਲੌਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ। ਸੰਗਤ ਰਜੀ ਵਾਲਾ ੧ ਕਮਰਾਂ, ਜਨੇਰ ੧ ਕਮਰਾ, ਖੋਸਾ ਰੰਧੀਰ ੧ ਕਮਰਾ ਸਹਾਇਤਾ ਹੋਈ, ਤੇ ਸਕੂਲ ਦਾ ਕੰਮ ਚਲੌਣ ਲਈ ਕਮੇਟੀ ਨੀਅਤ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਸੰਤ ਵਸਾਖਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਸਰਪਰਸਤ ਸ੍ਰ: ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖੋਸਾ ਰੰਧੀਰ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ: ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਰਜੀਵਾਲਾ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਲਹਿਰੀ ਖੋਸਾ ਰੰਧੀਰ ਸਕੱਤਰ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਕੜਿਆਲ ਮੀਤ ਸਕਤਰ, ਸ: ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਵਰ੍ਹੇ ਖਜਾਨਚੀ, ਅੱਡ ੨ ਪਿੰਡਾਂ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਨਰਲ ਮੈਂਬਰ ਬਣਾਏ ਗਏ।

ਇਸਦੇ ਨਿਯਮ ਉਪਨਿਯਮ ਬਨੌਣ ਲਈ ਇਕ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ, ਤੇ ਇਸਦਾ ਨਾਮ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਸੋਸਇਟੀ' ਰਖਿਆ। ਅਤੇ ਰਜਿਸਟਰਡ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਪਰੰਤ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਕੂਲ ਰਜੀ ਵਾਲ ਦੀ ਬਜਾਏ ਜ਼ਨੇਰ ਦੇ ਅੱਡੇ ਉਪਰ ਮੋਗੇ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਤੇ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਤੇ ਅੱਡਾ ਜਨੇਰ ਉਪਰ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ, ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਚੱਕਰ ਲਾਏ, ਨੀਂਹ ਰਖਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ। ਬਣਾਏ ਗਏ ਪਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ, ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਵਿਖੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਹਾਜਰੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦ-ਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜਨੇਰ ਵਿਖੇ ਅਰਦਾਸਾ ਹੋਕਰ। ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗੁਰਮੁਖ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ—

੧. ਸੰਤ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖੋਸਾ ਕੋਟਲਾ।
੨. ,, ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਰ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

✲ ਅੰਤਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਜਨੇਰ ✲

ਨਾਮ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਦੇਖੋ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਇਲਾਕਾ ਜਨੇਰ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸਾਧਕ ਕਮੇਟੀ

੧ ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪਿਤਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜਨੇਤਪੁਰਾ, (ਲੁਧਿਆਣਾ)

੨ ਸ: ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪਿਤਾ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖੋਸਾ ਰੰਧੀਰ, ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ

੩ ਨੰ: ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪਿਤਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਰਜੀਵਾਲ

੪ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ ਪਿਤਾ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕੜਿਆਲ

੫ ਗਿ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਮੀਤ ਸਕੱਤ੍ਰ ਪਿਤਾ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੰਤ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਚੁਘਾ ਕਲਾਂ

੬ ਸ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਅੰਤ੍ਰੰਗ ਮੈਂਬਰ ਤੇ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ, ਪਿਤਾ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗਗੜਾ

੭ ਸ: ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਵਰ੍ਹੇ

੮ ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਅੰਤ੍ਰੰਗ ਮੈਂਬਰ ਤੇ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਪਿੰਡ ਰਜੀਵਾਲ

੯ ਸ੍ਰੀ ਬਾਵਾ ਰਾਮਜੀ ਦਾਸ ਅੰਤ੍ਰੰਗ ਮੈਂਬਰ ਪੂਰੇ ਹਮਦਰਦ ਪਿੰਡ ਲੁਹਾਰਾ

੧੦ ਨੰ: ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਅੰਤ੍ਰੰਗ ਮੈਂਬਰ ਤੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖੋਸਾ ਰੰਧੀਰ

੧੧ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਲਹਿਰੀ ਅਗਾਂਹ-ਵਧੂ, ਮੁਖ-ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਤੇ ਅੰਤ੍ਰੰਗ ਮੈਂਬਰ ਪਿਤਾ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ, ਪਿੰਡ ਖੋਸਾ ਰੰਧੀਰ

੧੨ ਸ: ਜਿਉਣ ਸਿੰਘ ਅੰਤ੍ਰੰਗ ਮੈਂਬਰ ਪਿੰਡ ਗਲੋਟੀ

੧੩ ਨੰ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਸਰਗਰਮ ਅੰਤ੍ਰੰਗ ਮੈਂਬਰ ਪਿਤਾ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗਗੜਾ

੧੪ ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਸਰਗਰਮ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਅਤੇ ਅੰਤ੍ਰੰਗ ਮੈਂਬਰ ਪਿਤਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ।

੧੫ ਹੌਲਦਾਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਸੁਗਰਮ ਅੰਤ੍ਰੰਗ ਮੈਂਬਰ ਪਿਤਾ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ, ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜਨੇਰ

ਇਸਤੇਮਾਲ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਨਗਰਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਅਰਦਾਸ ਹੋਈ

ਜਨੇਰ ੧੦ ਕਿਲੇ । ਰਜੀਵਾਲ ੭ ਕਿਲੇ । ਗਗੜਾ ੬ ਕਿਲੇ। ਚੀਮਾ ੨ ਕਿਲੇ। ਵਰ੍ਹੇ ੨ ਕਿਲੇ। ਖੋਸਾ ਰੰਧੀਰ ੮ ਕਿਲੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਰ, ਤੇ ਸਕੂਲ ਇੰਦ ਗੜ੍ਹ
ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

ਦੇ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਤੇ ਜਨਰਲ ਮੈਂਬਰ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੋਨੋਂ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੰ: ਅਨੁਸਾਰ ਫੋਟੋ ਤੇ ਦੇਖੋ

੧ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੋਨੋਂ ਕਮੇਟੀਆਂ।	੨ ਸੰਤ ਫੌਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ।
੩ ਸੂਬੇਦਾਰ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੁਧ ਸਿੰਘ	੪ ਭਾਈ ਮੱਸਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ।
੫ ਸ. ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤ੍ਰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀ	੬ ਨੰ. ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁ. ਕਮੇਟੀ
੭ ਮਾ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨੰ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ	੮ ਸ: ਚੇਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ
੯ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਖਜਾ: ਪਿਤਾ ਉਤਮ ਸਿੰਘ	੧੦ ਜ. ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ।
੧੧ ਸ. ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ	੧੨ ਸ. ਗੁਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ
੧੩ ਸ. ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ	੧੪ ਸ. ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਉਤਮ ਸਿੰਘ
੧੫ ਸ. ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ	੧੬ ਜਮਾਦਾਰ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨੰਦਸਿਘ
੧੭ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿਤਾ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ	੧੮ ਬੇਬੇ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ
੧੯ ਪੰ. ਮੈ. ਮਾਧੋ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਘੋਗੀ	੨੦ ਸ. ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ
੨੧ ਸ. ਪੋਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭੂਪ ਸਿੰਘ	੨੨ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ
੨੩ ਸ. ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ	੨੪ ਸ. ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਨੰਦ ਸਿੰਘ
੨੫ ਕੁੰਢਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਾਲਾ ਮਾੜੀ ਮੁਸਤਫਾ	੨੬ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਇੰਦ੍ਰ ਗੜ
੨੭ ਸ. ਬਗੇਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ	੨੮ ਸ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ
੨੯ ਸ. ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	੩੦ ਸ. ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ
੩੧ ਸ. ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	੩੨ ਸ. ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ
੩੩ ਸ. ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਇੰਦਰਸਿੰਘ ਮਿਸਤ੍ਰੀ	੩੪ ਸ. ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ
੩੫ ਸ. ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ	੩੬ ਸ. ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ
੩੭ ਪੰ: ਜਗਨ ਨਾਥ ਪਿਤਾ ਵਸਾਖੀ	੩੮ ਸ. ਮੁਖਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ
੩੯ ਸ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ	੪੦ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ
੪੧ ਸ. ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	੪੨ ਸ. ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਸੌਣ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤ੍ਰੀ
੪੩ ਸ. ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ	੪੪ ਸ. ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਝੰਡੇਆਣਾ
੪੫ ਸ. ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਝੰਡੇਆਣਾ	੪੬. ਅਰਜਣਸਿੰਘ ਪਿਤਾਜ਼ਮੀਤਸਿੰਘ ਝੰਡੇਆਣ
੪੭ ਸ. ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਭਲੂ ਸਿੰਘ ਇੰਦਰਗੜ੍ਹ	੪੮ ਸ. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ
੪੯ ਸ. ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	੫੦ ਸ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ
੫੧ ਸ. ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ	੫੨ ਸ. ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਸਰਪੰਚ
੫੩ ਭਾ. ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ	੫੪ ਸ. ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਲੋਹਗੜ੍ਹ
੫੫ ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਉਤਮ ਸਿੰਘ	੫੬ ਸ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਰ ਤ ਸਕੂਲ ਇੰਦਗੜ੍ਹ ਤਹਿ: ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ

ਦੇ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਜੱਨਰਲ ਮੈਂਬਰ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਨਾਮ ਨੰਬਰ ਅਨੁਸਾਰ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਦੇਖੋ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੩. ,, ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਲਾਕਾ।
੪. ,, ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੋਹਾਰਾ।
੫. ,, ਵਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ।

ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਸਕੂਲ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖਾਈ ਗਈ। ਤੇ ਲਾਗ ਪਾਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਛੇਤੀ ਹੀ ਕਮਰੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ, ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਯੋਗ ਸਟਾਫ ਰਖ ਕੇ ਸਕੂਲ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜਿਸਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਦਿਅਕ ਮਹਿਕਮੇ ਨੇ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਕੂਲ ਦਿਨ ਦੁਗਣੀ ਤੇ ਰਾਤ ਚੌਗਣੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸਦੀ ਬਦੌਲਤ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਅਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਹੋਕਰ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਉਜਾਲਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਡੀ. ਬੀ. ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ

ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਬੋਰਡ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਲੋਂ ਸੰਨ ੧੯੧੯ ਵਿੱਚ ਏਥੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਖੋਲਿਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਸੰ:੧੯੨੬ ਈ. ਵਿਚ ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਬੋਰਡ ਵਲੋਂ ਹੀ ਇਹ ਸਕੂਲ ਮਿਡਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ਮਿਡਲ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਔਕੜ ਨੂੰ ਅਨਭਵ ਕਰਕੇ ਨਗਰ ਦੇ ਪਤਵੰਤੇ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਉਦਮ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਜਮਾਂਤ ਏਥੇ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੀ ਜਿਸ ਦਾ ਖਰਚ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਕਈ ਵਾਰ ਨਗਰ ਵਲੋਂ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਿਡਲ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜੋ ੧੯੪੯ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ, ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਡੀ. ਬੀ. ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਸੰਨ ੧੯੪੯ ਵਿੱਚ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀ ਪਤਵੰਤੇ ਸਜਣਾਂ ਦੀ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਦੀ ਇਹ ਇਛਾ ਸੀ ਕਿ ਏਥੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਖਰਚਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਅਖੀਰ ਨਗਰ ਦੇ ਪਤ-ਵੰਤੇ ਸਜਣਾਂ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਸੰਨ ੧੯੫੧ ਵਿੱਚ ਡੀ. ਬੀ. ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਮਿਲ ਗਈ।

ਸਕੂਲ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਇਮਾਰਤ ਨਗਰ ਵਲੋਂ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਛੇ ਕਮਰੇ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਾਇੰਸ ਦਾ ਕਮਰਾ ਅਤੇ ਡਰਾਇੰਗ ਦਾ ਕਮਰਾ ਵੇਖਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵੇਲੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਸੇਵਾ ਸਾਇੰਸ, ਡਰਾਇੰਗ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੀ ਕਿਲੇ ਬੰਦੀ (ਇਸਤਮਾਲ ਇਰਾਜ਼ੀ) ਸਮੇਂ ਨਗਰ ਵਲੋਂ ਬਾਰਾਂ ਸਟੈਂਡਰਡ ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਸਕੂਲ ਦੇ ਨਾ ਲਾਈ ਗਈ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ੨ ਹੀ ਏਥੇ ਵੀ ਜ਼ਰਾਇਤ ਦੀ ਬੇਸਕ ਸਕੀਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਡੀ. ਬੀ. ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਪਖੋਵਾਲ

ਪਹਲੇ ਪਹਿਲ ਇਸ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਡਿ: ਬੋਰਡ ਵਲੋਂ ਸੰਨ ੧੯੧੬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਗਰ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸੰਨ ੧੯੨੧ ਈ: ਵਿੱਚ ਡਿ: ਬੋਰਡ ਵਲੋਂ ਵਰਨੈਕੂਲਰ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਵੱਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਇਲਾਕੇ ਅਤੇ ਨਗਰ ਦੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੁਝ ਪਤਵੰਤੇ ਸਜਣਾ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਿਡਲ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਡਿ: ਬੋਰਡ ਵਲੋਂ ਮਿਲ ਗਈ, ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਦੇ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਸ: ਆਤਮਾਂ ਸਿੰਘ ਬੀ. ਏ ਬੀ.ਟੀ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਥੋੜੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਆਪ ਅਤੇ ਆਪ ਦਾ ਸਕੂਲ ਹਰ ਮਨ ਪਿਆਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਇਲਾਕਾ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਅਤੇ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰ ਕੇ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਜਣ ਸਨ :—

ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਨੀਲਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ: ਬੁਲ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤਰ, ਸ੍ਰੀ ਮੁਨਸ਼ੀ ਰਾਮ ਖਿਜ਼ਾਨਚੀ, ਗਿ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਸੈਕਟਰੀ। ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ. ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ, ਸ: ਜਗਨ ਸਿੰਘ, ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਫਕੀਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਮੈਂਬਰ।

ਇਸ ਉਪਰ ਲਿਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਡਿ: ਬੋਰਡ ਵਲੋਂ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲਈ ਲਾਈਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਦਿਤੇ ਪਲੈਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕਮਰੇ ਬਣਾਕੇ ਪਹਿਲੀ ਅਪਰੈਲ ਸੰਨ ੧੯੫੩ ਤੋਂ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲੈ ਲਈ। ਇਸ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਹਾਈ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਿਦਿਆ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਿਦਿਅਕ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੁਆਰਾ ਕਾਫੀ ਪਰਕਾਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਸ ਲੜਕਿਆਂ ਦੇ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਨਗਰ ਵਿਚ ਲੜਕੀਆਂ ਦਾ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਵੀ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਸੰਨ ੧੯੫੩ ਵਿਚ ਡਿ: ਬੋਰਡ ਤੋਂ ਲਈ ਗਈ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੋਵੇਂ ਸਕੂਲ ਚੰਗੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਉਪਰੋਕਤ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਮਾਸਟਰ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਰਾਗੀ) ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਖਾਸ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹੈ, ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਪਰਾਪੇਗੰਡਾ ਸਕੱਤਰ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਪਰੇਰਿਆ।

ਨੈਸ਼ਨਲ ਮਾਡਲ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਮਾੜੀ ਮੁਸਤਫਾ

ਮਾੜੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪਿਛੇ ਸੀ, ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸ: ਕੂੰਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾੜ ਅਤੇ ਸ: ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾੜੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਨੂੰ ਅਨਭਵ ਕੀਤਾ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਅਤੇ ਇਲਾਕਾ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਨੀ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਸ: ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਕੂੰਢਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸ: ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀ. ਏ. ਬੀ. ਟੀ. ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਲੰਡਿਆ ਤੋਂ ਲਿਆ ਕੇ, ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਨੀਯਤ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲੀ ਅਕਤੂਬਰ ਸੰਨ ੧੯੪੯ ਈ: ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਕੂਲ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ੁੰਮੇਂਵਾਰੀ ਸ: ਸਰਵਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ, ੧੭ ਫਰਵਰੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਨ ੧੯੪੯ ਨੂੰ ਦਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਸ: ਕੁੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਕੂਲ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾ ਕੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਕਰ ਕਵਲਾਂ ਤੋਂ ਸਕੂਲ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਨਿਉਂ ਧਰਾਈ ਗਈ। ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ:-

(੧) ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ।
(੨) ਸ: ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ ਮਾੜੀ।
(੩) ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਟਲਾ।
(੪) ਸ: ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਖਾ।
(੫) ਸ: ਬੋਘਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਧਾਈ ਕੇ।

ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਨੇੜ ਤੇੜ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ, ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਮਾੜੀ ਨਿਵਾਸੀ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਤਨ ਮਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦੀ ਬੜੀ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਸਕੂਲ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਦੇ ਚਾਰ ਕਮਰੇ, ਗੈਲਰੀ, ਬਰਾਂਡਾ ਆਦਿ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਅਪਰੈਲ ਸੰਨ ੧੯੫੦ ਤੋਂ ਕਚੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਮਿਲ ਗਈ, ਸੰਨ ੧੯੫੨-੫੩ ਵਿਚ ਚਾਰ ਕਮਰੇ ਹੋਰ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਸਾਮਾਨ ਸਾਇੰਸ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਕੁਲ ਲੋੜੀ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਸੰਨ ੧੯੫੩ ਈਃ ਤੋਂ ਪਕੀ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਅਜ ਕਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤਿੰਨ ਸੌ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਠ ਅਧਿਆਪਕ ਪੜ੍ਹਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੜ੍ਹਾਈ, ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਇਹ ਸਕੂਲ ਦਿਨ ਦੁਗਣੀ ਅਤੇ ਰਾਤ ਚੌਗਣੀ ਉਨਤੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੁਰੱਬੇਬੰਦੀ (ਇਸਤਮਾਲ ਇਰਾਜ਼ੀ) ਵਿਚ ਘਟ ਵਧ ੨੫ ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿੰਡ ਨੇ ਦੇ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਦਾ ਫ਼ਾਰਮ ਬਨਾਣ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ, ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਕੂਲ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਲਾਭਵੰਦ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗਾ।

ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਨਥੂਵਾਲਾ (ਥਾਣਾ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ)

ਇਲਾਕਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਸੰਤ ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਡਾ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਘਾਟਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਕੀਤਾ ਜੋ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦੇ ਉਦਮ ਦਾ ਸਦਕਾ ਦਿਨ ਦੁਗਣੀ ਅਤੇ ਰਾਤ ਚੌਗਣੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਰੋਪੜ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ

ਸ਼ਹਿਰ ਰੋਪੜ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਰੋਪੜ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕੁਝ ਸਮਝਦਾਰ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਸ: ਲਖਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੀ ਨਿਜੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਖੋਲਣ ਦੀ ਰਸਮ ਪਹਿਲੀ ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੫ ਵਿਚ ਅਦਾ ਕੀਤੀ।

ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਸਕੂਲ ਹਾਈ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਕੁਝ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਹਾਈ ਕਲਾਸਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਅਤੇ ਚਹੁੰ ਸਾਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਮਿਡਲ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਿਲੀ। ਭਾਵੇਂ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਸ:ਬ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿਲੀ ਵਲੋਂ ਇਸ ਦੇ ਟਰਸਟ ਵੰਡ ਵਿਚ ੩੦੦੦) ਰੁਪਿਆ ਜਮਾਂ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਪੰਰ ਤਾਂ ਵੀ ਇਹ ਹਰ ਸਾਲ ਦੇ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤਰਸ ਯੋਗ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਗਈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਬੜੇ ਉਚੇ ਪੈਮਾਨੇ ਤੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਸੋ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆ ਦੀ ਘਾਟ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਪੂਰੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ।

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸਾਬਕ ਰਖਿਆ ਮੰਤਰੀ ਹਿੰਦ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪਿਤਾ ਸ: ਬ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਟਾਟਾ ਨਗਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਪੰਡਤ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਰੋਪੜ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਟੁਟ ਗਏ ਵਿਦਿਆ ਸਭਾ ਸਕੂਲ ਦੀ ਇਕ ਵਡੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਕਾਫੀ ਸਾਰੀ ਰਕਮ ਦੇ ਕੇ ਰਹਿਣ ਕਰਵਾ ਲਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸਕੂਲ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਸੰਨ ੧੯੩੬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਸਕੂਲ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸਕੂਲ ਦੀ ਮਾਇਕ ਹਾਲਤ ਚੰਗੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਨਵੰਬਰ ੧੯੩੯ ਵਿਚ ਸ: ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਕੀਲ ਅਤੇ ਮੈਨੇਜਰ ਸੰਤ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸਕੂਲ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਥ ਸੌਂਪ ਦਿਤੀ। ਭਾਵੇਂ ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਇਸ ਦੀ ਕਾਫੀ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਚੰਗੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਇਹ ਵਿਦਿਅਕ ਸੋਮਾਂ ਬੰਦ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਔਕੜ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਕੂਲ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪਣੇ ਹਥਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿਤੇ ਜਾਣ। ਸੋ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿਤੇ ਗਏ, ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਕਮਰ ਕਸੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਫਿਰ ਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪਿਆ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ, ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਉਂ ਜਾਨ ਪੈ ਗਈ। ਸਟਾਫ ਵੀ ਚੰਗਾ ਟ੍ਰੇਂਡ ਤੇ ਮੇਹਨਤੀ ਮਿਲ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਦਕਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧ ਗਈ। ਸੰ: ੧੯੫੨ ਵਿਚ ਗੌਰਮਿੰਟ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਕਾਲਜ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਵੀ ਹਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਮਿਲ ਲਈ, ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ ਨਿਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਕ ਕਰਕੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਏਨੀ ਵਧਾ ਦਿਤੀ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਸ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ। ਹਾਈ ਕਲਾਸਾਂ ਦਾ ਸਟਾਫ ਵੀ ਟ੍ਰੇਂਡ, ਯੋਗ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤੀ ਰਖਿਆ ਗਿਆ, ਸਕੂਲ ਦੀ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਕੂਲ ਦਿਨ ਦੁਗਣੀ ਅਤੇ ਰਾਤ ਚੌਗਣੀ ਉਨਤੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਮਨ ਪਿਆਰਾ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਸਿਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਅਨਮਤੀਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦੇ ਜਿਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਇਹ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਖਰੜ (ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ)

ਸਥਾਨਿਕ ਅਨਮਤੀ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਪੱਤਤ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਃ ਬਹਾਦਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਖਰੜ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸ: ਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਸ: ਉਮਰਾਓ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਮਨੌਲੀ, ਪੰਡਤ ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਭਾਗੂ ਮਾਜਰਾ, ਸੋਢੀ ਮਾਧੋ ਸਿੰਘ ਦਾਊਂ, ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਰੁੜਕੀ, ਸਃ ਨਗੀਨਾ ਸਿੰਘ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ, ਲਾਂਡਰਾਂ, ਅਤੇ ਗਿਃ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਘੜੌਰ ਆਦਿ ਨੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਨ ੧੯੧੯ ਈ: ਖਾਲਸਾ ਬੋਰਡਿੰਗ ਹਾਊਸ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪੂਰਤ ਨਾ ਵੇਖਕੇ ਸੰਨ ੧੯੨੦ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਖਰੜ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸ: ਬਹਾਦਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਕਾਨ ਸਕੂਲ ਲਈ ਮੁਫਤ ਦੇ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੧੯੨੫ ਤੱਕ ਸਕੂਲ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅੰਦਰ ਸਕੂਲ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ, ਤੇ ਸਕੂਲ ਉਥੇ ਬਦਲ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਸ: ਬ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਦਿਤੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿਚ ਬੋਰਡਿੰਗ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸ: ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਸਿੰਘ ਭਜੌਲੀ, ਗਿ: ਮੁਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਘਟੌਰ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਮਲਾਇਆ ਵਿਚੋਂ ਉਗਰਾਹੀ ਲਿਆ ਕੇ, ਅਤੇ ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸਾਬਕ ਡੀਫੈਂਸ ਮਨਿਸਟਰ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਮਾਰਤ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ। ੧੯੨੦ ਤੋਂ ੧੯੩੬ ਤੱਕ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸੱਜਣ ਇਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਹੁਣ ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ: ਬ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਘਾਟਾ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਬੋਰਡ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ।

ਸਕੂਲ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਸ: ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਸੋਢੀ ਐਮ. ਏ. ਥਾਪੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਈ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਆਏ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਸ: ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਹਨ, ਜੋ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਬੜੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਸਾਰਾ ਸਟਾਫ ਟ੍ਰੇਂਡ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਇਹ ਸਕੂਲ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਨਾਮਣਾ ਖਟ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

੧੯੪੯ ਵਿਚ ਇਸ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਇਕ ਆਰਟ ਗੈਲਰੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜੋ ਦੇਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ, ਸਕੂਲ ਦੀ ਇਕ ਆਪਣੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰ ਪਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ।

੧੯੫੪ ਤੋਂ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਜੂਨੀਅਰ ਬੇਸਕ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਕਲਾਸ ਖੋਲ੍ਹੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕ ਕੋਰਸ ਦੀ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਸਕੂਲ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੇ ਖਾਸ ਕਰ ਸ਼ਹਿਰ ਖਰੜ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੱਤਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਸਕੂਲ ਜਿਸ ਭਾਵ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸਫਲ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੰਸਲੇ ਸਿੱਖ

ਸੰਤ ਭਗਤ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਹੋ ਜਗਤ ਤਾਰਨ ਆਏ ॥
ਸੇ ਉਪਕਾਰੀ ਜਗਤ ਮੈ ਗੁਰ ਮੰਤ੍ਰ ਜਪਾਏ ॥

(ਭਾ: ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ)

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮਹਾਤਮਾਂ

ਜੋ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦੇਵ ਜੀ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

ਆਦਿ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਚੋਂ ੮ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਚਰਨ ਪਾ ਕੇ ਜਿਥੇ ਹੋਰ ਅਪਾਰ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਉਥੇ ਇਹ ਵੀ ਦਾਤ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਕਿ ਇਥੋਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਮਹਾਤਮਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਇਸ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅੱਖਰ ਕਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਅਗੇ ਪੜ੍ਹੋ

ਦਾਸ:—ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਤ

ਮਨ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਸ ਨੇ ਟਿਕਾਇਆ। ਸ਼ਾਂਤਾਤਮਾ "ਸੰਤ ਕੈ ਊਪਰਿ ਦੇਇ ਪ੍ਰਭੁ ਹਾਥ" (ਗੋਂਡ ਮ: ਪ:) ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੰਤ ਦਾ ਲੱਛਣ ਅਤੇ ਮਹਿਮਾਂ ਇਉਂ ਦਰਸਾਏ ਹੈਂ :-

ਜਿਨਾ ਸਾਸ ਗਿਰਾਸਿ ਨ ਵਿਸਰੈ ਹਰਿਨਾਮਾ ਮਨਿ ਮੰਤ,
ਧੰਨ ਸਿ ਸੇਈ ਨਾਨਕਾ, ਪੂਰਨੁ ਸੋਈ ਸੰਤੁ।
(ਮ: ਪ: ਵਾਰ ਗਉੜੀ)

ਆਠ ਪਹੱਰ ਨਿਕਟਿ ਕਰਿ ਜਾਨੈ,
ਪ੍ਰਭ ਕਾ ਕੀਆ ਮੀਠਾ ਮਾਨੈ,
ਏਕੁ ਨਾਮੁ ਸੰਤਨ ਆਧਾਰੁ,
ਹੋਇ ਰਹੇ ਸਭ ਕੀ ਪਗਵਾਰੁ,
ਸੰਤ ਰਹਤ ਸੁਨਹੁ ਮੇਰੇ ਭਾਈ,
ਉਆ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਥਨੁ ਨ ਜਾਈ,
ਵਰਤਣਿ ਜਾਕੈ ਕੇਵਲ ਨਾਮ,
ਅਨਦ ਰੂਪ ਕੀਰਤਨੁ ਬਿਸਰਾਮ,
ਮਿਤ੍ਰ ਸਤ੍ਰ ਜਾਕੈ ਏਕ ਸਮਾਨੈ,
ਪ੍ਰਭ ਅਪੁਨੇ ਬਿਨ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਨੈ,
ਕੋਟਿ ਕੋਟਿ ਅਘ ਕਾਟਨ ਹਾਰਾ,
ਦੁਖ ਦੂਰਿ ਕਰਨ ਜੀਅ ਕੇ ਦਾਤਾਰਾ,
ਸੂਰਬੀਰ ਬਚਨ ਕੇ ਬਲੀ,
ਕਉਲਾ ਬਪੁਰੀ ਸੰਤੀ ਛਲੀ,
ਤਾਕਾ ਸੰਗੁ ਬਾਛਹਿ ਸੁਰਦੇਵ,
ਅਮੋਘ ਦਰਸੁ ਸਫਲ ਜਾਕੀ ਸੇਵ,
ਕਰ ਜੋੜਿ ਨਾਨਕੁ ਕਰੇ ਅਰਦਾਸਿ,
ਮੋਹਿ ਸੰਤਟਹਲ ਕੀਜੈ ਗੁਣਤਾਸਿ। (ਆਸਾ ਮ: ਪ:)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

– ਸੰਤ ਕਾਂਡ –

ਗੁਰ ਕਾ ਸ਼ਬਦ ਕਮਾਇ ਕੇ ਜੀਤੇ ਪੰਚ ਵਿਕਾਰ।
ਤਿੰਨ ਸੰਤਨ ਕੋ ਬੰਦਨਾ ਸਿਰ ਚਰਨਨ ਪਰ ਡਾਰ।

{ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ}

ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਦਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਅਣ-ਡਿੱਠੀ ਤੇ ਅਣ-ਬੁਝੀ ਜੀਵਨ ਕਲਾ ਦੀ ਵਿਸਮਾਦ (ਸ਼ਕਤੀ) ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਸਦਾ ਹੀ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਕਰੰਟ ਵਾਂਗ ਕੁਦਰਤੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਲ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਕਦੀਂ ਉਹਦੀ ਝਲਕਾਰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤ੍ਰ ਤੇ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਨਿਰਾਲੀ ਪ੍ਰੀਤ ਡੋਰ ਦਾ ਤੁਣਕਾ ਦੇ ਕੇ ਕਿਸੇ ਯਕੀਨ, ਟਿਕਾਉ ਯਾ ਅਸਥਿਰਤਾ ਵਿਚ ਲੈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਅਜੇਹਾ ਜੀਵਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੇਖਣ ਤੇ ਦਖਾਉਣ ਲਈ ਥਰਕਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਕਲਮ ਚੁਕ ਕੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਹੀਆ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰੰਗ ਰਤੜੇ ਨਾਮ ਚਲੂਲੇ, ਮਰਜਿਉੜੇ ਜਾਂ ਸ੍ਰੇਰਕ ਉੱਚ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪਾਵਨ ਦੀਦਾਰੇ ਅੱਖੀਆਂ ਅੱਗੇ ਆਵਨ। ਉੱਚ-ਜੀਵਨਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਸਦਾ ਚਾਰੀ ਸੁਗੰਧਤ ਰੌਆਂ ਸ੍ਰੇਰ ਦੀ ਨਾਤ੍ਰਿਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਣ ਅਤੇ ਉੱਚ-ਜੀਵਨਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਰੋਹੀਆਂ ਦੇ ਮਿੰਨੇਰ ਤੁਣਕੇ ਇਸ ਕਠੋਰ ਤੇ ਅਲਬੇਲੇ ਮੰਨ ਵਿਚ ਲੱਗਣ। ਤਾਂ ਹੀ ਇਹ ਜੀਵਨਾਂ ਤੋਂ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਹਰਾ ਭਰਾ ਤੇ ਪਰਫੁਲਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਾਂ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰ ਅਜੇਹੇ ਜੀਵਨ ਕਿਰਨਾਂ ਵਾਲੇ ਉੱਚ-ਜੀਵਨ, ਸੁੱਚੇ ਹੀਰੇ ਅਤੇ ਅਣਮੋਲ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਪਰਖ ਪਛਾਣ ਤੇ ਕਦਰ ਵਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਸੱਖਣੇ, ਅਣਜਾਣ, ਗਹਿਰੇ ਅਤੇ ਧੁੰਦਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਨਜ਼ਰ ਕੇਵਲ ਮੋਟੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਸਥੂਲ ਸ੍ਰੀਰਾਂ, ਚਮਕੀਲੇ ਜਾਂ ਭੜਕੀਲੇ ਰੂਪ ਰੰਗ ਵੱਲ ਬਹੁਤੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਸੁੱਚੇ ਜੀਵਨਾਂ ਵਲ ਸਰਾਫੀ ਨਜ਼ਰ ਤੱਕ ਕੇ ਖੋਜ ਜਾਂ ਪਰਖ ਪਛਾਣ ਵਾਲਾ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਅੱਧਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਭ ਦੇ ਸਭ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਅਸਾਡੀ ਲਾ-ਪ੍ਰਵਾਹੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਲੋਪ ਜਿਹੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹੋਏ ਦਾਸ ਨੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਜਗਦੇ ਦੀਵੇ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਖਾਲੀ ਦੀਵਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਸੋ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣੇ ਬੜੇ ਕਠਨ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਅਭਿਆਸੀ, ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਰਸੀਏ, ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਤੇ ਪਰ-ਉਪਕਾਰ ਕਰਨੀ ਕਰਨ ਹਾਰੇ, ਨਿਮ੍ਰਤਾ, ਗ੍ਰੀਬੀ ਧਾਰਨੀ, ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਤੱਕਣ ਵਾਲੇ ਉਚ ਆਚਰਨ, ਕਹਿਣੀ ਅਰ ਕਰਨੀ ਦੇ ਪੂਰੇ ਸੂਰੇ, ਜੋ ਆਪ ਦਾਸੀ ਭਾਵ ਤੇ

"ਗੁਰਮਤ ਰਿਧੇ ਗਰੀਬੀ ਆਵੈ"

ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਣ ਤੇ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਨੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਦੀ ਆਨ ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ,

"ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਸ ਗਰਾਸ ਨਾ ਵਿਸਰੇ, ਹਰ ਨਾਮਾਂ ਮਨਿ ਮੰਤ,
ਧੰਨ ਸਿ ਸੇਈ ਨਾਨਕਾ ਪੂਰਨ ਸੋਈ ਸੰਤ। ।੧੯। ਵਾਰ ਗਾਉੜੀ ਮ: ੫।

ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ, ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਲਮ ਦਾ ਚੁਕਣਾ ਮੇਰੇ ਜਿਹੇ ਇਕ ਬਲਹੀਣ ਲਈ ਅਤਿਅੰਤ ਕਠਿਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਅਟੱਲ ਹੈ

"ਸਾਧ ਕੀ ਮਹਿਮਾਂ ਬੇਦ ਨਾ ਜਾਨਹਿ। ਜੇਤਾ ਸੁਨੈ ਤੇਤਾ ਬਿਖਿਆਨਹਿ"।

[ਗਾਉੜੀ ਸੁਖਮਣੀ ਮ: ੫।]

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੁਣ ਦਸੋ ਮੈਂ ਕੀ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਕੇਵਲ

"ਜਿਤ ਜਿਤ ਲਾਵਹੁ ਤਿਤ ਤਿਤ ਲਗਣਾ"

ਦੇ ਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ

"ਸੁਣ ਗਲਾਂ ਅਕਾਸ ਕੀ ਕੀਟਾਂ ਆਈ ਰੀਸ"

[ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ]

ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਲਿਖਣ ਦਾ ਹੀਆਂ ਧਾਰਨਾ

'ਕੂੜੇ ਮੂਰਖ ਕੀ ਹਾਠੀਸਾ ਹੀ ਹੈ' [ਸੂਹੀ ਮ: ੫]

ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਕ ਤਾਂ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਬੁਝਣਾ ਹੀ ਬੜਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਬਹੁਤ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਜਾਂ ਬਰਸ ਪਹਿਲੇ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ। ਤੀਜਾ ਸੁਣਕੇ ਸੰਗੀ ਤੇ ਕੁਸੰਗੀ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਫਰਕ ਹੈ। ਸੰਗੀ ਅਨਜਾਣ ਪੁਣੇ ਵਿਚ ਅਨਹੋਈ ਉਪਮਾਂ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕੁਸੰਗੀ ਅਨਹੋਏ ਛਿਦਰ ਕੱਢੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਨਿਆਰੇ ਦੀ ਸੁਆਹ ਵਾਂਗ ਸੋਨਾਂ ਚਾਂਦੀ ਢੂਡਣ ਵਾਂਗ ਤੁਛ ਬੁਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖਣਾ ਪਿਆ। ਚੌਥਾ ਇਸ ਕੰਮ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੁਸਤਕ ਤੇ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਹੋਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪੰਜਵਾਂ ਸਰੀਰ ਅਰੋਗਤਾ, ਛੇਵਾਂ ਮਾਇਆ ਵਲੋਂ ਬੇ-ਫਿਕਰੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਜੇਹੇ ਜੀਵਨਾਂ ਦਾ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨਾ ਅਤੀ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਕੁਝ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ

"ਤੇਰੇ ਭਰੋਸੇ ਪਿਆਰੇ ਮੈਂ ਲਾਡ ਲਡਾਇਆ"

ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ॥ ੫ ॥

ਦੇ ਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਭਰੋਸੇ ਤੇ ਅਗੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਾਉਣ ਹਿਤ, ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝ ਕੇ ਬਹੁਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਕਣੀਆਂ ਚੋਂ, ਮਾਖਿਓਂ ਦੀ ਮਖੀ ਵਾਂਗ ਸ਼ਬਦ ਰਸ ਇਕੱਤ੍ਰ ਕਰਨ ਦਾ ਤੁਛ ਜਿਹਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤਾਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਇਸ ਕਾਂਡ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੇ ਵਿਚਾਰੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ੁਭ ਸਿਖਿਆ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਦਾਸ ਦੇ ਜਤਨ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰੇ।

ਹੁਣ ਏਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਦਸਣ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਭਾਸਦੀ ਕਿ ਸੰਤ, ਮਹਾਤਮਾਂ, ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਕੀ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕੀ ਕੁਝ ਸੰਗੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਕਰਾਇਆ। ਅਗੇ ਇਹ ਕਾਂਡ ਪੜ੍ਹੋ ਤੇ ਵਿਚਾਰੋ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕੁਝ ਦਸਦੀ ਹੈ—

ਸੋਰਠ ਮਹਲਾ ਮਾ: ੫ ॥ ਚਉਪਦੇ ॥ ਹਮ ਸੰਤਨ ਕੀ ਰੇਨੁ ਪਿਆਰੇ ਹਮ ਸੰਤਨ ਕੀ ਸਰਣਾ ॥
ਸੰਤ ਹਮਾਰੀ ਓਟ ਸਤਾਣੀ ਸੰਤ ਹਮਾਰਾ ਗਹਣਾ ॥
ਹਮ ਸੰਤਨ ਸਿਉ ਬਣ ਆਈ, ਪੂਰਬਿ ਲਿਖਿਆ ਪਾਈ ॥
ਇਹ ਮਨੁ ਤੇਰਾ ਭਾਈ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ੮ ॥ ੧੯ ॥
ਹਰਿ ਕਾ ਸੰਤੁ ਪਰਾਨ ਧਨ ਤਿਸ ਕਾ ਪਨਿਹਾਰਾ ॥
ਭਾਈ ਮੀਤ ਸੁਤ ਸਗਲ ਤੇ ਜੀਅ ਹੂੰ ਤੇ ਪਿਆਰਾ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ॥
ਸੋਈ ਸੰਤੁ ਜਿ ਭਾਵੈ ਰਾਮ, ਸੰਤ ਗੋਬਿੰਦ ਕੈ ਏਕੈ ਕਾਮ ॥
॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ੧੬॥ ੮੯ ॥ ਗੋਂਡ ਮ: ੫ ॥

ਸੰਤ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:--

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਠ ਪਹਰ ਨਿਕਟਿ ਕਰਿ ਜਾਨੈ । ਪ੍ਰਭ ਕਾ ਕੀਆ ਮੀਠਾ ਮਾਨੈ ॥
ਏਕੁ ਨਾਮੁ ਸੰਤਨ ਆਧਾਰੁ । ਹੋਇ ਰਹੇ ਸਭ ਕੀ ਪਗ ਛਾਰੁ ॥ ੧ ॥
ਸੰਤ ਰਹਤ ਸੁਨਹੁ ਮੇਰੇ ਭਾਈ । ਉਆ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਥਨੁ ਨ ਜਾਈ ॥
॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ਆਸਾ ਮ: ੫ ॥

ਇਸ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਲਿਖੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਕ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਨਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਨਿਰੋਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨਗੇ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਅਮਲ ਕਰਨਗੇ ਉਹ ਸਦਾ ਹੀ ਰੰਗ ਰਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਰਹਿਣਗੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੇ ਡਾਢੇ ਅਫਸੋਸ ਨਾਲ ਲਿਖਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਜੋ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸਾਡੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਅਤੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਨਾ ਹੀ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸਾਡੀ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੇ ਮੌਕਾ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੈ। ਚਾਹੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਮੇਹਨਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਪੂਰੀ ੨ ਦੇਖ ਭਾਲ ਤੋਂ ਘਟ ਕੰਮ ਲਿਆ ਹੈ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਜ਼ਾਤ ਤੇ ਧਰਮ ਸਿਖ ਹੀ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਵਰਨ ਤੇ ਸੰਗਿਆ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਦਸ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ! ਪਰ ਏਹ ਕੰਮ ਸਾਡੀ ਧਾਰਮਿਕ ਬਾਡੀ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਰਟੀ ਤੋਂ ਰੈਹਤ ਸਮੁਚੇ ਪੰਥ ਚੋਂ ਵਿਦਵਾਨ ਇਕੱਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਕਮੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰੇ ਅਤੇ ਅਗੇ ਪੈਣ ਵਾਲੀ ਗਲਤ ਫਹਿਮੀ ਨੂੰ ਉਜਾਲੇ ਵਿਚ ਲੈ ਆਉਣ ਲਈ ਮਿਲਵੇਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲੈ ਕੇ ਛਾਪਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰੇ।

ਮੈਂ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਹੋ ਸਕਿਆ ਹੈ ਇਸ ਕਾਂਡ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ੨ ਖੋਜ ਨਾਲ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਪਾਠਕ ਜਨ ਗਲਤੀ ਦੇਖਣ ਤਾਂ ਲਿਖਤੀ ਭੇਜ ਕੇ ਜਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਦਾਸ ਨੂੰ ਸਮਤ ਬਖਸ਼ਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਅਗਲੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਯੋਗ ਥਾਂ ਮਿਲ ਸਕੇ।

ਇਸ ਕਾਂਡ ਵਿਰ ਮੇਰੇ ਚੋਜੀ ਪ੍ਰੀਤਮ
"ਜੋਤਿ ਓਹਾ ਜੁਗਤਿ ਸਾਇ ਸਹਿ ਕਾਇਆ ਫੇਰ ਪਲਟੀਐ"
{ ਰਾਮ ਕਲੀ ਦੀ ਵਾਂਰ }

'ਗੁਰਨਾਨਕ ਦੇਵ ਗੋਬਿੰਦ ਰੂਪ ਜੀ' ਦੀ ਲਾਈ ਹੋਈ ਫੁਲਵਾੜੀ ਦੇ ਮਹਿਕੇ ਟਹਿਕੇ ਅਰ ਖਿੜੇ ਹੋਏ ਫੁੱਲ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੇਹਰ ਦੁਆਰਾ ਜੈਸੇ ਗੁਰ ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ
"ਸੋ ਸੇਵਕ ਸੇਵਾ ਕਰੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਮਨਾਇਸੀ" {ਆਸਾ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੧ }
ਦੇ ਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ ਕੁਝ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਅਗੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਬੀਜ ਬੀਜਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਮਾਤਰ ਜੀਵਨ ਤੁਛ ਬੁਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੇ ਹਨ ਤਾਕਿ ਪਛਮੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਪਰਭਾਵਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਕੂਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਸੰਤ ਪਦ ਦੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਦਾਸ-ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

'ਜਨ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰੀ ਆਏ' {ਭਾ: ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ}

ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂਆਣਾ

ਪ੍ਰਉਪਕਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਅਗੇ ਲਿਖਿਆ ਅਰਸ਼ੀ ਫੁਰਨਾ ਢੁਕਦਾ ਹੈ–

"ਜਿਨ੍ਹਾ ਸਾਸ ਗਿਰਾਸ ਨਾ ਵਿਸਰੈ ਹਰਿਨਾਮਾ ਮਨ ਮੰਤ,
ਧਨ ਸਿ ਸੋਈ ਨਾਨਕਾ ਪੂਰਨ ਸੋਈ ਸੰਤ ॥"

ਜਨਮ : ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਬਾਬਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਮਾਤਾ ਭੋਲੀ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਚੀਮੇ, ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਬਚਪਨ : ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬਚਪਨ ਪਿੰਡ ਚੀਮੇ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘਿਆ। ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਬਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਘਰੇਗੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਹੱਥ ਵਟਾਉਣ ਲਗ ਪਏ ਸਨ।

ਵਿਦਿਆ : ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਸਿਖ ਲਿਆ ਸੀ, ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸੁਰ ਬੜਾ ਮਿਠਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਉਚੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰਕੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਉਪਰਾਮਤਾ : ਆਪ ਜੀ ੧੮ ਸਾਲ ਵਿਚ ਘਰੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਕੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਫੌਜ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਕੇ ਸਿਖੀ ਦੀ ਲਗਨ ਲੱਗੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣੇ।

ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ : ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਤੇ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਲਗਨ ਦੇਖ ਕੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਰੀਜ਼ਰਵ ਭੇਜ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਕਠੋਹੇ ਦੀ ਝਿੜੀ ਵਿਚ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਜਾ ਲਗੇ। ਤਪਸਿਆ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਦੀ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧਤਾ ਹੋ ਗਈ।

ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੇ ਛਿਟੇ : ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਮਾਝਾ, ਮਾਲਵਾ ਤੇ ਪੋਠੋਹਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਪ ਦਾ ਮਾਣ ਪੰਥ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਿਆ।

ਉਪਕਾਰ : ਜਿਥੇ ਆਪ ਜੀ ਅਠੋ ਪਹਿਰ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਵਿਚ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਉਥੇ ਆਪ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ, ਆਪ ਨੇ ਮਸਤੂਆਣੇ ਅਕਾਲ ਕਾਲਜ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਖਾਲਸਾ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਕਾਲਜ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਅਤੇ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀ ਦੇ ਸਦਣ ਪਰ ਬਨਾਰਸ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖਣੀ ਆਦਿਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਦੀ ਨੀਂਹ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਸਤ ਕਵਲਾਂ ਨਾਲ ਰਖੀ। ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਚ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ, ਸਰੋਵਰ ਤੇ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ, ਸਦਾ ਲਈ ਵਿਦਿਆ ਕਾ ਸੋਮਾਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਵਡੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਬਣਾਈਆਂ।

ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਸਿੱਖ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਆਦਿ ਨੂੰ ਤ'ਕੀ ਦੇਣੀ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣਾ ਆਦਿ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕੰਮ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਅੰਦਰ ਸਿਖੀ ਦੀ ਰੌ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨੀ, ਸਭ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਉਦਮ ਸੀ। ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬੜਾ ਮਾਣ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਇਕ ਅਮੋਲ ਰਤਨ ਸਨ। ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸਿਖ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਪਧਾਨਗੀ ਦਾ ਮਾਣ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਬਖਸ਼ਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸੁਭਾ : ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਸ਼ਾਂਤ, ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਗੁੱਧਾ, ਨੈਣਾਂ ਵਿਚ ਮਸਤੀ, ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਲਾਲੀ ਸਦਾ ਹੀ ਦਮਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਇਕ ਉਚ ਆਚਰਨ ਦੇ ਤੇ ਉਚ ਆਦਰਸ਼ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਜਦ ਜਾਰਜ ਪੰਚਮ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨੀ ਲਈ ਦਿਲੀ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਉ ਭਗਤ ਲਈ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲੇ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਹੀ ਜਲੂਸ ਵਿਖੇ ਹਾਥੀ ਤੇ ਬੈਠਣ ਦਾ ਮਾਨ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।

ਅੰਤ : ਦਿਲੀ ਵਿਖੇ ਅਚਾਨਕ ਕੀੜਾ ਡਸਣ ਨਾਲ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬੀਮਾਰ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ "ਧਨ ਜਨਨੀ ਜਿਨ ਜਾਇਆ ਧਨ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਵਾਨ" ਸਦਾ ਲਈ ਜਿਊਂਦਾ ਛਡਕੇ ਇਸ ਅਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਪੰਜ ਭੂਤਕ ਦੇਹ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ੧੯ ਮਾਘ ੧੯੮੪ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਅਲੋਪ ਹੋ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਕੰਵਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ।

ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ

ਜਨਮ:-ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਚੌਧਰੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਲੋਪੋ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਕੰਮ:- ਆਪ ਦੀ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘੀ। ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਰੁਚੀ ਅਨੁਸਾਰ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਫੌਜ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਤੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਨਾਮ ਦੀ ਰੰਗਤ ਚੜ੍ਹੀ। ਆਪ ਜੀ ਫੌਜ ਵਿਚੋਂ ਹੌਲਦਾਰੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲੈ ਕੇ ਆਏ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨੀਂਹ ਆਪਣੇ ਹਸਤ ਕੰਵਲਾਂ ਨਾਲ ਰਖੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜੀ ਕਮਾਈ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਹੋਰ ਵਡੀਆਂ ੨ ਇਮਾਰਤਾ ਤੇ ਲਾ ਦਿਤੀ।

ਸੁਭਾ:-ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਤੇ ਮਿਠ ਬੋਲੜਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਸਦਾ ਹੀ ਨਾਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਵਿਚ ਲਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ: ੯ ਮਾਘ ਸੰਮਤ ੧੯੮੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਦਰਿਆ ਅਟਕ ਵਿਚ ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸੰਤ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਗਰਾ

ਜਨਮ:-ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਨਾਗਰਾ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਸ: ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਣ: ਆਪ ਜੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਸਤੂਆਣਾ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਆ ਗਏ, ਜਿਥੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਰੰਗਤ ਚੜ੍ਹੀ। ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਦਸਤ ਕਵਲਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਮਸਤੂਆਣੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾਂ ਸਾਹਿਬ ਲੰਗਰ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਿਤੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਉਦਮ ਅਤੇ ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ।

ਸੇਵਾ:—ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਨਗਰ ਫਰਵਾਹੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਵਾਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕਾਫੀ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਅਥਾਹ ਪ੍ਰੇਮ ਰਖਦੇ ਹਨ।

ਸੰਤ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋਡੇ

ਜਨਮ:—ਪ੍ਰ.ਉਪਕਾਰੀ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਰੋਡਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਣ:—ਆਪਜੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਸੰਗੀ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰੁਚੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸਨ।

ਉਪਕਾਰ:—ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ, ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋ ਕੇ ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲੇ।

ਉਦਾਸੀਨਤਾ:—ਜਿਹਲ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਧੰਧਿਆਂ ਤੋਂ ਚਿਤ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਖੋਜ ਦੀ ਲਗਨ ਲੱਗੀ। ਖੇਤ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਾਕੇ ਰਹਿਣ ਲਗੇ।

ਸੁਭਾ:—ਆਪ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿਤ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਤਮਾ ਸਨ, ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਆਪ ਦੀ ਸੁਰ ਬਹੁਤ ਮਿਠੀ ਸੀ।

ਅੰਤ:—ਆਪ ਦਾ ਸਰੀਰ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਪ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਯਾਦ ਅਜ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਜਣਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜਗਰਾਈਂ ਫਰੀਦਕੋਟ

ਜਨਮ:—ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਗਿਲ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਮਾਣੂਕੇ ਜ਼ਿ: ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਬਚਪਨ:—ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬਚਪਨ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਖੇਡਦਿਆਂ ਦਾ ਲੰਘਿਆ।

ਵਿਦਿਆ:—ਆਪ ਜੀ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਂ ਵਲੋਂ ਕੋਰੇ ਰਹੇ।

ਵਿਆਹ:—ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੩੦ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਤਕ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਮਾਰਗ ਨਿਭਾਇਆ।

ਕੰਮ:—ਆਪ ਜੀ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਵਲੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਕੇ ਪੰਜਗ੍ਰਾਈਂ ਗਿ: ਨੌਰੰਗ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਅਤੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਬੋਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਗਿ: ਨੌਰੰਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਪਰ ਮਹੰਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਮੋਗੇ ਤੋਂ ਕੋਟਕਪੂਰੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਤੇ ਖੂਹੀ ਅਤੇ ਕੋਠੀ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਲਈ ਬਣਾਈ।

ਸੁਭਾ:—ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬਹੁਤ ਸਰਲ ਸੀ, ਸਦਾ ਸਚ ਬੋਲਦੇ ਸੀ, ਅਤੇ ਦਿਲ ਦੇ ਬੜੇ ਉਦਾਰ ਸੀ, ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਦੇ ਅਧਕ ਹਾਮੀ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਿਹਾਂਤ:—ਆਪ ਦਾ ਸਰੀਰ ਪੰਜਗ੍ਰਾਈਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਇਆ। ਹੁਣ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਪੰਡਤ ਮਹਾਣਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੰਡਤ ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਹੋ ਕੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਮਰੀਕਨ (ਟਲੇਵਾਲ)

ਸੰਤ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਨਥੋਕੇ ਜਿਲਾ ਫੀਰੋਜ ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪਿਆਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੰਘਿਆ, ਫੇਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਖੀ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕੁਛ ਚਿਰ ਵਿਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਅਭਿਲਾਖਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਕੁਝਕ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਗੁਲਾਮੀ ਤੇ ਭੁਖ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਚਲਦੇ ੨ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਖੇ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਉਥੇ ਅਜਾਦ ਮੁਲਕਾਂ ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਮੁਲਕਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਮੁਕਾਵਲਾ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਗੁਲਾਮ ਨੂੰ ਅਜਾਦ ਕਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਜੀ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਅਖੀਰ ੧੯੧੪–੧੫ ਵਾਲੇ ਅਜਾਦੀ ਦੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸਕੀਮ ਅਨੁਸਾਰ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਅਜਾਦ ਕਰਾਉਣ ਹਿਤ ਆਏ, ਜੋ ਸਕੀਮ ਫੇਲ ਹੋਣ ਤੇ ਕੁਝ ਫੜੇ,ਕੁਝ ਫਾਂਸੀ, ਕੁਝ ਸਜਾ,ਕੁਝ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਤੇ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਕਾਂਤ ਜਾਂ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾ ਵਿਚ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੱਗ ਗਏ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਾਬਾ ਸੰਤ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਟਲੇਵਾਲ ਜਿਲਾ ਬਰਨਾਲਾ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ, ਸੰਤ ਸਰੂਪ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਘੋਰ ਤਪਸਿਆ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਗੁ: ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਇਮਾਰਤ, ਤੇ ਲੜਕੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਦੋ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਆਪ ਜੀ ਤੋਂ ਬਰੋਸਾਇ ਹੋਇ ਬਿਰਕਤ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ। ਇਤ ਆਦਿ ਹੋਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਉਪਕਾਰ ਇਲਾਕਾ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਅਤੇ ਸੰਗੀ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਉਕਰੇ ਪਏ ਹਨ।

ਗਿ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰ

ਆਪ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਗਿਆਨੀ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਹਨ।

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ੍ਰ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਸੰਮਤ ੧੯੪੩ ਬਿ: ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਭਿੰਡਰ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਵਿਦਿਆ ਲਗਨ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਡੇ ਭਾਈ ਗਿ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰੀਸ ਨਾਲ ਲੱਗੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਧਾਂਤ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਇਤਹਾਸ ਦੇ ਕਈ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹੇ।

ਕੰਮ:—ਸ੍ਰੀ ਮਾਂਨ ਗਿਆਨੀ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁ: ਸਾ: ਅਖੰਡ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਭਿੰਡਰ ਕਲਾਂ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਦਿਤੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ। ਹੁਣ ਕੁਝ ਚਿਰ ਤੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗਿ: ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਸੁਭਾ:—ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਮਿਲਾਪੜਾ ਹੈ, ਆਪ ਜੀ ਬਹੁਤਾ ਵਖਾਲਾ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਇਸ ਵੇਲੇ ਚਕਰਵਰਤੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕਥਾ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਦਾਨ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਜਰ ਜਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰ ਸਿਖ ਹਨ।

ਸੰਤ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਉਧਰ

ਪੂਰਨ ਤਿਆਗੀ, ਸੰਤ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਰੱਕਤ ਪਿੰਡ ਦਾਉਧਰ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ।

ਉਪਰਾਮਤਾ:— ਆਪ ਜੀ ੩੩ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਸਾਧੂ ਬਣੇ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਵਿਦਵਤਾ:— ਆਪ ਜੀ ਵੇਦਾਂਤ ਤੇ ਨਯਾਯ ਦੇ ਚੰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਵਿਆਕਰਣ ਵਿੱਚ ਭੀ ਨਿਪੁੰਨ ਸਨ।

ਰਵਾਇਤ:— ਇਕ ਸਮੇ ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਲੱਖ ਦੀ ਥੈਲੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੋਲੇ ਕਿ ਸੰਤ ਜੀ ਐਸਾ ਦਾਨੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਾ। ਤਾਂ ਸੰਤ ਜੀ ਬੋਲੇ, ਹੇ ਰਾਜਨ ਐਸਾ ਤਿਆਗੀ ਭੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਾ।

ਭਾਵ:— ਆਪ ਮਾਇਆ ਦੇ ਤਿਆਗੀ ਸਨ।

ਸੰਤ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾੜਾ (ਪਟਿਆਲਾ)

ਜਨਮ: ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਆਲੋਵਾਲ ਸੀਬੜੇ ਵਿਚ ਨੰਬਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ।

ਵਿਦਿਆ: ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਲੰਘਣ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਣੇ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੌਵੀਂ ਸ਼ਰੇਣੀ ਵਿਚੋਂ ਫ਼ੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਸਕੂਲ ਵਿਦਿਆ ਵਲੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਰਥਿਕ ਵਿਦਿਆ ਲਈ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸ ਆ ਗਏ। ਸੰਤ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਦਾ ਆਪ ਤੇ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਜਦ ਸੰਤ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸਰੀਰ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾੜਾ ਵਿਚ ਆ ਰਹੇ। ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਦੁਆਰਾ ਆਪ ਦੀ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਭਵਤਾ ਵਧ ਗਈ।

ਉਪਕਾਰ:- ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਣਵਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਇਕ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸੰਤ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂਸਰ ਖੋਸੇ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਸਾਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਚ ੧੯੪੦ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਣ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਲੋਰੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬਤੀਤ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਧ ਮਤੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਮਾਪਿਆ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਲੱਗਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਹੋਣਹਾਰ ਪੁਤਰ ਜੋ ਫਕੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਬਿਰਤੀ ਵਿਚ ਹੁਣ ਤੋਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਸਾਧ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਉਹੀ ਗਲ ਹੋਈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ੧੪ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਜਨੇਰ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਵੈਦਕ ਦ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਜੋ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਹੈ। ੧੯੬੨ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਦੇਸ ਰਟਨ ਕਰਨ ਗਏ।

੧੯੬੫ ਬਿ: ਵਿਖੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੁਰੂਸਰ ਖੋਸੇ ਕੋਟਲਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆ ਜੁਟੇ। ਜਦ ੧੯੨੧ ਈ: ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚਲੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਜ਼ੀਰਾ ਤਹਿਸੀਲ ਦਾ ਅਕਾਲੀ ਸੈਂਟਰ ਗੁਰੂਸਰ ਖੋਸੇ ਰਖਿਆ ਗਿਆ।

ਆਪ ਦਾ ਪਿੰਡ ਉਤਸ਼ਾਹੀ, ਪੰਥ ਸੇਵਕੀ ਤੇ ਉਦਾਰ ਦਿਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਸੌ ਦੇ ਜੱਥਾ ਨੰ: ੨ ਦਾ ਦੋ ਦਿਨ ਪੜਾਉ ਗੁਰੂਸਰ ਖੋਸੇ ਹੀ ਰਖਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਜਥੇ ਦੀ ਮਾਹਲ ਪੂੜਿਆਂ, ਦੁਧ ਚਾਹ,ਸਾਬਣ ਤੇਲ ਤੇ ਬਸਤਰਾਂ ਆਦਿ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਕੇ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਸ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣਾ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਤਸਰ ਭੇਜਣਾ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਆਪ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਅਗੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਜਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ। ਸੋ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਜਥਾ ਨੰ: ੬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪ ਕੇ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਜਥੇਦਾਰੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬੜੇ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈ। ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਦਾਸ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ, ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਜੱਥੇ ਸਮੇਤ ਵਾਪਸ ਆਏ। ੧੯੨੮ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਰ ਪਾ: ੬ਵੀਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਮਲਾਇਆ ਨੂੰ ਗਏ ਅਤੇ ਜੋ ਮਾਇਆ ਲਿਆਏ ਉਸ ਨਾਲ ਡਬਲ ਇਟਾਂ ਦਾ ਭੱਠਾ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਇਮਾਰਤ, ਸਰੋਵਰ, ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਵਾਸਤੇ ਮਕਾਨ ਆਦਿ ਤਿਆਰ ਕਰਾ ਕੇ ਦਾਨੀਆਂ ਦੇ ਦਾਨ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਿਤ ਵਿਚ ਮਾਲਵਾ ਇਤਹਾਸ ਦੇਖਣ ਦੀ ਬੜੀ ਤੜਪ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਜੋ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ੨-੮-੧੯੫੫ ਨੂੰ ਨਾ ਮੋੜੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਦਰਗਾਹੀ ਸਦੇ ਆ ਗਏ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੀਂਦ

ਜਨਮ:-ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸਰਦਾਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਬਜੀਦ ਪੁਰੀਏ ਦੇ ਘਰ ਸੰ: ੧੮੧੩ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਰਾਜ ਗੱਦੀ:-ਮਹਾਰਾਜਾ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਔਲਾਦ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਨੂੰ ਰਾਜਗਦੀ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਮਨਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਗਣ ਵਦੀ ੨ ਸੰਮਤ ੧੮੯੩ (੧੮ ਮਾਰਚ ੧੮੩੭) ਨੂੰ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਦੀ ਗਦੀ ਤੇ ਬੈਠੇ।

ਉਪਕਾਰ:- ਇਹ ਬੜੇ ਉਪਕਾਰੀ, ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਅਤੇ ਧਰਮਾਤਮਾ ਰਾਜਾ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਦਿਲੀ ਦੇ ਪਾਸ ਜੋ ਮਸੀਤ ਸੀ, ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, ਉਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਅਮਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਗੁ: ਸੀਸ ਗੰਜ ਦੇ ਨਾਉਂ ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਨਾਉਂ ਬੜੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਲਿਆ ਜਾਇਆ ਕਰੇਗਾ।

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਮਲਵਈ ਬੁੰਗੇ ਵਿਚ ਖੂਹ ਲਵਾਇਆ, ਜਿਥੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਪੱਥਰ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੁਣ ਤੱਕ ਆਪ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਆਪ ਉਪਕਾਰੀ ਸਨ ਉਥੇ ਦਾਨੀ ਵੀ ਬੜੇ ਸਨ, ਆਪ ਨੇ ਨਿਰਮਲ ਅਖਾੜਾ ਧਰਮ ਧੁਜਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ੨੦੦੦੦) ਰੁਪੈ ਨਕਦ ਤੇ ਦੋ ਪਿੰਡ ਮੰਡਲਾ ਵਾਲਾ ਤੇ ਬਲਮ ਗੜ੍ਹ ਦੀ ਵਾਰਸ਼ਿਕ ਆਮਦਨੀ ਦੇ ੧੩੦੦) ਰੁਪੈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਵਾਸਤੇ ਦਿਤੇ।

ਦਿਹਾਂਤ:—ਆਪ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ੨੬ ਜਨਵਰੀ ੧੯੬੪ ਨੂੰ ਬਜੀਦ ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

॥ ਅਕੱਥ ਕਥਾ ਨੇਤ ਨੇਤ ਵਖਾਣਾ ॥

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਗਿਆਨੀ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰ

ਜਨਮ:—ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ, ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਬਾਬਾ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਵਾ ਲਖ ਪਾਠ ਕੀਤਾ) ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਭਿੰਡਰ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ੮ ਭਾਦਰੋਂ ਸੰਮਤ ੧੯੬੪ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਵਿਦਿਆ:—ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਬਾਬਾ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੁਜਾਨ ਸਪੁਤਰ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਚਾਅ ਸੀ। ਸੋ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਉਚ ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਦਾਦਾਂ ਵਾਲੇ ਸੰਤਾਂ ਪਾਸ ਅਤੇ ਮੁਰਾਲੇ, ਸੰਤ ਗਿਆਨੀ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਘਲ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੀ ਤੀਖਣ ਬੁਧੀ ਸਦਕਾ ਛੇਤੀ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕਥਾ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਆਦਿ ਦੇ ਗਿਆਨੀ ਹੋ ਕੇ ਆ ਗਏ, ਅਤੇ ਤੁਰ ਫਿਰ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਗੇ।

ਕੰਮ:—ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚਲ ਪਈ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਸਿੰਘ ਸਜਾ ਕੇ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਭੇਜੇ, ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਵੀ ਭੇਜੇ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਅਤੇ ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮੁਆਮਲੇ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨੀ। (੧) ਗੁ: ਸਾਹਿਬ, ਤਖ਼ਤੂ ਪੁਰਾ, (੨) ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਖੰਡ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਭਿੰਡਰ ਕਲਾਂ, (੩) ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਲਿਆਨ ਸਰ ਲਧਾਈਕੇ (ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ) (੪) ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬੋਪਾ ਰਾਏ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਇਮਾਰਤਾਂ ਬਣਾਈਆਂ।

ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਗਿਆਨੀ ਬਣਾਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚੋਣਵਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ:—

(੧) ਗਿਆਨੀ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰ, ਆਪ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਅਖੰਡ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੇ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਆਪ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਹਨ।
(੨) ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਥੇਦਾਰ ਗੁ: ਸਾ: ਬੋਪਾ ਰਾਇ।
(੩) ਗਿਆਨੀ ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਗੁ: ਸਾ: ਲਧਾਈਕੇ।
(੪) ਗਿਆਨੀ ਅਜੈਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੋਪਾ ਰਾਏ।
(੫) ਗਿਆਨੀ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ।
(੬) ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਰੋਲੀ ਭਾਈ ਕੀ।
(੭) ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਜੋ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੇ ਛਿਟੇ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ੨੧ ਕਥਾਂ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਤੇ ੬੩ ਅਖੰਡ ਪਾਠ, ਕਥਾ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਆਦ, ਮਧ ਤੇ ਅੰਤ ਤੇ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ੧੦੧ ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਾਇਆ । ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਾਇਆ ।

ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ:-ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਗੁ: ਸਾ: ਬੋਪਾ ਰਾਇ ਵਿਖੇ ਜਲੋਧਰ ਦੇ ਰੋਗ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਇਆ ।

ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਗੁੜੇ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਂਉਂ, ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ।

ਵਿਦਿਆ ਗੁਰਮਖੀ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਇ ਹਨ।

ਬਾਣੀ:— ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਆਪ ਦੇ ਬਹੁਤ ਕੰਠ ਹੈ।

ਸੇਵਾ:— ਕਈ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ਹੈ ਅਜ ਕਲ ਦੇਹੜਕੇ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸ ਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਗਿ: ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮਾਜਰੀ, ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਹੈ। ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਧਾਰਮਿਕ ਖਿਆਲਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਕਾਫੀ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹੇ। ਆਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕਥਾ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਬੜਾ ਹੀ ਚਾਅ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਥਾ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਆਪ ਦੀ ਵਿਰਤੀ ਵਧੇਰੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਲ ਲਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਸਤਿਕਾਰ:— ਆਪ ਇਕ ਚੰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਥ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਤਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੁਭਾ, ਅਚਰਨ:— ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਅਤੇ ਅਚਰਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬੋਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਿਠਾਸ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕਥਾ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦਾਸ ਤੇ ਸੰਤ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਖਾਸ ਪਿਆਰ ਹੈ।

ਸੰਤ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਚਾ ਡੇਰਾ ਢੁਡੀ ਕੇ

"ਨੀਚ ਕਹਾਏ ਉਚ ਘਰ ਆਈ।"

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਘਰਾਣੇ ਵਿੱਚ ਵਧਣੀ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿਖੀ ਦੀ ਲਗਨ ਲੱਗੀ। ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਮਤਿ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ।

ਆਪ ਚਲ ਫਿਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਬੈਠ ਕੇ ਹੀ ਤੁਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਬੜੇ ਉਦਮੀ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਚਾਅ ਹੈ ਸੋ ਆਪ ਜੀ ਉਚਾ ਡੇਰਾ ਢੁਡੀ ਕੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਟਿਕੇ ਅਤੇ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਕਰਕੇ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਸਿਧਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ।

ਉਪਕਾਰੀ:— ਆਪ ਜੀ ਬੜੇ ਉਦਮੀ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਾਈ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਦੇ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਨਾਲ ਗੁ: ਸਾ:

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਹੁਤ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਜਾਰੀ ਕਰ ਰਖਿਆ ਹੈ।

ਸੁਭਾ:— ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਨਰਮ, ਮਿਲਾਪੜਾ ਹੈ। ਆਏ ਗਏ ਮਹਿਮਾਨਾ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੌਕ ਹੈ।

ਗਿ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਾਕਾ (ਮਲਾਇਆ)

ਜਨਮ : ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪਰੇਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਨਗਰ (ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ) ਢਠੇਵਾਲ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਨ:– ਆਪ ਦੀ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘੀ। ਆਪ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਬਹੁਤ ਸਤਿਸੰਗੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਪ ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਪਿਆ।

ਵਿਦਿਆ :– ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਣ ਦਾ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਨੇ ਪੰਡਤ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਲਘੂ ਕੌਮ ਦਾ ਪੂਰਬਾਰਧ ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਸੰਤ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿਉਣ ਵਾਲਾ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਗਰੰਥ ਪੜ੍ਹੇ।

ਪ੍ਰਦੇਸ ਫੇਰੀ:– ਆਪ ਜੀ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਮਲਾਇਆ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਮਲਾਕਾ ਵਿਚ ਗਰੰਥੀ ਬਣ ਗਏ। ਉਥੇ ਗਿ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਗੁਰਨੇ ਤੋਂ (ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਲਾਇਆ ਵਿਚ ਸਨ) ਵਿਚਾਰ ਸਾਗਰ ਪੜ੍ਹਿਆ।

ਦੇਸ ਵਾਪਸੀ:– ੧੯੩੧ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਦੇਸ ਆ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਕਾਲਜ ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਂਸ਼ੀ ਵਿਚ ਪੰਡਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਖਾ ਪਾਸੋਂ ਮਹਾਂ ਗਿਆਨੀ, ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਭਾਗ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਕਥਾ, ਸਰਬ ਦਰਸ਼ਨ, ਮਤ ਮਤਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਗਰੰਥਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਫਿਰ ਮਲਾਇਆ ਚਲੇ ਗਏ।

ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਹੈ। ਮਲਾਇਆ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਕਾਫੀ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ। ਦਾਸ ਨਾਲ ਭੀ ਆਪ ਦਾ ਦਿਲੀ ਪਿਆਰ ਹੈ।

ਸੰਤ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੰਡਿਆਲਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਪਿੰਡ ਹੰਡਿਆਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਪੁਰਾਤਨ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦਾਂ ਸੁੰਦਰ ਨਮੂਨਾ ਸਨ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਵਾਂਗ ਹਥੀਂ ਕਾਰ ਕਰ ਕੇ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹਥੀਂ ਚੱਕੀ ਪੀਹ ਕੇ, ਲਕੜਾਂ ਲਿਆ ਕੇ ਲੰਗਰ ਚਲਾਉਣਾ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਆਦਰਸ਼ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਜਨੇਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਅਤੇ ਉਦਮੀ ਗੁਰਸਿਖ ਸਨ। ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਦਿਨ ਰਾਤ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਨਗਰ ਹੰਡਿਆਲਾ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਣਿਆ।

ਸੰਤ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਪਰੇਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਦੀ ਸੁਲਖਣੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਇਟਾਂ ਵਾਲੀ ਤਹਿਸੀਲ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਚੰਗੀ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ। ੧੯੨੧ ਤੋਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਦੀ ਦੂਜੀ ਕਾਨਫਰੰਸ

ਜੋ ਨਗਰ ਸਿੱਖ ਦੌਲਤ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਵਿਖੇ ੨੬-੨੭ ਪੋਹ ੨੦੦੪ ਮੁਤਾਬਕ ੧੦-੧੧ ਜਨਵਰੀ ੧੯੪੮ ਦਿਨ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਪੰਡਾਲ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਸਜੇ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਾਕਾ, ਅਤੇ ਖੜੇ ਸੰਤ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ 'ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ', ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਐਡਰੇਸ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ । (ਸਫਾ ੧੧੪੨)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

"ਵਿਰਲੇ ਕੌ ਸੋਝੀ ਪਈ"

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਕਰੀ

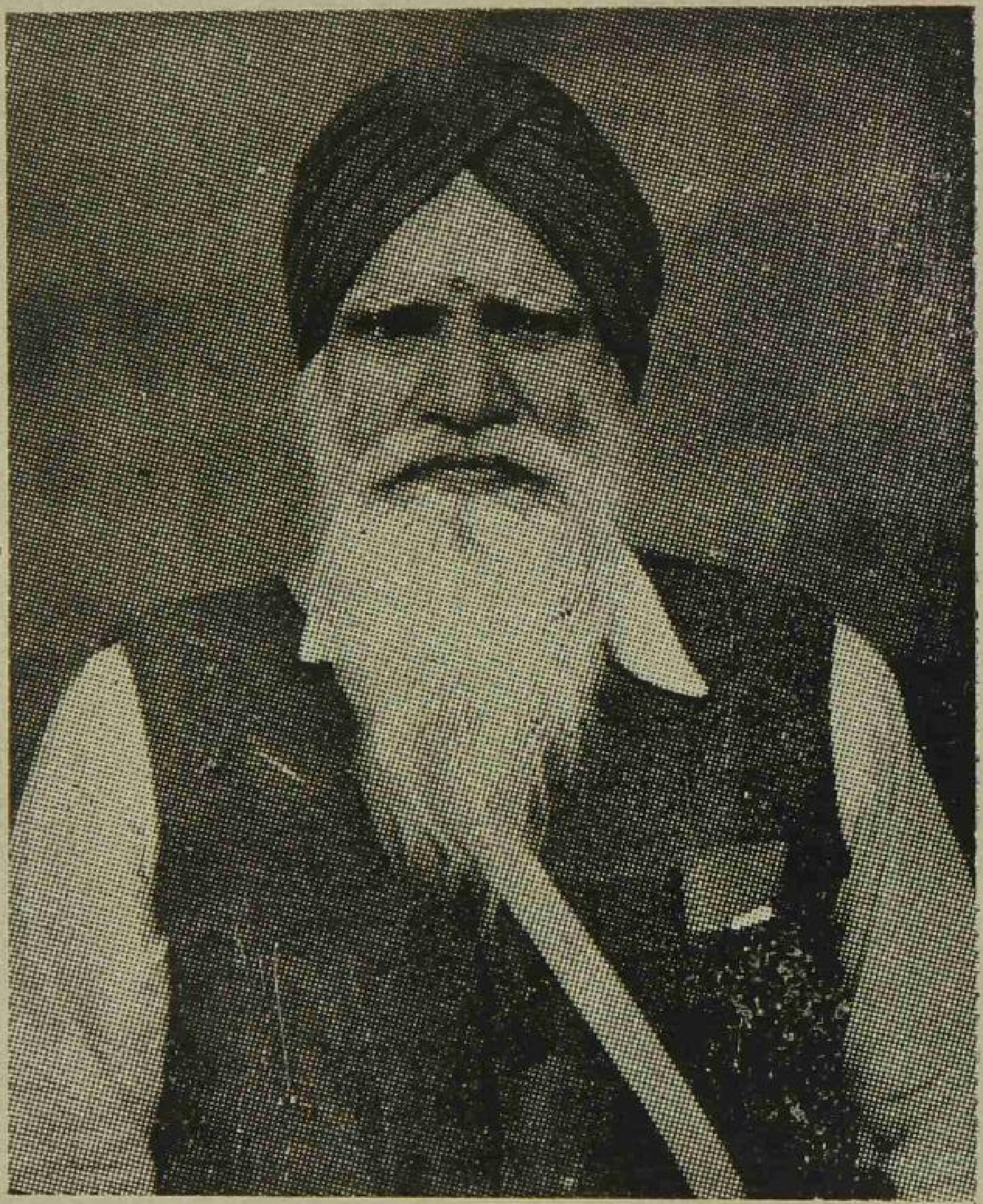

ਅਕਾਲੀ ਲਿਹਰ ਦੇ ਹਰਇਕ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੁੱਦਨ ਵਾਲੇ
ਜੱਥਾ ਨੰ: ੬ ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ
(ਸਫ਼ਾ ੭੯੧)

ਹੈਡ ਪੁਜਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ

ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਸੰਤ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂਆਣਾ

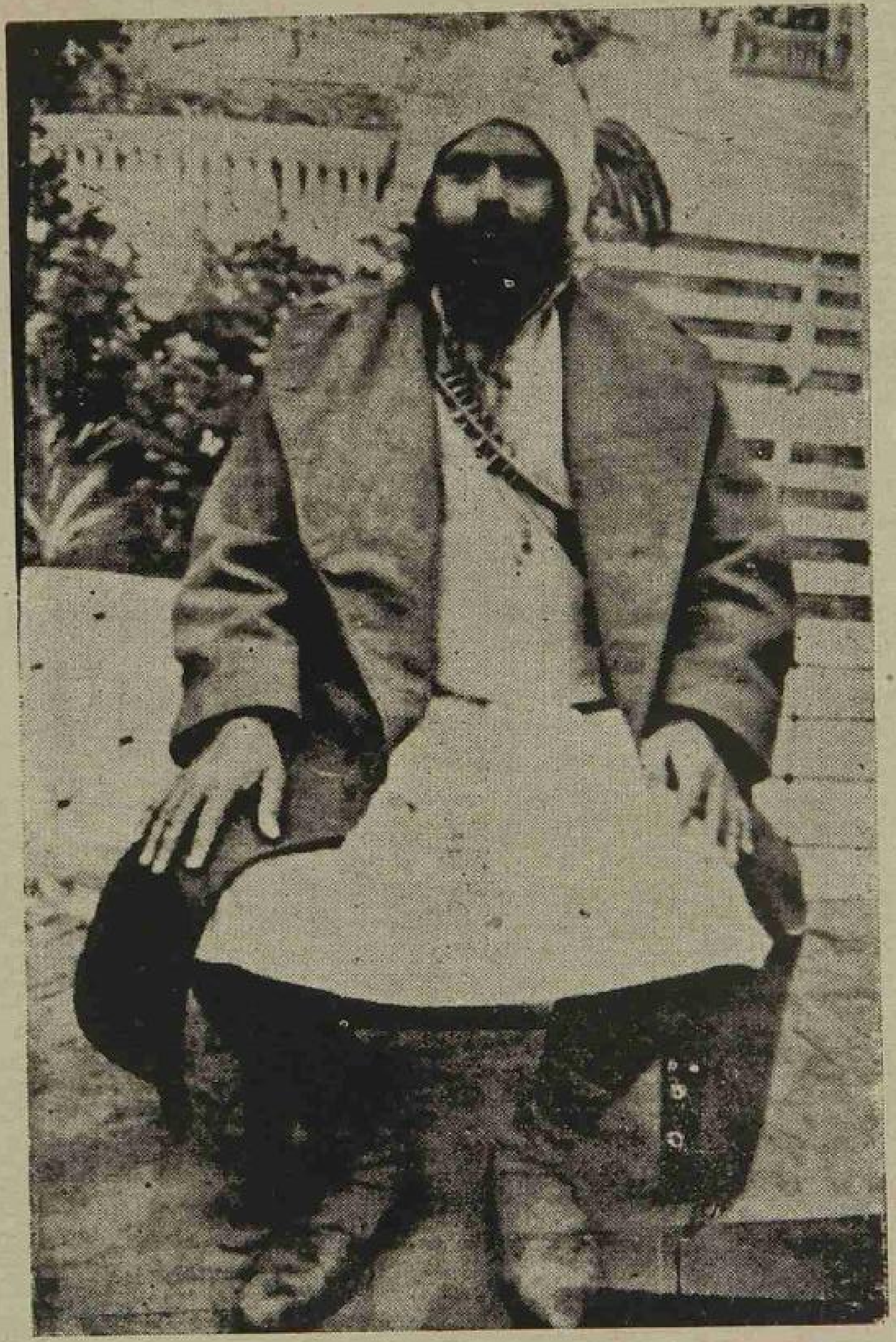

ਆਪ ਜੀ ਮਿਠ ਬੋਲੜੇ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਬਹੁਤ ਹੀ
ਸੁੰਦਰ ਵਿਚਾਰ ਵਾਲੇ ਤੇ ਦਾਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲੇ ਹਨ
(ਸਫ਼ਾ ੧੧੯੮)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਤੇ ੫੦) ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਹੁਣ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਸਜ਼ਾ ਪਾ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਆਪ ਜੀ ਸਿਰਫ ਭਜਨ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਤਤਪਰ ਹੋ ਕੇ ਡਟੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਅਜ ਕੱਲ ਪਿੰਡ ਸੁਖਾ ਨੰਦ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਵਿਖੇ ਸ: ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖੇਤ ਵਿਚ ਕੁਟੀਆ ਬਣਾ ਕੇ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਤੋਂ ਅੰਨ ਛਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਖੇਤ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖ ਆਪ ਜੀ ਦੀ "ਸਾਧ ਸੇਵਾ ਵਡਭਾਗੀ ਪਾਈਐ" ਦੇ ਮਹਾ ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਬੜੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸੰਤ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂਆਣਾ

ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਸਿਖੀ ਦੀ ਰੰਗਤ ਚੜ੍ਹੀ। ਆਪ ਨੇ ਸੰਤ ਜੀ ਮਗਰੋਂ ਸਿਖੀ ਦਾ ਬ_ਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਥੇ ਆਪ ਜੀ ਸੰਤ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਗੁ: ਸਾ: ਮਸਤੂਆਣਾ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹਨ, ਅਤੇ ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਮਿਲਾਪੜਾ ਹੈ।

॥ ਸੇਵਕ ਕੋ ਸੇਵਾ ਬਣਆਈ ਹੁਕਮ ਬੂਜ ਪ੍ਰਮ ਪਦ ਪਾਈ॥

ਸੰਤ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈਡ ਪੁਜਾਰੀ

ਜਨਮ:—ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਨਗਰ ਸਹਿਣਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ੧੯੩੨ ਬਿ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਣ:-ਆਪ ਦਾ ਬਾਲਪਣ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਖੇਡਦਿਆਂ ਦਾ ਲੰਘਿਆ।

ਵਿਦਿਆ:-ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪੜ੍ਹੀ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ:—ਆਪ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲੇ। ਪਹਿਲੇ ਕੇਸ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਏ, ਦਰਿਆ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਬਾਬਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ ਪਿਥੋ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲ ਜਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ।

ਅਭਿਆਸ:—ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਗੁਰ ਮੰਤਰ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਨਿਤਨੇਮ ਕਰਨਾ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਨੇ ਆਪ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਬਣ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬ_ਤ ਸਾਰੇ ਸੰਤਾਂ ਪਾਸ ਗਏ। ਅਖੀਰ ਆਪ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁਜੇ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋਏ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਚਲੇ ਗਏ।

ਸਚਖੰਡ ਦੀ ਸੇਵਾ:—ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤਨ, ਮਨ ਅਤੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦੀ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਵਿਰਤੀ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਥਾਪ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਮੋਤੀ ਬਾਗ ਦੀ ਨੀਂਹ ਆਪ ਪਾਸੋਂ ਰਖਾਈ ਅਤੇ ਬੜੇ ਆਦਰ ਮਾਨ ਨਾਲ ਵਿਦਾ ਕੀਤੇ। ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿਖ ਸਨ, ਰਾਤ ਦਿਨ ਮਨ ਬਚ ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਗੁਰ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਤੇ ਭਜਨ ਵਿਚ ਲਿਵਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ।

ਅੰਤ:-ਆਪ ਜੀ ੨੦੦੭ ਸੰਮਤ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

"ਗੁਰਮੁਖ ਸੋਈ ਸਹਿਜ ਸਮਾਵੈ"

ਸੰਤ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂਆਣਾ

ਜਨਮ : ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਜਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਨ : ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲੰਘੀ। ਆਪ ਬਾਲਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਅਤੀ ਵਿਚੱਤਰ ਬਿਰਤੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਦਾ ਆਪ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਪਿਆ।

ਵਿਦਿਆ : ਆਪ ਦੀ ਤੀਵਣ ਬੁਧੀ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਕੂਲੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਬੀ.ਏ. ਤਕ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਕੰਮ : ਆਪ ਜੀ ਬੀ.ਏ. ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਕਲਰਕ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਉਥੋਂ ਆਪ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਸੰਤ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਜਾ ਸਾਂਸੀ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸ ਆ ਰਹੇ। ਸੰਤ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਆਏ ਤਾਂ ਸੰਤ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਨਾਲ ਆਏ। ਸੰਤ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਮੁੜ ਗਏ ਪਰ ਆਪ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹਿ ਪਏ।

ਸੰਤ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਇਕਾਗਰ ਬਿਰਤੀ ਵੇਖ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਦਿਤੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਬੜੀ ਜੁਗਤੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਪਰੇਮੀ ਸਿਖ ਬਣ ਗਏ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਪੁਛੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਤ ਜੀ ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਗਰੋਂ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪਣ ਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਰਾਤ ਦਿਨ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਅਖੀਰ ਜਦ ਸੰਤ ਜੀ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕਰ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਵੀ ਇਥੋਂ ਚਲੇ ਗਏ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੋਨ ਧਾਰ ਲਿਆ ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਚਿਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੋਲੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਕੁਦਰਤੀ ਆਪ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਡੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦਾਸ (ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ) ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ — 'ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਰਾਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ' ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਫਤਿਹ ਬੁਲਾਈ ਜੋ ਸੰਤ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਈਆਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਮੋਨ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਬਚਨ ਬਲਾਸ ਵੀ ਹੋਏ। ਇਸ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਫਿਰ ਮੋਨ ਧਾਰ ਲਈ ਤੇ ਕਈ ਸਾਲ ਮੋਨ ਬਿਰਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ।

ਅੰਤ : ਆਪ ਜੀ ਪੋਠੋਹਾਰ ਵਲ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਤਪਿਆਣੇ ਵਿਚ ੭ ਮਾਰਚ ਸੰਨ ੧੯੪੫ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

ਸੰਤ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਾਤਸਾਹ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਜਨਮ ਸੋਢ ਬੰਸ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਰੁਚੀ, ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਸਤ ਸੰਗ ਵੱਲ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸੀ।

ਵਿਦਿਆ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਚੰਗੇ ਪਾਠੀ ਹਨ।

ਸੇਵਾ:-- ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਰ ਮੁਨਾਵਾਂ, ਤਹਿਸੀਲ ਜੀਰਾ, ਜਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ, ਸੁੰਦਰ ਇਮਾਰਤ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਸਦਾ ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਛੇਤ੍ਰ ਜਾਰੀ ਕਰ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਬਾਦਸਾਹਿ ਵਾਲਾ ਸੁਭਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦਾ ਉਪਨਾਮ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਸੰਤ ਸੁਭਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਸੰਤ ਹਨ।

ਸੰਤ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂ ਆਣਾ

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂ ਆਣਾ ਨੇ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਬੜੇ ਧਰਮਾਤਮਾਂ ਹਨ। ਆਪ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ, ਗੁਰਮਤਿ ਖੋਜੀ, ਸਿਖੀ ਰਹਿਤ ਵਿੱਚ ਪਕੇ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਹਨ। ਅਤੇ ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਮਸਤੂ ਆਣਾ ਦੇ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਹਨ। ਅਤੇ ਬੜੇ ਤਨ ਮਨ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਮਹੰਤ ਕੁੰਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਟ ਭਾਈ

ਜਨਮ:— ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਖੇਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹਸਨ ਪੁਰ, ਜਿਲਾ ਫੀਰੋਜ ਪੁਰ ਵਿੱਖੇ ਹੋਇਆ।

ਬਚਪਨ:— ਆਪ ਜੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਪਿੰਡ ਸਿਖਾਂ ਵਾਲੇ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਮਹੰਤੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਫਿਰ ਭਾਈ ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਕੋਟ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਾਧੂ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿਖਾਂ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਲਿਆਕੇ ਕੋਟ ਭਾਈ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਮਹੰਤੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।

ਕੰਮ:— ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਨਿਰਮਲੇ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮਝੋਤੇ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ ਕੀਤੀ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਵਿਦਿਆ ਨਾਲ ਖਾਸ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ, ਪਿੰਡ ਕੌਣੀ ਵਿਚ ਕੰਨਿਆਂ ਪਾਠ ਸਾਲਾ ਖੋਹਲੀ, ਜਿਸ ਪਰ ੬੦੦੦ ਰੁਪੇ ਖਰਚ ਆਇਆ। ਕੋਟ ਭਾਈ ਵਿੱਚ ਕੰਨਿਆਂ ਪਾਠ ਸ਼ਾਲਾ ਤੇ ਸਕੂਲ ਬਣਵਾਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਹੁਣ ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਨਾਮਜ਼ਦ ਮੈਂਬਰ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੀ ਮਹੰਤੀ ਸਮੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੋਟ ਭਾਈ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤਰੱਕੀ ਦਿਤੀ।

ਸੰਤ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਘੇੜੇ

ਜਨਮ:—ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸੰਘੇੜੇ ਵਿੱਖੇ ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ੧੯੧੦ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਕੰਮ:—ਘਰੋਗੀ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰਾਮ ਹੋਕੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ, ਜਿਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਲਗਨ ਲਗੀ।

ਉਪਕਾਰ:— ਫੌਜ ਵਿਚੋਂ ਨਾਮ ਕਟਾ ਕੇ ਕੇਵਲ ਆਪਣਾ ਜੀਵਣ ਸਫਲ ਕਰਨ ਲਈ, ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਅਦਰਸ਼ ਰਖਕੇ ਅਨੰਦ ਮਾਨਣ ਲੱਗੇ। ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਸੰਘੇੜੇ ਭੀ ਇਸੇ ਨਗਰ ਦੇ ਕੱਟੜ ਗੁਰ ਸਿਖ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਤ ਭਾ: ਗੁਦੜ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਭਾਈ ਰੂਪ ਚੰਦ ਦੀ ਬੰਸ ਦਾ ਇਹ ਰਤਨ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸਚਾ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਿੱਤ ਨੇਮੀ ਤੇ ਕਰਣੀ ਵਾਲਾ ਗੁਰਮੁਖ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪ ਦਾ ਖਾਨ ਦਾਨ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾ: ਗੁਦੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਮਾਈ ਰੱਜੀ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕਰਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਦੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਗੜੀਆਂ ਵਾਲੀ ਗੱਦੀ ਦੇ ਮਹੰਤ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿੰਨਾਂ ਦੇ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਭਾ: ਸਾ: ਭਾ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਏ ਅਤੇ ਹੁਣ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅਰਦਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ। ਜਿਨਾਂ ਨੂੰ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨਾਭਾ, ਜੀਂਦ, ਤੇ ਫ਼ਰੀਦ ਕੋਟ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਲੰਗਰ ਲਈ ਕਾਫੀ ਜਾਗੀਰ ਲਗੀ ਹੋਈ ਹੈ।

॥ ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਫਲ ਸਫਲ ਫਲੰਦੇ ॥

ਸੰਤ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ

ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਪੰਥ ਰਤਨ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਦਾ ਹੀ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਜੋ ਅਦੁਤੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ।

ਜਨਮ:—ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਗੁਰਦਈ ਜੀ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਦਿਆਲ ਗੜ੍ਹ ਬੂੜੀਆਂ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਸੰਮਤ ੧੯੦੬ ਬਿ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਣ:--ਆਪ ਦਾ ਬਾਲਪਣ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘਿਆ, ਆਪ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸੀ।

ਵਿਦਿਆ:—ਆਪ ਨੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਸਿਖ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਆਪ ਦੀ ਰੁਚੀ ਹੋਰ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਬਣ ਗਈ।

ਕੰਮ:—ਆਪ ਜੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ, ਉਥੇ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਚੇਟਕ ਲਗੀ। ਦੁਨੀਆਂ ਵਲੋਂ ਚਿਤ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ, ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਦੇ ਮਾਰਗ ਪਰ ਚਲਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ। ਕਈਆਂ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕੀਤੀ, ਅਖੀਰ ਆਪ ਜੀ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਏ। ਉਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਤਪਸਿਆ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਗਏ, ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਦਿਲ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਵਿਤਰ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ "ਸੇਵਕ ਕੋ ਸੇਵਾ ਬਣ ਆਈ" ਇਹ ਵਾਕ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਸਮਾਧੀ ਛਡ ਦਿਤੀ ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਤੇ ਸਰੋਵਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਆਰੰਭ ਦਿਤੀ।

ਉਪਕਾਰ:—ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਰੋਵਰਾਂ ਤੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਅਗੇ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਨੇ ਲੰਗਰ ਦਾ ਸਦਾ ਵਰਤ ਹੀ ਖੋਲ ਰਖਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਲ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਲਾਇਆ।

ਅੰਤ:--ਆਪ ਜੀ ੭ ਨਵੰਬਰ ੧੯੪੭ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕਰ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ ਇਉਂ ਹੈ:--

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਕਾ ਅਹਿਰੋ
ਹਰਿ ਦੇਹ ਨਾਨਕ ਕੇ ਮੀਤ ।

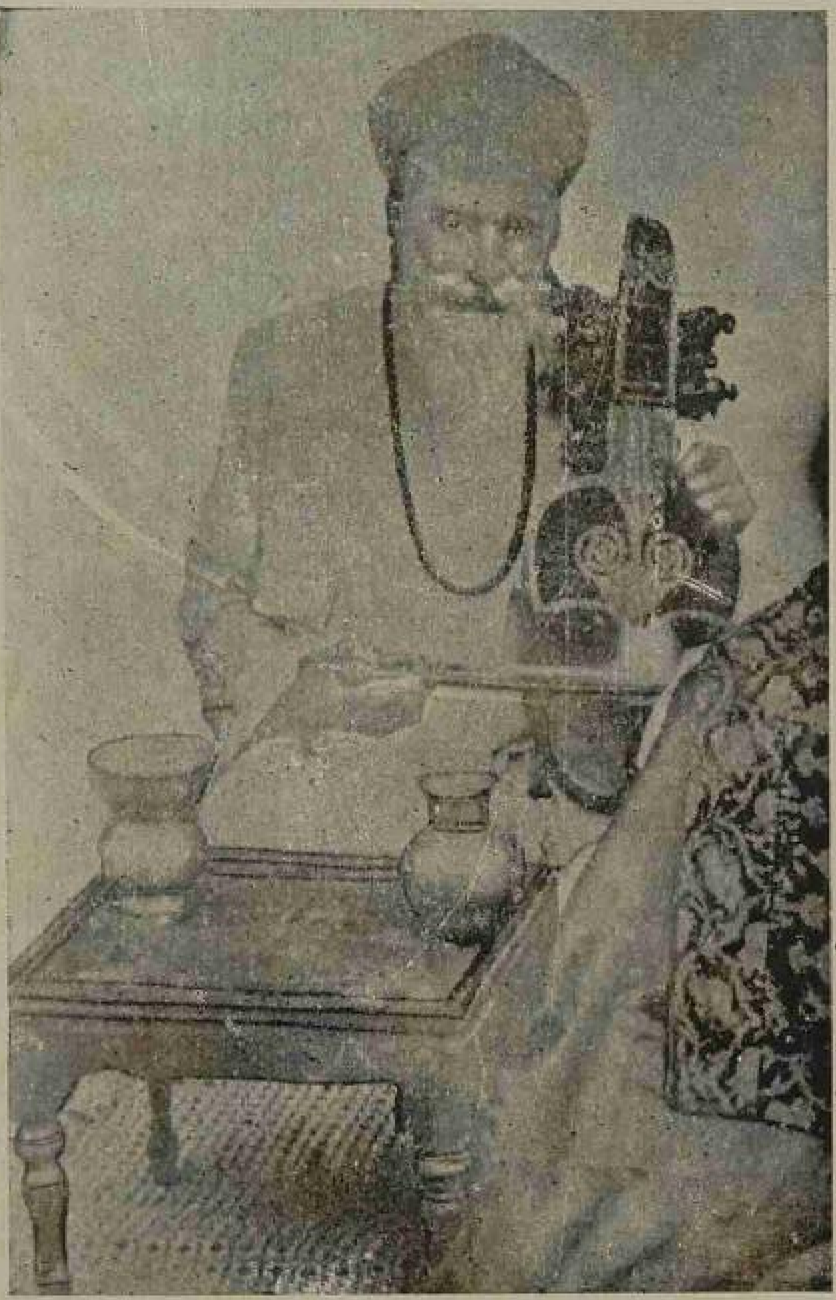

(ਸਫਾ ੧੧੪੭)

ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਪਟਿਆਲਾ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਵਾਲੇ

ਜਨ ਪਰ ਉਪਕਾਰੀ ਆਇ

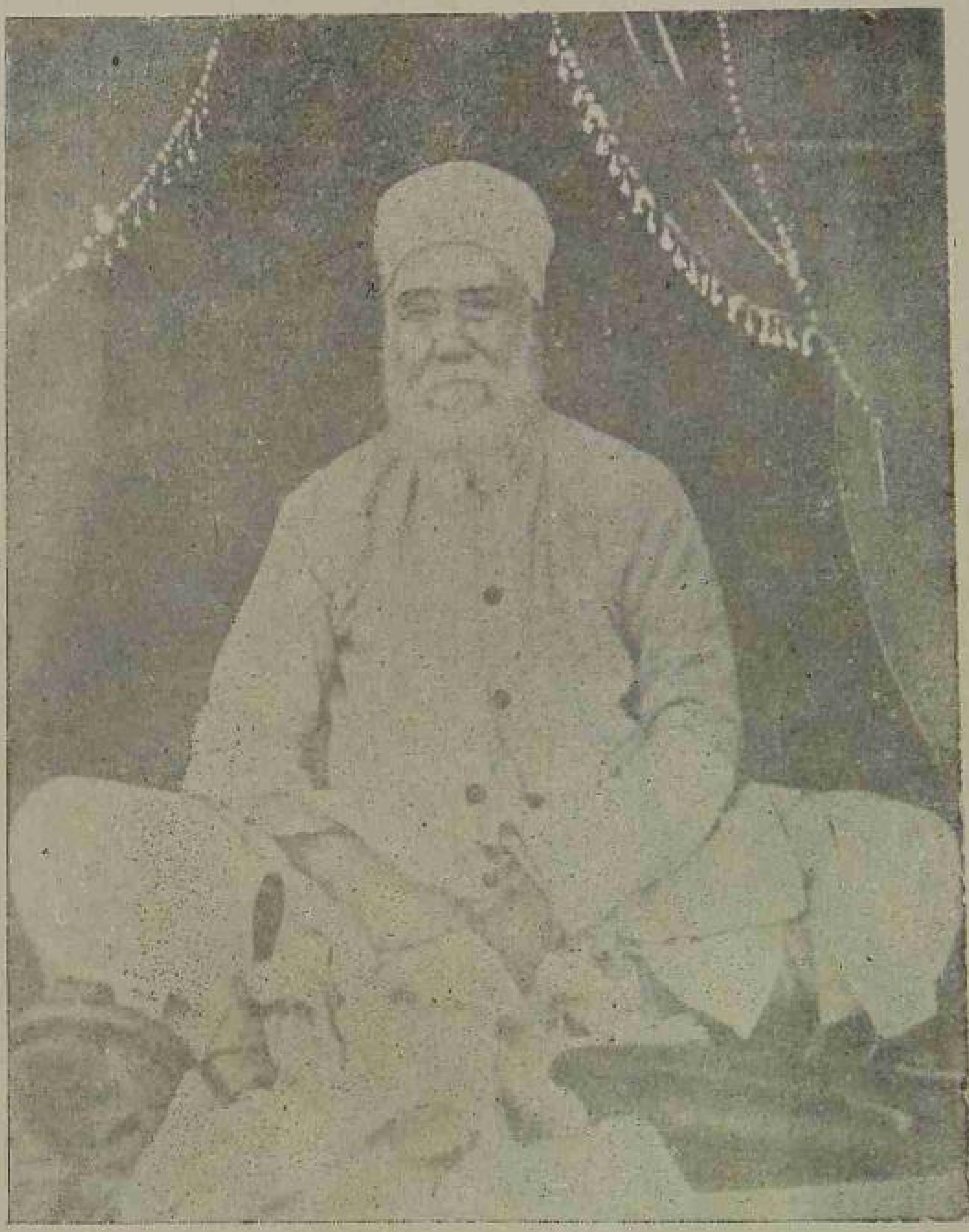

(ਸਫਾ ੧੧੪੬)

ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ

ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਵਾਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਸੇਵਕ

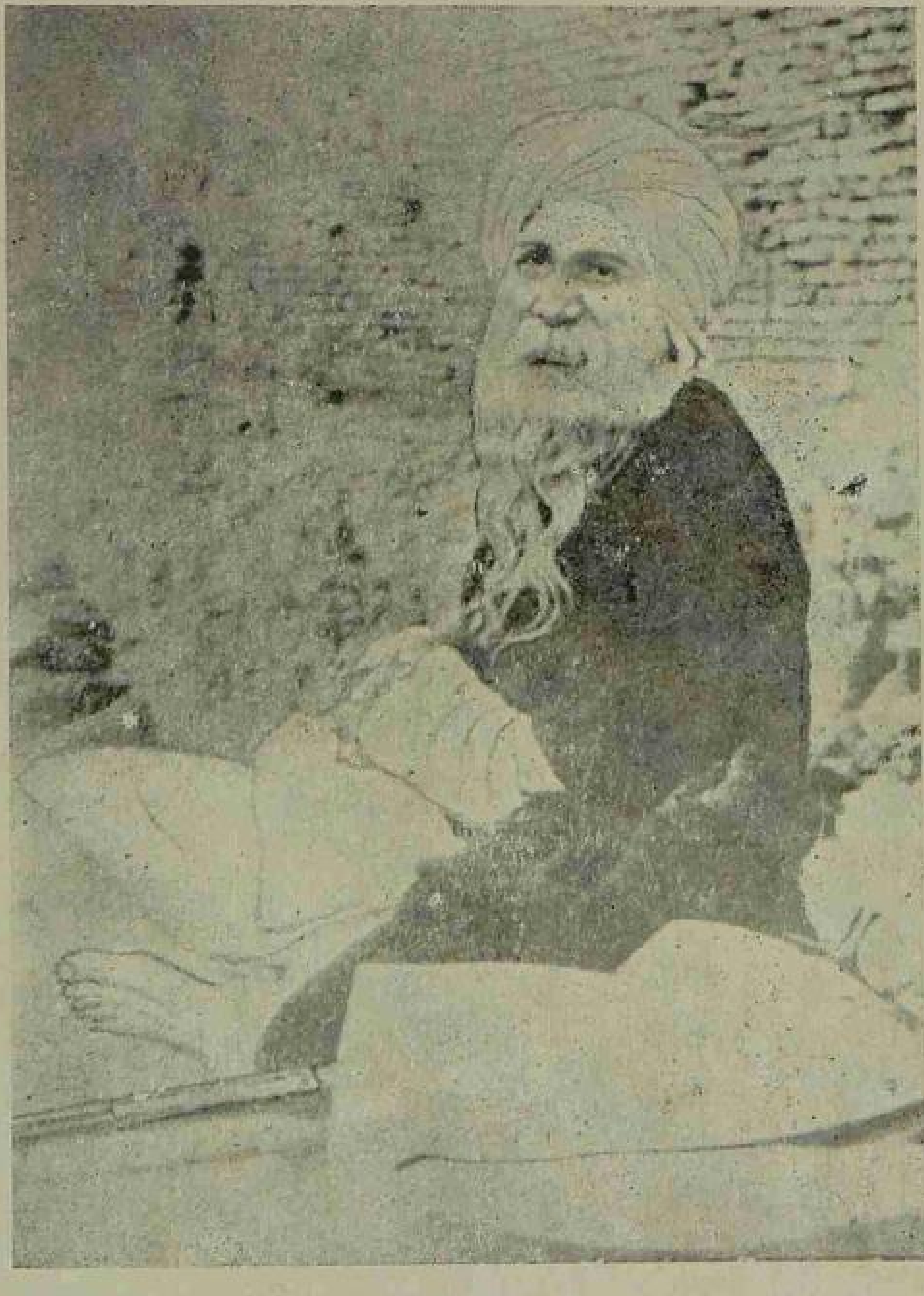

(ਸਫਾ ੧੧੪੭)

ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ

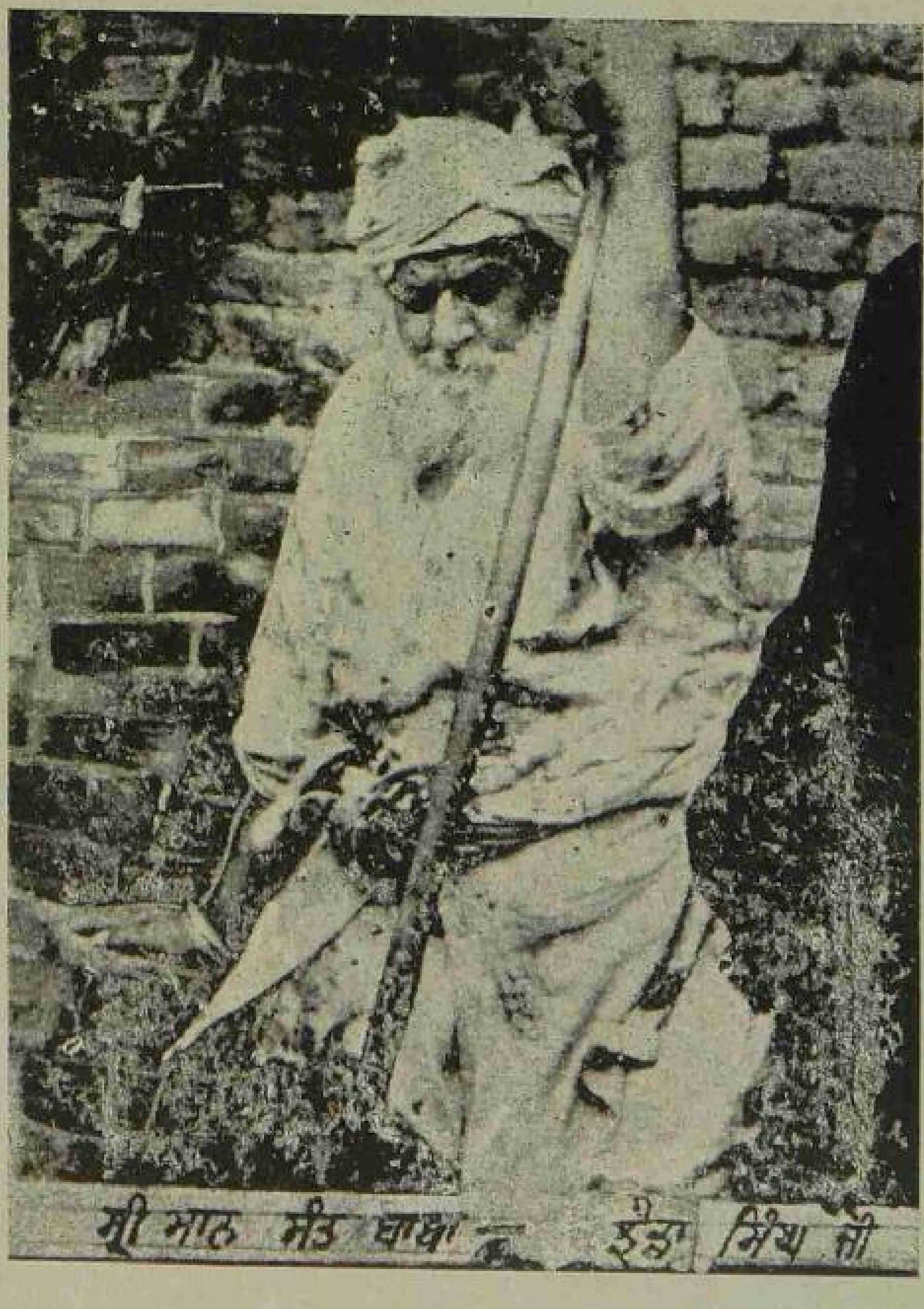

(ਸਫਾ ੧੧੪੭)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ

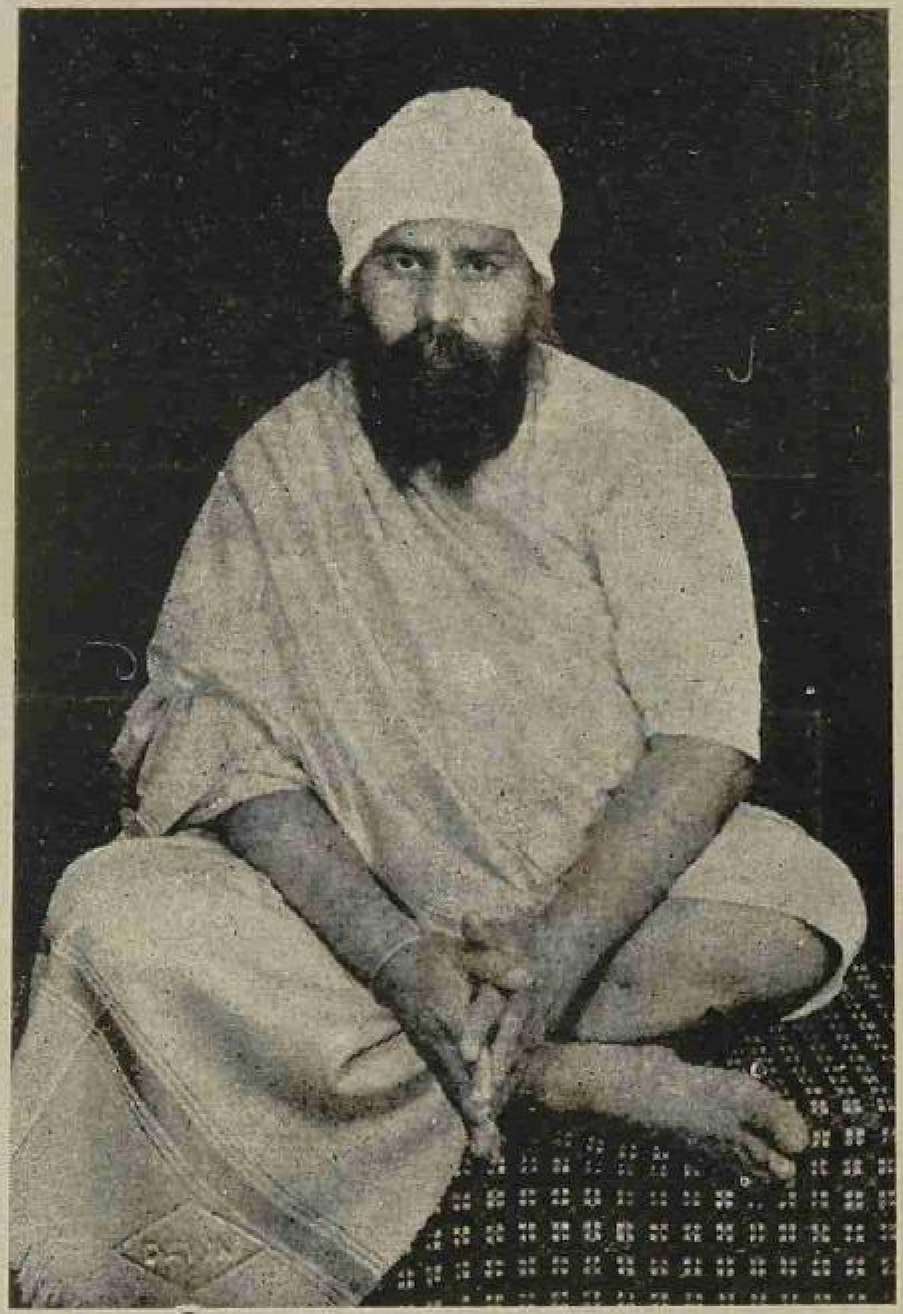

(ਸਫ਼ਾ ੧੧੪੬)

ਸੰਤ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹ

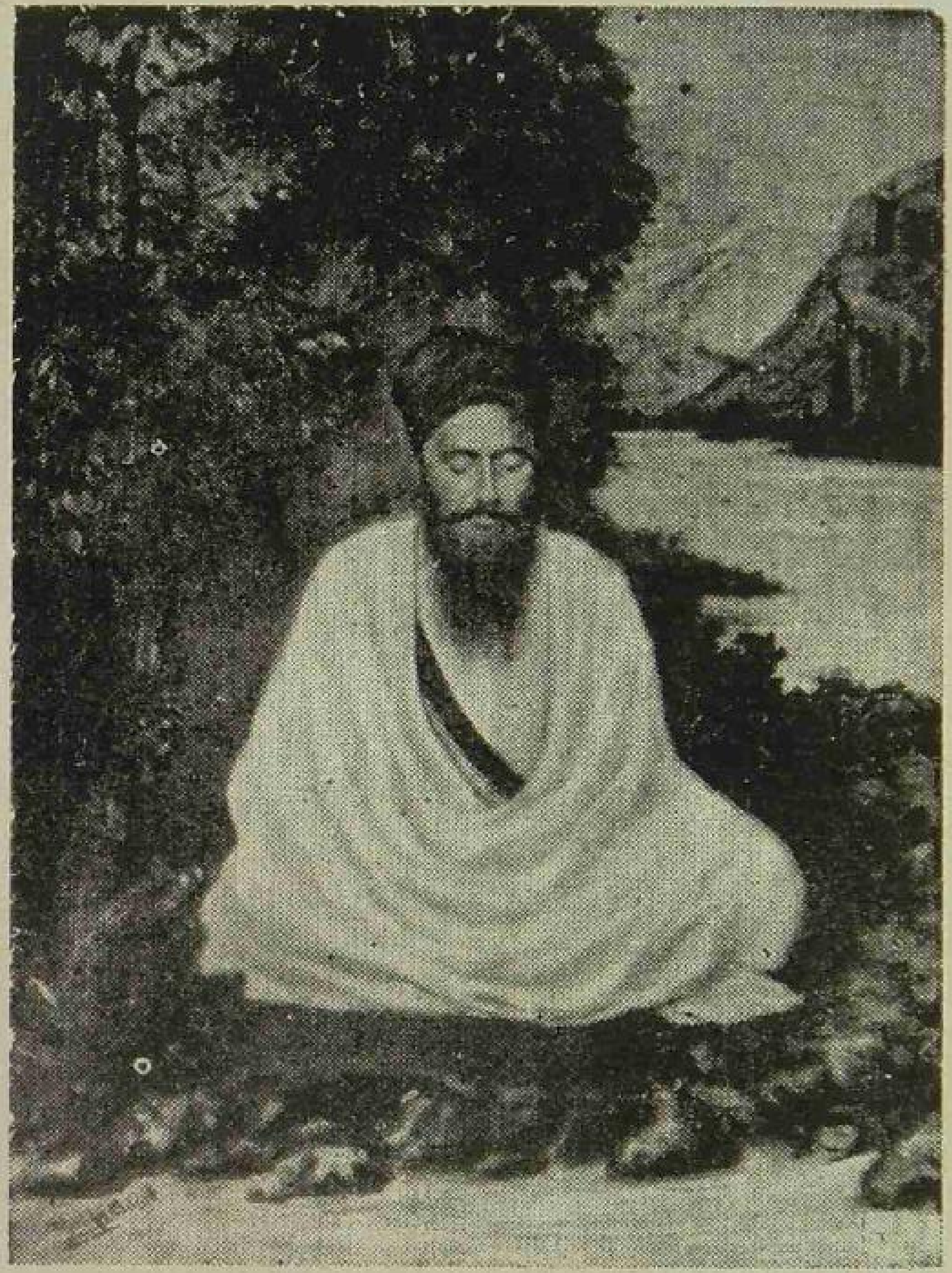

(ਸਫ਼ਾ ੧੧੭੦)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੧) ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ:-

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸਰੋਵਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲ ਜਲ ਪਾਉਣ ਲਈ ਪੰਜ ਹੰਸਲੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈਆਂ, ਜੋ ਮੀਲਾਂ ਤੱਕ ਲੰਬੀਆਂ ਤੇ ਉਪਰੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਬੰਦ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਪਰ ਲਖਾਂ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਆਏ ਹਨ।

ਸੰਤੋਖ'ਸਰ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਪਾਉੜੀਆਂ ਬਣਵਾਈਆਂ।

(੨) ਖੰਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਗੋਇੰਦ ਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਤੱਕ ੯ ਮੀਲ ਲੰਬੀ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਬਣਵਾਈ।

(੩) ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਖੰਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਵਾਈ।

(੪) ਗੁ: ਤਪਿਆਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਤੇ ਹੰਸਲੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤੀ।

(੫) ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਜਲ ਪਾਉਣ ਲਈ ਢਾਈ ਮੀਲ ਲੰਬੀ ਹੰਸਲੀ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਤੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਉਤੇ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਸੰਗ ਮਰਮਰ ਲਗਵਾਇਆ। ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਸੰਭਾਲੀਆਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਖਰੀਦ ਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਲਗਵਾਈਆਂ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਰਕਾਬ ਸਰ ਦੇ ਸਰੋਵਰਾਂ ਦੀ ਆਦਿ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤੱਕ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ।

(੬) ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਤੇ ਚਾਰ ਮੀਲ ਲੰਬੀ ਹੰਸਲੀ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ।

(੭) ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਤੇ ਹੰਸਲੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ।

(੮) ਗੁ: ਬਾਲਲੀਲਾ ਦੀ ਨਵੀਂ ਇਮਾਰਤ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ।

(੯) ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ।

(੧੦) ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ।

(੧੧) ਗੁ: ਬੀੜ ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਵਾਈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦਿਆਂ ਬੁੰਗਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਕੇ ਨਵੀਂ ਸਕੀਮ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਡੀਆਂ ਤੇ ਬੁੰਗੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸੇਵਾ ਆਪ ਨੇ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਤੋਂ ਬਰੋਸਾਇ ਹੋਏ ਸੰਤ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸੰਤ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਗੁਰਮੁਖ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਾਲਦਿ ਹੋਏ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਦੇ ਹੋਏ ਸੇਵਾ ਕਰਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਆਪ ਜੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸਾਦਾ ਲਿਵਾਸ, ਸਾਦੀ ਖੁਰਾਕ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਅਲ੍ਹੋਬੜ ਸਜਣਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸੰਤ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕੇਹੜੇ ਹਨ।

ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿਘ ਜੀ ਘੋਲੀਆਂ

ਆਪ ਜੀ ਬੜੇ ਪਉਪਕਾਰੀ, ਸੁਜਾਨ ਵੈਦ, ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਧਨੰਤਰ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਆਪ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਅਭਿਆਸੀ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਸਦਾ ਹੀ ਤੇਜ ਭਰੀ ਲਾਲੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਨਮ:—ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਭਾਈ ਦਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਭਟੀ ਵਾਲ, ਤਹਿਸੀਲ ਭਵਾਨੀ ਗੜ੍ਹ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਸੰਮਤ ੧੯੧੦ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਵਿਦਿਆ:— ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਪਿੰਡ ਦੀ ਧਰਮ ਸਾਲਾ ਵਿਚ ਹੀ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗ੍ਰੰਥ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਸਿਖ ਲਿਆ, ਤੇ ਕਈ ਬਾਣੀਆਂ ਜ਼ਬਾਨੀ ਕੰਠ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਣ ਲਈ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਵਲੋਂ ਮਨ ਉਪਰਾਮ ਕਰਕੇ ਰਿਖੀਕੇਸ਼ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਬੋਧ, ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਮੱਤਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ। ਨਾਲ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵੈਦਕ ਵਲ ਵੀ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਵੈਦਕ ਵਿਚ ਨਪੁੰਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੰ: ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੰਡਤ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਗਤ ਭੀ ਕੀਤੀ। ਅਖੀਰ ਪਿੰਡ ਮਾਣੂਕੇ ਆ ਕੇ ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਕਲਾਸ ਤੇ ਹੋਰ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਗਿ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਇਆ।

ਉਪਕਾਰ:— ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਨੀ ਪਹਿਲੀ ਰਹਾਇਸ਼ ਘੋਲੀਏ ਰਖੀ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਬਣਵਾਇਆ, ਫਿਰ ਆਪ ਜੀ ਮੋਗੇ ਆ ਗਏ ਤੇ ਅਨੰਦ ਭਵਨ ਨਾਮ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ।

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਪੰਥ ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਬਹੁਤ ਹੱਥ ਵਟਾਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਲਾਏ ਵਿੱਚ ਕਥਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਅਨੇਕਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਵੈਦਕ ਸਖਾਈ।

ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੁੱਧਾ ਸਰ ਤਾਲ ਦੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਵੇਲੇ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਟੱਪਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਪਹਿਲੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਧੂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਸਿਖ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਅੰਤ ਤਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਦੀਵਾਨਾ ਵਿਚ ਨਿਰੋਲ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਤੋਂ ਵਰੋਸਾਇ ਗੁਰਮੁਖ ਸੰਤ ਇੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਮਾਣੂਕੇ, ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਘੋਲਆ, ਸੰਤ ਸਰਵਣਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਭਾਈ ਜੈ ਸਿੰਘ ਮਾੜੀ ਮੁਸਥਫਾ, ਸੰਤ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਫੂਲੇਵਾਲ।

ਸੁਭਾ:— ਆਪ ਦਾ ਸਭਾ ਬੜਾ ਮਲਾਪੜਾ ਸੀ, ਬੋਲ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਮਿਠਾਸ ਅਤੇ ਖਿਚ ਸੀ। ਦਿਲ ਦੇ ਉਦਾਰ ਅਤੇ ਦਿਆਲੂ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੇ ਅਮੋਲ ਰਤਨ ਸਨ।

ਅੰਤ:— ਪਿਛਲੀ ਆਯੂ ਵਿੱਚ ਆਪ ਨੂੰ ਕਈ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ ਤੇ ਸਾਲ ਭਰ ਬਿਮਾਰ ਰਹਿਕੇ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿੱਚ ੩ ਜੁਲਾਈ ੧੯੩੬ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਅਨੰਦ ਭਵਨ ਮੋਗਾ ਵਿੱਚ ਗੁਰਪੁਰੀ ਸੁਧਾਰ ਗਏ।

॥ ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਸਤਿਸੰਗ ਮਿਲੰਦੇ ॥

ਸੰਤ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਖਾੜਾ

ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ, ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ, ਵਿਦਿਆ ਭੂਸ਼ਨ, ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ, ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਚ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੇ ਆਮ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਖ਼ਾਸ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਜਿਤਨੀ ਵੀ ਮਹਿਮਾਂ ਲਿਖੀ ਜਾਵੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਨਮ:—ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਆਖਾੜਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ੧ ਫਗਣ ਸੰਮਤ ੧੯੫੯ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ।

ਬਚਪਨ:—ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬਚਪਨ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬੜੇ ਚਾਅ ਮਲ੍ਹਾਰਾਂ ਨਾਲ ਲੰਘਿਆ । ਆਪ ਜੀ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦੜ ਹੇਲ ਸਨ ।

ਵਿਦਿਆ:—ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠੀ ਬਣ ਗਏ, ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕਈ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚਾਰ ਸਾਗਰ ਆਦਿ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਦੀ ਕਥਾ ਕਰਨੀ ਸਿੱਖੀ ।

ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ:—ਲੱਗ ਪੱਗ ੧੭ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਪਿੰਡ ਰਾਜੋਆਣੇ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਘਰੇਗੀ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ।

ਸੰਤਾਨ:—ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਸਪੁਤਰ ਭਾ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਹਨ ।

ਸੰਗਤ:—੧੯੨੦ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਨਗਰ ਆਖਾੜਾ ਵਿਖੇ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ । ਜਿਸ ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਥਕ ਵਿਦਵਾਨ ਪੁਜੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਆਖਾੜੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਸਾ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਆਪ ਤੇ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ । ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆਨੀ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਆ ਗਏ । ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਬਹੁਤ ਲਗਨ ਲੱਗੀ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਲੱਗੇ, ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੇਵਕ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਰਟਨ ਕਰਨ ਲਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਥਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਿਖਿਆ ।

ਉਪਕਾਰ:—੧੯੩੦ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਪਨਾਲੀ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਜ਼ੁਮਾ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲਿਆ । ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ, ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਆਪ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਾਸਤੇ ਮਾਝੇ, ਮਾਲਵੇ ਅਤੇ ਪੋਠੋਹਾਰ ਆਦਿ ਦੇ ੬੦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਦਾ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਆਪ ਜੀ ਸਦਾ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠੀ ਬਣਾਇਆ ।

ਸੁਭਾ:—ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬੜਾ ਨਰਮ, ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਤੇ ਮਿਲਾਪੜਾ ਹੈ । ਆਪ ਜੀ ਅਠੇ ਪਹਿਰ ਨਾਮ ਖੁਮਾਰੀ ਵਿਚ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਆਪ ਦੀ ਕਥਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਰਸ ਹੈ, ਆਪ ਜੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗੂੜੇ ਗਿਆਨੀ ਹਨ । ਆਪ ਪੂਰਨ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਇਸ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਨੂੰ ਸਫਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ:—

"ਵਿਚੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਰਹੇ ਉਦਾਸੀ, ਜਿਉਂ ਕੰਵਲ ਰਹੇ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਹੈ"

ਆਪ ਜੀ ਭਾਵੇਂ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਖੰਡ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਿੰਡ ਭਿੰਡਰ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਵੀ ਹਨ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦਾ ਸ਼ਜਰਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਦਰ ਤੋਂ ਵਰਸੋਏ ਹੋਏ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।

ਮੁਹੱਬਤ ਸਿੰਘ
ਅਕਾਲ ਸਿੰਘ
ਨਥੂਆ ਸਿੰਘ
ਮਾਨ ਸਿੰਘ
ਰਾਗੀ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ — ਭਾਈ ਰੂੜ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਰੂੜ ਸਿੰਘ:
ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ (ਸਾਬਕ ਗਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ) — ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ (ਜਨਮ ੧ ਫਗਣ ੧੯੫੯ ਬਿ:)

ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ:
ਭਾ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ — ਭ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ

ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਮਲਾਇਆ ਵਾਲੇ)

ਜਨਮ:—ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਲੰਡਿਆਣਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਹੈ।

ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਗਮਨ:— ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਡੇ ਭਾਈ, ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੈਪਿੰਗ ਗਾਈਡ ਦੇ ਪੈਨਸ਼ਨਰ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਭਾਈ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਵੀ ਤੈਪਿੰਗ ਗਾਈਡ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸੁਭਾ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਵਾਲੀ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਵੇਖ ਕੇ ਗਾਈਡ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲੀ ਗਈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗਾਈਡ ਵਿਚੋਂ ਪੈਨਸ਼ਨ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਘਰ ਨੂੰ ਮੁੜਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ।

ਕੰਮ:—ਆਪ ਜੀ ਤਰਨੋ ਮਾਈਨ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰੰਥੀ ਰਹਿ ਪਏ।

੧੯੧੪,੧੫ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਵੇਲੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇੜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਅਦਨ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਬੇੜੇ ਦਾ ਬੇਅੰਤ ਅਸਬਾਬ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਤੈਪਿੰਗ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਫੇਰ ਤੇਪਿੰਗ ਮੰਗਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ, ਕਮਾਂਡਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਤਾਰ ਭੇਜੀ ਤੇ ਖੁਦ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਲਈ ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁੜ ਤੇਪਿੰਗ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਆਯੂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਏਥੇ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਜੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਉਪਕਾਰ ਇਹ ਸੀ, ਕਿ ਭਾਈ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲੋਹਗੜ, ਥਾਣਾ ਧਰਮ ਕੋਟ, ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੂੰ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ ਛਡ ਕੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਸੰਗਤ ਤੇਪਿੰਗ ਦੇ ਕਹਿਣ ਪਰ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੰਭਾਲੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਨਾ ਪਿਆ। ਅਖੀਰ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਬਚਿਆਂ (ਇਕ ਲੜਕਾ ਦੋ ਬੀਬੀਆਂ) ਨੂੰ ਪਾਲਿਆ ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਬੀਨ ਕਰਕੇ, ਲੜਕੇ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਯੋਗ ਥਾਂ ਭਾਲ ਕੇ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਵਿਖੇ ੧੯੧੫ ਦੀ ਗੜ ਬੜ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਰਤਾਉਣੀ, ਆਪ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਭੁਲਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜੇ ਸੰਤ ਜੀ ਇਹ ਮੌਕਾ ਨਾ ਸੰਭਾਲਦੇ ਤਾਂ ਮਲਾਇਆ ਵਿੱਚ ਜੋ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਅਜ ਸ਼ਾਨ ਹੈ, ਕਦੇ ਵੀ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਨਾ ਆਉਂਦੀ।

ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਚੀ ਤੇ ਸੁਚੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੀ ਚੇਟਕ ਲਾਈ।

ਭਾਈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੌਂਤਾ ਗ੍ਰੰਥੀ ਗੁਰਦੁਆਰ ਪੋਲੀਸ ਈਪੂ, ਭਾਈ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿ, ਸਜਣ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮਨੋਹਰ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੇ ਅਨਿਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣੇ।

ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕਈਆਂ ਬਮਾਰੀਆਂ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਘੇਰ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿਤਨੇਮ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਫਰਕ ਨਾ ਪੈਣ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬੜਾ ਮਿਲਾਪੜਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਦਾ ਹੀ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁਲ ਵਾਂਗ ਖਿੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਅੰਤ:—— ਆਪ ਜੀ ੫੫ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਨੂੰ ਭੋਗਦੇ ਹੋਏ ੨੬ ਅਪਰੈਲ ੧੯੩੨ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਇਸ ਅਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਗਏ।

ਸੰਤ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਕਤਸਰ

ਜਨਮ:—— ਕੌਮੀ ਪ੍ਰਵਾਨੇ, ਪ੍ਰਉਪਕਾਰੀ ਪੰਥ ਰਤਨ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ, ਮਾਤਾ ਪੰਜਾਬ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਥੇਹੜੀ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਵਿਖੇ ੧੯੯੭ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਚਮਕਦੇ ਸਤਾਰੇ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ।

ਬਚਪਨ ਤੇ ਵਿਦਿਆ:— ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬਚਪਨ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੰਘਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਨਗਰ ਵਿਚ ਹੀ ਪੜ੍ਹੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਆਪ ਦੀ ਸੰਤ ਵਿਰਤੀ ਵੇਖ ਕੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਤ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਉਪਕਾਰ:— ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਥੇਹੜੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਵਾਇਆ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਬਦਲੇ, ਇਕ ਸਾਲ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਹਲ ਵਿੱਚ ਰਹੇ। ਰਿਹਾ ਹੋਕੇ ਆਏ ਤੇ ਬਾਰਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਥੇ ਦੀ ਪਿੰਡ ਸਦਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਬਦਲੇ ਫਿਰ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਜੇਹਲ ਕੱਟੀ, ਜਿਸਦਾ ਸਦਕਾ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਿਹਤ ਬਹੁਤ ਵਿਗੜ ਗਈ।

ਅੰਤ:-- ਆਪ ਜੀ ੩੦ ਸਾਲ ਦੀ ਜੁਆਨੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰਪੁਰੀ ਸੁਧਾਰ ਗਏ। ਆਪ ਤੋਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਬੜੀਆਂ ਆਸਾਂ ਸਨ। ਅਫਸੋਸ ਕਿ ਮੌਤ ਨੇ ਇਕ ਹੋਣ ਹਾਰ ਸੇਵਕ ਕੌਮ ਤੋਂ ਖੋਹ ਲਿਆ।

ਸੰਤ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿ: ਸੇਵਕ

ਆਪ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ਜ਼ਮਪਲ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝਣ ਲਈ ਆਪ ਗਿਆਨੀ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਅਜ ਕਲ ਆਪ ਜੀ ਨਗਰ ਬੋਪਾ ਰਾਇ ਵਿਖੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਹਨ। ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਭੀ ਰਹਿ ਚੁਕੇ ਹਨ।

ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵੇਲੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੇਹਤ ਵਿਚ ਜੋ ਨੁਕਸ ਪੈਗਿਆ ਉਹ ਹੁਣ ਤਕ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਪਰ ਇਤਨੀ ਤਕਲੀਫ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਭੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਦਿਆ ਦਾਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਧਰਮ ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਵਿੱਚ ਨਪੁੰਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂਆਣਾ

ਪੈਦਾਇਸ਼:-- ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸਰਦਾਰ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਕਾਂਝਲਾ ਵਿਖੇ ੧੯੨੬ ਬਿ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਣ:-- ਆਪ ਦੀ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘੀ, ਕੁਝ ਵਡੇ ਹੋਣ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਆ ਗਏ। ਜਿਥੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਲਗਨ ਲੱਗੀ।

ਉਪਰਾਮਤਾ:— ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਦੀ ਖੋਜ ਤੀਬਰ ਹੋਣ ਪਰ ਆਪ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੀਰਤਨ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਕਰਨ ਲੱਗੇ।

ਜੁਮੇਵਾਰੀ:-- ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪ ਬਿਹੰਗਮ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਯਾਦਗਾਰ-- ਮਸਤੂਆਣੇ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਅੰਗੀਠਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਇਮਾਰਤ ਬਣਵਾਈ।

ਸ਼ਾਹੀ ਘਰਾਣਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪ ਦਾ ਕਾਫੀ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ। ਏਸੇ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆਕੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਇਮਾਨਤ ਬੁੰਗਾ ਮਸਤੂਆਣਾ ਸਰਕਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਲਿਖਾ ਗਏ। ਗੁਰਸਿੱਖ ਸੰਤ ਬੜਾ ਅਫਸੋਸ ਕਰਦੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਤ ਗੁਲਜਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪਰਦਾ ਦੇ (ਲੋਪੋਬਲਾਜਾ) ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਧਰਮ ਸਾਲਾ ਦੇ ਮਹੰਤ ਸਨ।

ਯੋਗਤਾ:— ਆਪ ਜੀ ਬਹੁਤ ਨੇਕ ਅਤੇ ਉਚ 'ਅਚਰਨ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁ: ਫ਼ਤਹ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਹੰਤੀ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਉਪਕਾਰ:— ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਇਮਾਰਤ ਬਣਵਾਈ । ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅੰਦਰ ਸੰਗਤਾਂ ਲਈ ਲੰਗਰ ਅਠੇ ਪਹਿਰ ਜਾਰੀ ਰਖਦੇ ਹਨ।

ਸਤ ਸੰਗਤ:— ਅੰਮ੍ਰਿਤਵੇਲੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਸਤਿ ਸੰਗਤ ਲਈ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘ ਰਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਸ਼ੌਕ ਹੈ। ਦਵਾਈ ਬੂਟੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸੰਤ ਗੱਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂ ਸਰ

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਗੱਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁ: ਸਾ: ਗੁਰੂ ਸਰ ਦੇ ਮਹੰਤ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਮੇ ਦੇ ਰਾਗ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਗੰਧ੍ਰਵ ਸਨ, ਆਪ ਨੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਰਾਗ ਵਿਦਿਆ ਸਿਖਾਈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਆਪ ਪਾਸੋਂ ਰਾਗ ਸੁਣਿਆ ਕਰਦੇ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਰਾਗ ਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦੇ ।

ਆਪ ਰਾਗ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਬੀਨ ਸਨ, ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਜਾਂ ਨੂੰ ਵਜਾਉਣ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਤੁਲ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਰਾਗੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ।

ਨੋਟ:—ਏਸ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਕਾਲੇ ਅਤੇ ਫੂਲ ਨੂੰ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੋਲੀਆ

ਜਨਮ:—ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਜੀਵਨ ਕੌਰ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਨਾਭਾ ਵਿਖੇ ੧੯੫੨ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ।

ਵਿਦਿਆ:—ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਚੰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਚੰਗੇ ਖੋਜੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਲਗਨ ਲੱਗੀ। ਸ: ਬ: ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੋਲੀਏ ਪਾਸ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦਾ ਅਵੱਸਰ ਮਿਲਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤ ਜੀ ਤੋਂ ਜਿਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕਥਾ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਿਖਿਆ ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਵੈਦਕ ਵੀ ਸਿਖੀ, ਆਪ ਵੈਦਕ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣੇ ਸਨ।

ਕੰਮ:—ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਪੁਰੀ ਪਧਾਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗੁ: ਅਨੰਦ ਭਵਨ ਮੋਗਾ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਘੋਲੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੌਂਪ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਦੋਹਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਦੁਆਰਿਆ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸੋਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ, ਤੇ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਦੋਹਾਂ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਉਨਤੀ ਕੀਤੀ।

ਅੰਤ:—ਆਪ ਜੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬੀਮਾਰ ਰਹਿਕੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕਰ ਗਏ।

ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਚੂਨੀ ਮਛਲੀ

ਜਨਮ:—ਆਪ ਨਗਰ ਚੂਨੀ ਮਛਲੀ, ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਖੇ ੧੮੬੯ ਈ: ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਘਰਾਣਾ ਭੰਗੂ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦਾ ਸੀ ਜੋ ਪਿੰਡ ਕਣਕ ਵਾਲ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਮੈਣ ਦੁਆਬ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਆਪ ਦੇ ਸਮੇਤ ਪਿੰਡ ਹਾਸੂਰੇ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਆ ਰਹੇ ਸਨ।

ਬਾਲਪਨ:–ਆਪ ਦਾ ਬਾਲਪਨ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘਿਆ, ਸੁਰਤ ਸੰਭਾਲਣ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਤੁਰੇ।

ਵਿਦਿਆ:–ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਪੰਡਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਲੇ ਕੋਲੋਂ ਪਿੰਡ ਫਤਿਹ ਬਾਦ ਤ੍ਰਹਿਸੀਲ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਿਚ ਬ੍ਰਿਤੀ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਪੰਡਤ ਨਿਸਚਲ ਦਾਸ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਸਨ।

ਉਪਕਾਰ: ਆਪ ਜੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦਸਵੰਧ ਕਮੇਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਆਦਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਜ਼ੋਰਾਂ ਤੇ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮਾਝੇ, ਮਾਲਵੇ ਤੇ ਪੋਠੋਹਾਰ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਅਨਮਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਮੂੰਹ ਤੋੜਵਾਂ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਬਹਿਸਾਂ ਵਿਚ ਸਨਾਤਨੀਆਂ ਅਤੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ। ਪੰਡਤ ਤਿਲਕ ਰਾਮ ਅਲੂਣ, ਸੁਖ ਪਾਲ ਰੋਪੜ ਤੇ ਬਾਸ ਦਿਉ ਹੁਆਰਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਾਲ ਆਪ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਚਰਚਾ ਹੋਈ, ਸਦਾ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਫਤਹਿ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ।

ਸੁਭਾ: ਆਪ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਖੋਜੀ ਤੇ ਕੱਟੜ ਹਾਮੀ, ਪ੍ਰਸਿਧ ਪਰਚਾਰਕ ਤੇ ਖੰਡ ਮੰਡਣ ਦੇ ਕਮਾਲ ਦੇ ਚਰਚਾਵਾਦੀ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਮਾਣ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਸਦਕਾ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਜੋਰਾਂ ਤੇ ਆਈ। ਆਪ ਦੇ ਕਥਨ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤੀ ਖਿਚ ਸੀ।

ਅੰਤ: ਆਪ ਜੀ ਮਾਰਚ ੧੯੨੫ ਵਿਚ ਨਮੂਨੀਏ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕਰ ਗਏ।

ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼
ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਰਾਜਸਥਾਨ ਪਰਾਂਤ ਦੇ ਪਰਸਿਧ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਹਨ। ਏਹਨਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਸਿਖੀ ਵਲ ਖਿਚਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਪੰਥ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਪਿਆਰ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਹਰ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਪੌਂਦੇ ਆਏ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਜੀ ਸਦਾ ਪੰਥ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੇਖਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਅਤੇ ਕਟੜ ਗੁਰਮਤੀਏ ਸੂਰਬੀਰ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਹਨ ।

ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੱਬ

"ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸ"

ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੱਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਉਪਰੋਕਤ ਅਰਸ਼ੀ ਫਰਮਾਨ ਢੁਕਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਸਦਾ ਹੀ ਕੰਵਲ ਫੁਲ ਵਾਂਗ ਖਿੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਗੁਝੇ ਹੀਰੇ ਸਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲੁਕੋ ਕੇ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ "ਜਿਨ ਪਟ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਗੁਦੜ ਤੇ ਭਲੇ ਸੰਸਾਰ" ਦੇ ਮਹਾਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਜਨਮ : ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਮਾਣੂਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਮੁਢਲੀ ਵਿਦਿਆ : ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੁਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਗਿਆਨੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠੀ ਬਣ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਪਿਆ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਸਦਾ ਲਈ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਮਾਰਗ ਵਲੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋਕੇ, ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਜੀ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਜਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਉਥੇ ਸੰਤ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਸੋਨੇ ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਆਪ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ।

ਉਪਕਾਰ : ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਫ਼ਿਰ ਕੇ ਚੰਨਣ ਰੁਖ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਸੁਗੰਧਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਿਰਜ਼ੇ ਕੇ ਦਿਆਲ ਪੁਰੇ ਜਾ ਬਰਾਜੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਨੂੰ ਸਫਲਾ ਕੀਤਾ। ਸਰਦਾਰ ਘਰਾਣਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦਾ ਪਰੇਮ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ, ਇਹ ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉਤਮ ਕੰਮ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸਿਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਘਰੋਂ ਬੀਬੀਆਂ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਪਰੇਮ ਤੇ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲਗ ਪਈਆਂ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬੀਬੀਆਂ ਦਾ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥਾ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਘਰਾਣਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਨੇ ਅਰੰਭ ਕੀਤੇ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪਿੰਡ ਮਾਣੂਕੇ ਵਿਖੇ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਣਵਾਇਆ।

ਸੁਭਾ : ਆਪ ਜੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਕੱਟਰ ਹਾਮੀ, ਨਿਤਨੇਮੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪਰੇਮੀ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬੜਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਤੇ ਹਸਾਉਣਾ ਸੀ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਬੜੇ ਹੀ ਸਨੇਹੀ ਸਨ। ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰ ਕਲਾਂ, ਸੰਤ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਲਮ ਵਾਲਾ, ਸੰਤ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦਾਸ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਪਰੇਮ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਤੇ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਕਟੀਆ। ਆਪ ਜੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬੀਮਾਰ ਰਹਿ ਕੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਦਾਸ ਦੇ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਹਿਚਾਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਤ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਂਝਲਾ

ਜਨਮ :– ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ੍ਰ: ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਕਾਂਝਲਾ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਹੋਇਆ

ਬਚਪਨ:– ਆਪ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘੀ। ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਜੁਆਨ ਹੋਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਘਰ ਬਾਰ ਛਡ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਕਾਂਝਲੇ ਤੇ ਮਸਤੂਆਣੇ ਦੀ ਝਿੜੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਤਪਸਿਆ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦੇ ਸੇਵਕ ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਤ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਕੇ ਕਈ ਗੁਰਮੁਖ ਵੈਰਾਗੀ ਬਣ ਗਏ।

ਵਿਦਿਆ :– ਆਪ ਜੀ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਬੀਨ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਥਾ ਬੜੇ ਪਰੇਮ ਨਾਲ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਗਰਮਤ ਦੇ ਖੋਜੀ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤ ਵੀ ਅਜੀਬ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਦਹੀਂ ਲੈਣ ਘਲਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਲਕੜੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਚਿਖਾ ਬਣਾ ਕੇ ਉਪਰ ਬੈਠ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਆਏ ਤਾਂ ਕੀ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਸਿਰ ਚਿਖਾ ਤੋਂ ਥਲੇ ਪਿਆ ਹੈ। ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿਰ ਦਾ ਕੇਸੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਚਿਖਾ ਵਿਚ ਰਖ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਅਜੀਬ ਕੌਤਕ ਦੀ ਖਬਰ ਸਾਰੇ ਫੈਲ ਗਈ। ਕਿਸੇ ਚੁਗਲਖੋਰ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਚੇਲਿਆਂ ਨੇ ਸੰਤ ਜੀ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਫੂਕ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਚੇਲੇ ਫੜੇ ਗਏ। ਇਕ ਰਾਤ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਭਿਆਨਕ ਸੁਪਨਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਚੇਲੇ ਛਡ ਦਿਤੇ।

ਪੰਡਤ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ

ਜਨਮ:— ਆਪ ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਥਾਣਾ ਸਿੱਧਮਾਂ ਬੇਟ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਪੈਦਾ ਹੋਇ।

ਬਾਲਪਣ:— ਆਪ ਦਾ ਬਾਲਪਣ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੰਘਿਆ। ਆਪ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੋ ਆਪ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਵਲ ਲੱਗ ਗਈ। ਸੋ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਦੀ ਸੁਰਤੀ ਘਰੋਗੀ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਆਪਨੇ ਹਰ ਦੁਆਰ ਰਿਖੀ ਕੇਸ ਜਾਕੇ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨੀ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਸਦਕਾ ਇਕ ਜਟ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਕੇ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਕੇ ਪੰਡਤ ਦੀ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਦਾ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਗਿਆ। ਆਪ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਪਾਕੇ ਪੰਜਾਬ ਆ ਗਏ। ਇਥੇ ਆਕੇ ਇਕ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਮੰਡਲੀ ਬਣਾ ਕੇ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਛਿਟੇ ਦੇਣੇ ਅਰੰਭ ਕੀਤੇ। ਆਪ ਬੜੇ ਉਚ ਅਚਰਨ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬੜਾ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਮਿਲਾਪੜਾ ਸੀ। ਆਪ ਆਪਣੀ ਮਦੂਕੜੀ ਆਪ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁਖ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਪ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਬਹੁਤ ਦਾਨ ਕੀਤਾ।

'ਪੰਡਤ ਬੇਦ ਵਿਚਾਰ ਮਨਕਾ ਕਰੋਧ ਨਿਵਾਰ।'

ਪੰਡਤ ਜੀ ਇਸ ਪੰਗਤੀ ਦਾ ਬੜਾ ਰਟਣ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

॥ ਅੰਜਨ (ਮਾਇਆ) ਵਿਚ ਨਿਰੰਜਨ ਪਾਯਾ ॥

ਸ੍ਰ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਲਾ

ਪ੍ਰਉਪਕਾਰੀ, ਸਿਦਕੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਅਨਿਨ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋਏ ਹਨ, ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਸਰਬੰਸ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸ੍ਰੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸੰਸਕਾਰ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਭਾਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਇਮਾਰਤ ਬਣਵਾਈ। ਆਪ ਦੀ ਇਹ ਘਾਲਣਾ ਸ੍ਰੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਲਈ ਚਮਕਦੀ ਰਹੇਗੀ।

ਜਨਮ:— ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ, ਨਗਰ ਬੇਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਣ:— ਆਪ ਜੀ ਬਾਲਪਣ ਤੋਂ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਰੁਚੀ ਰਖਦੇ ਤੇ ਸਦਾ ਹੀ ਨੇਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਵਿਦਿਆ:— ਆਪ ਜੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ ਤੇ ਸਦਾ ਹੀ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਚਾਅ ਦਿਲ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਉਪਕਾਰ:— ਆਪ ਜੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਮਾਇਆ ਲੈਕੇ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਗਏ। ਤਾਂ ਉਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਗੁਰਮੁਖਾ ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਕਰੋ"। ਸੋ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਭੂਮੀ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨੀ ਅਰੰਭ ਦਿਤੀ। ਜਿਥੇ ਬੀਬੀ ਸਰਨ ਕੌਰ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਆਪ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਚਪਾ ਚਪਾ ਢੂੰਡ ਮਾਰਿਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਪਵਿਤ੍ਰ ਅਸਤੀਆਂ ਜਾਂ ਰਾਖ਼ ਮਿਲ ਪਵੇ।

ਇਕ ਦਿਨ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਸੋਹਲੇ ਦੇ ਪਾਠ ਤੋਂ ਬਾਦ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਪਏ ਕਿ 'ਹੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਮੈਂ ਆਪ ਦਾ ਬੱਲ ਲਾਕੇ ਅੱਕ ਥੱਕ ਗਿਆ ਹਾਂ, ਆਪ ਜੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੋ' ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ "ਬਿਰਥੀ ਕਦੇ ਨਾ ਹੋਵਈ ਜਨ ਕੀ ਅਰਦਾਸ" ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ। "ਸਿੱਖਾ ਗੜ੍ਹੀ ਬਾਲੀ ਜਗਾ ਸਰਸੋਂ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਦੀਵੇ ਭਰਕੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਗਾਵੀਂ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਬਿਨਾ ਹਵਾ ਲਗਣ ਤੋਂ ਬੁਝ ਜਾਣਗੇ। ਜੋ ਅੰਗੀਠੇ ਤੇ ਹੋਵੇਗਾ ਉਹ ਲੱਟਾ ਲੱਟ ਜਗਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਸਵਾਰੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਦੂਜੀ ਰਾਤ ਉਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਤਦ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਦੀਵੇ ਬੁਝ ਗਏ ਜੋ ਜੱਗਦਾ ਰਿਹਾ ਉਹ ਝਖੜ ਵਗਣ ਤੇ ਭੀ ਨਾ ਬੁਝਿਆ। ਸਿਦਕ ਵਾਨ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਸੁਣੀ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਲੱਭ ਪਿਆ, ਜਿਸ ਥਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹੀ। ਆਪ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਵੇਰੇ ਆਪ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜਦ ਰਹਿਰਾਸ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਰਦਾਸੀਏ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਅਰਦਾਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਜ਼ਰੂਰ ਵਰਤੋ "ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਚੋਜੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਪਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕਰੋ "ਕਿ ਮੇਰਾ ਕੱਖ ਨਾ ਰਹੇ (ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ) ਦਾ ਸਰਬੰਸ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇ" । ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਕੇ ਸੰਗਤ ਦਰਵ ਜਾਂਦੀ। ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਸਜਨਾਂ ਦੇ ਨੇਤਰ ਸਜਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ । ਕਈ ਪ੍ਰੇਮੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਨਾ ਕਰਾਵੋ, ਤੁਹਾਡਾ ਬੰਸ ਫਲੇ ਫੁਲੇ । ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਕਰਉਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਨਾ ਟਲਦੇ । ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਤੇ ਭੋਲੇ ਭਾਹ ਹੀ ਬੁਰੀ ਜਿਹੀ ਸ਼ਕਲ ਬਣਾਕੇ ਉਤ੍ਰ ਦਿੰਦੇ "ਓ ਗੁਰਮੁਖੋ ਇਹ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਜੇ ਮੇਰੀ ਔਲਾਦ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਲਕੀ ਜਮਾਵੇਗੀ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਇਹ ਮਾਇਆ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੀ ਲੱਗੀ ਹੈ, ਸੇਵਾ ਉਸੇ ਨੇ ਕਰਵਾਈ ਹੈ, ਉਦਮ ਉਸੇ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ । ਨਾ ਮੇਰੀ ਔਲਾਦ ਹੋਵੇ ਨਾ ਕੋਈ ਮਲਕੀਅਤ ਜਾਹਰ ਕਰੇ, ਅਸਥਾਨ ਸਾਂਝਾ ਰਹੇ ।

ਇਸ ਪਕਾਰ ਦੇ ਅਤਿ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਭਰੇ ਬਚਨ ਸੁਣਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਨਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਅਰਦਾਸ ਵਿੱਚ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਣੋਂ ਸੰਕੋਚ ਨਾ ਕਰਦੀ । ਇਹ ਅਨੋਖੀ ਅਰਦਾਸ ਰੋਜ ਹੁੰਦੀ । ਭੋਗ ਪਾਕੇ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਸਿੰਘ, ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਛਲੇ ਪੈਰੀਂ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ । ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦੇ ਗੁਰਦੁਵਾਰਿਆਂ ਵਲ ਕਦੇ ਪਿੱਠ ਨਾ ਕਰਦੇ ।

ਅੱਜ ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ ਬੇਲਾ ਦੀ ਬੰਸ ਨਹੀਂ । ਉਨਾਂ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਕੰਧੋਲਾ ਤੇ ਮਨੋਲੀ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਗਈ ਹੈ । ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੰਤਵ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਸਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਇਸ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਅਸ਼ਥਾਨਾ ਦੀ ਧੂੜ ਮਸਤਕ ਤੇ ਲਗਾ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹੋਰ ਭੀ ਕਈ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ਜੋ ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਅਟੱਲ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਸ: ਜੀ ਦਾ ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਰਬੰਸ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਭਾਵ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਾਰਨਾਮਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਟ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅੰਤਮ ਯਾਦਗਰ ਬਨਾਉਣ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਦੂਜੀ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਹੈ ।

ਸੰਤ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰ੍ਹੇ (ਜੰਗੀਆਣਾ)

ਜਨਮ:—ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਜੰਗੀਆਣਾ, ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ, ਆਪ ਜੀ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ।

ਬਾਲਪਣ:—ਆਪ ਦਾ ਬਾਲਪਣ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘਿਆ ਤੇ ਸੁਰਤ ਸੰਭਾਲਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਘਰੋਗੀ ਕੰਮਾ ਵਿਚ ਹੱਥ ਵਟਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ।

ਕੰਮ:—ਆਪ ਨੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਨਿਭਾਇਆ । ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੋਕ ਸੀ । ਆਪ ਜੀ ਸੁਹਣੇ ੨ ਬੋਲ਼ ਰਖਿਆ ਕਰਦੇ ਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

ਉਪ੍ਰਾਮਤਾ:—ਇਕ ਦਮ ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪਲਟਾ ਆ ਗਿਆ, ਆਪ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਦੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਗਏ, ਪਹਿਲੇ ਭਦੌੜ ਚਲੇ ਗਏ, ਫਿਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਰਮਤੇ ਰਹੇ, ਉਪਰੰਤ ਢੁੱਘਾ ਕਲਾਂ ਦੀ ਝਿੜੀ ਵਿਚ ਆ ਟਿਕੇ । ਕੁਝ ਚਿਰ ਰਹਿ ਕੇ ਪਿੰਡ ਵਰ੍ਹਿਆ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿਰਮਲ ਛਪੜੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਜਾ ਬੈਠੇ ਉਥੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਥਾਉਂ ਜ਼ਮੀਨ ਕੱਢਕੇ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਣਵਾਇਆ, ਆਪ ਅਠੇ ਪਹਿਰ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਆਪ ਦੀ ਵਿਰਤੀ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।

ਸੰਤ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਲਿਖਾਰੀ

ਜਨਮ : ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦਾਦਾ ਦਾਊ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਥਾਣਾ ਸਿਧਵਾਂ ਬੇਟ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਨ : ਆਪ ਦਾ ਬਾਲਪਨ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲੰਘਿਆਂ।

ਵਿਦਿਆ : ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਗਤ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸੋਨੇ ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਇਆ। ਇਕ ਆਪ ਦੀ ਤੀਖਣ ਬੁਧੀ ਦੂਜੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਾਹਿਰ ਸਨ। ਆਪ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕਾਫੀ ਗਰੰਥ ਪੜ੍ਹ ਗਏ।

ਆਪ ਘਰੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਕੇ ਭਾਈ ਰੂਪੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਾਧੂ ਬਿਰਤੀ ਵੇਖ ਕੇ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਥਾਪ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਤਨੋਂ ਮਨੋਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਅਰੰਭ ਦਿਤੀ। ਆਪ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹਥੀਂ ਲਿਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸ ਰੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਪਰਕਾਸ਼ ਕੀਤੇ। ਆਪ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਗਰੰਥ ਲਿਖੇ। ਆਪ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵਿਰਕਤੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਸੁਭਾ ਦੇ ਮਿਠੇ ਅਤੇ ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਹੋਏ ਹਨ।

ਬਾਬਾ ਦਸੌਂਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਾਦੜੀ ਵਾਲਾ

ਬਾਬਾ ਦਸੌਂਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਗਾਦੜੀ ਵਾਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਇਕ ਚੰਗੇ ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਜਿਊੜੇ ਸਨ। ਹਥੀਂ ਚੱਕੀ ਪੀਹਕੇ ਲੰਗਰ ਚਲਾਇਆ ਕਰਦੇ ਤੇ ਮੁਸਾਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਾਉਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਬਾਬਾ ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੇ ਵੀ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਮਰਯਾਦਾ ਕਾਇਮ ਰਖੀ, ਉਪਰੰਤ ਬਾਬਾ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਪੱਕੀ ਇਮਾਰਤ ਸੰਮਤ ੧੯੭੧ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕਰਾਈ।

ਗਿਆਨੀ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਜਨਮ:—ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਦਿਆਲ ਪੁਰਾ ਮਿਰਜ਼ੇ ਕਾ, ਜ਼ਿ: ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਵਿਦਿਆ:—ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਬਹੁਤ ਉਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਗਿਆਨੀ ਸਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕਥਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕਮਾਲ ਹਾਸਲ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਪੀੜੀ ਚੋਂ ਸਨ।

ਉਪਕਾਰ:—ਆਪ ਜੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਆਪ ਜੀ ਲੰਗਰ ਦੀ ਹਥੀਂ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਜੂਠੇ ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜਣਾ ਫ਼ਖ਼ਰ ਸਮਝਦੇ ਸੀ। ਕਥਾ, ਕੀਰਤਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰਨਾ ਆਪ ਦਾ ਮੁਖ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਫਰੀਦਕੋਟ ਨੇ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਟੀਕਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬੜੇ ਆਦਰ ਮਾਣ ਨਾਲ ਸੱਦਿਆ ਸੀ।

ਸੁਭਾ:—ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਿਲਨਸਾਰ ਸੀ। ਸਦਾ ਹੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਲਿਵਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਗਰ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨਿਤਨੇਮੀ, ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਕਟੜ ਗੁਰਸਿਖ ਸਨ।

ਸੰਤ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੋਹਟ ਬੱਧੀ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮਾਨਸਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਆਯੂ ਘਰੋਗੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘੀ। ਉਪ੍ਰੰਤ ੩੫ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਲੋਹਟ ਬਧੀ ਇਕ ਸਾਫ ਥਾਂ ਆ ਬਟਾਜੇ ਅਤੇ ਏਥੇ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਣਵਾਇਆ।

ਉਪਕਾਰ : ਆਪ ਜੀ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪਰਦਾਏ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੜਕੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

ਆਪ ਇਕ ਮਹਾਂ ਸਾਧੂ ਸੁਭਾ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਬੋਲ ਪੂਰੇ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ੧੩੫ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਭੋਗ ਕੇ ਪਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕਰ ਗਏ।

(ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ) ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੰਡਿਆਣੀ

ਜਨਮ:—ਮੰਡਿਆਣੀ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਆਪ ਜੀ ਸੁਰਤ ਸੰਭਾਲਦੇ ਸਾਰ ਹੀ,ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਬੁਢੇ ਦਲ ਦੇ ਰਕਬੇ ਆਉਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਕੇ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਦ ਬਾਬਾ ਜੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਗਏ ਤਾਂ ਉਥੇ ਹੀ ਕਮਰ ਕਸੇ ਕਸ ਕੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਡਟ ਗਏ। ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ, 'ਸੇਵਕ ਕੀ ਓੜਕ ਨਿਵਹੀ ਪ੍ਰੀਤ' ਦੇ ਗੁਰਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹੀ ਅੰਤ ਤਕ ਸੁਆਸ ਸਫਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਚ ਖੰਡ ਪਧਾਰ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਬੜੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ 'ਗ੍ਰੀਬੀ ਗਦਾ ਹਮਾਰੀ' ਵਾਲੀ ਧਾਰਨਾ ਤੇ ਰਹਿਕੇ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਗਏ।

ਬਾਬਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੱਥੋ

ਆਪ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਸਰਦਾਰ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪਿਤਾ ਸਨ। ਜੋ ਬੜੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਾਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਯੋਗ ਸਪੁਤਰ ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਰਗੀ ਅਮੋਲ ਸੁਗਾਤ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ, ਆਪ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਾ ਦਿਤੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਸਿਖ ਪੰਥ ਜਿਨਾਂ ਵੀ ਮਾਣ ਕਰੇ ਥੋੜਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ੧੮੯੯ ਬਿ: ਵਿੱਚ ਜਨਮੇ ਅਤੇ ਆਪ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ੧੯੭੩ ਬਿ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰ

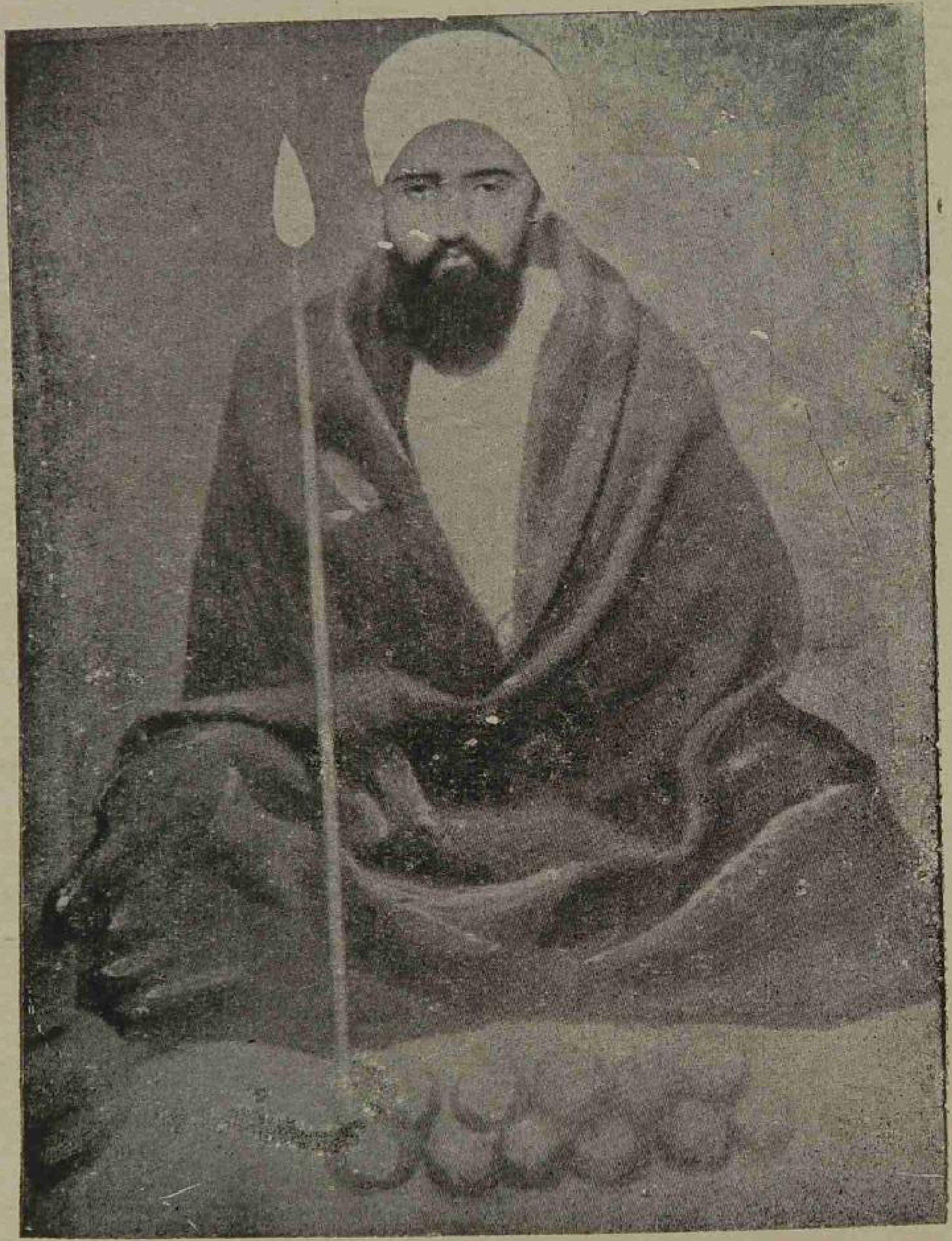

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗਿਆਤਾ ਬੇਅੰਤ ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਗੁਰਸਿਖ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ੧੮ ਦਫਾ ਕੀਤੀ ।

(ਸਫਾ ੧੧੪੦)

"ਸੰਤ ਸੰਜੋਗੀ ਨਾਨਕਾ"

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾੜਾ ਸਾਹਿਬ

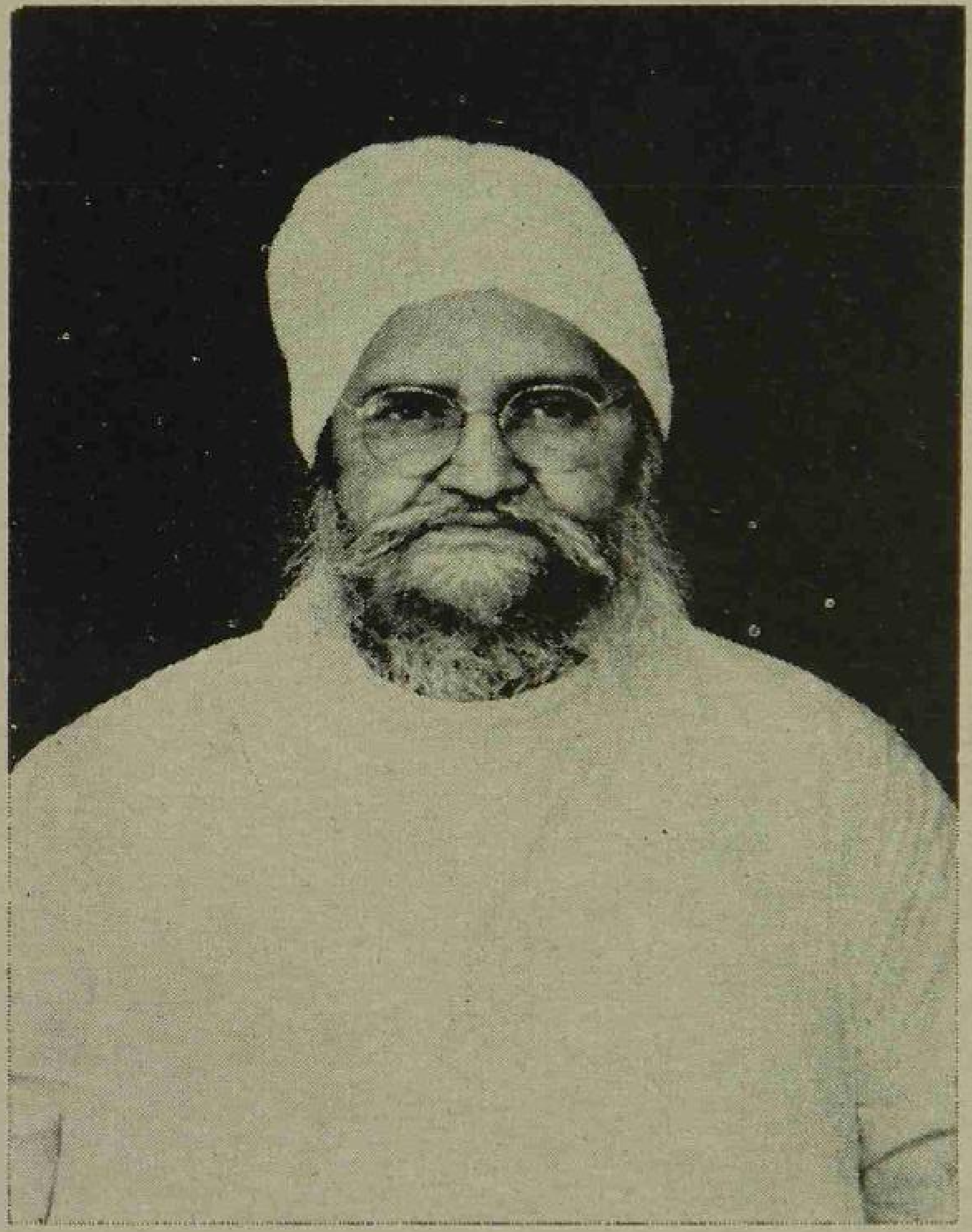

ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ, ਪ੍ਰਉਪਕਾਰੀ, ਨਾਮ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਰਸੀਏ

(ਸਫਾ ੧੧੮੩-ੳ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਨਾਨਕ ਸਰ ਕਲੇਰ (ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ)

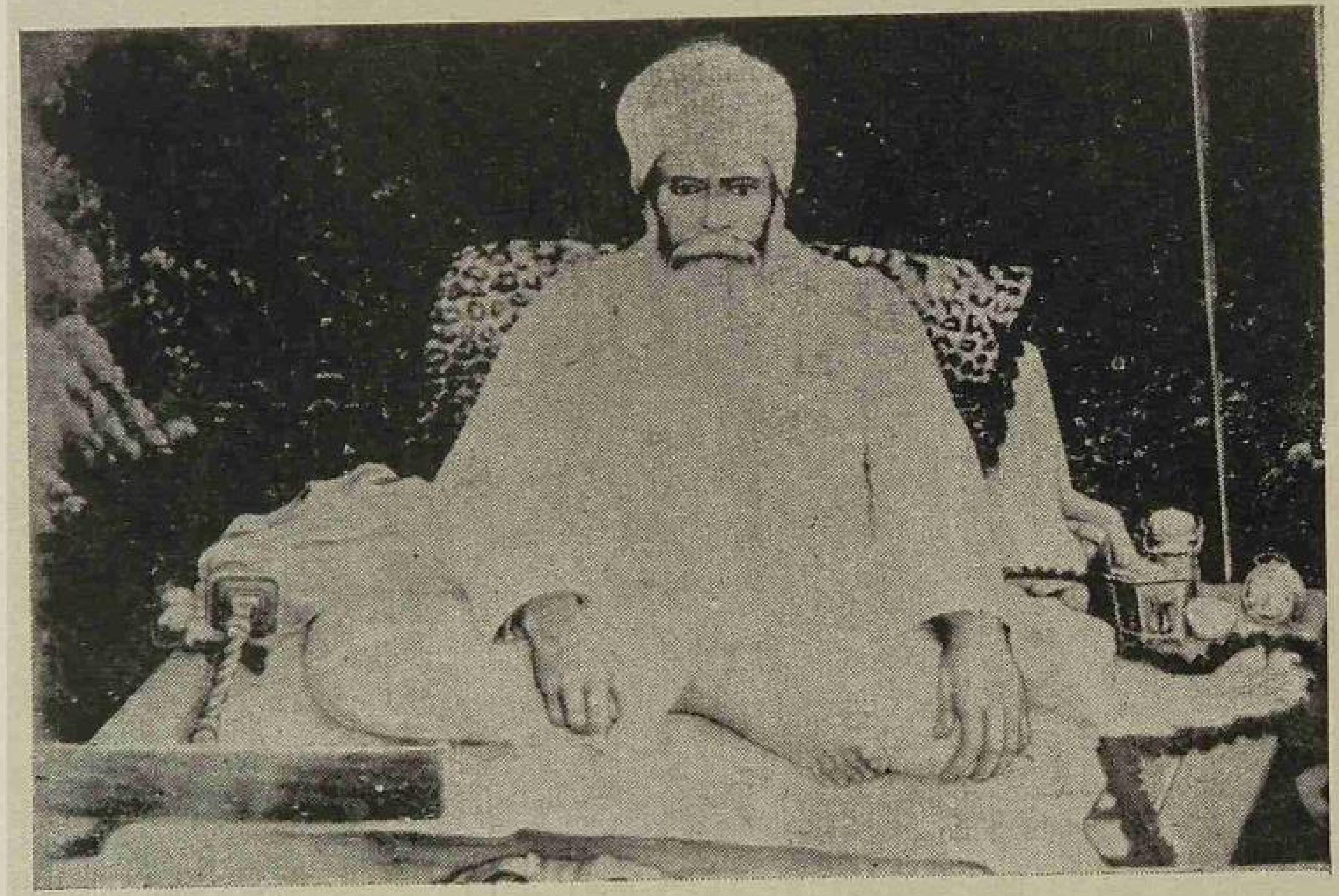

"ਆਠ ਪਹਰ ਨਿਕਟਿ ਕਰ ਜਾਨਾ"

ਸਫਾ ੧੧੬੧

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝੋਰੜ

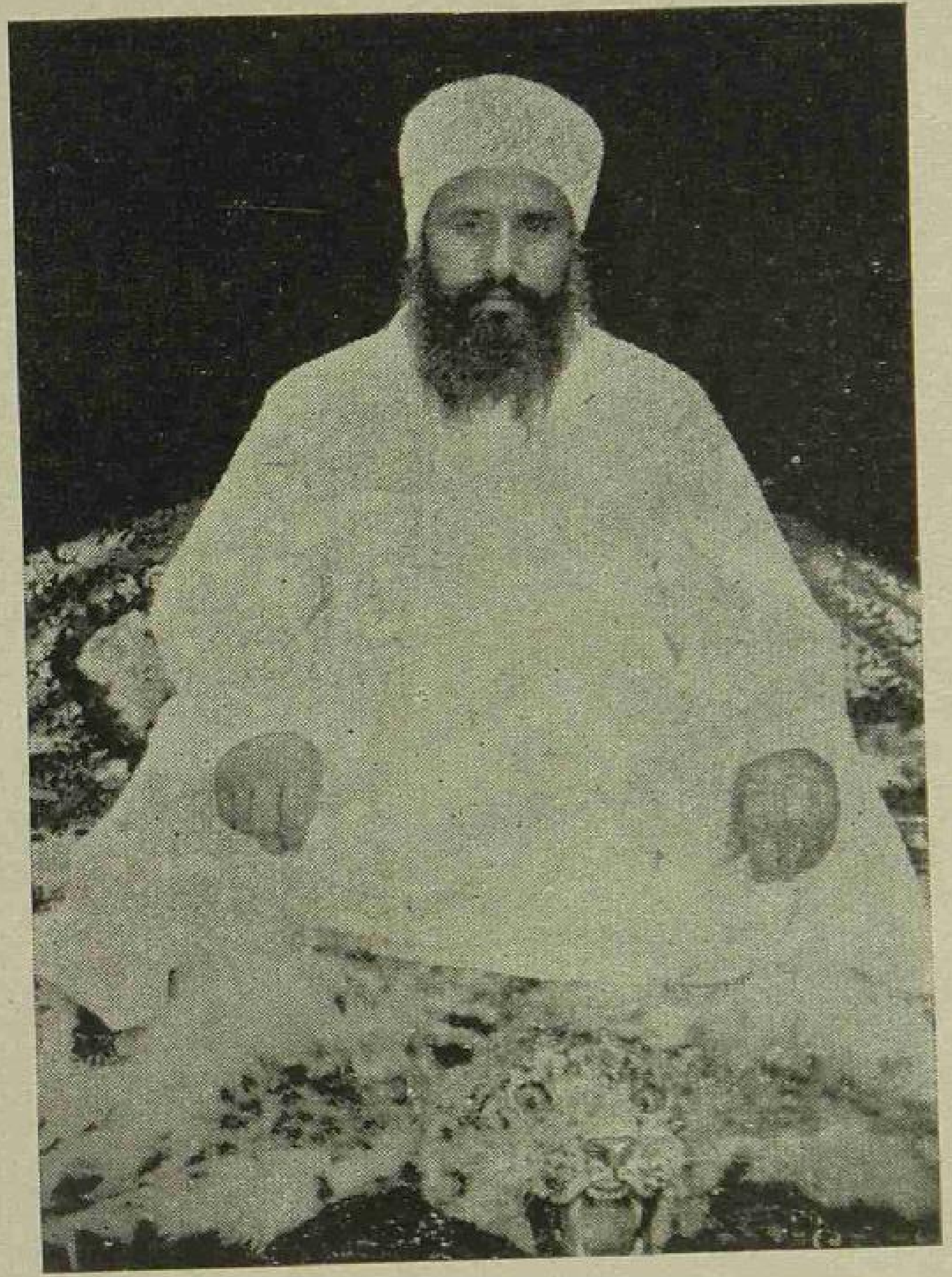

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ
ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮਖ ਪਿਆਰੇ

ਸਫਾ ੧੧੭੯

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

"ਸੰਤ ਗੋਬਿੰਦ ਕੈ ਏਕੋ ਕਾਮ"

ਸੰਤ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲੇਰ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਸਦਾ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਓਦੋ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੂੰ ਕਿਨੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ।

ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ:– ਬਿਰਧਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਬਾਲ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਤੇ ਜਾਣਾ:– ਆਪ ਜੀ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਰਾਜਗੀਰੀ ਦਾ ਕਮ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ, ਪਰ ਭਜਨ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਟੈਮ ਸਹੀ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਕੰਮ ਦੀ ਉਜਰਤ ਲੈਣੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਓਨੀ ਲੈਣੀ ਜੋ ਸਹੀ ਹੋਣੀ, ਬਾਕੀ ਮੋੜ ਦੇਣੀ।

ਘਰ ਵਲੋਂ ਉਪਰਾਮਤਾ:– ਜਦੋਂ ਆਪ ਦੀ ਆਯੂ ੧੬–੧੭ ਸਾਲ ਦੀ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਘਰੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਗਏ। ਸਕੀਮੀ ਹੋਣ ਤੇ ਜੋ ਕਮੌਣਾ ਸੋ ਖਾਣਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਤ ਸੰਗ ਤੇ ਭਜਨ ਕਰਨਾ ਅਤੀ ਕਠਨ ਸੀ।

ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ: ਸਤ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਲਹਿਰੇ ਵਾਲੇ ਜੋ ਉਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਕੀਰਤੀ ਵਾਲੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਜਾ ਹਾਜਰ ਹੋਏ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਬਿਨੈ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮਨ ਮੋਹਣੀ ਸੂਰਤ ਤੇ ਨਿਮ੍ਰਤਾ, ਨਿਰਡੋਲਤਾ ਦੇਖ ਕੇ ਵੀ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੜਾਉਣਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ।

ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ :– ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਸੱਚ ਖੰਡ ਸ਼੍ਰੀ ਹਜੂਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਇਥੇ ਟਿਕ ਕੇ ਘੋਰ ਤਪਸਿਆ ਕੀਤੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਥੋਂ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ, ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ, ਥਾਲ ਲਗਾ ਕੇ ਤੇ ਪੜਦਾ ਛਡਕੇ ਭੋਗ ਲਵਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਭੀ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਇਥੋਂ (ਸ਼੍ਰੀ ਹਜੂਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ) ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ।

ਮੁੜ ਪੰਜਾਬ ਆਉਣਾ:– ਆਪ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹਰ ਵਕਤ ਆਪ ਭਜਨ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਤਪ ਤਿਆਗ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਲੋਕ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਰਿਖੀ ਕਹਿਕੇ ਸਤਿਕਾਰਦੇ ਸਨ।

ਸੰਤ ਮਿਲਾਪ :– ਮੈਰੇਵਾਲੇ (ਭੁਚੋ) ਸ਼੍ਰੀ ਬਾਬਾਂ ਸੰਤ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁਜੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪਹਿਲੇ ਗੁਪਤ ਵਾਇਰਲੈਸਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਮਿਲਣੀ ਹੋਈ ਤੇ ਪੂਰਬਲੇ ਜਨਮਾਂ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਦੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਸਮਝੇ ਹੋਣ।

ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ:–ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਵਿਚ ਆਪ ਇਤਨੇ ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਸਰੀਰਕ ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਜਨ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਅਠੇ ਪਹਿਰ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ੧੨ ਪ੍ਰਣ:– ੧. ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਮਾਈਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਣੀਆਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨. ਮਾਇਆ ਦਾ ਤਿਆਗ ੩. ਪੱਕੀ ਇਟ ਨਹੀਂ ਲਾਉਣੀ ੩. ਚੇਲਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਣਾ ਆਦਿ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ੧੨ ਪ੍ਰਨ ਸਨ।

ਦਰਸ਼ਨ ਪਿਆਰ:- "ਸਹੀਆਂ ਤਊ ਅਸੰਖ, ਮੰਞਹੁ ਹਭਿ ਵਧਾਣੀਆ।
ਹਿਕ ਭੋਰੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ, ਦੇਹ ਦਰਸ ਰੰਗ ਮਾਣੀਆ।
(ਸੂਹੀ ਮ: ੫)

ਇਸ ਉਪਰਲੇ ਸ਼ਬਦ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਫੋਟੋ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਇਕ ਘੰਟਾ ਰਹਿਣਾ ਮਹਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਔਂਦਿਆਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਜਲਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ:— ਆਪ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਨੀਵੀਂ ਜਗ੍ਹਾ ਟੋਆ ਪੁਟਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਆਸਨ ਬਿਛਾ ਕੇ ਬਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ 'ਜਾਗਤ ਸੋਵਤ ਬਹੁ ਪਰਕਾਰ, ਗੁਰਮਖ ਜਾਗੇ ਸੋਈ ਸਾਰ' ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਸਚੀ ਪਰੀਤ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਹੁਕਮੀ ਬੰਦੇ:— ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਕਦੇ ਕੋਈ ਸਫਰ ਜਾਂ ਹੋਰ ਵਿਹਾਰ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਪੰਜ ਚਿਠੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ਆਗਿਆ ਲੈਂਦੇ, ਜੋ ਚਿਠੀ ਨਿਕਲਦੀ ਉਸ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦੇ ਪੂਰੇ ਆਦੀ ਸਨ।

ਅੰਤਰ ਧਿਆਨ:- ਆਪ ਜੀ ਅੰਤਰ ਧਿਆਨੀ ਏਨੇ ਸਨ ਕਿ ਕਈ ਕਈ ਘੰਟੇ ਇਕ ਟਕ ਆਤਮਕ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਰਹਿੰਦੇ, ਜਿਸ ਦੇ ਭੇਦ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪੁਜ ਸਕਦਾ। ਸਿਰਫ ਅੰਤਰ ਧਿਆਨੀ ਤੇ ਰੰਗ ਚਲੂਲੇ ਸੁਰਤ ਮੱਤ ਦੇ ਮਤਵਾਲੇ ਹੀ ਬੁਝ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਦਰ ਜਾਚਕ:— ਅਠੇ ਪਹਿਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਨਿਕਟ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਅੰਦਰੋ ਬਾਹਰੋਂ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਗੁਧੇ ਹੋਏ, ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਤਦ ਮਨ ਨੂੰ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਮੋੜ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਰ ਅਗੇ ਜਾਚਕ ਬਣਕੇ ਭੁਬਾਂ ਮਾਰ ਪਾਰ ਕੇ ਭੁਲਾਂ ਬਖਸ਼ਾਉਣ ਲਈ ਕੂਕ ਪੁਕਾਰਾਂ ਇਉਂ ਕਰਦੇ ਸੁਣੀ ਦੇ ਸੀ, 'ਮੈਂ ਨਿਥਾਵੇਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਥਾਓ ਨਹੀ'। ਆਪਣੀ ਚਰਨ ਸਰਨ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦਿਉ।

ਪ੍ਰੇਮ ਹੁਲਾਰੇ:— ਜਾ ਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸੁਆਉ ਹੈ ਚਰਨ ਚਿਤਵ ਮਨ ਮਾਹਿ।
ਨਾਨਕ ਬਿਰਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਆਨ ਨ ਕਤਹੂ ਜਾਹਿ।
(ਚਿਉ ਬੋਲੇ ਮ: ੫)

ਆਪ ਜੀ ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਖੁਮਾਰੀ ਦੀ ਬਹਾਰ ਵਿਚ ਹਰਨਾਮ ਪਿਆਲੇ ਪੀਂਦੇ ਹੋਏ ਪਰੇਮ ਹੁਲਾਰੇ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।

ਰਾਜ ਜੋਗੀ:—- ਚਾਹੇ ਪਹਿਲੀ ਅਵਸਥਾ ਨਾਲੋਂ ਹੁਣ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਰਾਜ ਜੋਗੀ ਸਨ।

ਟਿਕਾਣੇ:—- ੧ ਮੈਰਾ ਜਗਰਾਉਂ (ਕਲੇਰ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ)।
੨. ਝੰਗ, ਮਘਿਆਣਾ ਦੇਹਰਾ ਦੂਨ ਆਦਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਗਾ ਤੇ ਚਕਰ ਅਨੁਸਾਰ ਔਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਅਣਮਿਥਿਆ ਮੇਲ:- ਇਕ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਲੇਰੀਂ ਭਜਨ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੇ ਦਾਸ ਜੰਡੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੋਂਦਾ ਸੀ। ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀ ਅੰਤਰ ਖਿਚਾਂ ਐਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਾਗਤ ਸਰ, ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰਲਿਆ। ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਲਾਪ ਹੋਣ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾਂ ਗਰੰਥੀ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਲਕ ਨੇ ਲਿਆ ਤਾਂ ਹਜੂਰ ਨੇ ਬਖਸ਼ਸ ਕੀਤੀ।

"ਸਜਨ ਮਿਲੇ ਸਜਣਾ ਜਿਨ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਲ ਪਿਆਰ।"

ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਸੁਣਕੇ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਗਈਂ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਨੇ ਦਾਸ ਨਾਲ ਖਾਸ ਬਚਨ ਬਲਾਸ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਬਾਦ ਵਿਚ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਪਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਕਲੇਰ ਜੋ ਦਾਸ ਦਾ ਸਚਾ ਹਿਤਕਾਰੀ ਤੇ ਸੰਤ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ 'ਜੇਠੇ' ਸੇਵਕ ਅਤੇ ਦਿਲੀ ਵਾਲੇ ਕਵੀ ਜੀ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, 'ਆਪ ਮੁਕਤ ਮੁਕਤ ਕਰੇ ਸੰਸਾਰ' ਵਾਲੀ ਪੰਗਤੀ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਸਚ ਖੰਡ ਪਧਾਰ ਗਏ। ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਸੁਹਾਵਣਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਥੇ ਡਾਢਾ ਤਪ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਿਤਾ ਪਰਤੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਹੀ ਭਜਨ ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ ਗੂੰਜਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ, ਦਰਿਯਾ ਸਤਲੁਜ ਵਿਖੇ ਇਕ ਮਹਾਨ ਜਲੂਸ ਨਾਲ ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਅਜ ਕਲ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ।

ਸ:- ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਕਬਾ

ਜਨਮ : ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਰਕਬਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਂਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਸ:- ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ

ਬਾਲਪਣ:- ਆਪ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਲੰਘੀ ਆਪ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਵਚਿੱਤ੍ਰ ਅਤੇ ਗੁਰ ਸਿਖ ਵਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਸਨ

ਵਿਦਿਆ:- ਆਪ ਨੇ ਗੁਰ ਸਿਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿਕੇ ਪੜ੍ਹੀ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕਈ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹੇ ਤੇ ਆਪ ਗੁਰ ਬਾਂਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਬੋਧ ਦੀ ਕਾਫੀ ਸੂਝ ਰਖਦੇ ਸਨ।

ਸ਼ਾਦੀ :- ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਪਿੰਡ ਰੁੜਕਾ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਈ

ਸੰਤਾਨ:— ਆਪ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸਪੁਤਰੀਆਂ ਬੀਬੀ ਉਤਮ ਕੌਰ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਦਇਆ ਕੋਰ ਜੋ ਆਪ ਦੇ ਸੰਗਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਬੜੀਆਂ ਸੁਘੜ ਅਤੇ ਸਿਆਣੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸਿੱਖ ਘਰਾਣੇ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਜੰਡੀ ਸ: ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਗੁਰਮਰਯਾਦਾ ਨਾਲ ਹੋਈ।

ਸਿਮਰਨ:— ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਠੇ ਪਹਿਰ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਤੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦੇ, ਆਪ ਨੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਧਨ ਸਾਧੇ, ਆਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠੀ ਸਦਾ ਹੀ ਖਿੜੇ ਮਥੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਜਿਉੜੇ ਸਨ। ਆਪ ਲਗਾਤਾਰ ਅਠ ੨ ਘੰਟੇ ਨਿਤਨੇਮ ਕਰਦੇ, ਅਤੇ ਅਠ ੨ ਘੰਟੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦੀ ਚੋਲ ਤੇ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ, ਤੇ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਅਕਦੇ ਥਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੨੦੨ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਾਇ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਸਤਰਾਂ ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਤੇ ਨਾਮ ਰਸ ਮਾਣਦਿਆਂ ਗੁਰਦਾਤਾ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ।

ਸੰਤ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਰ ਮੱਦੋਕੇ

ਜਨਮ:—ਆਪ ਜੀ ਸਰਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਮੱਦੋਕੇ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

ਬਾਲਪਣ:—ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਮਾਂ ਦੀ ਗੋਦ ਤੋਂ ਵਾਂਜੇ ਹੋ ਗਏ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਨਾਂ ਜੀ ਪਾਸ ਪਿੰਡ ਤਖਾਣ ਵਧ ਜਾ ਰਹੇ। ਉਥੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਗਊਆਂ ਚਾਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਦੀ ਰੁਚੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸੀ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਚਾਉ ਉਪਜਿਆ।

ਪਿੰਡ ਮੱਦੋਕੇ ਨਗਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਛਪੜ ਦੇ ਕੰਢੇ ਭਾਈ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਨਾਮ ਦਾ ਪਰੇਮੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। (ਏਸੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਮ ਮੱਦੋਕੇ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ) ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇਖ ਕੇ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇਥੇ ਆਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ, ਜੋ ਅਜਕਲ ਗੁਰੂਸਰ ਮੱਦੋਕੇ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ। ਇਥੇ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਜੋ ਹੁਣ ਵੀ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਥੇ ਰਹਿਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪੰਡਤ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਪੰਥ ਰਤਨ ਵਿਦਿਆ ਭੂਸਣ ਪੰਡਤ ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਗਰ ਭਾਗੂ ਮਾਜਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ, ਆਪ ਜੀ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਚੰਗੇ ਜਾਣੂ ਸਨ।

ਕੰਮ:—ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

ਸੁਭਾਉ:—ਆਪ ਜੀ ਬੜੇ ਸਿਆਣੇ ਤੇ ਨੇਕ ਸੁਭਾਉ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਸਨ।

ਅੰਤ:—ਆਪ ਜੀ ੧੯੫੩ ਈ: ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕਰ ਗਏ।

ਸੰਤ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੁਹਾਰਾ

ਜਨਮ:—ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਲੁਹਾਰਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਣ:—ਆਪ ਜੀ ਬਾਲਪਣ ਤੋਂ ਹੀ ਕੁਝ ਉਦਾਸ ਵਿਰਤੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਵਡੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਪਲਟਨ ਵਿਚ ਜਾ ਭਰਤੀ ਹੋਏ।

ਵਿਦਿਆ:—ਪਲਟਣ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਵੈਦਿਕ ਦੀ ਲਗਨ ਲਗੀ। ੭ ਸਾਲ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਪਲਟਣ ਵਿਚੋਂ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਖੇਤ ਵਿਚ ਕੁਟੀਆ ਪਾਕੇ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਲਗੇ, ਤੇ ਨਾਲ ੨ ਵੈਦਿਕ ਕਰਨੀ ਅਰੰਭ ਦਿਤੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਪਕਾਰ:-- ਆਪ ਜੀ ਦੁਆਈ ਬੂਟੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮੁਫਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਗਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇਕੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹ ਵਗੈਰਾ ਚੰਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਇਕਠੀ ਕਰਕੇ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸੁਭਾਉ:-- ਨਰਮ, ਹਸਾਉਣਾ, ਪਰ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਚੁਪ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰੀ ਹਨ। ਦਾਸ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ।

। ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਫਲ ਸਫਲ ਫਲੰਦੇ।'

ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ

(ਘਾਲ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ ਨਾਨਕ ਰਾਹ ਪਛਾਣੇ ਸੇ)

ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਮਹਾਂਵਾਕ ਜਥੇਦਾਰ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਦਰਸ਼ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਜਨਮ:— ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਕੰਮ:-- ਆਪ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜੁਆਨੀ ਮੁਸ ਫੁਟ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ, ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਅੰਗਰੇਜ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਛਡ ਕੇ ਆ ਗਏ, ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮ ਹਿਸਾ ਲਿਆ।

ਉਪ੍ਰੰਤ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸ ਆ ਰਹੇ ਤੇ ਤਨੋ ਮਨੋ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਏਥੇ ਆਕੇ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਕਰਨੀ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਜਮੀਨ ੨੨੦-੨੫ ਵਿਘੇ ਹੈ। ਇਕ ਵਡੀ ਜਾਇਦਾਦ ਬਣ ਗਈ। ਆਪ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਸੁਹਣਾ ਲੰਗਰ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਭਾਉ:- ਆਪ ਦਾ ਸਭਾਉ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਸਦਾ ਹੀ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਲਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਦਕਾ ਆਪ ਦੀ ਮਾਨ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਟਾ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਸਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ)

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ, ਪਿੰਡ ਨਡੌਲੋ ਜਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ ਵਿਚ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਉਮਰ ੫-੬ ਸਾਲ ਦੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹਨ ਪਾਏ ਗਏ, ਜਿਥੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਲਗਨ ਲੱਗੀ। ਫੇਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਕੇ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ। ਉਪਰੰਤ ਏਥੋਂ ਹੀ ਨਾਮ ਕਟਾਕੇ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਆਕੇ ਜਲ ਤੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰੇਮਨਾਲ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਨ ਲਗੇ ਜਿਸ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਜਸ ਹੋਣ ਲਗਾ। "ਸਚੇ ਮਾਰਗ ਚਲਦਿਆਂ ਉਸਤਤ ਕਰੇ ਜਹਾਨ" ਜਿਸ ਨੂੰ ਈਰਖਾਵਾਦੀ ਨਾ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੁਰੇ ਭਲੇ ਬਚਨਾ ਦੁਆਰਾ ਤੰਗ ਕਰਨ ਲਗੇ।

ਇਤ ਆਦਿ ਬਚਨਾ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਉਦਾਸ ਹੋਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਰੇਸ਼ਮੀ ਦਸਤਾਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਾਸਟਰ ਨੂੰ ਕਰਾਏ ਦੀ ਥਾਂ ਦੇਕੇ ਟਿਕਟ ਮੰਗਿਆ। ਬਾਬੂ ਨੇ ਅਗੋਂ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਸੰਤ ਜੀ ਪਗੜੀਆਂ ਨਾਲ ਟਿਕਟ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਟਿਕਟ ਤਾਂ ਰੁਪਈਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨਿਰਾਸੇ ਹੋਕੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਕੰਧ ਨਾਲ ਢੋਹ ਲਾਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਬੈਠਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, "ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਤੈਥੋਂ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲੈਣੀ ਹੈ"। ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਨਾ ਕੀਤਾ "ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਸੇਵਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ "ਖੀਸਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਤੇ ਹਥ ਤੇਰਾ ਹੋਵੇਗਾ" ਅੱਖ ਖੁਲ੍ਹੀ ਕੁਝ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਉਥੋਂ ਚਲਕੇ ਜਿਸ ਜਗਾ ਬਾਬੇ ਦਾ ਬੁੰਗਾ ਤੇ ਲੰਗਰ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਆਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗੇ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁ: ਨਾਨਕ ਪੁਰੀ, ਗੁ: ਰਤਨ ਗੜ, ਗੁ: ਗੁਪਤ ਸਰ, ਮਨਵਾੜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ਤੇ ਲੰਗਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ। (ਭਾਈ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਜੀ, ਸੰਤ ਆਤਮਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿਕ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਭੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ) ਆਪ ਜੀ ਅਟਲ ਯਾਦਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰਦੇ, ਗੁਰਪੁਰੀ ਪਧਾਰ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਜਗਾ ਸੰਤ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਰਾਇਪੁਰ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਕਿਲਾ ਰਾਏਪੁਰ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਜਦ ਮੁਛ ਫੁਟ ਹੋਏ ਤਾਂ ਨਜ਼ਾਮ ਸਟੇਟ ਹੈਦਰਾ ਬਾਦ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦੇ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਜਾ ਭਰਤੀ ਹੋਇ। ਜਿਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਬਹਾਦਰੀ ਕਰਨ ਤੇ ਦੋਸੌ ਸੋਲਾਂ ਬਿਘੇ ਜਮੀਨ ਮਿਲੀ ਜੋ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਜਮੀਨ ਲੈਹ ਲੰਗਰ ਬੁੰਗਾ ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਦੇੜ ਦੇ ਨਾਮ ਕਰਾਕੇ, ਇਕ ਅਟਲ ਯਾਦ ਕਾਇਮ ਕਰ ਗਏ।

ਸੰਤ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾਸ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਸੰਮਤ ੧੯੦੯ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਸੰਮਤ ੧੯੨੦ ਵਿਚ ਘਰੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋਕੇ ਸੰਤ ਸੰਗਤ ਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਆ ਗਏ ਤੇ ਉਥੇ ਆਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚੇਲੇ ਬਣੇ। ਇਸ ਨੂੰ "ਨਿਰਬਾਣ" ਪਦਵੀ ਅਤੇ ਵਿਭੂਤ (ਭਸਮ) ਦਾ ਗੋਲਾ ਮਹਾਤਮਾ, ਦਾ ਨਾਉਂ ਬਨਖੰਡੀ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤਾ। ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾਸ ਜਦ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੱਖਣ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਤਦ ਦੀਵਾਨ ਚੰਦੂ ਲਾਲ ਦਾ ਚਾਚਾ ਨਾਨਕ ਚੰਦ ਇਸਦਾ ਸੇਵਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾਸ ਨੇ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਤੀਰਥਾਂ ਪੁਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪੰਥੀ ਸਾਧੂਆਂ ਦੇ ਖਾਨ ਦਾਨ ਦਾ ਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰ ਨਾਨਕ ਚੰਦ ਨੇ ਬਹੁਤ ਰੁ ਪਆ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਰੋਉਪਕਾਰੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾਸ ਨੇ ਪ੍ਰਯਾਗ ਵਿਚ ਲਿਆਕੇ ਭੇਖ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਸੰਮਤ ੧੯੩੬ ਵਿਚ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ।

ਸੰਮਤ ੧੯੩੮ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਤੇ ਸੰਤ ਸੰਗਤ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਰਾਵੀ ਤੋਂ ਨਹਿਰ (ਹੰਸਲੀ) ਲਿਆਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਜਲ ਪਾਉਣ ਦੀ ਪਰਮ ਉਤਮ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਅਸਥਾਨ ਸੰਗੁਲਵਾਲਾ ਅਖਾੜਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੈ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਸੰਮਤ ੧੯੬੮ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਸੰਤ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸੰਗਤ ਪੁਰਾ ਥਾਣਾ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਵਿਖੇ ਜਿਮੀਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੂਰਬਲੇ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਢਲਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਮਹੰਤ ਜੀ ਪਾਸ ਜਾਕੇ ਸਾਰੀ ਵਿਥਿਆ ਦੱਸੀ। ਜਿਸ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਭਜਨ ਦੀ ਚੇਟਕ ਐਸੀ ਲਾਈ ਕਿ ਰੋਜਾਨਾ ਹੀ ੨੪-੨੫ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਤਿਆਗੀ ਬਿਰਾਗੀ ਪੂਰੇ ਹੋਏ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਭਜਨ ਅਸਥਾਨ ਤਲਵੰਡੀ ਦੁਸਾਂਝ ਵਿਖੇ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖੇਤ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਭੋਰਾ ਬਣਾਕੇ ਸਾਰੀ ਆਰਜਾ ਬਤੀਤ ਕੀਤੀ।

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸੰਗੀ ਭਗਤ ਜੀ, ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਸਰਬਣ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਮਾਲ੍ਹਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਤਆਦਿ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹਨ।

ਸੰਤ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਂਝਲਾ

ਜਨਮ:— ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਬਾਬਾ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਕਾਂਝਲਾ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੯੧੯ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ਤੀਜ ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਵਿਦਿਆ:— ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹ ਲਈ, ਤੇ ਘਰੋਗੀ ਕੰਮਾਂ ਵਲੋਂ ਉਦਾਸ ਹੋਕੇ ਸੰਤ ਗੇਧਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਤ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦੀ ਚੇਟਕ ਲਗੀ। ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਓਥੋਂ ਵੀ ਉਦਾਸ ਹੋਕੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ! ਪਰ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾ ਕਟਵਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਮੁੜ ਘਰ ਆ ਗਏ।

ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ:— ਆਪ ਜੀ ਭਾਵੇਂ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਵਲੋਂ ਉਪਰਾਮ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਮਾਪਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਤੇ ਤੀਬਰ ਇਛਾ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਆਪ ਨੇ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਵਾ ਲਈ।

ਸੰਤਾਨ:— ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਪੁਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਜੋ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ। ਆਪ ਬਹੁਤ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਗਏ, ਤੇ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਕਨੋਓ ਦੀ ਝਿੜੀ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ, ਵਾਪਸ ਦਮਦਮੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਾਂਸ਼ੀ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਸੰਤਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿਕੇ ਭੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਮਗਰੋਂ ਬਹਿੰਗਮਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਥਾਪੇ ਗਏ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਾਂਝਲੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਕਰਾਇਆ।

ਅੰਤ:— ਆਪ ਜੀ ਕੋਠੀ ਬਾਲੇ ਵਾਲ ਵਿਚ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਿਮਾਰ ਰਹਿਕੇ ਸੰਮਤ ੨੦੦੬ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

ਸੰਤ ਬਦਨ ਸਿੰਘ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ। ਪਿੰਡ ਲੋਹਟ ਬੱਦੀ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਗਰਮੁਖ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਤ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲੋਹਟ ਬੱਦੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਸੋਨੇ ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਦੀ ਮਸਾਲ ਵਾਂਗ ਤਤਪਰ ਹੋਕੇ ਭਜਨ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਸਾਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਰਖਦੇ। ਅਜ ਕਲ ਸਿਧਵਾਂ ਬੇਟ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

'ਗੁਰਮੁਖ ਲਘੇ ਪਾਪ ਪਹਾੜਾ'

ਸੰਤ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਬਕ ਹੈਡਪੁਜਾਰੀ ਸਚ ਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

ਜਨਮ:— ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਔਜਲ ਗੋਤ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਜਲੂਰ ਤਹਿਸੀਲ ਧੂਰੀ ਜ਼ਿਲਾ ਬਰਨਾਲਾ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਦਿਨ ਬੁਧਵਾਰ ਚੇਤ ੧੯੫੮ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਬਚਪਨ:— ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸਾਇਆ ਸਦਾ ਲਈ ਉਠ ਗਿਆ, ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਾਚਿਆਂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਸਮੇਤ ਇਕ ਅੰਦਰ ਵਿਚ ਸੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਅਗ ਲਾ ਦਿਤੀ, ਪਰ (ਜਿਸ ਰਖੇ ਸਾਈਆਂ ਤਿਸ ਮਾਰੇ ਕੌਣ) ਆਪ ਜੀ ਵਾਲ ਵਾਲ ਬਚ ਗਏ। ਇਸ ਦੁਰਘਟਨਾ ਦਾ ਪਤਾ ਜਦੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮਾਮਾ ਜੀ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਲੈ ਗਏ।

ਵਿਦਿਆ:— ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਮਾ ਜੀ ਪਾਸ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ, ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਿਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ।

ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਮਾਣ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਨਦੇੜ (ਰਿਆਸਤ ਹੈਦਰਾਬਾਦ) ਦੇ ਹੈਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਹੋਣ ਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਹ ਸੇਵਾ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈ।

ਐਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਜੀ ਖੇੜੀ ਕਲਾਂ ਫੈਹਲ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ।

ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਵੰਦੀ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਚੱਕ ਗਿਲਜੇ ਵਾਲਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਸਤਿਸੰਗ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ 'ਸੁਖਾਨੰਦ' ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਭੋਰੇ ਵਿਚ ਭਜਨ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਲੱਗੇ, ਹੁਣ ਤਕ ਓਸੇ ਤਾੜੀ ਡਟੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਐਸ ਵਕਤ ਉਮਰ ੫੪ ਸਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ੨੮ ਸਾਲ ਭੋਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਗਿਆ, ਇਕ ਟੱਕ ਅਨੰਦ ਮਾਣ ਰਹੇ ਹਨ।

। ਤਤੁ ਪਛਾਣੇ ਸੋ ਪੰਡਿਤ ਹੋਈ।

ਪੰਡਤ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਰਮਲੇ ਕੋਕਰੀ

ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਸਰਵੋਤਮ ਪੰਡਤ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਚੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦੀ ਧਾਂਕ ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ।

ਜਨਮ:— ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪੰਡਤ ਚਨਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਨਥੂਵਾਲਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਾਲਪਣ:— ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਲੰਘਿਆ ।

ਵਿਦਿਆ:— ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਮਿਲੀ। ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਸੰਤ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਰਹਿਕੇ ਪੜ੍ਹੀ।

ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ:— ਆਪ ਜੀ ਨਿਯਾਏ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਬੜੇ ਅਦੁਤੀ ਪੰਡਤ ਸਨ, ਆਪ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਡਤ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣਕੇ ਥਰ ਥਰ ਕੰਬਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਉਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ ।

ਉਪਕਾਰ:— ਆਪ ਜੀ ਵਿਦਿਆ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਸੈਂਕੜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਬਣਾਏ। ਅਤੇ ਬੜੇ ੨ ਪੰਡਤ ਆਪ ਪਾਸੋਂ ਨਿਯਾਇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਗਏ।

ਸੁਭਾਉ:— ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਬਹੁਤ ਨਰਮ ਸੀ। ਆਚਰਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਸੀ, ਸਦਾ ਹੀ ਫੁਲ ਵਾਂਗ ਖਿੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ, ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਆਪ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਨ ਵਿਚ ਲੰਘਾਈ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਵਰਗ ਵਾਸ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਕੋਕਰੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਰਖਣੇ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਪੰਡਤ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਕੋਕਰੀ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਸਾਰੇ ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਦੇ ਭੂਸ਼ਨ ਸਨ।

ਸੰਤ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ

"ਜਿੰਨਾ ਸਾਸ ਗ੍ਰਾਸ ਨਾ ਵਿਸਰੈ, ਹਰਿ ਨਾਮਾ ਮਨ ਮੰਤ,
ਧੰਨਸਿ ਸੇਈ ਨਾਨਕਾ, ਪੂਰਨ ਸੋਈ ਸੰਤ ॥"

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦੇ, ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਚੋਟੀ ਦੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਤੇ ਮਾਨਨੀਯ ਵਿਯਕਤੀ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਤੇ ਰਾਜ ਘਰਾਣਿਆ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮਾਣ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਨਮ:— ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਚੂਹੜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਜਾਤ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਕਲੌੜ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਕੰਮ:— ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠੀ ਬਣ ਗਏ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ । ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਾਧ ਬਿਰਤੀ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸੁਭਾਓ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਲਟਣ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਿਤੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ। ਉਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਜ਼ੋਰਾਂ ਤੇ ਸੀ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਫੌਜ ਵਿਚੋਂ ਨਾ ਕਟਵਾ ਲਿਆ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ ।

ਏਥੇ ਆਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ, ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਸਦਕਾ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹੋਰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਤਾ ਵਧ ਗਈ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਬਾਬਾ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕਰ ਗਏ ਤਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਗਏ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਆਪਣਾ ਮੁਖ ਫਰਜ਼ ਸਮਝ ਕੇ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ੯ ਮਾਘ ਨੂੰ ਹਰ ਸਾਲ ਹੀ ਸਾਲਾਨਾ ਦੀਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਸਾਧਨ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਮਾਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਆਪ ਜੀ ਨਾਮਜ਼ਦ ਮੈਂਬਰ ਹਨ, ਆਪ ਬਹੁਤ ਨੀਤੀ ਨਪੁੰਨ ਹਨ।

ਸੁਭਾਓ:—ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੇ ਦਿਆਲੂ ਸੁਭਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹਰ ਮਨ ਪਿਆਰੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਸਚੇ ਸੁਚੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਦਿਲੀ ਪ੍ਰੇਮ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ ਘਰਦੇ ਬੜੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਬ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦੇ। ਆਪ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਅਡੋਲ ਹੈ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਜਦ ਕੂਕਿਆਂ ਨੇ ਪਤਰਾ ਪਾਠ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਸਦੀ ਡਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਕਾਂਨਫ੍ਰੰਸ ਮੂਲਾਂ ਪੁਰ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ (ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕੀਤੀ) ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਤੇ ਅਗਲੀਆਂ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਭਾਰੀ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ।

ਸਤਿ ਗੁਰ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦ੍ਰਿੜਾਯਾ ॥

ਸੰਤ ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹ

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਚ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨਾਂ ਤੇ ਜਿਨਾ ਮਾਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਥੋੜਾ ਹੈ। ਆਪ ਪੰਥ ਦੇ ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਉਹ ਉਚੇ ਸਤਾਰੇ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨਾਂ ਦੀ ਲੋ ਨਾਲ ਸੈਂਕੜੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖੀ।

ਜਨਮ:— ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸਰਦਾਰ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੋਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ:—ਆਪ ਜੀ ਜੁਆਨ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਹੀ ਸਤਿਸੰਗਤਿ ਦਾ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਮੁਢਲੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਹੀ ਪੜ੍ਹ ਲਈ ਸੀ, ਕੀਰਤਨ ਕਥਾ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦਿਆ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੋਕ ਸੀ। ਫੌਜ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਬਹੁਤ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਜਦੋਂ ਮਨ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਵਲ ਵਧੇਰੇ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਫੌਜ ਵਿਚੋਂ ਨਾਮ ਕਟਾ ਕੇ ਆ ਗਏ।

ਉਪਕਾਰ:— ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਨਾਮ ਕਟਾਕੇ ਆਏ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਤੇ ਬਹੁਤ ਔਕੜਾਂ ਸਨ। ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਜੋਰਾਂ ਤੇ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ, ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿੰਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਪੰਥ ਦੀ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਡਾਹ ਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ, ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ, ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਕੱਟਰ ਗੁਰਸਿਖ ਸਨ, ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਪੂਰੇ ਹਾਮੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਖੋਜੀ ਸਨ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਗੁਰਅਸਥਾਨਾ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਗੁ: ਸਾ: ਟਾਲੀਆਣਾ ਰਾਏ ਕੋਟ, ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਮਾਰਤ ਆਪਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਗੁ: ਸਾ: ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਗੁ: ਸਾ:

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਲ੍ਹਾ ਆਦਿ ਆਪ ਨੇ ਬਣਵਾਏ। ਆਪ ਜੀ ਪੰਥ ਵਿਚ ਬੜੇ ਪਿਆਰੇ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਆਪ ਜੀ ਸਦਾ ਕੀਰਤਨੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ (ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾ ਹੇਠਾਂ ਵੇਖੋ) ਨਾਲ ਰਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਤਕ ਸੁਣਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਚਾ ਬੋਲਣ ਕਰਕੇ ਕੰਨਾ ਵਿਚ ਦਰਦ ਤੇ ਸੁਰ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਅੰਤ:— ਆਪ ਜੀ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੪ ਵਿਚ ਗੁਰਪੁਰੀ ਸੁਧਾਰ ਗਏ। ਆਪ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਟਾਹਲੀਆਣਾ ਵਿਖੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ

ਭਾ: ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਛੰਨਾਂ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
,, ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ਭੈਣੀ ,, ,,
,, ਜੁਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ਮਲ੍ਹਾ ,, ,,
ਸੰਤ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ਮੋਹੀ
ਭਾ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਗ: ਸਾ: ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਜਗਰਾਉਂ ਲੁਧਿਆਣਾ।
,, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਨੀ ਮਾਜਰਾ ਡਾ: ਖਰੜ ਜਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ।
,, ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮਲ੍ਹਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
,, ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮਲ੍ਹਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
,, ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸੋਹ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
,, ਮਲੂਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸੁਰਹਾਲੀ ਤਹਿਸੀਲ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਜਿ: ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
,, ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸਿਰਹਾਲੀ ਮੰਡੀਆਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
,, ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ ਜਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ।
,, ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘੀ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
,, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,, ,,
,, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,, ,,
,, ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ
,, ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਭੈਣੀ ਵਿੜਿੰਗਾਂ।
,, ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਛੰਨਾ ਪਟਿਆਲਾ।
,, ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਡ ਗੁੜੇ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
,, ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬੋਪਾਰਾਇ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
,, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਨਥੋਵਾਲ ,, ,, ,,
,, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ,, ,, ,,
,, ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,, ,,
,, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮਲ੍ਹਾ ,, ,, ,,
,, ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਡ ਲੋਹਟ ਬੱਦੀ ਪਟਿਆਲਾ।
,, ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨਥੋਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾ: ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸ਼ੇਰਪੁਰ ਪਟਿਆਲਾ।
,, ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਜਿਲਾ ਫੀਰੋਜ ਪੁਰ।
,, ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਭੈਣੀ ਵੜਿੰਗਾਂ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
,, ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਮਗੜ ਪਿਤਾ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰਕੌਰ ਲੁਧਿਆਣਾ
,, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਨੱਥੋਵਾਲ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
,, ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸਰਹਾਲੀ ਜਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
,, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮਲ੍ਹਾ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
,, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲੋਹਟ ਬੱਦੀ ਪਟਿਆਲਾ।
,, ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ
,, ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਜਾਂਗਪੁਰ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
,, ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਪਖੋਵਾਲ ,, ,,
,, ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮੱਲ੍ਹਾ ,, ,,
,, ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਪੱਖੋਵਾਲ ,, ,,
,, ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਪਟਨ ਪਿਤਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਰਾਮਗੜ।
,, ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਜਿਲਾ ਫੀਰੋਜ ਪੁਰ।
,, ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਟਿੱਬਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਗੁ: ਸਾ: ਟਾਲੀਆਣਾ ਸਾਹਿਬ।
,, ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਸਟਰ ਰਾਮਗੜ।
,, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਹਿਲਵਾਨ।
,, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੰਡ ਹਕੀਮ।

ਰ.ਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਛੰਨਾਂ ਸੂਬੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮੱਲ੍ਹਾ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹ, ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬੂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹ, ਨਿਹੰਗ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਗੁੜੇ, ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂਰਪੁਰਾ, ਛਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਪਟਨ, ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬ੍ਰਿਕ।

ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫੌਜੀ

ਜਨਮ:— ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਲੀ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਗੁੜੇ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਣ:— ਆਪ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰ ਘਰ ਦੇ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਲੰਘੀ।

ਵਿਦਿਆ:— ਆਪ ਜੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਆਪ ਦਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ। ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫੌਜ ਵਿਚੋਂ ਹਟਕੇ ਪਿੰਡ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਨਾਮ ਕਟਾ ਕੇ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲਗੇ।

ਕੰਮ:— ਆਪ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਵੀ ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਆ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਅਤੇ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਸਿਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਦਿਹਾਂਤ:— ਆਪ ਜੀ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਹੋਇ ਅੰਤ ਗੁਰਚਰਨਾ ਵਿਚ ਜਾ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਤ ਮਨੋਹਰ ਦਾਸ

ਜਨਮ:— ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਕਨਖਲ ਵਿਚ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਰਖਦੇ ਸਨ ।

ਵਿਦਿਆ:— ਆਪ ਜੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਸੀ ।

ਕੰਮ:— ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦਾ ਛੋਟਾ ਅਖਾੜਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦੀ ਛਾਉਣੀ ਕਨਖਲ ਬਣਾਈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਇਕ ਲਖ ਰੁਪਿਆ ਭੇਟ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਪ ਨੇ ਸਨੌਰ ਦੇ ਰਸਤੇ ਨਦੀ ਤੇ ਪੁਲ ਬੰਨਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਉੱਤਮ ਵੈਦ ਭੀ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਰੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜ਼ੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸੈਂਕੜੇ ਸਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਬਣਾਇਆ।

ਸੰਤ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਉਧਰ (ਪਰ-ਉਪਕਾਰੀ)

ਜਨਮ:— ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਭਾਈ ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਦਉਧਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਵਿਦਿਆ:— ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਨਯੋਗ ਪਿਤਾ ਪਾਸੋਂ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਆਈ, ਤੇ ਗੁ: ਦਉਧਰ ਦੀ ਮਹੰਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ।

ਉਪਕਾਰ:—ਦਸਾਂ ਨਵਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਣਾ, ਪੂਜਾ ਦੀ ਝਾਕ ਨਹੀਂ ਰਖਣੀ। ਸੂਰਮੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਪਾਲਣਾ, ਵਿਦਿਆ ਦੇਣੀ ਤੇ ਰਾਗ ਵਿਦਿਆ ਸਖਾਉਣੀ, ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਉਣਾ, ਲੰਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਜਾਰੀ ਕਰਨਾ, ਆਪ ਦੀ ਮਹੰਤੀ ਵੇਲੇ ਗੁ: ਦਉਧਰ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਬਹੁਤ ਵਧੀ। ਏਥੋਂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਤੇ ਰਾਗ ਵਿਦਿਆ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਅਤੇ ਦਉਧਰ ਨਗਰ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਅੰਤ:— ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਆਯੂ ਗੁ: ਸਾ: ਦਉਧਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਲੰਘਾਈ ਇਸ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਨਭਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਅੰਤ ੬੫ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਭੋਗ ਕੇ ੧੨ ਸਾਵਣ ੧੯੯੪ ਬਿ: ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਸਚ ਖੰਡ ਪਧਾਰ ਗਏ ।

ਸੰਤ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘੀ ਜੀ ਕੁਰੜ

ਜਨਮ:— ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਔਲਖ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਕੁਰੜ ਵਿਖੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਵਰਦਾਨ ਨਾਲ ਸੰਮਤ ੧੯੬੬ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ।

ਬਚਪਨ:— ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬਚਪਣ ਮਾਤਾ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲੰਘਿਆ । ਜਦ ਹੋਸ਼ ਸੰਭਾਲੀ ਤਾਂ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਹੀ ਸੇਵਕ ਬਣ ਗਏ।

ਵਿਦਿਆ:— ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਘਰੋਂ ਉਦਾਸ ਹੋਕੇ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ। ਉਥੇ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਚਾਅ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਪੂਰਨ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ।

ਉਪਕਾਰ:— ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਵਾਇਆ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁਕਿਆ, ਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ।

ਸੁਭਾਉ, ਆਚਰਨ:— ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਮਿਲਨਸਾਰ ਹੈ। ਆਚਰਣ ਉਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਖੋਜੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਸੱਚੀ ਲਗਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਸਾਲ ਦੇ ਸਾਲ ੨੫ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸੰਤ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ

ਜਨਮ:— ਆਪ ਸਰਦਾਰ ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ, ਮਾਤਾ ਦਇਆ ਕੌਰ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

ਬਾਲਪਣ:— ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬਚਪਣ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘਿਆ।

ਵਿਦਿਆ:-- ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤ ਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਵੈਦਕ ਪੜ੍ਹੀ। ਆਪ ਦਾ ਝੁਕਾਉ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਵਲ ਸੀ, ਸੋ ਘਰੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋਕੇ ਉੱਚ ਵਿਦਿਆ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਤਾਂਘ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਰਖ, ਗਿਆਨੀ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ, ਉਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ੁਧ ਪਾਠ ਤੇ ਅਰਥ ਬੋਧ ਕਥਾ ਆਦਿ ਕਰਨੀ ਸਿਖੀ।

ਆਪ ਜੀ ਹੁਣ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਰ ਸੋਢੀ ਵਾਲ ਤੇ ਗਿੱਦੜ ਵਿੰਡੀ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਹਨ; ਅਤੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਦਾਸ ਦੇ ਵਿਦਿਆ ਦਾਤੇ ਤੇ ਪਾਲਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਦਾ ਠੰਡੀ ਨਿਗਾ ਤੇ ਮਿਠੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਮੈਂ ਬਤੀਸੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਤਕਾਰ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਪਤ ਹੀ ਰਹਿਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸੰਤ ਗਿਆਨੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਣੂਕੇ

ਉਪਕਾਰੀ ਵਿਦਿਆ ਭੂਸ਼ਣ ਸੰਤ ਗਿਆਨੀ ਰਾਮ ਜੀ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਹੀਰੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਸੰਪਰਦਾਈ ਗਿਆਨੀ ਸਨ, ਪਿੰਡ ਮਾਣੂਕੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਚਲਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਸੁਣਕੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੋਲੀਆਂ ਆਪ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧਤਾ ਸੁਣਕੇ ਆਏ, ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਜਿਥੇ ਆਪ ਜੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪੰਡਿਤ ਸਨ। ਉਥੇ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਉਚ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪੁਜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਸੁਭਾ, ਆਚਰਨ ਤੇ ਨਿਤਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਕੇ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿਮਰਨ ਭਜਨ ਦੀ ਅਜੇਹੀ ਰੌ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਕਿ ਦੈਨਿਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ੩੦੦ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਕੋਠਿਆਂ ਉਪਰ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਗਰ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਅਫਸੋਸ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਜੀਵਨ ਭੇਜਣਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਤ ਵਿਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਹਿਰਾ ਖਾਨਾ ਬਾਹੀਆ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ

ਜਨਮ:— ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਝਖੇਪਲ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਸੀ।

ਬਾਲਪਣ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ, ਲਗਨ ਲੱਗੀ।

ਉਪਕਾਰ:—ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਵਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਸਰ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ਤੇ ਢਾਈ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਸਰੋਵਰ ਬਣਵਾਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਸੰਤ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਕਲੇਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਗਿਆਨੀ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਪਾਸ ਟਿਕਿਆ ਕਰਦੇ, ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਾਹੀਆ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

ਅੰਤ:— ਆਪ ਜੀ ਲਹਿਰਾ ਖਾਨਾ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕਰ ਗਏ।

ਬਿਰਕਤ ਸੰਤ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਟੱਲੇਵਾਲ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬਚਪਨ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਛਤ੍ਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਤੇ ਮਿਠੀਆਂ ਲੋਰੀਆਂ ਵਿਚ ਲੰਘਿਆ, ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹਨ ਲਾਇ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਬਾਲ ਅਵਸਤਾ ਤੋਂ ਤਿਆਗੀ ਬਿਰਾਗੀ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਬਿਰਕਤ ਕਹਿਣ ਤੇ ਬਲੌਣ ਲੱਗੇ।

ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠੀ ਬਣ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾਂ ਸਾਹਿਬ ਜਾਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਪੁਜੇ। ਬਸ ਹੁਣ ਜਿਥੇ ਪੁਜਣਾ ਸੀ ਉਥੇ ਪੁਜ ਗਏ। ਸਭ ਅਗੱਾ ਪਿੱਛਾ ਭੁਲਾ ਕੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਡਟ ਗਏ। ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਚਕੀ ਨਾਲ ਮੈਦਾ ਪੀਹ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਪੌਣਾ, ਪਾਣੀ ਢੋਣਾ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਛਕੌਣੇ, ਇਤਆਦਿ ਸੇਵਾ ਆਪ ਦਾ ਨਿਯਮ ਬਣ ਗਿਆ। ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚਲੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਲਿਆਂ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤੇ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰੋੜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ੧੦੧ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਾਇਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੋਗ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇ। ਗੁਰਮਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਿਆ ਅਖੀਰਲੇ ਦਿਨ ਬੀਬੀਆਂ ਦੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ, ਜੋ ਬੜੇ ਹੀ ਸੋਹਣੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਲ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਾਦ ਵਿਚ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ੧੦੮ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਮਰੀਕਾ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸ ਟੱਲੇਵਾਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਸੰਤ ਮਹਾਰਾਜ ਤਾਂ ਕੁਝ ਅਰਸੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ ਸੀਤ ਹੋ ਗਏ। ਹੁਣ ਸਾਰੀ ਜ਼ੁਮੇਂਵਾਰੀ ਬਰਕਤ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਆ ਗਈ। ਆਪ ਨੇ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਇਮਾਰਤ ਬਣਵਾਈ ਅਤੇ ਲੜਕੇ ਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਦੋਨੋ ਸਕੂਲ ਬਣਵਾਏ ਜੋ ਦੋਨੋ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਪਿੰਡ ਟਲੇਵਾਲ ਜਿਲਾ ਬਰਨਾਲਾ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸੰਤ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਵਰ੍ਹੇ ਥਾਣਾ ਧਰਮ ਕੋਟ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਵਿਖੇ ਇਕ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਚੜ੍ਹਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਪੈਰ ਧਰਿਆ ਤਾਂ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਦੇ ਸੰਜੋਗੀ ਸੰਤ ਜੀ ਮਿਲ ਗਏ, ਜਿਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਭਜਨ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਚੇਟਕ ਲੱਗੀ ਤੇ ਆਪ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਿੰਡ ਐਗੁੜਾਂ ਦੀ ਝਿੜੀ (ਮਾਲਾ) ਵਿਚ ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਖੇਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮਾਘੀ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਐਗੁੜ ਅਤੇ ਭਾਈ ਹਰ ਸਿੰਘ ਚੁੱਘਾ ਆਦਿ ਦੀ ਪਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਇਥੇ ਆ ਟਿਕੇ। "ਗੁਣ ਗਾਵਤ ਰੈਣ ਬਿਹਾਣੀ" ਦੇ ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਭਜਨ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਰਜਾ ਭੁਗਤ ਕੇ ਇਥੇ ਹੀ ਸਰੀਰ ਛਡ ਗਏ।

ਸੰਤ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁ: ਭੌਰਲੇ

ਪਿੰਡ ਭੌਰਲੇ, ਚਾਵਾ ਪਾਇਲ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਕੋਈ ਫਰਲਾਂਗ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ, ਸੰਤ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੀ ਕਠਨ ਘਾਲਨਾ ਘਾਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਵਾਂਗ ਖੇਤੀ ਦੀ ਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਦਾਣਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਅਠੇ ਪਹਿਰ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਚਲੌਂਦੇ ਹਨ। ਦਿਨੇ ਰਾਤੀਂ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਕੋਈ ਲੋੜਵੰਦ ਆ ਜਾਵੇ, ਲੰਗਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਸਤਸੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਸੰਗ੍ਰਾਂਦ ਨੂੰ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦਾ ਭੋਗ ਪੌਂਦੇ ਹਨ। ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਂਦੇ, ਤੇ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਦੀ ਇਸ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸੇਵਾ ਵਾਲੀ ਬਿਰਤੀ ਵੇਖ ਕਈ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੱਤਰ ਅੱਸੀ ਵਿਘੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਨਾਲ ਲੰਗਰ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਲਹਿਰ ਦੀ ਬੀਜੇ ਵਿਖੇ ਹੋਈ ਤੀਜੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਸਵਾਗਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ, ਤੇ ਹੋਰ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਹਿਸਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਹੀ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ, ਆਪ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹੀ ਜੀਵਨ, ਨਿਸਕਾਮ ਸੇਵਾ, ਭਗਤੀ ਵਾਲਾ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਹੈ। ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਭੁੱਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧਤਾਈ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਆਪ ਇਸ ਹਲਕੇ ਵਲੋਂ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਜਨਰਲ ਮੈਂਬਰ ਹਨ।

ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਡਬਲ ਐਮ. ਏ. ਮਸਤੂਆਣਾ

ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਬਲ ਐਮ. ਏ. ਮਸਤੂਆਣਾ, ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਯਕਤੀ ਹਨ। ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਪੁਰ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲ ਕਾਲਜ ਮਸਤੂਆਣਾ ਦੀ ਅਰੰਭਤਾ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਨ ਤੇ ਆਪ ਹਿੰਦੂ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਬਨਾਰਸ ਵਿਚ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਲੱਗੇ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਇਥੇ ਰਹਿਕੇ ਫਿਰ ਅਕਾਲ ਕਾਲਜ ਮਸਤੂਆਣਾ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਬਰ੍ਹਮਾ ਗਏ। ਉਥੇ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। "ਪੰਥ ਸੇਵਕ ਸੰਗਤ" ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ, ਫਿਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਜਾ ਕੇ ਡੇਰੇ ਲਾਏ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹੀ ਜੀਵਨ ਤਿਆਗੀ, ਭਗਤੀ ਭਾਉ ਵਾਲਾ, ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰੰਗਣ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਜੀਵਨ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਤ ਮੰਡਲ ਦੁਆਬਾ

ਸੰਤ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਰਖੋਵਾਲ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਲੰਗੇਰੀ ਥਾਨਾ ਮਾਹਲ ਪੁਰ ਤੈਹਸੀਲ ਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਹੋਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਭਰ ਜਵਾਨੀ ਸਮੇਂ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਜਿਥੇਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਤੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੀ ਚੇਟਕ ਲੱਗੀ ਤੇ ਨਾਮ ਕਟਾਕੇ ਹਰਖੋਵਾਲ ਆ ਗਏ। ਭਜਨ ਸਿਮਰਨ ਤਤਪਰ ਹੋ ਕੇ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਰੰਭੀ। ਆਪ ਜੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਮਾਤਾ ਜੀ ਆਦਿ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰਿਆਂ ਭੇਖਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ।

ਸੰਤ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਜੈਨ, ਥਾਣਾ ਮਾਹਲਪੁਰ, ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਜਪ ਤਪ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਬੜੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਸੇਵਕ ਸੰਤ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਘੁਹਾਰਪੁਰ ਤੇ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸ ਗੜ੍ਹ ਅਨਦ ਪੁਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ਹੈ।

ਸੰਤ ਬਖ਼ਤੌਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਲਾਚੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ, ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਅਕਾਲੀ ਜੱਥਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਹਨ, ਦੁਆਬਾ ਨਿਰਮਲ ਮੰਡਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਮੋਹਦੀਪੁਰ ਦੀ ਪੰਚਾਇਤ ਦੇ ਸਰਪੰਚ ਹਨ।

ਦੁਆਬਾ ਦੇ ਹੋਰ ਸੰਤ

ਸੰਤ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਮਮੋਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਗੜ੍ਹਸ਼ੰਕਰ ਵਿਖੇ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤਿਆਰ ਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਹਰ ਵਕਤ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸੰਤ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪਿੰਡ ਡਮੇਲੀ, ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਤਿਆਰ ਕਰਾਈ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਵੈਦਕ ਦੇ ਪੂਰਨ ਮਾਹਰ ਹਨ।

ਸੰਤ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਕੋਠੀ, ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਹਰੀਆ ਬੇਲਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ। ਆਪ ਜੀ ਧਰਮ ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਬੜੇ ਮਾਹਰ ਹਨ।

ਸੰਤ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਠਟਾ ਟਿੱਬਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ, ਜ਼ਿਲਾ ਕਪਰਥਲਾ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ਤੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸੰਤ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ, ਜ਼ਿਲਾ ਕਪੂਰਥਲਾ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੰਤ ਸਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਤ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਲਵਾਂ, ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

ਸੰਤ ਮੰਡਲ ਮਾਝਾ

ਸੰਤ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਪੂਜਨੀਕ ਮਹਾਤਮਾਂ ਸਨ । ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਧਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਬੁੰਗਾ ਨੰ: ਪਰ ਤਿਆਰ ਕਰਾਇਆ । ਜਿਥੇ ਲੰਗਰ ਤੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸੰਗੀ ਪੰਥ ਦੇ ਅਮੋਲਕ ਹੀਰੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੰਤ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਸ: ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਧ ਬੈਂਕ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਸਨ ।

ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਤੇ ਪੌੜੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ਸੀ । ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਸੇਵਾ ਹਜਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਕਰਾਈ ਆਪ ਰਿੱਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ ।

ਸੰਤ ਚੇਤਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਵਧੂਤ ਕੰਨਖਲ

ਆਪ ਜੀ ਪੰਜੀ ਸਾਲ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਤਪ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਆਪ ਦੇ ਸਰਧਾਲੂਆਂ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਬੁੰਗਾ 'ਪਰਮ ਹੰਸਾਂ ਵਾਲਾ' ਤਿਆਰ ਕਰਾਇਆ । ਸਿੰਧੀ ਲੋਕ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬੜੇ ਸਰਧਾਲੂ ਹਨ ।

ਇਥੋਂ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਹਰਦੁਆਰ ਕੰਨਖਲ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਜਾਕੇ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਇਮਾਰਤ ਤਿਆਰ ਕਰਾਈ । ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਜਾਰਾਂ ਸਾਧੂਆਂ ਅਤੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਅਡ ਅਡ ਰਹਾਇਸ਼ ਲਈ ਕਮਰੇ ਤਿਆਰ ਕਰਾਇ । ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬੜਾ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਬਣਵਾਇਆ । ਜਿਥੇ ਸਦਾ ਹੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਖਾਸ ਕਰ ਕੁੰਭ ਆਦਿਕਾਂ ਤੇ ਤਾਂ ਅਣਗਿਣਤ ਹੀ ਲੰਗਰ ਛੇਤਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਅਤੇ ਅਣਗਿਣਤ ਪਦਾਰਥ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ ।

ਮਾਈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ (ਸੇਵਾ ਵਾਲੀ ਮਾਈ)

ਆਪ ਜੀ ਅਠੇ ਪਹਿਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭੁਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਦੀ ਭੀ ਸੁਧ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ । ਜਦ ਕਦੇ ਪਿਆਸ ਲੱਗੇ ਤਦ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਜਦ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਪੁਤਰ ਦੀ ਦਸਾਂ ਨੌਹਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਵਿਚੋਂ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਛਕਦੇ ਤੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਵਸਤਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਜੰਜਾਲ, ਧੰਦਿਆਂ ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਵਿਚੋਂ ਪੂਰੇ ਨਿਰਲੇਪ ਹਨ । ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਲੋੜਵੰਦਾਂ, ਗਰੀਬਾਂ, ਅਨਾਥਾਂ, ਸੇਵਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਸੈਂਕੜੇ ਰੁਪਏ ਤੇ ਹੋਰ ਪਦਾਰਥ ਆਪਦੇ ਹਥ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਆਪ ਕਿਣਕਾ ਮਾਤਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤਦੇ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝੋਰੜ

ਆਪ ਜੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਸਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਬਗਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ, ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਝੋਰੜ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਆਪ ਜੀ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਸੁਭਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਤੇ ਮਸਤ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ ਆਪ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਵਡ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਸੰਤ ਨੰਦਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਕਈ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਝੋਰੜੀਂ ਜਾਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਜੋ ਨਾਮਸਿਮਰ ਦੇ ਛਿਟੇ ਦਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।ਜਿਥੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ।ਸਭ ਕੁਝ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਅਰਪਨ ਕਰ ਰਾਤ ਦਿਨ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲਗੇ ਰਹਿੰਦੇ।ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਸਭ ਦੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਬਣ ਗਏ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨਯੋਗ ੧੦੮ ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਚ ਖੰਡ ਪਧਾਰਨ ਤੇ ਉਨਾਂ ਦੀ ਜਗਾ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਨਾਨਕਸਰ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿਧਤਾ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਭਜਨ ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਸਦਾ ਉਪਕਾਰ ਮਾਨ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਜਿਅਦਾ ਨਾਨਕਸਰ, ਮੋਗਾ ਜਗਰਾਉਂ ਵਿਖੇ ਹੀ ਰੌਣਕਾ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਨਾਨਕਸਰ ਵਿਖੇ ਪੂਰਨਮਾਸੀ ਦਾ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਹੁਤ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸੰਤ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਨਾਵਾਂ

ਆਪਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮਲ੍ਹਾਂ ਬੇਦੀਆਂਤਹਿਸੀਲ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਜਲੰਧਰ ਦਾ ਹੈ ਆਪ ਜੀਦੇਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ:ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਭਾਗ ਕੌਰ ਸੀ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਹਿੰਦੀ, ਉਰਦੂ ਆਦਿ ਵਿਦਿਆ ਪੜੀ ਹੈ।ਪਹਿਲੇ ਆਪ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੜਦੇ ਰਹੇ ਫਿਰ ਪਸ਼ੌਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਅਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਏ ਤੇ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਆਦਿ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਫਿਰ ਆਪ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਚੋਧਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗਏ ਕਾਰਖਾਸ ਵਿਚ ਲੈਜਾ ਕੇ ਨਾਭੇ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਪੁਲਸ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਨੇ ਮਾਫੀ ਨਾ ਮੰਗੀ। ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਪਰ ਵਾਪਸ ਆਗਏ।

ਭਾਈ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਆਏ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਭੀ ਆਪ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਪਸ਼ੌਰ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਡਸਕੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭੀ ਕੈਦ ਹੋਏ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਆਪ ਅੱਠ ਸਾਲ ਰਹੇ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥਾ ਦਾ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ੧੦ ਸਾਲ ਤੋਂ ਆਪ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੁਰੂਸਰ ਮਨਾਵਾਂ ਵਿਖੇ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜਿਆਦਾ ਰਸੂਖ ਹੈ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਕਾ ਅਤੁਟ ਲੰਗਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਆਪ ਬੜੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਮਹਾਤਮਾ ਹਨ ਤੇ ਨਾਮ ਬਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਹਨ।

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ, ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਸੁਲਖਣੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਮਗੋਬੂਹੇ ਵਿਖੇ ੧੮੬੯ ਈ:ਨੂੰ ਜਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਕਟੱੜ ਗੁਰਮਤੀਏ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਧਾਰਮਕ ਖਿਉਂਦ ਚੜ੍ਹਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।

ਮਾਂ,ਪਿਓ, ਦੇ ਘਰ ਇਕਲੌਤੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਲਾਡਾਂ ਤੇ ਪਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਬਾਲੜੀ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਹੀ ਧਾਰਮਕ ਰੁਚੀਆਂ ਹੋਣ ਤੇ ਕੇਵਲ ੬ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਕੇ ਤਿਆਰਬਰ ਤਿਆਰ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ। ਆਪ ਇਕਾਂਤ ਪਿਸੰਦ ਕਰਕੇ ਤੇ ਭਜਨ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪਨੂੰ ਦਿਨ ਪਰ ਦਿਨ ਵੈਰਾਗ ਵਧਦਾ ਗਿਆ।

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੌਜ਼ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਸੀ। ਜੋ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਸੁਰੰਗ ਫਟਣ ਨਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਸ: ਸੇਵਾਸਿੰਘ ਜੀ। ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਕਰਬਾਨੀ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰ ਤੇ ਘੋੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਦ ਕੇ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਭਰਤੀ ਹੋਕੇ ਆਪਣੀ ਤਨਖਾਹ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹਿੱਸਾ ਸਾਧ ਸੰਗੱਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਭਜਨ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਆਪ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਜੋ ਹਰ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਓਹ ਮੁਆਫ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬਜੀ ਭਜਨ ਸੇਵਾ ਡਟਕੇ ਕਰਨ ਲੱਗੇ।

ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ

ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੌਰੰਗਾਬਾਦੀਆਂ ਨੇ ਜੋ ਸਦਾ ਭਜਨ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਹੋਣ ਤੇ ਪੁਛਿਆ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੀ ਲਗਨ ਕਿਥੋਂ ਲਗੀ। ਉਤਰ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਰੀ ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ ਦੇ ਲਾਗੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ, ਜੋ ਬੜੇ ਹੀ ਪੂਰਨ ਮਹਾਤਮਾਂ ਹਨ। ਔਰ ਜਦ ਮੈਨੂੰ ਛੁਟੀ ਹੁੰਦੀ ਤਦ ਦਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹੀ ਛੁਟੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ। ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ, ਮਿਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਤਾਂਗ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸਨਾ ਨੂੰ ਕੁਰੀ ਪੁਜੇ, ਜਿਥੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਸਾਰ ਮਨ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸ਼ਾਂਤੀ ਆਈ ਅਤੇ ਤਦ ਨਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਅਸਚਰਜ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਰੰਗ ਚਲੂਲੇ ਹੋਣ ਲਗੇ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਤਤਪਰ ਹੋ ਕੇ ਲੰਗਰ ਆਦਿ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁੜ ਗਏ। ਹੁਣ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਨਿਰਮਲਾ ਆਤਮਾ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਮਿਟਾਕੇ ਭਜਨ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਗੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਸ੍ਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਕਿ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਉ। ਤਦ ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ "ਜਿਤੇ ਸਰਨ ਆਏ ਹੈਂ ਤਿਤੇ ਰਾਖ਼ ਲਏ ਹੈਂ"। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪੰਗਤੀ ਪੜ੍ਹਕੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੇਵਾ ਭਜਨ ਵਿਚ ਜੁਟ ਜਾ ਸਿੰਘਾ। ਸ੍ਰ: ਜੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁਟ ਗਏ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਲਹੌਰ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭਰਾਵਾਂ ਤੇ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰਕੇ ਅਗੋਂ ਵਾਰ ਨਹੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਤ ਠਾਕਰ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਪ੍ਰਮ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਮੰਗਲ ਤੇ ਕਈ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਟੀਕੇ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਸੰਤ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾਸ ਜੀ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ)

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਇਲਾਕਾ ਨਿਵਾਸ਼ੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਭਰੋਸੈ ਪ੍ਰੇਰ ਕੇ, ਹੰਸਲੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ। ਸ੍ਰੀ ਸੁਧਾਸਰ ਸਰੋਵਰ ਵਿੱਚ ਸ੍ਵਛ ਜਲ ਪੁਆਕੇ ਮਹਾਂ ਜਸ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ।

ਸੰਤ ਸਦਾ ਨੰਦ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਬੁੰਗਾ ਨੰ:੫੪ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਪ ਪੂਰਨ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਸਨ।

ਸੰਤ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਬੜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ ਦੇ ਟਿਪਣੀਕਾਰ ਅਤੇ ਕਬਿਤ ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨਿਰਮਲ਼ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਵਲੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਮਬਰ ਭੀ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸੰਤ ਰੋਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਜ਼ਾਰੇ ਵਾਲੇ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪੰਜਾਬੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਭੌਂਸ ਜ਼ਿਲਾ ਹਜ਼ਾਰੇ ਵਿਚ ਸੰਨ ੧੮੪੫ ਬਿ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ। ਜੋ ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਅਮਰ ਨਾਥ ਤਕ ਫੇਰਾ ਮਾਰਿਆ।ਅਤੇ ਪੰਜੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ 'ਲੈਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤਕ ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਗਏ ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਨਾਮ ਦੇ ਛਿਟੇ ਦਿੰਦੇ ਗਏ। ਦੂਜੇ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਜ਼ੂਰ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੇ ਭੀ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਮੁਬਾਰਕ ਚਰਨ ਛੋਹੇ ਹਨ। ਉਥੇ ਉਥੇ ਗੁਫਾ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਰਵਾਈ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਪਾਖਲੀ ਜ਼ਿਲਾ ਹਜ਼ਾਰਾ ਵਿਚ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਅਸਥਾਨ ਬਣਾਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।।ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ੧੧੫ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਆਰਜਾ ਭੋਗਕੇ ਸੰ: ੧੯੬੦ ਬਿ: ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਰਾਵਲੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਵਨ ਕਰ ਗਏ।

ਪੂਰੇ ਵਡਭਾਗੀ, ਬੀਰ ਰਾਗੀ ਤੇ ਤਿਆਗੀ ਹੋਇ,
ਰੁਚੀ ਹੀਏ ਜਾਗੀ; ਸਿਦਕ ਪਾਲਿਆ ਬਿਅੰਤ ਨੇ।
ਵਡੇ ਜੋਗੀ ਰਾਜ, ਪੂਰੇ ਸੂਰੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਹਾੜ ਪੱਠੋਹਾਰ ਨੂੰ ਜਪਾਇਆ ਗੁਰਮੰਤ ਨੇ।
ਛੱਛ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਪੁਣਛ ਸਾਰਾ ਦੇਸ,
ਦਿਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਰਮ ਨੂੰ ਉਡੰਤ ਨੇ।
ਐਸੇ ਉਪਕਾਰੀ ਤੇ ਦੀਦਾਰੀ ਭਾਈ ਰੋਚਾ ਸਿੰਘ,
ਪੂਰੇ ਸਿੱਖ ਆਖੋ ਭਾਵੇਂ ਆਖੋਂ ਪੂਰੇ ਸੰਤ ਨੇ।

ਸੰਤ ਮੇਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਟਹਿੜੀ ਪੁਣਛ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਭਾਈ ਮਖਣ ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਘਰ ਨਗਰ ਕੁਟਹਿੜੀ ਵਿਖੇ ਸੰ; ੧੯੪੦ ਬਿ: ਮੁਤਾਬਕ ੧੮੯੩ ਈ: ਨੂੰ ਰਿਆਸਤ ਪੁਣਛ ਤਹਿਸੀਲ ਬਾਗ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜਦ ੧੧ ਸਾਲ ਦੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਛਾਇਆ ਦਾ ਹਥ ਚੁਕ ਗਏ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਿਰਫ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਪੜ੍ਹਨ ਲਗੇ।

ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਗ ਤੇ ਬਿਸ਼ਨ ਪਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੇਟਕ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਪਸ਼ੂ ਚਰਦੇ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਛਾਂਵੇਂ ਬਿਠਾਕੇ ਪਹਾੜੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਮਸਤ ਲੈ ਨਾਲ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ।

"ਕੋਈ ਜਨ ਹਰਿ ਸਿਉਂ ਦੇਵੈ ਜੋਰ।
ਚਰਨ ਗਹਉ ਬਕਉ ਸੁਭ ਰਸਨਾ
ਦੀਜੈ ਪ੍ਰਾਨ ਅਕੋਰ (ਜੈਤਸਰੀ ਮ: ੪)।

ਸੰਤ ਰੋਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਲ ਦੀ ਰਾਹੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣ ਕੇ ਕਲੇਜੇ ਨੂੰ ਧੂਹ ਪੈ ਗਈ। ਆਪ ਭਾਈ ਮੇਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਆਏ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਆਖਿਆ, ਕਾਕਾ ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਸਚ ਮੁਚ ਹਰੀ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹੈ ਤਾਂ ਹਰੀ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਿਆਂ ਕਰ।

ਹੁਣ "ਸੰਤ ਬਚਨ ਅਟਲਾਧਾ" ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਤੇ ਸੁਨਣ ਦੇ ਆਦੀ ਹੋ ਗਏ। ਇਕ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਚਲ ਪਏ, ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨਾ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਭੀ ਕੀਤੀ। ਤੇ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਮੁੜਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਚੌਂਕ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕਟੜਾ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਪਾਸ ਕੁਟੀਆ ਨੂੰ ਬਣਵਾਕੇ ਰਹਿਣ ਲਗੇ। ਮਨ ਨੂੰ ਟਕਾ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੀ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਉਥੇ ਹੀ ਨਿਵਾਸ ਰਖਿਆ। ਅਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾ ਵਿਚ ਗੁਰ ਪੁਰੀ ਸਧਾਰ ਗਏ। ਆਪ ਦੀ ਸਮਾਧ ਪੁਣਛੀਆਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਸੰਤ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸੰਤ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਹਿੰਗ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਤੁੜਾ ਵਾਲੇ ਬੜੇ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰ ਸਥਾਨ ਤੁੜ, ਖਾਨਛਾਪਰੀ, ਢੋਟੀਆਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ਹੈ।

ਸੰਤ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨਹਿੰਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇਦਾਰ ਤਰਨਾ ਦਲ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਬੜੇ ਗੁਰਮੁਖ ਵਿਆਕਤੀ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

"ਜਿਥੈ ਬੈਸਨ ਸਾਧ ਜਨ ਸੋ ਥਾਨ ਸੁਹੰਦਾ"

ਸੰਤ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰਮ ਸਰ (ਰਾੜਾ ਸਾਹਿਬ) ਪਟਿਆਲਾ

ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਮਨ ਮੋਹਣੇ, ਅੰਤਰ ਨਾਮ ਨਿਵਾਸ ।
ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਮਨ ਤਨ ਠੰਡਾ, ਊਰਧ ਕੰਵਲ ਬਿਗਾਸ ।

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਨੰਬਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਆਲੋਵਾਲ ਸੀਬੜੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ । ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਸ ਅਮੋਲਕ ਹੀਰੇ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਤੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਵਧਾਈਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ।

ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ :– ਬਿਧਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਸਰੂਪ, ਮਨ ਮੋਹਣੇ, ਨਿਰਛਲ ਬ੍ਰਿਤੀ ਸਨ, ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਘਿਗਆਕੇ ਗਲਵਕੜੀ ਪਾਕੇ ਚੰਮੜਦੇ ਅਤੇ ਸੜ ਵਲ ਰਹੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਠੰਡਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ । ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਿਆਣੇ ਲੋਕ ਅਨੁ-ਮਾਨ ਲੌਂਦੇ ਕਿ ਇਹ ਲੋਲੋ ਛੋਹੇ ਸਭਾ ਵਾਲਾ ਬਚਾ, ਜੋ ਆਪ ਕਹਿਕੇ ਹਰਇਕ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਮੁਹੱਬਤ ਨਾਲ ਬਲੌਂਦਾ ਹੈ । ਜੋ ਵਡਾ ਹੋਇਆ ਸੰਤ ਕਿੰਨੀਕ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਣ ਊਗਾ ।

ਵਿਦਿਆ :–ਪਿਤਾ ਜੀ ਵਲੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲੇ ਮਹਿੰਦਰਾ ਕਾਲਜ ਪੜ੍ਹਨ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਜੋ ਆਪਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਹੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਉਸੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਐਫ. ਏ. ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਲਗੇ । ਵੈਰਾਗ ਦੇ ਵੇਗ ਇਥੇ ਹੀ ਉਤਪਨ ਹੋਏ ।

ਸੰਤ ਮਿਲਾਪ .– ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸ ਆ ਗਏ । ਦਿਨ ਭਰ ਸੇਵਾ ਤੇ ਰਾਤ ਭਰ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿਣਾ, ਕਦੇ ਕਦੇ ਸੰਤ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਬਚਨ ਕਰਨਾ ਭਾਈ ਤੂੰ ਕੁਛ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਸੰਗਤਾਂ ਆਇਆ ਕਰਨਗੀਆਂ ਤਾਂ ਕੀ ਸੁਣਾਇਆ ਕਰੇਂਗਾ । ਸਤਿ ਬਚਨ ਕਹਿਕੇ ਪੋਥੀ ਪੜਨ ਲਗੇ ਤਾਂ ਸ਼ਬਦ ਆਇਆ ।

"ਰਾਮ ਜਪੋ ਜੀਅ ਐਸੇ ਐਸੇ ਧ੍ਰੂ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਜਪਉ ਹਰਿ ਜੈਸੇ'

ਬਸ ਉਥੇ ਹੀ ਪੋਥੀ ਸੰਤੋਖ ਕਰ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਡਟ ਗਏ ।

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਬਾਬਾ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀਦੇ ਸਚ ਖੰਡ ਪਧਾਰ ਜਾਣ ਤੇ ਰਾਮ ਬਿਰ੍ਹੋਗੀ ਵਾਲ, ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਭ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਭੁਗਤਾਕੇ, ਚੁਪੀਤੇ ਹੀ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚਲੇ ਗਏ।

ਰਾੜੇ ਦੀ ਢਕੀ ਨੂੰ ਭਾਗ.–ਹੁਣ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਜੀ ਰਾੜੇ ਦੀ ਢਕੀ ਵਿਚ,ਗੁਪਤ ਥਾਂ ਦੇਖਕੇ ਆ ਟਿਕੇ

"ਜਿਥੈ ਬੈਸਨ ਸਾਧ ਜਨ ਸੋ ਥਾਨ ਸੁਹੰਦੇ"

ਜਦ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾਤੇ ਬੇਅੰਤ ਸੰਗਤਾਂ ਇਕਤ੍ਰ ਹੋਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ।

ਨਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ.– ਹੁਣ ਸੰਤ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਿਆ ਬਾਬਿਆਂ ਦੇ ਨਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਭਾ ਸ਼ਾਮ ਸਤਿਸੰਗ ਅਰੰਭਿਆ ਅਰ ਇਥੇ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲੌਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਠਨ ਹੈ ।

"ਕਹਿਬੇ ਕੋ ਸੋਭਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਾ ਹੀ ਪਰਵਾਨ"

ਇਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ, ਦੀਵਾਨ, ਖਾਨਾ, ਲੰਗਰ, ਸਗਤਾਂ, ਦੀ ਰਹੈਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਖੇਤੀਕਰਨੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੁਕਦੀ ਗਲ ਹਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬੜੇ ਯੋਗ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚਲ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ! ਆਪ ਜੀ ਰਾਜ ਜੋਗ ਵਿਚ ਖੇਡਦੇ ਹੋਇਆਂ" ਗੁਰਮਤਿ ਰਿਦੈ ਗਰੀਬੀ ਆਵੈ" ਦੇ ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ, ਐਤਨੀ ਨਿਮਰਤਾਈ ਹੈ, ਕਿ ਜਦ ਕੁਝ ਗੁਰਸਿਖ ਸੰਤ ਇਕਤ੍ਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਪੂਰਨ ਅਦਬ ਸੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਹਾਣੇ ਵਲ ਬਠਾਕੇ ਆਪ ਚਰਨਾਂ ਵਲ ਬੈਠ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਬੜੇ ਸੁਚਜੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸੰਤ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਮਾਲੀਆ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਕਮਾਲੀਆ ਵਿਚ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲੀ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਸਦਕਾ, ਆਪ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਅਭਿਆਸੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਨ, ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਤੋਂ, ਜਨਮ ਜਨਮ ਦੀ ਸੋਈ ਜਾਗੀ' ਦੇ ਗੁਰਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ, ਆਪਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਹੀ ਰੰਗ ਪੁੰਗਰ ਪਿਆ, ਨਾਮ ਦੀ ਰੰਗਣ ਦਾ ਅਜੇਹਾ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਿਆ ਕਿ ਆਪਨੇ ਅਪਣੀ ਵਿਦਵਤਾ, ਤੇ ਵੇਦਾਂ ਸ਼ਾਸ਼ਤਰਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ' ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਰਸੌਨ ਵਲ ਲਾਇਆ। ਆਪਣੀ ਮਿਠਾਸ ਤੇ ਰਸ ਭਰੀ ਕਥਾ ਦੇ ਉਪ-ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ, ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਤੋਂ ਭੁਲੇ ਭਟਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ, ਨਾਮ ਦੀ ਰੰਗਣ ਦਿਤੀ, ਸੈਂਕੜੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ, ਕਈ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਬਖਸਸ਼ ਦੀ ਮੇਹਰ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰੀ ਤਪ, ਤੇਜ, ਆਰਥਕ-ਤਾ ਮਾਨਤਾ ਦਿਤੀ। ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਜਥੇ 'ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ', ਉਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਅੰਦਰ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਭਾਰੀ ਸਨਮਾਨ ਤੇ ਪਿਆਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਦਾ ਹੀ ਸਿਖ ਐਜੂਕੇਸਨਲ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸਾਂ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਸਮੇਂ ਅਰਦਾਸਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਦੀਵਾਨਾਂ, ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮਾਨੋ ਆਪ ਇਨਾ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਦੀ ਰੂਹ ਸਨ। ਸੰਤ ਸ੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉਚਾ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋਣ ਤੋਂ ਆਪ ਇਧਰ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਆਏ ਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਰਖੀ।

ਆਪਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲੌਣਾ ਕਠਨ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ, ਕਿਤਨੇਕੁ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਤੇ ਸਹਿਜ ਪਾਠ ਕਰਵਾਏ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਸਮਾਂ ਫਰੀਦਕੋਟ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਖੇ ਹੋਈਆਂ ਸਿਖ ਅਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਦੇ, ਅਨੇਕਾਂ ਗਹਜ ਤੇ ਗੂੜ੍ਹ ਅਰਥ ਸਰਵਣ ਕਰਕੇ, ਜੋ ਰਸ ਤੇ ਅਨੰਦ ਆਇਆ ਉਹ ਕਲਮ ਲਿਖਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੈ। ਆਪਨੂੰ ਵੇਦਾਂ, ਸਾਸ਼ਤਰਾਂ, ਤੇ ਅਨਾਜ ਮਤਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਇਤਨੀ ਮਹਾਨ ਸੋਝੀ, ਪਰਖ, ਤੇ ਯਾਦ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਲੋਕੀ ਦੰਗ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਆਪਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਉਚ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ, ਆਪਦੀ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰਖਿਆ। ਆਪਦੇ ਸਪੁਤਰ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਖੇ, ਆਪਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਮਾਲੀਆ

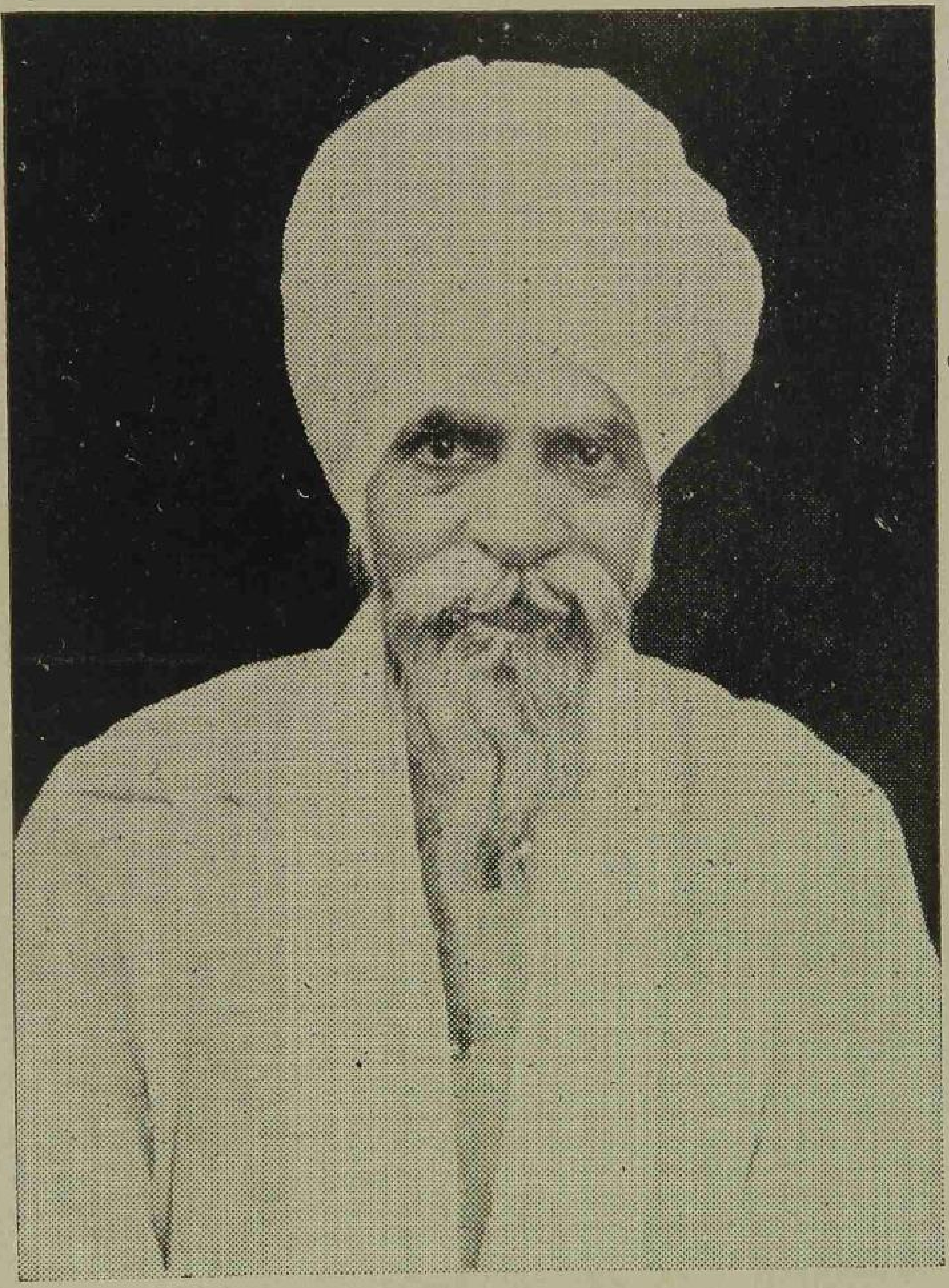

(ਸਫਾ ੧੧੮੩ ਅ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਐਡੀਟਰ ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

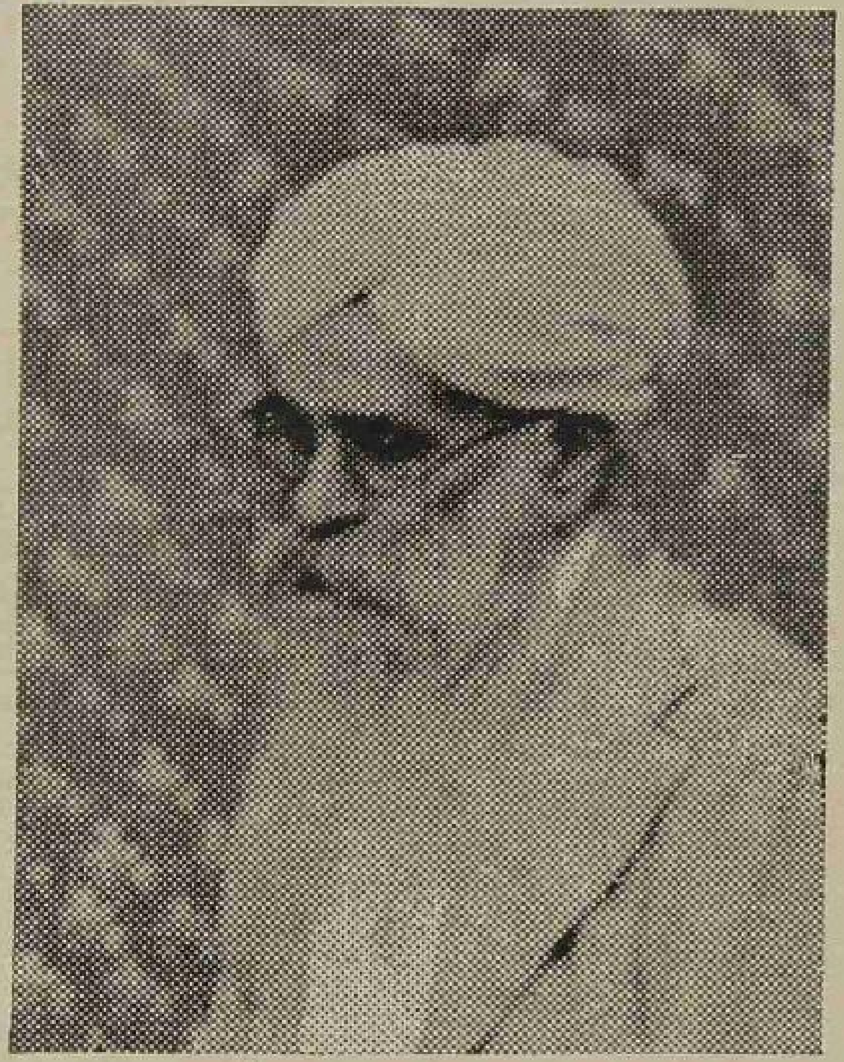

(ਸਫ਼ਾ ੧੦੬੫)

ਅਕਾਲੀ ਕੌਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਸ਼ਮੀਰ

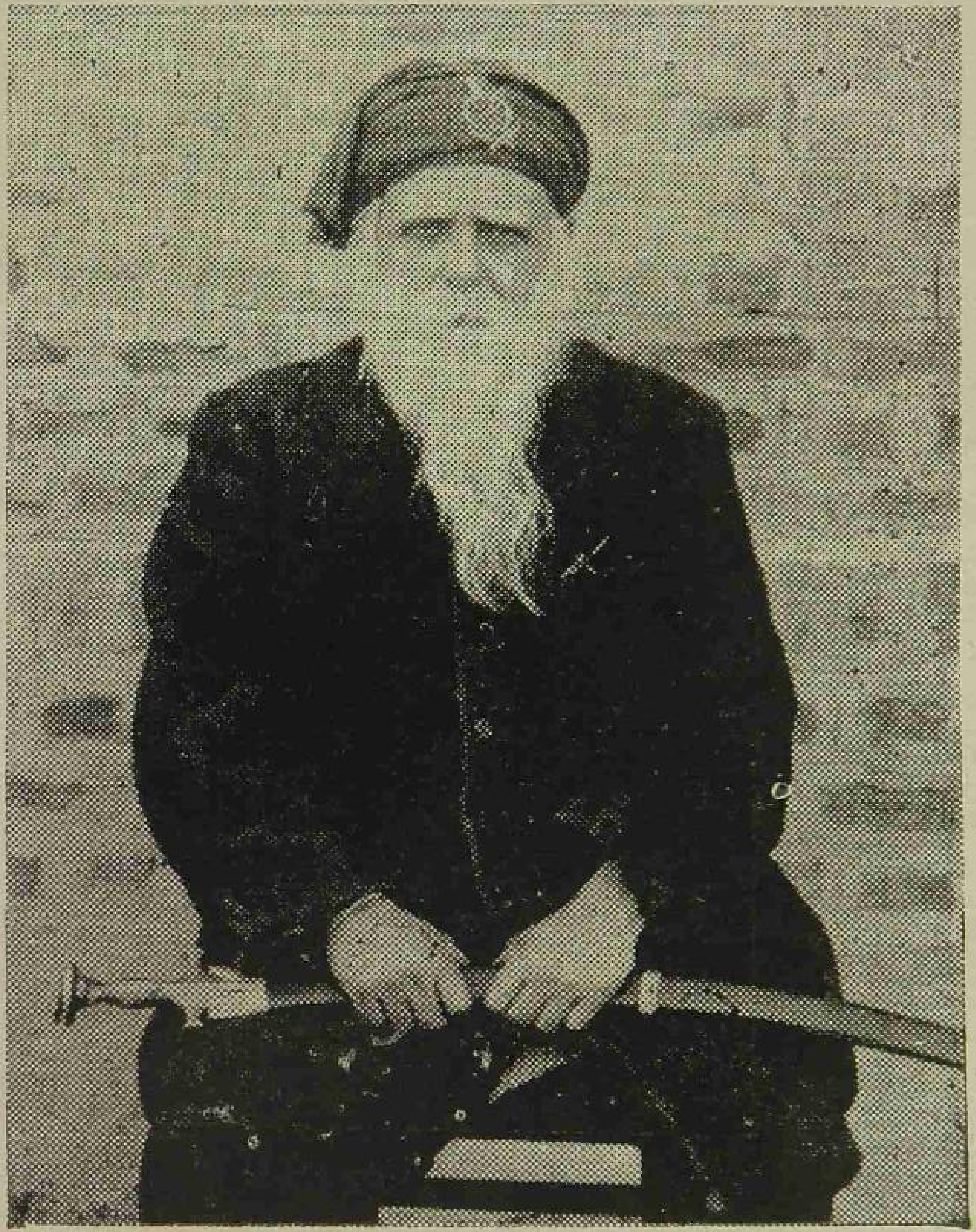

(ਸਫ਼ਾ ੧੦੬੦)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਤ ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਡਾ ਘਰ

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਵਡਾ ਘਰ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਸੰਤ ਸੇਵੀ ਅਤੇ ਸਤਸੰਗੀ ਹੋਣ ਤੇ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠੀ ਅਰ ਰਬੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਭਰ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਆਏ ਤਦ ਸਾਦਾ ਲਿਬਾਸ, ਦੀਦਾਰੀ ਸਿਖ, ਰਸੀਲੀ ਅਵਾਜ ਹੋਣ ਤੇ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਰਬੀ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਵਕਤ ਹੁੰਦਾ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਅਵਾਜ਼ ਜਾਂਦੀ ਸਾਰੇ ਸਰੋਤਾ ਜਨ ਮੂਰਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ।

ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਸੇਵਾਵਾਂ:—੧੯੨੧ ਤੋਂ ੧੯੨੪ ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਖ਼ੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਕੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਵਡਾ ਘਰ ਤੇ ਗੁ: ਜਗਤ ਸੁਧਾਰ ਕਲਕਤਾ, ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਨਥੂਵਾਲ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੀਤੀ।

ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਦਾਤ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਦਰਗਾਹੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਕਲਕਤਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਭਾਰੀ ਮਾਨ ਤੇ ਪਿਆਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ,ਆਪਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਕਲਕਤੇ ਹੀ ਕਰ ਰਖੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪੰਥੀ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸੁਆਮੀ ਕੇਸਵਾ ਨੰਦ ਜੀ *

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਮਹੀਨਾ ਪੋਹ ਸੰਮਤ ੧੯੪੦ ਬਿ: ਵਿਚ ਉਤਰੀ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਪਿੰਡ ਮਗਲੂਣਾ ਵਿਖੇ ਇਕ ਗਰੀਬ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ,ਭਾਵੇਂ ਬਚਪਨ ਦੀਉਮਰ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ, ਪਰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ,ਇਸੇ ਹੀ ਲਗਨ ਵਿਚ ਘਰ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦਾ ਮੋਹ ਤਿਆਗਕੇ ਇਕ ਸਿਖ ਦੇ ਦਸ ਪਾਉਣ ਤੇ, ਫਾਜ਼ਲਕਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਪੁਜ ਗਏ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਕੁਸਲ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਉਦਾਸੀ ਮਤ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਲਈ।

ਇਥੇ ਹੀ ਹਿੰਦੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਸਿਖੀ ਤੇ ਮਤ-ਮਤਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਕੁਝ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਰਟਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਤਮਾ ਕੁਸਲ ਦਾਸ ਦੇ ਚਲਾਨੇ ਮਗਰੋਂ, ਆਪ ਡੇਰੇ,ਤੇ ਗਦੀ ਦੇ ਮਹੰਤ ਬਣੇ। ਆਪਨੇ 'ਸਾਧੂ ਆਸ਼ਰਮ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਬਣਾਈ। ਅਬੋਹਰ ਵਿਖੇ ਵੀ "ਨਾਗਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਭਾ" ਤੇ "ਪੁਸਤਕਾਲਯ" ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਸੰਗਰੀਆ ਵਿਖੇ ਜਾਟ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਬਣਾਇਆ, ਆਪਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਫਲ ਰੂਪ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ੩੦ ਪੁਸਤਕ ਰਚੇ, ਤੇ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਦੋ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਰਸਾਲਾ 'ਦੀਪਕ' ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਇਥੇ ਹੀ ਅਜਾਇਬ ਘਰ,ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆਲਾ,ਤੇ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਵਿਭਾਗ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ।

---

* ਅਕਾਲੀ ਪਤਿਕਾ (ਜਲੰਧਰ) ਵਿਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਇਕ ਲੇਖ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕੌਮੀ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜੇਹਲ ਗਏ, ਦੇਸ਼ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ, ਰਾਜ ਸਭਾ ਦਿਲੀ ਦੇ ਸਭਾਸਦ (M,P) ਥਾਪੇ ਗਏ।

ਆਪਦੀਆਂ ਬੇ ਮਿਸਾਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦਿਆਂ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਝ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਮਾਰਚ ੧੯੫੮ ਵਿਚ ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸਫੇ ਦਾ ਅਤਯੰਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ "ਅਭਿਨੰਦਨ" ਗ੍ਰੰਥ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਛਾਪਕੇ, ਸਨਮਾਨ ਵਜੋਂ ਆਪਦੇ ਭੇਟ ਕੀਤਾ।

ਆਪ ੭੫ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਹਿੰਮਤੀ ਤੇ ਤੁਰਨ ਫਿਰਨ ਵਿਚ ਤਕੜੇ ਹਨ।

ਸੰਤ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਈਕੀ ਡਰੋਲੀ

ਆਪ ਭਾਈ ਸਾਂਈ ਦਾਸ ਜੀ ਭਾਈ ਕੀ ਡਰੋਲੀ (ਜੋ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਾਢੂ ਸਨ)ਦੇ ਵੰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ ਤੇ ਆਪਦਾ ਜਨਮ ਭਾਈਕੀ ਡਰੋਲੀ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਨੇ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਤੇ ਅਨਯ ਮਤਾਂ ਦੇ ਕਾਫੀ ਗਰੰਥ ਵਿਚਾਰੇ ਤੇ ਨਾਮ ਦੀ ਰੰਗਣ ਵਿਚ, ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦੀ ਲਗਨ ਵਿਚ ਲਗ ਗਏ। ਪਿੰਡ ਠਕਰਵਾਲ, ਵਿਖੇ ਆਲੀ ਸ਼ਾਨ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਣਵਾਇਆ ਕਈ ਵਰਹੇ ਇਥੇ ਹੀ ਨਵਾਸ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਭਾਈ ਕੀ ਡਰੋਲੀ ਵਿਖੇ ਜਾਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦਾ ਅਰੰਭ ਕਰਕੇ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ, 'ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ' ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਮੇਂ "ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ" ਦੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨਾਲ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ,ਸ੍ਰੀ ਫਤਹਿ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਿਥੇ ੨ ਵੀ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਹ ਸਦਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਤੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਕਥਾ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਾਏ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਕਥਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਸਰੋਤਿਆਂ ਤੇ ਐਨਾਂ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਦੀਆਂ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਆਪਦਾ ਸੁੰਦਰ ਨੂਰਾਨੀ ਤੇ ਦੀਦਾਰੀ ਚੇਹਰਾ, ਤੇ ਮਿਠੇ ਬੋਲ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਮੋਹ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਦਿਲੀ, ਕਲਕਤੇ, ਬੰਬਈ, ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਵਿਖੇ ਆਪਨੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਧੀ ਸਤਿਸੰਗ ਕੀਤੇ, ਇਸੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਲਗਨ ਵਿਚ ਆਪ ਕਲਕਤੇ ਤੋਂ ਬਰਮਾ ਚਲੇ ਗਏ, ਬਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਆਪਦਾ ਭਾਰੀ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਧੀ ਆਪ ਕਥਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਬਰਮਾਂ ਤੋਂ ਆਕੇ, ਆਪ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਕੀ ਨਗਰੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਵਿਖੇ ਹੀ ਦਰਗਾਹੋਂ ਸੱਦਾ ਆ ਗਿਆ, ਤੇ ਇਸ ਨਾਸਵੰਤ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਛਡ ਗੁਰ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਹਿ ।

☬ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ☬

* ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ *

ਤੋਂ

* ਛੁਟਕਾਰਾ ਦੁਔਣ ਵਾਲੇ, *

ਅਣਖੀਲੇ ਭੌਰਿਆਂ ਅਰਥਾਤ

* ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਦੇ ਸੂਰਮਿਆਂ *

ਦੇ

* ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਅੰਦਰ *

ਪੜ੍ਹੋ

* ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ *

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਣਖਾਂ ਜਾਗ ਪਈਆਂ

ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਹਾਸ

ਜਦ ਤੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅੰਗਰੇਜਾਂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਬਣਿਆ ਭਾਰਤ ਵ ਸੀਆਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਕਈ ਵੇਰਅੰਦੋਲਨ ਕੀਤੇ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ੧੮੫੭ ਵਿਚ ਲੜੀ ਗਈ ਜਦ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਬਗਾਵਤ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢਣ ਦਾ ਦਰਿੜ ਇਰਾਦਾ ਧਾਰਨ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ ਬੜੀ ਚਤਰ ਕੌਮ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਇਕ ਪਛੜਿਆਂ ਹੋਇਆ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਏਸੀਆਂ ਕਮਜੋਰੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਗੁਲਾਮ ਰਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।੧੮੫੭ ਤੋਂ ਪਿਛੋ ਅੰਗਰੇਜਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸਿਪ੍ਰਿਟ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਚਲਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ।

ਬੀਸਵੀ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਗਏ। ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਹਵਾ ਲਗਣ ਨਾਲ ਉਨਾਂ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਅਹਿਸਾਸ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਧਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਫੈਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਪੰਜਾਬ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਗੁਲਾਮ ਹੋਇਆ ਸੀਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਐਸੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਉਠ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨਾ ਦਾ ਮੰਤਵ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢਣਾ ਸੀ। ਨਾਮਧਾਰੀ ਲਹਿਰ ਨੇਂ ਅੰਗਰੇਜਾਂ ਵਰੁਧ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਨਾ ਮਿਲ ਵਰਤਨ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

੧੯੦੬-੭ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਿਸਾਨ ਅੰਦੋਲਨ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਲਾਲਾ ਹਰਦਿਆਲ ਐਮ.ਏ ਸੂਫੀ ਅੰਬਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ, ਤੇ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਇ ਆਦਿਕ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਇਸ ਅੰਦਲੋਨ ਨੂੰ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਲਾ ਵਤਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੁਤੀਹੋਈ ਜੰਨਤਾ ਇਕ ਵੇਰ ਜਾਗ ਪਈ।ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਜੇਹੜੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ ਉਹ ਨਿਰਾਦਰੀ ਸਲੂਕ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਮਰ ਮਿਟੱਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ੧੯੧੪-੧੮ ਦੀ ਜੰਗ ਅਰੱਭ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਅਮਰੀਕਾ ਕੈਨੇਡਾ, ਚੀਨ ਤੇ ਪੂਰਬੀ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਗਏ ਹੋਏ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਇਹੋ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਉਲਝੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇਸ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸ-ਤਾਨੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਵਿਚ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਸਾਰੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਦੂਜੀ ਜ਼ੰਗ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਰੁਧ ਲੜ ਰਹੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਨੇ ਭੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਸਨ। ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੰਗ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਮਦੱਦ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਦੂਜਾ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਬਗਾਵਤ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਕਢੱਣਾ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਬਾਹਰਲੇਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਗਏ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੱਭ ਕੁਝ ਦਾਅ ਉਪੱਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਲਿਟ੍ਰੇਚਰ ਛਪਾਕੇ ਹਿੰਦੁ-ਸਤਾਨੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਤੇ ੨੦ – ੨੨ ਹਜ਼ਾਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੇ ਚਲੇ ਚਲਾਏ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਾਰੋਬਾਰ ਛੱਡਕੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਆਗਏ। ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇੰਨਕਲਾਬ ਲਈ ਅਜੇ ਕੋਈ ਤਿਆਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਝੂਠੇ ਝਾਂਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫਸ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਲੀਡਰ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਯਤਨ ਅਸਫਲ ਹੋ ਗਏ।

ਬਰਮਾ, ਸਿਆਮ, ਮਲਾਇਆ, ਚੀਨ, ਅਮ੍ਰੀਕਾ, ਕੇਨੇਡਾ ਤੇ ਅਫ੍ਰੀਕਾ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਏ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਫੜ ੨ ਕੇ ਫ਼ਾਂਸੀਆਂ ਪਰ ਲਟਕਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਜਿਹਲਾਂ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈਆਂ ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਪਰ ਆਪਣੀ ਗੁਲਾਮੀਂ ਦੀ ਜਕੜ ਇਤਨੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੇ ਪਾਸਾ ਨਾ ਪਰਤਿਆ। ਬਰਮਾ, ਸਿਆਮ, ਮਲਾਇਆ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਫੌਜੀ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਲਈ ਵਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਜਹਾਜ਼ ਮੰਗਾਏ, ਗੁਰੀਲਾ ਜੰਗ ਦੀਆਂ ਮੁਕੰਮਲ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਦਾ ਦਿਨ ਨੀਅਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਗਦਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭੇਦ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਨਿਸਫਲ ਹੋਗਿਆ ਹਿੰਦੁਸਤਾਂਨ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਇਛਾ ਲੈਕੇ ਆਏ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਫਾਸੀਆਂ ਪਰ ਲਟਕਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇੰਨਾ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਾਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਪਰ ਉਹ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ ਜੋ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਬਾਹਰ ਲੇ ਦੇਸ਼ਾ ਵਿਚ ਗਏ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜੋ ਅਮਿੱਟ ਲਗਨ ਲੱਗ ਚੁਕੀ ਸੀ ਉਹ ਮਧਮ ਨਾ ਹੋਈ।

ਸ੍ਰੀ ਰਾਸ ਬਿਹਾਰੀ ਬੋਸ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਵਾਇਸਰਾਏ ਹਿੰਦ ਲਾਰਡ ਹਾਰਡਿੰਗ ਉਤੇ ਸਨ ੧੯੧੧ ਵਿਚ ਬੰਬ ਸੁਟਿਆ ਸੀ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ੧੨ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਇਆ ਇਨਾਮ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ੧੯੧੪-੧੫ ਵਿਚ ਫੌਜ਼ੀ ਇੰਨਕਲਾਬ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿਚਵਧ ਚੜਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਇੰਨਾਂ ਦਿਨਾ ਵਿਚ ਆਪ ਕਈ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬ ਆਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਮੁਕਬਰ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਵਾਬ ਹਲਵਾਰੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਫੌਜ਼ੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਦਾ ਭੇਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ੨੧ ਫਰਵਰੀ ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਗਦਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਫੇਲ ਹੋਗਈ ਤਾਂ ਆਪ ਭਜਕੇ ਜਪਾਨ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਬਰ੍ਹਮਾ ਤੇ ਸਿਆਮ ਵਿਚ ਬਾਬੂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ, ਪੰ: ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਪਾਠਕ, ਤਭਾ: ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਕਿਰਤੀ 'ਆਦਿਕ' ਦੇ ਜਤਨਾਂ ਨਾਲ ਇੰਨਕਲਾਬ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨ੍ਹਾ ਦਾ ਭੀ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਤੇ ਉਨਾਂ ਨੇ ਬਰਮਾਂ ਤੇ ਸਿਆਮ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਫਾਸੀਆਂ ਤੇ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿਤੀਆਂ। ਭਾਵੇਂ ਇੰਨਾ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇੰਨਾ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਜੋ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਹ ਵਧਦਾ ਫੁਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਸਾਡਾ ਭਾਵ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਹਾਲਾਤ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਇਹ ਹੈ ਕੇ ਦੂਜੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਪੂਰਬੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ਼ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਜੋ ਕਦਮ ਜਨਰਲ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਤੇ ਓਹਨਾ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਉਠਾਇਆ ਉਸ ਲਈ ਪਲੇਨ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ।

ਪਹਿਲੀ ਵੱਡੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਦੁਰਾਨ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਜਿਹੜੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਬਚ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮੁਨਾਸਬ ਵਕਤ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੂਜੀ ਵੱਡੀ ਲੜਾਈ ਅਰੰਭ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਸ ਬਿਹਾਰੀ ਬੋਸ ਜਾਪਾਨ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਤੇ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਰਫ ਉਸਮਾਨ ਸ਼ੰਘਾਈ ਵਿੱਚ ਤੇ ਬਾਬਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ ਸਿਆਮ ਵਿੱਚ ਸਨ।ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਦੂਜੀ ਜੰਗ ਦੇ ਅਰੰਭ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਵੇਰ ਫਿਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜਨ ਦਾ ਅੰਤਮ ਅਵਸਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾ ਸੰਭਲ ਸਕੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇਗੀ।

ਪਹਿਲੀ ਵੱਡੀ ਲੜਾਈ ਤੇ ਦੂਜੀ ਵੱਡੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਫਰਕ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਦੀ ਹਾਰ ਜਿਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਦੂਜੀ ਵੱਡੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਤਾਕਤ ਜਾਪਾਨ ਭੀ ਸੂਹੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਸ ਲੜਾਈ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਿਲਖੱਣ ਹੀ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਪਵੇਗਾ। ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਯੂਰਪੀਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਰੁਧ ਨਫਰਤ ਦਾ ਇਕ ਸਾਂਝਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜ ਰਹੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਲਾਭ ਪੁਜਦ ਸੀ। ਦੂਜੀ ਖਾਸ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਜਰਮਨੀ ਸਾਰੇ ਯੂਰਪ ਦਾ ਆਗੂ ਬਨਣਾ ਚਹੁੰਦਾ ਸੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੰਗ ਵਿਚ ਫਤਹਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਜਾਪਾਨ ਏਸ਼ੀਆ ਦਾ ਆਗੂ ਬਨਣਾ ਚਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਮਕਸਦ ਵਿੱਚ ਉਹ ਤਾਂ ਹੀ ਸਫਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜੇ ਬ੍ਰਤਾਨਵੀ ਤੇ ਅਮ੍ਰੀਕਨ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚੋਂ ਖਾਤਮਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਬ੍ਰਤਾਨਵੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪ੍ਰਾਲਾ ਕੀਤਾ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਆਸ ਲਗਾਈ ਬੈਠੇ ਸਨ ਕਿ ਓਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਤਾਨਵੀ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿਰੁਧ ਲੜਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦ ਦੂਜੀ ਵੱਡੀ ਲੜਾਈ ਅਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਭੀ ਚੌਕੰਨੇ ਹੋ ਗਏ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਬਾਬੂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗਿ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਬੈਂਕਾਕ ਤੇ ਸਵਾਮੀ ਸਤਿਆ ਨੰਦ ਪੁਰੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਇੰਡੀਪੈਂਡੈਂਸ ਲੀਗ ਇੰਡੀਆ, ਆਪ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਓਧਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਸ ਬਿਹਾਰੀ ਬੋਸ ਤੇ ਬਾਬਾ ਉਸਮਾਨ ਨੇ ਜਪਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਤੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਕਰਕੇ, ਇਸ ਫੈਸਲਾਕੁਨ ਦੌਰ ਲਈ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਬੀੜਾ ਉਠਾਇਆ। ਇਹ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋ ਹੀ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ੮ ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰਨੂੰ ਜਪਾਨ ਵਲੋਂ ਬ੍ਰਤਾਨੀਆ ਤੇ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਵਿਰੁਧ ਐਲਾਨ ਜੰਗ ਕਰਨ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲੀ। ਜਪਾਨ ਦਾ ਇਕ ਮਿਸ਼ਨ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।ਇਸ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮਲਾਇਆ ਦੇ ਡੀਫੈਂਸ ਵਲੋਂ ਕੁਝ ਅਵੇਸਲੇ ਹੋਏ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਲਾਇਆ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਪੁਰ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਫ਼ੌਜਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਰਖੀਆਂ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂਨੂੰ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀ ਸੀ ਕਿ ਜਪਾਨ ਇਤਨੀ ਛੇਤੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਕੁਦ ਪਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸਮੁੰਦਰੀ ਬੇੜਾ ਪੈਂਦੀ ਸਟੇ ਹੀ ਬ੍ਰਤਾਨਵੀਂ ਤੇ ਅਮ੍ਰੀਕਨ ਬੇੜੇ ਦਾ ਇਤਨਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰੇਗਾ।

੮ਦਸੰਬਰ ੧੯੪੧ ਨੂੰ ਜਪਾਨ ਨੇ ਐਲਾਨ ਜੰਗ ਕੀਤਾ। ਪਰਲਹਾਰਬਰ ਪਰ ਜਪਾਨੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੇ ਹਵਾਈ ਬੇੜੇ ਨੇ ਇਤਨਾ ਸਖਤ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਐਂਗਲੋ ਅਮ੍ਰੀਕਨ ਬੇੜੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਚਾਉ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਦੋ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੇ ਜੰਗੀ ਜਹਾਜ਼ ਪ੍ਰਿੰਸਆਫਵਿਲਜ਼ ਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰੀਪਲਸ ਜਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ਡੋਬ ਦਿਤੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਐਂਗਲੋ ਅਮ੍ਰੀਕਨ ਬੇੜਾ ਨਕਾਰਾ ਹੋਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜਪਾਨੀ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮਲਾਇਆ ਵਲੋ ਵਧੇ ਤੇ ਇਕ ਹਫਤੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਮਲਾਇਆ ਦੇ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਲਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਲਾਇਆ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਜਾਨ ਮਾਲ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਵਾਲ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮ ਸੀ ਜੋ ਇੰਡੀਪੈਂਡੈਂਸ ਲੀਗ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਦੀਆਂ ਬਰਾਚਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਲੀਗ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ, ਮਲਾਇਆ ਦੇ ਦੌਰੇ ਪਰ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਪਾਨੀ ਅਫਸਰਾ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਸੰਬੰਧ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਪਾਨ ਦੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਕਰਨਲ ਫਿਊਜ਼ੀ ਵਾਰਾ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਰਖਿਆ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਜੋ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਓਹ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੱਕ ਯਾਦ ਰਹੇਗਾ ਓਹਨਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਮਲ ਨਾਲ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਕ ਸਚੇ ਸੁਚੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਕਿਤਨੀ ਹਮਦਰਦੀ, ਕਿਤਨਾ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਤਿਆਗ ਦਾ ਮਾਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਰਹਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗਏ, ਮਲਾਇਆ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਖਮੀ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਲਭਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਵਿੱਚ ਜੁਟੇ ਰਹੇ।

੧੫ ਸਤੰਬਰ ਦਾ ਦਿਨ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਖਰਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ ਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਿਨ ਪ੍ਰਸਿਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਜਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਹੋਇਆਂ ਤੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੇ ਸਵਾਲ ਪਰ ਤਬਾਦਲਾ ਖਿਆਲਾਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜੀ ਛਾਉਣੀ ਜਿਤਰਾ(ਮਲਾਇਆ) ਵਿਚ ੧੪ਵੀਂ ਰਜਮੈਂਟ ਦੀ ਕਮਾਣ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦ ਜਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਛਾਉਣੀ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਬਚੇ। ਜਿਸ ਰਬੜ ਦੇ ਦਰਖਤ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਈ ਉਹ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਛਾਨਣੀ ੨ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਿਨ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਬਚਾਣਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਾ ਇਕ ਖਾਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਦਿਲ ਹੀ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਬਚਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਮਕਸਦ ਹੈ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਜਦੋ ਜਹਿਦ ਕਰਨਾ"।

ਜਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਕਰਨਲ ਫਿਟਜ਼ਪੈਟ੍ਰਿਕ ਨਾਲ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਕੈਪਟਨ ਮੁੰਹਮਦ ਅਕਰਮ ਖ਼ਾਂ ਭੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਮਿਲ ਪਏ ਸਨ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬਚੇ ਖੁਚੇ ਸਿਪਾਹੀ ਤੇ ਅਫਸਰ ਇੱਕਠੇ ਹੋ ਗਏ ਜਿੰਨ੍ਹਾ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੫੪ ਤਕ ਪੁਜਗਈ।ਏਨੇਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰ ਪਰ ਤਿਰੰਗਾ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪੁਜਗਏ। ਜੱਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਤਿਰੰਗ ਝੰਡਾ ਵੇਖਦਿਆ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਉਭਰ ਆਇਆ। ਜਦ ਇਹ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠਕੇ ਅਲੋਰ ਸਟਾਰ ਵਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੱਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਬਾਰੇ ਗਲਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਜਪਾਨੀ ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਸਾਹਿਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਣਾਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਅਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲੜੀਏ।

ਜੱਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੋਚ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਲੜਕੇ ਮਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਜੇ ਅਸੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜੀਏ ਤਾਂ ਕਿਤਨੀ ਚੰਗੀ ਗਲ ਹੋਵੇ। ਦੋਹਾਂ ਸਜਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਇਕ ਹੋਗਏ। ਇਹ ਮਿਲਾਪ ਹੀ ਅੱਗੇ ਚਲਕੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣਿਆ ਜੱਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਜਾਨ ਬਖਸ਼ੀ ਦਾ ਜਪਾਨੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਰੋਸਾ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।੧੫ ਸਤੰਬਰ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਕੋਈ ੨੦੦ ਹਿੰਦੀ ਫ਼ੌਜੀ ਅਫਸਰ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਇਥੇ ਇਕਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਜੱਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਤਬਾਦਲਾ ਖਿਆਲਾਤ ਹੋਇਆ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇੰਡੀਪੈਂਡੈਂਸ ਆਫ ਇੰਡੀਅਨ ਲੀਗ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਕੀ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅਗਲਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕੀ ਹੈ? ਅੰਤ ਵਿਚ ਕਰਨਲ ਫਿਊਜ਼ੀਵਾਰਾ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਤੇ ਜਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਇੱਕਠ ਵਿਚ ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲ ਆਰਮੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਜੀ. ਓ. ਸੀ ਜੱਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਕੈਪਟਨ ਮੁਹੰਮਦ ਅਕਰਮ ਕੈਪਟਨ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਤ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਿਨ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਜਾਨਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਣ ਲਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜੱਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਜਥੇ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਅਗੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖਾਤਰ ਲੜਨ ਲਈ ਉਭਾਰਦੇ ਤੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ਼ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਆਪ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਸਫਲਤਾ ਮਿਲੀ। ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਜਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ੭ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਪਿਛੋਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਨ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਖਬਰ ਫੈਲੀ ਕਿ ਜੱਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਲੜਨ ਲਈ ਇੰਡੀਅਨ ਨੇਸ਼ਨਲ ਆਰਮੀ ਬਣਾਈ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਖਿਆਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ।

ਇਹ ਬਹੁਤ ਲੰਬੀ ਚੌੜੀ ਦਾਸਤਾਨ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਕਿਵੇਂ ਕਾਇਮ ਰਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਹਰ ਸਮੇਂ ਕੰਢੇ ਵਾਂਗ ਚੁਭਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਮਲਾਇਆ ਖਾਲੀ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਫ਼ੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੁਰਾ ਵਰਤਾਉ ਕੀਤਾ। ਆਮ ਹਿੰਦੀ ਜਨਤਾ ਨਾਲ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੀ ਹਮਦਰਦੀ ਕਰਨੀ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਫ਼ੌਜੀ ਅਫਸਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣਾ ਖੂਨ ਡੋਹਲਣ ਆਏ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਭੀ ਇਤਨਾ ਵਖੇਵੇਂ ਭਰਿਆ ਵਰਤਾਉ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਬੇਹੱਦ ਰੋਸ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਰੋਸ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੋਰ ਭੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ। ਜਿਸ ਹਿੰਦੀ ਅਫਸਰ ਨੇ ਭੀ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਉਹ ਝਟ ਪਟ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੁਆਲਾ ਲੰਪਰ ਦੇ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੫੦੦੦ ਤੱਕ ਪੁਜ ਗਈ ਸੀ। ਜੱਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੪੦੦੦ ਉਸੇ ਦਿਨ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਇਥੇ ਇਕ ਫ਼ੌਜੀ ਕੈਂਪ ਬਣਾਕੇ ਉਹ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਸੂਬੇਦਾਰ ਓਅੰਕਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਲਈ ਰਾਸ਼ਨ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਦਾ ਸੁਵਾਲ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਹਕੀਮ ਮਾਨਵਰ ਅਲੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਦੀ ਬੜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਲਾਇਨਵਾਸੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਜਾਪਾਨੀ ਫ਼ੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਤੇ ਜੱਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਐਸੀ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨੇ ਜੰਗ ਛਡਕੇ ਭੱਜ ਗਏ। ਜਦ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਫਤਹਿ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ੪੫ਹਜ਼ਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਉਥੇ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਅਫਸਰਾ ਨੇ ਸਫੈਦਝੰਡਾ ਖੜਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਾਪਾਨੀਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ। ੧੫ ਫਰਵਰੀ ੧੯੪੨ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ਇੰਨਾ ਸਾਰੀਆ ਫੌਜਾ ਨੂੰ ਫੇਹਿਰ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤਾ। ਕਰਨਲ ਫਿਊਜ਼ੀਵਾਗ ਤੇ ਜੱਰਨਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀਨੇ ਉਨਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸ਼ਾਲੀ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ ਅਫਸਰ ਕਰਨਲ ਹੰਟ ਨੇ ਮੈਕਰੋਫ਼ੋਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੇ ਹੋਕੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਬ੍ਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਸਾਰੇ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਪਾਨੀਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਅਜ ਤੋਂ ਇਹ ਜਾਪਾਨ ਦੇ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀ ਹੋਣਗੇ। ਕਰਨਲ ਫਿਊਜ਼ੀਵਾਗ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਕਰੀਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਜੱਨਰਲ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਜੇਹੜੇ ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ ਨਾਲ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਸਾਮਲ ਹੋਣਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲੈਣਗੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨਾਲ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਲਾ ਵਰਤਾਉ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਫੇਰਿਰ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਬੇਹੱਦ ਇਨਸਾਨੀ ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸਮੁੰਦਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਜੱਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜੋਸ਼ੀਲੀ ਤਕਰੀਰ ਸੁਣਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ ਤੇ ਉਨਾਂ ਨੇ ਅੱਡੀਆਂ ਚੁਕ ਚੁਕ ਕੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜਾਂ ਪਾਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਕਰਨਲ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਤੇ ਕੈਪਟਨ ਮੁਹੰਮਦ ਅਕਰਮ ਨੇ ਭੀ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਜਿੰਨਾ ਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ੩੦੦੦੦ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੇ ਆਜਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਗਿ:ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇੰਡੀਪੈਂਡੈਂਸ ਲੀਗ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਤੇ ਆਮ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਗਲੇ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਦਿਨ ਗਿ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈ ਮਲਾਇਆ ਦਾ ਸਾਰਾ ਰਾਜਸੀ ਵਰਕ ਮਿ: ਰਾਘਵਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਅਗੋਂ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਦੀ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰੀ ਇੰਨਾ ਦੇ ਸਿਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਕ ਮਤੇ ਰਾਹੀਂ ਮਲਾਇਆ ਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਗਿ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਸ ਕੰਮ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜੋ ਉਹਨਾ ਨੇ ਰਾਜ ਬਦਲੀ ਦੇ ਦਿੰਨਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ੨ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਿਨ ਲੀਗ ਦੀ ਸੈਂਟਰਲ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਜਿਸ ਦੇ ੧੪ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਉਸ ਦਿਨ ਤਕ ਲੀਗ ਦੀਆਂ ਬ੍ਰਾਂਚਾਂ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵੇਰਵੇ ਅਨਸਾਰ ਮੈਂਬਰ ਭਰਤੀ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਟੇਟ	ਬ੍ਰਾਂਚ	ਪ੍ਰਧਾਨ	ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ	ਕੁਲ ਭਰਤੀ
੧. ਕੇਡਾਹ	(ੳ) ਅਲੋਰਸਟਾਰ	ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ	੧੦	੧੦੦੦
	(ਅ) ਸੁੰਗਰੀ ਪੱਟਾਨੀ	ਵੀ ਐਮ ਕਾਦੇਰ	੫	੨੦੦
	(ੲ) ਕੁਲਮ	ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ	੧੦	੫੦੦
੨. ਪੇਰਾਕ	(ੳ) ਟਾਇਪਿੰਗ	ਜਲਮਨ ਸ਼ਾਹ	੧੨	੧੦੦੦
	(ਅ) ਕੁਆਲਾ ਕੁੰਗਸਰ	ਲਾਲ ਸਿੰਘ	੧੧	੧੦੦੦
	(ੲ) ਈਪੂ	ਬੀ ਕੇ ਦਾਸ	੧੩	੫੦੦੦
੩. ਸਿਲੰਗੋਰ	(ੳ) ਕੁਆਲਾ ਲੰਪਰ	ਡਾ: ਲਕਸ਼ਮੀਆ	੧੭	੪੦੦੦
	(ਅ) ਕਾਜਾਂਗ	ਜ਼ਿਕਰੀਆ	੧੧	੨੦੦੦
	(ੲ) ਕਾਲਾਂਗ	ਲਕਸ਼ਮਚੇਟੀਅਰ	੧੦	੧੪੦੦੦
੪. ਨੇਗਰੀਸੇਮਬੀ	ਸਗਮਦਾਨ	ਡਾ: ਮੂਜਮਦਾਰ	੧੦	੮੦੦
੫. ਮਲਾਕਾ		ਸ਼ਨਮੁਖਮਪਿਲੇ	੧੨	ਰੀਪੋਰਟ ਨਹੀ
੬. ਪਿਨਾਂਗ		ਐਨ-ਰਾਘਵਨ	੧੧	੭੦੦੦
੭. ਸਿੰਘਾਪੁਰ		ਐਸ. ਸੀ. ਗੋਹੇ	੪੧	੫੦੦੦੦

ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੇਵਲ ੯੧੦੦ ਸੀ ਜ਼ੋ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਲੋਰਸਟਾਰ ੮੦੦, ਸੁੰਗੀ ਪਟਾਨੀ ੬੦੦, ਈਪੂ ੧੦੦੦, ਕੁਆਲਾਲੰਪਰ ੪੨੦੦ ਮੋਅਰ ੧੧੦੦ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾ ਦੇ ਛਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ੧੪੦੦ ਵਾਲੰਟੀਅਰ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਰਾਸ ਬਿਹਾਰੀ ਬੋਸ ਨੇ ਜਪਾਨ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਟੋਕੀਉ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਪੂਰਬੀ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਬੁਲਾਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੰਗ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇ ਹਾਲਾਤ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਲਈ ਲੜੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਜੰਗ ਤੇ ਜਪਾਨ ਨਾਲ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਨੁਮਾਂਇੰਦੇ ਭੇਜਨ ਲਈ ਤੇ ਹੋਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਮਲਾਇਆ ਤੇ ਸਿਆਮ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਾਂ ਦੀ ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਵਿਚ ੮, ੯ ਮਾਰਚ ੧੯੪੨ ਨੂੰ ਬੁਲਾਈ ਗਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇ।

(੧) ਸ੍ਰੀ ਐਨ ਰਾਘਵਨ ਪਿਨਾਂਗ।
(੨) ਸ੍ਰੀ ਬੀਕੇ ਦਾਸ ਈਪੂ।
(੩) ਸ੍ਰ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਈਪੂ।
(੪) ਕੇ. ਐਨ. ਏ. ਆਇਰ ਕੁਆਲਾਲੰਪੁਰ।
(੫) ਡਾ: ਮੂਜਮਦਾਰ ਸੰਗਅਬਾਨ।
(੬) ਸ੍ਰੀ: ਐਸ ਸੀ ਗੋਹੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ।
(੭) ਕੇ.ਪੀ.ਕੇ.ਮੈਨਨ ਸਿੰਘਾਪੁਰ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿਆਮ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ

(੧) ਗਿ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ। (੨) ਬਾਬੂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ।
(੩) ਡਾ: ਉਅੰਕਾਰ ਸਿੰਘ।

ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕੌਂਸਲ ਸਿਆਮ ਵਲੋਂ

(੧) ਸ੍ਵਾਮੀ ਸਤਿਆ ਨੰਦਪੁਰੀ।

ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲ ਆਰਮੀ

(੧) ਜੱਰਨਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ। (੭) ਕੈਪਟਨ ਮੁਹੰਮਦ ਅਕਰਮ ਖ਼ਾਨ

ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀਆਂ ਵਲੋਂ

(੧) ਕੈ: ਕੱਰਨਲ ਨਿਰੰਜ਼ਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ (੨) ਮੇਜਰ: ਐਮ ਜ਼ੈਡ ਕਿਆਨੀ

ਸ੍ਰੀ ਓਟਾ ਕੁਰੇ ਵਿਉਜੀਵਾਗ ਡੀਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵਲੋਂ ਦਰਸ਼ਕ ਦੇ ਤੌਰ ਪਰ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਆਹਿਮ ਸਵਾਲਾ ਤੇ ਦੋ ਦਿਨ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਟੋਕੀਊ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਭੇਜਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਟੋਕੀਉ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਡੈਲੀਗੇਟ ਗਰੁਪਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਟੋਕੀਉ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇ। ਇਕ ਜ਼ਹਾਜ਼ ਤਾਂ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੱਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸਜਣ ਸਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਦੂਜਾ ਜਹਾਜ਼ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਿ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਕੈਪਟਨ ਮੁਹੰਮਦ ਅਕਰਮ ਖ਼ਾਨ, ਸ੍ਵਾਮੀ ਸਤਿਆ ਨੰਦ ਪੁਰੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਨੀਲ ਕੰਠ ਆਇਰ ਤੇ ੬, ੭ ਜਪਾਨੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਟੋਕੀਉ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁਜ ਕੇ ਤਬਾਹ ਹੋਗਿਆ। ਇਸ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਲਗਿਆ।

ਇਸ ਦੁਖ ਦਾਈ ਘਟਨਾ ਦਾ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਪਰ ਅਕਹਿ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਜ਼ਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ਭੀ ਬਹੁਤ ਅਫਸੋਸ ਮਨਾਇਆ। ਇਸ ਹਾਦਸੇ ਵਿਚ ਮੌਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਚਾਰੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਲੀਡਰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜੰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਖੇ ਹੋਇ ਸਪਾਰੀ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਜੋ ਕਾਫੀ ਅਰਸੇ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਖਾਤਰ ਜਦੋ ਜਿਹਦ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਟੋਕੀਉ ਵਿਚ ਪੁਜੇ ਹਿੰਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਾਂ ਪਰ ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਮਾਨੋ ਪਹਾੜ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਉਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੋਗ ਨ ਰਹੇ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੰਗ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਅਹਮੀਅਤ ਨਹੀ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਸਗੋਂ ਰਾਜਸੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸੋ ਟੋਕੀਊ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰਹੀ, ਤੇ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਲਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ

(੧) ਸ੍ਰੀ ਐਨ ਰਾਘਵਨ,ਪ੍ਰਧਾਨ ਇੰਡੀਪੈਂਡੈਂਸ ਲੀਗ ਮਲਾਇਆ।

(੨) ਮਿ: ਕੇ. ਪੀ. ਕੇ ਮੈਨਨ। (੩) ਮਿ: ਐਸ. ਸੀ ਗੋਹੋ।

(੪) ਕੈਪਟਨ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ। (੫)ਕਰਨਲ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ।

ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ

(੧) ਮਿ: ਡੀ. ਐਨ. ਖ਼ਾਨ। (੨) ਮਿ: ਐਮ. ਆਰ.ਪਲਕਾ।

ਸ਼ਿਘਾਈ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ

(੧) ਮਿ: ਉਸਮਾਨ। (੨) ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਬਦੋਵਾਲ

(੩) ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ।

ਜਪਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ

(੧) ਸ੍ਰੀ ਡੀ. ਐਸ. ਦੇਸ਼ ਪਾਂਡੇਯ। (੨) ਏ. ਐਮ. ਨਾਇਰ।

(੩) ਸ੍ਰੀ ਸੀ. ਸੀ. ਲਿੰਗਮ। (੪) ਸ੍ਰੀ ਬੀ. ਸੀ. ਗੁਪਤਾ।

(੫) ਸ੍ਰੀ ਐਸ. ਐਨ. ਸੈਨ। (੬) ਸ੍ਰੀ ਰਾਜਨ ਸ਼ਰਮਾ।

(੭) ਸ੍ਰੀ ਐਲ. ਆਰ. ਮਿਗਲਾਨੀ। (੮) ਸ੍ਰੀ ਕੇ. ਵੀ. ਨਰਾਇਣ।

ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ੍ਰੀ ਰਾਸ ਬਿਹਾਰੀ ਬੰਸ ਸਨ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੂੰ ਜਪਾਨ ;ਦੇ ਵਡੇ ਵਜ਼ੀਰ ਜੱਨਰਲ ਟੋਜੋ ਨੇ ਸ਼ੁਭ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਜਪਾਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਸੁਹੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਹਿੰਦੇਸਤਾਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਹਮਦਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁਦੇ ਹਨ। ਜਪਾਨ ਦਾ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਇਰਾਦਾ ਨਹੀ ਸਗੋਂ ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਦਾ ਹੈ, ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਦੇ ਹਾਮੀ ਹਾਂ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪਾਨ ਦੀ ਸਰਕਾਸ ਵਲੋਂ ਇਕ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਨੇ ਖਾਸ ਐਲਾਨ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸੁਣਾਇਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਾਪਾਨ ਇਕ ਮਹਾਨ ਏਸ਼ੀਆ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਨਵੀਂ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਲੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਐਂਗਲੋ ਅਮ੍ਰੀਕਨ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸੱਭ ਤੋਂ ਮੂਹਰਲੀ ਥਾਂ ਮਿਲੇਗੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦ ਤੱਕ ਹਿੰਦ ਵਿੱਚੋਂ ਬ੍ਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਪੁੱਟੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਇਹ ਮਕਸਦ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਜਾਪਾਨ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਦਿ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਵਿੱਚ ਹਵਾਈ ਹਾਦਸੇ ਵਿੱਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਚੌਹਾਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਜਪਾਨੀਆਂ ਲਈ ਸ਼ੋਕ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਟੋਕੀਉ ਵਿਚ ਇਕ ਅਲੱਗ ਸ਼ੋਕ ਸਭਾ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੱਨਰਲ ਟੋਜੋ ਨੇ ਭੀ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿਤਾ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਅਹਿਮ ਫੈਸ਼ਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਜਿਨ੍ਹਾ ਵਿਚ ਇਹ ਭੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਪੂਰਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਮਾਲਕਾਂ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਨੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਉਸ ਵਿਰੁਧ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਭੀ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀ ਕਰਨਗੇ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੋਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਡੈਲੀਗੇਟ ਨਵੀਆਂ ਉਮੰਗਾਂ ਨਵਾਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਨਵੀਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਹੋਰ ਭੀ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ।

ਜਪਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬਰ੍ਹਮਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਨਵੀਆਂ ਕਾਮਯਾਬੀਆਂ ਮਿਲ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਜੱਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਸ ਬਿਹਾਰੀ ਬੋਸ ਵਿਚਕਾਰ ਭੀ ਕੁਝ ਮਤ ਭੇਦ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ੧੫ ਜੂਨ ਤੋਂ ੨੩ ਜੂਨ ੧੯੪੨ ਤਕ ਬੈਂਕਾਕ ਵਿਚ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ ਉਸ ਵਿਚ ਭੀ ਹਾਲਾਤ ਕਾਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀ ਹੋਇ ਸਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਿਛੋਂ ਜਨੱਰਲ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਜਾਪਾਨੀ ਫੌਜੀ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਝੜਪਾਂ ਨੇ ਹਾਲਾਤ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਜਨੱਰਲ ਸਾਹਿਬ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਨੂੰ ਜਪਾਨੀ ਪੂਰੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਪ੍ਰਜਾ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਵਰਤਾਉ ਕਰਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਕੁਝ ਤਾਂ ਜੰਗ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਰਾਸ਼ਨ ਆਦ ਦੀਆਂ ਤੰਗੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਪਾਨੀ ਪੂਰੀ ਸਪਲਾਈ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ, ਤੇ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਭੀ ਖਿਆਲ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਆਈ. ਐਨ. ਏ. ਬਹੁਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਡੇ ਕਾਬੂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਲਾਂ ਕਰਕੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਮਤਭੇਦ ਵਧ ਗਏ। ਕਈ ਹੋਰ ਭੀ ਕਾਰਣ ਸਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਕਠਨ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਮਤਭੇਦ ਇਤਨੇ ਵਧੇ ਕਿ ਜਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ਕਰਨਲ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੂੰ ਗਿਰਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਜੱਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਗਿਰਫਤਾਰੀ ਦੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਭੀ ਗਰਮ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਗੁਪਤ ਆਰਡਰ ਲਿਖ ਕੇ ਤੇ ਲਫਾਫਿਆਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਯੂਨਿਟਾਂ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਪਾਸ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਜਪਾਨੀ ਮੈਨੂੰ ਗਿਰਫਤਾਰ ਕਰ ਲੈਣ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰਨਾ। ਇਥੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਸੀ ਰਾਸ ਬਿਹਾਰੀਬੋਸ ਦੀ ਨੀਯਤ ਪਰ ਸ਼ੱਕ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਧੱਬਾ ਲਗਾਉਣਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪਰ ਉਹ ਜਪਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ, ਜਨਰਲ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਵਕਾਰ ਲਈ ਬੁਰੀਆਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਭਾਵੇਂ ਜਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ਜਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਲਾਲਚ ਤੇ ਧਮਕੀਆਂ ਭੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਸ ਬਿਹਾਰੀ ਬੋਸ ਨੇ ਭੀ ਬਹੁਤ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਹਠ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਆ ਜਾਣ ਪਰ ਆਪ ਡਟੇ ਹੀ ਰਹੇ। ਆਖਰ ਜਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗਿਰਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਗੁਪਤ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਈ. ਐਨ. ਏ. ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਨਿਪਨ ਅਬਬਾ ਜਾਪਾਨੀ ਸਰਕਾਰ

ਜਾਪਾਨੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਨਾਉਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਨਿਪੁਨ ਸਰਕਾਰ ਕਰਕੇ ਸਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਪਾਨੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ "ਜ" ਅਖਰ ਦਾ ਉਚਾਰਨ 'ਨ' ਅਖਰ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਜਪਾਨੀ ਅਫਸਰਾਂ ਪਾਸੋ ਪੁਛ ਗਿਛ ਕਰਨ ਪਰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਦੂਜੀ ਜੰਗ ਦੇ ਬਦੱਲ ਸਾਰੇ ਯੂਰਪ ਤੇ ਛਾ ਗਏ ਓਥੇ ਏਸ਼ੀਆਂ ਵੀ ਇੰਨਾਂ ਤੋਂ ਨਾ ਬਚ ਸਕਿਆ। ਧੁਰ ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਜਪਾਨੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਤਹਾਦੀ ਧੜੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਦੂਜੇ ਧੜੇ ਵਿੱਚ ਸਾਮਲ ਹੋਕੇ ਬਰ੍ਹਮਾਂ ਅਤੇ ਮਲਾਇਆ ਤੇ ਇਕ ਦਮ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ ਅੰਧਾ ਧੁੰਦ ਬੰਬਬਾਰੀ ਨੇ ਕਈ ਬਾਰੀ ਬਰ੍ਹਮਾਂ ਅਤੇ ਮਲਾਇਆ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਮਿਟੀ ਦਾ ਢੇਰ ਬਣਾ ਦਿਤੇ। ਲੋਕ ਸ਼ਹਿਰ ਛਡ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਵੱਸੇ, ਆਉਣ ਜਾਣ ਲਈ ਕਾਫੀ ਔਕੜਾਂ ਆਈਆਂ ਅਤੇ ਬਰ੍ਹਮਾਂ ਅਤੇ ਮਲਾਇਆ ਦੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਜਥੇ ਬੰਦੀ ਨਾ ਰਹੀ, ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਘੋਲ ਲਈ ਕਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਕਾਇਮ ਹੋਗਈਆਂ, ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨਾ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਖਿਚਿਆ ਗਿਆ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਘੋਲ ਵਿਚ ਬਰ੍ਹਮਾ ਅਤੇ ਮਲਾਇਆ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਵੱਧ ਚੜ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲਿਆ।

ਦੇਸ ਕੌਮ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਮੇਲਣ ਐਸਾ ਮੇਲ
ਸੀਸ ਤਲੀ ਤੇ ਰਖਕੇ ਕਰਨ ਮੌਤ ਨਾਲ ਖੇਲ

ਇੰਡੀਅਨ ਇੰਡੀਪੈਂਡਸ ਲੀਗ

ਫਖਰੇ ਕੌਮ ਬਾਬਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇਹਰ ਪੰਜਾਬ ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਜੋ ਬਾਈ ਸਾਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬਰ੍ਹਮਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿਹਲਾਂ ਵਿਖੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਰਤੇ ਮਿਹਮਾਨ, ਮਾਂਡਲਾ ਸ਼ਾਜਸ਼ ਦੇ ਮੋਢੀ ਹੋਣ ਤੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ, ਅੰਤ ਅੰਗਰੇਜੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਰ੍ਹਮਾ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲਿਆਕੇ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਆਪ ਭਾਵੇਂ ਬਿਰਧ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ ਪਰ ਆਪ ਦਾ ਦਿਲ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਗਨ ਵਿੱਚ ਨੌਜੁਆਨਾ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਭਰਪੂਰ ਸੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਇਹ ਨਿਸਚਾ ਹੋਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿਨਾਂ ਚਿਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਸੱਟ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਉਨਾਂ ਚਿਰ ਇਹ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਦੇ ਨਾਹਰਿਆ ਨਾਲ ਨਿਕਲਨ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਇਸੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਧੂੰਨ ਵਿੱਚ ਆਪ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਰਮ ਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਅਖੀਂ ਘਟਾ ਪਾਕੇ ਮੱਧ ਹਿੰਦ ਵਿੱਚ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਮਨੀਪੁਰ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਦੀ ਪੈਦਲ ਚਲਕੇ ਬਰਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਹਿਰ ਟੌਂਜੀ ਵਿੱਚ ਦੀ ਬਿਖੜੇ ਪਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਲੰਘਦੇ, ਤੇ ਰਸਤੇ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾ ਨੂੰ ਸਿਰ ਮੱਥੇ ਸਹਾਰ ਦੇ ਹੋਏ ਸਿਆਮ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬੰਕੋਕ ਪੁੱਜ ਗਏ।

ਓਥੇ ਜਾਕੇ ਆਪ ਨੇ ਓਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਓਥੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਵਿਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦਿਲੀ ਪਰੋਗ੍ਰਾਮ ਦਸਿਆ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਗਿ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਗੇ ਕਈ ਨੌਜਵਾਨ ਸਿੱਖ ਆਪਦੇ ਨਾਲ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਉਤਰ ਆਏ। ਆਪ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਹੀ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਨਾਮ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ "ਜਿਸ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਟੱਕਰ ਲਾਕੇ ਉਸਨੂੰ ਹਿੰਦ ਵਿੱਚੋਂ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਸੀ"। ਆਪ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਲੈਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨੌ ਜੁਆਨ ਸਿਆਮ, ਕਿਡਾਹ, ਪੀਨਾਂਗ, ਮਲ਼ਾਇਆ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਗਏ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਥਾਂ ਪੁਰ ਥਾਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤਾ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨੌਜੁਆਨ ਇਸ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ, ਇੰਡੀਅਨ ਇੰਨਡੀਪੇਨਡੈਂਨਸ ਲੀਗ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਜੇ ਜੰਨਤਾ ਦੇ ਅਗੇ ਰੱਖ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਜਾਪਾਨ ਵਲੋਂ ਇਕ ਦਮ ਬਰ੍ਹਮਾ ਮਲਾਇਆ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਬਜਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫ਼ੌਜ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਮਲਾਇਆ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਘੱਲੀ ਗਈ ਸੀ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ਜਪਾਨੀਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ।

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਬਾਬਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਸਤੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਤੇ ਕਹਿਣ ਪਰ ਕੈਪਟਨ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਗੇ ਆਏ, ਅਤੇ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਨਾਮ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ੧੯੪੨ ਵਿੱਚ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਅਤੇ ਸਰਬ ਸ਼ੰਮਤੀ ਨਾਲ ਇਸ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਸ੍ਰ: ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਜਨੱਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਜਪਾਨ ਗੌਰਮਿੰਟ ਵਲੋਂ ਆਪ ਅਗੇ ਕੁੱਝ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਰੁਕਾਵਟ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਕ ਦੀ ਪਜਾਲੀ ਗਲੋਂ ਲਾਹ ਕੇ ਦੂਜੇ ਦੀ ਪੰਜਾਲੀ ਗਲ ਪਾਉਣ ਦੇ ਤੁਲ ਸਨ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਗੁਦਾਰੀ ਕਰਨੀ ਜਾਣਕੇ ਆਪ ਨੇ ਉਹ ਸ਼ਰਤਾਂ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਸ ਪਰ ਜਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ, ਜੱਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲੈਣ, ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਤੋਂ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਹੀ ਵਿਗੜਦਾ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ, ਜਾਪਾਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜੂਨ ੧੯੪੩ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੁਭਾਸ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਨੂੰ ਜ਼ਰਮਨੀ ਤੋਂ ਮੰਗਵਾ ਲਿਆ ਜੋ ੧੯੪੩ ਵਿਖੇ ਜਾਪਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜੱਨਰਲ ਟੰਜੋ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਆਏ, ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਕੰਮ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਿਆ" ਜਿਸ ਦੇ ਕਈ ਭਾਗ :– ਰਾਣੀ ਝਾਂਸੀ ਰਜ਼ਮੈਂਟ, ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਦਲ ਆਦਿ ਨਾ ਰੱਖੇ ਗਏ" ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਹੈਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਸ ਬਿਹਾਰੀ ਬੋਸ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਨਾ ਹੋਈ। ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਜੱਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਹੁਤ ਇਜ਼ਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਸ ਬਿਹਾਰੀ ਜੀ ਨੇ ਇੰਡੀਪੈਂਡੈਂਸ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਲੀਗ ਨੂੰ ਚਲਾਇਆ। ਜੱਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਢਹਿ ਗਏ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਈ ਸਜਨਾ ਨੇ ਜੋ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਜੀ ਬੋਸ ਨੂੰ ਜਰਮਨੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਪੂਰਬੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਆਕੇ ਅੱਗਵਾਈ ਕਰਨ ।

ਭਾਵੇਂ ਨੇਤਾ ਜੀ ਨੇ ਜਰਮਨੀ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਬ੍ਰਤਾਨਵੀ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿਰੁਧ ਆਖਰੀ ਦਮ ਤੱਕ ਲੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਪੂਰਬੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਉਨ੍ਹਾ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਜਾਪਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਢਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਪ ਇਕ ਡੁਬਕਣੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਵਿੱਚ ਬਹਿ ਕੇ ਟੋਕੀਓ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਟੋਕੀਓ ਪੁਜਦੇ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾ ਕਾਰਨਾ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ, ਜ੍ਹਿਨਾ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲੀ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਟੁਟ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਜਪਾਨੀ ਅਫਸਰਾਂ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਧੱਕਾ ਨਾ ਲਗੇ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਭੀ ਲੜ ਸਕਣ। ਜਾਪਾਨੀ ਅਫਸਰ ਭੀ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਗਲਤੀ ਨੂੰ ਅਨਭਵ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਨੇਤਾ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਕਾਰਣ ਉਹ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਗੈਰਮਸ਼ਰੂਤ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਨੇਤਾ ਜੀ ਨੇ ਟੋਕੀਓ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਜੋ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਿਆ ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਹੁਣ ਪੂਰਬੀ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਮੋਢੇ ਛੰਡਕੇ ਲੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਫੂਕੀ ਗਈ । ਜਦ ਨੇਤਾ ਜੀ ਨੇ ਮਲਾਇਆ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਘ੍ਰਿਣਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਹਰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਆਪਣਾ ਤਨ ਮਨ ਧਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤ੍ਰਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ । ਨੇਤਾ ਜੀ ਦਾ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਜੋ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਦਾ ਯਾਦ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਨੇਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਈ ਵੇਰ ਚਾਂਦੀ ਸੋਨੇ ਨਾਲ ਤੋਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਕਈ ਹਿੰਦੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਹੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੁਣ ਨੇਤਾ ਜੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਨੇ ਜਾਪਾਨੀਆਂ ਅਗੇ ਇਹ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿ ਜੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ਪਾਸੋਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਹਿੰਦੋ-ਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਤਾਕਿ ਜੇਹੜਾ ਇਲਾਕਾ ਆਜ਼ਦ-ਕਰਾਇਆ ਜਾਵੇ ਉਸ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਜਾਪਾਨੀ ਇਹ ਗੱਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਇਕ ਹੋਰ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਿਸ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕੋਈ ਇਲਾਕਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਅੰਡੇਮਾਨ ਤੇ ਨਿਕੋਬਾਰ ਦੇ ਟਾਪੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਤਾਕਿ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਬੇਮੁਲਕ ਨਵਾਬ ਵਾਲੀ ਨਾ ਰਹੇ। ਨੇਤਾ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਆਰਜ਼ੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਈ ਉਸ ਦੀ ਵਜ਼ੀਰ ਮੰਡਲੀ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਆਦਮੀ ਸਨ।

ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਜੰਗ, ਤੇ ਵਦੇਸ਼ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ ਨੇਤਾ ਜੀ ਪਾਸ ਸਨ।

ਕੈਪਟਨ ਲਕਛਮੀ ਬਾਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਵਜ਼ੀਰ,

ਐਸ. ਏ. ਆਇਰ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਵਜ਼ੀਰ,

ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕਰਨੱਲ ਏ.ਸੀ. ਚੈਟਰ ਜੀ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਜ਼ਾਨਾ,

ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ਵਲੋਂ ਨੇਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਜਨ ਨੀਯਤ ਹੋਇ :- ਕਰਨੱਲ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਅਹਿਮਦ, ਕਰਨਲ ਐਨ. ਐਸ. ਭਗਤ, ਕਰਨਲ ਭੌਂਸਲੇ, ਕਰਨਲ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਕਰਨਲ ਐਮ. ਜ਼ੈਡ. ਕਿਆਨੀ, ਕਰਨਲ ਏ. ਡੀ. ਲਗੁਨੰਦਨ, ਕਰਨਲ ਅਹਿਸਾਨ ਕਾਦਰ, ਜੱਨਰਲ ਸ਼ਾਹਨਿਵਾਜ਼। ੨੧ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੪੩ ਵਿੱਚ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਕਾਇਮ ਹੋਈ।

ਸ੍ਰੀ ਏ. ਐਮ ਸਹਾਇ ਸੈਕਟ੍ਰੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਸ ਬਿਹਾਰ ਬੋਸ ਵਡੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਨੀਯਤ ਹੋਇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਿ: ਕਰੀਮ ਗਨੀ, ਡੈਬ ਨਾਥ ਦਾਸ, ਮਿ: ਜੀ. ਐਮ. ਖੰਨਾ, ਮਿ: ਏ ਬਾਲੀਆਪਾ, ਮਿ: ਜੇਬਿਵੀ, ਸ੍ਰ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਸਿਆਮ, ਤੇ ਏ. ਐਨ. ਸਰਕਾਰ ਸਲਾਹਕਾਰ ਨੀਯਤ ਹੋਇ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਔਹਦੇ ਦਾ ਹਲਫ਼ ਉਠਾਇਆ ਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਜ਼ਰ ਜਾਣ ਕੇ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੇਰਾ ਦੇਸ਼ ਅਜ਼ਾਦ ਨਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਮੈਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਜੰਗ ਜਾਰੀ ਰਖਾਂਗਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ੩੮ ਕਰੋੜ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਉਨਤੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਈ ਖੂਨ ਦਾ ਆਖਰੀ ਕਤਰਾ ਬਹਾਉਣ ਤੋਂ ਭੀ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀ ਕਰਾਂਗਾ। ਤਾਂ ਆਸਮਾਨ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ, ਨੇਤਾ ਜੀ ਸੁਭਾਸ਼ਚੰਦਰਬੋਸ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਦੇ ਨਾਹਰਿਆਂ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ।

ਨੋਟ :- ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨੇਤਾ ਜੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਅੰਡੇਮਾਨ ਟਾਪੂਆਂ ਦਾ ਨਾਮ ਬਦਲ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਦੀਪ ਤੇ ਨਿਕੋਬਾਰ ਟਾਪੂਆਂ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਰਾਜ ਦੀਪ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਚੀਫ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਕਰਨਲ ਲਗੂਨੰਦਨ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ । ਅੰਡੇਮਾਨ ਟਾਪੂਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿਤਨੇ ਕੈਦੀ ਸਨ ਉਹ ਨੇਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਾਸ਼ਿੰਦੇ ਹੋ । ਇਹ ਭੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਕ੍ਰਸ਼ਮਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਟਾਪੂਆਂ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਹ ਸੱਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਇ। ਇਹ ਮੁਅਜਜ਼ਾ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਰਦਾਸਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਸਾਲਾਂ ਬੱਧੀ ਅੰਡੇਮਾਨ ਦੀਆਂ ਕਾਲ ਕੋਠੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਰਹਿਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇਵੀ ਦੀ ਆਰਾਧਨਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ।

ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਬਨਣ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੇ ਬਕਾਇਦਾ ਤੌਰ ਤੇ ੨੨ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੪੩ ਨੂੰ ਐਲਾਨ ਜੰਗ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅਰਾਕਾਨ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਮਾਤਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਹਾਦਰ ਸਪੁੱਤਰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਜਾਨਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਗਏ। ਇਮਫਲ ਦਾ ਕਾਫੀ ਇਲਾਕਾ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਗਿਆ, ਤੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ "ਦਿਲੀ ਚਲੋ" ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਮਾਰ ਮਾਰਕੇ ਅਗੇ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਜਰਮਨੀ ਦੇ ਰੂਸ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਗਲਤੀ ਦਾ ਇਹ ਫਲ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੰਗ ਦਾ ਪਾਸਾ ਧੁਰੀਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਪਲਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜੰਗੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦਾ ਤਵਾਜ਼ਨ ਕਾਇਮ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਿਆ।

ਰੂਸ ਵਿਚ ਜਰਮਨੀ ਦੀ ਹਾਰ ਦਾ ਅਸਰ ਸਾਰੇ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਲੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਜੰਗ ਪਰ ਪਿਆ। ਮਿਸਰ ਵਿਚ ਜਨਰਲ ਰੋਮੇਲ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਵਧੀਆ ਆਰਹੀਆਂ ਜਰਮਨ ਫੌਜਾਂ ਰੁਕ ਗਈਆਂ। ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਜੋ ਰੀਜ਼ਰਵ ਰਖੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਝੋਕ ਦਿਤੀ ਤੇ ਜਪਾਨ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਤੋੜਨ ਲਈ ਐਟਮ ਬੰਬ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾ ਕਾਰਣਾ ਕਰਕੇ ਇਤਹਾਦੀਆ ਦੀ ਹਾਰ ਜਿੱਤ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ। ਜਾਪਾਨ ਦੇ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਅਗੇ ਵਧਨ ਦੇ ਮਨਸੂਬੇ ਧਰੇ ਧਰਾਇ ਰਹਿ ਗਏ ਅਤੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਨੂੰ ਤਾਕਤ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਸੁਵਾਲ ਖਟਾਈ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ਼ ਨੂੰ ਭੀ ਆਪਣੇ ਮਕਸਦ ਵਿਚ ਅਸਫਲਤਾ ਨਾ ਹੋਈ । ਨੇਤਾ ਜੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਬਾਰੇ ਜਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਹਵਾਈ ਹਾਦਸੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਪੂਰਬੀ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਬਾਸ਼ਿੰਦਿਆ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਉਮੀਦਾਂ ਇਕ ਵੇਰ ਫਿਰ ਮਿਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸਿਆਮ, ਬਰ੍ਹਮਾਂ, ਤੇ ਮਿਲਾਇਆ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਸੰਭਾਲਦੇ ਹੀ ਬਦਲਾ ਲਊ ਪਾਲਸੀ ਪਰ ਅਮਲਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਅਸੀਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਦੇ ਕੁਝ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਅਸਲੀਅਤ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਕਿਸ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ? ਕਈ ਲਿਖਾਰੀ ਇਸ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਨੇਤਾ ਜੀ ਸਿਰ ਬੰਨਦੇ ਹਨ। ਨੇਤਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਆਪ ਦੀ ਉਚੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੇ ਯੋਗਤਾ ਆਦਿ ਤੋਂ ਕੋਈ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਆਪ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਲਈ ਜੀਵੇ ਤੇ ਮਰੇ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਆਪਜੀ ਦੀ ਰਗ ਰਗ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ੧੫ ਸਤੰਬਰ ੧੯੪੧ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗਿ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਮਿਲੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾ ਨੇ ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲ ਆਰਮੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰਖੀ ਓਸ ਸਮੇਂ ਅਜੇ ਨੇਤਾ ਜੀ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀ ਗਏ ਸਨ। ਨੇਤਾ ਜੀ ਨੇ ੨੬ ਜਨਵਰੀ ੧੯੪੧ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਛੱਡਿਆ। ਕੁਝ ਚਿੱਰ ਆਪ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਚੀਨ ਤੇ ਰੂਸ ਦੇ ਰਸਤੇ ਬਰਲਨ ਪਹੁੰਚੇ। ਭਾਵੇਂ ਉਥੇ ਪੋਹੁੰਚਕੇ ਆਪਨੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਮਲਾਇਆ ਵਿਚ ਇਹ ਫੌਜ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਣ ਚੁਕੀ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਅਸਲ ਵਿਚ ਜਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਦੇ ਸਿਰ ਹੀ ਆਉਂਦਾਂ ਹੈ।

ਨੰਗੇ ਧੜ ਏਹ ਨੱਚਿਆ, ਖੂਬ ਬਜਾ ਕੇ ਢੋਲ।
ਮਾਰ ਮਾਰੀ ਇਸ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਗਿਦੜ ਕਰਨ ਕਲੋਲ॥

ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦਾ ਮੁਕਦਮਾ

ਦੂਜੀ ਵੱਡੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਵਲੋਂ ਬਰ੍ਹਮਾ ਦੇ ਫਰੰਟ ਉਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਲੜਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਵੱਡੇ ਤਿੰਨ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਕਰਨਲ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼, ਕਰਨਲ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢਿੱਲੋਂ ਤੇ ਕਰਨਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕੁਮਾਰ ਸਹਿਗਲ ਨੂੰ ਲਾਲ ਕਿਲਾ ਦੇਹਲੀ ਵਿੱਚ ਲਿਆਕੇ ਕੋਰਟ ਮਾਰਸ਼ਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਦ ਇਹ ਖਬਰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਪੁਜੀ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਭਾਰਤ ਮਾਤਾ ਦੇ ਤੰਨ ਸਪੁਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਮੁਕਦਮੇ ਦਾ ਢੌਂਗ ਰਚਕੇ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਉਡਾ ਦੇਣਾ ਚਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਤਮਾ ਤੜਫ ਉਠੀ। ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਜਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਸ਼ਰਤ ਰਿਹਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ ਹੋਇ ਜਲਸੇ ਕਰਕੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰੈਸ ਨੇ ਇਕ ਆਵਾਜ਼ ਹੋਕੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਫ਼ੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਦੇਵ ਨੇਤ ਨਾਲ ਤਿੰਨਾਂ ਅਫਸਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਕ ਸਿੱਖ ਤੇ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸਵਾਲ ਨੇ ਹਿਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿੱਖ ਏਕਤਾ ਦਾ ਭੀ ਅਦੁਤੀ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਇਹ ਅੰਦੋਲਨ ਲੜਿਆ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਬੇੜੇ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਹੜਤਾਲ'ਲਈ ਉਭਾਰਿਆ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਭੀ ਜਿਸ ਦੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਹਾਰੇ ਬ੍ਰਤਾਨਵੀ ਸਾਮਰਾਜ ਹਿੰਦ ਪਰ ਹਕੂਮਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਹੜਤਾਲ ਕੀਤੀ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਨਭਵ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਜੰਨਤਾ ਹੁਣ ਜਾਗ ਉੱਠੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਤੇ ਤਾਕਤ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹਕੂਮਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

ਅੰਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਬਾਨੀ ਜੱਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਦੇ ਹੀਰੋ ਤਿੰਨਾਂ ਵੱਡੇ ਫ਼ੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਹਾਰ ਜਿੱਤ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ। ਇਸ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਆਖੇ ਲੱਗਕੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਨਾਲ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਨਾ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਆਏ ਲੱਖਾਂ ਸਿਪਾਹੀ ਤੇ ਹਿੰਦ ਦੀ ਜਾਗੀ ਹੋਈ ਜੰਨਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗੀ ਅਤੇ ਤਾਕਤ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਸੋਚਕੇ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਸ੍ਵਰਾਜ ਦੇਣ ਲਈ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਚਲਾਈ ਜੋ ਅੱਗੇ ਚਲਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਈ।

ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨੀ

ਗਿ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ. ਐਸ. ਡੀ. ਬੰਕਾਂਕ

ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਦੀ ਫੌਜ਼ ਦੀ, ਨੀ ਟਕਵਾਣ ਹੇਤ॥
ਪ੍ਰੀਤਮ ਪਿਆਰਾ ਜਾਣੀਏ ਰਹਿੰਦਾ ਸਦਾ ਸਚੇਤ॥

ਪੂਰਬੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਵਡੇ ਘੋਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਜਾਨਣ ਵਾਲੇ ਸਜਨਾ ਤੋਂ ਗਿ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਝਾ ਨਹੀਂ। ਆਪ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਲੀਗ ਤੇ ਅਜਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਦੇ ਬਾਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋਏ ਹਨ। ਗਿ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਨਾਗੋਕੇ ਸਰਲੀ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲ ਪੁਰ ਵਿਚ ੧੯੧੦ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਮਈਆ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਆਪ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਬੜੇ ਹੰਸ ਮੁਖ ਹੋਣਹਾਰ ਤੇ ਸੂਝਬੂਝ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਲਾਇਲ ਪੁਰ ਐਗਰੀ-ਕਲਚਰ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਧਾਰਮਕ ਸਟਡੀ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਖਿਆਲਾਂ ਵਲ ਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਇਹ ਕਾਲਜ ਛਡ ਕੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ।

ਸਿਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਨੇ ਆਪ ਤੇ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ। ਸਾਰੇ ਧਰਮਾ ਦੀ ਪੂਰੀ ੨ ਵਾਕਫੀਅਤ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਸਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਆ ਗਈ। ੧੯੩੦ ਵਿਚ ਪਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਇਕ ਜਲਸੇ ਵਿੱਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਲਾਲ ਕੁੜਤੀ ਪਠਾਣਾ ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਲਿਬ

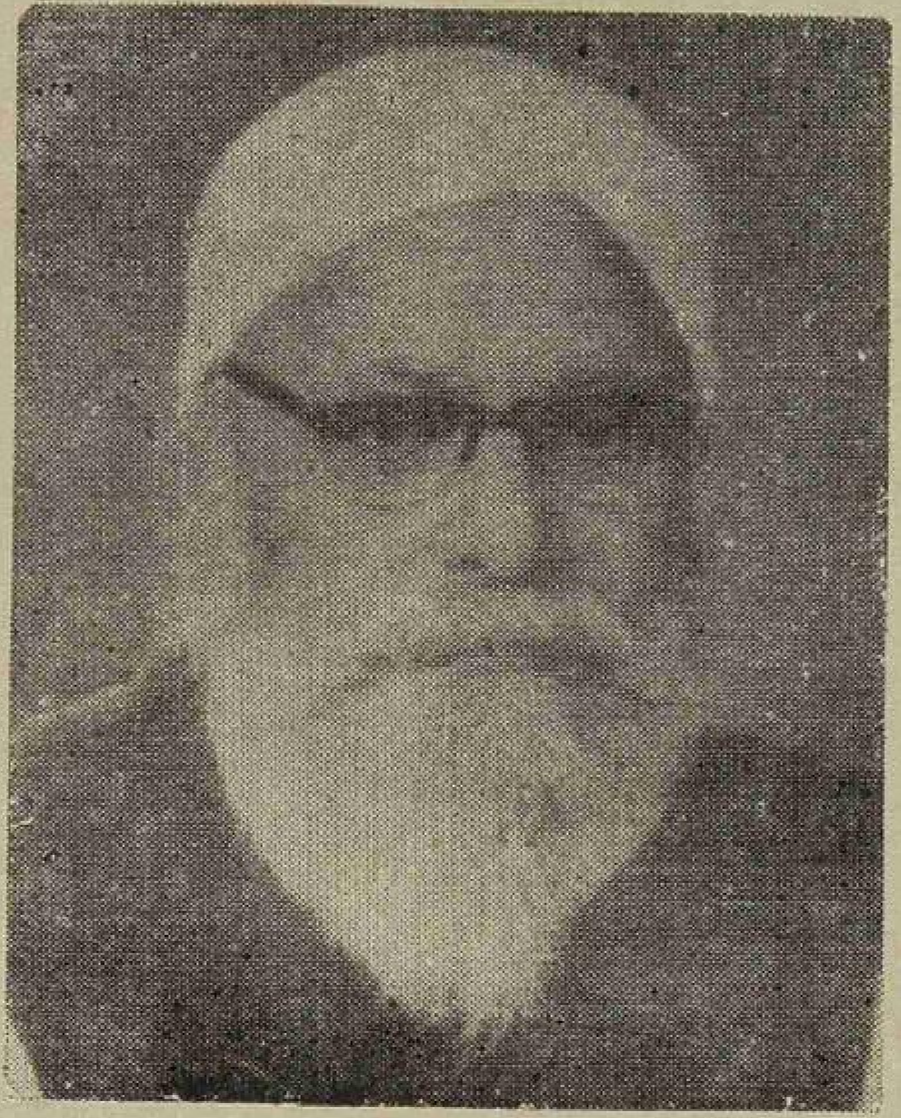

ਐਡੀਟਰ 'ਦੇਸ਼ ਦਰਪਨ' ਕਲਕਤਾ
ਡਿਪਟੀ ਮਨਿਸਟਰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ

(ਸਫ਼ਾ ੧੦੮੨)

ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾੜਾ

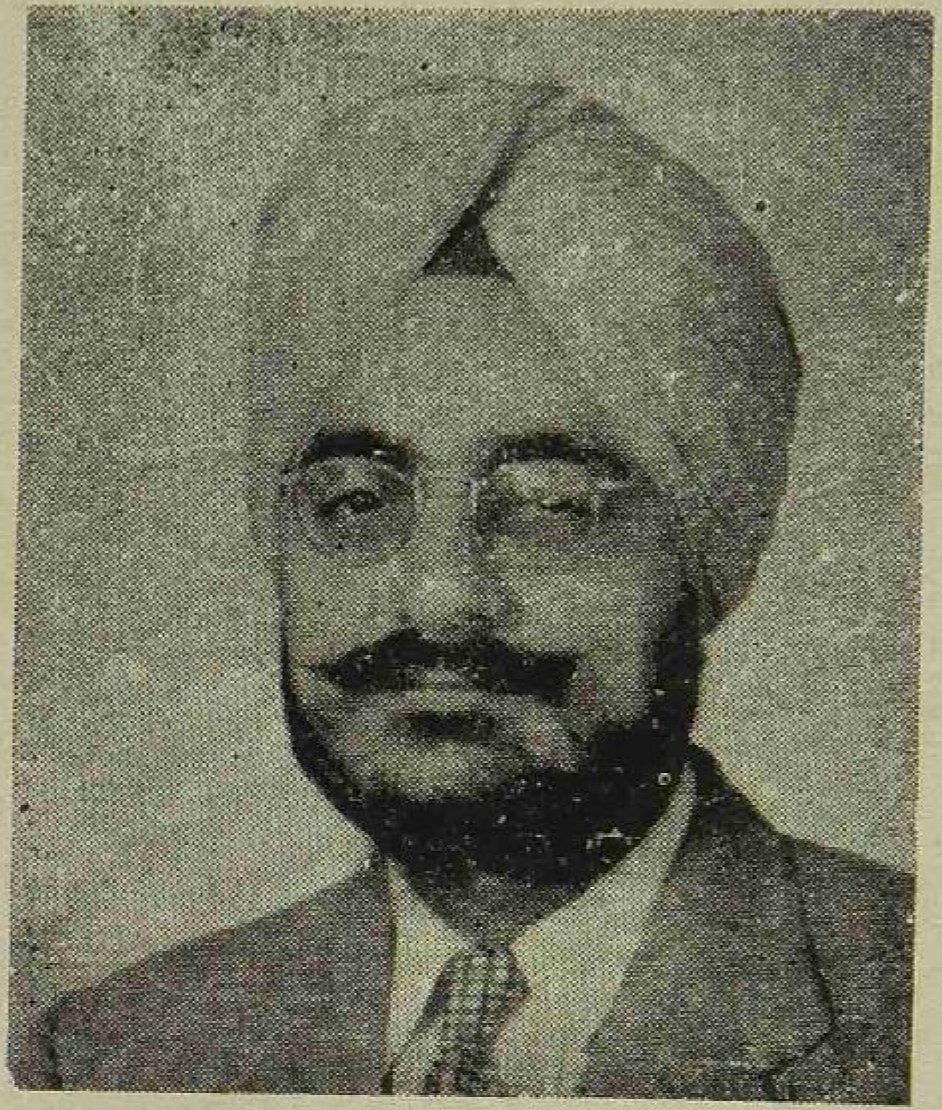

ਐਕਸ ਚੀਫ਼ ਮਨਿਸਟਰ ਪੈਪਸੂ
ਅਤੇ ੧੯੫੫ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਡਿਕਟੇਟਰ
ਤੇ ਹੁਣ ਵਜ਼ੀਰ ਪੰਜਾਬ-ਸਰਕਾਰ

(ਸਫ਼ਾ ੧੧੦੧)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੂਰਾ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨੀਏ ਜੋ ਲਰੈ ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ,
ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕੱਟ ਮਰੈ ਕਬਹੂੰ ਨਾ ਛਾਡੈ ਖੇਤ।

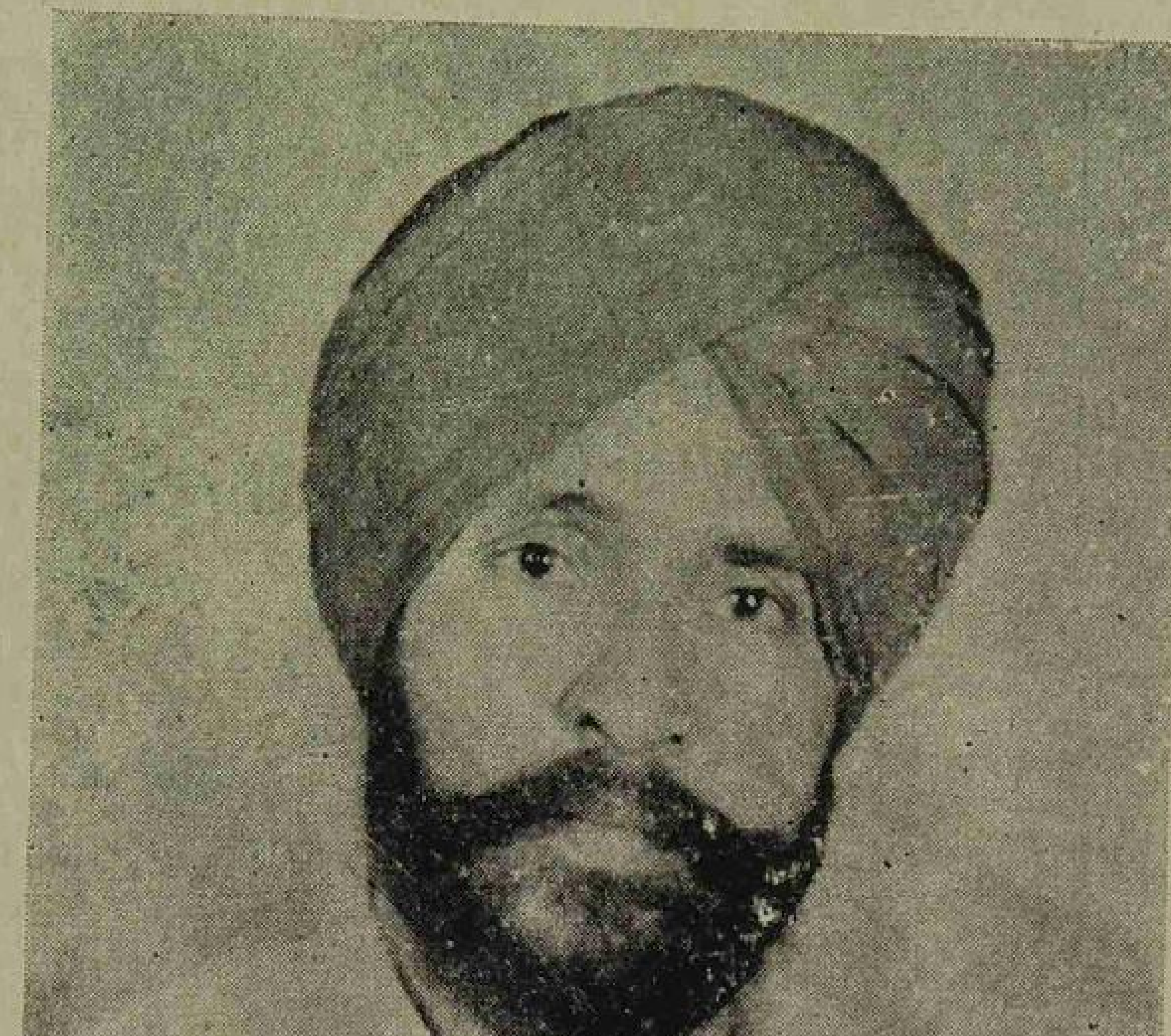

ਫਖਰੇ ਕੌਮ, ਲਾਸਾਨੀ ਜਰਨੈਲ ਬਾਨੀ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ

ਜਨਰਲ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

(ਸਫਾ ੧੨੦੧)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਘਟਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇ ਪਠਾਣਾ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ੨੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜ਼ਥਾ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਪਸ਼ਾਵਰ ਨੂੰ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਗਿ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਗੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ। ਜਿਥੇ ਭੀ ਜਥਾ ਗਿਆ ਆਪ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿਖ ਮੁਸਲਮ ਏਕਤਾ ਪਰ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀਆਂ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਜਰਾਤ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਡੇਢ ਸਾਲ ਸਖਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਜਦ ਆਪ ਕੈਦ ਕਟਕੇ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਿਮ ਦੇ ਫਸਾਦ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਆਪ ਸ੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਵਾਲੰਟੀਅਰਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈਕੇ ਗਏ ਤੇ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸੇਵਾ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।

੧੯੩੩ ਵਿੱਚ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਬੰਕਾਕ ਦੇ ਸਦੇ ਪੁਰ ਸਿਆਮ ਪੁਜ ਗਏ। ਇਥੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਮੇਲ ਬਾਬੂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ ਤੇ ਰਾਜਾ ਮਹਿੰਦਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾ ਦੇ ਮੇਲ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲਗਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਭੀ ਤੇਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੂਜੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਸਿਆਮ ਤੇ ਮਲਾਇਆ ਆਦਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜਥੇ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਲੀਗਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤਿਆਂ ਤੇ ਜੰਗ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿੱਚ ਜਨਰਲ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ। ਲੜਾਈ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਲੀਗ ਦੇ ਦੂਜੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਜਾਨਾ ਮਾਲ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸੁਹਣਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਗਿ: ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਜਾਰੀ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਤੋਂ ਟੋਕੀਓ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਇ ਇਕ ਹਵਾਈ ਹਾਦਸੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਨਹੀਸਗੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਅਫਸੋਸ ਮਨਾਇਆ। ਜਪਾਨ ਦੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤ੍ਰੀ ਜਨਰਲ ਟੋਜੋ ਨੇ ਭੀ ਗਿ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਮਾਣਯੋਗ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਨ।

ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ
ਜੱਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਬਾਲੀ ਬਣ ਇਸ ਫੌਜ ਦਾ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜਰਨੈਲ।
ਵਿੱਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ, ਖੂਬ ਫੈਲਾਵੇ ਦਹਲ।

ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਬਾਨੀ ਜੱਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਜੋ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹਨ। ਜੱਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਉਗੋ ਕੀ ਜ਼ਿਲਾ ਸਿਆਲ ਕੋਟ ਵਿੱਚ ੧੯੦੯ ਵਿੱਚ ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਆਪ ਦੇ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚਲੇ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਅਜੇ ਪੰਜ ਛੇ ਸਾਲ ਦੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਨਿੱਘੇ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪਰਵਰਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਭਾਰ ਸੂਬੇਦਾਰ ਹਕੂਮਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਾਨਕਿਆਂ ਪਰ ਆ ਪਿਆ। ਨਾਨਕਿਆਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤਕ ਵਿਦਿਆ ਦਿੱਤੀ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਦੇ ਮਾਮਾ ਜੀਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫੌਜ 'ਚ ਭਰਤੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਉਨਤੀ ਕਰਕੇ ਮਿਲਟਰੀ ਅਕੈਡਮੀ ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਦਾ ਕੋਰਸ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਛਾਉਣੀ ਵਿੱਚ ਗੋਰਾ ਪਲਟਨ ਦੀ ਕਮਾਂਡਰੀ ਕੀਤੀ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ੧-੨੪ ਪੰਜਾਬ ਰਜ਼ਮੈਂਟ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਆਪ ਜੀਦੀ ਪਲਟਨ ਜਿਤਰਾ (ਮਲਾਇਆ) ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜਦ ਜਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਮਲਾਇਆ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਲਿਆ। ੧੫ ਦਸੰਬਰ ੧੯੪੧ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀਨੇ ਗਿ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜਪਾਨੀ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਕਰਨਲ ਫਿਊਜੀਵਾਸਾ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਕੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਥੋਹੜੇ ਅਰਸੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਫੌਜ ਦੀ ਤਾਕਤ ਇਤਨੀ ਵਧਾ ਲਈ ਕਿ ਜਪਾਨੀ ਭੀ ਇਸਤੋਂ ਭੈ ਖਾਣ ਲਗ ਪਏ। ਜੱਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਕੁਟ ਕੁਟ ਕੇ ਭਰੇ ਹੋਇ ਸਨ।

ਮੁਸੀਬਤ ਤੇ ਕਠਨਾਈਆਂ ਵੇਲੇ ਹੀ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਉੱਚੇ ਗੁਣਾ ਦੀ ਪਰਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਹ ਦਿਨ ਭੀ ਵੇਖੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਜਪਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਗਾੜ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਅੱਜ ਜਾਂ ਕੱਲ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ।ਕਿਤਨਾ ਚਿਰ ਤੱਕ ਤਾਂ ਆਪ ਸਬੰਧੀ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਜਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਲਈ ਸਾਮਦਾਮ ਦੰਡ, ਭੇਦ, ਸਾਰੇ ਹਥਿਆਰ ਵਰਤੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਦਾ ਅਡੋਲ ਹਿਰਦਾ ਨਾ ਮੌਤ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਡਰਿਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਲਾਲਚ ਵਿੱਚ ਫੱਸਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ ਅਤੇ ਮਲਾਇਆ ਵਿਚ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਲੀਗ ਤੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਜਥੇ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਪਰ ਨੇਤਾ ਜੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦ੍ਰ ਬੋਸ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪੱਥਰ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਉਹ ਪੂਰਨੇ ਪਾਏ ਜਿੰਨ੍ਹਾ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਮਾਣ ਰਹੇਗਾ।

ਜਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ੨ ਵਿਸਥਾਰ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵਡੀ ਪੁਸਤਕ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਬੰਧੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਛਪ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਤੇ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਛਪੇਗਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਇਸ਼ਾਰੇ ਮਾਤ੍ਰ ਹੀ ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਘੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਅਜੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪ ਪਾਸੋਂ ਕਿਤਨੇ ਕੰਮ ਕਰਾਉਣੇ ਹਨ? ਆਪ ਦੇ ਅੱਗੇ ਵਧੂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਦੀ ਦੁਖੀ ਜਨਤਾ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਆਸਾਂ ਤੇ ਉਮੀਦਾਂ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾਂ ਕਰੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਕੇ ਜੰਨਤਾ ਦੇ ਸੱਚੇ ਸੁਚੇ ਆਗੂ ਬਣਨ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਹੋਵੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੇਤਾ ਜੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ

ਸ੍ਰੀ ਸੁਭਾਸ ਚੰਦਰ ਜੀ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਕ ਅੱਤ ਉਘੇ ਨੇਤਾ, ਤੇ ਆਈ, ਐਨ, ਏ ਦੇ ਹੀਰੋ, ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਬਣੀ ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਨ। ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੱਤ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਣਕੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੰਪਾਦਕ:-

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਰਾਇ ਬਹਾਦਰ ਜਾਨਕੀ ਦਾਸ, ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਭਾ ਦੇਵੀ ਦੀ ਸੁਭਾਗ ਕਖੋਂ ੨੩ ਜਨਵਰੀ ੧੮੯੭ ਨੂੰ,ਕਟਕ ਵਿਖੇ (ਜਿਥੇ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਸਨ) ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੀ ਮਾਤਾ ਇਕ ਧਾਰਮਕ ਸੁਭਾ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਅਸਰ ਆਪਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਪਿਆ। ਮੈਟਰਕ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਮਗਰੋਂ, ਆਪਨੇ ਕਲਕਤਾ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਨਸੀ ਕਾਲਜ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਰਮਹੰਸ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਉਪਦੇਸਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਪਿਆ, ਤੇ ਆਪ ਪੂਰਨ ਮਹਾਤਮਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਤੀਰਥਾਂ, ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹੇ। ੧੭ ਵਰੇ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਦੇਸ ਸੇਵਾ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕਰ ਲਿਆ ਬੀ. ਏ. ਪਾਸ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ, ਆਪ ਆਈ. ਸੀ. ਐਸ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲਈ ਲੰਡਨ ਚਲੇ ਗਏ। ਤੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਰਹਿਣੀ ਦਾ ਆਪ ਤੇ ਭਾਰੀ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਵਾਪਸ ਦੇਸ ਆਕੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਨੌਕਰੀ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਆਈ. ਸੀ. ਐਸ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿਤਾ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਤੇ ਜੁਟ ਗਏ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਿੰਸ ਔਫ ਵੇਲਜ਼, ਭਾਰਤ ਆਏ ਤਾਂ ਕਲਕਤੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪਨੇ ਭਾਰੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਦੇਸ ਬੰਧੂ ਦਾਸ ਦੇ ਚਲਾਏ ਅਖਬਾਰ "ਫਾਰ ਵਰਡ" ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਵੀ ਬਣੇ ਤੇ ਧੜਲੇਦਾਰ ਲੇਖ ਲਿਖਦੇ ਰਹੇ। ੧੯੨੪ ਵਿਚ ਆਪ, ਕਲਕਤਾ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਦਾ ਚੀਫ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਆਫੀਸਰ ਬਣਾ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਮਾਂਡਲੇ ਭੇਜ ਦਿਤਾ। ਇੰਨਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕੌਂਸਕ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੇਹਲ ਬੈਠਿਆਂ ਹੀ ਕੌਂਸਲ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣ ਦਿਤਾ। ਸੰਨ ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਦ ਆਪਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਦੀ ਸੇਹਤ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਪਰ ਆਪ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਕਲਕਤੇ ਵਾਲੇ ਸਮਾਗਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਕਲਕਤਾ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਮੇਅਰ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਯੂਰਪ ਗਏ। ਤੇ ਉਥੇ ਵਖ ੨ ਦੇਸਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। ਤੇ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਤਜਰਬਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹਰੀ ਪੁਰ ਵਾਲੇ ਸਮਾਗਮ ਦੇ ੧੯੩੯ ਵਿਚ ਆਪ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਭਾਵੇ ਆਪ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਜਾਣ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਆਪ ਫੇਰ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਰਾਏ ਨਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਭਾਵੇਂ ਮਗਰੋਂ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਨਾਲ ਇਖਤਲਾਫ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਖਰ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਛਡਣੀ ਪਈ। ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਅਡ ਹੋਕੇ "ਫਾਰਵਰਡ ਬਲਾਕ" ਨਾਮ ਦੀ ਨਵੀਂ ਜ਼ਥੇ ਬੰਦੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫੇਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਤੇ ਆਪ ਦਾ ਮਿਲਨਾ ਜੁਲਨਾ ਵੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪ ਦੀ ਅਗਾਹਾਂ ਵਧੂ ਤਬੀਅਤ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰੋਨ ਦੀ ਲਗਨ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਜੇਹੀ ਹਿੰਮਤ ਦਿਤੀ ਕਿ ੧੫ ਜਨਵਰੀ ੧੯੪੧ ਨੂੰ ਅਚਨਚੇਤ ਹੀ ਇਕ ਮੌਲਵੀ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਰਾਤ ਦੇ ਅਠ ਵਜੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਕੇ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਤੇ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠਕੇ ਕਲਕਤੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ੪੦ ਮੀਲ ਜਾਕੇ ਰੇਲ ਗਡੀ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਪਸ਼ੌਰ ਜਾ ਉਤਰੇ, ਤੇ ਉਥੋਂ ਮੌਲਵੀ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਹੀ ਕਾਬਲ ਪੌਂਹਚ ਗਏ। ਤੇ ਇਥੋਂ ਜਰਮਨੀ ਜਾ ਪੁਜੇ।

ਇਥੇ ਆਪ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰੌਨ ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਸੋਚਦੇ ਰਹੇ। ਜਰਮਨੀ ਦੇ ਡਿਕਟੇਟਰ ਹਿਟਲਰ, ਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨਾਲ ਆਪਦਾ ਮੇਲ ਜੋਲ ਹੋ ਗਿਆ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਜੰਗ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਉਥੇ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਜਪਾਨ ਸੁਕਾਰ ਦੇ ਸੱਦੇ ਤੇ ੧੯੪੩ ਵਿਚ ਜਾਪਾਨ ਪੁਜ ਗਏ। ਤੇ ਜਾਪਾਨ ਸੁਕਾਰ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਤੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਕੇ ਆਪ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਆਏ, ਆਪਨੇ ੫ ਜੁਲਾਈ ੧੯੪੪ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ਼ ਖੜੀ ਕੀਤੀ। ਅਤੇ ਆਪ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਨੇਤਾ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਬਰਮਾਂ, ਮਲਾਇਆ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਿਲ ਖੋਲ ਕਿ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤਾ।

ਆਪਨੇ ਜੋ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਨੀਕੋਬਾਰ ਅਤੇ ਅੰਡੇਮਾਨ ਦੇ ਟਾਪੂ ਆ ਗਏ। ਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ਼ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹੋਇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ, ਲੜਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜੋ ਕੰਮ ਆਪ ਨੇ ਕੀਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਕ ਵਡੀ ਕਿਤਾਬ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮਿਤਰ ਸਕਤੀਆਂ ਵਲੋਂ ਜਾਪਾਨ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਹੀਰੋਂਸੀਮਾਂ ਤੇ "ਨਾਗਾ ਸਾਕੀ" ਪਰ ਐਟਮ ਬੰਬ ਵਰਤੇ ਜਾਣ, ਤੇ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜਾਪਾਨ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜ ਗਏ। ਤੇ ਜਾਪਾਨ ਸੁਕਾਰ ਦੀ ਜਿਤ ਹਾਰ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜੰਗ ਬੰਦ ਕਰਕੇ, ਆਪ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਟੋਕੀਓ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਗਏ। ਤੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਹਾਦਸੇ ਵਿਚ ੨੩ ਅਗਸਤ ੧੯੪੫ ਨੂੰ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਮਾਤਮ ਦੀ ਸੱਫ ਵਿਛ ਗਈ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤੀਉ ਦਾ ਜਾਪਾਨ ਸੁਕਾਰ ਤੇ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਸ਼ੋਕ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ।

ਅਜ ਭਾਵੇਂ ਨੇਤਾ ਜੀ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਪਰ ਆਪ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕੰਮ, ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਰੌਸ਼ਨ ਹਨ। ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਆਪਦੀ ਦੇਸ ਪਿਆਰ, ਦੇਸ ਸੇਵਾ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਯਾਦ ਕਰਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਕਰਨਲ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ

ਏਹ ਅਣਖੀਲਾ ਗਬਰੂ ਜਾਂਦਾ ਜੇਹੜੀ ਓਰ।
ਵਿੱਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਜਾਇਕੇ ਖੂਬ ਮਚਾਉਂਦਾ ਸ਼ੋਰ॥

ਕਰਨਲ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ ਦਾ ਜਨਮ ਜਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਤਹਿਸੀਲ ਕਸੂਰ ਵਿਚ ਸ. ਜਮਾਦਾਰ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ੧੯੩੩ ਵਿੱਚ ਆਪ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਿੰਦ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ। ੧੯੩੬ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਦੀ ਸਫਾਰਸ਼ ਪਰ ਆਪਨੂੰ ਇੰਡੀਅਨ ਮਿਲਟਰੀ ਅਕੈਡਮੀ ਦੇਹਰਾ ਦੂਨ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਇੱਕ ਮਾਟੋ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। "ਤੁਹਾਡੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਸਲਾਮਤੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਤੁਹਾਡਾ ਪਹਿਲਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਲਾਮਤੀ ਤੇ ਆਰਾਮ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਪਰ" ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਕੇ ਕਰਨਲ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦੀ ਜਾਗ ਲਗ ਗਈ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਹਰਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ।

ਭਾਰਤੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਗਲਤ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਨੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਤੋਂ ਲਹਿੰਦੇ ਤੱਕ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂਨੂੰਗੁਲਾਮੀਂ ਦੇ ਸੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਕੜ ਲਿਆ। ਪਰ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਭੀ ਇਕ ਲਾਹਨਤ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਰਨਲ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ੧੪ ਰਜਮੈਂਟਾਂ ਦੀ ਇਕ ਬਟਾਲੀਅਨ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਕਰਨ ਲਈ ਮਲਾਇਆ ਵਿੱਚ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਦ ਜਾਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ਮਲਾਇਆ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਬੁਜਦਿਲੀ ਭਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਜਪਾਨੀਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਸਖਤ ਠੋਹਕਰ ਮਾਰੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਬਣਾਕੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਲੜਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਤੇ ਹੋਰ ਵਦੇਸ਼ੀ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀਆਂ ਦਾ ਕੈਂਪ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਜਪਾਨੀਆਂ ਵਲੋਂ ਕਰਨਲ ਢਿੱਲੋਂ ਬਣਾਏ ਗਏ! ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਆਪਣੇ ਹਾਕਮ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾ ਪਰ ਇਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਅਫਸਰ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਵੇਖ ਕੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਹਿਸਾਸ ਕਮਤਰੀ ਖਤਮ ਹੋਗਿਆ। ਕਰਨਲ ਸਾਹਿਬ ਬੜੇ ਬਾਰੋਅਬ ਤ੍ਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੈਂਪ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਜਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਆਪ ਖਾਸ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਨੇਤਾ ਜੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦ੍ਰਬੋਸ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਉਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕੀਤੇ ਜੋ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੱਕ ਯਾਦ ਰਹਿਣਗੇ। ਇੰਮਫਲ ਦੇ ਮੁਹਾਜ ਤੋਂ ਆਪਨੇ ਜਨਰਲ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ ਨੂੰ ਇਕ ਪੱਤ੍ਰਕਾ ਲਿਖੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਪੱਕਾ ਇਰਾਦਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ।ਨੇਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪੱਤ੍ਰਕਾ ਦੀ ਸਿਪਿਰਟ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਲ਼ਾਹਿਆ ਸੀ।ਅਜ਼ਾਦਹਿੰਦ ਫੌਜਦੇ ਮੁਕਦਮੇ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਬੜੀ ਇਜ਼ਤ ਨਾਲ ਬਰੀ ਹੋਏ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੁਆਗਤ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਤੋਂ ਆਪ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਛੱਡਕੇ ਗਵਾਲੀਅਰ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਦਾ ਫਾਰਮ ਖੋਹਲ ਲਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਵਿੱਚ ਨਹਿਰੂ ਬਰਗੇਡ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਸਨ।

ਕਰਨਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕੁਮਾਰ ਸਹਿਗਲ

ਆਪ ਪੰਜਾਬ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਸਾਬਕ ਜੱਜ ਸ੍ਰੀ ਅਛਰੂ ਰਾਮ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਵੱਡੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਚੰਗੇ ਔਹਦੇ ਪਰ ਸਨ। ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੋਕੇ ਆਪ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਇਕ ਵਡੇ ਸਰਕਾਰੀ ਔਹਦੇ ਪਰ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਹੋਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸਿਰ ਧੜਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਦਿਲੀ ਦੇ ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਵਿੱਚ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਵਿਰੁਧ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਵਡਾ ਮਕਦਮਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕਰਨਲ ਢਿੱਲੋਂ ਤੇ ਸ਼ਾਹਨਿਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਆਪ ਵਿਰੁਧ ਭੀ ਤਾਜ ਬ੍ਰਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਵਫਾਦਾਰੀ ਤੋੜਨ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਜੰਗ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ।

ਕਰਨਲ ਸਹਿਗਲ ਨੇ ਜੋ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਉਸ ਵਿੱਚ ਆਪ ਨੇ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਦਾਹਵੇ ਨੂੰ ਝੁਠਲਾਲਿਆ ਕਿ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਜਾਪਾਨੀਆਂ ਦੀ ਕਠਪੁਤਲੀ ਫੌਜ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨਾਲ ਆਪ ਭੀ ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋਕੇ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਜੰਤਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ। ਰਾਣੀਂ ਝਾਂਸੀ ਰਜਮੈਂਟ ਦੀ ਕਮਾਂਡਰ ਕਰਨਲ ਲਕਛਮੀਂ ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਵਾਹ ਹੋਚੁਕਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਜੋੜਾ ਪੁਰਅਮਨ ਸ਼ਹਿਰੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਰਨਲ ਲਕਛਮੀ ਨੇ ਨੇਤਾ ਜੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦ੍ਰਬੋਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਰਤੀ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਥੇ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਇਤਨਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਆਪ ਨੇਤਾ ਜੀ ਵਲੋਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦੀ ਵਜ਼ੀਰ ਮੰਡਲੀ ਵਿੱਚ ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਜਰਨਲ ਸ਼ਾਹਨਿਵਾਜ਼ ਖਾਨ

ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਣ ਵਾਲੀ ਜੰਤਾ ਕੌਮੀ ਜਜ਼ਬੇ ਦੇ ਅਧੀਨ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਇਊਂ ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਇਕਠੀ ਹੋ ਗਈ ਜਿਵੇਂ ਬਰਸਾਤ ਦੀ ਰੁਤ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਨਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੜ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਇਕ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਇਕੋ ਨਾਹਰਾ ਸੀ "ਲਾਲ ਕਿਲੇ 'ਚੋਂ ਆਈ ਅਵਾਜ਼ ਸਹਿਗਲ ਢਿਲੋਂ ਸ਼ਾਹਨਿਵਾਜ਼"। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਹਰਿਆਂ ਪਿੱਛੇ ਕੇਹੜੀ ਹਕੀਕਤ ਛੁਪੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਇਹ ਜਾਨਣ ਲਈ ਹਰ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀ ਦਾ ਦਿਲ ਉਤਾਵਲਾ ਸੀ। ਲੋਕ ਬੜੀ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਵਰਕੇ ਫੋਲ ਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਸਹਿਗਲ ਢਿਲੋਂ ਤੇ ਸ਼ਾਹਨਿਵਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਕਦਮੇ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਪਤਾ ਲਗਣ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹਨਿਵਾਜ਼ ਦਾ ਨਾਮ ਹਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਦੇ ਕੰਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਗਹਿਰਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਉਤਰ ਗਿਆ।

ਇਸਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਕਰਨਲ ਸ਼ਾਹਨਿਵਾਜ਼ ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਇਕ ਐਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਖਾਨ ਦਾਨ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਜਿਸਦੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਭਗਤੀ ਇਕ ਰਵਾਇਤ ਬਣ ਚੁਕੀ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਖਾਲੀ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿਸ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਜਾਪਾਨੀਆਂ ਦੇ ਰਹਿਮ ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਉਸਨੇ ਸ਼ਾਹਨਿਵਾਜ਼ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਰੁਧ ਅਮਿੱਟ ਘ੍ਰਣਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਮੋਢੇ ਛੰਡ ਕੇ ਸ਼ਾਹਨਿਵਾਜ਼ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਕੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਰਾ ਵਿਰੁਧ ਭੀ ਲੜਨਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਲੜਾਂਗਾ" । ਅਜ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਆਦਰਸ ਬਣਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਜਦ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਕਢ ਲੈਂਦੇ ਚੈਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੈਠਾਂਗੇ ਇਹ ਪ੍ਰਤਿੱਗਿਆ ਕਰਕੇ ਕਰਨਲ ਸ਼ਾਹਨਿਵਾਜ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪਨੇ ਪਹਿਲੇ ਡਵੀਜ਼ਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹੋਇ ਅਮਰੀਕਨ ਤੇ ਇਸ ਫਲ ਦੇ ਮੁਹਾਜ਼ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਵਿਰੁਧ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ । ਕਰਨਲ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੇ ੮੦ ਆਦਮੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜਾਂ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਦੀ ਜਾਗੀ ਹੋਈ ਜ਼ਮੀਰ ਨੇ ਖਾਨਦਾਨੀ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲਾਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸੱਚਾ ਸਿਪਾਹੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ । ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਵਡੇ ਮੁਕਦਮੇ ਵਿਚ ਕਰਨਲ ਢਿਲੋਂ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਕੁਮਾਰ ਸਹਿਗਲ ਨਾਲ ਆਪ ਭੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਮੁਜਰਮ ਸਨ । ਪ੍ਰੰਤੂ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ । ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਨਾਲ ਇਤਨਾ ਪਿਆਰ ਹੈ ਕਿ ਬਾਵਜੂਦ ਆਪ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਾਨਦਾਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹੋਇ ਆਪ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਹੀਂ ਗਏ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹੋਣ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਕਰਨਲ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਲ

ਕਰਨਲ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਲ ਕਸਬਾ ਮਜੀਠਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇ । ਆਪ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਤੇ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ਼ ਵਿਚ ਚੰਗੇ ਉਚੇ ਔਹਦੇ ਤਕ ਪੁਜ ਗਏ । ਸਿੰਘਾਂ ਪੁਰ ਖਾਲੀ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬੇਆਸਰਾ ਛਡ ਦਿਤਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਸਿੰਘਾਂ ਪੁਰ ਵਿਚ ਸਨ । ਜਿਸ ਦਿਨ ੪੫ ਹਜ਼ਾਰ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ਼ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਫੇਰ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਜਾਪਾਨੀਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਰਨਲ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀ ਸਨ ਤੇ ਆਪਨੇ ਇਸ ਇਕਠ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਭਰੀ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦੇ ਹੋਇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੱਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ । ਗਿਲ ਸਾਹਿਬ ਚੰਗੇ ਵਕਤਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣੇ ਅਫਸਰ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿਂਦ ਫੌਜ਼ ਤੇ ਇੰਡੀਪੇਡੇਂਸਲੀਗ ਵਿਚ ਆਪ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਆਗੂ ਬਣ ਗਏ ।

ਟੋਕੀਉ ਤੇ ਬੰਕਾਕ ਦੀਆਂ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਡੇਲੀਗੇਟ ਬਣਕੇ ਗਏ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਬਹਤ ਸੋਹਣੇ ਖਿਆਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ । ਜਦ ਜਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਜਾਪਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਮਤ ਭੇਦ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਜਾਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਕਰਨਲ ਗਿੱਲ ਦਾ ਹੱਥ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਪਰ ਬ੍ਰਤਾਨਵੀ ਏਜੰਟ ਹੋਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ । ਜੱਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਾਪਾਨੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਖਿਆਲ ਦੀ ਸਖਤ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਜੋ ਕੁਝ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖਕੇ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਉਕਸਾਹਟ ਵਿਚ ਆਕੇ ਨਹੀਂ । ਜਾਪਾਨੀਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਅਡੋਲ ਰਹੇ । ਜੰਗ ਖਤਮ ਹੋਣ ਪਰ ਆਪ ਨੂੰ ਬ੍ਰਤਾਨਵੀ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ । ਜਦ ਆਪ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਸਿਖ ਜਗਤ ਨੇ ਆਪ ਦਾ ਤੇ ਜੱਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੁਾਗਤ ਕੀਤਾ । ੧੯੪੬ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਇਕ ਐਸੇ ਆਗੂ ਦੀ ਲੋੜ ਭਾਸੀ ਜੋ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਨੇਤਾਵਾਂ ਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਗਲਬਾਤ ਕਰ ਸਕੇ ਤੇ ਸਿੱਖ ਕਾਜ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਸਕੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਇਕ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਬੋਰਡ ਬਣਾਇਆ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਨਲ ਗਿੱਲ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਸਿੱਖ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਨਵੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਤੇ ਚਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪੁਰਾਣੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਆਪ ਦੇ ਮਤਭੇਦ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਆਪ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਕੇ ਅੱਡ ਹੋ ਗਏ। ਜੱਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਭੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਬਾਬਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਮਲਾਇਨ ਗਾਂਧੀ'

ਬਾਬਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਆਪ ਮਲਾਇਆ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਰੇਲਵੇ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰ ਰਹੇ ਤੇ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲੈਕੇ ਕੁਆਲਾਲੰਪਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਏ। ਰਾਜਸੀ ਕੰਮਾ ਵੱਲ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਘੱਟ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਇੰਡੀਅਨ ਇੰਡੀਪੈਂਡੈਂਸ ਲੀਗ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਮਲਾਇਆ ਵਿੱਚ ਕਾਇਮ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਦੇਸ਼ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਤਨ ਮਨ ਧਨ ਕਰਕੇ ਇਸ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਮਲਾਇਆ ਤੇ ਜਪਾਨੀਆਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਖਰਾਬ ਸੀ। ਦੁਖੀ ਜਨਤਾ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਜਪਾਨੀਆਂ ਦੇ ਇਕਤਦਾਰ ਦੇ ਪੁੜਾਂ ਵਿੱਚ ਬੁਰੀ ਤਰਾਂ ਪਿਸ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਦਰਦੀ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਬੇਚੈਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਕੁਆਲਾਲੰਪਰ ਦੀ ਇੰਡੀਅਨ ਇੰਡੀਪੈਂਡੈਂਸ ਲੀਗ ਦੇ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਇਥੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਦਾ ਵਡਾ ਕੈਂਪ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਬਾਦੀ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਹੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਭੀ ਰਾਸ਼ਨ ਸਪਲਾਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਸਨ। ਫੌਜੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤਰਸ ਯੋਗ ਸੀ। ਜਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਤੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਨ ਸਪਲਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮਲਾਇਨ ਨਾਮ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਚਿਟੇ ਖਦਰ ਦੇ ਕਪੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਫੈਦ ਦਾਹੜੇ ਵਾਲੇ ਬਾਬਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਹੋਕੇ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਇਤਨੇ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਸਚੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਨਮੂਨਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਦੁਖੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ ਆਪ ਦਾ ਖਾਸ ਚਾਉ ਸੀ ਇਸ ਔਕੜ ਵਿੱਚ ਆਪ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਅਨਥੱਕ ਘਾਲਣਾ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਮਸਾਲ ਬਣੇ। ਆਪਪੰਜਾਬ ਅਪਰ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੀ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਸ਼ਸ਼ੋਭਤ ਕਰਕੇ ਸੰਸਾਰ ਅਮਨ ਲਈ ਅਹਿਮ ਪਾਰਟ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।ਮਨੁਖ ਦੀ ਉਚਤਾ ਉਸਦੇ ਉਚੇ ਆਦਰਸ਼ ਤੋਂ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਗਲ ਫਖਰ ਨਾਲ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਉਚਾ ਆਦਰਸ਼ ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ ਉਹ ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮਨੁਖ ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਭੀ ਉਚਾ ਲੈ ਜਾਵੇਗਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੈਪਟਨ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜਗਰਾਉਂ

ਜੜ ਅੰਗ੍ਰੇਜੀ ਰਾਜਦੀ ਪੁਟਣ ਏਹ ਜ਼ੁਆਨ ।
ਸ੍ਵੈਰਾਜ ਦੇ ਹਿੰਦ ਤੇ ਝੂਲਣ ਅਜ ਨਿਸ਼ਾਨ ।

ਆਪ ਜੀਦਾ ਜਨਮ ਜਗਰਾਉਂ ਵਿੱਚ ਸ:ਇਛਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ੧੯੧੫ਈ:ਨੂੰਹੋਇਆ।੧੯੩੩ਈ: ਵਿੱਚ ਆਪ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ। ਫੌਜ ਦੇ ਕਈ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਕੈਪਟਨ ਦੇ ਔਹਦੇ ਤੱਕ ਪੁਜੇ। ਆਪ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮਿਸਰ ਵਿੱਚ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ ਜਦ ਜਰਮਨੀ ਦੀਆਂ ਜੇਤੂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕੈਦੀ ਬਣਾਇਆ। ਜਰਮਨ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਨੇਤਾ ਜੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦ੍ਰਬੋਸ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਜਰਮਨੀਆਂ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਬਦਲਗਿਆ।

ਮਿਸਰ ਵਿੱਚੋਂ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਇਟਲੀ ਲੈਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਇਕਬਾਲ ਸ਼ੈਦਾਈ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਸ਼ਹੀਦੇ ਆਜ਼ਮ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਾਚੇ ਸਨ ਜੋ ਹਿੰਸਦੁਤਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦੇਕੇ ਕਢੇ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਇਟਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਕੇ ਦਿਨ ਕਟੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਖੁਸ਼ਖਬਰੀ ਸੁਣਾਈ ਕੇ ਨੇਤਾ ਜੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦ੍ਰ ਬੋਸ ਜਰਮਨੀ ਵਿੱਚ ਪੁਜ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਕਾਇਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਕੈਪਟਨ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜਦ ਨੇਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪੱਤ ਰਾਇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖਾਤਰ ਵਡੀ ਤੋਂ ਵਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਨੇ ਫ੍ਰਾਂਸ ਦੇ ਮੁਹਾਜ਼ ਤੇ ਜਰਮਨ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਓਥੇ ਜਾਕੇ ਆਪ ਨੇ ਅਪਣੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਅਤੇ ਮੇਹਨਤ ਅਤੇ ਤਜਰਬੇ ਨਾਲ ਜਰਮਨਾ ਦੇ ਭੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਅਵਲ ਨੰਬਰ ਲੈਕੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਨਾ ਉਚਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਨੇਤਾ ਜੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇ। ਆਪ ਨੂੰ ਆਲਾ ਫੌਜੀ ਟਰੇਨਿੰਗ ਲਈ ਮਿਲਟਰੀ ਅਕੈਡਮੀ ਬਰਨਲ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ।

ਆਪ ਮੁਹਾਜ਼ ਤੇ ਜਾਕੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਰਹੇ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਹਿਟਲਰ ਨੇ ਰੂਸ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਧਰੋਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਹਾਰ ਯਕੀਨੀ ਹੋ ਗਈ। ਜਰਮਨੀ ਦੀ ਹਾਰ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਕੈਦੀ ਬਣਾਲਿਆ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਦੇਣ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਅਫਸਰਾਂ ਨਾਲ ਕੈਦ ਵਿਚ ਰਖੇ ਗਏ। ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨਾਲ ਅੰਗ੍ਰੇਜਾਂ ਨੇ ਬਹਤ ਬੁਰਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੂੰ ਤੇ ਆਪ ਜੀਦੇ ਸਾਥੀ ਤਾਂ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਗੋਲੀਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਆਪ ਨੂੰ ੨੦ ਸਤੰਬਰ ੧੯੪੫ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਲੈਆਂਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਅਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਰਹੇ। ਉਪਰੰਤ ੨੦ ਮਾਰਚ ੧੯੪੬ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਬਾਹਰ ਆਕੇ ਆਪ ਨੇ ਪਹਿਲੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਫਾਰਵਰਡ ਬਲਾਕ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸੂਬਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣ ਗਏ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਿਛੋਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਜਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮਤਭੇਦ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਪਿੰਡ ਕਿਸਾਨ ਸਭਾ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਗੇ। ੧੯੫੨ ਦੀਆਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਜਮਹੂਰੀ ਫਰੰਟ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਲਈ ਖੜੇ ਹੋਇ ਪਰ ਥੋਹੜੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਅਸਫਲ ਰਹੇ।੧੯੫੩ ਵਿਚ ਬਿਨਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਮਿਊਂਸਪਲ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਸਨ ੧੯੫੪ ਦੇ ਹੜ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਡੂੰਗੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਜਿਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਪੰਜਾਬ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਵਲੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਨਾਵਾਂ ਮਿਲਿਆ । ਅਜਕੱਲ ਆਪ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਾਤ ਦਿਨ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਧੜੱਲੇਦਾਰ ਵਿਆਖਿਆਨ ਦਾਤਾ, ਤੇ ਉਘੇ ਰਾਜਸੀ ਵਰਕਰ ਹਨ।

ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਾਈ

ਆਪ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ਼ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਨਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਮਲਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੂਬੇਦਾਰ ਮੇਜਰ ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ੧੮੯੯ ਈ: ਨੂੰ ਤੇਪੰਨ ਪੀਰਾਕ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਮਲਾਇਆ ਵਿਚ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਮਲਾਇਆ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਈ ਤੇ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਇੰਨਸੀਚਿਊਟ ਕੁਆਲਾ ਲੰਪਰ ਵਿਚੋਂ ਆਪਨੇ ਮੈਟ੍ਰਿਕੱਪਾਸ ਕੀਤੀ। ੧੯੧੬ ਵਿਚ ਆਪ ਮਹਿਕਮਾਂ ਰੇਲਵੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਗਏ। ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਾਸਟਰ ਦੇ ਔਹਦੇ ਤਕ ਪਹੁੰਚੇ। ੧੯੨੪ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਜੋਰਾਂ ਤੇ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਰਵਿਸ ਛਡਕੇ ਪੰਜਾਬ ਆ ਗਏ।

ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਆਕੇ ਘਰੇਲੂ ਉਲਝਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਕਿਸੇ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਲੈ ਸਕੇ। ੧੯੨੫ ਵਿਚ ਆਪ ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਮਲਾਇਆ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਉਥੇ ਕਈ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਔਹਦਿਆਂ ਤੇ ਰਹੇ। ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਜਦ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦੀ ਲਹਿਰ ਜ਼ੋਰਾਂ ਤੇ ਸੀ ਤਾਂ ਮਲਾਇਆ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਵਿਰੁਧ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਤਖਤਾ ਉਲਟਾਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਝੂਠਾ ਮੁਕਦਮਾ ਬਣਾਇਆ। ਸ: ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂ ਮਾਨ ਤੇ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਛਜਾਵਾਲ ਨਾਲ ਮਿੱਤ੍ਰਤਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿਕ ੧੪, ੧੫ ਸਜਨਾ ਨੂੰ ਭੀ ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਬਹੁਤ ਰਸੂਖ ਵਾਲੇ ਸਜਨ ਸਨ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਅਫਸਰਾਂ ਪਾਸ ਆਪਣੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦੀਆਂ ਯੋਗ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮਲਾਇਆ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ।

ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਿੱਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਬੇਵਫਾਈ ਕਰਨ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਗੁਨਾਹ ਸਮਝ ਦੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੱਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਫ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਸਾਰੇ ਸਜਨ ਰਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਮੈ ਇਕਲਾ ਰਿਹਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ੬ ਮਹੀਨੇ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਰਖਣ ਪਿਛੋਂ ਸਰਕਾਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਭ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਗਈ।

ਨੋਟ :– ਸ੍ਰ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਸਮੇਂ ੯ ਸਾਥੀ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਮਲ੍ਹਾ, ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸਾਬ ਸਿੰਘ, ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ, ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਪੈਨਸਨਰ ਆਦਿ ਪੰਜ ਸਜਨ ਮਲਾਇਆ ਵਿਚੋਂ ਕਢੇ ਗਏ ਸਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ ਸ੍ਰ: ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫੇਰੂਮਾਨ, ਸ੍ਰ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਛਜਾਵਾਲ, ਸ੍ਰ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਰਾੜ, ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕਲਾ, ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਸੂੰਦਾ ਜੇ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਸਜਨਾਂ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਸੈਂਕੜੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਹੋਰ ਕਢੇਜਾਣਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾਸੀ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਫਹਿਰਿਸਤਾਂ ਬਣ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ।

ਨੋਟ:– ੨. ੧੯੩੭–੩੮ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸਿਖ ਪੰਥ ਨੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਅਛੂਤ ਉਧਾਰ ਦਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਅੰਦੋਲਨ ਚਲਾਇਆ ਤਾਂ ਮਲਾਇਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਸ੍ਰ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ੍ਰ: ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਕਨਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਰੀਪੋਟ ਲੈਣ ਲਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਏ ਅਤੇ ਇਸ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਨੇ ਮਾਲਾਬਾਰ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ।

ਨੋਟ:– ੩. ਸ੍ਰ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨੈਸਨਲਿਸਟ ਲੀਡਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ੧੯੩੭ ਵਿਚ ਜਦ ਪੰ: ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਮਲਾਇਆ ਦੇ ਦੌਰੇ ਪਰ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ੧੯੪੬ ਵਿਚ ਜਦ ਪੰਡਤ ਜੀ ਫਿਰ ਮਲਾਇਆ ਦੇ ਦੌਰੇ ਪਰ ਗਏ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਵਲੋਂ ਆਪ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਸ੍ਰ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਵਾਗਤ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਲਾਇਅਨ ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਆਪ ਬਾਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ।

ਧਾਰਮਕ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਵੱਧ ਚੜ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮਲਾਇਆ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪਬਲਿਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਆਪ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਸਕਤ੍ਰ ਰਹੇ।

ਜਦ ਗਿ:ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਲਾਇਆ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਲੀਗ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਚੋਣਵੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚ ਗਿਣੇ ਜਾਣ ਲਗ ਪਏ। ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਤੇ ਬੰਕਾਕ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਤੇ ਆਪ ਈਪੂ ਤੋਂ ਡੈਲੀਗੇਟ ਬਣ ਕੇ ਗਏ। ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ਼ ਖੜੀ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਜਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਨੇਤਾ ਜੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਦੇ ਭੀ ਆਪ ਚੰਗੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਪਾਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਆਪ ਮਲਾਇਆ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਖਾਸ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਆਕੇ ਫਾਰਵਰਡ ਬਲਾਕ ਦੇ ਵਰਕਰ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਵੱਧ ਚੜਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਮੇਰਠ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਆਪ ਮਲਾਇਅਨ ਡੈਲੀਗੇਸ਼ਨ ਦੇ ਮੁਖੀ ਬਣ ਕੇ ਆਏ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮਾਧ ਭਾਈ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸਮਾਧ ਭਾਈ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਵਿਚ ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ੧੯੦੧ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਦੇਵ ਸਮਾਜ ਸਕੂਲ ਮੋਗਾ ਤੋਂ ਆਪ ਨੇ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਸਟੇਟ ਵਿਚ ਕੁਝ ਚਿਰ ਰੇਲਵੇ ਵਿਚ ਕਲਰਕ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਮਲਾਇਆ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਪੁਲਸ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਇੰਨਕਲਾਬੀ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਸ਼ਹੀਦ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡਕੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆਗਏ ਤੇ ਇੰਨਕਲਾਬੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੈਣ ਲਗ ਪਏ।

ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਕੇ ਆਪ ਨੇ ਯੁਗ ਪਲਟਾਊ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰੇ ਸਿੰਘ ਬੇਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਲਈ ਅਤੇ ਅਤਿ ਗਰੀਬੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਪਨੇ ਆਪਣੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਵੇਚਕੇ ਹਥਿਆਰ ਖਰੀਦ ਲਏ। ੧੯੩੨ ਵਿਚ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਆਪ ਮਫਰੂਰ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਗੁਪਤਵਾਸ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਠਹਿਰੇ ਹੋਇ ਸਨ ਕਿ ਆਚਾਂਨਕ ਪਸਤੌਲ ਚਲ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪੱਟ ਵਿਚੋਂ ਗੋਲੀ ਨਿਕਲ ਗਈ ਅਤੇ ਆਪ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਇਕ ਕਸਬੇ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਦ ਆਪ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਬਣ ਗਿਆ। ੧੯੪੩ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਆਖਰੀ ਚਿਠੀ ਦੇਸ਼ ਆਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ਼ ਦੇ ਇਕ ਅਫਸਰ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇੰਪੀਰੀਲਿਜ਼ਮ ਵਿਰੁਧ ਲੜ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਿਆ ਕਿ ਆਪ ਜਿਉਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਥਾਣਾ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅਜੇ ਤੱਕ ਮਫਰੂਰ ਲਿਖੇ ਹੋਇ ਹਨ।

ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਾਂਸ

ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ੧੫-੬-੧੯੨੨ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਬਾਲਪਨ ਅਵਸਥਾ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਖੇਲਦੇ ਮਲਦਿਆਂ ਨੰਘੀ ਜਦ ਛੇਵੇਂ ਸਾਲ ਵਿਚ ਪੈਰ ਧਰਿਆ ਤਾਂ ਸੁਗੜ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੇ ਸਕੂਲ ਪੜਨ ਪਾਇਆ ਆਪਜੀ ਦੀ ਬੁਧੀ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਤੇ ਨੌਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤਕ ਅੱਵਲ ਨੰਬਰ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸਕਰਕੇ੧੯-੭-੧੯੩੯ ਨੂੰ ਮਲਾਇਆ ਚਲੇਗਏ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਨੌਕਰੀ ਛਡਕੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ਼ ਵਿਚ ਭਰਤੀਹੋਗਏ ਅਤੇ ਅਫਸਰ ਸਕੂਲ ਵਿਚੋਂ ਲਫਟੈਨੀ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਫੇਰ ਕੈਦ ਹੋਏ ੧੯੪੬ ਵਿਚ ਮੁਲਕ ਵਾਪਸ ਆਏ ਅਤੇ ਅਜ ਭੀ ਕੌਮ ਅਤੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਸੇਵਾ ਜਰੱਨਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਜ਼ਦੀ ਲਾੜੇ ਜੈਸੇ ਉਘੇ ਕੌਮੀ ਅਣਖੀਲੇ ਜਰੱਨਲ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲਫਟੀਨੈਂਟ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਸ:ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਮਲਕ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਮੈਟਰਕ ਪਾਸ ਕਰਦੇ ਹੋਇ ਹੀ ਸਫਰ ਮੈਨਾ ਰੁੜਕੀ ਵਿਚ ਜਾ ਭਰਤੀ ਹੋਏ।

ਜਿਸ ਵਕਤ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਖੜੀ ਹੋਈ ਤਦ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਆਪ ਜਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਮੇਰਾ ਮੁਝ ਮੈਂ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਜੋ ਕੁਛ ਹੈ ਸੋ ਤੇਰਾ" ਕਹਕੇ ਆਪ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਜਨਰਲ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੂਰੇ ਵਸਵਾਸ ਮਿੱਤ੍ਰ ਬਣਕੇ ਖਾਸ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਮਨੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ, ਆਪ ਦਾ ਚੇਹਰਾ ਭਰਬਾਵ ਸ਼ਾਲੀ ਤੇ ਸੁਭਾ ਮਿਠਾ ਬੋਲੜਾ, ਮਿਲਨ ਸਾਰ ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਰੁਚੀ ਵਾਲੇ ਅਗਾਂ ਬਧੂ ਹਨ।ਹੁਣ ਵੀ ਜਨਰਲਸਹਿਬਜੀ ਦੇ ਹਰ ਮਨ ਪਿਆਰੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਜਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਾਥ ਹੀ ਰਹਿਦੇ ਹਨ।

ਕੈਪਟਨ ਨਛਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸੰਗਤ ਪੁਰਾ ਡਾ: ਬਾਗ੍ਹਾ ਪੁਰਾਣਾ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਹੈ। ਆਪ ਅਜ਼ਾਦ ਬਰਗੇਡ ਦੇ ਜਿਸ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਕਰਨਲ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਰਨਲ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਬੀਮਾਰ ਹੋਣ ਤੇ, ਉਸ ਬਰਗੇਡ ਦੇ ਐਡਜੂਟੈਂਟ ਰਹੇ ਅਤੇ ਮੇਜਰ ਪਰਭ ਦਿਆਲ ਦੇ ਫਰੰਟ ਤੋਂ ਭਜ ਜਾਣ ਅਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਣ ਤੇ ੩੬ ਘੰਟੇ ਇਸ ਬਰਗੇਡ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਕੀਤੀ। ਸੁਭਾਸ਼ ਬਰਗੇਡ ਅਤੇ ਗਾਂਧੀ ਬਰਗੇਡ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ EX. ਬਰਗੇਡ ਦੇ ਐਡਜੂਟੈਂਟ ਬਣੇ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਤਕ ਕੈਂਪ ਐਡਜੂਟੈਂਟ ਰਹੇ। ਇਹ ਇਕ ਬਰਗੇਡ ਅਤੇ ਕੈਂਪ ਹੀ ਸੀ, ਜੋ ਫਰੰਟ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਬਲੈਕ ਕੈਟਾਗਰੀ ਵਿਚ ਆਇਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਬਕਾਇਆ ਆਦਿਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।

ਸ: ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੰਡੀ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ, ਪਿਤਾ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਦੀ ਸਲੱਖਣੀ ਕੁਖ 'ਤੋਂ ਫਰਵਰੀ ੧੯੧੪ ਈ: ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਜੰਡੀ, ਥਾਣਾ ਸਿਧਮਾ ਬੇਟ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ, ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਬਾਲਪਨ:—ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਖੇਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਤੀਤ ਕਰਦਿਆਂ ਲੰਘਿਆ ਆਪ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਸਿਪਾਹੀ ਬਣਨ ਦਾ ਚਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਤੇ ਫੌਜ ਵਿਚ,੨੧ ਅਗਸਤ ੧੯੩੬ ਈ: ਨੂੰ ਇੰਡੀਅਨ ਸਿਗਨਲ ਕੋਰ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ੧੯ ਜਨਵਰੀ ੧੯੪੧ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਮਿਡਲ ਈਸਟ ਮਿਸਰ ਲੇਬੀਆ ਆਦਿ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ,ਤੇ ਆਪਨੂੰਭੇਜਿਆ ਗਿਆ।੮ ਅਪ੍ਰੈਲ੧੯੪੧ ਆਪਨੂੰ ਜਰਮਨਾ ਨੇ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਜਰਮਨ ਦੇਸ਼ ਪਹੁੰਚਾਏ ਗਏ।ਜਿਥੇ ਅਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ਦੇ ਲੋਕਾਂਦਾ ਜੀਵਨ ਉਨ੍ਹਾਂਦੀ ਤਰੱਕੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਆਪ ਦੇ ਕੋਮਲ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਦਿਲ ਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਚੰਗਿਆੜੀ ਚਮਕ ਉਠੀ । ਜੋ ਥੋੜੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਟਾ ਲਟਾ ਭਾਂਵੜ ਹੋਕੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਜੁਲਮਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਉਂ ਬਣੀ।

ਜਦ ਨੇਤਾ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਜੀ ਨੇ ਬਰਨਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਕੇ I.N.A. ਬਨੌਣ ਦਾ ਇਲਾਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਉਸ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਜਦ ਨੇਤਾ ਜੀ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਦਾ ਰੁਖ ਬਦਲਿਆ ਵੇਖ ਕੇ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਮਲਾਇਆ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸੈਨਾ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਨਾਂ ਵਿਰੁਧ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਅਖੀਰ ਤਕ ਲੜਦੀ ਰਹੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਭੀ ਲੜੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੧੩ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਜਰਮਨੀ ਵਿੱਚ ਫੌਜ ਅਤੇ ਪੋਲੀਸ ਦੀ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਜਰਮਨੀ ਦੀ ਹਾਰ ਤੇ ਆਪ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹਥ ਆ ਗਏ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਗਏ ਕਿ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਕੰਮ ਦੀ ਮਾਫੀ ਅਤੇ ਸਦਾ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਦਾ ਗਦਾਰ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਉਪਾਸ਼ਕ ਬਨਾਉਣ ਖਾਤ੍ਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਠੂਆਂ ਨੇ ਮਨੌਣ ਖਾਤਰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸਹਿ ਤੇ ਅਕਹਿ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ। ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ ਭਰੋਸੇ ਅਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਡਟੇ ਰਹੇ। ਅਤੇ ਏਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿੱਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਸਲਾਮ ਨਾ ਦਿਤਾ ਜਾਏ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ੨੦-੩-੧੯੪੬ ਨੂੰ ੩੦੦ ਰੀਮਾਰਕ ਦੇ ਕੇ ਫੌਜ ਤੋਂ ਕਢ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। 'ਅੰਨਾ ਕੀ ਲੋੜੇ ਦੋ ਅੱਖਾਂ' ਆਪ ਜੀ ਤਾਂ ਇਹੋ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਆਪ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਜਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਹਿਸਾ ਲੈਣ ਲੱਗੇ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਗੌਰਮਿੰਟ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਆਸੀ ਪੀੜਤ ਦਰਜਾ ਦਲਵਾਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਪੈਨਸ਼ਨਾਂ ਲਗਵਾਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ ਬਦਲੇ ੪੦ ਰੁਪੈ ਮਾਹਵਾਰ ਪੰਜਾਬ ਗੌਰਮਿੰਟ ਵਲੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਸ: ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਸਿਵੀਆਂ

ਸ: ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਫਤਹ ਗੜ ਸਿਵੀਆਂ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬਚਪਨ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲੰਘਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਮੈਟਰਿਕ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਜਾ ਭਰਤੀ ਹੋਏ। ਆਪ ਇਕ ਹੋਣ ਹਾਰ ਜਵਾਨ ਤੇਜ ਬੁਧੀ ਅਤੇ ਮਿਠ ਬੋਲੜੇ ਹੋਣ ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਸਨ ਜਿਸ ਵਕਤ ਜਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਅਪਣਾ ਨਾਮ ਜਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ। ਬੜੇ ਫੁਰਤੀਲੇ ਤੇ ਸੁਚੀਲੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੇ ਜਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਘਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋਏ। ਜਦ ਸਾਰੀ ਅਜ਼ਾਦ ਫੌਜ ਕੈਦ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਨਾਲ ਹੋਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੯੪੬ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਪਿੰਡ ਆਉਂਦਿਆਂ ਸਾਰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਵਾਇਆ।ਅਤੇ ਇਲਾਕਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਦੇਸ਼ ਘਲ ਕੇ ਸਦਿਆ। ਤਿੰਨਦਿਨ ਲੰਗਰ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸ: ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਹੱਡ ਬੀਤੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸੁਣਾਈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਕੌਣ ਹਿਰਦਾ ਜਿਸਦੇ ਨੇਤ੍ਰ ਸਜਲ ਨਾ ਹੋਏ ਹੋਣ ਆਪ ਜੀ ਉਸ ਧੁਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗੁਰਅਸਥਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਤੱਤਪਰ ਹੋਕੇ ਜੁਟੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਗਿਆਨੀ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢਿਲੋਂ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸ੍ਰ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ (ਭਾਗੋ) ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਬੁਟਰ ਕਲਾਂ, ਡਾ: ਖਾਸ, ਤਸੀਲ ਮੋਗਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਬਾਲਪਨ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਖੇਡਦਿਆਂ ਅਤੇ ਮੁਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਜਾਰਿਆ। ਮਿਡਲ ਪਾਸ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਗਿਅਨੀ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਉਪਰਾਮ ਹੋਕੇ ਪ੍ਰਦੇਸ ਚਲੇ ਗਏ, ਤੇ ਜਾਕੇ ਪੋਲੀਸ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ, ਤੇ ਨੈਕ ਬਣੇ।

ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਪਾਸੋਂ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਕੁਝ ਪਰਚੇ ਫੜੇ ਗਏ,ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰਾਂਵਿਕ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਵੰਬਰ ੧੯੩੧ ਵਿਚ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਦੇਸ ਨਿਕਾਲਾ ਦੇਕੇ ਵਾਪਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਇਥੋਂ ਵੀ ਆਪ ਤੇ ਕਰੜੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੋਣ ਲਗੀ। ਜਦੋਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਡਸਕੇ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ, ਸ੍ਰ: ਦੁਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ, ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗਏ, ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਬੰਦ ਹੋਨ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋਕੇ ਘਰ ਆਏ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦੇ ਵਰੰਟ ਜਾਰੀ ਹੋਗਏ। ਤਾਂ ਆਪ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਤੇ ਉਥੇ ਵੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾ ਦਿਤੀ, ਤਾਂ ਜੋਹਰ ਮਾਰੂ ਰਿਆਸਤ ਮਲਾਈ ਵਿਚ ਆਗਏ, ਤੇ ਮਿ: ਗੋ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਚਲ ਰਹੀ ਸਾਂਗੀ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਗਏ।

੧੯੩੬ ਵਿਚ ਜਾਪਾਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ, ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾਉਨ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤੇ, ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ ਬੰਕੋਕ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਜੋਹਰ ਬਾਰੂ ਵਿਚ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੂਜੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ੧੯੪੧, ੪੨ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਹਾਰ ਰਹੇ ਸਨ" ਤੇ ਮਲਾਯਾ ਵੀ ਹਥੋਂ ਗੁਆ ਬੈਠੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜਾਪਾਨ ਨੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਭਾ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪੀਨਾਂਗ ਦੀ ਕੋਠੀ ਤੇ, ਰਾਸ ਬਿਹਾਰੀ ਬੋਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਹੋਈ ਇਕਤਰਤਾ ਵਲੋਂ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਕੇ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਸਕੂਲ ਖੋਲਿਆ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਸਿਖਲਾਈ ਮਗਰੋਂ ਇੰਨਾਂ ਨੂੰ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਰੈਂਕ ਦੇਕੇ ਕੁਝ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਬਰਮਾ ਨੂੰ ਘਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪ ਰੰਗੂਨ ਪੁਜੇ। ਇਥੇ ਕਰਨਲ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰੌਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਹੋਈ, ਤੇ ਆਪ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਰੰਗੂਨ ਤੋਂ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਂਹੀ ਖਾੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕਲਕਤੇ ਨੂੰ ਚਲੇ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੇ ਦੇਖਕੇ, ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਕਲਕਤੇ ਲਿਆਂਦਾ। ਜਿਥੇ ਜਾਪਾਨੀ ਜਸੂਸ ਜਾਣਕੇ ਇੰਨਾਂ ਤੇ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾਇਆ, ਤੇ ਜੇਲ ਭੇਜ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਿੱਤਾ। ਇੰਨਾਂ ਦੇ ਕਈ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਫਿਰ ਇਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਦੇ ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਤੇ ਜਾਪਾਨੀ ਜਾਸੂਸ ਜਾਣਕੇ ਅਕਹਿ ਤੇ ਅਸਹਿ ਦੁੱਖ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਤੇ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾਕੇ ੨੩ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੪੫ ਨੂੰ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਜੇਲ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ। ੨੩ ਦਸੰਬਰ ੧੯੪੫ ਨੂੰ ਫਿਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਤੇ ਕਾਫੀ ਸਖਤੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਜਦੋਂ ੧੫ ਅਗਤ ੧੯੪੭ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਰਿਹਾ ਹੋਏ।

੧੯੪੭ ਦੀ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਦੀ ਗੜ ਬੜ ਸਮੇਂ ਵੀ ਆਪਨੇ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਜਿਸਦੇ ਆਪ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣੇ, ਮੋਗੇ ਅਤੇ ਜ਼ੀਰੇ ਦੀਆਂ ਤਸੀਲਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਕੇ ਤਨੋ ਮਨੋ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੫੭ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਹੜੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦਿਤੀ। ਉਹ ਵੀ ਆਪ ਕੌਮੀ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਖਰਚ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਮਾਰਚ ੧੯੫੯ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਲੜਕੀਆਂ ਦਾ ਸਕੂਲ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਖੋਲਿਆ ਹੈ। ਤੇ ੨੫੦੦ ਰੁਪਯਾ ਜਮਾਂ ਕਰਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਤੇ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਸ ਸਕੂਲ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸਤਰਾਂ ਆਪ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਦੇਸ ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸੂਬੇਦਾਰ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੌਹਲ ਜਨੇਤਪੁਰਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਭਾਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਅਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਫੌਜ਼ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਤਰਕੀ ਕਰਕੇ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਦੇ ਔਹਦੇ ਤਕ ਪੁਜੇ। ਪਹਿਲੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ਼ ਖੜੀ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੱਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਇਸ ਫੌਜ ਨੂੰ ਜੱਥੇਬੰਦ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਜੋ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਜੱਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀ ਉਸ ਦੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕੁਟ ਕੁਟ ਕੇ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਸ੍ਰ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨ ਸਿੱਖਦੌਲਤ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸਿੱਖਦੌਲਤ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਉਚੀ ਵਿਦਿਆ ਨ ਪੜ੍ਹ ਸਕੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਠਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਫੌਜ਼ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਜਦ ਜਾਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਮਲਾਇਆ ਵਿਚ ਸਨ। ਜੱਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ਼ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਆਪ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਇਸ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਰਹੇ ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੇ ਜੱਨਰਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੋਹਣਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਖਾਸ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਲਈ ਹੁਣ ਜੱਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਮਾਣ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਨੌਜਵਾਨ, ਅਗਾਂ ਵਧੂ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਹਜਮਤੇ ਵਾਲੇ, ਹਰ ਇਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ ਕੇ ਹਿਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਹਨ।

ਡਾਕਟਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੌਹਲ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸ: ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰੂੜ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬੜਾ ਮਿਲਨ ਸਾਰ ਤੇ ਨਰਮ ਸੀ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਭਲਾਈ ਦਾ ਚਾਉ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਨੌਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹੋਇਆ। ਦੂਜੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਆਪ ਡਾਕਟਰੀ ਮਹਿਕਮੇ ਨਾਲ ਪੂਰਬੀ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਗਏ। ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ਼ ਬਣਨ ਸਮੇਂ ਆਪਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਡਾਕਟਰੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ ਬਰ੍ਹਮਾ ਦੇ ਫਰੰਟ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਵਰਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਦੀ ਜੋ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਉਸ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ਼ ਦੇ ਵਡੇ ੨ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਭੀ ਮੁਕਤ ਕੰਠ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ। ਅਜ ਕਲ ਆਪ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰੈਕਟਿਸ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸ: ਕੰਧਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੇਹਰ

ਆਪਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਹੇਹਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸ:ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ। ੨੦ ਸਾਲ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਫੌਜ਼ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ੧੯੩੦ ਵਿਚ ਆਪ ਰਸਾਲੇ ਅੰਦਰ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਇਕ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਕਟਿਆ ਗਿਆ। ਉਪਰੰਤ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਆਪ ਕਲਕਤੇ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਇ ਚੀਨ, ਜਾਪਾਨ ਤੇ ਰੂਸ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਗਏ। ਜਾਪਾਨ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਮੇਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਸ੍ਰੀ ਰਾਸਬਿਹਾਰੀ ਬੋਸ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਨਾਲ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਦਾ ਚਾ ਉਤਪਨ ਹੋਇਆ। ਦੂਜੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਜਦੋਂ ਪੂਰਬੀ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਇੰਡੀਅਨ ਇੰਡੀਪੇਂਡੈਂਸਲੀਗ ਕਾਇਮ ਕ੍ਰੀਤੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਰਾਹੀ ਆਪ ਦਾ ਮੇਲ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦੀ ਰੰਗਣ:ਹੋਰ ਗੂਹੜੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਗਈ। ਆਪਨੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ਼ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਕੇ ਜੋ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਯਾਦ ਰਹਿਣਗੀਆਂ।

ਸ੍ਰ. ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ੍ਰ. ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਲੈਂਡ ਲਾਰਡ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ, ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਰਾਇਕਾ, ਤਸੀਸਲ ਮੋਗਾ, ਜਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੇ ਸਕੂਲ ਵਿਖੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲਾਇਆ, ਪਰ ਆਪ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਫੌਜੀ ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਲ ਲਗਣ ਤੋਂ, ਆਪ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਜਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ, ਦੇਸ਼ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ, ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਸੁਣਾ ਕੇ ਵੰਗਾਰਿਆ ਕਿ ਜੋ ਸਜਨ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰੌਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਜਾਣ, ਤਦ ਆਪ ਵੀ ਅਪਣੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਤੁਰਤ ਹੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ, ਤੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜਦੇ ਰਹੇ।

ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਤੇ, ਆਪ ਜੀ ਅਪਣੇ ਹਿਤਕਾਰੀ ਪ੍ਰਵਾਰ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਤੇ ਅਪਣੇ ਚੰਗੇ ਖਿਆਲਾਂ, ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਬਣੇ। ਅਜ ਕਲ ਆਪ ਸਰਸੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸ. ਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ, ਪਿਤਾ ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਸੰਤ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਘੁਮਾਣ,ਤਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ, ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਨਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਆਪ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਕੇ, ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰੌਨ ਵਿਚ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਤਕਾਰੇ ਜਾਣਲੱਗੇ। ਆਪ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਤੇ ਪਿਆਰ ਸਦਾ ਹੀ ਟਪਕਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ਮ੍ਹਾਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨੇ ।

ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜੀਆਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਫਹਿਰਸ਼ਤ

ਜਰੂਰੀਬੇਨਤੀ—ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਇਸ ਫੌਜ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪਾਠਕ ਉਪਰ ਪੜ੍ਹ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਅਗਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਤੇ ਕੇਵਲ ਸ਼ਮ੍ਹਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਫਹਿਰਿਸਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਯਤਨ ਤਾਂ ਇਹ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਮਾਚਾਰ ਤੇ ਮੁਕੰਮਲ ਫਹਿਰਿਸਤ ਤਿਆਰ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਾਡੇ ਵਲੋਂ ਭੇਜੇ ਗਏ ਲਿਖਾਰੀ ਪਿੰਡ ੨ ਜਾਕੇ ਹੋਕਾ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਮਿਸਾਲਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਉ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪੂਰਾ ਮਿਲਵਰਤਨ ਨਾ ਮਿਲਨ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪੂਰਨ ਫਹਿਰਿਸਤਾਂ ਨਾ ਬਣਾ ਸਕੇ।

ਜਿੰਨੇ ਸਜਨਾ ਦੇ ਨਾਉਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਪੁਜੇ ਉਹ ਹੇਠ ਦਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤੇ ਜਿੰਨਾ ਦੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਖਬਰ ਦੇਣ ਦੀ ਖੇਚਲ ਕਰਨ ਤਾ ਕਿ ਅਗਲੇ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਭੀ ਨਾਮ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਕਈ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭੀ ਖਿਆਲ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਵਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਸਥਾਰ ਦਾ ਮੁਹਤਾਜ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਤਹਾਸ ਦਾ ਆਕਾਰ ਬਹੁਤ ਵਧ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੂਰਨ ਵਿਸਥਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਆਸ ਹੈ ਉਹ ਸਜਨ ਤੇ ਇਸ ਕਾਂਡ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਦਿਲ ਚਸਪੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਪਾਠਕ ਖਿਮਾਂ ਬਖਸ਼ਣਗੇ ।

ਦਾਸ:— ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਪਾਹੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:	ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਮਾਤਾ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ	ਹੋਰ ਸਮਾਚਾਰ
੧.	ਭਾਗ ਸਿੰਘ	ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਇੰਦ ਕੌਰ	ਰਣਸੀਂਹਕੇ	ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ	
੨.	ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ	ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ	ਭੋਲੀ	,,	,,	
੩.	ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ	ਸਜਨ ਸਿੰਘ	ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ	,,	,,	
੪.	ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,	,,	
੫.	ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,	,,	
੬.	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਰਾਮ ਕੌਰ	ਚੁਗਾਵਾਂ	,,	
੭.	ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	ਦਾਨ ਕੌਰ	,,	,,	
੮.	ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ	ਬੂੜ ਸਿੰਘ	ਪੰਜਾਬ ਕੌਰ	,,	,,	
੯.	ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਉਤਮ ਸਿੰਘ	ਇੰਦ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੦.	ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ	ਹੁਸ਼ਿਆਰਾ ਸਿੰਘ	ਨੰਦ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੧.	ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ	ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਭੋਲੀ	,,	,,	
੧੨.	ਭਾਨ ਸਿੰਘ	ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ	ਇੰਦ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੩.	ਉਦੇ ਸਿੰਘ	ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ	ਆਸ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੪.	ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ	ਨਥਾ ਸਿੰਘ	ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ	ਮਹਿਣਾ	,,	
੧੫.	ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ	ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੧੬.	ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਮਾਘੀ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੧੭.	ਗੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ	ਭਗਤ ਸਿੰਘ	ਕੌੜੀ	,,	,,	
੧੮.	ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ	ਮਾਨ ਸਿੰਘ		,,	,,	ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।
੧੯.	ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ	,,		,,	,,	,,
੨੦.	ਮਾਨਕ ਸਿੰਘ	ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ		,,	,,	,,
੨੧.	ਜੰਗ ਸਿੰਘ	ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ	,,	,,	
੨੨.	ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ	ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ	ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ	ਬਲਾਹੜ (ਪੈਪਸੂ)	,,	
੨੩.	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਸੁਹਾਵਾ ਸਿੰਘ	ਪੱਜਾਬ ਕੌਰ	ਭਗਤਾ ਭਾਈ	,,	
੨੪.	ਜ਼ੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਚੰਦ ਕੌਰ	,,	,,	ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਏ
੨੫.	ਰਤਨ ਸਿੰਘ	ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ	ਰਾਮ ਕੌਰ	,,	,,	
੨੬.	ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ	ਸੌਣ ਸਿੰਘ	ਗੁਜਰੀ	ਠੇਠਰ ਛੋਟਾ	,,	
੨੭.	ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ	ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ	ਹਰ ਕੌਰ	,,	,,	
੨੮.	ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ	ਸਦਾ ਕੌਰ	,,	,,	
੨੯.	ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਗੱਜਾ ਸਿੰਘ	ਦੇਸਾਂ ਕੌਰ	ਉਗੋਕੇ	,,	
੩੦.	ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ	ਕੁੰਢਾ ਸਿੰਘ	ਪੰਜਾਬ ਕੌਰ	,,	,,	
੩੧.	ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਦਇਆ ਕੌਰ	ਭੰਗਾਲੀ ਵੱਡੀ	,,	

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:	ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਮਾਤਾ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ	ਹੋਰ ਸਮਾਚਾਰ
੩੨.	ਬਚਨ ਸਿੰਘ	ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ	ਮਾਛੀ ਬੁਗਰਾ	ਜ਼ੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ	
੩੩.	ਮੇਲਾ ਸਿੰਘ	ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ	ਮਾੜੋ	,,	,,	
੩੪.	ਜਸਕਰਨ ਸਿੰਘ	ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ	ਵਾੜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ	ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ	
੩੫.	ਨਥਾ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ	ਦਇਆ ਕੌਰ	,,	,,	
੩੬.	ਮੁਨਸ਼ੀ ਸਿੰਘ	ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਚੰਦ ਕੌਰ	ਹਰਾਝ	,,	
੩੭.	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਨੰਦ ਕੌਰ	,,	,,	ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ
੩੮.	ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਭੂੜੀ ਸਿੰਘ	ਮਾਨ ਕੌਰ	ਗਿੱਲ	,,	
੩੯.	ਸਵਰਣ ਸਿੰਘ	ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ	ਕਬਰਵੱਛਾ	,,	
੪੦.	ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ	ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ	ਸਦਾ ਕੌਰ	ਭਾਈਕਾ ਵਾੜਾ	,,	
੪੧.	ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ	ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਨੰਦ ਕੌਰ	ਮਰਾੜ (ਬਾਹੀਆ)	,,	
੪੨.	ਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਚੰਦ ਸਿੰਘ	ਪੰਜਾਬ ਕੌਰ	ਭੈਣੀ	,,	
੪੩.	ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ	ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ	ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ	,,	,,	ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।
੪੪.	ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ	ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਹਰ ਕੌਰ	ਬਜੋਆਣਾ	,,	
੪੫.	ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ	ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ	ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ	,,	,,	
੪੬.	ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ	ਆਸ ਕੌਰ	,,	,,	
੪੭.	ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ	ਬਖਤੌਰ ਸਿੰਘ	ਧੰਨ ਕੌਰ	ਕਲਿਆਣ(ਸੰਗਤੀਆਂ)		
੪੮.	ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ	ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ	ਭਾਗ ਕੌਰ	ਲਹਿਰਾ ਬੇਗਾ	,,	
੪੯.	ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,	,,	
੫੦.	ਚੰਦ ਸਿੰਘ	ਚੰਭਾ ਸਿੰਘ	ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ	,,	,,	
੫੧.	ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ	ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ	ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ	,,	,,	
੫੨.	ਬਾਬੂ ਸਿੰਘ	ਸਰਬਣ ਸਿੰਘ	ਪੰਜਾਬ ਕੌਰ	,,	,,	
੫੩.	ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਬਾਲਕ ਰਾਮ(ਬ੍ਰਾਹਮਣ)	ਸ਼ਾਨਤੀ	ਹਿੰਮਤ ਪੁਰਾ ,,	,,	ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਭੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।
੫੪.	ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ	ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ	ਸੁਲਖਣੀ	,,	,,	,,
੫੫.	ਲਾਲ ਸਿੰਘ	ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ		ਵਧਣੀ	,,	
੫੬.	ਚੰਦ ਸਿੰਘ	ਭਾਗ ਸਿੰਘ		ਮਲ੍ਹੋਟ	,,	
੫੭.	ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ	ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ		ਡੂੰਬਾ	,,	
੫੮.	ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ	ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ	ਭਗਵਾਨ ਕੌਰ	ਕਿਲਿਆਵਾਲੀ	,,	
੫੯.	ਵੀਰ ਸਿੰਘ	ਨੇਤਾ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੬੦.	ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ	ਰਤਨ ਸਿੰਘ		ਘਮਿਆਰ ਵਾਲਾ	,,	
੬੧.	ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ	ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ	ਮਾਨ ਕੌਰ	,,	,,	

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:	ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਮਾਤਾ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ	ਹੋਰ ਸਮਾਚਾਰ
੬੨.	ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ	ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ	ਜੀਵਨ ਕੌਰ	ਸਰਾਭਾ	ਲੁਧਿਆਣਾ	
੬੩.	ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ	ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਸੰਤ ਕੌਰ	ਬੁਰਜ ਲਿੱਟਾਂ	,,	
੬੪.	ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਜੈ ਕੌਰ	,,	,,	
੬੫.	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,	,,	
੬੬.	ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ	ਅਛੱਰਾ ਸਿੰਘ	ਬਸੰਤ ਕੌਰ	,,	,,	
੬੭.	ਬਚਨ ਸਿੰਘ	ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਮਹਾ ਕੌਰ	ਉਮਰ ਪੁਰਾ	,,	
੬੮.	ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ	ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ	ਇੰਦ ਕੌਰ	ਬੁਰਜਨਕਲੀਆਂ	,,	
੬੯.	ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ	ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	ਭੋਲੀ	,,	,,	
੭੦.	ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨੈਕ	ਈਸਰ ਸਿੰਘ	ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ	,,	,,	
੭੧.	ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ	ਨਥਾ ਸਿੰਘ	ਚੰਦ ਕੌਰ	,,	,,	
੭੨.	ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਲੈ:	ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ	ਬਸੰਤ ਕੌਰ	ਬੁਰਜ ਹਰੀ ਸਿੰਘ	,,	
੭੩.	ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਹੌ:	ਵਰਿਆਮਸਿੰਘ	ਆਸ ਕੌਰ	,,	,,	
੭੪.	ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਹੌ:	,,	,,	,,	,,	
੭੫.	ਨਿਰਧੋਲ ਸਿੰਘ	ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ	ਰਾਜੋਵਾਣਾ ਵਡਾ	,,	
੭੬.	ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ	ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ	ਜਿਉਣ ਕੌਰ	ਝੋਰੜਾਂ	,,	
੭੭.	ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਸੰਤ ਕੌਰ	,,	,,	
੭੮.	ਬਚਨ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	ਰਾਜ ਕੌਰ	,,	,,	
੭੯.	ਗੁਲਜਾਰ ਸਿੰਘ	ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਅਤਰ ਕੌਰ	,,	,,	
੮੦.	ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ	ਅਤਰ ਕੌਰ	,,	,,	
੮੧.	ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਦਫੇ:	ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ	ਬਸੀਆਂ	,,	
੮੨.	ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ	ਜਗਤ ਸਿੰਘ	ਜੈ ਕੌਰ	ਬਸਰਾਮਾ	,,	
੮੩.	ਚਰਨ ਸਿੰਘ	ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	ਰੱਜੀ	ਪਖੋਵਾਲ	,,	
੮੪.	ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ	ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ	ਸਿਧਮ ਬੇਟ	,,	
੮੫.	ਬੰਤ ਸਿੰਘ	ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਭਾਗ ਕੌਰ	,,	,,	
੨੬.	ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ	ਕਾਕੂ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ	ਜੋਧ	,,	
੮੭.	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ	,,	,,	
੮੮.	ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ	ਜੈ ਕੌਰ	ਰਤਨ	,,	
੮੯.	ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਰਾਂਝਾ ਸਿੰਘ	,,	ਘੰਟਾ ਬੰਨਾ	,,	
੯੦.	ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ	ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸੂਬੇ:	ਚੰਦ ਕੌਰ	ਫੂਲੇਵਾਲ	,,	
੯੧.	ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ	ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ	ਢਪਾਲੀ	,,	
੯੨.	ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ	ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ	ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ	,,	,,	

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:	ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਮਾਤਾ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ	ਹੋਰ ਸਮਾਚਾਰ
੯੩.	ਜ਼ੋਰਾ ਸਿੰਘ	ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ	,,	ਲੁਧਿਆਣਾ	
੯੪.	ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ	,,	,,	
੯੫.	ਲਾਲ ਸਿੰਘ	ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ	ਘੁੜੱਲੀ	,,	
੯੬.	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਬਦਨ ਸਿੰਘ	ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ	ਜੇਠੂਕੇ	,,	
੯੭.	ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ	ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ		ਸਾਹਨਾ	,,	
੯੮.	ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ	ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ		ਸਾਹਨਾ	,,	
੯੯.	ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ	ਹਾਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ		ਮਜਾਰਾ	,,	
੧੦੦.	ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ	ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ	ਬਿਲਗਾ	,,	
੧੦੧.	ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ	ਜ਼ੋਰਾ ਸਿੰਘ		ਧਰੌੜ	,,	
੧੦੨.	ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਬੀਰਮ ਸਿੰਘ		ਟਿੱਬਾ	,,	
੧੦੩.	ਭਾਗ ਸਿੰਘ	ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ		ਕੁਹਾੜਾ	,,	
੧੦੪.	ਮੱਲ ਸਿੰਘ			ਭਾਗ ਪੁਰਾ	,,	
੧੦੫.	ਲਾਇਸ ਸਿੰਘ	ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ		ਜੰਡਾਲੀ	,,	
੧੦੬.	ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੧੦੭.	ਬਚਨ ਸਿੰਘ	ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੧੦੮.	ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ	ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ	ਰਤਨ ਕੌਰ	ਝਾਂਡੇ	,,	
੧੦੯.	ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ	ਭੋਲੀ	,,	,,	
੧੧੦.	ਜਗਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	ਬੰਤ ਕੌਰ	ਬ੍ਰੀਕੇ	,,	
੧੧੧.	ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ	ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ	ਚੰਦ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੧੨.	ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ	ਛੁੰਮਣ ਸਿੰਘ	ਸੰਤ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੧੩.	ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ	ਫੁਲਾਂਵਾਲਾ	,,	
੧੧੪.	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਲਾਭ ਸਿੰਘ	ਬਸੋ	,,	,,	
੧੧੫.	ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਇੰਦ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੧੬.	ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ	ਰਤਨ ਸਿੰਘ	ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ	ਫਲੇਵਾਲ	,,	
੧੧੭.	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਮਘਰ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੧੧੮.	ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜਮਾਦਾਰ	ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਕਪਤਾਨ	ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ	ਨੰਗਲ ਛੋਟੇ	,,	
੧੧੯.	ਧਰਮ ਸਿੰਘ	ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	ਨੰਦ ਕੌਰ	ਰੋੜੇਭੈਣੀ	,,	
੧੨੦.	ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ	ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੧੨੧.	ਭਾਨ ਸਿੰਘ	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਪੰਜਾਬ ਕੌਰ	,,	,,	

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:	ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਮਾਤਾ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ	ਹੋਰ ਸਮਾਚਾਰ
੧੨੨.	ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ	ਧਰਮ ਸਿੰਘ	ਹਰ ਕੌਰ	ਬਰਹਮ ਪੁਰ	ਲੁਧਿਆਣਾ	
੧੨੩.	ਅਮਰ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	ਆਸ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੨੪.	ਹਰਨੇਕ ਸਿੰਘ	ਭਾਨ ਸਿੰਘ	ਰਾਮ ਕੌਰ	ਬਾਬਰ ਪੁਰ	,,	
੧੨੫.	ਧਰਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਸੰਤ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੨੬.	ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ	ਰਲਾ ਸਿੰਘ	ਸੁਖ ਕੌਰ	ਭੀਖੀਖਟੜਾ	,,	
੧੨੭.	ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਹਰ ਕੌਰ	ਜੜਤੌਲੀ	,,	
੧੨੮.	ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਨਥਾ ਸਿੰਘ	ਮਹਾਂ ਕੌਰ	ਜਸੋਵਾਲ	,,	
੧੨੯.	ਅਮਰ ਸਿੰਘ	ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਨੰਦ ਕੌਰ	,,	,,	
		ਹੌਲਦਾਰ				
੧੩੦.	ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਸੁਖ ਦੇਈ	,,	,,	
		ਮਿਸਤਰੀ				
੧੩੧.	ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ	ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ		,,	,,	
		ਹੌਲਦਾਰ				
੧੩੨.	ਹਰਿਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ	ਪੰਜਾਬ ਕੌਰ	ਸ਼ਰੀਹ	,,	
੧੩੩.	ਭਾ: ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ	ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ		ਸਿੱਖ ਦੌਲਤ	,,	
੧੩੪.	ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ	ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ	ਭਗਵਾਨ ਕੌਰ	ਮੜੌਲੀ	ਅੰਬਾਲਾ	
੧੬੫.	ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਬਖਤੌਰ ਸਿੰਘ	ਇੰਦ ਕੌਰ	ਡਡਹੇੜੀ	,,	
	ਕੈਪਟਨ					
੧੩੬.	ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ	ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਈਸ਼ਰ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੩੭.	ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,	,,	
੧੩੮.	ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,	,,	
੧੩੯.	ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ	ਜਮਨਾ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੪੦.	ਬਖਤੌਰ ਸਿੰਘ	ਮੌਕਲ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੧੪੧.	ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ	ਜਿਉਣ ਕੌਰ	ਜ਼ੀਰਾ ਗਲੋਟੀ	ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ	
੧੪੨.	ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਸੰਤ ਕੌਰ	ਬੋਤੀਆਂ ਵਾਲਾ	,,	
੧੪੩.	ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਘ	ਅਤਰ ਕੌਰ	ਔਘੜ	,,	
੧੪੪.	ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ	ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਘ	ਅਤਰ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੪੫.	ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ	ਨੰਦ ਸਿੰਘ	ਸੰਤ ਕੌਰ	ਵੜ੍ਹੇ	,,	
੧੪੬.	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ	ਜੈ ਕੌਰ	ਮਨਾਵਾ	,,	
੧੪੭.	ਕੰਦਾ ਸਿੰਘ	ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਰਾਜ ਕੌਰ	ਸੰਤੂਵਾਲਾ	,,	
੧੪੮.	ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ	ਸਦਾ ਕੌਰ	ਨਰੰਗ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ	,,	

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:	ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਮਾਤਾ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ	ਹੋਰ ਸਮਾਚਾਰ
੧੪੯.	ਸੌਦਾਗਰ ਸਿੰਘ	ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਜੇ ਕੌਰ	ਕਸੋਆਣਾ	ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ	
੧੫੦.	ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ	ਭਾਗ ਕੌਰ	ਔਘੜ	,,	
੧੫੧.	ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	ਚੇਤ ਸਿੰਘ	ਇੰਦ ਕੌਰ	ਇੰਦਗੜ੍ਹ	,,	
੧੫੨.	ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ	ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ	ਦਾਨ ਕੌਰ	ਕੜਿਆਲ	,,	
੧੫੩.	ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ	ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ	ਸੰਤ ਕੌਰ	ਰਾਊਵਾਲ	,,	
੧੫੪.	ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਮੋਹਾਂ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੫੫.	ਬਚਨ ਸਿੰਘ	ਮਲ ਸਿੰਘ	ਰਤਨ ਕੌਰ	ਮੇਲ਼ਕ	,,	
੧੫੬.	ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ	ਭਾਨ ਸਿੰਘ	ਦਾਨ ਕੌਰ	ਲੋਗੋਂਦੇਵਾ	,,	
੧੫੭.	ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਸਿੰਘ	ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ	ਰਾਜ ਕੌਰ	ਸਨੇਰ	,,	
੧੫੮.	ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਰੂੜ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ	ਭੜਾਣਾ	,,	
੧੫੯.	ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ	ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਜਿਉਣ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੬੦.	ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ	ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ	ਵਕੀਲਾਂ ਵਾਲਾ	,,	
੧੬੧.	ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ	ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ	ਮਾਨ ਕੌਰ	ਮਹੀਆਂ ਵਾਲਾ ਕਲਾਂ	,,	
੧੬੨.	ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਨੰਦ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੬੩.	ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ	ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ	ਜੈ ਕੌਰ	ਰਟੌਲਰੋਹੀ	,,	
੧੬੪.	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ	ਧਨ ਕੌਰ	ਮਹੀਆਂ ਵਾਲਾ ਕਲਾਂ	,,	
੧੬੫.	ਭਜਨ ਸਿੰਘ	ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ	ਰਤਨ ਕੌਰ	ਨਵਾਦਾਇਆਂ	,,	
੧੬੬.	ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ	ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਰੂੜ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੬੭.	ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਮਾਨ ਕੌਰ	ਵਹਿਣੀਵਾਲ	,,	
੧੬੮.	ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ	ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ	ਇੰਦ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੬੯.	ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ	ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਇੰਦ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੭੦.	ਰਲਾ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਦਾਨ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੭੧.	ਜਗਰਾਜ ਸਿੰਘ ਹੌ:	ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ	ਜੈ ਕੌਰ	ਮਾਹਣਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ	,,	
੧੭੨.	ਨੰਦ ਸਿੰਘ	ਘੋਨਾ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੭੩.	ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ	ਰੱਤਾ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੭੪.	ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ	ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੭੫.	ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ	ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੭੬.	ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ,	ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੭੭.	ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ		ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੭੮.	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ	ਇੰਦ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੭੯.	ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ		,,	,,	
				,,	,,	

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:	ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਮਾਤਾ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ	ਹੋਰ ਸਮਾਚਾਰ
੧੮੦.	ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ	ਸੁਚਾ ਸਿਘ	ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ	ਫੀਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹ	ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ	
੧੮੧.	ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ	ਮਹਾਂ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੮੨.	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ	ਜਿੰਦ ਕੌਰ	ਖਾਜਾ ਖੜਕ	,,	
੧੮੩.	ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ	ਲਾਲ ਕੌਰ	ਸ਼ਕੂਰ	,,	
੧੮੪.	ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਚੰਦ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੮੫.	ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੧੮੬.	ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	ਹਰ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੮੭.	ਰਤਨ ਸਿੰਘ	ਭਾਗ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੧੮੮.	ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ	ਇੰਦ ਕੌਰ	ਘਲ ਖੁਰਦ	,,	
੧੮੯.	ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,	,,	
੧੯੦.	ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ	ਜਿਉਣ ਕੌਰ	ਹਕੂਮਤ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ	,,	
੧੯੧.	ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ	ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ	ਹਰ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੯੨.	ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ	ਫੱਤਾ ਸਿੰਘ	ਹਰ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੯੩.	ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ	ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਆਸ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੯੪.	ਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ	ਪੰਜਾਬ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੯੫.	ਜਗਰੂਪ ਸਿੰਘ	ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	ਨਰੈਣ ਕੌਰ	ਭੈਣੀ ਬਾਹੀਆ	,,	
੧੯੬.	ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ	ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ	ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ	,,	,,	ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇ।
੧੯੭.	ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ	ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਹਰ ਕੌਰ	,,	,,	
੧੯੮.	ਪ੍ਰਤੀਮ ਸਿੰਘ	ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ	ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ	ਬਜੋਆਣਾ	,,	
੧੯੯.	ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ	ਆਸ ਕੌਰ	,,	,,	
੨੦੦.	ਪੰ: ਮੁਨਸ਼ੀ ਸਿੰਘ	ਹਰਭਾਨ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਨਤੀ	,,	,,	
੨੦੧.	ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਜੈ ਕੌਰ	,,	,,	
੨੦੨.	ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ	ਚੰਦ ਸਿੰਘ	ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ	,,	,,	
੨੦੩.	ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ	ਭਗਤ ਸਿੰਘ	ਰਾਮ ਕੌਰ	,,	,,	
੨੦੪.	ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ	ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ	,,	,,	
੨੦੫.	ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ	ਸਰਵਨ ਸਿੰਘ	ਜਿਉਣ ਕੌਰ	ਗੁਮਟੀ ਲੋਹਡਘਰੀਆਂ ਦੀ	,,	
੨੦੬.	ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ	ਕਰਮ ਸਿੰਘ		ਚੂਹੜ ਚੱਕ	,,	
੨੦੭.	ਨਾਜਰ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ		ਅਲਕੜਿਆਲ	,,	
੨੦੮.	ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ	ਲ਼ਾਲ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੨੦੯.	ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ	ਢੁਡੀਕੇ	,,	

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:	ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਮਾਤਾ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ	ਹੋਰ ਸਮਾਚਾਰ
੨੧੦.	ਅਜੈਬ ਸਿੰਘ	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ	,,	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ	
੨੧੧.	ਮੁਖਤਿਆਰ ਸਿੰਘ	ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ	ਧਨ ਕੌਰ	,,	,,	
੨੧੨.	ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਸੋਣ ਸਿੰਘ	ਇੰਦ ਕੌਰ	,,	,,	
੨੧੩.	ਬਖਤਾਵਰ ਸਿੰਘ	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਜਿਊਣ ਕੌਰ	,,	,,	
੨੧੪.	ਦੇਵੀ ਦਾਸ	ਨਰੈਣ ਦਾਸ	ਗੁਲਾਬ ਦੇਵੀ	,,	,,	
੨੧੫.	ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਸੂਬੇਦਾਰ	ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ		ਕਿਲੀ	,,	
੨੧੬.	ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਹੌ:		,,	,,	ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਉਡਾ ਦਿਤੇ।
੨੧੭.	ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਢੰਡਾ ਸਿੰਘ		,,	,,	ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇ।
੨੧੮.	ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਤੋਤਾ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੨੧੯.	ਸਰਬਣ ਸਿੰਘ	ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੨੨੦.	ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ	ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਸਿੰਘ	ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ	ਕਪੂਰੇ	,,	
੨੨੧.	ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ	ਗਜਨ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੨੨੨.	ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ	ਸੋਣ ਸਿੰਘ	ਅਤਰ ਕੌਰ	,,	,,	
੨੨੩.	ਬਗਾ ਸਿੰਘ	ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ	ਧਨ ਕੌਰ	,,	,,	
੨੨੪.	ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ	ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਹਰ ਕੌਰ	ਰਣਸ਼ੀਂਹਕੇ	,,	
੨੨੫.	ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ	ਮਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ	ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ	,,	
੨੨੬.	ਭਗਤ ਸਿੰਘ	ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ	ਨੰਗਲ	,,	
੨੨੭.	ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ	ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ	ਖੇਮ ਕੌਰ	ਬਿਰਕ	ਲੁਧਿਹਾਣਾ	
੨੨੮.	ਜੀਤ ਸਿੰਘ	ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ	ਭੋਲੀ	,,	,,	
੨੨੯.	ਭਾ: ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ	ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੨੩੦.	ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ	ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ	ਭਾਗ ਕੌਰ	ਰਸੂਲ ਪੁਰ	,,	
੨੩੧.	ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਸਿੰਘ	ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ		ਸਵੱਦੀਕਲਾਂ	,,	
੨੩੨.	ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ	ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੨੩੩.	ਮਘਰ ਸਿੰਘ	ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੨੩੪.	ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੈਕ	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੨੩੫.	ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ	ਕਾਲੂ ਸਿੰਘ		ਤਲਵੰਡੀਆਂ ਵਾਲੀ	,,	
੨੩੬.	ਰਾਜ ਸਿੰਘ	ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ			,,	
੨੩੭.	ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ	ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ		ਬਰਸਾਲ	,,	

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:	ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਮਾਤਾ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ	ਹੋਰ ਸਮਾਚਾਰ
੨੩੮.	ਧਰਮ ਸਿੰਘ	ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ		ਗੋਰਸੀਆਂ	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ	
੨੩੯.	ਅਮਰ ਸਿੰਘ	ਵੀਰ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੨੪੦.	ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ			ਮੌੜ੍ਹਾਹ	,,	
੨੪੧.	ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਸਕਤੂ ਇੰਡੀਪੈਂਡੈਂਟਸਲੀਗ ਸ਼ਿੰਘਹਈ			ਮਾਣਕ ਵਾਲੀ	,,	
੨੪੨.	ਬਖਤਾਵਰ ਸਿੰਘ ਨੈਕ			ਫਲੇਵਾਲ	,,	
੨੪੩.	ਬ੍ਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸਬ ਆਫੀਸਰ			ਹਾਂਸ	,,	
੨੪੪.	ਉਸਮਾਨ ਖਾਂ	ਹਰੀ ਸਿੰਘ		ਬਦੋਵਾਲ	,,	
੨੪੫.	ਨਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਸ਼ਹੀਦ (ਮੁਲਤਾਨ ਫਾਂਸੀ ਦਿਤਾ)	ਬ੍ਰਆਮ ਸਿੰਘ	ਇੰਦਰ ਕੌਰ		,,	
੨੪੬.	ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ		ਰਾਜ ਕੌਰ	ਰਾਮਗੜ ਭੁਲਰ	,,	
੨੪੭.	ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸਬ ਆਫੀਸਰ	ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ	ਇੰਦ ਕੌਰ	,,	,,	
੨੪੮.	ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ	ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਇੰਦ ਕੌਰ	,,	,,	
੨੪੯.	ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘਹੌ:	ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ	ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ	,,	,,	
੨੫੦.	ਮੇਜਰ ਸਿੰਘ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ	ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੨੫੧.	ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ			ਕਲੇਰ	,,	
੨੫੨.	ਭਗਤ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ		ਕੁਮਾਲ ਪੁਰਾ	,,	
੨੫੩.	ਮਲ ਸਿੰਘ	ਜੰਗ ਸਿੰਘ	ਸੰਤ ਕੌਰ	ਘੁਮਾਣ	,,	
੨੫੪.	ਸੁਹੇਲ ਸਿੰਘ	ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੨੫੫.	ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ	ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ	ਹਰਦੇਵ ਕੌਰ	ਲੰਗੇਦੇਵਾ	ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ	
੨੫੬.	ਬਗਾ ਸਿੰਘ ਹੌਲਦਾਰ			ਦੁਸਾਂਝ	,,	
੨੫੭.	ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ	ਚਰਨ ਕੌਰ	ਲਾਲ ਬਾਈ	,,	
੨੫੮.	ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ	ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ਬੀ		ਚਨੂ	,,	
੨੫੯.	ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ		ਮਲੋਟ	,,	
੨੬੦.	ਕੈਪਟਨ ਨਛਤਰ ਸਿੰਘ			ਸੰਗਤ ਪੁਰਾ	,,	
੨੬੧.	ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ			ਮਟਵਾਣੀ	,,	
੨੬੨.	ਕੈਪਟਨ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ			ਡਾਲਾ	,,	
੨੬੩.	ਸਰਵਨ ਸਿੰਘ	ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ		ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ	,,	
੨੬੪.	ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ	ਰੋਡਾ ਸਿੰਘ		ਮਹਿਰੋਂ	,,	
੨੬੫.	ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ			,,	,,	

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:	ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਮਾਤਾ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ	ਹੋਰ ਸਮਾਚਾਰ
੨੬੬.	ਸਰਜਾ ਸਿੰਘ			ਮਹਿਰੋਂ	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ	
੨੬੭.	ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ	ਭਾਨ ਸਿੰਘ		ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ	,,	
੨੬੮.	ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ			ਬੁਟਰ	,,	
੨੬੯.	ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ			ਵਿ: ਰਾਮਜਨਸੀ	,,	
੨੭੦.	ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਲੈਸਨੈਕ			ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾ: ਖੋਸਾ ਪਾਡੋਂ	,,	
੨੭੧.	ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ		ਕੋਟਲਾ ਰਾਇ	,,	
੨੭੨.	ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ	ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੨੭੩.	ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਗੰਜਾ ਸਿੰਘ	ਮਾਤਾ ਇੰਦਰ ਕੌਰ	,,	,,	
੨੭੪.	ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ	ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ	ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ	,,	,,	
੨੭੫.	ਮਿਤ ਸਿੰਘ	ਕੁੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਮਾਤਾ ਨਰੈਣ ਕੌਰ	,,	,,	
੨੭੬.	ਮਾਹਲਾ ਸਿੰਘ	ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ	ਮਤਾਬ ਕੌਰ	ਕੋਟਲਾ ਰਾਇਕਾ	,,	
੨੭੭.	ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ		,,	,	
੨੭੮.	ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ	ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੨੭੯.	ਕਥਾ ਸਿੰਘ	ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੨੮੦.	ਮਲਆਗਰ ਸਿੰਘ	ਮਦਾ ਸਿੰਘ		,,	,,	

(ਨੋਟ) ਕੋਟਲਾ ਰਾਇ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰੇ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਦ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਕਾਇਮ ਹੋਈ ਉਸ ਵਕਤ ਸਾਰੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਸ: ਮਿਤ ਸਿਘ ਜੀ ਸਾਲਾਨਾ ੫੦) ਡਾਲਰ ਦਿੰਦਾ ਰਹੇ।

ਨੰ:	ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਮਾਤਾ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ
੨੮੧.	ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਰ	ਮਾੜੀ ਮੁਸਤਫਾ	,,
੨੮੨.	ਨੰਦ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,	,,
੨੮੩.	ਲਾਲ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,	,,
੨੮੪.	ਪਾਲ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,	,,
੨੮੫.	ਚੂਹੜ ਸਿੰਘ	ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ	ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ	,,	,,
੨੮੬.	ਬਚਨ ਸਿੰਘ	ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,
੨੮੭.	ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ		,,	,,
੨੮੮.	ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਹੌਲਦਾਰ ਆਈ. ਐਨ. ਏ			ਕਪੂਰੇ	,,

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਪੈਲ

						ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਵਿਚ
੧.	ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਬ ਆਫੀਸਰ	ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ	ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ	ਕੁਮਾਲੀ	ਪਟਿਆਲਾ	ਕਸ਼ਟ ਝੱਲੇ
੨.	ਨਛੱਤਰ ਸਿੰਘ ,,	ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ	ਹਰ ਕੌਰ	,,	,,	,,
੩.	ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ	ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ	ਜੈ ਕੌਰ	,,	,,	,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:	ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਮਾਤਾ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ	ਹੋਰ ਸਮਾਚਾਰ
੪.	ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ	ਕੁਮਾਲੀ	ਪਟਿਆਲਾ	,,
੫.	ਭਾਨ ਸਿੰਘ	ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ	ਦੁੱਗਰੀ	,,	
੬.	ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਇੰਦਰ ਕੌਰ	ਧਮੋਟ	,,	ਜਰਮਨ ਫਰੰਟ
੭.	ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ	ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ	ਪੰਜਾਬ ਕੌਰ	,,	,,	ਸਿੰਘਾਪੁਰ ,,
੮.	ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਮਿਤ ਸਿੰਘ	ਈਸ਼ਰ ਕੌਰ	,,	,,	
੯.	ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੧੦.	ਹਰਬੰਸ ਲਾਲ ਜ਼ਰਗਰ	ਰੂੜਾ ਰਾਮ		..	,,	
੧੧.	ਲਾਲ ਸਿੰਘ	ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ		ਬਲਾਸਪੁਰ	,,	
੧੨.	ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ	ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ		ਰਾਮ ਪੁਰ	,,	
੧੩.	ਭਗਤ ਸਿੰਘ	ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੧੪.	ਸਰਵਨ ਸਿੰਘ	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੧੫.	ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਬਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ		,,	,,	ਜਰਮਨ ਫਰੰਟ
੧੬.	ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ	ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ		ਬੇਗੋਵਾਲ	,,	ਹਾਲੈਂਡ,ਫ੍ਰਾਂਸ ਤੇ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਵਿਚ ਕੈਦ ੧੯੪੬-੪੭
੧੭.	ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਮਾਂਗਟ	ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ		,,	,,	ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਫਰੰਟ
੧੮.	ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ	,,	,,	ਜਰਮਨ ਫਰੰਟ
੧੯.	ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਧਰਮ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ	,,	,,	ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ,,
੨੦.	ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਹਰੀ ਸਿੰਘ		,,	,,	,,
੨੧.	ਮਲਕੀਤ ਸਿੰਘ	ਅਮਰ ਸਿੰਘ		,,	,,	,,
੨੨.	ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ			,,	,,	ਜਰਮਨ ਫਰੰਟ
੨੩.	,, ਜਮੀਲ ਅਹਿਮਦ ਖਾਂ			,,	,,	,,
੨੪.	,, ਅਲੀ ਖਾਂ ਮਰਹੂਮੀ			,,	,,	,,
੨੫.	ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਬਿੰਦ੍ਰਾ			,,	,,	,,
੨੬.	ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ			,,	,,	,,
੨੭.	ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ			,,	,,	,,
੨੮.	ਡਾਕਟਰ ਐਸ. ਬੋਧ ਜੀ			,,	,,	,,
੨੯.	ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਸੰਤ ਸਿੰਘ			,,	,,	,,
੩੦.	ਡਾ: ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਅਸਹਾਕ			,,	,,	,,
੩੧.	ਨਾਥ ਰਾਮ ਮਜ਼ਹਬੀ	ਜੋਬਨ ਰਾਮ		ਜਰਗੜੀ	,,	ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਫਰੰਟ
੩੨.	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਚੇਤ ਸਿੰਘ		ਸਿਹੋੜਾ	,,	,,
੩੩.	ਧਰਮ ਸਿੰਘ	ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ		,,	,,	,,
੩੪.	ਬਚਨ ਸਿਘ	ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ		,,	,,	,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ:	ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਮਾਤਾ	ਪਿੰਡ	ਜ਼ਿਲਾ	ਹੋਰ ਸਮਾਚਾਰ
੩੫.	ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ	ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ		ਸਿਹੋੜਾ	ਪਟਿਆਲਾ	,,ਸ਼ਹੀਦਹੋਏ
੩੬.	ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ		,,	,,	,, ,,
੩੭.	ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਘੁੱਦਾ ਸਿੰਘ	ਸੰਤ ਕੌਰ	ਟਿਬੇਵਾਲ	,,	ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਫਰੰਟ
੩੯.	ਬੀਰ ਸਿੰਘ	ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ		,,	,,	
੩੯.	ਨੰਦ ਸਿੰਘ	ਦਮਨ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ	ਜੈਤੋ	ਨਾਭਾ	
੪੦.	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ	,,	,,	
੪੧.	ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਸਬ ਆਫੀਸਰ				ਫਰੀਦਕੋਟ	

ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਜੋ ਬੇਅੰਤ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇਣਾ ਕਠਨ ਹੈ, ਪਰ ਹੇਠਾਂ ਅਸੀਂ ਅਰਾਕਾਨ ਤੇ ਇੰਫਲ ਦੇ ਮੁਹਾਜ਼ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਏ ਕੁਝ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ :—

੧. ਨੈਕ ਮਲੂਰ ਸਿੰਘ—ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਰਤ ਦਾ ਤਗਮਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ।
੨. ਨੈਕ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ—ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰਿ-ਹਿੰਦ ਦਾ ਤਗਮਾ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
੩. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ—ਆਪ ਨੂੰ ਵੀਰਿ-ਹਿੰਦ ਤੇ ਸ਼ਤਰੂ ਨਾਸ਼ ਦਾ ਤਗਮਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ।
੪. ਉਤਮ ਸਿੰਘ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਤਗਮਾ ਮਿਲਿਆ।
੫. ਹਵਾਲਦਾਰ ਐਨ. ਐਲ. ਬੋਸ ,, ,, ,, ,,
੬. ਨੈਕ ਫੈਜ਼ ਬਖਸ਼ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਤਰੂ ਨਾਸ਼ ਦਾ ਤਮਗਾ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
੭. ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਸਿਪਾਹੀ ,, ,, ,, ,,
੮. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹਵਾਲਦਾਰ—ਆਪਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਰਤ ਤੇ ਸ਼ਤਰੂ ਨਾਸ਼ ਦੇ ਤਗਮੇ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸਨ।
੯. ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ—ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਰਤ ਦਾ ਤਗਮਾ ਮਿਲਿਆ।
੧੦. ਹਵਾਲਦਾਰ ਰਮਲੂ ਨਾਰੜ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਤਗਮਾ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
੧੧. ਹਵਾਲਦਾਰ ਦੀਨਦਿਆਲ ਸਿੰਘ—ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਤਰੂ ਨਾਸ ਦਾ ਤਗਮਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ।
੧੨. ਹਵਾਲਦਾਰ ਐਨ. ਏ. ਚੌਧਰੀ—ਆਪ ਨੂੰ ਸਨਾਹ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਤਗਮਾ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
੧੩. ਨੈਕ ਸੁਲਤਾਨ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ,,
੧੪. ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਦੁਰਗਾ ਬਹਾਦਰ ਗੋਰਖਾ--ਆਪ ਨੂੰ ਸਨਾਹ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਤਗਮਾ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਕੁਝ ਹੋਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਮ

੧੫. ਸੂਬੇਦਾਰ ਮੇਜਰ ਬਾਬੂ ਰਾਮ ੧੬. ਜਮਾਦਾਰ ਅਲਤਾਫ ਹੁਸੈਨ ੧੭. ਨੈਕ ਰਜ਼ਾਕ
੧੮. ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ੧੯. ਲੈਂਸ ਨਾਇਕ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਨੇਵਾਰ
੨੦. ਸੂਬੇਦਾਰ ਅਸਲ ਨੂਰ ਖਾਨ ੨੧. ਹੌਲਦਾਰ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ੨੨. ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨੩. ਜਮਾਂਦਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨਿਮਾਜ਼ ੨੪. ਜਮਾਂਦਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸਰਵਰ ੨੫. ਜਮਾਂਦਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਹਬਤ
੨੬. ਹੌਲਦਾਰ ਦੌਲਤ ਬਹਾਦਰ ੨੭. ਰਾਈਫਲਮੈਨ ਰਬੀ ਲਾਲ ੨੮. ਸੂਬੇਦਾਰ ਰਾਮ ਸਰੂਪ
੨੯. ਲੈਸਨੈਕ ਫਿਟਰ ਮਹਿੰਦਰਸਿੰਘ ੩੦. ਦਲਾਸਾ ਖਾਨ ੩੧. ਹੌਲਦਾਰ ਨਵਾਬ ਖਾਨ
੩੨. ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ੩੩. ਹਨੂਮਾਨ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ੩੪. ਲੈਸਨੈਕ ਬਹਿਲ ਸਿੰਘ
੩੫. ਹੌਲਦਾਰ ਮੁਹਮਦ ਸਯਦ ੩੬. ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ੩੭. ਅੱਲਾ ਦਿਤਾ ਸਿਪਾਹੀ
੩੮. ਜਾਗੀਰ ਰਾਮ ਸਿਪਾਹੀ ੩੯. ਲੈਸ ਨੈਕ ਸਰਦਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ੪੦. ਨਰ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ
੪੧. ਅਬਦੁਲ ਹਫੀਜ਼ ਖਾਨ ੪੨. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ੪੩. ਲੈਫ: ਕਰ: ਜੇਮਾਕਸਟਨ
੪੪. ਗੰਗਾ ਸਰਨ ੪੫. ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਸਾਹੂਵਾਲਾ
੪੬. ਕਰਨਲ ਗੁਲਜਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੋ ਮਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਟਾਫ ਅਫੀਸਰ ਰਹੇ ।
੪੭. ਕੈਪਟਨ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੋ ਡਾਲਾ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਚਲੌਣ ਤੇ ਦੇਖ ਭਾਲ ਦੇ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰ ਸਨ ।
੪੮. ਕੈਪਟਨ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੋ ਸਿਖਦੋਲਤ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਮਾਨ ਸਪਲਾਸੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ ।

੧. ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ	ਨਥੋਵਾਲ	ਦਿਲੀ ਚਲੋਦੇ ਨਾਹਰੇ ਨੂੰ ਮਦੇਨਜਰ ਰਖਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਮੌਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਗੋਰ ਅਪਣੀ ਸੰਗੀਨ ਨਾਲ ਮਾਰ ਦਿਤੇ ਸਨ
੨. ਨਿਰੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਰਾਮ ਗੜਹ	ਇਨਹਾਂ ਨੂੰ ਗਦਰ ਪਾਉਂਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ੨੮ ਜੁਲਾਈ ੧੯੪੪ ਨੂੰ ਸੀ.ਆਈ. ਡੀ ਦੀਰਿਪੋਟ ਤੇ ਫੜਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ।
੩. ਦੀਨ ਮਹਮਨ ਵਰਕਰ		ਜਾਸੂਸ ਗਰੁਪ ਨਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਆਈ.ਸੀ। ਐਮ.ਏ। ਫੜਣ ਹੋਨ ਵੇਲੇ ਦੀਨ ਮਹਮਦ ਦੇ ਪਾਸ ਜ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸ਼ੀਸ਼ੀ ਖੁਦ ਕਸ਼ੀ ਕਰਨ ਲਈ ਸੀ, ਤਾਕੇ ਦਸ਼ਮਣ ਦੇ ਹਥ ਨਾ ਆਏ।
੪. ਨਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਹਵਾਲਦਾਰ	ਸਿਧਵਾਂ ਕਲਾਂ	ਇਮਫਲ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਫਰੰਟ ਵਿਚ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ ਨਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ।
੬. ਕੀਕਾ	ਬਸੀਆਂ	ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਚੰਦਨਵਾੜੇ ਦੇ(ਰਿਵਨ)ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਅਜਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਅਬੂਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ।
੭. ਚੰਦ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ	ਮਲਕ	ਇਮਫਲ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ।
੮. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਟਾਂਕ ਸ਼ਤ੍ਰੀ	ਅਗਵਾੜ ਲੋਪੋ ਜਗਰਾਉਂ	ਇਮਫਲ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੯. ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਬਰਸਾਲ ,,
੧੦. ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਮਦ ਗਿਦੜ ਵਿੰਡੀ ,, ਸ਼ਹੀਦ
੧੧. ਕਰਾਮਤ ਅਲੀ ਹਲਵਾਰਾ ਮੋਰਚਾ ਇਮਫਲ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।
੧੨. ਹਵਾਲਦਾਰ ਰੋਸ਼ਨ ਦੀਨ ਬਾਰਦੇਕੇ ਰੈਸਟ ਕੰਪ ਵਿਚ ਬੰਬਾਰੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇ
੧੩. ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ ,, ,, ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ।
੧੪. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ ਖੁਰਦ
੧੫. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਗੁੜ੍ਹੇ
੧੬. ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਚਨਣ ਸਿੰਘ ਨੰਬਦਾਰ ਸੰਗਤ ਪੁਰਾ ਜਗਰਾਉਂ [ਲੁਧਿਆਣਾ]
੧੭. ਮਲ ਸ਼ਿੰਘ ਉਚੀ ਤਲਵੰਡੀ ,, ,,
੧੮. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ ,,
੧੯. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਟਾਲੀਅਨ ਕਮਾਂਡਰ ਪਟਿਆਲਾ
੨੦. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਦੌਦਰ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

ਰਿਆਸਤ ਪਿਟਆਲਾ ਦੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ

੧. ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ	ਪਿਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਮਾਤਾ	ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ	੨੪੦੦ ਡਾਲਰ
੨. ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ	ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ		,,	੮੫੦੦ ਡਾਲਰ
੩. ਬਚਨ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ	ਇੰਦ ਕੌਰ	,,	
੩. ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ	ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ		,,	੪੨੦੦ ਡਾਲਰ
੪. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	ਗਰੀਬ ਸਿੰਘ	ਜਿਓਣ ਕੌਰ	,,	
੫. ਭਾਲ ਸਿੰਘ	ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ	ਧਨ ਕੌਰ	,,	੨੫੦੦ ,,
੬. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ	ਬੀਰ ਸਿੰਘ	ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ	,,	੧੪੦੦ ,,
੭. ਬੋਗਾ ਸਿੰਘ			,,	
੮. ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ	ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ	ਕਾਹਨ ਕੌਰ	ਤਹਸੀਲ ਸਨਾਮ	
੯. ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ	ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ	ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ	,,	
੧੦. ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ	ਗਜਣ ਸਿੰਘ	ਕਾਕੋ	ਤੋਪਖਾਨੇ ਵਿਚ ਸਰਵਸ ਕੀਤੀ	
੧੧. ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ		ਪਕਾ ਤਹਸੀਲ ਜਿਲਾ ਬਠਿੰਡਾ	
੧੨. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਸੁਮੁੰਦ ਸਿੰਘ	ਦਿਆ ਕੌਰ	ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਫਰੰਟ ਪੁਰ ਸ਼ਹੀਦ	

ਮੇਜਰ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਲਾਸਪੁਰ [ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ]

ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਛਕਣ ਛਕੌਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਖਿਆਲ ਸੀ ਸੰਨ ੧੯੨੬ਈ: ਵਿਚ ਆਪ ਭਰਤੀ ਹੋਕੇ ਪੰਜ ਗਿਆਰਾ ਸਿਖ ਪਲਟਨ ਵਿਚ ਦਲੇ ਗਏ। ਜਿਥੇ ਜਮਾਦਾਰੀ ਦੇ ਔਹਦੇ ਤਕ ਪਹੁੰਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਸੰਨ ੧੯੪੧ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਪਾਰ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭੇਜੇ ਗਏ । ਜਿਥੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਏ ਤੇ ਤਿਆਗੀ ਤੇ ਬੈਰਾਗੀ ਬਣਕੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਵਿਚ ਜਾ ਮਿਲੇ । ਸੰਨ ੧੯੪੩ਈ: ਵਿਚ ਅਸਾਮ ਦੇ ਮਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਾ ਪੁਜੇ । ੧੯੪੪ਈਃ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜਾਦੀ ਖਾਤਰ ਜੰਗ ਲੜਦੇ ਲੜਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ।

ਮੇਜਰ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਗਿਲ (ਲੁਧਿਆਣਾ)

ਆਪ ਬੜੇ ਹੀ ਅਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ, ਹੱਸਮੁਖ ਅਤੇ ਖਲਾੜੀ ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ ਦੇ ਸਨ । ਜਦ ਮੁਛ ਫੁਟ ਹੋਏ ਤਾਂ ੧੯੨੯ ਈ: ਵਿਚ ਪੰਜ ਗਿਆਰਾਂ ਸਿਖ ਪਲਟਨ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਸੰਨ ੧੯੩੯ ਈ: ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ ਤੇ ਅਜ਼ਾਦ ਮੂਮੈਨਟ ਵਿਚ ਜਾ ਰਲੇ । ਸੰਨ੧੯੪੩ ਨੂੰ ਅਸਾਮ ਦੇ ਹਾਕਾ, ਮਿਠਾ ਹਾਕਾ ਸਹਿਰ ਦੇ ਫਰੰਟ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਰਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਲੜਦੇ ਰਹੇ। ਜਿਥੇ ਸੰਨ ੧੯੪੭ ਨੂੰ ਪਲਟਨ ਦਾ ਘੇਰਾ ਪੈਣ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਕਾਬੂ ਆ ਗਏ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੇ ਸਭ ਪੁਲ ਤੋੜ ਕੇ ਰਸਤੇ ਬੰਦ ਕਰ ਰਖੇ ਸਨ । ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਇਥੋਂ ਜੰਗਲ ਦੇ ਸਰਤੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਸਮੇਤ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਕਡਿਆਲ ਪਿਛੋਂ ਬਰਮਾਂ ਪਹੁੰਚੇ ਜਿਥੇ ਬਰਮੀ ਤੇ ਜਪਾਨੀ ਫੌਜ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ ਫੌਜ ਸਮਝਕੇ ਇਨਾਂ ਤੇ ਹਮਲਾਂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਕੇ ਉਨਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਰਗੇਡ ਕਮਾਂਡਰ ਕਰਨਲ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਲਿਆਏ । ਇਨਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸ਼ੇਰੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਤਗਮਾਂ ਮਿਲਿਆ । ਇਥੋਂ ਵਾਪਸ ਬੰਕਾਕ ਸ਼ਹਿਰ ਲੈ ਜਾਕੇ ਅਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਜਿਗਰ ਗੜ੍ਹਾ ਘਾਟ ਨੰਜਰ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ੧੯੪੯ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਕ ਸੈਨਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਦਿਆਣਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣੇ ਸੰਨ ੧੯੫੬ ਵਿਚ ਆਖਰ ਅਧਰੰਗ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਹੋਣ ਤੇ ਸਦੀਵੀ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਏ ।

ਮੇਜਰ ਇਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮਾਜਰਾ (ਲੁਧਿਆਣਾ)

ਆਪ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਰਮ ਦਿਲ, ਸਾਦਾ ਮਜਾਜ਼, ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਅਗਾਂਵਧੂ ਸਨ । ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਭਰ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਸਨ ਤਾਂ ਲਗ ਭਗ ੧੯੨੪-੨੫ ਈ: ਵਿਚ ਐਮ ਸੀ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਜਿਥੇ ਆਪ ਜੀ ਜਮਾਂਦਾਰ ਦੇ ਓਹਦੇ ਤਕ ਆਏ । ਸੰਨ ੧੯੪੦ ਈਃ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਪਾਰ ਗਏ। ਸੰਨ ੧੯੪੨ ਈਃ ਵਿਚ ਇੰਨਕਲਾਬ ਮੂਮੈਂਟ ਵਿਚ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਆ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਆਪ ਜੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਟਰਾਂਸ ਪੋਰਟ ਕਮਾਂਡਰ ਸਨ । ਅਤੇ ਦੇਸ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਜਵਾਨਾ ਦੇ ਨਾਲ ਕੈਦ ਹੋਕੇ ਜਿਗਰ ਗੜ੍ਹਾਘਾਟ ਲਿਆਕੇ ਆਪਤੇ ਮੁਕਦਮਾ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਰੀ ਹੋਏ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਪਜੇ। ਹੁਣ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਪਿਨਸਨ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਜਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਡਰਾਈਬਰੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਗੁਰ ਫਰਮਾਨ ਹੈ।

"ਹੁੰਦੇ ਤਾਣ ਜੋ ਹੋਇ ਨਿਤਾਣਾ
ਹੁੰਦੇ ਮਾਣ ਜੋ ਹੋ ਨਿਮਾਣਾ" ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੇਜਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਥੋਵਾਲ [ਲੁਧਿਆਣਾ]

ਆਪ ਜੀ ਚੌਦਾਂ ਫਰੰਟ ਵਿਚ ਜਮਾਦਾਰੀ ਦੇ ਉਹਦੇ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦ ਸੰਨ ੧੯੪੨ ਨੂੰ ਇੰਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਮਿਲਣ ਤੇ ਮਨੀ ਪੁਰ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਆ ਕੁਦੇ, ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਹਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਇਉਂ ਆਖਦੇ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਸਾਡਾ ਕਈ ਸਾਲ ਖੂਨ ਪੀਤਾ ਅਤੇ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਜਿਥੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮਿਲੇ ਉਸ ਦਾ ਖੂਨ ਪੀਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਸੋ ਜਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮਿਲਦਾ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸ ਦੇ ਵਰਛਾ ਮਾਰ ਕੇ ਦੋ ਘੁਟਾਂ ਖੂਨ ਪੀਕੇ ਫੇਰ ਜਾਨੋ ਮਾਰਦੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾਂ ਖੂਨ ਪੀਂਦੇ ਹੀ ਦੁਸਮਣ ਦੀ ਗੋਲੀ ਦਾ ਸ਼ਕਾਰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਉਚਾ ਕਰ ਗਏ।

ਕੈਪਟਨ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾਲਾ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਡਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਵਿਦਿਆ ਪੰਜਾਬੀ, ਉਰਦੂ ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਆਦਿ ਪੜਕੇ ਗੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਪ ਬੜੇ ਅਜਾਦ ਖਿਆਲ ਰੋਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹਸੌਣਾ ਤੇ ਹਸਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਆਉਣਾ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ੁਗਲ ਹੈ।

ਆਪ ਨੇ ਸੰਨ ੧੯੩੩ ਵਿਚ ਫੌਜੀ ਭਰਤੀ ਹੋਕੇ ਸੰਨ ੪੨ ਤਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ। ਜਦ ਸੰਨ ੧੯੪੨ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ਼ ਕਾਇਮ ਹੋਈ ਤਦ ਆਪ ਜੀ ਸਮੇਤ ਦੋ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਅਜਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਸੰਨ ੧੯੪੩ ਵਿਚ ਆਫਿਸਰ ਟਰੇਨਿੰਗ ਸਕੂਲ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਆਫ਼ਸਰ ਬਣੇ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦ ਬਰਗੇਡ ਵਿਚ ਕਰਨਲ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਇਨਟੈਲੀਜੈਂਟ ਅਫੀਸਰ[ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਰਨ ਵਾਲੇ] ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਜਦ ਸਾਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਹਟਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ੨੯ ਲੈਨ ਦੇ ਬੈਂਕਾਕ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ। ਉਥੇ ਸਾਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹਿਥਆਰ ਸਿਟਕੇ ਕੈਦ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਜਿਥੋਂ ਆਪਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਕਲਕੱਤੇ ਦੇ ਕੋਲ ਜਿਗਰ ਗਾਚਾ ਘਾਟ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ।ਆਪ ਤੇ ਮੁਕਦਮਾਂ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸੰਨ੧੯੪੬ ਨੂੰ ਬਰੀ ਹੋਕੇ ਦੇਸ਼ ਪੁਜੇ। ਆਪ ੧੯੪੯ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਕ ਸੈਣਾ ਜਿਲ੍ਹਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭੀ ਰਹੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਧਰਮ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਕਰਦੇ, ਗੁਰਧਾਮ ਤੇ ਸਕੂਲ ਬਨਾਣ ਵਾਲਾ
੧੯੧੪-੧੫ ਦੇਸ਼ ਅਜ਼ਾਦ ਬਦਲੇ, ਪਿਤਾ ਚਾਚੇ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰੌਣ ਵਾਲਾ

ਸ: ਗਜਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਰ

ਬੈਠੇ:— ਬੀਬੀ ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ (ਸਪੁਤ੍ਰੀ), ਕਾਕਾ ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਪੋਤਰਾ), ਬੀਬੀ ਸੁਖਦੇਵ ਕੌਰ (ਪੋਤਰੀ)।
ਕੁਰਸੀਆਂ ਤੇ:- ਸ: ਗਜਨ ਸਿੰਘ, ਹਰਿ ਕੌਰ (ਮਾਤਾ), ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ (ਸਪੁਤ੍ਰ)
ਖੜੇ;— ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ (ਪਤਨੀ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ.) ਹਰਦਿਆਲ (ਸੁਰਗਵਾਸੀ) ਸਪੁਤ੍ਰ ਪੰਜਾਬ ਕੌਰ (ਪਤਨੀ)।

ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਉਪਕਾਰ ਤੇ ਦਾਨ ਵਾਲਾ, ਸੁਭਾਗ ਪਿੰਡ ਅਬਾਦ ਕਰੌਣ ਵਾਲਾ
ਗੁਰ ਸਾਗਰ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਤਾਂਈਂ ਛਪਵਾਨ ਵਾਰੇ, ਦਾਨ ਇਕ ਹਜਾਰ ਹੈ ਦੇਣ ਵਾਲਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

"ਸ੍ਰ: ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੀਮਨਾ"

ਲਗ ਭਗ ਪੌਣੇ ਦੋ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਡਾਰੂ ਚੌਧਰੀ ਬਖਤ ਮਲ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦ ਕੇ ਚੀਮਨਾ ਪਿੰਡ ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ। ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਹੀ, ਸ੍ਰ. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖੋਂ ਸ੍ਰ. ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।

ਬਚਪਨ ਦੇ ਦਿਨ ਬੀਤਨ ਤੋਂ, ਆਪਨੇ, ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਕੰਮ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਕੇ, ਚੰਗੀ ਤਰਕੀ ਦਿਤੀ ਤੇ ਆਪ ਇਸ ਵਿਚ ਚੰਗੇ ਮਾਹਰ ਹਨ। ਆਪ ਗੁਰਮਿਤ ਖੋਜੀ ਕਟੜ ਸਿੰਘ ਸਭੀਏ ਹਨ,ਸਾਦਾ ਵੇਸ, ਸਾਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਮਿਲਨਸਾਰ, ਹੱਸਮੁਖ, ਈਮਾਨਦਾਰ, ਤੇ ਦਾਨੀ ਸੁਭਾ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਗੇ ਵਧੂ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਦੇਸ. ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਆਪ ਦੇ ਪੂਜਯ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰ. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਚਾਚੇਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਬੜੀ ਗੌਰਵਤਾ ਦੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰ. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦੋਂ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਤੇ ਉਥੇ ਸੰਤ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਹੋਣ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਰੁਚੀਆਂ ਉਗਮ ਪਈਆਂ ਤਾਂ ਨੌਕਰੀ ਛਡਕੇ ਘਰ ਆ ਗਏ, ਪਿਡਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅਗਾਹਾਂ ਵਧੂ ਨਾਂ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਤੇ ਦੇਸ ਆਕੇ ਵੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਜਦੋਂ ਦੇਸ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਸਕੀਮ ਸ੍ਰ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਾਭਾ ਆਦਿ ਮੁਖੀਆਂ ਦੀ ਫੇਲ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਸ੍ਰ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪੁਲਸ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਲਹੌਰ ਲੈ ਗਈ, ਦੇਵਨੇਤ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰ. ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਆਹ ਵਿਖੇ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਤੇ ਨਿਉਂਦਾ ਦੇਣ ਲਿਖਣ ਵਾਲੀ ਬਹੀ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਸਖਤ ਸਨ, ਜੋ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਸ੍ਰ. ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਤ ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ, ਸੰਤ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲੇਰਾਂ, ਗਿ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ, ਧਾਰਮਕ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਰੰਗਨ ਦਿਤੀ, ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ, ਸਕੂਲਾਂ, ਦੀਵਾਨਾਂ, ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੈਣਾਂ ਤੇ ਵਿਤੋਂ ਵਧ ਦਾਨ ਕਰਨਾ, ਆਪ ਗੁਰਮਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਤੇ ਦਾਸ ਲਿਖਾਰੀ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਪ੍ਰੇਮ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਇਕ ਕਾਂਡ ਦੀ ਛਪਾਈ ਲਈ ਗੁਰਮਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਤਿਹਾੜਾ ਨੂੰ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪੈ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ†।

ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ ਭੇਟਾ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰਦਿਆਂ, ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦਾ ਫੋਟੋ ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਬੇਬੇ ਪੰਜਾਬ ਕੌਰ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਐਤੀਆਨਾ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਿਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਸਪੁਤਰ,ਸ੍ਰ.ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਤੇ ਸ੍ਰ. ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇਕ ਬੀਬੀ ਸੁਰਜੀਤਕੌਰ ਜੀ ਹਨ। ਸ੍ਰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਬੀਬੀ ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਮੋਹੀ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਭੁਜੰਗੀ ਕਾਕਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਾਕਾ ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਤੇ ਇਕ ਬੀਬੀ ਸੁਖਦੇਵ ਕੌਰ ਹਨ। ਤੇ ਸ੍ਰ. ਹਰਦਿਆਲਸਿੰਘ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਭੀ ਬੀਬੀ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਮੋਹੀ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ, ਤੇ ਉਹ ਜ਼ਵਾਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਖੇ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਜੁਦਾਈ ਦੇ ਗਏ।

---

† ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ; ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸ, ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿਹਨਾ ਨੇ ੧੯੧੪-੧੫ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਰਿਸਾ ਪਾਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ੴ ਸਤਿ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ।

ਫਰੀਦਾ ਬਾਰਿ ਪਰਾਇਐ ਬੈਸਣਾ ਸਾਂਈਂ ਮੁਝੇ ਨ ਦੇਹਿ ।

ਜਬੈ ਬਾਨ ਲਾਗੈ । ਤਬੈ ਰੋਸ ਜਾਗੈ ।

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ "ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ" ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਲਾਏ ਜਾਣ ਤੇ ਲਾਈ ਪਾਬੰਦੀ ਵਿਰੁਧ

ਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਅਪਣੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਤੇ ਹੱਕ ਮਨਾਏ ਜਾਣ ਲਈ ਬਾਕਾਇਦਾ ਤੌਰ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਲਟੀ ਮੇਟਮ ਦੇਕੇ ੧੦ ਮਈ ੧੯੫੫ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਵਿਖੇ

"ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਦਾ ਮੋਰਚਾ"

ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।

ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸਿੰਘ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਗਏ । ਲਖਾਂ ਰੁਪਯਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਉਠਾਇਆ । ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਇਸ ਖੋਖਲੇਪਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਵਾਪਸ ਹੋਣ ਤੇ ੧੩ ਜੁਲਾਈ ੧੯੫੫ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿੱਤ ਨਾਲ ਮੋਰਚਾ ਫਤੇ ਹੋਇਆ । ਜਿਸ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਹਾਲ ਅਗਲੇ ਸਫਿਆਂ ਤੇ ਅੰਕਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਸਮਪਾਦਿਕ

ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ "ਸੰਤ ਸਪਾਹੀ"

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਬਾਦ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਦਾ ਮੋਰਚਾ

ਅਰੰਭ ੧੦ ਮਈ ੧੯੫੫
ਅੰਤ ੧੩ ਜੁਲਾਈ ੧੯੫੫

ਬਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸਿੰਘ ਜੇਲ ਗਏ, ਲੱਖਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਉਠਾਇਆ
"ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿੱਤ"

ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ, ਕਈ ਇਕ ਪ੍ਰਾਤਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਸੂਬੇ ਬਨਾਏ ਜਾਣ ਲਈ ਲਹਿਰ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਆਧਰਾਂ, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ, ਬੰਬਈ, ਗੁਜਰਾਤ, ਆਦਿ ਦੂਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਤਾਂ ਨੂੰ ਛਡਕੇ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦਿਆਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਲੀ ਦੇ ਲੋਕ ਹਰਿਆਨਾ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ "ਮਹਾਂ ਦਿਲੀ ਪ੍ਰਾਂਤ" ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਰੱਟ ਲਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਪਹਾੜੀਏ, ਸ਼ਿਮਲਾ, ਕੁਲੂ, ਕਾਂਗੜਾ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਹਿਮਾਚਲ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਕੇ "ਮਹਾਂ ਹਿਮਾਚਲ" ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਬਣਿਆ ਦੇਖਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਸਨ। ਜਾਲੰਧਰ ਡਿਵੀਜਨ ਦੇ ਹਕੂਮਤ ਵਿੱਚ ਵਧੇ ਹੋਏ ਸਮਾਜੀ ਗਲਬੇ ਦੇ ਹੇਠ ਲਤਾੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਰਿਆਨਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਅੱਡਰਾ ਹਰਿਆਨਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਲੋਂ ਉਠ ਰਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਅਜੇਹੇ ਸਮੇਂ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਬੋਲੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ ਅੱਡ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ, ਇਸਦਾ ਬਾਕੀ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦਾ ਹਿੱਸਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ "ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ" ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿੰਤੂ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਇਸੇ ਹੀ ਆਸੇ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪਟਿਆਲਾ ਯੂਨੀਅਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਇਸਨੂੰ "ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ" ਬਣਾਓ ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤਾ।

ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਜਰਕਾਨ ਦੇ ਰੋਗੀ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਪੀਲਾ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿਚ ਵੱਸ ਰਹੇ ਕੁਝ ਫਿਰਕਾ ਪ੍ਰਸਤ ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ, ਜਨ ਸੰਗੀਆਂ ਤੇ ਗਿਰੀ ਜਹਾਨੀਅਤ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਮੰਗ ਤੋਂ, ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੀ ਹਵਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਈ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਸੋਚੇ, ਸਮਝੇ, ਪਰਖੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਮਾਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਵਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਆਪਣੇ ਗਲਬੇ ਹੇਠ ਰਖਣ ਲਈ, ਕਈ ਚਾਲਾਂ ਚਲਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਰਿਆਨਾ ਦੇ ਲੋਕਾਂ, ਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਦੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦਬਾਉ ਵਿੱਚ ਰਖਣ ਲਈ, "ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ" ਦਾ ਸਟੰਟ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਹਰਿਆਨ, ਪੰਜਾਬ, ਹਿਮਾਚਲ ਨੂੰ ਮਿਲਾਕੇ "ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ" ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਜਨ ਸੰਗ ਤੇ ਸਮਾਜੀ ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਵਲੋਂ ਖੁਲਮਖੁਲਾ ਥਾਂ ਥਾਂ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰੈਸ ਤੇ ਪਲੇਟ ਫਾਰਮ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਣ ਲੱਗਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸਭਯੱਤਾ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਖਤਮ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਵੀ ਗਲਾ ਘੁਟਣ ਦੀ ਇਸ ਕੋਝੀ ਹਰਕਤ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਡੂੰਘੇ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਵੀ, ਬੋਲੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਵੰਡ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਵਿਉਂਤ ਬੰਦੀ ਕਮਿਸਨ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਚੂੰਕਿ ਭਾਰਤ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਹਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ੨ ਖਿਆਲ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸੋ ਉਹ ਇਹ ਦੇਖਕੇ ਕਿ ਹਰਿਆਨਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਣ ਤਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਬਾਕੀ ਦਾ ਇਲ਼ਾਕਾ "ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ" ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਬੋਲੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ' ਦੀ ਮੰਗ ਅਰੰਭੀ ਗਈ। ਤੇ ਥਾਂ ਥਾਂ "ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ" ਕਾਨਫ੍ਰੰਸਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ। "ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ" ਦੇ ਬੇ-ਜ਼ਰਰ ਨਾਹਰੇ ਲਗਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ।

ਇਹ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿਲ ਦਖੋਨ ਲਈ ਸਨ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਚਿੜੌਨ ਲਈ। ਪਰ ਹੋਇਆ ਕੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ "ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ" ਖਿਆਲਾਂ ਤੇ ਜਨ ਸੰਗੀਆਂ ਤੇ ਸਮਾਜੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਦਫਤਰੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ 'ਸਚਰ ਸਰਕਾਰ, ਨੇ "ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ" ਕਹਿਣ ਦੇ ਬੇ ਜ਼ਰਰ ਨਾਹਰੇ ਪੁਰ ਦਫਾ ੧੪੪ ਦਵਾਰਾ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾ ਦਿਤੀ। ਭਾਵ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਆਦਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿਚ "ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜਿੰਦਾਬਾਦ" ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਨਹੀਂ ਲਾ ਸਕਦਾ।

ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਸ ਅਯੋਗ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਗੋਂ ਵਿਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਮਿਲੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਹੱਕ ਨੂੰ ਵੀ, ਕਲਮ ਦੀ ਨੋਕ ਨਾਲ ਖੋਹਕੇ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਿੰਨੀ ਹਾਸੋਂ ਹੀਣੀ, ਤੰਗ ਦਿਲੀ, ਤੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਨਾਲ ਬੇ ਇਨਸਾਫੀ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਹ ਖੋਟੀ ਨੀਤ ਸੀ ਕਿ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ "ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ" ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਲੌਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ ਪਰ ਹਰਿਆਨਾ ਪ੍ਰਾਂਤ, ਤੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ, ਦੇ ਲਗ ਰਹੇ ਨਾਹਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕੌੜੇ ਘੁਟ ਵਾਂਗ ਚੁਪ ਕਰਕੇ ਭਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਅਖਾਣ ਹੈਃ-

ਸਾਰੇ ਗਹਿਣੇ ਭੰਨਕੇ ਇਕ ਹੱਸ ਘੜਾਇਆ।
ਹਾਇ ਨੀ ਕਿਸਮਤ ਖੋਟੀਏ ਉਹ ਮੇਚ ਨਾ ਆਇਆ।

ਦੇਸ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਕੁਟਲ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ, ਆਪਣਾ ਜਿਉਣ ਮਰਨ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ। ਦੇਸ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਨਾਲ ਕੌਮ ਨੇ ਕਰੋੜਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਉਠਾਇਆ, ਪਵਿਤਰ ਤੇ ਜਾਨਾਂ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰਧਾਮ ਛਡੇ ਕਿ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਛੱਟ ਸਿਰੋਂ ਲਹੇ, ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਹੋਕੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਸ ਨਾਲ, ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸੰਚੇ ਵਿੱਚ ਢਾਲਿਆ। ਪਰ ਵਾਹ ਕੁਦਰਤ ਤੇਰਾ ਰੰਗ! ਅੱਜ ਆਪਣੇ ਹੀ ਪਰਾਏ ਹੋ ਗਏ। ਵਡੇ ਵੀਰ ਹੀ ਛੋਟਿਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਤੇ ਤੁਲ ਗਏ। ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਹੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਲਹੂ ਦੀ ਪਿਆਸੀ ਹੋ ਗਈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੌਮ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਤੇ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਸਾਰੀ ਕ੍ਰੋਪੀ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹੀ ਵਰਤਣ ਲਈ ਇਹ ਨਾਹਰੇ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ "ਸੱਦਰ-ਸ਼ਾਹੀ" ਹੁਕਮ ਚੜ੍ਹਿਆ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ, ਬੜੀ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ੀ, ਤੇ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ, ਇਸਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਹੱਕ ਨੂੰ ਗੁਆਕੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲੋਂ ਮਰਨਾ ਚੰਗਾ ਜਾਣਿਆ। ਫਿਰ ਵੀ "ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ" ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਖਾਹਮਖਾਹ ਕੋਈ ਝਗੜਾ ਸਹੇੜਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਬੇ ਲੋੜਵੀਂ ਉੱਲਝਣ ਵਿਚ ਪੌਣ ਦੀ ਆਸਾ ਹੀ ਰਖਦਾ ਸੀ। ਐਪਰ ਕੌਮ ਦੀ ਅਣਖ, ਸਵੈਮਾਨ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਵਿਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਮਿਲੇ ਖਿਆਲ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਦੇ ਹੱਕ ਨੂੰ ਗੁਆ ਦੇਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਜੀਭ ਤੇ ਲਾਏ ਗਏ ਟਾਂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਮਈ ਅੰਦੋਲਨ ਨਾਲ ਤੋੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੇ ਦੁਖੇ ਦਿਲ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਕੇ ਇਸ ਕੀਤੀ ਬੇ ਇਨਸਾਫੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਦਸਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦਾ ਇਰਾਦਾ ਨਾਂ ਹੀਂ ਕਾਨੂੰਨ ਤੋੜਨ ਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਨਾਂਹੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਔਕੜ ਵਿਚ ਪੌਣ ਦਾ ਜਿਸ ਲਈ, ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ੨੪ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੫੫ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਵਿਖੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ, ਇਸ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਕੰਜੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਨ ਵਾਸਤੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਤੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਲੱਗਨ ਵਾਲੇ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਡਿਕਟੇਟਰ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਭਰਾਤਰੀ ਭਾਵ ਤੇ ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੋਰਚਾ ਅਰੰਭ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਚਾਰ ਨਾਹਰੇ:–

"ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ" "ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਇਤਹਾਦ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ"

"ਹਰਿਆਨਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ" "ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ"

ਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਚਾਰ ਚਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ, ਇਸ ਜੀਭ ਤੇ ਲਗੀ ਪਾਬੰਦੀ ਨੂੰ ਤੋੜਨ।

ਪਰ ਇਸਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ "ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ" ਦੇ ਬੇ ਜ਼ਰਰ ਨਾਹਰੇ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲੌਣ ਵਾਲੇ ਫੈਸਲੇ ਤੇ ਫਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ ਹਟੌਣ ਲਈ ਕੁਝ ਦਿਨ ਦਿਤੇ ਜਾਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਕੇ ੯ ਮਈ ੧੯੫੫ ਤੱਕ ਇਸ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ।

ਪਰ ਅਫਸੋਸ! ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਇਸ ਸ਼ੁਭ ਭਾਵਨਾ ਪੁਰ ਵੀ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਵਿਚੋਂ ਵਿਚੋਂ ਖਬਰਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਹੁਣ ਇਤਫਾਕ ਤੇ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਸਜਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਕਿ ਇਨਾਂ ਨਾਹਰਿਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਗੜ ਬੜ ਨਹੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ,ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨਾਂ ਤੇ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਹੈ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਨਾਹਰੇ ਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰ ਆਪਣਾ ਐਲਾਨ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਵੇਗੀ। ਪਰ ਨਤੀਜਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲਗੀ ਪਾਬੰਦੀ ਨੂੰ ੯ ਮਈ ੧੯੫੫ ਤੱਕ ਨਾ ਹਟਾਇਆ। ਤਾਂ, ਕਲੇਜੇ ਪੁਰ ਪਥਰ ਰਖਕੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੀਤੇ ਫੈਸਲੇ ਪੁਰ, ਸਬਰ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਕਾਰਰਵਾਈ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਨੀਅਤ ਕੀਤੇ ਪ੍ਰਬੰਦੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ, ੭ ਮਈ ੧੯੫੫ ਨੂੰ ਹੀ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਤੇ ਸੁਕੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਸਦਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਤੇ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ, ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ: ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਮਿਲੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਲੋ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ, ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਦਿਤਾ। ਤੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਕੇ, ਨੀਅਤ ਦਿਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਹੋਣ ਲਗੀ। ਤੇ ਆਖਰ ਇਸ ਦਿਨ "ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ" ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਪੁਰ ਲਗੀ ਪਾਬੰਦੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਮਈ ਰਹਿਕੇ ਤੋੜਨ ਦਾ ਵੀ ਆ ਗਿਆ।

੧੦ ਮਈ ੧੯੫੫:

ਨੀਅਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ, ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਾਂਤ ਮਈ ਜਥੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਫਖਰੇ ਕੌਮ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਇਸ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਵਿਖੇ ਖਾਸ ਰੌਣਕਾਂ ਸਨ। ਲੱਖ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਸੀ। ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬੜੇ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ, ਜਿਥੋਂ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਸਤਯਾ ਗ੍ਰਹਿ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਨਿਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਤੇ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਖੇ ਆ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਸੰਖੇਪ ਪਰਭਾਵ ਪੂਰਤ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਕਿ:- ਖਾਲਸਾ ਜੀ! ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਹ ਸਤਯਾ ਗ੍ਰਹਿ ਅਰੰਭ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਸਾਥੋਂ ਸਾਡੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਤੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵੀ ਖੋਹ ਜਾਣ। ਤੇ ਸਾਡੀ ਸਭਯਤਾ ਖਤਮ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਸੋ ਅਸਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤ ਮਈ ਰਹਿਕੇ, ਇਸ ਨਾਹਰੇ ਪਰ ਲਗੀ ਪਾਬੰਦੀ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਹੈ, ਤੇ ਤੋੜਨਾ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਹੱਦ ਅੰਦਰ ਰਹਿਕੇ ਹੈ। ਤੇ ਇਹ ਸਤਯਾ ਗ੍ਰਹਿ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਜ਼ਾਰੀ ਰਹੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਹਾਰ ਮੰਨਕੇ ਇਸ ਅਯੋਗ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਨਹੀ ਲੈਂਦੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਥਾਂ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਦੂਜਾ ਡਿਕਟੇਟਰ ਨੀਅਤ ਕਰ ਚਲਿਆਂ ਹਾਂ ਤੁਸਾਂ ਨੇ ਪੂਰੇ ਅਮਨ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਈ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਇਸਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖਣ ਯੋਗ ਸੀ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਤੇ ਉਨਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ, ਫੁਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰਾਂ ਨਾਲ ਲੱਦੇ ਹੋਏ, ਸਤ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਦੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਵਿੱਚ, ਉਪਰ ਦੱਸੇ ਚਾਰੇ ਨਾਹਰੇ ਲੌਂਦੇ ਹੋਏ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸਤਯਾਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਸਰਾਂ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਹੋਟਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤੋਂ ਇਹ ਸਤਯਾ ਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਉਥੇ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਅਫਸਰ ਤੇ ਕਾਫੀ ਪੁਲੀਸ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਤੇ ਉਨਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨੇ ਸਾਥੀ, ਨਾਹਰੇ ਲੌਂਦੇ ਉਥੇ ਪੁਜੇ, ਤਾਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇਗਏ, ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮੋਰਚੇ ਲਈ ਅਥਾਹ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਅੰਨ, ਧਨ, ਤੇ ਜਨ ਦੀ ਕਦੇ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਸੋ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਸ੍ਰੀ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਤੋਂ ਚਲਦੇ ਤੇ, ਨਾਹਰੇ ਲੌਂਦੇ ਹੋਏ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੁੰਦੇ। ਜਿਉਂ ੨ "ਸੱਚਰ ਸਰਕਾਰ" ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਜਤਨ ਕਰਦੀ ਤਿਉਂ ੨ ਹੀ ਸਿਖ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਅਹੁਤੀ ਦੇਣ ਲਈ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਕਫਨ ਬੰਨਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਵਲ ਨੂੰ ਵਹੀਰਾਂ ਪਾ ਪਾ ਆਉਂਦੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੫ ਮਈ ਨੂੰ ਨਾਅਰਿਆਂ ਪੁਰ ਲਗੀ ਪਾਬੰਦੀ ਦੀ ਮਿਆਦ ਖਤਮ ਹੋਣੀ ਸੀ, ਤੇ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਮਿਆਦ ਨਹੀ ਵਧਾਏਗੀ, 'ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਮਿਆਦ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦਿਤੀ' ਤੇ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰਾਂ, ਸੁਪ੍ਰਿੰਟਿੰਡੰਟਾਂ ਨੂੰ ਖੁਲਮ ਖੁਲਾ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਕਰਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤੇ ਤੇ ਸਖਤੀ ਦਾ ਦੌਰ ਚਲ ਪਿਆ, ਪੋਲੀਸ ਨੇ ਸਕੀਉਰਿਟੀ ਐਕਟ ਦੀ ਦਫਾ ੩ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਾਰੇ ਸਿਰਕਰਦਾ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ੧੪,੧੫ ਮਈ ਨੂੰ ਧੜਾ ਧੜ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਅਡ ਅਡ ਜ਼ੇਲਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮੋਰਚਾ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਦੀ ਗਈ'।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਨ ਤੇ ੨੫ ਮਈ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ "ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ" ਦਿਨ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫ-ਤਾਰੀਆਂ ਦੇਕੇ ਮਨਾਏ ਜਾਣ ਦਾ ਅਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਇਸੇ ਦਿਨ ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਾ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰ ਹੇਠ ਪੈਪਸੂ ਦੇ ੨੫੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ, ਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਦੂਜਾ ਫਰੰਟ ਖੋਲਕੇ ੪੪ ਸਿੰਘ ,ਤੇ ਬੀਬੀ ਜੋਗਿੰਦਰ ਕੌਰ ਰੇਡੀਓ ਸਿੰਗਰ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ ੧੯ ਬੀਬੀਆਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਜਥਾ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਡ ਅਡ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਲਗ ਭਗ੧੦੦੦ਸਿੰਘ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ।"ਤੇ ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਮੋਰਚਾ ਹੋਰ ਵੀ ਗਰਮ ਹੋ ਗਿਆ"ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਹਾਈ ਕਮਾਂਡ ਨੂੰ ਸਤਜਾਗ੍ਰਹੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧੌਣੀ ਪਈ " ਬੰਬਈ, ਕਾਨਪੁਰ, ਕਲਕਤੇ ਤੋਂ ਸਿੰਘ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ।"

੬ ਜੂਨ ਨੂੰ ਮੀਰੀਪੀਰੀ ਦਾ ਦਿਨ ਵੀ ਮੋਰਚੇ ਲਈ ਖਾਸ ਹੰਗਾਮੀ ਦਿਨ ਸੀ।ਇਸ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਵਿਚ ਰਾਤ ਦੇ ਦੋ ਬਜੇ ਤਕ ਮੋਰਚਾ ਗਰਮ ਰਿਹਾ ੧੩੨ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ ਤੇ ਬੀਬੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਕੌਰ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ ੧੯ ਬੀਬੀਆਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਜਥਾ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਇਆਂ।੧੧ ਮਈ ਤੋਂ ੧੦ ਜੂਨ ਤਕ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਦੂਜੇ ਡਿਕਟੇਟਰ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਇਕਬਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰਾ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਚਲਾਕੇ, ਕਾਫੀ ਤੇਜ਼ੀ ਲਿਆਂਦੀ "ਤੇ ਅਪਣੇ ਥਾਂ ਤੀਜਾ ਡਿਕਟੇਟਰ ਨੀਯਤ ਕਰਕੇ ੧੦ ਜੂਨ ੧੯੫੫ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਨ ਲ ੨੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈਕੇ, ਨਾਹਰੇ ਲੌਂਦੇ ਹੋਏ ਗਿਰਫਤਾਰ ਹੋਏ।" ੧੦ ਜੂਨ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਚੰਡੀਗੜ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ੪੦ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸਚਰ ਦੀ ਕੋਠੀ, ਅਸੰਬਲੀ ਹਾਲ, ਤੇ ਰਾਜ–ਭਵਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ "ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜਿੰਦਾ ਬਾਦ" ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਲਾਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ। ਕੌਮ ਅੰਦਰ ਕਾਫੀ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਨ ਲਈ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਅੱਡ ੨ ਤਰਾਂ ਦੇ ਦਿਨ ਨੀਅਤ ਕਰਕੇ ਵਧੇਰੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਦੀਆਂ ਸਨ। "੨੯ ਜੂਨ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ੧੧੭ ਵੀਂ ਬਰਸੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਿਨ ਆਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦਿਨ ਮਨਾਣ ਦਾ ਇਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ੧੧੭ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ੨੫੦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਿਨ ਸਤਯਾ ਗ੍ਰਹਿ ਕਰਕੇ ਜ਼ੇਲ ਜਾਤਰਾ ਕੀਤੀ।"

ਇਸੇ ਤਰਾਂ ੩੦ ਜੂਨ ਨੂੰ ਘਲੂਕਾਰਾ ਦਿਨ ਤ ੩ ਜਲਾਈ ਨੂੰ "ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਜਦੀ" ਦਾ ਦਿਨ ਮੋਨਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਹਜਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਥਾ ਥਾਂ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ, ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਦੂਣੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ।"

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਤਯਗਰਹਿ ਕਰਨ ਲਈ, ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਚਾਰ ਚਾਰ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਮਿਥੇ ਹੋਏ ਨਾਹਰੇ ਲਾਕੇ ਹੀ, ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਣ ਜਾਂਦੇ ਸਨ "ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮ ਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਅਯੋਗ ਤੇ ਬੇ ਕਾਨੂਨੇ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਬੜੀ ਸਖਤੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ, ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਘਰੋਗੀ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ, ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਬਰਾਤ ਜਾਂਦਿਆਂ, ਹੋਟਲਾਂ ਤੇ ਚਾਹ ਲਸੀ ਪੀਂਦਿਆਂ, ਡਾਕਟਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਦਵਾਈਆਂ ਲੈਂਦੇ ਰਿਕਸ਼ੇ, ਮੋਟਰਾਂ ਗਡੀਆਂ ਵਿਚ ਸਫਰ ਕਰਦਿਆਂ, ਹਲਵਾਇਆਂ, ਦੁਕਾਨਾਂ ਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ। "ਇਸਤਰਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਆਪਨੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਵੀ ਮੋਰਚਾ ਵਧੇਰੇ ਹੀ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਲਗ ਭਗ ਬਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ੨ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ।"

ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਭਰ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ "ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲਨ ਲਈ, ਹੋਰ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ"। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਤੇ ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ੨੪ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਲਾਇਸੰਸ ਜ਼ਬਤ ਕਰਕੇ ਪੋਲੀਸ ਬੰਦੂਕਾਂ ਲੇ ਗਈ" ਸਾਰੇ ਮੁਖੀਆਂ ਦੇ ਅਸਲੇ ਦੇ ਲਾਇਸੰਸ ਵੀ ਜ਼ਬਤ ਕਰਕੇ ਅਸਲਾ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ" ਆਖਰ ਇਸ ਗਿਣੀ ਮਿਥੀ ਵਿਉਂਤ ਦਾ ਮਨਹੂਸ ਦਿਨ ਵੀ ਆ ਗਿਆ" ਤੇ ਜਲੰਧਰ ਡਿਵੀਜਨ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਜਰਨਲ ਮਹਾਸ਼ਾ ਅਸਵਨੀ ਕੁਮਾਰ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ੩,੪ ਜਲਾਈ ਦੀ ਦਰਮਿਆਨੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਧੀ ਰਾਤ ਮਗਰੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੈਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ, ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਕਾਇਮ ਮੁਕਾਮ ਸਕੱਤਰ, ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਆਦਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਖੀ ਗ੍ਰਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ, ਤੇ ਤੜਕੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ, ਮਹਾਸ਼ਾ ਅਸਵਨੀ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਪੋਲੀਸ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਸਰਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਾਕੇ ਰੋਕ ਕੇ, ਸ੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦਫਤਰਾਂ, ਤੇ ਸਰਾਂ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਰਖ ਰਹੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ, ਦਫਤਰਾਂ ਦਾ ਰੀਕਾਰਡ ਫਰੋਲਿਆ। ਤਾਲੇ ਤੋੜੇ ਤੇ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਅਸਥਾਨ ਵਲ ਨੂੰ ਵਧਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ, ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰੇ ਲਾਠੀਆਂ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਪਿਸਤੌਲਾਂ ਟੀਅਰਗੈਸ ਦੇ ਬੰਬਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹੋਕੇ, ਪੋਲੀਸ ਪੁਜ ਗਈ। ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ੧੪੪ ਦਫਾ ਲਾਏ ਜਾਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵੀ ਇਕਠੀਆਂ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰ: ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਾਜਰ ਸਨ। ਪੋਲੀਸ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਲ ਵਧਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਸਿੰਘ ਛਾਤੀਆਂ ਡਾਹਕੇ ਗੋਲੀਆਂ ਖਾਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਪੋਲੀਸ ਨੇ ਟੀਅਰ ਗੈਸ ਦੇ ਬੰਬ ਸੁਟੇ, ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਤੇ ਇਸਤਰਾਂ ਅੰਧਾ ਧੁੰਧ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਕਰਦੀ ਪੋਲੀਸ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜ ਗਈ। ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਵਲ ਧੱਕ ਕੇ ਹਟੋਨ ਲਗੀ। ਇਥੇ ਜੋ ਤਸ਼ਦਦ ਪੋਲੀਸ ਨੇ ਵਰਤਿਆਂ ਜਿਸਤਰਾਂ ਅੰਧਾਂ ਧੁੰਦ ਸੈਂਕੜੇ ਟੀਅਰ ਗੈਸ ਦੇ ਗੋਲੇ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਸੁਟੇ ਤੇ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਕੀਤਾ ਉਹ ਲਿਖਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਲੰਗਰ ਤੇ ਪੋਲੀਸ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਰਾਹ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਤਸ਼ਦਦ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਫੋਟੋਆਂ ਵਿਚ ਦੇਖੋ ੭ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸ੍ਰ: ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ M. P. ਡਿਪਟੀ ਸਪੀਕਰ ਤੇ, ਸ੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਇਨਾਂ ਸਾਰੇ ਵਹਸ਼ੀਆਨਾਂ ਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਖਬਰਾਂ ਛਪਣੋਂ ਵੀ ਰੋਕੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਅਖਬਾਰ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਡਿਗੇ ਨਹੀਂ। ਸਗੋਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਸ ਘੋਰ ਬਿਅਦਬੀ ਨੇ ਹੋਰ ਭਾਂਬੜ ਬਾਲ ਦਿਤਾ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਵਲ ਨੂੰ ਕੂਚ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ੯ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਦਿਨ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਿਨ ਬੀਬੀ ਗੁਰਦਿਆਲ ਕੌਰ ਕਲਕਤਾ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ ੧੩੯ ਬੀਬੀਆਂ ਨਾਅਰੇ ਲੈਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ, ਪਰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨਾ ਕੀਤੀਆਂ। ੧੦ ਜੁਲਾਈ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਹੰਗਾਮੀ ਦਿਨ ਸੀ। ਸਰਦਾਰਨੀ ਮਨਮੋਹਨ ਕੌਰ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਵੀ ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ਡੇਢ ਸੌ ਬੀਬੀਆਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜ ਚੁਕੇ ਸਨ। ੧੦ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਖੇ ਵੀ ਸ੍ਰ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ ੨੫੦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਤਯਾਗ੍ਰਹਿ ਕਰਕੇ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਗਰਮ ਕਰ ਦਿਤਾ। ੧੧ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਲਗ ਭਗ ੬੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਿਤੀ।

ਕੌਮ ਅੰਦਰ ਕਿਤਨਾ ਜੋਸ਼ ਕਿਤਨੀ ਲਗਨ, ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਤੇ ਕੌਮੀ ਜਜ਼ਬਾ ਤੇ "ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ" ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਖਿੱਚ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤਖ ਦਿਸਦੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਵਾਧਾ ਇਹ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਿਖ ਨੇ ਭੀ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗਕੇ, ਯਾਂ ਜ਼ਮਾਨਤ ਦੇਕੇ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਪੁਆਇਆ ਸਗੋਂ ਹੱਸ ੨ ਅਗੇ ਵਧੇ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ। ਆਖਰ ਇਹ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਫਲ ਲਿਆਈਆਂ। ਜਦੋਂ ਸਚਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਅਗੇ ਗੋਡੇ ਟੇਕ ਦਿੱਤੇ।

੧੨ ਜੁਲਾਈ ੧੯੫੫ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ੬ ਵਜੇ, ਜਦੋਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਗਰਮ ਸੀ। ੨੫੦ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸਿੰਘ ੧੦੪ ਬੀਬੀਆਂ ਤੇ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਚੌਧਰੀ ਉਮਰ ਦੀਨ ਸਤਯਾਗ੍ਰਹਿ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ ਤਾਂ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਡਿਕਟੇਟਰ ਸ: ਗਿਆਨ ਜੀ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਵੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ) ਨੂੰ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਟੈਲੀਫੋਨ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਆਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਸ: ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ ਕਿ ਆ ਜਾਓ, ਉਹ ਆਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਆਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਰਾਹੀਂ ਸਾਰੀ ਸਿਖ ਜੰਤਾ ਨੂੰ ਇਹ ਖੁਸ਼ਖਬਰੀ ਦੇਣ ਆਇਆ ਹਾਂ ਕਿ "ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਮਨ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਰੂਸ ਦੇ ਦੌਰੇ ਤੋਂ ਅਮਨ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਨਾਉਨ ਪਿਛੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਪਰ ਸਦ ਭਾਵਨ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਅਰਿਆਂ ਤੋਂ ਪਾਬੰਦੀ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ ਹੈ।"

ਇਸ ਪਰ ਸ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਨੇ, ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਆਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦੀ ਖਬਰ ਦਿਤੀ। ਤੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ "ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਬਾਦ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲੌਂਦੇ, ਤੇ ਸਤ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਗਜੌਂਦੇ ਹੋਏ, ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚਕਰ ਲੌਂਦੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੋਈ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਨਾ ਕੀਤੀ।"

ਇਸ ਤਰਾਂ ੬੫ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਨਾਅਰਿਆ ਤੇ ਲਗੀ ਪਾਬੰਦੀ ਦਾ ਇਹ ਮੋਰਚਾ ਫਤੇਹ ਕੀਤਾ।

ਇਹ ਮੋਰਚਾ ਸਚਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਲਿਆਕਤ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਸੀ, "ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ" ਬਣਨਾ ਤਾਂ ਹੋਰ ਗਲ ਸੀ, ਇਥੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਣਾ ਵੀ ਜੁਰਮ ਕਰਾਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੇ ਜਿਉਂਦੀਆਂ ਜਾਗਦੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਅਜੇਹੇ ਅਯੋਗ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਿਆ ਕਰਦੀਆਂ। ਸੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵੀ ਅਣਖ ਜਾਗ ਪਈ। ਤੇ ਗੁਰੂ ਭਰੋਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ, ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ। ਤੇ ਬਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸਿੱਖ ਪਕੜੇ ਗਏ। ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਇਥੇ ਕੇਵਲ ਕੁਝ ਕੁ ਅਣਖੀਲੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹੀ ਦਰਜ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਸਾਰੇ ਸਜਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਖਿਮਾਂ ਦਾ ਜਾਚਕ ਹਾਂ।

ਪੰਜਾਂਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਡਿਕਟੇਟਰ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਬ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਤੋਂ ਪਾਬੰਦੀ ਚੁਕਣ ਬਈ, ਲਗੇ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਇਹ ਡਿਕਟੇਟਰ ਸਨ।

੧ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ।
੨ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬੋਪਾਰਾਇ ਜਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
੩ ਸ: ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨ ਪਟਿਆਲਾ।
੪ ਸ: ਮੋਹਾਂ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਜੀ (ਪਟਿਆਲਾ)।
੫ ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਮੋਹਨ ਕੌਰ ਜੀ, ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ੍ਰ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਪ:।
੬ ਸ੍ਰ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਫਰ ਮੰਡੀ ਮਾਨਸਾ ਪਟਿਆਲਾ।
੭ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸ੍ਰ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਪਟਿਆਲਾ।

"ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰਸਿਖ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ"

ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਗੌਰਵਤਾ ਤੇ ਮਹਾਨਤਾ ਵਾਲੀ ਗਲ ਸੀ ਕਿ ਇੱਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਪੰਥ ਦਾ ਸਾਰਾ ਅੰਗ ਹੀ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਤੇ ਸੰਤਾਂ ਮਹੰਤਾਂ ਨੇ ਵੀ ਵਿਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਕੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸਰ ਜੀ ਦੇ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਲੇਕਚਰਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ, ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਕੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਭੇਜਨ ਤੇ ਮਾਇਆ ਇਕੱਤਰ ਕਰਕੇ ਲੰਗਰ ਚਲੌਣ ਵਿੱਚ।

੧ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ ਰਾਮ ਪੁਰ ਪਟਿਆਲਾ
੨ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਗਿਆਨੀ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਵਕ ਸੰਤ ਹਰਖੋ ਵਾਲੀਏ ਕਟਾਣਾ (ਪਟਿਆਲਾ)
੩ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਹੋ ਮਾਜਰਾ (ਪਟਿਆਲਾ)।
੪ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪਿੰਡ ਭੌਰਲੇ ਜਿਲਾ (ਲੁਦਿਹਾਨਾ)।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਬਾਹਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਫਿਰ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਤੇ ਇਨਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਫਿਰਨ ਲਈ, ਪਿੰਡ ਲਿਬੜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੀਪ ਸਮੇਤ ਡਰਾਈਵਰ ਦੇ ਮੁਫਤ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿਤੀ ਹੋਈ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਾਸ [ਲਿਖਾਰੀ] ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਗੁਪਤ ਤੌਰ ਤੇ ਜਥੇ ਭੇਜਣ ਦੀ ਹੱਦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਕੇ ਜਥੇ ਭੇਜੇ, ਤੇ ਇਕ ਜਥਾ ੧੫੦ ਬ੍ਰਿਧ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰਕਾਰ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਅਗੇ ਗੋਡੇ ਟੇਕ ਦਿਤੇ, ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋ ਗਿਆ।

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦੀਵਾਨ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਪਾਬੰਦੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦੀ ਅਖਬਾਰਾਂ, ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

੧ ਸੰਤ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੇਰੂਸਾਹਿਬ ਰਾਮਪੁਰ ਪਟਿਆਲਾ।
੨ ,, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾੜਾ ਸਾਹਿਬ ਪਟਿਆਲਾ।
੩ ,, ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਹੋ ਮਾਜਰਾ ਪਟਿਆਲਾ।
੪ ,, ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਭੌਰਲੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
੫ ,, ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮ ਪੁਰ।
੬ ,, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੋਪਾਰਾਇ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
੭ ,, ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਛੰਨਾਂ ਵਾਲੇ।
੮ ,, ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੁਆਮੀ।
੯ ,, ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੈਰੋਂ ਮੁੰਨਾ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
੧੦ ,, ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰ ਜਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।
੧੧ ,, ਸਾਰੇ ਸੰਤ ਮਸਤੂਆਣੇ ਦੇ ਜਥੇ ਵਲੋਂ।
੧੨ ,, ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਕਿਸਨ ਪੁਰਾ ਜਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।
੧੩ ,, ਗਿਆਨੀ ਮਖਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਾਇਲਪੁਰੀਏ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਵਿਰੁਧ ਲਗੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ

ਪੁਲੀਸ ਵਲੋਂ ਛਾਪੇ ਮਾਰਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕੁਝਕੁ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ

੧੧ ਮਈ ੧੯੫੫ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਛਾਪੇ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਸਿੰਘ

ਜਥੇਦਾਰ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਘੁਮਾਣ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ
ਗਿ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ,,
ਸ. ਸਕੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮਾਲਕ ਸਿੰਘ ,, ਵੀਲਾਬਜੂ ,, ,,
ਸ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਪਿਤਾ ਸ. ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰੀ
ਸ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੇਖੀ ਐਡਵੋਕੇਟ, ਜ. ਸ. ਸ੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਪੋਠੋਹਾਰ ਗੁਜਰ ਖਾਂਨ
ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹਦੀ ਐਡਵੋਕੇਟ ਜਲੰਧਰ
ਜ. ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਖਾਸ ਜਲੰਧਰ
ਬਾਬਾ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਦੁਗਲ ,, ,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜ. ਕਲਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨਿਧੜਕ		ਖਾਸ ਜਲੰਧਰ
ਜ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ		,, ,,
ਸ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਗਰੀਬ		,, ,,
ਗਿ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਖੇੜਾ	,, ,,
ਗਿ. ਭਜਨ ਸਿੰਘ		,, ,,
ਜ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ (ਲਾਇਲ ਪੁਰ)	ਕਾਮਾਂ	,, ,,
ਸ. ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਬਜਾਜ਼		,, ,,
ਬਾਬਾ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ		,, ,,
ਸ. ਹਰਗੁਰ ਅਨਾਦ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਬੰਗਾ	,, ,,
ਗਿ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਹੈਡ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	ਉਦੋ ਨਗਲ	ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਜ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜਗਤ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਤੁੜ	,,
ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜ. ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ ਸਾਹਿਬ	ਪਿੰਡ ਝੀਤੇ	,,
ਸ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਮਕੇਰੀਆਂ	ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ
ਸ. ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਬੀ. ਏ.		,,
ਡਾ. ਮਖਣ ਸਿੰਘ ਜ.		,,
ਸੰਤ ਬਖਤਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਲਾਚੋਰ		,,
ਸ. ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ.	ਪਿੰਡ ਚੜਿਕ	ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ
ਸੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜ:	,, ਰੋਡੇ	,, ,,
ਗਿ: ਜਾਂਗੀਰ ਸਿੰਘ	,,	,, ,,
ਜ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ	,,	,, ,,
ਸ: ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਬਜਾਜ਼		,, ਅੰਬਾਲਾ
ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜ:		,,
ਸ. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਕਲਰਹੇੜੀ	,,
ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਸਹਾਣੀ	ਰੋਪੜ	,,
ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ.		,,
ਸ: ਜਾਤਾ ਸਿੰਘ		,,
ਸ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜ:		,,
ਸ: ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜਨਰਲ ਸਕਤ੍ਰ		,,
ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਾਨ		,,
ਸ: ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ		ਜਗਾਧਰੀ
ਸ: ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ		ਜਗਾਧਰੀ
ਸਃ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜ:	ਜਾਗੋਵਾਲੀਆ	ਕਰਨਾਲ
ਸ: ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ		,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਲੋਕਲ ਕਮੇਟੀ		ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ
ਗਿ: ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਲਖਾ ਸਿੰਘ ਜੱਥੇਦਾਰ ਸਿਆਹ ਪੋਸ਼		,,
ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ (ਉਲਫਤ) ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਮਾਰ ਕੰਡਾ		,,
ਜ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ		,,
ਗਿ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗੰਧਰਬ	ਪਿੰਡ ਮਹਮੂਦ ਪੁਰਾ	ਲੁਧਿਆਣਾ
ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਝਾਬੇਵਾਲ		,,
ਜ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਛਜਾਵਾਲ	,,
ਕਰਨਲ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ	ਮਨਸੀਹਾ ਬਾਜਨ	,,
ਜ: ਜਾਂਗੀਰ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਗੋਹ	,,
ਸ: ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਘੁੰਗਰਾਣਾ	,,
ਸ. ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜ: ਪਿਤਾ ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ	ਘੁੰਗਰਾਣਾ	,,
ਸ: ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ	,,	,,
ਸ. ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ	,,	,,
ਸ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਭਿਖੀ	,,
ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ	ਰਸੂਲ ਪੁਰ	,,

ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨਰਲ ਸਕਤਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਅ: ਦਲ, ਹੁਣ ਵਜ਼ੀਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਸਤੀ
ਪਿਤਾ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲ ਪੁਰੀ
ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀਰ ਖਾਲਸਾ ਦਲ

ਦੂਜਾ ਛਾਪਾ ੧੪ ਮਈ ੧੯੫੫ ਨੂੰ ਫੇਰ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰਕੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ।

ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਕੰਗ	ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ
ਸ਼੍ਰੀ: ਭਗਤ ਰਾਮ	ਪਿਤਾ ਲੁਬਾਇਆ ਮਲ ਜੀ	ਖਾਸ ਅੰਬਾਲਾ
ਡਾ: ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੂਬੇਦਾਰ		,,
ਸ: ਮਲਕੀਤ ਸਿੰਘ		,,
ਜ: ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ	ਪਿੰਡ ਬਡਾਲਾ	ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ
ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਬਬਰ	ਪਿੰਡ ਗੋਸਲ	,,

ਤੀਜਾ ਛਾਪਾ ੪ ਜੂਨ ੧੯੫੫ ਨੂੰ

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀਪੁ ਲੀਸ ਨੇ ਤੀਜਾ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਛਾਪੇ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ — ਲੁਧਿਆਣਾ
ਸ: ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ 'ਖਾਲਸਾ' ਐਮ. ਐਲ. ਏ ,,
ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ, ਐਮ. ਐਲ. ਏ ,,
ਸ: ਰਾਮਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ ,,
ਸ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਜ਼ ,,
ਸ: ਸੁਰਜਣ ਸਿੰਘ ਠੇਕੇਦਾਰ ਵਰਕਿੰਗ ਮੈ: ਸ੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ,,
ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਮਾਲਕ ਪ੍ਰੀਤਮ ਬੁਕ ਸਟਾਲ ,,
ਸ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਖਾਨੀ ,,
ਸ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਠੇਕੇਦਾਰ ,,
ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਬਬਰ ,,
ਗਿ: ਹਰਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ ,,
ਜ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਕੈਮਲ ਪੁਰੀ ,,
ਪ੍ਰੋ: ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ., ਐਲ. ਐਲ. ਬੀ. ਰਾਇਕੋਟ ,,
ਸ, ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਰਾਇਕੋਟ ,,
ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਛੀਵਾੜਾ ,,
ਸ. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਢਾਡੀ ਪਿੰਡ ਝਾਬੇਵਾਲ ,,
ਸ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਸੂਦਨ ,,
ਬਾਬਾ ਛਾਂਗਾ ਸਿੰਘ ਮੂਲਾਂਪੁਰ ,,
ਵੈਦ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ,,
ਸ: ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਠੇਕੇਦਾਰ ਪਿਤਾ ਸਰਬ ਸਿੰਘ ,,
ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਿਕ ਸਕਤ੍ਰ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਟੇਲਰ ਮਾਸਟਰ ਪਿਤਾ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਅੱਡਾਦਾਖਾ ,,
ਗਿ: ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਸਾ ਜੱਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਜ਼ਿਲਾ ਹਿਸਾਰ ,,
ਰਾਮ ਚੰਦ ਸੇਠੀ, ਹਰਭਗਤ ਸੇਠੀ ਦਰਬੀ ਸਰਸਾ
ਜ: ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ,,
ਸ: ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਪਿਤਾ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਰੋਪੜ ਅੰਬਾਲਾ
ਡਾ: ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ
ਸ: ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਮੀਤ ਸਕੱਤ੍ਰ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਧਰਮਸਾਲਾ ਧਰਮਸਾਲਾ
ਸ: ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜਮਾਂਦਾਰ ਧਰਮਸਾਲਾ
ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਃ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਤੇ ਦਸਤਕਾਰੀ ਸਕੂਲ ਕਮੇਟੀ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਰਾਮਗੜੀਆ ,, ,, ,,
ਸ: ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੋ: ਮਾਲਵਾ ਮਕੈਨੀਕਲ ਵਰਕਸ ਗਿੱਲ ਰੋਡ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਸਃ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਲਿਖਾਰੀ' ਆਫਸ ਸਕੱਤਰ ਰਾ: ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲੁਧਿਆਣਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਿਲਰ ਗੰਜ ਲੁਧਿਆਣਾ

ਇਹਨਾਂ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਧਾਵਿਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਡ ਅੱਡ ਤਾਰੀਖਾਂ ਤੇ ਵਾਰੰਟਾਂ ਦੁਆਰਾ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ।

ਚੌਧਰੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ. ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ
ਸ: ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਢਾਹਾ ,, ਜਲੰਧਰ
ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਕੀਮਾ ,, ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ
ਜ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਅਛਰ ਸਿੰਘ ਸੈਖਮਾਂ ਮੀਤ ਜ: ਅ: ਜ: ,, ,,
ਠੇਕੇਦਾਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਧਾਰੀਵਾਲ ,, ,,
ਜਃ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਪਠਾਨਕੋਟ ,, ,,
ਗਿ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਮੈ: ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ,, ,,
ਸ: ਹਵੇਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਬੁਟਰ ,, ,,
ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਸਰੂਪਵਾਲੀ ,, ,,
ਗਿ: ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਘਨੀਏਕੇ ਬਾਂਗਰ ,, ,,
ਸ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੱ: ਅ: ਜ: ਬਦੋਵਾਲ ,, ,,
ਜੱਥੇਦਾਰ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਗੁਰਾਇਆਂ ,, ,,
ਸ: ਸਕੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਪਿਤਾ ਮਲਕ ਸਿੰਘ ਬੀਲਾਬਾਜੂ ,, ,,
ਸਃ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਫਖਰ, ਸ਼ਿਵਦੇਵ ਸਿੰਘ ,, ,,
ਗਿ: ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜਸਵੰਤ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਝਾੜੋ, ਤਹਿਸੀਲ ਸਨਾਮ, ਜ਼ਿਲਾ ਸੰਗਰੂਰ
ਜਥੇਦਾਰ ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਕਲੇਰ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਭਾਈ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਫਤੇਹਗੜ ਸਿਵੀਆਂ, ਜਗਰਾਉਂ, ਲੁਧਿਆਣਾ
ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗਾਲਬ, (ਰਣ ਸਿੰਘ) ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਸਜਾ ਇਕ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ
ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅੰਨਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਮਨਸੀਹਾਂ ਬਾਜਨ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਮਨਸੀਹਾਂ
ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਮਨਸੀਹਾਂ
ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਸਿਧਵਾਂ ਬੇਟ
ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਪਿਤਾ ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬੁਧ ਕੌਰ ਲੋਹਗੜ
ਮਹੰਤ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਹੰਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਨਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ		ਲੋਹਗੜ੍ਹ	
ਸ: ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ		,,	
ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗੰਗੀ		,,	
ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜਿਓਣ ਕੌਰ		,,	
ਨਿਹੰਗ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਇੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ, ਮਾਤਾ ਮਹਾਂ ਕੌਰ		,,	
ਸ: ਗੁਰਬਖਸ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜਿਓਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੈ ਕੌਰ		,,	
ਸ; ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪੰਜਾਬ ਕੌਰ		,,	
ਸ: ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ		,,	
ਜਥੇਦਾਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਤੇਜ ਕੌਰ		ਪਿੰਡ ਮੋਗਾ ਜੇਹਲ ੩ ਦਫਾ	
ਮ: ਮੁਖਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ.		ਧਰਮ ਕੋਟ	
ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ		ਸੁਖਾਨੰਦ, ਮੋਗਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ	
ਸ: ਮੱਸਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਅਤਰ ਕੌਰ		ਇੰਦਗੜ੍ਹ	
ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਰੂੜ ਕੌਰ		ਦਾਇਆ ਕਲਾਂ	
ਸ: ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ		ਦਾਇਆ ਕਲਾਂ	
ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ		ਚੁੱਗਾ	
ਸ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ		ਰੋਡੇ	
ਜਥੇਦਾਰ ਦੂਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬੂੜ ਸਿੰਘ		ਰੋਡੇ	
ਜਥੇਦਾਰ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੁਮਾਣ ਜਥੇਦਾਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਜ਼ਿਲਾ		ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	
ਗਿ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੈਂਬਰ ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ		,,	
ਜਥੇਦਾਰ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਪਠਾਨ ਕੋਟ		,,	
ਗਿ: ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਘਣੀਏਂਕੇ ਬਾਂਗਰ		,,	
ਜਥੇਦਾਰ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਗੁਰਾਇਆ		,,	
ਜਥੇਦਾਰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ	ਛੱਜਾਵਾਲ	ਤਹਿਸੀਲ	ਜਗਰਾਉਂ
ਸ: ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁ:		,,	,,
ਜ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ		,,	,,
ਸ: ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲ ਪੁਰੀ		,,	,,
ਸ: ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝਟਕਈ		,,	,,
ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸਿਰਪੰਚ	ਕਮਾਲਪੁਰਾ	,,	,,
ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,	,,
ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ	,,	,,	,,
ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	,,	,,
ਅਕਾਲੀ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਢੋਲਣ	,,	,,
ਜ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਚੱਕਰ	,,	,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਕਾਲੀ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	,,	ਚਕਰ	ਲੁਧਿਆਣਾ
ਜ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਪੰਚ (ਨੰਬਰਦਾਰ)	ਤਲਵੰਡੀ ਵੱਡੀ	,,	,,
ਜ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ	,,	,,	,,
ਸੰਤ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗ	,,	,,	,,
ਸ: ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਵੱਦੀ ਵਡੀ	,,	,,
ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮਨਸੀਹਾਂ ਬਾਜਨ	,,	,,
ਜ: ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬ੍ਰਿਰਕ	,,	,,
ਜ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ	ਮਾਣੂਕੇ	,,	,,
ਸ: ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜ: ਛਾਂਗਾ ਸਿੰਘ	ਰਾਇਕੋਟ	,,	,,
ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,
ਸ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ		,,	,,
ਜ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸੂਜਾਪੁਰ	ਤਹਿਸੀਲ	ਜਗਰਾਉਂ
ਸ: ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਲੇਰ	,,	,,
ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮੋਰਕਰੀਮਾ	,,	,,
ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਬੋਪਾਰਾਇ ਕਲਾਂ	,,	,,
ਸ: ਮਸਤਾਨਾ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,
ਜ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ	,,		ਲੁਧਿਆਣਾ
ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ			ਜਗਰਾਉਂ
ਜ: ਇੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਗਰਾਉਂ			,,
ਗਿਆਨ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ			ਲੁਧਿਆਣਾ

ਇਨਾਂ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਸਾਰੇ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਕਓਰਟੀ ਐਕਟ ਦੀ ਦਫ਼ਾ ੩ ਤੇ ੭ ਦੇ ਤਹਿਤ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਤੇ ਇਹ ਐਕਟ ਸਾਡੀ ਘਰ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦੀ ਸਬੰਧੀ ਕਾਲੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਬਗੈਰ ਮੁਕਦਮਾ ਤੇ ਬਗੈਰ ਵਕੀਲ ਤੇ ਦਲੀਲ ਦੇ ਜਿਤਨਾ ਅਰਸਾ ਸਰਕਾਰ ਰਖਣਾ ਚਾਹੇ ਰਖ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕੁਝਕੁ ਸਜਨਾਂ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ

ਕਰਨਲ ਭਾਈ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਲਤੀਫਾਲ ਤਹਿਸੀਲ ਚਕਵਾਲ ਇਲਾਕਾ ਧਨੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜੇਹਲਮ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧ

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮਸਤਕਾਰ ਯੋਗ ਵਡੇਰੇ ਚੌਧਰੀ ਘਨੀ ਸ਼ਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮੁਬਾਰਕ ਹਸਤ ਕਮਲਾਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਨਾਮ ਹੁਣ ਘਣਾ ਸਿੰਘ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਤੇ ਨਿਸਕਾਮ ਸੇਵਾ ਤੇ ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਕੇ, ਚੌਧਰੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਪਦਵੀ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਅਜ ਤਕ ਆਪ ਦਾ ਘਰਾਣਾ ਭਾਈ ਪਦ ਨਾਲ ਸਤਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰਤਾ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ

ਆਪ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਭਾਈ ਰੈਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ। ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੇ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਕੇ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਇਲਾਕਾ ਸੁਹਾਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕੈਮਲਪੁਰ ਅਟਕ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਦਾ ਕਾਰ ਦਾਰ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਸੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕਈ ਪਿੰਡ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਜਾਗੀਰ ਦਿਤੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚੋਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵੇਲੇ ਸਿਰਫ ਇਕ ਪਿੰਡ ਮਿਜਾਕਾ ਥਾਣਾ ਦੋਤਰਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਫਤਹਿ ਜੰਗ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਵਲੋਂ ਮਾਨ ਪੱਤਰ ਭੀ ਏਸੇ ਘਰਾਣੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਨਕਾ ਘਰ ਮੁਯਾਲ ਛਿਬਰ ਕਿਰਯਾਲਾ ਨਿਵਾਸੀ ਤਹਿਸੀਲ ਚਕਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਜੇਹਲਮ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ) ਭੀ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸੇ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਹਿੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਅਰਦਲ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੌਜੂਦਾ ਅਜ਼ਾਦੀ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸ ਘਰਾਣੇ ਨੇ ਅਗੇ ਹੋਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਛਿੱਬਰ ਨੂੰ ਲਾਰਡ ਹਾਰਡਿੰਗ ਬੰਬ ਕੇਸ ਦਿਲੀ ੧੯੧੧-੧੨ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਤੇ ਲਟਕਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਤਦਹੀ ਕਰਨਲ ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਖੌਲਦਾ ਹੈ ਆਪ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਇੰਡੀਅਨ ਆਰਮੀ ਵਿਚ ਵਾਈਸਰੀ ਗਲ ਕਮਿਸ਼ਨ ਆਫਸਰ ਭਰਤੀ ਹੋਕੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕਰਨਲ ਆਫੀਸਰ ਕਮਾਂਡਿੰਗ ਦੇ ਔਹਦੇ ਤਕ ਪੁਜੇ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਦੀ ਛੇਕੜਲੀ ਦੂਜੀ ਵਡੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਇਟਲੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਬਰਫਾਂ ਵਿਚ ਖੜੇ ਰਹਿਣ ਕਾਰਣ ਫਰਾਸ ਬਾਈਟ ਦੀ ਤਕਲੀਫ ਹੋ ਗਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪੈਨਸ਼ਿਨ ਹੋ ਗਈ। ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਮਨਸੀਹਾਂ ਬਾਜਨ, ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਥਾਣਾ ਸਿਧਵਾਂ ਬੇਟ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ ਇਲਾਟ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਲਾਕਾ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ।

੫ ਜੂਨ ੧੯੫੫ ਈ: ਨੂੰ ਦਫਾ ੩ ਹਫਾਜਤੀ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਦੇ ਸਬੰਧੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਜੇਹਲ ਅੰਦਰ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੇ ਪੂਰਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਹੋਕੇ ਪਿੰਡ ਆਏ। ਆਪਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਧਵਾਂ ਤੋਂ ਤਿਹਾੜੇ ਤਕ ਪਕੀ ਸੜਕ ਦਾ ਟੋਟਾ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਸਾ: ਬਹਾਦਰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ (ਲਾਹੌਰ) ਜਗਰਾਉਂ ਏਥੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਸਭ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਹੋਣ ਤੇ ਇਲਾਕਾ ਸੁਖੀ ਵਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦਾਸ (ਲਿਖਾਰੀ) ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਗੂੜਾ ਪਿਆਰ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਏ ਕੋਟ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੯੧੪-੧੫ ਈ: ਨੂੰ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪਦਾ ਪਿਛੋਕੜਲਾ ਪਿੰਡ ਆਬਾਈ ਰਾਏ ਕੋਟ ਕੋਲ ਹੈ।

ਵਿਦਿਆ :-- ਐਮ. ਏ. ਐਲ. ਐਲ. ਬੀ ਤਕ ਹੈ।

੧੯੪੭ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੀ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਲਾਇਲਪੁਰ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਮੁਸੀਬਤ ਮਾਰੇ ਕੈਂਪ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਲਾਇਲਪੁਰੀ ਬਹੁਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਰੀਫੀਊਜੀਆਂ ਦੇ ਕਾਫਲੇ ਨਾਲ ਏਧਰ ਆਕੇ ਆਪ ਰੋਹਤਕ ਰੀਫੀਊਜੀ ਕੈਂਪ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਰਹੇ ਜਿਥੇ ਪੌਣੇ ਦੋ ਸਾਲ ਰਜ ਰਜ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਆਪ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਉਪਰੋਕਤ ਮੋਰਚਾ ਸਬੰਧੀ ੮ ਜੂਨ ੧੯੫੫ ਨੂੰ ਰਾਏ ਕੋਟ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਜੇਹਲ ਅੰਦਰ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੇ ਬੜੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਆਏ।

ਡਾ: ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਗਰਾਉਂ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪਿਤਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਫਤਹਿ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਸਿਧਮਾ ਬੇਟ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਹੈ।

ਆਪ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰੀ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤੇ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਦ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚੋਂ ਨਾਮ ਕਟਾਕੇ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੱਗ ਗਏ। ਜਿਸ ਵਕਤ ਆਪ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਮਾਂਦਾਰ ਸ੍ਰ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸ਼ਾਹਪੁਰ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਆਪ ਦੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ਅਤੇ ਡਾ: ਜੀ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਬਚਨ ਬਲਾਸ ਕਰਕੇ ਮੁੜ ਗਏ। ਪਿਛੋਂ ਡਾ: ਜੀ ਨੇ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਕਿ ਜੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਵੇ ਤਦ ਮੈਨੂੰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ, ਜੇ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਤਦ ਮੈਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦੇਵੇ। ਜ਼ਮਾਂਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਬੀਬੀ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹਾਇ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਚਿੱਠੀ ਹਿਵਜ਼ ਕਰ ਲਈ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਪ੍ਰਵਾਰ ਘੁਗ ਬਸਦੇ ਰਸਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਡਾ: ਜੀ ਨੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਾਇਆ। ਜਿਸ ਤੇ ਬੇਬੇ ਜੀ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਘਿਓ ਦਾ ਇਕ ਪੀਪਾ ਖਰਚ ਕਰਨ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਨੇ ਬੇਬੇ ਜੀ ਨੂੰ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ। ਅਗੋਂ ਬੇਬੇ ਜੀ ਨੇ ਹਿਵਜ਼ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਚਿੱਠੀ ਸੁਣਾਈ ਤਾਂ ਡਾ: ਸਾਹਿਬ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ।

ਸੰਨ ੧੯੫੫ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵੇਲੇ ਡਾ: ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਚਨਚੇਤ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਕੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ। ਤਾਂ ਬੇਬੇ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ ਡਾ: ਜੀ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਗਏ ਅਤੇ ਡਾ: ਜੀ ਕੁਛ ਘਰ ਦੇ ਬਿਹਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਮਝਾਉਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਬੇਬੇ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਡਾ: ਜੀ ਘਰ ਦਾ ਫ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰਿਓ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਘਰ ਦਾ ਆਪ ਰਾਖਾ ਹੈ। ਪਰ ਆਪ ਜੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੂੰ ਤਾਂ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਣੇ ਹੀ ਮੌਕਾ ਹੱਥ ਲੱਗਾ ਹੈ ਬੇਬੇ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਹੋਰ ਮੁਲਾਕਾਤੀ ਅਤੇ ਡਾ: ਜੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੇ ਬੜੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਆਪ ਘਰ ਆਏ।

ਗਿ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਪਿਤਾ ਸ੍ਰ: ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਉਤਮ ਕੌਰ, ਅੱਡਾ ਮੁਲਾਂਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ। ਵਿਦਿਆ ਮੈਟਰਕ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਪਾਸ ਹਨ। ਸੋਹਣੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠੀ ਤੇ ਰਾਗੀ ਹੋਣ ਦਾ ਭੀ ਮਾਣ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਖੋਜੀ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੇਖਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਭਰਾਤਾ ਸ੍ਰ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰ: ਗੁਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਰੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹਨ। ਆਪ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵੇਲੇ ਸਜ਼ਾ ਹੋਏ। ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਆਏ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਭਰੋਸੇ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੰਤ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਹਿਦੇ ਵਾਲ, ਮੁਲਤਾਨੀ ਪਤੀ ਤਿਹਾੜਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ [ਲੁਧਿਆਣਾ] ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸਜ਼ਾ ਹੋਏ। ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਆਏ।

ਗਿ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝਾਬੇਵਾਲ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਗਰ ਝਾਬੇਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹੀ ੧੯੩੯ ਈ: ਵਿਚ ਮਿਲਟਰੀ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਉਥੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿਧਤਾ ਪਾਕੇ ਆਏ। ਸੰਨ ੧੯੪੬ ਵਿਚ ਜਦ ਆਪ ਨਾਮ ਕਟਾ ਕੇ ਆਏ ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਪੰਥਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਹੋਕੇ ਡਟ ਗਏ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਥ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਵਲੋਂ ਅਲੜ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਰਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਢਾਡੀ ਜੱਥਾ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬੇਅੰਤ ਅੰਨਮਤੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੰਥਕ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਸਜਾਵਾਂ ਵੀ ਕੱਟੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਆਏ। ਆਪ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਬਲਵਾਨ ਸੂਰੇ ਸਿੰਘ ਹਨ।

ਗਿ: ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਮਾਤਾ ਧਰਮ ਕੌਰ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕੁਖੋਂ ਸ: ਵਿਰਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਹਾਸ਼ਮਪੁਰ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਖੋਜੀ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ। ਆਪ ਬੜੇ ਪੰਥਕ ਦਰਦੀ, ਮਲਾਪੜੇ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜੇਹਲ ਗਏ। ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਆਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਿਅਨੀ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਸ: ਹਜਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕੋਠੇ ਜੀਵਾ (ਜਗਰਾਉਂ) ਦੇ ਘਰ, ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਆਏ।

ਆਪ ਬੜੇ ਨੌਜਵਾਨ, ਹੋਣ ਹਾਰ, ਚੰਗੀ ਸੂਜ ਬੂਝ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਦੇ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਸਕੱਤਰ ਚੁਣੇ ਗਏ।

ਜੱ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਸੂਲਪੁਰ (ਜੰਡੀ)

ਆਪ ਸ:ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਰਸੂਲਪੁਰ,ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ,ਵਿਖੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।ਆਪ ਜੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਸਤਕਾਰ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲੀ ਹੁਣ ਜੱਥਾ ਜਿਃ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਸਕਤਰ ਭੀ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰਦਆਰਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।ਆਪਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਬਹੁਤ ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ ਹਨ। ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵੇਲੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੇ ਬੜੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਆਏ। ਆਪ ਜੀ ਅਣਥੱਕ, ਨਧੱੜਕ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਬਹੁਤ ਹਨ।

ਸ: ਰਾਮਧਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਰਾਮਧਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਦਿਆ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਰਸੂਲਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ। ਆਪ ਜੀ ਬੜੇ ਹੀ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣ ਹਨ, ਕੌਮੀ ਦਰਦ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੋਃ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਚੋਣ ਲੜਨ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਅ: ਦਲ ਵਲੋਂ ਟਿਕਟ ਹਾਸਲ਼ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਹਲਕਾ ਸਿਧਵਾਂ ਬੇਟ ਤੋਂ ਬੜੀ ਹੀ ਕਾਂਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਜਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵੇਲੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੇ ਬੜੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਆਏ। ਅਜ ਕਲ ਆਪ ਸ੍ਰੋ: ਗੁ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹਨ।

ਸਮੂਹ ਕੁਰਬਾਨੀਂ ਪੁੰਜ ਸੂਰਮਿਆਂ ਤੋਂ ਖਿਮਾਂ

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ੧੨ ਹਜਾਰ ਸਿੱਘ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਥੇ ਥੋੜਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹੀ ਆਏ ਹਨ। ਸਿਖ ਕੌਮ ਚਮਕਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਭਾਲਣ ਵਲੋਂ ਸਦਾ ਹੀ ਅਵੇਸਲੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਖਿਆਲ ਇਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਢੁਕਦਾ ਹੈ। ਦਾਸ ਨੇ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਸ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਜਨਾ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਜੀਵਨ ਮਿਲ ਸਕਣ,ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਕਿ ਮੇਰੀ ਇਹ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਫਲੀ ਭੂਤ ਨਹੀ ਹੋਈ, ਤੇ ਦਿਲ ਦੀ ਉਮੰਗ ਤੇ ਸਿੱਕ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ।

ਸੋ ਦਾਸ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਮੂਹ ਕੁਰਬਾਨੀ ਪੁੰਜ ਸੂਰਮਿਆਂ ਤੋਂ ਖਿਮਾਂ ਦਾ ਜਾਚਕ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਸ ਰਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਮੇਹਰ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਸਮਾਂ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਛਾਪਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗਾ।

ਪੰਥਕ ਸੇਵਕਾਂ ਦਾ ਦਾਸ
ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ।

ਸਾ ਧਰਤਿ ਭਈ ਹਰਿਆਵਲੀ ਜਿਥੈ ਮੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰ ਬੈਠਾ ਆਇ।

"ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਾਲਵਾ"

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਉਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੇ ਸਰ ਸਬਜ਼ ਇਲਾਕਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਨਾਲ, ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕੀਤਾ। ਜਿਥੋਂ ਦੇ ਨਿਰਛਲ, ਨਿਰਵੈਰ, ਤੇ ਨਿਰਇੱਛ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੇਰਾ "ਮਾਲਵਾ" ਕਹਿਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਪਣੇ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ' ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਕਤ ਕਰਦੇ ਹਨ :–

"ਅਵਨੀ ਜੰਗਲ ਦੇਸ਼ ਕੀ ਬਹੁ ਅੰਨ ਉਪਾਵੈ।
ਅਬ ਤੇ ਦੁਗਨੇ ਚੌਗੁਨੇ ਅਠ ਗੁਨੇ ਜਮਾਵੈ,
ਹੋਇ "ਹਮਾਰਾ ਮਾਲਵਾ" ਜਿਤ ਕਿਤ ਬਿਦ ਤਾਵੈ।
ਉਪਜੈ ਸਿੰਘ* ਸਹੰਸਰ ਹੀ ਮਲਵਈ ਕਹਾਵੈ।"

(ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸੂ:)

ਸੋ

ਇਸ "ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ" ਦੇ ਇਸ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ, ਜ਼ਿਲੇ, ਰਿਆਸਤਾਂ, ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ, ਗੋਤਾਂ, ਜੁੱਧਾਂ, ਜੰਗਾ ਦੇ ਵੇਰਵੇ, ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਗੁਰ ਸਿੱਖ, ਸੰਤਾਂ, ਸ਼ਹੀਦਾਂ, ਜੋਧਿਆਂ, ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਆਗੂਆਂ, ਗਿਆਨੀਆਂ, ਲਿਖਾਰੀਆਂ, ਪੰਡਤਾਂ, ਕਵੀਆਂ, ਰਾਗੀ ਤੇ ਢਾਡੀ ਜਥਿਆਂ, ਕਵੀਸ਼ਰਾਂ, ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਤੇ ਉਨਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ, ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਅੰਕੜੇ ਤੇ ਵਾਕਫੀਅਤ ਭਰਪੂਰ ਹਾਲ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸੰਪਾਦਿਕ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ।

---

*ਦੇਗ, ਤੇਗ, ਤੇ ਕਲਮ ਦੇ ਧਨੀ, ਰਾਜੇ, ਜੋਗੀ, ਅਮੀਰ ਵਜ਼ੀਰ, ਫਕੀਰ, ਉਪਕਾਰੀ, ਉਦਾਰੀ, ਅਣਖਈ, ਤੇ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ, ਸੰਤ, ਭਗਤ, ਦਾਤੇ, ਤਿਆਗੀ ਤੇ ਵਿਜੋਗੀ, ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰੋ ਨਿਰਛਲ, ਨਾਮ ਰੰਗ ਰੱਤੇ ਖੋਜੀਆਂ, ਵਿਰਾਗੀਆਂ ਤੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ 'ਮਾਲਵਾ'।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ।

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਧਰਮੀ, ਸ਼ਹੀਦਾਂ, ਅਣਖੀਲੇ ਸੂਰਿਆਂ ਜੰਗ

"ਸਰਧਾਂਜਲੀ"

ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਲੌਂਗੋਵਾਲ, ਪਟਿਆਲਾ ।

ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਆਰਾ, ਜਟਵਾੜ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ।

ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਆਰਾ ਸੰਗਤਪੁਰਾ, ਪਟਿਆਲਾ ।

ਭਾਈ ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਆਰਾ, ਬੂੜੀਆਂ, ਅੰਬਾਲਾ ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਲੌਂਗੋਵਾਲ, ਪਟਿਆਲਾ ।

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਲੌਂਗੋਵਾਲ, ਪਟਿਆਲਾ ।

* ਸੂ: ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਮਾਸਰਜਾ, ਫਰੀਦ ਕੋਟ ।

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, [1]ਸ: ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੌੜ ਨਾਭਾ, [2]ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਉਂਕੇ, [3]ਸਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਾਨਾੜਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਅਣਖੀਲਾ ਭਲੈਣ ਪੰਜਗਰਾਂਈ ਫਰੀਦਕੋਟ, ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, [4]ਸ: ਊਦਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੁਨਾਮ, ਪਟਿਆਲਾ, [5]ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਰਿਉਂ ਲੁਧਿਆਣਾ, [6]ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਰਗ, ਪਟਿਆਲਾ, [7]ਸ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੜੀ, ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ, ਪਟਿਆਲਾ, ਆਦਿ ਕੌਮੀ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼, ਕੌਮ, ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰੀਆਂ, ਸਿੱਖੀ ਅਣਖ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਗੈਰਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ, ਸੋ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਨਾਂ ਪੰਥਕ ਹੀਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹਾਰਦਿਕ ਸਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਟ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ।

ਅਣਖਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਦਾਸ:-

ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

---

* ਸ: ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੈਰਾੜ, ਪਿੰਡ ਮਹਿਮਾ ਸਰਜਾ, ਫਰੀਦਕੋਟ, ਮਲਵਈ. ਸ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਤੇ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਾਦਾ ਸਨ । ਸ: ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰਾ ਦਾਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੈਰਾੜ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੇ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਬੀਰਤਾ ਦਿਖਾਈ ਸੀ, ਤੇ ਜਦੋਂ ਬੈਰਾੜਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਤੁਨਖਾਹਾਂ ਲਈਆਂ ਤਦੋਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਸ: ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਇਆ ਲੈਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਤਾਂ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ।

"ਸੁਨਕੈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਕਰ ਜੋਰੇ, ਦੂਧ ਪੂਤ, ਧਨ ਸਭ ਘਰ ਮੋਰੇ,
ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਹੁ ਸਿੱਖੀ ਮੁਹਿ ਦੀਜੈ, ਅਪਨੇ ਜਾਨ ਬਖਸ਼ ਕਰ ਲੀਜੈ"

(੧) ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਰਖਵਾਲਿਆਂ ਚੋਂ, (੨)ਅਟਾਰੀਵਾਲੇ, (੩) ਮਜੀਠੀਏ ਸਰਦਾਰ (੪) ਜ਼ਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦੇ ਕਾਤਲ ਉਡਵਾਇਰ ਨੂੰ ਜਮਘਾਟ ਪੁਚੌਣ ਵਾਲਾ, (੫) ਬਬਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਸੈਕਟਰੀ, (੬) ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸ਼ਹੀਦ, (੭) ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਜ਼ਾਲਮ ਬੀ. ਟੀ. ਨੂੰ ਝਟਕੌਣ ਵਾਲਾ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ।

ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਹੱਦ ਬੰਨਾ

ਚਾਹੇ ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਖੇ ਗਵਾਲੀਅਰ ਤੇ ਜਮਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਮਾਲਵਾ ਦਸਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਤਰੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ, ਬਿਆਸ ਤੇ ਜਮਨਾਂ ਤੇ ਸਰਸਾ ਦੇ ਵਹਿਣ ਨਾਲ ਧੋ ਸੁਆਰਕੇ ਪਧਰ ਬਣੀ ਹੋਈ ਧਰਤੀ ਦਾ ਇਹ ਮਸ਼ਹੂਰ ਟੁਕੜਾ ਹੀ ਮਾਲਵਾ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਪੂਰਬ ਵਲ ਬਾਂਗਰ ਮੈਨ ਦੁਆਬ, ਉਤਰ ਵਲ ਦੁਆਬਾ ਤੇ ਮਾਲਵਾ, ਪੱਛਮ ਵਲ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਦੀ ਗੰਜੀ ਬਾਰ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ), ਦੱਖਣ ਵਲ ਰਾਜਸਥਾਨ ਬਹਾਵਲ ਪੁਰ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹੀ ਇਸ ਦਾ ਹੱਦ ਬੰਨਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪੱਧਰ, ਜਰਖੇਜ਼ ਤੇ ਉਪਜਾਊ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਦੂਜੇ, ਤੀਜੇ, ਛੇਵੇਂ, ਸਤਵੇਂ, ਅਠਵੇਂ, ਨੌਵੇਂ ਤੇ ਦੱਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ, ਸਾਬੋ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਖੇ ਜੰਗ ਦਾ ਕਮਰ ਕਸਾ ਖੋਲ ਕਰ, ਅਨੰਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਚੋਜ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸੁਭਾਗੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ "ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਾਲਵਾ" ਆਖਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਉਚੀ ਥਾਂ ਤੇ ਖੜੇ ਕੇ, ਭਾਈ ਡੱਲੇ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਦੇਖ ਡੱਲਿਆ ਕੇਹੀ ਸੁੰਦਰ ਨਹਿਰ *ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਕੈਸੇ ਸੁੰਦਰ ਅੰਬ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਕਿੰਨੀ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਕਣਕ ਖੜੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਡੱਲੇ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਆਖਿਆ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਪਨੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਲੱਗਾ ਹੈ, ਇਸ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਇਹ ਵਸਤਾਂ ਕਿਥੋਂ ?

ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਰੇਤ ਨਹਿਰ ਭਾਸਦੀ ਹੈ, ਅੱਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਕੜੀਆਂ ਅੰਬ ਦਿਖਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਲੰਮੀ ਲੰਮੀ ਕਾਹੀ ਕਣਕ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਓਹ ! ਡਲਿਆ, ਝਲਿਆ ! ਤੂੰ ਨਹੀ

---

*ਇਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਾਖੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹਿਰ ਕਢਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰਤਾ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਬਚਨ ਸੰਮਤ ੧੭੬੧ ਸੰਨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦੇ ਲਗਭਗ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ, ਅਤੇ ਕਰਤਾ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜੀ ਸੰਮਤ ੧੯੦੦ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਸਰ ਸਬਜਤਾ ਰੋਪੜ ਵਾਲੀ ਨਹਿਰ ਬਣਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੋਈ। ਇਸ ਨਹਿਰ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਸੰਮਤ ੧੯੩੯, ਸੰਨ ੧੮੮੨ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਭਾਵ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ੪੦ ਵਰ੍ਹੇ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਨਹਿਰ ਬਣੀ ਤੇ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੇ ਲਗਭਗ ਪੌਣੇ ਦੋ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਹੇ ਹੋਏ ਭਵਿੱਖਤ ਵਾਕ, ਇਹ ਨਹਿਰ ਬਣਨ ਸਮੇਂ ਪੂਰੇ ਹੋਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਾਣਦਾ ਮੈਂ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ "ਗੁਰੂ-ਕਾ ਮਾਲਵਾ" ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥ ਬਖਸ਼ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ।

ਅਵਨੀ ਜੰਗਲ ਦੇਸ਼ ਕੀ ਬਹੁ ਅੰਨ ਉਪਾਵੈ।
ਅਬ ਤੇ ਦੁਗਣੇ ਚੌਗੁਣੇ ਅੱਠ ਗੁਣੇ ਜਮਾਵੈ।
ਹੋਇ ਹਮਾਰਾ ਮਾਲਵਾ ਜਿਤ ਕਿਤ ਬਿਦੁਤਾਵੈ।
ਉਪਜੈ ਸਿੰਘਾਂਸਹੰਸਰ ਹੀ ਮਲਵਈ ਕਹਾਵੈ।

ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਰੁਤ ੬ ਅੰਸੂ ੫੬
ਕਾਲਮ ੨ ਸਫ਼ਾ ੨੯੯੬

ਪੁਨਾ :—"ਜੰਗਲ ਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਸਿਖ ਰਹੇ।"

ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ, ਰੁਤ ੬ ਅੰਸੂ ੪੮ ਸਫ਼ਾ ੨੯੯੮

ਜਿੰਨਾਂ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਦਾ ਹੀ ਇਹ ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅੰਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਗੇ ਹੁਣ ਪੜ੍ਹੋ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ, ਰਿਆਸਤਾਂ, ਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਚਾਰ।

ਦਾਸ

ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ।

---

†ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਪੁਰ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਪਾਰ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਇਥੇ ਹਠੀ, ਜਤੀ, ਤਪੀ, ਰਾਜ-ਜੋਗੀ, ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ, ਸੰਤ, ਭਗਤ, ਗੁਰੂ ਹਿਤਕਾਰੀ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾਤੇ, ਉਪਕਾਰੀ, ਗਿਆਨੀ, ਧਿਆਨੀ, ਦੇਗ ਤੇਗ ਦੇ ਧਨੀ, ਤਿਆਗੀ, ਵੈਰਾਗੀ, ਦੇਗਾਂ ਵਿਚ ਉਬਲਨ ਵਾਲੇ, ਧੜ ਨਾਲ ਲੜਨ ਵਾਲੇ, ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਇਮਲੀ ਨਾਲ ਬੰਨਣ ਵਾਲੇ, ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰੌਨ ਵਾਲੇ, ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਅਤਯਾਚਾਰੀ ਕਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕੀਤੀ ਦਾ ਫਲ ਭੁਗਤਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਮੇ ਸਿੰਘ ਪੈਦਾ ਹੋਏ, ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨੇਜਿਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰੋਕੇ ਹਾਰ ਪੁਔਨ, ਤੇ ਚੱਪਾ ਚੱਪਾ ਰੋਟੀ ਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸਿਦਕਵਾਨ ਬੀਬੀਆਂ ਹੋਈਆਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅੰਬਾਲਾ ਕਮਿਸ਼ਨਰੀ

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਬਾਲਾ

ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਲੁਧਿਹਾਣੇ ਤੋਂ ੭੧ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਵਲ ਨੂੰ ਘਗਰ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਿਦੁਰ ਦੀ ਮਾਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤਨੂੰ ਦੀਆਂ ਨੌਹਾਂ ਅੰਬੇ ਤੇ ਅੰਬਕਾ ਦੀ ਦਾਸੀ ਅੰਬਾਲਿਕਾ ਨੇ ਵਸਾਇਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਅੰਬਾਲਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋ ਗਿਆ। ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਪੰਡੂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮਤ੍ਰੇਈ ਅੰਬਾਲਿਕਾ ਦੇ ਹਿਸੇ ਅੰਬਾਲੇ ਦਾ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਆਇਆ ਸੀ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਥੇ ਕਮਿਸ਼ਨਰੀ ਹੈ, ਤੇ ਫ਼ੌਜੀ ਛਾਉਣੀ ਵੀ ਹੈ। ਅੰਬਾਲਾ, ਕਰਨਾਲ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਰੇਲ ਦਾ ਜੰਕਸ਼ਨ ਹੈ, ਇਥੋਂ ਹੀ ਕਾਲਕਾ ਤੇ ਸ਼ਿਮਲੇ ਨੂੰ ਰੇਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਅੰਬਾਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਹਨ:—ਰੋਪੜ, ਨਰੈਣਗੜ੍ਹ, ਸ਼ਾਹਬਾਦ, ਜਗਾਧਰੀ, ਅਬਦੁਲਾ ਪੁਰ।

ਖੇੜੇ:—ਬੂੜੀਆ, ਖਿਦਰਾਬਾਦ, ਮੁਸਤਫਾਬਾਦ, ਬਰਾੜਾ, ਸਹਿਜਾਦਪੁਰ, ਕੁਰਾਲੀ, ਸ੍ਰੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ, ਸਢੌਰਾ, ਖਰੜ।

ਫ਼ੈਕਟਰੀਆਂ:—੧੯੦ ਰਕਬਾ ੨੮੧੯ ਮੁਰੱਬਾ ਮੀਲ।

ਵਸੋਂ:—੧੯੫੧ ਦੀ ਮਰਦਮ ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ੯੪੩੭੩੪।

ਮਾਮਲਾ:—੧੨ ਲੱਖ ੭ ਸੌ ਪੱਚੀ ਰੁਪਏ।

ਤਹਿਸੀਲਾਂ:—੧ ਅੰਬਾਲਾ, ੨ ਨਰੈਣਗੜ੍ਹ, ੩ ਜਗਾਧਰੀ, ੪ ਖਰੜ, ੫ ਰੋਪੜ।

ਪੈਦਾਵਾਰ:—ਕਣਕ, ਛੋਲੇ, ਚਾਵਲ, ਮੱਕੀ ਆਦਿ।

ਰੋਪੜ:—ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲੇ ਵਿਚ ਸਤਲੁਜ (ਸਤਦ੍ਰਵ) ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸ੍ਰ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਸਿਆਲਬਾਂ ਨੇ ਸੰਨ ੧੭੬੩ ਵਿਚ ਜਿਤ ਕੇ ਅਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹਰੀ ਦੇ ਪੁਤਰ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰੋਪੜ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਮੁੱਖ ਨਗਰ ਬਣਾਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਰਛੇਤਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਇ ਇਥੇ ਬਰਾਜੇ ਸਨ। ਇਥੇ ਹੀ ੧੮੩੧ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਾਰਡ ਬੈਨਟਿਕ ਦੀ, ਬੜੇ ਉਤਸਵ ਨਾਲ ਮਿਲਨੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੮੪੬ ਵਿਚ ਰੋਪੜ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਇਆ, ਤੇ ਇਥੋਂ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ ਵਿਚੋਂ ਸੰਨ ੧੮੮੨ ਈ: ਵਿਚ ਸਰਹਿੰਦ ਨਹਿਰ ਕੱਢੀ। ਜੋ ਫੂਲਕੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਤੇ ਲੁਧਿਹਾਣੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਸਰ ਸਬਜ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਭਾਖੜਾ ਨੰਗਲ ਡੈਮ ਨੂੰ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਤੇ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਘੜੂਆਂ :--

ਘੜੂਆਂ ਪਿੰਡ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਦਾ ਵਸਨੀਕ 'ਰੰਘਦਾਸ' ਭੰਡਾਰੀ ਖਤਰੀ ਜੋ ਵੈਰਾਗੀਆਂ ਦਾ ਚੇਲਾ ਆਤਮ ਗਿਆਨੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੰਜੀ ਬਖਸ਼ੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਰੰਗਦਾਸ ਦੀ ਵੰਸ਼ ਘੜੂਏਂ ਵਿਚ ਆਬਾਦ ਹੈ।

ਨੋਟ :--ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਵਸਤਾ ਪੜ੍ਹੋ ਜਿਲਦ ਪਹਿਲੀ।

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ

ਸ਼ਹਿਰ ਲੁਧਿਆਣਾ :- ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਸੰਨ ੧੪੮੧ ਈਸਵੀ ਵਿਚ, ਬੁੱਢੇ ਨਾਲੇ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਕੰਢੇ ਤੇ ਸੰਕਦਰ ਲੋਧੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ, ਨਿੰਹਗ ਖਾਂ ਤੇ ਆਸਫ ਖਾਂ ਨੇ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ੧੯੪ ਮੀਲ ਤੇ ਲਹੌਰ ਤੋਂ ੧੧੬ ਮੀਲ ਹੈ। ਇਥੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਰਹਦੀ ਛਾਉਣੀ ਤੇ ਕਿਲਾ ਸੀ। ਅਜ ਕਲ ਇਹ ਜਲੰਧਰ ਕਮਿਸ਼ਨਰੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਰੇਲਵੇ ਦਾ ਭਾਰੀ ਜੰਕਸ਼ਨ ਹੈ। ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੇ ਧੂਰੀ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਹੀ ਲਾਈਨਾਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਹਨ। ਅਜ ਕਲ ਇਹ ਦਸਤਕਾਰੀ ਦਾ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਭਾਰੀ ਕੇਂਦਰ ਹੈ।

ਤਹਿਸੀਲਾਂ:- ਇਸ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ, ਖਾਸ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਸਮਰਾਲਾ, ਜਗਰਾਉਂ,ਤਿੰਨ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਹਨ।

ਸ਼ਹਿਰ:- ਲੁਧਿਆਣਾ, ਸਮਰਾਲਾ, ਖੰਨਾ, ਰਾਇਕੋਟ, ਜਗਰਾਉਂ, ਸ਼ਹਿਰ ਹਨ।

ਖੇੜੇ:- ਮਾਛੀਵਾੜਾ, ਬਹਿਲੋਲਪੁਰ, ਖਮਾਣੋ, ਭੜੀ, ਲਧੜਾਂ, ਸਲੌਦੀ, ਸਾਨੇਵਾਲ, ਬਦੋਵਾਲ, ਦਾਖਾ, ਮੁਲਾਂਪੁਰ, ਰਾਇਪੁਰ, ਗੁਜਰਵਾਲ, ਡੇਹਲੋਂ, ਮਲੌਦ, ਹਠੂਰ, ਬਸੀਆਂ, ਹਲਵਾਰਾ, ਕਾਂਉਕੇ, ਤਿਹਾੜਾ, ਸਿਧਸਬੇਟ, (ਡਾ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਹੀ ਤੱਰਕੀ ਦਿਤੀ ਹੈ) ਆਦਿ ਵਡੇ ੨ ਖੇੜੇ ਹਨ।

ਫੈਕਟਰੀਆਂ :- ੧੨੫

ਰਕਬਾ :- ੧੨੨੯ ਮੁਰਬਾ ਮੀਲ, ਵਸੋਂ ੮੦੮੧੦੫।

ਮਾਮਲਾ :- ੧੪੯੫੧੫੨ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਹੈ।

ਪੈਦਾਵਾਰ :- ਕਣਕ, ਮਕੀ, ਛੋਲੇ, ਚਉਲ ਆਦਿ ਅਨਾਜ਼ ਦੀ ਹੈ।

ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਕਾਲਜ ਤੇ ਸਕੂਲ :- ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਉਜਾਗੁਰਹਰੀ ਗਰਲਜ਼ ਕਾਲਜ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ, ਗੁਜਰਾਂ ਵਾਲਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲ ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਰਾਮਗੜੀਆ ਇੰਡਸਟ੍ਰੀਅਲ ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਸਰਗੋਧਾ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਪੋਠੋਹਾਰ ਸਯਦ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਗੁਜਰਖਾਨ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਰਾਮ ਦਾਸ ਗਰਲਜ਼ ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਕਲਗੀਧਰ ਗਰਲਜ਼ ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਸਰਗੋਧਾ ਗਰਲਜ਼ ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਰਾਮਗੜੀਆ ਗਰਲਜ਼ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਇਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਮਿਡਲ ਤੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਾਇਕੋਟ:-

ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਰਾਇ ਅਹਮਦ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੬੪੯ ਵਿਚ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਹਮਦ ਦਾ ਵਡੇਰਾ ਤੁਲਸੀ ਰਾਮ ਰਾਜ਼ਪੂਤ ਸੀ, ਜੋ ਮਗਰੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ੇਖ ਚਕੂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ। ਅਹਮਦ ਦੇ ਭਾਈ ਰਾਇ ਕਮਾਲਦੀਨ ਨੇ ਜਗਰਾਉਂ ਆਬਾਦ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਦੇ ਪੁਤਰ ਰਾਇ ਕੱਲ੍ਹਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਘਰ ਲਜਾਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਸਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਭਾਰੀ ਸਰਧਾ ਰਖਦੇ ਸਨ। (ਹੋਰ ਹਾਲ ਪਹਿਲੀ ਜਿਲਦ ਦੇ ਗੁਰਅਸਥਾਨ ਕਾਂਡ ਸਫਾ ੧੯੩ ਪਰ ਪੜ੍ਹੋ।)

ਅਲੀਵਾਲ(ਭੂੰਦੜੀ):-

ਇਹ ਪਿੰਡ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਵਿਚ ਬੁੱਢੇ ਨਾਲੇ ਉਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਲਗ ਭਗ ੧੫ ਮੀਲ ਪੱਛਮ ਵਲ ਹੈ। ਇਥੇ ਸੰਨ ੧੮੪੬ ਈ: ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਇਥੇ ਹੀ ਇਸੇ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਇੱਕ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀ ਮਾਨ ਕੌਰ ਨੇ, ਲਾਰਡ ਹਾਰਡਿੰਗ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸ਼ੇਰ ਦਿਲ ਬੀਬੀ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦਿਆਂ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਇਸਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਪਿੰਡ ਬੁਰਜ ਮਾਨ ਕੌਰ ਰਖ ਦਿਤਾ ਜੋ ਗੋਰਾ ਹੂਰ ਕੋਲ ਮੰਡ ਵਿਚ ਹੈ।

ਬਦੋਵਾਲ:-

ਇਹ ਪਰਗਣਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿੱਤ ਕੇ ਰਾਜਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਲਾਡੂਣੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ (ਜੋ ਵੇਈਂ ਪੋਈ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਉਸਦੇ ਭਾਈ ਚਾਰੇ ਵਿਚੋਂ ਸੀ) ਦਿਤਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਭਤੀਜੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਨ ੧੮੪੬ ਈ: ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹਸਨਪੁਰ, ਹੁੜਕਾ ਤੇ ਪਮਾਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬੜਾ ਘੋਰ ਜੁੱਧ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਏਸਦੇ ਹੀ ਵਜ਼ੀਰ ਜੋਧਾ ਸਿੰਘ ਬਰਾਹਮਣ (ਚਨਾਰਥਲੀਏ) ਨੇ ਬਾਰੂਦ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰੋਂ ਭੇਜੀ ਤਾਂ ਇਸ ਬੀਰ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਹੋਸ਼ ਉਡ ਗਏ, ਤੇ ਜਿਉਂਦਾ ਹੀ ਕਿਧਰੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ, ਤੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਪਰਗਣਾ, ਅੰਤ ਨੂੰ ਲਾਡੂਏ ਦੇ ਰਾਜ ਸਣੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾ ਨੇ ਜਬਤ ਕਰ ਲਿਆ।

ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਵਸਤਾ ਦੇਖੋ ਜਿਲਦ ਪਹਿਲੀ।

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ :—

ਪੁਰਾਤਨ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵਲ ਵੱਗਦਾ ਸੀ। ਕੋਈ ੪੦੦ ਸਾਲ ਹੋਏ, ਸਤਲੁਜ ਆਪਣਾ ਰੁਖ ਛੱਡ ਕੇ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ ਵਲ ਨੂੰ ਵਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਤੇ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਖਰਾਬ ਹੁੰਦਾ ੨ ਜੰਗਲ ਬਣ ਗਿਆ। ਜਿਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਆਬਾਦੀਆਂ ਤੇ ਪੱਕੇ ਖੂਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੋਈ ਦੋ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਏ ਜਦੋਂ ਡੋਗਰਾ ਜਾਤੀ (ਹਿੰਦੂ ਚੌਹਾਨ ਰਾਜਪੂਤ) ਪਾਕ ਪਟਣ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਇਥੇ ਆਕੇ ਵੱਸੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਧਦਿਆਂ ਵਧਦਿਆਂ ੧੭੨੦ ਈਸਵੀ ਤੱਕ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਲਿਆ।

ਦਿੱਲੀ ਤਖਤ ਵਲੋਂ ਕਸੂਰ ਵਿਚ ਇਕ ਹਾਕਮ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਜੋ ਬੇ ਰੋਬ ਤੇ ਆਲਸੀ ਸੀ। ਅੰਬਾਲੇ ਦੇ ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਜ਼ਾਟ ਨੇ, ਕਈ ਛੋਟੀਆਂ ੨ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਫਤਹਿ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਸੰਨ ੧੭੬੨ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਭਜਾ ਕੇ, ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ।ਇਹ ਆਪ ਤਾਂ ਤਖਤ ਤੇ ਨਾ ਬੈਠਾ ਪਰ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਦੇ ਪੁਤਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਆਪਣਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਤੇ ਰਾਜ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ।

ਸੰਨ ੧੭੮੦ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਕੇ ਲਹੌਰ ਦੇ ਰਾਜ ਨਾਲ ਮਿਲੌਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁਤਰ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਦਤ ਹੋਣ ਤੇ, ਇਸ ਨੂੰ ਲਹੌਰ ਨਾਲ ਨਾ ਮਿਲਾ ਸਕਿਆ। ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੰਨ ੧੮੧੮ ਵਿਚ ਮਰ ਜਾਣ ਤੇ, ਰਾਜ ਕਾਜ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਸ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ, ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮਰਨ ਤੇ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੰਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਉਨਤੀ ਹੋਈ। ਤੇ ੧੮੪੧ ਵਿਚ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਸੀ।

ਸੰਨ ੧੮੪੫ ਵਿਚ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮੁਦਕੀ ਵਿਚ ਹੋਈ, ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਧਰੋਹੀ ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੀ ਬੇਈਮਾਨੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਜਿੱਤ ਕੇ ਹਾਰ ਗਏ।

ਇਹ ਨਾਮ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਸ਼ਾਹ ਤੁਗਲਕ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਹੋਣ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧੀ ਭੀ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਹੀ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਹੱਦ ਜਾਣ ਕੇ ਆਪਣੀ ਛੌਣੀ ਬਣਾਈ।

੨੬ ਨੰਬਰ ਸਿੱਖ ਪਲਟਨ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿਪਾਹੀ ਜੋ ਸੰਨ ੧੮੯੭ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਲੜਦੇ ੨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਇਥੇ ਸਾਰਾ ਗੜ੍ਹੀ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਖੋਲਣ ਦੀ ਰਸਮ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਸੰਨ ੧੯੦੩ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀ। ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਲਹੌਰ ਤੋਂ ੫੭ ਮੀਲ ਹੈ।

ਤਹਿਸੀਲਾਂ :—ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ, ਮੋਗਾ, ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ, ਫਾਜਲਕਾ, ਅਤੇ ਜੀਰਾ, ਇਹ ਪੰਜ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਹਨ।

ਸ਼ਹਿਰ :—ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ, ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ, ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਛਾਉਣੀ, ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ, ਮਲੋਟ, ਮੋਗਾ, ਅਬੋਹਰ, ਫਾਜਲਕਾ, ਜੀਰਾ, ਅੱਠ ਸ਼ਹਿਰ ਹਨ।

ਖੇੜੇ :—ਇਸ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਇਹ ਵੱਡੇ ੨ ਕਸਬੇ (ਖੇੜੇ) ਹਨ।

ਧਰਮ ਕੋਟ, ਕੋਟ ਈਸੇ ਖਾਂ, ਮੱਖੂ, ਗਿਦੜ ਬਹਿਆ, ਨਿਥਾਣਾ, ਮਹਿਰਾਜ, ਭੁਚੋ-ਮੰਡੀ, ਖੱਧਣੀ, ਬੁਟਰ, ਦੋਦਰ, ਕੋਕਰੀ, ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ, ਚੂੜ-ਚੱਕ, ਢੁਡੀਕੇ, ਚੜਿਕ, ਰੋਡੇ, ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਿਹਾਲੇ ਵਾਲਾ, ਤਖਤੂ ਪੁਰਾ, ਘਲਕਲਾਂ, ਭਿੰਡਰ।

ਫ਼ੈਕਟਰੀਆਂ :— ੫੬। ਰਕਬਾ ੪੧੦੮ ਮੁਰੱਬਾ ਮੀਲ। ਵਸੋਂ ੧੩੨੬੫੨੦ ਹੈ।

ਮਾਮਲਾ :—ਸਲਾਨਾ ਮਾਮਲਾ ੧੭੭੮੬੬੪ ਰੁਪਏ ਹੈ।

ਪੈਦਾਵਾਰ :—ਕਣਕ, ਛੋਲੇ, ਜੌਂ, ਚਾਵਲ ਮੱਕੀ ਆਦਿ ਅਨਾਜ ਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਤੇ ਗੁਰ ਵਸਤਾਂ। ਪੜ੍ਹੋ ਜਿਲਦ ਪਹਿਲੀ।

ਤਹਿਸ਼ੀਲ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ੩੬੪। ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ੧੮੪,
ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ੩੬੪। ਤਹਿਸੀਲ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ੩੪੪,
ਤਹਿਸੀਲ ਫਾਜਲਕਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ੩੩੨। ਕਸਬੇ ਕੱਢਕੇ ਜੋੜ ਹੈ।

ਮੁਦਕੀ (ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ):—

ਫੀਰੋਜਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਿੰਡ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਫੀਰੋਜਪੁਰ ਦੀ ਸੜਕ ਪੁਰ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੀ ੧੮ ਦਸੰਬਰ ੧੮੪੫ ਨੂੰ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਜੋ ਕੌਮ ਘਾਤਕਾਂ ਦੀ ਬੇਈਮਾਨੀ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਥੇ ਜਿੱਤੀ ਹੋਈ ਬਾਜੀ ਹਾਰੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਨਸ਼ਟ ਹੋਇਆ।

ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕਨਿੰਘਮ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਇਤਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ।

> "The object, of Lal Singh & Teja Singh was not to compromise themselves with the English, by destroying an isolated division, but to get their own troops dispersed by the converging forces of their opponeuts. Their desire was, to be up held as the ministers of a dependent kingdom by greatful couquestor, and they thus deprecated an attack on Feroze pur, and assumed the local British authorities of their secret and effcient good will + + + +
>
> Lal Singh headed the attack, but in accordance with his original design, he involved his followers in an engagement and then left them to fight as their undirceted verlor might prompt.
>
> J. D. Cunnigham, (P. 304,306)

ਨੋਟ:— ਗੁਰਦਆਰੇ, ਤੇ ਗੁਰੂ ਵਸਤਾ ਤੇ ਬਰਸਾਇਹੋਏ ਸਿੱਖ ਪੜ੍ਹੋ ਜਿਲਦ ਪਹਿਲੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ।

ਮਾਲਵੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੀ ਕਾਇਮੀ

ਦਾ

ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ

ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ, ਤੇ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਾਲਵੇ ਤੇ ਦਿਆਲਤਾ ।

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜਗਤ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਸਾਂਈ ਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਡਰੋਲੀ ਪਿੰਡ ਪੁਜੇ, ਤੇ ਇਥੋਂ ਮਾੜੀ ਪਿੰਡ ਜਾ ਦੀਵਾਨ ਲਾਇਆ । ਇਥੇ ਬਿਅੰਤ ਸੰਗਤਾਂ ਦਰਸ਼ਨੀ ਭੇਟਾ ਲੈਕੇ ਹਾਜਰ ਹੋਈਆਂ।ਕੌੜੇ ਭੁਲਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਡਿਆਂ ਨਿਰਮਿਤ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਭੋਜਨ ਲੈਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ, ਤਾਂ ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਕਿਹਾ ਭਾਈ ਸਿਖੋ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਿਮਿਤ ਤੁਸਾਂ ਇਹ ਭੋਜਨ ਬਣਾਏ ਹਨ, ਉਹ ਤਾਂ ਭੁੱਖਾ ਹੀ ਹੈ । ਜਿਸਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਇਨਾਂ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਸਾਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਲਗੇ । ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਲਾਲੇ ਕੌੜੇ ਦੇ ਪੁਤਰ ਬਘੇਲੇ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹੱਥ ਰਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਅਗੰਮੀ ਸੋਝੀ ਨਾਲ, ਅਪਣਾ ਵੱਡਾ ਕਾਂਉ ਬਣਿਆ ਦਿਸਿਆ ।

ਇਸਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕਿਹਾ "ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ! ਜੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸਾਦ ਲੈਣ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਅਸੀ ਇੱਟਾਂ ਮਾਰਕੇ ਮੋੜ ਦਿੰਦੇ ਸਾਂ, ਹੁਣ ਇਸਦੀ ਵੀ ਕਲਿਆਣ ਕਰੋ, ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਖੀ ਬਖਸ਼ੋ।"

ਜਿਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਾਗ ਦੀ ਕਲਿਆਣ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਕੌੜੇ ਭੁਲਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦਾਨ ਬਖਸ਼ਿਆ ।

ਭਟੀਆਂ ਤੇ ਪਚਾਧਿਆਂ ਦੇ ਉਜਾੜੇ ਹੋਏ ਚੋਧਰੀ ਮਰਾਝ ਦੀ ਉਲਾਦ ਦੇ ਕੋਈ ਦੋ ਡੇਢ ਸੋ ਸਿੱਧੂ ਜੱਟ, ਜੋ ਸਿਰਕੀ ਵਾਸਾਂ ਵੱਤ ਰੁਲਦੇ ਫਿਰਦੇ ਦਿਨ ਕਿਤੇ ਰਾਤ ਕਿਤੇ ਕਟਦੇ, ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਕਿ ਬੰਦੀ ਛੋੜ ਸਤਿਗੁਰੂ ਇਧਰ ਆਏ ਹੋਏ ਹਨ । ਚਲੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲਈਏ ।

ਇਥੇ ਆ ਗਏ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਅਪਣੀ ਦੀਨ ਦਸਾ

"ਹਮ ਰੁਲਤੇ ਫਿਰਤੇ ਕੋਊ ਬਾਤ ਨ ਪੂਛਤਾ"

ਵਾਲੀ ਦਿਸ਼ਾ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਰਨ ਤੇ ਸੇਵਾ ਮੰਗੀ । ਮੋਹਨ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁਤਰ ਦੀ ਸਰਕਰਦਗੀ ਹੇਠ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਲਗ ਗਏ ।

ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੁਹਾਡੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹਾਂ, ਜੋ ਮੰਗਣਾ ਹੈ ਮੰਗੋ ।

ਜਿਸਤੋ ਭਾਈ ਮੋਹਣ ਨੇ ਬੜੀ ਅਧੀਨਗੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਦੁਖ ਭਰੀ ਵਿਥਿਆ ਦਸੀ ਕਿ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ! ਅਸੀਂ ਨਿਥਾਵੇਂ ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਥਾਂ ਬਖਸ਼ੋ, ਜਿਥੇ ਅਸੀਂ ਅਪਣੇ ਘਰ ਪਾਕੇ ਨਿਵਾਸ ਕਰੀਏ। ਜਦ ਸਾਡੀਆਂ ਨੋਹਾਂ, ਧੀਆਂ ਖੂਹ ਤੇ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਲੋਕੀ ਬੜੇ ਕੋਝੇ ਬਚਨ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਦਸਦਿਆਂ ਵੀ ਲੱਜਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਡੀ ਨੂੰਹ ਜੋ ਨਵੀਂ ਹੀ ਵਿਆਹੀ ਆਈ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਸਾਥੋਂ ਘੁੰਡ ਨਾ ਕਢਿਆ, ਸਾਡੇ ਪੁਛਣ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਜੱਦ ਅਸੀਂ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕੌੜੇ ਭੁਲਰ ਜੋ ਬਚਨ ਸਾਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸੁਣਕੇ ਸਾਨੂੰ ਗਰਕ ਹੋਣ ਲਈ ਧਰਤੀ ਵੀ ਵੇਹਲ ਨਹੀ ਦਿੰਦੀ, ਸੋ ਜੱਦ ਤੱਕ ਤੁਸੀਂ ਅਪਣਾ ਖੂਹ ਨਾ ਲੁਆਵੋ ਮੈਂ ਘੁੰਡ ਨਹੀਂ ਕਢਾਂਗੀ।"

ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਮੇਹਰ ਕਰੋ ਤੇ ਕੌੜੇ ਭੁਲਰਾਂ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪਿੰਡ ਬਨਣ ਲਈ ਥਾਂ ਲੈ ਦਿਓ। ਅਤੇ ਜੱਦ ਤਕ ਰਿਸਤੇ ਨਾਤੇ ਦੀ ਸਾਂਝ ਨਾਂ ਹੋਵੇ, ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਵਸੇਬਾ ਵੀ ਕਠਨ ਹੈ। ਜਿਸਨੂੰ ਸੁਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦਿਤਾ, ਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ, ਜਦੋਂ ਮਾਨ-ਭੁਲਰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਬੈਠ ਗਏ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਮਾਨ-ਭੁਲਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ "ਭਾਈ ਸਿਖੋ ! ਮੋਹਨ ਕਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਪਿੰਡ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਦਿਓ, ਤੇ ਦੂਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਰਿਸਤੇ ਲੈਣ ਦੇਣ ਦੀ ਸਾਂਝ ਪਾਓ।"

ਗੁਰੂ ਜੀਦੇ ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣਕੇ ਮਾਨ-ਭੁਲਰ ਬੋਲੇ ਕਿ "ਇਨਾਂ ਚਕਰਰੈਲਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇਕੇ ਅਪਣੇ ਹਥੀਂ ਸ਼ਰੀਕ ਬਣਾਈਏ" ਤਿਨ ਵੇਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਇਨਾਂ ਨੇ ਬਚਨ ਨਾ ਮੰਨਿਆ।" ਜਿਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਤਾਂ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ, ਜੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਭਾਇਆ ਤਾਂ

"ਖਿਨ ਮਹਿ ਥਾਪ ਨਿਵਾਜੇ ਠਾਕਰ ਨੀਚ ਕੀਟ ਤੇ ਕਰਹਿ ਰਜੰਗਾ"

ਦੇ ਗੁਰਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਇਹ ਰਾਜੇ ਹੋਣਗੇ, ਤੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਹੀਂ ਲੈਣਗੇ।

ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਾਨ-ਭੁਲਰ ਉਠਕੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ, ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੋਹਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਇਥੋਂ ਕਮਰਕਸੇ ਕਰ ਲਵੋ। ਜਿਥੇ ਸੂਰਜ ਛਿਪੇ, ਉਥੇ ਹੀ ਮੋਹੜੀ ਗਡਕੇ ਬੈਠ ਜਾਣਾ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਭਲੀ ਕਰੇਗਾ। ਜਿਸਨੂੰ ਸੁਣ ਮੋਹਨ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਝੱਟ ਪੱਟ ਤਿਆਰ ਹੋਗਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਨਿਮਸਕਾਰ, ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਚਲ ਪਏ। ਜਿਥੇ ਸੂਰਜ ਛਿਪਿਆ ਉਥੇ ਹੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਗਡਿਆਂ ਤੋਂ ਸਾਮਾਨ ਲਾਹਕੇ ਡੇਰੇ ਲਾ ਦਿਤੇ। ਜਿਸ ਬਣ ਹੇਠ ਮੋਹਨ ਨੇ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ ਸੀ ਉਹ ਹੁਣ ਤਕ ਉਥੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ, ਮੋਹਨ ਨੇ ਅਪਣੇ ਵਡੇ ਪੁਤਰ ਕਰਮ ਚੰਦ ਪਾਸੋਂ ਜੇਠ ਸੁਦੀ ਪੰਚਮੀ ਸੰਮਤ ੧੬੯੪ ਨੂੰ ਇਥੇ ਹੀ ਪਿੰਡ ਦੀ ਮੋਹੜੀ ਗਡਾਈ, ਤੇ ਅਪਣੇ ਵਡੇਰੇ ਬਜ਼ੁਰਗ "ਮਰਾਝ" ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਹੀ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਉਂ ਮਰਾਝ ਰਖਿਆ, ਤੇ ਝੱਟ ਪੱਟ ਸਾਰੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਵਾੜ ਕਰ ਲਈ, ਇਥੇ ਜੋ ਢਾਬ ਸੀ ਉਹ ਹੁਣ 'ਗੁਰੂ-ਸਰ' ਕਰਕੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਕੋੜੇ ਭੁਲਰਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਮੋਹਨ ਮੋਹੜੀ ਗੱਡ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕ੍ਰੋਧ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਬੋਲਦੇ ਰਹੇ। ਮੋਹਨ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਤੇ ਆਸਰਾ ਜਾਣ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਭੁਲਰਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ ਤਾਂ ਸੱਤ ਅੱਠ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਆਦਮੀ ਲੈ ਢੋਲ ਬਜਾ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਹੋਕੇ ਆਏ।

"ਜਿਸਦਾ ਸਾਹਿਬ ਡਾਢਾ ਹੋਇ। ਤਿਸਨੋ ਮਾਰਿ ਨਾ ਸਾਕੈ ਕੋਇ।"

ਦੇ ਗੁਰਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ। ਮੋਹਨ ਦੇ ਭਰਾ, ਭਤੀਜੇ ਪੁਤਰ, ਕਰਮ ਚੰਦ, ਰੂਪ ਚੰਦ, ਲਖਮਾ, ਭਲ ਚੰਦ, ਸੇਮਾ, ਕਾਲੂ, ਸਾਉਲ, ਹੰਬਲਾ, ਸਰਦੂਲ ਆਦਿ ਕੋਈ ੫੦, ੬੦, ਦੇ ਕਰੀਬ ਕਰੀਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰਕੇ, ਮੋਰਚਾ ਮੱਲ ਬੈਠੇ, ਤੇ ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ, ਭਾਈ ਪੁਰਾਣਾ, ਭਾਈ ਪੈੜਾ, ਭਾਈ ਸਕਤੂ, ਭਾਈ ਬਿਧੀਚੰਦ, ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਭਾਈ ਅਲੂ,ਭਾਈ ਜੈਤਾ,ਆਦਿ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਸੌ ਘੋੜ ਅਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ।

ਜਦੋਂ ਭੁਲਰਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਭੇਜੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਬੜੇ ਘਬਰਾਏ ਤੇ ਸੋਚਣ ਲਗੇ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰੀਏ। ਆਖਰ ਸੋਚਦਿਆਂ ਸੋਚਦਿਆਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਭੋਖੜੀ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਅਪਣੇ ਜੁਆਈ ਜੈਦ * ਨੂੰ ਮੰਗਾਈਏ। ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਅਰਜਨ ਭੀਮ,ਮੰਨਿਆਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਆਕੇ ਫਤਹਿ ਪਾਈਏ, ਨਾਲੇ ਸਿੱਧੂਆਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਸਿਧੂ ਹੀ ਮਾਰੀਏ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੈਦ ਨੂੰ ਜਾਕੇ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਇਹ ਜਾਣ ਮਰਾੜ ਦੀ ਉਲਾਦ ਬਹੁਤ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਪਈ।

ਇਧਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਾਲੇਨੂੰ ਥਾਪੀ ਦੇਕੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ',ਸਿਖਾ! ਤਕੜਾ ਹੋ ਤੇਰੇ ਹਥੋਂ ਹੀ ਜੈਦ ਨੂੰ ਮਰਵਾਉਣਾ ਹੈ" ਇਹ ਸੁਣ ਮਰਾੜ ਵੇ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ। ਤੇ ਇਕ ਟਿਲੇ ਦੀ ਆੜ ਲੈਕੇ ਡੱਟ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਟਿਬੇ ਉਪਰ ਖੜੋਕੇ ਦੇਖਣ ਲਗੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਤੇ ਕਾਲਾ ਜ਼ੈਦ ਪਿਰਾਣੇ ਦੇ ਅਗੇ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਾਲੇ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਜੋਰ ਨਾਲ ਸਾਂਗ ਮਾਰੀ ਜਿਸਨੂੰ ਕਾਲੇ ਨੇ ਭਾਂਵੇਂ ਢਾਲ ਨਾਲ ਰੋਕਿਆ ਤਦ ਵੀ ਧਕੇ ਨਾਲ ਕਾਲੇ ਦੇ ਚਾਰ ਦੰਦ ਟੁੱਟ ਗਏ। ਇਸਨੂੰ ਦੇਖ ਭਾਈ ਜੈਤੇ ਨੇ ਤੀਰ ਮਾਰਕੇ ਜੈਦ ਪਿਰਾਣੇ ਨੂੰ ਡੇਗ ਦਿਤਾ। ਡਿਗਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਕਾਲੇ ਨੇ ਖੰਡਾ ਮਾਰਕੇ ਦੋ ਟੂਕ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਤੇ ਜੈਕਾਰਾ ਗਜਾਕੇ ਆਖਿਆ ਚੱਕ ਲਵੋ! ਅਪਣੇ ਅਰਜਨ ਭੀਮ ਨੂੰ।

---

* 'ਜੈਦ' ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਲ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ, ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੈਦ ਦੀ ਮਾਈ ਜਦੋਂ ਮੁਕਲਾਵੇ ਆਈ ਤਾਂ ੨੫ ਵਰਹੇ ਦੀ ਸੀ, ਤੇ ਪਿਤਾ ਵੀ ਪੂਰਾ ਜੁਆਨ ਸੀ, ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਹੀ ਦਿਨ ਦੋਨਾਂ ਦੇ ਇਕਤਰ ਹੋਣ ਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਕੁਖ ਹਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਸਵੇਰੇ ਜਦੋਂ ਸੋਚ ਕਿਰਿਆ ਕਰ ਇਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਢਾਬ ਤੇ ਹੱਥ ਧੋਣ ਗਈ ਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸੂਰਜ ਤੇ ਜਲ ਕਨਾਰੇ ਸ਼ੇਰ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਆਇਆ ਦੇਖਿਆ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜੈਦ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਵਰਗਾ ਤੇਜ਼, ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਵਰਗਾ ਬਲ ਹੋਇਆ ਇਸਨੇ ਦੋ ਵਾਰੀ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਜਿਤੇ, ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਭੁਜਾਂ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਚੁਰਾਸੀ, ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਮੱਲ ਗੁਜਾਰ ਸਰਦਾਰ ਬਣਿਆ। ਇਸਦੀ ਉਲਾਦ ਹੁਣ ਭੋਖੜੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੈ। ਕੌਣ ਡਾਹੜ, ਦੀਂਡੇ ਆਦਿ ਭੁਲਰ ਜਟਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਹੀਆਂ ਹਨ। ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਕੌੜੇ ਜਾਤ ਦੇ ਜੱਟ ਨਹੀ।"

(ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ, ਹਿਸਾ ਦੂਜਾ, ਸਫਾ ੬੪੧)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੈਦ ਪਿਰਾਣੇ ਦੇ ਮਰਦਿਆਂ ਸਾਹ ਹੀ ਭੁਲਰਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਟੁਟ ਗਏ। ਨਾਲੇ ਤਾਂ ਹਥੀਂ ਜੁਆਈ ਮਰਵਾ ਲਿਆ ਤੇ ਧੀ ਰੰਡੀ ਹੋ ਗਈ। ਹੋਰ ਭੀ ਲਾਗ ਪਾਸ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮਰਵਾਕੇ, ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਏ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਮਰਾੜਕਿਆਂ ਦੀ ਜਿਤ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਹਿੰਮਤ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਘੋੜਾ ਫੇਰਕੇ ਜੂਹ ਬਣਾ ਲਵੋ, ਸੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਕੋਹ ਤਕ ਅਪਣੀ ਹੱਦ ਬੰਦੀ ਕਰ ਲਈ।

"ਜਿਸਕੇ ਸਿਰ ਊਪਰਿ ਤੂੰ ਸੁਆਮੀ ਸੋ ਦੁਖ ਕੈਸਾ ਪਾਵੈ।"

ਦੇ ਗੁਰਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਸੋਦੀ ਸੁਲਤਾਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਰ ਤੇ ਹੱਥ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਮਰਾੜ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਵਸਨ ਲਗੇ। ਇਥੇ ਹੀ ਮੋਹਨ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਥੋ ਖੂਹ ਦਾ ਟੱਕ ਲੁਆਇਆ ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਗੁਰੂ ਕਾ ਖੂਹ" ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੋਹਨ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੂਹ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਬਗਲ ਲਈ ਹੈ। ਮਾਮਲਾ ਕਿਥੋਂ ਦਿਆ ਕਰਾਂਗੇ। ਮਾਮਲਾ ਨਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਕੌੜੇ ਭੁਲਰ ਫੇਰ ਉਜਾੜ ਦੇਣਗੇ, ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਕਿਹਾ ਭਾਈ ਮੋਹਣ ਤੇਰੀ ਉਲਾਦ ਪਾਸੋਂ ਕੋਈ ਮਾਮਲਾ ਨਹੀਂ ਲਵੇਗਾ ਸੋ ਹੁਣ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲੀਆ ਮੁਆਫ ਹੈ। ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਰਾਜ ਢਬਾਲੀ, ਭਦੌੜ, ਮਾਹਿਲ, ਡੋਡ ਮਲੂਕੇ, ਡਮੇਰੂ ਇਤ ਆਦਿਕ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਫੇਰ ਭਾਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਪਾਸ ਡਟੋਲੀ ਆ ਗਏ।

ਮੁਰਾੜਕਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਹਰਾ ਵਰ

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿ ਗੁਰ ਕੀ ਸਭਾ ਮੇ ਫੂਲ ਜਾਇਕੇ ਆਜ।
ਕੇਵਲ ਪੇਟ ਬਜਾਇਕੇ ਲੀਨੋ ਦੇਸਨ ਰਾਜ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਖਸਸ਼।

ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਲਈ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਆਏ ਤੇ ਭਾਈ ਰੂਪੇ, ਕਾਂਗੜ, ਸੁਖਾਨੰਦ, ਗਿਲ, ਆਦਿ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਹੋਕੇ ਮਰਾੜ ਪਿੰਡ ਪੁਜੇ, ਤਾਂ ਮੋਹਣ ਦੇ ਪੁਤ ਪੋਤਰਿਆਂ ਨੇ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ, ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਥੇ ਹੀ ਮੋਹਣ ਦਾ ਪੁਤਰ ਕਾਲਾ, ਅਪਣੇ ਸਵਰਗ ਵਾਸੀ ਭਰਾ ਦੇ ਪੁਤਰਾਂ "ਫੂਲ" ਤੇ "ਸੰਦਲੀ" ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਆਇਆ ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋਨਾਂ ਭਾਈਆਂ ਨੇ ਅਪਣੇ ਢਿਡਾਂ ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰੇ। ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਪੁਛਿਆ ਭਾਈ ਕਾਲਾ ਇਹ ਢਿੱਡਾਂ ਤੇ ਹੱਥ ਕਿਉਂ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਤਾਂ ਕਾਲੇ ਨੇ ਅਧੀਨਗੀ ਸਹਿਤ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ,

ਹਜ਼ੂਰ! "ਪੇਟੋਂ ਭੁਖੇ ਹਨ, ਪੇਟ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਮੰਗਦੇ ਹਨ"

ਪੇਟ ਬਜਾਵਤ ਛੁਧਾ ਦੁਖ, ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਸਮੁਹਾਇ।
ਕੋ ਜਾਨਤ ਥੋ ਫੂਲ ਕੋ ਦੇਸ਼ਨ ਪਤਿ ਹਵੈ ਜਾਇ।

"ਖਿਨ ਮਹਿ ਥਾਪਿ ਨਿਵਾਜੇ ਠਾਕਰ ਨੀਚ ਕੀਟ ਤੇ ਕਰਹਿ ਰਾਜੰਗਾ"

ਦੇ ਗੁਰਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ, ਹਰਨ ਭਰਨ ਹਾਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੋਕੇ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

'ਕਾਲਿਆ! ਆਹ ਫੂਲ ਬਹੁਤ ਫ਼ਲੇ ਫੂਲੇਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਲਾਦ ਦੇ ਲੰਗਰ ਚਲਣਗੇ। ਜਮਨਾ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਵਿਚਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਹੋਵੇਗਾ"

ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕਾਲਾ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਇਆ, ਤੇ ਘਰ ਆਕੇ ਅਪਣੀ ਸੁਪਤਨੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਦਸੇ, ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲਗੀ, ਅਪਣੇ ਪੁਤਰਾਂ ਦੇ ਉਤੋਂ ਦੀ ਸਰੀਕਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇਆ ਆਇਆ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮਨ ਭਾਉਂਦਾ ਮਾਮਲਾ ਲਿਆ ਕਰਨਗੇ, ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਪਛਤਾਂਵੇਗਾ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਕਾਲਾ ਚੌਧਰੀ ਅਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਗੇ ਢਿਡ ਵਜੌਣ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਸਿਖਾਕੇ, ਲੈ ਆਇਆ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪੁਛਣ ਤੇ ਕਾਲੇ ਨੇ ਢਿਡੋਂ ਭੁਖੇ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਦਸਿਆ, ਘਟ ਘਟ ਕੇ ਪਟ ਪਟ ਕੀ "ਜਾਨਤ" ਵਾਲੇ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਕਾਲਾ! "ਰਾਜ ਤਾਂ ਫੂਲ ਦੀ ਉਲਾਦ ਹੀ ਕਰੇਗੀ। ਪਰ ਤੇਰੀ ਸੰਤਾਨ ਵੀ ਆਪਣੀ ਵਾਹੀ ਆਪ ਖਾਵੇਗੀ, ਤੇ ਕੋਈ ਮਾਮਲਾ ਨਹੀਂ ਦੇਵਗੀ।

ਸੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਰ ਨਾਲ ਫੂਲ ਦੀ ਉਲਾਦ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕ ਬਣੀ, ਤੇ ਕਾਲੇ ਦੀ ਉਲਾਦ ਮਾਫੀ ਦਾਰ ਹੀ ਰਹੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਦਾ ਇਹ ਸਤਵੇਂ ਗੁਰਾਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਵਰ ਸੀ।

"ਫੂੱਲਕਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਦਾ ਤੀਜਾ ਵਰ"

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ "ਤੇਰਾ ਘਰ ਮੇਰਾ ਅਸੈ" ਦਾ

ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦੋਂ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਚੌਧਰ ਫੂਲ ਦੇ ਪੁਤਰ ਰਾਮਾ ਅਤੇ ਤਲੋਕਾ, ਲੰਗਰ ਵਾਸਤੇ ਰਾਸ਼ਨ ਦਾ ਗੱਡਾ ਲੈਕੇ ਆਏ, ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ,ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਬੈਠ ਗਏ। ਇਕ ਸਿੰਘ ਉਠਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈਕੇ ਕਹਿਣ ਲਗਾ।

ਮਹਾਰਾਜ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਰਾਮੇ ਤੇ ਤਿਲੋਕੇ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਜੰਗ ਦੇ ਹਾਲ ਸੁਣੇ, ਤੇ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਭੇਸ ਧਾਰਕੇ, ਬੀਬੀ ਹਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਖਰੰਡੇ ਵਾਲੀ ਤੋਂ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਕੇ ਕਿਹਾ ਭਾਈ "ਵਰ ਮੰਗੋ" ਤਾਂ ਰਾਮੇ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਸਾਨੂੰ ਲੋਕ ਸਿਰਕੀ-ਵਾਸ (ਚਕਰੈਲ) ਕਹਿਕੇ ਨਿਰਾਦਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਤੇ ਵੀ ਟਿਕਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ" ਤੁਠੇ! ਹੋ ਤਾਂ ਰਹਿਣ ਲਈ ਥਾਂ ਬਖਸ਼ੋ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਧੀਰਜ ਦਿਤਾ।

ਦਯਾਸਿੰਧ ਸੁਣ ਧੀਰਜ ਦੀਨਾ, ਤੁਮ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਸ਼ਕਲ ਹੀ ਲੀਨਾ।
ਐਸੇ ਪਾਂਇ ਤੁਮਾਰੇ ਜਮੇ, ਭੂਪਨ ਭੂਪ ਦੇਸ਼ ਗਨ ਨਿਮੇ।
ਦਿੱਲੀ ਲਵਪੁਰ ਕੇ ਵਿਚ ਵਧੇ, ਹਕਾਮ ਹੁਜਾਰਨ ਹੀ ਕੋ ਮਧੇ।
ਕੁਰਮੀ ਬਹੁਰ ਬਕੁਰਸੀ ਰਾਜ, ਪਾਇ ਹੈਂ ਬੜੇ ਅਨੇਕ ਸਮਾਜ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਮਰੇ ਹਿਤ ਇਮ ਕਾਰਜ ਕੀਨ, ਇਸੀ ਹੇਤ ਕਰ ਸਭ ਕਿਛ ਲੀਨ।
ਮਨੋ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰਨ ਭਈ, ਦੋਨੋਂ ਕੋ ਦਸਤਾਰ ਸੁ ਦਈ।
(ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸੂ: ਐਨ ੧ ਅੰਸੂ ੨੧)

ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣਕੇ ਭਾਈ ਰਾਮਾ ਤੇ ਤਿਲੋਕਾ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਕਮਰ ਕਸੇ ਦੀ ਕਟਾਰ ਤੇ ਇਕ ਦਸਤਾਰ ਦਾ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾ ਦਿਤਾ। ਕਟਾਰ ਤੇ

ਦੇਗੋ ਤੇਗ ਫਤਹਿ ਨੁਸਰਤ ਬੇਦ ਰੰਗ।
ਯਾਫਤ ਅਜ਼ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ। ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸੋ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅੱਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਤੇ ਦਿਆਲਤਾ ਨਾਲ

"ਕਲਗੀਧਰ ਸੁਾਮੀ ਅੰਤਰ ਯਾਮੀ, ਜੋ ਸਿਰ ਪੈ ਨਿਜ ਹਾਥ ਧਰੈਂ, ਸਭ ਦੁਖ ਹਰੈਂ।
ਕਰ ਰੰਕਨ ਰਾਜਾ, ਦੇਇ ਸਮਾਜਾ, ਸਧਾਰਨ ਕੋ ਸਮ ਸਿੰਘ ਕਰੈਂ, ਬਲ ਤੇਜ ਭਰੈਂ।"

ਦੀ ਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਹ ਰਿਆਸਤਾਂ, ਨਾਭਾ, ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਜੀਂਦ ਇੰਨਾਂ ਦੇ ਵਡੇਰੇ 'ਫੂਲ' ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਫੂਲਕੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਕਰਕੇ ਕਾਇਮ ਹੋਈਆਂ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋਕੀ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਸਨ। ਤਾਂ ਰਾਮੇ ਅਤੇ ਤਿਲੋਕੇ ਨੇ ਇਥੇ ਪੌਂਹਚ ਕਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਕੇ ਅਪਣਾ ਨਾਮ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਦ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਰਾਮੇ ਤੋਂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤਿਲੋਕੇ ਤੋਂ ਤਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਬਣੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਪੁਰ ਅਤੀ ਮਿਹਰ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ, ਅਪਣੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਸਮੇਂ, ੨ ਭਾਦਰੋਂ ਸੰਮਤ ੧੭੫੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਇਹ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਇੰਨਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਸੀ

ੴ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ

"ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀਉ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਈ ਤਲੋਕਾ, ਭਾਈ ਰਾਮਾ ਸਰਬਤ ਸੰਗਤ ਗੁਰੂ ਰਖੇਗਾ। ਤੁਧ ਜਮੀਅਤ ਲੈਕੇ ਸਾਡੇ ਹਜ਼ੂਰ ਆਵਣਾ ਮੇਰੀ ਤੇਰੇ ਉਪਰ ਬਹੁਤ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਹੈ। "ਤੇਰਾ ਘਰ ਮੇਰਾ ਹੈ" ਤੁਧ ਹੁਕਮ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਛੇਤੀ ਅਸਾਡੇ ਹਜ਼ੂਰ ਆਵਣਾ ਤੇਰਾ ਘਰ ਮੇਰਾ ਅਸੈ, ਤੁਧ ਸਿਤਾਬੀ ਹੁਕਮ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਆਵਣਾ, ਤੁਸਾਂ ਅਸਵਾਰਾਂ ਲੈਕੇ ਆਵਣਾ, ਜ਼ਰੂਰ ਆਵਣਾ, ਤੇਰੇ ਉੱਤੇ ਅਸਾਡੀ ਭਾਰੀ ਮਿਹਰਬਾਨਗੀ ਅਸੈ, ਤੈ ਆਵਣਾ, ਇਕ*ਜੋੜਾ ਭੇਜਾ ਹੈ ਰਖਾਵਣਾ।
ਭਾਦਰੋ ੨ ਸੰਮਤ ੧੭੫੩।"

ਇਸਤਰਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਤਿੰਨ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਬਖਸਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਫੂਲਕੀਆਂ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਕਾਇਮ ਹੋਈਆਂ।

ਇੰਨਾਂ ਸੰਬੰਧੀ, ਹੋਰ ਹਾਲ ਅਗਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਤੇ ਪੜ੍ਹੋ।

---

*ਅਸਤਰ, ਹੈ ਪੋਸ਼ਾਕ, ਸਿਰੋਪਾ।

ਇਹ ਅਸਲ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬੁਰਜ ਪਟਿਆਲੇ ਹੈ। ਤੇ ਨਕਲਾਂ ਨਾਭੇ ਅਤੇ ਸੰਗਰੂਰ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ।

ਫੂਲਕੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜਲਾ ਇਤਹਾਸ

ਗੁਰੂਚਰੋ ਵਰਸਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਫੂਲਕੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਦਸਣਾ ਵੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਖਿਆਲ ਤੋਂ ਸੰਖੇਪ ਹਾਲ ਇਥੇ ਅੰਕਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

(ਸੰਪਾਦਿਕ)

ਫੂਲਵੰਸ:- ਬਾਬਾ ਫੂਲਦੀ ਕੁਲ ਜਦਵੰਸੀ ਭੱਟੀ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਜਸਲ' ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਯੋਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸਨੇ ਸੰਮਤ ੧੨੧੩ ਵਿਚ ਜੈਸਲਮੇਰ ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ ਜੋ ਹੁਣ ਰਾਜ ਪੂਤਾਨੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਸਿਧ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੈ। ਜੈਸਲ ਦੇ ਪੁਤਰ ਹੇਮ ਤੋਂ (ਜਿਸਨੂੰ ਹੇਮ ਹੇਲ ਤੇ ਭੀਮ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ) ਛੇਵੀਂ ਪੀੜੀ ਸਿੱਧੂ ਹੋਇਆ ।ਜਿਸਤੋਂ ਸਿੱਧੂ ਗੋਤ ਚਲਿਆ, ਸਿੱਧੂ ਤੋਂ ਨੌਵੀਂ ਪੀੜੀ ਬਰਾੜ ਹੋਇਆ, ਜਿਸਤੋਂ ਵੰਸ ਦੀ ਬਰਾੜ ਸੰਗਯਾ ਹੋਈ। ਬਰਾੜ ਤੋਂ ਬਾਰਵੀਂ ਪੀੜੀ ਪਰਮ ਪਰਤਾਪੀ ਬਾਬਾ ਫੂਲ ਜਨਮਿਆਂ, ਜਿਸਤੋਂ ਫੂਲ ਵੰਸ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ ਇਸਦਾ ਫਲ ਰੂਪ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਾਭਾ, ਅਤੇ ਜੀਂਦ (ਸੰਗਰੂਰ) ਤਿੰਨ ਰਿਆਸਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਮਾਣ ਤਾਣ ਸਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ, ਭਦੌੜ, ਮਲੌਦ, ਪਖੋਂ, ਬੇਰ, ਰਾਮਪੁਰ, ਬਡਰੁਖਾ, ਜਿਊਂਦਾਂ, ਦਿਆਲਪੁਰਾ, ਰਾਮਪੁਰਾ, ਕੋਟ ਦੁੱਨਾ, ਅਤੇ ਗੁਮਟੀ ਦੇ ਜਗੀਰਦਾਰ, ਫੂਲ ਵੰਸ ਦੇ ਹੀ ਛੋਟੇ ਰਈਸ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਤ 'ਫੂਲ'ਵੰਸ ਦੇ ਸਜਰਿਆਂ (ਕੁਰਸੀ ਨਾਮਿਆਂ) ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਲੂਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਦੌੜ, ਜਿਊਂਦਾ, ਰਾਮਪੁਰਾ, ਅਤੇ ਕੋਟ ਦੁਨਾ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਰਾਜ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹਨ, ਅਤੇ ਪਖੋ, ਬੇਰ, ਮਲੌਦ ਅਤੇ ਰਾਮਪੁਰਾ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਜਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਬਡਰੁਖਾ ਅਤੇ ਦਿਆਲਪੁਰੇ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਰਾਜ ਜੀਂਦ ਅੰਦਰ, ਗੁਮਟੀ ਦੇ ਲੌਦ ਘਰੋਏ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭੇ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਨ।

ਇਸਤੋਂ ਅਗੇ ਫੂਲ ਵੰਸ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਰਾਜ ਘਰਾਣਿਆਂ ਦੇ ਹਾਲ ਕਰਮਵਾਰ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਾਭਾ ਜੀਂਦ ਦੇ ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ :—

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ।

"ਗੁਰੂ ਦਰੋਂ ਵਰੋਸਾਇ ਹੋਇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ"

"ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ"

ਚੋਧਰੀ ਫੂਲ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਸਨ, ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸਪੁਤਰ, ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੮੧੦ ਬਿਕਰਮੀ ਵਿਚ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੀਂਹ ਰਖੀ। ਜੋ ਪਟੀ-ਆਲਾ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ, ਅਤੇ ੧੯੨੦ ਵਿਚ ਅਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਕੇ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਖ ਮਿਸਲਾਂ ਸਮੇਂ, ਬਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਫੂਲ ਮਿਸਲ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਸੀ।

ਪਟਿਆਲਾ, ਰਾਜਪੁਰੇ ਤੋਂ ਸੋਲਾਂ ਮੀਲ ਤੇ ਨਾਭੇ ਤੋਂ ਵੀ ੧੬ ਮੀਲ ਹੈ। ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ।

ਮਰਾਝ
|
ਸਤੋਹ
|
ਪਖੋ
|
ਮੋਹਣ — ਦਿਹਾਂਤ ਸੰ: ੧੬੮੭

ਮੋਹਣ ਦੇ ਪੁਤਰ: ਰੂਪ ਚੰਦ, ਕਾਲਾ

ਰੂਪ ਚੰਦ ਦੇ ਪੁਤਰ: ਸੰਦਲੀ, ਫੂਲ

ਫੂਲ ਦੇ ਪੁਤਰ:
- ਤਿਲੋਕ ਸਿੰਘ — ਨਾਭੇ ਅਤੇ ਜੀਂਦ ਦਾ ਵਡੇਰਾ
- ਰਾਮ ਸਿੰਘ — ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਵਡੇਰਾ
- ਰਘੂ — ਜਿਉਂਦਾ ਵਡੇਰਾ
- ਚੰਨੂ
- *ਲੌਡੂ — ਲੌਢ ਘਰੀਆਂ ਦਾ ਵਡੇਰਾ
- ਤਖਤਮਲ

ਜਨਮ ਸੰਨ ੧੬੩੮ — ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ — ਦਿਹਾਂਤ ੧੭੧੪
|
ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ — ,, ੧੭੬੫ ਇਸ ਨੇ ਪਟਿਆਲਾ ਅਬਾਦ ਕੀਤਾ
|
ਟਿੱਕਾ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ — ,, ੧੭੫੩ ਈਸਵੀ
|
ਜਨਮ ੧੭੪੮ ਈਸਵੀ — ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ — ,, ੧੭੮੧ ,,
|
,, ੧੭੭੩ ,, — ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ — ,, ੧੮੧੩ ,,
|

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਨਮ ੧੭੯੮ ਈਸਵੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿਹਾਂਤ ੧੮੪੫ ਈ:
|
ਜਨਮ ੧੮੨੩ ,, ,, ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿਹਾਂਤ ੧੮੬੨ ,,
|
ਜਨਮ ੧੮੫੨ ,, ,, ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿਹਾਂਤ ੧੮੭੬ ,,
|
ਜਨਮ ੧੮੭੨ ,, ,, ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿਹਾਂਤ ੧੯੦੦ ,,
|
ਜਨਮ ੧੮੯੧ ,, ,, ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿਹਾਂਤ ੧੯੩੮ ,,
|
ਜਨਮ ੧੯੧੩ ,, ,, ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਪਿਟਆਲਾ ਰਾਜ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ

ਪਟਿਆਲਾ, ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ,ਸਾਹਿਬ, ਬਰਨਾਲਾ, ਸੁਨਾਮ, ਬਠਿੰਡਾ,ਨਾਰਨੌਲ, ਸ਼ਿਮਲਾ ਇਹ ਸਤ ਜ਼ਿਲੇ ਹਨ।

ਸ਼ਹਿਰ:- ਪਟਿਆਲਾ, ਰਾਜਪੁਰਾ, ਧੂਰੀ, ਬਰਨਾਲਾ, ਬਠਿੰਡਾ, ਰਾਮਾਮੰਡੀ, ਬਸੀ, ਨਾਰਨੌਲ, ਸਮਾਣਾ ਸ਼ਹਿਰ, ਰਾਇਸਰ ,ਅਮਰਗੜ, ਧਮੋਟ, ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ, ਕੋਟਦੂਨਾ, ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ(ਤਲਵੰਡੀ-ਸਾਬੋ) ਮਹਿੰਦਰ ਗੜ੍ਹ ਜਰਗ।

ਕਸਬੇ:- ਛੱਤ-ਬਨੂੜ, ਪੰਜੌਰ, ਸਰਹੰਦ, ਦੁਰਾਹਾ, ਪੈਲ, ਘਾਗਾ ਲਹਿਰਾ, ਜਾਖਲ, ਲੌਂਗੋਵੋਵਾ, ਭਿਖੀ, ਧਮਧਾਨ ਸਾਹਿਬ, ਬਾਗੜੀਆਂ ਢਡਾਰੀ, ਭਦੌੜ, ਸਹਿਣਾ, ਘਨੌਰੀਵਡੀ, ਰਾਮਪੁਰਾ, ਧਮੋਟ, ਮੂਣਕ ਮਰੰਡ੍ਹਾ ਸਨਾਮ, ਰੱਲਾ, ਰਾਮਪੁਰ ਸਟੇਸ਼ਨ, ਘੁੜਾਮ, ਬਦੇਰਾ, ਮਾਨਸਾ ਮੰਡੀ, ਮੌੜ ਮੰਡੀ, ਸਮੀਰ, ਠੀਕਰੀਆਂ ਵਾਲਾ।

ਰਕਬਾ:- ੫੪੧੨ ਬਰਗ ਮੀਲ ਹੈ।

ਵਸੋਂ:- ੧੯੫੨ ਦੀ ਮਰਦਮ ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ੧੪੯੯੭੩੯ ਹੈ।

ਮਾਲੀਆ:- ੧੨੨੭੩੭੧੯ ਰੁਪੈ ਹੈ।

ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ੧੪ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ੩੫੯੦ ਪਿੰਡ ਹਨ।

ਫੌਜੀ ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਸਰਵਿਸ:—ਰਾਜਿੰਦਰ ਰਸਾਲਾ ੫੨੬ ਸਵਾਰ, ਪਲਟਨ ਪਹਿਲੀ ਦੇ ੭੫੦ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਦੇ ਭੀ ੭੫੦ ਸਿਪਾਹੀ।

ਸਲਾਮੀ ੧੩ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਸੀ।

ਲੋਕਲ:— ਰਸਾਲਾ ੧ ਅਤੇ ਪਲਟਨਾ ੨।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੋਪਖਾਨਾ:– ੮ ਤੋਪਾਂ, ਗੋਲੰਦਾਜ ੧੫੦।

ਪੋਲੀਸ:– ੧੩੦੦ ਅਤੇ ਥਾਣੇ ੩੧ ਸਨ।

ਸਕੂਲ ਤੇ ਕਾਲਜ:– ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹਿੰਦਰਾ ਕਾਲਜ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੀ.ਏ. ਤਕ ਬਿਨਾ ਫੀਸ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਭੂਪੇਦੰਰ ਤਿਬੀਆ ਕਾਲਿਜ ਅਤੇ ਭੂਪੇਦੰਰ ਐਗਰੀਕਲਚਰ ਇਨਸੀਚਯੂਟ ਭੀ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਹਨ। ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ੧੧ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਮੋਗੇ ਵਿਚ ਇਕ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ੩੦ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ੨੫੩ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਹਨ। ਇਕ ਗਰਲਜ਼ ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਇਕ ਮਿਡਲ ਤੇ ੪੪ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਹਨ।

ਹਸਪਤਾਲ:– ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਰਾਜੇਦੰਰਾ ਹਸਪਤਾਲ, ਲੇਡੀ ਡਫਰਿਨ ਜ਼ਨਾਨਾ ਹਸਪਤਾਲ ਹੈ। ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ੯ ਹਸਪਤਾਲ ਅਤੇ ੨੮ ਡਿਸਪੈਨਸਰੀਆਂ ਹਨ।

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਨੰਬਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਸੀ।

ਸਲਾਮੀ੧੭ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਸੀ।

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ

ਚੌਧਰੀ ਫੂਲ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁਤਰ ਤਿਲੋਕਾ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਕੇ ਤਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਬਣਿਆ, ਇਸ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਵਡੇਰਾ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਜਨਮ ਮਾਤਾ ਬਾਲੀ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਮਰਾੜ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਤਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ ਰੁੜਕੀ (ਨਾਭਾ) ਵਿਖੇ, ਬਖਤ ਕੌਰ ਧਾਲੀਵਾਲ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਜਿਸਦੀ ਕੁਖੋਂ ਦੋ ਪੁਤਰ, ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸੁਖਚੈਨ ਹੋਏ।

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਕੁਰਸੀ ਨਾਮਾਂ:-

ਚੌਧਰੀ ਫੂਲ
|
ਤਿਲੋਕ ਸਿੰਘ
|
ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ — ਦਿਹਾਂਤ ਸੰਨ ੧੭੫੪ ਈ:
|
ਸੂਰਤੀਆਂ — ਦਿਹਾਂਤ ਸੰਨ ੧੭੫੨ ਈ:
|
ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ — ਦਿਹਾਂਤ ਸੰਨ ੧੭੮੩ ਈ:
|

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਨਮ ਸੰਨ ੧੭੭੫ ਈ: ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿਹਾਂਤ ਸੰਨ ੧੮੪੦ ਈ:

|

ਜਨਮ ਸੰਨ ੧੮੨੨ ਈ: ਰਾਜਾ ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿਹਾਂਤ ਸੰਨ੧੮੬੫ ਈ:

|

ਜਨਮ ੧੮੪੦, ਰਾਜਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿਹਾਂਤ ੧੮੬੩

ਜਨਮ ੧੮੪੨, ਰਾਜਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿਹਾਂਤ ੧੮੭੧

ਰਾਜਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਔਲਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਪਿੰਡ ਬਡਰੁੱਖਾ ਦੇ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਹੱਕਦਾਰ ਸਨ, ੨੦ ਅਗਸਤ ਸੰਨ ੧੮੭੧ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਥਾਪੇ ਗਏ।

ਜਨਮ ੧੮੪੩ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿਹਾਂਤ ੨੫ ਦਸੰਬਰ ੧੯੧੧

|

ਜਨਮ ੪ ਮਾਰਚ ੧੮੮੩ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਿਪੁਦਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਮਗਰੋਂ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੋਏ

|

ਜਨਮ ੨੧ ਸਤੰਬਰ ੧੯੧੯ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਰਾਜਾ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਂਭਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅਪਣੀ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਭੁਜਾਂ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਅਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਸੰਮਤ ੧੮੧੩ ਸਨ ੧੭੫੫ ਵਿਖੇ ਨਾਭੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਆਬਾਦ ਕਰਕੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ। ਇਹ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿਚੋਂ, ਫੂਲ ਮਿਸਲ ਦੀ ਸ਼ਾਖ ਹੈ। ਨਾਭਾ, ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ੧੬ ਮੀਲ ਤੇ ਰਾਜਪੁਰੇ ਤੋਂ ੩੨ ਮੀਲ ਹੈ।

ਸ਼ਹਿਰ :– ਨਾਭਾ, ਜੈਤੋ, ਮੰਡੀ ਗੋਬਿੰਦਗੜ, ਫੂਲ, ਅਮਲੋਹ, ਬਾਬਲਕਾਟੀ, ਚਰਖੀ ਦਾਦਰੀ, ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਹਨ।

ਖੇੜੇ :– ਲੋਹਟ ਬੱਦੀ, ਧਨੋਲਾ, ਫੂਲ ਮੰਡੀ, ਢਿਲਵਾਂ, ਮੋੜ, ਬੜਵਰ ਆਦਿ ਖੇੜੇ ਹਨ।

ਰਕਬਾ :- ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਕਰਬਾ ੯੬੮ ਵਰਗ ਮੀਲ ਹੈ।

ਵਸੋਂ :– ੧੯੫੧ ਦੀ ਮਰਦਮ ਸੁਮਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ੨੬੩੩੯੪ ਹੈ।

ਨਾਭਾ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਚੌਥਾ ਹੈ। ਰਿ: ਦੀ ਕੁਲ ਆਮਦਨ ੨੪੦੦੦੦੦

ਲੈਂਡ(ਸਫਾ ੧੨੬੭)*(ਛੋਟਾ ਘਰ(ਮਹਲ) ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਸੰਗਯਾ ਲੈਂਢ ਘਰੀਏ ਹੋਈ। ਅਰਥਾਤ ਚੌਧਰੀ ਫੂਲ ਦੀ ਛੋਟੀ ਸਿੰਘਣੀ ਰਾਣੀ ਰੱਜੀ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਲੈਂਢ ਘਰੀਏ, ਰਿਆਸਤ ਨਾਭੇ ਵਿਚ ਗੁੰਮਟੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਝੰਡੂ ਦੇ ਔਲਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਲੈਂਢ ਘਰੀਏ ਚੰਨੂ ਅਤੇ ਤਖਤ ਮਲ ਦੀ ਵੰਸ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਚੋਵੀ ਲਖ ਰੁਪਈਏ ਬਾਰਸ਼ਕ ਹੈ ਨਾਭੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਇਕ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਕੇ ਇਕ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਹੈ। ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ੬ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ, ੨੩ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਹਨ। ਨਾਭੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿਵਲ ਹਸਪਤਾਲ ਤੇ ਇਕ ਫੌਜੀ ਹਸਪਤਾਲ ਹੈ। ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ੮ ਡਿਸਪੇਨਸਰੀਆਂ ਹਨ।

ਫੌਜ-ਅਕਾਲ-ਪੁਲੀਸ ੪੧੫ ਇਨਫੈਨਟਰੀ, ੪੫੦ ਹੈ।

"ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ"

"ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ"

ਇਹ ਰਿਆਸਤ ਵੀ ਫੂਲ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਹੈ, ਤੇ ਸ: ਤਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੀ ਇਸਦੇ ਵਡੇਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਰਾਜਾ ਗਜਪਤਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਾਬਲੀਅਤ, ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ੧੭ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ, ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਦੇ ਪਰਗਣੇ 'ਜੀਂਦ' ਅਤੇ 'ਸਫੀਦੋਂ' ਨੂੰ ਸੰਮਤ ੧੭੫੫ ਵਿੱਚ ਫਤਹਿ ਕਰਕੇ, ਸੰਮਤ ੧੭੬੬ ਵਿੱਚ ਜੀਂਦ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਕੇ, ਸੰਨ ੧੭੭੫ ਵਿੱਚ 'ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ' ਨਾਉਂ ਦਾ ਕਿਲਾ ਬਣਾਇਆ। ਫੂਲਕੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਦਾ ਤੀਜਾ ਨੰਬਰ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਨਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ, ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਨਵੇਂ ਥਾਂ ਬਨੌਣ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਤੋਂ ਸੰਗਰੂਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਸਾਇਆ ਤੇ ਇਥੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਹਲ ਬਣਾਏ, ਤੇ ਏਹੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੈ।

ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਦੇ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ

ਚੌਧਰੀ ਫੂਲ

ਤਿਲੋਕ ਸਿੰਘ

ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ (ਨਾਭੇ ਦਾ ਵਡੇਰਾ) — ਸੁਖਚੈਨ ਸਿੰਘ (ਜੀਂਦ ਦਾ ਵਡੇਰਾ)

ਜਨਮ ੧੭੩੮ — ਰਾਜਾ ਗਜਪਤਿ ਸਿੰਘ — ਦਿਹਾਂਤ ੧੭੮੯

ਬੀਬੀ ਰਾਜ ਕੌਰ — ਰਾਜਾ ਭਾਗ ਸਿਘ ਜੀ ਦਿਹਾਂਤ ੧੮੧੯ — ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਦਿਹਾਂਤ ੧੮੧੫ ਵਜ਼ੀਦ ਪੁਰੇ ਤੇ ਬਡਰੁਖੇ ਦਾ ਵਡੇਰਾ

ਰਾਜਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦਿਹਾਂਤ ੧੮੨੨

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਾਜਾ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਦਿਹਾਂਤ ੧੮੩੪

ਰਾਜਾ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਸਰਦਾਰ ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਸ੍ਰ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਨ ੧੮੩੭ ਵਿੱਚ "ਜੀਂਦ" ਦਾ ਰਾਜਾ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਥੋਂ ਫਿਰ ਅਗੇ ਇਸ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਚਲੀ।

ਰਾਜਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿਹਾਂਤ ੧੮੬੪ ਈ:

|

ਰਾਜਾ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿਹਾਂਤ ੧੮੮੭ ਈ:

|

ਟਿੱਕਾ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿਹਾਂਤ ੧੮੮੩ ਈ:

|

ਜਨਮ ੧੧ ਅਕਤੂਬਰ ੧੮੭੯ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਨਬੀਰ ਸਿੰਘ

|

ਜਨਮ ੨੫ ਸਤੰਬਰ ੧੯੧੮ ਟਿੱਕਾ ਰਾਜਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ :—ਸੰਗਰੂਰ, ਸਫੀਦੋਂ, ਦਾਦਰੀ, ਤੇ ਜੀਂਦ ਹਨ।

ਖੇੜੇ :—ਬਡਰੁੱਖਾ, ਵਜੀਦ ਪੁਰ, ਮੰਗੂ ਵਾਲ, ਵਾਲੀਆਂ।

ਰਕਬਾ :—ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਦਾ ਰਕਬਾ ੧੨੬੮ ਵਰਗ ਮੀਲ ਸੀ।

ਵਸੋਂ :—੧੯੫੧ ਦੀ ਮਰਦਮ ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ੩੦੮,੧੮੩ ਸੀ।

ਮਾਲੀਆ :—ਸੰਤਾਲੀ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਸਾਲਾਨਾ ਹੈ।

ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਸਭ ਫ਼ੌਜ ੭੦੦ ਸਿਪਾਹੀ-ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਸਰਵਿਸ ਪਲਟਨ ਦਾ, ੧੫੦ ਲੋਕਲ ਪਲਟਨ ਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਾ ਬਾਡੀਗਾਰਡ ਰਸਾਲਾ ੧੧੨, ਖੱਚਰ ਬਾਟਰੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ੨੭ ਹਨ। ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ੩੧੧ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਚੌਕੀਦਾਰ ੫੦੮ ਹਨ ਪਿੰਡ ੪੪੨ ਹਨ। ਆਬਪਾਸ਼ੀ ਪੱਛਮੀ ਜਮਨਾ ਕਰਨਾਲ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਕਰਨਾਲ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਇਕ ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ੨੫ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ' ੩੯ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਹਨ। ਗਰਲਜ਼ ਸਕੂਲ ੪ ਹਨ।

ਸੰਗਰੂਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਸਪਤਾਲ ਜਿਸ ਵਿਚ ੩੦ ਬੀਮਾਰ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜੀਂਦ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਜਿਸ ਵਿਚ ੧੫ ਰੋਗੀ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ੧੦ ਡਿਸਪੈਨਸਰੀਆ ਘਰ ਸਨ। ੧੯੦੧ ਵਿੱਚ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਧੂਰੀ ਜਾਖਲ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਖਰਚ ੩੯੧੩੬੬੧ ਰੁਪਏ ਹੋਇਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਆਮਦਨ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਇਆ ਸਲਾਨਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਜੀਂਦ ਪਾਨੀਪਤ ਰੇਲਵੇ ਤੇ ੧੭੦੦,੦੦ ਖਰਚ ਕੀਤਾਂ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਕ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਸਲਾਨਾ ਆਮਦਨ ਹੈ।

ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਦੀ ਸਲਾਮੀ ੧੩ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਜਾਤੀ ਸਲਾਮੀ ੧੫ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਿਆਸਤ ਕਲਸੀਆ

ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਧੂ ਜਿਮੀਂਦਾਰ, ਪਿੰਡ ਕਲਸੀਆਂ, ਤਹਿਸੀਲ ਕਸੂਰ ਜਿਲ੍ਹਾ ਲਹੌਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ । ਇਹ ਸੰਨ ੧੭੯੨ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜੇ, ਅਤੇ ਕਰੋੜੀਆ ਮਿਸਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਕੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਭਾਰੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹੀ ਇਸ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਹੁਕਮਰਾਨ ਰਹੀ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ, ਪਿੰਡ ਛਛਰੌਲੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਚ ਹੈ । ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਨਾਂ "ਕਲਸੀਆ" ਹੈ ।

ਰਿਆਸਤ ਕਲਸੀਆ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ

ਸ੍ਰ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ
|
ਸ੍ਰ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ
|
ਸ੍ਰ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ
|
ਸ੍ਰ: ਲਹਿਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ
|
ਸ੍ਰ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਰਾਜਾ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ — ਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ
|
ਜਨਮ ੧੯੦੨ ਰਾਜ਼ਾ ਰਵੀਸ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਰਕਬਾ ੧੯੨ ਮੁਰਬਾ ਮੀਲ ਵਸੋਂ ੧੯੫੧ ਦੀ ਮਰਦਮ ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ੬੭੩੯੩ ਸੀ ।

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ

ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ

ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਬਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ, ਮੋਕਲਦੇਵ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਤੇ 'ਮੋਕਲ-ਨਗਰ' ਕਰਕੇ ਵਸਾਇਆ । ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਨੇ ਇਥੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਵਿਚ ਮੋਕਲਦੇਵ ਨੇ ਇਸਦਾ ਨਾਂ ਬਦਲਕੇ, ਭਗਤ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ 'ਫਰੀਦਕੋਟ' ਕਰ ਦਿਤਾ । ਇਹ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੋਂ ੨੨ ਮੀਲ ਅਤੇ ਬਠਿੰਡੇ ਤੋਂ ੩੪ ਮੀਲ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜਾਖਲ ਮੇਨ ਲਾਈਨ ਤੇ ਹੈ ।

ਇਹ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ, ਜਦੋਂ ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਸੰਬੰਧੀ ਸੂਹਾਂ ਦੇਕੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਰੌਣ ਵਿਚ ਮਦਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ

- ਬਰਾੜ
  - ਦੂਲ
    - ਰਤਨ ਪਾਲ
      - ਸੰਘਰ
        - ਭੁੱਲਣ
        - ਲਾਲਾ
          - ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ
            - ਸੁਖਾ
            - ਸੇਮਾ
              - ਜੋਧ ਸਿੰਘ
              - ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ
                - ਦਲ ਸਿੰਘ
                - ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ
                  - ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ
                    - ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ
                    - ਰਾਜਾ ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ
                      - ਵਜੀਰ ਸਿੰਘ
                        - ਰਾਜਾ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ
                    - ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ
                    - ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ *
              - ਵੀਰ ਸਿੰਘ
            - ਮੁਖੀਆ

* ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਔਲਾਦ ਮਹਮੂਆਣੇ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਹਨ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਾਜਾ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਕੌਰ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਬ੍ਰਿਜਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿਵਇੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਰਾਜਾ ਹਰਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੌਰ ਮਨਜੀਤ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ:-- ਗੋਨੇਆਣਾ, ਕੋਟਕਪੂਰਾ, ਫਰੀਦਕੋਟ।

ਖੇੜੇ:-- ਗੋਲੇਆਲਾ, ਪੰਜਗਰਾਂਈ।

ਪਿੰਡ:— ੧੬੧ ਹਨ।

ਰਕਬਾ:- ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਰਕਬਾ ੬੪੩ ਵਰਗ ਮੀਲ ਹੈ।

ਵਸੋਂ:- ੧੯੫੧ ਦੀ ਮਰਦਮ ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ੧੫੦੬੬੨ ਹੈ।

ਮਾਲੀਆ:-- ਸਾਲਾਨਾ ਲਗ ਭਗ ੧੮ ਲਖ ਹੈ।

ਫੌਜ:- ੩੪੪ ਅਤੇ ਪੋਲੀਸ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੨੨੪ ਹੈ।

ਹਸਪਤਾਲ:-ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ੧ ਸਦਰ ਹਸਪਤਾਲ ਅਤੇ ਛਾਵਣੀ ਦਾ ਹਸਪਤਾਲ ਹੈ। ਇਕ ਜਨਾਨਾ ਹਸਪਤਾਲ ਹੈ। ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ੪ ਡਿਸਪੈਨਸਰੀਆਂ ਹਨ।

ਸਕੂਲ:- ਪ੯ ਹਨ ਗਰਲਜ਼ ਹਾਈ ਸ਼ਕੂਲ ੧, ਮਿਡਲ ੩, ਗਰਲਜ਼ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ੨, ਕਾਲਜ ੩, ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ੧੫੦ ਹਨ। ਹਸਪਤਾਲ ੬ ਹਨ।

ਸਲਾਮੀ:- ੧੫ ਤੋਪਾਂ ਦੀ।

(ਗੁਰਦਆਰੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਵਸਤਾ ਪੜ੍ਹੋ ਜਿਲਦ ਪਹਿਲੀ)

ਰਿਆਸਤ ਕੈਂਥਲ

ਰਿਆਸਤ ਕੈਂਥਲ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ

ਸਿੱਧੂ

ਧਰ ਬੂਰ

ਕੈਂਥਲ ਲੰਬਾ ਅਰਨੌਲੀ ਸੁਧੂ ਵਾਲ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਵਡੇਰਾ ਹੈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਦੀ ਵੰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਹੋਇਆ, ਤੇ ਇਸਦੀ ਵੰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਕੈਂਥਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ।

ਸ: ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ ਜੀ
|
ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ
|
* ਰਾਜਾ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ
|
X

ਰਾਜਾ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀਦੇ ਘਰ ਕੋਈ ਔਲਾਦ ਨਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ੧੫ ਮਾਰਚ ਸੰਨ ੧੮੪੩ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਇਹ ਰਿਆਸਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲਾ ਲਈ ਸੀ।

ਰਿਆਸਤ ਨਾਲਾਗੜ੍ਹ

ਕਹਲੂਰ ਦੇ ਰਾਜ ਵੰਸ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਅਜੀਤ ਚੰਦ ਨੇ ਨਾਲਾਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਜਿਤਕੇ ਅਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ, ਬਣਾਇਆ। ਹੰਡੂਰ ਅਥਵਾ ਹਿੰਡੂਰ ਵੀ ਇਸੇ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਕਹਲੂਰ ਦਾ ਹੀ ਜਿਕਰ ਔਂਦਾ ਹੈ।

(ਵੇਖੋ ਭੀਮ ਚੰਦ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿਚ)

ਇਤਿ

"ਰਿਆਸਤ ਮਲੇਰ-ਕੋਟਲਾ"

ਇਸ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਵਡੇਰਾ, ਸ਼ੇਖ ਸਦਰੁਦੀਨ ਸ਼ੇਰਵਾਨੀ ਅਫ਼ਗਾਨ (ਪਠਾਣ) ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸੁਲਤਾਨ ਬਹਿਲੋਲ ਲੋਧੀ ਦੀ ਪੁਤਰੀ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਸੁਲਤਾਨ ਬਹਿਲੋਲ ਲੋਧੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ੬੮ ਪਿੰਡ ਦਾਜ ਵਿੱਚ ਦਿਤੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਲੇਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜਪੂਤ ਦਾ ਵਸਾਇਆ ਹੋਇਆ ਮਲੇਰ ਪਿੰਡ ਸੀ, ਜੋ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਮੁੜਕੇ ਉਸੇ ਨਾਮ ਤੇ ਦੂਜੀ ਵੇਰ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਸੰਨ ੧੬੫੭ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਬਜ਼ੀਦਖਾਨ ਨੇ "ਕੋਟਲਾ" ਨਾਉਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਆਬਾਦੀ ਬਣਾਈ। ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਦੋ ਨਾਉਂ ਮਿਲਕੇ ਹੀ "ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ" ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ।

---

* ਰਾਜਾ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹੀ, ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖਕੇ, ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਧਨ ਤੇ ਸਮਾਂ ਖਰਚ ਕਰਕੇ, ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ "ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ" ਗ੍ਰੰਥ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ, ਜੋ ਸਿਖ ਇਤਹਾਸ ਦਾ ਇਕ ਅਮੋਲਕ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਹ ਰਿਆਸਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਦਸਵੇਂ ਦਰਜੇ ਤੇ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਸਦਾ ਇਤਹਾਸਕ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਇਸੇ ਹੀ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਹਾਕਮ 'ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ' ਨੇ,ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਭਰੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਿਰੁਧ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ:– ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ੀਰ ਖੋਰ ਬਚਿਆਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਵਿਗਾੜਿਆ ਹੈ। ਬੇਗੁਨਾਹ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕੁਰਾਨ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਇਸ ਹਾਦਾ ਨ੍ਹਾਰਾ ਮਾਰਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਇਸ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਰਾਇਕੋਟ ਵਿਖੇ ਤੁਰਕ ਦੀ ਜੜ ਪੁੱਟੀ ਵਾਲੇ ਵਾਕਾਂ ਪਿਛੋਂ, 'ਮਲੇਰੀਅਨ ਦੀ ਜੜ ਰਹੀ' ਕਿਹਾ ਸੀ। ਅਜ ਕਲ ਇਸ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਹੁਕਮਰਾਨ, ਹਿਜ਼ਹਾਈਨੈਸ ਨਵਾਬ ਸਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਹਮਦ ਅਲੀਖਾਨ ਹਨ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ੧੦ ਸਤੰਬਰ ੧੮੮੧ ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਸ਼ਹਿਰ :—ਇਸ ਰਿਆਸਤ ਵਿੱਚ, ਅਹਮਦ ਗੜ੍ਹ ਮੰਡੀ, ਲਛਾਬੱਦੀ ਮੰਡੀ, ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹਨ।

ਖੇੜੇ :—ਕੰਗਣ ਵਾਲ, ਕੁਠਾਲਾ, ਫਲੌਂਦ, ਆਦਿ ਹਨ।

ਰਕਬਾ :—੧੬੭ ਮੁਰਬਾ ਮੀਲ ਹੈ।

ਵਸੋਂ :—੧੯੫੧ ਦੀ ਮਰਦਮ ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ੮੦੩੨੨ ਹੈ।

ਮਾਲੀਆ :—ਸਲਾਨਾ ਮਾਮਲਾ ੧੫ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਹੈ।

ਸਲਾਮੀ :—੧੧ ਤੋਪਾਂ।

(ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇਖੋ ਪਹਿਲੀ ਜਿਲਦ)

ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਵਸੋਂ ਵਿੱਚ ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਜ਼ਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਤੇ ਇਸਤੋਂ ਵਧ ਰਹੀ ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹੋਂ ਕਟਨ ਲਈ ਹੀ ਜਗਤ ਨੂੰ ਇਹ ਢੰਡੋਰਾ ਦਿੱਤਾ।

"ਅਗੈ ਜਾਤਿ ਨਾ ਜੋਰ ਹੈ ਅਗੈ ਜੀਉ ਨਿਵੇਂ"

ਪੁਨਾ :— "ਜਾਣਹੁ ਜੋਤਿ ਨ ਪੂਛਹੁ ਜਾਤੀ ਅਗੈ ਜਾਤਿ ਨ ਹੇ"

ਪੁਨਾ :— "ਮਾਨਸ ਕੀ ਜਾਤ ਸਬੈ ਏਕੈ ਪਹਿਚਾਨਬੋ"

ਜਿਸਦਾ ਸਦਕਾ ਅੱਜ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਇਸ ਅਖੌਤੀ ਊਚ ਨੀਚ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਰਾਹੀਂ ਜਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਇਥੇਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਨਾਮ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਦਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉੱਚ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚ ਨੀਚ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

੧. ਅਹੇਰੀਆ, ਅਹੇਰੀ, ਹੇਰੀ, ਨਾਇਕ ਠੋਰੀ, ਜਾ ਭੋਰੀ। ੨. ਬਰੜ।

੩. ਬੇਟਾ ਹੈਸੀ ਜਾ ਹੇਸੀ। ੪. ਚੰਬੜ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੫. ਚਿੜੀਮਾਰ	੬. ਦਾਈਆ
੭. ਗਵਾਰੀਆ, ਗੋਰੀਆ, ਜਾਂ ਗੁਵਾਰ	੮. ਕੰਜਰ ਜਾਂ ਕੰਚਨ
੯. ਕੁਰਮੀ	੧੦. ਨਰ
੧੧. ਰੇਹੜ, ਰਿਹਾੜਾ, ਜਾਂ ਰੇੜ	੧੨. ਗਰੀਬ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਚਾਂਹਗ ਤੇ ਭਟੀ ਹਨ
੧੩. ਚਰਣੀ	੧੪. ਘਈ, ਸਿਰਫ ਜਿਲ੍ਹਾ ਕਾਂਗੜਾ ਦੇ
੧੫. ਕਹਾਰ, ਧਿਨਵਾਰ, ਜਾਂ ਝੀਨਵਰ	੧੬. ਘਾਸੀ, ਘੋਲੀ, ਜਾਂ ਘਾਸੀਆਰਾ

ਹੋਰ ਹੋਰ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਵਸੋਂ

੧. ਆਦਿ ਧਰਮੀ	੨. ਬੰਗਾਲੀ	੩. ਬਗਰ
੪. ਬਟਵਾਲ	੫. ਬਾਵਰੀਆ	੬. ਬਾਜੀਗਰ
੭. ਬਾਲਮੀਕੀ ਜਾਂ ਚੂਹੜੇ	੮. ਬਣਜਾਰਾ	੯. ਚਮਾਰ
੧੦. ਚਕਾਲ	੧੧. ਡਾਗੀ	੧੨. ਧਨਕ
੧੩. ਡੂਮਨਾ ਜਾਂ ਮਗਸਾ	੧੪. ਗਗਰਾ	੧੫. ਗੰਢੀਲਾ
੧੬. ਸਿਰਕੀਬੰਦ	੧੭. ਖਟੀਕ	੧੮. ਕੋਰੀ ਜਾ ਕੋਲੀ
੧੯. ਮਰੀਜਾ ਜਾਂ ਮਰੀਚਾ	੨੦. ਮੇਘ	੨੧. ਲਟ
੨੨. ਓਡ	੨੩. ਬਾਸੀ	੨੪. ਫਰੇਬਾ
੨੫. ਪੇਰਨਾ	੨੬. ਸਿਨਗਈ	੨੭. ਸਿਨਹਾਲ
੨੮. ਸਾਂਸੀ	੨੯. ਸਪੇਲਾ	੩੦. ਸਰੇੜਾ
੩੧. ਰਾਮਦਾਸੀਆ	੩੨. ਮਝਬੀ	੩੩. ਕਬੀਰ ਪੰਥੀ
੩੪. ਸਿਕਲੀਗਰ		

"ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਗੋਤਾਂ ਦੀ ਵਸੋਂ"

ਇਸ ਵਸੋਂ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਗਿਣਤੀ ਜੱਟਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੇਵਲ ਜਟਾਂ ਦੇ ਗੋਤਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਕੇ, ਇਥੇ ਅਖਰਾਂ ਦੇ ਕਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਕਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

(ੳ)、 ਉਪਲ

(ਅ) ਅਉਲਖ, ਅਤਲੇ, ਅਸਤਰ, ਔਝਲੇ, ਅੰਧਕਾ, ਔਰੇ, ਆਵਣ, ਆਵਰੇ, ਅੰਗਲੇ, ਅਰਜਨੈਨ।

(ਸ) ਸਿਧੂ, ਸੋਹੀ, ਸੇਖੋਂ, ਸਰਾਇਚ, ਸੋਹਲ, ਸੁੱਕੇ, ਸਰਾਉ, ਸੋਹਸੀਰਾਉ, ਸਿਵਰਾਉ, ਸੰਧੂ, ਸਿਆਲ, ਸੰਘੇ, ਸੰਘੇੜੇ, ਸੌਢੇ, ਸਿਵੀਏ, ਸੱਕ, ਸਜਣ, ਸੌਗੀ, ਸਲੀਣੇ, ਸੇਖ, ਸਹਜੜੇ, ਸੂਮਲ, ਸਿਹੋਗ, ਸੰਦਾਰੇ, ਸੇਖੂ।

(ਹ) ਹਰੀਕੇ, ਹੇਹਰ, ਹੰਸਰਾਉ, ਹਾਂਸ, ਹੁੰਦਲ, ਹਿਦੋਲ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(ਕ) ਕੌੜੇ, ਕਲੇਰ, ਕਕੜ, ਕੰਦੋਹਲੋ, ਕੰਰੇਦਾਣੇ, ਕਾਲਿਓ, ਕਪਰੇ, ਕੈਲੇ, ਕੰਨਰ, ਕੰਗ, ਕਾਰਸਕਰ, ਕੁਰੜ, ਕੁਕਰ, ਕੁਲਰ, ਕਪੂਰੇ, ਕੈਲੇ, ਕੌਡੇ, ਕੌਲੀ, ਕਕੇ, ਕੇਠੇ, ਕਲਾਰ, ਕੁਸੇ, ਕਲਿੰਝਰ, ਕਲਚੁਰਿ।

(ਖ) ਖੋਸੇ, ਖੰਡਲ, ਖਰਲ, ਖਹਿਰੇ, ਖੇੜੇ, ਖੋਖਰ, ਖੇਲੇ, ਖਟਰ, ਖੰਗੂੜੇ, ਖੇਤਵਾਲ ਖਰਕ, ਖੇਲੇ।

(ਗ) ਗਿਲ, ਗੁਰਮ, ਗਖੜ, ਗਰੇਵਾਲ, ਗਰਚੇ, ਗੌਰੇ, ਗੰਡੂ, ਗੋਲਵਾੜ, ਗੁੜੇ, ਗੰਸਲ ਗੰਦਾਰੇ।

(ਘ) ਘੁੰਮਣ, ਘੁਮਾਣ, ਘਗੇ।

(ਚ) ਚੌਹਾਨ, ਚਾਹਲ, ਚੱਦੇਲ, ਚੀਮੇ, ਚੱਠੇ, ਚੀਮਨੇ, ਚਮਾਰੂ।

(ਛ) ਛੀਨੇ, ਛਜਲ।

(ਜ) ਜੈਦ, ਜੌਹਲ, ਜੋਧੇ, ਜੰਜੂਰੇ, ਜਾਲਮੇ, ਜਾਲੀ, ਜੌਨ, ਜਵਨ, ਜਵੰਦੇ, ਜਸੜ, ਜਜਲ, ਜਾਮਾਰਾਇ, ਜੰਬਰ, ਜਾਨੇ।

(ਝ) ਝੱਲੀ, ਝਾਮ, ਝਾਂਡੇ, ਝਿੱਕ, ਝੱਜ।

(ਟ) ਟੁਵਾਣੇ, ਟੱਕ

(ਡ) ਡੋਡ, ਡਟੇ

(ਢ) ਢੰਡੇ, ਢੀਡਸੇ, ਢਿਲੋਂ, ਢੱਟ, ਢੱਡੇ, ਢੋਡੇ, ਢਿਲੂ

(ਤ) ਤੂਣ, ਤੂਰ, ਤੁੰਗ, ਤਤਲੇ, ਤਖਰ, ਤਕਸੱਕ।

(ਥ) ਥੇਂਦ।

(ਦ) ਦਿਤੁਲ, ਦੇਤੂ, ਦੁਲਮ, ਦੁਲਤ, ਦਾਮੇ, ਦੰਦੀਵਾਲ, ਦੁਸਾਂਝ, ਦਾਹਿਦ।

(ਧ) ਧਾਲੀਵਾਲ, ਧਾਂਧੀ, ਧਨੋਏ।

(ਨ) ਨਨੜ, ਨੇਹੁਲ, ਨਾਹਲ, ਨਾਰੇ, ਨਿਝਰ, ਨੂਣ, ਨਾਗਰੇ, ਨੱਤ, ਨੈਣ ਪਾਲ।

(ਪ) ਪੂਨੀਆਂ, ਪੰਨੇਚ, ਪਾਲ, ਪੰਧੇਰ, ਪੂਰਵੇ. ਪਧੋਲ, ਪਾਲਦ, ਪੰਮੇ, ਪੋਰੂ, ਪੁਰੀ, ਪਰਸੇ।

(ਫ)

(ਬ) ਬੈਰਾੜ, ਬੜੈਚ, ਬਿੜਕ, ਬੈਸ, ਬੰਦੇਸੇ, ਬੁਟਰ, ਬਾਹ, ਬਾਠ, ਬੋਪਾਰਾਇ, ਬਾਹਲ, ਬਾਜਵਾ, ਬਲ, ਬਾਘੇ, ਬੋਲੇ, ਬਿਜੀ, ਬਾਲਦ, ਬੰਗੇਸਰੀ, ਬਾਸੀ, ਬਰਪਾਲ, ਬਾਂਦਰ, ਬਿਰਸਣੀ, ਬਿਸਵਰਾਮ ਬਾਲੀ

(ਭ) ਭੁਲਰ, ਭੈਲ, ਭੰਗੂ, ਭੱਟੀ, ਭਿੰਡਰ, ਭਰਲ, ਭੂੰਦੜ, ਭੇਜ।

(ਮ) ਮਾਨ, ਮੌੜ, ਮਾਂਗਟ, ਮੱਲੀ, ਮਟੂ, ਮੰਡ, ਮਰਾਝ, ਮੂੰਡੀ, ਮਗਰ, ਮੱਗ, ਮੱਦੂ, ਮਹੇਸ਼, ਮਿਸ, ਮੁਰੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(ਯ)

(ਰ) ਰਾਝੇ, ਰਾਉ, ਰੰਧਾਵੇ, ਰੇਗੀ, ਰਿਸੀਕ, ਰਾਂ, ਰਾਜਣ।

(ਲ) ਲੰਡ, ਲਿਛਵੀ, ਲਿਧੜ, ਲੇਘੇ, ਲੇਲ, ਲੀਲ, ਲਮੇ, ਲੱਲ, ਲਾਵੇ।

(ਵ) ਵਰੇ, ਵਿੰਝਲ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਸਾਜੀ।

ਜਿਸਨੇ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਆ, ਜਾਤ ਪਾਤ ਨ ਰਹੀਆਂ

ਚਾਰੇ ਵਰਨ ਕੇ ਏਕੋ ਭਈਆ, ਗੋਤ ਵਰਨ ਕਹਾਂ ਨਰਹਈਆਂ

ਬਾਰਹਿ ਪੰਥ ਚਾਰ ਵਰਣ, ਚਾਰ ਆਸ੍ਰਮ, ਚਾਰ ਇਸਲਾਮੀ ਫਿਰਕੇ ਬਾਰਹਿ ਪੰਥ ਇਕਤ ਕਰ ਗੁਰਮੁਖ ਗਾਡੀਰਾਹ ਚਲਾਯਾ (ਭਗ)

"ਮਾਲਵੇ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਧਾਰਮਕ ਜੁੱਧਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ"
(ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜੰਗ)

੧ ਸੰਮਤ ੧੬੮੪ ਬਿ: ਵਿਚ ਮਰਾਝਕਿਆਂ ਨੂੰ ਵਸਾਉਣ ਤੇ ਜੰਗ ਹੋਇਆ।

੨ ਸੰਮਤ ੧੬੮੭ ਬਿ: ਵਿਚ ਘੋੜਾ ਲਿਆਉਣ ਤੇ ਕਾਂਗੜ ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਅਬਦੁਲਾ ਖਾਨ ਨਾਲ 'ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰੇ' ਜੰਗ ਹੋਇਆ।

੩ ਸੰਮਤ ੧੬੮੮ ਬਿ: ਵਿਚ, ਗੁਰੂ ਮਰਾਝ ਤੇ ਗੰਗਾ ਨਥਾਣਾ ਵਿਖੇ ਸੂਬੇ ਲਲਾਬੇਗ ਤੇ ਕਮਰ ਬੇਗ ਸੈਨਾਨੀ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਜੰਗ ਹੋਇਆ।

੪ ਸੰਮਤ ੧੬੯੧,੯੨ ਵਿਚ ਰੋਪੜ ਤੇ ਘਲੌਲੀ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ, ਅਤੇ ਕਾਲੇਖਾਂ, ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ ਆਦਿ ਜੋਧਿਆਂ ਨਾਲ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਜੰਗ ਹੋਇਆ।

੫ ਸੰਮਤ ੧੬੯੭ ਬਿ: ਵਿਚ ਮਹਿਲਾਂ ਦਾ ਜੰਗ ਆਂਡਲੂ ਹਲਵਾਰੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ।

੬ ,, ੧੬੯੭ ,, ਵਿਚ ਆਂਡਲੂ ਦਾ ਜੰਗ, ਭੈਣੀ ਦਰੇੜੇ ਨੂੰ ਉਜਾੜਨ ਕਰਕੇ ਹੋਇਆ।

੭ ,, ੧੬੯੮ ,, ਵਿਚ ਸਿਧ ਸਰ, ਸਹੌੜੇ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਅਲਾਪੁਰ [ਲਾਪਰ] ਡੇਲੋਂ ਫਾਨਾ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ, ਜੋ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਲੋਧੀ ਸਤ ਭਾਈ ਸਨ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੀ ਛੌਣੀ ਪੈਣ ਤੇ ਵੈਰ ਰਖਦੇ ਸਨ, ਇਨਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਹੋਇਆ, ਏਸੇ ਕਰਕੇ, ਰਾੜੇ ਅਤੇ ਭੁੱਟੇ [ਉਨਾਂ ਦੇ ਭਾਈਆਂ] ਦੇ ਨਾਲ ਜੁਧ ਹੋਏ।

੮ ੧੬੭੫ ਬਿ: ਨੂੰ ਦਿਲੀਓਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਟਕੇ ਉਗਰਾਹੁਣ ਲਈ ਆਏ ਤਾਂ ਸਿਆਲਬੇ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨਾਲ ਜੁਧ ਹੋਇਆ।

੯ ੧੬੮੫ ਬਿ: ਨੂੰ (੧) [ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ] ਪਿਪਲੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੋਲ। [੨] ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ [ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ] ਕੋਲ। (੩) ਕਰਤਾਰਪੁਰ (੪) ਪਲਾਹੀ ਸਾਹਿਬ ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਨ ਸੈਨਾਨੀ ਨਾਲ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਜੰਗ

੧ ਪਾਉਂਟੇ ਸਾਹਿਬ ਭੰਗਾਣੀ ਦਾ ਜੁੱਧ।
੨ ਨਦੌਣ ਦਾ ਜੰਗ।
੩ ਅਲਫ ਖਾਂ ਤੇ ਗੀਆਂ ਖਾਂ (ਜੰਮੂ) ਅਤੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਹੋਇਆ।
੪ ਹੁਸੈਨੀ ਦਾ ਜੁੱਧ ਦੋ ਵੇਰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਖੇ।
੫ ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਂ ਦਾ ਜੰਗ ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਅੰਨਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ।
੬ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜੰਗ।
੭ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਜੰਗ।
੮ ਸ੍ਰੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਖੇ ਜੰਗ।
੯ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਖੇ ਅੰਤਮ ਜੰਗ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੰਗ

੧ ਕੁੰਜਪੁਰ (ਜਿਲ੍ਹਾ ਕਰਨਾਲ) ਵਿਖੇ।
੨ ਦਾਮਲਾ ਜਗਾਧਰੀ ਤੋਂ ਪੰਜ ਮੀਲ ਦਖਣ ਵਲ ਨੂੰ।
੩ ਸਢੌਰਾ ਜਿਲ੍ਹਾ ਅੰਬਾਲਾ।
੪ ਸਿਆਲਪ ,, ,, ।
੫ ਸਰਹਿੰਦ ਸੰਮਤ ੧੭੬੭ ਬਿ: ਤੇ ੧੮੧੦ ਬਿਕਰਮੀ ।
੬ ਸਮਾਣਾ।
੭ ਕਾਕੜਾ ਢੋਡਿਆਂ ਕੋਲ।
੮ ਮਨਸੂਰ ਪੁਰਾ (ਛੀਟਾਂ ਵਾਲਾ)
੯ ਕੁਡਾਣੀ ਦੇ ਮਸੰਦਾਂ ਨੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਦੁਹਾਈ ਦਿਤੀ ਤਾਂ ਬਖਸ਼ੇ ਗਏ।
੧੦ ਕਲਾਕੌਰ (ਕਰਨਾਲ)।
੧੧ ਲਾਡਵਾ।
੧੨ ਸੁਨਾਮ।
੧੩ ਲੁਹਾਰੂ ਰਿਆਸਤ (ਦਿਲੀ ਰੇਵਾੜੀ ਕੋਲ)।
੧੪ ਮੁਸਤਫਾਬਾਦ ਜਿਲ੍ਹਾ ਅੰਬਾਲਾ
੧੫ ਮੋਰਿੰਡਾਂ ,, ,, ।
੧੬ ਰੋਪੜ ,, ,, ।
੧੭ ਕਾਂਗੜ ,, ,, ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਘਲੂਘਾਰੇ

ਪਹਿਲਾ ਕਾਨੂੰਆਣੇ (ਜਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ) ਦੇ ਛੰਭ ਕੋਲ

ਦੂਜਾ ਵਡਾ ਘਲੂਘਾਰਾ ਸੰਮਤ ੧੮੨੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ, ਗਿਲਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਕੁੱਪ ਰਹੀੜੇ ਤੋਂ ਚਲਕੇ ਕੁਰਾਲਾ, ਘੁੰਗਰਾਣਾ, ਗੁਜਰਵਾਲ, ਪਖੋਵਾਲ, ਕਲਸੀਆਂ, ਕੁਤਬਾ ਬਾਹਮਣੀ ਤੋਂ ਹੋਕੇ ਗਹਲੀਂ ਜਾਕੇ ਮੁਕਿਆ। ਇਸ ਵਡੇ ਘਲੂਕਾਰੇ ਵਿਚ ੨੨੦੦੦ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਮਾਲਵੇ ਵਿੱਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਰਾਜਸੀ ਜੰਗ

੧ ੧੮ ਦਸੰਬਰ ਸੰਨ ੧੮੪੫ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮੁਦਕੀ ਵਿਚ ਜੰਗ ਹੋਇਆ।

੨ ੨੧ ਦਸੰਬਰ ੧੮੪੫ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖੇ ਜੰਗ ਹੋਇਆ।

੩ ੨੮ ਜਨਵਰੀ ੧੮੪੬ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਭੂੰਦੜੀ ਅਲੀਵਾਲ ਵਿਖੇ ਜੰਗ ਹੋਇਆ।

੪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਜੰਗ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਹਸਨਪੁਰ, ਪੈਲ, ਬਦੋਵਾਲ ਤੇ ਰੁੜਕੇ ਵਿਖੇ ਹੋਏ।

ਮਾਲਵੇ ਵਿੱਚ "ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਮੋਰਚੇ"

੧ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।

੨ ,, ਸ੍ਰੀ ਹੇਰਾਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।

੩ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੰਗਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ (ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ)

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ।

ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ, ਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਦੁਰਲੱਭ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ

(੧) ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਚ :–

ਘੜੂਆਂ ਫਤੇਗੜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ।

(੨) ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ :–

ਪਿੰਡ ਗੁਰੂਸਰ ਸਧਾਰ, ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਜੋੜਾ।

ਪਿੰਡ ਘੁੰਗਰਾਨਾ, ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਇਕ ਪੈਰ ਦਾ ਜੋੜਾ।

ਪਿੰਡ ਹੇਹਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਦਾ ਪਲੰਗ ਤੇ ਚੁੱਲਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਿੰਡ ਬਾਗੜੀਆਂ ਵਿਚ, ਪਹਿਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਫੋਟੋਆਂ ਸਮੇਤ, ਜਪਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਤਸਵੀਰਾਂ ਸਮੇਤ, ਪਹਿਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਫੋਟੋ, ਹਨ ।

ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ, ਦਾ ਇਕ ਪਿਤਲ ਦਾ ਕੜਛਾ,ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ,ਕੰਤੀ ਲੰਮੀ,ਕੰਤੀ ਇਕ ਧਾਰੀ, ਪੇਸ਼ਕਬਜ ਦੂਸਰਾ, ਪੇਸ਼ ਕਬਜ ਤੀਜਾ, ਲੋਹ, ਪਾਤਸਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਦਾ, ਜਾਪ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਜਫਰ ਨਾਮਾ ਹਕਾਇਤਾਂ ਸਮੇਤ, ਮੁਨਾਜਾਤ ਬਾਬਾ ਫਾਰਸੀ ਲਿਖਤੀ, ਜਿਸਦੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ, ਪਾਤਸਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ।

ਇਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਥੇ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ ਬਾਗੜੀਆਂ, ਤੇ ਭਾਈ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵੀ ਹਨ ।

ਪਿੰਡ ਭੰਮੀ ਪੁਰਾ ਵਿਚ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਦੀ ਮੁੰਦਰੀ ਹੈ ।

ਰਾਇਕੋਟ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ, ਪਾਤਸਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਦਾ ਛੇਕਾਂ ਵਾਲਾ ਗੰਗਾ ਸਾਗਰ, ਲਕੜ ਦੀ ਰੇਹਲ, ਅਤੇ ਖੰਡਾ ਹਨ ।

ਨੋਟ :– ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪਾਕਸਤਾਨ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ।

(੨) ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ :– ਖਾਸ ਸ਼ਹਿਰ ਪਟਿਆਲਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਦੁਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ, ਪਾਤਸਾਹੀ ਨੌਵੀਂ ਦੀ ਸਾਖੀ ।

ਮੋਤੀ ਬਾਗ ਪੁਸਤਕਾਲੇ ਵਿਚ, ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ, ਸਾਖੀਆਂ ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ, ਜੰਗ ਨਾਮਾ ਪਾਤਸਾਹੀ ਦਸਵੀਂ, ਸਿੰਘ ਸਾਗਰ, ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦੋ ਪਾਸੇ ਪਤਰ ।

ਕਿਲਾ ਮੁਬਾਰਕ ਬੁਂਜ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਚ, ਪਾਤਸਾਹੀ ਨੌਵੀਂ ਦਾ ਗੁਟਕਾ, ਪਾਤਸਾਹੀ ਦਸਵੀਂ, ਦੋ ਖੰਡੇ, ਦੋ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬਾਂ, ਤੀਰ, ਤੇਗ ਸਾਹਿਬ, ਸਕਾਰ ਗਾਹ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ, ਕਟਾਰ ਸਕਾਰ ਗਾਹ, ਸਫਾ ਜੰਗ, ਖੰਜਰ, ਪੇਸ਼ਕਬਜ, ਬਰਛਾ, ਨਿਸਾਨਸ਼ਾ, ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਪਾਤਸਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਦਾ, ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ, ਪੇਸ਼ ਕਬਜ, ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਕਲ ਖੋਖਰੀ, ਸਫਾ ਜੰਗ, ਬਾਣ, ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ, ਕਮਰ ਕਸਾ, ਜੰਮ ਦਾੜ, ਸਹੋਹੀ, ਬੰਦੂਕ ਸੁਨੈਹਰੀ ਤੋੜੇਦਾਰ, ਬਰਛਾ, ਖੜਾਵਾਂ, ਚੰਨਣ ਦੀਆਂ, ਤੇਗਾ ਵਜ਼ਨ ੧੨ ਸੇਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਦਾ, ਸੀ ਸਾਹਿਬ, ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ।

ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਵਿਚ :–

ਪਾਤਸਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਦੀ ਪੋਥੀ ਹਥ ਲਿਖਤ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਪਾਤਸਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ, ਸ਼ੀਸ਼ਾ, ਤੇਗਾ ਬਾਬਾ ਜੀਦਾ

ਅੰਦਰਖਾ, ਬੰਦੂਕ, ਇੰਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਡਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਪਾਸ ਇਕ, ਖੜਗ, ਦੋ ਦਸਤਾਰੇ, ਦੋ ਚੋਲੇ, ਪੰਜਾਮੇ, ੧ ਬਾਜ ਦਾ ਡੋਰਾ ਹਨ ।

ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸ੍ਰੀ ਧਮਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ :– ਪਾਤਸਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ, ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਭਾਈ ਪੈੜੇ ਵਾਲੀ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਿੰਡ ਢਿਲਵਾਂ ਵਿਚ :–ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਦੀ ਇਕ ਮਾਲਾ, ਇਕ ਪੰਜ ਗ੍ਰੰਥੀ ਪੋਥੀ ਇਕ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗੁਟਕਾ ।

ਪਿੰਡ ਘੁਡਾਣੀ ਵਿਚ :– ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਦਾ ਪ੨ ਕਲੀਆਂ ਵਾਲਾ ਚੋਗਾ, ਇਕ ਪੈਰ ਦਾ ਜੋੜਾ, ਇਕ ਪੋਥੀ।

ਪਿੰਡ ਫਫੜੇ ਭਾਈ ਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਬਠਿੰਡਾ ਵਿਚ :– ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਦਾ, ਸਾਦਾ ਚੋਲਾ ਚੋਲਾ ਛੀਂਟਦਾਰ, ਪਜਾਮਾ, ਕਕੜੇਲਦਾ, ਜੋੜਾ, ਤੇ ਇਕ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ।

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਵਿੱਚ:– ਖਾਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨਾਭਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਿਰੋਪਾਉ ਵਿਚ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੬ ਦਾ ਕੋਰੜਾ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਦਾ ਤੇਗਾ, ਦੋ ਸਿਰੀ ਸਾਹਿਬ, ਖੰਡਾ ਰਾਇ ਕਲੇ ਵਾਲਾ, ਖੰਜਰ, ਢਾਲੇ ਦੇ ਦੋ ਫੁਲ, ਤੀਰ ਦੀ ਮੁਖੀ, ਪੋਥੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਠ,ਕਰਦ, ੧ ਚੋਲਾ, ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ, ਦਸਤਾਰ,ਕੰਘਾ ਤੇ ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਰੋਮ।

ਪਿੰਡ ਕਕੱੜ ਰਾਜ ਨਾਭਾ ਵਿਚ:– ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਦੀ ਕਟਾਰ, ਕਟਾਰ ਤਿਲਾਣੀ।

ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਰੂਪਾ ਵਿਚ:– ਪਾਤਸਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਦਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਅਪੂਰਨ, ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਬੈਰਾੜਾ ਦੇਨਾਂ, ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ, ਮੋਹਰ ।

ਰਿਆਸਤ ਜ਼ੀਂਦ [ਸੰਗਰੂਰ] ਵਿਚ:– ਖਾਸ ਸ਼ਹਿਰ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ, ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ, ਗੁਰਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਹਥ ਦੀ ਲਿਖਤ, ਪੁਸਤਕ ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ ਗੁਰਮਖੀ ਵਿਚ।

ਪਿੰਡ ਖੜਕੜ ਜਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ:– ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ।

ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਿਚ:– ਖਾਸ ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਿਚ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਦਾ ਖੜਗ,ਢਾਲ, ਇਕ ਪਤਰ ੧੬ ਇੰਚ ਲੰਮਾ ਕਿਸੇ ਤੇਗ ਦਾ ਹੈ।

ਪਿੰਡ ਢਿਲਵਾਂ ਫਰੀਦਕੋਟ,ਵਿਚ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਦਾ ਨੀਲਾ ਚੋਲਾ।

ਰਿਆਸਤ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਵਿਚ:– ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਪਾਸ, ਦਸਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਵਲੋਂ ਔਰੰਗਜੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ, ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬ ਜਾਦਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਭੇਜੀ ਚਿਠੀ ਦੀ ਨਕਲ।

ਪਿੰਡ ਨੰਗਲ ਵਿਚ:– ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਜੋੜਾ, ਬਾਟਾ, ਨੀਲਾ ਚੋਲਾ, ਮੋਹਰ ਦਾ ਚਿੰਨ।

ਕਪੂਰ ਗੜ੍ਹ ਨਾਲਾ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ।

ਮਾਲਵੇ ਵਿੱਚ ਵਰਤਮਾਨ ਉਨਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ

ਤੇ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਢ

ਮਾਲਵੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਉਨਤ ਸਕੀਮਾਂ ਐਸ ਵੇਲੇ ਸਾਨੂੰ ਦਿਸ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਬਹੁਤੀ ਲੰਮੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ, ਰੇਲ, ਨਹਿਰਾਂ, ਡਾਕਖਾਨੇ, ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਆਦਿ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਕਦੋਂ ਆਏ, ਅਗੇ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਡਾਕ ਟਿਕਟਾਂ :-

ਮਾਲਵੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਨਹੀ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਡਾਕ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਪਧਰਾ ਤਰੀਕਾ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਮੋਰੀਆ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸੀ। ਜੋ ਕੇਵਲ ਰਾਜ ਦੇ ਚਿਠੀ ਪਤਰਾਂ ਲਈ ਹੀ ਸੀ। ਇਸਦੀ ਉਨਤੀ ਵਿਚ ਅਸ਼ੋਕ, ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ, ਅਕਬਰ ਆਦਿ ਨੇ ਵੀ ਕੇਵਲ ਸਰਕਾਰੀ ਚਿਠੀ ਪਤਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਭੀ ੧੬੮੮ ਵਿਚ ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਡਾਕਖਾਨਾ ਖੋਲਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਡਾਕ ਲਈ ਹੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ। ਲਾਰਡ ਵਾਰਨਹੇਸਟਿੰਗ ਨੇ ਪੋਸਟ ਮਾਸਟਰ ਜਨਰਲ ਨੀਅਤ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਡਾਕ ਲਈ ਨਕਦ ਪੈਸੇ ਲੈਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਅਖੀਰ ਸੰਨ ੧੮੫੪ ਵਿਚ ਡਾਕ ਦੇ ਟਿਕਟ ਛਪਵਾਕੇ ਚਾਲੂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤੇ ਡਾਕ ਦਾ ਬਾਕਾਇਦਾ ਸਿਸਟਮ ਅਰੰਭ ਹੋਗਿਆ।

ਰੋਪੜ ਵਾਲੀ ਨਹਿਰ :-

ਸੰਨ ੧੮੫੪ ਵਿਚ ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਵੇਲੇ ਰੋਪੜ ਵਾਲੀ ਨਹਿਰ ਦੀ ਸਰਵੇ ਹੋਈ ਅਤੇ ਲਾਰਡ ਰਿਪਨ ਦੀ ਅਮਲਦਾਰੀ ਵਿਚ, ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਵਿਚੋਂ ਰੋਪੜ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਤੋਂ ਇਹ ਨਹਿਰ ਕਢੀ ਗਈ। ਇਸ ਨਹਿਰ ਦੇ ਬਨੌਣ ਤੇ ਦੋ ਕਰੋੜ ਅਠਤਰ ਲੱਖ ਰੁਪਯਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਅਤੇ ਇਕ ਕਰੋੜ ਉੱਣਤੀ ਲੱਖ ਰੁਪਯਾ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦਾ ਖਰਚ ਹੋਇਆ।

ਇਹ ਸਰਹਿੰਦ ਨਹਿਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਫਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜਿਲਿਆਂ, ਤੇ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਾਭਾ, ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਆਦਿ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਜਣ ਕਰਦੀ ਹੋਈ, ਬਾਕੀ ਪਲਾ ਮੇਘਾ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਵਿਚ ਹੀ ਆ ਡਿਗਦੀ ਹੈ।

ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ ਵਿਚੋਂ ਫਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਪਾਸ ਸੁਲੇਮਾਨਕੀ ਹੈਡ ਤੋਂ ਰੇਲ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪੁਲ ਦੇ ਹੇਠੋਂ 'ਈਸਟਰਨ ਕੈਨਾਲ' ਨਾਮ ਦੀ ਨਹਿਰ ਕਢੀ ਹੈ। ਜੋ 'ਗੰਗ' ਕਹਿਲਾ ਕੇ ਤਹਿਸੀਲ ਮੁਕਤਸਰ, ਤਹਿਸੀਲ ਫਾਜ਼ਲਕਾ ਅਤੇ ਅੱਧਾ ਭਾਗ ਤਹਸੀਲ ਫਰੋਜ਼ਪੁਰ ਨੂੰ ਸਿੰਜਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦੋ ਨਹਿਰਾਂ ਗਰੇ, ਦੀਪਾਲਪੁਰ ਇਸੇ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਸਜੇ ਖਬੇਦੋ ਕੰਢਿਆਂ ਤੋਂ ਕਢੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।ਜੋ ਬੀਕਾਨੇਰ ਅਤੇ ਨਹਿਰ ਬਹਾਵਲਨਗਰ ਕਹਾਕੇ,ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਵਿਚਲੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ'ਗਰੇ'ਅਤੇ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਦੀਪਾਲਪੁਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਾਣੀ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ੨੫ ਨਵੰਬਰ ਸੰਨ ੧੯੨੭ ਨੂੰ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਦਿਨ ਵਾਇਸਰਾਇ ਇਰਵਨ ਨੇ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਖੋਲਿਆ ਸੀ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਵਿਚੋਂ ਹੋਰ ਰਜਵਾਹੇ ਵੀ ਨਿਕਲੇ ਹਨ।

੧ ਆਗਾਵਾਹ ੨ ਵਛੇਰੇਵਾਹ ੩ ਦੌਲਤਵਾਹ ੪ ਬਾਰੇਵਾਹ ੫ ਮਈਆਵਾਹ
੬ ਜਲਾਲ ਵਾਹ ੭ ਪੁਲਾਹਵਾਹ ੮ ਨਜ਼ਾਮਵਾਹ ੯ ਫਾਜ਼ਲਵਾਹ ੧੦ ਸੌਕਤਵਾਹ
੧੧ ਕਿਗਵਾਹ ੧੨ ਬੂਟੇਵਾਹ। ਇਹ ਸਭ ਬਰਸਾਤੀ ਨਹਿਰਾਂ ਹਨ।

ਰੇਲਾਂ :—

ਹਰ ਇਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਨਤੀ ਲਈ ਆਵਾ ਜਾਈ, ਤੇ ਢੋ ਢੁਆਈ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵੀ ਮੁੱਖ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰੇਲਵੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਤੇ ਸਸਤਾ ਢੰਗ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਿਚ, ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਵਾਇਸਰਾਇ ਹਿੰਦ ਦੇ ਵੇਲੇ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ੧੬ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੮੫੩ ਨੂੰ ਬਬੰਈ ਤੋਂ ਥਾਨਾ ਤਕ ੨੦ ਮੀਲ ਲੰਮੀ ਰੇਲ ਚਲੀ, ਤੇ ਹੌਲੀ ੨ ਕਲਕਤਾ ਮਦਰਾਸ, ਸਮੁੰਦਰੀ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੋਕੇ ਵਧੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਸੰਨ ੧੮੬੨ ਨੂੰ ਲਹੌਰ ਤਕ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਇਹੀ ਮੇਨ ਲਾਇਨ ਸੰਨ ੧੯੧੦ ਤਕ ਅੰਬਾਲੇ ਤੋਂ ਲਹੌਰ ਤਕ ਦੂਹਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮੇਨ ਲਾਈਨਾਂ, ਤੇ ਅਠ ਬਰਾਂਚ ਰੇਲਾਂ, ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

[ੳ] ਮੇਨ ਲਾਈਨਾਂ :—ਅੰਬਾਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੂਹਰੀ ਲਾਈਨ
ਜਾਖਲ ਫਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕਹਰੀ ਲਾਈਨ
ਅੰਬਾਲਾ ਤੋਂ ਕਾਲਕਾ ਸ਼ਿਮਲਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ।

[ਅ] ਬਰਾਂਚ ਲਾਈਨਾਂ:—

੧ ਰਾਜਪੁਰਾ ਤੋਂ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਾਭਾ, ਧੂਰੀ, ਬਰਨਾਲਾ ਦੇ ਰਸਤੇ ਬਠਿੰਡੇ ਤਕ।
੨ ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਰੋਪੜ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਸਤੇ ਨੰਗਲ ਭਾਖੜਾ ਤਕ।
੩ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਧੂਰੀ, ਸੰਗਰੂਰ, ਸੁਨਾਮ ਦੇ ਰਸਤੇ ਜਾਖਲ, ਹਿਸਾਰ ਤਕ।
੪ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਮੋਗਾ ਦੇ ਰਸਤੇ ਫਰੋਜ਼ਪੁਰ।
੫ ਫਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੋਂ ਜਲੰਧਰ।
੬ ਫਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੋਂ ਫਾਜ਼ਲਕਾ।
੭ ਕੋਟਕਪੂਰਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਰਸਤੇ ਫਾਜਲਕਾ।
੮ ਬਠਿੰਡਾ ਤੋਂ ਬੀਕਾਨੇਰ ਵਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਹਵਾਈ ਅੱਡਾ :—

ਹਲਵਾਰਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਸੰਨ ੧੯੩੮-੩੯ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਦਿਆ:- ਸੰਨ ੧੯੦੦ ਈਸਵੀ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਸੋਢਾ ਸਿੰਘ ਕੌਲਗੜ੍ਹੀਏ ਨੇ ਕਲਕਤੇ ਜਾ ਕੇ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਸੀ। ੧੮੦੫ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਜਦ ਕਿ ਫੂਲਕੀਆਂ ਰਿਆਸਤ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਕੰਪਨੀ ਵਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਅਮਰੀਕਨ ਪਾਦਰੀਆਂ ਨੇ ਅਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਪਿੰਡੀਂ ਗੁਰਮਖੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਮਦਰਸੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਵਯਾਕਰਣ ਤੇ ਕੋਸ਼ ਵੀ ਗੁਰਮਖੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਸੰਨ ੧੮੩੪ ਵਿਚ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿਖ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦੇ ਲੜਕੇ ਵੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਲਾਡਵੇ ਵਾਲਾ ਰਾਜਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜਿਸਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਦੋਵਾਲ ਵੀ ਸੀ, ਏਸੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਾਜ ਸਾਂਭਿਆ ਤਾਂ ਸੰਨ ੧੮੫੨ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਬਦੋਵਾਲ ੧੮੫੪-੫੫ ਦੇ ਲਗ ਭਗ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਪਾਦਰੀਆਂ ਦੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਇਮ੍ਰੀ ਮਦਰਸੇ ਅਪਣੇ ਹਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਏ ਅਤੇ ਹੋਰ ਥਾਂਈਂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਤੇ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਚੋਖੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ਜੋ ਉਰਦੂ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਸਨ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ, ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਇਆ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੁਰਾਤਨ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਇਹ ਫਲ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪਿਛੋਂ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਸਕੂਲਾਂ ਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਲਵਈ ਹੀ ਅਧਿਆਪਕ ਤ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹੁੰਦੇ ਆਏ ਹਨ।

ਸੰਨ ੧੮੬੨ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਬਾਕਾਇਦਾ ਤੌਰ ਤੇ ਲਾਰਡ ਮਕਾਲੇ ਦੀ ਸਕੀਮ ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨਸਾਰ ਜਾਰੀ ਹੋ ਗਈ।

ਸੰਨ ੧੮੩੪ ਈਸਵੀ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਪਾਦਰੀਆਂ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸਚੀਅਨ ਬੋਰਡ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲੁਧਿਆਣੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਪੰਜ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ, ਮਿਸ਼ਨ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲਕੜ ਬਜ਼ਾਰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਖੋਲਿਆ ਗਿਆ।

ਗੁਰਮਖੀ ਟਾਈਪ (ੳ):- ਗੁਰਮਖੀ ਦਾ ਟਾਇਪ ਵੀ ਇਸ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਮਿਸਨਰੀਆਂ ਨੇ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਲਹੌਰ ਵਾਸੀ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਨੰਦ ਮਰਵਾਹਾ ਖਤਰੀ ਨੇ, ਸੰਨ ੧੮੪੭ ਵਿਚ ਸਡੌਲ ਅਖਰ ਬਣਵਾਏ।

ਬੰਦੋਬਸਤ:- ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਲੋਂ ਪਹਿਲੀ ਬੰਦ ਬਸਤ ਸੰਨ ੧੮੫੨ ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੀ। ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਅਫ਼ਸਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੋਕਲ ਕੁਮਾਰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਖਤਰੀ ਸੀ।

ਕਾਨੂੰਨ:- ਸੰਨ ੧੮੬੨ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਲਾਰਡ ਮਕਾਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਜੋ ਜੋਡੀਸ਼ਲ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬੈਠਿਆ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਸਿਵਲ ਤੇ ਫੌਜਦਾਰੀ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਏ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਤਰੀਕੇ ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਦੇਣ ਦੇ ਰੂਲ ਵੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ, ਅਤੇ ਸੰਨ ੧੮੮੨ ਵਿਚ ਲਾਰਡ ਰਿਪਨ ਦੇ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਕਾਇਮ ਹੋਈ। ਸੰਨ ੧੮੯੨ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਵਿਖੇ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨਾ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਾਲਵਾ ਦਿਨ ਦੂਣੀ ਰਾਤ ਚੌਗਣੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ।

"ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਅਖਬਾਰੀ ਸੇਵਕ"

ਤੇ

"ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਈਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ"

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਨਤੀ ਵਿਚ, ਅਖਬਾਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਹਿਸਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਮਾਲਵੇ ਦੇ, ਦੇਸ਼, ਕੌਮ ਤੇ ਪੰਥ ਹਿਤੈਸੀ ਸਜਨਾਂ ਨੇ, ਬੜੀਆਂ ਕਠਨਾਈਆਂ ਝਾਗ, ਝਾਗ ਕੇ, ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਦੀ ਉਨਤੀ ਲਈ ਆਮ ਕਰਕੇ, ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਲਈ ਖਾਸ ਕਰਕੇ, ਅਖਬਾਰਾਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀਆਂ, ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ, ਦੇਸ਼, ਕੌਮ, ਤੇ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਕੇ ਹਲੂਣਾ ਦਿਤਾ । ਅਜੇਹੇ ਮਹਾਨ ਪਰ-ਉਪਕਾਰੀ ਮਲਵਈ ਸਨੇਹੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂਉ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਈਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ, ਹੇਠ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਦਾਸ :- ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ।

੧ ਖਾਲਸਾ ਅਖਬਾਰ:- ੧੨ ਜੂਨ ੧੮੮੬ ਨੂੰ ਲਹੌਰ ਤੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ, ਜਿਸਦੇ ਪਹਿਲੇ ਐਡੀਟਰ ਗਿਆਨੀ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ, ਸ: ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪਿਛੋਂ ਗਿ: ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਹੇ ।

੨ ਸੁਧਾ ਸਾਗਰ :—ਸੰਨ ੧੮੯੨ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ । ਐਡੀਟਰ ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸਰ-ਪ੍ਰਸਤ ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਸਨ ।

੩ ਪਟਿਆਲਾ ਗਜਟ:- ੧੬ ਜੇਠ ਸੰਮਤ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹੀ ੪੩੧ ਮੁਤਾਬਕ ੨੯ ਮਈ ੧੯੦੧ ਨੂੰ ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਐਡੀਟਰ ਸ: ਗਹਿਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਜ਼ਮ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲੀਆਂ ਸਨ ।

੪ ਮੁਫੀਦ ਆਮ:- ੧੯੦੬ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਐਡੀਟਰ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ।

੫ ਪੰਜਾਬੀ ਭੈਣ:- ੧ ਮਈ ੧੯੦੭ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ, ਸੰਚਾਲਕ ਭਾਈ ਤਖਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਐਡੀਟਰ ਮਾਸਟਰ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ ।

੬ ਪੰਜਾਬੀ:- ੧ ਜਨਵਰੀ ੧੯੧੦ ਨੂੰ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਸ: ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਸਨ ।

੭ ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਮੈਗਜ਼ੀਨ:- ਜਨਵਰੀ ੧੯੧੦ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਕੇਸਰੀ ਅੰਬਾਲਾ ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੮ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ:- ੨੦ ਮਾਰਚ ੧੯੧੮ ਨੂੰ ਭਾਈ ਤਖਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਐਡੀਟਰ ਬਾਬੂ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸਨ।

੯ ਅਕਾਲੀ:-੧੯੨੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਬੀ. ਏ 'ਗਿਲ', ਐਡੀਟਰ, ਤੇ ਸਰ-ਪ੍ਰਸਤ ਮਾਸਟਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ, ਨੇ ਲਹੌਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ।

੧੦ ਸਤਜੁਗ:- ੨੬ ਮਈ ੧੯੨੦ ਨੂੰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਲਹਿਰ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਲੋਂ ਲਹੌਰ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ, ਜਿਸਦੇ ਐਡੀਟਰ ਭਾਈ ਨਿਰੰਕਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੇਤਕ ਸਨ।

੧੧ ਅਕਾਲ ਸੇਵਕ:- ੨੯ ਜਲਾਈ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ ਵਲੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੧੨ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਗਜ਼ਟ:- ਸੰਨ੧੯੨੨ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਬਾਵਾ ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਜੀ ਵਲੋਂ ਰੋਪੜ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੧੩ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਬਹਾਦਰ:- ਸੰਨ ੧੯੨੨ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਬਹਾਦਰ' ਪਿੰਡ ਬਖਤਗੜ੍ਹ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਲੋਂ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੧੪ ਰਿਪੁਦਮਨ:- ਮਹਾਂਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਭਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੧੫ ਸਿਖ:— ੧੧ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਸ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀ. ਏ, ਐਲ. ਐਲ. ਬੀ ਵਕੀਲ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੧੬ ਕੌਮੀ ਦਰਦ:- ੨੪ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ 'ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਦੀਵਾਨ' ਦੇ ਯਤਨ ਨਾਲ, ਸ: ਜਬਰਜੰਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੧੭ ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ :- ਸੰਨ ੧੯੨੪ ਈਸਵੀ ਵਿਚ 'ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ' ਭਸੌੜ, ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ, ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸੇਵਕ' ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੧੮ ਕਕਾਰ ਬਹਾਦਰ:- ਸੰਨ ੧੯੨੪ ਵਿਚ 'ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ' ਭਸੌੜ ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸੇਵਕ' ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੧੯ ਰਿਆਸਤੀ ਕੇਹਰ:- ੨੪ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਮਾਲਵਾ ਰਿਆਸਤੀ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ, ਸ: ਗੁਲਵੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੨੦ ਦਲਜੀਤ:- ਸੰਨ ੧੯੨੬ ਈਸਵੀ ਵਿਚ, ਗਿਆਨੀ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਮਕਰੰਦ" ਵਲੋਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੀਰ ਅਕਾਲੀ:- ੧ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੬ ਨੂੰ, ਸ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਦਰਦ' ਵਲੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੨੨ ਖਾਲਸਾ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਗਜ਼ਟ:- ਸੰਨ ੧੯੨੭ ਵਿਚ 'ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ' ਭਸੌੜ ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ, ਡਾਕਟਰ ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੨੩ ਕੌਮ ਪੂਜ :- ਸੰਨ ੧੯੨੭ ਵਿਚ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ, ਖਰੜ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਬਾਲਾ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੨੪ ਬਸੰਤ:- ਸੰਨ ੧੯੨੮ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ, ਜਿਸਦੇ ਐਡੀਟਰ ਲਾਲਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਖੰਨਾ ਸਨ।

੨੫ ਦੇਸ਼ ਦਰਪਨ:- ੨ ਮਈ ੧੯੩੦ ਨੂੰ ਸ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਲਬ ਵਲੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ, ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸ਼ਹਿਰ ਕਲਕਤੇ ਤੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

ਬੁਰਛਾ ਸੁਧਾਰ:- ੨੬ ਜੁਲਾਈ ੧੯੩੦ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ ਪਟਿਆਲਾ, ਗਿਆਨੀ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਜਰਵਾਲ, ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ,'ਬਲਬੀਰ' ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਯਤਨ ਨਾਲ, ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੨੭ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਖਾਲਸਾ ਸੇਵਕ:- ਸੰਨ ੧੯੩੦ ਵਿਚ ਮਲਾਯਾ ਨਿਵਾਸੀ, ਮਲਵਈ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਖਾਸ ਉਪਰਾਲੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਮੁਸਾਫਰ' ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ,ਕੁਆਲਾ,ਲੰਪਰ ਮਲਾਯਾ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ।

੨੮ ਰਿਆਸਤੀ ਦੁਨੀਆਂ :- ਸੰਨ ੧੯੩੧ ਵਿਚ ਸਃ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਭੌਰਾ' ਪਿੰਡ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ, ਬਰਨਾਲੇ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੨੯ ਖਾਲਸਾ ਮਲਾਯਾ ਦਰਪਨ:- ਸੰਨ ੧੯੩੨ ਵਿਚ ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬੂ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਭਮਦੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ੩੬ ਬਾਤੂ ਰੋਡ ਕੁਆਲਾ ਲੰਪਰ, ਮਲਾਯਾ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੩੦ ਬਰ੍ਹਮਾ ਪਤਰ:- ਸੰਨ ੧੯੩੧ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਰਨਾਲਾ ਵਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਰੰਗੂਨ ਸ਼ਹਿਰ ਬਰ੍ਹਮਾ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੩੧ ਪਿਆਰਾ ਵਿਦਯਾਲਾ:- ਸੰਨ ੧੯੩੨ ਵਿਚ ਸੰਤ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ, ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਪੰਛੀ' ਦੀ ਅਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਜੀਰੀ ਹੋਇਆ।

੩੨ ਬੈਰਾੜ:- ੧੭ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੩੪ ਨੂੰ ਸ: ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ਼ ਭਦੌੜ ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੩੩. ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਗਜ਼ਟ :- ਸੰਨ ੧੯੩੦ ਵਿਚ, ਸ੍ਰ: ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨਰਲ ਸਕਤਰ "ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਬਰ੍ਹਮਾ" ਪਿੰਡ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਬਰਮਾ ਵਲੋਂ ਨਿਯੋਲਾ (ਬਰ੍ਹਮਾ) ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੩੪ ਗੁਰ ਸੇਵਕ: ੧੦ ਮਈ ੧੯੩੫ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਜਰਵਾਲ ਜਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਲੋਂ ਅਪਣੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਆਪਣੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੩੫ ਗੁਰ ਕਾਂਸੀ ਪਤਰ:- ਅਗਸਤ ੧੯੩੫ ਵਿਚ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਵਿਦਯਾ ਮਾਰਤੰਡ ਪੰਡਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਖਾ ਵਲੋਂ ਅਪਣੀ ਸੰਪਾਦਕੀ ਹੇਠ, ਦਾਖਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਮਾਸਕ ਪਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੩੬ ਨਵਾਂ ਢੰਡੋਰਾ:- ਸੰਨ ੧੯੩੫ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਬੀ. ਏ. ਪਿੰਡ ਗਿਲ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਅਤੇ ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਦੀਵਾਨਾ' ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੩੭ ਸੇਵਾਦਾਰ :- ਸੰਨ ੧੯੩੬ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀ. ਏ. ਪਿੰਡ ਗਿਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਏ. ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਲਹੌਰ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੩੮ ਜਗਤ ਸੁਧਾਰ:- ਸੰਨ ੧੯੩੬ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ 'ਬਹਾਦਰ' ਪਿੰਡ ਬਖਤਗੜ੍ਹ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਲੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੩੯. ਦੇਸ਼ ਦਰਦੀ:- ਸੰਨ ੧੯੩੯ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਯੂਥਪ' ਤੇ ਸ: ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋਗਾ ਵਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ,ਜੀ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੪੦ ਸੁਖ-ਜੀਵਨ:- ੫ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੩੬ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਗਾ ਵਲੋਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ, ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੪੧. ਬਰ੍ਹਮਾ ਸਿਖ ਸਮਚਾਰ :- ਸੰਨ ੧੯੩੭ ਵਿਚ, ਸ੍ਰ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਾਰੀ ਦਹਿੜੂ, ਸ੍ਰ: ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲੋਹਗੜ, ਸ੍ਰ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਘੁੰਗਰਾਣਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਯਤਨ ਨਾਲ, ਸ਼ਹਿਰ ਇਨਸਨ ਬਰ੍ਹਮਾ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੪੨ ਪੰਜਾਬ:- ੭ ਸਤੰਬਰ ੧੯੩੮ ਨੂੰ, ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੪੩ ਸਿਖ ਮਿਸਨ:- ੧੨ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੩੯ ਨੂੰ ਮੁਨਸੀ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਕੁਆਲਾ ਲੰਪਰ ਮਲਾਯਾ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੪੪ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸ:- ੪ ਨਵੰਬਰ ੧੯੩੮ ਨੂੰ ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੱਗਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਅਪਣੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੪੫ ਚੰਦਨ:-੧੩ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੩੯ਨੂੰ ਸ:ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਾਰੀ ਪਿੰਡ ਦਹਿੜੂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ'ਪੰਥ ਸੇਵਕ ਸੰਗਤ'ਬੋਡਵਿੰਨ ਬਰ੍ਹਮਾ ਵਲੋਂ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੀਟਾਇਰਡ ਚੀਫ ਜੇਲਰ ਤੇ ਸ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ, ਜਿਸਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਡਾ: ਤਿਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿ ਸਨ। ਸ਼ਹਿਰ ਮਾਂਡਲੇ (ਬਰਮਾਂ) ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੪੬ ਗੁਰਸੇਵਕ:- ਸੰਨ ੧੯੩੯ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਕਤਸਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੪੭ ਸੂਰਜ:- ਸੰਨ ੧੯੪੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਬਾਵਾ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਬਦੁਲਾਪੁਰ ਮੈਨੇਜਿੰਗ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਜੋਖਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਸ: ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਤਾਇਬ' ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ, ਅਬਦੁਲਾਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਬਾਲਾ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੪੮ ਨਵਾਂ ਸੰਸਾਰ:- ੨੦ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੪੧ ਨੂੰ ਕੈਪਟਨ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੈਰਾੜ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਸ਼ਹਿਰ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੪੯ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ:-ਸੰਨ ੧੯੪੨ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ'ਮੁਸਾਫਰ'ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ, ਕੁਆਲਾਲੰਪਰ, (ਮਲਾਯਾ) ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੫੦ ਨਵਾਂ ਚਾਨਣ:-ਸੰਨ ੧੯੪੪ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ, ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮਾਲ ਵਜ਼ੀਰ ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਯਤਨ ਨਾਲ, ਸ੍ਰ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੀਠਾ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੫੧ ਪਟਿਆਲਾ ਸਮਾਚਾਰ :— ਸੰਨ ੧੯੪੪ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ, ਸਰਕਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਸ੍ਰ: ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਅਮਰ" ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ, ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੫੨ ਅਕਾਲੀ ਜੋਧਾ:-੧੩ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੪੬ ਨੂੰ, ਜਥੇਦਾਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੋਜਰਾਂ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਤੇ ਸ੍ਰ: ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ੍ਰ: ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਦਰਦੀ" ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ, ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੫੩ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ:-੨੭ ਮਾਰਚ ੧੯੪੮ ਨੂੰ, ਸ੍ਰ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੱਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਤੇ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੫੪ ਦੁਨੀਆਦਾਰ:-ਸੰਨ ੧੯੪੮ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ, ਸ੍ਰ: ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਤੀਰ" ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਲੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੫੫ ਲਲਕਾਰ:-ਸੰਨ ੧੯੪੮ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ, ਸ੍ਰ: ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਅਰਸ਼ੀ" ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਪਣੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਸ਼ਹਿਰ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੫੬ ਲੋਕਰਾਜ:- ਸੰਨ ੧੯੪੮ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ, ਸ੍ਰ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ" ਦੀ ਸਰ ਪ੍ਰਸਤੀ, ਸ੍ਰ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਮਿਤਰ, ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਹਿਰੀ ਦੀ ਸਹਾਇਕੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੫੭ ਮੇਰਾ ਸੁਤੰਤਰ ਦੇਸ਼ :— ੩੧ ਮਈ ੧੯੪੯ ਨੂੰ, ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ, ਅਬਾਲਾ ਛਾਉਣੀ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੫੮ ਨਿਰਮਲ ਸੰਦੇਸ਼:- ਸੰਨ ੧੯੪੮ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ, ਸ੍ਰ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਪੁਸ਼ਪ", ਸ੍ਰ: ਤੇਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੀ. ਟੀ. ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ, ਤੇ ਪੰਡਤ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ ਰਾਜ ਉਗੋਂ ਦੀ ਚੀਫ਼ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਸ਼ਹਿਰ ਜਗਰਾਉਂ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਜ਼ਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੫੯ ਪੀੜਤ ਸਮਾਚਾਰ:- ੧ ਜੂਨ ੧੯੪੮ ਨੂੰ, ਸ੍ਰ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਤੇ ਸ੍ਰ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਸਰਹਿੰਦ ਮੰਡੀ, ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੬੦ ਅਕਾਲ ਨਗਾਰਾ :—੧੪ ਜੂਨ ੧੯੪੮ ਨੂੰ ਸ੍ਰ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਏ. ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਸ਼ਹਿਰ ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਐਡੀਟਰ ਸੰਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਹਨ ਕੰਮਲੀ ਵਾਲੇ ਸਨ।

੬੧ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤ੍ਰਕਾ:—ਸੰਨ ੧੯੪੮ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ, ਜਨਰਲ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ਼) ਵਲੋਂ, ਸ੍ਰ. ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਏ. ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਐਡੀਟਰ ਕੈਪਟਨ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਗਰਾਂਉਂ ਸਨ।

੬੨ ਜਥੇਦਾਰ:—ਸੰਨ ੧੯੪੮ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ, ਅੰਬਾਲਾ ਛਾਉਣੀ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ।

੬੩ ਜਗਤ ਸੇਵਕ:—ਸੰਨ ੧੯੪੯ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ, ਸ੍ਰ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਸੇਵਕ" ਮੋਗਾ ਵਲੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੬੪ ਕੌਮੀ ਜੀਵਨ:-ਸੰਨ ੧੯੪੯ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ, ਗਿ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਜਾਚਕ" ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਅੰਬਾਲਾ ਛਾਉਣੀ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੬੫ ਸਾਂਝੀ ਸਰਕਾਰ:-ਸੰਨ ੧੯੪੯ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ, ਗਿ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਮਿਤਰ, ਗਿ: ਤਖਤ ਸਿੰਘ "ਕੋਮਲ", ਗਿ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਰੂਰ ਆਦਿ ਸਜਨਾਂ ਵਲੋਂ, ਸ਼ਹਿਰ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੬੬ ਜੇਤਾ ਜੁਗ:-ਸੰਨ ੧੯੪੯ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ, ਅਕਾਲੀ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ਸਰਹਿੰਦ ਮੰਡੀ ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੬੭ ਅਣਖੀਲੀ ਰਾਣੀ:-ਸੰਨ ੧੯੪੯ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ, ਮੈਨੇਜਿੰਗ ਐਡੀਟਰ ਸ੍ਰ: ਰਾਮ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦਰਦੀ, ਤੇ ਬੀਬੀ ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੬੮ ਲੋਕ ਸੇਵਕ ਪੱਤ੍ਰਕਾ:-ਸੰਨ ੧੯੪੯ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ, ਲੋਕ ਸੇਵਕ ਸਭਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਸਰ ਪ੍ਰਸਤੀ ਵਿੱਚ, ਗਿ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਿਠੇਵਾਲ ਰਿ: ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ, ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੬੯ ਪ੍ਰਕਾਸ਼:—ਸੰਨ ੧੯੪੯ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ, ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਅਤੇ ਅਪਣੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਸ਼ਹਿਰ ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੭੦ ਨਿਹੰਗ ਸੰਦੇਸ਼:- ੧੧ ਮਾਰਚ ੧੯੫੦ ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਤਨ ਨਾਲ, ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ, ਅਗੰਮ ਗੜ੍ਹ, ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੭੧ ਗੁਰਮਤ ਸਮਾਚਾਰ:—੧੧ ਨਵੰਬਰ ੧੯੫੦ ਨੂੰ ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ" ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ, ਤੇ ਸ: ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਚਿਤਰਕਾਰ" ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਸ਼ਹਿਰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੭੨ ਪੰਜਾਬੀ ਰਤਨ:- ੧੩ ਅਪਰੈਲ ਸੰਨ ੧੯੫੪ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਗਿਆਨੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਵਲੋਂ ਲੁਧਿਆਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

੭੩ ਨਿਆ ਸਮਾਂ:- ਮਈ, ਸੰਨ ੧੯੫੯ ਵਿਚ, ਪ੍ਰੋ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਾਂਦਰਾ ਵਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਅਤੇ ਅਪਣੀ ਐਡੀਟਰੀ ਹੇਠ ਲੁਧਿਆਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ।

ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ, ਦੀਵਾਨ, ਆਦਿ

ਜਿੰਨਾਂ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ।

ਜਿਥੇ ਦੇਸ ਵਿਖੇ ਹੋਰ ਹੋਰ ਉਨਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਥੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਵੀ, ਜਤਨ ਹੋਏ, ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਿਖ-ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਲਈ, ਅਨੇਕਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ, "ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ", "ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ" ਆਦਿ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ, ਜਿੰਨਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਨੋਰਥ, ਸਿਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ, ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਰਹਿਤ ਬਹਿਤ ਵਿਚ ਪਕਿਆਂ ਕਰਨਾ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਨੇਮੀ, ਪ੍ਰੇਮੀ ਬਣਾਉਣਾ, ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਉਦਮ ਕਰਨਾ ਸੀ । ਸੋ ਇਸ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਧਾਰਮਕ ਉਨਤੀ ਲਈ ਕਾਇਮ ਹੋਈਆਂ ੨ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ, ਦੀਵਾਨਾਂ, ਤੇ ਹੋਰ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਹੇਠ ਅੰਕਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਸੰਪਾਦਿਕ

ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ :–

੧. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਅੰਬਾਲਾ ਛੌਣੀ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ।
੨, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਖਰੜ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ।
੩. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਰੋਪੜ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ।
੪. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਸੋਸਾਇਟੀ ਅਬਦੁਲਾ ਪੁਰ, ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ।
੫. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਘਨੌਰੀ ।

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ।

੧. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ।
੨. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਨਾਰੰਗਵਾਲ ,, ,,
੩. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਗੁਜਰਵਾਲ ,, ,,
੪. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਬੋਪਾਰਾਇ ,, ,,
੫. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਬਾਗੜੀਆਂ ,, ,,
੬. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਪਮਾਲ ,, ,,
੭. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾਖਾ ,, ,,
੮. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਖੰਡੂਰ ,, ,,
੯. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ,, ,,
੧੦. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਗਾਲਬ ਕਲਾਂ ,, ,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੧. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਸਿਧਵਾਂ ,, ,,
੧੨. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਛਜਲਬੱਧੀ , ,,
੧੩. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਰੁੜਕਾ ,, ,,
੧੪. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਧਾਂਦਰਾ ,, ,,
੧੫. ਖਾਲਸਾ ਭੁੰਜਗੀ ਜੱਥਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ,, ,,
੧੬. ਸਿਖ ਸੇਵਕ ਜੱਥਾ ਰੁੜਕਾ ,, ,,
੧੭. ਖਾਲਸਾ ਉਪਦੇਸਕ ਕਾਲਜ ,, ,,
੧੮. ਸੰਟਰਲ ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲੁਧਿਆਣਾ
੧੯. ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ,,
੨੦. ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਦੀਵਾਨ ,,
੨੧. ਸੈਂਟਰਲ ਮਾਲਵਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਦੀਵਾਨ ,,
੨੨. ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਮੰਡਲ ,, ,,
੨੩. ਕੂਕਾ ਕੁਫਰ ਤੋੜ ਕਮੇਟੀ ,,
੨੪. ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ,,
੨੫. ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਢਾਹਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ :-

੧. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਸ਼ਹਿਰ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।
੨. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।
੩. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਮਰਾੜ ,, ,,
੪. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਬੁਟਰ ,, ,,
੫. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਮਦੋ ,, ,,
੬. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰ ,, ,,
੭. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
੮. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਚੂਹੜਚਕ ,, ,,
੯. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਜ਼ੀਰਾ ,, ,,
੧੦. ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ, ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
੧੧. ਗੁੰਬੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ :-

੧. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਪਟਿਆਲਾ, ਪਟਿਆਲਾ
੨. ਖਾਲਸਾ ਦਸਵੰਧ ਕਮੇਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ,,
੩. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਭਸੌੜ ,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੪. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾਰੂਲ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ
੫. ਗੁਰਮਤ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਾਲਜ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ
੬. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਫਤੇਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਸਰਹਿੰਦ ਪਟਿਆਲਾ
੭. ਪੰਥਕ ਦਰਬਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ,,
੮. ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਧੂਰੀ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ:--

੧. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਭਾਈ ਰੂਪਾ, ਨਾਭਾ
੨. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਧਨੌਲਾ, ,,

ਰਿਆਸਤ ਮਲੈਰਕੋਟਲਾ:-

੧. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਨਾਉਧੋਨੀ ਰਿਆਸਤ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ
੨. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਭਾਗੋ ਮਾਜਰਾ

ਨੋਟ:-- ੧. ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਸਭਾਵਾਂ, ਜਥਿਆਂ ਆਦਿ ਨੇ ਅਪਣੇ ੨ ਮੌਕਿਆਂ ਤੇ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ, ਦੂਜੀ ਜਿਲਦ ਦੇ ਸਫਾ ੨੩੫ ਤੇ ਗੁਰ-ਸਾਗਰ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਨੋਟ:— ੨. ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ, ਜਿਸਨੇ ਇਸ ਇਤਹਾਸ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਮੇਹਨਤ ਤੇ ਧਨ ਖਰਚਕੇ, ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ, ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਤੀਜੀ ਜਿਲਦ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ. "ਦਸਵੰਧ ਕਮੇਟੀ" ਦੇ ਸਿਰ ਲੇਖ ਹੇਠ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸੰਪਾਦਿਕ

'ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਕ ਟਕਸਾਲਾਂ'

ਧਾਰਮਕ ਟਕਸਾਲਾਂ, ਰਾਗ ਵਿਦਿਯਾਲੇ, ਗਿਆਨੀ ਕਾਲਜ ਆਦਿ

ਉਨਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ, ਜਥੇਬੰਦ ਟਕਸਾਲਾਂ, ਰਾਗ ਵਿਦਿਯਾਲਆਂ, ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਕਾਲਜਾਂ ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਠਿੱਗਰ ਤੇ ਖਾਸ ਹੱਥ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਟਕਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਗਿਆਤ ਲਈ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ:-

੧ ਰਾਗ ਵਿਦਿਯਾਲਾ ਪਿੰਡ ਮਹਿਮੂਦਪੁਰਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਅਰੰਭਕ ਰਾਗੀ ਲੱਛਮਨ ਸਿੰਘ ਗੰਧਰਵ
੨ ,, ਪਿੰਡ ਦਾਦ ,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੩	ਗੁਰ-ਵਿਦਿਆਲਾ	ਪਿੰਡ ਗੁਰਮ	ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ	
੪	,,	,, ਖੁਪਾਰਾਇ	,,	
੫	,,	,, ਕੁਲਾਰ	,,	ਅਰੰਭਕ ਰਾਗੀ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ
੬	,,	,, ਅਖਾੜਾ	,,	
੭	,,	,, ਰਾਊਵਾਲ	,,	ਅਰੰਭਕ ਰਾਗੀ ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰਃ-

੧	ਰਾਗ-ਵਿਦਿਆਲਾ	ਪਿੰਡ ਦੌਦਰ	ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ	ਅਰੰਭਕ ਰਾਗੀ ਰਤਨ ਸਿੰਘ
੨	,,	,, ਸ਼ਹਿਰ ਮੋਗਾ	,,	
੩	,,	,, ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ	,,	
੪	,,	,, ਰੋਡੇ	,,	
੫	,,	ਸ਼ਹਿਰ ਧਰਮ ਕੋਟ	,,	ਅਰੰਭਕ ਰਾਗੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ
੬	,,	ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ	,,	ਅਰੰਭਕ ਰਾਗੀ ਬੁਧ ਸਿੰਘ
੭	,,	,, ਜਨੇਰ	,,	ਅਰੰਭਕ ਰਾਗੀ ਆਤਮ ਸਿੰਘ
੮	,,	,, ਕੋਕਰੀ	,,	ਅਰੰਭਕ ਭੂਪ ਦਾਸ ਜੀ
੯	ਗਿਆਨੀ ਟਕਸਾਲ	,, ਸੇਖਵਾਂ	,,	ਅਰੰਭਕ ਰਾਗੀ ਪਰਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ
੧੦	,, ,,	ਘੋਲੀਆ ਮੋਗਾ	,,	
੧੧	,, ,,	ਮਾਣੂੰਕੇ ,,	,,	
੧੨	ਰਾਗ ਵਿਦਿਆਲਾ	ਤਖਾਣਵੱਧ ,,	,,	
੧੩	ਲਿਖਾਰੀ ਕਲਾਸ	ਪਿੰਡ ਸਮਾਧ ,,	,,	
੧੪	,, ,,	ਸ਼ਹਿਰ ਧਰਮਕੋਟ	,,	
੧੫	ਗੁਰਮਤ ਵਿਦਿਆਲਾ	ਪਿੰਡ ਭਿੰਡਰ ਕਲਾਂ	,,	
੧੬	ਗਿਆਨੀ ਕਲਾਸ	ਲਧਾਈਕੇ ਮੋਗਾ	,,	
੧੭	ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆਲਾ	ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ	,,	
੧੮	ਰਾਗ ਵਿਦਿਆਲਾ	ਗੁਰੂ ਸਰ ਮਰਾਝ	,,	ਅਰੰਭਕ ਰਾਗੀ ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ
੧੯	ਰਾਗ ਵਿਦਿਆਲਾ	ਔਲਖ	,,	ਅਰੰਭਕ ਰਾਗੀ ਕ੍ਰਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ
੨੦	ਗਿਆਨੀ ਕਲਾਸ	ਮੁਕਤਸਰ	,,	

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾਃ-

੧ ਪੁਰਾਤਨ ਪਾਠ ਟਕਸਾਲ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ

੨ ਰਾਗ ਵਿਦਿਆਲਾ ਪਟਿਆਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ,,

੩ ਰਾਗ ਵਿਦਿਆਲਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਰਾਮਪੁਰ ਰਿ: ਪਟਿਆਲਾ ਅਰੰਭਕ ਰਾਗੀ-ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੪ ਗਿਆਨੀ ਟਕਸਾਲ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ
੫ ਗਿਆਨੀ ਕਲਾਸ ਸ਼ਹਿਰ ਪਟਿਆਲਾ ,,
੬ ,, ,, ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਧਮਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਰਿਆਸਤ ,,
੭ ,, ,, ਪਿੰਡ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ,,
੮ ਰਾਗ ਵਿਦਿਯਾਲਾ ਗੁਰੂ ਸਰ ਬਹਿਬਲ ,, ਅਰੰਭਕ ਰਾਗੀ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾਃ–

੧ ਲਿਖਾਰੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਲਾਸ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਰੂਪਾ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ

ਰਿਆਸਤ ਫ਼ਰੀਦਕੋਟਃ–

੧ ਰਾਗ ਵਿਦਿਯਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ ਅਰੰਭਕ ਰਾਗੀ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ

"ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਨਾਮ ਅਭਿਯਾਸੀ ਹੰਸਲੇ ਸੰਤ"

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਖੁਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਸੰਤ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਬੋਂ ਲੁਧਿਆਣਾ।
,, ਬੀਰਮ ਦਾਸ ਜੀ ਬਧੌਛੀ ਵਾਲੇ, ਜਿੰਨਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਸੁਖਮਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੰਠ ਕੀਤਾ, ਜੋ ੧੯੩੬ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਸਚ ਖੰਡ ਪਧਾਰੇ।
ਸੰਤ ਗੁਦੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਗੜੀਆਂ ਲੁਧਿਆਣਾ। ਸੰਤ ਬੀਰਮ ਦਾਸ ਬਿਰਕਤ ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ ਵਾਲੇ।
,, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਿਰਕਤ ਦੌਦਰ। ,, ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂਆਣਾ।
,, ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ ਰਾਮਪੁਰ। ,, ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਲੁਧਿਆਣਾ।
,, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰਾਂ। ,, ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲੇਰਾਂ।
,, ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੋਲੀਆ। ,, ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਂਝਲਾ।
,, ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ ਕਾਰਸੇਵਾ ਵਾਲੇ। ਸੰਤ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿਆਲ ਪੁਰਾ।
,, ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਛੰਨਾਂ ਵਾਲੇ। ਸੰਤ ਰਨਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਰੰਗ ਵਾਲ।
,, ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ ਰਾਮਪੁਰਾ। ,, ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੌਰਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
,, ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ। ,, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾੜਾ।
,, ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਹੀ। ,, ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰਾਂ।
,, ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਨਿਰਮਲ ਅਖਾੜਾ (ਭਿੰਡਰ)।
,, ਹੀਰਾ ਦਾਸ ਜੀ ਉਗੀ ਚਿੱਟੀ (ਮੂਮਾ ਪਟਿਆਲਾ)।
,, ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੱਬ ਮਾਣੂਕੇ। ਸੰਤ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੱਠਾ ਜ਼ੀਰਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।
,, ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੇਠਰ। ,, ਲਹੌਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਠਾਹੜ ਜਿੰਨਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ਮੇਲ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਤ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਲੂਕਾ ਪਟਿਆਲਾ।
,, ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੋਹਾਰਾ।
,, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਜੀ ਵਾਲ।
,, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਔਗੜ੍ਹ।
,, ਦਸੌਂਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੜ੍ਹੇ।
,, ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਡੂਵਾਲ।
,, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝੋਰੜ।
ਸੰਤ ਮਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਂਗੇ ਦੀ ਸਰਾਂ।
ਸੰਤ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹ।
ਸੰਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਗਰਾਊਂ।
,, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖੋਸੇ।
,, ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਤਿਹ ਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਨਾ।
,, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੋਹਾਰਾ।
,, ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ।
,, ਤਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ ਕਲਾਂ।
,, ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ।
,, ਸੰਤ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖੋਸੇ

"ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਡਿਤ"

ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਡਿਤ ਦੇ ਲਖਣ। "ਸੋ ਪੰਡਿਤ ਜੋ ਮਨ ਪਰਬੋਧੈ।"
(ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ)

ਭਾਵ ਸੋਈ ਪੰਡਿਤ ਹੈ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਅਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰੇ।

ਜੱਥਾ "ਪ੍ਰਥਮੈ ਮਨ ਪਰਬੋਧੈ ਅਪਣਾ ਪਾਛੈ ਅਵਰ ਰੀਝਾਵੈ।" ਭਾਵ ਪਹਿਲਾਂ ਅਪਣੇ ਮਨ, ਬੁਧੀ, ਤੇ ਅਗੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਬੋਧੈ (ਜਾਣੈ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਕੇ (ਆਤਮਾ) ਅਪਣੇ ਰਿਦੇ ਵਿੱਚ ਸਰੂਪ ਨੂੰ (ਸੋਧੈ) ਵਿਚਾਰੇ।

ਇਸ ਆਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਡਿਤ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਨਾਮ ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਗ੍ਰੰਥ ਵੱਧਣ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਨਾਉਂ ਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਤੇ ਖਿਮਾ ਦਾ ਜਾਚਕ ਹਾਂ।

ਸੰਪਾਦਿਕ

ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਡਿਤਃ—

ਪੰਡਿਤ ਲੱਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਬਾਲਾ।

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਡਿਤਃ—

ਪੰਡਿਤ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਘਰੀ।
ਪੰਡਿਤ ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋੜੇ ਭੈਣੀ।
ਪੰਡਿਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਖਾ।
ਪੰਡਿਤ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਖੋਂ ਫੁਲਾਂਵਾਲ।
ਪੰਡਿਤ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ।

ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਡਿਤਃ—

ਪੰਡਿਤ ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕਉਣੀ।
ਪੰਡਿਤ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰ।
ਪੰਡਿਤ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਥੂਵਾਲ ਮੋਗਾ।
ਪੰਡਿਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੈਸਲਮੇਰ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੰਡਿਤ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਠਾਗੁਰੂ। ਪੰਡਿਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਖਵ।
ਪੰਡਿਤ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ।

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਡਿਤ:-

ਪੰਡਿਤ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ। ਪੰਡਿਤ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ।
ਜੋਤਿਸ਼ੀ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ। ਪੰਡਿਤ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ।
ਪੰਡਿਤ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹੀਲਾ। ਪੰਡਿਤ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਲੇਵਾਲ।

ਰਿਆਸਤ ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਡਿਤ:--

ਪੰਡਿਤ ਤਿਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜਗਰਾਂਈ। ਪੰਡਿਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਾਨੇ।
ਪੰਡਿਤ ਬਾਲਕ ਰਾਮ ਜੀ ਚਾਹਲ ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ। ਪੰਡਿਤ ਮਾਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜਗਰਾਂਈ।

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਗਿਆਨੀ

ਕਥਤਾ ਬਕਤਾ ਸੁਨਤਾ ਸੋਈ। ਆਪ ਬਿਚਾਰੇ ਸੁ ਗਿਆਨੀ ਹੋਇ (ਗਾਉੜੀ ਮਹੱਲਾ ੧)

ਕਥਤਾ (ਕਵੀਸ਼ਰ) ਬਕਤਾ (ਪੰਡਿਤ) ਸੁਨਤਾ (ਸ੍ਰੋਤਾ) ਸੋਈ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ। ਆਪ ਕੋ ਬੀਚਾਰੇ ਸੋਈ ਗਿਆਨੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਵੀਚਾਰ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਗਿਆਨੀ ਹੈ। ਸੋ ਅਜੇਹੇ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਗਿਆਨੀਆਂ ਦੇ ਅਗੇ ਸੰਖੇਪ ਨਾਉਂ ਹੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਗਿਆਤ ਲਈ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸੰਪਾਦਿਕ

ਵਕਤਾ ਦੇ ਗੁਣ :-

੧. ਰਸਦਾਇਕ ਬਾਣੀ ਵਾਲਾ। ੨. ਕਾਵਯ ਦਾ ਗਿਆਤਾ। ੩. ਸ੍ਰੋਤਾ ਦੀ ਰੁਚ ਅਨੁਸਾਰ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ੪. ਸਤਯਵਾਦੀ। ੫. ਖੰਡਨ ਮੰਡਨ ਵਿਚ ਚੱਤਰ। ੬. ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇਣ ਵਾਲਾ। ੭. ਅਨੇਕ ਮਤਾਂ ਮਤਾਂਦਰਾਂ ਦਾ ਜਾਣੂੰ। ੮. ਧੀਰਜਵਾਨ। ੯. ਚੰਚਲਤਾ ਰਹਿਤ। ੧੦. ਸ੍ਰੋਤਾ ਦੀ ਬੁਧਿ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਸਦੀ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਦੱਸਣ ਵਾਲਾ ੧੧. ਅਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਰਹਿਤ। ੧੨. ਸੰਤੋਖੀ। ੧੩. ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਪੱਕਾ। ੧੪. ਜੋ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਪਰ ਆਪ ਵੀ ਅਮਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਦੇ ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ:-

ਗਿਆਨੀ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਰਾਲੀ।
,, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਆਲਬਾ।
,, ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡੂਮਛੇੜੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ:-

ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਸੂਲ ਪੁਰ ਜਗਰਾਉਂ ।
,, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੋਪਾਰਾਇ ।
,, ਅਜੈਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੋਪਾਰਾਇ ।
,, ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੁੜਕਾ ।
,, ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੁੰਗਰਾਣਾ ।
,, ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੱਖੀ ।
,, ਰਨਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਤੀਆਣਾ ।
,, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ B.A.B.T. ਧਾਂਦਰਾ ।
,, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਵੱਦੀ ।
,, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਰੋਵਾਲ ।
,, ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬ੍ਰਿਕ ।

ਗਿਆਨੀ ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਜਸੋਵਾਲ ।
,, ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਵਦੀ ।
,, ਹਰਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਰੰਗਵਾਲ ।
,, ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੇਹਰ ।
,, ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਸਹੌਰ ।
,, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਸੀਆਂ ।
,, ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇਹੜਕੇ ।

ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ:-

ਗਿਆਨੀ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਈਆ ।
,, ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮਾਲਸਰ ।
,, ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਰੀਏਵਾਲਾ ।
,, ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੁਰੇਵਾਲ ।
,, ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੁਟੀਵਾਲ ।
,, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖੋਸੇ ।
,, ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਥ ਪੁਰ ।
,, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਟ ਕਰੋੜ
,, ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਕਤਸਰ ।
,, ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋਡੇ ।
,, ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ।
,, ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੈਰੋਕੇ ।
,, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਰੋਲੀ ।
,, ਜਿਉਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋਡੇ ।
,, ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਰਾ ਪੁਰ ।
,, ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ।

ਗਿਆਨੀ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਟ ਕਰੋੜ ।
,, ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਲਮਵਾਲਾ ।
,, ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੂਰੇ ਵਾਲ ।
,, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਤੇਗੜ੍ਹ ।
,, ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੰਦ ।
,, ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੈਦੋ ।
,, ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝੰਡੇਆਣਾ ।
,, ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਇਕੇ ਫਾਜ਼ਲਕਾ ।
,, ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ।
,, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਰਾੜ੍ਹ
,, ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘਲਕਲਾਂ ।
,, ਸੁੱਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਣੂੰਕੇ ।
,, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਧਾਈਕੇ ।
,, ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਰੋਲੀ ।
,, ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੰਨੂਵਾਲ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ

ਗਿਆਨੀ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁ: ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ ਪਟਿਆਲਾ।
,, ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਦੀ ਪਟਿਆਲਾ
, ਸਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਗੋਵਾਲੀਆ ,, ।
,ਭਾਈ ਮੌਲਵੀ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੈਹਲ ,, ।
ਗਿ: ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ ਰਾਮਪੁਰ।
ਗਿ: ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਗਿ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਛੀਨੀਵਾਲ।
ਗਿ: ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲੂਕਾ ਪਟਿਆਲਾ)।
ਗਿ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ।
ਗਿ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੇਹਣੀਵਾਲ।
ਸਵਦ ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਿਥੀਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ।
ਗਿ; ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਪੁਰ।
ਗਿ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਾਹਲ।
ਗਿ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਛੀਨੀਵਾਲ।
ਗਿ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀਹੱਲਾ।
ਗਿ. ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਠੇ (ਮਲਾਕਾ)

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ

ਗਿ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੌੜ।
ਗਿ: ਪਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਕਲੀਆ।
ਗਿ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਨੇ ਕਵੀ: ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ।
ਗਿ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਭਠੱਲ।
ਬੇਬੇ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਠਲ।
ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਲਸ਼ਨ।

ਰਿਆਸਤ ਸੰਗਰੂਰ (ਜੀਂਦ) ਦੇ ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ

ਗਿਆਨੀ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੋਹੀਆਂ।
ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਗਰੂਰ।
ਗਿਆਨੀ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਗਰੂਰ

ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ

ਗਿਆਨੀ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂਸਰ।
,, ਦਲੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਂਦਰ ਜਟਾਣਾ।
,, ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ।
,, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਰਿਰਾਇਪੁਰ।
,, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਰਾੜ–ਮਹਿਮਾ ਭਗਵਾਨਾ।
,, ਵਰਯਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜਗਰਾਈਂ।
,, ਸੰਧੂਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨੀਵਾਲਾ।
,, ਗਿਆਨੀ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁੰਬਾਰੇ।
,, ਗਿਆਨੀ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੁਰਜ।
,, ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਰਗਾੜੀ।
ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਹੰਸ' ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ।
ਗਿਆਨੀ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ!
ਗਿਆਨੀ ਛੁੰਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਮਰ ਗੜ੍ਹ।
ਗਿਆਨੀ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੀਠਾ।
ਗਿਆਨੀ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਘਣੀਏ ਵਾਲਾ।
ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨੀਵਾਲ।
ਗਿਆਨੀ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜਗਰਾਈਂ।
ਗਿਆਨੀ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜਗਰਾਈਂ।
ਗਿਆਨੀ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਰਾਤਾ।
ਗਿਆਨੀ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੱਤੀ ਰੋੜੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

,, ਗਿਆਨੀ ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੱਤੀ ਰੋੜੀ । ਗਿਆਨੀ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡੋਡ ।
,, ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿਲਮ ਕਲਾਂ । ਗਿਆਨੀ ਅਜੈਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁੜਾਕ ।
,, ਕਾਬਲੀ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਰਾ । ਗਿਆਨੀ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਰਾਤਾ ।
,, ਮਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਰੀਦਕੋਟ ।

ਰਿਆਸਤ ਕਲਸੀਆ ਦੇ ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ

ਗਿਆਨੀ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲਸੀਆ । ਗਿਆਨੀ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲਸੀਆ ।
,, ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ । ਗਿਆਨੀ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ [ਮੌਲਵੀ] ਸਿੰਘ ਸਜਿਆ ।
,, ਸਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੜਿਕ ।

ਰਿਆਸਤ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਦੇ ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ

ਗਿਆਨੀ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ । ਗਿਆਨੀ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ।

* ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ *

ਲਿਖਤੀ ਕੁਲ ਤਾਰਿਆ ਜੀਉ ॥ [ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੫] ਦੇ ਗੁਰਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਗੁਰਇਤਿਹਾਸ, ਲਿਖਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੁਆਰਾ ਸੁਤੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਹਲੂਣਾ ਦੇਕੇ ਜਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਅਗੇ ਪੜ੍ਹੋ ।

ਸੰਪਾਦਿਕ

ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ :-

ਸ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੱਜ, ਅੰਬਾਲਾ । ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਕੇਸਰੀ" ਹਸਨਪੁਰ, ਅੰਬਾਲਾ
ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਬਾਲਵੀ । ਸ: ਸ਼ਾਦੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜਾਇਲ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ।

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਦਿਹਾਨਾ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ :-

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਮ । ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਰਨਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਰੰਗਵਾਲ ।
ਪੰਡਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਖਾ । ਗਿਆਨੀ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਜਰਵਾਲ ।
ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਸੂਲਪੁਰ । ਸ: ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀ. ਏ. ਲੋਹਗੜ੍ਹ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਏ. ਨੰਗਲ ਖੁਰਦ। ਸ: ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਦਮ।
ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਨੇਚ। ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਮਲਾ ਅਕਾਲੀ ਭਨੋਹੜ।
ਸ: ਉਤਮਸਿੰਘ ਜੀ 'ਲਿਖਾਰੀ'ਦਹਿੜੂ (ਬਰਮਾ)। ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਜਨੇਤਪੁਰ
ਸ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੀਤਲ ਲੁਦਿਹਾਣਾ।

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ :-

ਬਾਬਾ ਕਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮਾਧ ਭਾਈ ਮੋਗਾ। ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜ਼ੀ ਸਮਾਧ ਭਾਈ ਮੋਗਾ।
ਭਾਈ ਤੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮਾਧ ਭਾਈ ਮੋਗਾ। ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮਾਧ ਭਾਈ ਮੋਗਾ।
ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮਾਧ ਭਾਈ ਮੋਗਾ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੁਟਰ।
ਸ: ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਤੀਰ' ਮੋਗਾ। ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਤੋ ਮੋਗਾ।
ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੰਵਲ ਮੋਗਾ। ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਰੇਡੀਓ ਸਿੰਗਰ ਚੂਹੜ ਚੱਕ
ਸ: ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੰਡੇ ਕੇ। ਡਾਕਟਰ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢਿਲੋਂ।
ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਏ, ਦੌਦਰ।

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ :-

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੌਂਗੋਵਾਲ। ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੌਂਗੋਵਾਲ।
,, ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਦ ਪੁਰ ਕਲੌੜ। ,, ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੂੜੀਆ।
ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਭੌਰਾ' ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ। ਸ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਅਸ਼ੋਕ' ਪਟਿਆਲਾ।
ਬਾਬੂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਚ ਖੰਡ ਭਸੌੜ। ਸ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਠਾ ਗੁਰੂ [ਬਠਿੰਡਾ]।
ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ ਪਟਿਆਲਾ।

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ :-

ਸੂਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ। ਸ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਤਾਲਬ'।

ਰਿਆਸਤ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ :-

ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਿਠੇਵਾਲ।

"ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਕਾਵਿ ਕਿਆਰੀ"

ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਾਫ ਦੁੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਦੁੱਧ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਤਰਾਂ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਬਣਦੇ ਹਨ , ਐਸੇ ਹੀ ਕਵੀ ਜਨ ਡਿੱਗੇ, ਢੱਠੇ, ਹਾਰੇ ਹੰਭੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਹੌਂਸਲਾ ਦੇਕੇ ਪਿਛਲੀ ਕਤਾਰ ਚੋਂ ਚੁਕ ਕੇ ਮੂਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਵੀ ਦੋ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :-

[ੳ] ਇੱਕ ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪ੍ਰੇਮ ਉੱਤੇ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਹੀ ਪਰਚਿਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਫੇਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤੋਂ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਮੁੜ ਉਸ ਰਚਨਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਲਾਇਬਰੇਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲੈਕੇ ਹੀ।

[ਅ] ਦੂਜੇ ਕਵੀ, "ਸੰਤ ਕਵੀ" ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਵਯ ਰਚਨਾ ਕਦੀ ਲੋਪ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਗੋਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਵੇਖੋ! ਜਿਵੇਂ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਵਿ ਸਦਾ ਸੁਰਜੀਤ ਤੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੀ ਸੁਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਮਤਿ ਨਾਲ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਗੁੱਧੇ ਹੋਏ, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਦੇ ਪਰ ਕਵੀ, ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ, ਸੰਤ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਰੰਗਵਾਲ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਤ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਕਾਵਿ ਪਰੰਪਰਾ ਹਰ ਇਕ ਦਿਲ ਚੋਂ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਲੈਂਦੀ ਹੋਈ ਅਮਰ ਰਹੇਗੀ।

ਸੋ ਅਜੇਹੇ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਕਵੀ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਨੂੰ ਅਸੂਝ, ਅਬੂਝ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਕਾਵਿ ਦੁਆਰਾ ਖੇੜਾ ਦੇਕੇ ਕੌਮੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿਚ, ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੇ ਕੇਸਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੇਠ ਲਿਆਕੇ, ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਾਏ ਜੋ ਸੂਝ ਤੇ ਬੂਝ ਵਾਲੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਚਕਰਾ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਜੀਵਨ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਨਾਉਂ ਹੀ ਅੰਕਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਅਗੇ ਪੜ੍ਹੋ।

ਸੰਪਾਦਿਕ

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਕਵੀ

ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਸੰਦਲ" :—

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਸੋਭ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪਿੰਡ ਤਖਤੂਪੁਰਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਵਿਦਿਆ : ਗੁਰਮੁਖੀ, ਹਿੰਦੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਚੰਗੇ ਜਾਣੂੰ ਹਨ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਸੰਤਾਂ ਮਹਾਤਮਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਹੋਣ ਤੇ, ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਕਾਵ ਦਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਰੰਗ ਆਪ ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਮਾਲਵੇ ਅੰਦਰ ਬੀਰ ਰਸ ਪੂਰਤ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਾ ਕੇ ਮਲਵਈ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਪਰੋਇਆ ਤੇ ਬੇਅੰਤ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਜਥੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ।

ਕਵੀ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ :—

ਆਪ ਦਾ ਪਿੰਡ ਮਰਾਝ ਹੈ, ਖਤਰੀ ਤੋਂ ਸਿੰਘ ਸਜੇ। ਆਪ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਜੰਝ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ।

ਕਵੀ ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ :—

ਆਪ ਦਾ ਪਿੰਡ ਖਟੜੇ ਚੁਹਾਰਮ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਦਿਹਾਨਾ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਆਪ ਪੂਰੇ ਗੁਰਸਿਖ ਸਨ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ, ਸੋਹਣੀਂ ਮਹੀਂਵਾਲ, ਪਤਲ ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ, ਗੋਪੀ ਚੰਦ, ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ।

ਕਵੀ ਬਾਵਾ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ :—

ਆਪ ਉਦਾਸੀ ਭੇਖ ਵਿਚ ਤਕੜੇ ਸਾਹਤਯਚਾਰੀ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਦਾ ਖਾਸ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿ ਆਪ ਦੇ ਕਈ ਸ਼ਗਿਰਦ ਸਨ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਂ, ਪਿੰਗਲ ਪ੍ਰਸਤਾਰਾਬਿ, ਗਣ ਪ੍ਰਸਤਾਬ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹਨ।

ਕਵੀ ਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੈਣੀ :— ਭੂਪ-ਭੂਖਣ ਨਾਮਕ ਗ੍ਰੰਥ, ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ।

ਕਵੀ ਦਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਰਬਾਰੀ :—

ਆਪ ਜੀ ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿਖ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਆਪ ਤੋਂ ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁਸਤਕ "ਇਖਲਾਕਲ ਮੁਹਨਾਨੀ" ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਛੰਦ ਵੱਧ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ।

ਕਵੀ ਸੋਹਨ ਜੀ :— ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਬਯਾਸ ਆਸ੍ਰਮ ਰਚਨਾ' ਤੇ ਸੋਭ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹਨ।

ਕਵੀ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ :— ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਖੇੜੀ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲੀਲ੍ਹਾ, ਸ਼ੇਖ ਸਾਦੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਗੁਲਿਸਤਾਂ ਤੇ ਬੋਸਤਾਂ ਦੇ ਫਾਰਸੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਾਵਿ ਦੁਆਰਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਕਵੀ ਕੇਸੋਦਾਸ ਜੀ :—

ਕਵੀ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ :— ਪਿੰਡ ਛੱਤ ਬਨੂੜ, ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ। ਆਪ ਨੇ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦਾ ਟੀਕਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ।

ਕਵੀ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ :—

ਆਪ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਰਚਨ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ।

ਕਵੀ ਨਿਹਾਲ ਜੀ :— ਆਪ ਜਾਤ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ (ਭੱਟ) ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਸਨ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ, ੧. ਫੂਲ ਕਥਾ, ੨. ਆਪਤ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਧਰਮ, ੩. ਸਾਹਿਤਯਾ ਸ਼ੋਮਣੀ, ੪. ਦਾਨ ਪਰਬ, ੫. ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ੬. ਲੇਖ ਜਾਤਕ, ੭. ਸਭਾ ਮੰਡਲ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ।

ਕਵੀ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ :–

ਚੂੜਾਮਣ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੂੜੀਆ :–ਕਰਤਾ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਤਾਪ।

ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ :–ਕਰਤਾ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਦਿ।

ਕਵੀ ਗਿਰਧਰ ਰਾਇ ਵੇਦਾਂਤੀ :–

ਸੰਤ ਈਸ਼ਰ ਦਾਸ :–ਰਚਿਤ ਕਾਫੀਆਂ।

ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਰਫ ਜਲਾਲਾਬਾਦ, ਕਰਤਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਲਾਸ ਆਦਿ।
ਭਾਈ ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਵੀ, ਦਹੇੜਕੇ।
ਪੰਡਤ ਦੌਲਤ ਰਾਮ ਜੀ ਕਵੀ, ਕਰਤਾ ਰੂਪ ਬਸੰਤ।
ਕਵੀ ਮਾਘੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਲਾਂ ਵਾਲੇ। ਕਵੀ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਆਰਫ ਮਹ੍ਰਾਜ।
ਕਵੀ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋਡਿਆਂ ਵਾਲੇ। ਕਵੀ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾਲਾ।
ਕਵੀ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮੂੰ ਵਾਲਾ। ਕਵੀ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਗੁਲਸ਼ਨ' ਆਕਲੀਆਂ।
ਕਵੀ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਮੂਮਾਂ ਵਾਲੇ। ਕਵੀ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਾਲਦ।
ਕਵੀ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਵਾਨਾ ਪੰਜਗਰਾਈਂ। ਕਵੀ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਭੁੱਟੀ ਵਾਲਾ।
ਕਵੀ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ। ਕਵੀ ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ।
ਕਵੀ ਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੰਡੀ। ਕਵੀ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਿਧਮਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਮੁਖੀ

ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਤੇ ਕਰੌਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਅਗੇ ਪੜ੍ਹੋ :—

੧. ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ:– ਪਿੰਡ ਲੌਂਗੋਵਾਲ (ਪਟਿਆਲਾ) ਜੋ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸੰਗ ਜਾਣ ਸਮੇਂ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਦੇਗ ਵਿੱਚ ਉਬਾਲਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ।

੨. ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬੂੜੀਆ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ:– ਜਿੰਨ੍ਹਾ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਖੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਂਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਕੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਪਾਇਆ।

੩. ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸੰਗਤ ਪੁਰਾ(ਪਟਿਆਲਾ)ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਖੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਕੇ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਪਾਇਆ।

੪. ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਜਟਵਾੜ ਜ਼ਿਲਾ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਖੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪਾਕੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਏ।

ਇਨਾਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਕਦਮਾਂ ਤੇ ਚਲਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਸਵਾਰੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਪੜ੍ਹੋ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਜੀਵਨ "ਅਕਾਲੀ-ਲਹਿਰ" ਦੇ ਕਾਂਡ ਵਿੱਚ(ਦੇਖੋ ਜਿਲਦ ਦੂਜੀ)

ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਦੇ ਗੁਰ-ਸਿੱਖ ਲੀਡਰ :—

ਸ੍ਰ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁੰਮਣਾ।
ਬਾਵਾ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਮਨਾ ਨਗਰ।
ਸ੍ਰ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਬਾਲਵੀ।
ਸ੍ਰ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ।

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਗੁਰ-ਸਿੱਖ ਲੀਡਰ :—

ਸ੍ਰ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਲ।
ਸ੍ਰ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ।
ਸ੍ਰ: ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡਵੋਕੇਟ।
ਸ੍ਰ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡਵੋਕੇਟ।
ਸ੍ਰ: ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਂਉਕੇ।
ਸ੍ਰ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੁਮਾਣ।
ਸ੍ਰ: ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ।
ਪ੍ਰਿੰ: ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਧਾਰ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਗਰਾਉਂ।
ਸ: ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੋਹਗੜ੍ਹ।
ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਕੰਦ ਪੁਰ।
ਮਾਸਟਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਖਾ।
ਸ: ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਲਤੋਂ।
ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੁੰਗਰਾਣਾ।
ਸ: ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਮਦੀ।
ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝਾਂਡਾ।
ਬੀਬੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ।
ਬਾਬੂ ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਾਂਘਪੁਰ।
ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਈਸੜੂ।
ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਕੰਦ ਪੁਰ।
ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਛੱਜਾਵਾਲ।
ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਂਉਕੇ।
ਸ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਂਉਕੇ।
ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਂਉਕੇ।
ਸ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਗੀ ਕਾਂਉਕੇ।
ਬੀਬੀ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਕਾਂਉਕੇ।

ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਗੁਰ-ਸਿੱਖ ਲੀਡਰ :–

ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘਾਲੀ।
ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਬਰ ਵੱਛਾ।
ਸ: ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਗਾ।
ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖੁਰੰਜ।
ਸ: ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁੱਗਾ ਕਲਾਂ।
ਸ: ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੌਣੀ।
ਜਥੇਦਾਰ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋਡੇ।
ਗਿ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਏ. ਦੌਧਰ।
ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਜਰਨੈਲ ਲੋਹਗੜ੍ਹ।
ਜਥੇਦਾਰ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਟ ਕਰੋੜ।
ਬਾਬਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੂੜ ਚੱਕ।
ਸੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋਡੇ।
ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧੂੜਕੋਟ।
ਸ: ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਗਾ।
ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਕਰੀ ਖੁਰਦ।
ਸ: ਦੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋਡੇ।
ਸ: ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਲਾਸਪੁਰ ਮੋਗਾ :
ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਲਾਸ ਪੁਰ ਮੋਗਾ।
ਜ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਲਾ।
ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਵਕ ਮੋਗਾ।
ਸ: ਸੁਲਤਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੁਰਾਣੇਵਾਲ।

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਗੁਰ-ਸਿੱਖ ਲੀਡਰ :–

ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ।
ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਜਰਾਂ।
ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਹਿਰੀ ਸੋਗੋ।
ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਵਾਨਾ।
ਸ: ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨ।
ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡਵੋਕੇਟ ਪਟਿਆਲਾ।
ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡਵੋਕੇਟ ਪਟਿਆਲਾ।
ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਦੀ।
ਸ: ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਯੂਥਪ" ਬਰਨਾਲਾ।
ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਾ।
ਸ: ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਗੂ ਵਾਲੀਆ।
ਸ: ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਲ।
ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾੜਾ ਵਜ਼ੀਰ।
ਸ: ਅਛਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡਵੋਕੇਟ ਪਟਿਆਲਾ।
ਸ: ਜਸਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਧੂ।
ਸ: ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਬਕਾ ਵਜ਼ੀਰ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋਗਾ । ਜਥੇਦਾਰ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮ ਪੁਰ ।
ਸ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡਵੋਕੇਟ ਪਟਿਆਲਾ ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੋਰਾ ।
ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ । ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਹਿਰੀ ।
ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਰਾੜਾ ।

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ਗੁਰ-ਸਿਖ ਲੀਡਰ:–

ਸ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੱਠਲ । ਸ. ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੌੜ ।
ਸ. ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੌੜ । ਸ. ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋਹਟੀ ।
ਸ. ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੌੜ ।

ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਗੁਰਸਿਖ ਲੀਡਰ:-

ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੋਹਲ । ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੋਹਲ ।
ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੱਤਾ । ਸ: ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਰਗਾੜੀ ।
ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਧਵਾਂ ਸਾਬਕਾ ਵਜ਼ੀਰ । ਸ: ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ ।
ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਵਾਨਾ ਪੰਜ ਗਰਾਂਈ । ਸ: ਜਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੁਰਜ ।
ਸ: ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝੱਖੜ ਵਾਲਾ ।

ਰਿਆਸਤ ਕਲਸੀਆ ਦੇ ਗੁਰਸਿਖ ਲੀਡਰ :-

ਸ: ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ M. L. A. ਚੜਿਕ । ਸ: ਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੜਿਕ ।
ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੜਿਕ । ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੜਿਕ ।

ਮਾਲਦੇ ਦੇ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ

ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਸਕਤ੍ਰ ਹਰਤ੍ਰੇ, ਸਮਰਾਲਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ ।
ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਸਲਾਣਾ ਨਾਭਾ । ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਸਲਾਣਾ ਨਾਭਾ ।
ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜਸਪਾਲੋਂ, ਲੁਧਿਆਣਾ । ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਰਬੋ, ਲੁਧਿਆਣਾ ।
ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਲਿਬੜਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ । ਬੇਬੇ ਗੋਬਿੰਦ ਕੌਰ ਲਿਬੜਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ ।
ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਾਨੇਵਾਲ, ਲੁਧਿਆਣਾ । ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਨੰਗਲ, ਲੁਧਿਆਣਾ ।
ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਗੁਮਟੀ, ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ । ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਲੰਡਾ, ਪਟਿਆਲਾ ।
ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਰਿਪਾਲੋਂ, ਲੁਧਿਆਣਾ । ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ, ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।
ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਾ । ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਘੋਲੀਆ, ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।
ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਮਾਸਟਰ । ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ 'ਚਮਕ' ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਨੰਗਲ । ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਸਿਲਖੀਆ ।
ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਅਸਰ ਪੁਰ (ਦੇਖੋ ਤੀਜੀ ਜਿਲਦ ਸਫਾ ੯੯੮ ।)

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਰੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਦੇ, ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ

ਜੱਥਾ ਨ: ੬ ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਕੋਕਰੀ ਖੁਰਦ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।
,, ,, ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਖੋਸੇ ਕੋਟਲਾ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।
ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਾਲਣ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ । ਸਕੱਤਰ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।
ਸਕੱਤਰ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਹਵੇਲੀ, ਰੋਪੜ, ਅੰਬਾਲਾ ।

ਇਸ ਜੱਥੇ ਦੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ

ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਸਿਧਮ ਬੇਟ,ਲੁਧਿਆਣਾ । ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਚੰਦ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।
ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜਸਪਾਲੋਂ, ਲੁਧਿਆਣਾ । ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਚੁਗਾ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।
ਲਿਖਾਰੀ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਭੀ ਸੁਭਾਗ ਸਮਾਂ ਮਿਲਿਆ ।

ਜੱਥਾ ਨੰ: ੧੧ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ

ਹੈਡ ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਬਡੂਵਾਲ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।
ਜਥੇਦਾਰ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ, ਮਲ੍ਹਾ । ਸਕਤਰ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ, ਦੌਦਰ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।
ਸਕਤ੍ਰ ਬਚਨ ਸਿੰਘ, ਚੁਗਾਵਾਂ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।

ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ

ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ । ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ।
ਸਜਣ ਸਿੰਘ, ਵਾੜਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ । ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕਾ ਦਿਆਲ ਪੁਰਾ ।
ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਮਡੂਕੀ ਤਲਵੰਡੀ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।

ਜਃ ਨੰ: ੧੩ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ

ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ, ਬਰਸਾਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ।

ਜ: ਨੰ: ੧੯

ਸੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਰੋਡੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਆਪਾ ਬਾਰੂ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜੀ

ਕੈਪਟਨ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ, ਜਗਰਾਉਂ ਲੁਧਿਆਣਾ।
ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਮਲਕ ਲੁਧਿਆਣਾ।
ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਸਿਵੀਆਂ ਲੁਧਿਆਣਾ।
ਡਾ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
ਸ: ਮਲ ਸਿੰਘ ਘੁਮਾਣ ਲੁਧਿਆਣਾ।
ਸ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਸਮਾਧ ਭਾਈ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।
ਸ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲਾ ਰਾਇਕਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।
ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਹਾਂਸ ਲੁਧਿਆਣਾ।
ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੰਡੀ ਲੁਧਿਅਣਾ।
ਸੂਬੇਦਾਰ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ।।
ਸ: ਕੰਧਾਰਾ ਸਿੰਘ ਹੇਹਰ ਲੁਦਿਆਣਾ
ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਮਲਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।
ਗਿ: ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ ਬੁਟਰ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।
ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜਨੇਰ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।

ਕਰਨਲ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਟਾਪ ਆਫੀਸਰ

ਕਰਨਲ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ
ਕੈਪਟਨ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਡਾਲਾ (ਦੇਖ ਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ।)
ਕੈਪਟਨ ਨਛਤਰ ਸਿੰਘ ਸੰਗਤ ਪੁਰਾ(ਲੜਨ ਵਾਲੇ)ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ।
ਕੈਪਟਨ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸਿਖ ਦੌਲਤ, (ਲੜਾਈ ਦਾ ਸਮਾਨ ਸਪਲਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ) ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਹੋਣਹਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਵੇਲੇ ਜਥੇਦਾਰ

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬੋਪਾਰਾਏ ਲੁਧਿਆਣਾ।
ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨ ਪਟਿਆਲਾ।
ਮੀਹਾਂ ਸਿਘ ਜੀ ਗਿਲ।
ਬੀਬੀ ਮਨਮੋਹਨ ਕੌਰ ਜੀ, ਰਾੜਾ।
ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾੜਾ।

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਗੁਰੂ ਦਰੋਂ ਵਰੋਸਾਏ ਹੋਏ ਰਾਗੀਜਥੇ

ਜੋ

ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਕੰਠ ਦੇ ਅਲਾਪ ਅਤੇ ਸਾਜ ਦੁਆਰਾ ਰਾਗ (ਸੁਰ ਅਲਾਪ) ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗਵੇਯਾ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਨਿਰੋਲ ਕੀਰਤਨ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚੋਂ, ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ੩੧ ਰਾਗ ਲਿਖੇ ਹਨ।

੧ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ, ੨ ਮਾਝ, ੩ ਗਉੜੀ, ੪ ਆਸਾ, ੫ ਗੂਜਰੀ, ੬ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ, ੭ ਬਿਹਾਗੜਾ ੮ ਵਡੰਹਸ, ੯ ਸੋਰਠਿ, ੧੦ ਧਨਾਸਰੀ, ੧੧ ਜੈਤਸਰੀ, ੧੨ ਟੋਡੀ, ੧੩ ਬੈਰਾੜੀ, ੧੪ ਤਿਲੰਗ, ੧੫

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੂਹੀ, ੧੬ ਬਿਲਾਵਲ, ੧੭ ਗੌਂਡ, ੧੮ ਰਾਮਕਲੀ, ੧੯ ਨਟ, ੨੦ ਮਾਲੀਗਉੜਾ, ੨੧ ਮਾਰੂ, ੨੨ ਤੁਖਾਰੀ, ੨੩ ਕੇਦਾਰਾ, ੨੪ ਭੈਰਉ, ੨੫ ਬਸੰਤ, ੨੬ ਸਾਰਗ, ੨੭ ਮਲਾਰ, ੨੮ ਕਾਨੜਾ, ੨੯ ਕਲਿਆਨ, ੩੦ ਪ੍ਰਭਾਤੀ, ਜੈਜਾਵੰਤੀ। ਇਹ ੩੧ ਰਾਗ ਹਨ ਜੋ ਨਰੋਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਰਾਗ ਵਿਚ ਅਲਾਪਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਗੁਰਮੁਖ ਧੰਨ ਹਨ, "ਗੁਣ ਗੋਬਿੰਦ ਗਾਵਹੁ ਸਭਿ ਹਰਿਜਨ ਰਾਮ ਰਤਨ ਰਸਨਾ ਆਲਾਪ" (ਬਿ: ਮ: ੫)। ਪੁਨਾ ਰਾਗ ਨਾਦ ਸਬਦਿ ਸੋਹਣੇ [ਮ: ੩ ਵਾਰ ਬਿਲਾਵਲ] ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਨਾ ਜਾਂਦਿਆਂ, ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਜੋ ਮਨ ਘੜਤ ਧਾਰਨਾ, ਤੇ ਚਿਮਟੇ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਸਾਜਾਂ ਨਾਲ ਰਾਗ ਦੁਆਰਾ ਹਰਿ ਜਸ ਕਰਕੇ ਸੁਤੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਹਲੂਣਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਅਗੇ ਨਾਮ ਹੀ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਖਿਮਾ ਦਾ ਜਾਚਕ

ਸੰਪਾਦਿਕ

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਰਾਗੀ ਜਥੇ।

ਰਾਗੀ ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਗੰਧ੍ਰਵ' ਮਹਿਮੂਦ ਪੁਰਾ।

,, ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਲਾ ਰਾਇਪੁਰ। ਰਾਗੀ ਸਰਬਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਸੀਆਂ।
,, ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਲਾਹੀ ਸਾਹਿਬ ਦਲੇ। ਰਾਗੀ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਲਾਰ।
,, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜ਼ਖਮੀ। ਰਾਗੀ ਮਹਿੰਘਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰ।
,, ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਗਰਾਉਂ। ਰਾਗੀ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੁੰਗਰਾਣਾ।
,, ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧੋਥੜ। ਰਾਗੀ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਰੋਵਾਲ।
,, ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਾਭਾ। ਰਾਗੀ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨੂੰਕੇ।
,, ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੱਖਾ ਜਗਰਾਉਂ। ਰਾਗੀ ਬਾਬਾ ਕਾਨ ਸਿੰਘ ਜਗਰਾਉਂ।
,, ਗੋਪਾਲ ਸਿਘ ਅਖਾੜਾ। ਰਾਗੀ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਖਾੜਾ।
,, ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਂਉਕੇ। ਰਾਗੀ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਲਾਰ।
,, ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੰਡੀ ਮੁਲਾਂ ਪੁਰ। ਰਾਗੀ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਸੋਵਾਲ।
,, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਲਮ ਗੀਰ। ਰਾਗੀ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਿਲਾ ਰਾਇਪੁਰ।

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਰਾਗੀ :-

ਰਾਗੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੌਦਰ ਮੋਗਾ। ਰਾਗੀ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੌਦਰ ਮੋਗਾ।
ਰਾਗੀ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੌਦਰ ਮੋਗਾ। ਰਾਗੀ ਦਲੀਪ ਸਿਘ ਜੀ ਦੌਦਰ ਮੋਗਾ।
ਰਾਗੀ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੌਦਰ ਮੋਗਾ। ਰਾਗੀ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੌਦਰ ਮੋਗਾ।
ਰਾਗੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਧੇ ਮੋਗਾ। ਰਾਗੀ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਲੀ ਚਾਹਲ ਮੋਗਾ ਜੋ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਹਨ
ਰਾਗੀ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਿਣਾ ਮੋਗਾ। ਰਾਗੀ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਗਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਾਗੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖੋਸੇ ਮੋਗਾ। ਰਾਗੀ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘਲਕਲਾਂ ਮੋਗਾ।
ਰਾਗੀ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਜੇਆਣਾ ਮੋਗਾ। ਰਾਗੀ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਖਾ ਮੋਗਾ।
ਰਾਗੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੈਰੋਕੇ ਮੋਗਾ। ਰਾਗੀ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੋਲੀਆ ਕਲਾਂ ਮੋਗਾ।
ਰਾਗੀ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੋਲੀਆਕਲਾਂ ਮੋਗਾ। ਰਾਗੀ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੋਲੀਆਂ ਕਲਾਂ ਮੋਗਾ।
ਰਾਗੀ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕਾਲੇਕੇ ਮੋਗਾ। ਰਾਗੀ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਥਾਣਾ ਮੋਗਾ।
ਰਾਗੀ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਥਾਣਾ ਮੋਗਾ। ਰਾਗੀ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਥਾਣਾ ਮੋਗਾ।
ਰਾਗੀ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਥਾਣਾ ਮੋਗਾ। ਰਾਗੀ ਗੁਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੁਗਾਮਾਂ ਮੋਗਾ।
ਰਾਗੀ ਬਚਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਥੂਵਾਲ ਮੋਗਾ। ਰਾਗੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਤਾ ਕੋਟਲਾ ਮੋਗਾ।
ਰਾਗੀ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੇਹਰ ਮੋਗਾ। ਰਾਗੀ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੌਲੀ ਮੋਗਾ।
ਰਾਗੀ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਖਾਣਬਦ ਮੋਗਾ। ਰਾਗੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੌਂਤਾ ਮੋਗਾ।
ਰਾਗੀ ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੁਟਰ ਮੋਗਾ। ਰਾਗੀ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੰਦ ਮੋਗਾ।
ਰਾਗੀ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋਡੇ ਮੋਗਾ। ਰਾਗੀ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਰੋਡੇ ਮੋਗਾ।
ਰਾਗੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋਡੇ ਮੋਗਾ। ਰਾਗੀ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਤੋ ਮੋਗਾ।
ਰਾਗੀ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਮੋਗਾ। ਰਾਗੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਮੋਗਾ।
ਰਾਗੀ ਰੂਪ ਦਾਸ ਜੀ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਮੋਗਾ। ਰਾਗੀ ਸੁਖਣ ਦਾਸ ਜੀ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਮੋਗਾ।
ਰਾਗੀ ਲਾਲ ਦਾਸ ਜੀ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਮੋਗਾ। ਰਾਗੀ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਮੋਗਾ।
ਰਾਗੀ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ (ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਾਲੇ ਮੋਗਾ।
ਰਾਗੀ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਕਰੀਕਲਾਂ ਮੋਗਾ। ਰਾਗੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਲੀ ਚਾਹਲ ਮੋਗਾ।
ਰਾਗੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਾਲਾ ਮੋਗਾ। ਰਾਗੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠਟੀ ਭਾਈ ਕੀ ਮੋਗਾ।
ਰਾਗੀ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਕਤਸਰ। ਰਾਗੀ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਕਤਸਰ।
ਰਾਗੀ ਨਸੀਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਕਤਸਰ। ਰਾਗੀ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇਊਆ ਕੋਟਲੀ ਮੁਕਤਸਰ।
ਰਾਗੀ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਖਾਂਜਲੂਰ ਮੋਗਾ। ਰਾਗੀ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੂਲੀ ਬਾਹੀਆਂ ਮੋਗਾ।
ਰਾਗੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੂਲੀਬਾਹੀਆਂ ਮੋਗਾ। ਰਾਗੀ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਖਾਣ ਬਦ ਮੋਗਾ।
ਰਾਗੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਰਮ ਕੋਟ ਜ਼ੀਰਾ। ਰਾਗੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਰ ਜ਼ੀਰਾ।
ਰਾਗੀ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਲਖੰਡੀ ਜ਼ੀਰਾ। ਰਾਗੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਜ਼ੀਰਾ।
ਰਾਗੀ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਜ਼ੀਰਾ।
ਰਾਗੀ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰ ਜ਼ੀਰਾ। ਰਾਗੀ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰ ਜ਼ੀਰਾ।
ਰਾਇ ਗੰਧ੍ਰਬ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀਆਂ ਉਚੀਆਂ ਨੀਮੀਆਂ ਜ਼ੀਰਾ।
ਰਾਗੀ ਮਾਘਾ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ।

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਰਾਗੀ

ਰਾਗੀ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਦੌੜ (ਬਰਨਾਲਾ) ਰਾਗੀ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਹਜੜੇ ਬਰਨਾਲਾ।
ਰਾਗੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਛੀਨੀਵਾਲ ਪਟਿਆਲਾ। ਰਾਗੀ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਛੀਨੀਵਾਲ ਪਟਿਆਲਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਾਗੀ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਛੀਨੀਵਾਲ ਪਟਿਆਲਾ। ਰਾਗੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਛੀਨੀਵਾਲ ਪਟਿਆਲਾ।
ਰਾਗੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਛੀਨੀਵਾਨ ਪਟਿਆਲਾ। ਰਾਗੀ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੁਲੀਵਾਲ ਪਟਿਆਲਾ।
ਰਾਗੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੁਲੀਵਾਲ ਪਟਿਆਲਾ। ਰਾਗੀ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਰਨਾਲਾ ਪਟਿਆਲਾ।
ਰਾਗੀ ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਰਨਾਲਾ ਪਟਿਆਲਾ। ਰਾਗੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਰਨਾਲਾ ਪਟਿਆਲਾ।
ਰਾਗੀ ਨਰੋਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀਵਾਲ ਪਟਿਆਲਾ।
ਰਾਗੀ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ (ਰਾਮ ਪੁਰ) ਪਟਿਆਲਾ।

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ਰਾਗੀ :—

ਰਾਗੀ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੈਤੋ ਨਾਭਾ।
ਰਾਗੀ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਲਾ ਨਾਭਾ।
ਰਾਗੀ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ।
ਰਾਗੀ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਈ ਰੂਪਾ।
ਰਾਗੀ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਈ ਰੂਪਾ।
ਰਾਗੀ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਈ ਰੂਪਾ।
ਰਾਗੀ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਈ ਰੂਪਾ।
ਰਾਗੀ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਮਟੀਲੋਹਟ ਘਰੋਆਂ।

ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦੇ ਰਾਗੀ :—

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਰਾਗੀ ਲਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਫਰੀਦਕੋਟ।
ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਔਲਖ।
ਰਾਗੀ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂਸਰ।
ਰਾਗੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂਸਰ।
ਰਾਗੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਰੀਦ ਕੋਟ।
ਰਾਗੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਟੇਹਣਾ।
ਰਾਗੀ ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜਗਰਾਈ ਫਰੀਦਕੋਟ।
ਰਾਗੀ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਾਹਲ।
ਰਾਗੀ ਹਰਨਾਮ ਜੀ ਮਚਾਕੀ।
ਰਾਗੀ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਰੀਦ ਕੋਟ।
ਰਾਗੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਫਰੀਦ ਕੋਟ।
ਰਾਗੀ ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਰੀਦ ਕੋਟ।
ਰਾਗੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਰੀਦ ਕੋਟ!
ਰਾਗੀ ਗੁਰਨੇਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਰੀਦ ਕੋਟ।
ਰਾਗੀ ਮਖਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਔਲੇਖ।
ਰਾਗੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਰੀਕੇ।
ਰਾਗੀ ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਔਲਖ।
ਰਾਗੀ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਰਗਾੜੀ।
ਰਾਗੀ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਰੀਦ ਕੋਟ।
ਰਾਗੀ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਲੂਰ ਫਰੀਦ ਕੋਟ।
ਰਾਗੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਰੀਦ ਕੋਟ।
ਰਾਗੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਰੀਦ ਕੋਟ।
ਰਾਗੀ ਜਲੌਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀਹਲੇ ਵਾਲਾ ਫਰੀਦਕੋਟ।

ਰਿਆਸਤ ਕਲਸੀਆ ਦੇ ਰਾਗੀ :—

ਰਾਗੀ ਸਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੜਿਕ।
ਰਾਗੀ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੜਿਕ।
ਰਾਗੀ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝੰਡੇਆਣਾ।
ਰਾਗੀ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਗਰੂਰ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਢਾਡੀ ਤੇ ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥੇ

"ਢਾਡੀ ਦਰ ਪ੍ਰਭੂ ਮੰਗਣ ਦਰ ਕਦੇ ਛੋੜੇ ।"

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਢਾਡੀ ਜਥੇ :–

ਢਾਡੀ ਜਥਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝਾਬੇਵਾਲ । ਢਾਡੀ ਜਥਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਟੂਸੇ ।
ਢਾਡੀ ਜਥਾ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁੰਡੀਆਂ ।

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦੇ ਢਾਡੀ ਜਥੇ :–

ਢਾਡੀ ਜਥਾ ਸ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੜਤੋੜ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਰੂਪਾ ।
ਢਾਡੀ ਜਥਾ ਸ. ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੁੱਟੀ ਵਾਲਾ ।
ਢਾਡੀ ਜਥਾ ਸ. ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਲਮ ਭੁੱਟੀ ਵਾਲਾ ।
ਢਾਡੀ ਜਥਾ ਸ. ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੂੰਮਾ ।
ਢਾਡੀ ਜਥਾ ਸ. ਬਿਕਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਖੋਸੇ ਮੋਗਾ ।
ਢਾਡੀ ਜਥਾ ਸ. ਕੇਵਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੰਵਲ ਖੋਸੇ ਮੋਗਾ ।
ਢਾਡੀ ਜਥਾ ਸ: ਪਾਲ ਜੀ ਪੰਛੀ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲੀਆਂ ।

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਢਾਡੀ ਜਥੇ :-

ਢਾਡੀ ਜਥਾ ਸ. ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਰਾਹਾ । ਢਾਡੀ ਜਥਾ ਸ. ਹਜੂਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਰਾਹਾ ।
ਢਾਡੀ ਜਰਾ ਸ. ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘੁੰਮਣ । ਢਾਡੀ ਜਥਾ ਸ. ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਨੇਵਾਲ ।

ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦੇ ਢਾਡੀ ਜਥੇ :-

ਢਾਡੀ ਜਥਾ ਸ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੱਤੀ ਰੋੜੀ । ਢਾਡੀ ਜਥਾ ਸ. ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੱਤੀ ਰੋੜੀ ।
ਢਾਡੀ ਜਥਾ ਸ. ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ।

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਕਵੀਸਰ ਜਥੇ :–

ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ । ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ. ਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੰਡੀ ।
ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ. ਬਾਬੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨੇਤ । ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ ਵਾਲਾਂ
ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਠੂਰ । ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੋਢੀਵਾਲ
ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਸਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢੋਲਣ ਜਗਰਾਉ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੋਹੜ ਕੇ। ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੋਢੀਵਾਲ।
ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਟੂਸੇ।

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦੇ ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥੇ :—

ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਵੀਸ਼ਰ ਰੋਡੇ। ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਖਤੂ ਪੁਰਾ।
ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲੀਆਂ।
ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੂਰੀ ਵਾਲੇ ਭਖਾਣ ਵਦ ਮੋਗਾ।
ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੂੜਾ ਗੁਜਰ ਮੁਕਤਸਰ।
ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਿਣਾ ਮੋਗਾ। ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ:ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਧਣੀ ਮੋਗਾ।
ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੰਸ, ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ।

ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦੇ ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥੇ :—

ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿਤ ਗਿਲ।
ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿਤ ਗਿਲ। ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ।
ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘਣੀਏ ਵਾਲਾ।
ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜ ਗਰਾਂਈਂ ਕਲਾਂ।
ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜ ਗਰਾਂਈਂ ਕਲਾਂ।

ਰਿਆਸਤ ਸੰਗਰੂਰ (ਜੀਂਦ) ਦੇ ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥੇ :—

ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖੁਡਿਆਲ।
ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖੁਡਿਆਲ।
ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਜੋਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿਆਲ ਪੁਰਾ ਮਿਰਜ਼ੇ ਕਾ।
ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਜਰਾਂ।

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥੇ :—

ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਗੁਲਸ਼ਨ" ਆਕਲੀਆ M. L. A.।
ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੱਧਾ ਧੂਰੀ।
ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਊ ਵਾਲਾ।
ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ।
ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰੀਰ ਵਾਲਾ।
ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਮਾਘੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਲ ਵਾਲਾ।
ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂ ਸਰ।

ਰਿਆਸਤ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਦੇ ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥੇ :—

ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਵਿਜੋਗੀ", ਮੰਡੀ ਅਹਮਦਗੜ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

+ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ +

ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਪੱਕ ਰਹਿ ਕੇ, ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਹੱਸਦੇ ੨ ਅਪਣੀਆਂ ਜਿੰਦੜੀਆਂ ਦਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਲਵਈ 'ਸ਼ਹੀਦਾਂ' ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਾਡੀ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਦੀ ਅਨਗਹਿਲੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕਾਲੀ ਚਾਦਰ ਹੇਠ ਲੁਕ ਗਏ ਹਨ। ਜੋ ਅੱਜ ਦੀਵਾ ਲੈਕੇ ਟੋਲਿਆਂ ਵੀ ਲੱਭ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਜੀਵਨ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਹੇ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਨਾਵਾਂ ਤੇ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ। ਖੋਜ ਕੀਤਿਆਂ ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ 'ਸ਼ਹੀਦਾਂ' ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਪਤੇ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਇਥੇ ਅੰਕਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸੰਪਾਦਿਕ

ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ : ਪਿੰਡ ਲੌਂਗੋਵਾਲ, ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿਚ ਮਘਰ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਆਰੇ ਨਾਲ ਚੀਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ : ਪਿੰਡ ਲੌਂਗੋਵਾਲ, ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ, ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖੇ ਮਘਰ ਸੁਦੀ ੫ ਸੰਮਤ ੧੭੯੪ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕਟ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ : ਪਿੰਡ ਗੁਰਮ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਦਿਹਾਨਾ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਰੋਕਣ ਲਈ ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰਦੇ ਸੰਮਤ ੧੮੧੭ ਬਿ: ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਤੇ ਸਿਰ ਹੱਥ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਧੜ ਹੀ ਲੜਦਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤਕ ਪੁੱਜਾ।

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅੱਠ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

(੧) ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ। (੨) ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ।
(੩) ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ। (੪) ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ।
(੫) ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ। (੬) ਭਾਈ ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ।
(੭) ਭਾਈ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ। (੮) ਭਾਈ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ।

ਸ੍ਰ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ : ਪਿੰਡ ਲੀਲ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਦਿਹਾਣਾ, ਸੰਮਤ ੧੮੨੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿੱਚ

ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਧਮੋਟ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ।
ਭਾਈ ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਧਮੋਟ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ।
ਜੈਨ ਖਾਂ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਪਾਸੋਂ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਸਮੇਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

"ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦ"

ਜੋ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਵਿਖੇ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਉਡਾਏ ਗਏ

ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਗਊ ਹਤਿਆ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ, ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਮਿਸਟਰ ਕਾਵਨ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਲੁਦਿਹਾਨਾ ਨੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਾਭਾ ਤੇ ਜੀਂਦ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਅਫਸਰ, ੭੫੦ ਸਿਪਾਹੀ ਤੇ ਨੌਂ ਤੋਪਾਂ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਮੰਗਾਈਆਂ ਤੇ ਜਮਾਲਪੁਰ ਕਲਰ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸੱਤ ਤੋਪਾਂ ਇੱਕ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਬੀੜੀਆਂ। ਸ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ ਨਾਭਾ ਜੋ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਇਸ ਜਥੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮੇਤ ਪਕੜ ਕੇ ਲਿਆਂਦੇ ਹੋਏ ੬੮ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ੧੭ ਜਨਵਰੀ ੧੮੭੨ ਈਸਵੀ ਨੂੰ, ਸੱਤਾਂ ਹੀ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਇਕ ਨੂੰ ਖੜੇ ਕਰਕੇ, ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਉਡਾਇਆ ਗਿਆ। ਚਾਰ ਕੂਕੇ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਹਿਰਦੇ ਵੇਹਦਕ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦੇ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਅੰਕਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸੰਪਾਦਿਕ

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਦਿਹਾਣਾ ਦੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦ :--

ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ, ਪਿੰਡ ਰੁੜਕਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
ਭਾਈ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ, ,, ,,
ਭਾਈ ਸੁਹੇਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਲਹਿਰਾ ,,
ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ,,
ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਚਾੜ੍ਹਕੇ ,,
ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ,,
ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ,,
ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਪੀਰ ਦਾ ਕੋਟ ,,
ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਸੰਗੋਵਾਲ ,,
ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਬਲੋਂ ,,
ਭਾਈ ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਲਤਾਲਾ ,,
ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਲਤਾਲਾ ,,
ਭਾਈ ਨੱਥਾ ਸਿਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਰਬੋਂ ,,
ਭਾਈ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ,,
ਭਾਈ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ,,
ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਈ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ,,
ਭਾਈ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ,,

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦ :--

ਭਾਈ ਮਾਘਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਮਰਾੜ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।
,, ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ,,
,, ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ,,
,, ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਸਾਦਾਕ ,,
,, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ,,
,, ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਮੋਜੀ ,,

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦ :--

ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਹੰਡਾਇਆ ਪਟਿਆਲਾ।
,, ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਜੋਗਾ ,,
,, ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਜੋਗਾ ,,
,, ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਜੋਗਾ ,,
,, ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਦਿਆਲ ਪੁਰ ਕੋਟਲਾ ਪਟਿਆਲਾ।
,, ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਫੁਲੇੜਾ ,,
,, ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਮੂਮ ,,
,, ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ,, ,,
,, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ਰੰਗੀਆਂ ,,
,, ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਬਰਨਾਲਾ ,,
,, ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਬਰਨਾਲਾ ,,
,, ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ,,
,, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਧਮੋਟ ,,
,, ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਰੜ ,,
,, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ,,
,, ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ,,
,, ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ,,
,, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ,,
,, ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਹੀਦ ,, ,,
,, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

,, ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਕਾਂਜਲਾ ਪਟਿਆਲਾ
,, ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ,,
,, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਦੀਬਾ ,,
,, ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਫਰਵਾਹੀ ,,
,, ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ,, ,,
,, ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਫਰਵਾਹੀ ਪਟਿਆਲਾ ।
,, ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਫਰਵਾਹੀ ,,
,, ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਚੱਕ ਕੂਕਿਆਂ ਪਟਿਆਲਾ ।
,, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ਢੁੱਗ ,,

"ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦ :--

ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਰਈਸ ਪਿੰਡ ਸਕਰੌਦੀ ਨਾਭਾ ।
,, ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਰਈਸ ਪਿੰਡ ਸਕਰੌਚੀ ,,
,, ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਰਈਸ ,, ,,
,, ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਰਈਸ ,, ,,
,, ਕਟਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਧਨੌਲਾ ,,
,, ਪਰਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਗੁਰੂ ਸਰ ,,
,, ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਭਦਬੂਹਾ ,,
,, ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਭਦਬੂਹਾ ,,
,, ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਦਿਆਲ ਗੜ੍ਹ ,,
,, ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ,,
,, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਗਿਲ ,,
,, ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਹਰੀ ਪੁਰ ,,

ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਦੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਭਾਈ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਬਾਲੀਆਂ ਜੀਂਦ
,, ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ,,
,, ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ,,
,, ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਗੜ੍ਹ ਪੁਰ ,,
,, ਪਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ,,
,, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੰਡੀ ,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

-: ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ :-

੨੧ ਫਰਬਰੀ ੧੯੨੧ ਨੂੰ, ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਾਕੇ ਸਮੇਂ, ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਿੰਘ।

ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਗੁੜੇ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਜਰਗ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ।

ਭੁਜੰਗੀ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਪੁਤਰ ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਰਗ, ਪਟਿਆਲਾ। ਦੋਨੋ ਪਿਤਾ ਪੁਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਮਲਵਈ ਸ਼ਹੀਦ

ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜੈਤੋਂ, ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਵਿਖੇ, ਖੰਡਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਕਰੌਨ ਲਈ, ਪੰਜ ਪੰਜ ਸੌ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ, ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਮਰ ਜੀਉੜੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਥਾਂਵਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ।

ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ :–

ਭਾਈ ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਜੋਧ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
,, ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ,,
,, ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਲਲਤੋਂ ਕਲਾਂ ,,
,, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਚੀਦਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ।
,, ਛੁਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਬਾਂਦਰ ,,
,, ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਕਾਲਕੇ ;,
,, ਵਰਿਯਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
,, ਛੁਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਸਮਾਲ ਸਰ ,,
,, ਮਾਘ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਲੰਡੇ ,,
,, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ,, ,,
,, ਘੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਭਲੂਰ ,,
,, ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਮੋਗਾ ,,
,, ... ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਕੁੰਡਲ ,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

,, ... ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਕੁੰਡਲ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
,, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਕਰਮਗੜ ਬਠਿੰਡਾ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ।
,, ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਲੰਭ ਵਾਲੀ ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦਕੋਟ ।
,, ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਚੜਿਕ ਰਿਆਸਤ ਕਲਸੀਆ ।

ਦੂਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ :–

ਭਾਈ ਹੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਬਾਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ।

ਤੀਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ :–

ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਖਾਟ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ।
,, ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਸਵੇਰਾ ,,
,, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਬਲਾਸ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
,, ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਕਾਲੇਕੀ ,,
,, ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਜੱਟੂ ਸਾਈਵਾਲੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ।
,, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ,, ,, ,,
,, ਫੁੰਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਪੂਨਕ ,,
,, ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਅਮਰਗੜ ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦਕੋਟ ।

ਚੌਥੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ :-

ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਦਾਖਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ।
,, ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਨੰਗਲ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।
,, ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਸਰੀਆ ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦਕੋਟ ।
,, ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਢਿਲਵਾਂ ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦਕੋਟ ।

ਛੇਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ :–

ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਦੇਹੜਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ।
,, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਸਮਾਲਸਰ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।
,, ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਘੋਲੀਆ ,,
,, ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਭਾਗੋਵਾਲ ,,
,, ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਰਣੀਆਂ ,,
,, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਮਰਾੜ ,,
,, ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਦੁਮਨਹੇੜੀ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਤਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ :-

ਭਾਈ ਮਹਿਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਮੰਜਾ ਮੁੰਦਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ।
,, ਨੁਰਾਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਬੀਬੀ ਪੁਰ ,,
,, ਮਹਿਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਸ਼ਾਹ ਪੁਰ ,,

ਗਿਆਰਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ :-

ਭਾਈ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਸੂਜਾ ਪੱਟੀ, ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ।
,, ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਪੰਜੋਖਰਾ ,,
,, ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਮਾਜਰੀ ,,
,, ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਮੱਲ੍ਹਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
,, ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਬੰਗਸੀਪੁਰ ,,
,, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਸੰਤੂਵਾਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ।
,, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਢੁਡੀਕੇ ,,
,, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਧਮੋਟ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ।

ਤੇਰਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ :-

ਭਾਈ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਬੋਪਾਰਾਇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
,, ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਡ ਹਠੂਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਨੋਟ:- ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਰ ਹਾਲ ਦੇਖਣ ਲਈ ਦੇਖੋ ਤੀਜੀ ਜਿਲਦ ਮੋਰਚਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਹਾਲ।

ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ, ਕੈਦ ਹੋਏ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਲੇ ਵਾਰ ਵੇਰਵਾ ਹੀ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ

ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਦੇ ੩੫ ਸਿੰਘ ਕੈਦ ਹੋਏ।
ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ੧੩੫ ਸਿੰਘ ਕੈਦ ਹੋਏ।
ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ੫ ਸਿੰਘ ਕੈਦ ਹੋਏ।
ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ੧੭੧ ਸਿੰਘ ਕੈਦ ਹੋਏ।
ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ੧੩ ਸਿੰਘ ਕੈਦ ਹੋਏ।
ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦੇ ੯ ਸਿੰਘ ਕੈਦ ਹੋਏ।

ਪੂਰੇ ਹਾਲ ਦੇਖੋ ਜਿਲਦ ਦੂਜੀ ਸਫਾ ੫੬੦

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

"ਰਾਜਸੀ ਬਲੀਦਾਨ"

ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਨ ਵਾਲੇ ਮਲਵਈ ਯੋਧੇ !"

ਹਜਾਰਾਂ ਮਲਵਈ ਸੂਰਿਆਂ ਨੇ, ਜੋ ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਸਿੱਖਰਾਜ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਅਤੇ ਕਾਇਮੀ ਲਈ ਵੀ ਕੋਈ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ । ਅਨੇਕਾਂ ਮਲਵਈਆਂ ਨੇ ਅਪਣੇ ਆਪਦਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇਣ ਤੋਂ ਵੀ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਰਾਜਸੀ ਮਨੋਰਥ ਹਿਤ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਵਾਲੇ, ਅਨੇਕਾਂ ਮਲਵਈ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਥਾਂ ਵੀ, ਇਤਹਾਸਕ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਅੰਕਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਸੰਪਾਦਿਕ

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ:—

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸੀਹੋਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ।
ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,, ,,
ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਂਉਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ ।
ਸ: ਸੁਹਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤਨਾ,ਪਿੰਡ ਅਖਾੜਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ।
ਸ: ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧੂ ਭੈਣੀ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ।
ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ "ਜਿੰਦਾ ਸ਼ਹੀਦ" ਪਿੰਡ ਰਖੋਂ ਉਚੀ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ।
ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੁਹਾਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ।

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ:—

ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜਪੁਰ ।
,, ਸਮੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਠੇਠਰ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜਪੁਰ ।
,, ਲਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,, ,,
,, ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,, ,,
,, ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,, ,,
,, ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਲ ਮਨਸੂਰ ਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜਪੁਰ ।
,, ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮਨਸੂਰਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,, ,,
,, ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਜਨੇਤਪੁਰ ,, ,,
,, ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਾਹੀਆ ਨਥਾਣਾ ,, ,,

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ:-

ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ।
ਸ: ਅਘੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕੰਬੋਵਾਲ ਪਟਿਆਲਾ।
ਸ੍ਰੀ ਚੰਦੂ ਲਾਲ (ਸਰਹਿੰਦ ਵਾਲੇ ਟੋਡਰ ਮਲ ਦਾ ਪੋਤਾ)
ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਦੌੜ ਪਟਿਆਲਾ।
ਸੰਤ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਿਮਾਸਾਹੀ ਸੰਤ ਪਿੰਡ ਸਡਾਣਾ।

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ:-

ਬਾਬਾ ਅਜਾਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ।
ਸ: ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੌੜ ਨਾਭਾ।
,, ਨਛਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੌੜ ਨਾਭਾ।

ਹੋਰ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ:-

ਸ: ਖੁਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਆਮਗੜ, ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ।
,, ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸੀਹੇ, ਇਲਾਕਾ ਬਾਂਗਰ।
ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਜਾ ਕੈਂਥਲ ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਜਾ ਕੈਂਥਲ।

"ਰਾਜਸੀ ਬਲੀਦਾਨ ਨੰ: ੨"

ਭਾਰਤ ਵਰਸ ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰੌਨ ਲਈ, ਦੇਸ਼ ਦੇ ਜਿਥੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ, ਜਬਰ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਸਹਿਨ ਸੀਲਤਾ ਨਾਲ ਸਹਾਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅਪਣੀਆਂ ਜਿੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਅਹੂਤੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ, ਉਥੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਜੋਧਿਆਂ ਨੇ ਹੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਦਿਤੇ ਤਸੀਹੇ ਸਹੇ। ਤੇ ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਫਾਸੀਆਂ ਦੇ ਤਖਤਿਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ, ਲੰਮੀਆਂ ੨ ਕੈਦਾਂ ਦੇ ਦੁਖ ਸਹਾਰੇ, ਘਰ ਘਾਟ ਜ਼ਬਤ ਕਰਾਏ, ਪਰ ਅਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਫੇਰਿਆ। ਆਖਰ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਫਲ ਲਿਆਈਆਂ, ਤੇ ਅੱਜ ਸਾਰਾ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਜੂਲੇ ਹੇਠੋਂ ਨਿਕਲਕੇ, ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ। ਸੋ ਫਾਸੀਆਂ ਤੇ ਲਟਕਨ ਵਾਲੇ, ਕੈਦਾਂ ਕਟਨ ਵਾਲੇ ਜੋਧਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਥਾਂ ਇਤਹਾਸਕ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਹੇਠ ਅੰਕਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸੰਪਾਦਿਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੯੧੪-੧੫ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀਆਂ ਲਗਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ :-

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ :-

ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸਰਾਭਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
,, ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਿੰਜਲ ,, ,,
,, ਹਜਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕੂਕਾ ਭੈਣੀ ,, ,,
,, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਕਬਾ ,, ,,
,, ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਹਾਂਸ ,, ,,
,, ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਿੰਜਲ ,, ,,
,, ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਅਕਾਲਗੜ੍ਹ ਖੁਰਦ ,, ,,
,, ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬੜੈਚ ,, ,,
,, ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੰਗਸੀਪੁਰਾ ,, ,,
,, ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਗਤਪੁਰਾ ਢੈਪਈ ,, ,, ਮਾਂਡਲੇ ਸਾਜਸ਼ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਫਾਂਸੀ ਆਏ।
,, ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ ਖੁਰਦ ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,,
,, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਬੂ ਸੇਰਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,, ਤੋਂ ਉਮਰ ਕੈਦ
,, ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਰੰਗ ਵਾਲ ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,,
,, ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸੇਰਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ,, ,, ,, ,, ,, ,, ਫਾਂਸੀ ਆਏ।
ਪੰ: ਚਾਲੀਆਂ ਰਾਮ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸਾਨੇਵਾਲ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਮਾਂਡਲੇ ਸਾਜਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਆਏ।
ਮੌਲਵੀ ਅਬਦੁਲਾਂ ਜੀ ,, ਜਗਰਾਉਂ ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,,
ਨਜ਼ਾਮ ਦੀਨ ਜੀ ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,,

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ:-

ਸ: ਗੇਂਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕਚਰ ਭਨ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਫਾਂਸੀ ਦਿਤੇ ਸਨ।
,, ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਢੁਡੀਕੇ ,, ,, ,, ,, ,,
,, ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਦੁਸਾਂਝ ,, ,, ,, ,, ,,
,, ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਖਖਰਾਣਾ ,, ,, ,, ,, ,,

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ:-

ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਫੁਲੋਂ, ਬਠਿੰਡਾ, ਪਟਿਆਲਾ, ਫਾਂਸੀ ਦਿਤੇ ਸਨ।
ਪੰਡਤ ਕਾਂਸੀ ਰਾਮ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮੌਰਿੰਡਾ, ,, ,, ,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਸਾਲਾ ਨੰ: ੧੨ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਮਲਵਈ ਸਿੰਘ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਫਾਂਸੀ ਦਿਤਾ।

ਸ: ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਕਬਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
,, ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ਭੈਣੀ ਰਾਈਆਂ ,,
,, ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ਨੰਦਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ,,

ਰਸਾਲਾ ਨੰ: ੨੧ ਦੇ ਮਲਵਈ ਸਿੰਘ :—

ਸ: ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਸਾਲਦਾਰ ਮੇਜਰ ਪਿੰਡ ਛੋਟੀ ਲਲਤੋਂ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
,, ਸੁਰਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਰਸਾਲਾ ਨੰ: ੨੧ ਦੇ ਲੰਮੀਆਂ ੨ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਮਲਵਈ ਸਿੰਘ।

ਸ: ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਫੇਦਾਰ ਪਿੰਡ ਛੋਟੀ ਲਲਤੋਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
,, ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ਲਲਤੋਂ ਕਲਾਂ ,, ,,
,, ਜਗਮੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,, ,,
,, ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,, ,,
,, ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,, ,,
,, ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,, ,,

ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਈਸੇ ਵਾਲ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
,, ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲਲਤੋਂ ਖੁਰਦ ,, ,,
,, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,, ,, ,,
,, ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,, ,, ,,
,, ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਦੋਵਾਲ ,, ,,
,, ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਰੀਕੇ ,, ,,
,, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸਾਨੇਵਾਲ ਕਲਾਂ ,, ,,
,, ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸਾਨੇਵਾਲ ਖੁਰਦ ,, ,,
,, ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਦਾਖਾ ,, ,,
,, ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਦਾਖਾ ,, ,,
,, ਅਜੈਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਨੰਗਲ ਖੁਰਦ ,, ,,
,, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਗੁਜਰਵਾਲ ,, ,,
,, ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਿੰਜਲ ,, ,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

,, ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਿੰਜਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ।
,, ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਜੰਡ ,, ,,
,, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚਮਿੰਡਾ ,, ,,
,, ਬਖਤਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਦਲੇਆਂ ,, ,,
,, ਬਖਤਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚੋਮੇ ,, ,,
,, ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਜਸੋਵਾਲ ,, ,,
,, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬੇਰ ਕਲਾਂ ,, ,,
,, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕੋਹਲੀ ਕਲਾਂ ,, ,,
,, ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਪਖੋਵਾਲ ,, ,,
,, ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਸਦਾ ,, ,,
,, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸਦਰ ,, ,,
,, ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਸੀਆਂ ,, ,,
,, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਸੀਆਂ ,, ,,
,, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਭਨੋਹੜ ,, ,,
,, ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਭਟੀਆਂ ,, ,,
,, ਨਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰੰਗੂਵਾਲ ,, ,,
,, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਢੋਡੰਸੇ ,, ,,
,, ਸਰਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਈਸੜੂ ,, ,,
,, ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕਾਲਖ ,, ,,
,, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਜਸਪਾਲ ,, ,,
,, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰ ,, ,,

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ :—

ਸ: ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜ ਚੱਕ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।
,, ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,, ,, ,,
,, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,, ,, ,,
,, ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ,, ,,
,, ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਨੰਗਲ ,, ,,
,, ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਮਾਧ ਭਾਈ ,, ,,
,, ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮੋਹਣੀ ਜ਼ਿਲਾ ਹਿਸਾਰ ।

ਰਿਆਸਤਾਂ :—

ਸ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਭੜੀ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

,, ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ਸਲਾਣਾ ,, ਨਾਭਾ।
,, ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,, ,,
,, ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚੁਹਾਣਕੇ ਰਿਆਸਤ ਸੰਗਰਰ।
,, ਖਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਵਡੇਰਾ ,, ,,
,, ਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਅਕਾਂ ਵਾਲੀ ,, ,,
,, ਡੋਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮਿਠੇਵਾਲ ,, ,,
,, ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਹਰੀਗੜ ,, ,,

ਹੋਰ ਹਾਲ ਦੇਖੋ ਜਿਲਦ ਦੋ ਸਫਾ ੪੧੨ (ੳ)

ਲੰਮੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਮਲਵਈ ਸਿੰਘ

ਸੂ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲਲਤੋਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਉਮਰ ਕੈਦ।
ਸ: ਰੁਲੀਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸਰਾਭਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਫਾਂਸੀ ਤੋਂ ਉਮਰ ਕੈਦ।
,, ਚੂਹੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲੀਲਾਂ ,, ,, ਉਮਰ ਕੈਦ।
,, ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕੈਲਾ ,, ,, ਫਾਂਸੀ ਤੇ ਉਮਰ ਕੈਦ।
,, ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸਨੇਤ ,, ,, ,, ,,
,, ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਨੰਦ ਪੁਰ ,, ,, ਉਮਰ ਕੈਦ
,, ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੌਰਥੇ ਪਿੰਡ ਮਲ੍ਹਾ ,, ,,
,, ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬੋਪਾਰਾਇ ,, ,, ,,
,, ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬੋਪਾਰਾਇ ,, ,,
,, ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਈਸੇਵਾਲ ,, ,, ,,
,, ਸਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਨਾਰੰਗ ਵਾਲ ,, ,,
ਸੰਤ ਰਨਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਨਾਰੰਗ ਵਾਲ ,, ,,
ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਨਾਰੰਗ ਵਾਲ ,, ,,
,, ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਨਾਰੰਗ ਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਉਮਰ ਕੈਦ
,, ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਖਾਨਪੁਰ ,, ,, ,,
,, ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸਾਹਾਬਾਣਾ ,, ,, ,,
,, ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚਮਿੰਡਾ ,, ,, ,,
,, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਫਲੇਵਾਲ ,, ,, ,,
,, ਸੁਰਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਡ ਗੁਜਰਵਾਲ ,, ,, ,,
,, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਗੁਜਰਵਾਲ ,, ,, ,,
,, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਸੂਲ ਪੁਰ ,, ,, ,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਅਜਨੇਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਗਿਆਨੀ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਗੁਜਰਵਾਲ ,, ,, ,,
ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਗੁਜਰਵਾਲ ,, ,, ,,
,, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਫੁਲਾਂਵਾਲ ,, ,, ,,
,, ਕਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਹਸਨ ਪੁਰ ,, ,, ,,
,, ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮਾਜਰੀ ,, ,, ,,
,, ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕਮਾਲ ਪੁਰ ,, ,, ,,
,, ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਝੋਰੜ ,, ,, ,,
,, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲਤਾਲਾ ,, ,, ,,
,, ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਜੋਧਪੁਰ ,, ,, ,,
,, ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਤੋਵਾਲ ,, ,, ,,
,, ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਹਾਂਸ ,, ,, ,,
,, ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬੁਰਜ ਲਿਟਾਂ ,, ,, ,,
,, ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸਾਨੇਵਾਲ ,, ,, ,,
,, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮੋਹੀ ,, ,, ,,
,, ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲੰਮੇ ,, ,, ,,
,, ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰਾਇ ਪੁਰ ,, ,, ,,
,, ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਈਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਜਗਰਾਉਂ ,, ,, ,,
,, ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸਿਖ ਦੌਲਤ ,, ,, ,,
,, ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ,, ,, ,,

ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ :–

ਸ: ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚੁੱਘਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਉਮਰ ਕੈਦ
,, ਰੋਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਰੋਡੇ ,, ,, ,, ,,
,, ਤੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚੂਹੜ ਚਕ ,, ,, ,, ,,
,, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਨਥਾਣਾ ,, ,, ,, ,,
,, ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਢੁਡੀਕੇ ,, ,, ,, ,,
,, ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,,
,, ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,,
,, ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਢੁਡੀਕੇ ,, ,, ,, ,,
,, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚੋਟੀਆਂ ,, ,, ,, ,,
,, ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਧਲੇਕੇ ,, ,, ,, ,,
,, ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸਾਏਮਰੀ ,, ,, ,, ,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਿਆਸਤਾਂ :—

ਸ੍ਰ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਘਨੌਰੀ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਉਮਰ ਕੈਦ
,, ਪ੍ਰਿਥੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸਾਭੂ ,, ,, ,, ,,
,, ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਧੂੜੇ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ,, ,, ,, ,,
,, ਬਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਥਰਾਜ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਉਮਰ ਕੈਦ
,, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਾਲੇ ,, ,, ,, ,,
,, ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਨੰਦ ਪੁਰ ਕਲੌੜ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਉਮਰ ਕੈਦ
,, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ ,, ,, ,, ,,
,, ਪ੍ਰਿਥੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਭੂ ਲਾਲੜੂ ਇਲਾਕਾ ਕਾਲਕਾ ਪਟਿਆਲਾ ,, ,,

ਕੌਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ) ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਲੰਮੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਵਾਲੇ :-

ਸ੍ਰ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਟੋਰ ਕੀਪਰ ਗੁ: ਨਾ: ਜਹਾਜ਼ ਪਿੰਡ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ
,, ਰਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਢੇਪਈ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ
,, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕਮਾਲਪੁਰਾ ,, ,,
,, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਨਰਿੰਗ ਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ
,, ਮਸਤੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲੀਲਾਂ ਮੇਘਾ ,, ,,
,, ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਗੁੜੇ ,, ,,
,, ਮੋਹਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਰਸਾਲ ,, ,,
,, ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਰਸਾਲ ,, ,,
,, ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੌਣੀ ਸਕਤਰ ਗੁ: ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਪੂਰਾ ਹਾਲ ਦੇਖੋ ਜਿਲਦ ਦੋ ਸਫਾ ੪੧੭

ਬਾਕੀ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ, ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵਾਰ ਜੋੜ ਹੀ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ। ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ੧੩, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ੫੫, ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ੭੧ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ੪੫, ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ੫, ਰਿਆਸਤ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ੧, ਰਿਆਸਤ ਕਲਸੀਆਂ ੨।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

"ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਣੀਆਂ"

ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵੇਹਦਕ ਅਤਯਾਚਾਰ।

ਸਤਵੰਤੀਆਂ ਦੇ ਜੰਗ ਤੇ ਮੁਲਾਂਪੁਰ ਦਾ ਕੈਂਪ

ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਸਿਖ ਦੇਵੀਆਂ ਨੂੰ ਪਕੜਕੇ ਲਹੌਰ ਪੁਚਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਦਿਲ ਕੰਬਾਊ ਦ੍ਰਿਸ਼ਯ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਇਸ ਪਵਿਤਰ ਧਰਤੀ ਤੇ ਹੀ ਸੀ। ਜਦ ਕਿ ਸਿਖ ਬੀਬੀਆਂ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਸਤਵੰਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਤੀਆਂ (ਸਮਾਧਾਂ) ਹੁਣ ਵੀ ਕਈ ਥਾਂਵਾਂ ਤੇ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਜੰਗ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਹੋਏ।

੧ ਪਿੰਡ ਕੁਰਾਲਾ ਰਿਆਸਤ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ !
੧ ਸ੍ਰੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਫਤਹਿ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ।
੩ ਪਿੰਡ ਸਿਧਸਰ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ।
੪ ਪਿੰਡ ਬੇਰ,ਤੇ ਘੋਸਲੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ।
੫ ਪਿੰਡ ਝੰਮਟ ਤੇ ਕਲਾੜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ।
੬ ਪਿੰਡ ਮਹੇਰਨਾ ਤੇ ਸੰਤਪੁਰ ,,
੭ ਪਿੰਡ ਕਲਸੀਆਂ।
੮ ਪਿੰਡ ਬਾਂਸ ਭੁਆਨੀ।
੯ ਪਿੰਡ ਰਾਇਕੋਟ ਤੇ ਹਠੂਰ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ।
੧੦ ਪਿੰਡ ਬਧਨੀ ਤਹਸੀਲ ਮੋਗਾ ਵਿਖੇ।
੧੧ ਪਿੰਡ ਧਾਦਰਾਂ ਤੇ ਮਹਿਮੂਦਪੁਰਾ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ।
੧੨ ਪਿੰਡ ਗਾਲਬ ਕਲਾਂ ਦੇ ਥੇਹ ਤੇ ਜਿਥੇ ਇਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਮੱਟ ਬਣਿਆਂ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਸਤਰਾਂ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਸਿਖ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕੀਤੇ, ਉਥੇ ਉਥੇ ਉਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਪਿੰਡ ਮੁਲਾਂਪੁਰ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਖੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਵਲੋਂ ਕੈਂਪ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।ਜਿਥੇ ਇਨਾਂ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਡੋ ਅੱਡ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਕੜਕੇ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਹੋਇਆਂ ਬੀਬੀਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੂੰ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਕਾਫੀ ਗਿਣਤੀ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਕਸਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਪਹਿਰੇ ਹੇਠ ਲਹੌਰ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਲਹੌਰ ਦੇ ਇਸ ਜੇਹਲ ਖਾਨੇ ਵਿਚ, ਇਨਾਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਸਵਾ ਸਵਾ ਮਣ ਆਟਾ ਪੀਹਣ ਲਈ ਦੇਣਾ ਤੇ ਖਾਣ ਵਾਸਤੇ ਅਧਾ ੨ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ, ਇਕ ੨ ਪਿਆਲਾ ਪਾਣੀ ਦਾ।

ਜਦ ਇਨਾਂ ਬੀਰਾਂਗਣਾਂ ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਣਾਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਭੈ ਭੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਨਾਂ ਦੇ ਕੁਛੜਾਂ ਚੋਂ ਬਾਲ ਖੋਹਕੇ, ਉਪਰ ਨੂੰ ਸਿਟਣੇ ਤੇ ਡਿਗਦਿਆਂ ਹੇਠ ਨੇਜ਼ੇ ਖੋਭ ਕੇ ਮਾਰਨਾ ਤੇ ਪੁਰਜਾ ੨ ਕਰਕੇ ਮਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਝੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਣੇ।

ਇਸ ਹਿਰਦੇ ਵੇਹਦਕ ਅਤਯਾਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕਰ ਜਰਨਾ ਇਨਾਂ ਬਹਾਦਰ ਸਤਵੰਤੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਕਰਤਵ ਸੀ। "ਸਬਰ ਅੰਦਰ ਸਾਬਰੀ" ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਇਨਾਂ ਦੇਵੀਆਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਜਦੋਂ ਤਕ ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਇਸ ਨੀਲੇ ਅੰਬਰ ਦਾ ਚੰਦੋਆ ਤਣਿਆ ਰਹੇਗਾ, ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਦੂਲੇ ਸਿਖ, ਇਨਾਂ ਬੀਰਾਂਗਨਾਂ ਨੂੰ ਦੋਵੇਂ ਵੇਲੇ ਅਰਦਾਸਿਆਂ ਵਿਚ "ਜਿਨਾਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਹੌਰ ਵਿਚ ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟ ਸਹੇ, ਸਵਾ ਸਵਾ ਮਣ ਪਹਿਣ ਪੀਠਾ, ਅਧੀ ਅਧੀ ਰੋਟੀ ਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਟੋਟੇ ੨ ਕਰਾ ਝੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾਇਆ, ਉਨਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰਕੇ, ਬੋਲੋ ਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ" ਆਖਕੇ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ।

ਮੁਲਾਂਪੁਰ ਕੈਂਪ ਤੋਂ ਲਹੌਰ ਭੇਜੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਤੇ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗ ਸਕਿਆ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦੇਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹਾਂ।

"ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਸੂਰਬੀਰ ਬਹਾਦਰ ਦੇਵੀਆਂ"

੧ ਮਾਤਾ ਯਸੀ ਜੀ (ਕੁਆਰੀ ਵਿਧਵਾ) ਪਿੰਡ ਗਿਲ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ।
੨ ਰਾਇਪੁਰ ਦੀ ਰਾਣੀ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ
੩ ਬੀਬੀ ਹਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾ ਦਾ ਅੰਗੀਠਾ ਚਿਣਨ ਵਾਲੀ।
੪ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਜੀ ਜਨਮ ਕੌਂਕੇ, ਚਾਲੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰਨੀ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
੫ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ (ਮਾਛੂਆੜੇ ਵਾਲੀ) ਲੁਧਿਆਣਾ।
੬ ਮਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕਾਉਂਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
੭ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਗਾਲਬ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ।
੮ ਬੀਬੀ ਹਰਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ ,, ,,
੯ ਮਾਈ ਭੱਟੀ (ਰਾਜ਼ੇ ਆਣੇ ਵਾਲੀ।
੧੦ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ।
੧੧ ਬੇਬੇ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਜੀ [ਸੁਪਤਨੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ]।
੧੨ ਬੀਬੀ ਮਨਮੋਹਨ ਕੌਰ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੩ ਬੀਬੀ ਰਾਜ ਕੌਰ ਜੀ ਸੰਗਰੂਰ ।
੧੪ ਬੀਬੀ ਮਾਨ ਕੌਰ ਜੀ ਬੁਰਜ ਮਾਨਾਂ ਵਾਲਾ ।
੧੫ ਬੀਬੀ ਮਾਨ ਕੌਰ ਜੀ ਰਾਮੇ ਆਣਾ ।
੧੬ ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਜੀ [ਚੌਧਰੀ ਵਾਲਾ] ।
੧੭ ਬੀਬੀ ਭਾਨ ਕੌਰ ਜੀ ਜੀ ਛੀਨੀਵਾਲ ।

ਹੋਰ ਹਾਲ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇਖੋ ਜਿਲਦ ਪਹਿਲੀ ਇਸਤਰੀ ਕਾਂਡ ਸਫਾ ੪੫੮

———

"ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਪਰਾਤਨ ਸ਼ਹਿਰ ਤਿਹਾੜਾ"

ਤੇ

"ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ"

ਜਿਸਨੇ ਇਸ ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਲਿਖਨ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸਨ ਦੀ ਬੇ ਮਿਸਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਖੰਡਰਾਂ ਤੇ ਵਸੇ ਢਾਹਾ ਤੇ ਬੇਟ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕਾਇਮ ਹੋਈ। ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਦਸੰਵਧ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਾਲ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਸ ਖੰਡਰ ਹੋਏ ੨, ਮਹਾਂ ਦੀਪ ਸ਼ਹਿਰ ਤਿਹਾੜਾ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਹਾਲ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਤੇ ਵਾਕਫੀਅਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੋਣ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਨਾਲ, ਤਿਹਾੜਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਹਾਸ ਅੰਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਸੰਪਾਦਿਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੁਰਾਤਨ ਸ਼ਹਿਰ ਤਿਹਾੜਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਜਿਸ ਦੇ ਅਜ ਟਾਂਵੇਂ ਟਾਂਵੇਂ, ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੀ ਦਿਸਦੇ ਹਨ ।

ਜੁਧਿਸਟਰ ਸੰਮਤ ਪੂ: ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸਦੀ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਜੁਧ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਤਕ ਤਿਹਾੜਾ ਸਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਤ੍ਰਿ ਆਹਾਰ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ । ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਤ੍ਰਿਹੁੰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ (ਤਿਘੜਾ), ਅਰਥਾਤ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਗਰਤ, ਦਖਣ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਕੰਠ (ਪੁਆਧ) ਅਤੇ ਉਤਰ ਪਛਮ ਨੂੰ ਮਧਰ (ਮਾਝਾ)ਤੇ(ਜੰਗਲ)ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਤਿੰਨ ਖੂੰਜਾ ਪਾਟ ਤਿਹਾੜਾ ਹੈ,ਜਿਸਦਾ ਚਿਤ੍ਰ ਦੂਜੇ ਥਾਂ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਜੁਧ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤ੍ਰਿਕੋਣ ਵਿਚ ਬਸੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਗਰ ਜਾਂ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕ੍ਰਿਸਣ ਦੀਪ ਸੀ, ਪਰ ਬੈਰਾਟ ਰਾਜੇ ਦੇ ਨਾਂਉ ਤੇ ਨਗਰ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ। ਬਿਸ੍ਵ ਵਿਆਪੀ ਅਰਥਾਤ ਬਹੁਤ ਦੜੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਾਨੋ ਬੈਰਾਟ ਦਾ ਸਰੂਪ ਲਛਣ ਹੀ ਸੀ, ਇਸਦਾ ਇਕ ਫਾਟਕ ਮਹਿਤ ਪੁਰ ਦੇ ਥਾਂ ਦੂਜਾ ਧਰਮ ਕੋਟ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਅਠੂਰ ਸੀ ਅਤੇ ਮਹਿਤ ਪੁਰ ਤੋਂ ਧਰਮ ਕੋਟ ਦੀ ਬਾਹੀ ਬਾਈ ਮੀਲ, ਧਰਮ ਕੋਟ ਤੋਂ ਅਠੂਰ ੨੩ ਮੀਲ ਅਤੇ ਅਠੂਰੋਂ ਮਹਿਤ ਪੁਰ ੨੭ ਮੀਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸਦਾ ਦੋ ਸੌ ਪੰਜਾਹ ੨੫੦ ਮੀਲ ਬਰਗ ਸੀ । ਇਸਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਜਿਹੇ ਸਭੰਵ ਹੈ, ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਰਾੜੀ ਵਾਲੇ ਥੇਹੁ ਉਪਰ ਰਾਜੇ ਬੈਰਾਟ ਦਾ ਭਵਨਿ ਸੀ ਜੋ ਹਣ ਗਾਲਬ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਹੈ। ਦਿਲੀ ਵਲ ਦੇ ਕਈ ਚੰਦ੍ਰਵੰਸੀ ਕਦੇ ਕਦੇ ਓਥੇ ਆਕੇ ਇਕ ਸਮਾਧ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਤਿਹਾੜੇ ਤੇ ਚੜਦੀ ਵਲ ੨ ਮੀਲ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਗਿਦੜ ਵਿੰਡੀ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਸਰੋਵਰ ਨਾਮ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਤਾਲ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਉਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੰਦਰ ਤੇ ਬਾਰਕਾਂ (ਬਗੀਚੀਆਂ) ਸਨ ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਸਪਸ਼ਟ ਦਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਸਰੋਵਰ ਉਪਰ ਬੇਦਿ ਬਿਆਸ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇਵ ਪੈਨ ਸੀ ਅਰਥਾਤ ਉਸਦਾ ਨਾਂਉ ਦੇਵ ਪੈਨ ਉਪ ਲਛਣ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਬੇਦਿ ਬਿਆਸ, ਉਸਦੀ ਪਿਛੋਂ ਉਪਾਧੀ ਹੋਈ। ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੁਧ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਸਾਰੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵਪੈਨ ਸਰੋਵਰ ਤੇ ਮਿਲੇ ਸੀ, ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਅਨੰਦ ਭਗਿਤ ਸਰਵਣ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀਪ ਨਗਰ ਦੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਕਤ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਰੀਤ ਸਮਝ ਕੇ ਅੰਧਕ ਤੇ ਅੰਧੁਲੀ ਨੂੰ ਬੈਂਹਿਗੀ ਉਪਰ ਚੁਕਕੇ ਪ੍ਰਕਰਿਆਂ ਕੀਤੀ। ਏਸ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਜਮੀਨ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਇਟਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਉਪਰਲੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।ਏਹ ਬਹੁਤ ਪਕੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਢੇਡ ਫੁਟ ਚੌੜਾਈ ੧ ਫੁਟ ਅਤੇ ਉਚਾਈ ਘਸ ਜਾਣ ਤੇ ਭੀ ੩ ਇੰਚ ਹੈ। ਕਈ ਇਟਾਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨਾਂ ਉਪਰ ਚੰਦ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਉਪਰ ਸਾਧਾਰਨ ਰੂਪ ਦੀ ਕਲਗੀ ਦਾ ਚਿੰਨ ਸਾਫ ੨ ਉਕਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਜਿਸ ਤੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਚੰਦਰ ਬੰਸੀ ਰਾਜੇ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਮਲਾਂਮ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਠੀਕਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਹਨ । ਉਹ ਇਤਨੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਲਾਲ ਹਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਿਹਨਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਅਜੇ ਭੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਦਾ, ਚੰਦ ਤੇ ਕਲਗੀ ਦੇ ਹੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਾਲੀ ਇਕ ਇਟ ਅਸੀਂ ਗੁਰਦਆਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹਰਗੋਬਿੰਦ (ਬੌਲ਼ੀ) ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਜੇਹੀਆਂ ਇਟਾਂ ਦੇ ਚਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕੀ ਪੌੜਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਮਝਦੇ ਸੀ। ਮਾਲਵ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਅਨ ਸੁਰਤੀ (ਰਵੈਤ) ਚਲੀ ਔਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜੇ ਪਾਂਡਵ ਦਰੋਪਤੀ ਸਣੇ ਬਾਰਾਂ ਬਰਸ ਬਨਵਾਸ ਕਟਿਕੇ ਤੇਰਵਾਂ ਬਰਸ ਗੁਪਤ ਰਹਿਣ ਲਈ ਏਸੇ ਬੈਰਾਟ ਨਗਰ ਵਿਚ ਨੌਕਰ ਬਣਕੇ ਰਹੇ ਦਿਨ ਨੂੰ ਅਡੋ ਫਾਟੀ ਕੰਮ ਕਾਰ ਕਰਕੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪੂਰਬੋਕਤ ਸਰੋਵਰ ਤੇ ਆਕੇ ਰਹਿਦੇ ਸੀ। ਦੂਜੀ ਗਲ ਇਹ ਸੁਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਦਰੋਪਤੀ ਨੈਣ ਬਣ ਕੇ ਬੈਰਾਟ ਦੇ ਸਾਲੇ ਕਰੀਚਕਿ* ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਰਹੀ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਬੈਰਾਟ ਨਗਰ ਤੋਂ ਇਕ ਕੋਹ ਚੜ੍ਹਦੇ ਦਖਣ ਵਲ ਸੀ। ਮਹਿਤ ਪੁਰ ਤੋਂ ਦੋ ਕੋਹ ਉਰੇ ਤਕ ਰਾਜੇ ਦਾ ਬੀੜ ਸੀ।

ਬੈਰਾਟ ਨਗਰ ਤੋਂ ਚਾਰ ਮੀਲ ਪਛਮ ਨੂੰ ਜਿਥੇ ਕੋਕਰੀ ਤੇ ਮਲੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਥੇਹੁ ਹੈ ਉਥੇ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਤੇ ਜੇਹਲ ਖਾਨਾ ਸੀ। ਆਨੂਰ ਤੋਂ ੪ ਕੋਹ ਉਰੇ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਆਨੂਰ ਤਕ ਬਾਰਾਂ ਕੋਸ ਦੇ ਮੁਰਬੇ ਵਿਚ ਛੌਣੀਆ ਅਤੇ ਫੌਜਾਂ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਚਾਰਾਗਾਹ ਅਨੂਰ ਤੋਂ ਦਖਣ ਦੇ ਪਾਸੇ ਵਖਰੀ ਸੀ। ਉਧਰੇ ਹੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਥਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਤ੍ਰਿਕੋਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਉਥੋਂ ਤਿਹਾੜੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਬੈਰਾਟ ਦਾ ਰਾਜ ਸਤਲੁਜ ਟਪਕੇ ਜੋਗੇ ਰਲੇ, ਪਲਾਡ ਤੀਰਥ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਮੋਰੰਡੇ ਤਕ ਸੀ, ਜੋ ਜਮਨਾ ਅਤੇ ਬਾਰਾੜ ਤਕ ਸੀ। ਪਾਂਡਵ ਅਰਜ ਨਾਇਨਾ ਦਾ ਸਮਾਂ– ਬਿਕਰਮ ਤੋਂ ੧੯ ਸੌ ਬਰਸ ਪੂਰਬ ਤਕ ਸੀ।

ਭਾਰਤ ਵਿਜੈ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪਾਂਡਵ ਅਰਜਨ ਦੇ ਪੋਤੇ ਪ੍ਰੀਸ਼ਤ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇਕੇ ਹਿਮਾਲੇ ਵਿਚ ਜਾ ਗਲੇ, ਤਾ ਜਨਮੇਜੇ ਦੇ ਰਾਜ ਮਗਰੋਂ ਉਸਦਾ ਪੁਤਰ ਰਜੀਆ ਧੋਬਣ ਤੋਂ ਜਮਿਂਆ। ਅਾਜਾ ਸਿੰਘ ਸਾਰੇ ਅਰਜਨੈਣਾ ਨੂੰ ਖਪੌਂਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪ ਸੰਤਾਨ ਹੀਨ ਰਹਿਕੇ ਮਰ ਗਿਆ। ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚੇ ਹੋਏ ਅਰਜ ਨਾਇਨਾਂ ਨੇ ਏਸ ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਬੈਰਾਟ ਨਗਰ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਵਸਾ ਕੇ ਜੋ ਪਿਤਆਂ ਕੁਕਰਾਂ ਨਾਲ ਮੰਗ ਬਣਾਕੇ ੧੦੦੦ ਬਰਸ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਤਿਹਾੜੇ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਲੋਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ।

---

*ਉਹ ਜਰਾ ਸੰਧ ਦੇ ਬੰਸ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੰਧੂ ਕਹੌਂਦਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਓਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਉ ਭੀ ਸੰਧੋਹਾ ਸੀ ਜਾਂ ਸੰਦੌਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਥੇਹ ਅਜ ਕਲ ਛੋਟੀ ਸਵਦੀ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਹੈ। ਏਸੇ ਥਾਂ (ਜ਼ੀਰੇ ਕੋਲ) ਸੰਧੇਰ (ਸੰਧੂ ਨਗਰ) ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਸਰਿਹਾਲੀ ਵਿਚ ਕਾਲੇ ਮਹਿਰ ਦੀ ਚੋਧਰ ਵਿਚ ਕੁਕਰਾਂ ਨੇ ਹੀ ਓਸ ਥੇਹ ਤੇ ਕੋਕਰੀ ਵਸਾਈ ਜੋ ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਉਜੜੀ ਤੇ ਜਰਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਬੁਟਰਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਰਲਕੇ ਬਧੀ ਇਸ ਨੂੰ ਅਜ ੨੧੦੦ ਸੌ ਬਰਸ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇਸਤੋਂ ੨੦੦ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਲਾਂ ਮਲ੍ਹੀ ਮੰਦਰਾਂ ਤੋਂ ਉਠਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਆ ਬਸੀ ਜਿਹਨਾਂ ਨਾਲ ਗੜ੍ਹਵਾਲ ਦੇ ਕੁਕਰ ਸੂਰਮੇ ਅਤੇ ਜੋਧੇ ਭੀ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਾਜੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਰਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ :–

ਅਰਜ ਨਾਇਨ ਗਣ ਦਾ ਮੁਖੀਆ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਰਾਤ ਛਤ੍ਰੀ ਬਣ ਬੈਠਾ ਪਰ ਉਸਨੇ ਪੂਰਬੋਕਤ ਕਈਆਂ ਗਣਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਤਿਹਾੜੇ ਨੂੰ ਮੁਖ ਪ੍ਰਦੇਸ ਬਣਾ ਕੇ ਜਮਨਾਂ ਤਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਏਸਨੇ ਏਸਦਾ ਨਾਉ ਪਾਂਡਵ ਨਗਰ ਜਾਂ ਤਿਹਾੜਾ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਨਾਉ ਸਿਰੀ'ਕੰਠ (ਆਪਣੇ ਨਾਂਉ ਦਾ ਪ੍ਰਯਾਯ) ਪ੍ਰਸਿਧ ਕੀਤਾ। ਏਸ ਵੰਸ ਵਿਚ ਕਈ ਸੌ ਬਰਸ ਤਕ ਪਰਦੇਉਤ ਵੰਸ ਦੇ ਅਗੇ ਔਣ ਤਕ ਰਾਜ ਰਿਹਾ, ਏਸ ਰਾਜ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਬਣੀ ਅਤੇ ਮਾਨਿ ਤੇ ਪਿੰਗਲ ਆਦਿ ਨੇ ਵਿਆਕਰਣ ਆਦਿ ਵੇਦਾਂਤਿ ਅਤੇ ਸੂਤ੍ਰ ਗ੍ਰੰਥ ਬਣਾਏ। ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪਰਦੇਉਤ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬਾਰਾਂ ਸੌ ਵਰੇ ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿਸਾ ਮੱਦ੍ਰ ਅਤੇ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਸਕੰਦ੍ਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਮਲ੍ਹੀ ਏਥੇ ਅਤੇ ਅਗੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸੌ ਗਣਾਂ ਨਾਲ ਮਲਾਂਵਾਲੇ ਨਾੜੇ ਅਤੇ ਤਿਹਾੜੇ ਨੂੰ ਮੁਖ ਪ੍ਰਦੇਸ ਬਣਾਕੇ ਮਲੀ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਦਹਿਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਭਜ ਗਏ। ਏਸ ਸਮੇਂ ਏਹਨਾਂ ਨੇ ਤਿਹਾੜੇ ਨੂੰ ਮੁਖ ਅਤੇ ਪਰਤਿਨਿਧ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਿਲਾ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਵਾਲ ਵਿਚ ਬਣਾਈ ਜੋ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੀ। ਅਜ ਉਸਦਾ ਥੇਹੁ ਛੋਟੇ ਸਿਧਵਾਂ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਗੁੜਿਆਂ ਵਲ ਨੂੰ ਪਿਆ ਹੈ। ਉਥੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਮੋਹਰਾਂ ਤੇ ਪੈਸੇ ਭੀ ਮਿਲੇ ਹਨ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜੋ ਕੋਈ ਪਛੌਂ ਵਲੋਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਉਹ ਤਿਹਾੜੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਦੀ ਹੀ ਅਗਾਹਾਂ ਨੂੰ ਲੰਘ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਪਛੌਂ ਤੇ ਦਖਣ ਵਲ ਦਾ ਪਾਸਾ ਬਹੁਤਾ ਰੇਤਲਾ ਸੀ, ਪੂਰਬ ਉਤਰ ਵਲ ਤ੍ਰਿਗਰਤਿ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀ ਕੰਢੀ ਤੇ (ਦੁਆਬਾ) ਨਾਲਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰਸਤਾ ਬਹੁਤ ਬਿਖੜਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮਲ੍ਹੀ ਜੇਹੇ ਜੋਧੇ ਆਦਿ ਗਣਾਂ ਨਾਲ ਸਭ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਹੋਣਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਬਿਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਸੌ ੧੦੦ ਵਰਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਖਤਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸਨ ਆਏ, ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਮਾਨੇਂਦਰ ਇਥੋਂ ਦੀ ਹੋਕੇ ਗਿਆ, ਜੋ ਮਥਰਾ ਨੂੰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਕੇ ਮਾਗਧ ਦੇ ਰਾਜੇ ਪੁਸਪਾ ਮਿਤਰ (ਸੰਗ) ਨਾਲ ਜਾ ਭਿੜਿਆ, ਪਰ ਉਥੋਂ ਹਾਰ ਖਾਕੇ ਮਥਰਾ ਅਤੇ ਓਸਦੇ ਕੋਲ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਦਬ ਕੇ ਮਥਰਾ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਈ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੋਰਯ ਰਾਜ ਤੋਂ ਲੋਕ ਰਾਜ ਦੀ ਪਰਥਾ ਭਾਵੇਂ ਬਣੀ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਪਰ ਮੋਰਯ ਰਾਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤੀ ਸਿਰ ਕਢ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਾਨੇਂਦ੍ਰ ਦੇ ਮਗਾ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਬਾਠ ਕੰਗ ਤੇ ਮਾਨ ਆਦਿ ਗੁਣਾਂ ਨੇ ਅਪਣਾ ਸੰਗ ਬਣਾ ਕੇ ਲੋਕ-ਰਾਜ ਅਸਥਾਪਨ ਕੀਤਾ ਮਾਨਾਂ ਨੇ ਮਹਿਤ ਪੁਰ ਕੰਗਾਂ ਨੇ ਕੰਗ ਡਲਾ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ (ਕਾਂਗੜੀ) ਕੁਕਰਾਂ ਕੋਕਰੀ ਵਸਾਈ। ਮਲ੍ਹੀ ਲੋਕ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਜੈ ਪੁਰ ਦੇ 'ਕਰਕੋਟ ਨਗਰ' ਆਬੂ ਪਰਬਤ ਦੇ ਅਚਲ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਰਾਜੇ ਬਣ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਤਿਹਾੜੇ ਤੇ ਕੁਕਰਾਂ ਹੇਹਰਾਂ ਅਤੇ ਮਾਨਾਂ ਦਾ ਪਰਜਾ ਤੰਤਰ ਰਾਜ ਸੀ। ਸੰਨ ਈ: ਤੋਂ ੫੭ ਵਰਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਬਿਕ੍ਰਮਾ ਦਤ ਨੇ ਉਜੈਨੀ ਦਾ ਰਾਜ ਸਕਾਂ ਤੋਂ ਖੋਹਿਆਂ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਜਿਸ ਗਣ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਰੁਮਸਾਂਮ ਤਾਈ ਪਰਜਾ ਤੰਤ੍ਰ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਉਸ

'ਬਾਣ ਭੁਟ ਨੇ ਸਿਰੀ 'ਕਰਸ਼ ਚਰਿਤ' ਵਿਚ ਜਮਨਾ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਮੈਣ ਦੁਆਬ ਤਕ ਸਿਰੀ ਕੰਠ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਬਨੇਸਰ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਦੇ ਪਾਟ ਨੂੰ ਸਥਾਣੂ ਈਸਰ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਉਥੇ ਉਰਲਾ ਸਤਲੁਜ ਦਾ ਉਦਾਲਾ 'ਤਿਹਾੜਾ' ਅਜਤਕ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਗ ਵਿਚ ਮਾਲਵਾ ਅਜੇ ਪੰਜਾਬ ਭਰ ਦੇ ਸਭ ਕਬੀਲੇ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਆਏ ਹੋਏ ਸਕ ਜਾ ਛਤ੍ਰਪਮਾਂਨ ਤੇ ਕੰਗ ਆਦਿ ਸਨ। ਬਿਕ੍ਰਮ ਦਿਤ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਸਨ ਪਰ ਤਿਹਾੜੇ ਵਿਚ ਕਿਲਾ ਮਲ੍ਹੀਵਾਲ ਦੇ ਮਲ੍ਹੀ ਲੋਕ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਚਮਕੇ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ੫੦ ਵਰੇ ਪਿਛੋਂ ਔਣ ਵਾਲੇ ਪਾਰਥੀਆ ਵਾਹ ਅਤੇ 'ਪਹਿਰਾਤ' ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਗਏ ਅਤੇ ਏਹਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬਸਕੇ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਦਾ ਸੁਖ ਭੋਗਣ ਲੱਗੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਏਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਨਾਲ ਬੜਾ ਜੁਧ ਭੀ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਰਾਜ ਬਲ 'ਮਯ' ਜਾਂ 'ਮੋਰਾ' ਨੇ ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਖੋਹਕੇ ਜਗਰਾਂਵਾਂ ਦੇ ਥਾਂ 'ਮੋਰਾ ਬਧ' ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਥੇਹੁ ਜਗਰਾਉਂ ਮੰਡੀ ਦੇ ਨਾਲ ਕੌਂਕਿਆਂ ਵਲ ਨੂੰ ਪਿਆ ਹੈ। ਮਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਕੇ ਡਾਂਗੀਆਂ ਕੋਲ 'ਬਾਹੋਨ ਪੁਰ' ਬੱਧਾ, ਕੁਕਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਕੋਕਰੀ ਛਡਾਕੇ ਮੋਰਾ ਬਧ ਵਸਾਇਆ ਜਿਸਦਾ ਥੇਹੁ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਤਲਵੰਡੀ ਅਤੇ ਕੋਕਰੀ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਹੈ। ਉਥੋਂ ਮੋਰਾ ਬਧ ਦੀਆਂ ਦਮੜੀਆਂ ਪੈਸੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਦੁਆਬੇ ਦਾ 'ਮਯਰੋ' ਜਾਂ 'ਮਉ' ਅਤੇ ਤਿਹਾੜੇ ਦਾ 'ਮੋਗਾ' ਭੀ ਏਸੇ ਨੇ ਵਸਾਇਆ ਸੀ ਪਰ ੫੦ ਬਰਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ੨ ਗੋਡਾ ਫਰਨੇਸ (ਗੁਟਫਰ) ਦੇ ਮਰਜਾਣ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਫੇਰ ਸਵਤੰਤ੍ਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਤਿਹਾੜੇ ਉਪਰ ਉਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ 'ਖਹਡਰ' ਆਦਿ ਦੇ ਖਹਰਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਲੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਪਿੰਡ ਢਾਹਕੇ ਉਥੇ ਆਪਣੇ ਬਸਾਏ। (ਤਖਾਣ ਬੱਧ ਆਦਿ ਕਈ ਪਿੰਡ ਖਹਰਿਆਂ ਦੇ ਉਦੋਂ ਦੇ ਬਝੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਤੇ ਗਿਦੜ ਵਿੰਡੀ,ਅਬੂਪੁਰਾ,ਅਤੇ ਮਨਸੂਰੀਆਂ ਵਾਜਣ ਤਾਂ ਪਾਰ ਦੇ ਖਹਰੇ ਫੌਜੂ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਆਕੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਬਸੇ ਹਨ) ਸਿਧਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਲਛਮਣ ਜਤੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੱਲੀਆਂ ਅਤੇ ਖਹਰਿਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਬਿਗਾੜ ਪਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਛਮਣ ਜਤੀ ਅਤੇ ਅਸ਼ਟਾਂਗ ਕੋਟ ਦੇ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਨੇ ਖਹਰਿਆਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਜੰਡੂ ਸਿੰਘਾਂ ਆਦਿ ਅਤੇ ਤਿਹਾੜੇ ਦੇ ਮੋਰਾ ਬੱਧ ਆਦਿ ਨੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਥਾਂਵਾਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਤਾਂ ਖਹਰਿ ਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਪਿੰਡ (ਜਿਤਵਾਲ ਕੋਲ) ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਕੇ ਤਖਾਣ ਬਧ ਬੰਨਿਆਂ, ਲਛਮਣ ਜਤੀ ਨੂੰ ਮਾਰ*ਦਿਤਾ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਚੜਿਕ ਕੋਲ ਮਾੜੀ ਮਲੀਆਂ ਵਿਚ ਡਿਗਾ, ਅਤੇ ਧੜ ਮਾੜੀ ਮੁਸਤਫਾ ਕੋਲ ਡਿੱਗਾ। ਕਾਲੇ ਅਸਟਾਂਗ ਕੋਟ ਨੂੰ ਖਹਰਿਆਂ ਨੇ ਉਜਾੜ ਦਿਤਾ, ਏਹ ਗਲ ਸੰ: ੧੨੫੦ ਈ: ਦੇ ਲਗ: ਦੀ ਗਲ: ਹੈ। ਰਿਸਯੀਕ ਗਣ ਦੀ ਯੂਹੀ ਕੁਸ਼ਾਣ ਬੰਸ ਦਾ ਰਾਜੇ ਕਨਿਸ਼ਕ ਨੇ ਸੰ: ੫੦ ਈ: ਵਿਚ ਕਾਬਲ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਪੁਰਸਾ ਪੁਰ (ਪਸ਼ਾਉਰ) ਬੰਨਿਆ ਅਤੇ ਫੇਰ ਮਥਰਾ ਤੇ ਕਨੌਜ ਤਕ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾਲਿਆ।

ਉਸਨੇ ਜਲੰਧਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿ ਨਿਧੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਕੇ 'ਤਿਹਾੜੇ' ਅਤੇ ਹਠੂਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ। ਚੀਨ ਨੂੰ ਜਿਤ ਕੇ ਕਰ ਦੇ ਗਹੇ ਵਿਚ ਓਥੋਂ ਦੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਰਖਿਆ। ਇਹ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਤਿਹਾੜੇ ਦੀ ਸੋਭਾ ਅਤੇ ਭਾਗ ਦੇ ਸੁਨਹਰੀ ਦਿਨ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਨਿਸ਼ਕ ਅਤੇ ਚੀਨ ਦੇ ਸ਼ਹਿਜਾਦੇ ਅੱਜ ਕੱਲ ਦੇ ਸਿਮਲੇ ਵਾਂਗ ਇਥੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿਚ ਗਰਮੀ ਕਟਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਝਬਦੇ ਕਨਿਸ਼ਕ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਵਾਸਦੇਵ ਤੋਂ ਨਾਗ ਬੰਸੀਆਂ ਨੇ ਮਥਰਾ ਖੋਹ ਲਿਆ।

*ਅਸਲ ਖੋਜ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ, ਮਾੜੀਆਂ ਦੁਆਬੇ ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਕਈ ਹਨ। ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਸਾਡੇ ਧੜ ਹੈ ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਾਂ ਤਿਹਾੜਾ ਫੇਰ ਅਗੇ ਵਾਂਗ ਸਵਤੰਤਰ ਹੋਗਿਆ। ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ 'ਬਲਰਾਮ' ਦੇ 'ਬਾਸੀ' ਅਤੇ ਗੁਆਲੀਏਰ ਦੇ ਛਿਧ (ਸਿੰਧ) ਜੋ ਉਨਾਂ ਕੁਸ਼ਾਣਾਂ ਦੇ ਛਤ੍ਰਪ (ਛੋਟੇ ਸੂਬੇ) ਸਨ, ਇੰਨਾਂ ਨੇ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਬਿਲਗਾ ਅਤੇ ਬੰਡਾਲਾ ਆਦਿ ਨਗਰ ਵਸਾਏ ਤੇ ਦੋ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਦੂਜੇ ਕਈਆਂ ਗਣਾਂ ਸਮੇਂ ਗਣ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਲੰਮੇ ਅਤੇ ਭਰੋਵਾਲ ਦੇ ਤਤਲੇ ਭੀ ਇਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਨ। ਜੋ ਜੋ ਕਿ ਰਿਸ਼ੀਕ ਗਣ ਦੀਆਂ ਸਾਖਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜੇਹੂੰ ਸੇਹੂੰ ਦਰਿਆਂਵਾਂ ਤੋਂ ਕੁਸਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਏ ਸਨ। ਪਰ ਸਮੁੰਦਰ ਗੁਪਤ ਨੇ ੩੫੦ ਈ: ਵਿਚ ਸਭ ਗਣਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਕੇ ਏਕ ਤੰਤਰ ਸਮੰਤ ਰਾਜ ਅਸਥਾਪਨ ਕਰਕੇ ਗਜਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਹੀ ਸਦਾ ਲਈ ਪਕਾ ਕਰਕੇ ਪਿਛਲੇ ਗਣਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸਫਨੇ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਹਉਲਾ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਸੰਨ ੨੫੦ ਈ: ਤੋਂ ਸੰਨ ੩੫੦ ਈ: ਤਕ ਦੋ ਸਦੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਘਟਣਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਏਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬੜਾ ਧੁੰਦਲਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੋਜ ਦੇ ਜੋਗ ਹੈ। ਫੇਰ ਸਮੁੰਦਰ ਗੁਪਤ ਦੇ ਪੁਤਰ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ (ਬਿਕ੍ਰਮਾ ਦਿਤ) ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਜੋਧੇ ਗਣਾਂ ਤੇ ਮਲੀ ਅਤੇ ਅਰਜਨਾਇਨਾਂ ਆਦਿ ਨਾਲ ਜੁਧ ਹੋਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸਦੇ ਵਡੇ ਭਾਈ ਰਾਮ ਗੁਪਤ ਦਾ ਉਕਤਗਣਾਂ ਦੇ ਸੰਘ ਨਾਲ ਜੋ ਜੁਧ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਬੜਾ ਹੀ ਸੁਆਦਲਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਵਿਤਾਂਤ ਇਉਂ ਹੈ। ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਮੁੰਦਰ ਗੁਪਤ ਮਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਵਡਾ ਪੁਤਰ ਰਾਮ ਗੁਪਤ, ਮਲ ਤੇ ਜੋਧੇ ਗਣ ਤੋਂ 'ਕਰ' ਮੰਗਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਨੇ ਦੇਣ ਤੋਂ ਉਕਾ ਹੀ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਕਿਉਂ ਕਿ ਸਮੁੰਦਰ ਗੁਪਤ ਨੇ ਸਿਆਣਪ ਕਰਕੇ ਏਸ ਪ੍ਰਬਲ ਲੜਾਕੇ ਸੰਘ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਈਨ ਹੀ ਮਨਾਈ ਸੀ। 'ਕਰ' ਲੈਣਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਰਾਮ ਗੁਪਤ ਨੇ ਰਾਜ ਦੇ ਮਦ ਵਿਚ ਆਕੇ ਉਨਾਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਏਸ ਸੰਘ ਵਿਚ 'ਮਲਾਂ ਵਾਲੇ' ਨਾੜੇ' ਦੇ ਮੱਲੀ ਜਨੇਰ ਦੇ ਜਵਾਨ, ਜੋਧੇ, ਤੇ ਅਰਜਨਾਇਨ ਇਹ ੪ ਪ੍ਰਬਲ ਗਣ ਸੀ। ਜੁਧ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਕੋਲ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੋਧਿਆਂ ਨੇ ਬੜੀ ਸੂਰਮਗਤੀ ਦਿਖਾਈ, ਅਤੇ ਰਾਮ ਗੁਪਤ ਦਾ ਅਜੇਹਾ ਨਕ ਵਿਚ ਦਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਛਡਾਉਣੀ ਔਖੀ ਹੋ ਗਈ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਣੀ ਜੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਉਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਧੀ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਨੂੰ ਉਜੈਨ ਵਿਚ ਇਸ ਹਾਰ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਲਜਾ ਆਈ। ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਇਕਠੀ ਕਰਕੇ ਉਜੈਨ ਤੋਂ ਆਕੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਤਾ। ਅਤੇ ਫੇਰ ਜੋਧੇ ਗਣਾਂ ਨਾਲ ਆ ਟੱਕਰਿਆ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਨਾ ਬਿਗੜ ਸਕਿਆ। ਨਾਲੇ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਰਾਣੀ ਤਾਂ ਜਨੇਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ 'ਜਾਨਿਆਂ' ਕੋਲ ਹੈ। ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਦਾ ਖਿਆਲ ਛਡਕੇ ਜਨੇਰ ਨੂੰ ਸਿਧਾ ਆਇਆ। ਅਤੇ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਬੁਛਾੜ ਨਾਲ 'ਜਨੇਰ' ਵਿਚ ਕਤਲ ਆਮ ਅਰੰਭ ਦਿਤਾ। ਕਿਲਾ ਢਾ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਅਗੋਂ ਨਾੜਿਆਂ ਵਾਲੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਯਾਰ ਮਲੀ ਗਣ ਅਤੇ ਪਿਛੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਲਖੀ ਜੰਗਲ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਜੋਧੇ ਆਦਿ ਗਣਾਂ ਨੇ ਪਿਛਿਉਂ ਗੁਪਤਾਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਸਿੱਧੀ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਨਾਲੇ ਜਦੋਂ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਕਿਲਾ ਢਾਹੁਣ ਤੋਂ ਭੀ ਰਾਣੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਮਲਾਂ ਵਾਲੇ ਨਾੜੀਂ ਭੇਜ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਬਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਨਕ ਰਗੜ ਕੇ ਜੋਧਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਧੀ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਗੁਪਤ ਰਾਜ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਕੋਲੋਂ ਭੀ ਸੁਤੰਤਰ ਰਹੋਗੇ। ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਮੋੜਕੇ ਮੇਰੀ ਲਜਾ ਰਖੋ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਤੇ ਉਦਾਰਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਗਰਭ ਵਤੀ ਰਾਣੀ ਗੁਪਤ ਰਾਜ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾਈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬੜਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੋਧਾ ਕੁਮਾਰ ਗੁਪਤ ਜੰਮਿਆ। ਜਿਸਨੇ ਸੰਨ ੪੫੫ ਬਿ: ਵਿਚ ਉਜੈਨੀ ਦੇ "ਓਲਿਕ" ਗੁਜਰਾਂ ਅਤੇ ਕਨੌਜ ਦੇ ਮੌਖਰੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ 'ਤੋਰਪਾਨ' ਹੂੰਨ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਫੇਰ ਛਡ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਾੜ ਦਿਤਾ। ਰਾਜੇ ਕੁਮਾਰ ਗੁਪਤ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਭਾਵੇਂ ਅੱਗੇ ਭੀ 'ਕਾਰਸਕਰ' ਗੋਤ ਦੇ ਵੈਸ਼ ਹੋਣ ਕਰਕੇ 'ਜਾਟ' ਕਹਾਉਂਦੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ 'ਬੈਸ' ਜਟ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਈ। ਇਹ ਸੰ: ੩੯੦ ਈ: ਦੀ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਸੰਨ ੪੦੦ ਈ: ਤੋਂ ੫੫੦ ਈ: ਤਕ ਸਾਲਿਬਾਹਨ ਯਾਦਵ ਦੀ ਬੰਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਉਪਰ ਸਮੰਤ ਸ਼ਾਹੀ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਪਿਛੋਂ ਆਪਣੀ ਹੀ ਬੰਸ ਦਾ (ਸਾਲਾਂ ਬੱਧੀ ਰਾਜ ਕੀਤਾ) ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਂਗਲੇ ਦੀ ਬਾਰ ਵਿਚ ਭੱਟੀ ਮਾਲਵੇ ਸਰਾਉ ਤੇ ਹੰਸ ਰਾਉ ਆਦਿ ਬੜੇ ਪ੍ਰਬਲ ਚਉਧਰੀ ਸਨ। ਤਿਹਾੜੇ ਵਿਚ ਸਮਰਾਉ ਤੇ ਬਿਸਰਾਮਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਸਨ। ਓਦੋਂ ਭੀ ਹਠੂਰ, ਮਊ, ਮੋਗਬੱਧ, ਮਉਨਾਵਾਂ ਤੇ ਜਨੇਰ ਕੇਂਦ੍ਰੀ ਨਗਰ ਸਨ। ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਮੁਖ ਵੱਡਾ ਤਿਹਾੜਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਵੱਸੋਂ ਸਵਾ ਲੱਖ ਦੀ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਗੁਜਰਾਤ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਏ ਈਰਾਨੀ ਸ਼ੱਕ (ਸ਼ਾਹ ਰਾਜਾ) ਬੰਸ ਦਾ ਮਾਨਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਏ ਕੰਗ (ਸ਼ਕ) ਕੰਗ ਗੜ (ਕਾਂਗੜ) ਚਉਧਰੀ ਸਨ। ਨਾਲੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਲੱਧ ਕੋਟ ਤਕ ਸਰਾਉਂ ਅਤੇ ਨਾਲ ਬਾਰਨ ਪੁਰ (ਨਾਗੇ ਦੀ ਸਰਾਇ) ਵਿਚ ਤ੍ਰੇਹਣ ਗਣ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਸਨ। ਸੰ: ੪੫੫ ਈ: ਵਿਚ ਤਾਤਾਰੀ ਦੀ ਬਟੂ ਕੌਮ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹ ਆਈ। ਉਸ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਲੈਕੇ(ਬੱਲਭੀ ਪੁਰ) ਤਕ, ਫੇਰ ਉਥੋਂ ਉਜੈਨ ਆਬੂ, ਨਗਰ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਕੇ ਤਿਹਾੜੇ ਦਾ ਭੀ ਥੇਹ ਕਰ ਦਿਤਾ ਪਰ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਗਣਾ ਨੇ ਕੁਮਾਰ ਗੁਪਤ ਦੀ ਮਦਦ ਤੇ ਹੋ ਕੇ ਜ਼ਾਲਿਮ ਹੂੰਨ ਰਾਜ ਨੂੰ ਮਾਲਵਾ ਅਤੇ ਮਦ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਪੁਤਰ ਮਿਹਰ ਗੁਲ ਨੇ ਸਿਆਲ ਕੋਟ ਅਤੇ ਸਾਂਗਲੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਕਾਬੂ ਕਰਕੇ ਅਪਣੇ ਦੇਸੋਂ ਅਵਾਣ ਆਵਾਣਿਆਂ ਅਤੇ ਹੈਫਤਾਲਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਮੰਗਾਕੇ ਦੋ ਵਾਰ ਮਾਲਵੇ ਤਿਹਾੜੇ ਤੇ ਉਜੈਨ ਨੂੰ ਖੂਬ ਨੱਕ ਚਣੇ ਚਬਾਏ। ਪਰ ਉਜੈਨ ਦੇ ਰਾਜੇ ਬਸੋਸਰਮਾ ਨੇ ਗੁਪਤਾ ਤੇ ਗਣ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸੰ: ੫੨੯ ਈ: ਵਿੱਚ ਮੁਲਤਾਨ ਕੋਲ 'ਖਰੂੜ' ਨਗਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਉਨਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਸਫਾਇਆ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਹਨਾ ਦਾ ਅਜ ਖੋਜ ਵੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਤਿਹਾੜੇ ਵਿੱਚ ਜੋ ਥੇਹ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਭ ਉਨਾਂ ਖ਼ਰਿਆਂ ਊਠਾਂ ਵਾਲੇ ਹੂੰਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪੁਰਾਣਾ ਵਿਰਾਟ ਨਗਰ ਫੇਰ ਤਿਹਾੜਾ ਆਖਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਬੜਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਨਗਰ ਉਨਾਂ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਅਜ ਕਲ ਕਿਰਾੜੀ ਵਾਲਾ ਥੇਹ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ ਜੋ ਗਾਲਬ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਸੰ: ੩੦੦ ਈ: ਤੋਂ ਕੁਝ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਜਰਾਤ ਤੇ ਆਭੀਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਇਆ। ਸੰਨ ੪੧੯ ਈ: ਵਿਚ ਬੰਧੁਵਰਮ ਦਸਪੁਰ (ਮੰਦਸੋਰ) ਵਿਚ ਗੁਪਤ ਰਾਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਓਲਿਕਰ ਵੰਸ ਵਿਚੋਂ ਮਾਂਡਲਿਅਕ ਰਾਜਾ ਸੀ। ਏਸ ਨੇ ਸੰਨ ੨੫੦ ਈ: ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਚ ਰਾਜ ਅਸਥਾਪਨ ਕੀਤਾ। ਸੰਨ ੩੦੦ ਈ: ਵਿਚ ਜੋ ਵਰਮਾ ਨਾਉਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਵਰਮਾ, ਉਸ ਦਾ ਨਰਾਵਰਮਾ ਹੋਇਆ। ਏਸ ਦੇ ਵੇਲੇ ਉਜੈਨੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਖੁੱਸ ਗਈ, ਤੇ ਦਸਪੁਰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੋਈ। ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਵਿਸਵ ਵਰਮਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਬੰਧਵ ਵਰਮਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਯਸੋਧਰਮਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਹੋਇਆ, ਏਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਉਤੇ ਸਣੇ ਮਧ ਪ੍ਰਦੇਸ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ੫੩੨ ਈ: ਵਿਚ ਮੁਲਤਾਨ ਕੋਲ 'ਖੁਹਰੂੜ' ਉਤੇ ਸਕਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇਹੀ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਜੋ ਮੁੜ ਕੇ ਪਿਛੋਂ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਆਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੫੯੦ ਈ: ਵਿਚ ਏਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਵਿਸ਼ਨ ਵਰਧਨ ਥਾਨੇਸਰ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਕਰਮ ਕਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਸ਼ਵਰਧਨ* ਸਾਰੇ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦਾ ਛੇਕੜਲਾ ਹਿੰਦੂ ਸਮਰਾਟ ਰਾਜਾ ਹੋਇਆ। ਏਸ ਦਾ ਬੰਸ ਸੰਨ ੬੪੭ ਈ: ਵਿਚ ਮੁੱਕ ਗਿਆ। ਏਸ ਬੰਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਕਬੀਲੇ, ਲੋਕ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੰਤ੍ਰਤਾ ਨਾਮ ਮਾਤ੍ਰ ਸੀ। ਏਸ ਲਈ ਅੰਤਿਮ ਸ੍ਰੀ ਹਰਸ਼ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਠੂਰ ਤੇ ਤਿਹਾੜੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਉੱਨਤੀ ਹੋਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਰਧਨ ਬੰਸ ਦਾ ਸੂਬਾ ਹਠੂਰ ਤਕ ੬੦੦ ਮੁਰੱਬਾ ਮੀਲ ਵਰਗ ਵਿਚ ਅਰਥਾਤ ਜ਼ੀਰੇ ਤੋਂ ਮੋ ਤਕ ਇਕ ਬਾਹੀ, ਉਥੋਂ ਰਾਇਪੁਰ ਤੇ ਛਪਾਰ ਤਕ ਦੂਜੀ, ਤੇ ਛਪਾਰ ਤੋਂ ਲੋਹਟਵਦੀ, ਗਹਿਲਾ ਤੋਂ ਤਖਤੂਪੁਰਾ, ਮੋਗਾ ਤੇ ਜ਼ੀਰੇ ਤਕ ਤੀਜੀ ਕਰਮ ੩੩੫-੩੫-੪੫ ਮੀਲ ਵਿਚ ਸੀ, ਏਹ ਤਿਹਾੜੇ ਦਾ ਪਾਟ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਤਕ ਭੀ ਏਸ ਪਾਟ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕ ਪੁਆਧ, ਦੁਆਬਾ, ਅਤੇ ਜੰਗਲ਼ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤਿਹਾੜਾ ਕਰਕੇ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਇਲਮ, ਅਕਲ, ਬੋਲੀ, ਰੂਪ, ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਤੇ ਇਕਸਾਰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਪਾਟ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਗਰ ਤਾਂ ਹਠੂਰ ਹੀ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਮੋਗੇ ਕੋਲ ਤੂਰਾ ਦੇ ਪੰਜ ਪਿੰਡ ਅਰਥਾਤ ਕੋਰੋਟਾਣੇ, ਖੋਸੇ, ਭਿੰਡਰ, ਖੇਲੇ ਤੇ ਨੈਣਪਾਲ ਆਦਿ (ਦਾਖੇ ਦੇ ਥਾਂ) ੧੪੪੦ ਈ: ਤੋਂ ਅਗੋਂ ਬੜੀ ਰੌਣਕ ਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਸਿਰਕੱਢ ਅਤੇ ਠੁੱਕ ਵਾਲਾ ਖੇੜਾ ਉਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਥੇਹੁ ਉਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਸਾ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ 'ਤਿਹਾੜੇ' ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਾਉਂ ਭੀ 'ਤਿਹਾੜਾ' ਹੀ ਰਖਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਜੇ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਨੇ ਸੰਨ ੧੫੪੦-੪੫ ਵਿਚ ਕਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਪਸ਼ੌਰ ਤਕ ੧੪੦੦ ਮੀਲ ਲੰਬੀ ਸੜਕ ਹੀ ਬਣਵਾਈ ਸੀ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਨਾ (੧੪੮੧ ਈ:) ਤਕ ਭੀ ਅਜੇ ਬੱਝਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਹਠੂਰ ਤੋਂ ਜਗਰਾਉਂ, ਤਿਹਾੜਾ, ਨੂਰ ਮਹਿਲ ਜਾਂ ਧਰਮ ਕੋਟ, ਡੱਲਾ, ਆਦਿ ਵਿਚ ਦੀ ਕਚੀ ਸੜਕ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮਾਝੇ ਤੇ ਪਛਮੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਹੋ ਏਥੋਂ ਦੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਟੁਕੜਾ ਬੜਾ ਆਬਾਦ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਧਰਮ ਕੋਟ, ਜਨੇਰ, ਤਿਹਾੜਾ, ਜਗਰਾਉਂ, ਬੱਧਣੀ ਅਤੇ ਹਠੂਰ ਏਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਤੇ ਬਿਉਪਾਰ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਸਨ। ਇਹ ੨੫੦ ਬਰਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਤਿਹਾੜੇ ਉਪਰ ਛੇਕੜਲੀ ਨੂਰੀ ਛੱਟਾ ਸੀ ਇਸ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮੋਹਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦੇ ਥਾਨੇਸਰ ਦਿੱਲੀ, ਅਜਮੇਰ ਅਤੇ ਮਥਰਾ, ਗਵਾਲੀਅਰ ਉਤੇ ਪੰਜ ਹੱਲੇ ਹੋਏ ਪਰ ਤਿਹਾੜੇ ਉਪਰ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੀ ਰਹੀ। ਸੰਨ ੧੦੧੨ ਈ: ਦੇ ਹੱਲੇ ਤੋਂ ਬਠਿੰਡੇ ਵਾਲੇ ਬਿਨੈ ਪਾਲ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਸਾਰਾ ਅਮਲਾ ਲਾਹੌਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਠਿੰਡਾ ਨਾਮ ਮਾਤਰ ਦਾ ਹੀ ਕੇਂਦਰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤੂਰਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਬਠਿੰਡਾ, ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਵਰਿਹਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਰਾਜ ਬੜੇ ਸੁਖ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ੧੨ ਵੀ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਦਿਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਿਥੀ ਰਾਜ ਚੁਹਾਨ ਦਾ ਰਾਜ ੧੧੭੦ ਈ: ਤੋਂ ੧੧੯੩ ਤਕ ਰਿਹਾ, ਉਹ ਤੂਰਾਂ ਦਾ ਦੋਹਤਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤਿਹਾੜੇ ਲਈ ਸੁਖ ਦਾ ਰਾਜ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਸ਼ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ੬੫੫ ਈ: ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਸੰਮਤ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਦਮ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜ ਥਾਈਂ ਥਾਈਂ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਜੈਸੇ ਰਾਸਟਰ ਕੂਟਾਂ ਨੇ ਧਾਰਾ ਨਗਰੀ ਵਿਚ,

*ਏਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹਦੇ ਬੜੇ ਭਾਈ ਰਾਜ ਵਰਧਨ ਦਾ ੪ ਵਰਸ਼ ਰਾਜ ਰਿਹਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਿਸਨ ਰਾਜ (ਉਪੇਦ੍ਰ) ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਅਚਲ ਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਚੰਦ੍ਰਾਵਤੀ ਵਿਚ ਫੇਰ ੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਧ ਰਾ ਨਗਰੀ ਦਾ ਬਿਸਾਲਦੇਵ ਜਾਂ ਬੀਸਬ ਦੇਵ, ਚੌਹਾਣ ਨੇ, ਸਾਂਭਰ ਮਤੀ ਤੇ ਕਨੌਜ ਵਿਚ ਤੂਰਾਂ (ਤੁਮ ਰਾਂ) ਨੇ, ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਚ ਸਲੰਕੀਆਂ ਨੇ ਬੰਧੇਲ ਖੰਡ ਤੇ ਮਧ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਚੰਦੇਲਾਂ ਨੇ, ਅਤੇ ਭਟਨੇਰ ਵਾਲੇ ਬਿਨੈਪਾਲ ਵਰਿਯਾਰ ਨੇ ੭੧੨ ਵਿਚ ਬਠਿੰਡਾ ਦਾ ਰਾਜ ਅਸਥਾਪਨ ਕੀਤਾ, ਉਸਦੇ ਅਧਾਰ ਪਰ ਨਾਂਉ ਮਾਤ੍ਰ ਹੀ ਤਿਹਾੜਾ ਆਦਿ ਮਾਂਡਲਿਕ ਚਰੁਧਰੀ ਜੋ ਵਾਸਿਤਵ ਵਿਚ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸੀ ਹੋਰ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਸਵਤੰਤ੍ਰਤਾ ਭੋਗਦੇ ਰਹੇ।ਰਾਜ ਪੂਤ ਰਾਜ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਔਣ ਤਕ ਲਗ ਭਗ ੫੦੦ ਵਰਸ਼ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਉਪਰ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਬਹਾਦਰੀ ਜਾਹਦ ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਪਰ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਦਾ ਰਲਿਵਾਂ ਸੰਗ ਜਾਂ ਇਕ ਛਤ੍ਰ ਰਾਜ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਾਲਾ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਜੀਵੀ ਲੋਕ ਰਾਜ ਅਜਿਹਾ ਭੁਲਿਆ ਜਾਣੀ ਦਾ ਇਹ ਕਦੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ,ਅਤੇ ਨਾਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਲੁਟਾਂ-ਮਾਰਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਬੌਂਦਲੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਜਾ ਇਤਨੀ ਬੇ ਅਣਿਖੀ ਬੇ ਖਬਰੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਸਵਤੰਤ੍ਰਤਾ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਅਨਾਜ ਸਾਰਖੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਭੀ ਕੁਦਰਤ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਬਿਨੈ ਪਾਲ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਬਠਿੰਡਾ, ਹਠੂਰ, ਸਨਾਂਮ, ਸਰਹੰਦ, ਪੈਲ, ਤਿਹਾੜਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਜਨੇਰ ਆਦਿਕ ਮੁਖ ਨਗਰ ਸਨ। ਹਠੂਰ ਬੜਾ ਸੂਬਾ,ਅਤੇ ਛੋਟਾ ਸੂਬਾ ਤਿਹਾੜਾ ਸੀ ਪਰ ਤੂਰਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ (੯ ਵੀ) ਸਦੀ ਤੋਂ (ਤਿਹਾੜਾ) ਮੁਖ ਨਗਰ ਅਤੇ ਜਨੇਰ ਬਹੁਤ ਉੱਨਤ ਹੋਇਆ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਨੇਰ ਦਾ ਲੁਹਾਰ ਖਾਨਾ (ਲੁਹਾਰਾ) ਤੇਲੀਵਾੜਾ ਰਜੀਵਾਲੇ-ਜੋਕਾਂ-ਸਿੰਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਗਗੜੇ ਵਿਚ ਨਾਗਰਕ ਕਿਲਾ, ਜਨੇਰ ਵਿਚ ਤ੍ਰਖਾਣ, ਖੋਸਿਆ ਵਿਚ ਅਤੇ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾ ਬਹੁਤ, ਖੋਸੇ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ, ਭਿੰਡਰ ਅਤੇ ਪੰਜ ਤੂਰ ਆਦਿ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਿਹਾੜੇ ਦੀ ਬੜੀ ਰੌਣਕ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਤ੍ਰਿਕੋਣ ਭੀ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਵਧ ਗਈ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਮਾਉ ਤੋਂ ਦਾਖਾ ਦੇ ਪਾਰ ਲੋਹਟ ਵੱਦੀ ਤੇ ਬਧਣੀ ਤੇ ਧਰਮਕੋਟ ਆਦਿ ਬੀ ਸੋਧ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਤਿਹਾੜਾ ਹੀ ਕਹਾਂਉਦਾ ਹੈ। ੭੯੯ ਈ: ਤੋਂ ਲੈਕੇ ੧੩੩੦ ਈ: ਤਕ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਉਪਰ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ,ਅਤੇ ਜੰਤਾ ਉਪਰ ਸਿਧਾਂ-ਨਾਥਾਂ-ਵੇਦਾਂਤੀਆਂ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਜੈਸੀ ਅਤਿਤਾਈ ਅਤੇ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਕੌਮ ਨੇ ਦੂਰੋਂ ਆਕੇ ਸੌਖਾ ਹੀ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਲੁਟ ਲਿਆ। ਅਤੇ ਤਿਹਾੜੇ ਦੇ ਭੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਨਗਰ ਅਠੂਰ ਬਹੀਦ ਪੁਰ ਅਤੇ ਮੋਰਾ ਬਧ ਆਦਿ ਮੰਝਾਂ ਨੇ ਜੈਸਲਮੇਰ ਤੋਂ ਔਣ ਵਾਲੇ ਨਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ (ਮੰਝਾਂ) ਨੇ ਬਰਬਾਦ ਕਰਕੇ ਅਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਸਾ ਲਏ। ਅਰਥਾਤ ਸੇਖ ਚਰੋ (ਤੁਲਸੀ ਰਾਮ) ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਪੀਰ ਮਖਦੂਦ ਜਹਾਨੀਆਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਗਈ। ੧੩੩੦ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਅਠੂਰ ਤੇ ਬਹੀਦ ਪੁਰ (ਡਾਂਗੀਆਂ ਦਾ ਬੇਹ) ਨੂੰ ਫੂਕਕੇ ਅਠੂਰ ਸਾਹਜਾ ਪੁਰ ਬਸਾਏ ਫੇਰ ਸੌ ਬਰਸ ਪਿਛੋਂ ਆਂਡਲੂ ਹਲਵਾਰਾ ਤੇ ਤਲਵੰਡੀ ਵਸਾਏ ਅਤੇ ਮੁਖ ਨਗਰ ਅਠੂਰ ਨੂੰ ਥਾਪ ਕੇ ਤਿਹਾੜੇ ਦੇ ਤਕੜੇ ਹਿਸੇ ਉਪਰ ਚੌਧਰ ਬਣਾ ਲਈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਰਥਾਤ ੧੪੦੦ ਈ: ਦੇ ਲਗ-ਭਗ ਜਗਰਾਵਾਂ ਦੇ ਬਲੋਚਾਂ ਦੀ ਭੀ ਚੌਧਰ ਸੀ ਪਰ ਥੋੜੇ ਹੀ ਬਰਸਾਂ ਵਿਚ ਮੰਜਾਂ ਨੇ ਤੂਰਾਂ ਦੇ ਵਸਾਏ ਹੋਏ ਤਿਹਾੜੇ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਕੇ ਅਪਣੀ ਚੌਧਰ ਬਣਾ ਲਈ। ਤਿਹਾੜੇ ਦੇ ਪਛਮੀ ਹਿਸੇ ਤੇ ਸੋਲਵੀ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤਕ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਦੇ ਪੁਤਰ ਈਸੇ ਖਾਂ ਮਲ ਨੇ ਕੋਟ ਈਸੇ ਖਾਂ ਵਸਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰਿਆਸਤ ਬਣਾ ਲਈ। ਧਰਮ ਕੋਟ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੀਆਂ ਜੜਾਂ ਤਕ ਈਸੇ ਖਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਆਂਡਲੂ-ਹਲਵਾਰਾ-ਤਲਵੰਡੀ-ਅਠੂਰ-ਜਗਰਾਉਂ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਅਠੂਰਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਤਮਾਵਸ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੪੫੦ ਈ: ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਮੰਝਾਂ ਨੇ ਤਿਹਾੜੇ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ ਡਾਂਗੀਆਂ ਬ੍ਰਹਮਣ ਰਾਜੇ (ਤੂਰਾਂ ਦੇ ਪਰੋਹਤ) ਇਸਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਸਦੀ ਵਿਚ ਅਠੂਰ ਦੇ ਮਾਰਨ ਸਮੇਂ ਹੀ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਮਾਰ ਲਏ ਸਨ। ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਬੇਟ ਕੋਲ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਵਾਹ ਲਗੀ ਅਪਣੇ ਪੰਥੀ ਨਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਭਾਈ (ਮੰਝ ਮੁਲਾਨੇ ਦੁਆਬੇ ਤਕ ਆਬਾਦ ਕਰਕੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ (ਮੰਝ) ਕੀ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਬਣਾ ਲਈ ਗਈ। ੧੫ ਵੀ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਹੋਣ ਤੇ ੧੫੧੦ ਈ: ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਏਸ ਪਰਗਣੇ ਦੇ ਧਰਮ ਕੋਟ ਅਤੇ ਤਿਹਾੜੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਸਤਿ ਮਾਰਗ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਪਵਿਤ੍ਰ ਅਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ਪਧਾਰੇ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਿਹਾੜੇ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਗਿਦੜ ਵਿੰਡੀ ਤੇ ਸੋਢੀ ਵਾਲ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਰ (ਬਿਰ੍ਹੌਲੀ ਸਾਹਬ) ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਜਗਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂਕੀ ਵਾਬ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਸੋਢੀਵਾਲ, ਗਿਦੜ ਵਿੰਡੀ, ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ, ਮਨਸ਼ੀਹਾਂ ਆਦਿਕ ਨੇ ਸ੍ਰੀਸੰਤੋਖਸਿੰਘਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘਜੀ ਅਤੇ ਦਾਸ ਲਿਖਾਰੀ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸੰਤਾਂ ਮਹੰਤਾਂ ਆਦਿਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਕੇ ਇਕ ਭਾਰੀਦੀਵਾਨ ੨ਮਾਘ ੧੯੯੮ਬਿ:ਨੂੰ ਰਖਕੇ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਜਿਸਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ(ਗੁਰੂਨਾਨਕਹਰਗੋਬਿੰਦਸਰ)ਸਾਹਿਬਜੀ ਦੀਆਂਸੁੰਦਰਇਮਾਰਤਾਂਬਣੀਆਂ ਏਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕੁਝ ਦਿਨ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅ ਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪਤਣ ਹਰੀ ਕੇ, ਧਰਮ ਕੋਟ, ਝਿੜਾ ਇੰਦਰਗੜ, ਰਾਮ ਸਰ, ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਵਿਚ ਦੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਹੋਇ ਏਥੇ ਪਧਾਰ ਕੇ ੨ ਮਹੀਨੇ ੧੦ ਦਿਨ ਰਹਕੇ ਦਾਇਆ ਵਡਾ ਤਿਹਾੜਾ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਤੇ ਗਾਲਬ ਆਦਿ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰਦੇ ਰਹੇ। ਸਿਖ ਦੌਲਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲੀਲਾਂ ਤੇ ਜਨੇਤ ਪੁਰੇ ਦੇ ਵਲ ਕੇਂਬ ਵਾਲਾ ਛਪੜ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਏਥੇ ੬ਵੇਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਮੰਝਾਂ ਨਾਲ ਭਾਰਾ ਜੁਧ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤਿਹਾੜੇ ਦੀ ਮੰਝਕੀ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਤਿਹਾੜੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਾਫ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਦ ਭੀ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਕਰੋ, ਗਊ ਗਰੀਬ ਦਾ ਬਧ ਕਰੋ ਉਦੋਂ ਹੀ ਤਿਹਾੜੇ ਨੂੰ ਸਤਲੁਜ ਦੀ ਢਾਹ ਲਗ ਜਾਇਆ ਕਰੇਗੀ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਅਦਬ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਸੁਖ ਨਾਲ ਵਸੇਗਾ। ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਨੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗੀ ਅਤੇ ਅਗੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣ ਤੇ ਪੱਕੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਸਤਲੁਜ ਨੂੰ ਜ਼ਾਮਨ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਸਰੋਵਰ ਉਦੋਂ ਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹਨਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਣ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸੁਣੇ ਹਨ। ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ੧੬੩੦ ਈ: ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦਾ ਹੈ। ਇਸਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਥੇ ਤਿਹਾੜਾ ਦਾਇਆ ਪੁਰਾਣਾ, ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ, ਗਾਲਬ, ਸਿਧਵ, ਲੀਲਾਂ ਇਹ ਪਿੰਡ ਹੀ ਵਸੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਰੋਹੀ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਝਾਂ ਨੇ ਕਿਰਾੜੀ ਵਾਲੇ ਥੇਹ ਤੇ ਤਿਹਾੜਾ ਬੰਨਿਆਂ, ਫੇਰ ਢਾਹ ਲਗੀ ਤਾਂ ਸੋਢੀ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਸਿਵੀਆਂ ਵਲ ਅਧ ਕੋਹ ਤੇ ਬੱਝਾ ਉਥੇ ਢਾਹ ਲਗੀ ਤਾਂ ਤੀਜੀ ਬਾਰ ਬੋਲੀ ਸਾਹਬ ਕੋਲ ਅਧ ਕੋਹ ਤੇ ਤਿਹਾੜੇ ਦੇ ਰਾਹ ਵਲ ਬੱਝਾ ਫੇਰ ਚੌਥੀ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਬ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਝਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਪੰਜਵੀ ਵਾਰ ਢੈਹਕੇ ਉਥੇ ਬੱਝਾ ਜਿਥੇ ਅੱਜ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਭੀ ਰਾਏ ਅਹਮਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਰਿਆ ਨੇ ਫੇਰ ਢਾਇਆ। ਦੇਖੋ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸਫਾ ੨੯੭੨

ਲੰਮੇ ਪਿੰਡ ਆਗਮਨ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਿੰਡ ਲੰਮੇ (ਜਟਪੁਰੇ) ਆਏ ਜੋ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ ਜੋ ਰਾਇਕੋਟ ਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ ਦੋ ਮੀਲ ਤੇ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਾਸ ਰਾਇ ਕੱਲਾ ਜੋ ਮੰਝਾਂ ਦਾ ਚੋਧਰੀ ਸੀ ਅਤਿ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਕੁਝ ਭੇਟਾ ਲੈਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ । ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੀ ਪਤਸ਼ਾਹ ਮੈਂ ਆਪਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਚਾਹੋ ਸੇਵਾ ਲਵੋ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਿਹਾੜਾ ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਨਗਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਖੇ ਬਹੁਤ ਤੁਰਕ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸਨੂੰ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ:-

"ਨਗਰ ਤਿਹਾੜਾ ਬਡ ਬਸੈ ਲਾਖਹੁ ਨਰ ਜਾਂਹੀ ।
ਹੁਤੇ ਤੁਰਕ ਤਹਿ ਦੁਸ਼ਟ ਬਡ ਨਿਸ਼ਚੈ ਅਘਮਾਂਹੀ ।
ਗੋਬਧ ਪਾਪੀ ਬਹੁ ਕਰਹਿ ਸੁਨਿ ਕੱਲਾ ਰਾਊ ।
ਪਾਪ ਸਮੀਪੀ ਹੋਨ ਤੇ ਮਨ ਸਹਿ ਨ ਸਕਾਊ ।"

(ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸੂ: ਅਸੂ ੪੯ ਸਫਾ ੨੯੭੨)

ਇਸ ਨਗਰ ਤਿਹਾੜੇ ਦੇ ਵਿਚ ਗਊ ਬੱਧ ਹੋਣ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਰਾਏ ਕੱਲੇ ਦੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਤਿਹਾੜੇ ਵਿਚ ਬੁਚੜ ਖਾਨਾ ਸੁਣਕੇ ਇਸਨੂੰ ਨਾ ਸਹਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਭਾਰੀ ਫੌਜ਼ ਲੈ ਕਿ ਤਿਹਾੜੇ ਦੇ ਚੌਗਿਰਦ ਘੇਰਾ ਘਤ ਕੇ ਇਕ ਸਾਲ ਭਰ ਜੰਗ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ । ਫੇਰ ਕੁਝ ਸਿਆਣੇ ੨ ਆਦਮੀ ਮਿਲਕੇ ਆਏ, ਕਿ ਹੇ ਰਾਏ ਤੁਮ ਕਿਉਂ ਲੜ ਰਹੇ ਹੋ । ਨਹੱਕ ਹੀ ਕਿਤਨੇ ਬੰਦ ਮਰ ਗਏ ਤੇ ਮਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਆਪੋ ਵਿਚ ਲੈਣਾ ਦੇਣਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ । ਤਾਂ ਰਾਇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੋਬਧ ਕਰਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਉ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜੰਗ ਭੀ ਲੜਾਂਗਾ ਅਤੇ ਲਖਾਂ ਰੁਪਏ ਭੀ ਖਰਚ ਕਰਾਂਗਾ । ਇਤ ਆਦਿ ਬਚਨਾਂ ਤੋਂ ਤਿਹਾੜੀਆਂ ਨੇ ਲਚਾਰ ਹੋ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਅਗੇ ਵਾਸਤੇ ਗੋਬਧ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ । ਤਦ ਰਾਇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕੋਈ ਜਾਮਨ ਦਿਓ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜੰਗ ਕਰਾਂਗਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਮ ਕਤੇਲਾਮ ਹੋਵੇਗੀ । ਆਖਰ ਸਤਲੁਜ ਨੂੰ ਜਾਮਨ ਮਨਿਆ ਗਿਆ । ਜੋ ਤਿਹਾੜੇ ਤੋਂ ਸਤ ਕੋਹ ਤੇ ਭਰਤ ਪੁਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਵਗਦਾ ਸੀ । ਕੀਤੇ ਹੋਇ ਵੇਅਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋਨੋ ਧਿਰਾਂ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕਨਾਰੇ ਪੁਜ ਗਈਆਂ ਤੇ ਥੋੜਾ ਠਹਰ ਕੇ ਫੇਰ ਜਾਪ ਕੀਤਾ ਉਪਰੰਤ ਸਤਲੁਜ ਨੂੰ ਜਾਮਨ ਮਨਿਆ ਕਿ ਜੇ ਤਿਹਾੜੀਏ ਜ਼ਾਮਨੀ ਤੋਂ ਹਾਰ ਜਾਣ ਤਾਂ ਹੇ ਸਤਲੁਜ ਤੂੰ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਉਣਾ ਹੈ ਤੇ ਜ਼ਾਮਨੀ ਪੂਰੀ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਤ ਆਦਿ ਲਿਖਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਤਿਹਾੜੀਆ ਨੇ ਰਾਇ ਤੋਂ ਖਹਿੜਾ ਛਡਾਇਆ ।

"ਨਗਰ ਤਿਹਾੜਾ ਬਡ ਬਸੈ ਚਹੁ ਬਰਨ ਖੁਲਾਸਾ ।"

ਕੁਝ ਕਾਲ ਬਾਦ ਤਿਹਾੜੇ ਗੋਬਧ ਹੋਇਆ ਸੁਣ ਕੇ ਰਾਇ ਨੇ ਸਤਲੁਜ ਨੂੰ ਜਾਮਨੀ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ । ਤਿਹਾੜਾ ਜੋ ਸਤ ਕੋਹ ਵਿਚ ਬਸਦਾ ਸੀ, ਸਤਲੁਜ ਨੇ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਢਾਹ ਲਾਕੇ ਫਨਾਹ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਜਦ ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਜਾਮਨੀ ਤੋਂ ਹਾਰਨ ਤੇ ਏਹ ਡੰਡ ਮਿਲਿਆ ਹੈ । ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰਕੇ ਅਰਦਾਸਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਦਰਿਆਓ ਢਾਹ ਲੈਣ ਤੋਂ ਹਟਿਆ । ਏਹ ੧੭੪੦ ਈ: ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੀ ਗਲ ਹੈ ।

ਇਸ ਬਾਰਤਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਕੇ, ਖੰਡਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਤਾਂ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਭਾਗੀ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵਰੁ ਭੀ ਪਾਇਆ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤਰ ਰਾਏ ਅਹਮਦ ਨੇ ੧੭੩੫ ਈ: ਵਿਚ ਰਾਏਕੋਟ ਬਸਾ ਕੇ ਜਗਰਾਉਂ ਆਦਿ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਤਿਹਾੜੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਨਗਰ ਵਣਾਇਆ ਅਤੇ ਜਗਰਾਂਵਾ ਦੇ ਮੌਲਵੀਆਂ ਨੂੰ ਫੇਰ ਦੀਵਾਨ ਲਛਮੀ ਨਰੈਣ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਦੀਵਾਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਣਾਇਆ ਜੋ ਤਿਹਾੜੇ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮਲੇਰੀਆਂ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਭੀ ਰਹਿ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਰਾਏਕੋਟ ਰਾਜ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸਮਝਦਾ ਹੋਇਆਂ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੇਵਕ ਅਤੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਦਾ ਸਜਣ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪੋਤੇ ਅਲੀਆਸ ਨੇ ਮੌਲਵੀਆਂ ਦੇ ਹਥ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਅਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਗਿਲਜਈ ਨੂੰ ਵਡੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਕੁਤਬੇ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ੬੦੦ ਜੁਆਨਾਂ ਦੀ ਜੰਗੀ ਮਦਦ ਦਿਤੀ। ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਪਤੀ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸਭ ਰਿਆਸਤ ਖੋਹ ਲਈ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਬਠਿੰਡੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਤਕ, ਜੋ ਸਾਰਾ ਤਿਹਾੜਾ ਸਿਧਵਾਂ ਦਾਖਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੁਆਧ ਦੇ ਕਈ ਪਰਗਣੇ ਰਲਾ ਕੇ ਕਈ ਲਖ ਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਖੰਡੇ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਨੂੰ ਲੈ ਗਿਆ, ਜੋ ਆਗਿਆ ਤੋਂ ਵਿਰੁਧ ਬੇ ਅਦਬੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰੇ ਦੇ ਬੀੜ ਕੋਲ ਜਾਕੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਤਬਕਣ ਤੇ ਖੰਡਾ ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਉਛਲ ਕੇ ਵਖੀ ਵਿਚ ਧਸਿ ਗਿਆ ਅਤੇ ਘੋੜਾ ਬੇ ਬਸਾ ਹੋਣ ਤੇ ਪੈਰ ਰਕਾਬ ਵਿਚ ਫਸ ਸਿਰ ਭਾਰ ਕੇ ਡਿਗਦਾ ਹੋਇਆ ਘਸੀਟਦਾ ਹੋਇਆ ਮਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਕਬਰ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ † ਹੈ। ਉਹਦੇ ਮਰ ਜਾਣ ਤੇ ਉਸਦੀ ਰਾਣੀ ਭਾਗਭਰੀ ਲਾਵਲਦ ਹੀ ਗਈ ਤੇ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਜੀਊਂਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਏਕੋਟ; ਕੋਟਲੀ, ਮੋਰਕਰੀਮਾਂ ਅਤੇ ਰਾਨਕੇ ਇਹ ਚਾਰ ਪਿੰਡ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਹੋਰ ਸਾਰੀ ਰਿਆਸਤ ਬੰਡ ਚੁੰਡ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਤਿਹਾੜੇ ਦਾ ਪਰਗਣਾ ਸਿਧਵਾਂ ਬੇਟ ਦੇ ਨਾਉਂ ਹੇਠ ਅਤੇ ਦਾਖੇ ਦਾ ਪਰਗਣਾਂ ਆਹਲੂ ਵਾਲੀਏ ਨਵਾਬ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਗਰਾਉਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸੀ। ਸੰ ੧੭੭੯ ਈ. ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਇਹ ਰਾਜ ਬਰਬਾਦ ਹੋਣ ਤੇ ਤਿਹਾੜੇ ਦਾ ਧਰਮ ਕੋਟ ਤਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਕਪੂਰਥਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲ ਆ ਗਿਆ, ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਗਰਾਵੀਂ ਮੁਹਕਮ ਦੀਨ ਦੀ ਖਾਂਨਗਾਹ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵਲ ਦੇ ਪਾਸੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣਵਾਇਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਖੇਤਾਂ ਦਾ ਅਗਾ ਹੁਣ ਭੀ ਇਸੇ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿਧਵਾਂ ਬੇਟ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹੁਣ ਤਕ ਹੈ, ਜੋ ਖਤਰੀਆਂ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਬਣ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਸਿਖ ਰਾਜ ਪਿਛੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲਿਆ। ਰਾਏਕੋਟ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਰੀਕਾਰਡ ਦੀਵਾਨ ਲਛਮੀ ਨਾਰਾਇਣ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਦਾਜ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਸਿਖ ਰਾਜ ਦਾ ਸਮਾਂ :— ੧੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਰਾਏ ਕੋਟ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਕੋਟ ਦੇ ਇਲਾਕ ਵਿਚ ਮਨਸੂਰ ਵਾਲ ਤੋਂ ਸਰਦਾਰ ਦਸੋਂਦਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਨੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਖੜੀ ਕਰ ਕੇ ਛੁਛਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ

---

†ਏਥੇ ਰਾਏ ਅਲੀਆਸ ਦੇ ਮਰਨ ਦਾ ਪਤਾ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਲਗਣ ਤੇ ਓਸੇ ਜਗਾ ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਸੰਦੂਕ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਏਥੇ ੪੦ ਦਿਨ ਵਾਸਤੇ ਅਮਾਨਤ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਰਖੀ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ੪੦ ਦਿਨ ਦੇ ਬਾਦ ਫੇਰ ਲੈਜਾਕੇ ਅਪਣੇ ਕਬਰ ਗਾਹ ਵਿਚ ਦਫਨਾਈ ਗਈ। ਜਿਸ ਜਗਾ ਅਮਾਨਤ ਸੀ ਉਸ ਜਗਾਹ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਜੋਂ ਇਟਾਂ ਦਾ ਥੜਾ ਹੈ। (ਇਹ ਗਲ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਆਦਮੀ ਤੋਂ ਸੁਨਣ ਵਿਚ ਆਈ ਹੈ)। ਜੋ ਰਾਮ ਗੜ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਿਖ ਦੌਲਤ ਤੇ ਸਵਦੀ ਦੇ ਸੰਨ ਵਿਚ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਖੰਡਾ ਸਿਰੋਪਾਉ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਭਾ ਵਿਖੇ ਸਥਾਪਤ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ। ਝਟ ਹੀ ਇਹ ਮਿਸਲ ਮੁਦਕੀ ਆਦਿ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਲਧੜਾਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੀ ਮਾਲਕ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਧਰਮ ਕੋਟ ਜ਼ੀਰੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸਰਦਾਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ (ਕੰਗ) ਡਲੇ ਵਾਲ ਵਾਲੇ ਨੇ ਅਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਲਿਆ, ਜੋ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਤਕ ਉਸ ਦੀ ਬਸ ਵਿਚ ਰਿਹਾ, ਸਰਦਾਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਧਰਮ ਕੋਟ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਓਥੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣਾ ਕੇ ਦੋਬਾਰੇ ਬਣਾਈ ਸੀ।

ਨਵੇਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਸੋਂ :– ਇਹ ਗਲ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ ਕਿ ਤਿਹਾੜੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਤਿੰਨ ਵਖੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਤ੍ਰਿਕੋਣ ਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪਰਗਣੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ਉਤੇ ਪਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ (ਬੈਰਾਟ ਨਗਰ) 'ਜਨੇਰ' ਅਤੇ 'ਅਠੂਰ' ਫੇਰ 'ਵਿਸਨੂੰ ਰਾਤ' ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮੋਹਦ ਪੁਰ ਜਨੇਰ ਅਠੂਰ ਤਿਹਾੜਾ (ਬੈਰਾਟ ਨਗਰ) ਦੇ ਥੇਹ ਉਤੇ ਅਤੇ ਸਨੇਤ (ਲੁਧਿਆਣੇ ਕੋਲ) ਕੋਲ ਪ੍ਰਸਿਧ ਨਗਰ ਸਨ। ਫੇਰ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਤਿਹਾੜਾ, ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਵਾਲਾ, ਮਲਾਂ ਵਾਲੇ ਨਾੜੇ, ਜਨੇਰ ਮੋਗ ਬਸ (ਜਗਰਾਵਾਂ) ਦੇ ਥਾਂ ਮੋਗਾ ਕੋਕਰੀ ਅਤੇ ਅਠੂਰ ਇਹ ਕੇਂਦਰੀ ਨਗਰ ਬਣੇ। ਬਾਹਾ ਤੇ ਬੁਟਰ ਕੌਮ ਦੇ ਵਸਾਏ ਹੋਏ ਬੁਟਰ ਤੇ (ਮਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਡਾਗੀਆਂ ਦੇ ਥੇਹੁ ਦੇ ਥਾਂ) ਛੂਠਕ (ਸੂਸਕ) ਬੈਹਕ ਤੇ ਬੋਦਲੇ ਆਦਿ ਟਕਸਿਲਾ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਬਾਹਾਂ ਤੇ ਖੈਹਰਿਆਂ ਦੇ ਬਧੇ ਹੋਏ (ਤਖਾਣ ਵਧ) ਬੈਹਕ ਪੁਰ ਅਤੇ ਬੈਹਣੀ ਵਾਲ ਆਦਿ ਖੇੜੇ 'ਵਡੇ ਪਿੰਡ' ਤੇ ਪੰਡੋਰੀਆਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਤਿਹਾੜੇ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਸਨ। ਹੂਰਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਿਸ਼ਨੂੰ ਰਾਤ ਦਾ ਵਸਾਇਆ ਹੋਇਆ ਤਿਹਾੜਾ ਦੁਬਾਰੇ ਵਸਿਆ, ਜੋ ਹੂੰਨਾਂ ਨੇ ਪਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਨਾਲੇ ਲਗਦੀ ਪੰਜ ਤੂਰਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਪੰਜ ਤੂਰ ਘੋਸੇ ਭਰੋਵਾਲ ਨੈਣ ਜੋ ੧੪੪੦ ਈਸਵੀ ਦੇ ਲਗ ਪਗ (ਜੂਹ) ਢਾਹੇ ਦੇ ਪਾਸੇ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਹ ੧੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਵਡੀ ਸਵੱਦੀ ਕਰਕੇ ਵਸਦੀ ਹੈ। ਭਿੰਡਰ (ਧਰਮ ਕੋਟ) ਕੋਲ ਆਦਿ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪਿੰਡ ਵਸੇ ਅਤੇ ਇਹ ਭੀ ਕਈ ਵਾਰ ਉਜੜ ਕੇ ਵਸਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਜੈਸੇ ਕੋਕਰੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਕਰਾਂ ਤੇ ਬੁਟਰਾਂ ਨੇ ਬੱਧੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖੈਹਰਿਆਂ ਬਾਹਾਂ ਨੇ ਉਜਾੜਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਮੋਰਾਪੁਰ ਰਖਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਥੇਹੁ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਕੋਲ ਹੈ, ਉਥੇ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾੜਿਆ ਤੇ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਵਾਲਾ ਤਾਲ ਜਾਂ ਤਲਵੰਡੀ ਵਸਾਈ, ਉਹ ਭੀ ਮੱਝਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਉਜੜੀ ਅਤੇ ਬੁਟਰਾਂ ਦੀ ਪਤੀ ਨੇ ੫੦੦ ਸੌ ਬਰਸ ਤੋਂ ਵਡਾ ਦਾਇਆ ਬੰਨ੍ਹਿਆ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕਈ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ਇਥੇ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ, ਇੰਦਰਗੜ੍ਹ ਭੀ ਬੱਝ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰੇ ਨਾਲ ਸਦਾ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀਵਾਲੇ ਦਾ ਕਬੀਲਾ ਇਥੇ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਇੰਦਰਗੜ੍ਹ ਤੇ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਬਝੇ ਹਨ, ਓਦੋਂ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਚਲੀ ਆਉਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਕ ਸੰਬੰਧ ਆਦਿ ਦੀ ਕੋਈ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ੨–੩ ਫਰਵਰੀ ਸੰਨ ੧੯੫੧ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਦਾਸ ਦੇ ਨਿਮਾਣੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਆਪਸ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਮੁਹੱਬਤ ਤੇ ਸਾਕ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਸਿਲਸਲਾ (ਮੱਲ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਇੰਦਰਗੜ੍ਹ ਦੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ, ਸਰਦਾਰ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਗੁਰਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਜਿਊਂ ਪਿੰਡ ਬਝੇ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਹੋਇਆ ਹੈ) ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ। ਸਿਧਵਾਂ ਬੇਟ ਇੰਦਰਗੜ੍ਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਵਸਿਆ ਹੈ, ਬੇਟ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਮੰਝ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਲਗ ਭਗ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੪ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਰਾਏਕੋਟ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਬਣਨ ਤੋਂ ਚੋਖੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਵਡਾ ਸ਼ੇਰਪੁਰ ਰਾਏ ਕਲ੍ਹੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵਸਿਆ। ਬਡੀ ਗਾਲਬ ੧੫ਵੀਂ ਸਦੀ ਗਿਲ ਲਸਾਈ ਤੋਂ ੧੬ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਗਾਲਬ ਵਸੇਂ ਸੀ। ਸਿਵੀਆਂ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ੧੭ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਗਾਲਬ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਬਝਾ ਸਿਵੀਆਂ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਗੋਤ ਹੈ, ਕੁਕਰਾਂ ਤੇ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਨਾਲ ਇਹਨੂੰ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਸਿਵੀ ਨਗਰ (ਕੋਟਲੇ ਕੋਲੋਂ) ਤੋਂ ਆਏ ਹਨ। ਸੰਗਰੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਵੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਆਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਓਥੋਂ ਰਾਏਕੋਟ ਕੋਲ ਫੇਰ ਵਸੀਆਂ, ਓਥੋਂ ਉਠ ਕੇ ਇਹ ਤਿਹਾੜੇ ਵਿਚ ਵਸੇ ਹਨ। ਸੋਢੀਵਾਲਾ ਜਿਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਅਤੇ ਗਿਦੜ ਵਿੰਡੀ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਜੂਹ ਵਿਚ (ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੋਲੀ ਸਾਹਿਬ ਹੈ) ੧੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਸੋਢੀ ਵਾਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਸੋਢੀ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਆਹੂਲਵਾਲੀਏ ਨੇ ਆਬਾਦ ਕਰਾਇਆ ਜੋ ਰਕਬਾ ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਘੋੜਾ ਫੇਰ ਕੇ ਰੋਕਿਆ, ਓਹੀ ੧੪੦੦ ਘੁਮਾਂ ਦਾ ਚੱਕ ਪਿੰਡ ਸੋਢੀ ਵਾਲੇ ਦਾ ਹੈ, ਇਥੇ ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੱਚਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੁਣ ਭੀ ਹੈ। ਅਬੂਪੁਰਾ ਮੈਲਸੀਹਾਂ ਅਤੇ ਗਿਦੜ ਵਿੰਡੀ ਫੌਜੂ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਖੇਹਰਿਆਂ ਤੋਂ ੧੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਖੇਹਰਿਆਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਬਝੇ, ਗਿਦੜ ਵਿੰਡੀ ਦਾ ਨਾਉਂ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚ (ਸ਼ੇਰ ਗੜ੍ਹ) ਹੈ। ਸਿਧਵਾਂ ਬੇਟ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਚੋਖਾ ਚਿਰ ਅਗੋਂ ਵਡੇ ਸਿਧਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਧੂ ਗੋਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਅਸਲ ਨਾਉਂ ਇਸ ਦਾ ਜੰਤਪੁਰਾ† ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ (ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ) ਰਾਇਕਿਆਂ ਨੇ ਰਖਿਆ ਸੀ, ਬਰਖਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਰਾਏਕੇ ਇਥੇ ਸਤਰ (ਰਾਣੀਆਂ) ਸਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ, ਗਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਮਹਿਤਪੁਰ ਤੇ ਜਗਰਾਉਂ ਸਿਆਲ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਹਲ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਸੀ ਰਾਣੀ ਦਾ ਖੂਹ ਅਤੇ ਹਵੇਲੀ ਅਜੇ ਤਕ ਰਾਇ ਕਿਆਂ ਦੀ ਹੈ ਸ਼ੇਰਪੁਰੇ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਲਸੀ ਖਾਨਾਂ ਸੀ। ਹਾੜ ਨੂੰ ਏਥੋਂ ਬੋਂਹਗੀ ਉਪਰ ਜੰਤ ਪੁਰੇ ਜਾਂ ਤਿਹਾੜੇ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਿਆਲ ਨੂੰ ਜਗਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਜਲਾਲਦੀਵਾਲ ਦੇ ਬੀੜ ਤੋਂ ਰਾਇ ਕੋਟ ਨੂੰ ਹਰ ਰੁਤ ਦੁਧ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਰਾਏ ਆਹਮਦ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਸਲੂਕ ਭੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਤਿਹਾੜੇ ਨੂੰ ਅਬਾਦ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਜਤਨ ਕੀਤੇ ਅਠੂਰ ਤੋਂ ਤਿਹਾੜੇ ਤਕ ਜੋ ਸੜਕ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਚੰਗੀ ਬਣਵਾ ਦਿਤੀ ਜੋ ਸੋਢੀ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੋਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੋਈ ਮੈਹਿਤ ਪੁਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਜੰਤ ਪੁਰਾ ਜਾਂ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਸੋਢੀ ਵਾਲ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਅਗੋਂ ਵਸਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੰਡਾਲੇ ਬੰਡਾਲੇ [ਦੁਆਬਾ] ਅਤੇ ਧਲੇ ਕਿਆਂ ਤੋਂ ਜੌਹਲ ਗੋਤ ਦੇ ਲੋਕ ਵਸੇ ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਹਨ ਵਰਤਮਾਨ ਜੁਗ ਵਿਚ ਇਹ ਪਿੰਡ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੁਹਰੈਲੀਆਂ ਵਿਚ ਸੀ ਟਿਬੀ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਹੀਰਾ ਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਮਹੰਤ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਕ ਸਨ ਸੰਤ ਹੀਰਾ ਦਾਸ ਬਹੁਤ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਉਕਤ ਲਹਿਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਮੁਖੀ ਸਜਣਾ ਦੇ ਨਾਮ ਵਰਨਣ ਜੋਗ ਹਨ। ਸੰਤ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਮੋਂਹਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਹੌਲਦਾਰ

† ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਲਫਜ਼ ਕਿਸਤ ਦਾ ਨਮੂਨਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਮਾਂਦਾਰ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਈ ਸੋਣ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ।

ਏਸੇ ਪਿੰਡ, ਇਸ ਇਤਹਾਸ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਨਾ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਤਿਆਰ ਕਰ, ਜਿਸ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਤਿਹਾੜੇ ਵਿਚ ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਹੋਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਅਮੋਲਕ ਸਮਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਮਲ੍ਹੀਆਂ ਵਾਲੀ ਤਲਵੰਡੀ ਇਹ ਕਈ ਵਾਰ ਉਜੜ ਕੇ ਬਹਿ ਤੇ ਵਸੀ ਹੈ ਹੁਣ ਤਿੰਨ ਕੁ ਸੌ ਬਰਸ ਤੋਂ ਫੇਰ ਵਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਏਥੋਂ ਦੇ ਬੁਟਰਾਂ ਨੇ ਦਾਇਆ ਬੰਨਿਆ ਕੁਝ ਮਲ੍ਹੀ ਚੁਘੇ ਜਾ ਰਹੇ ਅਰ ਕੁਝ ਮਲ੍ਹੀ ਵਾਲ ਤੇ ਸਿਧਵੀਂ ਅਤੇ ਏਥੇ ਆ ਵਸੇ ਏਥੋ ਦੇ ਸਿੰਘ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਭੀ ਬਹੁਤੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਭੀ ਤਤਪਰ ਹਨ।

ਸੰਨ ੧੯੪੭ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਵਸਦਾ ਤਿਹਾੜਾ ਫੇਰ ਉਜੜਿਆ, ਤੇ ਉਜੜ ਕੇ ਫੇਰ ਵਸਿਆ ਤੇ ਨਵ ਵਸਣ ਵਾਲੇ ਮੁਖੀ ਸਜਣਾ ਦੇ ਨਾਉਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸ: ਵਸਾਖਾ ਸਿੰਘ	ਸ: ਰਸਾਲਦਾਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਸ: ਨਾਜਰ ਸਿੰਘ
ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ	ਸੇਠ ਮਿਲਖੀ ਰਾਮ	ਸੇਠ ਅਮਰ ਚੰਦ
ਸੇਠ ਨਾਨਕ ਚੰਦ	,, ਅਰਜਨ ਚੰਦ	ਸ: ਮਘਰ ਸਿੰਘ
ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ	ਸ: ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਸਰਪੰਚ	ਸ: ਰਛਪਾਲ ਸਿੰਘ
ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੰ:	ਸ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ	ਸ: ਹਰਵੰਤ ਸਿੰਘ
ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ	ਜ: ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
ਸ: ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ	ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਸ: ਸਟਬਨ ਸਿੰਘ
ਸ: ਬ੍ਰਿਆਮ ਸਿੰਘ	ਸ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ	ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ
ਵੈਦਰਾਜ ਬੂੜਾ ਮਲ		

ਤਿਹਾੜੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਵਸੋਂ ਤੇ ਤਰਤੀਬ

ਤਿਹਾੜਾ ਮਿਯੂਨਸੀਪਲ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਹੱਦ ਤਿੰਨ ਕੋਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਕੋਣਿਆਂ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਵਡੇ ਦਰਵਾਜੇ ਸਨ।

੧ ਦਰਵਾਜਾ, ਮਹਿਤਪੁਰ, (ਜਿਥੇ ਗਰਮੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਬੇਗਮਾਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ) ਜੋ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਸੀ।

੨ ਦੂਜਾ ਦਰਵਾਜਾ, ਹਠੂਰ ਜਿਥੇ ਸਾਲ ਦੇ ਸਾਲ ਫੌਜੀ ਪਰੇਡਾਂ ਤੇ ਖੇਡਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ।

੩ ਤੀਜਾ ਦਰਵਾਜਾ, ਧਰਮਕੋਟ ਜਿਥੇ ਫੌਜੀ ਭਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ੨ ਸੀ।

ਤਿਨਾਂ ਦਰਵਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਕਚੀਆਂ ਸੜਕਾਂ, ਮਹਿਤਪੁਰ ਤੋਂ ਹਠੂਰ ਤੋਂ, ਤੇ ਅਠੂਰ ਧਰਮਕੋਟ, ਤੋਂ ਧਰਮਕੋਟ ਤੋਂ ਮਹਿਤਪਰ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਹਨਾਂ ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਵਸੋਂ:- ਤਿਹਾੜਾ ਸ਼ਹਿਰ ਜੋ ਲਖ ਦੋਲ੍ਹੀ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ ਇਸਦੀ ਵਸੋਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ, ਮਿਯੂਨਸੀਪਲ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਹੱਦ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਸਤਰਾਂ ਵਸਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ।

੧ ਰਾਜ ਮਹਿਲ, ੨ ਵਜ਼ੀਰ ਮੰਡਲੀ, ੩ ਅਹਲਕਾਰ, ੪ ਸਿਵਲ, ੫ ਮਿਲਟਰੀ, ੬ ਲਿਲਾਰੀ, ੭ ਧੋਬੀ, ੮ ਦਰਜ਼ੀ, ੯ ਘੁੰਮਿਆਰ, ੧੦ ਤੇਲੀ, ੧੧ ਮਾਲੀ, ੧੨ ਦੋਧੀ ੧੩ ਅਦਾਲਤੀ ਲੋਕ, ੧੪ ਘੋੜ ਅਸਵਾਰ, ੧੫ ਭੰਗੀ, ੧੬ ਨਾਈ, ੧੭ ਤ੍ਰਖਾਣ, ੧੮ ਮਰਾਸੀ, ੧੯ ਵੈਦ ਹਕੀਮ ਆਦਿ ।

ਇੰਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ । ਮਕਾਨਾਂ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ, ਮਹਿਕਮੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਬਾਗ, ਤੀਜੇ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਤਾਲ, ਚੌਥੇ ਬੈਠਨ ਵਾਲੀ ਜਗਾ, ਪੰਜਵੇਂ ਖੇਡਾਂ ਵਾਲੀ ਜਗਾ ।

ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਹਰ ਇਕ ਵਸਤੀ ਨੂੰ ਕਚੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਮਿਯੂਨਸੀਪਲ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਹੱਦੋਂ ਬਾਹਰ ਰਾਜ਼ਧਾਨੀ ਦਾ ਫੈਲਾਉ ਸੀ ।

ਜਲੰਧਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਬਠਿੰਡਾ, ਫਰੀਦਕੋਟ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੇ ਕਪੂਰਥਲਾ ਆਦਿ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸੀ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਜੋ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਥੇਹ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਇਹ ਸਭ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਸਨ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ

ਇਸ ਤਿਹਾੜੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਗੌਰਵਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ, ਤੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹੀ ਵਸੇਬਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ (ਜੋ ਆਪਸੀ ਫੁੱਟ ਈਰਖਾ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ) ਦੇ ਪਸਰੇ ਹੋਏ ਹਉਮੈ ਦੇ ਰੋਗ,ਧਰਮੋ ਹੀਣ ਰਾਜ-ਨੀਤੀ ਦੀਆਂ ਘੁੰਮਣ ਘੇਰੀਆਂ ਵਿਚ ਰਾਹੋਂ-ਘੁਥੀ ਹੋਈ ਸਿਖ ਜਨਤਾ ਨੂੰ, ਗੁਰਮਤਿ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਦਾ ਅਸੂਲ ਦਰਸਾਕੇ, ਗੁਰਸਿਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ, ਦਾਸ ਨੇ ਅਪਣੇ ਨਿਮਾਣੇ ਜਿਹੇ ਜਤਨਾ ਅਨੁਸਾਰ,ਗੁਰੂ ਭਰੋਸੇ ਤੇ, ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਪਰਉਕਾਰੀ, ਸਿਖੀ ਲਗਨ, ਤੇ ਪੰਥਕ ਪਿਆਰ ਰਖਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਇਕਤਰ ਕਰਕੇ, ਇਸ ਸਭਾ ਦੀ ਜਿਵੇਂ ਕਾਇਮੀ ਹੋਈ,ਤੇ ਇਸਨੇ ਆਪਣੇ ਨੀਅਤ ਕੀਤੇ ਮੁਖ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨ ਦੇ ਜਤਨ ਕੀਤੇ,ਤੇ ਦਸਵੰਧ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਦਿਤੇ ਦਾਨ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਨ ਲਈ,ਇਸ"ਮਾਲਵਾ ਇਤਹਾਸ" ਦਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਤੇ ਸਭਾ ਵਲੋਂ ਕੀਤੇ ਕੰਮ,ਇਸਦੇ ਮੈਂਬਰਾ,ਮੁਖੀ ਸੇਵਕਾਂ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ, ਦਸਵੰਧ ਕਮੇਟੀ, ਇਤਹਾਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਵਿਰਤਾਂਤ ਆਦਿ ਅਗਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਤੇ ਅੰਕਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਸੰਪਾਦਿਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ

ਦੇ

ਪ੍ਰਧਾਨ

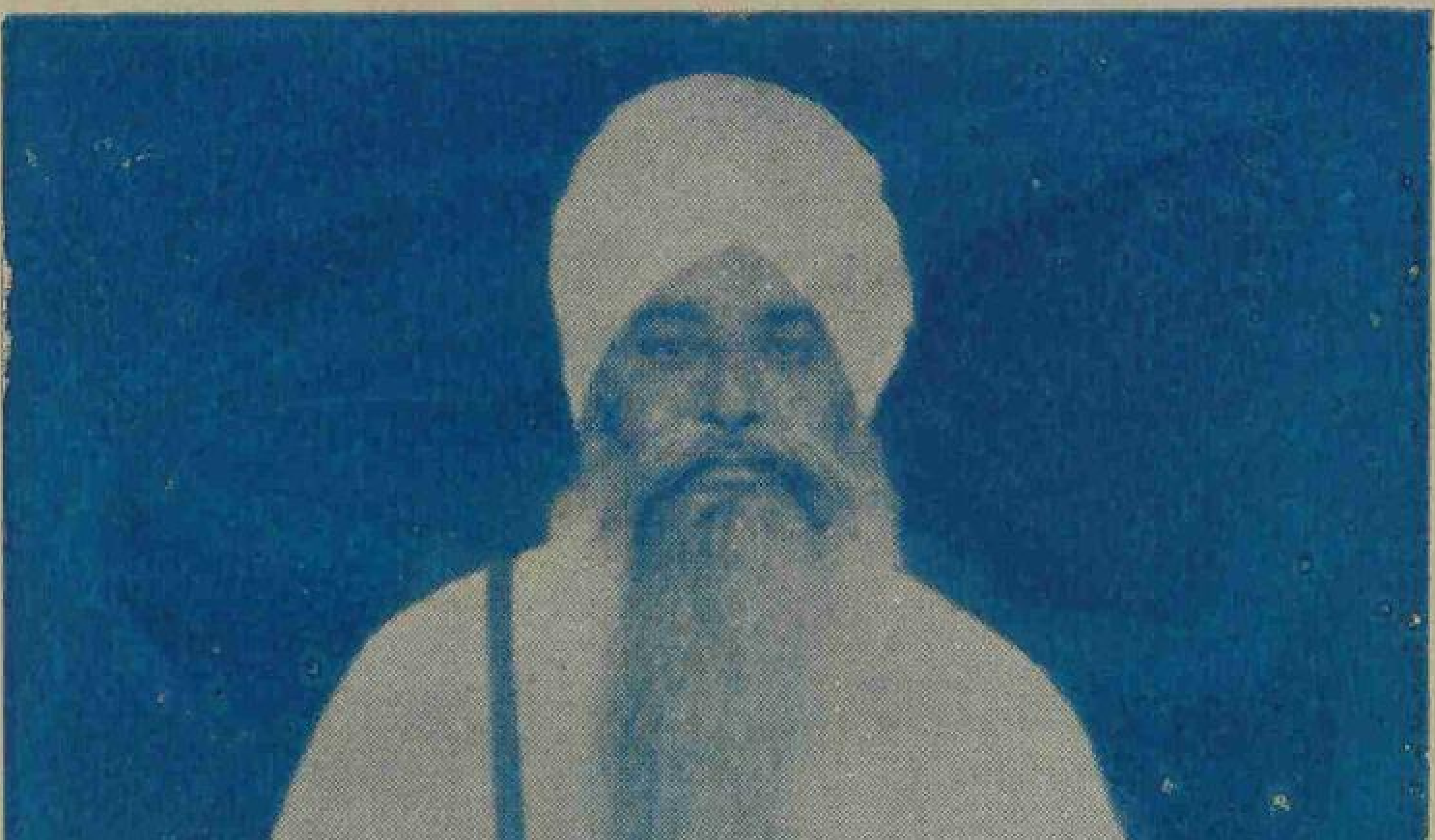

ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁ: ਪ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਦੇ ਕੁਝ ਜਨਰਲ ਮੈਂਬਰ ਸਾਹਿਬਾਨ

ਸੂਚੀ ਨੰ: ੧ ਜਿਨਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨੰਬਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸਫਾ ੧੩੬੯ ਤੇ ਦੇਖੋ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ।

ਗੁਰਮਤਿ ਰਾਮ ਨਾਮ ਪ੍ਰਗਾਸਹੁ ਸਦਾ ਰਹਹੁ ਸਰਣਾਈ ।
ਊਠਤ ਬੈਠਤ ਸੋਵਤ ਨਾਮ । ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਜਨਕੈ ਸਦ ਕਾਮ ॥

ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ

ਦਾ ਅਰੰਭ, ਦਸਵੰਧ ਕਮੇਟੀ, ਕੀਤੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਵਿਰਤਾਂਤ ।

੧ ਨਾਮ ਜਪਣਾ
੨ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ ।
੩ ਵੰਡ ਛਕਣਾ ।

ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ :-

ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਕੀ ਹਰਿ ਧੂੜ ਦੇਹ
ਹਮ ਪਾਪੀ ਭੀ ਗਤ ਪਾਹਿ ।

ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ :-

ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖਾਲਸਾ

ਅਰਸ਼ੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ, ਇਉਂ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ:-

ਖਾਲਸਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੀ ਫੌਜ ।
ਪ੍ਰਗਟਿਉ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮ ਕੀ ਮੌਜ ॥

ਸੋ ਅਗਲੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ, ਮਹਾਨ ਕਲਾਕਾਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਦਾਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਦੇਣ-"ਖਾਲਸਾ" ਦੀ ਪਦਵੀ, ਕਰਤਵ, ਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਆਦਿ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨਿਆਂ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਜਗਤ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਪ ਚਮਕਣਾਂ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਚਮਕਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿਖਾਂ ਦੇ, "ਦਸਵੰਧ" ਦੇਣ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝਕ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਤੌਰ ਤੇ ਅੰਕਤ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੇ ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ 'ਦਸਵੰਧ' ਦੇਣ ਦੀ ਜੋਤ ਜਗ ਉੱਠੀ, ਤਾਂ ਅਹੋ ਭਾਗ!

ਪ੍ਰਥਮ ਰਹਿਤ ਯਹਿ ਜਾਨ, ਖੰਡੇ ਕੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕੇ।
ਸੋਈ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਅਵਰਿਨਾ ਪਾਹੁਲ ਜੋ ਲਏ ॥

(ਰਹਿਤ ਨਾਮਾ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ)

"ਦਸਵੰਧ" ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਹੁਕਮ:-

"ਦਸ ਨਖ ਕਰਿ ਜੋ ਕਾਰ ਕਮਾਵੈ, ਤਾਂ ਕਰ ਜੋ ਧਨ ਘਰ ਮਹਿ ਆਵੇ ।
ਤਿਸਤੇ ਗੁਰ ਦਸਵੰਧ ਜੋ ਦੇਈਂ, ਸਿੰਘ ਸੁਜਸ ਬਹੁ ਜਗ ਮਹਿ ਲੇਈਂ ॥

[ਰਹਿਤ ਨਾਮਾ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ]

ਦਸਵੰਧ ਗੁਰੂ ਨਹਿ ਦੇਵਈ ਕੂੜ ਬੋਲ ਜੋ ਖਾਇ,
ਕਹੈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲਾਲ ਜੀ, ਤਿਸਕਾ ਕਛੂ ਨਾ ਬਸਾਇ।
ਗੋਲਕ ਰਾਖੈ ਨਾਹਿ ਜੋ ਛਲ ਕਾ ਕਰੇ ਬਪਾਰ,
ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸੁਨ ਨੰਦ ਜੀ ਭੋਗੇ ਨਰਕ ਹਜ਼ਾਰ।

[ਰਹਿਤ ਨਾਮਾ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ]

ਇਮਾਨਤ ਗੋਲਕ ਅਰ ਦਸਵੰਧ, ਘਰ ਮਹਿ ਰਾਖੇ ਤਜੇ ਮਸੰਦ।
ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਖ ਜੋ ਕਾਰ ਕਮਾਵੈ, ਤਾ ਕਰ ਜੋ ਧਨ ਘਰ ਮਹਿ ਆਵੈ।
ਕਾਰ ਭੇਟ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਜੋ ਹੋਇ, ਜਾਇ ਹਜ਼ੂਰ ਚੜਾਵੈ ਸੋਇ। [ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸੋਭਾ]
ਦਸਵਾਂ ਹਿਸਾ ਖਟਕੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਪਾਏ। (ਪ੍ਰਸਨੋਤਰੀ ਨੰਦ ਲਾਲ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਸੌਂਧੀਆ:-

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਵਿਚ ਇਹ ਪਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਸੰਤਾਨ ਅਰਥ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਭੁਝੰਗੀ ਹੋਵੇ ਤੱਦ ਅਸੀਂ ਉਸਦਾ ਦਸੌਂਧ ਗੁਰੂ ਅਰਥ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਜਦ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਭੁਝੰਗੀ, ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ, ਤੇ ਤੁਰਨ ਫਿਰਨ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ, ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਉਸਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਉਸਦਾ ਜੋ ਮੁਲ ਪਾਉਂਦੇ, ਉਸਦਾ ਦਸਵਾਂ ਹਿਸਾ ਗੁਰਦੁਵਾਰੇ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਤੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪੁਤਰ 'ਦਸੌਂਧੀਆ' ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਸੀ।

"ਗੁਰ ਕੋ ਸੁਤ ਦਸੌਂਧੀਆ ਕੀਨ" [ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ]

ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪੁਤਰ ਦਸੌਂਧੀਆ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਦ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿਖ ਖੁਦ ਮੁਖ-ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ, ਉਦੋਂ ਘਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਮਗਰੀ ਦਾ ਮੁਲ ਪੁਆਕੇ, ਦਸਵੰਧ ਕਢਦਾ, ਤੇ ਫੇਰ ਸਾਲ ਦੇ ਸਾਲ ਮੁਨਾਫੇ ਦੀ ਰਕਮ ਵਿਚੋਂ 'ਦਸਵੰਧ' ਕਢਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਦਸਵੰਧ, ਤਨ ਦਾ, ਮਨ ਦਾ, ਤੇ ਧਨ ਦਾ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ, ਆਪਣੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਉਚਾਰਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦਸਵੰਧ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੈ।

ਜੋ ਬਾਬੇ ਕੇ ਦਾਮ ਨ ਦੈ ਹੈ, ਤਿਨ ਤੇ ਗਹਿ ਬਾਬਰ ਕੇ ਲੈਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਤੋਂ ਸਿਧ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖ ਧਰਮ ਵਿਚ, ਅਪਣੀ ਕਮਾਈ ਵਿਚੋਂ ਦਸਵਾਂ ਹਿਸਾ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ।

ੳ ਪ੍ਰਾਸਰ ਰਿਖੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਗ੍ਰਿਹਸਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਲ ਆਮਦਨ ਵਿਚੋਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਅਰਥ ਇਕੀਵਾਂ ਹਿਸਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਏ ਪਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਤੀਹਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਦੇਵੇ।

ਅ ਦਸਵੰਧ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਬਾਈਬਲ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ।

ਇਸ ਦਸਵੰਧ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਨਿਯਮ ਵੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ,,

੧ ਦੀਨਾਂ, ਦੁਖੀਆਂ, ਅਨਾਥਾਂ ਦੀ ਸਾਰ ਲੈਣੀ।

੨ ਵਿਦਿਆ ਲਈ ਦਾਨ ਕਰਨਾ।

੩ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਦਾਨ ਕਰਨਾ।

ਲੈਣਾ ਦੇਣਾ ਖਾਲਸੇ ਆਨ ਦੇਵ ਸਭ ਝੂਠ,
ਅਉਰ ਦੇਵ ਇਉ ਮਾਨੀਏਂ, ਜਿਉਂ ਬਾਰੂ ਕੀ ਮੂਠ।

ਸੋ ਦਾਸ ਲਿਖਾਰੀ ਵਲੋਂ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਰਹਿਤ ਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚੋਂ, ਗੁਰੂ ਨਿਮਿਤ ਦਸਵੰਧ ਦੇਣ ਦੇ ਹੁਕਮ, ਪ੍ਰੇਮੀ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਏ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਦਸਾਂ ਨੌਹਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਕਮਾਈ ਵਿਚੋਂ 'ਦਸਵੰਧ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਮਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਉ ਹੇਠ ਕੁਝ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਵਿਚੋਂ 'ਦਸਵੰਧ' ਕਢਣਾ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਹ ਦਸਬੰਧ ਦੀ ਮਾਇਆ ਜਮਾਂ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਇਹ ਮਾਇਆ ਇਸ "ਮਾਲਵਾ ਇਤਹਾਸ" ਦੇ ਰਚਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੀ ਇਹਨਾ 'ਦਸਵੰਧ' ਦਾਨ ਦੇਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਮਹਾਨ ਉਤਮ ਸੇਵਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਤਹਾਸਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਗੁਰਮਤੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸਾਰੇ ਦਸਵੰਧ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਫੋਟੋਆਂ ਦਾ ਬਲਾਕ, ਤੇ ਨਾਮ ਅਗੇ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀ
ਦਸਵੰਧ ਕਢਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮਖਾਂ ਦੀ ਸਾਖ

ਨਾਮ	ਪਿਤਾ	ਮਾਤਾ	ਪਿੰਡ	ਡਾ:	ਤਸੀਲ	ਜਿਲਾ
੧ ਭਾ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ	ਘੋਗੜ ਸਿੰਘ	ਅਤਰ ਕੌਰ	ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ	ਖਾ:	ਜ਼ੀਰਾ	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
੨ ਸ: ਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਜਗਤ ਸਿੰਘ		,,	,,	,,	,,
੩ ਮਾ: ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਸਪਤਨੀ ਜਗਤ ਸਿੰਘ			,,	,,	,,	,,
੪ ਸ: ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ		,,	,,	,,	,,
੫ ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ	ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ		,,	,,	,,	,,
੬ ਸ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ	ਜਿਉਣ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ	,,	,,	,,	,,
੭ ਸ: ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ	ਭਗਤ ਸਿੰਘ	ਬਸੰਤ ਕੌਰ	,,	,,	,,	,,
੮ ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ	ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ	,,	,,	,,	,,
੯ ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ	ਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ	,,	,,	,,	,,
੧੦ ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਰਹੀ ਸਿੰਘ	ਨੂੜ ਕੌਰ	,,	,,	,,	,,
੧੧ ਮਾ: ਰਾਮ ਕੌਰ ਸਪਤਨੀ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ			,,	,,	,,	,,
੧੨ ਬੀ: ਬਚਨ ਕੌਰ	ਬਿਸ਼ਨ ਸਿਘ		ਪਤੋ ਹੀਰਾਸਿੰਘ	,,	ਮੋਗਾ	,,
੧੩ ,, ਸਰਨ ਕੌਰ	ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਬਸੰਤ ਕੌਰ	,,	,,	,,	,,
੧੪ ਭਃ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ	ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ	ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ	ਮਲਕ	,,	ਜਗਰਾਉਂ	ਲੁਧਿਆਣਾ
੧੫ ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ	ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਸੋਭ ਕੌਰ	,,	,,	,,	,,
੧੬ ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਸਦਾ ਸਿੰਘ	ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ	ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ	,,	ਜ਼ੀਰਾ	ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
੧੭ ਸ: ਚਾਨਣ ਸਿੰਘ	ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ	ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ	,,	,,	,,	,,
੧੮ ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ	ਮੇਲਾ ਸਿੰਘ	ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ	,,	,,	,,	,,
੧੯ ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਨਧਾਨ ਸਿੰਘ	ਆਸ ਕੌਰ	,,	,,	,,	,,
੨੦ ਸ: ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ	ਭਗਵਾਨ ਕੌਰ	,,	,,	,,	,,
੨੧ ਸਃ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ	ਉਜਮ ਸਿੰਘ	ਦਿਆ ਕੌਰ	,,	,,	,,	,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀ ਸਾਂਖ ਦਸਵੰਧ ਕਢਣ ਵਾਲੀ ਸੰਗਤ

ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੰਬਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸਫ਼ਾ ੧੩੫੬ ਤੇ ਪੜ੍ਹੋ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਦਸਵੰਧ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਅਹਦੇਦਾਰ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੰ: ਅਨੁਸਾਰ ਸਫਾ ੧੩੫੭ ਤੇ ਪੜ੍ਹੋ

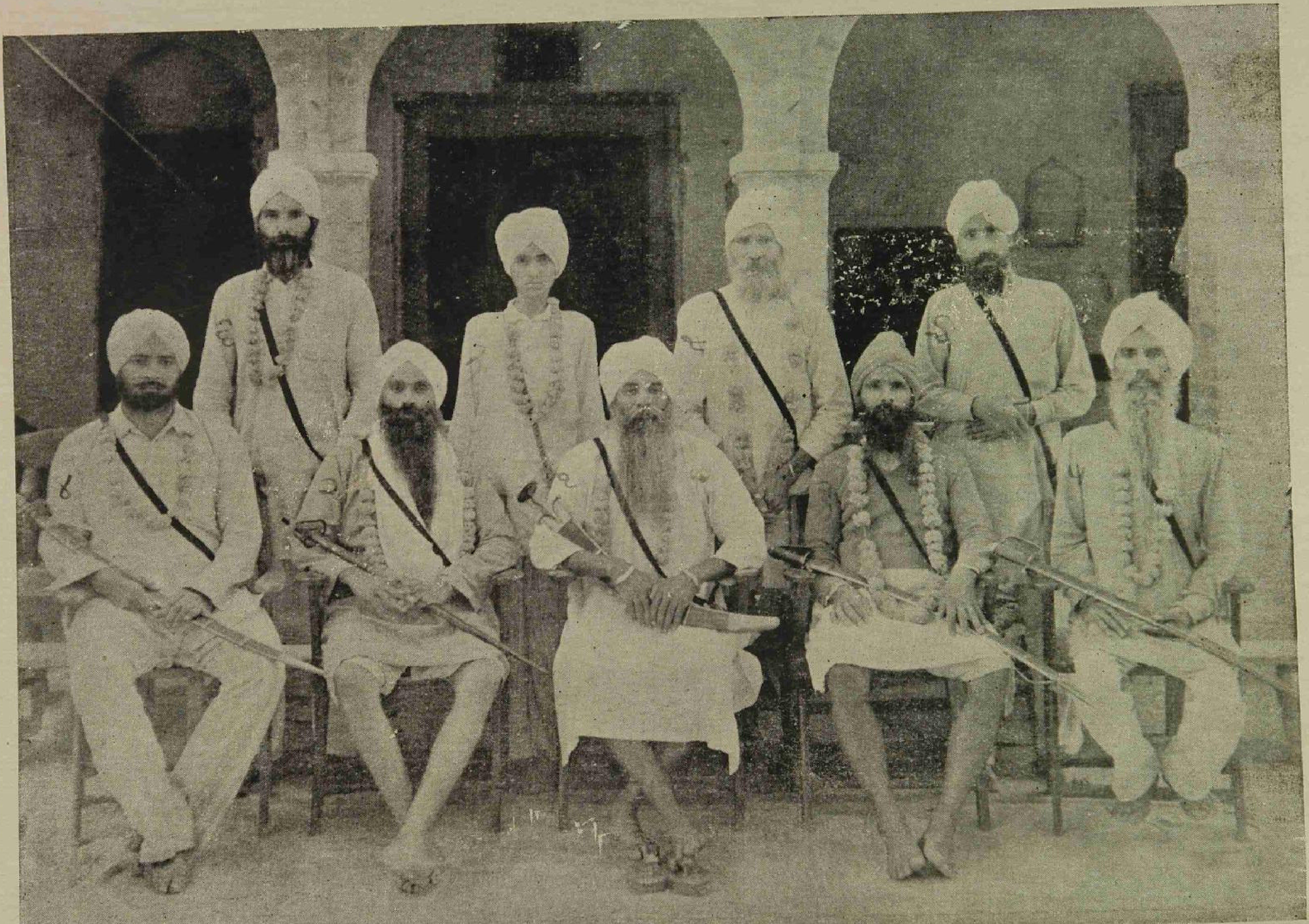

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨੨ ਸ:ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ	ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ	ਆਸ ਕੌਰ	,,	,,	,,	,,
੨੩ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ	,,	,,	,,	,,
੨੪ ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਦੁਰਗੀ ਕੌਰ	,,	,,	,,	,,
੨੫ ਸ: ਅਫ਼ਰਾ ਸਿੰਘ	ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ	ਅਤਰ ਕੌਰ	,,	,,	,,	,,
੨੬ ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ	ਭਾਨ ਸਿੰਘ		,,	,,	,,	,,
੨੭ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ	ਵਧਾਤਾ ਸਿੰਘ	ਮਤਾਬ ਕੌਰ	,,	,,	,,	,,

ਦਸਵੰਧ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਔਹਦੇਦਾਰ

ਦਸਵੰਧ ਕਢਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਵਲੋਂ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਦਸਵੰਧ ਦੀ ਮਾਇਆ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ, ੭ ਜੁਲਾਈ ੧੯੪੬ ਮੁਤਾਬਕ ੨੪ ਹਾੜ ਦਿਨ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਦਿਨ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਪੰਥਕ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਵਿਖੇ ਇਕਤਰਤਾ ਹੋਈ ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਵਾਕ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਿਲਾਵਲ ਮਹਲਾ ੩ "ਪੂਰਾ ਥਾਟ ਬਨਾਇਆ ਪੂਰੇ" ਆਇਆ। ਤੇ ਦਾਸ ਲਿਖਾਰੀ ਵਲੋਂ ਗੁਰਮਤਾ ਨੰ: ੫ ਪੇਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਇਕ ਦਸਵੰਧ ਕਮੇਟੀ ਚੁਣੀ ਜਾਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ" ਸੋ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਏ। ਨੌਂ ਸਜਣਾ ਦੀ ਇਕ ਦਸਵੰਧ ਕਮੇਟੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਿਸਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਔਹਦੇਦਾਰ ਹਨ।

ਨਾਮ	ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ	ਮਾਤਾ	ਪਿੰਡ	ਡਾ:	ਤਸੀਲ	ਜਿਲਾ
੧ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਪ੍ਰਧਾਨ						
੨ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਭਾਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ	ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ	ਮਲਕ	ਖਾਸ	ਜਗਰਾਉਂ	ਲੁਧਿ:
੩ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਘੋਘੜ ਸਿੰਘ	ਅਤਰ ਕੌਰ	ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ	,,	ਜੀਰਾ	ਲੁਧਿ:
੪ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ	ਸੋਬ ਕੌਰ	ਮਲਕ	,,	ਜਗਰਾਉਂ	ਲੁਧਿ:
੫ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਮਾ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	ਮਹਾਂ ਕੌਰ	ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ	,,	ਜ਼ੀਰਾ	ਲੁਧਿ:
੬ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸ; ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਨਥਾ ਸਿੰਘ	ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ	ਅਬੂਪੁਰਾ	ਸਿਧਵਾਂ ਬੇਟ	ਜਗਰਾਉਂ	ਲੁਧਿ:
੭ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਭੁਝੰਗੀ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਭਗਤ ਸਿੰਘ	ਬਸੰਤ ਕੌਰ	ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ	ਖਾਸ	ਜ਼ੀਰਾ	ਫੀਰੋ:
੮ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ	ਇੰਦਰ ਕੌਰ	,,	,,	,,	ਫੀਰੋ:
੯ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ	ਇੰਦ ਕੌਰ	ਚੁਘਾ	ਧਰਮਕੋਟ	ਜ਼ੀਰਾ	ਫੀਰੋ:

"ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ" ਦੀ ਕਾਇਮੀ

ਦਾਸ ਸੰਪਾਦਿਕ ਵਲੋਂ, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ, ਇਲਾਕਾ ਜਗਰਾਉਂ ਧਰਮਕੋਟ, ਆਦਿ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਰ ਭੇਜ ਕਰ, ਦਿਨ ਮੰਗਲਵਾਰ ਤਰੀਕ ੨੬.੧੨.੧੯੪੪ ਈਸਵੀ ਨੂੰ, ਪੰਥਕ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਇਕ ਇਕਤਰਤਾ ਸਦੀ, ਇਕਤਰਤਾ ਅਰੰਭ ਹੋਣ ਤੋਂ, ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ, ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਵਾਕ ਲੈਣ ਤੋਂ, ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫ 'ਬਨ ਬਨ ਫਿਰਤੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖੋਜਤੀਂ ਹੁਕਮ ਆਇਆ ਇਸ ਇਕਤਰਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੰਡੀ ਦਾ ਨਾਮ ਪੇਸ਼ ਹੋਕੇ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਕਾਰਰਵਾਈ ਅਰੰਭ ਹੋਈ।

ਦਾਸ ਵਲੋਂ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਧਾਰਮਕ ਜਥਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ, ਜਿਸਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੰਡੀ, ਤੇ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮਾਸਟਰ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਉਂਕੇ (ਮਲਾਇਆ ਵਾਲੇ) ਚੁਣੇ ਗਏ, ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ, ਮਾਇਆ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਹੋਈ।

ਦੂਜੀ ਇਕਤਰਤਾ:—

ਪਿੰਡ ਸੋਢੀਵਾਲ ਬਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਐਤਵਾਰ ੧੮ ਫਰਬਰੀ ੧੯੪੫ ਮੁਤਾਬਕ ੭ ਫਗਣ ਸੰਮਤ ੨੦੦੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਵਿਖੇ, ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਇਸ ਜਥੇ ਦਾ ਨਾਮ "ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ" ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਸਾਲਾਨਾ ਕਾਨ-ਫ੍ਰੰਸਾਂ, ਰਾਗ ਦਰਬਾਰ, ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ, ਨੁਮਾਇਸ਼ਾਂ, ਇਸਤਰੀ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸਾਂ ਆਦਿ ਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਏ ਗਏ, ਤੇ ਬਾਕਾਇਦਾ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਸਭਾ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਔਹਦੇਦਾਰ ਚੁਣੇ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਪ੍ਰਧਾਨ।
ਸੰਤ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੋਢੀਵਾਲ, ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ।
ਮਾਸਟਰ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਉਕੇ ,, ,,।
ਸ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੰਡੀ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ।
ਗਿਆਨੀ ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਾਲਬ ਸਕੱਤਰ।
ਮਾਸਟਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਮੀਤ ਸਕਤਰ।
ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ ਖਜ਼ਾਨਚੀ।

੧ ਨਿਯਮ ਉਪਨਿਯਮ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਜਨਾਂ, ਦੀ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਭੀ ਨਿਯਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ, ਸ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੰਡੀ, ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ।

੨ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਲਈ, ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਜਨਾਂ ਦੀ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ ਖੁਰਦ ਸ: ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਨਸੀਹਾਂ ਬਾਜਨ, ਸ: ਬਿਸਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲੀਆਂ, ਭਾਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ, ਸ: ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲੀਆਂ।

ਇਸ ਇਕਤ੍ਰਤਾ ਮਗਰੋਂ ਸਭਾ ਦਾ ਕੰਮ ਬਾਕਾਇਦਾ ਤੌਰ ਤੇ ਅਰੰਭ ਹੋਗਿਆ ਤੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਇਸਦੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਇਕਤਰਤਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆ ਰਹੀਆਂ, ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਇਥੇ ਹਾਲ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕੇਵਲ ਇਥੇ ਉਹ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿੰਨਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਦੇ ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਮੈਂਬਰ ਸਾਹਿਬਾਨ

ਸੂਚੀ ਨੰ: ੨ ਜਿਨਾ ਦੇ ਨਾਉ, ਨੰਬਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸਫਾ ੧੩੬੯ ਤੇ ਦੇਖੋ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀ ਸਾਖ ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਾਹਿਬਾਨ

ਸੂਚੀ ਨੰ: ੩, ਜਿਨਾ ਦੇ ਨਾਉ ਨੰਬਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸਫਾ ੧੩੬੯ ਤੇ ਦੇਖੋ

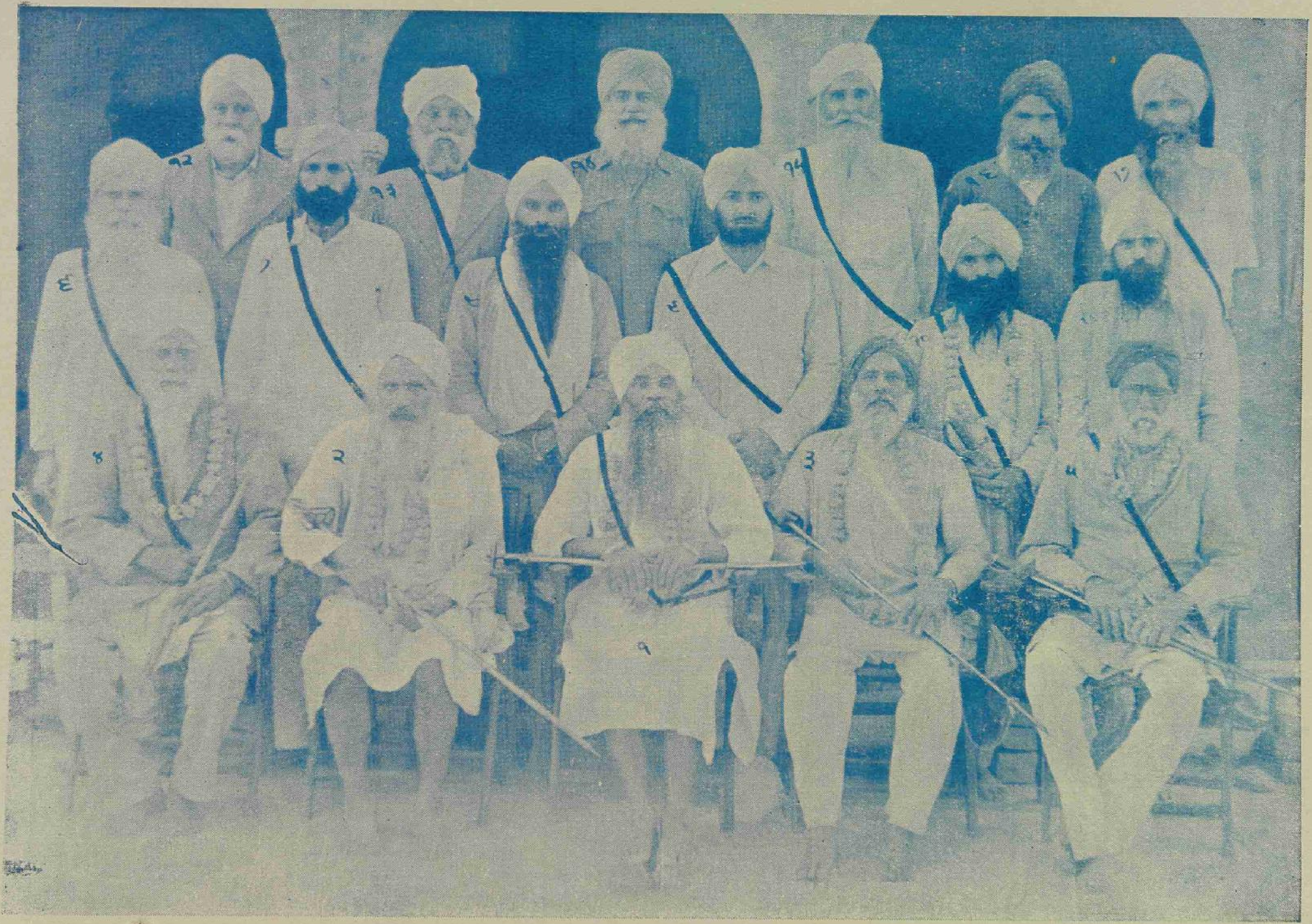

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਲਈ ਹੋਈ ਇਕਤਰਤਾ

ਇਹ ਇਕਤਰਤਾ ੧੨ ਜਨਵਰੀ ੧੯੪੭ ਨੂੰ ਦਿਨ ਦੇ ਇਕ ਵਜੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਹਰ (ਬਉਲੀ ਸਾਹਿਬ) ਪਿੰਡ ਸੋਢੀਵਾਲ ਵਿਖੇ ਦਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਹੋਈ। ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਵਾਕ ਲੈਣ ਤੋਂ "ਸੋਰਠ ਮਹਲਾ ੧ ਦੁਤੁਕੀ ਤੂੰ ਗੁਣ ਦਾਤੇ ਨਿਰਮਲੋ ਭਾਈ" ਆਇਆ, ਦਾਸ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿ:—

'ਮਾਲਵੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਗੁਪਤ ਤ ਚਮਕਦੇ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਪੁੰਜ ਮਰਜੀਵੜਿਆਂ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ" ਤੇ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਮੇਟੀ, (ਜਿਸਦੇ ਨਾ ਅਗੇ ਜਾਕੇ ਥਾਂ ਸਿਰ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ) ਚੁਣੀ ਗਈ।

ਤੇ ਇਤਹਾਸ ਲਿਖਨ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ!

ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਪ੍ਰੈਸ ਖੋਲਣ ਲਈ ਇਕਤਰਤਾ

ਇਹ ਇਕਤਰਤਾ ਦਿਨ ਐਤਵਾਰ ੧੧ ਜਲਾਈ ੧੯੪੮ ਮੁਤਾਬਕ, ੨੮ ਹਾੜ ਸੰ: ੨੦੦੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਦਿਨ ਦੇ ਇਕ ਵਜੇ, ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲੀਆਂ ਵਿਖੇ, ਦਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਹੋਈ। ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਵਾਕ ਲੈਣ ਤੋਂ "ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਜਾਕਉ ਹਰਿਰੰਗ ਲਾਗੋ ਇਸ ਜੁਗ ਮਹਿ" ਸ਼ਬਦ ਆਇਆ ਕਾਰਵਾਈ ਅਰੰਭ ਹੋਣ ਤੋਂ ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਮਲੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜੋ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਇਆ:—

"ਕਿ ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਨ ਲਈ, ਇਕ ਇਕ ਸੌ ਰੁਪਏ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਰਖਕੇ ਇਕ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰੈਸ ਖੋਲਿਆ ਜਾਵੇ"

ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ "ਗੁਰੂਦਸਮੇਸ਼ ਪ੍ਰੈਸ" ਨਿਗਰ ਮੰਡੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਖੋਲਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਥੇ ਇਸ ਸਾਰੇ ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਛਪਾਈ ਹੋਈ ਹੈ।

ਸਾਰੀਆਂ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਫੋਟੋ ਛਾਪਣ ਦੀ ਇਕਤਰਤਾ

ਇਹ ਇਕਤਰਤਾ ਦਿਨ ਬੁਧਵਾਰ ਤਰੀਕ ੨੦ ਅਗਸਤ ੧੯੫੨ ਮੁਤਾਬਕ ੫ ਭਾਦਰੋਂ ਮਸਿਆ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਗੁ: ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਦਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਵਿਖੇ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੋਇਆ।

ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਤਿਹਾੜਾ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕਮੇਟੀਆ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਫੋਟੋ ਖਿਚਾਕੇ ਬਲਾਕ ਬਣਵਾਕੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਛਪਾਏ ਜਾਣ।

ਇਸਤਰਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਵਲੋਂ ਇਸ ਇਤਹਾਸ ਦੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਗੁਰਮਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ "ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਚਾਰ" ਨਾਮ ਦਾ ਅਖਬਾਰ ਵੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸਦੇ ਚੀਫ ਐਡੀਟਰ ਸ: ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਬਰ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਇਕ ਸੇਵਾ:—

ਸਭਾ ਸਦਾ ਹੀ ਅਪਣੇ ਫੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਰ ਲੋੜ ਵੰਦੇ ਆਸਰਮਾਂ ਨੂੰ ਜਥਾ ਸਕਤ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਲੋੜਵੰਦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਦੀ ਜਥਾ ਸਕਤ ਮਾਇਕ ਸੇਵਾ ਵੀ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਖਾਸ ੨ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਦੇਸ ਸੇਵਕ ਸੈਨਾ, ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ, ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਕਮੇਟੀ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਕੌਮਨਿਸਟ, ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ, ਆਦਿ ਦੀ ਵੀ ਸਮੇਂ ੨ ਸਿਰ ਮਦਤ ਕੀਤੀ। ਖਾਸ ਕਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ, ਉਧਰੋ ਆਏ ਸਜਨਾ ਦੀ ਅੰਨ, ਬਸਤਰ, ਧਨ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਦੀਆਂ ਪੰਥਕ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਲਈ ਕੀਤੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਨੇ ਇਸ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਜੋ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੇ ਕਰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਹਾਲ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਕਾਫੀ ਪੰਨੇ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਇਥੇ ਸੰਖੇਪ ਟੂਕ ਮਾਤਰ ਹੀ ਅੰਕਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ—

ਸਭਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨੋਰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਰਖੇ ਸਨ।

(ੳ) ਕਿ ਇਸ ਸਿਖ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ, ਵੇਲੜ ਪੁਣਾ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ, ਹੱਥੀਂ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦੇ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕਰਨਾ।

(ਅ) ਅਵਿਦਿਆ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਦਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ।

(ੲ) ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਉੱਚਤਾ ਦੇਣੀ।

(ਸ) ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਗੁਰ ਤਖਤਾਂ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ 'ਖਾਲਸਾ' ਪੰਥ ਵਿਚ ਪਰਵੇਸ਼ ਕਰਾਉਣਾ।

(ਹ) ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਸਤਿ ਸੰਗਤਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰਨੀਆਂ।

(ਕ) ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਮਰ ਮਿਟਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਭੁਲ ਚੁਕੀਆਂ ਅਮਰ ਰੂਹਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨਾ।

(ਖ) "ਏਕ ਨੂਰ ਤੇ ਸਭ ਜਗ ਉਪਜਿਆ" ਦੇ ਗੁਰ ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਤ ਪਾਤ ਤੇ ਛੂਤ ਛਾਤ ਦੇ ਭਰਮ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ।

ਸੋ ਇਹਨਾਂ ਮੁਖ ਮਨੋਰਥਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਢੰਗ ਅਪਨਾਏ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਿਹਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ –

੧. ਸਾਲ ਦੇ ਸਾਲ ਬਦਲਵੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ 'ਧਾਰਮਿਕ ਦੀਵਾਨ' ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿਖ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਵਧ ਰਹੀ ਜਲਸਾ ਬਾਜੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਕਥਾ, ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ। 'ਰਾਗ ਦਰਬਾਰ' ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਲੋਪ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਰਾਗ ਵਿਚ ਮੁੜ ਖੇੜਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ, ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਰਾਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸਦ ਕੇ ਰਾਗ ਦਰਬਾਰ ਸੰਮੇਲਨ ਕਰਕੇ, ਖਾਸ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਰਾਗ ਕਰਾਉਣਾ । 'ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਲੜ ਕਵੀਆਂ ਤੋਂ ਫੋਕਸ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਖਾਸ ਖਾਸ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੇ ਇਨਾਮੀ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਕਰਨੇ।

੨. ਨੁਮਾਇਸ਼—ਜਿਸ ਵਿਚ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ, ਦਸਤਕਾਰੀ ਦਾ ਵੇਹਲੜ ਤਬਕੇ ਵਿਚ ਸ਼ੌਕ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ, ਜਰਾਇਤ ਮਹਿਕਮੇ ਤੇ ਹੋਰ ਖੇਤੀ ਦੇ ਮਾਹਰਾਂ ਤੋਂ ਮਦਦ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।†

੩. 'ਇਸਤਰੀ ਕਾਂਨਫ੍ਰੰਸਾਂ– ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਤਾ ਤੇ ਅਵਿਦਿਆ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ, ਇਕ ਰੋਜਾ ਇਸਤਰੀ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸਾਂ ਕਰਾਉਣੀਆਂ, ਜਿਸਦੀ ਨਮਾਇੰਦਗੀ ਸਾਰੀ ਬੀਬੀਆਂ ਦੇ ਜੁੰਮੇ ਹੀ ਸੀ। ਤੇ ਇਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸਕਤਰ, ਸਟੇਜ ਸਕਤਰ, ਪ੍ਰਚਾਰ ਆਦਿ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਸਿਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸਤਰਾਂ ਸਾਲਾਨਾ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸਾਂ ਛਿਮਾਹੀ ਕੀਰਤਨ, ਦਰਬਾਰ ਕਰਕੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭਿਆ, ਜਿਸਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ੧੯੪੭ ਦੇ ਅੰਧਾ ਧੁੰਧ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਇਜਤ ਅਬਰੋ ਕਾਇਮ ਰਖੀ ਗਈ ਤੇ ਉਧਰੋਂ ਆਏ ਹਜਾਰਾਂ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਮਦਤ ਕਰਕੇ, ਪੂਰਾ ੨ ਹਥ ਵਟਾਇਆ। ਜਿਸਨੇ ਇਸ ਤਿਹਾੜੇ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉਚਿਆਂ ਕੀਤਾ।

"ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਕ"

ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਕੇ ਪ੍ਰਫਲਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਤੇ ਇਸਦੀ ਮਹਤਤਾ ਤੇ ਵਡਿਆਈ ਲਈ ਮਰ ਮਿਟਨ ਵਾਲੇ ਨਿਸਕਾਮ ਤੇ ਉਤਸਾਹੀ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜ ਸੌ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੈ। ਪਰ ਜਿੰਨਾਂ ਅਪਣੇ ਅਮੋਲਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚੋਂ ਅਪਣੇ ਘਰੇਗੀ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਵੀ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਸਮਾਂ ਕਢਕੇ, ਇਕੋ ਲਗਨ ਵਿਚ ਹੀ ਦਿਨ ਰਾਤ ਲਗੇ ਰਹਿਕੇ, ਬੇ ਮਿਸਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਸਭਾ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਨਾਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆਂ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਨਾਂਉ, ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਹੇਠ ਅੰਕਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

---

† ਇਹਨਾਂ ਨੁਮਾਇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਦਕੇ ਹੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆਲੂ, ਗੋਭੀ, ਅਰਬੀ, ਗੰਢੇ, ਕੱਦੂ ਆਦਿ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਬੀਜਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਤੇ ਹੁਣ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਇਹ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਬੀਜ ਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪਿਆ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਹਨਾਂ ਕਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਉਹ ਆਲੂਆਂ ਦਾ ਬੀ ਲੈਣ ਗਏ, ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧. ਦਾਸ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ, ਪਿਤਾ ਸ੍ਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਕਾਹਨ ਕੌਰ, ਪਿੰਡ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ. ਤਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਨਾ, ਜਿਸਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ, ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਅਤੇ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹੈ।

੨. ਸ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡਵੋਕੇਟ, ਪਿਤਾ ਸ: ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਰੂਪ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੰਡੀ, ਡਾ: ਬਿਰਕ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਆਪ ਗੁ: ਪ੍ਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕਤ੍ਰ ਲਗਾ ਤਾਰ ਕਈ ਸਾਲ ਤੇ ਕੁਝ ਸਾਲ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਭੀ ਕੀਤੀ ਸ: ਜੀ ਸਰੇ ਹਮਦਰਦ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ। ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਚੜਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਸਨ।

੩. ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਗਿਆਨੀ ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾ: ਗਾਲਬ ਕਲਾਂ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ। ਆਪ ਜੀ ਸਭਾ ਦੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਸਕਤ੍ਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ੁੰਮੇ ਕਈ ਸਾਲ ਰਹੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਕਰਨਾ (ਨਿਭੌਣਾ) ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਸੀ ਆਪ ਕਟੜ ਸਿੰਘ ਸਭੀਏ ਅਤੇ ਦਾਸ (ਸੰਤ ਜੀ) ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੇਲੇ ਨਾਲ ਤੇ ਸਕਤ੍ਰੀ ਦੀ ਡਿਓਟੀ ਤੇ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਅਤੇ ਨਿਸਕਾਮ ਸਰੇ ਸੁਚੇ ਸੇਵਕ ਹਨ।

੪. ਸ: ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਜੰਡੀ ਡਾ: ਬਿਰਕ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ। ਜੀ ਨੌਜੁਵਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਹਮਦਰਦ ਸਜਣ ਤੇ ਦਾਸ ਦੇ ਪੂਰਨ ਹਿਤਕਾਰੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਦੇਖਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹਨ।

੫. ਸ: ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਆਸ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾ: ਤਲਵੰਡੀ ਮਲੀਆਂ, ਤਹਿਸੀਲ ਜੀਰਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਆਪ ਜੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸਭਾ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਹੋਣਹਾਰ ਧਾਰਮਕ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ ਤੇ ਕੌਮ ਦੇ ਸੇਵਕਾਂ ਦੇ ਕਦਰ ਦਾਨੀ, ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ ਦੇ ਕਵੀ ਹਨ। ਕੌਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਦਫਾ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਸਜਾਵਾ ਤੇ ਤਸੀਹੇ ਝਲੇ। ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਖੋਜੀ ਤੇ ਚੰਗੇ ਸੂਝ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਤੇ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪਿਆਰੇ ਹਨ।

੬. ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਸਿੱਖਦੌਲਤ ਤੇ ਡਾ:ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ (ਲੁਧਿਆਣਾ,ਆਪ ਸਭਾ ਦੇ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਚੋਂ ਹਨ ਕੁਝ ਚਿਰ ਖਜਾਨਚੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬੀ ਬੜੀ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਨਾਲ ਭੁਗਤਾਈ। ਦੂਸਰੀ ਕਾਂਨਫ੍ਰੰਸ ਜੋ ਸਿਖ ਦੌਲਤ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀ ਛਤ੍ਰਛਾਇਆ ਹੇਠ ਹੋਈ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਸੁਆਗਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ,ਸਭ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਰਾਤ ਦਿਨ ਤਤਪਰ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਦਾਸ ਨਾਲ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਹੀ ਇਕ ਰਸਪ੍ਰੇਮ ਬਣਿਆ ਆਇਆ ਹੈ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਥ ਵਟਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਪਿਛੇ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਆਫੀਸਰ ਤੇ ਕੌਮੀ ਸਜਣਾ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਕੰਮ ਵਿਚ ਜੁਮੇਵਾਰ ਤੇ ਹਥ ਵਟਾਊ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪਣੇ ਖ਼ੂਰ ਤੇ ਚਲਾਕੇ ਡਿ: ਬੋਰਡ ਨੂੰ ਦਿਤਾ।

ਮਾਲਵਾ ਖ਼ੋਸ਼ਲ ਬ੍ਰਦਰ ਹੁਡ ਬਣਾਈ।

ਆਪ ਦੀ ਹਿਮਤ ਦਾ ਸਦਕਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਗੜ੍ਹ ਰੋਡੇ ਕਾਲਜ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਇਆ। ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਛੌਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਹਿਸਾ ਲਿਆ।

ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਪਾਸੇ ਪਕੀ ਸੜਕ ਕਢੌਣ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹਨ।

ਲਿਖਤਾਂ: — ਪਾਕਸਤਾਨੀ ਸਾਖੀਆਂ ੧੮ ਸੰਚੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ। ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਲਿਖਿਆ। ਮਨਮਤ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਵਾਈ।

ਭਾਈਆਂ ਦੀ ਜੋੜੀ

ਭਾਈ ਕੇਵਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਜਗਰਾਜ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ, ਪਿੰਡ ਲੰਡੇਕੇ ਦੋਨੋ ਭਾਈ ਪਿਤਾ ਦੇ ਆਗਿਆ ਕਾਰ, ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਹਮੈਤੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਗੁਰਸਿਖ ਹਨ।

ਸ: ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਲੰਡੇਕੇ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮੈਂਬਰ ਬਣੇ ਹਥ ਦੇ ਸਖੀ, ਧਰਮ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਕਟੜ ਗੁਰਸਿਖ ਆਪ ਦਾ ਪੁਤਰ ਸ: ਜੁਗਰਾਜ ਸਿੰਘ,ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਹਨ ਅਤੇ ਪੋਤਰੀ ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਛਲੇ ਡੀਫੈਨਸ ਮਨਿਸਟਰ ਦੀ ਨੂੰਹ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਸ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਿਪਟੀ

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਬੁਟਰ ਹੈ, ਹੁਣ ਰਹਾਇਸ਼ ਮੋਗੇ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਗੁਰਮਤਿ ਖੋਜੀ, ਉਪਕਾਰੀ ਤੇ ਉਦਾਰ ਦਿਲ ਦੀਦਾਰੀ ਗੁਰਸਿਖ ਹਨ। ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਿਤਨੇ ਉਨਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਹਨ ਆਪ ਜੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਚੋਂ ਹਨ। ਦਾਸ ਦੇ ਅਤ ਹੀ ਇਤਕਾਰੀ ਹਨ।

"ਅਕਾਲ ਟ੍ਰਾਂਨਸਪੋਰਟ ਕੰਪਨੀ" ਦੇ ਸਨੇਹੀ

"ਦੀ ਅਕਾਲ ਟ੍ਰਾਂਨਸਪੋਰਟ ਕੰਪਨੀ" ਦੇ ਡਾਇਰੇਕਟਰਾਂ, ਦਫਤਰੀ ਸਟਾਫ, ਡਰਾਈਵਰਾਂ, ਕੰਨਡਕਟਰਾਂ ਆਦਿ ਨੇ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਖਰੜਿਆਂ ਅਤੇ ਪਰੂਫਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰੇ ਤੋਂ ਗੁਰਦਸਮੇਸ਼ ਪ੍ਰੈਸ ਲੁਦਿਹਾਨਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਲਿਆਉਣ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਢਾਈ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਜੋ ਅਨਥਕ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸਾਡੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦਾ ਆਉਣ ਜਾਣ ਦੇ ਕਰਾਇਆਂ ਦਾ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪਿਆਂ ਦਾ ਬਚਾਉ ਹੋ ਗਿਆ। ਚਿਤ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮਾਨਯੋਗ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤੰਗੀ, ਤੇ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕਣ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਸੱਜਨਾਂ ਦੇ ਹਾਰਦਿਕ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ ਨਾਮ ਹੀ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੧) ਸ: ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਚੇਅਰਮੈਨ ਪਿੰਡ ਸਨੇਤ
(੨) ਸ: ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਅਖਾੜਾ
(੩) ਸ: ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨਗੀਨਾ ਸਿੰਘ ਧਾਂਦਰਾ ਅੱਡਾ ਇਨਚਾਰਜ
(੪) ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਸਵਦੀ ਖੁਰਦ
(੫) ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧਵਾਂ
(੬) ਸ: ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗਗੜਾ
(੭) ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਰਕਬਾ
(੮) ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਲਾਂਪੁਰ
(੯) ਸ: ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸੁਨੇਤ
(੧੦) ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ
(੧੧) ਸ; ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦੂਲਾ ਸਿੰਘ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ
(੧੨) ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ
(੧੩) ਸ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ
(੧੪) ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ
(੧੫) ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਿੱਤ ਸਿੰਘ ਮੁਲਾਂਪੁਰ
(੧੬) ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਬਦੋਵਾਲ
(੧੭) ਸ: ਗੁਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਧਾਂਦਰਾ
(੧੮) ਸ: ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਬਖਤਾਵਰ ਸਿੰਘ ਕੈਲਪੁਰ
(੧੯) ਸ: ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਾ
(੨੦) ਪੰਡਤ ਪ੍ਰੇਮ ਚੰਦ ਪਿਤਾ ਪੰਡਤ ਭਗਤ ਰਾਮ ਫਲੇਵਾਲ
(੨੧) ਸ: ਸਰਵਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਨੱਥੋਵਾਲ
(੨੨) ਸ: ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਧਾਂਦਰਾ
(੨੩) ਸ: ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿਘ ਮੁਲਾਂਪੁਰ
(੨੪) ਸ: ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੋਹੀ
(੨੫) ਸ਼: ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਝੰਮਟ
(੨੬) ਸ: ਮਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਮਹਿਲ
(੨੭) ਸ; ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ: ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਮੁਲਾਂਪੁਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਕਾਲ ਟ੍ਰਾਂਸਪੋਰਟ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਜਣਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨਾਮ

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਫੁਲਾਂਵਾਲ	ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ
ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਬਰੀਕੇ	ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਛਜਾਂਵਾਲ	ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ
ਅਜੈਬ ਸਿੰਘ ਸਨੇਤ	ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਸਨੇਤ	ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਕੋਂਕੇ
ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਸਨੇਤ	ਰਮੇਸ਼ ਲਾਲ ਲੈਹਲ	ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਬਰੀਕੇ
ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਬਰੀਕੇ	ਸੁਖਦੇਵ ਲਾਲ ਵਸੀਆਂ	ਪਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਸਨੇਤ	ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਹਸਨਪੁਰ	ਓਮ ਪਰਕਾਸ਼ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਲੋਵਾਲ	ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਲਲਤੋਂ	ਰਾਮ ਮੂਰਤੀ ਫਲੇਵਾਲ
ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਬਰੀਕੇ	ਸਜਨ ਸਿੰਘ ਹਸਨਪੁਰ	ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ
ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੋਹੀ	ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਛਜਾਂਵਾਲ	ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਛਜਾਂਵਾਲ
ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਬਰੀਕੇ	ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ਸਨੇਤ	ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤਲਵੰਡੀ ਕਲਾਂ
ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਵਿਲਗਾ	ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਸਨੇਤ	ਸ਼ਾਦੀ ਸਿੰਘ ਤਲਵੰਡੀ ਕਲਾਂ
ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੁਰੜ ਸ਼ਾਪਾ	ਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਸਨੇਤ	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਮੁਲਾਂਪੁਰ
ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਚਾਵਾ	ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਸਨੇਤ	ਕੁਲਵੰਤ ਰਾਏ ਜਸੋਵਾਲ
ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ ਸਨੇਤ	ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ	ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਧੂਹਾ
ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਨੇਤ	ਅਮਰ ਨਾਥ ਤਲਵੰਡੀ
ਆਇਆ ਸਿੰਘ ਲੁਧਿਆਣਾ	ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਗਹੌਰ	ਵੇਦ ਪਰਕਾਸ਼ ਜਗਰਾਓਂ
ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਗਹੌਰ	ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਛੇਪਾਰਾਏ	ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸਿਧਵਾਂ ਬੇਟ
ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਲੁਧਿਆਣਾ	ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸਨੇਤ	ਕਸ਼ੋਰੀ ਲਾਲ ਫਲੇਵਾਲ
ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਬਰੀਕੇ	ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿੰਦੀਪੁਰ	ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮੁਲਾਂਪੁਰ
ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਮੋਹੀ	ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਸਨੇਤ	ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਈਸੇਵਾਲ

ਏਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ, ਮਾਲਵਾ ਸੇਵਕ ਬਸ ਕੰ: ਮੋਗਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਜਨੇਰ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਬਨਣ ਸਮੇਂ ਏਥੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਹੋਣ ਤੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਜਨੇਰ ਤਕ ਪਰੂਫਾਂ ਨੂੰ ਲਿਆਉਂਣ ਤੇ ਲੈਜਾਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ,ਧਨਵਾਦ ਸਹਿਤ ਉਹਨਾਂ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਜਣਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੰਪਾਦਿਕ

ਸ: ਓਮਰਾਓ ਸਿੰਘ ਖੋਸੇ	ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਡੇ	ਸ਼੍ਰੀ ਫਕੀਰ ਚੰਦ ਜਲਾਲਾਬਾਦ
ਸ: ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਢੁਡੀਕੇ	ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਚੂਹੜ ਚੱਕ	ਸ: ਊਧਮ ਸਿੰਘ
ਸ: ਬਚਿੰਤ ਸਿੰਘ ਫੂਲੇਵਾਲ	ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਲੋਪੋ	ਸ: ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਟਬਾਣੀ
ਸ: ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਚੂਹੜ ਚੱਕ	ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜਗਰਾਉਂ	ਸ: ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਫਲੇਵਾਲ
ਸ: ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੰਡੀ	ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਪੁਰਾਣੇਵਾਲ	ਸ: ਬਮਣ ਸਿੰਘ ਬੁਰਜ
ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ	ਸ: ਬਖਤੌਰ ਸਿੰਘ ਚੱਕਭਈਆਂ	ਪੰਡਤ ਰੁਲਦੂ ਰਾਮ ਮੋਹੀ
ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਮਟਵਾਣੀ	ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਪਾਲ ਕੋਟ ਈਸੇਖਾਂ	ਸ: ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਮੱਲ੍ਹਾ
ਸ: ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਲੋਹਗੜ੍ਹ	ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੌਲੀ	ਸ: ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ

ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਦਾਇਆ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਦੀ ਘਲੂਘਾਰੇ ਸਮੇਂ ਰਾਖੀ

ਸੰਨ ੧੯੪੭ ਦੇ ਭਿਆਨਿਕ ਘਲੂਘਾਰੇ ਸਮੇਂ ਪਿੰਡ ਤੇ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਦੇ ਜਾਨ ਮਾਲ ਦੀ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤ ਜਿੰਨਾਂ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋਕੇ ਤਨ,ਮਨ ਧਨ,ਨਾਲ, ਦਿਲੀ ਲਗਨ ਸਹਿਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਅਗੇ ਪੜ੍ਹੋ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਇਸ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਥਾਂਇ ਪਾਵੇ,ਤੇ ਮੇਹਰ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ।

ਸੰਪਾਦਿਕ

ਅਕਾਲੀ ਜਰਨੈਲ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ.ਐਲ.ਏ. ਲੋਹਗੜ੍ਹੀਆ
ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਜਰਨੈਲ ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ।
ਭਾਈ ਸਰਬਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜੁਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ।
ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ।
ਭਾਈ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੱਥੇਦਾਰ ਪਿਤਾ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ।
,, ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ,, ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ।
,, ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ,, ,, ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ।
,, ਨਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ,, ,, ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਰੋੜੀਕਪੂਰਾ।
,, ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ,, ਭਾਈਕੇ ਭਠ।
,, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ,, ਫੂਲੇਵਾਲੀਏ ਦਾ ਜੱਥਾ,ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਗੁਮ ਹੋਣ ਤੇ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਕੇ ਅਫਸੋਸ
ਹੌਲਦਾਰ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੱਥੇਦਾਰ ਪਿਤਾ ਦੁਲਾ ਸਿੰਘ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ।
ਦਫੇਦਾਰ ਅਲਵੇਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜਃ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨਵਾਂਦਾਇਆ।
,, ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ।
ਪੰਡਿਤ ਲਾਲ ਚੰਦ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ।
ਸੇਠ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗਿਆਨ ਚੰਦ ਆਦਿ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ।
ਸਾਰਾ ਬਜ਼ਾਰ ਹੀ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ। ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਬਜ਼ਾਜ਼ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ।
ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਬਜ਼ਾਜ਼ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ। ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਬਜ਼ਾਜ਼ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ।
ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਜ਼ਾਜ਼।
ਗਿ: ਮਾਹਲਾ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ,ਫਰੀਦ ਕੋਟ।
ਹੌਲਦਾਰ ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਾਈਆ ਸਿੰਘ ਰਾਮੂਵਾਲ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰ। ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ।
ਨੰਬਰਦਾਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮੂਵਾਲ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ।
ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮੂਵਾਲ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ।
ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਰਾਮੂਵਾਲ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ।
ਸ: ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨੰਬਰਦਾਰ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਰਾਮੂਵਾਲ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ।
ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਰਾਮੂਵਾਲ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ।
ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਖੁਸ਼ਾਲ ਸਿੰਘ ਰਾਮੂਵਾਲ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ।
ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਖੁਸ਼ਾਲ ਸਿੰਘ ਰਾਮੂਵਾਲ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਫਕੀਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਰਾਮੂਵਾਲ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ।
ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮੂਵਾਲ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾਂ ।
ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਰਾਮੂਵਾਲ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ।
ਸ: ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬੀ.ਏ. ਪਿਤਾ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮੂਵਾਲ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ।
ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਨੰ: ਪਤੀ ਰਾਮੂਵਾਲ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ।
ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜੁਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ,, ।
ਸ: ਮਥਰਾ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ,, ।
ਭਗਤ ਲਛਮਣ ਦਾਸ ਪਿਤਾ ਲਾਲਾ ਮੁਨਸ਼ੀ ਲਾਲ ਪਤੀ ਰਾਮੂਵਾਲ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ।
ਸ! ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦਰਜ਼ੀ ਪਤੀ ਰਾਮੂਵਾਲ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ।
ਸ: ਗੁਰਚਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਦਾ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ,, ।
ਸ: ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ,, ।
ਸ: ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਨੰ: ,, ,, ,, ,, ।
ਸ: ਜੀਓਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ,, ।
ਸ: ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਢੱਟਾ ਪਿਤਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ,, ।
ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ,, ।
ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ,, ।
ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜੀਓਣ ਸਿੰਘ ਪਤੀ ਰਾਮੂਵਾਲ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ।
ਸ: ਚਤੁ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ,, ,, ,, ,, ।
ਸ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ,, ।
ਸ: ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਮਸੱਵਰ ,, ,, ,, ,, ।
ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਤੀ ਬਕਾਪੁਰ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ।
ਸ: ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਐਮ: ਐਲ: ਸੀ. ,, ,, ,,
ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜੀਓਣ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ,, ।
ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ,, ।
ਸ: ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਗਜਣ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ,, ।
ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜੀਓਣ ਸਿੰਘ ਪਤੀ ਬਕਾਪੁਰ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ।
ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੱ: ਪਿਤਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ,, ।
ਸ. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ,, ।
ਸ. ਲਖਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ,, ।
ਜੱ: ਬੂਜਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪਤੀ ਅਵਲੂ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ।
,, ਸਰਬਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ,, ।
,, ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ,, ।
,, ਗੁਲਬੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਫੁਮਣ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ,, ।
,, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਤੀ ਅਵਲੂ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ।
,, ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਤੀ ਅਵਲੂ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ

,, ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ।

ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ।

,, ਵਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ।

,, ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ,, ,, ,: ।

,, ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮਲੂਕ ਸਿੰਘ ਪਤੀ ਨੰਦਾ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ।

,, ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਘੋਰਾੜ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ।

,, ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ,, ,, ;; ,, ।

,, ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜਗੂ ਸਿੰਘ ਵੈਹਣੀਵਾਲਿਆਂ ਪਤੀ ਨੰਦਾ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ।

,, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿਨਸ਼ਨੀਆਂ ਪਤੀ ਨੰਦਾ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ।

,, ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਲਾਂਬਾ ਪਤੀ ਨੰਦਾ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ।

,, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕਲੇਰ ਪਤੀ ਨੰਦਾ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ।

,, ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਅਛਰਾ ਸਿੰਘ ਪਤੀ ਅਵਲੂ ।

ਸ. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜਿਤਵਾਲ, ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।

ਸ. ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ,, ,, ।

ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ,, ,, ,, ,, ,, ।

ਸ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਛਛਾਵਾਲ ਜ਼ੀਰਾ ,, ।

ਸ. ਅਬੋ ,, ,, ,, ।

ਸ. ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਗੋਦੇਆਲੇ ਮੋਗੇ ਦਾ ,, ।

ਸ. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮੋਹਰਾ ਮੋਗਾ ,, ।

ਸ. ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਰੋਡੇ ,, ,, ।

ਜੱ: ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਰੋਡੇ ਮੋਗਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜੱ: ਦੁਲਾ ਸਿੰਘ ਰੋਡੇ ਮੋਗਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।

ਸੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਰੋਡੇ ,, ,, ।

,, ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਫਤੇਗੜ੍ਹ ਦੀਦਾਰੇਵਾਲ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ।

ਸ: ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵੈਹਣੀਵਾਲ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।

ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਫੂਲੇਵਾਲ ,, ਮੋਗਾ ,, ।

ਸ. ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਗਾਲਬ ਰਣ ਸਿੰਘ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ।

ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਦੇ ਇਸ ਝਖੜ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਔਣ ਵਾਲੇ

ਸ. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਡਿਪਟੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ ।

ਸੂਬੇਦਾਰ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੂ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ ।

ਆਦਿਕਾਂ ਨੂੰ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਕਰਨਾ ਤੇ, ਬਲੋਚ ਮਿਲਟਰੀ, ਹਿੰਦੂ ਮਿਲਟਰੀ ਬਣਕੇ ਜੀਪ ਤੇ ਪਿੰਡ ਆਏ ਆਕੇ ਇਕ ਨਕਲੀ ਚਿੱਠੀ ਦਿਖਾਈ ਕਿ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਲੋਹਗੜ੍ਹੀਆ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਥਾਣਾ ਮਹਿਣੇ ਬੁਲਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਦੋਨਾਂ ਨੂੰ ਜੀਪ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ ਅਤੇ ਜਰਨੈਲੀ ਸੜਕ ਤੇ ਉਤਾਰ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਤੇ ਸ਼ੂਟ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਮੋਰਚਾ ਤਿਹਾੜੇ ਦੇ ਵਿਚ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ

ਭਾ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੋਕੀ ਪਿਤਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਤਹਿ: ਮੋਗਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
,, ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਤਹਿ: ਮੋਗਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
,, ਨਿਕਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਤਹਿ: ਮੋਗਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
,, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਤਹਿ: ਮੋਗਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
,, ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਤਹਿ. ਮੋਗਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਭਾ: ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗਾਲਬ ਕਲਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਲੁਧਿਆਣਾ
,, ਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਭਲੂ ਪਿੰਡ ਜੰਡੀ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਭਾ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਦਿਯਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗਿਦੜ ਵਿੰਡੀ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ, ਲੁਧਿਆਣਾ
ਭਾ: ਤ੍ਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗਿਦੜ ਵਿੰਡੀ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ, ਲੁਧਿਆਣਾ
,, ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੌਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਿਖਦੌਲਤ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ, ਲੁਧਿਆਣਾ
,, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਿਖਦੌਲਤ ਜਗਰਾਉਂ ਲੁਧਿਆਣਾ
,, ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਿਖਦੌਲਤ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਲੁਧਿਆਣਾ
,, ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਲੁਧਿਆਣਾ

ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘ

ਭਾ. ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੰਡੀ
ਜਥੇਦਾਰ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਜੰਡੀ
ਸਰਦਾਰ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੰਡੀ
ਸਰਦਾਰ ਅਜੈਬ ਸਿੰਘ ਜੰਡੀ
ਜਥੇਦਾਰ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਇੰਦਰ ਗੜ੍ਹ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਸਰਦਾਰ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ,, ,, ,,
,, ਢੁਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ,, ,, ,,
,, ਜਥੇਦਾਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਇੰਦਰ ਗੜ੍ਹ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਜਮਾਂਦਾਰ ਸਰਬਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ,, ,, ,,
ਸਰਦਾਰ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੌਣ ਸਿੰਘ ,, ,, ,,
,, ਮੁਖਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ,, ,, ,,
,, ਮਿਤ ਸਿੰਘ
,, ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ,, ,, ,,
,, ਬਘੇਰ ਸਿੰਘ ,, ,, ,,
,, ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ,, ,, ,,
,, ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ,, ,, ,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਰਦਾਰ ਮੱਸਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਇੰਦਰ ਗੜ੍ਹ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਸੂਬੇਦਾਰ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨਵਾਂ ਦਾਇਆ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਜ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਹੌਲਦਾਰ ਪਿਤਾ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨਵਾਂ ਦਾਇਆ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਦਫੇਦਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਪੀਰਾਂ ਦਿਤਾ ਪਿੰਡ ਨਵਾਂ ਦਾਇਆ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਸ: ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਜ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ,, ,,
ਸ: ਮੁਖਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਢੁਮਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗਗੜਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੁਗਾ ,, ,,
ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗਾਦੜੀ ਵਾਲਾ, ਜ਼ੀਰਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਦਾਇਆ ਕਲਾਂ
ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ,, ,,
ਸ: ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ,, ,,
ਸ: ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ,, ,,
ਸ: ਮੋਦਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ,, ,,
ਥਾਣੇਦਾਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ,, ,,
ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਦਾਇਆ ਕਲਾਂ
ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ,, ,,
ਸ: ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਮੁਖਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ,, ,,
ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ,, ,,
ਸ: ਬਾਘਾ ਸਿੰਘ ,, ,,
ਸ: ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜੀਊਣ ਸਿੰਘ ,, ,,
ਸ: ਸਰਬਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ,, ,,
ਨੰਬਰਦਾਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਦਾਇਆ ਕਲਾਂ
ਸ: ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ ,, ,,
ਸ: ਨਿਰਭੈ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ ,, ,,

ਘਲੂਘਾਰੇ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਜਾਨਾਂ ਦੇ ਬੈਠੇ

ਸ: ਜਗਮੇਲਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਜ਼ਾਰਾਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਕਾਨ ਕੌਰ, ਪਿੰਡ ਵਧਣੀ, ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਜਥੇਦਾਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ
ਸ. ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਬਚਿੰਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਘਲਖੁਰਦ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਸ. ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਾੜਾ ਜੈਦਾ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ, ਪਿੰਡ ਚੋਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਸ. ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ। ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ। ਬੂੜ ਸਿੰਘ। ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ
ਰਾਮ ਸਿੰਘ। ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਬੁਲਾਸਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਦੇ ਸਨ।
ਸਰਦਾਰ ਤੋਗਾ ਸਿੰਘ ਭਾਗੀਕੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਅਰਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ, ਪਿੰਡ ਖੋਸੇ ਦਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ
ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲਹਿਰਾ ਬੇਗਾ
ਸ: ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮਲ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲਹਿਰਾ ਬੇਗਾ
ਸ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲਹਿਰਾ ਬੇਗਾ
ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਲਹਿਰਾ ਬੇਗਾ
ਸ: ਕੌਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਪਿੰਡ ਲਹਿਰਾ ਬੇਗਾ

ਮੋਰਚਾ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਵਿਚ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰ ਬੈਠੇ ਜੁਆਨ

ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਲਕ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ
ਸ. ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਲਕ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ
ਸ: ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਦਫੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਲਕ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ
ਸ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਲਕ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ
ਸ: ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਲਕ ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ
ਸ. ਗਮਦੂਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਫਤੇ ਗੜ੍ਹ ਸਿਵੀਆਂ ਜਗਰਾਉਂ
ਸ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸ਼ੇਰਗੜ੍ਹ ਜਗਰਾਉਂ
ਸ. ਸੁਚਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਅਚਰਵਾਲ ਜਗਰਾਉਂ
ਸ. ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨਥੋਵਾਲ ਜਗਰਾਉਂ
ਸ. ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨਥੋਵਾਲ ਜਗਰਾਉਂ
ਸ. ਮਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮਾਘਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨਥੋਵਾਲ ਜਗਰਾਉਂ
ਸ. ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੂਰਪੁਰਾ ਜਗਰਾਉਂ
ਸ. ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਨਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੰਗਸੀਪੁਰ ਜਗਰਾਉਂ
ਸ. ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੰਗਤਪੁਰਾ ਜਗਰਾਉਂ
ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਸ. ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗਿਦੜਵਿੰਡੀ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਸ. ਲਹੌਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗਿਦੜਵਿੰਡੀ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗਿਦੜਵਿੰਡੀ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਸ. ਜਾਗੀਰ ਸਿਘ ਪਿੰਡ ਗਿਦੜਵਿੰਡੀ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਸ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ,, ,, ,,

ਤਹਿਸੀਲ ਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ

ਸ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੀਮੇ ਤਹਿਸੀਲ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਸ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੰਨਣਵਾਲ ,,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮੋਦਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਚੰਨਣਵਾਲ ਤਹਿਸੀਲ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਸ. ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਉਚੀ ਰਬੋਂ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਸ. ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਚੰਬਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਉਚੀ ਰਬੋਂ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਸ. ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਡਡਹੇੜੀ ਕੋਟਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ.
ਸ. ਜਗਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਛਜੂ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਡਡਹੇੜੀ ਕੋਟਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ

ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਖਰੜ

ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਡ ਸਹੋੜਾ , ਤਹਿਸੀਲ ਖਰੜ ਅੰਬਾਲਾ
,, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ., ਖੇੜਾ ਰੋਪੜ ,,
,, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੰਗਲ ਅੰਬਾਲਾ
,, ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੁਬੜਾ ਅੰਬਾਲਾ

੧੯੪੭ ਦੇ ਝਖੜ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਵੀ ਬੇਅੰਤ ਹਨ ਪਰ ਦਾਸ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਮਿਲੇ ਉਹ ਵੀ ਵਿਸਥਾਰ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਸਿਰਫ ਨਾਮ ਹੀ ਦਿਤੇ ਹਨ ਕਿਉਂ ਕਿ ਮਹਿੰਗਾਈ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੱਤੀ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਦਾਸ ਸਾਰੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਖਿਮਾਂ ਦਾ ਜਾਚਕ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗੇ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਾਥਨਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰੇ ਪਤੇ ਸਮੇਤ ਨਾਮ ਭੇਜੋ ਤਾਂ ਜੋ ਅਗਲੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਛਪ ਸਕਣ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਦਾਸ :- ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ
ਪਤਾ—ਦਫਤਰ ਪੰਥਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ
ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕਖਾਨਾ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ, ਬਰਾਸਤਾ ਧਰਮ ਕੋਟ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ

ਅੰਤਕਾ ਦੂਜਾ

ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਤਿਆਰੀ, ਪ੍ਰਬੰਧ, ਛਪਾਈ ਆਦਿ ਲਈ; ਜਿਹਨਾਂ ੨ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਦਾਨੀਆਂ ਨੇ ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹਾਰਦਿਕ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਹੇਠਾਂ ਉਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਅੰਕਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਸ. ਪੀ ਤੇ ਸ. ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਜਿਲਦ ਦੇ ਇਕ ਇਕ ਕਾਂਢ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ।

ਸ. ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ ਆੜ੍ਹਤੀ ਜਗਰਾਉਂ	੧੦੦੦)
ਸ. ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੀਮਨਾ ,,	੧੦੦੦)
ਸ. ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੌਲਦਾਰ ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ ਖੁਰਦ	੧੦੦)
ਸ. ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਕਲੀਆਂ ਵਾਲਾ ਤਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਫੀਰੋਃ	੧੦੦)
ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਚੰਦ ਕੈਨੇਡਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ	੫੦)
ਬੀਬੀ ਗੁਰਦਿਆਲ ਕੌਰ ਧਰਮ ਪਤਨੀ	
ਸ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੰਗੇਆਣਾ ਮੋਗਾ	੪੬)
ਸ. ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ	੨੫)
ਸ. ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੀਮਨਾ ਹਾਲ ਜਗਰਾਉਂ	੨੦)
ਸ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਇਆ ਕਲਾਂ	੨੦)
ਸ. ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਸੂਲਪੁਰ	੨੧)
ਸ. ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮੂੰ ਵਾਲੇ ਦੇ ਜਥੇ ਵਲੋਂ	੧੩)
ਮਾ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ	੧੦)
ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ	੧੦)
ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੱਤਾ	੧੦)
ਸ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਹਿਵਾਲ	੧੦)
ਸ. ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਬੂ ਸਿਧਵਾਂ ਖੁਰਦ	੧੦)
ਸ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਜ਼ਾਜ਼ ਟਾਂਕ ਛਤਰੀ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ	੫)
ਜਾਨ ਮੁਹੰਮਦ ਸੂਬੇਦਾਰ ਬੰਬਈ	੫)

ਨੈਰੋਬੀ (ਅਫਰੀਕਾ) ਚੋਂ ਸਹਾਇਤਾ

ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਸਪੁਤਰੀ ਸਃ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ, ਨੇ ੭੧੨ ਰੁਪੈ ੩੦ ਨਵੇਂ ਪੈਸੇ ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਬੀਬੀ ਇੰਦ ਕੌਰ ਸੁਪੱਤਨੀ ਸਃ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੋਪਾਰਾਏ, ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਬੀਬੀ ਜਾਗੀਰਕੌਰ ਜੀ ਸੁਪੱਤਨੀ ਸਃ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ, ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਬੀਬੀ ਬਲਵੰਤ ਕੌਰ ਜੀ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ ਦੀ ਇਮਦਾਦ ਨਾਲ ਏਹ ਮਾਇਆ [ਅਫਰੀਕਾ]ਨੈਰੋਬੀ ਵਿਚੋਂ ਇਕੱਤਰ ਕਰਕੇ ਭੇਜੀ ਜਿਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਅੰਕਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਰਸੀਦ ਬੁਕਾਂ ਅਜੇ ਅਫਰੀਕਾ ਚੋਂ ਨਹੀਂ ਆਈਆਂ ਏਹਨਾਂ ਦਾਨੀ ਸਜਨਾਂ ਦਾ ਮੈਂ ਅਪਣੇ ਵਲੋਂ ਤੇ ਸਭਾ ਵਲੋਂ ਹਾਰਦਿਕ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਪਣੀ ਨੇਕ ਕਮਾਈ ਵਿਚੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਕੇ ਦਾਸਾਂ ਦਾ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਹੱਥ ਬਟਾਇਆ ਹੈ।

ਸੰਪਾਦਿਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਅੰਤਕਾ ਪਹਿਲਾ (ਖਾਸ ਖਾਸ ਗ੍ਰੰਥਾਂ, ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ)

ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ, ਜਿਹਨਾਂ ੨ ਗ੍ਰੰਥ ਕਰਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਟੂਕਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮੂਹ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਬੈ ਮਿਸਾਲ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹਾਰਦਿਕ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ, ਹੇਠਾਂ ਖਾਸ ੨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ, ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦਿੰਦਾਂ ਹਾਂ।

ਸੰਪਾਦਿਕ

ਨਾਮ ਗ੍ਰੰਥ	ਨਾਮ ਕਰਤਾ
ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ	ਭਾ: ਸਾਹਿਬ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੂੜਾ ਮਣ ਬੂੜੀਆਂ
ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ	ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੌਂਗੋਵਾਲ
ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼	,, ,, ,, ,,
ਮਹਾਨਕੋਸ਼	ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ
ਸਿਖ ਧਰਮ ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ	ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਕੀਲ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ
ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੀਵਨ (ਸਾਕਾ ਨਨਕਾਣਾ)	ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ' ਝਬਾਲੀਏ
ਇਤਹਾਸ ਗੁ: ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਲਹੌਰ	ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਹੌਰ
ਤਵਾਰੀਖ ਖਾਲਸਾ	ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਗਰੂਰ
ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ	ਗਿਆਨੀ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈਡ ਪੁਜਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ
ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ	ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ	ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਭੌਰਾ'
ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਜੰਗ ਨਾਮੇ	ਸ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਅਸ਼ੋਕ'
ਪੰਜਾਬੀ ਪਤਰ ਕਲਾ	,, ,, ,,
ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਣੀਆਂ	ਸ. ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਉਸਰਈਏ	ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਤੀ ਮਰਦਾਨ
ਜੇਹਲ ਚਿਠੀਆਂ	ਭਾ: ਸਾਹਿਬ ਸੰਤ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਰੰਗਵਾਲ
ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਚੱਕਰ	ਡਾਕਟਰ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ
ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਲਹਿਰ	
ਸੰਤ ਬਿਲਾਸ	
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼	
ਜਲਾਵਤਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ	
ਗੰਗਸਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ	
ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ	
ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ	
੧੯੪੨ ਦੇ ਬਾਗੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ੨੯	

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਧੰਨਵਾਦ !

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀਦਾ ਕੋਟਾਨ ਕੋਟ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਅਪਾਰ ਮੇਹਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ, ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਨਥੱਕ ਮੇਹਨਤ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪਯਾਂ ਦੇ ਖਰਚ, ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਮਗਰੋਂ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਹ ਨਿਰਾ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਚੜਦੀ ਕਲਾ, ਗੁਰ-ਸਾਗਰ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਦੇਕੇ ਹੋਰ ਵੀ ਲੋਕ ਪ੍ਰਿਯ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ'ਹੈ, ਜੋ ਇਸਦੇ ਪੜਨ ਤੋਂ ਹੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕੇਗਾ।

ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ, ਆਰਟ ਪੇਪਰ ਪੁਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਇਕ ਰੰਗੇ ਬਲਾਕਾਂ ਨੇ, ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਾ ਦਿਤੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬਲਾਕ ਹੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੇ ਨਵੇਂ ਬਣਵਾਏ ਗਏ ਹਨ।

ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਹੀ ਮੌਕਾ ਹੈ ਕਿ "ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ" ਨੂੰ ਕਲਮ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਖੋਜ ਤੇ ਲਿਖਤ ਅਜੇ ਅਧੂਰੀ ਹੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਔਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਖੋਜੀਆਂ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਲਈ, ਹੋਰ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਹਿਤ ਉਤਸ਼ਾਹ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਵੇਗੀ। ਇਹ ਗਲ ਵੀ ਬੜੇ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਖੋਜ ਤੇ ਲਿਖਾਈ ਮਗਰੋਂ ਇਸਦੀ ਸੁਧਾਈ ਲਈ ਗੁਰ ਪੰਥ ਦੇ ਸਮੂਹ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਇਕਤ੍ਰਤਾ. ੧੭ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੫੩, ਮੁਤਾਬਕ ੧ ਕਤਕ ਸੰਮਤ ੨੦੧੦ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਪੰਜ ਪ੍ਰਧਾਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਖੇ ਇਸਦੇ ਖਰੜੇ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ, ਵਲੋਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ 'ਇਤਿਹਾਸ ਕਮੇਟੀ' ਵਲੋਂ ਛਾਪਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਕਦੇ ਵੀ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਜੇਕਰ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿਹਾੜਾ ਦੇ ਪੰਥ ਦਰਦੀ ਮੈਂਬਰ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ. ਅਪਣੀ ਦਿਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ ਕਰਦੇ। ਜਿਸ ਲਈ ਦਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਮੂਹ ਸੱਜਨਾਂ ਦਾ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਬਾਬੂ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੈਹਣੀਵਾਲ, ਸੂਬੇਦਾਰ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਰਜਨ ਮੇਜਰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਅਣੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ, ਗਿਆਨੀ ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਕੱਤਰ, ਸ: ਗਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਹੌਲਦਾਰ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਮਾਦਾਰ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕਰਨਲ ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੱਤ, ਸ: ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧਵਾਂ, ਸੂਬੇਦਾਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਾਂਦਰਾ, ਸਮੂਹ ਸੰਗਤ ਪਿੰਡ ਸਿਖ ਦੌਲਤ ਤੇ ਸਮੂਹ ਸੰਗਤ ਪਿੰਡ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ ਦਾ ਹਾਰਦਿਕ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦਾ ਸਦਕਾ ਇਹ ਮਹਾਨ ਕਠਨ ਕਾਰਜ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੈ।

(੨) ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮੂਹ ਲਿਖਾਰੀਆਂ, ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਸਚੇ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦੇਕੇ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਲਿਖਨ ਵਿਚਾਰਨ ਤੇ ਖੋਜਨ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਪੰਡਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਖਾ, ਗਿਆਨੀ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਾਰੀ ਦਹਿੜੂ, ਸ: ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਥਾਣੇਦਾਰ ਜੰਡੀ, ਗਿ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਜਰਵਾਲ, ਗਿ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਸ਼ੋਕ, ਗਿ: ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਇਪੁਰ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢਿਲੋਂ ਆਦਿਕ।

(੩) ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮੂਹ ਇਤਿਹਾਸ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸਚੇ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਚੇ ਧਾਰਮਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਲਈ ਹੈ। ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਕਰਤਾ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਤਵਾਰੀਖ ਕਰਤਾ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਨਮਸਾਖੀ, ਗੁਰਬਿਲਾਸ, ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੀਵਨ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲੀਏ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਕਰਤਾ ਸ: ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ, ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰਾਂ ਦੇ ਰੀਕਾਰਡ, ਅਤੇ ਅੱਡੋ ਅੱਡ ਚਲੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਣਗਿਣਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚੋਂ।

(੪) ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਮੂਹ ਸੱਜਨਾਂ, ਪ੍ਰੈਸ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਆਦਿ ਦਾ ਵੀ ਸਚੇ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਪਣੇ ੨ ਲੋੜੀਂਦੇ ਬਲਾਕ ਦਿਤੇ ਹਨ।

(੫) ਗੁਰਦਸਮੇਸ਼ ਪ੍ਰੈਸ ਸਿੰਡੀਕੇਟ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ, ਪ੍ਰੈਸ ਮੈਨੇਜਰਾਂ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੈਸ ਸਟਾਫ ਦਾ ਵੀ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਛਪਾਈ, ਸੁਧਾਈ, ਪਰੂਫ ਰੀਡਿੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਸਚੇ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

(੬) ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮੂਹ ਦਾਨੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਸਚੇ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕਮਾਈ ਵਿਚੋਂ, ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਛਪਾਈ ਲਈ ਮਾਇਆ ਦੇ ਗਫੇ ਬਖਸ਼ ਕੇ, ਸੇਵਕਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਵਟਾਇਆ ਹੈ!

(੭) ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ੨ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਛਪੇ ਬਲਾਕਾਂ ਦਾ ਖਰਚ ਦੇਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮੂਹ ਸੱਜਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਹਾਰਦਿਕ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

ਅਖੀਰ'ਤੇ ਇਕ ਵੇਰ ਫੇਰ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸੱਜਨਾਂ ਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਵੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸੱਜਣਾ ਦੀ 'ਹਮਦਰਦੀ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਬੇਬਸੀ ਜਾਂ ਅਚਨਚੇਤ ਹੋਈਆਂ ਗ਼ਲਤੀਆਂ ਲਈ ਸਮੂਹ ਪਾਠਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਖਿਮਾਂ ਦਾ ਜਾਚਕ ਹਾਂ।

"ਮੇਰੀ ਜੋਦੜੀ"

ਨਾ ਲਿਖ ਨਾ ਪੜ੍ਹ ਸਕਾਂ, ਨਾ ਬੋਲਣ ਦੀ ਸਾਰ।
ਨਾ ਜ਼ੋਰ ਨਾ ਪਾਰਟੀ, ਨਾ ਸ਼ਾਹ ਨਾ ਸਰਕਾਰ।
ਲਾਲਾਂ ਦੀ ਸੁਦਾਗਰੀ, ਘੋਗਿਆਂ ਦੀ ਨਾ ਸਾਰ।
ਖਾਲ ਲੰਘਣ ਨਾ ਜਾਣਦਾ, ਠਲਿਆ ਸਮੁੰਦ ਮਝਾਰ।
ਇਕ ਓਟ ਤੇਰੀ ਜਗ ਦਾਤਿਆ, ਅਰੰਭਿਆ ਕਾਰਜ ਦਾਸ।
ਗੁਰ-ਸੰਗਤ ਦੇ ਆਸਰੇ ਕਾਰਜ ਹੋਇਆ ਰਾਸ।
ਚੋਦਾਂ, ਨੌਂ, ਚਰੰਜਾ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ ਇਤਿਹਾਸ।
"ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ" ਕੀ ਲਖੇ ਕਿਵੇਂ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਰਾਸ।

ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ ਦਾਸ:-
ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ (ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ)
ਸੰਨ ੧੪-੯-੧੯੫੪ ਈ:

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਪਣੇ ਬਾਰੇ

ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਦਿਆ ਘਰ, ਸਭ ਲੋਕ ਜਾਨਣ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਗੜ੍ਹ।
ਸ਼ਹਿਰ ਜਗਰਾਉਂ ਤਹਿਸੀਲ ਪਛਾਨੋ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਆਗਮ ਠਾਨੋ।
ਸਿਧਵਾਂ ਬੇਟ ਦਾ ਥਾਣਾ, ਜੋ ਸਭ ਮਹਿਕਮਿਆਂ ਦਾ ਟਕਾਣਾ।
ਡਾਕ ਘਰ ਮਨਸੀਹਾਂ ਬਾਜਨ, ਬਾਬੂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕਹਿਲਾਂ।
ਜਨਮ ਹਮਾਰਾ ਜਨੇਤ ਪੁਰਾ ਕਹੀਏ, ਜੌਹਲ ਗੋਤ ਆਪ ਲਖ ਲਈਏ।
ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੋ ਦਾਦਾ ਮੇਰਾ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ (ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ) ਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਢੇਰਾ।
ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ (ਥਾਣੇਦਾਰ) ਇਲਾਕੇਦਾਰ, ਪੁਤਰ ਉਸ ਦੇ ਪੁਨਾਂ ਹੋਏ ਚਾਰ।
ਚਾਰੇ ਹੋਏ ਆਗਿਆਕਾਰ, ਧਰਮ ਹੇਤ ਜੋ ਕਰਨ ਵਿਵਹਾਰ।
ਵਡਾ (ਜੇਠਾ) ਮੰਗਿਆ ਜਲਾਲਾਬਾਦ, ਸਾਕ ਕਬੀਲੇ ਸਭ ਵਿਸਮਾਦ।
ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦਾ ਦਿਨ ਪਕਾਇਆ, ਜੰਞ ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਲਾਗੀ ਆਇਆ।
ਲਾਗੀ ਗਏ ਤੋਂ ਲਾੜਾ ਮਰ ਜਾਏ, ਸਾਰੇ ਮਿਲ ਕਰ (ਗੁਰ) ਮਤਾ ਪਕਾਏ।
ਉਸ ਦਿਨ ਵਿਚ ਨਾ ਪਾਓ ਭੰਗ, ਦੂਜਾ ਲੜਕਾ ਚਾੜ੍ਹੋ ਜੰਞ।
ਜਦ ਦਿਨ ਮਾਈਏ ਦਾ ਆਏ, ਦੂਜਾ ਵਿਆਂਦੜ ਭੀ ਮਰ ਜਾਏ।
ਰਲ ਮਿਲ ਭਾਣੇ ਦੇ ਵਿਚ ਆਵੇ, ਤੀਜਾ ਪੁਤਰ ਜੰਞ ਚੜ੍ਹਾਵੇ।
ਜੰਞ ਚੜ੍ਹਨੇ ਦਾ ਦਿਨ ਜਾਂ ਆਏ, ਤੀਜਾ ਵਿਆਂਦੜ ਭੀ ਮਰ ਜਾਏ।
ਭਾਣੇ ਦੇ ਵਿਚ ਆਏ ਸਭ, ਚੋਥਾ ਲੈ ਕੇ ਤਰੇ ਸਤਭ।
ਓਧਰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ, ਏਧਰ ਗਮੀਆਂ, ਭਾਣੇ ਦੇ ਵਿਚ ਰਲੀਆਂ ਮਿਲੀਆਂ।
ਅਨੰਦ ਲੈ ਆਏ ਜਾਂ ਗ੍ਰਾਮ, ਸਾਰੇ ਜਪਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਮ।
ਸ਼ਗਨਾਂ ਨਾਲ ਡੋਲੀ ਵਧਾਈ, ਪਾਣੀ ਵਾਰ ਕੇ ਲੜਕੀ ਬਠਾਈ।
ਕੰਙਣਾ ਖੇਲਨ ਲਗੇ ਓਤ ਪੋਤ, ਚੌਥੇ ਦੀ ਬੀ ਹੋਈ ਮੌਤ।
ਭਾਣਾ ਦੇਖ ਹੋਏ ਜੋ ਦੰਗ, ਬੇਅੰਤ ਪ੍ਰਭੂ ਤੇਰੇ ਰੰਗ।
ਬ੍ਰਿਧ ਤੇ ਮਾਤਾ ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ, ਸਭ ਕੁਛ ਛਡ ਕੇ ਹੋਏ ਫਕੀਰ!
ਕਈ ਸਾਲ ਗੁਜਰੇ ਜਬ ਏਵੇਂ, ਕਿਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਧੀਰਜ ਦੇਵੇ।
ਇਕ ਦਿਨ ਰਾਤ ਜਾਂ ਅੱਧੀ ਹੋਈ, ਉਠ ਕੇ ਤੁਰ ਪਏ ਦੋਨੋਂ ਜੋਈ।
ਜੀਅ ਭਿਆਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਅਰਾਧ, ਅਚਾਨਕ ਅਗੇ ਮਿਲਿਆ ਸਾਧ।
ਆਪੋ ਵਿਚ ਗੁਰਫਤਹ ਬੁਲਾਈ. ਹੋਇ ਦੁਖ ਸੁਖ ਦੇ ਸੁਖਦਾਈ।
ਆਦਰ ਦੀਆ ਬੈਠਾਏ ਪਾਸ, ਕੈਸੇ ਤੁਮਰੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਹੈ ਰਾਸ।
ਸੁਖ ਦੁਖ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਦਰਸਾਏ, ਹੁਣ ਸਾਧ ਏ ਬਚਨ ਅਲਾਏ।
ਸਵਾ ਪਹਿਰ ਰਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਰਾਤ, ਸੁਖਮਨੀ ਦਾ ਕਰਨਾ ਪਾਠ।
ਸਵਾ ਸਾਲ ਨਾ ਪਾਉਣਾ ਭੰਗ, ਪੂਰਨ ਹੋਏ ਤੁਮਾਰਾ ਕੰਮ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੋਣ ਚਾਰ ਸੁਤ ਦੋ ਧੀਆਂ, ਦੇਖੋ ਪ੍ਰਭੂ ਤੁਮਾਰਾ ਕੀਆ ।
ਸੁਣ ਕਰ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤਾਏ, ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਜੋ ਆਨ ਕਮਾਏ ।
ਸਾਧ ਬਚਨ ਅਟਲਾਧਾ, ਚਾਰ ਪੁਤ੍ਰ ਦੋ ਧੀਆਂ ਲਾਧਾ ।
ਚੌਥਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੋ ਸੁਤ, ਦਾਸ ਨੂੰ ਸਮਝੋ ਉਨ ਕਾ ਪੁਤ ।
ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਹਮਾਰੀ ਮਾਤਾ, ਇਕ ਭੈਣ ਦੋ ਹੋਰ ਭਰਾਤਾ ।
ਦਾਦਾ ਕਰਦਾ ਥਾਣੇਦਾਰੀ, ਭੈਣ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੀ ਪਟਰਾਣੀ* ।
ਅਧੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸੀ ਮਾਲਕ, ਅਧ ਵਿਚ ਸੀ ਭਾਈਚਾਰਕ ।
ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਗਿਆ ਪ੍ਰਲੋਕ, ਸਿੰਘ ਰਾਜ ਹੋਇਆ ਅਲੋਪ ।
ਬੰਦੋਬਸਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜੋ ਆਏ, ਦਾਦੀ ਨੂੰ ਆਖੇ ਪਟਾ ਦਿਖਾਏ ।
ਦੇਖ ਸਿੰਘ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ ਵੈਰ, ਪਟਾ ਦਿਖਾਏ ਨਾ (ਹੋਏ) ਦਾਦੀ ਦੀ ਮੇਰ ।
ਜਦ ਪਟਾ ਨਾ ਦਿਖਲਾਇਆ, ਤਕਸੀਮ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਕਰ ਗਿਆ ।
ਜਿਹ ਪਿੰਡ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾ ਜ਼ੋਰ, ਜਿਥੇ ਵਸਦਾ ਨਾ ਸੀ ਹੋਰ ।
ਇਕ ਡੇਰਾ ਬਹੁਤ ਉਜਾਗਰ, ਸੰਤ ਪਰਉਪਕਾਰ ਸੁਦਾਗਰ ।
ਉਥੇ ਪੜ੍ਹਨੇ ਲਈ ਬਿਠਾਇਆ, ਜਿਥੇ ਰਲ ਮਿਲ ਮੰਗਲ ਗਾਇਆ ।
ਹੋਇਆ ਸਿੰਘ ਨਰਿੰਦਰ ਦਾ ਮੇਲਾ, ਜੋ ਰਖਦਾ ਖਿਆਲ ਅਕੇਲਾ ।
ਲੈ ਗਿਆ ਸੰਤ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪਾਸ, ਜੋ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ ਅਭਿਆਸ ।
ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ. ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਬੈਰਾਗੀ ।
ਹੋਰ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਉਪਰਾਮਾ, ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ ਪਰਵਾਨਾ ।
ਮੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੋਇਆ ਦਿਆਲ, ਮੈਨੂੰ (ਗੁਰੂ) ਪੰਥ ਨੇ ਲਿਆ ਸੰਭਾਲ ।
ਦਾਸ, ਤੋਂ ਸਿੰਘ ਸਜਵਾਇਆ, ਪੰਜਾ ਸਿੰਘਾਂ (ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ) ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ।
ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਗੁਰਮੰਤ੍ਰ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ, ਪੰਜ ਬਾਣੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਫੁਰਮਾਇਆ ।
ਮੂਲ ਤੇ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ (ਜਪਣਾ)ਸਵਾਸ ਸਵਾਸ,ਹੋਏ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਕਮਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ।
ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਕਰਨੀ ਸੇਵ, ਜਿਸ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇਵ ।
ਹੁਣ ਮੇਰਾ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰੇ ਹੈ ਵਾਸ, (ਪੰਥਕ) ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਕਾਸ ।
ਇਥੇ ਸਭਾ ਦਾ ਦਫਤਰ ਖਾਸ, ਜਿਥੈ ਬੈਠ ਲਿਖਿਆ ਇਤਿਹਾਸ ।
ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਅਨਾਥ ਜੋ ਤੇਰਾ, ਬੰਧਨ ਤੋੜੇ ਸਤਿਗੁਰ ਮੇਰਾ ।
ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਕਰੇ ਅਰਦਾਸ, ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਦੇਹੁ ਨਿਵਾਸ ।

———

ਸਮਾਪਤ ॥

---

*ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਪੂਰਥਲੇ ਦੀ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

B-1429

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

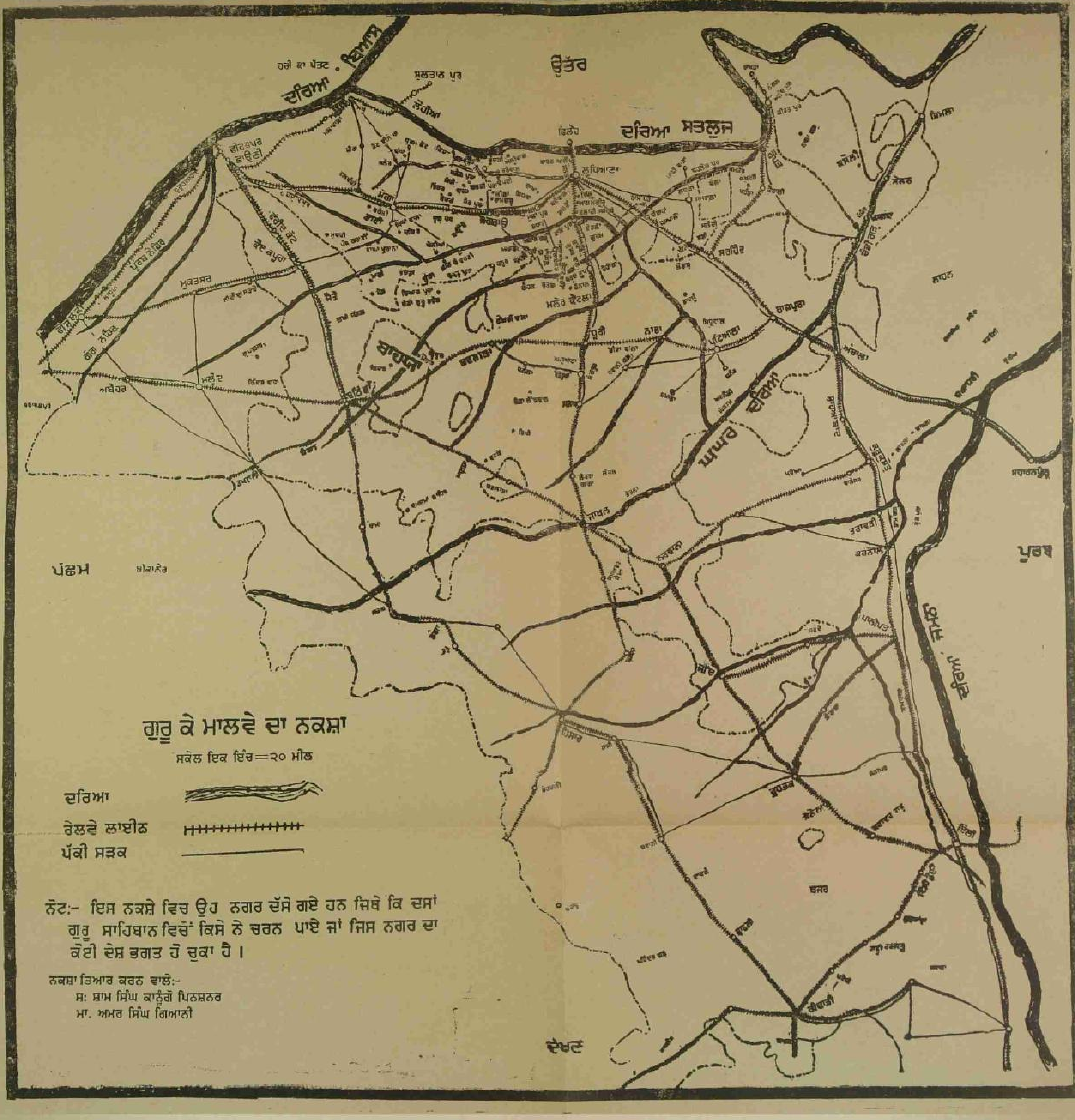

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org